Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 12

Meryem BULUT
Zeynel KARACAGİL

Bütün Yayın Hakları Saklıdır

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

ISBN: 978-625-6925-23-6

1.Baskı

25 Haziran 2023

Sosyal Bilimlerinde Güncel Tartışmalar 12

Türkçe ve İngilizce yayın hakları Bilgin Kültür Sanat Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.'e aittir. Fikir ve sanat eserleri yasası gereğince yazılı izin alınmadan kısmen ya da tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Editörler

Meryem Bulut

Zeynel Karacagil

Yayınlayan
Engin DEVREZ
Bilgin Kültür Sanat Yayınları
Sertifika No: 20193
Selanik Cd. No: 68/10 06640 Kızılay / Ankara
Telefon: 0 (312) 419 85 67 – Fax: 0 (312) 419 85 68
https://www.bilginyayinevi.com

İçindekiler

Cumhuriyet Senatosunda Yozgat Senatörleri ve Faaliyetleri 15
Burak HALICI 15
20.Yüzyıl Başlarında Türkiye'ye Gelen Aydınlar ve Basın Yayın Faaliyetleri 25
Emre GÜLER 25
Platform Kapitalizmi ve Dijital Emek 42
Ali BAKIN 42
Katmanlı Programla Desteklenen ve Süreç-Tür Yazma Modeline Dayanan Yazma Öğretiminin Etkinlik Temelli Aşamalarını Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Araştırma 56
Dilek BAYRAKTAR 56
Neslihan KARAKUŞ 56
Türkiye'de Beyan Edilen Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi, Doğrulanması Ve Raporlanması Konusunda Mevzuat Açısından Uyumsuzlukların Tespiti 66
İrem ÇAĞLAR 66
İzzet ARI 66
Türk Kamu Personel Yönetimi Perspektifinden Avrupa Birliği'ne Uyum (2018 Öncesi ve Sonrası Karşılaştırma) 79
Alperen AKGÜL 79
Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Ses Özelliklerinin Çeşitli Parametreler Açısından Değerlendirilmesi 88
Özcan AKSU 88
Emel Funda TÜRKMEN 88
Yeni Bir Oluşum: Sosyal Medya Dili 103
Adiye ŞİMŞEK 103
Resimlerle Rembrandt'ı Anlamak (Işık ve Gölge) 109
Nurşen Gülden 109
Savaşın Anselm Kiefer ve Eserleri Üzerindeki Psikolojik Yansımaları 124
Ebru TANIŞ 124
Üniversite Öğrencilerinde Depresyon, Anksiyete ve Stresin Yordayıcısı Olarak Yaşam Doyumu 137
Adem KURU 137
Hatice KUMCAĞIZ 137
"Kişiliğim çarezisliğimi ele verir mi?" Beş faktör kişilik özellikleri ve öğrenilmiş çaresizlik arasındaki ilişki: Turizm çalışanları üzerine bir araştırma 160
Osman Yalap 160
Türk Sinemasında Babaların Kız Çocuklarına Verdikleri Değer Biçimleri Üzerine Bir Araştırma 175
Özgür VELİOĞLU METİN 175

Geç Osmanlı Dönemi Tarım Politikalarının Hafıza Mekânları: Ziraat Mektepleri 192
Şehriban ÇIRAK..... 192
Hümeyra Birol 192
Üniversite Kampüslerinde Ulaşım Çözümleri: Gaziantep Üniversitesi Kampüsü Örneği 210
Zeynep ATAŞ..... 210
Artan Çimento Fiyatları ve Nedenleri..... 219
Mustafa SOLMAZ..... 219
Kahramanmaraş Depremi ve Çocukların Twıtter'da Temsili Üzerine Bir İnceleme..... 228
Lale Şeyda Gülsoy..... 228
Metin Kasım 228
Televizyon Eğitiminde Uzmanlaşma: Türkiye'deki Üniversite Televizyonlarında İnsan Kaynağı Sorunsalı 253
Sibel AK 253
İrfan HIDIROĞLU 253
Üniversite Öğrencilerinin Çevrimiçi Ortamda Sosyal Olabilme Algıları 260
Betül ÖZAYDIN ÖZKARA..... 260
Zorunlu Hizmet Bölgelerinde Çalışan Müzik Öğretmenlerinin Çevrimiçi Eğitimde Karşılaştığı Sorunların İncelenmesi 266
İlknur ÖZAL GÖNCÜ..... 266
Aybüke Başak DEMİRBAŞ 266
Mesleki Eğitimde Yapilan Değişimlerin Muhasebe Alanina Etkilerinin Öğretmen Görüşleriyle Değerlendirilmesi 275
Ayşe SOMUNCU 275
Anlamlı Bir E-Spor Karşılaştırması 288
Nuri DERE 288
Üniversite Yemekhanelerinde İç Mekân Tasarım Ölçütleri..... 299
Demet YÜCE AY 299
Didem ERTEN BİLGİÇ 299
Yeni Fikir Mecmuası'nın Gözünden Batı'da ve Son Dönem Osmanlıda Ağaç Bayramları.. 316
Turgut Neşet YURDAKUL..... 316
İrfan Davut ÇAM..... 316
Hititlerde Şenlikler Ve İktidar Arasındaki İlişki 328
Tülin CENGİZ..... 328
Doğal Afetlerde Markaların Toplumsal Sorumluluğu ve İptal Kültürü Arasındaki İlişki 335
Aslı GÜNGÖR ERAL 335
Mesîhî'nin Gazellerinde Telmih Sanatının Kullanımı 348
Hasan Cihad KARANALBANT 348

Dijital Bankacılığın Türkiye İncelemesi 357
Rüştü YAYAR 357
Özgür PEKŞEN 357
Kırkpınar Efsanesinden Yansıyan Dünya Görüşü Üzerine Bazı Tespitler 371
Erkan KALAYCI 371
Turizm ve Terör Konulu Yayınların Bibliyometrik Haritalama ile İncelenmesi 383
Esin YÜCEL 383
Geleneksel Konut Mimarisinde İşlevsel Değişim: Tekirdağ Tarihi Beşevler Örneği 392
Sennur AKANSEL 392
Hatice KIRAN ÇAKIR 392
Ezgi ÜLKER BARIŞ 392
Tunç Çağ'ında Anadolu'daki Öğütme Alet Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme 406
İsmet GÖKALP 406
Orta çağ Avrupa'sı eğitim tarihinde fransisken ve dominiken tarikatlarının yeri ve önemi 414
Özlem GÜL 414
Pandemi Döneminde Uzaktan Matematik Eğitimi: Bir Derleme Çalışması 431
Alattin URAL 431
Çin Matematik Eğitiminin Sırrı 437
Alattin URAL 437
Wushu-Kungfu Türkiye Şampiyonasına Katılan Depremzede Sporcuların Travma Ve Zihinsel Dayanıklılık Düzeyleri 443
Hüseyin ÇİÇEK 443
Recep AYHAN 443
Muhammed Ramazan ŞENOL 443
İslam Coğrafyasında Serbest Zaman Sosyolojisi Ve Yaşam Kalitesi 459
Recep AYHAN 459
Hüseyin ÇİÇEK 459
Mehmet ÖÇALAN 459
Uzaktan Algılama Ve Cbs Temel Uygulamaları-2: Görüntü Sınıflama Ve Doğruluk Analizi 474
Bekir TAŞTAN 474
Tarım Etiği Ve Artan Önemi 488
Ahmet ÖZÇELİK 488
Hüseyin Tayyar GÜLDAL 488
Okul Öncesi Dönem Resimli Çocuk Kitap Yer Alan Anne Baba Ve Çocuk Karakter Eylemlerinin İncelenmesi 497
Ümmügül TEPE KIROĞLU 497

Yeşim FAZLIOĞLU 497
Tarımda Teknolojik Gelişmelerin Değerlendirilmesi: Akıllı Tarım 518
Hüseyin Tayyar GÜLDAL 518
Ahmet ÖZÇELİK 518
Oyun Yoluyla Öğretimin Etkililiği Üzerine Yapılmış Araştırmalara İlişkin Sistematik Ve Tematik Bir İnceleme 527
Cevdet EPÇAÇAN 527
Seher BAYDEMİR 527
Türkiye'nin Depremselliği Ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (6 Şubat Depremleri Örneği) 544
Salman ÖZÜPEKÇE1 544
Ömer DENİZ 544
Çevre Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Uygulamaları: Cıtızen Scıence, Fıeld Trıp Ve Photovoıce 573
Mustafa DERMAN 573
İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Mahremiyet Bilinç Düzeylerinin Belirlenmesi 592
Ayfer ŞAHİN 592
Mesut Fatih DEMİR 592
Zeynep DEMİR[3] 592
Eğitim Fakültesindeki Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi 604
Tuba GÖKAY 604
Faruk KARDAŞ 604
Öğretim Deneyi 624
Bilge PEKER 624
Sema ACAR 624
İşbirlikli Haber Yazma Uygulamasının Vatandaşlık Bilgisi Dersine Yönelik Akademik Başarıya Etkisi: Bir Eylem Araştırması 635
Emre YILDIZ 635
Sinan AKDAĞ 635
Fibonacci Sayıları Tabanlı Bir Aralıklı Tekrar Yöntemi Ve Yabancı Kelime Öğrenme Mobil Uygulaması 645
Mesut POLATGİL 645
Covid-19 Pandemisinde Toplumun Aşılamaya Bakiş Açisinin İncelenmesi 655
Elvan BAĞATUR 655
İstem Köymen KESER 655
Kocası Kaybolan Ya Da Kocasından Haber Alamayan Kadın Başka Birisiyle Evlenebilir Mi? 669

Baysu MUTLUAY 669
Hz. Ebubekir Es-Sıddîk'in Diyarbakır'da Devam Eden Şeceresi Ve Hetâkh (Atak) Kalesi Hakkında Notlar 680
Emin KAPLAN 680
Haksız Rekabetle Mücadelede Hisbe Teşkilatı 697
Betül AŞAR 697
Geleceğin Reklamcılarının Reklamın Geleceğine Dair Değerlendirmeleri Üzerine Bir Odak Grup Çalışması 705
Gülten ADALI 705
Öğretim Programlarının Değerlendirilmesinde Cıpp Modelinin Kullanımı 718
Ahmet AKKAYA 718
Lojistik Ve Pazarlama Konularının R Diliyle Duygu Analizi: Bir Veri Madenciliği Uygulaması 727
Murat İsmet HASEKİ 727
İlker İbrahim AVŞAR 727
Suluca Karahöyük'ten Hellenistik Ve Roma Dönemi Pişmiş Toprak Unguentariumlar 747
Barış Emre SÖNMEZ 747
Moğollardan Timurlulara Kavçinler 761
Bilen YILMAZ 761
İstilâ Ve Fetih Dikotomisi Kapsamında Moğolların Türkistan Hâkimiyetinin Temelleri 768
Bilen YILMAZ 768
Aydın, Aydınlanma ve Sınıf: Schumpeter ve Gramscı'nın Aydın Kavramına Yönelik Yaklaşımları 782
Mustafa BÖLÜKBAŞI 782
Müzik Tarihi Açısından Kitabu'l-Egani'nin Hicaz Ekolü Savt Musikisi Hakkında Yazılı Kaynakları 792
Recep USLU 792
Marka Yönetiminde Menşei Ülke ve Tüketici Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişki 828
Koray BARUT 828
Kuvvet Ve Hareket Ünitesinde Uygulanan Doğrudan-Yansıtıcı Yaklaşımın 6. Sınıf Öğrencilerinin Bilimin Doğası Anlayışına Etkisi 835
Murat ERMİŞ 835
Şafak ULUÇINAR SAĞIR 835
İlay SOYLU 835
Android Cep Telefonu Kullanarak Düşük Maliyetli Görüntü Karşılaştırması ile Üretim Sistemlerinde Parça Hatalarının Tespiti 849
Beyza BOZ 849
Mustafa HAZIR 849

Serkan YORULMAZ 849
DÖRDÜNCÜ GÜÇ OLAN MEDYANIN MASUMİYET KARİNESİ BAKIŞ AÇISIYLA İNCELENMESİ 860
Ensar LOKMANOĞLU 860
Bist Ulaştırma Endeksi İşletmelerinde Bir İnceleme :Performans Göstergesi Olarak Vizyon Bildirgeleri 882
Onur DİKMENLİ 882
Fioreli Joachim: İlerici Bir Düşünür ve Teolog 897
Banu ÇETİN ÜNAL 897
Sanat, Tasarım, Akımlar ve Peyzaj Mimarlığı 906
Elmas ERDOĞAN 906
Onur AKSOY 906
Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Değerleri Algısı: Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesi Örneği 937
Emrah TOKGÖZ 937
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Duygusal Zeka Ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi 949
Sabiha SEVİNÇ ALTAŞ 949
Ömer ÖZİŞLİ 949
Dijital Bankacılık Ve Dijital Bankalar: Dijital Katılım Bankalarının Sektöre Etkileri, Swot Analizi İle Değerlendirmesi 957
Teoman TAĞTEKİN 957
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Hastane Performansı Üzerine Etkisinin İstatistiki Olarak İncelenmesi 982
Emre EKİN 982
Zühre EKER 982
Eş Şiddeti Mağduru Kadınların Travma Sonrası Stres Bozukluğu İle Stresle Başa Çıkma Stratejileri Arasındaki İlişki 995
Rumeysa İŞKİL 995
Meral ÖZTÜRK 995
Ahmet TÜRK 995
Sa'dî Şirazi'nın Bostan Ve Gülistan'ında Geçen Mitolojik Öğeler Ve Bu Bağlamda Üç Hikayede Geçen Değerlerin Aktarımı 1005
Abdürrauf AYDIN 1005
Üniversite Yemekhanelerinde İç Mekân Tasarım Ölçütleri 1009
Demet YÜCE AY 1009
Didem ERTEN BİLGİÇ 1009

Avrupa Birliği Hibe Projelerinin Sosyal Sermaye Oluşumuna Etkileri : *"Gelecek Eğitimde, Eğitim Konak'ta"* Proje Örneği 1025
Harika VARO AYSA 1025
Döngüsel Ekonomi, Sürdürülebilirlik Ve İşin Dönüşümü: Almanya'nın 2030 Stratejisi Özelinde Bir Değerlendirme 1042
Ali İhsan ÇELEN 1042
Pandemi Döneminde İlkokul Velilerinin Eğitime Katılımı İle Covid-19'un Çok Boyutlu Etkileri Ve Öz Duyarlıkları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi 1073
Fatma DUMAN DORA 1073
F. Sema BENGİ 1073
Klâsik Türk Edebiyatında "Cüvân" Kelimesinin Kullanımı: Fârisî (Genç Osman) Dîvânçe'si Örneği 1091
Hatice ÖZDİL 1091
Volkan GÖKTAŞ 1091
Ağrı İli, Demir Çağı Mezar Tipolojisi 1103
Hacer KUMANDAŞ 1103
Şırnak Halkevi Ve Faaliyetleri 1113
Hikmet YAMAN 1113
Gelişmekte Olan Ülkelerde Karbondioksit Emisyonu Ve Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi 1132
Fatma İdil BAKTEMUR 1132
Liberal Demokrasi Ve Kültürel Kimlik Kavramı Üzerine Bir İnceleme 1137
Melek KAYMAZ MERT 1137
Uzun Vadeli Faiz Oranlarının Ortalamasına Ve Volatilitesine Etki Eden Faktörler 1148
Mercan HATİPOĞLU 1148
Caner DİLBER 1148
Kadın İstihdamı ve Kalkınma Arasındaki İlişki: Mena Ülkelerine Yönelik Panel Veri Analizi 1155
Burcu KILINÇ SAVRUL 1155
Aslıhan ÇAVUŞCULU 1155
Dijital Çağda Yrerel Yönetimler Ve Dijital Dönüşümün Yerel Halka Etkileri 1165
Mehmet BİREKUL 1165
Felsefenin Başlangıcı Sorunu ve Felsefe Tarihi Yazıcılığı 1174
Sema CEVİRİCİ ATİLLA 1174
Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin Örgütsel ve Yönetsel Sorunlarının Analizi 1186
Serkan YILMAZ 1186
Gülseda KARAMAN YILMAZ 1186

Tuncay TÜRKMEN 1186
Seda ÖZCAN 1186
Habib BİLGİÇ 1186
Mehmet Salih KALYONCU 1186
Murat DOĞAN 1186
İzzet DERELİ 1186
Ali İhsan EKDEMİR 1186
Onur FİDANBOY 1186
Yeşil Tedarik Zinciri İle Yeşil Tüketim Arasındaki İlişki Ve Örnek Uygulamalar 1207
Mahmut TEKİN 1207
Derya ÖZTÜRK 1207
Hatice ÜNAL 1207
Kriz Ve Kriz Yönetimi 1227
Fırat EROL 1227
Faruk KALAY 1227
1980 Sonrası Endüstri İlişkilerindeki Dönüşümün Türkiye'de Sendikalar Arası Rekabete Etkisi: Nedenler ve Çözümler 1238
Erdal BEŞOLUK 1238
Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Gözünden Deprem 1256
Hilal YILMAZ 1256
Emre ARSLAN 1256
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İtilaf Devletleri Tarafından İzmir Sancağının Kazalarına Yapılan Deniz ve Hava Bombardımanları 1268
Abdullah Doğtekin 1268
Kadın Dergilerinde Kadın Olmak 1290
Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ 1290
Modernizm'den Postmodernizm'e Ebeveynlik Tutumları 1300
Melih Burak ÖZDEMİR 1300
Sürdürülebilir Lojistik Uygulamaları 1318
Okan DAĞ 1318
Ertan BECEREN 1318
Muhasebe Hilelerinin Tespitinde Adli Muhasebenin Rolü 1335
Neşegül PARLAK 1335
Suriyeli Mültecilerin Yayın Dünyasındaki İzleri: Bibliyometrik Bir Perspektif 1346
Metin BULU 1346
Montessori Eğitim Sisteminin Gelenekselleşmiş Eğitim Metotuyla Karşılaştırılması 1363

Muzaffer BÖGE 1363
Gülten Akın'ın Şiir Evrelerinde Değişen Kadın Teması 1367
Nilda PAŞAOĞLU 1367
Mardin Şehrine Bir Gerçek Kişi Tarafından Kazandırılan İki Ekonomik Değere Bir Kavramlaştırma Önerisi : "Vakfedilmiş / Bağışlanmış Emek" 1381
Abdürrauf AYDIN 1381
Personel Seçim Sürecine Yönelik Karar Destek Modeli Önerisi 1390
Ömer Çağrı YAVUZ 1390
Lise Öğrencilerinde Okula Yabancılaşma 1399
Hasan KILIÇ 1399
Hakan ILIKSU 1399
19. Yüzyılda Batı Kafkasya'da Balneolojik Kaynaklar 1432
Didem ÇATALKILIÇ 1432
Duygusal Zeka 1466
Aylin AKYOL 1466
Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretiminde Oyun, Proje Ve Kültür Tabanlı Uygulamalar ... 1503
Oğuzhan SEVİM 1503
Ali UZUN 1503
Seher SEVİM 1503
Fen Bilimleri Alanında Yaratıcı Drama Yöntemi 1514
Derya ÇINAR 1514
Kevser GÜRKAN 1514
Fransızcanın Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kısa Metrajlı Filmler Ve Kültür Öğretimi 1531
Özge ÖZBEK 1531
Sağlık Hizmetlerinde Yalın Dönüşüm: Yalın Muhasebe, Değer Akış Haritalama ve Değer Akış Maliyetleme 1543
İlknur ARSLAN ARAS 1543
İslâmî Finansal Sisteminin Öğretim Sürecinin Temel Özellikleri 1561
İsmail ÇELİK 1561
Çok Değişkenli İstatistiksel Metotlar Yardımıyla Veri Analizi ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar 1571
Esra ŞİMŞEK 1571
Füsun YALÇIN 1571
Bilgisayarlaşma Ve Otomasyon: Orta Vasıflı İşlerin Azalan Önemi Ve İşgücüne Etkisi .. 1619
Özlem KÜÇÜK 1619
İşletme Stratejileri Açısından Büyük Veri Analitiği ile Maliyet Muhasebesi 1640
Ahmet COŞKUN 1640

Doğal Afet Dönemlerinde Sosyal Medya Kullanımı Ve Doğru Bilgi Akışı 1650
Eser Karataş 1650
Ölçme Araçlarında Bulunması İstenen Nitelikler 1676
Yusuf KASAP 1676
Depremzede Çocukların Sanat Terapi Çalışmalarında Geçmişten Geleceğe Depremin Etkileri 1690
Emine Gülriz AKAROĞLU 1690
Hümeyra Nur ŞEN 1690
Şeyda Nur ERDOĞAN 1690
Ulya TEKBAŞ 1690
Aysel KOÇ 1690
Yeşil Pazarlama 1711
Murat İsmet HASEKİ 1711
Dönüşümcü Ve Etkileşimsel Lideliğin Satış Performansı Ve Satış Görevlisi İş Tatminini Üzerindeki Etkileri 1723
Abdulbaki GÜRBÜZ 1723
Dilek SAĞLIK ÖZÇAM 1723
Toplumun İlmi Ve Ahlaki Tekâmülünde Ahmet Yesevi'nin Örnek Şahsiyeti 1745
Sadık AMBER 1745
İbn Sa'd'ın *"Tabakât"* İsimli Eserinin Siyer Kısmında Tefsir Rivayetlerini Kullanma Yöntemi 1763
Mustafa SOYCAN 1763
Pamuk Lifi Özelliklerinde Ülke Etkisinin İncelenmesi 1788
Eda YALÇIN KAYACAN 1788
Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS-T İçin Panel Veri Sınamalarından Kanıtlar* 1797
Serhan ERASLAN 1797
Rüya ATAKLI YAVUZ 1797
Tarh Zamanaşımına İlişkin Değerlendirmeler 1815
Özgür KIZILTOPRAK 1815
Öğretmenlerin Gözünden Covid-19 Pandemisinin Fen Eğitimine Yansımaları 1829
Ayhan ÇİNİCİ 1829
Nur ŞİMŞEK 1829
Güvenlik ve Bağlantı Bulma: Travma Deneyimi Olan Depremzedeler ile Sosyal Hizmet Uygulamasında Polivagal Teori 1844
Münevver ERYALÇIN 1844
Politik Okuryazarlık Ve politik Güven 1853

Banu BEYAZ 1853
Nevrotik Bir Olgunun Psikometrik Değerlendirilmesi Ve Çekingen Kişilik Bozukluğuna (Ç.K.B) Dair Bir Derleme 1863
BanuBEYAZ 1863
Wushu-Kungfu Türkiye Şampiyonasına Katılan Depremzede Sporcuların Travma ve Zihinsel Dayanıklılık Düzeyleri 1874
Recep AYHAN 1874
Hüseyin ÇİÇEK 1874
Muhammed Ramazan ŞENOL 1874
Travmatik Bir Olayda Çocuğa Yaklaşım: Deprem (Etkinlik Örnekleriyle) 1890
Esra Gül KOÇYİĞİT 1890
Modern Türk Şiirinde İmgesel Titreyiş: Deprem 1902
Berna USLU KAYA 1902
Endüstriyel Doğalgaz Talebini Etkileyen Faktörler -Abd Özelinde Ampirik Bir Analiz-... 1910
Tuğba HANTAL 1910
Ergin UZGÖREN 1910
İnternet Kullanımının Belirleyicileri: Seçilmiş Ab Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi 1921
Burcu KILINÇ SAVRUL 1921
Ulvi ONURLU 1921
Sivil Havacılıkta Kariyer Yönetimi 1944
Elif ÖZDİL DEMİREL 1944
Türkiye'de İhracat Yapısının Dönüşümü: Tarım Ve Madencilik Ürünlerinden Sanayi Ürünlerine Geçiş 1954
Ali SEVİNÇ 1954
Star Wars Evreni ve Plastik Sanatlara Etkileri 1975
Ayhan ÖZER 1975
Özel Gereksinimli Çocukların Çocuk Kütüphanelerinden Yararlanma Durumları: Tokat Bebek Ve Çocuk Kütüphanesi Örneği 1995
Esmanur ŞENGEZER 1995
Ayşenur GÜNEŞ 1995
Psiko-Sosyal Boyutlarıyla Deprem Ve Dezavantajlı Gruplar 2020
Barış DEMİREL 2020
Coğrafya Kader Mi Yoksa Keder Mi? Kahramanmaraş Depremleri Özelinde Yetişkinlerde Deprem Bilinci 2034
Havva Eylem KAYA 2034
Ceylan YAŞAR 2034

Kültürel Mirasın Korunmasında Yerel Halkın Katılımı Üzerine Bazı Düşünce Ve Öneriler 2066
Derya ELMALI ŞEN 2066
Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretiminde Web 2.0 Teknolojilerinin Kullanımı 2077
Esra ER 2077
Seher SEVİM 2077
Retro Pazarlama Stratejisinin Tüketici Üzerindeki Etkisi 2087
Fatma ÖZCAN HAN 2087
Pınar ÖZKAN 2087
Eleştirel Perspektif'ten Fransız Devrimi'ni Okumak 2102
Fevzi YAHŞİ 2102
Disiplinlerarası Eğitimde Temel Sorunlar 2128
Kemal DOYMUŞ 2128
Yapay Sinir Ağları İle Finansal Başarısızlık Tahmini 2145
Melike KURTARAN ÇELİK 2145
Ahmet KURTARAN 2145
Firmaların Finansal Başarısızlığının Diskriminant Analizi İle Öngörülmesi: Bist Örneği .. 2165
Melike KURTARAN ÇELİK 2165
Ahmet KURTARAN 2165
Hüzün Turizmi Ve Mabetleşme Süreci Bakımından Afet Bölgelerinin Değerlendirilmesi: Hatay Örneği 2180
Osman Ziyaettin YAĞCI 2180
Merve SARAÇOĞLU GEZER 2180
Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK 2180
Bütçe Hakkı Bağlamında TBMM'nin Kesinhesap Denetiminin Değerlendirilmesi ve Kamu Hesapları Komisyonu Önerisi 2209
Mustafa BİÇER 2209
Sürdürülebilir Kalkınma Ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Ekseninde Kavramsal Bir İnceleme 2237
Zeynep ÖZDEMİR 2237
Aslı ALTANLAR 2237
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Varlık Vergisi Müzakereleri 2261
Ayfer ÖZCAN 2261

Cumhuriyet Senatosunda Yozgat Senatörleri ve Faaliyetleri

Burak HALICI[1]

Giriş

(Mehmet) Sadık Artukmaç 1961-1973, Neşet Çetintaş 1961-1964, İsmail Yeşilyurt 1964-1973 Veli Uyar 1973-1979, Süleyman Ertuğrul Ergin 1973-1979, Ünal Allıoğlu 1979-1980, Servet Bora 1979-1980 yılları arasında Yozgat senatörü olarak Cumhuriyet Senatosu'nda görev yapmışlardır. Bu çalışma da 1961-1980 yıları arasında Cumhuriyet Senatosu'nda bulunan ismi geçen senatörlerin hayat hikâyeleri, senato içerisindeki faaliyetleri ve temsilen bulundukları Yozgat'a nasıl katkı sundukları ele alınacaktır. Araştırma sonucunda Yozgatlı senatörlerin senato ve temsilen bulundukları Yozgat iline katkıları ortaya çıkarılackatır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD-SSCB eksenli iki kutuplu dünya düzeninin getirmiş olduğu sonuçlar Türkiye üzerinde de etkili olmuştur. Türkiye'nin dış politikada Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşması iç siyasette de birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 19 Mayıs 1945 tarihli Gençlik Bayramı kutlamalarında İsmet İnönü çok partili siyasi yaşamın imkanı nispetinde (Çakırbaş, 2020: 1527) konuşma yapmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin Türkiye üzerindeki tarihi stratejik emellerini sık sık gündemde tutma çabası, Boğazlar'da üs talebi ve Kars, Ardahan'ın kendilerine bırakılma isteği, (Armaoğlu, 2020: 324) Türkiye'nin dış politikada müttefik bulmasına yöneltmiştir. Bu devletlerin çok partili siyasi yaşama ile yönetilmesi Türkiye'nin çok partili düzene geçişinde etkili olmuştur. Dış siyaset de bu yaşananların etkisi ve II. Dünya Savası sürecinde Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamasın da yaşanan aksaklıklar halkın yaşamsal faaliyetleri üzerinde etkili olmuştur. Savaş sonucu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu iktidar üzerinde yoğun eleştirilerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum 1946-1950 dönemi olaylarında etkili olmuştur.7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde vermiş oldukları Dörtlü Takrir tartışması yaşanırken 7 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ Milli Kalkınma Partisi kurulması başvurusunu yapmıştır. Dörtlü Takrir verenlerden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edilmiştir. Daha sonra Refik Koraltan partiden atılmıştır. Celal Bayar'ın istifasıyla da kurulacak olan (Eraslan, 2014: 532,536) yeni partinin kadrosu oluşmuştur. 7 Ocak 1946 Tarihinde Demokrat Parti'de kurulmuştur. Böylece Türkiye'de çok partili siyasal yaşam başlamıştır. Demokrat Parti 21 Temmuz 1946 seçimlerinde 65 milletvekili çıkararak meclise girmiş, 4 Mayıs 1950 seçimlerinde de iktidara gelmeye başarmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbeye kadar 10 yıl ülkeyi yönetmiştir.

Askeri darbeden sonra 16 Aralık 1960'ta "Kurucu Meclis" oluşturulup ve yeni anayasanın hazırlanmasına başlanılmıştır. Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de ilk toplantısı sonucunda yasama görevini Milli Birlik Komitesine sunmuştur. Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan taslak metin, 9 Mart'ta başlayan görüşmeler neticesinde kabul edilmiştir. Hazırlanan Anayasa, 9 Temmuz'da halk oylamasına sunulmuştur. 1961 Anayasası referandumu sonucunda %61.74 evet oyu ile %40 oranında hayır oyu (Tuna, 2020: 230)kullanılmıştır. 157 maddeden mürekkep bu anayasa göre TBMM Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu isimli iki meclisten oluşmuştur. Millet Meclisi 4 yılda yapılacak olan seçimler neticesinde 450 milletvekilinden oluşması (Çakırbaş, 2020: 1528)seçmen yaşı 21, seçilme yaşı 30 olarak düzenlenmiştir.

[1] 'Burak HALICI Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

Cumhuriyet Senatosu ise 150 üye ve sabık Milli Birlik Komitesine üyeleri ile Cumhurbaşkanı tarafından atanacak 15 üyeden teşekkül edilmesi, altı yıl olarak seçilen üyelerden 40 yaşını doldurmuş olmak ve üniversite mezunu olmak şartları da (Tuna, 2020: 230) aranmıştır. Yasaların önce Meclis'te yapılacak müzakere sonrası Senato'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Senato'da Milli Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olarak yer almışlardır. Cumhurbaşkanınca Seçilen Üyelerin seçiminde muhtelif alanlar da tanınan, 40 yaşını bitirmiş üniversite mezunu şartı aranmayarak altı yıllığına seçilmiş toplam 15 üyeden oluşmuştur. Genel oyla gelen üyeler de ise üniversite mezunu olma şartı milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türkün seçilmesi kararlaştırılmıştır. Toplam üye sayısı 150 olarak belirlenip, senato seçimlerinde Türkiye, (A, B, C) olmak üzere 3 seçim bölgesi tespit edilmiştir. Her çevrenin 50'şer üye seçmesine (Özgişi, 2011a: 301)olanak sağlanmıştır.

1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senato seçimlerinde Yozgat C grubu iller arasında yer almış ve senatör kontenjanı 2 olarak (Özgişi, 2011b: 66)belirlenmiştir. Cumhuriyet Senatosun da Meclisteki gibi belirli yasama dönemleri olmamasından iki yılda bir seçim yapıldığını bundan dolayı üyelerin yasama faaliyetlerinden ziyade parti faaliyetlerine ağırlık verildiği görülmüştür. Cumhuriyet Senatosu 1961-1980 yılları arasında 19 yasama yılı görmüş ve 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle faaliyetlerine (Özgişi, 2011a: 320) son verilmiştir.

Yöntem

Birinci elden kaynaklar (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergileri) ve tetkik eserler (Kitap, Makale, TBMM Yayınları) gözden geçirilmiş olup, araştırma safhası tamamlanmıştır. Elde edilen veri ve bulgular konu bütünlüğü içerisinde tasnif edilerek yazım sürecine geçiş yapılmıştır. Yazım sürecinde eksik bilgiler tekrar gözden geçirilerek istenilen çalışma elde edilmiştir.

1.Mehmet Sadık ARTUKMAÇ

1910 yılında Yozgat' da doğmuştur. Babasının ismi Safalızade Öner Hayrettin Bey, annesinin ismi ise Fethiye Hanım'dır. Ömer Hayrettin Bey'in PTT Müdürü olarak görev yapmış olduğu Yozgat'a bağlı Çiçekdağı ve Akdağmadeni ilçelerinde ilköğrenimin tamamladıktan sonra ortaöğrenimini Yozgat'da devam ettirmiştir. Lise eğitimini ise Ankara Erkek Lisesinde 1931 tarihinde bitirip, Ankara Defterdarlığı ve PTT Başmüdürlüğünde memuriyet hayatına başlamıştır. Bu süreç içerisinde Ankara Hukuk Fakültesinde öğrenim hayatında devam etmiştir. Üniversite eğitimin tamamladıktan sonra Asteğmen rütbesiyle askerlik vazifesini 1 Mart 1937 tarihinde terhis olduktan sonra memuriyet hayatına devam etmiştir. İdari mesleğine geçiş yapmak için kısa bir süreliğine İçişleri Bakanlığında stajyer memur olarak çalışsa da geçim sıkıntısından dolayı bu görevini bırakarak 1 Temmuz 1939 tarihinde C.H.P genel sekreterliğinde çalışmaya başlamıştır. İkinci Dünya Harbinin başlaması üzerine askere alınsa da kısa süre zarfında terhis edilmiştir. C.H.P'de olan görevine bütçe sıkıntısından dolayı son verilmiştir. Tekrardan idare mesleğine dönüş yaparak 22 Haziran 1940 tarihinde Küçük Yozgat (Elmadağ) Bucak Müdürlüğünde, 1941 yılı itibariyle Dikmen Bucak Müdürlüğünde, nihayetine 12 Ocak 1942 tarihinde stajını tamamlayarak kaymakamlık kursuna katılmıştır. Kursunu hitama erdikten sonra 1942 yılından başlamak üzere sırasıyla Şarkışla, Divriği, Iğdır, Kağızman, Sarıkamış Çorlu, Şişli, Aksaray Kaymakamlığı görevlerini 1953 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu görevlerinin ifası sonrasında merkeze alınarak 26 Temmuz 1954 tarihinde İçişleri Bakanlığı Mahallî İdareler Genel Müdürlüğü Köycülük Dairesi Başkanlığı, 1 Ağustos 1957 tarihinde Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Araştırma dairesi üyeliği, Tapu ve Kadastro Genel Müdür Yardımcısı ve kısa süreliğine Genel Müdür vekilliği yaptıktan sonra kendi arzusuyla 1959 yılında emekli olmuştur.

Emeklilik yıllarında Türkiye İş Bankasın da Hukuk Müşavir Yardımcısı olarak çalışarak 1961 seçimlerinde siyasete girmek için bankadaki görevinden ayrılarak 15 Ekim 1961 tarihli genel seçimler de Cumhuriyetçi Köylü Millet Parti listesinden Cumhuriyet Senatosu Yozgat Üyeliğine seçilmiştir.

Bu görevi 1973 seçimlerine kadar devam ettirmiştir. Senato üyesi olarak 2., 3., 6., 7. ve 8. toplantı dönemlerinde Başkanlık Divanında kâtip üye, Bütçe ve Plân, İçişleri ve Kitaplık komisyonlarında ve çeşitli karma komisyonlarda görev almıştır. 12 yıllık senato görevinde muhtelif meselelerde (149) konuşma (12) sözlü soru önergesi vermiştir. Ayrıca 1970 yılında Japonya'da incelemeler yapan Türk Parlamento Heyetinde yer almıştır. 1972 yılında C.H.P' üyeliğinde ayrılıp Adalet Partisine katılmıştır. 1973 yılında siyaseti bırakarak, tekrardan hizmet isteği üzerine Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü emrinde çalışmıştır. Yaş sınırından dolayı 17 Şubat 1975 tarihinde emekliye ayrıldı. Belediyeler Bankası ve Belediye istikrazları, Bizde İdarenin Murakabesi, Bizde Gayrimenkule Tecavüzün Defi ve Zilyedlik, Köylerimizi Nasıl Kalkındırabiliriz?, Türk İmar Hukuku, Mahallî Seçim Hukuku, Bankaların İpotekli Kredi Muameleleri, İnşaat Hukuku, Kamulaştırma Hukuku, İnşaat Muhasebesi-Fennî Sorumluluk-İş Güvenliği, Bir Yaşamın Öyküsü adlı eserleri (Çoker, 1998: 501,503)mevcuttur. 26 Ağustos 1940 tarihinde Gülsüm Mahmure ile evliliğinden Sevinç Timuray Nuriye Serpil Quak Ken Dong ve Bahri Temel isminde üç tane çocuğu olmuştur. Az düzeyde Fransızca (TBMM Albumü 4. Cilt 1960-1983, 2010:1727) bilmektedir.

2. Mehmet Sadık Artukmaç (1961-1973) Faaliyetleri

Mehmet Sadık Artukmaç'n 15 Ekim 1961- 14 Ekim 1973 tarihleri arasında Yozgat Cumhuriyet Senatosu üyeliği süresince toplam da muhtelif konulardan olmak üzere sekiz kez Söylev-Demeçte bulunmuş, bir önerge vermiş, üç farklı konu da üç kez teklifte bulunmuş, bakanlıklara ithafen altı kez yazılı soru önergesin de bulunmuş ve genel kurul da ise iki yüz dokuz kere söz alarak konuşma yapmıştır. Ayrıca Bütçe ve Plân, İçişleri ve Kitaplık komisyonlarında ve çeşitli karma komisyonlarda çalışmalarını yürütmüştür.

Vermiş olduğu tek önerge de Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına İçişleri komisyonu üyeliğinden istifa ettiğini (CSTD, 23. Cilt, 22.Birleşim, s. 80.) bildirmiştir.[2] Sunmuş olduğu dört kanun teklifi bulunmakla beraber ilki on iki arkadaşı ile birlikte Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünün İmar ve İskân Bakanlığına bağlanması hakkında teklif bulunmaktadır. Sunmuş oldukları teklif (CSTD, 11. Cilt, 71.Birleşim, s.385.) reddedilmiştir.

2 arkadaşı ile birlikte TC Emekli Sandığı Kanununun bâzı maddelerinde değişiklik yapılması ve 6122,6422 ve 7242 sayılı kanunların kaldırılması hakkında kanun teklifi sunmuştur. Sunulan teklif (CSTD, 23. Cilt, 20.Birleşim, s.44.) reddedilmiştir. Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğünün 52. maddesinin ikinci fıkrasının değiştirilmesine dair sunmuş olduğu teklifin de *yarısından bir fazlası* ibaresi *salt çoğunluğu olarak* değiştirilmesini talebinde bulunmuştur.. *Üye tamsayısının salt çoğunluğu hazır bulunmadıkça görüşmeye başlanamaz*. Olarak değiştirilmesi (CSTD, 40. Cilt, 51.Birleşim, s.4-5.) kabul edilmiştir.

Hayvan yetiştiriciliğinin ziraatçiliğe verileceğine dair sunmuş olduğu yazılı soru önergesi Tarım Bakanlığına iletilmiştir. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi taramasından bakanlığın cevabına (CSTD, 39. Cilt, 37.Birleşim, s.94.) ulaşılamamıştır.

Dışişleri Bakanlığına ithaf en yazılı önergesinde resmi tören ve kabuller de muayyen bir protokol listesine uyulmayıp şahsi kararlar doğrultusunda uygulandığını belirtmiştir. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangîl; bu kaideler için hazırlanan taslaklarda kurumlar arasındaki muhtelif görüş ayrılığından dolayı neticeye bağlanamadığını ve halen Bakanlar Kurulunun 9

[2] "CSTD" olarak ifade edilen kısaltmalar Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergileri incelenerek oluşturulmuştur. Dipnot da ilgili dergilerin cilt, birleşim ve sayfa numaraları belirtilmiştir.

Aralık 1927 tarihli ve 4611 sayılı *Teşrifat Müdüriyeti Umumiyesinin vezaifine* dair kararnamesine göre işlemlerin yürütüldüğünü (CSTD, 53. Cilt, 55.Birleşim, s.216.) söylemiştir.

Tavko Birlik dair Sanayi ve Ticaret Bakanlığına ithaf en Tavukçuluk Kooperatifi ile üç kooperatifin teşkil ettiği Tavko Birlik 'de yolsuzluk ihbarları neticesinde görevlendirilen müfettişlerin yapmış olduğu araştırmaya dair sunmuş olduğu yazılı önergesine karşılık Ticaret Bakanı Naim Talu; ihbarlar üzerinde durularak gerekli teftişin sonucunda düzenlenen beş raporun Birlik ve kooperatiflerce gelecek cevap neticesinde nihai raporun düzenleneceğini (CSTD, 1. Cilt, 17.Birleşim, s.326-327.) belirtmiştir. Vergi dâvalarının Danıştay da görülmesine dair şahıslara ait vergi dâvalarının kanun gereğince ancak iptal dâvası şeklinde ilerletilmesinin isabet olduğunu, temyiz dâvası olarak görülmemesi gerektiğini, Danıştay'ın yetki ve görevini aştığını belirterek bu hususların yürütülebilmesi için alt idare mahkemesi kurulması düşüncesinin olup olmadığının Başbakanlığa sunmuş olduğu yazılı önerge de Başbakan Süleyman Demirel; Anayasanın geçici 8'nci maddesine göre, idare mahkemeleri kuruluncaya kadar mevcut idari yargı mercilerinin bu görevlerine devam edebilecekleri söyleyip, alt derece idare mahkemeleri kurulmasına dair gerekli çalışmaların yürütüldüğünü (CSTD, 57. Cilt, 43.Birleşim, s.99-100.) belirtmiştir.

Sekiz farklı konu da Söylev-Demeç sunan Mehmet Sadık Bey özellikle üyesi olduğu Yozgat ilinde çekilen kömür sıkıntı hasebiyle kömür ticaretin bazı karaborsacılar kontrolüne geçerek Yozgat halkın kömürsüz kaldığını bu durum karşısında ise halkın protesto gerçekleştirerek tepkisini ortaya koyduğunu belirtmiştir. Hükümetin bu konu hakkında ilgilenmesi gerektiğini (CSTD, 54. Cilt, 8.Birleşim, s.368-369.) vurgulamıştır.

Diğer söylemlerin de Millî Eğitim Bakanının eğitim kurallarına riayet ve tarafsız hareket etmediği, Kat mülkiyeti kanun tasarısının acele olarak kanunlaşmasına, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına iletmiş olduğu sözlü sorusuna karşılık verilen cevabın kendisini tatmin etmediği, İçişleri Bakanlığında yapılan nakillerin yönetmelik esasına göre yapılmadığına, onanma Cemiyetinin gelirini artırmak hususunda ve özel okullarının hesaplarını inceleyen uzmanı raporuna ilişik konularda demeçte bulunmuştur.

3.Neşet Çetintaş

1921 tarihinde Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesine bağlı Bek taşlı köyünde doğmuştur. Babasının ismi Fazlı Efendi, annesinin ismi Fatma Hanım'dır. Eğitim hayatına ilk ve ortaöğretimden sonra lise eğitimini 1940 tarihinde Yozgat Lisesinde tamamlamıştır. Üniversite öğrenimini ise 1945 tarihinde İstanbul Tıp Fakültesi Eczacılık Bölümünü bitirerek, 1 Mayıs 1947'de yılında Yd. Teğmenlik rütbesiyle askerlik vazifesini tamamlamıştır. Askerlikten sonra Yozgat Devlet Hastanesinde Eczacı olarak memuriyet hayatına başlamıştır. Memurluk görevinden 31 Mart 1951 tarihinde ayrılarak Boğazlıyan ve Sorgun ilçelerinde 1954 ve 1961 yılları arası serbest eczacılık yapmıştır. 1961 genel seçimlerinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adaylığından Cumhuriyet Senatosu Yozgat Üyeliğine seçilerek siyaset hayatına girmiştir. 13 Haziran 1962 tarihinde kurulan Millet Partisi katılmak için C.K.M.P den ayrılmıştır. Senato'da Sosyal İşler Komisyonunda üye olarak bulunmuştur. Senato görevi süresince Genel Kurul'da (29) konuşma yapmıştır. 1964 yılındaki üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona ermiştir. Senato'da ki görevinden ayrıldıktan sonra serbest eczacılık görevine devam etmiştir. Kısa süreliğine Malatya Devlet Hastanesin de Eczacı olarak (Çoker, 1998: 504,505) görev almıştır. Fransızcaya hâkim olan Neşet Bey evlilik hayatından üç çocuk sahibi olmuştur.21 Aralık 1973 tarihinde hayatını (TBMM Albümü 4. Cilt 1960-1983, 2010:1727) kaybetmiştir.

4. Neşet Çetintaş (1961-1964) Faaliyetleri

Neşet Çetintaş Bey'in 15 Ekim 1961- 7 Haziran 1964 tarihleri arasında Yozgat Cumhuriyet Senatosu üyeliği süresince incelenen Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

taraması neticesinde vermiş olduğu önerge veya kanun teklifine rastlanmamıştır. Üç yıllık Senato'da ki görev süresince genel kurul da yirmi dokuz kez söz alarak konuşma yapmıştır. 13 Haziran 1962 tarihinde kurulan Millet Partisi katılmak için C.K.M.P den ayrılmıştır. Senato'da Sosyal İşler Komisyonunda üye olarak bulunmuştur.

Neşet Bey görev yaptığı 1 ve 3. Yasama yılları arasına muhtelif bakanlıkların bütçe münasebetiyle görüşmelerinde ve Bakanlıklar kuruluşu hakkında Kanunun da birden fazla Başbakan yardımcısı görevlendirme imkanı sunan tasarısında söz alarak düzenlemenin milletin dertlerine çare sunmadığını ve hükümetin tesis edilemediği vakit ekonomiye olan tesirinin olumsuz sonuçlar doğurduğunu dile(CSTD, 4. Cilt, 73.Birleşim, s.322.) getirmiştir.

Tapulama kanunu tasarısı görüşmelerinde ikinci madde hususunda orman sayılan yerlerin orman özelliğini kaybetmiş 20 seneden beri ziraat yapılan arazi tapulamaya tabi tutulması şeklinde ekleme yapılmasına dair takrir (CSTD, 14. Cilt, 110.Birleşim, s.406.) sunmuştur. Kabul edilmemiştir.

Sosyal Sigortalar Kanunu görüşmelerinde tarım işçileri ve geniş halk kütlelerinin de bu kanundan istifade etmesi gerektiğini, ülke içerisinde bir milyon tarım işçisinin sigortasız olduğu eleştirisini dile (CSTD, 19. Cilt, 50.Birleşim, s.248.) getirmiştir.

Ayrıca Millet Partisi adına İsmet Paşa'ya karşı Kıbrıs sorununun en buhranlı günlerinin yaşandığı dönemde 21 Şubat 1964 günü Mesut Tuna ismindeki kişi tarafından İsmet Paşa'ya karşı suikast tertip edilmesinden dolayı (Gülen, 2012: 2) Senatoda Partisi adına bu durumu şiddetle kınadığını ve Türk milleti için tek kurtuluş yolunun demokratik rejime bağlılık olduğunu (CSTD, 19. Cilt, 46.Birleşim, s.65.) vurgulamıştır.

5.İsmail Yeşilyurt

1923 yılında Yozgat'a bağlı Şefaatli ilçesinde doğmuştur. Babasının ismi Hacı Nuri Bey, annesinin ismi Şemsi Hanım'dır. İlk ve ortaöğreniminden sonra lise eğitimini 1942 yılında Yozgat Lisesinde tamamlamıştır, 1948 yılında Ankara Üniversitesinde hukuk eğimini bitirmiştir. Hukuk eğitimini sonrası stajyerliğini 1950 yılında tamamlayarak Ankara Bürosuna kaydını yaptırmıştır. 1950-1951yılları arasında askerlik vazifesini Yd. P. Asteğmen ve Yd. Teğmenlik rütbesiyle yerine getirmiştir. Terhis olduktan sonra avukatlık mesleğine devam etmiştir. 1964 yılında gerçekleşen Cumhuriyet Senatosu üçte biri yenileme seçimlerinde Adalet Partisinin Yozgat üyeliğine seçilerek siyasete atılmıştır. 1964-1973 yılları arsında Senato'da Yozgat üyesi olarak Bütçe plan, Dillekçe ve Karma komisyonlarında görev yapmıştır. Siyasi hayatı sonrası avukatlık mesleğine devam ederek muhtelif kuruluş ve sendikalarda "(BAŞTAŞ) Başkent Çimento Sanayi'de yönetim kurulu başkanlık ve üyelik, Türkiye İşveren Sendikaları (TİSK) ve Çimento Müstahsilleri İşveren Sendikalarında Yönetim Kurulu Üyeliği" görevlerinde bulunmuştur. İsmail Bey, evli olup, üç çocuk (Çoker, 1998: 647,648) babasıdır.

6. İsmail Yeşilyurt (1964 – 1973) Faaliyetleri

İsmail Yeşilyurt'un 7 Haziran 1964 14 Ekim 1973 tarihleri arasında Yozgat Cumhuriyet Senatosu üyeliği süresince incelenen Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi taraması neticesinde vermiş olduğu önerge veya kanun teklifine rastlanmamıştır.

Dokuz yıllık Senato'da ki görev süresince genel kurul da toplam yetmiş beş kez söz alarak konuşma yapmıştır. Özellikle üyesi olduğu seçim bölgesi içerisinde kalan 10-14 Mayıs 1967 tarihinde Çayıralan, Boğazlıyan, Yerköy ve Şefaatli ilçelerinde gerçekleşen sel felaketi dolayısıyla bölge insanının zorluk yaşadığını Devlet Su İşleri ve Toprak Su İşleri Genel Müdürlüğü gibi kurumların halkın ihtiyaçlarını temin etmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca birtakım eleştirilerinde Boğazlıyan bölgesine yapılması planlanan Kozan özü Barajı'nın tamamlanmaması ve yine konuşulan Şefaatli-Yerköy arası Aksu-Karasu'nun ıslah edileceği durumunun gerçekleşmemesinin bu yaşanan elim olayda etkisi olduğunu vurgulayarak (CSTD,

40. Cilt, 60.Birleşim, s.238-239.) Yozgat'ın sorunlarını Senato'da gündeme getirmiştir. 4 ve 12. Yasama yılları arasındaki dönemde Bütçe plan, Dillekçe ve Karma komisyonlarında görev yaparak muhtelif bakanlıkların bu dönem içerisindeki bütçe kanun tasarısı görüşmelerinde söz almıştır.

7.Veli Uyar

1919 tarihinde Yozgat'a bağlı Sorgun İlçesi Karakız Köyünde doğuştur. Babasının ismi İbrahim Efendi, annesinin ismi Emine Hanım'dır. İlk ve ortaöğrenimini ilçe de tamamladıktan sonra, lise eğitimine Yozgat da devam ederek 1940 yılında mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra memurluk hayatına başlamıştır.1 Ekim 1940 tarihinde Maliye Bakanlığı Millî Emlâk Müdürlüğünde memurluk, ardından Tapu ve Kadastro Fen bölümünde almış olduğu kurs neticesinde Tevzi ve Arazi Komisyonu Fen memuru olarak başlamıştır. İkinci Dünya Harbi dolayısıyla silahaltına alınmış, 1945 yılına kadar Yd. P. Asteğmen ve Yd. Teğmenlik rütbesiyle görevlendirilmiştir. Terhis olduktan sonra Maliye Bakanlığındaki memurluk hayatına devam ederken 1946-1948 yılları arasında Maliye Meslek Okulunda eğitim görmüştür. 1948-1961 yılları arasında Maliye Bakanlığında Mümeyyizlik, Şeflik, Raportörlük ve Hazine İç Tediyeler Sorumlu Saymanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bu süreçte Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisinde gece eğitim hayatına devam ederek 1961 yılında mezun olmuştur.

1961 yılında yapılan genel seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi adayı olarak Yozgat Milletvekilliğine seçilerek siyasete atılmıştır. Dönem sonu Meclisten ayrılıp, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü ve MİİT Müşavirlik görevlerine atanmıştır. 1967-1973 yılları arasında Sayıştay üyeliği yapmıştır. 1973 yılında yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde C.H.P. adayı olarak Yozgat Üyesi olarak seçilerek tekrardan siyasi hayatı başlamıştır.

Senato'da bulunduğu süre zarfında Bütçe ve Plân ve Hesapları İnceleme komisyonlarında üyelik ve Pakistan'a giden Parlamento Heyetinde bulundu. Senato Genel Kurulunda (25) konuşması bulunmaktadır. 1979 yılındaki üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona erdikten sonra 1985 tarihine kadar Yozgat İşçi Birliği Ticaret ve Sanayi A.Ş de (Çoker, 1999: 379,380) çalışmıştır. Evli ve üç çocuk sahibi olan Veli Bey, 19 Şubat 2000 tarihinde hayatını (TBMM Albümü 4. Cilt 1960-1983, 2010:1760)kaybetmiştir.

8. Veli Uyar (1973 – 1979) Faaliyetleri

Veli Uyar'ın 14 Ekim 1973 14 Ekim 1979 tarihleri arasında Yozgat Cumhuriyet Senatosu üyeliği süresince incelenen Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi taraması neticesinde vermiş olduğu önerge veya kanun teklifine rastlanmamıştır.

Altı yıllık Senato'da ki görev süresince genel kurul da yirmi beş kez söz alarak konuşma yapmıştır. Özellikle üyesi olduğu Yozgat'ın Yerköy ilçesinde toprak reformu uygulamalarına dair söz alarak Yozgat'ın sorunlarını Senato'da gündeme (CSTD, 33. Cilt, 39.Birleşim, s.464.) getirmiştir.

13 ve 18. Yasama yılları arasındaki dönemde Bütçe ve Plân ve Hesapları İnceleme komisyonlarında görev yaparak muhtelif bakanlıkların bu dönem içerisindeki bütçe kanun tasarısı görüşmelerinde söz almıştır.

9.Süleyman (Ertuğrul) Ergin

1932 yılında Yozgat ilinde doğmuştur. Babasının ismi Ömer Faruk Bey, annesinin ismi Saime Hanım'dır. İlk ve ortaöğreniminden sonra lise eğitimine Ankara Gazi Lisesin de devam etmiştir. 1950 yılında lise eğitimini tamamlayarak 1950-1955 yılları arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesinde öğrenim görerek mezun olmuştur. Eğitiminin yanı sıra M.K. E. Kurumu Silâh Fabrikasında, Ankara Belediyesi Fen İşlerinde, Toprak Mahsulleri Ofisi ve Et

ve Balık Kurumunda memur olarak da çalışmıştır. Üniversiteden mezun olduktan sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresinde Makine Yüksek Mühendis olarak çalışmaya başlamıştır. Bu kurumdan istifa etmek suretiyle İstanbul İ.E.T.T. İşletmesin de bir süre çalışmıştır. 1956-1958 yılları arasında askerlik vazifesini Yd. Ordonat Asteğmen ve Yd. Teğmenlik rütbesiyle yerine getirmiştir. Terhis olduktan sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresindeki görevine devam etmiştir. 1 Mart 1963 tarihinden itibaren yurtdışına gönderilerek İngiltere de English-Electric Firmasında su türbinlerinin yapım ve projelendirilmesi eğitimi, İskoçya da Gilbert-Gilkes ve Almanya'da Dress Türbin firmalarında küçük su türbinleri üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Bir yıllık eğitim ve çalışmaları neticesinde yurda dönerek 1963 yılına kadar Elektrik İşleri Etüt İdaresi tarafından yürütülen Proje Kolu 381 Direktörlüğünde Hidroelektrik santrallarının projelendirilmesi görevinde bulunmuştur. Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurumunda ki görevlerinden istifa ederek mesleğini serbest bir şekilde yürütmüştür. Ankara'da Enerji ve Sanayi Mühendislik Müşavirlik Bürosunu kurarak 1973 yılına kadar Yükseliş Mimarlık ve Mühendislik Okulu Akademisinde öğretim görevlisi olarak Su Türbinleri derslerinde eğitim vermiştir. 1973'de yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde Millî Selâmet Partisi , adayı olarak Yozgat üyeliğine seçilerek siyasete girmiştir. Senato'da Bütçe ve Plân ve Bayındırlık Ulaştırma İmar ve İskân komisyonunda ve ayrıca Avrupa Konseyi Parlamento Assamblesi Türk Grubu Üyesi sıfatıyla 1976-1979 yılları arasında Avrupa'nın muhtelif merkezlerinde toplantılara katılmıştır. Senato'da bulunduğu süre zarfında Genel Kurul'da (32) konuşma yaparak 1979 yılındaki Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona ermiştir. Senato üyeliğinden sonra Türkiye Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürlük Müşavirliği ve Türkiye Yapağı Tiftik AŞ'de Yönetim Kurulu Üyesi olarak görev aldıktan sonra emekliye (Çoker, 1999: 381,382) ayrılmıştır. 1939 yılında Bayan Leyla ile evlenmiş olup, çocuğu (TBMM Albümü 4. Cilt 1960-1983, 2010:1759) yoktur

10. Süleyman (Ertuğrul) Ergin (1973 – 1979) Faaliyetleri

Süleyman Ertuğrul Ergin Bey'in 14 Ekim 1973 14 Ekim 1979 tarihleri arasında Yozgat Cumhuriyet Senatosu üyeliği süresince incelenen Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi taraması neticesinde vermiş olduğu önerge veya kanun teklifine rastlanmamıştır.

Altı yıllık Senato'da ki görev süresince genel kurul da otuz iki kez söz alarak konuşma yapmıştır.

13 ve 18. Yasama yılları arasındaki dönemde Bütçe ve Plân ve Bayındırlık Ulaştırma İmar ve İskân komisyonunda görüşmelerinde söz almıştır. Başbakan Sadi Irmak tarafından kurulan Bakanlar Kurulu programının görüşülmesi hususunda söz alarak siyasi partilere dayalı bir hükümet den uzak olması sebebiyle icraat da yaşanacak sıkıntıları eleştirmiştir. Sadi Irmak'ın hükümeti teşkil ederek memleket için büyük fedakarlık gösterdiğini fakat siyasi partilerin uzlaşmaz tutumlarından dolayı kısa süreli hükümet oluşumları neticesinde kalkınma da yavaşlama sebebiyet verdiğini(CSTD, 18. Cilt, 9.Birleşim, s.211.) söylemiştir.

11.Ünal Allıoğlu

1932 yılında Yozgat ilinde doğmuştur. Babasının ismi Mahmut Bey, annesinin ismi Nezihe Hanım'dır. İlk ve ortaöğreniminden sonra 1952 yılında Yozgat Lisesinden mezun olmuştur.1952-1958 yılları arasında ise Ankara Üniversitesinde Hukuk eğitimini tamamlamıştır.1959-1960 yılları arasında ise askerlik vazifesini Yd. Ulaştırma Asteğmen ve Yd. Teğmenlik rütbesi ile yapmıştır. Terhis olduktan sonra Ankara ve Yozgat da Hakim adayı olarak görev yapmıştır. Yozgat Adliyesindeki görevine devam ederken bu görevlerinden istifa ederek serbest avukat olarak çalışma hayatına atılmıştır. Serbest avukatlığının yanı sıra Meslek Kız Sanat Enstitüsü, Yüksekokul ve Yüksek İslâm Enstitüsü Yaptırma ve Yaşatma Dernekleri ve iki dönem Baro Başkanlığı görevlerinde de bulunmuştur. Siyasete ilk olarak 1973 yılında Adalet Partisinde başlamıştır. Parti içerisinde yönetimde görev alarak il başkanlığı yapmıştır.

1979 yılında yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde Adalet Partisinin adayı olarak Yozgat Üyeliğine seçilmiştir. Senato'da bulunduğu 14 Ekim 1979 yılından 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar Bütçe ve Plân ve Bütçe Karma komisyonlarında ve Grup Yönetim Kurulu Üyeliği görevlerini icra (Çoker, 1999: 745,746) etmiştir. Senato'daki görevinden sonra avukatlık mesleğini 1988 yılına kadar deva ettiren Ünal Bey, evli olup, üç çocuk (TBMM Albümü 4. Cilt 1960-1983, 2010:1780)babasıdır. Yozgat Cumhuriyet Senatosu üyeliği süresince incelenen Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi taraması neticesinde meclis faaliyetine rastlanmamıştır.

12.Servet Bora

1939 yılında Yozgat ilinin merkez Köse Yusuflu Köyünde doğmuştur. Babasının ismi Osman Sami Bey, annesinin ismi Zeliha Hanım'dır. İlk ve ortaöğreniminden sonra 1957 yılında lise eğitimini Yozgat Lisesinde tamamlamıştır, 1962 yılında Ankara Üniversitesinde hukuk eğimini bitirmiştir. Bir yıl kadar Ulaştırma Bakanlığı Deniz ve Liman İşleri Dairesinde memur olarak görev yapmıştır. 1963-1965 yılları arasında askerlik vazifesini Yd. P. Asteğmen ve Yd. Teğmenlik rütbesiyle yerine getirmiştir. Terhis olduktan sonra staj eğitimini tamamlayarak, Yozgat, Alaca ve Salihli'de serbest avukat olarak çalışmıştır. Siyasete ilk defa 1967 yılında Milliyetçi Hareket Partisi Yozgat İl örgütünde görev alarak girmiştir. Parti içerisinde 1967-1975 arası İl Başkanlığı ve Parti Müfettişliği görevlerini icra etmiştir. 1976-1979 yılları arasında Ağrı'da Hakimlik ve Çayeli Sorgu Hâkimliği görevinde bulunarak kendi isteğiyle meslekten ayrılmıştır. 1979 yılında yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde Milliyetçi Hareket Partisi adayı olarak Yozgat Üyeliğine seçilmiştir. Senato'da bulunduğu süre zarfında 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar Tarım Orman-Köy İşleri Komisyonunda Kâtip Üye olarak görev yapmıştır. Senato görevinden sonra Ankara'da serbest avukat olarak çalışmalarına devam (Çoker, 1999: 747,748) etmiştir. Servet Bora Bey, evli olup, iki çocuk (TBMM Albümü 4. Cilt 1960-1983, 2010:1780) babasıdır. Yozgat Cumhuriyet Senatosu üyeliği süresince incelenen Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi taraması neticesinde meclis faaliyetine rastlanmamıştır.

SONUÇ

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonucunda ülke genelinde Demokrasi askıya alınarak Milli Birlik Komitesi ülke yönetimine el koymuştur. Askeri darbe sonrası geçiş sürecinde 1961 anayasası hazırlanarak halk oylamasına sunulmuştur. %61.74 evet oyu ile kabul edilen bu anayasa gereği Cumhuriyet Senatosunu ve Temsilciler Meclisi adı altında iki yeni meclis oluşturulmuştur. Bu çalışma da Yozgat'ı temsilen görev alan Senatörlerin faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır. Denge-denetleme işlevi üstlenmesi amacıyla oluşturulan bu meclis 1961-1980 yılları arasında faaliyet göstermiştir. İki yılda bir yapılan seçimler senatörlerin meclis faaliyetinin yanı sıra parti ve seçim işlerine yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bu durum Cumhuriyet Senatosu oluşturulurken istenilen neticelere ulaşmada engel oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışma da Cumhuriyet Senatosun da Yozgat'ı temsilen bulunan üyelerin hayat hikayeleri ve meclis faaliyetlerine değinilmeye çalışılmıştır.

Yozgat'ı temsilen her dönem 2 üye bulunmakla beraber 1961-1980 yılları arasında 7 senatör görev almıştır. Görev alan 4 senatörün hukuk eğitimi (Mehmet Sadık Artukmaç, İsmail Yeşilyurt, Ünal Allıoğlu, Servet Bora), 1 senatörün eczacılık (Neşet Çetintaş), 1 senatörün mühendis (Süleyman Ertuğrul Ergin), 1 senatörün iktisat (Veli Uyar) alanında ihtisas yaptığını, hukuk mezunu olan kişilerin çoğunlukta olduğunu söyleyebiliriz.

Senato içerisinde (Mehmet Sadık Artukmaç ve Neşet Çetintaş) Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden, (İsmail Yeşilyurt ve Ünal Allıoğlu) Adalet Partisinden, (Veli Uyar) Cumhuriyet Halk Partisinden, (Süleyman Ertuğrul Ergin) Millî Selâmet Partisinden, (Servet Bora) Milliyetçi Hareket Partisinden üye olarak seçilmiştir. İncelenen Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergileri neticesinde Mehmet Sadık Artukmaç Bey'in 1961-1973 yılları arasındaki

süre boyunca muhtelif konularda konuşma yaparak Yozgat hususunda ilde yaşanan kömür sıkıntı hasebiyle konuşma yaptığı rastlanmıştır. İsmail Yeşilyurt Bey'in 1964-1973 yılları arasındaki süre boyunca muhtelif konularda konuşma yaparak Yozgat hususunda seçim bölgeleri Çayıralan, Boğazlıyan, Yerköy ve Şefaatli ilçelerinde gerçekleşen sel felaketi dolayısıyla konuşma yaptığı rastlanmıştır. Neşet Çetintaş Bey'in 1961-1964 yılları arasındaki süre boyunca muhtelif konularda konuşma yaptığı görülmüştür. Yozgat hususunda ki konuşmasına rastlanmamıştır. Veli Uyar Bey'in 1973-1979 yılları arasındaki süre boyunca muhtelif konularda konuşma yaptığı görülmüştür. Yozgat hususunda Yerköy ilçesinde toprak reformu uygulamalarına dair konuşma gerçekleştirdiği görülmüştür. Süleyman Ertuğrul Ergin Bey'in 1973-1979 yılları arasındaki süre boyunca muhtelif konularda konuşma yaptığı görülmüştür. Yozgat hususunda ki konuşmasına rastlanmamıştır. Ünal Allıoğlu ve Servet Bora'nın 14 Ekim 1979 seçiminde senatoya katılım sağladıkları görülmüştür.

Yaklaşık bir yıl süren senatörlük görevleri gerçekleşen 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucu üyelikleri sona ermiştir. Meclis faaliyetlerine rastlanmamıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv ve Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

TBMM Albümü 1920-2010

B. Tetkik Eserler

ARMAOĞLU, F. (2020). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)* . istanbul: İş Bankası Kültür Yayınları 27.Baskı.

ÇAKIRBAŞ, A. (2020). Cumhuriyet Senatosu'nda Nevşehir'in Temsili. *History Studies*, 1526-1541.

ÇOKER, F. (1998). Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964). ANKARA: C: 1, TBMM Vakfı Yayınları.

ÇOKER, F. (1999). Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980). ANKARA: C: 2, TBMM Vakfı Yayınları.

ERASLAN, C. (2014). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 10.Baskı

GÜLEN, A. (2012). İsmet İnönü'ye Düzenlenen Suikast Ve Suikastın Yankılar. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C: 11, S: 22, 1-22.

ÖZGİŞİ, T. *Türk Parlamento Tarihinde Çift Meclis: Cumhuriyet Senatosu Örneği (1960-1980).* (Yayımlanmamış Doktora Tezi).İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

ÖZGİŞİ, T. (2011). Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri. *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz, S: 292,323.

TUNA, I. (2020) 27 Mayıs'ın Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S:40, 227-251.

20.Yüzyıl Başlarında Türkiye'ye Gelen Aydınlar ve Basın Yayın Faaliyetleri

Emre GÜLER[1]

Giriş

Azerbaycan matbuatı tüm baskılara rağmen varlığını devam ettirmiştir. Azerbaycan'da Hasan Bey Zerdabi tarafından 1875 yılında yayımlanan *Ekinçi*[2] gazetesi; milli bilincin oluşmasında önemli rol oynayan Azerbaycan'ın ilk gazetesidir. Milliyet; dil, din, ırk, ekonomi, coğrafya ve siyasi etkenlerle oluşan çevredir. Millet ise toplumsal iradenin tesisiyle gerçekleşmektedir. Durkheim görüşüne göre: "Etnik saikler veyahut sadece tarihi sebeplerle aynı kanunlar altında yaşamak ve vahit bir devlet teşkil etmek isteyen insan grubuna millet denir." Toplumlarda ortak bir irade oluşturulmasında gazetelerin rolü aşikardır. Gazeteler ve diğer basın yayın faliyetleri ile yayılan fikirler bütün evlere ulaşır, fiziken ulaşmayan bilgiler diğer evlere okurlar sayesinde ağızdan ağıza ulaşmaktadır.[3] Türk Dünyasının dil ve fikir alanında birliği için Kırım Türklerinden İsmail Gaspıralı bey, "dilde, fikirde, işte birlik!" şiarını yaymak için "*Tercüman*" gazetesini çıkarmıştır.[4] Gazetede yer verilen düşünce akımı, Kırım'ın ardından Kazan'da, Buhara'da ve Bakü'de yayılmıştır. Türkiye'nin bağımızlığını kazanmasından dolayı duyulan sevgi ve hayranlık, bu Türk ülkelerinden Türkiye'ye özellikle İstanbul'a aydınların ve öğrencilerin göçünü başlatmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'dan gelen öğrenciler Azerbaycan Türk Talebe Cemiyeti'ni kurmuşlar ve bu cemiyet ile Azerbaycan ve Türk Dünyasıyla ilgili fikirlerini savunmuşlardır.[5]

Azerbaycan'da 19. yüzyılın ortalarında Azerbaycanlı zenginlerin destekleriyle başlayan milli modernleşmeyle gelişen yazılı basın, 1905-1917 yılları arasında her kesime hitap edecek şekilde sayısı günden güne artış göstermiştir.[6] Hacı Zeynel Abidin[7] bey, tarafından *Fuyuzat*

---

[1] Emre, GÜLER, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,

[2] Ekinçi, Hasan Bey Zerdabi tarafından 22 Temmuz 1875 yılında Rusya Türklerinin ilk gazetesi olan ve Azerbaycan basınının temelini oluşturacak *Ekinçi* gazetesini yayınlamıştır. Hasan Bey'in amacı ekip biçmek ilgili bir gazete çıkarmak değil asıl amacı Azerbaycanlı aydınların bir gazete çatısında toplanarak "halkçılık" düşüncelerinin açıklanmasını sağlamaktı. Bunun yanında Azerbaycan'ın okullaşma sayısının artması, edebi dilin oluşması, halkın aydınlanması ve toplumsal cemiyetlerin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Genel olarak *Ekinçi*'de; 1- Dahiliye, 2- Ekin ve ziraat haberleri, 3-İlim haberleri, 4-Güncel haberler, 5-İlanlar, 6-Mektuplar başlıklarına yer verilmiştir. *Ekinçi'*nin yazar kadrosunda; Hasan Bey Zerdabi'nin yanında Mirza Fethali Ahundzade, Seyyid Ezim Şirvani, Necef Bey Vezirov, Elizade şirvani gibi yetkin isimler yer almıştır. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı sırasında Türk tarafını destekleyen yorumlardan dolayı Ruslar tarafından kapatılmıştır. Ancak Mehmet Emin Resulzade'nin söylediği gibi "*Bir Kere yükselen bayrak bir daha inmez*" *Ekinçi* ile yükselen basın bayrağı daha güçlü bir akınla artmaya devam etmiştir. Mehmet İsmayıl, "XX. Yüzyıl Azerbaycan Demokratik Basını", *Türkler* Cilt:19, Ankara 2002, s.473-474.

[3] Mehmet Emin Resulzade, "Azeri Matbuatının Şanlı Hatırası" *Yeni Kafkasya,* Y.3, S.9, (4 Ekim 1924), s.1-2.

[4] Tuncer Gülensoy, "Türk Dili Tarihine Kısa Bir Bakış", *Türkler,* Cilt:3, Ankara 2002, s.1148.

[5] Mirza Bala Mehmetzade, Milli Azerbaycan Hareketi, Ankara 1991, s.89.

[6] Tudeusz, Swietochowski, "*1920 Öncesinde Rus Azerbaycan'ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası"*, (Çev. S. Gömeç), Tarih Araştırmaları Dergisi, C.22, S.34, Ankara 2003, s.179

[7] Hacı Zeynel Abidin Tagıyef; Azerbaycan'ın eğitim, ekonomik ve kültürel alanda gelişmesini sağlayan kişilerin başında gelmektedir. Öğrencilere burs vermekle yetinmeyerek okulların inşa edilmesini sağlamıştır. Azerbaycan'da Darülmuallimat, Ziraat okulu ve Bakü'de ilk Tiyatro okulu inşa ettirmiştir. Okulların yanında Azerbaycan'da Topçubaşev Ali Merdan Bey'in idaresinde Rusça *Kaspi* , Ahmet Ağaoğlu ile Hüseyinzade Ali Bey idaresinde çıkan Türkçe *Hayat,* Haşim Bey tarafından çıkartılan *Yeni Hayat* gazeteleri, Hüseyinzade Ali Bey'in *Füzuyat* dergisi gibi Rusya ve Kafkasya Türklerini siyasi ve toplumsal menfaatini savunacak dergi ve gazeteler onun ekonomik destekleri

dergisi, Ali Merdan Topçubaşov tarafından *Hayat* gazetesi, Ağaoğlu Ahmet bey tarafından, *İrşat ve Terakki* gazeteleri ve Mehmet Emin Resulzade tarafından *Tekamül* gazetesi önemli örneklerindendir. Bolşevik ihtilali ve bağımsızlık döneminde; Mehmet Emin Resulzade "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" düşüncesini yaymak için *Açık Söz* gazetesini yayımlamıştır. 1918 yılında matbaanın kapatılmasıyla yayım hayatı son bulmuştur. Resulzade daha sonra *Doğru Söz* gazetesini haftalık olarak yayımlamıştır. Bu dönemde Müsavat Fırkası; *İstiklal* gazetesini, Es-Erler; *İl,* Ahrar Fırkası; *Doğru Yol*, Menşevikler; Halkçı dergilerini yayımlamışlardır.1918 yılında Gence'de Ağaoğlu Ahmet Bey tarafından *Türk Sözü* gazetesi çıkartılmış ancak 27 Nisan 1920 yılında Ruslar tarafından Azerbaycan'ın istila edilmesiyle basın faaliyetlerine son verilmiştir.[8]

Bu dönemdeki aydınlardan, Hüseyinzade Ali Bey (Turan) tahsilini İstanbul'da tamamlamış ve İttihat ve Terakkinin kurulmasında rol almıştır. Diğer bir önemli şahsiyet ise Ahmet Ağaoğlu'dur. Ağaoğlu, Paris'te yaşadığı zamanda Jön Türklerle birlikte hareket etmiş ve basın yayın faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır. 1904 yılında Azerbaycan siyasi hayatının ilk partisi olan Himmet Partisini kuran Resulzade, Sovyet baskısı yüzünden İran'a geçmek zorunda kalmış ve 1908-1911 yılları arasında İran'da gazetecilik faaliyetlerini sürdürmüştür.[9] Tahran'daki faaliyetlerinden sonra 1913 yılına kadar İstanbul'da çalışmalarına devam etmiştir. Burada bulunduğu zaman diliminde Türk Ocağındaki aydınların etkisinde kalmıştır. Resulzade Bakü'ye döndükten sonra kurdukları Müsavat Fırkasının başkanı olmuş ve bağımsızlık dönemi boyunca Azerbaycan'da milli faaliyetlerine devam etmiştir. Bolşevik İhtilalinin ardından Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan tarafından Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti kurulmuştur. Gürcistan'ın birlikten ayrılması ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Azerbaycan Milli Şurası ilan edilerek, başkanlığına Müsavat lideri Mehmet Emin Resulzade seçilmiş ve 28 Mayıs 1918 yılında Tiflis'te Azerbaycan Misak-ı Millisi ilan edilmiştir. Fakat, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bu bağımsızlık dönemi 23 ay sonra, 27 Nisan 1920'de Bolşevik işgali ile sonlandırılmıştır.[10]

Musavat Hükümetinin dağıtılması ve Musavatçılara yönelik yönelik baskı ve tutuklamalardan dolayı Resulzade, bir süre saklanma çabalarına rağmen, Çeka güçleri tarafında tutuklanmıştır. Bakü'de hapishanede tutulan Resulzade, buradan Stalin'in yardımıyla Moskova'ya götürülmüştür. Moskova'da esir hayatı yaşayan Resulzade, geçimini sağlamak için Lazerev Enstitüsünde Farsça ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Tatar Türkleri sayesinde Finlandiya'ya kaçmayı başaran Resulzade, burada Tatar cemaati tarafından misafir edildikten sonra Berlin'e daha sonra Paris üzerinden İstanbul'a gelmiştir.[11] 1922 yılına kadar gözetim altında yaşayan Resulzade İstanbul'a gelişinin hemen ardından Türkiye'de, Azerbaycan Bağımsızlığının yeniden kazanması için faaliyetlere başlamıştır.[12] Resulzade'nin ilk faaliyeti Azerbaycan Cumhuriyet Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti (İstanbul 1922) çıkarmıştır. Resulzade'nin çıkardığı kitap kamuoyu tarafından ilgi ile karşılanmıştır.[13] Resulzade ve

---

ve himayesinde çıkartılmıştır. "Hacı Zeynelabidin" *Yeni Kafkasya,* Y.2, S.2, (19 Ekim 1924), s.8-9.

[8] "Azeri Matbuatının Muhtasar Tarihçesi" *Yeni Kafkasya,* Y.3, S.9, (1 Mart 1926), s.5-6.

[9] Alexandre A. Benningsen- S. Ender Wimbush, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli komünizm*, Çev. B. Tanatar), Anahtar Kitaplar, İstanbul 1995, s.28; "Zaruri Bir İzah" Yeni Kafkasya, Y.1, S.4, 15 Teşrinisani (Kasım), 1339 (1923), s.13.

[10] Sebahattin Şimşir, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.14.

[11] Resulzade, Avrupa'ya geçtikten sonra Stalin'e göndermiş olduğu mektupta durumunu ve devrime bakış açıklamış, karşı çıktığı noktaları belirtmiştir. Mektubun Stalin'e ulaşmayacağını düşünen Resulzade, İstanbul'a geldikten 9 ay sonra *Yeni Kafkasya* dergisinde bu mektubu yayınlatmıştır. Bu mektupta Resulzade, Stalin sayesinde Çeka hapishanesinden kurtulduğunu ve Moskova'da yine onun sayesinde serbest fakat gözetim altında bir hayat yaşadığını yazmıştır. Bkz. "Resulzade Mehmet Emin Beyin Bir Mektubu" *Yeni Kafkasya,* Y.1, S.5, 1 Kanunevvel (Aralık) 1339 (1923), s.6-8; - "Mehmet Emin Resulzade "*Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıları",* (Haz: Sebahattin Şimşir), Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.27-44, s.76,s.102-106.

[12] Sebahattin Şimşir, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi, İstanbul 2006, s.14.

[13] Ahmet Caferoğlu, "Bakü-Tahran-İstanbul Üçgeninin Büyük Mücahidi", Azerbaycan Dergisi. Y.3. S.10-11 (22-23), Ocak-Şubat 1954, s. 17-18; Elşen Ebülheşenli, "Mehmet Emin Resulzade" Türk Dünyası Tarih Dergisi, s.56

Azerbaycanlı diğer muhacirler etrafında teşkilatlanan Azerbaycan muhacereti sırayla; "Yeni Kafkasya (95 Sayı), Azeri Türk (32 Sayı), Odlu Yurt dergileri (31 Sayı) ve Bildiriş Gazetesi (56 Sayı) takip etmiştir. Resulzade ve Azerbaycanlı muhacirlerin çıkardıkları bu yayınlarda sadece Azerbaycan'ın milli davası değil, özgürlükleri alınmış bütün milletlerin sorunlarıyla ilgili yazılara da yer verilmiştir. 1905 devrimi sonrası aynı olayları yaşayan ve ikinci Rus devrimi olan Bolşevik Deviminden sonra özgürlüklerini kaybeden Kırım, İdil-Ural ve Türkistan'daki milli davaların önde gelen aydınların yazılarına da yer verilmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada; muhaceret basın organlarından; "Yeni Kafkasya", "Azeri Türk", "Odlu Yurt" dergileriyle "Bildiriş" gazetesi ve bu yayın organlarının çıkarılmasına önemli katkı sağlayan aydınlar araştırılmıştır. Literatür taraması yöntemiyle muhaceretin nedenleri ve Resulzade ve arkadaşlarının bu zaman diliminde yaptıklarını hakkında bilgiler ana hatlarıyla yer verilmiştir. Çalışma içerisinde yer verilen gazete ve dergiler taranmış, arşiv belgeleri ve yardımcı kaynaklardan faydalanılmıştır.

Azerbaycan Muhaceretinin Önemli İsimleri; Mehmet Emin Resulzade:

Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı olan Resulzade, Bakü'nün Novhan'ı kasabasında doğmuştur. Resulzade'nin babası Hacı Molla Ekber, annesi Zalkızı Zıynet'tir. Ailesinden ve çevresinden aldığı dini bilgilerin yanında Farsça ve Arapça dillerini öğrenmiştir. Resulzade Rus-Tatar mektebini bitirdikten sonra lise düzeyindeki eğitimine Bakü'de devam etmiş, okul yıllarında Azerbaycan'da yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal olaylardan etkilenmiştir, Rusya Müslümanları arasında ateşlenen İnkılapçılık hareketlerinden, Gaspralı İsmail Bey'in kurduğu Usul-i Cedid okullarının görüşlerinden etkilenmiş ve milli meselelerle ilgilenmeye başlamıştır. 1902 yılında Rus emperyalist yönetimine karşı "Müslüman Gençlik Teşkilatı'nı" kurmuştur. Daha sonra bu cemiyet arkadaşları tarafından 1904 yılında Sosyal Demokrat Himmet partisine dönüştürülmüştür.[14]

Resulzade, sosyal-demokratlar tarafından çıkartılan; *Tekâmül, Yoldaş, Davet-Koç* vb. yayınlarını desteklemiş ve bu yayınlardaki yazılar ile "insanlara hürriyet, milletlere istiklal" düşüncesini savunmuştur.[15] Birinci Rusya inkılabından sonra Bakü'de sansür yasasından etkilenmeden çıkartılan ilk gazete olan *Hayat*, 1906 yılında *İrşad*, *İrşad ve Terakki* gazetelerinde ve *Fuzuyat* dergisinde görev almıştır. 1907 yılında haftalık çıkarılan *Tekamül* gazetesinin başyazarlığını yapmıştır.[16] 1905 Rus İhtilalinden sonra oluşan özgürlük ortamı sayesinde Azerbaycan'da; gizli, açık siyasi, sosyal, kültürel faaliyetler ortaya çıkmış ve birçok gazete ve dergi bu dönemde yayımlanmıştır.[17] 1908 yılında İran'a mülteci olarak giden Resulzade, 1911 yılında bu ülkeden ihraç edildikten sonra Türkiye'ye gelmiştir. İstanbul'da daha önceden tanıdığı Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Bey ile buluştu; Kazan Türklerinden Yusuf Akçura'yla ve Ziya Gökalp olmak üzere İttihat ve Terakki Partisinin temsilcileri ile tanışmıştır. 1912'de Türk Ocaklarının çalışmalarına katılarak Türk Yurdu Dergisinde yazılar yazmıştır. 1913 yılında Romanov hanedanlığının yıkılması sonucunda çıkan genel af ile Azerbaycan'a dönmüştür.[18]

Ağustos 1991, s.21

[14] Yavuz, Akpınar "Mehmet Emin Resulzade (1884-1955)", *DİA*, Cilt:35 s.2.

[15] Hilmi Ziya, Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünme Tarihi*, İstanbul 1982, s.134

[16] Yavuz, Akpınar, Selçuk Türkyılmaz ve Yılmaz Özkaya, *Yeni Kafkasya Yazıları (1925-1926)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s.133.

[17] Yavuz, Akpınar, Selçuk Türkyılmaz ve Yılmaz Özkaya, *Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1927)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s.3.

[18] Paul, DUMONT, *Türk Yurdu ve Rusya Müslümanları 1911-1914*, (Çev. S.S. GÖKGÖZ), Türk Yurdu Cilt 1 Editör: Murat Şefkatli, Tutibay Yayınları, Ankara 1998, s.17.

Resulzade, 1. Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan Cemiyyet-i Hayriyyesi'nin yanında yer almıştır. 1914-1916 yılların arasında ise *Dirilik* dergisinde makaleler yazmış ve 1917 yılında *Kardaş Kömeği* dergisini çıkarmıştır.[19] Ekim Devrimi sonucunda Çarlık Rusya'sının yıkılması ile siyasi partiler kurulmuş daha önce kapatılan Musavat partisi Resulzade başkanlığında yeniden faaliyetlerine başlamıştır. 26 Ekim 1917 yılında Musavat partisinin 1. Kurultayında, Resulzade Azerbaycan Devleti'nin kurulacağını beyan etmiştir.[20] 28 Mayıs 1918 yılında kazanılan Azerbaycan bağımsızlığından sonra Millî Komite başkanı seçilmiş ve devletin cumhurbaşkanı olmuştur. Resulzade, Azerbaycan'ın uluslararası tanınmış bir devlet olması için büyük çaba göstermiş ancak 27 Nisan 1920'de Bakü'nün Bolşevik Ruslar tarafından işgal edilmesiyle tutuklanmıştır. Tutuklanmasının ardından, Stalin sayesinde kaçmayı başarır ve böylece ölümüne kadar olan muhaceret hayatı yeniden başlamıştır. Resulzade 1922 yılının başında akademik çalışmalar yapma bahanesiyle önce Petersburg'a geçmiş, bağlantıları sayesinde Finlandiya'ya kaçmış ve aynı yıl içinde İstanbul'a geçmiştir. [21]

Resulzade, 1920 yılında Azerbaycanın Bolşevikler tarafından işgal edilmesi üzerine bütün zorlukluklara rağmen Moskova'ya varmıştır. Resulzade, İki sene boyunca yarı açık cezaevindeki mahkumlar gibi sürdürdüğü hayatından Avrupa'ya kaçarak kurtulmuştur. 1923 yılında İstanbula gelen Resulzade Bakü zindanlarında Moskova'ya götürülmesini sağlayan Stalin'e bir mektup yazmıştır. Resulzade mektubunda, Stalin'in kendisine yardım etmesinin nedeni olarak, 1905 yılında gerçekleşen Rus devrimine karşı eylemlerinin ve Stalin'i Bakü hapishanesinden kaçırmak için yaptığı fedarkarlıktan dolayı olduğunu yazmıştır.[22]

1927 yılında İstanbul'da Yeni Kafkasya dergisi ile Azerbaycan Bağımsızlığı için mücadeleye devam etmiştir. Yeni Kafkasya'nın 1 Ekim 1927 tarihinde Sovyetlerin baskısıyla kapatılmasının ardından 1928 yılında Azeri Türk dergisini yayımlamış ve aynı yılın sonunda İstanbul'u terk etmek zorunda kalmıştır. Resulzade, İstanbuldan sonra Avrupa'ya geçmiş ve orada Azerbaycan'ın bağımsızlık davasını savunmaya devam etmiştir. Bu süreçte *Odlu Yurt* (1929-1931), dergisinin çıkartılmasında rol oynamış, *Promete'de* (1929-1939) ve *Kafkaz* (1932-1938) dergilerinde yazılar yazmıştır. 1943 yılında Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yardımıyla 1947 senesinde Türkiye'ye geri döndü. Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı ile Milli Kütüphanede kamu görevini ifa etmiştir. Ankara'da 1949 yılında kurulan Azerbaycan Kültür Derneği'nin fahri başkanlığını yapan Resulzade, 1952 yılından beri devam eden *Azerbaycan* dergisini yayımlamaya başlamıştır. Bu dergi ve daha başka birçok yayın organında yazılar yazmış olan Resulzade 6 Mart 1955'te vefat etmiştir.[23]

Ali Bey Hüseyinzade (Turan)

Ali Hüseyinzade (1864-1941), Bakü vilâyetine bağlı Salyanda üst sınıf bir ailenin oğlu olarak doğdu. Hüseyinzade, St. Petersburg'da Fizik-Matematik Fakültesi eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'yi bitirmiştir. 1900 yılında Askerî Tıbbiyeye Profesör olarak atanmıştır. II. Abdülhamid döneminde yapılan baskılardan dolayı 1903 yılında Azerbaycan'a sığınarak görevini bırakmıştır.[24] Azerbaycan'da Ahmed Agayef ve Ali Merdan Topçubaşı ile birlikte millî harekete destek olmuş ve *Füyüzat* (1906-1907) gazetesinde yazılar yazmıştır. Füzuyat'ın yanında *Hayat ve Kaspîy* gibi gazete ve dergilere de katkıda bulunmuş ve ilk kez "Türkleşmek, İslamlaşmak, Batılılaşmak" düşüncesini

[19] Nesiman, Yagublu, *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2015, s.8
[20] Musa Gasımov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler* Cilt:19, Ankara 2002, s.199.
[21] Nesiman, Yagublu, *Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2015, s.8
[22] Resulzade Mehmet Emin, "Resulzade Mehmet Emin Bey'in Bir Mektubu" *Yeni Kafkasya,* Y.1, S.5, (1 Aralık 1923), s.5-6.
[23] "Mehmet Emin, Resulzade, (1884-1955), Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, 35. Cilt, s.4.
[24] Yavuz, Akpınar, "Turan Ali", DİA, C.41, 2012, ss.408-409.

beyan etmiştir. Bu katkılarından dolayı Yusuf Akçura onu *Türk* Diyarında Panturanizm'in öncülerinden olarak kabul etmiştir.[25] "Hüseyinzade Ali Bey Rusya'daki milliyet cereyanlarının tesiriyle Türkçü olmuştu" diyen Gökalp, Hüseyinzadenin Ahmet Ağaoğlu ile birlikte Azerbaycan'da Sünni ve Şii çatışmalarını yok etmek ve Türk birliğini sağlamaya çalıştıklarını Hüseyinzade ile Türkiye'de olduğu zamandaki temaslarıyla Türkçülük konusundaki düşüncelerini öğrendini bildirmiştir.[26] Ziya Gökalp Hüseyinzade bey için: "*Ali Bey Petersburg darülfünununda iki tesir altında kalmıştı: Panislavizm, sosyalizm. Ali Bey panislavizmden pantürkizm mefkuresini çıkardığı gibi, sosyalizmden de halkçılık ahlâkını aldı."* demiş ve bundan dolayı Hüseyinzade Ali Bey'i türkçülük ve halkçılığın rehberi olarak göstemiştir 1910'da İstanbul'a döndüğünde okuldaki bölüm başkanlığına yeniden gelmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuranların arasında yer almıştır.[27] "Saadet" Cemiyeti, 1906 yılında Azerbaycan tacir ve din adamaları tarafından klasik yöntemlerle eğitim yapan okulların açılması ve milli düşüncelerin yayılması için kurulmuştur. Hüseyinzade 1910-1911 yılları arasında bu cemiyete bağlı "Medrese-i Saadet" mektebinde müdürlük görevini yapmıştır.[28] 1912 yılında Balkan Savaşının sonucu olarak Selanik'in kaybedilmesi ile İstanbula gelen Hüseyinzade, Ziya Gökalp ile Türk Ocağına katılırlar ve burada Türkçülüğün fikrini yönünü geliştirerek yeni devletin kuruluşunda İttihat ve Terekkinin gayrı resmi politika olarak uygulamalarını sağlamışlardır. 1913 yılında Celal Sahir'in yönetiminde yayın hayatı başlayan *Halk Doğru* dergisinin yazar kadrosunda yer almıştır.[29]

Mirza Bala Mehmetzade

Mirza Bala, 1898 yılında Bakü'de doğmuş ve babasını küçük yaşta keybettiği için iki kardeşi ile birlikte annesi tarafından büyütülmüştür. Annesine ekonomik yönden yardımcı olmak için hem çalışmış hemde eğitim hayatına devam etmiştir. İlkokulunu bitirmesinin hemen ardından lise seviyesindeki Bakü Teknik Okulunda eğitimine devam etmiştir.[30]

1912 yılda *"Nefi-elm, yahut Elimin Sonu"* kitabı yayınlanmıştır. 1915 yılında M.E. Resulzade tarafından çıkartılan, *Açık Söz* gazetesinde milli konular hakkında yazılar yazmıştır. 31 Mart 1918'de Bolşevikler, Ermeni silahlı güçleriyle birlikte Bakü'yü işgal etmiştir. İşgalden dolayı Bakü'den kaçarak Tiflis'e geçmiş, burada "İttifaki-Müteellimin" teşkilatını kurmuş ve *Gençler Yurdu* adlı dergide redaktörlük yapmıştır. Osmanlı ordusunun yardımıyla Bakü'nün Rus ve Ermeni işgalinden kurtarılması sonrası Bakü'ye dönen Mirza Bala, bir müddet *Açık Söz, İstiklal ve Azerbaycan* gazetelerinde çalışmıştır. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın Ruslar tarafından yeniden işgal edilmesiyle Mehmetzade, gizli Müsavat Partisine rehberlik etmiş ve 1923 yılına kadar gizli bir şekilde çalışarak *İstiklal* gazetesinin 19 sayısını yayımlamıştır.[31] Bolşevikler, "Eski Müsavat Partilerileri" tutuklamaya başlayınca Bakü limanından kalkan İran vapuru ile kaçmıştır. İran'ın Reşt şehrinde gizlenen Bala, bir süre burada siyasi faaliyetlerine davam etmiş ve buradan Yeni Kafkasya dergisine yazılar göndermiştir. 1927 yılının yaz ayında İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da bir yandan hukuk fakültesinde okurken diğer yandan Yeni Kafkasya dergisinde yazı işleri müdürlüğü ve yazarlık yapmıştır. 1928 yılında Mehmed Emin

[25] Paul, Dumont, Türk Yurdu ve Rusya Müslümanları 1911-1914, (Çeviren: Saime Selenga GÖKGÖZ), Türk Yurdu Cilt: 1 Editör: Murat Şefkatli, Tutibay Yayınları, Ankara 1998, s.19.

[26] Bilge Ercilasun, "XX. Yüzyılın Eşiğinde Dört Türk Aydını: Gaspıralı İsmail, Hüseyinzade Ali, Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet", *Türkler* Cilt:14, Ankara 2002, s.1546.

[27] Zafer Toprak, "İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, Sayı 1, Bahar 1977, s. 14.

[28] Nesrin Sarıahmetoğlu, "Azerbaycan'da Eğitim ve Basın", *Türkler* Cilt:19, Ankara 2002, s.491-492.

[29] Zafer Toprak , "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı," içinde: *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1983)*, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1984, s. 8-11..

[30] Sebahattin, Şimşir, (2004), "Karaca Ahmet'te Bir Azerbaycan'lı: Mirza Bala Mehmetzade (Bakü 1898-İstanbul 1959)",*Üsküdar Sempozyumu (*12-13 Mart 2004 İstanbul, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt, 2. Kısım, İstanbul 2004, s.610-912. http://ktp.isam.org.tr/?url=makalesbv/findrecords.php, erişim tarihi:12.05.2023.

[31] Afgan, Veliyev, Azerbaycan Siyasi Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Mehmetzade 1898-1959, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s.51.

Resulzade ve Mehmed Sadık ile *Azeri Türk* dergisini yayımlamaya başlamıştır. Bu dergide Azerbaycan ve Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerin milli davaları ile ilgili tarih, coğrafya, ekonomi ve siyaset içerikli makaleler yazmıştır. Azeri Türk'ün kapatılması ile 1929 yılında *Odlu Yurt* dergisinde yazılarına devam etmiştir. Mirza Bala, makalelerinden farklı nedenlerden dolayı şu mahlasları kullanmıştır: *"Nuhoğlu, A. Kut, M.M. Mehmetzade, M.B., Dağdemir, Ali Kutluk, M. Kutluk"*.[32]

Sovyet Rusya'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne baskı kurması üzerine Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan Mirza Bala Polonya'da yaşamak zorunda kalmıştır. Mirza Bala, 1926-1938 tarihleri arasında "Prométhée: Organe de Défense Nationale des Peuples Opprimés de l"U.R.S.S." ismini alan dergide ve birçok Türkçü dergide yazılar yazmıştır.[33] Berlin'de çıkartılan *İstiklal* (1932) ve *Kurtuluş* (1934-1938) dergilerinde makaleler yazmıştır. Mirza Bala 1939 yılında Almanya tarafından Polonya'nın işgal edilmesinden dolayı İstanbul'a tekrar dönmüştür. Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İslam Ansiklopedisinde memur olarak görevlendirilmiştir. 1947'de Azerbaycan Kültür Derneğinin açılmasında rol oynamıştır. 1955 yılında Azerbaycan Milli Merkezinin başkanlığına getirilen Mirza Bala, 8 Mart 1959 tarihinden İstanbul'da geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiş ve Karacaahmet mezarlığına defin edilmiştir.[34]

Ali Merdan Topçubaşı

1863[35] Tiflis'te doğan Topçubaşı, temel eğitiminin ardından 1888 yılında Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni derece ile bitimiştir. Müslüman olduğu gerekçesiyle akademik kariyer yapmasına izin verilmeyen Topçubaşı'na, Hristiyan olması için teklifi yapılmış ama bu teklifi kabul etmemiştir.[36] Hacı Zeynelabidin beyin himayesinde, Azerbaycan edebiyat, tiyatro, basın ve yayın faliyetlerinin ilerlemesinde önemli rol oynamıştır. Ali Merdan Bey'in idaresinde Rusça *Kaspi* gazetesi yayımlanmıştır. 1905 yılında Rus sansürünün etkisinden uzak ilk gazete olan *Hayat* gazetesini çıkarmıştır.[37] Bunların yanında Azerbaycan okullaşmanın artması çalışmalar yapmış ve kayınvalidesi Hanife Tagıyev ve kayın babası olan Hazan Zerdabi Tagıyev'in maddi destekleri ve teşvikleri ile 1901 yılında Bakü'de Kızlar Mektebi açmıştır. Okulun açılışında Topçubaşı'nın tebrik yazısında: "Müslüman kadınlara, öz analık ve kadınlık vazifelerini bildirmek için, talim ve terbiyenin büyük önemi vardır. Cehaletten kurtulma yoluna çıkmak mektep ile başlar." demiştir.[38]

1905 yılınından sonra Avukat görevini sürdüren Topçubaşı hakkında, Mehmet Emin Resulzade şunları aktarmıştır: "Onun hayata atıldığı çağlarda Rusya'daki Türkler'in ve bilhassa Azerbaycanlılar'ın milli yaşayışlarında yeni bir devir başlamıştı. Ahundzade Mirza Feteli,

---

[32] Neriman Görgünay, Kırzıoğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri", *Üsküdar Sempozyumu (*23-26 Mayıs 1996 Kayseri), Kayseri 1996, s.394-396.http://ktp.isam.org.tr/?url=makalesbv/findrecords.php,erişim tarihi:12.05.2023.

[33] Halil, İnalcık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", *Türkler* Cilt:1, Ankara 2002, s.181.

[34] İsmail, Türkoğlu, "Mirza Bala Mehmedzade", DİA, Cilt:2, s.271.

[35] Ali Merdan Bey'in doğum tarihini Yavuz Akpınar "1865" olarak belirtmiştir Yazar Cemil Hasanlı ise "1863" olarak tarihlendirmiştir. Hasanlı, makalesinde Ali Merdan Topçu-başı'nın doğum tarihini dipnotta bir arşiv belgesine dayanarak 6.4.1870 olarak da vermiştir. Topçubaşı'nın Paris Saint-Cloud mezarlığındaki kabir taşında 1863 tarihi verilmiştir. Ancak kişisel arşivindeki öz geçmişinde 1865 tarihi verilmiştir. Fatma, Uygur, (2018), "Bolşevik İhtilali Sürecinde Fransa'nın Kafkasya Politikası ve Ali Merdan Topçubaşı'nın Diplomatik Mücadelesi", *1. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kaskas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu (*13-16 Eylül 2018 Bakü), Bakü-2018, s.199.http://ktp.isam.org.tr/?url=makalesbv/findrecords.php,erişim tarihi:12.05.2023.

[36] Tevfik Orkun, Develi, *Azerbaycan'da Modornitenin Kurusu Unsuru Olarak Milliyetçilik*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Dr. Tezi), Muğla 2018, s.295.

[37] Azeri, "Hacı Zeynelabidin" *Yeni Kafkasya,* 19 Ekim 1924, Yıl: 2, Sayı:2, s.25.; Azeri, "Azeri Matbuatının Muhtasar Tarihçesi" *Yeni Kafkasya,* 1 Mart 1926, Yıl: 3, Sayı:9 s.6-7.

[38] Cemil, Hesenli, "Rusya Türklerinin Lideri Ali Merdan Bey Topçu Başı" (Akt.Hüseyin Adıgüzel),*Türk Dünyası Araştırması (*Ağustos 2000),Sayı:127, s.142-145.http://ktp.isam.org.tr/?url=makalesbv/findrecords.php,erişim tarihi:14.05.2023.

Zerdabi Hasan Bey ve Gaspıralı İsmail mirzaların canlandırdıkları milli kültür hareketi ilerliyor ve bu hareket siyasi hukuk davası haline geliyordu." Bu hukiki mücadeleyi Duma'da ve Rusya Müslümanları Kongresinde savunmaya devam etmiştir. Topçubaşı, Rusya Müslümanlarının haklarını savunmak için, A. Hüseyinzade, A. Ağaoğlu, B. Ahmet ve A. Maksut ile birlikte "İttifak-I Müslimin" partini kurmuş ve 1917 yılına kadar aktif siyaset yapmıştır.[39]

Topçubaşı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde büyükelçi olarak görev yapmıştır. Bu görevlerinin ardından dışişleri bakanlığına getirilmiş ve Resulzâde'nin vefatından sonra devlet başkanı olmuştur. Paris Barış Konferansı'nda ABD başkanı W. Wilson'la görüşen Topçubaşov, görüşmede milletlere kendi kaderlerini tayin etme hakkını tanıyan "Wilson prensipleri" gereğince Azerbaycan istiklalinin savunmuştur. Bu mücadele sonucunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya gibi büyük devletler tarafından tanınmasını sağlamıştır. 28 Nisan 1920 yılında Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgal edilmesi ile Paris'te kalmıştır. Avukat, yazar, gazeteci ve siyaset adamı olan Topçubaşı, 5 Kasım 1934 yılında Paris'te hayatını kaybetmiştir.[40]

Abbaskulu Kazımzade

Bildiriş gazetesinin sahibi olarak görev yapan Kazımzade, 1905 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisinin üyesi olmuş, 1911 yılında da Müsavat Partisinin kurulmasına öncülük etmiştir.[41] Kazımzade, 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosunda da görev almıştır. Abbaskulu Kazımzade'nin yakın arkadaşı olan Mehmet Emin Resulzade, Müsavatın fırkasının açılmasıyla ilgili şunları aktarır; *"*1911 yılının sonbaharı idi. Arkadaşların gizli toplantı ve istişare yeri olan rahmetli Kazımzade'nin mağazasının arka odasında Abbas beyle beraber oturuyorduk. Arkadaşlarımızdan merhum Tağı Nağıoğlu içeri girdi ve "Gürcülerin, Ermenilerin ve Rusların siyasi partileri var. Bizim neden bir partimiz olmasın, biz de bir parti kuralım" dedi. Birkaç günlük müzakerenin ardından partiyi kurduk."[42]

Kazımzade Azerbaycan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra M. Emin Resulzade ile Azerbaycan'dan ayrılmıştır.[43] Resulzade ve Kazımzade, Azerbaycan dışındada çalışmalar yürütmüşlerdir. Abbaskulu Kazımzade, *Bildiriş* gazetesinde görev almadan önce M. Emin Resulzade'nin başyazarlığını yaptığı *Odlu Yurt* dergisinde, derginin sahibi olarak çalışmıştır.[44]

Muhaceretin İlk Basın Organı Yeni Kafkasya Dergisi

Yeni Kafkasya dergisi, 26 Eylül 1923 ile 15 Ekim 1927 tarihinde İstanbul'da, 95 sayı yayımlanmış ve Azerbaycan muhaceretinin ilk yayın organı olmuştur. Bir ayda iki sayı ve 16 sayfa olarak yayımlanan siyasal, toplumsal ve sanatsal bir dergidir. Derginin sahibi ve başyazarının Resulzade olduğu herkes tarafından bilinmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti ile Bolşevik Rusya'nın politikalarından dolayı 4. Sayıya kadar Resulzade'nin adı görülmez. Ayrıca Resulzade o dönemde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmadığından, derginin sorumlu müdürlüğünde olması çok zordu. Bunun için gerçek adının yerine "Azeri" mahlasını kullanmış

[39] "Kurtuluş", 1934. N.2, S.35.

[40] Mehdi Genceli, "Alimerdan Bey Topçubaşov-150", *İrs Miras*, Sayı.7, (2013), ss.14-15; Nadir, Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. Ankara 1999,101-116.

[41] Mustafa İnce, "Azerbaycan Muhaceretinin Etkili Bir Yayını; Bildiril Gazetesi (1930-1931)", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Karabük Üniversitesi, Cilt.6, Sayı:2 Karabük 2016, s.546.

[42] Mirza Bala Mehmetzade, *Millî Azerbaycan Hareketi-Millî Azerbaycan Müsavat Halk Fırkası Tarihi***,** Fırka Divanı, Berlin, 1938, s.52.

[43] Aygün Attar, Sebahattin Şimşir, *Tarihten Günümüze Türkiye'de Yaşayan Azerbaycan Türkleri,* Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.118.

[44] Attar ve Şimşir, *a.g.e.,* s.148.

ve 54. Sayıya kadar Yeni Kafkasya'nın müdürlüğünü Dağıstanlı Seyyid Tahir üstlenmiştir. Onun ardından sorumlu müdürlüğe Ahmed Hakkı getirilmiştir.[45]

*Yeni Kafkasya'*nın 12'nci sayısında yer alan "İran Gazetesinin Bir Mütalaası Münasebetiyle" adlı haberde *Yeni Kafkasya* dergisinin amacının; "Kafkasya Türklerini Bolşevik usulü aleyhine tahrik ve komünizm siyasi idaresinin Kafkasya'da uyguladığı mezalimi dünya'ya duyurma ve Kafkasya Türklerinin Rusya pençesinden kurtulmasını temin etmektir" olduğu bildirilmiştir. *Yeni Kafkasya,* kendisinin hiçbir siyasi fırkaya bağlı kalmaksızın Kafkasya milletlerinin gerçek istiklal ve hürriyetlerine kavuşmaları için mücadele edecektir. Bunun yanında *Yeni Kafkasya* sadece Kafkasya milletleri için değil Dağıstan, İran, Afganistan, Türkistan memleketleri için de mücadele edecektir.[46]

Derginin abone sayısı hakkında yeterli bilgiye yer verilmemiştir. Ancak bu konuda Resulzade'nin aktardığına göre; *Yeni Kafkasya'nın* Bolşevik zulmü altındaki bütün Türk ve İslam milletleri hakkında haberler verdiği için oldukça rağbet görmüştür. Türkiye'de Türk Ocakları heyetinin bütün şubeleri olarak dergiye abone olmak için başvuruda bulunduğu bilgisi verilmiştir.[47]

Tüm esir milletleri kapsayan dergi, Rusya, İran, Afganistan, Gürcistan, Türkistan, İdil-Ural ve Kazan'da yaşananlar ve uluslararası hayat ve önemli hadiselerin değerlendirildiği makalelerden meydana gelmiştir. Bu bölgelerde yaşayan muhabirler sayesinde alınan haberler sütunlara taşınmış ve yer verilen ülkelerin basın faaliyetleri takip edilmiştir.[48] Dergide özellikle 28 Mayıs 1918, Azerbaycan İstiklali ve 27 Nisan 1920 İstila günleri sebebiyle özel sayılar yayımlanmıştır. Bu özel sayılar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluş ve Bolşevik Kızıl Rusya tarafından işgali ile yıkılması ve o günleri gören ve bu olaylarda rol oynayan Mehmet Emin Resulzade, Mirza Bala gibi insanların yazdıkları birinci elden kaynak bilgilerdir. Bu özel sayılar birinci elden kaynak özelliği taşımasından dolayı geleceğin tarihçilerine ışık olacaktır. İstiklal ve istila gibi önemli günlerin yer alması, Azerbaycan davasının her zaman canlı kalmasını sağlayacaktır.[49]

Yeni Kafkasya dergisinin ilk sayısında derginin amacı ve programı hakkında "Ateş Çalan Promete" adlı başyazı yayımlanmıştır. Promete (Prometheus), Yunan mitolojisine göre Zeus'a karşı gelerek insanlığa ateşi sunduğu için Kafkas dağlarında zincirlenmiştir. Her sabah gelen kartal onun ciğerini parçalar, ancak gece yeniden iyileştiği için bir sonraki gün tekrar parçalar. Bu koşullarda bile boyun eğmeyen Promete, Zeus'tan ve diğer tanrılardan af yada yardım istemez[50] Azerbaycan ismi ile özdeşleşen ve medeniyetin kuruluşunda öncülük etmiş olan bu mukaddes ateşi yeryüzüne indiren Promete ile Kafkasya arasındaki benzerliğe yer verilmiştir. Promete'yi (Azerbaycan'ı) diden acımasız kuş kartaldır. Bir asırdan beri Kafkasya, Türkistan, idil- Ural ve Kırım Türklerini parçalayan Rusya emperyalizmin tuğrasının dahi kartal olması manidardır. Promete tekrar parçalanıyor, tekrar iyileşiyordu. Türk dünyası da zaman zaman bağımsızlık yolunda harekete geçtiği zaman iki başlı kartal tarafından yeniden zayıf bırakılmıştır.[51]

Promete efsanesinin ve *Hürmüz ile Ehriman*[52] savaşını emsal göstererek, Kafkasya, Türkistan ve diğer Türk akvamının onlarca yıl Rusya imparatorluğunun sembolü olan "çift başlı

[45] Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz ve Yılmaz Özkaya, *Mehmet Emin Resulzade Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1927),* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s.25.
[46] "İran Gazetesinin Bir Mütalaası Münasebetiyle" *Yeni Kafkasya,* Y.1, S.12, (15 Mart 1924), s.8-10.
[47] Mehmet Emin Resulzade, "İkinci Yıla Geçerken" *Yeni Kafkasya,* Y.2, S.1, (4 Ekim 1924), s.1.
[48] Cem Karakılıç, *Yeni Kafkasya Mecmuasına Göre Rusya'nın Azerbaycan Politikası (1923-1927),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış YL. Tezi), Ankara 2005, s.20-34.
[49] Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz ve Yılmaz Özkaya, *Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1924) 1. Yıl,* Teas Press, İstanbul 2018.
[50] Derman Bayladı, Mitoloji Sözlüğü, Say Yayınları, İstanbul 2005, ss.434-436.
[51] "Ateş Çalan Promete" *Yeni Kafkasya,* Y.1, S.1, (20 Eylül 1923), s.1.
[52] Zerdüştilik'te iyilik tanrısı Ahura Mazda'nın İslam literatüründeki adı Hürmüz'dür. Sasaniler döneminde (3.

(siyah) Kartal'a karşı savaşan, Yeni Kafkasya için bağımsız Kafkasya, idil-Ural, Kırım, Türkistan harekete geçildiği esnada peş peşe Rus istilasına maruz kaldığını ancak bu sefer "Rusya Tuğrası olarak çift başlı kartal" taşıyan Çarlık Rusya'sı yerine "orak çekiç" taşıyan Bolşevik Rusya olarak geldiklerini belirtmiştir. Sembolün renkleri olan (siyah, kara, kızıl) kavramlar dergide fazlaca yer verilmiştir. Çarlık Rusya'sı ile Bolşevik (Sovyet) Rusya arasındaki eski yeni karşılaştırılması özelinde Rus-Bolşevik-Komünist düzeni "Kızıl emperyalizm" olarak nitelenmiştir. Bu kızıl emperyalizme karşı Azerbaycan ve diğer Türk akvamının bir gün gelip zincirini kıracağına ve kendisini diden Kartal'dan tamamen kurtulacağına inanılmıştır.[53]

Derginin isminden dolayı Bolşevik Rusya'nın güdümünde yapılandırılan Bolşevik Kafkasya Cumhuriyetlerinin akla gelebileceğini, bundan dolayı isimle neyi anlatmak istedikleri hakkında açıklamalara yer vermişlerdir; Rusya tuğrasının değişmesi ile Kafkasya'nın yenilenmesi zor olacaktır. Kafkasya'dan Rus askerleri çıkmadıkca, adı kızıl yada siyah kartal fark etmez görevini yapmaya devam edecektir. Yeni Kafkasya ancak Şark milletlerini heyecanlandıran milli hakimiyet ve istiklal düşüncesinin hakim olmasıdır. "Kafkasya Kafkasyalılarındır" ülküsü gerçekleştiği gün yeni Kafkasya var olacaktır. Bugünkü Kafkasya "kartal" Rusya'sının değilse de "orak" Rusya'sınındır fakat Kafkasyalıların değildir. Çarizm yerine bugün Rusya'da bolşevizm kuvveti yerini almıştır.[54]

Dergisinin yayın ilkelerine aşağıda maddeler halinde yer verilmiştir:

1-"Yeni Kafkasya milliyetçi, radikal ve demokrattır.

2-Yeni Kafkasya Türkçüdür: Türklerin harsî tearüflerini, medenî irtibatlarını manevi vahdet ve istiklallerini istihdaf eder.

3-Yeni Kafkasya, Türk davasının Azerî cephesini müdafaaya mükellef Azerbaycan ihtilalcilerinin mürevvic-i efkârıdır.

4-Yeni Kafkasya, Kafkasya milletlerinin Rusya esaretinden kurtulmasını ve müstakbel Rusya istilasına karşı muvaffakiyetle durmasını temin için Kafkasya'nın konfederasyon şeklinde birleşmesi taraftarıdır.

5-Yeni Kafkasya yalnız Azerbaycancılık, Türkçülük ve Kafkasyacılıkla kalmaz; o şarktaki millî istiklal hareketini de terviç ettiği efkâr manzumesinin cuz'-i tammı olarak benimser. Şark'ın radikal bir surette asrileşmesini bütün samimiyetiyle istikbal eder.

6-Yeni Kafkasya bilhassa Rusya emperyalizmine karşı mücadele eder. O, Çarizmi olduğu kadar, Bolşevizm'i de Türk dünyası için muzır ve Kafkasya'ya düşman görür."[55]

Yeni Kafkasya dergisinin yayın ilkelerinden sonra amaçlarını ve ideolojilerilerinin esasları aşağıda yer verilmiştir: Rusya'ya karşı bir kale, Kafkasyalılar arasında ve Rus karşıtı kuvvetlerle birliktelik, bütün bunlar bizi amacımıza ulaştıran bir yoldur. Amacımız ise Azerbaycan Türk Halk Cumhuriyeti'nin istiklalidir.[56]

---

yüzyıl) Zerdüştiliğin eski Zervanizm'den etkilenerek bir nevi değişime uğramasından sonra iyilik ruhunun Ahura Mazda ile özdeşleştirildiği ve böylece iyiliği Tanrı Hürmüz'ün, kötülüğü de Ehrimen'in temsil ettiği bir düalizmin ortaya çıktığı ileri sürmektedir. Detaylı Bilgi için Bkz. Mustafa Sinanoğlu, "Hürmüz", TDVİA, Cilt:18, Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s.495-496.

[53] E. Burak Atmaca, *Sovyetlere Muhalefet Türk Siyasi Muhacirlerin Bolşevik ve Türk Devrimlerine Bakışı (1923-1924), Karakum Yay.* Ankara 2020, s.43

[54] "Ateş Çalan Promete" *Yeni Kafkasya,* Yıl: 1, Sayı:1, (26 Eylül 1923), s.1.

[55] Mehmet Emin Resulzade, "Üçüncü Yıl Başında" *Yeni Kafkasya,* Y.3, S.3, (3 Ekim 1925), s.1-2.

[56] "Beşinci yılın Başlangıcında" Yeni Kafkasya, Y.5, S.1, (1 Ekim 1927), s.1.

Mehmet Emin Resulzade ve dava arkadaşları Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşacağına olan inançlarını kaybetmeden *Yeni Kafkasya* ile Azerbaycan ve Sovyet yönetimi altındaki Türklerin problemleri, haklı görülen davaları savunmuşlardır.

Dergide tespit edilen yazar isimleri: "A. Battal (Abdullah Battal Taymas), A. Cevad (Ahmed Cevad), A. Hamid, A. Şeyhülislamzade, Abdülkadir, Ahmet Zeki Velidi (Togan), Akçura (Yusuf), Ali Mansur, Ali Merdan (Topçubaşı), Ayaz İshaki (İdilli), Ayn Ayn (Başharf Kısaltma), Ayn Kaf (Kısaltma), Azerbaycanlı Ali Kemal, Azeri (Takma ad), Azerizade (Takma ad), Başkurdistanlı Abdulkadir (Abdulkadir İnan), Cafer Sadık, Daşdemir (Takma ad), Demircioğlu (Takma ad), Falih Rıfkı (Atay), Genceli (Takma ad), Gültekin (Takma ad), Gürcü (Takma ad), Hüseyinzade Kara, İdiloğlu (Takma ad), İsmail Zühtü, Kafkasyalı (Takma ad), Kazanlı (Takma ad), Kazım (Takma ad), Kemal (Takma ad), Kırımlı Cafer Seyid Ahmet (Kırımer), Mehmed Emin Resulzade, M. Emin (Mehmed Emin Resulzade), M. Garip (Takma ad), Mirza Bala, M.B (Mehmedzade Mirza Bala), Mahmud Fuat, Maksim Gorgi, Mehmet Ali Salih, Mehmet Fuat Toktar, Mehmedzade Molla Saci, Mustafa Çokyayoğlu, Muzaffer Şerif , Necati, Sadri Maksudi (Arsal), Sin Sinan (Takma ad), Şefi (Rüstembeyli) Şin Elif (Başharf Kısaltma), Şin Mim (Başharf Kısaltma) ve Türkistanlı Ahmet Naim"dir.

Başta Azerbaycan ve diğer Rusya Türklerinin haklarını savunan, yayımlanan makaleler ve haberlerle büyük yankı uyandıran *Yeni Kafkasya* dergisinin kapanması için Türkiye Cumhuriyetine baskılar yapmışlardır. Bu baskıya karşılık şu çağrı yapılmıştır; "Biz de ey dostlar, Türklüğün Rusluğa, Azerbaycan'ın Moskova'ya, Kafkasya'nın Rusya'ya, milliyetin komünizme, hürriyetin esarete, demokratizmin diktatörlüğe ve istiklalin istilaya karşı açtığı büyük cidalin mukaddes umdelerini terviç ve müdafaa eden bu sayfaları yaşatalım! Yaşasın şanlı cidal, yaşasın istiklal!"[57] Ancak Sovyetlerin baskıları nedeniyle 1 Ekim 1927 tarihli "Yeni Kafkasya'nın 94. Sayısı Bakanlar Kurulunun kararı ile "*İstanbul'da Yayımlanan Yeni Kafkasya Dergisi'nin zararlı neşriyat yapması"* nedeniyle yayın hayatına son verilmiştir.[58]

Azeri Türk Dergisi

Yeni Kafkasya dergisi'nin 1927 yılında kapatılmasının ardından Mehmet Emin Resulzade, Sovyet Rusya karşı muhaceretin ikinci dergisi olan Azeri Türk'ü 1 Şubat 1928 yılında İstanbul'da yayımlamıştır. Derginin başlığında, "Azeri Muharrirlerin Muavenet-i Tahririyesi ile On Beş Günde bir neşrolunur. Edebî, İçtimaî ve Siyasî Milliyetperver Mecmua" bilgisi verilmiştir. Toplam 32 sayı olan Derginin 20 sayısı Arap harfli ve son 12 sayısı ise Latin harfleri ile yayımlanmıştır. Sorumlu müdürlüğünü Mehmet Sadık'ın yaptığı dergi, özellikle mazlum ve esir Türk yurtlarının bağımsızlık davasına destek olmak ve milliyetçi dava insanlarını yüceltmeyi amaçlar.[59]

Azeri Türk Dergisi, içerik ve yazar kadrosu açısından, Yeni Kafkasya dergisiyle neredeyse aynı özellikleri taşımaktadır. Derginin yazar kadrosunda; Ayn Fe, Ayn Kaf, Azeri, Çoşkun, Daşdemir, Elif Uran, Elif Mim, Elif Nun, F. Özdemir, Federalist, H. Mustafa, Azeri, İskender Azeri, Kemal, Atilla, Kırımlı Cafer Seyid Ahmed, A. Caferoğlu, Sisyanlı, Mehmet Sadık, Mehmetzade Mirza Bala, Mir, Mim Elif, Mustafa Ödemir, R. Amircanlı, Resulzade Mehmet Emin, Resulzade Emin, S. Tekin, Ayn Hamid-zade, Sadık-zade Emin, Şefi, Y. Ali ve Yusufbeyli Nesibi'dir.

*Azeri Türk'*ün *Yeni Kafkasya* dergisinin devamı niteliğinde olduğu, Resulzade'nin "Tuttuğumuz Yol" başlıklı yazısından açıkça anlaşılmaktadır; "Azeri Türk dergisi, Azerbaycan Türkçüğünü analiz edecektir. Türk kültürünün Batı kültürü ile süslerken aynı zamanda halk ile bağını koparmayacaktır. Azerbaycan Türkülüğünü, diğer Türk devletlerinden uzaklaştıran

[57] "Dördüncü Yıl*" Yeni Kafkasya,* Y. 4, S.1, (1 Ekim 1926), s.1.
[58] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu:30.18.1.1, Yer No.26.54.13, 29.09.1927.
[59] *Azeri Türk*, Y.1, S.1, (1 Şubat 1928), s. 17.

unsurlara karşı korumak ve kültürel ilişkileri davam ettirmektir. Azeri Türk, millet iradesini savunan, halkçı ve demokratik olmasının yanında radikaldir. Buradaki radikalizm, yönetimi belirli bir gruba geçmesine karşı mücadele etmektir. Verilecek olan mücadele hayal ve şiddet içerin Rus fikirlerinden değil, Amerika ve Avrupa toplumundan örnek alacaktır. Bu mücadele için gerekli en önemli şey ise bağımsızlıktır. Azeri Türk'ünde en önemli amacı istiklal ilkesidir."[60]

Resulzade, derginin "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstiklalinin iadesi" için elinden gelen her şeyi yapacağını belirterek son verir. Bu yazının dışında Resulzade çok sayıda yazısının derginin sayılarında yer aldığı görülmektedir: "Demokrasinin Geleceği 1-4, Milli Harsa Karşı Bolşevik Zaferi, Rusya'da Vaziyet, Rusya'da Milliyet Meselesi, Fransa'da Seçkiler, On Senelik Azim ve Cihad", gibi yazılarına bakıldığında Resulzadenin tecrübesinin ve ne kadar zengin bir fikir adamın olduğu görülmektedir.[61] Derginin ana çerçevesi ile belirlenen bu yol; istiklal ve demokrasi yoludur. Bu yolun rehberi olarak Türkiye Cumhuriyeti görülmektedir. Resulzade Türkiye Cumhuriyeti'ni esir Türk dünyası için örnek bir ülke olarak anlatmaktadır.[62]

Azeri Türk dergi ikinci yıl başında programını yayımlar:

1. "*Azeri Türk* Azerbaycan istiklal davasını müdafaa etmek vazifesini deruhte eden milliyetperverlerin naşir-i efkarıdır.
2. Esarette bulunan Türk ülkelerinin kurtuluş ve istiklallerini terviç eyler.
3. *Azeri Türk* bilhassa Ruslukla mücadele eder.
4. Kafkasya milletlerinin Rusya esaretinden kurtuluşunu ve müstakbel Rusya'nın istilasına karşı birleşmelerine taraftardır."[63]

Sovyetlerin bütün halklarına getirmiş olduğu eşitklik ilkesine rağmen Rus milletinin dışındaki milletler ezilmeye devam etmiştir. *Azeri Türk*, hakları gasp edilen bu milletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları gerektiği ve kendisinide esarette bulunan milletlerin yanında olduğunu bildirmiştir. Bu konuda özellikle üzerine düşen görevi de layıkıyla yapacağını taahhüt eder. Sovyet Rusya'nın Azerbaycan özelinde idil-Ural, Kırım ve Türkistan'daki ruslaştırma politikasına karşı açıktan açığa mücadele edeceğini belirmiştir.[64]

Azeri Türk dergisinin yazarlarından Mehmed Sadık ile Şefi Rüstembeyli ve Mehmed Emin Resulzade arasında çıkan ihtilaftan dolayı Resulzade ve arkadaşları dergiden ayrılıp "Odlu Yurt Dergisini" çıkarmışlardır. Azeri Türk dergisi bu ayrılıklarla içerik olarak önemli derecede zayıflmıştır.[65]

Odlu Yurt Dergisi

Odlu Yurt dergisi Mehmet Emin Resulzade ve Mirza Bala Mehmetzade liderliğinde Yeni Kafkasya ve Azeri Türk dergilerinden sonra İstanbul'da çıkan üçüncü dergidir. *Odlu Yurt* dergisinin ilk sayısı 1 Mart 1929 tarihinde yayımlanmıştır. 1929-1931 tarihleri arasında aylık olarak 40 sayfa ve latin alfabesiyle toplam 31 sayı yayımlanmıştır. Dergi kapağına Azerbaycan haritasının üzerine sekiz köşeli ışık saçan yıldız çizilmiştir. Dergi "Milli Azerbaycan Fikriyatını

[60] Mehmet Emin, Resulzade, "Tuttuğumuz Yol", *Azeri Türk* , Y.1, S.1, (1 Şubat 1928), s.1-2
[61] Sabahattin, Çağın, "Azerî Türk Dergisinin Bibliyografyası", *Kardaş Edebiyatlar*, Sayı:40, Erzurum 1997, s.19-20.
[62] Resulzade, *agm*.s.1.
[63] "İkinci Yıl Başında", *Azerî Türk*, Y. 2, S. 1, (16 Şubat 1929), s. 1
[64] "Ruslaştırma Politikası" hakkında daha fazla bilgi için bkz. Nadir Devlet, *Çağdaş Türkiler: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay. İstanbul 1993, s.412-414.
[65] E. Burak Atmaca, "Sovyetlere Muhalefet Türk Siyasi Muhacirlerinin Bolşevik ve Türk Devrimlerine Bakışı (1923-1934), Kakum Yay. Ankara 2020, s.49.

Tevcih Eden Aylık Mecmua" olarak tanıtmıştır. Derginin başyazarı Resulzade, ayrıcalık sahibi Abbaskul Kazımzade ve sorumlu müdürü Kemal Bey'dir.[66]

Odlu Yurt dergisinin yazarları; M. E. Resulzade, Mirza Bala, A. Arazlı, A. Caferoğlu, Alaettin, Metin, A. Mir Kasım, A. Oran, A. Uran, Abdullah Cevdet, Alptekin, Azeri, Azerbaycanlı Baykara, Bir Türk, C. Sadık, Cafer Sadık, Daşdemir, Demircioğlu, Eşref, F. A., Gültekin, H., H. Hulki, Hamdullah Suphi, Hilal Münşi, Kemal, Kırımlı C. Seyid Ahmet, M. Ağaoğlu, M.B. Mehmedzade, M. Çelebioğlu, Mehmed Sadık, Mir, Mustafa, Çokyayoğlu, N., Naki, Necati, Noy Jordaniya, O.T., Y.A, Y. Ali, Yey Elif ve Yusufbeyli Nesib'dir.

Milli Azerbaycan fikrini destekleyen *Odlu Yurt* dergisinin, ilk sayısında yayın ilkelerini, "hizmet ettiği fikirler" başlığı altında yer verilmiştir. Dergi, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ülküsünü kabul ettirmek için, milliyetçi, halkçı, radikal ve istiklal düşüncesinden kopmayarak bütün kafkasyalıları ortak düşman karşısına çıkarmayı amaçlamıştır.[67]

Odlu Yurt dergisinde, Çarlık, Bolşevik ve Komünist Rusların isimleri değişsede üçünün de emelleri değişmediği bildirilmiştir. Azerbaycan istiklalini söndürmek için kullandıkları programın aynı olduğu ve temel amacın Azerbaycan işgali ile Ruslaştırma hedeflediklerinin anlaşılmasıdır. Bunun için; derginin 1. Sayısında yer verilen "Çehremiz" makalesinde; *Odlu Yurt*, sözcüğünün karşılığı yarıyarıya Azerbaycan olduğunu anlatılmıştır. Yarı yarıya değerlendirilmesinin nedeni hali hazırda iki Azerbaycan vardır: Birincisi Bolşevik Rus istilasına uğrayan ve benimseyen "Kızıl Azerbaycan", ikincisi ise yüreğinde hürriyet ve istiklal davasının sönmez odunu taşıyan "Milli Azerbaycan!", *Odlu Yurt* dergisi Milli Azerbaycan düşüncesini savunan ve kendinden önce yayınlanan *Yeni Kafkasya* ile *Azeri Türk* dergilerinin yolunu izlemiştir. Kızıl istilanın, akıttığı masum kanlarla söndürmek istediği bu bağımsızlık ideali, bu mukaddes od, Azerbaycan topraklarının altında saklı od'a benzer! *Odlu Yurt*, yüreği bağımsızlık için atan bütün Türk gençlerine manevi bir güç teşkil eder ve asla söndürülemez bir ateştir: Milliyet ve İstiklal davası 20 yüzyılın en kuvvetli ve en hâkim ülküsüdür. Başta yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere Azerbaycan, İdil-Ural, Kırım ve Türkistan bu büyük yola girmiştir. *Odlu Yurt* ise kaybedilen özgürlüğün yeniden kazanılmasında yukarıda verilen kavimlerin en güçlü sesi olacaktır.[68]

Derginin, ilk makalesinde kaleme aldığı yazıdan anlaşılacağı üzere, Rusların Azerbaycan'ı işgalini "Kızıl İstila" olarak adlandırıyor ve bu istilaya karşı, milli hakimiyet ve istiklali kazanmak için toplumda farkındalık oluşturmayı amaçlayarak gazete ve dergiler yayımlamaya başlanmıştır. Dergide Azeri Türk kültürünü Avrupayi bir usulle harmanlarken, milli kültür ve bütün Türk dünyası ile olan akrabalığını ihmal etmemiştir. İstanbul muhaceretinde *Yeni Kafkasya* ile başlayan yayınlar *Azeri Türk* ve *Odlu Yurt* ile devam ederek aynı amaca hizmet için yayınlandıklarını ortaya koymaktadır. İstiklalin kazanılması ve aydınlanmış bir Azerbaycan oluşturulması amaçlanmıştır. Bugün'ün Rusya'sına bakıldığında 140 milyon nüfusa sahip olduğu ve bu nüfusun 30 milyon'u Ukrayna, 13 milyon Türkistan,12 milyon Kafkasya'dan oluşturmaktadır. 1. Dünya savaşı sonucu doğan yeni milli devletler ve milliyetçi hareketlere bakıldığında Rusya'nında sonunun Avusturya ve Osmanlı Devleti gibi olacağı aşikardır.[69]

Odlu Yurt 'un Türk dünyasından bağımsız olamayacağının bir açıklamasını, derginin üçüncü yılındaki sayısında şöyle bahsedilmiştir: "Milli Azerbaycan yayın faaliyetlerinin sekizinci yılını teşkil eden bu üçüncü yılımıza girerken, feryatlara, hak ve hürriyet için milliyet ve istiklal için, cumhuriyet adına koparılan figanlara dile getirdiğimiz aziz vatanımızla kahraman milletimiz kanlar içinde çırpınmaktadır. Başta Azerbaycan olmak üzere bütün

[66] "*Odlu Yurt*, Y.1, S.1, (1 Mart 1929), s.1-40.
[67] "Odlu Yurt İdaresinden", *Odlu Yurt*, Y.1, S.1, (1 Mart 1929), s.41.
[68] Mehmet Emin, Resulzade, "Çehremiz", *Odlu Yurt*, Y.1, S.1, (1 Mart 1929), s.1-5.
[69] Resulzade, *agm*.s.4-5

Kafkasya, Türkistan, Kırım, Kazan, Başkırteli köylü isyanları ile talan edilmiş, kanlı, çok acı ölüm kalım mücadelesine atılmıştır. Bu mücadelenin gerçek sebebi olan Bolşevizm olduğu herkes tarafından bilinmektedir."[70]

Sovyet hükümeti, Yeni Kafkasya ve Azeri Türk dergilerinin kapatılmasında yaptığı gibi Türkiye Cumhuriyeti hükümetine baskı uygulamış bu sayede Odlu Yurt'un, "*Komşu ve dost hükümet aleyhinde neşriyatta bulunması*" sebebiyle ve Azerbaycan siyasetinin daha fazla himaye edilmemesi amacıyla 1931 tarihinde kapatılmıştır.[71]

Bildiriş Gazetesi

Bildiriş gazetesi, 7 Ağustos 1930 yılında İstanbul'da yayımlanmaya başlamış ve toplam 58 sayıdan oluşan haftalık gazetedir. *Bildiriş'in* idare merkezi*; İstanbul Pangaltı Şafak Sokağı No: 60, Tel. Bey. 3999"* ikamet adresidir. Gazetenin sahibi A. Kazımzade'dir. Bildiriş'in 44. Sayısına kadar sorumlu Kemal adı yer almaktadır ancak 45. sayıdan itibaren B. Süleyman görevi devralmış, 56. Sayıdan itibaren de Mirza Bala'nın adı görülmektedir. Sovyet Rusya'nın baskısı ile 10 Eylül 1931 tarihli 58. Sayısıyla yayını durdurulmuş ve Bakanlar kurulunun kararı ile kapatılmıştır.[72]

Bildiriş gazetesinde yer alan yazıların genelinde Bolşevik baskılarından dolayı yazarların imzası bulunmamaktadır. Başyazılar ilk sayılarda "Bildiriş" imzasıyla, daha sonraki Mirza Bala'nın imzasıyla yayınlanmıştır. Bildiriş Gazetesinde ismi yada imzası tespit edilen yazarlar alfabetik sırasıyla; B. E. Ağaoğlu, Başkurdistanlı, Abdülkadir (Abdülkadir İnan), H. Avcıköylü, Kırımlı Cafer Seyit Ahmet, Köylü, M. B. Mehmedzade, Mirza Bala, Resulzade Mehmed Emin, V. Murski ve Yakup Kadri yer almaktadır.

Rusya topraklarında gerçekleşen olayları aktaran *Bildiriş,* ilk sayısının ilk sayfasında başlıksız adlı yazıda yayın politikasını aktaracakları içerik ve amaçlarını aşağıda yer verilmiştir: 7 Ağustos 1930 yılından itibaren haftalık çıkartılan Bildiriş Gazetesi ile bütün Türk dünyasında yaşanan siyasi, kültürel, milli olaylar hakkında belgelere dayanan bilgileri okuyuculara aktarmaya başlamıştır. Bildiriş Gazetesi Türk Dünyasında yaşanan olayları bildirmesinin yanında Sovyet Rusya'ya ait siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatla ilgili olaylar hakkında bilgi verecektir.[73] Dört sayfa olan *Bildiriş* gazetesinde yer verilen esas bölümleri; *"Azerbaycan'da", "Sovyet Rusya'sında", "Türkiye dâhilinde", "Kırımda", "Şimali Kafkasya'da", "Edil-Ural elinde", "Başkurdistan'da", "Kazak Kırgız Elinde", "Türkistan'da", "İran'da", "Ukrayna'da", "Rusya'da", "Sovyetlerde", "Son haberler", "Muhtelif haberler", "Beynelmilel Hayat"* bölümlerinden oluşmaktadır.[74]

Sonuç

Rus milletinin tüm dünya liderliği için başta Azerbaycan ve bütün Türk dünyası topraklarındaki yer altı ve yer üstü değerlerinin kontrolünü sağlamaya çalışmıştır. Birinci Dünya savaşı ile Türk topraklarında hakimiyet kuramayan Ruslar, yeni savaş tekniği olarak milliyet kavramının yıkılması ve komünizmin yayılması için çalışmışlardır.

1917 Ekim Devrimi ile Kafkas halklarının bağımsızlık düşünceleri yükselmiş ve 1918 yılında bağımsızlık kazanan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilk Türk Cumhuriyeti olarak tarihe geçmiştir. 1920 yılında Ruslar tarafından müdahale edilerek cumhuriyete son verilmiştir. İşgalin hemen ardından Müsavat fırkası üyeleri sürgün edilmiştir. Azerbaycan Aydınlar farklı ülkelere özellik İstanbul'a yerleşmişlerdir. Başta Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşları

[70] "Üçüncü Yıl", *Odlu Yurt,* Y.3, S.1, (Mart 1931), s.1-2.
[71] BCA, Fon Kodu: 30.18.1-2, Yer No:22.59.13, 17.08.1931.
[72] BCA, Fon Kodu: 30.18.1-2, Yer No:22.59.13, 17.08.1931.
[73] *Bildiriş*, Y.1, N. 1, (7 Ağustos, 1930), s.1
[74] *Bildiriş*, Y.1, N. 2, (14 Ağustos, 1930), s.1-4.

İstanbul'da çıkardıkları Yeni Kafkasya, Azeri Türk, Odlu Yurt dergileri ve Bildiriş gazetesi gibi basın yayın faaliyetleri çıkarmışlardır. Bu faaliyetler ile Sovyet Rusya'nın yok etmek istediği milli varklılarını korumak, Azerbaycan'ın yeniden milli istiklaline, milli servetine ve milli kültürüne kavuşturmak yazmaya ve mücadeleye devam etmişlerdir. Bu mücadeleyide sadece Azerbaycan için Bütün Türk dünyası için yürütmüşlerdir. Verilen bu mücadele ile Bolşevik işgaline karşı koymaya ve Türk dünyasının yeniden bağımsızlıklarını kazanmasında önemli bibu muhaceret basınının önemli payı vardır. Çıkartılan bu dergi ve gazeteler kendisinde sonra gelen birçok dergi ve gazeteye ilham vermiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

(BCA), Fon Kodu:30.18.1.1, Yer No.26.54.13, 29.09.1927.

(BCA), Fon Kodu: 30.18.1-2, Yer No:22.59.13, 17.08.1931.

SÜRELİ YAYINLAR

Azeri Türk

Bildiriş

Kurtuluş

Odlu Yurt

Türk Yurdu

Yeni Kafkasya

ARAŞTIRMA ESERLERİ

AKPINAR, Yavuz, TÜRKYILMAZ, Selçuk ve ÖZKAYA, Yılmaz, *Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1927),* Türk Tarih Kurumu, *Ankara* 2017.

AKPINAR, Yavuz, TÜRKYILMAZ, Selçuk ve ÖZKAYA, Yılmaz, *Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1924), 1. Yıl,* Theas Press, İstanbul 2018.

AKPINAR, Yavuz, TÜRKYILMAZ, Selçuk ve ÖZKAYA, Yılmaz, *Yeni Kafkasya Yazıları (1925-1926), 3. Yıl,* Theas Press, İstanbul 2018.

AKPINAR, Yavuz, (2008), "Mehmet Emin Resulzade (1884-1955)", *DİA***,** Cilt:35.

AKPINAR, Yavuz, (2012), "Turan Ali", DİA, C.41.

ATTAR, Aygün ve Şimşir, Sebahattin, *Tarihten Günümüze Türkiye'de Yaşayan Azerbaycan Türkleri,* Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

ATMACA, E. Burak, "Sovyetlere Muhalefet Türk Siyasi Muhacirlerinin Bolşevik ve Türk Devrimlerine Bakışı (1923-1934), Kakum Yay. Ankara 2020.

BAYLADI, Derman, *Mitoloji Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2005.

BENNINGSEN, Alexandre, Wimbush, S. Ender, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli komünizm*, çev. B. Tanatar), Anahtar Kitaplar, İstanbul 1995.

CAFEROĞLU, Ahmet, "Bakü-Tahran-İstanbul Üçgeninin Büyük Mücahidi", Azerbaycan Dergisi. Y.3. S.10-11 (22-23), Ocak-Şubat 1954, s. 17-18; Elşen Ebülheşenli, "Mehmet Emin Resulzade" Türk Dünyası Tarih Dergisi, s.56 Ağustos 1991.

ÇAĞIN, Sabahattin, "Azerî Türk Dergisinin Bibliyografyası", *Kardaş Edebiyatlar*, Sayı:40, Erzurum 1997.

DEVLET, Nadir, Çağdaş Türkiler: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay. İstanbul 1993.

DEVELİ, Tevfik Orkun, *Azerbaycan'da Modornitenin Kurusu Unsuru Olarak Milliyetçilik*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Dr. Tezi), Muğla 2018.

DUMONT, Paul, *Türk Yurdu ve Rusya Müslümanları 1911-1914*, (Çev. S.S. GÖKGÖZ), Türk Yurdu Cilt 1 Editör: Murat Şefkatli, Tutibay Yayınları, Ankara 1998.

ERCİLASUN, Bilge, "XX. Yüzyılın Eşiğinde Dört Türk Aydını: Gaspıralı İsmail, Hüseyinzade Ali, Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet", *Türkler* Cilt:14, Ankara 2002.

ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi İstanbul 1996.

GASIMOV, Musa, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Türkler* Cilt:19, Ankara 2002.

GENCELI, Mehdi, "Alimerdan Bey Topçubaşov-150", *İrs Miras*, Sayı.7, (2013), ss.14-15; Devlet, Nadir, Rusya *Türklerinin Millî Mücadele Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. Ankara 1999.

GÜLENSOY, Tuncer, "Türk Dili Tarihine Kısa Bir Bakış", *Türkler* Cilt:3, Ankara 2002.

HESENLI, Cemil, "Rusya Türklerinin Lideri Ali Merdan Bey Topçubaşı", (Akt.Hüseyin Adıgüzel),*Türk Dünyası Araştırması(*Ağustos2000),Sayı:127, s.142-143. http://ktp.isam.org.tr/?url=makalesbv/findrecords.php erişim tarihi:14.05.2023.

İNCE, Mustafa, "Azerbaycan Muhaceretinin Etkili Bir Yayını; Bildiril Gazetesi (1930-1931)", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Karabük Üniversitesi, Cilt.6, Sayı:2 Karabük 2016.

KARAKILIÇ, Cem, *Yeni Kafkasya Mecmuasına Göre Rusya'nın Azerbaycan Politikası (1923-1927)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış YL. Tezi), Ankara 2005.

KIRZIOĞLU, Neriman Görgünay, (1996), "Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Semposyumu Bildirileri",*Üsküdar Sempozyumu (*23-26 Mayıs 1996 Kayseri), Kayseri 1996, s.394-396.http://ktp.isam.org.tr/?url=makalesbv/findrecords.php,erişim tarihi:12.05.2023.

MEHMETZADE, Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991.

MEHMETZADE, Mirza Bala, Millî Azerbaycan Hareketi-Millî Azerbaycan Müsavat Halk Fırkası Tarihi**,** Fırka Divanı, Almanaya 1938.

RESULZADE, Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları Anara 1990.

RESULZADE, Mehmet Emin, "*Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilal Hatıları",* (Haz: Sebahattin Şimşir), Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

SAKAL, Fahri*, Ağaoğlu Ahmed Bey*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

SARIAHMETOĞLU, Nesrin, "Azerbaycan'da Eğitim ve Basın", *Türkler* Cilt:19, Ankara 2002.

SINANOĞLU, Mustafa, "Hürmüz", TDVİA, Cilt:18, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1998.

SWIETOCHOWSKI, Tudeusz, "1920 Öncesinde Rus Azerbaycan'ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası", (Çev. S. Gömeç), Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:22, Sayı:34, Ankara 2003, s.179

ŞAMİL KIZI, Gönül, İstiklal *Hasreti Azerbaycan Muhaceret Şiirleri Antolojisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018.

ŞİMŞiR, Sebahattin, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

ŞİMŞİR, Sebahattin, (2004), "Karaca Ahmet'te Bir Azerbaycan'lı: Mirza Bala Mehmetzade (Bakü 1898-İstanbul 1959)",*Üsküdar Sempozyumu (*12-13 Mart 2004 İstanbul, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt, 2. Kısım, İstanbul 2004, s.610-912. http://ktp.isam.org.tr/?url=makalesbv/findrecords.php,erişim tarihi:12.05.2023.

TOPRAK, Zafer , "İkinci Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim,* sayı 1, Bahar 1977, s. 14.

TOPRAK, Zafer, "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı," içinde: *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1983)*, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1984.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", *Türkler* Cilt:1, Ankara 2002.

TÜRKOĞLU, İsmail, (2019),"Mirza Bala Mehmedzade", *DİA*, Cilt:2.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünme Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1982.

YAGUBLU, Nesiman, Mehmet *Emin Resulzade Ansiklopedisi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2015.

Platform Kapitalizmi ve Dijital Emek

Ali BAKIN[1]

Giriş

Dijitalleşme içinde bulunduğumuz dönemin kilit kavramlarından biridir. Özellikle kapitalizmin 1970'li yıllarda içine girdiği krize çözüm bulmak amacıyla kendini yeniden yapılandırdığı ve dijital bir görünüm kazanmaya başladığı bir dönemde, yeni bir emek formu olarak dijital emek ortaya çıkmaktadır. Çok farklı bileşenlerden oluşan dijital emeğin çalışma alanlarından birisi de çevrimiçi platformlardır. Nitekim kapitalizmin dijitalleşmeye başlamasıyla bu çevrimiçi platformlar çoğalmaya, güç kazanmaya ve dijital ekonomide önemli bir ağırlık noktası oluşturmaya başlamıştır. Öyle ki platformların bu derece yaygınlaşmasından hareketle, içinde bulunduğumuz evreyi platform kapitalizmi olarak adlandıran görüşler de bulunmaktadır. Çalışmamız platformlar ve dijital emek etrafında dönen bu tartışmaları, ayrıntılı bir literatür taramasıyla eleştirel biçimde analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede platform çalışmasıyla ilgili olarak başta Uluslararası Çalışma Örgütü olmak üzere kimi kurumlar tarafından yapılan araştırmalara çalışmamızda yer verilecektir. Henüz küresel istihdam piyasalarında baskın bir çalışma biçimi olmayan, ancak hızla genişleyen platform çalışması, özellikle üçlü yapısıyla geleneksel çalışma ilişkilerini değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Çalışmamız bu dönüşümün izini sürmeyi hedeflemektedir.

Yöntem

Çalışmamız platform kapitalizmi ve dijital emek konusunda literatür taramasını ve bunların eleştirel analizini içermektedir.

1.Dijitalleşen Kapitalizm ve Dijital Emek

Günümüz dünyasında yaşanan en önemli gelişmelerden birisi dijitalleşmenin hız kazanması ve toplumun hemen her kesimini derinden etkilemesidir. Kapitalizmin dijital görünüm kazanması olarak da adlandırılan bu süreç, büyük oranda sermayenin 1970'li yıllarda içine girdiği aşırı birikim krizine karşı bir çözüm arayışından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sisteme "altın çağı"nı yaşatan Fordist model ve Keynesyen iktisat paradigması terk edilip esnek birikim politikaları devreye sokulmaya başlanmıştır[2]. Esnek birikim politikalarının önemli sonuçlarından birisi ise Enformasyon ve İletişim Teknolojilerinde (EİT) yaşanan devrim niteliğindeki ilerlemelerdir. Bilgisayarlar, dijital bilgi teknolojileri, internet, yazılım, telekomünikasyon, fiber optikler, mobil aygıtlar vb. gibi bileşenlere sahip EİT'lerdeki gelişim ile her türlü enformasyon, elektronik bir sayı (digit) şeklinde dijital (ikili) formda depolanabilir hale gelmiştir. Üstelik bu dijital veri sadece depolanmamakta, bilgisayarlarda işlenebilmekte, içerikleri süratle değiştirilebilmekte ve başta internet ve mobil cihazlar olmak üzere telekomünikasyon altyapısının yardımıyla dünyanın herhangi bir noktasına anında gönderilebilmektedir (Bakın, 2022: 146-147). Böylece üretim ve

[1] Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0001-5178-8449

[2] 1970'li yıllardan itibaren Fordist model ile Keynesyen iktisat paradigmasının terk edilip esnek birikime geçilmesi ve neoliberal iktisat paradigmasının uygulamaya konulması, başlı başına araştırma konusudur ve geniş bir literatürü içermektedir. Bu konudaki tartışmaların genel bir özeti için şu çalışmaya bakılabilir: (Bakın, 2022: 89-144)

dolaşım alanı giderek dijital bir görünüm kazanmaya, emek ürünü metalar dijital hale gelmeye, tüketim süreçleri de dönüşmeye başlamaktadır (Kıyan, 2015: 29). EİT'lerdeki gelişmelerle sermaye aynı zamanda ulaştırma ve iletişimin hızını artırıp, coğrafi mesafe engellerini ve pürüzlerini aşabilmiştir. EİT'lerin sunduğu olanaklarla kapitalist sınıf, yatırım kararları ve piyasa faaliyetlerini yönlendirilebilmiş, üretim etkinliğini küresel ölçeke yayabilmiş, tüketici tercihlerini yönlendirebilmiş, işin ve emeğin denetimi bir üst boyuta taşımış, ayrıca finans ve para sermaye için yaşamsal bir platform inşa edilebilmiştir (Harvey, 2015: 108-111). Kısacası 1970'li yıllardan itibaren kapitalist sistem bir yeniden yapılandırmaya gitmiş, yeni teknolojiler, yeni örgütsel biçimler, yeni sömürü biçimleri, yeni iş türleri ve yeni pazarlar, sermaye biriktirmenin yeni bir yolunu yaratmak için ortaya çıkmıştır (Srnicek, 2017: 36).

Nitekim buradan hareketle kapitalizmin yeni bir evreye girdiği yönünde görüşler dile getirilmeye başlanmıştır. Bunlardan biri de "dijital kapitalizm" kuramıdır. İlk kez 1999 yılında Daniel Schiller tarafından geliştirilen bu kurama göre, yukarıda bahsettiğimiz EİT'lerde yaşanan gelişmelerle birlikte 1980'ler ve 1990'lar boyunca ABD, AB ve WTO baskısıyla piyasa odaklı bir ağ (network) oluşturulmak istenmiş, 1990'ların sonunda ağların etrafında bir piyasa ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin dijital bir görünüm kazanmaya başladığı bu evre dijital kapitalizmdir (Schiller, 1999: 203-206). Kapitalizmin bu yeni evresinde sermaye, EİT'lerin sunduğu olanaklarla yeni üretken kaynaklar ve organizasyon biçimleri yaratmaktadır. Üstelik sermaye üretimden, finans ve hizmetlere kadar bütün küresel ekonomiyi etkisi altına almaktadır (Sevgi, 2021: 16-17).

Dijital kapitalizm ile birlikte yeni bir emek formu olan dijital emek ortaya çıkmıştır[3]. Web 2.0 teknolojilerinin gelişimi ve sosyal medya platformlarının popülerlik kazanmasıyla akademik literatürde dijital medya tartışılmaya başlanmıştır. Dijital emeğin tanımlanması konusunda birbirinden çok farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak dijital emeği enformasyon ve iletişim teknolojileriyle bağlı, ürünleri soyut (gayri maddi), sanal bir faaliyet içeren emek türü olarak nitelendirmek olanaklıdır (Bakın, 2022: 182-187). Dijital emek, farklı emek kesimlerinden oluşmaktadır. Bunlardan birisi de, bu çalışmamızda analiz edeceğimiz, çevrimiçi dijital platformlarda yapılan kalabalık çalışmasıdır (crowdwork). Öncüsü Amazon Mechanical Turk olan bu platformlar, işi mikro parçalara ayırıp en vasıfsız kişinin bile yapabileceği şekilde basitleştirmekte, ama bunu yaparken işçiyi üretimin bilgisinden tamamen koparmaktadır. Sermaye çevrimiçi dijital platformlar ile birlikte küresel emek havuzunu daha da genişletmiş, bir artık nüfus oluşturmuştur. Bu platformlarda çalışan dijital işçiler güvencesiz, kayıt dışı ortamlarda düşük ücretle çalışmaktadır. Sibernetik proleterleşme dalgası ortaya çıktığı (Dyer-Witheford, 2019: 156-158) ileri sürülmektedir. Bundan sonraki kısımda platformların bu süreçteki rolü ve işlevi üzerinde durulacaktır.

2.Platform Kapitalizminin Doğuşu, Platform Çalışması ve Dijital Platformlar

Günümüzde kapitalizm giderek dijitalleşirken, yaşanan süreci anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışan çeşitli kavramlar ortaya atılmaktadır. Ortak noktaları teknolojideki ilerlemeler ve dijitalleşme olan "gig ekonomisi", "paylaşım ekonomisi", "talep ekonomisi", "dikkat ekonomisi", vb. bu kavramlar arasında yer almaktadır. Ancak özellikle 2008 mali krizinden sonra, sermayenin kâr oranlarındaki düşüş eğilimini ortadan kaldırmak için geliştirdiği bir başka mekanizma olarak da adlandırabileceğimiz platformların (Srnicek, 2017: 254), farklı grupları bir araya getirmeye dayanan, yeni baskın bir iş modeli olarak ortaya çıkmasıyla, "platform ekonomisi" ve "platform kapitalizmi" kavramları da güç kazanmaya başlamıştır.

Bu analizlerin merkezinde "platform" kavramı yer almaktadır. Platformu en genel olarak, iki veya daha fazla grubun etkileşime geçmesini sağlayan dijital altyapılar olarak

[33] Dijital emek ile ilgili ayrıntılı bir literatür çalışması için şu kaynağa bakılabilir: (Bakın, 2022).

tanımlayabiliriz. Bu çerçevede dijital platformlar olarak adlandırabileceğimiz bu şirketler, kendilerini sadece bir teknoloji firması olarak görmekte, müşteriler, reklamcılar, hizmet sağlayıcılar, üreticiler, tedarikçiler gibi farklı kullanıcıları bir araya getiren aracılar olarak konumlandırmaktadır (Srnicek, 2017: 42-43). Bir başka tanıma göre dijital platformlar, "iki veya daha fazla ayrı fakat birbirine bağımlı müşteri grubunu bir araya getiren ve aralarında etkileşimi sağlayarak değer yaratan" oluşumlardır. Buna göre dijital platformun değeri büyük ölçüde tedarikçileri talep edenlerle ilişkilendirme yeteneğine bağlıdır (ILO, 2022: 12-13). Bir diğer tanıma göre ise platform, bir girişimcinin sahip olduğu dijital teknolojiler üzerinde çalışan, bir platform çalışanı tarafından sağlanan hizmetlere olan talep ile tedarik arasındaki eşleşmeyi kolaylaştıran bir çevrimiçi tesis veya pazar yeridir. Bir platform üzerinden hizmet talep eden müşteriler gerçek veya tüzel kişiler olabilir (Hauben vd., 2020: 16). Bu tanımdan da görülebileceği gibi geleneksel çalışma ilişkilerindeki işyeri kavramının yerini platformlar almıştır. Dijital platformların kendilerini bir işveren olarak değil, aracılık hizmeti veren bir teknoloji firması olarak görmesi, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alacağımız platform çalışanlarının statüsü konusunda tartışmaları beraberinde getirmektedir. Nitekim platformlar, 2001'den itibaren kısa vadeli ya da geçici temasların olduğu bir "gig ekonomisi" başlatmakta, istihdamın güvencesizleşmesi (prekaryalaşma) sürecini hızlandırıcı bir etki yapmaktadır. Dijital platformlar aracılığıyla iş için teklif veren bireyler, kendilerini dibe doğru bir yarış içinde bulabilmektedir (Langley ve Leyshon, 2017: 25-26).

Öte yandan "platform ekonomisi"nin tanımı konusunda birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Platform ekonomisi çoklu iş modellerini, birçok ekonomik faaliyet sektörünü, sayısız hizmet sunum biçimini ve endüstri ilişkileri alanında birçok çalışma şeklini ve çalışan profillerini kapsamaktadır. Bu bağlamda platform ekonomisine ek olarak işbirlikçi tüketim, işbirlikçi ekonomi, paylaşım ekonomisi, eşler arası ekonomi, gig ekonomi ve talep ekonomisi gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu yüzden platform ekonomisi, kolaylıkla bir ortak paydaya indirgenemeyecek çoğulcu ve karmaşık bir gerçeklik olarak nitelenebilir (ILO, 2022: 6-7). Ancak platform ekonomisinin, platform işi tarafından sağlanan çevrimiçi hizmetlerin bir yandan tedarikçiler veya satıcılar (kullanıcılar), diğer yandan müşteriler (kullanıcılar) tarafından kullanıldığı üçgen veya çok açılı ilişkilerle karakterize edilebilir (Hauben vd., 2020: 13).

İlk platformların ortaya çıkışının 1990'lı yıllar olmasından hareketle, platform kapitalizminin doğuşunun bu yıllara denk geldiği söylenebilir.[4] Ancak özellikle dijital platformların asıl genişlemesi 2008 mali krizinden sonra yaşanmıştır. Krizle birlikte yaşanan imalat kârlılığındaki keskin düşüş, sermayeyi durgun bir üretim sektörü karşısında ekonomik büyümeyi ve canlılığı sürdürmek adına verilere yöneltmiştir. EİT'lerdeki ilerlemeler ve üretimin dijitalleşmeye başlamasıyla birlikte veriler şirketler ve onların işçiler, müşteriler ve diğer kapitalistlerle olan ilişkileri için giderek daha merkezi hale gelmiştir. Nihai çıktı olarak veriler, insan ve dil emeği ile dijitalleştirilmiş altyapılar arasındaki sürekli ve dinamik bir etkileşim sürecinin sonucu olarak bir "ağ değeri" oluşturmuştur. İşte bu noktada platform, muazzam miktarda veriyi çıkarabilen ve kontrol edebilen yeni bir iş modeli olarak ortaya çıkmıştır. "Ağ etkisi"nin ölçeğin yeni itici gücü haline geldiği bu evrede platformlar, piyasa ağındaki kullanıcı etkileşimlerinin yarattığı sürekli genişleyen değere aracılık etmiştir. Sürekli artan kullanıcı sayısı, bir platformun değeri geliştirme ve yakalama ve bunu zaman içinde ve daha büyük bir ölçekte gerçekleştirme kapasitesi için önem kazanmıştır. Bu dönemde, çok büyük kullanıcı sayısına sahip yeni bir firma türü olarak nitelendirebileceğimiz dev tekeller, platformlar ortaya çıkmıştır (Langley ve Leyshon, 2017: 22; Srnicek, 2017: 6; Fumagalli vd.,

[4] Bununla birlikte "platform kapitalizmi"nin köklerini Toyota'nın 1950'ler sonrası gerçekleştirdiği ve Toyotizm olarak adlandırılan yönetim yeniliklerinde (veri toplama ve mobilizasyon, geçici işçilere güvenme, firmaların üretim yerleri arasında aracılar veya merkezler olarak modellenmesi, risklerin ve depolama maliyetlerinin yan kuruluş veya tedarikçi firmalara aktarılması, vb.) bulan görüşler de vardır. Bu görüşlere göre Toyotizm, platform kapitalizminin unutulmuş tarih öncesini içermektedir (Steinberg, 2022: 1083).

2018: 63; ILO, 2022: 6). Google, Facebook ve Amazon gibi güçlü teknoloji şirketleri; Uber ve Airbnb gibi dinamik startup'lar; General Electric ve Siemens gibi önceki dönemde de söz sahibi olan endüstriyel liderler; John Deere ve Monsanto gibi tarımsal güç merkezleri bunlara örnek olarak gösterilebilir (Srnicek, 2017: 42-43). Bununla birlikte platformların ortaya çıkmasına neden olan şeyin veri sağlama olduğuna karşı çıkan görüşler de bulunmaktadır. Bu yaklaşımlara göre platform kapitalizminin ortaya çıkışının arka planında modern teknolojilerin sunduğu fırsatlar, özel hayat ile çalışma hayatını uzlaştırmadaki zorluklar ve alternatif istihdam biçimleri arayan iyi eğitimli genç profesyonellerin varlığı bulunmaktadır (ILO, 2022: 6). Ancak bu yaklaşım öznellikleri barındırdığı ve teknolojik belirlenimcilik içerdiği, bu bağlamda platform kapitalizminin ortaya çıkışının arka planını yeterince açıklayamadığı için eleştirilebilir.

Platformlar, günümüzde dijital ekonomideki genişlemeye paralel olarak hızla büyümektedir. Bu dönemde girişim sermayesi fonlarına önemli bir sermaye akışı söz konusu olmuştur. Bunun sonucunda büyük ölçüde Silikon Vadisi merkezli platformlar, aldıkları cömert fonlarla güçlü bir şekilde öne çıkmıştır. Küreselleşen platform iş modeli, kontrol ettikleri büyük veri setlerinden ve sağladıkları etkileşimlerden para kazanmaya dayanmaktadır. Bu bağlamda platform şirketleri daha çok veri setini kontrol altında tutabilmek için rekabetin yoğunlaştığı bir ortamda, küresel birleşmeler ve satın almalara yönelmektedir. Nitekim EİT'lerdeki ilerlemelerle ortaya çıkan akıllı telefonlar, e-kitap okuyucular, bulut platformları, ödeme servisleri, sürücüsüz arabalar, dronlar, sanal gerçeklik, sosyal medya, vb. gibi yeni alanlarda platformlar ortaya çıkmış, rekabet kızışmıştır (Langley & Leyshon, 2017, s. 23; Srnicek, 2017, s. 125; Hauben vd., 2020, s. 13).

Dijital platformlar, her ne kadar üçüncül sektörde yoğunluk kazansa da çok geniş bir alanda faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda platformlar faaliyet gösterdikleri sektörün ve alanın özelliklerine uygun biçimde farklı işleyiş, organizasyon ve çalışma biçimlerine sahip olmaktadır. Bu çerçevede farklı dijital platform tipolojileri bulunmaktadır. Örneğin Strowel ve Vergote'ye göre dijital platformlar, sahiplik yerine kaynaklara erişilebilirliğe dayandıkları için geleneksel işletmelerden temelde farklı olan erişilebilirlik tabanlı modellerdir. Buradan hareketle erişim sağladıkları kaynak türlerine göre dijital platformlar 5'e ayrılır. Birincisi bilgiye ve içeriğe erişenler (Goolg, Bing, TripAdvisor, Yelp, Google Maps, Youtube, Dailymotion, vb.); ikincisi kişisel verilere ve sosyal medya gibi özel içeriğe erişenler (Facebook, Linkedin); üçüncüsü çevrimiçi pazarlar (Amazon, eBay, Alibaba, Booking.com) veya "paylaşım ekonomisi" platformları (Airbnb, Uber, BlaBlaCar) gibi üçüncü taraflarca sunulan mal ve/veya hizmetlere erişim sağlayanlar; dördüncüsü bir iş gücüne veya kişilerin uzmanlığına ya da entelektüel yeteneklerine erişenler (Task Rabbit, Upwork); beşinci ve son olarak kitle fonlaması siteleri (Kickstarter, Gofundme) veya ödeme sistemleri (PayPal, Mastercard, Bitcoin) gibi para veya sermayeye erişenler (Strowel ve Vergote, 2019: 11).

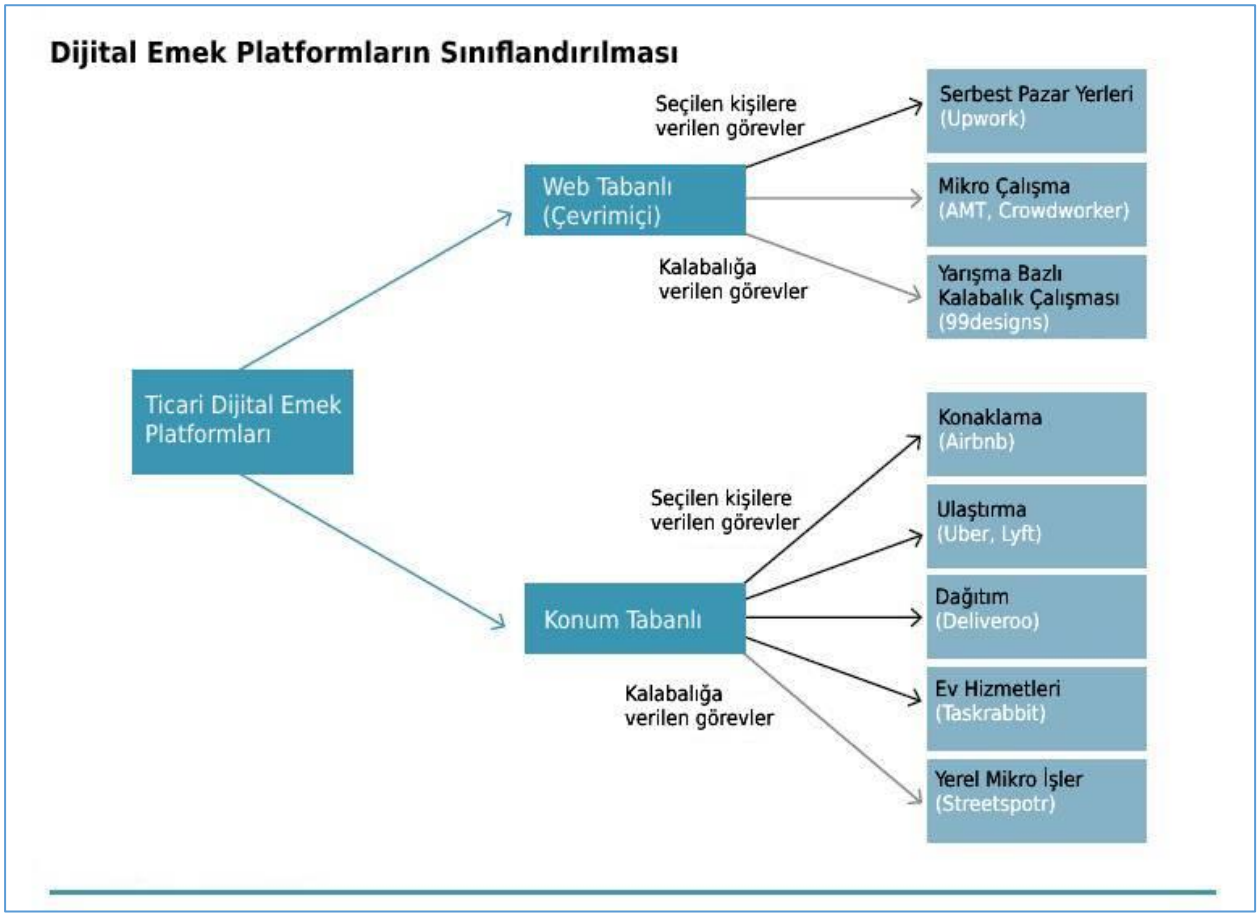

***Şekil 1**: Dijital Emek Platformlarının Sınıflandırılması*

Kaynak: Berg, J., Furrer, M., Harmon, E., Rani, U., & Silberman, M. S. (2018). **Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world**. Cenevre: International Labour Organization: 4

Srnicek ise 5 farklı platform türü olduğunu savunmaktadır. Buna göre birinci tür, kullanıcılar hakkında bilgi toplayan, bir analiz emeği üstlenen ve ardından bu sürecin ürünlerini reklam alanı satmak için kullanan reklam platformlarıdır (Google, Facebook). İkinci tür, dijital olarak kendine bağımlı işletmelerin donanım ve yazılımlarına sahip olan ve gerektiğinde bunları kiralayan bulut platformlarıdır (AWS, Salesforce). Üçüncü tür ise endüstriyel platformlardır. Bu platformlar geleneksel üretimi, internet bağlantılı süreçlere dönüştürmek için gerekli donanım ve yazılımı sunmaktadır (GE, Siemens). Dördüncü tür ise geleneksel bir malı hizmete dönüştüren, bunlar üzerinden kira veya abonelik ücreti toplayarak gelir elde eden ürün platformlarıdır (Rolls Royce, Spotify). Beşinci ve son platform türü ise yalın platformlardır. Yalın platformlar varlıkların sahipliğini en aza indirmeye çalışan ve böylece maliyetleri olabildiğince azaltarak kar elde etmeyi hedefleyen platformlardır (Uber, Airbnb) (Srnicek, 2017: 45).

Platformları günümüzde bu kadar önemli kılan ve onu sermaye açısından kârlı bir iş modeli durumuna getiren, geleneksel çalışma ilişkilerinde yarattığı değişim / dönüşümdür. Bu noktada platformlarla birlikte ortaya çıkan platform çalışmasına ana hatlarıyla değinmek yararlı olacaktır. Platform çalışmasını en genel anlamıyla, çalışmanın çok çeşitli sektörlerde bir çevrimiçi platform aracılığıyla gerçekleştirildiği ücretli emek olarak niteleyebiliriz. Burada üzerinde durulması gereken nokta, geleneksel çalışma ilişkilerindeki işçi, işveren ve işyeri gibi kavramların yerini, platform çalışmada platform çalışanı, müşteri ve platform kavramının almasıdır. Ancak dijital çalışma platformları kendi içinde heterojen bir yapıya sahiptir, bunun sonucunda farklı istihdam koşulları ortaya çıkmaktadır (Tokol, 2021: 37). Bu bağlamda dijital

emek platformlarını sınıflandırmak gerekmektedir. Şekil 1'de bu sınıflandırmalardan biri, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) dijital emek platformları sınıflandırması yer almaktadır.

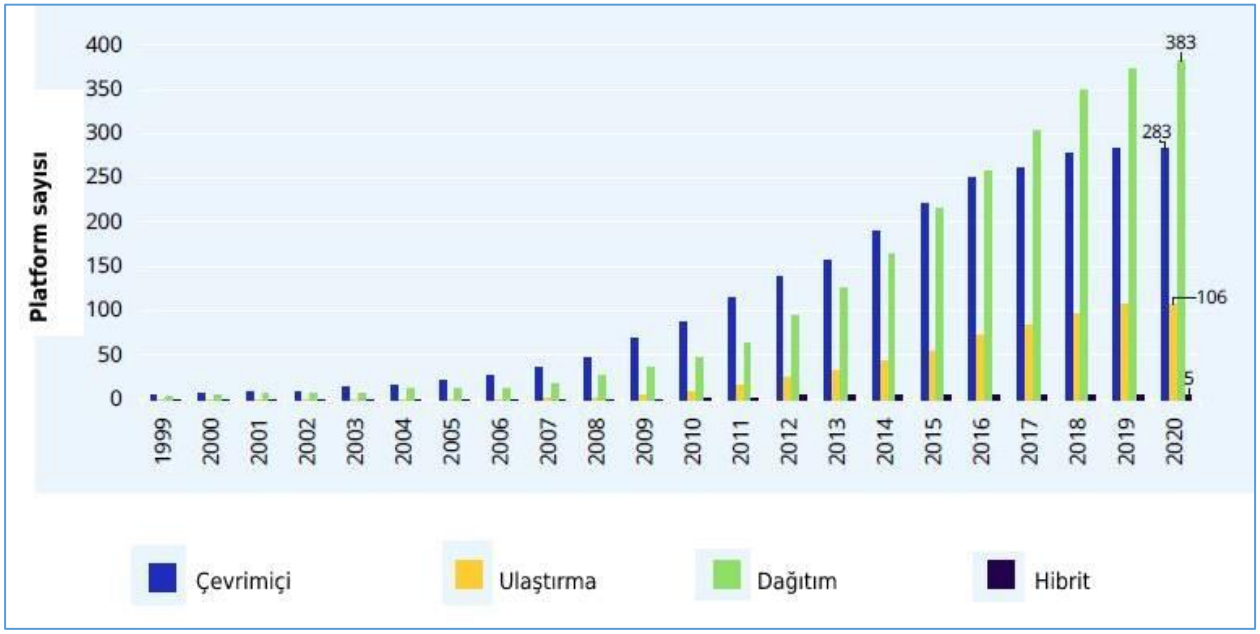

***Şekil 2**: İş Sağlayan Platformların Sayısı*

Kaynak: ILO. (2021). World employment and social outlook: The role of digital labour platforms in transforming the world of work. Cenevre: International Labour Organization: 47

ILO'nun sınıflandırmasına göre dijital emek platformları çevrimiçi (online - web tabanlı) ve yerinde (in situ - konum tabanlı) olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. İlkinde işçiler hizmetlerini (danışmanlık, yazılım tasarımı, sosyal ağlar için görüntü incelemesi) çevrimiçi olarak internet üzerinden gerçekleştirirken, ikincisinde işçiler hizmetlerini (teslimatlar, nakliye, kişisel bakım) belirli bir yerde ve zamanda (in situ) fiziksel olarak gerçekleştirmek zorundadır. Bu bağlamda çevrimiçi platformlarda yer alanlar dünyanın dört bir yanına dağılmış görünmez bir dijital işgücünü; yerinde iş platformlarında çalışanlar ise görünür ve izlenebilir bir işgücünü oluşturmaktadır (Berg vd., 2018: 4; ILO, 2022: 7). Çevrimiçi platformlar kendi içinde üç alt gruba ayrılmaktadır: Serbest pazar yerleri (freelance market place), kalabalık çalışmasına (crowdwork) dayanan mikro görev platformları (microtask platform) ve yarışma bazlı yaratıcı kalabalık çalışması (çontest-based creative crowdwork). Yerinde platformlar ise beş alt gruba ayrılmaktadır: Konaklama, ulaştırma, dağıtım, ev işleri ve yerel mikro işler. Bu ayrımların temelinde ise işin yapıldığı sektörün yanı sıra, söz konusu görevin seçilen kişilere mi yoksa kalabalığa mı (crowdwork) verilip verilmediği yer almaktadır (Berg vd., 2018: 3-4).

Dijital emek platformlarının sayısı ise hızla artmaktadır. Yapılan araştırmalar 2010'da 142 olan platform sayısının, 2020'de 777'e çıktığını göstermektedir. Şekil 2'de de görülebileceği gibi 383 adet ile en çok dağıtım sektöründe platform yer almaktadır. İkinci sırada 283 adet ile çevrimiçi platformlar yer almakta, ulaştırma sektöründe ise 106 adet platform bulunmaktadır. Genel eğilim platformların sayısının önümüzdeki dönemde de artacağını göstermektedir (ILO, 2021: 46-47).

3.Verinin Merkezileşmesi ve Algoritmik Yönetim

Enformasyon ve İletişim Teknolojilerindeki devrim niteliğindeki ilerlemelerin bir başka sonucu veri[5] miktarındaki büyük artıştır. Sosyal medyanın yaygınlaşması ve bir milyarı aşkın

[5] Veri, enformasyon ve bilgi kavramları Türkçe kullanımında genel olarak karıştırılmaktadır. İngilizcedeki "data", "information" ve "knowledge"in Türkçede sıklıkla "bilgi" kavramıyla ifade edilmesi bu karışıklığın temel nedenidir.

kullanıcı sayısına ulaşması, Nesnelerin İnterneti'nın (IoT) gelişimi ile sensörlerin çoğalması, akıllı cihazların artan kullanımı ile multimedyanın artış göstermesi, yapay zeka çalışmalarındaki ilerlemelerle makine öğrenimi çalışmalarının hız kazanması üretilen ve paylaşılan veri miktarında büyük bir yükselişe neden olmuştur (Bakın, 2022: 46). Bilgisayar ve veri depolama sistemlerinde yaşanan ilerlemeler ile birlikte görülmedik büyüklüklere erişen bu veriler depolanabilmekte, dahası işlenebilmektedir (Alçın, 2016: 26). Nitekim endüstriyel dönemde "çelik baronu" Andrew Carnegie'yi zenginleştiren hammadde demir cevheriyken, internet döneminin "baronlarını" besleyen kişisel verilerdir (O'Shea, 2021: 31). Son dönemde yapılan bazı piyasa araştırmaları bu görüşü desteklemektedir. Buna göre 2022'de küresel büyük veri ve iş analitiği pazarının değeri 294,16 milyar ABD dolarıyken, bu rakamın 2028 yılına kadar 662,63 milyar ABD dolarına çıkması beklenmektedir (Researchandmarkets.com, 2023, paragraf 1).

Veri üretimi ve bunların kontrolü, dijital süreçlerde değil, fiziksel işleyişte de kritik bir rol üstlenmeye başlamıştır. EİT'ler, üretilen malların karayolu, demiryolu, hava ve deniz yoluyla hareketinden çeşitli dağıtım ve ikmal tesislerine ve bunların iç işleyişine kadar lojistiğin tüm yönlerini birbirine bağlamıştır. Bu noktada devasa veri ambarları, bu fiziksel tedarik zinciri altyapısının önemli bir parçası haline gelmiştir. Veri yönetimi, mal ve para hareketini hızlandırma ve düzgünleştirme çabalarının merkezinde yer almaktadır (Moody, 2020: 24). Büyük veriyi elde etme, ele geçirme olarak adlandırabileceğimiz "büyük veri madenciliği", son derece pahalı veri kümelerini, yazılımı, işlem gücünü ve bunları analiz etmek için uzmanlığı gerektirmektedir. Dolayısıyla veri tabanlarına erişimi, işlem gücü ve veri madenciliği uzmanlığı olanlar, bu konuda avantajlı bir konum elde etmektedir. Toplumsal eşitsizliklerin ortaya çıktığı bu süreç verinin metalaştırılması olarak da adlandırılmaktadır (Andrejevic, 2014: 1675-1676; Fuchs, 2021: 83). Bu çerçevede verilerin metalaştırılması, artık yalnızca Google, Amazon, Alibaba ve Facebook gibi büyük dijital platformlarının değil, aynı zamanda birçok bankalar, süpermarketler de dahil olmak üzere tüm dünyanın en büyük şirketlerinin iş stratejilerinin merkezinde yer almaktadır (Jones, 2021: 32-33). Görüldüğü gibi yirmi birinci yüzyılda sermaye belirli bir tür ham maddeyi, yani veriyi çıkarmaya ve kullanmaya odaklanmıştır. Tıpkı petrol gibi, veri de çeşitli yollarla çıkarılacak, rafine edilecek ve üretimde kullanılacak bir malzemedir. Ancak veriyi yakalamak için sensörler ve korumak için ise büyük depolama sistemleri gerekmektedir. İşte bu noktada platformlar önemli bir rol üstlenmektedir. Bir aracı konumunda olan platformlar, yalnızca daha fazla veriye erişim sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda oyunun kuralları üzerinde kontrol kazanmaktadır (Srnicek, 2017: 38-45). "Veri üretimi faaliyetleri ise bir bakıma keşfedilmeyi bekleyen topraklar gibidir. Oraya ilk varan ve elinde tutan, kaynaklarına, bu durumda veri zenginliklerine sahip olur" (Lo & Brynjolfsson, 2016: 6). Bu durum platformlar arasındaki rekabeti keskinleştirmektedir.

Konuya çalışma ilişkileri açısından bakarsak platform çalışmasını geleneksel iş bağlamındaki standart çalışmalardan temel olarak ayıran şey, platformların kullanıcılarından analiz ettikleri ve yararlandıkları dijital etkileşimler yoluyla veri üretmesidir. Platform işçileri ücret karşılığında sadece emek güçlerini harcamakla kalmaz, platformlarla verilerini paylaşmaktadır. Platformlar, belirli bir anda bulundukları yerden ziyaret ettikleri web sayfalarına kadar işçiler hakkında çok büyük miktarda veri toplamaktadır. Bu veriler, iş tahsisi, iş organizasyonu ve değerlendirmeye ilişkin yarı otomatikleştirilmiş makine güdümlü kararlara yol açan dijital algoritmalar kullanılarak platform tarafından analiz edilmekte ve işlenmektedir. Veri yönetimi ve kullanımı, platformların ekonomik iş modellerine doğrudan katkıda bulunur. Bu veriler platformlar için önemli bir gelir kaynağı oluşturur (Hauben vd., 2020: 17-18; ILO, 2022: 33).

Öte yandan platform çalışmasını karakterize eden en önemli şeylerden biri algoritmik yönetimdir. Algoritmik yönetim, "insan işlerinin algoritmalar ve izlenen veriler aracılığıyla

Bu konuda şu kaynak incelenebilir: (Bakın, 2022: 148).

atandığı, optimize edildiği ve değerlendirildiği" çalışma ayarları olarak tanımlanabilir. Algoritmik yönetim, şirketlerin sayısız çalışanı büyük ölçekte optimize edilmiş bir şekilde denetlemesine olanak tanır (Lee vd., 2015: 1603). Algoritma, çalışanlara hizmet veya görevler sunmakta ve vermekte; onların çalışma zamanlarını ve sürelerini tanımlamakta; elde edecekleri gelirlerinin bağlı olduğu sıralamaları hesaplamakta; dahası platform için hizmet sağlamaya devam edip etmeyeceklerine karar vermektedir. Ancak algoritmalar işçiler açısından bir "kara kutudur". İşçiler algoritma ve işleyişi hakkında çok az bilgiye sahiptir. Ayrıca, algoritmik kararlar her zaman tarafsız değildir. Çünkü algoritmaları besleyen veriler, onlar tarafından alınan kararlara ayrımcılık getiren önyargılar içerebilir. Ayrıca algoritmaların işçiler ve iş uygulamaları üzerindeki etkisi büyük ölçüde belirsizdir (Lee vd., 2015: 1603; ILO, 2022: 33). İş gücünün algoritmik yönetimi, dijital emek platformlarının tanımlayıcı bir özelliğidir. Algoritmik yönetim web tabanlı mikro görev kalabalık çalışma platformlarını değil, aynı zamanda ulaştırma (Uber, Lyft), dağıtım (Foodora, Deliveroo), ev hizmetleri (Taskrabbit) de dahil olmak üzere "konum tabanlı" dijital emek platformlarını da ilgilendirmektedir (Berg vd., 2018: 8-9).

Möhlmann ve Zalmanson'a göre algoritmik yönetimin beş temel özelliği bulunmaktadır. İşçilerin davranışlarının sürekli izlenmesi bunlardan ilkidir. İkincisi müşteri incelemeleri sonucunda işçilerin performanslarının sürekli olarak değerlendirilmesidir. Algoritmik yönetimin üçüncü özelliği, kararların otomatik olarak uygulanmasıdır. Algoritmik yönetim, insan müdahalesinin çok az olması veya hiç olmaması ile karakterize edilmektedir. Algoritmik yönetimin dördüncü özelliği, çalışanların insanlardan ziyade bir "sistem" ile etkileşimidir. Bu özellik işçileri amirleriyle geri bildirim veya tartışma ve müzakere fırsatlarından mahrum bırakmaktadır. Algoritmik yönetimin beşinci özelliği düşük şeffaflıktır. Algoritmalar tipik olarak önceden geliştirilmiş kural ve talimat setlerine dayalı olarak tasarlanmaktadır. Ancak şirketler, algoritmalarının temelini oluşturan kriterleri nadiren açıklamaktadır. Bu da algoritmalar tarafından yönetilen işçiler için çok düşük şeffaflık anlamına gelmektedir (Möhlmann ve Zalmanson, 2017: 4-5).

Platform kapitalizminde önemli bir dijital kontrol biçimini, platform tabanlı derecelendirme ve itibar sistemini içeren algoritmik yönetim oluşturmaktadır. Algoritmik yönetim, "müşteri yönetimi" stratejilerinin bir uzantısı konumundadır. Müşteriler yönetim devresinde "aracılar" olarak konumlandırılmıştır. Bu yüzden memnun edilmesi, emirlerine uyulması gerekmektedir. Fikirleri, kaprisleri ve arzuları ile işin nasıl yapıldığını dikte ediyor gibi görünen yöneticiler değil, "müşteriler"dir (Wood vd., 2019: 62). Müşteri memnuniyetini sağlama, işçileri denetim altında tutmanın bir mekanizmasına dönüşmüştür.

4.Kalabalık Çalışması ve Mikro İşin Yaygınlaşması

EİT'lerdeki gelişmelere paralel olarak günümüzde yaşanan bir başka önemli gelişme yapay zeka alanında olan çalışmalardaki ilerlemelerdir. Özellikle Endüstri 4.0'ın kritik teknolojilerinden biri olan yapay zekâ uygulamaları günümüzde üretim alanında da yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Bakın, 2023: 126). Bu noktada son yirmi yılda yapay zeka uygulamalarına en etkili katkıyı "makine öğrenmesi"nin (machine learning) yaptığı söylenebilir. Makine öğrenmesi, programların yüklü miktarda veriden öğrenmesini içermektedir. Böylece program (kimi durumlarda makine / robot) geçmiş deneyimlerden, hatalardan ve olasılık hesaplarından yola çıkarak "öğrenmekte", performansını geliştirmekte ve adapte olmaktadır (Fan, 2020: 40-41; Aydın, 2021: 275). Bu anlamda yapay zeka alanında baş döndürücü ilerlemeler söz konusudur.

Ancak arka planda bambaşka gelişmeler yaşanmaktadır. "Makine öğrenmesi" büyük verideki görüntülerin, seslerin ve metinlerin farklarını sınıflandırmada sorunlar yaşamakta, bu konuda algoritmalardan çok insanlara gereksinim duymaktadır. İşte bu noktada mikro çalışma platformları devreye girmekte, düşük maliyetli, esnek, algoritmik olarak yönetilen bir iş

gücüyle yapay zeka uygulamalarının karşılaştığı bu sorunlara çözüm bulmaktadır (Berg vd., 2018: 7). Bu tür mikro çalışma platformlarının önde gelenlerinden biri olan Amazon Mechanical Turk'ün (AMT) başarısı, yapay zekanın karşılaştığı bu sorunların çözümü için, kalabalıkların gücünü kullanması ve sanal bir pazar yeri sunmasıdır. Dünyanın hemen her noktasından bilgisayarları ve internet bağlantıları olan dijital işçiler, veri işleme görevlerini günün her saati esnek bir şekilde tamamlayabilmektedir. Buna karşın hızlı geri dönüşlü veri işleme arayışındaki işverenler bu durumdan fazlasıyla karlı çıkmaktadır. Çünkü bu iş modelinde artık daha fazla işçi kiralamak ve hatta bir dış kaynak firmasıyla sözleşme yapmamakta; işçileriyle çevrimiçi veya yüz yüze görüşmek zorunda bile kalmamaktadır. Bu platformlarda proje küçük iş parçalarına ayrılmakta, bu görevleri parça parça tamamlamak için kıyasıya bir rekabete giren binlerce işçinin ekranına gönderilmektedir. "İnsan zekası görevleri" olarak adlandırılan bu işler için platform bir fiyat belirlemekte ve tamamlanan her görevden yüzde 20 komisyon almaktadır. İşin yönetimini artık algoritmalar yönetmektedir (Irani, 2015: 225-226; Jones, 2021: 2-3). Bu tür dijital emek platformları mikro çalışma platformları olarak adlandırılmaktadır.

Çevrimiçi mikro çalışma platformları, genellikle tekrar eden görevleri gerçekleştirmek için işletmelere çok sayıda küçük ve hızlı, dünyanın her yerine dağılmış geniş ve esnek bir iş gücüne erişim sağlayan kalabalık çalışma (crowdwork) platformlarıdır. Dijital işçiler vasıflı oldukları görevleri bulmak için söz konusu platformu kullanmakta; anket yanıtı, etiketlenen bir fotoğraf, vb. örneğinde olduğu gibi tamamlanan her bir görev ya da iş parçasına göre ödeme almaktadır (Berg vd., 2018: 7). Kimi durumda platformlar verilerin temizlenmesi, kalibre edilmesi ve düzeltilmesi için algoritmalar yerine insan girdilerine gereksinim duymaktadır.[6] Örneğin Twitter, trend olan sorguları hızlı bir şekilde belirlemek, içeriklerini analiz etmek ve onları gerçek zamanlı aramasına geri beslemek için genellikle AMT çalışanlarını kullanmaktadır (Jones, 2021: 8).

Çevrimiçi mikro çalışma platformlarında geleneksel çalışma ilişkilerinde olduğu gibi fiziksel bir işyeri bulunmamaktadır. İşverenler tamamen anonim kalmakta ve opak bir ara yüzün arkasına gizlenmektedir. Öyle ki mikro çalışma platformları, "haritası belirlenmemiş topraklardaki gizli tesisler gibidir; onlar hakkında çok az şey bilinmektedir" (Scholz, 2017: 19). Nitekim işçiler çoğunlukla kim için çalıştıkları konusunda bilgi sahibi değildir. Prosedür gereği işçi tamamlanmış işi teslim ettikten sonra, işveren bunun için ödeme yapıp yapmamayı kendi belirlemektedir. Bu takdir yetkisi, işverenlerin gereksinimlerini karşılamayan işleri reddetmesine izin vermekle birlikte ücret hırsızlığına da olanak tanımaktadır. Platformlar aracılık statüsü bahanesiyle "tarafsızlık" kisvesi altında çalışmakta, bu türden anlaşmazlıklara girmeyi reddetmekte, dolayısıyla işverenden yana davranmaktadır. Üstelik platformlara katılım sözleşmesi, işverenlere reddedilmesine bakılmaksızın tüm fikri mülkiyet haklarını verdiğinden, işçilerin çalışmayı reddeden ve sonra yine de kullanan işverenlere karşı yasal başvuru hakkı bulunmamaktadır (Irani, 2015: 227; Jones, 2021: 51).

İlk çevrimiçi mikro çalışma platformu 2005 yılında kurulan AMT'dir, ancak ilerleyen yıllarda bu platformların sayısı artmıştır. Günümüzde Almanya merkezli Clickworker (2007) ve ABD merkezli CrowdFlower (2007), yıllık işlem hacmi açısından AMT ile rekabet halindedir. ABD merkezli Microworkers (2009), AMT'ye kıyasla daha geniş uluslararası işgücü tabanıyla öne çıkmakta, İngiltere merkezli Prolific (2014) anket-araştırma görevleriyle daha kalifiye işgücünü çekmektedir (Berg vd., 2018: 13). Bu platformlarda kaç işçinin mikro işleri üstlendiğine dair kesin rakamlar bulunmamakla birlikte, tahminler şu anda bu sayının büyük

[6] Özellikle kullanıcılar tarafından üretilen içeriğe dayanan sosyal medya platformları veri kirliliğinden fazlasıyla mustariptir. Kullanıcılar şiddet, pornografi, ırkçılık, vb. içeren çok sayıda içerik üretmekte, bu durum sosyal medyayı adeta bir "dijital fosseptiğe" dönüştürmektedir. Bu fosseptiğin temizlenmesi için "ticari içerik denetimi" (commercial content moderation – CCM) mekanizması kullanılmaktadır. Söz konusu rahatsız edici içeriğin ortadan kaldırılması anlamına gelen ticari içerik denetiminde her ne kadar yapay zeka uygulamalarından yararlanılsa da büyük oranda insan emeği kullanılmaktadır (Roberts, 2014: 12-15, 2016: 149-150)

oranda 20 milyon kişi civarında olduğunu göstermektedir (Jones, 2021: 4-5). Çevrimiçi İşgücü Endeksi'nden (17 Haziran 2022) alınan verilere göre, çevrimiçi platform çalışanlarının çoğunluğu Asya'da (yüzde 62), Avrupa'da (yüzde 18) ve Kuzey Amerika'da (yüzde 7) bulunmaktadır. (*The Online Labour Index 2020,* 2023).

Çevrimiçi mikro çalışma platformlarının küresel düzeyde yükselişte olmasının ardında iki neden olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki özellikle Güney ülkelerinde işsizlik ve eksik istihdamın yaygın olmasıdır. Politika yapıcılar nezdinde dijital emek platformlarının işsizlik ve eksik istihdam sorununa çözüm olacağı beklentisi bulunmaktadır, bu yüzden bu çalışma şeklini teşvik etmektedir. İkinci neden ise dünyanın artık büyük bir bölümünün internet bağlantısına sahip olmasıdır (Graham vd., 2017: 136-137). Nitekim 2000 yılında dünya nüfusunun sadece yüzde 7'si internet erişimine sahipken, 2021 yılında bu oran yüzde 63'e çıkmıştır (World Bank Open Data, 2023). Bu iki faktör küresel dijital emek arzını hızla artırmaktadır. Bu çerçevede iş güvenilir bir internet bağlantısı olduğu sürece her yerde yapılabileceğinden, çevrimiçi mikro çalışma platformlarında yer alan kalabalık işçileri (crowdwork) sınırsız, küresel bir işgücü haline gelmiştir. Mevcut durumda bu platformlara yönelik birçok ülkede yeterli bir hükümet düzenlemesinin olmaması, çalışma koşullarını platformların belirlemesi ise ayrı bir sorun kaynağıdır. Platformlar katılımcıların birbirleriyle ne sıklıkta ve hangi bağlamda karşılaşacaklarına, taraflarca hangi bilgilerin toplanacağına ve bu bilgilerin nasıl görüntüleneceğine tek başına karar vermektedir (Berg vd., 2018: 95). Bu durum birçok dijital işçinin haklarının gasp edilmesine neden olmaktadır.

5.Platform Kapitalizmi ve Dijital Emek Üzerine Etkileri

Dijital emek platformlarındaki çalışma, standart dışı yeni bir çalışma türüdür. Yukarıda gördüğümüz gibi platform çalışmada işçi, işveren ve işyeri kavramlarının yerini platform, müşteri ve platform çalışanı gibi kavramlar almıştır. Bu nedenle platform çalışma ile birlikte geleneksel çalışma ilişkileri değişmekte / dönüşmektedir (Tokol, 2021: 37). Platform çalışmasının yükselişiyle birlikte neoliberal politikaların bir ürünü olan istihdamın eğretileşmesi, güvencesizleşmesi (prekaryalaşma) süreci hız kazanmaktadır. Bu anlamda platform kapitalizmi ile birlikte emeğin dezavantajlı konumu daha da artmaktadır.

Platform çalışmada emeği dezavantajlı hale getiren en önemli unsurlardan birisini esnek istihdam oluşturmaktadır. Dijital çalışma platformları işçileri genellikle, iş miktarı, çalışma programı ve konum açısından bağımsızlık ve esneklik vaat ederek işe almaktadır. Ancak kendisini bir aracı olarak tanımlayan platformlar, düzenledikleri sözleşmelerde işçileri "serbest çalışanlar", "bağımsız yükleniciler", hatta bazı durumlarda "oyuncular" olarak sınıflandırmaktadır. Bu statüye geçen işçiler böylece kanunların kendilerine sunduğu bireysel ve kolektif haklardan vazgeçmekte, her türlü pazarlık gücünden feragat etmekte, korumasız kalmakta, güvencesizliğe mahkum olmaktadır (Berg vd., 2018: 49-54; Jones, 2021: 3-4).

Yaşanan bir diğer sorun net bir istihdam ilişkisinin olmaması, bunun sonucunda işin düzensiz hale gelmesidir. Özellikle çevrimiçi dijital platformlarda çalışan işçiler, genellikle yeterli düzeyde iş bulamamakta, vakitlerinin önemli bir bölümünü iş aramakla geçirmektedir. Daha fazla iş arama isteği de belirli oranda mikro işlerin yetersiz ücretinden kaynaklanmaktadır. Nitekim 2017 yılında ILO'nun yaptığı bir ankete göre katılımcıların ezici bir çoğunluğu (yüzde 88) daha fazla iş yapmak istediklerini dile getirmiştir. Bir platformda yeterli iş bulamayan işçiler genellikle diğer platformlara yönelmekte, ancak işçilerin yarıdan fazlası (yüzde 51), başlangıç maliyetleri oldukça yüksek olduğu için tek bir platformda çalışmayı tercih etmektedir. Yine aynı araştırmaya göre bu platformlarda yer alan işçiler tipik bir haftada 18,6 saati ücretli iş ve 6,2 saati ücretsiz olmak üzere (görev aramak, yeterlilik testlerini tamamlamak, vb.) 24,5 saat iş yaparak geçirmektedir (Berg vd., 2018: 62-66). Her ne kadar bu süre az gibi gözükse de, alınan ücretin de buna paralel olarak oldukça düşük olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim aynı ILO anketinin bulgularına göre işçilerin önemli bir bölümünün

yerel asgari ücretin altında gelir elde etmektedir. Her beş kişiden biri, aylık geliri temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyen bir evde yaşamaktadır. Üstelik platform çalışmasında cinsiyete göre ücret farklılıkları bulunmakta, kadınlar erkeklere göre yüzde 18 ile 38 arasında daha az kazanmaktadır. Benzer eşitsizlik bölgeler arasındaki ortalama kazançta da yaşanmaktadır. Örneğin bireysel özellikleri ve görevlerin eşit olduğu bir durumda, AMT'deki Amerikalı işçilerin ücretleri ortalama olarak Hintli işçilerin 4,6 katına kadar çıkmaktadır. (Berg vd., 2018: 49-59)

Dijital emek platformlarında işçilerin karşılaştığı bir başka önemli sorun, çalışmalarının işveren tarafından haksız biçimde reddedilebilmesi ve bunun sonucunda ücret ödenmemesidir. Denetim algoritmaya havale edildiğinde haksız muamele örnekleri ortaya çıkmaktadır. Gerek işverenin yapılan çalışmayı kabul etmemesi, gerekse de algoritmik yönetimin bu işi reddetmesi durumunda işçilerin buna itirazı oldukça zordur. Bu durumda işçiler işin neden reddedildiğine dair herhangi bir yanıt almamakta ya da belirsiz bir yanıt almaktadır. Söz konusu ILO anketine katılan her on işçiden neredeyse dokuzunun çalışma süreleri boyunca işlerinin ya da bu işlerin ödemelerinin reddedilmesi ile karşılaşması, bu sorunun yaygınlığını göstermektedir (Berg vd., 2018: 73-78). Ayrıca algoritmik yönetimin işçiler açısından yarattığı bir başka sorun, platform tabanlı derecelendirme ve itibar sistemidir. İşçiler, görevlerin tamamlanmasının ardından müşterileri tarafından puanlanmaktadır. En iyi puanlara ve en fazla deneyime sahip işçiler, algoritmik yönetim tarafından yapılan sıralamada üst sıralarda yer almakta, bunun sonucunda daha fazla iş alabilmektedir. Düşük dereceli işçiler algoritmik yönetim tarafından zaman içinde "devre dışı" bırakılmaktadır. Bu da algoritmik yönetimin işçiler üzerinde tahakküm kurmanın ve onları kontrolün önemli bir aracı olduğunu göstermektedir (Wood vd., 2019: 64).

Son olarak dijital çalışmanın mekandan bağımsızlaşması ve dijital işyerinin ortaya çıkmasıyla, çevrimiçi dijital platformlarda çalışan işçilerin hak arama mücadelelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Dijital işçilerin dünyanın dört bir yana dağılması ve birbirlerinden habersiz biçimde yaşamlarını sürdürmesi, geleneksel anlamda işyerinin bir araya getirme olanağından mahrum olmaları, bir dijital emek hareketi örgütlemelerini zorlaştırmaktadır. Ancak bu hareketin inşasını zorlaştıran tek faktör bu değildir. Dijital emek havuzunun alabildiğine genişlemesi, işyerinin fiziksel sınırlarına sahip olmaması, işçilerde emeklerini geri çekmeleri halinde dünyanın diğer bölgelerindeki işçilerin hızla kendilerinin yerini alabileceği yönündeki anlayışı güçlendirmiştir. Bunun anlamı işçiler arasında müşterilere mümkün olan en uygun koşulları sunmak için rekabetin olmasıdır (Graham vd., 2017: 155-156). Aşılması gereken sorunlardan birisi de budur.

Sonuç

Platform çalışması her ne kadar günümüzde baskın bir çalışma türü olmasa da, gerek dijitalleşme sürecinin hız kazanması gerek sermayenin daha kârlı alanlar bulma arayışında olması nedeniyle giderek yaygınlaşmaktadır. Nitekim yapılan araştırmalar, platform çalışmasına katılan dijital işçilerin sayısının, her geçen gün arttığını göstermektedir. Ancak platform çalışması beraberinde, özellikle işçiler açısından bir dizi sorunu getirmektedir. Platformların, ilgili ülkenin iş yasalarından bağımsız olması, bu konudaki yasal düzenleme eksikliği, daha da önemlisi platformların kendisini bir işveren olarak değil, aracılık sağlayan bir teknoloji firması olarak görmesi ve işçilerle sözleşmelerini buna göre yapması, işçilerin hak kaybı yaşamasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda, hâlihazırda neoliberal politikaların uygulanmasıyla yükselişte olan istihdamın güvencesizleşmesi (prekaryalaşma) ve çalışanların yoksullaşması süreci daha da hızlanmaktadır. Bu yüzden platform çalışmasını düzenleyecek bazı adımların atılması, işçiler açısından yakıcı bir gereksinim olarak kendini göstermektedir.

Kaynakça

Alçın, S. (2016). Üretim için yeni bir izlek: Sanayi 4.0. *Journal of life Economics*, *3*(2), 19-30.

Andrejevic, M. (2014). Big data, big questions| the big data divide. *International Journal of Communication*, *8*, 17.

Aydın, A. (2021). Robotların istihdam üzerindeki etkisi: Seçilmiş ülkeler üzerine ampirik inceleme. *Çalışma ve Toplum*, *1*(68), 269-288.

Bakın, A. (2022). *Teknoloji, toplum, sermaye ilişkisi açısından dijital emek üzerine inceleme* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bakın, A. (2023). Dijitalleşmenin emek gücü üzerine etkileri ve dijital emek. E. K. Cengiz ve F. Oduncu (Ed.), *Dijital Dönüşümün Etkileri* (ss. 101-134). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Berg, J., Furrer, M., Harmon, E., Rani, U., & Silberman, M. S. (2018). *Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world*. Cenevre: International Labour Organization.

Dyer-Witheford, N. (2019). *Siber proletarya: Dijital girdapta küresel emek* (E. Akçay, Çev.). İstanbul: Z Yayınları.

Fan, S. (2020). *Yapay zeka yerimizi alacak mı?* (İ. G. Çigay, Çev.). İstanbul: Hep Kitap.

Fuchs, C. (2021). Büyük veri kapitalizmi çağında Karl Marx. G. Boztepe (Çev.), *Dijital nesneler, dijital özneler - büyük veri çağında kapitalizm, emek ve siyaset üzerine disiplinlerarası yaklaşımlar* (ss. 75-100). İstanbul: NotaBene Yayınları.

Fumagalli, A., Lucarelli, S., Musolino, E., & Rocchi, G. (2018). Digital labour in the platform economy: The case of Facebook. *Sustainability*, *10*(6), 1757. https://doi.org/10.3390/su10061757

Graham, M., Hjorth, I., & Lehdonvirta, V. (2017). Digital labour and development: Impacts of global digital labour platforms and the gig economy on worker livelihoods. *Transfer: European Review of Labour and Research*, *23*(2), 135-162. https://doi.org/10.1177/1024258916687250

Harvey, D. (2015). *On yedi çelişki ve kapitalizmin sonu* (E. Soğancılar, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hauben, H., Lenaerts, K., & Waeyaert, W. (2020). The platform economy and precarious work. *Luxembourg: Study*.

ILO. (2021). World employment and social outlook: The role of digital labour platforms in transforming the world of work. Cenevre: ILO.

ILO. (2022). *Decent work in the platform economy*. International Labour Office (ILO) Conditions of Work and Equality Department. Cenevre: ILO

Irani, L. (2015). Difference and dependence among digital workers: The case of Amazon Mechanical Turk. *South Atlantic Quarterly*, *114*(1), 225-234. https://doi.org/10.1215/00382876-2831665

Jones, P. (2021). Work without the worker: Labour in the age of platform capitalism. New York: Verso Books.

Kıyan, Z. (2015). "Dijital kapitalizm"in iletişim alanındaki izleri: Üretim, dolaşım, emek ve tüketim süreçleri. *Toplum ve Bilim, 135*, 27-56.

Langley, P., & Leyshon, A. (2017). Platform capitalism: The intermediation and capitalization of digital economic circulation. *Finance and society., 3*(1), 11-31.

Lee, M. K., Kusbit, D., Metsky, E., & Dabbish, L. (2015). Working with machines: The impact of algorithmic and data-driven management on human workers. *Proceedings of the 33rd annual ACM conference on human factors in computing systems*, 1603-1612.

Lo, A. W., & Brynjolfsson, E. (2016). *The rise of data capital*. MIT Technology Review Custom.

Moody, K. (2020). Amazon: context, structure and vulnerability. *The cost of free shipping: Amazon in the global economy*, Londra: Pluto Press: 21-34.

Möhlmann, M., & Zalmanson, L. (2017). Hands on the wheel: Navigating algorithmic management and Uber drivers'. *Autonomy', in proceedings of the international conference on information systems (ICIS), Seoul South Korea*, 10-13.

O'Shea, L. (2021). Geleceğin tarihleri - Ada Lovelace, Tom Paine ve Paris Komünü bize dijital teknoloji hakkında ne öğretebilir? A. Ay (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Researchandmarkets.com. (2023, Mart). *Global Big Data and Business Analytics Marke*. Global Big Data and Business Analytics Market: Analysis By Component, Analytics Tool, Application, Industry Vertical, By Region Size And Trends With Impact Of COVID-19 And Forecast Up To 2028. https://www.researchandmarkets.com/reports/5752337/global-big-data-business-analytics-market

Roberts, S. T. (2014). Behind the screen: The hidden digital labor of commercial content moderation [Doktora Tezi]. Champaign: University of Illinois.

Roberts, S. T. (2016). *Commercial content moderation: Digital laborers' dirty work*. New York: Peter Lang International Academic Publishers.

Schiller, D. (1999). *Digital capitalism: Networking the global market system*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Scholz, T. (2017). Uberworked and underpaid: How workers are disrupting the digital economy. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.

Sevgi, H. (2021). Dijital kapitalizm ve endüstri ilişkileri. H. Sevgi (Ed.), *21. yüzyılda endüstri ilişkileri – çalışma yaşamının dönüşümü, aktörleri ve geleceği*. İstanbul: NotaBene Yayınları: 7-35

Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Cambridge, UK: Polity Press.

Steinberg, M. (2022). From automobile capitalism to platform capitalism: Toyotism as a prehistory of digital platforms. *Organization Studies, 43*(7), 1069-1090. https://doi.org/10.1177/01708406211030681

Strowel, A., & Vergote, W. (2019). Digital platforms: to regulate or not to regulate? Message to regulators: Fix the economics first, then focus on the right regulation. *The platform economy: unravelling the legal status of online intermediaries*. Cambridge: Intersentia: 1-30.

The Online Labour Index 2020. (2023, Mayıs 12). Http://Onlinelabourobservatory.Org/. http://onlinelabourobservatory.org/oli-supply/

Tokol, A. (2021). Platform çalışma, çalışanlar açısından yarattığı sorunlar ve sendikalar. H. Sevgi (Ed.), *21. yüzyılda endüstri ilişkileri - çalışma yaşamının dönüşümü, aktörleri ve geleceği*. İstanbul: NotaBene Yayınları.

Wood, A. J., Graham, M., Lehdonvirta, V., & Hjorth, I. (2019). Good gig, bad gig: Autonomy and algorithmic control in the global gig economy. *Work, Employment and Society, 33*(1), 56-75. https://doi.org/10.1177/0950017018785616

World Bank Open Data. (2023, Mayıs 20). *Individuals using the Internet (% of population)*. World Bank Open Data. https://data.worldbank.org

Katmanlı Programla Desteklenen ve Süreç-Tür Yazma Modeline Dayanan Yazma Öğretiminin Etkinlik Temelli Aşamalarını Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Araştırma

Dilek BAYRAKTAR[1]
Neslihan KARAKUŞ[2]

1. Giriş

Ortaokul öğrencilerinin metin yazmaya yönelik ilgileri, başarıları, tutumları ve motivasyonları üzerine yapılan araştırma sonuçları metin yazma becerilerinin istenilen düzeyde olmadığını, uygulamaların yetersizliğini ve verimsizliğini ortaya koymaktadır. Uzun yıllar süregelen bu olumsuz tabloda pek çok bileşenin etkisi görülmektedir.

Öğrencilerin metin yazmaya yönelik ilgi ve motivasyonlarını geliştirmekten, öğretmenin yeterlilikleri ile metin yazmaya ilgisi ve tutumuna; derste okutulan ve dinlenilen metinlerin seçiminden, anlama eğitimine yönelik çalışmaların niteliğine; kullanılan materyallerden yazdırılan metinlerin değerlendirilmesine kadar ciddi bir planlamayı gerektiren metin yazma öğretimi uygulamalarının farklılaştırılmasına ihtiyaç vardır.

"Metin yazma öğretimi" ile ilgili yapılacak uygulamalarda etkinliklerin farklılaştırılmış öğretime göre hazırlanması eğitimde hedeflenen kazanımların gerçekleştirilmesini sağlamakla kalmayacak aynı zamanda yetkinlikler çerçevesinde öğrencilerin gelişimlerini de destekleyecektir.

Öğretmenler, farklılaştırılmış öğretimi yazma becerilerine uyarlarken, öğrencilerin zekâlarını, öğrenme stillerini, hazırbulunuşluk düzeylerini, duygusal durumlarını vb. ihtiyaçlarını göz önünde bulundururlar; öğrencileri gerçek dünyadaki sorunları çözmeleri için yaratıcı bir şekilde düşünmeye ve yazmaya sevk ederler. Bu amaçla içeriği, stratejiyi, değerlendirme araçlarını ve performans görevlerini farklılaştırırlar. Öğrenciler, yazma görevlerini yerine getirirken gerektiğinde iş birliği içinde gerektiğinde bağımsız olarak çalışabilirler (Chapman & King, 2009).

Öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilere seçenek sunmak, akademik başarıyı artırmanın yanı sıra öğrenmeye yönelik olumlu duyuşsal özellikler geliştirmeyi de kolaylaştırmaktadır. Katmanlı Program; aynı sınıfta öğrenim gören, farklı özelliklere sahip öğrencilerin etkili bir öğrenme süreci geçirmesi için farklılaştırılmış öğretim oluşturmada etkilidir (Nunley, 2019, s. 351).

Katmanlı Program'la öğrencilerin bireysel farklılıkları dikkate alınmıştır; amaç bütün öğrenenlerin üst düzey düşünme becerilerini sergileyebilmeleridir. C basamağından A basamağına gidilen yolda öğrenenden beklenilen kendisine verilen görevi kendi hızında ilerleyerek yerine getirmesidir. Bu çerçevede özellikle öğrenme etkinliklerinde bireysel hız

[1]Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi,Orcid: 0000-0002-2076-4724
[2] Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD (İstanbul, Türkiye), ORCID ID: 0000-0001-7808-1099

farkından kaynaklanan güdülenme eksikliği ya da süreçten kopmaların önüne geçilmesi sağlanabilmektedir. Bu anlayış çerçevesinde okulda ve okul dışında yapılacak etkinlikler güçlük düzeyi ve aşamalılık ilişkilerine dayanarak C, B ve A olmak üzere üç basamakta ele alınmaktadır. Öğrenenler bu basamaklarda farklı görev ve sorumlulukları yerine getirmekte ve çoklu görev tercihleri yoluyla ilgi duydukları konular üzerinde sorumluluk alarak etkinlikleri gerçekleştirmektedirler (Nanley, 2004b; akt. Başbay, Alper, 2005, s. 99).

Yazma öğretiminde bireysel farklılıkların gözetilmesi, neyi, niçin, nasıl, ne zaman yazacakları hususunda öğrencilere seçenekler sunulması, her katmanda gerçekleştirecekleri görevlerle kavrama düzeyinden değerlendirme ve yaratma düzeyine geçebilmeleri, değerlendirmenin kendileri veya akranları tarafından da yapılması metin yazma öğretimini kolaylaştıracaktır. Böylece öğretmenin yazdırmaya, öğrencinin de yazmaya istekli hâle gelmesi sağlanacaktır.

Katmanlı Program'ın olumlu yanları olarak; etkinlik zenginliği sunması, öğrencileri araştırma yapmaya ve farklı kaynakları kullanmaya yönlendirmesi, öğrencilerin öğrenme biçimlerine ve hızlarına uygun öğrenmesine olanak tanıması sıralanabilir. Ayrıca öğrencilerin kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu yüklenmeleri bir başka olumlu taraf olarak ortaya çıkmaktadır. Ne öğreneceğini, nasıl öğreneceğini ve ne kadar öğrendiğini eleştirel bir gözle sorgulayan bireylerin yetiştirilmesine ortam hazırlaması bu yaklaşımın olumlu tarafları olarak öğretmen ve öğrenciler tarafından ifade edilmiştir (Demirel, Şahan, Ekinci, Özbay, & Begimgil, 2006, s. 84).

Öğrencilerin öğrenme stillerini, zekâ türlerini, yazma eğilimlerini ve farkındalıklarını dikkate alarak farklılaştırılmış yazma çalışmalarının hazırlanması yazma becerilerinin geliştirilmesi bakımından önemli görülmektedir. Bu doğrultuda akademik yazma becerilerinin açıkça öğretilmesinde ve öğrencilerin yazma stratejilerini uygulamaya dönüştürmede etkili olduğu belirlenen Süreç-Tür Yazma Modeli'nin derslerde etkinlik düzeyinde uygulanması da bir o kadar önem arz etmektedir.

Badger ve White tarafından önerilen süreç-tür yazma modeli; süreç, ürün ve tür olmak üzere üç yaklaşımın bir arada kullanılmasına imkân sağlar. Araştırmacılar, tür yaklaşımının yazma eğitiminde yazmanın gerçekleştiği bağlam bilgisi ve yazmanın amacıyla ilgili olduğunu belirtmektedirler. Öğrencilerin potansiyellerini ortaya çıkaracak, yazma gelişimlerini gösterecek dili kullanma becerileriyle ilgili olarak süreç yaklaşımlarından yararlanıldığının vurgusunu yapan Badger ve White, yazmanın aynı zamanda ürün ve tür yaklaşımlarında olduğu gibi dil hakkında bilgi vermeyi içerdiğini dile getirmektedirler (Badger & White, 2000, s. 157-158).

Süreç-tür yazma modelinde yalnızca öğrencinin yaratıcı düşünmesi ve bir metnin oluşturulması değil, aynı zamanda bir metin türünü oluşturan belirli ifadelerin yanı sıra dilsel bilgilerin de bulunması gerektiği savunulmuştur (Akgür, 2020, s. 30).

Süreç-tür yazma modeli aracılığıyla her iki modelin olumlu yönlerinden faydalanılması amaçlanmış, daha verimli bir yazma öğretiminin gerçekleştirilmesi düşünülmüştür (Dilidüzgün, 2020, s. 98).

Ders programında, metin sayısına ve metin türlerine ilişkin açıklamalara yer verildiği hâlde yazma kazanımlarında metinlerin tür farkındalığıyla nasıl yazılacağına dair açıklamalara yeterince yer verilmediği görülmektedir (Türkçe Dersi Öğretim Programı, 2019).

Öğrencilerin metin türlerinin temel yapısına yönelik bilgi ve beceri kazanma konusunda eksikleri vardır, dahası edebî türlere yönelik iyi örnekleri ayrıntılı bir şekilde incelemedikleri görülmektedir. Bu durum yazma becerisini geliştirme konusunda süreç temelli yaklaşımın yanında tür temelli yaklaşımın da gerekliliğine işaret etmektedir (Özdemir, 2019, s. 547).

Bu model benimsenerek öğrencilerin haber metni yazma becerilerini geliştirmeye yönelik süreç; Dilidüzgün'ün de ifadesiyle okuma metinleriyle yapılan "çözümleme" çalışmalarıyla başlatılmalıdır; metinleri doğru okuyabilen doğru metinler oluşturabilir ancak. Daha sonra da süreç odaklı yazma aşamaları boyunca öğrencinin her aşamadaki becerisini geliştirmek için aşamalara özgü etkinlikler düzenlenmelidir.

2. Yöntem

Araştırmanın amacı; Türkçe derslerinde ortaokul öğrencilerine yönelik bilgilendirici metin yazma çalışmalarında Katmanlı Program'la desteklenen Süreç-Tür Yazma Modeli ile haber metni yazma aşamalarını belirlemektir.

Çalışmanın problem durumunu; "Katmanlı Program'la desteklenen Süreç-Tür Yazma Modeli ile ortaokul öğrencilerine haber metni yazdırılırken hangi yazma aşamaları takip edilmelidir?" sorusu oluşturmaktadır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinden birçok şekilde yararlanılır. Bu tür analiz, herhangi bir yazılı metnin ya da belgenin (gözlem, görüşme, resmî ve kişisel belge, gazete vb.) içeriğinin incelenmesi, sayısal ve istatistiksel olarak ortaya konulmasında kullanılan bir analiz çeşididir (Ekiz, 2013, s. 77).

Çalışmada içerik, doğrusal programlama yaklaşımı ile hazırlanmıştır. Eğer hazırlanacak olan konu ardışık ve sıralı öğrenmeler içeriyorsa içerik doğrusal programlama yaklaşımı ile hazırlanmalıdır. Konu ve alt konular birbiriyle ilişkili küçük parçalara ayrılmalı ve aşamalı olarak öğrenene sunulmalıdır (Özden & Durdu, 2016, s. 60).

3. Bulgular

Doküman incelemesinden ve başvurulan uzman görüşlerinden hareketle yapılan analizlere göre "Katmanlı Programla Desteklenen ve Süreç-Tür Yazma Modeline Dayanan Yazma Öğretimi Etkinlikleri Puan Listesi" şu şekilde hazırlanmıştır:

Metin Türünü Kavrama Etkinlikleri (12 saat - 6 hafta)

4 saat C katmanı *1. ve 2. etkinlik (10+10 toplam puan: 20)

4 saat B katmanı * 3. ve 4. etkinlik (15+15 toplam puan: 30)

4 saat A katmanı * 5. ve 6. etkinlik (20+30 toplam puan: 50)

* Öğrenci bir sonraki aşamaya geçebilmek için bu bölümden en az 70 puan almalıdır.

Metin Türüne Özgü Yazmaya Alışma Etkinlikleri (8 saat - 4 hafta)

2 saat C katmanı * 7. etkinlik 15 puan

2 saat B katmanı * 8. etkinlik 20 puan

2 saat A katmanı * 9. etkinlik 30 puan

2 saat A katmanı * 10. Etkinlik 35 puan

* Öğrenci bir sonraki aşamaya geçebilmek için bu bölümden en az 70 puan almalıdır.

Metin Türüne Özgü Yazma Etkinlikleri (4 saat 2 hafta)

2 saat C ve B katmanları * 11. etkinlik (40+40 dk.) 20+25 (toplam puan: 45)

2 saat A katmanı * 12. etkinlik (40+40 dk.) 25+30 (toplam puan: 55)

* Öğrenci bu aşamayı tamamlamak için en az 70 puan almalıdır.

Yine yapılan içerik analizlerine göre "Katmanlı Program'la Desteklenen Süreç-Tür Yazma Modeli" ile ortaokul öğrencilerine haber metni yazdırılırken şu aşamalar takip edilmelidir:

1. Yazma Öncesi

1.1. Metin Türünü Kavrama

1.1.1. Haber metinlerinin okunması

1.1.2. Haber metinlerinde geçen bilinmeyen kelimelerin anlamlarının tahmin edilmesi

1.1.3. Okunan haber metinleriyle ilgili sorular sorulması ve soruların cevaplanması

1.1.4. Haber metinlerinin yazılı hâliyle medya sunumlarının karşılaştırılması

1.1.5. Gazetelerdeki sürmanşetin ve manşetin belirlenmesi

1.1.6. Haber metinlerinin içeriğinin değerlendirilmesi

1.1.6.1. Haber metinlerinin konusunun belirlenmesi

1.1.6.2. Haber metinlerinde konunun nasıl sınırlandığının belirlenmesi

1.1.6.3. Haber metinlerinde ana düşüncenin ve yardımcı düşüncelerin belirlenmesi

1.1.6.4. Haber metinleri arasında karşılaştırma yapılması

1.1.6.5. Haber metinlerinde önemli noktaların vurgulanış biçimlerinin belirlenmesi

1.1.6.6. Okunan haber metinlerinin tutarlılığının sorgulanması

1.1.6.7. Haber metinlerinin içeriğinin farklı metin ve araçlarla yeniden yorumlanması

1.1.6.8. Haber metinlerinde "başlık"larla [ana başlık ve alt başlık (spot)] "metin" arasındaki ilişkinin belirlenmesi

1.1.6.9. Haber metinlerine farklı başlıklar önerilmesi

1.1.7. Okunan haber metinlerinden ilgi çekenlerin özetlenmesi

1.1.8. Haber kaynaklarının güvenirliğinin sorgulanması

1.1.9. Haberi görsel yorumcuların nasıl ilettiklerinin sorgulanması

1.1.10. Haber metinlerinde grafik, tablo ve çizelgeyle sunulan bilgilerin yorumlanması

1.1.11. Okunan haber metinlerinin "giriş", "gelişme", "sonuç" bölümlerinin yazma planının çıkarılması

1.1.12. Haberin kurgusunun (5N-1K) belirlenmesi

1.1.13. Okunan haber metinlerinde anlatım biçimlerinden hangilerine, nasıl yer verildiğinin belirlenmesi.

1.1.14. Okunan haber metinlerinde düşünceyi geliştirme yollarından hangilerine, nasıl yer verildiğinin belirlenmesi

1.1.15. Okunan haber metinlerinde "sözcük yapılarının", "cümle yapılarının", "paragraf yapılarının" ve bunlar arasındaki anlamsal ve dil bilgisel bağlantıların çözümlenmesi

1.1.16. Haber dilinin özelliklerinin belirlenmesi

Ders programındaki ilgili kazanımlardan hareketle belirlenen yukarıdaki aşamalar doğrultusunda Metin Türünü Kavrama Etkinlikleri (METKE) hazırlanması ve yazma öncesinde bu aşamadaki çalışmaların haftada 2 ders saati olmak üzere 6 hafta sürdürülmesi uygun görülmüştür.

1.2. Metin Türüne Özgü Yazmaya Alışma

1.2.1. Yazmaya Hazırlık

***** Konunun Belirlenmesi

***** Konunun Zaman, Amaç, Hedef Okur ve Yazarın Ön Bilgisi Kapsamında Sınırlandırılması

***** Düşünce Üretme Yolları Kullanılarak İçeriğin Saptanması

a. Konuya bakış açısının belirlenmesi

b. 5N 1K sorularını kullanarak içerik belirlenmesi

c. Ana düşüncenin belirlenmesi

d. Yardımcı düşüncelerin belirlenmesi

* Eksik Bilgilerin Araştırılması

a. Yararlanılan kaynakların metinde nasıl kullanılacağının belirlenmesi

* Ayrıntılı Planın Yapılması

a. Ayrıntılı planın hazırlanması

b. Başlıkların tasarlanması

1.2.2. Yazma

* Plana Göre Taslak Yazılması

a. Giriş, gelişme ve sonuç paragraflarının yazılması

- Belirlenen bilgi cümlelerinin sıralanması
- Sıralanan cümlelerin gruplandırılması
- Gruplandırılan cümlelerin paragrafa dönüştürülmesi

Paragraf sıralarının gözden geçirilmesi

b. Haberin başlığının yazılması

c. Spotun (tanıtımcık) yazılması

d. Ara başlıkların yazılması

* Metinsellik ve Biçim Bağlamının Gözden Geçirilmesi

a. Metnin düşünce planında anlatım biçimlerinin etkili kullanılması

b. Metnin düşünce planında içeriğe uygun düşünceyi geliştirme yollarının kullanılması

c. Metnin düşünce planında başlıkların yerinde ve doğru şekilde kullanılması

d. Metnin düşünce planında kelimelerin çeşitli, yerinde ve doğru anlamda kullanılması

e. Metnin düşünce planında metin türüne uygun dil unsurlarının doğru ve etkili kullanılması

f. Yazıda uygun geçiş ve bağlantı ifadelerinin kullanılması

* Düzeltme

a. Haber metninin gözden geçirilmesi

b. Haber metninin düzeltilmesi

* Metnin Son Şeklini Yazma

a. Konunun, mantıksal tutarlılık ve bütünlük içinde anlatılması

b. Cümlelerin, diğerleriyle uyumlu ve doğru sırada olması

c. Ana düşüncenin ve yardımcı düşüncelerin belirgin olması ve birbirini desteklemesi

1.2.3. Paylaşma

* Haber Metnine Uygun Görsellerin Hazırlanması

* Görsellerin ve Metnin Sayfaya Uygun Biçimde Yerleştirilmesi

* Haber Metninin Paylaşılması

Metin Türüne Özgü Yazmaya Alışma (MTÖYA) aşamasında; aşağıdaki konulardan yararlanılarak etkinlik planları hazırlanması, yazma çalışmaları yürütülürken MTÖYA'nın aşamalarının takip edilmesi ve uygulamanın haftada 2 ders saati olmak üzere 4 hafta sürdürülmesi uygun görülmüştür.

- Çeşitli haber görsellerinden hareketle haber metni yazılması
- İzlenilen haber videolarından hareketle haber metni yazılması
- 5N1K sorularına verilen yanıtlardan yola çıkarak haber metni yazılması
- Çeşitli haber başlıklarından hareketle haber metni yazılması
- Film tanıtımından haber metni yazılması
- Karikatürlerden hareketle haber metni yazılması
- Bir demeçten hareketle haber metni yazılması
- Afişlerden hareketle haber metni yazılması
- Masallardan hareketle haber metni yazılması
- Tablo, grafik ve çizelgelerden hareketle haber metni yazılması
- Mülakattan hareketle haber metni yazılması
- Anekdottan hareketle haber metni yazılması
- Anılardan hareketle haber metni yazılması
- Giriş bölümü verilen haber metinlerinin tamamlanması
- Önemli gün ve haftaları konu edinerek haber metni yazılması
- Fıkralardan hareketle haber metni yazılması
- Günlük hayata dair seçilen bir konuda haber metni yazılması
- Yaşanılan çevrede tanık olunan olaylardan yola çıkarak haber metni yazılması
- Teknoloji alanında yapılan bir icadı hayal ederek haber metni yazılması
- Bir haberin odak noktasının değiştirilerek yeniden yazılması
- Haber metninin kurgusunun değiştirilerek yeniden yazılması
- Tarihî olayların haber metnine dönüştürülerek yazılması
- Hayvanların haklarına ve sorunlarına dair bir haber metni yazılması
- İlgi çekeceği düşünülen, haberi yapmak istenilen bir konuda bir haber metni yazılması

- Görsellerden ve özlü sözlerden yararlanarak haber metni yazılması
- Okunan, takip edilen, ilgi duyulan bir derginin tanıtım haberinin yazılması
- Sorulardan hareketle haber metni yazılması
- Gelecekte olması muhtemel bir olayın kaynaklara başvurularak haberinin yazılması
- Yapılan röportajdan hareketle bir haber metni yazılması
- Hazırlanan bir anketten hareketle haber metni yazılması
- Yapılan görüşmelerden hareketle bir haber metni yazılması

2. Metin Türüne Özgü Yazma

Metin Türüne Özgü Yazma (MTÖY) aşamasında; öğrencilerin yazacakları haber metninin konusunu tablo hâlinde verilen konu başlıklarından hareketle seçmeleri, etkinliklerin belirlenen yazma aşamaları gözetilerek hazırlanması ve uygulamanın haftada 2 ders saati olmak üzere 2 hafta sürdürülmesi uygun görülmüştür.

Metin Türüne Özgü Yazmaya Alışma (MTÖYA) ile Metin Türüne Özgü Yazma (MTÖY) aşamaları aynıdır; ancak etkinlik türleri farklıdır. Her iki yazma aşamasında öğrencilerin faydalanacakları *"Hazırlık Çalışmaları"* aşağıdaki gibidir:

Haberin Konusu:

Konu Sınırlandırma Basamakları (1, 2, 3 ve 4. basamak):

Konuya Hangi Açıdan Yaklaşacağım:

5N1K Cevapları (Ne? Nerede? Nasıl? Neden? Ne Zaman? Kim?):

Ana Düşünce:

Yardımcı Düşünceler:

Eksik Bilgiler ve Araştırmalarım:

Yazma Planım

- Başlıklarım:
- Spotum:
- Giriş Paragrafım:
- Gelişme Paragrafım:
- Sonuç Paragrafım:

Haber Metninin Gözden Geçirilmesi

- Anlatım Biçimleri:
- Düşünceyi Geliştirme Yolları:
- Türe Özgü Dil Unsurlarını Kullanma:

Haber Metninin Düzenlenmesi

- Noktalama ve Yazım Yanlışları:
- Anlatım Bozuklukları:

Metnin Son Şeklinin Yazılması

- Metnin Tutarlılığı ve Konunun Bütünlüğü:

Metnin Paylaşılması

- Metne Uygun Görsellerin Hazırlanması:
- Görsellerin ve Metnin Sayfaya Uygun Biçimde Yerleştirilmesi:

Metin Türüne Özgü Yazma (MTÖY) aşamasında öğrencilerin açıklamalara ve örneğe dikkat ederek verilen görevlerden birini seçmeleri istenir.

* Aşağıdaki tabloda verilen haber konu başlıklarından birini seçiniz. Seçtiğiniz konu başlığını verilen örnekten hareketle sınırlandırınız. Sınırlandırdığınız konuda bir haber metni yazınız.

* Aşağıdaki tabloda verilen haber konu başlıklarından ikisini birleştirerek yeni bir haber konu başlığı belirleyiniz. Belirlediğiniz konu başlığını verilen örnekten hareketle sınırlandırınız. Sınırlandırdığınız konuda bir haber metni yazınız.

* Tabloda yer almayan herhangi bir haber konu başlığı belirleyiniz. Belirlediğiniz konu başlığını verilen örnekten hareketle sınırlandırınız. Sınırlandırdığınız konuda bir haber metni yazınız.

Konu: "Zanaatkârlarımız"

Sınırlandırmada 1. Aşama: Saat tamircisi

Sınırlandırmada 2. Aşama: Antalya'da bir saat tamircisi

Sınırlandırmada 3. Aşama: Antalya'da bir saat tamircisi olan Mesut Usta

Sınırlandırmada 4. Aşama: Antalya'da tamir edemeyeceği bir saatin henüz üretilmediğini söyleyen Antalyalı Mesut Usta'nın haberi

Teknoloji	*İcatlar*	*Tarih*	*Türkçemiz*
Çevre	*Atatürk*	*Meteoroloji*	*Eğitim*
Hayvanlar	*Aile*	*Ulaşım*	*Belirli Gün ve Haftalar*
Bitkiler	*Sağlık*	*Tarım*	*Duygu Yönetimi*
Kitaplar	*Spor*	*Bağımlılık*	*Yetenekler*
Bayramlar	*Şehir*	*Sinema*	*Kültürel Miras*
Müzik	*Gezi (Seyahat)*	*Resim*	*İsraf*
Tiyatro	*Ekonomi*	*Müzeler*	*Mimari*
Meslekler	*Gıda*	*Ülkeler*	*Arkeoloji*
Kütüphane	*İklim Değişikliği*	*Tiyatro*	*Turizm*
Uzay	*Geri Dönüşüm*	*Fotoğrafçılık*	*Girişimcilik*
Matematik	*Enerji*	*Yardımlaşma*	*Keşif*
Bilişim	*Trafik*	*İletişim*	*Oyun*

4. Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın bulgularından elde edilen sonuçlara göre *"Katmanlı Program'la Desteklenen Süreç-Tür Yazma Modeli"* ile ortaokul öğrencilerine haber metni yazdırılırken şu aşamalar takip edilmelidir:

1. Yazma Öncesi

1.1. Metin Türünü Kavrama

16 alt başlıkta değerlendirilmiştir ve etkinliklerin C'den A katmanına doğru 6 haftalık hazırlanması uygun görülmüştür.

1.2. Metin Türüne Özgü Yazmaya Alışma

Etkinliklerin C'den A katmanına doğru 4 haftalık hazırlanması uygun görülmüştür. Yazmaya Hazırlık, Yazma ve Paylaşma olmak üzere 3 bölümde değerlendirilmiş ve 12 alt başlıktan oluşması uygun görülmüştür. Katmanlı Program çerçevesinde 32 yazma görevi hazırlanmıştır. C katmanından A katmanına doğru her hafta için öğrencilerin verilen 8 görevden birini seçerek haber metni yazmaları sağlanmalıdır. Etkinliklerin süreç-tür odaklı hazırlanan *"haber yazma hazırlık çalışmaları"* ile yürütülmesi uygun görülmüştür.

2. Metin Türüne Özgü Yazma

Bu aşamada öğrencilere 52 adet haber konu başlığı verilmesi ve etkinliklerin C'den A katmanına doğru 2 haftalık hazırlanması uygun görülmüştür. Haber metni yazdırılırken Katmanlı Program çerçevesinde öğrencilere 3 farklı seçenek sunulması ve etkinliklerin süreç-tür odaklı hazırlanan *"haber yazma hazırlık çalışmaları"* ile yürütülmesi uygun görülmüştür.

"Metin türüne özgü yazmaya alışma" ile "metin türüne özgü yazma" aşamaları aynıdır; ancak etkinlik türleri farklıdır.

"Katmanlı Program'la desteklenen Süreç-Tür Yazma Modeli ile haber metni yazma aşamalarının belirlenmesi" konulu bu araştırmanın ortaokul öğrencilerine tür farkındalığı ile metin yazma becerileri kazandırılmasına yönelik çalışmalara öncülük etmesi beklenmektedir.

Bu araştırma ile ortaya koyulan verilerle deneysel çalışmalar yapılabileceği gibi eylem araştırması gibi nitel boyutta çalışmalar da yürütülebilir. Bu sayede öğrencilerin yazma becerilerinde, yazma motivasyonlarında, yazma özerkliklerinde ve benzerlerinde meydana gelebilecek değişme ve gelişmeler belirlenebilir.

Kaynaklar

Akgür, T. (2020). Gereksinim Çözümlemesine Dayalı Süreç-Tür Odaklı Çince Yazılı Anlatım Ders Aracı Önerisi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Sinoloji Bilim Dalı (Doktora Tezi)*. Ankara.

Badger, R., & White, G. (2000). A process genre approach to teaching writing. *ELT Journal Volume, 54*(2), 152-160.

Chapman, C., & King, R. (2009). Differentiated Instructional Strategies for Writing. Sage.

Demirel, Ö., Şahan, H. H., Ekinci, N., Özbay, A., & Begimgil, A. M. (2006, Güz). Basamaklı Öğretim Programının Süreç ve Ürün Açısından Değerlendirilmesi. *Millî Eğitim*(172), 72-90.

Dilidüzgün, Ş. (2020). *Süreç ve Tür Odaklı Okuma ve Yazma Eğitimi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Ekiz, D. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Nanley, 2004b; akt. Başbay, Alper. (2005). Basamaklı Öğretim Programıyla Desteklenmiş Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Öğrenme Sürecine Etkileri. *Ege Eğitim Dergisi, 6*(1), 95-116.

Nunley, K. F. (2019). Katmanlı Program: İlkeler, Planlama, Uygulama ve Değerlendirme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15*(2), 349-362.

Özdemir, O. (2019). Yazma Eğitiminde Süreç, Tür ve Süreç-Tür Temelli Yaklaşımın Kullanımları. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39*(1), 545-573.

Özden, M. Y., & Durdu, L. (2016). Eğitimde Üretim Tabanlı Çalışmalar İçin Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.

Türkçe Dersi Öğretim Programı. (2019). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Türkiye'de Beyan Edilen Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi, Doğrulanması Ve Raporlanması Konusunda Mevzuat Açısından Uyumsuzlukların Tespiti

İrem ÇAĞLAR[1]
İzzet ARI[2]

1.GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca doğal bir değişim içerisinde olan iklim, sanayileşme sürecinin başlaması, orman alanları başta olmak üzere yutak alanların tahrip edilmesi ve teknolojik gelişmeler gibi etkenlerle insan etkisinin baskın olduğu bir değişim sürecine girmiştir. İklim krizi tüm dünyanın ortak çabası ile önlenebilecek bir husustur ve ülkeler bu konuda çeşitli adımlar atarak iklim değişikliği ile mücadele sürecine katkı sağlamak durumundadır. Atmosfere salınan sera gazı emisyonlarının azaltılması için stratejiler, politikalar ve eylemler hazırlayan ülkelerin, bu çabalarını hukuki düzenlemeler ile desteklemesi gerekmektedir.

Türkiye'nin de taraf olduğu Paris Anlaşması, her ülkenin kendi özel şartlarına ve kırılganlıklarına göre çalışmalar yapmasını gerektirmektedir. Türkiye, iklim değişikliği ile mücadele sürecinde başta hukuki düzenlemeler olmak üzere çeşitli çalışmalar başlatmıştır. Bu düzenlemelere göre sera gazı salımını hem kontrol etmek hem de toplam salımı belirlemek amacıyla belirli faaliyetler için sera gazı emisyon raporlarının hazırlanması zorunlu tutulmuştur. Beyan edilen sera gazlarının izlenmesi, raporlanması ve doğrulanması sürecinde ilk olarak, Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik 2014 yılında yayınlamıştır. Yönetmelik kapsamında Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi ve Raporlanması Hakkında Tebliği de aynı yıl yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemelere ilave olarak, 2017 yılında Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliği yayınlanmıştır. Son olarak uluslararası standartlara uyum sağlamak amacı ile 16.02.2023 tarihinde Güvence Denetim Standardı (GDS) 3410 Sera Gazı Beyanlarına İlişkin Güvence Denetimleri yayınlanmıştır.

Sera gazı beyanına ilişkin mevzuat çalışmalarının incelendiği bu çalışmada, yönetmelik, tebliğ ve denetim standartları arasında çeşitli konularda uyumsuzluklar olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki sera gazı emisyonlarının raporlanmasına ilişkin hukuki metinlerin ve kararların uyumunun araştırılmasıdır. Birbiri ile çelişkiye düşen hususların belirlenmesi, ilerleyen dönemlerde yapılacak olan mevzuat çalışmalarının ve oluşturulan standartların bir uyum içinde uygulanabilirliği açısından önem taşımaktadır. Özellikle son olarak yayınlanan Güvence Denetim Standardı (GDS) 3410 ile Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması Tebliği arasındaki uyumsuzluk, denetim konusunda yürütülecek olan faaliyetlerin eksik kalmasına ve yanıltıcı bir raporun beyan edilmesine neden olabileceği değerlendirilmektedir. Sera gazı emisyon raporlarının hazırlanmasında önemli konular olan kurumsal sınır, faaliyet sınırı ve izleme sınırı, sera gazı beyanı kapsamına dahil edilen ve edilmeyen konuların da denetlendiği bu süreçte mevzuat açısından boşlukların, çelişkilerin

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Denetim ve Risk Yönetimi
[2] Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Enerji Ekonomisi ve Yönetimi, Orcıd: 0000-0002-6117-3605

olması beyan edilen raporların güvenilirliği üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacağını göstermektedir. Çalışma, mevcut hukuki metinler üzerindeki eksiklikleri belirleyerek, ilerleyen süreçlerde politika yapıcıların, kural koyucuların, işletmelerin ve doğrulayıcı kuruluşların uyum içerisinde çalışmasına katkı sağlayacaktır.

2.YÖNTEM

Bu çalışmanın ana yöntemi nitel veri analizi yöntemlerinden biri olan içierik analizidir. İçerik analizi, bir metnin sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Bu analizle belirli bir konuda bir dizi belge derinlemesine incelenmekte ve belirli özellikleri veya kalıpları tanımlamalarına yardımcı olunmaktadır. İçerik analizinde bir metin hakkında detaylı bir bilgi edinmek ve yorumlamak için daha önceden belirlenmiş bir kapsam veya anahtar kelimeler üzerinden değerlendirmeye dayanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de yürürlükte olan sera gazı emisyonlarının raporlanması, izlenmesi ve doğrulanmasıyla ilgili olan adımların mevzuat uyumu bakımından incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca bu çalışmada literatüre taraması yapıldıktan sonra bir mevcut durum analizi de yapılmıştır. Özellikle Türkiye'de sera gazı emisyonlarının beyanı, raporlanması ve denetimine ilişkin hali hazırda var olan belgelerin kapsamlı bir içerik analiziyle incelenmesi yönetimi izlenmiştir. Türkiye'nin sera gazı emisyonları özelindeki hukuki ve kurumsal durumu incelenmiştir. Yürürlükte olan mevuzat ile uygulama esas ve standartları arasında bir karşılaştırma analizi yapılmıştır. Literatür taramasında yer alan hususlarla, mevzuat, standart ve uygulama arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

3.LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'de beyan edilen sera gazı emisyonlarının doğrulanması, raporlanması ve izlenmesine ilişkin oluşturulan mevzuat çalışmaları ile güvence denetimlerinin birbiri ile uyumunun incelenmesine yönelik bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Mevcut olan çalışmalar daha çok sürdürülebilirlik raporları ve güvence denetimlerinin birbiriyle ilişkisi hakkındadır.

Çokmutlu ve Ok (2019), finansal olmayan bilgiler için güvence hizmetlerine yönelik talep konusuna değinmişlerdir. Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan ve kurumsal sürdürülebilirliği yüksek olan işletmelerin sera gazı beyanlarına ilişkin açıklamalarını içerik analizi yöntemi ile inceleyerek finansal olmayan raporlarda sera gazı beyanına ilişkin açıklama oranını %80 olarak bulmuşlardır. Sultankhanova, Yanık ve Ayanoğlu (2019), sürdürülebilirlik raporu ve güvence denetimi ilişkisine yer verdikleri çalışmada, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan işletmelerin yayınladıkları sürdürülebilirlik raporlarına karşılık verilen güvence raporlarının içeriğini incelemişlerdir. Hazırlanan raporların çoğunluğuna sınırlı güvence verildiğini tespit etmişlerdir. Bora Kılıçarslan (2020), doktora tezinde, sera gazı beyanlarının raporlanması ve bu raporlar için güvence oluşturulmasına yönelik farkındalığı Delphi tekniği kullanarak araştırmıştır. Araştırma sonucunda, çevresel sorumluluk, sürdürülebilirlik, raporlama, raporlama türü, güvence, mevzuat, yetki, kapsam, GDS 3410, güvence ekibi ve süreç temalarına göre katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda görüş birliği sağlanan maddeler saptanmıştır. Kardeş Selimoğlu, Poroy Arsoy ve Bora Kılıçarslan (2022), sera gazı beyanlarına ilişkin güvence denetim unsurlarını anlattıkları çalışmada, bu unsurları, denetçi, sorumlu taraf ve hedef kullanıcı ilişkisi, dayanak denetim konusunun uygunluğu, kıstasların uygunluğu, yeterli kanıt ve makul güvence veya sınırlı güvence denetimine uygun şekilde oluşturulmuş güvence raporu şeklinde belirtmişlerdir.

İşletmelerin sera gazı raporlarını hazırlama sebeplerini inceleyen Okan Gökten, Marşap ve Gökten (2018), meşruiyet teorisi, paydaş teorisi ve kurumsal teori çerçevesinde bu sebepleri açıklamışlardır.

Finansal tablolarda karbon muhasebesinin yer alması ile ilgili olarak Kardeş Selimoğlu, Poroy Arsoy ve Bora Kılıçarslan (2022), Paris Anlaşması'nın Türkiye tarafından onaylanmasının bir sonucu olarak Emisyon Ticaret Sistemi'nin mevzuat çerçevesinde getirilmesi durumunda işletmelerin finansal tablolarına karbon muhasebesine gösterecekleri önemin artacağını değerlendirmişlerdir. Çalışmada, bir örnek olay üzerinden karbon bilgilerinin finansal tablolara yansımasını göstermişlerdir.

4.TESPİT EDİLEN UYUMSUZLUKLAR

Türkiye'de beyan edilen sera gazı emisyonlarının izlenmesi, raporlanması ve doğrulanması süreci mevzuat ve güvence denetim standartları açısından karşılaştırıldığında tespit edilen uyumsuzluklar, sınırlı güvence ve makul güvence, sera gazı emisyonlarının kapsamı, kapsam dış bırakılan konular, güvence raporu ve doğrulama raporunun karşılaştırılması ve risk analizi başlıkları altında değerlendirilmiştir.

4.1.Sınırlı Güvence-Makul Güvence Açısından Değerlendirme

Çalışmanın bu kısmında güvence çeşitleri ile bunların karşılaştırması değerlendirilmektedir. Güvence denetimi, taraflar arasındaki bir ilişkinin, taraflar dışındaki bir uzmanın belirli kıstaslar uygulayarak denetim konusunu değerlendirdiği, ölçtüğü veya doğruladığı bir denetim şeklidir. Güvence denetimi sonucunda makul veya sınırlı güvence olmak üzere iki sonuç elde edilmektedir. Makul güvence denetimi, denetçinin, denetimin yapıldığı şartlarda, varacağı sonuca dayanak olarak güvence denetim riskini kabul edilebilir, düşük bir seviyeye indirdiği güvence denetimidir.[3] Sınırlı güvence denetimi ise uygulanan prosedürlere ve elde edilen kanıtlara dayanarak denetçinin, denetime konu bilginin önemli yanlışlık içerdiği kanaatine varmasına sebep olan herhangi bir konunun dikkatini çekip çekmediğini aktaracak biçimde bir sonuç bildirdiği güvence denetimidir.[4] Sınırlı güvence denetiminde elde edilen güvence seviyesi makul güvence denetiminde elde edilen güvence seviyesine göre daha düşük olduğu için uygulanan prosedürler birbirinden farklılaşır. Makul güvence denetimi sınırlı güvence denetimine göre daha geniş kapsamlıdır. Birçok konuda uygulanan güvence denetimi iklim değişikliği ile mücadele sürecinde sera gazı emisyonlarının doğrulanmasında da kullanılmaktadır. Sera gazı emisyonlarının açıklanması ülkelerin iklim değişikliği stratejilerini belirlemesinde önemli bir unsurdur ve bu sebeple açıklanan emisyonların güvenilir olmasına dikkat edilmesi beklenmektedir.

Türkiye'de sera gazı emisyon raporları ve bu raporların denetimi ile ilgili standartların belirli olması açısından çeşitli yasal çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak 2014 yılında Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik yayınlanmıştır. Yönetmelik ile sera gazı emisyon raporlarının ilgili Bakanlığa gönderilmeden önce doğrulanması zorunlu tutulmuştur. Doğrulama işlemi, işletmeci tarafından hazırlanan sera gazı emisyon raporunun maddi hatalar içermeksizin, makul bir güven seviyesinde bir doğrulama raporu oluşturmak amacıyla doğrulayıcı kuruluş tarafından yürütülen faaliyetler olarak tanımlanmıştır.

Daha sonra 2017 yılında yayınlanan Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliği ile makul güvenin tanımı yapılmış ve örnekleme büyüklüğü ve örnekleme faaliyetlerinde doğrulayıcı kuruluşun makul güven ile doğrulama görüşü sunma yükümlülüğünden bahsedilmiştir. Aynı tebliğin diğer bir bölümünde analitik prosedürlerin kullanılması durumunda doğrulayıcı kuruluşun, verilerin makul ve

[3] Güvence Denetimleri Standardı 3000 (GDS 3000), Tarihi Finansal Bilgilerin Bağımsız Denetimi veya Sınırlı Bağımsız Denetimi Dışındaki Güvence Denetimleri Hakkında Tebliğ (Türkiye Denetim Standartları Tebliği No:45), Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, Tanımlar, paragraf 12(i)-a

[4] Güvence Denetimleri Standardı 3000 (GDS 3000), Tarihi Finansal Bilgilerin Bağımsız Denetimi veya Sınırlı Bağımsız Denetimi Dışındaki Güvence Denetimleri Hakkında Tebliğ (Türkiye Denetim Standartları Tebliği No:45), Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, Tanımlar, paragraf 12(i)-b

eksiksiz olduğuna dair prosedürleri uygulamasını gerekli tutmuştur. Doğrulama bulgularını sonuçlandırma evresinde ise doğrulayıcı kuruluşun, doğrulama raporunun önemli bir hatalı bildirim içermediğine dair makul güven ile doğrulama görüşü vermesi Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliğinde geçen hususlardandır.

2023 yılında yayınlanan Güvence Denetim Standardı (GDS) 3410 Sera Gazı Beyanlarına İlişkin Güvence Denetimleri ile hem makul güvence hem de sınırlı güvence denetimleri düzenlenmiştir. Denetçinin amaçları arasında sera gazı beyanında hata ve hile kaynaklı herhangi bir yanlışlık içerip içermediği konusunda sınırlı veya makul güvence elde etmek sayılmıştır. Denetçinin, makul veya sınırlı güvence düzeyini dikkate alarak önemli yanlışlık riski olarak değerlendirdiği hususlara karşı yürüteceği genel işler ve prosedürler belirlenmiş ve bu işlemlerin güvence düzeyine göre farklılaştığı standartta belirtilmiştir. Sera gazı beyanına ilişkin olarak kontrol testleri, analitik prosedürler, tahminler ve sera gazı beyanının bir araya getirilme sürecine ilişkin prosedürlerde güvence seviyesine göre izlenecek işlemlerde farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Güvence sonucu olarak ise denetçinin, sera gazı beyanı hakkında sınırlı veya makul güvence elde edebileceği tespit edilmiştir.

Sera gazı beyanlarına ilişkin doğrulama sürecinde yapılan mevzuat çalışmaları incelendiğinde, yönetmelik ve doğrulama tebliğinde sınırlı güvence denetiminden söz edilmezken son yayınlanan Sera Gazı Beyanına İlişkin Güvence Denetimi Standardından doğrulayıcı kuruluşun sınırlı güvence verebileceği de anlaşılmaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının yayınladığı kılavuzlar ile de makul güvence denetiminin altını çizmiştir ancak son yayınlanan Denetim Standartlarında denetçinin sınırlı ve makul güvence denetimi yapabileceğini belirtmesi, yönetmelik, tebliğ ve denetim standardı arasındaki uyumsuzluğun bir göstergesi olduğu değerlendirilmektedir.

4.2.Sera Gazı Emisyonlarının Kapsamına İlişkin Değerlendirme

Sera gazı emisyonlarının hesaplanması, yönetilebilmesi ve doğrulanabilir raporlamaların yapılabilmesi amacıyla uluslararası alanda Sera Gazı Protokolü oluşturulmuştur. Protokolde emisyonlar 3 kapsam üzerinden değerlendirilmiştir.

- Kapsam-1 Emisyonları, doğrudan emisyonlardır. Şirketlerin, tesislerin, emisyon sahalarının sahip oldukları veya kontrol ettikleri üretim süreçlerinden kaynaklanan doğrudan emisyonları açıklamaktadır.
- Kapsam-2 Emisyonları, dolaylı emisyonlardandır ve işletmenin tükettiği ve transfer ettiği elektrikten kaynaklanan sera gazı emisyonlarından oluşmaktadır.
- Kapsam-3 Emisyonları, dolaylı emisyonlardandır. İşletmenin faaliyetleri sonucunda oluşur fakat işletmenin sahip olmadığı veya kontrol etmediği faaliyetler neticesinde oluşmaktadır.

Türkiye'de mevzuat açısından emisyonların sınıflandırılmasına ilişkin hususlar incelendiğinde, Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik, Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi ve Raporlanması Hakkında Tebliğ ve Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliğinde emisyonlar için uluslararası alanda kabul görmüş sınıflandırma kullanılmamıştır. Yönetmelikte sera gazına sebep olan faaliyetler sıralanmış ve faaliyetlerden kaynaklı oluşan sera gazının türü belirtilmiştir. Sera gazı emisyonları, karbon dioksit (CO_2), metan (CH_4), diazot oksit (N_2O), hidroflorokarbonlar (HFC'ler), perflorokarbonlar (PFC'ler) ve sülfür hegzaflorid (SF_6) şeklinde belirtilmiştir. Son olarak yayınlanan Güvence Denetim Standardında ise küresel standartları

yakalamak amacıyla Sera Gazı Protokol'ünde yer alan doğrudan-dolaylı emisyon ayrımı ve emisyon kapsamlarına yer verilmiştir.

İlgili yönetmelik ve tebliğlerde doğrudan-dolaylı emisyon veya Kapsam-1, Kapsam-2 ve Kapsam-3 şeklinde yer almayan emisyonların, denetim standartlarında bu ayrımda yer alması mevzuat açısından uyumsuzluk olarak değerlendirilmiştir. İşletmelerin sera gazı emisyon raporu hazırlarken Bakanlık tarafından yayınlanan Yönetmelik ve Tebliğe bağlı kalmaları gerektiği fakat raporların doğrulanması ve denetim sürecinde denetçinin, Kamu Gözetimi Kurumu tarafından yayınlanan standarda göre faaliyetlerini gerçekleştirmesi gerekmesi sebebiyle hazırlanan raporun daha en başından denetim standardına uygun olarak hazırlanamayacağı tespit edilmiştir. İlave olarak, son yayınlanan denetim standardında, işletmelerin Kapsam-1 ve Kapsam-2 emisyonlarını ayrı ayrı raporlayacağı ve Kapsam-3 emisyonlarının ise isteğe bağlı olarak raporlanabileceği belirtilmiştir. Yönetmelik ve tebliğlerde böyle bir ayrım olmadığı için işletmelerin Kapsam-2 ve Kapsam-3 emisyonlarını raporlarında nasıl ve ne şekilde göstereceği kesinliği olmayan bir konu olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası alanda kabul edilen standartlara göre raporlama yapmak, elde edilen bilginin karşılaştırılabilirliği, güvenilirliği ve doğrulanabilirliği açısından önemli bir konudur. İşletmeler ve doğrulayıcı kuruluşların birbirleri ile senkronize bir şekilde çalışabilmesi açısından mevzuat açısından uyumun sağlanmasına dikkat edilmelidir. Birbirini tamamlamayan yasal metinler, raporların doğrulanabilirliğine zarar vermektedir.

4.3.Kapsam Dışı Bırakılan Konular

İklim değişikliği ile mücadele için uluslararası alanda, sera gazı emisyon azaltımını desteklemek ya da belirli seviyelerde tutmak amacı ile Emisyon Ticaret Sistemi gibi çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Emisyon Ticaret Sistemi'nin bir parçası olan karbon denkleştirme de işletmelerin sera gazı emisyonlarını yönetmek için başvurduğu bir yöntemdir. Karbon denkleştirme ile işletmeler veya ülkeler ortaya çıkarttıkları toplam sera gazı emisyonunu bir başka yöntem ile azaltabilmektedir. Bir başka ifade ile, ortaya çıkan sera gazı emisyonu, başka bir yerde yapılacak olan emisyon azaltılmasına yönelik yatırım ile finanse edilerek nötrlenmeye çalışılmaktadır.

Türkiye'de yayınlanmış olan sera gazı beyanlarının izlenmesi, doğrulanması ve raporlanması hakkında yayınlanan Yönetmelik ve Tebliğlerde emisyon mahsuplaşma süreçlerinin nasıl raporlanacağına veya raporlanmasının gerekli olup olmadığına dair herhangi bir açıklamaya rastlanmamıştır. Sera gazı beyanlarına ilişkin yayınlanan Güvence Denetim Standartlarında ise diğer işletmeler tarafından emisyon mahsubu olarak kullanılan araçların güvence denetiminin kapsamı dışında olduğu ifade edilmiştir. Ancak, işletmenin beyan ettiği sera gazının güvenceye konu olacak bir emisyon mahsubu içermesi durumunda, uygun görülmesi halinde güvence denetiminin uygulanabileceği de açıklanmıştır. Güvence Denetim Standardı incelendiğinde bahsi geçen uygun hallerin açıklanmadığı tespit edilmiştir. Yönetmelik ve Tebliğlerde de emisyon mahsuplarına konu olan sera gazlarına ilişkin bir açıklamaya rastlanmadığından söz konusu emisyonların mahsuba konu olması durumunda sera gazı emisyon raporlarında nasıl gösterileceği belirli olmayan bir konu olarak değerlendirilmektedir.

Karbon denkleştirme gibi kullanılacak olan proje veya mekanizmaların beyan edilmesi, beyanların nasıl yapılacağı ya da raporlama çerçevesinde değerlendirilmesinin gerekliliği politika yapıcılar tarafından dikkat edilmesi gerekli konular arasındadır. İşletmelerin yararlandıkları ve uluslararası alanda da önemle takip edilen mekanizmalar için raporlamaya ilişkin standartların belirlenmesi karşılaştırılabilirlik, ilgililik ve tamlık gibi ilkeler açısından önemlidir.

4.4.Güvence Raporu ve Doğrulama Raporu Karşılaştırması

Denetçi, güvence denetimine konu olan unsuru inceleyip değerlendirdikten sonra denetimini yaptığı işletmeye değerlendirmesini bildirmek ile yükümlüdür. Yaptığı incelemeler neticesinde ulaştığı güvence sonucunu beyan ettiği yazılı rapora da güvence raporu denilmektedir. Sera gazı beyanlarına ilişkin güvence denetimleri kapsamında da güvence raporu hazırlanmaktadır. Denetim standartlarına göre denetçi değerlendirmesini yaparken, işletmenin kullandığı sayısallaştırma yöntemlerinin uygunluğunu, raporlamanın geçerli kıstaslara göre hazırlanıp hazırlanmadığını, sera gazı beyanında sunulan bilginin güvenilir, ihtiyaca yönelik ve karşılaştırılabilir olup olmadığını, sera gazı beyanında kullanılan terminolojinin uygunluğu gibi hususları dikkate alır.[5] Sera gazı beyanlarına ilişkin oluşturulan güvence raporunda bulunması gereken asgari unsurlar Güvence Denetim Standardı (GDS) 3410'da belirtilmiştir. Bu unsurlar arasında muhatap, denetçinin ulaştığı güvence seviyesi, sera gazı beyanının kapsadığı dönem, işletmenin sorumlulukları gibi hususlar vardır.

Doğrulama raporu ise doğrulayıcı kuruluşların doğrulama işlemleri süresince elde ettiği bilgileri işletmeye yazılı olarak sunduğu bir rapordur. Sera gazı beyanına ilişkin doğrulama raporları her bir emisyon türü için ayrı ayrı hazırlanır ve doğrulama raporlarının asgari içeriği Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliğinde belirtilmiştir. Doğrulayıcı kuruluşlar tarafından hazırlanacak doğrulama raporlarında, doğrulamanın hedefleri, doğrulama görüşü, doğrulamanın kapsamı ve raporlama dönemi gibi unsurlar yer almaktadır. Tablo 1'de doğrulama raporu ve güvence raporunda yer alması gereken asgari unsurlar belirtilmiştir.

Tablo 1- Doğrulama ve Güvence Raporu Unsurları

Doğrulama Raporu	Güvence Raporu
Doğrulamaya tabi işletmenin adı	Raporun bağımsız bir rapor olduğunu gösteren bir başlık
Doğrulamanın hedefleri	Muhatap
Doğrulama kapsamı	Denetçinin elde ettiği güvence seviyesine ilişkin açıklama
Doğrulanmış sera gazı emisyon raporuna atıf	Sera gazı beyanının kapsadığı dönem
Raporlama dönemi	Denetim dışı tutulan bilgilere ilişkin tanım
Belirlenmiş olan faaliyetlerin ve tesisin toplam emisyonları	İşletmenin sorumlulukları
Bakanlıkça onaylanmış izleme planının sürümü, planın geçerli olduğu dönem, ve doğrulama kriterleri	Emisyon mahsupları olması halinde, emisyon mahsuplarının tanımı ve denetçinin bunlara ilişkin sorumluluğuna dair beyanı

[5] Güvence Denetimleri Standardı 3410 (GDS 3410) Sera Gazı Beyanlarına İlişkin Güvence Denetimleri, Mükerrer Resmi Gazete 32075 (16.01.2023), 37

İşletmenin, Bakanlığın ve doğrulayıcı kuruluşun sorumlulukları	Geçerli kıstasların tanımı
Doğrulama görüşü	Denetçinin sorumluluğuna ilişkin açıklama
Saha ziyaretlerinin yapıldığı tarihler ve kimler tarafından yapıldığı	Denetçinin ulaştığı sonuç
Baş doğrulayıcının, bağımsız tetkikçinin ve varsa doğrulayıcı, teknik uzman ve aday doğrulayıcıların adları	Denetçinin imzası
Bağımsız tetkikçinin adı, imzası ve tarih	Güvence raporunun tarihi
Doğrulayıcı kuruluş adına tasdik eden kişinin adı, imzası ve tarih	Denetçinin adresi
Veri boşluklarını kapatmada kullanılan yönteminin uygunluğu ve önemli hatalı bildirime sebep olmadığının teyidi	Denetçinin bağlı olduğu denetim şirketini mevzuat hükümlerini uyguladığına dair açıklama
Doğrulama sırasında tespit edilen uygunsuzluklar	Denetçinin, etik kurallara uyduğuna dair açıklama
Doğrulama raporundan önce düzeltilmemiş olan hatalı bildirimler veya uygunsuzluklar	Sera gazı sayısallaştırmasının yapısal belirsizliğe maruz kaldığının beyanı

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Denetim standartları ve ilgili tebliğler incelendiğinde iki raporun da özünde aynı işlevi yerine getirmek için hazırlanması gerektiği anlaşılmaktadır. Güvence raporu da doğrulama raporu da temelde, işletmelerin sera gazı beyanlarının önemli yanlışlık içerip içermediğini değerlendirir. Ancak raporların içeriğine bakıldığında birbiri ile belirli noktalarda uyumsuzluklarının olduğu tespit edilmiştir. Doğrulama raporunda geçen saha ziyaretleri konusunun güvence raporunda asgari unsur olarak yer almadığı tespit edilmiştir. Doğrulama raporunda doğrulayıcı kuruluşun, Tebliğ kapsamında olan faaliyetleri yürütmek, ölçüm cihazlarının kontrolünü sağlamak, veri, bilgi ve belge sağlamak amacı ile bir veya daha fazla kez saha ziyareti yapması gerekli görülmektedir. Doğrulama yapılacak tesislerin kategorilerine göre de saha ziyaret sürelerini belirlenmiştir. Güvence raporunda saha ziyaretleri konusu, işletme hakkında kanaat edinmek amacı ile gözlem ve tetkik gibi prosedürlerin yerinde uygulanması için önemli olabileceği şeklinde yer almaktadır. Doğrulama Tebliğinde daha sistematik ve belirli hallerde zorunlu tutulan saha ziyaretleri Denetim Standardına işletme hakkında kanaat edinmek ve önemli yanlışlıkları tespit etmek amacı için bir zorunluluğa bağlanmamış şekilde geçmektedir. Bu durum dikkate alındığında da doğrulama raporunda saha ziyaretleri asgari içeriklerde yer alırken güvence raporunda asgari unsurlar arasında yer almamaktadır.

Doğrulama raporunun asgari unsurları arasında yer alıp da güvence raporunun asgari unsurları arasında yer almayan bir diğer konu ise bağımsız tetkikçi konusudur. Bağımsız tetkikçi, Doğrulama Tebliğinde, doğrulayıcı kuruluşun, denetime konu olan işleme ilişkin kayıtları ve doğrulama raporunu, doğrulama sürecinde yer almamış bir bağımsız tetkikçiye sunması şeklinde yer almaktadır. Bağımsız gözden geçirme sürecinde doğrulanması yapılmış tüm kayıtlar tekrar incelenir. Sera Gazı Beyanına İlişkin Güvence Denetim Standardında ise mevzuatın veya denetimi yapan şirketin denetimin kalitesinin gözden geçirmesini gerekli gördüğü denetimlerde, denetimin kalitesini inceleyen kişi, sera gazı beyanını ve sunulan güvence raporunu, denetim ekibinin ulaştığı sonuçlarla ilgili seçilen dokümanların gözden

geçirilmesi ve güvence raporunun uygun olup olmadığı gibi hususları inceler. Bağımsız gözden geçirme ve denetimin kalitesini gözden geçirme süreçlerine bakıldığında temelde aynı konuları incelese de bağımsız gözden geçirmede tetkikçinin, ilgili dönemdeki doğrulama sürecinde yer almamış olması veya kendisinin görevli olduğu doğrulama işlemlerini gözden geçiremeyeceği yer almaktadır. Denetimin kalitesini gözden geçiren kişi ile ilgili denetim standartlarında ise böyle bir kısıtlama yer almamaktadır. Bağımsız tetkikçinin imzası ve ismi doğrulama raporunda asgari olarak geçmesi gereken bir unsur iken güvence raporunda denetimin kalitesini gözden geçiren kişi veya bağımsız tetkikçi ile ilgili bir unsura rastlanmamıştır.

Doğrulama raporunda, doğrulama sürecinde ortaya çıkan uygunsuzluklar ve doğrulama raporu sunulmadan önce mevcut olan hatalı bildirimler ve uygunsuzluklar yer almaktadır. Ancak güvence raporunda bu konu geçmemektedir. Güvence denetimde, yanlışlıkların, denetim süresi boyunca işletmeye bildirilmesi ve işletmenin söz konusu yanlışlıkları düzeltmesi beklenmektedir.

Güvence raporunun asgari unsurları arasında yer alıp doğrulama raporunda yer almayan asgari unsurlardan biri emisyon mahsupları konusudur. Güvence raporunda, denetçinin ulaştığı sonuç içerisinde emisyon mahsupları olması halinde, dahil olan emisyon mahsuplarının tanımı ve denetçinin sorumluluğuna ilişkin beyanı raporda yer almaktadır. Emisyon mahsupları konusu sera gazı beyanının izlenmesi, raporlanması ve doğrulanmasına ilişkin sunulan mevzuatların hiçbirinde yer almadığı için doğrulama raporları kapsamına da alınmadığı değerlendirilmektedir.

Güvence raporu ve doğrulama raporu arasındaki uyumsuzluğa ilişkin son değerlendirme konusu ise raporların kapsamı ile ilgilidir. Güvence raporunda denetim dışında tutulan konuların tanımı asgari olarak yer alması gerekli bir konu iken doğrulama raporunda denetim dışı bırakılan hususlar ile ilgili bir açıklamaya rastlanmamıştır.

4.5.Risk Açısından Değerlendirme

Çok yönlü bir kavram olan risk, en yalın hali ile sonucu önemli olan belirsizlik şeklinde tanımlanmaktadır. Gittikçe karmaşıklaşan günümüz dünyasında risklerin analiz edilmesi ve belirlenen risklere ilişkin kontrol faaliyetlerinin geliştirilmesi oldukça önemli bir konudur. Birçok konuda olumsuzlukların yaşanmasını önleyen veya olumsuzlukları kontrol edilebilir bir seviyede tutmayı sağlayan risk yönetimi, iklim değişikliğinin en önemli sebebi olan sera gazlarının artışının makul bir seviyede tutulmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de yapılan mevzuat çalışmaları incelendiğinde, sera gazı beyanlarının raporlanması, izlenmesi ve doğrulanması sürecinde risk analizine başvurulması yönetmelik ve tebliğler ile desteklenmiştir.

Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliği'nde doğrulayıcı kuruluşların stratejik analiz ve risk analizi yapmasının gerektiğinden, elde edilen sonuçlara göre de doğrulama planının oluşturulabileceğinden bahsedilmiştir. Stratejik analiz, risk analizi ve doğrulama planı birbiri ile ilişkili faaliyetlerdir. Stratejik analizin temel hedefi, doğrulayıcı kuruluşun doğrulama işlemleri için gerekli olan süre ve çabayı belirlemesini sağlamaktır. Doğrulayıcı kuruluş stratejik analizi, işletmeden temin ettiği bilgi ve belgeler ile neticelendirir. Stratejik analizi tamamladıktan sonra doğrulayıcı kuruluş risk analizi sürecine başlar. Doğrulayıcı kuruluş risk analizi yaparken öncelikle, işletmenin faaliyetlerini ve büyüklüğünü tespit eder. Bu tespiti yaparken işletmenin emisyon

raporlarını hazırladığı dönemde oluşturduğu risk analizinde ifade ettiği faaliyetleri değerlendirir. Doğrulayıcı kuruluş değerlendirme sürecinde doğrulama riskini belirlemeye çalışır. Doğrulama riski, hazırlanan emisyon raporunun önemli bir yanlışlık içermesine rağmen, doğrulayıcı kuruluşun uygun olmayan bir doğrulama sonucu sunması riskini ifade eder. Doğrulama riski belirlendikten sonra, işletmenin raporlarında belirttiği dahili riskleri incelenir ve riskin büyüklüğü değerlendirilir. Dahili risk, emisyon raporunda yer alan bir hususun, herhangi bir kontrol faaliyetinden etkilenmeden önceki önemli hatalara karşı duyarlılığıdır. Bir başka ifade ile herhangi bir kontrol faaliyeti uygulanmadan önce mevcut olan risklerdir. İlerleyen aşamada doğrulayıcı kuruluş tarafından dahili risklere karşı geliştirilen kontrol faaliyetlerinin değerlendirilmesi yapılır ve kontrol faaliyetlerine rağmen oluşan riskler belirlenir. Kontrol riski, emisyon raporundaki bir değişkenin kontrol faaliyetleri ile önlenememiş veya düzeltilememiş önemli yanlışlıklara karşı duyarlılığıdır. Doğrulama riski, dahili risk, kontrol riski ve tespit riskinin bir fonksiyondur**.** Tespit riski, doğrulama işlemini yapan kuruluşun önemli yanlışlık içeren bir konuyu tespit edememesi riskidir. Doğrulayıcı kuruluş, olumlu doğrulama görüşü sunabilmesi için doğrulama riskini makul bir seviyede tutmayı hedefler. Risk analizinden elde edilen sonuçlar doğrulama planının temellerini oluşturur. Doğrulayıcı kuruluşun tespit edeceği durumlara göre risk analizi güncellenebilir.

Güvence Denetim Standardı (3410)'da ise stratejik analiz ve risk analizinden bahsedilmediği tespit edilmiştir. Denetim standardında önemli yanlışlık riskine yer verilmiştir. Önemli yanlışlık riski, hata veya hileden kaynaklı olarak tutulan tabloların üçüncü kişilerin kararlarını etkilemesi riski olarak ifade edilebilir. Sera gazı beyanına ilişkin önemli yanlışlık riskleri yönetim beyanı düzeyinde ve sera gazı beyanı düzeyinde olabilir. Denetçinin önemli yanlışlık riskini tespitine ilişkin uyguladığı prosedürler sınırlı güvence ve makul güvence seviyesine göre değişmektedir. Önemli yanlışlık risklerinin sebepleri arasında kasıtlı yanlışlıklar, önemli bir emisyona yer verilmemesi ve sayısallaştırma yöntemleri gösterilebilir.

İlgili tebliğ ve denetim standardı karşılaştırıldığında, stratejik analiz ve risk analizi konusuna Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliği'nde ve ilgili kılavuzlarda detaylı bir şekilde yer verilmişken Güvence Denetim Standardı (3410)'da yalnızca önemli yanlışlık riski ve bu riskin tespitine karşı uygulanabilecek prosedürlerden bahsedilmiştir.

5.SONUÇ

İnsan kaynaklı sera gazı emisyonlarının artışı iklim değişikliğinin en büyük etkenidir. Sanayileşmenin başlangıcından bu zamana işletmelerin doğal kaynakları kontrolsüzce kullanarak faaliyetlerinin gerçekleştirmeleri bugün maruz kalınan aşırı hava olayları, kuraklık, orman yangınları gibi iklim krizi olarak nitelendirilebilecek olaylar ile yakından ilişkilidir. İklim değişikliği, etkilerinin sınır tanımaz olması sebebi ile her bir ülkeyi yakından ilgilendiren bir konudur. Uluslararası anlaşmalar ile devletlerin iklim değişikliği ile mücadele konusunda sorumluluk alması sağlanmış ve belirli taahhütlerde bulunmaları istenmiştir. İşletmelerin faaliyetleri sırasında oluşan sera gazlarının kontrol altında tutulması devletlerin belirttikleri taahhütleri yerine getirmeleri açısından oldukça önemlidir.

Türkiye'nin de taraf olduğu Paris Anlaşması ile iklim değişikliği ile mücadele için hukuki ve kurumsal altyapı çalışmalarının yapılmasını gerekli kılınmıştır. Bu anlamda Türkiye, sera gazı emisyonlarının takip edilmesi ve kontrol altında tutulabilmesi için sırasıyla, Sera Gazı

Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik, Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi ve Raporlanması Hakkında Tebliği, Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliği ve Güvence Denetim Standardı (GDS) 3410 Sera Gazı Beyanlarına İlişkin Güvence Denetimlerini yayınlamıştır. Ancak mevzuat çalışmaları üzerinde yapılan incelemeler sonucunda çeşitli konularda uyumsuzluklar olduğu tespit edilmiştir.

İlk olarak, sera gazı beyanına ilişkin hazırlanan yönetmelik ve tebliğlerde doğrulama sonucunun veya uygulanacak çeşitli prosedürlerin makul güven seviyesi ile gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilirken denetim standartlarında makul güvence veya sınırlı güvence seviyesinde bir güvence raporunun ve ilgili prosedürlerin gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir. Bir diğer husus, yönetmelik ve tebliğlerde, uluslararası alanda kabul görmüş Sera Gazı Protokolü'nde yer alan doğrudan-dolaylı emisyon ya da Kapsam-1, Kapsam-2 ve Kapsam-3 sınıflandırılması kullanılmamış, sera gazı emisyonuna sebep olan faaliyetlere yer verilmiş ve bu faaliyetlerden kaynaklı sera gazları sayılmıştır. Denetim standartlarında ise emisyonlar için uluslararası kabul görmüş sınıflandırmalar kullanılmıştır. Bu durum, hem uluslararası standartta bir raporlama yapılmasını güçleştirebileceği hem de hazırlanan raporların doğrulanması sürecinde aksaklıklar yaşanmasını sebep olabileceği tespit edilmiştir. Mevzuat çalışmaları incelendiğinde tespit edilen diğer bir konu ise emisyon mahsuplaşmalarına ilişkindir. Yönetmelik ve tebliğlerde emisyonların mahsup edilmesi konusu hiçbir şekilde geçmemiş olup raporlamaya dahli edilip edilmeyeceği de belirtilmemiştir. Denetim standartlarında işletmenin beyan etmiş olduğu sera gazı emisyonunun güvence denetimine konu olan bir emisyon mahsubu içermesi durumunda, uygun görülmesi halinde, güvence denetiminin uygulanabileceğinden bahsedilmiştir. Ancak denetim standartlarında da uygun görülecek haller açıklanmamış olup emisyon mahsuplarına ilişkin konunun kesinleştirilemediği tespit edilmiştir. İncelenen diğer konu ise, doğrulayıcı kuruluşun hazırlayacağı doğrulama raporu ve güvence raporunun karşılaştırılmasıdır. Yönetmelik ve tebliğlerde doğrulama raporu olarak geçen rapor denetim standartlarında güvence raporu şeklinde geçmektedir. Temelde iki raporda aynı amaca hizmet etmektedir. Doğrulama raporu ve güvence raporunda asgari olarak bulunması gereken hususların bir karşılaştırılmasının yapıldığı çalışmada belirli noktalarda uyumsuzluklar olduğu tespit edilmiştir. Doğrulama raporunun asgari unsurları arasında saha ziyaretleri, bağımsız tetkikçi, doğrulama sürecinde ortaya çıkan uygunsuzluklar ve doğrulama raporu sunulmadan önce mevcut olan hatalı bildirimler yer alırken güvence raporunun asgari unsurlarında bu konulara yer verilmemiştir. Güvence raporunun asgari içeriğinde bulunması gereken konular arasında emisyon mahsupları ve denetim dışında bırakılan konular varken doğrulama raporunun asgari içeriğinde de bu konulara yer verilmemiştir. Son inceleme konusu ise risk analizine ilişkindir. Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliği'nde doğrulayıcı kuruluşların stratejik analiz ve risk analizi yapmasının gerektiğinden bahsedilirken denetim standartlarında önemli yanlışlık riskinin tespit edilmesine ilişkin izlenecek prosedürlerden bahsedilmiştir.

Tüm bu incelemeler neticesinde, birbiri ile çeşitli konularda uyumsuzluklar gösteren mevzuat çalışmalarının hem doğrulayıcı kuruluşların hem de işletmelerin birbiri ile ortak hareket etmelerini engelleyebileceği tespit edilmiştir. İşletmelerin hazırlamış oldukları sera gazı beyanlarının güvenilirliği doğrulayıcı kuruluşların sorumlulukları arasındadır. Ancak tespit edilen konular hazırlanan raporların doğrulanabilirliğine, şeffaflığına ve uygunluğuna zarar vermektedir.

Günümüzde, işletmeler için geliştirilme çabasında olan mevzuat çalışmalarının, uluslararası alanda kabul görmüş olan Sera Gazı Protokolü'nün şehirler için oluşturulmuş ayrı bir

raporlama versiyonunun da bulunduğu göz önüne alındığında, ilerleyen dönemlerde, iklim krizinin yönetiminde önemli bir yeri olan yerel yönetimleri de kapsayacak şekilde geliştirilme ihtiyacı doğacağını göstermektedir. Bahsi geçen standartlarda uyumun sağlanması politika yapıcılar ve kural koyucular için dikkat edilmesi gereken bir konudur. Bugünden çelişkiye yer vermeyecek şekilde oluşturulan yasal çalışmaların yarın yapılacak daha kapsayıcı çalışmaların temeli olacağı yadsınamayacak bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Dinç, E., & Atabay, E. (2016). *Güvence Denetim Standartları ve Güvence Denetim Süreci.* Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(21), 1527-1541.

Ece Çokmutlu, M. & Ok, Ş. (2019). Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi İşletmelerinin Sera Gazı Beyanlarına Yönelik Güvence Denetimleri: ISAE 3410 Güvence Denetim Standardına İlişkin Bir Araştırma . IBAD Sosyal Bilimler Dergisi , (5) , 164-174. Doı: 10.21733/ibad.628051

Gökten, P. O., Marşap, B., & Gökten, S. (2018). *Sera Gazı Emisyon Raporlaması Bir Tercih Mi Yoksa Zorunluluk Mu? Kuramsal Bir Değerlendirme*. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi(20), 911-922.

Güvence Denetim Standardı 3410 Sera Gazı Beyanlarına İlişkin Güvence Denetimleri (2023,16,Ocak), Resmi Gazete (Sayı: 32075 (Mükerrer)), Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/01/20230116M1-1.pdf

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (2017), Bağımsız Denetim Standardı 315 "Önemli Yanlışlık" Risklerinin Belirlenmesi ve Değerlendirilmesi, Erişim adresi: https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS%20315%20%E2%80%9C%C3%96nemli%20Yanl%C4%B1%C5%9Fl%C4%B1k%E2%80%9D%20Risklerinin%20Belirlenmesi%20ve%20De%C4%9Ferlendirilmesi-Site.pdf

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (2018), Tarihî Finansal Bilgilerin Bağımsız Denetimi veya Sınırlı Bağımsız Denetimi Dışındaki Güvence Denetimleri, Erişim adresi: https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/TDS_2021_Seti/GDS_3000.pdf

Kılınçarslan, T. B. (2020). İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları Bağlamında Sera Gazı Beyanlarının Raporlanması Ve Güvence Denetimi: Türkiye'deki Farkındalığın Araştırılması. Doktora Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kılınçarslan, T. B., Arsoy, A. P., & Selimoğlu, S. K. (2022). *Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında Karbon Emisyonlarının Muhasebeleştirilm*esi. Muhasebe ve Denetime BAKIŞ(67), 73-98. doi:10.55322/mdbakis.1084753

Selimoğlu, S. K., & Çalışkan, A. Ö. (2016). Sürdürülebilirlik Bağlamında Uluslararası Güvence Denetimi Standardı Gds (Isae) 3410-Sera Gazı Beyanları-I. Muhasebe ve Denetime BAKIŞ(22), 1-22.

Selimoğlu, S. K., Arsoy, A. P., & Kılınçarslan, T. B. (2022). Güvence Denetiminin Unsurları Bağlamında Uluslararası Güvence Denetimi Standardı 3410'a Göre Sera Gazı Beyanlarına İlişkin Güvence Oluşturulması. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 95, 21-34. doi:10.25095/mufad.1084950

Sultankhanova, G., Yanık, S. S., & Ayanoğlu, Y. (2019). *Sürdürülebilirlik Raporlarına Verilen Güvence Beyanlarının İçerik Analizi*. Muhasebe ve Denetime BAKIŞ(58), 25-50.

Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi ve Raporlanması Hakkında Tebliğ (2014, 22, Ocak). Resmi Gazete (Sayı: 29068), Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140722-5.htm

Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik (2014,17, Mayıs), Resmi Gazete (Sayı: 29003), Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140517-3.htm

Sera Gazı Emisyon Raporlarının Doğrulanması ve Doğrulayıcı Kuruluşların Akreditasyonu Tebliği (2017,2,Aralık), Resmi Gazete (Sayı: 30258), Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171202-4.htm

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2021), Doğrulama ve Akreditasyon Tebliği Doğrulama Kılavuzu, Erişim adresi: https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/dogrulama_kilavuzu_web_Final.pdf

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2021), İzleme ve Raporlama Tebliği Yıllık Emisyon Raporlama Kılavuzu, Erişim adresi: https://carbon-turkey.org/files/file/docs/Izleme_Plani_Kilavuzu.pdf

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2021), İzleme ve Raporlama Tebliği İzleme Planı Kılavuzu, Erişim adresi: https://carbon-turkey.org/files/file/docs/Izleme_Plani_Kilavuzu.pdf

World Resources Institute & World Business Council for Sustainable Development (2004), The Greenhouse Gas Protocol: A Corporate Accounting and Reporting Standard (Revised Edition), Erişim adresi: https://crp.trb.org/acrpwebresource4/the-greenhouse-gas-protocol-a-corporate-accounting-and-reporting-standard-revised-edition/

Türk Kamu Personel Yönetimi Perspektifinden Avrupa Birliği'ne Uyum (2018 Öncesi ve Sonrası Karşılaştırma)

Alperen AKGÜL[1]

Giriş

Kamu personel yönetimi, yönetsel makam tarafından atanma suretiyle görevlendirilen ve verilen görevlerin profesyonel şekilde meslek olarak yürütülmesini sağlayan personelin örgütlenme ve idare edilme biçimlerini ifade eden bir kavramdır (Güler, 2020: 45). 1980'li yıllardan itibaren Neoliberal akımlar ve Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) anlayışı doğrultusunda dünyada ve Avrupa Birliği'nde kamu personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçiş söz konusudur. Toplam kalite ve stratejik yönetim, performansa bağlı ücret, esnek çalışma biçimleri gibi özel sektör uygulamaları, günümüz kamu sektöründe de kullanılmaya başlanmıştır (Eryılmaz, 2018: 328). 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği düzeyinde kullanılmaya başlanan özel sektör uygulamaları, 2000'li yıllardan itibaren AB ile ilişkiler çerçevesinde yaygınlaştığı fikri de kabul görmektedir. Türkiye'de kamu personel yönetimi, Osmanlı'dan beri süregelen reformları kapsamaktadır. Osmanlı'da devlet işleri ilmiye, seyfiye, kalemiye ve mülkiye sınıflarına ayrılarak yürütülmekteydi. Avrupa İdari Alanı ve bütünleşmesi kavramları, siyasal, ekonomik ve idari birleşme sürecini temsil etmektedir. Siyasi ve idari birlik Topluluk düzeyinde sağlandıktan sonra ise, ortak bir kamu yönetimi felsefesi benimsenmiştir. AB'nin tek bir kamu yönetimi anlayışı bulunmamaktadır (Ökmen ve Canan, 2009: 149). Onun yerine Birlik, ortak değerler ve ilkeler doğrultusunda hareket etmektedir. Kamu personel yönetimi de kamu yönetiminin bir alt disiplini olmasından mütevellit, Birlik düzeyinde ortak ilkeler ekseninde şekillenmektedir. Türk kamu personel yönetiminin Topluluk Müktesebatı gereğince AB'ye uyum çabasını anlama adına, Birliğin ve üye ülkelerin personel yönetimi sistemleri, AB'ye uyum çerçevesinde önem arz etmiştir. Türkiye'de kamu personel rejimi ise, 2004 yılından itibaren AB'ye eklemlenme gayesi gütmüştür. Yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan raporlar döneminde Neumark, Gıyas Akdeniz, Thornburg, Martin Cush ve Leimgruber Raporlarında, kamu yönetiminin işleyişi, etkin ve verimlilik, kamu personel yönetiminde sistemsizlik, katı hiyerarşi ve ücrette yetersizlik gibi sorunlar ele alınarak, köklü bir personel rejimi değişikliğinin ele alınması gerektiği de ifade edilmiştir (Yılmazöz, 2009: 296). İfade edilen değişikliklerin uygulanması, sistematik bir

[1] Araştırma Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcıd: 0000-0002-2128-0545, Bu çalışma Prof. Dr. Alper ÖZMEN danışmanlığında henüz yayımlanmamış "Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Ülke Raporları Ekseninde Türk Kamu Yönetimi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yüksek Lisans Tezi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye, 2023). / This article is extracted from my master thesis dissertation entitled "Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Ülke Raporları Ekseninde Türk Kamu Yönetimi", super- vised by Prof. Dr. Alper ÖZMEN (Master's Thesis, Eskisehir Osmangazi University, Eskisehir, Turkey, 2023).

biçimde gerçekleşmemiştir. Nihayetinde 2003 yılında kamu yönetiminin yeniden yapılandırılması sürecinde bir dizi idari reformlar uygulanmış ve Türk kamu yönetiminin idari kapasitesi arttırılmaya çalışılmıştır. Kamu personel yönetimi de bu alanlardan biri olarak dikkat çekmektedir.

Yöntem

Nitel yöntemin kullanıldığı çalışmada konuya ilişkin bilimsel kitap ve makaleler, Türkiye ile AB arasındaki ortaklık metinleri, mevzuat değişiklikleri ve Türkiye'nin tasarruflarının yer aldığı literatür taraması yapılmıştır. Toplanılan veriler ışığında, 2018 öncesi ve sonrası kamu personel yönetimi değişiklikleri, dönemsel şekilde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Süreç içerisindeki değişiklikler göz önünde bulundurularak Avrupa Birliği'ne uyum sağlanıp sağlanılmadığı sonucuna ulaşılacaktır. Bu çalışma Prof. Dr. Alper ÖZMEN danışmanlığında henüz yayımlanmamış "Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Ülke Raporları Ekseninde Türk Kamu Yönetimi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Çalışmanın amacı, Türk kamu personel rejiminin Avrupa Birliği'ne ne derece eklemlendiğini göstermektir. 2003 yılından itibaren idari reformların getirdiği reformist havanın, AB ile Türkiye ilişkileri ekseninde personel yönetimine katkıda bulunup bulunulmadığı araştırılacaktır. İlerleyen süreçte ise değişen hükümet sisteminin Avrupa Birliği'ne uyumdaki sorun alanlarını belirtmek çalışmanın farklı bir amacını oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin getirdiği merkeziyetçi yapının personel yönetimini etkilemesi sonucunda Birliğe uyum ve Topluluk Müktesebatının üstlenilme kapasitesinin düşmesinin tespiti, çalışmanın önemini arttırmaktadır. Böylece Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin geldiği 2018 yılı sonrası ve öncesi dönemi personel yönetimi perspektifinden incelemek, Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin ilerleyen yıllardaki projeksiyonunu belirleme açısından da önem arz edecektir. Çalışmada 2018 öncesi ile sonrası dönemin kamu personel yönetimi reformları, Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde analiz edilecektir. Performans yönetimi, stratejik yönetim, kısmi zamanlı ve esnek çalışma prensipleri gibi özel sektör modellerinin Türkiye nezdinde Avrupa Birliği'nin talepleri ile ne denli uyumlu olduğu, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin kamu personel sistemini ne ölçüde etkilediği tartışılacaktır. Çalışmanın çıktısında Türkiye'nin insan kaynakları yönetimine geçişte etkin olma düzeyleri, Avrupa Birliği'nin insan kaynakları yönetimi yapısı, Türkiye'nin AB Müktesebatı yükümlülükleri ve yükümlülükleri çerçevesinde kamu personel yönetimi uygulamaları bulunmaktadır. Çalışmada yönetsel uyum ve idari kapasitenin uygulanabilirliği de Avrupa Birliği ile Türkiye ekseninde incelenecektir.

Avrupa Birliği'nde Kamu Personel Yönetimi

Bürokrasi biçimi olarak "kamu otoritesi" konsepti benimsenen Birlikte memurların statüsü, Birliğin kendi bürokrasisinin içerisinden istihdam edilen memurlardan oluşmaktadır. Kendi personel tüzükleri bulunan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu, ATET'in 1965 Brüksel Antlaşması'yla tek bir tüzüğe bağlanması, Avrupa Bütünleşmesi sürecinde kamu personel yönetiminin önemli bir adımıdır. 2000 yılında Beyaz Kitap'ın yayımlanması ve dahilinde Topluluğun idari reform çalışmaları ekseninde şekillenen kamu personel yönetimine dair ilerlemeler, AET ve ATET'in 1965 öncesi de tabii olduğu 1962 personel tüzüğünün çağdaşlaştırılması gerekliliğini ifade etmektedir. Nitekim 2004 yılında memurların statüsüne yönelik ve 2013 yılında personel harcamalarında tasarrufa odaklanan

yenilikler ile birlikte Avrupa Birliğinin günümüz personel rejimini oluşturduğunu söylemek mümkündür (Şengül, 2016: 43-44). Birliğin personel rejimi, sözleşmeliden ziyade kadro statüsündedir. Birliğe üye ülkelerde kadro statüsünden sözleşmeli sisteme geçiş yaygın olsa Birliğin memuriyet statüsü üniter yapıda ve tek yanlı işlemler ile kurulmaktadır. Birlik, personel sistemini oluşturmada Komisyon ve Parlamento tarafından kabul edilen personel tüzüğü, içtihatlar, yönetmelikler, AB Temel Haklar Şartı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi enstrümanlarını kullanmaktadır. Memuriyete giriş aşamasında ise merkezi sınav sistemi uygulanmaktadır. 1960-2000 yılları arası kurumların münferit yaptığı sınavlar, yerini 2002 yılında Avrupa Personel Seçme Ofisi tarafından yapılan merkezi sınava bırakmıştır. Personel tüzüğündeki genel şartları sağlayan Birlik vatandaşları, sınavlara katılım gösterebilmektedir. Aynı zamanda Birlik memuriyeti bulunan görevlilerde dini ve siyasal özgürlükler, dernek, sendika ve baskı aygıtlarına üye olabilme, üçüncü kişilere karşı korunma ve hukuka aykırı emri uygulamama gibi hakları bulunmaktadır (Şengül, 2016: 45-48).

Üye ülkelerin personel rejimlerinin, Avrupa Birliği teşkilatlanmasının aksi yönünde seyrettiğini söylemek mümkün olacaktır. Zira hükümetler, istihdam usullerinde 1990'lı yıllardan itibaren esnek çalışma sistemi, bireysel performans, performans ve program bütçe, performansa dayalı bütçe, geçici veya kısmı zamanlı istihdam ve güvenceli istihdam yerine sözleşmeli istihdam yöntemlerini tercih etmektedir (Avcı ve Yavuzdoğan, 2016: 33). İnsan kaynakları yönetimi hususunda AB üyesi ülkelerde en önemli kavramlardan biri esnek yönetim anlayışıdır. Esnek yönetim anlayışı ile iş sözleşmeleri, kariyer molaları iş paylaşımı gibi kanallar oluşturulmaktadır. Böylece kurumsal verimlilik artarken kurumsal maliyetler de düşmektedir (Kurnaz, 2020: 45). Yeni Kamu İşletmeciliğinin yaygınlaştığı Avrupa'da akımın doğal sonucu olan memnuniyet odaklılık, kamu hizmeti sunmada vatandaş yerine müşteri algısı ve neoliberal politikaların yaygınlaşması, üye ülkelerin personel rejimini değiştirmesinin önünü açmaktadır. Weberyen bürokrasinin değişimi, Birliğe üye ülkelerde tek bir istihdam yönteminin bulunmadığının göstergesidir. Üye ülkelerde genellikle çok kademeli ve katmanlı memuriyetler bulunmaktadır. Performansa dayalı ücret ile istihdam edilmiş yönetici ve memurlar, görev süreleri belirli, kadro statüsünde bulunan personel ve daha kısa vade için anlaşılmış teknik personel, danışman veyahut müşavir statüsünde yarı zamanlı olarak istihdam edilen çalışanlar da yer almaktadır (Avcı ve Yavuzdoğan, 2016: 35).

2018 Yılından Önce Türk Kamu Personel Yönetimi

1921 ve 1924 Anayasalarında ilk kez yer bulan personel rejimi 1926 yılında Memurin Kanunu ile mevzuat hâlini almıştır. Planlı Döneme geçiş 1960'lı yıllarda başlayarak personel rejimine dair ilk değişiklik Devlet Personel Dairesi olmuş, kamu personel rejimi çağdaşlaştırılmaya çalışılmıştır (Altan, 2016: 385). Aynı yıl yürürlüğe giren 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, 1970 yılında uygulanmaya başlanmış ve günümüzde hâlen içerik bakımından değişikliğe uğrasa da kullanılmaya devam edilen mevzuat hâlini almıştır. 1980'li yıllarda yeni Neoliberal akımların bir sonucu olarak Yeni Kamu İşletmeciliği akımı, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası ve ulus üstü kuruluşların etkisi gibi koşulsallıkların gölgesinde personel rejimi tekrar değişikliğe uğramıştır. Özellikle Avrupa Birliği'nin OECD ile ortak yürüttüğü SIGMA programı, ilerleme raporları ve uyum belgeleri gibi çalışmaların Türk kamu personel rejimini değişikliğe uğrattığı gözlemlenmiştir. Bu hususta 2001-2005 yılları arasında yürürlükte kalmış Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planları personel rejimine değinerek, norm kadro uygulamaları, kariyer ve liyakat temelli yönetim, kurumlar arası ücret dengesizliğinin giderilmesi, sendikal hakların sağlanması, hizmet içi eğitim, performans temelli ücretlendirme ve yerel yönetimlerde personel sisteminin yeniden

yapılandırılması gibi konulara değinmiştir (Taş vd., 2015: 68).

Avrupa Birliğine uyum çerçevesinde 2003 yılında yürürlüğe giren 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, özel sektöre benzeyen ve piyasa temelli çözümler sunan bir kanun olma niteliği taşımaktadır. Zira kanunda "performans", "iç ve dış denetim", "ölçme ve değerlendirme" gibi piyasa mekanizmalarını kullanan ifadeler yer alarak mali saydamlık ve hesap verilebilirliği arttırma amaçlanmaktadır. Öyle ki, kanunun amacı 1. Maddede *"Kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, hesap verebilirliği ve malî saydamlığı sağlamak üzere, kamu malî yönetiminin yapısını ve işleyişini, kamu bütçelerinin hazırlanmasını, uygulanmasını, tüm malî işlemlerin muhasebeleştirilmesini, raporlanmasını ve malî kontrolü düzenlemektir"* olarak belirlenerek kamu personel rejiminin istikrarsızlığı ve sıkıntılarını çözülmesi amaçlanmaktadır. Kanunun 7. ve 8. Maddelerinde yer alan malî saydamlık ve hesap verme sorumluluğu başlıkları, şeffaflık ve açıklığı arttırıcı nitelikte olup, her türlü kamu kaynağının kullanılma ve işlenilmesi denetiminin sağlanması adına kamuoyuna bilgi verilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Kanunun 9. Maddesindeki stratejik plan ve performans esaslı program bütçe uygulamaları ise, kamu personel rejimini de doğrudan etkileyen hükümlere sahiptir. Kamu idareleri, kamu hizmetlerini ifa etmede bütçeleri ile kaynak tahsislerini, stratejik plan, yıllık amaç ve hedefleri doğrultusunda performans göstergelerine dayandırmalı; program bütçeye uygun olarak yürütecekleri faaliyet ve kaynak ihtiyacını performans göstergelerini de içeren performans programları hazırlamalıdır. Aynı zamanda kamu idareleri, stratejik plan ve performans programlarını inceleme adına veri toplamakla ve analiz etmekle yükümlü olarak toplanılan veri analizlerini idare faaliyet raporlarında göstermekle de yükümlüdür (Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 2003). Kamu mali yönetiminin işleyişi, bütçe türleri ve bütçenin işleyişini de kapsayan Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, kamu personel rejimini de etkileyerek AB uyum çerçevesinde atılan önemli bir adım olma niteliği taşımaktadır. Yeni Kamu İşletmeciliği anlayışının yaygınlaştığı 2000'li yıllar Türkiye'sinde özel sektörün kamuya karşı baskınlığı artmış ve devletin müdahil alanlarını kısaltıcı reformlara gidilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine, kadro statüsünden sözleşme statüsüne, tam zamanlı çalışma prensiplerinden yarı zamanlı veyahut geçici görevlendirme sistemine geçilmesi kaçınılmaz bir durum olmuştur. Bu doğrultuda Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı ve 14.10.2005 tarihli Kamu Personel Kanunu Tasarısı Taslağı, yürürlüğe girmemesine rağmen önemli adımlardır. Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı metninde kamu personel rejimine dair sorunlar başlığında liyakat sisteminin işlenemeyişi, performansa dayalı ücretin bulunmayışı, hizmet içi eğitime önem verilmeyişi, adaletsiz ve eşit olmayan ücret sistemi, mevzuat düzeninin karmaşıklığı ve teşkilatlanmalara dengesiz dağıtılmış personel sayısı gibi sorunlardan bahsedilmiştir (TBMM, 2003). Aynı zamanda personel yönetimi yerine "insan kaynakları yönetimi" ifadesinin kullanılmaya başlanması, Batı'ya eklemlenme gayesinde de önemli bir adımdır. Keza kanunda tam zamanlı ve kısmî zamanlı kamu görevlileri de yeni bir memuriyet statüsü olup, mevcut sistemdeki sözleşmeli veya geçici personel kavramları yerine de "diğer kamu görevlileri" sıfatının kullanılmaya başlanılması önerilmiştir (Al, 2006: 193-194).

Türkiye'nin 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde tam adaylık statüsünü kazanması, idari kapasitesini arttırmaya yönelik reformları da beraberinde getirmiştir. Öyle ki personel yönetimi alanında, 1999 yılında ÖSYM tarafından merkezi bir şekilde uygulanacak olan Devlet Memurları Kanunu ve 2002 yılından itibaren halihazırda uygulanan Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS), istihdam usulleri bağlamında önem taşımıştır. Yine 2010 yılında Anayasa değişikliğinin sağladığı kamu görevlilerinde toplu sözleşmenin önünün açılması, 611 Sayılı Torba Kanun ile sicil sisteminin kaldırılması ve uzman düzenlemelerinin getirilmesi ve 2018 yılına kadar olan sürecin neredeyse tamamını kapsayan taşeronlaşma süreci, 2013 yılında yerel yönetimlerde çalışan sözleşmeli personele kadro verilmesi ve 2018 yılında 850 bin kamuda çalışan taşerona kadro verilmesi hamlelerini de beraberinde getirmiştir (Acar O. K., 2019: 135).

2018 Yılından Sonra Türkiye'de Kamu Personel Yönetimi ve İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş

2018 yılında hükümet sisteminin değişerek Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişin sağlanması, Türk kamu personel rejiminde 2003 yılından itibaren amaçlanan personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçişi sağlamada önemli bir adım olma niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi'nin kurulması, istihdam sağlama adına da gerekli adımlardandır. Aynı zamanda personel atama, ihdas ve iptal işlemleri, bütünüyle Cumhurbaşkanlığı teşkilatlanmasına bağlanmıştır. 2 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, genel kadro ve usule dair düzenlemeleri içerirken 3 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ise üst kademe kamu yöneticileri ile kamu kurum ve kuruluşlarındaki atama usullerine bağlı düzenlemeleri içermektedir. Personel rejimine dair bütün usullerin tek bir merkez ereğe bağlanması, merkezileşme problemini de doğurmaktadır. Zira parlamenter sistemde kamu personel rejiminin idaresi Devlet Personel Başkanlığı (DPB), kadronun yönetimi Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BÜMKO), kamu bürokrasinin oluşturulması Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve kamu personelinin hizmet içi eğitiminin sağlanması TODAİE kurumları tarafından yürütülmekteydi (Albayrak, 2020: 1524). Bu kamu kurumlarının tasfiye edilmesi merkezi koordinasyon hususunda yetkileri Cumhurbaşkanlığı teşkilatına bırakmış ve artık kamu personelinin merkezi koordinasyonu Bakanlıklar, Genel Müdürlükler ve Başkanlıklar aracılığıyla gerçekleşmeye başlamıştır. DPB'nin Başkanlık statüsünden daire başkanlığı seviyesine düşürülerek Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlanması, İdari İşler Başkanlığı'nın içerisinde Cumhurbaşkanlığı Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile DPB'nin ve TODAİE'nin bazı yetkilerini bünyesinde toplaması, DPT ve BÜMKO yerine Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın kurulması ve Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi'nin kurulması merkezi kamu personeli teşkilatlanmalarının Cumhurbaşkanlığı'na bağlandığını kanıtlar niteliktedir. (Albayrak, 2020). Genel olarak 2018 sonrası kamu personel yönetimi, devlete bağlı kurumlardan cumhurbaşkanlığı makamına bağlı kurumlar statüsüne geçmektedir.

AB Bütünleşmesi sürecinde 2018 sonrası kamu personel rejimine yönelik düzenlemeler, genellikle kamu personelinin statüsünü değiştirilmesi üzerine kurulmaktadır. Bu bağlamda 11. Kalkınma Planı bünyesinde yayımlanan "Kamuda İnsan Kaynakları Çalışma Grubu Raporu" çalışmasında "statü" hukukunun değiştirilerek modernleştirilmesi gerektiği saptanmaktadır. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda bahsi geçen personel, işçi ve sözleşmeli olarak gruplandırılan üçlü yapıdaki statü düzenlemelerinin aksine personel sistemi sadeleştirilerek "statü" ve "sözleşme" ilişkisi niteliğinde istihdam edilecek iki başlı bir yapının oluşturulması 2023 Vizyonunda yer almaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 51). Oluşturulması hedeflenen bu yapı şüphesiz, Avrupa Birliği kamu personel rejiminde ve üye devletlerde yaygınlaşmakta olan esnek saat, kısmi zamanlı, yarı zamanlı ve geçici istihdam gibi istihdam şekillerini Türk kamu personel rejimi yapısına entegre etmeye yönelik olacaktır. Benzer şekilde personel rejiminin sadeleştirilmeye çalışılması da Avrupa bütünleşmesinin bir sonucudur. Kamu personelinin verimliliğini arttırma adına stratejik planlamanın personel yönetimleriyle arasındaki ilişkisinin güçlendirilmesi, maaş usullerinin basitleştirilmesi, kariyer uzmanlık sisteminin gözden geçirilmesi, bölgesel eğitimlerin arttırılmaya çalışılması, çevrimiçi personel eğitim sisteminin yaygınlaştırılması ve kamu personeli bilgi sisteminin yaygınlaştırılmaya çalışılması Türk kamu personel rejiminin 2023 Vizyonunu oluşturmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018). 2023 Vizyonunu AB personel rejimi ve kamu yönetimi felsefesi ile paralel şekilde değerlendirmek, politikalar düzeyinde mümkün gözükmektedir. Zira Türkiye'nin personel rejiminin 2002 yılından itibaren modernleştirilmeye çalışıldığı da gözlemlenmekte fakat Birlik ile müzakere düzeyinde kapsamlı bir reformun oluşturulmadığı da belirtilmektedir. Özellikle liyakatsizlik ve kamu personel rejiminin merkezi yapısı hâlen personel rejiminin en önemli sorunlarından biridir. AB ülke raporlarında personel rejimine dair genellikle liyakatsizlik ve kamudaki verimlilik üzerine saptamalar bulunmaktadır. Şüphesiz yapılan

bu değişiklikler, AB Müktesebatına uyum ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı çerçevesinde, ademi merkezileşmenin zıttı yönünde gidildiğinin bir göstergesidir. Kamu personel rejimine dair performans esaslı ücret ve bütçeleme, stratejik planlama, faaliyet raporları, mesleki uzmanlaşma, hizmet içi eğitim, kadro statüsünden sözleşmeli ve hatta kısmi zamanlı istihdama geçiş, esnek çalışma saatleri, memuriyet giriş aşamasında merkezi sınav uygulanması, norm kadro, kamu personeli bilgi sistemlerinin oluşturulması ve yetenek ölçümü gibi alanlarda yapılan reform ve değişikliklerin değerli olmasına rağmen bütünüyle kamu personel rejiminin merkez ereğe bırakılması, atılan adımların samimiyetini sorgulatmaktadır.

Sonuç

Cumhurbaşkanlığı hükumet sistemi, yapılan hukuku düzenlemelerle Türkiye'de merkeziyetçiliği ve bürokrasinin siyasallaşmasını daha çok arttırmış, atamalarda liyakat ilkesi göz ardı edilmiştir. Personel yönetimine dair kronik sorunların ise Avrupa Birliği'ne uyum sürecini olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. 2018 yılından önce ademi merkeziyetçi olarak nitelendirilebilecek idari reformların yönünün merkeziyetçiliğe doğru kaymıştır. Fakat Türk kamu personel yönetimi sisteminin tek sorununun merkezileşme olmadığını da söylemek gereklidir. Türk kamu personel sistemiyle ilgili 2018 yılından önceki ilerleme raporlarında genellikle rüşvet, yolsuzluk ve kamu görevlilerinde etik vurgusunun yapıldığı gözlemlenmiştir. 1998-2003 yılları arasında yayımlanan ilerleme raporlarında, devlet memurlarının sendika kurma hakkına sahip olmaları, merkezi sınav usulleri, kamu görevlilerinin yargılanmasının kolaylaştırılması gibi olumlu değerlendirmeler yer almıştır. Ancak Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu'nun ILO Sözleşmeleriyle uyumlu olmaması gibi olumsuz değerlendirmeler de yer almıştır. 2001 yılına kadar yayımlanan ilerleme raporlarında personel yönetimine dair değerlendirilmelerin sorun alanları daha küçük çaplıdır. 2001 ve 2002 yıllarında yolsuzluk ve rüşvetin bir sorun alanı olarak değerlendirilmeye başlaması yaygınlaşmıştır. Zira 2003, 2004 ve 2005 yıllı ilerleme raporlarında, yolsuzlukla mücadelede Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un kamuda şeffaflığı arttırması bakımından pozitif bir adım olarak görülmesine karşın yolsuzluğun halen temel bir problem olduğu iliştirilmiştir. Kamu görevlilerinin uymaları gereken etik kural mekanizmalarının tam olarak ilerletilemediği de raporlarda yer almış ve Türkiye'nin kamu görevlileri hakkında kapsamlı bir rapor yapılmadığı da ifade edilmiştir. Özellikle 2012 yılı ilerleme raporlarında bahsi geçen "kamu görevlilerine ilişkin kapsamlı bir reform yapılmadığı" ibaresinden, Türkiye'nin 2003 yılından itibaren ortaya koyduğu 5227 Sayılı Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, Kamu Personel Kanunu Taslağı, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu değişikliklerini devre dışı bırakan veyahut yeterli görmeyen bir anlayış içerdiği anlaşılmıştır. Yine 2013, 2014 ve 2015 yıllarındaki ilerleme raporlarında kamu görevlilerinin sendikal hakları eleştirilmiş, mal beyanlarının doğruluğu tartışılmış ve liyakat ile ilgili endişelerin bulunduğu da ifade edilmiştir (Altan, 2016:. 388-390).

2016 yılındaki darbe girişimi sebebiyle devlet içindeki örgüt üyelerini ayıklamaya yönelik gerçekleştirilen ihraçlar yeni personel istihdamlarıyla giderilmeye çalışılsa da kamu hizmetlerinde aksamalara sebep olmuştur (2016 Türkiye Raporu, 2016). 2018 yılı ülke raporunda, Devlet Personel Başkanlığı eleştirilerek insan kaynakları yönetimi hususunda yeterli koordinasyon ve izleme kapasitesine sahip olmadığı da yer almış, beraberinde mevcut yasal çerçevenin liyakate dayalı personel alımı ve terfi usullerinin güvence altına alınmadığı da eleştirilmiştir (2018 Türkiye Raporu, 2018). 2019 yılı ve günümüze kadar yayımlanan ülke raporlarında ise, önceden kısmen hazırlıklı olunan, gelişmenin olmadığı veyahut bir sorun alanı olarak görülmeyen alanlarda da gerilemelerin başladığı gözlemlenmiştir. Özellikle politika oluşturma hususundaki kamu hizmetlerinde bir gerilemenin yaşandığı belirtilen 2019-2022 yılları arasında yayımlanan ülke raporlarında insan kaynakları yönetimi alanında ve hesap

verilebilirlik kanallarının da sekteye uğradığı ifade edilmiştir. Kamu hizmeti sisteminin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi tarafından yeniden yapılandırılması, kamu yönetimini siyasileştirdiği ve politika oluşturma sisteminin merkezileştirilmesine sebep olduğu rapor değerlendirmelerinde yer almıştır Aynı zamanda kamuyla istişare konusunda da gerilemeler yaşandığı söylenmiştir. Kamu hizmeti sisteminde yapılan değişiklikler halihazırda Birlik tarafından yeterli konumda görülmeyen liyakati tehlikeye sokmuş, müsteşar ve müsteşar yardımcılığı makamlarının lağvedilip bakan yardımcılarının Cumhurbaşkanı tarafından atanmasının siyasileşmeyi arttıracağı endişesinden bahsedilmiştir. Bu dönemde kaldırılan Devlet Personel Başkanlığı yerine İnsan Kaynakları Ofisi'nin DPB'nin işlevlerini ne denli yerine getireceği hakkında endişeler de sürmüştür. Ancak İnsan Kaynakları Ofisi'nin kurulması hakkında değerlendirmeler olumlu vaziyettedir. Ek olarak 2018 sonrası yayımlanan ülke raporlarında kamu hizmetlerinin ücretlendirme sistemi kurumlar arasında standartlaştırılmamış ve bu husus şeffaflık sorununu da beraberinde getirmiştir (2019 Türkiye Raporu, 2019). Personel rejimine dair bazı sorun alanları 2018 sonrasında oluşurken 2018 yılı öncesinde yayımlanan ilerleme raporlarında yer alan yolsuzlukla mücadele, rüşvet, kamu görevlilerinde etik ve benzeri konularda ise ilerleme kaydedilmediği saptamalarda raporda yer almıştır. Avrupa Birliği'ne uyum perspektifinden ilerleme raporları ve SIGMA programı göz önünde bulundurulduğunda, 2018 sonrası kamu personel yönetimi ve dolayısıyla insan kaynakları yönetimine geçişte gerilemeler yaşandığı söylenebilmektedir. Ancak 2018 öncesi personel yönetimine dair değerlendirmelerin de olumlu olduğunu söylemek iyimser bir tutum olacaktır. Bu hususta Birlik kanadından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişin personel yönetimine dair yeni sorun alanları oluşturacağı endişesi hâkimdir. Halihazırdaki yapısal problemlerin giderilmesi gerekirken yeni sorun alanlarının oluşması idari kapasitenin arttırılması ve Topluluk Müktesebatının üstlenilmesi yükümlülüklerinin aksamasına ilerleyen dönemlerde sebep olacaktır. Bu doğrultuda personel yönetiminin Avrupa Birliği standartlarına henüz uymadığı da gözlemlenmektedir. Personel yönetimi reformlarının öncelikle kapsamlı ve sistematik şekilde ele alınması elzemdir. Ücret adaletsizliği ve dengesizliği, katı hiyerarşi ve bürokrasi, istihdam usulleri, merkeziyetçilik, siyasileşme, yolsuzluk ve rüşveti önceleyen reformların öne sürülmesi gereklidir. Bu reformların sistematik şekilde ele alınması Türkiye'nin idari kapasitesini arttıracak ve AB – Türkiye ilişkilerinde yeni müzakere boyutlarının açılmasını da sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

2016 Türkiye Raporu. (2016, Kasım 9). Komisyon Çalışma Dökümanı 2016 Türkiye Raporu Ekindeki Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bildirim AB Genişleme Politikasına İlişkin 2016 Bildirimi. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf adresinden alındı

2018 Türkiye Raporu. (2018, Nisan 17). Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bilgilendirme TR TR AB Genişleme Politikasına İlişkin 2018 Bilgilendirmesi. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf adresinden alındı

2019 Türkiye Raporu. (2019, Mayıs 29). Komisyon Çalışma Dökümanı Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesine ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bilgilendirme TR TR AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf adresinden alındı

Acar, O. K. (2019, Ocak 30). Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine: Cumhuriyet Dönemi Kamu Personel Yönetimi Tarihçesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 119-146.

Al, H. (2006, Ocak 1). Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı. *Liberal Düşünce Dergisi*, s. 183 - 197.

Albayrak, S. O. (2020, Aralık 15). Türkiye'de Kamu Personel Yönetiminin Yeni Kurumsal Yapısı ve Kamu İstihdamının Yeni Görünümü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, s. 1517 - 1549.

Altan, Y. (2016, Haziran 13). Türk Kamu Personel Rejiminde Reform İhtiyacı: Reformu Gerektiren Dış Etkenler Ekseninde Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal BİIimler Enstitüsü Dergisi*, s. 381-398.

Avcı, M., & Yavuzdoğan, S. (2016, Ekim 1). Avrupa Birliğine Üye Ülkelerde Esnek Personel Rejimi ve Türkiye Uygulamalarının Kısmi Bir Analizi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, s. 29-56.

Eryılmaz, B. (2018). *Kamu Yönetimi.* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Güler, B. A. (2020). *Kamu Personeli Sistem ve Yönetim.* Ankara: İmge Kitabevi.

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2003, Aralık 24). *Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu.* T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5018&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 adresinden alındı

Kurnaz, S. (2020). Kamuda İnsan Kaynakları Yönetimi: Türkiye ve Avrupa Birliği Uygulamaları. A. Kara, & S. Sönmez içinde, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Güncel Araştırmalar* (s. 23-45). İzmir: Duvar Yayınları.
Ökmen, M., & Canan, K. (2009). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 139-171.

Şengül, R. (2016, Ekim 29). Avrupa Birliğinde Memurların Statüsü. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 41-52.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Kamuda İnsan Kaynakları Çalışma Raporu.* T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KamudaInsanKaynaklariCalismaGrubuRaporu.pdf adresinden alındı

Taş, İ. E., Koçar, H., & Çamur, Ö. (2015). 2004 Sonrası Türkiye'de Kamu Personel Sisteminde Yaşanan Değişiklikler. *Kamu Yönetiminde Değişimin Yönü ve Etkileri - KAYFOR 13* (s. 60-76). Konya: Selçuk Üniversitesi.

TBMM. (2003, Aralık 29). *Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı ile İçişleri, Plan ve Bütçe ve Anayasa Komisyonları Raporları*. Türkiye Büyük Millet Meclisi: https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss349m.htm#:~:text=Kamu%20Yönetimi%20Temel%20Kanunu%20Tasarısı%20ile%20öncelikle%20kamu%20hizmetlerinin%20amacı,mahallî%20idareler%20arasındaki%20işbölümü%20netleştirilmektedir. adresinden alındı

Yılmazöz, M. (2009). Türkiye'de Kamu Personel Yönetimi Sorunu. *Maliye Dergisi*, s. 293-302.

Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Ses Özelliklerinin Çeşitli Parametreler Açısından Değerlendirilmesi

Özcan AKSU[1]
Emel Funda TÜRKMEN[2]

Giriş

İnsan sesi, iletişim ve kendini ifade etme açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Ses, TDK (2021)'e göre, "Akciğerlerden gelen havanın ses yolunda oluşturduğu titreşim" olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, insan sesi bir enstrümandır ve insanın kendini ifade etme aracı olma görevini üstlenmektedir. Pisanski & Bryant (2019)'a göre, "İnsan sesi, zengin bir bilgi kaynağı ve önemli bir kişilerarası iletişim aracıdır" (s. 1). Brinson (1996) da insan sesini bir enstrümana benzetmiştir: "Çoğu müzik aletinde vibratör, jeneratör ve rezonatör bulunur. Vibratör havayı harekete geçirir, jeneratör vibratörü harekete geçiren kuvvettir ve rezonatör titreşimleri güçlendirir veya çoğaltır. Ses üretiminde, ses telleri vibratör, verilen nefes jeneratör olarak görev yapar ve rezenatörler ağız, farenks ve burun boşluklarını içerir" (s. 178).

"Ses, belki de tüm enstrümanlar arasında en kişisel olanıdır çünkü vücudun içinde yer alır. Her insanın fiziksel özellikleri farklı olduğundan, iki ses birbirine benzemez, ancak iyi ses üretiminin temelleri herkes için aynıdır" (Brinson, 1996, s.179). Miller (2017)'ye göre, "Konuşma aracılığıyla iletişim kurulması, şarkı söylemenin başlamasını sağlamıştır. Dolayısıyla şarkı söylemenin tarihi, diğer müzik performans türlerinden daha eski tarihlere dayanmaktadır" (s. 7). Konuşma yoluyla iletişim, insana özgü bir yetenektir ve insanları diğer tüm hayvanlardan ayıran en önemli özelliktir. Konuşmaya ek olarak, tarih öncesi çağlardan beri şarkı söylemek de insanın hem insanlarla iletişim kurma hem de kendini ifade etme aracı olarak eşsiz bir yeteneği olmuştur (Chen, 2016, s. 7).

İnsanda sesin oluşumunu ve kişiye özgü karakter kazanmasını sağlayan üç sistem bulunmaktadır. Akciğerler (jeneratör sistem) enerjiyi, larenks (vibratör sistem) primer ham sesi, rezonans boşlukları (rezonatör sistem) ise sesin kalitesinin oluşmasını sağlamaktadır (Özçimen & Yaldız, 2011, s. 151).

Bu kavramlar sesin özelliklerine göre ele alındığında, her biri diğerini etkilemekle ve birbirine bağlı hareket etmekle birlikte, akciğerlerden gelen hava enerjiyi yani sesin sürekliliğini, desteğini ve şiddetini; vibratör sistem ham sesi ve sesteki entonasyon özelliklerini; rezonans boşlukları ise sesin tını ve gürlüğünü etkilemektedir. Bu özellikler ise sesin karakteristiğini belirlemektedir. Karakteristik özellikler ise çeşitli parametrelerin ortaya çıkmasına ve nitelik açısından oluşan bu parametre ya da değişken özelliklerin tanımlanmasında görev almaktadır. Bu değişkenler frekans, şiddet, parlaklık netlik gibi fiziksel özellikler biçiminde ele alınabilir.

İletişimin en temel enstrümanı olan ses, doğumdan başlayarak yıllar içerisinde kişilerin bireysel farklılıklarına göre değişerek, gelişerek şekil alır. En yüksek frekanslar bebeklik çağındadır ve ergenliğe kadar gelişmesini sürdürür. Çocukluk döneminde alto ve soprano olarak sınıflandırılan ses, ergenlik dönemindeki ses değişimi ile kadın ve erkek sesi olarak

[1] Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Devlet Konservatuavru Yüksek Lisans Öğrencisi
[2] Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Öğretim Üyesi

temelde ikiye ayrılır. En belirgin değişim, bir oktav pesleşen erkek sesinde gözlemlense de kadın sesleri de 1/3 oktav pesleşerek değişim sürecine devam eder (Doğanyiğit, 2015, s. 1)

İlk seslendirmeler bazen doğumdan önce ortaya çıksa da doğum ağlaması üretilen ilk sestir ve frekans ortalaması yaklaşık 500 Hz'dir. Bu yaşta, gırtlağın görünümü primatların gırtlak görünümüne benzemektedir. Çocuk büyüdükçe, ortalama konuşma frekansı yavaş yavaş düşer. 8 yaşında konuşma frekansı yaklaşık 275 Hz'dir. Ergenliğe kadar kadın ve erkek gırtlakları aynı boyuttayken, ergenlikten sonra farklılaşmaya başlar (Sataloff, 2017, s. 47).

Bebeklerin ürettikleri sesler kısa sürede belirli perdelerde, genellikle küçük aralıklarla tekrarlanan müzikal agulamalara dönüşmektedir. Bu seslerin yetişkinler tarafından yanıtlanması büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni, bebeklerin seslerine anlam yüklemeyi çevrelerindeki insanların tepkileri aracılığıyla öğrenmesidir (Phillips, 1992, Dil becerilerinin hızla geliştiği okul öncesi dönemde dilin bir başka biçimi olan şarkı söyleme becerisi de gelişmektedir.

İnsanların fiziksel yapısının en çok değişim gösterdiği dönem olarak bilinen ergenlik (mutasyon) dönemi ses eğitimi alanında da bu eğitimi verenler tarafından en çok zorlanılan dönemlerden biri olarak belirtilir. Çünkü sesin geçiş döneminde olması ve tam olarak belli bir kalıba ve türe sokulamamasından dolayı hem isimlendirmek hem de nitelendirmek zordur. Hem kız hem erkeklerde bu dönemde farklı belirgin geçişler ve değişimler görülür fiziksel değişimle beraber bu değişimin vücudun bütün alanlarında görüldüğü özellikle ses tellerinde belirgin bir şekilde hissedildiği bilinmektedir. Fiziksel ve ruhsal değişimin en yoğun olduğu bu mutasyon döneminde sesin değişimi farklılık gösterse de her iki cinsiyet için bu değişimin gruplandırılması bir o kadar zordur. Çünkü oturmamış ve kendi rengini bulamamış bir sesin nitelik bakımından sınıflandırılması için o sesin oturmuş ve belli bir türe ayrılması gerekmektedir. "Mutasyon dönemi erkeklerde kızlara göre daha açık belirtilerle kendini gösterdiği için uzun yıllar kızların seslerinde meydana gelen değişim fark edilmemiş ve bu nedenle erkek çocuklara kıyasla daha az araştırılmıştır." Doğanyiğit, S. (2020). Bu yüzden geçmiş zamanlardan bu döneme kadar ses eğitimcileri erkek seslerini eğitmede farklı yöntemler ve sistemler geliştirmeye çalışmışlardır. Günümüzde ses eğitimcileri, mutasyon dönemindeki erkek seslerinin doğru yönlendirilmesine odaklanmaktadır. Mutasyon olarak adlandırılan ses değişim dönemi, insan gelişiminin ergenlik döneminde çocukluktan erişkinliğe geçiş evresi olarak nitelendirilmektedir.

Ergenlik dönemi kişilerin yaşam sürecinde biyolojik gelişimin en çok farklılık gösterdiği dönemlerden biridir. Çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde kişilerin cinsiyetlerine bağlı olarak farklı şekillerde ses tellerinde ve sesi oluşturan bölge ve organlarda ki değişim uzunca bir süre devam etmektedir. Bu değişim dönemine geçiş dönemi ya da mutasyon dönemi denilmektedir.

Bu dönem hem erkekler için hem de kızlar için zor bir dönemdir. Kendini keşfetme adına kişiler bu dönemde karmaşık bir rol yaşayabilirler bu karmaşık durum ses değişimi ile birlikte aynı şekilde kişilerin karşılarına çıkabilir. Bu dönemin sağlıklı bir şekilde atlatabilenler varken aynı dönemi sağlıklı bir şekilde atlatmayan kişilerde bulunmaktadır. Bu kişilerin ses her yönden değişim gösterdiği bir dönem olduğu için üzerinde durulması gereken önemli bir dönemdir. Biyolojik ve fizyolojik olarak yaşadığı değişim sağlıklı bir şekilde atlatılamaması beraberinde psikolojik değişiminde getirdiği bir sorunlara yol açabilir. Bu bağlamda bu değişim dönemi tek başına değil bir bütün olarak ele almak gereklidir.

Ülkemizde ses alanında yapılan çalışmalarda özellikle ergenlik (mutasyon) döneminde ses eğitiminin en zor olduğu bilinmekte, hatta bu mutasyon dönemi ses eğitimine yönelik ayrıntılı çalışmalar yapılmamakta ve rastlanmamaktadır. Sağlıklı bir ses için en dikkat edilmesi gereken dönemlerin başında gelen bu dönem maalesef kişilerin bilinçli bir şekilde

yönlendirilmemesi ve bilinçlendirilmemesi yüzünden ses konusunda sorun yaşayan ya da sesi ile ilgili problemlerinin farkında olmayan pek çok insanın olmasına yol açmaktadır.

Ergenlik dönemi, diğer bir adıyla "adolesan çağı", biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan bir gelişme ve olgunlaşmanın yer aldığı çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemidir (Yavuzer, 2001: 262).

Mutasyonu genel olarak şu şekilde tanımlamak mümkündür. Ses hayat boyu değişmektedir. Bireyin dilbilimsel ve iletişimsel gereksinimlerine uyumlu hızlı geçici değişimler, konuşma yaşamımız boyunca yavaş yavaş değişir. Değişimlerin çoğu çok yavaş olur. Ancak bazılarının, özellikle erkek çocukların çocuk sesinden olgun erkek sesine geçişi gibi dramatik etkileri olabilir (Otacıoğlu S. Mart 2017-)

Ses telleri erkeklerde 1cm kız çocuklarda 3-4 mm kadar uzar ve genişlik kazanır. Erkeklerde ses tellerindeki kas dokusunun bağ dokuya oranı daha fazladır. Kızlarda tam tersidir (Cevanşir ve Gürel, 1982)

Mutasyon dönemi klinik bulguları; ses tellerinde hiperemi, fonasyon sırasında mutasyon üçgeni olarak bilinen glottis açıklığı, mutasyonun akustik belirtileri ise sesin falset ve göğüs registerleri arasında gidip gelmesi, kırılması, ton tutma güçlüğü, fazla hava kaybı, tremolo v.b. dir (Cevanşir ve Gürel,1982)

Çocukluk dönemi boyunca larenks de vücuttaki diğer gelişmelere paralel olarak gelişir. Larenksin boyutları arttıkça temel frekansta da değişiklikler olmaktadır. Ağlamanın temel frekansı doğumda 500 Hz, 7 yaşında 286,5 Hz, 8 yaşında 275,8 Hz'dir. Çocuk ve yetişkinler arasında sadece temel frekans açısından değil, rezonans, perde, ses aralığı gibi ses parametreleri açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Çocukların ses aralığı yetişkinlerden oldukça azdır. Çocuklar genellikle ses üretimine sert bir şekilde başlamakta; yetişkinler ise yumuşak fonasyon gerçekleştirmektedir (Özkan ve Demirhan, 2014).

Çocuklar ortalama iki yaşından sonra, bir kelimenin veya ifadenin ritmik tekrarından oluşan şarkıları konuşma perdelerinde söylemeye başlamaktadır. Çocukların bu dönemde müzikal deneyimler açısından zengin bir ortamda bulunması ve yetişkinlerle birlikte şarkılar söylemesi önemli görülmektedir. Çünkü yeterince şarkı söyleyen çocuk, iki yaşına kadar şarkıların bazı kısımlarını söylemeye başlayacak; üç yaşına geldiğinde ise oldukça geniş bir şarkı repertuvarına sahip olacaktır. Bununla birlikte, D4 ile G4 aralığında doğru bir şekilde şarkı söyleyebileceklerdir (Phillips, 1992, s. 70).

Çocukların sesleri ergenlik öncesine kadar gelişmemektedir. On veya on üç yaşına kadar tam olarak işleyen vokal ligaman bulunmamaktadır. Larenks bölgesindeki kıkırdaklar ve birbirine bağlı olan kaslar ve zarlar 6 yaşından itibaren sağlamlık ve güç kazanmaya başlamaktadır. Bu süre zarfında larenks orantısı sabit kalsa da işlevsel bir vokal ligamanın olmaması, çocukların seslerinin çok hassas olmasına neden olmaktadır. Vokal ligamanın gelişim süreci boyunca, çocuk sesleri çok sınırlı bir aralığa sahip olmakla birlikte, yetişkinlerin ses aralığına ve kabiliyetine sahip değildir. Bu yüzden, çocuk sesleri doğru kullanılmadığı takdirde sorunlara açık hale gelebilmektedir (Caldretti, 2017, s.1-2).

Baken ve Orlikoff'un ölçümlerine göre fonasyon süreleri yetişkin erkekte 20 sn, yetişkin kadında 15 sn, çocuklarda ise 10 sn civarındadır (Baken and Orlikoff, 2000).

Weiss'a göre; değişim önce ses sınırının altında bir kalınlaşma olurken üst sesler sabittir. Ardından değişim sırasında tiz sesler gidip gelen bir hal alır ve kaybolmaya başlar ve yeni kalın sesler kalıcı hale gelmeye başlar. Son aşamada ise Kalın sesler kalıcı hale geldikten sonra yeni sesin üst sesleri de kalıcı hale gelir. 15-16 yaşlarda bittiği ön görülen sesteki değişimin son aşamasının 2-3 yıl daha devam edebileceği düşünülmektedir. Bu yüzden de 18-19 yaşlarına kadar erkek çocukların ses türlerini sınıflandırmanın ve ciddi ses çalışmalarının yapılmasının çok büyük yanlış olacağı düşünülmektedir. Değişim öncesini 10-12 yaşları arası olarak

düşünürsek, şarkı sesi parlak bir soprano gibidir ve konuşma tonu orta do civarındadır. Değişim sırasında (12-14) yaşları arasında şarkı sesi elastikliğini kaybeder ve kontrol etmede güçlük çekilmektedir. Konuşma tonu da 2-3 tam ses pesleşmiştir.

1956 yılında McKenzie "Training the boy's changing voice" kitabı ile yeni bir bakış getirmiştir. Ona göre mutasyondaki ergenler ayrı olarak çalıştırılmalıdır. McKenzie değişimden önceki erkek sesini soprano olarak tanımlamıştır. Ancak mutasyon başladığında bu yavaş yavaş alçalan sesi ise soprano II olarak isimlendirmiştir. Sonrasında ise alto ve daha sonra tenor olarak sınıflandırmıştır. Bu sıralama gözetilerek çalıştırmayı önermiştir. Ayrıca bu sesin ne bir çocuk sesi ne de bir erkek sesi kalitesinde olmayacağını eklemiştir (McKenzie, 1956).

MEB (2009), Ergenlik çağını ön ergenlik, ergenlik ve son ergenlik olmak üzere üç dönemde incelemektedir. Ön ergenlik hem erkekler hem de kızlar için önemli olan bir temel eğitim çağıdır. Bedensel büyümenin hızlanması nedeniyle iç ve dış organlarda dengesizlik artmaktadır. Çocuk, fiziksel olarak olgunlaşmaya başlamaktadır (s. 22). Ergenlik, hızlı beden büyümesinin giderek yavaşladığı ve azaldığı dönemdir. Birey, küçük kas gelişimine dayalı işlerde başarılıdır. Son ergenlik ise, bireyin bedensel olarak en güçlü dönemine yaklaştığı evredir. Fizyolojik olarak, bir iş veya meslek için ihtiyaç duyulan tüm becerileri yapabilecek düzeye gelmiştir. Hızla gelişen bedensel değişikliklere uyum sağlamaktadır (s. 23). Çocukluktan yetişkinliğe geçiş olan ergenliği, Abitbol & Abitbol & Abitbol (1999), "Hormonal bir deprem" olarak tanımlamıştır. Batı dünyasında, bir kız için ortalama 8 ila 13, bir erkek için 9 ila 14 yaşları arasında yaşanan bu dönemde, ikincil cinsiyet özellikleriyle birlikte cinsiyete özgü fiziksel ve fizyolojik değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bir kadında, östrojen ve progesteron kadın sesinin ortaya çıkmasını sağlarken; bir erkekte, testosteron erkek sesinin ortaya çıkmasını sağlar. Bu, kadın için bir çocuğun sesinden üçte bir daha düşük; erkek için ise bir oktav daha düşük temel frekans anlamına gelir. Adolesan erkekte bu dönem, 1 ile 5 yıl arasında sürebilir ve erkeklerde, pulmoner kapasite, cardiovascular apparatus, hemoglobin düzeyi ve çizgili kas kütlesi artar (s. 434). Ergenlik döneminde yaşanan hızlı ve düzensiz fiziksel değişimler, koordine olmayan hareketlere neden olmaktadır. Kızlar, erkeklerden bir buçuk ila iki yıl önce olgunlaşmakta ve fiziksel gelişim oranlarında büyük farklılıklar göstermektedir. Hem erkek hem de kızlar, yaşanan hormonal değişiklikler sebebiyle huzursuz ve yorgunluk yaşayabilir. Bu dönemdeki bireyler fiziksel değişikliklere ilgi duymaktadır. Bu, öğretmenlerin ergenlik dönemindeki ses 17 mutasyonuna neden olan fiziksel değişiklikleri vurgulama olanağı sağlamaktadır (Freer, 2009, s. 56). 2.4.2.

Ergenlik Döneminde Psikolojik Gelişim Phillips (1992)'e göre, çocukluktan yetişkinliğe geçiş zamanı olan ergenlik, fizyolojik ve psikolojik değişimlerin etkisiyle güvensizlikle dolu olabilen bir olgunlaşma dönemidir. Ergen psikolojisi genellikle değişken olmakla birlikte, hızlı ve öngörülemeyen ruh hali değişiklikleriyle karakterize edilmektedir. Ergenler, bir anda absürt ve olgunlaşmamış davranabilirken, bir sonraki an ciddi ve düşünceli olabilir (s. 75). Ergenler, ani ve yoğun ruh hali değişimleri yaşarlar. Ani, görünüşte anlamsız enerji patlamaları ile sonuçlanan enerjiyi serbest bırakma ihtiyacı hissedebilirler. Giderek daha bağımsız hale gelir, yetişkin kimliği ve kabulü ararlar. Bu sürecin bir kısmı, akran kabulü konusunda artan bir endişedir. Bununla ilgili olarak hem erkek hem de kızlarda düşük özsaygı ile benlik bilincinde bir artış vardır. Genel olarak genç ergenler kişisel eleştirilere karşı oldukça hassastır (Freer, 2009, s. 56). Ortaokul yıllarında, öğrenciler giderek daha fazla cinsiyetleriyle ilişkili şekillerde davranırlar. Bu, tek cinsiyetli provalar veya korolar için açılan bir kapıdır. Bu koroların söylediği metinler anlamlı ve güncel konularla ilgili olmalıdır, çünkü ergenler önemli toplumsal sorunlarla ilgilenirler. Genç ergenler etraflarındaki dünyaya odaklanmaya başlasalar da kişisel problemlerin, duyguların ve deneyimlerin kendilerine özgü olduğuna inanma eğilimindedirler. Ortaokul öğrencileri, gelişimlerinin başka hiçbir aşamasında kendileri ve başkaları arasında bu kadar çok farklılıkla karşılaşma ihtimalleri olmadığı için psikolojik olarak savunmasızdır (Freer, 2009, s. 56-57).

Bu psikolojik ve fiziksel özellikler ergenlik dönemi çocuklarının ses özelliklerini etkilemektedir. Başlangıçta soprano ve alto ses türü olarak adlandırılan sesler daha sonra tenor bariton ve bas olarak adlandırılan türlerine geçiş yaparlar. Özellikle erkek çocukların seslerindeki değişimin takip edilmesi ve geçişin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi, çocuğun karakter özelliklerini ortaya koyan sesinin sağlığı için oldukça önemli ve aynı zamanda kritiktir.

Bu nedenle ergenlik (mutasyon) döneminde yer alan kişilerin ses türlerinin değerlendirilmesi ve incelenmesi bu dönem içerisinde yer alan öğrencilere sesleri ile ilgili bilgi verilmesi açısından bu çalışmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda araştırmada "Ergenlik Dönemi Öğrencilerin Ses Özellikleri Çeşitli Parametreler Açısından nasıldır? "sorusuna yanıt aramak üzere, öğrencilerin kendi görüşlerine göre, Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Ses Özellikleri fiziksel parametreler (ses gürlüğü, parlaklığı, hışırtılı ve pürüzlü olması, netliği) açısından nasıldır?, Öğrencilerin görüşlerine göre Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Ses Özellikleri sosyal parametreler (dinlenirlik, iletişim) açısından nasıldır? ve Öğrencilerin görüşlerine göre Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Ses Özellikleri duygusal (beğenilme, kendini ifade etme) parametreler açısından nasıldır? soruları çerçevesinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma öğrencilerin çeşitli parametreler açısından kendi seslerini değerlendirmesi amacını taşımaktadır ve ergenlik dönemindeki bireylerin seslerine karşı olan yaklaşımlarını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Araştırma tarama modeline göre yürütülmüş betimsel bir çalışmadır. Öğrencilerin ses özelliklerini kendilerinin değerlendirmeleri düşüncesi çerçevesinde şekillendirilmiştir. Araştırmanın evrenini lise düzeyindeki öğrenciler ve örneklemini Çorlu Lisesi öğrencileri oluşturmaktadır. Gönüllülük esasına dayalı olarak katılan öğrencilere bir anket uygulanmış, ses özellikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın bu evrede görev yapan eğitimcileri ve bu evre çocuklarının seslerine yönelik çalışmalar yapanları aydınlatması arzu edilmektedir.

Verilerin Toplanması :

Araştırma Çorlu Anadolu Lisesi örneklemi üzerinden yürütülmüştür. Çalışmada kullanılan anket etik izinler alınarak yürütülmüştür. Toplam 9,10 ve 11 sınıflardan olmak üzere 703 öğrenci anketi yanıtlamış, toplanan veriler spss programında analiz edilerek bulgulara ulaşılmış ve bulguların yorumlanmasının ardından çeşitli sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Hazırlanan anketin geçerlik güvenirlik çalışmaları yapılmış, cronbach alpha verisi 7'nin üzerinde olduğu tespit edilmiş, anketin geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımları

Yaşları	Sıklık	Yüzde
15	302	43,0
16	225	32,0
17	176	25,0
Toplam	703	100,0

Çocukluktan yetişkinliğe geçiş olan ergenliği, Abitbol & Abitbol & Abitbol (1999), "Hormonal bir deprem" olarak tanımlamıştır. Batı dünyasında, bir kız için ortalama 8 ila 13, bir erkek için 9 ila 14 yaşları arasında yaşanan bu dönemde, ikincil cinsiyet özellikleriyle birlikte cinsiyete özgü fiziksel ve fizyolojik değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bir kadında,

östrojen ve progesteron kadın sesinin ortaya çıkmasını sağlarken; bir erkekte, testosteron erkek sesinin ortaya çıkmasını sağlar. Bu, kadın için bir çocuğun sesinden üçte bir daha düşük; erkek için ise bir oktav daha düşük temel frekans anlamına gelir. Adolesan erkekte bu dönem, 1 ile 5 yıl arasında sürebilir ve erkeklerde, pulmoner kapasite, cardiovascular (damar ve kalp ile ilgili) aparatlar, hemoglobin düzeyi ve çizgili kas kütlesi artar (s. 434). Ergenlik döneminde yaşanan hızlı ve düzensiz fiziksel değişimler, koordine olmayan hareketlere neden olmaktadır. Kızlar, erkeklerden bir buçuk ila iki yıl önce olgunlaşmakta ve fiziksel gelişim oranlarında büyük farklılıklar göstermektedir (Freer, 2009, s. 56). Genel olarak yukarıda da belirtildiği üzere ses değişim dönemi 15-16 yaşlarında tamamlanmakta fakat etkileri erkelerde 18-19 yaşlarına kadar, kızlarda ise 17-18 yaşına kadar devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında araştırmanın örneklemini oluşturan 703 kişinin 302'si %43 oranıyla 15, 225'i %32 oranıyla 16, 176'sı %25 oranıyla 17 yaşındadır. Örneklemin %43'ünü oluşturan yarıya yakın kesiti ergenlik döneminin bitiş evresine henüz girmektedir ve bu açıdan yapılan çalışmadan elde edilen veriler ergenlik dönemine ilişkin elde edilen bilgilerin güvenirliğini arttırmaktadır. Çünkü öğrencilerin dönemi yaşamış ya da içinde yaşamakta oldukları ve sorulacak sorulara yanıt verirken bilgileri dahilindeki soruların yöneltildiği ileri sürülebilir. Veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Kız	420	59,7	59,7	59,7
Erkek	283	40,3	40,3	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Örneklemde yer alan öğrencilerin cinsiyetlerine bakıldığında %59,7'sini kızların, %40,3'ünü erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Burada erkekler için ses değişim döneminin, bu sürecin uzun olması ve seslerindeki fiziksel değişimin çok daha belirgin olması nedeniyle daha kritik olduğu söylenebilir.

Örneklemin bu yapısı ile araştırmada toplanan verilerin bu dönem öğrencilerinin ses özelliklerini ortaya koymak açısından yeterli olduğu sayıltısından hareketle bulgular alt problemler doğrultusunda ele alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın soruları öğrencilerin sesleriyle ilgili çeşitli özellikleri fark etmeleri ve bunu ifade edebilmelerini desteklemek üzere yapılandırılmıştır. Bazı sorular olumlu ve olumsuz bakış açılarını irdelemeye yönelik kontrol amacını da taşımaktadır. Bu yapısı dikkate alınarak alt problemlere yönelik tablolar, tablolardan elde edilen bulgu ve sonuçlar şu şekildedir:

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Ses Özellikleri fiziksel parametreler (ses gürlüğü, parlaklığı, hışırtılı ve pürüzlü olması, netliği) açısından nasıldır?

1- Konuştuğumda duymadıkları için tekrar etmek zorunda kalırım.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	93	13,2	13,2	13,2

Bazen	374	53,2	53,2	66,4
Kararsızım	66	9,4	9,4	75,8
Genellikle	133	18,9	18,9	94,7
Her zaman	37	5,3	5,3	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, % 5,3 oranında öğrencinin her zaman konuştuklarında karşılarındaki kişilerin duymadıkları için tekrar etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Genellikle yanıtını verenlerin oranı %18,9, bazen %53,2 ve hiç yanıtını verenler %13,2 oranındadır.

Bu bulgulara göre, öğrencilerin küçük bir kesimi gibi gözükmekle birlikte %5,3'ünün oluşturan 37 öğrencinin sesinin gür olmadığı, zayıf bir sese sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu durum aşağıdaki yaş ve cinsiyete göre birlikte ele alındığında konuştuklarında duyulmadığı için tekrar etmek durumunda kalan öğrencilerin yaklaşık olarak eşit dağıldıkları görülmektedir.

Bütün bu verilere dayalı olarak 15,16,17 yaş ergenlik döneminin son evresindeki öğrencilerin seslerini duyuramama ile ilgili durumun yaklaşık olarak eşit dağılım gösterdiği çok az bir kesiminde sorun teşkil ettiği anlaşılmıştır.

2- Bulunduğum ortamda sesimin gürlüğü hemen fark edilir.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	125	17,8	17,8	17,8
Bazen	224	31,9	31,9	49,6
Kararsızım	125	17,8	17,8	67,4
Genellikle	157	22,3	22,3	89,8
Her zaman	72	10,2	10,2	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Yukarıdaki tabloya bakıldığında sesinin gürlüğünün fark edildiğini belirtenlerin oranı toplam %32,5 ve hiç fark edilmediğini belirtenlerin oranı ise %17,8'dir. Buradan öğrencilerin genelinin sesinin gürlüğüne ilişkin bir sorun yaşamadığı anlaşılmaktadır.

3- Sesimi bir enstrümana benzetecek olsam flüt veya klarnet gibi üflemeli bir enstrümana benzetebilirdim. (Parlaklık)

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	458	65,1	65,1	65,1
Bazen	82	11,7	11,7	76,8
Kararsızım	98	13,9	13,9	90,8

Genellikle	50	7,1	7,1	97,9
Her zaman	15	2,1	2,1	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Yukarıdaki tabloya göre, öğrencilerin %65'inin seslerini flüt veya klarnet gibi üflemeli çalgılara benzetmedikleri görülmektedir. Burada flüt ve klarnet gibi çalgılar seslerindeki parlaklığı ve netliği ortaya koymak üzere kullanılmış ifadelerdir. Buna göre %65'inin seslerinin çok parlak ve net olmadığı düşüncesine ulaşılabilir. Öğrencilerden sadece %2.1'i her zaman ve %7.1'i genellikle seslerinin üflemeli bir enstrümana benzer olduğunu ya da parlak ve net olduğunu düşünmektedir.

4- Sesim parlak ve net olmadığı için konuşurken etkili olamıyorum.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	320	45,5	45,5	45,5
Bazen	175	24,9	24,9	70,4
Kararsızım	106	15,1	15,1	85,5
Genellikle	75	10,7	10,7	96,2
Her zaman	27	3,8	3,8	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Yukarıdaki tabloya göre, öğrencilerin seslerini parlak ve net bulmadıklarını düşünenlerin oranı %3,8'dir ve buradan seslerinin parlaklığına yönelik bir sorun yaşamadıkları anlaşılmakla birlikte, sesinin farkında olan öğrenci oranının %45'inin ifadenin tersine seslerini parlak ve net olarak algıladıkları ve konuşurken etkili oldukları da söylenebilir.

5- Sesim hışırtılı ve pürüzlü bu yüzden sanki sesimden konuşurken hava geliyor.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	484	68,8	68,8	68,8
Bazen	103	14,7	14,7	83,5
Kararsızım	75	10,7	10,7	94,2
Genellikle	37	5,3	5,3	99,4
Her zaman	4	,6	,6	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Seslerini hışırtılı ve pürüzlü bulmaları öğrencilerde ses problemini işaret eden bir durumdur. Seslerini her zaman hışırtılı ve pürüzlü hisseden öğrencilerin oranı %0,6 oranındadır. Bu durum ses sağlığı açısından oldukça iyi bir oran olarak görülmektedir ve öğrencilerin büyük bir kesiminin ses problemi yaşamadığı anlaşılmaktadır.

6- Sesim hışırtılı olduğu için başkalarının sesimden rahatsız olduğunu hissediyorum.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	486	69,1	69,1	69,1
Bazen	114	16,2	16,2	85,3
Kararsızım	47	6,7	6,7	92,0
Genellikle	42	6,0	6,0	98,0
Her zaman	14	2,0	2,0	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Sesleri hışırtılı olduğu için başkalarının seslerinden rahatsız olduğu hissine sahip olan öğrencilerin oranı %2,0'dır. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, %69.1 kadarı, başkalarının seslerinden rahatsız olmadığını düşünmektedir.

İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Öğrencilerin görüşlerine göre Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Ses Özellikleri sosyal parametreler (dinlenirlik, iletişim) açısından nasıldır?

8- Sesimi dinlemekten hoşlandıklarının farkındayım.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	210	29,9	29,9	29,9
Bazen	113	16,1	16,1	45,9
Kararsızım	172	24,5	24,5	70,4
Genellikle	125	17,8	17,8	88,2
Her zaman	83	11,8	11,8	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Öğrenciler önceki soruda ele aldığımız üzere seslerinin rahatsız edici olmadığını düşünürken, bu sorunun cevabında başkalarının seslerini dinlemekten hoşlandıkları konusunda normal dağılım göstermemişlerdir. Öğrencilerin %29'u diğer insanların seslerini dinlemekten hoşlanmadıklarını düşünmektedir. Sadece %11.8'i hoşlandıklarını belirtmiştir.

9- İletişim becerilerimin odak noktasını sesim oluşturuyor.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	121	17,2	17,2	17,2
Bazen	143	20,3	20,3	37,6

Kararsızım	160	22,8	22,8	60,3
Genellikle	202	28,7	28,7	89,0
Her zaman	77	11,0	11,0	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Tabloya bakıldığında öğrencilerin neredeyse eşit bir şekilde dağılım gösterdiği görülmektedir. Bazen ve Hiç cevabını veren öğrenci sayısı %37.5 iken, Genellikle ve Her zaman cevabını veren öğrenci sayısı %39.7'dir. Öğrenciler iletişim becerilerinin odak noktasını seslerinin oluşturduğuna yarı yarıya katılmaktalardır.

10- Sesimden utandığım için konuşmamaya çalışıyorum.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	524	74,5	74,5	74,5
Bazen	96	13,7	13,7	88,2
Kararsızım	33	4,7	4,7	92,9
Genellikle	31	4,4	4,4	97,3
Her zaman	19	2,7	2,7	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Tabloya göre, öğrencilerin %74.5'i seslerinden utanmamaktalardır. Seslerinden utanan %2,7 öğrenci vardır. Bu sosyolojik açıdan oldukça önemli bir bulgudur. Öğrencilerin ergenlik dönemi ses sorunlarını atlatmış olduklarını da göstermektedir.

11- Başkalarını sesimle etkileyebilirim.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	220	31,3	31,3	31,3
Bazen	126	17,9	17,9	49,2
Kararsızım	141	20,1	20,1	69,3
Genellikle	115	16,4	16,4	85,6
Her zaman	101	14,4	14,4	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Öğrencilerin %31.3'ü başkalarını sesleriyle etkileyemediklerini düşünmektedir. Öğrencilerden %14.4'ü etkileyebildiklerini düşünmektedir. Bu yanıtlardan öğrencilerin seslerini etkili bulmak konusunda yarı yarıya eşit görüş ortaya koydukları söylenebilir.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Öğrencilerin görüşlerine göre Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Ses Özellikleri duygusal (beğenilme, kendini ifade etme) parametreler açısından nasıldır?

12- Sesimi beğeniyorum ve kendimi yeterli hissediyorum.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	98	13,9	13,9	13,9
Bazen	98	13,9	13,9	27,9
Kararsızım	99	14,1	14,1	42,0
Genellikle	181	25,7	25,7	67,7
Her zaman	227	32,3	32,3	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Öğrencilerin %32.3'ü seslerini beğenmektedir. Öğrencilerin %50'sinden fazlası genellikle ve her zaman seçeneğini seçmiştir, seslerini beğenme ve kendilerini yeterli hissetme konusunda olumlu düşündükleri görülmektedir.

13- Çocukluktan ergenlik dönemine geçişte çevremdeki insanlar sesimin değişimi konusunda bana güldüler.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	523	74,4	74,4	74,4
Bazen	77	11,0	11,0	85,3
Kararsızım	40	5,7	5,7	91,0
Genellikle	51	7,3	7,3	98,3
Her zaman	12	1,7	1,7	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Öğrencilerin %74.4'ü ses değişimi döneminde çevrelerinin kendileriyle dalga geçmediklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin %1.7'si ise çevrelerindeki insanların onlara güldüklerini belirtmişlerdir.

16- Çocukluktan ergenlik dönemine geçişte çevremdeki insanlar sesimin değişimi konusunda bana olumlu şeyler söylediler.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	260	37,0	37,0	37,0

Bazen	107	15,2	15,2	52,2
Kararsızım	113	16,1	16,1	68,3
Genellikle	139	19,8	19,8	88,1
Her zaman	84	11,9	11,9	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Öğrencilerin %11.9'u çevresinden ses değişim döneminde olumlu yorumlar duymuşlardır. %37'si ise hiçbir zaman olumlu bir yorum duymadıklarını belirtmişlerdir.

17- Çocukluktan ergenlik dönemine geçişte sesimde kalınlık ve incelik bakımından farklılıklaşmalar oldu.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	147	20,9	20,9	20,9
Bazen	123	17,5	17,5	38,4
Kararsızım	111	15,8	15,8	54,2
Genellikle	164	23,3	23,3	77,5
Her zaman	158	22,5	22,5	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Öğrencilerin %22.5'i her zaman ve %23.3'ü genellikle seslerinde kalınlık ve incelik bakımından farklılaşmaların olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin %20.9'u ise herhangi bir farklılaşmanın olmadığını düşünmektedir.

18- Sosyal çevremde sesimin parlak ve net olduğuna yönelik güzel yorumlar alırım.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	237	33,7	33,7	33,7
Bazen	160	22,8	22,8	56,5
Kararsızım	99	14,1	14,1	70,6
Genellikle	141	20,1	20,1	90,6

Her zaman	66	9,4	9,4	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Tabloya göre öğrencilerin %33.7'si sosyal çevrelerinden seslerinin parlak ve net olduğuna yönelik olumlu ve güzel yorumlar almadıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin sadece %9.4'ü olumlu yorumlar aldıklarını belirtmişlerdir. 16. Sorudaki cevaplara benzer bir sonuç ortaya çıktığı görülmektedir.

21- Ses rengimi ve tınısını beğenmediğim için konuşmaktan çekinirim.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	465	66,1	66,1	66,1
Bazen	105	14,9	14,9	81,1
Kararsızım	61	8,7	8,7	89,8
Genellikle	49	7,0	7,0	96,7
Her zaman	23	3,3	3,3	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Tabloya göre öğrencilerin %66.1'inin seslerinin rengini ve tınısını beğenmeme konusunda bir sıkıntısı olmadığı görülmektedir. Öğrencilerin sadece %3.3'ü seslerinin renginin ve tınısını beğenmedikleri için konuşmaktan çekindiklerini belirtmişlerdir.

22- Ses tonunun ve renginin etkili iletişimde büyük rol oynadığını düşünürüm.

	Sıklık	Yüzde	Geçerli yüzde	Kümülatif Yüzde
Hiç	99	14,1	14,1	14,1
Bazen	112	15,9	15,9	30,0
Kararsızım	88	12,5	12,5	42,5
Genellikle	181	25,7	25,7	68,3
Her zaman	223	31,7	31,7	100,0
Toplam	703	100,0	100,0	

Öğrencilerin %31.7'si ses tonu ve renginin etkili iletişimde büyük rol oynadığını düşünmektedir. Öğrencilerin %14.1'i ise ses tonu ve renginin etkili iletişimde büyük bir rolünün olmadığını düşünmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında genel olarak öğrencilerin seslerine ilişkin olumlu bir tutumlarının olduğu görülmüştür.

Bütün verilere dayalı olarak 15,16,17 yaş ergenlik döneminin son evresindeki öğrencilerin seslerini duyuramama ile ilgili durumun yaklaşık olarak eşit dağılım gösterdiği çok az bir kesiminde sorun teşkil ettiği anlaşılmıştır. Öğrencilerin genelinin sesinin gürlüğüne ilişkin bir sorun yaşamadığı anlaşılmaktadır. Seslerinin çok parlak ve net olduğu görüşünde olanlar %45 oranında dikkati çekmektedir. Öğrencilerin büyük bir kesiminin ses problemi yaşamadığı anlaşılmaktadır. Büyük çoğunluğu başkalarının kendilerini dinlerken rahatsız olmadıklarını belirttikleri görülmüştür. Öğrenciler iletişim becerilerinin odak noktasını seslerinin oluşturduğuna yarı yarıya katılmaktalardır. Öğrencilerin görüşlerine göre Ergenlik Dönemi Öğrencilerinin Ses Özellikleri duygusal (beğenilme, kendini ifade etme) parametreler "seslerini beğenme ve kendilerini yeterli hissetme konusunda olumlu düşündükleri" de anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Abitbol & Abitbol Abitbol (1999) Sex hormones and the famela voice. Journal of Voice. Singular Publishing Group, Inc. Elsevier Inc.

. Brinson, B. (1996). Choral music methods and materials. New York: Schrimer. Choral Music: Methods and Materials - Barbara A. Brinson, Steven M. Demorest - Google Kitaplar

Chen, C.J. (2016). Elements of Human Voice. New Jersey: World Scientific. Elements Of Human Voice - Julian Chengjun Chen - Google Kitaplar

Caldretti, M. (2017). Vocal pedagogy and the adolescent female singing voice (Master's thesis). Retrieved from https://www.proquest.com/dissertations-theses/vocal-pedagogy-adolescent-female-singing-voice/docview/1913941457/se 2?accountid=1105

Cevanşir, B. ve Gürel, G. (1982). Foniatri: Sesin oluşumu, bozuklukları ve korunmasında temel ilkeler. İstanbul: Sanal Matbaacılık

Doğanyiğit, S. (2015). Ses Eğitimi Alan Kadınların Menstrual Döngü-Menstrual, Folliküler ve Premenstrual Evre- Ses Özellikleri. Yayınlanmış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Doğanyiğit, S. (2020). Mutasyon (ses değişimi) döneminde seslerin sınıflandırılması. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,

Freer, PK (2009). Erkek sesleri: Koro müziğinin içinde ve dışında. J. L. Kerchner, & C. R. Abril (Eds.), Hayatımız boyunca müzik deneyimi: Öğrendiğimiz şeyler ve yaptığımız anlamlar (s. 217-236). Lanham, MD: Rowman & Littlefield Eğitimi.

MEB (2009)

Miller, Richard. 2017. "Historical Overview of Voice Pedagogy." In Vocal Health and Pedagogy: Science, Assessment, and Treatment, edited by Robert Thayer Sataloff. San Diego: Plural.

Otacıoğlu, S. (2017). Ergen seslerinde ses değişimi ve eğitimi, MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 15(1), 49-64. Doi: 10.18026/cbayarsos.297841

Phillips, K.H. (1992). Teaching kids to sing. New York: Mc Millan.

Pisanski, K., & Bryant, G. A. (2019). The evolution of voice perception. In N. S. Eidsheim & K. L. Meizel (Eds.), The oxford handbook of voice studies (pp. 269–300). New York, NY: Oxford University Press

Sataloff Professıonal voice : the science and art of clinical care (2017)

Yeni Bir Oluşum: Sosyal Medya Dili

Adiye ŞİMŞEK[1]

Giriş

Türk Dili

Türk dili, ifade gücü yüksek bir dildir. Mecaz anlamlı sözcüklerin çeşitliliği, deyimler ve atasözlerinin anlam boyutları, çok eski dönemlerden bugüne takip edebildiğimiz yazılı ve sözlü eserlerin derinliği bunu ispatlar durumdadır.

İlk metinlerinden itibaren gelişmiş bir gramer ve anlatım gücüyle başlayan Türk yazı dilinin hiçbir kopukluk olmadan geniş Türk Dünyasının herhangi bir noktasında örnekler vererek çağımıza kadar geldiği tarihî bir gerçektir (Öner, 2018:1).

Konuyla ilgili pek çok destekleyici cümle vardır:

- Türk Dili, Türk Milletinin kalbidir; beynidir."- Mustafa Kemal Atatürk.
- "Bundan böyle divanda, dergâhta, bârgâhta, çarşıda ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır."- (4.5.1278 tarihinde Karamanoğlu Mehmet Bey).
- "Başka dile uymaz annenin sesi,

  Her sözün ararsan vardır Türkçesi"- Ziya Gökalp.
- "Bu dil ağzımda annemin sütüdür." - Yahya Kemal Beyatlı.
- "Türkçem, benim ses bayrağım!" -Fazıl Hüsnü Dağlarca.
- "Türkçenin derinliklerine dalınca, gözlerime on sekiz bin evrenden daha yüksek bin evren göründü."- Ali Şir Nevai.

"YÖNTEM

Türk dili sahip olduğu incelikleri bugün de korumaktadır. Fakat çeşitli sosyal mecralarda Türkçenin kullanımında görülen çağın getirilerinden kaynaklı yeni şekiller, farklı başlıklar altında incelenebilir durumdadır ve bu anlamda yeni bir dil oluşumu göze çarpmaktadır. Özellikle sosyal medya iletişim araçlarında görülen yeni söylem şekillerine dikkat çekmek, fark etmeden yapılan yanlışları irdelemek ve konuyla ilgili fikir üretmek çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Sosyal medya dili, karşılıklı konuşmayı ya da sohbet etmeyi dahi unutturan dil konumuna gelmiştir. Bugün sosyal medya araçları takip ve kontrol edemediğimiz ölçüde

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Avrasya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, , ORCID:0000-0002-4215-3131

fazladır. Bundan dolayı bu ortamlarda görülen evrensel boyutta yeni bir dil oluşumu da kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Türkçesi Varken Kullanılmaya Devam Eden Yabancı Asıllı Sözcükler

Aşağıda belirtilen sözcüklerin tercih edilmesi alışkanlık, popülarite gibi kavramlarla açıklanabilmektedir. Burada irdelenen yabancı asıllı olan sözcüklerin kullanılması değil, Türkçesi varken Türkçe şeklin tercih edilmemesidir.

- *Kampüs-yerleşke*
- *Full-tam*
- *Objektif-nesnel*
- *Monoton-sıradan*
- *Modern-çağdaş*
- *Mesaj-ileti*
- *Fobi-korku*
- *Trend-eğilim*
- *Deep freze-derin dondurucu*
- *Catering-yemek hizmeti*
- *Antre-giriş*

Sık Karşılaşılan Anlatım Bozuklukları

Günlük hayatta hem konuşma hem de yazı dilinde ortaya çıkan anlatım bozuklukları anlatımın açık olmasını engellemekte, yanlış anlamalara neden olmakta ve iletişimi zorlaştırmaktadır. Anlatım bozuklukları anlam boyutunda olabildiği gibi yapısal boyutta da olabilmektedir. Aşağıda sık karşılaşılan anlatım bozuklukları ve bunların nedeni açıklanmıştır.

- *Kardeşim soruları hemen çözüverdi.*

(Aynı anlamı veren sözcüklerin birlikte kullanılmasından kaynaklanmaktadır.)

- *Tam üç yıla yakın bir zaman insanlık dramı yaşandı burada.*

(Anlamca çelişen sözcüklerin birlikte kullanılmasından kaynaklanmaktadır.)

- *Politika konusunda gençleri azımsamak doğru değildir.*

(Altı çizili sözcüğün anlamının cümlenin anlamına uygun düşmemesinden kaynaklanmaktadır. "Azımsamak" miktar bakımından az bulma ile ilgilidir. Bir kilo portakal azımsanabilir. Bu cümlede "küçümsemek" tercih edilmelidir.)

- *Yeni okula geldim ki ders zili çaldı.*

(Okul mu yenidir yoksa okula gelme eylemi mi yeni/henüz yapılmıştır, anlaşılmamaktadır.)

- *Şoför hatalı sollama yapmış, bütün yolcuların canı burnuna gelmişti.*

(“Canı burnuna gelmek” deyimi *sıkılmak/bunalmak* anlamına gelmektedir. Yukarıdaki cümlede *korkmak* anlamına gelen “yüreği ağzına gelmek” deyimi kullanılmalıdır.)

- *Gazeteci bayanın sözlerini dikkatle dinledi.*

(Gazeteci sözcüğü bayanın sıfatı mıdır yoksa ayrı bir kişiden mi bahsedilmektedir, anlaşılmamaktadır.)

- *Bırak patates doğramayı, yemek bile yapamaz o.*

(Yemek yapmak, patates doğramaya göre daha fazla hüner isteyen bir iştir. Cümlede mantık hatası vardır. Doğru cümle, “Bırak yemek yapmayı patates bile doğrayamaz o.” şeklinde olmalıdır.

Yukarıda örneklenen anlatım bozuklukları çoğu zaman, doğru kullanımı bilmemekten değil, dilin kuralarına uyma konusunda hassasiyet gösterilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Ruh Hâllerini Anlatmak İçin Emojilerin Kullanılması

Emoji, elektronik iletilerde ve internet sitelerinde anlatılanları zenginleştirmek için kullanılan bir uygulamadır. Emojiler, yüz ifadeleri, nesneler, yerler, hava durumu türleri ve hayvanlar dâhil olmak üzere çeşitli türlerde karşımıza çıkmaktadır. Bazen de karakterlerden oluşturulmaktadır.

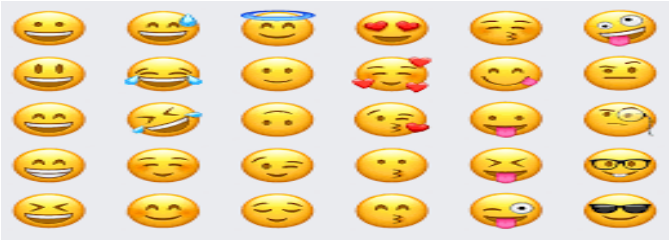

Burada tartışılan, emojilerin kullanılıyor olması değil, anlatıma hâkim duruma geçmesi ve bu konuda farkındalığın oluşmamış olmasıdır. Dikkat edilmesi gereken, emojilerin duyguları anlatmada sözcük ve cümleler kadar etkili olamayacağıdır.

Kısaltmalar

Özellikle *WhatsApp* mesajlarında ve maillerde çok karşılaşılan *“Slm (selam), nbr (naber), mrb (merhaba), cnm (canım), kib (kendine iyi bak)”* gibi kısaltmalar dil bilgisinin anlatım alanını daraltmakta ve işlevini kısıtlamaktadır.

Türk Dilinin Kurallarına Aykırı Kelime Oluşturma

“Likela-, favla-, stalkla-, trolle-, fulle-” ifadeleri yabancı kökenli sözcüklere, Türkçedeki en işlek eklerden biri olan “-le, -la” isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşmuştur.

Yukarıdaki örneklerden bazılarını sözcük türetme yönünden inceleyecek olursak;

“Stalk” sözcüğü, *“sosyal medya platformlarında bir kişinin başka bir kişiyi araştırması, sosyal medya hesaplarından gizlice takip etmesi, gözetlemesi ve paylaşımlarını incelemesi”* anlamına gelmektedir. Yani sözcük, bir eylemi karşılamaktadır. Zaten eylem görevinde olan bir sözcüğe, yanlış bir kullanımla isimden fiil yapım ekinin getirildiği görülmektedir.

"Full" sözcüğü *"tam dolu"* anlamında bir sözcüktür. Fakat bu sözcüğe getirilen isimden fiil yapım eki "fulle" şeklinde "ful" sözcüğüne eklenmiş olmaktadır. Dolayısıyla yanlış bir kullanım oluşmaktadır.

Yeni Birleşik Eylemlerin Oluşumu

Birleşik eylemler ya da bileşik fiiller, bir eylemi karşılamak üzere birden fazla sözcüğün bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Bu eylemler bazı dil bilgisel ölçütlere göre oluşturulmaktadır. "*Yardımcı eylemle oluşanlar, kurallı birleşik eylemler ve deyim hâlindeki birleşik eylemler"* olmak üzere çeşitlere ayrılmaktadır.

Örneğin *"rica et-, memnun ol-"* yardımcı eylemle oluşturulmuştur. *"Çözüver-, yazabil-"* eylemleri kurallı birleşik eylemlerdir. *"Gözden düş-, etekleri zil çal-"* gibi kalıplaşmış ifadeler ise deyim hâlindeki birleşik eylemlere örnektir.

Bugün yukarıdaki kullanım şekillerinden esinlenilerek oluşturulmuş fakat dil bilgisi kuralları dışına çıkmış bazı yeni birleşik eylemler kullanılmaktadır. *"Tweet atmak, mention etmek, selfie çekmek, profil ayarlamak, paylaşım yapmak, hikâye atmak, chat yapmak, modu düşmek…"* bu eylemlerden sadece birkaçıdır.

"Mention" bahsetmek, anmak anlamlarına gelmektedir yani eylemi karşılamaktadır. *"Mention etmek"* ifadesinde eylemin yanına yine bir eylem getirilmiş ve yanlış bir kullanım oluşmuştur.

"Selfie" özçekim demektir. *"Selfie çekmek"* ifadesiyle *"özçekim çekmek"* anlamına gelen yanlış bir yapı oluşmaktadır.

Hikâye anlatılan, yazılan ya da okunan bir düz yazı şeklidir. *"Hikâye atmak"* yerine *"hikâye paylaşmak"* ifadesi tercih edilebilir.

"Mod" sözcüğü Türkçede *"usul, tarz"* anlamına gelir. Fransızca ve İngilizce *mode "usul, tarz"* sözcüğünden alıntıdır. Dilimize İngilizceden geçen *"mood"* sözcüğü ise *"ruh hâli, mizaç, hâl, anlık ruh durumu"* anlamlarına gelmektedir. *"Modu düşmek"* ifadesi bugün Türkçede *"havasında olmamak, keyfi olmamak"* anlamlarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla yukarıda belirttiğimiz ikinci anlama (mood) uygundur. Bundan dolayı "modu düşmek" yanlış bir kullanımdır.

Sosyal Medya Dilinden Seçmeler

Aşağıda sıralanan örnekler farklı sosyal mecralarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Parantez içerisinde verilen karşılıklar-anlamlar, genel kabule göre verilmiştir. Bunları anlamak ya da anlamlandırmak için özel bir sözlüğe gereksinim vardır.

Olaay (beğeni ve şaşkınlık ifadesi), boş yapmak (gereksiz söz ya da davranış), atar-gider yapmak (trip atmak), kaarşim (kardeşim), dewamke (devam et), eziklemek (aşağı görmek, küçümsemek) sista (kız kardeş), duyar kasmak (duyarlıymış gibi görünüp karşı tarafı duyarsızmış gibi gösterme çabası), efso (efsane), zortlamak (şok olmak), çok kalp (aşırı sevmek), yeto (yeter) v.b. sözcüklerin konuşma diline de girmiş olması ve özellikle genç kuşak arasında normalleşmesi, endişe vericidir.

SONUÇ

Çalışmadaki amaç neyin doğru neyin yanlış olduğunu dikte etmek değil, Türkçenin çok çeşitli kollardan maruz kaldığı etkilere dikkat çekmek ve bu konudaki farkındalığı artırmaktır.

Konuyla ilgili küresel boyutta değerlendirme yapıldığında ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır:

- Bugün *"sosyal medya dili"* denilen bir oluşum vardır ve herkes bir şekilde buna maruz kalmaktadır.
- Adı geçen oluşumun küresel iletişimi hızlandırdığı, bilgiye daha pratik bir şekilde ulaşılmasını sağladığı kabul edilmelidir.
- Coğrafi açıdan birbirinden binlerce kilometre uzakta olan bilim insanları, sosyal iletişim ağları sayesinde birbirini takip etmekte ve mevcut gelişmelerden haberdar olmaktadır.
- Yukarıdaki sebeplerle *"sosyal medya dili"* küreselleşmeyi hızlandıran ortak bir dil şekline evrilebilir ve doğru kullanılırsa tüm insanlık için faydalı, uluslararası sonuçlar ortaya çıkarabilir.
- Sonuç olarak sosyal medyada dilin kullanıcıları insanlardır. Buradaki ölçütleri belirleyecek olan, yine insanoğludur.

KAYNAKÇA

Banarlı, N. S. (2010). *Türkçenin Sırları*. İstanbul: Kubbealtı.

Çakır, H. ve Topçu, H. (2005). Bir iletişim dili olarak internet, Erciyes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Erciyes, 19 (2), 71-96.

Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara. Grafiker Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2010). *Türk Dili Tarihi*. Ankara. Akçağ Yayınları.

Hepçilingirler, F. (2016). *Türkçe Off*. İstanbul: Everest Yayınları.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öner, M. (2018). Türk Dünyasında Modernizm ve Dil Gelişmesi. *Yeni Türkiye*. 24 (101), 94-102.

Sinanoğlu, O. (2010). *Bye Bye Türkçe*. İstanbul. Bilim ve Gönül.

Tahiroğlu, T.; Yıldırım, F. (2006). *İnternette Türkçe Kullanımı Sorunları, Türkçenin Çağdaş Sorunları* (Haz. Gürer Gülsevin), Ankara: Gazi Kitabevi.

Tarcan, A. (2006). Sanal Dünyada Dil Savaşları. *Üniversite ve Toplum Dergisi*. 6 (1), 1-9.

Tuna, O. N. (1997). Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Emojilerin anlamı-30.1.2023- https://blog.teknosa.com/yasam.

Resimlerle Rembrandt'ı Anlamak (Işık ve Gölge)

Nurşen Gülden[1]

Barok Sanatı:

16. yüzyılın son çeyreğinden 18 yüzyılın son çeyreğine kadar uzanan zaman süreci zarfında Avrupa sanatına hâkim olan akıma verilen addır. İtalya'dan başlayıp tüm Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Bu dönem 16. Ve 17. yy yazarları ve felsefecileri (Leibniz, Spinoza ve Descartes)'in akılcılık felsefesinin etkisi tartışılmazdır. Toplumu, devleti, dini ve eğitimi, insan özgürlüğü ve mutluluğunu arttırmak için yeniden düzenlemeye çalışmışlardır(Ercan, D.Y 2016. s.43). Bu değişim 1545 'te Luther ve John Calvin (1509-64) ile başlayan Karşıt Reform hareketi ile kendini göstermiştir. Barok sanatı oluşumundan kilisenin, papalığın ve Engizisyon'un önemli bir katkısı olmasına rağmen bu sanatın özünü teşkil eden ruh dünyevi ve sivil bir niteliğe sahiptir. Aynı zamanda Avrupa'nın büyük sömürge imparatorluklarını oluşturmaya başladı bir devrin sanatı olarak, kendinden emin güçlü bir sanat anlayışıdır (Beksaç, E,1995, s. 56). Barok sanatı oluşumunda savaşların ne kadar büyük etkisi olsa da gününü gün eden dünyanın tadını çıkaran burjuvazi bir anlayış görülmektedir.

Barok Resmi:

Barok resim sanatı bölgelere göre biçimsel farklılıklar gösterirken çizginin renk geçişlerinin ve açıklığın yerine belirsizlik almıştır Rönesans sanatındaki geometrik ve sınırlı formlar, çizgiler, renkler ve ışıklar dağıtılmış formların psikolojik etkisinin kaynağı olarak renk anlayışı hâkim olmuştur. Işık gölgenin etkin kullanımının altında renklerde derin bir duyarlılık görülür (Turani, A. 1992). Barok resminde betimlenen gerçeklik resmin dışında da sürüp giden doğal bir gerçekliğin bir parçası olduğu izlenimini vermiştir özellikle Bu bağlamda tavan resimleri önemli bir yere sahiptir. Tavan resimlerindeki coşkunluk, hareket ve ihtişamın mimari elemanlarla mekânın gökyüzüne doğru uzaması ve gökyüzünde sonsuzluk duygusu sağlaması, gerçeklik duygusunun Barok yansımasını oluşturur ve mekân resmin bir parçası haline getirir.

Barok resimde vurgu nesnenin sınırları üzerindedir. Göz düzlemsellikten derinliğe doğru çekilir ve nesneleri önden arkaya doğru derinlemesine aldılar. Bu dönemde klasik çağın kapalı formu Barok ile çözülür, açık şekle dönüşür. Klasik sanatta görülen bir eserin parçalarının birbirinden bağımsız oluşu birliktelik sağlamazken, Barokta bağımsız kısımlar birbiriyle adeta ahenkle dans eder. Tam simetri kaybolur, serbest stille denge arayışı ortaya çıkar. Dengesizlikten bile denge çıkaran Barok renk ve ışığı kompozisyonun vazgeçilmez bir parçası haline getirir.(Ercan, D.Y 2016. s.57)

Bu dönemde yapılan eserler Rönesans eserleri gibi dengeli değildir. Gösterişli ve ihtişamlı bir üslup olan Barok oldukça abartılı, gösterişli bir çizgide ilerler. Bu dönemde duygusal yönü ağır basan hayatın içinden resimler üretilmiştir. Bu bağlamda görkem, aşırılık ve ışık-gölge Barok dönemin en belirgin özellikleri diyebiliriz. "Gerek konunun gerekse güçlü duygusal enerjinin açık bir şekilde aktarılması sayesinde iyi tanımlanmış ve eksiksiz figürler, eserlerin tipik özelliklerindendir" (akt. Farthing, 2017, s. 213).

[1] Kahramanmaraş İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, n.ressam@hotmail.com, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Avşar Kampüsü, Onikişubat/ Kahramanmaraş, ORCİD-İD. 0009-0005-3570-4854

Bu çalışmada Barok ressamlarından olan Remrandt Van Rijn hayatını ve resimleri derinlemesine incelemeye çalışılmıştır. Yaşamındaki inişler ve çıkışların resimlerine yansımaları anlaşılmaya ve ışık ve gölgedeki ustalığı analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın içerisindeki bilgiler literatür taraması yapılarak döneme ait yerli ve yabancı kitap, makale, sergi kataloğu ve internet kaynakları incelenerek elde edilmiştir.

Barok resminin önemli sanatçıları:

Barok Resmin gerçek kurucusu ve beklide en güçlü öncüsü olan ressam Caravaggio 1573 1610 sanat tarihinin en büyük ve önemli dehalarından biridir bütün bir çağın resim anlayışına yön verdiği gibi kendisini takip eden kuşaklar üzerinde derin izler bırakmış ve birçok ressam tarafından takip edilen bir tarzın da kurucusu olmuştur Caravaggio en büyük özelliği resimlerinde kullandığı chiaroscuro* tekniğidir. Gerçekçi gözlemlere dayanan eserlerinde keskin bir doğallık ve hatta yaşamın derin bir çarpıcılıkla yansıtıldığı trajik bir hava vardır Bu sebeple de Caravaggio resim tarihinin en kritik noktalarından birinde önemli bir konum işgal etmektedir (Beksaç,E,1995, s. 58)

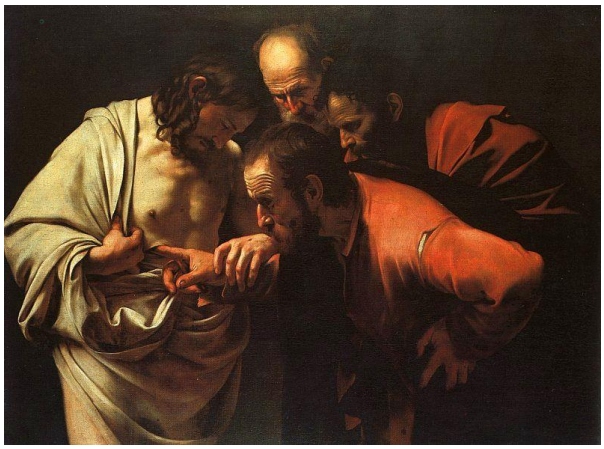

Görsel 1: Şüpheci Tomas, Michelangelo Merisi Caravaggio, 1602-1603

Bu tarz, içlerinde devrin güçlü ve gerçekçi portre ressamı İspanyol Velazquez gibi büyük ustaların bulunduğu 17 yüzyıl sanatçıları tarafından çok daha geliştirilmiştir. 1649'da Velazquez Papa X. İnnozenz' sin portresini yapmış onu göründüğü gibi resmetmiştir. Rönesans sanatçılarından Raphael, Papa X. Leo'yu ve II. Julius' u yüksek bir din adamının onurlu ve ağır havasıyla resmetmiştir. Oysa Velazquez Papayı o gözle görmemiş, duruş bakımından temsil edici bir anlatımda olmasına rağmen yapıtta sanatçı gerçekçi bir karakter incelemesi ortaya koymaktadır. Bu resim basit bir karakter etüdünün dışında yenilikler de getirmiştir. Örneğin kumaşın üzerindeki ışık oyununu geniş fırça ve boya çırpıştırmalarıyla anlatır. Bu yenidir ve sanatçı taze bir boya zevkini keşfetmiştir. Yapıtta obje değil anlatım önemlidir. (Turani, A. 1992). Papanın karakterini, ifadesini o kadar iyi yansıtır ki amaç sanki Papa'nın gücünü göstermekten ziyade, bir insanın gerçek duygusunu göstermek gibidir. Barok resim sanatının yaratıcıları arasında Annibale Carracci, Adam Elsheimer de yer almaktadır.

Görsel 2: Velazquez Papa X. İnnozenz 141 x 119, 1650

Flaman resminin en büyük Barok ressamı tüm zamanların ve bütün Barok devrinde en güçlü sanatçılarından biri olan Pierre Paul Rubens (1577-1640) çağına damgasını vurmuştur. Flaman resmine tam anlamıyla yön veren sanatçı bütün Avrupa çapında da ün sahibiydi. Onun anlayışı ışık, renk, ihtiras, arzu ve hareketlerle yoğrulmuş ihtişamlı bir biçimde göz alıcı eserler yoluyla seyirciye intikal etmektedir Rubens atölyesinde yetişen Jacob Jordaens (1593 1678) ve Anthony Van Dyck 1599 1641 flaman resminin diğer önemli sanatçılarıdır.(Beksaç, E,1995 s. 63)

Görsel 3 : Pierre Paul Rubens, Amozanların Savaşı,121 x 166, 1618

Gündelik sahneler, doğa manzaraları gibi olağan sahneler ve bunların ardına gizlenen dini ve ahlakçı temaları işleyen Hollanda Barok resminin tipik bir özelliği de ressamların belirli konulara bağlı kalarak sadece bu konularda uzmanlaşmışlardır. Çok yönlü ustalardan biri olan Vermeer Van Delft (Johannes Vermeer (1632-1675) en gözde konuları gündelik yaşam sahnelerinin geçtiği kapalı mekânlardan kaynaklanan Inter…/ Interior sahneleridir. 17 yüzyıl içinde Rembrandt'ın çağdaşı olarak sayılan bir diğer ressam Frans Hals (1580 [1584]-1666)'dir. Grup portreleri denilince akla gelen ressam bireysel portrelerinde de hünerini sergilemiştir. Işık ve gölgelendirme de kendine özgü tekniği ile dikkat çeken ressamın içten ve samimi bir ifade biçimi vardır(Beksaç, E,1995, s. 67)

Rembrandt Van Rijn:

Rembrandt doğduğunda Hollanda da sanat:

Rembrandt 1606'da doğduğunda "Hollanda'da sanatın canlandığı ve daha sonra Felemenk sanatının altın çağı olarak nitelenen 1600- 1700 döneminin başına denk gelmektedir. Sürekli İspanya ile savaşta olunsa da (Flemenk Cumhuriyeti'nin İspanya'yla yaptığı Seksen Yıl Savaşları) yeni bir Cumhuriyet kurulmuş ve birleşik eyaletlerdeki yaşamı hevesle betimleyen sanatçılar da çoğalmıştır. Felemenk Cumhuriyeti'nin Protestanlığı benimsemesi ile daha önce sanatçıların başlıca ekmek kapısı ve hamilik alanı olan altar resimleri, dini heykeller ve prensler yapılmasından vazgeçilmiştir. Bunun yerine, zengin patronlardan el işçilerine kadar, portreler, manzaralar, natürmort eserlerin talep edildiği bir sanat pazarı olmuştur. Düzenli kurulan sanat pazarlarını ve yıllık sanat fuarlarını ziyaret eden insanlar resimler gravürler ve desenler arayarak sanatçılara yatırım yapma peşindeydi." (Ormiston, R, 2014, s. 10) Bu durumu Rosalind Ormiston, Rembrandt Kitabında kilisenin, krallığın ve zengin aristokratların yerine orta sınıf burjuvazisinin ve hamiliğin el değiştirdiğini, ayrıca insanların evlerinin resimlerle dolu olmasının nedenini onları fuarda yeniden satıp kar amacı güttükleri olarak açıklar

Rembrandt'ın yaşamı:

Rembrandt 15 Temmuz 1606'da Leiden (eski Flemenkçe Leyden)' de doğmuştur. 17 yüzyılda bir endüstri şehri olan Leiden Amsterdam'dan sonra en kalabalık ikinci kentidir. Protestanlığı benimseyen Rembrandt'ın babası Harmen Gerritszoon Van Rijn (y. 1568-1630) Ren nehri sahilinde bir değirmencidir. Leiden idaresinde rol alan, soylu bir aileden gelen Rembrandt'ın annesi Cornelia Neeltgen Willems Van Zuytbrouk (1568-1640)'dur. Katolik olan Cornelia'nın 1640 yılındaki ölümüne ait kayıtlarda pek çok mülkü ve toprağı olan varlıklı bir kişi olduğu belirtiliyor. Rembrandt çiftin dokuz ya da muhtemelen on çocuğundan sekizincisi ve en küçük oğludur. Parlak ve zeki bir çocuk olan Rembrandt yedi yaşından itibaren Latince okuluna ondört yaşından itibaren ise edebiyat öğrencisi olarak Leiden Üniversitesine gider. Fakat burada geçirdiği süre bilinmeyen nedenlerden ötürü kısa olmuştur. Kararlı ve dik başlı olan Rembrandt 'ın üniversiteyi bitirmeme kararı ailesine hayal kırıklığına uğratmıştır. Ancak sanatsal yeteneklerini fark eden ailesi onu Leidenli ressam Jacob Van Swanenburgh(1571-1638)'un yanına çırak olarak verirler. Ressam Jacob'ın babası yağlı boya ve cam üzerine portre ressam olarak tanınmış biridir ve Peter Paul Rubens (1577-1640) ile bağları vardır. Bu bağ Remrandt'ın, Rubens'in eserlerini yakından incelemesine vesile olmuştur.(Ormiston, R. 2014, s. 19) Ateşi tasvir etmede usta olan Jacob, Rembrandt'ı büyük oranda etkilemiş sanatın tüm inceliklerini öğretmiştir.

Rembrandt 1622-1624 civarında Amsterdam'ın en ünlü ressamlarından Pieter Lastman (1583-1633) ile 6 ay çalışır ve sonra Leiden'e geri döner. Leiden'de Jan Lievens (1607-1674) bir ortak atölye kurar. Bu yarı zamanlı ortaklık Rembrandt'ın sanat camiasına girmesini sağlar. Oranje Prensi Frederik Hendrik'in Bakanı Constantijn Huygens (1596-1687)'in Rembrandt ve Lievens'i övmesi onların saraydan ve başka önde gelen kişilerden siparişler almasını sağlamıştır. Rembrandt figürlerinde aklından geçeni tuvale yansıtan üstün bir yetenekti. Sanatının bu ilk dönemlerinde birçok mitolojik konuları, dini konuları olağanüstü bir gerçeklikle tuvale aktarmıştır.(Ercan, 2016. S. 64)

"Yahuda Otuz Parça Gümüşü İade Ediyor (1629)" eserinde hafif pastel tonların ağırlık kazandığı, yumuşatılmış paletinin ve Caravaggio'nun chiaroscuro tekniğini kullandığı bir eserdir. Bu tekniği ustası Pieter Lastman'dan öğrendiği düşünülmektedir. Aynı zamanda cennetten süzülen bir hüzme gibi parlayan görkemli bir ışık çalışması içerir.

Görsel 4: Yahuda Otuz Parça Gümüşü İade Ediyor, 79 x102.3, 1629

1630-1640'lı Dönemler

Rembrandt 1631'in sonu 1632'nin başında Leiden'den ayrılarak Amsterdam'a gider. Sanatçı Amsterdam'ın en gözde portre ressamları olan seçkin bir gruba en genç ressam olarak katılır. Burada Hendrick van Uylenburgh'un atölyesinde çalışmaya baslar. Van Uylenburgh resimlerin sipariş kısmıyla ilgilenirken Rembrandt ise resimleri yapar, atölyeyi ve yardımcıları organize eder. Sanatçı 1632-33 yılları arasında yalnız sipariş olarak 30'u Aşkın geleneklerine bağlı dindar kişilerin portrelerini yapmıştır. Ayrıca müşterilerinin çocuklarının olduğu bir okulu da idare eder.(Ormiston, R. 2014. s.26)

Hollandalı şair ve sanat eleştirmeni Andries Pels(1631-1681) Rembrandt'ın Kadın nülerine çizmesini sanat sapkını olarak ilan eder Oysaki sanatçı sarkık göğüsler yamru yumru eller göbekteki korse bacaktaki çorap dizlerini açığa çıkarırken sahneye doğal bir gerçeklik katmak istemişti. Rembrandt ayrıca ustası Lansman'dan gravür tekniğinin bütün inceliklerini öğrenerek kendine özgü bir gravür yöntemi geliştirmiştir. Balmumu ile bakır levha üzerine hatlar çizer ve daha sonra bu hatları kuru uçlu iğne ile derinleştirirdi. Basma işi için parşömen Japonya ya da Çin kâğıdını tercih ederdi. Sanatçı gravürlerinde sıklıkla mütevazı fakir özellikle de yaşlı ve savunmasız insanlara ya da dilencilere, dinsel çalışmalara ve manzaralara yer vermiştir.

Görsel 5: Üç ağaç, 20,5 x 27,4,1643

Rembrandt "İsa'nın çilesi" serisi Çarmıhın Dikilişi (1633) Çarmıhtan İndiriliş, Rubens'in çile serisi kompozisyonlarına benzerlik göstermektedir. Rembrandt bu resimleri Rubens'e göre küçük boyutlarda başarılı bir şekilde resmetmiştir. İsa'nın bedenini indirilenlerden biri olarak otoportresini kompozisyona eklemesi ile Rubens'den ayrılır.

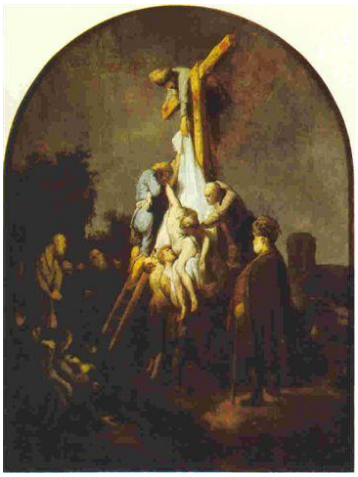

Görsel 6: Çarmıhtaki İsa,100 x 73, 1631 *Görsel 7: İsa'nın çarmıhtan indirilmesi89,5 x65, 1632-33*

Amsterdam'lı Cerrah Dr Nicolaes Tulp'un yaptığı diseksiyonu yakından izleyen bir grup hekimin toplu portresi hem hekim Tulp'a hem de ressam Rembrandt'a ün getirmiştir. Sanatçı bu resimde Dr Nicolaes Tulp'un yapacağı diseksiyonu izlemek için kadavranın etrafına toplanan seçkin adamları betimlemiştir. Bu grup portresinde teatrel bir temsil hâkimdir. Eser 169,5 x 216 santimetre boyutlarındadır. Arka figürdeki eldeki kâğıtta anatomik bir desen olsa da sonrasında Cerrahlar Loncası üyelerinin isim listesi konulmuştur. Dr. Tulp'un sağ elinde tuttuğu pens ve sol elindeki hareket elin ve kolun altında nasıl bir yapı olduğunu anlatıyor. Suçluya ait olan kadavranın eli ve kolu kopmuştu sanatçı uzvu tamamlamak için kol ve el çizmiştir Sanatçı eserin psikolojik anlatımını ışıkla yansıtmıştır. Kadavradaki Işık ölümün eziciliğini ve hüznün dramını yansıtırken diğer figürlerdeki yüz ifadeleri meraklı ve coşkundur (Hasanoğlu, 1996. S.50)

Görsel 8: Dr. Nicolaes Tulp'un Anatomi Dersi 216,5 x 169,5, 1632

Rembrandt 1634'de Van Uylenburgh'un kuzeni Saskia ile mutlu bir evlilik yapar. İki yıl boyunca gravür, desen ve resim halinde pek çok Saskia portresi yapmıştır Resimlerin içindeki "Çiçekler içinde Saskia, Pastoral kostümlü Saskia, Kırmızı şapkalı Saskia, Flora olarak Saskia" bunu anlatan tablolarıdır. Bir anlamda evlilikteki mutluluğu resimlere yansıyarak dile getirir. "Kırmızı şapkalı Saskia (1933-1934)" Ressam burada Saskia'yı en güzel ve çekici haliyle zarafet ve bolluk içinde betimlemiştir. Işığı yüzüne ve boynuna doğru güçlendirmiş ellerine doğru da azaltmıştır. Başa nazikçe oturtulan gösterişli şapka göz alıcı tüylerle kaplıdır. Kadının saçı, gerdanlığı, bilezikleri, küpeleri, kırmızı elbisesinin gösterişli kumaşı, yüksek kalite gömleği, ağır kürk etolü son derece detaylı ustaca yapılmıştır.

Görsel 9: Kırmızı şapkalı Saskia 99,5 x 78,8, 1633-34

1630 ve 1942'lı yıllar arası Rembrandt için Rahat bir dönemdir Bu rahatı daha çok Hendrick Van Uylenburgh' un bağlantılarına ve başta zengin Amsterdam'lıların portreleri, otoportreleri ve manzara resimleri olmak üzere çok sayıda yapıt üretmesini sağlayan verimliliğe borçludur.Bazı desen ve resimlerinden kendi yüz özelliklerinden yola çıkarak başka karakterler yaratırken 44 yıla yayılan otoportreleri de kendi kişiliğinin özünü yansıtır "Tüylü şapkalı otoportre, Yumuşak şapkalı otoportre ve Altın zincirli otoportre (1634-36)" gibi resimlerinde olduğu gibi yüzüne gözlerinin içine bakıp onu kendisini gördüğü gibi gözlemleyebiliriz .Rembrand'ın bantlı bir bere altında taranmış saçları ve çenesinde hafifçe uzamış sakalları ile göstermektedir. Yüzünde meraklı bir ifade vardır. Çatılmış kaşları alnını kırıştırmaktadır. Yüksek yakalı şık gömlek ve altın zincirli kürk bir ceketten oluşan kıyafeti zengin bir beyefendi görünümü verir.

Görsel 10: Altın zincirli otoportre (Sakallı otoportre) 57,5 x 44, 1634-36

Yapıtları büyük bir talep görmekte ve en yüksek rakamlara satılmaktadır. Sanatçının evi ondan ders alma onunla çalışabilme ayrıcalığı uğrunda hatırı sayılır meblağlar ödeyen öğrencilerle dolup taşar. Bunun yanı sıra Rembrandt'ın son derece abartılı zevkleri vardı. Sanatçı sanat objeleri ve antika koleksiyonu oluşturma hevesine kapılmış 1639'da almış olduğu büyük bir ev onun kaynaklarını zorlayan maddi olarak çöküşünü hızlandıran büyük bir girişim olmuştur (Akpınar, 2013. s.45) Rembrandt 1638 ve 1648 yılları arasında 14 manzara resmi yapmıştır. 1640 ve 1645 ile 1650 ve 1653 arasında manzara gravürleri de yaptığı bilinmektedir. 1638'de yaptığı "Taşköprülü manzara" renk konusundaki ustalığını gösterdiği çalışmalarından biridir. Bulutların içinden geçen güneş ışığını betimlerken nötr renklerle enerji kontrastları yaratabilmiştir. (Ormiston, 2014. s. 50)

Remrandt'ın çizimleri ve gravürleri incelendiğinde onun kırsal kesimde coşkulu bir yürüyüş ve gözlem yaptığını söyleyebiliriz. Sanatçının bu manzarası herhangi bir kır manzarası, sıradan bir yer değildir. Hollanda manzarası söz konusu olduğunda bir resimle bile birinin

nadiren göreceği yermiş gibi tasvir eder. Sanatçı karanlık bir nehir, sık ağaç gurupları, keskin ışık gölge zıtlığı ile sanki resmi gerçekliğiyle beraber dramatikleştirir.

Görsel 11: Taşköprülü manzara, 1638

Rembrandt belirli bölgeleri vurgulamak için ışığı, gölgeyi ve tekniğini öyle bir ustalıkla kullanırdı ki resimlerinde çok çarpıcı etkiler yaratırdı. Işığın etkisini arttırmak için koyu renkler boya ile kalın tabakalar oluşturarak dalgalanmalar katmanlar oluşturur. Palet bıçağı ile üst üste uygular kazır ya da fırçanın sapı veya ressam değneği ile yayardı. Resmin içine girebilmek için belli bir mesafeden bakılmak üzere tasarlanmıştır. Yakından bakıldığında fırça vuruşları netleşirdi. Yazar Amold Houbraken boya katmanları için "Rembrandt bir keresinde boyayı öyle kalınlaştırmıştı ki portrenin burnundan tutup resmi havaya kaldırmak mümkün" gibidir der.(Ormiston,2014. s.53)

1940-1950'li Dönemler

Sanatçının esas verimi bu dönemdir. Rembrandt'ın insani ve sanatsal bakış açısından içsel bir değişime neden olan trajik olaylar bu dönemde başlar. Sanatçı 1940'da annesini kaybeder, Titus'un doğumuna kadar da üç cocuğu bebekken ölür.1642 de Hayatta kalan tek çocukları Titus'un doğumundan sonra sağlığı bozulan eşi Saskia'nın ölümü ile yaşadığı üzüntünün etkisi resimlerine de yansır (Akpınar, N. E. 2013 s.49). Titus'un bakıcısı ile ilişkisini nasıl olduğu ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Daha sonra eve hizmetçi olarak giren genç bir kız olan Hendrickje Stoffels ile evlilik dışı ilişkisi ölene kadar devam eder.

1942'de yapılan aşırı vernik kullanımdan ötürü yanlış biçimde adlandırılan "Gece Nöbeti" diğer adıyla "Yüzbaşı Frans Banning Gocq ve Teğmen Williem Van Ruytenburgh' un Amsterdam Melis Birliği Subay ve Muhafızları" adlı eser Rembrandt'ın en önemli eseri olarak kabul edilir. Tablodaki kişilerin aslına benzer kim olduğu anlaşılır olması bekleniyordu. Ama siparişi verenler, ne kendi portrelerinden ne de bölüğün betimlenmesinden mutlu olmuşlardı. Tablonun odak noktasındaki kişi, bölüğün yüzbaşısı Dirck Jacobsz Rosecrans'dır. Resmin merkezinde göz alıcı sarı ceketi ile Teğmen Willem van Ruytenburgh' a bir şeyler anlatır gibi sol eliyle işaret eden Yüzbaşı Frans Banning vardır. Yüzbaşının elinin gölgesi Teğmen'in ceketinin üzerine düşmüştür. Arkadaki kız figüründeki ışıkla beraber Teğmen resmen mum ışığı gibi aydınlatıcısı olmuştur.(Ormiston, R. 2014. s.63)

Görsel 12: Gece Devriyesi[Yüzbaşı Franz Banning Cocq ve Milis Birliği[1] (363 cm × 437 cm, 1642

Amsterdam'ın en önde gelen portre ressamı olan Rembrandt'ın bu dönemde ünü giderek azalmaya başlar. Resimlerinde natüralist özellikleri daha çok yer vermesi ve chiaroscuro kullanımını artırması bir memnuniyetsizlik yaratmış itibarını sarsılmasına neden olmuştur Halkın beğenilerine daha kolay uyum sağlayan Rembrandt'ın öğrencilerinin popülerliği siparişleri de kendilerinin almalarını sağlamıştır.(Akpınar, N. E. 2013 s.50)

1650-1669'lı dönemler

1952'de ki ki varlıklı bir tüccar olan Jan Six'in için yaptığı portre, renk ve ışığı kullanımı ve gerçekliği ile en güzel portrelerinden biridir. Rembrandt ve Jan Six arasında bir gerginlik olduğu izlenimi de veren portre, elinde eldiven ve kırmızı ceketiyle başka bir yere gitmeden önce sanki bir şey sormak için atölyeye uğramış gibidir. Kırmızı ceketle ve koyu yeşil ceket için kalın fırça darbeleri kullanılmıştır İşverenin yüz ifadesi dalgın düşünceler içindedir. Bu sipariş Rembrandt için hamisi tarafından verilen son siparişitir(Ormiston, R. 2014. s.67)

Görsel 13:Jan Six'in portresi, 112 x 102cm. 1652.

Bundan sonra sanatçının durumu kötüye gitmektedir. Sanatçı 1956'da iflasında ödeme aczinde bulunduğu. Bu durum ona zaman ve malikânenin satışı üzerinde kontrol kazandıracaktır. Ayrıca tamamen iflasını engelleyecektir. Rembrandt'ın çıkan envanterde güzel sanatlara ve süsleme sanatına duyduğu ilgi ortadaydı. Doğu Hint kâselerinden Çin sepetine nefesli çalgılara, Japon miğferlerinden silahlara, mermilere ve deniz canlısı örneklerine kadar pek çok değişik nesne vardı. Bunun yanına resim koleksiyonculuğu da eklemek gerekir. Sanatçının geniş baskı ve desen koleksiyonu vardı. Bunlar 25 albüm ve kitapta

toplanmıştır kendi çizimlerinden 9000 tek sayfa deseni ve 4000 baskının elinde olduğu tahmin edilmektedir ayrıca 16 yüzyıl İtalyan ve Hollandalı sanatçılara ait 1500 kadar baskı ya da sahiptir. Çıplak erkek ve kadın desenlerinden oluşan iki de portfolyosu bulunmaktadır. Rembrandt'ın birçok koleksiyonu piyasa değerinin çok altında satılmıştır (Ormiston, R. 2014. s.75)

Sanatçı iflasını açıkladı 1656'da nikâhsız eşi ve oğlunun pek çok portresini yapmıştır. Bu samimi portreler karşılıklı dayanışmalarının belgesi niteliğindedir. Bu süreçte daha küçük bir eve taşınan sanatçı, nikâhsız eşi ve oğlunun Rembrandt'ın işlerine dört elle sarıldığı görülmektedir. Sanatçının gündelik hayat resminin tronie adı verilen bir türüne odaklanmıştır. Tronilerde ışık gölge etkilerini gülme, ağlama gibi farklı yüz ifadelerini duyguları ya da modelin zengin, fakir, asker veya çoban gibi kalıplaşmış pozlardaki görünüşünü denemek için çalışırdı.

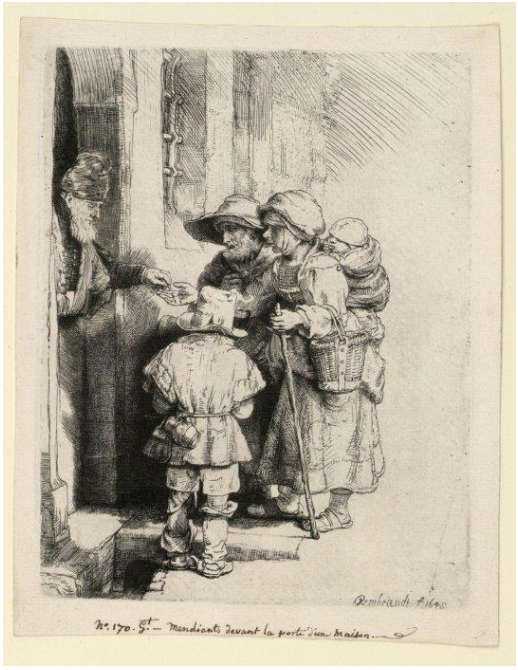

Görsel 14:"Kapıda sadaka alan dilenciler " kuru kazımayla gravür trone 1648

Bu süreçte Hendrickje'nin pek çok portresini yapmıştır."Kapı Eşiğinde Duran Hendrickje (1654), Bat- Şeva Yıkanırken (1654), Hendrickje Yıkanırken (1655)" gibi çalışmalarında onun güzelliğini yakalar

1960'da sanatçı kendisini, oğlu Titus ve Hendrickje'nin Bir çalışanı olarak göstererek eserlerini Bu şirket aracılığıyla pazarlayarak yeni bir başlangıç yaptı. Rembrandt kendini ödeme aczi gibi zor bir durumda bulmuş olsada, adı ve ünlü Amsterdam dışına taşmaya devam ediyordu Yazarlar, sanat eleştirmenleri ve sanat tarihçileri eserlerini övüyor pek çoğu onun ve başka Hollanda'lı sanatçıların işlerini görmek için Hollanda'ya geliyorlardı. Sanatçı hayatı boyunca Amsterdam'ın en fazla 110 kilometre kadar dışına çıkmıştır. Ama eserleri kendisi yaşarken bile Avrupa'nın hemen her yerinde bilinmektedir. Rembrandt'ın Aristoteles resmi, tutkulu bir sanat koleksiyoncusu olan Sicilya'lı soylu Don Antonio Ruffo (1610-1678) tarafından sipariş edilmiştir Bu sipariş bir Tüccar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Sanatçının Sicilya'ya 189 baskı gönderdiği de bilinmektedir. Aralık 1667 de daha sonra Floransa Dükü olacak genç Cosimo De Medici'nin sanatçının bir portresini aldığı bilinmektedir(Ormiston, R. 2014. s.84).

1659'da Amsterdam'ın yeni binası için ısmarlanan Glaudius Civilis Komutasındaki Batavyalıların komplosu(1666)" Rembrandt eseri 5 x 5 metre boyutunda sanatçının en büyük eseridir. Mistik bir içerik taşıyan eser, Felemenk'in ilk özgürlük savaşıyla ilgili bir konuyu işlemiştir ancak resim geri gönderilmiştir. Bu nedenle Rembrandt yapıtını kesmiştir ve özgün

durumu günümüzde ancak iki eskizden bilinmektedir. Amsterdam'ın yeni Belediye Sarayı için yapılmıştır. Şu anda Stockholm'deki Devlet Sanatlar Müzesinde bulunan bu resmin geride kalan tek parçası ağır şekilde hasar görmüş olan kompozisyonun orta kısmıdır. Eser olumsuz tepkiler dolayısıyla kaldırılmıştır (Ormiston, R. 2014. s.82).

Görsel 15: Glaudius Civilis Komutasındaki Batavyalıların komplosu, 500 x 500, 1666

Hayatının son dönemlerinde yaptığı "Kumaşçılar loncası(1662)" birçok sanat tarihçisine göre Rembrandt'ın en güzel grup portresidir. Beş memurun her birine eşit önem verilmiştir. – takke takan hizmetkarları merkezdir - ancak ustaca bütün psikolojik ve biçimsel araçlar birleştirilmiştir. Altı adamın kişiliklerinin incelikli kompozisyonu, parlak renk armonileri ve hepsinden önemlisi sempatik yorumu ve derin psikolojik kavrayışı , bu Rembradt'ın en büyük grup portresi yapıyor.. Toplam izlenim hassas bir şekilde ayarlanmış uyum ve sükunettir.

Görsel 16: Kumaşçılar loncası, 191 x 279, 1662

Hendrickje'nin ve tek oğlu'nun 1668'de zamansız ölümü sanatçıyı tamamen yıkmıştır. Rembrandt Van Rijn oğlunun ardından 8 Ekim 1969'da 63 yaşında hayatını kaybeder. Rembrandt'ın ölüm sebebi bugün bilinmemektedir. Sanatçının ölümünden sonra yapılan envanterde paha biçilemez 3 adet baskı albümü bıraktığı bilinmektedir(Ormiston, R. 2014. s.90). Amsterdam yaşamını fevkalade gravürleri desenleri ve resimleri ile canlandıran, yaşamdan taşan bu karelerin son günlerde yüzleştiği yoksulluk büyük bir talihsizlik olmuştur. Bir soy bilimci olan Pieter Van Wieringen(1631-97) .Sanatçının iflasa sürüklenmemek için 1655 ve 1660 arasında satmak zorunda kaldığı koleksiyonların yerine birkaç yılda yenilerini oluşturduğunu ifade etmektedir.

Bugün Rembrandt'a atfedilen 800 kadar desen ve eskizin yalnızca 70'inde kendi imzası ya da ona ait olduğunun işareti vardır Günümüze desenlerden gravürlerden ve resimlerden oluşan 75'ten fazla Rembrandt otoportresi kalmıştır. Bunun üçü yaşamının son yılında yapılmış

resimlerdir. Çağdaşlarına kıyasla çok daha fazla otoportre resmetmiştir. Görsel 14'deki otoportre sanatçı hoşnut, sakin bir ruh hali içindedir. Kendisini dörtte üç profilden, izleyiciye bakarken betimlemiştir. Elleri hafifçe birbirine kenetlenmiştir. Renkler açık ve koyu tonlar arasında gidip gelen yoğun bir kırmızı yelpazeden oluşmaktadır. Işık yüzüne düşerek kaş, burun ve ağzı vurgulamaktadır. Resim yüzeyine X ışını ile yapılan incelemeler; resmin pek çok kez değiştirildiğini bazılarında beyaz ceket giydiğini ya da sağ elinde fırça benzeri bir sopa tuttuğunu göstermiştir(Ormiston, R. 2014, s. 214).

Görsel 17: Otoportre, 86 x 70,5, 1669

Remrandt'ın ölümü Flemenk'in ihtişamlı Altın Çağı'na denk gelir. Ünü tüm dünyaya yayılan sanatçının bazı kaynaklarda öldüğü ilk yıllar pek bilinmiyordu diye ifade edilir. Hristiyan şair Jeremias de Deker(1610-66) ise sanatçının Hollanda gemilerinin açıldığı her yerde tanındığını ifade etmiştir. (Ormiston, R. 2014, s. 89).

Sonuç:

Amsterdam'ın 110 km. uzağına gitmeyen ve yerel eğitimin verdikleriyle yetinen sanatçının çağdaşlarının çok üstünde bir sanat anlayışına sahip olması, onu diğer sanatçılardan ayırmaktadır. 600 yağlı boya, 300 kadar aside yedirme baskı, 2000 civarında her biri birer başyapıt olan çizimleriyle olağanüstü bir verime ulaşmıştır. Her zaman kendine özgü arayışlar sergilemiş, kendini yenilemiş ve tekrara düşmemiştir.

Sanatçının resimlerindeki ışığın gücünü anlayabilmek için Barok dönemindeki çağdaşı diğer ressamların eserlerinde ışık kullanımına bakmak gerekir. 1580'lerde başlayan Barok dönem iki şekilde ele alınabilir. Bunlardan birincisi ışığı evrensel olarak kullanma biçimidir. Rubens'in tablolarında olduğu gibi ışık tablonun her yerini neredeyse eşit olarak aydınlatmaktadır. İkincisi ise Caravaggio'nun kullandığı belli bir açıdan gelen ışığa dayanır. Rembrandt'ın öncülerinden olan Caravaggio resimlerinde çok keskin ve sert bir spot ışık kullanırken, Rembrandt ışığı mum ışığı gibi yumuşak kullanmıştır. Sanatçıyı çağdaşlarından ayıran en önemli özellik ışığı kullanım şeklidir. Portrelerinde ışığı dramatik bir biçimde kullanarak psikolojik atmosferi yansıtmıştır (Aydın, c. 2018. s.41)

Yazar Ormiston Rembrandt'ın resimlerinde fakir kesimlere yönelmesinin bugün sanatının bu kadar çok saygı görmesinin nedeni olarak açıklar. Sanatçının resimleri itibarının iade edildiği 19 yüzyıla kadar klasik dışı ve demode olarak niteleniyordu. Ona ait olan eserlerin belirlenmesi yine 19 yüzyılda başlamıştır. Rembrandt'ın yapıtları ölümünden yıllar sonra bile hala ilgi çekmeye devam etmiş ve birçok ressam tarafından Remrant'a saygı olarak eserleri tekrar yorumlanmıştır Gustave Courbet, Van Gogh, Edouard Manet Sir Joshua Reynolds eserleri tekrar yorumlayanlardandır Hiç kuşkusuz ki Barok resmin gelişiminde önemli bir yeri olan, dünya resim tarihinin de en önde gelen ressamlarından Hollandalı ressam

Rembrandt yalnız çağının değil, belki bütün çağların en üstün resim kalitesine ulaşmış bir sanatçısı olmuştur.

Kaynakça:

Akpınar, N. E. (2013) & Tükel, U. Rembrandt Van Rijn'in Kimi Yapıtlarında Max Weber'in "Protestan Ahlakı" Anlayışının İzleri,

Aydın, C. (2018), Hans Holbein, Rembrandt ve Lucian Freud'da Portre Bilincinin Ortaklığı (Master's Thesis, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi).

Beksaç, E. (2000). *Avrupa sanatına giriş*. İstanbul, Engin Yayıncılık, 3. Baskı

Duman Ercan, Y. (2016). Antikçağ Barok sanatın Avrupa Barok sanata yansıması (Master's Thesis, Arkeoloji Enstitüsü).

Farthing S, (2014), *Sanatın tüm öyküsü*, Hayalperest Yayınevi, G. Aldoğan, F. C. Çulcu, Baskı, İstanbul.

Hasanoğlu, A. T., 1995, Barok Çağ ve İçindeki Işık Rembrandt (Doctoral Dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Ormistong, R. (2014). *Rembrandt 500 görsel eşliğinde yaşamı ve eserleri.* Çev.Albayrak, B. M. (1. Basım), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Sönmez, M. (2019). Rembrandt'ın Portrelerinde Işık Gölge (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Turani, A. (2000). *Dünya sanat tarihi*. (2. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Görsel Kaynakça:

Görsel 1. Michelangelo Merisi Caravaggio,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Caravaggio, Ert. 19.05.2023, 23:37

Görsel 2. Diego Velazqueez, Papa X Innozenz,

https://es.wikipedia.org/wiki/Inocencio_X_(Vel%C3%A1zquez), Ert. 31.05.2023, 10.34

Görsel 3. Pierre Paul Rubens, Amozanların Savaşı,

https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-r/rubens-peter-paul/peter-paul-rubens-amazon-savasi-9355/, Ert. 31.05.2023, 10.38

Görsel 4. Rembrandt Van Rijn, Yahuda Otuz Parça Gümüşü İade Ediyor,

https://www.meisterdrucke.com.tr/fine-art-baski/Rembrandt-van-Rijn/679562, Ert.20.05.2023, 7:51

Görsel 5. Rembrandt Van Rijn, Üç Ağaç,

https://www.rembrandtpaintings.com , Ert. 31.05.2023, 10.46

Görsel 6. Rembrandt Van Rijn, Çarmıhtaki İsa,

https://www.rembrandtpaintings.com , Ert. 31.05.2023, 10.57

Görsel 7. Rembrandt Van Rijn, İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi,

https://www.rembrandtpaintings.com, Ert. 31.05.2023, 11.00

Görsel 8. Rembrandt Van Rijn, Dr. Nicolaes Tulp'un Anotomi dersi,

https://www.rembrandtpaintings.com/the-anatomy-lesson-of-dr-nicolaes-tulp.jsp, 20.05.2023, 7:14

Görsel 9. Rembrandt Van Rijn, Kırmızı Şapkalı Saskia

https://www.rembrandtpaintings.com, Ert. 31.05.2023, 11.00

Görsel 10.Rembrandt Van Rijn, Altın zincirli Otoportre,

https://www.rembrandtpaintings.com, Ert. 31.05.2023, 11.00

Görsel 11. Rembrandt Van Rijn, Taşköprülü Manzara,

https://www.rembrandtpaintings.com, Ert. 31.05.2023, 11.00

Görsel 12. Rembrandt Van Rijn, Gece Devriyesi,

https://www.rembrandtpaintings.com/jan-six.jsp Ert. 19.05.2023, 23:23

Görsel 13. Rembrandt Van Rijn, Jan Six'in Portresi,

https://www.rembrandtpaintings.com/jan-six.jsp Ert. 19.05.2023, 23:30

Görsel 14. Rembrandt Van Rijn, Kapıda Sadaka Alan Dilenciler,

https://www.meisterdrucke.com.tr/ Ert. 20.05.2023, 19:20

Görsel 15.Rembrandt Van Rijn, Glaudius Civilis Komutasındaki Batavyalıların Komplosu

https://www.rembrandtpaintings.com, Ert. 31.05.2023, 11.01

Görsel 16. Rembrandt Van Rijn, Kumaşçılar Loncası,

https://www.rembrandtpaintings.com, Ert. 31.05.2023, 11.01

Görsel 17. Rembrandt Van Rijn, Otoportre

https://www.rembrandtpaintings.com, Ert. 31.05.2023, 11.01

Savaşın Anselm Kiefer ve Eserleri Üzerindeki Psikolojik Yansımaları

Ebru TANIŞ[1]

Giriş

Savaş kavramı, bakılan perspektife göre değişen bir kavramdır. Bu kavram hem insanın kendi içerisinde hem de fiili olarak kutuplar arasında gerçekleşebilir. Bu hareketlilik kısa veya uzun vade de oluşturduğu semptomlarını resim sanatına yansıttığı sanatçı Kiefer'in, eserlerine değinilmektedir. Savaş sonrası askerler de ve sivil toplum da oluşan travmalar, sosyo kültürel etkileşimi, genel psikolojiyi,sanatı ve bir çok branşı etkilemiştir. Bu perspektiften baktığımızda hem kitle hem kişi olarak göz önüne almak zemini sağlamlaştıracak, yorumlara ve eleştirilere yardımcı olacaktır. Bu çalışma da literatür taraması yapılmıştır. Kitaplardan, makalelerden ve tezlerden yararlanılmıştır.

Savaş Kavramı ve Tarihsel Süreci

Savaş kavramı, insanoğlunun var olduğu bilinen dönemler itibariyle en temel ihtiyaçları olan barınma ve yiyecek uğruna, kendini savunma içgüdüsüyle, elde etme isteği üzerine, tehlike gördüğü yerde ve anda kuvvet sergileme biçimidir. Bilindiği üzere bu kuvvet gösterme biçimi daha çok kutuplar arasında gerçekleşmektedir.

Görsel-1 : Lascaux mağarası

https://www.istanbulsanatevi.com/makaleler-roportajlar/dusunce-felsefe/ilkel-resim-nedir/

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Resim Bölümü, Orcid Id: 0009-0007-0709-2234

Birçok tehlike ile oluşan çatışmalar, insanların sığınak edinme arzusu ile başlamış ve güvende hissetme duygusuyla daha da sertleşmiştir. Yer altı şehirleri ve daha sonrasında modern kentleri oluşturan insanlar bir süre sonra çatışmalar için daha çok araç gereksinimi hissetmiş bunun üzerine taraflar oluşturup birbirlerine kuvvet göstermişlerdir.

Bu doğrultuda yapılan savaşların insan gücü etkisiyle olduğu görülmektedir. Kayıpların nicelik olarak fazla olduğu ölüm sonuçlu iki dünya savaşı örnek verilebilir. Bunlar; Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) dır. Bu savaşlar sıcak çatışma içerisinde, bütün dünya ülkelerinin kutup oluşturarak; etnik köken, toprak hakimiyeti, ekonomik gibi sebepler ile ortaya çıktığı söylenebilir. Sanayileşme ile başlayan ülkeler, günümüz teknolojisi ile birlikte insan gücüne ihtiyaç duymayacak şekilde güç kazanma stratejileri ile psikolojik savaşlar içerisine girmişlerdir. Dünya üzerinde bulunan bütün coğrafya insanlarının üzerindeki etkiler yadsınamaz olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı mağlup devletlerinden olan Almanya'nın, büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Adolf Hitlerin 1933 senesinde silahlanma hırsıyla baş göstermiş olan işgali, 1939 yılında Polonya'da gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren, dünyanın çoğu coğrafyasında farklı kuvvetler arasında sayısız güç savaşı meydana gelmiştir.

Sonucunda ise 1945 yılında Müttefik Devletler; Almanya, İtalya ve Japonya'yı etkisiz hale getirilmiştir. Savaşın iki galibi olan Abd ve Sovyetler Birliği bloklarında çekişme ile birlikte sinsi bir soğuk savaş başlamıştır. Sonucundan etkilenen Almanya, Doğu ve Batı olmak üzere Berlin Duvarı ile ikiye bölünmüştür.

Savaş Sonrası İnsan Psikolojisi

Diğer ismi ruh bilimi olan psikoloji, insanın anne karnında dahil olmak üzere yaşadığı süre boyunca zihinsel ve davranış odaklı olmakla birlikte biyolojik ve sosyal alanlarda araştırma yapmaktadır. Süreç içerisinde yaşanılan olaylar üzerinde oluşan düşünce ve davranış değişikliği travma çalışmalarını zaruri kılmaktadır.

Travma, insan benliğini etkileyen, bütünlüğünde iz bırakan, gündelik yaşamda, tarihi süreçlerde yakın zamanda ya da belli bir süre sonra ortaya çıkan oluşumdur. İnsanın geçmişine, yaşantılarına, deneyimlerine bağlı olarak ortaya çıkan semptomlar, süreç içerisinde oluşan potansiyeller olumlu ya da olumsuz şekilde dışa aktarılmaktadır. Bunlar; davranışlar da, düşünce şekillerin de, sergilenen ürünler de görülebilmektedir. Bu yöndeki araştırmalar Birinci Dünya Savaşına okları çevirir ve o dönem incelemelerin yoğun olduğunu göstermektedir

Buna bağlı olarak yapılan çalışmalar da, savaş dönemlerinde maruz kaldıkları kaos ortamı, çocukların psikolojilerini derinden etkilediği görülmektedir. Savaş sonrası travma , çocukların dönemlerine göre farklı tepkiler göstermelerine sebep olmaktadır. Bu dönemler ve tepkiler şu şekilde sıralanabilir;

0-6 yaş okul öncesi dönem çocuklarının savaş sonrası travma tepkileri

Bu dönemdeki çocuklar; tehlike ile baş etmeyi bilmemekle birlikte temel ihtiyaçlarının karşılanmaması ile savunmasızlık ve çaresizlik duyguları baş gösterir. Bununla birlikte suçluluk duygusu ve utanç görülmektedir. Bu dönem çocuklarında kendini merkeze koyarak bütün suçu kendi üzerine çekme ve bağlama bakış açısı gelişir.

Bu dönem çocukları benmerkezci ve somut düşünce yapısına sahiptirler. Savaş sonrası, çocuklarda devamlı savaşla ilgili sorular sorma, abartılı savaş öyküleri anlatma, *değişen yaşam koşullarına adapte olmakta zorluk yaşama*, hayali varlıklardan ve karanlıktan korkma, hareketsizlik ya da tam aksi hiperaktivite, fiziksel sebebi olmayan ağrı, acı duyma, sese karşı aşırı duyarlılık gibi bedensel tepkilere rastlanabilir. (A .Ü. Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları ABD, Bebek Birimi, 1999)

6-12 yaş okul çağı dönemi çocuklarının savaş sonrası travma tepkileri

Bu dönem çocuklarda toplumdan *kendini soyutlama, ruhsal çöküntü*, gelişim döneminin gerilemesi altını ıslatma gibi durumlara rastlanabilir.

Yaşanılan savaş travmasından sonra bu dönem çocukları *hayal dünyalarına dönme gözlenebilir, yeniden canlanma ve travma ile başa çıkabilecek oyunlar türetme* görülebilir. Bir yönden iyi bir durum olsa da çocuk olması gerekeni yapmadığı için suçluluk hissine kapılabilir. (Aydın,2014)

Ergenlerin savaş sonrası travma tepkileri

Benliğin tam oturmadığı bu dönemde kendilerine *daha fazla sorumlu hissetme*, depresyon, *istenmeyen sahnelerin hayalinin ansız canlanmaları,* başa çıkma yöntemi olarak sosyalliğe kapalı olmakla birlikte madde kullanımı gözlenmektedir. Bu dönemde kazandıkları soyut düşünme becerisi bir olayın bir çok boyutunu görebilmeye başlayabilir ve geleceğe karamsar bakabilirler.(Eroğlu, 2020, s. 101)

Savaşa maruz kalan çocuklar ahlaken doğru-yanlış ayrımı yapmakta zorluk çekebilirler. Savaş ortamında bulunan çocukların travmalarını tamamen yok etmek çok zor olduğu gibi normal gelişim süreci geçirmiş bir çocuk ile karşılaştırma yapmak ve beklentiye girmek doğru olmayabilir.

Genel bir bakış ile dünya üzerinde meydana gelen büyük iki savaşı ele alındığında topluluklarda oluşan psikolojik travmalar görebilmektedir. Örneğin; 20 yüzyılda sanayi ile birlikte gelişen kapitalizm şartları, insani değerlerin yok olmasına ve insan zihninin makineleşmesi ile sanatçıların, çağın şartlarına tavır sergilemek mecburiyetinde bırakmıştır. Batı ülkelerinden Almanya, keskin ordu kuralları ile sosyo kültürel, politik düşünce baskısından kaynaklı demokratik sürecin gelişmediğini gözler önüne serer. Bu durum *toplumun imparatorluğa karşı kin, nefret beslediğini ve saldırgan* bir psikolojiye büründüğünü göstermektedir.

Almanya'da II. Dünya Savaşı Sonrasında Sanat

İkinci Dünya savaşı ardından oluşan kaos sürecinin içerisinde yol alan sanat yelpazesine dem vurduğumuzda Batı'da Soyut Dışavurumculuk, Pop art, Minimalizm ve Op art gibi akımlar denenmiştir. 1960'larda ise Joseph Beuys, "yüksek sanat" tanımına meydan okuyan heykel, performans sanatı ve enstalasyon sanatını içine yerleştirmiştir. 1970'ler de figürlü fotoğraflar görülürken, plastik sanatlarda, ilk başlarda soyut dışavurumcu bir üslubun, ilerleyen zamanlarda da kavramsal güdümlü eserlerin ön plana çıktığı görülebilir.

20 yüzyıl da, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği kaos ortamı ile insanlar düşüncelerini ve duygularını dışa vurmak istemişlerdir. Çağın getirdiği sorunlar karşısında duygusal bir üslup '*soyut dışavurumculuk'* doğmuştur. Bu sanat anlayışı, geleneksel sanat anlayışına karşı öze inmek için oluşan bir sanat anlayışı denilebilmektedir. Sanatçılar, kendi iç dünyalarını yansıtmak için farklı bir bakış açısı geliştirerek kendi ruhsal dünyaları ile somut malzemeleri kullanarak plastik sanatlara yeni bir yön vermişlerdir.

20. yüzyılda insan zihnini ve değerlerini olumsuz yönde etkileyen sosyo kültürel etmenler, halkta kin, öfke ve başkaldırı olarak kendini göstermektedir. Kökeni 1885 ve 1900 arasında olan bu sanat akımı, Munch'un ruhundaki tanrılı imgeleri; Van Gogh'un doğasına sıktığı ham renkleri; Rodin'in heykellerinin doku patlamaları sanatı dile getirmiştir.

Almanya'da oluşan ilk dışavurumcu ses getiren gruplar De Brücke (Köprü) ve diğeri ise Mavi Süvariler (Der Blaue Reiter) bir silsile yaratmıştır.

İkiye bölünen Almanya, Doğu kısmında sınırlanmış ancak gerçekçi tuval üzeri çalışmalara rastlanırken, Batı Almanya'da daha soyut yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Açıklarsak, öncülüğü Fransa'nın elinden alan ABD bir süre sonra Hans Hoffman ile birlikte Batılı ülkelerinin rol model alacağı bir eril seviyesine ulaştığı görülmektedir.

1920'li yıllarda ilk olarak Kandisky'nin resimlerinde dışavurumculuğa değinilmesi, Amerika'da ise 1946 yılında Alman kökenli resim öğretmeni Hans Hofman'ın kullanmış olması Hem avrupa hem Amerika kaynaklarında rastlanan ilk sanat hareketi olma özelliğini taşır. (akt: Ahmetoğlu ve Denli, (2013) ,Eroğlu,2009)

Alman dışavurumculuğunun, yaşanan coğrafya ve kültür, travma sebebiyle oluşması Yeni dışavurumculuğun da temel taşlarını oluşturmuştur.

Bu gelişmeler doğrultusunda II. Dünya Savaşının yaratmış olduğu kaos nedeniyle Beuys'un yaşadığı içsel sarsıntı sanatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.1943'e gelindiğinde Alman savaş uçağının gönüllü pilotu olan Beuys'un uçağı Kırım'da Ruslar tarafından düşürülür. Tatarlar, karda donmak üzere olan Beuys'un vücut ısısını arttırmak için bedenine hayvan yağı ve bal karışımı sürmüş ve kat kat keçeye sararak onu ölümden kurtarmışlardır. Bu öykü, sanatçının ikonografisi için bir anahtar niteliğindedir ve Beuys'un tüm çalışmalarının uyandırdığı gizemli inanç sıçramasına katkıda bulunmuştur. (akt: AKSOY M.,KÖKEN M.,KÜPELİ A.E. (2020), Fineberg, 2014:218).

Bu zincirleme olaylar sonrasında duygularını ve fiziki şartlarını pozitif yönde etkileyen maddeleri sanatçı çalışmalarında sıklıkla kullanmış olarak görülmektedir.

Rudollf Steiner'in öğretilerinden esinlenen Beuys, hem yaşadıkları hem sıradışı malzemelere olan ilgisiyle müzik, edebiyat gibi branşlarda da fikirlerinin ruhu ile doğaya figüratif ifadeciliğiyle karışmasına fırsat vermiş devrim niteliğinde fuluxus akımına da ilgi göstermiştir.

Bu durumda Beuys, Nazi'nin yaşatığı yıkımlarla, acı ile diğer duygularını, İsa'nın ikonlarını gün yüzüne çıkarmasına vesile olmuş çalışmaları görülebilir. Beuys, hayalperest yapısıyla bir kurtarıcı gibi Şaman kültürünü, özgürlüğünü, İsa'yı ve maneviyatını, spesifik kullanımlarıyla uçsuz bucaksız zihinsel derinliklere ve ruh girdaplarında izleyiciyi dolaştırmaktadır.

Yeni Dışavurumculuk akımının Almanya'daki en önemli temsilcilerinden olan Keifer, 1971 yılında Beuys'la tanışır ve onunla birlikte oluşturduğu platformda yürümeye başlar.

Modernizimin ilk aydınlanmalarından olan Yeni Dışavurumculuk parıltısı 1970'ler de görülürken iki sanatçının tanışmasıyla 1980'lerde Kiefer'in çalışmalarındaki vurgusunu etkilemiştir.

Anselm Kiefer

Yeni Dışavurumculuk akımının öncülerinden biri olan Alman asıllı Anselm

Kiefer, 8 Mart 1945 de 2. Dünya Savaşı'nın son raddelerinden hemen sonra yıkıntılar içinde acının göbeğine 'dünyaya' gözlerini açar. Çocukluğundaki oyunları; taş parçalarıyla, yıkıntılardan düşen kırıklarla geçen Kiefer, bebeklik dönemlerinden yetişkinliğine kadar olan bütün gelişim evrelerini neredeyse virane içerisinde geçirmektedir. Lise eğitiminden sonra 1965 yılında hukuk fakültesini bırakarak resim ile ilgilenmeye başlar ve güzel sanatlara gider.

Aynı yıl, Joseph Beuys ile tanışan Kiefer, Beuys'un diğer öğrencileri ile birlikte çalışmalara gitmeye başlar. Bu resim çalışmalarına çeşitlilik katan dere yatağında alabildiği disiplinler arası sonsuzluğunu keşfeder.

Yirminci yüzyıl sanat alanında diğer alanlarda olduğu gibi yeni bir platformla kaynaşır. Bu platform nesnenin ifadesi olarak Kavramsal sanat arayışlarını bedenine yansıtacak adımları

atmaktadır. Kendi yaşanmışlıklarını ve duygularını, enstalasyonlarına ve performanslarına aktaran Beuys, Kiefer'i de kendi ekseni içerisinde doku üretmesine de rol model olmuştur.

Sanatçının, ölümün eşiğinden dönmesi çalışmalarına ruhani bir tavır ile maddi gerçeklikten uzak bir dünya yaratmasına sebebiyet vermiştir.

Beuys'un kökeni olan Alman ırkının romantikliği, çalışmalarında aşırı sembolizme ittiği gibi spiritüalizmin esintileriyle felekten bir rüzgar yaratır izleyiciye.

Kiefer'in ise yaşam ve var oluş olguları mitlerin dilini mecburi kılarken manevi merakını el yordamıyla nesneleştirir. Savaş teması hayatının öbeği haline gelmişken sorguladıklarını resme dökmesi onu bize ulaştırmaktadır.

Kiefer, Almanları temsil eden çalışmalarının ne önemde olduğunun farkındadır ve bu durum karşısında acıyı sanata dönüştürerek tarihe anlam verilmesini istemiştir.

Kısaca Keifer, çalışmalarında aklındaki soruları ve verebildiği cevapları farklı malzemelerle yapıtlarında göstermiştir.

Örneğin 1972-1973 yılları arasında yaptığı karışık teknik içerisinde saman, kömür tozu vb. materyallerden faydalandığı "ahşap odalar" çalışmalarında görülmektedir.

Görsel 2 : *Anselm Kiefer'ın MoMA'da Bulunan Wooden Room Adlı Çalışması. Karışık Teknik (Çuval Bezi Üzerine Füzen/Kömür ve Yağlıboya), 299,7x219,7cm. 1972. MoMA – New York.*

Fotoğraflar: Irmak ŞAHİN. Kaynak: Irmak ŞAHİN Arşivi (2013-2014).

(AKT:Boyraz B. ve CANTÜRK A.(2015) ,s.478)

Sanatçı, insanların acılarını metaforik bir algıyla, daha önceden belleğinde var olanimgeleri kullanarak sanata dönüştürür. Anselm Kiefer'in çalışmalarında mit tarih, formalizm toplumsal içerik, metafor düz anlam ve materyal semantik gibi diyalektik karşıtlıkların yarattığı gerilime ve muğlaklığa dayalı bir denge vardır. Belleğe ait sorgulamalarını birey ve toplum belleğinde olan, etkileyen etkilenen ikilemiyle ifade eder (akt:YILDIRIM,(2021),Çiçek, 2016: 53).

Anselm Kiefer'in çalışmalarında bir fark edilişle başlayan macera, sessizliğin çığlığına dönüşür. Hitlerden bahsedilmemesi ile birlikte hafızalardaki izleri meşru hale getirilmesini sorun haline getirir. Bu durum sanatçıyı hafıza kaybı ve kolektif hafızaya ilgi duymasına sebep olur.

Görsel 3 : *Anselm Kiefer, "Besetzungen (İşgaller)", 1969, kolaj, siyah beyaz fotoğraf 'İşgaller' fotoğraf denemesinde yayınlandı, Interfunktionen, no. 12, 1975 Fotoğraf: Atelier Anselm Kiefer*

(akt: YILDIRIM,2021, s.46)

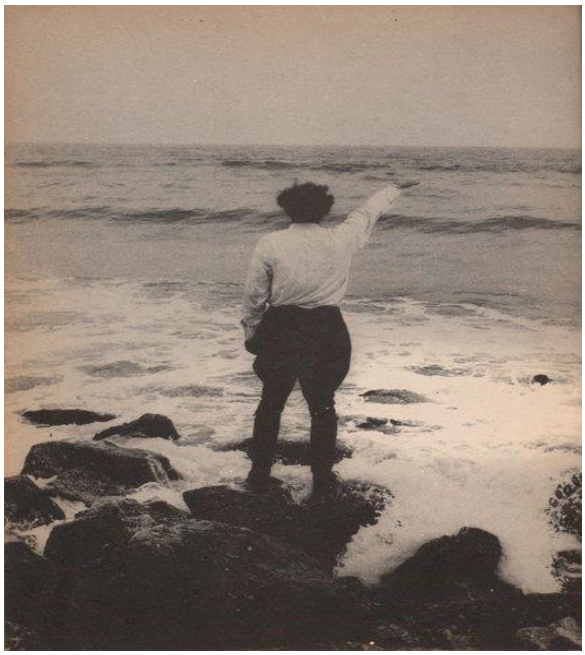

Görsel 4 : *Anselm Kiefer, "Besetzungen (İşgaller)" 1969*

(akt:YILDIRIM,2021)

Kiefer, bu eylemlerinden dolayı Neonazi olmak gibi sığ bir bakış açısıyla değerlendirilip dilden dile yerilir. Bu durumda açıklama gereğinde bulunan Kiefer, Hitler ile özdeşleşmediğini ancak ve ancak psikolojisine inmek ve o perspektifi keşfetmek istediğini belirtmiştir. Geçmişte yaşanmış olayların yok sayılarak yapılan tek şey başka bir bellek inşasıdır. Dolayısıyla toplumsal bilincin yönünü değiştirme güdüsü ile yasaklanan Hitler selamını verildiği İşgaller çalışmasına engel olunmuştur.

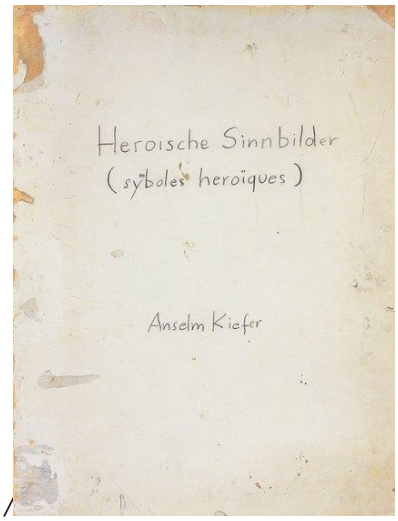

Görsel 5 : *Anselm Kiefer, "Heroische Sinnbilder (Kahramanca Semboller)", 1969 (kapak) karton üzerine monte edilmiş kâğıt, grafit, orijinal dergi fotoğrafları, kartpostallar ve keten şeritler üzerine sulu boya ile kırk altı sayfalık kitap.*

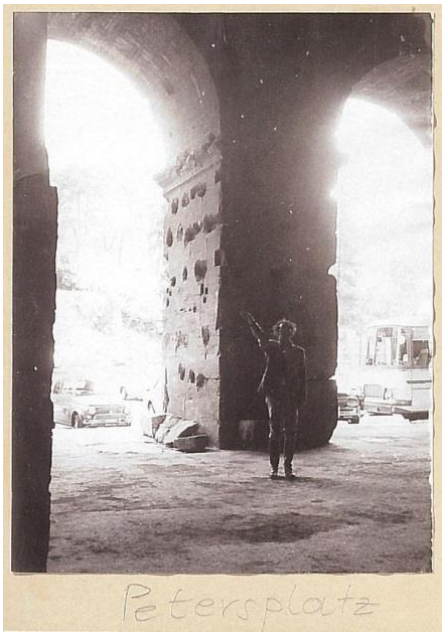

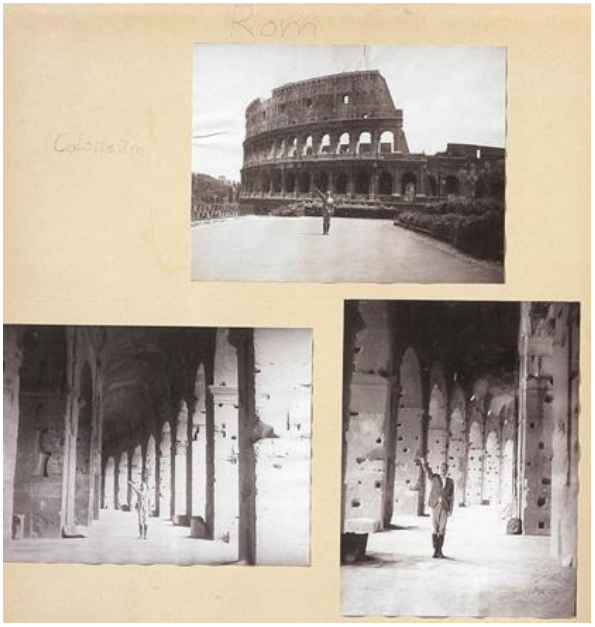

Görsel 6 : *Anselm Kiefer, "Heroische Sinnbilder (Kahramanca Semboller)", 1969 (s. 21)*

Görsel 7 :*Anselm Kiefer, " Heroische Sinnbilder (Kahramanca Semboller)", 1969 (s.20)*

(akt:YILDIRIM,2021, s.53)

Anselm Kiefer, belleğinin iz düşümlerini nesne ve mekanla bağdaştırmış ve kavramsal alt yapısını 1972-1973 yılları arasındaki çalışmalarına atfetmiştir. Bu durum Kiefer'in gelişim evrelerinde takılı kaldığı empati kurma isteğinden doğmuş, anlamaya çalışmıştır.

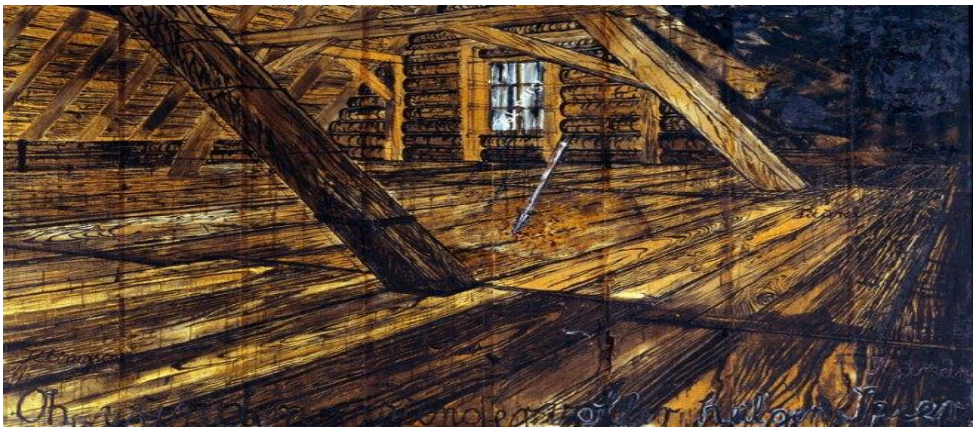

Görsel 8 : *Anselm Kiefer, "Parsifal III", 1973, tuval üzeri kağıt, petrol, kan, 300,7 x 434,5 cm*

(akt:YILDIRIM,2021, s.56)

Görsel 8'de görülen mekan çalışmaları bulunduğu alanların hayalini sembolize etmenin yanında hayalinde oluşturduğu yaşam alanlarını ya da mekanlarını kullandığı malzemelerle somutlaştırdığına şahit olunmaktadır.

Görsel 9: *Anselm Kiefer, "Zweistromland - The High Priestess", 1985-89, çelik raf, cam, jiletli tel, kurşun*

(akt: YILDIRIM,2021, s.61)

Kiefer, simyaya ilgi duyduğu gibi malzemeleri doğal yöntemlerle dönüştürerek kullanması büyük boyutlu çalışmalara evrilmesi sürekli bir arayış içerisinde olduğunu düşündürmektedir.

Kurşun kullanımı arındırılarak dönüştürülmesi, bu serüven de kendini ve çevresini ya da zihnini arındırmak isteği üzerine metaforlaştırılmıştır.

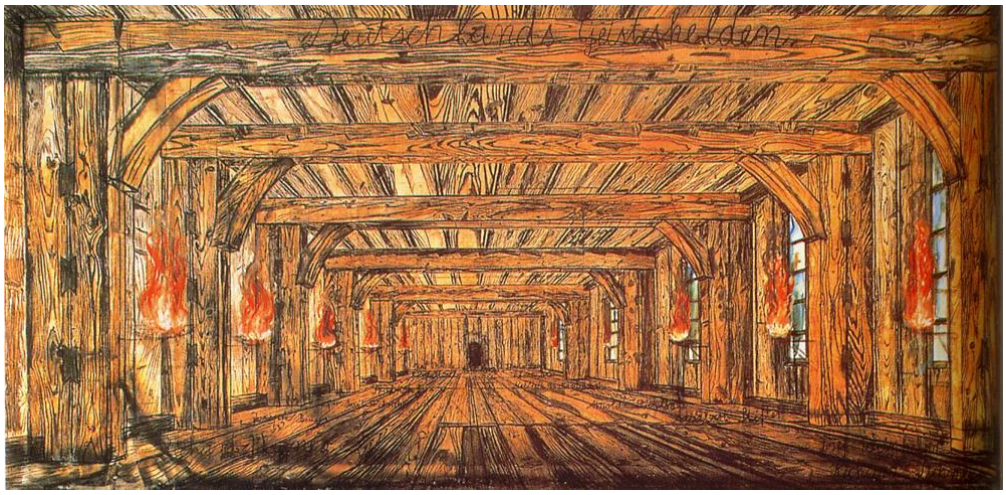

Görsel 10 :*Anselm Kiefer, "Deutschlands Geisteshelden (Alman Ruhani Kahramanları)", 1973, çuval bezi tuval üzeri yağlıboya, füzen, 307 x 682 cm*

(akt: YILDIRIM,2021)

Anselm Kiefer'in çalışmalarını gerçekleştirdiği içsel hesaplaşma devasa bir okul çatısında başlamaktadır. İç sesini dışarı vurmak; imgeler ile mekanı, mekan ile serüveni, serüven ile nesnenin dönüşümünü gözler önüne sermektedir.

Ahşap mekan serileri terkedilmişliği, yalnızlığı geçmişinde yaşanılanların atölyesidir aslında.

Kiefer'in çalışmalarının bir başka psikolojik yansımalarını değerlendirecek olursak çalışmalarında ateş simgesini fazlasıyla kullanır. Bu durum günahı, mağara derinliklerini,yaratıcılığı ve uygarlığı kısaca beynindeki iz düşümlerini yansıtır.

Yapıtlarında ateş, yıkımla ölümü, yaradılışla çalışmanın dine vakıflığına hizmet etse de, akıllara kendi iç dünyasında oluşan var oluş sorgulamalarını belki de intihar düşüncesini bastırır. Bu bağlamda, Kiefer'in Shulamith (1983), Margarete (1981) ve Quaternity (1973) yapıtları ele alınarak, ateş imgesi üzerinden bir çözümleme yapılmıştır.(DOĞAN, ÖZCAN, Ç. 2021)

Yapılan çözümlemelerde ateş simgesi bir Holocaustun bir parçası olan kurban psikolojisidir. Yaşanmış olan soykırım suçu ateş ile göstermiş olsa da taraf tuttuğu mesele belki de Alman ırkının bir kolunu kesmesine olan kızgınlığını, öfkesini yansıtmıştır. Bu durum Hitler'e olan karşıtlığını hem de gizli bir güç hayranlığını yansıtmaktadır.

Görsel 11 :*Anselm Kiefer, "Margarethe", 1981, 280 x 380 cm, San Francisco Modern Sanat Müzesi(SFMOMA), San Francisco, ABD*

(Akt: DOĞAN, ÖZCAN, Ç. 2021)

Margarete sarı saçlarının sembolize edilmiş Alman ırkını yansıtırken, zeminde görülen siyahlıklar Salumith'i gösterir. Bu saçlar ateşin yaktığı bir acı hikayeyi resmeder. Kiefer'in içinde yaşadığı yoğun hisler bunun gibi bir çok çalışmasında görülmektedir.

İnsan doğasındaki acımasızlığı savaş ortamına doğan bir çocuğun bakış açısıyla değerlendirmek oldukça zordur. Buna rağmen söylenmesi gereken şey suçun varlığıdır. Bu çalışmasında iki ruhun birbirine olan sarmaşık halini, tutkusunu yansıtır.

Görsel 12 :*Anselm Kiefer, "Shulamite", 1983, tuval üzerine yağ, emülsiyon, gravür, gomalak, akrilik boya, saman, 541 x 368.3 cm, Doris ve Donald Fisher Koleksiyonu, San Francisco Modern Sanat Müzesi(SFMOMA), San Francisco, ABD*

(Akt: DOĞAN, ÖZCAN, Ç. 2021)

"Shulamith" eserinde saç renklerini yoğunluğu ve katmanı Alman ve Yahudi arketiplerini yansıtırken acı hissini veren ateş sembolize edilerek kullanılır. Kiefer'in etkilendiği şiir

belleğinin başka bir sahnesidir. Sorgulama düzeyi soyutlaşarak ergenlik dönemine denk gelmesiyle birlikte kendi hayatına olan demagoji halinden vazgeçmiş farklı dünyalara yelken açmıştır.

Görsel 13 : *Anselm Kiefer, Shulamith, 1983 (Detay)*

(Akt: Doğan Özcan Ç. 2021, s.56)

Paul Celan'ın şiirinde, bahsedilen soykırım yanmış küle dönmüş saçları ümidinin kalmadığı kendi kültürünün aslında Yahudi kültürü ile iç içe olduğunu hissetmektedir. Bu resimde iki kültürün yok edilmesine olan mesaj kutsal Kudüs topraklarının yedi şamdan

kollarında yedi ateş simgesiyle verdiği gibi hayalinde canlandırdığı efsanevi yaradılış ile var oluş zıt referanslarını yansıtır.

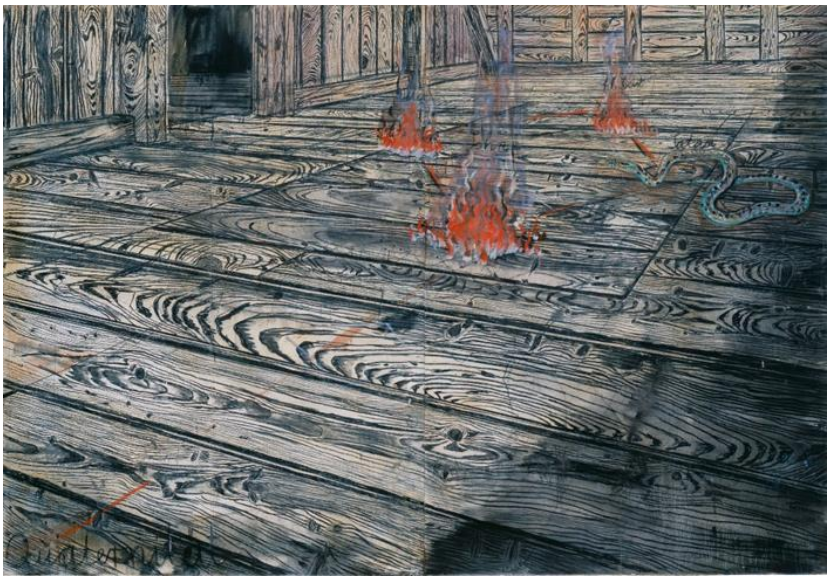

Görsel 14 : *Anselm Kiefer, Quaternity, 1973*

(Akt: Doğan Özcan Ç. 2021, s.59)

Kiefer'in bu çalışması mekansal serisine dokunan bir parça olmakla birlikte hafızasını yokladığı tavan arası hikayelerini yansıtır izleyiciye. Metaforik olan bu parçalar kimi zaman kolektif bir iz düşüm mesajı verse de duygusal dizimini ön planda tutan Kiefer çalıştığı atmosferi mekan çalışmalarında gösterir. Bu mekan gösterimi içerisinde ki üçgen halinde bulunan yine ateş simgesi burada kötülüğü yansıtırcasına duman işlenmiştir. Tavan arası ve dar olan atmosfer ruhen yorgun ve yıpranmış olduğunu hissettirmektedir.

Kiefer'in resimlerinin neredeyse tamamında kendini hissettiren, kökleşmiş inançlara karşı olan aykırı düşünce bu resimde de kendini göstermektedir. Onun deyimiyle, "Sanat doğrudan yardımcı olmaz. Sanat belirginleştirmenin yoludur" (akt:DOĞAN, ÖZCAN, Ç.,2021) Kiefer, 2014). Kiefer kendi yöntemiyle insan doğasında bulunan ikilemlerin altını çizerek, izleyiciyi düşünmeye sevk etmektedir.(DOĞAN, ÖZCAN, Ç.,2021)

Çalışmalarına devam ederken atölyelere sığamayan Kiefer bir arazide çalışır. Devasa çalışmaları yeni bir gezegeni hayal ettiğini, istediğini yansıtmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma sonucunda 20.yy başlarından itibaren savaşın, sanatçılar üzerinde yarattığı ruh hali, hayata bakış açıları eserlerinde de görülmektedir. Bu durum resim sanatını etkileyen büyük ve tartışmalı bir faktör olduğunu göstermektedir.. Yukarıdaki taramalara bakıldığında savaş ortamına doğup etkilerinde büyümüş olan sanatçı Kiefer, çocukluk döneminde yaşaması gereken güvenli ortamı hissedemediği için kendine yeni bir evren yaratmak istemiştir. Savaşın etkisinde kaldığı hikayeleri resimlerine aktarmış, karamsarlığını izleyiciye yansıtmıştır. Simgelerden anlam çıkarması, hayali oyun döneminde kaldığını gösterir. Eserlerinde mitolojik kavramları, yaratılışı ve yıkımı içeren imgeler kullanması bir arayış halinde olduğunu yansıtır. Bu arayış izleyiciye, nereye ait olduğuna dair belirsizliği ve içindeki savaşa isim vermek adına olduğunu düşündürmektedir. Çocukluk döneminde Hitler'in konuşulmadığını fark eden sanatçı, 45 öncesine dair hafızasındaki eksik parçaları tamamlayabilmek ve onu anlamak istemiştir. Geçmişiyle yüzleşmek istemesi,ateş simgesini öfkesi ile ölümü bağdaştırırken

kullandığı dualist yapıyla hafızasına kalan iz düşümlerin hesabını sormak istemiştir. Bu nedenledir ki savaş hakkındaki sorularına yanıt bulma isteğini fotoğraflarda onun rolüne girerek almaya çalıştığını göstermektedir. Çocuklarda gelişim dönemlerinin sağlıklı geçmemesi (savaş hakkında bolca soru sormak gibi) sonraki dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Buna örnek olarak çalışmalarının devamı irdenebilir. Bu çıkarımlar doğrultusunda 20.yy resim sanatında sanatçıların dili; kendini, hislerini, yaşadıklarını anlatmak için soyutlaşarak ve nesneleri anlamlandırarak dışa vurmuştur. Bu dönem sanatçılarının çalışmalarında benzerliklerin var olmasının sebebi ortak kültür ortak yaşanmışları işaret etmektedir. Gelinen noktada ise Dışavurumculuk özün ruh gösterisi olmuş iken, soyut dışavurumculuk ruhun girdaplarında çıkış aramak olmuştur. Soyut Dışavurumculuğun önde gelen isimlerinden olan Keifer'in plastik sanatçısı olarak kavramsallığa yönelmesi, fotoğraflarla performans sanatına değinmesi, resim sanatında *artık disiplinler arasılıktan çok iç içeliği* yansıttığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

TUNCA KÖMÜRCÜ A.B.,(2022) Bireysel ve kültürel travma tarihinin ilişkiselliği,Dergi Park, İstanbul

UUSAL G.(2011) Cave Sanatı,Mağara Araştırma Derneği,Ankara

VARLIK A.B.(2013) Savaşı Tanımlamak ve Terminolojik Bir Yaklaşım, Avrasya Terim Dergisi, İstanbul

EROĞLU M.(2020) Etnik kimlik,savaş ve göç olgularının çocuklar ve ergenler üzerindeki psikolojik etkileri,Uluslararası sosyal bilgilerde yeni yaklaşım dergisi,Mersin

AHMETOĞLU ve DENLİ (2013) soyut dışavurumculuğun ortaya çıkışı ve türk resim sanatına yansımaları, İnönü üniversitesi sanat ve tasarım dergisi, malatya

LOPHES M.H.T. (2020) Anselm Kiefer ve "Bellek Mimarisi"

CANTÜRK A. ve BOYRAZ B. (2015) Gerhard Richter ve Anselm Kiefer Örnekleminde İkinci

Dünya Savaşı Sonrasında Almanya'da Plastik Sanatlar, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, İstanbul

YILDIRIM R.C.(2021) Joseph BEUYS ve Anselm KIEFER'in Sanatında Hafıza ve Plastik Dil Oluşumu, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsi Yüksek Lisans Tezi, Sakarya

AKSOY M.,KÖKEN M.,KÜPELİ A.E.(2020) Joseph BEUYS Sanatında Spritüel Materyaller, Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi,Ankara
DOĞAN ÖZCAN Ç.(2021), Anselm KİEFER'in Ateş SİMGESİ: Shulamite, Margarete ve Quarnity, Sanat ve tasarım araştırma dergisi, Niğde

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel-1: https://www.istanbulsanatevi.com/makaleler-roportajlar/dusunce-felsefe/ilkel-resim-nedir/

Görsel 2: (AKT:Boyraz B. ve CANTÜRK A.(2015) ,s.478)

Görsel 3 : (AKT: YILDIRIM,2021, s.46)

Görsel 4 : (AKT:YILDIRIM,2021)

Görsel 5 : (AKT:YILDIRIM,2021)

Görsel 6 : (AKT:YILDIRIM,2021)

Görsel 7 : (AKT:YILDIRIM,2021)

Görsel 8 : (AKT:YILDIRIM,2021, s.56)

Görsel 9 : (AKT:YILDIRIM,2021, s.61)

Görsel 10 : (AKT:YILDIRIM,2021)

Görsel 11 : (Akt: Doğan Özcan Ç. 2021)

Görsel 12 : (Akt: Doğan Özcan Ç. 2021)

Görsel 13 : (Akt: Doğan Özcan Ç. 2021, s.56)

Görsel 14 : (Akt: Doğan Özcan Ç. 2021, s.59)

Üniversite Öğrencilerinde Depresyon, Anksiyete ve Stresin Yordayıcısı Olarak Yaşam Doyumu

Adem KURU[1]
Hatice KUMCAĞIZ[2]

Giriş

Bir toplumda üniversite gençliği, toplumun sosyokültürel yapısının en dinamik öğesidir (Korkmaz, 2006). Yetişmiş insan gücü, teknolojik imkânlar, gelişmiş altyapı, doğal kaynaklar, iç ve dış kaynaklı sermayeler ve yatırımlar başta ekonomi olmakla birlikte toplumsal ve kültürel gelişimin yordayıcısı olmaktadır. Nitelikli iş gücü ise var olan imkânların etkin ve verimli yönetilmesinde önem arz etmektedir. Dolayısıyla dünyadaki gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler nitelikli iş gücüne sahip olmak için çeşitli yatırımlar yapmaktadır. İlköğretimden itibaren bir süreç içerisinde zamana yayılarak nitelikli iş gücü elde edilebilmekte ve ilgili alanda uzmanlaşmanın sağlandığı en önemli aşama ise üniversite eğitimi esnasında gerçekleşmektedir. Üniversite gençliğini diğer gençlik gruplarından ayıran en önemli özellik, onların geleceğin bilgili yönetici ve karar verici adayları olmalarıdır (Yazıcı, 2003: 12). Bundan dolayı, nitelikli insan gücü yetiştirmek sorumluluğunu üzerine alan üniversiteler; öğrencilerine bilgi, beceri, ideal ve iyi alışkanlıklar kazandırmanın yanı sıra, onların kişiliklerinin gelişmesi için problemlerinin de kaynağını bulup çareler aramaktadır (Korkmaz, 2006). Gençlik dönemi, bireyin sosyal ve fiziksel değişikliklere bağlı olarak; duygusal, davranışsal, cinsel, ekonomik, akademik ve toplumsal birçok çatışma yaşadığı, psikososyal ve cinsel olgunlukla birlikte kimlik bulma çabalarının arttığı bir çelişkiler dönemidir (Korkmaz, 2006). Bu dönemde üniversite öğrencilerinin ruh sağlığı, toplumsal sağlığının önemli bileşenlerinden biri olmaktadır (Bayhan, 2003; Doğan vd., 1994: 148-151; Özkürkçügil-Çorapçıoğlu, 1999: 115-122). Ruhsal açıdan sosyalizasyon (toplumsallaşma) süreci dışında kalındığı taktirde; gençlik yüksek idealler yerine, insanlara karışmaktan hoşlanmayan, çaresizlik içindeki psikolojik-ruhsal yapılarıyla kırıcılık, agresiflik, şiddet ve vahşet gibi örüntüler geliştirmekte siyasal ve sosyal entegrasyon patolojik mantık kurgularıyla çağın hastalığı biçimine dönüşebilmektedir (Suavi, 2000: 231-257).

Ruh sağlığı, bireyin kendisi ve çevresi arasındaki düşünce, iletişim, öğrenme, kendine güven ve duygusal gelişim gibi bir dizi süreci gösteren ve bu ilişkilerin sürekli bir uyum, denge ve doyum içinde olması, yakın ve uzak çevresiyle sağlıklı bir ilişki ve iletişim kurabilme durumu olarak belirtilmektedir (Seven, 2018: 2-20). Bireyin ruh sağlığı kendi potansiyellerinin farkında olması, psikolojik sağlamlığı ve stresle başa çıkma stratejilerini uygulayabilmesiyle de yakından ilişkilidir. Dolayısıyla ruh sağlığı evrensel bir mesele olmakla birlikte her yaştaki bireyi ilgilendirmektedir. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, "küresel düzeyde hastalık yükünün %12'sini ruh sağlığı sorunlarının oluşturduğu" belirtilmektedir (Sayıl, 2004: 5-50).

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Orcıd: 0009-0004-7196-3696
[2] Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Orcıd: 0000-0002-0165-3535

Ülkemizde ise Erol ve arkadaşlarının (2001: 5-50) "Türkiye Ruh Sağlığı Profili" çalışması verilerine göre, son 12 ayda herhangi bir ruhsal bozukluğun görülme oranının %17,2 olduğu bildirilmektedir. Psikolojik sağlık değerlendirmelerinde en sık görülen psikolojik rahatsızlığın, bir duygu-durum değişikliği olarak, depresyon olduğu belirtilmiştir (Yüksel, 1984: 14-15). Depresyon, kederli duygu durumunun günler boyunca bireyde etkisini sürdürerek çökkünlük hissiyatının oluşması durumudur (Tüzün, 1993; Watson ve Clark, 1995: 351-366). Depresyonun üniversite öğrencileri arasında görülme sıklığı en fazla olan ruhsal problem olduğunu belirten literatür kaynakları bulunmaktadır (Bumbery vd., 1978: 150-155; Özdel vd., 2002: 155-161; Sherer, 1985: 1061-1062). Doğan ve arkadaşları (1995: 50-52) depresyon sıklığını toplumsal düzeyde %8 ile %20 arasında saptamıştır. Üniversite öğrencilerinde ise bu oran Özbay (1997)'ın yapmış olduğu çalışma ile %17 ile %23 arasında tespit edilmiştir. Wathelet ve arkadaşları (2020) üniversite öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmada %16,1 oranında depresyon, %27,5 oranında anksiyete ve %24,7 oranında stres yaygınlığı tespit ederken Bayram ve Bilgel (2008: 667-672) üniversite öğrencilerinde depresyon için %27,1, anksiyete için %47,1 ve stres için %27 oranında yaygınlık tespit etmiştir. Aynı zamanda Türkçapar (2004: 12-16) depresyon hastalarının %75'inde anksiyete bozukluğunun olduğunu tespit ederken Nutt (1997: 11-16) ise anksiyete hastalarında %20-65 oranında depresif belirtiler gözlemlendiğini saptamıştır.

Zorlu yaşam olayları ruhsal hastalıkların ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır (Ünal ve Özcan, 2000: 41-48). Yaşam olaylarının tek başına klinik bir depresyona yol açmadığı, ama diğer etkenlerle etkileşerek depresyonun gelişiminde rol oynadığı düşünülmektedir. (Kaya, 2007: 11-20). Çünkü yaşam olaylarının etkileri birey için öznel olduğu ve bu etki bireyin ona yüklediği anlam, bireyin başa çıkma yetisi ve toplumsal destekleriyle yakından ilişkili olduğu aktarılmaktadır (Ünal ve Özcan 2000: 41-48). Literatür incelendiğinde üniversite öğrencilerinin karşılaştığı sorunlar arasında ekonomik sıkıntılar, barınma problemleri, fakülte ve üniversiteye uyum sorunları (Ekşi, 1982; Erol vd., 2001: 34-43; Demirel vd., 2011: 18-29; Özkan ve Yılmaz, 2010: 153-171), gelecek kaygısı, aile ile problemli ilişkiler, kimlik karmaşası, yalnız kalma korkusu, sanat ve toplumsal etkinlikler için gerekli imkânların eksikliği (Banoğlu ve Çetin, 1991: 82-83; Holvast vd., 2015: 1-7; Ohayon ve Roth, 2003: 9-15; Okanlı, 1999; Özdemir, 1985; Yıldırım vd., 2008: 1-8), istemediği bölümde ve üniversitede eğitim görme, duygu ve düşüncelerini açıkça ifade edememe (Bilgin, 2001: 18-25), ev kiralarının yüksek olması, evlerde kalabalık kalınması sebebiyle derslere odaklanılamaması, yurtlara giriş ve çıkış saatlerinin öğrencilerin sosyal yaşantısı göz önünde bulundurulmadan belirlenmesi (Güldiken ve Özekicioğlu, 2004: 163-180), öğretim elemanları tarafından öğrenci seçilmesi/ayrım yapılması, uygulanan testlerde uygun ölçme-değerlendirme tekniklerinin kullanılmaması (Gizir, 2005: 196-213), iş bulma kaygısı, yurt koşullarının istenilen düzeyde olmaması, yurtlarda oda arkadaşlarıyla yaşanılan problemler (Özgüven, 1992: 5-13), topluluk içinde konuşamama, karşı cinsle arkadaşlık etmekten çekinme (Yeşilyaprak, 1986: 81-96), yaş ve statü olarak kendisinden büyüklerle iletişim kuramama, sosyal ilişki ağına dahil olamama (Çulha ve Dereli, 1987: 124-127) sorunları yer almaktadır. Alanyazında yer alan araştırmalarda yaşanılan problemlerin üniversite öğrencilerinde uyku problemleri, konsantrasyon eksikliği (Marelli vd., 2020: 8-15), alkol ve madde bağımlılığı (Flemmen ve Wang, 2015: 1-7; Herbsleb vd., 2013: 505-512; Mustafaoğlu vd., 2020: 308-316; Schmidt vd., 2007: 202-219), aile içi iletişim sorunları (Lin vd., 2008: 412-420; Marmorstein ve Iacono, 2004: 377-386; Wu vd., 2020; Yu vd., 2015), kilo ile ilgili sorunlar (Jorm vd., 2003:

434-440; Oyeckin vd., 2011: 121-124; Wechsler vd., 1981: 719) ve cinsellik ile ilgili sorunlara (Angst, 1998: 1-4; Hayes vd., 2008: 777-787; Oswalt ve Wyatt, 2011: 1255-1280) sebebiyet verdiği ifade edilmektedir. Üniversite öğrencilerinin yaşamış olduğu sorunların ruh sağlıklarına olumsuz etki etmesi ve bu durumun sağlıklı bir genç neslin inşasına ket vurabileceği göz önünde bulundurulduğunda sorun yaşanılan alanların tespit edilerek etkili bir biçimde çözümlenmesine yönelik gerekli tedbirlerin alınması önem arz etmektedir.

Yöntem

Yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin yaşam doyumu üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için "İlişkisel Tarama Modeli" kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli 2 veya daha fazla değişkenin birlikte değişimini ortaya koymayı amaçlayan yaklaşımdır. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2011). Tarama modeli; geçmişte gerçekleşen veya günümüzde mevcut koşullarda varlığını sürdüren durumları var olduğu şekliyle betimlemektedir. Böylece bu model ile geniş evren kitlesi üzerinde araştırma yapılarak genelleme yapma imkânına olanak sağlanması amaçlanmıştır.

Katılımcılar

Araştırma evrenini 2021-2022 eğitim-öğretim yılında aktif öğrenci statüsüyle öğrenim gören Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmaya üniversitenin farklı fakültelerinden ve farklı bölümlerinden gönüllü öğrenciler katılım göstermektedir. Evreni en iyi şekilde temsil etmesi amacıyla örnekleme seçiminde "Amaçlı Örnekleme" yöntemi tercih edilmiştir. Amaçlı örneklemede araştırmacı kimlerin seçileceği konusunda kendi yargısını kullanır ve araştırmanın amacına en uygun olanları örnekleme alır (Balcı, 2016). Amaçlı örnekleme ilkeleri çerçevesinde üniversite öğrencileri arasından 382 öğrenci çalışmaya dahil edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çalışma verilerinin toplanmasında yaşam doyumu ölçeği (YDÖ) ile depresyon, anksiyete ve stres ölçeği (DASS-21) olmak üzere iki adet ölçek ve bir adet kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Demografik Bilgi Formu

Üniversite öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler elde etmek amacıyla cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyi değişkenlerine yönelik 3 sorudan oluşan "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ)

Yaşam doyumu ölçeği Diener, Griffin, Larsen ve Emmons (1985: 71-75) tarafından geliştirilmiştir. Geliştirilme amacı bireylerin yaşam memnuniyetlerini belirlemektir. Yaşam doyumu ölçeğinde toplamda 5 madde bulunmakla birlikte maddelere verilecek cevaplar 7'li likert şeklinde oluşturulmuştur. Ölçekten alınabilecek minimum puan 5 iken alınabilecek maksimum puan ise 35'tir. Ölçeğin puanlama ve değerlendirilmesinde gruplar/düzeyler bulunmamakta ve alınan puanın yüksekliği yaşam doyumunun istenilen düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Dağlı ve Baysal (2016: 1250-1262) uyarlanan ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Ölçeğin Türkiye'de uyarlamasını 1991 yılında Köker ve 1993 yılında Yetim gerçekleştirmiştir. Köker (1991) test-tekrar-test yöntemiyle

tutarlık katsayısını .85 olarak tespit etmekle birlikte madde-test korelasyonlarını .71 ile .80 arasında hesaplanmaktadır. Yetim (1993: 277-289) çalışmasında ölçeğe ait Cronbach alfa değerini .86 ve test-tekrar-test yöntemi ile de güvenirlik kaysayısını .73 olarak tespit etmiştir. Diener ve arkadaşları (1985: 71-75) ölçeğin iç tutarlılık katsayısının (Cronbach Alpha) .82 ve test-tekrar-test katsayısının .87 düzeyinde olduğunu, ölçeğin tek faktörden oluştuğunu ve bu faktörün varyansının %66'sını açıkladığını tespit etmiştir.

Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği (DASS-21)

Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeğini (DASS) Lovibond ve Lovibond (1995: 335-343) geliştirmiştir. Ölçek toplamda 42 maddeden oluşmakta ve 4'lü likert tipi bir derecelendirme şeklindedir. Ölçeğin likert derecelendirmesinde bulunan 0 "bana hiç uygun değil", 1 "bana biraz uygun", 2 "bana genellikle uygun" ve 3 "bana tamamen uygun" anlamlarına gelmektedir. DASÖ'de 14'ü depresyon, 14'ü anksiyete ve 14'ü stres boyutlarına ait olmak üzere toplam 42 madde bulunmaktadır (Tümkaya vd., 2009: 387-398). Ölçekten alınabilecek maksimum puan 42 olurken alınabilecek en düşük puan ise 0 olmaktadır. Geliştirilen ölçekte bulunan 42 soru arasında ters madde bulunmamaktadır. İlgili alt boyutlarından alınan puanların yüksek çıkması bireyin o alt boyut ile ilgili sorunlar yaşayabileceğini oraya koymaktadır. Brown ve arkadaşları (1997: 79-89) 42 maddelik DASS ölçeğinin 21 soru ile de aynı geçerlilikte değerler bulabileceğini tespit etmiştir. 21 maddelik uyarlama çalışmalarını Henry ve Crawford (2005: 227-239) ile Mahmoud ve arkadaşları (2012: 149-156) gerçekleştirmiştir. Uyarlanan DASS-21 ölçeğinde yine aynı şekilde 4'lü likert derecelendirme yöntemi kullanılmıştır ve ölçeğin likert derecelendirmesinde bulunan 0 "bana uygun değil", 1 "bana biraz uygun", 2 "bana genellikle uygun" ve 3 "bana tamamen uygun" anlamlarına gelmektedir. Oluşturulan 21 maddelik kısa ölçeğin Türkçe'ye uyarlanmasında ise Akın ve Çetin (2007: 260-268) ile Bilgel ve Bayram (2010: 118-126) çalışmalar gerçekleştirmiştir. Depresyon, anksiyete ve stres ölçeğinin faktör yükleri .41 ile .81 arasında değişmektedir. Yine ölçeğin güvenirlik katsayıları .75 ile .82 arasında tespit edilmiştir. Ölçeğin bütününe bakıldığında Cronbach Alpha (α) iç tutarlık katsayısının .89 olduğu alt boyutlar kapsamında ele alındığında ise depresyon için .90, anksiyete için .92 ve stres için .92 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca depresyon, anksiyete ve stres boyutlarının her biri için alınan puanlara göre durumlar normal, hafif, orta, ileri ve çok ileri olmak üzere derecelendirilmiştir (Tunç ve Yapıcı, 2019: 153-168).

Tablo 1. *Depresyon, Anksiyete ve Stres Boyutlarından Alınan Puanların Derecelendirilmesi (Uncu vd., 2006: 514-519)*

Düzey	Depresyon (Puan Aralığı)	Anksiyete (Puan Aralığı)	Stres (Puan Aralığı)
Normal	0-9	0-7	0-14
Hafif	10-13	8-9	15-18
Orta	14-20	10-14	19-25
İleri	21-27	15-19	26-33
Çok İleri	28+	20+	34+

Verilerin Analizi

Tabachnick ve Fidell, (2013) ölçeklerde yer alan ifadelere ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin -/+1,5 değerinin altında kalmasının, verilerin normal dağılıma yaklaşık bir değer olduğunu ifade etmektedir. Çalışma verilerinin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiş ve incelenen değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin gerekli olan -1,5 ve +1,5 sınırının içerisinde olduğu gözlemiş olup buna göre normal dağılım gösterdikleri kabul

edilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler IBM SPSS 22 paket programı aracılığıyla istatistiki test ve analizler uygulanarak çözümlenmiştir. İki değişkenli gruplar arası farklılıklar için Bağımsız Örnekler t-Testi iki ve daha fazla değişkeni bulunan gruplar arası farklılıklar için ise Tek Yönlü Anova; gruplar arasındaki farklılaşmanın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek amacıyla da Post-Hoc teknikleri kullanılmıştır. Gabriel yöntemi gruplar arası katılımın eşit olmadığı durumlarda kullanılmakta ve bu sebeple Post-Hoc tekniği olarak Gabriel yöntemi tercih edilmiştir. Depresyon, anksiyete ve stres ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin yönünün tespiti için pearson korelasyonu ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki yüzdelik etkisini tespit etmek amacıyla da çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Bulgular

Tablo 2. *Demografik Veriler*

Özellik	Kategori	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	107	28
	Kadın	275	72
Yaş	18-22 arası	212	55,5
	23-25 arası	120	31,4
	26-28 arası ve üzeri	50	13,1
Sınıf Düzeyi	1. sınıf	75	19,6
	2. sınıf	66	17,3
	3.sınıf	63	16,5
	4.sınıf	178	46,6

Öğrencilerin %28'ine denk gelen 107 erkek üniversite öğrencisi bulunurken %72'sine denk gelecek şekilde 275 kadın üniversite öğrencisi katılım göstermiştir. Çalışmaya katılan 382 öğrenciden 18-22 yaş arasında olan kişi sayısı 212, 23-25 yaş arasında olan kişi sayısı 120 ve 26-28 yaş ve üzeri kişi sayısı ise 50'dir. Sınıf düzeyi değişkeni kapsamında 1. sınıf düzeyinde 75, 2. sınıf düzeyinde 66, 3. sınıf düzeyinde 63 ve 4. sınıf düzeyinde 178 öğrenci bulunmaktadır.

Tablo 3. *Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeylerinin Dağılımı*

	Frekans	Yüzde
Depresyon		
Normal	115	30,1
Hafif	43	11,3
Orta	64	16,7
İleri	44	11,5
Çok İleri	116	30,4
Toplam	382	100,0
Anksiyete		
Normal	104	27,2
Hafif	24	6,3
Orta	57	14,9
İleri	40	10,5
Çok İleri	157	41,1
Toplam	382	100,0
Stres		
Normal	146	38,2
Hafif	47	12,3
Orta	47	12,3
İleri	68	17,8
Çok İleri	74	19,4
Toplam	382	100,0

Çalışmaya katılım gösteren üniversite öğrencilerinin depresyon durumlarına bakıldığında %30,1'inin (n=115) normal, %11,3'ünün (n=43) hafif, %16,7'sinin (n=64) orta,

%11,5'inin (n=44) ileri ve %30,4'ünün (n=116) çok ileri düzeyde oldukları; öğrencilerin anksiyete durumlarına bakıldığında %27,2'sinin (n=104) normal, %6,3'ünün (n=24) hafif, %14,9'unun (n=57) orta, % 10,5'inin (n=40) ileri ve %41,1'inin (n=157) çok ileri düzeyde oldukları ve öğrencilerin son olarak stres durumlarına bakıldığında %38,2'sinin (n=146) normal, %12,3'ünün (n=47) hafif, %12,3'ünün (n=47) orta, %17,8'inin (n=68) ileri ve %19,4'ünün (n=74) çok ileri düzeyde oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 4. *Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Analizi Sonuçları*

	Cronbach's Alpha	**n**
Yaşam Doyumu Ölçeği	,832	5
Depresyon, Anksiyete ve Stres Ölçeği	,948	21
Depresyon Alt Ölçeği	,867	7
Anksiyete Alt Ölçeği	,913	7
Stres Alt Ölçeği	,895	7

Çalışmada kullanılan ölçeklerin iç tutarlılık düzeyleri incelendiğinde oldukça güvenilir oldukları tespit edilmiştir (α)>70.

Tablo 5. *Depresyon, Anksiyete ve Stres Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler*

	N	**Min**	**Max**	**x̄**	**ss**
DASÖ Toplam	382	0	63	27,22	16,7
Depresyon Toplam	382	0	21	9,09	6,54
Anksiyete Toplam	382	0	21	8,26	5,81
Stres Toplam	382	0	21	9,87	6,25

Betimsel istatistikler çerçevesinde DASÖ toplam puanı 27,22±16,7 iken depresyon toplam puanı 9,09±6,54, anksiyete toplam puanı 8,26±5,81 ve stres toplam puanı 9,87±6,25 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 6. *Yaşam Doyumu Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler*

	N	**Min**	**Max**	**x̄**	**ss**
Yaşam Doyumu Toplam	**382**	**5**	**35**	**19,83**	**6,79**

Yaşam doyumu ölçeği toplam puanı 19,83±6,79 olarak tespit edilmiştir. Ölçekten alınan en düşük puan 5 iken alınan en yüksek puan ise 35 olarak saptanmıştır.

Tablo 7. *Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi*

	Cinsiyet	**n**	**x̄**	**ss**	**t**	**p**
DASÖ Toplam Puan	Erkek	107	23,68	16,74	380	,010
	Kadın	275	28,60	16,52		
Depresyon Alt Ölçeği Toplam Puan	Erkek	107	8,44	6,660	380	,227
	Kadın	275	9,34	6,498		
Anksiyete Alt Ölçeği Toplam Puan	Erkek	107	6,84	5,876	380	,003
	Kadın	275	8,82	5,712		
Stres Alt Ölçeği Toplam Puan	Erkek	107	8,40	5,944	380	,004
	Kadın	275	10,44	6,287		

Bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre DASÖ toplam puanları kapsamında analiz edildiğinde kadınların (Ort.= 28,60, SS=16,52) toplam puan değerlerinin erkeklerin (Ort.=23,68, SS=16,74) toplam puanları değerlerine göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir t(380)=-2,601 *p*=,010. Depresyon alt ölçeği toplam puanları bağlamında değerlendirildiğinde kadınların (Ort.=9,34, SS=6,49) toplam puan değerleri ile erkeklerin (Ort.= 8,44, SS=6.60) toplam puan değerleri arasında anlamlı farklılaşma bulunmamıştır

t(380)=-1,211 *p*=,227. Anksiyete alt ölçeği toplam puanları bağlamında değerlendirildiğinde kadınların (Ort.=8,82, SS=5,71) toplam puan değerleri erkeklerin (Ort.=6,84, SS=5,87) toplam puan değerlerine göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir t(380)=-3,013 *p*=,003. Son olarak stres alt ölçeği toplam puanları bağlamında değerlendirildiğinde kadınların (Ort.=10,44, SS=6,28) toplam puan değerleri erkeklerin (Ort.=8,40, SS=5,94) toplam puan değerlerine göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir t(380)=-2,883 *p*=,004.

Tablo 8. *Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeylerinin Yaş Değişkenine Göre İncelenmesi*

	Yaş	n	x̄	ss	f	p	Anlamlılık
DASÖ Toplam Puan	18-22 yaş arası (1)	212	28,51	16,5	4,287	,014	1-3 2-3
	23-25 yaş arası (2)	120	27,56	16,7			
	26-28 yaş ve üzeri (3)	50	20,92	16,3			
Depresyon Alt Ölçeği Toplam Puan	18-22 yaş arası (1)	212	9,67	6,54	5,659	,004	1-3 2-3
	23-25 yaş arası (2)	120	9,25	6,40			
	26-28 yaş ve üzeri (3)	50	6,26	6,29			
Anksiyete Alt Ölçeği Toplam Puan	18-22 yaş arası (1)	212	8,78	5,68	4,378	,013	1-3
	23-25 yaş arası (2)	120	8,25	5,98			
	26-28 yaş ve üzeri (3)	50	6,10	5,59			
Stres Alt Ölçeği Toplam Puan	18-22 yaş arası (1)	212	10,07	6,24	1,258	,286	
	23-25 yaş arası (2)	120	10,06	6,30			
	26-28 yaş ve üzeri (3)	50	8,56	6,12			

DASÖ toplam puanları yaş değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde istatistiksel geçerlilikte anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür F=(4,287); *p*<.05. Üniversite öğrencilerinin DASÖ toplam puanlarının hangi yaşlar aralığında farklılık gösterdiğini belirlemek amacıyla Gabriel Post-Hoc testi uygulanmıştır. Buna göre 18-22 yaşları arasındaki öğrencilerin DASÖ toplam puanları (Ort.=28,51) 26-28 yaş ve üzerindeki öğrencilerin DASÖ toplam puanlarına (Ort.=20,92) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine aynı şekilde 23-25 yaş arasındaki öğrencilerin DASÖ toplam puanları (Ort.=27,56) 26-28 yaş ve üzerindeki öğrencilerin DASÖ toplam puanlarına (Ort.=20,92) göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Depresyon alt ölçeği toplam puanları yaş değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde istatistiksel geçerlilikte anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür F=(5,659); *p*<.05. Buna göre 18-22 yaşları arasındaki öğrencilerin depresyon alt ölçeği toplam puanları (Ort.=9,67) 26-28 yaş ve üzerindeki öğrencilerin puanlarına (Ort.=6,26) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine aynı şekilde 23-25 yaş arasındaki öğrencilerin depresyon alt ölçeği toplam puanları (Ort.=9,25) 26-28 yaş ve üzerindeki öğrencilerin puanlarına (Ort.=6,26) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 18-22 ve 23-25 yaşlarındaki öğrenciler, 26-28 yaş ve üzerindeki öğrencilere göre daha yüksek depresyon düzeyine sahiptir.

Anksiyete alt ölçeği toplam puanları yaş değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde istatistiksel geçerlilikte anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür F=(4,378); *p*<.05. Buna göre 18-22 yaş arasındaki öğrencilerin anksiyete alt ölçeği toplam puanları (Ort.=8,78) 26-28 yaş ve üzerindeki öğrencilerin puanlarına (Ort.=6,10) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 18-22 yaşları arasındaki öğrenciler, 26-28 yaş ve üzerindeki öğrencilere göre daha yüksek anksiyete düzeyine sahiptir.

Stres alt ölçeği toplam puanları yaş değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde ise istatistiksel geçerlilikte anlamlı olarak farklılaşma görülmemiştir F= (1,258); *p*>.05.

Tablo 9. *Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeylerinin Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre İncelenmesi*

	Sınıf Düzeyi	*n*	$\bar{x}$	*ss*	*f*	*p*	Anlamlılık
DASÖ Toplam Puan	1. sınıf (1)	75	32,16	14,7	5,706	,001	1-3, 1-4 2-4
	2. sınıf (2)	66	31,21	16,4			
	3. sınıf (3)	63	23,76	16,4			
	4. sınıf (4)	178	24,88	17,0			
Depresyon Alt Ölçeği Toplam Puan	1. sınıf (1)	75	11,03	6,15	4,894	,002	1-3, 1-4
	2. sınıf (2)	66	10,36	6,53			
	3. sınıf (3)	63	7,94	6,55			
	4. sınıf (4)	178	8,21	6,50			
Anksiyete Alt Ölçeği Toplam Puan	1. sınıf (1)	75	9,68	5,36	4,913	,002	1-4 2-4
	2. sınıf (2)	66	9,79	5,60			
	3. sınıf (3)	63	7,60	5,79			
	4. sınıf (4)	178	7,34	5,90			
Stres Alt Ölçeği Toplam Puan	1. sınıf (1)	75	11,45	5,63	4,405	,005	1-3
	2. sınıf (2)	66	11,06	6,01			
	3. sınıf (3)	63	8,22	5,98			
	4. sınıf (4)	178	9,34	6,49			

DASÖ toplam puanları sınıf düzeyi değişkeni bağlamında değerlendirildiğinde istatistiksel geçerlilikte anlamlı olarak farklılaşma olduğu tespit edilmiştir F=(5,706); *p*<.05. Buna göre üniversite 1. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin DASÖ toplam puan değerleri (Ort.=32,16) 3. sınıfta öğrenim gören öğrencilerinin puanlarına (Ort.=23,76) ve 4. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin puanlarına (Ort.=24,88) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca üniversite 2. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin DASÖ toplam puanları (Ort.=31,21) üniversite 4. sınıf öğrencilerinin puanlarına (Ort.=24,88) göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Depresyon alt ölçeği toplam puanları sınıf düzeyi değişkenine göre incelendiğinde istatistiksel geçerlilikte anlamlı olarak farklılaşma olduğu görülmüştür F=(4,894); *p*<.05. 1. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin puanları (Ort.=11,03) 3. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin puanlarından (Ort.=7,94) ve 4. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin puanlarından (Ort.=8,21) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 1. sınıfta öğrenim gören öğrenciler, 3. sınıfta ve 4. sınıfta öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek depresyon düzeyine sahiptir.

Anksiyete alt ölçeği toplam puanları sınıf düzeyi değişkeni kapsamında değerlendirildiğinde istatistiksel geçerlilikte anlamlı olarak farklılaşma olduğu görülmüştür F=(4,913); *p*<.05. Buna göre 1. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin anksiyete puanları (Ort.=9,68) 4. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin puanlarından (Ort.=7,34) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde 2. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin anksiyete puanları (Ort.=9,79) 4. sınıfta öğrenim gören öğrencilerin puanlarından (Ort.=7,34) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 1. sınıfta ve 2. sınıfta öğrenim gören öğrenciler, 4. sınıftaki öğrencilere göre daha yüksek anksiyete düzeyine sahiptir.

Stres alt ölçeği toplam puanları sınıf düzeyi değişkeni çerçevesinde değerlendirildiğinde istatistiksel geçerlilikte anlamlı olarak farklılaşma olduğu görülmüştür F=(4,405); *p*<.05. Üniversite 1. sınıf öğrencilerinin stres puanları (Ort.=11,45) üniversite 4. sınıftaki öğrencilerin puanlarından (Ort.=9,34) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 1. sınıfta öğrenim gören öğrenciler, 4. sınıftaki öğrencilere göre daha yüksek stres düzeyine sahiptir.

Tablo 10. *Yaşam Doyumu Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi*

	Cinsiyet	n	x̄	ss	t	*p*
Yaşam Doyumu Ölçeği Toplam Puan	Erkek	107	18,59	7,32	175	,035
	Kadın	275	20,31	6,52		

Bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre yaşam doyumu ölçeği toplam puanları bağlamında değerlendirildiğinde kadınların (Ort.= 20,31, SS=6,52) toplam puan değerleri erkeklerin (Ort.=18,59, SS=7,32) toplam puanları değerlerine göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir t(175)= -2,129 *p*=,035.

Tablo 11. *Yaşam Doyumu Puanlarının Yaş Değişkenine Göre İncelenmesi*

	Yaş	*n*	*x̄*	*ss*	*f*	*p*
Yaşam Doyumu Ölçeği Toplam Puan	18-22 yaş arası (1)	212	19,75	6,50	,886	,413
	23-25 yaş arası (2)	120	19,48	6,98		
	26-28 yaş ve üzeri (3)	50	20,98	7,50		

Yaşam doyumu ölçeği toplam puanları yaş değişkeni kapsamında değerlendirildiğinde istatistiksel geçerlilikte anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır F=(,886); *p*>.05.

Tablo 12. *Yaşam Doyumu Puanlarının Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre İncelenmesi*

	Sınıf Düzeyi	*n*	*x̄*	*ss*	*f*	*p*
Yaşam Doyumu Ölçeği Toplam Puan	1. sınıf (1)	75	19,05	6,20	1,145	,331
	2. sınıf (2)	66	18,92	6,96		
	3. sınıf (3)	63	20,21	6,85		
	4. sınıf (4)	178	20,36	6,92		

Yaşam doyumu ölçeği toplam puanları sınıf düzeyi kapsamında değerlendirildiğinde istatistiksel geçerlilikte anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır F=(1,145); *p*>.05.

Tablo 13. *Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeyleri ile Yaşam Doyumu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

	n	m	sd	(1)	(2)	(3)	(4)
Depresyon (1)	382	9,09	6,54	1	,707**	,699**	-,475**
Anksiyete (2)	382	8,26	5,81		1	,719**	-,260**
Stres (3)	382	9,87	6,25			1	-,333**
Yaşam Doyumu (4)	382	19,83	6,79				1

*$p < .05$. **$p < .01$.

Yapılan Pearson korelasyon analizi sonucuna göre depresyon, anksiyete ve stresin birbirleri ile anlamlı ve pozitif bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Depresyon ile anksiyete arasındaki korelasyon değeri r=,707. *p*<.001, depresyon ile stres arasındaki korelasyon değeri r=,699. *p*<.001 ve anksiyete ile stres arasındaki korelasyon değeri r=,719. *p*<.001 olarak tespit edilmiştir. Buna göre depresyon düzeyi arttıkça anksiyete ve stres düzeyi artmakta, anksiyete düzeyi arttıkça stres düzeyi artmaktadır. Yaşam doyumu ile depresyon, ansiyete ve stres arasında ise anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Yaşam doyumu ile depresyon arasındaki korelasyon değeri r=-,475. *p*<.001, yaşam doyumu ile anksiyete arasındaki korelasyon değeri r=-,260. *p*<.001 ve yaşam doyumu ile stres arasındaki korelasyon değeri r=-,333. *p*<.001 olarak tespit edilmiştir. Buna göre depresyon, anksiyete ve stres düzeyi arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır.

Tablo 14. *Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeylerinin Yaşam Doyumunu Yordama Durumunun İncelenmesi*

Değişkenler	B	S.H.	BETA
Depresyon	**-,798**	**,100**	**-,550**
Anksiyete	**,309**	**,116**	**,189**
Stres	**-,129**	**,106**	**-,085**

Bağımlı Değişken: Yaşam Doyumu, R^2 =,23; F(3, 378)=39,8 , $p < 0.001$

Depresyon, anksiyete ve stres değişkenlerinin yaşam doyumu değişkenini hangi ölçüde yordadığının tespiti amacıyla çok değişkenli doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda anlamlı bir regresyon modeli olduğu F (3,378)=39,8, p<.001 ve bağımlı değişkendeki varyansın %23'ünün (R^2düzeltilmiş =.23) bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Bu sonuç yaşam doyumu boyutundaki yaklaşık %23 oranındaki varyansın depresyon, anksiyete ve stres tarafından açıklandığını gösterir. Buna göre depresyon, yaşam doyumunu negatif ve anlamlı olarak yordamaktadır β=-.55 (378)=-7,92, p<.001, pr2 =.14. Anksiyete, yaşam doyumunu olumlu ve anlamlı olarak yordamaktadır β=.18 (378)=2,67, p<.001, pr2 =.01. Stres değişkeninin ise yaşam doyumunu yordamakta etkisiz olduğu görülmektedir β=-.08 (378)=-1,21, p> .001, pr2 =.00.

Tartışma, Sonuç Ve Öneriler

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinde depresyon, anksiyete, stres ve yaşam doyumu; yaş, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenleri açısından incelenmiş olup pearson korelasyonu ve çok değişkenli doğrusal regresyon analizleri doğrultusunda tartışılarak önerilerde bulunulmaktadır.

Yapılan çalışmada depresyon, anksiyete ve stres ölçeği (DASÖ) toplam puan ortalamaları cinsiyet değişkeni kapsamında değerlendirilmiştir. Buna göre kız öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. İlgili literatür taramasında benzer sonuçların olduğu çalışmalar mevcuttur (Bayram ve Bilgel, 2008: 667-672; Dyrbye vd., 2006: 354-373; Shamsuddin, 2013: 318-323). Aynı şekilde Roh ve arkadaşları (2010: 1384-1390)'nın Güney Kore'deki tıp öğrencileri üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmada kız öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Pakistan ülkesinde Rizvi ve arkadaşları (2015: 69-75) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışma sonucunda kız öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri erkek öğrencilere göre daha yüksek seviyede olduğu ifade edilirken Khan ve arkadaşları (2006: 583) tarafından yapılan çalışmaya göre ise erkek öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri kız öğrencilere göre yüksek olduğu saptanmıştır. Bunun yanında cinsiyet değişkeni bakımından depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri arasında istatistiksel geçerlilikte anlamlı farklılığın bulunmadığını tespit eden çalışmalarda mevcuttur (Aboalshamat vd., 2017: 61-68; Demirbatir, 2015: 2995-2999; Ghaderi vd., 2009: 33-37; Öncü vd., 2013: 1-10; Üstün ve Bayar, 2015: 384-390). Veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde çalışmada elde edilen bulguları destekleyen araştırmaların yanında anlamlı farklılığın olmadığını saptayan araştırmalar da mevcuttur. Verilerin değişkenlik göstermesinde farklı kültürlere sahip olma ve sosyo-ekonomik düzeylerde farklılık gibi değişkenler etkili olabilmektedir.

Uygulanan DASS-21'in alt boyutları depresyon alt ölçeği, anksiyete alt ölçeği ve stres ölçeğinden oluşmaktadır. Depresyon alt ölçeği kapsamında değerlendirildiğinde cinsiyet

değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Kız öğrencilerin depresyon alt ölçeği puan ortalamaları erkek öğrencilere göre daha yüksek olarak tespit edilmekle birlikte bu ortalamalar istatistiksel geçerlilikte anlamlı farklılığa sebebiyet vermemektedir. Depresyonla ilgili literatür taramasında kız öğrencilerin depresyon düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu tespit eden çalışmalar mevcuttur (Algur, 2019; Elkin, 2020; Gündoğar, 2007: 14-27). Anksiyete alt ölçeği ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel geçerlilikte anlamlı farklılık tespit edilerek kız öğrencilerin anksiyete düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Çakmak ve Hedevanlı (2015: 115-127)'nın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmada anksiyete düzeyinin kız öğrencilerde erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Anksiyete düzeyi ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığını ifade eden çalışmalarda mevcuttur (Hisli, 1989: 3-13; Öy, 1991: 132-136). Stres alt ölçeği kapsamında değerlendirildiğinde cinsiyet değişkeni ile stres düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilerek kız öğrencilerin stres düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Stres ile ilgili literatür taramasında kız öğrencilerin stres düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu tespit eden çalışmalar mevcuttur (Özgan, 2008: 337-350; Tunç ve Yapıcı, 2019: 153-168). Elde edilen bulgudan farklı olarak Sarı ve arkadaşları (2019: 423-438)'nın gerçekleştirmiş olduğu çalışmada cinsiyet değişkeni ile stres düzeyi arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı saptanmıştır.

Depresyon, anksiyete ve stres ölçeği toplam puan ortalamaları ile yaş değişkeni arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. 18 ve daha küçük yaştaki üniversite öğrencilerinin depresyon, anksiyete ve stres toplam puan ortalamaları 28 yaş ve üzerindeki üniversite öğrencilerinden daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Elkin (2020) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmada 18 ve 18 yaş altı üniversite öğrencilerinin stres puan ortalamalarının 20 ve 24 yaşındaki üniversite öğrencilerinden daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Elde edilen bulgudan farklı olarak Ök (1990) yaş değişkeni ile anksiyetenin doğru orantılı olduğunu, öğrencilerin yaşı arttıkça anksiyetelerinin de arttığını ifade etmiştir. Kaya ve arkadaşları (2007: 11-20)'nın Tıp Fakültesi öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada yaşı büyük olan öğrencilerin yaşı küçük olan öğrencilere göre daha depresif olduğu saptanmıştır.

Depresyon, anksiyete ve stres ölçeği toplam puan ortalamaları sınıf düzeyi değişkeni kapsamında değerlendirildiğinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu bağlamda üniversite 1. sınıf öğrencilerinin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri, üniversite 3. ve 4. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek ve üniversite 2. sınıf öğrencilerinin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri 4. sınıf öğrencilerinden daha yüksek olarak tespit edilmiştir. Benzer şekilde Aydın ve Demir (1989: 27-40)'in ODTÜ öğrencileri üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmada 1. sınıf öğrencilerinde görülen depresif belirtilerin üst sınıflarda öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Elde edilen bulgudan farklı olarak sınıf düzeyi ile depresyon, anksiyete ve stres düzeyinin doğru orantılı olduğunu, sınıf düzeyi arttıkça puan ortalamalarının da arttığını tespit eden çalışmalar bulunmaktadır (Bakır vd., 1997: 5-12; Bostancı vd., 2005: 155-161). Son sınıfta öğrenim gören öğrencilerinin depresyon puanlarının diğer sınıf düzeyindeki öğrencilerden daha yüksek olduğunu ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır (Temel vd., 2007: 107-118; Tully, 2004: 43-47). Depresyon ile sınıf düzeyi arasında anlamlı farklılığın olmadığını tespit eden araştırmalar da mevcuttur (Doğan vd., 1994: 148-151; Tayşi vd., 1994: 68-74).

Yapılan çalışmada yaşam doyumu ölçeği toplam puan ortalamaları 19,83 olarak tespit edilmiştir. Yaşam doyumu ölçeğinde erkeklerin ortalaması 18,59 iken kız öğrencilerin ortalaması 20,31 olarak saptanmıştır. Gündoğar (2007: 14-27) gerçekleştirmiş olduğu çalışma sonucunda yaşam doyumu puan ortalamasını 21,70 olarak tespit etmiştir. Dorahy ve arkadaşları (2000: 569- 580) farklı ülkelerde bulunan üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarının tespitine yönelik araştırmalar gerçekleştirmiş olup Avustralya'da 23,83, Nijerya'da 21,48 ve Gana'da 21,14 yaşam doyumu puanı tespit edilmiştir.

Cinsiyet değişkeni ile yaşam doyumu arasındaki ilişki değerlendirildiğinde yaşam doyumu toplam puan ortalamaları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular çerçevesinde kız öğrencilerin yaşam doyumu, erkek öğrencilerden daha yüksek olarak saptanmıştır. Bulguyu destekler nitelikte kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek yaşam doyumuna sahip olduğunu ifade eden çalışmalar bulunmaktadır (Aydıner, 2011; Cenkseven, 2004; Cenkseven ve Akbaş, 2007: 43-65; Deniz ve Yılmaz, 2004: 1-9; Dost, 2007: 132-143; Erus vd., 2020: 563-595; Gülaçtı vd., 2017: 473-484; Güler ve Gazioğlu, 2008: 107-114; İncekara, 2018; Köker, 1991; Kulaksızoğlu ve Topuz, 2014: 25- 34; Reisoğlu, 2014; Yıldız, 2016: 451-474). TÜİK (2023) 17 Şubat 2023 tarihinde yayımladığı "Yaşam Memnuniyeti" araştırmasında mutlu olduğunu ifade eden kadınların 2022 yılında %52,7 olarak tespit edildiğini ve kadınların erkeklerden daha mutlu olduğunu rapor etmektedir. Elde edilen bulgulardan farklı olarak cinsiyet ile yaşam doyumu arasında ilişkinin olmadığını tespit eden çalışmalar bulunmaktadır (Akgün, 2015; Akyol, 2013; Altundağ, 2013; Ayyash-Abdo ve Alamuddin, 2007: 265-284; Chow, 2005: 139-150; Duy ve Yıldız, 2014: 31-47; Erdem vd., 2004: 1-14; Ezerçe, 2016; Giusta vd., 2011: 1-34; Gümüşbaş, 2008; Gündoğar vd., 2007: 14-27; Gün ve Bayraktar, 2008: 167-176; Günaçtı-Atasoy, 2014; Gündoğar, 2007: 14-27; İnci, 2014; Kabasakal ve Uz-Baş, 2013: 27-35; Karadayı, 2018; Kermen vd., 2016: 20-29; Kırtıl, 2009; Kıvılcım, 2014; Kumar, 2014: 492-498; O'Conner ve Vallerand, 1998: 368-374; Özbek, 2016; Recepoğlu ve Ülker-Tümlü, 2015: 1851-1868; Sarıdemir, 2015; Söylemez, 2016; Şahin, 2008; Şahin, 2010; Telef, 2011: 91-108; Toprak, 2014; Tümkaya, 2011: 158-169; Tümkaya ve Çelik, 2012: 223-238; Ünal, 2011; Vara, 1999; Yelpaze ve Yakar, 2019: 913-935). Aynı şekilde Diener ve Diener (1995: 653-663) farklı ülkelerden örneklemler oluşturarak 17-25 yaş aralığındaki öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmada cinsiyetin yaşam doyumu üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığını tespit etmiştir. Chui ve Wong (2016: 1035-1051) Hong Kong'daki ergenler üzerinde yaptığı çalışmada cinsiyet değişkeninin yaşam doyumu üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını saptamıştır. Hori (2010) ise ülkeler arasında mutluluk oranları üzerine karşılaştırmalar yaptığı çalışmada cinsiyet değişkeni kapsamında genel olarak anlamlı farklılığın bulunmadığını, anlamlı farklılığın tespit edildiği 10 ülke için erkeklerin yaşam doyumu puan ortalamalarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Sonuçsal farklılıkların bulunması yaşam doyumu üzerinde birçok faktörün etken olabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda cinsiyetin tek başına yaşam doyumu üzerinde anlamlı bir rolü olmayabileceği beklendik bir sonuçtur (Karadayı, 2018).

Çalışmada yaşam doyumu ölçeği yaş değişkeni kapsamında değerlendirildiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulguyu destekler nitelikte yaşam doyumu ile yaş değişkeni arasında anlamlı farklılığın olmadığını tespit eden araştırmalar bulunmaktadır (Al-Attiyah ve Nasser, 2016: 84-95; Aydıner, 2011; Elkin, 2020; Kaçik ve Acar, 2020: 74-90; Özgür vd., 2010: 25-32; Yetim, 1991). Elde edilen bulgudan farklı

olarak Erus ve arkadaşları (2020: 563-595) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada 19 ve altı yaştaki öğrencilerin yaşam doyumu puan ortalamalarının, 23 ve üstü yaştaki öğrencilerin yaşam doyumu puan ortalamalarından daha yüksek olduğunu tespit ederek yaşam doyumu ile yaş değişkeni arasında anlamlı yönde bir farklılık tespit etmiştir.

Yaşam doyumu ile sınıf düzeyi değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulguyu destekler nitelikte yaşam doyumu ile sınıf düzeyi arasında anlamlı farklılığın olmadığını tespit eden araştırmalar bulunmaktadır (Arslan ve Bektaş, 2019: 767-784; Erus vd., 2020: 563-595; Kaçik ve Acar, 2020: 74-90).

Çalışmada depresyon, anksiyete ve stres ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin varlığının ve yönünün tespiti amacıyla pearson korelasyonu yapılmıştır. Depresyon, anksiyete ve stres ile yaşam doyumu arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre depresyon, anksiyete ve stres düzeyi arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır. Alt ölçeklerin birbirleri ile arasındaki ilişki değerlendirildiğinde ise depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Literatürde depresyon, anksiyete ve stres alt ölçeklerinin birbirleri ile arasında pozitif ve anlamlı, yaşam doyumu ile negatif ve anlamlı ilişki bulunduğunu tespit eden çalışmalar bulunmaktadır (Bozkurt, 2004: 52-59; Elkin, 2020; Gündoğar, 2007: 14-27; Yıldız, 2016: 451-474). Yurt dışındaki araştırmalarda da elde edilen bulguyu destekleyen sonuçlar bulunmaktadır (Craig ve Norton, 2000: 495-504; Dorahy vd., 2000: 569-580; Krohne vd., 2002: 105-122; Schimmack vd., 2002: 582; Vandervoort ve Skorikov, 2002: 50-67). Depresyon, anksiyete ve stres ile yaşam doyumunun çoklu regresyon analizine göre bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki varyansın %23'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde Yıldız'ın (2016: 451-474) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada da depresyon, anksiyete ve stresin yaşam doyumunu yordadığı tespit edilmiştir.

Öğrencilerin duygusal, psikolojik ve fiziksel yönden birçok değişikliğe maruz kaldığı bu dönemde depresyon, anksiyete ve stres kaynaklarının tespit edilerek gerekli psikososyal desteklerin sunulması ve öğrencilerin var olan işlevselliğini tam potansiyel ile kullanmalarına destek olunması amacıyla seminerler ve eğitimler yoluyla öğrencilere stresten korunma yolları, stresle baş etme ve kişilerarası iletişim becerileri eğitimleri sunulmalıdır. Depresyon, anksiyete ve stres arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu dolayısıyla anılan duygu durumlarında belirti gösteren öğrencilere yönelik üniversitelerin psikolojik danışma ve rehberlik merkezleri tarafından; gerek bireysel psikolojik danışma gerekse grupla psikolojik danışma faaliyetlerinin periyodik bir biçimde yürütülmesi önem arz etmektedir. 22 yaş ve altındaki öğrencilerin depresyon ve anksiyete belirtilerini daha çok gösterdiği buna göre danışma faaliyetlerinin öğrencilerin yaş gruplarına göre sınıflandırılarak düzenlenmesine dikkat edilmelidir. Eğitim giderlerinde -barınma, kırtasiye, destekleyici kurs ücretleri, sosyal ve kültürel etkinlik ücretleri vb.- birçok kalemde ücret artışlarının yaşandığı ve bu faktörlerin yaşam doyumuna olumsuz etkisi göz önünde bulundurulduğunda öğrenci gelir düzeylerinin özenli bir şekilde önleyici bakış açısıyla tespiti yönünde gerekli tedbirler ilgili birim yöneticilerince alınmalıdır. Araştırma ve tespit sonucunda zorlayıcı ekonomik koşulları hafifletmek amacıyla gerekli görüldüğü takdirde üniversite yönetimlerince öğrencilere verilen burs bütçesine ek kaynaklar aktarılmalıdır. Birçok üniversite öğrencisinin mezuniyet sonrası işsizlik kaygısı endişesine sahip olması sebebiyle gerekli staj ve gönüllü iş programları üniversite birimlerince işverenler ve öğrenciler arasında organize edilmelidir. Yıl sonundaki not ortalamaları doğrultusunda düşük akademik başarı sergileyerek risk teşkil eden öğrencilerin tespitinin yapılarak neden olan

faktörlerin ortadan kaldırılmasına yönelik gerekli önlem ve tedbirler ilgili birimlerce alınmalıdır. Devlet himayesinde olup eğitimine devam eden, suça sürüklenen veya suç mağduru olan, düşük sosyo-ekonomik düzeye ve parçalanmış aileye sahip öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri daha yüksek seyretme eğiliminde olduğu bu sebeple dezavantajlı gruplarda bulunan öğrencilere yönelik öğrenim bursu, konaklama imkânı, gerekli görüldüğü takdirde ders saatlerine uygun yarı zamanlı iş olanakları sağlanması işe koşulmalıdır. Koruyucu ve önleyici ruh sağlığı hizmetleri kapsamında üniversite öğrencilerinin danışman hocalarıyla iletişimlerinin kuvvetlendirilmesi karşılaşılan sorunların çözüme kavuşturulması aşamasında büyük bir önem arz etmekte bundan dolayı öğrenciler ile öğretim elemanları arasındaki diyalog güçlendirilmelidir.

Bu araştırma Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesinde öğrenim görmekte olan 382 üniversite öğrencisinin gönüllü katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Örneklem çeşitliliğinin evren hakkında yorum yapmayı daha kuvvetli kılacağı bilindiğinden içerik yönünden benzer araştırmanın farklı üniversitelerdeki ve çeşitli fakültelerdeki öğrenciler üzerinde çalışılması değişkenlerin etkisini daha net ortaya koyabilecektir. Aynı zamanda deneysel bir araştırma gerçekleştirilerek değişkenlerin yaşam doyumu üzerindeki etkisi incelenebilir. Örneğin bireylerin yaşam doyumu puan ortalamaları ön test şeklinde herhangi bir eğitim düzenlenmeden tespit edildikten sonra öğrencilere depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin azaltılması ile ilgili farkındalığı artırıcı eğitimler verilir. Eğitimler tamamlandığında yaşam doyumu puan ortalamaları son-test olarak tekrar ölçülür ve sonra ön test ile son test puan ortalamalarının karşılaştırılması yapılıp farkındalık eğitimlerinin yaşam doyumu üzerindeki etkisinin ortaya konabileceği bir çalışma gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Aboalshamat, K., Jawhari, A., Alotibi, S., Alzahrani, K., Al-Mohimeed, H., Alzahrani, M., & Rashedi, H. (2017). Relationship of self-esteem with depression, anxiety, and stress among dental and medical students in Jeddah, Saudi Arabia. *J Int Med Dent*, *4*(2), 61-68.

Akgün, E. (2015). *Lise öğretmenlerinin psikolojik sermaye düzeyleri ile yaşam doyumu düzeyleri arasındaki ilişki* (Master's thesis, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Akın, A., ve Çetin, B. (2007). The depression anxiety and stress scale (DASS): The study of validity and reliability. *Kuram ve Uygulamada Egitim Bilimleri*, *7*(1), 260-268.

Akyol, S. U. (2013). Boşanmış ve boşanmamış aileye sahip ergenlerın yalnızlık, yaşam doyumu, sosyal destek ve bazı değişkenler açısından incelenmesi (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Al-Attiyah, A., & Nasser, R. (2016). Gender and age differences in life satisfaction within a sex-segregated society: sampling youth in Qatar. *International Journal of Adolescence and Youth*, *21*(1), 84-95.

Algur, V. (2019). Üniversite öğrencilerinin anksiyete ve depresyon düzeyleri ile fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve sözel saldırganlık arasındaki ilişkinin incelenmesi (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Altundağ, Y. (2013). Anne babası boşanmış ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde yordayıcı değişkenler olarak yaşam doyumu ve yalnızlık (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Angst, J. (1998). Sexual problems in healthy and depressed persons. *International Clinical Psychopharmacology*, *13(*6), 1-4.

Arslan, I., & Bektaş, H. (2019). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun ölçülmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *8*, 767-784.

Aydın, G., & Demir, A. (1989). ODTÜ öğrencilerinde depresif belirtilerin yaygınlığı. *ODTÜ İnsan Bilimleri Dergisi*, (8), 27-40.

Aydıner, B. B. (2011). Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçlarının alt boyutlarının genel öz yeterlik, yaşam doyumu ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

Ayyash-Abdo, H., & Alamuddin, R. (2007). Predictors of subjective well-being among college youth in Lebanon. *The Journal of Social Psychology*, *147*(3), 265-284.

Bakır, B., Yılmaz, R., Yavaş, İ., Toraman, R., & Güleç, N. (1997). Tıp fakültesi öğrencilerinde sorun alanları ve sosyodemografik özelliklerle depresif belirtilerin karşılaştırılması. *Düşünen Adam, 10(*1), 5-12.

Balcı, A. (2016). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler (12 b.). Ankara: Pegem Akademi.

Banoğlu, R., & Çetin, Ş. (1991). Üniversite gençliğinin sorunları. *27. Ulusal Psikiyatri Kongresi Bildirileri,* 82-83.

Bayhan, V. (2003). *Genç kimliği: üniversite gençliğinin sosyolojik profili*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.

Bayram, N., & Bilgel, N. (2008). The prevalence and socio-demographic correlations of depression, anxiety and stress among a group of university students. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *43*(8), 667-672.

Bilgel, N., & Bayram, N. (2010). Turkish version of the depression anxiety stress scale (DASS-42): Psychometric properties. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arşivi, 47*(2), 118-126.

Bilgin, M. (2000). Üniversite öğrencilerinin sorunları ile değerleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(20), 18-25.

Bostanci, M., Özdel, O., Oguzhanoglu, N. K., Özdel, L., Ergin, A., Ergin, N., & Atesci, F. (2005). Depressive symptomatology among university students in Denizli, Turkey: prevalence and sociodemographic correlates. *Croatian Medical Journal, 46(*1), 96-100.

Bozkurt, N. (2004). Bir grup üniversite öğrencisinin depresyon ve kaygı düzeyleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler. *Eğitim ve Bilim, 29*(133), 52-59.

Brown, T. A., Chorpita, B. F., Korotitsch, W., & Barlow, D. H. (1997). Psychometric properties of the depression anxiety stress scales (DASS) in clinical samples. *Behaviour Research and Therapy, 35*(1), 79-89.

Bumbery, W., Oliver, J. M., & McClure, J. N. (1978). Validation of the Beck Depression Inventory in a University population using psychiatric estimate as the criterion. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 46*(1), 150-155.

Çakmak, Ö., & Hedevanlı M. (2004). Eğitim ve fen-edebiyat fakülteleri biyoloji bölümü öğrencilerinin kaygı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(14), 115-127.

Cenkseven, F. (2004). *Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Cenkseven, F., & Akbaş, T. (2007). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 3(*27), 43-65.

Chow, H. (2005). Life satisfaction among university students in a Canadian prairiecity: a multivariate analysis. *Soc Indic Res, 70*(2), 139-150.

Chui, W. H., & Wong, M. Y. (2016). Gender differences in happiness and life satisfaction among adolescents in Hong Kong: Relationships and self-concept. *Social Indicators Research, 125*(3), 1035-1051.

Craig, S. E., & Norton, E. D. (2000). Comparison of the Beck Depression Inventory-II and the Inventory to Diagnose Depression: Implications for community college counselors. *Community College Journal of Research & Practice, 24*(6), 495-504.

Çulha, M., & Dereli, A. A. (1987). Atılganlık eğitimi programı. *Psikoloji Dergisi, 6*(21), 124-127.

Dağlı A., & Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(59), 1250-1262.

Demirbatir, R. E. (2012). Undergraduate music student's depression, anxiety and stress levels: A study from Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 46,* 2995-2999.

Demirel, S. A., Eğlence, R., & Kaçmaz, E. (2011). Üniversite öğrencilerinin ruhsal durumlarının belirlenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 1*(1), 18-29.

Deniz, M. E., & Yılmaz, E. (2004). Üniversite öğrencilerinin duygusal zeka yetenekleri ve yaşam doyumları arasındaki ilişki. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6*(9), 1-9.

Diener, E., & Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life-satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, *68*(4): 653-663.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, *49*(1), 71-75.

Doğan, O., Doğan, S., Çorapçıoğlu, A., & Çelik, G. (1994). Üniversite öğrencilerinde depresyon yaygınlığı ve bazı değişkenlerle ilişkisi. *CÜ Tıp Fak. Dergisi*, *16*(2), 148-151.

Doğan, O., Gülmez, H., Ketenoglu, O., Kılıçkap, Z., Özbek, H., & Akyüz, G. (1995). *Ruhsal Bozuklukların Epidemiyolojisi*. Sivas: Dilek Matbaası, s. 50-52.

Dorahy, M. J., Lewis, C. A., Schumaker, J. F., Akuamoah-Boateng, R., Duze, M. C., & Sibiya, T. E. (2000). Depression and life satisfaction among Australian, Ghanaian, Nigerian, Northern Irish, and Swazi university students. *Journal of Social Behavior and Personality*, *15*(4), 569- 580.

Dost, M. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *2*(22), 132-143.

Duy, B., & Yıldız, M. A. (2014). Farklı zorbalık konumunda olmak empatik eğilim ve yaşam doyumu bağlamında bir fark yaratır mı?. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *10*(3), 31-47.

Dyrbye, L., Thomas, M., & Shanafelt, T. (2006). Systematic review of depression, anxiety, and other ındicators of psychological distress among U.S. and Canadian medical students. *Academic Medicine*, *81*(4), 354-373.

Ekşi, A. (1982). *Gençlerimiz ve sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Elkin, Ö. O. (2020). Üniversite öğrencilerindeki anksiyete, stres, yaşam doyumu düzeyleri ve ilişkili değişkenlerin kız ve erkek öğrenciler arasında karşılaştırması (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

Erdem, N., Karabulutlu, E., Okanlı, A., & Tan, M. (2004). Hemodiyaliz hastalarında umutsuzluk ve yaşam doyumu. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *1*(1), 1-14.

Erol N, Kılıç C, Ulusoy M, Keçeci M, Şimşek Z. (2001). *Türkiye ruh sağlığı profili raporu*. Ankara: Eksen Tanıtım Ltd., s.34-43.

Erus, S., Zeren, Ş. G., Amanvermez, Y., & Buyruk-Genç, A. (2020). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları, pozitif ve negatif duyguları: İstanbul`da bir devlet üniversitesinde profil çalışması. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, *10*(2), 563-595.

Ezerçe, E. (2016). *Eşlerin suçu affetmesi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Flemmen, G., & Wang, E. (2015). Impaired aerobic endurance and muscular strength in substance use disorder patients: implications for health and premature death. *Medicine*, *94*(44), 1-7.

Ghaderi, A. R., Kumar, G. V., & Kumar, S. (2009). Depression, anxiety and stress among the Indian and Iranian students. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, *35*(1), 33-37.

Giusta, M. D., Jewell, S.L. & Kambhampati, U. S. (2011). Gender and life satisfaction in the UK. *Feminist Economics*, *17*(3), 1-34.

Gizir, C. A. (2005). Orta Doğu Teknik Üniversitesi son sınıf öğrencilerinin problemleri üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *1*(2), 196-213.

Gülaçtı, F., Gür, R., & Çiftçi, Z. (2017). *Öğretmen adaylarının özgecilik ve yaşam doyumu düzeylerinin incelenmesi*. 26. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, 20-23 Nisan, 473-484. DOI: 10.14527/9786053188407.31

Güldiken, N., & Özekicioğlu, H. (2004). Anadolu üniversitelerinde ailelerinden uzakta öğrenim gören öğrencilerin barınmaya ilişkin sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *5*(1), 163-180.

Gümüşbaş, B. (2008). Stresle başa çıkma yollarının ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin stresle başa çıkma yöntemleri ve yaşam doyumu üzerindeki etkisinin incelenmesi (Master's thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Gün, Z. & Bayraktar, F. (2008). Türkiye'de iç göçün ergenlerin uyumundaki rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *19*(2), 167-176.

Günaçtı-Atasoy, D. (2014). *Beden eğitimi öğretmenlerinin yaşam doyumu düzeyleri ve serbest zamana yönelik tutumları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Gündoğar, D., Gül, S. S., Uskun, E., Demirci, S., & Keçeci, D. (2007). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordayan etkenlerin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, *10(*1), 14-27.

Özgan, H., & Aslan, N. (2008). Eğitim fakültesi öğrencileri tarafından sınıfta algılanan stres nedenleri ve kişisel değişkenlerin strese olan etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(24), 337-350.

Hayes, R. D., Dennerstein, L., Bennett, C. M., & Fairley, C. K. (2008). What is the "true" prevalence of female sexual dysfunctions and does the way we assess these conditions have an impact? *The Journal of Sexual Medicine*, *5*(4), 777-787.

Henry, J. D., & Crawford, J. R. (2005). The short-form version of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21): Construct validity and normative data in a large non-clinical sample. *British Journal of Clinical Psychology*, *44*(2), 227-239.

Herbsleb, M., Schulz, S., Ostermann, S., Donath, L., Eisenträger, D., Puta, C., ... & Bär, K. J. (2013). The relation of autonomic function to physical fitness in patients suffering from alcohol dependence. *Drug and Alcohol Dependence*, *132*(3), 505-512.

Hisli, N. (1989). Beck depresyon envanteri'nin üniversite öğrencileri için geçerliği, güvenirliği. *Psikoloji Dergisi*, *7*(23), 3-13.

Holvast, F., Burger, H., de Waal, M. M., van Marwijk, H. W., Comijs, H. C. & Verhaak, P. F. (2015). Loneliness is associated with poor prognosis in late-life depression: Longitudinal analysis of the Netherlands study of depression in older persons. *Journal of Affective Disorders*, *185*, 1-7.

Hori, M. (2010). Gender differences and cultural contexts: psychological well-being in cross-national perspective (Yayımlanmamış doktora tezi). Louisiana State University, ABD.

İncekara, T. (2018). *Üniversite öğrencilerinde vücut algısı ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İnci, S. (2014). *Aday öğretmenlerin duygusal zeka ile yaşam doyumu düzeyleri arasındaki ilişki* (Master's thesis, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Jorm, A. F., Korten, A. E., Christensen, H., Jacomb, P. A., Rodgers, B., & Parslow, R.A. (2003). Association of obesity with anxiety, depression and emotional well-being: A community survey. *Australian and New Zeland Journal of Public Health*, *27*(4), 434-440.

Kabasakal, Z. & Uz-Baş, A. (2013). Öğretmen adaylarında yaşam doyumunun yordayıcısı olarak problem çözme becerileri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, *2*(1), 27-35.

Kaçik, S. & Acar, F. (2020). Üniversite öğrencilerinin gelişmeleri kaçırma korkusu (gkk) ve yaşam doyumu düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 74-90.

Karadayı, S. (2018). *Ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemindeki bireylerde yaşam doyumu, psikolojik ihtiyaçlar ve benlik algısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.

Kaya, B. (2007). Depresyon: Sosyo-ekonomik ve kültürel pencereden bakış. *Klinik Psikiyatri*, *10*(6), 11-20.

Kaya, M., Genç, M., Kaya, B., & Pehlivan, E. (2007). Tıp fakültesi ve sağlık yüksekokulu öğrencilerinde depresif belirti yaygınlığı, stresle başa çıkma tarzları ve etkileyen faktörler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *18*(2), 137-146.

Kermen, U., Tosun-İlçin, N. & Doğan, U. (2016). Yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun yordayıcısı olarak sosyal kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, *2*(1), 20-29.

Khan, M., Mahmood, S., Badshah, A., Su, A., & Jamal, Y. (2006). Prevalence of depression, anxiety and the irassociated factors among medical students in Karachi, Pakistan. *J Pak Med Assoc*, *56*(12), 583.

Kırtıl, S. (2009). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin duygusal zekâ düzeyleri ile yaşam doyum düzeylerinin incelenmesi (Master's thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Kıvılcım, P. (2014). Öğretmenlerde iş doyumu, özyeterlik inancı ve yaşam doyumu ilişkisinin karşılaştırılması (Master's thesis, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Köker, S. (1991). *Normal ve sorunlu ergenlerin yaşam doyumu düzeylerinin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Korkmaz, S. (2006). Üniversite öğrencilerinde depresyonun yordanması: sosyo-demografik değişkenler, olumsuz yaşam olayları, algılanan beklentiler, algılanan ilişkiler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.

Krohne, H. W., Schmukle, S. C., Spaderna, H., & Spielberger, C. D. (2002). The state-trait depression scales: an international comparison. *Anxiety, Stress & Coping*, *15*(2), 105-122.

Kulaksızoğlu, A. & Topuz, C. (2014). Subjective well being levels of university students. *Journal of Educational and İnstructional Studies in The World*, *4(*3), 25- 34.

Kumar, M. (2014). Study of life satisfaction among primary, middle and secondary schools teachers of Dirstrict Kathua. *International Journal of Research*, *1*(5), 492-498.

Lin, H. C., Tang, T. C., Yen, J. Y., Ko, C. H., Huang, C. F., Liu, S. C. & Yen, C. F. (2008). Depression and its association with self-esteem, family, peer and school factors in a population of 9586 adolescents in southern Taiwan. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, *62*(4), 412-420.

Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the depression anxiety stress scales (DASS) with the beck depression and anxiety ınventories. *Behaviour Research and Therapy*, *33*(3), 335-343.

Mahmoud, J. S. R., Staten, R. T., Hall, L. A., & Lennie, T. A. (2012). The relationship among young adult college students' depression, anxiety, stress, demographics, life satisfaction, and coping styles. *Issues in Mental Health Nursing*, *33*(3), 149-156.

Marelli, S., Castelnuovo, A., Somma, A., Castronovo, V., Mombelli, S., Bottoni, D., ... & Ferini-Strambi, L. (2020). Impact of COVID-19 lockdown on sleep quality in university students and administration staff. *Journal of Neurology*, *268*(1), 8-15.

Marmorstein, N. R., & Iacono, W. G. (2004). Major depression and conduct disorder in youth: Associations with parental psychopathology and parent–child conflict. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *45(*2), 377-386.

Mustafaoğlu, R., Mutlu, E. K., Mutlu, C., Çiftçi, A., & Özdinçler, A. R. (2020). Madde kullanım bozukluğunun ergenlerde anksiyete, depresyon ve yaşam kalitesine etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, *21*(4), 308-316.

Nutt, D. (1997). Management of patients with depression associated with anxiety symptoms. *J Clin Psychiatry*, *58*(8), 11-16.

O'Conner, B. P., & Vallerand, R. J. (1998). Psychological adjustment variables as predictors of mortality among nursing home residents. *Psychology and Aging*, *13*(3), 368-374.

Ohayon, M. M., & Roth, T. (2003). Place of chronic insomnia in the course of depressive and anxiety disorders. *Journal of Psychiatry Research*, *37*(1), 9-15.

Okanlı, A. (1999). Hemşirelik öğrencilerinin aile ve arkadaşlarından algıladıkları sosyal destek ile anksiyete düzeyi arasındaki ilişki (Master's thesis, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Oswalt, S. B., & Wyatt, T. J. (2011). Sexual orientation and differences in mental health, stress, and academic performance in a national sample of US college students. *Journal of Homosexuality*, *58*(9), 1255-1280.

Oyeckin, D., Yıldız, D., Şahin, E., & Gür, S. (2011). Depression and anxiety in obese patients/obezite hastalarında anksiyete ve depresyon düzeyleri. *Turkish Journal of Endrocrinology and Metabolism*, *15*, 121-124.

Öncü, B., Şahin, T., Özdemir, S., Şahin, C., Çakır, K., & Öcal, E. (2013). Tıp fakültesi öğrencilerinde depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri ve ilişkili etmenler. *Kriz Dergisi*; *21*(3), 1-10.

Ök, M. (1990). 13-15 yaş grubu ortaöğretim öğrencilerinde kaygı düzeyi (okul rehberlik servisine başvuran ve başvurmayanlarda kaygı) (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Öy, B. (1991). Çocuklar için depresyon ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *2*(2), 132-136.

Özbay, G. (1997). *Üniversite öğrencilerinin problem alanlarını belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme geçerlik ve güvenirlik çalışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Özbek, M. (2016). Evli bireylerde yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşlarının çeşitli değişkenlerle incelenmesi (Master's thesis, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Özdel, L., Bostancı, M., Özdel, O., & Oğuzhanoğlu, N. K. (2002). Üniversite öğrencilerinde depresif belirtiler ve sosyodemografik özelliklerle ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *3*(3), 155-161.

Özdemir, İ. (1985). *Gazi eğitim fakültesi öğrencilerinin problemleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Özgür, G., Babacan-Gümüş, A., & Durdu, B. (2010). Evde ve yurtta kalan üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, *1*(1), 25-32.

Özgüven, İ. E. (1992). Üniversite öğrencilerinin sorunları ve baş etme yolları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *7*(7), 5-13.

Özkan, S., & Yılmaz E. (2010). Üniversite öğrencilerinin üniversite yaşamına uyum durumları (Bandırma örneği). *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*; *5(*13), 153-71.

Özkürkçügil-Çorapçıoğlu, A. (1999). Bir mediko-sosyal merkeze genel sağlık sorunları ile başvuran öğrencilerden psikiyatrik tanı alanlarda bazı sosyodemografik özellikler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *10*(2), 115-122.

Recepoğlu, E. & Ülker-Tümlü, G. (2015). Üniversite akademik personelinin mesleki ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *K.Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, *23*(4), 1851-1868.

Reisoğlu, S. (2014). Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluşlarını yordamada beş faktör kişilik özellikleri, mizah tarzları ve duygusal zekânın rolü (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Rizvi, F., Qureshi, A., Rajput, A. M., & Afzal, M. (2015). Prevalence of depression, anxiety and stress (by DASS scoring system) among medical students in Islamabad, Pakistan. *Br J Med Med Res*, *8*(1), 69-75.

Roh, M. S., Jeon, H. J., Kim, H., Han, S. K., & Hahm, B. J. (2010). Tıp öğrencileri arasında depresyonun yaygınlığı ve etkisi: Güney Kore'de ülke çapında kesitsel bir çalışma. *Akademik Tıp*, *85*(8), 1384-1390.

Sarı, E., Uyumaz, G., & Kaya, C. (2019). Çözüm odaklılığın yordayıcı değişkenleri: yaşam doyumu, stres, depresyon ve yılmazlık. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(21), 423-438.

Sarıdemir, T. (2015). Öğretmenlerin algılarına göre okul müdürlerinin liderlik stillerinin ve bazı kişisel değişkenlerin öğretmenlerin yaşam doyumu üzerindeki etkisi (Master's thesis, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Sayıl, I. (2004). *Bireyden topluma ruh sağlığı*. İstanbul: Erler Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., s. 5-50.

Schimmack, U., Radhakrishnan, P., Oishi, S., Dzokoto, V., & Ahadi, S. (2002). Culture, personality, and subjective well-being: integrating process models of life satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, *82*(4), 582.

Schmidt, N. B., Buckner, J. D. & Keough, M. E. (2007). Anxiety sensitivity as a prospective predictor of alcohol use disorders. *Behavior Modification*, *31*(2), 202-219.

Seven S. (2018. *Çocuk ruh sağlığı*. Ankara: Pegem Akademi, s. 2-20.

Shamsuddin, K., Fadzil, F., Ismail, W. S. W., Shah, S. A., Omar, K., Muhammad, N. A., ... & Mahadevan, R. (2013). Correlates of depression, anxiety and stress among Malaysian university students. *Asian Journal of Psychiatry*, *6*(4), 318-323.

Sherer, M. (1985). Depression and suicidal ideation in college students. *Psychol Rep*, *57*, 1061-1062.

Söylemez, A. (2016). *Manevi zekânın yaşamın anlamı ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak incelenmesi* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Suavi, T. (2000). Türkiye'de gençlik sorunlarının psikolojik boyutu. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, *1*(1), 231-257.

Şahin, E. (2010*). İlköğretim öğretmenlerinde yaratıcılık, mesleki tükenmişlik ve yaşam doyumu.* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Şahin, Ş. (2008). *Beden eğitimi öğretmenlerinin tükenmişlik ve yaşam doyumu düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics: Pearson new international edition. Pearson Higher Ed.

Tayşi, B. N., Azizoğlu, F., Perçinel, S., & Hasan, S. H. (1994). 1992-1993 öğrenim yılı intern doktorlarında Beck Depresyon Envanterine göre depresyon prevalansı. *Toplum ve Hekim, 59,* 68-74

Telef, B. B. (2011). Öğretmenlerin öz-yeterlikleri, iş doyumları, yaşam doyumları ve tükenmişliklerinin incelenmesi. *Elementary Education Online*, *10*(1), 91-108.

Temel, E., Bahar, A., & Çuhadar, D. (2007). Öğrenci hemşirelerin stresle baş etme tarzları ve depresyon düzeylerinin belirlenmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, *2*(5), 107-118.

Toprak, H. (2014). Ergenlerde mutluluk ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak psikolojik sağlamlık ve psikolojik ihtiyaç doyumu (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Tully, A. (2004). Stress, sources of stress and ways of coping among psychiatric nursing students. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, *11*(1), 43-47.

TÜİK, (2022, Şubat 17). *Yaşam memnuniyeti araştırması*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni. Https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-2022-49691

Tümkaya, S. (2011). Humor styles and socio-demographic variables as predictor of subjective well-being of Turkish university students. *Egitim ve Bilim*, *36*(160), 158-169.

Tümkaya, S., & Çelik, M. (2012). Öğretim elemanlarının evlilik uyumu ve yaşam doyumlarının iş değişkenleri ile ilişkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *13*(1), 223-238.

Tümkaya, S., Sabahattin, Ç. A. M., & Çavuşoğlu, I. (2009). Tükenmişlik ölçeği kısa versiyonunun Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalişmasi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *18*(1), 387-398.

Tunç, A. Y., & Yapıcı, G. (2019). Bir tıp fakültesindeki öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Public Health*, *17*(2), 153-168.

Türkçapar, H. (2004). Anksiyete bozukluğu ve depresyonun tanısal ilişkileri. *Klinik Psikiyatri, 4,* 12-16.

Tüzün, Ü. (1993). Okul çağı çocuklarında yaşam olayları depresyon semptomları ve self-esteem arasındaki ilişki. *Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul*.

Uncu, Y., Bayram, N., & Bilgel, N. (2007). Job related affective well-being among primary health care physicians. *European Journal of Public Health*, *17*(5), 514-519.

Ünal, S., & Özcan, E. (2000) Depresyonda hazırlayıcı, ortaya çıkarıcı ve koruyucu etkenler. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *1*(1), 41-48.

Ünal, A. Ö. (2011). *Lise öğrencilerinin yaşam doyumlarının bazı değişkenlere göre yordanması* (Master's thesis, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Yetim, Ü. (1991). *Kişisel projelerin organizasyonu ve örüntüsü açısından yaşam doyumu* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Üstün, A., & Bayar A. (2015). Üniversite öğrencilerinin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 384-390.

Vandervoort, D. J., & Skorikov, V. B. (2002). Physical health and social network characteristics as determinants of mental health across cultures. *Current Psychology, 21*, 50-67.

Vara, Ş. (1999). Yoğun bakım hemşirelerinde iş doyumu ve genel yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin incelenmesi (Master's thesis, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Wathelet, M., Duhem, S., Vaiva, G., Baubet, T., Habran, E., Veerapa, E., ... & D'Hondt, F. (2020). Factors associated with mental health disorders among university students in France confined during the COVID-19 pandemic. *JAMA Network Open, 3*(10), e2025591.

Watson, D., & Clark, L. A. (1995). Depression and the melancholic temperament. *European Journal of Personality, 9*(5), 351-366.

Wechsler, H., Rohman, M. & Solomon, L. (1981). Emotional problems and concerns of New England college students. *American Journal of Orthopsychiatry, 51*(4), 719.

Wu, M., Xu, W., Yao, Y., Zhang, L., Guo, L., Fan, J. & Chen, J. (2020). Mental health status of students' parents during COVID-19 pandemic and its influence factors. *General Psychiatry, 33*(4), e100250.

Yavuz-Güler, Ç. ve İşmen-Gazioğlu, A. S. (2008). Rehberlik ve psikolojik danışmanlık öğrencilerinde öznel iyi olma hali, psikiyatrik belirtiler ve bazı kişilik özellikleri: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*, 107-114.

Yazıcı, E. (2003). Türk üniversite gençliği araştırması: üniversite gençliğinin sosyo-kültürel profili. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, s.12.

Yelpaze, İ., & Yakar, L. (2019). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu ve bilişsel esnekliklerinin incelenmesi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 9*(54), 913-935.

Yeşilyaprak, B. (1986). Üniversite gençliğinin psikolojik sorunları. *Psikoloji Dergisi, 10*(57), 81-96.

Yetim, Ü. (1993). Life satisfaction: A study based on the organization of personal projects. *Social Indicators Research, 29*(3), 277-289.

Yıldırım, A., Hacıhasanoğlu, R., & Karakurt, P. (2008). Hemşirelik öğrencilerinin ruhsal durumlarının ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 11*(2), 1-8.

Yıldız, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde duygusal zekâ yaşam doyumu ve depresyonun cinsiyet ve sınıf seviyelerine göre etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 6*(11), 451-474.

Yu, S., Zhang, C., Zhou, Y., Shi, Y. & Xu, W. (2020). Longitudinal relationship between inferiority and maladjustment among college students: The mediation of dispositional mindfulness and moderation of left-behind experience. *Children and Youth Services Review, 116*, 105249.

Yüksel, N. (1984). Bilişsel işlevleri yönünden normallerle depresif hastaların karşılaştırılması. *Psikoloji Dergisi, 5*(117), 14-15.

“Kişiliğim çarezisliğimi ele verir mi?” Beş faktör kişilik özellikleri ve öğrenilmiş çaresizlik arasındaki ilişki: Turizm çalışanları üzerine bir araştırma

Osman Yalap[1]

Giriş

Bir ülkenin iktisadi anlamdan kalkınması, makro ve mikro ekonomik koşullara göre ele alınmakta ve söz konusu koşullar pek çok sektör bünyesinde değerlendirilmektedir. Turizm sektörü de iktisadi anlamda bir ülkenin en önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. 1980’li yıllar itibari ile modern anlamda gelişen turizm sektörü her geçen önemini daha fazla artırmakta ve ülkeler için iktisadi anlamda giderek daha rekabetçi bir unsur olarak görülmektedir. Sektör içerisinde yer alan turizm işletmelerinin en önemli girdisi olarak ifade edilen “*beşerî faktör*” ise sadece çalışan ya da yönetici olarak değerlendirmemekte, işletmelerin performans ve verimliliği gibi konularda önemini korumaktadır. Bu bağlamda ağırlıklı hizmet içerikli bir sektör olarak ifade edilen turizm, bünyesindeki insan faktörünün, emek yoğun ve hizmet kalitesi yüksek bir performans sergilemesini beklemektedir. Bu nedenle, hizmete esaslı turizm sektöründe müşteriye sunulan hizmetin tedariğinden yine müşterinin satın almasına kadar geçen süreçte, iş görenlerin müşterilerle olan etkileşim seviyesi ve standartları günden güne daha da önemli hale gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, turizm çalışanlarının müşteri etkileşimleri, yaşamış oldukları bireysel duygu durumları ve kişisel özellikleri bakımından son derece önemlidir ((Morris & Feldman, 1996). Zira, çalışanların ortaya koydukları emeklerin önemli bir kısmının örgüt tarafından belirlenen kural ve normlar çerçevesinde beklenen duygu ve tecrübelerle sergilenmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, turizm sektöründe faaliyet gösteren iş görenlerin öğrenilmiş çaresizlik düzeylerini belirlemek ve sahip olunan kişilik özelliklerinden hangi ya da hangilerinin öğrenilmiş çaresizlik ile ilişkisinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Her iş görenin kişilik özelliği olumlu ve olumsuz nitelik taşıyabileceği gibi, örgütsel hedef ve amaçlara ulaşmada özellikle kişi örgüt uyumu ve bireylerarası gerçekleşen etkileşimlerde büyük ölçüde rol oynamaktadır. Kişinin çaresiz duruma düşmesi ya da olası kötü durumlara karşı çaresiz kaldığını hissetmesi, tecrübeleri ile sabit oluyorsa bir öğrenme sürecinden geçtiği ve bu durumda çaresizliğe neden olabilecek öncüllerin ortaya konulması hem örgütsel hem de bireysel anlamda ilgilenebilecek konuların başında gelmektedir. Bu kapsamda, bu çalışma ile turizm çalışanlarının örgüt içi ve örgüt dışı müşterileri ile olan ilişkilerinde çaresizlik durumlarının hangi kişilik özelliklerinden kaynaklandığının araştırılması açısından önem arz ettiği ön görülmektedir.

Literatür

Öğrenilmiş Çaresizlik

Pasif bir davranış olarak örgütlerde gözlemlenen öğrenilmiş çaresizlik ile çalışanlar, örgüt tarafından kendilerinden beklenen performans ve verimlilik konusunda uygun iş koşullarını yerine getirmemeleri ve herhangi olumsuz bir durumda söz konusu olumsuzluğa karşı doğruluğu sorgulamadan işlerin yapılmasını, mevcut olumsuzlukları ise iş arkadaşlarına ya da yöneticilerine ifade etmekte kaçınılmasını içeren pasif ve umutsuz insanların yakındığı bir

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü

kavram olarak ifade edilmektedir (Seligman, 2007: 17). Buradan hareketle, öğrenilmiş çaresizlik çalışanlarda örgüt içerisinde görülen olumsuz durumlara karşı pasifize olmayı ve ses çıkartmamayı belirtmektedir.

Sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalarla ilk kez Seligman ve arkadaşları tarafından hayvanlar üzerinde yapılan çeşitli deneylerle ortaya konan öğrenilmiş çaresizlik, bireyin hayatını da etkileyen önemli olgulardan biri olarak ifade edilmektedir (Fosco & Geer,1971:1154). Bir davranış sonuç ilişkisi çerçevesinde öğrenilmiş çaresizlik ile birey, yaptığı hiçbir şeyin önemli olmadığı inancını izlemekte ve sonuç olarak olaylara karşı pes etme tepkisi vermekte ve vazgeçme davranışını sergilemektedir (Seligman, 2007: 18). Sonuç olarak ise birey üzerinde güdüsel, bilişsel ve fiziksel olmak üzere üç boyutta sorun gözlemlenmektedir (Atkinsdon vd., 1996: 39). Söz konusu bu sorunlar, bireyin davranışlarını kontrol edememesi ve kendini motive edebilecek güdüsel eylemlerden uzak kalması, çevresinde gerçekleşen olayların bilincinde olamaması ve bitkinlik, yorgunluk ve halsizlik gibi çeşitli fiziksel zorluklarla karşılaşmasına neden olmaktadır (Maier ve Seligman, 1976: 6-8).

Alan yazınında öğrenilmiş çaresizlik ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle psikoloji ve sosyal psikoloji bağlamında olup özellikle iş hayatı, çalışan ve örgüt düzeyinde de ele alındığı görülmektedir. Çalışanların işe yabancılaşması, geri çekilme davranışı sergilemesi ve işten ayrılma niyetlerindeki artış düzeyi ile öğrenilmiş çaresizlik arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler saptanmıştır (Raufelder ve Kulakow, 2022; Buzzai vd., 2021; Tayfur, 2012). Öte yandan öğrenilmiş çaresizlik düzeyi yüksek çalışanların performans ve verimliliklerinde önemli ölçüde düşüşe neden olduğunu tespit edilmiştir (Krejtz ve Nezlek, 2016; Yee vd., 2003; Carlson ve Kacmar, 1994). Yapılan bu çalışmalarla örgütsel çaresizliğin özellikle bireysel düzeyde çalışanlar üzerinde negatif sonuçlarının olduğu ve örgütün amaç ve hedeflerinin yerine getirebilmesi adına gerek yöneticiler gerekse çalışanların üzerinde durması gereken bir konu olduğu ifade edilebilir.

Beş Faktör Kişilik Özellikleri

Bireyler arasındaki farklılıkların neredeyse sınırsız olduğu dünyada, söz konusu farklılıkların temelinde bireyin benliği ve kişiliğinin çeşitliliği önem arz etmektedir (Goldberg, 1990: 1216; John & Srivastava, 1990: 102). Bireyin kişiliğini oluşturan unsurlar psikoloji biliminde pek çok tanımları barındırmaktadır. Bu bağlamda kişiliği, "*bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimi*", "*bir kişinin fiziksel ve sosyal ortamıyla etkileşme tarzını tanımlayan düşünce, duygu ve davranışın ayırt edici ve karakteristik örüntüleri*", "*bireyin düşünce, duyuş ve davranış şeklini etkileyen faktörlerin kendine has görüntüsü*" olarak farklı şekillerde tanımlayan pek çok kaynak bulunmaktadır (Cüceloğlu, 2006: 404; Yelboğa, 2006: 198). Bu tanımlardan hareketle kişilik olgusu özünü, Özellikler Yaklaşımından (Goldberg, 1990; Costa & McCrae, 1992) almakta olup bireyi diğer bireylerden ayırt edebilen farklı özelliklerin yer aldığı ve 1930'lu yıllardan günümüze kadar pek çok sınıflandırma ve kuramların olduğu bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (John vd., 1988: 77).

Bireyin hayatı boyunca kişiliğinin oluşması ve gelişmesi süreci ile alakalı literatürde çok fazla yaklaşım ve kuramların olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlar içerisinde gerek bireyi çalışma konusu olarak ele alan psikoloji biliminde gerekse diğer sosyal bilimlerde en çok üzerinde durulan yaklaşımlardan biri olan *Beş Faktör Kişilik Özellikleri Kuramı* yer almaktadır (Zhao & Seibert 2006: 260). Söz konusu kuram, bireyin kişilik özelliklerinin ayırt edici yönüne atıfta bulunmaktadır. 1960'lı yıllar itibari ile Warren Norman ve 1980'li yıllar itibari ile Goldberg'in araştırmalarıyla, Beş Faktör Kişilik Özellikleri Yaklaşımı günümüze kadar gelen süreçte kişilik araştırmaları için başvurulan bir kaynak olarak görülmektedir. Bu yaklaşıma göre kişiliğin ayırt edici özellikleri, "*dışadönük olup olmama, çevresine karşı yumuşak başlı ve uyumlu olma, duygusal olarak dengesiz (nevrotizm) ya da dengeli olabilme, sorumluluk sahibi*

olup olmama ve deneyime açık olup olmama" olarak beş alt boyuttan oluşmaktadır (Deniz & Erciş, 2008: 303).

Dışadönüklük (Extraversion).

Beş faktör kişilik özelliklerinin ilk boyutu olan Dışadönüklükte, bireylerin çevrelerine karşı baskın ve aktif olup olmama durumları önem arz etmektedir (Goldberg, 1990: 32). Başka bir ifadeyle, çevresiyle baskın ve aktif olan bireyler daha sosyal, diğer insanlarla birlikte olmaktan mutlu, eğlenmeyi bilen, liderlik vasıflarına sahip, güç ve dostça davranma gibi özellikleri sergileyebilmektedir (Somer vd., 2002: 23). Bu bağlamda, bireyin dışadönük olması birey açısından pozitif sonuçlar ortaya koymakta, bireyin toplam mutluluğunu etkilemekte, içe dönük olan kişilere karşı daha enerji dolu olabilmekte ve sosyal ilişkilerde daha konuşkan, aktif ve iddialı olmaktadırlar (Barrick & Mount, 1991: 5; McCrae & Costa, 1991: 228). Yapılan dışadönük bireylerin iş hayatında daha sosyal ilişkiler sergiledikleri (Barrick ve Mount, 1993), performans, motivasyon ve tatmin gibi örgütsel ve bireysel çıktılarla (Rothmann ve Coetzer, 2003; Bamber ve Castka, 2006) pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir.

Duygusal Dengelilik (Neuroticism).

Psikoloji bilimi bağlamında nevrotizm olarak da adlandırılan duygusal dengelilik özelliği ile bireyi diğer bireylerden ayıran en temel duygu durumlarının endişeli, güvensiz, asabi ve kaygılı olma durumları olduğu ifade edilmektedir (Somer vd., 2002: 24). Bu bağlamda nevrotizm, bireyin kendini duygusal anlamda dengeli hissetmesi ile sürekli bir çatışma halinde ve bireyde sosyal çevresine karşı endişeli, sinirli, üzgün ve gerin olmak gibi olumsuz duygu durumlarını ortaya koymaktadır (John & Srivastava, 1999: 121).

Uyumluluk (Agreeableness).

Uyumluluk alt boyutu ile bireyin sosyal çevresiyle olan etkileşiminde iyi huylu olabilme, ılımlı olabilme, işbirlikçi olarak davranma, başkalarına karşı yardımseverlik duygusuna sahip olma, olumsuz durumlara karşı olgunluk gösterebilme, yumuşak başlı davranabilme, hoşgörülü ve samimi olma gibi özellikler sergilenmektedir (Somer vd., 2002: 23). Kişiliğin uyumluluk alt boyutunda, geçimsiz olma yerinde yumuşak başlı olma ve vicdani konularda insancıl olabilme niteliklerine vurgu yapılmaktadır (Digman, 1990: 422). Uyumluluk özelliğini sergileyen bireyler, diğer insanlara karşı üstünlük kurmayan, onları eleştirmeyen, küçümseme, kendini övme, ön yargı gibi olumsuz karakterler göstermeyen ve olaylar karşısında öfke kontrolünü sağlayıp rekabet ve hırstan uzak olan kimseler olarak değerlendirilmektedir (Burger, 2006: 254).

Sorumluluk (Conscientiousness).

Beş faktör kişilik özellikleri yaklaşımının sorumluluk boyutunda, bireyin yapmış olduğu eylemler ve çevresine karşı sergilediği her türlü davranıştan sorumlu olduğunu bilinç yoluyla bu tür eylemler ve davranışlar gerçekleştirdiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda sorumluluk ile bireylerin olaylara karşı daha dikkatli, kapsamlı düşünebilen, sosyal ilişkilerinde risk almaktan kaçınan ve organize olmayı reddeden, bu nedenle iki ilişkilerde daha titiz olmayı yeğleyen bireyler ön plandadır (Roccas vd., 2002: 793). Sorumluluk özelliği ile bireyler, daha proaktif kişilik özellikleri sergilemektedir. Proaktif yön olarak bireyin kişiliği, hedeflere ulaşma ve amaçlarını gerçekleştirebilme isteğine dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, sorumlu bireyler başarma ihtiyacını daha çok hissetmekte amaç ve hedeflerine giden yolda sorumluluk bilincinde olmayı benimsemektedirler (Somer vd., 2002: 23; Roccas vd., 2002: 793).

Deneyimi Açıklık (Openness).

Son boyut olan deneyime açıklık ile bireyin bu kişilik özelliğinde duygusal yönden ziyada daha çok davranışsal ya da bilişsel yönü ağırlıklı olmaktadır. Buradan hareketle deneyime açık olan bireylerin maceracı, yaratıcı ve yenilikçi düşünebilen, merak güdüsü fazla olan, hayal kurmaktan çekinmeyen ve kendi görüş ve fikirlerine önem verip bunları hayata geçirmeyi deneyen kişilik özelliğinden bahsedilmektedir (Bono vd., 2002: 320). Bu kişilik özelliğini sergileyen bireylerin hayal güçlerinin geniş bir perspektifte olması ile yenilikçi düşünebilmelerinin önünü açtıkları ve gelenekselliği sorgulayıp estetik bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir. Öte yandan, yeni fikirlerin deneyim yoluyla uygulamaya koyulması ile deneyime açık olan birey analitik düşünmekte, macerayı göze alıp hayata karşı cesur adımlar atabilmektedir (Costa & McCrae, 1992: 657).

Metodoloji

Çalışmanın bu başlığı altında araştırmanın amacı ve önemi, yöntemi, sınırlılıkları, evren ve örneklem, veri toplama araçları, araştırmanın hipotezleri ile bulgulara yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, turizm sektörü bünyesinde otel işletmelerinde çalışan iş görenlerin öğrenilmiş çaresizlik düzeyleri ile beş faktör kişilik özelliklerini tespit etmek ve öğrenilmiş çaresizlik algıları ile beş faktör kişilik özelliklerinin alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemektir. Çalışmanın turizm sektörü gibi emek yoğun bir çalışma temposu gerektiren iş hayatı kapsamında olması nedeniyle, çalışanların uzun veya kısa vadede olumsuz duygu durumlarına düşebileceği ve öğrenilmiş çaresizlik ile olaylara bakış açılarının hangi kişilik özelliklerinden kaynaklanabileceğini tespit etmek amacıyla önem arz ön görülmektedir.

Yöntem

Nicel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada, araştırmanın amacı kapsamında belirlenen evrene hitap edebilecek geniş bir örneklem grubuna ulaşmak hedeflenmiştir. Ayrıca, katılımcılara yönelik araştırmacı tarafından oluşturulan anket formu uygulanmış elde edilen sayısal veriler bir dizi istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Söz konusu analizler, nicel araştırma kapsamında bu çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin test edilmesi için korelasyon analizi; örneklemin sosyo-demografik karakterlerini belirlemek amacıyla betimsel (tanımlayıcı) istatistik analizleri ve katılımcıların sosyo-demografik karakterleri ile araştırma değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t testi ile tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. İstatistiksel analizler, SPSS 24.0 istatistik paket programı vasıtasıyla uygulanmıştır. Araştırma için Artvin Çoruh Üniversitesinden 31.03.2023 tarihli toplantıda E-18457941-050.99-87349 sayılı etik kurul kararı ile gerekli etik onayı alınmıştır.

Araştırmanın sadece Trabzon ilinde faaliyet gösteren otel işletmeleri çalışanlarından elde edilen verilerden toplanması, çalışmanın kapsamının genişletilebilmesi açısından katkı sağlasa da Trabzon'un merkez ilçelerinin dışında kalan diğer yerleşim yerlerindeki otel işletmeleri çalışanlarından katılım olmaması araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Öte yandan, örneklemin kendilerine yöneltilen anket formuna vermiş oldukları cevapları, sosyal beğenilirlik ve yanlılık etkisinde kalmış olabilme ihtimalinden dolayı araştırmanın sınırlılıkları arasında yer alabilir. Ayrıca, elde edilen verilerin zaman ve maliyet avantajı nedeniyle kesitsel bir dönemde toplanmış olması da araştırmanın sınırlılıkları arasında sayılabilir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreninin Trabzon Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde yer alan ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı onaylı turizm işletme belgesine sahip 97 işletmedeki tüm turizm çalışanları oluşturmaktadır. Onaylı turizm işletme belgesine sahip işletmelerde toplam 5.139 oda sayısı olduğu tespit edilmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). Uluslararası otel ölçütlerine göre, turizm işletme belgesine sahip işletmelerde her odaya 1,1 çalışan düşmektedir (Çetiner, 1995: 16). Bu formüle göre, evrende 5.652 çalışan olduğu hesaplanmıştır. Evreni temsil edebilecek örneklem büyüklüğünü belirlemek ve katılımcılara ulaşmak amacıyla zaman ve maliyet kısıtlılıkları nedeniyle olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında araştırmacı tarafından oluşturulan anket formu online olarak (GoogleForm aracılığıyla) örnekleme, elektronik ortamda sunulmuştur. Ön istatistik analizleri için gerekli varsayımların sağlandığı (uç değer, normallik ve kayıp veri) 363 katılımcıdan elde edilen veriler, araştırmanın örneklemini oluşturmakta olup araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin test edilmesi için ileri düzey analizlere tabi tutulmuştur. Sosyal bilim araştırmalarında hipotez testleri ve değişkenler arası ilişki ve etkileşim incelemek amacıyla evreni temsil edebilecek minumum örneklem büyüklüğü, *n≥104+m; m=bağımsız değişken sayısına göre* hesaplanmaktadır (Tabachnick & Fidell, 2013). Bu bağlamda, bu araştırma için ön görülen örneklem büyüklüğünün istatistiksel açıdan tatmin edici düzeyde olduğu ifade edilebilir. Örneklemin sosyo-demografik karakterlerine ilişkin tanımlayıcı istatistik bulguları şekil 1'de sunulmuştur.

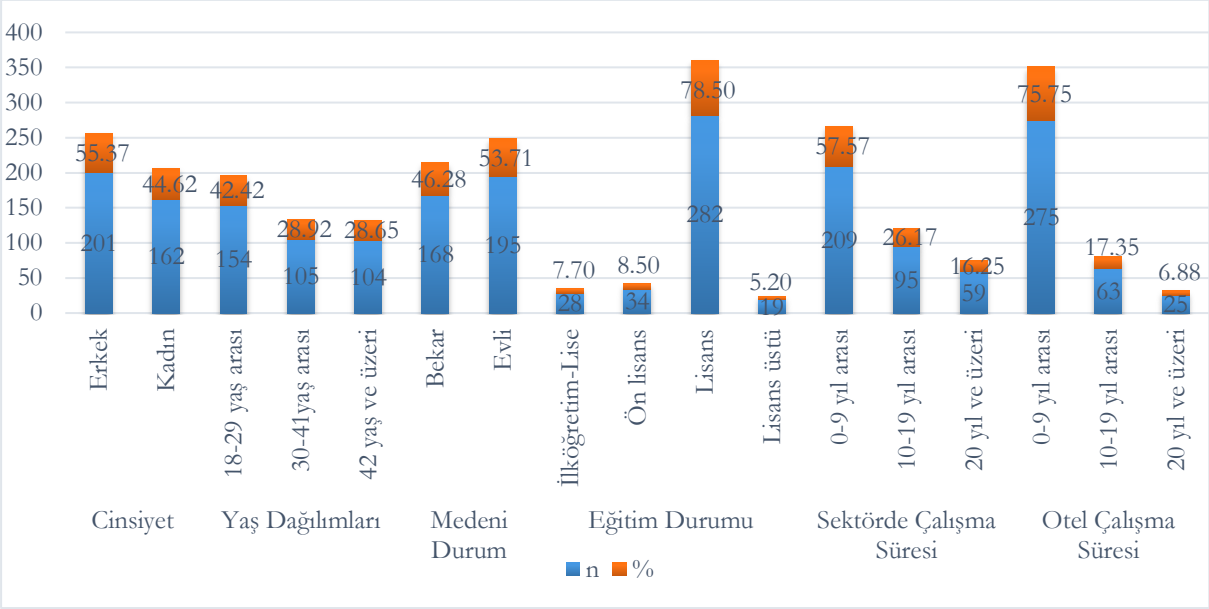

Şekil 1- Örneklemin sosyo-demografik karakterlerine ilişkin tanımlayıcı istatistik bulguları

Şekil 1'deki bulgulara göre, yaş ortalamasının 30.26 olduğu örneklemin %55.37'sini (n= 201) erkeklerin, %44.62'sinin ise (n= 162) kadınların oluşturduğu saptanmıştır. Yaş dağılımları incelendiğinde katılımcıların en fazla %42.42 (n= 154) ile 18-29 yaş aralığında oldukları gözlemlenirken, en az %28.65 (n= 104) ile 42 yaş ve üzerinde oldukları tespit edilmiştir. 195 katılımcının evli olduğu örneklemde eğitim durumu incelendiğinde en fazla %78.50 (n= 282) ile bir lisans diplomasına sahip oldukları tespit edilirken, en az %5.2 (n= 19 ile lisans üstü (yüksek lisans ya da doktora) mezunu oldukları gözlemlenmiştir. Son olarak turizm sektöründe ve mevcut bulunan otel işletmesindeki çalışma süreleri incelendiğinde, katılımcıların mesleki tecrübeleri açısından en fazla %57.50 (n= 209) ile 0-9 yıl arası bir sektör tecrübesi oldukları, en az ise %16.25 (n= 59) ile 20 yıl ve üzeri sektör tecrübeleri oldukları gözlemlenmiştir. Mevcut otel işletmesindeki çalışma sürelerine göre ise katılımcılar en fazla %75.75 (n= 275) ile 0-9 yıl arası çalıştıklarını, en az ise %6.88 (n= 25) ile 20 yıl ve üzeri çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada turizm çalışanlarının öğrenilmiş çaresizlik algılarını ve kişilik özelliklerini tespit etmek amacıyla literatürde uygun ölçme araçlarının olup olmadığı incelenmiş ve kavramlara uygun ölçme araçlarının yer aldığı bir anket formu hazırlanmıştır.

Anket formunun birinci bölümünde katılımcıların sosyo-demografik karakterlerini belirlemek amacıyla açık ve kapalı uçlu ifadeler (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, turizm sektöründeki çalışma süresi ve mevcut oteldeki çalışma süresi) yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların öğrenilmiş çaresizlik algılarını ölçmek amacıyla Quinless & Nelson (1988) tarafından geliştirilen, Boysan (2006) tarafından Türk kültürüne geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılan ve Yavaş (2012) tarafından 15 ifade ile dışsal kontrol edilemezlik ve içsel kontrol edilemezlik olarak iki boyut halinde geçerliliği ve güvenirliliği sağlanan "*Öğrenilmiş Çaresizlik Ölçeği*" kullanılmıştır. 5'li Likert tarzında derecelendirilen ölçekte katılımcılardan ifadelere "1-Hiçbir zaman; 2- Nadir; 3-Bazen; 4- Çoğu zaman; 5- Her zaman" şeklinde puan vermeleri istenmiştir. Ölçme aracında yer alan toplam 6 ifade (2.,4.,5.,9.,12. ve 13.) ters kodlanmıştır. Ölçekte elde edilen toplam puanlar arttıkça öğrenilmiş çaresizlik düzeyi de artmaktadır. Ölçeğin Yavaş (2012) tarafından yapılan güvenirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha katsayı değeri ölçeğin tamamı için 0.80; dışsal kontrol edilemezlik alt boyutu için 0.75 ve içsel kontrol edilemezlik alt boyutu için 0.76 olarak rapor edilmiştir.

Anket formunun üçüncü ve son bölümünde turizm çalışanlarının kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla Gosling vd., (2003) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye Atak (2012) tarafından uyarlanan "*On-Maddeli Kişilik Ölçeği*" kullanılmıştır. Söz konusu ölçme aracı, Beş Faktör Kişilik Özellikleri Kuramı'na atıfta bulunup beş alt boyuttan oluşmaktadır. Her bir boyutun iki ifade ile temsil edildiği ölçme aracında boyutlar sırasıyla; dışadönüklük, duygusal dengesizlik, uyumluluk, sorumluluk ve deneyime açıklıktır. 7'lı Likert tipinde derecelendirilen ölçme aracında ifadeler; "1= Kesinlikle katılmıyorum; 2= Katılmıyorum; 3= Kısmen katılmıyorum; 4= Kararsızım; 5= Kısmen katılıyorum; 6= Katılıyorum ve 7= Kesinlikle katılıyorum" olarak derecelendirilmiştir. Ölçeğin Atak (2012) tarafından yapılan güvenirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha katsayısı dışadönüklük için 0.86; duygusal dengelilik için 0.83; uyumluluk için 0.81; sorumluluk 0.84 ve deneyime açıklık için 0.83 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirilen hipotezler aşağıda sunulmuştur:

H_1: Katılımcıların dışadönük kişilik özelliği ile öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_2: Katılımcıların nevrotik kişilik özelliği ile öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_3: Katılımcıların uyumlu kişilik özelliği ile öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_4: Katılımcıların sorumlu kişilik özelliği ile öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_5: Katılımcıların deneyime açık kişilik özelliği ile öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Bulgular

Çalışmanın bu başlığı altında araştırma hipotezlerini test etmek ve katılımcıların sosyo-demografik karakterleri ile araştırma değişkenleri arasında herhangi bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanan istatistiksel analizlerin bulgularına yer verilmiştir.

Araştırma Hipotezlerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler ve turizm çalışanlarının beş faktör kişilik özellikleri ile öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek için basit korelasyon yöntemlerinden Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Pearson korelasyon analizi, aynı örneklemden elde edilen iki nicel değişken arasındaki ilişkinin yönü ve gücü hakkında istatistiksel olarak anlamlı ya da anlamsız bir ilişkinin varlığını test etmektedir (Cevahir, 2020). Pearson korelasyon katsayısı (r) -1 ile +1 arasında bir değer almakta ve bu değer +1 'e yaklaştıkça mükemmel pozitif bir doğrusal ilişki, -1'e yaklaştıkça mükemmel negatif bir doğrusal ilişki bulunmaktadır (Field, 2009). Pearson korelasyon analizi ile elde edilen bulgular tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3- Araştırma değişkenlerine ilişkin ortalama, standart sapma ve Pearson korelasyon analizi

	Değişkenler	$\bar{X}$	**SS**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
1	Dışadönüklük	10.31	3.033	-						
2	Nevrotiklik	6.00	2.765	***-.358***	-					
3	Uyumluluk	5.19	2.801	-.062	***-.225***	-				
4	Sorumluluk	11.65	2.552	***.544***	***-.353***	***-.170***	-			
5	Deneyime açıklık	10.68	2.923	***.565***	***-.308***	***-.187***	***.494***	-		
6	Öğrenilmiş Çaresizlik	34.16	6.857	***-.431***	***.439***	***.210***	***-.457***	***-.403***	-	
7	DKE	17.49	4.727	***-.392***	***.393***	***.225***	***-.423***	***-.390***	***.924***	-
8	IKE	16.67	3.079	***-.359***	***.374***	***.122****	***-.367***	***-.298***	***.829***	***.522***

*Not: n= 363; *p<.05; **p<.01; $\bar{X}$: Ortalama; SS:Standart Sapma; DKE: Dışsal kontrol edilemezlik, IKE: İçsel kontrol edilemezlik.*

Tablo 3'teki sonuçlara göre, örneklemin beş faktör kişilik özelliklerinin tüm alt boyutları ile öğrenilmiş çaresizlik ve alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Bu bağlamda katılımcıların dışadönük kişilik özelliği ile sırasıyla; öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında negatif yönlü (r= -.358; p<.01), dışsal kontrol edilemezlik arasında negatif yönlü (r= -.392; p<.01) ve içsel kontrol edilemezlik arasında negatif yönlü (r= -.359; p<.01) ilişkiler tespit edilmiştir.

Duygusal dengelilik olarak ifade edilen nevrotik kişilik özelliğine sahip katılımcıların sırasıyla; öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında pozitif yönlü (r= .439; p<.01), dışsal kontrol edilemezlik arasında pozitif yönlü (r= .393; p<.01) ve içsel kontrol edilemezlik arasında pozitif yönlü (r= .374; p<.01) ilişkiler saptanmıştır. Öte yandan uyumlu ve yumuşak başlı kişilik özelliği sergileyen turizm çalışanlarının sırasıyla; öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında pozitif yönlü (r= .210; p<.01), dışsal kontrol edilemezlik arasında pozitif yönlü (r= .225; p<.01) ve içsel kontrol edilemezlik arasında pozitif yönlü (r= .122; p<.05) ilişkiler saptanmıştır.

Katılımcıların sorumluluk sahibi olma kişilik özellikleri düzeyleri ile öğrenilmiş çaresizlik arasındaki ilişkiye bakıldığında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır (r= -.457; p<.01). Benzer şekilde öğrenilmiş çaresizliğin alt boyutlarından sırasıyla; dışsal kontrol edilemezlik (r= -.423.; p<.01) ve içsel kontrol edilemezlikle (r= -.367; p<.01) sorumluluk arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Son olarak, deneyime açık olan katılımcıların öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında negatif yönlü (r= -.403; p<.01), alt boyutlar

açısından ise sırasıyla dışsal kontrol edilemezlik (r= -.390; p<.01) ve içsel kontrol edilemezlik (r= -.298; p<.01) için negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Elde edilen tüm bu sonuçlara turizm çalışanlarının beş faktör kişilik özellikleri ile öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında negatif ve pozitif yönlü olmak üzere istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, kişiliğin ilgili boyutları artarken ya da azalırken öğrenilmiş çaresizlik düzeyi de paralel şekilde artmakta ya da azalmaktadır. Ancak bu bulgular, iki değişken arasındaki (beş faktör kişilik özelliği ve öğrenilmiş çaresizlik) ilişkilerin varlığı istatistiksel olarak ispatlansa da neden-sonuç olarak bir çıkarım verememektedir (Pallant, 2020). Bu nedenle söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin neden sonuç çıkarımını sağlamak için basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır (Field, 2009). Araştırma değişkenlerine ilişkin uygulanan basit doğrusal regresyon analizi bulguları tablo 4'te sunulmuştur:

Tablo 4- Katılımcıların Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Öğrenilmiş Çaresizlik Algıları Üzerindeki Etkilerine Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Analizi Bulguları

	Bağımlı Değişken: Öğrenilmiş Çaresizlik							
Bağımsız Değişkenler	**R^2**	**SH**	***a***	**β**	**t**	**p**	**D-W**	**VIF**
Dışa dönüklük	.184	1.154	44.221	-.675**	-9.084	.001	1.584	
Nevrotiklik	.190	.775	27.634	.854**	9.281	.001	1.578	
Uyumluluk	.041	.126	31.449	.513**	4.075	.001	1.345	1.000
Sorumluluk	.206	1.501	48.467	-.802**	-9.753	.001	1.629	
Deneyime açıklık	.162	1.113	44.261	-.745**	-8.361	.001	1.525	

*Not: n= 363; **p<.001; SH: Standart Hata; D-W: Durbin Watson Katsayısı; VIF: Varyans Artış Faktörü.*

Bu çalışmada bağımlı değişken olarak katılımcıların öğrenilmiş çaresizlik algı düzeyleri (Y= *Öğrenilmiş çaresizlik*), bağımsız değişkenler ise beş faktör kişilik özelliklerinin alt boyutları alınmıştır (X_1= *Dışadönüklük,* X_2= *Nevrotiklik,* X_3= *Uyumluluk,* X_4= *Sorumluluk, X5= Deneyime açıklık*). Basit doğrusal analizinin varsayımlarına göre, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında herhangi bir oto korelasyon ve çoklu bağlantılılık sorunu olmaması gerekmektedir (Kalaycı, 2005). Değişkenler arası otokorelasyonun incelenmesi için Durbin Watson (D-W) katsayısı esas alınmakta ve bu değerin 1.5-2.5 arasında olması ön görülmektedir. Çoklu bağlantılılık sorunu için ise Tolerans ya da VIF (varyans artış faktörü) katsayıları incelenmektedir. Tolerans değerinin .20'den büyük, VIF değerinin ise 10'dan küçük olması kabul edilebilir sınırdır (Field, 2009).

Tablo 4'te ki bulgulara göre, katılımcıların dışa dönük kişilik özelliklerinin öğrenilmiş çaresizlik algıları üzerinde negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi saptanmıştır (β= -.675, t= -9.084, p<.001). Dolayısı ile dışadönüklüğün bir birimlik artışı öğrenilmiş çaresizlik algısı üzerinde .675'lik bir azalış meydana getirmektedir. Katılımcıların dışadönük kişilik özellikleri arttıkça öğrenilmiş çaresizlik düzeyleri de azalmaktadır. Ayrıca, dışadönük kişilik özelliği öğrenilmiş çaresizliğin yaklaşık %18'ini (R2= .184) açıklamaktadır. Duygusal dengelilik olarak da ele alınan nevrotik kişilik özelliğinin ise öğrenilmiş çaresizlik algısı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi tespit edilmiştir (β= .854, t= 9.284, p<.001). Nevrotik kişilik özelliği turizm çalışanlarının öğrenilmiş çaresizlik algılarının %19'unu (R2= .190) açıklamaktadır.

Uyumlu kişilik özelliğinin öğrenilmiş çaresizlik üzerindeki etkisi incelendiğinde, söz konusu etkisinin pozitifi yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (β= .513, t= 4.075, p<.001). Bu bağlamda uyumlu kişilik özelliğindeki bir birimlik artışın öğrenilmiş çaresizlik algısını, .513 düzeyinde artırdığı söylenebilir. Ayrıca açıklama varyansı incelendiğinde, uyumluluğun öğrenilmiş çaresizliği açıklama oranı yaklaşık olarak % 04 (R2= .041) hesaplanmıştır.

Beş faktör kişilik özelliğinin bir diğer alt boyutu olan sorumluluğun ise öğrenilmiş çaresizlik algısı üzerinde negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi saptanmıştır (β= -.802, t= -9.753, p<.001). Sorumluluğun öğrenilmiş çaresizliği açıklama oranı % 20 (R2= .201) olarak hesaplanırken, turizm çalışanlarının sorumlu kişilik özelliklerindeki bir birimlik artışın öğrenilmiş çaresizlik algısında .802'lik bir azalış meydana getirdiği söylenebilir. Son olarak deneyime açıklığın öğrenilmiş çaresizlik üzerinde negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilmiştir (β= -.745, t= -8.361, p<.001). Deneyime açıklığın öğrenilmiş çaresizlik algısını açıklama varyansı ise yaklaşık %16 (R2= .162) olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu bulgular ışığında, araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan tüm hipotezler desteklenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Turizm sektöründe iş görenlerin ağırlıklı olarak emek yoğun bir biçimde çalışmaları, iş performansı, motivasyon ve verimlilik gibi konularda gerek örgütsel anlamda gerekse bireylerarası ilişkilerde üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir. Örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmak için örgüt üyelerinin her birinin performans, verimlilik ve motivasyon konularında artırıcı ve iyileştirici unsurları dikkate almaları gerekmektedir. Ancak, bireyin iş hayatında yaşadığı sorunlar (kişisel ya da örgütsel anlamda) işe odaklanmayı ve ilgili konuları sekteye uğratabilmektedir. Çalışanların karşılaştığı bu sorunların üstesinden gelmeleri her ne kadar örgütsel bir politika olarak ele alınsa ve çeşitli uygulamalar verilse de çalışanların yaşadığı sorunların sürekli tekrar etmesi ve bu sorunlarla baş edememelerini düşünmeleri, örgütsel amaç ve hedefleri de sekteye uğratmaktadır. Bu anlamda, çalışanın tecrübe ettiği her türlü olumsuz durumla baş edemeyeceğini anlaması ve bu gibi durumlarda geri çekilme ve pasif davranışlar sergilemesi "öğrenilmiş çaresizliğin" bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. İş ortamında karşılaşılabilecek olumsuz bir duruma karşı, kendisinin çaresiz olduğunu düşünen bir çalışan ise hem bireysel gelişimi açısından hem de örgütsel amaç ve hedeflerle ilgili konularda negatif sonuçlar sergilemesi kaçınılmazdır. Çaresizliğe karşı öğrenme sürecini yaşayan bireyin hangi kişilik özelliğine daha çok yatkın olduğu ve turizm sektörü bağlamında otel işletmelerindeki çalışma şartlarından nasıl etkilendikleri bu araştırmanın temel amacını teşkil etmektedir.

Bireylerin kişilik özellikleri üzerine yapılan çalışmalar tarihsel olarak uzunca bir süredir ele alınmakta ve özellikle psikoloji bilimi bağlamında değerlendirilmektedir. Ancak, birey ve gruplardan oluşan örgüt yapılarında ise sosyal psikoloji bağlamında da çalışanların kişilik özellikleri ile ilgili araştırmaların ele alındığı gözlemlenmektedir. İş hayatında yapılan çalışmalar genellikle, kişiliğin çalışanlar özelinde performans (Thoresen vd., 2004; Judge & Zapata, 2015), kişi örgüt uyumu (Tsai vd., 2012; Sørlie vd., 2020), örgütsel bağlılık (Erdheim vd., 2006; Syed vd., 2015) ve örgütsel vatandaşlık davranışları (Kumar & Bakhshi, 2009; Patki & Abhyankar, 2016) gibi pozitif çıktılarla birlikte ele alınırken; tükenmişlik (Kim vd., 2009; Le Vigouroux vd., 2017), stres (Vearing & Max, 2007; Özutku & Altındiş, 2011), üretkenlik karşıtı iş davranışları (Salgado, 2002; Bolton vd., 2010) ve işgücü devri (Singh vd., 2014; Choi & Lee, 2014) gibi gerek çalışan gerekse örgüt üzerinde olumsuz sonuçlar doğuran kavramlarla birlikte de incelendiği gözlemlenmiştir. Turizm sektöründe ise otel çalışanlarının kişilik özellikleri genel hatları itibari ile hem yerli hem de yabancı alan yazınında işe yabancılaşma, duygusal emek, performans ve presenteizm gibi konularla birlikte ele alındığı görülmektedir (Develioğlu & Tekin, 2013; Çiçek & Aknar, 2019; Keleş, 2019; Chen & Koç, 2021).

Çalışan üzerinde olumsuz etkiler bırakan ve kendisini durum, olay ve işe karşı geri çekilmesine neden olan öğrenilmiş çaresizlik algısı ile ilgili turizm alanında çok kısıtlı çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir. Daha çok turizm çalışanlarının negatif psikolojik özellikleri ve örgütsel nedenlerine dayanan cam tavan sendromu, tükenmişlik ve duygusal emek gibi konularla iş görenlerin kişilik özelliklerinin birlikte ele alındığı çalışmalara rastlanmıştır. Literatürde cam tavan algısını öğrenilmiş çaresizliğin bir türü olarak ele alan çalışmalarda

bulunmaktadır (İpçioğlu vd., 2018; Rizvi & Skiand, 2020). İplikçioğlu ve arkadaşlarının (2018) kadın insan kaynakları yöneticileri üzerinde yapmış oldukları nitel çalışmada, katılımcıların olaylara ve durumlara karşı yaşamış oldukları olumsuz deneyimleri, öğrenilmiş çaresizlik ile bağdaştırmış ve bu durumun kadın yöneticilerin kariyerlerinde bir engel olduğu ve cam tavan sendromuna neden olan etkenlerden biri olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, Rizvi ve Skiand (2020) banka ve turizm çalışanları üzerinde yapmış oldukları çalışmada, öğrenilmiş çaresizliğin çalışanların işe bağlanmaları ve kariyer yönetimleri ile negatif ilişkilerinin olduğu sonucuna varmışlardır. Bu bağlamda bu çalışmanın, otel çalışanlarının öğrenilmiş çaresizlik algısının hangi kişilik özelliklerinden kaynaklandığının tespit edilmesi ve cam tavan sendromu kavramının alan yazınına katkıda bulunması adına önem arz ettiği düşünülmektedir.

Araştırma bulgularına göre, turizm çalışanlarının kişilik özellikleri ile öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu bağlamda, beş faktör kişilik özelliklerinden pozitif karaktere sahip kişilik özellikleri ile öğrenilmiş çaresizlik arasında negatif ilişkiler saptanırken, kişiliğin negatif karakterleri ile pozitif ilişkiler olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin dışadönüklük gibi asosyal olmayan ve çevresiyle fikir ve düşüncelerini paylaşabilen kişilerin öğrenilmiş çaresizlik algıları arasında anlamlı bir negatif ilişki saptanmıştır. Buradan hareketle, turizm çalışanlarının tecrübe ettiği olumsuz durumların üstesinden gelmelerinde veya mücadele edebilmelerinde dışadönük olmanın önemli olduğu vurgulanabilir. Benzer şekilde, plan ve politikalarını belirlemede yapılacak iş ve görevlerin tanımı ve yerine getirilmesinde sorumluluk sahibi olan çalışanların bu kişilik özellikleri sayesinde daha az öğrenilmiş çaresizliğe maruz kaldıkları ifade edilebilir. Öte yandan, araştırmadan elde edilen bir başka bulgu da kişiliğin deneyime açık olma boyutu ile ilgilidir. Söz konusu boyut ile karşılaştıkları olayların belirsizlik derecesinin öneminde ziyade olayları deneyimlemek ve olumsuzluklara karşı açık olabilmenin öğrenilmiş çaresizlikle negatif bir ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Deneyime açık olan çalışanlar, umutsuz ve geri çekilme davranışlarından ziyade öğrenme süreçlerine bir katkı sunabilirler ve bu durumda çaresiz anlarda kişilik özelliklerinden kaynaklı olarak olumsuz olaylarla başa çıkabilme adına katkı sunabilir.

Araştırma bulgularından hareketle, kişiliğin olumsuz karakterlerinden olan duygusal dengesizlik ile öğrenilmiş çaresizlik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Nevrotik durumlarda asabi, kızgın, kırılgan ya da hüzünlü gibi olumsuz duygu izlenimleri ile çalışanlar, duygu durumlarını kontrol edebilmede yetersiz kalmaktadırlar. Buradan hareketle, söz konusu dengesizlik ile nevrotik duygu durumları yaşayan bireylerin öğrenilmiş çaresizlik algıları da benzer şekilde ilişkili olduğu ifade edebilir. Özellikle turizm sektöründe iş gücünün yoğun olması, aşırı mesai, mola ve ücret gibi motivasyonel unsurlarda çalışanların karşılaştıkları durumlarda duygularını kontrol edememeleri ve bu durumla sık sık karşılaşmaları bir öğrenme sürecini tetikleyebilir ve bu durumda çalışanların çaresizlik hissine kapıldıkları ifade edilebilir. Araştırmanın bir diğer bulgusu ise kişiliğin uyumlu ya da yumuşak başlı olma özelliği ile ilgilidir. Çevresi ile uyumlu olabilen ve yumuşak başlı kişilik özelliği sergileyen örneklemin öğrenilmiş çaresizlik algıları da pozitif yönde ilişkilidir. Genellikle bireysel karar almada çekingen olabilen ve olaylara müdahale ve kontrol edebilme özelliğini dış çevresi ile entegre edebilen uyumlu kişilik özelliğine sahip çalışanların olumsuz durumlarda daha çok çaresizlik hissine kapıldıkları ifade edilebilir. Elde edilen tüm bu bulgular, araştırmanın amacı kapsamında oluşturulan hipotezleri destekler niteliktedirler.

Öte yandan, bu çalışmanın bazı kısıt ve sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, araştırmanın zaman ve maliyet dezavantajları nedeni ile belirli bir zaman diliminde ve belirli bir örneklem üzerinden toplanması ile kesitsel araştırma yönteminin benimsenmesi, araştırmanın temel kısıtını oluşturmaktadır. Ayrıca, anket tekniği ile araştırma değişkenleri açısından katılımcıların tutum ve algı düzeyleri ölçülmek istenmiş ve yine katılımcılardan bu doğrultuda kendilerini değerlendirmeleri talep edilmiştir. Bu bağlamda, katılımcıların kendilerini değerlendirmelerinin istendiği bilimsel araştırmalarda sosyal beğenilirliğin bir kısıt

oluşturabileceği düşünülmektedir (Aquino, 2001). Bu nedenle, bu çalışmada katılımcıların kendi algı ve tutumlarını değerlendirmeleri ile sosyal beğenilirlik etkisi altından kalmaları da bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. İleride yapılacak olan çalışmalar için boylamsal araştırma yönteminin benimsenmesi ve nicel ve nitel araştırma tekniklerinin kullanılarak farklı ve daha genellenebilir sonuçlara ulaşılabilmesi önerilebilir. Ayrıca, farklı örneklemler üzerinden elde edilebilecek sonuçlar sayesinde özellikle kişilik literatürüne ve öğrenilmiş çaresizlikle ilgili bireyi ve örgütü doğrudan ilgilendiren konulara katkı sağlanabilir.

Kaynakça

Atak, H. (2013). On-maddeli kişilik ölçeği'nin Türk kültürü'ne uyarlanması. *Archives of neuropsychiatry/noropsikiatri arsiv*i, 50(4), 312-319.

Aquino, K. (2000). Structural and individual determinants of workplace victimization: The effects of hierarchical status and conflict management style. *Journal of Management*, 26(2), 171-193.

Atkinsdon R.L., R.C. Atkinson, E.E. Smith, D. J. Bem, S.N. Hoeksema, C. D. Smith. (1996). *Hilgard's ıntroduction to psychology*, Harcourt college publishers, Thirteenth edition. USA.

Bamber, D., & Castka, P. (2006). Personality, organizational orientations and self-reported learning outcomes. *Journal of workplace learning*, 18(2), 73-92.

Barrick, M. R. & Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel psychology*, 44(1), 1-26.

Barrick, M. R. & Mount, M. K. (1993). Autonomy as a moderator of the relationships between the big five personality dimensions and job performance. *Journal of applied psychology*, 78(1), 111-118.

Bolton, L.R., Becker, L.K., & Barber, L.K. (2010). Big Five trait predictors of differential counterproductive work behavior dimensions. *Personality and individual differences*, 49(5), 537-541.

Boysan, M. (2006). *Çok örneklemli yapısal eşitlik modelleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Burger, J.M. (2006). *Personality*. Kaknüs Yayınları: İstanbul.

Buzzai, C., Sorrenti, L., Tripiciano, F., Orecchio, S., & Filippello, P. (2021). School alienation and academic achievement: The role of learned helplessness and mastery orientation. *School psychology*, 36(1), 17-23.

Carlson, D. S., & Kacmar, K. M. (1994). Learned helplessness as a predictor of employee outcomes: An applied model. *Human resource management review*, 4(3), 235-256.

Cevahir, E., 2020. SPSS ile nicel veri analizi rehberi. Kibele.

Chen, Y. H. & Koç, H. (2021). Kişilik tipi, iş stresi düzeyi ve işgören performansı ilişkisi: Turizm işletmeleri çalışanları üzerinde bir inceleme, *Turizm akademik dergisi*, 8 (2), 159-172.

Choi, Y., & Lee, D. (2014). Psychological capital, big five traits, and employee outcomes. *Journal of Managerial Psychology*, 29(2), 122-140.

Costa, P. T. Jr & McCrae, R. R. (1992). Four Ways Five Factors Are Basic. *Personality and Individual Differences*, 13(6), 653-665.

Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve davranışı: Psikolojinin temel kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetiner, E. (1995). *Konaklama İşletmelerinde Yönetim Muhasebesi*. Ankara: Tutibay Yayınları.

Çiçek, B., & Aknar, A. (2019). Kişilik özelliklerinin tükenmişlik ve presenteizm davranışları üzerindeki etkisi. *Third sector social economic review*, 54(3), 1234-1258.

Deniz, A., & Erciş, A. (2008). Kişilik özellikleri ile algılanan risk arasındaki ilişkilerin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 301-330.

Develioğlu, K., & Tekin, Ö. A. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve yabancılaşma arasındaki ilişki: beş yıldızlı otel çalışanları üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 18(2), 15-30.

Digman, J.M. (1990). Personality structure: emergence of the five-factor model. *Annual review of psychology*, 41(1), 417-440.

Erdheim, J., Wang, M., & Zickar, M. J. (2006). Linking the Big Five personality constructs to organizational commitment. *Personality and individual differences*, 41(5), 959-970.

Fosco, E., & Geer, J. H. (1971). Effects of gaining control over aversive stimuli after differing amounts of no control. *Psychological reports*, 29(1), 1153-1154.

Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications.

Goldberg, L. R. (1990). An Alternative "Description of Personality": The Big-Five Factor Structure. *Journal of Personality and Social Psychology*. 59(6): 1216-1229.

Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann Jr, W. B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in personality*, 37(6), 504-528.

İpçioğlu, İ., Eğilmez, Ö., & Hilal, Ş. E. N. (2018). Cam tavan sendromu: insan kaynakları yöneticileri bağlamında bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 10(25), 686-709.

John, O.P., Angleitner, A. & Ostendorf, F. (1988). The lexical approach to personality: A historical review of trait taxonomic research. *European journal of personality*, 2(3), 171-203.

John, O.P., & Srivastava, S. (1999). The big five trait taxonomy: history, measurement, and theoretical perspectives. *Handbook of personality: Theory and research*, (2), 102-138.

Judge, T. A., & Zapata, C. P. (2015). The person–situation debate revisited: Effect of situation strength and trait activation on the validity of the Big Five personality traits in predicting job performance. *Academy of Management Journal*, 58(4), 1149-1179.

Kalaycı, Ş. (2016). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Keleş, Y. (2019). Duygusal emek kişilik özellikleri ile ilişkili mi? Otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 21(1), 257-267.

Krejtz, I., & Nezlek, J. B. (2016). It's Greek to me: Domain specific relationships between intellectual helplessness and academic performance. *The Journal of social psychology*, 156(6), 664-668.

Kim, H. J., Shin, K. H., & Swanger, N. (2009). Burnout and engagement: A comparative analysis using the Big Five personality dimensions. *International Journal of Hospitality Management*, 28(1), 96-104.

Kumar, K., Bakhshi, A., & Rani, E. (2009). Linking the'Big Five'personality domains to Organizational citizenship behavior. *International journal of Psychological studies*, 1(2), 73-81.

Le Vigouroux, S., Scola, C., Raes, M. E., Mikolajczak, M., & Roskam, I. (2017). The big five personality traits and parental burnout: Protective and risk factors. *Personality and Individual Differences*, 119, 216-219.

Maier, S.F. & Seligman, M.E.P. (1976). Learned helplessness: theory and evidence. *Journal of experimental psychology*. 105(1), 3-46.

McCrae, R. R., & Costa, P. T. Jr. (1991). Adding liebe und arbeit: The full five-factor model and well-being. *Personality and social psychology bulletin*, 17(2), 227-232.

Morris, J. A., & Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Academy of management review*, 21(4), 986-1010.

Quinless, F. W., & Nelson, M. A. M. (1988). Development of a measure of learned helplessness. *Nursing Research*, 37(1), 11-15.

Ozutku, H., & Altindis, S. (2011). Big five personality factors and other elements in understanding work stress of Turkish health care professionals. *African Journal of Business Management*, 5(26), 10462.

Pallant, J. (2020). SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS. McGraw-hill education (UK).

Patki, S. M., & Abhyankar, S. C. (2016). Big-five personality factors as predictors of organizational citizenship behavior: a complex interplay. *The International Journal of Indian Psychology*, 3(2), 136-146.

Raufelder, D., & Kulakow, S. (2022). The role of social belonging and exclusion at school and the teacher–student relationship for the development of learned helplessness in adolescents. *British journal of educational psychology*, 92(1), 59-81.

Rizvi, Y. S., & Sikand, R. (2020). Learned helplessness at the workplace and its impact on work involvement: An empirical analysis. *Global Business Review*, 0972150920976693, 1-14.

Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The big five personality factors and personal values. *Personality and social psychology bulletin*, 28(6), 789-801.

Rothmann, S., & Coetzer, E. P. (2003). The big five personality dimensions and job performance. SA *Journal of ındustrial psychology*, 29(1), 68-74.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson Education.

Tayfur, O. (2012). The antecedents and consequences of learned helplessness in work life. *Information management and business review*, 4(7), 417-427.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023, Nisan 28). *Mart 2023 Bakanlık Belgeli Konaklama Tesisi İstatistikleri*. https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201136/turizm-yatirim-ve-isletme-bakanlik-belgeli-tesis-istatistikleri.html.

Thoresen, C. J., Bradley, J. C., Bliese, P. D., & Thoresen, J. D. (2004). The big five personality traits and individual job performance growth trajectories in maintenance and transitional job stages. *Journal of applied psychology*, 89(5), 835-853.

Tsai, W. C., Chen, H. Y., & Chen, C. C. (2012). Incremental validity of person-organization fit over the big five personality measures. *The Journal of psychology*, 146(5), 485-509.

Salgado, J. F. (2002). The Big Five personality dimensions and counterproductive behaviors. *International journal of selection and assessment*, 10(1-2), 117-125.

Seligman, M.E.P. (2007). What You Can Change and What You Can't: The Complete Guide to Successful Self-Improvement, Vintage Books, New York.

Singh, A. K., Singh, S., & Singh, A. P. (2014). Personality traits and turnover intention among front level managerial personnel. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 40(2), 228-236.

Somer, O., Korkmaz, M., & Tatar, A. (2002). Beş faktör kişilik envanterinin geliştirilmesi-ı: Ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk psikoloji dergisi*, 17(49), 21-36.

Sørlie, H. O., Hetland, J., Dysvik, A., Fosse, T. H., & Martinsen, Ø. L. (2020). Person-Organization Fit in a military selection context. *Military Psychology*, 32(3), 237-246.

Syed, N., Saeed, A., & Farrukh, M. (2015). Organization commitment and five factor model of personality: *Theory recapitulation. Journal of Asian Business Strategy*, 5(8), 183-190.

Vearing, A., & Mak, A. S. (2007). Big five personality and effort–reward imbalance factors in employees' depressive symptoms. *Personality and Individual Differences*, 43(7), 1744-1755.

Yavaş, T. (2012). Ortaöğretim okul yöneticileri ve öğretmenlerinin öğrenilmiş çaresizlik, tükenmişlik ve özyeterlik algılarının örgütsel öğrenme düzeylerine etkileri. (Yayınlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Yee, P. L., Pierce, G. R., Ptacek, J. T., & Modzelesky, K. L. (2003). Learned helplessness attributional style and examination performance: Enhancement effects are not necessarily moderated by prior failure. *Anxiety, stress, and coping*, 16(4), 359-373.

Yelboğa, A. (2006). Kişilik özellikleri ve iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. "*İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), 196-211.

Zhao, H. & Seibert, S. E. (2006). The big five personality dimensions and entrepreneurial status: A meta-analytical review. *Journal of applied psychology*, 91(2), 259-271.

Türk Sinemasında Babaların Kız Çocuklarına Verdikleri Değer Biçimleri Üzerine Bir Araştırma

Özgür VELİOĞLU METİN[1]

Giriş

Ataerkil toplumsal normların etkisindeki geleneksel aile yapısının yaygın olduğu Türk toplumunda, baba ailenin reisi olarak otoritenin sahibidir. Geleneksel aile yapısında baba, otorite figürü olarak itaat edilmesi gereken mutlak kişidir. Kimi zaman uyguladığı fiziksel ya da psikolojik şiddet meşru kabul edilir, kimi zaman çocuklarının kiminle evleneceğine karar verir. Bu aile yapısında ilişkiler korkuya dayalı olduğundan, diğer duygular genellikle bastırılır. Araştırmacılar, geleneksel aile yapısından çekirdek aile yapısına geçilmesiyle daha eşitlikçi bir aile düzenine doğru bir dönüşüm olduğunu belirtseler de halen Türkiye'de yaygın olan geleneksel aile yapısıdır.

Türkiye'de ikincil düzeyde yaygın olan çekirdek modern aile yapısında ise baba çoğunlukla yine ailenin reisidir. Ancak diğerinden farklı olarak, aile bireylerini kendi kararları konusunda özgür bırakan, eşitlikçi tutumdan yanadır. Aileyi maddi-manevi koruyup kollar; sevgi ve ilgisini göstermekten kaçınmaz. Ayrıca aile bireylerinden herhangi bir çıkar beklentisi yoktur. Bu aile yapısında ilişkiler daha demokratik ve sevgi doludur. Aile bireyleri kendilerini baskı altında hissetmediğinden, kendilerini ifade etmek, gündelik yaşamlarını şekillendirmek ve gelecek ile ilgili karar vermekte özgür davranma şansı bulurlar.

Her iki aile tipinde çocuk olmak, bambaşka anlamlar içerir. Geleneksel ataerkil ailede kız ve erkek çocuklara farklı anlam ve misyonlar yüklenir. Geleneksel Türk toplumunda kız çocukları ile ilgili yaygın kullanılan "kızını dövmeyen dizini döver"; "kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçar ya zurnacıya" tarzı atasözleri, babaların kız çocukları üzerindeki otoritesine vurgu yapar.

Geleneksel aile yapısında kız çocukları genelde ev içi işlerle ilgilenmekle yükümlüdür ve annelerinin dizinin dibinden ayrılmalarına çoğunlukla izin verilmez. Aynı zamanda erkek çocuklara oranla, okula gitme ya da meslek sahibi olma şansları da düşüktür. Muhafazakâr yapı içerisinde babalarının namusuna laf getirecekleri korkusuyla baskı altında yaşarlar ve küçük yaşta çoğu zaman rızaları dışında evlendirilirler. Modern çekirdek ailedeki çocuklara karşı daha eşitlikçi bir yaklaşım söz konusudur. Kız ve erkek çocuk arasındaki farklar görece azalır ve eğitim, iş yaşamı gibi konularda eşit şansa sahip olurlar. Aynı zamanda evlenecekleri kişileri kendi rızalarıyla seçebilirler. Kız çocukları ev içi alanla sınırlı kalmayıp, kamusal alanda da diledikleri şekilde var olabilirler.

Geleneksel ve modern aile yapılarındaki aile tiplerinde babaların, kız çocuklarına verdikleri değer ve değer biçimleri de farklılıklar içerir. Kimi babalar kız çocuklarına değer vermezken, kimileri gereken değeri fazlasıyla verir. Aynı zamanda değer biçimleri olarak nitelenen ekonomik/faydacı, psikolojik ve sosyal olarak nitelenen değerler konusunda da

[1] Özgür VELİOĞLU METİN, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

farklılıklar mevcuttur. Geleneksel aile yapılarında babalar tarafından daha çok faydacı anlamda değer gören kız çocukları, modern aile yapılarında psikolojik anlamda değer görür. Babalar tarafından kız çocuklarına verilen bu değer biçimleriyle şekillenen davranışlar sonucunda, bir nevi kız çocuklarının kaderi belirlenmiş olur. Dolayısıyla kız çocuklarının aileleri ve özellikle babaları ile olan ilişkilerinin, yaşamlarının büyük bölümünün şekillenmesinde son derece etkili olduğu söylenebilir.

Kağıtçıbaşı, Türkiye'deki aileler üzerinde yaptığı araştırmalarda, çocuğun aileye ekonomik katkısının, kentleşme ve ekonomik gelişmeyle birlikte giderek azalmakta olduğunu, buna karşılık okula giden çocuğun bağımlılık yaşının artmasıyla, ekonomik yükünde artış olduğunu saptamıştır. Aynı zamanda, zamanla çocuğa atfedilen ekonomik değer azalıp, psikolojik değerin artmasıyla birlikte çok çocukluktan az çocukluğa geçiş başlamıştır (Kagitcibasi ve Ataca, 2005: 317; Kağıtçıbaşı, 1993: 53, 54). 2000'li yıllarla birlikte özellikle genç, kentli anneler arasında kız çocuk tercihinin artmaya başlamış olması da Kağıtçıbaşı'nın çalışmalarının bulguları arasındadır (Kagitcibasi ve Ataca, 2005: 317; Kağıtçıbaşı, 2010: 193).

Türk sinemasında kimi zaman babası tarafından küçük yaşta çalıştırılan ya da başlık parası karşılığı evlendirilen kız çocuğun, ekonomik/faydacı değer olarak aileye katkısı konu alınırken, kimi zaman da kız çocuk sahibi olmak istemeyen babanın erkek çocuk sahibi olmasının sevinci ve sosyal değeri işlenir. Bazen de modern aile yapısının konu alındığı filmlerdeki baba figürü, kız çocuğu olduğu için sevinir ve onun bakımını eşiyle birlikte üstlenir.

Bu çalışmada, Kağıtçıbaşı'nın araştırmaları ışığında, Türk sinemasında 1960-2020 yılları arasında babaların kız çocuklarına verdikleri değer biçimleri saptanarak örneklendirilmeye çalışılmıştır. Babaların kız çocuklarına değer verip vermediği, vermiyorsa neden vermediği, veriyorsa ekonomik/faydacı, psikolojik ve sosyal değer biçimlerinden hangisini ne şekilde yüklediklerinin filmlerden örneklerle ortaya konulması amaçlanmaktadır. Türk sinemasında babalar tarafından kız çocuğuna verilen değerin, Kağıtçıbaşı'nın çocuğun değeri araştırması ile paralel biçimde (ekonomik değerinin azalmaya başlayıp, psikolojik değerinin artmaya başladığı ve kız çocuk tercihinde artış olduğu) ilerleyip ilerlemediği de çalışmada ortaya konulmaya çalışılan ikincil düzeydeki öğelerdir.

1. Türk Toplumunda Aile ve Çocuk

Serter, Türk aile yapısını kırsal, kentsel ve gecekondu ailesi olmak üzere üç başlık altında inceler. Kırsal aile modeli, çekirdek aile ve geleneksel geniş aile olmak üzere iki aile modelini bünyesinde barındırır. Çekirdek aile, anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşur. Geleneksel, geniş aile modelinde ise aile reisi, eşi, erkek çocukları ve onların eşleri ve çocukları, bekar ve dul kızları birlikte yaşarlar (1994: 108, 109). Türkiye'nin kırsal bölgelerinde geniş aile, kentsel yaşamda ise çekirdek aile modeli daha yaygındır. Bütün aile modellerinde baba ailenin reisidir ve bu durum Serter'e göre günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (1994). Serter, kentsel yaşam içinde yer alan ancak kırsal ailenin sosyokültürel motiflerini taşıyan gecekondu ailesinin de ayrı bir aile modeli olarak ele alınması gerektiğini belirtir. Bu aile tipinde, kadın ve çocuklar geleneksel aileye göre daha fazla özgürlüğe sahip olmakla birlikte, babanın aile içindeki denetimi yine son derece güçlüdür. Gecekondu ailesinin en önemli uğraşı, kent yaşamına uyum sağlayarak, kent içinde daha yüksek bir sosyal tabakaya yükselmektir. Bu aile modeli, ikinci ve üçüncü kuşaklarla birlikte, kent yaşamına uyum sağlayarak, kent ailesi özelliklerine yaklaşmaktadır (1994: 113, 114). Yörükoğlu ise Türk toplumunun geçirdiği toplumsal değişme süreci sonucu oluşan göç hareketlerinin de etkisiyle, 2000'li yıllarla birlikte geniş aile yapısının gitgide azalmakta olduğunu, anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısının ise arttığını belirtir (2007: 45, 46).

Ataca'nın yorumuyla Kağıtçıbaşı, prototipik aile örüntüsünü üç başlık altında açıklar: Birincisi, karşılıklı bağımlı aile modelidir ve az gelişmiş, kırsal, tarımsal bölgelerde daha yaygındır. Psikolojik ve maddi karşılıklı bağımlılığın görüldüğü bu aile tipinde, çocuğun psikolojik değerinin yanında ekonomik değeri de yüksektir. İkincisi, bunun zıttı olan bağımsız aile modelidir. Her iki bağımlılığın da düşük olduğu, bireyselci kültüre sahip batıdaki sanayileşmiş kentsel ortamlarda daha yaygındır. Üçüncü bir örüntü olan psikolojik (duygusal) karşılıklı bağımlı aile modeli ise ilk iki örüntünün sentezi bir yapı içerir. Bu aile biçiminde tipik olarak, maddi karşılıklı bağımlılıklar zayıflarken, psikolojik karşılıklı bağımlılıklar sürdürülür. Bu aile biçimi, ilişkisellik kültürüne sahip kentsel, daha gelişmiş sosyoekonomik aile yapılarında görülür (Ataca, 2013: 155; Trommsdorff, 2013: 140).

Tüm aile tiplerinde en büyük arzu, genellikle çocuk sahibi olmaktır. Heterojen Türk toplumunda çocuğa yaklaşım, her aile modeli ve örüntüsü içinde farklılık gösterir. Ataerkil toplumsal normların yaygın olduğu Türkiye'de, aile reisinin baba olmasından kaynaklı otoriteyi de çoğunlukla baba temsil eder. Ve genellikle bu sistemde erkek çocuk tercihi yaygındır.

2. Türk Toplumunda Kız Çocuğuna Verilen Değer

Türk toplumunda çocuk olmak, günümüzde modern aile tipinde değişmeye başlasa da genellikle babanın otoritesine boyun eğmek demektir. Geleneksel ailelerde kız ve erkek çocuğa tutum anlamında ciddi farklılıklar bulunur. Her ailede çocuğa yaklaşım, verilen değer farklılık gösterir. Çocuğun değeri, ekonomik/faydacı, psikolojik ve sosyal olarak üç ana başlık altında toplanabilir. Ekonomik/faydacı değerler, çocukların küçük yaşlarda hane ekonomisine ve ev işlerine katkıda bulunarak ailelerine getirdiği maddi faydaları ve daha sonra yetişkin olduklarında anne babalarına sağladıkları yaşlılık güvencesini içerir (Aybars, 2014: 210; Kagitcibasi ve Ataca, 2005: 318). Tüm dünyada özellikle tarımla geçimini sağlayan ailelerin çocukları arasında, beş ila yedi yaşları arasından başlayarak, kendinden küçük çocuklara bakmak, ev işlerine yardım etmek veya hayvanlarla ilgilenmek gibi çeşitli iş sorumlulukları üstlendikleri görülebilir (Zelizer, 1985: 5). Geleneksel toplumsal yapıda kız çocuklarından aynı zamanda, çoğunlukla babaları tarafından karar verilen evlilikleri sırasında başlık parası, berdel gibi uygulamalarla aileye ekonomik/faydacı anlamda katkı sağlamaları beklenir.

Çocuğun psikolojik değeri, anne babaların çocuklarının onlara verdiği başarı duygusu, gurur, arkadaşlık, keyif ve neşe gibi psikolojik faydalarıyla ilişkilidir. Çocuğun sosyal değeri ise insanların çocuk sahibi olduğunda toplumsal kabul görmesiyle ilişkilidir (Ataca, 2013: 156; Kagitcibasi ve Ataca, 2005: 318). Çocuğun sosyal değerine, genellikle erkek çocuk için geçerli olan, aile soyadının ve geleneklerinin devam ettirilmesi gibi değerler örnek verilebilir. Türkiye'de sosyoekonomik gelişme ve özellikle de eğitim düzeyinin yükselmesiyle, çocukların maddi değeri azalırken, psikolojik değerinin etkili bir şekilde arttığı görülmektedir (Aybars, 2014: 210; Kagitcibasi ve Ataca, 2005: 318). Çocuğa aileleri tarafından verilen değer biçimleri, ailenin sosyoekonomik ve kültürel yapısı ile de paralellik taşır. Zengin ülkelerde yaşayan ebeveynler, çocuklarından daha çok psikolojik anlamda tatmin sağlarken, yoksul ülkelerde çocuklar gelecekte ailelerine maddi katkı sağlayacak birer sermaye olarak görülebilirler (Shultz, 1973).

Türkiye'de aile ve çocuklar üzerine yapılan çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmaların sonuçları, yapıldıkları yıllara ve seçilen bölgelere göre değişim gösterir. Kağıtçıbaşı'nın aile içinde çocuğun değeri üzerine yaptığı araştırmalar en önemlilerindendir. Kağıtçıbaşı, 1970'lerin ortalarından itibaren otuz yıllık bir zaman diliminde konuya dair birçok araştırma gerçekleştirmiştir (Kagitcibasi ve Ataca, 2005: 318). Ona göre anne baba tarafından çocuğa atfedilen değer ve çocuktan beklentiler, ailenin işlerlik türünü yansıtır. Çocuğa faydacı değerler atfedilen aile sisteminde, çocuğun aileye nesnel katkısı da yüksek düzeydedir. Bu

katkı, hem çocukken aile ekonomisine yardım şeklinde, hem de ileride anne babaya yaşlılık güvencesi sağlamak şeklinde olur. Bu bağımlı ilişkiler örüntüsü, Türkiye'de ve dünyanın birçok ülkesinde yaygındır ve özellikle modern ekonomik yapının oluşmadığı, geleneksel yapının süregeldiği kesimlerde görülür. Bu yapı içinde yer alan çekirdek konumundaki aile, çoğunlukla daha geniş aileye işlevsel bağlarla bağlıdır ve böylelikle yapı, işlevsel geniş aile görünümünde kalmaya devam eder (Kağıtçıbaşı, 1993: 51).

Kağıtçıbaşı'nın 1981 yılında yayınlanan "çocuğun değeri" araştırmasının sonuçlarında, çocuğa atfedilen değerler arasında ekonomik değerinin zamanla azaldığı, buna karşılık psikolojik değerinin arttığı görülmüştür. Çocuğun değerindeki bu değişme, çocuğun değerinin azalması değil, nitelik değiştirmesi, çocuğun ekonomik tatmin özelliğini yitirip, psikolojik değer kazanması sonucudur (182). Bu değerler çocuğa faydacı bir yaklaşımı simgelemektedir. Bu faydacı yaklaşım ise çoğunlukla, çocuktan ileri yıllardaki beklentilerin yoğun olduğu bağımlı aile ilişkileri içinde oluşmaktadır. Anne, baba ve çocuk arasındaki bu karşılıklı bağımlılık örüntüsü zaman içinde değişen bir süreçtir. Önce çocuk anne babasına bağımlı bir konumdadır, sonra ise bağımlılık ilişkisi devam etmekte, fakat yön değiştirerek yaşlı anne babanın yetişkin evlada bağımlılığı şekline dönüşmektedir (Kağıtçıbaşı, 1993: 51).

Yaşanılan yörenin gelişmişlik düzeyi, ailenin geliri, eğitim düzeyi yükseldikçe, kırdan kente göç arttıkça ve ailede mevcut olan çocuk sayısı azaldıkça, çocuğun genel ekonomik değeri önem kaybetmektedir. Aynı gelişmelerle, çocuğun psikolojik değeri de artmaktadır. Gelir düzeyi, eğitim ve kırdan kente göç arttıkça ve ailedeki çocuk sayısı azaldıkça, çocuğun sevgi sağlayıcı ve aileyi tamamlayıcı işlevi önem kazanmaktadır. Böylece geleneksel yapı içinde çocuk, sağladığı maddi katkı bakımından değer taşırken, sosyoekonomik ve kültürel gelişme ile çocuğun psikolojik değeri artmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1993: 53).

Bu örüntü özellikle geleneksel sosyoekonomik yapı içinde başka yaşlılık güvencelerinin olmaması durumunda yaygındır. Nesnel gereksinmeler, aile değer sistemine de yansımakta ve sıkı aile ilişkileri ile karşılıklı bağımlılığa değer verilmektedir. Böyle bir bağlamda çocuğun bağımsızlığı işlevsel değildir. Hatta bağımsız bir kişilik gelişimi, aile gereksinmelerinden çok kişinin kendi gereksinmelerine öncelik tanıyabileceğinden, aile için bir tehlike sayılabilir. Anne babaya saygılı ve bağımlı büyüyen çocuk ise aileyi terk etmeyecek, onlardan ayrı bir hanede yaşasa bile duygusal ve maddi katkısını anne babasından esirgemeyecektir (Kağıtçıbaşı, 1993: 51). Bu durumda nesiller arası ilişkiler maddi bağımlılık içermese bile, duygusal boyutta bağımlılığını korumaktadır (Kağıtçıbaşı, 1993: 54).

Anne, baba ve çocuk arasındaki bu bağımlı ilişkiler sistemi, çocuğun kişiliği hakkında anne ve babanın değer yargılarını da belirlemektedir. Örneğin Kağıtçıbaşı'nın Çocuğun Değeri araştırmasında saptanan ve çocukta olması en çok arzu edilen özellikler de bu durumu yansıtmaktadır. Aileler tarafından çocuğun bağımsız değil, bağımlı olması, anne babasının sözünden çıkmaması beklenmektedir. Çocuğun Değeri araştırmasında anne babalara, çocukları büyüdüğünde onların nasıl olmasını istedikleri sorulduğunda, "hayırlı evlat olsun" isteği en yaygın verilen cevaptır. Çocuk yetiştirmedeki bu yaygın tutumlar bireyselliği değil, karşılıklı desteği içeren topluluk değerlerini özendiricidir (Kağıtçıbaşı, 1993: 51). Hatta Serter, kırsal kesimdeki çekirdek aile modelinde evlenme ile haneden ayrılan gençlerin, genellikle anne ve babalarına yakın yerlerde oturmayı tercih ettiklerini dile getirir. Böylece ayrı çatı altında yaşamakla birlikte, ekonomik ve toplumsal bir birlik olma niteliğini sürdürerek, çalışamaz duruma gelen anne babalarının bakımını da üstlenirler (1994: 110).

Batıdaki modern çekirdek aile yapısında ise aile bireyleri birbirinden bağımsız ve ayrıdır. Bu tür bir ailede bireysel özerklik ve kişi benliğinin diğer kişilerden belirgin çizgilerle ayrılmış olması, sağlıklı aile etkileşimi olarak görülmektedir. Ailenin kendisi de daha geniş aile,

akraba ve komşuluk çevresinden ayrıdır (Kağıtçıbaşı, 1993: 54). Ancak Türk toplumunun aile anlayışı batı toplumlarından önemli farklılıklar gösterir. Sevgi ve korumacılık motifleri, Türk ailesinin ana özelliklerini oluşturur. Gençlerin belli bir iş ve meslek edinip, kendi ailelerini kurmuş olmaları, anne babanın onlara olan ilgi ve desteğini ortadan kaldırmaz (Serter, 1994: 112). Dolayısıyla nesiller arası bağımlılıklar, Türk toplumunda Batıdaki çekirdek aileden farklı olarak ekonomik boyutta azalmış, ancak duygusal bağımlılıklar boyutunda tam bir azalma gerçekleşmemiştir (Kağıtçıbaşı, 1993: 54). Özetle, gelişmiş teknoloji toplumunda, geleneksel toplumlara zıt olarak ebeveynlerin bireysel bağımsızlığa önem verdikleri görülmektedir (Kağıtçıbaşı, 1993: 51).

Kağıtçıbaşı'nın 1981 yılındaki araştırmasında, Türkiye'de ailelerin özellikle erkek çocuk sahibi olmayı tercih ettikleri de tespit edilmiştir (114). Klasik, değişmemiş bir düzende bir baba, erkek çocukları olmasını ister ve onlarla gurur duyar (Kıray, 2000: 138). Geleneksel toplumda erkek çocuk, kız çocuktan üstün tutulur ve ona değer verilir. Bu ayrımın asıl nedeni ekonomiktir. Erkeğin el emeğinin, bilek gücünün kırsal kesimdeki öneminden, değerinden gelen bir ayrıcalık, bir üstünlüktür (Yörükoğlu, 2007: 35). Erkek çocuktan daha çok şey beklendiğinden, ona daha çok değer verilir. Çünkü erkek çocuk kırsal ortamda çoğu zaman anne babanın tek yaşlılık güvencesi olmasının yanı sıra, ailesine sosyal anlamda saygınlık da sağlar. Böyle önemli işlevleri olan erkek çocuk, kız çocuğa tercih edilir (Kağıtçıbaşı, 1993: 52).

Geleneksel toplumlarda, özellikle maddi bakımdan emniyette olmak, başkalarınca kabul görmek ve aile adının devam etmesi gibi önemli değerlere katkısı bakımından, erkek çocuk daha işlevsel bulunur. Erkek çocuk istemek için önem taşıyan faydacı/sosyal nedenlere karşılık, kız çocuk istemek için önemsenen tek neden, anneye dost ve can yoldaşı olması açısından psikolojiktir (Kağıtçıbaşı, 1981: 178). Kızlar ev dışı işlerde nadir rol alır; maddi işlere karışmazlar. Miras konusunda, klasik İslam kaideleri ile modern medeni kanun hükümleri arasında bir tutum mevcuttur. Özellikle tüccar-esnaf grubunda kız çocuk, taşınmaz mallardan medeni kanun hükümlerine göre hisse alır ve bu konuda erkek çocuklarla aynı haklara sahiptir. Fakat taşınır değerlerden, kıza hiçbir şey verilmez. Böylece, ölümü halinde babanın işi, olduğu gibi oğula geçer. Diğer taşınmaz mallar bütün çocuklar ve anne arasında paylaşılır (Kıray, 2000: 144). Anadolu'da geleneksel toplum yapısının hâkim olduğu bölgelerde, kız çocuğa mirastan hiçbir hak vermeyen aile yapıları da mevcuttur.

Kıray, kadınların erkek çocuk sahibi olmak istemelerinin, kadının aile içindeki statüsünün erkek çocuk üzerinden belirlenmesi nedeniyle olduğunu belirtir. Kadının aile içindeki en önemli ilişki, oğlu ile kurduğu ilişkidir. Kadının statüsü düşüktür ve çeşitli kıstaslara göre ne kadar iyi bir gelin olursa olsun ancak bir erkek çocuk doğurduğunda tam olarak kabul görür. Bir erkek çocuk doğurmadığı sürece daha yüksek bir statü edinemez. Sonuç olarak, tüm umutları ve korkuları, tüm gelecek planları büyümekte olan oğluna karşı gösterdiği sevgi ile ifade edilir ve yoğunlaşır. Bu durum, kadınların kız çocuklarına karşı tutumları ile karşılaştırıldığında erkek çocuklarını aşırı derecede şımartmalarının nedenini ve ebeveynlerin erkek çocuklarının davranışlarını kabullenmekteki hoşgörülerini açıklar. Bir anne, kendini koruması ve aile içi çatışmalarda ve mücadelelerde, özellikle de babayla olan ilişkisinde kendi çıkarlarını savunması konusunda erkek çocuğuna her zaman güvenebilir. Erkek çocuk otorite ve ev içindeki etki konusunda babadan sonra gelir ve anne onunla bağlarını koparmayı ya da ona karşı daha az şefkatli davranmayı asla düşünmez (2000: 113, 114).

Kağıtçıbaşı'nın 2000'li yılların başında yayınlanan çalışmasında ise, genç kentli anneler arasında yüksek oranda kız çocuk tercihi görülmüştür. Cinsiyet tercihi kentli-orta/yüksek sosyoekonomik düzey grubunda kentli-düşük gelir grubuna göre daha fazla tersine dönmektedir (2010: 193). Kağıtçıbaşı'na göre erkek çocuk tercihinin azalması doğaldır, çünkü erkek çocuğun faydacı değeri ancak anne baba ve çocuk arasındaki maddesel bağımlılık ilişkileri

örüntüsünde önemlidir. Bu örüntünün değişmesiyle, çocuk yetiştirme değerlerinde de önemli değişmeler olmuştur. Anne babalar, ileride geçimlerini sağlamak için yetişkin evlatlarına bağımlı olmayacakları için çocuklarını büyütürken onlara geçmişe oranla daha fazla özerklik tanıyabileceklerdir (1993: 53).

Kıray ise, değişen düzen ile birlikte ailelerin kız çocuklara yanaşmaya başlamasını, kız çocukların yaşlılık güvencesi olarak görülmeye başlanmasıyla açıklar. Ereğli üzerine yaptığı araştırmanın sonuçlarında, anneler ya da babalar, eskiden olduğundan çok daha kolaylıkla kızlarının yanında oturmaktan söz etmekte, son günlerini onların ve damatlarının bakımı ile rahat geçirmeyi düşünmektedirler. Bir zamanlar söz konusu edilmeyen "kız çocuğun sadakati" yerine "kız çocuk daha hayırlıdır" kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bundan kasıt, erkek ile anlaşılamadığı zaman kız çocuğun sorun çıkarmaması, anne ve babasını evine kabul etmesidir. Eski feodal düzenin temel ilişkilerinden biri olan baba otoritesi ve baba-oğul ilişkilerinin çözülmeye doğru gitmesi çok önemli fonksiyonların yerine getirilememesine sebep olmaktadır. Bunların başında da ailenin güvenliğinin sağlanması gelmektedir. Bu konuda ilk tampon mekanizma ev sahibi olmaktır. İnsan ilişkileri bakımından kız çocuğun değişen yeri ve yeniden yüklendiği görevler de güvenlik sağlayan diğer bir tampon mekanizmadır (2000: 141, 142).

Taylan, günümüzde kadınlara ve kız çocuklarına verilen değerin niteliğinin değişmesi durumunun, eğitim, şehirleşme, kitle iletişim araçlarının etkisi gibi birçok nedenden ötürü, kırsal yerleşme alanlarında da gözlenmekte olduğunu belirtir. Özellikle aile içi ilişkilerde kız çocuklarının verilen değere bağlı olarak rol ve statüsünün değişim geçirdiği söylenebilir (2009: 133).

Kağıtçıbaşı'na göre aile içinde cinsiyete dayanan hiyerarşik ilişkilerin eşitlikçi yönde değişmesi, nesiller arası maddi bağımlılıkların azalmasıyla doğrudan ilişkilidir. Çok çocukluluktan az çocukluğa geçiş, bununla paralel olarak erkek çocuk tercihinin azalması, kadın eğitiminin artması, kız ve erkek çocuk sosyalleşmesi arasındaki büyük farkın azalması, kentleşme ve kadının gelir getiren işgücüne katılımı doğrudan ya da dolaylı olarak kadının aile içindeki statüsünü artırarak eşler arası ilişkileri hiyerarşik olmaktan çok eşitlikçi olmaya yöneltir. Bu değişme ise toplumun sosyoekonomik gelişmesine katkıda bulunur. Başka bir deyişle, kentleşme ve eğitim düzeylerinin yükselmesini içeren sosyoekonomik gelişme, ailedeki hiyerarşik yapıyı zorlayıp demokratikleştirmekte, demokratik aile yapısı da toplumsal sosyoekonomik gelişmeyi desteklemektedir (1993: 55).

Bu süreçle doğrudan ilişkili olarak, erkek çocuğa bağımlılığın azalmasıyla, erkek çocuk tercihinin ve geleneksel baba-soylu aile ilişkilerinin öneminin azalması, bir yandan kadının aile için göreli statüsünü yükseltirken, diğer yandan da kız ve erkek çocukların sosyalleşmeleri arasındaki büyük farklılığı azaltır. Böylece kız çocuğun da okuma şansının artması ve az çocuklulukla tüm yaşamının daha az bir kısmının çocuk bakmaya ayrılması sonucu alternatif ekonomik etkinlikler, kadın için de söz konusu olmaya başlar (Kağıtçıbaşı, 1993: 54).

Özetle gelenekselden moderne değişen toplum yapısıyla, Türk ailesinde baba ve kız çocuk ilişkileri de bir değişim içindedir. Genellikle geleneksel yapıda babalar kız çocuklarına daha az değer verirken, modern aile yapısının yaygınlaşmaya başlaması ile kız çocukları psikolojik anlamda da babaları tarafından değer görmeye başlar. Tüm ailevi ilişki biçimleri gibi, baba ve kız çocuk ilişkileri de zaman zaman Türk sinemasının konusu olur.

3. Türk Sinemasında Babaların Kız Çocuklarına Verdikleri Değer Biçimleri Üzerine Örnekler

Çocuğa verilen değer, çalışmanın kuramsal bölümünde ifade edildiği üzere, ekonomik/faydacı, psikolojik ve sosyal olmak üzere üç değer biçiminden oluşmaktadır. Türk

sinemasında babaların kız çocuklarına değer verip vermediği, veriyorsa hangi nedenlerden hangi değer biçimlerini yüklediği, vermiyorsa da vermemesinin sebepleri aşağıda örneklendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, kuramsal altyapıyla paralel olacak biçimde filmler, sırasıyla "babalar ve kız çocuklarının sosyal değeri", "babalar ve kız çocuklarının faydacı/maddi değeri" ve "babalar ve kız çocuklarının psikolojik değeri" ana başlıkları altında irdelenip örneklendirilmiştir. Bu üç başlığın her biri, kız çocuklarını değersiz gören ve değerli gören baba örnekleri olarak iki ayrı alt başlık altında incelenmiştir.

3.1. Babalar ve Kız Çocuklarının Sosyal Değeri

Ataerkil toplumsal normların ağır bastığı geleneksel aile yapısında, babalar tarafından kız çocuklarındansa erkek çocuklarına daha fazla değer verilir. Bunun başlıca nedeni, erkek çocukların geleneksel toplum düzeni içinde babalarının sosyal itibarını artırması, erkek çocuk sahibi olamayan babaların, toplum içinde kabul görmediği inancıdır. Dolayısıyla geleneksel toplum yapısındaki kız çocuklarına, sosyal anlamda babaları tarafından erkek çocuklar kadar değer verilmez.

Bu konudaki başka bir koşul da geleneksel aile yapısındaki kız çocuklarının gündelik yaşamda babalarının koyduğu kurallar çerçevesinde davranmaları gerekliliğidir. Bu konudaki ilk kural, namuslarının korunması mecburiyetidir. Bir kız çocuğu, namusunu koruduğu ölçüde, babasının şerefine leke sürdürmediği sürece babası tarafından kabul ve değer görür. Çünkü babasının aile şerefi, aynı zamanda yaşadığı toplumsal çevre içindeki sosyal statüsünün önemli bir göstergesidir. Kızının namusuna leke sürülmesi durumu, bu çevre içindeki sosyal itibarını yitirmesine neden olacağından, bu konuya azami önem gösterilir.

Türkiye'de de geleneksel ailelerdeki durum ile paralel biçimde, Türk sinemasında kız çocuklarına değer vermeyen babalar azımsanmayacak derecede fazladır.

3.1.1. Kız Çocuklarını Sosyal Anlamda Değersiz Gören Baba Örnekleri

Türk sinemasında bazen kız çocuklarına nedensiz yere sadece "kız çocuk" oldukları için değer verilmez. *Kaçıklık Diploması* (Tunç Başaran, 1998) filminde yetişkin bir kadın olan Nur'un akıl hastanesine yatırılması ve orada çocukluk ve gençliğine dair anılarının flashback'ler ile hatırlaması konu alınır. Nur, sosyoekonomik statüsü yüksek bir ailenin çocuğudur. Babası Demokrat Parti milletvekilidir. Maddi durumları iyi olmasına rağmen bir anısında; "*Ben tavuğun en çok boynunu ve ciğerini severim. Çünkü bütün çocukluğum boyunca bana oraları nasip oldu. Göğüsler kalp hastası küçük kardeşime, butun biri babamın, diğeri abimin*." diyerek evdeki değersiz konumunu dile getirir. *Çekmeceler*'de (M. Caner Alper; Mehmet Binay, 2015) de benzer bir sahne vardır. Filmin ana karakteri Deniz'in birlikteyken çılgınca eğlendiği arkadaşı Ceylan, evlenmeye karar verince Deniz ona sitem eder. Evlenerek, tiyatro, dans gibi hayallerinden vazgeçtiğini, bu hayallerinin artık onun için değersiz mi olduğunu sorar. Ceylan ise, "*Değersiz deme bana. Değersiz deme. Bizim evde tavuk piştiği zaman abimler butları, annemle babam da göğüsleri yerdi. Ben o evde yaşadığım 22 yıl boyunca sadece kanat yedim. Değersiz ne demek sen biliyor musun acaba?*" diyerek ailesinin ve babasının gözündeki değersizliğinin onda yarattığı travmatik etkiyi dile getirir.

Kız çocukları kimi zaman değersiz görülmelerine isyan ederler, kimi zaman ise durumu olduğu gibi sorgusuz sualsiz kabul ederler. Bourdieu, eril tahakküm içinde yaşamını sürdüren kadınları hükmedilenler olarak tanımlar. Kadınlar, tahakküm ilişkilerine hükmedenlerin bakış açısıyla oluşturulmuş kategorilerle bakarlar, bu da bu kategorilerin doğalmış gibi görünmelerine yol açar. Bu onları sistematik bir şekilde kendi kendini değersizleştirmeye, hatta aşağılamaya götürebilir (2015: 50).

Kız çocuklarına ailelerinden kalan mirasın verilmemesi ya da değersiz malların verilmesi de Anadolu'da yaygın uygulamalardan biridir. *Hadi Gari Cumhur* (Harun Özakıncı, 2009) filminde de bu uygulama konu alınır. Filmde dağ başları mal bölünmesin diye erkek çocuğa, deniz kenarları ise bataklık, işe yaramaz diye kız çocuğuna bırakılmıştır. Film, zamanla deniz kenarlarının değerlenmesiyle erkek çocuklar ile kız çocukları/damatlar arasında başlayan kavgayı konu alır.

Güneşi Gördüm (Mahsun Kırmızıgül, 2009) filminde ise kız çocuğu olan Ramo, erkek çocuk sahibi olmak ister. Eşinin doğum yapmasını beklerken arkadaşına "*Ya Rabbim, bu Musto'nun sesini duy. Bana bir erkek çocuk ver*." diye dua eder. Arkasından da "*Bu sefer erkek olmazsa, beni kimse tutamaz*." diyerek kuma isteğini dile getirir. Kızı olunca ona müjde getiren çocuğa tokat atar. Filmin ilerleyen sahnelerinde oğlu olur ve bunu halay çekerek kutlar. *Kız Kardeşler* (Emin Alper, 2019) filminde babaları, köy yaşamından kurtulmaları gerekçesiyle üç kızını da şehirde yaşayan varlıklı ailelerin yanına besleme olarak verir. Çeşitli nedenlerle geri dönerler ancak babaları ısrarcı tavrıyla onlara yeni aile arayışına girer.

Türk sinemasında namus meselesi yüzünden babalarının sosyal değerinin sarsıldığı gerekçesiyle kız çocuğunu değersiz gören baba örnekleri de çok sayıdadır. Türk sinemasında kız çocuğuna değer vermeyen babalar arasında en çok, kız çocuğunun namusunun korunması sorumluluğunun ağırlığı yüzünden kız çocuğu olduğuna sevinmeyen/sevinemeyen ve namusuna leke geldiği anda da bir çırpıda çocuğunu silen bazen de öldürebilen baba örnekleri görülür. Geleneksel ataerkil toplumsal normların yaygın olduğu erkek egemen kültürde kadınların ikinci planda görüldüğü ve dolayısıyla kız çocukların yok sayılması durumu, Türk sineması film örneklerinde de geçerlidir. Babalar, kızlarını namuslarını korudukları ölçüde değerli görürler. Bu tarz filmlerde babaları tarafından kız çocuklara ya başlık parası gibi ekonomik/faydacı değerin karşılığı olarak, ya da çıkar ilişkisi olan biriyle evlendirmek gibi bir sosyal değerin karşılığı kadar değer verilir. Kız çocuk bekaretini kaybettiğinde ya da bir nedenle namusu konusunda bir şüpheye düşüldüğünde evlenmesi tehlike altına girer ve babasının toplum içindeki sosyal konumu zedelenir. Dolayısıyla sonuç olarak zaten çok değer verilmeyen kız çocuklarının değeri tümden sıfırlanır.

Gurbet Kuşları (Halit Refiğ, 1964) filminde Maraş'tan İstanbul'a göç eden bir ailenin tek kızı olan Fatma/Fatoş, iki abisi, anne ve babası ile yaşar. Göç ettikleri gün babası onlara yardım eden tanıdıklarına İstanbul'da çocuklarının ne yapacağını anlatır. Oğullarının ikisinin tamirhane işleteceğini, birinin üniversiteye başlayacağını; kızı Fatma'nın ise evde annesinin işlerine yardım edeceğini dile getirir. Babası Fatma'nın evin ihtiyaçlarını almak için çarşıya gitmesine bile karşıdır. Evde dilediği gibi konuşmasına da izin vermez. Bir gün yemek yerlerken Fatma lafa girince babası annesini, "*Bu kızın gemlerini sıkı tut, öyle ikide bir lafa söze karışmasın*." diyerek uyarır. Filmin başka bir sahnesinde Fatma bir komşusuyla partiye gider. Orada tanıştığı biri onu evine bırakırken abisi görür; eve gelince onu döver ve saçlarını keser. "*Kaltak*", "*kahpe*" gibi hakaret içeren sözler söyleyip ona psikolojik ve fiziksel şiddet uygulamaktan kaçınmaz. Babası abisinin bu tavrına sinirlenir ve çocuklarını ondan başka kimsenin dövemeyeceğini dile getirir. Diğer abisi Selim, babasına Murat'ın evlerinin namusunu düşündüğünü söyleyerek onu savunur. Babası ise, "*Ben daha ölmedim Selim, ailemin namusunu düşünmek bana düşer*." diyerek yine söylenir.

Fatma, sonunda evden kaçar. Yakalandığında babası onu kendi öldürmek ister. Abileri onu yakaladığında ise Fatma intihar ederek yaşamına son verir. Babası, Fatma'ya değer vermez; ona söz hakkı tanımaz ve dilediği gibi yaşamasına izin vermez. Babasının evinde yaşamasına izin vermesi de yalnızca namusunu koruduğu sürede mümkün olur.

Acı Hayat (Orhan Aksoy, 1973) filminde babası, kan davası nedeniyle Ebru'nun sevdiği kişi olan Kerem ile evlenmesine karşı çıkarak onu Bahri ile evlenmeye zorlar. Ebru Kerem ile buluşunca ise "*Yazıklar olsun sana, rezil ettin bizi*." diyerek ona tokat atar. Babası, ailenin kan davasına, kızından daha çok değer verir ve önemser.

Benim Sinemalarım (Füruzan; Gülsün Karamustafa, 1990) filminde Nesibe evin tek çocuğudur ve çalışarak ev ekonomisine katkıda bulunur. Babası ona karşı mesafeli davranır ve namusu ile ilgili bir şüphe oluştuğunda ona karşı psikolojik ve fiziksel şiddet uygulamaktan kaçınmaz. Nesibe ile aralarında sağlıklı bir iletişim yoktur. Tek çocuk olmasına rağmen ona değer vermez. Bir gün, eniştesi bir erkekle Nesibe'yi görür ve annesine gördüklerini anlatır. Annesi Nesibe'ye kızar ve onu babasıyla tehdit eder: "*Vurur seni, bıçaklar, öldürür. Dua et bilmesin olanları. Yoksuluz ama namusluyuz*." Nesibe ise; "*Ölürsem ölürüm, yaşadım yaşadığım kadar*." diyerek annesine karşı çıkar. Ayrıca sürekli haftalığının artırıldığını söylediğini ve bunu sorgulamadıklarını dile getirir. Evdeki kimi eşya, Nesibe'nin kazandığı parayla alınmıştır. Nesibe sonunda para karşılığı yaşlı erkeklerle birliktelik yaşadığını annesine itiraf eder. Annesi ise onu döver. Babası Recep gelince eve neden geç geldiğini sorar. "*Dün neredeydin söyle, yoksa öldürürüm seni*." diyerek o da dövmeye başlar. Nesibe o esnada sesini çıkarmaz; sonrasında ise evden kaçar.

O Kul (Adem Uğur, 2009) filminde Selim'in bir oğlu olmasına rağmen, diğer çocuğu da erkek olsun ister. Selim, köy kahvesinde arkadaşlarıyla otururken, "*Oğlum sağ salim doğsun, akşama ziyafet benden*." diyerek erkek çocuk beklentisini dile getirir. Kahvedekiler kızı olursa ne olacağını sorunca onlara sinirlenir, küfreder. Kızı (Ayşe) olduğu haberini alınca gelip bebeği öldürmek ister, aile büyükleri engellerler. Ayşe büyüyünce onu nasıl olsa el kapısına gideceği gerekçesiyle baştan okula göndermek istemez. Aile büyükleri ve öğretmen okutması gerektiğini söylerler. Onun kızı dışında, köydeki bütün kız çocukları okula giderler. Selim, "*Okusunlar da iyice tepemize mi çıksınlar. Yılanın başını küçükken ezmeli*." diyerek kız çocukları ile ilgili düşüncelerini dile getirir. Selim sonunda kızının okula gitmesine razı olur ancak namusuna laf geleceği şüphesiyle kızının okul haricinde evden çıkmasına, camdan dışarı bakmasına bile izin vermez. Ona sürekli psikolojik ve fiziksel şiddet uygular hatta aile büyüklerinden biri kızını çok dövdüğü için onu eleştirir. İzlenen filmler arasında kız çocuğu doğduğunda onu öldürmeye çalışan tek karakter Selim'dir. Kızının büyüme sürecinde de ona değer vermez ve ona kötü davranır.

Mutluluk (Abdullah Oğuz, 2007) filminde babası Meryem'e kimlik çıkaracak kadar bile değer vermez. Bir gün tecavüze uğramış halde baygın bir biçimde bulunur. Amcası tecavüz ettiği için de kimin tecavüz ettiğini söylemez/söyleyemez. Babası onu ahıra koyar. Annesi: "*Sen kirlendin Meryem, günahın büyük. Sen de biliyorsun. Kararını verdiler, artık Allah affetsin. Töreyi biliyorsun. Aha su, temiz temiz abdestini al. Bu işi kendin edersen belki cennete gidersin*." diyerek önüne ip atar. Meryem, kendini öldürmeyince amcasının oğlu görevlendirilir. Uğradığı tecavüz sonucu kimliği olmadığı için kolaylıkla öldürülecektir. Meryem'in babası Meryem'i öldürmekle görevli kişi olan yeğeniyle dertleşir: "*Günahkardır biliyorum ama. Allah korkusundan kızıma iki tokat vurmamışım. İçim yanıyor Cemal. ... Ona hakaret yapmayasın Cemal. Takdir Allah'tandır*." Babası, kızı öldürüleceği için üzülür ancak törelere de karşı çıkamaz. Akçınar, babalığa yüklenen toplumsal ve kültürel anlamların erkekliğin önemli bir bileşeni olmakla birlikte, erkeklere yönelik diğer erkeklerden gelen ataerkil mahalle baskılarının da onların nasıl babalık yaptıklarını etkilemekte olduğunu dile getirir (2017: 11). Filmin geneline bakıldığında babasının Meryem'e yeterince değer vermediği anlaşılır. Ancak yukarıdaki bu diyalogla babasının Meryem'e değer vermese de sevgi duyduğunun ipuçları verilir.

Babalar, kimi zaman töre, gelenek, görenek baskısı nedeniyle kendi hür iradelerini uygulamaktan kaçınırlar. Çünkü binlerce yılda oluşan ve süregelen bu kültürel öğeleri uygulamamak, içinde bulunduğu tüm topluluğu karşısına almayı gerektirir.

Havar (Mehmet Güleryüz, 2008) filminin baş kahramanı Havar'ın bir gün dere kenarında eşarbı uçar. Bu eşarbı bir delikanlı alınca, tüm köyde Havar'ın namusunun kirlendiği dedikodusu yayılır. Babası onlara kızının masum olduğunu anlatmaya çalışsa da bir süre sonra direnemez ve Havar'ı kendini asması için ahıra kilitler. Havar babasına yalvarır, ağlar ancak babası dinlemez. Havar intihar etmeyince de onu öldürür. Bu filmde de *Mutluluk* filmindeki gibi babası, töreye kızına değer verdiğinden daha çok değer verir.

Ateşin Düştüğü Yer'de (İsmail Güneş, 2012) de filmin ilk yarısında babası, Ayşe'nin kalp hastası olduğunu duyunca çok üzülür ve onu yaşatmak için hastane hastane gezer. Filmin ikinci yarısında ise Ayşe'nin hamile olduğu anlaşılır ve bu sefer de babası onu öldürmek için çabalamaya başlar. Babası, "*Ben şimdi nasıl bakarım elin yüzüne*?" diyerek üzerindeki baskıyı dile getirir. Babasının gözünde Ayşe'nin değeri onu öldürecek kadar düşer. Filmin ilk yarısında babası kızına değer verir bir imaj çizerken, ikinci yarısında onu kalbinin dayanmayacağı uzun bir yolculuğa çıkararak ölümüne sebebiyet verir. Bazı babalar için kızlarının değeri, birtakım koşullar altında olasıdır. Namuslarını korudukları ve babalarına laf getirmedikleri sürece değer görmeleri mümkündür.

Gelmeyen Bahar'da (Emrah Erdoğan, 2013) da Bahar'ın babası, onun amcasının oğlu ile evlendirilmesine karar verir. Bahar, amcasının oğlu ile evlenmek istemez. Amcasının oğlu için onu istemeye gelecekleri gün internetten yazıştığı biriyle buluşur ve onun tecavüzüne uğrar. Eve döndüğünde perişan halini gören babası, "*Şerefimi iki paralık ettiniz!*" diyerek ona kızar. Sürecin sonunda Bahar evden kaçar ve işyerinde birlikte çalıştığı, onu seven Özgür ile evlenir. Sürekli ailesinden kaçmak zorundadır çünkü bulduklarında namuslarını temizlemek için onu öldüreceklerdir. Filmin sonunda abisi ve babası Bahar'ın bebek de beklediğini öğrendiklerinden onun öldürülmesine karşı çıkarlar. Tüm engelleme çabalarına rağmen, amcasının oğulları onun ve eşinin trafik kazasında ölmesine neden olur. Babası Bahar'ı evlendirmeyi düşündüğü kişiyle ilgili onun fikrini sormaz. Namus meselesi söz konusu olduğunda ise kızgınlığı geçene kadar onun öldürülmesinden yanadır. Babasının gözünde Bahar'ın değerli olması, onun isteklerini yerini getirdiği yani namusunu koruduğu ve istediği kişiyle evlenmesine razı olması koşuluyla mümkündür.

Halam Geldi (Emrah Kozan, 2013) filminde de Huriye'yi henüz çocuk yaşta olmasına rağmen, babası regl olduğunun hemen ertesinde halasının oğluyla evlendirir. Arkadaşı Reyhan'ı da babası okuldan alır ve akrabasıyla evlendirir. Reyhan evlenmek yerine, okuluna devam etmek ister ancak babası deli raporu alarak onu okuldan alır. İkisi de babaları tarafından psikolojik ve fiziksel şiddete maruz kalırlar, eğitim hakları ellerinden alınır ve çocuk yaşta evlendirilirler.

Çekmeceler (M. Caner Alper; Mehmet Binay, 2015) filminin baş karakteri Deniz, tiyatro oyuncusu olan babası tarafından sürekli psikolojik ve fiziksel şiddete uğrar. Sonunda da akıl hastanesine yatırılır. Babası onu namusunu koruduğu ölçüde koşullu sever. Ona "orospu", "kaltak" gibi sözcükler ile hakaret eder. "*Shakespeare, hiçten hiç çıkar der. Sen de bir hiçsin*." gibi cümlelerle sürekli ona değersiz olduğunu hissettirir. Bir gece eve geç ve sarhoş gelince babası onu bekaret kontrolüne götürür. Doktor babasını bu davranışından dolayı kınar. Babası, doktorun bakire raporuna inanmaz ve doktoru yalancılıkla suçlar. Babası Ayhan, kızının değerini bekaret kontrolü ile ölçmeye çalışır.

3.1.2. Kız Çocuklarına Sosyal Anlamda Değer Veren Baba Örnekleri

İzlenen Türk sineması film örneklerinde babaların kız çocuklarına verdikleri sosyal değere örnek filme rastlanmamıştır. Filmlerde yer alan baba karakterleri, kız çocuklarını çok seven ve onlara değer veren babalar da olsalar, onlara sosyal bir değer yüklemezler.

3.2. Babalar ve Kız Çocuklarının Faydacı/Maddi Değeri

Babalar, kız çocuklarına birçok anlamda faydacı/maddi değer yüklerler. Kimi zaman bu değer ev işlerine yardımcı olmak ve evdeki kişilerin bakımlarını üstülenmekken, bazen bir işyerinde çalışmak, bazen de başlık parası ya da berdel gibi uygulamalar ile kendi yaşamını yok saymak pahasına aileye maddi fayda sağlamaktır.

3.2.1. Kız Çocuklarını Faydacı/Maddi Anlamda Değersiz Gören Baba Örnekleri

İzlenen Türk sineması film örneklerinde kız çocuklarını faydacı/maddi anlamda değersiz gören baba örnekleri, sosyal anlamda değersiz gören ile belirli bir oranda parallelik içerir. Çünkü namus nedeniyle sosyal değeri yok olan kız çocuğunun aynı zamanda namusuna leke sürülmesiyle evlilik sırasındaki faydacı/maddi değeri de riske girer. Bu anlamda kızlarından böyle bir beklenti içinde olan babaların, kız çocukları bu beklentiyi karşılayamayacak duruma geldiğinde onları faydacı/maddi anlamda da değersiz gördükleri söylenebilir.

3.2.2. Kız Çocuklarına Faydacı/Maddi Anlamda Değer Veren Baba Örnekleri

Türk sinemasında kız çocuklarına faydacı/maddi anlamda değer yükleyen baba örnekleri de çok sayıdadır. Bu babalar, berdel, başlık parası ve benzeri uygulamalar ile kız çocukları üzerinden belirli bir çıkar sağlarlar.

Kızılırmak Karakoyun'da (Lütfi Ömer Akad, 1967) Bey olan babası, kızı Hatice'yi sevdiği kişiyle evlendirmek yerine, obanın borçlarının silinmesi karşılığında zengin biriyle evlendirir. Obası, kızının duygu ve isteklerinden daha değerlidir.

Batsın Bu Dünya (Osman F. Seden, 1975) filminde Seher'e, Ferit isminde zengin bir ailenin oğlu tecavüz eder. Seher eve gelince babası onu teselli edip onunla ilgileneceğine, "*Kimdi o köpek konuş! Konuş yoksa seni de vururum.*" diyerek tehdit eder. Seher kim olduğunu söyleyince babası tüfeğiyle Feritlerin evine gider ve "*Kızımın kanına kan akıtacağım Bey!*" diyerek Ferit'i öldürmeye çalışır. Aile bireyleri engel olurlar. Ferit'in babası Seher'i iyi biriyle evlendirip namusunu temizleyeceğini dile getirir. Bu laf üzerine Seher'in babası bozulunca, Ferit'in babası, "*Bugün biri kızını çıkıp istese ne yapacaktın? 5, 10 kuruş başlık alıp satmayacak mıydın kızı*?" deyince Ali İhsan, başlık parasının töreleri gereği uygulandığını dile getirerek durumun kendi kültürüne göre normalliğini belirtir. Ferit'in babası zeytinlik, arsa benzeri birçok mal-mülk verince kızının Orhan ile evlenmesini kabul eder.

Banker Bilo (Ertem Eğilmez, 1980) filminde Zeyno'nun babası Bilo'ya, Tokatçı (Natuk Baytan, 1983) filminde de Emine'nin babası Osman'a, parasını getirip kızı alabileceğini söyler. *Janjan*'da (Aydın Sayman, 2007) ise 17 yaşındaki kızı Güzel'i babası başlık parası için dedesi yaşında biriyle evlendirir.

Berdel (Atıf Yılmaz, 1990) filminin Beyaz'ı babası tarafından çocuk yaşta yaşlı bir adam ile berdel karşılığı evlendirilir. Ömer, erkek çocuk sahibi olmak ister ancak beş kızı olmuştur. Maddi durumu iyi olmadığından kuma alamaz ve çocuk yaştaki kızı Beyaz ile berdel yapmayı kafaya koyar. Köydekilerden biri, "*Kızların damında beslediğin davar değil Ömer,*

onlar da insan, yazıktır." diyerek Beyaz'ın sevmediği biriyle evlendirilmesine karşı çıkar. Ama o kimseyi dinlemez ve erkek çocuk sahibi olma gerekçesiyle kızı Beyaz'ı yaşlı biri ile evlendirerek kendi o aileden bir gelin alır. Ömer'in gözünde kızı Beyaz, doğma ihtimali olan erkek çocuğundan kat kat değersizdir.

Av Mevsimi (Yavuz Turgul, 2010) filminde babası Pamuk'u yaşını büyüterek çocuk yaşta patronu Battal Bey ile evlendirir. Burada babası için önemli olan Pamuk'un ekonomik/faydacı değeridir. Kızının istekleri, duyguları ve düşünceleri önemsizdir. Evlendikten sonra ise Battal Bey'in, Pamuk'la kendi kızına böbrek nakli için donör olarak kullanmak adına evlendiği ve sonrasında da onu kazayla öldürdüğü ortaya çıkar. Ancak babası Pamuk'un namus nedeniyle öldürüldüğünü düşündüğü için ona karşı öfkelidir ve hak arayışına girmez. Ayrıca babası daha önce kendi dahil tüm erkek kardeşlerinin Pamuk'a zaman zaman fiziksel ve psikolojik şiddet uyguladıklarını da itiraf eder. Pamuk, yaşarken değersiz görülmesinin yanında, öldükten sonra da babası tarafından yası tutulmamış, hakkı aranmamıştır.

3.3. Babalar ve Kız Çocuklarının Psikolojik Değeri

Babalar tarafından kız çocuklarına verilen psikolojik değer, çoğunlukla modern aile yapısındaki babalar tarafından mümkündür. Kız çocuğuna psikolojik anlamda değer veren babaların onlardan faydacı/maddi anlamda bir beklentisi yoktur. Çocuklarını cinsiyet ayrımı yapmadan sever, kollar, değer verirler.

3.3.1. Kız Çocuklarını Psikolojik Anlamda Değersiz Gören Baba Örnekleri

Kız çocuklarını sosyal anlamda değersiz gören baba örnekleri, aynı zamanda onları psikolojik anlamda da değersiz görürler. Babalarının onlara karşı tavırları, onlarla herhangi bir şey paylaşmaktan, onlarla eğlenmekten, gurur duymaktan son derece uzaktır. Babaların kız çocuklarına psikolojik anlamda değer vermeden önce, onlara sosyal anlamda değer veren ve faydacı/maddi anlamda değer yüklemeden de onları koşulsuz seven ve destekleyen baba aşamalarını geçmeleri gerekir. Yukarıdaki başlıklarda incelenen ve babaları tarafından değer görmeyen bütün karakterler, psikolojik olarak da babaları tarafından değer verilmezler.

3.2.2. Kız Çocuklarına Psikolojik Anlamda Değer Veren Baba Örnekleri

Gelinlik Kızlar (Atıf Yılmaz, 1972) filminde üç kız çocuğun babası olan Sadi, eşi cezaevinde olduğu için kendini kızlarına adar ve dadılarıyla birlikte kız çocuklarını büyük bir özenle büyütür. Sadi kızlar büyüyüp ortaokul, lise çağına geldiğinde evlenmek ister. Ancak kızlar evlenmesini istemezler ve tanışmaya gelen adayları kaçırırlar. Bir gün Sadi isyan eder ve "*Bugüne kadar her beğendiğim kadına bir kulp taktınız. Hepsini teker teker kaçırdınız. ... Evlendirmeyeceğim sizi, turşunuzu kuracağım. ... Bir erkeğe yan baktığınızı görmeyeyim kemiklerinizi kırarım. Erkek milletini haram ilan ediyorum size.*" diyerek onlara meydan okur. Ancak kızlar oralı olmazlar. Başka bir gün Sadi, güzellikle onları ikna etmeye çalışır. "*Kırmak istemiyorum, zaten istesem de kıramam. Yavrularımsınız benim, göz bebeklerimsiniz. Sizler evlenip gideceksiniz, ben yalnız kalacağım, bırakın evleneyim."* der. Kızlar yine istemezler ve onu çok sevdiklerini, başka bir kadınla sevgisini paylaşamayacaklarını dile getirirler. En küçük kızı Ayşe ise "*Ben evlenmeyeceğim baba, hep senin yanında kalacağım.*" der. Babası ise onun da karşısına biri çıkacağını ve evleneceğini belirtir. Evlenmesin diye yalvarırlar. O da "*Tamam evlenmeyeceğim*." der. Kızlarının istekleri doğrultusunda kendini ikinci plana atan Sadi, ılımlı, sevecen, kızlarına değer veren bir baba profili çizer.

Yalancı Yarim'de (Ertem Eğilmez, 1973), pazarcılık ile geçinen Derviş, kızı Alev ile birlikte yaşar. Derviş kızını, ona hem analık hem de babalık yaparak büyütmüştür. Filmde Alev,

komşuları Ferdi'ye aşıktır ancak Ferdi zengin ve çapkın biri olarak Alev'in sevgisinin farkında değildir. Alev sürekli camdan Ferdi'nin arabasıyla geçmesini bekler. Babası Derviş ise Alev'in platonik olarak âşık olduğunu bilir ve kızının bu karşılıksız sevgisi için üzülür. Ferdi, ona evlenmesi için baskı yapan abisine, olmadığı halde nişanlı olduğunu söyler. Mahalleliler de nişanlı rolü yapması için Alev'i bulup ikna ederler. Bir gece Alev, Ferdi'nin ailesiyle yemek yer ve eve geç gelir. Babası uyumamış, onu beklemiştir. Eve girince Alev suçlu olduğunu söyler ve babasının ona kızmamasını diler. Babası da ağlayarak, "*Keşke, keşke kızabilsem*." diye yanıtlar. Derviş, son derece iyi, ilgili, sevecen ve kızına değer veren bir babadır.

Komser Şekspir (Sinan Çetin, 2001) filminde Su, sert bir komiser olan babası Cemil ve dedesi ile yaşar. Su, tiyatro gösterisi provasında hastalanır. Su'nun lösemi olduğu anlaşılınca Cemil çok üzülür ve tüm dünyası başına yıkılır. Cemil, sert mizacını bir kenara bırakır ve işten çıkarılma riskini de göze alarak, kızı Su'ya moral vermek için nezaretteki suçlularla bir tiyatro gösterisi düzenlemeye karar verir. Kızının mutluluğu ve dileği onun için her şeyin üstündedir. Ve filmin sonunda kızının son dileğini yerine getirmeyi başarır.

Günce (Kemal Uzun; Gürcan Mete Şener, 2013) filminde Cengiz, kızı olunca çok sevinir ve bebeğin bakımı ile ilgili eşine yardımcı olur. Birkaç ay sonra eşi vefat eder ve Cengiz arada zorlansa da bir yandan radyo programcılığı yaparak, işiyle birlikte bebeğini büyütmeyi başarır. Bir gün radyo programı sırasında, "*Benim zamanımda çocuklar babasının uşağı gibiydi. O yüzden bizim babalarımız bizi tuvalet kâğıdı gibi kullanıp üzerimize sifon çekerken, bugünün babaları çocuklarının köleleri oldu*." diyerek kızıyla olan ilişkisini tiye alır. Birlikte keyifli vakit geçirirler ve Cengiz ona olan sevgisini belli etmekten kaçınmaz. Günce, ilkokul çağına yaklaştığında ona akciğer kanseri teşhisi konur ve Cengiz, çok sevdiği ve değer verdiği kızının hasta olmasından duyduğu üzüntüden perişan olur. Onsuz bir hayatın anlamsızlığını, "*Hayatımın ondan önceki kısmını hatırlayamıyorken, ondan sonrasını düşünemiyorum bile.*" diyerek arkadaşıyla dertleşirken dile getirir.

İkimizin Yerine (Umur Turagay, 2017) filminde Çiçek, annesi ve babası ile yaşayan genç bir kadındır. İsmi Murat olan babasına, daha çok "*Muradım*", ara ara ise "*Baba*" diye seslenir. Babası ise ona "*Çiçeğim*" diyerek hitap eder. Aralarında sevgiye dayalı bir ilişki vardır. Birlikte televizyon izlerlerken Çiçek babasının omzuna yaslanır. Yatmadan önce ise babasını muhakkak öpüp öyle yatar. Bir derdi olduğunda, babası ile dertleşmekten çekinmez. Çiçek'in babası Murat, kızına değer verir, onu sever ve her konuda destekler.

7. Koğuştaki Mucize (Mehmet Ada Öztekin, 2019) filminde köyün delisi olarak nitelenen Memo (Mehmet), kızı ve kendi annesi ile köyde yaşamını sürdürür. Memo, kızı Ova'yı çok sever, ona değer verir ve onunla sürekli ilgilenir. Birlikte keyifli vakit geçirirler. Memo haksız yere cezaevine düştüğünde öğretmeni Ova ile ilgilenir. Ova konuşmak istemeyince öğretmeni, "*Ben de babamı çok seviyorum biliyor musun? Sadece benim babam biraz sert durur. Senin baban gibi değildir. Öyle görünür. Zayıf demesinler diye. Aslında öyle değildir. Ben çok istedim senin gibi sarılayım bir defa diye. Yapamadım. Hep çok iyi baktı ablama, bana. Ama bir defa bile sarılmadı senin baban gibi.*" diyerek Ova'nın babası ile ilişkisi konusunda çok şanslı olduğunu ima eder.

Sonuç

Çalışmanın kuramsal bölümünde ifade edildiği üzere, çocuğa verilen değer, ekonomik/faydacı, psikolojik ve sosyal olmak üzere üç değer biçiminden oluşmaktadır. Kağıtçıbaşı'nın çocuğun değeri araştırmasından yola çıkılarak oluşturulan bu çalışmada, Türk sinemasında babaların kız çocuklarına değer verip vermediği, veriyorsa hangi nedenlerden hangi değer biçimlerini yüklediği, vermiyorsa da vermemesinin sebepleri örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Türk sinemasında daha çok geleneksel aile modeli çerçevesinde geleneksel baba figürü görülmektedir. Dolayısıyla babaların kız çocuklarına verdikleri değer biçimleri de bu yapı ile şekillenmektedir. Çalışmanın sonucunda, Türk sinemasında kız çocuğunu hem değerli gören hem de değersiz gören farklı tiplerde baba örnekleri tespit edilmiştir. Kız çocuğunu değersiz gören babaların bir kısmının çocuklarını sadece "kız çocuğu" olduğu için değersiz gördüğü, bir kısmının ise namus meselesi yüzünden sosyal değerinin yok olduğu gerekçesiyle onları değersiz görmeye başladığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda kız çocuğuna başlık parası, berdel gibi uygulamalar ile ekonomik/faydacı anlamda değer veren baba örnekleri çok sayıdadır. Bunlar olumsuz baba figürleri olarak karşımıza çıkmaktayken, Türk sinemasında kız çocuğuna psikolojik anlamda değer veren olumlu baba örnekleri de azımsanmayacak şekilde mevcuttur.

Türk sinemasında kız çocuklarını "kız çocuk" oldukları için değersiz gören baba örnekleri arasında Türkiye'nin farklı bölgelerinden baba temsilleri bulunmaktadır. Örneğin *Kaçıklık Diploması* filminde sosyoekonomik statüsü yüksek bir milletvekilinin çocuğu olan Nur'a, maddi durumları iyi olmasına rağmen, çocukluğu boyunca kız olduğu için evde tavuk piştiği zaman sadece boynu ve ciğeri verilmiştir. Tavuğun diğer parçaları, babası, erkek kardeşi ve annesi tarafından paylaşılmıştır. Nur, çocukluğu boyunca yaşadığı travmaların etkisiyle akıl hastanesine yatırılır. Aynı şekilde *Çekmeceler* filmindeki Ceylan karakteri de kendisine çocukluğu boyunca tavuğun sadece kanatlarının verildiğini ve küçükken bunun gibi birçok muameleye maruz kaldığı için değersiz hissettiğini dile getirir.

Hadi Gari Cumhur filminde de kız çocuklarına ailelerinden kalan mirasın verilmemesi ya da değersiz malların verilmesi konusu ele alınır. *Güneşi Gördüm*'de ise erkek çocuk sahibi olmak isterken kızı olan babanın tutumu konu alınır. *Kız Kardeşler*'de de babaları değersiz gördüğü kızlarını besleme olarak vermeye çabalar. Dolayısıyla Türk sinemasındaki geleneksel aile yapısındaki babaların, modern aile yapısındaki babalara oranla kız çocuklarına daha az değer verdikleri ancak nadir de olsa modern aile yapısındaki babalarda da kız çocuklarına değer vermeyen baba figürlerine rastlandığı söylenebilir.

Türk sinemasında namus meselesi yüzünden sosyal değerinin yok olduğu gerekçesiyle kızını değersiz gören baba örnekleri de çok sayıdadır. *Gurbet Kuşları* (Fatma karakteri)*, Acı Hayat, Benim Sinemalarım, O Kul, Mutluluk, Havar, Ateşin Düştüğü Yer, Gelmeyen Bahar, Halam Geldi ve Çekmeceler* filmlerinde namusunun kirlendiği gerekçesiyle kimi zaman baba kızını reddeder, kimi zaman psikolojik ve fiziksel şiddet uygular, kimi zaman da namusunun temizlenmesi için öldürülmesine karar verir.

Türk sinemasında kız çocuklarına ekonomik/faydacı anlamda değer veren baba örnekleri arasında, *Kızılırmak Karakoyun, Batsın Bu Dünya, Banker Bilo, Janjan, Berdel, Av Mevsimi* filmlerindeki geleneksel babalar örnek teşkil eder. Bu filmlerde babalar, başlık parası, berdel ve benzeri uygulamalar ile kız çocuğu üzerinden maddi fayda sağlarlar. Maddi bir getirisi olduğu/olacağı için değer verirler. Bu maddi getiri namusunun ve bekaretinin korunması şartıyla mümkün olduğundan da kız çocuklarının namusunun/iffetinin korunması ilk şarttır. Bu geleneksel baba figürleri, kızları ile olan ilişkilerini ve kız çocuklarının yaşamını bu doğrultuda düzenlerler.

Türk sinemasında kız çocuklarına psikolojik anlamda değer veren olumlu baba örnekleri de bulunmaktadır. *Gelinlik Kızlar, Yalancı Yarim*, *Komser Şekspir, Günce, İkimizin Yerine, 7. Koğuştaki Mucize* filmlerinde yer alan modern baba karakterler, kızlarına değer veren, onlara saygı ve sevgi duyan babalardır. Kızlarının istek ve tercihlerini dile getirmesine izin vererek onlara özgür bir yaşam alanı sunarlar. Filmsel evrende kız çocuklarını erkek çocuklar ile kıyaslamaz ve erkek olmasını dilemezler. Kızlarını oldukları haliyle sever, onlara psikolojik anlamda değer verirler. Bu babaların bir kısmı kız çocuklarını kendileri büyütür, onların maddi

ve manevi tüm ihtiyaçlarını karşılar, onlara hem annelik hem de babalık yaparlar. Aynı zamanda bu babaların tek bir çocuğu vardır. Çoğunlukla bekar baba temsili üzerinden ilerleyen bu film örnekleri, Türk sinemasında özellikle 2010'lu yıllardan sonra artmaya başlamıştır.

Sonuç olarak, izlenen Türk sineması film örneklerinde, sadece "kız çocuğu" olduğu için ya da namusunun kirlendiği gerekçesiyle ekonomik/faydacı ve sosyal değerinin yok olduğu gerekçesiyle değersiz gören, ekonomik/faydacı anlamda değer veren ve psikolojik anlamda değer veren baba örnekleri tespit edilmiş ve başlıklar altında örneklendirilmiştir. İzlenen filmlerde babaların kız çocuklarına verdikleri değer biçimlerinin aile yapısı, yaşanılan yer, eğitim seviyesi, sosyoekonomik statüye göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

İzlenen filmlerden yola çıkıldığında, kız çocuğunu çeşitli nedenlerle değersiz gören ve ekonomik/faydacı değeri (başlık parası) nedeniyle değerli gören baba figürlerinin çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Bu konu ile ilgili olarak zamanla ciddi bir değişim olmamıştır. Geleneksel aile yapısındaki babalar, çoğunlukla kız çocuklarını değersiz görürken, modern aile yapısındaki babalar genellikle daha çok değer verirler. Modern aile yapısında olup kız çocuklarını sadece kız çocuğu olduğu için ya da namus meselesi yüzünden sosyal değerinin azalması/yok olması nedeniyle değersiz gören baba örnekleri de vardır ancak kızına faydacı/maddi anlamda değer yükleyen modern baba örneğine rastlanmamıştır. Kız çocuğuna psikolojik değeri anlamında değer veren baba temsilleri zamanla artmaya başlamışsa da halen azınlıktadır. Kağıtçıbaşı'nın "çocuğun değeri" araştırmasında ortaya koyduğu biçimle paralel olarak kız çocuk tercihindeki artış ile ilgili bir değişme ve ekonomik değerinin azalmaya başlayıp, psikolojik değerinin artmaya başlamasına, Türk sineması film örneklerinde rastlanmamıştır.

Kaynakça

Akad, L. Ö. (Yönetmen). (1967). *Kızılırmak Karakoyun*. İstanbul: Dadaş Film.

Akçınar, B. (2017). Türkiye'de babalığı anlamak serisi I: Türkiye'de ilgili babalık ve belirleyicileri ana raporu. İstanbul: AÇEV Yayınları.

Aksoy, O. (Yönetmen). (1973). *Acı Hayat*. İstanbul: Erler Film.

Alper, E. (Yönetmen). (2019). *Kız Kardeşler*. İstanbul: Liman Film, Komplizen Film, Circe Films, Horsefly Productions.

Alper, M. C. ve Binay, M. (Yönetmen). (2015). *Çekmeceler*. İstanbul. Cam Films Ltd.

Ataca, B. (2013). Türk aile yapısı ve işleyişi. İçinde S. Bekman & A. Aksu-Koç (Ed.), *İnsan gelişimi, aile ve kültür: Farklı bakış açıları* (1. bs, ss. 155-172). (A. Onacak, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.

Aybars, A. İ. (2014). "Anne baba ile çocuklar arasındaki ilişkiler". M. Turğut ve S. Feyzioğlu (Ed.). *Türkiye aile yapısı araştırması: Tespitler öneriler*, (ss. 210-231). İstanbul: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Başaran, T. (Yönetmen). (1998). *Kaçıklık Diploması*. İstanbul: Mine Film.

Baytan, N. (Yönetmen). (1983). *Tokatçı*. İstanbul: Cem Film.

Bourdieu, P. (2015). *Eril tahakküm* (B. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Çetin, S. (Yönetmen). (2001). *Komser Şekspir*. İstanbul: Plato Film.

Eğilmez, E. (Yönetmen). (1973). *Yalancı Yarim*. İstanbul: Arzu Film.

Eğilmez, E. (Yönetmen). (1980). *Banker Bilo*. İstanbul: Arzu Film.

Erdoğan, E. (Yönetmen). (2013). *Gelmeyen Bahar*. İstanbul: Yağmur Yapım.

Füruzan ve Karamustafa, G. (Yönetmen). (1990) *Benim Sinemalarım*. İstanbul: Mine Film.

Güleryüz, M. (Yönetmen). (2008). *Havar*. İstanbul: Güleryüz Film.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). *Çocuğun değeri: Türkiye'de değerler ve doğurganlık* (1. bs). Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1993). Türkiye'de aile kültürü. *Kadın Araştırmaları Dergisi, 0*(1), 49-57.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psikoloji* (1. bs). Koç Üniversitesi Yayınları.

Kagitcibasi, C., ve Ataca, B. (2005). Value of children and family change: A three-decade portrait from Turkey. *Applied psychology: An International Review, 54*(3), 317-337.

Kıray, M. B. (2000). Ereğli: Ağır sanayiden önce bir sahil kasabası (3. bs). Bağlam.

Kırmızıgül, M. (Yönetmen). (2009). *Güneşi Gördüm*. İstanbul: Boyut Film.

Kozan, E. (Yönetmen). (2013). *Halam Geldi*. İstanbul: Doğa Production.

Oğuz, A. (Yönetmen). (2007). *Mutluluk*. İstanbul: Ans Productions, Highway Productions.

Özakıncı, H. (Yönetmen). (2009). *Hadi Gari Cumhur*. İstanbul: Metafor Film.

Öztekin, M. A. (Yönetmen). (2019). *7. Koğuştaki Mucize.* İstanbul: Lanistar Media.

Refiğ, H. (Yönetmen). (1964). *Gurbet Kuşları*. İstanbul: Artist Film.

Schultz, T. W. (1973). The value of children: an economic perspective. Journal of Political Economy, 81(2, Part 2), S2-S13.

Sayman, A. (Yönetmen). (2007). *Janjan*. İstanbul: Energy Media & Productions, De Yapımcılık.

Seden, O. (Yönetmen). (1975). *Batsın Bu Dünya.* İstanbul: Erman Film.

Serter, N. (1994). *Türkiye'nin sosyal yapısı* (1. bs). Filiz Kitabevi.

Taylan, H. H. (2009). Türkiye'de köy ailesinde aile içi ilişkiler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *0*(22), 117-138.

Trommsdorff, G. (2013). Toplumsal değişim ve insan gelişimi açısından çocuğun değeri. İçinde S. Bekman & A. Aksu-Koç (Ed.), *İnsan gelişimi, aile ve kültür: Farklı bakış açıları* (1. bs, ss. 133-150). (A. Onacak, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.

Turagay, U. (Yönetmen). (2017). *İkimizin Yerine*. İstanbul: Taff Pictures.

Turgul, Y. (Yönetmen). (2010). *Av Mevsimi*. İstanbul: Fida Film, Profilm.

Uğur, A. (Yönetmen). (2009). *O Kul*. İstanbul: Şua Film.

Uzun K. ve Şener, G. M. (Yönetmen). (2013). *Günce*. İstanbul: Akademi Prodüksiyon.

Yılmaz, A. (Yönetmen). (1972). *Gelinlik Kızlar*. İstanbul: Er Film.

Yılmaz, A. (Yönetmen). (1990). *Berdel*. İstanbul: STM.

Yörükoğlu, A. (2007). *Değişen toplumda aile ve çocuk* (7. bs). Özgür Yayınları.

Zelizer, V. A. (1985). Pricing the priceless child: The changing social value of children. Basic Books, Inc., Publishers, USA.

Geç Osmanlı Dönemi Tarım Politikalarının Hafıza Mekânları: Ziraat Mektepleri

Şehriban ÇIRAK[1]
Hümeyra Birol[2]

Giriş

Anadolu toprakları tarihi boyunca verimli toprakları, elverişli iklimi ve zengin su kaynakları sayesinde tarımsal potansiyeli yüksek bir coğrafya olarak varlığını sürdürmüştür. Geleneksel toplumun ana faaliyetini oluşturan tarım Anadolu uygarlıklarının oluşumu ve biçimlenmesinde etkin olmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal yaşamının da belirleyicilerinden olmuştur. 19.yüzyılda tarımsal zenginliği ile dikkat çeken Anadolu, Batı'nın hammadde arayışı nedeniyle önemli bir Pazar haline gelmiş, İmparatorluğun modernleşme hedefleri çerçevesinde tarım politikaları da yeniden şekillenmiştir. Ziraatın modernleşmesi, bu alanda görev alacak kişilerin eğitimini ve çağdaş donanım kurulmasını içeren bu politikalar Osmanlı'nın fiziksel çevresini ve yapı stokunu da şekillendirmiştir. Bu doğrultuda imparatorluğun tarım odaklarında Ziraat Mektepleri kurulmuş ve Cumhuriyet döneminde ivmelenecek olan modernleşme politikalarının ürünü olan Köy Enstitülerinin temelini oluşturmuştur.

1. Geç Osmanlı Dönemi Tarım Politikaları

Ekonomisi toprak ve tarıma dayalı olan Osmanlı İmparatorluğu, işgücü kaynağı kıt, toprak bakımından zengin bir imparatorluktur. Tarım faaliyetleri çoğunlukla büyük çiftliklerde değil, küçük aile arazilerinde yürütüldüğü bilinmektedir (Quataert, 2000:194). Yüzyıllar boyunca hakimiyetini sürdürmüş olan Osmanlı'da, halkın ihtiyaçları, ordunun ihtiyaçları ve devletin gelirleri tarımsal üretime bağlılık arz etmiştir. Bu konuya dikkat çeken Yavuz (2005:1), tarımın Osmanlı için en önemli gelir kaynağı olduğunu ve halktan çeşitli isimler altında vergiler alındığını belirtmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda esas itibariyle tarımsal metalar olan ihraç ürünlerinden elde edilen gümrük gelirlerinin alınması buna örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla bahsi geçen dönem için tarımı sosyal yaşamdan, siyasi ve ekonomik gelişmelerden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

1877 yılından itibaren, İmparatorluğun tarım politikasını yürütecek kurumlar kurulmuş ve ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Uygulanan politikalar ve iç-dış talep şartları Tanzimat döneminin zirai genişleme dönemi olmasına yol açmıştır (alıntılayan Topuz, 2007:379). Bu politikalar kapsamında; ziraat nezareti kurulmuş, eyalet, sancak ve kaymakamlıklarda tarım müdürlükleri açılmış, tarım reformu meclisleri toplanmış, ayrıca kaliteli tohumluk dağıtmak ve tarım araçları ithalini teşvik etmek gibi üretim sürecini ve kalitesini arttırmayı hedefleyen kararlar uygulamaya geçirilmiştir (Sarıkoyuncu & Kayıran, 1998:216). Tüm bunların ötesinde, tarım faaliyetlerinin bilinçli ve yenilikçi bir şekilde yürütülebilmesi hedefi ile tarım okulları açılmıştır. Bu çerçevede, donanımlı ziraatçi yetiştirmeyi amaçlayan ve uygulamalı eğitim yapılan Ziraat Mektepleri, modernleşme faaliyetlerinin şekillendirdiği Geç Osmanlı Döneminin tarım politikalarının öncü mekanları olarak şekillenmiştir.

[1] Dokuz Eylül University, Graduate School of Natural and Applied Sciences , Orcıd: 0009-0003-6191-7664
[2] Prof.Dr, Dokuz Eylül University, Fac. Of Architecture, Orcıd: 0000-0002-2941-7702

2. Tarımsal Politikaların Hafıza Mekanları: Ziraat Mektepleri

Modernleşmenin önemli bir unsuru olarak tarım ve eğitim politikalarının bütünleştiği ziraat mektepleri, daha sonra Cumhuriyet'in ilanı ile ivmelenecek olan modernleşme politikalarının temelini oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde ziraat mektepleri olarak kurulan bu okullar, vilayetlerde ve kırsalda olmak üzere ülke sathına yayılmış ve halkın zirai teknikler konusunda eğitilmesi, sahip olunan tarımsal potansiyelinin üretime dönüştürülmesi gibi amaçlar taşımıştır.

Geleneksel değerleri reddetmeden, sahip olunan tarımsal potansiyelin nitelik ve nicelik bakımından gelişimini amaçlayan, bu alanda görev alacak kişilerin modern tarım teknikleri ve çağdaş makinelerinin kullanımı konusunda eğitilmesini amaçlarıyla açılan ziraat mektepleri İstanbul, Ankara, Bursa gibi gelişmiş kentlerin yanında Selanik, Adana, Edirne gibi ülkenin farklı illerinde eğitim vermiştir. 19.yüzyılın ortasından itibaren imparatorluğun tarım politikaları çerçevesinde hayata geçirilmiş olan bu eğitim kurumları şunlardır:

1. Ziraat Tâlimhânesi 1848-1852
2. Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi 1881-1884
3. Selanik Ziraat Mektebi 1887-1912
4. Amerikan Asma Fidanlığı 1887
5. Bursa Harir Dârüttâlimi 1888
6. Bursa Ziraat Amelîyat Mektebi 1891-1928
7. Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi 1892-1928
8. Bağcılık ve Aşı Mektebi, Orman ve Maâdin Mektebi 1907
9. Ankara Çoban Mektebi 1898
10. Zeytincilik ve Yağcılık Mektebi, Sulama Diranaj Mektebi
11. Ziraat ve Baytar Mektebi 1891
12. İzmir Bağcılık Aşı Ameliyat Mektebi 1900
13. Orman Mekteb-i Âlisi 1909
14. Kepsut Ziraat Mektebi 1915

Ziraat Mektepleri inşa edildiği dönemde, kentin çeperi veya kırsalı olarak nitelendirilebilecek bölgelerde konumlandırılmıştır. Devlet eliyle ve özel desteklerle açılmış olan ve okuldan öte eğitim yerleşkeleri olarak tanımlanabilecek bu kurumlarda uygulamalı eğitim verilecek numune tarlaları da planlanmıştır. Tarımsal ürün çeşitliliğine bağlı olarak, bölgeye özgü üretime odaklanılmış yine bölgeye özgü problemlere çözüm aranarak yerleşkede mekânsal örgütlenmeler geliştirilmiştir. Ancak, 20.yüzyıın toplumsal, kentsel ve siyasi dinamikler çerçevesinde bu eğitim kurumlarının birçoğu varlığını sürdürememiştir. Yapılan araştırmada Selanik, Konya, İzmir, Çorum, Edirne, Erzincan, Sivas, Kastamonu ve Erzurum'da açılan ziraat mekteplerinin günümüze ulaşamadığı belirlenmiştir.

Şekil 1 1881'de açılan, ödenek yetersizliği nedeniyle 1884'te kapatılan Edirne Ziraat Mektebi (II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümleri, 2023: http://katalog.istanbul.edu.tr/)

Şekil 2 1887- 1912 yıllarında hizmet veren Selanik Hamidi Ziraat Mektebi (II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümleri, 2023: http://katalog.istanbul.edu.tr/)

Şekil 3 Konya Ziraat Mektebi (Eski Ziraat Mektepleri, 2023:http://www.eskiturkiye.net/)

Geç Osmanlı Dönemi'nin önemli kurumsal yapılarından olan Ziraat Mekteplerinden bazıları günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar: İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi, Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi, Kepsut Ziraat Mektebi ve Ankara Çoban Mektebi'dir. Bu kurumların bir kısmı günümüze yerleşke niteliğini koruyarak ulaşırken, bir kısmı ise çoklu yapı kurgularını yitirmiştir. Öte yandan, kurumların bir kısmı eğitim işlevini sürdürürken, toplumsal hafızada kopmalara sebep olacak şekilde işlevini sürdüremeyen yapılar da bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, zirai modernleşme hedefleri doğrultusunda açılan ve günümüzde fiziksel olarak varlığını sürdürmüş olan ziraat mektepleri; kentsel doku içerisindeki varlıkları, mimari nitelikleri ve kullanıcısı ile kurduğu ilişki üzerinden tartışılmaktadır.

2.1. Halkalı Ziraat Mektebi

Avrupa'da eğitim görmüş Amasyan Efendi'nin isteği ve II. Abdülhamid'in onayı üzerine 1884 yılında açılması kararlaştırılan Halkalı Ziraat Mektebi, 1892 yılında resmen faaliyete başlamıştır. İçerisinde ziraat okulu, baytar okulu, numune çiftliği ve haranın yer aldığı kurum, 6500 dönümlük araziye konumlandırılmıştır (Çeşme, 2011:18). Bununla birlikte, kentin ileri gelenlerinin arazi bağışlaması veya kurum tarafından mülk satın alınması gibi yöntemlerle yerleşim genişlemiştir.

Şekil 4 Halkalı Ziraat Mektebi'nin genel görünüşü

(II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümleri, 2023: http://katalog.istanbul.edu.tr/)

Halkalı Ziraat Mektebi eğitim planında; Türkçe, kimya, fizik gibi teorik derslerin yanında bahçıvanlık, aşılama, çift sürme, tohum ekme, mahsul toplama, hayvanların tedavii gibi uygulamalı dersler de yer almaktadır. Ayrıca, tereyağı ve peynir gibi hayvansal gıdaların üretilmesi ve kullanılan ziraat alet edevatının tamiri gibi konular da gösterilmektedir. Yerleşkenin uygulamalı eğitim odağına dikkat çeken Çeşme, öğrencilerin pratik yaptığı numune tarlasının yanı sıra ahırlar, bağ, bahçe, fidanlık ve ormanın da uygulama çiftliği içerisinde faaliyet gösteren birimler olduğunu söylemektedir (Çeşme, 2011:16). Yerleşkenin odağında botanik bahçesi yer almakta ve bu alan eğitim yapıları ile çevrelenmektedir (Şekil 6). Yerleşkenin merkezi, derslikler, müdüriyet, yatakhane, yemekhane gibi mekanları içeren ana bina yer almaktadır. Yığma kagir sistemle inşa edilmiş olan iki katlı yapı, yalın bir mekan kurgusuna sahiptir. Simetrik bir plana sahip olan yapı, orta akstan giriş almaktadır ve yapının her iki ucu 3 katlı olarak planlanmıştır. Ana binanın doğusunda laboratuvarlar ve marangozhane, kuzeyinde süthane, makinecilik dairesi ve ahırlar, batısında ise ambar,

samanlık, demirhane, çamaşırhane, mutfak ve hamam birimleri yer almıştır. (Kadıoğlu, 2002:103).

1915 yılında I. Dünya Savaşı nedeniyle eğitime ara verilmiş, 1923 yılında tekrar açılmıştır. Islahı Tedrisat Kanunu çerçevesinde 1928 yılında kapatılan kurum, 1930'da Tarım Meslek Lisesi'ne dönüştürülmüştür (Sakaoğlu, 1994:528). 2010 yılında özel bir vakfa kiraya verilen okul günümüzde vakfa bağlı olarak hizmet veren Sabahattin Zaim Üniversitesi olarak kullanılmaktadır.

Şekil 5 Halkalı Ziraat Mektebi'nin yatakhanesi

(II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümleri, 2023: http://katalog.istanbul.edu.tr/)

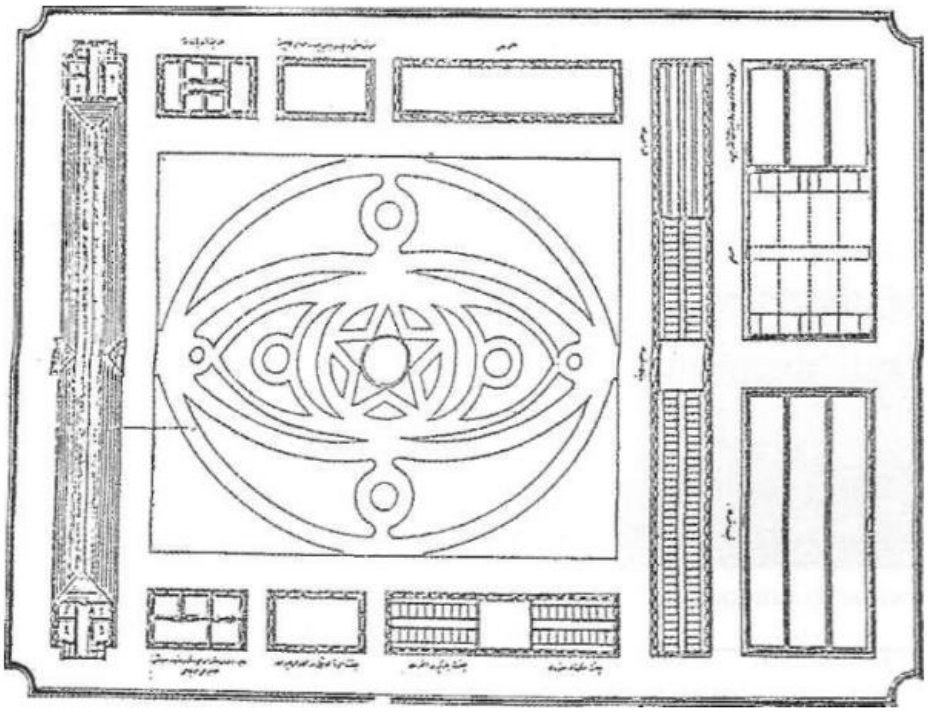

Halkalı Ziraat Mektebinin vaziyet planı. *Afife Batur arşivi*

Şekil 6 Halkalı Ziraat Mektebi Vaziyet Planı (Batur, 1994:528)

1970 yılına ait uydu görüntüleri bu yıllarda yerleşke çevresinin kırsal niteliğini büyük ölçüde sürdürdüğünü göstermektedir (Şekil 7). Ancak, 20. Yüzyılın son çeyreğinde yaşanan kontroldüz kentleme bu alanın da dönüşümüne neden olmuştur (Şekil 8) 2010 yılında özel bir vakfa kiraya verilen ve günümüzde vakfa bağlı olarak hizmet veren Sabahattin Zaim Üniversitesi olarak kullanılmakta olan Halkalı Ziraat Mektebi, yoğun bir kentsel doku içinde yer almakla birlikte yerleşke niteliğini sürdürmektedir. Eğitim kullanımını sürdürmesi nedeniyle kentsel etkisini ve hafıza mekanı niteliğini büyük ölçüde sürdüren yapının özgün kütlelerinden bir çoğu yok olmuştur.

Yerleşkenin ortasında yer alan botanik bahçesi ve çevresinde eğitim binası karşısında ahırlar diğer iki tarafında atölye, depo, tohumluklar vb. Bulunmaktadır. Eğitim binası iki katlı, yığma ve sade planlıdır. Simetrik bir plana sahip olan yapının girişi yapı ortasından olup binanın iki ucu 3. Katlı olacak şekilde planlanmıştır. Günümüzde üniversiteye bağlı eğitim kurumu işlevini sürdürmektedir (Batur, 1994).

Şekil 7 Halkalı Ziraat Mektebi 1970 tarihli uydu görüntüsü,

(İstanbul Şehir Haritaları Arşivi, 2023:https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/)

Şekil 8 Halkalı Ziraat Mektebi, 2023:https://earth.google.com/)

Şekil 9 Yerleşkeyi gösteren güncel hava fotoğrafı (Tarihi Kampüs, 2023:https://izu.edu.tr/)

2.2. Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi

Osmanlı Devleti'nde çoğu vilayetinde olduğu gibi Bursa'da da zirai faaliyetler iktisadi hayatın temelini oluşturmuştur. Bursa'da tarım, her dönem önemini koruduğu gibi, uzun yıllar İstanbul'u tarım ürünleriyle beslemiştir. Kentte buğday, arpa, mısır gibi tahılların yanı sıra sebze-meyve, haşhaş, tütün, keten gibi tarım ürünleri ile ipekçilik, zeytincilik, bağcılık, dutçuluk, gülcülük, gibi tarımsal faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Vurgun, 2018).

II. Abdülhamid döneminde Edirne ve Selanik'ten sonra 1891 (1308) yılında Bursa'da açılan ziraat mektebinin amacı: "Hüdavendigar Vilayeti dâhilinde bulunan çiftlik, bağ, bahçe ve tarla sahipleri velhasıl ziraatla uğraşan kimselerin çocuklarına ziraatı fenni usullerle doğrudan doğruya talim ettirerek çiftçi yetiştirmek" olarak belirlenmiştir (Vurgun, 2018:274). Çeşitli kaynaklarda, Zirâat Ameliyât Mektebi, Bursa Hamidî Zirâat Ameliyât Mektebi, Hudâvendigâr Zirâat Mektebi ve Numune Çiftliği, Bursa Zirâat Mektebi, Zirâat ve Orman Ameliyât Mektebi olarak adlandırıldığı görülen bu kurum, Cumhuriyet'in ilanının ardından Bursa Mıntıka Zirâat Mektebi adı ile hizmet vermiştir (Çiftçi, 2009:292).

Şekil 10 Bursa Ziraat Mektebi'ni gösteren kartpostal

(T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Bursa Fotoğraf Albümü, 2023:https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-335326/eski-bursa.html)

Modern teknikler ile ithal tarım makineleri kullanımını teşvik etmenin ve uygulamalı eğitimler vererek tarımsal verimliliği artırmanın amaçlandığı Bursa Ziraat Mektebi'nde pek çok yeni ürün ortaya konmuştur. Bölgede kurulan panayırlarda, okulun ürettiği tarımsal ürünler yer almıştır. Sadece bünyesindeki öğrencilerin değil, bölge çiftçilerin de bilgilendirilmesinin amaçlandığı okulun bölge halkına açık olduğu; öğrenci çalışmalarını, yeni araç gereçleri ve modern yöntemleri gözlemlemek isteyenlerin ziyaretinin serbest olduğu bilinmektedir (Kumaş, 2011:128). Bölge halkıyla kurulan bu ilişki, toplumsal hafızada ziraat mektebinin sadece eğitim veren bir kurum değil, üretimleriyle hem gündelik tüketimde yeri olan hem de ekonomik olarak kente olumlu katkıları olan bir mekan olarak yer etmesini sağlamıştır.

Mektep, 1891 yılında Bursa merkezden yaklaşık 9 km kadar uzakta, Mudanya yolu üzerine inşa edilmiştir. Bu bölge, 20. Yüzyılın başlarında henüz batıya doğru genişlememiş olan Bursa şehri çevresinde, kırsal nitelik gösteren bir alandır. Öyle ki, 1911 yılına ait Bursa şehir merkezini gösteren haritada Ziraat Mektebi ve yerleşkeyi barındıran bölge gösterilmemektedir (Şekil 11).

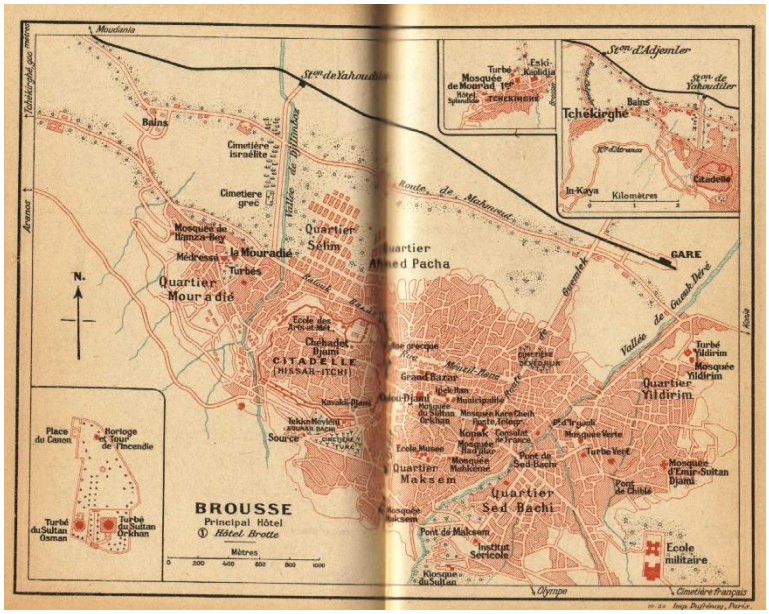

Şekil 11 1911 yılına ait kent haritası (Bursada Kültür, 2023:www.bursadakultur.org)

Şekil 12 1930lar, Bursa Ziraat Mektebi

(Eski Türkiye, 2023:http://www.eskiturkiye.net/3184/bursa-ziraat-mektebi-1930lar)

Ziraat okulları değişen ihtiyaçlar doğrultusunda ve bulunduğu kentin dinamiklerine uygun şekilde eğitim vermek üzere genişlemiştir. Tarım ve hayvancılık üretimleri mevsimine ve ayına göre değişiklik göstermiştir. Kumaş, el işleri, ekim ve dikim işleri, çayır ve meralar, bağcılık, böcekçilik ve dutçuluk, meyve ağaçları, ormancılık, ehlileştirilmiş hayvanlar, kümes hayvanları, arıcılık, sebzecilik, çiçekçilik, koşu işleri, ürün ve meyve toplama, hasat, sulama, süthane ve mahsulât faaliyetleri olarak üretim çeşitliliğini aktarmıştır (Kumaş, 2011) Bursa ili 1934 Yıllığı'na göre, eğitim kurumunun arazisi 100 hektardır (alıntılayan Kumaş, 2011:122).

Eğitim verdiği dönem içerisinde tespit edilen ihtiyaçlara yönelik yerleşkeye yeni yapılar eklenmiştir. Bursa'nın yerel ipek böcekçiliği üretimi çerçevesinde 1317 (1899/1900) yılında "Harir Dârüttahsili" adıyla bir böcekçilik bölümü açılmıştır. Burada yapılan çalışmalarla, tarımsal hastalıklarda olumlu sonuçlar alındığı, ithal edilen tohum miktarının azaltıldığı ve böcek tohumu ihraç edildiği bilinmektedir (Kumaş, 2011:57).

1976 yılına ait Büyükşehir Planı, kentin fiziksel yayılımı doğrultusunda yerleşkenin kentsel doku içinde kaldığını göstermektedir (Şekil 13). Yerleşkenin mekansal kurgusuna ilişkin detaylı bilgiye ulaşılamamış olsa da, idari bina, eğitim binası, pansiyon, lojmanlar ve tarım alanlarını kapsadığı bilinmektedir. Günümüzde gelişen ve genişleyen kentin içerisinde kalan eğitim kurumu, Hamidiye Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Şekil 13 Yerleşkeyi gösteren güncel uydu görüntüsü, 2023:https://earth.google.com/)

Günümüzde restorasyon uygulaması kapsamında yenilenen, bakım onarımı yapılan yapı grubu ve yerleşke içerisinde idari bina, okul, derslikler lojman ve yerleşke girişinde bulunan satış birimi olmak üzere 5 yapı tescillidir. İki katlı yığma bir teknikle inşa edilmiş idari yapının restorasyonu henüz tamamlanmamıştır. Simetrik düzende kurgulanmış olan yapının girişinde bulunan ahşap merdiven çatı katına dek uzanmaktadır.

Şekil 14 Yerleşkeyi gösteren hava fotoğrafı (Bursa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023)

Şekil 15 Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi İdari Binası (Kişisel Arşiv, 2023)

2.3. Ankara Çoban Mektebi

Ankara Çoban Mektebi, bölgenin hayvancılık odaklı tarım faaliyetlerine yön verme hedefi ile kurulmuştur. 6 Mayıs 1885 yılında temeli atılan, 1896 yılında ağıl ve ahır kısımları tamamlanan mektebin iki katlı kagir eğitim binası 1898 yılında hizmete açılmıştır (Kırpık vd., 2015:56). Yerleşke içerisinde mevsimine ve bölgeye uygun modern tekniklerle üretilen tarımsal ürünlerin yanında, bölgeye özgü tiftik keçilerine nasıl gıda verileceği, hayvanların nasıl tedavi edilmesi gerektiği, tiftik keçisi ırkının korunması ve ıslah edilmesi gibi birtakım çalışmalar da yapılmıştır.

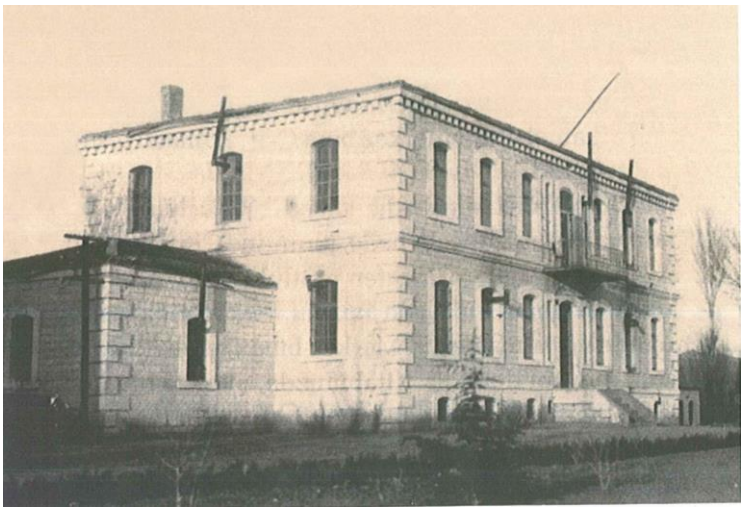

Şekil 16 Ankara Çoban Mektebi İdare Binası (Kırpık vd., 2015:57)

Diğer vilayetlerdeki mekteplerde olduğu gibi, Ankara'da da ithal tarım makineleri ile çağdaş tekniklerin öğretimi yöntem olarak belirlenmiş, Avrupa ve Amerika'da kullanılan sebze-meyve kurutma makinasının sipariş edilmiştir. 500 dönümlük araziye kurulan çitflikte süthane, meyve sebze bahçeleri, fidanlıklar yer almakta, bu alanlarda çeşitli ağaç tohumları ve ithal buğday tohumu ziraati uygulanmakta, tiftik keçileri arazide otlatılmaktadır (Kırpık vd., 2015:56)

Şekil 17 Yerleşkeyi gösteren hava fotoğrafi (Cangır, 2007:495)

Yerleşke, kurulduğu dönemde kırsal nitelik gösteren Kalaba Köyü yakınlarına konumlanmıştır. 1934 yılına ait Ankara kent haritasında görüldüğü üzere şehir merkezinin kuzeyinde, merkeze yaklaşık 5 km uzaklıkta olan yapının, 500 dönümlük bir araziye sahip olduğu ve günümüzde ıslahı yapılan Çubuk Çayı'nın yanına inşa edildiği bilinmektedir. Günümüzde genişleyen kentsel doku içerisinde kalan yapı, yerleşke niteliğini kaybetmiş, Keçiören ilçesi ana ulaşım aksı yanında kalmış ve toplumsal hafızadaki değerini sürdürememiştir.

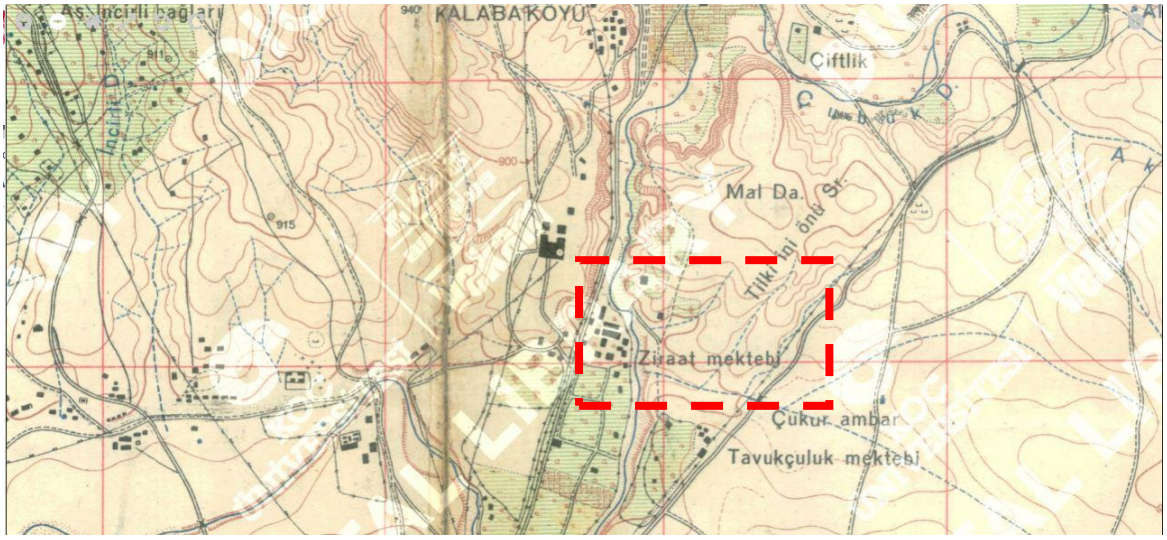

Şekil 18 1934 yılına ait Ankara Çoban Mektebi'ni gösteren kent haritası (Koç University VEKAM Library and Archives)

Şekil 19 Yerleşkeyi gösteren güncel uydu görüntüsü, 2023:https://earth.google.com/)

Yerleşke, yapım sürecinin ardından kısa süre eğitim vermiş, ancak ülkenin içine girdiği savaş ortamınedeniyle eğitime ara verilmiştir. 1919 yılında Ankara'ya gelen Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin burayı karargah binası olarak kullandığı bilinmektedir (Aysal, 2007:362). Bu tarihten 2003 yılına kadar hangi işlevle kullanıldığı bilinmeyen yapı, 2003 yılında Karakol Binası olarak kullanılmaya başlamıştır. 2009 yılında tescillenen yapı, 2018 yılında geçirdiği bir yangın neticesinde önemli hasar almıştır. 2018'den 2021 yılına kadar kullanım dışı kalan, harap ve etrafı çitlerle çevrili durumdaki bina 2021 yılında başlayan restorasyon uygulamaları ile yenilenmiştir. Yenileme uygulaması ve peyzaj düzenlemesi sonucunda, iki katlı Çoban Mektebi Milli Mücadele Müzesi'ne dönüştürülmüştür. Günümüzde, kentsel bağlamı değişen, yerleşke niteliğini yitiren ve tekil yapı olarak varlığını sürdürebilen Çoban Mektebinin, kentsel hafızadaki etkisinde de kopmalar oluşmuştur.

Şekil 20 Günümüzde Ankara Çoban Mektebi ve kentsel bağlamı (Tarihi Çoban Mektebi Etrafında Dönüşüm, 2023:https://www.yozgatcamlik.com/)

2.4. Kepsut Ziraat Mektebi

Kaynaklarda yapım yılına dair farklı bilgiler bulunan yapının, 1915 yılında yapıldığı belirtilse de Ulus Gazetesi'nin 20 Ağustos 1936 tarihli haberinde Konya, İzmir, Çorum, Edirne, Erzincan, Sivas, Kastamonu ve Erzurum illerindeki okullar ile beraber 338-339 (1920-1921) yıllarında açıldığı ifade edilmektedir (Ulus Gazetesi, 2023: https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus). Mektebte ele alınan zengin tarımsal faaliyete dikkat çeken Aydoğmuş (Aydoğmuş, 2017:126), mekteb arazisinin tabii çayır, yoncalık, mera, sebze bahçesi, fidanlık, hububat ve bakliyat gibi zer'iyyata mahsus bölümlere ayrıldığını, bunların: tabii çayır 315, yoncalık 10, mera 250, sebze bahçesi 260, fidanlık 2, amerika asma fidanlığı 1, ziraata ayrılan diğer kısım 625 dönüm olduğunu belirtmektedir.

Şekil 21 Kepsut Ziraat Mektebi, 1925 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023)

Yapı grubu Balıkesir merkeze 26 km uzakta, Kepsut ilçesinde yer almaktadır. Yapıldığı dönem kırsalda konumlandırılmış olan yapı, mesire alanı içerisinde korumasız ve atıl

durumdadır. En yakın yerleşim yeri olan Kepsut ilçesine 3.5 km uzaklıkta olan ve Susurluk Çayı yanına inşa edilmiş olan yapı, doğal bitki örtüsü ile çevrili durumdadır. Yapının bulunduğu bölgeye ait güncel kent haritasından anlaşıldığı üzere yapı günümüzde de yapıldığı dönemde olduğu gibi kırsal bir alanda yer almaktadır.

Şekil 22 Yerleşkeyi gösteren güncel uydu görüntüsü, 2023:https://earth.google.com/)

Şekil 23 Yerleşke vaziyet planı (Balıkesir Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023)

Yunan işgali sırasında askeri kışla olarak kullanılan mektep, bir dönem Kışla Mektebi olarak da anılmıştır. Yapının faaliyetine 1927 yılında yapılan düzenlemeyle geçici olarak son verilmiş, 1928 yılında ise tamamen kapatılmıştır (Aydoğmuş, 2017:127). Kapatıldıktan sonra Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde kalan okul, 1984 yılında Kepsut Belediyesi'ne devredilmiştir. 2018 yılında Balıkesir Valiliği Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB) tarafından "Kepsut İlçesi Eski Ziraat Mektebi ve Kışla Kompleksi Projelendirme (Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon) İşi" ihale çağrısı yapılmış, ancak bu süreç tamamlanamamıştır.

Mektep, aktif kullanıldığı süre boyunca son bilimsel çalışmaların ışığında çevreden gelen öğrencilere eğitim veren, aynı zamanda hayvan yetiştirmeyi ve hayvan hastalıkları ile mücadele etmeyi, çevrede kurulan bağlarda farklı türlerde meyve yetiştirmeyi ve kurutup saklamayı, konserveciliği, tarlaların çağdaş yaklaşımla ekilmesini ve arıcılığı da öğreten bir eğitim kurumudur (Kepsut Belediyesi, 2018).

Şekil 24 Kepsut Ziraat Mektebi yerleşkesi (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023)

2007 Yılında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenen yapı grubu, günümüzde mesire alanı içerisinde konumlanmakla birlikte atıl durumdadır. Yığma kagir yapım tekniğiyle, moloz taş ve harman tuğla yapım malzemesi ile inşa edilen yapıda Kışla olduğu dönemde inşa edildiği düşünülen ek bir yapı da bulunmaktadır. İçerisinde idari bina, eğitim atölyeleri, kümes, tamirhane, depo gibi yapı birimlerinin olduğu yerleşke tek ve iki katlı yapılardan oluşmaktadır. Yapı grubu içerisinde alan yapıların tamamının yalnızca beden duvarları günümüze ulaşmıştır. Çatı örtüsü ve döşemeleri günümüze ulaşamayan yapı, harap durumdadır. İdari yapı üzerindeki izlerden, yapının özgün kurgusunda ahşap taşıyıcılı döşemeye sahip olduğu ancak giriş cephesinde bulunan balkonun volta döşeme ile oluşturulduğu görülmektedir. Bodrum kata sahip olan bu yapının mekan kurgusu hakkında veriye ulaşılamamıştır.

Şekil 25 Kepsut Ziraat Mektebi yerleşkesi içerisinde yer alan idari bina güncel fotoğraf (Kişisel Arşiv, 2023)

Şekil 26 Kepsut Ziraat Mektebi yerleşkesi içerisinden güncel fotoğraf (Kişisel Arşiv, 2023)

Değerlendirme ve Öneriler

Çalışma kapsamında ele alınan eğitim kurumları, Geç Osmanlı Döneminin modernleşme öngörüleri ile biçimlenmiş oluşumlardır. Dönemin tarım ve eğitim politikalarının ürünü olan Ziraat Mektepleri, çağdaş bir anlayışla tarım faaliyetlerini üretecek kişilerin eğitilmesinin yanı sıra, çiftçilerin yenilikçi yöntemleri deneyimleyebilmesini ve modern bir yaşamda idari, eğitim, tarım faaliyetlerinin bir arada kurgulanabileceğini ortaya koyması açısından da önemlidir.

Ziraat Mekteplerinin yukarıda belirtilen nitelikleri, döneminin yapı üretim sistem ve bilgisi üzerinden mimari, eğitim, zanaat değerlerine, dönemi ve günümüz toplumsal yaşamındaki rolleri nedeniyle çevre etki, kullanım ve anı değerlerine sahiptir. Alanda yapılan gözlem ve tespitler, yerleşke ve yapıların sahip oldukları kültürel değerlerin yanı sıra hafıza mekanı niteliği taşıdığını da göstermektedir. Öte yandan, incelenen kurumların yerleşke niteliğini kaybetmesi ve uygulamalı eğitim alanlarından ayrıştırılması, çevrelerinin kırsal niteliğini kaybederek yapı yoğun bir alana dönüşmesi, özgün mimarileri, eğitim mekanı nitelikleri ve deneyim olanakları ile oluşmuş olan hafıza izlerinin yitirilmesine kentsel hafızada yer etmiş izlerin zayıflamasına ve hatta yitirilmesine neden olmuştur.

Günümüze ulaşmış eğitim yapıları incelendiğinde, Halkalı Ziraat Mektebi yapı grubunda betimlenen mekanlardan anlaşılacağı üzere, sınavla öğrenci alan Halkalı Ziraat Mektebi'nde teorik ve uygulmalı dersler birlikte verilmekle beraber, peynir üretiminden gökbilimi gözlemciliğine kadar geniş bir yelpaze oluşturan konu çeşitliliğiyle kalifiye meslek insanları yetiştirilmeye çalışılmıştır. Yapı grubunun değişen güncel ihtiyaçlar doğrultusunda iç mekanda ve kütle olarak değişim geçirdiği görülmektedir. Bunun yanında günümüze ulaşmayan yapılar olduğu bilinse de yerleşke niteliğini sürdüren mektep günümüzde özgün eğitim işlevine devam etmektedir. Büyük oranda özgün mekânsal ve hacimsel niteliklerini sürdürmesi, bilinirliğini olumlu yönde etkilemiştir. Kullanıcısı ile kurduğu bu ilişki, yapının kullanım ve etki değerlerini sürdürdüğünü göstermektedir.

Bursa Ziraat Mektebi'nin mimari ve fiziksel durumu değerlendirildiğinde, yerleşke niteliğini büyük oranda koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte tarım alanında eğitim vermesi sayesinde tarımsal faaliyetlerin devam ettiği, üretilen gıdaların halka arz edildiği gözlemlenmiştir. Tarihsel süreç içerisinde kopmalar yaşansa da sürdürdüğü eğitim işlevi sayesinde yapının bilinirliği olumlu etkilenmiştir. Restorasyon uygulamaları ve peyzaj

düzenleme çalışmaları ile çevre etki değerinin güçlenmesi amaçlanmaktadır. Bu durumun yapının kimlik değerini olumlu etkilemiştir.

Ankara Çoban Mektebi yapısı yapıldığı dönem kırsal olarak nitelendirilebilecek bir alanda yer almasına karşın, günümüzde merkezi bir kavşak ortasında kalmıştır. Yapının tarihsel süreçte üstlendiği işlevler, yapının yerleşke ile bir bütün olarak değerlendirilememesine ve kentsel bellekte bir kopma yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan dönüşüm, özgün yapı durumu, fiziksel çevresiyle kurduğu ilişki gibi temel belirleyicilerin zarar görmesine neden olmuştur. Tekil olarak varlığını korumuş fakat özgün durumda sahip olduğu yenilikçi simgesel değeri koruyamamıştır.

Kepsut Ziraat Mektebi yerleşkesinin içerisinde bulunduğu kırsal bağlamı korumuş, fakat uzun süredir atıl durumdadır. Tarihsel süreçte kışla binası olarak kullanılması, özgün kimlik değerinin önüne geçmiştir. Sahip olduğu tarihi değeri koruyan yapı, yerleşke niteliğini sürdürmektedir. Buna rağmen herhangi bir koruma önlemi alınmayan yapı doğal ve yapay çevresel koşulların etkisi altında kalmıştır. Yapının bilinirliği zarar görmemiş fakat özgün mekânsal, strüktürel ve yapısal niteliklerini kaybetmiştir.

Osmanlı modernleşmesinin mekansal ürünlerinden biri olarak kurulan ve Cumhuriyet Modernleşmesi çerçevesinde Köy Enstitülerinin öncüsü olarak tanılayabileceğimiz Ziraat Mekteplerinin, bilginin üretildiği ve paylaşıldığı kullanımlarla işlevlendirilmesi, yoğun kent dokusu içinde düşük yoğunluklu mekansal niteliği ile kentlinin deneyimine açılabilmesi, bu alanların hafıza mekanı niteliklerini yeniden güçlendirecektir.

Kaynakça

Aydoğmuş, E. (2017). Atatürk Dönemi Tarım Politikalarının Balıkesir'deki Uygulamaları (1923-1938) [Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

Aysal, N. (2007). Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri Ziraat Mektebi. Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 359-396. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000107

Batur, A. (1994). Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İçinde Halkalı Ziraat Mektebi (C. 1-3, s. 528). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Cangır, A. (2007). Cumhuriyet'in Başkenti (C. 1). Ankara Üniversitesi.

Çeşme, V. (2011). Halkalı Ziraat Mektebi [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Çiftçi, C. (2009). "Hudâvendigâr Hamidiye Zirâat Mektebi",Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyum Kitabı. Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Kadıoğlu, S. (2002). Halkalı Ziraat Mekteb-İ Alisi Mecmuası Üzerine Bir İnceleme. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 4(1), 103.

Kırpık, G., Erdoğan, A., & Çam, M. (2015). Şehri Kadim Ankara (C. 3). Ankara Büyükşehir Belediyesi.

Kumaş, N. (2011a). II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909) [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

Kumaş, N. (2011b). II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BURSA'DA SOSYAL HAYAT (1876-1909) [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

Quataert, D. (2000). Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922 (10. baskı). İletişim.

Sarıkoyuncu, A., & Kayıran, M. (1998). Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Tarımı: Atatürk'ün Tarım Politikası ve Sonuçları. Erdem, 11 (31), 216.

Topuz, H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (3), 377-390.

Vurgun, A. (2018). II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

1970 tarihli İstanbul uydu görüntüsü, Erişim tarihi: 20.05.2023 https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/

II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümleri, Erişim tarihi: 20.05.2023, http://katalog.istanbul.edu.tr/.

Eski Ziraat Mektepleri, Erişim tarihi: 20.05.2023:http://www.eskiturkiye.net/

VEKAM Kütüphane&Arşiv, Erişim tarihi: 20.05.2023, https://vekam.ku.edu.tr/

Kepsut Belediyesi Arşivi

Balıkesir Koruma Bölge Kurulu Arşivi

Bursa Koruma Bölge Kurulu Arşivi

Üniversite Kampüslerinde Ulaşım Çözümleri: Gaziantep Üniversitesi Kampüsü Örneği

Zeynep ATAŞ

Giriş

Üniversite kampüsleri farklı kültürlerden, farklı sosyo-ekonomik yapıdaki birçok öğrenciyi bünyesinde toplayan; öğrenciler, akademik ve idari personellerin bir arada bulunduğu etkileşim oranı yüksek yapılardır. Anadolu'da Selçuklu dönemi medreselerinde erken örnekleri görülen, birçok farklı branşta eğitim verilen merkezler; endüstri devrimiyle birlikte modern kentin hızlı gelişimi, artan nüfus oranları ve gelişen sosyo-ekonomik ve kültürel gereksinimler doğrultusunda planlanmış kampüslere dönüşmüştür. (Yekrek, 1999). Tarihsel süreç içerisinde görülen ilk düzenli kampüs planlarının 19. yüzyılda kentsel planlamadaki yeniliklerle paralel şekilde oluştuğu görülmektedir (Sönmezler, 1995).

Kampüs modeli, üniversitelerdeki idari, sosyal, fen, temel ve tıp bilimlerinin multidisipliner bir şekilde gelişmesi gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde doğal ve teknik bilimlerin birbirleriyle sıkı ilişkileri olduğu ve akademisyenler ve öğrencilerin tek taraflı bir ortamda yetişmesinin sakıncalı olduğu gibi nedenlerle, amaçlanan iletişim ve etkileşimin ancak kampüs modelinde sağlanabileceği görülmektedir (Yekrek, 1999). Bu sayede tüm bilim dalları ve disiplinler arası iletişim kolaylıkla yapılabilmekte, kampüs içinde yaya ve araç ulaşımı kolaylaşmakta, ortak mekanların kullanım yoğunluğu ve kapasitesi artmaktadır.

Kampüsler, genellikle ulaşım, akademik merkez, eğitim işlevi, dinlenme, spor ve rekreasyon alanları, barınma işlevi ve teknik birimler olmak üzere dört temel başlık altında toplanmaktadır. Kampüs tasarımında; genellikle bu fonksiyonların, ayrılmış binaların farklı şekillerde bir araya getirilmesiyle oluşan bir yapıda birleştiği gözlemlenmektedir (Shafiee & Seyyed, 2019). Dünyada kampüs planlamasında kullanılan farklı planlama sistemlerinden en yaygın örneklerine rastlananlar dağınık yerleşim sistemi, merkezi yerleşim sistemi, lineer yerleşim sistemi, şebeke yerleşim sistemi ve moleküler yerleşim sistemidir (Yekrek, 1999).

Kampüs tasarımının ana unsurlarından biri olan ulaşım ağlarının sosyal ağlara etkileri, kampüs içerisindeki sosyal, idari ve akademik birimlerin etkileşimlerini sağlayan kampüs tasarımının sürdürülebilirliği, fonksiyonlar ilişki ağının belirlenmesi, kampus tasarımında tüm birimleri etkileyen birleştirici öneme sahip etmenlerdendir. Çalışma kapsamında değerlendirilen Gaziantep Üniversitesi merkezi kampüsü merkezi yerleşim sisteminde tasarlanmış bir yerleşke örneğidir. Yıllar içerisinde genişleyen kullanım alanı ile bu durum, uzun yürüyüş mesafeleri, sınırlı toplu taşıma seçenekleri, yoğun trafik ve park yeri sorunlarına neden olmaktadır. Bu sebeple, öğrencilerin daha rahat, güvenli ve verimli bir şekilde kampüse erişmelerini sağlamak için ulaşım sorunlarına bir çözüm arayışı sunulması gerekmektedir. Bu çalışmada, kampüsün ulaşım ağlarının sosyal ağlara etkilerini inceleyerek öğrencilerin, personelin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için daha açık, erişilebilir, sürdürülebilir ve çevresel olarak uyumlu kampüslerin tasarımına yönelik yaklaşımlar Gaziantep Üniversitesi kampüsü örneğinde önerilmektedir.

Yöntem

Çalışmada Üniversite kampüslerinde kullanılan yerleşim şemaları değerlendirilerek, yapılan literatür araştırmaları ile Gaziantep Üniversitesi kampüsünün yerleşim kararları değerlendirilmiştir. Gaziantep Üniversitesi'nde yerinde analiz çalışmaları yapılmış, kampüs içerisinde fakültelerin konumları, birbirleri ile ilişkileri, sirkülasyon yönelimleri saptanmıştır. Sosyal birimlerin kullanıcı yükleri göz önünde bulundurularak akademik ve idari personelin kullanım alanları ile öğrencinin kullanım alanları ayrıştırılmaksızın sosyal birlikteliğin sağlanması amaçlandığından mekansal ve kullanım durumuna bağlı saptamalar yapılmıştır.

Makalede, öncelikli olarak mevcut kampüs kullanımı analiz edilecek, eksiklikler saptanmaya çalışılacaktır. Daha sonra belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda yeni ulaşım düzenlemeleri ve otopark kullanımları önerilmiştir. Literatüre girmiş çalışmalardan benzer kampüs tasarımlarının olumlu olumsuz sonuç çıktılarından yararlanılarak öğrencilerin ve personelin daha hızlı, rahat ve güvenli şekilde ulaşabilirliğinin sağlandığı, sosyal hayatı destekleyen ilişkileri kurulmuş, sürdürülebilir bir ulaşım ağı için öneriler geliştirilmiştir.

1.Gaziantep Üniversitesi Kampüsü

1.1.Tarihçesi

Gaziantep Üniversitesi 1973 yılında ODTÜ üniversitesine bağlı olarak kurulmuş, zamanla bağımsız bir üniversite olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Kurulduğu dönem için şehre uzak bir noktada kentin güneybatısında konumlanan kampüsün toplam alanı yaklaşık iki yüz bin metrekaredir. Kampüs ilk kurulduğunda makine ve elektirik mühendisliği bölümlerinden oluşan mühendislik fakültesi ile eğitime başlamıştır. Ancak, hızlı bir şekilde büyüyen üniversitede bünyesinde günümüzde 20 Fakülte, 5 Enstitü, 2 Yüksekokul ve 11 Meslek Yüksekokulu bulunmaktadır. Kampüs alanında ise 15 bin metrekarelik rezerv alanı ile bir teknopark, 1050 yataklı üniversite hastanesi, kreş, lojmanlar, yurtlar, açık-kapalı yüzme havuzlarının bulunduğu bir spor merkezi, amfi tiyatro, konferans salonları, 40 fakülte binası ve sosyal ve ticari birimleri içeren açık ve kapalı alanlar bulunmaktadır.

50 yıl içerisinde hızlı bir büyüme gösteren kampüste genel tasarım ilkeleri ODTÜ üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Enis Kortan tarafından hazırlanana yerleşim planı ile belirlenmiştir. Merkezi plan şemasında ortada tasarlanan ortak bölge büyük bir dikdörtgen şeklinde olan alanın ortasında lineer şekilde doğu batı yönünde genişleyen şekilde konumlanmaktadır. Kampüste akademik bölgede, 12 fakültenin yer alması planlanarak merkezdeki ortak kullanım bölgesinin doğusunda konumlandırılmıştır (Şekil 1). Kampüsün kuzeyinde ayrılmış şekilde konut birimleri akademik personel ve öğrenciler için ayrı ayrı planlanmıştır.

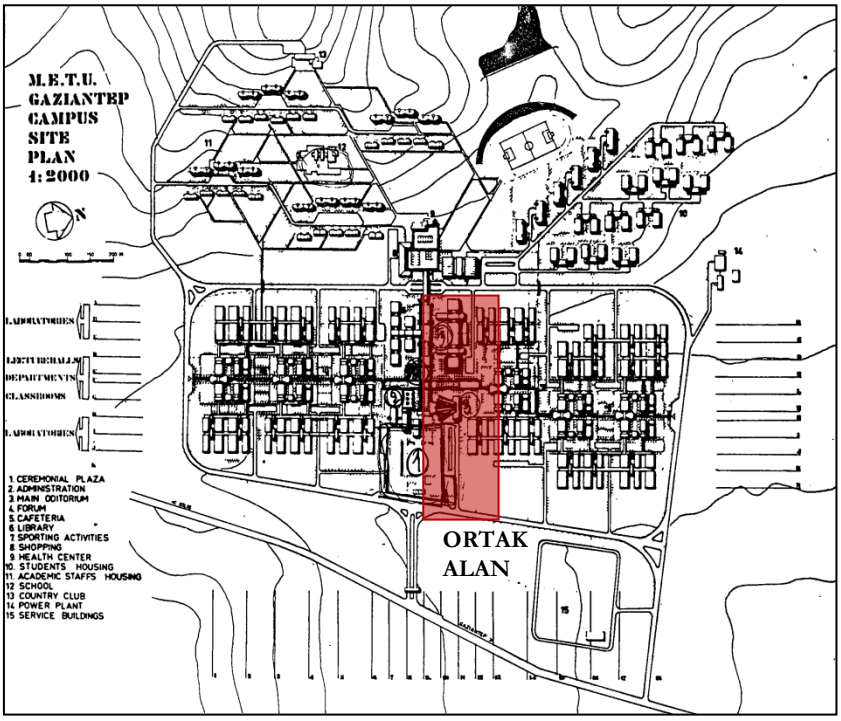

Şekil 27 – Gaziantep Üniversitesi vaziyet planı tasarımı (Kortan, 1981)

Kampüs içerisinde yapılmış olan en erken tarihli yapılar göz önünde bulundurularak kampüsün yapım sisteminin tasarım kararının merkezi sistemli kampüs olarak başladığı görülmektedir. Ancak tasarımcı tarafından planlanan her fakültede oluşturulması planlanan üç ayrı birimden oluşan fakülte birimleri sadece en erken tarihli kurulan elektirik mühendisliği, makine mühendisliği, merkezi derslik binalarında uygulanmıştır. Bu binaların konumları kampüsün ilk yerleşim kararlarını ifade etmesi bakımından önemli bulunmuş ve kampüs vaziyet planında bu yapılar işaretlenmiştir (Şekil 2-3).

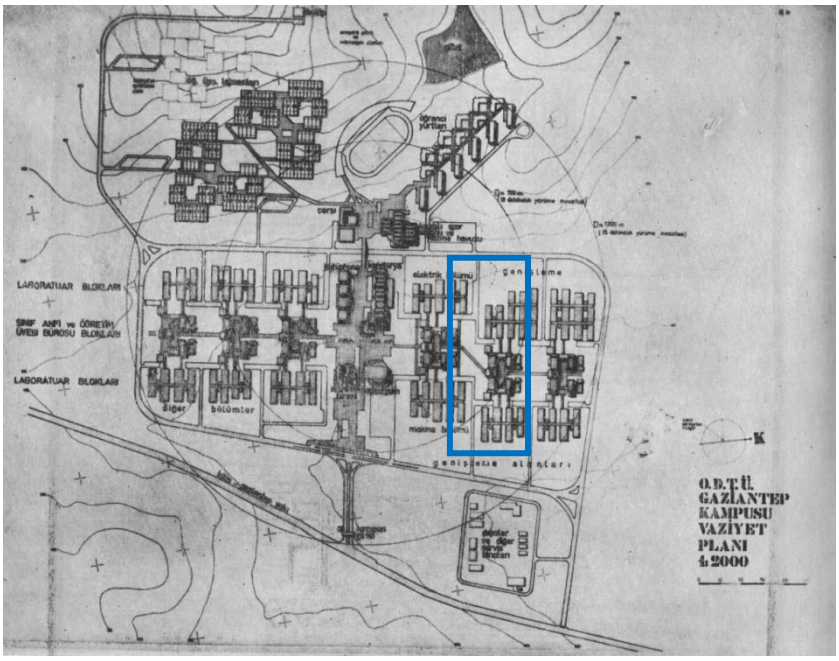

Şekil 28- Gaziantep üniversitesi kampüsünde fakültelerin konumu (Kortan, 1981)

Günümüzde kampüs vaziyet planında var olan yapılar işlenmiş ve ortak alanlar belirtilmiştir. Ortak alanların konumunun değişmediği, yapı yoğunlukları ve yayılımın farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Şekil 29 - Günümüzde kampüste var olan yapılar

1.2.Günümüzde durumu

Alanda, günümüzde, idari merkez ile sosyal merkezin iç içe geçtiği, merkez kampüs içerisinde 20 fakültenin kullanımında 120 bina bulunmaktadır. Bunlardan merkezi derslikler ve labaratuarlar ortak eğitim birimleridir. idari binalar, rektörlük, kütüphane, yemekhaneler, spor salonları ve ticari birimler de tüm kampüs kullanıcıları için ortak alanlardır ve vaziyet planında belirtildiği gibi alanın merkezinde yerleştirilmiştir (Şekil 3).

Gaziantep Üniversitesi bünyesinde 2023 yılı itibariyle 51.761 öğrenci, 1.728 akademik personel ve 3373 idari personel bulunmaktadır (Gaziantep Üniversitesi Hakkında).

2.Ulaşım

Gaziantep Üniversitesi, Türkiye'nin en önemli üniversitelerinden biri olarak bilinmektedir. 20 farklı fakülte ile binlerce öğrenciye eğitim imkanı sunan Gaziantep Üniversitesi, öğrencilerin yüksek öğrenim hedeflerine ulaşmalarını amaç edinmiştir. Ancak, kampüsün büyüklüğü ve öğrenci sayısının artması, öğrencilerin kampüste hareket etmelerini zorlaştırmaktadır. Uzun yürüyüş mesafeleri, sınırlı toplu taşıma seçenekleri, yoğun trafik ve park yeri sorunları, öğrencilerin okula geç kalmasına veya derslerini kaçırmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle kampüs içerisindeki yaya ve araç ulaşımlarının şematize edilebilmesi, ihtiyaçların simülasyonunun yapılabilmesi açısından önemli görülmüştür.

2.1.Mevcut ulaşım akışı

Kampüse erişim beş ana kapıdan sağlanmaktadır. Bu kapıların tamamı yaya sirkülasyonuna açık durumdadır. Kampüsün güneyinde bulunan merkez kapısı araç trafiğine

kapalı bir kapıdır (kapı 1). Ayrıca kampüsün güneydoğu köşesinde bulunan hastane birimleri ile ilişkiyi sağlayan kapı kampus içerisinde bulunana bir güvenlik noktası konumundadır (kapı 4). Araç sirkülasyonları giriş noktaları olan kapılardan (kapı 2-3-4) ok yönünde ifade edilmiştir (mavi akslar). Tüm araçlar kampüsü çevreleyen yolun etrafında dolaşarak ilgili fakülte girişlerine en yakın noktaya kadar gelmekte, mümkünse önünde, değilse yakınında bulunan otoparklara park etmektedir (Şekil 5).

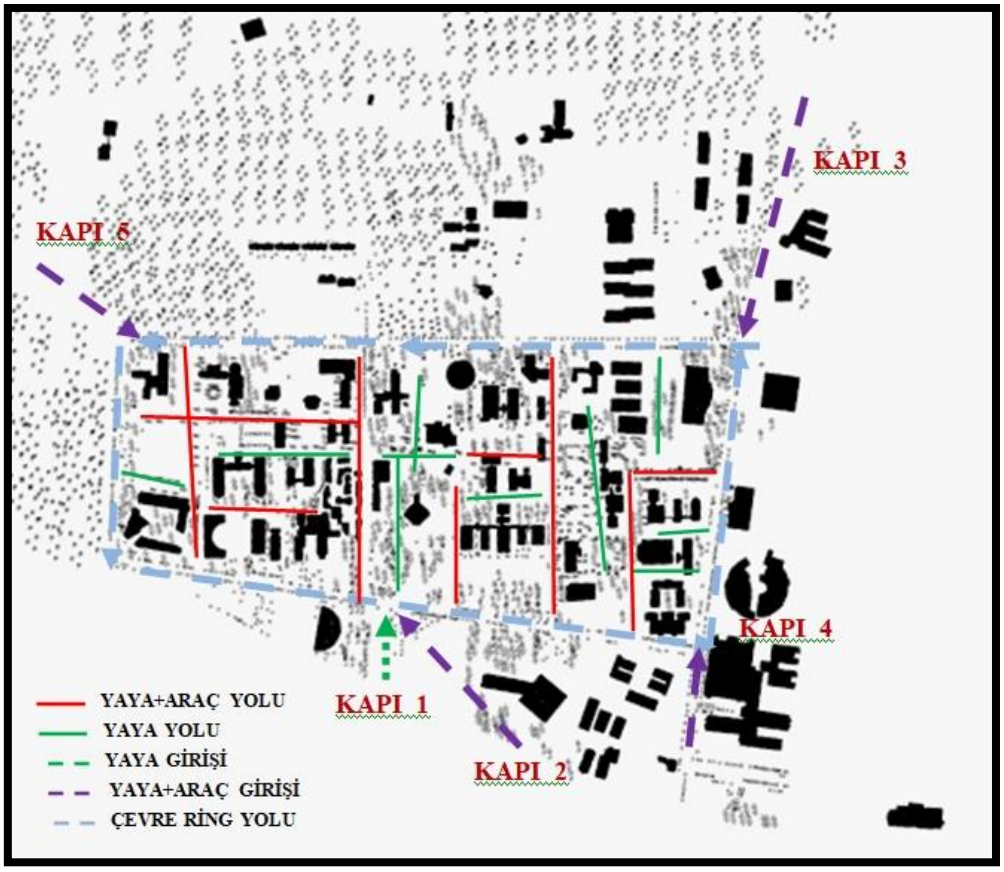

Şekil 30 - Kampüs ulaşım şeması

Kampüs çevresinde dolaşan ana araç ulaşım yolu tüm fakültelere erişimi sağlayan ana sirkülasyon aksıdır. Bu yollara paralel ve dik gelişen ara akslar da araç trafiğine açıktır. Kampüs merkezinde ticari birimlerin bulunduğu sosyal merkez dışında kalan neredeyse tüm akslar araç trafiğine açık durumdadır. Kampüsün ana tasarım kararları doğrultusunda oluşturulan merkezi sosyal alan doğusunda ve batısında bulunan ana trafik aksı ile eğitim birimlerinden ayrılmaktadır. eğitim birimlerinde otoparkların konumuna göre dağınık yerleşmiş şekilde bazı yollar araç ve yaya trafiğine açıkken bazı yollar sadece yaya trafiğine açık durumdadır (Şekil 4).

2.2.Kampüs kullanım analizi

Kampüsün ana kullanıcısının öğrenciler olduğu göz önünde bulundurulmaktadır. Kampüse araçla ya da yaya olarak girmiş olsa da öğrencilerin gün içerisinde ulaşımların büyük çoğunluğunu yaya olarak sağladıkları görülmektedir.

Öğrencilerin gün içerisinde sirkülasyona dahil oldukları ortak gerekliliğin sosyal alanlar olduğu görülmektedir. Her bir fakülteden ayrı ayrı var olan öğrencilerin ortak kullanım mekanları yemekhane, kütüphane, kırtasiye hizmetleri gibi ticari birimlere erişimleridir. Tüm bu fonksiyonların kampüsün merkezinde birbirine yakın konumda bulunmaktadır. Yemekhane kullanımının sınırlı saatlerde olmasından dolayı en yoğun zaman diliminin bu saatte olduğu

düşünülerek 11.30-13.30 saatleri arasında ulaşım yönü çalışmaları yapılmıştır. Fakülte ana bina girişlerinden yemekhane ve sosyal merkez yönüne sirkülasyonlar çalışıldığında fakültelerden çıkarak yemekhaneye gidecek yaya kullanıcının 1-4 akslarını kullandıklar, araçla gidecek kullanıcının 2-4 akslarını kullandıkları görülmektedir(Şekil 5).

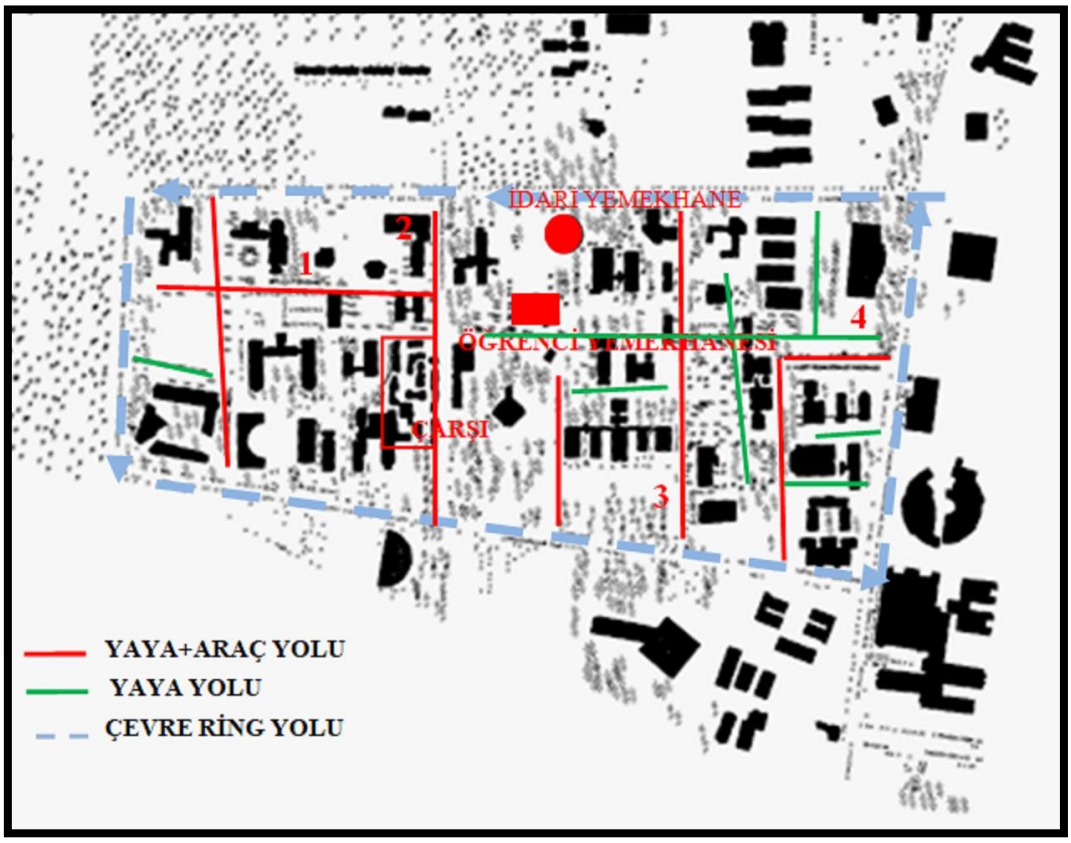

Şekil 31 – Kampüs içi sirkülasyon şeması

İdari personel toplu taşıma araçlarıyla, kampüsün üç yönünde bulunan araç giriş kapılarından bireysel araçlarıyla ya da servis araçlarıyla kampüse giriş yapmaktadırlar. Servislerle kampüse giren araçların park noktası kampus merkez girişinin (kapı 1) kuzeyinde bulunan park alanlarıdır. Personel bu noktadan ilgili bölümlere yaya olarak dağılım sağlamaktadır. Araçlarıyla bireysel olarak gelen personel çalıştıkları binalara en yakın noktadaki otoparklara araçlarını park etmektedir. Araçla giriş yapmayan personelin toplu taşıma ile kampüse giriş yapmaları durumunda kullandıkları tek giriş; merkezi yaya giriş kapısıdır.

Sabah saatlerinde yaya girişinde yaşanan yoğunluğu 08.00 itibari ile önce idari personel girişleri ile başlamak sureti ile saat 10.00 a kadar aralıksız devam ettiği görülmektedir. Araç girişlerinde ise personel, akademisyen ve öğrenci girişleri zamana yayılmış şekilde 8-9 saatleri arasında yoğunlaşmaktadır.

Ayrıca merkezi derslikler de tüm birim öğrencilerinin ortak derslerinin yapıldığı göz önünde bulundurulursa bu yapıda herhangi bir fakülte birim yoğunlu olmamasına rağmen öğrenci ve personel kullanımı mevcuttur.

Kampus içerisindeki otopark noktaları araç sirkülasyonunu yönlendiren önemli bir unsurdur. Kampüste otopark noktaları şematize edilerek belirtilmiştir (Şekil 6).

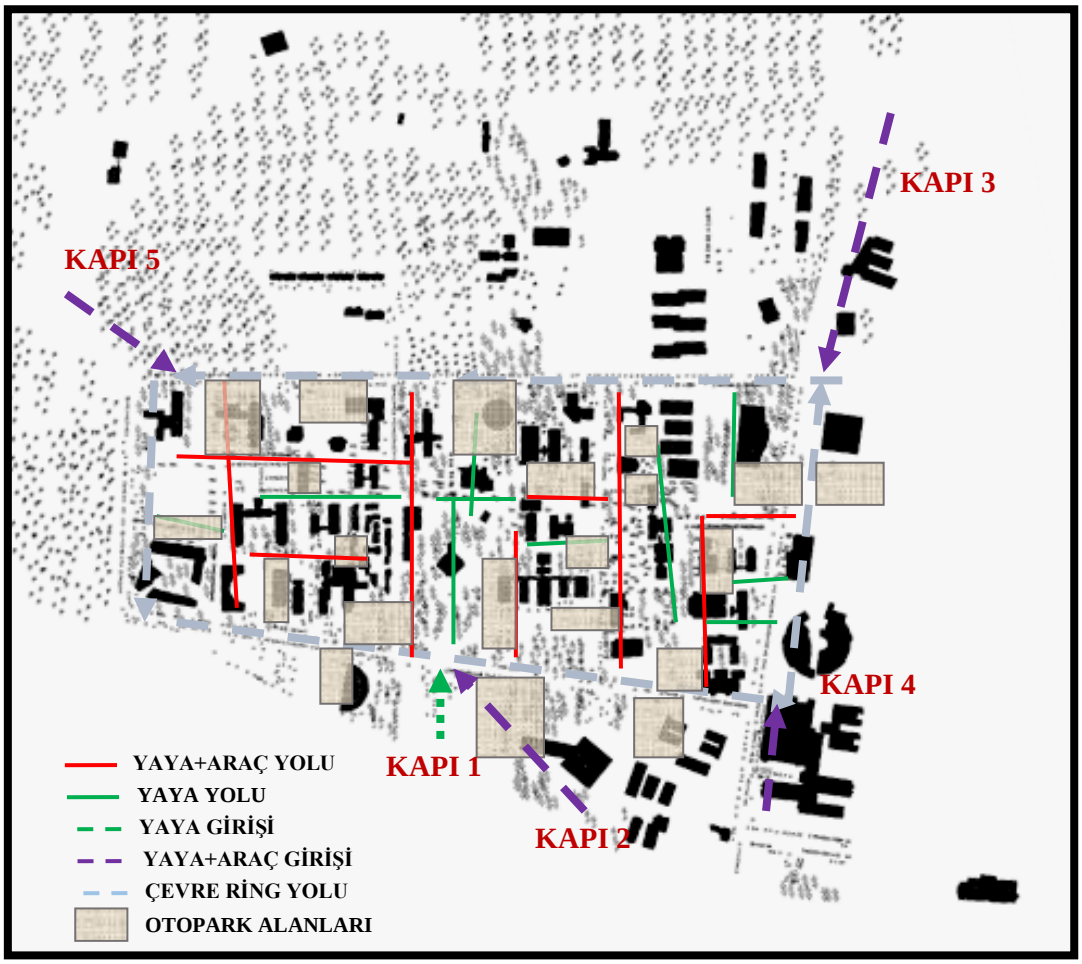

Şekil 32- Otopark alanları ile yapı erişim ilişkileri

Kampüs içerisinde yapı yoğunluğunu baskılayacak kadar fazla otopark alanı olduğu görülmektedir. Her fakültenin en yakın noktasında konumlanan otopark alanları yerleşkenin ana kullanıcısının araçlı kullanıcılar olduğu öngörüsüyle yerleştirilmiştir. İdari yemekhane ve kütüphanenin ortasında bulunan merkezi otopark öğrenci yemekhanesine de erişim sağlamaktadır. 2 ve 3 numaralı araç yolları kampüsün merkezi ortak alanlarına erişim veren akslardır. Bu akslara bağlanan otoparklar ortak alanları besleyen otoparklardır. Kampüs çevre ring yolu üzerinde güneyde bulunan otopark alanları yerleşkenin kültür merkezi birimlerinin çevreleyen misafir otoparklarıdır. Bu otopaklar gün içerisinde personel servis araçlarının otoparkı olarak kullanılmaktadır.

Kampüste bulunan orman alanları yapı ve yol düzenlemelerinde sınırlayıcı faktör olarak çalışılmıştır. Otopark yönelimleri ya da yol düzenlemelerinin yeşil alan kullanımları nedeniyle sınırlandırıldığı görülmektedir. Kampüsün ring lonu dışında kalan alanlarında güneyde kültür merkezinin çok amaçlı salonları sınır oluşturur nitelikte iken kuzeyde ise orman alanları sınır belirlemektedir. Kampüsün doğal bir çevrede olmasını sağlayan güçlü bir orman dokusunun görüldüğü bu kısımda lojmanlar, restoranlar ve yurtlar konumlanmaktadır.

3.Sonuç ve öneriler

Yapılan çalışma ile gün içerisinde kampüsün kuzeybatı yönündeki ana aks üzerinde yoğun araç kullanımı olduğu görülmektedir. Kampüsün merkezinde bulunan sosyal alanların çevresinde yaya yoğunluğunun en üst seviyede olduğu saptanmıştır. Bu alanda yaya kullanımı ile iç içe geçmiş şekilde araç trafiği olduğu bu trafiğin yaya güvenliğini tehdit eder noktada olduğu görülmektedir.

Kampüsün merkezinde yayalaştırılan alanların çok yakınında bulunan otopark alanlarının bu alanlardaki araç trafiğini arttırdığı düşünülmektedir. Otopark alanlarında giriş çıkış noktalarının ara akslardan beslenmesi ve bu akslarda yaya yoğunluğunun fazla olması kampus içi yaya güvenliği açısından sorun oluşturmaktadır. Otopark alanlarının kampüs ring hattı üzerinde ancak yaya alanlarına temas etmeyen noktalarda düzenlenmesi gerekmektedir. Her fakültenin en yakın noktasında konumlanan otopark alanları yerleşkenin ana kullanıcısının araçlı kullanıcılar olduğu öngörüsüyle yerleştirilmiştir. Kampüste ana kullanıcının yaya olarak kampüsü kullanan öğrenciler olduğu öngörülürse alanın özellikle yaya sirkülasyonlarıyla çakışan kısımlarında otopark çözümlemelerinin kaldırılması gerektiği görülmektedir. Bu nedenle çevre ring yolu üzerinde ve 2-3 nolu dik akslar üzerinde bulunan otoparklar dışındaki tüm otoparkların kaldırılması ve yayaylara hizmet edecek yeşil alanlara dönüştürülmesi önerilmektedir.

Gaziantep Üniversitesi kampüsünde tüm eğitim yapılarını çevreleyen ana aks araç yoğunluğu yüksek olan bir akstır. Bütün fakültelerin otopark erişimi bu aks üzerinde olmalı iç akslar sadece yaya ve bisiklet trafiğine açık düzenlenmelidir. Kampüsü çevreleyen ana aksa alternatif olacak şekilde kampüsün güneyindeki fizik fakültesi ile tekstil fakültesinin arasından geçen aks güçlendirilerek eğitim adası içerisindeki doğu batı yönü geçişleri sağlanmalıdır. Çarşının güneyindeki merkezi dersliğin etrafındaki yol kapatılarak buraya bisiklet otoparkları ve yayalar için minimum taşıma aracı durak noktası yerleştirilmelidir. Yayalaştırılan alanlarda bisiklet yolları tasarlanması sürdürülebilir çevreci bir yaklaşımla kampüs içerisinde erişim kolaylığı sağlaması bakımından önemli görülmektedir.

Kampüse giriş kapılarının yakınında konumlanacak otopark noktaları ile öğrenciler ve idari personel araçlarının kampüs içerisinde yoğunluk yaratması engellenmesi önerilmektedir. Bu noktalarda toplu taşıma ve bisiklet otoparklarına bağlantı sağlanması kampüs içi yaya ulaşımını kolaylaştırabilecektir.

Kampus çevresindeki ana aksın kuzeyindeki kısımda ciddi otopark sorunu gözlemlenmektedir. Kampüsün 2 ve 3 numaralı çıkışları arasında kalan bu aks tıp fakültesi acil kapısı bağlantısı olmasından dolayı ambulans yolu olarak da kullanılmaktadır. Bu aks üzerinde idari düzen sağlanarak yol üzerine park yapılması engellenmelidir. Kuzeydeki kısım dışında kalan, kampus çevresindeki ana ring hattı boyunca en az 60 metrede bir otobüs durakları tesis edilmeli, öğrenciler için yağmur ve güneşten koruyacak nitelikte bekleme noktaları tasarlanmalıdır.

Kampus ring hattı boyunca yol genişliği değiştirilmelidir. Yol 3 şerit araç 1 şerit bisiklet yolu olacak şekilde düzenlenmeli orta şerit sağa ve sola dönecek araçlar için paylaşımlı yol olarak kullanılmalıdır. Hattın en dışta kalan şeridi üzerinde otobüs durağı ve park cepleri ağaçların izin verdiği alanlarda yol genişletmek suretiyle düzenlenmelidir.

Yapılan çalışma ile Gaziantep Üniversitesi merkez kampüsünde yerleşke içerisinde sirkülasyon sorunları irdelenerek öğrenci odaklı çevreci ve sürdürülebilir çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Merkezden hızlı bir şekilde yayılarak yapılaşan kampüste yüz ölçümü genişlerdiğinden ulaşımda sadece yaya odaklı çözümlere gitmek mümkün görülmemektedir. Yaya ulaşımını kolaylaştıracak alternetif yaklaşımlar bisikler ve ellektirikli toplu taşıma araçları olarak önerilmektedir.

Kaynakça

Gaziantep Üniversitesi Hakkında. (tarih yok). Nisan 24, 2023 tarihinde Gaziantep Üniversitesi: https://www.gantep.edu.tr/static3/?static_ID=20256204 adresinden alındı

Kortan, E. (1981). *Çağdaş Üniversite Kampusları Tasarımı.* Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

Shafiee, M. M., & Seyyed, A. G. (2019). Rethinking Campus Design: Alternative Approaches to Transforming University Spaces. *Journal of Architectural Engineering and Desing Management* , 97-114.

Sönmezler, K. (1995). *Üniversiteler.* İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

Yekrek, T. (1999). Üniversite Kampüsleri Yerleşim SİstemlerinIn Fiziksel Planlamayla Olan İlişkisi ve Önemi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

Artan Çimento Fiyatları ve Nedenleri

Mustafa SOLMAZ[1]

Giriş

Yakın dönemlerden itibaren dünyada olduğu gibi Türkiye'de de konut fiyatları oldukça yükselmiştir ve bu durum insanların ev almalarını imkânsız hale getirmiştir. Elbette her dönemde olduğu gibi zengin ve varlıklı kimseler bu dönemde de evlerini almışlar ve zenginliklerine zenginlik katmışlardır. İmkânları elverdiği için fiyatlar yükselmesine rağmen yine de ev sahibi olabilmişler ve zamanla da bu evlerinin fiyatları daha çok yükselmiştir. Orta ve altkesim grubunda yer alanlar ise artan fiyatlar nedeniyle daha çok ev alamaz hale gelmişlerdir.

Artan ev fiyatları, kira ücretlerini de yükseltmiştir. Çok kısa bir süre içerisinde kiralar da ikiye ya da üçe katlanmıştır. Özellikle de İstanbul gibi büyük şehirlerde artan kira fiyatları nedeniyle birçok insan yer değiştirmiş, kentin daha ucuz semtlerine hareket etmek zorunda kalmışlardır. Zamanla buralardaki kira ve ev fiyatları da yükselmiştir. Fiyatlardaki bu yükselme sadece İstanbul gibi yerlerle de sınırlı kalmamış, ülkemizin birçok yerine sirayet etmiştir (URL-1).

Şubat 2022'de Merkez Bankası'nın açıkladığı verilere göre son bir yıl içerisinde (Şubat 2021-Şubat 2022 arasında) konut fiyatları %96.4 artmıştır (Cantürk, 2022; URL-2). Her ne kadar resmi rakamlar böyle olsa da bölge farklılıkları ve piyasa canlılığı nedeniyle sonuçlar daha farklı olmuştur. Konut ve kira ücreti artışları sektör temsilcilerine göre genel olarak 3 katına çıkmıştır. Öyle ki sektörün tarihinde hiçbir zaman kısa bir süre içerisinde böyle bir artış görülmemiştir. Dövizdeki artış bile konut fiyatlarındaki yükselişe yetişememiştir. "Eylül'den beri Dolar/TL kuru yüzde 80 arttı ama gayrimenkul fiyatlarındaki artış neredeyse bunun iki katı. Yani gayri menkul fiyatları tarihte ilk kez doların önüne geçti." (Öztürk, 2022a).

Konut fiyatlarını dövizdeki yükselmeden daha çok arttıran nedenlerin genel olarak a) enflasyondan korunma amacıyla yapılan konut yatırımları, b) kurun yükselmesiyle birlikte artan inşaat maliyetleri, c) arz yetersizliği, d) yabancı etkisi (yabancıya konut satışı), e) Covid-19 sonrası yeni yaşam tarzının fiyatlara etkisi (ailelerde ekstra odalara ihtiyaç oluşması) şeklinde olduklarını söyleyebiliriz (Öztürk, 2022b). Değinilmiş olan nedenlerin hepsi de konut fiyatlarının yükselmesine belirli bir düzeyde etki etmektedir. Fakat bunlardan en önemlisi hiç kuşkusuz kurun yükselmesiyle birlikte artan inşaat maliyetleridir. Konut fiyatları kurun yükselmesinden daha fazla artmışsa o zaman, kurun yükselmesiyle birlikte artan inşaat maliyetleri ev fiyatlarının yükselmesinin nasıl önde gelen nedeni olabilir?

Aslında söz konusu olan şey, inşaat maliyetlerinin kur'dan daha yüksek düzeyde bir artış göstermesidir. Bu da Covid-19 sonrası oluşan arz yetersizliğinin, kapanmaların ve yasakların gevşemesiyle birlikte artan talebi karşılayamaz hale gelmesinden kaynaklanır. Bahsedilen olumsuzluğa bir de lojistiğin zarar görmüş olması eklenince, 2021'den itibaren

[1] Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Orcid: 0000-0002-3323-7448.

dünyada hammadde fiyatlarında ciddi oranda artış gerçekleşmiştir. Bu durum inşaat malzemelerinin de artmasına ve maliyetlerin yükselmesine neden olmuştur.

Uzmanlara göre inşaat kalemleri bu süreçte genel olarak 4 katına yükselmiştir fakat konut fiyatları 2.5 veya 3 kat artmıştır. Bu durum da konut fiyatlarının daha çok artacağı anlamına gelir (Cantürk, 2022). Demirin tonu iki yılda %352 artmıştır. Seramik %273, PVC %101 yükselmiştir (Güngör, 2022). Ocak 2022'de laminant parke 82 lirayken, Nisan 2022'de 130 TL'ye çıkmıştır (Cantürk, 2022). Kum, çakıl vb. fiyatları da oldukça yükselmiştir. En önemli fiyat artışı ise hiç kuşkusuz çimento'da olmuştur. Bir yıl içerisinde çimentonun ton fiyatı 210-220 seviyelerinden 1000 TL ve üstüne çıkmıştır. 50 kg'lık çimento fiyatları ise 14 TL'den 100 TL civarına kadar yükselmiştir. Zaman zaman fiyatlarda düşmeler veya yükselmeler seyretse de genel olarak bu düzeylerde seyretmiştir.

Yapmış olduğumuz çalışma da yükselen konut fiyatlarının önemli bir malzemesi olan çimentonun fiyatının neden yükseldiğini göstermeye çalışacaktır. Bunun için öncelikle tarihsel olarak çimento fiyatlarındaki yükselmeler gösterilmeye çalışılacak, okuyucuya genel bir fikir verilecektir. Sonra ise nedenler konusu üzerine yoğunlaşılacak ve onlardan en önemlisi tespit edilecektir.

I. Artan Çimento Fiyatlarının Yakın Dönemli Tarihsel Seyri

Çimento ilk defa 1820'lerde ortaya çıkmıştır ve Joseph Aspdin adlı bir İngiliz tarafından icat edilmiştir. Aspdin, kalker ve kil'i karıştırarak pişirmiş ve ilk çimentoyu üretmiştir (URL-3). Kalker ve kil'in belli oranlarda karıştırılıp ısıtılması sonucunda çimento üretilir. Bu açıdan çimentonun hammaddesi topraktır yani dışarıdan getirilmemektedir. Fakat bu durum çimento üretiminin bütünüyle dışarıya bağımlı olmaktan uzak olduğu anlamına gelemez. Özellikle de kalker ve kilin karıştırılıp ısıtılması, pişirilmesi süreci büyük ölçüde, %65-%80 oranında enerjiye bağımlıdır. Ülke olarak enerjiyi büyük oranda dışarıdan ithal ettiğimiz için bu ısıtılma, pişirilme sürecinde enerjiden kaynaklı olarak dışarıya bağımlı olduğumuz söylenebilir.

Modern dönemin mimarisi büyük oranda çimentoya dayanmıştır. Evlerimiz, okullarımız, kamu dairelerimiz vb. bütün binalarımız bugün büyük oranda çimento vasıtasıyla üretilmektedir. Çimentoya bağımlılık mimaride büyük oranda artmıştır. Bu durumda çimentodaki fiyat artışlarının, konut fiyatlarının yükselmesine etki ettiğini söyleyebiliriz.

Türkiye'de yakın zamanlardan itibaren çimento fiyatları ciddi oranda yükselmiştir. Şimdi sırasıyla bu süreci görmeye çalışalım. Yakın zamanlardaki ilk yükselişin 2016'larda olduğunu söyleyebiliriz. 2016 yılının Ocak ayında Çimento fiyatlarına önemli bir artış yapılmıştır. Çimento fiyatlarına %35'lik bir zam yapılmıştır, bu durum da dikkati çekmiştir. 2016 yılında İzmir'deki çimento fiyatlarına yapılan bu artıştan sonra Torbalı Ticaret Odası Başkanı, "İzmir'de tepki yok diye çimento ve beton santralleri kartel oluşturmuş. Kafalarına göre zam yapıyor" demiştir (URL-4). Bu durum üzerine Torbalı Ticaret Odası'nın öncülüğünde ilçede faaliyet gösteren 200 müteahhit ayaklanmış ve bir eylem planı hazırlamışlardır. Eylem kısa süre içerisinde İzmir geneline yayılmış ve yılda beş bin konutun üretildiği Torbalı'da on beş gün boyunca müteahhitler çimento firmalarından herhangi bir alım yapmamışlardır. Müteahhitlerin beton dökmeme eylemi sonucunda çimento firmaları geri adım atmışlar ve fiyatları geri çekmişlerdir. Ayrıca Rekabet Kurumu da altı çimento fabrikasına 4 ila 15 milyon arasında para cezası kesmiştir (Torbalı Ticaret Odası, ?). Toplamda ise Ege Bölgesi'ndeki çimentoculara 71 milyon lira para cezası kesilmiştir (URL-4). Tüm bu karşı çıkışlara ve cezalara bağlı olarak o dönemler çimento fiyatları biraz düşse de sonraları böyle devam etmemiş, artışı sürdürmüştür.

Döviz kurunun yükselmesi nedeniyle 2017'nin sonlarında ve 2018'in başlarında yine çimento fiyatları artmaya başlamıştır. 2018 yılının başından itibaren çimento fiyatlarına, döviz kurundan kaynaklı olarak %15 oranında zam yapılacağı belirtilmiştir (URL-5). 2019 yılında da çimento fiyatları artmıştır ve bu durum çimento fabrikalarına yönelik ciddi eleştiriler yöneltilmesine yol açmıştır. Yöneltilen eleştirilere çimento üreticileri karşı çıkmışlardır. O dönemlerdeki Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği (TÇMB) Yönetim Kurulu Başkanı, bu eleştirilerin haksız olduğunu belirtmiştir. "Kamuoyunda hala çimentocular zam yaptıkları için konut fiyatları artıyor diye bir yanlış söylem var. Bu tamamen yanlış. Binaların cinsine göre bir inşaatın maliyeti içinde çimentonun payı yüzde 2 ile 4 civarında" demiştir (URL-6). Yine başkan buna benzer bir şekilde beton fiyatları arttığında bunun çimento'dan kaynaklandığına dair bir izlenim oluştuğunu oysa bunun doğru olmadığını belirtmiştir. Ona göre betonun içinde çimentonun maliyeti yaklaşık üçte bir civarındadır. Beton bugün 100 lira ise bunun 33 lirası çimentodur. Bir inşaatın maliyeti içerisinde ise çimentonun değeri % 2 ile %4 civarındadır (URL-6).

2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkan ve dünyayı etkisi altına alan Covid-19 nedeniyle ise genel olarak 2020 yılında bir canlılık görülmemiştir. 2020 yılında hem fabrikalara kilit vurulduğu için arz kısıtlanmış hem dışarıya çıkış yasakları ve kapanmalar dolayısıyla talep daralmış hem de lojistik büyük yara almıştır. Fakat 2021 yılında ülkelerin açılmaya, yasakların kaldırılmaya başlanmasıyla birlikte genel olarak talep artmıştır. Salgın nedeniyle 2020 yılında arz kısıtlandığı için bu talebe yetişilememiştir. Ayrıca iller ve ülkeler arası seyahatler de kısıtlandığı için lojistiğin darbe alması bu sürece olumsuz yönde etki etmiştir.

2021 yılında artan talep, bunu karşılayamayan kısıtlı arz ve bozulan lojistik nedeniyle birçok ürün gibi çimento fiyatları da yükselmeye başlamıştır. Özellikle de Ağustos 2021 yılından itibaren çimento fiyatları ciddi oranda artmaya başlamıştır. Bir önceki yıl çimentonun ton fiyatı 160 lira iken; Ağustos 2021'de 500 liraya yükselmiştir (URL-7). Artan fiyatlar nedeniyle İnşaat Müteahhitleri Konfederasyonu (İMKON), protesto kararı almış ve 2 Eylül'de iş bırakmaya gideceğini açıklamıştır. İş bırakma çağrısının ardından İMKON önderliğinde Mersin, Antalya, Elazığ şubeleri destek vermişlerdir. Ancak İMKON başkanı bu örgütlü çağrının engellendiğini, Twitter hesaplarının kapatıldığını ifade etmiştir (Çeri, 2021). O dönemler Adana Kamu Müteahhitleri Derneği (AKAMDER) Başkanı da altı ay içerisinde çimento fiyatlarının %175 arttığını ve bir an önce düşürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ev fiyatlarının düşmesinin çimento fiyatlarının düşmesine bağlı olduğunu ifade etmiştir (URL-8). AKAMDER'in başkanına göre bir önceki yıl çimentonun ton fiyatı, 210-220 civarında iken bahsettiği dönemde %175 artışla 440 liraya yükselmiştir (URL-9). Oysa başkanın bu söylediği fiyatları daha önceki bir tarihe aittir. Çünkü İMKON'un Ağustos 2021'deki yapmış olduğu açıklamaya göre çimentonun fiyatı 500 liraya yükselmiştir. AKAMDER başkanı ise Eylül 2021'de çimentonun ton fiyatının 440 lira olduğunu söylemiştir. Bölgesel fiyat farklılıkları ve lojistik maliyetleri de dikkate alındığında başkanın belirtmiş olduğu rakamların da doğru olabileceğini belirtmek gereklidir.

Aralık 2021 itibariyle ise çimentonun tonu 600 liraya kadar ulaşmıştır. Yani 2021 yılı içinde genel olarak çimentonun tonu, 210-220 liradan 600 liraya kadar yükselmiştir. 2022 yılının başında başka deyişle Ocak 2022 tarihinde ise çimentonun tonuna 100 lira daha zam yapılacağı ve ton fiyatının 700 liraya yükseleceği belirtilmiştir (İlhan, 2021). Her ne kadar bu şekilde ifade edilse de Şubat 2021 itibariyle çimentonun ton fiyatı 650 lira olmuştur. Fakat 1 Mart'tan itibaren çimentoya yeni bir zam geleceği ifade edilmiştir. Buna göre 650 olan çimentonun ton fiyatı, Mart ayından itibaren 150 liralık ek bir zamla 800 liraya çıkacaktır (Alagöz, 2022). Fakat beklenmedik bir şey olunca, Rusya-Ukrayna Savaşı ortaya çıkınca

tedarik zincirinde ciddi aksamalar meydana gelmiş ve çimentonun tonu 800 liraya değil, Mart ve Nisan aylarında 1000 liraya yükselmiştir (URL-10; URL-11; Kütük, 2022). Bahsedilmiş olan rakamların üzerine şu ana kadar çıkmış olsa da bizim yapacağımız şey, bundan sonra fiyat yükselmelerinin nedenleri üzerine yoğunlaşmaktır.

II. Artan Çimento Fiyatlarının Nedenleri

Çimento fiyatlarının artmasının nedenlerinden birisi, döviz kurunun yükselmesidir. Bu gerekçenin en azından 2017'den itibaren öne sürüldüğünü söylemek mümkündür (URL-5). Dolar yükseldiği için çimento fiyatlarının yükseldiği ifade edilmiştir. Bu durumda doların düşmesi halinde çimento fiyatlarının da düşeceği gibi bir sonuç çıkarabiliriz. Fakat öyle olmamıştır. 2021 yılının Eylül ayından itibaren ülkemizde politika faizini düşürmeye yönelik atılan adımlar nedeniyle, bu dönemden itibaren döviz kuru yükselmiştir. Ancak Aralık 2021'de Kur Korumalı Mevduata geçilmesiyle birlikte 18 liraya kadar yükselmiş olan dolar, 10.45'lere kadar düşmüştür. Sonra 12-13 lira seviyesinde hareket etmiştir. Bu dönemde dolar düşmesine rağmen çimento fiyatlarında herhangi bir gerileme olmamıştır. "Şimdi dolarda sert düşüş oldu. Ancak biz indirim beklerken, yeni yıla zamla gireceğiz. 100 TL zam yapacaklar. Böylece fiyatı 700 TL'ye çıkacak. Piyasa bunu nasıl kabul edecek onu düşünüyoruz" (İlhan, 2021).

Doların düşmesine rağmen çimento fiyatlarının gerilememesine yönelik itirazlar üzerine çimento üreticileri, fiyatların yükselmesinin asıl nedeninin artan enerji maliyetleri olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre döviz kurlarındaki gerilemeden ziyade enerji fiyatlarında düşme olması gereklidir (URL-12; URL-13). Bu durumda çimento fiyatlarının yükselmesinin ikinci gerekçesinin, enerji fiyatlarının artması olduğunu söyleyebiliriz.

Çimento üreticileri hammadde bakımından değil, enerji bakımından dışarıya bağımlı olduklarını ifade ediyorlar. Onlara göre maliyetin %80'i enerjiden oluşmaktadır. Bu durumda enerji fiyatlarının yükselmesi, çimento fiyatlarını da arttırmaktadır.

Çimentonun üretilmesinde özellikle de petrokok kömürü, linyit, elektrik ve doğal gaz gibi enerji kaynakları kullanılmaktadır. Bu noktada Kasım 2021 itibariyle kok ve rafine petrol ürünlerinde %145,94, ham petrol ve doğal gazda %116,51'lık bir yükselme olmuştur (Hacaloğlu, 2021). 2021 yılında enerji ürünlerindeki bu yükselme temelde arzın yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Pandemi döneminde azalan arz, yasakların gevşediği 2021 yılındaki artan talebi karşılayamaz hale gelmiştir ve bu durum da enerji fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. 2021 yılının Şubat ayında Rusya-Ukrayna Savaşı'nın patlak vermesiyle enerji fiyatları daha da yükselmiştir ve Mart ile Nisan 2022 döneminde olduğu gibi çimentonun ton fiyatının 1000 liranın üzerine çıkmasına neden olmuştur. Bu yönüyle enerji fiyatlarındaki yükselmenin çimentodaki fiyat artışlarının gerekçesi olduğu yönündeki iddialar belirli ölçüde haklılık kazanmaktadır. Zaten TÜRKÇİMENTO ve Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası (ÇEİS)'dan da benzeri açıklamalar yapılmıştır. Buna göre Ağustos 2021 itibariyle petrokok fiyatları Temmuz 2020'ye göre %270, ithal kömür %193, elektrik %64 artmıştır (Çeri, 2021). Buna sonradan gelen zamların da eklenmesi çimentonun fiyatının daha çok yükselmesine neden olmuştur.

Dahası enerji fiyatlarının yükselmesi, çimentonun lojistik masraflarının da artmasına neden olmuştur (URL-14). Bu durum da çimentonun ton ve kg başına maliyetini daha çok arttırmıştır.

Genel olarak enerji fiyatlarının yükselmesi ile çimento fiyatlarındaki artış arasında kesin bir nedensellik kurabilir miyiz o zaman? Hiç kuşkusuz ne kadar makul görünse de hayır. Aralık 2021 tarihinde İMKON başkanının yaptığı açıklamaya göre çimentonun ton fiyatında genel

olarak %400'lük bir artış olmuştur. Peki enerji fiyatlarında gerçekten bu dönemde %400'lük bir artış olmuş mudur? İMKON başkanına göre madem bu kadar artış olmamıştır, o zaman nasıl olur da çimentonun ton fiyatı 150 liradan 600 liraya yükselmiştir o dönemde. Başkanın söylediklerini analiz etmek gerekirse öncelikle çimentonun ton fiyatının 150'den 600'e çıkması, %400'lük değil, %300'lük bir artış anlamına gelir. Peki o zaman, enerji fiyatlarında %300'lük bir artış mı olmuştur o zamanlar. Bu noktada çimento üreticilerinin açıklamalarına baktığımızda, kömür ve benzeri enerji kaynaklarına yapılan zamların en fazla %270 civarında olduğunu söyleyebiliriz (URL-14; Çeri, 2021). Açıklamayı yapan çimento üreticileri ve sendikalarıdır. Ağustos ayında vermiş oldukları yukarıdaki bilgilere göre petrokok kömürü %270, ithal kömür %193, elektrik %64 artmıştır. Oysa bizim erişmiş olduğumuz yukarıdaki verilere göre Kasım 2021 itibariyle kok ve rafine ürünlerinde %145,94 bir artış olmuştur. Acaba hangisi doğrudur? Açıkçası bu noktada bir şey diyemiyoruz. Fakat birebir uyuşmasa da enerji fiyatlarındaki yükselmenin çimento fiyatlarındaki artışın tek nedeni olmasa da önemli bir sebebi olduğunu söyleyebiliriz.

Enerji fiyatlarının artmasına bağlı olarak çimento fiyatlarının yükselmesine yalnızca ülkemizde rastlanmamıştır. Benzer şekilde bugün dünyanın birçok ülkesinde enerji fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak çimento ücretleri, buna bağlı olarak konut fiyatları yükselmiştir. İngiltere'de 2021'in ilk ve üçüncü çeyreği arasında içinde çimentonun da bulunduğu, tuğla, fayans vb. ilgili maddelerin ücretleri %24 artış göstermiştir. Şubat 2022 ile Haziran 2022 arasında ise %20 artışın olduğunu söyleyebiliriz (Caon, 2022). Lafarge Çimento Şirketi'nin Orta Avrupa CEO'su Berthold Kren, Avusturya'da salgın sırasında ve sonrasında hiç de kötü bir performans sergilemediklerini fakat enerji fiyatlarının yükselmesinin çimento ve beton fiyatlarını arttırdığını söylemiştir. Ona göre Mayıs 2022 itibariyle betonun tonu, 70 Euro civarına çıkmıştır (Ortner, 2021). Enerji özellikle de kömür kaynaklı çimento fiyatlarının yükselmesine yalnızca Avrupa ülkelerinde değil, Hindistan'da da rastlanmıştır. Buna göre kömür fiyatları ton başına önceden 60-70 dolar civarındayken, Mart 2022 itibariyle 200 dolara çıkmış, 400 dolara ulaşması da mümkün görünmektedir. Bu durum da yükselen çimento fiyatlarının daha da çok artmasına neden olacaktır (URL-15; Dave, 2022).

Çimento fiyatlarının yükselmesinin üçüncü nedeni, işçilik ücretlerinin artmasıyla ilişkilidir. Buna göre asgari ücrete ve diğer çalışanlara gelen zam, çimento maliyetinin de daha çok artmasına ve fiyatların yükselmesine neden olmaktadır.

Çimentodaki fiyat artışının dördüncü nedeni, üretilmiş olan ürünün paketlenmesinde kullanılan kâğıt fiyatlarının artışıdır (URL-11). Ülkemizde 2020 yılının Eylül ayından itibaren fiyatı artan önde gelen ürünlerden birisi de kâğıt olmuştur. Bu dönemde kâğıt ve kâğıt ürünlerinin fiyatlarında %34,98'lik bir yükselme olmuştur (URL-16). Artan kâğıt fiyatları, çimentonun da maliyetinin yükselmesine neden olmuştur.

Çimento fiyatlarının yükselmesinin beşinci gerekçesi, sektörde yeterince şirketin olmaması ve kartel oluşumudur. Yüksek sermaye gerektiren bu sektörde piyasa koşullarını sağlayabilecek yeterlilikte üreticinin az sayıda olması veya sektörde faaliyet gösterme noktasında isteksiz olması, çimento üretiminin daha sınırlı sayıda şirketin elinde toplanmasına ve piyasa fiyatının onlar tarafından belirlenmesine yol açmaktadır (Göçmez, 2022).

Çimento fiyatlarının yükselmesinin altıncı nedeni, yukarıdaki gerekçeyle uyumlu olarak içerdeki sınırlı sayıda şirketin çimento fiyatlarını ihracat fiyatlarıyla ülke içerisine satmalarıdır. 2021 yılından itibaren salgın yasaklarının gevşetilmesiyle birlikte talep dünyada önemli oranda artmış ve bu durum üreticilerin yurtdışı piyasalara yönelmesine neden olmuştur (Güngör, 2022). Daha fazla ücret ve kâr vaat eden yurt dışı piyasalarına yöneliş, ülke içindeki fiyatların

artmasına neden olmuştur. Fakat hükümetin bu noktada almış olduğu çeşitli sınırlandırıcı tedbirler belli süre etki etse de (URL-12) tam anlamıyla başarılı olunamamış ve üretici aynı malı ihracattan daha yüksek bir fiyata ülke içerisine satmaya çalışmıştır. "İhracat azalınca iç piyasada ürünün ucuzlaması beklenirken aksi oluyor. Biz ucuzlaması biryana, ihracat rakamları ile iç piyasaya vermelerine razıyız. İhracat rakamı 52 Dolar, maliyetleri düşünce 40-42 dolar. Yurtiçinde üreticiler olarak biz bu rakamla alamıyoruz" (Alagöz, 2022).

Çimento fiyatlarının yükselmesinin açıklanmış olan altı nedeni olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenlerden en önemlisi ise hiç kuşkusuz enerji fiyatlarının yükselmesidir. Çimento üretim süreci, %80 oranında enerjiye bağımlıdır. Bu durum da enerji fiyatlarındaki bir oynamanın, çimento ücretlerini de etkileyeceği anlamına gelir. O zaman çimento fiyatlarının artmasının veya düşmesinin nedeninin büyük oranda enerjiye bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Konut sektöründeki fiyat artışının birçok nedeni olmuştur ve bunların içerisinde özellikle de inşaat kalemlerindeki yaşanan fiyat yükselişleri önemli bir yere sahip olmuştur. Yapılmış olan bu çalışmada ise konut maliyetini oluşturan inşaat kalemlerinden yalnızca birisine, çimento'ya yoğunlaşılmıştır. Çimento fiyatlarının artmasının döviz kurunun yükselmesi, işçilik ücretlerinin artışı, paketleme kâğıt fiyatlarının yükselmesi, yeterli sayıda şirketin olmaması, ihracaat fiyatıyla içeride satılması ve enerji maliyetlerinin artması gibi birçok nedeni vardır. Fakat bunlardan özellikle daha çok etki edeni, enerji maliyetlerinin yükselmesidir.

Çimento temelde kil ve kalker'in pişirilmesi sürecinden oluşan bir malzemedir. Bu işlem sürecinde enerjiye bağımlılık yüksektir. Özellikle de salgın öncesinde fosil yakıtlarının azaltılması yönünde alınan uluslararası kararlar ve salgın sırasında azalan arz, salgın sonrasında ise artan talep enerji fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Bu duruma bir de Rusya-Ukrayna Savaşı'nın doğurduğu enerji krizinin eklemlenmesi, çimento fiyatlarının oldukça yükselmesine neden olmuştur.

Çimento fiyatlarının yükselmesinin diğer şeylerle birlikte en önde gelen nedeni enerji fiyatlarının artması ise bu durumda yetkililerin özellikle de enerji fiyatlarını düşürecek uygulamalara başvurmaları gereklidir. Hiç kuşkusuz bu kolay bir şey değildir, ülkemiz enerji bakımından büyük oranda dışarıya bağımlı bir memlekettir. Ülkemiz ve yetkilileri, hem uluslararası alanda hem de ulusal çapta enerji fiyatlarını düşürecek şekilde hareket etmelidirler. Uluslararası platformlarda bu amaçla hareket etmelidirler, ulusal çapta ise alternatif yollara başvurabilmelidirler.

KAYNAKÇA

ALAGÖZ Gülistan (27 Şubat 2022), "Şantiyelerde çimento problemi", Hürriyet, Erişim Adresi: https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/santiyelerde-cimento-problemi-42011977, Erişim Tarihi: 1.06.2022.

CANTÜRK Yusuf (6 Mayıs 2022), "Konut Fiyatları Neden Artıyor?", Aydın Hedef, Erişim Adresi: https://www.aydinhedef.com.tr/konut-fiyatlari-neden-artiyor-2341yy.htm, Erişim Tarihi: 1.06.2022.

CAON Viola (7 Nisan 2022), "How the rise in material costs is damaging the UK's construction industry", Investment Monitor, Erişim Adresi: https://www.investmentmonitor.ai/sectors/construction/rise-material-costs-uk-construction-industry, Erişim Tarihi: 08.09.2022.

ÇERİ Ufuk (31 Ağustos 2021), "Enflasyon "patronları" da vurdu: Çimento fiyatları ton başına 160 liradan 500 liraya yükselince müteahhitler 2 Eylül'de iş bırakma kararı aldı", Medyascope, Erişim Adresi: https://medyascope.tv/2021/08/31/enflasyon-patronlari-da-vurdu-cimento-fiyatlari-ton-basina-160-liradan-500-liraya-yukselince-muteahhitler-2-eylulde-is-birakma-karari-aldi/, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

DAVE Mansee (1 Nisan 2022), "Cement Price increase in April to help the sector tackle input cost pressure", Times Now, Erişim Adresi: https://www.timesnownews.com/business-economy/industry/cement-price-increase-in-april-to-help-the-sector-tackle-input-cost-pressure-article-, Erişim Tarihi: 1.06.2022.

GÖÇMEZ Hakan (17 Şubat 2022), "50 KG Torba Çimento Fiyatı 2022 Kaç Para Oldu?", Erişim Adresi: https://www.habereko.com/haber/50-kg-torba-cimento-fiyati-2022/, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

GÜNGÖR Dilek (1 Nisan 2022), "Hammaddede astronomik rakamlar!", Sabah, Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/yazarlar/dilek-gungor/2022/04/01/hammaddede-astronomik-rakamlar, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

HACALOĞLU Hilmi (3 Aralık 2021), "Enflasyon TÜİK'e Göre %21,31 ENAG'a Göre %58,65", Amerikanın Sesi, Erişim Adresi: https://www.amerikaninsesi.com/a/tuik-e-gore-yillik-enflasyon-yuzde-21-31-enag-a-gore-58-65/6337881.html, Erişim Tarihi: 24.05.2022.

İLHAN Leyla (31 Aralık 2021), "Çimentoya 100 TL daha zam bekleniyor", Erişim Adresi: https://www.dunya.com/sektorler/cimentoya-100-tl-daha-zam-bekleniyor-haberi-644577, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

KÜTÜK Muammer (18 Nisan 2022), "İnşaat Sektöründe Zamlardurmuyor!", Paşavizyon, Erişim Adresi: www.pasavizyon.com/-nsaat-sektorunde-zamlar-durmuyor-#.Ypcl3ahBzIU, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

ORTNER Michael (2 Kasım 2021), "Wie Zement klimaneutral werden soll", Wiener Zeitung, Erişim Adresi: https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/wirtschaft/oesterreich/2126268-Wie-Zement-klimaneutral-werden-soll.html, Erişim Tarihi: 1.06.2022.

ÖZTÜRK Fundanur (21 Nisan 2022a), "Kira ve ev fiyatları neden artıyor?", BBC Türkçe, Erişim Adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61174290, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

ÖZTÜRK Kadirhan (18 Mayıs 2022b), "Konut fiyatları neden artıyor?", Şalom, Erişim Adresi: https://www.salom.com.tr/haber/122173/konut-fiyatlari-neden-artiyor, Erişim Tarihi: 1.06.2022.

Torbalı Ticaret Odası (?), "Dolar düşüyor fiyatlar düşmüyor", Erişim Adresi: https://www.torbalito.org.tr/detay/dolar-dusuyor-fiyatlar-dusmuyor/, Erişim Tarihi: 21.07.2022.

URL-1: "Uygun fiyata konut bulamayan halk büyük mağduriyet yaşıyor" (2 Mart 2022), Doğru Haber, Erişim Adresi: https://dogruhaber.com.tr/haber/818154-uygun-fiyata-konut-bulamayan-halk-buyuk-magduriyet-yasiyor/, Erişim Tarihi: 1.06.2022.

URL-2: "Satılık ev fiyatlarını doğrudan etkiliyor! Konut fiyatları düşecek mi? Flaş açıklama..." (25 Nisan 2022), Vatan, Erişim Adresi: https://www.gazetevatan.com/ekonomi/satilik-ev-fiyatlarini-dogrudan-etkiliyor-konut-fiyatlari-dusecek-mi-flas-aciklama-2034753, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

URL-3: "Çimento Fiyatları 2022 – Çimento Torba Fiyatı Ne Kadar?" (2022), HepKredi, Erişim Adresi: https://www.hepkredi.com/cimento-fiyatlari-50kg-torba-hazir-insaat/, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-4: "Abdulvahap Olgun'dan çimento zammına tepki!" (15 Ocak 2016), Emlak Kulisi, Erişim Adresi: https://emlakkulisi.com/abdulvahap-olgundan-cimento-zammina-tepki/445067, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-5: "Ev fiyatları neden artacak", (19 Aralık 2017), Oda TV, Erişim Adresi: https://www.odatv4.com/guncel/ev-fiyatlari-neden-artacak-1912171200-129556, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-6: "Çimentocuların "zam" isyanı" (28 Şubat 2019), Sözcü, Erişim Adresi: https://www.sozcu.com.tr/2019/emlak/cimentocularin-zam-isyani-3725855/, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-7: "Müteahhitler çimento zamlarına karşı iş bırakıyor" (30 Ağustos 2021), Gazete Duvar, Erişim Adresi: https://www.gazeteduvar.com.tr/muteahhitler-cimento-zamlarina-karsi-is-birakiyor-haber-1533278, Erişim Tarihi: 1.06.2022.

URL-8: "Çimento fiyatları 6 ayda yüzde 175 arttı" (2 Eylül 2021), Yeni Mesaj, Erişim Adresi: https://www.yenimesaj.com.tr/cimento-fiyatlari-6-ayda-yuzde-175-artti-H1405947.htm, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-9: "Çimento fiyatları hızlı artarken müteahhitler tepki gösteriyor" (3 Eylül 2021), Borsa Manşet, Erişim Adresi: https://www.borsamanset.com/cimento-fiyatlari-hizli-artarken-muteahhitler-tepki-gosteriyor-haber-32744, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-10: "Konut fiyatları yeniden uçuşa geçti" (23 Mart 2022), Finans Gündem, Erişim Adresi: https://www.finansgundem.com/haber/konut-fiyatlari-yeniden-ucusa-gecti/1650931, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

URL-11: "Çimento fiyatları neden artıyor?" (28 Mart 2022), Erişim Adresi: https://www.insaatim.com/cimento-fiyatlari-neden-artiyor/, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-12: "1 Yılda Yüzde 400 Artan Agrega ve Çimento Fiyatlarına Katmerli Zam Yolda! Zamlı Çimento ve Beton Fiyatı Kaç Lira Olacak?" (27 Ocak 2022), Emlak365, Erişim Adresi: https://www.emlak365.com/1-yilda-yuzde-400-artan-agrega-ve-cimento-fiyatlarina-katmerli-zam-yolda-zamli-cimento-ve-beton-fiyati-kac-lira-olacak, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-13: "Enerji Maliyetleri Düşmeden Çimento Fiyatları Düşmez" (2 Şubat 2022), İnşaat Deryası, Erişim Adresi: https://www.insaatderyasi.com/enerji-maliyetleri-dusmeden-cimento-fiyatlari-dusmez-21476h.htm, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-14: "Çimentodaki zamlar ve kartel iddiaları: Çimentocular nediyor?" (27 Ağustos 2021), T24, Erişim Adresi: https://t24.com.tr/haber/canli-cimentodaki-zamlar-ve-kartel-iddialari,974777, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

URL-15: “Cement price hike due to raw material price increases, says CIMA” (22 Mart 2022), Erişim Adresi: https://www.theedgemarkets.com/article/cement-price-hike-due-raw-material-price-increases-says-cima, Erişim Tarihi: 1.06.2022.

URL-16: “SON DAKİKA: 2020 enflasyonu belli oldu(Enflasyon oranı ne kadar oldu?)” (4 Ocak 2021), NTV, Erişim Adresi: https://www.ntv.com.tr/ekonomi/son-dakika-2020-enflasyonu-belli-oldu-enflasyon-orani-ne-kadar-oldu,bu2EGzUei0aoFlRpCD8ncQ, Erişim Tarihi: 24.05.2022.

Kahramanmaraş Depremi ve Çocukların Twıtter'da Temsili Üzerine Bir İnceleme

Lale Şeyda Gülsoy[1]
Metin Kasım[2]

1.GİRİŞ:

Giriş bölümünde, sırasıyla araştırmanın amacı, önemi, araştırmanın varsayımı, problemi ve sınırlılıkları değerlendirilmiştir. Türkiye, 6 Şubat 2023 tarihinde deprem gerçeğinin aynasında gördükleriyle bir kez daha yüzleşmiştir. İlk deprem saat 04.17'de Kahramanmaraş'ta gerçekleşmiştir. Merkez üssü Pazarcık ilçesi olan 7,7 büyüklüğündeki depremin odak derinliği ise kamuoyuna 8,6 kilometre olarak açıklanmıştır. Böylesi bir deprem 17 Ağustos 1999 depreminin sonrasında Türkiye'de meydana gelen en büyük deprem olarak kabul edilirken, yalnızca Kahramanmaraş'ta değil Suriye'yi de içine alacak şekilde fay hattı boyunca en az 10 ilde büyük bir yıkıma neden olmuştur. Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman, Malatya ve Hatay illeri sarsıntıların etkisiyle büyük ölçüde hasar görmüştür. O kadar ki, sarsıntı ve yıkımın büyüklüğü nedeniyle hükümet, deprem bölgesi olarak kabul edilen iller için uluslararası yardım çağrısı niteliğinde dördüncü seviye alarm ilan etmiştir. İlk sarsıntıdan yaklaşık 9 saat sonra bu kez birinci depremin yaklaşık 100 kilometre kuzeyindeki Doğu Anadolu Fay Hattı'ndan ayrılan bir kol olan Çardak Fayı kırılmıştır ve 7,5 büyüklüğünde bir sarsıntı daha gerçekleşmiştir. İlk depremde ağır hasar alan binaların büyük çoğunluğu ise ikinci sarsıntıyla beraber yerle bir olmuştur. Birbirinden yaklaşık 100 kilometre uzaklıkta meydana gelen bu iki büyük deprem aslında bir anlamda depremin etki alanını genişletmiş ve yıkılan bina sayısının ve dolayısı ile can kayıpları ile yaralı sayılarının artmasına yol açmıştır. Elbette ki böyle bir dönemde, medyanın en önemli gündem maddelerinden biri de deprem haberleri olmuştur. Medya Takip Merkezi'nin (MTM) basın, TV, internet haber sitelerinde 10 bini aşkın yayına yönelik araştırmasına göre, 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş Pazarcık depreminde sözü edilen medya ortamlarında 6 milyon haber yayınlanmıştır. Bu haber sayısı ile son 12 yılda yapılan haber sayısına yalnızca 30 günde ulaşılmıştır. Deprem medyaya pek çok farklı konu başlığı altında yansımıştır. OHAL ilanı, Milli Yas ilan edilme süreci, enkazlardan saatler sonra çıkarılanlar ve onların mucize kurtuluş hikayeleri, hizmet veremeyen GSM operatörleri, kan bağışı kampanyası, AFAD, askerlerin depreme müdahale etmesi, yurtdışından destek vermeye gelen kurtarma ekipleri, deprem bölgesinde kapanan ve ulaşımı zorlaşan yollar, deprem bölgesindeki trafik yoğunluğu, Hatay Havalimanı, artçı depremler ve etkileri, ünlü isimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği yardım kampanyaları, deprem haberlerinde yapılan dezenformasyonlar ve açılan soruşturmalar, deprem bölgesindeki salgın riski, deprem bölgesinde artan yağmalama vakaları, hatta yağmaları Suriyelilerin yaptığına dair tartışmalar, bölgede artan şiddet, deprem sonrası eğitime verilen ara ve Üniversitelerde çevrimiçi eğitime geçilmesi, Kredi ve Yurtlar Kurumu

[1] Lale Şeyda Gülsoy, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi, Medya ve Kültürel Çalışmalar,
[2] Prof. Dr. Metin Kasım, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi, Medya ve Kültürel Çalışmalar,

yurtlarının depremzedelere tahsis edilmesi, müteahhitlerin tutuklanması, gelecekteki İstanbul depremine dair senaryolar, yapıların neden yıkıldığına ve sağlam bir yapının nasıl olması gerektiğine dair haberler, deprem bölgesinde yaşanan fiyat artışları, depremzedelere yönelik ödeme ertelemeleri ve devlet tarafından depremzedelere yapılacak yardımlar/destekler, DASK deprem sigortası, hasarlı evlerin boşaltılma çalışmaları, THY'nin depremzedeler için düzenlediği ücretsiz seferler, Evim Evin kampanyası, spor müsabakalarının ertelenmesi ve deprem bölgesindeki takımların ligden çekilme kararı alması, depremlerde hayatını kaybeden sporcular, Tek Yürek yardım kampanyası, şehirler için gösterilebilecek yeni yerleşim noktaları, Siyasilerin Deprem bölgesine yaptıkları ziyaretler, deprem uzmanlarının depremlere yönelik değerlendirmeleri, deprem bölgesinde su, hijyen ve tuvalet sorunu, depremzedelerin çadır ve konteyner kentlerdeki yaşamı bu konular arasında yer almaktadır.

Söz konusu konu başlıkları arasında en hassas olanlardan biri ise odak notasında en korunmasız durumda olan çocukların yer aldığı, enkazlardan çıkarılan çocuklara ve onların mucize kurtuluş hikâyelerine ve çocukların deprem bölgesindeki hallerine yönelik haberlerdir. Medyada bu tür haberler aracılığı ile çocuk görsellerinin kullanıcılar arasında kolayca yaygınlaşabilmesinden ve bu görsellerin izinsiz kullanımından duyulan rahatsızlık özelinde, bu araştırmanın yapılış amacı bu konuya dikkat çekmek ve çocuk hakları ihlaline yol açabilecek sonuçların tekrarlanmaması için yol ve yöntem önermektir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1989'da kabul edilen ve Türkiye'nin de imzaladığı Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların "uygun yasal korumayı da içeren özel güvence ve koruma gereksinimi bulunduğu"nun özellikle altını çizmiştir. Çocuklara yönelik koruma öncelikle etik kurallar aracılığı ile sağlanmaya çalışılacaktır. Ancak, çocuk haklarının medya tarafından ihlali bahsi geçen etik ilkelerin bazılarının aynı zamanda yasalaşmasına zemin hazırlamıştır.

Gazetecilik etiğinin kodlarını anlayabilmek için, bu konuya gazetecilik meslek örgütleri, medya kuruluşları ve uluslararası kuruluşların etik kodları bağlamında yaklaşmak gerekmektedir. Bu kapsamın çerçevesini Basın Konseyi'nin 1988'de kabul ettiği Basın Meslek İlkeleri, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin 1998 yılında yayınladığı Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi, 2012 yılında yenilenerek kamuoyuna duyurulan Doğan Yayın Holding (DYH) Yayın İlkeleri ile Çağdaş Gazeteciler Derneği İlkeleri çizmektedir. Ek olarak, Basın İlan Kurumu'nun 1994'te yeniden düzenlediği Basın Ahlak Esasları da günümüz gazetecilik etik kodlarının çerçevesinin sınırlarını büyük ölçüde belirlemektedir (Uzun, 2014, s.153).

Çocukların haber konusu olduğu medya metinlerinin her zaman okuyucunun duygu dünyasında güçlü bir etki yaratma gücü olmuştur. Doğal afet ve felaketler söz konusu olduğunda, savunmasızlığından ötürü özellikle çocukların durumu ön plana çıkmaktadır. Afetlerde zarar gören çocukların haberlerde hem kimlik bilgilerinin hem de görsellerinin kullanımı her ne kadar medyada hep tartışılagelen bir olgu olsa da sosyal medya evreninden seçilmiş bir örneklem alanı olarak Twitter'da depremzede çocuk haberleri ve görselleri ile ilgili yaklaşım Kahramanmaraş depremi sonrasında da çok fazla değişmemiştir. Medya, her zamanki gibi enkaz altında kalan çocuklara yoğun ilgi göstermiştir. Bu makalede, deprem mağduru çocuklara yönelik haberlerin sosyal medyada hangi dil kalıpları kullanılarak okuyucuya sunulduğu Twitter iletileri merkez alınarak ve eleştirel söylem analizi yöntemiyle masaya yatırılmıştır. Aynı zamanda, kullanılan görseller ve videolar da içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

2.KURAMSAL ÇERÇEVE:

2.1 Çocuk Odaklı Habercilik

Basın ve ifade özgürlüğü, halkın haber alma özgürlüğü gibi hususlar korunması gerekli demokratik değerler arasındadırlar. Haber yaparken uyulması gereken evrensel, genel geçer ve kesin olarak tanımlanmış yaptırımları olan bağlayıcı meslek kuralları olmasa da, zaman içerisinde oluşmuş gazetecilik etik ilkeleri "zararın sınırlandırılması" prensibine dayanır ve "özellikle çocuklar söz konusu olduğunda gereksiz bilgilerin habere girmemesinin daha iyi olacağı" ayrıntısının önemle üzerinde durur (UNICEF, 2007, s.58).

UNICEF'in Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları Hak temelli Perspektif Kitapçığı'nda (2007)Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun Çocuk Haberciliğiyle İlgili Rehber İlkeleri şöyle tanımlanmaktadır: "Gazeteciler ve medya kuruluşları, çocuklarla ilgili olayları aktarırken en yüksek etik davranış standartlarını korumalı, (…) çocuklarla ilgili haber malzemelerinde kalıp yargıların ve sansasyonel sunumların kullanılmasından kaçınılmalı, (…) çocuklarla ilgili her türlü malzemenin yayınlanmasının doğuracağı sonuçları dikkatlice değerlendirilmeli ve çocuklara verilebilecek zarar en aza indirilmeli, (…) bariz bir şekilde kamu yararı olmadığı sürece çocukların görsel olarak ya da başka bir şekilde kimliklerinin ortaya çıkmasını engellemelidir." (UNICEF, 2007; s 62 – 63, Bianet, 2010)

UNICEF'in medyanın çocuklarla ilgili haberlerde dikkat edilmesini önerdiği rehber ilkeler, "her çocuğun onurlu bir yaşam sürme ve her koşulda kendisine saygı gösterilmesi hakkı"; "her çocuğun yüksek yararı" gibi hakların her şeyin üzerinde tutulması gerektiğine işaret eder. (UNICEF, 2007, s. 63-64) Buna göre, Çocuk Haberciliği Etik İlkeleri kapsamında gazetecilere "çocuğun hikâyesi veya görüntüsü için daima doğru bir bağlam oluşturulması" salık verilmektedir.

1989 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 10. Yıldönümü olan 1999 yılında, "kitle iletişim araçlarının çocukların yaşamlarında olumlu bir etki yaratmasının yeni yollarını araştırmak için bir araya gelen medya sahipleri ve çalışanları, öğretmenler, politikacılar ve çocuklar tarafından açıklanan Oslo Çağrısında ise çocukları dramatize etmeden, onları çeşitli klişeler altında habere yansıtmadan, çocukları küçük düşüren haber dilinden uzak durarak çocuğun medyada nasıl temsil edildiğine önem verilmesi gerektiği" üzerinde durulmuştur (Koman, 2018: 7).

Kendilerine özgü ihtiyaçları ve algıları olan varlıklar olarak çocuklar, Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye (ÇHS) göre çocuk, hak ve özgürlük sahibi bağımsız bireylerdir ve çocukluk da bir tür varoluş tarzı olarak 0-18 yaş arasını kapsamaktadır.

Çocuk odaklı habercilik ise bu bağlamda, çocuğu hak ve özgürlük sahibi bir birey olarak görür. Aynı zamanda, çocuğun tüm farklılıklarıyla özne olarak temsil edilmesini amaçlayan, çocukların yaşadıklarını devletlerin çocuk hakları yükümlülükleri temelinde değerlendirir. Çocuk odaklı habercilik, çocukların hakları ve özgürlükleri konusunda farkındalık yaratacak haberler yapmayı tercih eder. Bu çerçevede hak ihlallerini takip ederek onları görünür kılar. Bu ihlallerin önüne geçilmesi ve onlara yönelik politika üretilmesi konusunda proaktif tavırlar sergileyen bir habercilik türü olarak, çocuk odaklı habercilik çocuk hak ihlaline uğrayıp haber olduğunda onu daha da mağdur etmeyecek şekilde haber üretimini gerçekleştirir. Bunun için, çocuğun olup bitenlerle ilgili görüşlerini dinleyerek o görüşlere de haberde yer verir. Bir yandan

da, haber üretiminden çocuğun nasıl etkileneceğini göz önünde bulundurarak ve mümkün olduğunca çocuğu olumlu haberlerin öznesi kılmaya çalışarak hareket eder.

Öyleyse çocuk hakları özelinde medyanın büyük payı olduğunu ve ona önemli görevler düştüğünü söylemek mümkündür. Ne de olsa, medya çocuğun toplumda nasıl algılandığını bir yandan ortaya koyarken, bir yandan da bu algıyı yeni baştan inşa etme gücüne sahiptir. Bu nedenle çocukların medyada ne ölçüde ve hangi biçimlerde yer aldığı, medyanın çocuk hakları odaklı haber yapıp yapmadığı çocuklara yönelik tutumların oluşmasında oldukça belirleyici bir role sahiptir. Çocuklar medyada kendilerine genellikle "kurban", "mağdur", "çaresiz" ve "pasif varlık"lar olarak yer bulabilmektedirler. Hal böyle olunca da, medyada çocuklarla ilgili söylemlerde kullanılan dil kalıpları ve hatta fotoğraf kullanımı dahi çocuk haklarının ihlaline yol açacak biçimde kullanılmaktadır (Salman, 2019: 17).

2.2 Çocukların ve Çocuk Haklarının Medyada Temsili

Bu araştırma özelinde Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında Twitter'da paylaşılan postlar ve çocuk görselleri aracılığı ile aslında söz konusu çocukların haklarının ihlal edildiği görülmektedir. Öncelikle, temelde bir kişinin çocuk ya da yetişkin olmasından bağımsız bir biçimde fotoğrafının paylaşılması meselesi, aslında bir kişilik hakları meselesi olarak karşımızda durmaktadır çünkü bu hak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında özel yaşama saygı hakkı çerçevesinde korunması gereken bir kişisel veriye işaret etmektedir (Roagna, 2012: 18) Bu durumda, bir kişinin rızası olmaksızın bir fotoğrafının çekilmesi ve kullanılması o kişinin haklarının ihlal edilmesi ile eşdeğerdedir.

Kişilik hakkı, "kişinin, kişisel değerleri üzerinde sahip olduğu mutlak ve tekelci hak" olarak tanımlanmaktadır. Yargıtay'a göre ise kişilik hakkı, "kişinin kendi özgür ve bağımsız varlığının bütünlüğünü sağlayan ve herkese karşı ileri sürülebilen mutlak bir hak" olarak ifade edilmektedir (Çakır, 2018). Kanun kapsamında "kişilik, çocuğun doğumuyla başlar ve ölümüyle sona erer". Bir nevi çocuk hak ehliyetini (haklara sahip olma) sağ doğmak koşuluyla ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder" (UNICEF, 2007, s. 28).

Türkiye'nin de taraf olduğu BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ve Anayasa'nın 41. Maddesinde yer alan yaklaşıma göre çocuğun üstün yararı her şeyin üstündeyken, bu tür haberler tam da bu üstün yarar ilkesini ve çocuğun kişilik haklarını ihlal etmektedirler. Çocukların üstün yararı çerçevesinde, onun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve toplumsal gelişiminin sağlanması amacının gözetilmesine odaklanmak gerekir. Paylaşılan fotoğraf ve videoların temel düsturu bu üstün yarar olmak durumundadır.

Öte yandan, çocukların mahremiyet hakkı da vardır. Çocuklar zaten hali hazırda, hem fiziksel, hem de psikolojik açıdan en savunmasız canlılardırlar. Fiziksel ve psikolojik açıdan fazlasıyla etkilendikleri böylesi bir durumda, onların bu hallerini apaçık ortaya koyan fotoğrafların sosyal medyada defalarca paylaşılması bir anlamda onların zihinlerinde ve kalplerinde travmatik bir acı biçimi olarak kodlanmış deneyimi daha da görünür hale getirmektedir. Dahası, bu deneyimin bir yetişkin tarafından bile taşınması çok da kolay olmayan izi deprem mağduru olmuş bir çocuğun hayatında adeta tüm hayatı boyunca taşımak zorunda kalacağı bir tür mühüre dönüşmektedir. Depremden etkilenen çocukların fotoğraflarının sosyal medyada yer alması, o fotoğrafın o ortamda hep kalacağı anlamına gelmektedir. Bizim unutup gideceğimiz bir görsel, o çocuğun hayatı boyunca karşısına çıkacak ve daha da ötesi, yaşadığı o travmatik anıyı ona sürekli hatırlatacak bir tür tetikleyici unsura dönüşecektir. Bu

fotoğrafların paylaşılması aracılığı ile çocuğun ve ailenin yaşadığı mağduriyeti gösterilirken, aslında söz konusu kişilerin psikolojisi bir bakıma hiçe sayılmış olacaktır.

Bir afetin olağanüstü süreçlerini yaşayan her çocuk, travma yaşamış bir birey olarak kendi özel deneyim alanının süreçlerini yaşamaktadır. Bu deneyimin bir fotoğrafa mıhlanıp kalması halinde, artık o çocuklar o anları kendi istedikleri gibi hatırlama ya da diğer insanların gerekirse o anları hatırlamasını istememe özgürlüğünü kaybederler. Oysa çocukların hem unutma hem de unutulma konusundaki haklarını ellerinden alamayız. Çocukların bir felaketin orta yerindeki, deyim yerindeyse onların en güçsüz ve çaresiz hallerine tanıklık eden anlarının fotoğrafları ve söylemleri o fotoğraftaki çocukla birlikte tüm diğer çocukları da güçsüzleştirecek bir etki yaratır.

Depremin ilk günlerinde, sosyal medyada paylaşılan görsellerin merkezinde özellikle enkaz altından sağ kurtarılan çocuklar yer almaktadır. Bu çocukların içerisinde annesini, babasını, kardeşini ya da bir akrabasını kaybeden çocuklar vardır. Bu çocukların kurtarılma görüntüleri sosyal medyada paylaşılırken bu gerçekten uzaklaşılmakta ve bu çocukların kurtarılması "mucize kurtuluş" şeklinde lanse edilmektedirler. Böylesi felaket anlarında, yetişkinler bir bakıma "umut" ve "mucize" gibi kavramlara her zamankinden çok tutunmaya çalışmaktadırlar.

3.VERİ TOPLAMA

3.1 Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada sosyal medya mecralarından Twitter'a dair paylaşımlar Van Dijk'in Eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Van Dijk söylem analizi yöntemini Makro ve Mikro Analiz olmak üzere iki ana çözümlemeye dayandırmaktadır. Haber metinleri açısından değerlendirildiğinde, makro düzeyde yapısal analiz tematik ve şematik boyutta gerçekleşmektedir. Bu araştırmada, tematik analiz kapsamında neredeyse haberin özetiymiş gibi görebileceğimiz haber başlıkları ele alınmıştır. Haber metinlerinin mikro yapısal çözümlemesinde de sentaktik yapıya ya da başka bir deyişle cümlelerin basit-karmaşık ve aktif-pasif oluşuna ve cümlelerin birbiriyle ilişkilerine odaklanılmıştır. Analizde, kelime seçimlerine ve bu seçimler aracılığı ile haberin söyleminin arka bahçesine bakmak ve oradaki ayak izlerini takip etmek amaçlanmıştır.

2006 yılında hayatımıza giren Twitter, bugün popüler medya araçları arasında önemli bir yere sahiptir. Başlangıçta fazla önemi olmayan pek çok ayrıntının bir arada bulunduğu bir platform iken şimdilerde Twitter pek çok meseleye dair tartışmada gerçek zamanlı bir enformasyon kaynağı olarak görülmektedir. Kişisel ve toplumsal düzlemde açık verilere ulaşabildiğimiz bu alanda insanların davranışlarına, kullandıkları dile yani eleştirel söylem analizinin dinamiklerine yönelik sayısız örneğe rastlayabiliriz.

Van Dijk'in Twitter paylaşımlarına uyarlanmış eleştirel söylem analizinde hem tematik yapı hem de şematik yapı incelenmiştir. Tematik yapıda paylaşımın metni ve ona eşlik eden görseller ve bu paylaşımlar taranırken kullanılan anahtar kelimeler; şematik yapıda paylaşılan içeriğin anlatım dili ve söylemin oluşumuna kaynaklık eden olay değerlendirilmiştir. Mikro yapıda da cümle yapıları ve sözcük seçimleri mercek altına alınmıştır.

Van Dijk'in söylem analizi yöntemi bağlamında, belirlenen hashtagler aracılığı ile kullanıcıların hesap adreslerine ve paylaşımlarına ulaşılmıştır. Söz konusu hesaplar, bazen

kişilerin gerçek adlarını bazen de takma adlarını içermektedir. Makro yapıda, kullanıcının adı ve paylaşım metni, mikro yapıda paylaşımdaki metnin içerdiği mesaj önemlidir.

3.2 Örneklem Alanı

Araştırma kapsamında, Kahramanmaraş depreminin gerçekleştiği tarih olan 6 Şubat 2023 tarihini takip eden 2 aylık sürede örneklem alanı olarak belirlenmiş olan Twitter'daki çocuk odaklı paylaşım ve görseller incelemeye alınmıştır. Araştırma yapılırken, deprem, umut, mucize, mucizebebek hashtagleri kullanılarak yapılan paylaşımlara ve bu paylaşımlarda yer alan fotoğraf ve videolara yer verilmiştir.

Söylem analizi, sosyal medya mecrası olarak Twitter ile sınırlandırılmış, diğer sosyal medya kanalları bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Örneklem olarak seçilen Twitter'da 6 Şubat-6 Nisan 2023 tarih aralığında yapılan araştırma aynı zamanda depreme ilişkin en çok haberin yapıldığı dönemi de kapsamaktadır.

3.2.1. Sosyal Medya Verileri Olarak İletilerin ve Görsellerin Analizi

6 Şubat 2023 tarihinde ardı ardına gerçekleşen iki büyük depremin ardından, medyada konuyla ilgili 6 milyon haber yayınlanmıştır ve böylece, son 12 yılda bu konuyla ilgili yapılan haberlere yalnızca 30 günde ulaşılmıştır. Aynı zamanda, sosyal medyada yapılan deprem paylaşımları da büyük ölçüde artmıştır. Depremin ilk günlerinde, özellikle enkaz altından çıkarılan çocuklarla ilgili paylaşımlar öne çıkmıştır. Enkaz altından saatler sonra sağ kurtarılan çocuklarla ilgili paylaşımlar görseller eşliğinde sosyal medyada kendine geniş yer bulmuştur.

Araştırmanın bu bölümünde, 6 Şubat-6 Nisan 2023 tarihleri arasındaki Twitter paylaşımlarından örnekler eleştirel söylem analizi aracılığı ile incelenmiş ve böylece, çocukların Twitter iletilerinde hangi söylem kalıplarıyla ve görsellerle sunulduğu ortaya çıkarılmıştır.

3.2.1.1 Sosyal Medya Aracılığı ile Toplanan Veriler Olarak Fotoğraf Analizi

Ülkemizi derinden etkileyen 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli 2 büyük depremin ardından, bölgeden bir haber alabilmek umuduyla herkes neredeyse televizyon ve dijital mecralar ile iç içe bir hayat yaşamaya başlamıştır. Yetişkinler bir yandan kendi içlerini rahatlatmak ve yaşadıkları duygu yoğunluğunun boyutunu ortaya koymak, bir yandan da bu felaketlere maruz kalan çocukların acılarını paylaşmak içgüdüsüyle, dahası yaşananların sarsıcılığının daha da altını çizebilmek niyetiyle depremden etkilenmiş olan çocukların görsellerini ve videolarını sosyal medyada ardı ardına paylaşmışlardır.

Görsel 1: Mucize Bebek

nurella@guzelseslin_nur: 6 Şubat 2023

Kurban olurum ben sana mucize bebek.

#Enkaz #mucize

Bu paylaşımlardan ilki 6 Şubat 2023 tarihine aittir ve küçük bir çocuğun görevliler tarafından enkazdan çıkarılan şaşkın bakışlı halini ortaya koyan görsel nurella@guzelseslin_nur adlı kullanıcı tarafından "kurban olurum ben sana mucize bebek" ibaresi ile verilmektedir.

Görsel 2: 36 saat Sonra Canlı Kurtarılan Çocuk

Yalçın Öztürk@Ozturk_Yalcin: 7 Şubat 2023

Hatay'da 36 saat sonra canlı kurtarılan 3 yaşlarında çocuk.

#mucize #Hatay #deprem

7 Şubat 2023 tarihli Yalçın Öztürk@Ozturk_Yalcin adlı kullanıcıya ait paylaşımda ise Hatay'da 36 saat sonra canlı kurtarılan 3 yaşlarında çocuğun yıkıntıların arasındaki görüntüsüne vurgu yapılmıştır. Fotoğrafta, çocuğun vücut bütünlüğünden çok yıkıntılar arasındaki bakışlarına vurgu yapılmıştır.

Görsel 3: Masal Bebek'in Kurtuluşu

Alev DeryaTR@alevderya: 8 Şubat 2023

56 saat sonra tekrar Hoş geldin Masal Bebek.

#deprem #umut #Hatay#Kahramanmaras #AFAD

8 Şubat 2023 tarihli Alev DeryaTR@alevderya adlı kullanıcıya ait paylaşım ise Masal bebeğin 56 saat sonra kurtarılmış olmasına vurgu yapmaktadır. Görselde yıkıntılar arasında küçük bir kız çocuğu battaniyeye sarılı vaziyette arama kurtarma ekipleri tarafından enkazdan henüz çıkarılmış görünmektedir.

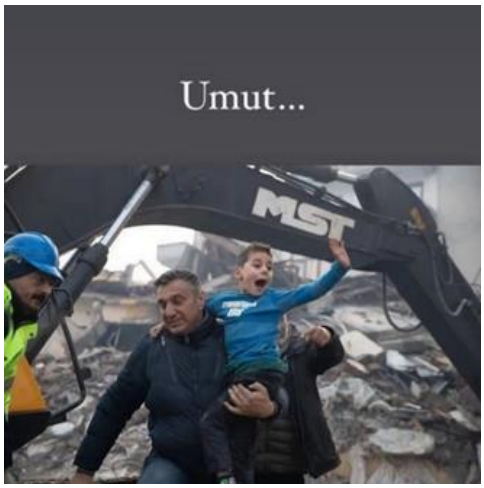

Görsel 4: Tekrar Hoş Geldin Çocuk

Crazy_woman@songul_dagdelen: 9 Şubat 2023

Bir gün umudumuz kırılırsa sağlam kalan yerinden, umut etmeye devam edelim...

Hayata tekrar hoş geldin caanımm çocuk, güzel çocuk...

Gözlerinden öperim...

#deprem#umut

9 Şubat 2023 tarihli Crazy_woman songul_dagdelen adlı kullanıcıya ait paylaşımda ise özellikle görselde umut sözcüğü göze çarpmaktadır. İş makinalarının ve yıkıntıların arasında üzgün bir babanın kucağında zafer kazanmış bir edayla adeta haykırır gibi görünen çocuk enkaz altından sağ kurtarılmış bir çocuk olarak artık umudun sembolüne dönüşmüştür. Hatta görseli

destekleyecek şekilde iletide şu sözler yer almaktadır: Bir gün umudumuz kırılırsa sağlam kalan yerinden, umut etmeye devam edelim... Hayata tekrar hoş geldin caanımm çocuk, güzel çocuk... Gözlerinden öperim...

Görsel 5: Ölüm Tanımayan Çocuk

TIPÇI ÇOCUK@fakultemagduru: 9 Şubat 2023

Sizi Zübeyde ile tanıştırayım.4 yaşında #deprem in 60. saatinde göçük altından ölen annesinin kucağından sağ salim çıkarıldı. Henüz ölüm nedir bilmiyor ama annesi onu yaşatmak için son kez kucaklamış. Tek bir eksiği var artık oda etrafta gözleriyle aradığı annesi.

#mucize #Maraş

9 Şubat 2023 tarihli TIPÇI ÇOCUK@fakultemagduru adlı kullanıcıya ait paylaşımda, üstü battaniye ile örtülü bir halde sedyede yatan bir kız çocuğu görürüz. Kızın adı Zübeyde'dir. 4 yaşındaki Zübeyde'nin göçük altından 60. Saatte çıkarılmıştır. Üstelik Zübeyde göçük altında ölen annesinin kucağından sağ salim çıkarılmıştır. Paylaşımda henüz ölüm nedir bilmeyen küçük kızın annesinin onu yaşatmak için son kez kucakladığına dair detaylara ve küçük kızın etrafta annesini arayan gözlerine bile yer verilmiştir. İletide çocuğun ismi, yaşı ve yaşadıkları olaya dair tüm detaylar, özellikle enkazdan kaçıncı saatte çıkarıldığı, hatta hangi aile fertlerinin hayatta olup olmadığı dahi detaylı bir şekilde paylaşılırken, bu şekilde çocuğun kişilik haklarının hasıraltı edildiği gözden kaçmaktadır. Ayrıca, çocuğun yaşadığı olayın anlatım dili açısından bakarsak bu dilin çocuğun şimdiki ve gelecekteki yaşamına nasıl etki edeceğine hiç dikkat edilmemiştir ve adeta çocuğun yaşadığı sarsıcı olayın dramatik yanını estetize etme kaygısıyla haber yapılmıştır.

Görsel 6: Enkaz Altından Sağ Kurtulan Küçük Kız

Mermaid 🧜‍♀️@lepistes___: 11 Şubat 2023

Allah'ım minicik yüreği kim bilir kaç gün, babasının vefat eden bedeninden güç aldı. Bunca yara nasıl sarılır.

#deprem #mucize #YurdumuzYuvanızdır #AfaddaBizimAhbapda

11 Şubat 2023 tarihli Mermaid 🧜‍♀️@lepistes adlı kullanıcıya ait paylaşımda yine yıkıntılar arasında küçük bir kız zafer işareti yapmaktadır. Oysaki enkaz altından sağ kurtulan küçük çocuğun aynı zamanda yanında babası vefat etmiştir ve görselde vefat eden babasının da fotoğrafı yer almaktadır. Bunca yaranın nasıl sarılacağının sorulduğu bu paylaşım, aslında yaranın kendisi olacağından habersizdir. Çünkü bu küçük kız çocuğu için iç içe travmalar içeren bir olaylar silsilesinin fotoğrafı bundan böyle dijital mecralardadır ve yıllarca da orada kalacaktır. Küçük kız çocuğu sırf bu fotoğraf nedeniyle bile deprem travmasını da, her ne kadar kendisi depremden sağ kurtulmuş olsa da babasını bu sırada enkaz altında kaybetmiş olmasının sarsıntısını da istese de yıllar boyu unutamayacaktır. Çünkü babasının cansız bedeni bir fotoğraf karesindedir ve onun hafızasında da bu hali ile kalacaktır.

Görsel 7: 2. Kez Dünyaya Gelen Bebek

FENER(Feti)BAHÇE@feti_d: 10 Şubat 2023

İşte Mucize 10 günde 2 sefer Dünya'ya gelen Yağız Ulaş Bebek.

#Deprem #mucize

10 Şubat 2023 tarihli -FENER(Feti)BAHÇE@feti_d adlı kullanıcıya ait paylaşımda ise 10 günlük Yağız Ulaş Bebeğin görevlilerin kucağındaki en savunmasız hali karşımızdadır. Yağız Ulaş bebek, deyim yerindeyse 10 günde iki kez doğmuştur ve bunun adı da mucizedir.

Görsel 8: Kurtuluş Sevinci

okan demir@neyapsakkiacaba: 10 Şubat 2023

İskenderun merkezde oturuyorlarmış babası enkazdan son anda almış çıkmış, nasıl güzel gülüyor görmeniz lazım. Tek sıkıntı beni görür görmez gülmeye başladı.

#deprem #Hatay #iskenderundeprem #mucize

10 Şubat 2023 tarihli okan demir@neyapsakkiacaba adlı kullanıcıya ait paylaşımda, İskenderun merkezde oturan ve babası tarafından enkazdan son anda çıkarılmış olan küçük kızın elinde şekeri ile gülümseyen görüntüsü her ne kadar depremin travma sonrası stres bozukluğu süreçlerini yok edemeyecek olsa da diğer fotoğraflara göre en azından daha olumlu izler bırakma ihtimali olan bir fotoğraftır.

Görsel 9: 128 Saatin Sonunda Gelen Mucize

M.TURAN•Cimbombom@Mrtrn_gsry: 11 Şubat 2023

Mucize kurtuluşlar.

#Deprem #umuthepvar #mucizebebek

Habibe Altn@HabibeAltn7: 11 Şubat 2023

Mucize bebek.

#deprem #mucizebebek

Duygu Özen @Duygu82056405: 11 Şubat 2023

Bunun adı MUCİZE...

Rabbim sen yardım et senin gücün her şeye yeter. Kudretinden sual olunmaz. Bu aziz milletin sancağını yere düşürme, Allahım. 128 saat sonra kurtulan 2 aylık bebek.

#mucizebebek#deprem#asker

Zeynephsm@1Zeynephsm: 11 Şubat 2023

#MucizeHayatlar #deprem

#Hatay da 128 saatin sonunda gelen mucize.

Yolun açık aydınlık olsun #mucizebebek hayatta.

SELDADANDİNLE@seldadandinle: 11 Şubat 2023

Ne zaman umudum tükenirse işte o zaman senin fotoğrafına bakacağım güzel gözlüm

#deprem #mucizebebek

Medine Eraytaç@MedineEraytac: 11 Şubat 2023

Ah yerim ben senin buğulu bakışlarını, canım benim. Allah razı olsun onu kurtaranlardan.

#mucizebebek #deprem

bilmekgibisiyok@bilmekgibisiyok: 11 Şubat 2023

Antakya'da enkaz altından 128 saat sonra çıkarılan mucize bebeğimizin ilk görüntüsü.

#deprem #hatayantakya #mucizebebek #SONDAKIKA #sondakikadeprem #Antakya

-@destnyMKA@destnyMKA10: 11 Şubat 2023

Sen bunca üzüntü verici olaydan, görüntüden sonra bu ülkede umutsun.

#deprem #mucize

Aybüke Cesur@aybuke_cesur: 12 Şubat 2023

Canımmmm bebeğim, o güzel gözlerinin hayatı daha güzel görmeye ihtiyacı var.

Nice umutlara…

#deprem #mucizebebek

Melih Ünal @avmelihunal: 12 Şubat 2023

Hoş geldin bebek, karanlıktan aydınlığa, o kadar acının üzüntünün arasında umut oldun sevinç oldun.

#deprem #mucizebebek

Özge özlem@ozz_ozz3: 12 Şubat 2023

Ne kadar güzelsin sen öyle. Sen o minicik ellerinle hayata tutundun ya dilerim hiç bir zaman o güzel gözlerinden yaş gelmez. Kurban olurum senin o güzel yüzüne #mucizebebek #deprem #depremzede #Enkazaltında

Antakya'da 128 saat sonra enkaz altından sağ kurtarılan ve depremin sembolüne dönüşen 2 aylık çocuk paylaşımına ve görsellere yakından bakıldığında, ağırlıklı olarak enkaz altından sağ kurtulan çocuğun "mucize bebek" olarak etiketlendiği, daha da ötesi ona umut dağıtıcısı görevi yüklendiği görülmektedir. O bunca üzüntü verici olaydan, görüntüden sonra bu ülkede umuttur. Karanlıktan aydınlığa, o kadar acının üzüntünün arasında umut ve sevinç olmuştur. Ne zaman umutlar tükenirse işte o zaman onların yara bere içinde, şaşkın, ne olduğundan habersiz, masum ve yakın çekim fotoğraflarına bakılacaktır. Bu çocuk ise belki de hayatları boyunca bu etiketlerin gölgesinde bir hayat yaşamak durumunda kalacaktır.

Afet süreçlerinde, çocuklara yönelik sosyal medya paylaşımlarının ve görsellerin bir tür dijital ayak izine dönüştüğünü ve çocukların sırf bu nedenle bile travmalarını unutma haklarının ellerinden alındığı da unutulmamalıdır. Üstüne üstlük yetişkinlerin dünyasında "mucize bebek" olarak anılan bu çocuklar, bu medya dili aracılığı ile bilerek ya da bilmeyerek nesneleştirilmektedirler. Medyanın çocuklara yönelik haberleri fazla dramatize etmeden, net, duygulardan arınmış bir biçimde ve gerçekte yaşanan olay temelli bir dille anlatması gerekmektedir. Mucize kurtuluşlar yaşayan çocuklar, yetişkinlerin dünyasında bazen mucizenin bazen de umudun sembolüne dönüşmektedirler. Öte yandan, hiçbir çocuğun yetişkinlere umut dağıtma ya da onlara umudu hatırlatma gibi bir görevi yoktur.

Her ne kadar kişiler, çocuk görsellerini ve çocuklara yönelik iletileri öfkeden ve üzüntüden oluşan bir duygu sağanağı altında paylaşıyor ve bu şekilde o çocuğun ve ailesinin acısına ortak olduklarını sanıyorlarsa da, umut ve mucize gibi kavramlara tutunmak uğruna çocuk hakları ihlal ediliyor olabilir. İnsanın en temel hakkı, kendini iyi hissetmektir. Ancak, bu çocukların kurtuluş anlarını paylaşmak ya da yaygınlaştırmak temelde onları araçsallaştırmaktan farksızdır ve çocukların görsellerinin paylaşılması, onları araçsallaştırdığı gibi, onların mahremiyet haklarını da ellerinden almaktadır.

Çocuk fotoğraflarını paylaşmadan önce enkaz altından çıkarılan çocukların fotoğraflarını paylaşmanın faydasını, daha önce böyle bir deneyim yaşamış olanların bu durumda neler hissedebileceğini, bu görsellerde yer alan çocukların yaşamlarına yeniden devam etmeye başladıkları noktada bu görsellerin halen görünüyor olmasından ötürü yaşayabilecekleri duyguyu düşünmek ve bu fotoğrafların görünmesinin çocukları riske açık hale getirip getirmediğine kafa yormak fazlasıyla önemlidir.

Görsel 10: Depremin 133'üncü saatinde Mucize Kurtuluş

Seyfullah Koyuncu@syf_kync: 11 Şubat 2023

Depremin 133. saatinde 2 yaşındaki Aliye Dağlı enkazdan sağ olarak çıkarıldı.

#deprem

Serkan@Serkanc014_: 11 Şubat 2023

Hatay Antakya'da, depremin 133'üncü saatinde 2 yaşındaki Aliye Dağlı enkazdan sağ çıkarıldı kaşına gözüne kurban.

#kaos #uzaktan #Darp #asker

Hasan Yılmaz@hasanyilmaz29: 11 Şubat 2023

Hatay'ın Antakya ilçesinde Aliye Dağlı adlı bebek enkazdan 133 saat sonra sağ olarak çıkarıldı.

Erçin Ertürk / Anadolu Ajansı

HABERNAS@Habernasonline: 11 Şubat 2023

FELAKET BÖLGESİNDE MUCİZE KURTULUŞLAR!

Hatay'da 2 yaşındaki Aliye Dağlı, 133 saat sonra enkazdan sağ çıkarıldı.

#Deprem #Hatay

Avrupa Kartalı (G.) TRFR@AvrupaKartaIi: 11 Şubat 2023

Bu sefer umudun adı Aliye. #Hatay'da 2 yaşındaki Aliye Dağlı, 133 saat sonra enkazdan sağ çıkarıldı.

#deprem

Prof. Dr. Mehmet Gökhan@ProfDrMGokhan: 11 Şubat 2023

133. Saat mucizesi.

Bebeğim hoş geldin.

#deprem #afad #çocuk #umut

11 Şubat 2023 tarihli Seyfullah Koyuncu@syf_kync, Serkan@Serkanc014, Hasan Yılmaz@hasanyilmaz, HABERNAS@Habernasonline, Avrupa Kartalı (G.) TRFR@AvrupaKartaIi, Prof. Dr. Mehmet Gökhan@ProfDrMGokhan adlı kullanıcılara ait paylaşımlarda, bu sefer umudun ve mucizenin adı Aliye olmuştur. 2 yaşındaki Aliye Dağlı,

133 saat sonra enkazdan sağ çıkarılmıştır. Ancak, fotoğraflarda yıkıntıların ve arama kurtarma ekiplerinin arasında Aliye'nin neredeyse yüzü seçilememektedir.

Görsel 11: Deprem Bölgesinde Salıncak Keyfi

kimya@kimyamavi: 14 Şubat 2023

Ağlayacağım, ağlayacağım ama asla hiç unutmayacağım benim güzel ülkem.

Umudumuzu asla yitirmeyeceğiz.

#deprem #çocuk #umut

14 Şubat 2023 tarihli kimya@kimyamavi adlı kullanıcıya ait fotoğrafta da yıkıntıların arasında bile salıncakta uçarcasına sallanan çocuğun neşesi umudun her şeye rağmen yaşamaya devam etmesi olarak lanse edilmiştir.

Görsel 12: 260.saat Sonra Mucize

Murat Dündar Uçan@muratducan: 17 Şubat 2023

260.saatte Osman kardeşimiz enkaz altından çıkarıldı.

#Hatay #Trabzon #deprem #tekyürek #Mucize

17 Şubat 2023 tarihli Murat Dündar Uçan@muratducan adlı kullanıcıya ait paylaşımda, 260.saatte Osman enkaz altından çıkarılmıştır ve yine mucize ve umut vurgusu ön plandadır. Görselde, Osman sedyededir ve boyunluk takmış vaziyettedir.

Görsel 13: Kızının Elini Bırakmayan Baba

T.C.Nurgül Ç.Tekin@ncimen: 17 Şubat 2023

"Bana bir masal anlat baba, anlatırken tut elimi uykuya dalıp gitsem bile, bırakıp gitme sakın beni."

#deprem #depremzede #baba #kız

17 Şubat 2023 tarihli T.C.Nurgül Ç.Tekin@ncimen adlı kullanıcıya ait paylaşımda yer alan görselde, bir babanın enkaz altında ölen kızının elini bırakmayan görüntüsünü ve şok halindeki acılı yüzünü görürüz. Böylesine trajik bir olayın görselinin altında ise bir şarkının sözlerini okuruz: "Bana bir masal anlat baba, anlatırken tut elimi uykuya dalıp gitsem bile, bırakıp gitme sakın beni." Sarsıcı bir acının bu şekilde ağdalı bir dille ifade edilmesi sonucu içinin boşalacağından habersizizdir. Daha da önemlisi, bu bir masal değil sert bir gerçeklik hikâyesidir.

Görsel 14: Çadırkentte Çocuk Olmak

Nostaljik hatun@nostaljik_hatun: 3 Nisan 2023

Dünya tuhaf bir yer;

Biri acı çeker,

Diğeri o acının fotoğrafını çeker,

Ve milyonlarca insan o acıyı sadece izler…

İşte burası tam da o acının olduğu yer #Hatay…

3 Nisan 2023 tarihli Nostaljik hatun@nostaljik_hatun adlı kullanıcıya ait paylaşımdaki gibi küçük bir çocuğun çadırın kenarında mahzun bir şekilde duran fotoğrafının üzerine bu gördüğün hikâyemin yarısı gibi bir ifade cümlesi yerleştirdiğimizde ya da şiirsel cümleler ile fotoğrafı bir arada paylaştığımızda daha duygulu, daha dokunaklı bir şey yapmış ya da yaşanan acıların altını daha da kalın kalın çizerek insanları bir farkındalık boyutuna çağırmış olmayız.

Görsel 15: Çizmesine Sarılan Çocuk

Karanlıktan Aydınlığa@Kaderimimm: 3 Nisan 2023

Biz bağıracağız birileri hiç duymayacak.

Hep aynı hikâye.

İsmet Özel

“Duyanlara Selam olsun.”.

#Malatya #Deprem

3 Nisan 2023 tarihli Karanlıktan Aydınlığa@Kaderimimm adlı kullanıcıya ait ve içinde elindeki kışlık çizmeye sarılarak gülümseyen bir çocuk görselinin olduğu paylaşımında da olduğu gibi, bir çocuğun hak alanına girerek ve şiirselliği giyinerek, hep aynı acıları yaşadığımızın ve hep aynı hikâyelerin parçası olduğumuzun altını çizemeyiz.

Enkazdan çıkarılan ya da depremin olumsuz etkilerine maruz kalmış bir çocuğa sağlanacak en büyük fayda, çocuğun kişisel bilgilerini ifşa etmek, en savunmasız hallerinin görüntülerini göstermekten çok daha öte bir şeydir. Aslolan çocuğun ihtiyaçlarının haberleştirilmesi, ona

tıbbi desteğin sağlanması veya yakınlarından habersiz çocuğun, yakınlarına erişimine vesile olunmasıdır ve dördüncü kuvvet olarak medyanın kamuoyuna duyurması gereken ana meseleler bunlardır.

3.2.1.2 Twitter Videolarının Analizi

Video Görseli 1: Soğuktan Titreyen Küçük Kız

Ömer@Demir632763: 8 Şubat 2023

#DepremiUnutmaUnutturma #deprem #Adıyaman #Kahramanmaraş #hataydeprem #çocuk #çocuklar

https://twitter.com/i/status/1644449239953539080

Videoların ilkinde deprem bölgesinde yıkıntıların arasında soğuktan titreyen küçük bir kız çocuğu görüntüsüne dramatik bir müzik eşlik etmektedir. Bu şekilde, çocuğun içinde bulunduğu duruma dikkat çekmek ya da bu duruma yönelik bir çözüm önermek yerine müzik aracılığı ile çocuğun içinde bulunduğu durum bir duygu sömürüsü aracına dönüştürülmektedir.

Video Görseli 2: 40 Saat Enkaz Altında

Umut Oğuz@umutoguz: 8 Şubat 2023

40 saat enkaz altında kal hayata umutla bak! Çok güçlü olacaksın çocuk.

#seferberlik #TurkeyEarthquake #deprem#umut

https://twitter.com/i/status/1623096589228146688

2.videoda, 40 saat enkaz altında kaldıktan sonra mucizevi bir biçimde kurtarılan çocuk en savunmasız ve onu kurtaran kişinin parmağını emerek oyun yapan haliyle bize bakmaktadır. Bu şekilde, 'Mucize kurtuluş' gibi söylemlerle yaşanılan acıların bir anlamda romantize edildiği, hikâyeleştirilerek ilgi çekici hale getirilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir.

Video Görseli 3: Masal Bebeğin Mucize Kurtuluşu

Zahid SOBACI@zahidsobaci: 8 Şubat 2023

Masal bebek ve annesinin depremin 56. saatindeki mucize kurtuluşu hepimize umut oldu. Rabbim kızımız ve ailesinin bundan sonraki hayatlarını güzel eylesin. Bu zorlu günleri #TekYürek olarak atlatacağız inşallah.

https://twitter.com/i/status/1623259895008055296

3.videoda, enkaz altından 56 saat sonra kurtarılan Masal bebeğin kurtarılma anı da haber muhabirinin ağlamaklı ses tonuyla bize sunulmaktadır. Bu haber sunumunda, kurtarılmanın kaynağı olan masa sesine dair detaylar ve küçük kızın babasına kavuşma anı dramatikleştirilerek adeta bir hikâye kurgusu yaratılmaktadır.

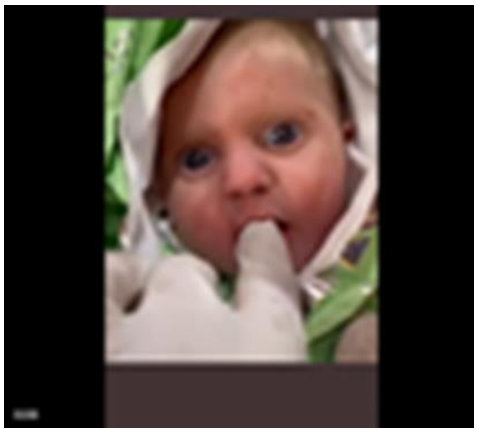

Video Görseli 4 ve 5: 128 Saat Sonra İlk Anlar

huseyinkaba.official@CekmekoyBirlik: 11 Şubat 2023

128 saat sonra enkazdan çıkarılan mucize bebek.

"Siz yerdekilere merhamet edin ki göktekiler (Allah ve melekler) de size merhamet etsin. " Hz. Muhammed(S.A.V)

#mucizebebek #depremde #deprem #mucizebebek #gamzeözçelik #bizbizeyeteriztürkiyem #depremde #deprem #yağma #yağmacılar

Mehmet Selim@mehmetbotanlii: 11 Şubat 2023

128 saat sonra enkazdan çıkarılan minik bebeğimizin ilk görüntüleri.

#mucizebebek #MucizeHayatlar #deprem

https://twitter.com/i/status/1624460008460099590

4. Ve 5.videoda, insanların sevinç çığlıkları ve ambulans sirenleri arasında enkaz altından 128 saat sonra çıkarılan 2 aylık bebeğin en sevimli görüntülerini görmekteyiz.

Video Görseli 6: Üşüyen Deprem Mağduru Çocuk

İtalyan Kürdü@ItalyanKrd4: 13 Şubat 2023

"#depremzedeler üşümesin. Tıpkı videodaki #çocuk Gibi"

#TurkishEarthquake

"Ağla sevgili Ülkem Ağla”

https://twitter.com/i/status/1625172901732270095

6.videoda ise ayağında ayakkabı olmayan ve soğuktan titreyen deprem mağduru bir erkek çocuk görüyoruz. Görevli ona ayakkabı giydirmeye çalışırken çocuk titriyor ve bu sırada arka fonda yine dramatik bir müzik duyuyoruz.

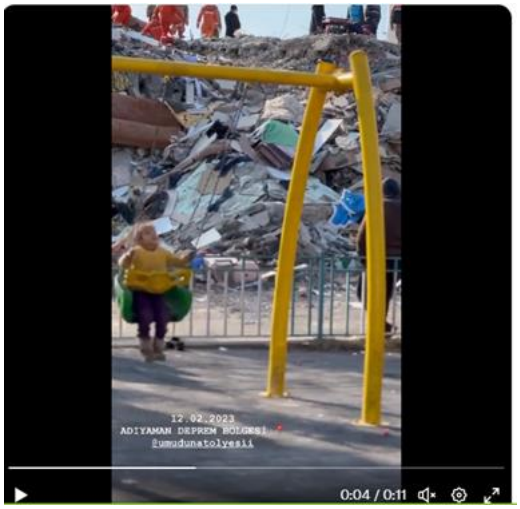

Video Görseli 7: Deprem Bölgesinde Parkta Oynayan Çocuk

Şehr-i Mardin@MardinSehrii: 15 Şubat 2023

Ah umut, sen ne güzel şeysin.

#deprem#umut#çocuk

https://twitter.com/i/status/1625919937280630789

7. videoda ise yıkıntıların arasında kendine bir salıncak bulmuş ve o salıncakta neşeli bir müzik eşliğinde uçarcasına sallanan bir çocuk görüntüsü umudun ne güzel bir şey olduğuna vurgu yapmak amacı ile bir fon olarak kullanılıyor. Bu videoların her birinin ortak noktası, kişilerin dikkatini haberin özünden uzaklaştırmak acının ya da umudun daha da altını çizerken bile bir nevi çocuğun kırılganlığından yararlanmak olarak özetlenebilir. Bu yaklaşım da çocuğu bir varlık değil bir nesne olarak konumlandırarak araçsallaştırmaktadır.

Video Görseli 8: Deprem Bölgesinde Oyun

TALHA BOYALIK@tboyalik: 16 Şubat 2023

Deprem bölgesinde hayat devam ediyor. Oyun oynadığımız çocuklar içerisinde Mehmet kardeşimizin annesi, oyundan sonra yanımıza gelerek, Mehmet'in depremden sonra çok konuşmadığını, ilk defa bugün Bu kadar konuşup eğlendiğini belirtti.

#deprem #çocuk #oyun #oyunlarlaeğitim

https://twitter.com/i/status/1626165287706820609

8.video diğerlerinden farklı olarak olumlu bir örneği yansıtmaktadır. Çünkü videoda deprem bölgesinde hayatın devam ettiğinin altını çizmek için oyun oynayan ve eğlenen çocuklar gösterilmektedir ve çocukları oyun ve etkinliklerle iyileştirmek için üniversite öğrencilerine destek çağrısı yapılmaktadır. Paylaşımda, çocuklarla oyun oynamanın onlarda yarattığı şifa etkisine örnek olarak Mehmet'in hikâyesine dikkat çekilmektedir. Depremden sonra çok konuşmayan Mehmet, oyunlar sayesinde konuşmaya da başlamıştır.

Video Görseli 9: Deprem Bölgesinde Park Sefası

Damla Deniz@damladeniz274: 24 Şubat 2023

"En karanlık gece bile sona erer ve güneş tekrar doğar". Umudumuz acımızdan daha büyük olmalı

#deprem #günaydın #cuma #hayirlicumalar #çocuk #Umut #Fenerbahçe #Hatay #yardım

https://twitter.com/i/status/1628995449594998784

9.videoda da güzel bir müzik eşliğinde yıkıntıların arasında bile parktaki salıncakta sallanarak eğlenen bir çocuk görürüz. Bu görüntü, bize her şeye rağmen hayatın devam ettiği gerçeğini fısıldar gibidir. Ne de olsa, "En karanlık gece bile sona erer ve güneş tekrar doğar. Umudumuz acımızdan daha büyük olmalıdır".

Video Görseli 10: Oyun Oynayan Küçük Kız

Ömer Çomaklı@rektorcomakli: 1 Mart 2023

Çocuk gülerse dünya güler...

#Deprem #Afet #Erzurum #Malatya #Adıyaman #Hatay #Kahramanmaraş #Asker #Çocuk #Türkiye #UmudunuKaybetme #BizBeraberiz #BirlikteGüçlüyüz

https://twitter.com/i/status/1631002383827320832

10.videoda ise bir askerle oyun oynayan bir çocuğu ve gülümseyen yüzü bize göz kırpmaktadır. Çünkü paylaşımdaki ifade ile bir çocuk güldüğünde, dünya da gülmektedir.

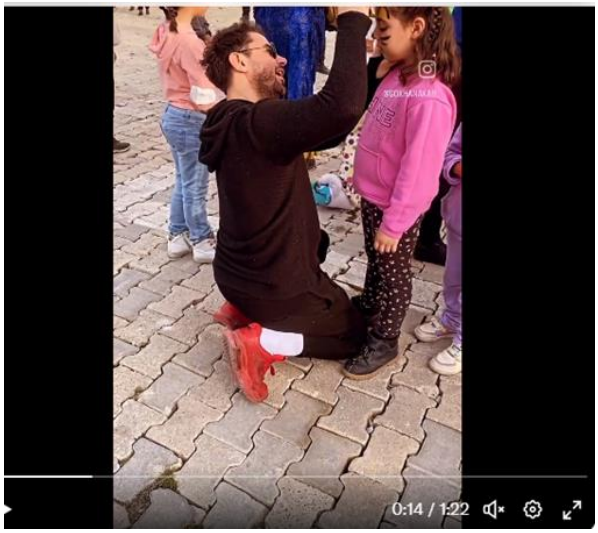

Video Görseli 11: Depremin Yaralarını Sarmak

Gökhan Akar@GokhanAkar: 3 Mart 2023

Dünya Onlarla Güzel…

#deprem #çocuk #Hatay

https://twitter.com/i/status/1631496281594970113

Sonuncu videoda ise deprem bölgesindeki çocuklarla oyun oynayan, onların yüzlerini boyayan, onlarla şarkı söyleyip dans eden, onlara oyuncaklar dağıtan bir yetişkin görürüz. Zaten, bir sarsıntının acısını yok edemeyiz ama onu çocukları bu şekilde iyileştirebilir, yaraları bir nebze sarabiliriz.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER:

Çocuk odaklı bir habercilik anlayışı için gereken temel, çocuk haklarına dair standartların bilgisidir. Birleşmiş Milletler kuruluşlundan bu yana çocuk ile ilgili konulara özel olarak eğilen bir kuruluştur. Çocuk haklarına yönelik olarak uluslararası alanda hazırlanan ilk metin ise 1959 tarihli Çocuk Hakları Bildirgesi'dir. Bu bildiride yer alan çocuk hakları ile ilgili prensiplerin uluslararası bağlayıcılığı olan bir sözleşme haline getirilmesi 20 Kasım 1989 tarihinde genel kurulda oybirliği ile kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile olmuştur. Daha sonra ek protokoller ve Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Çocuk Haklarının Kullanılmasına Dair Avrupa Sözleşmesi devreye girmiştir.

Kamuoyunu bilgilendirme görevi ile hareket etmesi gereken medya, bu bilgilendirmeyi yaparken çocuk haklarına ilişkin düzenlemelerin sorumluluğunun bilincinde olan bir habercilik anlayışı olarak çocuk odaklı bir habercilik anlayışından güç almalıdır.

Bu araştırmada, 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremler odağında sosyal medya mecrası olarak Twitter kullanıcılarının paylaşımları, bu paylaşımlardaki görseller ve videolar çocuk hakları özelinde değerlendirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, bir doğal afet sonrasında bu konu dâhilinde birçok çocuk hakları ihlaline rastlanmış ve ihlaller gazetecilik temel ilkeleri ve uluslararası çocuk hakları bağlamında incelenmiştir. Söz konusu çalışmada Kahramanmaraş depremi sonrası yeni medya ortamında çocukların kişilik haklarını ve faydalarını yadsıyan, yaşanılan felaketi ortaya koymak yerine onu hikayeleştirerek gerçeklik zemininden uzaklaşan, üstüne üstlük bunu yaparken çocukları nesneleştirmekten geri durmayan haber söylemleri saptanmıştır. Bu haberlerde, deprem sonrası mağdur olan aile ve çocukların isimleri açıkça serbest dolaşıma sokulmuş ve söz konusu kişilerin resimleri izin alınmadan sosyal medya ortamlarında paylaşılmıştır.

Sonuç olarak, haberin içeriğinin gazetecilik meslek ilkeleri doğrultusunda ve çocuk hakları göz ardı edilmeden oluşturulduğu yeni bir habercilik anlayışı ancak medyadaki denetim ve filtreleme sistemleri aracılığı ile medya kendi kendini denetler hale geldiğinde, kişilerin medyadan alarak kullandığı fotoğraflar medyanın izin ve denetim sürecinden geçtiğinde ya da kişilerin kendi çektikleri fotoğrafları kullanmaları durumunda bunun da yasal bir çerçevesi çizildiğinde mümkün olabilir. Dahası, oluşan iklimde de sorunlar bir nebze olsun azaltılabilir.

KAYNAKÇA:

Aktaş Salman, Umay (2019). *Haberde çocuk-çocuk odaklı habercilik el kitabı,* İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Alankuş, Sevda (2007). *Çocuk odaklı habercilik. hak haberciliği dizisi*, İstanbul: BIA-IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Birleşmiş Milletler çocuk haklarına dair sözleşme, 1989

Koman, Ezgi & Özkan, Şeyma (2018). *Türkiye yazılı basınında çocukların temsili,* İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.

Roagna, Ivana (2012). Avrupa insan hakları sözleşmesi kapsamında özel Hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkının korunması-Avrupa Konseyi insan hakları el kitapları. (A. G. A. Schaling Çev.). Strazburg.

Serçelik, H. & Kasımoğlu, S. (2022). Yeni medyada etik ihlaller: İzmir depremi örneği. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları, 1 (1), 128-141.

Şirin, Mustafa Nuri (2011). *Çocuk hakları ve medya el kitabı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

UNICEF (2007). Çocuk hakları ve gazetecilik uygulamaları-hak temelli perspektif.

UNICEF. (2010, Ocak). Çocuk hakları ve gazetecilik uygulamaları-hak temelli perspektif.

Erişim adresi: https://www.unicef.org/turkiye/raporlar/%C3%A7ocuk-haklari-ve-gazetecilik-uygulamalarihak-temelli-perspektif-0

Uzun, R. (2014). Çocukların medyadan ve medyada korunması çocuklara yönelik etik davranış kurallarının incelenmesi, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (22), 152-167.

Televizyon Eğitiminde Uzmanlaşma: Türkiye'deki Üniversite Televizyonlarında İnsan Kaynağı Sorunsalı

Sibel AK[1]
İrfan HIDIROĞLU [2]

Giriş

Televizyon ses ve görüntünün aynı anda büyük bir kitleye ulaşabilme özelliği sayesinde, üç temel devrim kabul edilen buluşların içerisinde en yaygın kullanılan kitle iletişim araçlarındandır. Etimolojik kökenine bakıldığında Latince bir kelime olarak tele (uzak) ve vision (görüntü) anlamlarına gelmektedir.

Televizyon teknolojisi, görüntülerin ve sesin elektriksel işaretlere dönüşerek, kitlelere aktarılmasıdır. Kitlesel iletişimin sosyal hayata aktarımında görsel ve işitsel özelliğine sahip olması onu diğer kitle iletişim araçlarından ayırmaktadır. Televizyon özellikle geleneksel televizyon yayıncılığı ücretsizdir, her yaşta ve her demografik özelliğe sahip insana hitap etmektedir. Televizyonun eşit dağılım özelliği, onun diğer kitle iletişim araçlarından ayıran en tipik özelliğidir (Küçünen, 2022, s. 13)

Televizyon teknolojiyle yaygınlaşan kitlesel bir iletişim aracı olarak, ilk adımları Avrupa'da atılmış olsa da 2. Dünya Savaşı nedeniyle gelişiminde sekteye uğramıştır. Bu süreçte bu gelişimi Amerika üstlenmiştir. 20. Yüzyıla gelindiğinde ise, televizyon üretimi adeta bir yarış halini almıştır. 11 ülkede birbirinden bağımsız televizyon çalışmasının arasından bir adım öne geçerek başarıya ulaşan ve 1925'te buluşuna patent alan bilim adamı John Logie Baird olmuştur (Şahin Tutuk & Barutçu, 2018, s. 28). Bugünkü elektronik televizyonun temeli ise 1923 yılında ikonoskop adı verilen kamera tüpünün geliştirilmesiyle atılmıştır. Vladimir Rosma Zworykin tarafından geliştirilen bu tüpün ilk prototipi 1929 yılında New York'ta tanıtılarak 1933 yılında üretilmeye başlanmıştır (Morgül, 2011, s. 16).

Televizyon yayıncılığının dünyada yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte, 1950'li yılların sonlarına doğru Türkiye'de televizyon yayıncılığına dair ilk adımların atıldığı görülmektedir. 1968 yılı 31 Ocak'ta TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) ilk ulusal televizyon yayını yapmıştır. Bunun yanı sıra aslında Türkiye'de televizyon yayıncılığı bu tarihten on altı önce 1952 yılında bir üniversite televizyonu tarafından başlanmıştır.

Yüksek Frekans Tekniği Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Mustafa SANTUR'un İTÜ Elektrik Fakültesine yazdığı kısa bir mektupla başlayan bu süreç, günümüz televizyon yayıncılığının Türkiye'de ilk adımlarının atılmasına neden olmuştur. 1948 yılında Prof. Dr. Mustafa SANTUR'un televizyon tekniği ve yayınlarındaki gelişmeleri yerinde görmek ve incelemek amacıyla Avrupa'da bir gezi düzenleyerek teknik gelişmeleri yerinde incelemiştir. Üç yıl süren araştırma ve çalışmalar sonucu 16 Temmuz 1951 yılında ilk adımları atmıştır (Şahin Tutuk & Barutçu, 2018, s. 24).

[1]Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi, Radyo, TV ve Sinema, Orcıd: 0000-0003-2787-1693
[2] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Radyo, TV ve Sinema, Orcıd: 0000-0002-0274-9985

1990'lı yıllara gelindiğinde tecimsel yayıncılığın başlamasıyla birlikte, televizyon yayıncılığının önemli bir sektör hale gelerek yeni meslek kollarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu uzman ihtiyacını karşılamak amacıyla da birçok İletişim Fakültesi kurulmuştur.

İletişim ve özelinde televizyon yayıncılığı gelişen teknolojiyle birlikte sektörel bir yöndeşmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra 1994 yılından itibaren hızla artan İletişim Fakülteleri'nin sadece bir bölgede sınırlı kalmayıp, Türkiye'nin her yerine yayılması, zaten esnek bir mesleki istihdama sahip olan bu alanın özellikle televizyon yayıncılığı eğitimi veren fakültelerde uygulanacak ders müfredatlarının teorik mi, yoksa uygulamaya yönelik mi olması gerektiği sorunsalının çözüme ulaştırılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Medya sektörünün iletişim eğitimiyle birlikte evrim geçirmesi, alaylı ve mektepli kavramında kabul gören görüşün her ne kadar mektepli olmasının sevindirici olsa da bir insan kaynakları politikasının mevcut olmaması, bu fakültelerden mezun olan istidamı konusunun sorun olmaya devam etmesine neden olmaktadır (Tokgöz, 2003, s. 29). Bunun yanı sıra medya sektöründe mektepli olarak çok iyi yerlere gelen kişilerin olması, eğitim politikalarının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Çünkü toplumu istenilen 70 amaca yönlendirerek bir kamuoyu oluşturmasında, radyo sinema ve televizyon üzerine çalışacak bireylerin mesleki yeterliliklerinin yanı sıra kültürel alt yapılarının da iyi olması gerekmektedir. Kuram ve uygulamanın taban tabana zıt olduğu algısından ziyade, kuramsal derslerin sosyal pratiğin açıklaması olduğu ve teorik bilgilerin uygulamada yapılan neden ve sonuçlarının sistemli, güvenilir ve geçerli sunumu göz önünde tutulursa, medya sektörünün iletişimin eleştirel niteliğinden rahatsızlık duyduğu sonucu ortaya çıkabilir (Uzun, 2007, s. 118). Bireylerin istenilen amaca yönlendirilmesi kısaca kamuoyu oluşturulması veya kamuoyunun herhangi bir konu üzerindeki yargısının değiştirilmesindeki etkisinden ötürü de radyo, televizyon ve sinema üzerine çalışacak olan bireylerin mesleki yeterlilikleri kadar kültürel altyapılarının da iyi hazırlanması gerekmektedir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada, çalışmanın amacına yönelik gerçekçi ve doğrudan bilgiler alınması amacıyla Derinlemesine (Yoğunlamasına) Görüşme yöntemi kullanılmıştır. Nitel görüşmenin özel bir biçimi olarak karşımıza çıkan derinlemesine görüşme, ilk olarak psikoloji biliminde yoğun olarak kullanılan bir yöntem olmasına karşın, özellikle sosyal bilimler alanında da yoğun olarak kullanılmaktadır.

Derinlemesine görüşme, serbest bir şekilde konuşma süreci içerisinde gerçekleşmektedir. Derinlemesine görüşme amacına uygun olarak, görüşme yapılan üniversite televizyonu sorumlularının sorunlarını çok daha rahat ifade edebilmeleri için bulundukları üniversite televizyonlarının kimlikleri gizli tutulmuştur. Böylelikle görüşme yapılan kişilerin daha nesnel ve gerçekçi cevaplar verdiği görülmüştür. Görüşme yapılan üniversite televizyonu sorumlarına ise; devlet üniversite televizyonlarına DÜ, vakıf üniversitelerine ise VÜ kodlarıyla çalışmada ver verilmiştir. Ayrıca 1'den yapılan görüşmecilerin sayıları kadar numaralandırma yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın evrenini, televizyon eğitimi veren fakülteler ve aktif yayın yapan üniversite televizyonları oluşturmaktadır.

ÇALIŞMANIN BULGULARI

Üniversite televizyonlarının temel sorunlarının başında insan kaynakları gelmektedir. Televizyon yayıncılığına bakıldığında kapsamlı bir televizyon programında ortalama yüz kişinin çalıştığı göz önüne alınırsa, üniversite televizyonlarında görev alan sorumluların fedakârlık göstererek üretim yaptıkları söylenebilmektedir. Bunun yanı sıra yapılan görüşmeler sonucunda beklenilenin aksine üniversite televizyonu sorumlularının neredeyse yarısının farklı fakültelerden mezun oldukları ortaya çıkmıştır. Çalışmanın kapsamı gereği üniversite

televizyonlarının ve televizyon yayıncılığının öneminin belirlenmesi amacıyla, iletişim/televizyon yayıncılığı alanında herhangi bir fakülteden mezun olmadıkları için görüşme yapılan kişiler ve farklılık olmaması adına iletişim/televizyon yayıncılığı mezunu olanlar da uzman olarak değil; 'üniversite televizyonu sorumlusu' olarak ifade edilmiştir. İletişim Fakültesi dışındaki televizyon çalışanlarının, öğrencilik dönemlerindeki deneyimlerinden yola çıkarak üniversite televizyonlarında yer aldıkları ya da mezun olduktan sonra kamu ve özel sektörde edinmiş oldukları deneyimler doğrultusunda üniversite televizyonlarında görev aldıkları yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Televizyon Yayıncılığının hem teknik hem de içerik olarak bir bütün olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, özellikle farklı ön lisans ve lisans mezunu olanların idari personel olarak görev aldıkları, İletişim Fakültesi mezunu olan uzmanların ise, üniversite televizyonunun yanı sıra akademik personel olarak da hizmet verdikleri görülmektedir. İletişim Fakültesi'nden mezun olan uzmanların çoğu doktorasını bitirmiş ya da bitirmek üzere ve aynı zamanda İletişim Fakültesi'nde de ders vermekte ya da uzman olarak görev yapmaktadır. İnsan kaynakları akademik, idari ve işçi kadro olmak üzere üniversite televizyonlarında görev yapmaktadır. Her bir üniversite televizyonunun mevcut insan kaynakları, üniversite televizyonunun bağlı olduğu üniversiteye ve birime, sorumlu kişilerine, personel yapısına göre farklılıklar göstermektedir. İnsan kaynaklarının farklı eğitim, farklı misyon ve farklı vizyona sahip olması ise, üniversite televizyonunun başta program tür ve içerikleri olmak üzere, diğer bütün elementlerinin nasıl bir yön izleyeceğini belirlemektedir. İletişim Fakültesi'ne bağlı olan üniversite televizyonları çoğunlukla, İletişim Fakültesi akademik kadrosundan oluşmakta ve öncelikleri İletişim Fakültesi öğrencilerine atölye mantığında eğitimler vermek olurken, rektörlüğe bağlı üniversite televizyonları üniversite öğrencilerine yönelik, başta üniversitenin tanıtımı ve rektörlüğe hizmet etmek amacıyla hizmet etmeye yönelik bir faaliyet gösterme eğiliminde olmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle mühendislik ya da teknik alanda mezun olan kişilerin teknolojik yatkınlıklarından dolayı daha çok üniversite televizyonunu teknik olarak takip etme eğiliminde oldukları, iletişim ya da sosyal bilimlerden mezun olan kişilerin ise programların içerikleri ile daha çok ilgilenme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Görüşme sağlanan üniversite televizyonu sorumlularının mezun oldukları programlar aşağıdaki tabloda belirtilmektedir:

Tablo 1- Görüşme Sağlanan Üniversite Televizyonu Sorumlularının Mezun Oldukları Programlar

Görüşme Sağlan Üniversite Televizyonu Sorumlularının Mezun Oldukları Programlar	**Sayısı**[3]
İletişim Fakültesi	7
Fen- Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Arkeoloji Bölümü	1
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü	1
Elektronik Meslek Yüksek Okulu	1
Makine Mühendisi	1
Su Ürünleri ve İşletme Fakülteleri	1
Kamu Yönetimi	1
Toplam	**13**

Bu bölümde insan kaynakları iletişim/ televizyon yayıncılığı alanında mezun olmuş ve farklı fakültelerden mezun olmuş üniversite televizyonlarına göre bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

[3] Görüşme sağlanan on iki üniversite televizyonlarından birinde iki kişi ile görüşme yapılmıştır.

DÜ1 üniversite televizyonunda iki sorumlu kişiyle görüşülmüş olup, ikisinin de farklı fakülte ve bölümlerden mezun oldukları yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, İletişim Fakültesi bünyesinde bir uygulama atölyesi olarak faaliyet gösterdikleri için yönetimin İletişim Fakültesi yönetimi tarafından yürütüldüğü belirtilmiştir. DÜ1 üniversite televizyonu sorumlularının belirttiği üzere, dekan ve dekan yardımcılarının, her bir uygulama atölyelerinden birisinden sorumlu olduklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra bölüm başkan yardımcıları tarafından koordine edildiklerini belirtmiştir. Bu hiyerarşik yapı içerisinde sahadan ve işin mutfağından geldiklerini belirten iki idari personel tarafından televizyonun hem teknik hem de yayın ayağı yürütülmektedir. DÜ3, DÜ6, DÜ7, DÜ8, DÜ9, VÜ1 ve VÜ2 üniversite televizyonu sorumluları iletişim/ televizyon yayıncılığı alanında eğitim almışlardır. İletişim/televizyon yayıncılığı alanında eğitim alan üniversite televizyonu sorumlularının, akademik personel olmaları dolayısıyla, zaman ve emek isteyen televizyon yayıncılığı için yeterli insan kaynağına sahip olmadıkları yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. DÜ3 üniversite sorumlusu, üniversite televizyonunun rektörlük birimine bağlı olmasından dolayı, yeterli uzman kadrosuna sahip olmadıkları bu noktada asistan ve öğretim üyelerine büyük sorumluluklar düştüğünü belirtmiştir. Akademisyenlerin kurgu dersi verdiklerini ve uygulama yaptırdıklarını, asistan ve teknik açıdan sorumlu personelinde programların içerik kısmına kanalize olduklarını aktarmıştır. Bunun yanı sıra çekimlerin öğrenciler tarafından gerçekleştirildiği, çünkü teknik açıdan uzman personel eksikliği yaşadıkları ifade edilmiştir. DÜ6 üniversite televizyonunda yine kısıtlı imkanlar ve oldukça kısıtlı personellerin yanı sıra, gönüllü öğrencilerin kendi aralarında kurmuş oldukları ekip insan kaynaklarını oluşturmaktadır. DÜ7 üniversite televizyonunun sorumlusuyla yapılan görüşme sonucunda üniversite televizyonları içerisinde, oturmuş kemik bir kadroya sahip olduğu belirtilen üniversite televizyonlarındadır. Fiziksel olarak İletişim Fakültesi ile aynı binayı paylaştıkları için, insan kaynağı açısından İletişim Fakültesi öğrencilerinden çok rahat faydalandıkları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra alanında uzman deneyimli ekibe sahip oldukları belirtilmiştir. DÜ7 Sorumlusu, bağlı olduğu uygulama ve araştırma merkezinde otuz kişiyi bulan personel sayılarının olduğunu ve bu personeli radyo, televizyon ve ajans olarak dengeli bir şekilde dağıttıklarını ve işlemlerini bu şekilde götürebildiklerini söylemiştir. Bunun yanı sıra üniversite televizyonlarındaki sorunları sorulduğunda yine de personel sayılarının yetersiz olduğu ifade edilmiştir. İletişim Fakültesi'ne bağlı üniversite televizyonlarının insan kaynaklarını o fakültenin olduğundan öğretim üyeleri, uzmanlar ve öğrencileri oluşturmaktadır. DÜ8 127 üniversite televizyonu da bu özelliğe sahiptir. Üniversite televizyonunun bütün işleyişi ve uygulama pratikleri İletişim Fakültesi kapsamında gerçekleşmektedir. DÜ9'da ise koordinatörlüğün altında çalışan dört personeli bulunmaktadır. Personelin bir tanesi reji, bir tanesi post prodüksiyonda görev almaktadır. Bunun yanı sıra bir personel ölçü, bakım ve teknik gibi hizmetlerde görev almakta, diğer personel de genel idari işlerde (şoförlük, temizlik) hizmet vermektedir. VÜ1 üniversite televizyonu sorumlusu, önceden İletişim Fakültesine bağlı olduklarını organizasyon yapısının değişmesiyle insan kaynakları yapısının da değiştiğini iletmiştir. Rektörlüğe bağlı birim olarak, Rektör Yardımcısı sorumluluğunda müdür, teknik müdür, teknik müdürümün paralelinde yönetsel personel ve haber sorumlusu, beş tane uzman personelleri vardır. Bunlar kurgu sorumlusu, yönetmen, reji sorumlusu ve iki tane kameraman ve üç tanede araştırma görevlisinden oluşmaktadır. Araştırma görevlileri bütün kurgu ve yapım işlerinde çalışmaktadır. Kurumsal yapının en altında ise, yirmiye yakın öğrenci asistanı üniversitedeki aktiviteleri bize talep edilen konferans, seminer, etkinlik onların çekimlerini gerçekleştirmektedirler.

VÜ2, personel yapılarını şu şekilde ifade etmiştir: "Medya Merkezi Müdürlüğü'nde bir müdür, bir Medya Merkezi Uzmanı, bir Radyo Program Yapımcısı, bir Medya Tasarımcısı, bir Medya Teknisyeni var… Bünyemizde İletişim Fakültesi'nden çalışan bir personel yoktur ancak akademisyenlerimiz farklı zamanlarda radyo veya televizyon programı yapabiliyorlar." Farklı fakültelerden ve farklı bölümlerden mezun olup, üniversite televizyonlarının sorumluluklarını

üstlenen DÜ2, DÜ4, DÜ5, DÜ10 üniversite televizyonunda çoğu insan kaynağı üniversite yıllarında özel ilgi ve yetenekleri doğrultusunda göstermiş oldukları çabalarla meydana geldiğini DÜ2 ve DÜ3 üniversite televizyonu sorumluları yapılan görüşmelerde ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, DÜ2 üniversite televizyonunun uygulama ve araştırma merkezine bağlı olduğu için, personellerinin akademik kadrodan ziyade uygulamaya yönelik, sektörde çalışmış insanlardan oluştuğunu belirtilmiştir. Bu konuda liyakatli ve işinde belli tecrübesi olan, yerel ya da ulusal televizyon yayıncılığı konusunda geçmişe sahip insanlarla çalışmaya özen gösterdiklerini söylemiştir. Böylelikle televizyon yayıncılığında günceli takip ettiklerini aktaran DÜ2 üniversite televizyonu sorumlusu, üniversite televizyonunun Uygulama ve Araştırma Merkezine 128 bağlı olduğu için akademik, memur ve şirket üzerinden personel alındığını, sektörde geçmişi olan üç personelin şirket üzerinden memur kadrosuna geçtiğini, bunun yanı sıra kendisiyle birlikte dört adet öğretim görevlisinin bulunduğunu ve yine şirket üzerinden beş adet çalışanlarının bulunduğunu belirtmiştir. Öğrencilik yıllarında radyo ile başlayan ve üniversite televizyonuyla devam eden deneyimlerine bağlı olarak mezun olduktan sonra üniversite televizyonunun sorumluluğunu aldığını belirten DÜ4 üniversite televizyonu sorumlusu, Medya Merkezi ve koordinatörlüğe bağlı kendisiyle birlikte toplamda on iki personelin bulunduğunu; ancak aktif olarak üç kişinin görev yaptığını belirtmiştir. DÜ5 üniversite televizyonu sorumlusu, özellikle karasal yayıncılığın vermiş olduğu program yapma zorluklarından yola çıkarak, personel eksikliğinden dolayı eskiden haftada bir yaptıkları programı şu anda yılda bir yapamadıklarını söylemiştir.

Program birimleri içerisinde kamera önü çalışan ve kurgucuları bulunmaktadır. Teknik birim, yayın grubu ve kamera biriminin önceden ayrı birimler olduklarını sonrasında ise bir birim haline dönüştükleri, bunun yanı sıra akademik personel kadrosuna sahip oldukları belirtilmiştir. Bunun yanı sıra eskiden sadece kurgu ekibinin on iki kişiden oluştuğunu şimdi ise tüm ekibin on iki kişiden oluştuğu ifade edilmiştir. DÜ10 üniversite televizyonunun kemik kadrosunun üniversite televizyonları için yeterli olduğunu belirterek; genel yayın yönetmeni, haber editörü, teknik servis, kurgu- montaj ekibi, sunucu, muhabir ve kameramanlar ile İletişim Fakültesi öğrencileri ve bunun yanı sıra öğretim elemanları oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere, DÜ7 ve DÜ10 üniversite televizyonları dışında, özellikle teknik personel ihtiyacı duyulmaktadır. Özellikle akademik personellerin yoğunlaşan akademik süreçlerinde, yalnızca içerik değil, aynı zamanda teknik anlamda görevler üstlenmesi, üniversite televizyonu sorumlularını zor durumda bırakmıştır. Harcanan mesainin herhangi bir akademik getirisi olmadığı için, asistanların bile uygulama birimlerinde görev ve sorumluluk almaktan kaçınmaları bilinen bir gerçekliktir.

SONUÇ

Üniversite televizyonlarının en önemli sorunlarının başında insan kaynağı gelmektedir. Yapılan görüşmelerde on iki üniversite televizyonundan on üç kişi ile görüşülmüştür. Bu görüşmeler sonucunda yarı yarıya başka fakülte ve bölümlerden mezun olmuş kişilerin üniversite televizyonu sorumlusu olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda her üniversitenin farklı bir yapılanmaya sahip olsa da insan kaynağı probleminin her üniversite televizyonunun ortak problemi olduğu görülmektedir.

Üniversite televizyonları özellikle İletişim Fakültesi öğrencileri için önem arz eden uygulama birimlerinden biridir. İletişim alanının mesleki anlamda esnek bir yapıya sahip olması, İletişim Fakültesi öğrencilerinin çoğu zaman mezun oldukları alanlarda iş bulamamalarına neden olmaktadır.

Öğrencilerin hem teori hem de uygulamadan uzak bir eğitim almaları söz konusu olamamaktadır. Özellikle televizyon yayıncılığı konusunda üniversite televizyonlarında insan kaynağı problemi, aynı zamanda mesleki açıdan yetersiz birçok öğrencinin İletişim Fakülteleri'nden mezun olmaları problemleriyle aynı paralelde devam etmektedir. Bunun yanı

sıra akademik kaygıları olan öğretim elemanlarının üniversite televizyonlarında görev almak istememeleri, görev alanların ise büyük fedakarlıklar göstererek bu süreci yönettikleri yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkmıştır.

İletişim Fakültesi mezunu olmayıp, üniversite televizyonlarında aktif rol üstlenen üniversite televizyonları ise, üniversite televizyonlarını yalnızca uygulama alanı olarak değerlendirmekte, bu da iletişim alanının kuramsal bilgilerden uzak yalnızca uygulama alanı olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Üniversite televizyonlarında alanında uzman, öğrencileri hem teorik hem de uygulama konusunda yetiştirebilecek uzmanların yer alması, öncelikle çözülmesi gereken problemlerin başında gelmektedir. Çünkü yapılan görüşmelerde insan kaynağının azlığının yanı sıra, özellikle mesleki anlamda alanında uzman insan kaynağına da ihtiyaç duyulmaktadır. Üniversite televizyonlarında görev ve sorumluluk alan akademik personelin göstermiş oldukları çabalarının karşılığının akademik bir yapıya dönüştürülmesi (atama yükselme kriterlerine eklenmesi, akademik teşvikte kullanılması, vb.) tecrübeli insan kaynağının referansıyla ve tecrübeli insan kaynağının üniversite televizyonlarında istihdam edilmesi, üniversite televizyonlarının insan kaynağı problemine büyük oranda çözüm sağlayacaktır. Çözümün sağlanmasıyla birlikte diğer çözümler için de ilk adımların atılması açısından çok daha kolay bir şekilde devam edeceği yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiştir.

13 üniversite televizyonu sorumlusuyla yapılan görüşmeler sonucunda 7 sorumlunun İletişim Fakültesi mezunu olduğu, 6 sorumlunun ise diğer fakülte ya meslek yüksek okullarında mezun olup, üniversite televizyonlarında aktif görev yaptıkları ortaya çıkmıştır. Yapılan görüşmelerde bazı üniversite televizyonlarında yalnızca İletişim Fakültesi öğrencilerinin insan kaynağı olurken bazı üniversite televizyonlarında üniversitenin bütün öğrencilerinin aktif olarak yer aldığı ve öğrencilerin üniversite televizyonlarını demode buldukları için genel olarak isteksiz tutumlarının olduğu ve çaba göstermedikleri belirtilmiştir. Bu konuda üniversite televizyonu sorumlularının bazılarının kendi gayretleri ile girişimleri bulunmuştur. Çalışma sonucunda görüşme yapılan tüm üniversite televizyonu sorumluları tarafından ifade edildiği gibi şartları ne olursa olsun bütün üniversite televizyonlarında ciddi bir insan kaynağı probleminin varlığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Küçünen, A. Ş. (2022). *Düşünceden Ekrana Televizyon Program Yapımı.* (M. Karaca, Dü.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.

Morgül, A. (2011). *Sayısal Televizyon Yayıncılığı.* İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Şahin Tutuk, Z., & Barutçu, B. (2018). Televizyon Diye Bir Şey Varmış: Türkiye'de Televizyonculuğun Başlangıç Öyküsü 1951-1971 TV Dönemi. İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları.

Tokgöz, O. (2003). "Türkiye'de İletişim Eğitimi: Elli Yıllık Bir Geçmişin Değerlendirilmesi. *Kültür ve İletişim, 6*(11), s. 9-32.

Uzun, R. (2007). İstihdam Sorunu Bağlamında Türkiye'de İletişim Eğitimi ve Öğrenci Yerleştirme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, s. 117-134.

Üniversite Öğrencilerinin Çevrimiçi Ortamda Sosyal Olabilme Algıları

Betül ÖZAYDIN ÖZKARA[1]

Giriş

Çevrimiçi eğitim, öğrencilerin bireysel çalışması için uygun bir eğitim öğretim ortamı olsa da bu ortamda sosyal olabilmenin son derece hayati bir önem taşıdığı bilinmektedir. Çünkü çevrimiçi ortamda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanıldığı sosyal çevrenin oluşturulması gerekmektedir (Abedin, 2011). Eğitim uygulamaları çevrimiçi ortamlarda sınıfın fiziksel sınırlarının olmaksızın öğrenci-öğrenci ve öğrenci-öğretmen arasındaki etkileşimi eğitimin bir parçası haline getirmiştir. Böylece öğrenciler; eğitmenler ve diğer öğrencilerle eşzamanlı ve eşzamansız çevrimiçi iletişim araçlarını kullanarak etkileşim kurmaktadırlar (Wang, 2008). Bu etkileşimler ile çevrimiçi öğrenme ortamlarında sağlanan sosyal olabilme bireylerde topluluk hissinin oluşturulması, güvenin ve iyi ilişkilerin kurulmasını sağlamak amacıyla sosyal bir alan oluşumunu kolaylaştırmaktadır (Kreijns vd., 2007). Çevrimiçi ortamlarda topluluk hissi ise son derece değerlidir. Çünkü topluluk duygusu olmaz ise bireylerin kendi başına kaldığı, kaygılı, savunmacı ve öğrenme ile ilgi riskleri alma konusunda isteksiz olabileceği düşünülmektedir (Wegerif, 1998).

Sosyallik, öğrenme ortamının öğrenciler tarafından algılanan bir özelliğidir (Abedin, Daneshgar ve D'ambra, 2012; Sjølie, ve Van Petegem, 2002). Sosyal öğrenme ortamı, sosyal etkileşimin sosyo-duygusal boyutunun başlamasını teşvik etmekte ve devamını sağlamaktadır (Weidlich ve Bastiaens, 2019). Bilgisayar destekli bir iletişim ortamının çevrimiçi sosyal etkileşimi ne ölçüde desteklediği, ortamın sosyalliği olarak ifade edilmektedir (Preece, 2000). Kreijns vd. (2007) sosyal olabilmeyi bilgisayar destekli işbirlikçi öğrenme ortamı bağlamında ele almış ve bu terimi sosyal alanın oluşturulmasındaki yetenek farklılıklarını ifade etmekte kullanmıştır. Sosyal olabilme güvenilir bir sosyal ortamın oluşmasını kolaylaştırabilecek algılanma derecesi olarak tanımlanmıştır. Güvenilir sosyal alan ise duygusal çalışma ilişkileri, güçlü grup bağlılığı, güven, saygı, aidiyet, memnuniyet ve güçlü bir topluluk duygusu ile mümkün olmaktadır (Kreijns, Kirschner, & Jochems, 2002; Kreijns, Kirschner, & Vermeulen, 2013). Kreijns vd. (2007) sosyal etkileşimi ve sosyal ortamı etkileyen değişkenleri Şekil 1'de olduğu gibi ifade etmiştir. Sosyal olabilme, sosyal bulunuşluk ve pedagojik teknikler sosyal etkileşimi etkilerken sosyal etkileşim sosyal ortamın oluşturulmasını sağlamaktadır.

[1] Doç. Dr. Betül Özaydın Özkara, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu

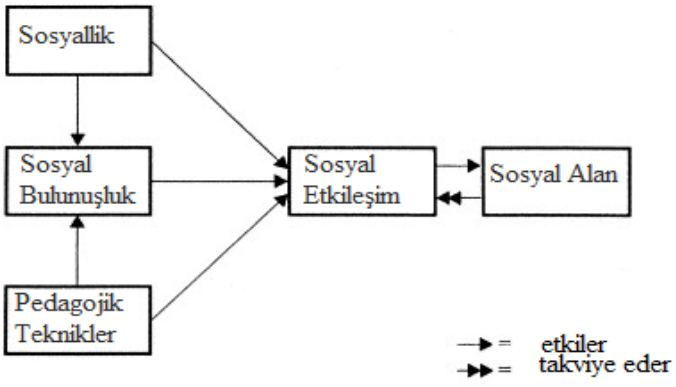

Şekil1: Sosyallik, sosyal bulunuşluk, pedagojik teknikler, sosyal etkileşim ve sosyal alan değişkenleri arasındaki ilişkiler (Kreijns vd., 2007)

Ergün ve Koçak Usluel (2015) sosyal olabilmenin alan yazında iki açıdan ele alındığını ifade etmektedir. Bunlardan birincisi sosyal olabilmenin sosyal ve teknik alt yapısı ile ilgili bakış açısıdır. Bu bakış açısında sosyal olabilme ile ifade edilen çevrimiçi ortamdaki bireylerin sosyal olarak etkileşime girebildiği ve sosyal yazılım araçlarının yer aldığı çevrimiçi öğrenme sistemlerinin yeteneği olarak belirtilmektedir (Gao, 2010; Abedin vd., 2011). Preece'ye (2000) göre çevrimiçi bir aracın başarısının temel belirleyicilerinden biri sosyalliktir. Sosyal yazılım araçları yani çevrimiçi ortamlarda yer alan iletişim araçlarının, öğrenci katılımı için önemli olduğu bilinmektedir. Öğrenmenin sağlanabilmesi için toplumsal etkileşimin önemini vurgulayanlar bu araçların birer fırsat haline geldiğini ifade etmektedir (Özçınar ve Öztürk, 2008). Çevrimiçi öğrenme ortamları, sosyal etkileşimi kolaylaştırma yetenekleri açısından farklılık gösterdiği için az ya da çok sosyal olabilmektedir (Weidlich ve Bastiaens, 2019). İkinci bakış açısı ise alt yapı imkânlarının çevrimiçi katılımcılar tarafından algılanış şekli ve bu algılamanın topluluktaki etkileri ile ilgilidir. Bu bakış açısında alt yapı olanaklarının çevrimiçi katılımcılar tarafından nasıl algılandığı ve bu algılamanın topluluk üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır (Ergün ve Koçak Usluel, 2015). Gao, Dai, Fan Kang (2010) sosyal yazılımların kullanıcılardaki sosyallik algılarını etkileyen altı faktörler olduğunu belirlemiştir. Bu faktörler; sosyal iklim, faydalar ve amaçlar, insanlar, etkileşim zenginliği, benlik sunumu ve resmi etkileşim desteği olarak sıralanmaktadır.

Sosyal olma kavramının farklı şekillerde değerlendirildiği görülmektedir. Bu çalışmada sosyal olma tanımı çevrimiçi ortam ile ilgili olup öğrencilerin sosyal etkileşim konusundaki algılarını ele almaktadır. Bu algı çevrimiçi ortamda son derece kritiktir. Çünkü sosyal olma durumu ne kadar fazlaysa, sosyal etkileşimin gerçekleşmesi ve güvenli bir sosyal alanın ortaya çıkması o kadar mümkün olacaktır (Kreijns vd., 2007). Bu amaçla üniversitede eğitim alan uzaktan eğitim öğrencileri ile örgün eğitim öğrencilerinin sosyal olabilme algıları incelenecek ve aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır.

1. Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokul öğrencilerinin çevrimiçi sosyal olabilme algıları nasıldır?

2. Sadece bazı derslerini çevrimiçi ortamlarda alan ön lisans öğrencilerinin çevrimiçi sosyal olabilme algıları nasıldır?

3. Üniversite öğrencilerinin çevrimiçi sosyal olabilme algıları

   a- cinsiyetlerine

   b- birimlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırma Modeli

Önceden yaşanan ya da mevcut zamanda var olan olay ve olguların betimlendiği tarama modelinde, araştırma konusu kendi koşulları içinde olduğu şekliyle tanımlanmaktadır (Karasar, 2012). Bu nedenle yapılan çalışmada ön lisans üniversite öğrencilerinin çevrimiçi sosyal olabilme algılarını belirlemek amacıyla tarama modeli kullanılmıştır

Çalışma Grubu

Anadolu'da bulunan bir devlet üniversitesinin Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulundan 119 öğrenci ile yine aynı üniversitenin örgün eğitim veren farklı birimlerinde okuyan ve sadece bazı derslerini çevrimiçi olarak sürdüren 158 öğrenci olmak üzere toplam 277 öğrenci araştırmaya katılmıştır. Öğrencilerin 126'si erkek, 151'i kadındır. Uzaktan Eğitim MYO öğrencileri Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik, Sağlık Bilgi Sistemi Teknikerliği ve Bilgisayar Programcılığı bölümlerine kayıtlıdır. Örgün eğitim öğrencileri ise Aşçılık, Bankacılık ve Sigortacılık, Bilgisayar Programcılığı, Grafik-Tasarım ve Sağlık Kurumları İşletmeciliği bölümlerine kayıtlıdır.

Veri toplama aracı

Çalışmada veri toplamak amacıyla Ergün ve Koçak Usluel (2015) tarafından geliştirilen Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarına Yönelik Algılanan Sosyal Olabilme Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek "görevle ilgili sosyal olabilme" ve "görevle ilgili olmayan sosyal olabilme" olmak üzere iki alt faktör ve toplam 12 sorudan oluşmaktadır. Ölçekte bulunan maddelerin madde toplam korelasyonlarının .366 - .640 arasında değiştiği belirlenmiştir. Görevle ilgili sosyal alabilme alt boyutunun Cronbach alfa değeri .815 iken görevle ilgili olmayan sosyal olabilme alt faktörün Cronbach alfa değeri .849 olduğu görülmüştür. Dolayısı ile geliştirilen ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Ölçekten alınabilecek puan değerleri 12 - 60 arasında değişmektedir. Ölçek sonuçlarından alınacak puanların aritmetik ortalamasının yüksek olması çevrimiçi öğrenme ortamına yönelik sosyal olabilme algısının yüksek olduğunu göstermektedir (Ergün ve Koçak Usluel, 2015).

Veri Toplama Süreci

Verileri 2022-2023 Güz döneminde, ilgili öğrencilerden Google form aracılığı ile toplanmıştır. Veri toplama sürecine katılmaları için öğrencilere dersi veren öğretim elemanı tarafından hem derslerde hem de Öğrenci Bilgi Sistemi (OBS) üzerinden duyurular yapılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Üniversite öğrencilerinin çevrimiçi ortamda sosyal olabilme algılarını belirlemek için yapılan betimsel analiz sonuçları Tablo1'de görülmektedir.

Tablo 1. *Öğrencilerin Çevrimiçi Sosyal Olabilme Algıları İle İlgili Betimsel Analizler*

Alt kategori	N	Min	Max	$\bar{X}$	SS
Görevle ilgili algılar	277	5	25	18.81	5.41
Görevle ilgili olmayan algılar	277	7	35	24.19	7.24
Toplam	277	12	60	43.01	12.16

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin çevrimiçi ortamda sosyal olabilme ölçeğine verdikleri cevapların ortalamanın üstünde olduğu görülmektedir. Sosyal olabilme algısı ölçeğinin

tamamından alınabilecek en yüksek puan 60 iken öğrencilerin aldığı ortalama puanın 43.01 olduğu, görevle ilgili algılarda alınabilecek en yüksek puan 25 iken öğrencilerin aldığı ortalama puanın 18.81 ve görevle ilgili olmayan algılarda alınabilecek en yüksek puan 35 iken alınan ortalama puanın 24.19 olduğu belirlenmiştir. Her bir değerde alınan puanın çok yüksek olmasa da ortalamanın üstünde olduğu belirlenmiştir. Dolayısı ile öğrencilerin sosyal olabilme algılarının olumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 2. *Öğrencilerin Çevrimiçi Sosyal Olabilme Algılarının Cinsiyete Göre Değişimi İle İlgili T-Testi Sonuçları*

Alt kategori	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	SS	sd	t
Görevle ilgili	Kadın	151	19.07	4.92	275	.872
	Erkek	126	18.50	5.94		
Görevle ilgili olmayan	Kadın	151	24.38	6.44	275	.466
	Erkek	126	23.97	8.11		
Toplam	Kadın	151	43.46	10.87	275	.672
	Erkek	126	42.47	13.58		

Üniversite öğrencilerinin çevrimiçi ortamda sosyal olabilme algılarının cinsiyetlerine göre değişimleri ile ilgili yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo2'de görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre alt faktörlerde ve ölçeğin tamamında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Tablo 3. *Öğrencilerin Çevrimiçi Sosyal Olabilme Algılarının Birimlerine Göre Değişimi İle İlgili T-Testi Sonuçları*

Alt kategori	Birim	n	$\bar{X}$	SS	sd	t
Görevle ilgili	UE	119	19.85	5.22	275	2.81*
	Örgün	158	18.03	5.43		
Görevle ilgili olmayan	UE	119	25.18	7.13	275	1.97*
	Örgün	158	23.45	7.25		
Toplam	UE	119	45.04	11.73	275	2.42*
	Örgün	158	41.48	12.30		

*p<0.5

Çalışmaya katılan uzaktan eğitim MYO öğrencileri ile örgün eğitim öğrencilerin çevrimiçi sosyal olabilme algıları arasında anlamlı farklılık olup olmadığı bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 3'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi uzaktan eğitim öğrencilerinin görevle ilgili sosyal olabilme alt boyutunda ($t(275)=2.81$), görevle ilgili olmayan sosyal olabilme alt boyutunda ($t(275)=1.97$) ve ölçeğin tamamında ($t(275)=2.42$) iki grup arasında anlamlı farklılık çıktığı belirlenmiştir ($p<.05$). Alt boyutlarda ve ölçeğin tamamında Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin daha olumlu algı içinde oldukları tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Uzaktan eğitim ortamı bireysel öğrenme için her ne kadar önemli olsa da eğitim-öğretim sürecinde sosyal olmanın son derece hayati bir nitelik olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmada üniversite düzeyindeki öğrencilerin çevrimiçi ortamda sosyal olabilme algıları incelenmiştir. Bu amaçla üniversite eğitimlerinin tamamında derslerini çevrimiçi alan Uzaktan Eğitim Meslek Yüksekokulu öğrencileri ile sadece bazı derslerini çevrimiçi ortamda alan önlisans öğrencilerinin görüşleri incelenmiştir. Daha önce geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmış olan

“Çevrimiçi Ortamlarla İlgili Algılanan Sosyal Olabilme Ölçeği” kullanılarak toplanan verilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

Analizler sonucunda üniversite öğrencilerinin çevrimiçi sosyal olabilme algılarının olumlu olduğu görülmüştür. Uzaktan eğitim öğrencilerinin kendi istekleri ile çevrimiçi eğitimi seçmiş olması, örgün eğitim öğrencilerinin ise pandemi sürecinde çevrimiçi ortam ile ilgili edindikleri deneyimlerinin bu algının oluşmasında etkisi olabileceği düşünülmektedir. Bu sonuca benzer olarak Çobanoğlu, Uzunboylar ve Altun (2017) öğrencilerin ders sonrasındaki çevrimiçi ortamda algıladıkları sosyalliklerini incelemiş ve çevrimiçi sosyallik puanlarının yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Buna karşın Savci, Akinci ve Keles (2022) hemşirelik bölümünde okuyan lisans öğrencilerinin algılanan sosyallik ölçeğinden almış oldukları puanların orta düzeyde olduğunu belirlemiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin sosyalleşmesini sağlayan uzaktan eğitim etkinliklerinde kullanılan öğrenme araçları ve yönetim sistemleri bulunmasına rağmen sosyalleşme düzeylerinin çok yüksek olmadığı ifade edilmiştir.

Öğrencilerin algıları cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermezken birimlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Uzaktan eğitim öğrencilerinin sosyal olabilme ölçeğinin tamamında, görevle ilgili sosyal olabilme alt boyutunda ve görevle ilgili olmayan sosyal olabilme alt boyutunda daha olumlu düşündükleri belirlenmiştir. Çevrimiçi öğrenmeyi kendi istekleri ile seçmiş olmaları nedeni ile bu sonucun çıkması beklenen bir durumdur.

Yapılan çalışmada sosyal olabilme ile ilgili olumlu bir düşünce olduğu belirlenmiş olsa da puanların çok yüksek olmadığı görülmektedir. Bu nedenle çevrimiçi ortamda sosyal olabilme algısını arttırmak için farklı yöntem ve araçların kullanımı teşvik edilebilir.

Kaynakça

Abedin, B. (2011). Investigating the trend of non-task social interactions in online collaborative learning environments. 44th Hawaii International Conference on System, Hawaii, USA.

Abedin, B., Daneshgar, F., & D'Ambra, J. (2012). Do nontask interactions matter? The relationship between nontask sociability of computer supported collaborative learning and learning outcomes. British Journal of Educational Technology, 43(3), 385-397. https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2011.01181.x

Çobanoğlu, A. A., Uzunboylar, O., & Altun, E. (2017). Çevrimiçi öğrenme hazırbulunuşluk, tutum ve algılanan çevrimiçi sosyalliğin işbirlikli harmanlanmış bir derste incelenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16(63), 1218-1229.

Ergün, E., & Usluel, Koçak Y. (2015). Çevrimiçi öğrenme ortamlarına yönelik algılanan sosyal olabilme ölçeğinin geliştirilmesi Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi, 6(3), 1-14.

Gao, Q., Dai, Y., Fan, Z., & Kang, R. (2010). Understanding factors affecting perceived sociability of social software. Computers in Human Behavior, 26(6), 1846-1861. https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.07.022

Karasar, N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel.

Kreijns, K., Kirschner, P. A., & Jochems, W. (2002). The sociability of computer-supported collaborative learning environments. Educational technology & society, 5(1), 8-22.

Kreijns, K., Kirschner, P. A., & Vermeulen, M. (2013). Social aspects of CSCL environments: A research framework. Educational Psychologist, 48(4), 229–242. https://doi.org/10.1080/00461520.2012.750225

Kreijns, Kirschner, P. A., Jochems, W., & Buuren, V. H. (2007). Measuring perceived sociability computer-supported collaborative learning environments. Computers & Education, 49, 176–192. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2005.05.004

Özçınar, H. veÖztürk, E. (2008). Çevrimiçi tartışmalara ilişkin öğrenci görüşleri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,5(2), 154-178.

Preece, J. (2000). Shaping communities: Empathy, hostility, lurking, participation. Proceedings of CPSR DIAC2000, Shaping the Network Society: The Future of the Public Sphere in Cyberspace, Seattle, 25, 34.

Savci, C., Akinci, A. C., & Keles, F. (2022). The association of perceived sociability and social intelligence with loneliness in online learning among nursing students. Nurse Education Today, 109, 105226. https://doi.org/10.1016/j.nedt.2021.105226

Sjølie, E., & Van Petegem, P. (2022). Measuring the sociability of virtual learning environments for interdisciplinary student teams–a validation study. Scandinavian Journal of Educational Research, 1-12. https://doi.org/10.1080/00313831.2022.2148279

Wang, S. K. (2008). The effects of a synchronous communication tool (yahoo messenger) on online learners' sense of community and their multimedia authoring skills. Journal of Interactive Online Learning, 7(1), 59-74

Wegerif, R. (1998). The social dimension of asynchronous learning networks. Journal of asynchronous learning networks, 2(1), 34-49.doi: 10.24059/olj.v2i1.1928

Weidlich, J., & Bastiaens, T. J. (2019). Designing sociable online learning environments and enhancing social presence: An affordance enrichment approach. Computers & Education, 142, 103622. https://doi.org/10.1016/j. compedu.2019.103622.

Zorunlu Hizmet Bölgelerinde Çalışan Müzik Öğretmenlerinin Çevrimiçi Eğitimde Karşılaştığı Sorunların İncelenmesi

İlknur ÖZAL GÖNCÜ[1]
Aybüke Başak DEMİRBAŞ[2]

GİRİŞ

Teknoloji, zaman zaman farkında olmasak da günden güne gelişen ve derinleşen, insan yaşamındaki her alanla bütünleşen bir yapıya sahiptir. Bu bütünleşme elbette eğitim alanında da pek çok yeniliği beraberinde getirmektedir. Aslında geçmişi oldukça eskiye dayanan, özellikle Covid-19 Pandemisi sonrası sıkça duymaya başladığımız 'uzaktan eğitim' kavramının, coğrafi uzaklık, ailevi durumlar, zaman-mekan, yaş, salgın hastalıklar, dezavantajlı bireylere sağladığı kolaylıklar vb. durumlarla hayatımızda kapladığı alan giderek genişlemektedir.

Türkiye'de eğitimin devlet tarafından sağlanan bir kamu hizmeti olarak tanınması ilk kez Osmanlı döneminde, 1839 Tanzimat Fermanı'nın yayımlanmasından sonra gündeme geldi. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk defa, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, ilköğretimin bütün vatandaşlara zorunlu ve parasız sağlanacağı ilan edilmiştir'' (Gök, 2004).

Eğitim en temel insan haklarından biridir ve devlet her vatandaşına istisnasız statü, din , dil vb. etnik ve azınlık farklarını gözetmeksizin, bir kamu hizmeti olarak eğitim hakkı sunmakla yükümlüdür.

Ne yazık ki, ülkemizde özellikle kırsal kesimde hala eşit donanıma sahip ve nitelikli eğitim oranı oldukça düşüktür.

''Uzun yıllardır uygulanmakta olan uzaktan eğitim, özellikle 1980'li yıllarda büyük bir atılım yaşamıştır. Bu atılımın sonucu olarak çok sayıda uzaktan eğitim sağlayıcı kurum belirmiş, çok daha fazla sayıda kişi öğrenim imkânına kavuşmuş, farklı öğrenme ihtiyaç ve talepleri karşılanmaya başlanmış, çağdaş öğretim yaklaşımlarının işe koşulması sağlanmıştır. Bu gelişmelerin temelinde, artan eğitim ihtiyaç ve talebini geleneksel eğitim teknolojilerinin karşılayamamasının yanında başta iletişim olmak üzere farklı alanlarda yaşanan gelişmelerin etkileri de yer almaktadır'' (Aydın,2003:28).

Değişen zamanla öğrenciler günümüzde pek çok devlet okulunda bulunan akıllı tahta vb. geliştirilen eğitim teknolojileri sayesinde sınıf ortamında hem görsel hem de işitsel öğrenme

[1] Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi ABD, , Orcıd: 0000-0001-9931-3020
[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Orcıd: 0009-0008-2781-0798

stillerini eş zamanlı olarak rahatlıkla deneyimlemektedir ve Eğitim Bilişim Ağı (EBA) Sınıf ortamındaki bu rahatlığı uzaktan eğitim ile sentezleyen önemli bir yapıtaşı olmuştur.

İşman'a (2008:2) göre; ''Bilgi çağı olarak adlandırılan içinde bulunduğumuz 21. yy'da bilgi teknolojileri hızla gelişmektedir. Bilgi teknolojilerindeki bu gelişmeler, uzaktan eğitim uygulamaları ile küresel iletişim ağının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bilgi çağı dediğimiz 21. yüzyılda iletişim, toplumun her katmanında yaşayan bireyler için kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir. Geçmiş yıllarda toplumlar için ütopya sayılan uzaktan eğitim uygulamaları bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte günümüzde küresel iletişim ağı üzerinden kolaylıkla uygulanabilir hale gelmiştir''.

Öğrenciler için geliştirilen EBA'da olduğu gibi, Öğretmen Bilişim Ağı (ÖBA) ile öğretmenlerin uzaktan yapılan hizmetiçi eğitimleri, kişisel gelişim seminerleri vb. aktiviteler de uzaktan eğitim platformu olarak kolaylıkla erişilebilir hale gelmiştir.

''Uzaktan eğitim, geleneksel eğitim yöntemlerinin sınırlılıklarından dolayı, deprem ve sel gibi doğal afetler, salgın hastalıklar vb. nedenlerle eğitim faaliyetlerini yüzyüze yürütme imkanının olmadığı durumlarda, dezavantajlı öğrencilerin eğitimlerden faydalanabilmesi, farklı öğrenme tekniklerine ulaşılması, aynı anda daha fazla kişiye ve veriye ulaşım sağlanması gibi avantajları olan ve verilecek eğitimde öğretmenler ve öğrenciler arası bilgisayar, tablet, akıllı telefon vb. iletişim cihazları ile çeşitli yazılımlarla desteklenen belirli bir merkezden sağlandığı bir öğretim yöntemidir'' (Alkan,1987).

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 3/2/2022 tarihli ve 7354 sayılı Öğretmenlik Meslek Kanunu, 14/6/1973 tarihli ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu, 25/8/2011 tarihli 652 sayılı Özel Barınma Hizmeti Veren Kurumlar ve Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 18/3/2002 tarihli ve 2002/3975 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Kamu Görevlerine İlk Defa Atanacaklar İçin Yapılacak Sınavlar Hakkında Genel Yönetmelik ile 19/4/1983 tarihli ve 83/6525 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulan Devlet Memurlarının Yer Değiştirme Suretiyle Atanmalarına İlişkin Yönetmelik hükümlerine dayanılarak hazırlanan yönetmeliğe göre; ''Zorunlu çalışma yükümlülüğü kapsamına alınacak eğitim kurumları, kurumun bulunduğu yerin nüfusu, coğrafi konumu, sosyo-ekonomik yönden gelişmişlik düzeyi, sağlık ve ulaşım şartları dikkate alınarak belirlenir".

Günümüzde zorunlu eğitim, özel kurumların yanı sıra,12 yıl olup devlet tarafından, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurumlarda parasız bir şekilde sağlanmaya devam edilmektedir. Bu kamu kuruluşlarında çalışacak öğretmenler, KPSS adı verilen Kamu Personeli Seçme Sınavı ve ardından sözlü mülakat sonucunda, bakanlığa bildirilen normlara göre kurumlara yerleştirilmektedir.

Tonbul'a (2010:XI) göre ''Atanan öğretmenlerin büyük kısmı ekonomik ve sosyal yönden gelişmişlik düzeyi, ulaşım şartları ile hizmet gereklerinin karşılanması yönünden diğer bölgelere göre daha geri kalmış olan Üçüncü Hizmet Bölgesi'ndeki illere yerleştirilmektedir.''

Bu araştırmanın amacı, zorunlu hizmet bölgelerinin üçüncü hizmet bölgesi ve altıncı alanını kapsayan görev bölgelerinden biri olan Hakkari ili Millî Eğitim Bakanlığına bağlı kurumlarda görev yapan müzik öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik görüşlerini tespit

ederek yaygınlaşmakta olan uzaktan eğitim alanında, zorunlu hizmet bölgelerinde görev yapan öğretmenlerin sorunlarını incelemektir. Araştırma, daha önce zorunlu hizmet bölgelerinden Hakkari ili ile ilgili yeterli çalışma yapılmamış olması açısından ve katılımcıların önerilerinin kaydedilmesi ile bu bölgelerde gidilebilecek iyileştirmeler açısından önem arz etmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırma durum tespitine yönelik betimsel bir çalışma olup, araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. ‘‘Bu teknikte,araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme protokolünü hazırlar. Buna karşın araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yan ya da alt sorularla görüşmenin akışını etkileyebilir ve kişinin yanıtlarını açmasını ve ayrıntılandırmasını sağlayabilir’’(Türnüklü,2000:547). Bu araştırmada uzaktan eğitim hizmetinden faydalanma noktasında zorunlu hizmet bölgelerinde görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitim yaparken karşılaştığı sorunlar incelenmiştir. Araştırma, Hakkari ili Milli Eğitim Bakanlığına bağlı kurumlarda görev yapan 20 müzik öğretmeni ile sınırlandırılmıştır. Görüşmenin ilk bölümünde sorulan sorunlar katılımcıların demografik bilgilerine ulaşmayı hedeflemiş olup, ikinci bölümde sorulan sorular, katılımcıların uzaktan eğitimde müzik dersini işlerken kullandığı teknolojik cihazlar, materyaller, yöntem ve teknikler vb. sorulardan ve açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Katılımcıların cevapları frekans ve yüzdelik olarak tablolaştırılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde veriler tablolaştırılarak sunulmuştur.

Tablo 1 *– Katılımcıların İlçelere Göre Dağılımı*

		n	%
Katılımcıların ilçelere göre dağılımı	Merkez	5	25
	Yüksekova	3	15
	Şemdinli	5	25
	Derecik	6	30
	Çukurca	1	5

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya Hakkari ilinin tüm ilçelerinde görev yapan müzik öğretmenleri katılım sağlamıştır. %30 katılım oranı ile en yüksek katılımın olduğu ilçe Derecik ilçesi olup, %5 katılım oranı ile en düşük katılımın sağlandığı ilçe Çukurca ilçesi olmuştur.

Tablo 2- *Katılımcıların Demografik Özellikleri*

		n	%
Cinsiyet	Kadın	9	45
	Erkek	11	55
Yaş	20-25	3	15
	26-30	12	60
	31-35	3	15
	36-40	2	10
Eğitim Derecesi	Lisans	19	95
	Yüksek Lisans	1	5
Kıdem	1-5 Yıl	16	80
	6-10 Yıl	3	15

Görev Süresi	11-15 Yıl 1-5 Yıl 6-10 Yıl	1 19 1	5 95 5
TOPLAM		20	100

Tablo 2'ye göre, katılımcıların çoğunluğunu erkek öğretmenler oluşturmaktadır ve katılımcıların çoğunun eğitim düzeylerinin Lisans derecesi olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenler 26-30 yaş aralığında yoğunluk göstermekte olup, katılımcıların %80'ini zorunlu hizmet bölgesine atanarak göreve yeni başlamış öğretmenler oluşturmaktadır.

Tablo 3- *Katılımcıların Kullandığı Teknolojik Araçlar*

		n	%
Katılımcıların kullandığı teknolojik araçlar	Cep telefonu	14	70
	Masaüstü bilgisayar	1	5
	Dizüstü bilgisayar	17	85
	Tablet	3	15
	Teknolojik cihaza sahip değil	0	0

Tablo 3'e göre katılımcıların her birinin en az bir adet uzaktan eğitim yapabileceği teknolojik bir araca sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların uzaktan eğitim vermek için başta dizüstü bilgisayar ve takiben cep telefonu kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir.

Tablo 4- *Katılımcıların Uzaktan Eğitimde Kullandıkları ders verme/alma üzerine kurgulanmış görüntülü konuşma, mesajlaşma uygulamaları*

		n	%
Katılımcıların Uzaktan Eğitimde Kullandıkları ders verme/alma üzerine kurgulanmış görüntülü konuşma, mesajlaşma uygulamaları	EBA	16	80
	Zoom	19	95
	Skype	1	5
	Google Meet	2	10
	Whatsapp	4	20

Tablo 4'e göre katılımcılar, uzaktan eğitimde müzik dersini işlemek için yalnızca bir uygulama değil, birkaç farklı uygulamayı eş zamanlı kullandığını belirtmiştir. Katılımcılar müzik dersini uzaktan yürütmek için Zoom uygulaması başta olmak üzere, Eğitim Bilişim Ağı (EBA) tercih etmektedirler. Katılımcıların kullandığı diğer mesajlaşma/görüntülü konuşma uygulamaları olan whatsapp, skype ve google meet uygulamaları da tabloda görülmektedir.

Tablo 5- *Katılımcıların Hakkari İlinde Uzaktan Eğitim ile Müzik Dersi İşlerken Karşılaşılan Başlıca Sorunlar Hakkındaki Görüşleri*

Hakkari İlinde Uzaktan Eğitim ile Müzik Dersi İşlerken Karşılaşılan Başlıca Sorunlar	Elektrik kesintileri
	İnternet erişiminin olmaması
	Senkron Problemleri
	Öğrencilerin teknolojik cihazlara sahip olmaması
	Öğrencilerin bulundukları ortamın uzaktan eğitime elverişli olmaması
	Derse devamlılığın sağlanamaması
	Velilerin muhafazakar tutumu
	Uzaktan eğitim uygulamalarının içeriğinin kısıtlı olması

Tablo 5'e göre Hakkari ilinin bütün ilçelerinde elektrik kesintisi yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak da Uzaktan eğitimde kullanılan teknolojik araçların şarj edilememesi ve internet bağlantısı için kullanılan kablolu internet cihazlarının da çalıştırılamaması ile uzaktan eğitim aksaklığa uğramaktadır. Elektrik kesintilerinin yanı sıra, tüm ilçelerde yaşanan şebeke sorunları da internet bağlantısının güçlü olmayışına sebep olmakta ve katılımcılar ve öğrenciler kesintisiz ders yapamamaktadır. Katılımcılar tümü en temel sorunların, öğrencilerin maddi yetersizlikleri sebebiyle teknolojik cihazlara erişemediği , yine aynı sebeplerden derse düzenli şekilde katılamadığı , katılsa bile bağlantı problemleriyle karşılaşması olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra uzaktan eğitim uygulamalarının ve uzaktan eğitimde kullanılabilecek interaktif ders materyallerinin yetersiz olduğunu ve velilerin öğrencileri özellikle sanat dersleri açısından desteklemediğini ve müzik derslerine katılımlarını da kısıtladığı katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Tablo 6 – *Katılımcıların Hakkari İli İlçelerindeki Uzaktan Eğitimin Avantajları ve Dezavantajlarını Hakkındaki Görüşleri*

AVANTAJLAR	DEZAVANTAJLAR
Hakkari İli İlçelerindeki Uzaktan Eğitimin Avantajları ve Dezavantajları	İnternet bağlantısının olmaması
	Öğrencilerin uzaktan eğitime katılabileceği teknolojik bir cihaza sahip olmaması
	Elektrik Kesintileri
	Öğrencilerin ev ortamının uzaktan eğitime katılmaya elverişli olmaması
	Ders içi uygulama yapamama

Katılımcıların verdiği yanıtlara göre, öğrencilerin evlerinde çok sayıda aile bireyleri ile birlikte yaşamaları, maddi imkansızlıklardan dolayı kendilerine ait bir odaya ve bir teknolojik cihaza sahip olmamaları uzaktan eğitimin dezavantajlarındandır.

Müzik eğitimi, hem uygulamalı hem de teorik bir ders olması sebebiyle, bölgedeki şartlar, uzaktan eğitimde müzik dersinin işlenmesini imkansızlaştırmaktadır. Katılımcıların tümü, ağ bağlantıları sebebiyle senkronun tutmasından dolayı hiçbir şekilde uygulama yapamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %95'i bölgede uzaktan eğitim yapmanın hiçbir avantajı olmadığını belirtirken, %5 i de ulaşımın zor olduğu bu dağlık bölgede taşımalı eğitim ile okula gelen öğrenciler açısından avantajlı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 7- *Müzik Dersinde Uzaktan Eğitimde Kullanılan Yöntem ve Teknikler ile Materyaller*

Yöntem ve Teknikler	Anlatım yöntemi Gösterip yaptırma Soru-Cevap Tartışma Meşk Usulü Dinleme-İzleme
Materyaller	Çalgılar Sanal Piyano Finale nota yazım programı Powerpoint sunuları Kitaplar

Tablo 7'de görüldüğü üzere, katılımcılar, ilgili müfredata göre powerpoint sunusu hazırlayarak anlatım yöntemiyle ders işlediklerini, zaman zaman çalgı çalarak öğrencilere şarkılar söylediklerini ve nota yazım programları ile teorik konuları anlattıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 8 – *Uzaktan Eğitimin Verimini Artırmak İçin Öneriler*

Uzaktan Eğitimin Verimliliği	Katılımcıların tümü , Hakkari ilinde müzik dersinin uzaktan eğitim ile işlenmesini verimsiz bulmaktadır.
Uzaktan eğitimin verimliliğini artırmak için öneriler	Ağ bağlantılarının güçlendirilmesi Öğrencilerin teknolojik cihazlara ve kesintisiz internete erişiminin sağlanması İnteraktif çalgılar, nota yazım programları ve karaoke uygulamalarının geliştirilmesi

Katılımcılar, görev yaptıkları zorunlu hizmet bölgesinde uzaktan eğitim ile işledikleri müzik dersinden aldıkları verimi değerlendirirken , Tablo 8'de gösterildiği üzere, Hakkari ilinin tüm ilçeleri dahil olmak üzere, hiçbir katılımcı tarafından, müzik dersinin uzaktan eğitim ile işlenmesinin verimli bulunmadığı kaydedilmiştir. Katılımcıların müzik dersinin uzaktan eğitimdeki verimliliğini artırmak üzere önerileri de yine tablo 8'de görülmektedir.

K1 ''Uzaktan eğitimde kullanılabilecek hem nota yazabildiğimiz hem enstrüman seslerinin ve görsellerinin var olduğu, hem çeşitli oyun ve aktivitelerle öğrenmenin desteklendiği bir uygulama yapılması çok işe yarayabilir''

K17 ''Müzik dersi yüz yüze işlenmesi gereken uygulamalı bir derstir,uzaktan eğitim ile işlenmesi gereken zaruri bir durumda en azındn kesintisiz internetin ve senkronun sağlanması olabilir''

Tablo 9- *Uzaktan Eğitim Verirken Bulunulan Ortamın Sağlıklı Ders İşlemeye Elverişlilik Durumu*

Uzaktan eğitim verirken bulunduğunuz ortam sağlıklı eğitim vermeye elverişli midir	Evet	2 Katılımcı
	Hayır	9 Katılımcı
	Kararsız	9 Katılımcı

Katılımcıların bir kısmı öğretmen lojmanlarında, bir kısmı ise ilçe merkezlerindeki evlerle köy evlerinde kalmaktadırlar.Katılımcıların uzaktan eğitim verirken bulundukları ortamın sağlıklı eğitim vermeye elverişli olup olmadığına ilişkin yanıtları Tablo 9'da gösterilmektedir. Katılımcıların az bir kısmı yaşam alanlarının uzaktan eğitim vermeye elverişli olduğunu belirtirken, büyük bir çoğunluğu koşulları olumsuz bulmuş ve aynı oranda kararsız kaldığını belirtmiştir.

Tablo 10- *Çalıştığınız Kurum Öğretmenleri Uzaktan Eğitimde Nasıl Destekler*

Çalıştığınız kurum öğretmenleri uzaktan eğitimde nasıl destekleyebilir?	Müziğe ve sanata gereken önemin verilmesi Çekim gücü yüksek internet sağlanması Müfredatın uzaktan eğitime uyarlanması Öğrencilere teknolojik araç desteğinin sağlanması Jeneratör desteğinin sağlanması

K9 ''Çalıştığım kurum jeneratör sağlayabilir ve okul wifisi kullanılabilir''

K17 ''Okulumuzda masaüstü bilgisayar ve neredeyse hiç çekmeyen bir internet bağlantısı var. Bu sistemler dizüstü bilgisayarlar ile değiştirilebilir ve sayısı artırılabilir. Altyapı için çalışmalar yapılarak ağ bağlantısı güçlendirilebilir. Sürekli elektrik kesildiği için bu durumlarda güç kaynağı kullanılabilir.''

Tablo 11- *Yüzyüze Dersler Yerine Uzaktan Eğitimi Tercih Eder Misiniz*

		n	%
Müzik dersini yüzyüze dersler yerine uzaktan eğitim ile işlemeyi tercih eder misiniz	Evet	1	5
	Hayır	19	95

K2 ''Hayır tercih etmem. Yüzyüze dersler her anlamda çocuğun öğrenmesi keşfetmesi uygulaması açısından büyük bir fırsat. İnternet ile yapılan derslerde gecikme sorunu olabiliyor. Topluca şarkı söyleyemiyor, enstrümana dokunamıyorbirbirlerini görüp gözlemleyemiyorlar.Çoğu evde eğitim için uygun bir ortamda değil''.

K7 ''Altyapı material ve programlar tam donanımlı şekile hazır bulunur ise kesinlikle evet yüzyüze kadar verimli olabileceğini düşünüyorum''.

Sonuç ve Öneriler

Katılımcılardan elde edilen bulgulara göre, zorunlu hizmet bölgelerinden üçüncü hizmet bölgesi ve altıncı hizmet alanında görev yapan öğretmenlerin müzik dersini uzaktan eğitim ile

işleme konusunda oldukça zorlandıkları açıkça görülmektedir. Bu bölgelerde, elektrik kesintileri, zayıf şebeke, yetersiz internet altyapısı, maddi yetersizlikleriden dolayı öğrencilerin teknolojik cihazlara ulaşamaması, bazı velilerin tutucu tutumları gibi mevcut şartlarda, uzaktan eğitim sağlıklı bir şekilde ilerletilememektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde, en temel insan haklarından olan, tüm ülkede eşit donanıma sahip ve nitelikli eğitim eğitim alma hakkı, bölgedeki şartların iyileştirilememesi sebebiyle mümkün kılınmamaktadır. Bununla birlikte, uzaktan eğitim uygulamalarında yeterli içeriğin olmaması, önemli ölçüde uygulamalı bir ders olan müzik dersinin etkili şekilde işlenemiyor oluşunu beraberinde getirmektedir. Özellikle zaruri durumlarda müzik dersi müfredatında uygulama gerektiren kazanımlar, uzaktan eğitime uyarlanmadığından, bu sorun uzaktan eğitimde müzik dersinin amacına ulaşmasına hizmet etmemektedir.

Zorunlu hizmet bölgelerinden üçüncü hizmet bölgesi ve altıncı hizmet alanında görev yapan müzik öğretmenlerinin,bu bölgelerde yaşayan öğrencilere uzaktan eğitim ile maksimum fayda sağlayabilmeleri için Hakkari ilinde görev yapan katılımcıların cevapları değerlendirilerek öneriler maddeleştirilmiştir.

• Elektrik kesintilerinin giderilmesi

• Şebeke ve altyapı problemlerinin giderilmesi

•Uzaktan eğitim platformlarında senkron sorununun giderilmesi

•Uzaktan eğitimde müzik dersi için hem teorik hem de uygulamalı içeriklerin geliştirilmesi

•Müzik dersi müfredatının uzaktan eğitime uyarlanması

•Öğrencilerin tamamının teknolojik cihazlara ulaşımının sağlanması

•Müzik derslerinin gerekliliği ve önemi konusunda velilerin bilinçlendirilmesi

KAYNAKÇA

Alkan, C. (1987). Açıköğretim: Uzaktan eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları*, *157*.

Aydın, C. H. (2003). Uzaktan Eğitimin Geleceğine İlişkin Eğilimler, Elektrik Mühendisleri Odası Dergisi: 221, Yazı: 419.

Gök, F. (2004). Eğitimin özelleştirilmesi. Neoliberalizmin Tahribatı. Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet içinde, 94-110

İşman, A. (2008). *Uzaktan eğitim*. Pegem Akademi.

Tonbul, T. (2011). Üçüncü hizmet bölgesinde görev yapan öğretmenlerin problemlerine ilişkin bir sözlü tarih araştırması (1995-2005)/An oral history investigation on the problems of teachers serving in third service areas (1995-2005).

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilecek nitel biraraştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, *24*(24), 543-559.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi (17/04/2015) Milli Eğitim Bakanlığı öğretmen atama ve yer değiştirme yönetmeliği, Erişim Tarihi: 16.05.2023 , https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20694&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5

Mesleki Eğitimde Yapilan Değişimlerin Muhasebe Alanina Etkilerinin Öğretmen Görüşleriyle Değerlendirilmesi

Ayşe SOMUNCU[1]

GİRİŞ

Eğitim örgütü içerisinde mesleki eğitimin geçmişten gelen köklü bir yapısı bulunmaktadır. Bireyin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir işi yapabileceği mesleği öğrenmesi mesleki eğitimin temel amacıdır. Geleceğe önemli yatırım yapmak isteyen toplumlar mesleki eğitime ağırlık vermek zorundadır.

Tarihte önceleri ihtiyaçların giderilmesi için uygulanan trampa mal değişim sistemi ticaretin başlangıcı olmuştur. Sonraları mal ve hizmetlerin değerle ölçülmeye başlanması sonucu ticaret gelişmiştir. Bugün hala isminden söz edilen baharat yolu, ipek yolu gibi, doğu ve batı arasında kervanlarla yapılan uluslararası ticarete olanak sağlamıştır. Bu durum ticaret konusundaki eğitimin gerekliliğini artırmıştır.

Türkiye'de muhasebe eğitiminde Osmanlı Döneminde 1883 yılında kurulan İstanbul Hamidiye Mektebi Alisi büyük etkisi olmuştur. Okulun tarihinde "Hamidiye Ticaret Mektebi" olarak kurulduğu yazılmaktadır. Sultan Abdülhamid okula maddi kaynak sağladığı Hamidiye adını almıştır. 27 maddelik kuruluş nizamnamesi vardır. Maddelerden bazılarını özetlersek: (Güvemli, 2023.17).

Madde1: İstanbul'da ticaret erbabı yetiştirilmek üzere gündüz eğitim yapacak "Hamidiye Ticaret Mektebi isimli bir okul kurulmuştur.

Madde 2: Bu okula 200 öğrenci alınacak ve yaşları 15-25 arasında olacaktır.

Madde 3: Alınacak öğrenciler ortaokul (rüştiye) diplomasına sahip olacaklardır. Sınav ile alınacaklardır.

Madde 4: Okula alım sınavları Ticaret Bakanlığı ve Ticaret Odası temsilcileri tarafından yapılacaktır.

Okula öğrenci alımı ile ilgili 6. madde de okula alınacak öğrencilerin %10'u yoksullardan olacağı ve bunlardan ücret alınmayacağı diğerlerinden ücret alınacağı yazılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde de Hamidiye Ticaret Mektebi değişik adlarla öğrenime devam etmiştir. Bu okul ticaret meslek liselerinin öncüsü olmuştur. Muhasebe eğitimi lise düzeyinde ticaret meslek liselerinde devam etti (Yazıcı, 2021: 7).

21. yüzyıla girerken ticaret meslek liselerinin sayısı 300 civarındadır ve yılda 100.000'e yakın mezun vermektedir. Mezunlara talep muhasebe bilgisinden gelmektedir. 3568 sayılı yasa ile ticaret meslek lisesi mezunlarına serbest muhasebeci unvanı vermekteydi. Türkiye Serbest

[1] [1]Dr,.MEB, Ayrancı Mesleki Teknik Anadolu Lisesi ANKARA Öğretmen, Orcıd: 0000-0002-0661-835X

Muhasebeci, Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odası Birliği (TÜRMOB) serbest muhasebeci sayısındaki artış nedeniyle ticaret meslek lisesi mezunlarına kısıtlama getirmiştir. Bu yasa çerçevesinde okulların gelişmesinde engeller bulunmaktadır (Güvemli, 2023: 17).

Bu okulların önündeki diğer bir engelde 1999 yılında uygulamaya konulan Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK) imam hatip liselerine yükseköğretimde sınırlama getirmek isterken, durumu tüm meslek liseleri olarak ele almasıdır. İktisadi idari bilimler fakültelerine ticaret lisesi mezunlarının girmesine engel konulmuştur. Oysaki ticaret liselerinde bu fakültelere alt yapı oluşturacak dersler verilmektedir. Muhasebe alan mezunlarına yalnızca iki yıllık yükseköğretim kurumlarına geçiş hakkı verilmiştir. Öğrenci Seçme Yerleştirme Merkezi (OSYM)'nin 2017 yılında aldığı bir kararla muhasebe bölümü mezunlarının iki yıllık okullara sınavsız geçiş hakkı kaldırılmıştır. Meslek liselerinin bazı bölümlerine lisans programları için tanınan kontenjan hakkı muhasebe alanı için yoktur (Somuncu, 2019). Tüm bu faktörler mesleki eğitimde alanda öğrenci sayılarının düşmesine neden olmuştur.

2011 yılında 652 sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 9 uncu maddesine göre, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü oluşturuldu. Milli Eğitim Bakanlığında Kız Teknik Öğretim, Erkek Teknik Öğretim, Ticaret Turizm Öğretimi Genel Müdürlükleri, Sağlık İşleri, Çıraklık ve Mesleki ve Teknik Eğitimi Geliştirme ve Yaygınlaştırma Daire Başkanlıkları son bularak, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlandı. Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı okul türleri illere gönderilen bir genelge ile "Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi" ile "Çok Programlı Anadolu Lisesi" adı altında yeniden yapılandırıldı. Uygulamaya 2014-2015 öğretim yılında 9. sınıflardan başlayarak, kademeli olarak geçildi. Bu yapılandırmadan önce bazı mesleki ve teknik liselerin isimlerinde sağlık, ticaret, otelcilik ve turizm, kimya vb. bulunan terimler okulları diğer meslek liselerinden daha özel olmasını sağlıyordu. Tüm mesleki ve teknik liseler aynı adla birleştirilmesi okulların bu özelliğini sona erdirdi.

Tüm uygulamalar meslek lisesi öğrenci sayılarının azalmasına neden oldu. Tablo 1'de yıllar itibarıyla meslek lisesi ve genel lise okul, öğrenci ve öğretmen sayıları verilmiştir.

Tablo 1 Yıllara göre meslek ve teknik lise genel lise okul, öğrenci, öğretmen sayıları

ÖĞRETİM YILI	GENEL ORTAÖĞRETİM				MESLEKÎ VE TEKNİK ORTAÖĞRETİM			
	OKUL SAYISI	ÖĞRETMEN SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	% *	OKUL SAYISI	ÖĞRETMEN SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	% **
2010 - 2011	4.102	118.378	2.676.123	56	5.179	104.327	2.072.487	44
2011 - 2012	4.171	122.716	2.666.066	56	5.501	113.098	2.090.220	44
2012 - 2013	4.214	119.393	2.725.972	55	6.204	135.502	2.269.651	45
2013 - 2014	3.744	117.353	2.906.291	54	7.211	161.288	2.513.887	46
2014- 2015	3.995	123.160	2.902.954	51	5.106	175.218	2.788.117	49
2015- 2016	5.311	151458	3.047.503	52	5.239	184.232	2.760.140	48
2016- 2017	5.225	147.052	3.138.440	54	5.851	185.988	2.713.530	46
2017- 2018	5.717	159.579	3.074.642	61	4.461	140.404	1.987.282	39
2018- 2019	6.242	175.275	3.250.334	64	4.640	149.147	1.799.391	36
2019-2020	6.925	186.914	3.412.564	61	6.121	193.717	2.218.088	39
2020-2021	6.876	189.193	3.920.083	62	6.196	192.916	2.398.519	38
2021-2022	6761	193589	4.092604	64	5.664	187120	2.311.426	36

(*) Yıllara Göre Genel Ortaöğretim Öğrenci Yüzdeleri

(**) Yıllara Göre Mesleki Ortaöğretim Öğrenci Yüzdeleri

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı (MEB Örgün Eğitim İstatistikleri, 2008.2014.2015.2018.2019.2020.2021-2022

Tablo 1 incelendiğinde 2020-2021 öğretim yılı ile 2021-2022 öğretim yılı arasında 532 meslek lisesinin sayı olarak azaldığı görülmektedir. 2022-2023 yılında da bu azalış devam etmektedir. Yine Tablo 1'de görüldüğü üzere mesleki ve teknik liselerde öğrenci sayıları genel liselerden daha az durumdadır. Her yıl öğrenci sayıları hızla azalmaktadır.

Meslek lisesi alanları içerisinde de döner sermaye ve gelir sağlayıcı etkinlikleri bulunmayan muhasebe alanının öğrenciler tarafından daha az tercih nedenidir. Bu durum en fazla kapatılan okul grubunun eski ticaret olanı okulları olmasına nedendir. Okulların aynı isimle birleştirilmesi bazı okulların kapatılmasına ve meslek liselerinin içerisinde bir zamanlar farklı genel müdürlük ve okul grubu içerisinde bulunan alanların aynı okulda birleşmesine neden olmuştur. Örneğin; Ankara Cumhuriyet Meslek Lisesi kapatıldı. Okul öğretmenleri Ayrancı Mesleki Teknik Anadolu Lisesine aktarıldı. Okulda muhasebe alanında fazla öğretmen sayısına neden oldu.

Meslek liseleriyle ilgili yapılan tüm değişimler muhasebe alanında öğrenci sayılarının azalmasına neden olmuştur. Çalışma muhasebe alanında yapılan değişimlerin alana etkileri ve alanın öğrenci ve velilerce daha az tercih edilmesinin nedenlerinin öğretmen görüşleriyle değerlendirilmesi hedeflemektedir.

YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi, gözlem, literatür taraması ve derinlemesine görüşme metotlarından yararlanılmıştır. Seçilen ilgili branştaki 8 adet öğretmen ile derinlemesine görüşme yapılmış ve nitel araştırma kapsamında öğretmenlerin muhasebe alanı değişimleri ve alanın öğrenci ve velilerce neden daha az tercih ettiği ile ilgili görüşleri genel olarak ele alındıktan sonra elde edilen bilgiler betimsel analiz yapılarak, yorumlanmıştır.

Araştırma Modeli

Nitel araştırma yönetimi kullanılan bu araştırmada "durum analizi" metodundan yararlanılmıştır. Durum çalışması belirlenen çok özel bir olayın derinlemesine ele alınması, verilerin bu doğrultuda toplanması ve analiz edilmesidir (Subaşı ve Okumuş, 2017). Bu sayede muhasebe alanı öğretmenlerinin değişim görüşleriyle ilgili veri elde edilmiş ve ortaya çıkan sonuçlarla ilgili açıklama yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Derinlemesine görüşme metodunda belirli bir konuya odaklanıldığı için bu konu hakkında tecrübe, bilgi ve yeteneğe sahip kişiler katılımcı olarak belirleniştir. Bu doğrultuda sorular ilgili 8 katılımcıya yüz yüze şeklinde iletilmiş ve cevaplar alınmıştır. Düzce ilinden 1 katılımcı, İstanbul ilinden 1 katılımcı. Adana ilinden 1 katılımcı, Ankara ilinden 5 katılımcıyla çalışma yürütülmüştür. Katılımcılar 15-30 yıl arası mesleki kıdeme sahiptir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırma kapsamında yapılacak olan derinlemesine görüşme soruları daha önceden yapılan araştırmalardan, röportajlardan ve akademisyenler tarafından önemsenen kavramlar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Oluşturulan sorular 4 kişilik pilot uygulama ile test edilmiştir. Sorular açık uçlu olarak hazırlanmış ve yapılan pilot görüşmelerde gerekli eklemeler yapılarak son halini almıştır.

Araştırma kapsamında bu konu ile ilgili daha önceden kullanılmış bir ölçeğe rastlanılmamıştır. Yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda toplanan verilerin betimlemesi yapılmış ve deşifre edilmiştir. Kodlama tekniği ile belirli temalar ve alt temalar oluşturularak elde edilen bilgiler ayrıştırılmıştır. Bu ayrıştırma ile derinlemesine görüşme neticesinde sağlanan verilerin ortak noktaları ve/veya farklılıkları belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Yapılan görüşmeler 25-30 dakika aralığında sürmüştür. Katılımcılara etik kurallar çerçevesinde hazırlanan sorular yöneltilmiştir. Gönüllülük esasına uygun olarak gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların mahremiyetine önem verileceği belirtilmiştir. Görüşmeler çalışmanın amacını katılımcılara açıklayarak başlamıştır ve cevap vermek istemedikleri sorularda cevaplamama hakları bulundukları beyan edilmiştir. Araştırmaya 8 katılımcı ile yapılmıştır. Katılımcılar etik ilkeleri doğrultusunda kodlanmıştır. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda durum değerlendirmesi yapılmıştır.

Nitel araştırmalarda, nicel araştırmalardaki geçerlilik ve güvenirlik ifadelerinin yerine inanılırlık ve sonuçların doğruluğu önem kazanmaktadır. Sonuçların inandırıcılığı bilimsel araştırmanın en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilir. Nitel araştırmalarda inanılırlığı sağlamanın en iyi yolu uzun süreli etkileşimdir. Nitel araştırmalar araştırmacının zengin içeriklere ulaşmasında güçlü veri toplama aracı özelliğine sahiptir. Değerlendirmede araştırmacının farklı sonuçlara ulaşma olasılığı vardır. Verilerin yanlış anlaşılmasının önlenmesi için kaynaklar ile doğrudan teyit mekanizması oluşturulması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Veri toplama işlemi tamamlandıktan sonra katılımcıların yanıtları betimleme yolu ile analiz edilmiş ve alt temalar belirlenerek mesleki eğitim muhasebe alanı değişimlerin etkisiyle öğrenci ve velilerce alanın neden daha az tercih edildiğinin nedenleri ortaya konulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde görüşme sorularıyla elde edilen nitel veriler analiz edilmiştir.

Katılımcı öğretmenlerin "Mesleki eğitimdeki ve özellikle alnınız muhasebe finansmandaki öğrenci sayılarındaki azalmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?" yargısına ilişkin görüşleri Tablo 2'de değerlendirilmiştir.

Tablo 2 Katılımcı Öğretmenlerin Mesleki Eğitimde Öğrenci Sayılarının Azalması Üzerine Görüşleri

Tema	Frekans
Sistemsel	7
Çevresel	4
Okul Yönetimi	4

Tablo 2 incelendiğinde meslek lisesi öğrenci sayılarının azalması üzerine görüşleri "Sistemsel, Çevresel ve Okul Yönetimi " kaynaklı şekilde temaların oluştuğu görülmektedir. Bu konudaki katılımcı öğretmenlerden bazılarının görüşleri verilmiştir.

Sistemsel

"Sistemin meslek lisesi mezunu öğrencilerine, tanıdığı olanaklar kısıtlıdır. Eğitim sistemimiz meslek lisesi mezunu öğrencilere puan, kontenjan ve bölüm desteği sağlamalıdır. Gerekirse üniversitelerin belirli bölümlerinde meslek lisesi mezunu öğrencilerine katsayı artışına gidilmelidir(K1).

"Muhasebe finansman alanından meslek lisesinden mezun olan öğrenci iş sahası fazla olmamasına rağmen işyeri açamamaktadır. Bu da öğrencinin geleceğe yönelik planlamasını

etkilemektedir. Sistem içinde de muhasebe finansman alanının devlet üniversitesine gidebileceği bir fakülte yoktur. Sadece yüksekokul vardır (K4).

30 Mart 2012 tarihli 6287 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" a istinaden 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nda değişiklik yapılmış, mesleki teknik liselere uygulanan, sınavsız geçiş ve ek puan uygulaması yürürlükten kaldırılmıştır. Uygulamadan ilk olarak 2015-2016 öğretim yılında mezun olanlar etkilenmiştir.

Mesleki ve teknik liselerle ilgili üniversiteye girişte bir diğer uygulama ise, "Mesleki Teknik Ortaöğretim Kontenjanı" (MTOK) dır. Yerleştirme Kılavuzunda bir okulun önünde Mesleki Teknik Ortaöğretim Kontenjanının kısaltılması MTOK yazıyorsa, bu programı yalnızca mesleki ve teknik lise ilgili alan öğrencilerinin tercih edebileceğini göstermektedir. Uygulamada bir eksiklik ise, mesleki ve teknik liselerin tüm alanlarında Mesleki Teknik Ortaöğretim Kontenjanı (MTOK) olmayışıdır. Muhasebe-finansman, büro yönetimi, sivil havacılık yer hizmetleri, Pazarlama ve Perakende vb. alanlarda uygulama yoktur. Bilişim teknolojisi, gıda teknolojisi vb. bazı alanlara ise, uygulama vardır. Mesleki ve teknik ortaöğretim mezun öğrencilerinin üniversite lisans programlarına yerleşiminde alanlar arasında bir eşitsizlik söz konusudur.(Somuncu, 2019: 82).

Sistemsel Okullarda verilen muhasebe eğitiminin piyasa ile paralel olmaması nedeniyle öğrencilerin iş bulma ve işe yerleşme oranlarının düşük olması okula duyulan ilgiyi azaltmaktadır (K3).

Meslek lisesi mezunlarının işsizlik sorunu sektörle bağlantıların oluşturulamamasıdır. "Türkiye'de eğitim-istihdam ilişkisi maalesef oldukça zayıftır. Bu durum mesleki eğitim sisteminin işgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte olmaması, mevcut mesleki eğitim programlarının ilgili tüm taraflarla yeterince işbirliği içinde güncellenmemesi, donanım eksikliği ve eğitim personelinin yeterince sektör tecrübesinin olmaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır" (MEB, 2012: 46).

Sistemsel, Okul, il, ilçe zümre toplantılarında aldığımız kararları tutanaklarla iletiyoruz. Ertesi yıl yazdıklarımızın tam tersi kararlar uygulamaya konuluyor. Yazdıklarımızın hiç okunmadığını düşünüyorum. Bu durum benim kanaatimce alınan kararlar uzmanlar veya konuyu bilen kişilerce alınmadığı izlenimini düşündürmektedir(K6).

"Sistemsel: Meslek liselerine gereken önem verilmemektedir. Alınan kararlar uzmanlar ve işi iyi bilenler tarafından alınmadığından öğrenci yönlendirme ve bilgilendirmede yanlışlıklar olduğunu düşünüyorum. Ortaokulda meslek tanıtımına önem verilmeli. Bu konuda veliler bilgilendirilmeli. Meslek lisesi okuyamayan öğrenci okulu değil, ara eleman yetiştirildiğinden gelen öğrencilerin mesleğe uygun olmasına dikkat edilmelidir (K5).

Çevresel

Günümüz insanı çocuğunun meslek lisesinde değil, Fen Lisesi, Anadolu Lisesi gibi daha akademik liselerde okumasını istemektedir. Ülkemizde özellikle veliler öğrencisinin akademik başarısını bilmeden tercihler yapmaktadır. Bunun sonucunda öğrencilerini Anadolu liselerine yönlendirmektedir. Sistem de bunu desteklemektedir(K2).

Düz liselerin Anadolu Lisesi olması velilerin ve Bakanlığın Anadolu Liselerini üstün tutmaları öğrenci sayılarını düşürmüştür. Meslek Liselerini düşük başarılı öğrencilerin tercih etmesi öğrenci sayılarını düşürmüştür (K8).

İşsizliğe çözüm olduğu için genellikle tüm ülkelerde meslek liseleri önem kazanmaktadır. Öğrencilere ilgi ve yetenekleri ile doğru bir mesleki eğitime yönlendirmenin ortaokul sırasında yapılması gerekmektedir. Sistem içinde mesleki yönlendirme yetersizdir. Öğrencilerin mesleki yönlenmelerine yardımcı olacak sağlıklı bir sistem bulunmamaktadır (Doğan, 1997, 10).

Meslek seçebilmek için genç ve yetişkinlere, rehberlik ve danışmanlık hizmeti ile desteklenebilen, mesleklerin niteliklerini ve istihdam olanakların yansıtan bilgiler sistemli olarak sunulabilmelidir (Somuncu, 2019, 107).

Okul Yönetimleri

Okullarda birden fazla mesleki alanların mevcut olması her alanın kendinde özgü öneminin yeteri kadar kıvranılmamasına neden olmuştur. Bilişim ve Teknoloji çağında, derslerin öğrencilerin ilgi odağına uygun hale getirilerek algı seviyelerini üst düzeyde tutacak şekilde geliştirilmelidir. Buna paralel olarak fiziksel aktiviteler öğrenim açısında önemlilik arz etmektedir. Bunun için okul idaresinin çeşitli girişimlerde bulunması gerekmektedir. Ayrıca okul idaresinin öğrencilerin alan seçmesinde, öğrencilerin yeteneklerine göre rehberlik uzmanları ile beraber öğrenci ailesi ve öğrenci ile görüşerek yönlendirmesi gerekmektedir. Ancak kesinlikle öğrencinin alan seçimi okul idaresinin seçimine bırakılmamalıdır. Bunu en açık örneği mevut sistemde okul idarecilerinin branşlarındaki öğrenci sayısının fazla olduğu görülmektedir (K1).

Her mesleki ve teknik Anadolu lisesi bünyesinde muhasebe olması öğrencinin dağılmasına sayının düşmesine neden olmuştur. (K8).

Öğrencilerin alan seçiminde okul idareleri fazla etkili olmaktadır. Öğrenci ve veliler okul idareleri tarafından belirli alanlara yönlendirilmektedir. Ayrıca sınıfta kalma yok devamsızlıklar veli gelince affediliyor. Öğrenciyi motive edecek hiçbir şey kalmadı (K7).

Okullarda velilerin fazla tercih edeceği adalet, sivil havacılık gibi alanlarda yığılma olmaktadır Örneğin: Ankara Ayrancı Mesleki Teknik Anadolu Lisesi'nde 9. sınıf bilişim sınıfları öğrenci sayısı 30'ya yakınken, bir şube açılan, muhasebe sınıfı öğrenci sayısı 14'dür.

Katılımcı öğretmenlere "Alan okul uygulamalarının işletmelerle uyumlu olduğunu düşünüyor musunuz? Uyum için neler yapılabilir?" sorusuna yanıtlar değerlendirildiğinde "genelde uyumlu", "uyumsuz" olarak sınıflandırılmıştır. 5 katılımcı genelde uyumlu, 3 katılımcı uyumsuz olarak yanıtlamıştır. Bu konuda katılımcı öğretmenlerden bazılarının görüşleri verilmiştir.

Genelde uyumlu olduğunu düşünüyorum ancak zaman zaman işletme içerisinde farklı uygulamaların olduğu da görülmüştür. Böyle durumlarda farklılıkları ortadan kaldıran yeni eğitim ve öğretim modelleri geliştirilebilir (K1).

Genelde uyumludur. Alanın öğretim çerçeve programlarının yeterliliklerinin güncellenmesi uyum sağlanması için önemlidir (K8).

Somuncu (2019) araştırmasını Ankara ilinde 428 öğretmene uygulamıştır. "Mesleki ve teknik eğitim programları güncel değildir." Yargısına katılımcıların %58'i katılıyorum olarak belirtmiştir. Programların genelde güncel olmadığı düşünülmektedir.

Alan dal uygulamalarının %70 işletmelerle uyumlu olduğunu düşünüyorum. Uyum için öğrenci ve velilerin belirlediği kuruluşlar yerine meslek öğretmenleri ve idarenin onayladığı SMMM ve ön muhasebe işlerinde staja başlanması gerektiğini düşünüyorum (K6).

İşletmelerle okul uygulamaları bazı alanlarda uyumlu bazı alanlarda değildir. Çünkü işletmeler ihtisaslaşmıştır. Muhasebe büroları en uygun yerlerdir (K4).

Öğrencilerin alanla ilgili tüm uygulamaları öğrenebileceği yer işletmelerdir. Muhasebe Alanı öğrencileri için en önemli staj yeri muhasebe bürolarıdır. Öğrencileri staj yaptığı işletmede denetleyen koordinatör öğretmenlerinde takibi ile öğrenciler tüm uygulamaları öğrenebilirler. Öğrenciler 12. Sınıfta haftada 2 gün okulda, üç gün işletmede çalışmaktadır. Stajda öğrencilere asgari ücretin %30'u ödenmektedir. Devlet asgari ücretin % 30'na işletme personel sayısına göre 1/3 ve 2/3 oranında katkıda bulunmaktadır.

Uyumlu olduğunu düşünmüyorum. Okullarda uygulanan müfredat içerikleri işletmeler ve teknoloji ile uyum içinde değişiklik göstermiyor. Birçok detay işlem bilgisayar tarafından yapılırken ders içeriğinde öğrencinin yapması isteniyor ve bu öğrenci başarısını etkiliyor. Dolaylı olarak da öğrencinin alanı tercini etkiliyor. Yani Muhasebe ve Finansman Alanı zor bir alan olarak algılanıyor.

Uyum için neler yapılabilir?: Muhasebe dersleri işletmelerde kullanılan bilgisayar programları ile uyumlu hale getirilmelidir. Özellikle liselerde dersleri bu kadar akademik bilgi ve detaydan kurtarmalıyız diye düşünüyorum. Öğrenciye teorik bilgi yüklemeden çok pratik yapması sağlanmalıdır (K2).

Alan ile okul uygulamaları maalesef işletmelerle uyumlu değil. Birçok okullumuzda piyasada kullanılmayan ön muhasebe ve muhasebe paket programları verilmeye devam ediliyor. Öncelikle eğitim öğretim programlarının güncel piyasa şartlarına göre düzenlenmesi gerekir (K3).

Katılımcı öğretmenlere "İşletmelerde beceri eğitiminin işyerlerinde alınması öğrencilerin alana ilgisini nasıl etkilemektedir. Ara sınıflarda da işletmede uygulama yapılması öğrencinin alana ilgisini artırabilir mi?" sorusuna yanıtları işletmede stajın olumlu katkı sağladığı yönündedir. Katılımcılardan 7'si stajın ara sınıflarda da olması gerektiği düşüncesindedir. Bir katılımcı 12. sınıfın birinci döneminde derslerin, ikinci döneminde stajın olması gerektiğini belirtmiştir. Bu konudaki katılımcı öğretmenlerin görüşleri verilmiştir.

Olumlu yönde etkilemektedir. Öğrenci son sınıftaki beceri eğitimini sabırsızlıkla beklemektedir. Gerek mesleğini kavraması açısından ve gerekse iş ortamındaki tecrübesinin başarısını artırdığı görülmektedir. Beceri eğitiminin sadece son sınıfta değil 1 yıllık sürenin dağıtılarak ara sınıflarda da yapılması öğrencinin alana ilgisini artıracaktır. İşletmelerde ne kadar çok uygulama olursa o kadar da öğrencinin ilgi ve becerisini artıracaktır(K1).

İşletmelerde beceri eğitimi işyerlerinde yapılmalıdır. Bu öğrencilerin ilgisini olumlu etkilemektedir. 10. ve 11. Sınıflarda da işletmelerde beceri eğitimi yapılmalıdır. Bu öğrencilerin ilgisini artıracaktır diye düşünüyorum (K2).

İşletmelerde beceri eğitiminin işyerlerinde fiili olarak yapılması meslek eğitimini olumlu yönde etkilemektedir. Sadece 12. Sınıfta değil ara sınıfta da uygulama eğitimi verilmesi alana olan ilgiyi arttıracağı gibi öğrencinin teorik bilgiyle pratik bilgiyi geliştirmesi sağlanacak bu da istihdam edile bilirliği olumlu yönde etkileyecektir(K3).

İşletmelerde beceri eğitimi daha erken iş hayatı tanımadığı için öğrencilerin alana olan ilgisini azaltmaktadır. Öğrenci bilinçlendirildiği takdirde ara sınıflarda da olabilir(K4).

Derslerin uygulama ağırlıklı yapılması, güncel bilgilerin yer alması, stajında dört seneye yayılması gerekmektedir(K5).

Kesinlikle ara sınıflarda işletmelerde beceri eğitimine başlanmalıdır. 11 ve 12. Sınıfta pratik işletmelerde uygulamalı eğitim başlanmalı, hatta 10. Sınıfta da değerlendirilmelidir(K6).

Ticaret liselerinde 11 ve 12. sınıfta staj olması okulumuza ilgiyi artırabilir (Staj ücreti nedeniyle) (K8).

Beceri eğitimi sadece 2. Dönem olsa, 1. Dönem hep ders olsa daha iyi olur. Ara sınıflarda beceri eğitimi olmaz bence(K7).

İşyerinde mesleki eğitim uygulamasının verimliliği konusunda bir katılımcı şunları belirtmiştir.

Özel sektör öğrencinin işletmeye olan faydası oranında olumlu katkı sağlar. Son yıllarda özel sektör de öğrencilerden alınan faydanın düştüğünü belirtmektedir. Yani öğrenci sadece beceri eğitimini tamamlamak için geliyor fikrinde. Kamu kurumları öğrenciye sorumluluk

vermekten kaçınmakta ve özellikle büyük şehirlerde kamu kurumlarında yapılan beceri eğitimleri öğrenciye istenilen derecede olumlu katkı sağlamıyor (K2).

İşletmelerde mesleki eğitim uygulamasında öğrencilerin stajı serbest muhasebeci mali müşavir yanında yapmasının alanı öğrenmesinde olumlu katkı sağlayacağı kesindir. Öğrenciler son sınıfta staj yapmaktadırlar. Üniversite sınavına da hazırlandıkları için, staj çok verimli olmayabilir. Bu nedenle ara sınıflarda da stajın yapılması gerekmektedir.

Katılımcı öğretmenlere "Muhasebe finansman alanında mezuniyet sonrası istihdam olanaklarını nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna yanıtlar değerlendirildiğinde istihdam olanağı az (3), istihdam olanağı iyi (5) temaları oluşmuştur

Yardımcı eleman yetiştiren okullarımızın bunu öğrencilere iyi bir şekil de anlatıp; açık öğretim fakültesinde eğitimlerine devam ederken çalışarak yardımcı elemanlıktan SMMM olmaya aday olacakları yol iyi anlatılmalıdır(K3).

İstihdam üniversite mezunlarında bile zor iken lise öğrencisinin istihdamı daha zor. Ancak muhasebe finansman elemanlığı işyeri, öğrenci ve veliler tarafında daha iyi anlaşıldığında (teknik liselerin teknik elemanı gibi) istihdam olanakları da artacaktır (K4).

Mezun olduklarında kendilerine büro açamıyorlar ama ara eleman olarak çalışma ortamı bulabiliyorlar Lise bittiğinde, işletme-okul işbirliği sağlanarak, iş imkânı biraz artırılsa bu alana daha fazla ilgi olur diye düşünüyorum(K7).

Alanında, okulda ve işletmelerde beceri eğitiminde başarılı olan öğrencilerin istihdam oranının yüksek olduğunu düşünüyorum(K8).

Muhasebe alanında işletmede stajda başarılı öğrenciler sonrası açık öğretim fakültesi iktisat veya işletme bölümlerini çalışarak, okuyabilmektedir. Kendini çok iyi yetiştirenler serbest muhasebeci mali müşavir olma şansına sahip bulunmaktadırlar. Alan bu yönü veli ve öğrencilerce bilinmemektedir.

Katılımcı öğretmenlere "Tüm meslek okullarının aynı adla meslek lisesi olarak birleştirilmesini, bir okulda çok fazla alan bulunmasını nasıl değerlendiriyorsunuz. Ticaret meslek liselerinin adının, meslek lisesi olarak değiştirilmesinin alan öğrenci sayılarının düşmesine etkisi nedir?" yargısına yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcıların tamamı isim değişikliğinin alan seçimini etkilediğini ve öğrenci sayısının düşmesine neden olduğunu belirtmiştir. Bu konuda katılımcı görüşlerinden bazıları verilmiştir.

Evet okulların eski bilinen ve nostaljik isimleri değişmemeliydi. Örneğin; Sultanahmet Ticaret Lisesi, Kabataş Ticaret Lisesi, Beyoğlu Ticaret Lisesi, Kadıköy Ticaret Lisesi, Üsküdar Ticaret Lisesi, Haydarpaşa Endüstri Meslek Lisesi gibi. Okulun adı altında yeni alanlar açılması olağan ve normaldir. Ama isim değişikliğinin tercihleri olumsuz etkilediğini düşünüyorum (K2).

Meslek liselerinin aynı isim altında birleşmeleri ticaret liselerinin varlığını olumsuz etkilemiştir. Çünkü mesleki teknik lisesi unvanını gören veliler direkt olarak klasik meslek lisesi (endüstri) olarak algılanıyor ve çocuklarını kayıt yaptırmak istemiyorlar(K3).

Bir okulda fazla alanın bulunmasının öğretmen, veli ve öğrencilerde kafa karışıklığına sebep olduğunu düşünüyorum. Öğrenci okula geldiğinde okuldaki alanları bilmiyor Hâlbuki Ticaret Lisesi, Endüstri Meslek Lisesi, Kız Meslek Lisesi ismi olsa bilerek, isteyerek gelir. (K8).

2011 yılında Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü oluşturuldu. 2014-2015 öğretim yılında mesleki eğitimdeki okulların ismi mesleki ve teknik Anadolu lisesi oldu. Bu uygulama öncesi ticaret mesleklerin algı ve uygulama özellikleri vardı. Tüm mesleki ve teknik liseler aynı adla birleştirilmesi okulların bu özelliğini sona erdirdi.

Katılımcı öğretmenlere "Alandaki öğrenci sayısını artırmak için neler yapılabilir?" yargısına yanıtlar Tablo 3'de değerlendirilmiştir.

Tablo 3 Katılımcı Öğretmenlerin Alanda Öğrenci Sayısının Artırılması Üzerine Görüşleri

Tema	Frekans
Ortaokulda alan tanıtımı	8
Toplumsal farkındalık oluşturulmalı	6
Mezuniyet sonrası istihdam garantisi	6

Tablo 3 incelendiğinde katılımcılara sorulan alandaki öğrenci sayısını artırmak için neler yapılabilir?" yargısına temalar "ortaokulda alan tanıtımı", "toplumsal farkındalık oluşturmalı", "mezuniyet sonrası istihdam garantisi" şeklinde oluşmuştur. Temalarla ilgili katılımcı görüşlerinden bazıları verilmiştir.

Öğrenci sayısını artırma konusunda bakanlığın özel sektörle işbirliği yaparak öğrencilere iş garantisi vermelidir. Ancak öğrenci sayısı bu şekilde artırılabilir. Mesleğin daha iyi tanıtılması gerekir okul bazında(K5).

Tüm gruplar bu konuda işbirliği yapmalı, meslek edinmenin önemi vurgulanmalı, muhasebe mesleğinin avantajları ve koşulları veli ve öğrencilere anlatılmalıdır(K6).

Mesleki eğitim basın, iletişim araçları görsel medya veya yazılı materyallerle anlatılarak öğrenci sayısı artırılabilir. Bakanlık alan ve dalları ortaokul 7. Ve 8. sınıflarda tanıtım ve yönlendirme ile öğrencilere anlatabilir. Okul yönetimleri daha fazla tanıtım yaparak öğrenci sayılarını artırabilir Öğretmenler alanlara sahip çıkacak, sahiplenecek rehberlik yaparak, öğrenci sayılarını artırabilirler. Özel sektör ve kamu sektörü meslek ilişesi mezunlarına istihdam önceliği tanıyarak öğrenci sayılarının artırılmasına destek verebilir. Veli ve öğrenci boyutunda meslek lisesi mezununun istihdam avantajları konusunda bilgilendirme yapılarak öğrenci sayıları artırılabilir (K8).

Mesleki eğitimle ilgili toplumsal ön yargıların kaldırılıp bir toplumsal farkındalık oluşturulması gerekliliği üzerinde katılımcılar fikir birliği içerisindedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Mesleki eğitim özellikle çıraklık eğitim programları öğrencilerin kısa sürede işgücü piyasasına geçişine yardımcı olmaktadır. Mesleki eğitim mezunu geçlerin çalışma hayatına başlaması kolay olurken kariyerleri düşük olmaktadır (Shavit and Müller,1998 Akt. Korber and Oesch, 2019, s. 1). İyi iş fırsatları yalnızca üniversite eğitimi ile sağlanmaz. Toplumda mesleki eğitime ilişkin olumsuz algıyı değiştirmek için yazılı ve görsel iletişim araçlarıyla alanların tanıtılması gerekmektedir.

Kalkınma planları ve şuralar Türkiye'de eğitimin mesleki ve teknik eğitim ağırlıklı yapılandırılmasını hedeflese de uygulanan politikaların etkisiyle Cumhuriyet tarihi boyunca mesleki ve teknik eğitimde öğrenci sayıları dönemlere göre farklılık göstermiştir. Mesleki teknik eğitimde öğrenci sayılarını bu eğitime sağlanan bazı imtiyazların ve olumsuzlukların etkilediği görülmektedir. Bunlar; piyasadaki iş olanakları, yükseköğretime devam hakları, toplumda sosyal statü kazanma unsurlarıdır (Somuncu, 2020, 117).

Muhasebecilik iş dünyası için gerekli meleklerinden biridir. Mesleğin öğretiminde alan uygulamaları dikkate alınmalıdır. Meslek lisesi muhasebe alanında teorik ve uygulamalı eğitim verilmektedir. Kırlıoğlu ve Gökgöz (2011) araştırmasına göre; Ankara ve İstanbul'da staja

giden öğrencilerle yapılan çalışmanın sonucuna göre; okullarda verilen eğitimin yetersiz olduğu ve işyerlerinde kullanamadıklarını belirtmişlerdir.

Bozan (1997), "Muhasebe Meslek Eğitiminin Ticaret Meslek Liseleri Açışından İncelenmesi Araştırmasında" katılımcı öğrenciler mezuniyet sonrası kolay iş bulabildikleri için muhasebe eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca iş hayatı ile muhasebe eğitiminin birbiri ile uyuşmadığını belirtmişlerdir.

Özdemiröncül ve Babadoğan (2003) Ankara'da 17 ticaret meslek lisesinde 436 öğretmenle yaptığı çalışmasında programların okulun amaçlarını gerçekleştirmede kısmen yeterli olduğunu, içeriklerin güncellenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi (METARGEM) (2003) 14 il 2500 son sınıf öğrencisiyle yaptığı araştırmasında öğrenciler kayıttan önce okulları ile ilgili çok az bilgiye sahiptirler, öğrencilerin %86'sı meslek yüksekokullarına sınavsız geçişten yararlanmak istemektedirler. Araştırmaya katılan 4726 okul yöneticisi ve öğretmenlerin görüşlerine göre ticaret lisesi mezunları çok kolay iş bulmaktadır. Alan araştırmalardan anlaşıldığı üzere mezuniyet sonrası muhasebe alanının sektörde kolay iş bulabildikleri bir bölüm olmaktadır. Alan eğitiminin piyasada geçerliliğinin olduğu öğrenci ve velilere de yansıtılmalıdır.

Osmanlı döneminde eğitim sistemi memur yetiştirmeye yönelikti ve okullarda okutulan derslerin içerikleri de temelde kuramsal bilgilerden oluşuyordu Kuram uygulamadan çok daha değerli kabul ediliyordu. Okulların amaçları Devlet kadrolarına eleman hazırlamak ve bir üst öğretime öğrenci yetiştirmekti. Cumhuriyet eğitimi ise; gençleri üst öğrenim ve Devlet kadroları yanında yaşama, iş hayatına, ekonomik etkinliklere katılabilecek şekilde yetiştirmeyi amaçladı İlkokul, ortaokul, genel lise öğretmen okulları ve meslek okullarının eğitim programları bu temel esasa göre geliştirildi. Ticaret ortaokulları ve ticaret liseleri babaları tüccar olan çocukların daha bilinçli olarak yetişmeleri ve özellikle Anadolu'da ticarete ilişkin kavramların genç ve yetişkinler tarafından anlaşılması ve bu alanın tanıtılması çabasıyla oluşturulmuştur.

Günümüz okulları neredeyse Osmanlı eğitim anlayışına dönüşmüş, bir üst öğrenime öğrenci yetiştirme anlayışı hakim olmuştur. Üniversite mezunlarının işsizliği büyük orandadır. Gençlerin daha çabuk iş bulabilecekleri mesleki eğitime yönelim daha az hale gelmiştir. Araştırmaya katılan muhasebe öğretmenleri alana gelen öğrenci sayısını azalma nedenlerini alan öğrencilerinin mezuniyet sonrası sistemin etkisiyle çok fazla seçeneklerinin olmadığını, mezuniyet sonrası lisans programlarına geçiş için kolaylıklar sağlanmadığını, çevresel faktörlerin etkisiyle alilerin mesleki eğitim yerine çocuklarına kariyer sağlayacak genel liseleri tercih ettiklerini belirtmektedir. Bu durum muhasebe alanına başarı düzeyi düşük öğrencilerin tercih etmesine neden olduğunu belirtmişlerdir. Alan okul programlarının işletmelerle uyum içinde olmadığını, alana ilginin artırılması için ara sınıflarda da işletme beceri eğitimi dersinin olmasının öğrencilerin uygulamayı daha iyi anlamayı sağlayacağını belirtmişlerdir. Alanın istihdam olanağının iyi olduğunu, mezuniyet sonrası alanda çalışmaya devam edilip, Açık Öğretim Fakültesi, İktisat veya İşletme Bölümleri bitirilirse serbest muhasebeci mali müşavir olunabileceğini belirtmişlerdir. Meslek liselerinin tek isimle birleştirilmesi, ticaret lisesi isminin kaldırılmasının alanı olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Bir okulda çok fazla alanın olması öğrencilerin ve velilerin alanların özelliklerini algılamada sorun yaşamalarına, okul yöneticilerinin alanlarının okullarda daha fazla tercih edilmesine neden olduğunu belirtmişlerdir. Döner sermayesi de olmayan muhasebe alanına okul idareleri öğrencileri fazla yönlendirmemektedir. Bir diğer konuda okul yöneticilerinin mesleki eğitimi bilmeyen kişilerden oluşmasıdır. Örneğin; Sağlık alanlarının fazla bulunduğu bir okula coğrafya alanı öğretmeni müdür olabilmektedir. Tüm bunlar alanlara öğrencilerin ilgi ve yetenekler doğrultusunda yönlendirme yapılmadığının göstergesidir. Ortaokulda özellikle sekizinci sınıfta mesleki eğitimle ilgili medya, basılı yayın araçları, okul rehberlik servisleriyle toplumsal

farkındalık oluşturulmalıdır. Öğrencilerin alanlara ilgi ve yetenekleriyle orantılı şekilde yerleşmesi sağlanmalıdır. Mezuniyet sonrası sektörle işbirliği yapılarak öğrencilerin iş garantisini sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır.

Ülke boyutunda her alanda ihtiyaç analizleri yapılmalıdır. İnsan gereksinimleri hesaplanmalıdır. İnsan gücü gereksinimleri doğrultusunda alanlar oluşturulmalıdır. Öğrencilerin ilgi, yetenek ve bilişsel özelliklerine göre alanlara yönlendirme yapılmalıdır. Fen lisesi, sosyal bilimler lisesi gibi okulların sayısı sınırlandırılmalıdır. Liseye geçişte öğrencilerin tercihlerinden en az birinin meslek lisesi olması zorunluluğu getirilmelidir. Meslek liselerinin yöneticilerinin meslek dersi öğretmeni olması sağlanmalıdır. Sistemi bilmeyen yöneticiler, mesleki eğitime yönlendirme yapılmasında da destekleyen çaba içerisinde olamamaktadırlar. Örneğin; 2020 yılından itibaren tüm meslek liselerine mesleki eğitim merkezi (MESEM) yetkileri verildiği halde bu sistemi bilmeyen veya desteklemeyen yöneticiler bu sisteme öğrenci yönlendirmemektedirler. Aynı şekilde meslek dersi öğretmenleri de bu sistemin önemini bilmemekte veya desteklememektedir. Sistem özellikle alt gelir düzeyinden gelen öğrencilerin dört yıl süresince ücret almasının sağlarken, meslek lisesi diploması ile öğrencinin mezuniyetine olanak sağlamaktadır.

Bu alanın öğrencileri son sınıfta staj süresince piyasayı tanıma olanağı bulmaktadır. Mezuniyet sonrası piyasada çalışmaya devam eden öğrenciler, Açık Öğretim Fakültesi, İktisat veya İşletme Bölümünü bitirip, gerekli yeterlilikleri sağlayarak serbest muhasebeci mali müşavir olabilmektedirler. Alanın bu yönü öğrenci ve velilere aktarılmalıdır.

Kısaca, meslek liseleri gelecekte gereksinim duyduğumuz insan gücünün yetişmesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Meslek liselerinin önemi konusunda ne kadar çok toplumda farkındalık oluşursa, muhasebe alanında da öğrenci sayısında artış sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Bozan, O. (1997).Muhasebe meslek eğitiminin ticaret meslek liseleri açısından incelenmesi, Gazi Üniversitesi, Ankara

Güvemli, O. (2023). Türkiye'de Ticaret Liselerinin Kuruluş Öyküsü Erişim Tarihi: 01.Mart. 2023 hhttps://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/425943ttps://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/425943

Kırlıoğlu, H. ve Gökgöz, A. (2011). Ticaret Meslek Liselerinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Stajyerlikte Karşılaştıkları Problemler ve Çözüm Önerileri İstanbul İli Örneği ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi 7(13) ss. 131-146

Korber,M, and Oesch,, D. (2019). Vocational versus general education: Employment and earnings over the lifecourse in Switzerland Advances in Life Course Research 40 (2019) 1–13 journal homepage: www.elsevier.com/locate/alcr.

MEB SGB, (2019) Örgün Eğitim İstatistikleri Erişim Tarihi 5 Nisan 2020 http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2018_2019.pdf .

MEB (2012). Mesleki Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı (Taslak) 2013-2017 Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü Ankara

MEB (2014). Örgün Eğitim İstatistikleri Erişim Tarihi: 5. Ocak 2017

http://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2014-2015/icerik/153

MEB SGB (2018) Erişim Tarihi: 30 eylül 2018 https://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2017-2018/icerik/327

MEB SGB, (2013). Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2014 http://sgb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2013-2014/icerik/95.

MEB SGB, (2013). Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2014http://sgb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2013-2014/icerik/95.

MEB, (2008) Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2007-2008. Ankara: MEB, 19/2/2008 tarih ve 888 sayılı olurla Yayımlar Dairesi Başkanlığı.

Milli Eğitim Bakanlığı-Meb, Mesleki ve Teknik Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Merkezi-METARGEM (2003). Ticaret Eğitimi Araştırması Ankara

Özdemiröncü, F. ve Babadoğan, O. (2003). Ticaret Meslek Liseleri Öğretim Programlarının Meslek Dersi Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Ankara İli Örneği, Milli Eğitim Dergisi 2003 Bahar S:158 https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/158/oncul.htm

Resmi Gazete (2011) 652 Sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname 14 Eylül 2011- Sayı:28054

Somuncu, A. (2019) "*Türkiye'de 1980 Sonrası Mesleki Eğitim Politikalarının Mesleki ve Teknik Eğitim Okullarında Yarattığı Dönüşüme İlişkin Yönetici ve Öğretmenlerin Görüşleri*" Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Somuncu, A. (2020) Mesleki Eğitim İstihdam – Hayaller Beyaz Olsa da Gerçekler Mavi Yaka Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 24 (1), 177-194

Yazıcı, M. (2021). Türkiye'de Muhasebe Eğitiminin Tarihsel Gelişimi ve Geleceğe Bakış Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi 2021 ss. 7-10

Yıldırım, A.ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Anlamlı Bir E-Spor Karşılaştırması

Nuri DERE

Giriş

İnsan gereksinimleri dünyanın şekillenmesin de önemli etkendir. Teknolojinin hayatımıza girmesi bu alanda ki gereksinimleri daha çok ortaya çıkarmış ve gelişim göstermiştir. Bu değişimler spor alanında ki yenilikleri de etkilemiştir. Teknoloji kullanılarak spor alanında branşa özgü programlar geliştirilmiş, kullanım kolaylaşmış ve alınan verimde artış gözlenmiştir. Aynı zaman da sporun yaygınlaşması hızlanmış böylelikle spor adına olumlu değişimler sağlanmıştır.

Spora yeni branşların eklenmesi teknoloji sayesinde olmuş, teknoloji sporun gelişimine katkı sağlamıştır. E-spor (elektronik spor) spor alanıyla ilgili yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Halen çoğu kesim tarafından bilinmemektedir. Tıpkı geleneksel spor gibi e-spor oyununun da yıldız oyuncuları, bu oyuncuların hayranları, takımları, formaları ve yarıştıkları profesyonel ligleri bulunmaktadır. Oyuncular sabit bir mekândan sanal ortamda aynı ağ üzerinden hareket dahi etmeden yarışmaktadırlar (Jenny vd., 2016). Farklı isimlerle bilinen e-spor; elektronik oyun, siber oyun, çevrim içi oyun gibi isimler almaktadır. Competitive Gaming (rekabetçi oyun) elektronik spor kavramının küresel olarak en bilinen ismidir.

E-spor bireylerde geliştirdiği kabul edilmiş birçok özelliği bulunmaktadır. Aynı zamanda spor olgusu düşünüldüğünde karşımıza çıkan anlamı ile birlikte; belirlenmiş bir kuralının olması, rekabet şartlarında yapılması, araçlı, araçsız, amatörlük veya profesyonellik kavramlarını da bulunduruyor olması gibi sebepler E-sporun geleneksel bir spor olmasa da bir spor olarak sayılmasını sağlamaktadır (Ozel, 2022). Kısacası diğer spor dallarında meydana gelen zihinsel ve fiziksel süreçler gibi e-sporda benzer özellikleri içermektedir. Dota 2 sunucularından Dawson, Dota'yı satranç ve futbolun birleşimi olarak görmüştür (Co, 2014). Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan e-spor, bireylerin zihinsel ve fiziksel yeteneklerini de geliştirdikleri bir spor dalı olarak sayılabilmektedir.

Bu araştırmada halen daha kesin bir yargıya varılamamış ve tartışılmakta olan e-spor geleneksel spor kavramlarının; benzerliklerine, farklılıklarına ve ülkemizde sınırlı sayılabilecek e-spor literatürüne sağlayacağı katkı ile bu alanda yapılacak benzer konulu çalışmalar için temel oluşturması aynı zamanda yol gösterici olması amaçlanmaktadır.

Oyun ve Spor

Oyun

Oyun Bireyin gelişim süreci içinde, merak etme, hareket etme, Mücadele etme, kazanma, keşfetme, onaylanma, gibi dürtülerinin uygulamaya dönüşmüş halidir (Ozel, 2022).

Oyun, bireyin gelişim dönemleri içerisindeki kişiselliğini ifade eder. Oyun bilişsel, dil, fiziksel ve sosyal süreçleri geliştirir aynı zamanda duygusal gelişimin merkezinde yer alır (Eliason ve Jenkins 2003, Mayesky 2006).

En temel tanımıyla oyun; rahatlama, fazla enerjinin atılması, pratiğe dökme, arzuların yerine getirilmesi, keyif alma ve bir deneyim biçimidir. İnsan davranışlarının toplamı derinden gözlemlendiğinde çocukluktaki oynadıkları oyunların çoğunlukla, yaşam hikâyelerinin yansıması olduğunu gözlemleyebiliriz. Bununla birlikte oyun, insanın tüm gelişim alanlarının toplam bir birleşimi olarak nitelendirilebilir (Rogers ve Sawyer 1992).

Genel olarak oyun 3 farklı başlık ve özellikler altında toplanabilir.

1. Gelişimsel oyun
2. Olimpik oyun
3. Eğitsel oyun (Ozel, 2022).

Günümüz teknolojisiyle birlikte oyunlar yeni bir boyut kazanarak dijital ortama taşınmıştır. Bu dijital oyunlar hayatımız da büyük yer eden mobil veya bilgisayarlarda kullanılabilen oyunlardır (Kirriemuir, 2002). Her oyun gibi mobil veya bilgisayar oyunlarda bireysel ya da grup şeklinde oynanabilmektedir. Video oyunlar daha çok zihinsel çaba gerektirirken bedensel oyunlar fiziksel ve zihinsel çaba gerektirir fakat her ikisinde de zihinsel ve bedensel süreçlerin ağırlığı bulunmaktadır. Günümüz teknolojisin de kullanılmakta ve gelişmekte olan mobil ve bilgisayar oyunlarının insanlara gerçek hayatta yapılması mümkün olmayan veya imkân bulamayan kişiler için fantastik ortamlar sunarak ulaşılabilirliği kolaylaştırmasının yanı sıra yaratıcılığın da gelişmesine katkı sağlar (Ozel, 2022).

Guttmann (1978), oyunun tüm sporlar için temel oluşturduğunu iddia etmektedir. Oyun, gönüllü olarak motive olmuş eğlenmeye istekli kişilerin eğlenmek için yaptıkları etkinlikleri içermektedir. Bu sebeple e-spor katılımcıları gönüllü olarak eğlence için video oyunları oynarlar ve sporun bu özelliğini yerine getirirler.

Spor

Belli kurallar içerisinde bireysel veya takım olarak, amatör veya profesyonel, araçlı ya da araçsız olarak rekabet şartlarında ya da ortamında yapılan tüm hareket uygulama ve etkinliklere denir (Ozel, 2022).

Spor bireyin mücadele hissini geliştiren aynı zamanda fiziksel, ruhsal zihinsel ve sosyal gelişimine katkı sağlayan önemli bir etkinlik türüdür. İnsan hayatında çok önemli olan bu etkinlikler ve faydalar sağlanırken belirli amaçlar doğrultusunda ortaya çıkar. Bu amaçlar;

- Sporu genelleştirerek hayatın her kesiminde ki insanların sporsal etkinlikleri uygulamasını sağlamak,
- Gençlerin gelişim süreci içinde kötü alışkanlıklara yönelmesini engellemek,
- Spor aktiviteleri aracılığıyla Engelli ve suçlu insanları toplum hayatına adaptasyon ve uyumlarını sağlamak,
- Spor içindeki rekreatif faaliyetlerle bireylerin zamanını nitelikli değerlendirmesini sağlamak,
- Bireysel ve toplumsal olarak sporun önem ve değerinin kavranmasını sağlamak,
- Spor etkinliği içinde bireyin yaratıcılığını geliştirmek,

- Bireyin spor etkinlikleri aracılığıyla etik ve sosyal kuralları benimseyerek alışkanlık haline getirmesini sağlamak,
- Spor aracılığıyla bireyin kendini tanıması ve kişisel gelişimine katkı sağlamak,
- Bireyin spor faaliyetleri aracılığıyla sağlıklı iş birliği yapabilme yeterliliğini geliştirmek,
- Bireyin spor ve spor organizasyonları aracılığıyla kurallara uyma, tahammül etme, gibi davranışların geliştirilmesine katkı sağlamak,
- Bireyin spor etkinlikleri aracılığıyla başkalarıyla yarışırken duygu kontrolünün sağlanmasını alışkanlık haline getirme (Ozel, 2022).

E-Spor

E-sporun tam olarak ne olduğunu anlamak, kültür, teknoloji, spor ve iş dünyasının birleşmesi ile bu endüstrinin göreceli yeniliği nedeniyle karmaşıktır. Futbol, basketbol ve tenis gibi sporlardan farklı olarak, e-spor çoklu platformların bir araya gelmesiyle meydana gelmektedir. Sanal atletler veya siber atletler söylemleriyle de e-sporcular kastedilmektedir (Argan vd., 2006).

Wagner (2006), ise e-sporu, insanların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak zihinsel ve fiziksel yetenekler geliştiren ve eğiten spor faaliyetleri olarak tanımlamaktadır.

Argan vd., (2006)'na göre e-spor, dünyanın bir ucundaki insanın dünyanın diğer ucundaki insanla internet aracılığıyla buluşup oyun oynayabileceği ya da büyük elektronik spor organizasyonları aracılığıyla dünyanın farklı yerlerinden gelen insanların buluşup oyun oynayabilecekleri hem fiziksel hem de zihinsel çaba gerektiren bir spordur.

Hamari (2017), ise e-sporu, sporun birincil yönlerinin elektronik sistemler tarafından kolaylaştırıldığı, hem oyuncuların ve takımların girdilerine hem de e-spor sisteminin çıktılarına insan-bilgisayar ara yüzleriyle aracılık eden bir spor biçimidir şeklinde tanımlamaktadır. E-sporlar, bilgisayar veya oyun konsolları aracılığı ile amatör veya profesyonel oyuncuların birbirleri ile rekabet ettikleri sanal bir ortamda oynanmaktadır (Jenny vd., 2017).

Ağbaba ve Uysal'ın 2022 yılında yaptığı araştırmada e-spor araçları, video oyunları için özel olarak üretilen cihazlarda konsol oyunları, popülaritesini günümüzde halen daha koruyan genelde çevrimiçi oyunlar oynamaya yarayan masaüstü bilgisayarlar, internet üzerinden bir ağa bağlanarak çoklu veya bireysel olarak oynanabilen çevrimiçi oyunlar, telefon ya da tablet gibi cihazlar ile oynanabilen mobil oyunlar olarak tanımlanmıştır (Ağbaba ve Uysal, 2022).

E-spor, okçuluktaki gibi reaksiyon zamanı, beysboldaki gibi refleks hareketleri veya satrançtaki gibi düşünmeyi gerektiren bir olgudur (Argan vd., 2006). E-sporu sedanter spor video oyunlarıyla karıştırılmamalıdır, buradaki temel fark amatörlük ve profesyonelliktir.

E-spor Tarihsel Gelişimi

Elektronik spor tarihi aslında atarinin ve bilgisayarın buluşuna kadar uzanmaktadır, fakat popülerliği ve pazarı son 10 yıldır gelişim göstermiştir. Atari salonlarıyla 70'li yılların sonlarında tanışan gençler oyun kültürünün oluşmasına ve gelişmesine de bu mekânlar da başlamışlardır. Daha sonraları tanıştığımız oyun konsolları sayesinde bireysel oyunlardan takım

ve rekabetli oyunlara geçilmiş ve rekabetçi oyun anlayışıyla birlikte spor kavramını tamamlamışlardır.

Teknolojinin hızlı gelişimi bilgisayar ve internetin icadı oyun gelişimini de etkilemiştir. Oyunlarla artık kişisel bilgisayarlar da aynı sanal ortamda mekân fark etmeksizin birden fazla kişinin oyun oynaması sağlanmıştır (Laird vd., 2000). 80'li yıllarda önceleri ArpaNet, NSFNET gibi yerel ağlar vasıtasıyla sağlanan internet imkânı 90'lı yıllarda World Wide Web'in bulunmasıyla beraber ortak tek bir ağ oluştu, internet bu sayede küresel hale geldi ve sanal mekân kavramı genişlik kazandı.

Küreselleşen internet ve yerel kafelerin ortaya çıkmasıyla beraber oyun endüstrisi de değişim geçirmeye başladı. Bu imkânlara ulaşan kişi sayısı artarken oyun içi rekabete olan ilgi de aynı oranda artmış oldu. Endüstri haline gelen rekabetçi oyunlara ilgi gittikçe çoğalırken ödüllü turnuvalar organize edilmeye başlamıştır. Avrupa'da 1997 yılında düzenlenen "Red Annihilation" turnuvası birçok kesim için dönüm noktası olmuştur. Çünkü oyun oynamanın maddi getirisinin olacak olması kimsenin düşündüğü bir şey değildi (Kampmann, 2001). O zamandan beri her yıl düşük bütçeli farklı ödüllü organizasyonlar düzenlense de $1000, $2500 gibi küçük ödüllü yarışlar insanlar için bu alanda kariyer farkındalığı yaratmak için yeterli ve cazip değildi.

Şuan günümüzde düzenlenen bu organizasyonların ödüllerin son yıllarda inanılmaz boyutlara ulaşmasında bir dönüm noktası da var. Frozen Throne üzerinden oynanan Dota oyunun yapımcısıyla anlaşan Valve şirketi 2011 yılında Dota 2'yi piyasaya çıkardı. Aynı yılın yazında ise The International Dota 2 turnuvasını $1,600,000 ödül havuzuna sahip şekilde organize etti. Bu ilgililerin daha çok dikkatini çekti oluşan pazarın farkına varılmasıyla insanlar için bir kariyer olanağı düşüncesi oluştu. Dota 2'nin ödül havuzu her yıl giderek yükseldi. 2016 yılında düzenlenen The International'ın ödül havuzu $20,770,460 değerine ulaştı ve turnuvada birincisi $9,139,000'lık ödülün sahibi oldu (dota2.com, 2016).

Sanal ortamda oynanan bu sektörün yükselişiyle profesyonel kariyer kavramı ortaya çıkmıştır. Profesyonel e-spor oyuncuları diğer spor dallarındaki kişilerle aynı statüde kabul edilmelidir. Oyun sektörünün artık bir spor dalı olması ve ödüllerin inanılmaz boyutlara ulaşması profesyonel oyun kariyerini daha da cazip hale getirmiştir. İmkânların gelişimi ve çoğalması aynı zamanda teknolojiye kolay ulaşım geleneksel sporlara olan ilgiyi azaltmış e-spora olan ilgiyi arttırmıştır. Küçük yaşlardan itibaren gençler bu alanda gelişim göstermekte ve hayatlarını bu yöne doğru planlamak şeklinde güdülenmektedirler.

Ülkemizdeki gelişimleri ise ilk olarak 2003 yılında kurulmuş Dark Passage isimli takım sayesinde olduğu kabul edilmektedir. Artan talepler 2015 yılında Beşiktaş e-spor kulübünü, 2016 yılında 1907 Fenerbahçe ve Galatasaray e-spor takımları kurularak e-spor oyunları için takımlarına destek vermeye başlamışlardır. 2005 yılında kurulan Team Turquality ve 2008 yılında kurulan HWA Gaming takımları da ülkemizde bilinen diğer takımlardır. (Üçüncüoğlu ve Çakır, 2017).

Federasyonlaşma süreci ilk olarak 2011 yılında Türkiye Dijital Oyunlar Federasyonu ile başlayan fakat 2013 yılında kapanan e-spor, 24.04.2018 tarihli 277144 sayılı bakanlık oluru ile Türkiye E-spor Federasyonu adıyla kurulmuş Gençlik ve Spor Bakanlığı bünyesinde hizmet vermeye başlamıştır. Lig ve turnuvalara katılacak sporculara 2014 yılından itibaren Gençlik ve Spor Bakanlığı aynı zamanda Spor Genel Müdürlüğü tarafından e-sporcu lisansı verilmektedir.

Geleneksel Spor ve E-spor

İnsanlık tarihi kadar eski olan spor ilk zamanlar bireysel olarak yapılmış daha sonraları gruplar halinde toplumsal birer simge halini kazanmış, geniş kitlelere yayılmıştır. Günümüze kadar birçok spor tanımı yapılmıştır.

Spor; kişide var olan özellikleri geliştiren, yazılı kurallar içinde takım ya da bireysel olarak oynanan, sosyalleştirici, meslek kabul edilmiş, toplumlarca simgeleşmiş, fizyolojik ve psikolojik gelişim sağlayan kültürel bir olgudur (Erkal, 1998).

Başka bir tanımlama da belirli kurallar içinde motor becerilerin, zihinsel süreçlerin, ruhsal ve sosyal davranışları geliştiren yarışma olgusunun da var olduğu pedagojik bir uğraştır (İnal, 2000). Spor tanımı için genel olarak belli kural ve tekniklere uyularak yapılan, fizyolojik gelişime yararlı, yarışmak ve eğlenmek amacı bulunan rekabet ortamında zihinsel, bedensel sosyal hareketler tanımı yapılabilir. Sporun yapılmış olan tanımları içerisinde spor ve e-spor benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır.

Hem spor hem E-spor takım ya da bireysel olarak gerçekleştirilmektedir. Başarı için diğer yarışmacılardan daha iyi bireysel yetenek gösterilmesi takım olarak uyumlu, birlikte ve eş zamanlı hareket etmenin yüksek düzeyde gerçekleşmesi gerekmektedir. Her ikisi de düşünsel çaba içermektedir. Geleneksel spor ve e-spor farklarından biride yapıldıkları yer ve mekân farklılıklarıdır. Geleneksel spor gerçek ortamda yapılırken e-spor sanal ortamda yapılmaktadır. Aralarındaki fiziksel temel ayrım her ikisinde de bulunan ama geleneksel sporda daha belirgin fark yaratılabilen alan geleneksel sporun e-spora oranla daha çok bedensel çaba gerektirmesidir. Finansal açıdan incelediğimiz de e-sporun geleneksel spora oranla daha az kaynağa ihtiyaç duyacağını geleneksel spor gibi değişken mekân ve araç gereçler kullanılarak yapılan sporlarda daha çok maddi kaynağa ihtiyaç duyacağını söyleyebiliriz. (Akın, 2008).

Geleneksel sporda takım sporları bireysel sporlar gibi çeşitli kategoriler ve bu kategorilerin de ayrı ayrı turnuva ve ligleri düzenlenmektedir. E-sporda görülen League of Legends, Dota 2, Counter Strike: GO gibi çeşitli kategorilerde düzenlenen uluslararası yarışmaları var ayrıca hepsinin yıl içinde farklı zamanlarda organize edilen turnuvaları ve ligleri bulunmaktadır. Bu oyunlar aksiyon, macera ve strateji içerikli oyunların bulunduğu genellikle 5 kişilik takımların yarıştığı oyunlardır. Aynı zamanda tek kişilik oynanan Starcraft oyunu da bulunmaktadır. (Karakus, 2015). Ortak bir çıkarım yapacak olursak her ikisinde de stratejilere ve taktiğe ihtiyaç duyulması hem geleneksel sporda hem e-sporda mücadele açısından benzer liglere ve turnuvalara sahip olduğu görülmektedir.

Yapılan bazı araştırma sonuçlarına göre e-spor kariyerine sahip kişiler de tıpkı atletizm pistinde yarışan atlet gibi gerçek bir atlettir. Yapılan araştırmalar gösteriyor ki e-spor sporcularının da gerçek atletler gibi benzer stres ve heyecan seviyelerine sahip oldukları benzer fiziksel çapa gösterdikleri ve eylem esnasında beyin işlemlerinde benzer aktivasyonlar saptanmıştır. Oldukça efor gerektiren bir branş olan atletizmde müsabık bir maraton koşucusuyla profesyonel bir e-spor oyuncusunun yarışma sırasında gösterdikleri kalp atım hızlarında oldukça yakın benzerlikler görülmüştür (Schütz, 2016).

Benzerlik ve farklılıklarına rağmen e-spora bakış açılarında kesin tanımlanmış bir fikir birliği yoktur. E-spora tamamen ayrı bir çalışma alanı olarak da bakılabilir. İnsanların çoğu e-spor bilincinden uzak bilgisiz ve gerek olmayacağını savunmaktadır. E-spor halen günümüzde geleneksel spor kadar bilinirliği yok hatta birçok oyun oynayıcısı bu işi amatör bir e-sporcusu olarak yaptığının farkında değil, bunun sebebi e-spor kitlesinin oldukça genç neslin oluşturması geleneksel spor kadar farklı yaş aralıklarınca bilinmemesidir.

Bazı kesimler ise bilgisayar oyunlarının spor kategorisine alınmasından bile rahatsızlık duymaktadır. Sarf edilen fiziksel çabanın derecesine göre değerlendirildiğinde futbol voleybol gibi yoğun fiziksel enerji gerektiren dallara oranla e-spor fiziksel süreçleri daha az kullanmaktadır fakat spor kurallı ve rekabet içeren bir olgu kabul ediliyorsa geleneksel sporlar kadar e-sporda kurallı rekabetli stres ve kaygı düzeyi olan son derece efor gerektiren zihinsel bir spor dalıdır. (Jenny vd., 2016).

Her şeye rağmen bu tartışmalar devam ederken e-sporun ve dallarının pazar payının oluştuğu ve bir endüstriye dönüştüğü fark edilmelidir.

E-spor Geleneksel Sporun Bir Dalı Mıdır?

E-spor bir spor dalı mıdır, değil midir? Bu soruya verilecek cevaplar ikiye ayrılmış durumdadır. Birçok kişi e-sporun bir spor olarak adlandırmanın doğru olmadığını düşünmektedir. Yine aynı şekil de sadece bir monitörün karşısında oturarak yapılan bu aktivitelerin spor kelimesiyle bağdaştırmak aynı kesimce doğru kabul edilmiyor. Tam tersi spor sabit bir mekânda oturularak yapılmaktan fazlasını istiyor. (Di Francisco D. ve Balentine, 2018).

Tüm spor aktiviteleri için fiziksel uygunluk ve fiziksel aktivite önemli bir unsurdur. Bununla birlikte iyi bir e-sporcunun başarılı olmak için sahip olması gereken özellikleri; el göz koordinasyonunu, reflekslerini ve bilişsel adaptasyonu iyi bir şekilde ve uyumlu çalışması gerektiği karşıt görüşler tarafından göz ardı edilmektedir (Witkowski, 2012). Yine sıklıkla yazarlar Wagner'in yaptığı genişletilmiş e-spor tanımının e-spor için tam manasıyla uymadığına, özellikle spor aktiviteleri için sadece zihinsel ya da fiziksel olmalıdır söylemine katılmıyor. Sporun fiziksel becerilerin uygulanması olduğu fikri yazarlar açısından bir oyunu spordan ayıran en önemli özelliklerden biridir (Suits, 2007, Jenny vd., 2017).

Spor branşların da sarf edilen çabanın derecesine göre değerlendirildiğinde satrancın, futbol veya voleyboldan farkı göz önüne alınabilir. Satranç sadece taşların bir yerden alınıp başka yere konulmasıyken futbol yine aynı şekilde voleybol vb. branşlar da uzun süreli beden hareketleri ön plandadır. Satranç her ne kadar kimi ülkelerde bir spor olarak görülmese de uluslararası olimpiyat komitesi (IOC) tarafından bir spor olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda fizikselliğin bir e-spor oyuncusundan çok daha az olduğu satranç oyunu gibi e-sporda birçok ülkede olduğu gibi yakın zamanda olimpiyat oyunları içinde karşımıza çıkabilecektir.

E-spor ve Geleneksel Spor Benzerlikleri

Sanal ortamlarda oynanan elektronik spor ve geleneksel sporun tanımında yer alan özellikler bakımından bazı benzer noktaları bulunmaktadır. Geleneksel spor, gönüllü ve içgüdüsel motivasyona dayalı bir oyunu içermesi, süre, oyuncu sayısı gibi kurallarının olması, kazanan veya kaybedenin olduğu yarışların müsabakalarının olması, beceri unsurlarını barındırması, fiziksel yetenek, geniş izleyici kitlesi, kurumsallığı sağlamış olması sayılmaktadır. Bu özellikleri e-spor ile karşılaştıracak olursak, gönüllü ve içgüdüsel motivasyonu barındırır aynı zamanda e-sporunda kurallarının olması, kazanan veya kaybedenin olduğu takım veya bireysel yarışlardan oluşması gibi ortak yönleri bulunmaktadır. En çok tartışılan fiziksel yetenek bağlamında e-spor oyuncuları, klavye mouse kullanarak dakikada 500e yakın hareket yapabilmektedir. Yapılan bazı araştırma sonuçlarına göre e-spor kariyerine sahip kişiler de tıpkı atletizm pistinde yarışan atlet gibi gerçek bir atlettir. Yapılan araştırmalar gösteriyor ki e-spor sporcularının da gerçek atletler gibi benzer stres ve heyecan seviyelerine sahip oldukları benzer fiziksel çapa gösterdikleri ve eylem esnasında beyin işlemlerinde benzer aktivasyonlar saptanmıştır. Oldukça efor gerektiren bir branş olan atletizmde müsabık bir maraton koşucusuyla profesyonel bir e-spor oyuncusunun yarışma sırasında gösterdikleri kalp atım hızlarında oldukça yakın benzerlikler görülmüştür (Schütz, 2016). Ayrıca e-spor bugün kurumsallaşmış yönetim organlarınca ve çok yoğun kitlelere dağılmış izleyici kitlesiyle geleneksel spor özelliklerini de bulundurmaktadır (Jenny vd., 2017, Schaeperkoetter vd., 2017, Yükçü ve Kaplanoğlu, 2018).

Öncelikle her iki spor da zihinsel çaba gerektirmektedir. Hem geleneksel spor hem e-spor takım ya da bireysel olarak gerçekleştirilmektedir. Başarı için takım içi uyum ve birlikte hareket veya bireysel olarak rakiplerinden daha iyi olmak gerekmektedir (Akın, 2008). Geleneksel spor; futbol, voleybol, basketbol gibi branşlar da ayrı ayrı turnuvaları bulunmaktadır. Yine benzer özellikler e-sporda da görülmektedir yıl içinde farklı zamanlarda da League of Legends, Dota 2, Counter Strike: GO gibi kategorilerde turnuvalar düzenlenmektedir.

Geleneksel sporlar gibi e-sporda da çeşitli dallar bulunmaktadır(Hamari & Sjöblom, 2017). Yine geleneksel sporlara benzer şekilde e-spor dallarının da büyük hayran kitleleri, yıldız oyuncuları, takımları, formaları ve ligleri vardır (Jenny et al., 2017). E-spor, modern sporlar gibi düzenli eğitim, takım çalışması veya önceden planlanan taktiklerin mükemmel şekilde uygulanması gibi benzerliklere de sahiptir (Hutchins, 2006).

Guttmann (1978) ve Suits (2007) spor felsefesine göre e-sporun spor olup olmayacağını daha detaylı inceleyecek olursak; bu iki yaklaşıma göre bir aktivitenin spor olarak değerlendirilmesi için aşağıdaki yedi özelliğe sahip olması gerekmektedir.

1. Oyun

Guttmann (1978), oyunun tüm sporlar için temel oluşturduğunu iddia etmektedir. Oyun, gönüllü olarak motive olmuş eğlenmeye istekli kişilerin eğlenmek için yaptıkları etkinlikleri içermektedir. Bu sebeple e-spor katılımcıları gönüllü olarak eğlence için video oyunları oynarlar ve sporun bu özelliğini yerine getirirler.

2. Düzenlenme

Suits (2007), spor aktiviteleri kurallara bağlı kalınarak hedefe yönelik faaliyetler olduğunu ileri sürmektedir. Benzer olarak, Guttmann'a (1978) göre sporlar düzenlenir ve kurallara tabidirler. Günümüzde e-spor turnuvalarında takımlar 4 veya 5 oyuncudan oluşur. Oyunlar 45 dakika 1 saat gibi sürelerce farklı turlarla ve belirlenmiş bir oyun (League of Legends, Counter Strike GO) ile oynanır. Bu açıdan değerlendirildiğinde e-spor kurallarla düzenlenmiş bir olgu olduğu görülmektedir.

3. Rekabet

Geleneksel spor dalları bir rekabeti içerir. Guttmann (1978), spor, kazanma ya da kaybetme ile sonuçlanan rekabeti içermelidir. E-sporlarda tıpkı geleneksel sporlar gibi sonunda kazanın veya kaybedenin olduğu video oyunları içermektedir. Şüphesiz e-spor rekabeti ve genellikle çok yoğun bir rekabeti içermektedir.

4. Beceri/Yetenek

Suits'e (2007) göre spor, kazanmak için sadece şansın yeterli olmadığı aynı zamanda yetenekli bir becerinin gerektiği oyunlardır. E-spor oyuncuları yarıştıkları oyun içindeki karakterlerini istenilen şekilde hareket ettirmek için klavye, mouse, oyun konsolu düğmeleri vb. yardımıyla ustaca kontrol etmektedirler. Bu işlemler yoğun bir koordinasyon gerektirmekle birlikte aynı zamanda hızlı refleksler ve iyi bir el becerisi sergilemelerini gerektirmektedir. Bununla birlikte e-spor oyuncusu her oynadığı oyun ve rakibine göre tıpkı geleneksel sporlar gibi taktik üretebilmeli aynı zamanda stratejilerinin, planlarının olması da gerekmektedir.(Hemphill, 2005).

5. Fiziksellik

Suits (2007)'e göre fiziksellik, sporu oyunlardan ayırt eden en önemli özelliktir; sporlar şans değil, beceri oyunları iken, beceriler de fiziksel olmalıdır. Guttmann (1978) da sporun fiziksel yarışmalardan oluşması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle bir oyunun spor olarak görülmesi için, fiziksel beceriler içermesi ve bu becerilerin oyun sonucuna doğrudan etki etmesi gerekmektedir. Tenis oynarken bir vuruş yapmanın şekli o vuruşun başarılı olup olmadığı konusunda doğrudan bir etkiye sahip olmaktadır. Bununla birlikte pek çok oyun, strateji oyunları bile başarılı olmak için bir oyuncunun güçlü fiziksel becerilere sahip olmasını gerektirmektedir. Örneğin başarılı bir jenga oyuncusu olmak yüksek konsantrasyon, strateji ve hassas ince motor koordinasyonu gerektirir. Peki, böyle kesin bir beceri aylarca belki yıllarca

çalışmadan olur mu, jenga o zaman bir spor mudur? E-sporlarda benzer şekilde; konsol, klavye aracılığıyla oyun karakterinin başarılı şekilde yönlendirilmesi için güçlü fiziksel beceri gerektirir. Aynı şekilde bu becerilerin kazanılması da aylar, yıllar sürmektedir. O zaman e-sporlar spor kabul edilmeli midir?

6. Geniş izleyici kitlesi

Suits (2007), bir sporun sadece yerel bir cazibe veya merak oluşturan bir oyunun ötesine geçmesi gerektiğini ve geniş bir izleyici kitlesine sahip olması gerektiğini iddia etmektedir. E-spor oyunları 2017 yılında 191 milyon e-spor hayranı ve 194 milyon ara sıra e-spor izleyenlerle birlikte toplam 385 milyon e-spor izleyicisi kitlesine ulaşmıştır. 2018 yılında toplam e-spor izleyicisi 389 milyon, 2019 yılında 427 milyon ve 2020 yılında 589 milyon olarak belirtilmiştir (Yükçü ve Kaplanoğlu, 2018). Böylece, e-sporun yaygın bir izleyicisi vardır diyebiliriz.

7. Kurumsallaşma

Stabilite göstermek uzun zaman gerektirir. Kurumsallaşma, uzun bir tarihe sahip olan bir faaliyettir: (a) kurallar geliştirilir ve standartlaştırılır; (b) oyunun öğrenilmesi resmileşir; (c) uzmanlık alanları gelişir ve (d) antrenörler, eğitmenler, yetkililer ve yönetim organları ortaya çıkar (Suits, 2007). Bu bağlamda e-sporun popülaritesi yadsınamazken, kurumsal organizasyon ve düzenlemedeki istikrar hala istenilen yerde değil ve eksik kalmıştır diyebiliriz.

SONUÇ

Yapılan araştırmalar ve edinilen bilgiler değerlendirildiğinde, e-sporun bir spor olarak benimsenip benimsenmeyeceği konusunda sporun tarihsel gelişimi içerisinde yapılmış tanımları bir sonuca varmada en önemli ölçüt kabul edilmelidir. Çünkü spor olarak görülen tüm dallar, temelinde belirlenmiş bu tanımlar üzerine kurulmuş daha sonraları yine farklı temeller üzerine evirilmiştir.

E-spor; içerisinde bir oyun güdüsünü içermesiyle birlikte, belli kurallar ile sınırlandırılmış, rekabet olgusunu aynı zamanda sonucunda kazanan kaybedenin olduğu, takımca ya da bireysel olarak oynanabilen, yoğun ve güçlü koordinatif beceriler gerektiren, geniş ve oldukça yaygın izleyici kitlesine sahip bir kavram olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. E-spor bununla birlikte psiko-motor gelişime katkı sağlayan, el göz koordinasyonu, dikkat, odaklanma, tepki hızı gibi özellikleri geliştirirken, kuvvet kazanımı gibi özellikle kaba motor becerilerini geliştirme konusu eksiklikleri olarak kabul edilmektedir.

Günümüz popüler e-spor formunu oynamak için yüksek miktarda fizikselliğe gerek duyulmamaktadır. Fiziksellik bir e-spor oyuncusu için elzem bir özellik değildir. Çünkü e-spor, elektronik bir sanal ortamda oynanan teknolojik gelişmelerin sonucudur. Fiziksellik, beden hareketi insan için oldukça önemli olduğu zaten bilinmektedir. Genel anlamda e-sporun bu denli modern spor özelliklerini taşırken spor olarak değerlendirilebilecek bir faaliyet olmaması için gösterilen özellik, modern çağa bakış açısıyla ilgili adaletsiz bir yaklaşım olur.

Gelişmekte ve geliştikçe değişmekte olan e-spor teknolojisi; gelişimiyle birlikte çeşitlilik kazanabilir, basit anlamda şuan bile var olan aktif video oyunları sürece dâhil edilebilir. Aktif video oyunları dâhil edilirse, e-spor, spor tartışmalarının karşı tarafında duranlar için çok fazla güven sağlayabilir.

E-spor oyuncuları teknolojiyle arası oldukça iyi, interneti kullanabilen ve istedikleri bilgiyi araştırma imkânına sahip olduğu unutulmamalıdır. Kendileri ile ilgili özelliklerin farkında olduklarını ve profesyonel bir e-spor oyuncusu saatlerce ekran karşısında vaktini geçiriyorsa bunu yeteneğini keşfetmiş ve geliştirmekte şeklinde düşünmeliyiz. Yine de hem amatör hem profesyonel e-sporcular için haftalık fiziksel aktiviteye katılma süreleri konusunda; bilgilendirmeli, yönlendirmeli ve teşvik etmeliyiz. Sonuç olarak yapılan tanımlar ve önceki

bölümlerde bahsedilen bilgilerle birlikte e-spor, her ne kadar çoğu özelliği bakımından spor kavramı tanımlarını karşılasa da nesillerdir devam eden bir olgunun karşısında kendini kabul ettirmesi kolay olmayacak gibi görünüyor.

KAYNAKÇA

Argan, M., Özer, A., Akın, E. (2006). Elektronik spor: Türkiye'deki siber sporcuların tutum ve davranışları. *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi, 1*(2), 1-11.

Akın, E. (2008). Elektronik spor: Türkiye'deki elektronik sporcular üzerine bir araştırma (yüksek lisans tezi) Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Ağbaba, E., ve Uysal, A. (2022). Dijital Oyun Bağlamında Sanal Mekân ve Gerçek Mekân Birlikteliği (Master's Thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).

Co, P. (Director). (2014). Free to Play (Documentary). USA: Valve Corporation

DiFrancisco-Donoghue, J., & Balentine, J. R. (2018). Collegiate eSport: Where Do We Fit In? Current sports medicine reports, 17(4), 117-118.

Erkal, M.E. (1998). *Sosyolojik Açıdan Spor.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Eliason, C. ve Jenkins, L. (2003). A practical guide to earlychildhood curriculum (7. bs.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Guttmann, A. (1978). From ritual to record: Columbia University Press (p, 224). New York.

Hemphill, D. (2005). Cybersport. Journal of the Philosophy of Sport, 32(2), 195-207.

Hutchins, B. (2006). Computer gaming, media and e-Sport. In V. Colic-Peisker, F. Tilbury, & B. McNamara (Eds.), TASA 2006 Conference Proceedings (pp. 1-9). Perth WA Australia: Sociologial Association of Australia.

Hamari, J., & Sjöblom, M. (2017). What is eSports and why do people watch it? *Internet research, 27*(2), 211-232.

İnal, A.N.(2000). *Beden Eğitimi ve Spor Bilimine Giriş*. Konya: Desen Ofset Matbaacılık.

Joindota. (2016). Lucrative Streaming is Destroying the Careers of Players in Chine Says iceiceice. http://www.joindota.com/en/news/46242-lucrative-streaming-is-destroyingthe- careers-of-players-in-china-says-iceiceice.

Jenny, S.E., Manning, R.D., Keiper, M.C., & Olrich, T. W. (2017). Virtual (ly) athletes: where eSports fit within the definition of "Sport". Quest, 69(1), 1-18.

Kampmann, B.W. (2001). Playing and Gaming. *The Int. J. of Computer Game Res.*, 3-1.

Kirriemuir, J. (2002). Video gaming, education and digital learning technologies. *D-lib Magazine, 8*(2), 1-12.

Karakus, E.C. (2015). Comparing Traditional Sports and Electronic Sports (Master's thesis). University of Illinois at Urbana-Champaign.

Laird John E., Lend B. M., , Mazin A., Alex K. ve Devvan S. (2000). AI Characters and Directors for Interactive Computer Games. *The J. of C. A. 2*(2): 5-7.

Mayesky, M. (2006). Küçük Çocuklar İçin Yaratıcı Etkinlikler. Belmont, CA: Wadsworth.

Ozel A. Kayıkçı B.(2022). *Beden eğitimi konu anlatım kitabı*. Ankara: Yediiklim yayıncılık. s. 3, 115.

Suits, B. (2007). The elements of sport. (W.J. Morgan Ed.) In Ethics in sport. Champaign: Human Kinetics. pp: 9-19.

Schütz, M. (2016). Science shows that eSports professionals are real athletes.

Schaeperkoetter, C. C., Mays, J., Hyland, S. T., Wilkerson, Z., Oja, B. et al. (2017). The "new" student-athlete: An exploratory examination of scholarship eSports players. Journal of Intercollegiate Sport, 10(1), 1-21.

Üçüncüoğlu, M., ve Çakır, V. (2017). Modern spor kulüplerinin espor faaliyetlerine ilgi gösterme nedenleri üzerine bir araştırma. *İnönü Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 4*(2), 34-47.

Yükçü, S., ve Kaplanoğlu, E. (2018).UİK e-Spor Endüstrisi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (17. UİK Özel Sayısı): 533-550. DOI: 10.18092/ulikidince.435207.

Wagner, M. G. (2006). On the Scientific Relevance of eSports.. In H. R. Arabnia (ed.), *International Conference on Internet Computing* (p./pp. 437-442), : CSREA Press. ISBN: 1-60132-005-1.

Witkowski, E. (2012). On the digital playing field: How we "do sport" with networked computer games. Games and Culture, 7(5), 349-374.

Üniversite Yemekhanelerinde İç Mekân Tasarım Ölçütleri

Demet YÜCE AY[1]
Didem ERTEN BİLGİÇ[2]

Giriş

Üniversite yemekhaneleri, büyük çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu, aynı zamanda öğretim üyeleri ve tüm üniversite personelinin de kullanıcısı olduğu bir müşteri kitlesine sahiptir. Gün içerisinde, özellikle öğlen saatlerinde yoğunlukla hizmet veren yemekhaneler, işletim kararına göre her saatte ya da belli saatlerde hizmet verebilmektedir. Türkiye'de genellikle ev yemeklerinin, restoranlara göre daha ucuza servis edildiği yemekhaneler, üniversitelilerin fast-food beslenmelerine engel olabilecek en etkili mekânlardandır. Yemekhanelerin, öğrencilerin yemek yerken psiko-sosyal ihtiyaçlarını da karşılayabilir hale gelmesi, üniversitelilerin yemekhaneleri daha çok tercih etmelerinde etkili olacak ve bununla beraber daha sağlıklı beslenen bireylerin yetiştirilmesini sağlayacaktır. Yemekhane tasarımları ile birbirinden farklı kültürlerde yetişmiş olan kullanıcı kitlesinin mekân içerisinde nasıl davranacağı ve ne şekilde vakit geçireceği de yönlendirilmiş olacaktır.

Üniversite dönemi, çeşitli eğitimler ve sınavlar sonucunda lisans ve lisansüstü eğitimine hak kazanarak gelen üniversite öğrencisinin sosyalleşme ve toplum içinde yer edime isteğinin en çok ortaya çıktığı zamanlardır. Günümüzde üniversitenin büyük çoğunluğunu oluşturan, Milenyum ve 1995 yılları sonrası doğumlu öğrenciler, benzer özellik ve imkânlara sahip olması sebebi ile kuşak ayrımı yönünden Z kuşağı olarak adlandırılmıştır. “Bilişim teknolojilerinin içinde doğan ve büyüyen Z kuşağı, hayat boyu öğrenme nesli olarak kabul edilmektedir(Acılıoğlu'dan akt. Alıcı, 2020: 64).” Bilgisayar, telefon gibi araçları ile çok erken tanışan Z kuşağı elektronik eşyaları kullanmaya da çok yatkındır. Ayrıca pek çok bilgi arasından kendi için gerekli olanı tarayarak, bilgiye hızlı ulaşmaya alışkındır. Bu sebepten Z kuşağı, teknolojiye en çabuk ayak uyduran modadan en hızlı etkilenen dünyadaki değişikliklerden bir anda haberi olan kısımdır. Küçük yaşlarda bilgiye kolaylıkla ulaşabilen Z kuşağının diğer kuşaklara göre davranış ve düşünce yapıları da bu sebepten farklılık göstermektedir. Günümüzde bilgiye ulaşmanın kolaylığı nedeni ile bilgi yerine; deneyimleme, bir etkinlikte bulunma, yeniliği görüp paylaşmak daha önemli hale gelmiştir. Günümüzün değişen şartları, gelişen teknoloji ve internetin hizmete ulaşmayı kolaylaştıran yönü sayesinde, Z kuşağının daha çok yemek siparişi vermeye ve alternatifler arasından seçim yapmaya alışkın olmaları, onları daha bilinçli müşteriler haline getirmiştir. Bu durum genç nesil için tasarlanacak olan mekânların da değişime ve güncel beklentilere ayak uyduracak şekilde, tasarlanması gerektiğini düşündürmektedir. “Yapılan anketlerde Z kuşağı bireylerin besin seçimlerinde kilo kontrolüne Y kuşağına kıyasla daha fazla önem verdiği görülmüştür (Öztürk & Tekeli, 2021: 169).” Yiyeceklerin besin değerlerine daha çok dikkat eden, belirli bir diyet programlarına göre yaşamını biçimlendirebilen ya da pek çok alternatifin arasından kendine uygun olanı seçmeye alışkın olan Z kuşağı için tasarlanacak yemek mekânları da seçenekler arasından kendine yer edinebilmek için hedef kitlesinin ihtiyaçları doğrultusunda güncellenmek durumundadır.

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık Ana Sanat Dalı,
[2] Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,İç Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi

Günümüzde yemek yeme tek bir ihtiyaç olmaktan çıkarak farklı ihtiyaçların yemek yeme esnasında karşılanmasını da beraberinde getirmiştir. Dinlenmek, sosyalleşmek, ders çalışmak, kendini geliştirmek, grup çalışması yapmak, bir şeyler izlemek gibi aktiviteler hızlanan günlük hayat içerisinde yemek yerken yapılabilecek etkinlikler arasında yerini almıştır. Ayrıca pek çok yemekhanede sunumlar, performanslar ve büyük toplantılar yapılır hale gelmiştir. Bu bağlamda yemek yenilen alanlarda yemek yemekle birlikte başka aktivitelerin de yapılması buralarda geçirilen zamanın artmasını sağlamıştır. Vakit geçirilen her mekân kişide çeşitli etkiler bırakmaktadır. Tüm bu etkiler geçmiş deneyimlerle birleşerek, (kasvet, ferahlık, sıkışma, huzur) gibi çeşitli duyguları ortaya çıkararak mekân algısını oluşturmaktadır. Bu duygular kişinin o mekâna tekrar gitmeyi isteyip istemeyeceğini belirleyen önemli nedenlerdir. İç mekânda bulunan her elemanın ortama renk, doku, form, işlev ve benzeri gibi pek çok katkısı bulunmaktadır. Parçalar ayrı ayrı ya da grup halinde mekân bölümlerinde aidiyetlik, mahremiyet sağlamak, sınır oluşturmak gibi pek çok psikolojik anlamlar oluşturur. Tüm bu parçalar bir araya gelerek mekânın ortak dilini ve ruhunu ortaya çıkarır. Bu ruh kullanıcıya hitap ediyorsa, kişinin mekâna gelme isteği de artmaktadır. Kullanıcının mekâna gelme isteğinin nelere bağlı olduğunu tespit etmek ve mekân beklentilerinin karşılanabilmesi için gerekli kriterlerin belirlenmesi amacıyla çeşitli çalışmalar gündeme gelmiştir. Profesör Kisang Ryu, Sejong ve Profesör Soo Cheong (Shawn) Jang de bu konularda çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Otelcilik ve Turizm İşletmeciliği alanında Profesör Kisang Ryu Sejong ve Profesör Soo Cheong (Shawn) Jang DINESCAPE adında bir ölçüm metodu geliştirmişlerdir. Bu ölçüm metodu ile birinci sınıf restoranlarda çevresel faktörlerin, müşterilerin yaşadıkları yeme içme deneyimine olan katkısı araştırılmıştır. RyuveJang'ın (2008:14) birinci sınıf restoranlar üzerine uyguladığı ve restoran fiziksel çevresinin ölçüm aracı olarak geliştirdiği DINESCAPE'i altı boyuttan oluşturduğu görülmektedir. Bu boyutları; tesis estetiği, ambiyans, aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personeller olarak ele almaktadır (Ryu & Jang'dan akt. Karaca & Köroğlu, 2018: 780).

Aynı ölçütlerin yemekhane tasarımı için de geçerli olup olmadığı ve bu ölçütlerin mekânı nasıl etkilediğini incelemek, gelecekte yapılacak olan yemekhane tasarımlarıiçin de bir bakış açısı oluşturacaktır. Araştırmada "dinescape" ölçeğinin kullanılması müşterinin yemek yeme algısının nasıl işlediğini anlamak için yapılmıştır. Ancak "DINESCAPE" yalnızca yemek yenilen yerin iç ortamı ile ilgilenmektedir. Yemek yeme eylemi sırasında amaç sadece fizyolojik ihtiyaçların karşılanması demek değildir. Amaç yemek yerken mutluluk ve keyif almaktır. Yemek yeme eylemi sırasında tam anlamıyla bir doyumun yaşanması için mekân içerisinde; tesis estetiği, ambiyans, aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personel gibi faktörlerin detaylı şekilde üzerinde durmak gerekmektedir. İnsanlar dışarıda yemek yerken geçirdikleri vakit süresince istemli ya da istemsiz olarak fiziksel çevreyi de algılamaktadırlar. Bu algılananlar ile çevrenin, müşterinin psikolojik durumuna tesir etmesi, kişinin bir dahaki sefere yemek yeme eylemi için orayı seçip seçmeme durumunu da etkileyecek bir faktör olduğunu düşündürmektedir. Müşterinin yemek yemek için gelmiş olduğu mekânda kendini mutlu ya da iyi hissetmesi iç mekân tasarımı ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda müşterinin restoran seçimini sadece yiyeceklerin belirlemediği anlaşılmaktır. Dışarıda yemek yemek ihtiyacı fizyolojik bir ihtiyaç olmanın dışında aynı zamanda da psikolojik olarak kendini iyi hissetmek, sosyal çevre ile iletişim kurmak, zamandan tasarruf etmek vb. gibi eylemleri de içinde barındırmaktadır.

Materyal ve Yöntem

Literatürde lüks restoran işletmelerinde fiziksel çevrenin tüketici deneyimini etkilemesinin nelere bağlı olduğunu "dinescape" ölçeğindeki altı adet kıstas, "psikolojik ihtiyaçlar" ve "fiziksel ihtiyaçlar" olarak iki grup halinde ele alınmıştır. Bu bağlamda üniversite yemekhanelerinin yemek yeme eylemi ile aynı anda pek çok sosyal aktiviteyi de kapsaması ve hedef kitlesi tarafından tercih edilen mekânlar haline dönüşmesi için aynı kıstasların geçerliliği

incelenmiştir. İç mekânda psikolojik ihtiyaçlar adı altında incelenecek olan başlıklar tesis estetiği, ambiyans; fiziksel İhtiyaçlar adı altında incelenecek olan başlıklar ise aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personellerdir. Bu başlıklardan yola çıkarak incelenecek olan deneysel alan ise, Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesidir.

Psikolojik İhtiyaçlar

Yemek yenilen mekânlar ilk bakışta fizyolojik ihtiyaçların karşılanması adına oluşturulmuş alanlar olsa da günümüzde sosyalleşme, paylaşımlarda bulunma, güzel vakit geçirme gibi yeni deneyimlerin kazanıldığı mekânlar olmuşlardır. Bu sebeple vakit geçirilecek mekânın tüm algılarımıza hitap etmesi, bedenen ve ruhen de doyuma ulaşmak pek çok alternatif içerisinden o mekânın seçilmesinde etkili olan unsurdur. Mekân algısı denildiğinde öncelikle görme duyusunun ağırlıkta olduğu bir algılama şekli akla gelse de, aslında mekân tüm duyular ile algılanmaktadır. Bu sebeple mekânın görme duyusu ile algılanan hali "tesis estetiği" başlığı altında incelenmiş diğer duyu organlarımız ile algılananlar ve fenomenolojik algıya ilişkin unsurlar (ses, dokunma, koku, tat, hareket, bellek, zaman ve yer kavramı)ise ambiyans başlığı altında incelenecektir. Yani psikolojik ihtiyaçlar; tesis estetiği ve ambiyans olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır.

Tesis Estetiği

İç mekân tasarımı yapılırken hedef kitlesi belirlenir, konseptle birlikte bir çıkış noktası bulunur, ihtiyaçlar saptanır, akış şeması oluşturulur ve kurulacak sistemin sorunsuz bir şekilde devam etmesi için uğraşılır. Tüm bu süreç mekân estetiğini etkileyecek faktörlerdendir. Bir mekânın hedef kitlesinin belirlenmesi o yerin tasarımı ile yakından ilgilidir. Hedef kitlesinin ortak beğenileri, ilgi alanları ve talep edebilecekleri göz önünde bulundurularak konsept tasarımı oluşturulur. Bu konsept tasarımı, kullanıcı ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olmaya daha yakındır. Hedef kitlesini göz önünde bulundurarak tasarlanmış olan yerler mekân kullanıcısının kendini oraya ait ve iyi hissetmesini sağlayacaktır. Yemekhanelerde iç mekân tasarımının müşteriye çekici gelmesi, orada satılan yiyeceklerin çeşitliliği ve kalitesi kadar müşteriyi cezbedecek unsurlardandır. İç mekânda oluşturulan konsept tasarımı, projelendirme ve uygulama aşamaları içeriğinde pek çok faktörü barındırmaktadır. "Tasarım Faktörleri: Mekânsal düzenleme, mimari yapı, dekor elemanları, işlevsellik, imge, sembol ve aksesuarlardır. Mekân içerisinde konukları fiziksel, görsel ve anlamsal açıdan yönlendiren unsurlardır (Ryuve Jawn'dan akt. Yalçın, 2013: 182)."Gür (1996),mekânı oluşturan çeşitli somut ve soyut bileşenlerin mekânsal düzen içerisinde farklı rollere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bileşenler, mekân içerisinde, konumlanış ve işlev açısından sınırlayıcı, belirleyici, yönlendirici, odaklayıcı, süreklilik sağlayıcı, birleştirici ve ayırıcı gibi anlamlar taşımaktadır (Gür'den akt. Şahin Tural, 2006: 7).

Yani mekân içerisindeki tüm elemanlar bir amaç ve gereklilik nedeniyle oradadır. Mekânın işleyiş ve konseptine hizmet etmektedir. Mekân tasarımında, temel fiziksel ihtiyaçların karşılanmasından sonraki en önemli ihtiyaçlardan olan mekânı estetik bulma ihtiyacı, aslında hayatın her alanında kendini hissettirmektedir. Yemekhanelerin de tercih edilme ya da edilmeme sebeplerinin başında fizyolojik ihtiyaçlardan sonra estetik ihtiyaçların karşılanıp karşılanmaması ve ortamın kullanıcısına ne hissettirdiği gelmektedir. "Tasarımda kullanılan detaylar; kullanıcı algısını doğrudan etkilemekle birlikte mekânın kimliğini de oluşturmaktadır. Günlük yaşamda, sosyal mekânların tasarımında, kullanıcı memnuniyetini sağlamak ve mekânın karakterini kullanıcıya iletmek, tasarımda detaylandırma ile mümkün olabilmektedir(Altay, 2014: 98)."

Hedef kitlesini belirleyen, belirlediği kitlenin zevk ve beğenilerine göre detaylarını oluşturan sosyal mekânlar, kullanıcıda aidiyetlik duygusu oluşturması sayesinde daha fazla talep görecektir. Yemek mekânlarının tasarımı ile bir akış ortaya çıkar. Mekânı kullanacak

olanların davranışları da bu akışa ayak uyduracak şekilde kurgulanır. Tüm kurguyu en baştan düşünen, fiziksel çevreyi insan ihtiyaçlarına göre tasarlayan, kullanıcı isteklerini göz önünde bulunduran mekânların oluşturulması, ortamdaki insanların kendilerini iyi hissetmelerini ve bu bağlamda da oranın talep gören bir yer olmasını sağlamaktadır. Örnek vermek gerekirse, üniversite yemekhanelerinde yemek yemekle birlikte yapılabilecek daha farklı aktivitelere de uygun değişebilir tasarımı olan mobilyaların kullanılması, bu sayede de ortamın daha davetkâr hale gelmesi, sosyalleşme ihtiyacı içerisindeki genç nesil için önemli hususlardandır. Çünkü yemekhaneler insanların farklı insanlarla iletişim kurabildikleri, ortamda deneyim kazandıkları, sosyalleşme ihtiyaçlarını giderdikleri, aidiyetlik duygularını geliştirdikleri mekânlar haline gelmiştir.

Ambiyans

Yoğun bir ders ya da çalışma zamanından sonra kısa bir dinlenme ve mutluluk zamanını çağrıştıran yemekhaneler, içeriye girildiği andan itibaren yeni bir deneyimi içinde barındıracak şekilde tasarlanmalı ve insanları yorgunluk ve stresten uzaklaştırmalıdır. Bu durum yemekhanelerin, kullanıcının yemek yeme ihtiyacı dışındaki ihtiyaçlarını da karşılayabilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Mekânın hissettirdikleri, verdiği mesajlar ve yaşattıklarıyla müşteri, artık o ortama gelmeden önceki halinden daha farklı bir ruh halindedir. Bu da tasarımın etkileyiciliğini ortaya koymaktadır. Böyle bir etkiyi oluşturabilmek için de sadece görsel algıya hitap edecek tasarımlar yerine ses, koku, dokunma ve tatma duyularını da etkileyecek mekânlar oluşturmak gerekmektedir. Akoğlan Kozak (2015), ambiyansın ya da atmosferin; bir nesnenin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân ya da içinde yaşanılan ve etkisinde kalınan ortam ve hava olarak tanımlandığını ifade etmiş, bir yerin atmosferinin ya da ambiyansının, o yerin havasını (havalı olma ya da olmama durumunu) niteleğini belirtmiştir (Akoğlan Kozak'danakt. Demiral ve Özel, 2016). Kotler (1973:50) çalışmasında tüketici davranışlarında bilinçli olarak kurgulanmış mekânların etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda atmosferi "satın alma olasılığı arttırılabilir tüketici üzerinde etkili olabilmek ve belirli duygusal dürtülerini uyandırabilmek için kurgulanmış satın alma ortamı" olarak tanımlamaktadır(Kotler'den akt. Karaca & Köroğlu, 2018: 779).

Günümüzde dışarıda yenilecek yemeğin nerede olacağının kararı lezzet, bütçe, zaman, konum gibi pek çok etmen bağlıdır. Bu kararı en çok etkileyen etmenlerden biri olan iç mekân tasarımı kavramı, insanların iyi bir deneyim yaşama isteği ile doğrudan ilişkilidir. Yemek yenilecek yerin fiziki olanakları verilen hizmetin kalitesini de etkilemektedir. Mekân atmosferi yani ortamın beş duyuyu nasıl etkilediği yemeğin lezzeti kadar insanları o mekâna yönlendiren etmenlerdendir."2014 yılında Asya Mutfakları ile ilgili yapılan bir çalışma göstermiştir ki; restoranlar müşterilerini cezbetmek ve pazarda rekabetçi olabilmek için kaliteli yiyecek ve hizmet sunmanın yanı sıra akustik, ortam ısısı, oturum rahatlığı, malzeme kalitesi gibi konuların çok iyi tasarlanmış olduğu bir atmosfer yaratmalıdırlar"(Kyoung-Bae vd. 'den akt. Tüz, 2017: 140).

Üniversite yemekhane tasarımlarında havalandırma ve koku dengesi, müzik tercihleri, akustik durum, mobilya ve yüzeylerdeki dokular, lezzetli yiyecekler mekân estetiği kadar önem verilmesi gereken konulardandır. Mekânın bellekte iz bırakması yani daha sonraki zamanlarda mekandaki deneyimin hatırlanması, hayatın bir parçası olan zamanın mekân ile ilişkilendirilmesi, mekândaki hareketlerle mekân deneyiminin arttırılması, somut mekânın kişisel deneyim ve duyumlar yoluyla kullanıcının mekânla bağ kurması gibi durumlar ise mekânın fenomenolojik yolla algılanmasıdır ve bu çalışmadaki ambiyans ölçütü ile birlikte değerlendirilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, Okul/Kurum Kantin Yerleşim Planı ve Standardı içerisinde verilen bilgilere bakıldığında ise, bu konudaki analizlerin "mutfakta sürekli yiyecek üretimi olması ve üretim esnasında ortama yayılan koku,

buhar, is ve duman gibi olumsuz faktörlerin binanın üst kattaki sınıflara, mekânlara yayılmaması için mutfağın havalandırma ve iklimlendirme sisteminin binanınkinden bağımsız olarak tasarlanması" şeklinde ve daha çok işlevsel açıdan değerlendirildiği, ambiyans konuları ile ilgili çalışılmadığı tespit edilmiştir.(MEB 2018).

Fiziksel İhtiyaçlar

Yemek mekânlarında psikolojik ihtiyaçlar kadar fiziksel ihtiyaçlar da kullanıcının mekâna gelme isteğini etkilemektedir. Aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personeller mekândaki fiziksel ihtiyaçları oluşturmaktadır. Bu ihtiyaçlara doğru cevap veren ortamların tasarlanması, kullanıcının kendini huzurlu hissetmesini ve orada iyi bir deneyim yaşamasını sağlayacaktır. İlk bakışta aydınlatma, masa düzeni ve yerleşim tasarım sürecinde karar verilecek olan ihtiyaçlardan; personel ise işletme açıldıktan sonra ortaya çıkacak bir mesele gibi görünmektedir. Ancak mekân tasarımı sırasından personelin konforlu şekilde çalışmasını sağlayacak unsurların göz önünde bulundurulması, önce personeli daha sonra da müşteriyi etkileyecek en önemli konulardandır. Personelin güvenli şekilde çalışmasını sağlayan, işlerini kolaylaştıran, iş kazalarını azaltmaya yönelik oluşturulacak tasarımlar sayesinde ortamda mutlu, huzurlu ve verimli çalışanların olması müşteriye de yansıyacaktır.

Aydınlatma

Işık mekân atmosferini ve algıyı en çok etkileyen faktörlerden biridir. Işık şiddetine göre ortamdaki detaylar daha çok görünür ya da tam tersi hale gelir. Mekândaki ışık kullanımı hem fizyolojik hem de algısal olarak kullanıcıyı etkilemektedir. Mekândaki ışık kaynağı seçimi, doğru kullanılmadığı zaman insanlarda baş ağrısı, göz yorulması, yorgunluk gibi olumsuz fiziksel etkilere yol açmaktadır(Karaoğlu & Eloy'den akt. Aktaş, 2017: 35).Ortamın doğru aydınlatılması ve doğru açıdan doğal ışığın mekâna yönlendirilmesi, yeri doğru algılamamızı sağlayacak en önemli etmenlerdendir. Işık şiddetine göre ortamın kullanıcısına hissettirdikleri de değişmektedir. Işık şiddeti mekânın kullanım süresini, insanların birbirleri ile iletişimini, ruh halini, algılarını, aktivitelerini değiştirebilecek kadar güçlü bir etkidir. Mekândaki ışığın renk ve şiddeti, insanların hislerini etkileyip, onlara çeşitli mesajlar vermektedir. Restorancıların, deneyimlerine göre parlak olmayan, sıcak ve rahat aydınlatma tam hizmet ve nispeten yüksek fiyatları sembolize ederken, parlak aydınlatma ise hızlı servis ve daha düşük fiyatları sembolize edebilir. Araştırmalar, aydınlatma seviyesi tercihlerinin bireyler üzerindeki etkisini göstermiştir(Ryu &Jang, 2007: 60).

Masa Düzeni

Oturma tasarımlarında çeşitliliğin sağlandığı yemekhanelerde kişi kendi istediği alana oturur. İnsanlarla olan ilişkisine, mahremiyet gereksinimine ve oluşturmak istediği mesafeye kendi karar verir. Bu sayede her oturma alanında geçirilen zaman, yaşanılan atmosfer birbirinden farklılık gösterir. Mekânın kullanıcıları, ortamda farklı noktalarda vakit geçirerek mekânı daha iyi algılar ve o yerin farklı yönlerini keşfederler.

Yerleşim ve Personeller

Yemekhane tasarımında yerleşim, projenin en temel basamağıdır. Mekân girişinin, oturma alanlarının oluşturulması, mutfak ve depolama bölümlerinin konumlandırılması, servis ve sirkülasyon alanlarının belirlenmesi sistemin doğru çalışabilmesi için kilit noktalardandır. Bu bağlamda yerleşim ile birlikte hikâye de oluşmaya başlamaktadır. Mekâna ilişkin eylem alanları oluşturulurken kullanıcı kitlesinin genellikle üniversite öğrencileri olduğu yemekhanelerde öğrenci isteklerine uygun, onların ilgi alanları ve özellikleri göz önünde bulundurularak yapılacak planlamalar yemekhanelerin daha çok talep görmesini sağlayacaktır.

Kişiselleştirmenin önem arz ettiği, öğrenmenin deneyim ile daha akılda kalıcı ve değerli olduğu günümüzde pek çok bilgiye kolayca erişmeye alışık olan Z kuşağı için yapılan tasarımlar yenilikleri de beraberinde getirmelidir. Örnek vermek gerekirse günümüzde bilinç düzeyi artmış olan üniversite öğrencisi, yiyeceklerin nasıl yapıldığını hangi malzemelerin kullanıldığını bilmek isteyebilmektedir. Projelendirme sırasında yemeğin hazırlık aşamasının görülebileceği alanların oluşturulması öğrencilerin isteğine cevap verebilecek çözümlerdendir. Bu bakış açısına göre tasarlanan bir yemek salonunun yerleşim şeması da bu detaylar göz önünde bulundurularak planlanmalıdır.

Yerleşim

Görsel 1 de 1. görselde görüldüğü gibi öğrenci yemekhane planlamalarında en sık tercih edilen planlama şekli; kapalı, öğrencinin giremeyeceği büyük bir mutfak ve mutfağın önünden bulunan yemeklerin sunulduğu durumdur. Servis ve tepsisini yemek sunulan kısmın yakınlarından temin eden öğrenci, sunulan yemeklerden istediklerini tepsisine alır ve yemek sunulan alan boyunca ilerler. Yemeğini alan öğrenci, devamında da genellikle tek düze şekilde yerleştirilmiş masa düzeninde kendine uygun bir yer bularak yemeğini yer. Bu modeldeki avantaj hızlıca yemek yeme ihtiyacının giderilmesidir. Ancak büyük bir alanda monoton ve sıkıcı bir oturma düzeni hâkimdir.

Diğer bir planlama şekli ise (Görsel 1 de 2. görselde görüldüğü gibi)öğrenci deneyimini destekleyen, farklı istasyonların alana dağılmış şekilde bulunduğu mekânlardır. Her bir istasyon kendi mutfak ve depolama ihtiyaçlarını kendi alanı içerisinde çözer ve müşterileri ile birebir temas kurar. Bu tür alanlar yemeğin nasıl yapıldığı ile ilgili daha fazla bilgi veren mekânlardır. Farklı istasyonların bulunması sayesinde müşteri özelleşmiş daha farklı yemek seçenekleri bulabilmektedir. İstasyonların çevresine de farklı oturma grupları serpiştirilerek yine müşterilere seçim yapma şansı verilmiştir.

Bahsedilmiş olan iki şekli de içine alan hibrit model (Görsel 1 de 3. görselde görüldüğü gibi), iki tasarım fikrinin de avantajlarını bünyesinde barındırmaktadır. Hibrit modelde büyük bir hazırlık mutfağı ve depolama alanlarının bulunması sayesinde bu alanlar gerektiğinde diğer istasyonlara da hizmet verebilmektedir. Büyük hazırlık mutfağında ön hazırlıkları yapılan yiyecekler, diğer istasyonlarda servise hazır hale getirilerek müşteriye ulaştırılabilir. Pek çok istasyonun yemekhane içerisinde bulunması müşterilerin çeşitli deneyimler yaşamasına imkân tanımaktadır. Bu sayede yemekhaneler seçeneklerin bir arada bulunabildiği mekânlar haline gelmiştir.

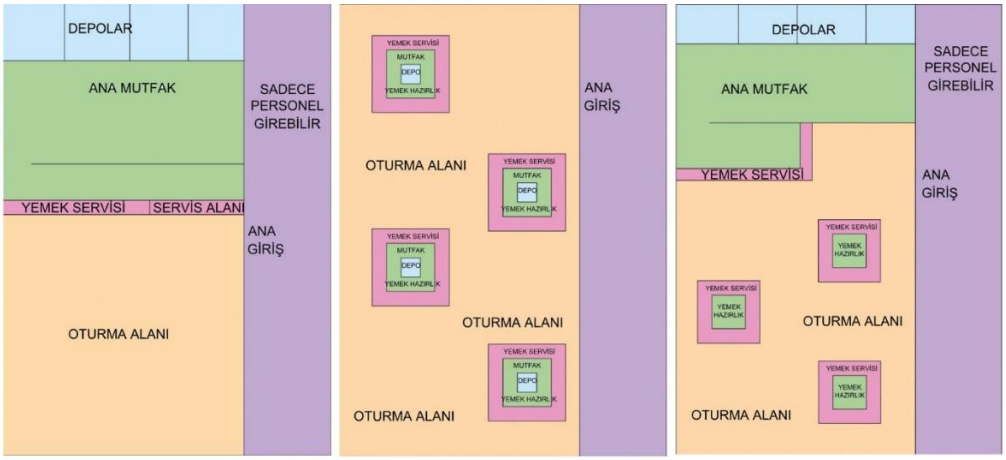

Görsel33.Yemekhane planlaması için üç temel yöntem.1. Yazar Arşivi.

Personeller

Tasarlanan yemek alanının müşterilere hitap eden oturma bölümü kadar yemeğin hazırlandığı mutfak ve depolama kısmının da ergonomik kriterler göz önünde bulundurularak tasarlanmış olması oldukça önemlidir. “Mutfak ekipmanlarının seçimi, yerleşim ve mutfakta alan düzenlemesinin, çalışanın çalışma isteğini artıracak yöntemlerin, ürün ve yemek servisinde gerekli insan gücünü azaltılacak uygun ekipmanların seçiminde yarar vardır(Çekal'dan akt. Akın & Gültekin, 2015: 254).”“Toplu beslenme hizmetlerinde çalışan personelde sıklıkla kas iskelet sistemi hastalıkları, solunum, alerji hastalıkları ve deri hastalıkları gibi meslek hastalıklarına rastlanmaktadır(Haruyamavd.'dan akt. Köse & Bilici, 2016: 240).”Tüm bu hastalıkların oluşumunda mekân tasarımında ergonomik ölçü ve kurallara uyulmamasının da büyük etkisi vardır.

Mutfağın akıcı bir sistemi sürdürebilecek şekilde planlanması, hazırlık ekipmanlarının ve ortamın uygun ölçülere göre tasarlanması, malzeme seçiminin doğru yapılması, sıcaklık, havalandırma hususlarına dikkat edilmesi, çalışanlara kullanacakları aletler ve iş güvenliği ile ilgili eğitimler verilmesi onların uygun ve stressiz şartlarda mesai yaparak daha sağlıklı olmalarını sağlayacak hususlardandır.“126 mutfakta, 911 mutfak çalışanı ile yaptıkları bir araştırmada, çalışanların geçirdiği yanma ve kesilme gibi iş kazalarının stres ile ilişkili olduğu, stres puanı arttıkça çalışanlarda yaşanan kesilme ve yanma gibi iş kazaları riskinin de arttığı saptanmıştır(Murray Gibbons & Gibbons 'dan akt. Köse ve Bilici, 2016: 244).” Bu sebepten stressiz bir çalışma ortamının çalışanlara sunulabilmesi için öncelikle çalışma ortamının uygun standartlarda tasarlanması gerekmektedir. Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarını inceleyen Emel Yılmaz ve Sultan Özkan'ın(2007:101) Balıkesir Üniversitesi, Bandırma Sağlık Yüksekokulu, Hemşirelik ve Bandırma Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi bölümlerindeki öğrencilerin öğle yemeği için daha az okul/yurt yemekhanesini tercih ettikleri aynı zamanda da yemek seçerken temiz bir ortamda pişirilmesi ve sunulmasına dikkat ettiklerini saptamışlardır(Yılmaz & Özkan, 2007: 101).

Bu çalışma da yemekhanelerde uygun çalışma şartlarının oluşturulmasının, öğrenci tercihini etkilediği açık bir şekilde görülmektedir. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı; İnşaat ve Emlak Dairesi Başkanlığı 2015 Eğitim Yapılarında Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu, Ortaöğretim Genel Müdürlüğü - Pansiyonlu Okullar İçin Beslenme Hizmetleri Rehberi, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü – Okul /Kurum Kantin Yerleşim Planı ve Standartları 2018 de oluşturulan kriterlerde detaylı olarak tasarımda uyulması gereken ergonomik kurallardan bahsedilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Asgari Tasarım Standartları Kılavuzuna göre(MEB, 2015: 30), öğrenci yemekhaneleri içerisinde; giriş- fuaye, yemek salonu, mutfak, bulaşıkhane, görevli odası, depo, bulunmalı, öğrenci ve öğretmen tuvaletleri ile personel soyunma-duş-wc ve teknik mahaller tasarlanmalıdır. Yemek salonu kişi başına minimum 1.30 m2 alan düşecek şekilde oluşturulmalı ve en az 4 m tavan yüksekliğine sahip olmalıdır. Yemekhanelerde mutfak yemek salonunu en az %50, servis alanı yemek salonunun % 30 u kadar büyüklükte olmalıdır. "Sadece mutfak içerisinde düşünülmesi gereken depolar ve kiler kısmı, hazırlık ve servis alanlarının her türlü servis girişi ve çöp çıkışları öğrencinin giremeyeceği şekilde tasarlanmalıdır" (MEB, 2015: 30).” “T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü- Pansiyonlu Okullar İçin Beslenme Hizmetleri Rehberi ne göre; yemekhane ısısı optimal 22ºC olmalı, yemekhane içerisinde doğal havalandırma ve aydınlatma sağlanabilmelidir. Mutfak içerisinde de görsel 2’deki oranlarda bölümlere yer verilmelidir (MEB, 2016: 42).” Çalışma kapsamında incelenen ölçütlere göre yönetmelik içeriği değerlendirildiğinde günümüz ihtiyaç ve değerlerine göre revize edilmesi gereken durumlar izlenebilmektedir.

MUTFAK

% 10'u yönetici ve personel için (soyunma odaları, tuvalet, duş vb.)ayrılmış olmalıdır.		% 10'u soğuk depo
% 10'u kuru depo		% 10'u sebze hazırlama
% 5'i günlük depo	% 5'i bulaşık yıkama (Eğer bulaşıklar yemekhanede yıkanıyorsa %10 u bulaşıkhane olarak ayrılmalıdır.)	% 10'upasta hazırlama
% 10'u et hazırlama		% 15'i pişirme
% 10'u servis		% 5'i satın alma kalite kontrol

Görsel34. Mutfak içerisinde bulunması gereken bölümler ve yüzdelik oranları, MEB, 2016'dan yararlanılarak 1. yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yani personelin başarılı ve verimli çalışması, iş kazalarının önüne geçilebilmesi ve tasarlanan mutfağın ihtiyaçlara doğru çözümler sunması ile mümkün olmaktadır. Doğru planlanmadan oluşturulan bir mutfak, personelin stresli çalışmasına, işte kalite ve verimin düşmesine neden olmaktadır. Bu durum müşteri memnuniyetine de direkt olarak yansımaktadır. Tasarım sürecinde doğru bir planlama ile iş kazalarının önüne geçilmesi, verimli bir çalışma sağlanması hedeflenmelidir. Bu sayede kullanıcı memnuniyeti de üst düzeye ulaşacak, kişi tekrar aynı mekâna gelmek isteyecek ve sonuç olarak da ekonomik tatmin sağlanacaktır.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhane Örneği

Çalışmada belirtilen tasarım ölçütlerine göre incelenecek yapı, Kanada- Toronto'da bulunan Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji'nin yemekhanesidir. Deneysel alan olarak bu çalışma için seçim nedeni; benzerlerinin ülkemizde de olduğu Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Kolejinin çok kampüslü bir devlet üniversitesi olması ve yemekhanenin bulunduğu Newnham Kampüsünün Kanada'nın en büyük üniversite kampüslerinden biri olmasıdır. Newnham Kampüsü'nün en merkezi yerinde yer alan yemekhanenin yenilemesi çok yeni olup 2021'de çağın gerekleri gözönüne alınarak Z kuşağının beğeni ve tercihleri doğrultusunda Taylor SmythArchitects tarafından oluşturulmuştur(http1), (http2), (http3) .

Çalışmanın bu bölümünde, yoğun olarak kullanılan bu yemekhanenin, ihtiyaçlar doğrultusunda nasıl tasarlandığının anlaşılması ve dinescape ölçütlerine göre değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Seçilen yemekhanenin çok yeni olması sebebi ile proje ve bilgilerine internet sitelerinden ulaşılmıştır.

Kampüs, başlangıçta geleneksel öğrenci kafeteryasında sonlandırılan ortak bir koridorla birbirine bağlanan bir dizi bina ile tanımlanmaktadır. Koridor, yemek istasyonları, çeşitli oturma seçenekleri ve sanat gösterileri, sokak çalgıcıları ve sanat sergileri için kullanılabilecek esnek, halka açık toplanma alanları ile kaplı bir yaya caddesi oluşturmak için eski kafeterya üzerinden yeniden yönlendirilmiştir (http1).

Görsel35.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, yemekhane cephe görünüşü, Taylor Smyth Architects, Kanada.

“35.000 metrekarelik proje, yeni oluşturulmuş peyzajlı dörtlünün muhteşem manzaralarını tanımlayan ve sunan ve güneye bakan cömert bir kapalı açık terasa sahip 6.000 metrekarelik çok amaçlı bir yemekhane ilavesini içermektedir(http1).” Bu projelendirme ile alan iki katına çıkmış, yemekhane adeta bir toplanma alanına dönüşmüştür. Görsel 3’de görüldüğü üzere yemekhane, çevresindeki binaların bağlantı noktasında olmasından ötürü kolay ulaşılabilir bir noktadadır. “Yemekhane konum olarak, kampüs içerisindeki A, B, C ve D binalarını E, F ve G' ye bağlamak için bir yaya yolu görevini de üstlenmiştir (http 2).”Böylece tüm binalar için merkezi ve toplanma yeri halindedir. Yemekhane yeni projelendirilmesi ile farklı oturma alanı alternatiflerinin düşünüldüğü, küçük etkinlikler ve sanat gösterileri için uygun alanların bırakıldığı çeşitli toplanma alanlarının oluşturulduğu bir mekân haline gelmiştir.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhane Örneğinin Belirlenen Kıstaslar Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği tesis estetiği yönünden incelendiğinde mekân genelindeki açıklık hissinin insanı kuşattığı görülmektedir. Mekân cepheleri geniş pencerelerle çevrilmiş, ferah ve minimalist bir ortam oluşturulmuştur. Ortamda beyaz, siyah, gri ve kırmızı renkleri kullanılmıştır. Mekân içerisinde, özellikle de tavanda ahşap malzeme kullanılmıştır. Tavanın belirli kısımlarında uygulanan; lineer ahşap asma tavan, kot farkları ve farklı çeşitlerdeki aydınlatma elemanları bir hayli geniş olan ortamda sınırlılık ögesi olarak kullanılmıştır. Görsel 4’te görüldüğü üzere tavandaki bahsedilen detaylar, alanları birbirinden ayırmaya yardımcı olmuştur. Ayrıca yemekhane içindeki zemin malzemelerinin oturma alanları ve sirkülasyon bölümlerini ayıracak şekilde değişkenlik göstererek gri ve beyaz renklerinin kullanılması yine işlevlerin birbirlerinden ayrılması ve ortamın daha düzenli görülmesini sağlamıştır. Ortamda yönlenmenin sağlanabilmesi için sirkülasyon alanlarında malzeme farklılıkları, yönlendirme işaretleri ve hangi bölümde olunduğunu anlatan yazılar kullanılmıştır. Zemin için seçilen malzemelerin yüzey alanlarının büyük olmasına dikkat edilmiş, olabildiğince az derz kullanılması sağlanmıştır. Seçilen zemin malzeme renkleri ve boyutları ortamın temiz görünmesine katkıda bulunmuştur. Mekânda, belirli duvarlarda brüt beton dokusu kullanılarak özelleşmiş bir alan oluşturulup, ortam içerisinde çeşitlilik sağlanmıştır. Kullanılan beton ve ahşap malzemeler, düz renklerden oluşan mekân içerisinde doku oluşturan asıl ögeler olmuştur. Tasarlanan yemekhanede kullanılan beton ve ahşap malzemelerinin kendi doku ve renkleri ile doğal şekilde kullanılması aynı zamanda da ortamın düz renklerden oluşması, gün içerisinde pek çok insan tarafından yoğun olarak kullanılacak mekânın dingin bir ortam olabilmesine katkı sağlayacak özelliklerdendir. Tüm bu detaylar sayesinde ortam davetkâr ve dinamik bir hale gelmiştir. Yemekhane, gün içerisinde farklı işlevlerde de kullanılmak amacıyla iki büyük projeksiyon alanı ve led ekranlarla donatılmıştır.

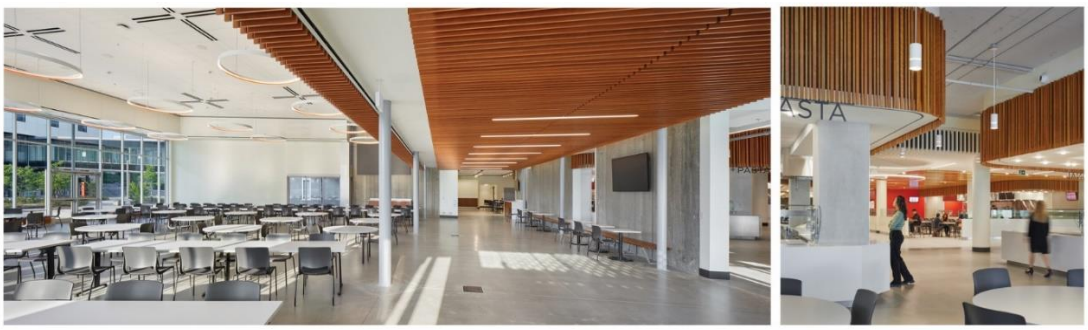

Görsel36.TomArban, Seneca College Newnham Campus FoodHall, 2021, Proje tasarımı, renk ve malzemesi ile tesis estetiği, Taylor Smyth Architects, Kanada.

Yemekhane, örneği ambiyans yönünden incelendiğinde, tasarımı sırasında görsel ögeler kadar diğer duyulara hitap edecek detaylara da önem verdiği görülmüştür. Pek çok yiyecek alternatifi içerisinden farklı seçim imkânlarının sunulması, ortamda keyifli bir yemek deneyiminin yaşanılmasını sağlamaktadır. Izgara, pizza, makarna, salata, çorba, sokak yemekleri ve kafe istasyonları ile pek çok çeşidi içinde barındıran yemekhanede, esnek oturma alanları ile ortamda özelleşmiş mekânlar da oluşturulmuştur. Görsel 5' de görüldüğü üzere büyük menfez ve havalandırma sistemlerinin tavanda yer alması sayesinde ortamda bulunabilecek yemek kokularının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Mekânda insanların dokunacağı kısımlar pürüzsüz, kolay temizlenebilir yüzeyler ile sonlandırılmıştır. Tavandaki ahşap lata sistemleri ise hem ortam akustiğine katkı sağlamış hem de oluşturduğu doku ile mekânı zenginleştirmiştir. Yiyecek içecek mekânlarında özellikle temizliğine dikkat edilmesi gereken yüzeyler az derzli ve pürüzsüz seçilirken ahşap lineer tavan ve beton duvar yüzeyleri kullanıcıda dokunma isteği uyandırmaktadır. Mekânda betonun kendine has pürüzlü dokusu ve değişken tonları ile büyük duvar yüzeylerinde kullanılması, ahşabın ise belli aralıklarla birbiri ardına sıralanacak şekilde tavan genelinde tasarlanması malzemelerin doku özelliklerinin güçlendirilerek vurgulanmasını sağlamıştır.

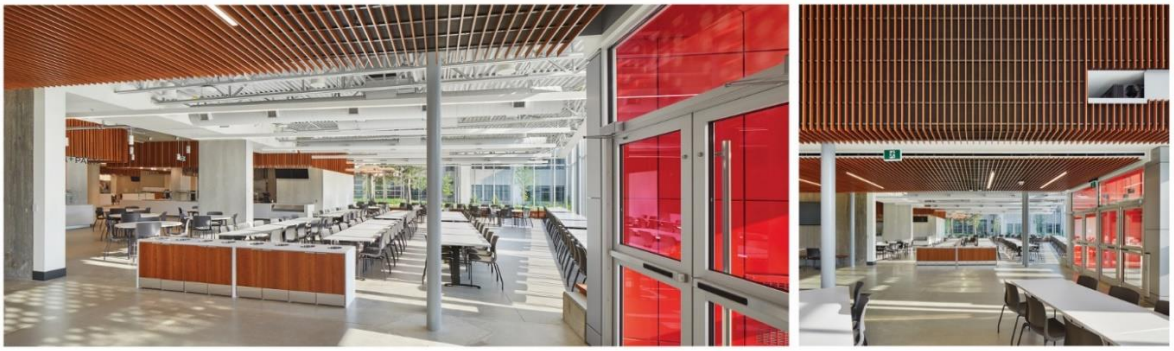

Görsel37.TomArban, *Seneca CollegeNewnhamCampusFoodHall,* 2021, Projenin havalandırma, ses sistemleri, doku ve lezzet çeşitliliği ile ambiyansı, Taylor SmythArchitects, Kanada.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği aydınlatma yönünden incelendiğinde, cam ile kaplı cepheleri sayesinde doğal ışığın ortamın iç kesimlerine kadar ulaşabildiği görsel 6' da görülmektedir.

Görsel38.TomArban,Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, Projede aydınlatma, Taylor Smyth Architects, Kanada.

Bu bağlamda mekân kullanımı sırasında doğal ışıktan optimum düzeyde yararlanılmaktadır. Ayrıca ortamda birbirinden farklı aydınlatma elemanlarına rastlamak da mümkündür. Mekân içerisinde dairesel, dikey, yatay, spot şekillerinde farklı tipte aydınlatma

elemanları kullanılmıştır. Tüm bu aydınlatma elemanları tavanda oluşturulan malzeme, kot farklılıkları ile uyum içerisinde düşünülmüş alanların birbirlerinden ayrılmasına yardımcı olmuştur. Tavan kotunun alçak olduğu alanlarda sıva altı aydınlatmaların kullanımı tercih edilirken yüksek tavan kotlarının bulunduğu alanlarda yatay, dikey ve dairesel sarkıt aydınlatmalar kullanılmıştır. Camlı cephelerin olduğu ortamlarda dairesel ve yatay sarkıt aydınlatmaların seçilmesi mekânın dışarıdan daha dikkat çekici ve canlı görünmesini sağlamıştır. Ortamda fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla genel olarak gün ışığı aydınlatmaların kullanılacağı görülmektedir. Bu durum, fast-food restoranların aksine mekânda uzun süre vakit geçirilebilecek alanların olduğunun mesajını vermektedir.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği masa düzeni yönünden incelendiğinde, pek çok masa çeşidinin ortamda gruplandırılarak kullanılmış olduğu görsel 7'de görülmektedir.

Görsel39.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, Projedeki masa düzenleri, Taylor Smyth Architects, Kanada.

Dairesel, kare, dikdörtgen masalar farklı boyutlarda ve yönlerde, farklı oturma düzenlerinde oluşturularak çeşitlendirilmiştir. Özellikle dikdörtgen masalar kişi sayısına göre birleştirilerek ayrılabilecek şekilde gruplandırılmıştır. Yapının dış kenarlarındaki masalar bina cephe aksları ile aynı açıda konumlandırılmış, ortadaki farklı masa grupları ise iç plan aksına uygun şekilde yerleştirilmiştir. Dairesel, kare, dikdörtgen masalar aynı alan içerisinde kullanılarak büyük bir ortamda özelleşmiş kısımlar oluşturulmuştur. Yemekhaneye tek başına gelenlerin, bir şeyler yiyip içerken dizüstü bilgisayarlarıyla ilgilenmeleri ya da ders çalışabilmeleri için bireysel oturma alanları oluşturulmuştur. Masaların karşısında ikinci bir kişi için oturma alanı yoktur ve bu tür masalarda sıralı halde sandalyeler bulunmaktadır. Bu gruplar mekânın ana sirkülasyon alanlarına yerleştirilerek, oturanın alana hakim olması ve etrafı izleyebilecek şekilde konumlandırılması hedeflenmiştir. Görsel 8'de görüldüğü üzere yemekhane çıkışından bahçeye açılan kapılar sayesinde, ortamın dışarıya da hakim olması sağlanmıştır. Yemekhane dışına dairesel masalar yerleştirilmiş ve kullanıcılarının açık havada birşeyler yiyip içmelerine imkân tanıyacak bir planlama oluşturulmuştur.

Görsel40.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, Projenin dışa taşmış oturma alanları, peyzajı ve çevresi, Taylor Smyth Architects, Kanada.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği yerleşim yönünden incelendiğinde, görsel 9'da görüldüğü üzere hibrit modelde planlamanın oluşturulduğu görülmektedir.

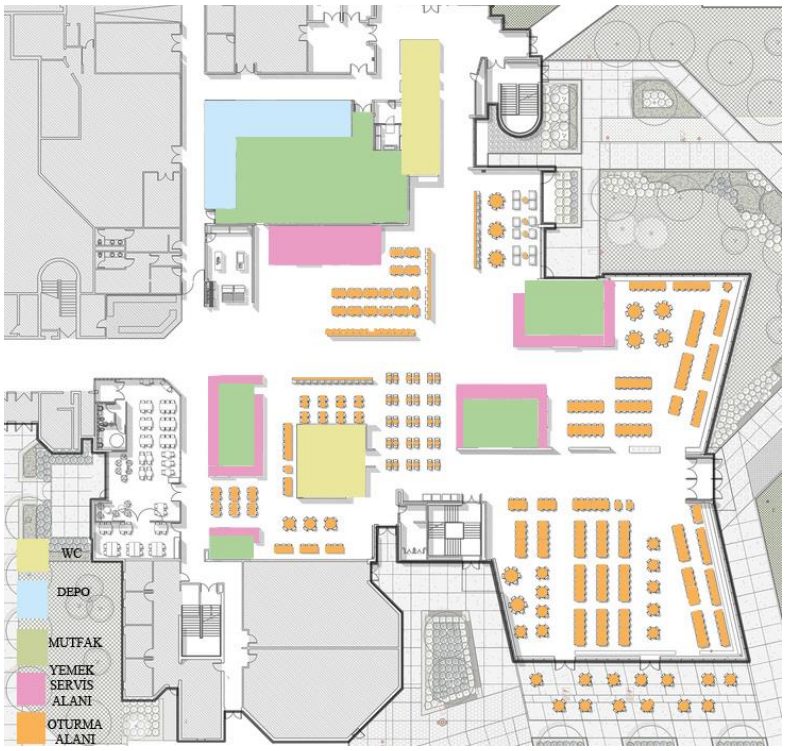

Görsel41.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall , Proje planı, 2021, Alan gösterimleri Toylor Smyth Architects'e ait olan projeden yararlanılarak 1. Yazar tarafından oluşturulmuştur, Kanada.

Beş büyük yiyecek istasyonu ile hizmet veren yemekhane farklı yiyecek alternatifleri ile taleplere cevap verecek şekilde tasarlanmıştır. Yemekhanede taze meyve, sebzeden oluşan yiyecek seçeneklerinin de mevcut olması ve bu gerekliliğin planlamaya dâhil edilmesi gelecek nesillerin sağlıklı yaşam talebini destekleyecek nitelikte bir yemekhane tasarımı yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu gün farklı deneyimler yaşamanın bilgiden daha önemli algılandığı bir dünyada; mekân, bir etkinliğe katılma, farklı tatlar deneme, sosyal ortamda bir arada olma ve bunu paylaşma arzusu içerisinde olan Z kuşağının dış dünyadan beklentilerini karşılayabilecek nitelikler taşımaktadır. Dinamik bir plana sahip olan yapı, mekânın farklı kısımlarında farklı deneyimlerin yaşanmasına müsaittir. Büyük bir alana kurulmuş açık bir planlamaya sahip olan yemekhane, yönlendirmeleri ile de dikkat çekmektedir. Yönlendirmeler, istasyon isimlerinin büyük puntolar ile tavandan sarkıtılması ile kolay algılanır hale gelmiş ve sınırlandırıcı bir öğe rolünü üstlenmiştir. İncelenen yemekhane tasarımı ile öğrenciler, öğretim üyeleri ve personellerin yemek yemek, ders çalışmak, sosyalleşmek gibi farklı grup aktivitelerini gerçekleştirebilmeleri için ortam oluşturulmuştur.

Proje, mekânın personel ihtiyaçlarını karşılanabilmesi açısından incelendiğinde, görsel 10'da fark edildiği üzere, çalışma ortamının ergonomik kriterler dikkate alınarak tasarlandığı görülmektedir.

Görsel42.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, Projedeki ergonomi, Taylor Smyth Architects, Kanada.

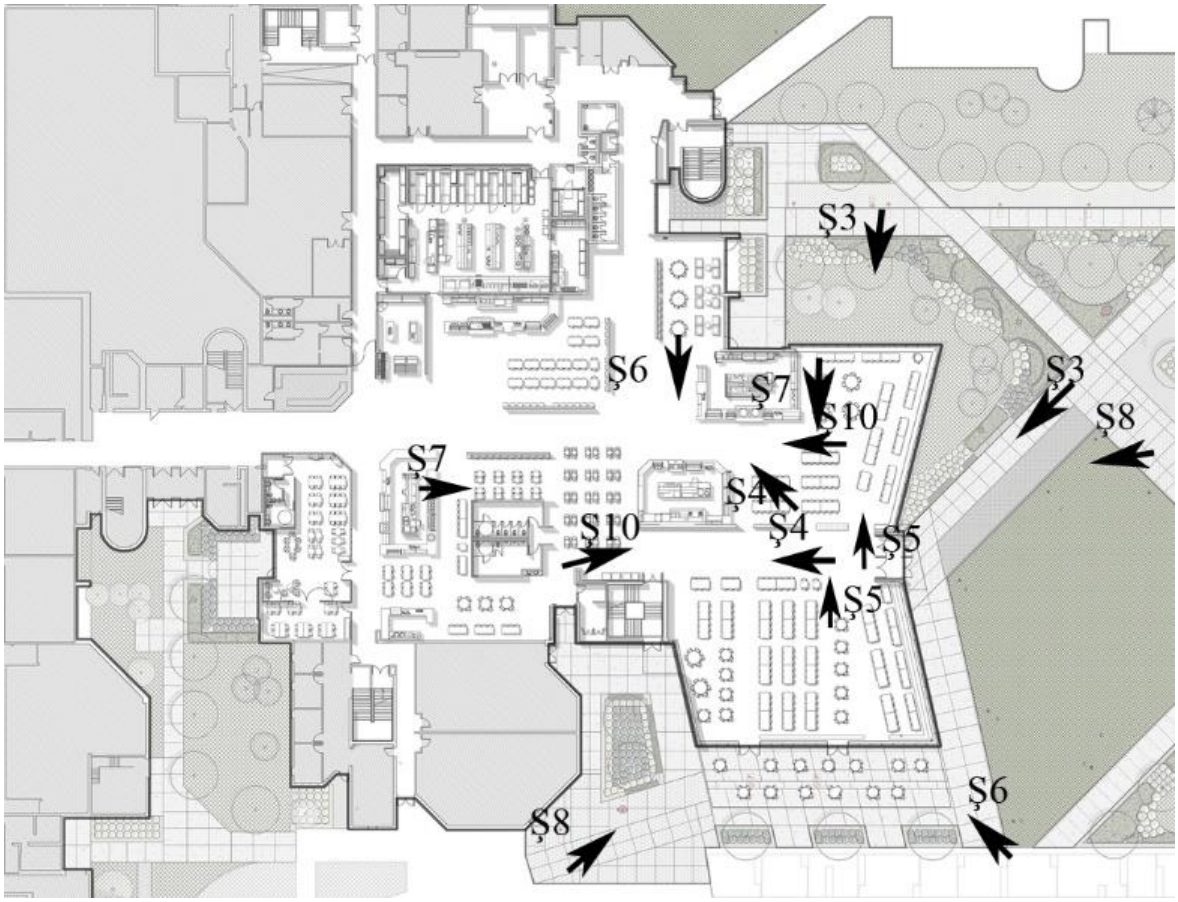

Görsel43.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, proje planından yararlanılarak bakış açıları gösterilmiştir, Taylor Smyth Architects, Kanada.

İstasyonlar, büyük ekipman değişiklikleri yapmaya gerek kalmadan zaman içinde değişen yemek zevklerine yanıt vermek üzere tasarlanmış son teknoloji ürünü yeni mutfak

ekipmanlarını içermektedir. Hibrit planlama modeli sayesinde ana hazırlık mutfağı ve istasyon mutfakları birbirinden ayrılmıştır. Bu sayede çalışan mutfak personelinin çeşitli dallara ayrılarak daha sistemli bir çalışma yürütülmesi sağlanmıştır. Ayrıca çalışılan mutfakta pişecek yemeğin gerektirdikleri üzerine uzmanlaşabilecek olan personel, daha kaliteli hizmet verebilme şansını da kazanmıştır. Tasarlanan mekân incelendiğinde, yemek hazırlık bölümü için ayrılan alanlar toplamının, yemekhanenin tamamı için yeterli metrekareye sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mutfak personelinin yemek hazırlığı için yeterli alana sahip olduğu ve rahat çalışabilmesi için uygun ortamın oluşturulduğu görülmektedir. Ana hazırlık mutfağında mutfak içerisinde depolama alanları ve tezgâhlar, hazırlığı yapılacak ürünün cinsine göre birbirlerinden ayrılmıştır. Tüm bu detaylar sayesinde personelin daha huzurlu ve verimli şekilde çalışabileceği bir ortamının oluşturulması aynı zamanda da iş kazalarının önüne geçilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Çalışmada; Otelcilik ve Turizm İşletmeciliği alanında Profesör Kisang Ryu Sejong ve Soo Cheong (Shawn) Jang'ın 2005 yılında Dinescape adını verdikleri ölçütler ile ortaya çıkan, lüks restoran işletmelerinde bulunması gereken ana ihtiyaçların, üniversite yemekhane tasarımları için de uygunluğu Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği üzerinden yapılan değerlendirilmeler ile ispatlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli müdürlükleri tarafından oluşturulan öğrenci yemekhaneleri için hazırlamış standartların konu hakkındaki yeterlilikleri irdelenerek aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

- Üniversite yemekhaneleri iç mekân tasarımı yönünden incelendiğinde ortak ihtiyaçlar psikolojik ve fiziksel olarak ayrılmıştır. Psikolojik ihtiyaçlar; tesis estetiği, ambiyans, fiziksel ihtiyaçlar; ise aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personel ihtiyaçları olduğu görülmüştür.
- Bu gün üniversite yemekhanesi kullanıcılarının büyük çoğunluğunu Z kuşağı oluşturmaktadır. Bu bağlamda Z kuşağının istek ve taleplerine uygun yemekhane tasarımların oluşturulması üniversite yemekhanelerine olan talebi arttıracaktır.
- Günümüzde Z kuşağının deneyime önem vermesi sebebi ile estetik ve doğru ambiyansa sahip mekânlarda farklı yiyecek çeşitlerinin seçimine dayanan, taze meyve sebze alternatiflerinin de yemek alternatifleri içerisinde bulunduğu hibrit modeldeki yemekhanelerin oluşturulması önem arz etmektedir.
- Yemekhanede, yemek yeme eylemi ile birlikte ya da yemek yeme eylemi dışında yapılabilecek aktivitelere uygun tasarımların oluşturulması insanların farklı deneyimler yaşama ihtiyaçlarına cevap verecek alternatiflerdendir. Yemekhane masa yerleşimlerinin farklılaştırılması, farklı amaçlar için farklı masaların bulunması, masaların ihtiyaca göre birleştirilip ayrılması ya da farklı oturma gruplarının oluşturulması kullanıcıya seçim hakkı tanıyan alternatiflerdendir. Bu durum, mekânın farklı yerlerden deneyimlenmesini de desteklemektedir.
- Üniversite yemekhaneleri, farklı kültür ve statüye sahip olan insanların yemek yeme ihtiyacını karşılarken bir yandan da dinlenme, sosyalleşme ve iletişim kurma gibi gereksinimlerine de cevap verme durumundadır. Bu bağlamda birbirinden farklı pek çok insana hitap eden üniversite yemekhaneleri psikolojik ve fiziksel ihtiyaçların bir arada çözüme kavuşturulduğu, ortak beğeniyi sağlayacak mekânlar haline gelmelidir.
- Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli müdürlükleri tarafından oluşturulan öğrenci yemekhaneleri için hazırlamış standartlar incelendiğinde mekânın ergonomik ve işlevsel olabilmesi için zaruri standartlar belirlenmiş ancak mekânda olması gereken diğer özelliklerden bahsedildiğine rastlanmamıştır. Günümüzün taleplerine uygun tasarım detaylarının, belirlenmiş olan standartlara eklenmesi ve üniversite yemekhanelerinin bu standartlara uygunluğunun denetlenmesi yemekhanelerin daha iyi koşullarda hizmet vermelerini sağlayacaktır. Bu standartların hepsi müşteri konforunun sağlanması kadar personelin de ortamda mutlu, verimli ve

sağlıklı çalışmasını etkileyecek unsurlardandır. Mekân tasarımı ile personelin mutlu çalışmasının sağlanması aynı zamanda mekân müşterisini de doğrudan etkileyecek unsurlardandır. Üniversite yemekhanelerinin doğru kurgulanması geleceğimiz olan gençlerin psiko-sosyal ve fiziksel ihtiyaçlarının üniversiteler tarafından doğru karşılandığını gösteren belirteçlerden bir tanesidir.

KAYNAKÇA

Akın , G., & Gültekin, T. (2015). Günümüz Restoran Tasarımında Kriterler. Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi , 251-258.

Aktaş, E. (2017). Yurtlarda Kullanıcı Gereksinimleri ve Mersin Kız Öğrenci Yurdu Örneğinde İncelenmesi. Yakın Doğu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi . Lefkoşa.

Alıcı, M. (2020). Ortak Çalışma Mekânlarının Tasarım Ölçütlerinin Z kuşağı kullanım Tercihleri Doğrultusunda İstanbul İli Levent Plazalar Bölgesindeki Uygulanan Örnekler Üzerinden İrdelenmesi . T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık Ana Sanat Dalı İç Mimarlık Sanat Dalı . Kocaeli: Yüksek Lisans Tezi.

Altay, B. (2014). Mekân Ambiyansı Bağlamında Kafe Restoran Tasarımındaki İç Mekân Detaylarının Kullanıcı Algısına Olan Etkisi. T.C. Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mekan Tasarımı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi . İstanbul.

Demiral, G. N., & Özel, Ç. H. (2016, Aralık 23). Restoran Yöneticilerinin Fiziksel Kanıtların Kullanımına Yönelik Bakış Açılarının Belirlenmesi: Eskişehir Örneği. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 14, Sayı:4 , s. 191-230.

Karaca, K. Ç., & Köroğlu, Ö. (2018, Kasım). Restoran Atmosferinin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Akış Deneyiminin Aracılık Rolü. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:6 Sayı:15 , s. 776-797 .

Köse, S., & Bilici, S. (2016). Mutfak ve Yemekhane Çalışanlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Değerlendirilmesi. Beslenme ve Diyet Dergisi Cilt:44 Sayı:3 , 239 - 247.

MEB(2015) Eğitim Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu. (2015). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İnşaat ve Emlak Dairesi Başkanlığı.

MEB(2016) Şanlıer, N., Bilici, S., Köksal, E., Avan, H., & Vardar, C. (2016). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, Pansiyonlu Okullar İçin Beslenme Hizmetleri Rehberi. Ankara.

MEB(2018) T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Meseki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, Okul / Kurum Kantin Yerleşim Planı ve Standardı. (2018, Ağustos 31).

Öztürk, E., & Tekeli, S. (2021, Ocak). Tüketicilerin Besin Seçim Güdüleri: Y ve Z kuşaklarının karşılaştırılması. Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi Cilt:14 Sayı:1 , s. 147-182.

Ryu, K., & Jang, S. (2007). The Effect of Environmental Perceptions on Behavioral Intentions Through Emotions: The Case of Upscale Restaurants. Journal of Hospitality & Tourism Research, Vol. 31, No. 1, February 2007 , 56-72 .

Şahin Tural, A. (2006, Ocak 31). İstanbul - Beyoğlu'nda Yer Alan Yeme İçme Mekânlarının Tasarımında ve Kullanımında Yeni Eğilimler. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi .

Tüz, Ö. (2017). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Rekabet Edilebilirlik: Mimari Bir Bakış Açısı. Journal of Tourism and Gastronomy Studies Cilt:5 Sayı:1 , 137-146.

Yalçın, M. (2013). Yemek Yeme Mekânlarının Oluşum Sürecinde Sosyo- Kültürel ve Fiziksel Belirleyiciler. Sanat ve Tasarım Dergisi Cilt:0 Sayı:12 , s. 173-191.

Yılmaz, E., & Özkan, S. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıklarının İncelenmesi . Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi Cilt:2 , Sayı:6 , 87-104.

İnternet Kaynakları

https 1: https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

https 2: https://www.senecacollege.ca/news-and-events/seneca-news/happening-at-newnham.html (Erişim Tarihi:10.01.2022)

https 3: http://www.taylorsmyth.com/portfolio/educational/newnham-campus-food-hall/ (Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel Kaynaklar

Görsel 3.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 4.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 5.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 6.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 7.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022).

Görsel 8.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 9.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 10.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 11.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Yeni Fikir Mecmuası'nın Gözünden Batı'da ve Son Dönem Osmanlıda Ağaç Bayramları*

Turgut Neşet YURDAKUL[1]
İrfan Davut ÇAM[2]

Giriş

Hemen her kültürde önemli bir yere sahip olan ağaç, İslâm öncesi Türk kültüründe de kendine yer bulmuş; ağaç ve ormanın kutsal kabul edilmesi düşüncesi Orhun abidelerinde de görülmüştür (Özarslan, 2003: 95). Türk Yurdu'nda yer alan bir yazıda geçen ifadelere göre, eski Türklerde tabiat ve dolayısıyla "ağaç" pek kıymetliydi. Türklerin yaş ağaçlara hürmetleri de pek büyüktü. Öte yandan, eski Türk kabileleriyle ortak olan birçok gelenek ve göreneğini koruyarak devam ettirmiş olan "Çiremis (Çirmiş)" kavminde, ağaçların dibine gidip kurban kesme ve ağaçlar yaprak çıkardığı zaman "yaprak bayramı" yapma âdeti bulunuyordu (Ağaç Bayramı, 1332/1916: 2998). Aynı şekilde İslâm dininde de ağacın ve ormanın önemini vurgulayan ve ağaç dikmeyi teşvik eden birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Söz gelimi Hz. Muhammed (s.a.v.), "*Kıyamet kopsa o zaman elinizde bir hurma fidanı bulunsa onu dikebilecek kadar bir vakit bulabilirseniz onu dikmeden kalkmayınız. Bir kimsenin dikmiş olduğu ağacın meyvesinden gerek insan gerek kurt, kuş, arı, herhangi bir canlı yese, bunun hepsinden dolayı ağacı dikenin hesabına sevap yazılır. Onun meyvesi, dikenin sadakasıdır. (...) Umumun faydasına hizmet eden bir ağacı kesen kimseyi Cenâb-ı Hak, tepesi aşağı Cehennem'e yuvarlar*" (Güner, 1965: 49) buyurarak hem ağaç dikmenin önemini ve faydalarını hem de fayda sağlayan bir ağacı kesmenin uhrevî sonucunu belirtmiştir. Özetle, hemen her kültürde olduğu üzere Türk-İslâm kültüründe de ağaçlandırma kapsamındaki faaliyetler kutsal ya da faydalı addedilmiştir.

Tarihi süreç içerisinde, bazen ekonomik bir ihtiyaç üzerine bazen de yaşanılan yeri güzelleştirmek maksadıyla kitlesel ölçekte ağaçlandırmalar yapılmıştır. Ancak ağaçlandırmanın düzenli olarak, bir şenlik yahut bayram şeklinde her yıl geniş katılımla gerçekleşmesi Batı dünyasında kendisini göstermiştir. 19. yüzyıl bu bağlamda önemli bir zaman dilimi olmuştur. Ağaç bayramları, özellikle Fransa'dan başlamak suretiyle 1899 yılında Avrupa'nın gündeme girmiştir. Dolayısıyla takip eden yıllarda İtalya, İspanya, Belçika, Almanya, İsveç ve İsviçre gibi Avrupa ülkelerinde de bu bağlamda benzer gelişmeler yaşanmıştır (Kılıç, 2020b: 20-21).

Bu ülkelerde böylesine önemli gelişmeler görülürken Osmanlı İmparatorluğu'nda neler yaşanıyordu? Esasen yükselme dönemindeki ihtişamın akabinde zayıflamaya ve toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, süreç içerisinde birçok açıdan Batı ülkelerinin gerisinde kaldığını fark etmiştir. Bu durum, Batı'ya yönelerek orada yaşanan gelişmeleri

---

* Bu çalışma, 21-22 Mayıs 2023 tarihinde Ankara'da yapılan "5th International Congress of Multidisciplinary Social Sciences (ICMUSS 2023)"te sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, LEE, Eğitim Bilimleri ABD, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri ABD

yakından izlemeyi zorunlu kılmıştır. Başlangıçta Batı'nın askerî ve siyasî alanda örnek alınmasıyla başlayan değişim süreci, özellikle Tanzimat Dönemi ile beraber diğer alanlara da sirayet etmiştir (Altunay Şam, 2016: 32). Bu süreçte Batı'yı dikkatle takip eden Türk aydınının ağaç bayramı gibi bir organizasyonu görmezden gelmesi beklenemezdi. Ne var ki takip eden süreçte özellikle II. Abdülhamid yönetimi ile Jön Türkler arasında yaşanan siyasî mücadele, bazı yeniliklerin sağlıklı bir şekilde alınmasında ve kurumsallaşmasında olumsuz bir etkiye yol açmıştır. Bu çerçevede kontrol mekanizmaları devreye girmiş ve bu durum beraberinde bazı yasaklamaları ya da kısıtlamaları getirmiştir (Alkan, 2019: 393). Dolayısıyla bu şartlar altında bir miktar gecikme yaşansa da nihai olarak II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren imparatorluk ağaç bayramı gibi toplumsal ölçekte büyük katılım gerektiren önemli bir gelişmeye sahne olmuştur.

İmparatorluğun kısa bir hürriyet sürecinden sonra keza zorlu gelişmelere sahne olduğu bu dönemde, mektebe giden çocuklara ve topluma ağaç sevgisini aşılamak ve böylece ağaç varlığını güçlendirmek adına ağaç bayramları tertip edilmiştir. Osmanlı basını, toplumu bilinçlendirici yayınlarıyla bu konuya bizzat destek vermiştir. Bu destekten hareketle mevcut çalışma, Edhem Nejad ve A[yn] Ferid Beyler'in [Osman Ferid Bey] 20. yüzyılın başlarında çıkartmış oldukları Türkçü bir eğitim dergisi hüviyeti taşıyan ve Osmanlı basınında önemli bir süreli yayın olarak varlık gösteren Yeni Fikir Mecmuası'nda (hk. bkz. Erkek, 2012) yer alan ağaç bayramları ile bunların mektepler ve ilgili cemiyetler aracılığıyla tatbik edilmesi bağlamındaki makaleler üzerinden konuyu değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın ana materyalini, Yeni Fikir Mecmuası'nın konuya ilişkin makaleleri oluşmaktadır. Bu makalelerden konuyla ilgili verilerin toplanması amacıyla doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. Toplanan veriler, içerik analizine tabi tutularak, "Ağaç Bayramlarına İlişkin İncelikler", "Batı'da Ağaç Bayramları ve Eğitim" ve "Son Dönem Osmanlıda Ağaç Bayramları ve Eğitim" şeklinde üç tema altında ele alınmıştır.

Ağaç Bayramlarına İlişkin İncelikler

Yeni Fikir Mecmuası, Ziraat ve Ticaret Nezâreti'ne sunulan ağaç bayramlarına ilişkin bir muhtıraya sütunlarında yer vererek, okuyucularını konuya dair pek çok incelik hakkında bilgilendirmeye çalışmıştır. Mecmuada verilen bilgiden, Edhem Nejad ve A. Ferid Beyler'in kaleminden çıktığı anlaşılan ve 14 maddeden oluşan bu muhtırada ağaç bayramının ne olduğu, hangi amaçla yapıldığı, nasıl ve kimler tarafından yapılmaları gerektiği ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ağaç bayramını "*büyük küçük vatandaşların müctemian ve eğlence ile ağaç dikmeleri..*" şeklinde kısaca tanımlayan muhtıraya göre, "*ormanları mahvedilen yerlere yeniden ormanlar yetişdirmek, sıhhat-ı umûmiyyeye ve zirâata hâdim ormanlar yetişdirmek, orada yetişmesi mümkün olan nadir ve iyi cins ağaçlardan yetişdirmek, toprağı fena ve çıplak olan yerlerle çıplak dağlarda orman yetişdirmek, ziynet ve tenezzüh ormanları ve sokaklara sıra-vârî ağaçlar yetişdirmek*" bu bayramların amacını teşkil etmekteydi (Yeni Fikir, 1329/1913: 274-275).

Muhtırada orman yetiştirmeden önce fennî bir araştırma ve incelemenin yapılması gerektiği vurgulanmış ve bu işlemin ziraat ve orman müdürleri ile bunlara bağlı olan fen memurları ve Dârülmuallimîn ziraat muallimleri tarafından yapılacağı ifade edilmiştir. Bu aşamada dikkate alınacak noktalar; hava durumu, denizden yükseklik, dağ ve tepelerin konumu, rüzgarların yönü, toprakların türü, tohumların veya fidanların kendine has özellikleri ve benzeri şeylerdi. Ayrıca hükümetin konuya dair raporunu resmen gazeteler ve broşürlerle ilan etmesi

gerekli görülmüş; lazım gelen inceleme ve hazırlıklar yapılmadan oluşturulan ormanlardan bir fayda sağlanamayacağı belirtilerek (Yeni Fikir, 1329/1913: 275) orman yetiştirmenin esasen basit bir şey olmadığına ve işe hazırlıklı başlamanın elzem olduğuna işaret edilmiştir.

Konum ve iklim şartlarına uygun iyi türler belirlendikten sonra fidan yetiştirmenin gerekliliğine dikkat çekilmiş; bu işlemin halk ve mektep ormancılık heyetleri ve cemiyetleri, orman ve ziraat memurları tarafından yapılabileceği kaydedilmiştir. Bu amaçla orman ve ziraat memurları tarafından deneme tarlaları, numune çiftlikleri, ziraat mektebi ve Dârülmuallimîn bahçeleri ile tarlaları kullanabilecekti. Öte yandan, tohumla yetiştirilebilen ormanlar için lazım gelen tohumun ücretsiz dağıtılması gerekli görülmüştür. Ağaç bayramlarına katılarak dikim yapacak ve orman yetiştirecek kimseler ise üç grupta toplanmıştır. Birinci grupta mektepli çocuklar, mektep orman ve ziraat cemiyetleri yer almıştır. İkinci grupta mahalle/köy/kasaba halkı, orman cemiyetleri, spor heyetleri, seyahat ve gezi cemiyetleri, son grupta ise askerler bulunmaktaydı (Yeni Fikir, 1329/1913: 275).

Konu bağlamında eğitimin rolünü hiçbir şekilde göz ardı etmeyen muhtırada, resmî ve özel bütün mekteplerin belirli bir zaman diliminde orman yetiştirmek üzere ağaç bayramı yapmaları gerektiği önemle savunulmuştur. Özellikle yükseköğretim kademesindeki talebelerin ağaç bayramlarına katılmaları ve bu işe gönül vermeleri elzem sayılmıştır. Bu anlamda Dârülfünûn ağaç bayramı, halk üzerinde manevî ve derin bir etki uyandıracağı ifade edilerek teşvik edilmiştir. Taşrada da en büyük ve en küçük mekteplerin böyle bir faydası olduğu düşünülmekteydi. Henüz ağaç dikemeyecek kadar küçük olan iptidai mektep talebelerinin orman yapılan meydana getirilmeleri ve böylece ağaç bayramına katılımlarının sağlanması, dikim sürecini gözlemlemek ve kendilerinde bu bağlamda bir heves uyandırmak bakımından faydalı addedilmiştir. Ayrıca bütün mekteplerde "ziraata, ormanlara ve hayvanlara yardım" adı altında özel bir nizamname ile birer cemiyet oluşturularak üyelerinin ağaç dikimine yönlendirilmesi pek lüzumlu görülmüştür. Bu gibi medenî ve insanî cemiyetlere üye olduğunu gören çocuğun övünç duyarak bayram günü görevini büyük bir istekle yapabileceği gibi vatanî ve insanî hislerini dahi terbiye edebileceği ifade edilerek (Yeni Fikir, 1329/1913: 276) bu örgütlerin yetişmekte olan nesiller ve dolayısıyla ülke için temin edeceği faydalara da bizzat vurgu yapılmıştır.

Muhtırada mekteplilerin yanı sıra mahalle/köy/kasaba halkının, ziraat, ormancılık, spor, seyahat ve gezi cemiyetlerinin de bizzat ağaç bayramı yapabilecekleri belirtilmiştir. Özellikle temiz havada akşama değin gülüp oynayarak ağaç dikmenin sağlık için faydalı olduğu ve sağlıklı yaşamın haliyle spor, sağlık, gezi cemiyet ve kulüplerinin amaçlarından birini oluşturduğu vurgulanmıştır. Bu vurgu ile ağaç bayramlarının aynı zamanda bu gibi örgütlerin temel amaçlarına da hizmet ettiği işaret edilerek kendileri böyle önemli bir organizasyonun bir parçası olmaya teşvik edilmişlerdir. Hatta Avrupa'nın bazı yerlerinde spor ve seyahat kulüplerinin milyonlarca ağaç diktikleri belirtilerek, bu teşvik güçlendirilmiştir. Bu aşamada konunun resmî alt yapısı da gözden kaçmamıştır. Öyle ki bu gibi cemiyetlere kuruluş izni verileceği zaman nizamnamelerine ağaç bayramına bütün üyeleriyle ve istekle katılmalarının şart olarak eklenmesi gerekli görülmüştür. Öte yandan, bir kişi veya köylüler ya da kulüpler tarafından oluşturulan ormanların onlara ait olması gerektiği savunularak (Yeni Fikir, 1329/1913: 276-277), ağaç dikimini ve dolayısıyla bu amaca yönelik bayramları daha çekici hale getirmenin bir başka yönüne temas edilmiştir.

Bütün bu grupların dışında, büyük bir kitleyi teşkil eden askerlerin de ağaç bayramları bağlamındaki yeri ve önemi muhtırada unutulmamıştır. Nitekim belirli günlerde askerlerin komutanlarının gözetimi altında ağaç bayramı yapmaları, bütün kıtaların istisnasız bu

bayramlara dahil olmaları ve subayların da bizzat ağaç dikmeleri gerekli görülmüştür. Ağaç bayramları, kışlada sadece askerî eğitim değil; aynı zamanda millî ve medenî bir eğitim aldıkları kaydedilen askerlerin bu eğitimlerinin tamamlayıcısı olarak konumlandırılmıştır (Yeni Fikir, 1329/1913: 277). Muhtırada konu açısından halkı aydınlatmanın önemine de temas edilmiştir. Başka bir deyişle ağaç dikmenin ve ağaç bayramlarının memleketin zenginliğine yaptığı etki ve bu çerçevede temin ettiği faydanın bütün halka anlatılarak bu işe bilinçli olarak yönelmelerinin önemli olduğu savunulmuştur. Bu savunu, halk tarafından değeri anlaşılmadan körü körüne zorla yaptırılan bir işin angarya olarak görüleceği ve dolayısıyla gelişi güzel yapılacağı belirtilerek temellendirilmiştir. Halkı konu itibarıyla aydınlatmanın yolları ise şöyle sıralanmıştır:

1. Bütün mekteplerde ziraat dersiyle beraber ağaç dikme mevsimine yakın bir zamanda ormancılık ve orman yetiştirme konusunda dersler verilmelidir. Daha büyük mekteplerde ise konferanslar yapılmalıdır.
2. Gerek mekteplerde talebelere ve gerek tiyatro, kulüp ve konferans salonlarında halka Ziraat ve Maârif Nezâretleri ile büyük Ormancılık ve Ağaç Bayramları Cemiyetleri tarafından sinematografla manzaralar gösterilmelidir. Gezici olan bu sinematografların şeritleri gerek memleketimizde ve gerek diğer memleketlerde yapılan ağaç bayramlarından başka ormanların güzel manzaralarını, ormanlardan edinilen faydaları, ağaçlardan yapılan (ahşap) sanat eserlerini, fabrikaları, imalathaneleri, kâğıt fabrikalarını, kısacası ağaçtan türeyen her şeyi göstermelidir. Ayrıca hitabet ilmine, ormancılığa, ağaç sanayisine ve fabrikalara aşina bir konuşmacı bulunarak sinematograf gösterilmeden önce veya arada faydalı konferanslar verilmelidir.
3. Mekteplerde, ormanların sanayide gördükleri hizmetlere ilişkin fikir verecek şık ve büyük levhalar bulunmalı ve sınıflara asılmalıdır. Bu tür levhalar kulüplere, umumi mahallere, belediyelere, halk ve gece mekteplerine de asılmalıdır. Her levhanın altına ormanların faydasına ilişkin büyük yazılarla bazı bilgiler verilmelidir.
4. Halk, ormancılığa, orman ve ağaç sanayisine vakıf uzmanlardan oluşan gezici konferansçılar, ziraat ve orman müdürleri, ziraat fen memurları ve muallimler tarafından düzenli olarak aydınlatılmalıdır.
5. Halk, bu konuda Meşihat makamı ile müzakere edilerek ağaçların ve imar etmenin faydaları hakkında ayet ve hadislere başvurularak vaizler tarafından aydınlatılmalıdır.
6. Ağaç dikmenin faydaları ve ağaca ilişkin sanayi hakkında halka mahsus küçük broşürler hazırlanarak ücretsiz bir şekilde köylere varıncaya kadar her tarafa dağıtılmalıdır.
7. Bazı gazetelerin bu konuda yayın yapmaları ciddiyetle teşvik edilmekle beraber, sayfalarını buna hasreden haftalık gazetelere nakdî ödül verilmelidir.
8. Askerlere komutanları tarafından bu konuda dersler verilmeli ve kışlalara üstte bahsi geçen aydınlatma heyetleri ve araçları getirtilmelidir.
9. Yapılan ağaç bayramları hakkında gazetelerin özel bir sütununda yayın yapılması aralıksız takip edileceği gibi bu bayramların ön ayak olduğu ormanların resimleri, haritaları, planları, krokileri ve ilanları açık bir şekilde ve önemle gazete ve mecmualara konulmalıdır.
10. Ağaç bayramları için nakliye araçlarına ihtiyaç duyulursa vapur, tren, tramvay, omnibüs gibi araçların indirim yapmalarına ve arabaların ucuz nakliyat gerçekleştirmelerine hükümet ve belediye özen göstermelidir (Yeni Fikir, 1329/1913: 277-279).

Muhtırada ayrıca ağaç bayramlarının "millî bayram" şeklinde olması ve bayram günü bütün dükkân ve iş yerlerinin kapalı olması gerektiği savunulmuştur. Müzik eşliğinde kutlanacağı kaydedilen bayrama askerî, millî, özel ve mektep mızıkalarının zorunlu olarak katılımlarının

sağlanması istenmiştir. Bununla birlikte toplanılan alandan asker gibi düzenli bir sırayla çıkılması, herkesin kazma ve küreğini omuzlaması, ağaçların süslenmiş bir arabaya konulması, arabanın kırmızı-beyaz giyinmiş kız ve erkek çocuklara çektirilmesi, hareket esnasında mızıkanın millî havalar çalması ve gençlerin millî harp şarkıları söylemeleri, bayram günü yapılması gerekli görülen diğer şeylerdi. Zorunlu sebeplerden ötürü mektepliler ile halkın bir günde bayram yapmalarının mümkün olmaması durumunda bayramın kendileri için ayrı günlerde icra edilmesi, ağaç dikimine müftü ya da imamın duası, nazır, vali, kaymakam, müdür ve muallimin konuşmasıyla başlanması uygun görülmüştür. Bu anlamda, ağaç bayramlarına ilgili yerlerdeki ileri gelenlerin ve yöneticilerin (ağa, muhtar, müdür, eşraf, kaymakam, mutasarrıf, vali vb.) katılması elzem sayılmıştır. Bazı vilayetlerin ağaç bayramlarına İstanbul'daki büyük memurların, nazırların ve Osmanlı hanedanına mensup kimselerin katılmaları gerekli görülmüştür. İstanbul'da yapılacak ağaç bayramlarında ise nazırların, sadrazamın, şehzadelerin, veliahdın ve hatta padişahın bulunması vatandaşların teşvik edilmeleri ve cesaretlendirilmeleri bakımından önemli sayılmıştır. Bu bağlamda destekleyici olmak üzere İtalya'da kral ve kraliçenin, İspanya'da kralın ve Amerika'da başkanın bizzat pek çok ağaç bayramına katılarak ağaç dikmeleri örnek gösterilmiştir. Son olarak ağaç dikmenin bütün millete mecburi bir hizmet olarak kabul ettirilmesi için yasal zemin de önemli sayılmış ve bu doğrultuda bir kanun hazırlanması istenmiştir (Yeni Fikir, 1329/1913: 279-280).

Batı'da Ağaç Bayramları ve Eğitim

Yeni Fikir Mecmuası, ağaç bayramlarının Batı dünyasındaki gelişimi konusunda da önemli ayrıntılara yer vermiştir. Özellikle A. Ferid Bey, mecmuada yer alan "Ağaçları Sevelim" başlıklı yazısında ağaç sevgisinden, ağaçlık alanların öneminden, ağaçları kesmenin zararlarından ve hatıra ağaçlarından bahsettikten sonra Batı'daki ağaç bayramlarına temas etmiştir. Bu konuda verdiği bilgiye göre, ağaç bayramı yapmak ilk önce *Furie* [Fourier] adındaki bir Fransız tarafından düşünülmüştür. Ancak bu düşünce, başlangıçta Fransa'da kabul görmemiş ve daha ziyade diğer memleketlerde dikkate alınmıştır. Dolayısıyla ağaç bayramı gibi oldukça faydalı olan bu organizasyon ancak takip eden süreçte Fransa'da da hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu konuda özellikle *Turing* kulübü [the Touring Club de France] önemli rol oynamıştır. Kulüp, her yıl ağaç bayramı tertip ederek halkın hem faydalı hem de eğlenceli bir gün geçirmesine imkân tanımıştır (A. Ferid, 1328/1912: 104-106).

A. Ferid Bey'e göre, Almanya, İsviçre ve Amerika'da da ağaç bayramlarına büyük bir önem verilmiştir. Özellikle İtalya'da halk, ağaç bayramlarına hayran olacak düzeyde önem atfetmiştir. İtalyan yöneticiler de bu etkinliklere desteklerini esirgememişlerdir. Öyle ki her yıl mevsimi geldiğinde binlerce çocuk, kral ve kraliçenin öncülüğünde ağaç dikmişlerdir. Yöneticilerin ağaç dikmeye ve dolayısıyla ağaç bayramlarına verdikleri desteğin benzer bir örneği de Amerika'da görülmüştür. Bu konuda öne çıkan isim, Amerikan başkanı Roosevelt'ti. A. Ferid Bey, Başkan Roosevelt'i, orman yetiştirmek için yapılan hemen her şeye canı gönülden sarılan biri olarak konumlandırmış; yapılan ağaç bayramlarında bulunmanın yanı sıra ağaç diktiğini ve ağaç dikenleri teşvik ettiğini kaydetmiştir. İngiltere kralının da bu konuda meraklı olduğunu kaydeden A. Ferid Bey, kendisinin çoğunlukla ağaç bayramlarında bulunduğunu ve herkesten önce ağaç diktiğini ifade etmiştir. Ona göre, benzer bir tutumu İspanya kralı da benimsemiştir. 1904 yılı ağaç bayramları, bu bağlamda önemli bir örnekti. Söz konusu tarihte İspanya'da yapılan bu bayramlara 200 bin çocuk katılmış ve yüz binlerce ağaç dikmişlerdir. Bayram günü kral da yerini almış ve Lübnan selvileri dikmiştir (A. Ferid, 1328/1912: 106).

Orman yetiştirmek ve ağaç bayramı yapmak için talebe ve ormancılık cemiyetlerinin yardım ve teşviklerini gerekli gören A. Ferid Bey, bazı memleketlerde ağaç bayramlarına ziraat cemiyetleri ile her türlü spor ve eğlence cemiyetlerinin dahi yardım ettiğini ifade etmiştir. Verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere, Batı dünyasında bu konuda önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Söz gelimi, İspanya'daki çocuk ormancılık cemiyetlerinin 200 binden fazla üyesi bulunuyordu. Fransa'da ise bu sayı daha fazlaydı. Çünkü böyle bir cemiyet, ülkedeki iptidâî mekteplerin hemen hepsinde mevcuttu. Sadece *Jura* departmanında 64 cemiyet söz konusuydu. 1907 yılında bu çocuk ormancılık cemiyetlerinin üyeleri 600 dönüm yeri yeniden ormanlaştırmışlardı. Bunun dışında, 400 m^2'lik ağaç fidanı yetiştirmek için bir de fidanlık meydana getirmişlerdi. *Doubs* departmanında ise 39 çocuk ormancılık cemiyeti bulunmaktaydı. Bu cemiyetlerin üyeleri de 1907 yılında 110800 tane fidanı muhtelif yerlere ekerek 200 dönüm yeri ağaçlarla süslemişlerdi. Şark departmanlarının talebeleri de bu çalışmalardan geri kalmamışlardı. Onlar da 2 milyondan fazla fidan dikmişlerdi. Öte yandan, *Ardèche* ormancılık cemiyetleri dahi üç yılda 30 tane ağaç bayramı düzenlemişlerdi (A. Ferid, 1328/1912: 107). Bütün bu veriler, 19. yüzyılın sonları ve özellikle 20. yüzyılın başlarında Batı dünyasında ağaç sevgisini çocuklar arasında ve toplumda kökleştirme, ağaç dikimini teşvik ederek ağaç varlığını güçlendirme, böylece doğayı koruyarak ve daha da geliştirerek sağlıklı bir yaşam çevresi oluşturma gayretlerini açıkça gözler önüne sermektedir. Çalışmalara henüz eğitim hayatlarının başında olan çocukların da dahil edilmesi, konu bağlamında temelden bir bilinç inşa edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Nitekim A. Ferid Bey (1328/1912:108-109)'in şu ifadeleri, bu yaklaşımın ne kadar doğru olduğunu gözler önüne sermektedir:

> Büyük bir alay ile orman yapmaya gitme, ağaçlara büyük bir ehemmiyyet verme talebelerin ahvâl-i rûhiyyesine büyük büyük te'sirler icrâ eder. Talebede ormanlara, ormancılığa ve orman yetiştirmeye büyük bir merak uyandığı görülür. Bununla beraber talebe ağaçlara hürmet etmeye ve onlara acımağa başlar. Yapılan ağaç bayramlarından sonra çocukların bağçelerdeki, sokaklardaki ağaçları muayeneye başladıkları, onlara dikkat etdikleri ve su verdikleri görülür. Kabuğu soyulmuş bir ağacı iyi etmeye çalışırlar, hayvanların bir ağaca zarar verdiğini görecek olurlar ise onu men' ederler. Velhâsıl-ı kelâm çocuklar ağaçların büyük bir müdâfi' kesilirler. Tabiî bu gibi hislerle mütehassis ola ola büyümüş olan bir kimse bütün ömründe ağaçları ve onlardan teşekkül eden ormanları muhâfaza etmek ister.

Batı dünyasında ağaçlara ve dolayısıyla ormanlara böylesine büyük bir önem atfedilirken, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu bağlamda neler yapıldı? Yeni Fikir Mecmuası, Batı dünyasındaki durum hakkında olduğu gibi bu soruya cevap üretmek adına da önemli bilgiler sunmuştur.

Son Dönem Osmanlı'da Ağaç Bayramları ve Eğitim

Yeni Fikir Mecmuası'nda "Ağaç Bayramı" adı altında önemli bir yazı kaleme almış olan Mehmed Zeki Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ağaç bayramı fikrinin doğuşu ve hayata geçirilişi hakkında kayda değer bilgiler paylaşmıştır. Bu bilgilere göre, Osmanlı coğrafyasında ağaç bayramı yapma fikri (bugün Yunanistan'ın Teselya bölgesinde yer alan) Alasonya'da doğmuştur. Bu fikri ortaya atanlar ise 1909 yılında Alasonya'da bir idadi mektebinde müdür ve müdür yardımcılığı görevlerini yürüten Edhem Nejad ve A. Ferid Beylerdi. Ağaç bayramı yapma fikri, bu genç muallimlerin bir gece evlerinde ziraat konusunda yürüttükleri tartışma sırasında ortaya çıkmıştı. Bu fikirden hareketle kendileri Alasonya'da *Ziraata Fâideli Nebâtât ve Hayvânâtı Muhâfaza ve Ağaç Dikmek İçün Alasonya Çocukları Arasında Cem'iyyet* adı altında teşkilatlanmak üzere harekete geçmiş ve nizamnamelerini dahi hazırlamışlardı. Hatta bazı gazeteler bu nizamnameyi aynen yayımlamış ve beğenmişlerdi. Söz

konusu cemiyet için henüz resmî izin alınmamış olmasına rağmen çocuklar bu yolda çalışmaya sevk edilmişlerdi. Kendileri bir taraftan bölge ziraatına büyük zararlar veren kargaların yumurtalarını toplayıp ilgili muallimlere teslim ederken, diğer taraftan adı geçen muallimlerle dağ-bayır gezerek muallim A. Ferid Bey'in faydalı-zararlı böcekler hakkında verdiği bilgileri dinlemek ve zararlı böcekleri yok etmekle meşgullerdi. Çocuklar ağaçları koruyor ve hayvanların ağaçlara zarar vermemeleri için çareler arıyorlardı. Nitekim bu genç muallimlerin ve çocukların temel amaçları, mevsimi geldiğinde ağaç dikmek ve ağaç bayramı yapmaktı. Ne var ki bu amaç, Alasonya'da hayata geçirilememiştir (Mehmed Zeki, 1330/1914: 669-670).

Mehmed Zeki Bey'e göre, bu durum eski yönetim terbiyesiyle yetişmiş bir kaymakamın Edhem Nejad ve A. Ferid Beyleri mahkemeye vermesi ve onları sanki gizli bir siyasi cemiyet teşkil etmiş gibi suçlamış olmasından kaynaklanmıştı. Nitekim yapılan tahkikatın akabinde bu iki arkadaş mahkemeye çıkarılmıştır. Burada yaptıkları son derece haklı ve hararetli savunmanın akabinde böyle bir muhakemenin yersizliğine karar verilmiştir. Böylece Alasonya'da mahkeme engeline takılan ağaç bayramı, ancak Manastır'da gerçekleştirilebilmiştir. Şöyle ki bu genç muallimler, 1910 yılında Manastır Dârülmuallimîni'ne geçmiş ve burada eğitim gören muallim adaylarından bir cemiyet kurmayı düşünmüşlerdi. Hazırladıkları nizamnameye göre üyeler mezun olsalar dahi cemiyete bağlı kalacak, görevlerini (küçük çocuklara ziraata zarar veren böcekleri öldürtmek, ziraata faydası olan böcekleri, kuşları ve ağaçları korumak, ağaç araştırtmak vb.) sürdürecek ve bizzat ağaç bayramı da yapacaklardı. Nizamname, Vali Reşid Paşa ve Maârif Müdürü Zekeriyya Zihni Bey'e sunulmuş ve her ikisi de bu girişimi son derece beğenmiş; hatta biri bu oluşumun fahri başkanlığını ve diğeri de ikinci başkanlığını kabul etmişti. Bu gelişme, 1910 yılına tesadüf etmiştir (Mehmed Zeki, 1330/1914: 670-671).

Mehmed Zeki Bey'in sunduğu bilgilerden anlaşıldığı üzere, cemiyetin teşkilini müteakiben mevsiminde ağaç bayramı yapılması için hazırlıklara da başlanmıştır. Bu amaçla bir taraftan mektepli çocuklar küçük ağaçlar toplarken, diğer taraftan civardaki kaza belediyeleri de yeterli sayıda ağaç getirerek hazırlıklara destek vermiştir. Bu çabalar, davul ve zurna eşliğinde büyük bir sevinçle ilan edilen ilk ağaç bayramı ile hedefine ulaşmıştır. Bayram günü bütün mektepler tatil edilmiş; mekteplilerin ve muallimlerin yanı sıra vilayet erkanı ve eşraf da bayram alanında toplanarak katılım sağlamışlardı. Dua ve konuşmaların akabinde ilk ağacı belediye başkanı Baha Bey dikmiştir (Mehmed Zeki, 1330/1914: 672. Ayrıca bkz. A. Ferid, 1328/1912: 106-107). Böylelikle Manastır'daki ilk ağaç bayramı sadece mekteplilere münhasır kalmamış, yöneticiler ve halk da katılım sağlayarak destekte bulunmuşlardır. Şekil 1'deki görsel de bu yoğun katılımı açıkça doğrulamaktadır.

Şekil 1. *Memleketimizde İlk Ağaç Bayramı- Manastır Dârülmuallimîni'nin İlk Ağaç Bayramı (Mehmed Zeki, 1330/1914: 667)*

Mehmed Zeki Bey'e göre, ikinci ağaç bayramı ise ertesi yıl aynı gün icra edilmiştir. Yeni Fikir Mecmuası'nın 28 Mart 1912 (15 Mart 1328) tarihli 4. sayısında yer alan *Manastır Dârülmuallimîn Talebe ve Me'zûnîn Cem'iyyeti*'nin tebligatına göre ikinci ağaç bayramı, bir önceki yıl olduğu gibi Mart ayının 10. günü (Cumartesi) yapılmıştır. Bu bilgilerden, birinci ağaç bayramının Mart 1911'de, ikincisinin ise Mart 1912'de yapıldığı anlaşılmaktadır (Mehmed Zeki, 1330/1914: 673; Yeni Fikir, 1328/1912: 121-124). Ayrıca Şekil 1'de verilen görselin bir diğer örneği Yeni Fikir Mecmuası'nın 9. sayısında da mevcuttur. Bu görseldeki alt yazıda ise "*Memleketimizde İlk Yapılan Ağaç Bayramı-327'de Manastır Dârülmuallimîni Hey'eti Ağaç Dikerken*" ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerde geçen "327" yılı, ilk ağaç bayramının 1911 yılında icra edildiğini doğrulamaktadır (Yeni Fikir, 1329/1913: 278).

Manastır'daki ikinci ağaç bayramında fahri başkanlığı Vali Ali Münif Bey[3] üstlenmiş ve bu bayram askerlerin onuruna düzenlenmiştir. Davul, zurna ve mızıka eşliğinde eğlence ile başladığı belirtilen bu bayramın başlıca katılımcıları yine mektepliler ve muallimlerdi. Ayrıca Alay Kumandanı Mehmed Bey ile birçok subay, orman müfettişi Şükrü Bey, Dârülmuallimîn (talim heyetinin yanı sıra) idare heyetinden ve halktan birçok kişi de bayrama dahil olmuşlardı. Bayram günü akşama değin 500 kadar ağaç dikilmiştir. Dikilen ağaçlar arasında fındık, armut, erik, kavak, dişbudak, meşe ve söğüt bulunuyordu. Söz konusu bayramlar, Rumeli ve Anadolu basınında yer almış ve memleket dahilinde topluca yapılan ağaç dikme törenleri "ağaç bayramı" olarak kabul edilmiştir. Ne var ki Balkan Savaşları bu konuda aksaklığa yol açmıştır (Mehmed Zeki, 1330/1914; 673; Yeni Fikir, 1328/1912: 121-124). Rumeli'de doğan ağaç bayramları, M. Zeki Bey'e göre, Anadolu'da da icra edilmeye başlanmıştır. Anadolu'daki ilk ağaç bayramı Bursa'da özellikle Muallimler Yurdu'nun desteğiyle yapılmıştır. Müzik eşliğinde ve görkemli

[3] Ali Münif Bey, ikinci ağaç bayramı icra edildiği esnada Manastır Valisi'ydi. Bu göreve, 12 Temmuz 1911'de Dahiliye Nezareti'nin telgrafı üzerine Reşid Paşa ile becayiş yaparak atanmıştır. Görevi, 8 Eylül 1912'de azline kadar devam etmiştir. Mehmed Zeki Bey'in ağaç bayramlarıyla ilgili yazısı Yeni Fikir Mecmuası'nda yayımlandığı esnada (1914) Ali Münif Bey, yazarın da ifade ettiği gibi Dahiliye Müsteşarı'ydı (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, 2020a). Bu bilgiler de ikinci ağaç bayramının bahsi geçen tarihte yapıldığını destekler mahiyettedir.

bir şekilde icra edildiği kaydedilen bu bayramın da başlıca katılımcıları mektepliler ve muallimleriydi. Bu durum, Şekil 2 ve 3'te yer alan görsellerden de açıkça anlaşılmaktadır.

***Şekil 2**. (1)329 Senesi Ağaç Bayramı'nda Bursa Dârülmuallimîn Talebe ve Muallimlerinden Bazıları (Mehmed Zeki, 1330/1914: 672)*

***Şekil 3.** (1)329 Senesi Ağaç Bayramı'nda Bursa Ziraat Ameliyât Mektebi Talebe ve Muallimleri*

(Mehmed Zeki, 1330/1914: 673)

Mektepliler içinde gayrimüslimler de bulunuyordu. Bu da Müslim-gayrimüslim ayrımı olmadan mekteplilerin ağaç dikimine gönül verdiğini göstermektedir. Ne var ki bu bayramda, Rumeli'deki örneklerinden farklı olarak devlet erkanından kimse bulunmamıştır. M. Zeki Bey

bu durumu "*her zaman gençliğin memleketi imâr hissiyyât ve samimiyyeti karşusında onlar neden sakin ve sâmitdirler?.. Yoksa bu çocukların yapdıkları lüzumsuz ve oyuncak mı idi*.." şeklindeki sözleriyle eleştirmiştir. Hatta kendi deyişiyle Bursa'da orman yapılmak istendiği halde orman memurlarından hiçbirinin işle ilgilenmemesi ve en küçüğünden en büyüğüne hiçbir orman memurunun orman yapılacak yere gelmemiş olması tuhaftı. Nihai olarak mekteplilerin ve muallimlerin gayretleriyle Bursa'da icra edilen bayramda 2000 ağaç dikilmiştir (Mehmed Zeki, 1330/1914: 666-668).

Ağaç bayramları, Balkan Savaşları'ndan sonra Rumeli'de devam etmiştir. Edirne'de yapılan bayram bu bağlamda anılmaya değerdir. M. Zeki Bey'e göre bu bayrama Edirne Sanayi Mektebi müdürü olan A. Ferid Bey öncülük etmiştir. Son derece önemli olan bu gelişme, herkesin desteğini görmüş ve bayram görkemli bir şekilde yapılmıştır. Bayrama ziraat memurları da dahil olmuş ve sanayi mektebi talebeleri ağaç dikerek bayramın hedefine ulaşmasını sağlamışlardı (Mehmed Zeki, 1330/1914: 674-675).

Sonuç

Ağaç, doğal hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu hayat içerisinde hem insanoğlu için hem de diğer canlılar için büyük faydalar sağlamaktadır. Tarihsel süreç içerisinde hemen her topluluk ağacın faydalarını görmüş ve bunu sürekli kılmak adına önemli adımlar atmıştır. Ağaç bayramları, hiç şüphesiz bu adımlardan biri olmuştur. 19. yüzyılda Fransa'da doğan ağaç bayramı fikri, zamanla Batı dünyasında kabul görmüş ve geniş katılımlı ağaç bayramlarına kaynaklık etmiştir. Bir müddet sonra bu fikir, Osmanlı İmparatorluğu'nda da gündeme gelmiş ve özellikle 20. yüzyılın başlarında, bazı engellere rağmen, hayata geçirilmiştir.

Osmanlı basını bu konuya önemle eğilmiştir. Bilhassa Yeni Fikir Mecmuası, bu yönde önemli yazılar yayımlayarak okuyucularını bilgilendirmiştir. Bu yazılarda ağaç bayramının ne olduğu, hangi amaçla yapıldığı, kimler tarafından ve nasıl icra edilmeleri gerektiği gibi inceliklere ışık tutulmuştur. Burada özellikle mekteplilerin ve muallimlerin teşkil edecekleri cemiyetlere büyük bir önem atfedilmiştir. Bunların yanı sıra halkın, diğer cemiyetlerin, kulüplerin, askerlerin ve devlet erkanının da bayramlara katılmaları ve ağaç dikmeleri gerektiği savunulmuştur. Mecmuada, bu işi insanlara zorla yaptırmanın olumlu bir sonuç üretmeyeceği düşünülmekteydi. Bu nedenle halkı ağaç dikmenin ve ağaç bayramlarının faydaları hakkında çeşitli yollara başvurulmak suretiyle aydınlatmanın ve böylece bunun değerini bizzat kavrayarak çalışmalara bilinçli bir şekilde dahil olmalarının temin edilmesi gerektiği kaydedilmiştir.

Söz konusu yazılarda hem Batı'daki hem de son dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ağaç bayramlarının gelişim seyri de gözler önüne serilmiştir. Bu kısımda her iki coğrafyada da ağaç bayramı fikrinin doğuşu ve hayata geçirilişi ayrıntılandırılmıştır. Batı dünyasındaki bayramlara ilişkin ayrıntılarda özellikle kral, kraliçe ve başkan gibi üst düzey devlet yöneticilerinin bu konudaki öncü rollerine, gösterdikleri gayretlere bizzat parmak basılmış ve bunun mevcut kitleyi ağaç bayramlarına teşvik etmek açısından son derece itici bir güç olduğuna işaret edilmiştir. Bu aşamada, çocuk ormancılık cemiyetlerinin konuyla ilgili bilinçli tutumları ve yaptıkları çalışmalar da unutulmamıştır.

Son dönem Osmanlı örneğinde ise Rumeli, ağaç bayramı fikrinin doğduğu ve ilk olarak hayata geçirildiği yer olarak konumlandırılmıştır. Bu konuda sunulan ayrıntılarda, ilk teşebbüsün mahkeme engeline takıldığı, ancak çok geçmeden Manastır'ın ilk iki ağaç

bayramına ev sahipliği yaptığı kayda geçmiştir. Böylece engellerin, bayram yapmanın önünde duramayacağı açıkça kanıtlanmıştır. Akabinde, cereyan eden Balkan Savaşları'nın müteakip bayramları bir süre de olsa aksattığı, ancak savaşlardan sonra Rumeli'de ağaç bayramlarının kaldığı yerden devam ettiği belirtilmiştir. Rumeli'de icra edilen ağaç bayramlarının başlıca katılımcıları mektepliler ve muallimler olmakla birlikte devlet erkanından ve halktan da katılım olduğu ve bayramların büyük bir coşkuyla kutlandığı ifade edilmiştir. Bu aşamada Anadolu'nun ağaç bayramlarındaki yeri de göz ardı edilmemiştir. Burada ise ilk bayramın Bursa'da yapıldığı kayda geçmiştir. Fakat Bursa'da icra edilen ağaç bayramının Rumeli'dekilerden farklı olarak sadece mekteplilere ve muallimlere münhasır kaldığı, devlet erkanından katılım olmadığı eleştirilerek belirtilmiş, hatta orman yetkililerinden ya da memurlarından bayrama katılan kimsenin olmadığı açıklanarak bu durum son derece tuhaf sayılmıştır.

Son olarak, mecmuadaki yazılarda oksijen fabrikalarının kaynağı olarak görülen ağaç bayramlarının özellikle eğitim görmekte olan nesiller için önemli faydalar barındırdığı dikkatlere sunulmuştur. Bu yazılardan anlaşıldığı üzere ağaç bayramları sağlık açısından son derece faydalıdır. Çocuklar, bu esnada en doğal beden hareketlerini yapmaktadırlar. Bu bayramların, aynı zamanda çocuklar üzerinde manevî bir etkisi de söz konusudur. Küçük vatandaşlar, böylece ziraata, sağlığa ve faaliyet halinde bulunmaya gönül vermektedirler. Henüz küçük yaşlarda bulunurken, topluca vatan topraklarının yardımına koşmanın ne demek olduğunu bu sayede öğrenmektedirler. Çocukları, ağaç bayramları gibi organizasyonlarda kıra veya ormana götürmek onları dört duvar arasındaki pasif hayattan kurtarmayı temin etmektedir. Bu, hiç şüphesiz onların ruhsal durumlarını etkilemekte, kendilerinde ormana, ormancılığa ve orman yetiştirmeye karşı büyük bir merak uyandırmaktadır. Çocuklar bu sayede ağaçlara saygı göstermeye ve onlara acımaya başlamaktadır. Bahçe veya sokaklardaki ağaçları incelemeye, hayvanların zararlarından korumaya, onlara dikkatle yaklaşmaya ve su vermeye özen göstermektedirler.

Mecmuada, bu bilinçle yetişen çocukların yetişkinlik dönemlerinde de aynı hassasiyeti taşıyacakları düşünülmekteydi. Dolayısıyla ağaç bayramlarına küçük yaşlardan itibaren başlamak, gelecekteki durumu da etkilediğinden hayatî bir mesele olarak görülmüştür.

Kaynakça

A. Ferid (1328/1912). Ağaçları sevelim. *Yeni Fikir*, (4), 104-109.

Ağaç bayramı. (1332/1916). *Türk Yurdu, 10*(3/107), 2998.

Alkan, N. (2019). Sultan II. Abdülhamid döneminde kültür, sanat ve spor alanlarında yapılan modernleşme faaliyetleri. M. Bulut vd. (Ed.), *Sultan II. Abdülhamid dönemi: Siyaset-iktisat-dış politika-kültür-eğitim* (s.369-397). İstanbul: İzü Yayınları.

Altunay Şam, E. (2016). Osmanlı modernleşmesinde çevre. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (32), 30-43.

Erkek, M. S. (2012). Osmanlı Devletinde ilk Türkçü eğitim dergisi: Yeni Fikir. *History Studies, 4*(1), 197-213.

Güner, M. (1965). Ağaç bayramı münasebetiyle ağaç ve orman. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 4*(3-4), 48-49.

Kılıç, A. (2020a). Adanalı bir ittihatçı: Ali Münif Yeğena (1874-1951) ve siyasi yaşamı. *History Studies, 12*(4), 1999-2021.

Kılıç, E. (2020b). *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne ağaç bayramları* (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa.

Mehmed Zeki (1330/1914). Ağaç bayramı. *Yeni Fikir, 3*(21), 666-675.

Özarslan, M. (2003). Türk kültüründe ağaç ve orman kültü. *Türkbilig,* (5), 94-102.

Yeni Fikir (1328/1912). Dârülmuallimîn talebe ve me'zûnîn cem'iyyetinin tebligâtı: Manastır Dârülmuallimîni'nin ağaç bayramı, *Yeni Fikir*, (4), 121-124.

Yeni Fikir (1329/1913). Ağaç bayramları hakkında. *Yeni Fikir, 2*(9), 274-281.

Hititlerde Şenlikler Ve İktidar Arasındaki İlişki

Tülin CENGİZ[1]

Giriş

Modern dünyada şenlik denildiğinde ilk akla gelen vurgu eğlencedir. Eğlence, vakti hoşça geçirten eylem/etkinlikler için kullanılsa da bu, onun, tarihin her döneminde ve her coğrafyada aynı şekilde algılandığı ve tanımlandığı anlamına gelmez. Eğlence, Ortaçağ kilisesi açısından bir sapkınlık, Roma arenalarında kitlesel kontrolü sağlamanın yollarından biri, Antik Yunan dünyasında bir çeşit propaganda aracı ya da Hitit Anadolusunda, tarımsal döngünün aksamaması için tanrılarla iletişim kurmaya yarayan bir dil olarak idrak edilebilir. Bu nedenle özellikle Eskiçağ söz konusu olduğunda, eğlence kültürünün bir parçası olan, toplumsal-ekonomik -siyasal yaşam ile bütünlük içinde ele almak gerekir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Hitit Anadolusunda, "eğlence anlayışı" ile ilgili bilgilerin neredeyse tamamı devletin resmi şenliklerinin kaydedildiği yazılı belgelerden edinildiği için mevcut belgelerle, sade Hititlinin kişisel eğlence anlayışı ve biçimini kestirmek zor görünmektedir. Dolayısıyla bu çalışma ile amaçlanan, Hitit dünyasının eğlence anlayışını tanımlamaktan ziyade şenliklerin iktidar tarafından ne amaçla ve nasıl kullanıldığını, çivi yazılı belgelerin yardımıyla aydınlatmaktır. Hattuša arşivine ait, bir çeşit şenlik programı niteliğindeki bu belgeler[2], şenliklerin kutlanış nedeni ve biçimi, katılımcıları, bütçesi gibi pek çok konuda fikir verebilecek nitelikte ve niceliktedir. Hitit coğrafyasının önde gelen tanrılarının onuruna düzenlenen bu şenlikler, her ne kadar tanrıların lütfünü kazanma, onları memnun etme güdüsüyle hayata geçiriliyormuş gibi görünseler de arka planda, kraliyet için son derece elverişli, toplumsal ve siyasal yatırımlardır : *Tanrı ve kral arasındaki ilişkiyi pekiştirerek, kralın/iktidarın varlık nedenini meşrulaştıran ve gücünü somutlaştıran, büyük yatırımlar*...

Yöntem

Hitit uygarlığı tarihin bir parçasıdır. Tarih ise bilimsel bir anlatıdır. İnsanlığın hikâyesinin, kayıtlardan, arkeolojik kalıntılardan, toplumsal belleği oluşturan masal, mit ve kültürel kodlardan yararlanılarak aktarıldığı bir anlatı..

Hitit örneğinde "şenlikler ve iktidar" arasındaki ilişkinin değerlendirildiği bu çalışma için, tarih biliminin metodolojisine uygun olarak; yazılı ve arkeolojik belgeler ile modern literatürün sunduğu zengin kaynaklar esas alınmış; bir bütünün nedeni/nedenleri, doğası, etkileri ve sonuçlarının anlaşılabilmesi için parçalara ayrılarak incelenmesi anlamına gelen analitik bakış açısından yararlanılmıştır.

---

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCİD: 0000-0001-6835-3396

[2] Korunan metinlerdeki kült seremonilerine ilişkin betimlemeler hiçbir zaman belirli bir olayın konu edildiği birer tutanak metni hüviyetinde değil, daha ziyade, belirli bir şenlik kutlanırken uyulması gereken bir kurallar bütünü, daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse şenlikleri düzenleyenler için kaleme alınmış talimatnamelerdir. Bu metinler devlet var olduğu sürece defalarca kez kopyalanmış, özellikle de en önemli festivaller söz konusu olduğunda, değişen versiyonları ile yayınlanmıştır. Şenlik organizasyonları ile ilgili bilgi veren diğer kaynak ise seremoniye iştirak edenlerin aldıkları yiyecek maddeleri ve diğer malzemelerin sıralandığı *MELQĒTU* olarak adlandırılan listelerdir (Taracha, 2009: 72).

Hitit Şenlikleri

Hitit İmparatorluğu, Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki yaşamı, üç yüzyıldan fazla kontrol altında tutan çok dilli, çok kültürlü bir siyasi varlıktır. Bu imparatorluğun kralları, kabaca Kızılırmak kavsi olarak tanımlanan Hitit Ülkesinden daha geniş bir bölgeye hâkim olmuş; MÖ 13. yüzyılın sonlarında vasal devletler ağı sayesinde Anadolu'nun çoğu ve Suriye'nin kuzeyi dâhil edilerek en geniş sınırlarına ulaşmışlardır. Krallığın çekirdek bölgesinde, kendilerini Nesili/Nešalı olarak tanımlayan Hititler ile özgün bir dile sahip Hatti, Hint-Avrupa ana dil kümesine ait bir dil konuşan Luvi ve Pala nüfusunun etkileşimi, Hitit dini ve sosyal geleneklerinin farklı kültürlerin karmaşık bir karışımı olarak tezahür etmesine neden olmuş; MÖ. 1400'lerde I. Tuthalya ile birlikte muhtemelen Kizzuwatma kökenli bir hanedanlığın Hattuša'da iktidarı ele geçirmesinden sonra, durum biraz daha karışık bir hal almaya başlamıştır. Bu dönem, imparatorluğa evrilen krallığın, çok katmanlı kimliğine, Hurri kültürünün de eklemlendiği bir zaman dilimidir (Belmonte ve González-García, 2015: 3). Neticede, Hititler, Orta ve Geç Tunç Çağı'na tekabül eden, MÖ II. binyılın ikinci yarısında varlık sürdürmüş, Anadolu orijinli bir krallık; merkezi bir devlet teşkilatı, heterojen ama özgün bir uygarlık yaratan bir siyasi yapı; çok dilli, çok dinli, çok etnili, çok katmanlı bir imparatorluk; modern Ankara'nın kuzeydoğusunda Çorum/ Boğazkale'de bulunan Hattuša'da, Kızılırmak nehri havzası çekirdeğinin dışında sürekli büyüyen bir topraklar ağını yönetmiş bir Eskiçağ siyasi aktörüdür. Bu aktörün kaderine yön veren coğrafya yani Anadolu Platosu, bir bakıma Rusya steplerinin devamıdır ve iklimi oldukça serttir. Kış aylarında kuzeyden esen sert rüzgârlar şiddetli kar yağmasına neden olur; kısa bir bahardan sonra yaz aylarında ülke yakıcı bir güneşin etkisi altına girer. Yağmur bulutları Torosların eteklerinde ya da Karadeniz boyunca uzanan dağlarda toprağa dökülür. Anadolu platosunda insanların yerleşmesine, su bulmasına ve barınmasına olanak sağlayan alanlar nehir vadileridir. Hititlerin yerleştikleri bölgede çok miktarda ırmak ve vadi vardır ayrıca arazi çok çıplak değildir. Hititler zamanında iklim muhtemelen daha yumuşaktır ve insanlar geçimlerini ağırlıklı olarak tarımdan sağlamaktadır.[3] Yaşamın toprağa, toprağın yağmura bağımlı olduğu bu bölgede, yılın önemli bir bölümünün şenliklerin kutlanmasına ayrılması ve tahmin edileceği gibi bu şenliklerin, tarımsal takvime uygun olarak stratejik olarak planlanmış bir çeşit bayram/festival niteliğinde olması son derece doğaldır.

Takvim, sosyal etkileşimi ve hayatın işleyişini kolaylaştıran bir düzenleme ilkesidir. Tespit edilebildiği kadar Hitit takviminin neredeyse tamamı, dini yılı düzenlemeye ve birçok şenliği belirlemeye ayrılmış görünmektedir (Zangger ve Gautschy, 2019: 64). Bu şenliklerin önemli kısmı mevsim döngülerine yöneliktir. Bunların ekim ve hasat zamanları -sonbahar eylül-kasım; ilkbahar mart-haziran- ile çakışması tesadüf değildir (Belmonte ve González-García, 2015: 10). Tapınım takvimi her tanrı için farklılık göstermiş; bazı şenlikler ayda bir kutlanırken, bazıları yılda bir kez icra edilmiştir. Genel olarak sonbahar şenlikleri, depolama amaçlı kapların hasattan elde edilen ürünle doldurulup kapatılması ile karakterize edilirken, ilkbahar festivallerinin odağını, bu kapların açılması ile gerçekleştirilen seremoniler [4] oluşturmuştur. (Beckman, 1989: 103). Hitit takvimlerini kimin tuttuğu ve nasıl oluşturuldukları tam anlamıyla bilinmemekle birlikte, tapınak görevlilerine yönelik direktif metinleri, bayramların belirtilen günlerde yani "zamanında" kutlanması gerektiğine işaret etmektedir.

[3] Hitit ekonomisinde tarımın ağırlığı şüphesizdir fakat Anadolu'nun dağ kütlelerinin madenler açısından zengin olması da ekonomik yaşam için avantajdır. Bakır, Hatti Krallığının kurulmasından hemen önce Asurlu tüccarların Kappadokia'dan ihraç ettikleri başlıca madendir. Sonraki zamanlarda gümüş de elde edilecektir. Gümüş önemli bir mübadele aracıdır. Ticaretin yanı sıra fetihlerden elde edilen ganimetler ve bağımlı devletlerden toplanan vergilerin de Hitit ekonomisinde yeri vardır (Gurney, 2001: 72–74).

[4] Bazı tapınaklarda büyük bir depolama kapı saklanmıştır ki Inandıktepe rölyefli vazosundaki bir sahnede bu türde bir kap betimlenmiştir. Hasadın ardından tahıl ile doldurulan bu kap ilkbaharda törenler eşliğinde açılmış ve içindeki tahıl ekmek yapımında kullanılmış, sonrasında bu ekmek yeni mevsimde yaşam gücüne kavuşması için tanrıya sunulmuştur (Taracha, 2009: 70,71).

Takvime uygun hareket etmemek cezayı gerektiren bir durumdur (Süel, 1985: 166) · Herhangi bir takvim sapması, şenliklerin zamanında ve yerinde kutlanmaması, tanrıların öfkelenmesine, tanrıların öfkelenmesi ise çeşit çeşit felaketlere neden olacaktır (Güterbock, 1964: 63–73) .

Kült takvimi içinde 165'in üzerinde şenliğin varlığı (Bryce, 2003: 205) kayıt altına alınmış olmasına rağmen şenliklerin en iyi bilinenleri en kapsamlı olanlarıdır. Bunlardan biri olan ve ilkbaharda kutlanan **AN. TAH. ŠUM^{SAR} Şenliği,** 38 gün sürmekte ve adını "çiğdem/rezene" olduğu tahmin edilen bir bitkiden almaktadır. Arinna'nın Güneş Tanrıçası başta olmak üzere Hatti'nin diğer tanrılarının onuruna kutlanan şenlik, kral ve kraliçenin ülkenin, önceden belirlenmiş kült merkezleri boyunca yaptıkları bir kült yolculuğu, kurban ritüelleri ve kült yemeğini içermektedir (Güterbock, 1960: 80-89). Bir yeni yıl şenliği olan Purulli(ya), Hattice "toprak" terimiyle ilişkilendirilmiştir. Kökleri Hitit öncesi döneme uzanan bu şenlik, Hatti kökenli Fırtına Tanrısı Telipinu ve Inar(a) onuruna düzenlenmektedir. Hemen hemen 1 ay sürdüğü tahmin edilen, Nerik kentine ait bu şenliğe kral ve kraliçe, birlikte katılmaktadır. **Nuntariyašha Şenliği'**nin adının nuntarriya- "acele etmek" fiilinden türediği kabul edilmektedir. Şenlik, kralın bir kutlama alanından başka bir kutlama alanına aceleyle seyahat etmesi sebebiyle bu adı almış görünmektedir. Kutlama sonbaharda, kralın seferden döndüğü zaman yapılmakta ve yaklaşık 50 gün sürmektedir. Şenlik, kral ve kraliçenin Hitit ülkesinin birçok kentini kapsayan kült yolculuğunu içermektedir (Nakamura, 1996: 445-448). Yine kralın kült gezilerini içeren şenliklerden biri olan **KI.LAM Şenliği**'ne adını veren KI.LAM sözcüğü "kapı yapısı, pazar yeri" anlamına gelmektedir. Büyük olasılıkla 3 süren şenlik törenlerinde Hattuša'nın saray kapısı ön plandadır. Kral ve kraliçenin Hitit başkentinde yaptıkları bir tür gezi şeklinde geçmektedir (Haas, 1994: 760-765). Ayrıca (**H)išuwa** adı verilen, Hurri kaynaklı, 8 gün süren bir şenliğin de Puduhepa tarafından kült takvimine eklendiği tahmin edilmektedir (Haas, 1994: 848).

Hattuša arşivindeki bu şenliklere ait, on ve daha fazla nüsha halinde saklanan ritüel yönergeler, tören sırasında okunacak methiyelerin sözlerinden, kurban töreninin teknik meselelerine, bayram topluluğunun yemeklerinin düzenlenmesinden, kültün başkent dışında da doğru bir şekilde icra edilebilmesine kadar kraliyet çiftinin bir dizi talimatından oluşmaktadır. Takvim yılının şenlikleri, büyük ölçekli etkinliklerdir. Amaçları, bol yağış, bol hasat elde etmek, çiftlik hayvanlarının ve av hayvanlarının sayısını artırmak, kralın ve kraliyet ailesinin karizmatik güçlerine güç katmak için tanrıları harekete geçirmektir. Şenlik topluluğu sadece insanları değil, aynı zamanda heykelcikler ile temsil edilen tanrıları[5] da içermektedir. Bu şenliklerdeki ritüellerin yardımıyla, insanlar, tanrılarla doğrudan iletişim kurabilmektedir. Özellikle kurban törenleriyle doğrudan bağlantılı olan kült yemeğinde "insanlar ve tanrılar" sofra arkadaşı, yemekli bir topluluk haline gelmektedir. Hep birlikte kurbanlık hayvanların etini yemek "insanlar ve tanrılar" arasında uyum içinde sona eren ortak bir yemeğin paylaşılması anlamına gelmektedir. Bu bağlayıcı ayin, özellikle kraliyet çifti ile tanrılar arasında, *tanrıyı içme* kutsal eylemiyle sonuçlanan bir bütünleşme de sağlamaktadır. Tanrıların dışındaki, şenliklerin katılımcılarına göz atıldığında; Tabarna/Labarna sıfatıyla Baş rahip kral, ve Tawananna sıfatıyla Baş rahibe kraliçenin ev sahipliğinde gerçekleştirilen şenliklere veliaht prens, kült personel, üst düzey yetkililer, eyalet valileri, yabancılar, tek tek şehirlerin temsilcileriyle birlikte "büyükleri" ve birçok görevlinin katıldığı görülecektir (Haas, 1994: 674-679). Ana katılımcıların dışında, müzisyen ve şarkıcılar ile dansçı ve akrobatlar, tören alaylarına iştirak etmektedir. Seremonilerin kent sınırları dışındaki bir açık hava mabedine taşındığı durumlarda, atletik müsabakalar, bir savaş sahnesinin canlandırıldığı kült gösterileri,

[5] Hititler'de tanrılar, kendi heykelleriyle özdeşleştirilmiştir. İnsan biçimli heykeller genellikle 20-30 cm.den daha uzun olmayıp, tören alayı veya kült ile ilişkili seyahatler ile seremoniler sırasında taşınabilecek niteliktedir. Yıkanan, giydirilen, düzenli olarak beslenen, saygıda kusur edilmeyen bu heykellere ait ilişkin betimlemelerle sadece İmparatorluk dönemine ait kontekstte karşılaşılmış olsa da Eski Hitit çağındaki tanrı figürleri çok büyük bir olasılıkla imparatorluk çağındakiyle çok benzer bir görünüme sahiptiler (Taracha, 2009: 60) .

okçular ve yabanı hayvanların kılığına (ayılar, leoparlar ve kurtlar) girmiş erkeklerin yer aldığı gösterilerle tanrı /tanrıları eğlendirebilmek için büyük uğraşıların verildiği, metinlerden anlaşılmaktadır (Taracha, 2009: 68).

İnandıktepe ve Hüzeyindede Tepesinde gün ışığına çıkarılmış rölyefli vazolar, Hitit şenlik kutlamalarının görsel tasvirlerinin gerçekçi bir üslupla işlendiği arkeolojik belgelerdir. İnandıktepe vazosunda (Bkz. Özgüç 1988: 84) bir kült seremonisinin dört frizden oluşan bir tasvir alanında betimlendiği görülmektedir. Üstteki iki frizde bir tören alayı gözükmektedir. Tümüyle tören kıyafetleri içinde betimlenmiş iki ana figüre müzisyen, dansçı ve akrobatlardan oluşan bir grup insan eşlik etmektedir. Söz konusu grup üzerinde ayakta duran üç tanrı figürünün bulunduğu bir sunağa doğru ilerlemektedir. Sunağın arkasında bir sunum masasının yanı sıra geniş bir muhafaza kabı ve üzerinde oturur vaziyette iki figürün söz konusu olduğu bir tören tahtı resmedilmiştir. Bütün bu mobilyalar şüphesiz tapınak envanterinin bir parçasıdır. Kurban eylemi vazonun üçüncü frizinde betimlenmiştir. Sol tarafta sunu masasının üzerine oturmuş tanrıçaya olduğu düşünülen bir kadın figürüne libasyon seremonisi gerçekleştirilirken, sağ tarafta Fırtına Tanrısına yönelmiş sunu taşıyıcıların oluşturduğu oldukça uzun bir tören alayı göze çarpmaktadır. Boğa biçimli bir tanrı figürü ise kurbanlık bir boğanın bulunduğu yerin tam karşısında bir kaide üzerinde durmaktadır. Alttaki frizde ise ritüel yemeğinin hazırlandığı sahneler betimlenmiştir. Benzer nitelikte bir kült sahnesi Hüseyindede Tepesi'nde gün ışığına çıkarılmış vazolardan birinde bulunmaktadır. Üstteki ilk iki frizde kurbanlık bir boğanın başını çektiği müzisyen ve dansçılardan oluşan bir tören alayı görünmektedir. Inandıktepe vazosundakiyle benzer şekilde tören alayı bir sunak, sunu masası ve üzerinde iki figürün oturduğu bir tören tahtı ile sembolize edilmiş bir tapınağa doğru yol almaktadır. Kurban eylemi adak sahiplerinin sunu masasının arkasında oturan tanrıya yanaştığı üçüncü frizde betimlenmiştir; aynı frizde kurban olarak sunulacak muhtemelen bir buzağı ve bir geyik figürü de yer alır. Alttaki frizde ise dörtnala koşan boğa figürleri resmedilmiştir. Bu alanda gün ışığına çıkarılmış başka bir vazo üzerindeki bir tören alayı sahnesinde ise bir boğa ile boğanın üzerinden atlayan bir akrobat figürü göze çarpmaktadır (Taracha, 2009: 70).

Hitit Örneğinde Şenlikler ve İktidar İlişkisi

Hitit dünyasında şenlik anlayışı modern yaşamdaki şenlik anlayışından biraz daha farklı olarak dinle, siyaset ve ekonomik pragmatizmle iç içe geçmiş gibi görünmektedir. Tanrılar onuruna verilen şölenler, bu şölenlerde düzenlenen başta kurban olmak üzere çeşitli ritüeller, tanrıları memnun etmek amacıyla yapılan gösteriler, yarışmalar, ziyafetler aslında, tanrılar ile kurulan bir çeşit iletişim aracıdır ki bu, şenliklerin dini işlevidir. Şenliklerin toplumsal işlevleri de vardır. Herhangi bir şenlik, ne amaçla yapılırsa yapılsın, içerdiği eğlence ile, toplum için bir sağaltım aracıdır; toplumu rehabilite eder ve bir araya getirir. Toplumun üzerinde biriken negatif enerjiyi alır. Aslında şenlikler, toplumsal yaşamda çoğu zaman patlamayı önleyen emniyet sübabı gibidir.

Hitit şenliklerinin dini ve toplumsal olduğu kadar siyasal/ideolojik işlevleri de vardır. Bu durumu kavrayabilmenin yolu Hititlerdeki krallık ideolojisini anlamaktan geçer. Hitit krallık ideolojisine göre, Fırtına Tanrısı ve eşi Arinna'nın Güneş Tanrıçası tarafından yönetilen panteon, toprağın/Hitit ülkesinin gerçek sahipleridir. Kral, onların yeryüzündeki yöneticisidir ve mülkleri olan toprakların bakımı, genişletilmesi ve çoğaltılmasından sorumludur. Hitit kralı, ana tanrıların başrahibi, Hitit kraliçesi baş rahibesidir. Ülkenin refahı bu tanrıların memnuniyetine, tanrıların memnuniyeti kral ve kraliçenin tanrılarla ilişkisine bağlıdır (Beckman, 2010: 26, Gilan, 2011: 279, Görke ve Mouton, 2014: 119). Denilebilir ki; kurulan bu denklemde, Hitit kralı ve kraliçesinin "tanrı ve insan" arasında aracı rolleri onlara kozmosun hem kutsal hem insani alanına katılabilme yetkisi kazandırmıştır. Kraliyet çifti ve tanrı/lar arasındaki bu ilişki, şenliklerin önemli bir parçasını oluşturan bazı ritüellerden de takip edilebilir. Hititçe belgelerde *tanrıları içmek* biçiminde adlandırılan bu eylem, tanrıyı temsil

eden bir kaptan, kutsal kabul edilen bir içeceğin kral tarafından içilmesidir. Bu simgesel davranışın arka planında tanrı-kral bütünleşmesi yatmaktadır (Ardzinba, 2010: 80).

Hitit şenliklerin devlet kültü biçiminde gerçekleşmesi, resmi olanın kendini kutsama ve bunu topluma onaylatma isteği ile alakalıdır. Tanrılar onuruna düzenlenen şenliklerin öznesi kral ve kraliçe çiftidir; nesnesi ise krallığın sade halkıdır. Şenliklere katılan insanlar eğlence ve ziyafetten faydalansalar da orada bulunma gerekçeleri bu değildir ki zaten bu durum onlara açık biçimde hissettirilir. Yazılı belgelerde, kralın törensel, ritüelleştirilmiş 'kamuya açık' görünüşleri olan alaylar bolca tasdik edilirken, gösteriyi izlemesi gereken izleyicilerden hiçbir şekilde söz edilmemesinin nedeni budur. Seyircilerden/halktan bahseden tek belge, kraliyet muhafızlarına yönelik Orta Hitit Dönemine tarihlendirilmiş bir talimat metnidir. Talimatlar, düzinelerce muhafız, asker ve farklı görevlilerden oluşan yaklaşık 90 m uzunluğunda ve 30 m genişliğindeki bir alayla kralın saraydan çıkışı üzerinedir. Tüm alaya, "barışçıl halkı yanlarda dizilmiş halde tutma" emri verilen bir sahra taburundan askerler eşlik etmektedir. Askerlere, kalabalığı yoldan uzak tutmanın yanı sıra, başıboş öküzler veya atlar gibi herhangi bir şeyin alayı rahatsız etmesini önleme talimatı da verilmiştir (Gilan, 2011:281).

Şenliklerde her ne kadar iktidarın temsilcileri sade Hitit halkına yakınmış; yani "sıradan olan" ile "erişilmez olan" aynı ortam içindeymiş gibi görünse de işin aslı öyle değildir. Şenliklerin düzenlenme şekilleri, seyirleri ve içeriklerine göz atıldığında "kral ve halkı" arasındaki eşitsizliğin tüm gerçekliği ile tezahür ettiği, şenlikler kapsamında hazırlanan törenlerde hiyerarşinin özellikle hissettirildiği görülür. Şenlik protokolünün iç çemberinde kraliyet ailesi, dış çemberinde yüksek diplomatlar ve görevliler bulunur ve kraldan ne kadar uzaksa katılımcının statüsü o kadar düşük olur (Hutter, 1997: 82).

Şenliklerdeki abartının ve görkemin arka planında ise sade Hitit insanını eğlendirmekten ziyade kralın gücünü ve zenginliğini gösterme, dostlara güven düşmana gözdağı verme itkisi yatar. Kral, kendi gücünün ve zenginliğinin bir göstergesi olarak hiçbir masraftan kaçınmaz, kasabalara ve çeşitli insan gruplarına hediyeler dağıtır. Örneğin, IV. Tuthalya, AN.TAH.ŠUM^{ŠAR} şenliğinin sekizinci gününde güneş tanrıçası tapınağı için Arinna kentine 100 şekel gümüş, 19. giysiler, gümüş ve altın hediye etmiş, hediyelerin ne olacağı kahinler tarafından belirlenmiştir. Yine KI.LAM şenliğinde köpek maskesi takanlar kraldan adupli giysi, gümüş, altın ve yiyecek almışlardır. Aslında bu duruma Hitit coğrafyasının dışında da rastlanılmaktadır. Šatappu'da (Emar yakınında) düzenlenen kiššu festivalinde ülkenin kralı tarafından Tanrıça Ereşkigal'e ve Tanrın Ea' ya gümüş şeklinde hediyeler dağıtılmıştır (Haas, 1994: 677-678).

Bizzat kral ve kraliçe tarafından organize edilen Hitit şenlikleri, kurulu sistemin yeniden üretildiği alanlardır. Şenliklerde sıklıkla yer alan temsili savaş oyunları daha önce kazanılmış olan zaferin yarattığı coşkunun, bir kez daha yaşanmasını sağlar. Böylece toplumu oluşturan bireyler ortak payda altında bir araya getirilir, toplumsal bellekleri tazelenir. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek Hatti- Maša savaş oyunudur:

" Ve silah taşıyabilen kişiler ikiye bölünürler ve bunlara şöyle adlar verilir: bir yarısına onlar 'Hatti adamları' derler, (diğer) yarısına 'Maša adamları' derler. 'Hatti adamları', tunç silahlar tutarlar, 'Maša adamları' kamış silahlar tutarlar ve birbirleriyle savaşırlar. Ve 'Hatti adamları' yeniyorlar ve onlar esir ele geçiriyorlar ve onu tanrıya sunuyorlar. " (KUB 17.35 III 9-15; Ardzinba, 2010: 102).

SONUÇ

Eski çağ insanının zihinsel dünyası, şüphesiz modern çağın insanınkinden farklıdır. Eski çağın doğa tarafından kuşatılmış insanı için doğumun, ölümün, yağmurun, rüyanın, hastalığın gizemi modern insanınkine göre daha fazladır. Eskiçağ insanı için bilgi, bunların ne

olduğuna/nasıl olduğuna dair duyulan merakı gidermekten ziyade bunların arkasındaki güçleri kontrol etmek için gereklidir; çünkü onları kontrol edebileceğine inanmıştır.

Diğer Eskiçağ uygarlıkları gibi doğa olaylarından sorumlu gördükleri tanrılara karşı kusur işlememek için oldukça özenli davranan Hititlerde, yılın belli günlerinde tanrılar onuruna düzenlenen şenlikler, bu özenin bir parçası aynı zamanda tanrılarla iletişim kurmanın bir aracıdır. Gerekli tapınım, zamanında icra edildiğinde ve daha önceden belirlenmiş koşullar altında tanrılar memnun edildiğinde, onların kralı destekleyip, ona uzun ömür ve çok sayıda döl vereceğine ve savaşta kralın önünde koşacağına inanılmıştır. Aksi durumda yani tanrılar herhangi bir sebepten dolayı ihmal edilmişse, bireysel hastalıktan, kitlesel nitelikli bir felakete varıncaya kadar bir dizi olumsuzluğunun ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır (Beckman, 1989: 103).

Şenlikler, her ne kadar içerdikleri eğlence ve rutin olanın dışına çıkma durumuyla toplumu/topluluğu eğlendiren, rahatlatan etkinlikler olsa da Hitit örneğinde olduğu gibi arka planlarında son derece ideolojik niyetleri gizleyebilirler. Hitit şenliklerinin *devlet dini ile bütünleşmiş büyük festivaller şeklinde organize edilmesi*, özünde, kralın/kraliyetin varlık gerekçesini ve gücünü görünür kılması, bu gücü, topluma onaylatarak her seferinde yeniden inşa etmesi içindir.

KAYNAKÇA

Ardzinba, V. (2010), *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri*, (O. Uravelli, Çev.), Ankara: Kafdav Yayınları.

Beckman, G. (1989), "The Religion of the Hittites", *Biblical Archaeologist, 52, 2/3,* 98-108.

Beckman, G. (2010). "On Hittite Dreams", (Ed.) I. Singer, Luwian and Hittite Studies presented to J. David Hawkins on the occasion of his 70th Birthday, Tel Aviv.

Belmonte, J. A. and González-García, A.C. (2015). "The Pillars of the earth and the sky: capital cities, astronomy and landscape*", Journal of Skyscape Archaeology, 1,* 1-27.

Bryce, T. (2003), Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum, (M. Günay, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Haas, V. (1994). *Geschichte der Hethitischen Religion*, Leiden; New York; Koln: Brill.

Hutter, M. (1997), "Religion in Hittite Anatolia. some comments on Volkert Haas: geschichte der hethitischen religion", *Numen , 44,* 74-90.

Gilan, A. (2011). "Hittite religious rituals and the ideology of kingship", *Religion Compass 5, 7, 276-285.*

Görke, M. ve A. Mouton, " Royal rıtes of passage and calendar festıvals ın the hittite world",

(Ed. A. Mouton ve J. P. Görke), Life, Death, and Coming of Age in Antıquıty: Individual Rites of Passage in The Ancıent Near East And Adjacent Regıons, 117-146.

Gurney, O. (2001). *Hititler,* (P. Arpaçay, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Güterbock, H. G. (1960), "An outline of the hittite AN.TAH.ŠUM festival", *Journal of Near Eastern* Studies*, 19,2,* The University of Chicago Press, 80-89.

Güterbock, H. G. (1964). "Religion und kultus der hethiter", G. Walser (Ed.), *Neuere Hethiterforschung,* Wiesbaden .

Nakamura, M. (1996), "Zu den übersichtstafeln des nuntarriiašha- festes", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996),* Ankara, 445-449

Süel, A. (1985). *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Özgüç, T. (1988), İnandiktepe. Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Taracha, P. (2009), *Religions of Second Millenium Anatolia,* Wiesbaden:Harrassowitz Verlag.

Zangger, E. ve Gautschy, R. (2019). "Celestial aspects of hittite religion", *Journal of Skyscape, 5,1, Archaeology*, 5-38.

Doğal Afetlerde Markaların Toplumsal Sorumluluğu ve İptal Kültürü Arasındaki İlişki

Aslı GÜNGÖR ERAL[1]

Giriş

Doğal afetler, tarih boyunca insanlığın karşılaştığı en büyük krizlerden olmuştur. Toplumun normal işleyişini bozan, geniş çapta mülkiyet zararına ve hayat kaybına neden olan olaylardır. Doğal afetler içerisinde kasırgalar, seller, tsunamiler, volkanik patlamalar, heyelanlar ve depremler bulunmaktadır. Fiziksel sonuçlarla sınırlı kalmayıp; sosyal, psikolojik ve ekonomik dokuları derinden etkilemekte olan depremler; yer kabuğundaki kırılmalar ve kaymalar sonucu meydana gelmektedir. Bu enerjinin yayılarak sismik dalgalar oluşturması toprağı ve yapıları titreştirmektedir (Ekai, 2023).

Türkiye, 6 Şubat 2023 tarihinde yıkıcı depremler yaşamıştır. Kahramanmaraş merkezli saat 04.17'de 7,7 büyüklüğünde ve 13.24'te 7,6 büyüklüğünde meydana gelen sarsıntılar; Gaziantep, Hatay, Osmaniye, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Malatya ve Adana başta olmak üzere çevre illerde yoğun olarak hissedilmiştir. Felaketin ardından, AFAD verilerine göre 36 bin 187 kişi hayatını kaybetmiş, 108 bin 68 kişi ise yaralanmış ve 216 bin 347 kişi ise bölgeden diğer illere tahliye edilmiştir (Şahin, 2023). Depremlerin etkisi bireyler, kurumlar, topluluklar ve uluslar tarafından derinden hissedilmektedir. Markalar için de zorlu bir süreci ifade eden doğal afetlerde; firmaların iş akışları, üretim/hizmet zincirleri, tüketici ilişkileri etkilenmektedir. Bu süreçte kurumsal sosyal sorumluluk anlayışları sınanmakta ve faaliyette bulundukları toplumun ihtiyaçlarına nasıl yanıt verdikleri dijital ortamda yakından takip edilmektedir.

Günümüzde teknoloji alanındaki hızlı değişim, toplumsal etkileşimi ve bilgi paylaşımını artırmıştır. Sosyal ağlar, geçmişte mümkün olmayan iletişim faaliyetlerini gerçekleştirecek güçlü bir araç konumuna gelmiştir. Örneğin, Twitter, dünyanın farklı yerlerindeki insanları birlikte harekete geçirebilecek bağlantıları kolayca ve verimli bir şekilde oluşturacak işlevlere sahiptir (Houston vd. 2014:8). Markalar da tüketicileriyle iletişimini geleneksel mecralardan her geçen gün daha yoğun bir şekilde sosyal medyaya yöneltmektedir. Sosyal medya; takipçi kazanma, açık etkileşim ve bilgi paylaşımı nedeniyle toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için uygun bir ortam sağlamaktadır (Carty, 2015:82).

Kurumsal itibar üzerindeki etkisi nedeniyle yeni medya çağında giderek önemli hale gelen iptal kültürü (cancel culture) terimi de, bu hareketlerden biri olarak kabul edilmektedir. Genellikle sosyal medyada, özellikle Twitter'da yaygın olarak kullanılmaktadır. Önceden iptal etmek, bir nesneyi reddetmek için kullanılırken, günümüzde iptal kültürü hoş olmayan davranış veya görüşlere cevaben topluluk liderlerine desteği geri çekmekle ilgilidir (Dershowitz, 2020) Son yıllarda bu fenomen bireylerin ötesine geçerek iş dünyasına yayılmakta ve markalar da çevrimiçi kitlenin öfkesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, BMYO Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Orcid: 0000-0001-6487-5234

Araştırmanın amacı; doğal afetlerde markalardan beklenen toplumsal sorumluluklar ile iptal kültürü arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır: Doğal afetler sonrasında markalardan beklenen toplumsal sorumluluklar nelerdir? Bu süreçte beklentilerini karşılayamayan tüketiciler sosyal medya üzerinde nasıl bir iptal kültürü oluşturmaktadır? Markalar için iptal kültürü ile başa çıkma stratejileri nasıl olmalıdır?

Araştırmanın önemi; firmaların iptal kültürüyle başa çıkma stratejilerini anlamak için bir perspektif sunmasıdır. Markaların doğal afetler sonrasında nasıl daha etkili bir şekilde hareket edebileceklerine ve toplumsal sorumluluklarını nasıl yerine getirebileceklerine dair fikirler bu perspektif ile verilmektedir. Ayrıca markaların toplumla olan ilişkilerini ve itibarını koruma ve iyileştirme konusunda yöneticilere ve araştırmacılara da rehberlik sağlayabilir. Bu çalışma 6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde meydana gelen Kahramanmaraş ve çevre illeri derinden etkileyen yıkıcı depremler sonrasında oluşan iptal kültürü sürecinde; global markalardan Starbucks, Netflix ve Spotify ile sınırlandırılmıştır.

Yöntem

Araştırma kapsamında, doğal afetlerde markaların toplumsal sorumlulukları ve iptal kültürü arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması, belli bir konuyla ilgili önemli düşünceleri ve araştırmaları birleştiren, sentezleyen ve eleştiren anlatım yazısıdır (Merriam, 2018: 75). Bununla birlikte, Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından, 6-9 Şubat 2023 tarihleri arasında, Twitter Türkiye "Trending Topics" (TT) listesi iptal kültürü bağlamında incelenmiştir. Starbucks, Netflix ve Spotify markalarına yönelik yapılan "boykot" çağrılarından, amaca dönük örneklem yöntemiyle seçilen tweetler analiz edilmiştir. Sonuç kısmında ise markaların gelecekte oluşabilecek iptal kültürünü engelleyebilmeleri için öneriler sunulmuştur.

Doğal Afetlerde Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS), toplumun genel refahını korumak ve iyileştirmek ile birlikte organizasyonların çıkarlarını da gözetmek, şeklinde tanımlanmaktadır (Bhattacharya & Sen, 2001). Bununla birlikte, bir işletmenin ekonomik amaçlarının ötesinde toplumun ve çevrenin iyiliği için çaba göstermesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede, doğal afetlerin yarattığı yıkımlara karşın kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin önemi büyüktür.

Geçmişte şirketlerin toplumsal olaylarda sessiz kalmaları normal karşılanabilirken; günümüzde artan rolleri ve sosyal medya baskısı ile toplumsal konularda-hareketlerde öncü olmaları beklenmektedir (Fan, 2019:452). Özellikle global markalar, hem yerel hem de küresel ölçekte kaynaklara ve yeteneklere sahiptir. Doğal afetler sonrasında markalar; ivedilikle faaliyette bulundukları pazarda hedef kitlesinin yanında oldukları mesajını vermeleridir. Ardından etkili bir şekilde toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya dönük adımlar atmaları önemlidir. Acil insani yardım malzemeleri, temel gereksinimlerin karşılanması, barınma sağlanması gibi afetzedelerin yaşadığı sıkıntıları çözmek için katkı sunmaları beklenmektedir. Ayrıca, depremden etkilenen bölgelerin yeniden inşasına; finansal yardım, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte projeler üretmek yoluyla destek olmaları gerekmektedir.

Bununla birlikte, işletmelerin kendi çalışanlarına ve müşterilerine yönelik sorumlulukları da vardır. Depremden etkilenen bölgelerde faaliyet gösteren şirketler, çalışanların ve müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için çaba göstermelidir. Bu, çalışanlara geçici barınma sağlamak veya müşterilere hizmetlerini sürdürme konusunda esneklik göstermek anlamına gelebilmektedir. Bir deprem sonrası, bir işletmenin toplumun ihtiyaçlarına yanıt verme şekli, o işletmenin değerlerini ve misyonunu yansıtmaktadır. Bu şekilde, kurumsal sosyal sorumluluk, depremler gibi doğal afetler karşısında markalar için hem bir zorluk hem de bir fırsattır. Firmaların bu sorumlulukları yerine getirme yeteneği, onların topluma olan taahhütlerini ve toplumun refahına katkıda bulunma istekliliklerini gösterecektir.

İptal Kültürü ve Sosyal Medya

İptal kültürü başkalarının aynı fikirde olmadığı bir şey söylediği veya yaptığı için bir kişiyi sosyal veya profesyonel yaşamdan dışlayarak, çevrimiçi veya gerçek hayatta onlarla iletişim kurmayı reddetme uygulamasıdır (https://www.oxfordlearnersdictionaries.com). Bir toplum veya grupta, özellikle sosyal medyada, sizi gücendiren bir şey söylediği veya yaptığı için birini tamamen reddetmenin ve desteklemeyi bırakmanın yaygın olduğu bir davranış şeklidir (https://dictionary.cambridge.org). İptal kültürü, Avustralya Macquarie Sözlüğü komitesi tarafından 2019'da yılın kelimesi olarak seçilmiştir (https://www.macquariedictionary.com.au).

İptal kültürü kavramı, özellikle 1950'ler ve 60'ların medeni haklar boykotları gibi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sosyal adalet hareketlerine dayanmaktadır. İptal etme, o zamanlar azınlık medeni haklar aktivistlerinin zararlı fikirler yaymış olan toplumsal figürleri veya eserleri reddetme çabasıdır. Temel amaçları, bir figürün veya eserin kamusal statüsünü görmezden gelirken zararına dikkat çekmektir. Bu hesap verebilirlik biçimi, sosyal adalet hareketleri #BlackLivesMatter ve #MeToo gibi, halkın toplumsal bir figür veya mevcut sosyal sistemler hakkında egemen anlatıyı değiştirmeleri gereken durumlar için son derece işlevsel görünmüştür. Bu sosyal sistemler veya figürler, ırk veya cinsiyet temelinde marjinalleşmiş insanları ve toplulukları haksızlığa uğratmış, aynı zamanda hesap vermekten kaçınmışlardır. İptal kültürü, kolektif sonuç talepleriyle bu hesap verebilirliği mümkün kılmıştır (Khalil, 2022:20).

Nguyen (2020) iptal kültürünü, sosyal değerlerle uyumsuzluk nedeniyle farklı insanları, kuruluşları ve sistemleri boykot etmeye teşvik eden artan sosyal medya aktivizmi olgusu olarak tanımlamaktadır Novelli (2021) ise ABD'de yaptığı çalışmada iptal kültüründen etkilenen konular arasında ırksal adalet, kadın hakları, COVID-19 protokolleri, göç, iklim değişikliği/çevre, LGBTQ+, din ve siyaset gibi konuları incelemiştir. Bir kuruluşun iptal edilme nedeninin; şirketin davranışlarını değiştirmesini istemek, politik katılım konusundaki tutumlarını değiştirmek veya saldırgan bir açıklamadan sorumlu olan kişi(leri) işten çıkarmalarını istemek olduğunu ortaya koymaktadır.

İptal kültürü, kamuya mal olmuş kişiler ve şirketler için bir hesap verebilirlik biçimi olarak görülürken, aynı zamanda yasal süreç eksikliği ve aşırı erişim potansiyeli nedeniyle eleştirilmektedir. İptal kültürünün, insanların popüler olmayan görüşleri ifade etmekten, dışlanma veya iptal edilme korkusuyla açık tartışmaya girmekten korktukları bir tür "düşünce polisi" zihniyetine yol açabileceği savunulmaktadır. Buna ek olarak, iptal kültürü, hoşgörüsüzlük kültürünü teşvik etmekle suçlanmaktadır, çünkü insanlar genellikle diyaloga girmek veya alternatif bakış açılarını düşünmek konusunda isteksizdir. Bu, insanların yalnızca kendi inançlarını doğrulayan sesleri duydukları ve yükselttikleri, daha fazla kutuplaşmaya ve bölünmeye yol açan bir tür yankı odası etkisine yol açabilmektedir. İptal kültürünün zihinsel sağlık ve refah üzerindeki etkisiyle ilgili endişeler de vardır. "İptal edilmek" travmatik bir deneyim olmakta ve sürekli iptal edilme korkusu endişeye, strese yol açmaktadır. İptal kültürünün hem bireyler hem de bir bütün olarak toplum için sağlıksız olan toksik bir ortam yaratabileceği ifade edilmektedir (Adrian, 2022).

Sosyal medya, iptal kültürünün yükselişinde önemli bir rol oynamaktadır. Twitter, Facebook, Instagram gibi platformlar, bireylere görüşlerini dile getirme ve boykotları hızlı ve kolay bir şekilde organize etme imkanı sağlamaktadır. Dijital çağda iletişim sürecinde yeni bir tür etkileyici ortaya çıkmıştır. Bu durumda paylaşılan bir tweet veya gönderi; belli bir süre için bir kişinin, grubun ya da şirketin itibarını yükseltebilir ya da yok edebilir. Twitter, iptal kültürünün yansımalarının yoğun olarak gözlemlendiği bir mecradır. Dünya genelinde Aralık 2022 itibariyle, Twitter'ın 368 milyondan fazla aktif kullanıcısı olduğu ve her gün 500 milyon tweet atıldığı açıklanmıştır (Dixon, 2022). Türkiye'de ise Twitter, 2023 yılının başlarında 18.55 milyon kullanıcıya sahiptir (Kemp, 2023).

Twitter üzerinden "iptal" edilen markalara yönelik boykot çağrıları, şirketlerin itibarını ve faaliyetlerini derinden etkilemektedir. Bu durumda sosyal medyada etkili kriz iletişimi stratejileri ve yönetimi önemlidir. Sosyal medya krizleri, markanın itibarını olumsuz yönde etkileyebilecek her şeydir. Marka hakkındaki çevirimiçi konuşmalarda büyük bir değişiklik olduğunda ortaya çıkmaktadır. Krizler, geniş çaplı öfke, hayal kırıklığı veya güvensizlik yaratan bir eylem veya durumla tetiklenmektedir. Krizlere yol açabilecek firma davranışları arasında; duyarsız veya gerçeklikten uzak yorumlar, ikiyüzlü gönderiler, zayıf çalışan davranışları, ürün hataları veya müşteri memnuniyetsizliği yer almaktadır. Önlem için markaların sosyal medyayı sürekli dinlemesi ve genel konuşmayı gözlemlemesi gereklidir. İyi bir kriz yönetimi stratejisi geliştirmek ve hızlı yanıtlar vermek bu süreçte çok önemlidir (McLahlan&Dawley, 2022).

İptal Kültürünün Markalar Üzerindeki Etkisi

İptal kültürü genellikle bir markanın hedef kitlesinin değerlerine karşı çıkması durumunda gerçekleşmektedir. Bu nedenle, markaların müşterilerinin sosyal konulardaki duruşlarını anlamak için çaba harcamaları gerekmektedir. Tüketiciler markalardan mesaj alırken, aynı zamanda mesaj da verebilmektedir. Bu yöntemle markayı iyileştirmeye veya markaya hesap verebilirlik sağlamaya çalışmaktadır (Coleman&Ross, 2010:17). Markanın yanlış davranışlarına veya hatalı uygulamalarına karşı memnuniyetsizliklerini ifade etmek amacıyla tüketiciler çeşitli sosyal ağlarda destek faaliyetlerini (beğenmeme, takipten çıkma vb.) durdurma şeklinde eylem gerçekleştirmektedir. Başka bir deyişle, marka iptal edildiğinde, tüketiciler desteklemeyi bırakmakta ve ihtiyaçlarını karşılayacak daha iyi bir alternatif arayışına girmektedir (Ruby, 2020).

İptal kültürü ve markalar arasındaki ilişki, modern toplumun karmaşıklığını ve değişkenliğini yansıtmaktadır. Markalar, bu yeni sosyal dinamiklerle başa çıkmak için hem tepkisel hem de proaktif stratejiler geliştirmek zorundadır. Özellikle genç tüketicilerin, değerlerine ve ideallerine uymayan markaları boykot etme eğiliminde oldukları bir dönemde, iptal kültürünün etkisinden kaçınmak için daha fazla şeffaflık, hesap verebilirlik ve sosyal sorumluluk sergilemek zorundadır. Bununla birlikte, bazen iptal kültürünün etkisi, tüketici tepkisi yüzünden olabileceği kadar, markaların bu tepkiye nasıl yanıt verdiği ve konuyu nasıl ele aldığı ile de ilişkilidir.

Tüketiciler tarafından marka topluluklarının oluşturulmasıyla birlikte, hoşnut olunmayan marka tutumları ve eylemleri nedeniyle bir tüketici hareketi olarak markalara doğrudan saldırıda bulunulmaktadır (Minocher, 2019:620). İptal kültürü bağlamında değerlendirildiğinde, örneğin; (#blacklivesmatter) temalı tişört ve rozetler takmamaları gerektiği talimatı vermesi nedeniyle hedef alınmıştır. Nike; orijinal ABD bayrağıyla ürettiği bir ayakkabı modelinde, bayrağın sadece 13 yıldız içermesi ve köleliğin yasal olduğu dönemi çağrıştırması nedeniyle iptal edilmiştir. Goya Foods; Hispanik gıda şirketinin CEO'su Robert Unanue'nin Başkan Donald Trump'ı övdüğü bir etkinliğe katılmasının ardından eleştirilmiştir. İptal edenler, Goya ve yöneticilerinin, Latin toplumu için zararlı olan Başkan Trump'ı övmelerinin, müşterilerinin aynı değerlere sahip olmadığını gösterdiğini iddia etmişlerdir. İptal kültürü tepkisi hızlı bir şekilde başlamış ve insanların Goya ürünlerini çöpe attıkları, başka markaları satın aldıkları resimler, #Goyaway ve #BoycottGoya etiketleriyle birlikte sosyal medyada dolaşıma girmiştir (Thomas, 2020).

Hegner, Fetscherin ve van Delzen (2017) tarafından geliştirilen kavramsal modele göre; marka nefreti, olumsuz bir deneyim (ürün veya hizmetin performansından memnuniyetsizlik), tüketicinin kendi imajı ile marka imajı arasındaki sembolik ya da ideolojik bir uyumsuzluk (tüketiciler tarafından yasal, sosyal veya ahlaki açıdan yanlış kabul edilen örgütsel davranışlara atıfta bulunur) ve olumsuz ağızdan ağıza iletişim, markadan kaçınma veya marka misillemesi gibi davranışları doğurmaktadır. Ruby (2020) ise iptal kültürü ile markaların hedef alınmasının;

markanın itibarının zedelenmesi ve yok edilmesi; firma yöneticisinin çevrimiçi itibarının, arama motoru sonuçlarının ve kariyerinin mahvedilmesi; sosyal medya zorbalığı yoluyla bir markanın sesinin kısıtlanması; ürünlerinin boykot edilmesi, reklamverenlerden maddi desteğini çekmelerini ve marka ile olan reklam sözleşmelerini iptal etmelerinin istenmesi; markalara olan mali, siyasi ve sosyal desteğin kamuoyu önünde geri çekilmesi eylemleriyle sonuçlanacağını belirtmektedir.

Bulgular ve Yorum

Araştırma kapsamında; global markalardan Starbucks, Netflix ve Spotify'a yönelik 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremler sonrasında yapılan boykot çağrıları incelenmiştir. Starbucks; ABD Seatle'da 1971 yılında tek bir mağazada taze kavrulmuş kahve çekirdekleri, çay ve baharatları satan bir kavurucu ve perakendeci olarak kurulmuştur. Bugün 84 ülke pazarında ve 36 binin üstünde şubesiyle hizmet veren bir işletmedir (http://starbucks.com). İlk şubesini 2003 yılında İstanbul'da Bağdat Caddesi'ne açmıştır ve Türkiye'de 2022 Ocak ayı itibarıyla toplam 562 şubesi vardır (https://www.shaya.com.tr). Starbucks'ın verileriyle hazırlanan ve Statista isimli istatistik sitesinde bulunan grafiğe göre ise, Türkiye Avrupa ülkeleri içerisinde en çok şubeye sahip ikinci ülkedir (http://teyit.org).

Netflix; üyelerinin internete bağlı bir cihazda dizi ve film izlemelerini sağlayan abonelik tabanlı bir akış hizmetidir (https://netflix.com). Merkezi Kaliforniya'da bulunan Netfix, Inc., Amerikan teknoloji ve medya hizmetleri sağlayıcısı ve yapım şirketdir. 1997 yılında Reed Hastings ve Marc Randolph tarafından kurulmuştur. Şirketin ana faaliyeti, ücretli aboneliğe dayalı video akış sistemidir. Nisan 2023 itibarıyla Netflix'in dünya genelinde 232 milyon ücretli abonesi bulunmaktadır (https://tr.wikipedia.org). 2016 yılında Türkiye'de yayın hayatına başlayan Netflix'in abone sayısı 3,5 milyonu aşmıştır ve ülkede internet yayın pazarı lideridir (Vivarelli, 2022).

Spotify ise; dünya çapındaki içerik üreticilerinden milyonlarca şarkıya ve diğer içeriklere erişmeyi sağlayan dijital müzik, podcast ve video hizmetidir. İsveçli girişimciler Daniel Ek ve Martin Lorentzon tarafından 7 Ekim 2008'de, o zamanlar yalnızca Finlandiya, İsveç, Norveç, Birleşik Krallık, İspanya ve Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinde kullanılabilen, bilgisayarlar için bir müzik akışı yürütme uygulaması olarak kurulmuştur. 2009 yılında mobil uygulamasını geliştiren platform; plak şirketleriyle anlaşmalar yaparak, hizmetleri kapsamına dergilere ve diğer yayınlara erişimi de ekleyerek müzik dünyasında önemli bir yer edinmiştir (Dalgıç, 2017). 187 ülkede varlığını sürdüren Spotify; 2022'nin üçüncü çeyreği itibarıyla dünya genelinde 456 milyon aktif kullanıcıya sahiptir. Bunlardan 195 milyonu premium (aylık ücretli) abonedir (Shepherd, 2023). Türkiye'deki kullanıcı sayısı, 2023 yılı itibariyle, 85,816,199 olarak açıklanmıştır (https://worldpopulationreview.com).

Çalışmada öncelikle, Twitter,"Trending Topics" (TT) (bir konunun Twitter'da ne kadar popüler olduğu) verilerini arşivleyen araçlardan biri olan 'twitter-trending' üzerinde; Türkiye'de, 2023 yılı içinde "boykot" kelimesinin TT listesinde hangi günler yer aldığı aranmıştır. Görsel 1'de görülen tabloda kelimenin geçtiği etiketler (#hashtag) listelenmiştir. Araştırma konusu olan Starbucks, Netflix, Spotify etiketleri aranmıştır. Listenin 7. sırasında 9 Şubat 2023 tarihli #starbucksboykot etiketine ulaşılmıştır.

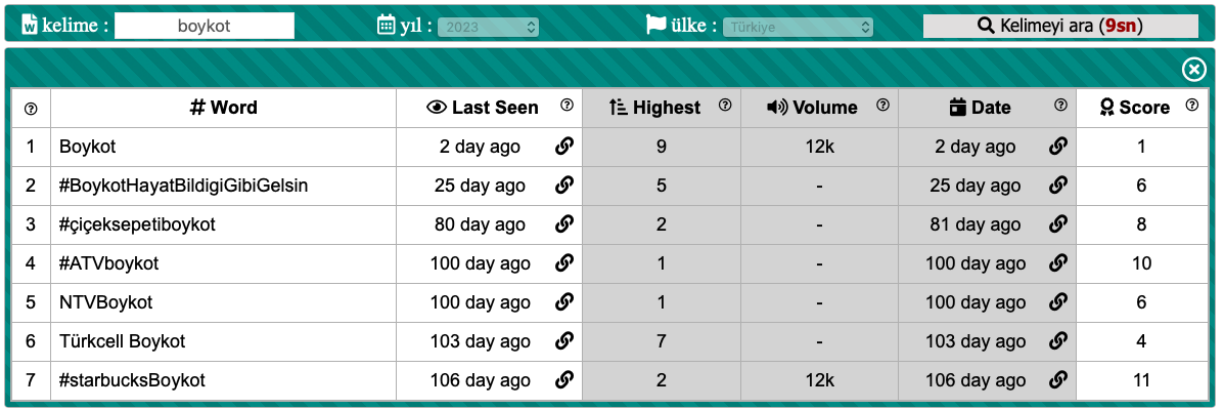

	# Word	Last Seen	Highest	Volume	Date	Score
1	Boykot	2 day ago	9	12k	2 day ago	1
2	#BoykotHayatBildigiGibiGelsin	25 day ago	5	-	25 day ago	6
3	#çiçeksepetiboykot	80 day ago	2	-	81 day ago	8
4	#ATVboykot	100 day ago	1	-	100 day ago	10
5	NTVBoykot	100 day ago	1	-	100 day ago	6
6	Türkcell Boykot	103 day ago	7	-	103 day ago	4
7	#starbucksBoykot	106 day ago	2	12k	106 day ago	11

Görsel 1: Twitter'da 2023 yılı "Boykot" kelimesi ile ilgili TT listesi

Kaynak: http://twitter-trending.com

9 Şubat günü #starbucksboykot etiketi yazılarak, 17.340 paylaşım yapıldığı ve kullanıcılar tarafından yoğun bir iptal kültürü eyleminde bulunulduğu görülmüştür. Görsel 2'de belirtildiği üzere, 4 saat Trending Topics (TT) olan #starbucksboykot; gün içinde en yüksek sıralamada 2., en düşük sıralamada 18. olarak listede yer almıştır.

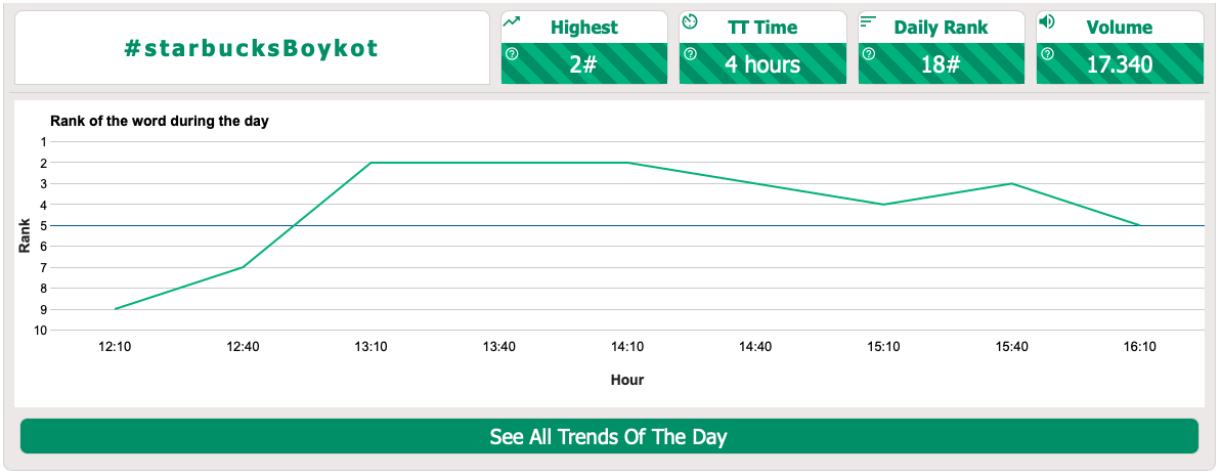

Görsel 2: Twitter'da #starbucksboykot etiketinin 9 Şubat 2023 tarihli grafiği

Kaynak: https://www.twitter-trending.com/turkey/tr

TT olan #starbucksboykot etiketinin listeye girdiği 12.10'dan, listede son olarak yer aldığı 16.10 saatleri arasındaki 30'ar dakikalık zaman dilimlerinde; trend konular içindeki sıralaması Görsel 3'te görülmektedir. Gündem nedeniyle diğer etiketlerinin hepsinin deprem ve sonrasında yaşanılanlar ile doğrudan ya da dolaylı ilgili oldukları anlaşılmaktadır.

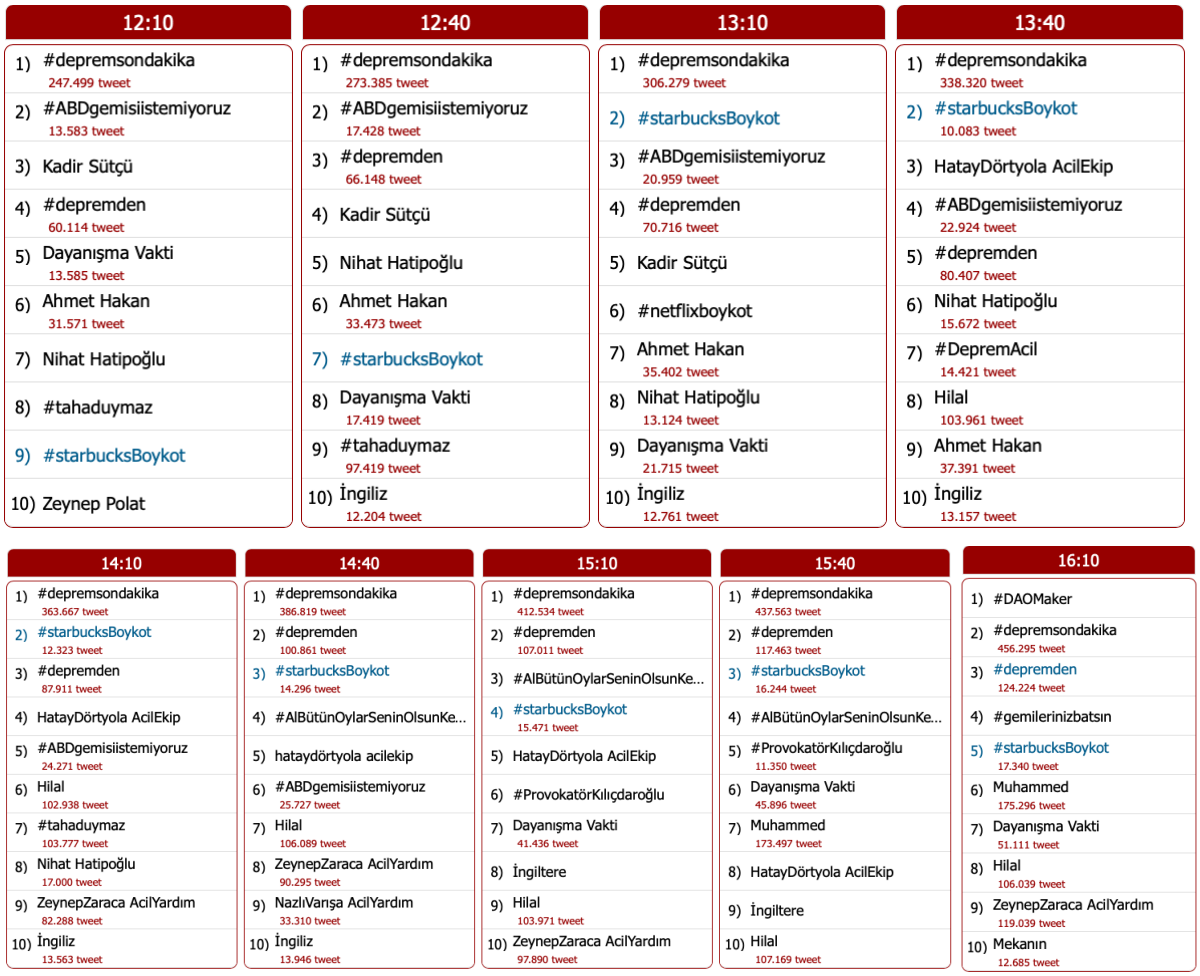

Görsel 3: Twitter'da 9 Şubat 2023 tarihli #starbucksboykot etiketinin TT listesindeki sıralaması

Kaynak: https://archive.twitter-trending.com/turkey/09-02-2023

Starbucks, Netflix ve Spotify'ın depremlerin meydana geldiği 6 Şubat 2023 tarihinden sonra herhangi bir açıklamada bulunmadığı Türkiye'deki kullanıcıları/müşterileri tarafından fark edilmiştir. Sosyal medya üzerinden 9 Şubat'ta iptal kültürü çerçevesinde eylemler başlamıştır. Bundan hareketle, Görsel 4'te görüldüğü gibi, "herkese açık" hesaplardan paylaşılmış ve aynı tweet içinde Starbucks, Netflix ve Spotify markalarıyla ilgili boykot etiketi kullanmış, üç ayrı kullanıcıya ait olduğu varsayılan tweetler amaca dönük olarak seçilip, incelenmiştir.

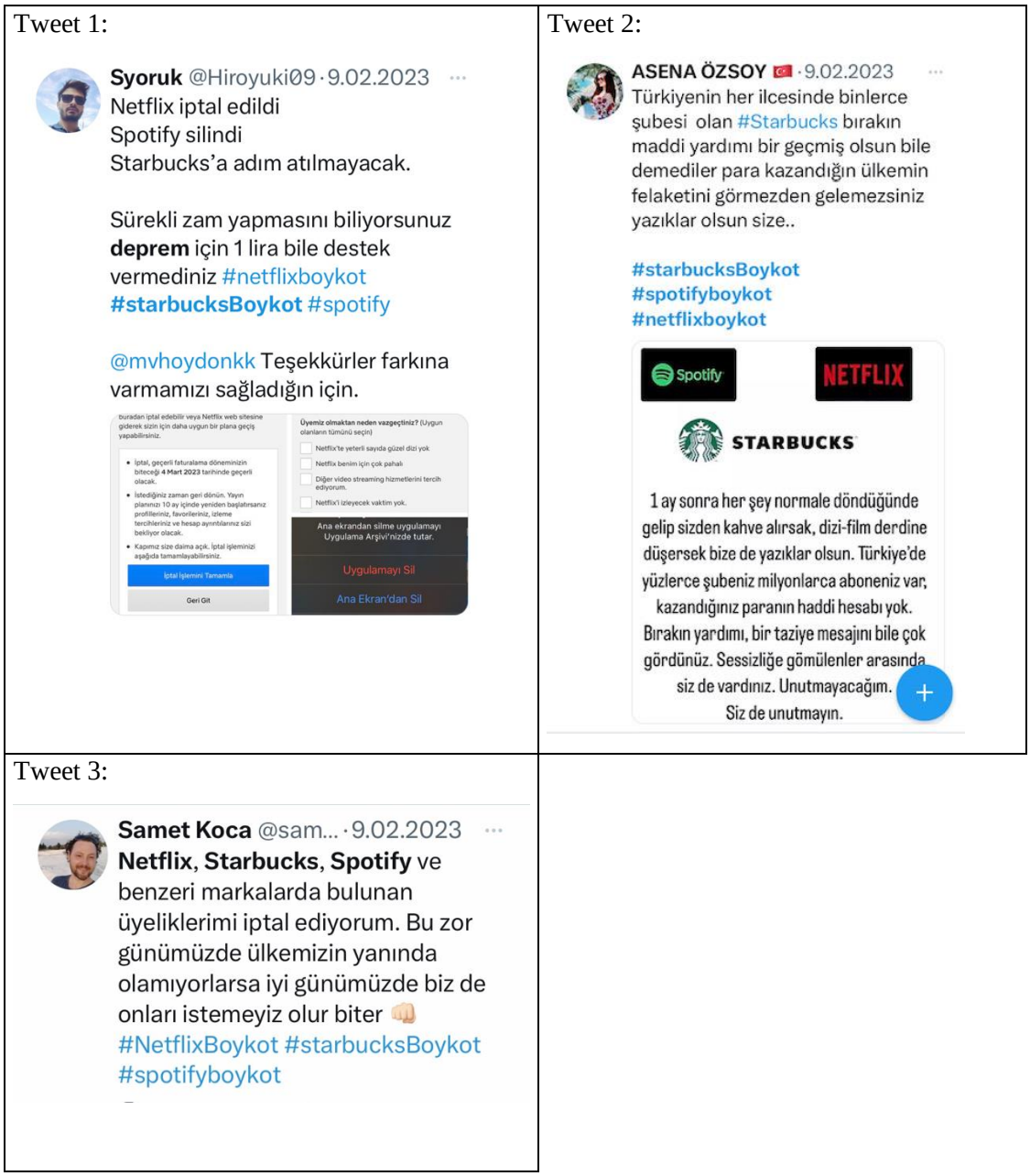

Görsel 4: Starbucks, Netflix ve Spotify ile igili 9 Şubat 2023 tarihli "iptal kültürü" örnekleri

Kaynak: http://www.twitter.com

Tweet 1'deki kullanıcı, markaların ürünlerine sürekli zam yapmalarına rağmen, deprem için maddi destek vermediklerini; Netflix ve Spotify aboneliklerini iptal ettiğini ve Starbucks'a bir daha müşterisi olarak adım atmayacağını ifade etmektedir. Kızgınlık ve hayal kırıklığı duygularıyla birlikte abonelik iptallerine dair görselleri paylaşarak duyurmaktadır.

Tweet 2'deki kullanıcının paylaştığı bu görsel çok fazla kişi tarafından paylaşılmıştır. Kaynağı bilinmemektedir. Yüzlerce şubesi olan Starbucks ve milyonlarca abonesi olan Netflix ve Spotify markalarının Türkiye'deki tüketicilerden kazandıklarının karşılığı olarak destek vermeleri gerektiği ifade edilmektedir. Aksine taziye mesajı bile yayınlanmaması ve sessiz kalınması sonrası; kızgınlık ve hayal kırıklığı hisleriyle, bu durumun unutulmayacağına dair bir intikam cümlesi de kullanılmaktadır.

Tweet 3'teki kullanıcı; Starbucks, Netflix, Spotify ve benzer global markalardan depremde destek mesajı vermeyenlerin aboneliklerini iptal edeceğini, boykot etiketiyle birlikte ifade etmektedir. Ayrıca kötü günde ülkemizin yanında olmayan markaların, iyi günde

istenmeyeceğini söylemektedir. Kızgınlık, hayal kırıklığı ve intikam hisleri bu paylaşımda da belirgindir.

9 Şubat 2023 tarihinde boykot çağrısında bulunulan markaların kurumsal hesapları üzerinden taziye ve destek mesajları yayınladığı görülmüştür. 17.03'de Spotify Türkiye, 17.24'te Starbucks Türkiye ve 16.38'de Netflix Türkiye tarafından Görsel 5'teki açıklamalar paylaşılmıştır.

10 Şubat ve sonrasında, Twitter'da "Trending Topics" (TT) listesinde, araştırılan markalara dair bir boykot çağrısı görülmemektedir. Deprem nedeniyle gündemin çok hızlı değişmesinin ve çok fazla konunun varlığının bu duruma neden olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, üç global markanın, Türkiye'deki kurumsal sosyal medya hesaplarından yayınladıkları açıklamaların toplumdaki tepkiyi yatıştırıcı etkide olduğu düşünülmektedir.

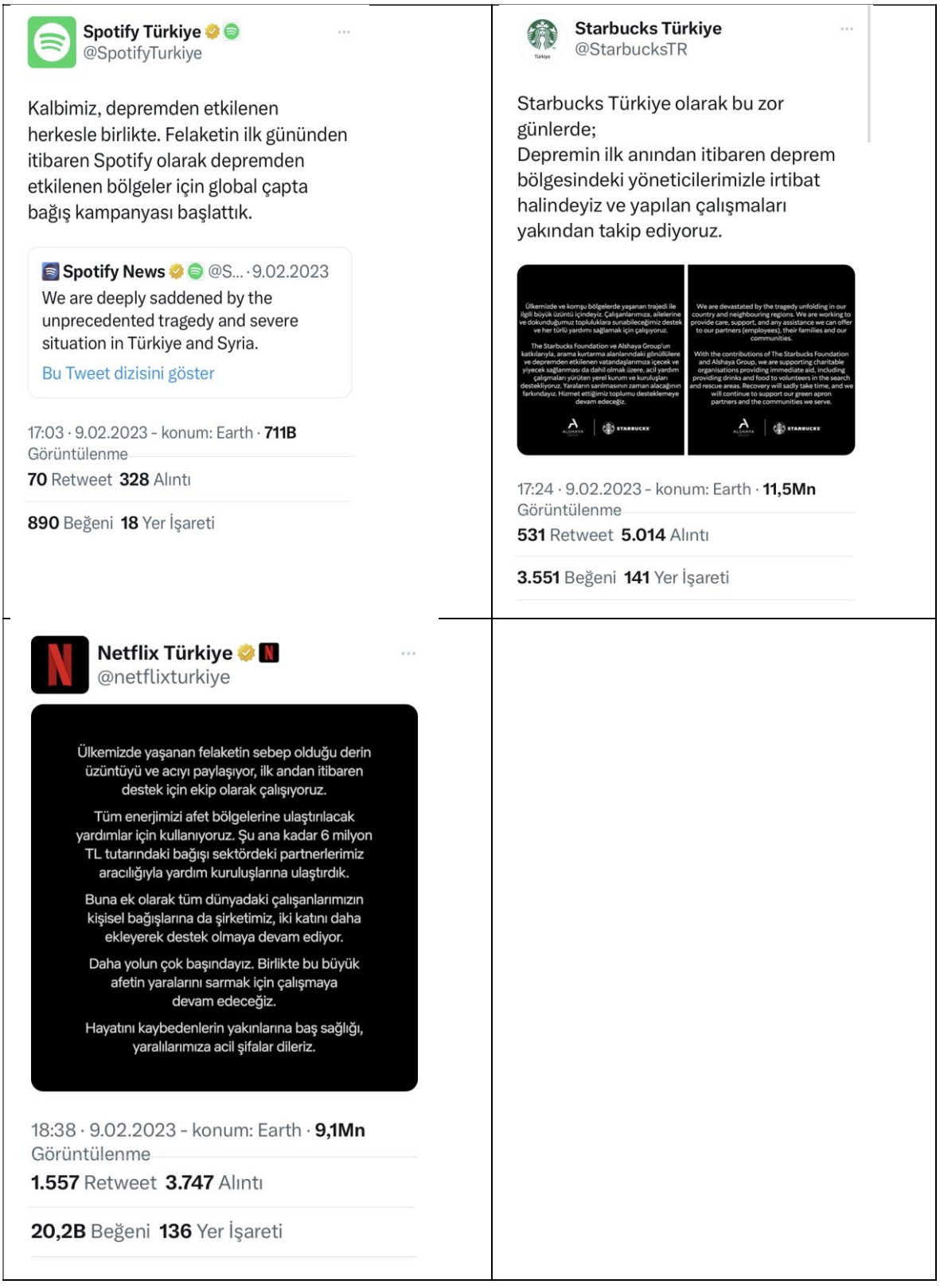

Görsel 5: Spotify, Starbucks ve Netflix Türkiye'nin kurumsal Twitter hesaplarından yaptıkları açıklama

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde iptal kültürü, markaların değerlerini, eylemlerini sosyal medya üzerinde sorgulayan, daha etkili ve bilinçli bir tüketici topluluğunu temsil etmektedir. Bu durumda,

markalar sosyal duyarlılık ve sorumluluk misyonlarını yerine getirmek için daha yoğun çaba harcamak zorundadır. Doğal afetler gibi zorlu kriz durumlarında; markaların tutumları ve kriz iletişim stratejileri büyük önem taşımaktadır. Markalar, toplumun güvenini kazanmak ve marka itibarını güçlendirmek için iptal kültürünü engelleyici stratejileri benimsemeli ve hızlı bir şekilde hareket etmelidir. Özellikle deprem gibi yıkıcı afetler, firmaların toplumla olan ilişkilerini ve itibarlarını etkileyen önemli unsurlardır. Bir kriz sonrasında markaların acil yardım çabaları ve toplumun iyileşme sürecine katkılarını zaman geçirmeden tüketicileriyle paylaşması gerekmektedir. Aksi durumda, Starbucks, Spotify ve Netflix örneklerinde olduğu gibi, tüketicilerin markalar ile ile ilgili olumsuz söylemlerde bulunmaları ve etkileşimde oldukları kullanıcıları boykota çağırmaları kaçınılmaz olacaktır. İptal kültürü bir linç kampanyasına dönüşmeden sosyal dinleme yoluyla hedef kitleyle sürekli ve karşılıklı iletişim kurulması önerilir. Bu bağlamda, doğal afetler gibi kriz durumlarında hızlı ve güvenilir bilgi akışı, toplumla empati kurulması ve ihtiyaçlara cevap verilmesi çok önemlidir.

Kaynakça

Adrian, X. (2022). *Cancel culture*. Retrieved May 14, 2023 from http://www.discover.hubpages.com/politics/Cancel-Cultureinmodernsociety.

Bakhtiari, K. (2020). Why brands need to pay attention to cancel culture. Forbes.

Carty, V. (2018). *Social movements and new technology*. Routledge. DOI:10.4324/9780429493119.

Cambridge University Press. (2023). Cancel culture. In Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cancel-culture

Coleman, S., & Ross, K. (2010). *The media and the public:" them" and" us" in media discourse* (Vol. 9). John Wiley & Sons.

Çavuş, G. (2018). *Türkiye'de ve Avrupa'da bulunan Starbucks şubelerinin sayıları hakkındaki iddialar.* Retrieved May 15, 2023 from https://teyit.org/analiz/turkiyede-ve-avrupada-bulunan-starbucks-subelerinin-sayilari-hakkindaki-iddialar

Dalgıç, E. (2017). *Spotify History*. Retrieved May 16, 2023 from https://history-biography.com/spotify/

Dershowitz, A. (2020).Cancel culture: The latest attack on free speech and due process. Simon and Schuster.

Dixon, s. (2022). *Number of Twitter users worldwide from 2019 to 2024.* Retrieved May 17, 2023 from https://www.statista.com/statistics/303681/twitter-users-worldwide/

Ekai, C. (2023) *What is a disaster?* Retrieved May 17, 2023 from https://riskpublishing.com/what-is-a-disaster/#:~:text=A%20disaster%20is%20an%20event,and%20damage%20to%20physical%20structures.

Fan, J. S. (2019). Woke capital: The role of corporations in social movements. *Harv. Bus. L. Rev.*, *9*, 441.

Hegner, S. M., Fetscherin, M., & Van Delzen, M. (2017). Determinants and outcomes of brand hate. *Journal of Product & Brand Management*.

Houston, J. B., Hawthorne, J., Perreault, M. F., Park, E. H., Goldstein Hode, M., Halliwell, M. R., & Griffith, S. A. (2015). Social media and disasters: a functional framework for social media use in disaster planning, response, and research. *Disasters*, *39*(1), 1-22.

Kemp, S. (2023). *Digital 2023: Turkey*. Retrieved May 15, 2023 from https://datareportal.com/reports/digital-2023-turkey

Khail, M. F. (2022). *Cancel culture: an introduction*. Retrieved May 16, 2023 from https://europeanacademyofreligionandsociety.com/report/cancel-culture/

Macquarie University Press. (2019). Cancel culture. https://www.macquariedictionary.com.au/resources/view/word/of/the/year/2019)

Meriam, S. B. (2013). Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber.(çev. ed. S. Turan). *Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.(Orijinal çalışmanın basım tarihi 2015)*.

McLahlan, S., & Dawley, S. (2022) *How to manage a social media crisis and save your job:9 tips.* Retrieved May 17, 2023 from https://blog.hootsuite.com/social-media-crisis-management/

Minocher, X. (2019). Online consumer activism: Challenging companies with Change. org. *New Media & Society*, *21*(3), 620-638.

Nguyen, B. (2020). Cancel culture on Twitter: The effects of information source and messaging on post shareability and perceptions of corporate greenwashing.

Novelli, P. (2021). *Business of cancel culture study report.* Retrieved May 16, 2023 from https://www.porternovelli.com/findings/the-2021-porter-novelli-the-business-of-cancel culture-study/

Oxford University Press. (2023). Cancel culture. In Oxford Advanced Learner's Dictionary. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/cancel-culture

Ruby, K. (2020). *Cancel culture-brand management.* Retrieved May 17, 2023 from https://rubymediagroup.com/cancel-culture-brand-management/

Sen, S., & Bhattacharya, C. B. (2001). Does doing good always lead to doing better? Consumer reactions to corporate social responsibility. *Journal of marketing Research*, *38*(2), 225-243.

Shepherd, J. (2023). *Spotify statistics*. Retrieved May 17, 2023 from https://thesocialshepherd.com/blog/spotify-statistics

Şahin, B. (2023). *Verilerle 6 Şubat depremi.* Retrieved May 18, 2023 from https://www.verikaynagi.com/genel/6-subat-kahramanmaras-depreminin-ardindan/)

Thompson, C. J., Rindfleisch, A., & Arsel, Z. (2006). Emotional branding and the strategic value of the doppelgänger brand image. *Journal of marketing*, *70*(1), 50-64.

Thomas, Z. (2020) *What is the cost of 'cancel culture'?* Retrieved May 17, 2023 from https://www.bbc.com/news/business-54384824

Vivarelli, N. (2022) *Netflix, HBO Max, Amazon Prime Up the Ante in Turkish TV production and storytelling.* Retrieved May 18, 2023 from https://variety.com/2022/tv/spotlight/turkish-tv-netflix-amazon-hbo-max-1235220335/

Wilkinson, M. (2021). *Should brands be afraid of cancel culture?* Retrieved May 18, 2023 from https://latana.com/post/brands-cancel-culture/

World Population Review. (2023). Spotify Users by Country. https://worldpopulationreview.com/country-rankings/spotify-users-by-country

https://archive.twitter-trending.com/turkey/09-02-2023?w=%23starbucksBoykot

https://www.shaya.com.tr/web/11-40-1-1/tr/sektorler/gida/starbucks_

https://help.netflix.com/tr/node/412)

https://stories.starbucks.com/uploads/2023/02/AboutUs-Company-Profile-2.6.23.pdf

https://tr.wikipedia.org/wiki/Netflix

Mesîhî'nin Gazellerinde Telmih Sanatının Kullanımı

Hasan Cihad KARANALBANT [1]

Giriş

Klasik Türk edebiyatı, 13-19. yüzyıllar arası edebî dönem için kullanılan isimlendirmelerden biridir. Kendi muayyen kuralları ve anlayışları çerçevesinde, zengin ve yetkin edebî ürünlerin bulunduğu bu dönemde ortaya çıkan eserler, günümüz insanı açısından anlaşılması güç ve izahı gerekli ürünler olarak görülmektedir. 14. yüzyıl itibariyle din dışı konuların da ele alınmaya başlandığı bu dönemin kendi içerisinde zirve döneminin başlangıcı olarak 15. yüzyıl kabul edilebilir (Taşkesenlioğlu, 2020: 4).

Klasik Türk edebiyatı sanatlı ve kurallı söyleyişe çok fazla önem veren bir anlayıştır ve bu amaca ulaşmak maksadıyla edebî sanatları sıklıkla kullanır. Açıkçası edebî sanatların bulunmadığı bir eser meydana getirebilmek imkânsıza yakındır (Kocakaplan, 1992: 5). Özellikle manzum metinlerde şair, ifade gücünü ortaya koyabilmek adına edebî sanatlardan faydalanır. Bu yolla bir üslup, anlam derinliği ve söyleyiş güzelliği elde eder. Okuyucuda uyandıracağı estetik zevkle beraber eserler, bu söyleyiş güzellikleriyle kalıcı hâle gelir. Edebî sanatın kurgusundaki başarı aynı zamanda şairin söz söyleme gücünün de göstergesidir. Edebî sanatlardan faydalanarak sözün etki gücünü arttırma ihtiyacı klasik edebiyatın din temelli oluşuyla da alakalıdır. *Kur'an-ı Kerim'*in mucizevî söyleyişi insanlar üzerinde dehşet ve hayret duyguları ortaya çıkarmaktadır. Şairler de bu özelliği taklit ederek muhatapları üzerinde ilk anda anlamaktan aciz bırakacak bir söyleyiş gücüne ulaşmak emelindedirler (Açıl, 2018). *Kur'an-ı Kerim'*in üslubunda olan edebî sanatların varlığı klasik edebiyatın mensuplarını edebî sanat kullanma yönünde teşvik etmiştir.

Bu bildiride edebî sanatların klasik Türk edebiyatında en çok kullanılanlarından olan telmih sanatının 15. yüzyıl şairi Mesîhî'nin gazellerinde nasıl kurgulandığı ve kullanıldığı üzerinde durulacaktır. Öncelikle telmih sanatının kısaca tanıtımı yapılacak, Mesîhî'nin edebî kişiliği ve şiir tarihi açısından öneminden bahsedilecek ve *Mesîhî Dîvânı*'nda bulunan gazellerde telmih kullanımları incelenecektir. Yaygın bir kullanıma sahip bu edebî sanatın erken dönem klasik Türk edebiyatında nasıl uygulandığı ortaya konmaya çalışılarak tarihî ve kültürel kaynaklarımızın edebî metinler özelinde ihtiva ettiği geniş kültürel varlığın daha iyi anlaşılmasına hizmet etme amacı güdülmektedir.

Yöntem

Mesîhî'nin incelemeye konu olan gazelleri Mine Mengi tarafından hazırlanmış *Mesîhî Dîvânı'*ndan alınmıştır (Mengi, 2020). Bu dîvânda yer alan gazeller telmih sanatı içermesi bakımından taranarak telmih bulunan beyitler tablolara işlenmiş bu tablolar yardımıyla telmih konuları genel ve özel olarak sınıflandırılmıştır. Genel sınıflandırmada telmih; ayet ve hadisler, dinî inanışlar, gelenekler ve sosyal hayat, peygamberler, halk hikâyeleri, tarihî şahsiyetler olmak üzere altı kategoride sınıflandırılmıştır. Bu genel sınıflandırma ile beraber telmihin

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Orcid: 0000-0002-2109-4347

içerdiği özel anlamlar da sanat değeri bakımından öne çıkan beyitlerde ayrıca izah edilmeye çalışılmıştır.

Telmih kullanımının klasik Türk edebiyatının erken zirve dönemi şairi Mesîhî'nin gazellerinde izah edilmesiyle bu edebî sanatın içerdiği geniş kültür dünyasının anlaşılmasına az da olsa katkı sağlaması beklenmektedir. Günümüzde anlaşılması güç ve kapalı metinler olarak değerlendirilen klasik Türk edebiyatı ürünlerini anlamanın yolu kendi kavramları ve değer sistemlerini kabul etmekten geçmektedir (Havlioğlu, 2015). Bu bildiri bu kavram ve değer sisteminin anlaşılmasına küçük bir katkı sağlama amacındadır.

Bir Edebî Sanat Olarak Telmih

Arapça "lemh" fiili "göz ucuyla bakmak; ışık ortaya çıkmak, parıldayıp görünmek" anlamına gelmektedir. Telmih kelimesi bu kelimeden türemiş olup "bir şeye işaret etmek, üstü kapalı söylemek, sezdirmek" gibi anlamlar ifade eder (Durmuş, 2011). Bu sanat, kültürümüzü derinden etkileyen Arap ve Fars edebiyatlarından intikal etmiş olup kimi zaman ayet ve hadislere, kimi zaman bir vecizeye, bazen de halk arasında yaygın bir etkiye sahip hikâyelere gönderme yapmak demektir (Uzun, 2011). Bu intikalle İslam kültür ve medeniyetine ait birçok husus klasik Türk edebiyatının şekillenmesini sağlamıştır. Recaizade Mahmud Ekrem telmihi tevriye ile aynı kategoride değerlendirmiştir. Tevriye ile ilgili kısa bir açıklama yaptıktan sonra tanımı, "Tarihe, esâtire, ahlâka, âdâta, efsaneye, durub ve emsâle, vukuat ve havâtır-ı âdiyeye, velhasıl söylenen şeyle meyanlarında dakîk ve müessir münasebet bulunabilecek olan her hâle tevriye ve telmih olunabilir." şeklinde genişletmiştir (Uzun, 2011).

Telmih ile sözü uzatmadan, "Arif olana sadece işaret yeter." (el-arifü yekfihü'l-işare) sözünde belirtildiği gibi evvelinden öğrenilmiş olan kıymet verilebilecek bir bilgiye işaret edilerek anlam kuvvetlendirilir. Ancak farklı bir anlam katmanına telmih yapıldığı anlaşılabilmelidir. Aksi takdirde ifadenin kusurlu olmasına sebep olacak bir kapalılık oluşur ki bu onaylanan bir durum değildir. (Durmuş, 2011). Bir başka deyişle telmihin ele alınmasında kapalılık ön plana çıkmaktadır. Telmih, atıfta bulunduğu ikincil olay çok açıksa "edebî sanat olmama" ile anlaşılması çok zor kapalı bir atıfla yapılmışsa "muammaya dönüşme" arasında gidip gelmektedir. Burada okurun bilgi birikimi önem kazanmakta olup telmihi gerçek bir sanat haline getiren bu bilgi birikimine olan güvendir (Açıl, 2014: 9). Okurun kendi bilgi dünyası kadar sanat eserinin işaret ettiği estetik yönü anlayabilmesi telmihe estetikten farklı olarak bir bulmaca/şifre niteliği de kazandırmaktadır (Öksüz, 2015).

Açıl, telmihin klasik Türk şiirinde bir edebî sanat olarak estetik bir görev almanın yanında, en az onun kadar önemli başka bir görevi daha üstlenmekte olduğunu söylemektedir. Bu görevi "üç boyutlu hafıza oluşturma" olarak tanımlamıştır. Bu üç boyut, klasik Türk edebiyatının beslendiği hafızayı hatırlatmak, onu sıkça kullanarak yok olmasını önlemek ve söz konusu hafızayı yeni eklemeler yaparak bir sonraki nesle aktarmaktır (Açıl, 2014). Bu kültürel hafızanın oluşumunda hiç şüphesiz İslam dini önemli bir yere sahip olmuştur.

İslam kültür ve medeniyetini oluşturan temel unsurlar, telmihin atıfta bulunduğu olay ve olgular açısından ciddi bir yekûn teşkil etmektedir. Başta Kur'an-*ı Kerim* olmak üzere kutsal kitabın anlaşılması için yazılan tefsirler ve peygamberimizin uygulama ve sözlerinden oluşan hadisler, *Kur'an-ı Kerim*'de geçen peygamber kıssaları ve bazen bunların israiliyat olarak sınıflandırılan batıl yorumları sıralanabilir. Özellikle ilk peygamber, yaratılan ilk insan Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva'ya İblis'in secde etmemesi ve sonrasında cennetten çıkarılmalarına sebep olacak olaylar zinciri konu edinilir. Tufan olayı ve gemi yapımı ile hatırlanan Hz. Nuh; putları kıran Hz. İbrahim ve sonrasında kavmi tarafından cezalandırılmak için ateşe atılması, bu ateşe su taşıyan karıncanın hikâyesi de telmih yapan şairlerin sıklıkla başvurduğu peygamber kıssalarındandır. Peygamberler arasında Hz. Yusuf ve babası Hz. Yakup'un hikâyesine diğerlerinden daha fazla değinilmiştir. Hz. Yusuf'un kardeşleri ve Züleyha ile olan aşkı, duygusal içeriği bakımından çok daha fazla telmihe konu olmuştur. Diğer peygamberlerden

Hz. Musa, dünyaya gelişindeki farklı hadiseler, annesi tarafından korunmak amacıyla Nil'e bırakılması, peygamberliği, Tur dağında gördüğü mucizeler, Hızır ile çıktığı yolculuk, Firavun ve Karun'a karşı ortaya koyduğu mücadele ile anılmıştır. Sebe melikesi Belkıs ile olan ilişkisi, cinlere ve hayvanlara hükmetmesi açısından Hz. Süleyman, hüdhüd kuşu ve orduların ayakları altında ezilmekten korkan karınca hikâyeleri ile hatırlanmaktadır. Hz. Meryem'in mucize olarak babasız dünyaya getirdiği Hz. İsa'nın, henüz bir bebekken konuşmuş olması şairlerin kendi ifade yeteneklerine telmih oluşturmuştur. Ayrıca Hz. İsa'nın nefesinin ve dokunuşunun ölüleri canlandırması; onun getirdiği din ile hükmedilen zamanlarda uyanan ve 309 yıl uyuduklarına inanılan Ashab-ı Kehf'in yaşadıkları diğer telmih konularındandır (Uzun, 2011).

Telmih, tanımında sıralanan tüm unsurlarla tarihî bir hafıza işlevini gerçekleştirmektedir. Bununla beraber şairler telmih sanatını icra ederken bahsedilen unsurların yok olmamalarını sağlayarak var olan kültür hafızasını gelecek kuşaklara aktarma anlamında önemli bir görev icra etmektedir. Şairler eski olaylara telmihte bulunabildikleri gibi kendi toplumlarında yeni olmuş olaylara, adet ve geleneklere de telmihte bulunabilirler (Açıl, 2014)**.**

Mesîhî'nin Hayatı Ve Edebî Kişiliği

Mengi, Mesîhî'nin günümüzde Kosova'da bulunan Priştine şehrinde doğduğunu aktarmaktadır. Asıl adının bir tezkirede Mesîh, diğerlerinde ise İsâ olarak bildirildiğini söyler. Mesîhî ömrünün bir bölümünde İstanbul'da bulunmuş olup bu yılların II. Bayezit dönemine (1481-1512) denk geldiği bilinmektedir. Mesîhî, bahariye kasidesi, terkib-i bent tarzında yazdığı mersiyesi ve murabba şeklindeki diğer bahariyesi ile ünlenmiştir. Şiirlerinde kullandığı kelimeler oldukça sadedir ve dikkat çekici bir şekilde günlük konuşma dilinde gazeller yazmaktadır. Yaşadığı dönem dil anlamında Arapça ve Farsçanın etkisinin çok fazla belirginleşmediği bir dönemdir. Mesîhî, 15. yüzyılın önde gelen şairlerinden sayılmaz ancak Necâtî Bey ve Bâkî arasındaki dîvân şiiri döneminin gözde şairleri arasında yer alır. Kaynaklar, Mesîhî hakkında klasik biçim kazanma yolunda olan eski Türk edebiyatının bu yolculuğunda önemli katkıları olan bir şair olduğunu hakkında birleşirler (Mengi, 2004).

Mesîhî'nin şiir tarzı, tasavvufi olmaktan çok rindâne ve âşıkça bir söyleyişe yakındır. Döneminde ilgi gören duygusal, âşıkane şiir söyleme modası ve kendi kişilik özellikleri bu tarzın ortaya çıkmasında etkilidir. Mesîhî'nin dağınık bir hayat sürdüğü, içki meclislerinde ve eğlence mekânlarında sıklıkla görüldüğü, ömrü boyunca da bu huyundan vaz geçmediği söylenmektedir (Mengi, 2020: 7). Mesîhî'nin klasik Türk şiirindeki şairlik yeteneği ve ehemmiyeti konusunda genellikle eski kaynakların övgü dolu sözler söylediği belirtilmektedir. Örneğin Âşık Çelebi, yazmış olduğu tezkirede Mesîhî'den bahsederken; "Dîvân şiirinin temelini atan Ahmet Paşa'dır. İlk temel taşı Necâtî; ikincisiyse Mesîhî'dir." demiştir. Onun klasik Türk şiirinin kuruluş dönemindeki ve gelişimindeki yeri, göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Eski kaynaklar, onun kendine özgü bir şiir tarzının olduğundan da söz ederler (Mengi, 2020: 8). Mengi, Mesîhî hakkında dîvân şiirinin klasik bir biçim kazandığı dönemin şairi olduğunu ve eski şiirimizin gelişimine katkısının tartışılmaz olduğunu söyledikten sonra onun Ahmet Paşa ve Necâtî'den sonra ve daha çok 15. yüzyılın, ikinci sırada bulunan şairleri arasında yer alabileceği görüşünde olduğunu belirtir (Mengi, 2020: 10).

Mesîhî'nin Gazellerinde Telmih Kullanımı

Mesîhî Dîvânı'nda bulunan ikisi Farsça olarak yazılmış olandan başka 287 adet gazel telmih sanatı açısından çok zengin bir içeriğe sahiptir. Telmih tanımlamalarında bulunan ve sanatın işaret ettiği tüm alanlara neredeyse değinilmiştir. En başta söylemek gerekirse Mesîhî'nin mahlası başlı başına bir telmih kaynağıdır. Hz. İsa'nın yaşamında geçen tüm olaylarla ilişki kurulabilecek bu mahlas ile Mesîhî birçok beyitte telmih yapmıştır. Aşağıdaki beyitte bedeninin toprağa girmesinden sonra sözlerinin göğe çekilen Hz. İsa gibi unutulmayan

sözler arasına gireceğinden bahsetmekte, Hz.İsa'nın hayat veren nefesine telmihte bulunmaktadır:

ᶜÂlem içinde suḫan ḳaldı Mesîḥîden eser

Ten yire girdi göge çıḳdı Mesîḥâ-yı nefes (G. 103/7)

Bir başka beyitte de göğe yükselmiş Hz. İsa ile bir an olsa dahi buluşmuş olsalar Hz. İsa'nın Mesîhî'ye gıpta ile bakacağını söyleyerek kendini methederken Hz. İsa'nın bulunduğu yüce makama telmih yapmıştır:

Bir laḥẓa işigüñde eger olsa mücâvir

Eflâkde reşk ide Mesîḥîye Mesîḥâ (G. 2/8)

Mesîhî, Hz. İsa ile beraber diğer peygamberlerin hayat hikâyelerinde bulunan durumlara da sıklıkla telmihte bulunmuştur. Hz. Süleyman'ın mührü (G. 6/3), Hz. Muhammed (s.a.v.) ve arkadaşlarının zorluklarla mücadelesi (G. 6/4), Hz. İbrahim'in Kabe'yi imarı (G. 9/2), Müslümanların Hz. Muhammed'e (s.a.v.) olan sevgisi (G. 9/6), Hızır ile Hz. İlyas'ın âb-ı hayata ulaşma hikâyesi (G. 12/7), Hz. İsa'nın can veren dokunuşu (G. 21/1), Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yaratılmış insanlar arasındaki değeri bakımından biricikliği (G. 23/7), Hz. Eyyüp peygamberin çile ve eziyetler ile olan sınanması ve Hz. Nuh'un uzun ömürlü oluşu (G. 27/4), Hz. Yusuf ve Züleyha kıssası (G. 39/3), Hz. Yusuf'un köle pazarında satılması hadisesi (G. 48/2) ve onun eşsiz güzelliği (G. 50/5), Hz. Musa ile Firavun arasında geçen hikâyeler (G. 58/3), Hz. İsa'nın eşeği ve Ashab-ı Kehf'in köpeği (G. 86/5), Hz. Yakub'un oğlu Yusuf için döktüğü göz yaşları (G. 114/1), Hz. Yusuf'un kanlı gömleği (G. 119/1), Hz. Musa'nın Tur dağındaki umutsuzluk ve yalnızlığı (G. 165/4), Hz. İbrahim'in babası Azer ve Müslümanların kutsal mekanı Ka'be (G. 233/1), Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i Allah rızası için kurban etmek istemesi (G. 236/2) peygamberler ile ilgili yapılan telmih örneklerindendir.

Aşağıdaki örnekte Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Hz. Ebu Bekir'in müşriklere yakalanmamak için hicret esnasında sığındıkları ve düşmanların kötü niyetlerinden saklandıkları sırada gerçekleşen olaylara telmih yapılmıştır. Aynı konu diğer beyitte de işlenerek gam ve keder iki mağara arkadaşı gibi düşünülmüş bu konudaki *Kur'an-ı Kerim* ayetlerine de telmihte bulunulmuştur:

Bu müşebbek sîne ṣaḳlar naḳşuñı aġyârdan

Kim Ebû Cehli örümcek aġı ṣaḳlar ġârdan (G. 185/1)

Gam u gussa gönülde şöyle kim var

Olupdur iz hüma isneyni fi'l-gar (G. 86/1)

Bu örneklerden yola çıkarak büyük bir "anlatı ekonomisi" sağlandığı gözlenmektedir (Açıl, 2014). Her bir beyitte bir iki kelime ile İslam kültür ve medeniyetinin peygamberler tarihi özelinde kapsamlı bir literatüre atıfla şiire büyük bir anlam zenginliği kazandırılmaktadır. Peygamber kıssalarından özellikle bir aşk hikâyesine konu olan ve baba-oğul sevgisini de anlatan Hz. Yusuf'un kıssasına daha çok telmihte bulunulduğu söylenebilir. Gazel nazım biçiminin daha çok sevgi, aşk, eğlence, şarap ve dünya zevklerinden bahseden şiir şekli olmasının bu tercihte etkili olduğu düşünülebilir. Mesela aşağıdaki beyitte Mısır azizinin de adı kullanılarak Hz. Yusuf'un güzelliğine ve bu güzelliğin paha biçilemez bir kıymette oluşuna telmih yapılmaktadır:

Yûsuf-ı Mıṣr-ı cemâle müşterilenme ᶜAzîz

Kim ḳumâşı işbu dükkânuñ ḳamu bâzârıdur (G. 50/5)

Aynı şekilde bir diğer örnekte Hz. Yusuf ve babası Hz. Yakup'un ayrılık acısını Züleyha'nın aşk acısıyla birleştirerek bazı gökyüzü cisimlerine teşbih bağı kurarak telmih konusu yapılmaktadır.

Yûsuf-ı ḫûrşîdden ayrılmaġın Yaᶜḳûb-ı çarḫ

Her gice çeşm-i Züleyḫâ gibi olur jâle-bâr (G. 73/7)

Mesîhî peygamberlerin hayat hikâyeleri yanında *Kuran-ı Kerim* ayetlerine ve bunların arka planındaki olaylara da gazellerinde sıklıkla telmihlerde bulunmuştur. Aşağıdaki örnekte rakip, sevgilinin kapısında bulunan şeytan vasıflı bir kapıcıya benzetilmiş ve şeytanların gökyüzünden kulak hırsızlığı yaparak bazı haberleri öğrenmeye çalıştıkları ancak Allah'ın buna izin vermediği durumu anlatan Saffat suresinin ve Hicr suresinin ilgili ayetlerine telmih yoluyla atıfta bulunulmuştur. Bu atıfla, beyte bir anlam derinliği kazandırılmış, şeytana benzeyen rakibi taşlayıp sevgilinin kapısından kovmak gerektiği hissettirilmiştir:

Bâb-ı dilber kim raḳîb olmış durur derbân aña

Âsumândur ṣanki çıḳar gâh geh şeyṭân aña (G. 4/1)

Bununla beraber tespit ettiğimiz kadarıyla Mesîhî'nin gazellerinde; Araf suresindeki 96. ayete (G. 21/5), Mülk suresi 5. ayete (G. 45/6), Tevbe süresi 40. ayete (G. 86/1), İnfitar süresi 2. ayete (G. 39/3), adaletle hükmetme emrinin ikaz edildiği diğer *Kur'an-ı Kerim* ayetlerine (G. 206/3) dolaylı ya da doğrudan telmihte bulunmuştur. Ayrıca aşağıdaki beyitte olduğu gibi "Fitne uykudadır. Onu uyandırana Allah lanet etsin." hadis-i şerifi gibi bazı hadislere de telmihte bulunulmuştur. Mesîhî kendi kendine nasihat edip ağlayıp inlemesi ile ahu gibi güzel sevgiliyi uyandırmamasını, fitne çıkaran güzel gözlerin uyumasının daha hayırlı olduğunu söylemektedir. Bu söyleyişle yukarıdaki fitneyi uyandırmama öğüdüne telmih yapılmaktadır:

Ey Mesîḥî zâr ile uyarma ol âhû-veşi

Yeg durur bîdârlıḳdan çeşm-i fettân uyḫusı (G. 265/6)

Ayrıca aşağıdaki beyitte de dünya malının geçiciliği ahiret inancının sonsuzluğu ile ilgili ayetlere telmihte bulunulmuştur. Mesîhî sevgilinin derdi ile ölürse mezar taşına "O hayattadır." anlamına gelen ve ahirette insanların yaşamaya devam edeceğini, sonsuz hayatın varlığını anlatan *hüve'l-hay* ifadesinin yazılmasını istemektedir:

Mesîḥî derd-i cânândan ölürse

Yaza seng-i mezârında hüve'l-ḥay (G. 266/7)

Ayet ve hadislerle beraber dinî inanışların da birçok beyitte telmih sanatı yoluyla hatırlatıldığı ve bu sayede uzunca metinler boyunca izah edilebilecek geniş bir anlatının konsantre bir şekilde muhataba iletildiği görülmüştür. Bu dinî inanışların en öne çıkanlarından biri elest bezmi denilen ve tüm ruhların dünyaya gönderilmeden önce toplandığı bir meydanda Allah'ın yaratılacak tüm insanlara "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" sorusunu yönelttiği ve tüm insanların "Evet Rabbimiz sensiz." anlamına gelen "belâ" cevabını verdikleri ezelden verilmiş bir sözle insanların Allah'ın varlığını ve birliğini tanıdığı inancına aşağıdaki beyitte telmih yapılmıştır. "Belâ" ve "unutma" kelimeleri buradaki telmihin şifreleri konumundadır. İnsan verdiği sözü unutarak rabbine isyankarlık etmişse de âşık sevgiliden verdiği sözleri unutmaması için hatırlatmada bulunmaktadır:

Bezm-i belâda nûşumı nîş eyledi ġamuñ

Añ ḳarşu cayş ü nûşumı ey cân unutma hâ (G. 10/4)

Bir diğer dikkat çekici örnekte rakip Hz. Muhammed'in (s.a.v.) en azılı düşmanlarından olan Ebu Leheb'e benzetilmiştir:

Niçün çekinür zülfüñe her dem rakîb-i Bû Leheb

Yetmeye mi ol bogazı iplüye bir habl-i mesed (G. 34/4)

Bu benzetme ile Ebu Leheb'in karısının gerdanlığını satıp parasını Müslümanlara düşmanlık için kullanmış olması hâdisesi akla gelir. Bu onu, Tebbet suresinde anlatıldığı hal ile cehenneme odun taşıyan ve boynunda hurma lifinden yapılmış ateşten bir ip bağlı olarak eziyet çeken cehennem ehli olarak düşünmemize sebep olur. Ebu Leheb ve karısı yaşadıkları zamanda lânetlenmiş iki kişidir. Bu lanetli halleri ve feci sonları ile rakip ile bir tutulmuştur (Madan, 2019: 108).

Bunlarla beraber diğer bazı beyitlerde; kıyamet günü yıldızların yere dökületeceğini ifade eden ayetlere ve "yıldızı düşük olma" inanışına (G. 19/2), kıyamet günü yaşanacak hadiselere (G. 45/4), "Sûr" teriminin kullanılmasıyla yine kıyamet gününe (G. 46/2), Allah'ın üzerine yemin ettiği bir mekânın adı olarak geçen Beytu'l-ma'mur inancına (G. 47/7), Firdevs cennetinin özelliklerine (G. 52/6), Ashab-ı Kehf'in köpeğinin sahiplerine sadakati yönüyle dillendirilmesine ve bu köpeğin cennete giden hayvanlar arasında olduğu inancına (G. 60/5), Cennet ve cehennem ehlinin tasvirlerine (G. 78/2), *İncil*'in batıl olup tahrif edildiği inanıcına (G. 81/1), ecelin geldiğinde yapılacak bir şeyin kalmadığı, ölülere kefen giydirilmesindeki inanışlara ve ölen kişinin kabre kadar omuzlarda götürülmesi olayına (G. 147/1, 3, 6), Adn cenneti ve Kevser suyunun özelliklerine (G. 169/2), Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili inanışlara (G. 229/2), Azrail'in can alma özelliğine (G. 230/1), Hac ibadeti sırasında hacıların şeytan taşlama olayına (G. 233/4), kıyamet alametleri ve bu alametlerden biri olan güneşin dünyaya yaklaşmasına (G. 242/1), öldükten sonra göğe yükselme, cennete gitme hadisesine (G. 246/4) dinî inanışlar bağlamında telmih yapıldığı görülmüştür.

Bu tespitlerde dinî inanışların telmih konuları açısından ciddi bir yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. Sadece dinî inanışlar değil gelenekler ve sosyal hayat içerisinde yaşanılan hadiselerin de telmihe konu olduğu belirlenmiştir. Aşağıdaki örnek beyitte Mesîhî, günümüzde doğru bulunmayan ama hâlâ kimi yerlerde insan onuruna yakışmasa da uygulanan, akıl sağlığı yerinde olmayan bireylerin iple bağlanarak kontrol altında tutulmaya çalışılması geleneğine telmihte bulunmuştur:

Ṣaldı zülfüñ dil ü cân boynına ey dost kemend

Geçdi işbu iki dîvâneye bir ḳıl ile bend (G. 33/1)

Başka bir beyitte hırsızlık olayları gibi bir takım olumsuzlukları engellemek için geceleri sokağa çıkma yasağı uygulanan eski devirlerde bu yasağın istisnası konumundaki ramazan ayına yönelik iznin telmih konusu olduğunu görmekteyiz. Benzer şekilde ikinci örnekte de fenersiz sokağa çıkma yasağına atıfta bulunan şair; hırsız, çarşı, mum kelimelerini hatırlatıcı bir kod olarak kullanmış ve telmih sanatını icra etmiştir:

Ṣavm-ı hecrüñde ḳosun gönlümi zülfüñde gözüñ

Şeb-reve daḫl idemez çün ramażân içre ᶜases (G.103/4)

Ṣan çârsû-yı ḥüsnde ṭarrâr zülf-i dost

Bir uġrudur ki dâmeni altında var şemᶜ (G.115/3)

Aşağıdaki örnekte ise sevgiliyi etkileyip ona sihir yapmak için bazı tılsımlı sözleri okuyup üfleyen şair, bundan sevgilinin etkilenmediğinden bilakis kendisinin tesir altında kalarak durumunun kötüleştiğinden bahsetmektedir:

Oḳuyup esmâ çekerdüm kim seni tesḫîr ide

Ne bilürdüm böyle gün günden baña te'sîr ide (G. 208/1)

Burada cin, peri gibi metafizik varlıkları çağırmak için okunan esma zikri söyleme âdetine telmih yapılmıştır (Karaman, 2015: 310).

Başka bir gelenekte insan vücudundan kopan parçaların sıradan bir çöp gibi atılmaması inancı vardır. Bu yüzden kesilen tırnak parçaları bir pamuk parçasına sarılarak toprağa gömülürmüş. Şair aşağıdaki beyitte bu geleneğe telmihte bulunarak sevgilinin kapısının önünde pamuk içerisinde tırnaklarını görse bu görüntüyü gökyüzündeki bulutlar arasında beliren hilale benzeteceğini söylemektedir:

Çün işigüñde penbe ile ṭırnaġuñ görem

Çarḫuñ ṣanuram aḳ bulut içre hilâlini

Farklı diğer beyitlerde dönemin gelenekleri arasında bulunan; padişâhın tahta çıkınca mehter çalınan cülus törenine (G. 99/2), göze sürme çekilmesine (G. 3/1), kılıçların üzerine çeşitli dualaın yazılmasına (G. 20/4), içki meclislerinde uygulanan bir âdet olan kadeh kaldırma geleneğine (G. 27/1), kâğıt mühreleme geleneğine (G. 29/3), sosyal hayatta göz değmesine karşı nazarlık ya da muska takma âdetine (G. 35/5), toplumsal hayattaki şarap yasağının uygulanış şekline (G. 36/5), ramazan ayının bitip bayramın tespit edilme yöntemine (G. 39/1), gelinlerin yüzlerinin duvak ile örtülmesi âdetine (G. 43/1), zikirlerin halka şeklinde yapılması geleneğine (G. 46/3), hacca giden kervanlarda bulunan hayvanlara takılan çan geleneğine (G. 103/1), elbiseye nazarlık dikme âdetine (G. 112/2), Arap ve Acem şairlerinin usta ve üstün şairler sayılması geleneğine (G. 117/5), papağanı konuşturmak için ona şeker vermek ve karşısına ayna koyma âdetine (G. 212/1), tavla oyunu ile ilgili bir duruma (G. 223/3), kılıçların üzerine fetih ayetlerinin yazılması âdetine (G. 269/5), köçeklerin eteklerine zil takıp oynaması âdetine (G. 269/6), çok fazla misafir ziyaretinin bıkkınlık vereceğine (G. 270/2), hurma çekirdeğinden tespih yapma geleneğine (G. 285/2), ahşap anahtarlara ayva çekirdeği sürülmesine (G. 285/4), çok yüz gören kızların hayâlarının azalacağı inancına (G. 286/2), ağzı dualı birinin bereket getireceği inancına (G. 288/3), fakirlik belirtisi olarak yamalı elbiselere (G. 285/2) telmihte bulunulmuştur.

Mesîhî toplum içerisinde sözlü gelenekle anlatılan ve daha sonra mesnevilere de konu olan bazı halk hikâyelerine ve onların kahramanlarına da telmihte bulunmuştur. Bu halk hikâyelerinin en meşhurlarından olan gül ve bülbül hikâyesi sıkça telmihlere konu olmaktadır. Şair, âşık sıfatıyla kendisini bülbüle ve sevgiliyi de güle teşbih ederek bu hikâyede anlatılan olayların neredeyse tamamını şiire konu edinmiştir. Gül ve bülbül hikâyesinin bu kadar fazla kullanılmasını öncelikle bir aşk hikâyesi olarak kurgulanmasına bağlayabiliriz. Klasik Tük edebiyatının şiir anlayışıyla bire bir örtüşen bu hikâyede güzel ötüşüyle gülü etkilemeye çalışan bülbül, tıpkı etkili sözleriyle ve şiirleriyle sevgiliyi etkilemeye çalışan âşığa benzemektedir. Sevgilinin mahallesi güzellikleriyle meşhur çiçeklerle donatılmış bir bahçe gibidir ve bu bahçe gülün yetiştiği gül bahçesine çok benzemektedir. Bülbülün güle olan aşkı ne kadar şiddetli olsa da bu tek taraflı aşkın mazlum karakteri, sürekli eziyet ve cefa gören bülbül, asla mutlu olamayacak ve vuslata eremeyecektir. Bunun gibi sebeplerden bu halk hikâyesi Mesîhî'nin gazellerinde sıklıkla tekrarlanmıştır.

Aşağıdaki örnek beyitte âşık sevgilisine seslenerek bülbülü olduğunu, yanına gelmek istediğini söyler ama olumsuz bir cevap ile bunun mümkün olmadığını "işine bak, ötmene devam et ve ötede, uzakta dur" anlamına da gelecek şekilde bir seslenişle sevgiliden umursamaz bir karşılık görür:

Bülbülünem yanuña varsam didüm

Didi n'ola bülbül iseñ öte dur (G. 45/3)

Beyitlerde telmih unsuru olarak kullanılan bir diğer meşhur halk hikâyesi de içerisinde Ferhat ve Şirin hikâyesini de barındıran Hüsrev ve Şirin anlatısıdır. İranlı bir hükümdar olan Hüsrev'in sevgilisi Şirin ile yaşadığı olayların yanında fedakâr ve cefakâr âşık Ferhat'ın başına gelenler uzun bir mesnevi konusu olsa da kısa hatırlatmalarla telmihe konu olup büyük bir olaylar zincirinin konsantre hâli olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki ilk beyitte Ferhat'ın can acısından ölürken, Hüsrev'in Şirin'in dudağı ile tatlı bir şekilde geçindiği söylenmekte, ikinci beyitte ise Ferhat'ın aşk yolunda çektiği acıları, gözyaşlarının sele dönüşü, dağa taşa bu gözyaşı selinin dağılması ifade edilerek telmih yapılmaktadır (Akbudak, 2016: 105).

Ferhad nice ölmeye canı acısından

Kim tatlu derilür leb-i Şirin ile Husrev (G. 201/4)

Ferhâduñ eşki irişe ger ṭaşa ṭağıla

Seylâb gibi ṭağ ile taş taşa ṭağıla (G. 209/1)

Ferhat ve Şirin'in aşkı gibi meşhur olan Leyla ve Mecnun hikâyesi de telmih unsuru olarak birçok beyitte dillendirilmiştir. Aşağıdaki beyitte Mecnun'un saçlarının arasına kuşların yuva yapması olayına telmihte bulunulmuştur:

Mecnûn alalı başına mürġ âşiyânını

Dîvânelik vilâyetinüñ tâc-dârıdur (G. 49/4)

Bunlarla beraber; İskender ve Hızır'ın ölümsüzlük suyuna ulaşma hikâyesi (G. 21/2), Hâtem-i Tâî adında Araplar arasında cömertlik ve zenginlik ile anılan bir kabile reisinin hikâyesi (G. 42/3) gibi farklı kişi ve olayları içeren hikâyelere de telmihler yapılmıştır. Hazineleri yılanların beklemesi (G. 6/5), *Kur'an-ı Kerim* yazılarının şifa kaynağı olması (G. 9/1), cadıların suya batmaması (G. 199/4) gibi bazı halk inanışları da ayrıca telmihlere konu olmuştur.

Sonuç

15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başlarında yaşamış olan Mesîhî klasik Türk edebiyatının zirve dönemine giden yolda bir mihenk taşı olarak kabul edilen şairlerden biridir. Kendinden sonra gelen şairleri ve şiir geleneğini etkilemiş olan Mesîhî'nin gazellerinde bulunan telmih sanatı kullanımlarını incelediğimiz bu bildiride 287 gazelin neredeyse yarısında telmih unsurlarına rastlanmıştır. Bu edebî sanatın doğası gereği derin anlam katmanlarına sahip olarak karşımıza çıkan beyitlerin kültür ve dil hazinelerine kapı araladığı görülmüştür. Dinî metinler ve halk hikâyelerinin yanında günlük hayattan alınmış geleneksel tavırlarla beraber halk inanışlarının da telmih külliyatının içinde yer aldığı görülmüştür. Bu kültür külliyatının şiirde kullanılması şiirin anlam gücünü fazlasıyla etkilemiş güçlü bir söyleyiş oluşmasını sağlamıştır. Mesîhî şiirinde kullandığı teşbihler, telmihler ve diğer edebî sanatlarla kendine has bir üslup geliştirerek en iyi söyleyişe ulaşma çabasıyla devrin öne çıkan şairlerinden olmuştur.

Sonuç olarak telmih külliyatının çok geniş bir kültür mirasına dayandığı görülmüştür. Mesîhî bu kültür mirasının kullanımı, devrin kültürel ve sosyal unsurlarının da eklenerek büyümesi, diğer kuşaklara aktarımı konusunda önemli bir rol oynamıştır. Şiirlerinde, günümüzde unutulmaya yüz tutmuş bazı inanışların, değişen kozmik kavramların ve anlayışın, artık anlatılmayan aşk hikâyelerinin, tarihe gömülmüş gelenek ve adetlerin izlerini sürerek geçmiş ile geleceğin bağını güçlendirmiştir. Bu kültür hafızasının ayrıntısına vakıf olan günümüz insanı, klasik şiirin ürünlerine karşı olan önyargısını ve anlaşılamaz eleştirisini de artık kaybedecektir.

Kaynakça

Açıl, B. (2014, Aralık). Telmih'e telmih: Klasik Türk edebiyatında geleneğin inşası. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, s. 5-18.

Açıl, B. (2018). Osmanlıda estetik ve poetika: Kelam, mucize ve zorunluluk. *İlmi Etütler Derneği Konferanslar Serisi 11.* İstanbul: İlmi Etütler Derneği.

Akbudak, Y. (2016). Mesihi divanının tahlili. *Yayınlanmamış doktora tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Durmuş, İ. (2011). *Telmih.* TDV İslâm Ansiklopedisi: (30.04.2023) https://islamansiklopedisi.org.tr/telmih#1 adresinden alındı

Havlioğlu, D. (2015). Estetik hafıza olarak telmih: Süreklilik ve başkalaşım. *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, s. 10-30.

Karaman, G. (2015). Klasik Türk edebiyatında sihir. *Yayınlanmamış doktora tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kocakaplan, İ. (1992). *Açıklamalı edebî sanatlar.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Madan, H. (2019). Mesîhî dîvânında Türkçe ilk elli gazelin şerhi. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mengi, M. (2004). *Mesîhî.* TDV İslâm Ansiklopedisi: (30.04.2023) https://islamansiklopedisi.org.tr/mesihi adresinden alındı

Mengi, M. (2020). *Mesîhî dîvânı.* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Öksüz, M. (2015, Aralık). Telmih ya da geçmişe göz ucuyla bakma. *Türk Dili Dergisi*, s. 247-250.

Taşkesenlioğlu, L. (2020). *Klasik Türk Edebiyatı.* Ankara: Nobel Yayınları.

Uzun, M. İ. (2011). *Telmih.* TDV İslâm Ansiklopedisi: (30.04.2023) https://islamansiklopedisi.org.tr/telmih#2-turk-edebiyati adresinden alındı

Dijital Bankacılığın Türkiye İncelemesi

Rüştü YAYAR[1]
Özgür PEKŞEN[2]

GİRİŞ

Bu çalışma ile Türkiye'de Dijital Bankacılığın kullanıcılar açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Dijital bankacılık, kullanıcılara erişim sağlanan her noktada ve dilediği zaman diliminde bankacılık işlemlerini şubeye ve personele ihtiyaç duymadan yapabilme olanağı sağlamaktadır. Bu çalışmayı yapmaktaki amaç tanım olarak Türkiye'de Dijital Bankacılığı kullanıcı ve erişim sağlayan Banka açısından değerlendirmek ve kullanıcı verilerini tablolar yardımıyla yorumlamaktır.

Banka tanım olarak "geniş kitlelerden mevduat ve diğer isimler adı altında kaynak toplayan, bu kaynakları kredilendirme ve diğer mali işlemlerde kullanan, bu işleri devamlı bir faaliyet olarak gerçekleştiren ve ekonomide kaydi para yaratan finansal kurumlar" şeklinde tanımlanabilir.(Akgüç, 1987: 7)Ayrıca bankalar "faizle para alıp veren; kredi, iskonto ve kambiyo işlemleri yapan; kasalarında para, değerli eşya, belge vb. saklayan ve bunun dışındaki diğer ekonomik faaliyetleri gerçekleştiren kuruluşlar" ve "para, kredi ve sermaye konularına giren her çeşit işlemleri yapan ve düzenleyen özel veya kamusal kişilerle işletmelerin bu alandaki her türlü gereksinimlerini karşılamayı temel uğraş edinmiş ekonomik birimler" olarak da tanımlanabilmektedir(Kaya vd., 2012: 3; Ayanoğlu vd., 2013: 3)

Banka tanımı böyle iken gelişen ve değişen çağımızın artık dijital bankacılık alanında da geliştiği, dijital bankacılıkta kullanıcı sayısının ülkemizde 100 milyon(TBB dijital bankacılık istatistikleri) rakamına ulaşmasından kolaylıkla anlamaktayız.Türk bankacılık sektörü teknolojik gelişmeleri takip ederek çağa ayak uydurmuş ve teknolojinin bankacılık sektörüne getirmiş olduğu yeniliklerin hepsini müşterilerin kullanımına sunmuştur. Şubelerin kurulum, personel ve sabit maliyetlerinin yüksekliğinden dolayı dijitalleşmenin başladığı ilk günden bu yana bankacılık sektörü müşterileri alternatif dağıtım kanallarına yönlendirmektedir. Bu yönlendirmeyi yaparken şubelerde bulunan insan kaynağından optimum şekilde faydalanmış ve Türk bankacılık sektöründeki dijitalleşmenin hızlanması sağlanmıştır. Bununla birlikte alternatif dağıtım kanallarının bankalara sağladığı avantajlar nedeniyle bankaların adeta bir yarış içerisine girdikleri söylenebilir.(Beybur,2022)

[1] Prof.Dr. Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Anabilim Dalı
[2] Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Dijital bankacılık uygulamaları, kurumsal ve bireysel dağıtım kanalları ile gerçekleştirilen uygulamalar olarak ikiye ayrılmışlardır, bunlar: Kurumsal Dağıtım Kanalları Aracılığıyla Gerçekleştirilen Uygulamalar: Otomatik Takas Sistemleri, Elektronik Nakit Yönetimi, Elektronik Fon Transferi (EFT), Uluslararası Para Transferi (SWIFT) ve Satış Noktasında Elektronik Fon Transferi (EFTPOS) oluşturmaktadır. Bireysel Dağıtım Kanalları Aracılığıyla Gerçekleştirilen Uygulamalar: ATM Bankacılığı, Plastik Kartlar, Elektronik Para, İnternet Bankacılığı, Telefon Bankacılığı, Mobil Bankacılık, SMS Tabanlı Uygulamalar, Ev ve Ofis Bankacılığı, Dijital Televizyon Bankacılığı, PALM (Avuç İçi) Uygulamalar ve Kabin (KİOSK) Bankacılığı' dır.(Noyan,2020)

Bu çalışmanın amaçlarından bir diğeri de, dijital bankacılığın ülkemizdeki kullanıcı sayısının önümüzdeki yıllarda artarak devam edeceği öngörüsü ile kullanıcılara sağladığı faydanın yanısıra dijital kanallarda olası dolandırıcılık faaliyetlerine de dikkat çekmektir.Literatür incelemesi esnasında bu konuda kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı fakat dikkat edilmesi gereken bir konu olduğu varsayımı ile hizmet veren bankaların konu hakkında sistemlerini sürekli güncel ve güvenle yenilemeleri gerektiğini düşünmekteyiz.Ayrıca kamu kurumlarının konuyla ilgili olarak kullanıcılara eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerini düzenlemeleri ve denetlemeleri gerekmektedir.Bu kapsamda çalışmamızın ilgili bölümünde dijital bankacılık kanallarında olası dolandırıcılık yöntemlerine değinilmiş ve konuya dikkat edilmesi amaçlanmıştır.

Literatür incelemesinde Türkiye Bankalar Birliği'nin Mart 2023 ayı itibariyle paylaştığı dijital bankacılık kullanım istatiklerinden yararlanılmıştır.Bu veriler bize dijital bankacılık kullanıcılarının ne tür işlemleri dijital kanallardan yaptığını ve hangi kanalları ne tür işlemleri yaparken tercih ettiklerinin rakamlarını vermektedir.Yine bu veriler ışığında yaş ve cinsiyet gruplarına göre kullanıcı yoğunlukları incelemesi yapılmıştır.

Çalışma ile aktif dijital bankacılık müşteri sayıları,kullanıcıların finansal işlemlerini hangi dijital kanallardan yapmayı tercih ettikleri istatiksel veriler rakamlarla sunulmuştur.Kullanıcıların tercihlerine yönelik olarak internet bankacılığı ve mobil bankacılığı kullanıcılarını bireysel ve kurumsal müşteri olarak iki ayrı veri halinde inceleme sunulmuştur.İstatiksel veri rakamları 2023 Mart ayı resmi verileridir.Bu veriler düzenli olarak Türkiye Bankalar Birliği resmi internet sayfasından yayınlanmaktadır.

2. YÖNTEM

Materyal olarak çeşitli kurum ve kuruluşların resmi verileri derlenerek grafiksel ve tablo şeklinde sunulmuş ve yorumlamaları yapılmıştır. Konuyla ilgili literatür taraması yapılarak çeşitli kaynaklarda yer alan araştırmalardan yararlanılmıştır.

3. DİJİTAL BANKACILIĞIN GELİŞİMİ

Dijital bankacılık, her türlü bankacılık hizmetlerinin personele ve şubeye gitmeye ihtiyaç duymaksızın bilgisayarlar, telefonlar veya televizyonlar aracılığıyla müşterilere ulaştırılabilmesidir. Kullanıcılar tüm bankacılık işlemlerini internete erişim sağlanabilen her yerden yapabilmekte böylece zamandan tasarruf sağlanmakta, belge ve doküman gönderme işlemlerine gerek duyulmamaktadır (Daniel, 1999: 11). Dijital bankaların ana hedefleri; müşterilerin finansal gereksinim duydukları her an ulaşabilir, günlük yaşamlarının bir parçası olmaları ve bu yönde müşterilere özgü tasarımlar geliştirmektir (Skinner, 2014: 57-77).

İnternet altyapısındaki gelişmeler, mobil telefonlar ve tabletlerin yaygın olarak kullanılması, finansal hizmetlerin dijital kanallar üzerinden sunulmasını önemli oranda artırdı. Bugün dijital bankacılık konusunda bankalar daha açık ve tanımlı dijital stratejilere sahip. Bankalarımızın, hızlı değişen ve gelişen teknolojik imkanları da kullanarak dijital kanallar üzerinden geliştirdikleri ve sundukları geniş bir ürün ve hizmet çeşitliliği bulunmakta. Dijitalleşme yolculuğunda, müşterilerin talep ve beklentileri daha çok dikkate alınmakta. Zaman ve mekandan bağımsız kolay kullanılabilir uygulamalar müşteriler tarafından daha çok tercih edilmekte. Bankalar uygulamalar hakkında müşterilerden gelen geri bildirimlere daha çok önem vermekte ve bu öneriler titizlikle değerlendirerek uygulamalarda iyileştirmeler yapılmaktadır (Türkiye Bankalar Birliği Web Sitesi, 2023).

Dijital yolculuğa bakıldığında;

- 1966'da ABD'de ilk kez debit kartlar kullanıldı. 1968 yılında Türkiye'de seyahat ve dinlence kartı olarak Diners Club'ı kullanılmaya başlandı. Çipli POS lar 1970'lerin başında üretildi, debit kartlar tüm dünyaya yayıldı. Dijital ödeme kabulü kolaylaştı.
- Türkiye'de ATM cihazı ilk kez 1982 yılında T. İş Bankası tarafından Bankamatik ismiyle hizmete alındı.
- E-ticaret: 1979'de Michael Aldrich isimli bir İngiliz iş yerleriyle tüketiciler ya da şirketler arası online ticaretin mucidi oldu. 80'lere gelindiğinde dijital ödemelerin güvenlik ayağında da gelişmeler yaşandı. Kredi kartlarında sahteciliğin önüne geçmek için hologram teknolojisi bu yıllarda kullanılmaya başlandı
- Türkiye'de internet bankacılığı uygulaması 1997 yılında T. İş Bankası A.Ş. tarafından başlatıldı, daha sonra diğer bankalar internet üzerinden müşterilerine hizmet vermeye başladı.
- Son dönemlerde, akıllı telefon ve tablet kullanımının yaygınlaşması ve bu cihazların sürekli internete bağlı olması mobil bankacılığı dijital bankacılığın merkezi haline getirdi.
- TC Merkez Bankası tarafından 1992 yılında EFT sistemi devreye alındı, bankalararası para transferi yapılmaya başlandı; 2013 yılında EMKT (Elektronik Menkul Kıymet Transferi) devreye alındı
- Fonların Anlık ve Sürekli Transferi (FAST) Sistemi, 18 Aralık 2020 tarihinde sadece banka çalışanlarının ödeme gönderebilecekleri bir pilot süreç ile devreye alındı. 8 Ocak 2021 tarihinde müşterilerin kullanımına açıldı.
- Dijital kanallar üzerinde hemen hemen tüm bankacılık hizmetleri yapılabilir duruma geldi

4. DİJİTAL BANKACILIĞIN SUNDUĞU ÜRÜN VE HİZMETLER

Teknolojinin hızlı gelişmesine paralel olarak bankacılık hizmetleri de şekil değiştirmiştir. Dijital bankacılık sayesinde müşterilere çok farklı şekillerde bankacılık hizmeti çok daha hızlı ve kolay bir şekilde ulaştırılabilmektedir. Dijital bankacılığın sunduğu ürün ve hizmetler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:(TBB)

- Müşterilerin uzaktan müşteri edinimi
- İnternet bankacılığı ve mobil uygulamalar üzerinden yapılan her türlü para transferi, yatırım, fatura ve kredi kartı işlemleri
- Kredi başvuru işlemleri
- Yatırım işlemleri: döviz, altın, hisse senedi
- Sigorta prim ödemeleri

- Trafik cezası ödeme
- Vergi ödemeleri
- Engellilere yönelik geliştirilen bankacılık ürün ve hizmetleri (Şube, internet, Mobil ve ATM lerde fiziki erişimde ve hizmetlere erişimde kolaylıklar)
- Hesap cüzdanının elektronik ortamda düzenlenmesi ve talep eden müşterilere elektronik ortamda iletilmesi
- Sanal POS kullanımı (e ticaretin yaygınlaşması)
- Kartların POS cihazlarında, temassız olarak kullanılması (500 TL'ye kadar harcamalarda şifresiz)
- Mevduat hesaplarının bulunduğu banka listesinin e-devlet platformunda sunulması
- Tapu ipotek ve terkin işlemlerinin e-ortamda yapılması
- E-ticarette ek güvenlik unsuru olarak 3D kullanılması
- Karekodlu işlemler, (ATM'lerde para çekme, …),
- Ödeme sistemlerinde TR karekodun kullanılması (standardı oluşturuldu kuruluşların uyumlu hale gelmesi bekleniyor)
- Dış ticarette bankalar tarafından üretilen belgelerin e-ortamda düzenlenmesi ve iletilmesi
- Belge ve bilgi doğrulama sistemlerinin devreye alınması (KPS: kimlik paylaşım sistemi, APS: adres paylaşım sistemi, kurum ve kuruluşlardan alınan belgelerin elektronik ortamda alınması ve doğrulanması – Örnek: öğrenci belgeleri (TBB Dijital Yolculuk)

5. DİJİTAL BANKACILIK DAĞITIM KANALLARI

Dijital Bankacılık, bireysel ve kurumsal dağıtım kanalları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu kanlların neler olduğu ilerleyen bölümde kısaca açaıklanmıştır.

5.1. Kurumsal Dağıtım Kanalları Aracılığıyla Gerçekleştirilen Uygulamalar

Otomatik Takas Sistemleri, Elektronik Nakit Yönetimi, Elektronik Fon Transferi (EFT), Uluslararası Para Transferi (SWIFT) ve Satış Noktasında Elektronik Fon Transferi (EFTPOS)' nden oluşmaktadır

Otomatik Takas Sistemleri

İşletmelerin ticari tahsilatlarının çek takas işlemlerini hızlandıran sistemlerdir. İlk olarak ABD' de 1972'de Amerikan Merkez Bankası tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa'da ise 1977 yılında Avrupa Birliği ödeme sistemlerinde kolaylık sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Mishkin, 2004: 54).

Elektronik Nakit Yönetimi

1970'li yıllarda ABD' de uygulanmaya başlayan sistem, farklı kaynaklardan elde edilen bilgileri bir araya getirme amacı ile fonların bankalar ve hesaplar arası transferleri için önem taşımaktadır.

Elektronik Fon Transferi (EFT)

1992 yılında kullanılmaya başlatılan iki bankanın TL olarak ödeme sistemidir. Haberleşme ve bilgisayar temellerini biraraya getirebilmek için kurulan fon transferi yöntemidir (Yavuzcan, 2014: 25-26; https://www.tcmb.org.tr/).

Uluslararası Para Transferi (SWIFT)

1977'de faaliyete geçen para dünya genelinde bankalar ve finansal kuruluşlar arasındaki fon transfer işlemlerinin uydular aracılığıyla hızlı ve güvenli şekilde yerine getirilen yöntemdir.

Satış Noktasında Elektronik Fon Transferi (EFTPOS)

Üye işyerinin, elektronik terminale ve bir klavyeye, şifre tanımlaması yapılmış plastik kartlar vasıtasıyla gerçekleştirilmesidir (Mermod, 2011: 58). Türkiye'de ilk olarak 1987 yılında kullanılmıştır, terminal sayılarının artması kredi kartı uygulamalarının yaygınlaştırılmasına ve geliştirilmesine sebep olmuştur (Ergür, 1990: 14).

5.2. Bireysel Dağıtım Kanalları Aracılığıyla Gerçekleştirilen Uygulamalar

Telekomünikasyondaki yenilikler, bankacılıkta mobil cihazlara yönelimde artışa sebep olmuştur (Suoranta ve Mattila, 2004: 354). Bireysel dağıtım kanalları aracılığıyla gerçekleştirilen uygulamalar: ATM Bankacılığı, Plastik Kartlar, Elektronik Para, İnternet Bankacılığı, Telefon Bankacılığı, Mobil Bankacılık, SMS Tabanlı Uygulamalar, Ev ve Ofis Bankacılığı, Dijital Televizyon Bankacılığı, PALM (Avuç İçi) Uygulamalar ve KİOSK (Kabin) Bankacılığı' dır.

ATM Bankacılığı

Dünya genelinde 1967 yılında İngiltere' de Barclays Bank'ın kullanıma açılan ATM' ler, daha sonra Fransa, İsveç, İsviçre, ABD ve Japon bankaları tarafından kullanılmış, zamanla geliştirilmiştir. ATM' ler, Türkiye'de 1982 yılında İş Bankası tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Yurttadur ve Süzen, 2016: 97). İlk ATM' ler müşterilerin kimlik doğrulamasından sonra hesaplarından nakit çekebilmesini sağlarken, günümüzde birçok bankacılık hizmetleri gerçekleştirilebilmektedir. ATM' ler; manyetik bir şerit veya çip ile şifre tanımlaması yapılmış bir kartla ya da karta ihtiyaç duymaksızın istenilen zamanda işlem yapmaya yarayan makinelerdir (Buğdaycı, 2007: 30). ATM' lerden birçok işlem yapılabilmektedir. Banka şubelerinden daha az maliyetle ve hızlı bir şekilde yapılan işlemler günümüzde giderek çeşitlenmektedir. Müşterilere olduğu kadar çalışanlara da getirisi olan ATM' ler şube personellerinin iş yükünü azaltmaktadır.

Plastik Kartlar

Üzerinde grafik görüntüleri basmak için bir aparat, bilgisayar ve bağlı bulunan grafik yazıcı ve yazıcıya grafik görüntülerinin aktarılması için bilgisayarda çalıştırılan kontrol araçlarını içermektedir. Kontrol araçları plastik kart üzerine basılacak olan görüntülerden oluşmaktadır. Plastik kartların logolar, banka isimleri ve diğer özelliklerle damgalanması gerekmektedir.

Elektronik Para

Bir parasal değerin teknolojik bir araç kullanılarak depolanmasıdır. Banka hesaplarının kullanımını gerektirmediğinden ödeme aracı yerine geçmekte, internet üzerinden yapılan alışverişler için kullanılmaktadır (Bacıoğlu, 2009: 103).

İnternet Bankacılığı

Banka müşterilerinin fatura ödemelerinden yatırım işlemlerine kadar birçok farklı türlerde kullanabileceği bir internet portalı olarak tanımlanmaktadır (Pikkarainen vd., 2004:

224-235). İnternet bankacılığı hem bankalar hem de müşteriler açısından maliyet ve tasarruf sağlaması bakımından önemlidir (Robinson, 2000: 11-19; Sathye, 1999). İnternet bankacılığı hizmetleri müşterilere genel olarak iki şekilde sunulabilir: birincisi mevcut şube ve fiziksel ofislerde web sitesi kurularak diğeri ise sanal yani şubesiz internet bankacılığı kullanımıdır (Furst vd., 2002: 95-117).

Telefon Bankacılığı

Amerika'da ve İngiltere'de kullanılmaya başlanan, müşterilerin işlemlerinin basit şekilde yapılmasını sağlamak diğer alternatif dağıtım kanallarının amaçlarına paralellik göstermektedir. Çağrı merkezleri ve operatör aracılığı ile günün her saatinde hizmet verilmesini sağlayan sistemdir. Daha az maliyetle hizmetlerin yerine getirilmeye çalışıldığı bu sistem, para çekme dışındaki tüm işlemleri kapsamaktadır (Mermod, 2011: 41). Ücretsiz olarak hizmete sunulan sistem daha sonra ücretli uygulanmaya başlanmıştır (Kansu, 2000: 36).

Mobil Bankacılık

Banka müşterilerinin cep telefonları aracılığıyla şubelere gitmeye gerek kalmadan birçok bankacılık işlemlerini yapmalarıdır. Ayrıca bankacılık işlemleri bilgisayarlı bankacılık sistemi, mobil minibüs gibi bir yerden bir yere, belirlenen saatlerde belirli rotalarda müşteriler için mobil araçlarla da gerçekleştirilebilir. Mobil bankacılık müşterinin hesaplarının yönetimini elektronik olarak yapmasına yardımcı olmaktadır. Mobil bankacılık hizmetleri; SMS Tabanlı ve Menü Tabanlı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Kaushal, 2012: 28-29). Mobil bankacılık kullanımı ile zaman sınırlaması da ortadan kalkmıştır (Çetin, 2014: 56).

6. TÜRKİYE'DE DİJİTAL, İNTERNET VE MOBİL BANKACILIK VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye Bankalar Birliği üyesi ve internet bankacılığı hizmeti veren 28 banka ile mobil bankacılık hizmeti veren 22 banka verisi değerlendirlerek yorumlanmıştır (Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri,[3] Mart 2023).

6.1. Dijital Bankacılık İstatistikleri

Ocak-Mart 2023 dönemi içinde toplam (bireysel ve kurumsal) aktif dijital bankacılık müşteri sayısı 99 milyon 519 bin kişiye ulaşmıştır. (Bankaların verisi toplulaştırılırken bankalar arasında müşteri sayıları tekilleştirilmemiştir) (Şekil 1 ve Tablo 1). Bu sayının 2 milyon 114 bin kişisi "sadece internet bankacılığı" işlemi yaparken, 87 milyon 362 bin kişisi "sadece mobil bankacılık" işlemi yapmıştır. Hem internet hem mobil bankacılık işlemi yapan kullanıcı sayısı ise 10 milyon 44 bin kişidir. Aralık 2017 yılından Mart 2023'e geçen süre içerisinde dijital bankacılıktan yararlanan birey sayısı artmıştır. Özellikle mobil bankacılık kullanan bireylerin sayısı yaklaşık beş kat artış göstermiştir.

[3] Mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarını kapsamaktadır. Katılım bankaları dahil değildir. Bankaların verisi toplulaştırılırken bankalar arasında müşteri sayıları tekilleştirilmemiştir.

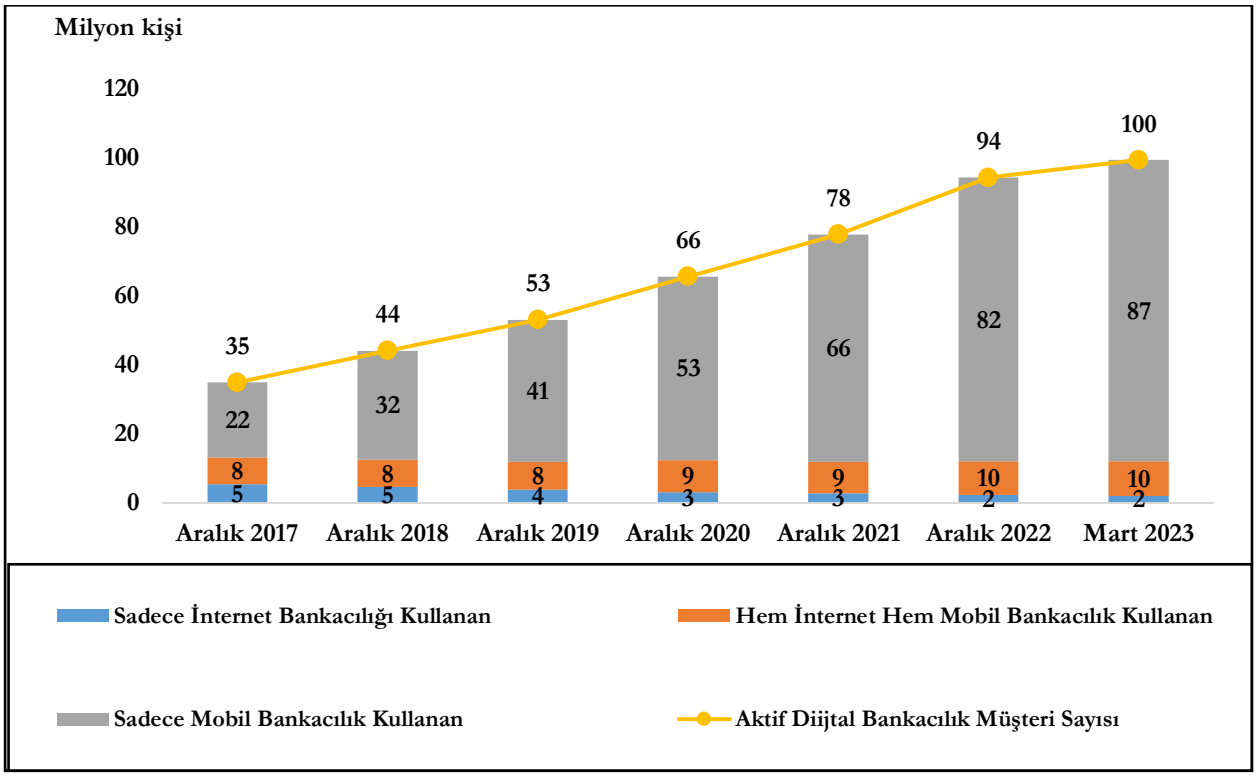

Dijital-Internet-Mobil_Bankacilik_Istatistikleri-Mart_2023.pdf (tbb.org.tr)

Erişim Tarihi:22.05.2023

Şekil 1: *Dijital Bankacılık Müşteri Sayısı*

Tablo 1'de 2022-2023 yıllarına ilişkin aktif dijital bankacılık müşteri sayıları verilmiştir. Toplam (bireysel ve kurumsal) aktif dijital bankacılık müşteri sayısında bir önceki yıla göre 18 milyon 592 bin kişi artış olmuştur. Ocak-Mart 2023 dönemi içinde en az bir kez giriş (log-in) işlemi yapmış aktif bireysel dijital bankacılık müşteri sayısı 95 milyon 207 bin kişidir. Bu sayının 1 milyon 474 bin kişisi "sadece internet bankacılığı" işlemi yaparken 84 milyon 643 bin kişisi "sadece mobil bankacılık" işlemi yapmıştır. Hem internet hem mobil bankacılık işlemi yapan kullanıcı sayısı ise 9 milyon 90 bin kişidir. Bireysel dijital bankacılık müşteri sayısında sonderece hızlı bir artış görülmektedir.

Tablo 1: *Aktif Dijital Bankacılık Müşteri Sayıları*

	Ocak-Mart 2022	**Ekim-Aralık 2022**	**Ocak-Mart 2023**
Aktif dijital müşteri sayısı (bin kişi)	**80.927**	**94.390**	**99.519**
-Kurumsal (bin kişi)	3.566	4.065	4.312
-Bireysel (bin kişi)	77.361	90.325	95.207

Türkiye'de cinsiyet ve yaş gruplarına göre aktif bireysel dijital bankacılık müşterilerinin dağılımı sırasıyla Şekil 2 ve Şekil 3'de verilmiştir.

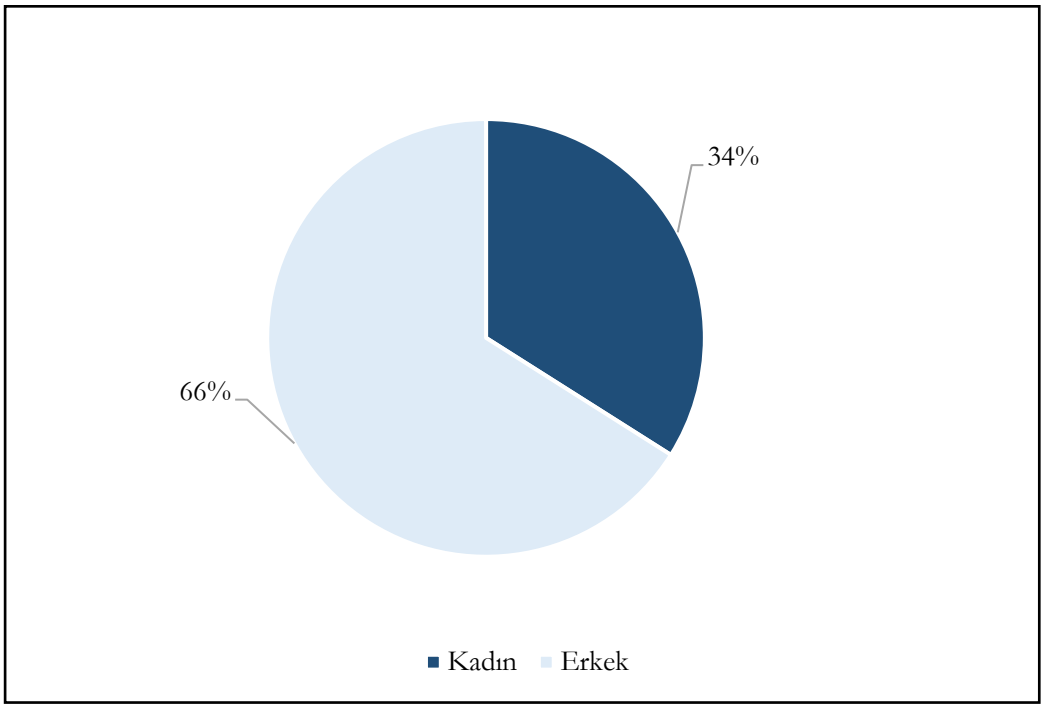

Dijital-Internet-Mobil_Bankacilik_Istatistikleri-Mart_2023.pdf (tbb.org.tr)

Erişim Tarihi:22.05.2023

Şekil 2: *Cinsiyete Göre Aktif Bireysel Dijital Bankacılık Müşterilerinin Dağılımı*

Aktif bireysel dijital bankacılık müşterileri yaklaşık 63 milyon erkek (yüzde 66), 32 milyon kadın (yüzde 34) müşterilerden oluşmaktadır.

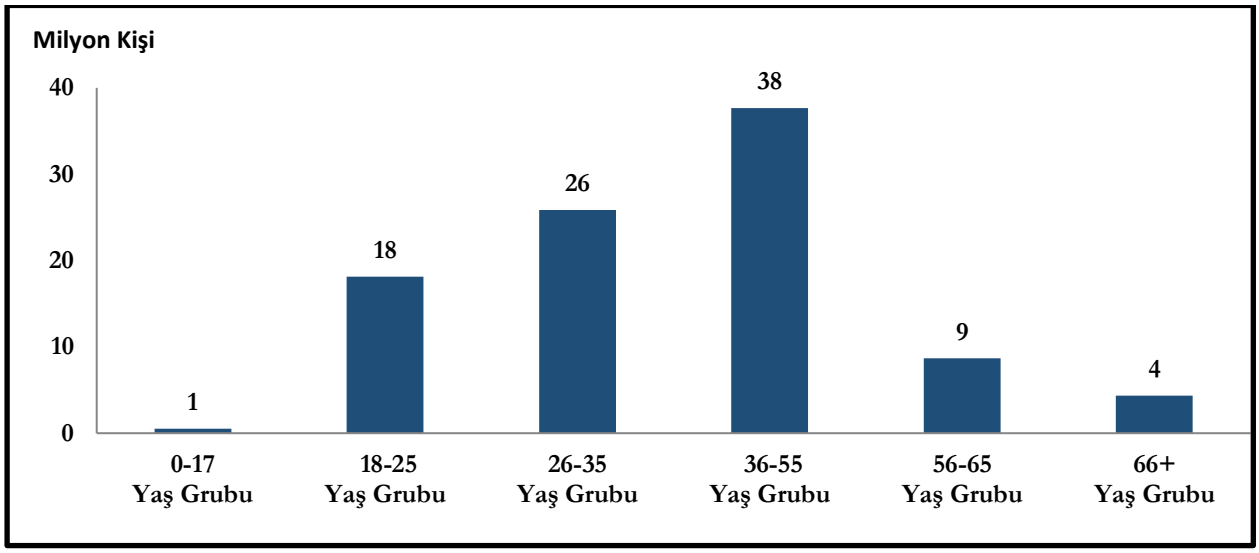

Dijital-Internet-Mobil_Bankacilik_Istatistikleri-Mart_2023.pdf (tbb.org.tr)

Erişim tarihi:22.05.2023

Şekil 3: *Yaş Gruplarına Göre Aktif Bireysel Dijital Bankacılık Müşterilerinin Dağılımı*

Ocak-Mart 2023 dönemi içinde aktif bireysel dijital bankacılık müşterilerinin yaş grupları bazında dağılımında ilk sırayı 37 milyon 678 bin kişi ile 36-55 yaş grubu almaktadır. Bunu, 25 milyon 831 bin kişi ile 26-35 yaş grubu, 18 milyon 126 bin kişi ile 18-25 yaş grubu izlemektedir.

6.2. İnternet Bankacılığı İstatistikleri

İnternet bankacılığı yapmak üzere sistemde kayıtlı ve en az bir kez giriş işlemi yapmış bireysel müşteri sayısı Mart 2023 itibariyle, 92 milyon 88 bin kişidir. Son bir yıl içerisinde en az bir kez giriş işlemi yapmış bireysel müşteri sayısı ise 25 milyon 834 bin kişidir (Tablo 2).

Tablo 2: *İnternet Bankacılığını Kullanan Müşteri Sayısı*

	Ocak-Mart 2022	**Ekim-Aralık 2022**	**Ocak-Mart 2023**
Bireysel müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) *(son 3 ayda 1 kez login olmuş)*	9.937	10.545	10.564
Kayıtlı (B) *(en az 1 kez login olmuş)*	84.030	91.137	92.088
Kayıtlı (C) *(son 1 yılda en az 1 kez login olmuş)*	23.969	25.147	25.834
Aktif (A) / kayıtlı (B) müşteri oranı (yüzde)	**12**	**12**	**11**
Kurumsal müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) *(son 3 ayda 1 kez login olmuş)*	1.497	1.541	1.593
Kayıtlı (B) *(en az 1 kez login olmuş)*	5.444	6.069	6.172
Kayıtlı (C) *(son 1 yılda en az 1 kez login olmuş)*	2.076	2.199	2.284
Aktif (A) / kayıtlı (B) müşteri oranı (yüzde)	**28**	**25**	**26**
Toplam müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) *(son 3 ayda 1 kez login olmuş)*	11.434	12.086	12.158
Kayıtlı (B) *(en az 1 kez login olmuş)*	89.474	97.206	98.260
Kayıtlı (C) *(son 1 yılda en az 1 kez login olmuş)*	26.045	27.346	28.118
Aktif (A) / kayıtlı (B) müşteri oranı (yüzde)	**13**	**12**	**12**

Ocak-Mart 2023 dönemi içinde en az bir kez internet bankacılığı giriş işlemi yapmış aktif bireysel müşteri sayısı 10 milyon 564 bin kişidir. Bu miktar kayıtlı olan toplam bireysel müşteri sayısının yüzde 11'ini oluşturmaktadır.

İnternet bankacılığı yapmak üzere sistemde kayıtlı olan ve en az bir kez giriş işlemi yapmış kurumsal müşteri sayısı, Mart 2023 itibariyle 6 milyon 172 bin kişi olarak

gerçekleşmiştir. Bunların 1 milyon 593 bini (yüzde 26'sı) Ocak-Mart 2023 dönemi içerisinde en az bir kez giriş işlemi yapmıştır. Son bir yıl içerisinde en az bir kez giriş işlemi yapmış kurumsal müşteri sayısı ise 2 milyon 284 bin kişidir.

İnternet bankacılığı için kayıt yaptıran ve en az bir kez giriş işlemi yapmış toplam (bireysel ve kurumsal) müşterilerin yüzde 12'si Ocak-Mart 2023 döneminde en az bir kez internet bankacılığı işlemi yapmıştır. Toplam (bireysel ve kurumsal) aktif müşteri sayısı bir önceki döneme göre 71 bin kişi artarken, bir önceki yıla göre ise 724 bin kişi artmıştır.

6.2.1. Finansal İşlemler

Türkiye'de 2022-2023 yıllarına ilişkin internet bankacılığında yapılan finansal işlemler Tablo 3'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde, Ocak-Mart 2023 dönemi itibariyle, internet bankacılığı hizmeti kullanılarak yapılan finansal işlemlerin toplam adedi 126 milyon, tutarı ise yaklaşık 6 trilyon TL'dir.

EFT, havale ve döviz transferi işlemlerini kapsayan para transferleri işlemleri, 4 trilyon 195 milyar TL işlem hacmi ve 70 milyon işlem adedi ile finansal işlemler arasında en büyük paya sahip olmuştur (finansal işlem hacminin yüzde 70'i). İkinci sırada 1 trilyon 283 milyar TL'lik işlem hacmi ve 24 milyon işlem adedi ile yatırım işlemleri bulunmaktadır.

Tablo 3: *İnternet Bankacılığında Finansal İşlemler*

	Ocak-Mart 2022		**Ekim-Aralık 2022**		**Ocak-Mart 2023**	
	İşlem Adedi (Milyon)	**İşlem Hacmi (Milyar TL)**	**İşlem Adedi (Milyon)**	**İşlem Hacmi (Milyar TL)**	**İşlem Adedi (Milyon)**	**İşlem Hacmi (Milyar TL)**
Para transferleri	65	2.256	74	4.035	70	4.195
Ödemeler	26	127	24	248	22	263
Yatırım işlemleri	14	529	26	1.234	24	1.283
Kredi kartı işlemleri	6	40	6	71	5	74
Diğer finansal işlemleri	4	99	4	170	4	182
Toplam	**114**	**3.051**	**134**	**5.758**	**126**	**5.996**

İnternet bankacılığı hizmeti kullanılarak yapılan toplam finansal işlem adedi bir önceki döneme göre 7 milyon adet azalırken, bir önceki yıla göre ise 12 milyon adet artmıştır. Toplam işlem hacmi ise bir önceki döneme göre 239 milyar TL, bir önceki yıla göre 2 trilyon 945 milyar TL artmıştır.

6.2.2. Yatırım İşlemleri

Türkiye'de 2022-2023 yıllarına ilişkin internet bankacılığında yapılan yatırım işlemleri Tablo 4'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde, Ocak-Mart 2023 dönemi itibariyle gerçekleştirilen yatırım işlemleri hacminde birinci sırayı, 477 milyar TL ve 19,3 milyon işlem adedi ile hisse senedi işlemleri almıştır. Bunu, 421 milyar TL ve yaklaşık 2 milyon işlem adeti ile yatırım fonları işlemleri izlemektedir.

En yüksek ortalama işlem hacimleri 264 bin TL ile VİOP işlemlerinde gerçekleşmiştir. Bunu, 245 bin TL'lik ortalama işlem hacmiyle yatırım fonları işlemleri takip etmiştir.

Tablo 4: *İnternet Bankacılığında Yatırım İşlemleri*

	Ocak-Mart 2022		Ekim-Aralık 2022		Ocak-Mart 2023		Bir Önceki Yıldan Net Değişim		Ocak-Mart 2023
	İşlem Adedi (Bin)	İşlem Hacmi (Milyar TL)	İşlem Adedi (Bin)	İşlem Hacmi (Milyar TL)	İşlem Adedi (Bin)	İşlem Hacmi (Milyar TL)	İşlem Adedi (Bin)	İşlem Hacmi (Milyar TL)	Ort. İşlem Hacmi (Bin TL)
Yatırım Fonları	1.510	78	1.774	290	1.719	421	209	343	245
Döviz İşlemleri	2.075	163	1.651	147	1.557	165	-518	3	106
Vadeli hesaplar	651	60	580	78	630	88	-21	28	140
Hisse senedi*	8.305	131	20.666	601	19.292	477	10.987	346	25
Repo İşlemleri	59	5	56	8	53	8	-6	3	153
Tahvil ve bono	105	8	105	13	101	14	-4	5	135
Altın	464	9	321	7	342	9	-122	0	26
VİOP**	478	75	399	91	380	100	-99	26	264
Toplam	**13.647**	**529**	**25.551**	**1.234**	**24.073**	**1.283**	**10.426**	**753**	**53**

* *Gerçekleşen hisse senedi işlemleri,*

** *Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası*

Ocak-Mart 2023 döneminde internet bankacılığı kanalıyla kullandırılan anlık kredi adedi 125 bin, hacmi 6 milyar TL'dir. Aynı dönem içinde gerçekleştirilen sigorta satışı adedi 60 bindir.

6.3. Mobil Bankacılık İstatistikleri

Mobil bankacılık kullanan müşteri sayısına ilişkin veriler incelenmiş ve Tablo 5'de verilmiştir. Tablo incelendiğinde, mobil bankacılık yapmak üzere sistemde kayıtlı olan ve en az bir kez giriş işlemi yapmış toplam müşteri sayısı (bireysel ve kurumsal) Mart 2023 itibariyle 151 milyon 528 bin kişidir. Bunların 97 milyon 405 bin kişisi (yüzde 64'ü) Ocak-Mart 2023 dönemi içerisinde en az bir kez giriş işlemi yapmıştır.

Tablo 5: *Mobil Bankacılık Kullanan Müşteri Sayısı*

	Ocak-Mart 2022	Ekim-Aralık 2022	Ocak-Mart 2023
Bireysel müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) *(son 3 ayda 1 kez login olmuş)*	75.354	88.647	93.733
Kayıtlı (B) *(en az 1 kez login olmuş)*	117.633	136.095	144.837
Kayıtlı (C) *(son 1 yılda en az 1 kez login olmuş)*	87.402	103.182	110.427
Aktif (A) / kayıtlı (B) müşteri oranı (yüzde)	**64**	**65**	**65**
Kurumsal müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) *(son 3 ayda 1 kez login olmuş)*	2.906	3.443	3.672
Kayıtlı (B) *(en az 1 kez login olmuş)*	5.532	6.534	6.692

Kayıtlı (C) *(son 1 yılda en az 1 kez login olmuş)*	3.666	4.152	4.456
Aktif (A) / kayıtlı (B) müşteri oranı (yüzde)	**53**	**53**	**55**
Toplam müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) *(son 3 ayda 1 kez login olmuş)*	78.260	92.090	97.405
Kayıtlı (B) *(en az 1 kez login olmuş)*	123.164	142.629	151.528
Kayıtlı (C) *(son 1 yılda en az 1 kez login olmuş)*	91.069	107.334	114.883
Aktif (A) / kayıtlı (B) müşteri oranı (yüzde)	**64**	**65**	**64**

Toplam (bireysel ve kurumsal) aktif müşteri sayısında bir önceki döneme göre 5 milyon 316 bin kişi, bir önceki yıla göre 19 milyon 145 bin kişi artış olmuştur.

Mobil bankacılık hizmeti kullanılarak yapılan finansal işlemlere ilişkin veriler incelenmiş ve Tablo 6'da verilmiştir. Tablo incelendiğinde, Ocak-Mart 2023 dönemi itibariyle, mobil bankacılık hizmeti kullanılarak yapılan finansal işlemlerin toplam adedi 1 milyar 856 milyon, tutarı ise 13 trilyon 193 milyar TL olmuştur. EFT, havale ve döviz transferi işlemlerini kapsayan para transferleri, finansal işlem hacminin yüzde 62'sini, yatırım işlemleri ise yüzde 25'ini oluşturmuştur.

Tablo 6: *Mobil Bankacılık Finansal İşlemler*

	Ocak-Mart 2022		**Ekim-Aralık 2022**		**Ocak-Mart 2023**	
	İşlem Adedi (Milyon)	**İşlem Hacmi (Milyar TL)**	**İşlem Adedi (Milyon)**	**İşlem Hacmi (Milyar TL)**	**İşlem Adedi (Milyon)**	**İşlem Hacmi (Milyar TL)**
Para transferleri	695	3.081	1.023	6.919	1.048	8.191
Ödemeler	302	166	357	295	356	377
Yatırım işlemleri	82	1.408	125	3.085	130	3.346
Kredi kartı işlemleri	161	277	217	610	217	738
Diğer finansal işlemleri	61	189	95	398	106	541
Toplam	**1.301**	**5.121**	**1.816**	**11.307**	**1.856**	**13.193**

Ocak-Mart 2023 döneminde mobil bankacılık kanalıyla kullandırılan anlık kredi adedi 5 milyon 187 bin, hacmi 178 milyar TL'dir. Aynı dönem içinde gerçekleştirilen sigorta satışı 3 milyon 904 bin adettir.

7. DİJİTAL BANKACILIKTA DOLANDIRICILIK YÖNTEMLERİ

Dijital bankacılıkta dolandırıcılık yöntemleri; Olta (Phishing) Saldırıları, Tuş Kaydedici, Ekran Kaydedici (Screenlogger) Saldırıları, Elektronik Posta Yöntemi, Yanlış Alan Adına Yönlendirme'ler olarak sıralanmaktadır.

Olta (Phishing) Saldırıları

Rastgele veri tabanlarına hileli mailler göndererek dikkatsiz kullanıcıların kimlik bilgilerine ulaşırlar. Maillerin saygın kurumlardan geldiğine inandırırlar. Karşılaşılan linke girişi sağlanarak asıl sayfaya çok benzeyen gerçek olmayan sayfaya kullanıcı bilgileri aktarılı. Kredi kartı dolandırıcılığına karşı geliştirilen ürünler: sanal kartlar, akıllı kartlar, üç boyutlu güvenlik, tek kullanımlık şifreler, cep telefonu ile ödeme, parmak izi uygulaması ve sesli komut uygulamalarıdır.

Tuş Kaydedici

Bilgisayarlara yüklenen 'Keylogger' yazılımı ile yapılan tüm işemler kaydedilmekte, bunların ekran görüntüleri dosyalar halinde dolandırıcılara yönlendirilmektedir.

Ekran Kaydedici (Screenlogger) Saldırıları

Kullanıcıların sahip oldukları bilgiler farenin tıklaması ile aktif hale gelip fotoğraflanarak dolandırıcılara iletilmeleridir. Özellikle internet kafelerde güvenli olmayan bilgisayarlarda sık kullanılan yöntemdir.

Elektronik Posta Yöntemi

Dolandırıcıların kullanıcı adlarını ve şifrelerini ele geçirmek için başvurdukları yöntemdir. Posta kutusunun hacmini artırmak için vaatlerde bulunulan mail 33 gönderilir, depolama ihtiyacının arttığı günümüz koşullarında şüpheli görünmeyen bir uygulamadır.

Yanlış Alan Adına Yönlendirme

Dolandırıcılar farklı virüs programları ile bir bilgisayardaki girilmiş olan web adreslerini listeleyerek başvurulan bir yöntemdir. Bankaların müşterilerine sunduğu güvenlik önlemleri şunlardır: sanal klavye, giriş işareti, tek kullanımlık şifre, mobil imza, şifrematik, SMS ile giriş şifresi ve giriş kısıtlamaları olarak sıralanmaktadırlar.

SONUÇ

Türkiye'de Dijital Bankacılık kullanımı özellikle pandemi döneminin ve FAST sisteminin aynı dönemde kullanılmaya başlamasıyla birlikte dikkat çekici oranda yükselmiştir. Bu yükselişle birlikte kullanıcıların artık şubeye gitmeden ve bir personele ihtiyaç duymadan gerçekleştirdiği işlem yelpazesi de genişlemiştir. Bu yükselişin devam edeceği ilerleyen yıllarda da genç nüfusun daha aktif kullanıcı olacağının öngörülmesi kaçınılmazdır. Giderek artan dijital bankacılık kanallarının dolandırıcılarca kötüye kullanımı konusunda kullanıcıların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada erişim sağlayan bankaların ve kurumların konuya aynı oranda özen göstermeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Bacıoğlu, H. K. (2009). *Bankacılıkta Elektronik Pazarlama Yöntemleri. Kadir Has Üniversitesi*, Finans ve Bankacılık Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s. 103, İstanbul.

Çetin, A. S. (2014). Factors Affecting Customer Satisfaction and Loyalty in Mobile Banking in Turkey (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Boğaziçi Üniversitesi*, İstanbul

Ergür, H. S. (1990). Bankacılıkta Teknoloji Uygulamaları., Elektronik Bankacılık ve Hukuk, .s. 14, İstanbul.

Pikkarainen, T., Pikkarainen, K., Karjaluoto, H., and Pahnila, S., (2004). Consumer Acceptance of Online Banking: an Extension of the Technology Acceptance Model, *Internet Research*, 14(3), p. 224-235.

Furst, K., Lang, W. W. and Nolle D. E. (2002). Internet Banking, *Journal of Financial Services Research, Springer*, p. 95-117.

Kansu, M. (2000). Telefon Bankacılığı, *Banka ve Para Teknolojileri Dergisi*, (10), s. 36.

Kaushal, R. (2012, April). The Impact of E-banking on The Operational Success and Service of the Banking Industry in India, *Pencap University Thesis, Lahor.*

Mermod, A. Y. (2011). Finansal Küreselleşme Işığında Elektronik Bankacılık ve Riskler. BETA Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Mishkin, F. S. (2004). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Seventh Edition, Pearson Adison Wesley. p. 54.

Robinson, L. (2000). A Strategic Approach to Research Using Internet Tools and Resources, *Aslib Proceedings*, 52(1), p. 11-19.

Türkiye Bankalar Birliği Dijital Bankacılık İstatistikleri https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59

Yavuzcan, N. (2014). Türkiye'de Şubesiz Bankacılığın Gelişimi ve Müşterilerin Bakış Açısı. Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bankacılık Eğitim Bilim Dalı*, Ankara. s. 25-26.

Kırkpınar Efsanesinden Yansıyan Dünya Görüşü Üzerine Bazı Tespitler*

Erkan KALAYCI[1]

Giriş

Bir toplumun tarihi ve yaşamsal tecrübesinin bir sonucu olarak sahip olduğu düşüncelerinin oluşturduğu sistemli ve tutarlı bir bütün olan geleneksel dünya görüşü veya diğer adıyla halk felsefesi, o topluma ait olan ve halkbiliminin inceleme alanına giren bütün formların içinde yer alır ve bu formlar vasıtasıyla dışa vurulur. Bu yönüyle halkbilimi çalışmaları açısından bir milletin kültürel ekolojisini çözümleyebilme imkanını sunan bu kavramı kullanan çözümleme örnekleri batılı halkbilimciler tarafından verilmiştir.[2] Bu nedenle halkbilimi çalışmaları için neden önemli bir inceleme alanı olarak görülmesi gerektiğini idrak edebilmek için öncelikle bu kavramın tanımına bakmak gerekir.

Halk felsefesi olarak da anılan dünya görüşüne dair tanımlamalardan biri meseleyi felsefe düzleminde ele almak suretiyle Ahmet Cevizci tarafından yapılmıştır. Cevizci dünya görüşü kavramını şu şekilde tanımlamaktadır:

> "Bireyin, ya da bir grup insanın evren Tanrı, insanlık, gelecek ve benzeri konularda sahip olduğu inançlar, düşünceler, tavırlar ve değerler bütününe; insanı çevreleyen dünya ve içinde yaşadığı toplumla ilgili felsefi, sosyopolitik, estetik, bilimsel değerlerin toplamına verilen ad" (Cevizci, 1999: 274).

Cevizci'nin tanımına bakıldığında dünya görüşü kavramının dünyayla ve mensubu olduğu toplumla olan ilişkileri bağlamında bireylerin inançlarından ve düşüncelerinden oluşan bir bütün olduğuna işaret edildiği görülmektedir. Nitekim bu tanımlamasının devamında dünya görüşünün bireysel düzlem ötesinde toplumsal açıdan da bir bağlayıcılığı olduğuna işaret eder. Bireylerin ilişkilerini ve faaliyetlerini düzenlemelerinde kuşatıcı bir yapıya sahip olmasının dışında, toplumsal düzeyde sınıf, grup, kuşak ya da dini toplulukların da dünyaya belli bir açıdan bakmasına olanak verdiğini belirtir (Cevizci, 1999: 274). Cevizci'nin dünya görüşünü bireyin veya toplumun düşüncelerinden oluşan bir bütün olarak ele aldığı yaklaşım dünya görüşünü kavramını halkbilimi perspektifinden ele alan Alan Dundes'ın yaklaşımıyla paralellikler arz etmektedir.

---

* Bu çalışma, Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu danışmanlığında tarafımızca hazırlanan ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2018 yılında kabul edilen "Kültürel Süreklilik Bağlamında Kırkpınar'ın Yansıttığı Dünya Görüşü Üzerine" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilip "Some Findings on the World View Reflected by the Kirkpinar Legend" başlığıyla "5th International Congress on Multidisciplinary Social Sciences (ICMUSS-2023)" etkinliğinde sözlü olarak sunulan bildirinin kitap bölümü haline getirilmesiyle üretilmiştir.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Orcıd: 0000-0002-9734-7435.

[2] Halkbilimi alanında söz konusu kavrama dair teorik makaleleri de bulunan Alan Dundes, Alessandro Falassi ile birlikte bu konudaki önemli örneklerden birini vermiştir. Yüzyıllardır İtalya'nın Siena bölgesinde devam etmekte olan Palio yarışlarını halkbilimci gözüyle incelemiş ve eserlerinin bir bölümünde Palio yarışlarını Siena halkının dünya görüşünün bir yansıması olarak incelemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Dundes ve Falassi, 1983: 185-240).

Dundes, Amerikan halkının gündelik hayatında ortaya koyduğu düşünceleri Amerikan dünya görüşünün yapıtaşları olarak yorumlar ve buna göre bir toplumun geleneksel dünya görüşünün inşa zemininde "halk fikirleri" vardır. Dundes'e göre "halk fikirleri" bir grup insanın, insanın ve dünyanın doğasına ve bu dünya üzerinde insanın yaşamına dair geleneksel kanılarıdır ve pek çok halkbilimsel ürün vasıtasıyla dışa vurulurlar. Atasözleri içerdikleri en az bir veya iki halk fikrini ifade ederler ve aynı halk fikirleri, halk anlatılarının, şarkılarının geleneksel folklor türünün yanısıra (Dundes, 1971: 95) festivallerden halk oyunlarına varıncaya kadar başka pek çok halkbilimsel üründe de ifade edilebilir (Dundes, 1995: 229-232). Bunlar dışında simgeler ve semboller de dünya görüşünün yapı taşlarının tespit edilebileceği kültürel verimler arasındadır ve bilhassa din vasıtasıyla, ethos ile dünya görüşü[3] simgeler içinde depolanabilir hale getirilir ve nesnelleştirilebilir. Böylece ritüellerde, mitlerde topluma özgü "değerler" dünyada yaşamak için gerekli koşullar olarak empoze edilebilirler (Geertz, 2010: 153-158).

Bütün halk kültürlerinde hayata, insana, doğaya ve aralarındaki çeşitli ilişki ve görünüşlerine dair düzenlenmemiş kesin hükümler, inançlar ve varsayımlar dünya görüşünün temel yapı taşlarıdır. İşte bu özellikleriyle söz konusu yapıtaşlarının rehberliğinde birey ve toplum etrafını saran dış gerçekliği algılar ve böylelikle fikirler, hükümler ve inançların kılavuzluğunda eylem kodlarını oluşturur. Dolayısıyla halk fikirleri olarak adlandırılan bu temel yapı taşlarının birbirleriyle uyumlu ve kendi içinde tutarlı bir şekilde oluşturdukları bütünün adı zihniyet yani dünya görüşü veya halk felsefesidir (Çobanoğlu, 2000: 12). Dünya görüşünün kılavuzluk görevinin, bireysel veya toplumsal düzeyde bir unsurun ortak değerler repertuarına kabul edilişi veya reddedilişi bağlamında adeta bir kontrol mekanizması görevi gördüğünü söylemek mümkündür. Çünkü bu fikirlerin, inançların oluşturduğu bütünle uyuşmayan hiçbir unsur o toplum tarafından kabul görmeyecektir.

Dilbilimcilerin bir dilin gramerini tespit ederek ortaya koymaları gibi bir kültürün ekolojisini tam manasıyla ortaya koyabilmek için halkbiliminin inceleme alanına giren bütün sözlü, sözsüz ve hatta nesnesel türlerin içerdikleri halk fikirleri bakımından ele alınmaları ve bu yolla kendi içinde tutarlı "kültürel gramer" birimleri olarak dünya görüşünün ortaya koyulması bir gerekliliktir (Çobanoğlu, 2000: 14). Bir dizi halk fikrinin bir kültür içindeki tespiti yoluyla bu fikirlerin oluşturduğu örüntü idrak edildiği takdirde bunların her birinin o toplumun toplam dünya görüşüyle bağlantısı ortaya koyulabilir.

Geleneksel dünya görüşünün veya halk felsefesinin yapıtaşına benzer rolü nedeniyle halk kültürünü oluşturmadaki rolü oldukça belirgindir ve bu bağlamda kültürün oluşturulup şekillenmesi dil ile kültür arasındaki ilişkide söz konusu olduğu gibi birbirlerini karşılıklı olarak şekillendirme mantığına dayalıdır (Çobanoğlu, 2000: 14).

Dünya görüşü kavramıyla alakalı olarak bir diğer önemli husus da dünya görüşünün farkında olunmadan dışavurulmasıdır. Buna göre bir toplum içinde aynı dünya görüşünü paylaşanlar bunu bilinçli olarak dışa vurmaya çalışmazlar. Bunu tıpkı bir suyun içinde yaşayan balıkların su içinde yaşadıklarını fark etmemelerine veya Ruth Benedict'in ifadesiyle bu durum "görmek için içinden baktığımız gözlük camlarını görmememize" (Dundes, 1971: 101) benzemektedir. Bu nedenle de bir insan topluluğunun farkında olmaksızın, gündelik hayatının doğal akışı içinde tamamen bir kendiliğindenlik sonucu dışa vurduğu kendine özgü geleneksel

[3] Clifford Geertz'a göre, ethos kavramı bir milletin yaşamının ahlaksal ve estetik yönüdür. Dünya görüşü ise yalın gerçeklikleriyle vakaların; doğa, ben ve topluma yönelik kavramların gözlerine nasıl göründüğü ile alakalıdır. (Geertz, 1957: 421).

dünya görüşünün tespit edilebilmesi ancak o kültüre dışardan bakan gözlerle mümkün olabilmektedir.

Yukarıda sıraladığımız bütün özelliklerini göz önünde bulundurmak suretiyle geleneksel dünya görüşünün veya halk felsefesinin insan davranışlarını yönlendiren bir boyutu olduğu görülmektedir. Duygusal ve ruhsal arka planına bağlı olarak dünya görüşü onu kullanan, kurgulayan, onunla gündelik ve törensel yaşamını düzenleyen insanlar için "biz" duygusuyla ifade edilmesi mümkün olan kimlik ve bu kimliğin çeşitli şekillerde ve formlarda ifade edilişidir. Bu dışavurumlar halkbiliminin temel inceleme alanlarından olan sözlü kültür ve edebiyat içinde saklanabilir ve böylelikle kişiler ve kuşaklar arasında aktarılır. Söz konusu aktarımla o topluma özgü düşünce ve tecrübe örüntüsü hayatın bütün alanlarını kapsayacak şekilde genişler. Böylelikle bir taraftan kültür şekillenirken diğer taraftan da onu yaşatan ve aktaran insan topluluğu olarak "biz" duygusu etrafında kenetlenen bir "millet" oluşur (Çobanoğlu, 2016: 60).

Meseleye Türk kültürü açısından yaklaşacak olursak Türkiye Türklerinin de bir parçası olduğu Türk dünyası bağlamında Türklerin dünya görüşleri ve halk felsefesi, Türk topluluklarının mitolojik arka planları ve tarihi tecrübelerini temel alan halk fikirlerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu birleşime bağlı olarak sosyal normların meydana gelmesinde oluşturdukları bağlamla da yapılanmışlardır. (Gabitov vd., 2022: 20-21). Bu bağlamda Türk kültürünün herhangi bir veriminden hareketle dünya görüşlerine dair çıkarımlar yaparken onların medeniyetlerini, yaşam tarzlarını ve buna paralel bir süreç içinde inşa ettikleri mitolojilerini, inanışlarını ve tarihi tecrübelerini göz önünde bulundurma zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu bilgiler ışığında Kırkpınar'ın başlangıcına dair efsaneden yansıyan dünya görüşünü ve buna dayalı kültürel örüntüyü Türklerin kültürel ve tarihsel arka planlarıyla ele almak gerekmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma ve inceleme yöntemlerinden döküman incelemesi tekniği ve içerik analizi yöntemi doğrultusunda dünya görüşü kavramını ve Kırkpınar efsanesinin yansıttığı dünya görüşünü aydınlatabilmek adına ilgili literatürden istifade edilmiştir.

Kırkpınar efsanesi ve yansıttığı dünya görüşünün kültürel arkaplanı

Kırkpınar yağlı güreşleri 700 yıla yakın geçmişiyle önemli bir kültürel süreklilik olarak diğer güreş organizasyonları arasında öne çıkmaktadır. Pehlivanlara boy atlama gibi imkanların sunulması nedeniyle pratik bir gerekçe öne çıkıyormuş gibi görünse de Kırkpınar'ın tarihi ve kültürel arka planı burada esas belirleyici konumundadır. Kırkpınar yağlı güreşleri savaş ve afet gibi olağanüstü koşulların neden olduğu kısa aralar hariç tutulacak olursa, yüzyıllardır devam ediyor oluşuyla dünya üzerinde eşine az rastlanan bir sürekliliğe sahiptir.

Kırkpınar'ın başlangıcı hakkında yazılı kaynaklarda ilk güreşlerin tam olarak ne zaman yapıldığına dair bir belgeye henüz rastlanmamıştır ancak uzunca bir zamandır yerleşik hale gelen bir kanaate göre Kırkpınar güreşlerinin başlangıcı Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye ayak basmalarıyla eş zamanlıdır. Bu nedenle de güreşlerin başlangıcı Edirne'nin fethediliş tarihi olan 1361 yılına dayandırılmaktadır. Kırkpınar'ın başlangıcına dair yazılı kaynaklarda açık bir bilgi veya belge bulunmasa da sözlü gelenekte yaygın olarak kabul görmüş bir efsane mevcuttur. Efsanenin tarihi bilgilerle iç içe geçtiği bir geçmiş bugün yaygın olarak kabul görmüş durumdadır.[4]

[4] Kırkpınar güreşlerinin ortaya çıkışını anlatan efsane hemen hemen çok küçük farklarla 2017 yılındaki saha

Yazılı kaynaklarda Kırkpınar'ın başlangıcıyla ilgili olarak yaygın olan efsanenin ana olay örgüsü ve efsanede geçen olaylara yol açan arka plan aynı olmakla birlikte yalnızca detaylarda farklılaşan versiyonları vardır. [5] Bunlardan tespit edebildiğimiz en eski versiyonlarından birisi Eşref Şefik tarafından aktarılmaktadır. Şefik'in aktardığına göre Orhan Gazi zamanında Süleyman Paşa'nın komutasında Rumeli'ye geçen 40 gazinin yapmış olduğu efsanevi güreş Kırkpınar'ın doğuşunu hazırlamıştır. Buna göre Süleyman Paşa'nın komutasındaki 40 gazi Anadolu'da iken her mola verildiğinde güreş tutarlar. Rumeli'ye geçtiklerinde Ahırköy çayırına geldiklerinde içlerinden iki kişi sonuçlandıramadıkları güreşlerini bir sonuca vardırmak için tekrar güreşe tutuşurlar. Bu güreşin sonucunda da yenişemeyen bu pehlivanlar güreşirken ölürler ve arkadaşları tarafından bir incir ağacının altına gömülürler. Geride kalanlar Edirne'ye doğru akınlarına devam eder ve Edirne fethedildikten sonra Ahırköy çayırlığında yatan arkadaşlarının mezarını taştan yaparak daha iyi hale getirmek için geri döndüklerinde arkadaşlarını gömdükleri incirin etrafından güreşin yapıldığı çayıra doğru bir suyun akıp gitmekte olduğunu görürler. Orada kimin yattığını soranlara da "Kırktı bunlar. Bu yakaya ilk ayak basanlardır bunlar" derler ve böylelikle buranın adı Kırkpınar olarak kalır (Şefik, 1954: 5-7).

Efsanenin yukarıda aktardığımız versiyonuna çok benzer bir başka versiyonu da Orhan Koloğlu tarafından aktarılmaktadır. Koloğlu'nun aktardığı versiyonda da 40 gazinin birbirleriyle tutuştukları güreş ve bu güreşi ölünceye kadar devam ettiriyor oluşları öne çıkmaktadır. Koloğlu'nun aktardığı versiyon şöyledir:

> "Söylentiye göre, Süleyman Paşa'nın öncüleri olan kırk yiğit Rumeli içindeki ilerlemelerinin her molasında silahlarını bir kenara bırakıyor, kıspetlerini giyiyor ve güreş tutuyorlardı. Bunlardan Anadolu yakasındayken güreşlerinin paylaşamamış olan ikisi bir gün, Edirne civarındaki bir çayırda tekrar tutuşmuşlardı; ancak bütün gün güreştikleri halde bir sonuç elde edemediler. Ay ışığında da gece yarısına kadar güreşen pehlivanlar sonunda yorgunluktan son nefeslerini vermiş ve bir incir ağacının altına gömülmüşlerdi.
>
> Bir süre sonra o bölgeye dönen ve arkadaşlarının mezarına bir taş dikmek isteyen diğer kahramanlar incir ağacının altından billur gibi suların kaynadığını, kırk pınarın aktığını görmüşler. Böylelikle Kırkpınar mevkii bir ziyaret mahalli olmuş" (Koloğlu, 1972: 21).

Kırkpınar'ın ortaya çıkışını anlatan bu efsanenin detaylarda farklılaşan bir diğer versiyonu Türk kültüründe güreşe dair ilginin yarattığı meraklı gruplarına hitap eden ve sözlü gelenekteki söylencelerden beslenerek oluşturulan ve bir zamanlar gazetelerde yayınlanan pehlivan tefrikalarından birinde tespit edilmiştir. Yukarıda verdiğimiz diğer versiyonlarda olduğu gibi burada da olayların arka planında Rumeli'de girişilen gazalar vardır. Tercüman gazetesinde "Eski Bir Pehlivan" rumuzlu bir yazar tarafından yazılan "Deli Hafız" tefrikasında Kırkpınar'ın başlangıcını anlatan efsane şöyle verilir:

> "İşte bunlardan bir kısım babayiğit, Edirne'nin yanında Ahırköy denilen yerde düşmanı bozmuş ve büyük bir zafer kazanmış. Ertesi günü de Nevruz imiş. Bu bayram atalardan

araştırmamız esnasında sohbet ettiğimiz merkalı grupları ve pehlivanlar da dahil olmak üzere herkes tarafından konuşma esnasında bir şekilde zikredilmiştir. Toplumda yaygın olarak kabul görmüş anlatının Kırkpınar'ın değerini düşürdüğü ve Kırkpınar'ın tarihinin Edirne'nin Osmanlı Türkleri tarafından fethedilişinden daha da önceye götürmek gerektiği kanaatiyle Sarı Saltuk'un Rumeli'ye geçişini ve Seyyid Ali Sultan'ı bu anlatıya ekleyerek alternatif bir tarih ve anlatı inşa etmeye çalışan yaklaşımlar da mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Kalaycı, 2018: 110-115).

[5] Yazıya aktarılmış olan örnekler ana olay örgüsü bakımından aynı gibi görünmekle birlikte kelimesi kelimesine birbirinin aynısı olmadığından ve detaylarda farklılıklara sahip olduğundan dolayı bunları olduğu gibi burada vermeyi uygun gördük.

kalma bir bayram günüdür. O gün bilirsiniz herkes bayram eder, kırlar açılır, kuzular çevrilir, delikanlılar güreş tutarlar. İşte o gün düşmanı bozan babayiğitler de Nevruz Bayramı'nı burada bu güzel yerde kutlamaya karar vermişler. Meriç ile Tunca nehirlerinin birleştiği yerdeki bu güzel çayırlık, güreş için pek uygun olduğundan, hemen meydana kırk pehlivan çıkmış. Bir gün önce düşmanı bozmuş bulunan bu babayiğitler, sabahleyin yirmi çift olarak güreş bağlamışlar ve birbirleriyle kıyasıya boğuşmaya başlamışlar. Aralarındaki güreş öylesine sert oluyormuş ki, bir türlü biri diğerine karşı bir üstünlük gösteremiyormuş. Bu çetin güreş bütün gün devam etmiş. Sonunda biri bile hasmının dizini yere getirememiş. Güneş batarken güreşlere son verilince, bütün tekmil kuvvet ve takatlerini harcamış bulunan bu kırk yiğit de bulundukları yere çökerek son nefeslerini vermişler. Güreşleri seyreden Türkler, bu kırk pehlivanın da şehit olması gerektiği neticesine varmışlar ve onları gözyaşları içinde yiğitlik uğrunda can verdikleri yere gömmüşler. Ertesi gün bir de bakmışlar ki her yiğidin can verdiği yerde bir pınar fışkırmış. Bunun üzerine buraya Kırkpınar demişler."[6]

Kırkpınar'ın başlangıcını anlatan efsanenin sözlü gelenekten yazıya geçen ve yukarıda aktardığımız versiyonlarını dikkatle incelediğimizde güreşirken ölenlerin 2 veya 40 kişi olması gibi ayrıntı diyebileceğimiz farklılıklar dışında anlatının ana ekseninde öne çıkan bazı noktalar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki anlatıda geçen olaylar dizisinin başlangıcını Osmanlı Türklerinin Rumeli'de giriştikleri fetih hareketlerinin teşkil etmesi ve bunların ana odağının Edirne olmasıdır. Buna bağlı olarak bir diğer nokta ise gazilerin güreşleri ve bu güreşi ölünceye kadar devam ettirmeleridir. Bu noktalar ilk bakışta alelade görünüyor olsalar da bunların her birinin arka planında yatan şeyler Türklerin evren Tanrı, insanlık, gelecek ve benzeri konularda sahip olduğu inançlar, düşünceler, tavırlar ve değerler bütününü oluşturan fikirlerinin yansımaları yani onların zihniyeti, dünya görüşüdür. Bütün bunlar bugün de Kırkpınar yağlı güreşleri açısından motive edici bir boyuta sahiptir. Bu bağlamda Kırkpınar güreşlerinin ortaya çıkışını anlatan bu efsanede öne çıkan noktaları anlamlandırabilmek ve nasıl bir dünya görüşünü yansıttığına dair örüntüyü çözümleyebilmek için bunlara Türklerin tarihi ve kültürel tecrübelerinin ışığında bakmak gerekmektedir.

Bir milletin mitolojik tasavvurlarının ve tarihi tecrübelerinin büyük oranda şekillendirdiği halk fikirlerinin inşası onun uygarlığının inşa ediliş süreciyle eş zamanlı olarak gerçekleşir. Bir uygarlığın inşa ediliş sürecinde bütün detayları belirleyici olmasa da şekillendirici etkiye sahip olan unsurlardan birisi hiç şüphesiz yaşanılan coğrafyadır. Bu açıdan Türk kültürüne dair bir tespitte bulunacak olursak, başlangıçta Altay dağları ve Baykal gölü civarlarındaki ormanlarda "toplayıcı-avcılık"la meşgul olan Türkler çok erken dönemlerde temel geçim kaynaklarını hayvan yetiştiriciliğine dayandıran "avcı-çobanlar" halinde bozkırda yeninden örgütlenmişlerdir (Çobanoğlu, 2001: 65).

Orta Asya'nın bozkırklarının iklim özellikleri bölgenin ekonomik imkânlarını da büyük oranda belirlemiştir. Yerleşik bir hayat tarzını mümkün kılabilecek sulu tarım sadece Batı ve Doğu Türkistan'da yapılabiliyırken, İç Asya'nın büyük kısmını kaplayan bozkırlar sundukları zengin otlaklarla temel ekonomik faaliyet olarak hayvancılığı mümkün kılmıştır. Göçerevli hayvancılık kendi kendine yetebilen bir ekonomi modelidir ancak bu ekonomik modelle üretilemeyecek şeylerin temin edilmesi için ticaret yapmak veya savaşmak gerekir (Vasary, 2007: 29). Özellikle de ticaret yapılmasını engelleyen durumlar söz konusu olduğunda savaşmak bir zaruret haline gelmektedir.

[6] Eski Bir Pehlivan, "Deli Hafız", Tercüman Gazetesi, 16 Aralık 1976.

Savaşmak Türkler açısından sadece ticaret gibi göçerevli yaşam tarzı için hayati öneme sahip bir faaliyeti sürdürebilmek ve garanti altına almak için değil aynı zaman da temel ekonomik faaliyet olan hayvancılığı sürdürebilmek için de gerekli olmuştur. Dolayısıyla bozkır kültür dairesi içinde bir bir soyun, bir boyun veya bir milletin varlığını devam ettirebilmesi büyük oranda sürekli mücadele etmeye dayalıdır. Bu nedenle savaş konusundaki kabiliyetlerini geliştirmek ve sürekli olarak savaşa hazır olmak bozkır kültür dairesi için bir gerekliliktir.

Kadın-erkek farketmeksizin günlük hayatlarında, at üstünde çobanlık etmek, düşman bir boyun saldırısına karşı koymak veya ondan kaçmak; sürüler çalınır ise, avlanarak geçim temin etmek gibi hallerin olağan olduğu bu yeni yaşam biçiminde, bütün bir boyun yok edilmesi ile bitebilen hücumlardan korunmak için, "er"lik vasıflarını taşımak herkes için zorunluluk haline gelmiştir (Esin, 1991: 471). Bir başka deyişle bozkır kültür dairesi içinde göçerevli yaşam tarzını benimseyen Türkler açısından sözlü bir biçimde ifade edilmese de tamamen hayatın doğal akışı içerisinde kendisini gösteren ve böyle bir toplumun parçası olan bireyin sahip olması gerektiği düşünülen niteliklerden birisi savaşmak için gerekli bütün donanımlarla mücehhez bir "er" olmak fikridir. Bu niteliğe sahip olabilmenin şartlarından birisi de hiç şüphesiz bir yakın dövüş sporu ve Türkler açısından askeri talimin ayrılmaz bir parçası olan güreştir.

Güreş Türk kültür tarihinin en erken safhalarından beri hayatlarının önemli bir parçası olan, savaş talimlerinin yanı sıra bayram ve düğün gibi şenliklerde bir eğlence ve hoşça vakit geçirme unsuru olarak icra edilen bir spordur (Çobanoğlu, 2004: 128). Hatta bunların ötesinde Türk kültüründe çok eski zamanlardan güreşin kutsal günlerde icra edilen ritüelistik bir mahiyeti olduğu (Kalaycı, 2018: 18) ve yuğ adı verilen yas törenlerinin de içinde yer aldığı da bilinmektedir (Öngel, 2001: 339-340). Bu nedenle de göçerevli yaşam tarzının gerektirdiği bir unsur olarak güreş hayatın her alanında, kutlamalardan ölüm gibi geçiş dönemlerine varana kadar kendine bir yer edinmiştir. Bozkır kültürünün istediği erdem sahibi savaşçılığın kurumlaşmış hali olan alplık anlayışının yarattığı ideal insan tipi olarak alplar/alp erler için güreş bir yakın dövüş sporu olarak onların ayrılmaz bir parçasıdır.

Erlik anlayışının sürekliliğini sağlamak ve bozkır şartlarında toplum açısından bir kişinin o topluma mensubiyetini perçinlemek üzere arka planında her bir bireyin er olması fikrinin yattığı ve ancak savaşçılık hüneri göstermekle mümkün olan er adı alma adeti mevcuttur. Yukarıda değindiğimiz gibi düğünden ölüme varıncaya kadar hayatın geçiş dönemlerinde güreşin bunların hep bir parçası olabilmesi ancak böyle bir bağlam üzerinde mümkün olabilmekte ve anlam kazanmaktadır. Bu adetin Türkler arasındaki varlığını Orhon yazıtlarında Kül Tigin'in, Umay gibi annesi hatunun kutu sayesinde "er" adını aldığı anlatan satırlara kadar geri götürmek mümkündür (Tekin, 2003: 47). Nitekim Türklerin göçerevli hayat tarzlarının önemli kaynaklarından biri olan ve bozkır hayat tarzının gerektirdiği ideal insan tipine dair halk fikirlerinin örneklerini gördüğümüz Kitab-ı Dedem Korkut içindeki Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunda Boğaç Han'ın ad alması ve böylelikle toplum içinde tam anlamıyla bir birey muamelesi gören er haline gelmesi bir boğa ile güreşerek kendini ispatlamasıyla mümkün olmaktadır (Ergin, 2011: 82-83). Benzer bir şekilde Kam Bürenin oğlu da babasının bezirgânlarını ve yağmalanan mallarını düşmanın elinden kurtarırken gösterdiği erlik ve yiğitlik neticesinde Bamsı Beyrek adını almıştır (Ergin, 2011: 118-119). Hem Boğaç'ın hem de Bamsı Beyrek'in eylemleri bozkır kültür dairesi açısından yaşam tarzının getirdiği bir zorunluluk olarak her bir bireyin "er" olması gerektiği fikri doğrultusunda alp tipi için savaşmak ve düşman öldürmek suretiyle yapılan bir hüner gösterisidir (Duymaz, 1998: 40-41). Dahası bu zihniyet, Türk kültürünün sürekliliği içinde İslamiyet öncesinin alp erlerini, Türklerin İslam kültür

dairesine mensubiyetleriyle birlikte er olmaya dair eski fikirlerine İslami bir motivasyon kazandırmak suretiyle gazilere dönüştürerek varlığını sürdürmüştür.

Bu bağlamda yeniden Kırkpınar güreşlerinin başlangıcını açıklayan efsanede öne çıkan noktalara dönecek olursak Rumeli'de gazalara girişen gazi erenlerin kendi aralarında güreş tutuyor oluşlarının motivasyonu açıklığa kavuşmaktadır. Buna göre bozkır kültüründe yaşam tarzının zorlamasıyla her bir bireyin "er" olması gerektiği fikri doğrultusunda güreş alp erlerin/gazilerin savaşçılık kabiliyetlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle güreş ile erlik arasında doğrudan bir bağlantı mevcuttur. Nitekim Türk kültüründe güreş tutulan meydanının "er meydanı" olarak nitelendirilmesi de bunun bir neticesidir. Dolayısıyla Kırkpınar'ın başlangıcını açıklayan efsanede gazilerin birbirleriyle güreş tutmaları onların göçerevli hayat tarzına uygun olarak erliklerinin bir yansımasıdır.

Kırkpınar efsanesinde öne çıkan bir diğer noktanın da gazilerin ölünceye dek güreşmeleridir. Bu davranışı anlamlı kılan davranış kodları da benzer bir şekilde bozkır kültür dairesindeki yaşam şartlarının şekillendirdiği halk fikirlerinin sosyal normları yapılandırmasının bir neticesidir. Bu davranış kalıbını ortaya çıkaran fikirler manzumesinin açıklamasını göçerevli yaşam tarzının fikri yansımalarını barındıran Kitab-ı Dedem Korkut'ta bulmak mümkündür. Kazan bey oğlu Uruz'un yoldaşlarını bırakıp kaçmasını alp ere yakışmayan bir davranış olarak görür ve bunun cezasını vereceğini belirterek cesaretsizliği, korkaklığı yiğitliğin, erliğin şanına sığmayacak olumsuz bir değer olduğunu gösteren bir halk fikrini yansıtır (Gabitov vd., 2022: 160). Dolayısıyla Kırkpınar efsanesinde öne çıkan ölünceye kadar güreşmenin temelinde er meydanından kaçmanın korkaklık olduğuna dair halk fikri yatmaktadır. O nedenle mücadele bir taraf mağlup edilinceye kadar devam etmek zorundadır ki efsaneye baktığımızda gazilerin ölünceye dek mücadele etmelerinin motivasyonu er olmakla alakalı olarak göçerevli Türk toplumundaki yerleşik fikirlerin bir sonucudur.

Kırkpınar efsanesinde öne çıkan diğer noktanın Rumeli'de girişilen fetih hareketleri ve bu bağlamda Edirne etrafında girişilen gazalar olduğuna yukarıda değinmiştik. Bu unsurların temelinde yer alan zihniyetin çözümlenmesi yine Türklerin bozkır kültür dairesindeki örgütleniş biçimleri ve Türklerin evren içinde kendilerini nasıl konumlandırdıkları ve bununla bağlantılı olarak Tanrıyla münasebetleri gibi konularda sahip olduğu kanaatler ve fikirlerle açıklanabilir.

Bozkırda şekillenen hayvancılığa dayalı göçerevli yaşam tarzı kendine has bir toplumsal yapılanmayı gerektirmiştir. Toplayıcı-avcılığa nazaran, hayvancılıkla daha kalabalık nüfusları besleyebilecek yaşam kaynaklarını denetimleri altına almanın bir neticesi olarak avcı-çobanlık dönemine girdiklerinde sülale birlikleri halinde örgütlenen boy esasına göre toplumsal örgütlenişlerini yeniden düzenlemişlerdir. Ancak daha önce de değindiğimiz gibi boylar halindeki örgütleniş bozkır ortamındaki otlak ve hayvan sürüleri için gerçekleşebilecek çatışma ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Her bir üyesi savaşçılık yetenekleriyle donanmış olan bu boyları ve hayvancılık veya ticaret gibi yaşam kaynaklarını garanti altına almayı, çatışmasızlık ortamında birleşmeyi mümkün kılan bir otorite figürüne ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum da Tanrıdan aldıkları kutla kutsanan ve onun yeryüzündeki temsilcisi olarak algılanan, onunla doğrudan iletişime geçebilen, onun yeryüzündeki temsilcisi gibi görülen kutsal kağanlık ideolojisini ortaya çıkarmıştır (Çobanoğlu, 2001: 65). Gök Tanrıdan aldığı kut ile milleti yönetme erkine sahip olan kağan için savaşmak ve fetihler yapmak, ulaşılabilen her yeri zaptetmek ona borç ödemenin bir yoludur. Bu zihniyetin Türk kültür tarihindeki yansımalarından birisi Oğuz Kağan destanıdır. Nitekim Oğuz Kağan pek çok savaşın ve fethin ardından oğullarına ve ulusuna seslenirken şunları söyler:

Ey oğullarım ben çok aştım
Çok vuruşmalar gördüm
Çok kargı ile çok ok attım
Atla çok yürüdüm
Düşmanları ağlattım, dostlarımı güldürdüm
Ben Gök Tanrı'ya borcumu ödedim (Bang ve Arat, 1937: 33)

Yukarıda zikredilen ekonomik ve ideolojik nedenlerle İç Asya'nın savaşçı göçebeleri olarak Türkler, Çin'den Bizans'a kadar fatihler olarak tarih sahnesinde belirmişlerdir ve Hunlar, Göktürkler, Avarlar veya Macarlar Orta çağ batı dünyasında göçebe fetihçi imgesi olarak görülmüşlerdir (Vasary, 2007: 30-31).

Bir taraftan geniş hayvan sürüleri ve bunları besleyebilmek adına gereken otlakların korunması veya ele geçirilmesi için bir taraftan da Kutsal kağanlık ideolojisinin ana motivasyonunu oluşturan ve Tanrıya borç ödemek olarak görülen fetihçi zihniyetin gerektirdiği insan tipi, savaş meydanında sonuna kadar mücadele edebilecek alp erler olmalıdır (Kalaycı, 2018: 21-22).

İslamiyet öncesinde Tanrıdan aldığı irade ile milleti yöneten ve kendisine verilen iradenin karşılığını fetihlere girişmek ve ulaşılabilen her yeri zaptetmek suretiyle ödeyen kutsal kağanın önderliğinde birleşen ve kendilerini evrende böyle misyonla konumlandıran Türkler bu fikirlerini İslamiyet'le bağdaştırmış ve dini manada yeni bir motivasyon kazandırmışlardır. İslamlık öncesinde Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi gibi görülen kağan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan sultana dönüşmüştür (Turan, 2003: 115-121). Sahip oldukları üniversalizm veya cihana hakim olan bir devlet kurma fikri İslamiyet'i tercih etmelerinden sonra kültürel süreklilik bağlamında devam etmiş, Allah'ın dininin ve tevhid inancının yüceltilip yaygınlaştırılması yolunda gösterilen gayret ve faaliyetleri kapsayan, cihad ve savaş kelimeleriyle iç içe geçen "ila-yı kelimetullah" yani "Allah'ın kelamını yüceltmek" olmuştur (Yurdagür, 2000: 62).

Kırkpınar efsanesinin arka planını oluşturduğu görülen Rumeli'deki fetih hareketleri bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Efsanede aktarılan bu fetih hareketleri Türklerin İslamlık öncesinde sahip oldukları fetihler yoluyla "Gök Tanrı"ya borç ödemek şeklindeki halk fikrinin veya kanaatinin, Osmanlı Türkleri zamanında İslami bir motivasyonla Allah'ın kelamını yüceltmek için batıya doğru gazaya girişmek şeklindeki dönüşümü ve bunun halk muhayyilesinden yansıyan görüntüsüdür. Nitekim Edirne'nin Osmanlı Türklerinin zihnindeki yeri ve ona yükledikleri manevi değer bu anlatının arkasındaki zihniyeti açıklayan ve onu daha iyi anlamamızı sağlayan bir bağlam teşkil etmektedir. Sözlü kaynaklardan derlenerek yazıya geçirilen Saltukname gibi kaynaklar bize bu konuda bir takım önemli malumatlar vermektedir. Saltukname'nin pek çok yerinde Edirne'den söz edilirken "gaziler ocağı" denilmektedir (Ebu'l Hayr-ı Rumi, 2007: 621, 654). Ayrıca yine Saltukname'de Edirne, Müslümanların çoğalacağı yer olarak "Dar-ı İslam" (İslam Yurdu), gazaya niyetlenenler için "Darü'n-Nasr" (Yardım Yeri) ve fetihlere açılacak kapı olarak "Beytü'l- Fetih" (Fetih Kapısı) olarak anılmaktadır (Ebu'l Hayr-ı Rumi, 2007: 655-656). Hikayet-i Beşir Çelebi adlı eserde Darü'n-Nasr ve Beyt-i Feth olarak anılan Edirne'de Eski Cami vesilesiyle buranın Kudüs'e eşdeğer olduğundan bahsedilmektedir (Erdoğru, A., 2006: 201). Dolayısıyla Kırkpınar'ın ortaya çıkış zemininin Edirne oluşu bu kaynakların sunduğu verilerle daha da iyi anlaşılmaktadır. Çünkü Edirne'nin, Kırkpınar efsanesinde ölünceye kadar güreştikleri görülen gaziler ve onlardan sonra gelecek olanlar için bir fetih kapısı olduğuna dair inanç ve hüküm halk muhayyilesine yerleşerek söz konusu efsanede kendisini tekrar göstermiştir.

Bugün de Edirne'nin bir üs olarak kullanmak suretiyle batıya doğru gerçekleştirilen seferlerin bir hatırası olarak "serhat şehri" gibi ifadelerle anılıyor olması ve Kırkpınar yağlı güreşlerinin, Türklerin Batıya doğru yürüyüşün hatırasının artık at sırtındaki savaşçılar yerine her yaz yağlı güreşçilerden oluşan bir orduyla uygulamalı olarak sergilendiği bir yer olduğu şeklindeki yorumlar (Krawietz, 2012: 2147-2148) Kırkpınar efsanesinin içine gizlenmiş olan ve Türk kültürünün sürekliliği içinde devam ederek bugüne ulaşmış fikirlerin ve bunların tamamının bir araya gelmesiyle oluşturduğu "cihan hakimiyeti" odaklı dünya görüşlerinin dışavurumlarıdır.

Sonuç

Kırkpınar'ın başlangıcını açıklamakla birlikte Türklerin Rumeli'ye ayak basmaları ve fetih hareketlerine girişmelerinin hatırasını yansıtan Kırkpınar efsanesi içine gizlenen kodlar Kırkpınar'ı alelade bir güreş organizasyonu olmaktan çıkarıp Türklerin yaşam tarzları ve tecrübeleriyle inşa edilen, kendilerini bu dünya üzerinde biçtikleri misyona, bir bütün olarak kendilerine ve bu doğrultuda toplumu oluşturan her bir bireye yükledikleri role dair halk fikirlerinin oluşturduğu bir bütünü, yani onların dünya görüşlerini yansıtmaktadır. Daha açık bir deyişle bu efsane, Türklerin yaşadıkları coğrafyanın zorunlu kıldığı göçerevli yaşam tarzlarıyla başlayıp Osmanlı Türklerine de miras kalan fütûhatçı dünya görüşlerini veya zihniyetlerini oluşturan, göçerevli toplum yapısının bir parçası olacak bireyde bulunması beklenen er olmak fikrine, fetihler yapmak, gaza etmek ve Allah kelamını yüceltmek bağlamında dünya üzerindeki varlıklarının misyonuna ve bunun Tanrısal kaynağına dair bir kültürel örüntüyü ve buna dayalı fikirler bütününü barındırmaktadır.

Efsanede geçen ölümüne güreş motifi özünde Türklerin göçerevli yaşam tarzlarının bir neticesi olarak her bireyin bozkır ortamında hayatta kalmak için er kişi olmak zorunda olduğuna dair fikirlerine ve bunun bir gereği olarak er kişiye yakışacak şekilde er meydanındaki mücadeleden kaçmamak ve sonuna kadar mücadele etmek noktasındaki kanaatlerinin yansımasıdır. Efsanede gazilerin fetih kapısı olarak görülen Edirne'de giriştikleri gazalar Türk kültürünün sürekliliği içinde kutsal kağanlık ideolojisi etrafında fethetmeyi Tanrıya borç ödemek olarak gören anlayışın İslamiyet'le birlikte Allah kelamını yüceltmek için mücadele etmek şeklindeki dönüşümünün yansımalarıdır.

Göçerevli Türklerin alp erde bulunması gerektiğini düşündükleri önemli savaşçılık meziyetlerinden biri olarak güreş artık bugün askeri talimin ve savaşçılığın bir parçası olarak hayatlarında yer almasa da kültürel süreklilik içinde "er olmak" fikriyle bağlantılı olarak kuşaktan kuşağa aktardıkları fikirler bağlamında bugün Kırkpınar başta olmak üzere Türklerin güreş meydanını "er meydanı" şeklinde nitelendirmelerinin temel dayanağıdır. Dolayısıyla Kırkpınar efsanesinde geçen ölene dek güreşme motifi, er kişiye yakışan bir fiil olarak "er meydanından kaçmamak ve sonuna kadar mücadele etmek" şeklinde bir rol model teşkil ederek bugün de Kırkpınar yağlı güreşlerinin temel ahlaki motivasyonlarından birisini oluşturmakta ve bu yönüyle başta Kırkpınar yağlı güreşleri olmak üzere bütün güreş organizasyonlarını çerçevelemeye devam etmektedir.

Er kişide bulunması gereken özellikler bağlamında Türk güreş kültüründe yağlı güreş başta olmak üzere güreşin bütün türlerinde güreşlerin yapıldığı alana "er meydanı" gibi yakıştırmaların kullanılması klişe bir ifade gibi görünmektedir ancak bu ifadenin dünya görüşü kavramını tanımlarken belirttiğimiz gibi bir dizi halk fikrinin üzerinde çok düşünülmeden, hayatın olağan akışı içinde nasıl aktarılabildiklerine dair fikirler vermektedir. Tıpkı Kırkpınar'ın doğuşunu anlatan efsanede olduğu gibi klişe gibi görünen ve üzerine fazla düşünmeden gündelik hayatta kullandığımız bu tarz ifadeler dünya görüşü veya halk felsefesi

bağlamında bir toplumun kültürel ekolojisinin çözümlenebilmesi için pek çok veri barındırmaktadır.

Kaynakça

Bang, W., ve Arat, R. R. (1937). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatı.

Cevizci, A. (1999). Dünya Görüşü. *Felsefe Sözlüğü* (s. 274) içinde. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Çobanoğlu, Ö. (2000). Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Tespitler. *Milli Folklor*, *6*(45), 12-14.

Çobanoğlu, Ö. (2001). Türk Mitolojisi. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* (C. 1, ss. 5-86) içinde. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Çobanoğlu, Ö. (2004). Güreş. *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (Cilt 3, s. 128-131) içinde. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Çobanoğlu, Ö. (2016). İpek Yolu ve Geleneksel Türk Dünya Görüşü Üzerine Tespitler. İçinde F. Atasoy (Ed.), *Uluslararası İpek Yolu'nun Yükselişi ve Türk Dünyası Bilgi Şöleni* (C. 2, ss. 60-68) içinde. Ankara: Türk Yurdu.

Dundes, A. (1971). Folk Ideas as Units of Worldview. *Journal of American Folklore, 84*(331), 93-103.

Dundes, A. (1995). Worldview in Folk Narrative: An Addendum. *Journal of American Folklore, 54*(3), 229-232.

Dundes, A., ve Falassi, A. (1983). *La Terra in Piazza: An Interpretation of the Palio of Siena* (1. bs). Amerika Birleşik Devletleri: Univesity of California Press.

Duymaz, A. (1998). Dede Korkut Kitabı'nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı—Belleten, 46*(1), ss. 39-50.

Ebu'l Hayr-ı Rumi. (2007). *Saltık Gazi Destanı*. (N. Demir ve M. D. Erdem, Çev.) (1. bs). Ankara: Destan Yayınları.

Erdoğru, A. (2006). Hikâye-i Tabib Beşir Çelebi ve Tarîh-i Edirne İsimli Yazma Eser. *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan Tarih Yazıları* (ss. 174-205) içinde. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı-1* (8. bs). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Esin, E. (1991). Katun: Türk Kadınına Dair. *Erdem, 7*(20), ss. 471-483.

Gabitov, T. H., Çobanoğlu, Ö., ve Çobanoğlu, S. F. (2022). *Kazak ve Oğuz Halk Felsefesi-Halkbilimsel Metaetik Temellendirme* (1. bs). Ankara: Grafiker Yayınları.

Geertz, C. (1957). Ethos, World-View and the Analysis of Sacred Symbols. *Antioch Review, 4*(17), ss. 421-437.

Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. (H. Gür, Çev.) (1. bs). Ankara: Dost Yayınevi.

Kalaycı, E. (2018). *Kültürel Süreklilik Bağlamında Kırkpınar'ın Yansıttığı Dünya Görüşü Üzerine* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Koloğlu, O. (1972). *Müthiş Türkler*. İstanbul: Yavuz Yayınları.

Krawietz, B. (2012). The Sportification and Heritagisation of Traditional Turkish Oil Wrestling. *The International Journal of the History of Sport, 29*(15), ss. 2145-2161.

Öngel, H. B. (2001). *Türk Kültür Tarihinde Spor*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Şefik, E. (1954). Güreş Tarihinin Unutulmaz Yaprakları Baş Pehlivanların Baş Güreşleri. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Turan, O. (2003). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi* (14. bs). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Vasary, I. (2007). *Erken İç Asya'nın Tarihi*. (İ. Doğan, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yurdagür, M. (2000). İ'lâ-yi Kelimetullah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 22, ss. 62-63) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Turizm ve Terör Konulu Yayınların Bibliyometrik Haritalama ile İncelenmesi

Esin YÜCEL[1]

GİRİŞ

Ulusal ve uluslararası turizm, küresel dünyanın en büyük endüstri alanlarından biridir. Gelişmekte olan pek çok ülkenin başlıca döviz kaynaklarından birisidir (Drakos-Kutan, 2003) ve insanların serbest zamanlarını değerlendirmek adına keyifle yapmak istedikleri bir faaliyet olması nedeniyle sosyal ve siyasal sorunlardan etkilenir. Yabancı yatırımın kaynağı ve sermaye alanı olmanın yanı sıra ülkelerin itibar kaynağı olarak değerli olan turizmin, güvenliğin tesis edilmediği yerde devam edemeyeceği bilinen bir gerçektir. Hem maddi getirisinin yüksek olması hem de itibar kaynağı olması, terör örgütlerinin hedeflerini belirleme noktasında göz önüne aldıkları hususlardır. Maddi kayıp yaratmanın yanı sıra ülke imajına zarar vermek, örgütlerin başarılı saydıkları eylemlerinin hedeflediği şeylerdir. Üstelik iletişim sistemlerindeki gelişmeler de terör eylemlerini ulusal alandan çıkarıp, küresel sorun haline gelmelerine olanak sağlamakta ayrıca sözde başarı oranlarını artırmaya hizmet etmektedir.

Terör-turizm ilişkisi, güven ortamıyla açıklanabilecek doğrudan bir ilişkidir (Altay vd., 2013). Tercih edilecek turistik destinasyonların güvenilirlik algılarını etkileyen olguların başında terör eylemleri, savaşlar ve politik istikrarsızlık gelmektedir. Turistlerin tatil için gidecekleri yerdeki şiddet olaylarına karşı hassasiyetleri sebebiyle turizm merkezi ne kadar çekici olsa da terör nedeniyle tercih edilmemektedir (Neumayer, 2004). Terörizmin turizmi hedef almasındaki en önemli etken, turizmin ilgili ülkeye yaptığı ekonomik katkıdır (Öztürk ve Çelik, 2009). Bunun yanında turistik bölgelerde güvenlik önlemlerinin tüketicilerin rahatlığı açısından çok sıkı olmayacağı düşüncesi, eylemcilerin turistik tüketiciler arasında dikkat çekmeden gizlenebilmesi ve özellikle kökten/radikal dinci gruplar için, uluslararası turistik tüketicilerin Batı'yı ve yozlaşmayı temsil etmesi terör eylemlerinde öncelikli olarak bu kitlenin hedef alınmasına neden olmaktadır (Yılmaz ve Yılmaz, 2005).

21. Yüzyılda ise terör daha karmaşık bir hal almıştır. Günümüzde savaş yöntemi olarak terörü kullanan örgütlerin arkasında devletler yer almaktadır. Böylece terör bir bölge halkının ya da insan grubunun haklı olduklarını düşündükleri savaşlarını sürdürmek için başvurdukları bir yöntem olmaktan çıkıp uluslararası güçlerin savaşlarında kullandıkları bir yönteme dönüşmüştür (JGSA, 2022).

Turizm üzerinde böylesine etkili olan konu tabii ki öncülleri ve sonuçlarıyla literatürde de kendine yer bulmuş ve konu turizme etkisi açısından tüm yönleriyle araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Yayınları meta veriler üzerinden nicel analize tabi tutan bir çalışmaya

[1] Dr., Akdeniz Üniversitesi, Orcid: 0000-0003-1371-8911

rastlanmamış olması bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Gelecekte turizm ve terör konularını birlikte ele almak isteyen araştırmacılar için bütüncül bir değerlendirme sunmayı amaçlayan bu çalışmada Web of Science (WOS) veri tabanında 1995-2022 yılları arasında İngilizce olarak yayımlanan makaleler incelenmiştir. Çalışma, turizm ve terör konusunu birlikte inceleyen çalışmaların yıllara göre dağılımını, bu alanda en çok ilgi gören yayınları, araştırmacıları ve dergileri, konunun diğer hangi kavramlarla birlikte ele alındığını ağ haritaları ile ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada, dünya çapındaki araştırmacılar tarafından en çok tercih edilen veri tabanlarından birisi olması nedeniyle Web of Science veri tabanı tercih edilmiştir. 6 Nisan 2023 tarihinde WOS veri tabanında "Terror and Tourism, Terrorism and Tourism, Terrorism and Tourist, Terror and Tourist" anahtar sözcükleri ile "tüm alanlar" seçilerek yapılan araştırmada, kısıtlama ölçütü uygulamadan 1,044 yayına ulaşılmıştır. Sonrasında yayın dili İngilizce olan makale (article) ve derleme makale (review article) türünde yayımlanmış olanlar araştırmaya dâhil edilerek analizler 839 doküman üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analizler VOSviewer paket programı ile yapılmış ve görselleştirilmiştir.

Bulgular

Terör ve turizm konulu İngilizce makalelerin dâhil edildiği araştırmada yayınların çoğunluğu konaklama, eğlence, spor, turizm (442), ekonomi (132) ve yönetim (103) kategorisinde yer almaktadır. Terör ve turizm konusunda 1995-2022 yılları arasında yayımlanan makalelerde en çok 2020 yılında (109) ele alındığı görülmektedir. Yayınların index dağılımı aşağıdaki gibidir.

INDEX	Yayın Sayısı
Social Sciences Citation Index (SSCI)	489
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	267
Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)	63
Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	57
Arts & Humanities Citation Index (A&HCI)	16
Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	10
Book Citation Index – Science (BKCI-S)	2
Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)	2
Social Sciences Citation Index (SSCI)	489
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	267
Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)	63
Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	57

*Sayı birden fazla veri tabanında indexlenme nedeniyle fazla çıkmaktadır.

Yayın Atıf Analizi

Terör ve turizm üzerine yaptıkları yayınlarına en çok atıf yapılan yazarlar VOSviewer paket programında analize tabi tutulmadan önce WOS veri tabanında aşağıdaki şekilde listelenmektedir.

Yazar	Yayın	Atıf Sayısı
Sigala, M. (2020)	Tourism and COVID-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research	687
Lepp, A. ve Gibson, H. (2003)	Tourist roles, perceived risk and international tourism	598
Sönmez, S. F. ve Graefe, A. R. (1998)	Influence of terrorism risk on foreign tourism decisions	538
Chew, E. ve Jahari, S. A. (2014)	Destination image as a mediator between perceived risks and revisit intention: A case of post-disaster Japan	383
Sönmez, S. F. (1998)	Tourism, terrorism, and political instability	350

Sigala'nın yayını incelendiğinde yayının Covid-19'u ele aldığı ve konu içerisinde çeşitli kriz ve salgınların benzer sonuçlar üretmesi bağlamında terör ve terörizme değinildiği görülmektedir. WOS araması sırasında tüm alanlar seçildiği için yayın doğrudan konuyu incelemese de aratılan kelimeler yayında kullanıldığı için ilk sırada yer almaktadır. Nitekim yayınların atıf sayılarıyla birlikte bağlantı güçlerini de analize dâhil eden VOSviewer grafiğinde sıralama değişmektedir. VOSviewer ile en az 1 atıf almış olma koşulu ile yapılan yayın atıf analizinin veri matrisi Şekil 1'de yer almaktadır.

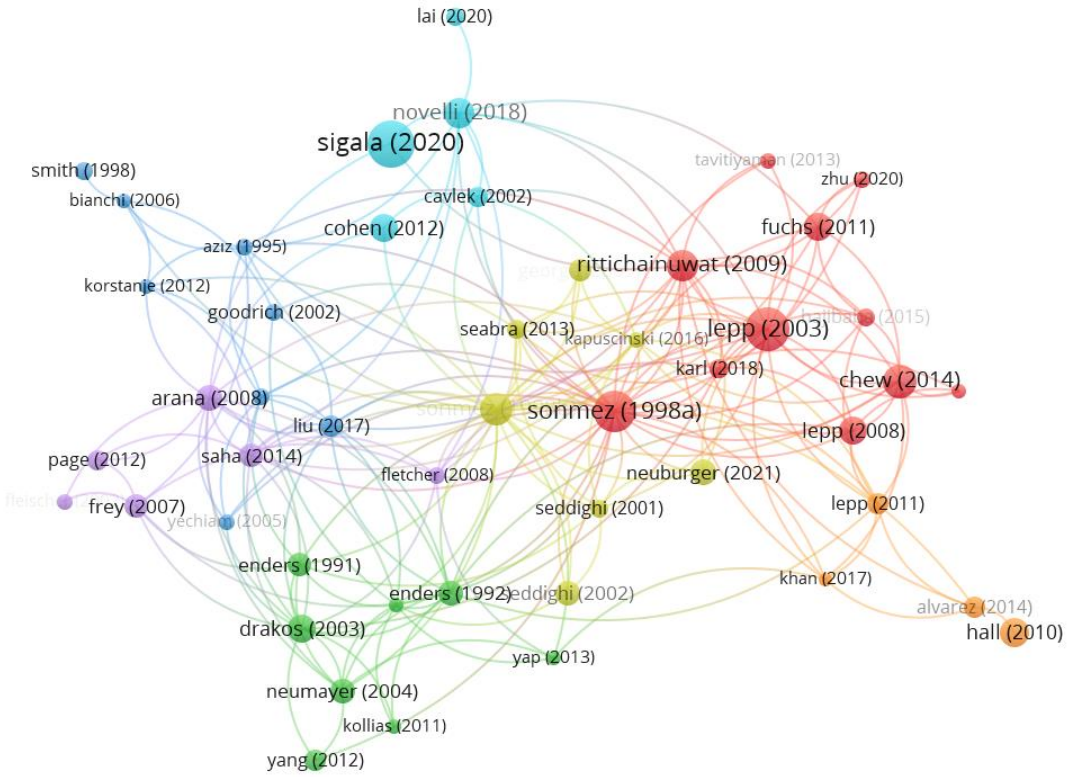

Şekil 1. Yayın Atıf Ağ Grafiği

49 öğe ve 7 kümeden oluşan ağ görünümünde her renk bir kümeyi temsil etmektedir. En büyük küme 11 öğe ile kırmızı, ikinci büyük küme 8 öğe ile yeşil olarak gösterilmektedir. Halkaların büyüklüğü makalenin daha çok atıf aldığını ifade ederken, çizgilerin kalınlığı makaleler arasındaki bağlantının gücünü göstermektedir. Sönmez'in araştırma konularıyla ilgili 2 yayını ilk iki sırada yer alırken Lepp ve Gibson'un yayın atıf sayıları daha fazla olmasına

rağmen bağlantı güçlerinin daha az olduğu dikkat çekmektedir. Takip eden yayınlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Yazar	Yayın	Atıf Sayısı	Bağlantı Gücü
Sönmez, S. F. ve Graefe, A. R. (1998a)	Influence of terrorism risk on foreign tourism decisions	538	31
Sönmez, S. F. (1998b)	Tourism, terrorism, and political instability	350	28
Lepp, A. ve Gibson, H. (2003)	Tourist roles, perceived risk and international tourism	598	18
Rittichainuwat, B. N. ve Chakraborty, G. (2009)	Perceived travel risks regarding terrorism and disease: The case of Thailand	327	18
Drakos, K. ve Kutan, A. M. (2003)	Regional effects of terrorism on tourism in three Mediterranean countries	269	14

Yazar Atıf Analizi

VOSviewer ile yapılan analizde en az 1 atıf almış olma koşulu ile yapılan analizin veri matrisi Şekil 2'de yer almaktadır.

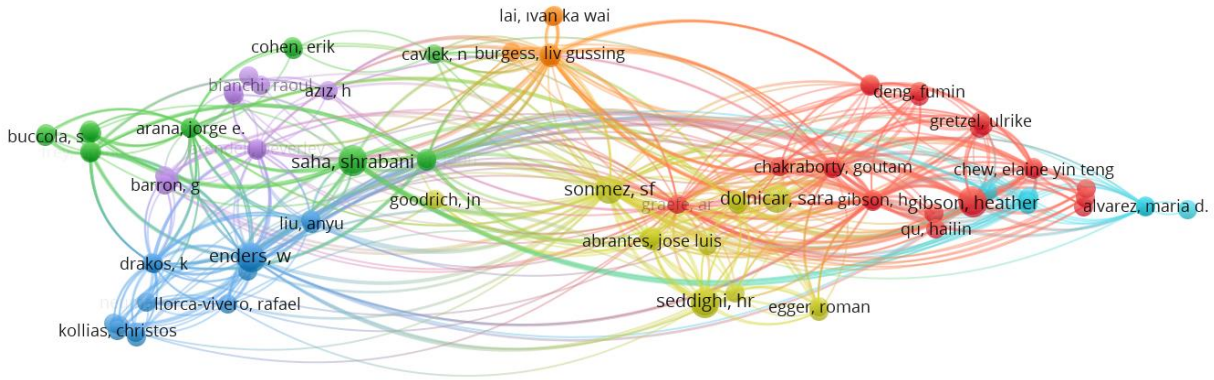

Şekil 2. Yazar Atıf Ağ Grafiği

91 öğe ve 7 kümeden oluşan ağ görünümünde her renk bir kümeyi temsil etmektedir. En büyük küme 22 öğe ile kırmızı, ikinci büyük küme 17 öğe ile koyu yeşil olarak gösterilmektedir. Halkaların büyüklüğü yazarın daha çok atıf aldığını ifade ederken, çizgilerin kalınlığı yazarların arasındaki bağlantının gücünü göstermektedir.

Yazar	Yayın	Atıf Sayısı	Bağlantı Gücü
Sönmez, S. F.	2	888	123
Graefe, A. R.	1	538	68
Enders, W.	2	420	43
Sandler, T.	2	420	43
Gibson, H.	1	598	42
Lepp, A.	1	598	42
Gibson, H.	2	443	38
Lepp, A.	2	443	38
Chakraborty, G.	1	327	38
Rittichainuwat, B. N.	1	327	38

VOSviewer analizinde yazarların toplam yayın sayıları, atıf sayıları ve ayrıca bağlantı güçleri analize dâhil edildiğinde öne çıkan ve adı en fazla geçen yazar Sönmez (1998) en güçlü bağlantıya da sahiptir. Graefe, Sönmez ile ortak yazar olduğu yayınıyla 2. sırada yer almaktadır. Araştırma analizinde dikkat çeken nokta Gibson ve Lepp'in yayın ve yazar atıf sıralamasında söz konusu olan yayınlarının haricindeki ortak yazar oldukları 2 ayrı yayının (terör ve turizm konulu; Atıf: 443; BG: 38) ad, soyadların farklı kısaltmaları nedeniyle VOSviewer tarafından farklı yazarlar olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Şekil 2'de aynı kişiler için iki ayrı düğüm oluşması bu yüzdendir (gibson, h ve gibson, heather). Toplam 3 yayının 1.041 atıf (598+443) aldığı göz önünde bulundurularak konuyla ilgili araştırma yapacak olanların dikkatine sunmakta fayda vardır. Enders ve Sandler bu sebeple ayrıca terör ve turizm konulu yayın sayılarının 2'şer tane olması nedeniyle toplamdaki bağlantı gücüyle yayın atıf sıralamasından farklı olarak Gibson ve Lepp'in üstünde yer almaktadırlar.

Ortak Varlık Analizi

VOSviewer programında yazar anahtar kelimelerinin en az 1 kez kullanılmış olması şartı ile yapılan analizde 1995-2022 yılları arasında yayımlanan 839 yayında toplamda 147 anahtar kelimenin tanımlandığı tespit edilmiştir. Birlikte bulunma ve yazar anahtar kelimeler veri matrisi Şekil 3'te görselleştirilmiştir.

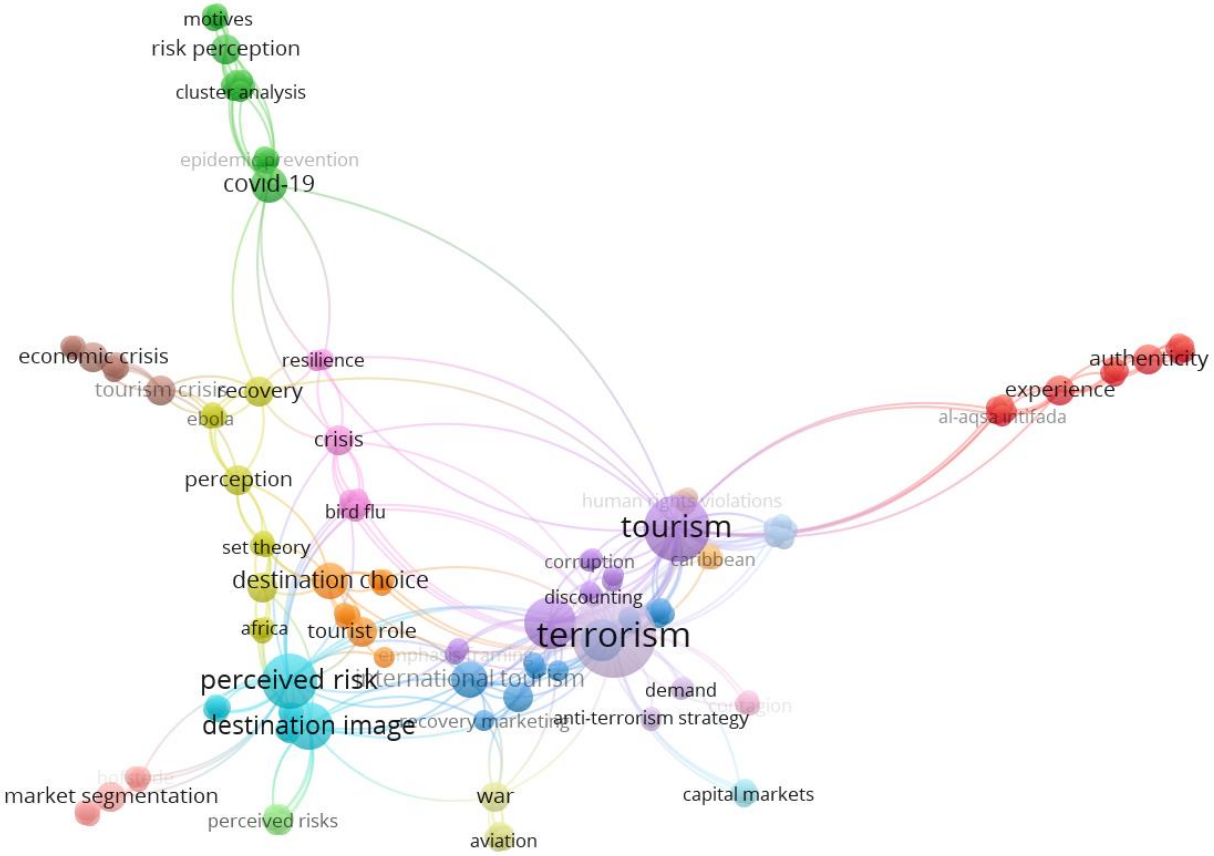

Şekil 3. Yazar Anahtar Kelimeleri Ağ Grafiği

Kelime birlikteliği yöntemi ile yapılan ağ analizi sonucunda, ağ 147 öğe ve 18 kümeye ayrılmıştır. Görseldeki düğümler turizm ve terör alanında kullanılan yazar anahtar kelimelerini,

bağlar ise bu kelimeler arasındaki bağlantıları göstermektedir. Bu düğümlerin büyüklüğü analize dâhil edilen yayınlarda ilgili yazar anahtar kelimelerinin daha fazla kullanıldığını göstermektedir. 147 yazar anahtar kelimesinin en sık kullanılanlarına ait oluşum ve bağlantı gücü dağılımı aşağıdaki gibidir.

Anahtar Kelime	Oluşumu	Bağlantı Gücü
Terörizm	16	67
Turizm	10	46
Algılanan Risk	7	28
Politik İstikrasızlık	6	25
Destinasyon İmajı	5	22
Güvenlik	4	17

Atıf Kaynak Analizi

WOS veri tabanında terör ve turizm üzerine yapılan yayınların yer aldığı dergilerden en çok atıf alanların tespitine yönelik olarak en az 1 atıf almış olma koşulu ile yapılan analizin veri matrisi Şekil 4'te yer almaktadır.

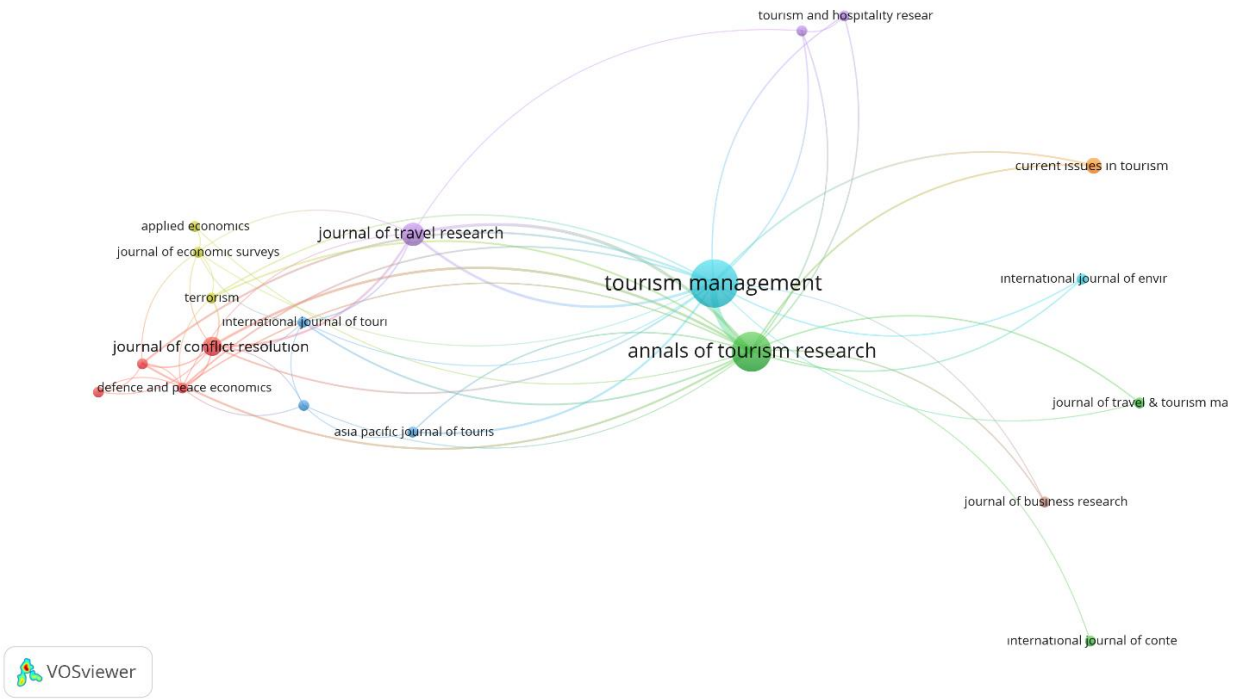

Şekil 4. Atıf ve Kaynakların Ağ Grafiği

20 kaynağa ait 8 kümeden oluşan Şekil 4'teki görselde, en büyük küme 4 öğe ile kırmızı olarak gösterilmektedir. Halkaların büyüklüğü derginin daha çok atıf aldığını ifade ederken, çizgilerin kalınlığı dergiler arasındaki bağlantının gücünü göstermektedir. Kaynaklar arasındaki

ilişkiye bakıldığında en çok yayın sayısı "Tourism Management"a ait olmasına rağmen "Annals of Tourism Research" atıf sayısı ve bağlantı gücü ile ilk sırada yer almaktadır.

Dergi	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Bağlantı Gücü
Annals of Tourism Research	11	2.935	91
Tourism Management	15	2.818	81
Journal of Travel Research	4	655	25

Ülke Atıf Analizi

WOS veri tabanında terör ve turizm üzerine yapılan yayınların yer aldığı ülkelerden en çok atıf alanların tespitine yönelik olarak en az 1 atıf almış olma koşulu ile yapılan analizin veri matrisi Şekil 5'te yer almaktadır.

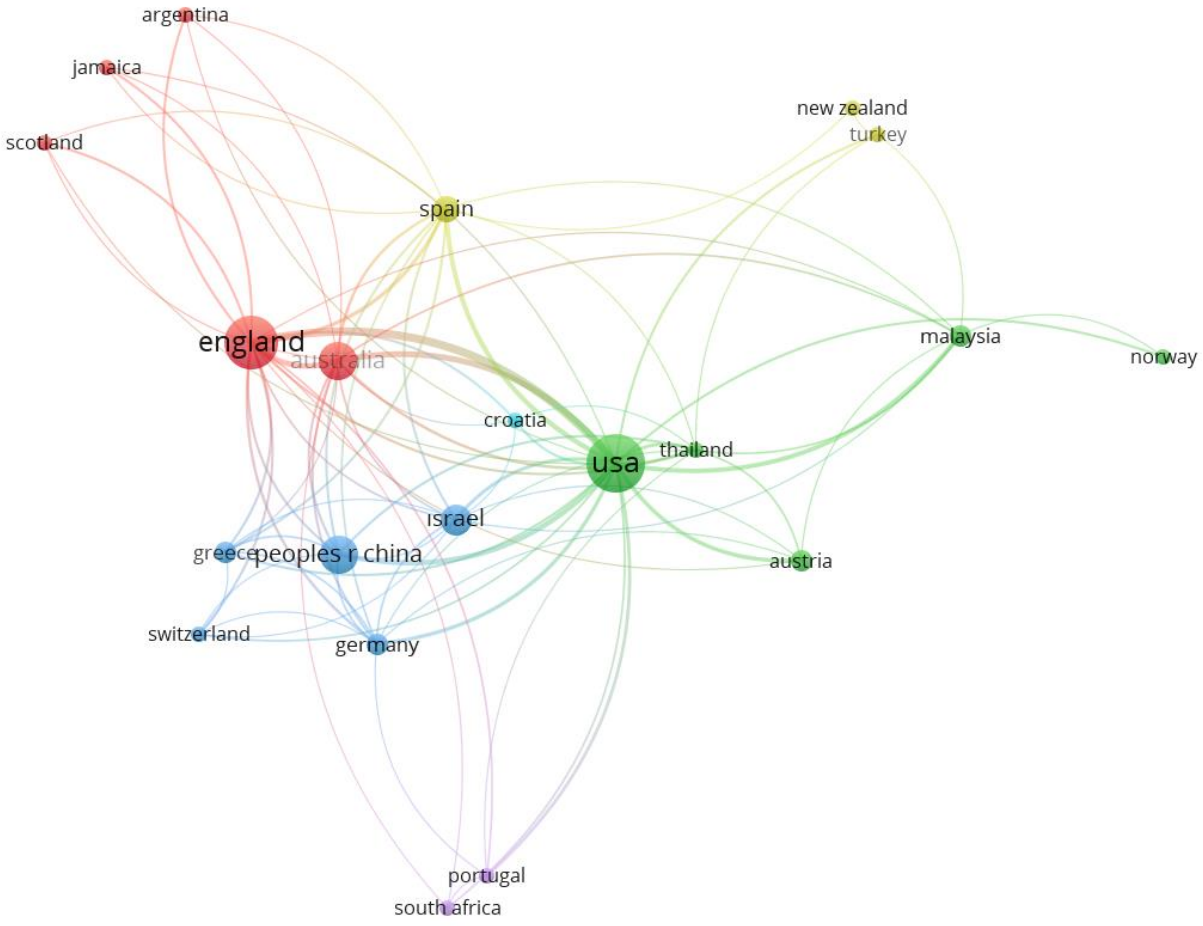

Şekil 5. Ülke ve Atıfların Ağ Grafiği

21 ülkenin bulunduğu 6 kümeden oluşan Şekil 5'teki görselde, 1. (kırmızı), 2. (yeşil) ve 3. (mavi) kümeler 5'er öğeden oluşmaktadırlar. Halkaların büyüklüğü ülkenin daha çok atıf aldığını ifade ederken, çizgilerin kalınlığı ülkeler arasındaki bağlantının gücünü göstermektedir. Ülkeler arasındaki ilişkiye bakıldığında en çok yayın ve atıf sayısı ayrıca bağlantı gücü Amerika Birleşik Devletlerine aittir.

Ülke	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Bağlantı Gücü
USA	14	3.463	134
İngiltere	12	1.877	89
Avusturalya	6	1.559	55

SONUÇ

Ülkelerin en önemli gelir ve itibar kaynağı olan turizm sektörünü olumsuz yönde etkileyen sebepler arasında yer alan terörizm uzun yıllar araştırmalara konu olmuştur. Yapılan araştırmalara bütüncül bir bakış açısı sunan bibliyometrik çalışmalar ise ilgili yayınların yazarlar, yazarların ülkeleri, yayındaki anahtar kelimeler ve yapılan atıf bilgisi gibi çeşitli verileri derleme, mevcut durumu analiz etme ve geleceğe yönelik bir perspektif sunma açısından son yıllarda oldukça başvurulan bir çalışma sistemidir. Turizm ve terör kavramlarını bir arada inceleyen yayınları derlemek ve ağ grafiklerini oluşturmak amacıyla Vosviewer programından yararlanılan bu çalışmada WOS veri tabanında 1995 - 2022 yıllan arasındaki yayınlar içinde yer alan turizm ve terör ile ilgili İngilizce makale ve derleme makale kategorisindeki yayınların bibliyometrik analizi yapılmıştır.

6 Nisan 2023 tarihinde 839 doküman üzerinden gerçekleştirilen çalışma sonuçları değerlendirildiğinde, WOS veri tabanı kapsamında en çok atıf alan çalışmanın Lepp ve Gibson'a (2003) ait olduğu fakat bağlantı gücü açısından Sönmez ve Graefe'nin (1998a) ön plana çıktığı görülmektedir. Yazarların toplam yayın sayıları, atıf sayıları ve ayrıca bağlantı güçleri analize dâhil edildiğinde öne çıkan ve adı en fazla geçen yazar Sönmez (1998) en güçlü bağlantıya da sahiptir. Graefe, Sönmez ile ortak yazar olduğu yayınıyla 2. sırada yer almaktadır. Araştırma analizinde dikkat çeken nokta Gibson ve Lepp'in yayın ve yazar atıf sıralamasında söz konusu olan yayınlarının haricindeki ortak yazar oldukları 2 ayrı yayının (terör ve turizm konulu; Atıf: 443; BG: 38) ad, soyadların farklı kısaltmaları nedeniyle VOSviewer tarafından farklı yazarlar olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Toplam 3 yayının 1.041 atıf (598+443) aldığı göz önünde bulundurularak konuyla ilgili araştırma yapacak olanların dikkatine sunmakta fayda vardır. Terörizm ve turizm konulu yayınların en çok algılanan risk, politik istikrasızlık, destinasyon imajı ve güvenlik konularıyla birlikte ele alındığı görülmektedir. Atıf kaynak analizinde en çok yayın sayısı "Tourism Management"a ait olmasına rağmen "Annals of Tourism Research" atıf sayısı ve bağlantı gücü ile ilk sırada yer almaktadır. Atıf kaynak analizinde en çok yayın ve atıf sayısı ayrıca bağlantı gücü Amerika Birleşik Devletlerine aittir.

Veri kaynağı olarak sadece WOS veri tabanının kullanılmış olması çalışmanın en büyük kısıtıdır. İleriki çalışmalarda Scopus, Science Core Collection ve Science Direct gibi veri tabanları da çalışmaya dâhil edilebilir. Böylelikle konuya yönelik daha ayrıntılı bilgi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Altay, H., Ekinci, A., & Peçe, M. A. (2013). Ortadoğu'da Terörün Ekonomik Etkileri: Türkiye, Misir ve Suudi Arabistan Üzerine Bir İnceleme. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (37).

Chew, E. Y. T., & Jahari, S. A. (2014). Destination image as a mediator between perceived risks and revisit intention: A case of post-disaster Japan. Tourism management, 40, 382-393.

Drakos, K., & Kutan, A. M. (2003). Regional effects of terrorism on tourism in three Mediterranean countries. Journal of Conflict Resolution, 47(5), 621-641.

Gupta, N. (2021). Trends in IoT research: A bibliometric and science mapping analysis of internet of things. Library Philosophy and Practice, 0(0), 1-20. Erişim adresi: https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/5269.

JGSA, (2022). Türkiye'de Terör Olaylarinin Turizme Etkilerinin İncelenmesi, Terörizm Araştirmalari Merkezi Müdürlüğü Tematik Analiz, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Yayinlari, Yayın No: 0119, https://www.jsga.edu.tr/kurumlar/jsga.edu.tr/IcSite/fakulte/Yayinlar/kitaplar2020/Kitaplar-2022-Ekim/Turkiye_de-Teror-Olaylarinin-Turizme-Etkilerinin-Incelenmesi.pdf

Lepp, A., & Gibson, H. (2003). Tourist roles, perceived risk and international tourism. Annals of tourism research, 30(3), 606-624.

Neumayer, E., & Plümper, T. (2016). Spatial spill-overs from terrorism on tourism: Western victims in Islamic destination countries. Public Choice, 169(3-4), 195-206.

Öztürk, S., & Çelik, K. (2009). Terörizmin Türkiye ekonomisi üzerine etkileri. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 1(2), 85-106.

Rittichainuwat, B. N., & Chakraborty, G. (2009). Perceived travel risks regarding terrorism and disease: The case of Thailand. Tourism management, 30(3), 410-418.

Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research. Journal of business research, 117, 312-321.

Sönmez, S. F. (1998), Tourism, Terrorizm and Political Instability, Annals of Tourism Research, 25(2), 416- 456.

Sönmez, S. F., and A. R. Graefe (1998), International Vacation Decisions and Terrorism Risk, Annals of Tourism Research 25(1),112- 144.

Yılmaz, B. S. ve Yılmaz, O. D. (2005). Terörizm ve terörizmin hedefi olarak turizm endüstrisi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4(13), 39-58.

Geleneksel Konut Mimarisinde İşlevsel Değişim: Tekirdağ Tarihi Beşevler Örneği

Sennur AKANSEL [1]
Hatice KIRAN ÇAKIR [2]
Ezgi ÜLKER BARIŞ [3]

1. Giriş

Tarihsel değer taşıyan geleneksel konutlar, hayat tarzlarının, sosyal yaşamların ve aile düzenlerinin değişmesi ile birlikte tercih edilmemekte ve kullanılmamaktadırlar. Kullanılmayan bu yapılar, her geçen gün bozulmakta, bakımsız kalıp yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Oysa uzun bir süreç içerisinde oluşan ve her dönemdeki kültürel değişimleri içerisinde taşıyan ve zengin maddi kültür unsuru olan geleneksel konutların, gelecek nesillere kendi zengin kültürlerini tanıtma bakımından önemli bir misyona sahiptir (Göğebakan, 2015:1). Bu nedenle, günümüze ulaşan bu geleneksel konutların korunması ve gelecek nesillere, geçmiş kültür mirasının aktarılması gerekmektedir. Konut olarak artık işlev göremeyen bu yapıların, farklı işlevlere dönüşmesi; yapıların gelecek nesillere aktarımı açısından olumlu bir durumdur. Yapısal olarak korunup; yeniden işlevlendirilerek topluma kazandırılması koruma kapsamı açısından doğru bir yaklaşımdır. Ancak yapılan bazı restorasyonların ve işlev dönüşümlerinin, yapıların ana plan kurgusunu bozması, dönemsel karakterlerinin geleceğe aktarmalarını engellemektedir. Başarılı dönüşümlerde ise yapılar, hem günümüze kazandırılmakta hem de geçmiş dönemler hakkında tarihi bir kaynak oluşturmaktadırlar. Bu bakış açısıyla, Tekirdağ Beşevler'deki işlev değişiklikleri değerlendirilmiştir.

2. Yöntem

Tekirdağ'ın geleneksel konut mimarisinin özellikleri araştırılmış, literatür taraması yapılmıştır. Bu araştırmalar doğrultusunda, Tekirdağ İli, Süleymanpaşa İlçesi Ertuğrul Mahallesi'nde bulunan; 322 ada 1, 2, 3, 4 ve 5 numaralı parsellerde yer alan, bitişik nizamdaki beş adet ev; yapısal özellikleri bakımından incelenmiştir. Bu beş adet ev, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Miras Atölyesi-1 projesi kapsamında restore edilip; butik otel ve restorana dönüştürülmüştür. Yerinde tespit ve değerlendirmelerle; Tekirdağ İlinde "Beşevler" olarak bilinen bu yapıların, restorasyon öncesi ve sonrası, plan şemaları üzerinden incelenmiş, yapılan eklentilerin ve dönüşümlerin; orijinal plana uyumu değerlendirilmiştir.

3. Tekirdağ İli Süleymanpaşa İlçesi Tarihçesi ve Geleneksel Konut Mimarisi

Tekirdağ kenti, Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Denizi'nin kuzeyinde yer almaktadır (Şekil 1). Marmara Bölgesi'nde yer alan kent, 06 Aralık 2012 tarihinde 6360 kanun numarası ile büyükşehir olmuştur (URL 1). Büyükşehir oluşu ile birlikte, bağlı olduğu tüm ilçeler Tekirdağ adı altında toplanmış; merkez olan yeri Süleymanpaşa adını alıp ilçeye dönüşmüştür.

[1] Prof. Dr., Trakya University, Faculity of Architecture, Orcıd: 0000-0002-2052-8289
[2] Assoc. Prof. Dr, Üniversite, Trakya University, Faculity of Architecture, Orcıd: 0000-0002-6869-5342
[33] Tekirdağ Namık Kemal University, Faculity of Fine Arts, Design and Architecture, Orcıd: 0000-0001-7497-1692

Şekil 1. Tekirdağ Süleymanpaşa'nın Konumu (URL 2'den geliştirilmiştir)

Süleymanpaşa İlçesi, Marmara Denizi kıyısında yer almakta olup; Avrupa ile Anadolu'yu birbirine bağlayan geçiş yolları üzerinde önemli bir kıyı yerleşimidir. Roma ve Bizans dönemlerinden beri yerleşim yeri olan bölge, günümüzde 300'e yakın tescilli kültür varlığı ile önemli bir kültürel değere sahiptir (*Tekirdağ BelediyeBaşkanlığı Kültür Envanteri*, 2007). 23 Ağustos 1912'de Tekirdağ'da büyük bir deprem meydana gelmiştir. Bu deprem ve ardından çıkan yangında çoğu yapı yıkılmış; kent dokusu büyük zarar görmüştür. Süleymanpaşa İlçesi'nde günümüze kadar ulaşan konutların birçoğu iç taraflardaki yapılar olmuştur. Deniz kıyısındaki yapılar ise, zaman içerisinde kaybolmuştur (Azsöz, 2022: 94). Günümüze ulaşan konut örnekleri 19. ve 20. yy başlarına aittir (Şekil:2).

Geleneksel Konut Mimarisi Yapısal Özellikleri

Çalışma kapsamında; Tekirdağ İli Süleymanpaşa İlçesi, Ertuğrul Mahallesi'nde bulunan beş adet bitişik nizam konutların, sokak-yapı-bahçe ilişkisi, plan tipleri ve cephe özellikleri üzerine araştırmalar yapılmıştır.

Şekil 2. Süleymanpaşa Geleneksel Konut Örnekleri (Tekirdağ Belediye Başkanlığı Kültür Envanteri, 2007'den düzenlenmiştir)

Sokak-Yapı-Bahçe İlişkisi: Tekirdağ'da bulunan geleneksel konutların birçoğu sokak ile irtibat halindedir. Sokak, bahçe ve yapı ilişkileri incelendiğinde; geleneksel konutların üç grupta toplandığı görülmektedir. Sokağa bitişik bulunan ayrık nizam yapıların yan bahçelerinin olduğu, bitişik nizam yapıların da cephe genişliği kadar arka bahçelerinin bulunduğu görülmektedir. Sokağa bitişik olmayan konutlar ise, bahçe içinde yer alan ayrık nizam yapılardır ve dört tarafında bahçeleri bulunmaktadır (Şık, 2013: 22), (Şekil 3).

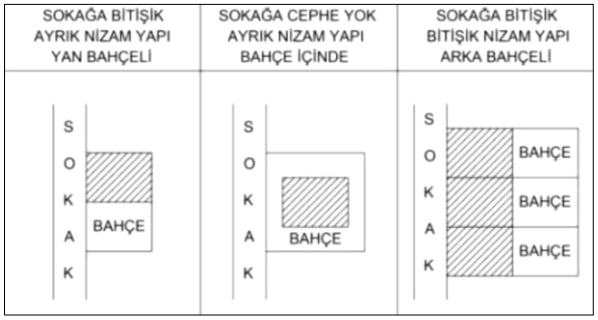

Şekil 3. Tekirdağ'daki Geleneksel Konutların Sokak, Yapı ve Bahçe İlişkisi (Şık, 2013: 22)

Plan Tipleri: Geleneksel konutların planları incelendiğinde; kullanacak ailenin büyüklüğü, ekonomik yapısı ve statüsü, arsanın büyüklüğü ve biçimi, konutun büyüklüğü önem taşımaktadır. Arsa küçük ise kat sayısı arttırılarak ihtiyaca cevap veren kullanım sağlanmaktadır. Çoğu konutta bodrum kat bulunmakta olup; iki katlı konutlarda ara kat kullanımı görülmektedir. Sofa varlığı ve kullanımı Sedad Hakkı Eldem'in (1984) hazırladığı plan tipolojisine göre değerlendirilmiştir. Tekirdağ'da iç sofalı plan tipleri yaygın olarak görülmektedir (Şık, 2013: 22). Odalar dikdörtgen formlu olup, sofa etrafına dizilmişlerdir. Odalar birbirilerine sofa aracılığı ile bağlanmaktadır (Azsöz, 2022: 97), (Şekil 4).

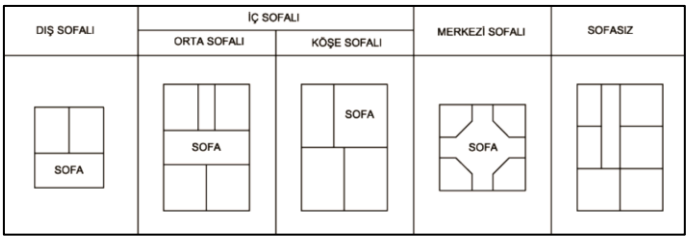

Şekil 4. Tekirdağ'daki Geleneksel Konutların Plan Tipolojisi (Şık, 2013: 23)

Cephe Özellikleri: Tekirdağ'ın geleneksel konutları, girişlerine göre dört farklı gruba ayrılmaktadır. Bunlar, giriş nişli, doğrudan girişli, cepheye ek merdivenli ve bahçeden girişli konutlar olmak üzere incelenebilir (*Tekirdağ Belediyesi Kültür Envanteri*, 2007). Giriş kapıları genellikle çift kanatlı, oymalı ve ahşaptan yapılmıştır. Genellikle ön cephelerinde, zemin ya da bodrum katlarında ayrı bir kapı bulunmakta ve bu kapı ile kiler, depo gibi alanlara dışarıdan direk ulaşım sağlanmaktadır (Azsöz, 2022: 95; Gümüş, 2007: 7). Pencereleri ise duvar kalınlıklarının dış yüzeyine konumlandırılmış olup; iç mekânda pencere önünde bir kullanım alanı sağlanmıştır. Cephelerin genel özelliklerine bakıldığında; konutlar taş temel üzerinde, genellikle iki veya üç katlı ahşaptan yapılmıştır. Duvarları ahşap, çatkı arası kerpiç dolgudur. Dış cephede yatay ahşap kullanımı yaygın olup; çoğu cumbalıdır. Tekirdağ'daki geleneksel konutların genelinde bodrum kat bulunduğundan, zemin katların ön cephedeki yüksek girişine ulaşmak için çoğunlukla mermer merdivenler yapılmıştır. Merdivenlerin mermerden yapılmış olmasının nedeni, mermerin dış etkenlere karşı daha dayanıklı bir malzeme olmasıdır. Dış merdivenlerin yanlarında veya önlerinde, güvenliği sağlamak amacıyla dökme demir ya da ahşap malzemeden korkuluklar yapılmıştır. Yapılarda sokak kotundan ortalama 1,5 metre yukarıda olan zemin kata ulaşmak için yapılan merdivenler, bodrum katın ve arazinin durumuna göre farklılık gösterebilmektedir. Geleneksel konutlarda, katlar arasındaki sirkülasyon ise, ahşap merdivenlerle sağlamış, bu merdivenlerin korkulukları da ahşaptan yapılmıştır (Azsöz,

2022: 94). Tekirdağ'daki geleneksel ahşap konutlarda, bodrum kat ve zemin kat yapıldıktan sonra, genellikle 1. kat ve 2. katlarında çıkma yapılmaktadır. Çıkmaların üç yanına da pencere yapılarak daha fazla manzaradan ve gün ışığından yararlanılması hedeflenmiştir. En üst katlarında çıkma özelliklerini taşıyan balkonlar da görülmektedir. Aynı zamanda çoğu konutta ocak, yüklük ve kuyu da bulunmaktadır (Şık, 2013: 41-44).

4. Tarihi Beşevler

Tarihi Beşevler, Tekirdağ İli, Süleymanpaşa İlçesi, Ertuğrul Mahallesi, Peştamalcı Caddesi Cemal Nadir Sokak'ta yer alan, 323 ada, 1, 2, 3, 4 ve 5 numaralı parsellerde bulunmaktadırlar. Bitişik nizamda yapılmış olan bu beş adet konut, 19. yy. geleneksel konut mimarisi özelliklerine sahip konut yapılarıdırlar (Şekil 5).

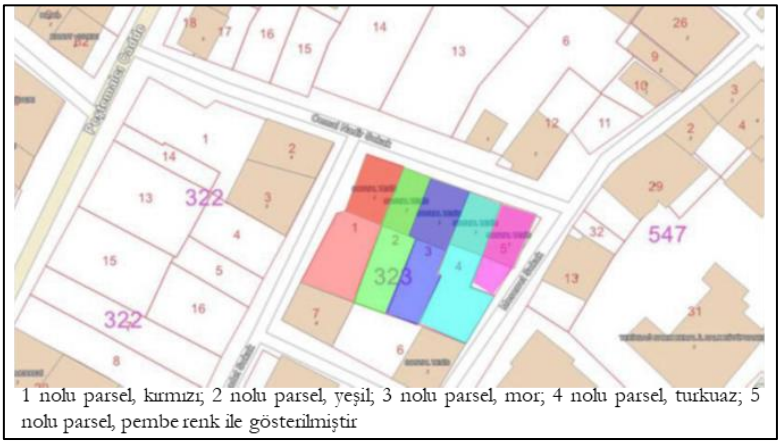

Şekil 5. Tarihi Beşevler'in konumu, Tekirdağ, Süleymanpaşa (URL 3'den geliştirilmiştir)

Beş yapının da, ilk tescili, 13 Temmuz 1974 yılında, 7945 sayılı kurul kararı ile yapılmıştır (*Tekirdağ Belediye Başkanlığı Kültür Envanteri*, 2007), (Şekil 6). Bu parsellerde yer alan beş ev, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nin Miras Atölyesi 1 projesi kapsamında, 2016 yılında İl Özel İdaresi tarafından başlatılan restorasyonu bitirilip; otele dönüştürülerek kente kazandırılmıştır. Miras Atölyesi 1 projesi, Ertuğrul Mahallesi çevresinde yer alan 24 konutun restorasyonunu, işlevlendirilmesini ve sokak düzenlemesini içermektedir. Günümüzde, 8 konutun restorasyonu tamamlanmış olup; 3 konutun da restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Tekirdağ'ın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Ertuğrul Mahalles'nin, bu proje ile kentin tarihi ve kültürel kimliğini yansıtan bir alan olması hedeflenmiştir.

Şekil 6. Tarihi Beşevler (Tekirdağ Belediye Başkanlığı Kültür Envanteri, 2007)

4.1. Yapıların Cephe ve Çevresinin İncelemesi

İncelenen parsellerde bulunan beş yapı da, sokağa bitişik olup; arka kısmında bahçeleri bulunmaktadır. Benzer cephe özelliklerini gösteren beş yapının da girişi Cemal Nadir Sokak üzerindedir. Zemin üzeri bir katlı, çıkmalı olan yapılarda kâgir sistemde yapılmış bodrum katlar mevcuttur. Yapıların zemin ve 1. katları ahşap karkas olarak yapılmıştır. Cephe kaplamaları ise, eni yaklaşık 20 cm olan özgün ahşap kaplamadır. Çatıları kırma çatı olup, kaplaması alaturka kiremittir. Beş yapıya da giriş nişi ile girilmektedir. Pencere ve kapı özellikleri yapılarda değişmemektedir. 323 ada 1 numaralı parselde yer alan konutun, giriş nişine, sekiz adet mermer basamak ile çıkılmaktadır. 323 ada 5 numaralı parseldeki konutun giriş nişine ise altı adet mermer basamak ile ulaşılmaktadır. İki konutun da kapısı, iki kanatlı özgün süslemeli ahşap kapı olup; üzerindeki dikdörtgen formlu eğrisel ara kayıtlı aydınlık penceresi ile son bulmaktadır. Giriş kapılarının yanında, üç kademeli giyotin pencere yer almaktadır. 323 ada 2, 3 ve 4 numaralı parsellerde yer alan konutlar ortak giriş nişine sahiptir. Giriş nişine, 2 ve 4 numaralı parselde yer alan konutların önünden başlayan yedi mermer basamak ile ulaşılmaktadır. Bu konutların da giriş kapıları iki kanatlı ve ahşaptır. Kapılar iki düşey ayrıtlı aydınlık penceresi ile tamamlanmaktadır. 3 numaralı parseldeki konut girişinin sol ve sağında üst kısmı sabit, altı giyotin olan pencereler mevcuttur. Tüm parsellerdeki konutların üst kattaki pencereleri, üç kademeli giyotindir. Bodrum katlarında ise, demir parmaklıklı kare pencereler yer almaktadır. Aynı zamanda, bodrum katları için ayrı giriş kapıları mevcuttur.

4.2. Restorasyon Öncesi ve Sonrası Cephe Değişimleri

Tekirdağ İli'nin büyükşehir olmadan öncesinde, Tekirdağ İl Özel İdaresi tarafından başlatılan restorasyon çalışmaları 2014 yılında Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'ne devir edilmiştir ve 2016 yılında büyükşehir belediyesi tarafından tamamlanmıştır (Şekil 7, Şekil 8), (*Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi*, 2016).

Şekil 7. Konutların restorasyon öncesindeki durumları, Cemal Nadir Sokak, Saadet Sokak (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016)

Şekil 8. Konutların cepheleri ve restorasyon aşaması, Cemal Nadir Sokak (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016)

Restorasyon sonrası cephe, kapı ve pencere özellikleri değiştirilmemiştir. 3 numaralı parselin önünde yer alan ek beton merdiven kaldırılmıştır. Beş evin farklı olarak anlaşılabilmesi için cephelerde, farklı renkte yalı baskı kaplama yapılmıştır. Yol kotunun yükselmesi nedeni ile bodrum katlarına sokaktan ulaşan kapılar kullanılamamaktadır. Beş ev, bodrum katından çıkılabilen ortak bir arka bahçe ile birleşmektedir (Şekil 9, Şekil 10).

Şekil 9. Restorasyon Öncesi ve Sonrası, Arka Bahçe Girişi, Saadet Sokak (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016)

Şekil 10. Restorasyon sonrası durumu, Cemal Nadir Sokak (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016)

Arka Bahçe Kullanımı

323 ada 2, 3 ve 4 numaralı parsellerin giriş kotları ve bodrum çıkış kotları aynıdır. Ancak 1 ve 5 numaralı parsellerin zemin ve bahçe çıkış kotları farklıdır. Bu nedenle bahçeleri basamaklar ile birbirlerine bağlanmaktadır. Şekil 11'de yapılar ve arka bahçe kullanımları verilmektedir. Saadet Sokak ve Meserret Sokak'tan arka bahçe girişleri mevcuttur. 1 numaralı parselin yanındaki Saadet Sokak'tan arka bahçe girişi yapılabilmektedir. Saadet Sokak'tan 3 basamak ile girilen bahçe, 1 numaralı parselin bodrum çıkışı ile aynı kottadır (Şekil 11'de "a kotu" ile belirtilmiştir). Daha sonra 2 basamak inilmesi ile 2, 3 ve 4 numaralı parsellerin olduğu kota varılmaktadır (Şekil 11'de "b kotu" ile belirtilmiştir). 5 numaralı parselin bahçesine ise, b kotundan 4 basamak inildikten sonra ulaşılmaktadır (Şekil:11'de "c kotu" ile belirtilmiştir). Aynı zamanda 5 numaralı parselin yan sokağı olan Meserret Sokak'tan da arka bahçeye giriş yapılmaktadır. Bu giriş, bodrum katlardan çıkılan bahçe kotlarından da aşağıda yer almaktadır. 2, 3 ve 4 numaralı parsellerin arka bahçesi olan b kotundan, 12 basamak ile inilerek

ulaşılmaktadır (Şekil 11'de "d kotu" ile belirtilmektedir). Ayrı bir bahçe niteliğinde olan d kotunda aynı zamanda bir fıskiyeli bir süs havuzu yer almaktadır.

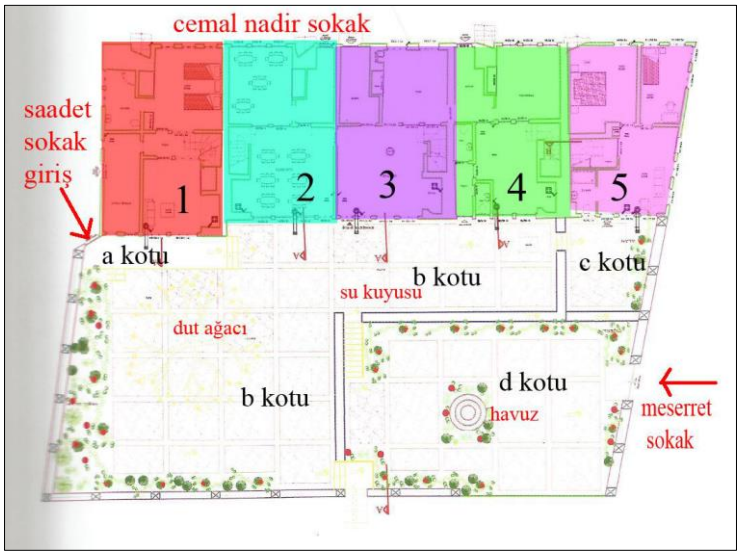

Şekil 11. 323 ada, 1, 2, 3, 4 ve 5 numaralı parseller ve arka bahçe giriş ve kullanımları

4.3. Yapıların Butik Otele Dönüşümü

323 ada 1, 2, 3, 4 ve 5 numaralı parseldeki konutlar rölöve, restitüsyon ve restorasyon çalışmalarının sonucunda otel ve restoran işlevlerine dönüştürülmüşlerdir. Bu bölümde yapıların konut kullanımlarında mevcut olan mekânların otel ve restoran işlevi dönüşümdeki değişimleri; kat planları üzerinden karşılaştırmalı olarak yapılmaktadır. Konutlardaki bazı mekânlar iptal edilirken, bazı mekânlara ise ek yapıldığı tespit edilmiştir. Bunların restorasyon öncesi ve restorasyon sonrası mekânsal değişimleri konutların bodrum, zemin ve normal kat planları üzerinde numaralandırılarak değerlendirmeleri yapılmıştır (Tablo 1).

Konutların Bodrum Katlarının Öncesi ve Sonrası

Konutların restorasyon öncesi bodrum kat kullanımları incelendiğinde; tüm konutların bodrum katlarında, sokaktan direk girişleri bulunmaktadır (Şekil 12). 1 numaralı konuta Saadet Sokak üzerinden giriş yapılırken; 2, 3 ve 4 numaralı konutlara Cemal Nadir Sokak, 5 numaralı konuta ise Meserret Sokak üzerinden giriş yapılmaktadır (Şekil 12, G1 ile gösterilmektedir). Tüm konutların arka bahçe çıkışları (Şekil 12, G2 ile gösterilmektedir) ve bahçe çıkış hollerinde ise tuvalet hacmi bulunmaktadır. Beş konutun da mutfaklarının içerisinde "ocak" adı verilen pişirme yerleri mevcuttur. 1 numaralı parsel dışında diğer konutların bodrum katında banyo vardır. Ayrıca tüm konutların bodrum katında mutfak ve oda da bulunmaktadır. Mutfakların içerinde geleneksel konutlarda görülen duvar nişi şeklinde yer alan, "yüklük" adı verilen dolap kullanımları mevcuttur.

Konutların restorasyon sonrası bodrum kat kullanımları incelendiğinde; yol kotu yükseldiğinden bodrum katların sokak girişlerindeki (G1) kapılar gömülmüştür. Bu nedenle iptal edilmişlerdir (Şekil 13). Giriş nişlerine ulaşan mermer basamaklı merdivenlerin ilk basamaklarının da yola gömülü olduğu tespit edilmiştir (Şekil 14).

Konutlardaki mekânsal değişimler incelendiğinde; tüm ocak kullanımları iptal edilmiş ve bu alanlar mekânlara dahil edilmiştir (Şekil 15). Yüklükler gerek olmadıkça kaldırılmamış; dolap nişi olarak kullanılmıştır. 1 numaralı parseldeki konutun bodrum katında, mutfak ve hol birleştirilerek; idari ofise dönüştürülmüştür. Giriş holünde yer alan tuvalet iptal edilmiştir. Odalardan büyük olan çift kişilik otel odasına dönüştürülmüş; küçük odanın kapı yeri değiştirilerek, otel odasının özel banyosu olarak kullanılmaya başlanmıştır. 2, 3 ve 4 numaralı

parsellerdeki konutlar ise ara duvarları iptal edilerek birbirine bağlanmıştır. Oda ve giriş holleri depo ve personel alanları olarak düzenlenirken; 2 numaralı parseldeki konutun mutfak, tuvalet ve banyoları birleştirilerek restoran; 3 numaralı parseldeki konutun mutfak alanına tuvalet ve banyo mekânları eklenmiş ve ana mutfak olarak işlevlendirilmiştir (Şekil 15). 4 numaralı parseldeki konutun tuvaleti korunmuş; banyo kapı yeri değiştirilerek bahçeden kullanılabilen bay ve bayan tuvaletlere dönüştürülmüştür. Mutfak alanı ise bulaşıkhane olarak düzenlenmiştir. 5 numaralı parseldeki konutun bodrum katı ise tamamen süit otel odasına dönüştürülmüştür. Banyo ve tuvalet birleştirilerek tek bir banyo olarak kullanılmıştır. Mutfak mekânı, çift kişilik otel odasına; oda ise tek kişilik otel odasına dönüştürülmüştür. Giriş holü, ortak oturma odası olarak düzenlenmiştir. Üst kattaki odalar ile ayrılması gerektiği için merdivene kapı eklenmiştir.

Tablo 1- Konutların restorasyon öncesi ve sonrası mekânsal kullanımlarındaki değişimler

	BODRUM KAT				ZEMİN KAT				1.KAT			
	Konut Mahalleri (Şekil 21)		*Otel Mahalleri Şekil 22)*		*Konut Mahalleri (Şekil 26)*		*Otel Mahalleri (Şekil 27)*		*Konut Mahalleri (Şekil 31)*		*Otel Mahalleri (Şekil 32)*	
PARSEL 1	1-b1	Giriş holü	1-B1	Hol	1-z1	Giriş Holü	1-Z1	Giriş Hlü	1-101	Sofa	1-101	Oturma Od.
	1-b2	Tuvalet			1-z2	Sofa	1-Z2	Oturma Od.	1-102	Yüklük	1-102	Depo
	1-b3	Mutfak	1-B2	Ofis	1-z3	Oda	1-Z3	Otel Odası	1-103	Oda	1-103	Otel Odası
	1-b4	Hol			1-z4	Oda	1-Z4	Otel Odası	1-104	Oda	1-104	Otel Odası
	1-b5	Oda	1-B3	Otel odası			1-Z5	Banyo / EK	1-105	Balkon	1-105	Balkon
	1-b6	Oda	1-B4	Banyo							1-106	Banyo / EK
											1-107	Banyo / EK
	Konut Mahalleri (Şekil 21)		*Otel Mahalleri Şekil 22)*		*Konut Mahalleri (Şekil 26)*		*Otel Mahalleri (Şekil 27)*		*Konut Mahalleri (Şekil 31)*		*Otel Mahalleri (Şekil 32)*	
PARSEL 2	2-b1	Mutfak	2-B1	Kafe	2-z1	Giriş Holü	2-Z1	Restoran	2-101	Sofa	2-101	Oturma Odası
	2-b2	Hol			2-z2	Sofa			2-102	Balkon	2-102	Balkon
	2-b3	Tuvalet			2-z3	Tuvalet	2-Z2	Tuvalet bayan	2-103	Tuvalet	2-103	Banyo
	2-b4	Banyo			2-z4	Oda	2-Z3	Restoran	2-104	Oda	2-104	Otel Odası
	2-b5	Giriş Holü	2-B2	Personel od.					2-105	Oda	2-105	Otel Odası
	2-b6	Oda									2-106	Banyo / EK
	Konut Mahalleri (Şekil 21)		*Otel Mahalleri Şekil 22)*		*Konut Mahalleri (Şekil 26)*		*Otel Mahalleri (Şekil 27)*		*Konut Mahalleri (Şekil 31)*		*Otel Mahalleri (Şekil 32)*	
PARSEL 3	3-b1	Mutfak	3-B1	Ana Mutfak	3-z1	Giriş Holü	3-Z1	Resepsiyon	3-101	Sofa	3-101	Oturma Odası
	3-b2	Hol			3-z2	Oda			3-102	Balkon	3-102	Balkon
	3-b3	Tuvalet			3-z3	Sofa	3-Z2	Restoran	3-103	Tuvalet	3-103	Depo
	3-b4	Banyo			3-z4	Yüklük	3-Z3	Tuvalet bay	3-104	Oda	3-104	Otel Odası
	3-b5	Oda	3-B2	Depo					3-105	Oda	3-105	Otel Odası
	3-b6	Giriş Holü	3-B3	Depo							3-106	Banyo / EK
											3-107	Banyo / EK
	Konut Mahalleri (Şekil 21)		*Otel Mahalleri Şekil 22)*		*Konut Mahalleri (Şekil 26)*		*Otel Mahalleri (Şekil 27)*		*Konut Mahalleri (Şekil 31)*		*Otel Mahalleri (Şekil 32)*	
PARSEL 4	4-b1	Mutfak	4-B1	Bulaşıkhane	4-z1	Giriş Holü	4-Z1	Kafe	4-101	Sofa	4-101	Oturma Odası
	4-b2	Hol	4-B2	Tuvalet holü	4-z2	Sofa			4-102	Balkon	4-102	Balkon
	4-b3	Tuvalet	4-B3	Bay Tuvalet	4-z3	Tuvalet	4-Z2	Tuvalet	4-103	Banyo	4-103	Banyo
	4-b4	Banyo	4-B4	Bayan Tuvalet	4-z4	Oda	4-Z3	Kafe	4-104	Oda	4-104	Otel Odası
	4-b5	Oda	4-B5	Personel od.					4-105	Oda	4-105	Otel Odası
	4-b6	Giriş Holü									4-106	Banyo / EK
	Konut Mahalleri (Şekil 21)		*Otel Mahalleri Şekil 22)*		*Konut Mahalleri (Şekil 26)*		*Otel Mahalleri (Şekil 27)*		*Konut Mahalleri (Şekil 31)*		*Otel Mahalleri (Şekil 32)*	
PARSEL 5	5-b1	Giriş Holü	5-B1	Oturma alanı	5-z1	Giriş Holü	5-Z1	Giriş Hlü	5-101	Sofa	5-101	Oturma Odası
	5-b2	Hol			5-z2	Sofa	5-Z2	Oturma Od.	5-102	Balkon	5-102	Balkon
	5-b3	Tuvalet	5-B2	Banyo	5-z3	Tuvalet	5-Z3	Tuvalet	5-103	Oda	5-103	Otel Odası
	5-b4	Banyo			5-z4	Oda	5-Z4	Otel Odası	5-104	Oda	5-104	Otel Odası
	5-b5	Oda	5-B3	Otel Odası			5-Z5	Banyo / EK			5-105	Banyo / EK
	5-b6	Mutfak	5-B4	Otel Odası							5-106	Banyo / EK

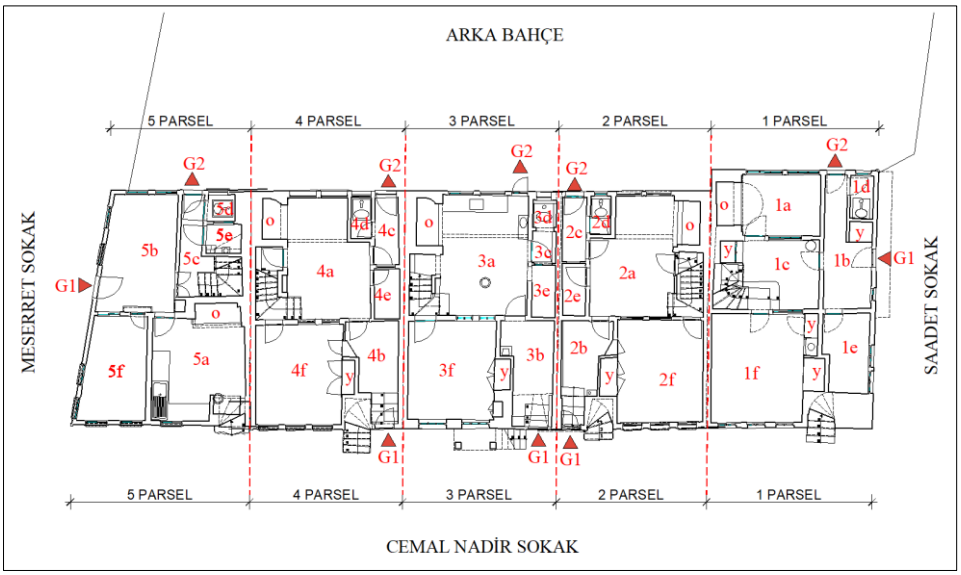

Şekil 12. Konutların restorasyon öncesi, bodrum katları ve mekânları (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016'dan geliştirilmiştir)

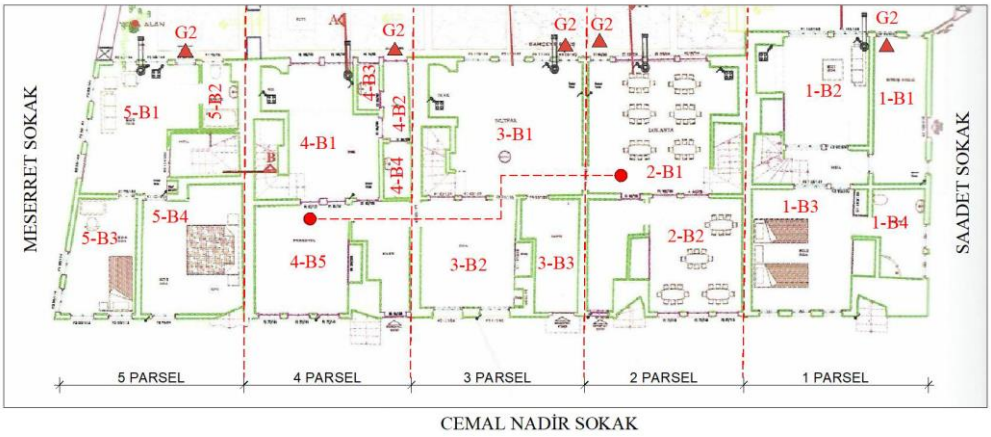

Şekil 13. Konutların restorasyon sonrası bodrum kat, otel ve restoran mekânları (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016'dan geliştirilmiştir)

Şekil 14. Konutların restorasyon sonrası bodrum kat sokak giriş kapıları ve giriş nişine ulaşan merdiven basamakları

Şekil 15. Restorasyon sonrası ocak alanı ve mutfak mekânı

Konutların Zemin Katlarının Restorasyon Öncesi ve Sonrası

Restorasyon sonrası otel ve restoranın ana girişi için, 3 numaralı parseldeki konutun giriş kapısı kullanılmaktadır. Konutun giriş holünün sağında yer alan oda iptal edilmiş ve bu kısım resepsiyon olarak düzenlenmiştir. 2 ve 4 numaralı parsellerdeki konutların giriş kapıları yerinde mevcut bırakılmış ancak kullanım dışı bırakılmıştır. 2, 3 ve 4 numaralı parsellerdeki konutlar içeriden birbirlerine bağlanmaktadır. Bu nedenle bu üç konutun zemin katındaki odalar da ayrıca korunmuş ve tamamı restoran olarak işlevlendirilmiştir. Konut kullanımında da mevcut olan tuvalet mekânlarının kapı yönleri değiştirilerek yine tuvalet olarak kullanılmaktadır. 1 ve 5 numaralı parsellerdeki konutların zemin kotu diğer üç konut ile uyuşmadığı için; bu konutlarda bulunan otel odalarına sokaktan, ana kapılarından ulaşılmaktadır. Bu nedenle, 1 ve 5 numaralı parsellerdeki konutların giriş nişleri korunmuş; sofa mekânı, ortak kullanılan oturma mekânı olarak düzenlenmiştir. Odalar da büyüklüklerine göre çift veya tek kişilik otel odası olarak kullanılmaktadır. Çift kişilik odaların içine yüklük kısımlarındaki alanlardan faydalanılarak banyo eklenmiştir (Şekil 16, Şekil 17). Ana girişten girildikten sonra bahçe çıkışı için, 2 numaralı parseldeki konutun merdiveni, mutfak servisi için ise 3 numaralı parseldeki konutun merdiveni kullanılmaktadır. Kirli servislerin götürülmesi için 4 numaralı parseldeki konutun merdiveni kullanıldığından, direk bulaşıkhaneye ulaşılmaktadır.

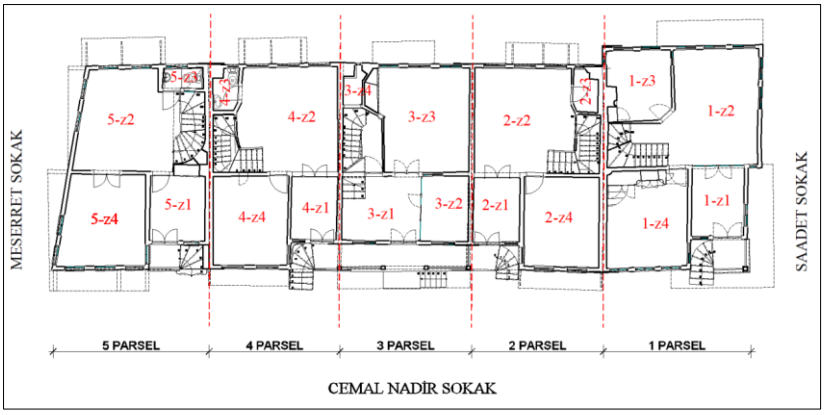

Şekil 16. Konutların restorasyon öncesi, zemin katları ve mekânları (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016'dan geliştirilmiştir)

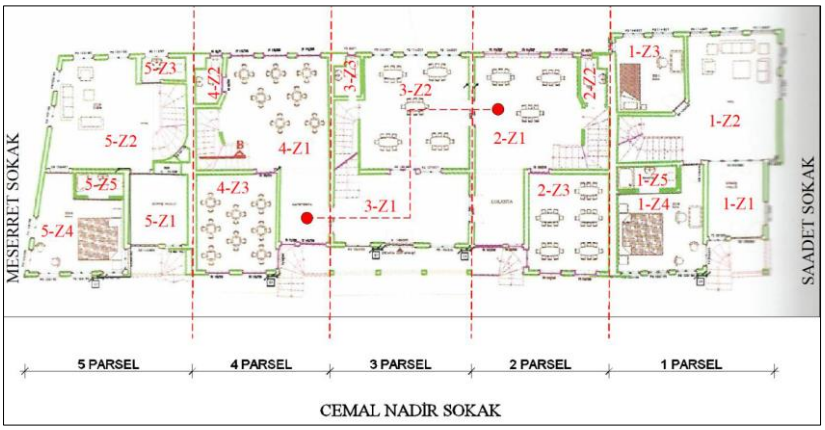

Şekil 16. Konutların restorasyon sonrası zemin kat, otel ve restoran mekânları (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016'dan geliştirilmiştir)

Konutların Normal Katlarının Restorasyon Öncesi ve Sonrası

Konutların normal kat kullanımları, restorasyon öncesi ve sonrası büyük bir değişime uğramamıştır. Sofa, oda, balkon ve banyo düzeninde olan üst katların işlevleri korunmuştur (Şekil 17, Şekil 18). Her parseldeki konutun üst katı ayrı bir süit oda şeklinde düzenlenmiştir. Sofalar, ortak oturma mekânı olarak, odalar ise boyutlarına göre tek veya çift kişilik otel odasına dönüştürülmüştür (Şekil 19). 1, 3 ve 5 numaralı parsellerdeki konutların odalarının hepsinin içine banyo eklenmiştir. 2 ve 4 numaralı parsellerdeki konutlara ise çift kişilik odanın içine banyo eklenirken, tek kişilik odalar banyosuzdur. Sofa içinde yer alan tuvalet mekânları, boyutlarına göre depo ya da ortak banyoya dönüştürülmüştür. Merdiven bitişlerindeki kapılar korunmuş ve bu kapılar ile süit odalar arası mahremiyet sağlanmıştır. Oda içine yapılan banyo ekleri için, yüklük olarak kullanılan duvar nişlerinden faydalanılmıştır. Odaların geleneksel dokusunun bozulmaması için, banyoların duvarları ve tavanı alçıpan kullanılarak yapılmıştır. Banyo tavan bitişleri oda tavan bitişlerinden örnek alınarak daha alt kotta bitirilmiştir. Banyo mekânlarının küçük olması sebebi ile duş alanı ayrılamamıştır. Bu nedenle de banyo zeminlerinin sudan etkilenmemesi için, gri renkte epoksi kaplanmıştır. Banyo kapıları da orijinal kapılara benzer yapılmıştır (Şekil 20). Yapılardaki tüm tuvaletler için asma klozet ve gömme rezervuar tercih edilmiştir. Tüm tesisatlar duvardan geçirilerek döşenmiştir. Isıtma sistemi ise her parseldeki konutların ayrı kombisi olacak şekilde, doğalgazlı, radyatörlü sistemdir. Yapıda duvarlara zarar vermemek için klima sistemi olarak odalarda ve restoranda salon tipi, ayaklı seyyar klima kullanılmıştır.

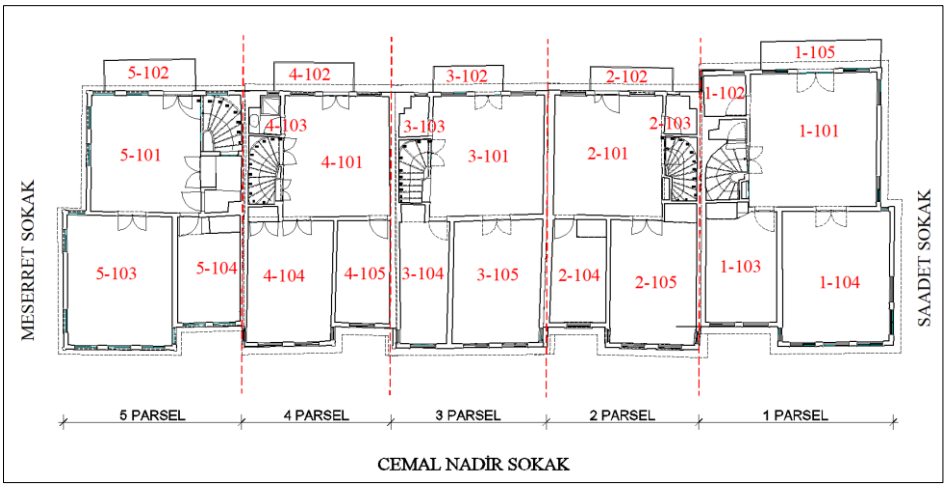

Şekil 17. Konutların restorasyon sonrası normal kat mekânları (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016'dan geliştirilmiştir)

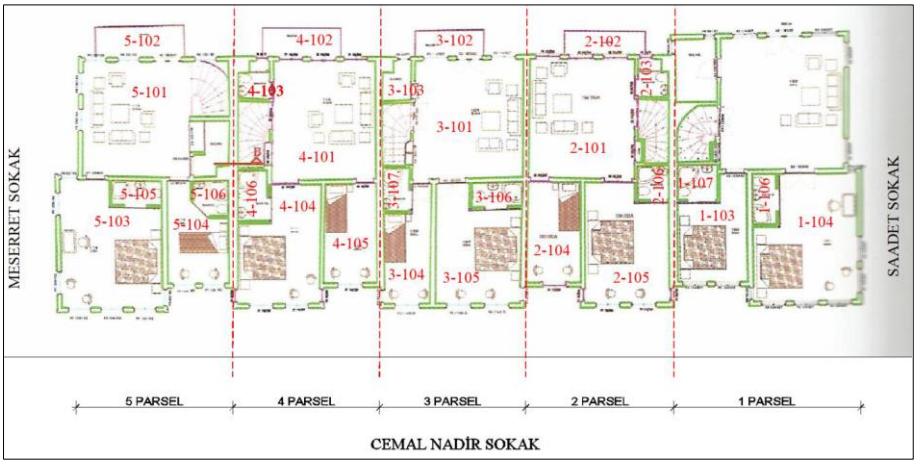

Şekil 18. Konutların restorasyon sonrası normal kat, otel mekânları (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2016'dan geliştirilmiştir)

Şekil 19. Konutların restorasyon sonrası oturma mekânları ve otel odaları

Şekil 20. Yeni eklenen banyo mekânları

5. Sonuç ve Değerlendirme

Tekirdağ'ın geleneksel konut mimarisini yansıtan bu beş konutun restorasyon öncesi ve sonrası mekânsal kullanımları karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır. Restorasyon öncesinde atıl durumda bulunan bu yapıların, restorasyon sonrası, yeniden konut olarak kullanımı ekonomik yönden ve konfor açısından tercih edilmesi kullanıcıları açısından oldukça zor olacaktır. Kullanılmayan yapıların yok olmasının önüne geçilemeyeceği düşünüldüğünde, bu yapıların konut işlevine en yakın çözüm olan otele dönüştürülmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Otele dönüşümü sırasında mekânlara yapılan müdahaleler çok önemlidir. Çünkü bu yeni işlevlendirmede amaç geleneksel konut dokusunu bozmadan, tarihi izleri, kullanımları yok etmeden dönüştürebilmektir. Tarihi Beşevler bu doğrultuda incelendiğinde, mekânsal dönüşümlerin, yapının iç plan kurgusunu bozulmadan gerçekleştirildiğini gözlemlemek mümkündür. Bodrum katlarda, konut kullanımında da yer alan mutfak ve tuvalet gibi ıslak hacim mekânları, dönüşüm sonrası da otel ve restoranın ıslak hacimlerinin yer aldığı mekânlara dönüştürülmüştür. Zemin katlarda ise, 1 ve 5 numaralı parsellerdeki konutların iç plan kurgusu

aynen korunmuştur. Restorana dönüşen 2, 3 ve 4 numaralı parsellerdeki konutların iç bağlantıları ise, tarihi dokularını bozmayacak şekilde sağlanmıştır. Restoran bölümünde, oda mekânlarının bozulmadan aynen bırakılması da önemli bir mekânsal dönüşüm örneğidir. Tüm konutların katlarında da yine plan kurgusu aynen korunmuş ve oda içerisine banyo eklenmiştir. Banyoların tavanlarının oda tavanından alçak olması, ek olduğunu hissettirerek başarılı bir müdahale olarak görülmektedir. Dekorasyon konusunda da geleneksel konutu yansıtan tarzda halı, perde ve aksesuar seçimleri, özel bir yer olduğunu pekiştirerek, otelin "butik" kavramına uyumlu olmasını desteklemektedir. Korunan yüklük nişleri, dolaba çevrilirken; mutfaklarda yer alan ocakların iptal edildikten sonraki kemer görüntüsünün, aynen mekânda bırakılması, dönemsel izlerin takibi açısından başarılı olarak değerlendirilmiştir.

Tarihi Beşevler örneğinde olduğu gibi, bölgenin kültür turizmine önemli bir katkı sağlayan otel kullanımı ile geleneksel Tekirdağ konutlarının sahip olduğu tarihi değerler korunarak, yaşamlarını sürdürmeleri sağlanabilecektir.

KAYNAKLAR

Göğebakan, Y. (2015). Karakteristik bir değer olan geleneksel Türk Evi'nin oluşumunu belirleyen unsurlar ve bu evlerin genel özellikleri, *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, Cilt 1, Sayı:1, sf:41-55

Gümüş, Ö. (2017). Geleneksel Tekirdağ evlerinin iç mekân analizi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Pala Azsöz, G. (2022). Geleneksel konut mimarisi: Tekirdağ Ertuğrul Mahallesi incelemesi, *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2), 89-107

Şık, B. (2013). Tekirdağ'da geleneksel ahşap konutların malzeme sorunları ve koruma yöntemleri üzerine bir metodoloji çalışması: Tekirdağ'dan bir konut örneği, Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Tekirdağ Belediye Başkanlığı, *Kültür Envanteri,* 2007

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Arşivi, Geçmişe İlk Adım Miras Atölyesi ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı Kültür Varlıkları Şube Müdürlüğü, 2016

URL 1. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm (Erişim Tarihi: 07.05.2022)

URL 2. https://www.google.com/maps/place/Tekirda%C4%9F,+S%C3%BCleymanpa%C5%9Fa%2FTekirda%C4%9F/@40.9597863,27.4879906,12z/data (Erişim Tarihi: 07.05.2022)

URL 3. https://keos.suleymanpasa.bel.tr:8080/keos/8 (Erişim Tarihi: 07.05.2022)

Tunç Çağ'ında Anadolu'daki Öğütme Alet Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme

İsmet GÖKALP[1]

Giriş

Uzun yıllar boyunca arkeolojik kazı çalışmalarında bulunan sürtme taş endüstrisine bağlı öğütme taşları; yontma taş endüstrisi, çanak çömlek ve metal buluntular arasında yeterli ilgiliyi görmeyen aletler olarak karşımıza çıkmaktaydı. Son yıllarda yapılan araştırmalar gelişen teknikler ve arkeoloji alanı ile bütünleşen farklı teknolojik aletler sayesinde öğütme taşlarının önemi anlaşılmaya başlanmıştır. Nitekim hala kapsamlı araştırmalara muhtaç olsa da verilerin oluşturulabilmesi için gerekli teknik terim ve standardizasyon sağlanmıştır. Ayrıca Anadolu'daki Tunç Çağı yerleşmeleri özelinde yapılan çalışmalar oldukça yetersiz kalmıştır. Bu yüzden M.Ö. 3. bin yıldan itibaren başlayan süreçten Son Tunç Çağına kadar ele aldığımız yerleşmelerin, öğütme taşlarının tasnifi ve değerlendirmesi oldukça önemlidir. Çalışmanın ana amacı Tunç Çağ'ında Öğütme aletlerinde yaşanan değişim ve dönüş ile öğütücülerin Anadolu'nun farklı bölgelerindeki dönemsel buluntularla değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bunun yanında teknik ve tarihsel süreçle birlikte öğütücüler ile ilgili çeşitli metot ve kavramlar oluşturulmuştur. Böylece bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynak teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Geçmişten günümüze kadar farklı formlarda karşımıza çıkan öğütme taşları üzerinde yapılan çalışmalar, özellikle Anadolu'daki Tunç Çağı yerleşim bölgelerinde oldukça kısıtlı sayıdadır. Bu yüzden terminolojiyi oluştururken öğütme taşlarının kronolojik gelişmesinin en iyi izlenebildiği Yakındoğu'daki Levant bölgesi, Yunanistan'daki Argolis ve İbeya'daki El Agrar yerleleşmesinde yapılan öncül çalışmalar esas alınmıştır (Wright 1992; Kardulias ve Runnels 1995; Raack ve Risch, 2016; Raack ve Risch, 2008; Risch 2008). Anadolu'daki öğütme aletleri ile ilgili çalışmaların çoğu Neolitik dönem üzerine yoğunlaşmıştır. Az sayıda Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı buluntularının varlığından söz etmek mümkündür. Bu bağlamda yapılacak olan değerlendirme daha çok arşiv ve kazı raporlarına dayanmaktadır. Bu kaynaklardan tespit edilen bulgular form (tipoloji), boyutlar, morfoloji ve kullanım-aşınma analizi bakımından kıyaslanması ve gerekli terminolojinin oluşturulması için, Adams'ın *Ground Stone Analysis: A Technological Approach* adlı eseri referans alınmıştır.

Anadolu'daki öğütme aletlerini karşılaştırmadan önce sınıflandırmaya dahil edeceğimiz üç ana grup öğütücü bulunmaktadır. Yapılan işin türüne, miktarına veya özelliğine göre değişiklik gösteren bu aletler; "öğütücüler/alt öğütme taşı *(grinding stone/quern veya metate),* el taşları *(grinding stone/quern veya metate)* ve havan*(mortar)*/havan eli (*pestle)*" olarak adlandırılmaktadır (Özdoğan, 2019: 177; Raack ve Risch, 2016: 128; Adams, 2014: 94. Wright,

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi Bölüm, Orcıd: 0000-0002-0111-4160

1992: 55-63). Ayrıca el taşları kendisi içerisinde üst öğütme, ezgi ve vurgu taşı olarak üç guruba ayrılır. Bu aletlerin tanımlanmasında kullanılan terimler Çizim 1' verilmiştir.

A. Boyuna kesit
B. Enine Kesit
C. Kalınlık
D. Üst kenar
E. Alt kenar
F. İşlem gören yüzey
G. Alt yüzey
H. Köşe

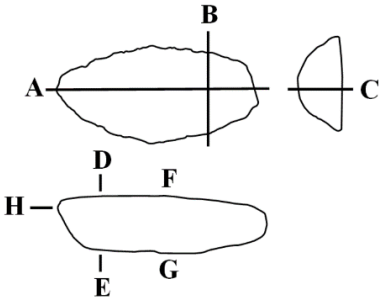

Çizim 1. *Alt öğütme taşları için oluşturulan terimler*

Öğütme Aletinin Tanımı ve İşlevi

Sürtme taş endüstrisi içerisinde yer alan öğütme aletleri tahıl, baklagil, kuruyemiş, mineraller ve şifalı otalar gibi gıda veya bitkisel ürünlerin yenilebilir boyuttaki hammaddelere dönüştürülmesini sağlamaktadır (Bekiaris vd., 2002: 141). Farklı besinlerin insan ihtiyacına göre öğütülmesinde veya hazırlanmasında kullanılan bu taş aletlerin birden fazla türü, şekli ve işlevi bulunmaktadır. Alt öğütme taşı; sabit ve hareketsiz duran, öğütülecek hammaddenin konulduğu, üstte kullanılan hareketli taştan daha büyük, bulunduğu mekânın zeminine sabitlenmiş veya bir yükselti, seki ve platform üzerinde kullanılanlabilen, işlem gören yüzeyin genellikle iç bükey veya düz olan ve elle tutulan üst kısmı ergonomik ve oval biçimde tasarlanan aletlerdir. Üst Öğütme taşı; insan eliyle alt öğütme taşının üzerinde hareket ettirilen, boyut olarak daha küçük (alt öğütme taşından), çift elle ve tek elle kullanılabilen, işlem gören yüzeyi dış bükey veya düz olan alettir (Raack ve Risch, 2008: 6-8; Hüryılmaz 2007: 6-7: Güldoğan, 46-47; Bamyacı, 2018: 274-275). Havan; içi oyuk, çeşitli boyutlarda olan kap biçimli alettir. Büyük boyutlu bir yere sabitlenmiş olanların yanı sıra günümüzdeki gibi elde kullanılabilen türleri de mevcuttur (Özdoğan, 2019: 180).

Çizim 2. *Öğütme aletlerinin kullanım şekli.*

Daha büyük boyutlu öğütme aletlerinin tanımlanması genellikle kolay olsa da arkeolojik alanlarda bulunan çeşitli küçük boyutlulukları özellikle tek elle tutula bilen öğütücü ve aşındırıcıları tanımlamak çok daha zordur. Bu nedenle el taşlarının alt gurubu olarak nitelendirebileceğimiz, "ezi taşı ve vurgu taşı" öğütme aletlerinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Ezgi taşı; tek elle kullanılabilen, vurgu taşına göre daha *soft* (yumuşak), elle tutulan üst yüzeyi elin yapısına uygun ve işlem gören yüzeyi dış bükey olan alettir (Hüryılmaz, 2007: 8-9; Wright, 1992: 67). Vurgu taşı ise tek elle kullanılabilen, ezgi taşına ve diğer öğütme aletlerine göre daha dayanıklı hammadden yapılmış, genellikle vurma ve çekiçleme ile öğütücülerin aşınan aktif yüzeylerini tekrar pürüzlü hale getirmek için kullanılan ve nadiren normal öğütme işlemi için de kullanılabilen bir alettir (Güldoğan, 2011: 47; Raack ve Risch, 2016: 128). Havan eli, tek el ile kavranabilen boyutta ve günümüzün madeni havan ellerinin öncüsü olma özelliğini taşır. Elle tutulan kısmı genellikle oval ve ele oturacak şekilde tasarlanmış, alt kısmı (dövülmenin işleminin yapıldığı veya havan ile doğrudan temas eden

kısım) oval veya dörtgen olan alettir. Havanın içerisine koyulan hammaddenin vurularak veya sürtülerek ezilmesini sağlamaktadır (Özdoğan, 2019: 179-180).

Öğütme işlemi yapılırken alttaki pasif olan taş bir yere sabitlenir veya seki benzeri bir yükseltinin (platform) üzerine koyulur. Üstteki hareketli aksam insanın uyguladığı kuvvet neticesinde sağa-sola, ileri-geri, aşağı-yukarı hareket ettirilir. Her iki aletin uyum içerisinde çalışması ile araya konuyulan tahıl veya hammadde ezilerek ufalanır. Asıl amacı insanın besin zincirindeki yiyeceklerin öğütmesi olsa da minerallerin ezilmesinden deri işlemeye, kemik veya bakır gibi madenlerin sivriltilmesinden sıvama işlemine kadar hayatın pek çok yerinde faal olarak kullanılmıştır. Bu kadar farklı işlerde kullanılan aletlerin tipolojisi Çizim 3'te verilmiştir.

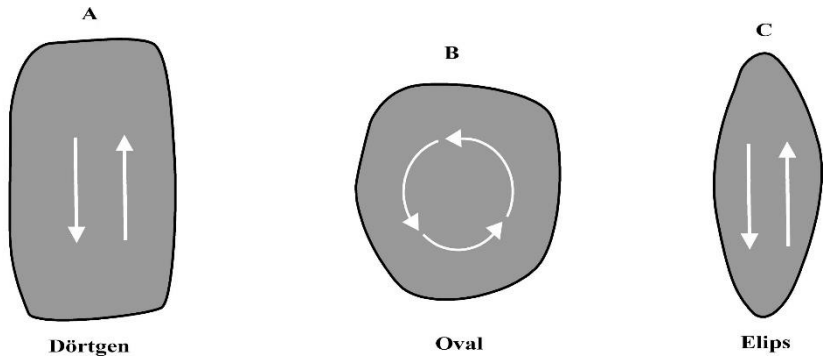

Çizim 3. *Öğütme Aletlerinin Tipolojisi*

Hammadde ve Üretim Teknikleri

Hammaddenin özellikleri, öğütme aletinin mükemmel çalışabilmesi için çok önemlidir. Her iki alet (öğütücü ve el taşı ile havan ve havan eli) için uygun hammaddelerin tedarik edilmesini gerekir. Taş kaynakların kullanımındaki tercihler ve seçenekler Neolitik ve Tunç Çağı boyunca hemen hemen değişmeden kalmıştır. Her iki tarihöncesi dönemde de öğütme aletlerinin üretiminde kumtaşı, gnays, şist, granit ve andezit gibi kaba dokulu hammaddeler tercih edilirken, havan ve havan yapımında genellikle dayanıklı ve sert magmatik ve metamorfik kayaçlar seçilmiştir. Kayaların mekanik özellikleri, özellikle mineral bileşimleri, tanecikleri, sertlikleri, dayanıklılıkları ve işlenebilirlikleri, öğütme aletlerinin üretimi için kaya seçimini güçlü bir şekilde etkilemiş olmalıdır (Bekiaris vd., 2020: 178-180; Dubreuil, 2001: 75-76). Anadolu'daki Tunç Çağı yerleşim yerlerinde ağırlıklı olarak bazalt, andezit, mermer, kireç, şist, gabro, aglomeradan, kumtaşı daha yoğun kullanılmış, bunun yanında diyorit, granit, radyolarit gibi kayaç türleri de tercih edilmiştir (Hüryılmaz, 2007: 4; Güldoğan, 2018: 325-236).

Neolitik ve Tunç Çağı toplulukları, hammaddelerini hem yerel hem de daha uzak kaynakların doğrudan getirilmesinin yanı sıra, malzemelerin veya bitmiş öğütücülerin mübadele ve/veya sosyal ağlar yoluyla dolaylı tedarikini içeren farklı stratejiler geliştirmiş olmalıydı. Bunun yanında Tunç Çağı boyunca yerel olmayan kaynaklar, ticaret yolları ve takas ağları aracılığıyla öğütme ve dövülme araçlarının tedarikinde bir yoğunlaşma olduğuna dair kanıtlar vardır. Kuvvetle muhtemel temel ana kaynak çevresindeki yerel kayaçlar olmuştur. Çünkü tedariği kolay, maliyet etkin ve ulaşımı oldukça kolaydır (Bekiaris vd., 2020: 178-180).

Öğütme aletinin yapım sürecinde öncelikle hangi aletin yapılacağı tasarlanmalıdır. Yapılacak alete uygun hammadde seçiminden sonra vurularak veya gagalama yoluyla kabaca biçimlendirilir. Ardından sürtme yolu ile son haline yaklaşır. Bazen daha ince ve pürüzsüz bir aşındırıcı ile sürtülerek yüzey parlatılır. Çoğu zaman sürtme işini kolaylaştırmak ve aşındırmayı hızlandırmak için araya kum koyulur. Kesin olmamakla birlikte sürtme işlemi sırasında veya

oyma işleminde ısıyı önlemek ve yüzeyi parlatmak için su kullanıldığı düşünülmektedir. (Güldoğan, 2018: 326-327; Squitieri ve Eitam, 2016: 553-562).

Tarihsel Süreci

Öğütme taşları Üst Paleolitik'ten yakın dönem kadar kullanılan aletlerdir. Erken dönemlerde daha çok kaya oyuklarında veya doğal formu öğütmeye uygun olan taşlar üzerinde öğütme işlemi yapılmıştır. İlk etapta daha çok doğada bulunan yabani bitkiler ve kabuklu yiyeceklerin yenilebilir boyutta maddelere dönüştürülmesi için kullanılmıştır. Neolitik dönemdeki dönüşüm ile birlikte veya hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesinin yükselişinin yaşandığı süreçte, öğütme alet teknolojisinde önemli değişimler meydana gelmiştir (Bamyacı 2018: 274-276; Özdoğan 2019: 167-168). John Lubbock'un 1865'te tanımladığı gibi "tarımın insan hayatına girmesiyle" daha çeşitli kaya türlerinin kullanılması ve bunları dönüştürmenin yeni yollarının geliştirilmesi, mevcut alet setinin genişlemesine ve gelişmesine yol açmış olabilir (aktaran Raack ve Risch, 2016: 1). Tüm bu etmenler, öğütme ekipmanlarının insanın üretim ve besin hazırlama aktiviteleri ile doğru orantıda gelişim gösterdiğini kanıtlamaktadır.

Bahsi geçen teknolojik, tipolojik, morfolojik gelişiminin en iyi izlenebildiği yerler, Yunanistan/Argolis, Yakındoğu/Levant ve İberya'daki yerleşim yerleridir (Bamyacı, 2018: 277). Levant bölgesinin kronolojik gelişimine bakıldığında, üzerinde kök boya izi taşıyan öğütme aletleri Üst Paleolitik Kebran (M.Ö. 20.000-19.000) ve Natufian kültür bölgesinde ortaya çıkmıştır (Whright, 1992: 287; Bamyacı, 2018: 278). Özellikle Neolitik dönemde başlayan tarımsal dönüşüm ile Yunanistan'daki; Avgi, Koromilia, Toumba Kremasti, Makriyalos gibi yerleşmelerdeki gıda işleme ekipmanı olan öğütücülerin varlığında artış yaşanmıştır (Bekiaris vd., 2002: 144-145). Anadolu'daki en erken örnekler Karain, Göbeklitepe (Dietrich ve Haibt, 2020: 1-12), Çatalhöyük (Haydaroğlu, 2006: 29-33; Wright, 2014: 12-19), Körtiktepe (Sırlan, 2019), Çayönü (L. Braidwood ve R. Braidwood, 1982: 60-61), Aşıklı (Güldoğan, 2002; Güldoğan, 2011: 41-58), Ulucak ve Yeşilova höyüklerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu erken örnekler ile Tunç Çağın'daki öğütme aletlerinin pek çok benzerliği olsa da zaman içerisinde yaşanan dönüş ve teknolojik gelişmeler sayesinde taş endüstrisinde de birtakım değişimler yaşandığı ileri sürülebilir.

Anadolu, Yunanistan, İberya'da (El Agrar) Tunç Çağı (M.Ö. 3100-1200) ile birlikte öğütme taşlarının sayısında artış yaşandığı tespit edilmiştir. Ege bölgesinin Tunç Çağı öğütücülerine bakıldığında genellikle Neolitik dönem öncüllerinden daha geniş ve tipolojik olarak dörtgen, oval ve eliptik formlu olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda uzun-dar ve ince olan, dörtgen (eğer biçimli) formlu öğütme aletlerinin Tunç Çağ'ındaki en büyük farkı, elde kolayca taşınabilir olmasıdır (Bamyacı, 2018: 283). Nitekim benzer formda yaşanan değişimler Anadolu'da Kültepe (Özgüç, 2005: 69), Yenibademli (Hüryılmaz, 2007: 1-21) höyüklerinde de gözlemlenmektedir. Anadolu'daki yerleşim yerlerinde Orta Tunç Çağı ve Son Tunç Çağı ile birlikte elips ve oval formlu öğütme aletlerinin artışından söz edilebilir. Hem kazı sonuç raporlarında hem de az sayıda yapılan çalışmalarda bunu gözlemlemek mümkündür. Peki bunun nedeni ne olabilir? Kesin nedeni henüz tespit edilmese de Tunç Çağı'nda artan nüfus, tarımsal çeşitlilik ve kentleşmenin getirdiği birtakım yeniliklerin buna sebep olduğu düşünülmektedir. Özellikle boyutları 50 hektarı aşan kentlere baktığımızda, bu taşınabilir öğütme alterinin daha çok günlük ev işlerinde kullanıldığını söylemek mümkündür (Hüryılmaz, 2007: 1-21; Joukowsky, 1986: 594-612, Fig. 431, 56; Fig. 438, 5; Fig. 438).

Karşılaştırma

Anadolu'nun önemli ticari merkezleri arasında yer alan Kültepe-Kaniş'deki öğütme aletleri, kentin enkazları arasında bulunmuştur. Evlerin içerisinde veya sokaklarda öğütücülerin bazıları in-situ halde ele geçmiştir. Bir kısmı ocak veya fırın bir kısmı da zahire küplerinin yanında ortaya çıkmıştır. Özelikle seki veya bir yükselti üzerine yerleştirilmiş ve önüne zahire küpü konularak öğütülen malzemenin direkt içerisine düşmesini sağlayan düzeneklerin kurulmuş olması, yoğun üretim ve tüketim faaliyetine işaret etmektedir. Tipolojik olarak dörtgen, elips, oval taşların varlığı tespit edilebilse de diğer özellikleri hakkında yeterli bilgi verilmemiştir. Havandan ziyade daha fazla silindirik ve dörtgen gövdeli havan elleri bulunmuştur. Bunun dışında hammaddesi; andezit, diyorit, granit, radyolarit ve kumtaşı örneklerine rastlamak mümkündür (Özgüç ve Özgüç, 1949: 72-73; Özgüç, 2005: 69; Ay, 2020: 38-44; Günbattı, 2017, 91-92). Konya Karahöyük, Boğazköy, Alişar, Acemhöyük, Maşathöyük yerleşmelerinde bulunan öğütme aletlerinin Kültepe ile benzerlik taşıdığı görülmüştür. Ancak Anadolu'nun bu önemli kentlerinin Kültepe ve diğer yerleşmeler ile kıyaslamak için yeterli veri henüz ortaya koyulamamıştır. Bu durum öğütme taşlarının ayrıntılı bir şekilde kıyaslanmasını zorlaştırmaktadır.

Hitit yerleşmelerinde (Boğazköy, Kuşaklı, Maşat Höyük) ortaya çıkarılan öğütme taşlarının bir kısmı fırın ya da ocakların çevresinde bulunmuştur. Kültepe'deki örneklere benzer, öğütme sekisinin üzerinde ortaya çıkarılan az sayıdaki öğütücülerin hammaddesi bazalttır (Turgut, 2013: 72-77). Özellikle Hitit metinlerinde öğütme aletlerini kullanan kişilerin kadınlar veya köleler olduğu vurgulanmıştır (Yiğit ve Tuncer, 2021: 39.). Kültepe'de bulunan benzer bir metinde de köle/kadınlara işaret edilmektedir (Öz, 2011: 84-85).

İç Batı Anadolu'da bulunan öğütme aletlerinin karakteristik özelliklerini anlamak için Demircihöyük buluntuları son derece önemlidir. Alt öğütme, üst öğütme ve el taşı olarak ayırabileceğimiz aletlerin, oval ve elips formluları baskındır (Seeher ve Obladen, 1996: 171-186, Lev. 66-71, Lev. 72, 1-6). Hammadde konusunda yeterli bilgi bulunmayan Demircihöyük öğütücülerinin biçimsel ve boyut yönünden Orta, Batı ve İç Batı Anadolu'daki yerleşmelerde bulunan öğütme aletleri ile keskin bir ayrışma söz konusu değildir. Son yıllarda Egede yapılan Liman Tepe, Bakla Tepe ve Gökçeada-Yenibademli gibi yerleşmelerde yapılan kazılar İç Batı Anadolu ve Ege arasındaki kültür alışverişine işaret etmektedir. Özellikle Yenibademli kazılarında ortaya çıkan öğütme aletleri, Demircihöyük ile benzerlik göstermektedir. Elips, dörtgen ve oval formdaki öğütme aletleri, boyut ve tipoloji olarak diğer yerleşmeleri anımsatmaktadır. Hammadde olarak andezit, aglomeradan ve kumtaşından oluşan öğütücüler, tür olarak Pekmez Höyüğü (İlk Tunç Çağı 4. Evre) anımsatmasa da tipoloji ve boyut olarak oldukça benzerdir (Hüryılmaz, 2007: 1-21; Joukowsky, 1986: 594-612).

Burdur yakınlarında bulunan Kuruçay Höyük'te evlerin içerisinde ve yemek pişirme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ortak kullanım alanlarında öğütme aletleri, havan ve havan eli bulunmuştur. Hammadde olarak kolayca işlenebilen gözenekli bazalt yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca tek bazalt blok üzerine bir, iki ve üç göz açılarak az rastlanılan bir havan türünün varlığı şaşırtıcıdır. (Duru, 1996: 60-80, Lev. 164-1/8). Bunun yanında Limantepe Orta Tunç Çağı (III. Tabaka), Beycesultan Son Tunç Çağı'na ait yerleşmelerde birden fazla alt öğütme, üst öğütme, ezgi, vurgu, havan ve havan eli ele geçmiştir (Erkanal vd., 2018: 394; Abay vd., 2017: 507-520). Benzer formdaki öğütme aletleri Tilmen Höyük (bazalt) ile Seyitömer Höyük'te bulunmuştur (Duru, 2013: 40; Bilgen, 2011: 369). Ancak Orta Anadolu, Doğu ve Güney Doğu Anadolu, Batı Anadolu, İç Batı Anadolu, Ege ve Marmara'nın aksine,

bir Karadeniz yerleşim yeri olan İkiztepe'de çok az sayıda öğütme aletine rastlanılmıştır (Alkım vd., 2003: 26).

Sonuç ve Değerlendirme

Tunç Çağı öğütme aletleri için yapılan değerlendirmede, (İç Batı Anadolu, Orta Anadolu, Ege, Doğu ve Güney Doğu Anadolu) Anadolu'daki yerleşim merkezlerinin biçim yönünden çeşitlilik sergilediği tespit edilmiştir. Nitekim bu çeşitlik Karadeniz bölgesi dışındaki diğer yerlerde birbiriyle benzerlikler taşımaktadır. Özellikle Kültepe, Kuruçay, Yenibademli ve Demircihöyük arasında yoğun bir ilişki göze çarpmaktadır. Elbette her bölgenin yerel kaynakları ve hammaddeleri benzer olmadığı için, öğütme aletlerinin yapımında kullanılan kayaçların farklılık göstermesi mümkündür. Öğütücüler ve el taşlarının daha çok bazalt, andezit, kumtaşı, şist gibi işlemesi kolay kayaçlardan yapıldığı, havan ve havan elinin ile vurgu taşının daha dayanıklı ve sert hammadden yapıldığı görülür. Tipolojik olarak; dörtgen, oval ve elips formlar hakimdir. Formlar arasındaki oranı tespit etmek oldukça zor olsa da şimdiki kısıtlı verilerle elips formun diğerlerine göre daha hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

Öğütme aletlerinin türleriyle ilgili yapılan değerlendirmeler, alt öğütme taşlarının el taşlarına oranla daha fazla bulunduğunu göstermiştir. Bunun nedeni hakkında pek çok tartışma olsa da akla en yatkın olanı el taşı olarak ahşap ve benzeri, günümüze ulaşması daha zor olan aletlerin varlığı gelmektedir. Üretim tekniği olarak Neolitik dönemden Tunç Çağına kadar olağan üstü bir değişim yaşandığını söylemek mümkün değildir. Benzer üretim metotları devam etmesine rağmen insanlar daha kullanışlı ve taşınabilir öğütme aletlerine yönelmiştir. Bu durumun tam olarak sebebini saptayamasak da nüfusa ve özel mülkiyetin artışına yorumlanabilir. Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında, Tunç Çağı yerleşimlerindeki öğütme aletlerinin sayısal ve bulgulardaki oransal yetersizliği, ileriki dönemde ortaya çıkabilecek eserlerle birlikte birtakım değişikliklere neden olabilir. Ancak çalışmada ortaya koyulan veriler, Tunç Çağ'ındaki öğütme aletlerinin tarımsal üretim ve sosyal organizasyon ile ilgili birincil ve vazgeçilmez kanıt olduğunu açıklamıştır.

Kaynakça

Adams, J. L. (2013). Ground Stone Use-Wear Analysis: A Review of Terminology And Experimental Methods. *Journal of Archaeological Science, C. XLVII*(1), 1-10.

Adams, J. L. (2014). *Ground Stone Analysis: A Technological Approach*. 2nd Edition, Salt Lake City: University of Utah Press.

Abay, E. ve Dedeoğlu, F. ve Ergün, G. ve Çakar Ş. (2017). Beycesultan Höyüğü 2016 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, *XXXIX*(I), 507-520.

Alkım, U. B. ve Alkım, H. ve Bilgi, Ö. (2003). *İkiztepe II (Üçüncü-Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ay, C. (2020). *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe'de Bulunan Taş Eserler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anakara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bamyacı, A. O. (2018). Öğütme Taşları: Tipolojik Gelişim, Sorunlar, Çalışma Metodolojisi ve Analitik Bir Yaklaşım Modeli. A. Baysal (Ed.), *Anadolu Arkeolojisinde Taş Aletler: Teori, Metot, Pratik* (s. 272-303). İstanbul: Ege Yayınları.

Baykal-Seeher, A. ve Obladen-Kauser, J. (1996). *Demircihüyük, die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978.* Die Kleinfunde: Mainz Philipp von Zabern.

Bekiaris, T. ve Chondrou, D. ve Ninou, I. ve Valamoti, S.-M. (2020). Food-processing ground stone tools in the Greek Neolithic and Bronze Age, A synthesis of the published data. *Journal of Greek Archaeology, C.V*, 63-134. https://doi.org/10.32028/9781789697926-4

Bilgen, N. ve Çoşkun, G. ve Bilgen, Z. (2011). Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, *XXXII*(1), 367-380.

Braidwood, L. S. ve Braidwood, R. J. (1982). Prehistoric Village Archaeology in South-Eastern Turkey: The Eighth Millennium B.C. site at Çayönü. *Antiquity, C LVII* (219), 60-61.

Dubreuil, L. (2001). Functional Studies of Prehistoric Grindingstones. *Bulletin, C. IX*, 73-87.

Duru, R. (1996). *Kuruçay Höyük II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Duru, R. (2013). *Tilmen Höyük I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Güldoğan, E. (2002). *Aşıklı Höyük Sürtmetaş Endüstrisi ve Sorunları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güldoğan, E. (2011). Aşıklı Höyük Sürtmetaş Buluntu Topluluğu. *TÜBA-AR, C. XIV*, 41-58.

Güldoğan, E. (2018). Marmara Bölgesinde Yapılan Arkeolojik Araştırmalarda Öğütme Taşları Hakkında Genel Değerlendirme. A. Baysal (Ed.), *Anadolu Arkeolojisinde Taş Aletler: Teori, Metot, Pratik* (s. 323-339). İstanbul: Ege Yayınları.

Günbattı, C. (2017). *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*. 2. Baskı, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Hüryılmaz, H. (2007). Gökçeada-Yenibademli Höyük´te Bulunan Sürtme Taş Endüstrisine Ait Öğütme ve Ezgi Taşlarının Morfolojik ve Tipolojik Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. V*(21*),* 1-21.

Joukowsky, M. S. (1986). *Prehistoric Aphrodisias II*. Louvain: Brown University/ Universite Catholique de.

Öz, E. (2011). *Kültepe Metinleri Işığında Eski Andolu'da Tarım ve Hayvancılık* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özdoğan, M. (2019) *Hammaddeden Ustalara Tarih Öncesi Arkeolojisinde Malzeme*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Özgüç, T. ve Özgüç, N. (1949). *Kültepe Kazısı Raporu 1949*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özgüç. T. (2005). *Kültepe Kaniş/Neşa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Raack, D. S. ve Risch, R. (2008, 23-25 May). Towards a Systematic Analysis of Grain Processing Technologies. In: Recent Functional Studies on Non Flint Stone Tools: Methodological Improvements and Archaeological Inferences. Marina de Araujo Igreja, Ignacio Clemente Conte (Ed.), *Padrao dos Descobrimentos* (s.1-20). Lisboa: Proceedings of the Workshop.

Raack, D. S. ve Risch, R. (2016). Bronze Age Cereal Processing in Southern Iberia: A Material Approach to the Production and Use of Grinding Equipment. *Journal of Lithic Studies, C III*(3), 125-145.

Rısch, R. (2008, January). Grain Processing Technologies and Economic Organisation: A Case Study From the South-East of The Iberian Peninsula During the Copper Age. *The Arkeotek Journal, C II*(2), 1-47.

Sırlan, K. (2019). *Körtik Tepe 2014-2016 Yıllarında Ele Geçen Bir Grup Sürtme Taş Alet* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.

Squitieri, A. ve Eitam, D. (2016). An experimental approach to ground stone tool manufacture. *Journal of Lithic Studies, C. III*(3), 553-564. https://doi.org/10.2218/jls.v3i3.1681.

Turgut, H.M. (2013). *Hitit Konutları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Wright, K. (1992). A Classification System For Ground Stone Tools From The Prehistoric Levant. *Paleobiology*, C. XVIII, s.53-81.

Wright, K. (2014). Domestication and inequality? Households, corporate groups and food processing tools at Neolithic Çatalhöyük. *Journal of Anthropological Archaeology, C. XXXIII*, 1-33.

Wright, K. (1992). Ground stone assemblage variations and subsistence strategies in the Levant, 22,000 to 5,500 b.p. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Yale University: New Haven.

Yiğit, T. ve Tuncer, H. (2021, 13-19 Aralık). Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Değirmen (É NA 4ARA5) ve Öğütme Taşı (NA4ARA5). *XI. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildiri Özetleri* (s. 39), Çorum.

Orta çağ Avrupa'sı eğitim tarihinde fransisken ve dominiken tarikatlarının yeri ve önemi

Özlem GÜL[1]

Giriş

Orta çağ Batı Avrupa'sına hâkim olan felsefi düşünce yapısı "*Skolastik Felsefe"* ile ifade edilmektedir. Skolastiğin ilk dönemi Manastır, Katedral ve Saray Okullarında gelişmiştir. XII. yüzyılda Hristiyan-Batı Dünyası ile Müslüman-Doğu Dünyası arasında gerçekleşen etkileşimin Batı'nın, İslam Felsefesi ve Aristoteles'in yapıtları ile tanışmasına katkı sağladığı söylenebilir. Bu dönemde, Yahudi filozofları tarafından gerçekleştirilen çevirilerin de Batı'nın Aristo Felsefesi ile tanışmasında kısmen de olsa etkili olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda, Batı'da doğrudan Grekçe'den yapılan Aristo çevirileri de mevcuttur. Dolayısı ile Batı Dünyasında bir *Aristotelizm akımının* başladığı söylenebilir (Gökberk, 1961: 165). Batı Avrupa'da ilk üniversitelerin ortaya çıkış dönemiyle birlikte, Skolastik Felsefenin yükseliş döneminin başladığı söylenebilir. Paris Üniversitesi'nin önemli isimleri arasında yer alan Brabantlı Siger, "*felsefe ile teolojinin, akıl bilgisiyle inancın birbirlerinden ayrılmaları"* doğrultusunda yeni bir yaklaşım öne sürmüştür. Skolastiğin son dönemi, "*akıldan türeyen felsefe ile doğaüstü kaynaktan gelen inancın birbirlerinden tamamen ayrılması*" yönünde çalışmalara sahne olmuştur (Gökberk, 1961: 167-168).

Siger gibi dönemin önemli düşünürlerinin yetişmesinde etkili olan ve Dilenci Tarikatlar olarak nitelendirilen "*Fransisken ve Dominiken Tarikatları*", üniversiteler ile bilimsel çalışmanın ikinci ağırlık merkezini oluşturmuşlardır. Fransisken ve Dominiken Tarikatları, Orta Çağ Avrupa Üniversiteleri'nde önemli düşünsel gelişmelerin ortaya çıkmasına katkı sağlamışlardır. Nitekim *Roger Bacon, William Ockham, Siger de Brabant ve Boetius of Dacia, Albertus Magnus ve St. Thomas Aquinas* gibi pek çok ismin mensup olduğu bu iki tarikat, XIII. yüzyıl eğitim felsefesine de damgasını vurmuştur (Küken, 2001: 85-86). Durgun'un (2016: 168) da belirttiği gibi "*Paris ve Oxford gibi Avrupa şehirlerinde seküler eğitim müesseseleri olan üniversitelerin düşünsel çekim merkezleri haline gelmeleriyle bir arada düşünüldüğünde, XIII. yüzyıldaki büyük entelektüel hareketlilik"* daha net bir biçimde anlaşılmaktadır. Mesela, XIII. yüzyılda Paris Üniversitesi'ndeki en ünlü hocalar arasında İngiliz Halesli Alexander ve İtalyan Saint Bonaventure ile diğer taraftan iki Dominiken, Alman Albertus Magnus ve İtalyan Saint Thomas Aquinas yer almaktadır (Goff, 2005: 57). Bu dönemde ortaya çıkan yeni eğitim felsefi anlayışı ile tıp, hukuk gibi disiplinler dinden ayrı birer disiplin haline gelerek gelişmeye

[1] Dr. Öğr. Gör., İzmir Bakırçay Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Değişim Programları Koordinatörlüğü, Orcid: 0000-0003-1323-4212

Bu çalışma, Prof. Dr. Mehmet ÇELİK danışmanlığında yürütülen "Gül, Ö. (2021). *Ortaçağ Avrupası'nda Eğitim: Yükseköğretim,* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

başlamıştır (Goff, 2005: 57). XIII. yüzyıl düşünce tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Batı düşünce dünyasında oldukça önemli bir kırılmanın yaşanmasında etkili olan Roger Bacon, "deneysel-bilimin" öncülerinden biri olarak nitelendirilmektedir (Kaygın, 2019: 245). Bacon, astronomi, simya, tabiat bilimleri gibi pek çok alanda gerçekleştirdiği çalışmalar ile daha sonra bilimsel gelişmeler için de önemli katkılar sağlamıştır (Şekerci, 2014: 103-138). Nitekim yukarda bahsi geçen felsefe-inanç arasında ortaya çıkan bu ayrımın gelişmesinde, Dominiken ve Fransisken tarikatları arasında beliren ve zamanla artan çatışmanın da etkili olduğu görülmektedir (Gökberk, 1961: 174). İşte bu sebeple, bu çalışma kapsamında Engizisyon mahkemelerinin kuruluşu gibi dönemin önemli toplumsal ve siyasal olayları üzerinde etkili olan, XIII. ve XIV. yüzyıllar boyunca Avrupa'nın entelektüel arenasına hâkim bu iki tarikatın nasıl kuruldukları, benzerlikleri ve farklılıkları ele alınacaktır. Aynı zamanda, bilimsel ve entelektüel bakımdan Orta Çağ Avrupa'sında önemli izler bırakan ve dönemin en önemli düşünürlerinin yetişmesinde rol oynayan bu iki tarikatın Orta Çağ Avrupa eğitim tarihi açısından önemi ve dönemin yükseköğrenim organizasyonu olarak nitelendirilen üniversiteler üzerindeki etkilerinin ne olduğu izah edecektir.

Yöntem

Bu çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür tarama kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Orta Çağ Avrupa yükseköğretim kurumları üzerinde görece önemli rol oynayan dilenci tarikatların ortaya çıkışları, gelişim süreçleri, eğitim kurumları üzerindeki etkileri, benzerlik ve farklılıkları ayrıntıları ile tarihsel ve bilimsel açıdan bir bütün olarak ele alınmıştır. Dilenci tarikatlar meselesinin yerel kaynaklarda görece daha az rağbet edilen bir konu olması münasebetiyle çalışmamızda ağırlıklı olarak yabancı kaynaklar kullanılmıştır. Elde edilen veriler üç ana başlıkta incelenmiştir.

Fransiskenler

XII. yüzyıla coşku yaratan iki temel olgunun damga vurduğu söylenebilir. Bunlardan ilki *öğrenme* diğeri ise *gönüllü yoksulluk* olarak nitelendirilebilir. Toplumda hem ruhban sınıf hem de laik kesim içinde oluşan belli bir grup, bu iki akımı takip etme konusunda benzer şekilde hareket hareket etmiştir. Nitekim her iki olgunun hem laik hem de dindar kesiminden takipçileri olmasına rağmen *öğrenme arayışının* halihazırda toplumun en eğitimli bölümünü oluşturan din adamları arasında daha çok taraftar bulduğu anlaşılmaktadır (Monroe, 1907: 158). Şimdi bu *öğrenme arayışı* içinde Fransisken tarikatının rolünün ne olduğunu, tarikatın nasıl ortaya çıktığını, gelişim süreçleri ve nihayetinde eğitim üzerinde nasıl bir etki yarattığını ayrıntılarıyla ele alalım.

Fransisken Tarikatı, Orta Çağ'da kilisenin en sevilen ve en nüfuzlu azizlerinden birisi olarak nitelendirilen Aziz Francis tarafından kurulmuştur. Fransiskenler, koyu gri renkli giyim alışkanlıklardan dolayı genellikle "gri kardeşler" olarak da anılmışlardır. Fransisken tarikatı bireysel ve kurumsal yoksulluk vurgusuyla öne çıkan bir düzen olarak bilinmektedir. Assisili zengin bir aileye mensup olan Francis'in babası, Pietro di Bernardone tekstil tüccarıdır. Fransız asıllı olması sebebiyle kendisine Francesco adı verilen Francis yaşamış olduğu dönemin olağan eğitim sürecini (liberal sanatlar/beşerî bilimler) tamamlamıştır (Tarakçı, 2009: 829). Daha çocuk yaşlardan itibaren Latince okuyup yazabilen Francis, aldığı dini eğitiminin sonrasında tıpkı İsa gibi sade bir hayat sürmeyi seçmiş ve kendini dünyevi zevklerden soyutlamıştır. İncil'de geçen, "*İsa ona; eğer eksiksiz olmak istiyorsan, git, varını yoğunu sat, parasını*

yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle (Matta 19.21)" düsturuna uygun şekilde İsa ve havarilerinin yaşamış oldukları sıkıntı ve acıları çekerek, onlar gibi fakir bir hayat sürmüştür. İçinde yaşadığı dönemin, ekonomik ve sosyal tüm sıkıntılarına rağmen İncil öğretileri doğrultusunda bir yaşam tarzı benimseyen Francis, başından beri kiliseye ters düşmekten kaçınmıştır. Tarikat hareketlerinin İsa'nın otantik öğretisine uygun olduğu görüşünü savunarak bunun heretik bir hareket olmadığı konusunda Papalığı ikna etmeye çalışmıştır. Aslında Fransis'in kişisel apostolik yaşam anlayışının kurumsallaşmaya da başladığı bu süreçte iki önemli tarih dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Papa III. Innocent'ın 1210'da tarikatı resmi olarak tanımasıdır. Papa, tarikata resmi anlamda onay vererek kiliseden uzaklaşan halk kitlelerinin tekrar kazanılması yönünde önemli bir adım atmıştır. Zira Papa Fransisken tarikatının halkı kiliseyle barıştırma konusunda anahtar bir rol oynayacağı inancıyla tarikatın tüm faaliyetlerini desteklemiştir. Fransisken tarikatına destek veren bir diğer dini otorite ise Papa III. Honorius'dur. Honorius, 1223'te "Solet Annure" adlı bir bildiri neşretmiştir. "Regula Bullata" olarak anılan bu bildiri, Fransisken tarikatının yaşam esaslarını ihtiva etmesi açısından o dönem için kayda değer bir gelişme olarak temayüz etmiştir (Pardue, 2004: 1). Papaların desteği ile ciddi gelişim aşamaları gösteren tarikatın, Francis' in ölümünün ardından da bu gelişimlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Buna göre Fransiskenler faaliyet alanlarını genişleterek Paris, Bolonya, Oxford ve Montpellier gibi önemli eğitim merkezlerine nüfuz etmeyi başarmışlardır. Bu anlamda, Fransiskenlerin, Dominiken tarikatını dahi gölgede bıraktığı söylenebilir.

Görsel 1: Aziz Francis ve hayatından dört sahne, XIII. yüzyıl. Pinacotea, Vatikan Müzesi (Franco ve Mulvaney, 2015: 26).

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Orta Çağ Avrupa'sında entelektüel düzeyi yüksek bazı önemli isimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nitelikteki isimlerin ortaya çıkmasında, Fransiskenlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarikatın eğitime ve entelektüel arenaya yapmış olduğu manevi ve maddi yatırım Orta Çağ Avrupa eğitim tarihinde büyük rol oynamıştır (Şenocak, 2012: 221-36). İşte bu nedenle, Fransisken eğitim sistemi ve kurumlarının incelenmesi Orta Çağ Yüksek eğitim kurumları olarak nitelendirilen üniversitelerin iç dinamikleri ile bu kurumlarda verilen eğitimin niteliğinin anlaşılması konusunda katkı sağlayacaktır.

Kuruluş esnasında yaşantılarını "yoksulluk" üzerine terkib eden ve geçimlerini dilenerek sağlama konusunda yemin eden tarikat üyeleri, zaman içerisinde eğitimin önemini idrak etmişlerdir. Eğitime verilen bu önem süreç içerisinde tarikatın rahip entelektüeller tarafından idare edilen ve bütün Avrupa'da yaygınlaşan bir okul ağına sahip olmasını da beraberinde getirmiştir (Şenocak, 1997: 1-2). Tarikatın eğitime olan ilgisi ve vermiş olduğu önemi, Thomas Eccleston şu şekilde açıklamıştır: "*Her ne kadar tarikat mensupları mutlak sade bir hayat sürdürmeye söz vermiş olsalar da soğuk, çamur demeden ilahi yasayı incelemek ve skolastik eğitime katılmak için çok hevesliydiler*" (Eccleston, 1951: 227). Eccleston, bu sözleriyle, gün geçtikçe sayıları ve faaliyetleri artan tarikat üyelerinin, amaçlarına daha rahat ulaşmak için eğitimi etkili bir araç olarak kullanmanın bilincine ulaştıklarını vurgulamaktadır.

Tarikata göre bu okullar, hedefe ulaşma konusunda etkili bir araç olarak kullanılmasının yanı sıra Batı kilisesini tehdit eden heretik saldırılara cevap vermek için de önemli bir rol üstlenebilirdi. Ayrıca, bu okullar, gerçek Hristiyan doktrini ile ilgili inançları aydınlatmak için ihtiyaç duyulan teknoloji bilimlerinde usta eğitimli vaizlerin yetiştirilmesi için de önem teşkil edebilirdi. Tüm bu hususlar, bahsi geçen kapsamlı eğitimin alınabileceği *studium generale* adı verilen eğitim kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1340' lardan itibaren Fransisken eğitim yapısı hızla çok daha kapsamlı hale gelerek, okullaşma alanında daha da uzmanlaşmıştır (Şenocak, 2012: 2). Nitekim, zamanla, bu okulların en önemli ve en iyi olanları Orta Çağ'ın meşhur üniversitelerine entegre olmuştur. Pek çok Fransisken bu üniversitelerde ders vermiştir. Padua'lı St. Anthony, Aziz Francis'in bizzat kendisi tarafından Bologna'daki ilk İlahiyat profesörü (Lektör) olarak atamıştır (Spilsbury, 1999: 13-4). Daha sonra, Güney Fransa'daki Montpellier ve Toulouse gibi önemli eğitim merkezlerinde de hocalık görevini sürdüren Anthony, Padua'ya dönmüştür. Paris ve Oxford gibi akademik merkezlerde kurdukları tarikat locaları, Aziz Bonaventura, John Duns Scotus ve Ockhamlı William gibi skolastik düşüncenin önde gelen üstatlarının yetişmesini sağlamıştır (Hastings vd., 2000: 249; Tarakçı, 2009: 830).

Dilenci tarikatlara ait düşünce yapısı, Orta Çağ okullarında güçlü bir etki yaratmıştır. Fransisken tarikatı tarafından verilen eğitimin ana formu incelendiğinde, bu etki daha bariz bir şekilde görülmektedir. Nitekim tarikat tarafından verilen eğitimin teolojik ve yaşanılan dönem itibariyle de skolastik olduğu söylenebilir. Fransisken eğitim kurumlarını ifade etmek için kullanılan "*Studium generale*" teriminin aslında, modern üniversitenin öncüleri olan Avrupa yüksek eğitim kurumlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Fransisken belgelerinde, "studium generale" terimi ilk kez 1260'ta *Narbonne Anayasası*"nda yer almaktadır (Şenocak, 2012: 2). Tarikata ait en önemli okullardan birisi Paris'te kurulmuştur. Bu okul, aynı zamanda, XIII. yüzyılda teoloji alanında mezuniyet derecesi veren ilk *studium generale* olarak da nitelendirilmektedir. Hales'li Alexander'ın gelişi ile teoloji fakültesinin kalbine yerleşen okulda, ahlaki bütünlük arayışına yönelik ilahi çalışmalar ve araştırmalara dair yeni görüşler ortaya çıkmıştır. Okulun ilk yıllarında üniversite mensuplarına yönelik dersler düzenleyen Alexander, aynı zamanda, 1230'larda teoloji eğitimi için bir araç haline gelen Peter Lombard'a ait *Cümleler* adlı eser üzerinde ders veren ilk hoca olarak da bilinmektedir. Tüm tarikat üzerinde etkili olan okul, daha sonra kendi vilayetlerine dönerek ders vermeye devam eden hocaların eğitiminde de etkin rol oynamıştır. Tarikatın en önemli teoloji ustaları bu okulda eğitim almış ve ders vermiştir. Tarikatın en prestijli okulu olarak bilinen bu yerde öğrencilerin en az üç ya da dört yıl eğitim alması ön görülmüştür (Robson, 2006: 61; Roest, 2000: 87-97). Tarikat

bünyesindeki her bölge, tarikat mensubu iki din görevlisini eğitim almak üzere Paris'teki okula göndermiştir. Tarikat mensubu bu öğrencilerin Latin dilbilgisine hâkim oldukları ve en az iki yıl felsefe ve üç yıl teoloji eğitimi aldığı varsayılmıştır.

Peki, vilayetlerdeki okul sayıları konusunda standart sayılardan söz etmek mümkün müydü? Bir eyalette kaç okul vardı? Aslında, bu sorulara net cevaplar vermek pek de mümkün değildi. Çünkü eyaletlerde bulunan okulların sayılarında değişiklikler söz konusuydu. Mesela, 32 eyaleti olan Fransisken Tarikatı'nda, İngiltere gibi bazı eyaletlerde birden fazla *studium* bulunurken, bazılarında ise hiç yoktu. Bu okullara, farklı eyaletlerden gelen öğrenciler kabul edilirdi. Tarikata ait büyük *studium generalelerin* Paris, Oxford, Bologna gibi büyük Orta Çağ üniversitelerinin olduğu şehirlerde kurulduğu görülmektedir. Burada, İlahiyat Fakültesi olan bir üniversitede kurulan bir Fransisken studium ile ilahiyat fakültesi olmayan bir üniversitede kurulan bir Fransisken studium arasında bir ayrım yapma ihtiyacı söz konusudur. 1257'de yayınlanan Papalık Bildirisinde Tarikat mensubu hocaların manastırlarda ve teoloji fakültelerinde eğitim verme hakkı tanınırken, *studium generale* bulunan eyaletlerde ancak bu fakülteden eğitim verme hakkı (derece) aldıktan sonra hocalık yapabileceği karara bağlanmıştır (Şenocak, 2012: 3-6). Bu şu anlama gelmektedir. Şayet, bir Fransisken manastırı, Paris veya Oxford Üniversiteleri gibi teoloji derecesi sunan bir teoloji fakültesinin bulunduğu bir üniversite kasabasında ise, Fransisken lektörleri, bu teoloji fakültesinin bir parçası olarak hocalık yapamazlardı. Ancak, bu teoloji fakültesinden ya da başka bir teoloji fakültesinden teoloji alanında resmi bir derece almak şartıyla eğitim verebilirlerdi. Bununla birlikte, Bologna gibi teoloji alanında herhangi bir derece vermeyen üniversitelerde, Fransisken lektorleri laik öğrencilere teoloji öğretebilirdi.

Genellikle yerel ya da bölgesel düzeyde faaliyet gösteren bu okulların en ünlülerinden birisinin Paris'te kurulduğundan yukarıda bahsetmiştik. Şimdi, Fransiskenlere ait bu okulun niçin önemli olduğunu açıklayacağız.

Paris'teki *studium generale* tarikata ait diğer okullar için bir protip niteliğindeydi aslında. Paris'teki bu okula tarikata bağlı bulunan her il, lektörlere yönelik uygulanan eğitim programına katılmak üzere iki tarikat mensubu öğrenciyi gönderebilirdi. Bu iki öğrenciye ait masraflar Paris halkı tarafından karşılanırdı. Latin grameri (dil bilgisi) ve felsefe derslerini alarak bir ön çalışma yapmış olan bu öğrencilerin, Paris'teki okul dışındaki diğer studium generalelerde de hem dersleri dinlemesi hem de tarikat okulunun bünyesindeki münazaralara katılabilmesi mümkündü. Bununla birlikte, daha geniş üniversite toplulukları bünyesindeki diğer okullarda da aynı uygulama sürdürülmekteydi. Bu okulların, Kutsal Kitap İncil'e ait çalışmalar ile Lombard'a ait "*Cümleler*" adlı eseri de kapsayan tarikatça geliştirilen kendi müfredatları mevcuttu (Gracia ve Noone, 2008: 51).

Dört yıl süren öğretim programın sonunda, keşiş öğrenciler genellikle öğretime veya idari görevlere başlamak için kendi eyaletlerine dönerlerdi. Lektörlerin pek çoğu teolojide bakalorya ya da master derecesi ile sonuçlanan ek çalışmaları üstlenmekten kaçınarak, genellikle 26 veya 27 yaşında eğitimini sonlandırırdı (Roest, 2000: 91-2). Özellikle, 1300'lerden sonra Paris'te bulunan bu öğrenci grubunun asıl amacı, lektör (hoca) olmak değildi. Nitekim bu öğrenciler zaten lektördü. Bu nedenle de bir mezuniyet derecesi almaya ihtiyaç duymamışlardır. Bu grubun asıl amacı, teoloji alanında bilgi ve deneyimlerini artırmak olarak değerlendirilebilir.

Tarikata ait okulların müfredatına tekrar bir göz atacak olursak, tarihçilerin çoğunlukla, Fransisken okullarında verilen eğitim programlarını dini üniversitelerin programları ile birbirine karıştırdığı görülmektedir. Bu durumun en belirgin nedeni, Fransisken okullarının üniversite kasabalarında ya da şehirlerinde konumlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Şayet Fransisken tarikatının özel içerikleri dâhilinde felsefi ve teolojik çalışmalarını bir yere koymamız gerekirse, üniversite müfredatı ile Fransisken tarikatında öğretimin nasıl organize edildiği arasındaki farkları anlamanın ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Courtenay, 1999: 79-83).

Şimdi aradaki bu farklılıklara kısaca göz atalım. Orta Çağ Avrupa'sında Sanat eğitimi, daha sonraki yükseköğretim çalışmalarının çoğu için bir temel oluşturuyordu. Ancak, dilenci tarikatlar, öğrencilerinin zaten sanat konusunda iyi eğitim almış olduklarını ve ayrıca laik hocaların öğretilerinin doğasında bulunan küfürlere maruz kalmamaları gerektiğini iddia ederek, öğrencilerinin sadece üniversitelerin teoloji fakülteleri ile ilişki kurmalarına müsaade etmişlerdir. Bu durum, tarikata mensup öğrencilerin sanat fakültesindeki derslerden muaf tutulmaları ile sonuçlanmıştır (Cobban, 1975: 164-65). Fransisken tarikatına mensup öğrencilerin üniversitelerin teoloji programlarına katılımlarındaki diğer belirgin nokta ise, ruhban sınıfına dâhil öğrencilerin yaşça seküler (laik) öğrencilerden daha büyük olmasıdır. Bu durum, onlara avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda, bu öğrenciler Fransisken tarikat sistemi dâhilinde aldıkları eğitimden dolayı da itibar görmekteydiler. Üniversite tarafından, bu öğrencilere, gerekli tüm şartları taşıdıklarında, doğrudan lisans derecesi verilmekteydi (Courtenay, 1999: 91-2).

Fransisken tarikat mensuplarına üniversitelerde tanınan yukarda bahsedilen ayrıcalıklar, laik hocalar ile tarikat üyeleri arasında zaman zaman anlaşmazlıkların ve kavgaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarikat mensubu hocaların üniversitelerde elde ettikleri imtiyazlar ve yerlerinin genişlemesi laik hocalar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Seküler ve tarikat mensubu hocalar arasında yaşanan bu sürtüşmelerin en ağırları 1252-1290 yılları arasında ve özellikle de 1252-1259, 1265-1271 ve 1282-1290 tarihleri arasında Paris Üniversitesi'nde yaşanmıştır. Benzeri çatışmalar Oxford Üniversitesi'nde ise 1303-1320 ve 1350-1360 tarihleri arasında vuku bulmuştur. İki kesim arasındaki bu kavgaların en tipik ve keskin olanına ise Paris'te 1252-1259 arasında yaşanan olaylarda rastlanmıştır. Bu tartışmaların aslında Saint-Amour olayında zirveye çıktığı söylenebilir. Nitekim bu olayda, Guillaume de Saint –Amour adında laik bir hoca 1254'te yayımlamış olduğu the Book of Antichrist (Liber de antichristo) ve 1256'da Treatise on the Dangers of Recent Times (Tractatus de perucilis novissimorum temporum) ile tarikatın bizzat temellerine ve amaçlarına yönelik saldırılarda bulunmuştur. Nitekim Bonaventure laik hocaların bu eleştirilerine ve saldırılarına "Fransisken yoksulluk idealini" savunduğu Tartışmalı Sorular/the Disputed Questions on Evangelical Perfection eseri ile yanıt vermiştir (Lee, 2020: 23). Bu olay neticesinde, her ne kadar, Sain-Amour, üniversitenin bir bölümünün desteğini alsa da Papa tarafından görevden uzaklaştırılması engellenememiştir. Peki, laik hocaların tarikat mensubu hocalara yönelik şikâyetleri ve bu tartışmaların temelinde yatan sebepler nelerdi? Ana hatlarıyla bu konulara değinelim.

Aslında, mesele çift yönlü idi. Bu sebeplerden ilki, Fransisken ve Dominiken tarikatlarında sunulan sanat eğitiminin, üniversitelerdeki sanat fakültelerinde verilen eğitime denk olup olmamasıydı. Diğer bir sebep ise tarikat mensubu kişinin kendi tarikatında aldığı ön teoloji dersinin üniversitelerdeki benzer eğitimi karşılayıp karşılamamasıydı. Bu konudaki ilk

sorun 1253' te Oxford Üniversitesi'nde İngiliz Fransisken, Yorklu Thomas' ın teolojide hocalık yapması hususunda ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, Thomas'ın daha önce hiçbir üniversitede sanat eğitimi vermemiş olmasından kaynaklanmaktadır (Gracia ve Noone, 2008: 52).

Genel olarak, 1252-1254 arasındaki ilk dönem değerlendirildiğinde, bu dönemdeki şikâyetlerin kabaca lonca ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde, laik hocalar dilenci hocaları üniversite yasalarını ihlal etmek ile suçlamışlardır. Yukarda da bahsedildiği üzere dilenci tarikatlara mensup hocalar sanat ustalığı (master) almaya gerek olmadan ilahiyat (teoloji) fakültesinde ders verebilme hakkını sahipti. Yasalar onlara (toplam dört kürsüden) birini vermesine rağmen, iki kürsüye sahip olduklarını iddia etmekte ve bu kürsüleri fiilen de işgal etmekteydiler. Özellikle, 1229-1231 arasındaki olaylarda, temel anlaşmazlık sebebi, özellikle üniversitenin grevde olduğu dönemde ders vermeye devam ederek, üniversite dayanışmasını bozmasından kaynaklanmaktadır. 1230'dan itibaren Paris'e gelmeye başlayan Fransiskenlerin yalnızca kendi manastırlarında teoloji eğitimi vermekle kalmayıp aynı zamanda papalık desteğini aldıkları üniversite derecelerine ve teoloji fakültesine kabul edilmeye çalıştıkları görülmektedir. İlk başta, bu durum laik üniversite hocaları tarafından fazla itiraz edilmeden kabullenilse de özellikle tarikat mensubu hocaların derslerin geçici olarak durdurulması ve 1229-1231 "Büyük Dağılma" (Great Dispersion) olarak adlandırılan olaylara katılmayı reddetmeleri ile her iki tarafın arasının açılmasına neden olmuştur. Tarikat mensuplarının bu tavırları, laik hocalar tarafından bölücü ve çıkarcı bir davranış olarak değerlendirilmiştir (Roest, 2000: 51-64).

Laik hocalara göre bunlar zaten gerçek üniversite mensupları olarak görülmemektedir. Tarikat mensubu hocaların üniversiteye karşı, gayri meşru bir rekabet yürüttükleri iddia edilmektedir. Öğrencilerin kanına girerek onları manastırlara yönelten bu hocalar, sadakalarla geçindiklerinden dolayı üniversite öğrencilerinden para isteme gereği duymamaktadır. Bu durum, onların üniversite mensuplarının maddi düzlemdeki taleplerine bağlı kalmalarında da etkili olmuştur. Tarikat mensubu hocalar, laiklerce bilim emekçileri olarak değerlendirilmemektedir. Seküler hocalara göre, Sanat Fakültesi'nde verilen eğitimi almamış, grev hakkının hiçbir şey ifade etmediği, maddi geçim derdi olmayan tarikat mensubu bu kişiler gerçek entelektüel olarak görülmemeliydi. Laik hocalara ait tüm bu yakınmalar, Papa IV. Innocent tarafından karşılık bulmuştur. 4 Temmuz 1254'te çıkarılan bir kararname ile tarikatların bu yasalara uyması hükme bağlanmıştır. Daha sonra ise *Etsi Animarum Fermanıyla* her iki tarikata ait ayrıcalıklar kısıtlanmıştır. Ancak, Papa IV. Alexander, 22 Aralık'ta yayınladığı *Nec insolitum* ve 14 Nisan 1255 tarihinde yayınladığı *Quasi lignum vitae* fermanları ile bu kısıtlamaları kaldırmıştır. Papa tarafından sağlanan bu destek, dilenciler ve laikler arasındaki mücadelede, tarikat mensubu hocaların laiklere karşı kazandığı IV. Alexander'ın ölümüne dek sürecek geçici bir zafer ile sonuçlanmıştır (Goff, 2014: 131-2).

Dominikenler

Bir diğer önemli tarikat olan Dominiken tarikatı 1210 yılı civarında (c.ca. 1170; d.1221) St. Domingo de Guzman tarafından kurulmuştur (Tugwell, 1982: 11; Kleinhenz, 2004: 302). Castille'de aristokrat bir ailede dünyaya gelen ve Domiken tarikatının kurucusu olarak nitelendirilen Dominic, Liberal Sanatlar eğitimi almak için Palencia'da bir okula gönderilmiştir. Liberal sanatlar eğitiminin ardından, kendini tamamen Teoloji (ilahiyat) eğitimine adayan Dominic'in kurmuş olduğu tarikatın kuruluş gayesinin perde arkasında, Kathar sapkınlığıyla mücadele etme stratejisinin yer aldığı düşünülmektedir (Silva, 2015: 335-

347; Drane, 1857: 1-2). Tarikatın asıl var oluş sebebi (raison d'etre) (Gracia ve Noone, 2008: 46) vaiz yetiştirmek ve vaaz yoluyla İncil'in mesajını tüm dünyaya ulaştırmaktır. İşte bu sebepledir ki Vaizler Tarikatı (Friars Preachers) olarak da bilinen tarikat (Tarakçı, 2009: 831), kuruluş tarihinden itibaren, keşişlerin aksine Bologna, Paris, İspanya, Roma gibi şehir merkezlerine çekilerek buradaki kişilere Kutsal Kitap'ın mesajını vaaz yoluyla iletmeye çalışmıştır. Nitekim tarikat bu amacı gerçekleştirmek için eğitimin bir araç olarak kullanılması gerektiği hususunda ısrar etmiştir. Bu durum, tarikat mensuplarının kısa sürede hoca ve öğrenci statüsünde akademik dünyada daha geniş bir alanda etkili olması ile sonuçlanmıştır (Helman, 1993: 5). Nitekim tarikatın eğitime olan ilgisi, çeşitli imgelerde, Aziz Domik'in çoğunlukla elinde bir kitap tutarken resmedilmesiyle anlatılmaya çalışılmıştır (Reeves, 2015: 90; Helman, 1993: 5).

Görsel 2: Aziz Dominik büstüne ait bir portre, Niccola dell'Arca, 1493, Bologna Aziz Dominik Bazilikası (Lanzi, 2003: 158).

İşte bu nedenledir ki, birincil hedefi eğitimli ve güçlü sınıf üzerinde etki bırakmak olan tarikatın, bu doğrultuda en uygun zemini sağlayacak olan üniversitelere yönelmesi oldukça doğaldır. Aynı zamanda, üniversiteler vasıtasıyla, tarikatın kendi vaizlerine dönemin en kapsamlı teolojik eğitimini aldırma çabası, yeni manastır idealinin (Rashdall, 1895: 348)[2] de temel unsurlarından biri olarak değerlendirilebilir. 1216'da Papa III. Honorius (1148-1227) tarafından resmi olarak tanınan Dominiken tarikatı, 1232'de Papa Gregory IX (1227-1241) tarafından engizisyon hizmetinde bir ordu gibi çalıştırılarak Orta Çağ'ın en tesirli teşkilatı haline gelmiştir (Prudlo, 2010: 1275-1290). Bu durumun bir neticesi olarak, Dominiken tarikatı, bir nevi hükümdarın danışmanlık makamı olan ve toplumsal ve siyasi pek çok olayda da etkinliği bulunan üniversitelerde birçok kürsü elde etmişlerdir. Dönemin pek çok önemli düşünürü bu tarikata mensuptur. Orta Çağ'ın tartışmasız en önemli isimleri arasında yer alan Penafort'lu Raymund (1180-1275) (Jestice, 2004: 238), Albertus Magnus (Albert the Great 1193-1280) ve onun öğrencilerinden biri olan St. Thomas Aquinas (1225/1227-1274) Dominik tarikatına mensup isimlerden yalnızca birkaçıdır (Currier, 1896: 15). "Gerçek yoksulluk dindir ki burada kişi ya da mülkiyet hakkı yoktur" diyen Robert Bacon ise Dominiken tarikatına mensup bir başka güçlü isimdir. 1229 civarında tarikat yemini eden Bacon, 1248 yılına kadar Oxford'da eğitim vermeye devam etmiştir (Willinsky, 2018: 16-18).

[2] Yeni manastır idealine göre, manastırlar bünyesinde barındırdıkları din görevlilerine dönemin en yüksek teoloji eğitimini sunmakla yükümlüydü. Ayrıntılı bilgi için bknz. Rashdall, 1895: 348.

Beyaz elbise üzerine giydikleri siyah pelerin nedeniyle siyah kardeşler (Black Friars) (Tarakçı, 2009: 832) olarak da bilinen Dominiklerin çoğu büyük Avrupa kentlerinde, İtalya'da Bolonya, Fransa'da Paris ve İngiltere'de Oxford başta olmak üzere, evler inşa etmiş ve dönemin entelektüel yaşamına önemli katkılarda bulunmuşlardır (Rashdall, 1895: 348). Akademik çalışmaların tarikat için ne denli önemli olduğu ve bir vaizin övgüye değer bir vaaz verebilmesi için o şeyi dikkatlice inceleyip içselleştirmesi gerektiği, *Treatise on the formation of Preachers* adlı eserde Humbert of Romans tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir:

> *Vaaz verme lütfu kesinlikle Tanrı'nın bir armağanı olsa da aklı başında bir vaiz, vaaz etmesi gereken şeyi dikkatlice inceleyerek, vaazının övgüye değer olmasını sağlamak için elinden geleni yapmalıdır. Bu yüzden Jerome, Hezekiel 3:1'deki yorumunda "Kitabı-ı ye" der: Tanrı'nın sözleri kalplerimizde saklanmalı ve dikkatlice incelenmeli ve ancak o zaman insanlara sunulmalıdır* (Tugwell, 1982: 205; Murray, 2006: 78)[3].

Dominiken tarikatının ilk yüzyılı eğitim açısından pek çok farklı disiplini içermektedir. Bu disiplinlerden özellikle teoloji, felsefe, sanat, mimarlık, ekonomi gibi alanlarda etkin olan tarikat, 1220 yılında düzenlenen ilk anayasalarında, tarikatın misyonundan söz ederken eğitimin kritik önemini kapsayan ve vurgulayan tarikat yasaları geliştirmişlerdir (Monroe, 1907: 153-154). Eğitime sağlanan özel izin, tarikatın standart bir politikası haline getirilmiştir. Tüm bunlar neticesinde, Dominiken manastırları bünyesinde tarikat kardeşlerine temel teolojinin öğretildiği "bir okul" bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Kurulan okulların yönetimi iki lisans öğrencisinin asiste ettiği bir *naip* hoca tarafından yürütülmüştür. Paris'teki *Saint –Jacques* tarikatın ilk ve en büyük *studium generale* sine ev sahipliği yapmıştır. Tıpkı Fransisken tarikatında olduğu gibi Dominikenler de üniversitelerde farklı tarihlerde kürsüler (1229 ve 1231'de Paris Üniversitesi Teoloji Fakültesi) elde etmişlerdir (Zinn, 2016: 301-2). Aslında, tarikatın akademik dünyaya katılımı ve zamanla kendi akademik yapısındaki bu muazzam büyüme tesadüfi değildir. Nitekim tarikat kuruluşundan itibaren dönemin en önemli gücü kabul edilen kilisenin ihtiyaç duyduğu bilgili ve eğitimli din adamlarını yetiştirme gayreti içinde olmuştur. Vaizler Tarikatı (The order of preachers) olarak da bilinen Dominikenler işte bu ihtiyaca cevap vermek ve Katolik inancın doğruluğunu vaaz yoluyla yaymak için eğitimi bir araç olarak kullanmıştır (Tugwell, 1982: 25). Zira tarikat içinde öğrenmeye karşı duyulan bu zorunluluk hissi, tarikatın kardeşlerini neden Toulouse'dan Paris, Bolonya ve Oxford gibi büyük öğrenme merkezlerine (Murray, 2006: 81) gönderdiğini de açıklar niteliktedir. Dominikenler, "*çalışma, vaaz ve ruhların kurtuluşu*" sloganlarıyla 1217 gibi erken bir dönemde Paris'te dini bir ev kurmuş ve Büyük Albert ve Thomas Aquinas ile XIII. yüzyıl teoloji ve felsefe öğretimine egemen olmuşlardır. Tarikat, Bolonya'da ise daha çok mantık ve doğa felsefesi çalışmaları üzerinde durmuştur (Humphreys, 1964: 46; Witt, 2012: 406). Bu merkezlerde, rahipler yalnızca zihinlerini eğitmemişler, aynı zamanda yeni fikirlerin keşfedilmesi ve tarikat için bariz bir değer taşıyan yeni üyeler bulma fırsatını da yakalamışlardır.

---

[3] "*Though a grace of preaching is strictly had by god's gift, a sensible preacher still ought to do what he can to ensure that his preaching is commendable, by carefully studying what he has to preach. So Jerome says, in his comment on Ezekiel 3:1, "eat the book": the words of god should be stored up in our hearts and carefully examine, and only then proffered to the people*". Burada "Eat book" tabiri Kitab-ı Mukaddes'in en ince ayrıntarına kadar incelenmesi ve anlaşılması, bir diğer ifadeyle Türkçe'de kullanılan "Kitabı yalayıp yutmak" tabiri ile aynı anlamda kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Tugwell, 1982: 205; Murray, 2006: 78.

Dominiken tarikat sisteminde iki okul türünden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki *schola* adı verilen ve daha küçük ölçekli yerel okulları nitelerken diğeri ise *studium*'lardır. *Studium*'lar farklı vilayetlerden öğrencilerin toplandığı daha geniş kitlelere hitap eden yükseköğrenim merkezleriydi. Dominiken tarikatı için *schola* eğitimin temeliydi. Tarikat içindeki din görevlileri, mevkilerine bakılmaksızın kendi manastırındaki günlük derslere katılmakla yükümlüydü. *Lektör*, teoloji alanında, Paris'teki studium'da tarikat mensubu öğrencilere verilen pedagoji dersini taklit eden bir ders düzenlerdi. Bu okullarda, genellikle günlük iki ders döngüsü takip edilirdi. İlki öğrencilerin tefsir konusundaki güncel değişiklikleri takip etmelerine olanak sağlayacak Kitab-ı Mukaddes'ten; diğeri ise temel teoloji metodunun öğretilmesine aracılık eden Peter Lombard'a ait *Cümleler* adlı eserden metinler içermekteydi (Gracia ve Noone, 2008: 46-47).

Dominikenlerin aynı zamanda manastır hayatına birtakım yenilikler getirdiği görülmektedir. Bu yeniliklerden belki de en önemlisi *öğrenci ustası* (master of students) adı verilen yeni bir görevli formudur. Bu görevliler, *hocalarla* (lector) birlikte çalışmış ve toplumda "eğitmen" rolünü üstlenmişlerdir. Aynı zamanda bu kişiler sorumlulukları altındaki her keşişin gelişimini izlemekle görevliydiler. Öğrenci ustaları, manastırda özel çalışma odası atanacak kişilerin belirlenmesi, kurum içi münazaraların düzenlemesi, derslerin günlük tekrarları ve münazaraların haftalık özetlerini yapan *aktarıcı kardeş* (brother repeater) olarak adlandırılan kişilerin atanması gibi görevleri de üstlenmekteydiler. Bununla birlikte, öğrenci ustaları, haftada iki kez *collatio scientifica* (bilimsel konferanslar) adı verilen toplantılar düzenlerlerdi. Bu toplantılarda, günah çıkarma konusunda literatürdeki eserler kullanılarak ezberler yaptırılırdı. Bu eserler, tarikatın ilk yıllarında Penafort'lu Raymond' un *Summa de Casibus* (Vakaların Toplamı), daha sonraki yıllarda ise Freiburg'li John' a ait *Thomastic Summa Confessorum* (İtirafların Toplamı) adlı çalışmalardır. Bunun yanı sıra, bu toplantılar sırasında tarikat kardeşlerinin kendi tezlerini savunmada ihtiyaç duydukları, aynı zamanda tecrübe de kazandıkları asıl tartışmaların taklitleri düzenlenirdi; ya da son dersteki eksik noktalar gözden geçirilirdi. Geleneksel dua merasimlerinin yapıldığı sabah saatlerinde ise Paris Üniversitesi'ndeki derslere katıldıkları için vaazları kaçıran Domiken öğrencilere yönelik telafi programları düzenlenirdi. Zira akademik çalışmalara dâhil olan öğrencilere gerektiğinde dua ve ayinlere katılmama izni verilmişti (Jestice, 2004: 238). Bu durum, tarikatın eğitime verdiği önemi destekler niteliktedir. Zamanla, c*ollatio* (toplanma) adı verilen bu toplantılar geride zengin bir skolastik kaynak bırakarak, literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim bu akşam hutbeleri, bir süre sonra öğrenciler tarafından yeni fikirlerin sunulduğu, daha kapsamlı bilimsel tartışma ortamlarına dönüşmüştür (Mulchahey, 1998: 130-218).

Tarikatın yasalarında zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlar neticesinde birtakım değişiklikler öngörülmüş ve uygulanmıştır. Örneğin, tarikatın ilk dönemlerinde felsefi disiplinler konusunda ihtiyatlı bir tutum sergilenirken, Aziz Dominik'in de ölümü ile, teoloji eğitiminin daha yenilikçi bir bakış açısı ile ele alınmasının gerekliliğinin farkına varılmıştır. Felsefi disiplinlerin, teoloji biliminin takibi için bir hazırlık niteliği taşıdığı görüşünün tarikat içinde yerleşmesi ile, 1228'de tarikat yasalarında ikinci bir düzenleme yapılmıştır. Tarikatın orijinal Anayasası'nda liberal sanatların çalışılması yasaklanmıştır. Bu düzenleme ile, bahsi geçen yasak resmen gevşetilmiş, bu konuların takibinin bireysel düzeyde özel bir izin ile ele alınacağı belirtilmiştir. 1240'lardan itibaren Dominiken tarikatı, kardeşlerine daha geniş ölçekte mantık eğitimi vermenin çeşitli yollarını araştırmaya başlamıştır. Kısa bir süre sonra, *studia artium (sanat çalışmaları)* ağı

oluşturmaya yönelik ilk adımlar atılmıştır. Bu adımlardan ilki, 1259 da tarikat *ratio studiorum* adı verilen (öğrenme sistemi) bir belgenin yayınlanmasıdır. Bu dökümanda yer alan pek çok öneriden birisi de her eyaletin kendi bünyesinde en azından bir tane *studium artium* (sanat eğitimi) kurması yönündedir (Mulchahey, 1998: 220-38).

Dominiken eğitim piramidinin en tepesinde ise *studia generalia* adı verilen kurumlar yer almaktadır. Paris manastırı, St. Jacques, 1220 itibariyle halen varlığını sürdürmekte olan Dominiken *studium generale'sine* ev sahipliği yapmıştır. Yeni nesil eğitim kurumları ise Bolonya, Oxford, Köln ve Montpellier' de okulların inşasıyla birlikte 1248' de görülmüştür. XIV. yüzyılın başlarından itibaren her vilayetin en az bir tane *studium generale* yönetmesi öngörülmüştür. Her vilayete *studium generale'ye* iki öğrenci gönderme hakkı verilmiştir. Ancak Paris bu durumun dışında tutulmuş ve Paris için üç kota belirlenmiştir. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse *manastır okulunun* yerel topluluğa, provincial *studia'nın* ise eyalete hizmet ettiği söylenebilir. Diğer taraftan, *studia generale*, yukarıda bahsedildiği üzere ulusal veya bölgesel sınırlardan tarikat mensubu öğrencileri kabul etmesinden dolayı söz konusu diğer okullardan ayrılmaktadır. Bu durumun en temel nedenleri arasında daha geniş topluluklara hizmet etmesi ve farklı fikirlerin kaynaşmasını teşvik edici bir anlayışa sahip olması yatmaktadır. *Dominiken studia generalialer* ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise bu okulların ünlü üniversitelerin çevresinde konumlanan manastırlarda kurulmasına rağmen, tarikatın öğrenim merkezlerinin üniversitelerin içine hiçbir zaman dâhil edilmemiş olmasıdır (Mulchahey, 1998: 352-78).

Bu okulların müfredatlarına kısaca bir değinmek faydalı olacaktır. Dominiken müfredatı incelendiğinde, doğa felsefesinin ortaya çıkışının 1260'larda meydana geldiği görülmektedir. Albertus Magnus'un *Aristoteles* üzerine yorum çalışmaları ile tarikatta ilk doğa çalışmalarının ortaya çıktığı dönem birbiriyle çakışmaktadır. Bu çalışmalar aslında içerik açısından yeni okullarda kullanılmak üzere hazırlanan bir dizi ön-çalışma metninden oluşmaktadır (Mulchahey, 1998: 254-63). Daha önce de tartışıldığı gibi, Dominiken tarikatı, kiliseye uygun olarak, pagan felsefesi de dâhil olmak üzere liberal sanatların peşinden koşmayı kesinlikle yasaklamıştır. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki, *studium artium*'un kurulması Dominiken yasağını gevşetmiş gibi görünse de Dominikenler üniversitelerde uygulanan müfredatlardakine benzer bir anlayışla bu "sanatları" öğretmemişlerdir. Özellikle doğa felsefesi konusunda, Aristo'nun Dominiken müfredatının bir parçası olmadığı görülmektedir. Domiken *studium artium*'lar daha ziyade *mantık* okulları olarak değerlendirilebilir. Ancak, Dominikenlerin kardeşlerini tamamen *mantık* dersi dışındaki üniversite sanatlarının etkisinden koruduklarını söylemek pek mümkün değildir. Çünkü tarikat mensubu bu kişilerin büyük çoğunluğu liberal sanatlarda daha önceden bir eğitim alarak tarikata girmiştir (Wendlinder, 2016: 30-6). Daha önce üniversite eğitiminin olmazsa olmazı şeklinde bahsedilen Latince ve dilbilgisi konusunda temel düzeyde bilgi sahibi olma, Dominiken eğitimine devam etmenin de ilk şartı sayılmaktadır. Latince ve dilbilgisi hakkında temel düzeyde verilen eğitime ek olarak, Dominiken okullarındaki öğrencilere, inanç ve ahlak hakkında bilgi vermek amacıyla Dominiken keşiş Tournai'li William'a ait *De instructione puerorum* adlı kısa metin rehberlik etmektedir (Stansbury, 2010: 18). Kutsal yazılar, azizlerin öyküleri ve İncil'deki açıklamalar ve yorumlar da dâhil olmak üzere yazar tarafından çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Metin kısa ve açık olmasının yanı sıra sadece öğrenciler için değil, aynı zamanda öğretmenler için de bir rehber niteliği taşımaktadır. William, genç yaştan itibaren öğrencilere inanç ve ahlak konularını

öğretmenin, yanlış yaptıklarında onları disipline etmenin ve örnek olarak yönlendirmenin önemini vurgulamıştır (Wendlinder, 2016: 30-6).

Dominiken tarikatının kuruluşundan itibaren eğitime verdiği önemden yukarda bahsetmiştik. Dominikenler tarikat içinde hiyerarşik bir okul sistemi oluşturmuş ve nihayetinde en iyi öğrenciler bu hiyerarşik sistemin en üst düzeyindeki okullarda eğitim görme fırsatına kavuşmuşlardır. Ancak, bir süre sonra akademik çalışmalarına Bologna ve Paris Üniversitelilerinde devam eden tarikat mensupları hocalar ile seküler hocalar arasında çeşitli konularda ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu ihtilafların temel nedenlerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar Teoloji Fakültesindeki hocaların kürsü kapma yarışı, öğrenciler arasındaki rekabet ve seküler ve dilenci hocalar arasındaki gelir farklılıkları şeklinde sıralanabilir (Traver, 1995: 295-342; (Mäkinen, 2001: 21). Bu ihtilafların belki de en belirgin şekilde ortaya çıkışı 1255-1256 ve 1268-1271 tarihleri arasında vuku bulmuştur. Bu iki dönem boyunca, Paris Üniversitesindeki seküler hocaların saldırıları karşısında tarikat mensubu hocalar kendilerini savunmak zorunda kalmıştır. İlk başta Paris Üniversitesi'ndeki seküler hocalar tarikat mensuplarını konsorsiyumlarına kabul etmişlerdir. Ancak, her ne kadar Dominiken naip hocalar Paris Üniversitesi'nin İlahiyat Fakültesi'ne dâhil edilmiş gibi görünse de üniversitenin geri kalanı ile tam bir entegrasyon yaşadıkları söylenemez. Bu durum, özellikle laik hocalar ile tarikat mensubu hocalar arasında çıkan çatışmaların en belirgin şekilde hissedildiği 1229-1231 tarihleri arasında yaşanmıştır. Gene aynı şekilde 1250'de, Dominiken hocalar, greve giderek cessatio ders kesme hakkını kullanan seküler hocalara katılmamışlardır. Bu durum tepkilere neden olmuştur (Coleman, 1985: 95). Paris'te öğrencilerle halk arasında yaşanan bir tartışma sonucunda çıkan olaylarda bir öğrenci infaz edilir iken Kraliçe Blanche'nin onayıyla (Queen Blanche) birçok öğrenci de hapse atılmıştır. Yaşanan bu olayların ardından, dersler askıya (*cessation*) alınmıştır. Akademik topluluğun çoğunluğu Paris' ten ayrılarak, Fransa'daki diğer üniversitelerde ders vermeye başlamıştır. Hocaların bir kısmı da İngiltere'ye göç ederek Oxford ve Cambridge'de çalışmıştır. Bir süre, Angers, Orleans ve Toulouse Üniversiteleri gibi üniversitelerde de ders veren hocalar, 1231' de Papa IX. Gregory tarafından ilan edilen Paris Üniversitesi'nin sözde Magna Cartası, *Parens Scientarum* ile tekrar Paris'e çekilmiştir. Aynı zamanda, *Parens Scientarum* üniversitede uygulanan müfredat, öğretim program ve yöntemleri, üniversiteye sağlanan ayrıcalıklar gibi akademik hayata ilişkin tüm usul ve esasları da içermektedir. Bu olaylar esnasında, tarikat mensubu akademisyenler Paris'te kalarak Great Dispersion (Büyük Dağılma) adı verilen bu süreçte ders vermeye devam etmişlerdir. Bu isimler arasında seküler bir teolog olan John of St. Giles (1180 – 1259/60) de yer almaktadır. Bununla beraber, cessatio (ders kesme) eylemi sürekli yinelenen bir akademik eylem olmasına rağmen *Parens Scientiarum* ile Papa tarafından üniversiteye tanınan bir hak haline gelmiştir (Rury, 2019: 106).

Her ne kadar laik muhaliflerinin iddiaları karşısında zaman zaman zorlansalar da Dominikenler ve müttefikleri, kendilerini ve dini ayrıcalıklarını savunmakta başarılı olmuşlardır. Fransız episkoposluğunun bu uzun süren anlaşmazlıkta tarafsız kalması veya Dominikenleri ve müttefiklerini desteklemiş olması dikkat çeken bir husus olarak değerlendirilebilir. Genel olarak, Fransız Piskoposluğu'nun, XIII. yüzyıl boyunca tarikata karşı olumlu bir tavır sergilediği görülmektedir.

Dominiken ve Fransisken Tarikatları Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar

Dominiken ve Fransisken tarikatları literatürde iki ayrı akım olarak nitelendirildiği gibi tek bir hareketin parçası olarak da tanımlanmaktadır (Hinnebusch, 1973). Dominiken ve Fransiskenler 1250'de Paris'te yaşanan tartışmalar sırasında Papalık belgelerinde ilk kez tek bir topluluk şeklinde nitelendirilmiştir. Nitekim üniversitede yaşanan bu tartışmalarda, laik hocalar tarafından her iki hareket de eşit şekilde algılanmıştır (Gökberk, 1961: 17).

Her iki tarikatın da ortak noktalarının olduğu doğrudur. Bahsi geçen tarikatlar arasındaki benzerlikler değerlendirildiğinde, her iki tarikatında üyelerine dünyevi zevklerden uzak kalmayı, fakirliği ve sade bir hayat yaşamayı tavsiye ettiği görülmektedir. Dilenci sıfatından da anlaşılacağı üzere, Fransisken ve Dominiken tarikatlarına mensup kişiler, geçimlerini dilenerek sağlamaktaydılar. Bu tarikatlar, Benediktin keşişlerinden farklı olarak herhangi bir manastıra bağlı değillerdi. Yaşamlarını bir yerden başka bir yere gezerek idame ettiren tarikat üyeleri, mal ve mülk sahibi olmayı reddetmiş, geçimlerini dolaştıkları yerlerde edindikleri sadakalarla sağlamışlardır. İkisi de aynı zamanlarda kurulmuş, her ikisi de ruhun bakımını (cura animarum) hedeflemiştir (Şenocak, 2001: 1-17). Bununla birlikte, ikisinde de tarikat mensupları kasabalarda yaşamış ve okullara gitmiştir. Aynı zamanda dönemin otoriter gücü olan kilise, zaman zaman "sekülerleşme ve zenginleşme" hususlarında kendisine yönelik yapılan ithamları gene bu iki tarikatı ön plana çıkarmak suretiyle bertaraf etmiştir (Tarakçı, 2009: 833). Bununla birlikte kilisenin bu iki tarikatı kendi öğretileri doğrultusunda misyonerlik faaliyetleri için bir aparat olarak kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla her iki tarikatın da Papa III. Innocent ve Papa III. Honorius gibi dönemin dini otoritelerinin bilgisi ve desteği ile faaliyetlerini sürdürdükleri söylenebilir. Nitekim her iki tarikatın da dönemin Hristiyanlık içindeki ve dışındaki heretik faaliyetlere mücadelede etkin rol oynadıkları tespit edilmiştir.

Ancak, aralarında benzerlikler bulunmasına, iki grup da varoluşları açısından birbirlerinden belli noktalarda ayrılmaktadırlar. Her ne kadar, Fransisken ve Domiken tarikatlarının kökenleri XII. yüzyıldaki apostolik hayata dayansa da her iki tarikatları öncelikleri bakımından birbirinden oldukça farklıdır. Aziz Augustin tarafından kurulan düzenin Dominikenler üzerinde daha fazla etkili olduğu, Kurallı Rahiplerin sahip oldukları pek çok özelliği bu tarikatın koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Fransiskenlerin bu yaşam tarzından uzak bir hayat felsefesi benimsedikleri görülmektedir. Fransiskenlerin temel amacı, tıpkı daha önceki dönemlerde avenjeliklerin yaptığı gibi Kutsal Kitap'ın mesajını yeni kentli toplumun seküler insanlarına bir şekilde ulaştırmayı başarmaktı. Ayrıca, her iki tarikatın da kuruluş aşamasında "eğitim, öğrenim" konusundaki öncelikleri ve bu kavramlara verdikleri önem birbirinden ayrılmaktadır. Dominik düzen temelde vaaz yoluyla sapkınlıkla mücadele ettiği için bu mücadelenin başarılı kılınmasında "eğitim" in bir araç olarak kullanılmasını öngörerek, kurulduğu ilk andan beri "eğitim ve öğrenim" üzerinde durmuştur. Hatta "eğitim ve öğrenim" tarikatın en güçlü yapı taşları arasında yer almıştır. Öte yandan, Fransisken tarikatının kurulma aşamasında eğitimin bir motivasyon kavramı olarak karşımıza çıkmadığı, öğrenme tutkusunun tarikat içerisinde yavaş ve kademeli bir şekilde ancak süreklilik arz ederek geliştiği söylenebilir (Şenocak, 2001: 1-17). Hatta ilk nesil Fransiskenler, büyük ölçüde okuma yazma bilmeyen kimselerdi. Aslında, Francis'in eğitime yönelik bu kararsız tavrı, başlangıçta Fransiskenleri Dominikenlerden ayıran en önemli noktalardan biriydi. Nitekim bu kararsızlık, okuma yazma konusunda cesaretleri kırılan tarikat kardeşlerinin söz edildiği Regula Bullata'da yankılanmaktadır (Prudlo, 2011: 131). Bununla birlikte Dominikenlerin, heretik grupları ikna

etme çabalarında en etkili yöntem olarak mantık ve ilahiyat hususunda öğretimin önemini vurguladıkları görülmektedir. Nitekim Dominiken tarikatı sapkınlıkla mücadele etme hususunda üyelerinin başarılı olabilmesi için iyi bir teolojik eğitim almaları gerektiği inancıyla manastırlarını iyi bir eğitim kurumu ve araştırma merkezi gibi şekillendirmişlerdir. Aynı zamanda müritlerini dönemin yükseköğretim kurumları olan üniversitelere göndererek en iyi şekilde eğitim almaları için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Diğer taraftan Fransisken tarikatı içinde kitabi eğitim çok daha az önemsenmiştir. Dolayısıyla Dominikenler tarikatına mensup pek çok yazar ve düşünürün ortaya çıktığı görülürken, Fransiskenler arasından ise daha çok eylem insanının yetiştiği söylenebilir. Felsefi açıdan ise Dominikenlerin nominalist Fransiskenlerin ise realist olduğu şeklinde bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Sonuç

Orta Çağ Avrupa'sına karakter veren en önemli kurumlardan birisi şüphesiz Kilisedir. Dönemin siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel karakterinin şekillenmesinde kilit bir rol oynayan Kilise, bu dönemin eğitim anlayışının kurumsallaşmasında da görece önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Kiliseye bağlı birer dini yapılanma olan ve o dönem için "dilenci tarikatlar" olarak bilinen Fransisken ve Dominiken tarikatları yükseköğretim kurumları olarak üniversitelerin ortaya çıkmasında ve sonrasında ise bu kurumların eğitim anlayışının şekillenmesinde oldukça belirleyici olmuşlardır. Bu tarikatlar, Kilise ideolojisi doğrultusunda hareket edecek, Kilisenin doktrinine bağlı bir yaşam sürecek bireyler yetiştirmek hususunda güçlü bir entelektüel zeminin oluşturulmasına gayret etmişlerdir. Özellikle Paris, Bologna, Oxford ve Montpellier gibi dönemin öne çıkan prototip yükseköğretim kurumlarına nüfuz eden bu tarikatlar, Katolik Hristiyan ideolojisine aykırı hareket eden dini, siyasi, kültürel bütün hareketlere karşı mücadelede bu üniversiteleri aktif bir şekilde kullanma yoluna gitmişlerdir. Bilhassa dönemin resmî ideolojisine aykırı olan birçok faaliyet bu üniversiteler vasıtasıyla gayrimeşru birer hareket olarak lanse edilmiş ve gerek kamuoyunun gerekse dönemin siyasi iktidarlarının nazarında bu hareketlerin meşruiyetlerinin yitirilmesi sağlanmıştır. Buna dair dönem itibari ile karşılaştığımız birtakım örnekler üniversiteleri kendi dönemlerindeki siyasi ve ideolojik meselelerde ne denli belirleyici bir fonksiyona sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Üniversitelerde Papalığa bağlı dini tarikatların çok etkin olması, hatta ve hatta müfredat başta olmak üzere üniversitenin idari işleyişi hususunda bu tarikatların rol alması, bunların Kilise ideolojine hizmet eden birer eğitim kurumları olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Tarikatların üniversitelerin işleyiş ve yapılanmasında etkin bir rol oynaması sonraki süreçlerde bu kurumların müspet yönde bir gelişim göstermesinde önemli katkı sağladığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Özellikle Albert Magnus ve Thomas Aquinas gibi tarikat mensubu önemli düşünürlerin ilahiyat ile felsefenin uzlaştırılması noktasında sorumluluk alması ve metodolojik düşünce ve klasik bilimsel mirası sorgulamaya başlamaları, modern bilim anlayışının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Hastings, A., Mason, A.ve Pyper, A. (2000). *The Oxford companian to Christian thought.* USA: Oxford University Press.

Cobban, A. B. (1975). The Medieval Universities: Their Development and Organization. Londra: Methuen&Company Ltd.

Coleman, J. (1985). Dominium in thirteenth and fourteenth-century political thought and its seventeenth-century heirs: John of Paris and Locke. *Political Studies, 33* (1), ss. 73-100.

Courtenay, W. J. (1999). The instructional programme of the mendicant convents at Paris in the early fourteenth century. *Studies in Church History Subsidia*, 11, ss. 77-92.

Currier, C. W. (1896). History of religious orders a compendius and popular sketch of the rise and progress of the principal monastic, canonical, military, mendicant and clerical orders and congregations of the eastern and western churches, together with a brief history of the Chatolic church in relation to religous order. Boston: MacConnel Brothers&Co.

Drane, A. T. (1857). The Life of St. Dominic, with a skecth of the Dminican Order. London: Burns&Lambert.

Durgun, F. (2016). Ortaçağ Avrupa Düşünce Tarihinde Gelenekçilik: Robert Grossette'nin Hexaemeron Adlı Eserinde Teoloji, İlahi Aydınlanma ve Alemin Ezeliliği. *KAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (17), ss. 167-183.

Eccleston, T. (1951). *Tractatus de adventu fratrum minorum in Angliam.* (Little, A. G., Ed.) California: University Press.

Franco, B. ve Mulvaney, B. (2015). The world of St. Francis of Assisi: essays in honor of William R. Cook (11. cilt). Leiden: Brill.

Goff, J. L. (2005). *Ortaçağ'da Batı Avrupa.* (N. Uluç, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Goff, J. L. (2014). *Ortaçağda Entelektüeller.* (A. Berktay, Dü., & M. A. Kılıçbay, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gökberk, M. (1961). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gracia, J. J. E. ve Noone, T. B. (2008). A companion to philosophy in the middle ages blackwell companions to philosophy, UK: John Wiley& Sons.

Helman, R. R. (1993). The Dominicans and Franciscans and the İnfluence on early Renaissance art. Virginia: University of Richmond.

Hinnebusch, J. F. (1973). *The Historia occidentalis of Jacques de Vitry: A critical edition* (17. cilt). Germany: Aschhendorff Verlag.

Humphreys, K. (1964). *The book privisions of the Medieval Friars 1215-1400.* Amsterdam: Erasmus Booksellers.

Jestice, P. G. (2004). Holy people of the world: a cross-cultural enncyclopedia (3. cilt). California: ABC-CLIO.

Kaygın, S. (2019). Doğa yasası fikrinin kökenlerine ilişkin bir araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü, Ankara.

Kleinhenz, C. (2004). *Medieval Italy: an encyvlopedia.* New York and London: Routledge.

Küken, G. (2001). *Ortaçağda eğitim felsefesi* (1. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.

Lanzi, F. L. (2003). Saints and their symbols: recognizing saints in art and in popular images. Minnesota: Liturgical Press.

Lee, Y. F. (2020). Mysticism and intellect in Medieval Christianity and Buddhism: ascent and awakening in Bonaventure and Chinul. United Kingdom: Rowman & Littlefield.

Mäkinen, V. (2001). Property rights in the late Medieval discussion on Franciscan poverty. Belgium: Peeters Publishers.

Matta 19.21.

Monroe, P. (1907). A brief course in the history of education. New York: MacMillian Company.

Mulchahey, M. M. (1998). The First bow is bent in study--: Dominican education before 1350. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

Murray, P. (2006). The new wine of Dominican spirituality: a drink called happiness. London: A&C Black.

Pardue, B. C. (2004). The evaluation of early Franciscan thought and practice as evidenced by the rules and testatement of Francis Assisi (Master of Arts). University of Tennessee, Knoxville.

Prudlo, D. S. (2011). The origin, development, and refinement of Medieval religious mendicancies. Leiden: Brill.

Prudlo, D. S. (2010). The friars preachers: the first hundred years of the Dominican Order. *History Compass, 8*(11), ss. 1275-1290.

Rashdall, H. (1895). Universities of Europe in the Middle Ages, Volume I, Salerno, Bologna, Paris. Oxford: Clarendon Press.

Reeves, A. (2015). Religious education in thirteenth-century England: the creed and articles of faith. Boston: Brill.

Robson, M. (2006). *The Franciscan in the Middle Ages.* Woodbridge: The Boydell Press.

Roest, B. (2000). *A History of Franciscan education (c. 1210-1517).* Leiden, Boston and Cologne: Brill.

Rury, J. L. (2019). *The Oxford Handbook of the History of Education.* (Tamura, E. H., Ed.), USA: Oxford University Press.

Silva, F. (2015). Education, Dominican order and hagiography: a comparative analysis of Leganda Beati Petri Gundisalvi and Legenda Sancti Dominici. *Acta Scientiarum. Education, Maringa, 37*(4), s. 335-347.

Spilsbury, S. R. P. (1999). *The concordance of scripture: the homiletic and exegetical methods of st antony of padua* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The University of Bristol, UK.

Stansbury, R. J. (2010). A companion to pastoral care in the late Middle Ages (1200-1500). Leiden, Boston: Brill.

Şekerci, A. E. (2014). Ansiklopedist Bir Düşünür Olarak Roger Bacon. *Milel ve Nihal, 11*(2), ss. 103-138.

Şenocak, N. (1997). Aspects of thirteenth century Franciscan Education with special regard to province of Anglia, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi, Ankara.

Şenocak, N. (2001). *The rise of learning in the Fransiscan order, 1210-1310.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Ankara.

Şenocak, N. (2012). The Franciscan Studium Generale: A New Interpretation. K. Emery, Jr., W. Courtenay ve S. M. Metzger (Ed.), *Philosophy and theology in the studia of the religious orders and at the papal court (*221-36).Turnhout: Brepols.

Tarakçı, M. (2009). Fransisken ve Dominiken tarikatları. (A. Cevizci, Ed.), *Felsefe Ansiklopedisi* (ss. 829-833). Ankara: Ebabil Yayıncılık.

Traver, A.G. (1995). William of Saint-Amour's two disputed questions de quantitate eleemosynae and de valido mendicante. *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age, Cilt 62,* 295-342.

Tugwell, S. (1982). Humbert of Romans treatise on the formation of preachers, VII, 82. S. Tugwell (Ed.), *Early Dominicans: selected writings* (ss. 179-370). New York, Ramsey, Toronto: Paulist Press.

Wendlinder, A. (2016). Speaking of God in Thomas Aquinas and Meister Eckhart: beyond analogy. London and New York: Routledge.

Willinsky, J. (2018). The intellectual properties of learning: a prehistory from Saint Jerome to John Locke. Chicago: University of Chicago Press.

Witt, R. G. (2012). The two Latin cultures and the foundation of Renaissance Humanism in Medieval Italy. Cambridge: Cambridge University Press.

Zinn, K. V. (2016). *Medieval France: an encyclopedia.* New York: Routledge.

Pandemi Döneminde Uzaktan Matematik Eğitimi: Bir Derleme Çalışması

Alattin URAL

Giriş

Uzaktan eğitime ilişkin çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Uzaktan eğitim kısaca öğretmen ve öğrencilerin farklı lokasyonlarda bulunduğu bir eğitim-öğretim şeklidir. Uzaktan eğitimin gerçekleştirilebilmesi için büyük ölçüde teknolojiden yararlanılması gerekir. Ancak uygulanmasa da teknolojik olmayan yöntemler de kullanılabilir. Uzaktan eğitim kapsamında geçen kavramlar, kapsama bağıntısı açısından şu şekilde sunulabilir.

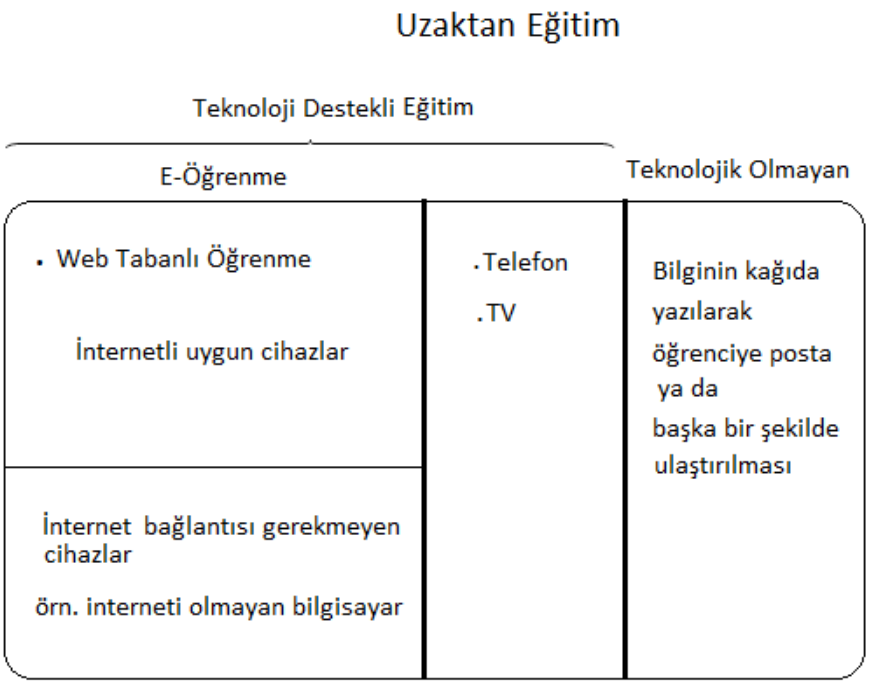

Şekil 1. Uzaktan Eğitimin Kapsamı

2020 ve 2021 yıllarında pandemi nedeniyle ülkemizde de zorunlu olarak hızlıca geçilen uzaktan eğitim sürecinde yapılan eğitim-öğretim faaliyetlerini inceleyen ulusal tezlerin sonuçları incelenerek; aksaklıklar, geliştirilmesi gereken hususlar ve olumlu tarafları derlenerek gelecekte yapılacak uzaktan eğitim çalışmalarına ışık tutması açısından böyle bir çalışma yapılmıştır.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı; pandemi dönemindeki uzaktan eğitime ilişkin yapılmış matematik eğitimini veya matematik dersinini kapsayan genel olarak branşları baz alan ulusal tezlerin sonuçlarının bir derlemesini sunmaktır. Yapılan bu araştırma nitel bir çalışma olup, tezlerin sonuç ve öneri bölümleri betimsel analiz yöntemiyle kategorize edilerek sunulmuştur. Bulgular bölümünde araştırma sonuçları doğrudan verilmiş, sonuç bölümünde bu sonuçlar benzerlik açısından bütünleştirilerek ve kategorik olarak sunulmuştur.

İlgili Literatür Sonuçları

Demirdöken (2022) tarafından 21 çalışma üzerinden yapılan meta-sentez çalışmasının sonucunda; uzaktan eğitim sürecinde EBA ve EBA TV'nin her branşa yönelik yeterli materyal barındırmaması, öğrencilerin derslere yeterince katılmamaları, fırsat eşitsizliği, teknolojik araç eksikliği, internet altyapı sorunları, öğretmenlerin ve öğrencilerin teknoloji okur yazarlığı eksikliği şeklinde sorunların olduğu tespit edilmiştir.

Yumbul (2021) tarafından yapılan çalışmada; öğretmenlerin uzaktan eğitime karşı tutumlarının orta düzeyde olduğu; 0-5 yıl arası mesleki kıdeme sahip öğretmenlerinin 21 yıl ve üstü olanlara nazaran uzaktan eğitime yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Çok (2021) tarafından yapılan çalışmada; öğretmenlerin uzaktan eğitime ilişkin özyeterlik algılarının cinsiyete, çalışılan öğretim kademesine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı ayrıca 20 yıl ve üzeri çalışan öğretmenler ile 0-5 yıl ve 6-10 yıl çalışmış öğretmenlerin uzaktan eğitime ilişkin özyeterlik algıları arasında daha genç öğretmenlerin lehine anlamlı düzeyde bir farklılaşma bulunduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan; öğretmenler, uzaktan eğitim için öğretim materyalleri hazırlama, uzaktan eğitim yazılımlarını kullanma, öğrenci ve okul yönetimiyle sürekli iletişim halinde olabilme, bazı öğretmen ve öğrencilerin internet erişimi, yeterli teknolojik cihazlara sahip olmaması konularında zorluklar yaşadıklarını belirtmiştir.

Baloğlu (2021) tarafından yapılan çalışmada; önceki dönemlerde yapılmış olan TV yayınlarının pandemi döneminde yapılan eğitime yeterli düzeyde katkısının olmadığı tespit edilmiştir. Diğer elde edilen bir bulgu ise akıllı tahta kullanan öğretmenlerin uzaktan eğitime daha fazla uyum sağlamış olmalarıdır. Uzaktan eğitimde en sık kullanılan yöntemlerin sırasıyla; canlı ders uygulamaları, EBA Platformu ve EBA TV şeklinde olduğu ifade edilmiştir.

Çelik (2022) tarafından yapılan çalışmada da uzaktan eğitimde senkron yöntemle yapılan matematik dersinde öğrencilerin derse yönelik motivasyon ve başarılarının asenkron yönteme nazaran daha fazla yükseldiği tespit edilmiştir.

Ergin (2010) tarafından Van ilinde ilköğretim öğretmenlerinin uzaktan eğitime bakış açılarının incelendiği çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında; ilköğretim öğretmenlerinin mesleki kıdemleri 10 ile 14 yıl arası olanların uzaktan eğitime bakış açılarının en iyi olduğu; öğretmenlerin branşlarıyla ya da cinsiyetleriyle uzaktan eğitime yönelik düşünceleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı bununla birlikte bilgisayar sahipliğinin ve uzaktan eğitim hakkındaki bilgi düzeylerinin bakış açılarını anlamlı olarak değiştirdiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan aynı çalışmada öğretmenler uzaktan eğitimde verecekleri dersin içeriğini hazırlayıp, sesli sunum için senaryolaştırabileceklerini belirtmişlerdir.

Güney (2021) tarafından yapılan çalışmada; mesleki kıdemi yüksek olanların uzaktan eğitime bakışlarının daha olumsuz olduğu, BİT yeterlikleri yüksek olanların ise daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Deniz (2021) tarafından, öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının araştırıldığı çalışmada ise özel okulda çalışanların uzaktan eğitime yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu, kıdem yılı azaldıkça ve teknoloji yetkinliği arttıkça tutumun olumlulaştığı görülmüştür.

Tekin (2022) tarafından yapılan çalışmada, okul yöneticilerinin uzaktan eğitimdeki sorunlara ilişkin; EBA TV'nin öğrenciler tarafından ilgi çekici bulunmadığını, yeterince izlenilmediğini, çevrim içi derslerin verimsiz olduğunu ve evlerdeki teknolojik donanımın yetersiz olduğunu belirterek uzaktan eğitim sisteminin altyapı, tasarım, erişim, güvenlik, içerik, uygulama, kalite, mevzuat ve pedagojik açıdan güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Pusat (2021) tarafından yapılan çalışmada; matematik öğretmenleri altyapı yetersizliğinin, ders anlatımında kullanılan platformların ücretsiz sürümlerinin olumsuz etkilerinden bahsetmişler ayrıca eğitimin tamamen uzaktan olmasına taraftar olmadıklarını vurgulamışlardır.

Akden (2021) tarafından yapılan çalışmada; elektrik kesintisi, internet erişimi, bilgisayar yokluğu, derslere katılımın az olması, dijital eğitim platformlarını etkili kullanamama, uzaktan eğitimde yararlanılabilecek web 2.0 gibi teknolojiler konusunda yetersizlik, öğrencilerle yeterli düzeyde iletişim sağlanamaması, müfredatın uzaktan eğitime yeterince uyumlu olmaması, yapılan sınavların yeterince güvenilir olmaması öğretmenlerin belirttiği temel sorunlar olarak ortaya çıkarken; zamandan ve mekândan bağımsız olmasına nedeniyle yüz yüze eğitimin yapılamadığı dönemlerde eğitime devam edilebilmesini sağlaması açısından ise yararlı olduğu ifade edilmiştir.

Aksu (2021) tarafından yapılan çalışmada öğretmenler uzaktan eğitimin; öğretimin zamandan ve mekândan bağımsız olması, BİT kullanımını artırması, daha fazla sayıda ders yapmayı kolaylaştırması, öğrencilerle ve velileriyle daha fazla iletişim kurulabilmesi fırsatı yaratması ve okula ulaşım maliyet ve zorluklarını ortadan kaldırması açısından yararlı olduğunu belirtmişlerdir. Dezavantajlar açısından ise belirtlen ibareler özetle şunlar olmuştur: teknolojik ve donanımsal yetersizlik, öğrencilerle göz teması kurulamaması, öğrencilerin derslere aktif şekilde katılmamaları, devam zorunluluğu olmaması, sınav endişesinin olmaması, uygulamalı derslerin işlenmesindeki zorluk, öğrencilerden gelen iletişim taleplerinin öğretmenlerin özel hayatlarını ihlal etmesi. Diğer taraftan, öğretmenler şu tavsiyelerde bulunmuşlardır: hibrit bir sistemin uygulanması, teknolojik araçlar ve internet erişimi konusunda destek sağlanması, sınavların yüz yüze olması, müfredatın uzaktan eğitime uygun hale getirilmesi, öğretmenlere çevrim içi eğitimlerle ilgili hizmet içi eğitimler verilmeli, normal eğitim-öğretim, kısmi kapanma ve tam kapanma zamanları için standart yöntemlerin uygulanması.

Sonuçlar

Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara genel olarak bakıldığında; uzaktan eğitim sürecinde ortaya çıkan problemlerin, altyapı sorunları, öğretim olanakları, uzaktan eğitim yeterlikleri, uzaktan eğitim mevzuatı eksikliği ve uzaktan eğitim platform sorunları şeklinde kategorize edilebileceği görülmektedir. Bu kategorilere ilişkin araştırmalarda ortaya çıkan sonuç cümleleri aşağıda verilmiştir.

Uzaktan Eğitim Sürecini Olumsuz Etkileyen Faktörler

Altyapı Sorunları: İnternet altyapı sorunları, elektrik kesintileri, öğretmen ve öğrencilerin yeterli teknolojik cihazlara sahip olmaması

Öğretim ve Değerlendirme Olanakları: EBA ve EBA TV'nin her branşa yönelik yeterli materyal barındırmaması, EBA TV'nin öğrenciler açısından ilgi çekici bulunmaması, uzaktan eğitim sisteminin pedagojik açıdan geliştirilmesi gereği, zenginleştirilmiş içerik ve etkinlikler, uzaktan eğitim sürecinde yapılan ölçme-değerlendirme sonuçlarının çok güvenilir olmaması

Uzaktan Eğitim Yeterlikleri: Öğretmenlerin ve öğrencilerin teknoloji okur yazarlığı eksikliği, öğretmenlerin çoğunun Web 2.0 teknolojilerini kullanmamaları ve bu teknolojiler hakkında bilgilerinin olmaması, uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime göre öğretim materyalleri hazırlama noktasında daha fazla zaman ve çaba gerektirmesi

Uzaktan Eğitimin Etkiliğini Artıracak Uygun Mevzuatın Eksikliği: Derslerin senkron yapılmasının sağlanamaması, devam zorunluluğunun bulunmaması, sınav ve not kaygısının olmaması, uygulamalı yapılması gereken derslerin de çevrim içi işlenmeye öalışılması, öğrencilerin farklı iletişim kanallarından belli bir zamana bağlı kalmaksızın öğretmenleriyle iletişime geçmesinin öğretmenlerin özel hayatlarının ihlal edilmesine neden olması, öğrencilerin dikkatini toplamak ve motivasyonunu yükseltmenin güçlük oluşturması, uzaktan eğitim sisteminin mevzuat açısından uzaktan öğretime bütünüyle uygun olmaması gibi durumlar konusunda mevzuat geliştirilmelidir.

Uzaktan eğitim platform sorunları: uzaktan eğitimde kullanılan toplantı platformlarının ücretsiz sürümde kişi ve süre sınırlandırmalarının yarattığı olumsuzluklar, ortam kontrolünün zorluğu, derslerin kayıt edilerek sistemde depolanamaması, yazılımsal ve donanımsal özelliklerin eksikliği (yüksek başarımlı sunucu ve sistem, erişim kolaylığı, öğrenci seviyelerine göre uygulamalar, hologram tipi uygulamalar, sanal gerçeklik, bulut bilişim alt yapısı ve desteği, öğrenci denetim ve kontrolü, Türkçe arayüz gibi özellikler)

Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara genel olarak bakıldığında; uzaktan eğitimin yararlarının, zamandan ve mekandan bağımsız olması ve öğretim faaliyetlerinin etkililiğinin artması şeklinde kategorize edilebileceği görülmektedir. Bu kategorilere ilişkin araştırmalarda ortaya çıkan sonuç cümleleri aşağıda verilmiştir.

Uzaktan Eğitimin Getirdiği Faydalar

Zamandan ve mekândan bağımsız olması: öğrencilerin dersi sonradan izleyebilmesi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin zamandan ve mekândan bağımsız hale gelmesi, ulaşım zorlukları ve maliyetlerini ortadan kaldırması, okula gidip-gelme açısından zaman tasarrufu, yüz yüze eğitime göre derslerde zamanın daha verimli kullanılması

Öğretim Faaliyetlerinin Etkililiğinin Artması: Daha fazla materyal ve kaynağa hızlı ulaşma imkânı, eğitimde teknoloji kullanımını desteklemesi, bilişim teknolojileri alanında bilgi ve tecrübe artışına neden olması, web 2.0 araçlarının etkili kullanılması, telafi ve ek derslerin yapılmasına imkân sağlaması, ders konularıyla ilgili daha fazla örnek gösterme ve soru çözümüne olanak sağlaması, birden fazla iletişim kanalının olması (telefon, e-mail, EBA vb. uzaktan eğitim platformları) nedeniyle öğrencilerle daha rahat iletişim kurulabilmesi ve bu iletişimin öğretmen ve öğrenci arasındaki bağı, öğretim faaliyetlerini güçlendirmesi

Öneriler

Araştırmaların öneriler bölümündeki ifadeleri kategorik şekilde aşağıda sunulmuştur.

Altyapıya İlişkin

- Öğrencilerin bilgisayar edinmeleri kolaylaştırılmalı
- Öğrencilerin internet bağlantı ücretleri daha ucuz bazıları için de ücretsiz olmalı
- Ulusal uzaktan eğitim platformu oluşturulmalı, süre ve kişi sınırlaması olmamalı, derslerin kayıt edilebilmesi olanağı olmalı, öğrenci seviyelerine uygun farklı ekranlar olmalı, daha fazla etkileşime uygun web arayüzleri geliştirilmeli

Öğretim ve Değerlendirmeye İlişkin

- Derslerin senkron yapılması sağlanmalı
- Merkezi, güvenilir ve geçerli sınavlar yapılmalı
- Öğrencilerden öğretmenin yaptığı uzaktan eğitimle ilgili geri dönüşler alınmalı
- Öğretmenlerin uzaktan eğitimde kullanabilecekleri teknoloji ve yazılımları kullanabilme becerileri geliştirilmeli
- Öğretmen ve öğrenciler için ayrı ayrı dijital, etkileşimli, ilgi çekici öğrenme-öğretim materyalleri ve içerikleri hazırlanarak kullanıma sunulmalıdır

Mevzuata İlişkin

- Öğrencilerin akranlarıyla zaman zaman bir araya gelebileceği şekilde bir uzaktan eğitim yapılmalı

- Eğitim-öğretimde normal, kısmi kapanma ve tam kapanma dönemleri için standart planlamalar yapılmalı
- Uzaktan eğitime uygun ders müfredatları hazırlanmalı

Yeterliklere İlişkin

- Öğretmen, idareci, öğrenci ve velilere uzaktan eğitim hakkında kapsamlı bilgiler verilmeli
- Öğretmen, idareci, öğrenci ve velilerin bilgisayar kullanım becerileri artırılmalı
- Çevrim içi uzaktan eğitim sistemi/portalı ve uygulama programlarının kullanımı ile ilgili sık sık hizmet içi eğitimler verilmeli
- Öğretmenler dijital okuryazarlık ve dijital eğitim-öğretim materyallerinin hazırlanması konularında hizmet içi eğitimlere tabi tutulmalı

Araştırmalarda yer verilen bu önerilerin dışında, kişisel önerim şu şekildedir: bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması, yüz yüze eğitimin maliyetinin ve ulaşım zorluklarının çok fazla olması, zaman zaman ortaya çıkabilecek pandemi vb. nedenlerden dolayı yüz yüze eğitimin yapılamaması, gelecekte uzaktan eğitime geçileceğine ilişkin etkilerin ve eğilimlerin olması, bu güne kadar geleneksel olarak yapıla gelen yüz yüze eğitimin duyuşsal ve bilişsel etkilerinin düşük olması nedeniyle yüz yüze yapılan geleneksel öğretimden uzaktan eğitime geçilmesi ve uzaktan eğitimin kalitesinin artırılması sürecine girilmesi uygun olacaktır.

Kaynakça

Akden, G. (2021). Covid-19 dönemi uzaktan eğitimde kullanılan bilişim teknolojilerinin öğrenme verimliliğine yönelik öğretmen görüşleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Aksu, M. (2021). Pandemi dönemi çevrimiçi uzaktan eğitime ilişkin öğretmenlerin memnuniyet düzeyleri (İstanbul ili Bağcılar ilçesi örneği) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Baloğlu, S. (2021). Ortaokul yönetici ve öğretmenlerinin uzaktan eğitim sürecine yönelik görüşlerinin incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, M. (2022). Uzaktan eğitimde kullanılan senkron ve asenkron yöntemlerin lise öğrencierinin matematik dersindeki tutum, başarı ve motivasyonuna etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Alanya.

Çok, C. (2021). Öğretmenlerin uzaktan eğitime ilişkin özyeterlik algısı ve pandemi sürecinde uzaktan eğitiminde karşılaştıkları engeller (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncüyıl Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Van.

Demirdöken, G. G. (2022). *Türkiye'de covid-19 salgını döneminde ortaya konan uzaktan eğitim çalışmalarının değerlendirilmesi: bir meta analiz çalışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Deniz, S. (2021). Öğretmenlere yönelik uzaktan eğitim tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmen tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

Ergin, C. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin uzaktan eğitime bakış açıları (Van il örneği) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Güney, İ. (2021). Öğretmenlerin bilişim teknolojileri öz yeterlik algıları ile uzaktan eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Pusat, M. A. (2021). Bilim ve sanat merkezlerinde görev yapan matematik öğretmenlerinin uzaktan eğitim ile ilgili görüşleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ağrı.

Tekin, Ö. (2022). Okul yöneticilerine göre salgın döneminde uzaktan eğitim sürecinde yaşanan sorunlar (İstanbul-Maltepe ilçesi örneği) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Yumbul, E. (2021). Liselerde görev yapan öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.

Çin Matematik Eğitiminin Sırrı

Alattin URAL

Son yıllarda, Çinli öğrencilerin uluslararası düzeyde düzenlenen sınavlarda matematik başarıları istikrarlı bir şekilde önde yer almaktadır. 39 ülkenin katıldığı TIMSS 2019 sınavında, 8. sınıfların puanları temelinde; Singapur, Çin (612 puan ve 2. sırada), Güney Kore, Japonya ve Honkong aralarında anlamlı fark bulunmayan 1. grupta yer alırken, Türkiye ise ortalama olan 500 puanın altında kalarak 496 puanla 21. sırada yer almıştır (Ina vd, 2019). Ezberci olarak görülen Çin'li öğrencilerin bu başarısı batılı araştırmacılar tarafından anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada Çin matematik eğitimi müfredatı ve matematik öğretim yöntemlerinin araştırılması ön plana çıkmaktadır.

TIMSS-2019 sınavında sekizinci sınıfta matematikte Sayılar (tam sayılar, kesirler ve ondalık sayılar, oran, orantı ve yüzde), Cebir (cebirsel ifadeler ve cebirsel ifadelerde işlemler, denklemler, bağıntı ve fonksiyon), Geometri (iki ve üç boyutlu şekillerin özellikleri, çevre, alan ve hacimleri, eşlik ve benzerlik, Pisagor bağıntısı), Veri ve Olasılık (çeşitli görsel gösterimlerden önemli anlamları okuma ve çıkarma, veri dağılımları, verileri düzenleme ve temsil etme, temel olasılık kavramları) olmak üzere dört içerik alanında öğrencilerin bilgilerinin yanısıra, uygulama ve akıl yürütme becerileri de değerlendirilmiştir. TIMSS'de yer alan 8. sınıf konularının öğretimine ilişkin yapılan anketin sonuçlarına göre; sınavdaki soruların dayandığı konuların %81'ini Türk öğrenciler, %62'sini Çin'li öğrenciler daha önceden görmüşlerdir (Ina vd, 2019). Diğer bir deyişle; Türk öğrenciler sınavdaki konuları Çin'li öğrencilere göre daha fazla oranda görmüş olmasına rağmen başarıları çok daha düşüktür. Türk öğrencilerin %12'si gelişmiş, %32'si yüksek, %56'sı orta, %80'i düşük düzeydeki sorulardan geçerken %20 si düşük düzeydeki soruları bile geçememiştir. Bu oranlar Çin'li öğrenciler için sırasıyla %51, %79, %92 ve %98'dir (Ina vd, 2019).

Matematik öğretmenin ders anlatımı ve öğrencilere yaklaşımının niteliğini tespit etmek için sınava katılan öğrencilere uygulanan anket sonuçlarına göre ise Türk öğrencilerin görüşleri "yüksek" düzeyde (10.9), Çin'li öğrencilerin ise "üst orta" (9.8) olarak ortaya çıkmıştır (Ina vd, 2019). Bu durumda Türkiye'deki öğretmenlerin dersi öğretmek için daha fazla uygun çaba gösterdiği ancak bunun başarıyı yeterince getirmediği söylenebilir. Raporda yer alan diğer bir konu da sınıf yönetimine ilişkin bulgulardır. Verilere bakıldığında; Türkiye'nin puanı 10.6 ve Çin'in puanı 10.3 olup her ikisinin de sınıf yönetimi puanı orta düzeyde olup aralarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bir diğer husus ise matematik ders saati sayısı karşılaştırmasıdır. Raporda matematik öğretimine ayrılan yıllık toplam ders saati oranı Türkiye'de 157/1137, Çin'de 150/1009 olup aralarında önemli bir fark bulunmamaktadır.

Rapordan elde edilen bulgulardan hareketle; Çin'li öğrencilerin başarısının ve Türk öğrencilerin başarısızlığının nedeninin müfredata, sınıf yönetimine, öğretmenin dersteki çabasına, matematik derslerine ayrılan ders saati sayısına bağlanamayacağı görülmektedir. Bu durumda şu iki hususun bu sonucu açıklayabileceği düşünülebilir: (1) Öğrencilere yeterince tekrar yapılmadığı ve de yaptırılmadığı için kalıcı öğrenmenin gerçekleşmemiş olması (2) Öğretmen yeterince çabalamış olsa da öğrencinin dersi yeterince anlamamış olması.

Pekin Üniversitesinden Kan Wei "What makes Chinese maths lessons so good?" başlıklı makalesinde şu hususları belirtmiştir (Wei, 2014).

1. Sınıfta matematik öğretmenleri mantıksal akıl yürütmeyi vurgulayarak öğrencileri "neden?", "nasıl?", "eğer öyleyse?" gibi sorularla yönlendirir.

2. Matematiksel terminolojinin doğru kullanımı üzerinde önemle durulur.

3. Çinli matematik öğretmenleri genellikle her gün ayrıntılı ders planları yazmak veya ev ödevlerini düzeltmek ve sınav kağıtlarını değerlendirmek için önemli miktarda zaman harcarlar. Ayrıca, iyi ders planları için öneriler alabilecekleri yerel olarak organize edilmiş öğretmen araştırma gruplarına haftada bir kez erişebilirler.

4. Her iki veya üç haftada bir sınıf düzeyinde sınav yaparlar ve her dönem okul düzeyinde sınav yaparlar.

5. Bazı iyi matematik öğretmenleri, özellikle kaliteli okullardan gelenler, öğrencileri matematiğin günlük yaşamla olan ilişkisini öğrenmeye teşvik eder. Ayrıca, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamaya tam önem verirler. Bir ders sırasında bireysel anlamayı kontrol etmek için sıklıkla aktif katılımı kullanırlar ve matematik öğretiminde yöntemleri ve gerçek yaşam projelerini bütünleştirirler.

Çin ve Türkiye'nin eğitim bakanlıklarınca yayımlanan matematik öğretim programlarına bakıldığında; kapsamın ve öğretim yaklaşımların gayet uygun olduğu görülmektedir. Ancak pratikte durum farklı olmaktadır. Dolayısıyla internet üzerinden müfredat/program karşılaştırması yoluyla Çin'deki matematik öğretiminin nasıl olduğunu anlamak gerçekçi olmayacaktır. Bunun yerine Çin'deki okullarda yeterince gözlem yapmak, öğretmen ve öğrencilerle görüşmek daha gerçekçi sonuçların alınmasını sağlayacaktır. Bu amaçla literatürde çok az sayıda araştırma bulunmaktadır.

Chap Sam Lim (2007), "Characteristics of mathematics teaching in Shanghai, China: through the lens of a Malaysian" adlı makalesini oluşturmak için Şangay'da 6 ay süren bir araştırma yapmıştır. Bu süreçte; beş okulda sınıf gözlemi, belge çalışması ve matematik öğretmenleri ve öğrencileri ile görüşmeler yapmıştır. Bu çalışmaya ilişkin bazı bulgular şunlardır:

Şangay Müfredatının içeriği beş aşamadan oluşmaktadır: 1-2, 3-5, 6-7, 8-9 ve 10-11. sınıflar. Her aşamadaki içerik temel ve ileri düzey şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır. Temel içerik; sayılar ve işlemler, cebir ve denklemler, grafikler ve geometri, istatistik ve olasılık, fonksiyon ve analiz alanlarını içermektedir. İleri düzey ise aynı içerikten oluşmakta ancak daha derinlemesine bilgi ve becerileri kapsamaktadır. Öğretmenler ve öğrenciler; araştırma projeleri, günlük yaşam sorunları, matematiksel bulmacalar ve oyunların yanı sıra matematik tarihi gibi çeşitli yenilikçi ve yaratıcı etkinlikler yoluyla genişletilmiş bu içeriği öğretmeye ve öğrenmeye teşvik edilmektedir.

Şangay'da matematik öğretiminin genel özellikleri açısından ise şunlar belirtilmiştir:

- Kavramların Açıklanması: Farklı zorluk ve çeşitlilikte örneklerle kavramın farklı gösterimleri (Varyasyon Temelli Öğretim)
- Vurgu: Matematiksel dil kullanımı; mantıksal akıl yürütme ve tümdengelimli düşünme
- Günlük Yaşamla İlişki: Daha çok ilkokul problemlerinde
- Beceri Kazanımı: Farklı zorluk ve çeşitlilikte örnek çözümleri gösterme

Varyasyon temelli kavram ve işlem bilgisi öğretimi kapsamında; öğretmen ve öğrenciler, farklı düzeylerde ve farklı nitelikteki çeşitli matematiksel soruların matematiksel anlamayı geliştirmek için önemli olduğuna inanmaktadır. Matematiksel kavramların açıklanması sırasında, Şanghay matematik öğretmenleri farklı türden örnekler kullanma eğilimindedirler.

Öğretme sırasında mantıksal akıl yürütme, matematiksel düşünme ve ispat üzerinde durulması kapsamında; derslerde "neden?", "nasıl?", "eğer öyleyse?", "ya eğer?", "Bunu nereden biliyorsun?" gibi üst düzey düşünme becerisi soruları sorulur. Öğrencilere cevaplamak

için tartışmaları ve düşünmeleri için yeterince zaman verilir. Matematik öğretmenlerinin öğretim felsefesi ile öğrencilerin matematik öğrenimi hakkındaki inançları arasında güçlü bir tutarlılık olduğu görülmektedir. Hem Şanghay matematik öğretmenleri hem de öğrenciler matematiği, matematiksel akıl yürütme ve matematiksel düşünmeyi geliştirmek için önemli bir araç olarak görmektedir. Her ikisi de sadece cevaplama alıştırması yapmanın yeterli olmadığına kesinlikle inanmaktadır.

Li, Chee Mok & Cao (2019) benzer olarak; Çin'de matematik öğretimi sürecinde öğrencilerin matematikçiler gibi düşünmelerine yardımcı olmak için problem çözme sürecinde matematiksel düşünmenin odağa alındığını, özellikle sembolik ve grafik gösterimlere önem verildiğini belirtmiştir.

Matematiksel dil kullanımı kapsamında; öğrencilerden en az kelimeyle formal matematiksel tanımları söylemeleri, matematiksel yazımlara uygun çözümler yapmaları istenmektedir. Çin'de liselere ve üniversiteye geçişte sadece çoktan seçmeli sorular bulunmayıp öğrencilerin çözümlerinin incelendiği sorular da olduğu için bu önemli bir husustur.

Sınıf ortamı ise çoğu zaman ciddi ve düzenlidir bununla birlikte öğretmen ve öğrenciler arasındaki ilişki yakın ve onaylayıcıdır. Şanghay matematik öğretmenlerinin çoğu, öğretimleri sırasında sıklıkla "Söylemek istediğin şeyle devam et"; "Kendine inanmak zorundasın"; "Cesur ol ve ne düşündüğünü söyle. Yanlışsa değiştirebiliriz" şeklinde ifadeler kullanmaktadır.

Şanghay matematik öğretiminin önemli bir özelliği, öğretmenlerin ders çalışması ve öğretim araştırma grubu aracılığıyla sürekli okul temelli meslektaşlar arası mesleki gelişimle meşgul olmalarıdır. Çalışmadaki her okulun matematik öğretmenleri, haftada bir öğleden sonra bir sonraki hafta işlenmesi planlanan derslerin tartışılması için bir araya gelirler. Ayrıca, matematik öğretmenlerinin "açık sınıf" öğretimi sırasında meslektaşlarının öğrettiklerini gözlemlemeleri ve yorum alışverişinde bulunmaları yaygın bir uygulamadır. Bunun dışında; matematik öğretmenlerinin birlikte oturacakları bir odaları bulunmakta böylece aralarındaki etkileşim ve işbirliği artmaktadır. Dolayısıyla matematik öğretmenleri arasında güçlü bir işbirlikçi kültürden söz edebiliriz.

Diğer unsurlarla beraber ele alındığında; öğretmen yetiştirme ve öğretmen ataması süreci de nitelikli bir öğretimin yapılabilmesi açısından önemlidir. Özkan Elgün (2021) tarafından, Türk ve Çin ortaokul matematik öğretmeni eğitim programlarının karşılaştırıldığı araştırmadan elde edilen bulgulara göre; Çin'de Türkiye'den farklı olarak öğretmenlik programlarına kabul eyaletten eyalete farklılık göstermekte, ulusal sınavın dışında mülakat ta yapılmaktadır. Ayrıca tüm öğrenciler İngilizce ve Çince iletişim becerileri açısından da test edilmektedir. Öğretmenlik programlarının içeriği açısından iki ülke karşılaştırıldığında ise, her iki ülkenin programında da meslek bilgisi, alan bilgisi ve genel kültür bilgisi derslerinin olduğu görülmektedir. Bu dersler dışında yine her iki ülkenin programında seçmeli dersler yer almaktadır. Bununla beraber, her iki ülkede de öğrencilerin son sınıfta öğretmenlik uygulama dersi almaktadır. Öğretmenliğe atanma koşulları açısından ise Çin'de öğretmen adayları öncelikle ulusal bir sınava girer ardından eyaletlere göre değişen öğretmen atama ölçütlerini karşılayarak öğretmenlik mesleğine atanmaktadır. Bununla birlikte öğretmenlerin mesleklerine devam edebilmeleri için her beş yılda bir öğretmenlik sertifikalarını yenilemeleri gerekmektedir.

Diğer bir çalışmada Tu & Shen (2010), Çin'de matematik öğretiminin temel odaklarını şöyle belirtmiştir:

- Temel düzeyde matematiksel bilgi ve becerileri güçlendirme
- Matematiksel düşünme becerilerini geliştirme
- Huristik Öğrenme
- Matematik etkinlikleri
- Ön bilgileri kontrol edip yeni bilgiyi bu temelde oluşturma

- Derinlik ve varyasyon temelli öğrenme teorisi
- Sınavlar: Konu bitimi, ünite bitimi, aylık, dönemlik, bölgesel öğretim kalitesi sınavları gibi çeşitli sınavlar yapılmakta böylece öğrenilenlerin pekiştirilmesi için bir motivasyon da sağlanmaktadır.

Çin eğitiminde yukarıda da bahsedildiği gibi matematiksel anlamada tekrara dayalı ezberin rolü önemlidir. Tekrara dayalı ezberlemenin anlamayı derinleştirmek ve geliştirmek için önemli bir etkinlik olduğu belirtilir. Çinli öğretmenler tekrara dayalı ezberleme ve anlamayı iç içe geçmiş iki bileşen olarak görmektedir (Hess & Azume, 1991; Dahlin & Watkins, 2000; Kember, 2000; Lee, 1996; Marton, Dall' Alba & Tse, 1996; Wang, 2006; Akt. Lai & Murray, 2012). Konu ne kadar da iyi öğretilse hiç şüphesiz uygun aralıklarla becerilerin kullanımına yönelik tekrarlar yapılmazsa kazanımlar önemli ölçüde elden gider.

Yukarıda farklı araştırmalarda bahsedildiği gibi Çin eğitiminin önemli bir özelliği olan Varyasyon temelli öğrenme teorisi şöyledir:

Matematik öğretiminde iki ana varyasyon türü tanımlanmaktadır: kavramsal varyasyon ve işlemsel varyasyon.

Kavramsal varyasyon: Matematiksel kavramların açıklanması sırasında, Şanghay matematik öğretmenleri farklı türde örnekler kullanma eğilimindedirler (Chap Sam Lim, 2007). Herhangi bir derste çağrışım veya zorluk derecesine göre değişen en az üç örnek verilir. Benzer şekilde beceri gereksinimi için de işlemsel varyasyon kullanılır. Bir problemi çözmek için birden fazla yöntem kullanılır ayrıca çeşitli biçim ve yapılarda sınav ve test soruları sorulur.

Örneğin fonksiyon kavramını öğretirken bir ortaokul matematik öğretmeni şu örneği vererek kavramı geliştirmiştir (Chap Sam Lim, 2007):

Düzey 1: $f(x) = x^2$ ve $g(x) = 1 - 2x$, $f(x) + g(x)$ fonksiyon mudur?

Düzey 2: $f(x) = \sqrt{x-2}$ ve $g(x) = \sqrt{x+1}$ $f(x) + g(x)$ fonksiyon mudur?

Düzey 3: Öğrencilerin anlamasını değerlendirmek için şu beş farklı çağrışımı olan örnek sunulur: $y = \sqrt{x-2} - \sqrt{1-x}$, $\sqrt{x-1} + \sqrt{1-x}$, $|y| = x^2 + 2x$, $y=x^n$

Çin eğitimi üzerine çeşitli çalışmaları bulunan F. Marton, varyasyon teorisinin Çinli öğrencilerin paradoksunu çözmek için merkezi bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Akt. Lai & Murray, 2012). Varyasyon, farklı temel ve perspektiflerden kavramın anlaşılmasıdır. Bu noktada kavramın temel özelliklerinin korunduğu ancak gerekli olmayan özelliklerinin değiştirildiği örnekler sunulur. Gu, Huang & Marton (2004)'e göre varyasyon ile öğretmenin temel fikri, gerekli olmayan özellikleri değiştirerek kavramların temel özelliklerini vurgulamaktır (Akt. Lai & Murray, 2012). Varyasyonlar, öğrencilerin yeni bilgilerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması için yararlıdır. Bu nedenle, sadece sağlam bir temel oluşturmak için değil, aynı zamanda yetenek gelişimi için de iletkendirler (Tu & Shen, 2010). Varyasyon ile öğretim, öğrencilerin aktif olarak bir şeyler denemelerine ve daha sonra ilgili kısıtlamaları karşılayan ve ilgili bileşenlerin zengin bir şekilde birbirine bağlı olduğu matematiksel kavramlar oluşturmalarına yardımcı olur (Watson & Mason, 2005). Bu fikre dayanarak, varyasyon ile öğretim, öğrencileri anlamı yapılandıranlar olarak görerek yapılandırıcılık fikriyle eşleşir (Watson & Mason, 2005) (Akt. Lai & Murray, 2012).

İşlemsel Varyasyon: İşlemsel varyasyon, öğrencilerin problemleri çözme deneyiminin değişen problemlerin zenginliği ve aktarma stratejilerinin çeşitliliği ile ortaya çıktığı aşamaya göre kavramların oluşumu için bir süreç sağlamayı amaçlamaktadır. İşlemsel varyasyon üç problem çözme biçiminden türetilmiştir (Gu vd, 2004; Akt. Lai & Murray, 2012): (1) bir problemin koşullarını değiştirerek yeni sonuçların bulunması ve genelleme yapılması (2) Farklı çözüm yolları (3) Aynı yöntemi benzer problemlere uygulama

1. Problemi değiştirme: Bu varyasyon biçimi, koşulları değiştirerek ve genelleme yaparak orijinal problemi genişletmeyi amaçlamaktadır böylece öğrenciler matematiksel kavramları

oluşturabilecektir. Aşağıdaki ondalık sayılarda bölmeyle ilgili problem, problemdeki bir koşulun değiştirilerek öğrencilerin kavramsal anlamalarının ve daha yüksek düşünme becerilerinin nasıl geliştirilebileceğini göstermektedir (Lai & Murray, 2012).

Öğrencilerin hali hazırdaki bilgisi "bölme işlemi sayıyı küçültür" şeklindedir. Bu yanılgıya müdahale etmek için şu problem inceletilebilir:

- 9 L elma suyu vardır ve her biri 3 L olan kavanozlara paylaştırılacaktır. Kaç kavanoza ihtiyaç olur? sorusu şöyle değiştirilebilir:
- 9 L elma suyu vardır ve her 0.1 L olan kavanozlara paylaştırılacaktır. Kaç kavanoza ihtiyaç olur?
- Bu tür problemlerden sonra bölme işleminin ne tür durumlarda küçülttüğü ya da büyülttüğüne ilişkin bir genelleme yapılır.

Farklı çözüm yolları: Bir problemin çoklu çözüm yöntemleri üzerinde durularak, öğrencilerin problem çözme becerileri geliştirilir.

Bir yöntemin çoklu uygulamaları: Aynı yöntemi bir grup benzer probleme uygulayarak bir dizi kavramı ortaya çıkarılır.

Problem 1: 4 kişilik bir odada herkes diğerleriyle bir kez el sıkışıyor. Kaç el sıkışma olur?

Problem 2: 5, 6,7 ya da 8 kişi olursa kaç el sıkışma olur? 4, 5, 6, 7 ve 8 kişilik tokalaşmaların görsel temsilleri çizilip bir örüntü arandığında, problem artık bir geometri problemine dönüşür ve cevabın (n-1)+ (n-2)+ … + 3+2+1 olduğu görülür. Diğer taraftan; n kenarlı bir çokgenin köşegen sayısı nedir? sorusu için de bu yöntem kullanılabilir. Aynı şekilde şu problem için de aynı yöntem uygulanabilir: "bir köyde 20 cadde vardır ve tüm caddeler düzdür. Her yol kesişim noktasına bir lamba direği dikilir. İhtiyaç duyulabilecek en fazla lamba direği sayısı nedir?"

Kaynakça

Chap Sam Lim, C. S. (2007). Characteristics of mathematics teaching in Shanghai, China: through the lens of a Malaysian. *Mathematics Education Research Journal, 19(1)*

Ina V.S. Mullis, Michael O. Martin, Pierre Foy, Dana L. Kelly & Bethany Fishbein (2019). *TIMSS 2019 international results in mathematics and science*. TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education and Human Development, Boston College and International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)

Lai, M. Y. & Murray, S. (2012). Teaching with procedural variation: a Chinese way of promoting deep understanding of mathematics. *International Journal for Mathematics Teaching and Learning, 1-25*

Li, N., Chee Mok, I. A. & Cao, Y. (2019). The evolution of mathematical thinking in Chinese mathematics. *Education Mathematics, 7*, 297.

Özkan Elgün, İ. (2021). The comparison of Turkish and Chinese primary math teacher education programs. *International Journal of Curriculum and Instructional Studies, 11(1)*

Tu, R. , Shen, W. (2010). Fundamental focuses of Chinese mathematics education: characteristics of mathematics teaching in China. *Journal of Mathematics Education, 3(2)*

Wei, K. (2014). What makes Chinese maths lessons so good?. The Conversation. https://theconversation.com/explainer-what-makes-chinese-maths-lessons-so-good-24380

Wushu-Kungfu Türkiye Şampiyonasına Katılan Depremzede Sporcuların Travma Ve Zihinsel Dayanıklılık Düzeyleri

Hüseyin ÇİÇEK[1]
Recep AYHAN[2]
Muhammed Ramazan ŞENOL[3]

Giriş

Deprem veya yer sarsıntısı, yer kabuğundaki beklenmedik enerjiden kaynaklanan sismik bir titreşimdir. Temblor (sarsıntı) olarak da adlandırılan depremler, dünyanın her yerinde her zaman olabilen doğa olaylarıdır. Depremlerin çoğu, Dünya'nın en dış kabuğundaki değişikliklerden kaynaklanır. Kabuk, plaka adı verilen yaklaşık bir düzine kaya kütlesinden oluşur. Farklı yerlerde plakalar birbirinden ayrılır, çarpışır veya birbirinin yanından geçer. Bu durum zamanla, hareket basıncın artmasına neden olur. Basınç çok arttığında, kaya kütleleri kabukta fay adı verilen bir çatlak boyunca aniden kayar. Hareket eden kayalar, enerjiyi şok dalgaları şeklinde serbest bırakır. Bu dalgalar kayanın içinden her yöne yayılarak depreme neden olur. Çok güçlü depremlerde, çok uzak mesafedeki insanlar dahi yerin sarsıldığını hissedebilir. (Johanson, 2019; Rooney, 2015). Okyanus tabanındaki depremler insanlar tarafından hissedilemez. Ancak güçlü olanlar tsunamiler yaratabilir. Bir sismolog olan Charles Francis Richter depremlerle ilgili detaylı araştırmaları sonucu bir deprem ölçeği icat etmiştir. Bu ölçek günümüzde de kullanılan kendi ismi ile andığımız Richter ölçeğidir.(Felix, 2018)

Şekil 1 Dünya genelinde Levhalar (Plakalar)

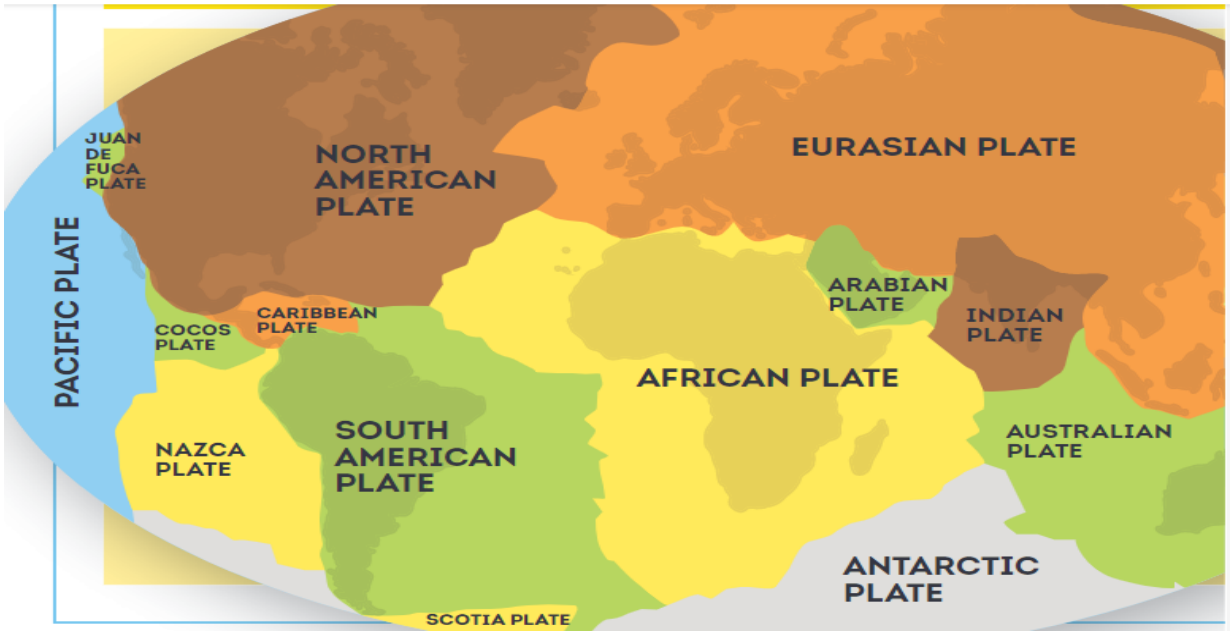

Türkiye depremlerin sıklıkla görüldüğü bir kuşakta yer almaktadır. Anadolu ve komşu bölgelerin neotektoniği, orta-geç Miyosen 'den *(Miyosen, jeolojik zamandan 23.03 ile 5.3 milyon yıl öncesi arasındaki jeolojik dönemdir. Bilimsel literatürde bu dönem üç kısımda ele*

[1] Dr., Kırıkkale Şehit Hakan Yorulmaz Spor Lisesi
[2] Doktorant, Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
[3] Ant., Diyarbakır Wushu-Kungfu İl Temsilcisi,

alınmaktadır. Bunlar Erken Miyosen, Orta Miyosen ve Geç Miyosendir. (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, 2023)) itibaren esas olarak Avrasya levhası Arap Plakası ile Afrika Plakası arasında yer alır. Dahası; Sınırları içerisinde Kuzey Anadolu Fay Hattı, Doğu Anadolu Fay Hattı ve Batı Anadolu Fay Hattı ile Bitlis-Zagros Kuşağı içindedir. Anadolu'nun batı bölgesi, graben sistemleri (örneğin kuzeyden güneye, Edremit, Bakırçay, Kütahya, Simav, Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Gökova) dahil olmak üzere birçok genişleme yapısının varlığı ile karakterize edilir.(Kırkan vd., 2023)

Şekil 2 Türkiye Güncel Fay Haritası

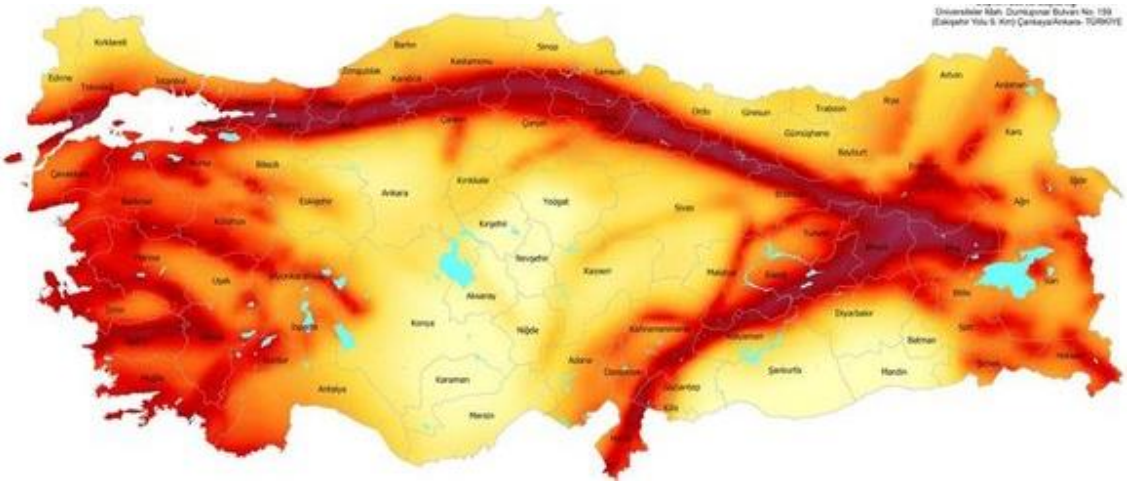

Depremler muazzam miktarda gücü serbest bırakabilir, bu yüzden onları asla kontrol edemeyecek veya önleyemeyeceğiz. En büyük depremler—Richter ölçeğine göre 9 ile 10 arasındakiler, yaklaşık 1.000 nükleer bombanın eşdeğer patlayıcı gücünü ortaya çıkarır. Dünya tarihinde en çok ölüme sebebiyet veren üç deprem şöyledir;

1. 1556, Shansi, Çin, 830,000
2. 1976, Tangshan, Çin, 242,000–655,000
3. 2010, Port-au-Prince, Haiti, 300,000. (Rooney, 2015).

Türkiye coğrafyasında ise en ölümcül on depremi şöyle sıralayabiliriz;

1. M.S.115 Antakya (Antioch), 260,000
2. 525, Antakya (Antioch), 250,000
3. 458, Antakya (Antioch), 80,000
4. 587, Antakya (Antioch), 60,000
5. 1598, Amasya, 60,000
6. 2023, Pazarcık, 51882
7. 342, Antakya (Antioch), 40,000
8. 1939, Erzincan, 32700
9. 1458, Erzurum Erzincan 32,000
10. 1444, Nemrut, 30,000 (National Geophysical Data Center, 2023).

Deprem gibi büyük afetlerden sonra; yaralanma, uzuv kayıpları, bulaşıcı hastalıklar ve salgın hastalıklar, barınma ve sosyal sorunlar ortaya çıkabilir. Tüm bunlara ek olarak, travma sonrası stres bozukluğu başta olmak üzere depresif belirtiler, anksiyete belirtileri gibi psikolojik etkileri de olabilir. Büyük doğal afetler sonrası ortaya çıkan psikiyatrik belirti ve hastalıklar yaş, cinsiyet, medeni durum, afet sonrası can ve mal kaybı, eski sağlık sorunları ve ülkedeki ekonomik duruma göre değişmektedir. Ayrıca ruhsal bozukluklara yönelik erken teşhis ve müdahale de hastalığın seyrini değiştirebilmektedir. Literatür çalışmaları, depremzedelerde yaygın anksiyete bozukluğu (YAB), majör depresif bozukluk (MDB), akut stres bozukluğu (ASB) gibi ruhsal hastalıkların görülme sıklığının arttığını bulmuştur. Bunların arasında

bilimsel araştırmalara en çok başlık olan; Akut stres bozukluğu ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) vardı. Doğal afetler, aniden ortaya çıkan ve ciddi sonuçları olan travmatik olaylardır. Tsunami, sel, toprak kayması, orman yangını ve deprem gibi doğal afetler birçok insanı aynı anda etkilemekte ve ruh sağlığını doğrudan etkilemektedir. Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ise doğal afetlerle birlikte en sık gözlemlenen ve üzerinde çalışılan ruh sağlığı bozukluklarından biridir. Birçok kişinin yaşadığı bu travmatik olaylardan sonra bazı kişilerde travma sonrası stres bozukluğu oluşmasında hem bireysel hem de travmaya bağlı özellikler etkilidir.(Blanc vd., 2015; Cankardas ve Sofuoglu, 2019; Farooqui vd., 2017; Taşçı ve Özsoy, 2021).

Araştırmalar, travma sonrası stres bozukluğu prevalansının travmaya maruz kalma, yaralanma şiddeti ve yaralanma süresi ile arttığını göstermiştir. Norveç boya fabrikasından sağ kurtulanların %80'i, toplama kampından sağ kurtulanların %75'i, 1982 Lübnan Savaşı'nda savaşan İsrail askerlerinin %59'u, Amerikan Vietnam askerlerinin %19'u ve Meksika depreminden sağ kurtulanların %32'si travma sonrası stres bozukluğu yaşadı. Ayrıca Meksikalı göçmenlerin %25'inde ve hava kazası kurbanlarının %22'sinde de stres bozuklukları tespit edildi. Çoğu çalışma, stres etkeni daha önemli hale geldikçe travma sonrası stres bozukluğu olasılığının arttığını göstermektedir. Aynı travmatik olayı yaşayan herkes TSSB geliştirmez.(Özçetin vd., 2008)

Spor yapmak, özellikle çocuklar, ergenler ve genç yetişkinler için hayatın her aşamasında önemlidir, sağlıklı yaşamın teşviki, hastalıkların önlenmesi ve zihinsel sağlık ve iyi olma hali için kritik öneme sahiptir. İnsanlar serbest zamanlarında dış çevrenin olumsuz etkilerini azaltmak, iş ve sosyal yaşamda azalan zihinsel enerjiyi geri kazanmak için spor, sanat gibi birçok aktiviteyle uğraşabilir, kendilerini mutlu, iyi ve sağlıklı hissedebilirler. Beynimizi bir kas olarak düşünürsek, düzenli egzersiz yaparak onu geliştirebiliriz. "Egzersiz beyin gıdasıdır." Fiziksel aktivitenin biliş üzerinde olumlu etkisi olduğu, egzersiz ve spor sırasındaki stres hormonlarını düzenlediği, bilgi işlemeyi hızlandırdığı bilinen serotonin ve norepinefrin gibi nörotransmiterleri artırdığı ve nörotrofinleri (beyin kaynaklı nörotrofik faktör, insülin- faktör gibi). Bir büyüme faktörü ve majör bir fibroblast büyüme faktörü olarak). Ek olarak, egzersiz beyne giden kan akışını artırır. Böylece kan, beyne yüksek konsantrasyon ve konsantrasyon için gerekli olan oksijen ve glikozu sağlar. (American Psychiatric Association, 2013; Ploughman, 2008).

Spor Eğitmenleri ve profesyonellerin sporcuların fiziksel performans ve becerileri kadar önem vermeleri gereken bir fenomende sporcuların psikolojik performanslarıdır. Bu önemli ve üzerinde ısrarla durulması gereken psikolojik performansın alt başlıklarından birisi de zihinsel dayanıklılıktır. Bilimsel gerçekler, zihinsel dayanıklılığın ve psikolojik becerilerin, sporcuların spor karşılaşmaları öncesinde olduğu gibi müsabakalar sırasında ve sonrasında da psikolojik iyi oluşları için çok önemli olduğunu göstermektedir. Eğitim faaliyetleri ile aynı zamanda spor hayatını devam ettirebilmek, normalden daha fazla zihinsel dayanıklılık ve psikolojik beceri gerektirmektedir (Yazıcı vd., 2022).

Muazzam performansa sahip başarılı bir sporcu olmak için psikolojik faktörler her zaman yüksek önceliğe sahiptir. Böyle bir sporcu için ana odak alanı, performansta ivme kazanmaya çalışan zihinsel dayanıklılıktır. Zihinsel dayanıklılık kişiliğin temel bileşenlerinden biridir. Spor psikoloğu, antrenörler ve spor yorumcuları, spor performansındaki zihinsel dayanıklılığın sporcular için çok önemli bir faktör olduğunun farkındadırlar. Şampiyon ve elit sporcular yetiştirmek için, psikolojik nitelikleri gerektiren yüksek kalitede bir zihinsel dayanıklılık gereklidir. Bir araştırmada yaralı sporcuların, klinik rehabilitasyon süreçlerinde ağrıyla daha iyi başa çıkma yeteneği söz konusu olduğunda zihinsel dayanıklılık düzeyleri yüksek olan sporcuların bu süreçte daha iyimser oldukları, sporcuların zihinsel dayanıklılık düzeyleri düştükçe de daha kötümser oldukları bildirilmiştir (Nicholls vd., 2008; Singh, 2017).

Ülkemizde yaşanan ve yüz yılın felaketi olarak altı çizilen deprem felaketleri neticesinde bölgede yaşayan sporcuların yüksek düzeyde psikolojik travmalara maruz kaldıklarını söyleyebiliriz. Sporcuların yaş, cinsiyet, milli ve elit sporcu olma durumlarına göre deprem sonrası travma düzeyleri değişebilir. Bu nedenle, farklı özelliklerdeki sporcuların DST düzeyleri ve zihinsel dayanıklılıkları incelenmelidir. Böylece, antrenörler ve spor psikologları travma ve zihinsel dayanıklılık konusunu en ince ayrıntısına kadar anlayarak gerekli görülen yerlerde önlemler alabilirler. Bu açıklamalardan yola çıkarak, bu araştırmanın amacı Wushu-Kungfu sporcularının deprem sonrası travma ve zihinsel dayanıklılık düzeylerinin belirlenmesidir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma tarama (survey) modeli ile tasarlanarak, güvenilir ve geçerli bir ölçekle katılımcıların verileri toplanmıştır. Tarama araştırmaları, büyük bir gruptan bilgi toplamanın benzersiz bir yoludur. Bu tür araştırmanın yürütülmesinin kolay olduğuna dair yaygın bir algıya rağmen, anlamlı sonuçlar elde etmek için bir anketin kapsamlı bir planlama, zaman ve çabaya ihtiyacı vardır (Jones vd., 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmamızın Örneklem grubunu Hatay, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Elâzığ illeri adına mücadele eden Sanda ve Taolu branşını ve her iki branşı da yapan 9-52 yaş arasında yaş ortalamaları 19,68 olan araştırmamıza gönüllü olarak katılan 50 sporcu oluşturmaktadır. Katılımcılarla ilgili demografik veriler aşağıdaki Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1 Örneklem Grubuna Ait Demografik Bilgiler

		N	**%**
Cinsiyet	Kadın	16	32,0
	Erkek	34	68,0
Spor Yılı	0-5 Yıl	32	64.0
	6 ve üzeri	18	36,0
Wushu nun Hangi Formu?	Sanda	34	68,0
	Taolu	11	22,0
	Her İkisi	5	10,0
Wushu branşında milli sporcu mu?	Evet	15	30,0
	Hayır	35	70,0
Ekonomik gelir düzeyi	Çok kötü	6	12,0
	Kötü	9	18,0
	Orta	23	46,0
	İyi	9	18,0
	Çok iyi	3	6,0
Depremde Bulunduğunuz Şehir	Kahramanmaraş	4	8,0
	Hatay	6	12,0
	Malatya	3	6,0
	Diyarbakır	25	50,0
	Elâzığ	5	10,0
	Kilis	1	2,0
	Gaziantep	6	12,0
	Hasar Görmedi	15	30,0

Depremde Eviniz Ne Derece Hasar Aldı	Az Hasarlı	26	52,0
	Orta Hasarlı	4	8,0
	Ağır Hasarlı	4	8,0
	Tamamen Yıkıldı	1	2,0
Pazarcık deprem anında	Evde Kapalı ortamda	43	86,0
	Dışarıda açık ortamda	7	14,0
Elbistan deprem anında	Evde Kapalı ortamda	35	70,0
	Dışarıda açık ortamda	15	30,0

Tablo 1 Örneklem Grubuna Ait Demografik Bilgiler (Devamı)

		N	**%**
Depremde Kayıplarınız	Kaybımız Olmadı	20	40,0
	Uzak Akrabalarımız	15	30,0
	Yakın Akraba/Komşu	14	28,0
	Kardeş/Ebeveyn	1	2,0

Tablo 1'de araştırmaya katılım sağlayan sporcuların tanıtıcı özellikleri yer almaktadır. Tabloya ek olarak katılımcıların yaş ortalamaları 19,68 (Std. Sapma 10,19), 9-52 yaşa aralığında değişmektedir. Katılımcıların %82'lik büyük bir çoğunluğunu çocuk ve genç sporcular oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları;

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara araştırmacılar tarafından düzenlenen sporcuların genel olarak demografik bilgilerini değerlendirmek için kişisel bilgi formu yer almaktadır. İkinci bölümde ise Kung-fu culların travma ve zihinsel dayanıklılık düzeylerini ölçmek amacı ile Deprem sonrası travma ölçeği ve Zihinsel dayanıklılık Ölçeğinden yararlanılmıştır.

Deprem Sonrası Travma Belirleme Ölçeği (DSTBÖ): (Kayri & Tanhan, 2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek geliştirilirken yapılan faktör analizi sonucunda 20 maddeden oluşan beş boyutlu bir yapıya sahiptir. Ortaya çıkan modelin RMSEA için uygunluğu 0.000 idi; NFI için 0,88; GFI için 0,94, RMR için 0,080 ve AGFI için 0,92 olarak bulunmuştur. Ölçek üzerinde yapılan güvenirlik analizi sonucunda ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,87 olarak belirlenmiştir. Mevcut çalışmamızda ise iç tutarlılık katsayısı 0,88 gibi yüksek bir düzeyde bulunmuştur. Deprem Sonrası Travma Belirleme Ölçeği (DSTBÖ) olumsuz 20 maddeden oluşmaktadır. DSTBÖ beşli. Likert tarzı ifadeler; "hiç katılmıyorum", "az katılıyorum", "orta düzeyde katılıyorum", "katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum" şeklindedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan ise 100'dür. Ölçekten alınan puanların artması bireyler üzerindeki etki düzeyinin de arttığını göstermektedir. Ölçekten alınacak 52.385 ± 5.051 puan aralığı kişilerin travma eşiğini göstermektedir. Bu eşiğin üstü ve altı, düşük ve yüksek travma seviyelerini gösterir. Maddelerde yer alan travmatik davranışı gösteren maddelerin ifadelerine bakılarak ölçeği oluşturan faktörlerden; birinci faktör "Davranış Problemleri"; ikinci faktör "Heyecansal sınırlılık", üçüncü faktör "Duyuşsal", dördüncü faktör "Bilişsel yapılandırma" ve son faktöre "Uyku sorunları" adı verildi. Birinci alt boyut (7, 11, 4, 10); ikinci alt boyut (22, 21, 9, 20, 14); üçüncü alt boyut (17, 16, 12, 18); dördüncü alt boyut (15, 6, 5, 19) ve beşinci alt boyut (2, 3, 1) sayılı maddelerle temsil edildi.

Zihinsel Dayanıklılık Ölçeği (ZDÖ): (Madrigal vd., 2013) tarafından geliştirilen Zihinsel Dayanıklılık Ölçeği (ZDÖ) (Erdoğan, 2016) tarafından Türk kültürüne uyarlanmış ve ölçeğin

geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Özgün ölçeğin yapı geçerliliğini doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır ve özgün ölçeğin tek faktörlü yapısı ile tutarlı olduğu görülmüştür (X2/sd=1.94, p<.001, RMSEA=0.06, S-RMR=0.02, NNFI=0.96, CFI=0.96, GFI=0.92, AGFI=0.90, IFI=0.95). Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .87 olarak yüksek bir düzeyde ölçülmüştür. Mevut çalışmamızda ise iç tutarlık katsayısı 0,96 gibi yüksek bir düzeyde ölçülmüştür. ZDÖ, (1) hiç katılmıyorum (2) katılmıyorum (3) kararsızım (4) katılıyorum (5) tamamen katılıyorum şeklinde yanıtlanan beşli likert tipli bir ölçektir 11 maddelik tek faktör yapısındadır. Ölçekten alınacak puanlar yorumlanırken;1-Çok Düşük (1-1,80), 2-Düşük (1,81-2,60), 3-Orta (2,61-3,40), 4-Yüksek (3,41-4,20), 5-Çok Yüksek (4,21-5,00) şeklinde yorumlanabilir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 11 en yüksek puan ise 55'tir. Ölçekten alınan puanların artması bireylerin Sporcu Zihinsel Dayanıklılık Düzeylerinin Yüksek olduğunu gösterir.

Verilerin Toplanması

4 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve asrın felaketi olarak vurgulanan büyük iki depremden bir ay kadar sonra Antalya Kemer' de gerçekleştirilen Wushu Kung Fu Türkiye Şampiyonasına Kahramanmaraş, Hatay, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Elazığ illerimizden katılım sağlayan sporcular ile şampiyona esnasında önceden güvenirliği ve geçerliliği kanıtlanmış Deprem Sonrası Travma Belirleme Ölçeği (DSTBÖ) ve Zihinsel Dayanıklılık Ölçeği (ZDÖ) aracılığıyla ile 50 katılımcıyla gönüllülük esasına dayanarak ilgili yerlerde gereken izinlerin alınmasının ardından gerçekleştirilmiştir. Daha derinlemesine inceleme yapabilmek için araştırmacı, 7 yaşında erkek bir Sandacı ile ailesinin ve katılımcının rızasını alarak mülakat ve gözlem yapmıştır. Bu mülakatta yazar tarafından hazırlanan ve alanında uzman olan araştırmacılara kontrol ettirilen yarı yapılandırılmış katılımcının yaşına uygun mülakat formu ile katılımcının kendini rahat hissedeceği bir ortamda sorular yöneltilerek depremle ilgili bilgi düzeyi, deprem anındaki tutumu ve deprem sonrası fiziksel ve ruhsal değişimleri incelenmeye çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde kullanılacak testleri belirlemek için basıklık ve çarpıklık değerlerinin yanında, Kolmogorov-Smirnov, Histogram, Plot Grafikleri ve Kayıp veri ve uç değer analizleri yapılarak incelenmiştir. (George ve Mallery, 2020) normallik varsayımı için ±2 aralığını kabul edilir olarak değerlendirmektedir. Bütün bu değerlendirmeler neticesinde verilerin normallik varsayımını sağladığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Ölçeklerin güvenirlik ve çarpıklık-basıklık tablosu

Ölçekler	Maddeler	N	$\bar{X}$	SD	Çarpıklık	Basıklık	C.Alpha
ZDBÖ.	20	50	2.62	0.14	.179	-.247	0.88
ZDÖ.	11	50	3,51	0.19	-.431	.140	0.96

Verilerin analizinde ikili karşılaştırmalar için parametrik test olan bağımsız örneklem t-Testi; çoklu karşılaştırmalar için ANOVA testi ve anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi kullanılmıştır. Verilerin analizi için IBM tarafından geliştirilen SPSS 26 versiyonundan faydalanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma problemlerine yönelik yapılan analizlere ilişkin bulgular yer almaktadır. Araştırma verileriyle yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın bu kısmında birinci alt problem olan "Sporcuların Deprem sonrası travmaları ne düzeydedir ve sporcuların demografik verilerine göre değişkenlik göstermiş midir?" probleme yönelik bulgular yer almaktadır.

Tablo 3. DSTBÖ alt boyutlarına yönelik aritmetik ortalama $\bar{X}$ ve standart sapma (±) değerleri

	F	X	SD
Davranış Problemleri	50	2,35	1,26
Heyecansal Sınırlık	50	2,47	1,34
Duyuşsal	50	2,61	0,59
Bilişsel Yapılandırma	50	3,07	1,37
Uyku Problemleri	50	2,63	1,52
DSTBÖ Ortalama	50	2,62	0,98

Tablo 3' e göre sporcuların DSTBÖ düzeylerinin x=2,62 ± 0,98 ortalama ile orta düzeyde (2,62 X 20= 52,4 Eşik değer) olduğu görülmektedir. Ölçeğin alt boyutlarına bakıldığında Bilişsel yapılandırma boyutunda x=3,07±1,37 ortalama ile en yüksek değer eşik değerin üstünde elde edilmiştir. Heyecansal Sınırlılık boyutunda ise x=2,47±1,34 ortalama ile en düşük değer eşik değerin altında elde edilmiştir.

Wushu-Kungfucuların deprem sonrasında kamu kurum ve kuruluşlarından gördüğünüz yardım ve hizmetleri 1-10 puan arasında değerlendirmeleri sonucu oluşan puan ortalamaları Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4. Deprem Sonrası Kamu ve STK memnuniyet tablosu (1-10 puan arası)

	F	X	SD
Kamu Kurumları	50	4,98	3,20
Sivil Toplum Örgütleri	50	5,32	3,21

Yapılan değerlendirme sonucunda depremzede sporcular Sivil toplum kuruluşların aldığı puan Kamu kurum ve kuruluşlarından fazla olduğu görülmektedir.

DSTBÖ düzeylerinin yaş değerleri ile ilişkili olup olmadığını incelediğimiz Pearson Korelasyon Analizi sonuçları Tablo 5. de verilmiştir.

Tablo5. Yaş ile DSTBÖ ve alt boyutları arasındaki korelasyon tablosu

		Davranış Problemleri	Heyecansal Sınırlık	Duyuşsal	Bilişsel Yapılandırma	Uyku Problemleri	DSTBÖ Ortalama
Yaş	r	,016	,066	-,014	,271	,029	,107
	p	,910	,647	,921	,057	,843	,459
	N	50	50	50	50	50	50
*. "Korelasyon çift yönlü 0,05 düzeyinde anlamlıdır".							
** "Korelasyon çift yönlü 0,01 düzeyinde anlamlıdır".							

Buna göre araştırmaya katılan kişilerin yaş düzeyleri ile davranış problemleri (r=,16 p=.910), heyecansal sınırlık (r=.66 p=.647), Duyuşsal (r=-.14 p=.921) Bilişsel Yapılandırma (r=.271 p=.057) Uyku Problemleri (r=.029 p=.459), DSTBÖ ortalama (r .107, p=.459) arasında bir ilişki bulunmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan kişilerin DSTBÖ düzeylerini cinsiyet değişkenine göre değerlendirdiğimiz t-testi analiz sonuçları Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. DSTBÖ cinsiyet değişkenine göre karşılaştıran t-testi sonuçları

	Cinsiyet	N	X	SD	t	p
Davranış Problemleri	Kadın	16	2,2813	,77392	-,243	0,81
	Erkek	34	2,3750	1,44108		
Heyecansal Sınırlık	Kadın	16	2,2875	1,14768	-,650	0,52
	Erkek	34	2,5529	1,42706		
Duyuşsal	Kadın	16	2,4063	,71807	-1,716	0,09
	Erkek	34	2,7059	,49799		
Bilişsel Yapılandırma	Kadın	16	2,8438	1,14701	-,782	0,44
	Erkek	34	3,1691	1,46386		
Uyku Problemleri	Kadın	16	2,5833	1,27947	-,158	0,88
	Erkek	34	2,6569	1,63605		
DSTBÖ Ortalama	Kadın	16	2,4656	,69203	-,738	0,46
	Erkek	34	2,6868	1,09706		
* "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".						

Yapılan t-testi sonuçlarına göre Erkeklerin DSTBÖ ortalama ve alt boyutlarında düzeylerinin kadınlardan yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir (p<0,05).

Araştırmaya katılan kişilerin DSTBÖ düzeylerini Millilik değişkenine göre değerlendirdiğimiz t-testi analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. DSTBÖ Milli Sporcu değişkenine göre karşılaştıran t-testi sonuçları

	Millilik	N	X	SD	t	p
Davranış Problemleri	Evet	15	2,2167	1,34916	-,468	0,64
	Hayır	35	2,4000	1,23402		
Heyecansal Sınırlık	Evet	15	2,6400	1,46814	,591	0,56
	Hayır	35	2,3943	1,29386		
Duyuşsal	Evet	15	2,7333	,46739	,972	0,34
	Hayır	35	2,5571	,63038		
Bilişsel Yapılandırma	Evet	15	2,6667	1,19398	-1,360	0,18
	Hayır	35	3,2357	1,41674		
Uyku Problemleri	Evet	15	2,3778	1,43021	-,776	0,44
	Hayır	35	2,7429	1,56156		
DSTBÖ Ortalama	Evet	15	2,5400	1,02942	-,354	0,73
	Hayır	35	2,6486	,97728		
* "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".						

Yapılan t-testi sonuçlarına göre Milli olmayan Wushu cuların DSTBÖ ortalama ve alt boyutlarında düzeylerinin Milli sporculara göre yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir (p<0,05).

Sporculara gece 04:17 de gerçekleşen Pazarcık depreminde evde veya kapalı ortamda mı bulundukları sorulmuş ve bu değişkene göre travma düzeyleri Tablo 8' de verilmiştir.

Tablo 8. DSTBÖ Pazarcık depreminde bulunduğu ortama göre karşılaştıran t-testi sonuçları

	Deprem Anı	N	X	SD	t	p
Davranış Problemleri	Evde	43	2,3837	1,26814	,535	0,60
	Dışarıda	7	2,1071	1,26538		
Heyecansal Sınırlık	Evde	43	2,4512	1,32096	-,218	0,83
	Dışarıda	7	2,5714	1,54673		
Duyuşsal	Evde	43	2,5523	,61373	-,1,758	0,09
	Dışarıda	7	2,9643	,09449		
Bilişsel Yapılandırma	Evde	43	3,1686	1,39271	-1,339	0,18
	Dışarıda	7	2,4286	1,06765		
Uyku Problemleri	Evde	43	2,7054	1,53652	,830	0,41
	Dışarıda	7	2,1905	1,42539		
DSTBÖ Ortalama	Evde	43	2,6395	,99610	,416	0,68
	Dışarıda	7	2,4714	,96517		

* "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".

Araştırmaya katılan sporcuların DSTBÖ düzeylerini Pazarcık depremi anında bulunduğu ortama göre değerlendirdiğimiz t-testi analiz sonuçları t-testi sonuçlarına göre kapalı ortamda bulunan Wushu cuların DSTBÖ ortalama düzeylerinin dışarıda açık ortamda bulunan sporculara göre yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir (p<0,05).

Kungfucuların DSTBÖ düzeylerinin gelir değişkenine göre değişimini incelediğimiz Tablo 9 aşağıda verilmiştir.

Tablo 9. DSTBÖ Gelir Değişkenine göre karşılaştıran ANOVA testi

	Gelir	N	X	SD	T	P	FARK
Davranış Problemleri	Çok Kötü	6	2,00	1,67	,786	,540	
	Kötü	9	2,92	1,38			
	Orta	23	2,32	1,28			
	İyi	9	2,31	,84			
	Çok İyi	3	1,67	,95			
Heyecansal Sınırlık	Çok Kötü	6	2,10	1,76	,405	,804	
	Kötü	9	2,84	1,22			
	Orta	23	2,55	1,47			
	İyi	9	2,18	,99			
	Çok İyi	3	2,33	,92			
Duyuşsal	Çok Kötü	6	2,75	,61	3,036	**,027***	2>5
	Kötü	9	2,89	,40			
	Orta	23	2,68	,58			
	İyi	9	2,31	,57			
	Çok İyi	3	1,83	,29			
Bilişsel Yapılandırma	Çok Kötü	6	1,92	1,62	1,858	,135	
	Kötü	9	3,67	1,14			
	Orta	23	3,05	1,44			
	İyi	9	3,00	,90			
	Çok İyi	3	3,83	1,26			
Uyku Problemleri	Çok Kötü	6	1,94	1,64	,663	,621	
	Kötü	9	3,22	1,59			
	Orta	23	2,57	1,50			

	İyi	9	2,59	1,43		
	Çok İyi	3	2,89	1,90		
DSTBÖ Ortalama	Çok Kötü	6	2,15	1,31	,926	,457
	Kötü	9	3,09	,82		
	Orta	23	2,63	1,07		
	İyi	9	2,46	,66		
	Çok İyi	3	2,48	,83		

** "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".

Tablo 9 de gelir değişkenine göre travma düzeylerini incelediğimiz varyans analizi neticesinde sadece duyuşsal alt boyutta Gelir seviyesi çok iyi durumda olan sporcuların kötü düzeyde olan sporculardan travma düzeylerinin anlamlı düzeyde düşük olduğu görülmektedir.

Wushu-Kungfu sporcularının yaptıkları sporun stili değişkenine göre travma düzeyleri incelenmiş ve analiz sonuçları Tablo 10 da verilmiştir.

Tablo 10. DSTBÖ Wushu-Kungfu Stili değişkenine göre ANOVA tablosu

	Stil	**N**	**X**	**SD**	**T**	**P**	**FARK**
Davranış Problemleri	Sanda	34	2,4118	1,25813	,144	,866	
	Taolu	11	2,2045	1,34545			
	Her İkisi	5	2,2000	1,30384			
Heyecansal Sınırlık	Sanda	34	2,4471	1,28399	,85	,919	
	Taolu	11	2,6000	1,57987			
	Her İkisi	5	2,3200	1,41845			
Duyuşsal	Sanda	34	2,5221	,62270	2,23	,119	
	Taolu	11	2,9318	,25226			
	Her İkisi	5	2,5000	,70711			
Bilişsel Yapılandırma	Sanda	34	3,2794	1,42457	1,35	,269	
	Taolu	11	2,6591	1,21075			
	Her İkisi	5	2,5000	1,11803			
Uyku Problemleri	Sanda	34	2,6667	1,61641	0,39	,962	
	Taolu	11	2,6061	1,43618			
	Her İkisi	5	2,4667	1,21564			
DSTBÖ Ortalama	Sanda	34	2,6544	,99090	,154	,858	
	Taolu	11	2,6000	1,05499			
	Her İkisi	5	2,3900	,94763			

** "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".

Tablo 10. da verilen analiz neticesinde Wushu nun her iki stilini de yapan sporcuların Travma düzeyleri Sanda ve Taolu stilini yapan sporculardan her ne kadar düşük olduğu bulunsa da istatistiksel olarak anlamdı düzeyde değildir.

Katılımcıların katılım sağladığı şehirlere göre travma düzeylerinin incelendiği tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 11 da verilmektedir.

Tablo 11. DSTBÖ İkamet edilen Şehir değişkenine göre ANOVA tablosu

	İkamet	N	X	SD	T	P	FARK
Davranış Problemleri	Kahramanmaraş (1)	4	3,1875	1,54616	5,73	,000*	1>5, 2>5, 3>4-5-6
	Hatay (2)	6	3,3333	1,17969			
	Malatya (3)	3	4,1667	,76376			
	Diyarbakır (4)	25	2,2000	1,07529			
	Elâzığ (5)	5	1,0000	,00000			
	Gaziantep (6)	6	1,6667	,83166			
Heyecansal Sınırlık	Kahramanmaraş (1)	4	3,1000	1,06458	5,71	,000*	2>5-6, 3>5-6,
	Hatay (2)	6	3,7333	1,01719			
	Malatya (3)	3	4,2667	,64291			
	Diyarbakır (4)	25	2,3200	1,28712			
	Elâzığ (5)	5	1,0000	,00000			
	Gaziantep (6)	6	1,8000	,82946			
Duyuşsal	Kahramanmaraş (1)	4	2,3125	,55434	,821	,541	
	Hatay (2)	6	2,5833	,87560			
	Malatya (3)	3	2,6667	,57735			
	Diyarbakır (4)	25	2,6200	,60000			
	Elâzığ (5)	5	3,0000	,00000			
	Gaziantep (6)	6	2,3750	,49371			
Bilişsel Yapılandırma	Kahramanmaraş (1)	4	3,7500	1,19024	3,85	,006*	2>5, 3>5
	Hatay (2)	6	4,2917	1,18761			
	Malatya (3)	3	4,5000	,50000			
	Diyarbakır (4)	25	2,9400	1,20822			
	Elâzığ (5)	5	1,8000	1,78885			
	Gaziantep (6)	6	2,4167	,75277			
Uyku Problemleri	Kahramanmaraş (1)	4	3,5000	1,59861	5,40	,001*	2>5, 3>5
	Hatay (2)	6	4,0000	1,42984			
	Malatya (3)	3	4,6667	,33333			
	Diyarbakır (4)	25	2,4267	1,39616			
	Elâzığ (5)	5	1,0000	,00000			
	Gaziantep (6)	6	2,0000	,91894			
DSTBÖ Ortalama	Kahramanmaraş (1)	4	3,1500	1,06849	6,64	,000*	1>5, 2>4-5-6, 3>4-5-6
	Hatay (2)	6	3,5750	,90374			
	Malatya (3)	3	4,0333	,50083			
	Diyarbakır (4)	25	2,4960	,82650			
	Elâzığ (5)	5	1,5600	,35777			
	Gaziantep (6)	6	2,0417	,59027			

* "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".

Tablo 11 da gösterilen analizlere göre DSTBÖ ve alt boyutlarda anlamlı düzeyde farklar tespit edilmiştir. Özellikle depremden daha çok etkilenen Kahramanmaraş, Hatay ve Malatya

gibi illerimizden katılım sağlayan sporcuların travma düzeyleri Elâzığ, Diyarbakır ve Gaziantep illerinde katılım sağlayan sporculara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Araştırmamıza katılım sağlayan depremzede Wushu-Kungfucuların Zihinsel dayanıklılık düzeylerinin ölçüldüğü ortalama veriler Tablo 12 de gösterilmiştir.

Tablo 12. ZDÖ yönelik aritmetik ortalama X̄ ve standart sapma (±) değerleri

	F	**X**	**SD**
Zihinsel Dayanıklılık	50	3,51	1,37

Tablo 12' e göre Kungfucuların sporcu zihinsel dayanıklılık düzeylerinin x=3.51 ± 1,37 ortalama ile yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin DSTBÖ ile ZDÖ arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizinde Pearson korelasyon katsayısına bakılmış ve sonuçlar Çizelge Tablo 13 de verilmiştir

Tablo 13. ZDÖ seviyesi ile DSTBÖ arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon analizi sonuçları

		Davranış Problemleri	Heyecansal Sınırlık	Duyuşsal	Bilişsel Yapılandırma	Uyku Problemleri	DSTBÖ Ortalama
Zihinsel	r	,413**	,404**	-,289*	,628**	,360*	,466**
Dayanıklılık	p	,003	,004	,042	,000	,010	,001
Ölçeği	N	50	50	50	50	50	50
*. "Korelasyon çift yönlü 0,05 düzeyinde anlamlıdır".							
** "Korelasyon çift yönlü 0,01 düzeyinde anlamlıdır".							

Buna göre araştırmaya katılan kişilerin ZDÖ düzeyleri ile davranış problemleri (r=.413 p=.003), heyecansal sınırlık (r=.404 p=.004), bilişsel yapılandırma (r=.628 p=.000) uyku problemleri (r=.360 p=.010) ve DSTBÖ ortalama (r=.466 p=.001) arasında pozitif yönde bir ilişki bulunduğu, duyuşsal düzeyi (r=-.289 p=.001) arasında ise negatif yönde bir ilişki bulunduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Sporcuların DSTBÖ düzeylerinin orta düzeyde (52,4 Eşik değer) olduğu görülmektedir. Ölçeğin alt boyutlarına bakıldığında Bilişsel yapılandırma boyutunda ortalama ile en yüksek değer eşik değerin üstünde elde edilmiştir. Heyecansal Sınırlılık boyutunda ise en düşük değer eşik değerin altında elde edilmiştir. Tanhan ve Kayri (2013)' nin geliştirdikleri ölçekten alınacak 52,385±5,051 puan aralığının bireylerin travmatize oldukları eşik bir değere işaret ettiğini, bu eşik değerin üstü ve altının ise travmatize olmada düşük ve yüksek düzeyi gösterdiğini ifade belirtmişlerdir. Tanhan ve Kardaş (2018)' ın üniversite öğrencileri ile yaptıkları bir araştırmada öğrencilerin DSTBÖ ortalama değerleri 23,126±15,033 olarak bulunmuştur. 23 Ekim 2011 de meydana gelen ve MW 7.1 şiddetinde(Li vd., 2020) can ve mal kayıplarının olduğu büyük bir deprem olmasına rağmen travma düzeylerindeki farklılık örneklemlerin farklı olmasından veya deprem sonrası geçen süreden kaynaklanıyor olabilir. Bu araştırma depremden yaklaşık 1,5 yıl sonra yapılmıştır. Mevcut araştırmamız ise 6 şubat 2023 04:17 (Mw = 7.7, Pazarcık, Kahramanmaraş) and 12:30 (Mw = 7.6, Elbistan, Kahramanmaraş) iki büyük depremden (Karabacak vd., 2023) hemen bir ay sonra 5-17 Mart 2023 tarihinde yapılmıştır. Bu bağlamda puanların oldukça değişken olmasının örneklem farklılığından daha çok depremden sonra geçen zamanla ve depremin şiddeti ve etkisi ile de bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Depremzede sporculara deprem sonrası Kamu Kurumlar ve Sivil Toplum örgütlerinden deprem sonrasında aldığınız desteği 1-10 arasında puanlama yapınız sorusuna yapılan değerlendirme sonucunda depremzede sporcular Sivil toplum kuruluşların aldığı puan (5,32),

Kamu kurum ve kuruluşlarından (4,98) fazla olduğu görülmektedir. Ülkemizde "yüzyılın felaketi" olarak değerlendirilen felaketin büyük bir bölgeyi etkilemesi bazı ana ulaşım yollarının, elektrik su ve iletişim alt yapılarının büyük ölçüde yıkıma uğraması Kamu kurumlarını, yerel yönetimleri ve sivil toplum örgütlerinin vatandaşlara acil müdahale imkanını imkânsız kıldığından sporcularımız Kamu kurumlarını ve STK' ları yetersiz görmüş olabilirler.

Çalışmamızda Kungfucuların yaş düzeyleri ile DSTBÖ arasında bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca cinsiyet değişkenine göre değerlendirdiğimiz analiz sonuçlarına göre Erkeklerin DSTBÖ ortalama ve alt boyutlarında düzeylerinin kadınlardan yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir. 8-15 yaş aralığında 1999 depremini yaşayan ve İzmit' te ikamet eden çocukların travma sonrası stres bozukluk düzeylerinin incelendiği bir araştırmada yaş ve cinsiyet değişkeninin travma düzeylerinde belirleyici bir etken olmadığı sonucuna varılmıştır (Bal ve Jensen, 2007). Dizer (2008)' in büyük 1999 Marmara depremin de Sakarya ilinde yaşayan liseli ergenlerin travma algı düzeylerini de incelediği bir araştırmada da çalışmamıza benzer şekilde anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Cinsiyet ve yaş farklılıklarının ergenlerin depresyon, anksiyete bozukluğu, kendine zarar verme, psikoz, travma sonrası stres bozukluğu, alkol-uyuşturucu bağımlılığı ve dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ile ilişkili sorunlara etkisinin incelendiği bir araştırmada ise kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre depresyon ve anksiyete bozukluğu ile ilişkili sorunlarının, erkek öğrencilerin de kız öğrencilere göre psikoz, alkol bağımlılığı ve dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ile ilişkili sorunlarının yüksek olduğu belirlendi. Buna rağmen travma sonrası stres düzeylerinde cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilemedi. Bu bağlamda travma düzeylerinde cinsiyet faktörünün belirleyici bir değişken olmadığını söyleyebiliriz(Akça vd., 2018).

DSTBÖ düzeylerini Millilik değişkenine göre değerlendirdiğimiz analiz sonuçlarına göre Milli olmayan Wushu cuların DSTBÖ ortalama ve alt boyutlarında düzeylerinin Milli sporculara göre yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir. Deprem gibi travma ve stres tetikleyici bir süreçten geçtiğimiz Covid-19 pandemi döneminde sporcuların algılanan stres düzeylerinin incelendiği bir araştırmada on yıl ve üzeri spor yapan haftada 6-7 gün antrenman yapan elit düzeyde sporcuların stres algılarının diğer sporculara göre anlamlı düzeyde düşük olduğu sonucuna varılmıştır (Kalkavan ve Ayyıldız, 2021). Bu bağlamda milli, deneyimli ve elit sporcuların travma ve stres gibi psikolojik etkenlerden daha az etkilendiği sonucuna varabiliriz.

Kungfucuların sporcu zihinsel dayanıklılık düzeylerinin x=3.51 ± 1,37 (38.61 Puan) ortalama ile yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Taekwondocularla yapılan bir araştırmada zihinsel dayanıklılık düzeylerinin 43.75 puan ile yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir (İhsan vd., 2020). Sheard (2012) zihinsel dayanıklılık olgusunu sporun başarıda önemli bir köşe taşı olarak vurgulanmıştır. Zihinsel dayanıklılığı zayıf sporcuların aktiviteden uzaklaşma, kontrol altında tutma da zorluk, değişikliklerle karşılaştığı zaman streslenip panikleme ve değişikliklere karşı direnç gösterdiği görülmektedir (Klag ve Bradley, 2004). Sonuç olarak sporcularda zihinsel dayanıklılık ayırt edici bir özellik olup rakiplerin karşında büyük avantaj sağlamasına yarayan mental bir özelliktir. Özellikle profesyonel düzeyde sporla uğraşan sporcularda olması beklenen bir özelliktir. Elit düzeydeki sporcuların birbirinden ayıran özelliği zihinsel dayanıklılık olarak gösterilmektedir. Bunun sebebi olumsuz koşullarda bile performansını devam ettirebilmesi olarak açıklanmaktadır. Bu yüzden elit düzeydeki sporcular antrenörle olduğu kadar spor psikologları ile de eş düzeyde çalışmalı ve fiziksel ve zihinsel olarak sporcunun performansı yükseltilmelidir. (Yılmaz, 2021).

Öneriler

Yukarıda elde edilen veriler doğrultusunda, Depremzede çocuklarımız ve gençlerimiz Wushu Kungfu gibi bireysel ve takım sporları ile bu zor süreçte daha fazla ilgilenerek depremin yol açtığı travma ve benzeri olumsuz etkilerini azaltabilirler. Bu bağlamda Gençlik Spor Bakanlığı, Spor il müdürlükleri, yerel yönetimler; gençlerin ve çocukların spor faaliyetleri ile

daha fazla zaman harcayacağı ortamları oluşturmada üzerine düşeni yapabilmelidir. Sadece bölgede değil deprem nedeniyle başka şehirlere taşınmak zorunda kalan depremzedelerin de Spor etkinleri ile travma düzeylerinin azaltılması sağlanmalıdır. Bu bağlamda Branş antrenörleri Spor İl Müdürlükleri ve yerel yönetimler koordinesinde gönüllü programlar yaparak depremzedelere destekte bulunabilmelidirler.

KAYNAKÇA

Akça, S. Ö., Selen, F., Demir, E., ve Demir, T. (2018). Cinsiyet ve Yaş Farklılıklarının Ergenlerin Depresyon, Anksiyete Bozukluğu, Kendine Zarar Verme, Psikoz, Travma Sonrası Stres Bozukluğu, Alkol-Uyuşturucu Bağımlılığı ve Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu İle İlişkili Sorunlara Etkisi. *Dicle Tıp Dergisi, 255-264*. https://doi.org/10.5798/dicletip.457235.

Bal, A., ve Jensen, B. (2007). Post-traumatic stress disorder symptom clusters in Turkish child and adolescent trauma survivors. *European Child & Adolescent Psychiatry, 16(7),* 449-457. https://doi.org/10.1007/s00787-007-0618-z.

Blanc, J., Bui, E., Mouchenik, Y., Derivois, D. ve Birmes, P. (2015). Prevalence of post-traumatic stress disorder and depression in two groups of children one year after the January 2010 earthquake in Haiti. *Journal of Affective Disorders,* 172, 121-126. https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.09.055.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. (2023). *Miocene Epoch. Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/science/Miocene-Epoch.

Cankardas, S. ve Sofuoglu, Z. (2019). Post-Traumatic Stress Disorder Symptoms and Their Predictors in Earthquake or Fire Survivors. *Turkish Journal of Psychiatry*. https://doi.org/10.5080/u23613.

Dizer, D. (2008). Sakarya ilindeki liseli ergenlerin 1999 Marmara depremi sonrası travmayı algılama, sosyal destek sistemleri ve umutsuzluk belirtilerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, *Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* İstanbul.

Erdoğan, N. (2016). Mental Toughness Scale (MTS): The Study of Adaptation to Turkish, Validity and Reliability Study. *International Journal of Science Culture and Sport*, 4(18), 652-652. https://doi.org/10.14486/IntJSCS588.

Farooqui, M., Quadri, S. A., Suriya, S. S., Khan, M. A., Ovais, M., Sohail, Z., Shoaib, S., Tohid, H., & Hassan, M. (2017). Posttraumatic stress disorder: A serious post-earthquake complication. *Trends in Psychiatry and Psychotherapy,* 39(2), 135-143. https://doi.org/10.1590/2237-6089-2016-0029.

Felix, R. (2018). *Earthquakes.* Sandcastle; eBook Subscription Super Collection - Turkey (EBSCOhost).

George, D. ve Mallery, P. (2020). IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference (Sixteenth edition). Routledge, Taylor & Francis Group.

İhsan, S., Samet, S., ve Demir, A. P. (2020). Sporda zihinsel dayanıklılık: Taekwondo sporcularında bir inceleme. B*eden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,* 22(4), 131-147.

Johanson, P. (2019). E*arthquake*s. Britannica Educational Publishing; eBook Subscription Super Collection - Turkey (EBSCOhost).

Jones, T., Baxter, M., ve Khanduja, V. (2013). A quick guide to survey research. T*he Annals of The Royal College of Surgeons of England,* 95(1), 5-7. https://doi.org/10.1308/003588413X13511609956372

Kalkavan, A., ve Ayyıldız, Y. (2021). Investigation of Perceived Stress Levels of Athletes during the *Epidemic Period. Journal of Sports Education*, 5(3), 14-20.

Karabacak, V., Özkaymak, Ç., Sözbilir, H., Tatar, O., Aktuğ, B., Özdağ, Ö. C., Çakir, R., Aksoy, E., Koçbulut, F., Softa, M., Akgün, E., Demir, A. ve Arslan, G. (2023). The 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş, Türkiye) earthquake (M w 7.7): Implications for surface rupture

dynamics along the East Anatolian Fault Zone. *Journal of the Geological Society,* 180(3), jgs2023-020. https://doi.org/10.1144/jgs2023-020

Kayri, M. ve Tanhan, F. (2013). Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(2).

Kırkan, E., Akyüz, H. S., Basmenji, M., Dikbaş, A., Zabcı, C., Yazıcı, M., ve Erturaç, M. K. (2023). Earthquake history of the Milas Fault: An active dextral fault in an extensional province (SW Anatolia, Türkiye). *Natural Hazards*. https://doi.org/10.1007/s11069-022-05733-w.

Klag, S., ve Bradley, G. (2004). The role of hardiness in stress and illness: An exploration of the effect of negative affectivity and gender. *British Journal of Health Psychology*, 9(2), 137-161. https://doi.org/10.1348/135910704773891014.

Li, J., Wu, Z., Jiang, C., Zhou, S., ve Zhang, Y. (2020). Simple Models of Complex Slip Distribution? A Case Study of the 2011 Mw 7.1 Van (Eastern Turkey) Earthquake. *Pure and Applied Geophysics,* 177(1), 387-395. https://doi.org/10.1007/s00024-019-02167-7.

Madrigal, L., Hamill, S., & Gill, D. L. (2013). Mind Over Matter: The Development of the Mental Toughness Scale (MTS). *The Sport Psychologist,* 27(1), 62-77. https://doi.org/10.1123/tsp.27.1.62.

National Geophysical Data Center. (2023). Global Significant Earthquake Database [Data set]. NOAA National Centers for Environmental Information. https://doi.org/10.7289/V5TD9V7K.

Özçetin, A., Maraş, Ataoğlu, A., ve İçmeli, C. (2008). Deprem Sonucu Gelişen Travma Sonrası Stres Bozukluğu ile Kişilik Bozuklukları Arasında İlişki. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi,* 10(2), 8-18.

Rooney, A. (2015). *Earthquake! Britannica Digital Learnin*g; eBook Subscription Super Collection - Turkey (EBSCOhost).

Sheard, M. (2012). M*ental toughnes*s: The mindset behind sporting achievement. Routledge.

Tanhan, F., ve Kardaş, F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Yuzunci Yil Universitesi Egitim Fakultesi Dergisi,* 15(1), 1-36. https://doi.org/10.23891/efdyyu.2018.60.

Taşçı, G., & Özsoy, F. (2021). Deprem travmasının erken dönem psikolojik etkileri ve olası risk faktörleri. *Cukurova Medical Journal*, 46(2), 488-494. https://doi.org/10.17826/cumj.841197.

Yazıcı, Ö. F., Mergan, B., ve Kargün, M. (2022). Mental Toughness in Athlete Students: The Predictive Role of Psychological Skills and The Investigation of the Relationship Between Them According to Some Variables. Ondokuz Mayis University Journal of Education Faculty, 41(2), 639-658.

Yilmaz, A. (2021). Sporda zihinsel dayanıklılık. *International Journal of Mountaineering and Climbing.* https://doi.org/10.36415/dagcilik.975076

İslam Coğrafyasında Serbest Zaman Sosyolojisi Ve Yaşam Kalitesi

Recep AYHAN[1]
Hüseyin ÇİÇEK[2]
Mehmet ÖÇALAN[3]

Giriş

Serbest zaman aktivitelerine katılım, yaşam kalitesini olumlu yönde etkiler ve hayata olumlu bir bakış açısı sunar. Yaşam kalitesinin yükseltilmesi için politika yapıcıların sadece günlük kullanımda serbest zamanı artırmaya yönelik çalışmalar yapmaları değil, aynı zamanda insanların kaliteli faaliyetlerden memnuniyet düzeylerini artırmalarına olanak sağlayan politikalar geliştirmeleri gerekmektedir. Çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede yaşıyoruz. Komşu ülkelerimiz ve kültür mirasımızın bulunduğu orta doğu coğrafyasında da İslam dini büyük bir çoğunluk tarafından benimsenmektedir. Acaba dünyanın en hızlı büyüyen dini olarak düşünülen İslam dini serbest zaman ve yaşam kalitesi ile ilgili ne söylüyor.

Serbest Zaman Nedir

Zaman eşsiz bir değere sahip, kaybedilince telafisi olmayan, yenilenmesi mümkün olmayan, yerine başka bir şeyin konulamayacağı, geri dönüş olmayan bir kaynaktır. Zaman kavramı, insan ve toplumların yön almasında her zaman etkin bir görev üstlenmiştir (Yaşartürk et al., 2021). Bu yüzden zamanın farkında olmak ve doğru değerlendirmek daima önemli olmuştur. Zaman yönetimin bir yolu da serbest zamanın değerinin bilinmesinden geçmektedir (Akay ve Yaşartürk, 2023).

Serbest zaman; bir kişinin, kendisini hem kendisi hem de başkaları için tüm yükümlülüklerden veya bağlılıklardan kurtararak, kendi özgür iradesiyle faaliyetlerde bulunduğu zaman dilimidir. Bireyin kesinlikle bağımsız ve özgür olduğu, Bu süre iş hayatı dışında geçen süre olarak tanımlanırken, bu süre içinde maddi kazanç amacı gütmeden, kişiden kişiye değişen amaç ve yöntemlerle, tamamen kişisel tercihlerle gerçekleştirilen faaliyetler serbest zaman etkinlikleri olarak kabul edilir. (Arslan, 2018). Bir başka tanıma göre; kişilerin temel ihtiyaçlarını ve görevlerini yerine getirdikleri süreç sonrasında kendilerini zorunlu hissetmedikleri, kendi tercihlerine göre dinlenmek, rahatlamak, yeni bilgiler ve beceriler edinmek, yenilenmek, sosyalleşmek gibi amaçlarla faaliyetlere katıldıkları zaman dilimi olarak ifade edilmektedir (Yaşartürk et al., 2022). Serbest zaman (leisure time), boş zaman (free time) olarak da literatürde karşımıza çıkmaktadır (Ayhan ve Öçalan, 2022) Serbest zaman gönüllü davranıştır. En sıradan düzeyde ifade edilen serbest zaman çalışmaları, gönüllü davranışların analizleridir. Özgür seçim ve gönüllülük, serbest zamanın anlatımındaki temel bileşenlerdir (Rojek, 2005). Serbest zaman bir "deneyim" olarak kavramsallaştırılabilir. Bireyin, seçtikleri her şeyi yapma konusunda göreceli bir seçim özgürlüğüne sahip olduğu bir zaman veya faaliyet dönemidir. Genellikle tüm işleri, ev işlerini ve diğer yükümlülükleri tamamladıktan sonra kalan

[1] Doktorant, Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
[2] Dr., Kırıkkale Şehit Hakan Yorulmaz Spor Lisesi
[3] Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

serbest zaman olarak tanımlanır. Özgürce seçilmiş olması, yaşamlarımız üzerinde bir kontrol duygusu yaşamamızı sağlar. Serbest zaman aşağıdakilerle karakterize edilir:

- Seçme özgürlüğü
- Keyfi
- Rahatlama
- İçsel motivasyon ve değerlendirme eksikliği
- Katılım duygusu
- Günlük rutin dünyadan ayrılma veya ondan kaçma arzusu (Currie, 2018).

Serbest Zaman Sosyolojisi ve Tarihsel Gelişimi

Veblen (1899)'in çalışması, genellikle serbest zaman sosyolojisinin başlangıç noktası olarak kabul görür. Şaşırtıcı görünse de serbest zamana olan ilgisi ikincildi. Sadece serbest zaman etkinlikleri yoluyla gösterişçi tüketimi ve gösterişçi teşhiri açıklayan bir araç olarak görmekteydi. Serbest zamanın doğası onu pek ilgilendirmiyordu. Ekonomi ve felsefe eğitimi almıştı. Çünkü onun Serbest zaman tanımı temel olarak sağduyuydu. Serbest zaman sosyolojisinin geçmişi Veblen' den başlayarak günümüze kadar devam eden bir süreçtir.

Serbest zaman sosyolojisi yirminci yüzyılın ilk yarısında Kuzey Amerika ve Britanya'da yavaşça kendini gösterdi ve ardından yaklaşık 1950'den 1970'e kadar araştırmalar kayda değer artış göstermiştir. Sosyolojik serbest zaman anlayışlarının temelleri, bizzat sosyolojinin tarihsel olarak ortaya çıkışına kadar uzandığı söylenebilir. 1970'lerde serbest zaman üzerine sosyolojik araştırmalar daha geniş sosyal oluşumları anlamak gibi birçok eksende çoğaldı. Son yıllarda ise alan, gündelik serbest zaman biçimlerine ilişkin zengin bir teorik, ampirik ve metodolojik kavrayış çalışmaları ile zengin bir araştırma cephaneliğine ulaştı (Fletcher et al., 2017; Mukherjee, 2020). Disiplinler arası serbest zaman sosyolojisi giderek daha canlı hale gelmekte ve ana akımdan ayrı yeni fikirlere dayalı bir kavramsal temel geliştirmeye devam ediyor. Serbest zaman etkinlikleri evrenseldir ve serbest zaman sosyolojinin önemsemediği bir sosyal yaşam kalitesi göstergesidir. Serbest zaman 1970'lerde ciddi sosyolojik ilgi görmeye başlamasıyla, savaşlar arası iş-serbest zaman ilişkileri, serbest zaman eşitsizliği, gençlerin serbest zamanları, serbest zamanın vatandaşlık ve topluluk geliştirme potansiyeli, yeni kitlesel serbest zaman değerlendirme biçimlerinin etkileri üzerine tartışmalar başladı. , edilgenlik, bireysel farklılık, serbest zamanın doğru kullanımı, devletin ve gönüllü sektörün serbest zaman fırsatlarını sağlamadaki ilgili rolleri, ortaya çıkan serbest zaman çalışmaları alanının temel temaları olarak yeniden yorumlandı. (Stebbins, 2018).

Serbest zaman tarihi, serbest zaman çalışmaları içinde nispeten küçük bir ilgi alanı oluştursa da her zaman önemli olmuştur. Tarihe şöyle bir göz attığımızda yazıtlar, sanat eserleri ve çeşitli nesnelerin tümü, eski Mısır yaşamının hayattan zevk almaya ve yeryüzündeki zamanını sonsuza dek yaşamaya değer kılmaya odaklandığını açıkça ortaya koyuyor. Bu amaca ulaşmak için kullandıkları yollardan biri, günümüzde herkesin aşina olduğu spor ve oyunlardır. Bunlar, eski Mısır'ın tüm tarihi dönemlerinde popüler olan bir eğlenceydi. Nil Vadisi halkı her türlü eğlence ve oyalanmadan hoşlanır, sarayda ve daha mütevazı meskenlerde çeşitli masa oyunları oynanırdı. Kraliyet ve soyluların mezarlarındaki cenaze kabartmaları, bu tür oyunlara katılan şahsiyetleri tasvir ediyor. Fayans ve fildişi iç kutular senet oyunu için tasarlanmış ve mezarlarda bulunmuştur. Bu kutular 30 kareden oluşuyordu ve modern Parcheesi'ye çok benzeyen pozisyon oyunları için yerleri vardı. Eğlence ve dini enstrümanlar Mısır yaşamının her yönüne entegre edildi. Tanrı Ibi, bu tür enstrümanların hamisi olarak kabul edildi, ancak Hathor gibi diğer tanrılar, tüm çağlarda müzik çalmaya dahil oldu. İlahiler ve alay şarkıları tüm dini ritüellerin bir parçasıydı ve Mısırlılar festivallerde ve kutlamalarda müzik grupları ve

bandolardan hoşlanırdı. Bazı ziyafetlerde, müzisyenler ve cüceler eşliğinde kraliçe ve kraliyet kadınları, tanrıya ve hükümdara dans edip şarkılar söylediler. (Bunson, 2002)

Antik Yunanlıların yaşam tarzı sadelik ve tekdüze bir sistem üzerine kuruluydu. Sitedeki yaşam alanlarında tüketim seviyesi modern toplumdan daha düşük düzeydeydi. Bu nedenle site halkının temel gereksinimi, sahada düşük düzeyde üretim sağlamak ve sitenin sorunlarını çözmek için yeterli serbest zamana sahip olmaktı. Siteli vatandaşın en temel ihtiyaçlarından biri de serbest zamandı. Aslında Aristoteles, vatandaşların siyaset için boş zaman bulabilmesi için tüm fiziksel işlerin (ekonomik, tarımsal, ev içi vb.) köleler tarafından yapılmasının daha iyi olacağına inanıyordu. Aristoteles'in bu tanımından da anlaşılacağı üzere kölelik, kent yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak algılanmıştır. Anlaşılacağı üzere serbest zaman üzerine teorik düşünceler Aristoteles'e uzanır; Aristoteles'e göre serbest zaman, iyi yurttaşlığın, iyi bir yaşam sürmenin koşuludur. Serbest zamanın o dönemde soylu erkeklerin inisiyatifinde olduğu düşünülmektedir Aristoteles üst kademe bireylerin gündelik sıradan emek faaliyetleri ile değil, felsefe, bilim ve siyaset gibi üstün insanların yapması gereken işleri yapması gerektiğini savunur. Aristoteles insana özgü bir yaşamın kurulabilmesi için, "çalışma" zorunluluğundan kurtulmuş olmak gerektiğini ön görmüştür. Aristoteles Politika' da erdemliliği zedeleyeceği gerekçesiyle yurttaşların zanaatçı yahut tüccar hayatı sürmemelerini, erdemlerini geliştirmek veya kamusal işlere zaman ayrılabilmek için çiftçilik yapmamalarını öğütlemiştir. (Aristoteles, Çev; Temelli, 2013).

Genç Romalılar askerlik hizmeti için kendilerini formda tutmaya çalıştılar. Çoğu şehirde halaestra adı verilen koşma, zıplama, ağırlık atma veya güreş için eğitim alanları vardı. İmparatorluktaki çoğu şehirde, imparatorluk veya zenginler tarafından kurulan kütüphaneler vardı. Herkesin kütüphaneye girme hakkı vardı ama kitaplar sadece kütüphanelerde okunabiliyordu. Halka kitapların ödünç verilmesi mümkün değildi. Arkadaşlar arasında akşam yemekleri ve eğlenceleri (cena) Romalıların bir başka popüler eğlencesiydi. Romalılara göre mükemmel bir akşam yemeği partisi için dokuz kişi gerekiyordu. Fakirler, arkadaşlarını eğlendirmek istediklerinde onları taverna (meyhane) denilen yerlere davet eder, onlara yiyecek ve içecek ikram ederdi. (Matthews,2007).

Batılı bir sosyal yapı olarak, modern serbest zaman görüşlerimiz, 1700'lerin başından 1800'lerin sonlarına kadar yeni Fransız ve İngiliz toplumlarının ortaya çıkmasıyla kuruldu. Bu iki egemen ulus-devlet, Yunanistan ve Roma'ya felsefi bir köken iddiasında bulunurken, monarşilerini ve hükümetlerini yeniden örgütleyerek kendi sınıf yapılarıyla da güreşiyorlardı (Hemingway, 2009). Şehir ve ona eşlik eden yaşam tarzı, tüm yurttaşlar için serbest zaman toplumunun eklemlenmesini sağladı. Büyük sermaye kampanyaları, dünya fuarları, açık parklar, halk müzeleri, kafeler, alışveriş bölgeleri ve diğer yapılar ilk olarak şu anda ifade ettiğimiz şeyi dile getirdi. (Mowatt, 2017).

19. yüzyılda Avrupa ve Amerika'da büyük toplumsal değişimler yaşandı. Avrupa'dan Yeni Dünya'ya büyük göç dalgaları oldu, bilimsel bilgi ilerledi ve demokrasi gelişmeye başladı. Bu yüzyılda diğer faktörlerin aksine serbest zaman ve rekreatif faaliyetleri etkileyen en önemli faktör sanayi devrimidir. 20. yüzyılın başlarında boş zamanların oldukça serbest geçirildiği bir dönemde Amerika ve Kanada'da bir rekreasyonel hareket başlamıştır. (Kraus, 1998).

Yaşam Kalitesi Nedir

Yaşam kalitesi nedir? Bu soruya Literatür, şaşırtıcı bir karakterizasyon dizisi ile açıklık getirmeye çalışır. 'Yaşam kalitesi' terimi genellikle sağlık durumu, fiziksel işlevsellik, semptomlar, psikososyal uyum, esenlik, yaşam doyumu veya mutluluk anlamında kullanılır. Terimler günlük dilde anlam ifade ettiğinden, sıklıkla açıklanmadan kullanılırlar (Barofsky, 2012). Yaşam kalitesi araştırmasının kurucu babalarından biri olan Angus Campbell bile, yaşam kalitesi kavramının "belirsiz ve uhrevi bir varlık, birçok insanın hakkında konuştuğu ama kimsenin bilmediği bir şey" olduğunu aktarmıştır (Campell,1976).

Yaşam kalitesi, sahip olunan mesleğe, hobilere, sosyal hayata veya bu alanlarda bireylerin girişimlerinden daha çok, "kişisel tatmine" (memnuniyet) bağlıdır. Önemli bir faktör de hayata bakış açısı ve değer yargılarıdır. Zenginlik, nitelik ve nicelik kişiden kişiye değişebileceği gibi aynı kişi için bile her an değişebilir. Kişisel refah, bir kişi için önemli olan yaşam alanı tarafından belirlenir. Bir kişinin işinden memnuniyeti olduğu sürece, başka bir kişinin akrabalarıyla ilişkisi olabilir. Ani hastalık, aşk veya kızgınlık. Bunun gibi durumlar, nasıl hissettiğinizi aniden ve tamamen değiştirebilir. (Ware and Sherbourne, 1992). Yaşam kalitesi, günümüzde toplumun ulaşmaya çalıştığı en önemli evrensel hedeflerden biridir. Bu, esas olarak Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi ile ilgilidir ve sübjektif olarak yaşam doyumu ile ilgili olduğu için, bu ihtiyaçların niceliği ve niteliği ile de ilgilidir. (Aydıner Boylu ve Paçacıoğlu, 2016) Bu tanımlardan hareketle yaşam kalitesi kavramında yaşam doyumu, öznel iyi oluş, mutluluk, işlevsel yeterlilik ve sosyal iyi oluş gibi bileşenler ön plana çıkmaktadır. Yaşam doyumu ve öznel iyi oluş, bir kişinin yaşam kalitesinin veya kalitesinin belirli kriterlere göre genel bir değerlendirmesi olarak tanımlanabilir. Memnuniyet kısaca, arzulanan ve elde edilen başarı arasındaki algılanan fark olarak tanımlanmaktadır. Mutluluğun olumlu duygular, olumsuz duygular ve bilişsel değerlendirme olmak üzere üç ana bileşeni olduğu söylenir. Bir kişinin olumlu duygular deneyimleme düzeyi ve arzularının gerçekleştiğini fark etme derecesi olarak tanımlanabilir. (Müezzinoğlu, 2005).

Yaşam Kalitesi Nasıl Ölçülür

Yaşam Kalitesi, sosyoekonomik faktörleri, ikamet edilen konutu, kişiler arası ilişkileri ve iş tatminini içeren bireyin yaşam deneyiminin birçok yönünü kapsar. Sağlık ve yaşlanmadaki değişikliklerden ve bu değişikliklere uyum sağlama yeteneğinden güçlü bir şekilde etkilenir. Yaşam Kalitesi, sonuçları klinik yönümüzü değiştirebilecek olan önceden onaylanmış araçlarla ölçülebilir (Kerr, 1993).

Sosyal bilimcilerin Yaşam kalitesini kavramsallaştırma ve ölçme girişimleri şu üç perspektife ayrılır; sosyal göstergeler, psikolojik göstergeler ve uyum iyiliği/sosyal politika. Her biri aşağıda kısaca özetlenmiştir. (Schalock, 1990)

Sosyal Göstergeler

Sosyal göstergeler genellikle sağlık, sosyal refah, arkadaşlıklar, yaşam standardı, eğitim, kamu güvenliği, barınma, mahalle ve eğlence gibi dışsal, çevreye dayalı koşulları ifade eder. Bu göstergeler, toplumun önemli yönlerinin koşulları hakkında özlü, kapsamlı ve dengeli yargılarda bulunmayı kolaylaştıran doğrudan normatif ilginin bir istatistiği olarak tanımlanabilir (Andrews and Withey, 1976). Bu tür göstergeler, topluluk yaşamının kolektif kalitesini ölçmek için iyidir; ancak, bireyin algılanan yaşam kalitesini veya rehabilitasyon programlarının sonuçlarını ölçmek için muhtemelen yetersizdirler. Örneğin, sosyal göstergelerin, yalnızca dışsal, çevreye dayalı koşulların önerdiği gibi, dışarıdan birinin kalite yargısını yansıttığını savundu. (Campbell et al., 1976). Kişinin kişisel tatmini ve esenliğiyle ilgili bu kaygı, yaşam kalitesini kavramsallaştırma ve değerlendirme konusundaki ikinci veya psikolojik göstergelere, bakış açısına yol açmıştır (Schalock, 1990).

Psikolojik Göstergeler

Psikolojik göstergeler, bir kişinin yaşam deneyimlerine yönelik öznel tepkilerine odaklanır. Son zamanlarda, bu öznel değerlendirmeleri iki açıdan ölçmeye yönelik girişimler olmuştur: psikolojik iyi oluş ve kişisel tatmin/mutluluk. İlk bakış açısı öncelikle, psikolojik iyi oluşla ilişkili yaşam alanlarını kavramsallaştırmaya ve işlevselleştirmeye çalışan çalışmasından gelmektedir (Çeşitli yaş, ırk ve geçmişe sahip yaklaşık 3.000 kişiden toplanan 6.500 kritik olaydan oluşan bir incelemeye dayanarak, yaşam kalitesini tanımlayan 15 faktör belirledi. Daha sonra bu 15 kategoriyi, yaşam kalitesinin, fiziksel ve maddi refahın beş genel boyutuna ayırdı; diğer insanlarla ilişkiler, sosyal, topluluk ve sivil faaliyetler; kişisel gelişim, tatmin ve rekreasyon (Flanagan, 1982).

Uyum İyiliği/Sosyal Politika

Bu bakış açısı, yaşam kalitesinin sosyal politikalar için önemli bir kriter olduğunu öne sürmektedir. Bazı analistler, Yaşam Kalitesi çalışmalarının farklı popülasyonlarda karşılanmayan ihtiyaçları belirlemek için kullanılmasını ve bilgilerin kaynak tahsisi kararlarını etkileyecek ihtiyaç alanlarının önemini vurguladı. Örneğin, Murrell ve Norris tarafından önerilen uyum iyiliği modeli, yaşam kalitesini kişi ve çevresi arasındaki uyumun iyiliğini belirleme kriteri olarak tanımlamıştır. Bu modelde, belirli bir grubun özelliklerinin, çevresinin kaynakları ve stresörleri ile etkileşime girdiği varsayılmıştır. Merkezi bir varsayım, bir kişinin yaşam kalitesinin, kaynaklar ve stresörler arasındaki tutarsızlığın bir fonksiyonu olduğuydu. Murrell-Norris modelinin önemi, yaşam kalitesini hem insani hizmet programlarının bir sonucu (ek kaynakların uygulanması kişinin yaşam kalitesini iyileştirmelidir) hem de bir nüfus ile çevresi arasındaki uyumun iyiliğini tesis etme kriteri olarak kavramsallaştırmasında yatmaktadır. Bu nedenle, uyum ne kadar iyiyse, kişinin yaşam kalitesi de o kadar yüksektir (Schalock and Thornton, 1988; Murrell and Norris, 1984).

Yaşam Kalitesi Endeksi

Yaşam Kalitesi düzeyinin hesabında en kapsamlı denklemlerden biri, sekiz endeksi ölçen Numbeo'nun Yaşam Kalitesi Endeksi'dir. Bu indeksler; satın alma gücü (kira dahil), güvenlik, sağlık hizmetleri, yaşam maliyeti, mülk fiyatının gelire oranı, trafik işe gidip gelme süresi, kirlilik ve iklim, olarak açıklanır. Satın alma gücü, yaşam maliyeti ve mülk fiyatının gelire oranı, bir ülkedeki ortalama vatandaşın mali durumunun doğrudan yaşam standardına bağlanan ölçütleridir. Trafik İşe Gidiş Süresi, kendi kendini açıklayıcı ama hayati önemdedir (işe gidip gelen herhangi bir kişinin tanıklık edeceği gibi). Güvenlik endeksi, soygunlar, araba hırsızlığı ve diğer suçların yanı sıra uyuşturucu yaygınlığı, mülkiyet suçları, şiddet içeren suçlar ve yolsuzluk ve rüşvet hakkındaki endişeleri kapsar. Sağlık hizmeti endeksi, hastaya yapılan maliyetlerden başlayarak ve bakım, ekipman, doktorlar ve personel kalitesine devam ederek sağlık sisteminin genel kalitesini tahmin eder. Kirlilik endeksi, ülkedeki genel kirliliği tahmin eder. Hava kirliliğine en önemli ağırlık verilir, ardından su kirliliği ve temiz suya erişilebilirlik gelir. İklim indeksi, belirli bir ülkenin iklim uygunluğudur. İklim indeksi 100 olan ülkeler ılıman sıcaklıklara, düşük neme sahiptir ve önemli hava olayları veya koşulları yoktur (Numbeo, 2023).

Rank	Country	Quality of Life Index	Purchasing Power Index	Safety Index	Health Care Index	Cost of Living Index	Property Price to Income Ratio	Traffic Commute Time Index	Pollution Index	Climate Index
1	Netherlands	196.7	107.8	72.7	77.1	68.6	7.2	25.5	23.7	86.8
2	Denmark	194.7	105.0	73.4	79.2	78.6	6.6	28.5	21.3	81.8
3	Switzerland	193.6	118.7	76.4	74.5	114.2	9.7	28.4	19.6	79.6
4	Luxembourg	192.9	127.1	64.9	75.0	73.2	11.5	29.1	21.9	82.6
5	Finland	190.5	98.8	73.2	77.1	67.5	7.8	27.2	12.0	59.2
6	Iceland	187.5	90.1	75.1	67.0	83.3	7.0	20.6	15.2	68.8
7	Austria	185.8	91.2	72.7	77.2	66.0	10.3	24.8	21.5	77.1
8	Oman	184.7	108.2	80.3	58.2	47.8	3.6	22.6	37.2	67.2
9	Australia	183.0	110.9	54.5	75.3	75.3	7.5	36.1	25.4	93.9
10	Norway	182.7	95.0	66.5	76.7	88.6	8.1	26.7	17.7	68.7
11	Germany	179.0	107.6	62.4	71.9	62.9	10.7	31.2	28.8	83.3
12	New Zealand	176.7	93.0	54.2	71.0	72.9	9.0	31.4	24.2	96.4
13	Japan	176.3	100.4	76.9	80.3	64.6	10.3	40.0	39.2	85.3
14	Sweden	175.8	101.2	51.5	68.6	62.9	9.9	29.4	18.0	74.9
15	United Arab Emirates	175.7	123.4	84.9	69.6	60.3	3.0	36.1	48.2	45.8
16	Spain	173.8	82.5	64.3	77.9	50.6	7.8	29.1	39.6	93.7
17	United States	172.7	115.7	51.0	68.6	72.4	4.5	33.1	36.1	77.3
18	Estonia	171.9	61.4	74.9	74.1	54.8	11.8	23.8	17.9	64.3
19	Slovenia	169.3	61.7	75.8	65.3	50.8	12.1	26.1	22.7	77.6
20	Qatar	167.5	123.6	85.2	73.8	59.5	5.3	29.7	60.0	36.0

51	Turkey	119.4	31.0	59.9	71.0	28.1	12.6	43.9	65.1	88.1
73	Indonesia	98.0	27.5	54.1	60.5	31.2	18.5	42.7	67.1	70.5
74	Kazakhstan	97.6	38.1	47.3	59.9	28.1	9.7	34.5	73.1	39.8
75	Egypt	90.8	21.9	52.8	47.6	21.6	12.0	48.2	83.2	90.8
76	Vietnam	89.3	31.5	55.5	59.3	35.7	23.5	29.6	85.1	71.2
77	Lebanon	88.9	22.7	53.8	63.2	65.8	18.3	38.7	89.4	94.7
78	Peru	81.8	31.3	32.4	55.9	32.4	19.0	49.6	82.4	97.7
79	Philippines	81.7	22.4	57.3	67.8	34.0	30.1	42.9	72.9	61.6
80	Iran	73.8	21.1	50.1	52.3	35.2	24.4	47.3	75.3	63.7
81	Sri Lanka	72.8	16.0	58.6	72.0	25.3	40.8	56.9	59.4	59.1
82	Venezuela	72.6	12.4	17.4	39.3	41.6	18.9	33.1	75.7	99.9
83	Bangladesh	70.1	26.9	37.4	42.3	26.6	12.6	57.4	85.1	72.9
84	Nigeria	38.5	8.4	34.5	48.5	30.9	28.2	63.4	88.0	60.8

Şekil 1. Numbeo' nun Ülkelere Göre Yaşam Kalitesi İndeksi Sıralaması

Tabloyu incelediğimizde, üst sıralarda Orta Avrupa ve İskandinav Ülkelerinin çoğunluklu olduğu görülmektedir. Ayrıca Kıta ülkesi Avustralya, ada ülkeleri Yeni Zelanda ve Japonya' nın da üst sıralarda olduğu görülmektedir. İslam coğrafyasında yer alan ülkeleri değerlendirdiğimizde ise üst sıralarda güney doğu Arap ülkelerinden Umman (8.Sıra) ve Birleşik Arap Emirlikleri (15. Sıra) ve Katar' ın (20.Sıra) olduğu görülmektedir. 84 ülkenin yer aldığı tabloda, son sıralarda İslam coğrafyası Ülkelerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Türkiye ise bu tablonun 51. sırasında yer almaktadır.

Rank	City	Quality of Life Index	Purchasing Power Index	Safety Index	Health Care Index	Cost of Living Index	Property Price to Income Ratio	Traffic Commute Time Index	Pollution Index	Climate Index
1	The Hague (Den Haag), Netherlands	217.1	129.9	78.8	80.0	62.7	5.9	22.9	19.2	90.6
2	Eindhoven, Netherlands	206.7	118.7	77.2	77.6	68.5	5.7	24.4	21.2	85.4
3	Vienna, Austria	199.6	112.9	73.1	79.2	61.8	11.5	24.5	16.7	81.8
4	Canberra, Australia	198.3	101.0	76.8	77.6	81.3	6.4	27.3	16.4	82.7
5	Zurich, Switzerland	195.3	122.9	81.7	74.1	120.8	11.2	32.7	17.8	81.5
6	Rotterdam, Netherlands	193.5	110.6	67.1	78.7	67.2	5.6	25.8	29.7	87.9
7	Luxembourg, Luxembourg	193.3	118.2	71.3	77.0	74.6	12.6	30.0	19.4	82.6
8	Helsinki, Finland	191.1	103.4	75.2	78.9	68.9	10.4	28.3	13.4	62.8
9	Adelaide, Australia	190.5	90.3	68.9	78.3	81.1	6.6	28.0	21.5	95.0
10	Reykjavik, Iceland	189.4	92.6	76.2	67.8	85.8	7.4	20.5	14.3	68.8
22	Muscat, Oman	178.9	90.0	79.9	59.4	50.0	4.1	20.7	35.5	67.2
23	Brisbane, Australia	178.9	100.0	64.5	75.9	82.5	10.1	40.8	26.5	98.1
24	Abu Dhabi, United Arab Emirates	178.9	114.8	88.8	72.1	55.9	5.0	28.0	45.4	43.9
117	Bursa, Turkey	147.6	26.2	70.9	79.4	35.9	11.8	33.0	44.0	93.4
156	Izmir, Turkey	130.8	28.6	68.6	72.7	29.1	13.5	40.3	59.6	96.9
157	Novi Sad, Serbia	130.2	42.0	59.1	50.8	37.2	16.8	18.5	52.0	84.0
158	Montevideo, Uruguay	129.8	41.9	44.2	68.2	59.3	12.7	37.8	47.3	98.0
159	Ankara, Turkey	128.6	34.4	60.5	68.8	28.7	8.6	36.4	65.6	91.5

222	Delhi, India	84.6	60.8	40.8	65.7	25.0	14.4	57.4	90.5	58.9
223	Almaty, Kazakhstan	84.3	35.7	36.7	47.7	30.9	12.8	38.2	77.9	58.3
224	Novosibirsk, Russia	82.7	36.0	52.3	56.9	41.1	15.1	40.0	70.1	16.1
225	Beijing, China	81.9	63.3	71.6	67.9	46.2	45.8	43.4	80.3	57.6
226	Cairo, Egypt	81.4	22.9	50.0	45.5	24.1	11.9	50.2	91.5	88.5
227	Bangkok, Thailand	81.2	29.5	59.5	77.1	49.8	31.5	45.6	77.1	58.4
228	Lima, Peru	79.9	33.0	29.1	58.0	35.8	17.6	50.9	85.5	97.7
229	Karachi, Pakistan	77.3	22.4	45.5	57.3	19.8	18.0	42.5	89.7	71.3
230	Sao Paulo, Brazil	76.1	26.1	29.5	58.7	41.2	23.4	50.1	79.6	99.0
231	Jakarta, Indonesia	74.5	33.0	47.3	56.6	35.1	20.3	51.7	84.9	63.8
232	Kathmandu, Nepal	73.6	20.0	63.0	55.8	27.2	33.9	37.2	95.7	92.6
233	Mumbai, India	73.6	46.6	55.0	65.2	25.7	36.6	54.9	83.7	71.5
234	Rio de Janeiro, Brazil	69.4	23.2	22.4	45.0	38.2	23.8	51.3	67.7	88.2
235	Colombo, Sri Lanka	65.8	15.6	58.4	71.9	27.6	43.7	61.8	61.1	59.1
236	Ho Chi Minh City, Vietnam	65.6	30.1	47.5	59.9	37.2	34.5	31.4	92.1	63.4
237	Caracas, Venezuela	64.3	11.0	16.4	38.7	42.6	26.5	34.1	74.0	99.9
238	Tehran, Iran	61.6	18.9	44.1	52.6	33.2	29.0	52.9	81.0	71.0
239	Dhaka, Bangladesh	57.5	25.9	36.8	40.1	29.6	15.4	61.0	93.5	71.3
240	Beirut, Lebanon	56.8	10.1	53.7	65.2	80.3	41.3	39.8	93.7	94.7
241	Lagos, Nigeria	48.4	7.6	32.5	46.3	38.8	12.2	68.2	89.3	60.8
242	Manila, Philippines	45.0	24.8	34.6	63.7	37.9	37.6	53.6	89.9	61.2

Şekil 2. Numbeo' nun Şehirlere Göre Yaşam Kalitesi İndeksi Sıralaması

Şehirlere göre yaşam kalitesi indeksi sıralaması tablosunu incelediğimizde, yine üst sıralarda Orta Avrupa ve İskandinav ülkeleri şehirlerinin çoğunluklu olduğu görülmektedir. Ayrıca Kıta ülkesi Avustralya'nın Kanberra ve Adelaide şehirlerinin de üst sıralarda olduğu görülmektedir. İslam coğrafyasında yer alan şehirleri değerlendirdiğimizde ise üst sıralarda Umman Sultanlığının Başkenti Maskat ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin başşehri Abu Dabi olduğu görülmektedir. 242 ülkenin yer aldığı tabloda, son sıralarda; Daka, Tahran, Beyrut ve Lagos gibi İslam şehirlerinin olduğu görülmektedir. Ülkemiz şehirlerinden Bursa 117. sırada yer almaktadır. Ayrıca İzmir, Ankara ve İstanbul ile toplam dört şehrimiz listede yer almıştır.

Serbest Zaman ve Yaşam Kalitesi İlişkisi

Serbest zaman faaliyetleri, bireyin yaşam kalitesini artıran ve geliştiren en önemli unsurlardan birisi olup, bireyin kendisini keşfetmesine, ifade etmesine, yenilemesine ve yaratıcılığını geliştirmesine katkı sağlamaktadır (Aslan ve Arslan Cansever, 2012; Yaşartürk et al., 2022). Serbest zaman etkinlikleri değerlendirildiğinde, aktif bir yaşam tarzının, fiziksel ve sağlıkla ilgili yaşam kalitesini arttırdığı görülmektedir. Bu nedenlerle rekreasyonel etkinliklerin fiziksel ve aktif olarak desteklenmesi önemlidir. Sağlık ve sporla ilgili kurumların rehberliğinde ve ortak çabalarla her yaş grubundan insanı bilinçlendirerek rekreasyonel fiziksel aktivitelere katılım önemlidir. Önemli olan diğer bir nokta da yapılan ve/veya yapılacak faaliyetlerin devamlılığıdır. Yaşam kalitesini artırmak için yapılan serbest zaman faaliyetlerinin kalıcılığı ve sürdürülebilirliği konusunda da çalışmalar yapılması önerilir. İnsanların serbest zamanlarını rekreasyonel fiziksel aktiviteye, özellikle bilişsel ve sosyal gelişimi destekleyen aktivitelere katılarak aktif olarak geçirmesi sonucunda, sağlıklı yaşam, fiziksel ve ruhsal sağlığın korunması ve geliştirilmesi sonuçları birleştirilerek yaşam kalitesi artırılmaktadır.(Dinç et.all, 2018). Ayrıca rekreasyonel spor faaliyetlere katılan bireylerin sağlık ve zindelik durumlarında iyileşmeler olmaktadır (Ayhan et al., 2022)

Iwasaki ve diğerlerinin (2006) araştırması, aktif serbest zamanların, kişinin sosyal, manevi, kültürel, değerlerinin anlamlarını kazanması için bir fırsat sunabileceğine dair kanıt sağlamıştır ki bu durum insanların kimliklerine ve yaşamlarının kültürel bağlamlarına bağlıdır. İşbu araştırmada engelli bir Aborjin kadının örneklediği gibi, stresle (ırkçılık, sağlıkla ilgili stres) başa çıkmada kültürel olarak uygun serbest zaman etkinlikleri (sosyal ve kültürel anlamlar

kazanmak için) Bağlı olduğu gruplara aidiyet hissetmek, Kendi yerli kültüründen olan yerlilerle paylaşımlar yapmanın iyi ve mutlu hissettirdiğini aktarıyor. Araştırmada kadınlar arasında (özellikle dünya çapında dezavantajlı ve marjinal kadın grupları) serbest zaman alanı konusunda kapsamlı literatür taramasına ihtiyaç duyulmaktadır (Iwasaki, 2007).

Tekerlekli sandalye kullanan dezavantajlı bireylerle yapılan bir araştırmada; serbest zaman alışkanlıklarının bazı boyutlarının, özerklik, yeterlilik ve aidiyet gibi temel psikolojik ihtiyaçların tatminiyle aracılık edildiğinde, tekerlekli sandalye kullanıcıları için yaşam kalitesini artırabileceği sonucuna varılmıştır (Wagner et al., 2022).

İngiltere'de Toplum Ruh Sağlığı Topluluğunda psikiyatri hemşireleri, mesleki terapistler, sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, psikiyatrlar ve sağlık hizmetleri destek çalışanlarından oluşan gruba yapılan kesitsel bir ankette (Zaman Kullanma Ölçeği (TUS), Sosyal İlişkiler Değerlendirme (SCA) and Manchester Kısa Yaşam Kalitesi Ölçeği (MANSA)) katılımcıların son bir hafta içerisinde ortalama 2,42 (SD =1,47) gün serbest zaman etkinliğine katıldıkları ve katıldıkları serbest zaman etkinliklerinin sayısı arttıkça yaşam kaliteleri düzeylerinin de arttığı tespit edildi. Ayrıca serbest zaman etkinliklerine katılım sağlayan psikozlu kişilerde yaşam kalitelerini pozitif olarak etkiledikleri ayrıca sosyodemografik faktörler kontrol edildikten sonra, kadın olmak ve işsiz olmak yaşam kalitesini negatif etkilediği tespit edilmiştir (Ngamaba et al., 2023).

İslam Coğrafyası Neresidir

İslam alemi veya Müslüman alemi, İslami devlet sistemine sahip tüm ülkeleri ve Müslüman çoğunluklu nüfusa sahip ülkeleri ifade eden bir kavramdır. İslam alemi, aynı zamanda Müslüman âlemi olarak da adlandırılır, Müslümanların ve inançlarının yaygın ve sosyal olarak baskın olduğu toplumlar ve kültürler kompleksidir.

İslam'a bağlılık küresel bir fenomendir: Müslümanlar, Atlantik'ten doğuya Pasifik'e ve kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya ve güneyden Hindistan alt kıtasının kuzey bölgelerine uzanan bir kuşak boyunca yaklaşık 30 ila 40 ülkede hakimdir. Büyük ölçekli İslami siyasi oluşumların olmamasına rağmen, İslami inanç, bazı tahminlere göre diğer tüm büyük dinlerden daha hızlı genişlemeye devam ediyor (Waldman and Zeghal, 2023).

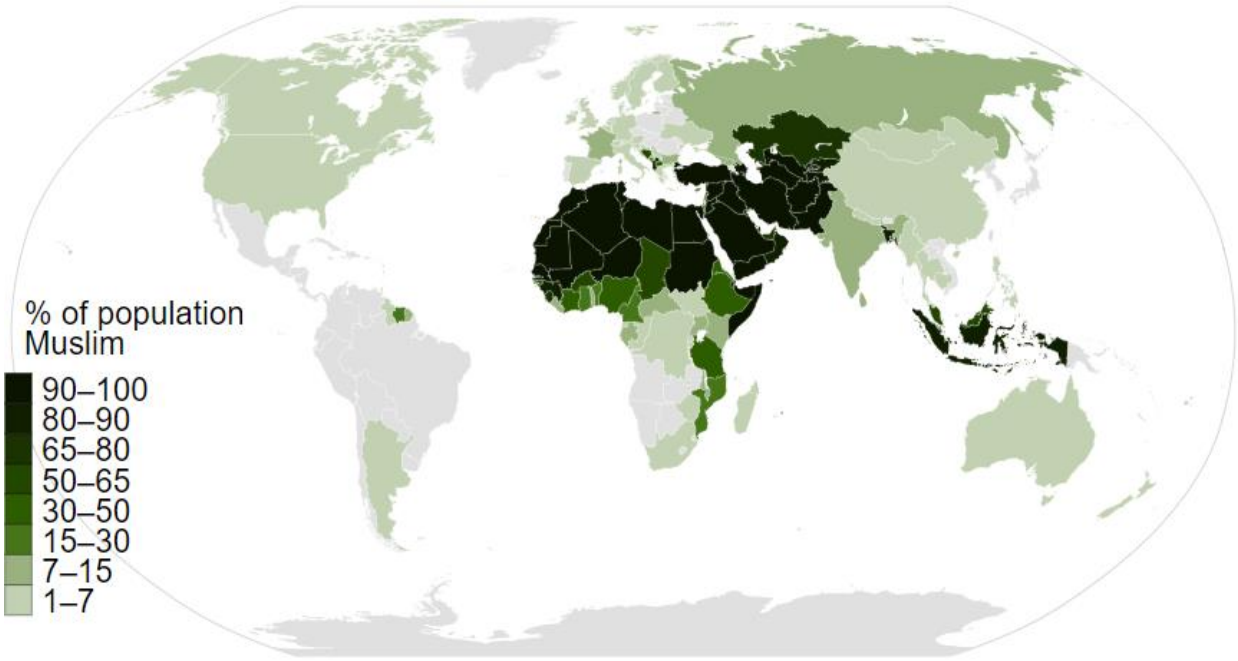

Şekil 2. Ülkelerin Nüfuslarına Göre Müslüman Oranları

Yaklaşık 50 ülkenin nüfusunun çoğunluğu İslam'ı kabul ediyor. Ancak Suudi Arabistan, Afganistan, Pakistan ve İran gibi sadece birkaç ülke şeriata dayalı "İslam devleti" olarak kabul ediliyor. Başta Orta Doğu olmak üzere diğer ülkeler, resmi devlet dini olarak yalnızca İslam'ı tanır (Irak, Cezayir, Fas, Mısır, vb.). Bazı ülkeler ağırlıklı olarak Müslüman bir nüfusa sahiptir ancak laik bir yönetime sahiptir (Arnavutluk, Türkiye, Senegal, Bosna Hersek vb.) (Yıldırım,2016) Dünya 1,9 milyardan fazla Müslümana ev sahipliği yapmaktadır. İslam aynı zamanda dünyanın en hızlı büyüyen dinidir. İslami nüfus esas olarak 1,5 milyar Sünni Müslüman ve 240-340 milyon Şii Müslüman arasında bölünmüştür, geri kalanı birkaç küçük mezhep arasında dağılmıştır.

İslam ve Serbest Zaman ve Yaşam Kalitesi

İslam dünyanın en önemli dinlerinden biridir. İslami bir bağlamda serbest zamanın üç yönüne odaklanılmıştır. Bunlar: ilk olarak, serbest zaman etkinlikleri ve ilgili kavramlar hakkında söylemnesi gerekenler; ikincisi, özellikle İslami serbest zaman biçimleri olarak görülebilen şeyler ve üçüncüsü, İslam ülkelerinde önemli olarak tanımlanabilecek gerçek serbest zaman etkinlikleri biçimleridir (Martin and Mason, 2004).

İslam serbest zaman hakkında ne diyor? En önemli potansiyel bilgi kaynağı, özellikle Allah'ın iradesi olarak tanımlanan Şeriattır. Yani birincil kaynak kutsal Kuran ve Hz. Muhammed' in söylem ve davranışlarını yansıtan hadislerdir.(Waines, 2003)

Acaba serbest zaman etkinlikleri ve serbest zaman, onları gerçekleştiren Müslümanların zihninde, Batılı zihninde olduğu gibi aynı anlamı mı taşıyor? İslam, bireysel sorumluluk ilkesine dayanarak, zamanın boşa harcanmadığına olan inancımızdan hareketle insanlara zamanı faydalı ve verimli bir şekilde geçirmeyi emretmiştir. İnsanların zamanlarını faydalı bir şekilde planlamalarına ve bu planları ibadet, helal kazanç, nefs ve aile terbiyesi gibi temel konularda değerlendirmelerine büyük önem verir. Kuran, zaman kavramını çok çeşitli kelime ve ifadelerle ele alır. Örneğin, "asr" kelimesi bir defa "vakit", iki defa "der" kelimesi ise tüm vakitler anlamına gelir; Zaman içinde uzun zaman anlamına gelen "hukub", "ahkb" kelimeleri 2 defa, geçmişte yaşamış insanların dönemi anlamına gelen "karn", "kurun" kelimeleri ise 20 defa kullanılmaktadır. Daha belirli ve sınırlı bir zamanı ifade eden "vakt" kökünden 13 kelime olup, "zaman" kelimesinden sonra gelen "saat" kelimesi de Kur'an'da kullanılmaktadır. İslam'daki serbest zaman olgusu aslında İslam'da tam bir boş zaman olmadığını anlatır ve Ayetler bunu açıkça göstermektedir. İnşira'nın yukarıda yazılı olan sûresi, "Zorluktan sonra kolaylık gelir" ve sonra "boş olunca yine yorul" der (İnşira, 94/7). Elmalı Hamdi'nin bu ayetteki tefsirine göre: "Görevden, ibadetten, çalışmaktan kurtulup zorluktan kolaylığa gidildiğinde, iş bitti diye teselli bulmak da zordur.; Farz bittiyse nafile gidin, namaz bittiyse namaza gidin ki kolaylıkla çoğalsın, şükretmekle çok iş yaptınız" (Yazir, 1960: 5925). İslam'da hayat ve bu hayat sürecinin dolu dolu yaşanması ve kıymetinin bilinmesi gerekmektedir. İslam'ın serbest zaman kavramına bakışını anlamak için öncelikle Kur'an'ın dünyevi olaylara verdiği önemi göz önünde bulundurmak gerekir.(Ayar, 2018)

İslam dininin temel kaynaklarından olan hadisler eğlence ve folklor kavramlarını örneklerle ele almıştır. Peygamber'in "İki günü eşit olan ziyandadır. Hadisini de dikkate aldığında sürekli bir hareket, çabalama ve çalışma halinde bulunmalıdır. Bir işi bitiren kişiden pasif bir dinlenme ve atalet yerine aktif dinleme yapabileceği farklı bir uğraşla vaktini geçirmesi beklenmektedir. Hz. Peygamber zamanına gittiğimizde, tef çalmaya evlilik ve sünnet törenlerinde rastlanır. Bu uygulama dört halife zamanında da devam etmiştir. Bir zaman Hz. Ömer, defin sesini duyunca sebebini sormuş, kendisine nikah kıyıldığı söylenince ses çıkarmamış. Buhari ve İbn Mace' nin aktardığı hadis i şeriflere bakıldığında, Hz. Peygamber'in yasaklamadığı hatta teşvik ettiği görülmektedir. Dinlenilen müziğin içeriği, verdiği mesajlar, zamanı ve yeri konusunda İslam'a aykırı bir durum var ise harama girme tehlikesi oluşacağı için bir Müslüman'ın dikkat etmesi gereken bir durum ortaya çıkmakta ve sorumluluk kişiye

bırakılmaktadır. Dini rahatlama ilkesine dayanarak, bazı dindar kişiler, en azından modern yaşamdan bunalan insanlar için, dinin haram görmediği uygulamaları yapmayı kınamadıklarını paylaşmaktadırlar. İçki içmek, kumar oynamak, harama bakmamak, helal yemek gibi İslam'ın temel hükümlerine uygun olarak yapılan bir tatilin bireylerin ve ailelerinin hem ruh hem de beden sağlığına olumlu etkisi olacağı ve bireylerin yaptığı işlerinde daha verimli çalışabilecekleri öngörülmektedir. Aslında yüzme, koşma ve çeşitli sporlar enerjiyi artırmanın ve canlılık kazanmanın etkili yöntemleridir. Bilhassa Peygamber Efendimiz (sav)'in hadislerinde yüzme öğrenilmesi tavsiye edilmiştir.(Aclûnî, 1988; Bozkurt, 1999; Elaziz, 2021)

İslam'ın iki ana kaynağı olan Kuran ve Sünnet, çeşitli nedenlerle Müslümanları spor yapmaya teşvik etmiştir. Müslümanların ibadetlerinde ve diğer görevlerinde daha istekli olmalarını sağlamak, onlara güçlenmenin yollarını göstermek, beden sağlığını temin etmek, diğer yandan Müslümanları İslam'ı müdafaaya tam olarak hazırlamaya teşvik etmek bu sebeplerdendir. Asr-ı Saadet'ten bu yana kadar Müslümanlar Peygamber Efendimiz (sav)'in tavsiye ettiği atıcılık, ata binme, güreş vb. sporlar yaptılar. Ayrıca bu spor dallarında yapılan müsabakalarda bireysel veya toplu olarak gözlemlenmesi ve dereceye girenlerin ödüllendirilmesi gibi etkinlikler de yapıldı(Bayram vd., 2019).

Yaşam kalitesinin sağlanması İslam hukukunun temel amaçlarından biridir ve örnek Müslümanın toplumun sürekli olarak yaşam mükemmelliğini araması ve sürekli olarak daha yüksek yaşam kalitesi seviyelerine doğru ilerlemesi beklenir. İnsan sürekli olarak kendi gerçekliğini daha iyiye doğru değiştirmeye, engelleri aşmaya, hayatından utanılacak her şeyi çıkarmaya, acizliğe ve acizliğe asla boyun eğmemeye çağrılırken, aynı zamanda her yönüyle onurlu bir yaşamı yücelten güçlü bir korumayla kuşatılmıştır (Abdelhak,2021).

Araştırmalar Müslüman dünyasının farklı bölgeleri arasında yaşam kalitesi açısından büyük bir eşitsizlik olduğunu ortaya koyuyor. Özellikle Sahra Altı Afrika ülkeleri yaşam kalitesi açısından geride kalıyor. Benzer şekilde, Müslüman ülkeler daha düşük seviyelerde ekonomik kalkınma küreselleşmeden önemli ölçüde faydalanmamaktadır. Ayrıca çözüm için şu politika önerilerini sunmaktadır: Birincisi, Müslüman ülkeler, İslam ülkelerinin yaşam kalitesini iyileştirmek için küreselleşmeyi desteklemelidir. Özellikle, ticaret engellerinin düşürülmesi veya kaldırılması yoluyla ekonomik küreselleşmenin artırılması gerekmektedir. İslam dünyasının bazı bölgeleri küreselleşmeden yararlanmadığından, bu bölgelerdeki ülkelerin tüm ülkelerin refahını sağlamak için bazı korunan önlemler ve politikalar ile küreselleşmeyi benimsemeleri tavsiye edilmektedir. Özellikle ekonomik gelişme düzeyi düşük olan Müslüman ülkelerin kısa vadede korunmaya ihtiyacı var. Ayrıca, bu ülkelerin küresel pazardan yararlanmak için insan kaynakları temellerini, altyapılarını ve makroekonomik dengelerini güçlendirmeleri gerekmektedir.(Majeed, 2018).

Kişilerin sağlık kalitesini değerlendirmenin en iyi yollarından biri, Yaşam Kalitelerini ölçmektir. YK konsepti, sağlığın değerlendirilmesinde son kırk yılda hızlı bir popülerlik kazandı. Özellikle hasta insanların olumlu fiziksel veya zihinsel refahını geliştirmek için tasarlanmış çalışmalarda kullanılmıştır. Şu anda, en hızlı büyüyen din olmasına ve dünya nüfusunun %23'ünü oluşturmasına rağmen, Müslüman hastalar arasında sağlıkla ilgili YK'yi değerlendirmek için özel bir YK aracı yoktur. Müslümanlar, İslam'ın dindarlığı ve maneviyatı hayatın vazgeçilmez bir parçası haline getiren kapsamlı bir yaşam biçimi olduğuna inanırlar. Ek olarak, yaşam kalitesi Dünya Sağlık Örgütü tarafından sağlık hizmetlerinde önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir ve ruhsal iyi oluş, DSÖ yaşam kalitesi boyutlarından biridir. Bugüne kadar, özellikle İslami bakış açısına göre YK yi ölçmek için hiçbir araç geliştirilmemiştir. İslam sadece bir din değil, aynı zamanda bir yaşam biçimidir ve YK din perspektiflerinin ötesinde olmalıdır. (Mohamad et al., 2018).

İslam'a göre, insani gelişim ortamının sağlığı ve kalitesi, insanın Allah'ıyla, kendisiyle, yaşıtlarıyla ve doğayla barışçıl bir etkileşim içinde olması anlamına gelir. Bu nedenle din, insanlara evrende yaşamı mümkün ve onlar için zarif kılacak bilgileri sağlar; başka bir deyişle,

her şeye iyimser bakabilmek için insanla dünya, yaşamla nefs arasında uzlaşmaktır. Din her zaman insanın farklı varoluşsal boyutlarına hitap etmiştir; insanın kendisiyle olan ilişkisinden, insan dahil dünyadaki diğer varlıklarla olan ilişkilerine, Yaratıcısı ve Rabbi Din ile olan ilişkisine kadar bu üç boyutun her biri için gerekli eğitimleri vermiş ve hikmetli öğütler vermiştir. Aksi takdirde, Yüce Allah, insanın büyümesini ve refahını, yukarıda bahsedilen üçlü ilişkilerin düzeltilmesi ve buna borçlu olan insanın kurtuluşu ışığında değerlendirmektedir (Nezhadmohamad Nameghi et al., 2019). İslami bakış açısı açık ve nettir: İslami hukuka göre her yaşam, yaşamı sürdürebilmek için eşit haklara eşit erişimi hak eden eşit derecede değerli bir yaşamdır.(Fathalla, 2010)

Sonuç ve Öneriler

Görüldüğü gibi İslam dini, insanın bireysel ve toplumsal yaşamının gerektirdiği her alanda olduğu gibi, serbest zaman ve yaşam kalitesi alanında da insanların ihtiyaçlarını açıkça ortaya koymuştur. İslam dinine zarar vermemek şartıyla insanın ruh yapısına, akli yapısına ve vücut yapısına faydalı olan her türlü serbest zaman faaliyetlerin gerçekleştirilmesine açık bir dindir. Bu hususta menedici bir hüküm yoktur ve duruma göre mübah, mendup, müstehab, sünnet, farz mertebelerine yükseldiği açıktır. Burada esas olan kişinin maddi ve manevi sağlığı, huzuru, rahatlığı, mutluluğu, mutluluğu ve esenliğidir. Sonuç olarak serbest zaman spor anlayışına bakacak olursak, insanın hayatına entegre olan spor, insanların sağlıklı, başarılı ve mutlu olmasının yanı sıra morallerinin yüksek olmasında da çok önemli rol oynamaktadır. Yine spor sayesinde insanlar aynı hedefler için çabalamaya başlar ve ortak bir aktivite duygusu yaşarlar. Spor ayrıca fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişime de fayda sağlar.

İslami öğretileri araştırdığımızda, İslam'ın serbest zamana özel bir önem verdiğini ve onu en iyi şekilde nasıl harcayacağımıza dair ilkeleri ve yaklaşımları dikkatlice tanımladığını görüyoruz. Bu konuda İslami öğretilerden türetilen en önemli ilkelerden bazıları şunlardır:

• Planlama: Bazı insanlar serbest zamanlarını planlamazlar, oysa dini öğretiler zamanı verimli değerlendirmemizi tavsiye eder. Serbest zamandan en iyi şekilde yararlanmak, dikkatli bir planlama gerektirir. Hz.Muhammed Ebu Zer el-Gıfari'ye "Beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetini bilin: Yaşlanmadan önce gençliğin, hastalanmadan önce sıhhatinizin, fakirleşmeden önce sıhhatinizin, meşgaleye girmeden boş vaktinizin, ölmeden önce ömrünün kıymetini bilin."

• İlahi yönelim: Serbest zamanlarla ilgili olarak İslami öğretilerde dikkate alınması gereken en önemli noktalardan biri, insanların serbest zamanlarında her istediklerini yapmalarına izin verilmediğidir; Öte yandan, Allah'a kulluk yolunda ilerlemeleri ve O'nun rızasını kazanmaya çalışmaları için serbest zamanlarının ilahi bir şekilde yönlendirilmesi gerekir. İmam Sadjad (a.s) bir duasında şöyle buyurmaktadır: "Bir işi yaptıktan sonra bize selamet nasip ettiysen, o işi emin yap ki, günah işlemeyelim ve ondan zarar görmeyelim." Ayrıca Kasas Suresi'nin 77. ayetinin tefsiri şöyledir: "Allah'ın sana verdiği malın bir kısmını ahiret için sadaka olarak harca. Dünya hayatından nasibini unutma..." İmam Ali (a.s.) diyor ki: "Sağlığınızı, gücünüzü, serbest zamanınızı, gençliğinizi ve zindeliğinizi unutun ve ahiretinizi bunlarla (bu beş büyük nimet) arayın".

• Çalışmanın serbest zamana dahil edilmesi: Dini değerlere dayalı bir sistemde çalışmak kutsal bir şey olarak kabul edilir ve böyle bir toplumda yaşayan insanlar çalışkanlığa yabancı değildir. Böyle bir kültürde boş zaman boş zaman geçirmek, boş vakit geçirmek değil, tüm vaktini bir amaca yönelik faaliyet yaparak geçirmek demektir. Kuran kültüründe uygun serbest zaman, aylaklık ve hiçbir şey yapmamak anlamına gelmez.

• Serbest zamanı eğlence ile sınırlamaktan kaçınmak; serbest zaman eğlence ile eşanlamlı değildir ve zaman geçirmek için tanımlanan yollar sadece eğlence ile sınırlı değildir. İnsanlara boş zamanlarını değerlendirmeleri için çeşitli yollar önerilmiştir. İslam kültüründe boş zaman, insan yaşamının büyük önem taşıyan bir parçası olarak kabul edilir ve sadece eğlence için değil, kapsamlı bir şekilde planlanması ve çeşitli şekillerde harcanması gerekir.

Kaliteli serbest zaman aktivitelerinin özellikle de egzersiz ve spor aktivitelerinin sağlıkla ilişkili yaşam kalitesini olumlu yönde etkilediği bilinmektedir. Aynı zamanda bu faaliyetlerin İslamı bakış açısına göre de farz ibadetleri etkilemediği sürece tavsiye edilen etkinlikler oldukları da görülmektedir.

İslami bakış açısına göre serbest zaman ve yaşam kalitesi ile ilgili çalışmaların yetersiz olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda özellikle islam ülkelerinde yaşayan araştırmacılar serbest zaman ve yaşam kalitesi konuları ile ilgili farklı demografik değişkenlere göre çalışmalar yaparak literatürü genişletmelidirler.

KAYNAKÇA

Abdelhak, M. (2021). Quality of life from an Islamic perspective, *AJSP* Volume 25, Numéro 3, Pages 1087-1098.

Aclûnî, İ. b. M. (1988). Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs (3rd ed., Vol. 2).

Akay, B. ve Yaşartürk, F. (2023). Beden eğitimi öğretmenlerinin serbest zaman doyumu ile öz-yeterlik inançları arasındaki ilişkinin incelemesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(1), 318–330. https://doi.org/10.24315/tred.1032955.

Andrews, F. M. and Withey, S. B. (1976). Social Indicators of Well-Being. Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-2253-5.

Aristoteles, (2013). *Politika*. Çeviren: Murat Temelli, Ark Kitapları.

Arslan, S. (2018). Development of a leisure literacy scale within the context of adult education: validity and reliability study. *International Journal of Education Sciences*, 14, 101–116.

Aslan, N. ve Arslan Cansever, B. (2012). Ergenlerin boş zaman değerlendirme algısı. Hacettepe üniversitesi eğitim fakültesi dergisi, 2012(42), 23–35. Http://search/yayin/detay/133950.

Ayar, H. (2018). İslam'da boş zaman ve spor. *Journal of International Social Research, 11*(56), 1051–1055. https://doi.org/10.17719/jisr.20185639070

Aydıner Boylu, A. ve Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam kalitesi ve göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 8 (15), 137-150. DOI: 10.20990/kilisiibfakademik.266011.

Ayhan, R., Akay, B., Öçalan, M. ve Orhan, R. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyon Fayda Düzeyleri ile Akademik Öz-Yeterlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi. https://doi.org/10.31680/gaunjss.1146884.

Ayhan, R ve Öçalan, M. (2022). Uçurtma sörfü (kitesurfing) ile ilgilenen bireylerin serbest zaman egzersiz düzeyleri serbest zaman engelleri ve motivasyonlarının incelenmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*. https://doi.org/10.53434/gbesbd.971451.

Barofsky, I. (2012). Can quality or quality-of-life be defined? *Quality of Life Research,* 21(4), 625–631. https://doi.org/10.1007/s11136-011-9961-0.

Bayram, M., Aka, S. T., Geçit, M. S. ve Şebin, K. (2019). islam'da sporun önemi ve ahlakı . *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 207-224. doi: 10.31463/aicusbed.541123.

Bozkurt, N. (1999). Sünnette Düğün. *Mehir Dergisi*, 31.

Bunson, M. R. (2002*). Encyclopedia of Ancient Egypt*, Revised Edition. Facts On File, Inc.

Campbell, A. (1976). Subjective measures of well-being. *American Psychologist, 31*(2), 117–124.https://doi.org/10.1037/0003-066X.31.2.117.

Campbell, A., Converse, P. E. and Rodgers, W. L. (1976*). The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. Russell Sage Foundation.

Currie, J. L. (2018). Radical Leisure: How Mothers Gain Well-being and Control Through Participation in Exercise Classes. Common Ground Research Networks.

Dinç, N., Güzel, P. and Özbey, S (2018). The Relationship Between Recreational Physical Activities and Life Quality. Journal, 5(4), 181–186.

Elaziz, M. F. (2021). Din, tüketim ve serbest zaman ilişkisi: muhafazakâr oteller örneği, Doktora Tezi. *Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa.

Fathalla, W. (2010). From quality of life to value of life: An islamic ethical perspective. *Ibnosina Journal of Medicine and Biomedical Sciences*, 2(06), 258–263.

Flanagan, J. C. (1982). Measurement of quality of life: current state of the art. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 63(2), 56–59.

Fletcher, T., Carnicelli, S., Lawrence, S. and Snape, R. (2017). Reclaiming the 'l' word: leisure studies and uk higher education in neoliberal times. *Leisure Studies*, 36(2), 293–304. https://doi.org/10.1080/02614367.2016.1261182.

Hemingway, J. L. (2009). Lesiure and civility: Reflections on a Greek ideal. In Leisure Sciences (Vol. 10, pp. 179–191). Informa UK Limited.

Iwasaki, Y. (2007). Leisure and quality of life in an international and multicultural context: what are major pathways linking leisure to quality of life? *Social Indicators Research*, 82(2), 233–264. https://doi.org/10.1007/s11205-006-9032-z.

Iwasaki, Y., Mackay, K. J., Mactavish, J. B., Ristock, J., & Bartlett, J. (2006). Voices from the Margins: Stress, Active Living, and Leisure as a Contributor to Coping with Stress. *Leisure Sciences*, 28(2), 163–180. https://doi.org/10.1080/01490400500484065

Kerr, G. D. (1993). Quality of life–a personal view. scandinavian *Journal of Gastroenterology*, 28(sup199), 14–15. https://doi.org/10.3109/00365529309098348.

Kraus, R. (1998). *Recreation and Leisure in Modern Society (Third edition*). United States of America: Pearson Scott Foresman.

Majeed, M. T. (2018). Quality of Life and Globalization: Evidence from Islamic Countries. A*pplied Research in Quality of Life*, 13(3), 709–725. https://doi.org/10.1007/s11482-017-9554-3

Martin, W. H. and Mason, S. (2004). Leisure in an Islamic context. World Leisure Journal, 46(1), 4–13. https://doi.org/10.1080/04419057.2004.9674343.

Matthews, J. (2007). The emperor and his historians. *A companion to greek and roman historiography*, 269-282.

Mohamad, N. H. B., Yusoff, H. M., Âmin, R. M., Chik, W. M. Y. W. and Mohamad, M. (2018). The needs of Islamic health-related quality of life instrument: A review. *IIUM Medical Journal Malaysia*, 17(2).

Mowatt, R. A. (2017). A people's history of leisure studies: early 1700s to the late 1800s. *Annals of Leisure Research*, 20(4), 397–405. https://doi.org/10.1080/11745398.2017.1357047

Müezzinoğlu, T. (2005). Yaşam kalitesi. *Üroonkoloji Bülteni*, 1, 25–29.

Mukherjee, U. (2020). Towards a critical sociology of children's leisure. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 3(3), 219–239. https://doi.org/10.1007/s41978-020-00060-5.

Murrell, S. A. and Norris, F. H. (1984). Resources, life events, and changes in positive affect and depression in older adults. *American Journal of Community Psychology*, 12(4), 445.

Nezhadmohamad Nameghi, A., Esmaeili, M., Borjali, A., Bagheri, F., & Shafiabadi, A. (2019). Development and validation of Islamic quality of life questionnaire. *Journal of Research and Health*, 9(2), 97–103. https://doi.org/10.29252/jrh.9.2.97.

Ngamaba, K. H., Webber, M., Xanthopoulou, P., Chevalier, A. and Giacco, D. (2023). Participation in leisure activities and quality of life of people with psychosis in England: a

multi-site cross-sectional study. Annals of General Psychiatry, 22(1), 8. https://doi.org/10.1186/s12991-023-00438-1.

Numbeo. (2023, April 11). Quality of Life Index by Country 2023. Copyright © 2009-2023 Numbeo.

Rojek, C. (2005). *Leisure Theory*: Principles and Practices. Palgrave Macmillan, London.

Schalock, R. L. (1990). Quality of life: Perspectives and issues. ERIC.

Schalock, R. L and Thornton, C. V. D. (1988). *Program evaluation: A field guide for administrators*. Springer Science and Business Media.

Stebbins, R. A. (2018). The Sociology of leisure: an estranged child of mainstream sociology. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 1(1), 43–53. https://doi.org/10.1007/s41978-017-0003-5.

Waldman, M.R and Zeghal. M. (2023, March 23). Islamic world. Encyclopedia Britannica.

Veblen, T. (1899). *The theory of the leisure class*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Wagner, V., Peixoto, E. M., & de Oliveira, L. P. (2022). Basic Psychological Needs, Leisure, and Quality of Life for Wheelchair Users. *Trends in Psychology*. https://doi.org/10.1007/s43076-022-00222-2.

Waines, D. (2003). An Introduction to Islam. In Introduction to Religion (2nd ed.). Cambridge University Press. https://doi.org/DOI: 10.1017/CBO9780511801037

Ware, J. E. and Sherbourne, C. D. (1992). The MOS 36-item short-form health survey (SF-36). I. Conceptual framework and item selection. *Medical Care*, 30(6), 473–483.

Yaşartürk, F., Akay, B. and Ayhan, B. (2021). The relationship between leisure management and exam anxiety levels of university students. *Pakistan Journal of Medical and Health Sciences*,15(10),2915-2921. https://doi.org/10.53350/pjmhs2115102915.

Yaşartürk, F., Akay, B. and Kul, M. (2022). Investigation of negotiating with the barriers of leisure activities and agressive behavior in university students. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 216–229. https://doi.org/10.33459/cbubesbd.1128967.

Yıldırım, A.F. (2016)(Çeviri) *Dinler Kitabı*, Alfa Yayıncılık.İstanbul.

Uzaktan Algılama Ve Cbs Temel Uygulamaları-2: Görüntü Sınıflama Ve Doğruluk Analizi

Bekir TAŞTAN[1]

Giriş

Uzaktan algılama yeryüzüne temas etmeksizin nesnelerin güneşten aldığı enerjiyi yansıtma değerlerine göre onlarla ilgili bilgi edinme sürecidir. Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında uzaktan algılama platformlarının kullanımı devreye girerek uzaktan algılamada veri elde etme süreci başlamıştır. Bununla beraber teknolojideki gelişimler uzaktan algılamanın çok farklı alanlarda kullanımının da önünü açmıştır. Böylece uzaktan algılama ile elde edilen veri hacimlerinde çok hızlı büyüme gerçekleşmiştir. Bulut depolama sistemlerindeki gelişimler, internet aracılığıyla elde edilen verilerin hızlıca paylaşılması bu tekniğin birçok alanda kullanımı desteklemiştir. Öyle ki artık tıp biliminde bile uzaktan algılama sistemleri kullanılmaktadır. Şüphesiz uzaktan algılamanın bu şekilde yaygınlaşması onunla birçok işlemin kolaylıkla yapılabilmesinden ileri gelmektedir. Örneğin arazi kullanımında meydana gelen değişimler farklı zamanlarda elde edilen uydu görüntüleri ile rahatça tespit edilebilmektedir. Şehirsel alanlarda gerçekleşen zamana bağlı gelişim alanları bu teknoloji ile birlikte ortaya çıkarılabilmektedir.

Uzaktan algılama teknolojilerindeki değişim ve gelişim çok hızlı gerçekleşmesine rağmen veri analizi, veri sınıflandırma, yansıma değerlerinin ortaya çıkarılmasında bazı zorluklar yaşanmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi bu zorlukların üstesinden gelinmesi için destek verebilecek gibi görünmektedir. Bu desteğe ilaveten kullanıcı bilgisi, tecrübesi analizlerin yapılmasını etkileyebilecek niteliktedir.

Bu çalışmada uzaktan algılamada sıklıkla kullanılan sınıflandırma işlemlerinin uygulamalı olarak ArcGIS ve uydu görüntüleri ile nasıl gerçekleştirileceğine dair işlem adımları ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma daha önce yazar tarafından oluşturulan "Uzaktan Algılama-Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Temel Uygulamaları-1" (Taştan, 2022) çalışmasının devamı olarak geliştirilmiştir. Serinin ilk bölümünde uzaktan algılama verilerinin nasıl indirileceği, ArcGIS' te nasıl açılacağı ve sınıflandırmanın nasıl yapılacağına dair temel uygulamalı bilgiler verilmeye çalışılmıştı. Bu bölümde ise uydu görüntülerinde sınıflandırmanın nasıl gerçekleştirileceği daha detaylı olarak anlatılmıştır. Ayrıca sınıflandırmanın doğruluk aşamasının nasıl gerçekleştirileceğine dair ayrıntılı olarak bilgiler de verilmiştir. Buna ilaveten Google Earth'te poligon, çizgi ve nokta detaylarının nasıl ArcGIS'e aktarılacağı da bölüm başında işlenmiştir. Serinin ikinci bölümünde yapılan bu uygulamalarla literatüre katkı yapılarak derslerde bu uygulamalar için referans bir kılavuz oluşturulmak istenmiştir.

Uzaktan Algılama ve Veri Sınıflama

Uzaktan algılama için farklı tanımlar yapılsa da onun için genel olarak bir cisim hakkında direkt temas olmadan bilgi edinme olarak tanımlanabilir. Bu tanım coğrafyadan tıp bilimine kadar birçok disiplini ilgilendiren bir yapıya sahiptir. Bu tanım için mekânsal bilimler kapsamında düşünüldüğü zaman uçaklar, insansız hava araçları ve uydular vasıtasıyla yerküre hakkında bilgi edinme olarak da ifade edilebilir (Yavaşlı, 2019). Birçok bakımdan uzaktan

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi,

algılama okuma süreci olarak düşünülebilir. Değişik sensörler kullanılarak ilgilenilmekte olan alanlar, nesneler, fenomenler hakkında bilgi edinmek için uzaktan veri toplarız ve onları analiz ederiz. Uzaktan algılama ile elde edilen veri; güç, akustik dağılımı veya elektromanyetik enerji dağılımı gibi birçok formda olabilir (Lillesand vd., 2015). Uzaktan algılama ile yerdeki görünen alandan daha fazla alan uzaydan görünerek haritalandırılabilir. Bu sistem ile püsküren volkanlar gözlenerek yer küre hakkında, bulutlar izlenerek hava durumu hakkında bilgi edinilebilir. Kentsel alanlarda, tarım arazilerinde ya da ormanlarda yıllar içinde ortaya çıkan değişimler belirlenebilir. Arazinin yüzeyinin haritalandırılması ya da okyanus tabanının ortaya çıkarılması işlemleri gerçekleştirilebilir (Url-1).

Uzaktan algılama sayesinde yeryüzünden çok hızlı bir şekilde veri elde etmek mümkündür. Veri elde edilmesi genellikle zahmetli, yorucu ve maliyetlidir. Ancak uzaktan algılama sayesinde veri elde etme maliyeti oldukça azaltılabilir. Bu sayede uzaktan algılama hızlıca değişen ve gelişen teknolojilerden birisi olmuştur. Yakın zamanlarda gelişen yapay zekâ uygulamaları, teknolojik gelişmeler uzaktan algılamanın farklı alanlarda kullanımını da sağlamıştır. Uzaktan algılamada sensörlerdeki yapısal gelişmeler, kompakt ve daha ucuz olan küçük platformlardaki ilerlemeler, uzaktan algılama verilerine erişimin artması, konumsal doğrulukta daha başarımlı sonuçların elde edilmesi, bulut depolamadaki gelişmeler, konumsal bilgiye daha yaygın bir şekilde erişim sağlanması sayesinde uzaktan algılama günümüzde çok hızlı gelişen teknolojilerden birisi olmuştur (Green vd., 2017).

Bu kadar yaygınlaşan ve farklı alanlarda kullanılan uzaktan algılama verilerinden birçok alanda yararlanılmaktadır. Karar vericiler karar alma stratejilerinde uzaktan algılama verilerinden elde ettikleri sonuçları kullanmaktadırlar. Verilen bu kararlar hakkındaki kaynaklar haritaların üretimini gerektirmektedir. Üretimi yapılan bu haritaların ne kadarlık doğrulukla üretildiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Haritaların doğruluklarının değerlendirmesi için birçok gereklilik vardır. Belki de bunlardan en basit olan neden meraktır. Buna ilaveten hataların kaynaklarını doğrulama ve belirleme yoluyla harita bilgisinin kalitesini artırmak istenmektedir. Bundan başka analizciler farklı teknik, algoritmalar, analizlerin karşılaştırmasını isteyebilir (Congalton & Green, 2019).

Uzaktan algılama değişik spektral yansıma değerine sahip olan nesneleri tespit etmeye çalışır. Farklı şekillerde yansıma değerine sahip olan bu nesnelerin belirli bir grupta birleştirilmesi veya bir araya getirilmesi işleminin yapılması bir zorunluluktur. Sınıflandırma işlemi nesne tabanlı ve piksel tabanlı olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleştirilir. Nesne tabanlı sınıflandırma piksel yerine gruplanmış pikseller üzerinde çalışmaktadır. Piksel tabanlı sınıflandırma ise görüntüyü oluşturan her bir piksele ait renk değerlerinin okunması ve bu değerlere bağlı komşuluk ilişkilerinin göz önünde bulundurulup sınıflandırılmasıdır. Piksel tabanlı sınıflandırma sistemlerinde kontrollü ve kontrolsüz sınıflandırma ile nesneler belirlenmeye çalışılır. Kontrolsüz sınıflandırma otomatik olarak bilgisayar tarafından yapılan sınıflandırmadır. Kontrollü sınıflandırmada ise kaç sınıf olacağı önceden belirlenip bu sınıflara ait kontrol alanlarının seçilmesi gereklidir (Aliyazıcıoğlu, 2019). Sınıflandırılan görüntülerde gerçekteki varlıkların ne derece doğru sınıflandırıldıklarına dair analiz sonuçlarına ihtiyaç bulunur. Denetimli sınıflandırmada eğitim verileri doğru seçilmediği zaman sonuçlarda hatalar ortaya çıkmaktadır. Bu hataların kaynağı piksellerin yanlış sınıflandırılmasına bağlıdır. Analizlerde hata derecesi yanında doğruluk derecesi de belirlenebilir. Sınıflandırmada doğruluk derecesi için en çok kullanılan metot k*k düzensizlik, hata matrisinin üretilmesidir. Matristeki referans verileri yer gerçeğinden yola çıkarak oluşturulur (Ayhan vd., 2003)

Sınıflandırma işlemlerinin en çok gerçekleştirildiği alanlardan birisi arazi kullanımı ve arazi örtüsünün elde etme işlemlerdir. Arazi kullanımı ve arazi örtüsü hakkında zamansal ve doğru bilginin sağlanması planlama ve yönetim aktiviteleri için oldukça önemlidir. Farklı zamanlarda elde edilen arazi kullanım değerleri dijital uydu işleme ile karşılaştırılabilir. Aralarındaki farklar belirlenebilir. Dijital uydu görüntüsünün işlenmesi arkasındaki amaç

oldukça basittir. Bir veya birden fazla görüntü bilgisayara yüklenir. Bilgisayar ham görüntüyü girdi verisi alarak piksel değerlerini ele alan eşitlik veya eşitlik serisini kullanarak hesaplamaları gerçekleştirir (Lillesand vd., 2015).

Uzaktan algılamada görüntü sınıflama ve doğruluk analizi uygulamaları bu bölümde adım adım açıklanmıştır. Kullanıcı bu adımları takip ederek analizlerini gerçekleştirebilir. Doğruluk analizlerini sağlayabilmek için bazen arazi çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Arazi çalışmaları ile yer kontrol noktaları oluşturularak sınıflama için girdi sağlanmaktadır. Ancak çalışma sahasının büyüklüğü, yer şekillerinin engebeliliği düşünüldüğünde bazen bu çalışmalar yerine Google Earth gibi dijital küreler kullanılabilmektedir. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde Google Earth üzerinden nokta, çizgi ve poligon gibi çizimler yapılarak başka ortamlara nasıl bunların aktarılacağı anlatılmıştır.

Google Earth'te Poligon, Çizgi ve Nokta Oluşturmak

Google Earth yüksek çözünürlükte verileri sunan bir dijital küredir. Google Earth'ten istenilen verilerin indirilmesi veya temsil edilen verileri kullanarak çizgi, poligon veya noktasal çizimler yapabilmek mümkündür. Çizimi yapılan unsurların KMZ veya KML formatında dışarı aktarılıp ArcGIS veya başka CBS yazılımlarında açılıp katman haline dönüştürülebilir. KMZ dosyası Google Earth gibi CBS uygulama programlarında görüntülemesi yapılabilen coğrafi uzamsal bilgilerin temsil edildiği sıkıştırılan KML dosyasıdır. Coğrafi niteliklerle ilgili bilgiler, dosyanın içinde özel bir adla birlikte enlem ve boylam değerleriyle temsil edilir. KMZ dosyaları coğrafi gösterim için 3 boyutlu verileri de içerebilir (Url-2).

Coğrafi verilere ulaşmak oldukça zahmetli ve yorucudur. Akademik veya kişisel çalışmalarda istenen verilerin temin edilmesi bazen resmi dairelerden, bazen internet ortamında temsil edilen verilerden sağlanmaktadır. Ancak bazen bu verilerin farklı platformlardan alınabilmesi mümkün olamamaktadır. Google Earth bu durumda kullanılabilecek önemli bir platformdur. Google Earth'te çizim yapabilmek için aşağıdaki adımlar izlenerek elde edilen veri ArcGIS'te açılacaktır. Bu amaçla Google Earth Pro uygulaması https :// www.google.com / intl / tr_ALL / earth / versions / download adresinden indirilir. Bu işlem sonrasında Google Earth Pro uygulaması açılacaktır. Karşımıza gelen ekrana Kastamonu Üniversitesi yazılacaktır. Açılan ekran üzerinde "Yerlerim" bölümünün fare ile üzerine gelerek sağına tıklanıp "Ekle>>Klasör" şeklinde yazılacaktır (Şekil 1).

Şekil 44. Google Earth Pro'da çalışma alanına gidilip çalışma yeri klasörünün oluşturulması

Sonraki aşama ise eklediğimiz klasör içine “Yol, çokgen ve çizgi” eklenme işlemidir. Bu amaçla tekrar eklediğimiz klasörün sağına fare ile tıklıyoruz ve yol ekle alanına tıklıyoruz (Şekil 2).

Şekil 45 Çalışma alanı klasörüne yol çizgi unsurunun eklenmesi

Yol çizgi unsuruna isim verilerek çizim işlemine başlanır (Şekil 3).

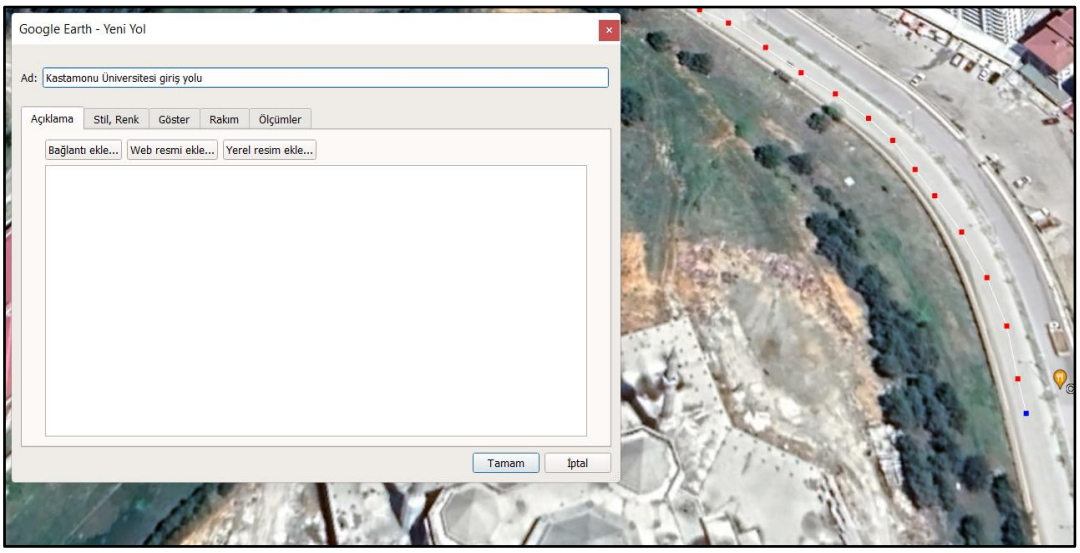

Şekil 46 Yol çizgi unsuruna isim verilmesi ve çizim işleminin yapılması

Aynı işlem çokgen ve noktasal unsurlar için de gerçekleştirilir. Çokgen yöntemi kullanarak binaların çizim işlemleri gerçekleştirilir. Ayrık ve çok küçük varlıklar ise noktasal olarak çizilebilirler. Örneğin durak, elektrik direkleri, güvenlik kulübesi gibi öğeler nokta olarak gösterilebilirler. Hassas olarak çizim yapılabilmesi için görüntüye daha fazla yaklaşarak detayları yakalamak mümkündür. Alansal objelerin çizimi yapılırken “Stil, renk>>alan>>dış çizgili kısmına gelinirse içi renksiz dışı renkli çizimler yapılabilmektedir. Böylelikle çizimlerin yapılması kolaylaşmaktadır.

Arazi Kullanım Haritasının Oluşturulması

Arazi kullanımı beşeri etkenlerle ortaya çıkan arazi örtüsündeki değişimleri ve oluşturulan sınıfları temsil etmektedir. Arazi kullanım detayları birçok analiz türünde kullanılmaktadır. Örneğin heyelan, sel, taşkın tehlike ve risk analizlerinde tehlike, duyarlılık ve

riskin belirlenmesi için arazi kullanımı önemli bir girdi veri setini oluşturur. Arazi kullanımı şehir yerleşmelerinin büyümesi, kentleşmenin artması, tarımsal üretim, orman alanlarında meydana getirilen değişimlere bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla arazi kullanımının belirlenmesi bahsedilen uygulama alanlarında öneme sahiptir. Bu amaçla bu bölümde arazi kullanımı haritası uydu görüntüsü kullanılarak elde edilecektir. Arazi kullanım sınıflarının oluşturulması için öncelikle LANDSAT 8 veya 9 uydusundan görüntü indirilmesi işlemi gerçekleştirilecektir. İnternette arama çubuğuna https://earthexplorer.usgs.gov/ adresini yazarak veya Google arama çubuğundan belirtilen adrese gidilir. Kayıt işlemi gerçekleştirilir. Sonrasında görüntü elde edilecek alana gidilir. Alan istenilen boyuta göre seçilir ve ekrana gelen görüntülerden ilgilenilen tarihe göre görüntü seçimi yapılır ve indirme işlemi gerçekleştirilir (Şekil 4). Burada dikkat edilmesi gerekli hususlardan birisi bulutluluk oranının % 20'nin altında belirlenmesi ve çalışma sahasının niteliklerini doğru gösterebilecek mekânsal ve zamansal boyutun doğru seçilmesidir. Arazi kullanım haritası elde edilecek yerimiz Kastamonu İli olarak belirlendikten sonra ilgili tarih ve veri seti seçildikten sonra indirilir (Şekil 4).

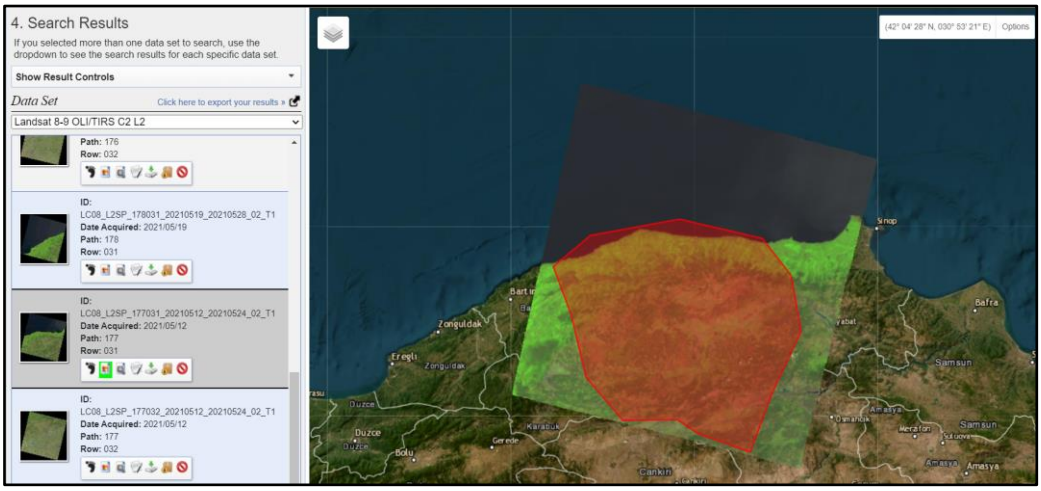

Şekil 47. Çalışma alanı ile ilgili verilerin indirilmesi

Bu kapsamda yapılacak çalışmalar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

İndirilen verilerin ArcGIS'te açılması: LANDSAT uydusundan indirilen veriler RAR klasöründen çıkarılarak ArcGIS'e çağrılır ve 1'den 7'e kadar olan bantlar "Table of Contents'te açılır (Şekil 5).

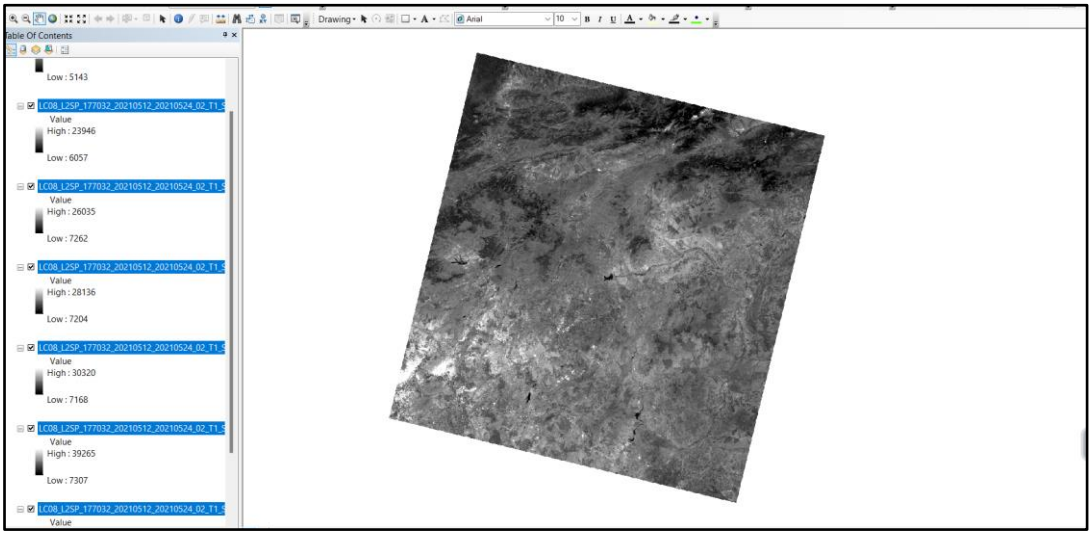

Şekil 48. LANDSAT görüntü bantlarının ARcGIS'te açılması

1'den 7'ye kadar bant aralıkları "Composite bands" aracı ile birleştirilir. Sonrasında çalışma alanına göre "Extract by mask" aracı ile kesilir. Kesme işleminden sonra bant

kombinasyonlarının doğal renkleri göstermediği görülür. Bunu çözmek için > "Layer properties" > RGB composite > Stretch type > None/Standard Deviation seçilerek gösterim biçimi değiştirilir. Böylece doğal renk birleşimi elde edilmiş olur (Şekil 6). Sonrasında export data aracı ile raster görüntü dışarı çıkarılıp katman olarak eklenir.

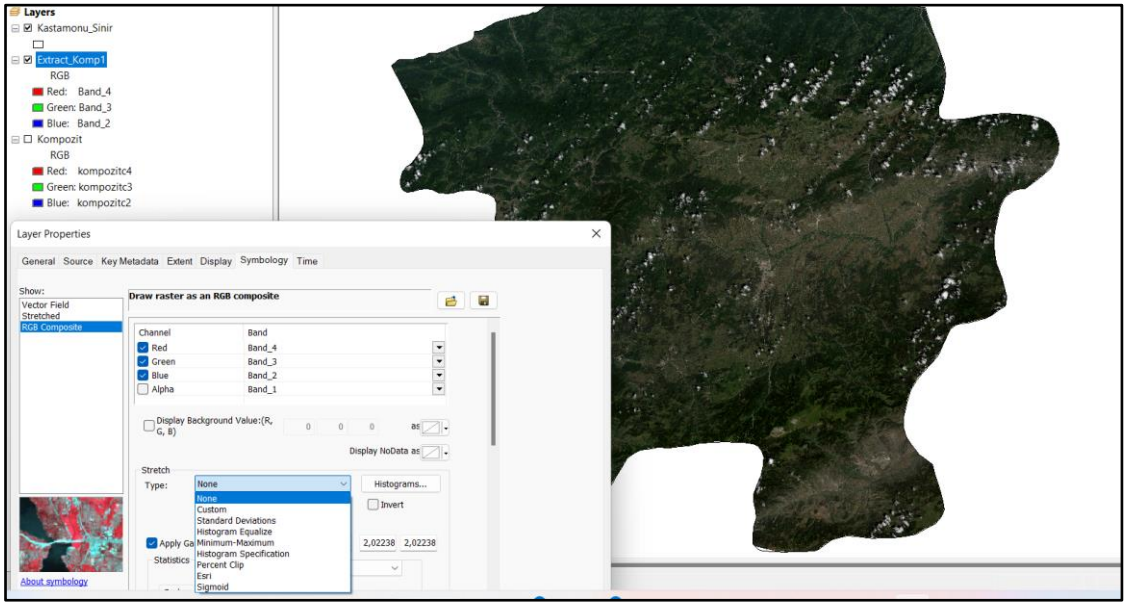

Şekil 49. Natural Color bant kombinasyonun elde edilmesi için gösterim biçiminin değiştirilmesi

Görüntü sınıflandırmada bant kombinasyonlarına göre hareket edilmelidir. LANDSAT 8 bant kombinasyonları şu şekildedir:

Tablo 1. LANDSAT 8 bant kombinasyonları

Bant kombinasyonları	Bantlar
Doğal renk	4,3,2
Yanlış renk	7,6,4
Kızılötesi renk	5,4,3
Tarım	6,5,2
Kara/Su	5,6,4
Kısa dalga kızılötesi	7,5,4
Bitki analizi	6,5,4

Verilen bu bant kombinasyonları aşama aşama görüntü sınıflandırmada kullanılacaktır. Bu amaçla eğer kara su ayrımı yapılacaksa 5,6,4 nolu bant kombinasyonları yapılmalı, tarım arazileri belirlenecekse 6,5,2 nolu bant kombinasyonlarına başvurulmalıdır.

2. 5,6,4 bant kombinasyonuyla kara ve su ayrımı yapılarak sınıflama işlemi yapılacaktır. Buna göre training sample manager aracı çalıştırılır. "Draw polygon" aracı ile çizim işlemi yapılır. Öncelikle su alanlarından mümkün olduğu kadar fazla örnek çizilerek training sample manager kısmında gösterilmesi sağlanır. Çizilen örnekler birleştirilir. Tek bir sınıf halinde gösterilmesi sağlanarak renk atama işlemi yapılır (Şekil 7).

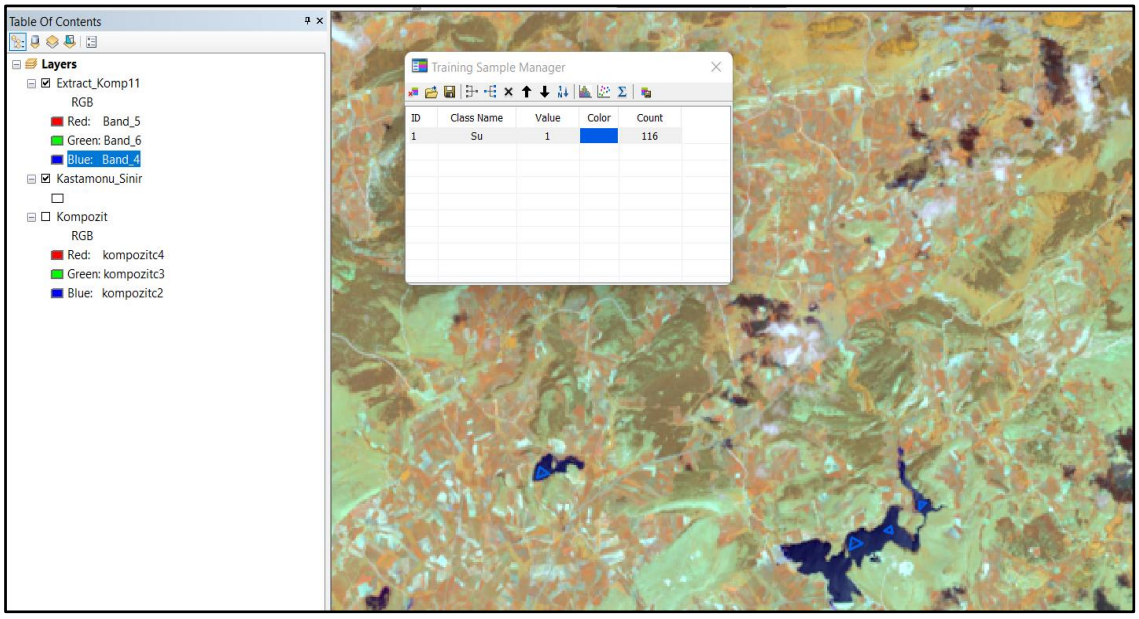

Şekil 50. Su kütlesinin farklı alanlarda belirlenerek birleştirme ve renk atama işleminin yapılması

I. Çıplak alanların sınıflandırılması için 4,3,2 doğal renk bileşimi kullanılır. Doğal renk bileşimi gözün objeleri görme esasına göre nesneleri sınıflandırmak için kullanılır. Örneğin koyu yeşil renk yoğun orman örtüsünü gösterirken, çıplak alanlar koyu kahve ile temsil edilir. Çıplak alanların sınıflandırılması için örnek alma aracını kullanarak olabildiğince farklı alanlardan numune alınarak birleştirme işlemi ve renk atama işlemi gerçekleştirilir.

II. Kent alanlarının tespiti için 5,4,3 doğal renk bileşimi kullanılabilir. Mavi ve beyaz renk kent yerleşim alanlarını temsil etmektedir. Buna göre kent alanları görüntü üzerinde belirlenerek işlenir ve bir sınıfta temsil edilerek gösterilir.

III. Bitki örtüsünün belirlenmesi işlemi için 5,4,3 bant bileşimi kullanılabilir. Koyu kırmızı renk ile gösterilen alanlar sağlıklı bitki örtüsünü temsil etmektedir. Buna göre bu alanlardan örnek alınarak aynı sınıfta gösterimleri sağlanır. Yapılan işlemin kontrolü için 6,5,2 bant bileşimi de kullanılabilir. Bu bant bileşiminde sağlıklı bitki örtüsü koyu yeşil renk ile gösterilir (Şekil 8).

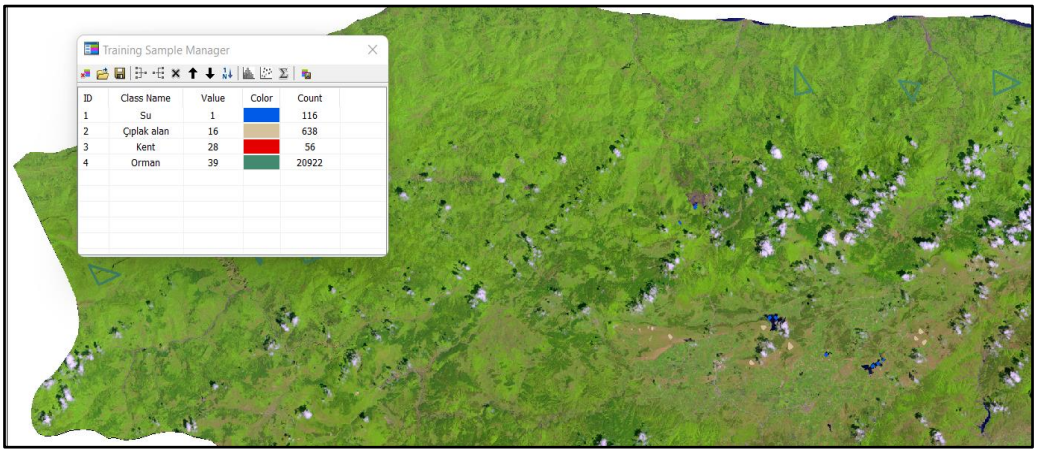

Şekil 51. Uydu görüntüsü üzerinde sağlıklı bitki örtüsünün belirlenmesi ve sınıfının oluşturulması

I. Tarım alanlarının tespit edilmesi 6,5,2 bant bileşimi ile gerçekleştirilebilir. Koyu yeşil renk sağlıklı bitki örtüsünü göstermektedir. Uydu görüntüsü üzerinde açık yeşil

renkler tarım alanlarını ifade eder. Kullanıcı arazideki gözlemleri ve görüntü üzerindeki bilgilerine dayalı olarak sınıflandırma işlemini gerçekleştirir.

II. Sınıflama işlemi kontrollü sınıflama biçiminde gerçekleştirilecekse "Interactive supervised classification" sekmesi "Classification" aracı bünyesinde tercih edilir (Şekil 9).

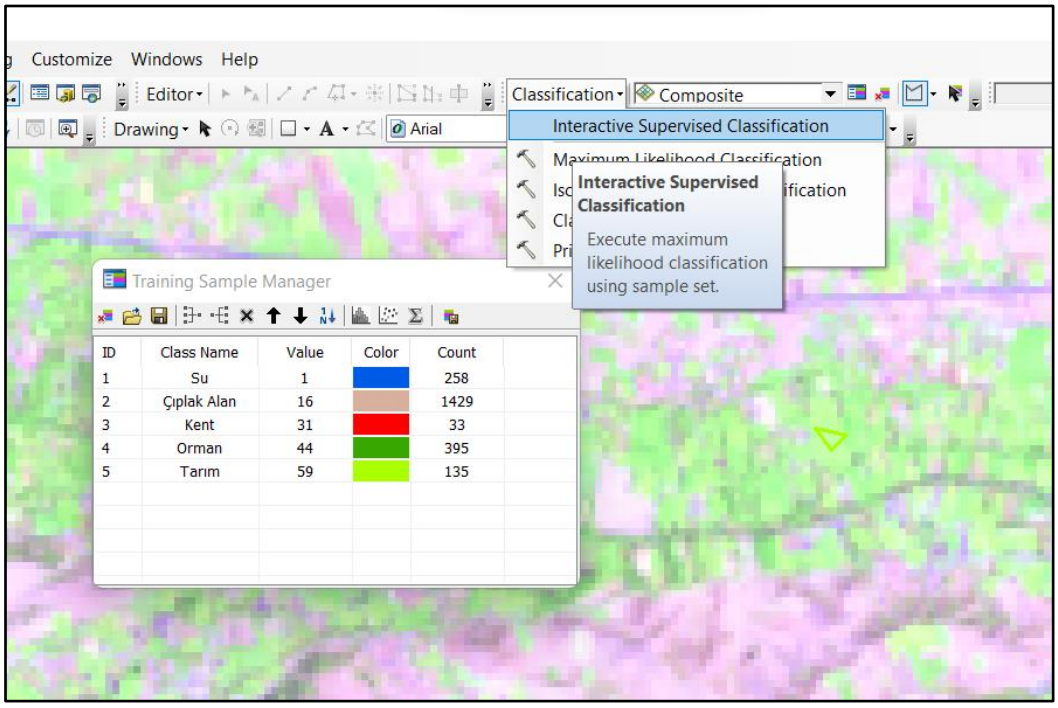

Şekil 52. Kontrollü sınıflandırma ile arazi kullanım sınıflarının elde edilmesi

Arazi kullanım sınıflarının elde edilmesinden sonra ArcCatalog'ta yeni bir klasör oluşturulup nokta kontrolü için "Shape File" yaratılır. Koordinat sistemi belirlenerek nokta kontrolü için hazır hale getirilir. Katmanlar bölümünde nokta katmanının öz nitelik tablosu açılır ve "Tahmin" ismiyle yeni bir alan oluşturulur (Şekil 10).

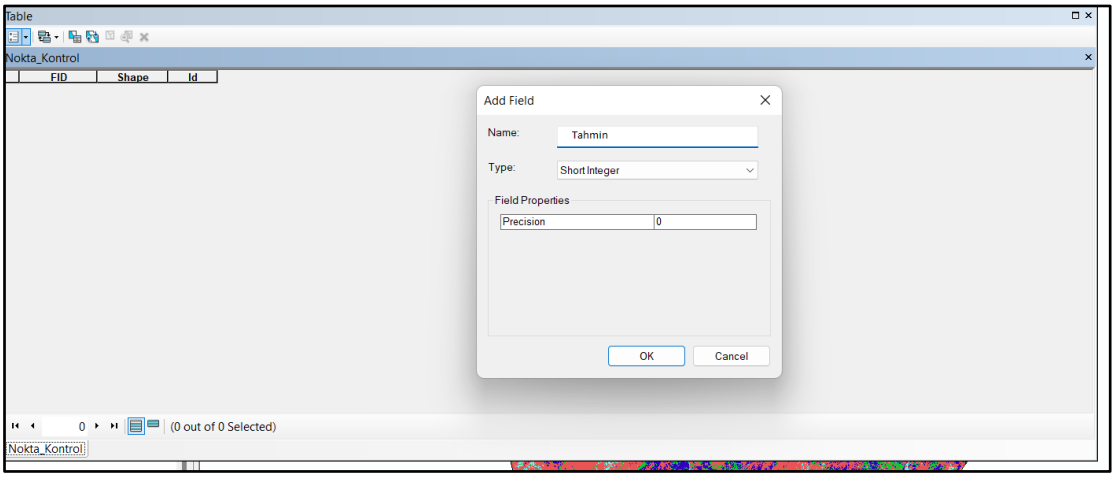

Şekil 53. Öznitelik tablosunda yeni bir alan oluşturulması

Editör aracı çalıştırılarak oluşturulan katman üzerinde her bir sınıflandırmanın doğru yapılıp yapılmadığına dair noktalar atılmaya başlanır. Öz nitelik tablosunda atılan noktaların her bir sınıfındaki noktalar için değer ataması şu sıra ile yapılır. Su kütlesi için yeniden sınıflandırma için 1 değeri verilmişti. Buna bağlı olarak su kütlesi sınıfı sınıflandırma kontrolü

için atılan noktaların hepsi seçilir. Tahmin olarak oluşturulan alanın sağına tıklanır ve "Field calculator" çalıştırılır. 1 ifadesi yazılarak değer ataması yapılır (Şekil 11).

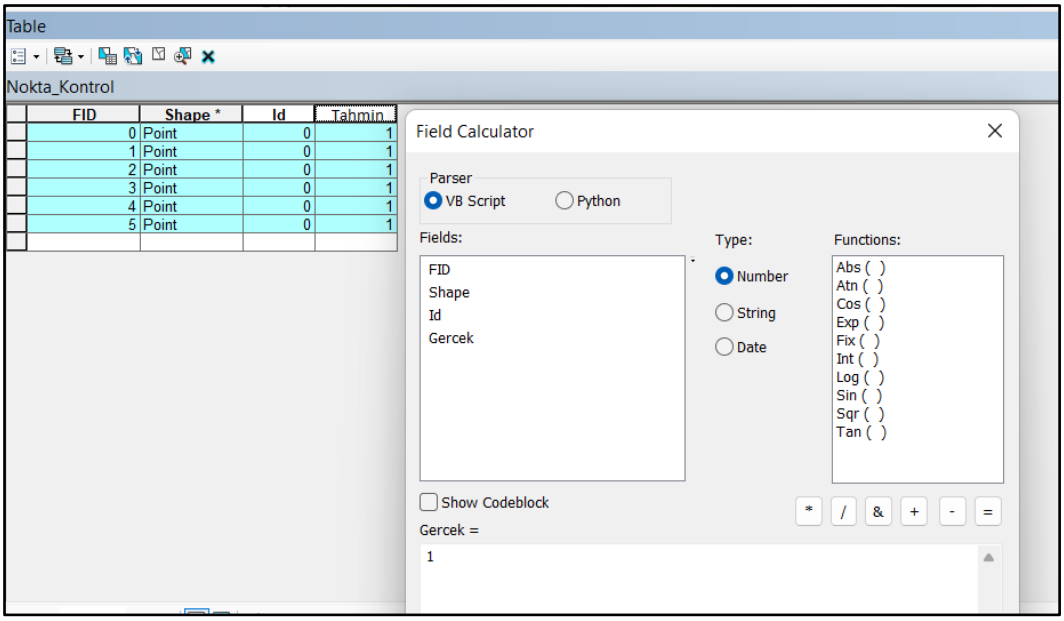

Şekil 54. Öz nitelik tablosunda oluşturulan alanda atılan noktalara değer verme işleminin yapılması

Bu işlem ile oluşturulan her bir sınıf için kademeli olarak gerçekleştirilerek bütün noktalara değer verme işlemi yapılır. Her bir sınıf için 40 adet nokta atama işlemi yapılarak geçerliliğin artırılması sağlanmaya çalışılır.

"Extract values to points" aracı ile noktaların değerleri arazi kullanım sınıfları haritasından alınır. Bu amaçla Input point features kısmına "Nokta kontrol" katmanı çağrılır. "Input raster" kısmına ise sınıflandırılan arazi kullanım haritası getirilir (Şekil 12).

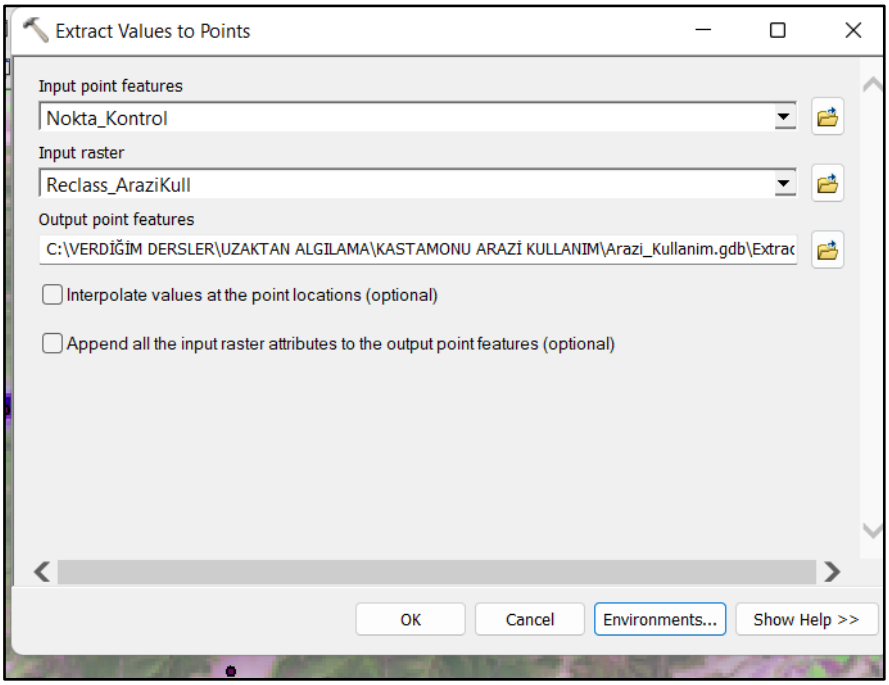

Şekil 55. Extract values to points aracı ile nokta katmanına arazi kullanım haritasından değerlerin alınması işlemi

Oluşturulan yeni katmandaki öz nitelik tablosuna “Gerçek” ismiyle yeni bir alan açılır. Alanın en üst kısmına sağ tıklanıp “Field calculator” açılır ve Field kısmında “Raster value” tıklanarak aşağıdaki alana getirilmesi sağlanır. Böylece yeni alanın değerleri getirilmiş olur ve alana atanır (Şekil 13).

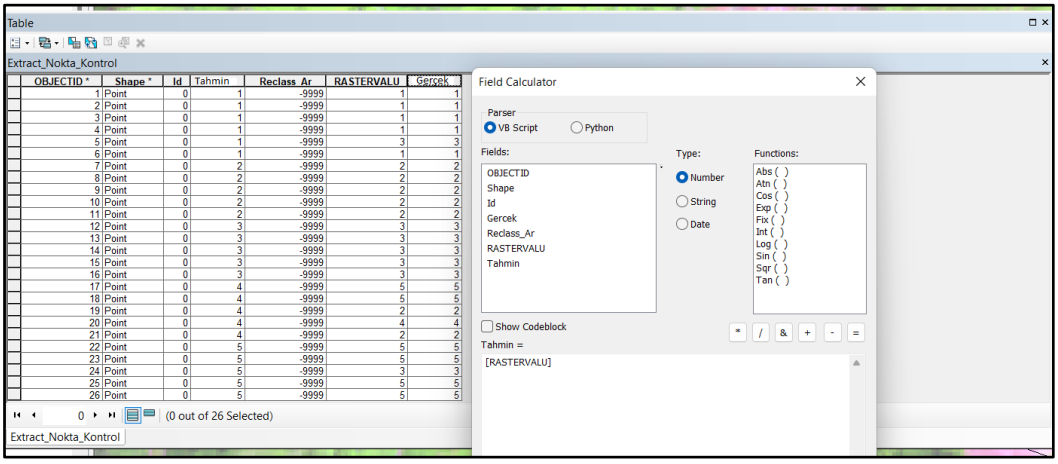

Şekil 56. Öz nitelik tablosunda yeni bir alan oluşturulması

Gerçek noktalarla tahmin noktaları arasındaki farklı bulmak için “Frequency” aracı çalıştırılır. Input kısmına nokta kontrol veri katmanı getirilir. Frekans alanında tahmin ve gerçek alanlar işaretlenir (Şekil 14).

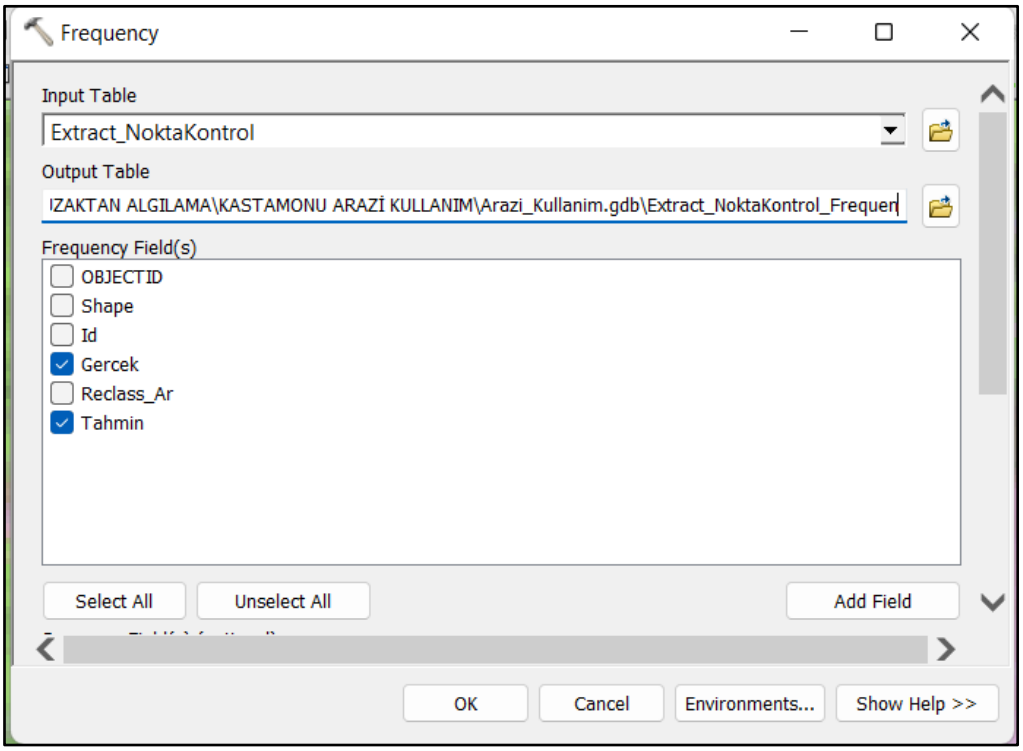

Şekil 57. Gerçek ve tahmin değerlerin frekansının belirlenmesi

Pivot table aracı çalıştırılır. “İnput table” kısmına “frekans tablosu”, “input field” alanına tahmin, “pivot” field alanına “gerçek”, value field alanına ise “frequency” alanları seçilir (Şekil 15).

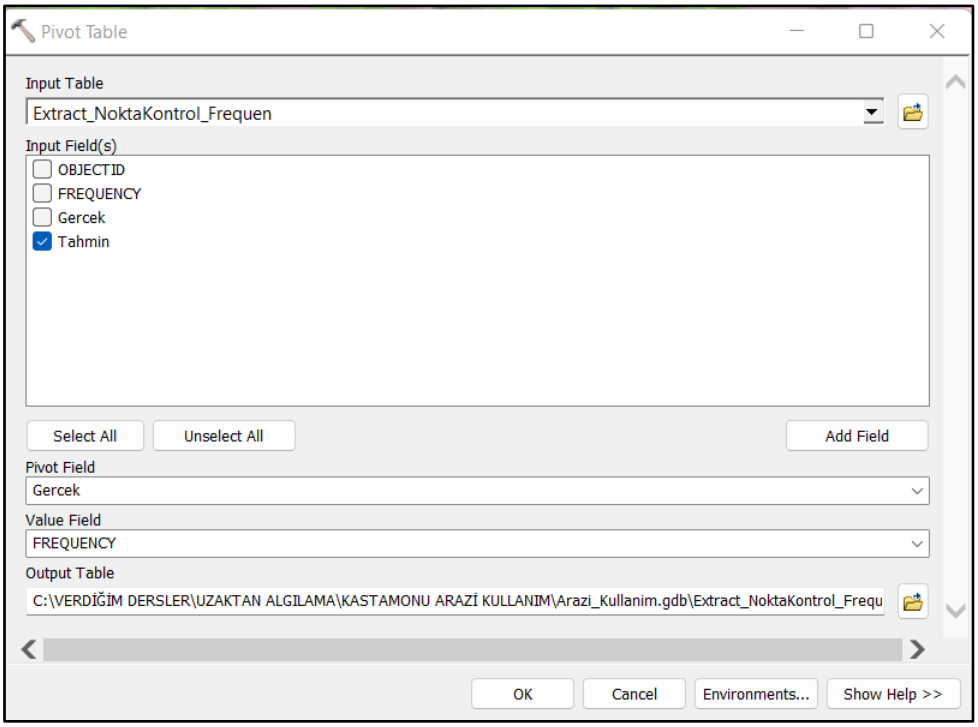

Şekil 58. Pivot tablosunun oluşturulması

Pivot tablosundaki bilgiler kullanarak doğruluk değerlendirmesi gerçekleştirilecektir (Şekil 16).

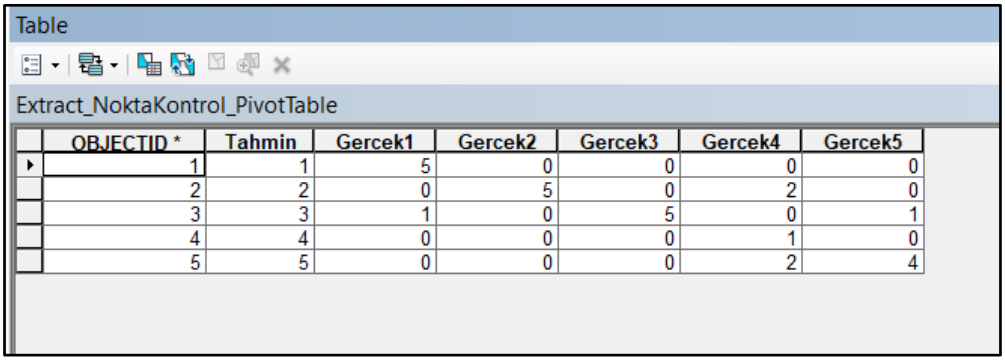

OBJECTID *	Tahmin	Gercek1	Gercek2	Gercek3	Gercek4	Gercek5
1	1	5	0	0	0	0
2	2	0	5	0	2	0
3	3	1	0	5	0	1
4	4	0	0	0	1	0
5	5	0	0	0	2	4

Şekil 59. Pivot tablosunda değerlerin oluşturulması

Doğruluk (%) = (Gerçek değer toplamı/Toplam örnek değeri)*100

Doğruluk = (19/26)*100) = % 73'tür.

Kapsamlı sınıflandırma doğruluğu örneğin % 65 olsun. Eğer sınıflandırmanın temel amacı orman alanlarını ortaya çıkarmaksa bu sınıfın üretici doğruluğu % 84 oranındaysa tüm sınıflandırma için doğruluk değeri düşük olsa da orman sınıfının haritalandırılması için geçerli olacaktır. Ormanlık alanların % 84'ü orman olarak belirlenmiş olsa bile yalnızca % 60'ı gerçekten orman sınıfı olarak tespit edilmiş olur (Lillesand vd., 2015).

Doğruluğun belirlenmesinde Google Earth veya çalışma alanı ile ilgili herhangi bir uydu görüntüsü değerlendirilebilir. Ancak görüntü seçilirken aynı periyodu ve alanı kapsaması önemlidir. Yer kontrol noktaları seçilirken bu hususlara dikkat edilmelidir. Doğruluk işleminin Google Earth yardımıyla belirlenebilmesi için sınıflandırma yaptığımız uydu görüntüsünden alınan noktalar KML biçiminde dönüştürülerek Google Earth üzerinde açılır. Gerçek olarak oluşturulan her bir noktanın Google Earth üzerindeki sınıfı kontrol edilir. Tahmin noktalarının değeri ile Google Earth üzerindeki noktaların sınıf değeri arasında fark varsa belirlenir. Veri

tabanındaki gerçek olarak oluşturulan alan üzerinde ne kadarlık bir yanlışlık olduğu tahmin ve gerçek alanlarının kıyaslaması yapılarak gerçekleştirilir. Google Earth üzerinden belirlediğimiz bu yanlışlıklar veya doğru atamalar kullanılarak doğruluk değerlendirme tablosu ve Kappa Doğruluk İndeksi oluşturulması gerçekleştirilir. Aşağıda bu yöntemlerin nasıl yapıldığı açıklanmıştır.

Doğruluğun belirlenmesinde bir başka yöntem ise doğruluk değerlendirme tablosunun hazırlanmasıdır. Bunun için matris hazırlanır. Kaç sınıf oluşturulmuşsa o kadar satır ve sütun oluşturulmalıdır. Örneğimizde arazi kullanımında 5 sınıfımız bulunuyordu. Buna göre matriste 7X7 lik bir tablo oluşturulacaktır. Her bir sınıf için 5 adet nokta atılmıştı. Satırlar doldurulurken satır sütun ilişkisi düşünülerek doldurulması gerekir. Örneğin su 1 ile temsil edilmişti. Su sınıfında çıplak alan kaç tane varsa bunu frekans tablosuna bakarak yazabiliriz. Satır ve sütunlar toplamını da ayrı birer sütun ve satır olarak tabloya eklemek gerekecektir (Tablo 2).

Tablo 2. Doğruluk değerlendirme tablosu

	Su	Çıplak Alan	Kent	Orman	Tarım	Tahmin Toplamı
Su	**4**	0	1	0	0	5
Çıplak Alan	0	**5**	0	0	0	5
Kent	0	0	**5**	0	0	5
Orman	0	2	0	**1**	2	5
Tarım	0	0	1	0	**4**	5
Gerçek Toplamı	5	7	7	1	5	**25**

$$\text{Toplam doğruluk} = \frac{Doğru\ sınıflandırılmış\ piksellerin\ toplam\ sayısı\ (Çapraz)}{\text{Referans hücrelerinin toplam sayısı}} = \frac{19}{25}\text{x}100 = \%\ 76$$

$$\text{Tahmin doğruluğu} = \frac{\text{Her kategorideki doğru sınıflandırılan piksel sayısı}}{\text{Bu kategorideki referans piksellerinin sayısı (Satır toplamı)}}$$

Su kütlesi: 4/5*100= %80

Çıplak alan: 5/5*100= %100

Kent: 5/5*100= % 100

Orman: 1/5*100= % 20

Tarım: 4/5*100= % 80

$$\text{Gerçek doğruluk} : \frac{\text{Her kategorideki doğru sınıflandırılan piksel sayısı}}{\text{Bu kategorideki referans piksellerinin sayısı (Sütun toplamı)}}$$

Su kütlesi: 4/5*100= %80

Çıplak alan: 5/7*100= %71

Kent: 5/7*100= % =%71

Orman: 1/1*100= % 100

Tarım: 4/5*100= % 80

Burada toplam örnek sayımız 25

Doğru örnek sayımız 19

Kappa Doğruluk Kat Sayısının Bulunması

Kappa veya KHAT istatistiği referans veri ve otomatik sınıflandırıcı arasındaki farkın ölçümü ve bir rastgele sınıflandırıcının arasındaki şans kabulüdür. 1 ve 0 arasında değişir. 1 ve 1' e yakın değerler iyi bir sınıflandırma doğruluğunu temsil ederken, 0 ve 0'a yakın değerler

doğruluk değerinin düşük olmasını açıklar. K istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanır (Lillesand vd., 2018).

$$\hat{k} = \frac{N\sum_{i=1}^{r} x_{ii} - \sum_{i=1}^{r} (x_{i+} \cdot x_{+i})}{N^2 - \sum_{i=1}^{r} (x_{i+} \cdot x_{+i})}$$

Yukarıdaki formülde

r = hata matrisindeki satır sayısı

x_{ii} = i satır ve i sütunundaki gözlemlerin sayısı (ana köşegen üzerinde-asıl çaprazda)

x_{i+} = i satırındaki gözlemlerin toplamı (sınırdaki toplam olarak matrisin sağında gösterilmiştir)

x_{+i} = i sütunundaki gözlemlerin toplamı (sınırdaki toplam olarak matrisin solunda gösterilmiştir)

N = Matrise dâhil edilen toplam gözlem sayısı olarak ifade edilir.

Yapmış olduğumuz işlemde doğruluk kat sayısının bulunması sözel olarak aşağıdaki şekillerde ifade edilebilir:

Kappa katsayısı = $\frac{Toplam\ örnek\ x\ Toplam\ doğru\ örnek - \sum(Sütun\ toplamı\ x\ satır\ toplamı)}{TÖ^2 - \sum(Sütun\ toplamı\ x\ satır\ toplamı)} x100$

Buradan işlemimizde verilen değerleri yerine koyarak şu şekilde kat sayıyı buluruz:

Kappa katsayısı=$\frac{25x\ 19 - \sum((5x5)+(7x5)+(7x5)+(1x5)+(5x5))}{25^2 - \sum((5x5)+(7x5)+(7x5)+(1x5)+(5x5))} x100$

Kappa katsayısı = $\frac{475-125}{625-125}$ = % 70 olarak bulunur. Bu değer iyi bir sınıflandırma doğruluğunu ifade etmektedir.

Sonuç

Yeryüzüne ait bilgilerin kolaylıkla ve hızlı bir şekilde elde edilebilmesi, veri paylaşımının çok hızlı gerçekleştirilebilmesi, bulut depolama gibi ortamların gelişmesi sayesinde artık uzaktan algılama birçok alanda yaygınca kullanılmaktadır. Bu özellikleriyle uzaktan algılama son zamanlarda en çok gelişim gösteren alanlardan birisi olmuştur. Bu kadar gelişim gösteren bir alanda verilerin elde edilmesi ve CBS ortamında hazırlanabilmesi için referans başvuru kılavuzları gerekmektedir. Bu amaçlar göz önünde bulundurularak bu çalışma görüntü ve sınıflamayla elde edilen sınıfların doğruluğunun değerlendirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. CBS yazılımları bünyesinde uzaktan algılama verileri sınıflandırmalarının nasıl yapılacağı ve sonuç doğruluk değerlerinin nasıl elde edileceğine dair işlem adımları birer birer açıklanmıştır.

Bu bölümde anlatılan işlem adımlarının anlaşılabilmesi için yazar tarafından oluşturulan "Uzaktan Algılama-Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Temel Uygulamaları-1" (Taştan, 2022) başlıklı çalışmanın gözden geçirilmesi yerinde olur. Kullanıcılar yapacakları analizlerde çalışmada belirtilen işlem adımlarını takip ederek işlemlerini kolaylıkla yerine getirebilirler. uygulamaya dönük hazırlanan bu bölümün kullanıcılar için kolaylık sağlaması ve bu yönüyle çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Aliyazıcıoğlu, P. (2019). *Uydu görüntüleri üzerinden kontrollü sınıflandırma yöntemi ile bitki deseninin belirlenmesi*. Yüksek lisans tezi. Biyosistem Mühendisliği Anabilim Dalı. Uludağ Üniversitesi.

Ayhan, E. Karslı, F., Tunç, E. (2003). Uzaktan algılanmış görüntülerde sınıflandırma ve analiz. *Harita Dergisi*, *70*(130), 32–46.

Congalton, R. G., & Green, K. (2019). Assessing the accuracy of remotely sensed data: principles and practices. CRC press.

Green, K., Congalton, R. G., & Tukman, M. (2017). *Imagery and GIS: best practices for extracting information from imagery* (Vol. 1). Esri Press Redlands, CA.

Lillesand, T., Kiefer, R. W., & Chipman, J. (2015). *Remote sensing and image interpretation*. John Wiley & Sons.

Taştan, B. (2022). Uzaktan Algılama-Coğrafi Bilgi Sistemleri (Cbs) Temel Uygulamaları-1. İçinde: Karacagil Zeynep Bulut Meryem (Ed.), *Sosyal Bilimlerde güncel tartışmalar 10* (pp. 786–805).

Yavaşlı, D. D. (2019). Uzaktan algılamada temel kavramlar. İçinde: Yavaşlı Doğukan Doğu; Ölgen M. Kirami (Ed.), *Coğrafyada uzaktan algılama* (Birinci basım, pp. 1–28). Kriter yayınları.

Url-1: What is remote sensing and what is it used for? https://www.usgs.gov / faqs/what-remote-sensing-and-what-it-used#:~:text= Some % 20 specific % 20 uses % 20 of % 20remotely, help %20 watching % 20 for%20dust%20storms. Erişim tarihi: 05.05.2023

Url-2: KMZ dosyası nedir? https://docs.fileformat.com/tr/gis/kmz/. Erişim tarihi: 25.12.2022.

Url-3: https://www.youtube.com/watch?v=KPGK3RvM1as> Erişim tarihi: 21.03.2023

Tarım Etiği Ve Artan Önemi

Ahmet ÖZÇELİK[1]
Hüseyin Tayyar GÜLDAL

GİRİŞ

Toplum yaşamında bireylerin ahlaki kararlar verebilmeleri için her davranışlarında iyiyi, doğruyu, gerçeği düşünüp, bunları içselleştirip, alışkanlık haline getirerek uygulaması gerekir.

Etik, insan ilişkilerinde iyi- kötü ya da doğru- yanlış olarak nitelendirilen değer yargılarını inceler. İçsel bir denetçi olan etikte, insana ne yapmasını ya da yapmamasını öneren değerler vardır. Etiğin toplumu bir arada tutan, bütünleştirici bir rolü vardır. Etik, insanların bireysel ve toplumsal ilişkilerinde davranışlarını iyiye yöneltmeyi, böylece bireylerin vicdanen rahat olmalarını, toplum düzeninin sağlanmasını, mutluluğu artırmayı amaç edinmiştir. Etikte özgürce alınan kararlar, akılcı davranış esas olup evrensel ilkeler ortaya konulur.

Günümüzde rekabetin artması ve uygun koşullarda yürütülmemesi, teknolojideki gelişmeler, toplumların değişmesi, mesleklerde yaşanan sorunlar etiğin önemini artırmıştır. Toplumda yaşayan her bilinçli kişi için etik kaçınılmazdır. Nüfus artışı ve istihdam sorunları, uluslararası firmaların yaygınlaştırılması, insan hakları ve demokrasi anlayışının yerleşmesi, hukukun üstünlüğü, alınan kararların uluslararası etkiler yaratabilmesi, yolsuzluğun yaygınlaşması, mesleklerde ve iş ortamlarında yaşanan etik dışı davranışlar, kar güdüsü, çevresel duyarlılığın artması, tüketicilerin bilinçlenmesi gibi pek çok konu iş ve meslek etiğinin önemini her zamankinden çok artırmıştır. Hesapverebilirlik ve iyi davranışta yoğunlaşan etik, toplumda yaşayan bilinçli ve sorumluluklarını bilen herkesi ilgilendirir (Özçelik, 2022).

Etikteki gelişmeler son 30 yılda meslek etiklerinde olmuştur. Her mesleğin, toplumun taleplerini doğru bir şekilde karşılayabilmesi, toplumda güven yaratılması, meslek onurunun korunması ve geliştirilmesi için meslek örgütleri tarafından oluşturulan mesleki davranış kurallarına ihtiyacı vardır. O mesleği yapanlar mesleki uğraşlarında bu kurallara uygun hareket etmek durumundadırlar.

TARIM ETİĞİ

Tarım doğal kaynakları, uygun girdilerle birlikte kullanarak yapılan her türlü üretim, yetiştirme, işleme ve pazarlama faaliyetleri şeklinde tanımlanmaktadır (Resmi Gazete, 2006). Tarımsal faaliyetler, tarım işletmesi denilen iktisadi birimlerde, çiftçilerce gerçekleştirilir (Özçelik & ark., 2015).

Tarıma yönelmek, tercih değil, hayatın dayatmasıdır. Tarım, kaçınılmaz bir etik boyutu olan önemli bir insan faaliyetidir. Tarımın; insani, hayvansal, çevresel, ekonomik, sosyal ve ekonomik boyutları bulunmaktadır. Tarım etiği ya da tarımsal etik, etiğin sınıflaması içinde normatif etik içine girer. Bu alandaki kuramlar bize nelerin iyi nelerin kötü olduğu, nelerin özsel değere sahip olduğunu gösterir. Uygulamalı bir etik olan tarım etiği, tarımsal faaliyetlerde davranışların nasıl olmasını ortaya koyan, mevcut felsefi etiklerden türetilmiş bir dizi norm

[1] Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü

olarak düşünülebilir. Zaten meslek etiği, genel etik ilkelerinin, o mesleğin özellik ve standartlarına göre ifade edilmesidir.

Birçok tarımcı, tarımın özellikle çevresel ve sosyal etkilerine dayanan önemli ahlaki boyutlara sahip olduğu konusunda görüş birliği içindedir (Zimdahl, 2000). Bu etkiler dört farklı alana ayrılmıştır:

a) Sosyal Sözleşme

Hayatın devamı için gerekli olan tarım ürünleri çiftçiler tarafından üretilir. Ülkeler, üretebilecekleri ürünleri üretirken, yetersiz kalan ya da yeterli üretilemeyenleri diğer ülkelerden satın alarak gıda maddeleri talebini yeterli ve düzenli olarak karşılamaya çalışırlar. Bunu başarmak için tüm demokratik toplumlarda bir sosyal sözleşme ortaya konulur. Çiftçiler, bu sözleşmenin bir tarafı olarak toplumun isteklerini mevzuat, etik kurallar ve kişisel tercihleri çerçevesinde karşılamaya çalışırlar. Özellikle gelişmiş ülkelerde üretici çabaları, kimyasal gübre, tarımsal mücadele ilacı kullanımıyla ilgili kontroller ve yasaklar doğrultusunda zorlanmaktadır. Bu sınırlamalar, üretken kaynakların devamlılığı, çevresel kalitenin korunması yani sürdürülebilirlikte yoğunlaşmaktadır. Tarımsal etik, tarımsal faaliyetlerde hem toplumun hem de çiftçilerin faydasını yükseltmeye hizmet eder.

b) Sosyo- Ekonomik Konular

Bunlar; pestisit kullanımı, hayvan refahı, gıda güvenliği, global açlık vb. dir. Bu konuların her birinin etiksel boyutlara sahip sosyal ve ekonomik yönleri bulunur.

c) Tarımsal Biyoetik

Bu başlıkta, biyoteknolojinin tarıma uygulanmasıyla ortaya çıkan konular yer alır. Bunlar çiftlik hayvanlarının üreme teknolojileri, bitkilerde, hayvanlarda ve yaşayan canlılarda genetik mühendisliği, hayvan büyüme düzenleyicileri, transgenetik (biyoteknolojik yöntemlerle başka bir organizmadan gen aktarılmış) bitkiler, transgenetik türlere patent alınması vb. dir.

d) Çevre

Yoğun girdi kullanılan entansif tarım, yenilenemeyen doğal kaynaklara zarar verirken oldukça yüksek bir üretim düzeyi sağlamaktadır. Modern tarımın getirdiği tarımsal teknolojinin insan, fiziksel ve sosyal çevre üzerine pek çok olumsuz etkileri vardır. Bu olumsuz etkiler; küçük tarım işletmelerinin sistem dışı kalması, toplu tarımın artması, insan ve çevre üzerine taleplerden oluşan ekonomik konular ile kirlenme, daha fazla üretim için araştırma maliyeti, habitatın bozulması, kaynakların azalması/tükenmesi gibi çevresel konuları kapsar.

TARIM ETİĞİNİN TEMEL ALANLARI

Tarımda etik davranmanın öne çıkan alanları şunlardır (Özçelik, 2015):

Sürdürülebilir tarım ve girdi kullanımı

Doğal kaynaklar gittikçe kirlenmekte, azalmakta hatta yok olabilmektedir. Bunlar bugünkü nesil için gelecek neslin emanetidir. Bu emanetin iyi korunamaması halinde gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamada güçlük çekecekleri açıktır. Doğal kaynakların dikkatsizce kullanımının sonuçları bugün görmezlikten gelinemeyecek ve acil önlemler gerektiren bir duruma gelmiştir. Esas olan bu noktaya getirmemek ve sürdürülebilirliklerini sağlamaktır.

Tüm canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri, gelecekte insan onuruna yakışır, var oluşun tehlikeye atılmaması, mevcut doğal ve kültürel kaynakların korunup, iyileştirilmesi, bu konularda devlet-özel sektör- sivil toplum kuruluşlarının, ulusal ve uluslararası örgütlerin işbirliği gereklidir (İmir, 1997).

Sürdürülebilir kalkınma; ekonomik, sosyal ve ekolojik sürdürülebilirliği eş zamanlı olarak gerçekleştirmeyi gerektirir.

Sürdürülebilir tarım, uygun tarımsal üretim ve işleme yöntemleri yani biyolojik ve çevre dostu girdiler kullanarak, doğal kaynakları koruyarak en yüksek verimliliğe ulaşmaktadır (Eriş, 2002). Sürdürülebilir tarımda teknolojik yöntemler doğaya uygun duruma getirilir. Ürünler, doğal ve insan sağlığına fayda sağlayabilecek yapıda olmalıdır.

Sürdürülebilir tarım kapsamında; toprak, su, bitkisel ve hayvansal gen kaynaklarının korunması, çevreye zarar vermemek, tarım işletmelerinin sürdürülebilirliği, verimlilik artışı ve korunması, sınırlı kaynakların etkin kullanımı, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımının önlenmesi, kırsal kesimde yaşam standardının yükseltilmesi, risklere karşı tarım sektörünün güçlendirilmesi, bugünkü ve gelecek nesillerin besin maddesi ihtiyaçlarının karşılanması, üretim masraflarını düşürmek, tarımda çalışan insanların sağlığını korumak gibi konular vardır.

Rio Deklarasyonuna göre; şimdiki ve gelecek nesillerin doğal kaynaklar üzerindeki hakları eşittir, çevresel zararı önleme geciktirilmelidir, kirleten, bozan, zarar veren öder, küresel çevrenin koruma sorumluluğu küreseldir (Özçelik, 2015).

Girdi kullanımının ihtiyaç düzeyinde, zamanında ve uygun tekniklerle kullanımını sağlamak için iyi tarım, dijital tarım, organik tarım gibi uygulamaların yaygınlaşması sürdürülebilirlik açısından katkı sağlayacaktır. Tarımsal üretimde teknik bilgi düzeyinin yükseltilmesi, tarımda izlenebilirlik, örgütlenme, denetim, ilgili mevzuatın çıkartılması, tarımda yapısal dönüşümün sağlanması, tarımsal faaliyetin çevre politikalarıyla uyumu, tarım sektöründe görev yapanların meslek etiğine uygun hareket etmeleri, çiftçiye önerilecek her teknik için konunun sürdürülebilirlik açısında değerlendirilmesi, çiftçilerin bu amaca ulaşmak için bilinçlendirilmeleri ve katılımcılıklarının sağlanması gerçekleştirilmelidir.

Gıda Güvenliği ve Güvenirliliği

Gıda güvenliği ile herkesin her zaman sağlıklı olarak yaşamını sürdürebilmesi için kalite ve miktarı yeterli, besleyici, belirlenmiş normlara uygun olarak üretilmiş ve doğru olarak etiketlenmiş gıdaya ulaşması mümkün olacaktır. Kalkınmakta olan ülkelerde 1 milyar insan kronik yetersiz beslenmeyle karşı karşıyadır. Gıda güvenliği, birincil üretim aşamasından, tüketiciye ulaşana kadar tüm aşamaları kapsar.

Gıda güvenliği için gerekli şartlar; gıda kaynaklarının yeterliliği ve kullanışlılığı, kaynakların istikrarı ve sürdürülebilirliği, gıdaya dönüşümüdür.

Beslenme en temel insan haklarındandır. Gıda güvenliği iç barışın ve ulusal güvenliğin teminatıdır. Bu nedenle tarımsal üretimin ve verimliliğin artması güvence altına alınmalıdır. Gıda üretim, arz ve tüketim güvenliğini bir arada sağlamak önemlidir.

Gıda güvenliği için insanların yeterli gıdaya ulaşabilecekleri satın alma gücüne sahip olmaları ve bunun sürdürülebilir olması da önemlidir.

Gıda güvenliğine ait tüketici hakları; her zaman yeterli gıdada ulaşmak, güvenli gıda, gıda ürünleri hakkında doğru bilgilendirilme, beslenme konusunda tüketici eğitimi, sağlıklı bir çevrede yaşama, gıda ürünlerine ait sorunları duyurmaktır (Hablemitoğlu, 2000).

Gıda güvenliğinin sağlanmasında, gıda maddelerinin üretimi yanında, gıda sanayi, depolama, ulaştırma, gerektiğinde ithalat olanakları önemlidir.

Günümüzde gıda üretiminde pek çok hile ve aldatmaya yönelik eylemler bilinmektedir. Bu durum tüketicilerin, güvenli gıdaya olan gereksinimleri artırmakta, gıda üretim ve pazarlamasında etik davranış arayışını öne çıkartmaktadır. Gıdalarda hile; tağşiş (ürünün içine başka bir şey karıştırmak, miktarını değiştirmek) ve taklit yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Ülkeler ve uluslararası seviyede gıda güvenliği ve güvenirliliği konusunda üretim, işleme, pazarlama konusunda çok sayıda düzenleme mevcuttur.

Gıda işinde çalışanların iş ve meslek etiğine bağlılıkları, belirlenen standartlara uygun üretim, tarımsal girdilerin katkı maddelerinin bilinçli kullanımı, gıda kayıplarının önlenmesi, spekülatif fiyat artışlarının önlenmesi, tüketicilerin alım gücünün artırılması, sıkı kontrol işlemleri, doğru bilgilendirmeler, bu konuda yaşanan sorunları azaltabilecektir.

Toprak ve Su Kirliliği

Tarımda toprağın önemi diğer sektörlere göre daha fazladır. Çünkü tarımda toprak hem işletmenin kuruluş yeri hem de üzerinde üretimin yapıldığı yerdir. Hayvansal, bitkisel bütün tarımsal üretimi oluşturan maddeler topraktan sağlanır.

Toprak, içinde fiziksel, kimyasal, fizikokimyasal ve biyolojik olayların oluştuğu bir ortamdır (Aydeniz, 1985).

Toprak, tarım için en önemli doğal kaynaklardandır. Toprakların artırılma olanağı yok noktasında kısıtlıdır. Katı, sıvı, radyoaktif artık ve kirleticiler tarafından toprağın fiziksel ve kimyasal özelliklerinin bozulmasıyla toprak kirliliği oluşmaktadır. Erezyon, yorulma, çoraklaşma ve kirlenme esas nedenlerdir. Tarım topraklarının amaç dışı kullanımının önlenmesi, kimyasallar ve kirli sular, aşırı sulama, uygun işleme yöntemlerinin kullanılmaması v.b. çok sayıda konu toprak kirlenmesine, toprakların veriminin azalmasına hatta tamamen tarım dışı kalmasına sebep olabilmektedir.

Toprak kirliliğini önlemek için sadece toprağı kullananların değil, dolaylı yoldan (atıklar gibi) toprağın kirletenlerin de etik davranmaları gerekir. Erezyonun önlenmesi, uygun girdi kullanımı, münavebe, mer'aların doğru kullanımı, orman tahribatının önlenmesi, tarım topraklarının parçalanmaması, toprak koruma yöntemlerinin teşvik edilmesi, sulama eğitimi verilmesi, toprakla ilgili karar mercilerinin objektif yaklaşımları önem taşıyan konulardandır.

Dünyada mevcut suyun sadece %1'i insanların tüketimine açık olup bununda %87'si tarımda kullanılmaktadır. Su olanakları gittikçe sınırlanmakta ve gelecekteki ciddi kuraklık beklentileri artmaktadır. Kimyasal, fiziksel, fizyolojik ve biyolojik kirleticilerle oluşan su kirliliği ile suyun özelliği bozulur. Kirletilmiş su, insan ve hayvan sağlığını olumsuz etkiler, canlıların yaşamasını zorlaştırır, ekosistemin dengesini bozar ve bitki büyümesini tehdit eder. Su kirliliğini oluşturan nedenler arasında; nüfus artışı, tarımsal faaliyetlerin çevreye yaydıkları kimyasallar, evsel atıklar, sanayi atıkları öne çıkmaktadır.

Sınırlı olan toprak ve su kaynaklarını tarımda en etkili biçimde kullanıp, gittikçe artan dünya nüfusunun beslenme gereksinimlerini karşılamak insanlığın görevidir (Akkoyunlu, 1998). Toprakların verim gücünün korunması, tarımda kullanılan suların bitkiler, hayvanlar ve insanlar üzerinde doğrudan veya dolaylı olumsuz etkiler ortaya çıkarmaması için toprakta su kirliliğine yol açabilecek uygulamalardan uzak durmak için çiftçiler ve tüm vatandaşlar bilgilendirilmeli ve bu kirliliğin ortaya çıkartabileceği, telafisi çoğu zaman mümkün olmayan tablolar hakkında uyarılmalıdırlar.

Biyoteknolojinin Etik Yönü

Daha yüksek verimli, çevre koşullarına uyumu yüksek, dayanıklı bitki ve hayvan yetiştirmek için genetik mühendisliğindeki gelişmelerle birlikte ıslah çalışmalarında biyoteknolojinin kullanımı artmıştır.

İnsanın kendi faydası için ortaya koyduğu yeni teknolojilerin, insanların doğası ve eylemleri üzerindeki etkileri artmaktadır. Bu teknolojilerin uygulanmasında dikkat edilebilecek hususlar ve gelişmelerin sınırının ne olacağı konularının, etik açıdan ele alınmasını gerektirmektedir. Biyoteknolojide, etik ve insan hakları daima dikkate alınmalıdır.

Genetiği değiştirilmiş bitkilerle ilgili etik yönden iki durum kaygı yaratmaktadır. Birincisi, bitkinin kendine yönelik olanlar, ikincisi ise bitkinin ekosisteme etkilerine ait olanlardır. Yapılan değişikliklerin, bitkiye yararının olup olmadığı, genetik kompozisyonunun devamlılığı, daha iyi bir bitki yaratmanın, eski türü sürdürmekten iyi olup olmadığı konusundaki kaygılar giderilmelidir.

Çiftçiler patentli ürünleri yetiştirebilmek için tohumları her yıl satın almak zorundadırlar. Patentli tohumların izinsiz üretimi ve kullanımı, biyoteknoloji şirketlerinin geliştirdiği gen kullanılmasını sınırlandıran teknoloji ile önlenmektedir. Bu teknoloji, bitki tohumlarının doğurganlığını genetik mühendisliği yoluyla ortadan kaldırmaktadır. Bu iş bitki tohumuna kendi embriyolarını öldürecek zehirli madde içeren bir genin katılmasıyla olmakta ve bir çeşit intihar tohumu üretilmektedir. Bu teknoloji gıda güvenliğini de tehdit edebilecektir.

Biyoteknoloji araştırmalarında, uygulamaya aktarılabilir başarı düzeyine ulaşıldığında, ticari çıkarlar gündeme gelmekte ve kullanım amaçlarını kontrol etmek güçleşmektedir. Bu noktada bilimsel etik kuralları ve toplumsal engeller ortaya çıkmaktadır (Özçelik, 2015).

Yasal boşluklardan yararlanılarak, tarımsal biyoteknolojideki gelişmelerin, ticari bakımdan teknoloji sahiplerinin aleyhine işlemesi, patent haklarına aykırı davranışlar, olayın etik yönüne dikkatleri çekmiştir.

Biyoteknolojideki gelişmiş ülkelerin uzmanlık birikimi ve geniş kaynakları, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yeni bir kültür emperyalizmi yaratmaktadır.

Biyoteknolojide etik davranışın temel soruları; Ne yapılmalıdır? Neye, nereye kadar izin verilebilir? Yapılması mümkün olan her şey yapılmalı mıdır, yoksa nasıl bir sınırlama getirilmelidir? Gerekli olan ile olmayan, izin verilebilir olan ile olmayan arasındaki sınır nasıl temellendirilebilir? Neyin yasaklanması nasıl temellendirilebilir?

Biyoteknoloji etiği gereği, gıda üretiminde biyoteknolojinin neden olduğu bir seri oturmamışlık, kötüye kullanılmamalıdır.

Tarım Çalışanlarının Durumu

Tarım genellikle küçük işletmelerde aile işgücü ile sürdürülmektedir. Genellikle hasat ve bakım dönemlerinde aile işgücünün yetersiz kaldığı durumlarda yabancı işgücü takviyesi alınmaktadır.

Tarım işçisi, tarım işlerinde kol kuvvetinden yararlanarak, el ile görülen işleri yapan insanlardır.

Tarım sektörü, çok fazla tehlike ve riskleri barındırması nedeniyle işçi sağlığı ve iş güvenliği yönünden tehlikeli iş kolları arasındadır. Çünkü fiziksel, ergonomik, kimyasal ve biyolojik pek çok risk etmeni vardır.

Tarımdaki geçici, mevsimlik, gezici işçilerin barınma ve beslenme koşulları olması gerekenin çok gerisindedir ve bu durum onların sağlığını olumsuz etkilemektedir. Günlük çalışma süresi 10-12 saati bulabilmektedir (Anonim, 1982).

Mevsimlik işler; örgütsüz, istihdam maliyeti düşük, pazarlık gücünden yoksun işçi grupları tarafından yapılan, belirli süreli olan, geçici nitelik taşıyan işlerdir.

Gezici yada göçmen işçiler diye nitelendirilen işçilerin başlıca sorunları; yasal ve sosyal güvenceden yoksunluk, toplu pazarlık hakkından yararlanamamak, devlet hizmetlerinden yeterince faydalanamamak, düzenli kayıt sisteminin bulunmaması, ilkel barınma koşulları, ulaşım, beslenme, sağlık, eğitim, ısınma sorunları, ücretlerin geç ödenmesi, çalıştırılma yaşı, zirai mücadele ilaçlarına maruz kalmak, tuvalet sorunu, zehirli hayvan tehdidi, haber kaynaklarına yeterince erişememek, aracı sorunu gibi noktalarda toplanabilmektedir.

Tarımda çalışan işgücünün sorunlarının giderilmesinde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Avrupa Sosyal Şartı gibi uluslararası yapı ve düzenlemeler yanında iç mevzuata (Tarım İşçileri, Sosyal Sigortalar Kanunu, Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu gibi) uygun davranılması kaçınılmazdır.

Hayvan Hakları

Hayvanlar olabildiğince doğal koşullarda, eziyet ve kötü muameleye uğramadan yaşamlarını sürdürebilmelidir. İnsanlar, hayvanlara olan üstünlüklerini kullanarak, hayvanların haklarını gasp etmemelidirler. İnsanlar hayvanlara kanunlar ve etik ilkeler çerçevesinde davranmalıdırlar (Williams, 1991).

Hayvanların ürünlerinden faydalanılması, bilimsel araştırmalarda kullanılmaları, sahiplenilmeleri, çekigüçlerinden istifade edilmeleri, taşınmaları, barınmaları, yaşam ortamları, avlanmaları, sağlıkları, üremeleri noktasında karşılaşılan yaşama saygı dışı davranışların azaltılmasında etik en önemli çözüm noktalarında biridir.

TARIM ETİĞİNİN ÖNEMİNİ ARTIRAN DEĞİŞMELER

Günümüzde etik endişeler artan bir şekilde hissedilmektedir. Dünyadaki tüm insanları etkileyen ve çözümü için uğraşmaya zorlayan önemli değişme ve eğilimler şunlardır (Anonim, 2001):

İnsan nüfusunun artışı ve nüfus yapısındaki değişiklikler

Dünya nüfusu artarak 8 milyar kişiye ulaştı. Bu durum gıda üretiminim dağıtımını tehdit etmektedir. Gıda talebini karşılamak, açlığı önlemek gittikçe kendini daha öne çıkaran bir sorun haline gelmiştir. Kırsal kesimlerden göç sürmekte, tarımsal üretimle uğraşan nüfus yaşlanmaktadır. Hastalıklar artmakta, gıdalardan kaynaklanan rahatsızlıklar üzücü sonuçlara neden olabilmektedir. Yaşlı ve sağlık durumu bozuk nüfusunun beslenmesine yönelik gıda üretimi de önemini artıran bir konudur.

Doğal kaynaklar üzerindeki baskı

Tarımın yapıldığı doğal kaynaklar, insan hayatının devamı için gerekli bitki ve hayvan gen kaynakları, toprak, hava, su, orman ve nemli topraklar hızla azaltılmaktadır. Durum bazı ülkelerde temel fakirlik nedenidir. Tarım alanlarının, inşaat gibi farklı amaçlarla kullanımı, sulama suyunun yanlış kullanımı, havanın kirletilmesi gibi pek çok sebeple doğal kaynaklar üzerinde baskı artmakta, gelecek nesiller için endişe yaratmaktadır.

Tarımın endüstrileşmesi

Önceleri dünyanın pek çok yerinde küçük işletmelerle yürütülen tarım, gittikçe artan şekilde büyük ölçekli bir iş haline gelmektedir. Çiftçiler, büyük gıda maddesi satıcılarının taleplerini karşılayabilmek için girdi arz edenlere bağlılıklarını artırmaktadırlar. Küçük işletmeler, bu sistemin dışında kalabilmektedir.

Global olarak tarım ürünlerinin dünya pazarlarında buldukları fiyatlar, bunları yüksek maliyetle üretebilen küçük işletmelerin varlığını tehdit etmektedir.

Endüstrileşme, bitkilerin ve hayvanların genetik olarak benzer olması riskini artırarak, biyolojik çeşitliliği olumsuz etkilemektedir.

Ekonomik gücün merkezileşmesi

Global üretim artarken, ekonomik güç merkezileşmektedir. Dünyadaki ekonomik güç sınırlı sayıda uluslararası şirketlerin elinde toplanmaktadır. Gıda ve tarım sektöründeki

birleşmeler girdi, gıda üretimi ve pazarlanmasında faaliyet gösteren şirket sayısını azaltmaktadır. Bunlar çok uluslu hale gelirken, dünya ekonomisindeki ağırlıkları artmaktadır. Bazı ülkelerde toprak sahipliği de merkezileşmektedir. Beş adet gen devi şirket pestisit (böcek ilacı) pazarının %60'ına, tohum pazarının %23'üne, genetiği değiştirilmiş tohum pazarının tamamına yakın kısmına hakim duruma gelmiştir. Bir firma, dünya tahıl dağıtımının %80'ini kontrol etmektedir.

Tarımsal girdi sağlayan firmalar, gıda sanayinde de faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Bu yapı karşısında küçük işletmeler, işçiler ve fakir tüketiciler politika kararlarının alınmasındaki etkinliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.

Globalizasyon (Küreselleşme)

Ticaretteki liberalleşme, iletişim ve ulaşımdaki gelişmeler, global pazara birçok üretici ve tüketici getirmiştir. Ortaya çıkan birbirine bağlılık daha büyük global dayanışma potansiyeline sahiptir. Global rekabet fiyatları düşürebilir, kültürel değerleri ve ulusal kimlikleri aşındırabilir, gelecek nesillerin seçeneklerini engelleyebilir. Bazı aktörler uzmanlıklarını, sermayelerini, teknolojilerini ve politika yapıcılarını kullanarak daha da büyüyebilirler. Diğerleri ise daha az gelir sağlayabilirler. Hatta sistem dışı kalabilirler.

İnsanların neden olduğu değişiklikler

Ülkelerin karşılaştığı kıtlık, ürün kaybı, sel, kuraklık ve savaş gibi ciddi sorunların sebepleri değişebilse de birçoğu insanların neden olduğu değişikliklerdir. Orman tahribatları, sel taşkın alanlarının imara açılması, yer altı su kaynaklarının yok edilmesi, iklim değişikliğinin olumsuzluklarında insan kaynaklı faaliyetler ön plandadır. Bu tehlikelerin sıkıntılarını az gelişmiş ülkeler, kırsal kesimdeki fakirler, kadınlar ve çocuklar daha çok çekmektedirler. İnsanların neden olduğu felaketler ile doğal felaketlerin toplamında, insanların payı artmaktadır.

Yeni biyoteknolojiler

Biyoteknolojiler, gıda maddelerinin arz çeşitliliği ve kalitesinin artmasına, üretim ve işleme maliyetinin, pestisit kullanımının, çevresel bozulmaların azaltılmasına yardımcı olabilirken bazı riskleri de taşımaktadırlar.

Modern biyoteknolojinin geniş kullanım alanı bulduğu sektörlerden biri de tarımdır. Genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar çeşitli olumsuzlukları (insan ve hayvanda alerjik ve toksit etki, antibiyotiğe direnç, yetiştiği ortamlardaki bitki ve böceklere etkisi, ekosistemin dengesinin bozulması, genetik kirlilik, süper tohumların oluşma riski, pahalı tohum, sosyo-ekonomik ve etik sonuçları, gıda güvenliği riski gibi) beraberinde getirebilmektedir.

İnformatikler

Günümüzde bilgi teknoloji hızla değişmektedir. Gıda ve tarım sektöründe modern bilgi ve iletişim teknolojisi, gıda zincirinin her alanında geniş bir potansiyele sahiptir. Tarım 4.0, akıllı tarım, iyi tarım, dijital tarım uygulamaları çevre bilgisi tarafından yönlendirilip, su, kimyasal ve işgücü kullanımının minimize eden uygulamalara olanak tanır, üretimde etkinlik artar. Ancak bunlar önemli sermaye ihtiyacı ortaya koyduğundan sınırlı sayıda kişinin bütçesine uygundur. Bu imkana sahip olmayan üreticiler ise sistem dışına itilebilmektedirler.

İklim bozulması

Yeryüzünde ısının artması sonucu; kuraklık, denizlerin yükselip bazı kara parçalarının sular altında kalması, iklimde beklenmeyen değişmeler, istikrarsızlık tarımsal faaliyeti olumsuz

etkilemekte ve tarımın insanları besleme görevini yerine getirmede güçlük yaratmaktadır. 2008 yılından itibaren buğday, pirinç gibi temel gıdaların üretimindeki düşüşler daha yoğun hissedilmeye başlamıştır. Temel ve stratejik tarımsal ürünlerin teminindeki zorluklar fiyatlarını da spekülatif şekilde artırarak, düşük gelirli insanların bunlara ulaşımını kısıtlamıştır. Temel gıda niteliğindeki tarım ürünlerinin üretim alanlarının korunması, üretiminin ve ticaretinin devamı, spekülatif davranışlara konu edilmemeleri, tüm insanlık açısından etik davranmayı gerektirmektedir. Bu duruma üreticiler, pazarlayıcılar ve yöneticiler açısından dikkat edilmelidir.

SONUÇ

Rekabetin artması, teknolojik gelişmeler, mesleklerdeki sorunlar, ticari kaygılar etik ihtiyacının daha yoğun hissedilmesine yol açmıştır.

Günümüzde işletmelerin hedefi sadece kar elde etmek değil, paydaşların beklentilerini sosyal sorumluluk bilinciyle karşılamak olmalıdır. Etiğe aykırı davranan işletmelerin sürdürülebilirlikleri tehdit altındadır.

İnsanların gıda gereksiniminin karşılandığı, doğadan önemli bir üretim faktörü olarak yararlanılan tarım uğraşısını gerçekleştirenler açısından, meslek etiği olarak tarım etiğinin önemi, sürdürülebilirlik, gıda güvenliği ve güvenirliliği kavramlarının daha geniş kitlelerce anlaşılmasıyla artmıştır.

Tarımla uğraşanlar, toplumun kendilerinden beklentilerini yerine getirip, toplumun ihtiyaçlarını karşılayıp, geçimlerini sağlayacak geliri elde etmek uğraşını, tarım etiğine uygun davranarak gerçekleştirmek zorundadırlar. Nüfusla, doğal kaynakların kullanımıyla, sanayileşmenin artmasıyla, teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan durumlar, tarımsal faaliyetlerin, tarım etiğine uyarak, devamını gerektirirken, aksi davranışların canlıların yaşamsal gereksinimlerini karşılamayı güçleştireceğinin bilinmesi gerekir.

KAYNAKLAR

Akkoyunlu, E.K. (1998). Çevre etiği. *Amme İdaresi Etiği Dergisi*. 31(1), s:1. Ankara

Anonim (1982). Tarım ve orman işçilerinin sorunlarına ilişkin çözüm önerileri. MPM Yayınları. No:262. Ankara

Anonim (2001). Ethical issues in food and agriculture. FAO Ethics Series. Rome

Anonim (2006). T. C. Resmi Gazete. Sayı:26149

Aydeniz, A. (1985). *Toprak amenajmanı*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. No:928. Ankara

Eriş, A. (2002). *Tarım deontolojisi*. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Notları No: 88. Bursa

Hablemitoğlu, Ş. (2000). Gıda güvenliği konusundaki tüketici hakları. *Standart Dergisi*. Sayı: 459, s:41-47

İmir, M. (1997). Sürdürülebilir tarım. *Ziraat Mühendisliği Dergisi*. Sayı: 306

Özçelik, A. (2015). *Tarım tarihi ve deontolojisi*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. No: 1623. Ankara

Özçelik, A., Fidan, H., Albayrak, M., Güneş, E., Tanrıvermiş, H. & Gülçubuk, B. (2015). *Tarım Ekonomisi.* AÖF Yayınları No: 1225. Eskişehir

Özçelik, A. (2022). *İş ve meslek etiği*. Ekin Yayınevi. Bursa

Williams, J. (1991). *Animal rights and welfare*. The H.W. Wilson Company. New York

Zimdahl, R.L. (2000). Teaching agricultural ethics. *Journal of Agricultural and Enviromental Ethics*. Kluver Academic Publisher. Netherland

Okul Öncesi Dönem Resimli Çocuk Kitap Yer Alan Anne Baba Ve Çocuk Karakter Eylemlerinin İncelenmesi

Ümmügül TEPE KIROĞLU[1]
Yeşim FAZLIOĞLU[2]

Giriş

Gelişim bir bütündür. Çocuğun fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal alandaki gelişimleri birbirleriyle ilişkilidir. Hızlı bir seyir izleyen okul öncesi döneminde gelişim bazı faktörlerden etkilenmektedir. Bunlar çocuğun doğuştan getirdiği özelliklerin yanı sıra çevre etmeni de gelişimde temel rol oynamaktadır. Ancak gelişimi etkileyen çevre faktörleri içerisinde ilk sırada "aile" etmeni yer almaktadır. Kişi dünyaya geldiği andan itibaren yaşamının devamını sağlamak ve gerek fizyolojik gerek psikolojik açısından bakım ve desteğini sağlandığı ve çocuk için ilk sosyal çevre olan aile, günümüzde toplumun değerlerinin ve sosyalleşmenin en yoğun yer olarak tanımlanmaktadır (Sayın, 1990).

Çocuğun tüm gelişim alanları üzerinde etkili olan aileler; çocukların içinde bulunduğu toplumsal rollere ilişkin davranışların kazanıldığı ve yetişkinlikte kişilik yapısını, alışkanlıklarını inanç ve değer yargılarının oluşumunda kritik bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda çocuğun içinde bulunduğu aile yapısı, aile içi ilişkileri, ailenin kültürel, fiziksel ve kişilik özellikleri birey gelişimi üzerinde olumlu olumsuz etkilerinden söz etmek mümkündür.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde; okul öncesi eğitim alan çocukların almayanlara göre akademik alanda başarı performanslarının kendi yaş grubu çocukların düzeylerine nazaran daha yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. Bu durum okul öncesi eğitimin önemini bir kez daha ortaya çıkarmaktadır (Yılmaz, 2003). Okul Öncesi Dönem eğitimi alan çocuklarının psikomotor, bilişsel, sosyal duygusal, dil, özbakım ve kişilik, gelişimleri açısından büyük önem arz etmektedir. İleriki yıllara etkisi olan bu dönem çocukluk çağı için en kritik dönem özelliğini taşımaktadır. Çocuklar bu dönemde temel bilgi, beceri ve alışkanlıkların temelleri atarken ayrıca farklı uyarıcılar ile karşılaşarak gelişimleri üzerinde olumlu etkiler bıraktığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu uyarıcılardan birisi de hiç şüphesiz resimli çocuk kitapları oluşturmaktadır.

Çocuklar yaşamlarının ilk yıllarından itibaren yazılı ve görsel araçlarla karşılaşırlar. Öykü, masal ve resimli çocuk kitaplarında doğru modeller kullanıldığında önemli bir eğiticiliğe sahip olabilirken, yanlış kullanımda ise çocuğun gelişimi üzerinde olumsuz sonuçlar yaratan bir araç haline dönüşebilmektedir (Gürşimşek ve Günay, 2005). Bunun için çocukların yaşları, gelişim özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanmış nitelikli öykü, masal ve resimli çocuk kitapları büyük önem taşımaktadır.

Aile kavramı genelde resimli çocuk kitaplarında anne karakterleri tarafından daha çok çocuk yetiştirme görevi üstlendiği ve bu sorumluluğu çoğunlukla anne karakterinin taşıdığı görülmektedir. Karakterlerinin eylemleri bu şekilde aile içindeki ebeveynlik görevlerini karakterize eder ve davranışlarını belirler. Baba karakteri ev içi ortamında olsun veyahut

[1] Okul Müdürü/MEB, Saliha Fikri Güner Anaokulu,
[2] Prof. Dr., Trakya Üniversitesi,

olmasın her iki durumda anne karakterinin çocuklarına kendini adar ve onların bakımını üstlenir. Buradan da çocuk yetiştirmede anne karakteri birincil bir rol üstlenirken baba karakterinin ikinci bir rol üstlendiği görülmektedir. Yine bazı resimli çocuk kitaplarda tek ebeveynli aileler olduğu durumlarda diğer ebeveynin neden olmadığı konusunda bahsedilmediği görülmektedir. Anne karakterlerinin evdeki varlığı sebebiyle diğer tipik kadın görüşü olan hizmetçiliği de barındırdığı görülmektedir. Yemek pişirme, temizlik yapma gibi Ev ve mutfak işleri gibi yaparken ayrıca çocuk bakımlarıyla ve diğer her şeyle ilgilenir. Günümüzde kadınlar profesyonel rollerin zengin bir çeşitliliği içinde yer alsalar da resimli kitaplar onu sunmaz fakat cinsiyetçi, tipik işleri resmetmeyi tercih eder (Stewing ve Higgs, 1973).

Resimli çocuk kitaplarında anne baba karakterlerine atfedilen cinsiyet rolleri ve onların sunuluş ve kurgulanış biçimleri, çocuklar için özdeşim kuracakları modelleri oluşturur. Bu doğrultuda, çocuk kitaplarında yer alan cinsiyet rolleri kadına ve erkeğe verilen değerler ve yüklenen anlamlar arasında farklılık olmamalıdır (Sever, 2004). Bu farklılıklar çocukların gelişimlerini etkilemekte ve topluma ait değer yargılarını oluşmasında temel rol oynamaktadır. Bu bağlamda resimli çocuk kitaplarının amacına hitap edebilmesi ve çocukların ilgi ihtiyaç ve seviyesine uygun kitapların hazırlanması ve değişen gelişen dünyaya uyum sağlanması ve anne – baba ve çocuk karakterlerinin toplumsal cinsiyet rol ve kimliklerine düşen görevlerin yansıtılmasında yazarlara ve yayınevlerine önemli görevler düşmektedir. Yazar yapıtını oluştururken, yayınevi de yayımlayacağı kitabı seçerken; çocuğun gelişiminin farkında olmalı, değişen toplumsal koşulları göz önüne almalı, oluşturulan karakterlerin toplumu ne şekilde yansıtıp resmettiğini ve kitapların iç-dış yapı ölçütleriyle bir bütün olduğunu unutmamalıdır (Sever,1995). Bundan dolayı resimli çocuk kitapları çocuk üzerindeki etkileri göz önüne alınarak çok iyi hazırlanmalı ve gerek içerik gerek resimleme gerekse fiziksel açıdan birbirlerini destekler nitelikte olmalıdır.

Bu araştırmada; Okul Öncesi Dönem Resimli Çocuk Kitaplarında yer alan Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylemlerinin metin ve resimleme özellikleri açısından incelenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Resimli çocuk kitapları çocukların görsellere ait imgeleri hayalinde canlandırarak dünya arasında bağ kurdukları ve içinde bulunduğu çevreye karşı birtakım değerleri öğrendikleri gerek alıcı gerek ifade edici dil becerilerinin gelişmesine imkân sağlayan bir zenginlik olarak karşımıza çıkmakta ve gelişimleri açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Okul Öncesi Dönem çocuklarının; küçük yaştan itibaren resimli çocuk kitaplarıyla tanıştırılması, kitap içinde bulunan metin ve resimleri incelemesine imkân sunulması, okunan kitapların anlamalarının sağlanması ve sonunda bir takım öğretici unsurlarla ilişkilendirmesi, çocukların dil ve düşünce becerilerinin gelişmesine temel oluşturduğu gibi zihinsel faaliyetlerin gelişmesine, aktif olarak kullanmasına ve imgelerini hayallerinde canlandırma fırsatları sunması açısından önemlidir. Özellikle resimli çocuk kitapları çocukların ilk tanıştıkları kitaplar olma özelliğinden dolayı içerik ve görsellerin bu konuda kaliteli resmetmesi ve metinlerinin anlaşılır açık, yalın ve çocuğun gelişim düzeyine uygun olması açısından dikkat edilmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır.

Resimli Çocuk Kitaplar çocukların gerek duygusal gerek psikolojik gelişimleri açısından önemli rol oynamakta olup kitapların dokunsal öğeleri ile iyi veya kötü denilen duygular yoluyla ilgi çektiği görülmektedir. Kitapların tek taraflı olarak sadece metin veyahut resimlemelerin önemine değinmemeli bunları koordineli şeklinde anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde metin ve resim uyumuna dikkat edilecek kitaplar tasarlanmalıdır. Görseller farklı kültür ve bireysel farklılığa yer verecek nitelikte ve resimdeki kahraman ve karakterleri anlayabilecek gelişim düzeyine uygun olarak seçilmesine özen gösterilmelidir. Yetişkin yaşamının temeli

oluşturan bu kitaplar aracılığıyla çocuklar dış çevreyi anlamlandırmakta ve kendini anlamaya başladıkları görülmektedir.

Okul öncesi dönem çocukların dinledikleri kitapları, kitaplardaki karakterleri ve onlara ait yaşantı ve aile yapılarını kendi yaşamı ve yaşantılarıyla özdeşleştirdikleri görülmektedir. Kitaplarda geçen karakterlerin önemi ve eylemleri çocukların sosyal yaşamlarında ve onların da yaşamlarını etkileyebilecek boyutlarda mesajlar içerdiğinden dolayı çocuklar bu karakterlerden etkilenmekte ve onları hayatlarına geçirmeyi istedikleri görülmektedir. Bu yüzden Türk toplum aile yapısının resimli çocuklu kitaplar aracılığıyla çocuklara öğretmekte ve onlarla ilgili örtük mesajlar içerdiği görülmektedir. Çocuk bu mesajları içselleştirerek onları hayatına alır ve bu şekilde kültürünü öğrenmeye başlar. Alan yazıları incelendiğinde Anne, Baba ve çocuk karakter eylemlerine yönelik çalışmalarının sayısının yetersiz kaldığı görülmektedir. Araştırma bu kapsamda anne baba ve çocuk karakterlerinin resimli çocuklu kitaplarda incelenmesi ve Türk toplumun sosyal yapısına yönelik bilgileri, kültüre yönelik devam eden yaşayışları ve toplumsal cinsiyete yönelik atfedilen özelliklerin olup olmaması yönünde incelenmesi üzerinde bu araştırma büyük önem arz etmektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde son yıllarda resimli çocuk kitaplarında yer alan kadın erkek figürleri ve anne baba çocuk karakter eylemleriyle birlikte derinlemesine yapılan araştırmaların olmadığı tespit edilmiştir. Anne baba ve çocuk karakterlerini içeren aile yapısına ve bilhassa da resimli çocuk kitaplarında anne baba ve çocuk karakter eylemlerinin özelliklerine, metinlerdeki eylemlerin resmetme düzeylerini yansıtıp yansıtmadıklarına ve toplumdaki rollerine değinilmediğine rastlanılmış olup böyle bir araştırmanın yapılması bundan dolayı önem arz etmektedir. Bu araştırmanın sonucunda Resimli Çocuk Kitaplarında anne baba ve çocuk karakter eylemlerinin metinlerde geçen toplumsal rollerine, resimli çocuk kitaplarında nasıl resmedildiklerini, anne baba ve çocuk karakter özellikleri olarak tek tip veya çeşitlilik gösterip gösterilmediğine, hangi toplumsal roller ile nasıl bir aile yapısı ile karşımıza çıktıkları gösterecek ve gelecekte yapılacak çalışmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın genel amacı; 2 problem cümlesi çerçevesinde; 3 ana kategori ve 39 alt kategorileri oluşturmaktadır. Resimli Çocuk Kitaplarında yer alan Anne baba ve çocuk karakter eylem metinlerine atıfta bulunup bulunmadığını ve anne baba çok karakter eylem resimlerini yansıtıp yansıtmadığı amaçlanmaktadır. Bu bağlamda araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylem metinlerine atıfta bulunan ifadeler nelerdir?

1.1. Anne Karakter Eylemleri (AKE) atıfta bulunan ifade ve sıklıkları nelerdir?

1.2. Baba Karakter Eylemleri (BKE) atıfta bulunan ifade ve sıklıkları nelerdir?

1.3. Çocuk Karakter Eylemleri (ÇKE) atıfta bulunan ifade ve sıklıkları nelerdir?

2. Resimlerin Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylem resimlerini yansıtmaya katkısı var mıdır?

2.1. Resim- Anne Karakter Eylemleri (R-AKE) yansıtmaya katkısı var mıdır?

2.2. Resim- Baba Karakter Eylemleri (R-BKE) yansıtmaya katkısı var mıdır?

2.3. Resim- Çocuk Karakter Eylemleri (R-ÇKE) yansıtmaya katkısı var mıdır?

Araştırmanın Problem Durumu

Eğitim basamağındaki gömleğin ilk düğmesi olan Okul Öncesi Dönemi, çocukların resimli çocuk kitaplarıyla tanıştıkları, derinlemesine inceledikleri ve yazı farkındalıkları kazandıkları bir dönemdir. Bu nedenle okul öncesi eğitim kurumlarındaki aktif olarak kitap merkezlerinde kullanılan 2000-2020 yıllarına ait resimli çocuk kitaplarında yer alan anne baba ve çocuk

karakter eylem metinlerine nasıl atıfların bulunduklarına ve bu eylemlerini nasıl resmedildiğine yer verilecektir.

Anne baba ve çocuk karakter eylemlerinin iletişime, temel yaşam becerilerine, aileye, değerler eğitimine, duygu durumuna, sosyal hayata, mesleğe, bireysel farklılığa, kural koymaya, sağlığa, eğitime doğaya ve hayvan sevgisine yönelik eylemleri nasıl tasvir ettiklerine ve bu karakterlerin toplumsal rollerine ne şekilde yer verdiklerini incelemek varsa olumsuz ve yetersiz özelliklerini belirlemek bu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Sınırlılıklar

Bu araştırmada;

1) 2000-2020 yılları arasında yayımlanan 3-6 yaş Resimli Çocuk Kitapları ile

2) Tekirdağ ili Çerkezköy ilçesinde bulunan bağımsız anaokulları ve ilkokul bünyesinde yer alan anasınıfların kitap merkezlerinden seçilen Anne, Baba veya Çocuk karakterlerini içeren resimli çocuk kitaplar ile sınırlandırılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Türü

Bu araştırma; Okul Öncesi Dönem resimli çocuk kitaplarında yer alan anne baba ve çocuk karakter eylemlerinin metin ve resimleme özellikleri açısından yer verme durumlarını ortaya koymak amacıyla yapılmış betimsel bir çalışmadır. Araştırmada elde edilen verilerin toplanması, analizi ve yorumlanmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma; "doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2013: s. 45). Nitel araştırma türlerinden doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada; elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Veri Kaynakları

Nitel araştırma türlerinden doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı bu araştırmada; 2000-2020 yılları arasında yayımlanan yerli ve yabancı okul öncesi dönem çocuklarına yönelik 50 adet resimli çocuk kitapları oluşturmaktadır.

Okul öncesi dönem çocuklarına yönelik resimli çocuk kitapların seçiminde ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu bağlamda aşağıda yazılı olan kriterler esas alınmıştır.

- Resimli Çocuk Kitapları Okul Öncesi Dönem çocuklarına yönelik olarak hazırlanması,
- Kitapların seçiminde Tekirdağ ili Çerkezköy ilçesinde bulunan anasınıfı ve anaokullarının kitap merkezlerinde bulunan Anne Baba ve Çocuk Karakterine yer vermesi,
- Kitap merkezinde bulunan Resimli Çocuk Kitapların basım yıllarının 2000 ile 2020 yılları arasında basılmış olması,
- Kitapların içerisinde birden fazla öykü içermemesi ve resimli kitap özelliğini yansıtması gibi ölçütler kitap seçiminde esas alınmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından ilgili literatür taranarak geliştirilen Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylemlerini İnceleme Formu kullanılmıştır. Veri toplama aracı hazırlanırken öncelikle resimli çocuk kitapları alanında yayınlanmış yayınlar ile anne baba ve çocuk karakterlerini içeren yerli ve yabancı kaynak kitaplar incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda hazırlanan taslak form oluşturulmuş ve üç alan uzmanının görüşü alınarak

inceleme formuna son şekli verilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın veri toplama aracı olarak; 3 ana kategori ile 13 alt kategoriden oluşan toplam 39 soruluk "Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylemlerini İnceleme Formu" kullanılmıştır. Bunun yanında incelenen kitapların künye bilgilerine de yer verilmiştir.

Kitap künye bilgileri; kitabın adı, yazarı, resimleyenin adı soyadı, yayınevi, yayın yılı, sayfa ve kelime sayısı, kitabın konusu, kitap karakterinin türü, kitabın kahramanı, kahramanın cinsiyeti ve en son olarak da kitabın Türkiye' de mi yazıldığı yoksa çeviri bir kitap mı olduğu sorularına yanıt aranmıştır.

Araştırmacı tarafından geliştirilen "Anne, Baba ve Çocuk Karakter Eylemlerini İnceleme Formu" 3 ana başlıkta toplanmıştır. Her alt başlık altında 13 adet alt kategorilere ayırılmış olup toplam 39 sorudan oluşan anne baba ve çocuk karakterler eylemlerine yönelik vurguların olup olmadığına göre değerlendirilmiştir.

Kitap inceleme formu 3 kategori (Anne Baba ve Çocuk) ve 39 alt kategorilerinde oluşmaktadır. Bunlar: İletişime/Etkiletişime, Temel Yaşam Becerisine, Aileye, Değerlere, Duygu Durumuna, Sosyal Hayata ve Davranışa, Mesleğe, Bireysel Farklılığa, Kural Koymaya / Alışkanlık Oluşturmaya, Sağlığa, Eğitime, Doğaya ve Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemleri ile ilgili vurgunun olup olmadığına var ise eylemleri ifade eden metin ve resimlemelerinin toplumsal rollere ne şekilde yer verdiklerini incelenmiştir.

Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Tekirdağ Çerkezköy ilçesine bağlı anasınıfı ve anaokullarının kitap merkezlerinde bulunan 2000-2020 yılları arasında yayınlanan 3-6 yaş dönem resimli çocuk kitaplarının Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylemlerinin incelendiği bu araştırmada;

Okul Öncesi Dönem çocuklarına uygun Resimli Çocuk Kitaplarında yer alan Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylemlerine yönelik ifadelerin neler olduğunu ve aile üyelerinin hangi sıklıkta hangi eylemlerine yer verildiğini gösterilmiştir. Bu ifadelerin her birinin hangi tür eylem ifadesi olduğu kodlanarak sayılmıştır. Böylelikle her kitaptaki toplam eylemler öğe sayısı ve bunların gruplar içindeki dağılımı elde edilmiş ve özellikleri incelenmiştir. Son olarak kitaplar, resimlerin uygunluğu açısından incelenmiş, resim karakterleri öğeleri aktarma yönünden uygun bulunan ve bulunmayan kitaplar olarak saptanmıştır.

Kitapların uzunluğu (sayfa sayıları), karakter eylemlerinin ifadelerinin kitaplardaki sıklığı, her bir grubun kitaplardaki ortalamaları, resimleri uygun bulunan kitapların yüzdesi hesaplanarak kitap karakterlerinin eylemlerine ilişkili unsurlara hangi yoğunluklarda yer verdiğine dair tanımlayıcı analiz yapılmıştır. Aşağıdaki tablolarda araştırma kapsamında incelenen kitapların konuları, yayın yılları, yayınevleri, çeviri ve orijinal olup olmama durumları, sayfa uzunlukları, karakter türü, kitabın kahramanı, kahramanın cinsiyeti ile ilgili betimsel bilgiler sunulmaktadır.

Bulgular

Bu bölümde 2000-2020 yılları arasında yayınlanan Okul Öncesi Dönem çocuklarına yönelik resimli çocuk kitaplarının künye bilgileri ile anne baba ve çocuk karakter eylemlerine ait metin ve resim incelemelerine ilişkin bulgular aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

İncelenen resimli çocuk kitapların konularına göre; %14'ünün Duygu Durumuna Yönelik olduğu, yıllarına göre; %14'ünün 2008 yılında olduğu, yayınevine göre; %10'un Morpa Kültür Yayınları olduğu, kitapların çeviri ve orijinal durumuna göre; %79'un orijinal kitaplar olduğu, sayfa sayılarına göre; %62'nin 11-20 sayfa arası kitaplar olduğu, karakter türlerine göre; %82'sinin insan varlığını ele alan kitaplar olduğu, kitaplarda ana kahraman olarak yer alan karakterin; %34'ü ile çocuk karakterinin oluşturduğu, kahraman karakterine ait cinsiyetin %50'sinin erkek cinsiyeti olduğu basılan kitapların incelemesinde tespit edilmiştir.

Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylem metinlerine atıfta bulunan ifadeler nelerdir?

Tablo 1. Anne Karakter Eylem (AKE) Metinlerine İlişkin Bulgular:

Anne Karakter Eylemleri	**f**	**%**
İletişim/Etkileşime Yönelik Eylemler	102	0,46
Duygu Durumuna Yönelik Eylemler	76	0,34
Aileye Yönelik Eylemler	48	0,21
Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler	38	0,17
Değerler Eğitimine Yönelik Eylemler	26	0,11
Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler	21	0,09
Kural Koymaya Yönelik Eylemler	19	0,08
Sağlığa Yönelik Eylemler	14	0,06
Eğitime Yönelik Eylemler	11	0,05
Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemler	6	0,02
Doğaya Yönelik Eylemler	5	0,02
Mesleğe Yönelik Eylemler	3	0,01
Bireysel Farklılığa Yönelik Eylemler	2	0,0009
TOPLAM	371	1,68

Tablo 1'de görüldüğü gibi resimli çocuk kitaplarında en çok Anne Karakter Eylemlerinin %0,46 oluşturan İletişime/Etkiletişime Yönelik Eylemlerin oluşturduğu görülmektedir. Bunu takip eden eylemlerin %0,34 Duygu Durumuna Yönelik, %0,21 Aileye Yönelik, %0,17 Sosyal Hayata Yönelik, %0,11 Değerler Eğitimine Yönelik Eylemlere yer verdiği tespit edilmiştir. %10 altındaki Eylemler ise; %0,09 Temel Yaşam Becerisine Yönelik, %0,08 Kural Koymaya/Alışkanlık Oluşturmaya, %0,06 Sağlığa, %0,05 Eğitime, %0,02 Hayvan Sevgisine ve Doğaya Yönelik, %0,01 Mesleğe Yönelik Eylemlerdir. Anne Karakter Eylemleri arasında en düşük yüzdelik oranına sahip eylem ise %0,009 oranı ile Bireysel Farklılığa Yönelik Eylemlerin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Baba Karakter Eylem (BKE) Metinlerine İlişkin Bulgular:

Baba Karakter Eylemleri	**f**	**%**
İletişim/Etkileşime Yönelik Eylemler	63	0,28
Duygu Durumuna Yönelik Eylemler	58	0,26
Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler	44	0,20
Kural Koymaya Yönelik Eylemler	21	0,09
Aileye Yönelik Eylemler	14	0,06
Değerler Eğitimine Yönelik Eylemler	14	0,06
Eğitime Yönelik Eylemler	9	0,04
Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler	7	0,03
Mesleğe Yönelik Eylemler	6	0,02
Sağlığa Yönelik Eylemler	2	0,009
Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemler	2	0,009

Doğa Yönelik Eylemler	-	-
Bireysel Farklılığa Yönelik Eylemler	-	-
TOPLAM	240	1,09

Tablo 2'de görüldüğü gibi resimli çocuk kitaplarında en çok Baba Karakter Eylemlerinin %0,28 oluşturan İletişime/Etkiletişime Yönelik Eylemlerin ve bunu takip eden 2. ve 3. Eylemlerin %0,26 Duygu Durumuna Yönelik ve %0,20 Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik eylemlerin oluşturdukları görülmektedir. %10 altındaki Eylemler ise; %0,09 Kural Koymaya/Alışkanlık Oluşturmaya Yönelik, Eşit Frekansa sahip %0,06 Aileye ve Değerler Eğitimine Yönelik, %0,04 Eğitime, %0,03 Temel Yaşam Becerisine, %0,02 Mesleğe Yönelik Eylemlerdir. Baba Karakter Eylemleri arasında en düşük yüzdelik oranına sahip eylem ise %0,009 oranı ile Sağlığa ve Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemlerin olduğu görülmüştür. İncelenen kitaplarda Baba Karakter Eylemlerinin Doğaya ve Bireysel Farklılığa Yönelik Eylemler ile ilgili ifadelere atıfların olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Çocuk Karakter Eylem (ÇKE) Metinlerine İlişkin Bulgular:

Çocuk Karakter Eylemleri	**f**	**%**
Duygu Durumuna Yönelik Eylemler	468	2,12
İletişim/Etkileşime Yönelik Eylemler	189	0,85
Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler	117	0,58
Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler	116	0,52
Değerler Eğitimine Yönelik Eylemler	64	0,26
Eğitime Yönelik Eylemler	48	0,21
Aileye Yönelik Eylemler	46	0,20
Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler	26	0,11
Mesleğe Yönelik Eylemler	20	0,09
Kural Koymaya Yönelik Eylemler	18	0,08
Bireysel Farklılığa Yönelik Eylemler	18	0,08
Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemler	16	0,07
Doğaya Yönelik Eylemler	12	0,05
TOPLAM	1158	5,26

Tablo 3'de görüldüğü gibi Resimli Çocuk Kitaplarında en çok Çocuk Karakter Eylemlerinin %2,12 oluşturan Duygu Durumuna Yönelik Eylemlerin ve daha sonra %0,85 İletişim/Etkiletişime Yönelik, %0,58 Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler olduğu tespit edilmiştir. Bunu takip eden eylemler; %0,52 Temel Yaşam Becerisine, %0,29 Değerler Eğitimine, %0,21 Eğitime ve %0,20 Aileye, %0,11 Sağlığa Yönelik Eylemlerin oluşturdukları görülmektedir. %10 altındaki Eylemler ise; %0,09 Mesleğe, Eşit Frekansa Sahip (18) %0,08 oranı ile Kural Koymaya/Alışkanlık Oluşturmaya ve Bireysel Farklılığa, %0,07 Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemlerdir. En düşük yüzde ile %0,05 oranında Doğaya Yönelik Eylemlerin olduğu tespit edilmiştir.

Resimlerin Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylem resimlerini yansıtmaya katkısı var mıdır?

Tablo 4. Resim-Anne Karakter Eylem (R-AKE) Resimlerine İlişkin Bulgular:

Resim-Anne Karakter Eylemleri	**f**	**%**
İletişim/Etkileşime Yönelik Eylemler	64	7,1
Duygu Durumuna Yönelik Eylemler	57	6,3
Aileye Yönelik Eylemler	54	6,0
Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler	32	3,5
Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler	27	3,0
Değerler Eğitimine Yönelik Eylemler	14	1,5
Sağlığa Yönelik Eylemler	13	1,4
Doğaya Yönelik Eylemler	7	0,7
Eğitime Yönelik Eylemler	6	0,6
Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemler	5	0,5
Kural Koymaya Yönelik Eylemler	3	0,3
Mesleğe Yönelik Eylemler	2	0,2
Bireysel Farklılığa Yönelik Eylemler	2	0,2
TOPLAM	286	31,7

Tablo 4'de görüldüğü gibi resimli çocuk kitaplarındaki resimler incelendiğinde R-AKE'ye yönelik eylemlerin frekans ve yüzdelik dağılımları Tablo 4'te verilmiştir. İncelenen Resimli Çocuk Kitaplarında en çok tekrar edilen R-Anne Karakter Eylemlerine ait resim temasının %7,1 ile (64 kez) "İletişim/Etkiletişime Yönelik Eylemlere" ait karşılıklı diyalogların olduğu resimlerin olduğu görülmektedir. Bunu takip eden %6,3 ile (57 kez) Duygu Durumuna Yönelik, %6 ile (54 kez) Aileye Yönelik. %3,5 ile (32 kez) Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik, %3 ile (27 kez) Temel Yaşam Becerisine Yönelik, %1,5 ile (14 kez) Değerler Eğitimine Yönelik. %1,4 ile (13 kez) Sağlığa, %0,7 ile (7 kez) Doğaya, %0,6 ile (6 kez) Eğitime, %0,5 ile (5 kez) Hayvan Sevgisine. %0,3 ile (3 kez) Kural Koymaya ve Alışkanlık Oluşturmaya Yönelik, %0,2 ile (2 kez) Mesleğe ve Bireysel Farklılığa Yönelik Anne Karakter eylemler ile ilgili görsellerin takip ettiği görülmüştür. İncelenen Resimli Çocuk Kitaplarında toplam elli kitaptaki 900 görselden 286 tanesinden R-Anne Karakter Eylemlerine (AKE) Yönelik Eylem görsellerine rastlanılmıştır ve bu da tüm resimlerin %31,7'ini oluşturmaktadır.

Şekil 1. R-AKE (Kitap 3 Eriyen Dondurma)

Tablo 5. Resim-Baba Karakter Eylem (R-BKE) Resimlerine İlişkin Bulgular:

Resim-Baba Karakter Eylemleri	**f**	**%**
İletişim/Etkileşime Yönelik Eylemler	45	5,0
Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler	35	3,5
Duygu Durumuna Yönelik Eylemler	32	3,5
Aileye Yönelik Eylemler	28	3,1
Değerler Eğitimine Yönelik Eylemler	10	1,1
Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler	9	0,9
Mesleğe Yönelik Eylemler	8	0,8
Eğitime Yönelik Eylemler	5	0,5
Doğaya Yönelik Eylemler	5	0,5
Sağlığa Yönelik Eylemler	3	0,3
Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemler	3	0,3
Kural Koymaya Yönelik Eylemler	1	0,1
Bireysel Farklılığa Yönelik Eylemler	-	-
TOPLAM	184	20,4

Tablo 5'de görüldüğü gibi resimli çocuk kitaplarındaki resimler incelendiğinde R-BKE'ye yönelik eylemlerin frekans ve yüzdelik dağılımları Tablo 5'te verilmiştir. İncelenen Resimli Çocuk Kitaplarında en çok tekrar edilen R-Baba Karakter Eylemlerine ait resim temasının %5 ile (45 kez) "İletişim/Etkiletişime Yönelik Eylemlere" ait karşılıklı diyalogların olduğu resimlerinin olduğu görülmektedir. Bunu takip eden %3,8 ile (35 kez) Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik, %3,5 ile (32 kez) Duygu Durumuna Yönelik, %3,1 ile (28 kez) Aileye Yönelik. %1,1 ile (10 kez) Değerler Eğitimine Yönelik, %0,9 ile (9 kez) Temel Yaşam Becerisine Yönelik, %0,8 ile (8 kez) Mesleğe. %0,5 ile (5 kez) Eğitime ve Doğaya, %0,3 ile (3 kez) Sağlığa ve Hayvan Sevgisine. En az dağılıma sahip olan %0,1 ile (1 kez) Kural Koymaya ve Alışkanlık Oluşturmaya Yönelik ile ilgili görsellerin takip ettiği görülmüştür. Hiçbir frekans ve yüzdelik dağılımına sahip olmayan Bireysel Farklılığa Yönelik eylemlere rastlanılmadığı görülmüştür. Baba Karakter eylemler İncelenen Resimli Çocuk Kitaplarında toplam elli kitaptaki 900 görselden 184 tanesinden Baba Karakter Eylemlerine (R-BKE) Yönelik Eylem görsellerine rastlanılmıştır ve bu da tüm resimlerin %20,4'ünü oluşturmaktadır.

Şekil 2. R-BKE (Kitap 14 Uzay Denen Karanlık)

Tablo 6. Resim-Çocuk Karakter Eylem (R-ÇKE) Resimlerine İlişkin Bulgular:

Resim-Çocuk Karakter Eylemleri	**f**	**%**
Duygu Durumuna Yönelik Eylemler	235	26,1
Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler	96	10,6
Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler	91	10,1
İletişim/Etkileşime Yönelik Eylemler	82	9,1
Aileye Yönelik Eylemler	39	4,3
Sağlığa Yönelik Eylemler	36	4,0
Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemler	35	3,8
Eğitime Yönelik Eylemler	26	2,8
Değerler Eğitimine Yönelik Eylemler	23	2,5
Doğaya Yönelik Eylemler	16	1,7
Mesleğe Yönelik Eylemler	13	1,4
Kural Koymaya Yönelik Eylemler	8	0,8
Bireysel Farklılığa Yönelik Eylemler	6	0,6
TOPLAM	706	77,8

Tablo 6'de görüldüğü gibi resimli çocuk kitaplarındaki resimler incelendiğinde R-ÇKE'ye yönelik eylemlerin frekans ve yüzdelik dağılımları Tablo 6'te verilmiştir. İncelenen Resimli Çocuk Kitaplarında en çok tekrar edilen Çocuk Karakter Eylemlerine ait resim temasının %26,1 ile (235 kez) "Duygu Durumuna Yönelik Eylemlere" ait duygu durumlarını resmeden jest ve mimik resimlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bunu takip eden %10,6 ile (96 kez) Temel Yaşam Becerisine Yönelik, %10,1 ile (91 kez) Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik, %9,1 ile (82 kez) İletişim/Etkiletişime Yönelik. %4,3 ile (39 kez) Aileye Yönelik, %4 ile (36 kez) Sağlığa, %3,8 ile (35 kez) Hayvan Sevgisine. %2,8 ile (26 kez) Eğitime, %2,5 ile (23 kez) Değerler Eğitimine, %1,7 ile (17 kez) Doğaya, %1,4 ile (13 kez) Mesleğe. %0,8 ile (8 kez) Kural Koymaya ve Alışkanlık Oluşturmaya Yönelik, en az dağılım ile %0,6 ile (6 kez) Bireysel Farklılığa Yönelik Çocuk Karakter eylemler ile ilgili görsellerin takip ettiği görülmüştür.

İncelenen Resimli Çocuk Kitaplarında toplam elli kitaptaki 900 görselden 706 tanesinden Çocuk Karakter Eylemlerine (R-ÇKE) Yönelik Eylem görsellerine rastlanılmıştır ve bu da tüm resimlerin %77,8'ini oluşturmaktadır.

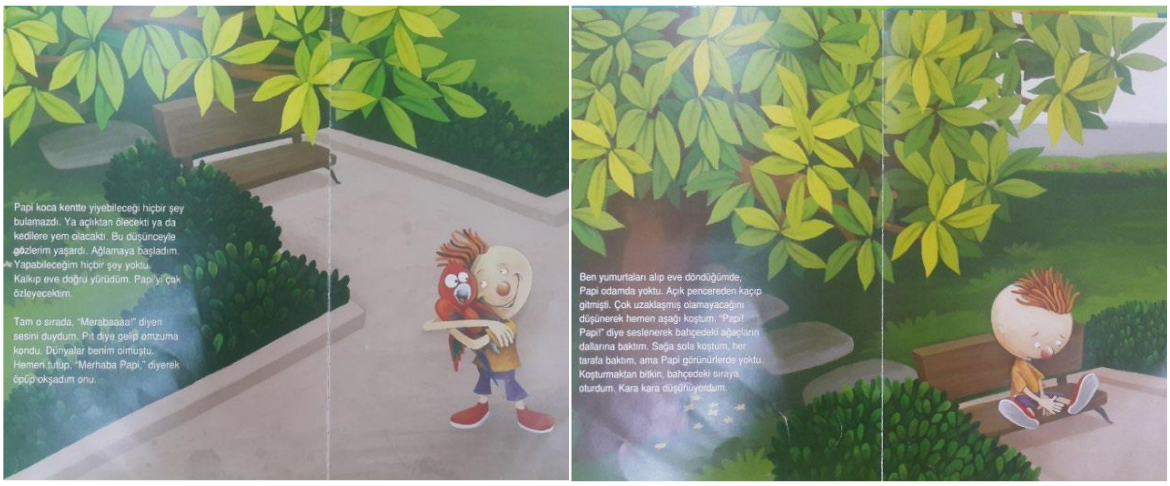

Şekil 3. R-ÇKE (Kitap 31 Arkadaşım Papi)

Tartışma ve Sonuç

Yapılan çalışma sonucunda 2000-2020 yılları arasında basılmış Okul Öncesi Dönem Resimli Çocuk Kitaplarında yer alan anne-baba ve çocuk karakter eylemleri bakımından birçok farklılık gözlemlenmiştir. Bu özellikler elde edilen veriler doğrultusunda değerlendirilmiş ve çocuklara uygun olup olmadığı tartışılmıştır.

Resimli çocuk kitaplarında Anne karakter eylemlerine ait metinleri incelediğimizde anne ve çocuk ilişkisinin ön planda olduğu görülmektedir. İletişim/Etkiletişime yönelik eylemlerde anne karakter eylemlerinde %0,46 oranında iletişime yer verilirken baba karakter eyleminin %0,28 oranında olduğu görülmektedir. Resimli çocuk kitaplarında iletişim/etkiletişim yönelik eylemlerin anne ve baba karakterleri için birinci dereceden önem arz ettikleri ve annenin iletişim kurabilmek için sürekli bir "soru soran" karakter olarak başrolde olduğunu görmekteyiz. Baba karakteri ise sorunlara "çözüm bulmak ve alternatif üreten" bir karakter olarak iletişimde karşımıza çıkmıştır. Resimdeki görseller incelendiğinde iletişimi/etkiletişimi destekleyecek görsellere yer verdikleri de inceleme sonucunda anlaşılmıştır. Burada daha çok anne ve baba karakterleri için resimlerde bilgi veren/ paylaşımda bulan ve sohbet eden görsel temaların ağırlıkta kullanıldığını görmekteyiz. Çocuk karakter eylem metinlerinde anne karakter eylemlerinde olduğu gibi en çok soru sorma ifadeleri iletişime/etkiletişime yönelik eylemler arasında olduğu görülmüştür. Çocuklarımız doğası gereği bilmek öğrenmek ve bunun içinde sürekli soru sorarak çevreyi anlamlandırmak istemiştir. Piaget'e göre işlem öncesi dönem olarak adlandırılan ilk çocukluk döneminde kelime dağarcığı ve anlatım yeteneği gelişen çocuk, doğal merakın etkisiyle durmadan soru sormaktadır. Bu dönem de obje ve olayları temsil eden semboller kullanmakta veyahut çocuğun düşünce yapısındaki tek yönlü odaklanma, benmerkezcilik ve hayali düşünme gibi sınırlıklar ile karşılaşır (Kail, 2004, s.182; Berk, 2013, s.243). Bunları anlamlandırmak içinde çevresine sürekli soru sormaktadır. Metinlerde olduğu gibi "Babacığım bebekler nereden gelir?" (Dirim. A. "Ben Nereden Geldim?") gibi sorularla çevresini anlamlandırmaya ve öğrenmeye çalışmaktadır. İletişime yönelik eylemlerin resmetme durumları incelendiğinde daha çok iletişim halini yansıtacak şekilde %4,6 oranında sohbet etmek ve karşılıklı paylaşımda bulunulmuş eylemlerin resimlere yansıtıldığı dikkat edilmiştir. Bunun ardından etkiletişim için büyük öneme sahip olan sarılma/kucaklaşma gibi eylemleri %1,6 dağılımda seyrederken öpmek eyleminin %0,4 oranında çok daha kitaplarda ver verdikleri görülmektedir. En düşük dağılım ile metin ve resimlerde olduğu gibi olumsuz bir davranış olan izinsiz ve gizli saklı eşya karıştırma eylemlerinin %0,1 oranında olduğu tespit edilmiştir.

Kortenhaus ve Demarest'e göre (1993) çocuk kitaplarının birçoğunda içerikte ya da görsellerde, toplumsal cinsiyet ayrımı bulunmaktadır. Bu bağlamda anne ve baba karakter eylemlerinin temel yaşam becerisine yönelik eylemleri incelendiğinde metin ve resimlerinde anne de baba kadar çocuk yaşam becerilerini yapmakta olduklarını görmekteyiz. Buna nazaran anne karakterlerin %0,04 oranında çocuk yaşam becerisine daha çok yönelimde olduklarını baba karakterlerindeki bu oranın ise %0,01 olduğunu görmekteyiz. Buna baba karakterlerinin çocuğun yaşam becerilerini yapmak veyahut geliştirme konusunda kayıtsız kalmadığını göstermektedir. Fakat yine anne karakterlerine atfedilen toplumsal cinsiyet ayrımını da burada çocuğa daha çok bakım işlevini üstlenmek ve yaşam becerilerini geliştirmek konusunda daha fazla rol oynadıklarını baba karakterlerin bu eylemde ikinci planda kaldıklarını görmekteyiz. Resim görsellerini incelendiğinde metinlere atıfta bulunan ifadeleri destekleklerini de görmekteyiz. Anne karakterlerinin çocuğun yaşam becerilerini yansıtma dağılımına bakıldığında %1,5 iken baba karakterlerin çocuğa ait yaşam becerilerini yapmak konusunda %0,5 oranında anneye oranla daha az bir şekilde resmettikleri görülmüştür. Resimli çocuk kitaplarında anne ve baba karakteri olarak kendi yaşam becerileri olan giyinmek, uyumak, beslenmek ve öz bakım yapmak vb. ifadelere metin ve görsellerde yer vermedikleri tespit edilmiştir.

Kişinin başkalarıyla olan ilişkilerinden, yaşam koşullarından ve içinde yaşadığı kültürden etkilenmektedir. Bireyin cinselliği ile tüm kişiliği birbiri içine girmiştir ve cinselliği tek başına ele almak mümkün değildir (Bussey ve Bandura, 1999). Kişi kendi kültüründen uzakta olamayacağı gibi kendi kültürümüzü de bireye aktarmak için örtük bir öğrenme gerçekleştirmekteyiz. Toplumumuzdaki kültüre baktığımızda annelerimizin birçoğu aileye yönelik en temel işleri arasında ya evdeki bakım ve temizlik işleri yapmakta olduğunu ve bunun yanı sıra daimî olarak aile üyelerinde bulunan baba ve çocuk gibi beslenme ihtiyaçlarını giderecek şekilde ev yemek yapmak ve sofra kurmak gibi görevleri olduklarını bilmekteyiz. Araştırmanın bu kapsamında incelenen anne baba ve çocuk karakterlerinin kendi toplum kültürümüzü gerek metinlerde gerekse kitaplarda resmedilerek yansıttıkları görülmektedir. Anne karakter eylemleri metinlerde %0,11 oranında resimlerde ise %1,8 mutfak işleri yaptıkları görülmüştür. Bunu takip eden %0,03 oranında yine anne karakter eylemlerinin ev işleri yaptıkları ve %0,06 oranında bu ev işlerini yaptıkları resmedildikleri görülmektedir. Baba karakter eylemlerinin aileye yönelik eylemlerindeki metinleri incelendiğinde kültürümüzün katı kuralında bir miktar esnetecek şekilde Baba karakterlerinin %0,02 oranında resimli çocuk kitaptaki anne karakterine mutfak ve ev işlerine yardım eden rol üstlendiğini görmekteyiz. Resimleme özellikleri açısında irdeleyecek olduğumuzda baba karakterlerinin aileye yönelik daha çok aile ile birlikte yemek yemek %1,3 oranında olduğu görülmektedir. Bunu %0,6 ile ev ve mutfak işlerine yardım etmek eylemlerinin resmedildikleri görülmektedir.

Erken yaşlarda eğitimin önemi fark edildikçe çocuk bu dönemde değer kazanmış ve çocukluğunun önemsenmesi gereken bir dönem olduğu anlaşılmıştır (Tan, 1989, s.73; Punch, 2003, s.278; Johnny, 2006, s.20). Eğitiminde yanı sıra Değerler eğitimi de çocuk eğitiminde çok fazla öneme sahip olduğu görülmektedir. Aile ve akran ilişkileriyle çocuk özellikle (teşekkür etme, özür dileme, gibi) sözel becerileri uygulama fırsatı bulmakla birlikte, yardımlaşma, yardım isteme, nezaket sözcüklerini kullanmak, misafirperverlik, tutumlu olmak, tasarruflu davranmak, başkalarının hakkına saygı gösterme, davranışlarının sonuçlarını kabullenme başta olmak üzere pek çok sosyal beceriyi öğrenmektedir (Brown, Odam ve Conray, 2001). Anne karakter eylem metinlerinde %0,04 oranında tutumlu tasarruflu davranma değeri oldukları görülmüştür. Fakat bunları resmetme konusunda en düşük değer ile %0,1 oranında yer verilmiştir. Metin ve resim uyumlarının olmadıkları birbirini tamamlamadıkları görülmüştür. Anne karakter eylemlerini %1,1 oranında Misafirperverlik değerinin olduğunu metinlerde ise %0,02 oranında daha az yer verdikleri tespit edilmiştir. Baba karakter eylem metinlerinde %0,02 ile yer alırken resimlemelerde %0,6 oranında dengeli bir şekilde "misafirperverlik" değerine yer verdikleri görülmüştür. Yardımlaşma değeri de bunları takip

ettikleri görülmüştür. Çocuk karakter eylem metinlerinde %0,13 oranında nezaket sözcükleri kullandıkları görülmüş olup kitaplardaki resimleme durumu incelendiğinde metinlerde yer verdikleri şekilde resmedilmedikleri tespit edilmiştir. Çocukların değerler eğitimine yönelik eylem resimlerinin en çok %1,5 oranında yardımlaşma değerinin resmedildikleri görülmüştür.

Duygu durumuna yönelik eylem metinleri incelendiğinde Anne karakter eylem metinler da %0,06 şaşkın olmak, şaşırmak ile ilgili metinlere daha çok yer verdikleri görülmüştür. Bunu resimlerde %2,5 sevinmek/ mutlu olmak/ gülmek akabinde %1,3 şaşkın olmak takip etmektedir. Metinlerde en çok kullanılan şaşkın olma durumunun görülmesi resimleme yönünden metindekileri yansıtmadıkları onun yerine %2,5 oranında daha çok sevinmek/mutlu olmak/gülmek gibi eylemlerin yer aldıkları görülmektedir. Baba karakter metinlerde %0,03 sevmek/beğenmek/hoşlanmak metinlerine daha sık yer verirlerken resimlerde %0,09 akabinde Mutsuz/Huzursuz Olmak eylem resmettikleri görülmüştür. Çocuk karakter eylem metinlerde %0,28 dağılımında olup resimlerde ise %5,5 sevinmek/ mutlu olmak/ gülmek metin ve görsellerine yer verdikleri görülmüştür. Resimleme özelliklerini açısından bunu takip eden ikinci duygu durumu olarak da %4,0 üzülmek mutsuz olmak ifadelerine rastlanılmıştır.

Sosyal bilişsel kuramcılar, insanların başkalarını gözlemleyerek oldukça geniş bir yelpazede davranışlar, düşünceler ve duygular kazandıklarını ve bu gözlemlerinin yaşam boyu gelişimin önemli bir kısmını oluşturduğunu vurgulamaktadır (Santrock, 2012). Çocuklarda bu süreçte daimî bir kayıt cihazı gibi etrafta olan bitenleri ve yeni bir durum ile karşılaştıklarında sürekli bir gözlemlemeye/incelemeye ve anlamlandırmaya yönelik metinlere atıflara bulunduklarını ve resmettiklerini görmüş bulunmaktayız. Sosyal hayata ve davranışa dönük çocuk karakter eylemlerini incelediğimizde bu dağılım %3 şeklinde görülmektedir. Sosyal hayata ilişkin cinsiyet rollerini, toplumsallaşmaya yönelik değerleri, çocukluğun ilk dönemlerinde başlar ve yaşamın sonraki dönemi olan yetişkinlikte ortaya konur (Eagly ve Fisher, 2009). Anne baba karakterlerin bu konuda olumlu model olmaları ve sürekli olarak örnek davranışları sergilemeleri ve resimli çocuk kitaplarındaki önemini koymaktadır.

Sosyal hayata ve davranışa yönelik eylem metinlerinde baba karakter eylemlerini incelediğimizde; Babanın %0,04 oranında çalışma hayatı içinde olduğundan ve bunu destekleyici olarak %0,8 oranında da araba kullanmakta olduğu yansıtılmıştır. Hikâyelerde baba dış alanlarda olurken anne karakterinin ise %0,03 oranında hediye alan sürpriz yapan bir rolü üstlendiği görüntülenmektedir. Anne karakterinin meslek sahibi olma durumu baba karakterine göre daha az bir dağılma (%0,01) oranında sahip oldukları görülmüştür. Toplumda; kadınların veya erkeklerin nasıl düşünmesi, davranması, hissetmesi gerektiği gibi genel çerçeveleri belirlenmiş beklenti ve rollerinin oldukları belirtilmiştir (Golombok ve diğerleri, 2008). Araştırmanın bu kısmında erkek cinsiyetimin baba karakter üzerinde çalışma meslek sahibi olma gibi görevlerin erkek cinsiyetine atfedilmiş olduğunu kadınların bu durumda erkek cinsiyetine nazaran daha az iş hayatına atılmış ve resmedilmiş oldukları görülmektedir. Çocuk karakterlerinin sosyal hayata yönelik eylem metinleri incelendiğinde %0,07 oranında televizyon izlemek olduğu görülmektedir. Sosyal hayata yönelik eylemlerin tamamen ev içinde asosyal davranışı destekleyici resim metinlerine yer verdikleri tespit edilmiştir.

Resimli çocuk kitapları işlevleri bakımından anne ve baba karakterlerinden sonra çocuğa rol model sunmakta ve bu rol ve modellere göre yetişkin olmak ve kabul görür davranışları sergilemek açısından büyük bir önem arz etmektedir. Tüm bunların yanı sıra sosyal kazanımları ve ileride seçebileceği meslekleri kitaplardaki modeller aracılığıyla göstermektedir (Altan Arslan, 2000). Anne ve baba karakterlerinin mesleğe yönelik bilgilerini çocuğa üzeri örtük bir şekilde verirken bu yolla cinsiyetler arasındaki farklılığı dile getirdiklerini vurguladıkları görülmüştür. Anne karakter eylem metinlerinde en yüksek dağılım ile %0,009 dikiş dikme eylemi olduğu görülürken hikâye kitaplarındaki dikiş dikme resmine rastlanılmadığı tespit edilmiş olup en çok ve tek mesleğe yönelik eylem resmetmesinde örgü örmek eylemlerinin %0,02 oranında olduğu görülmüştür. Anne karakter eylemlerinde cinsiyete özgü mesleğin

seçimi yapıldığı dikkat çekilmiştir. Baba karakter eylem metinlerinde %0,01 oranında balık tutmak gibi erkek cinsiyete yönelik eyleme vurgu yaptıkları görülmektedir. Resimleme oranı incelendiğinde ilk sırayı %0,8 oranında araba kullanmak mesleği yer alınırken ikinci sırayı %0,2 oranında balık tutmak eylemlerini yansıttıkları tespit edilmiştir. Baba karakterinin mesleğe yönelik metin ve resim dağılımında uygun olarak yer verdikleri fakat çeşitli farklı meslek gruplarına çok denilmediğine dikkat çekilmiştir.

Bireysel farklılığa yönelik alan yazın çalışmaları incelendiğinde okul öncesi dönemde yapılan çalışmaların nadir olduğu görülmektedir (Üner, 2011; Ekmişoğlu, 2007; Eren, 2015; Pekdoğan, 2018). Bu noktadan hareketle resimli çocuk kitaplarında normal gelişim gösteren çocukların bireysel farklılığa yönelik metin ve resimlemelerin ne derece yansıtılmış olduğuna bakılmak istenmiştir. İnceleme sonucunda çocuk karakter eylemlerinin metin ve resimlerinde %0,03 dağılım ile varoluşunu sevmedikleri başka varlığa dönüşmek istedikleri belirtilmiş ve resimlere yansıtılmıştır. En az da dağılım ile %0,01 oranında varoluşunu kabul ettikleri resmedilmiştir. Anne karakter eylemlerinin metinlere %0,009 oranında resimlerde ise %0,2 oranında bireysel farklılığa yönelik daimî olarak çocuğa varlığını sevdirme ve kabul ettirme gibi metin ve resimlemelere yer verdikleri tespit edilmiştir. Fakat baba karakter eylemleri incelendiğinde ise bireysel farklılığı yönelik metin ve resimlemelere rastlanılmadığı görülmüştür. Anne karakter eylemlerinin baba karakter eylemlerine göre bireysel farklılığa daha fazla ve duyarlı olduklarını bu konuda çözüm üreten karakterlerin ise anne ve çocuk rolüne düştüğü görülmektedir.

Aile çocuğa sosyal becerilerin yanı sıra topluma uyum sağlamayı ve toplum kurallarını ve da öğretmek görevlerini üstlenmektedir. Anne karakterlerin kural koymaya alışkanlık oluşturmaya yönelik eylemlerini incelediğimizde metinlerde %0,03, resimlerde ise %0,2 oranında uyarıda bulunma/uyarmak davranışı resmedilmiş ve metinlerde atıflarda bulunulmuştur. Baba karakterlerinin ise daha çok metinlerde %0,04 dağılımında görev ve sorumluluk vermek eylemlerine atıfta bulunurken %0,02 oranında anneye nazaran daha az uyarmak eylemlerinin olduğu görülmüştür. Resimlemelerin yansıtma düzeyi incelendiğinde sadece uyarıda bulunma eylemini %0,1 oranında resmettikleri görülmüştür. Çocuk karakterleri metinlerde %0,04 oranında verilen durumlardaki kurallara uyma ve itaat etme davranışı görüldüğü tespit edilmiştir. Metinlerdeki en düşük dağılım ile de %0,009 oranında çocuk karakterlerinin emir verme ve yaptırımı uygulatma rolü metinlerde gösterilmektedir. Resimlerde kural koymaya ve davranış oluşturmaya yönelik eylem resimlerini incelediğimizde %0,5 oranında sorumluluk aldıklarını resmeden görsellere yer verdikleri görülmüştür. Bunu takip eden görselin %0,2 ile uyarıda bulunma eylemi olduğu görülmüştür. Çocuklarımıza model olmanın önemi resimlerde de yansıtılmış olup anne ve baba karakterlerinin bu konuda ne kadar önemli yer teşkil edilmiş olduklarını ve çocuk karakterlerinin gözlemledikleri öğrenme ve gösterme eylemlerini bu kategoride görmüş bulunmaktayız.

Sağlığa yönelik eylemlerde anne karakterlerinin %0,02 oranında metinlerde doktora gitme eylemi görülürken ez az dağılımın %0,009 oranda ilaç almak eylem metinlerine atıfta bulundukları görülmüştür. Baba karakterlerin ise metinlerde %0,004 oranında randevu almak ve doktora gitmek eylemlerinin olduğu görülmektedir. Anne karakterler eylemlerine göre baba karakterlerinin çocuk karakterinin sağlığına yönelik önlemlerin daha az oranda olduklarını ve annelerin çocukların sağlığı konusunda daha yakında takip eden rolü biçmekte olduğu görülmüştür. Resimlere açısından bakıldığından anne karakterlerin %0,7 oranında metinlerde atıfta bulunan doktora gitme eylemini destekledikleri görülmüştür. Yine bununla birlikte en az dağılım ile %0,2 oranında eczaneye gitmek eylemini resmettikleri ve metin resim uyumuna dikkat edildikleri ve birbirini destekledikleri görülmüştür. Baba karakterler eylemlerinin %0,2 oranında anne karakterin eylemine göre Doktora gitmek eyleminin daha az dağılım göstererek ikincil kişi olarak çocuğa yönelik sağlık önlemlerini aldıkları görülmektedir. Anne ve baba karakterin sağlığa yönelik eylemlerini destekleyecek şekilde metinlerde en çok %0,05 oranında çocuk karakterlerinin muayene olmak eylemleri görülürken en az dağılım ile %0,009 oranında

doktora gitme eylemlerine metinlerde az yer verdikleri tespit edilmiştir. Sağlığa yönelik eylemlerin resimlemeleri incelendiğinde çocuk karakter metin eylemlerini destekledikleri görülmüş olup 1,8 oranında muayene olmak eylemlerini resmettikleri görülmüştür.

Ülkemizde okul öncesi eğitimin temel ilkeleri arasında "Okul öncesi eğitim çocuğun motor, sosyal ve duygusal, dil ve bilişsel gelişimini desteklemeli, öz bakım becerilerini kazandırmalı ve onu ilkokula hazırlamalıdır (MEB, 2013)." Okul öncesi dönem çocukları bu becerileri kazandırmanın yanı sıra üst öğrenime hazırlamanın da önemine değindiği görmüş bulunmaktayız. Çocuk karakterler eylemlerinin eğitimine yönelik resimli kitaplara baktığımızda metinlerde %0,06 iken resimlerde %1,4 oranında okula gidip gelme eylemlerinin resmedildiği ve metinlere de bu şekilde atıf yapıldıkları görülmektedir. Eğitim hayatına yer verme durumuna bakıldığında resimli çocuk kitaplarında da önem arz etmektedir ve çocuklar bu alışkanlığın oluşması için resimleme ve metinlere yer vermiştir. Bunlara nazaran %0,009 en düşük dağılım ile yazı yazma metinlerine atıfta bulundukları görülürken, resimlerde %0,4 oranında hikâye anlatmak/kitap okumak eylemleri resmettikleri görülmüştür. Resimli çocuk kitaplarının Çocuk karakterlerine yönelik Metin ve resim uyumluluğuna dikkat ettikleri ve eğitime önem verdikleri görülmüştür. Anne karakterlerinin %0,02 metinlerde okula kaydetme görevi üstlenirken baba karakterlerin ise %0,02 oranında okula getirip götürme görevi üstlendikleri görülmektedir. Resimleri bakımından incelediğimizde bunları destekleyici resimleri yansıttıkları tespit edilmiştir. Anne karakterlerinin %0,03 dağılım ile okula kaydetme eylemi resmedilirken bunu takip eden %0,2 oranında okula getirip götürmek eylemleri görülmektedir. Baba karakterlerinin eğitime yönelik eylem resimlerinde tek kategori olarak resmedilmiş olup %0,5 oranında resimlere yansıttıkları görülmüştür.

Doğaya yönelik eylem metinleri incelendiğinde anne karakter eylemlerinin %0,02 oranında metinlerde çevre duyarlılığı ve geri dönüşüme dikkat eden rolü üstlenirken resimlerde bunu yansıtmadıkları görülmüştür. %0,4 oranında anne karakterlerinin bahçe işleri ile ilgilenmekte oldukları görülmüştür. Bunu %0,3 oranında doğada piknik yapmak eylem resimlerini yansıttıkları görülmüştür. Baba karakterlerinin metinlerde doğaya yönelik eylemlere atıfta bulunmadıklarını fakat doğaya yönelik %0,3 oranında piknik ve %0,2 oranında ise kamp yapmak eylemlerinin resmedildikleri görülmüştür. Çocuk karakterinin doğa ile anne baba karakterine göre iç içe olmuş olmasını görmekteyiz. En yüksek dağılım ile % %0,02 oranında piknik yapmak eylem metinlerine atıfta bulunulmuş olup en az ise %0,009 oranında bahçe işleri ile de uğraştıkları ve buna yönelik metinlere atıfta bulundukları görülmüştür. Doğaya yönelik eylem resimlerine baktığımızda çocuk karakterimizin metinlere yönelik atıfları destekleyici şekilde %0,03 oranında piknik yapmak ve bunun yanı sıra sahile gitmek ve yüzmek gibi su sporlarını da yaptıklarını resmettikleri görülmüştür. Anne karakter eylemleri aksine çocuk karakterlerinde %0,1 oranında çevre duyarlılığa ve geri dönüşüme yönelik eylemleri resmettikleri görülmüştür.

Hayvan sevgisine yönelik eylem metinleri incelendiğinde anne karakter eylemlerinin %0,01 oranında hayvan satın aldıkları ve bu konuda çocuklarını mutlu edici rol üstlendikleri görülmektedir. Bunları %0,009 oranında hayvanları beslemek ve %0,004 oranında ise hayvanat bahçesine gitmek eylem metinlerine atıfta bulundukları görülmüştür. Metinleri destekleyecek şekilde %0,3 oranında hayvan satın almak eylemlerini resmettikleri ve bunu %0,1 oranında hayvanları sevme eylemlerinin takip ettiği göze çarpmakta olup metinlerde sevme eylemine atıfta bulunmadıkları dikkati çekmiştir. Baba karakterlerinin hayvan sevgisine yönelik eylem metinlerinde %0,004 oranında hayvan beslemek ve hayvanat bahçesine gitmek gibi metinlere atıfta bulundukları görülmüştür. Baba karakter eylemlerindeki metinler destekleyecek şekilde %0,2 oranında hayvanat bahçesine gitmek ve %0,1 oranında ise hayvan beslemek eylemlerini resmettikleri görülmüştür. Metin ve resim uyumunun baba karakter hayvan sevgisini desteklediği görülmüştür. Çocuk karakterleri için Havyan sevgisi anne ve baba karakterine göre fazla bir önem arz ettikleri resim ve metinlerdeki orana bakıldığında göze çarpmaktadır. Metinlerde %0,04 oranında hayvan beslemek eylemlerine atıfta bulundukları ve bunu takip

eden %0,01 oranında hayvan için uygun yaşam alanı oluşturma eylemlerinin olduğu görülmüştür. Hayvan sevgisinin çocuk karakterleri açısından resimlerde yansıtma durumuna bakıldığında metinleri destekleyecek şekilde %1,5 oranında hayvan beslemek eylemleri yansıttıkları ve bunu %1,3 oranında hayvanları sevdiklerini yansıttıkları görülmektedir. Çocuk karakteri için Hayvan sevgisine yönelik oranlara bakıldığında %3,8 oranında önemine yer verdikleri görülmektedir.

Öneriler

• Araştırma kapsamında İncelenen çocuk kitap sayısı arttırılabilir ve resimli çocuk kitaplarında geçen tek bir karakterin -anne baba veyahut çocuk karakterlerinin- bir tanesi ele alınarak derinlemesine incelenmesi önerilir.

• Araştırma kapsamında ele alınacak olan tek bir karakterlerin derinlemesine inceleyebilmek için karaktere yönelik eylemlerde; yaşam becerisine, iletişim/etkiletişime, aile sevgisine, sosyal hayata, duygu durumlarına, kural koymaya, değerler eğitimine veyahut eğitim, meslek, sağlık ve hayvan sevgisine yönelik eylemlerin derinlemesine inceleyerek tek bir boyutu olacak şekilde ele alması önerilebilir.

• Araştırma yurtdışındaki anaokulu ve anasınıflarının kitapları random olarak seçilerek Türkiye'de seçilen anne baba ve çocuk karakterlerine ait kitapların seçimi ile yurtdışındaki anaokulları ve anasınıflarında tercih edilen kitapların anne baba ve çocuk karakter eylemlerinin yurt içi / yurt dışı ülkeleri ile seçilen kitaplar ile karşılaştırma yapılması önerilebilir.

• Anaokulları ve anasınıflarının kitap merkezlerinde bulunan kitapların çocuklar için anne baba davranışlarını destekleyici ve katılımcı çocuk özelliklerini sergileyen nitelikteki ürünler seçmeleri önemlidir.

• Öğretmenlerin kitap seçiminde göz önünde bulundurdukları kriterlerin neler olduğu ile ilgili anket veya görüşme yapılarak öğretmen görüşlerine yönelik araştırma yapılabilmesi önerilmektedir.

• Kitap yazarlarına anne baba ve çocuk karakter resimlerini içeren kitaplar tasarlarken günümüz koşulları göz önünde de bulundurarak değişen ve gelişen dünya düzeyine uygun kültürümüz yansıtacak anne baba ve çocuk karakterlerinin de eşit görev ve sorumluluklara yer vermesi, toplumsal cinsiyetçi yaklaşımlarının azaltılması önerilmektedir.

• Öğretmenlerin de kitap merkezlerindeki kitapların seçiminde anne baba ve çocuk karakter eylemlerini içerecek ve değişen toplum yapısına göre güncellenmiş yayınevlerinin kitaplarının tercih edilmesi önerilmektedir.

• Kitapların metin ve resimler üzerinde çocuğun seviyesine uygun diyaloglar oluşturacak ve birbirini destekleyecek şekilde çocukların modern çağın gerektirdiği sosyal davranışlar hakkında düşünmelerine yardımcı olabilecek yayınların yapılması önerilebilir.

• Resimli Çocuk Kitaplarını çizen ve resmeden yazarlarımıza kullanmış oldukları görsellerde çocukların hayal güçlerini geliştirebilecek ve onları yaratıcı düşünceye sevk edecek çizim ve görsellerin kullanılması önerilir. Kitaplardaki metinlerin 1/3 oranında yer verilirken resimlemeler de ise 2/3 oranında yer verilmesine dikkat etmeleri önerilir

• Resimli Çocuk Kitaplarında resim görsel ve metinlerinin çocuklara kitap duygusunu aşılayacak onları sevdirecek ve onları örnek alacak karakterlerin resimlemesine ve göze hoş gelen güzel duygular uyandıran görsellerin kullanılması ve metinlerde görsellerin desteklenmesi önerilir.

KAYNAKÇA

Altan Arslan, Ş. (2000). Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları

Berk, L. (2013). Child Development. New Jersey: Pearson.

Brown, W.H., Odam, S.L. ve Conray, M.A. (2001). An intervention hierarcy for promoting young children's peer interactions in natural environment, Topics Early Childhood Special Education, 21, 162-175.

Bussey, K., ve Bandura, A. (1999). Social Cognitive Theory of gender development and differentation. Psychological Review, 676- 713.

Eagly, A., ve Fisher, A. (2009). Gender inequalites in power in organizations. B. v. Knippenberg, & D. Tjosvold içinde. Power and İnterdependence in Organizations. New York: Cambridge University Press.

Ekmişoğlu, M. (2007). Erken çocukluk döneminde farklılıklara saygı kavramı hakkında öğretmen görüşlerinin incelenmesi ve farklılıklara saygı ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale.

Eren, S. (2015). Öyküleştirme yöntemine dayalı eğitimin beş yaş çocuklarında farklılıklara saygı kazanımına etkisinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Golombok, S., Rust, J., Zervoulis, J., Croudace, T., Golding, J., ve Hines, M. (2008). Developmental Trajectories of sex- typed behavior in boys and girls: A Logitudinal general population study of children aged 2.5- 8 years. Child Development, 1583-1593.

Gürşimşek, I., ve Günay, D. (2005). Çocuk kitaplarında cinsiyet rollerinin işlenişinde kullanılan dilsel ve dildışı göstergelerin değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.

Johnny, L. (2006). Reconceptualising Childhood: Children‟s Rights and Youth Participation in Schools. International Education Journal, 7(1), 17-25.

Kail, R. (2004). Children and Their Development. New Jersey: Pearson.

Kortenhaus, C. M., ve Demarest, J. (1993). Gender role steretyping in children's literature: Anupdate Sex Roles: A. Journal of Research, 219- 232.

MEB (2013). Okul öncesi eğitimi programı. Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurumu.

Pekdoğan, S. (2018). Okul öncesi öğretmenlerinin farklılıklara saygı eğitimi konusundaki görüşlerinin incelenmesi. Electronic Journal of Social Sciences, 17(65), 90-102.

Punch, S. (2003). Childhoods in the Majority World: Miniature Adults or Tribal Children Sociology, 37 (2), 277-295.

Santrock, J. W. (2012). Yaşam Boyu Gelişim. G. Yüksel. (Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.

Sayın, Ö. (1990). Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Sever, S. (1995). "Çocuk Kitaplarında Bulunması Gereken Yapısal ve Eğitsel Özellikler", Abece Dergisi, 107, 14-15.

Sever, S. (2004). Anadili ediniminde çocuk kitaplarının işlevi. Çoluk Çocuk Dergisi, 36, 14-15.

Stewing, J., ve Higgs, M. (1973). Girls grow up to be mommies: A study of sexism in children's literatüre. School Library Journal, 73 (Jan), 44-49.

Tan, M. (1989). Çağlar Boyu Çocukluk. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 23(2), 71-88.

Üner, E. (2011). Okul öncesi eğitim programındaki 36-72 aylık çocuklara farklılıklara saygı eğitimi kazandırmanın öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. Erciyes Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, N. (2003). Türkiye'de okul öncesi eğitim. Sevinç, M. (Ed.) Erken çocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar. (12-17). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Etik Beyan

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Ekler

EK 1: Kitap Künye Bilgileri

1 Kitabın Adı
2 Yazarın Adı
3 Resimleyenin Adı
4 Yayın Evi
5 Yayın Yılı
6 Sayfa ve Kelime Sayısı
7 Çeviri / Özgün Eser
8 Kitabın Konusu
9 Karakterin Türü
10 Kitabın Kahramanı
11 Kahramanın Cinsiyeti

EK 2: Anne Baba ve Çocuk Karakter Eylemleri İnceleme Formu

1) Anne Karakter Eylemleri (AKE)

AKE1 : İletişime / Etkiletişime Yönelik Eylemler
AKE2 : Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler
AKE3 : Aileye Yönelik Eylemler
AKE4 : Değerlere Yönelik Eylemler
AKE5 : Duygu Durumuna Yönelik Eylemler
AKE6 : Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler
AKE7 : Mesleğe Yönelik Eylemler
AKE8 : Bireysel Farkındalığa Yönelik Eylemler
AKE9 : Kural Koymaya / Alışkanlık Oluşturmaya Yönelik Eylemler
AKE10 : Sağlığa (Önlem Alma / Koruyucu Tedbirlere) Yönelik Eylemler
AKE11 : Eğitime Yönelik Eylemler
AKE12 : Doğaya Yönelik Eylemler
AKE13 : Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemler

2) Baba Karakter Eylemleri (BKE)

BKE1 : İletişime / Etkiletişime Yönelik Eylemler
BKE2 : Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler
BKE3 : Aileye Yönelik Eylemler
BKE4 : Değerlere Yönelik Eylemler
BKE5 : Duygu Durumuna Yönelik Eylemler
BKE6 : Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler
BKE7 : Mesleğe Yönelik Eylemler
BKE8 : Bireysel Farkındalığa Yönelik Eylemler
BKE9 : Kural Koymaya / Alışkanlık Oluşturmaya Yönelik Eylemler
BKE10 : Sağlığa (Önlem Alma / Koruyucu Tedbirlere) Yönelik Eylemler
BKE11 : Eğitime Yönelik Eylemler
BKE12 : Doğaya Yönelik Eylemler
BKE13 : Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemler

3) Çocuk Karakter Eylemleri (ÇKE)

ÇKE1 : İletişime / Etkiletişime Yönelik Eylemler
ÇKE2 : Temel Yaşam Becerisine Yönelik Eylemler
ÇKE3 : Aileye Yönelik Eylemler
ÇKE4 : Değerlere Yönelik Eylemler
ÇKE5 : Duygu Durumuna Yönelik Eylemler
ÇKE6 : Sosyal Hayata ve Davranışa Yönelik Eylemler
ÇKE7 : Mesleğe Yönelik Eylemler
ÇKE8 : Bireysel Farkındalığa Yönelik Eylemler
ÇKE9 : Kural Koymaya / Alışkanlık Oluşturmaya Yönelik Eylemler
ÇKE10 : Sağlığa (Önlem Alma / Koruyucu Tedbirlere) Yönelik Eylemler
ÇKE11 : Eğitime Yönelik Eylemler
ÇKE12 : Doğaya Yönelik Eylemler
ÇKE13 : Hayvan Sevgisine Yönelik Eylemler

EK 3: Araştırma Kapsamında İncelenen Kitap Listesi

	KİTABIN ADI	**YAZARIN ADI**	**RESİMLEYENİN ADI**	**YAYINEVİ**
K1	Yavru Ahtapot Olmak Çok Zor	Sara ŞAHİNKANAT	Feridun ORAL	Yapı Kredi Y.
K2	Kalbim Güm Güm Atıyor	Aziz SİVASLIOĞLU	Nilüfer DERİCİOĞLU	Duru Yayınları
K3	Televizyoncu Ali	Gülçin ALPÖGE	Ferit AVCI	Anne Ç. Eğt. V.
K4	Eriyen Dondurma	Özden ÖZER	Mustafa ŞAHİN	Gendaş Yayınlar
K5	Zeynep Alışveriş Merkezinde	Zeynep DOYMUŞ	Damla DEMİRHAN	Bilim Kâğıt Y.
K6	Şimdi Ben Ne Olacağım?	Alev ÖNDER	Ayşin EROĞLU	Morpa. Kültür Y.
K7	Nele, Klara'da Kalıyor	Usch LUHN	Carola STURN	Çocuk Gezegeni

K8	Uzay Denen Karanlık	Chris HADFIELD	Terry FAN	Beta Yayıncılık
K9	Elif Okula Başlıyor	Liane SCHEİDER	Eva WENZEL-BURGER	İş Bankası K. Y.
K10	Efe Deney Yapıyor	Fatma IŞIK	Gökçe ARİOĞLU	İlk Adım Y.
K11	Heyecanlanmayan Çocuk	Özden ÖZER	Mustafa ŞAHİN	Gendaş Yayınları
K12	Kırmızı Yılbaşı	Özden ÖZER	Mustafa ŞAHİN	Gendaş Yayınları
K13	Burcu DNA'yı Öğreniyor	Özden ÖZER	Mustafa ŞAHİN	Gendaş Yayınları
K14	Ailem ve Ben "Aslan Babam"	Aziz SİVASLIOĞLU	Gülinaz ŞAFAK	Morışık Yayınları
K15	Babam kadar güçlü müyüm?	Nurşen Şirin	Neşe İNAN	Timaş Çocuk Y.
K16	Nasıl elektrik tasarrufu yaparız?	Mrinalini Sing	Darksh SHARMA	Parıltı Yayıncılık
K17	Eda'nın Pembe Pijaması	Julie GASSMAN	Mark CHAMBERS	1001 Çiçek K.
K18	Okula Gitmek Zorunda Mıyım?	Nurşen ŞİRİN	Neşe İNAN	Timaş Yayınları
K19	Oyuncakların Hepsi Benim Olamaz Mı?	Nurşen ŞİRİN	Neşe İNAN	Timaş Yayınları
K20	Bu Benim İşim	Tapasi DE	Gani AHAMED	Yapı Kredi Y.
K21	Yağmur Damlası	Seçkin TABAR	Müge ZEYDANLI	SMG Yayıncılık
K22	Fırfır Ev İşlerine Yardım Ediyor	Özgün KARACA	Zlata M. KÖKSAL	Koza Yayınları
K23	Tavşan ve Ailesi	Aziz SİVASLIOĞLU	Süleyman ÖZKONUK	FMS Yayıncılık
K24	Kuğular Aç Kalmasın	Gamze TEKEŞ ERGÜL	Oğuz DEMİR	Morpa Kültür Y.
K25	Yumurta ile Gelen Sorumluluk	Kamelya M. İNAN	Behçet ERSAN	Morpa Kültür Y.
K26	Edizler Taşınıyor	Alev ÖNDER	Ayşin EROĞLU	Morpa Kültür Y.
K27	Kamp	Heather AMERY	Stephen CARTWRIGHT	İş Bankası K. Y.
K28	Yavru Köpek	Anne CIVARDI	S. CARTWRIGHT	TÜBİTAK Y.
K29	Diş Hekiminde	Anne CIVARDI	S. CARTWRIGHT	TÜBİTAK Y.
K30	Doktorda	Anne CIVARDI	S. CARTWRIGHT	TÜBİTAK Y.
K31	Arkadaşım Papi	Bilgin ADALI	Ayşin D. EROĞLU	Yapı Kredi Y.
K32	Annem Babam Nerede?	Aleix CABRERA	Rosa M. CURTO	Tübitak Y.

K33	Ben Kirli Miyim?	Aygören DİRİM	Beril HALİS	Esin Yayınları
K34	Benim Minik Kırmızı Balığım	Ferit AVCI	Ferit AVCI	Final K. Sanat Y.
K35	Zıp Zıp Yumurta	Vildan BATMAZ	Soner GİRGİN	Mavi Yunus Y.
K36	Ne Kümese Yeni Bir Civciv Mi Geliyor?	Hatice Kübra TONGAR	Nur DOMBAYLI	Hayykitap Y.
K37	Cansu'nun Uykusu	Alev Önder	Ayşin EROĞLU	Morpa Kültür Y.
K38	Atakan Tutumlu Olmayı Öğreniyor	Sandrine Deredel ROGEON	--*Belirtilmemiş*--	Kaknüs Yayınları
K39	Cemile Doğru Beslenmeyi Öğreniyor	Yasemin BRANDLEY	--*Belirtilmemiş*--	Kaknüs Yayınları
K40	Cemile Her Şeyi Kendi Yapmak İstiyor	Yasemin BRANDLEY	--*Belirtilmemiş*--	Kaknüs Yayınları
K41	Örnek Aile	Aziz SİVASLIOĞLU	Mustafa ŞAHİN	Duru Yayıncılık
K42	Gergedanlar Krep Yemez	Anna KEMP	Sara OGILVIE	Pearson Longman
K43	Kimin Yuvası	Rebecca COBB	Rebecca COBB	İş Bankası K. Y.
K44	Kimi ile Mimi	Şükran OĞUZKAN	İlknur KOLDAŞ	Ya-Pa Yayınları
K45	Ben Nereden Geldim	Aygören DİRİM	Bora GÖZEN	Esin Yayınları
K46	Her Yemekten Yemem Gerekli Mi?	Nurşen ŞİRİN	Neşe İNAN	Timaş Yayınları
K47	Ece ile Efe Hayvanlar Yardım Ediyor	Catherine METZMEYER	Marc VANENIS	Tudem Yayınları
K48	Ece ile Efe ve Evdeki Aslan	Catherine METZMEYER	Marc VANENIS	Tudem Yayınları
K49	Ece ile Efe Denizdeki Şişe	Catherine METZMEYER	Marc VANENIS	Tudem Yayınları
K50	Ece ile Efe Hasta Oldular	Catherine METZMEYER	Marc VANENIS	Tudem Yayınları

Tarımda Teknolojik Gelişmelerin Değerlendirilmesi: Akıllı Tarım

Hüseyin Tayyar GÜLDAL[1]
Ahmet ÖZÇELİK[2]

Giriş

Tarım sektörü, insanlığın varoluşundan bu yana gıda temininde önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde, dünya nüfusu hızla artmaktadır ve bu da gıda ihtiyacının da artması anlamına gelmektedir. Ancak, aynı zamanda tarım alanlarının da azalması, su kaynaklarındaki kirlilik, iklim değişikliği gibi faktörler nedeniyle gıda güvenliği tehdit altındadır.

Birim alandan en yüksek verimi elde etmek, tarım sektörünün öncelikli hedefleri arasındadır. Bu amaçla, 1950'lerin sonlarına doğru "Yeşil Devrim" adı verilen bir dönem başlamıştır. Bu dönemde, tarımsal faaliyetlerde yeni tohum çeşitleri, sentetik pestisitler, gübreler ve daha etkili tarım makineleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu sayede, ürün verimlerinde artış sağlanmaya çalışılmıştır.

GPS (Global Positioning System) teknolojisinin 1990'lardan itibaren tarım sektöründe kullanılmaya başlanmasıyla yeni bir evreye girilen tarım sektöründe, bu döneme "Hassas Tarım" adı verilmiştir. Hassas tarım, GPS teknolojisi ile tarım makineleri ve araçları üzerine yerleştirilen GPS alıcıları sayesinde tarımsal faaliyetleri daha az kaynak kullanarak daha verimli hale getirmeyi amaçlamaktadır.

Hassas uygulamalı tarıma geçişle, geleneksel uygulamalara göre elde edilecek kazanımlardan bazıları aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Kirişçi & ark., 1999):

• Tarımsal üretim alanıyla ilgili, üretimin nitelik ve niceliğini doğrudan etkileyen tüm ayrıntılar kayıt altına alınabilir,

• Noktasal bazda ürün verimleri saptanabilir ve yıllara göre bu verim değerleri karşılaştırılabilir,

• Üretimi arttırmaya yönelik olarak gübre ve ilaç gibi kimyasalların, gereksinim duyulan yere ihtiyaç kadar uygulanması sağlanabilir,

• Yerel uygulamalar nedeniyle azaltılan kimyasalların çevre kirlenmesine olan etkileri azaltılabilir,

• Yüksek teknoloji ve donanım kullanımı nedeniyle, tarla ve işletmecilik bilgileri ve doğruluk arttırılabilir,

• Üretim girdilerinin, birim alanın gereksinimine göre düzenlenmesiyle, etkin bir işletmecilik gerçekleştirilebilir.

Hassas Tarım'da teknoloji uygulama döngüsünde, GPS ve uydular arasında kurulan köprü yardımıyla öncelikle hasat esnasında verim ölçümü yapılmakta, bu ölçüm veri kartları yardımıyla bilgisayara aktarılmakta ve daha sonra da arazi verim haritaları çıkartılmaktadır. Toprak analiz sonuçlarının bilgisayara girilmesi ile her bir tarımsal faaliyet için belirlenen

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü
[2] Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü

uygulama haritaları, alet veya makinanın değişken oranlı uygulama (variable rate application) "VRA" teknolojisi sayesinde, tarlada kontrol amacıyla kullanılabilmektedir (Şekil 1.).

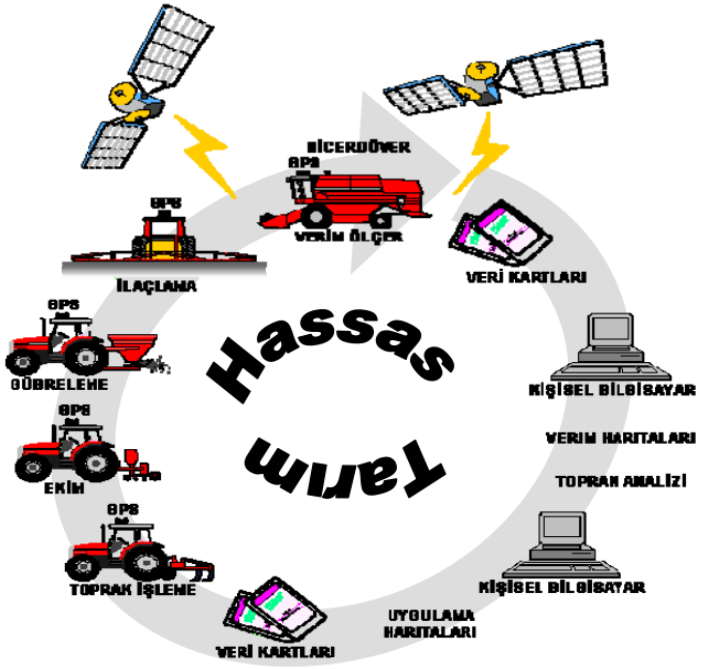

Şekil 1. Hassas tarımda teknoloji uygulama döngüsü (Özgüven, 2009).

Son yıllarda, Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte "Akıllı Tarım" (AT) uygulamaları da başlamıştır. IoT cihazları ile sensörler ve diğer veri toplama ve analiz araçları sayesinde, tarım sektörüne ait veriler toplanabilir ve analiz edilebilir hale gelmektedir. Dijital Tarım, Tarım 4.0 olarak da adlandırılan AT, birçok farklı uygulama alanı içermektedir. Bu alanlar arasında hassas tarım uygulamaları, çiftlik yönetimi, hayvan izleme ve yönetimi, ürün izleme ve yönetimi, toprak analizi ve yönetimi, hava ve su yönetimi, tarım makinesi yönetimi vb. alanlarda kullanılabilmektedir.

Akıllı Tarım Bileşenleri

AT, üreticinin üretim faaliyetine karar vermesi aşamasından itibaren ürünün nihai tüketiciye ulaştırılması aşamasına kadar olan bütün evrelerde yapılan uygulamaları kapsamaktadır. Akıllı tarımda ürünün gelişiminin izlenmesi, hasat, hasat sonrası yönetim ve ürünün pazarlanması aşamalarında, bilgi ve iletişim teknolojileri, modern makine ekipmanları, nesnelerin interneti, bulut sistemleri kullanılmaktadır (Zhang, Wang & Song, 2015). Aynı zamanda ekilebilir arazi üzerine tohum, gübre, zirai ilaç ve suyun otomatik olarak en verimli şekilde dağıtılması, otomatik sağım makineleri ile işgücünden tasarruf sağlanması, araziye kurulan ekipmanlarla alınan nem, sıcaklık, rüzgar hızı ve yön gibi bilgilerin, kablolu/kablosuz haberleşme ve bilgisayar teknolojileriyle birlikte gerekli bireysel otomasyon çözümleri sunulmaktadır.

Akıllı tarım bileşenleri;

- Sensörler
- Nesnelerin İnterneti (IoT)
- Yapay zeka (AI)
- Robotik sistemler
- Uzaktan algılama ve kontrol sistemleri

- Bulut bilişim şeklinde sıralanabilir.

Sensörler

Akıllı tarımın temel bileşenlerinden olan sensörler, akıllı sistemdeki tüm faktörlerin ölçülmesinden ve izlenmesinden sorumludur. Toprak nemi, besin içerikleri, bitki, hava, su ve hayvanlar gibi tarım alanındaki birçok faktörü ölçmek için sensörler kullanılır. Akıllı tarım ekipmanları birçok sensör içermekle beraber akıllı sulama sistemlerinde, hastalık tespitinde, verim tahminlerinde, hayvancılık vb. uygulamalarda kullanılmaktadır. Birden fazla bilgiyi elde etme özelliğine sahip olan sensörler, çiftlik kararlarının alınması aşamasında da yardımcı olur. Sensörler yardımıyla büyük miktarda veri toplanmakta ve bu verilerin analizi ve raporlama aşamasında yardımcı olmaktadır.

Nesnelerin İnterneti (IoT)

Nesnelerin İnterneti (IoT), akıllı ve gelecek vaat eden bir teknoloji olup akıllı şehirler, akıllı evler, trafik kontrolü, sağlık, akıllı tarım vb. birçok alanda alışılmışın dışında ve pratik çözümler sunarken, tarım alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir (Mohamed & ark., 2021). Temel olarak IoT, akıllı sistemlerin daha iyi çalışmaları için cihazları birbirine bağlayan internet tabanlı bir ağdır. IoT yalnızca nesneler ve onların ara bağlantıları ile ilgili olmayıp (Srivastava & Das, 2022) aynı zamanda toplanan verilerle de ilgilidir. Sensörlerden gelen veriler, IoT cihazları aracılığıyla toplanır ve merkezi bir veri yönetim sistemi tarafından yönetilir. Bu, tarım alanındaki verilerin daha doğru, hızlı ve etkili bir şekilde analiz edilmesini sağlar. Akıllı sistemlerin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için yüksek hızlı internet, mobil cihazlar ve istenilen görüntü ve konumlandırmayı sağlayacak uydulara ihtiyaç bulunmaktadır.

Yapay zeka (AI)

Yapay zeka teknolojileri, tarımsal verileri analiz etmek ve anlamak için kullanılır. Örneğin, üretim planlaması aşamasında yapay zeka geçmiş ve mevcut koşulları analiz ederek, doğru üretim planlarının uygulanmasında çiftçilere yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte yapay zeka algoritmaları, bitkilerdeki hastalıkları veya zararlıları tanıyarak uygun savaşma yöntemleri sunabilmektedir.

Robotik sistemler

Robotik sistemler, tarım işlemlerinin otomasyonu için kullanılmaktadır. Bu sistemler, iş gücü maliyetlerini azaltmayı ve verimi artırmayı hedeflemektedir. Tarımsal faaliyetin her aşamasında kullanılabilen tarım robotları, toprak işleme, ekim, hasat ve bitki bakımı gibi işlemlerde çok etkili olmakta, iş gücü ve girdi maliyetlerini düşüreceği gibi uygulama esnasındaki hataları da minimize etmeyi gerçekleştirmektedir.

Uzaktan algılama ve izleme

Birçok teknik ve bilimsel kaynak incelendiğinde uzaktan algılama için genel anlamda "cisimlere fiziksel bir temasta bulunmaksızın onların fiziksel özellikleri hakkında bilgi sahibi olabilmek" şeklindeki ifadelerin en açıklayıcı tanımlar olduğu söylenebilmektedir (Maktav, 2006).

Uzaktan algılama (UA), bitki ile fiziksel temasın zor olduğu veya bitkiye zarar verme durumunun söz konusu olduğu durumlarda, bitkilerin uzaktan algılanabilmesidir. Buna bağlı olarak UA, geniş alanların görüntüsünü hızlı ve tekrarlanabilir bir şekilde daha az işgücüyle alabilmesi ve tüm yetiştirme periyodu boyunca kullanılabilmesi nedeniyle geleneksel tarla gözlemlemesine bir alternatif olarak kullanılabilmektedir (Kirişçi & ark., 1999).

UA verilerinden başta haritacılık olmak üzere jeoloji, hidroloji, meteoroloji, sismoloji, ormancılık, tarım, madencilik ve denizcilik gibi birçok alanda yoğun olarak yararlanılmaktadır. Tarımdaki genel uygulamalar (Kahveci, 2014);

- Ürün Tipini Ayırma
- Ürün Gelişimini İzleme
- Ürün Rekolte Tayini
- Ürün Hasar Tespiti (Hastalık, Böceklenme vb.)
- Toprak Nemi ve Türünü Belirleme ve Sınıflandırma
- Tarım Faaliyetleri Organizasyonu
- Alan yönetimi
- Tarımsal sigortalama şeklinde sıralanabilir.

Bulut Bilişim

Bulut bilişim, farklı lokasyon ve işletmelerdeki bilgi kaynaklarını entegre edebilen, bilgi paylaşım alanı oluşturabilen yeni bir yönetim mekanizması sunmaktadır. Akıllı tarım uygulamalarının diğer bileşenleri tarafından elde edilen bilgiler "Büyük Veri"yi oluşturur ve bulut ortamında saklanır. Büyük veri, verilerin depolanmasından ve işlenmesinden sorumluyken, bulut bu verilerin korunabileceği ve aktarılabileceği güvenli ortam sağlamaktadır.

Akıllı tarım uygulamalarının bileşenlerinden biri olan Büyük Veri, tarımsal faaliyetlerde tohum özelliklerini, hava durumunu, pH veya besin içeriği gibi toprak özelliklerini, pazarlama ve ticaret yönetimini, tüketici davranışını ve envanter yönetimini analiz etmek için kullanılabilir (Wolfert & ark., 2017). Ayrıca büyük veri ile elde edilen bilgileri üreticilerin yanı sıra araştırmacılar, politika düzenleyiciler ve bağlı sektörlerdeki işbirlikçiler kullanabilmektedir (Coble & ark., 2018).

Son yıllarda popülerliğini artıran Büyük Veri, özellikle 2013 yılında Monsanto'nun 930 milyon dolara The Climate Cooperation'ı alması ve Integrated Field Systems (IFS) adlı bir platform altında çiftçilere, çiftlik verilerini toplamak ve analiz etmek için bir dizi dijital araç sunmasıyla birlikte tarım sektöründe ilgi görmeye başlamıştır. Büyük veri ile birlikte şirketler daha fazla bilgiye ulaşabilir hale gelmeyi amaçlamaktadır. Tarımsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında en önemli faktör olacağı belirtilen Büyük Veri, sadece tarımsal faaliyetler ile sınırlı kalmayıp tedarik zincirindeki bütün aktörleri kapsar.

Büyük veri zinciri, verilerin toplanması, saklanması, transferi, dönüşümü, analizi ve pazarlaması olmak üzere 6 aşamadan oluştuğu söylenebilir. Sensör ve insansız hava araçları gibi kaynaklardan toplanan veriler, bulut sistemlerine aktarılmaktadır. Verilerin transferi kablosuz ağ ve bulut platformları aracılığıyla yapılmaktadır. Dördüncü adımda görselleştirme, isimsizleştirme, makine öğrenimi gibi uygun algoritmalar kullanılarak veri dönüşümü gerçekleştirilir. Beşinci aşama ise ekim talimatları ve verim modellerini oluşturmak için verilerin analiz edildiği safhadır. Bu aşamada bilişsel hesaplama kullanılmaktadır. Son aşamada ise büyük verinin sonuçlarından yararlanmak için görselleştirme teknikleri kullanılmaktadır (Şekil 2.).

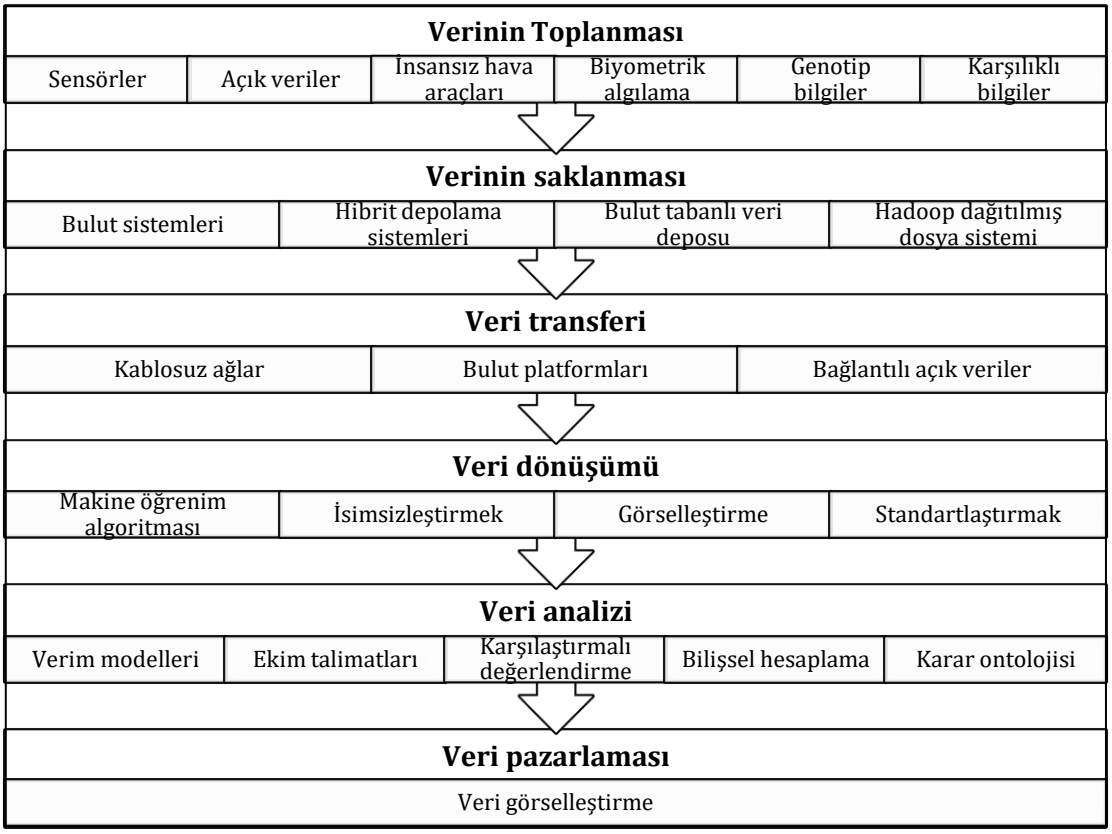

Şekil 2. Akıllı tarımda büyük veri uygulamaları (Wolfert & ark., 2017)

Akıllı Tarım Uygulamalarının Yaygınlaşmasında Karşılaşılabilecek Zorluklar

Tarımsal teknolojinin son aşaması olarak nitelendirilen AT uygulamalarının gün geçtikçe kullanım alanları yaygınlaşmaktadır. Tarım sektöründeki tüm paydaşları kapsayarak, verimliliği artırmak, kaynakları daha etkin kullanmak ve sürdürülebilirliği sağlamak için geliştirilen bu uygulamaların yaygınlaşmasında bir dizi zorluklar ile karşı karşıya kalınabilmesi mümkündür. Bu zorluklar ekonomik, sosyal ve çevresel, yasal ve politik olarak gruplandırılabilir.

Ekonomik zorluklar

Tarımın teknolojik anlamda dönüşümü ile tarım işletmelerinin yatırım ve üretim kararlarını belirlerken, karlılığı öncelikli kriter olarak değerlendirmesi kaçınılmazdır. Yapılan çalışmalarda tarım teknolojilerinin girdi maliyetlerini düşürdüğü, ürün verimini arttırdığı ortaya konmuştur (Leiva, Morris & Blackmore, 1997, Upadhyaya & ark., 1999). Bununla birlikte özellikle konvansiyonel tarımın yaygın olduğu gelişmekte olan ülkelerde akıllı tarım maliyetleri ve bu maliyetlerin tarım işletmeleri tarafından karşılanması tartışma konusudur (Güldal & Özçelik, 2022). Akıllı tarım uygulamaları yeni ve teknolojik uygulamalardır. Dolayısıyla küçük tarım işletmelerinin yaygın olduğu dünya tarımında çiftçilerin bu teknolojilere erişimindeki en büyük engel maliyetlerdir. Teknolojiyi dışarıdan ithal eden ülkelerde ise bu maliyetler daha da artmakta ve çiftçilerin benimsemesini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu yeni teknolojiye küçük tarım işletmelerinin ulaşabilmesinde, örgütlenmeden yararlanılabilir.

Sosyal ve çevresel zorluklar

Akıllı teknoloji bileşenlerinin uygulanabilmesi için internet ve diğer teknolojik altyapıların gelişmiş olması gerekmektedir. Aynı zamanda bu teknolojilerin sahada uygulanması aşamasında arazi yapısının da uygunluğu teknoloji kullanımını artırıcı bir etmen olarak söylenebilir.

Teknoloji adaptasyonuna etki eden etmenler içerisinde eğitim ve bilgi düzeyi de çok önemlidir. Teknoloji hakkında bilgi sahibi olmanın teknoloji kullanımını pozitif yönde etkilediği düşünüldüğünde (Higgins & ark., 2017), yetersiz bilgi akıllı tarımın yaygınlaşmasının önünde engel oluşturabilir. Bilgi düzeyinin yanısıra, kültürel farklılıklardan kaynaklı olarak çiftçi yapılarının değişmesi birtakım sıkıntılar ortaya çıkarabilir. Özellikle geleneksel tarımın yaygın olduğu bölgelerde yeni tarım uygulamalarının benimsenmesi, çiftçilerin geleneksel üretimden vazgeçirilmeye çalışılması zordur. Aynı zamanda bu geleneksel davranan çiftçilerin, akıllı tarımın ihtiyaç duyduğu bilgileri 3. kişilerle paylaşması için ikna edilmesi gerekmektedir.

Yasal ve politik zorluklar

Akıllı tarım uygulamaları veri toplama, depolama ve işleme yoluyla büyük miktarda bilgi üretir. Toplanan veriler bulut ortamında saklanacağı için verilerin güvenliği önem arz etmektedir. Toplanan verilerin kişisel veriler olması çiftçi gözünde daha büyük endişe yaratmaktadır. Özellikle gelenekselci çiftçilerin yaygın olduğu Türkiye gibi ülkelerde çiftçilerin kayıt tutma alışkanlıkları gelişmemiştir. Araştırmacılar tarafından yapılan anket çalışmalarında bile çiftçiler, anketörlere kuşkuyla yaklaşmakta, güvenilir ve doğru veri temininde zaman zaman zorluklar yaşanmaktadır. Çünkü çiftçilerin temel korkusu, verilerin yanlış ellere geçebileceğidir. Aynı zamanda bulut ortamında toplanacak olan verilerin en büyük tehditlerinden biri de siber saldırılardır. Bu saldırılara karşı gerekli tedbirlerin alınarak çiftçinin güveninin sağlaması, sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Örneğin ABD'de, ilgili tarafların tarımsal verilerinin tanıtımı ve gizliliğini kontrol altına almaya çalışan projeler oluşturulmuştur (Anonim, 2023). Bu projeler ile çiftçiler, verilerini kimin kullanacağı konusunda kontrolü elinde tutarken, güvendikleri bulut sağlayıcıları seçmekte özgür olacaklardır. Aynı zamanda bulut sağlayıcıları en yüksek düzeyde güvenlik önlemlerini almaktadırlar. Hükümetlerinde, çiftçilerin verilerinin güvenliğini sağlayıcı önlemlerini geliştirmeleri ve bu konuda çiftçileri bilinçlendirmeleri önemlidir.

Akıllı tarım uygulamalarının yaygınlaşmasında engel teşkil edebilecek diğer bir konu ise politika yapıcıların belirleyebileceği uygulamalardır. Akıllı tarım teknolojilerinin maliyetli sistemler olması nedeniyle, hükümetlerin belirleyeceği destek politikaları daha da önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, akıllı sistemlerin geliştirilmesi için teknolojik yatırımların artırılması da önemlidir.

Sonuç ve Tartışma

AT, tarım sektöründe dijital teknolojilerin kullanımıyla birlikte, üreticilere verimli, sürdürülebilir ve karlı bir üretim yapma imkanı sunmaktadır. Sensörler, yapay zeka, büyük veri, drone ve robotik sistemler, akıllı tarım uygulamalarının temelini oluşturmakta ve çiftçilerin işlerini daha kolay, hızlı ve doğru hale getirmektedir. Son yıllarda AT ile ilginin artması ile bu konuda yapılan çalışmaların sayısı artmaktadır. Bitki hastalıklarının teşhisinde (Ale & ark., 2019), daha düşük maliyetli sulama sistemlerinin geliştirilmesinde (Tace & ark., 2022) etkisini gösteren tarım teknolojileri, tarımsal verimlilik ve karlılık açısından da önemli bir rol oynamaktadır (Tan & ark., 2022).

Tarım sektöründeki teknolojik dönüşümün sürdürülebilir olması, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından çok önemlidir. Bu dönüşüm, tarım işletmelerinin daha verimli, sürdürülebilir ve çevre dostu bir şekilde üretim yapmalarını sağlarken, aynı zamanda gıda

güvenliğine de olumlu etkiler sağlayacaktır. Bununla birlikte, akıllı tarımın yaygınlaşması için tarım sektöründe çalışanların eğitimi, teknoloji maliyetlerinin düşürülmesi ya da desteklenmesi ve teknolojik altyapının geliştirilmesi gibi bazı zorlukların aşılması gerekmektedir. Ancak, tüm bu zorluklar aşıldığında, akıllı tarımın sürdürülebilir olmasından bahsetmek mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Ale, L., Sheta, A., Li, L., Wang, Y., & Zhang, N. (2019, December). Deep learning based plant disease detection for smart agriculture. In 2019 IEEE Globecom Workshops (GC Wkshps) (pp. 1-6). IEEE.

Anonim (2023). *Open Ag Data Alliance*, (09.03.2023 tarihinde https://openag.io adresinden ulaşılmıştır).

Coble, K. H., Mishra, A. K., Ferrell, S., & Griffin, T. (2018). Big data in agriculture: A challenge for the future. Applied *Economic Perspectives and Policy*, 40(1), 79-96. https://doi.org/ https://doi.org/10.1093/aepp/ppx056

Güldal, H. T. & Özçelik, A. (2022). Tarım işletmelerinin sermaye yapılarının akıllı tarıma uygunluğunun değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 28 (1), 1-11. DOI: 10.24181/tarekoder.1009535

Higgins, V., Bryant, M., Howell, A., & Battersby, J. (2017). Ordering adoption: Materiality, knowledge and farmer engagement with precision agriculture technologies. *Journal of Rural Studies*, 55, 193-202. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.08.011

Kahveci, M. (2014). Uydularla konum belirleme sistemleri (gnss)'nin hassas tarımda kullanımı ve sağladığı katkılar. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 6(2), 35-48.

Kirişçi, V., Keskin, M., Say, S., & Keskin, S. (1999). *Hassas Uygulamalı Tarım Teknolojisi*. Nobel Yayıncılık 1. Baskı

Leiva, F., Morris, J., & Blackmore, S. (1997). Precision farming techniques for sustainable agriculture. *Precision agriculture'97: the first European Conference on Precision Agriculture*, Warwick University Conference Centre, UK, 7-10 September 1997.

Maktav, D. 2006. Uzaktan Algılama-CBS Entegrasyonu. *1. Ulusal Uzaktan Algılama-CBS Çalıştay ve Paneli*:27-29.

Mohamed, E. S., Belal, A., Abd-Elmabod, S. K., El-Shirbeny, M. A., Gad, A., & Zahran, M. B. (2021). Smart farming for improving agricultural management. *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Science*, 24(3), 971-981.

Özgüven, M. M. (2009). Hassas uygulamalı tarım teknolojilerinin üretim ekonomisi ve ülkemizdeki bazı tarımsal ürünlerin üretimde kullanılabilme olanakları. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Makineleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi

Srivastava, A., & Das, D. K. (2022). A comprehensive review on the application of Internet of Thing (IoT) in smart agriculture. Wireless Personal Communications, 122(2), 1807-1837.

Upadhyaya, S., Rosa, U., Ehsani, M., Koller, M., Josiah, M., & Shikanai, T. (1999). *Precision farming in a tomato production system.* ASAE paper, 991147.

Tace, Y., Tabaa, M., Elfilali, S., Leghris, C., Bensag, H., & Renault, E. (2022). Smart irrigation system based on IoT and machine learning. Energy Reports, 8, 1025-1036.

Tan, C., Tao, J., Yi, L., He, J., & Huang, Q. (2022). Dynamic Relationship between Agricultural Technology Progress, Agricultural Insurance and Farmers' Income. *Agriculture*, 12(9), 1331.

Wolfert, S., Ge, L., Verdouw, C., & Bogaardt, M.-J. (2017). Big data in smart farming–a review. *Agricultural Systems*, 153, 69-80. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.agsy.2017.01.023

Zhang, D.-g., Wang, X. & Song, X.-d. 2015. New medical image fusion approach with coding based on SCD in wireless sensor network. *Journal of Electrical Engineering & Technology*, 10:2384-2392.

Oyun Yoluyla Öğretimin Etkililiği Üzerine Yapılmış Araştırmalara İlişkin Sistematik Ve Tematik Bir İnceleme[1]

Cevdet EPÇAÇAN[2]
Seher BAYDEMİR[3]

Giriş

Günümüz eğitim sistemi, yapılandırmacı eğitim anlayışına dayanmaktadır. Bu eğitim anlayışında, öğrenciler derste aktif durumdayken öğretmen rehber konumundadır. Yapılandırmacı eğitim anlayışına göre öğrenciye ilke ve genellemeleri ezber bilgi olarak sunmak yerine; öğrencilerin problem çözme basamaklarını kullanacağı, gözlem ve deneye dayalı araştırma ve sorgulamalar yaparak bilgiye kendisinin ulaşacağı öğrenmeleri sunmak daha etkili olacaktır (Yeşilyurt, 2004). Powell, Farrar & Cohen (1985)' e göre, yapılan araştırmalar; birçok ülkede yapılandırmacı anlayışa dayalı eğitim sisteminin ilgi ile karşılandığını ve etkili olduğunu göstermektedir (Akt. Arslan, 2007).

Öğrencilerin ders ortamında aktif olup, motivasyonlarını artıran, etkili ve kalıcı öğrenmeleri sağlayan en önemli etkinliklerden biri de oyundur. Oyun; eğlenirken düşünmeyi, iletişim kurmayı, duygu ve düşünceleri aktarmayı sağladığından ötürü öğrencilerin birden fazla yönden gelişmesini sağlamaktadır (Öztemiz ve Önal, 2013). Öğrenme öğretme ortamında rehber konumda olan öğretmen; öğrenciler için eğlenirken düşündüren aynı zamanda akran etkileşimini sağlamada da önemli bir yere sahip olan oyunlar ile dersleri bütünleştirdiğinde derslerin daha dikkat çekici hale geleceğini görebilmektedir (Boyraz ve Serin, 2016).

Geçmişten günümüze pek çok düşünür ve eğitimci oyunun çocuklar için oldukça önemli olduğunu vurgulamışlardır. Lester vd. (2014)' ne göre oyun, çocuklar için çok önemli bir yere sahip olması sebebiyle eğitim-öğretim ortamında da kendine yer edinmiştir (Akt. Boyraz ve Serin, 2016). Doğanay (1988)'a göre öğrencilerdeki merak duygusunun ön plana çıkmasında, duygu ve düşüncelerin yansıtılmasında oyun oldukça önemli bir yere sahiptir (Akt. Boyraz ve Serin, 2016). Beyazıtoğlu (1996)' na göre oyun; çocuklarda hoşgörü, yardımlaşma, güven gibi pek çok duygunun da gelişmesini sağlamaktadır (Akt. Boyraz ve Serin, 2016). Büyükkaragöz ve Çivi (1994)' ye göre, yapılan bir araştırma; insanların okuduklarının %10' unu, işittiklerinin %20'sini, gördüklerinin %30'unu, görüp işittiklerinin %50'sini, söylediklerinin %70'ini ve yapıp söylediklerinin %90'ını hatırladıkları söylenmektedir (Akt. Çalışkan ve Karadağ, 2006). Oyun yoluyla elde edilen öğrenmeler de öğrencinin hem yapmasını hem duymasını hem söylemesini hem görmesini sağladığı için oldukça etkili ve kalıcı bir öğrenme oluşturmaktadır (Çalışkan ve Karadağ, 2006).

Oyun Nedir?

Yapılan birçok araştırma sonucuna göre; oyunun insanlık tarihinden günümüze dek gelen bir tür aktivite olduğu görülmektedir (Dağdelen ve Köşterelioğlu, 2015). Yıllar öncesinden günümüze kadar birçok düşünür ve eğitimci çocuk oyunları ile ilgili araştırmalar yapmış,

[1] Bu makale 17 Kasım 2022 tarihinde Dicle Üniversitesi Uluslararası Disiplinlerarası Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

[2] Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü
[3] Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretim ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

oyunun çocuğun hayatındaki ve eğitimdeki işlevini açıklamaya çalışmışlardır (Çakaroğlu ve Ömür, 2020). Bu düşünür ve eğitimcilerden Freud (1961)' a göre oyun, çocukların farkında olmadan deneyim ve arzularını yansıttığı hareketler olarak tanımlanmıştır (Akt. Çakaroğlu ve Ömür, 2020). Piaget oyunu; sorumluluk bilincinde olmayı öğreten tüm davranışlar olarak tanımlarken; Erikson ise oyunu psiko-sosyal gelişim evrelerindeki krizleri atlatabilmeyi sağlayan bir ego fonksiyonu olarak tanımlamıştır (Hanbaba, 2011). Bir başka tanıma göre ise oyun; çocukların araştırmasını, keşfetmesini, öğrenmesini, anlamasını sağlayan bir tür öğrenme yoludur. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere oyun; özellikle çocuklar için birden fazla işlevi olan vazgeçilmez bir ihtiyaçtır (Boz, 2018).

Oyunun Özellikleri

- Oyun, bireylerin bilişsel, duyuşsal, psikomotor ve sosyal açıdan gelişmesini sağlayan bir aktivitedir (Öztemiz ve Önal, 2013).
- Oyun, kalıcı öğrenmelerin oluşmasını sağlamakla birlikte derse karşı ilgiyi de artırır (Boz, 2018).
- Oyun, dersi monotonluktan çıkararak aktif katılımın olmasını sağlar (Boz, 2018).
- Oyun, çocukların iç dünyasını yansıtmalarını sağlar (Boyraz ve Serin, 2016).
- Oyun, takım ruhu kazanılmasını sağlar (Altun, 2016).
- Oyun, yaratıcılığın gelişmesini sağlar (Korkusuz ve Karamete, 2013).
- Oyun, sosyal etkileşimi kuvvetlendirir (Korkusuz ve Karamete, 2013).
- Oyunlar, bireyi merkezi aldığı için yaparak yaşayarak öğrenmeyi sağlar (Dağdelen ve Köşterelioğlu, 2015).
- Oyunlar, çocukların çevrelerini keşfetmesini sağlar (Yazıcıoğlu ve Çavuş-Güngören, 2019).
- Oyunlar, soyut kavramları somutlaştırarak dersin daha iyi anlaşılmasını sağlar (Yazıcıoğlu ve Çavuş-Güngören, 2019).
- Oyunlar, bireylerin gözlem ve sorgulama yaparak sonuca ulaşmalarını sağlar (Yazıcıoğlu ve Çavuş-Güngören, 2019).
- Oyunlar, dersler arası ilişkilendirme yapılmasını sağlar (Babayiğit ve Gültekin, 2019).
- Oyunlar, sınıfta disiplinin sağlanmasında etkili bir yere sahiptir (Babayiğit ve Gültekin, 2019).
- Oyunlar, bireylerin kendilerini gerçekleştirmesine yardımcı olur (Çakaroğlu ve Ömür, 2020).
- Oyun, çocuğun fedakâr olmasını sağlar (Çakaroğlu ve Ömür, 2020).
- Oyun, istenildiği zaman oynanmasından ötürü özgür bir aktivitedir (Tural, 2005).
- Oyun, taklit yeteneğini geliştirir (Tural, 2005).
- Uluğ (2007)' a göre oyun, insandaki gizli enerjinin açığa çıkmasıdır (Akt. Gürpınar, 2017).
- Uluğ (2007)' a göre oyun, sosyal bir kuruluştur (Akt. Gürpınar, 2017).
- Oyun, kurallara uymayı içselleştirir (Atasoy, 2019).
- Oyun, çocuklarda gerginliği azaltıp enerji boşalmasını sağlar (Atasoy, 2019).

- Oyunun teşhis ve tedavi edici bir özelliği vardır (Atasoy, 2019).
- Teknoloji kullanımı gerektiren oyunlar sayesinde bireylerde teknik bilginin de gelişmesini sağlar (Kaya ve Elgün, 2014).
- Oyun, dil gelişimine katkıda bulunur (Dönmez, 2017).

Oyun Yoluyla Öğretim Yöntemi Nedir?

İlkokul grubundaki öğrenciler henüz oyun çağında olduğundan ders süresince öğrencilerin pasif olacakları yöntem ve tekniklerle dersin işlenmesi onların gelişimsel olarak hareketsiz kalmalarına sebebiyet verecektir. Onların aktif olmalarını ve derse daha ilgili olabilmelerini sağlamak için çeşitli oyunlarla öğretim sağlanabilir (Boyraz ve Serin, 2016). Çünkü oyunlar öğrenme ortamını yalnızca sınıfla sınırlı bırakmayarak sınıf dışında da öğrenmenin olabileceğini gösterir. Ayrıca dersi tekdüzelikten çıkararak eğlenceli bir ortam oluşturur (Yazıcıoğlu ve Çavuş-Güngören, 2019).

Monoton işlenen bir derste öğrencilerin dikkatini uzun süreli canlı tutmak pek mümkün değildir. Bu yüzden dersler işlenirken onların zevk aldıkları, istekle ve aktif bir şekilde katılım sağladıkları, kendilerini ifade ederken çekinmeyecekleri ortamlar yaratmak gerekir. Bu bağlamda öğrenme-öğretme süreci oyunlarla yapılmakta ve bunun sonucunda oyun yoluyla öğretim ortamları oluşmaktadır. Oyun yoluyla öğretim yöntemi; yeteneklerin gelişmesi, çocukların ilgi odağını ortaya çıkarması, farklı öğretim ortamları sunması ve birden fazla duyu organına hitap etmesi sebebiyle eğlenceli ve etkili bir öğretimdir (Cop ve Kablan, 2018). Oyun yoluyla öğretim yöntemi; sınıftaki öğrenciler arasında güçlü-güçsüz, başarılı-başarısız, girişken-çekingen gibi ayrımlar yapmadan tüm çocukları etkinliklere kattığı için onların bireysel farklılıklarına da saygı gösterir. Bu da öğrencinin oyun esnasında kendine güven duymasını sağlar. Özgüvenin yanı sıra akran farklılıklarına da saygı duyulmasını sağlar. Bununla birlikte öğrencilerin ilişkilendirme yapmalarını sağlar. İlişkilendirme yapmaları onların analiz yeteneklerinin de gelişmesini sağlar (Tural, 2005).

Oyun yoluyla öğretim yöntemi; kişinin kendi çabası ile öğrenmesini sağlar. Süreç içerisinde öğrenci aktiftir, kendisi keşfeder, kendisi yapar, nerede hata yaptığının farkına varır ve hatayı düzeltmek için ne yapması gerektiğini öğrenir. Akranlarının da oyuna dâhil olmasından ötürü bir sonuca varmak için birden fazla fikre sahip olur. Çoğu oyunda değerlendirme süreci öz değerlendirme ya da akran değerlendirme şeklinde olduğundan bilişsel alanın bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez, değerlendirme basamaklarının tümünde öğrenci aktif olur (Gürpınar, 2017). Aynı zamanda oyun yoluyla öğretim bir deneme yanılma süreci olduğundan kişinin yaratıcılığını ve zihinsel faaliyetlerini de geliştirir (Dönmez, 2017).

Çağdaş eğitim anlayışı ile birlikte öğrencilerin bedensel, ruhsal, bilişsel, duyuşsal, psikomotor gibi pek çok açıdan gelişmesini sağlayan oyun yolu ile öğretim, gelişimi olumlu yönde etkiler. Yapılan pek çok araştırma oyun yoluyla öğretimin öğrenmeyi olumlu yönde etkilediğini göstermiştir (Hazar ve Altun, 2018). Oyunlar özellikle henüz soyut işlemler döneminde olmayan çocuklar için kavram yanılgılarının giderilmesini sağlar. Eksiklikler fark edildikçe bunlara çözüm aranır, çözümler bulundukça da etkili öğrenmeler sağlanır. Eksik ya da hatalı öğrenmeler de azalır (Karamustafaoğlu, Pazar ve Karamustafaoğlu; 2018).

Oyun Yoluyla Öğretim Yönteminin Sınıfta Uygulanması

Birçok araştırmacı tarafından oyunun çocuk eğitiminde gerekli olduğu ve birçok açıdan olumlu sonuçlar doğurduğu söylenmiştir (Gözalan ve Koçak, 2014). Sınıf ortamında oynanan oyunlar öğrencilerin pasif durumdan aktif durmak geçmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Eğitim-öğretim ortamında oynanan oyunlar öğrenenlerin pekişmesini ve eğlenceli bir öğrenme ortamının oluşmasını sağlar (Cop ve Kablan, 2018).

Bir kişinin çevresi ile iletişim kurması, sıkılmadan ve istekle araştırma sorgulama yaparak bilgiyi keşfetmesi ve öğrenmeye açık olması oyun yoluyla sağlanır (Atasoy, 2019). Oyun yoluyla öğretim yöntemi sayesinde çocuğun zekâsı gelişir, dikkat dağınıklığı engellenir, bir probleme karşı çözüm yolları geliştirilir (Hazar ve Altun, 2018).

Sınıf içerisinde oyun yoluyla öğretim yapılırken öğrencinin yaparak yaşayarak öğrenmesini sağlayan, bireysel farklılıklara saygı gösteren, öğrencilerin birbirleriyle eğlenerek öğrenmesini sağlayacak şekilde olmasına dikkat edilmelidir (Hanbaba, 2011). Oyunların, kazanımlara ve öğretim programlarına uygun tasarlanmasına ve çeşitli etkinliklere yer verecek şekilde olmasına ve geçici eğlence aracı olarak kullanılmamasına önem verilmelidir. Sınıf ortamında oyun oynatılırken yarış ve rekabet içeren oyunların öğrencileri teşvik edecek seviyede olmasına önem verilmelidir. Bazı rekabet içerikli oyunlar öğrencilerde olumlu etkiler yaratırken bazıları öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. Bundan dolayıdır ki sınıfta oynatılan oyunlar öğrencilerin başarılı olabilecekleri ve özgüvenli olmalarını sağlayacak oyunlar olması gerekmektedir. Oyunlar oynatılırken öğrencilerin de görüşlerinin alınması, takım ve bireysel oyunların oynatılması, takım oyunları oynatılırken tüm öğrencilere eşit rol verilmesi, seçilen oyunların onların gelişim düzeyine uygun olması daha faydalı olacaktır (Engin, Seven ve Turhan; 2014). Bunun yanı sıra oyunlar oynatılırken ezber bilgiye dayalı oyunların oynatılmamasına ve öğrencilerin oyunlara gönüllü bir şekilde katılmasını önem verilmelidir. Öğrencilerin sevmediği dersler ya da anlamakta güçlük çektiği konular oyun aracılığı ile öğretilmeye çalışıldığında öğrenciler dersleri sevecek ve konuları daha iyi anlayacaktır hale (Hoşgör, 2010).

Sınıf ortamı kapalı bir ortam olduğundan ve yapılacak aktiviteler sınırlı olduğundan dolayı oynatılacak oyunların sınıf içerisinde oynatılmaya uygun olmasına, öğrenciler için tehlike oluşturmamasına, çok fazla zaman kaybı yaratmamasına ve en önemlisi eğitici olmasına önem verilmelidir. Oyun oynatılırken materyal kullanılıyorsa bu materyallerin sınıf içerisinde kullanılmasına uygun olması ve öğrencilerin birden çok duyu organına hitap etmesini sağlayacak şekilde olmasına dikkat edilmelidir. Bunlar sağlandığı takdirde verimli bir öğrenme ortamının oluşması kaçınılmaz olacaktır (Gazezoğlu, 2007).

Eğitim ve Oyun

Oyunlar insanların eğlenirken, öğrenirken, öğretirken ve kişisel gelişimine katkıda bulunurken faydalandığı bir etkinliktir. Dünya çapında oyun tüm insanlar için vazgeçilmezdir. Dil, ülke veya kültür ne olursa olsun tüm çocukların olduğu yerde oyun vardır (Yıldırım, 2015). Çocukların bulunduğu tüm alanlarda oyun olması sebebiyle eğitim-öğretim hayatına da yansımıştır (Uğurel ve Moralı, 2008). Bireyler oyun oynarken daha kolay öğrenirler (Yıldırım, 2015). Çünkü oyun ortamı, kişilerin kendilerini rahatlıkla ifade ettiği, zengin öğrenme yaşantıları sunduğu, soyut kavramları somutlaştırdığı, akranlarıyla birlikte işbirliği içinde aktif olduğu ortamlar sunmaktadır (Gazezoğlu, 2007).

Oyunlar, kişilerin hayal güçlerini geliştirirken stresten uzak durmalarını sağlayan bir yöntemdir. Oyunlar sayesinde sorumluluk duygusu kazanılır. Derslerdeki işlevsellik daha çok artar. Öğrenciler kimi oyunda farklı rollere büründüğünden bilgilerdeki kalıcılık daha fazla olur. Aynı zamanda oyunlar sınıf dışı etkinlikleri de kapsadığından bazı kavramları birincil kaynaklardan görmeyi sağlar. Bu da öğrenmeye yardımcı olmada oldukça etkili olur (Hoşgör, 2010).

Oyunlar bireylerin bilişsel, duyuşsal, psikomotor açıdan gelişmesini sağlayan en önemli etkinliklerden biridir. Oyunlar sayesinde öğrencilerin hedeflere ulaşabilme olasılığı daha çok artar. (Hazar ve Altun, 2018). Randel ve Morris (1992)'e göre; oyunlar, öğrencilerde başarı, motivasyon, performans ve güdülemede olumlu etkiler yarattığı yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır (Akt. Uğurel ve Moralı, 2008).

Etkili Oyun Seçiminde Öğretmenin Rolü

Eğitim-öğretim sürecinde öğrenme yaşantılarını düzenlemede en büyük rol öğretmenlere düşmektedir. Sınıf yönetiminin sağlanması, öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenle olumlu ilişkiler kurması, hedeflerin gerçekleştirilmesinde uygun yöntem tekniklerin seçilmesi ve öğrencilerin derste aktif katılımının sağlanması öğretmenin sorumluluğunda gerçekleşir (Sünbül, 1996).

Öğretmenler öğrenme-öğretme sürecinde çeşitli oyunlara yer vererek öğrencileri derse karşı motive edebilir. Bunu yaparken de çeşitli roller üstlenmektedir. Oyun oynatırken öğrencilerin dikkatini çekeceği oyunlar oynatmaya, girişken olmayan öğrencileri de derse katacak şekilde oyun seçmeye, öğrencilerin birbirleriyle iletişim kuracağı huzurlu bir sınıf ortamı oluşturmaya dikkat edilmelidir (Altınbulak, Emir ve Avcı, 2006). Etkili oyun seçiminde özellikle dersin konusu ile uyumlu ve öğrencilerin gerek dil yapısına gerek kültürüne gerek gelişim seviyesine uygun olmasına dikkat edilmelidir (Engin, Seven ve Turhan; 2004). Öğretmen, çocuğu oyuna katarken başkaları tarafından yönlendirilmeden kendi isteği ile oyuna dâhil olmasını sağlamalıdır. Oyun kuralları oyunun başında tüm öğrencilere açık bir şekilde söylenilmeli ve gerektiği yerde hatırlatma yapılmalıdır. Çocuğun çevreden soyutlanmasının önüne geçilerek sosyal yönden onu destekleyecek oyunlara yer verilerek eğitimin amacına ulaşılmalıdır (Hanbaba, 2011). Oyunun sonunda bir ödül verilecekse bu ödül hemen oyun bitiminde verilmeli, ertelenmemelidir. Aksi durumda öğrenci motivasyon kaybına uğrayabilir (Gürpınar, 2017). Bunun yanı sıra oyunlar sadece sınıf ortamı ile sınırlı kalmamalı, sınıf dışı mekânlarda da oyunlar oynatılmalıdır (Boz, 2018).

Oyun yoluyla öğretim yönteminin etkili bir şekilde olmasında öğretmen çeşitli görevler üstlenirken öğrencileri de bu yöntemle daha doğru tanıyabilmektedir. Çünkü oyun ortamı öğrencilere özgürlük sağlar böylece kendilerini daha samimi bir şekilde ifade ederler (Hanbaba ve Bektaş, 2007). Tüm bunlar yapıldığı zaman pozitif öğrenme ortamı oluşacak. Hem öğretmen öğrencilerin seviyelerini görecek hem de öğrenci kendi öğrenme seviyesinin farkına varacaktır. Böylece etkili bir öğrenme ortamı oluşacaktır (Korkusuz ve Karamete, 2013).

Bu araştırmanın amacı, oyunla öğretim ile ilgili Türkiye'de farklı öğretim kademelerinde ve çeşitli okullarda yapılan çalışmaların sonuçlarını sentezleyerek oyunla öğretim yönteminin etkililiğine dair genel bir analiz yapmaktır. Bu amaçla sistematik ve tematik çalışmaya başvurulmuştur. Bu çalışma sonucunda oyunla öğretim yönteminin etkili olma derecesi görülerek bu konuda daha başka ne çalışmalar yapıldığı görülecektir. Ayrıca eğitim öğretim ortamında oyunun hangi değişkenler açısından etkili olduğu eğitimcilerimiz tarafından görülecektir. Öncelikle oyunla ilgili çeşitli kaynaklardan bir literatür taraması yapılarak oyunla öğretim ile ilgili çeşitli bilgiler verilmiştir, bu çalışmaya benzer daha önce yapılmış meta-analiz, tematik ve sistematik çalışmalar incelenip sonuçlarına bakılmıştır. Ardından yapılandırmacı eğitim anlayışının eğitim sistemimize girdiği 2005 yılından günümüze (2022) kadar yapılmış olan 60 tane çalışma incelenerek analiz edilmiştir. Bu bağlamda 8 alt probleme cevap aranmıştır.

Alt Problemler

Araştırma kapsamındaki 60 çalışmayı analiz etmek için aşağıdaki 8 tane alt probleme cevap aranmıştır.

1. Oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, yayımlandığı yıl aralığına göre dağılımı nasıldır?
2. Oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, yayın türüne göre dağılımı nasıldır? (Makale, doktora tezi, yüksek lisans tezi)

3. Oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, nitel, nicel veya karma olma durumuna göre dağılımı nasıldır?
4. Oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, betimsel veya deneysel olma durumuna göre dağılımı nasıldır?
5. Oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, örneklemine giren hedef kitle durumuna göre dağılımı nasıldır?
6. Oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, örneklemin sınıf düzeyine göre dağılımı nasıldır?
7. Oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, konu alanına göre dağılımı nasıldır?
8. Oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, elde edilen bulgulara göre dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Bu araştırmada betimsel araştırma yöntemlerinden literatür taraması kullanılmıştır. Literatür taraması; daha önce yayınlanmış kitaplar, makaleler, tezler, konferans bildirileri, tarihi belgeler ve raporlar gibi eserlerin araştırılıp incelenmesidir. Böylece araştırmayı etkileyen bilgiler elde edilmeye çalışılır. Literatür taramasının amacı, araştırma için ihtiyaç duyulan bilgileri elde etmek olarak ifade edilebilir (Demirci, 2014). Literatür taramasının yanı sıra oyunla öğretim yöntemi ile ilgili yapılmış 60 çalışmayı analiz etmek için sistematik ve tematik bir inceleme yapılmıştır. Sistematik ve tematik çalışma, farklı disiplinleri belli bir konu altında bir araya getirerek belirlenmiş ölçütlere göre objektif bir şekilde taratıp sentezlemektir. Bu çalışmalarda bir araştırma sorusuna yönelik yayınlanmış veya yayınlanmamış ilgili tüm çalışmaların sonuçları değerlendirilir ve elde edilen bulgular tarafsız bir şekilde sunulur.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, tarama modellerinden biri olan betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, bir grubun bir olgu ve olay hakkındaki görüş ve tutumlarını inceleyen ve olgu ve olayları betimlemeye çalışan büyük gruplara yönelik çalışmalardır (Aslan ve Aybek, 2017).

Evren ve Örneklem/Katılımcılar

Bu araştırmadaki çalışmaları, Türkiye'de 2005 ile 2022 yılları arasında yapılmış oyunla öğretim ile ilgili çalışmalar oluşturmaktadır. Çalışmaların araştırma kapsamına alınması kriteri olarak, yapılandırmacı eğitim anlayışının Türkiye eğitim sisteminde yer aldığı yıl olan 2005'ten günümüze kadar olan süre baz alınmıştır. Araştırma kapsamına oyunla öğretim ile ilgili Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Arama Sistemi, SOBİAD ve Google Akademik'ten 37 yüksek lisans tezi, 3 doktora tezi ve 20 araştırma makalesi olmak üzere toplam 60 çalışma analiz edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışma doküman analizi olduğu için ayrıca veri toplama aracı kullanılmamıştır. Ancak araştırmada incelenen her bir çalışma (37 yüksek lisans tezi, 20 araştırma makalesi, 3 doktora tezi) veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Veri Analizi

Araştırma kapsamında incelenen 60 çalışmanın her biri farklı boyutlardaki kategorilerde kaç defa tekralandığı frekans (f) ve yüzde (%) olarak hesaplanmıştır. Ardından çalışmanın her bir alt problemindeki boyutlar için elde edilen veriler tablolaştırılarak elde edilen sonuçlar yazılmıştır. Nitel araştırmaların sonuçlarının analizinde içerik analizine başvurulmuştur. Her bir nitel araştırmanın sonuç ve tartışma bölümü içerik analizine tabi tutulmuş, daha önce belirlenmiş olan "Oyun Yoluyla Öğretim Yönteminin Etkileri" teması altında "olumlu etkiler" ve "olumsuz etkiler" başlığı altında iki kategori belirlenmiştir. Yapılan içerik analizi sonucunda bu kategoriler altındaki kodlarla oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiğine ilişkin genel yargılara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma Etiği

Bu araştırma, sadece alan yazında oyun yoluyla öğretim yöntemi ile ilgili yapılmış çalışmaları incelemeye dönük bir çalışma olduğu için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın amacına ve alt problemlerine uygun olarak elde edilen bulgular başlıklar halinde tablolaştırılarak sunulmuştur.

Tablo 1'de oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, yayımlandığı yıl aralığına göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1.*Çalışmaların Yayımlandığı Yıl Aralığına Göre Dağılımı*

	Frekans (f)	**Yüzde (%)**
2005-2010	11	18,3
2011-2015	9	15
2016-2022	40	66,6
Toplam	60	100

Tablo 1 incelendiğinde araştırma kapsamında toplam 60 çalışmanın 11 tanesinin 2005-2010 yılları arasında (%18,3), 9 tanesinin 2011-2015 yılları arasında (%15), 40 tanesinin ise 2016-2022 yılları arasında (%66,6) yayımlandığı görülmektedir.

Tablo 2'de oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, yayın türüne göre dağılımı (makale, doktora tezi, yüksek lisans tezi) verilmiştir.

Tablo 2.*Çalışmaların Yayın Türüne Göre Dağılımı*

	Frekans (f)	**Yüzde (%)**
Makale	20	33,3
Yüksek Lisans Tezi	37	61,6
Doktora Tezi	3	5
Toplam	60	100

Tablo 2 incelendiğinde, araştırma kapsamında incelenen toplam 60 çalışmanın 20 tanesinin makale türünde (%33,3), 37 tanesinin yüksek lisans tezi düzeyinde (%61,6), 3 tanesinin ise doktora tezi düzeyinde (%5) olduğu görülmektedir.

Tablo 3'te oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, nitel, nicel veya karma olma durumuna göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 3.*Çalışmaların, Nitel, Nicel veya Karma Olma Durumuna Göre Dağılımı*

	Frekans (f)	**Yüzde (%)**
Nitel (NTÇ)	14	23,3
Nicel (Ç)	32	53,3
Karma (KÇ)	14	23,3
Toplam	60	100

Tablo 3 incelendiğinde, araştırma kapsamında incelenen toplam 60 çalışmanın 14 tanesinin nitel çalışma (%23,3), 32 tanesinin nicel çalışma (%53,3), 14 tanesinin ise karma çalışma (%23,3) olduğu görülmektedir.

Tablo 4'te oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, betimsel veya deneysel olma durumuna göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 4.*Çalışmaların Betimsel veya Deneysel Olma Durumuna Göre Dağılımı*

	Betimsel		Deneysel		Karma	
	Frekans (f)	**Yüzde (%)**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Nitel	14	23,3	0	0		
Nicel	2	3,3	30	50	14	23,3
Toplam	16	26,6	30	50		

Tablo 4 incelendiğinde, araştırma kapsamında incelenen toplam 60 çalışmadan nitel çalışmaların 14 tanesinin betimsel (%23,3), nicel çalışmaların 2 tanesinin betimsel (%3,3) ve 30 tanesinin deneysel (%50), karma çalışmaların 14 tanesinin (%23,3) hem deneysel hem betimsel çalışma olduğu görülmektedir.

Tablo5'te oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, örneklemine giren hedef kitle durumuna göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 5.*Çalışmaların Hedef Kitleye Göre Dağılımı*

	Frekans (f)	**Yüzde (%)**
Öğrenci	46	76,6
Öğretmen	11	18,3
Öğretmen Adayı	3	5
Toplam	60	100

Tablo 5 incelendiğinde araştırma kapsamında incelenen toplam 60 çalışmadan, 46 çalışmanın örneklemini öğrencilerin (%76,6), 11 çalışmanın örneklemini öğretmenlerin (18,3), 3 çalışmanın örneklemini ise öğretmen adaylarının (%5) oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 6'da oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, örneklemin sınıf düzeyine göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 6.*Çalışmalardaki Örneklemin Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı*

		Frekans (f)	**Yüzde (%)**
Öğrenci	**Okul öncesi**	2	3,3
	Ilkokul	15	25
	Ortaokul	24	40
	Lise	1	1,6
	Özel eğitim	3	5
Öğretmen	**Okul öncesi**	1	1,6
	İlkokul	6	10
	Ortaokul	2	3,3
	Özel eğitim	1	1,6
Öğretmen Adayı	**İlkokul**	1	1,6
	Lise	1	1,6
Toplam		57	94,6

Tablo 6 incelendiğinde, araştırma kapsamında incelenen toplam 60 çalışmadan 45 tanesinin örnekleminin öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. 45 çalışmadan 2 tanesinin örneklemini okul öncesi öğrencileri (%3,3), 15 tanesinin örneklemini ilkokul öğrencileri (%25), 24 tanesinin örneklemini ortaokul öğrencileri (%40), 1 tanesinin örneklemini lise öğrencileri (%1,6), 3 tanesinin örneklemini ise özel eğitim öğrencileri (%5) oluşturduğu görülmektedir. Araştırma kapsamında incelenen 60 çalışmadan 10 tanesinin örnekleminin de öğretmenlerden oluştuğu görülmektedir. 10 çalışmadan 1 tanesinin örneklemini okul öncesi öğretmenleri (%1,6), 6 tanesinin örneklemini ilkokul öğretmenleri (%10), 2 tanesinin örneklemini ortaokul öğretmenleri (%3,3), 1 tanesinin örneklemini ise özel eğitim öğretmenleri (%1,6) oluşturduğu görülmektedir. Bu 57 çalışma haricinde 2 çalışmanın örneklemini hem öğrenci hem öğretmen oluştururken, 1 çalışmanın örneklemini ise 12 yaş grubu oluşturmakta ve bu yaş grubunun sınıf düzeyi verilmemektedir.

Tablo 7'de oyun yoluyla öğretim yöntemine ilişkin yapılan çalışmaların, konu alanına göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 7.*Çalışmaların Konu Alanına Göre Dağılımı*

Dersler	**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Matematik	13	21,6
Fen Bilimleri	10	16,6
Sosyal Bilgiler	6	10
Türkçe	5	8,3
Hayat Bilgisi	3	5
Beden Eğitimi	3	5
Okul Öncesi	3	5
Özel Eğitim	3	5
İngilizce	2	3,3
Görsel Sanatlar	1	1,6
Kimya	1	1,6
Trafik Güvenliği	1	1,6
Din kültürü	1	1,6
Toplam	52	86,2

Tablo 7 incelendiğinde, araştırma kapsamında incelenen toplam 60 çalışmanın konu alanına göre dağılımında, 13 tane çalışmanın konu alanını matematik dersi (%21,6), 10 çalışmanın konu alanını fen bilimleri dersi (%16,6), 6 çalışmanın konu alanını sosyal bilgiler dersi (%10), 5 çalışmanın konu alanını Türkçe dersi (%8,3), 3 çalışmanın konu alanını hayat bilgisi dersi (%5), 3 çalışmanın konu alanını beden eğitimi dersi (%5), 3 çalışmanın konu alanını okul öncesi dersleri (%5), 3 çalışmanın konu alanını özel eğitim dersleri (%5), 2 çalışmanın konu alanını İngilizce dersi (%3,3), 1 çalışmanın konu alanını görsel sanatlar dersi (%1,6), 1 çalışmanın konu alanını kimya dersi (%1,6), 1 çalışmanın konu alanını trafik güvenliği dersi (1,6), 1 çalışmanın konu alanını din kültürü dersi (%1,6) oluşturduğu görülmektedir. 8 çalışma da birden fazla konu alanında yapıldığı (%13,3) için bu çalışmaların konu alanı belirsizdir.

Aşağıda nicel araştırmaların sonuçlarına ilişkin yapılan tematik inceleme sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Öncelikle oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği üzerine yapılmış deneysel araştırmaların sonuçlarına ilişkin bulgulara yer verilmiş, ardından tarama yöntemiyle yapılmış araştırmaların sonuçlarından elde edilen bulgulara değinilmiştir.

Tablo 8'de oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği üzerine yapılmış deneysel araştırmaların sonuçları verilmiştir.

Tablo 8.*Oyun Yoluyla Öğretimin Etkililiği Üzerine Yapılmış Deneysel Araştırmaların Sonuçlarına İlişkin Bulgular*

Deneysel Çalışmalar	Bilişsel / Akademik Başarı Testleri					
	Deney Grubu Lehine	f	Kontrol Grubu Lehine	F	Nötr	f
	Ç1, KÇ2,Ç3, Ç5, Ç6, Ç7, KÇ8, Ç10, Ç11, Ç12, Ç13, KÇ14, KÇ15, KÇ17, Ç20, KÇ21, Ç22, KÇ24, Ç26, Ç27,KÇ29, Ç32, Ç33, KÇ34, Ç35, Ç36, Ç38, Ç39, KÇ40, Ç41, Ç43, Ç44, Ç45, KÇ46, KÇ50, KÇ53, KÇ56, KÇ63	**38**		0	Ç4, Ç30, KÇ31	3
	Duyuşsal Testler (Tutum)					
	Deney Grubu Lehine	f	Kontrol Grubu Lehine	F	Nötr	f
	KÇ2, Ç3, Ç7, KÇ15, KÇ17, KÇ29, KÇ40, KÇ46, KÇ50	**9**		0	Ç6, Ç32, Ç33, Ç41, Ç44	5
	Duyuşsal Testler (Motivasyon, Özyeterlik)					
	Deney Grubu Lehine	f	Kontrol Grubu Lehine	f	Nötr	f
	Ç3, Ç26, KÇ40	3		0	Ç27, Ç30, Ç44	3

Tablo 8 incelendiğinde, oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği üzerine 2005 -2022 yılları arasında yapılmış olan nicel araştırmaların büyük çoğunluğunun deneysel araştırmalar olduğu görülmektedir. Yapılan deneysel desen formatındaki araştırmaların büyük bir çoğunluğunda (38 araştırma) bilişsel /akademik başarı test puanı / ortalamaları arasındaki farkın oyun yoluyla öğretim yönteminin uygulandığı deney grupları lehine gerçekleştiği bulgusuna ulaşılmıştır. Hiçbir çalışmada kontrol grupları lehine sonuçlar elde edilmediği, sadece üç araştırmada bilişsel / akademik başarı test puanları açısından deney ve kontrol grupları arasında herhangi bir farkın bulunmadığı, nötr sonuçlar elde edildiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 8' de görüldüğü üzere oyun yoluyla öğretimin tutum etkililiği hakkındaki deneysel çalışmalardan 14 tanesinde duyuşsal davranışlardan tutum üzerine çalışıldığı ve bu çalışmalardan 9 tanesinde deney grubu lehine anlamlı farklılıklar olduğu ve 5 tanesinde de deney ve kontrol grupları arasında herhangi bir anlamlı farkın olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Yine deneysel araştırmalardan 6 tanesinde oyun yoluyla öğretimin motivasyon ve özyeterlik algısı üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmalardan 3'ünde deney grubu lehine anlamlı farklılıklar çıktığı kalan diğer 3 çalışmada da deney ve kontrol grupları arasında herhangi bir anlamlı farkın olmadığı bulgusu elde edilmiştir.

Yukarıdaki bulgulardan hareketle, hem bilişsel / akademik başarı hem de duyuşsal davranışlar üzerinde oyun yoluyla öğretim yönteminin etkili olduğu genellemesine gidilebileceği söylenebilir.

Cinsiyet değişkeni açısından oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği üzerine yapılmış araştırmaların bulgular

Yapılan alanyazın taramasında demografik özellikler açısından oyun yoluyla öğretimin etkililiği üzerine yapılmış çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve bunların daha çok deneysel araştırmaların içerisinde birer alt problem olarak cinsiyet değişkeni üzerinden gerçekleştirildiği

bulgusu elde edilmiştir. Dolayısıyla aşağıda sadece cinsiyet değişkeni açısından yapılmış 9 tane araştırmanın bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 9.*Cinsiyet Değişkeni Açısından Oyun Yoluyla Öğretimin Etkililiği Üzerine Yapılmış Araştırmaların Bulguları*

Cinsiyet	Bilişsel / Akademik Başarı Testleri		
	Kadın	Erkek	Nötr
			Ç1, Ç3, Ç11, KÇ21, KÇ34, KÇ53
	Duyuşsal Testler (Tutum)		
	Kadın	Erkek	Nötr
	Ç3, KÇ50		
	Duyuşsal Testler (Motivasyon)		
	Kadın	Erkek	Nötr
			Ç3

Tablo 9'da görüldüğü üzere, cinsiyet değişkeni açısından oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği üzerine yapılmış deneysel araştırmalarda bilişsel akademik başarı açısından 6 çalışma yapıldığı ve tüm çalışmalarda kadın ve erkek öğrencilerin puanları arasında herhangi bir anlamlı farklılığın olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Yine duyuşsal becerilerden tutum davranışı açısından sadece 2 çalışmada kadın öğrencilerin lehine anlamlı farklılık olduğu, motivasyon becerisi açısından sadece 1 çalışma olduğu ve bu çalışmada da kadın ve erkek öğrencilerin puanları arasında herhangi bir anlamlı farklılık olmadığı bulgusu elde edilmiştir.

Oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği üzerine yapılmış olan nitel araştırmaların sonuçlarına ilişkin nitel bulgular

Bu bölümde oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği üzerine yapılmış olan nitel araştırmalarda öğretmen ve öğrencilerden alınan görüşlerden ortaya çıkan sonuçlar içerik analiziyle incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular öğretmen görüşlerine ilişkin bulgular ve öğrenci görüşlerine ilişkin bulgular şeklinde iki alt başlık altında toplanmıştır.

Öğretmen görüşlerinden çıkan sonuçların analizine ilişkin bulgular

Bu bölümde oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği hakkında öğretmen görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan nitel çalışmaların ulaştığı sonuçlar içerik analizi ile incelenmiştir. Öğretmen görüşlerinden ortaya çıkan sonuçların analizinde "Oyun Yoluyla Öğretimin Etkileri" teması oluşturulmuştur. Bu tema altında elde edilen bulgular, "olumlu etkiler" ve olumsuz etkiler" şeklinde iki kategori altında toplanmıştır. Aşağıda bu analizlere ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 10.*Öğretmen Görüşlerinden Çıkan Sonuçların Analizine İlişkin Bulgular*

Kategoriler		**Kodlar**	**Araştırmalar**	**f**
Olumlu Etkiler		Eğlenerek öğrenme	KÇ2, KÇ4, KÇ18, NTÇ47, NTÇ50, NTÇ57, NTÇ58, NTÇ60, NTÇ61, NTÇ62, KÇ63	11
		Öğrenmelerin Kalıcılığı	KÇ18, NTÇ47, NTÇ50, NTÇ51, NTÇ57, NTÇ58, NTÇ61, NTÇ62	8
		Etkin Katılım	KÇ2, KÇ4, NTÇ47, NTÇ50 NTÇ52, NTÇ55 NTÇ58, NTÇ60	8
		Derse Karşı Olumlu Tutum	KÇ2, KÇ18, NTÇ50, NTÇ60, KÇ63	5
		Yaparak Yaşayarak Öğrenme	NTÇ52, NTÇ57, NTÇ58	3
		Sosyal Becerilerin gelişimi	KÇ4, NTÇ52, NTÇ61	3
		Etkili İletişim	KÇ18, NTÇ51, NTÇ57	3
		Grupla / İşbirlikli Öğrenme	KÇ8, KÇ18, NTÇ58	3
		Somutlaştırma	NTÇ51, NTÇ52, NTÇ57	3
		Motivasyon	NTÇ51, NTÇ58, KÇ63	3
		Yararlılık / verimlilik	KÇ4, NTÇ60	2
		Mutlu Kılma	KÇ2, KÇ4	2
		Öğretmene Karşı Olumlu Tutum	KÇ2	1
		Disiplini Sağlama	KÇ4	1
		Diğer Derslerle İlişkilendirme	KÇ4	1
		Yaratıcılık	KÇ8	1
		Olumlu Özgüven ve yeterlik	KÇ4	1
		Hayal Gücünü Geliştirme	KÇ8	1
		Zevkli ve Heyecanlı Öğrenme	KÇ8	1
		İlgi Çekici Olma	Ç18	1
		Değer kazandırma	NTÇ57	1
Olumsuz Etkileri		Zaman Yetersizliği	NTÇ51, NTÇ52, NTÇ60	3
		Disiplin Sorunu	NTÇ51, NTÇ60	2
		Gürültü	KÇ18, NTÇ50	2
		Başarısızlık	KÇ18, NTÇ50	2
		Karmaşa	KÇ18	1
		Zaman Kaybı	KÇ18	1
		Mekan Sorunu	NTÇ51	1
		Kalabalık sınıflarda uygulama zorluğu	NTÇ55	1
		Her konuya uygun olmama	NTÇ60	1
		Materyal hazırlama sorunu	NTÇ60	1

Tablo 10'da görüldüğü üzere oyun yoluyla öğretim yönteminin "olumlu etkileri" kategorisi altında öğretmen görüşlerini belirlemeyi amaçlayan nitel araştırmaların sonuçlarında öğretmenlerin oyun yoluyla öğretimin en fazla "eğlenerek öğrenme" (11 çalışma), "öğrenmelerin kalıcılığı" (8 çalışma), "etkin katılım" (8 çalışma), "derse karşı olumlu tutum" (5 çalışma), "yaparak yaşayarak öğrenme" (3 çalışma), sosyal becerilerin gelişimi (3 çalışma), etkili iletişim (3 çalışma), grupla öğrenme (3 çalışma), somutlaştırma (3 çalışma) ve motivasyon (3 çalışma) üzerinde etkili olduğu görüşüne sahip oldukları bulgusu elde edilmiştir. Yine 2'şer çalışmada da oyun yoluyla öğretimin "yararlı olduğu" ve öğrencileri "mutlu kıldığı" düşüncesinde oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca 1'er çalışmada da öğretmenlerin oyun yoluyla öğretim yönteminin öğretmene karşı olumlu tutum, disiplini sağlama, diğer derslerle

ilişkilendirme, yaratıcılık, olumlu özgüven ve yeterlik, hayal gücünü geliştirme, zevkli ve heyecanlı öğrenme, ilgi çekici olma ve değer kazandırma açısından öğrenciler üzerinde olumlu etkilerinin olduğu düşüncesine sahip oldukları bulgularına ulaşılmıştır.

Oyun yoluyla öğretim yönteminin olumlu etkileri hakkında öğretmen görüşlerini almayı amaçlayan nitel araştırmaların sonuçlarından elde edilen bulgulardan hareketle, öğretmenlerin büyük bir çoğunlukla hem fikir oldukları sonucuna ulaşılabilir.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, oyun yoluyla öğretim yönteminin "olumsuz etkileri" kategorisi altında "zaman yetersizliği" (3 çalışma), disiplin sorunu (2 çalışma), "gürültü" (2 çalışma), "başarısızlık" (2 çalışma) konusunda öğretmenlerin hemfikir oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca birer çalışmada da oyun yoluyla öğretimin, zaman kaybı, karmaşa, mekân sorunu, kalabalık sınıflarda uygulama zorluğu, her konuya uygun olmama ve materyal sorunu gibi olumsuz etkileri olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle, oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiğini ortaya koyan çalışmalarda öğretmenlerin fazla olumsuz bir yargıya sahip olmadıkları söylenebilir.

Öğrenci görüşlerinden çıkan sonuçların analizine ilişkin bulgular

Bu bölümde oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği hakkında öğrenci görüşlerini ortaya koymayı amaçlayan nitel çalışmaların ulaştığı sonuçlar içerik analiz ile incelenmiştir. Öğrenci görüşlerinden ortaya çıkan sonuçların analizinde "Oyun Yoluyla Öğretimin Öğrenciler Üzerindeki Etkileri" teması oluşturulmuştur. Bu tema altında elde edilen bulgular, "olumlu etkiler" ve olumsuz etkiler" şeklinde iki kategori altında toplanmıştır. Aşağıda bu analizlere ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 11. *Öğrenci Görüşlerinden Çıkan Sonuçların Analizine İlişkin Bulgular*

Kategoriler	Kodlar	Araştırmalar	f
Olumlu Etkiler	Eğlenerek öğrenme	KÇ2, Ç8, KÇ14, KÇ15, KÇ17, KÇ21, KÇ24, KÇ29, KÇ31, KÇ34, KÇ40, KÇ46, NTÇ48, KÇ53, KÇ56, NTÇ54, NTÇ57, KÇ63	18
	Derse Karşı Olumlu Tutum	KÇ2, KÇ14, KÇ17, KÇ34, KÇ40, KÇ46, KÇ53, NTÇ57	8
	Etkili / Kalıcı Öğrenme	KÇ14, KÇ17, KÇ24 KÇ40, NTÇ48, KÇ56, NTÇ57, KÇ63	8
	Akademik Başarıya Katkı	KÇ14, KÇ17, KÇ21, KÇ24, KÇ53	5
	Derse etkin katılım	KÇ2, KÇ14, KÇ17, KÇ40, NTÇ48,	5
	Yararlılık	KÇ8, KÇ21, KÇ53, NTÇ57	4
	İşbirlikli öğrenme	KÇ14, KÇ21, Ç31, KÇ40	4
	Mutlu Olma	KÇ2, KÇ8, KÇ14, KÇ15	4
	Motivasyon	KÇ29, Ç31, KÇ40, KÇ46,	4
	Derse katılımda istekli olma	KÇ14, KÇ17, KÇ31, KÇ40	4
	Hayal gücünü geliştirme	KÇ29, KÇ46, NTÇ57	3
	Etkili İletişim	KÇ14, KÇ40, NTÇ57	3
	Problem Çözme Becerisi	KÇ31, KÇ40, NTÇ57	3
	Zevkli ve Heyecanlı Olması	KÇ15, KÇ21	2
	Özgüven ve yeterlik Algısı	KÇ24, KÇ40	2
	Yaparak Yaşayarak Öğrenme	KÇ17, KÇ40	2
	Yaratıcılığı Geliştirme	KÇ29, KÇ46	2
	Somutlaştırma	KÇ8, NTÇ48,	2
	Öğretmene Karşı Olumlu Tutum	KÇ2	1
	Yardımlaşma	KÇ40	1
	Sorumluluk Alma	Ç40	1
	Sosyal Becerilerin gelişimi	KÇ40	1
	Değer eğitimi	NTÇ54	1
	Gürültülü Ortam	KÇ14, KÇ56	2

Olumsuz Etkiler	Zorlayıcı Olma	KÇ21, KÇ24	2
	Yorucu olma	KÇ15	1
	Gereksiz olma	KÇ15	1

Tablo 11'de görüldüğü üzere; oyun yoluyla öğretim yönteminin "olumlu etkileri" kategorisi altında öğretmen görüşlerini belirlemeyi amaçlayan nitel araştırmaların sonuçlarında öğrencilerin oyun yoluyla öğretimin en fazla "eğlenerek öğrenme" (18 çalışma), "derse karşı olumlu tutum" (8 çalışma), "kalıcı öğrenme" (8 çalışma), "akademik başarıya katkı" (5 çalışma), "derse etkin katılım" (5 çalışma), "yararlılık" (4 çalışma), "işbirlikli öğrenme" (4 çalışma), "mutlu olma" (4 çalışma), motivasyon (4 çalışma) ve "derse katılımda istekli olma (4 çalışma) konusunda etkili olduğu görüşüne sahip oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerin "hayal gücünü geliştirme", "etkili iletişim" ve "problem çözme" konusunda 3'er çalışmada oyun yoluyla öğretimim olumlu etkileri olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yine öğrencilerin "zevkli ve heyecanlı olması", "özgüven ve yeterlik algısı", "yaparak yaşayarak öğrenme", "yaratıcılığı geliştirme", ve "somutlaştırma" açısından 2'şer çalışmada oyun yoluyla öğretim yönteminin olumlu etkileri olduğu noktasında hemfikir oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Son olarak da "öğretmene karşı olumlu tutum", "yardımlaşma", "sorumluluk alma", "sosyal becerilerin gelişimi" ve değer eğitimi" konusunda olumlu etkilerinin olduğu bulgusuna 1'er çalışmada ulaşılmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere oyun yoluyla öğretim yönteminin "olumsuz etkileri" kategorisi altında çok az sayıda araştırma sonucunun olduğu ve bunların da daha önce öğretmen görüşlerinin ele alındığı araştırmaların sonuçlarıyla benzer olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Öğrenciler sadece "gürültülü ortam" (2 çalışma), zorlayıcı olma" (2 çalışma), "gereksiz olma", (1çalışma) ve "yorucu olma" (1 çalışma) konularında görüş beyan ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma dâhilinde Türkiye'de oyun ile öğretim ile ilgili 60 çalışma incelenmiştir. İncelenen bu çalışmaların büyük çoğunluğunu yüksek lisans tezi ve makale oluştururken doktora tezlerinin az sayıda olduğu görülmektedir. Çalışmalar nitel, nicel ve karma olarak yapılmış olup nicel ve karma çalışmaların da nicel boyutunun büyük oranda deneysel yöntem ile yapıldığı görülmektedir. Deneysel çalışmalarda örneklemin büyük çoğunluğunu öğrenciler oluştururken betimsel çalışmalarda öğretmen ve öğretmen adayları oluşturmaktadır. Örneklemin sınıf düzeyine bakıldığında çalışmaların büyük çoğunluğu ortaokul grubunda yapılmakta, ikinci olarak da ilkokul grubunda yapılmaktadır. Çalışmaların konu alanını yüksek oranında matematik dersi oluştururken, ikinci olarak matematiği fen bilimleri dersi izlemektedir.

Yapılan çalışmaların sonucuna bakıldığında oyunla öğretim yönteminin öğrencinin akademik başarısını arttırmakla birlikte öğrenci tutumlarında da olumlu etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra cinsiyet değişkeni açısından yapılan çalışmalarda kadın ve erkek öğrenciler arasında herhangi bir anlamlı farklılığın olmadığı görülmektedir. Oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiğine dair öğretmen görüşlerinin alındığı çalışmalarda ise öğretmenlerin büyük kısmının bu yöntemin öğrenciler için yararlı olduğu, etkin katılım sağladığı, derse karşı olumlu tutum oluşturduğu ve disiplini sağlamada oldukça önemli bir yere sahip olduğuna dair olumlu etkilere sahip düşünceleri söylediğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra bazı öğretmenler oyun yoluyla öğretim yönteminin zaman yetersizliği, gürültü, kargaşa ve materyal sorunu gibi olumsuz etkiler oluşturduğunu söylemişlerdir.

Yapılan analizler sonucunda oyun yoluyla öğretim yönteminin hem öğrenci hem öğretmen için olumlu etki oluşturduğu görülmektedir. Bu yöntemin olumsuz etkiye sahip olduğunu söyleyen öğretmenlerin sayısının da oldukça az olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarından hareketle oyun yoluyla öğretim yönteminin eğitim öğretim ortamında

kullanılmasının fayda sağladığı, yaparak yaşayarak öğrenme oluşturduğu ve bu sayede kalıcı öğrenmeler oluşturduğunu görmemiz mümkündür.

Muhammed Resul Cop ve Zeynel Kablan tarafından 2018 yılında yapılmış olan "Türkiye'de Eğitsel Oyunlarla İlgili Yapılmış Çalışmaların Analizi" isimli çalışmada da Türkiye'de eğitsel oyunlarla ilgili yapılan toplam 96 tane çalışma incelenip analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara baktığımızda eğitsel oyunların öğrencilerin akademik başarısı, derse karşı tutumu, öğrenme düzeyi ve kalıcılık üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiği ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde matematik, Türkçe, fen bilimleri ve hayat bilgisi gibi temel derslere ağırlık verildiği; diğer derslerle ilgili pek çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu sebeple yeni yapılacak çalışmalarda temel derslerin yanı sıra diğer derslerde de oyun yoluyla öğretim yönteminin etkililiğine dair çalışmalar yapılabilir.

Alanyazın incelendiğinde oyun yoluyla öğretim yöntemini etkililiğine dair öğretmen ve öğretmen adayları ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşme formları/görüşme formları neticesinde bu yöntemin olumlu ve olumsuz olduğuna dair görüşler alındığı görülmektedir. Olumsuz etkiler oluşturduğuna dair görüş belirtenlerden çözüm için görüş alınmadığı görülmektedir. Yeni çalışmalarda olumsuz görüş belirtilenlerden olumsuz durumu ortadan kaldırmak için neler yapılabileceğine dair de görüşler alınabilir.

Araştırmacıların Katkı Oranları Beyanı

Araştırmanın tüm aşamalarında iki yazar da eşit katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Altınbulak, D., Emir, S., & Avcı, C. (2006). Sosyal bilgiler öğretiminde eğitsel oyunların erişiye ve kalıcılığa etkisi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(2), 35-51.

Altun, M. (2016). İlkokul oyun ve fiziki etkinlikler dersi yeni öğretim programının sınıf öğretmenlerinin görüşleriyle değerlendirilmesi: Kırşehir ili örneği. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(2), 327-347.

Arslan, M. (2007). Eğitimde yapılandırmacı yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*(1), 41-61.

Atasoy, Ü. (2019). *Din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde eğitsel oyunlar yoluyla kavram öğretimi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.

Aybek, B., & Aslan, S. (2017). Öğretmen adaylarının öz-düzenleme düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, *13*(3), 455-470.

Babayiğit, Ö., & Gültekin, M. (2019). İlk okuma yazma öğretiminde oyunla öğretim yöntemi uygulamaları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 9*(2), 450-483.

Boyraz, C., & Serin, G. (2016). İlkokul düzeyinde oyun temelli fiziksel etkinlikler yoluyla kuvvet ve hareket kavramlarının öğretimi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 89-101.

Boz, İ. (2018). İlkokul 4. sınıf matematik dersinde oyunla öğretim yönteminin akademik başarıya etkisi. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi, 1*(1), 27-45.

Cop, M. R., & Kablan, Z. (2018). Türkiye'de eğitsel oyunlarla ilgili yapılmış çalışmaların analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 1*(1), 52-71.

Çakaroğlu, D., & Ömür, E. H. (2020). Oyun kavramına ilişkin algının metafor yoluyla belirlenmesi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(1), 155-164.

Dağdelen, O., & Kösterelioğlu, İ. (2015). İlkokullardaki oyun ve fiziki etkinlikler dersinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(19), 97-128.

Demirci, A. (2014). Coğrafya Araştırma Yöntemleri. Arı Y., Kaya İ. (Ed.) Literatür Taraması içinde (s. 51-73). Balıkesir.

Dönmez, A. (2017). Oyun destekli öğretim ortamı ilkokul 3. Sınıf öğrencilerinin sayı örüntülerindeki üstbilişsel farkındalıklarını ve üstbilişsel strateji kullanma becerilerini nasıl etkiler? Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Engin, O., Seven, M. A., & Turhan, N. (2004). Oyunların öğrenmedeki yeri ve önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*(2).

Gazezoğlu, Ö. (2007). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 6 yaş çocuklarına öz bakım becerilerinin kazandırılmasında oyun yoluyla öğretimin etkisi. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Gürpınar, C. (2017). Fen bilimleri öğretiminde eğitsel oyun destekli öğretim uygulamalarının öğrenme ürünlerine etkisi**.** Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Hanbaba, L. (2011). Oyunla öğretim yönteminin ilköğretim 3. sınıf öğrencilerinin Hayat Bilgisi dersi başarısı ve tutumuna etkisi. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Hanbaba, L., & Bektaş, M. (2007). Oyunla öğretim yönteminin hayat bilgisi dersi başarısı ve tutumuna etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.

Hazar, Z., & Altun, M. (2018). Eğitsel oyunlara yönelik öğretmen görüşleri ve yeterliliklerinin incelenmesi. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 13*(1), 52-72.

Hoşgör, A. (2010). İlköğretim 1. sınıf öğretmenlerinin matematik derslerinde oyun etkinliklerinin kullanımına ilişkin görüşleri. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Karadağ, E. & Çalışkan, N. (2006). İlköğretim birinci kademesi öğrencilerinin drama yöntemine karşı tutumlarının değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 19 (19) , 45-57.

Karamustafaoğlu, O., Pazar, Ş. B., & Karamustafaoğlu, S. (2018). Eğitsel oyunlarla dolaşım sistemi konusunun öğretimi: kan yolu oyunu örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi ESTÜDAM Eğitim Dergisi, 3*(2), 1-18.

Kaya, S., & Elgün, A. (2014). Eğitsel oyunlar ile desteklenmiş fen öğretiminin ilkokul öğrencilerinin akademik başarısına etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 23*(1), 329-342.

Korkusuz, M. E., & Karamete, A. (2013). Eğitsel oyun geliştirme modelleri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 7*(2), 78-109.

Öztemiz, S., & Önal, H. İ. (2013). İlkokul öğrencilerinin oyun tekniği ile okuma alışkanlığı kazanmasına yönelik öğretmen görüşleri: Ankara Beytepe İlkokulu örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(1), 65-79.

Sünbül, A. M. (1996). Öğretmen niteliği ve öğretimdeki rolleri. Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi, 8 (8) , 597-608.

Tural, H. (2005). İlköğretim matematik öğretiminde oyun ve etkinliklerle öğretimin erişi ve tutuma Etkisi. Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Uğurel, I., & Moralı, S. (2008). Matematik ve oyun etkileşimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28*(3), 75-98.

Yazıcıoğlu, S., & Çavuş-Güngören, S. (2019). Oyun temelli etkinliklerin ortaokul öğrencilerinin fen öğrenmesine olan etkisini başarı, motivasyon, tutum ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 13*(1), 389-413.

Yeşilyurt, S. (2004). İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin terazi dengesi ve çözünmeyi hatırlayarak analiz ve sentez yapmada deney ve oyunun etkisi. *İlköğretim online e-dergi, 3*(1).

Yıldırım, B. (2015). *Eğitsel oyun ve dönüt düzeltmenin öğrenme düzeyi ve kalıcılığa etkisi.* Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Türkiye'nin Depremselliği Ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (6 Şubat Depremleri Örneği)

Salman ÖZÜPEKÇE1[1]
Ömer DENİZ[2]

Giriş

Türkiye'nin yüzölçümünün %92'si, nüfusun %95'i deprem kuşağındadır. Milyonlarca yıl boyunca gelişen bu tektonik sistem zaman zaman kendini yıkıcı sismik aktiviteler yoluyla göstermektedir. Jeolojik olarak genç oluşumlu karaktere sahip olan ülkemiz, güneyden Afrika ve Arabistan levhaları tarafından sürekli olarak kuzeye doğru itilmektedir. Ülkemizin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin levha kesişim noktalarında olması ve genç jeolojik yapısı sebebiyle aktif fay hatları tarafından çevrelenmesi afete dönüştürdüğümüz tektonik aktivitelerin ana müsebbipleridir. Bu bölgelerimizde KAF ve DAF gibi büyük fay sistemlerinin bulunması 6 Şubat depremleri örneğinde olduğu gibi yıkıcı depremlerin meydana gelmesinde büyük rol oynamaktadır.

6 Şubat 2023 tarihinde saat 04.17 – 13.24 saatlerinde vuku bulan depremler de DAF sisteminde meydana gelmiştir. Kahramanmaraş merkezli olmasına rağmen sözü edilen depremler 10 şehri doğrudan, daha fazla sayıdaki şehri dolaylı olarak etkilemiştir. Bu ilk etkiler dışında on binlerce insanın ölümüne, milyonlarca insanın bulunduğu yeri terk etmesine neden olmuş ve ülke ekonomisine milyarlarca TL zarar vermiştir. Bu yıkıcılığın yanı sıra toplumsal hafızada kalan psikolojik hasar bir parça anlaşılabilir ancak ölçülemez düzeydedir.

Depremin yol açtığı hasarlar çok boyutlu olarak ele alınmalıdır. Bu yıkım sürecinin sadece ekonomik açıdan ele alınması yetersiz kalacaktır. Deprem ekonomik, sosyal, psikolojik vb. birçok boyutta insanlara zarar vermekte ve derin izler bırakmaktadır. İnsanların deprem konusunda yeterli eğitim ve bilince sahip olmaması ise bu zararın boyutunu arttıran farklı bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığı zaman Türkiye'nin deprem gerçeğini tam kavrayamadığı, bu konudaki eğitim ve bilinçlendirme düzeyinin yetersiz olduğu söylenebilir. Geleceğin kentlerinin tasarımında depremsellik başta olmak üzere doğal afetlerin rolü dikkatlice hesaplanmalıdır.

1.Deprem Kavramı ve Türkiye'nin Depremselliği

İnsanın ilk adımlarını atmaya başladığı andan itibaren yuvamız olan dünya bizi çeşitli doğal afetlerle karşılamıştır. Bu afetler içerisinde ülkemiz açısından en dramatik etkiler yaratan afet türü ise şüphesiz depremdir.

Yer kabuğu içindeki kırılmalar neticesinde görece hızlı şekilde oluşan titreşimlerin dalgalar halinde her yönde geçtikleri jeolojik yapıları ve yer yüzeyindeki beşerî oluşumları sarsma olayına ***deprem*** denir. Depremin oluşum mekanizmasını, deprem dalgalarının geosferler

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Coğrafya Öğretmenliği A.B.D. Orcid: 0000-0003-1763-8011
[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Coğrafya Öğretmenliği A.B.D. Orcid: 0009-0007-4287-8144

içinde nasıl yayıldıklarını, ölçü aletleri ve yöntemlerini, kayıtların değerlendirilmesini ve depremin farklı diğer boyutlarını inceleyen bilim dalına ***sismoloji*** denir (AFAD, 2023).

Depremlerin büyüklüğü, Moment magnitüt ölçeği veya Richter ölçeği ile ölçülür ve genellikle 3 ve altındaki depremler hissedilmezken 7 ve üzeri büyüklükteki depremler çok daha yıkıcı olabilmektedir. Depremin şiddeti ise Mercalli şiddet ölçeği ile belirlenir. Jeolojik bağlamda kırılma noktasının derinliği, hasar verme kabiliyeti üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle, litosferin üst katmanlarında oluşan depremler daha fazla yıkıcılığa olanak tanımaktadır. 6 Şubat depremleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. Richter Ölçeği üzerindeki her iki sayı arasındaki fark 1 birim değil, 10 birimdir. Yani **7 büyüklüğündeki bir deprem, 6 büyüklüğündeki bir depremden 1 birim (ya da %16,6) büyük değil, 10 kat (ya da %1000) büyüktür. 7,7 ve 7,6 büyüklüğünde meydana gelen depremlerin oluşturduğu enerji miktarı toplam olarak 1000 atom bombası enerji miktarına denk gelmektedir.**

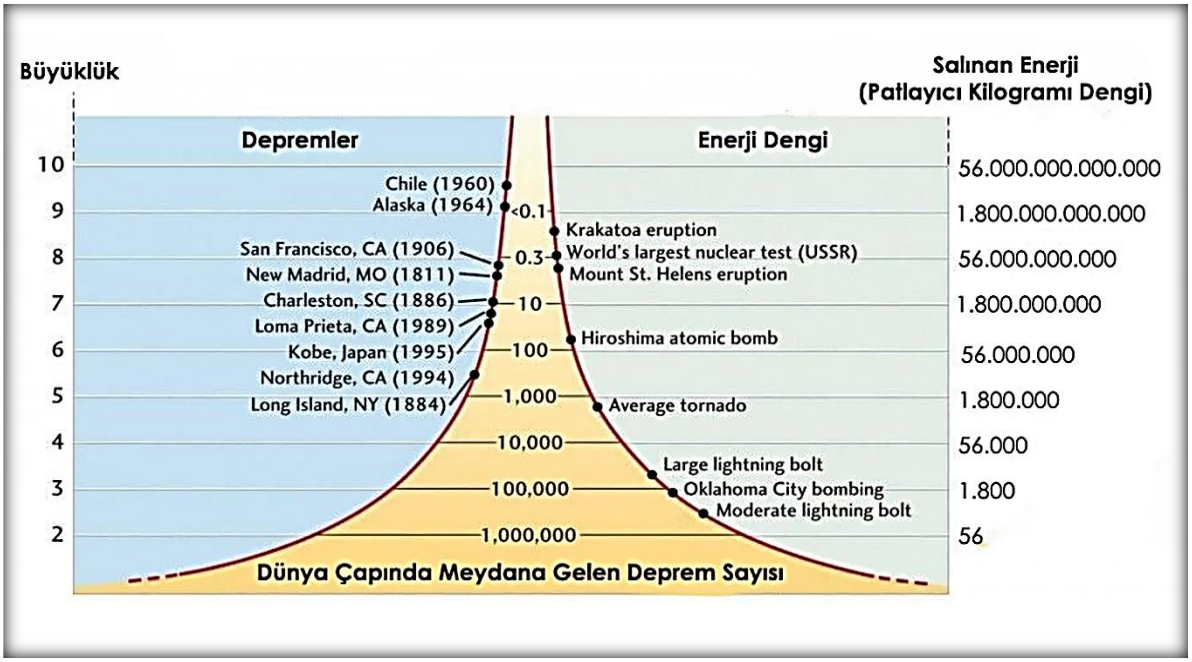

Şekil 1. Deprem Enerjisi Denkliği

Depremler oluş nedenlerine göre değişik türlerde olabilir. Magmanın konveksiyonel döngüsü sonucu levhaların hareketleri sonucunda olan depremler ***tektonik depremler*** olarak tanımlanır ve ekseriyetle levha sınırlarındaki kırılmalar yolu ile varlıklarını hatırlatırlar. Gezegenimizde yaşanan sismik aktivitelerin %90'ı bu kategoridedir. Küresel ölçekte olduğu üzere güzel Türkiye'mizde yaşanan depremler de büyük oranda tektonik depremlerdir (AFAD, 2023).

Alp-Himalaya orojenez kuşağında konumlanan ülkemizdeki depremler, Atlantik Okyanus ortası sırtının transform fay sınırları türünde yayılması sonucunda Afrika-Arabistan levhalarının kuzey-kuzeydoğu yönüne şaryaj hareketi yapmaları ilgilidir. (Atabey, 2000: 27). Kuvaternere girişte (takriben 5 milyon yıl öncesi) Kuzey Anadolu Fayı ile Doğu Anadolu Fayı Karlıova'da kesişmiş, Anadolu levhası da 100 yılda bir ortalama 2 metre kuzey yönüne ilerleyen Arabistan levhasının sıkıştırması neticesinde, batıya doğru kaymaya başlamıştır. Yakın gelecekte de bu jeolojik süreç devam edecek ve coğrafyamızda depremler yaratma eğilimini sürdürecektir. Anadolu levhasının bu aktivitesi Yunanistan-Ege karasındaki yer kabuğu tarafından bir miktar durdurulmaktadır. Bu durum Batı Anadolu'da "bir süpürgenin ucunun duvara sıkıştırılmasıyla tel aralarının açılarak oluşturduğu yelpaze gibi", genişlemeler yaratmakta ve bu bölgede graben ve horst adı verilen jeolojik birimler oluşturmaktadır (Atabey, 2000: 27). Bu levhaların hareketleri doğrultusu boyunca oluşan fay sistemleri Türkiye'nin

depremselliği açısından büyük önem ve tehlike arz etmekte olup ülkenin jeolojik ve jeomorfolojik görünümünü de büyük ölçüde etkilemektedir.

Ülkemizin çoğunluğu küçük – büyük fay hatlarından oluşan bir jeolojik zemin üzerinde yer almaktadır. Bunlardan önemli olanları KAF – BAF – DAF fay sitemleridir. Bu sistemler üzerinde oluşan yıkıcı depremler ülkemiz üzerinde büyük maddi ve manevi hasarlara yol açmıştır. Bu deprem bölgelerini ve ana özelliklerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür;

1.1. Güney Anadolu Deprem Bölgesi

Güney Anadolu'da depreme hassas yöre Hatay Bölgesidir. Doğu Afrika kırık sisteminin kuzey uzantısı olan ve Hatay'a ulaşan, sonra, önce kuzeye, ardından kuzeydoğuya saparak devam eden kırık zonu deprem olasılığının fazla olduğu yerlerdir. 1951 İskenderun depreminde 6 kişi hayatını kaybetmiştir. Diğer depreme duyarlı yöreler daha ziyade Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan ve Kozan çevreleridir. Bunlardan 1945 Ceyhan (Adana) depreminde 13 kişi, 1952 Ceyhan depreminde 10 kişi hayatını kaybetmiştir (Sür, 1993: 58). Hatay ve çevresinde ortaya çıkan ekstra bir tehlike daha vardır. Ölü Deniz fay zonu burada DAF ile birleşerek stres birikimi ve aktarımında etkili olmaktadır. Bu etken bu bölgemizdeki illerde daha yıkıcı depremlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

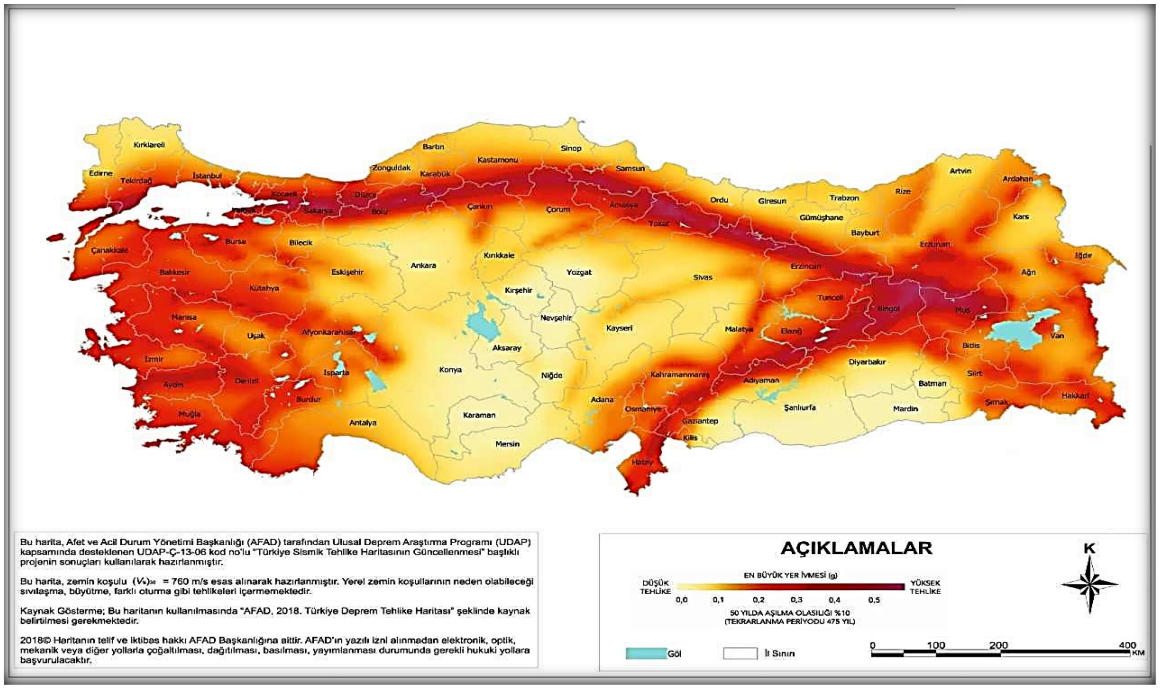

Şekil 2. Türkiye Deprem Tehlike Haritası (Kaynak: AFAD,2018)

Şekil 2'de görüldüğü üzere Türkiye'de depremlerin başlıca olduğu yerler ana fay hatlarını takip etmektedir. Bunların başlıcaları: DAF, KAF ve BAF'dır. 6 Şubat depremleri de DAF zonunda meydana gelmiştir.

1.2.Güneydoğu Anadolu Deprem Bölgesi

Bu bölgede başlıca iki deprem kuşağı vardır. Bunlardan biri kuzey-güney doğrultulu Doğu Afrika kırık kuşağının Antakya'dan dönerek bu bölgeye giren kısmı ve Van'a kadar ulaşarak oluşturduğu zondur. Diğeri ise, Arap masifinin, güneydoğu Toros kıvrım dağlarına yaslandığı yerdeki kırık zonudur. Nitekim, 1975 Lice (Diyarbakır) depremi, bu kırık kuşağı üzerinde meydana gelen depremlerden biridir. Bu sarsıntıda 2385 kişi hayatını kaybetmiş, 8149 bina yıkılmış ya da ağır hasar görmüştür (Sür, 1993: 58). Güney sektöründe masif arazilerin

varlığı bölgeyi kısmi olarak diğer bölgelere göre istikrarlı kılmaktadır. Kuzey sektöründe DAF ve çeşitli fay hatlarının etkisi ile bölgenin hareketli kısımları buralardır denebilir. Lice – Hani arası bölgenin hareketleri yerleri arasında yer almakla beraber, zaman zaman yıkıcı depremler üretebilmektedir.

1.3.Doğu Anadolu Deprem Bölgesi

Doğu Anadolu, deprem riski fazla olan bölgelerimizden biridir. Kuzey Anadolu Deprem Kuşağı'nın Doğu Anadolu'daki devamı Erzincan-Erzurum-Varto-Van'a kadar uzanır. Diğer yandan, bölgenin güneyinde yer alan Bitlis Masifinin kuzey kenarı boyunca var olan kırık zonu, ayrıca, Van Gölü havzası ve Muş çöküntü alanı ve çevresi zaman zaman depremlerin oluştuğu başlıca yörelerdir.

Bu bölgede son 90 yıl içinde meydana gelen depremlerin bir kısmını gözden geçirmek bile, bu bölgede depremlerin şiddeti, yıkıcılığı hakkında fikir vermek için yeterlidir. 1924 Erzurum depreminde 60 kişi, 1926 Kars depreminde 355 kişi, 1939 Erzincan depreminde 32.968 kişi, 1946 Varto (Muş) depreminde 839 kişi, 1966 Varto depreminde 2.396 kişi, 1983 Erzurum Kars depreminde ise 1.155 kişi hayatını kaybetmiştir (Sür, 1993: 58). Bunlar dışında 2011 Van depreminde 604 kişi, son olarak 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerde ülkemizde 50.399, Suriye'de 8.476 toplamda 58.875 can kaybı verilmiştir. Yıkıcılığının anlaşılması için can kayıpları sayısına bakmak bile yeterli olacaktır. Doğu Anadolu Fay Sistemi (DAFS), Türkiye'nin en aktif ve diri fay sistemlerindendir. Anadolu ve Arap plakaları geçiş alanını meydana getiren DAFS sistemi KAF ile birleşerek Anadolu levhasının batı yönlü kaymasını sağlamaktadır. 20. yy.'ın ilk yıllarına kadar olan süreçte büyük depremlere sebebiyet veren DAFS, bilhassa 19. yy. da sismik aktiveler bağlamında yoğun bir dönem geçirmiştir. Palu depremi (1789) ile başlayan 1822, 1866, 1872, 1874, 1875, 1893 depremleri ile süregelen ve nihai olarak 20.yy'ın ilk yıllarında Malatya depremi (1905) ile sona eren bir deprem serisi yaratmıştır. 22 Mayıs 1971 Bingöl (M=6.8) depremine göre aktivitesi azalmış şekilde görünen DAFS gücünü ve yıkıcılığını bizlere yeniden anımsatmıştır. (SBB, 2023).

Tablo 1. Türkiye Deprem Tarihçesi (Kaynak: SBB, 2023)

Yer	Tarih	Ms	Mw	Şiddet
Pütürge-Malatya	04.12.1905	6.8		IX
Şarköy-Tekirdağ	09.08.1912	7.4		X
Burdur	03.10.1914	7.0		IX
Tokat	24.01.1916	7.1		
Ayvalık-Balıkesir	18.11.1919	7.0		IX
Köprüköy-Erzurum	13.09.1924	6.8		IX
Kaş Açıkları	18.03.1926	6.8		X
Datça Açıkları	26.06.1926	7.7		IX
Kaman-Kırşehir	19.04.1938	6.6		
Dikili-İzmir	22.09.1939	6.6		
Çayırlı-Erzincan	26.12.1939	7.9		
Erbaa-Tokat	20.12.1942	7.0		
Adapazarı-Sakarya	20.06.1943	6.6		
Ilgaz-Çankırı	26.11.1943	7.2		
Gerede-Bolu	01.02.1944	7.3		
Edremit Açıkları	06.10.1944	6.8		
İzmir Açıkları	23.07.1949	6.6		
Tercan-Erzincan/Yedisu-Bingöl	17.08.1949	6.7		
Çerkeş-Çankırı	13.08.1951	6.9		

Yenice-Gönen-Çankırı	18.03.1953	7.2		
Söke-Aydın	16.07.1955	6.8		
Akdeniz	25.04.1957	7.1		
Abant-Bolu	26.05.1957	7.1		
Karacabey-Bursa	06.10.1964	7.0		
Varto-Muş	19.08.1966	6.9		
Adapazarı-Sakarya	22.07.1967	6.8		
Bartın Açıkları	03.09.1968	6.5		
Alaşehir-Manisa	28.03.1969	6.5		
Çavdarhisar-Kütahya	28.03.1970	7.2		
Bingöl	22.05.1971	6.8		
Lice-Diyarbakır	06.09.1975	6.6		
Çaldıran-Van	24.11.1976		7.0	
Narman-Erzurum	30.10.1983		6.6	
Erzincan	13.03.1992		6.6	
Gölcük-Kocaeli	17.08.1999		7.6	
Düzce-Bolu	12.11.1999		7.1	
Sultandağı-Afyon	03.02.2002		6.5	
Merkez-Van	23.10.2011		7.1	IX
Bodrum Açıkları (Gökova Körfezi)	21.07.2017		6.5	VII
Elâzığ-Sivrice	24.01.2020		6.8	IX
İzmir Seferihisar Açıkları	30.10.2020		6.6	VIII
Kahramanmaraş-Pazarcık	06.02.2023		7.7	XI
Kahramanmaraş-Elbistan	06.02.2023		7.6	X

Tablo 1'de gösterildiği gibi Türkiye sürekli depremlere maruz kalan bir ülke olmakla beraber, yıkıcılığın fazla olduğu depremlerin sayısı da bir hayli fazladır. Tektonik aktiviteler depremi yaratırken onu afete dönüştüren ise beşerî yapıların sağlamlık derecesidir.

1.4.Kuzey Anadolu Deprem Bölgesi

Türkiye'nin güncel tektonik kinematiğinde önemli bir rol üstlenen Kuzey Anadolu Fayı (KAF), Karlıova ile Kuzey Ege Denizi arasında doğu-batı yönünde Anadolu'yu 1.400 km uzunlukta boydan boya kat etmektedir. Doğu Marmara'da Kuzey Anadolu Fay Sistemi üzerinde 1999 yılında 3 ay ara ile birbirini izleyen bu iki büyük depremden 17 Ağustos 1999 Gölcük Kocaeli Depremi'nin büyüklüğü Mw 7.6, 12 Kasım 1999 Düzce Depremi'nin büyüklüğü ise Mw 7.1 olarak hesaplanmıştır. 17 Ağustos depremi tüm Marmara Bölgesi'nde, Ankara'dan İzmir'e kadar geniş bir alanda hissedilmiş, 2010 yılında yayımlanan Meclis araştırma komisyonu raporuna göre 18.373 can kaybı meydana gelirken 48.901 kişi yaralanmıştır. Depremde 285.211 ev, 42.902 iş yeri hasar görmüş, yaklaşık 16 milyon insan, depremden değişik düzeylerde etkilenmiştir. Bu depremden yaklaşık üç ay sonra meydana gelen 12 Kasım 1999 tarihinde merkez üssü Düzce olan 7.1 büyüklüğündeki deprem de çok geniş bir alanda hissedilmiş, bu depremde 845 can kaybı yaşanırken, 4.948 kişi yaralanmıştır (SBB, 2023).

2.6 Şubat Depremlerinin Etkisini Arttıran Faktörler

Deprem ülkemize çok yabancı bir olgu olmasa da deprem bilinci, bu konuda verilen eğitimler maalesef yetersiz kalmakta, bunun sonucunda bazı kavramların irdelenmesinde fayda vardır.

2.1.Yer Seçimi ve Yapı Stoku

Türkiye'de baraj, tünel, otoyol, konut vb. mühendislik yapılarının tasarımında olduğu gibi, kentsel planlamada yapıların temelini oluşturan zeminlerin jeolojik ve yapısal dinamiklerini, mühendislik çalışmaları evveliyatında, süreç aşamasında ve yapım sonrası davranışlarının jeoteknik özelliklerinin, yeraltı suyu şartlarının ve jeolojik ortamın yapılar ve kentsel alanın gelişimi üzerindeki etkilerinin kentsel plânlamada ve inşaata başlamadan önce detaylı değerlendirilmesi ve tasarımda önceliklendirilmesi oluşabilecek hasarı minimalize edecektir. (Atabey, 2000: 43-44).

Yer seçimi dışında, yapılarda kullanılan malzeme, demir-beton oranı, yer analizlerine göre yatay ya da dikey mimari tarzı uygulanması vb. birçok faktör depremin yıkıcılığı üzerinde etkili olmaktadır. Deprem dirençli binalar yapmak, depremin oluşturduğu hasardan daha az maaliyete gelmektedir. Deprem sadece bir doğa olayıdır. Onu bir felakete dönüştüren çoğunlukla bizim kendi ellerimizle inşa ettiğimiz yanlış yapılardır.

2.2.Zemin Sıvılaşması

Su içeren çakıl, kum, mil, kil ve çamur birikintilerinden hasıl olan zemine sismik kuvvet uygulandığında, kum taneciklerini bağlayan denge ortadan kalkarak kumla ile su yarıklardan yüzeye hareket etmekte, böylece zeminin katı bir hal yerine bir sıvı gibi davranmasına neden olmaktadır. Bu etki ile binalarda, bozulmalar ve yana yatmalar oluşmaktadır. Bu olaya ***sıvılaşma*** ya da ***zemin yenilmesi*** ismi verilmektedir. Sıvılaşma su ile doygun hale gelmiş kumlu, çamurlu zeminlerde, kurutulmuş göl ve akarsu taşkın satıhlarında, akarsu ve deniz kıyı çizgilerinde meydana gelmektedir. Sıvılaşma esnasında yer altı suyunun yüzeye ulaşmasına bağlı olarak yapıların temelini oluşturan zemin duyarsız, kaygan bir özelliğe bürünmektedir (Atabey, 2000: 38).

Şekil 3. Zemin Sıvılaşması

Yapıların etüt edilmemiş sağlam zeminlere yapılmaması, tarla ve mera alanlarının, eski dere yataklarının imar için kullanıma açılması vb. nedenler deprem sırasında sıvılaşma etkisini arttırarak yıkımın boyutlarının artmasına neden olmaktadır.

2.3.Deprem Işıkları

Dünya atmosferinde görülüp dünya kaynaklı olan, fakat kökeni henüz açıklanamayan ışıklar mevcuttur. Bunlar genellikle yıldırım topları ve deprem ışıkları ile ilgili olup, oluşumları için mutlaka elektrik fırtınası veya deprem olması şart değildir. Araştırmalara göre dünya ışıklarının %80 i kırıkların olduğu yerlerde gözlenmiştir. Bir teoriye göre tektonik stres, kayaların ısınmasına ve dolayısıyla içerisindeki yer altı suyunun buharlaşmasına neden

olmaktadır. Buharlaşan su, kuvars kristallerinin piezoelektrik özelliğiyle birlikte davranarak tektonik sıkışma anında yüzeye çıkmakta ve bir dünya ışığı olarak görülebilmektedir (Atabey, 2000: 40).

Şekil 4. Deprem Anında Ortaya Çıkan Işık

2.4.Odak Noktası ve Merkez Üssü

Deprem enerjisinin ilk boşalmaya başladığı yer ve aynı zamanda sismik dalgaların çıkış kaynağı olan merkez (nokta) depremin odak noktası ya da merkezi olarak tanımlanmaktadır. Odak noktası fay üzerindeki ilk hareket noktasıdır. Odak noktasının yeryüzündeki izdüşümü ise depremin merkez üssü ya da dış merkezi olarak adlandırılmaktadır. Bu merkez depremin en çok hissedildiği ve en çok hasar verdiği yerdir (Atabey, 2000: 19). Kahramanmaraş depreminin odak derinliği 8.6 km olarak belirlenmiştir. Yer yüzeyine yakın olan bu depremin merkez üssünde yıkıcılığı da bir o kadar fazla olmuştur.

2.5.Bölgenin Jeolojisi

Depremler Anadolu, Arap ve Afrika levhaları arasındaki üçlü eklemin yakınında gerçekleşmiştir. Birinci deprem İTÜ'nün ön inceleme raporuna ve MTA'nın saha inceleme raporuna göre Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde, AFAD'ın ön değerlendirme raporuna göre ise Ölü Deniz Transform Fayı üzerinde gerçekleşmiştir. İkinci deprem ise Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde meydana gelmiştir.

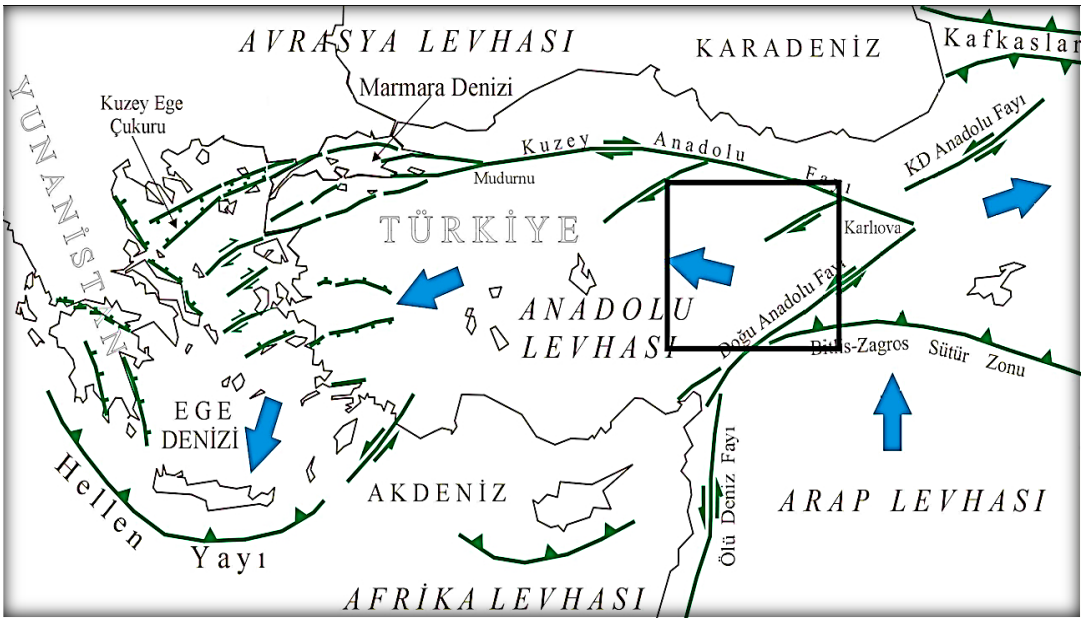

Şekil 5. Levha Hareketleri

2.6.Bölgenin Depremselliği

Depremlerin meydana geldiği bölge sismolojik olarak genel anlamda sakindir denebilir. 1970'ten bu yana bu depremlerin merkez üssünün 250 km çapı içinde 6 veya daha büyük büyüklükte yalnızca üç deprem meydana gelmiştir. Bunların en büyüğü 6,8 Mw büyüklüğünde, 24 Ocak 2020'de Elâzığ'da oldu. Bu depremlerin tamamı Doğu Anadolu Fay Hattı boyunca veya fayın yakınında gerçekleşti. 1114'te Maraş'ta 40.000 kişinin öldüğü bir deprem yaşandı. 1513 yılında Maraş yöresinde büyüklüğü Mw 7,4 olan ve Malatya'yı da etkileyen bir deprem yaşandı. 2023 öncesinde, 510 yıldır kırılmayan Gölbaşı-Türkoğlu segmenti sismik boşluk olarak değerlendirilmekteydi (Demirtaş ve Erkmen, 2019).

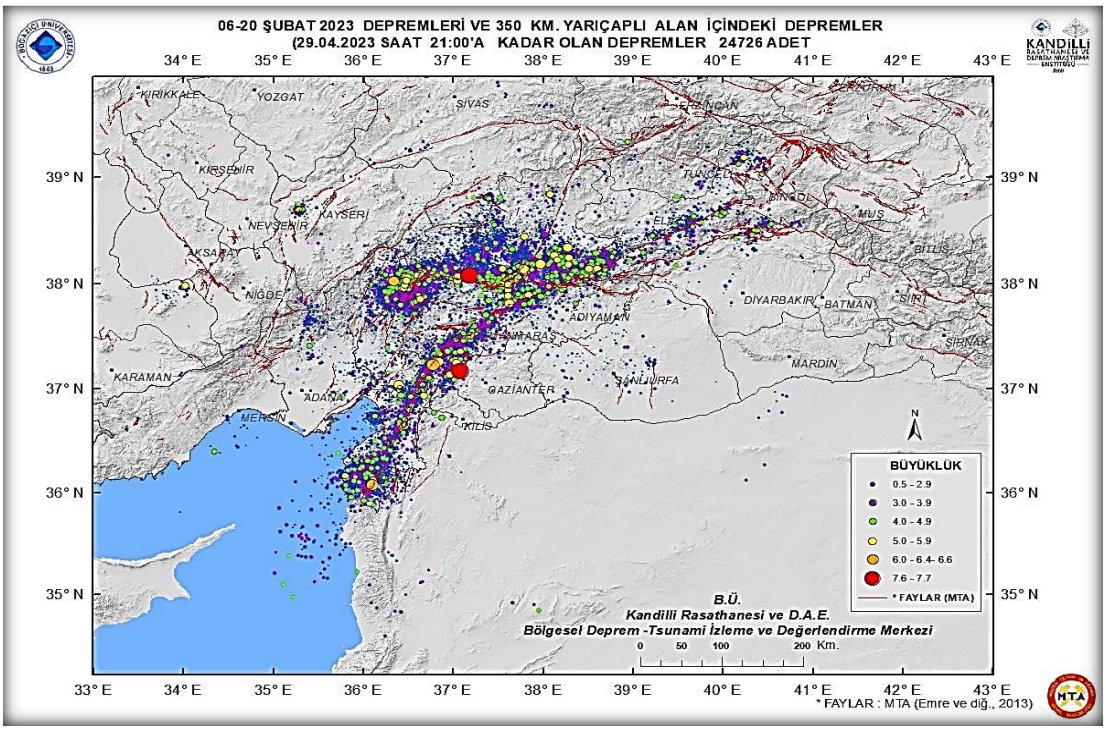

Şekil 6. 6 Şubat – 29 Mart Tarihleri Arasında Meydana Gelen Depremler Kaynak (Kandilli, 2023)

Şekil 6’da görüldüğü üzeri deprem bölgesinde yoğun miktarda fay hattı olup, depremden sonra çok sayda artçı meydana gelmiştir. Bölge hala hareketli olduğundan dolayı tehlike kısmen de olsa devam etmektedir.

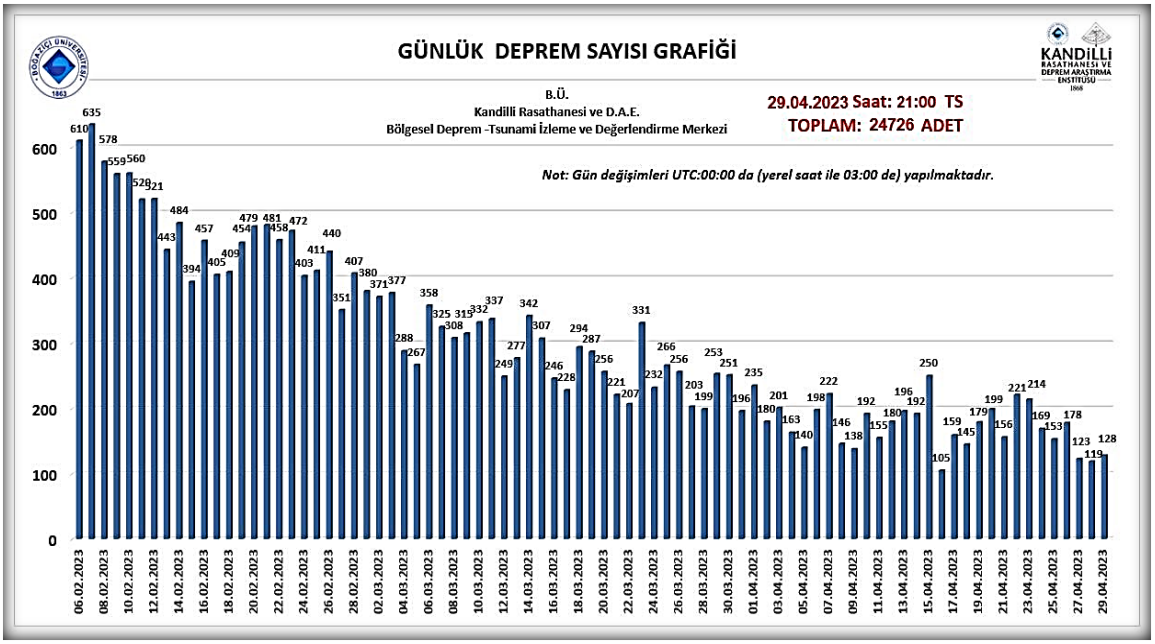

Şekil 7. Günlük Deprem Sayısı Grafiği Kaynak (Kandilli, 2023)

Şekil 7’de 6 Şubat ile 29 Mart tarihleri arasında meydana gelen deprem sayısı grafiği gösterilmektedir. Bu zamana kadar bölgede 38 binden fazla artçı deprem meydana gelmiştir. Bu sayı bölgenin ne kadar hareketli olduğunu bize açıkça göstermekte ve bu sayılar nedeniyle de literatürde önemli bir yer tutacak ve önemli bir inceleme alanı bulacaktır.

3.Depremlerin Sosyal ve Ekonomik Etkileri

Depremler ilk andaki yıkıcılıklarının ötesinde etki sahasındaki insan nüfusu, ekonomi, tarım, tarım, turizm, sanayi ve hatta eğitimden kültüre birçok bağlamda yaşamı doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Bu başlık kapsamında bu sosyal ve ekonomik etkiler değerlendirilmiştir.

3.1.Deprem Bölgesinin Demografik Yapısı

6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye saati ile 04:17'de ve 13:24’te merkez üssü Kahramanmaraş’ın Pazarcık ve Elbistan ilçeleri olan Mw7.7 (odak derinlik=8.6km) ve Mw7.6 (odak derinlik=7km) büyüklüklerinde iki deprem meydana gelmiştir. 20 Şubat 2023 tarihinde ise, Türkiye saatiyle 20:04'te merkez üssü Hatay Yayladağı olan Mw 6.4 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir (SBB, 2023).

DAFS üzerinde meydana gelen bu depremlerde 50 binden fazla insan hayatını kaybetmiş, yüzbinlerce yaralı vardır. Bir o kadarda bina yıkılmış veya çeşitli hasar derecelerinde kullanım dışı kalmıştır. İki büyük deprem, yaklaşık 350.000 km^2 alanda hasara yol açtı ve Türkiye nüfusunun %16'sını oluşturan 14 milyon kişiyi etkiledi. Türkiye'de en az 35 bin 355 bina yıkıldı. Aralarında Gaziantep Kalesi, Habib-i Neccar Camii, Kahramanmaraş Ulu Camii, Hatay Meclis Binası, Şirvan Camisi, Adıyaman Ulu Camii ve İskenderun'daki Latin Katolik Kilisesi'nin de bulunduğu birçok tarihî yapı ağır hasar aldı veya yıkıldı.

Tablo 2’de görüldüğü gibi bölgedeki 11 ilde toplam nüfus 14 milyon civarındadır. Toplam nüfus içinde büyük çoğunluğu 0-29 yaş aralığında genç nüfus oluşturmaktadır. Depremin etkisini daha yoğun hisseden, çocuk ve yaşlı nüfus oranının fazlalığı da depremin

etkisini arttıran olumsuz bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu depremler; Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa olmak üzere 11 ilimizde yıkıcı düzeyde etkili olurken, çevre illerde de hissedilmiştir (Şen, 2023: 4).

Tablo 2. Deprem İli Nüfus Yapısı (Kaynak: SBB,2023)

İl	Toplam	(0-17)	(15-24)	(15-29)	(0-29)	(15-64)	65+
Adana	2.274.106	650.919	337.196	500.939	1.040.186	1.523.411	211.448
Adıyaman	635.169	213.088	104.216	151.927	329.544	404.271	53.281
Diyarbakır	1.804.880	677.944	323.328	479.726	1.051.408	1.140.208	92.990
Elâzığ	591.497	152.439	93.264	136.714	262.186	401.774	64.251
Gaziantep	2.154.051	790.077	373.459	543.469	1.206.932	1.366.161	124.427
Hatay	1.686.043	537.008	265.090	382.846	828.626	1.102.478	137.785
Malatya	812.580	215.978	126.831	184.285	361.013	545.210	90.642
Kahramanmaraş	1.177.436	373.637	193.881	278.382	586.363	764.905	104.550
Şanlıurfa	2.170.110	974.864	403.597	580.835	1.414.726	1.246.531	89.688
Kilis	147.919	48.947	27.599	39.283	80.164	95.119	11.919
Osmaniye	559.405	171.036	87.769	125.901	266.411	366.904	51.991
Bölge Toplamı	14.013.196	4.805.937	2.336.230	3.404.307	7.427.559	8.956.972	1.032.972
Erkek	7.049.219	2.461.656	1.196.670	1.731.596	3.792.656	4.524.779	463.380
Kadın	6.963.977	2.344.281	1.139.560	1.672.711	3.634.903	4.432.193	569.592
Türkiye	85.279.553	22.578.378	12.949.817	19.502.986	38.238.097	58.092.773	8.451.669
Erkek	42.704.112	11.585.839	6.633.224	9.967.663	19.580.385	29.341.142	3.750.248
Kadın	42.575.441	10.992.539	6.316.593	9.535.323	18.657.712	28.751.631	4.701.421

3.2.Ekonomik Etkileri

ÇŞİDB tarafından yürütülen hasar tespit çalışması sonucuna göre acil yıkılacak, yıkık veya ağır hasarlı kategorilerine giren toplam konut sayısı 518.009 olarak belirlenmiştir. Orta hasarlı konut sayısı 131.577 ve az hasarlı konut sayısı 1.279.727 olarak tahmin edilmiştir. Bu veriler ışığında deprem sonrasında 2.273.551 kişi doğrudan barınma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

Tablo 3. 6 Mart 2023 İl Bazında Hasar Tespit Raporu (Kaynak: SBB, 2023)

İl	Toplam Acil+Ağır+Yıkık Konut Sayısı	Orta Hasarlı Konut Sayısı	Az Hasarlı Konut Sayısı
Adana	2.952	11.768	71.072
Adıyaman	56.256	18.715	72.729
Diyarbakır	8.602	11.209	113.223
Elâzığ	10.156	15.22	31.151
Gaziantep	29.155	20.251	236.497
Kahramanmaraş	99.326	17.887	161.137
Malatya	71.519	12.801	107.765
Hatay	215.255	25.957	189.317
Kilis	2.514	1.303	27.969

Osmaniye	16.111	4.122	69.466
Şanlıurfa	6.163	6.041	199.401
Bölge Toplamı	**518.009**	**131.577**	**1.279.727**

Acil yıkılacak, ağır hasarlı veya yıkık konutlar açısından tespit edilen zarar 822,9 milyar TL'dir. Orta hasarlı konutlarda ise bu oran 209 milyar TL'dir. Bu veriler ışığında toplam konut zararı, 1.031,9 milyar TL veya muadili 54,7 milyar dolardır. Depremden etkilenen depremzedelerin geçici barınmaları için çadır, çadır içi malzeme (battaniye, yatak, yastık çarşaf seti, ısıtıcı vb.) ve konteyner alımı için yapılan harcamaların tahmini olarak 25 milyar TL'ye ulaşacağı öngörülmektedir. Bu afetin etkilediği vatandaşların konaklama ve iaşe masrafları için takribi 40,5 milyar TL ödenek ayrılacağı hesaplanmaktadır.

Tablo 4. Depremlerden Etkilenen 11 İlin Milli Gelir İçindeki Payları (Kaynak: SBB,2023)

	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	**Sanayi**	**İmalat Sanayi**	**İnşaat**	**Hizmetler**	**Bilgi ve İletişim**	**Finans ve Sigorta Faaliyetleri**	**Gayrimenkul Faaliyetleri**	**Mesleki, İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri**	**Kamu Yönetimi, Eğitim, İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri**	**Diğer Hizmet Faaliyetleri**	**GSYH**
2011	16,2	9,1	8,8	9,5	7,3	4	4,9	8,8	5,8	13,3	8,3	9,4
2012	15,4	9,3	9	9,7	7,5	3,4	4,9	8,9	6,3	13,3	8,2	9,4
2013	15,7	9,7	9,4	10,5	7,6	3,1	5	9,1	6,4	13,3	8,1	9,5
2014	14,4	9,6	9,4	9,9	7,6	2,8	5,4	9,3	6,6	13,3	8	9,4
2015	15,8	9,7	9,4	9,5	7,7	2,7	5,5	9,8	6,8	13,4	7,7	9,5
2016	15,5	9,9	9,8	8,7	7,9	2,6	5,3	9,8	7,3	13,5	8	9,6
2017	15,6	10,3	10,3	9,3	7,5	2,3	5,5	9,7	7	13,6	7,8	9,5
2018	16,7	10,4	10,2	8,5	7	2,2	5,2	9,7	6,3	13,8	7,7	9,4
2019	15,1	10,4	9,9	8,3	7	2,2	4,8	9,5	6,2	13,9	7,4	9,4
2020	15,2	10,7	10,5	9,5	7,7	2,2	4,8	9,6	6,8	14	6,9	9,8
2021	15,1	11,4	11,5	10	7,4	2,2	4,6	9,7	6,3	14,1	5,6	9,8

Tablo 4'te görüldüğü gibi depremin yaşandığı illerde yapılan ekonomik faaliyetlerin payı GSYH'nın yaklaşık %10'luk bir kısmına denk gelmektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman yaşanan deprem felaketinin ekonomi üzerinde ortaya çıkardığı tablo daha iyi anlaşılacaktır.

Bölgede ağırlıklı üretim faaliyetleri sırasıyla, hizmet, sanayi ve tarım sektörlerindedir. Depremden etkilenen illerin 2021 yılında Gayri Safi Yurt İçi Hasıladan (GSYH) aldığı pay yüzde 9,8'tir. Yaklaşık 79 milyar dolar büyüklüğünde milli gelir bu bölgede oluşmaktadır. Bölgenin fert başına milli gelir seviyesi Türkiye ortalamasının belirgin olarak gerisindedir. Söz konusu yıl verileri dikkate alındığında, depremden etkilenen 11 ilin ortalama kişi başına GSYH'sı 5.924 dolar olarak hesaplanmaktadır. Depremden etkilenen 11 ilin 2022 yılı ihracatı içerisindeki payı yüzde 8,6'dır. Gaziantep, toplam ihracat içerisindeki yüzde 4,4'lük payı ile öne çıkmaktadır. Gaziantep ülke genelinde en fazla ihracat gerçekleştiren altıncı ildir. Hatay, Adana ve Kahramanmaraş sırasıyla yüzde 1,6, 1,2 ve 0,6 düzeyinde pay almaktadır. Depremden etkilenen 11 ilin 2022 yılı ithalatı içerisindeki payı ise yüzde 6,7'dir. Gaziantep ve Hatay, toplam ithalat içerisinde sırasıyla yüzde 2,3 ve 2,1 düzeyindeki payları ile öne çıkmaktadır.

2022 yılı Türkiye genelinde toplam tekstil ürünleri ihracatı 14,2 milyar dolar seviyesindeyken, afet bölgesindeki illerin ihracatı 5 milyar dolar seviyesinde olup 11 ilin toplam tekstil ürünleri ihracatındaki payı yüzde 35 düzeyindedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) sınıflandırmasına göre sektörel bazdaki ihracat incelendiğinde ürün ya da sektör özelinde toplam ihracattan aldıkları pay bakımından halı, hububat – bakliyat, meyve-sebze (yaş, kuru)

ve mamulleri, tekstil ve hammaddeleri, deri mamulleri, çelik ve mobilya, kâğıt ve orman ürünleri ön plana çıkmaktadır (SBB, 2023: 7).

Aynı bölgede 12 saat içerisinde 7 üzeri büyüklükte iki deprem olması, depremlerin bugüne kadar sebep olduğu kayıplar ve depremlere dair hazırlanan ilk değerlendirme raporları dikkate alındığında, Kahramanmaraş depremleri Cumhuriyet döneminde yaşadığımız en büyük deprem felaketi olarak kayıtlara geçmiştir (Şen, 2023: 5). Bu büyüklükte depremlerin çeşitli sektörler üzerindeki ekonomik etkileri de ağır bilançolar ortaya çıkarmaktadır.

Ercan Türkan, 22 Şubat 2023 tarihli, "Kahramanmaraş Depremi Maliyet Tahmini" adlı çalışmasında, depremin maliyetini, akım maliyetler ve sermaye birikim kayıpları olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. Buna göre; GSYH kaybı ile depremin yaralarını sarmak için yapılan yardım ve alınan mali önlemlerin maliyetinden oluşan akım maliyeti 10.8 milyar dolar, konut yapımı, altyapı çalışmaları ile araç, ev eşyaları ve hayvan teleflerinden oluşan sermaye kayıpları maliyeti 47.4 milyar dolar olmak üzere toplam 58.2 milyar dolar maliyet hesaplamıştır (Türkan 2023, 4'ten akt. Şen, 2023: 44).

3.2.1.Depremin Tarım Sektörüne Etkisi

Sektör olarak toprağa bağlı olduğu için deprem ve jeolojik kökenli afetlerde daha fazla zarar görmektedir. Ülkemizin Doğu ve Güney bölümlerinde tarıma dayalı geçim yaygın olarak yapıldığı için depremle beraber geçimini bu sektörden sağlayan çoğu insan işsiz kalmış, farklı yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Deprem öncesi durumda 2021 yılı itibarıyla deprem bölgesinin GSYH'ye katkısı 713,9 milyar TL olup bu tutarın yüzde 8,6'sına tekabül eden 61,3 milyar TL tarım sektöründen elde edilmiştir. Ülkenin tarımsal hasılasının yüzde 15,3'ü depremden etkilenen illerde üretilmektedir. Gaziantep dışında kalan illerde tarımın ekonomi içindeki payı ülke ortalamasının üzerindedir. Tarım sektörünün toplam üretim içindeki payı Şanlıurfa'da yüzde 20,8, Kilis ve Diyarbakır'da yüzde 14, Adıyaman'da yüzde 13,1'dir. Bölgenin 40,3 milyon dekar büyüklükteki tarım arazisi varlığı ülkemizdeki tarım arazilerinin yüzde 16,9'una tekabül etmektedir. 2022 yılı itibarıyla Türkiye'de meyvecilik yapılan alanların yüzde 26'sı, tarla tarımı alanının yüzde 16,2'si bu illerde bulunmaktadır. Bölge, kayısı, badem, nar ve zeytin üretimi açısından ülke tarımında önemli bir yere sahiptir. Ülkemizde büyükbaş hayvan varlığının yüzde 13'ü, küçükbaş hayvan varlığının yüzde 17,8'i deprem illerinde bulunmaktadır. 2022 yılında bölgede 2.375 kutu ipek böceği yetiştirilmiş olup bu değer Türkiye üretiminin yüzde 42,6'sına tekabül etmektedir.

Ülkemizde su ürünleri yetiştiriciliğinin yaklaşık yüzde 12'si deprem bölgesinde yapılmaktadır. Alabalık üretimi bölgede öne çıkan faaliyet alanlarındandır. 2021 yılı verilerine göre ülke genelinde iç sularda üretilen alabalığın yüzde 38'i bölgeden sağlanmaktadır. 7 Denizlerde yetiştiricilikle gerçekleştirilen üretimin yüzde 1,6'sı Hatay'dan karşılanmaktadır (SBB, 2023: 86-87).

Depremin yol açtığı hasar bağlamında hayvancılık sektöründe hayvan varlığındaki zararın belirlenmesi çabası devam etmekte olup mevcut tespitlerde 8.241 büyükbaş, 64.260 küçükbaş, 42.000 baş kanatlı hayvanın telef olduğu anlaşılmıştır. Buna ek olarak Adıyaman'da 533.000, Malatya'da ise 168.000 civciv kaybı vardır. Tahmini değer bakımından, yetiştiricilerin 602,5 milyon TL (31,9 milyon dolar) zarara maruz kaldığı sonucuna varılmaktadır. Deprem alanında yaklaşık 1,6 milyon arı kovanından 5.756'sının zarar gördüğü anlaşılmıştır. Bu zararın maliyetinin 8,6 milyon TL (456 bin dolar) tekabül ettiği görülmektedir. (SBB, 2023: 89).

Deprem sonrası yapılan çalışmalarda hayvancılık sektörü açısından depremin ardından yıkılan ağıl ve ahır enkazları altında kalan hayvanların kurtarılması için çalışma başlatılmıştır. Hayvan kurtarma çalışmalarıyla birlikte salgın hastalıkların ortaya çıkmasının önüne geçmek amacıyla ölen hayvanların gömülmesi çalışmaları yürütülmektedir. Açıkta kalan hayvanlara

barınak sağlanması amacıyla 1.208 hayvan çadırı ve 3.324 branda dağıtılmıştır. Deprem nedeniyle üreticilerin yem tedarik etmeleri olanaksız hale geldiğinden TOB tarafından komşu illerdeki fabrikalardan yem temin edilerek deprem bölgesine ulaştırılmıştır. Hayvanların kaba yem ihtiyaçlarını karşılamak üzere depremden etkilenen illere kuru yonca, silaj ve saman gibi yem kaynakları da tedarik edilmiştir.

Et ve Süt Kurumu (ESK) tarafından hayvanına bakamayacak durumda olan üreticilerin besilik hayvanları kg başına 116 TL olan karkas kesim fiyatı üzerine 56 TL/kg prim verilerek alınmıştır. Depremin gerçekleştiği tarihten Mart 2023'e kadar ESK tarafından 700 büyükbaş ve 2.000 küçükbaş hayvan alımı yapılmıştır. Ayrıca 6.000 ton süt üreticiden alınarak bölgedeki süt fabrikalarına ulaştırılmıştır. Ayrıca, ESK'nin stoklarında bulunan et, kavurma ve konserveler bölgeye taşınarak halka dağıtılmıştır (SBB, 2023: 90).

3.2.2.Depremin Madencilik Sektörüne Etkisi

Madencilik sektörü de toprağa bağımlı bir sektör olduğu için jeolojik kökenli afetlerden en az tarım sektörü kadar etkilenmektedir. Bu sektörde depremin etkisi ile yeraltındaki maden alanları kullanılamaz hale gelmekte, bu durumda sektör açısından büyük maddi zararlara yol açmaktadır.

Deprem öncesi durumda bölge madencilik faaliyetleri açısından kritik üretim ölçeğine sahip bir bölge olmamakla birlikte, deprem bölgesinde 732 maden işletme izinli ruhsat bulunmakta olup bunun 68 tanesi yeraltı maden işletme yöntemi ile çalışmaktadır (SBB, 2023: 94). Yeraltı işletme sayısının az olması ve ilk depremin mesai saatleri dışında yaşanması buradaki hasarı asgari seviyede tutmuştur.

Depremin yol açtığı hasar bölge genelinde madencilik faaliyetlerinde geçici duraklamalara neden olmuştur. Bölgedeki madencilik faaliyetlerine ilişkin kalıcı bir üretim kaybı olması beklenmemektedir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına (TPAO) ait Adıyaman'daki tesisinde 2,7 milyon TL (0,14 milyon doları) zarar oluşmuştur (SBB, 2023: 94). Depremin etkisiyle boru hatlarında ve çıkarım, arama sahalarına hasar meydana gelmemiş olması hasarın boyutlarını azaltmıştır. Deprem sonrası yapılan çalışmalarda Afet bölgesinde bulunan ham petrol üretim tesislerinde hasar ve performans değerlendirmesi yapılarak kullanıma, üretime uygunluk durumları incelenmiştir. Bölgedeki ham petrol üretim sahalarının da depremden olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. Bu olumsuzlukların giderilmesi için hala inceleme ve çalışmalar devam etmektedir.

3.2.3Depremlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisi

Bölgedeki 11 ilin büyük kısmı tarihi, kültürel, gastronomik, coğrafi vb. alanlarda önemli eserler barındıran şehirlerdir. Deprem etkisi ile oluşan yıkımdan turizm sektörü büyük ölçüde etkilenmiştir. Gelen yerli ve yabancı turist sayılarında ciddi düşüşler olmuş, kentler harap duruma geldiği için uzun süreli olarak toparlanma aşamasında turist potansiyelinde azalmalar devam edecektir.

Tablo 5. Bakanlık Belgeli Tesislerin Yatak ve Oda Sayıları (Kaynak: SBB,2023)

	İşletme Belgeli			**Yatırım Belgeli**		
İl	**Tesis Sayısı**	**Oda Sayısı**	**Yatak Sayısı**	**Tesis Sayısı**	**Oda Sayısı**	**Yatak Sayısı**
Adana	159	6.389	12.775	4	540	1.128
Adıyaman	33	1.446	2.862	1	48	80
Diyarbakır	99	3.998	8.227	5	358	633
Elâzığ	49	1.873	3.773	1	142	284

Gaziantep	95	5.387	10.827	8	897	1.799
Hatay	230	7.264	14.894	8	1.270	2.764
Kahramanmaraş	215	4.684	9.353	4	181	3.140
Kilis	4	132	266	-	-	-
Malatya	48	2.309	4.480	-	-	-
Osmaniye	13	499	995	-	-	-
Şanlıurfa	85	2.670	5.900	8	371	858
Bölge Toplam	1.030	36.651	74.352	39	3.807	10.686
Türkiye	19.980	847.385	1.743.687	646	70.404	155.013

Deprem öncesi durumda bölgedeki illerde Kültür ve Turizm Bakanlığından işletme belgeli toplam 74.352 yatak kapasiteli 1.030 tesis ile yapım aşamasında olan toplam 10.686 yatak kapasiteli 39 tesis bulunmaktadır. Söz konusu 11 ilde bulunan konaklama tesislerinde 2022 yılında toplam 7.185.814 geceleme yapılmış olup bu oran ülkemize gelen ziyaretçilerin yaptığı gecelemenin yüzde 3,9'una denk gelmektedir. Konaklama verileri bölgedeki illerin yabancılardan çok yerli turistler tarafından tercih edildiğini göstermektedir. 2022 yılında ülkemize gelen yabancıların yüzde 1,1'inin depremden etkilenen illerde gecelediği görülmektedir (SBB, 2023: 100).

Depremin yol açtığı hasarın tespiti için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından bu illerdeki turizm ile ilişkili yerlerde çalışmalar yapılmıştır. Bu eksendeki araştırmalar: sadece 2023 yılı mart ayına göre ulaşılan zarar tablosundaki yıkılan ve ağır hasarlı turizm tesislerinin takribi maliyetinin1.413.285.418 TL orta hasarlı turizm tesislerinin toplam maliyetinin 199.082.617 TL ve az hasarlı turizm tesislerinin toplam maliyetinin 544.622.448 TL olmak üzere turizm tesislerine ilişkin toplam maliyetin 2.156.990.185 TL (114.247.361 dolar) olarak hesaplandığını göstermektedir (SBB, 2023: 101).

Deprem bölgesindeki Kültür ve Turizm Bakanlığından belgeli/belge talebinde bulunacak yatırım ve işletmeler ile seyahat acentaları için 01.01.2024 tarihine kadar; Bakanlık Turizm Yatırımı Belgesi ve Turizm İşletmesi Belgesine ilişkin belge ve plaket yenilenmesi dahil her türlü işlemde başvuru ücreti, belge ve plaket ücreti alınmamasına gibi birçok karar yürürlüğe koyulmuştur.

Tablo 6. Deprem Bölgesinin İlleri İtibariyle Konaklama İstatistikleri (Kaynak: SBB,2023)

İl	**Tesise Geliş Sayısı**			**Geceleme**			**Ortalama Kalış Süresi**		
	Yabancı	**Yerli**	**Toplam**	**Yabancı**	**Yerli**	**Toplam**	**Yabancı**	**Yerli**	**Toplam**
Adana	106.165	800.200	906.365	223.504	1.250.127	1.473.631	2,11	1,56	1,63
Adıyaman	9.632	175.087	184.719	16.019	260.134	276.153	1,66	1,49	1,49
Diyarbakır	51.909	479.344	531.253	79.070	748.816	827.886	1,52	1,56	1,56
Elâzığ	4.276	187.845	192.121	8.398	317.811	326.209	1,96	1,69	1,70
Gaziantep	168.079	862.663	1.030.742	304.872	1.344.099	1.648.971	1,81	1,56	1,60
Hatay	49.433	560.033	609.466	108.118	1.050.464	1.158.582	2,19	1,88	1,90
Kahramanmaraş	8.094	290.566	298.660	16.210	491.177	507.387	2,00	1,69	1,70
Kilis	3.720	13.642	17.362	5.553	26.759	32.312	1,49	1,96	1,86
Malatya	7.535	253.069	260.604	13.882	370.030	383.912	1,84	1,46	1,47
Osmaniye	2.425	48.134	50.559	6.981	63.100	70.081	2,88	1,31	1,39

Şanlıurfa	18.807	297.036	315.843	32.190	448.500	480.690	1,71	1,51	1,52
Bölge Toplam	430.075	3.967.619	4.397.694	814.797	6.371.017	7.185.814			
Türkiye	**37.566.092**	**32.676.318**	**70.242.410**	**128.308.334**	**62.593.776**	**185.902.110**	**3,28**	**1,92**	**1,52**
Yüzde Payı	**1,1**	**12,1**	**6,3**	**0,7**	**10,2**	**3,9**			

Devlet Demiryolları Taşımacılık A.Ş. Ankara-Kars-Ankara arası işletilen Turistik Doğu Ekspresinin seferlerini mücbir sebep kapsamında 01.03.2023 tarihine kadar durdurmuş, mevcut filo kabiliyeti deprem bölgesine tahsis edilmiştir. Karar sonrasında acenteler tarafından TCDD'ye ödenen tüm ücretlerin kesintisiz iade edileceği bildirilmiştir. Türk Hava Yolları (THY) önceden düzenlenmiş biletler için 06-21 Şubat 2023 tarihlerinde, Kahramanmaraş ve çevre illerden kalkışlı, varışlı ve aktarmalı tüm THY ve AnadoluJet seferlerine kayıtlı yolculara ücretsiz değişim ve iade hakkı tanınacağını, Pegasus Hava Yolları ise Kahramanmaraş ve çevre iller için seyahat planlarında değişiklik olan yolculara biletlerinde ücretsiz değişiklik, açığa alma ve iptal hakkı sunulacağını duyurmuştur (SBB, 2023: 102-103).

Devlet farklı enstrümanları devreye sokarak destekleyici ve önleyici tedbirler almaya çalışmış ve hala konu üzerinde çalışmalar devam etmektedir.

3.2.4.Depremlerin İmalat Sektörüne Etkisi

Bölge tarım ve hayvancılık açısından ülke içinde üretimde ön plana çıkmaktadır. Depremde etkilenen şehirlerde tarım, hayvancılık, gıda vb. sektörlerde ürerimin büyük bölümü kesilmiş ya da sekteye uğramıştır.

Deprem öncesi durumda 2022 yılında toplam 254,2 milyar dolar olan ülke ihracatının yüzde 8,6 oranındaki 21,9 milyar dolarlık kısmı bölgedeki illerden sağlanmıştır. 2021 yılında bölge illerindeki imalat sanayiinin ülkemiz GSYH'sı içindeki payı yüzde 11,5'tir. Bölgede 300 milyon doların üzerinde ihracatı olan sektörler Adana'da kimya, tekstil ve gıda; Gaziantep'te kimya, gıda ve yaş meyve, tekstil, makine ve mobilya; Hatay ve Osmaniye'de demir-çelik ve yaş meyve; Kahramanmaraş'ta tekstil-giyimdir (SBB, 2023: 95). Deprem öncesinde görüldüğü gibi ülke ekonomisine katkısı bakımından bu illerin payı azımsanamayacak derecede önemlidir. Depremle beraber üretimlerde oluşan aksaklıklar, ekonomiye ciddi bir yük bindirmiştir.

Depremin yol açtığı hasar yapılan ilk değerlendirmelere göre, bölgedeki planlı sanayi alanlarında (OSB ve KSS) önemli bir seviyede değildir. Ancak, enerji ve ulaştırma-haberleşme altyapısında oluşan hasar veya işgücü eksikliği nedeniyle bazı tesislerde üretimin bir süre aksayabileceği düşünülmektedir. Depremin imalat sanayii işyerleri üzerindeki en önemli ve telafisi güç olan etkisi vasıflı işgücünde ortaya çıkan kayıptır. Bazı tesislerde kilit personel kaybı ve personel koşullarından kaynaklanan zorluklar nedeniyle operasyonlarda kesintiler olması beklenmektedir. Çok sayıda yolun hasar görmesi ve erişilebilir olmaması nedeniyle lojistik ve altyapıda sorunlar yaşanmaktadır. İskenderun limanında rıhtım çökmüş ve bazı konteynerler kısmi hasar almıştır (SBB, 2023: 97). Görüldüğü üzeri sanayi ve imalat alanlarında büyük ölçekli yıkım meydana gelmemiş fakat nitelikli iş gücü kaybı kısa vadede üretime zarar vermiştir.

Deprem nedeniyle işleri ve işletmesi zarar gören esnaf ve sanatkârlara Halk Bankasınca kullandırılan Hazine faiz destekli kredi ödemeleri 6 aylığına faizsiz olarak ertelenmiştir. Deprem sonrası dönemde, Hazine Destekli Kefalet Sistemi kapsamında daha çok firmanın finansmana erişimini kolaylaştırmak ve depremin ülkemiz genelinde ekonomik faaliyetler ve ticari işletmeler üzerindeki negatif etkilerini azaltmak amacıyla 250 milyar TL olarak yakın dönemde ilan edilen Kredi Garanti Fonu paketi 100 milyar TL artışla 350 milyar TL'ye çıkarılmıştır (SBB, 2023: 99). Bunun dışında devlet eliyle çoğu alanda teşvik, vergi indirimi vb. uygulamalarla bölgedeki üretim tekrar canlandırılmaya çalışılmaktadır.

3.3.Depremlerin Sosyal Yaşama Etkisi

Depremin oluşturduğu etkileri en etili şekilde insan faaliyetleri üzerinde ve insanlarda görmekteyiz. Deprem kavramına uzun süredir yabancı olan bölge halkı, deprem bilincinden yoksun olunması, depreme dirençsiz yapılar vb. faktörler neticesinde olduğu yeri terk etmek zorunda kalmış, sevdiklerini kaybetmiş ve izi silinemeyecek ciddi psikolojik hasarlar almıştır.

3.3.1.Çevre Üzerinde Etkileri

Depremden etkilenen 11 ilde endemik bitki türleri, bölgeye özgü hayvanlar, tabiat parkları, doğal sit alanları, önemli akarsu havzaları vb. önemli çevresel unsurlar bulunmaktadır.

Depremlerin, 11 ilde ekosistem üzerinde yarattığı etkiye yönelik henüz nicel bir değerlendirme bulunmamaktadır. Bununla beraber, depremlerin bölgenin ekosistem fonksiyonları (su tutma, toprak muhafaza ve karbon depolama gibi) üzerinde olumsuz etkiler oluşturması kaçınılmazdır. Depremden etkilenen alanların ekosistemlerindeki bozulmalar nedeniyle iklim değişikliğine karşı daha hassas olmaları muhtemeldir. Korunan alanlardan; Nemrut Dağı Milli Parkı (Adıyaman), Gölbaşı Tabiat Parkı (Adıyaman), Kapıçam Tabiat Parkı (Kahramanmaraş), Beydağları Milli Parkı (Malatya), Belen Tabiat Parkı (Hatay) Yaban Hayvanı Üretme İstasyonu (Malatya), Kapıçam Keklik Üretme İstasyonu (Kahramanmaraş) içerisinde tespit çalışmaları devam eden muhtelif zararlar mevcuttur (SBB, 2023: 118).

Tablo 7. Korunan Alanlar (Kaynak: SBB,2023)

Statü	Toplam (Ha)
Milli Park	109.349
Tabiat Parkı	9.150
Tabiatı Koruma Alanı	663
Tabiat Anıtı	1.190
Yaban Hayatı Geliştirme Sahası	174.463
Mahali Öneme Haiz Sulak Alanlar	1.716
Ramsar Alanları	34.553
Ulusal Öneme Haiz Sulak Alanlar	71.062
Muhafaza Ormanları	12.194
Şehir (Kent) Ormanları	852
Gen Koruma Ormanları	1.527
Tohum Meşcereleri	3.082
Toplam	**419.801**

Deprem sonucu yıkılan binalardan ortaya çıkan enkazlarda; insan sağlığı ve ekosistem için zararlı olan izolasyon maddelerindeki kimyasallar, zararlı plastik türevleri ve asbest gibi pek çok madde bulunmaktadır. Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği çerçevesinde belirlenen kıstaslar doğrultusunda her ilde yıkıntı atıklarının depolanacağı alanlar belirlenmiştir. Bu depolama alanları özellikle geçirimsiz zeminlerde ve eski maden sahalarında tercih edilmektedir. İnşaat atıklarında dezenfeksiyon ve kireçleme çalışmaları da uygulanmaktadır. Enkaz kaldırma esnasında ortaya çıkan toz ve dumanın havaya karışmaması ve tozlanmanın engellenmesi için spreyleme yapılmaktadır. Tehlikeli ve kimyasal atık bulunan tesislerde hasar tespit çalışmaları yürütülmektedir. İlerleyen süreçte enkazlardan toplanan metallerin geri kazanımı için çalışmalar yürütülmesi planlanmaktadır (SBB, 2023: 118).

Şekil 8. Deprem Sonrası Oluşan Yer Yarığı (Kaynak: SBB,2023)

Resim 1'de görüldüğü gibi depremin etkileri arazide daha iyi bir şekilde görülmekte, ortaya çıkan yıkım daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu ve bunun gibi yarılmalar kimi yerlerde kilometrelerce uzunluğa varmaktadır.

3.3.2.Kültür Üzerinde Etkileri

Bölge illeri binlerce yıldır medeniyet beşiği konumunda olduğundan sayısız medeniyete ev sahipliği yapmış, farklı milletlerden insanlar iç içe yaşama ve farklı bir kültürel peyzaj oluşturma, tarihi eserler bırakma şansı bulmuştur.

Tablo 8. Depremden Etkilenen İllerdeki Kültürel Varlıklar (Kaynak: SBB,2023)

İl	Korumaya Alınan Sokaklar	Anıt ve Abideler	İdari Yapılar	Kültürel Yapılar	Şehitlikler	Askeri Yapılar	Endüstriyel ve Ticari Yapılar	Dinsel Yapılar	Mezarlıklar	Sivil Mimari Örneği	Kalıntılar	İl Toplam
Adana	3	1	54	143	5	39	85	75	56	320	95	876
Adıyaman	-	2	2	46	-	6	7	54	14	8	25	164
Diyarbakır	-	-	70	261	3	11	4	153	90	606	22	1.220
Elâzığ	-	1	36	89	1	5	-	72	22	80	9	315
Gaziantep	-	4	36	95	-	6	22	77	36	797	8	1.081
Hatay	2	3	50	144	3	16	53	114	85	576	62	1.108
Kahramanmaraş	-	9	5	58	1	25	41	46	32	327	17	561
Kilis	-	2	5	28	-	5	13	35	4	356	4	452
Malatya	-	4	23	119	2	5	14	99	35	454	10	765
Osmaniye	-	1	13	24	3	8	1	19	25	45	26	165
Şanlıurfa	14	1	26	155	2	7	13	120	74	1.301	24	1.737
Bölge Toplam	19	28	320	1.162	20	133	253	864	473	4.870	302	8.444

Vakıf eseri kapsamındaki eserlerden cami ve benzeri yapılarda yıkım büyüktür. Adıyaman Ulu Camii, Malatya Yeni Camii, Hatay Habibi Neccar Camii, Nurdağı Ökkeşiye makamındaki yeni yapılan cami ve müştemilatı gibi tarihsel ve sembolik değeri yüksek yapılar tamamen yıkılmış durumdadır. Adıyaman, Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Malatya'daki tarihi camilerden yıkılmayanların çoğu ağır ve orta hasarlı olup kapsamlı onarım-restorasyon

olmaksızın hizmet verebilecek durumda değildir. Ayrıca gerek kültür mirası gerekse yeni yapı camilerden, ana yapısı zarar görmemiş veya az hasarlı olanların da çoğunun minaresi yıkılmış durumdadır. Vakıf eserlerinin toplam onarım-restorasyon maliyeti 8,2 milyar TL öngörülmektedir (SBB, 49-50-51).

2022 yılı itibarıyla deprem bölgesinde kültür mirası kategorisinde, yaklaşık 8.500 eser bulunmaktadır. Bunlardan 844'ü Vakıflar Genel Müdürlüğü sorumluluğundaki vakıf eserleri olup çoğu dini yapılardır. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlı 28 müze ve 22 ören yeri mevcuttur. Bölgede kültür merkezi olarak hizmet veren yapı sayısı 14'tür. Bölgede 11 il kültür ve turizm müdürlüğü bulunmaktadır. Bunlar YİKOB binası, kültür merkezi, valilik binası ve kiralık binalar gibi farklı yerlerde faaliyet göstermektedir. Depremden etkilenen 11 İlde Rölöve ve Anıtlar Müdürlükleri koordinasyonunda yüzden fazla personelle hasar tespit çalışmaları devam etmektedir. 25.02.2023 tarihi itibarıyla kültür mirası kategorisindeki 8.444 eserin 2.863'ünün incelemesi yapılmıştır. Bu yapıların 169'unun yıkıldığı, 535'inin ağır hasarlı, 390'ının orta hasarlı, 721'inin az hasarlı ve 1.048'inin hasarsız olduğu belirlenmiştir.

Hatay, Elbistan, Adıyaman, Malatya müzelerinde kısmi hasar meydana gelmiştir. Bununla birlikte, son 10 yıllık dönemde hizmete açılmış Hatay Arkeoloji, Şanlıurfa Edessa Arkeoloji ve Haleplibahçe Mozaik Müzesi, Gaziantep Zeugma Müzesi gibi kütlece büyük ve önemli eserlerin yer aldığı müzelerde önemli bir hasar bulunmamaktadır. Adıyaman Müzesi eski bir yapı olmasına karşın hafif hasarlıdır. Bölgedeki müze müdürlüklerinde yapılan ilk hasar tespit çalışmalarında toplam 90 eserin hasar gördüğü belirlenmiştir. Tespit çalışmaları devam etmekle birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı sorumluluğundaki kültür mirasında ve müzelerde meydana gelen hasarın yaklaşık 1 milyar TL tutarında olduğu tahmin edilmektedir.

3.3.3.Eğitim Sistemi Üzerinde Etkileri

Millî Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı 56.259 eğitim kurumu bulunmaktadır. Bu eğitim tesislerinin yaklaşık yüzde 21'i depremin yaşandığı 11 ilde yer almaktadır.

Tablo 9. Eğitim Kurumlarının İllere Göre Dağılımı (Kaynak: SBB,2023)

İl	Anaokulu	İlkokul	Ortaokul	Lise	Öğretmen evi	Halk Eğitim Merkezi	Mesleki Eğitim Merkezi	Özel Eğitim Uygulama Okulu	Toplam
Adana	157	490	321	220	16	20	5	30	1.259
Adıyaman	78	402	215	88	7	9	4	21	824
Diyarbakır	129	851	419	179	21	17	5	23	1644
Elâzığ	233	572	352	212	9	11	7	30	1426
Gaziantep	36	185	127	72	8	10	5	8	451
Hatay	165	558	415	160	12	15	5	38	1368
Kahramanmaraş	69	440	295	145	8	12	4	23	996
Kilis	20	98	42	25	1	5	2	9	202
Malatya	60	272	210	111	7	13	1	12	686
Osmaniye	42	164	113	63	3	7	4	17	413
Şanlıurfa	179	1260	712	219	9	13	5	33	2430
Bölge Toplam	**1.168**	**5.292**	**3.221**	**1.494**	**101**	**132**	**47**	**244**	**11699**

Detayları tablo 9'da verilen 11.699 eğitim kurumu; pansiyon, spor salonu, atölye gibi eklentilerle birlikte toplam 20.340 bağımsız binadan oluşmaktadır. Türkiye'deki tüm öğrencilerin yüzde 21,4'ü depremin yaşandığı 11 ilde eğitim alırken, öğretmenlerin ise yüzde 19,1'i bölgede görev yapmaktadır.

Yaklaşık 380 bin öğrenci ile 45 bin akademik ve idari personel bölgedeki 16 üniversitede eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Bölgedeki yükseköğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci sayısı Türkiye genelindeki toplam öğrenci sayısının yüzde 9'udur. Deprem bölgesindeki 11 ilde eğitim gören üniversite öğrencileri ile bölgede ikamet edip 11 il dışındaki illerde eğitimlerini sürdüren öğrencilerin toplamının Türkiye geneli örgün eğitim öğrencileri içerisindeki payı yüzde 18 seviyesindedir (SBB, 2023: 41-42).

MEB'e bağlı 20.340 eğitim binasının 8.162'si tetkik edilebilmiştir. Bu binaların 72'si (428 derslik) yıkılmış, 504'ü (3.739 derslik) ağır hasarlı ve acil yıktırılması gereken, 331'i (3.693 derslik) orta hasarlı, 2.533'ü (30.961 derslik) az hasarlıdır. Bu okulların/kurumların yeniden hizmete açılabilmesi için 39,69 milyar TL'ye (2,11 milyar dolar) ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte, eğitim kurumlarının tamamının tetkik edilmesi neticesinde maliyetin çok daha fazla artacağı düşünülmektedir.

Deprem sonrasında eğitim-öğretim faaliyetlerine ülke genelinde 20.02.2023 tarihine kadar ara verilmiştir. Deprem bölgesindeki illerde okulların sağlamlık raporlarına göre farklı zamanlarda eğitim öğretime başlanmaktadır. Bu kapsamda Kilis, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da merkez ve tüm ilçelerde 01.03.2023 tarihi itibarıyla eğitim ve öğretime başlanmıştır. İkinci kategoride olan Gaziantep, Adana ve Osmaniye'de 13.03.2023, üçüncü kategoride yer alan Adıyaman, Malatya, Kahramanmaraş ve Hatay'da ise eğitim öğretime verilen ara 27.03.2023 tarihine kadar uzatılmıştır. Depremden zarar gören illerdeki 166.238 öğrencinin istedikleri illere nakil işlemi gerçekleştirilmiştir. OHAL ilan edilen illerdeki ortaokul ve lise öğrencileri, istedikleri takdirde eğitimlerini sürdürecekleri illerdeki pansiyonlu okullara doğrudan parasız yatılı olarak yerleştirilmiştir.

Tablo 10. İllere Göre Öğrenci Sayısı (Kaynak: SBB,2023)

İl	Okulöncesi	İlkokul	Ortaokul	Lise	Toplam
Adana	51.507	170.891	163.084	187.182	572.664
Adıyaman	18.086	50.450	48.724	63.272	180.532
Diyarbakır	51.534	155.220	149.534	172.670	528.958
Elâzığ	11.716	36.642	35.014	47.154	130.526
Gaziantep	60.087	227.818	209.289	210.860	708.054
Hatay	51.693	151.564	143.821	154.447	501.525
Kahramanmaraş	29.716	95.613	95.097	105.590	326.016
Kilis	5.816	19.231	18.222	16.156	59.425
Malatya	15.854	51.967	51.897	68.836	188.554
Osmaniye	14.457	44.260	41.723	50.362	150.802
Şanlıurfa	66.581	252.564	230.234	206.166	755.545
Bölge Toplam	**377.047**	**1.254.220**	**1.186.639**	**1.282.695**	**4.100.601**
Türkiye	**1.885.004**	**5.433.901**	**5.293.067**	**6.543.599**	**19.155.571**

Depremden sonra öğrencilerde, özellikle ilk-orta öğretim seviyesinde bulunanlarda psikolojik destek ihtiyacı önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ihtiyaç

öğrencilerin bulunduğu yerlerde okul rehberlik servisi tarafından, bölge MEB komisyonları kurularak ve öğretmenlere psikolojik destek eğitimleri verilerek giderilmeye çalışılmaktadır.

3.4.Ulaşım Sistemi Üzerindeki Etkileri

Depremin ulaşıma verdiği zararlar ekonomik ve sosyal boyutta ele alınabilir. Ulaşım deprem sonrasında bölgeye yardımların ulaşımında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörde ortaya çıkan olumsuzluklar yardımların aksamasına ve gecikmesine neden olmuştur.

Afet bölgesinde yer alan toplam demiryolu uzunluğu 1.275 km'dir. Adana-Hatay-Osmaniye-Gaziantep-Kahramanmaraş-Malatya arasında yük ve yolcu taşımacılığı yapılan konvansiyonel hatlar bulunmaktadır. Sivas-Çetinkaya-Malatya-Narlı-İskenderun koridoru tüm Türkiye'de yapılan yük taşımacılığı açısından kritik öneme sahiptir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinden başta maden olmak üzere ihraç ürünleri bu hat üzerinden İskenderun Limanına taşınmaktadır. Osmaniye ve Hatay demiryolu ile yapılan yük taşımacılığı, yılda 8-10 milyon tona ulaşabilen hat değerleri ile tüm hatlar arasında en yoğun bölge olma özelliğine sahiptir (SBB, 2023: 76-77).

3.4.1.Demiryolu Ulaşımı

Demiryolu ağının Mersin-Adana-Osmaniye-Narlı, Toprakkale-İskenderun, Fevzipaşa-İslâhiye, Köprüağzı-Kahramanmaraş, Nizip-Gaziantep-Narlı, Narlı-Malatya, Çetinkaya-Malatya, Malatya Elâzığ ve Malatya-Yolçatı-Diyarbakır kesimleri depremden etkilenmiştir. Bu kapsamda bakım ve onarım çalışması yapılan toplam demiryolu hattı uzunluğu 1.204 km'dir. Hatlar üzerinde genel olarak tünellerde göçükler, tasman oluşumları, taş ve kaya düşmeleri ve köprülerde yapısal hasarlar oluşmuştur. Hasar oluşan kesimler ülkemizdeki demiryolu yük taşımacılığı açısından en fazla işletmeciliğin yapıldığı ve deprem öncesinde dahi talebi karşılamada zorluklar yaşanan darboğazların bulunduğu koridorların üzerinde yer almaktadır. Bu açıdan depremin demiryolu ulaştırması sektöründe ciddi düzeyde etkilerinin olması beklenmektedir. Yapılan ilk hasar tespitlerinin ardından zarar gören hatların bir kısmında onarım çalışmaları yapılmış ve işletmecilik bazı hatlarda tekrar açılmıştır. Kısıtlı işletmeciliğe açılan hatlar ile birlikte depremden etkilenen hatlar için toplam 17,4 milyar TL kaynağa ihtiyaç duyulduğu tahmin edilmektedir. Detaylı hasar tespit ve maliyet tahminleri aşağıda yer almaktadır (SBB, 2023: 78).

Şekil 9. Depremin Demir Yolu Üzerindeki Etkisi (Kaynak: SBB,2023)

3.4.2.Havayolu Ulaşımı

Deprem etkisi ile bölgedeki havalimanlarında maddi hasarlar ortaya çıkmıştır. Hatay havalimanının pisti kırılmış, apron ise ciddi hasar almıştır. Altyapısı çökme noktasına gelmiştir. Yapılan ilk tespitlere göre 2,5 milyar TL'lik bir harcama öngörülmektedir. Malatya havalimanında terminal binası akslarında hasar meydana gelmiştir. Planlanan harcama 295 milyon TL civarındadır. Adıyaman ve Kahramanmaraş havalimanlarında üstyapıda ve binalarda az hasar meydana gelmiştir. İki havalimanında incelemeler sonucu planlanan harcama 500 milyon TL üzerinde görünmektedir.

3.4.3.Denizyolu Ulaşımı

Afet sonrası Hatay ve Adana'da yer alan 3 trafik gözetleme istasyonu ve 2 fenerde hasar meydana gelmiştir. Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü tarafından işletilen bu tesislerde oluşan hasar 38 milyon TL (2 milyon dolar) civarındadır. Bununla birlikte, özel sektör tarafından işletilen İskenderun Limanında ortaya çıkan yangın sonrası 1.500'e yakın konteynerde hasar tespit edildiği ancak liman altyapısında önemli bir hasar oluşmadığı bilgisi alınmıştır (SBB, 2023: 79). Bazı yerlerde Tsunami uyarısı yapılması da çok ciddi olmasa da deniz ulaşımı üzerinde olumsuz etki yapmıştır.

3.4.4.Karayolu Ulaşımı

KGM sorumluluğundaki yol ağında bulunan ve depremde hasar gören 11 ildeki karayolu altyapısı belli bölgelerde ciddi hasarlar görmüştür. Yüzlerce kilometrelik karayolu, otoyolu, tünel, viyadük vb. yapılarda kullanılabilirliği etkileyen hasarlar meydana gelmiştir. Hasarın toplam maliyetinin yaklaşık 12,2 milyar TL (645 milyon dolar) olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil 10. Depremin Karayolu Üzerindeki Etkisi (Kaynak: SBB,2023)

Şekil 10'da Depremin Karayolu üzerinde yaptığı yıkım gözler önüne serilmektedir. Bu yıkımın sonucu olarak deprem bölgelerine yardımların gitmesi konusunda büyük sıkıntılar yaşanmıştır.

3.5.Sağlık Sitemi Üzerindeki Etkileri

Türkiye'de Sağlık Bakanlığına bağlı toplam 166.949 yatak kapasiteli 927 ikinci ve üçüncü basamak, 14.031 birinci basamak sağlık tesisi bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü basamak sağlık tesislerinin yüzde 12,5'i; birinci basamak sağlık tesislerinin ise yüzde 17,5'i depremden

etkilenen 11 ilde yer almaktadır. Türkiye'de Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde hizmet veren toplam 118.675 uzman ve pratisyen hekimin 19.616'sı depremden etkilenen 11 ilde görev yapmaktadır (SBB, 2023: 57).

Tablo 11. Depremden Etkilenen İllerdeki Sağlık Sektörü Kapasitesi (Kaynak: SBB,2023)

İl	Hastane Sayısı	Yatak Kapasitesi	Birinci Basamak Sağlık Tesisi	On Bin Kişiye Düşen Yatak Sayısı	Hekim Sayısı	Diğer Sağlık Personeli
Adana	14	4.345	291	34	3.686	10.082
Adıyaman	10	1.184	125	22	883	4.040
Diyarbakır	18	2.703	264	28	2.723	8.145
Elâzığ	8	1.690	135	54	1.047	3.709
Gaziantep	12	3.060	302	32	2.626	8.124
Hatay	12	2.847	350	27	2.373	7.443
Kahramanmaraş	10	1.934	329	27	1.579	5.846
Kilis	2	635	52	44	285	1.453
Malatya	12	1.733	226	44	1.540	5.163
Osmaniye	5	735	133	23	563	3.024
Şanlıurfa	13	2.987	247	20	2.311	8.300
Bölge Toplam	116	23.853	2.454	32,3	19.616	65.329
Türkiye	**927**	**166.949**	**14.031**	**31,3**	**118.675**	**421.377**

Güncel hasar tespit verilerine göre Sağlık Bakanlığına ait 27, üniversitelere ait 6 ve özel sektöre ait 9 olmak üzere bölgedeki toplam 42 hastane binası ağır ve orta hasarlı durumdadır. Az hasarlı hastane binalarının sayısı ise Sağlık Bakanlığında 75, üniversitelerde 12 ve özel sektörde 7 olmak üzere toplam 94'tür. Hasar tespit çalışmaları devam eden birinci basamak sağlık tesislerindeki hasar tutarının 14 milyar TL (742 milyon dolar) olduğu tahmin edilmektedir. Bölgedeki sekiz üniversite hastanesinin onarım ile makine ve teçhizat ihtiyaçları 1,7 milyar TL'dir (91,5 milyon dolar). Bu doğrultuda sağlık sektörü genelinde oluşan toplam hasar 80,9 milyar TL'dir (SBB, 2023: 57-58).

Deprem sonrasında Sağlık Acil Koordinasyon Merkezi etkilenen bölgeleri tespit etmiş, ülke çapındaki Ulusal Medikal Kurtarma Ekibi Birimi (UMKE) ekipleri harekete geçirilmiş ve UMKE araçları ve ambulans ekiplerine bölgeye hareket emri verilmiştir. Deprem bölgesine; 1.253 ambulans, 14 hava ambulansı ve 245 UMKE aracı ile toplam 12.749 UMKE ve 112 sağlık personeli görevlendirilmesi yapılmıştır. Deprem bölgesinden; hava araçlarıyla 2.496, ambulans ve diğer araçlarla 48.758, deniz araçlarıyla 327 olmak üzere toplam 51.581 yaralının sevki yapılmıştır. Deprem bölgesindeki sağlık tesislerine doktor ve sağlık personeli olmak üzere 26.353 kişi görevlendirilmiştir. Afet ilerinde psikososyal destek hizmeti veren müdahale ekip sayısı 116, ekipte yer alan personel sayısı 202'dir. Bölgede hizmet vermeye devam eden sağlık tesislerine ilave olarak 35 sahra hastanesi teşkil edilmiştir. Yabancı sahra hastanelerinin halen 19'u hizmet vermektedir. Çadır kentlerde ve belirli yerleşim merkezlerinde 114 acil müdahale ünitesi kurulmuştur. Bölgedeki hasar almamış veya hafif hasarlı, ancak enerji ve benzeri eksiklikler nedeniyle hizmet veremeyen hastanelerin eksiklikleri hızla giderilmiş ve bu hastaneler hizmet vermeye başlamışlardır (SBB, 2023: 58).

3.6.Konut Sektörüne Etkisi

2022 yılı itibarıyla deprem bölgesinden etkilenen 11 ilin toplam nüfusu, Türkiye nüfusunun yüzde 16,4'üne tekabül etmektedir. Deprem bölgesinde 3.029.422 hane halkı bulunmakta olup ortalama hane halkı büyüklüğü 3,5 kişidir. Türkiye'nin ortalama hane halkı büyüklüğünün aynı dönemde 3,2 kişi olduğu dikkate alındığında bölgedeki illerde hanede yaşayan kişi sayısı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Türkiye'nin toplam konut stokunun yüzde 14,05'lik bölümü deprem bölgesindeki 11 ilde bulunmaktadır. Deprem bölgesindeki binaların yüzde 86,7'si, dairelerin ise yüzde 95,4'ü betonarmedir. Binaların yüzde 2,4'ü çelik, yüzde 3,5'i yığma, yüzde 3,6'sı prefabriktir. Diğer kategorisinde ahşap, karma veya tanımlanamayan taşıyıcı sistemler yer almakta olup diğer taşıyıcı sistemlerin payı oldukça düşüktür. Deprem dirençliliği açısından en problemli kategori olan yığma yapıların düzeyi düşük kalmaktadır (SBB, 2023: 33-35).

Tablo 12. Depremden Etkilenen İllerdeki Konut Sayısı (Kaynak: SBB,2023)

İl	Konut Sayısı
Adana	972.561
Adıyaman	216.744
Diyarbakır	563.295
Elâzığ	292.406
Gaziantep	893.558
Hatay	847.380
Kahramanmaraş	481.362
Kilis	74.976
Malatya	345.536
Osmaniye	243.436
Şanlıurfa	718.063
Bölge Toplam	5.649.317
Türkiye	40.200.000

ÇŞİDB tarafından yürütülen hasar tespit çalışması sonucuna göre acil yıkılacak, yıkık veya ağır hasarlı kategorilerine giren toplam konut sayısı 518.009 olarak belirlenmiştir. Orta hasarlı konut sayısı 131.577 ve az hasarlı konut sayısı 1.279.727 olarak tahmin edilmiştir. Bu veriler ışığında deprem sonrasında 2.273.551 kişi doğrudan barınma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Acil yıkılacak, ağır hasarlı veya yıkık konutlar bakımından hesaplanan hasar 822,9 milyar TL'dir. Orta hasarlı konutlar bakımından hesaplanan hasar ise 209 milyar TL olmuştur. Buna göre toplam konut hasarı, 1.031,9 milyar TL karşılığı 54,7 milyar dolardır (SBB, 2023: 35-36).

Kahramanmaraş depremleri sonrasında evleri hasar gören hane halklarına 10 bin TL tutarında nakdi yardım yapılması kararı verilmiştir. Bu yardımın toplam maliyetinin tahmini olarak 19,3 milyar TL olacağı değerlendirilmektedir (SBB, 2023: 36-37).

4.Deprem Göçü

Deprem ile birlikte bilinen fakat kendini unutturmuş bir kavram tekrar gün yüzüne çıktı. Depremler sonucunda insanların olduğu yerden farklı yerlere gitmesiyle oluşan deprem göçü kavramı. Deprem bölgesinde etkilene 11 ilde 14.5 milyon insanın doğrudan ya da dolaylı

yollara depremden etkilendiği bilinmektedir. Bunlardan milyonlarca insanın çevre ve diğer illere göç ettiği zorunlu durumlar deprem ile beraber ortaya çıkmıştır.

Şekil 10. Depremden Önce ve Sonra Şehrin Görünümü (Kaynak: SBB,2023)

Şekil 10'da depremin korkutucu boyutu açıkça görülmektedir. Deprem etkisi ile bir şehrin belli bir bölümü haritadan silinme noktasına gelmiştir.

Ülkemizin jeolojik yapısı sebebi ile büyük bir kısmında deprem riski taşıyan bir araziler vardır. Üstelik nüfusunun da yine ciddi bir bölümü sismik aktivitelerin yoğun ve güçlü olduğu bu alanlarda yaşamaktadır. KAF ve DAF sistemlerinin tehdit sahasında yer alan başta İstanbul ve İzmir şehirlerine ek olarak bu sahada birçok ilimizin mevcudiyeti ve buralarda önemli ölçüde bir nüfusun yaşaması bu tehlikeyi görünür kılmaktadır. Son yaşanan büyük afetin tesir ettiği 11 ilimizde gerek nüfus gerekse ekonomik bileşenlerin büyük zarar görmüş olması bu durumu oraya koymaktadır (Güreşçi, 2023: 55).

Deprem göçü kavramını iki başlık altında ele alabiliriz Bunlar;

4.1.Deprem Öncesi Göçler

Deprem riski taşıyan bölgelerde daha deprem meydana gelmeden ortaya çıkan göç türüdür. Bunu etkileyen nedenler arasında: Geçmişte yaşanan depremler, gelişen deprem teknolojileri ve araştırma sonuçları sayılabilir. Bu etkeneler sonucunda insanlar deprem riskinin fazla olduğu yerlerden, deprem riskinin olmadığı veya daha az olduğu yerlere göç edebilir.

4.2.Deprem Sonrası Göçler

Bu göçler deprem meydana geldikten sonra yapılan yer değiştirme etkinliklerini kapsamaktadır. Bu göç türünü de kendi içinde iki başlık altında inceleyebiliriz.

Şekil 11. Deprem Göçü Örneği

4.3. Geçici Göçler: Bu tür göç deprem sonrası değişen yaşam koşullarına ve çoğunlukla artçı sarsıntılara karşı korku duygusunun etkisine bağlı olarak gerçekleşen ilk aşamadaki yoğun ve hızlı göçlerdir. Deprem sahasından uzaktaki alanlarda barınmak, güvenlik ve sağlıklı yaşam olanaklarına kavuşmak amacı ile yapılan bu göç modeli, belli bir zaman sonra büyük oranda yön değiştirerek deprem sahalarına dönüşle sonuçlanmaktadır. Kahramanmaraş merkezli depremlerde bu süreç hem devlet eliyle yürütülmüş hem de akraba yanına taşınma, ikincil konutlara yerleşme, bağışçıların konutlarına ikamet etme, yardım kuruluşları vb. birçok boyutta ilerlemiştir. Bu bağlamda 500 binin üzerinde vatandaşımız yer değiştirmiştir. Bu göçlerin yönetiminde oldukça karmaşa bir durum yaşanması olasıdır. Çünkü can havliyle gerçekleştirilen bu kaçış veya tahliyelerde aynı zamanda geride bıraktıkları canları ve mallarının da olması yeni bir psikolojik durumun ortaya çıkmasına ve bireylerde ağır travmaların yaşanmasına neden olmaktadır (Güreşçi, 2023: 56).

4.4. Kalıcı Göçler: Bu tür göçler daha planlı ve sistematik olarak uygulanmakta ve önceden belirlenmiş bir yerleşim planı ekseninde ve organizasyon şemasında gerçekleştirilmektedir. Süreklilik özelliği taşıyan bu göç modeli depreme maruz kalan bireylerin yeni ve kalıcı bir yaşam kurmaları ile alakalı bir durum olarak ortaya çıkmaktadır (Güreşçi, 2023: 56).

Şekil 11. Deprem Sonrası Göç Eden Bir Aile

4.5.Göçün Olası Sonuçları

Deprem göçü planlı olmayan ve sonuçları önceden belli olmayan bir göç türü olduğu için, ortaya çıkaracağı sonuçlarda ülke için ekonomik ve sosyal yönden değişiklik göstermektedir.

1. Depremin yaşandığı yerdeki nüfusun aniden azalmasına ve şehirlerin boş kalmasına yol açar.
2. Göçün gerçekleştiği yerdeki nüfusun dağılışını değiştirir, aynı yerde bulunan altyapı ve kaynakların yetersiz kalmasına yol açabilir.
3. Göçün başlangıç yeri ile varış yeri arasında kültürel farklılıklar var ise ortaya kültürel sorunlar çıkabilir.
4. Ekonomik ve sosyal zararlara ve ekstra masraflara yol açabilir.
5. Göç etmenin vermiş olduğu psikolojik travmalar olabilir.
6. Depremin yaşadığı yerde hayatın durmasına, ekonomik üretimin aksamasına vb. faaliyetlerde aksaklıklara neden olarak ekonomik yönden zarara yol açar.
7. Göçe maruz kalan yeni yerleşim alanlarında artış eğilimdeki nüfus ile birlikte farklı altyapı ve üstyapı problemleri görülmesi olasıdır (Güreşçi, 2023: 57).
8. Eğitim sisteminde ortaya çıkan aksaklıklar, sınava hazırlanan ve farklı gruptaki hazırlık öğrencilerini olumsuz yönde etkileyecektir.

SONUÇ

Depremler ülkemiz için kaçınılmaz bir gerçek olarak durmaktadır. Bu gerçeğe rağmen ülkemiz deprem bilinci ve hazırlığı konusunda yetersiz kalmıştır. Bu ve bunun gibi afetler bize depreme hazırlıklı olmanın önemini vurgulamakta, zararları en az seviyeye indirmek için önlemler ve afet planları yapılmasının gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır.

Kahramanmaraş depremleri ile ülkemiz Cumhuriyet tarihinin en büyük doğal afeti ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan afet, ülke ekonomisinin ürettiği değerin yaklaşık %10'unu temsil eden 11 ili etkilemiş, binlerce insanın hayatını kaybetmesine ve yüzbinlerce binanın yıkılmasına sebep olarak en fazla can ve mal kaybına sebep olan doğal afet olarak ülke tarihindeki yerini almıştır (Şen, 2023: 46). Etkilediği alan bakımından, ortaya çıkan zarardan ve can kayıplarından tarihimizde nadir görülen bir afet olma özelliği taşımaktadır.

Depremden etkilenen söz konusu 11 ildeki altyapı tahribatının giderilme hızı, ilgili illerdeki üretim, ihracat ve turizm faaliyetlerinin yeniden başlama süresini belirlemesi yönüyle ekonomi genelini de etkileme potansiyeli taşımaktadır. Nitekim karayolu, demiryolu, haberleşme, enerji, doğalgaz ve su altyapılarındaki tahribatın giderilmesi ile başta İskenderun limanı olmak üzere lojistik sorunlarının hızla çözüme kavuşturulması pozitif dışsallık oluşturarak ekonomik ve sosyal hayatın yeniden tesisine imkân tanıyacak, en azından ekonomik yaraların sarılmasında önemli etkileri olacaktır (SBB, 2023: 121). Deprem sonucunda çok boyutu olan zararlar ortaya çıkmaktadır. En basit ayrımla sosyal zararlar ve ekonomik zararlar olarak iki başlık altında toplanabilir. Bu başlıklara farklı bölümlerde detaylı yer verilmiştir.

Yaşanılan deprem felaketi, 2030 yılına kadar yoksulluğun tüm biçim ve boyutları ile ortadan kaldırılması, gıda güvenliğinin sağlanması ve beslenmenin iyileştirilmesi, kadın erkek fırsat eşitliğinin sağlanması, kadınların güçlendirilmesi, nitelikli eğitime erişim ve kaliteli sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi hedeflere erişimi içeren Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında geçtiğimiz on yıllar içerisinde elde edilen kazanımların kısmen kaybedilmesi riskini ortaya çıkarmıştır. Yoksullar, güvencesiz çalışanlar, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklar başta olmak üzere farklı toplum kesimlerinin bu felaketten daha derin etkilenmesi muhtemeldir. Söz konusu toplum kesimleri için sosyal dışlanma, yoksulluk,

insani olmayan koşullarda barınma, temel kamu hizmetlerine erişimde yaşanan sıkıntılar, mutsuzluk ve umutsuzluk gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Deprem bölgesinin çok geniş bir alanı kapsaması ve Türkiye nüfusunun önemli bir büyüklüğünün burada yaşaması sorunun ciddiyetini daha da artırmaktadır.

Deprem tüm insanlar için yıkıcı etkilere yol açsa da bazı nüfus grupları için daha ağır etkileri olmaktadır. Özellikle kadınların ve çocukların bu süreçten çok daha fazla etkilendiği bilinmektedir. Diğer taraftan, afet yönetim planlarının özel politika gerektiren gruplara duyarlılıkları ile afet öncesi, sırası ve sonrası mücadele politikalarının etkilerine dair bir veri veya değerlendirme bulunmamaktadır. Aynı şekilde engelli ve yaşlılar için de sorunlar artarak devam etmektedir. Süreçte ikinci örselemelere maruz kalınmaktadır (SBB, 2023: 125). Sorun sadece depremin yaşandığı 11 il ile sınırlı kalmamaktadır. Göç eden nüfusun gittiği yerlerde de sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bütün sorunların çözüme ulaştırılması için ve deprem bölgesinde bir nebze de olsa yaraların sarılması için bundan sonraki süreçte atılacak adımların bu hassasiyete uygun olarak atılması sağlıklı olacaktır.

Depremin yaralarını sarmak üzere geliştirilecek ulusal politikalarla yoksulluğun tüm boyutları ile ortadan kaldırılması ve eşitsizliklerin azaltılması odağına insanı alan sürdürülebilir ve kapsayıcı iktisadi kalkınma yoluyla mümkün olacaktır. İktisadi büyümenin anlamlı sonuçlar yaratabilmesi ve istikrarlı, uyumlu ve huzurlu bir topluma erişilebilmesi, sosyal içerme ve sosyal uyum politikalarını gerekli kılmaktadır. Söz konusu politikalar; kamu, sivil toplum, akademi ve özel sektör iş birliğinde geliştirilmeli ve hayata geçirilmelidir (SBB, 2023: 125). Kalıcı bir çözüm için halk ve devlet el ele vermeli, ülkemizin afet coğrafyası olduğu ve her an bu ve bunun gibi afetler yaşanacağı bilincinde olunmalıdır. Bunlardan yola çıkarak afet ve coğrafya eğitimin önemi anlaşılmalı ve eğitim sistemimizin içine bu eğitimler ilk kademelerden başlanarak yerleştirilmelidir.

Kaynakça

(2023). 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu. Ankara.

Adıgüzel, Y. (2022). Göç Sosyolojisi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Akkaş, H. H. (2023). Deprem Bilinci. Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası İçin, 23.

Atabey, E. (2000). *Deprem*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

Atalay, İ. (2012). Genel Fiziki Coğrafya. İzmir. Doğanay, S., & Alım, M. (2020). Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Ankara: Pegem Akademi.

Aydın, N. Z. (2023). Depremde Boşalan Şehirler ve Olası Sorunlar: Kahramanmaraş Örneği. *Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası İçin*, 61.

Aydınbaş, G. (2023). Sosyoekonomik Boyutuyla Türkiye'de Depremler Üzerine Bir İnceleme: Kahramanmaraş Depremi Örneği. *Sosyal Bilimlere Çok Yönlü Yaklaşımlar: Tarih, Turizm, Eğitim, Ekonomi, Siyaset ve İletişim*, 177.

Çoban, V., & Kandemir, S. Y. (2023). Depremden Zarar Görebilirlik Boyutunu Etkileyen Faktörlerin Derecelendirilmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (49), 61-67.

Demirtaş, R., & Erkmen, C. (2019). Doğu Anadolu Fay Sistemi Deprem Etkinliği, Gelecek Deprem Potansiyeli.

Güreşci, E. (2023). Kahramanmaraş Depremi Sonrası Yeni Bir Tartışma Konusu Olarak Deprem Göçü. *Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası İçin*, 47.

IŞIK, B. C. (tarih yok). Depremler ve Türkiye.

İmamoğlu, M. Ş., & Çetin, E. (2007). Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Yakın Yöresinin Depremselliği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (9), 93-103.

Karabacak, V., Özkaymak, Ç., Sözbilir, H., Tatar, O., Aktuğ, B., Özdağ, Ö. C., ... & Arslan, G. (2023). The 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş, Türkiye) Earthquake (Mw: 7.7): Implications for surface rupture dynamics along the East Anatolian Fault Zone. *Journal of the Geological Society*, jgs2023-020.

Selçuk, Ş. E. N. (2023). Kahramanmaraş Depremlerinin Ekonomiye Etkisi. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, *4*(1), 1-55.

SÜR, Ö. (1993). Türkiye'nin Deprem Bölgeleri. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, s. 53-68.

Tekin, S., & Akcan, S. O. 6 Şubat 2023 Tarihinde (Mw 7.7. Ve Mw 7.6) Gerçekleşen Depremler İle İlgili Değerlendirmeler ve İlk Analiz Sonuçları.

Telli, S. G., & Altun, D. (2023). Türkiye'de Deprem Sonrası Çevrimiçi Öğrenmenin Vazgeçilmezliği. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 125-136. Eyübagil, E. E., Yaşar, Ş. Ş., Çakanşimşek, E. B., Duman, H., Solak, H. İ., Özkan, A., ... & Özener, H. (2023). 6 Şubat 2023 Sofalaca-Şehitkamil Gaziantep (Mw: 7.7) ve Ekinözü Kahramanmaraş (Mw: 7.6) Depremlerinin GNSS Gözlemlerine Bağlı Öncül Sonuçları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, *23*(1), 160-176.

Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2018). *Ekonomik Coğrafya.* İstanbul.

Utkucu, M., Durmuş, H., Uzunca, F., & Nalbant, S. (2023). 6 Şubat 2023 Gaziantep (Mw= 7.7) ve Elbistan (Mw= 7.5) Depremleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sakarya Üniversitesi Afet Yönetim ve Araştırma Merkezi, Sakarya Şubat*.

İnternet Kaynakçası

2023 Kahramanmaraş Depremleri. (2023, Nisan 30). https://tr.wikipedia.org/wiki/2023_Kahramanmara%C5%9F_depremleri#cite_note-usgs-3 adresinden alındı

Deprem. (2023, Nisan 30). https://tr.wikipedia.org/wiki/Deprem#cite_note-1 adresinden alındı

Deprem Bölgeleme Haritası. (2023, Nisan 30). https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/dep_bol_harita adresinden alındı

Deprem Nedir? (2023, Nisan 30). https://afet.akut.org.tr/deprem-nedir/?gclid=Cj0KCQjwocShBhCOARIsAFVYq0h-wP9Tn2i-pQy0KL64nEgTYaliT1JyO5pP674cMeKEMUcse8mmiNcaAjeEEALw_wcB adresinden alındı

https://www.afad.gov.tr/deprem-nedir. (2023, Nisan 30). https://www.afad.gov.tr/deprem-nedir adresinden alındı

https://cdn.evrimagaci.org/3I5_BKCJwXGQSO3uDIvk3mRdEJM=/2000x0/filters:format(webp)/evrimagaci.org%2Fpublic%2Fcontent_media%2Fa7e7e86c27a3a8f84978fa555caeca0d.jpg

https://evrimagaci.org/richter-olcegi-nedir-depremin-buyuklugu-siddeti-ve-gucu-arasindaki-fark-nedir-2128

https://icdn.tgrthaber.com.tr/images/haberler/23-02/06/k-deprem.jpg

https://cdn.volkanatabey.com.tr/wp-content/uploads/2019/04/zemin-sivilasma-nedenleri.jpg

https://popsci.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/liquefaction_at_Niigatas.jpg

https://static.birgun.net/resim/haber-detay-resim/2023/02/10/kentlerde-goc-var-1124723-5.jpg

https://static.birgun.net/resim/haber-detay-resim/2023/02/21/5-milyon-kisi-baska-bir-kente-goc-etti-1129121-5.jpg

https://static.temblor.net/wp-content/uploads/2019/04/Sekil-1-TR-Major-Faults-and-Study-Area.jpg

Çevre Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Uygulamaları: Cıtızen Scıence, Fıeld Trıp Ve Photovoıce

Mustafa DERMAN[1]

Giriş

Sanayileşme ve gelişen teknoloji insanlığa birçok fayda sağlamakla birlikte bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. En önemli sorunlardan biri doğaya verilen zararlardır. Ekosistemlerin bozulması, canlıların yaşam alanlarının yok olması, buzulların erimesi, ormanların yok edilmesi ve doğada yaşayan canlıların soyunun tükenmesi gibi birçok çevresel sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde artan sanayileşme faaliyetlerine bağlı olarak atmosfere salınan kirli gazlar havanın kalitesini bozmuş durumdadır. Gölet ve barajlara dökülen sanayi atıklarından dolayı su ekosistemleri ve temiz su kaynaklarının kalitesi büyük oranda değişmiştir. Bununla birlikte sanayileşmenin getirdiği en önemli sorunlardan biri çevre sorunlarının küresel boyuta ulaşmasıdır. İklim değişikliği bu sorunlardan biridir. Nitekim küresel iklim değişikliğine bağlı olarak ekosistemler bozulmaktadır ve buna bağlı olumsuz etkiler dünyanın bütün bölgelerinde hissedilmektedir. Bundan dolayı çevre sorunları bölgesel sorun olmaktan çıkmış durumdadır. Bu sorunlar dünyanın her belgesinde yaşayan canlı ve cansız bütün faktörleri doğrudan etkileyecek boyuta ulaşmıştır. Dünyanın genelinde yaşanan sorunlar nedeniyle çevre sorunları küresel boyutta değerlendirilmeye başlanmıştır. Hükümetler bu sorunu çözmek için ortak çözüm arayışı yoluna gitmişlerdir. Bunun en somut adımını atmak için UNESCO tarafından 1977 yılında hükümetlerarası konferans Tiflis'te düzenlenmiştir. Konferansı önemli kılan en dikkat çekici hususlardan birisi çevre eğitiminin ilk defa hükümetlerarası boyutta ele alınmış olmasıdır. Çevre eğitiminin önemi, çevre sorunlarının azaltılmasındaki rolü ve çevre eğitiminin uluslararası boyutta nasıl geliştirileceği ile ilgili maddeler konferansın ana gündem maddelerini oluşturmuştur (UNESCO, 1978).

Çevre eğitimi ve doğanın korunması ile ilgili bilgiler çok eski tarihlere kadar dayanmaktadır. 18. yüzyılda yaşamış olan Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) doğanın efendi olduğuna dikkat çekmiştir. Özellikle çocukların doğayı anlama ve doğanın insanlığın hayatta kalması için sağladığı faydalara değinerek yetişkinlere göre daha duyarlı olduklarına inanmıştır. Rousseau'nun dikkat çektiği diğer önemli hususta doğanın tek hakim olması gerektiğidir. İnsanın doğaya hakim olmaması gerektiğini vurgulamıştır (Peckover, 2012). Aynı görüşe sahip bir diğer bilim insanı ise Louis Agassiz (1807-1873). Aslında o da Rousseau gibi doğanın gücüne inanan bir bilim insanıdır. Diğer bir deyişle doğanın insanlığa sağlayacağı birçok faydanın olduğunu vurgulamıştır. Amerikalı bir doğa bilimci olan Agassiz, çalışma alanı bakımından doğayı çok iyi şekilde incelemiştir. Bundan dolayı doğa bilimleri eğitimi alanında öncülük yapmıştır (Britannica, 2022).

İnsanlar doğanın önemi ve korunmasının ne derce gerekli olduğunu yıllar sonra acı şekilde tecrübe etmişlerdir. Çünkü Amerika ve Kanada'da yaklaşık on yıl boyunca süren toz dumanlar (Dust Bowl) ekosistemleri büyük oranda etkilemiş ve tarım ürünlerinin tamamen kurumasına neden olmuştur. İnsanlar ekonomik ve gıda yokluğu açısından yıllarca bu problemin etkisini doğrudan hissetmişlerdir. Bundan dolayı çevre eğitimi içerisinde yer alan

[1] Dr., Atatürk Üniversitesi

kaynakları koruma eğitiminin temelleri atılmıştır. Çünkü insanlar doğal kaynakların zarar görmesi durumunda olası etkilerini yıllarca acı bir şekilde tecrübe etmişlerdir. Doğal kaynakların yok olması sadece yok oluştan ibaret değildir. İnsanlar için büyük acı sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bunlar arasında en çok hissedileni açlık ve ekonomik krizlerdir (History, 2022). Bu süreçten sonra çevre eğitimi ile ilgili bölgesel ve küresel önlemler alınmaya başlanmıştır. Çeşitli konferanslar ile çevre eğitiminin önemi ve öğretimi ile ilgili adımlar atılmaya başlanmıştır.

- Stockholm Deklarasyonu (5–16 Haziran 1972)
- Belgrad Tüzüğü (13–22 Ekim 1975)
- Tiflis Deklarasyonu (14–26 Ekim 1977)

Stockholm Deklarasyonu çevre konulu ilk konferanslardan biridir. Konferansın temel ilkelerinde (UN, 1972);

- Çevrenin korunması ve geliştirilmesi bütün ulusların ortak çabasına bağlıdır. Çünkü insanlığın refahı ve küresel ekonominin sürdürülebilirliği için çevrenin korunması gerekliliktir.
- Sanayileşme ve çevresel problemler ilişkilidir. Çünkü sanayileşmeye bağlı olarak çevre problemleri de ortaya çıkmaktadır.
- Artan nüfus ile birlikte oluşabilecek çevre problemlerine yönelik önlemlerin alınması.
- Çevreyi koruma konusunda belirlenen hedefe ulaşılabilmesi için toplumun ortak çabasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Belgrad Tüzüğü (13–22 Ekim 1975) ile Stockholm Deklarasyonunun sonuçları görüşülmüştür. Bununla birlikte çevre eğitiminin tanımı ve hedefleri açık bir şekilde belirlenmiştir.

Çevre eğitiminin tanımı ve hedefleri

EPA (2022) çevre eğitimini "*bireylerin çevre sorunlarını keşfetmesine, problem çözmeye ve çevreyi iyileştirmek için harekete geçmesine izin veren bir süreçtir"* şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda çevre eğitimi ile bireylerden beklene en önemli davranışlar çevreyi koruma ve çevresel konularda aktif rol almasıdır. Çevresel konularda bilgi sahibi olmak çevre problemlerini çözmek için yeterli değildir. Bununla birlikte bireylerden, çevre sorunları konusunda çözüm odaklı ve aktif katılımla çevre sorunlarının azaltılması ve nihayetinde tamamen ortadan kaldırılması konusunda çözümler üretmesi beklenmektedir. Nitekim çevre eğitiminin hedeflerine ulaşması için bireyin sahip olması gereken özellikler aşağıda listelenmiştir (EPA, 2022; UNESCO-UNEP, 1975);

- Farkındalık ve duyarlılık,
- Bilgi (Çevre konusunda bireylerin temel bilgiye sahip olmaları, çevre problemlerinin nedenlerinin anlaşılması ve insanların çevre konusundaki sorumlulukları),
- Çevre konularına ve doğaya karşı tutum,
- Beceri (Çevre sorunlarına çözüm üretebilme beceriler),
- Değerlendirme becerisi (Çevresel konuları farklı bakış açıları ile değerlendirme becerisi. Bunlar arasında sosyal, ekonomik, politik ve ekolojik boyutlar yer almaktadır)

- Aktif katılım (Çevre sorunlarına çözüm üretme konusunda aktif katılım).

Çevre eğitimi programlarının yol gösterici ilkeleri Belgrad Tüzüğü'nde 8 temel başlık altında toplanmıştır (UNESCO-UNEP, 1975);

1. Çevre eğitimi bütün faktörlerle ele alınmalıdır. Çevre eğitiminin sadece bir boyutu olmadığı bilinmelidir (Doğal ve yapay çevre, sosyal, ekonomik, teknolojik, siyasi ve kültürel).
2. Çevre eğitimi hayat boyu süren bir süreçtir. Hem okul içinde hem de okul dışında yer almalıdır.
3. Çevre eğitimi disiplinlerarası bir yaklaşımla verilmelidir. Sadece belli derslerle veya konularla sınırlı kalmamalıdır.
4. Çevre eğitimi bireylerin aktif katılımını içerecek şekilde olmalıdır. Çevrenin korunması ve çevre sorunlarının çözülmesinde aktif katılımın sağlanması gereklidir.
5. Çevre eğitimi küresel boyutta ele alınmalıdır.
6. Çevre eğitimi mevcut ve gelecekteki sorunları ele almalıdır.
7. Çevre eğitimi; gelişim ve büyümeyi çevresel bir perspektiften değerlendirmelidir.
8. Çevre eğitimi, çevresel problemlerin çözüme ulaşmasında lokal, ulusal ve uluslararası işbirliklerine açık olmalıdır.

Etkili çevre eğitimi için okul dışı öğrenme

Belgrad Tüzüğü'nde yol gösterici rehber ilkelerde çevre eğitiminin okul içi ve okul dışında yer alması vurgulanmıştır. Bireylerin çevresel konularda farkındalıklarını geliştirmek için doğrudan çevre sorunları ile etkileşime geçmeleri gerekmektedir. Çünkü doğada var olan problemlerin doğrudan gözlemlenmesi bireylerin çevre sorunlarına yönelik farkındalıklarını artıracak ve aktif katılımlarını sağlayacaktır. Öğrenciler okulda öğrendikleri bilgilerin gerçek hayattaki karşılığını görme fırsatı bulacaklardır. Bundan dolayı çevre eğitiminin okul dışı etkinliklerle desteklenmesi çevre eğitiminin hedeflerine ulaşmasında önemli bir katkı sunacaktır. Günümüzde öğrencileri doğa ile buluşturma konusunda birçok okul dışı etkinliğine yer verilmektedir. Bu bölümde günümüzde güncel olarak uygulanan 4 farklı etkinlik ile ilgili bilgi verilecektir.

Alan gezisi (Field trip)

Alan gezisi veya okul gezisi formal eğitim sürecinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Genellikle okullarda öğrencilerin gruplar halinde çeşitli yerlere yaptıkları gezileri ifade eder. Okul gezileri öğrencilerin hayvanat bahçeleri, müzeler, çeşitli tesisler ve yeşil alanlar gibi yerlere yaptıkları eğitim gezilerini kapsamaktadır. Bu geziler ile öğrencilere verilmesi gereken bazı bilgilerin sınıf ortamında verilme imkanı olmadığı durumlarda öğrencilerin belirlenen alanlara toplu olarak götürülmesi ile sağlanmaktadır. Alan gezileri iyi bir şekilde organize edildiğinde öğrencilere birçok yönden fayda sağlayabilmektedir. Bu faydalardan en önemlisi okulda öğrenilen bilgilerin günlük hayattaki karşılığının doğrudan tecrübe edilmesidir (HSE, 2009; Johnston & Johnston, 2015). Öğrencilerin bilişsel, duyuşsal, sosyal ve psikolojik açıdan gelişmelerine imkan sağlamaktadır (Heras et al., 2020; Lee et al., 2020). Bununla birlikte okul gezileri karmaşık kavramları öğrenmek için uygun değildir. Ancak keşfetme, tecrübe etme ve deneyimler için uygun öğrenme ortamı sunmaktadır (DeWitt & Storksdieck, 2008).

Bilim insanları tarafından yapılan çalışmalarda okul gezilerinin kavramları ve gerçekleri öğrenmede olumlu etkileri olduğu ifade edilmiştir (DeWitt & Storksdieck, 2008). Özellikle

çevre eğitiminin doğasına uygun bir yöntem olan okul gezileri ile öğrenciler doğa ile doğrudan etkileşime geçebilmektedirler. Ekosistemlerin keşfedilmesi, doğal ortamda yaşayan canlıların gözlemlenmesi, flora ve faunaların çeşitliliğinin doğal ortamında keşfedilmesine olanak sunmaktadır. Öğrenciler doğal ortamı ve çevreyi keşfederken pasif dinleyici rolünden aktif gözlemci rolüne geçmektedirler. Genel olarak küçük yaş grubu öğrencileri çevrelerini keşfetme konusunda çok istekli ve meraklı omlarından dolayı okul gezilerine daha fazla ilgi gösterebilmektedirler (Dale et al., 2020; Stern et al., 2022). Ancak gezi öğrencilerin ilgisini çekecek şekilde tasarlandığında bütün yaş grupları için uygun bir yöntem olarak kullanılabilmektedir (Dale et al., 2020).

Günümüzde okullarda eğitim gören öğrencilerin büyük çoğunluğu zamanlarının büyük bir bölümünü sınıf ortamında ya da internet ortamında geçirmektedirler. Bireyler formal eğitim süreci ve iş hayatı boyunca zamanlarını doğal ortamdan uzakta yapay bir çevrede geçirmektedirler. Bu durum doğaya olan farkındalığın gelişmesine olumsuz yönde yansımaktadır. Bununla birlikte doğanın insana sunduğu motive edici, rahatlatıcı ve mental olarak insanı geliştiren gücünden uzaklaşmaktadırlar (Dale et al., 2020). Özellikle Covid-19 ile birlikte doğadan uzaklaşmanın ve sürekli evde zaman geçirmenin insanı zihinsel ve fiziksel olarak yıprattığını bütün insanlık tecrübe etmiş oldu. Bundan dolayı erken çocukluk döneminden itibaren çocukların doğa ile buluşturulması ve doğa ile etkileşim halinde olmaya imkan sağlayan etkinliklerin gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Alan gezisinde dikkat edilmesi gereken unsurlar

Etkili bir alan gezisi için öğretmenlerin dikkat etmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır (Anderson & Zhang, 2003; DeWitt & Storksdieck, 2008; Myers & Jones, 2004). Temel olarak alan gezileri üç aşamada ele alınmaktadır; gezi öncesi, gezi süreci ve gezi sonrası değerlendirme süreçlerini kapsamaktadır. Alan gezisi ile ilgili süreç aşağıdaki şekilde özetlenmiştir;

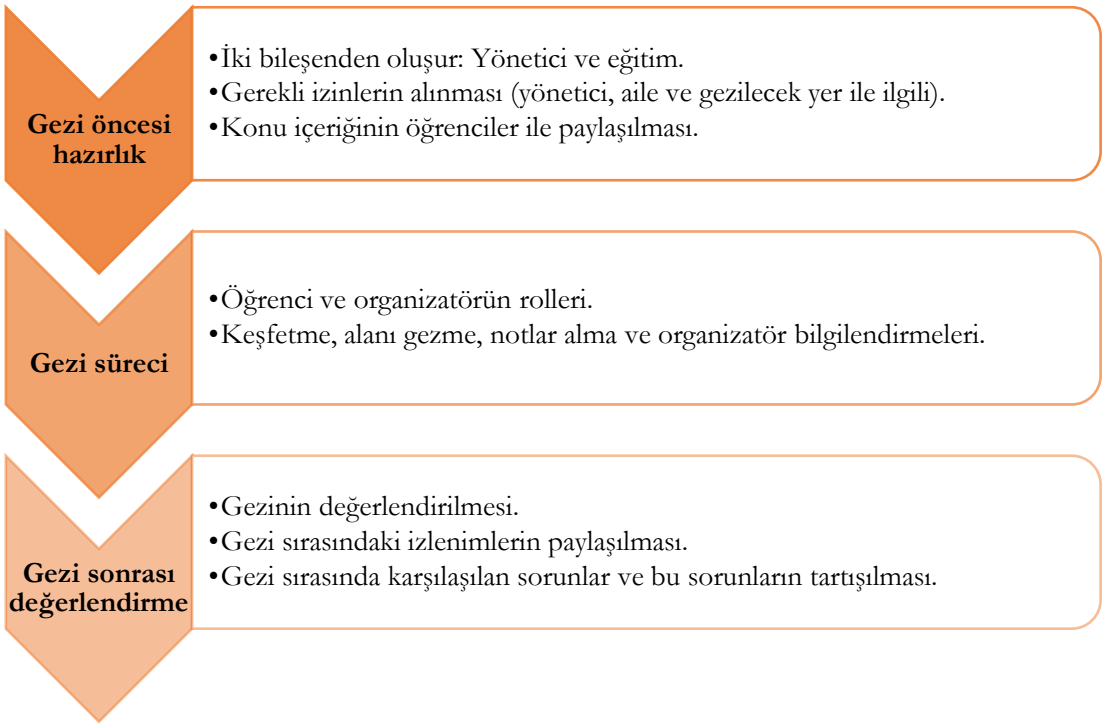

Şekil 1. Alan gezisi uygulama süreçleri (Myers & Jones, 2004)

- Yöneticilerden ve gezi yapılacak yer ile ilgili bütün izinlerin alınması.

- Gidilecek yer ile ilgi önceden gerekli hazırlıkların yapılması. Öğrencilere daha iyi bir rehberlik yapabilmesi için kapsamlı şekilde gezi yeri ve gezilecek durum ile ilgi derinlemesine bilgi sahibi olunmalıdır. Gerekli durumlarda gezilecek yerin resimleri, videoları ya da internet adresleri paylaşılarak öğrencilerin gidilecek ortamı önceden tanıma imkanı sunulmalıdır.
- Öğrencilerin nereye gidecekleri ve neleri öğrenecekleri açık bir şekilde belirlenmelidir. Gezilecek yer, neler yapılacağı ve gezideki amacın ne olduğu açık şekilde ortaya konulmalıdır. Konu bağlamında içeriğin tam olarak bilinmesi öğrencilere gezi sırasında dikkat etmesi gereken durumlar hakkında yardımcı olacaktır.
- Dersteki müfredatla uyumlu olacak şekilde gezi sürecinde yapılacak etkinliklerin belirlenmesi. Çünkü okul gezilerinin verimli olmasının en önemli noktası müfredatla uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesidir.
- Zamanın doğru ayarlanması. Öğrencilerin gezi süresince yapacakları etkinlikleri gerçekleştirebilmeleri için gezi sürecinde yapılacakların zamanlaması net bir şekilde belirlenmelidir. Çünkü yeterli zaman öğrencilerin tanıma ve keşfetme süreçlerine olumlu yönde yansımaktadır. Ancak keşfetme sırasında öğrencileri tehlikeye sokacak ekipman ve donanımların olduğu ortamlarda rehber eşliğinde yapılmalıdır. Geziye katılanların güvenliği açısından azami özen ve dikkat edilmelidir.
- Gezi sonrası nelerin öğrenildiği ve öğrencilerin ne gibi deneyimler kazandıklarını belirlemek için gezi sonrası değerlendirme sürecinin etkili ve planlı şekilde yürütülmelidir.

Yapılan araştırmalarda iyi organize edilen gezilerin öğrenme çıktıları üzerinde büyük etkisi olduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı gezi öncesi, gezi süreci ve gezi sonrası yapılacakların planlaması çok iyi bir şekilde tasarlanması gerekmektedir (Lee et al., 2020). Bununla birlikte gezilerin verimliliğini mali yönden etkileyen faktörler bulunmaktadır. Çünkü gezilecek yer çok düşük maliyette gerçekleştirilebileceği gibi bazı durumlarda yüksek maliyette gerektirebilmektedir. Bundan dolayı transfer ücreti, gezi ücreti ve diğer mali durumlar gezi planlama sürecinde dikkate alınmalıdır (Anderson & Zhang, 2003).

Alan gezisinin öğrenciler üzerindeki etkileri

Bu konuda çok sayıda araştırma bulunmamakla birlikte alan gezileri sonucunda öğrenilen, gözlemlenen ya da elde edilen deneyimlerin geziden uzun süre sonra hatırlandığı ifade edilmiştir. Nitekim alan gezi ile yürütülen araştırmaların büyük çoğunluğu alan gezisi öncesi ve alan gezisi tamamlandıktan sonraki süreci kapsayacak şekilde yürütülmektedir. Ancak alan gezisi üzerinden yıllar geçmesine rağmen geziye katılan katılımcılar ile yapılan görüşmelerde hafızlarında önemli yer edindiği ve bu deneyimleri ile ilgili bazı bilgileri hatırlayabildikleri ifade edilmiştir (DeWitt & Storksdieck, 2008). Bu konuda yapılan araştırmalardan birisi deniz biyolojisi müzesine yapılan gezi ile ilgilidir. Miglietta et al. (2008) araştırmalarında gezi öncesi, geziden hemen sonra ve geziden üç ay sonra 537 ziyaretçi ile görüşme yapmıştır. Katılımcıların gezi ile ilgili bilgileri üç ay sonra hatırladıkları ifade edilmiştir. Özellikle katılımcılar köpek balıklarının davranışları ile ilgili bilgileri iyi hatırladıkları ancak paleontoloji-evrim ile ilişkili sorularda ise düşüş olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun temel nedenlerin arasında gezi öncesi ve gezi sonrasında yapılacakların tam olarak belirlenmemesi, değerlendirme ölçütlerindeki eksiklikler ve öğrencilerin neler öğrenmesi gerektiği ile ilgili çerçevenin tam olarak belirlenmemesi sayılabilir. Bu konudaki eksikliğe gidermek amacıyla Morag & Tal (2012) tarafından okul dışı etkinliklerdeki öğrenme çıktılarını değerlendirmek için bir etkinlik çerçevesi oluşturulmuştur. Böylelikle etkinliklerin bütün süreçleri daha nesnel olarak değerlendirilebilmektedir. Çalışma 22 alan gezisini kapsayacak

şekilde 4-6. sınıfa devam eden öğrencilerle yapılmak üzere tasarlanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda geliştirilen "doğal ortamlarda alan gezisi çerçevesi" araştırmacılara doğa tabanlı alan gezilerinin çeşitli bileşenlerini değerlendirme ve bu tür deneyimlerin olası sonuçlarını açıklanması için daha derinlemesine ve makul bir şema sunmaktadır. Bununla birlikte etkinliğe katılan öğrencilerin gezi ile ilgili konuları büyük oranda hatırladıkları ifade edilmiştir. Benzer olarak Falk (1983) araştırmasında okul gezisine katılan öğrencilere son testten üç ay sonra uyguladığı test sonucunda öğrencilerin araştırmada incelenen bütün konu alanlarında yüksek başarı gösterdiklerini tespit etmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin çevre eğitimi ile ilgili gidecekleri yerin farklı ya da öğrencilerin ilk defa karşılaştıkları durumları içeren çevrelerden seçilmesi hem öğrenme hem de öğrencilerin ilgisini çekebileceği vurgulanmıştır. Çünkü öğrencilerin aşina oldukları alanlar ile ilgili yapılan gezilerde elde edilen bulgular öğrencilerin daha önceden sahip oldukları deneyimlerinden kaynaklanabilmektedir. Bu durum da öğrencilerin algı, görüş, başarı ve davranışlarını sağlıklı şekilde belirlenmesini engelleyebilmektedir. Bundan dolayı bazı araştırmacılar sayılan nedenlere bağlı olarak alan gezilerinin uzun ve kısa süreli etkilerini karşılaştırmalı olarak ortaya konulmasını zorlaştırdığını belirtmişlerdir (Bamberger & Tal, 2008).

Alanyazın çalışmaları ile yapılan değerlendirmelerden ve elde edilen sonuçlardan yola çıkarak alan gezilerinin öğrencilerin sınıfta kazandıkları bilgilerin yanı sıra beceri ve yeni bilgilerin şekillenmesine büyük katkı sunduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı öğrencilerin formal eğitimde edindiği bu beceri ve bilgileri hayat boyu anımsama ve kullanma fırsatı bulmaktadırlar (Lock, 2014). Ayrıca alan gezileri öğrencilerin duygusal ve sosyal yönden gelişmelerine olanak sunmaktadır. Bununla birlikte doğayı içeren gezilerin öğrencileri olumlu yönde motive ettiği ve doğal çevreye karşı pozitif duyguların gelişmesine imkan sağladığı ifade edilmiştir. Doğayı doğrudan tanımak ve doğayı keşfetmeye yönelik olarak gerçekleştirilen geziler çevreye ve doğaya olan saygı ve bağlılığı da artırmaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin bu şekilde organize edilen projelere dahil olmaları çevre sorunlarını daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır (Heras et al., 2020). Mullenbach et al. (2019) doğa ile etkileşimi artırmanın bireylerde çevre dostu ve çevre konusunda duyarlı davranışların gelişmesine büyük oranda katkı sunduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda doğaya yapılan okul gezileri ve doğa ile etkileşime girmenin geleceğin karar verici konumundaki çocuklar üzerinde olumlu ve yararlı etkileri olduğu söylenebilir. Nitekim bu alanda yapılan birçok araştırmada çevre eğitiminde doğa gezilerinin önemi formal eğitim sürecindeki öğrencilerin çevre dostu bireyler olarak yetişmelerinde önemli bir yeri olduğu vurgulanmıştır (Dale et al., 2020; Falk, 1983; Morag & Tal, 2012; Mullenbach et al., 2019; Stern et al., 2022).

Citizen science (Vatandaş bilimi)

Citizen science (Yurttaş ya da vatandaş bilimi), "*bilimsel araştırmalara halkın katılımı ve işbirliği uygulamasıdır*" (National Georaphic, 2023; Trisha, 2013). Diğer bir ifade ile bilimsel araştırmalara bilim insanı olmayan gönüllüleri ya da amatör araştırmacıların katılımının sağlanmasıdır. Vatandaş bilimi ile amatör ve gönüllü bireyler bilim insanlarının bulunduğu araştırma projelerine katılır ve projeler için bilimsel veri toplama sürecine dahil olurlar (National Georaphic, 2023).

Vatandaş bilimi günümüzde yeni bir kavram olarak ortaya çıkmış olsa da insanların bilime yaptıkları katkılar çok eski tarihlere dayanmaktadır. Bu alandaki en eski uygulama Amerikalı kuş bilimci olan Wells Cooke'un yaptığı araştırmalara dayanmaktadır. Kuşların göçlerine ilişkin halkın çektikleri fotoğraflardan yararlanılmıştır. Bu alanda geliştirdiği program kapsamında vatandaşlar çektikleri fotoğrafları ve kayıtları paylaşabilmektedir. Bununla birlikte herkese açık olan sistem sayesinde toplum ve bilim etkileşimi sağlanmıştır. Günümüzde dijital medyadaki gelişim ile birlikte bu alandaki proje sayılarında büyük artış meydana gelmiştir. İnternet ve akıllı telefonlardaki artış bu konuya katılımı önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Birçok proje ve geliştirilen mobil uygulamalar ile toplumun her kesimine

kolay bir şekilde ulaşılabilmektedir. Böylelikle toplumun her kesiminden gönüllüler topladıkları bilgi ve verileri proje ekipleri ile kolay bir şekilde paylaşabilmektedirler (National Georaphic, 2023). Vatandaş biliminin bilim insanlarına sağladığı en önemli faydalardan biri çok geniş bir veri kaynağı sağlamsıdır. Nitekim vatandaş bilimi, birçok alana gidecek sayıda yeterli eleman ve bütçe bulunmadığında araştırmacılara ekonomik açıdan yarar sağlayabilmektedir (Trisha, 2013).

Citizen science ve eğitim

Vatandaş bilimi bireyleri doğrudan araştırmaya dahil ettiği için eğitim alanında kullanılmaya başlanmıştır. Öğrencilerin bilimsel projelere dahil olmalarına ve araştırma süreçlerini tecrübe etmelerine fırsat verdiği için eğitimciler tarafından ilgi duyulan yöntemlerden biri haline gelmiştir. Çükü öğrencilerin yeni bilgileri öğrenmelerinde ve bilginin yapılandırılmasında aktif katılımın ve yaparak-yaşayarak öğrenmenin önemli olduğu birçok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır. Vatandaş bilimi de öğrencilere bu imkanı sağlayan en önemli yöntemlerden biridir (Mitchell et al., 2017).

Fen bilimleri araştırma ve sorgulamaya dayalı bir alandan beslenmektedir. Fen bilimlerinden elde edilen bilgilerin büyük bir kısmı laboratuvar araştırmalarına dayanan deneysel ve uygulamalı çalışmalara dayanmaktadır. Bundan dolayı fen bilimleri eğitiminde de doğrudan deneyerek, aktif katılımı sağlayan ve birincil kaynaklardan bilginin elde edilmesine imkan veren yöntemlere büyük önem verilmektedir. Dünyadaki birçok öğretim programı öğrencilerin doğrudan gerçek nesnelere temasını sağlayan ve gerçek materyallerden yola çıkarak yaptıkları gözlem ve uygulamaları içermektedir (Abrahams & Millar, 2008). Çünkü fen bilimleri eğitimi ile öğrencilere formal eğitim sürecinde bilimsel bilgiye nasıl ulaşılacakları ve bilinçli kararlar almada bilimsel bilgilerin nasıl kullanılması gerektiği öğretilmektedir (Lotter et al., 2009). Bu bağlamada öğrencilerin aktif katılım ve araştırmaya dayalı öğrenme becerilerini geliştirmek için vatandaş bilimi fen bilimleri eğitimi için en uygun yöntemlerden biri olarak eğitimde kendine yer bulmaktadır.

Çevre eğitiminde citizen science (CS)

Çevre eğitiminin temel amacı bireylerin çevre konularında aktif katılımını sağlayıp çevre sorunlarına çözüm üretebilen bireyler yetiştirmektir. Bundan dolayı çevre eğitimi ile ilgili yapılan araştırmalarda öğrencilerin doğa ile doğrudan etkileşimini sağlayan etkinliklere yer verilerek bireylerin çevre dostu davranış kazanmaları ve çevre sorunlarının çözümünde aktif rol alan bireyler yetiştirmesi hedeflenmektedir. Vatandaş bilimi de öğrencilerin çevresel konularda gözlem yapma, veri toplama ve bilgi üretme gibi birçok olanaklar sunduğu için çevre eğiminde hızla yerini almaya başlamıştır. Aslında vatandaş bilimi, doğası gereği çevre bilimleri ve çevre eğitimi alanlarında uygulanmaya en uygun yöntemlerden biridir (Bögeholz, 2006; Braun & Dierkes, 2017; Collado et al., 2015; Fraisl et al., 2022). Nitekim gelişen teknoloji ile birlikte çevre bilimi ile ilgili uzak noktalardan ve çok sayıdaki araştırmacı tarafından büyük veriler toplanabilmektedir. Bu da çevre bilimi ile ilgili geniş kapsamlı araştırmaların yapılmasına olanak sunmaktadır (Bonney et al., 2009; Collins et al., 2006; Michener & Jones, 2012; Porter et al., 2009).

Citizen science projelerinin önemi

CS araştırmaları sadece amatör araştırmacıların katıldığı basit bir veri toplama süreci değildir. Bireyler proje sürecine dahil olmakla birlikte bilim insanlarının uyguladıkları bütün süreçleri aynı şekilde uygulama ve belirlenen problem durumu ile doğrudan etkileşime geçme fırsatı bulabilmektedirler. Bundan dolayı bu tür projelerin katılımcılara sağladığı faydalar aşağıda özetlenmiştir.

A-Bilimsel açıdan (Bonney et al., 2009; Phillips et al., 2018; Stylinski et al., 2020):

- Bilimin daha iyi anlaşılması,
- Bilimsel süreç becerilerinin gelişmesi (araştırma yapma, veri toplama, düzenleme ve yorumlama, farklı bilim insanları ile işbirliği gibi birçok beceriyi elde ederler),
- Bilime ve bilimsel çalışmalara karşı tutum ve ilginin artması,
- Bilimsel çalışmalara katılma isteği,
- Bilimin doğasını öğrenme,
- Bilimsel bilgi üretme fırsatı.

B-Çevre eğitimi açısından (Bonney et al., 2009; Dickinson et al., 2010, 2012; Kelemen-Finan et al., 2018; Peter et al., 2019):

- Çevre konularındaki farkındalığın artması,
- Çevre sorunlarının birincil kaynaklardan gözlemlenmesi,
- Çevre sorunlarına yönelik aktif katılımın artması,
- Doğal çevre ile doğrudan etkileşime girilmesi,
- Doğal çevreyi yakından tanıma fırsatı,
- Ekosistemlerde meydana gelen tahribatların tespit edilmesi,
- Biyolojik çeşitliliğin yok oluşunun engellenmesi,
- İnsanların ekosistemlere, doğal kaynaklara ve sulara (akarsular, denizler ve okyanuslar) verdikleri zarların gözlemlenmesi,
- Küresel iklim değişikliğinin sonuçlarının tespit edilmesi,
- Doğal kaynakların gelecek nesillere ulaşılmasında karar vericilere yol gösterecek bilgilerin toplanması.

Citizen science uygulama aşamaları

Citizen science uygulama aşamaları araştırma amacı ve problem durumuna bağlı olarak değişmekle birlikte genel olarak altı aşamalı bir süreci içermektedir. Bu süreçler bilimsel araştırma süreçleri ile benzerlik göstermektedir ve benzer adamlıları kapsamaktadır (Şekil 2) (Fraisl et al., 2022).

1. Aşama

İlk aşama problemin belirlenmesidir. Bu aşamada problem durumu ve problemin sınırlılıkları belirlenir.

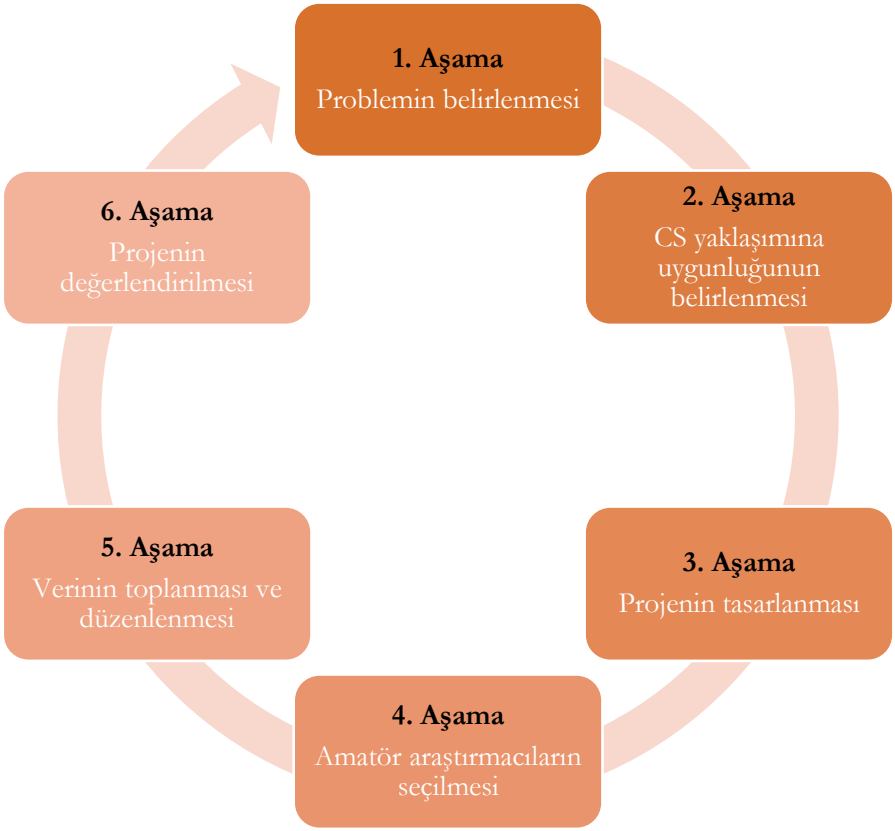

Şekil 2. Citizen Science uygulama aşamaları (Fraisl et al., 2022)

2. Aşama

Problemin CS yaklaşımına uygunluğu değerlendirilir. Çünkü bütün projeler CS yaklaşımına uygun olmayabilir. Amatör (ya da gönüllü) araştırmacıların projede hedeflenen problemin çözümüne yönelik yardımcı olup olamayacakları tam olarak belirlenmelidir.

3. Aşama

Bu aşama projenin tasarlanması sürecini kapsamaktadır. Projede neler yapılacağı, nasıl veri toplanacağı, hangi uygulamaların ve kaynakların kullanacağı ya da gönüllü araştırmacıların bu süreçle ilgili eğitime ihtiyaç duyup duymadıkları belirlenmelidir.

4. Aşama

Amatör araştırmacıların seçilmesidir. Bu aşamada katılımcıların genel özellikleri, ilgi durumları, motivasyonları ve eğitim durumları gibi birçok özellikleri belirlenir. Ayrıca araştırma için uygunluk ve katılma istekleri belirlenmelidir. Veri topla sürecinin daha kapsamlı şekilde gerçekleştirilebilmesi için geniş paydaş perspektifi seçilmelidir. Bununla birlikte proje kapsamında eğitim verilerek katılımcıların proje ile ilgili bilgi eksikliği giderilmelidir. Katılımcıların veriyi nasıl toplayacakları ve hangi kurallar doğrultusunda bu süreci gerçekleştirecekleri açık bir şekilde ifade edilmelidir.

5. Aşama

Bu aşama verinin yönetimi olarak bilinmektedir. Verinin düzenlenmesi ve verinin işlenmesi sürecini kapsamaktadır. Elde edilen verilerin kalitesinin sağlanması bu süreçte ele alınmaktadır. Diğer bir ifade ile verilerin güvenirliliği ve doğruluğunun sağlanması. Örneğin

bazı mobil uygulamalar toplana veriler ile ilgili bütün bilgileri (zaman, tarih, yükselti, lokasyon gibi) otomatik olarak kaydedebilmektedir. Bu da toplanan verinin kalitesini artırmaktadır.

Veri yönetim süreci kendi içerisinde sekiz aşamadan oluşmaktadır (Şekil 3). Bu aşamalar bilim insanlarına CS projelerinden toplanan verilerin değerlendirilmesi, düzenlenmesine ve bilimsel amaçlar doğrultusunda daha uygun şekilde kullanılmasına olanak sağlamaktadır. CS çalışmaları sonucunda toplanan verilerin gelecek çalışmalar ve karar vericilere doğru kaynak sunabilmesi için veri yönetiminin nitelikli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Bu süreç profesyonel araştırmacıların uyguladıkları süreçlerden pek farklı değildir. Bu süreç özet olarak verinin toplanmasından kullanılır hale gelinceye kadar olan bütün süreçlerini kapsamaktadır. Verilerin anlamlı hale gelmesi ve proje çıktılarının kullanılabilmesi için bu sürecin özenle yürütülmesi gerekmektedir (R. B. Cook et al., 2010; Michener & Jones, 2012; Wiggins et al., 2013).

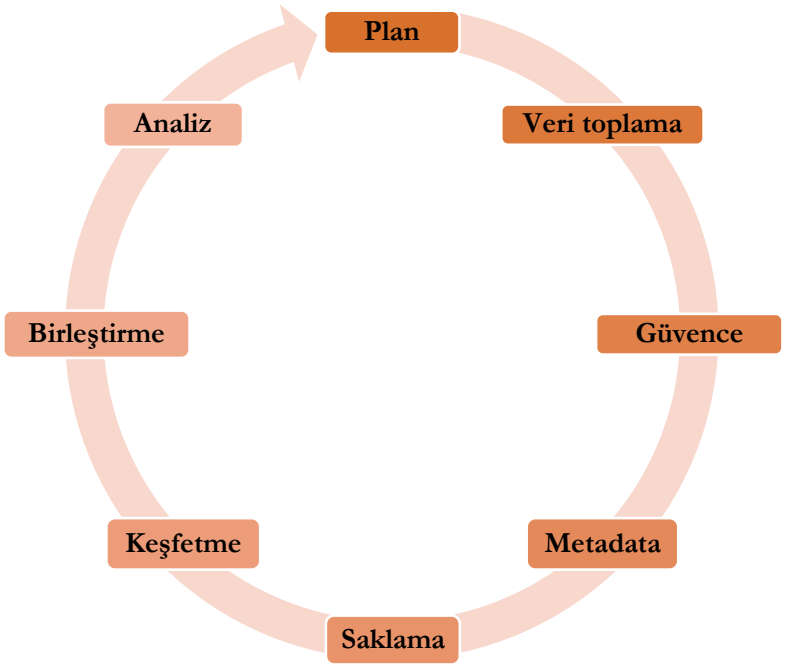

Şekil 3. Veri döngüsü süreci (Michener & Jones, 2012; Wiggins et al., 2013)

Plan: Veri yönetim planının oluşturulması. Bu süreç CS projesi sonucunda elde edilecek verilerin toplanması, analizi, yönetimi, diğer paydaşlarla paylaşımı ve korunması için neler yapıldığı gibi birçok aşamanın nasıl yapılacağını açıkça beyan edildiği dokümandır (Michener & Jones, 2012; Wiggins et al., 2013). İyi planlanmış veri yönetimi hem veriyi toplayan hem de daha sonraki kullanımına ve başkaları tarafından bu verilerin kolay şekilde işlenmesine yardımcı olmaktadır. Diğer bir deyişle veriler diğer paydaşlar tarafında çeşitli bilgisayar programları ile daha kolay işlenmesine imkan sunmaktadır (Borer et al., 2009).

Veri toplama: Verinin nasıl toplandığı, organize edildiği ve kaydedildiğini içeren süreci kapsamaktadır. Veri toplama sürecinde hangi değişkenlerin olması gerektiği belirlenmelidir. Örneğin bitkiler ile ilgili yapılan bir gözlemde; veri toplayan kişi ile ilgili bilgiler (telefon numarası, mail adresi, şehir, isim gibi özellikler), gözlem yapılan yer (tam lokasyonu, paralel ve meridyen bilgisi) ve gözlem bilgileri (bitki, çiçek sayısı, polen toplayan arıların özellikleri ve türleri gibi özellikleri) yer almalıdır.

Güvence: Toplanan verinin kalitesini kontrol etmek. Eksik, yanlış ya da hatalı verilerin düzenlenmesidir. Bu süreçte uygun olmayan verilerin çıkarılması gibi veriyi güvenli hale getirecek işlemler yapılır (Michener & Jones, 2012; Wiggins et al., 2013). Çünkü verinin doğrulanması CS projelerinin en önemli aşamasıdır. Gönüllüler tarafından gönderilen verilerdeki olası hata ve eksikliklerin tam olarak doğrulanması ve güvenirliliğinin sağlanması zorunludur. Beklenen gözlemler dışında bulunan sonuçların teyit edilebilmesi için gönüllüler ile iletişime geçilerek veriler ile ilgili kanıtların doğrulanması gerekmektedir (Dickinson et al., 2010).

Metadata: Veri ile ilgili bilgilerin açıklanması. Toplanan veriler ile ilgili daha sonra başkalarının kullananımınsa imkan verecek şekilde açıklamaların yapılması (nerede, kim tarafından, ne şekilde, ne zaman toplandığı ile ilgili tanımlayıcı bilgiler) (Michener & Jones, 2012; Wiggins et al., 2013). Günümüzde CS projelerinin büyüklüğü ve konu kapsamının genişliğine (örneğin iklim değişikliği, ekosistemlerin tahrip olması, kuşların göç yolları, denizlerin kirlenmesi, bitkilerdeki tozlaşma ve rol alan arılar gibi birçok konu araştırılmaktadır) bağlı olarak çok sayıda veri setlerinin elde edilmesine imkan sağlamaktadır (R. B. Cook et al., 2010). Bununla birlikte günümüzde toplanan verilerin adlandırılması ve başka paydaşlar ile paylaşılması konusunda standart bir veri yönetim ve düzenleme sistemi bulunmamaktadır. Ancak araştırmacıları bunları kendi deneyimlerinden elde ettikleri tecrübeler doğrultusunda veri setlerini kullanılabilecek şekilde düzenleyebilmektedirler (Jones et al., 2006).

Saklama: Verinin saklanması. Citizen Science projeleri için belirlenen veri tabanlarında muhafaza altına alınması (Michener & Jones, 2012; Wiggins et al., 2013).

Keşfetme: Bilim insanları ya da ilgili kurumların toplanan verilere kolay şekilde ulaşılmasını sağlamak. Böylelikle buradan elde edilen veriler ve bilgiler doğrultusunda karar alma organları ya da bilim insanları bu bilgileri kullanama imkanı bulabilmektedir. Diğer bir deyişle veriye erişim imkanı sunması (R. B. Cook et al., 2010; Michener & Jones, 2012; Wiggins et al., 2013).

Birleştirme: Bağımsız olarak toplanan verilerin başka veri setleri ile birleştirilmesi (Michener & Jones, 2012; Wiggins et al., 2013). Çünkü çevre bilimlerinin farklı alanlarında araştırma yapan uzmanların topladıkları verilerin birleştirilmesi biyoçeşitlilik ve sürdürülebilirlik gibi disiplinlerarası konuların modellenmesinde kullanılabilmektedir. Daha kapsamlı bütüncül sonuçlara ulaşılmasına olanak sunmaktadır (R. B. Cook et al., 2010).

Analiz: Verilerin analizi, görselleştirilmesi ve hipotezlerin test edilmesi sürecidir.

6. Aşama

Bu aşamada projenin bütün aşamaları, gelecek çalışmalara sunacağı katkılar, projenin hedeflenen problemin çözümüne sağladığı faydalar, gelecek projeler için tavsiyeler ve karar vericilere sunacağı öneriler kapsamlı şekilde ele alınması ve değerlendirilmesi projenin etki değerini artırmaya yardımcı olacaktır.

PhotoVoice

PhotoVoice, "*toplum temelli katılımcıların bir durumu ortaya çıkarmak için fotoğraf çekerek bilgi topladıkları nitel bir araştırma yöntemidir*" (Kile, 2022; C. Wang & Burris, 1997). Diğer bir tanımlamada, "*toplumsal bir soruna dikkat çekmek için yansıtıcı ve sosyal eylemlerin eşlik ettiği bir fotoğraf kombinasyonudur*" (Kile, 2022). Bu yöntemin doğasında yatan temel anlayış fotoğraflardan elde edilen izlenimlerden yola çıkarak fotoğraflarda yatan hikaye ve anlamın analizine dayanmasıdır (Suprapto et al., 2020).

PhotoVoice yöntemi Citizen Science gibi toplumdan seçilen katılımcılardan yola çıkarak veri toplanmasına ve karar vericilere bilgi üretebilen bir yöntemdir. Çevre konuları da toplumsal bir sorun olduğu için bu yöntem ile çevresel sorunlar gönüllü katılımcılar tarafından daha açık ve net bir şekilde bilimsel bir yaklaşımla ortaya çıkarılabilmektedir. Son yıllarda bu yöntem eğitim alanında bütün kademelerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Araştırmacılar bu yöntemi kullanarak öğrencilerin aktif katılımını sağlayarak araştırmalara dahil etmektedirler. Öğrenme aracı olarak tercih edilmesinin en önemli nedenlerinden biri öğrencilerin doğrudan problemle etkileşime girmelerine olanak sağlamasından ileri gelmektedir. Çünkü öğrencileri veri toplama ve değerlendirme süreçlerine doğrudan dahil etmektedir. Bilimin doğası ve anlayışına uygun olarak bilimsel bilginin elde edilmesi ve kullanılmasını sağlayarak öğrencilerin bilgileri anlamlı şekilde yapılandırmalarına imkan sağlamaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin çektikleri fotoğraflar ve fotoğraflara dayanarak hazırladıkları metinlerden yola çıkarak öğrenme çıktıları hakkında da bilgi edinilmesine olanak sağlamaktadır. Diğer bir ifade ile değerlendirme aracı olarak kullanılabilmektedir. Fotoğraflar çekildikten sonra öğrencilerin oluşturduğu odak gruplarda görsel izlenimlerin tartışılması, içeriğin derinlemesine sorgulanmasına ve anlaşılmasına imkan sağlamaktadır (Behrendt & Machtmes, 2016; O'malley & Munsell, 2020; Suprapto et al., 2020). Bu bağlamda PhotoVoice sağladığı bazı faydalardan dolayı (iletişim, tartışma, eleştirel düşünme, görsel hikâye sunma, çevresel sorunlara aktif katılım, öğrendiğini ifade etme, veri toplama, analiz yapma gibi birçok beceri) eğitimciler açısından uygun bir eğitim aracı olarak kullanılabilmektedir.

Fen ve çevre eğitiminde bireylerin derste öğrendikleri ile gerçek hayattaki karşılığı arasındaki ilişki kurulmasının önemi sıklıkla vurgulanmaktadır. Öğrencilerin akademik başarıları ve anlamlı öğrenmelerine olumlu yönde bir etkiye sahiptir. Bundan dolayı geliştirilen programlarda bu durum göz önünde bulundurularak derslerde verilen eğitim ile bunların gerçek hayatta ya da doğada var olan karşılığı arasındaki ilişkinin kurulmasına yönelik uygulamalara yer verilmektedir. Diğer bir deyişle gerçek durum ve olaylar ile doğrudan etkileşime geçmeye imkan sağlamaktadır. Özellikle çevre eğitiminde yer verilecek uygulamalar ile öğrenciler doğa ile doğrudan etkileşime geçerek ekosistemlerde var olan sorunlar ve çevresel problemler hakkında fikir sahibi olmanın yanı sıra çevre ile öğrenciler arasındaki kopukluk ortadan kaldırılmaktadır (K. Cook et al., 2016; K. Cook & Quigley, 2013; Derr & Simons, 2020).

Gümümüzde çevre eğitiminin amaçlarını geliştirmek için, araştırma becerilerini içeren ve eylem odaklı yöntemlere doğru bir eğilimin olması bir gerekliliktir. Bundan dolayı birçok disiplinde uygulanan bu yöntemin çevre eğitiminde araştırma yapan bilim insanları tarafından da kullanılması ve bu alandaki uygulamalarına yoğun şekilde yer verilmesi çevre eğitiminin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olacaktır (Derr & Simons, 2020). Çünkü öğrenci ve çevre arasındaki doğrudan etkileşimi kurabilmek için bu yöntemin eğitimciler tarafından kullanılması yararlı olacaktır (Herrick et al., 2022).

PhotoVoice uygulama süreci

PhotoVoice yönteminin üç amacı bulunmaktadır (Suprapto et al., 2020; C. Wang, 1999; C. Wang & Burris, 1997; C. C. Wang, 2006);

- Bireyin çevresinde var olan durumun zayıf ve güçlü yanlarını kayıt altına alınması,
- Çekilen fotoğraflar ile ilgili tartışmalardan yola çıkarak diyaloglar oluşturmak ve böylelikle eleştirel diyaloğu ve bilgi üretmeyi teşvik eder,
- Bireysel ya da grup ile karar alma süreçlerini etkilemek. Diğer bir ifade ile var olan bir sorun hakkında karar vericilere ulaşmak.

Nitekim Wang (2006) bu yöntemin doğasını açıklarken "*gençleri politika savunuculuğuna ve toplumsal değişime dahil etmek*" şeklinde ifade etmiştir. Böylelikle genç kuşağın toplumsal sorunlar hakkında aktif rol alması ve karar vericilere problemlerin ulaştırılmasında doğrudan dahil olmaları sağlanmaktadır. PhotoVoice katılımcı eylem araştırması (Şekil 4) temeline dayandığı için toplumsal konuların düzeltilmesinde ve çözüme kavuşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Toplumun gelişmesine katkı sunabilmektedir. Çünkü bireylerin çektikleri fotoğraflar birçok mesaj içerebilmektedir. Fotoğrafın dili olarak ifade edilebilir. Sözcüklerin anlatmak ya da vermek istediği mesajın ötesinde bir etkiye sahiptir. Çünkü çekilen fotoğraflar karar vericilere delil niteliğinde etki yaparak hedeflenen problemin daha somut şekilde ifade edilmesine olanak sunmaktadır (Sutton-Brown, 2014; C. Wang, 1999; C. Wang & Burris, 1997). Bu yöntemin katılımcılara sağladığı avantajlardan birisi doğrudan iletişime geçmeden planlana problem durumunun fotoğraflar yoluyla ortaya çıkarılmasıdır (Overmars-Marx et al., 2018).

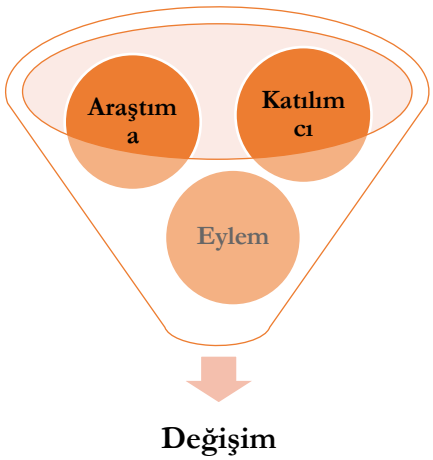

Şekil 4. Katılımcı eylem araştırması olarak PhotoVoice

Wang (2006) tarafından PhotoVoice yöntemi 9 aşamadan oluşmaktadır. Ancak burada aşamalar okullarda öğretmen ve öğrencilerin çevre eğitiminde kullanımına uygun olarak 6 aşama şeklinde düzenlenmiştir.

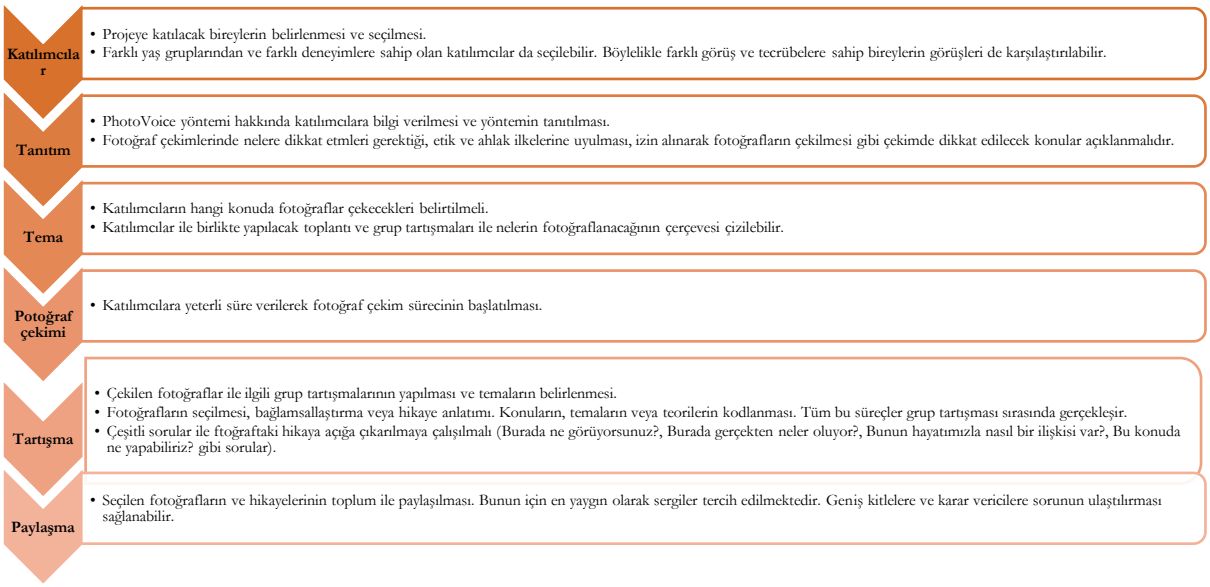

Şekil 5. PhotoVoice uygulama süreci

Tablo 1. Örnek PhotoVoice şablonu

Proje başlığı	*Finansal destek*	*Tema*	*Fotoğraf çeken grup*	*Hedef kitle*
Uygun başlık seçimi. Kısa ve net olabilir.	Finansal destek alıp almadığı belirtilir.	Araştırma konusunu kapsayacak şekilde ifade edilebilir.	Fotoğraf çekenlerin hangi gruptan seçildiği, Örneğin, lise öğrencileri.	Serginin ya da sunumun yapıldığı hedef kitle. Okul yönetimi veya toplumun genel kesimi.

KAYNAKÇA

Abrahams, I., & Millar, R. (2008). Does practical work really work? A study of the effectiveness of practical work as a teaching and learning method in school science. *International Journal of Science Education*, *30*(14), 1945–1969. https://doi.org/10.1080/09500690701749305

Anderson, D., & Zhang, Z. (2003). Teacher Perceptions of Field-Trip Planning and Implementation. *Visitor Studies Today*, *4*(3), 6–11.

Bamberger, Y., & Tal, T. (2008). An experience for the lifelong journey: The long-term effect of a class visit to a science center. *Visitor Studies*, *11*(2), 198–212. https://doi.org/10.1080/10645570802355760

Behrendt, M., & Machtmes, K. (2016). Photovoice as an evaluation tool for student learning on a field trip. *Research in Science and Technological Education*, *34*(2), 187–203. https://doi.org/10.1080/02635143.2015.1124410

Bögeholz, S. (2006). Nature experience and its importance for environmental knowledge, values and action: recent German empirical contributions. *Environmental Education Research*, *12*(1), 65–84. https://doi.org/10.1080/13504620500526529

Bonney, R., Cooper, C. B., Dickinson, J., Kelling, S., Phillips, T., Rosenberg, K. V., & Shirk, J. (2009). Citizen science: A developing tool for expanding science knowledge and scientific literacy. *BioScience*, *59*(11), 977–984. https://doi.org/10.1525/bio.2009.59.11.9

Borer, E. T., Seabloom, E. W., Jones, M. B., & Schildhauer, M. (2009). Some Simple Guidelines for Effective Data Management. *Bulletin of the Ecological Society of America*, *90*(2), 205–214. https://doi.org/https://doi.org/10.1890/0012-9623-90.2.205

Braun, T., & Dierkes, P. (2017). Connecting students to nature–how intensity of nature experience and student age influence the success of outdoor education programs. *Environmental Education Research*, *23*(7), 937–949. https://doi.org/10.1080/13504622.2016.1214866

Britannica. (2022). *Louis Agassiz, Swiss-American scientist and educator*. https://www.britannica.com/biography/Louis-Agassiz/Activities-in-the-United-States 11.12.2022

Collado, S., Corraliza, J. A., Staats, H., & Ruíz, M. (2015). Effect of frequency and mode of contact with nature on children's self-reported ecological behaviors. *Journal of Environmental Psychology*, *41*, 65–73. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2014.11.001

Collins, S. L., Bettencourt, L. M. A., Hagberg, A., Brown, R. F., Moore, D. I., Bonito, G., Delin, K. A., Jackson, S. P., Johnson, D. W., Burleigh, S. C., Woodrow, R. R., & McAuley, J. M. (2006). New opportunities in ecological sensing using wireless sensor networks. *Frontiers in Ecology and the Environment*, *4*(8), 402–407. https://doi.org/10.1890/1540-9295(2006)4[402:NOIESU]2.0.CO;2

Cook, K., Brown, A., & Ballard, G. (2016). Using Photovoice to Explore Environmental Sustainability Across Languages and Cultures. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, *7*(1), 49–67. https://doi.org/10.1515/dcse-2016-0004

Cook, K., & Quigley, C. (2013). Connecting to our community: Utilizing photovoice as a pedagogical tool to connect college students to science. *International Journal of Environmental and Science Education*, *8*(2), 339–357. https://doi.org/10.12973/ijese.2013.205a

Cook, R. B., Richard J. Olson, Kanciruk, P., & Hook, L. A. (2010). Best Practices for Preparing Environmental Data Sets to Share and Archive. *Bulletin of the Ecological Society of America*, *82*(2), 138–141. http://daac.ornl.gov/PI/BestPractices-2010.pdf

Dale, R. G., Powell, R. B., Stern, M. J., & Garst, B. A. (2020). Influence of the natural setting on environmental education outcomes. *Environmental Education Research*, *26*(5), 613–631. https://doi.org/10.1080/13504622.2020.1738346

Derr, V., & Simons, J. (2020). A review of photovoice applications in environment, sustainability, and conservation contexts: is the method maintaining its emancipatory intents? *Environmental Education Research*, *26*(3), 359–380. https://doi.org/10.1080/13504622.2019.1693511

DeWitt, J., & Storksdieck, M. (2008). A short review of school field trips: Key findings from the past and implications for the future. *Visitor Studies*, *11*(2), 181–197. https://doi.org/10.1080/10645570802355562

Dickinson, J. L., Shirk, J., Bonter, D., Bonney, R., Crain, R. L., Martin, J., Phillips, T., & Purcell, K. (2012). The current state of citizen science as a tool for ecological research and public engagement. *Frontiers in Ecology and the Environment*, *10*(6), 291–297. https://doi.org/10.1890/110236

Dickinson, J. L., Zuckerberg, B., & Bonter, D. N. (2010). Citizen science as an ecological research tool: Challenges and benefits. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, *41*, 149–172. https://doi.org/10.1146/annurev-ecolsys-102209-144636

EPA. (2022). *What is Environmental Education?* U.S. Environmental Protection Agency. https://www.epa.gov/education/what-environmental-education 31.01.20223

Falk, J. H. (1983). Field trips: A look at environmental effects on learning. *Journal of Biological Education*, *17*(2), 137–142. https://doi.org/10.1080/00219266.1983.9654522

Fraisl, D., Hager, G., Bedessem, B., Gold, M., Hsing, P. Y., Danielsen, F., Hitchcock, C. B., Hulbert, J. M., Piera, J., Spiers, H., Thiel, M., & Haklay, M. (2022). Citizen science in environmental and ecological sciences. *Nature Reviews Methods Primers*, *2*(64), 1–20. https://doi.org/10.1038/s43586-022-00144-4

Heras, R., Medir, R. M., & Salazar, O. (2020). Children ' s perceptions on the benefits of school nature field trips. *Education 3-13*, *48*(4), 379–391. https://doi.org/10.1080/03004279.2019.1610024

Herrick, I. R., Lawson, M. A., & Matewos, A. M. (2022). Through the eyes of a child: exploring and engaging elementary students' climate conceptions through photovoice. *Educational and Developmental Psychologist*, *39*(1), 100–115. https://doi.org/10.1080/20590776.2021.2004862

History. (2022). *Dust Bowl*. https://www.history.com/topics/great-depression/dust-bowl 11.12.2022

HSE. (2009). *School trips and outdoor learning activities*. https://www.hse.gov.uk/services/education/school-trips.pdf 8.11.2022

Johnston, R., & Johnston, R. (2015). School trips : Are they worth the effort ? School trips : Are they worth the effort ? *Journal of Biological Education*, *49*(1), 104–106. https://doi.org/10.1080/00219266.2014.999429

Jones, M. B., Schildhauer, M. P., Reichman, O. J., & Bowers, S. (2006). The new bioinformatics: Integrating ecological data from the gene to the biosphere. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, *37*, 519–544. https://doi.org/10.1146/annurev.ecolsys.37.091305.110031

Kelemen-Finan, J., Scheuch, M., & Winter, S. (2018). Contributions from citizen science to science education: an examination of a biodiversity citizen science project with schools in Central Europe. *International Journal of Science Education*, *40*(17), 2078–2098. https://doi.org/10.1080/09500693.2018.1520405

Kile, M. (2022). Uncovering Social Issues Through Photovoice: A Comprehensive Methodology. *Health Environments Research and Design Journal*, *15*(1), 29–35. https://doi.org/10.1177/19375867211055101

Lee, H., Stern, M. J., Powell, R. B., Lee, H., Stern, M. J., & Powell, R. B. (2020). Do pre-visit preparation and post-visit activities improve student outcomes on field trips ? *Environmental Education Research*, *26*(7), 989–1007. https://doi.org/10.1080/13504622.2020.1765991

Lock, R. (2014). Biology fieldwork in schools and colleges in the UK: An analysis of empirical research from 1963 to 2009. *Journal of Biological Education*, *44*(2), 58–64. https://doi.org/10.1080/00219266.2010.9656195

Lotter, C., Singer, J., & Godley, J. (2009). The influence of repeated teaching and reflection on preservice teachers' views of inquiry and nature of science. *Journal of Science Teacher Education*, *20*(6), 553–582. https://doi.org/10.1007/s10972-009-9144-9

Michener, W. K., & Jones, M. B. (2012). Ecoinformatics: Supporting ecology as a data-intensive science. *Trends in Ecology and Evolution*, *27*(2), 85–93. https://doi.org/10.1016/j.tree.2011.11.016

Miglietta, A. M., Belmonte, G., & Boero, F. (2008). A summative evaluation of science learning: A case study of the marine biology museum "pietro parenzan" (South East Italy). *Visitor Studies*, *11*(2), 213–219. https://doi.org/10.1080/10645570802355984

Mitchell, N., Triska, M., Liberatore, A., Ashcroft, L., Weatherill, R., & Longnecker, N. (2017). Benefits and challenges of incorporating citizen science into university education. *PLoS ONE*, *12*(11), 1–15. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0186285

Morag, O., & Tal, T. (2012). Assessing Learning in the Outdoors with the Field Trip in Natural Environments (FiNE) Framework. *International Journal of Science Education*, *34*(5), 745–777. https://doi.org/10.1080/09500693.2011.599046

Mullenbach, L. E., Andrejewski, R. G., & Mowen, A. J. (2019). Connecting children to nature through residential outdoor environmental education. *Environmental Education Research*, *25*(3), 365–374. https://doi.org/10.1080/13504622.2018.1458215

Myers, B., & Jones, L. (2004). *Effective Use of Field Trips in Educational Programming: A Three Stage Approach*. UF/IFAS Extension. https://doi.org/10.32473/edis-wc054-2004

National Georaphic. (2023). *Citizen Science*. https://education.nationalgeographic.org/resource/citizen-science-article/, Accessed on 20.03.2023

O'malley, L. J., & Munsell, S. E. (2020). PhotoVoice: An Innovative Qualitative Method in Research and Classroom Teaching. *Educational Research: Theory and Practice*, *31*(1), 26–32.

Overmars-Marx, T., Thomése, F., & Moonen, X. (2018). Photovoice in research involving people with intellectual disabilities: A guided photovoice approach as an alternative. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, *31*, e92–e104. https://doi.org/10.1111/jar.12329

Peckover, C. (2012). Realizing the Natural Self: Rousseau and the Current System of Education. *Philosophical Studies in Education*, *43*, 84–94. https://eric.ed.gov/?id=EJ1000297

Peter, M., Diekötter, T., & Kremer, K. (2019). Participant outcomes of biodiversity citizen science projects: A systematic literature review. *Sustainability*, *11*(2780), 1–18. https://doi.org/10.3390/su11102780

Phillips, T., Porticella, N., Constas, M., & Bonney, R. (2018). A Framework for Articulating and Measuring Individual Learning Outcomes from Participation in Citizen Science. *Citizen Science: Theory and Practice*, *3*(2), 1–19. https://doi.org/10.5334/cstp.126

Porter, J. H., Nagy, E., Kratz, T. K., Hanson, P., Collins, S. L., & Arzberger, P. (2009). New eyes on the world: Advanced sensors for ecology. *BioScience*, *59*(5), 385–397. https://doi.org/10.1525/bio.2009.59.5.6

Stern, M. J., Powell, R. B., Frensley, B. T., Stern, M. J., Powell, R. B., & Environmental, B. T. F. (2022). Environmental education , age , race , and socioeconomic class : An exploration of differential impacts of field trips on adolescent youth in the United States. *Environmental Education Research*, *28*(2), 197–215. https://doi.org/10.1080/13504622.2021.1990865

Stylinski, C. D., Peterman, K., Phillips, T., Linhart, J., & Becker-Klein, R. (2020). Assessing science inquiry skills of citizen science volunteers: a snapshot of the field. *International Journal of Science Education, Part B: Communication and Public Engagement*, *10*(1), 77–92. https://doi.org/10.1080/21548455.2020.1719288

Suprapto, N., Sunarti, T., Suliyanah, Wulandari, D., Hidayaatullaah, H. N., Adam, A. S., & Mubarok, H. (2020). A systematic review of photovoice as participatory action research strategies. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, *9*(3), 675–683. https://doi.org/10.11591/ijere.v9i3.20581

Sutton-Brown, C. A. (2014). Photovoice: A Methodological Guide. *Photography and Culture*, *7*(2), 169–185. https://doi.org/10.2752/175145214X13999922103165

Trisha, G. (2013). Involving members of the public can help science projects-but researchers should consider what they want to achieve. *Nature*, *496*, 259–261. file:///Users/lewiss1/Library/Application Support/Papers2/Articles/2013/Unknown/2013-4.pdf%5Cnpapers2://publication/uuid/E6213B5C-6A5B-4245-8668-D11F39C8C24F

UN. (1972). *United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, Stockholm*. https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972 8.11.2022

UNESCO-UNEP. (1975). International Workshop on Environmental Education; The Belgrade Charter: a framework for environmental education; 1975. https://www.eusteps.eu/wp-content/uploads/2020/12/Belgrade-Charter.pdf 8.11.2022

UNESCO. (1978). The intergovernmental conference on environmental education, organlied by Unesco in co-operation with UNEP Tbilisi (USSR) 74 - 26 October 1977. https://doi.org/10.1017/s0376892900005701

Wang, C. (1999). Photovoice: A Participatory Action Research Strategy Applied to Women's Health. *Journal of Women's Health*, *8*(2), 185–192.

Wang, C., & Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, Methodology, and Use for Participatory Needs Assessment. *Health Education and Behavior*, *24*(3), 369–387. https://doi.org/10.1177/109019819702400309

Wang, C. C. (2006). Youth participation in photovoice as a strategy for community change. *Journal of Community Practice*, *14*(1–2), 147–161. https://doi.org/10.1300/J125v14n01_09

Wiggins, A., Bonney, R., Graham, E., Henderson, S., Kelling, S., Littauer, R., LeBuhn, G., Lotts, K., Michener, W., Newman, G., Russell, E., Stevenson, R., & Weltzin, J. (2013). *Data Management Guide for Public Participation in Scientific Research*. DataONE:

Albuquerque, NM. https://education.ucdavis.edu/sites/main/files/file-attachments/dataone-ppsr-datamanagementguide.pdf

İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Mahremiyet Bilinç Düzeylerinin Belirlenmesi

Ayfer ŞAHİN[1]
Mesut Fatih DEMİR[2]
Zeynep DEMİR[3]

Giriş

Geçmişten günümüze üzerine konuşulan önemli bir kavram olan mahremiyet Türk Dil Kurumu tarafından "gizlilik" olarak ifade edilmiş olup Arapça kökenli olan kelimenin kökü "haram"dır. Literatür tarandığında ise mahremiyet ifadesinin kökleri, felsefi, yasal, sosyolojik, politik ve ekonomik geleneklere dayanan normatif bir kavram olmakla birlikte mahremiyet tartışması Aristoteles'in hayatın kamusal ve özel alanları arasındaki ayrıma kadar gitmektedir (Nissim & Wood, 2018). Mahremiyetin kavramsal içeriğine bakıldığında ise mahremiyetin bulunulan kültürün, yaygın dinin ve toplumun ahlak yapısına göre değişmekte ve şekillenmektedir (Kurtuluş, 2022). Bundan dolayıdır ki mahremiyet kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Laudon & Laudon (2011) mahremiyeti bireylerin yalnız kalma ve diğer örgütlerin gözetim veya müdahalesinin olmaması şeklinde tanımlarken, Warren & Brandeis (1890) bireyin yalnız bırakılma hakkı olarak ifade etmiştir. Dedeoğlu (2014) kişinin kendisine ilişkin bir alanın olması, kendi başına kalabilmesi, yalnız kendisinin bildiği ve sadece kendi istediği kişilerle paylaştığı özel bilgi ya da niteliklerine ilişkin doğal, insanî bir hak olarak tanımlarken Bauman'a (2010) göre ise mahremiyet insanın kendi krallığıdır demiştir.

Mahremiyet kavramının eski dönemlerden beri tartışılan bir konu olmasına rağmen modernleşme süreci içerisinde daha önemli bir kavram haline gelmiştir (Yüksel, 2003). Teknolojik gelişimler mahremiyet kavramına bakış açısını değiştirmiş ve üzerinde daha fazla konuşulan konu haline getirmiştir. Özellikle sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, toplumsal tabular ve inanışlardaki değişimler mahremiyet anlayışımızı değiştirmiştir. Son zamanlarda internet kullanımının hayatımızın her noktasına girmiş olması mahrem alanlarımızı sınırlamış ve bazı mahrem alanların ihlal edilmesine neden olmuştur. Bu süreç içerisinde de bireylerin bilinçlendirilmesi ve mahremiyet eğitiminin verilmesi önemli hale gelmiştir.

Bilinçsiz internet kullanımı, toplumun çocuklara olan bakış açısı, çocuklardan beklentilerimiz ve akran zorbalıkları mahremiyet açısından en çok çocuklarımıza tehdit oluşturan husus olmuş ve çocuklarımızı savunmasız bırakmıştır. Eğitimsiz ebeveyn profili, teknoloji okur-yazarlığındaki bilinçsizlik ve teknolojinin hayatımızın her alanına sirayet etmesi bu süreci hızlandırmış ve kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bundan dolayı ev ve okul ortamları çocukların mahremiyet bilinci oluşturulması noktasında önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca toplumsal olarak mahremiyet kavramına dikkat edilmeli ve bireylere mahremiyet eğitimi verilmelidir. Özellikle mahremiyet eğitimi erken çocukluk döneminde başlaması gereken bir süreçtir (Diler, 2014). Mahremiyet eğitiminde temel davranış refleksi oluşturma ile çocuğun kendini koruması sağlanmaktadır (Demir, 2021). Mahremiyet eğitimi çocukların kendi düşünceni, duygularını ve davranışlarını kendilerinin denetleyebilmesini sağlayan bir süreç

[1] Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
[2] Öğr. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Çiçekdağı MYO,
[3]Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı,

olduğu için (Kurtuluş, 2022) mahremiyet eğitimi çocukların kendilerini yönetebilme becerisinin kazanılmasında da önemli bir hal almaktadır (Güneş, 2015).

Bireylerde mahremiyet bilinci ve farkındalığı oluşturabilmek için okul ve okul dışı ortamlarda eğitimler düzenlenmesi oldukça önemlidir. Günlük yaşantılarımda bize normal gelen bir durum aslında mahremiyet ihlaline neden olabilmektedir. Çünkü mahremiyet ile ilgili inanış ve tutumlar kültürel ve bölgesel farklılıklara bağlı olarak değişmektedir. Okul öncesi dönemde başlayacak şekilde çalışmalarda bulunmak ve bu çalışmaları yaygınlaştırmak oldukça önemli olacaktır. Ayrıca hayatımınız her alanına girmiş olan teknoloji ve sosyal medya mecralarını kullanım noktasında da bireylere gerekli bilinçlendirme çalışmaları yürütülmelidir.

Literatürdeki yer alan mahremiyet kavramı ile ilgili yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların genellikle yetişkin bireylerle yapıldığı ve mahremiyetin kavramsal açıdan incelendiği görülmektedir (Baritci, 2023; Karabey, Kızıltan & Sabancıoğulları, 2023; Aktaş, 2023; Üstündağ, 2023; Kılıç & Öz, 2023; Aslan Turan, 2022; Başkaya & Karacan, 2022; Morva & Gül Ünlü, 2021; Akyazı, 2019; Budak, 2018; Serttaş, 2017; Acılar & Mersin, 2015; Bekmezci & Özkan, 2015; Diker, 2015; Demirkol, 2015; Akça & Başer, 2011; Tataroğlu, 2009; İnan, 2008; Yüksel, 2003). Bundan dolayı ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinçlerini belirlemek ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu temel hedef doğrultusunda ise aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinç düzeyleri ne durumdadır?
- İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinç düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
- İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinç düzeyleri anne eğitim düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?
- İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinç düzeyleri baba eğitim düzeylerine göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinçlerini belirlemek amacıyla yapılmış olan bu araştırmada kesitsel tarama modelinin kullanılması uygun görülmüştür. Çalışmanın araştırma modeli olan tarama araştırmaları evren içerisinden seçilmiş olan bir örneklemle yapılan çalışmalar aracıyla evren genelindeki eğilim, tutum veya görüşlerin nicel veya numerik olarak betimlenmesini sağlayan araştırmalardır (Creswell, 2017). Tarama araştırmaları kesitsel ve boylamsal araştırmalar olarak tanımlanmıştır (Fraenkel & Wallen, 2009). Kesitsel tarama çalışmalar verilerin tek seferde elde edilmesini ifade ederken boylamsal tarama çalışmalarının amacı, bir grubun belli bir zaman dilimi içerisindeki değişimini incelemektir (Atalmış, 2019).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemi olasılıklı örnekleme yöntemlerinden olan basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Olasılıklı örnekleme yöntemi örneklemede temel alınan birimlerin, örneklem için seçilme olasılıklarının eşit olmasını ifade etmektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2020). Basit seçkisiz örnekleme yöntemi ise evrende yer alan tüm birimlerin bağımsız ve eşit seçilme şansına sahip olarak bir örnekleme

seçildiği yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Erkuş, 2013). Bu kapsamda 2022-2023 eğitim öğretim yılı içerisinde eğitim gören 355 ilkokul 4. sınıf öğrencinden oluşmaktadır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1.'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1. *Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler*

Seçenekler		1	2	3	4	5	Toplam
Cinsiyet		**Kadın**	**Erkek**				
	N	171	184				355
	%	48,2	51,8				100
Anne Eğitim Düzeyi		**Okuma-Yazma Bilmiyor**	**İlkokul**	**Ortaokul**	**Lise**	**Üniversite**	
	N	20	55	99	100	81	355
	%	5,6	15,5	27,9	28,2	22,8	100
Baba Eğitim Düzeyi		**Okuma-Yazma Bilmiyor**	**İlkokul**	**Ortaokul**	**Lise**	**Üniversite**	
	N	11	30	91	78	145	355
	%	3,1	8,5	25,6	22	40,8	100

Tablo 1 incelendiğinde çalışma grubunu oluşturan 355 ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin 171(48,2%)'ini kadın öğrenciler oluştururken 184(51,8%)'ünü ise erkek öğrenciler oluşturmaktadır.

Çalışma grubunu oluşturan ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin anne eğitim düzeyleri incelendiğinde 20(5,6%)'i okuma-yazma bilmiyor, 55(15,5%)'u ilkokul mezunu, 99(27,9%)'i ortaokul mezunu, 100(28,2%)'i lise mezunu ve 81(22,8%)'i ise üniversite mezunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma grubunu oluşturan ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin baba eğitim düzeyleri incelendiğinde 11(3,1%)'i okuma-yazma bilmiyor, 30(8,5%)'u ilkokul mezunu, 91(25,6%)'i ortaokul mezunu, 78(22%)'i lise mezunu ve 145(40,8%)'i ise üniversite mezunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında ilkokul öğrencilerinin mahremiyet bilinç düzeylerini ölçmek için Şahin, Turan & Asal Özkan (2022) tarafından geliştirilmiş olan "İlkokul Öğrencilerine Yönelik Mahremiyet Bilinci Ölçeği" isimli veri toplama aracı kullanılmıştır. Ölçek 16 madde ve 4 faktörden oluşmakta olup 3'lü likert türündedir. Ölçeğin faktörleri kişisel güvenlik (5 soru), kişisel bilgilerin paylaşımı (5 soru), sosyal medya mahremiyeti (3 soru) ve ebeveyn denetimi (3 soru) şeklinde gruplanmıştır. Veri toplama aracının bu çalışmadaki Cranbach Alpha güvenirlik katsayısı ,72 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 27.00 paket programı kullanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak, elde edilen verilerin çözümlenmesinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma dağılımları hesaplanmıştır. Bununla birlikte verilerin Kolmogrov-Smirnov normallik dağılımına bakılmış ve Mann-Whitney testi, Kruskal-Wallis testleri uygulanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde, örneklem aracılığıyla toplanmış olan verilerle istatistiksel analizeler yapılmış, sonuçlar karşılaştırılmış ve açıklanmıştır.

Mahremiyet Bilinci Ölçeği 'ne verilen cevapların normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kolmogrov-Smirnov testi yapılmıştır.

Tablo 2. *Verilerin Kolmogrov-Smirnov Testi Sonuçları*

Ölçek	n	z	p
Mahremiyet Bilinci	355	,12	,001
Kişisel Güvenlik	355	,18	,001
Kişisel Bilgilerin Paylaşımı	355	,14	,001
Sosyal Medya Mahremiyeti	355	,27	,001
Ebeveyn Denetimi	355	,21	,001

Tablo 2 incelendiğinde Mahremiyet Bilinci Ölçeği ve alt boyutlarının normal dağılım göstermediği (p=,001) görülmektedir. Normal dağılım göstermediği belirlenen verilerin analizine parametrik olmayan analiz teknikleriyle devam edilmiştir.

Tablo 3. *4. Sınıf Öğrencilerinin Mahremiyet Bilinci ve Alt Boyutlarının Puanları*

	N	min.	max.	x̄	ss
Mahremiyet Bilinci	355	19,0	48,0	37,9	5,33
Kişisel Güvenlik	355	5,0	15,0	12,52	2,51
Kişisel Bilgilerin Paylaşımı	355	5,0	15,0	12,47	2,28
Sosyal Medya Mahremiyeti	355	3,0	9,0	5,74	1,25
Ebeveyn Denetimi	355	3,0	9,0	7,12	1,81

Tablo 3 incelendiğinde Mahremiyet Bilinci Ölçeğinin minimum değeri 19,0, maximum değeri 48,0 olarak hesaplanmışken ortalama değer ise 37,9 olarak bulunmuştur. Bu durum çalışma grubunun mahremiyet bilinci düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Kişisel Güvenlik alt boyutu minimum değeri 5,0, maximum değeri 15,0 olarak hesaplanmışken ortalama değer ise 12,52 olarak bulunmuştur. Bu durum kişisel güvenlik alt boyutu düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Kişisel Bilgilerin Paylaşımı alt boyutu minimum değeri 5,0, maximum değeri 15,0 olarak hesaplanmışken ortalama değer ise 12,47 olarak bulunmuştur. Bu durum kişisel bilgilerin paylaşımı alt boyutu düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Sosyal Medya Mahremiyeti alt boyutu minimum değeri 3,0, maximum değeri 9,0 olarak hesaplanmışken ortalama değer ise 5,74 olarak bulunmuştur. Bu durum sosyal medya mahremiyeti alt boyutu düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir.

Ebeveyn Denetimi alt boyutu minimum değeri 3,0, maximum değeri 9,0 olarak hesaplanmışken ortalama değer ise 7,12 olarak bulunmuştur. Bu durum ebeveyn denetimi alt boyutu düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Çalışma grubunda yer alan ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinç düzeylerinin ve alt boyutlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann-Whitney U testi yapılmış ve sonuçları 4'te verilmiştir.

Tablo 4. *Verilerin Cinsiyet Değişkenine İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları*

Değişkenler	Gruplar	N	x	p
Mahremiyet Bilinci	Kadın	171	191,04	,021
	Erkek	184	165,88	
Kişisel Güvenlik	Kadın	171	187,41	,089
	Erkek	184	169,25	
Kişisel Bilgilerin Paylaşımı	Kadın	171	184,57	,238
	Erkek	184	171,89	
Sosyal Medya Mahremiyeti	Kadın	171	171,85	,247
	Erkek	184	183,71	
Ebeveyn Denetimi	Kadın	171	195,47	,001
	Erkek	184	161,77	

Tablo 4 incelendiğinde Mahremiyet Bilinci ve Ebeveyn Denetimi alt boyutu p değerleri sırasıyla ,021 ve ,001 olarak hesaplanmış ve kadın öğrenciler lehine anlamlı farklılık bulunmuştur($p<0,05$). Kişisel Güvenlik, Kişisel Bilgilerin Paylaşımı ve Sosyal Medya Mahremiyeti alt boyutları p değerleri sırasıyla ,089-,238 ve ,247 olarak hesaplanmış ve anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Çalışma grubunda yer alan ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinç düzeylerinin ve alt boyutlarının anne eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H testi yapılmış ve sonuçları 5'te verilmiştir.

Tablo 5. *Verilerin Anne Eğitim Düzeyi Değişkenine İlişkin Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları*

Değişkenler	Gruplar	N	x	sd	p	Anlamlı farkın kaynağı
Mahremiyet Bilinci	Okuma-yazma bilmiyor	20	178,7	5,3	,064	
	İlkokul	55	191,9			
	Ortaokul	99	192,5			
	Lise	100	153,4			
	Üniversite	81	181,1			
Kişisel Güvenlik	Okuma-yazma bilmiyor	20	177,7	2,5	,427	
	İlkokul	55	181,6			
	Ortaokul	99	185,1			
	Lise	100	161,7			
	Üniversite	81	187,0			

Kişisel Bilgilerin Paylaşımı	[1]Okuma-yazma bilmiyor	20	213,0	2,3	,013	4>2 4>3 4>1 5>4
	[2]İlkokul	55	185,8			
	[3]Ortaokul	99	191,7			
	[4]Lise	100	149,5			
	[5]Üniversite	81	182,6			
Sosyal Medya Mahremiyeti	Okuma-yazma bilmiyor	20	142,6	1,3	,240	
	İlkokul	55	175,0			
	Ortaokul	99	173,5			
	Lise	100	193,2			
	Üniversite	81	175,6			
Ebeveyn Denetimi	Okuma-yazma bilmiyor	20	163,0	1,81	,073	
	İlkokul	55	197,1			
	Ortaokul	99	193,5			
	Lise	100	159,3			
	Üniversite	81	172,81			

Tablo 5'te yer alan veriler incelendiğinde Kişisel Bilgilerin Paylaşımı alt boyutunda anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Kişisel Bilgilerin Paylaşımı alt boyutunda anne eğitim düzeyi lise olan öğrencilerin okuma-yazma bilmeyen, ilkokul ve ortaokul öğrencilerden, anne eğitim düzeyi üniversite olan öğrencilerin ise lise öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Mahremiyet Bilinci, Kişisel Güvenlik, Sosyal Medya Mahremiyeti ve Ebeveyn Denetimi alt boyutunda anne eğitim düzeyi arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$).

Çalışma grubunda yer alan ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinç düzeylerinin ve alt boyutlarının baba eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H testi yapılmış ve sonuçları 6'da verilmiştir.

Tablo 6. *Verilerin Baba Eğitim Düzeyi Değişkenine İlişkin Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları*

Değişkenler	Gruplar	N	x	sd	p
Mahremiyet Bilinci	Okuma-yazma bilmiyor	11	141,1	5,3	,100
	İlkokul	30	215,7		
	Ortaokul	91	177,5		
	Lise	78	161,5		
	Üniversite	145	182,2		
Kişisel Güvenlik	Okuma-yazma bilmiyor	11	145,9	2,5	,120
	İlkokul	30	213,9		
	Ortaokul	91	171,8		
	Lise	78	164,3		
	Üniversite	145	184,3		
Kişisel Bilgilerin Paylaşımı	Okuma-yazma bilmiyor	11	196,8	2,3	,345
	İlkokul	30	208,9		
	Ortaokul	91	171,6		
	Lise	78	167,2		

	Üniversite	145	180,0		
Sosyal Medya Mahremiyeti	Okuma-yazma bilmiyor	11	109,7	1,3	,066
	İlkokul	30	161,1		
	Ortaokul	91	174,9		
	Lise	78	175,6		
	Üniversite	145	189,9		
Ebeveyn Denetimi	Okuma-yazma bilmiyor	11	146,4	1,8	,105
	İlkokul	30	204,0		
	Ortaokul	91	194,7		
	Lise	78	164,9		
	Üniversite	145	171,6		

Tablo 6 incelendiğinde baba eğitim düzeyi ile Mahremiyet Bilinci ve alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmış olan Kruskal Wallis H testine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır (p>0,05). Baba eğitim düzeyi öğrencilerin mahremiyet bilinçlerinin değişmesinde etkili olmamaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın amacı, ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin mahremiyet bilinç düzeylerinin belirlenip farklı özellikler açısından incelenmesi olarak belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmada ilkokul 4. sınıf öğrencilerine 3'lü likert türünde 16 maddelik ölçek uygulanmış ve veriler nicel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Bu bölümde elde edilen sonuçlar literatür çerçevesinde tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Araştırma çerçevesinde 2022-2023 eğitim-öğretim yılı içerisinde Kırşehir ilinde eğitim gören 355 ilkokul 4. sınıf öğrencisine ulaşılmıştır. Öğrencilerin mahremiyet bilinç düzeylerini belirlemek amacıyla Şahin, Turan ve Asal Özkan (2022) tarafından geliştirilmiş olan "İlkokul Öğrencilerine Yönelik Mahremiyet Bilinci Ölçeği" adlı veri toplama aracı uygulanmıştır. Elde edilen veriler analiz edilmiş ve öğrencilerin genel mahremiyet bilinç düzeylerinin($\bar{x}$=37,9), kişisel güvenlik alt boyutu düzeylerinin($\bar{x}$= 12,52), kişisel bilgilerin paylaşımı alt boyutu düzeylerinin($\bar{x}$=12,47) ve ebeveyn denetimi alt boyutu($\bar{x}$=7,12) düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılırken sosyal medya mahremiyeti alt boyutu düzeylerinin($\bar{x}$=5,74) ise düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum sosyal medya kullanımının oldukça yaygınlaşmış olması ve sosyal medya kullanım yaşının düştüğünü gösterdiği sonucu çıkarılabilir. Ayrıca öğrencilerin sosyal medya kullanımında bilinçsiz oldukları veya hayatın normal bir parçası olarak gördükleri sonucu da çıkarılabilir. Mahremiyet bilinç düzeylerinin genel anlamda yüksek çıkmasının nedeni olarak örneklem grubu ve demografik özellikler etkili olmuş olabilir. Sonraki süreçte verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmış ve elde edilen sonuç sonrasında analizlere parametrik olmayan istatistik yöntemleri ile devam edilmiştir.

Mahremiyet bilinç puanlarının ve alt boyutlarının öğrencilerin cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann Whitney U testi yapılmış, Mahremiyet Bilinci(p=,021) ve Ebeveyn Denetimi(p=,001) puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterirken Kişisel Güvenlik(p=,089), Kişisel Bilgilerin Paylaşımı(p=,238) ve Sosyal Medya Mahremiyet(p=,247) puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuç doğrultusunda öğrencilerin Mahremiyet Bilinçleri ve Ebeveyn Denetimleri farkındalıklarının kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu durumun nedeni olarak toplumsal olarak cinsiyet beklentileri etkili olmuş olabilir.

Mahremiyet bilinç puanlarının ve alt boyutlarının öğrencilerin anne eğitim düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H testi yapılmış, Mahremiyet Bilinci(p=,064), Kişisel Güvenlik(p=,427), Sosyal Medya Mahremiyet(p=,240), Ebeveyn Denetimi(p=,073) puanlarının anlamlı farklılık yaratmazken Kişisel Bilgilerin Paylaşımı(p=,013) alt boyutunda anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu durum anne eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin kişisel bilgilerin paylaşımı konusunda bilinçlendikleri yorumu yapılabilir.

Mahremiyet bilinç puanlarının ve alt boyutlarının öğrencilerin baba eğitim düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis H testi yapılmış, Mahremiyet Bilinci(p=,100), Kişisel Güvenlik(p=,120), Kişisel Bilgilerin Paylaşımı(p=,345), Sosyal Medya Mahremiyet(p=,066), Ebeveyn Denetimi(p=,105) puanlarının anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin mahremiyet bilinçlerinin ve alt boyutlarının baba eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı, öğrenciler üzerinde etkili olmadığı yorumu yapılabilir. Bu sonuç öğrencilerin mahremiyet farkındalıklarının oluşmasında babaların etkili olmadığı durumuna bağlanabilir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde mahremiyete ilişkin çalışmaların evren ve örneklemlerini ilkokuldan büyük yaş grupları üzerinde yürütüldüğü veya kavramsal açıdan incelendiği görülmektedir. Alkan ve Öcal'ın (2023) Z kuşağı mahremiyet algıları ile ilgili yapmış oldukları çalışmada katılımcıların sosyal medya platformlarında; paylamış yapmaktan, kişisel bilgilerinin paylaşılmasından ve kişisel mahremiyetleriyle ilgili endişe duymadıkları ifade edilmişlerdir. Baritci'nin (2023) üniversite öğrencilerinin mahremiyet algıları ile ilgili yapmış olduğu çalışmada katılımcıların mahremiyet konusunda fikir sahibi oldukları ve Instagram'da mahremiyet kaygısı duydukları sonucu elde edilmiştir. Öztürk, Eyüboğlu ve Göçmen Baykara (2022) tarafından üniversite öğrencilerinin mahremiyet bilinci ile ilgili çalışmalarında ise öğrencilerinin, yüksek düzeyde mahremiyet bilincine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazgan'ın (2022) üniversite öğrencelerinin mahremiyet kaygıları ve internet bağımlılık düzeyleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmada Üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı ile çevrimiçi mahremiyet kaygı düzeyleri arasındaki pozitif ilişkiden hareketle, internet kullanımına ilişkin sorunların kesiştiği, iç içe geçtiği ve birbirini beslediği sonucuna ulaşılmıştır. Yabancı, Akça ve Ulutaş'ın (2018) çevrimiçi mahremiyet kaygısı ve duygusal zekâ arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada üniversite öğrencilerinin e-posta kullanma kaygısı düzeylerinin; sosyal medyada yapılan paylaşımlara yorum yazma ve sosyal hayatlarında meydana gelen değişim durumlarına göre, çevrimiçi güven kaygısı düzeylerinin ise sosyal medyada insanları doğru tanıma düşüncesi ve yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği görülmüştür. Acılar ve Mersin'in (2015) üniversite öğrencileri üzerinde yapmış oldukları mahremiyet kaygısı çalışmasında Facebook kullanmayan öğrencilerin mahremiyet kaygısının, Facebook kullananlara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Mahremiyet kavramı çok önemli bir konu olmasına rağmen toplum tarafından görmezden gelinildiği dikkat çekmektedir. Özellikle veri paylaşımının yaygın ve sık hâle geldiği günümüzde bu mahremiyet konusuna özellikle değinilmeli ve önlemler alınmalıdır. Bu noktada aşağıdaki önerilerde bulunulabilir;

- Bireylerin yaş gruplarına yönelik mahremiyet eğitimleri verilmelidir.
- Mahremiyet eğitimleri okul öncesi dönemden başlayacak şekilde düzenlenmelidir.
- Mahremiyet güvenliği açısından gerekli yasal düzenlemeler ve önlemler alınmalıdır.

- Sosyal medya kullanımı noktasında bireyler bilinçlendirilmeli ve farkındalık oluşturulmalıdır.
- Mahremiyet ile ilgili yapılan çalışmaların evren ve örneklem grupları genişletilmelidir.
- Mahremiyet ve bölgesel kültür arasındaki ilişkiye göre bölgesel önlemler alınmalıdır.
- Bölgesel mahremiyet çalışmaları yürütülmelidir.
- Çalışma grubunun düşük yaş düzeyinde seçilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

Acılar, A. & Mersin, S. (2015). Üniversite öğrencilerinin Facebook kullanımı ile mahremiyet kaygısı arasındaki ilişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(54), 103-114. Doi: 10.17755/esosder.71918

Akça, G. & Başer, D. (2011). "Karanlığın yok oluşu" gelişen teknolojinin gizlilik ve mahremiyet üzerindeki etkileri . *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 19-42.

Aktaş, A. (2023). Toplumsal mahremiyet dönüşümü ve WhatsApp durum paylaşma özelliği ilişkisi üzerine bir inceleme. *Eskiyeni, 48*(Mart 2023), 185-200. Doi: 10.37697/eskiyeni.1225175

Akyazı, A. (2019). Mahremiyetin dönüşümü: ünlülerin instagram paylaşımları üzerine bir araştırma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18*(1), 197-216.

Alkan, F. & Öcal, D. (2023). Sosyal medya ortamlarındaki paylaşımlar üzerinden z kuşağının mahremiyet algısına bakış. *EKEV Akademi Dergisi, 0*(93), 164-182. DOI: 10.17753/sosekev.1163395

Aslan Turan, E. (2022). Dijital teknolojilerin mahremiyet üzerindeki etkileri. *Şarkiyat, 14*(2), 834-849. Doi: 10.26791/sarkiat.1114557

Atalmış, E. H. (2019). Tarama araştırması. S. Şen ve İ. Yıldırım (Ed.), *Eğitimde araştırma yöntemleri* (s. 97-116) içinde. Ankara: Nobel Akademik.

Baritci, F. (2023). Üniversite öğrencilerinin Instagram'da mahremiyet algıları üzerine bir saha araştırması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder), 11* (1), 280-304.

Başkaya, F. & Karacan, H. (2022). Yapay zekâ tabanlı sistemlerin kişisel veri mahremiyeti üzerine etkisi: sohbet robotları üzerine inceleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi, 15*(4), 481-491. Doi: 10.17671/gazibtd.1053803

Bauman, Z. (2010). *44 Letters from the Liquid Modern World*. Cambridge: Polity Press.

Bekmezci, H. & Özkan, H. (2015). Ebelik uygulamalarında mahremiyetin önemi. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, 2*(1), 113-124. Doi: 10.17681/hsp.33830

Budak, H. (2018). Sosyal medya iletişiminde mahremiyetin serüveni. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7*(1), 146-170.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (29. Baskı). Ankara: Pegem Akademi

Creswell, J. W. (2017). Nicel yöntemler. S. B. Demir (Çev. Ed.) ve M. Bursal (Çev.). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları.* (3. Baskı, s. 1-103) içinde. Ankara: Eğiten Kitap. (Orijinal eserin yayın tarihi 2013, 3. Baskı).

Dedeoğlu, S. G. (2014). Özgürlük, mahremiyet, demokrasinin değeri ve bilişim toplumunda maruz kaldığı tehditler. *Journal of Yasar University, 9*(34), 5887-5897. Doi:10.19168/jyu.03813

Demir, M. (2021). Farklı yaş grubundaki çocuklara verilen mahremiyet eğitiminin çocuk istismarı bilgi düzeyine etkisinin değerlendirilmesi [yüksek lisans tezi]. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.

Demirkol, O. (2015). Mahremiyetin kamuya açılması: tek başına dans ve röntgenciliğin toplumsal eleştirisi. *sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi, 6*(1), s. 91-106. Doi: 10.32001/sinecine.540274

Diker, E. (2015). Gazete reklamlarında kadın ve mahremiyet anlayışı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *3*(1), 95-110. DOI: 10.19145/guifd.86382

Diler R. (2014). Mahremiyet eğitimi ve önemi. *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2*(1), 69-98.

Ekiz, D. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Erkuş, A. (2013). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci* (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Fraenkel, J. R. & Wallen, N. E. (2009). *How to design and evaluate research in education.* McGraw-Hill.

Güneş, A. (2015). *Nezaket ve zarafet için mahremiyet eğitimi* (35. Baskı). İStanbul: Timaş Yayınları.

İnan, M. (2008). Mahremiyet kişiye ait özel alan tartışmaları. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10*(18), 203-209.

Karabey, G., Kızıltan, B. & Sabancıoğulları, S. (2023). Yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşirelerin hasta mahremiyetini gözetme durumları ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi, 6*(1), 123-132. DOI: 10.38108/ouhcd.1053595

Kılıç, D. & Öz, M. (2021). Online alışverişte kişisel verilerin tüketici mahremiyeti ile ilişkisi üzerine nitel bir çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25*(1), 138-156.

Kurtuluş, M. (2022). Lise düzeyindeki özel eğitim okullarında çalışan öğretmenlerin mahremiyet eğitimine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi [yüksek lisans tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Laudon, K.C. & Laudon, J.P. (2011). *Yönetim bilişim sistemleri dijital işletmeyi yönetme.* U. Yozgat (Çev). 12. Basım. Ankara: Nobel Yayınları.

Morva, O. & Gül Ünlü, D. (2022). Ebeveynlik blogları ve çocuğun çevrimiçi mahremiyeti: Türkiye'deki ebeveynlik bloglarının mahremiyet yönetimi üzerine. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi 9*(1), 9-30. Doi: 10.24955/ilef.1073284

Nissim, K. & Wood, A. (2018). Is privacy privacy? *Phil. Trans. R. Soc. A.* 376: 20170358. http://dx.doi.org/10.1098/rsta.2017.0358

Serttaş, A. (2017). Türk televizyonlarında yayınlanan gündüz kuşağı programlarında mahremiyetin dönüşümü. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,* (27), 9-27. DOI: 10.31123/akil.437175

Şahin, A., Turan, B. N. & Asal Özkan, R. (2022). İlkokul öğrencilerine yönelik mahremiyet bilinci ölçeği geliştirme çalışması. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi (AKEF) Dergisi, 4*(2). 199-209. Doi: 10.38151/akef.2022.12

Tataroğlu, M. (2009). E-devlette kullanılan gözetim ve kayıt teknolojilerinin mahremiyet üzerinde etkileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009-1*(18), 95-120.

Üstündağ A (2023). Annelerin çocuklarıyla ilgili sosyal medya paylaşımlarının ve çocuklarının dijital mahremiyetlerine ilişkin davranışlarının değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(1), 56-67.

Warren, S. D. & Brandeis, L. D. (1890). The righ to privacy. *Harvard Law Review, 4*(5), 194- 220.

Yabancı, C. , Akça, F. & Ulutaş, E. (2018). Çevrimiçi mahremiyet kaygısı ve duygusal zekâ arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences,* (54) , 191-218.

Yazgan, Ç. Ü. (2022). Investigation of the relationship between online privacy concerns and internet addiction among university students. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD), 5*(1), s. 61-77. DOI: 10.47951/mediad.1090414

Yüksel, M. (2003). Mahremiyet hakkı ve sosyo-tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58*(01), 181-213. Doi:10.1501/SBFder_0000001619

Eğitim Fakültesindeki Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Tuba GÖKAY[1]
Faruk KARDAŞ[2]

Giriş

Bu araştırmada öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi ve aralarındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmada betimsel araştırma yöntemi ve ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Eğitimin amacı, vatanını seven, çağdaş, içinde yaşadığı toplumun kurallarını, örf ve adetlerini bilen, devletine katkı sağlayan, üretici, vatandaşlık görevini yerine getiren ve devletine olan sorumluluklarının farkına varan bireyler yetiştirmektir. Araştırmaya 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında Doğu Anadolu Bölgesinde bir devlet Üniversitesi Eğitim Fakültesinin son sınıfında öğrenim gören öğretmen adayları katılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerin cinsiyet ve anne eğitim düzeyi değişkenleri açısından anlamlı fark bulunamazken; öğrenim görülen bölüm ile baba eğitim düzeyleri açısından anlamlı düzeyde fark bulunmuştur. Öğretmen adaylarının Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ile cinsiyet değişkenleri açısından aralarında anlamlı farklılık bulunamazken; bölüm değişkenine göre farklılık bulunmuştur. Ayrıca, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Bilginin insan hayatındaki ağırlığının ve öneminin artmasıyla bilgi toplumu kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram ile bireyin bilgiyi elde ettiği ve kullandığı bir yaşam döngüsü ifade edilmektedir. Eğitim, insanoğlunun varlığı ile başlayıp ölümüne kadar yaşamın her alanını etkileyen, şekillendiren ve hayat çizgisini belirleyen bir sürecin tam kendisidir (Yılmaz, 2010). Eğitim, dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye' de vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel olarak kalkınması için çok önemli bir yere sahiptir. Dünyanın her yerinde genel olarak eğitimin amacı aynıdır. Eğitimin amacı, vatanını seven, çağdaş, içinde yaşadığı toplumun kurallarını, örf ve adetlerini bilen, devletine katkı sağlayan, üretici, vatandaşlık görevini yerine getiren ve devletine olan sorumluluklarının farkına varan bireyler yetiştirmektir. Durkheim ve Gökalp'in de ifade ettiği gibi eğitimin temel amaçlarından biri öğrencilere sadece beceri kazandırmak değil aynı zamanda onları iyi bir vatandaş olarak da yetiştirmektir (Aksakal, 2021). Eğitim sayesinde insanlar düşünebilmekte; düşündüklerini baskı altında kalmadan özgürce ifade edebilmektedir (Kurnaz, 2018).

Eğitim, insanoğlunun yıllardır geliştirmeye çalıştığı bir sistemdir. Günümüzde teknoloji arttıkça iyi yetişmiş, , nitelikli, kalifiye insan gücüne olan ihtiyaç da artmış ve bu ihtiyaç sorunu gün geçtikçe daha da karmaşık hale gelmiştir. Bu sorunun çözülmesi için düşünce gücü yüksek, değişen dünyaya uyum sağlayabilen, bilgiyi yapılandıran ve günlük hayatında kullanabilen bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Gelişmiş ülkelerin eğitim sistemine bakıldığında, sağlam temeller üzerine kurulduğu, eğitimde özgün planlar ve politikalar oluşturulduğu, taviz

[1] Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
[2] Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Erzincan ORCID ID: 0000-0002-0009-7503
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünün Yönetim Kurulu Kararı ile , 08.01.2021 tarih ve1/3 sayılı karar ile onaylanan Yüksek Lisans tezinden Üretilmiştir

verilmeden süreklilik arz eden uygulamalarla eğitimle ilgili sorunların çözüldüğü görülmüştür (Gür, 2010).

Hızla değişen dünyada sürekli yeni bilgiler üretilmekte ve bu bilgileri öğrencilere doğrudan aktarabilmek güç bir hal almaktadır. Bu yüzden bilgiyi ezberletip öğrenciye doğrudan vermek yerine öğrencilere doğru düşünme yollarını öğretmek gerekmektedir (Bodur,2010). Yüksek Lisans Tezi, öğrencilere verilen bilgilerin daha verimli ve etkili şekilde kullanılmalarını, öğrencilerin bu bilgileri günlük hayatlarına taşımaları için onlara üst düzey düşünme becerileri verilmesini gerektirmektedir (Rucks,2001; Weinerman, 1997; akt. Güzel-Kuyucu, 2019). Günümüz bilgi çağında bilgi sahibi olmak, üretken olmak ve bilgiyi kullanmak için bireylerden düşünmeleri istenmektedir (Aybek, 2006). İçinde yaşadığımız teknoloji çağında eğitim iyi yetişmiş ve sorumluluk sahibi olan vatandaşlarda eleştirel düşünme becerileri oluşturmayı amaçlamaktadır. Eleştirel düşünebilen, yeni fikirlere açık ve üretken olan vatandaşların yetiştirilmesi için öncelikli olarak bu niteliklere sahip öğretmenlerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin mesleğine yönelik tutumları, onların ders anlatım şekline, sınıf ortamına, öğrenci ile iletişimine, görevini tam olarak yerine getirmesine ve öğrenme- öğretme sürecine etki etmektedir. Bu da öğrencilerin eleştirel düşünebilmelerine, kişilik özelliklerine, derse katılımına, öğretmen-öğrenci ilişkisine ve öğrenmenin gerçekleşmesine etki etmektedir (Semerci ve Semerci, 2004).

Öğretmen çağın gereklerine göre değişiklik gösteren, kendini yenileyen küresel dünyada mesleğinin önemini algılayan bir öğretmen bu yaklaşımıyla mesleki başarısını ve tutumunu geliştirmiş olacaktır (Ayarcı ve Kesim, 2007). Küreselleşen dünyada, gelişen ve sürekli yenilenen bilginin öğrenilmesi ve öğretilmesi için eleştirel düşünebilen bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu da eğitimle yani eleştirel düşünme becerisine sahip öğretmen adayları ile mümkün olmaktadır. Öncelikle öğretmen adaylarının kendini yenilemesi ve mesleğine karşı olumlu tutuma sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle öğretmen adaylarının, eleştirel düşünme eğilimlerinin öğretmenlik mesleğine karşı tutumlarıyla ilişkisinin belirlenmesi literatüre katkı sağlayacaktır. Öğretmenlik mesleğinde de diğer meslekler gibi etik kurallar bulunmaktadır. Ancak öğretmenlik mesleğinin bazı özellikleri onu diğer meslek gruplarından ayırmaktadır (Yücesan ve Zincirli, 2022).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi ve aralarındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma Problemi

Bu araştırmada, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından farklılıkları var mıdır?

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine karşı tutumları arasında ilişki var mıdır? Sorularına cevap aranmıştır.

Alt Problemler

Öğretmen adaylarının cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, anne ve baba eğitim durumu değişkenleri açısından eleştirel düşünme eğilimleri arasında anlamlı farlılık var mıdır?

Öğretmen adaylarının cinsiyet ve öğrenim görülen bölüm değişkenleri açısından öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı ilişki var mıdır?

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma;

2018-2019 eğitim ve öğretim yılı ile sınırlıdır.

Bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesi son sınıf düzeyinde öğrenim gören 565 öğretmen adayı ile sınırlıdır.

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerini ölçmek için "Eleştirel Düşünme Ölçeği (Sarıgöz,2014)" ve mesleki tutumlarını ölçmek amacıyla "Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği (Üstüner,2006.s109-127)" ölçekleri kullanılmış, araştırma bu ölçeklerle sınırlı tutulmuştur.

Araştırmanın Sayıltıları

Bu araştırmada;

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının uygulanan ölçeklere samimi, objektif ve gerçekçi yanıtlar verildikleri kabul edilmiştir.

Araştırmada kullanılan eleştirel düşünme ölçeği ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinin yeterli verileri sağladığı kabul edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının, 4. sınıf oldukları için eleştirel düşünme becerisi ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları hakkında yeterli bilgilere ve yeterliliğe sahip oldukları kabul edilmiştir.

Tanımlar;

Eleştirel Düşünme: Cüceloğlu (1994)' na göre eleştirel düşünme, bireyin kendi düşünmelerinin farkında olması, başkalarının düşüncelerini de göz önünde bulundurması, öğrendiği şeyleri pratikte uygulayarak çevresinde olup biten olayları anlamaya çalışması gibi etkili, hareketli ve örgütlenmiş zihinsel düşünce akışıdır.

Eleştirel Düşünme Eğilimi: Bir kişinin bilincini ve zihnini kullanarak eleştirel düşünebilmesi için gerekli olan arzusudur (Zhang, 2003; Akt. Işık, 2019).

Öğretmen Adayı: Saraç (2002)' a göre, öğretmenlik programına öğrenimine devam eden, mesleki branşını yapacağı öğretim alanı ve düzeyinde, okullarda öğretmenlik uygulaması yapan ve pedagojik formasyon eğitimi alan yükseköğretim kurumuna mensup öğrencilerdir.

Öğretmenlik Mesleği: Yeni kuşakların geleceğini şekillendiren, yol gösteren öğretmenliğin asıl amacı, vatanına ve milletine karşı sorumluluk alabilen iyi birer vatandaş yetiştirme sanatı kabul edildiği için çok önemli ve kıymetli bir meslektir (Tekışık, 1986, akt. Nakip, 2015, s.24).

Tutum: Tutumlar nesneler, insanlar ya da olaylar hakkında olumlu ya da olumsuz değerleme ifadeleridir. Tutumlar, insanın bir şey hakkında ne hissettiğini ifade eder (Robbins, 1994).

Kuramsal Temeller

Düşünme Nedir?

Düşünme kavramının temeli Eflatun ve Aristo dönemine kadar dayanmakta ve düşünme kavramı pek çok araştırmanın konusu olmakla birlikte ortak bir tanımı yapılamamıştır (Kazancı, 1989, s.388).

Glaser (1941)'e göre düşünme, "kişinin deneyimleri dâhilindeki problemlere yaklaşırken, sorgulama ve akıl yürütme metotlarını kullanmadaki tutumu" şeklinde tanımlanmıştır (akt. Alp, 2019).

Von Aster'in (1945) tanımına göre düşünmek; " birleştirmek, parçalamak ve mukayese etmektir. Birleştirmede objeleri bir birlik veya bir bütün halinde toplarım; parçalamakla da bir objeyi parçalarına ayırmış olurum; mukayesede ise iki veya daha ziyade obje arasında mevcut olan bir nispeti (eşitlik, benzerlik) öğrenirim."

Cüceloğlu (2001)'na göre düşünme, "içinde bulunan durumu anlayabilmek amacıyla yapılan aktif, amaca yönelik organize zihinsel süreç" şeklinde tanımlanmaktadır.

Düşünme Becerileri Nelerdir?

Beceri, bireyin bir işi yapabilecek yetenekte olması, o işi başarabilmesi ve yaptığı işi amacına uygun şekilde sonuçlandırabilme yeteneğidir (TDK, 2002, s.18).

Bloom (1979), düşünme becerilerini aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:

Soruşturma

Konu ile ilgili problem durumunu belirleme

Problem durumu ile ilgili soru sorma

Elde edilen sonuçları test etme

Yaratıcı olma

Yeni fikirler, düşünceler oluşturma

Yeni durumları ve yeniliğin çıkardığı sonuçlar üzerine araştırma yapma

Problem ile ilgili hipotezler kurma

Bilgiyi İşleme

Problem ile ilgili bilgilerin toplanması

Bilgilerin sınıflama yapılması

Kategoriler arasındaki ilişkinin analiz edilmesi

Değerlendirme

Kıstasların (ölçüt) geliştirilmesi

Problem durumunun değerlerini muhakeme etmek

Problem durumu hakkındaki bilgilerin değerlendirilmesi

İspatlama aşaması

Dili etkili kullanmak

Düşünceleri yargılamar

Fikirleri açıklamak

Son dönemlerde yapılan çalışmaların sonuçlarına göre araştırmacılar, öğrencilerin öğrenmelerinde bireysel farklılıkların olduğu, farklı fikir ve düşünce yapısına sahip olduklarından farklı şekilde öğrendikleri sonucuna ulaşmışlardır (Tümkaya, 2011, s.220).

Özden (2000) düşünme becerilerini "problem çözme, bilimsel düşünme, yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve yaratıcı problemler çözme becerileri şeklinde kategorize etmiştir. Bu özellikler genellikle "problem çözme ve karar verme" maddelerinden oluşmaktadır. Eleştirel düşünme; ortaya çıkan bir problemin temel öğesine kadar inen, problemi farklı bakış açılarıyla ele alan, problemin nedenlerini anlamaya çalışan, probleme çözümler üretmeye çalışan, beceri ve ustalık gerektiren düşünme şeklidir (İpşiroğlu, 2002 s.8).

Cüceloğlu (1994) eleştirel düşünme, bireyin kendi düşünmelerinin farkında olması, başkalarının düşüncelerini de göz önünde bulundurması, öğrendiği şeyleri pratikte uygulayarak çevresinde olup biten olayları anlamaya çalışması gibi etkili, hareketli ve örgütlenmiş zihinsel düşünce akışıdır.

Gibson (1995)'na göre, düşünme insanların hayatını devam ettirebilmesi için nefes alması gibi doğal bir durum olduğunu fakat iyi düşünmenin kendi kendine oluşmadığını ve iyi düşünmek için eğitimin şart olduğunu savunmuştur.

Boostrom (1992) öğrencilere sadece formal eğitim veren kurumlarda düşünme etkinliği yaptırılmadığını, bireylerin günlük hayatında eleştirel düşünmeyi kullandıklarını ve eleştirel düşünmenin bir problem durumuna karşı çözüm yolları bulma işi olduğunu belirtmiştir. Öğrencilere eleştirel düşünebilmeleri için eğitim verildiğinde yaşam tarzlarının olumlu yönde artış gösterdiği tespit edilebilir. Eleştirel düşünme sayesinde öğrenciler, karşılarına çıkan problemlere çözümler üreterek hayat standartlarını arttırabilir ve bundan dolayı kendine güvenen daha kaygısız ve daha neşeli şekilde hayatlarını idame ettirebilirler (Akt. Aybek, 2006).

Eleştirel Düşünen Bireylerin Özellikleri

Eleştirel düşünebilen bireyler yeni bilgiler edinmek için araştırır, önüne çıkan engellere gerçekçi çözüm yolları bulur, başkalarının düşüncelerine saygılı davranır, bir konu hakkında tek bir noktadan bakmayıp çok boyutlu düşünür, bilgiyi olduğu gibi almaz nedenlerine inerek gerçekçi bir temele dayandırır ve düşüncelerini etkili bir şekilde paylaşabilir (Schreglmann 2016, Yağcı 2008s.16).

Literatür taraması yapıldığında eleştirel düşünen bireylerin sahip olması gereken özellikler aşağıda maddeler halinde verilmiştir:

Beyer (1991), etkili ve eleştirel düşünebilen bireylerde bulunması gereken özellikleri aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

- Bir problemi veya iddiayı açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edebilme
- Başkalarından net, açık bir dil becerisi kullanmasını isteme
- Bir problem karşısında düşünerek hareket etme

Amerikalı felsefecilere göre eleştirel düşünebilen bireylerin sahip olduğu özellikler vardır. Bunlar; eleştirel düşünebilen bireyler fikirlere açık olmalı, sürekli yeni bilgiler araştırmalı ve neden aramalı, yeni fikirlere karşı ön yargılı olmamalı, bir konu hakkında yargıda bulunduğunda bu yargısında dürüst olmalıdır (Facıone ve Facıone, 1996; Aybek, 2006s.130). Problemlerin üstesinden gelebilme becerisine sahip olan bireyler, karşılarına çıkan her türlü engelin üstesinden gelebilmek için çözümler üretir, olay ya da durumların altında yatan gerçekleri, nedenleri araştırır, sorgular ve bilgi edinmek için çaba gösterirler (Özdemir, 2005, s.311).

Eleştirel Düşünmenin Gelişimini Engelleyen Faktörler

Birçok araştırmacı eleştirel düşünmeyi engelleyen faktörleri faklı bir şekilde tanımlamıştır. Buna göre;

Paul vd. (1990) eleştirel düşünmeyi Hızla değişen bir dünyada hayatta kalmak için herkesin ihtiyacı olan şey şeklinde tanımlamaktadır.

Tutumlar

Tutumlar, kişinin dünyaya bakış açıları hakkında sürekli veya geçici varsayımda bulunmalarını, başka kişilerden beklentilerini, inanç ve değerlerini, neyin doğru olup neyin yanlış olduğuna ilişkin duygu ve düşüncelerini içerir. (Kutluca ve Ekici, 2010 s.178).

Tutum, kişinin belirli bir durumu, olayı, grubu, kişileri, bir kurumu, bir düşünceyi veya nesneyi onaylaması ya da onaylamaması şeklinde görülen, karşısındakine karşı duyuşsal yönde hazır olma hali veya eğilim göstermesidir (Özgüven, 1994 s.22).

Birey, bir durumla karşılaştığında ona karşı eğilim gösterebilir ya da o durumdan kaçınabilir, kabul edebilir veya reddedebilir, sevebilir veya sevmeyebilir. Bu bireyin bir nesneye, bir kişiye, olaya, düşünceye veya duruma karşı tutumu, karşısındaki her neyse ona biçtiği değere göre değişmektedir. Bir insan değer verdiği, sevdiği obje, kişi ya da olaylara karşım olumlu tutum sergilerken sevmediği, değer vermediği kişi, obje ya da olaylara karşı da olumsuz tutum sergilemektedir (Çetin, 2003, s.24). Tutumlar, direk gözlem yoluyla doğrudan gözlenememektedir. Fakat kişinin davranışlarına bakılarak tutum hakkında tahminler yürütülebilir. Tutumlar; kişinin kararını, sevgisini, nefretini, bir şeye eğilimini, davranışlarını, bir olaya bakış açısını büyük ölçüde etkilemektedir (Çetin, 2002; Bodur, 2006 s.35).

Tutumlar, sonradan öğrenilerek kazanılan bir olgudur. Tutumlar insanların davranışlarına yön vermekte, karar verme sırasında kişinin yanlı davranmasına neden olmaktadır (Ülgen, 1995).

Materyal ve Yöntem

Bu bölümde araştırmanın; modeli, evreni ve örneklemi, veri toplama aracının özellikleri ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada, araştırma modeli olarak iki model kullanılmıştır. Bu modeller, betimsel tarama modeli ve ilişkisel tarama modelleridir. Öğretmen adaylarının, sahip oldukları eleştirel düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi için betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli "geçmişte ya da halen var olan bir durumu ortaya koymayı amaçlayan" bir modeldir (Karasar, 1999). Öğretmen adaylarının, eleştirel düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, en az iki değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini ortaya çıkarmada kullanılan bir modeldir (Karasar, 1998).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışmasına, 2018-2019 eğitim- öğretim yılında Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesine bağlı eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları katılmıştır. Araştırmanın örneklemini, eğitim fakültesinin farklı bölümlerinde öğrenim gören son sınıf öğretmen adayları oluşturmaktadır. Fen Bilgisi Öğretmenliği 54, Psikolojik Danışmanlık ve Rehber öğretmenliği 103, İlköğretim Matematik Öğretmenliği 77, Sınıf Öğretmenliği 79, Türkçe Öğretmenliği 62, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği 55, Bilgisayar Öğretimi ve Teknoloji Eğitimi Öğretmenliği 31, Beden Eğitimi ve Spor Yönetimi Öğretmenliği 25, Müzik Öğretmenliği 32, Resim Öğretmenliği bölümünden 47 olmak üzere toplam 565 öğretmen adayı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Tablo 1. *Örnekleme İlişkin Frekans ve Yüzdelik Dağılımlar*

Değişkenler	Kategoriler	N	F(%)
Cinsiyet	Kadın	375	%66,40
	Erkek	190	%33,60
Toplam		565	%100
Bölüm	Fen Bilgisi Öğretmenliği	54	%9.6
	Psikolojik Danışmanlık Ve Rehberlik	103	%18.2
	İlköğretim Matematik Öğretmenliği	77	%13.6

	Sınıf Öğretmenliği	79	%14.
	Türkçe Öğretmenliği	62	%11.
	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	55	%9.7
	Bilgisayar Öğretimi Ve Teknolojisi Eğitimi	31	%5.5
	Beden Eğitimi Ve Spor Yönetimi Öğretmenliği	25	%4.4
	Müzik Öğretmenliği	32	%5.7
	Resim Öğretmenliği	47	%8.3
Toplam		565	100
Anne Eğitim Durumu	Okuryazar Değil	139	%24,60
	İlköğretim	331	%58,60
	Lise	55	%9,70
	Ön Lisans	9	%1,60
	Lisans	29	%5,10
	Yüksek Öğrenim	2	%0,40
Toplam		565	%100
Baba Eğitim Durumu	Okuryazar Değil	36	%6,40
	İlköğretim	308	%54,50
	Lise	115	%20,40
	Ön Lisans	21	%3,70
	Lisans	81	%14,30
	Yüksek Öğrenim	4	%0,70
Toplam		565	%100

Tablo 1'de görüldüğü üzere bağımsız değişkenlere göre eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının demografik ilgileri bulunmaktadır. Tabloda 565 öğretmen adayı ile çalışma yürütülmüştür. Bu öğretmen adaylarının % 66,40'ı (375) kadın, %33,60'ı (190) da erkek adaylardan oluşmaktadır.

Bir diğer değişken olan bölüm değişkeninde de öğretmen adaylarının; fen bilgisi öğretmenliği bölümü %9,6, psikolojik danışmanlık ve rehberlik bölümü %18,2, ilköğretim matematik öğretmenliği %13.6, sınıf öğretmenliği %14, Türkçe öğretmenliği %11, sosyal bilgiler öğretmenliği %9.7, bilgisayar öğretimi ve teknoloji eğitim%5.5, beden eğitimi ve spor yönetimi öğretmenliği %4.4, müzik öğretmenliği% 5.7, resim öğretmenliği %8.3 adaylarından oluşmaktadır.

Tablo 1.'de öğretmen adaylarının anneleri eğitim durumu değişkenine göre okuryazar olmayanlar %24.60, ilköğretim mezunu %58.60, lise mezunu %9.70, ön lisans mezunu %1.60, lisans mezunu %5.10, yükseköğrenim mezunu %0.40 olarak tespit edilmiştir.

Diğer verilere göre öğretmen adaylarının babalarının eğitim durumu değişkenine göre okuryazar olmayanlar %6.40, ilköğretim mezunu %54.60, lise mezunu %9.70, ön lisans mezunu %1.60, lisans mezunu %5.10, yükseköğrenim mezunu %0.40 olarak tespit edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanması aşamasında iki farklı veri toplama aracı kullanılmıştır.

Eleştirel düşünme anketi

Bu çalışmada (Sarıgöz, 2014 s.332) tarafından geliştirilen "Eleştirel Düşünme Anketi" kullanılmıştır. Facione (1990) tarafından geliştirilen (The California Critical Thinking DispositionInvertory), Kökdemir (2003) tarafından da Türkçe'ye uyarlanmış "California Eleştirel Düşünme Ölçeği" baz alınarak Sarıgöz (2014) tarafından yeni bir ölçek olarak oluşturulmuş ve çalışmasında kullanılmıştır. Eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarına konu ile alakalı açık uçlu sorular yöneltmiştir. Bu sorulara verilen cevaplar neticesinde 35 maddeden oluşan bir taslak ölçek oluşturmuştur. Yapılan analitik çalışmalar sonucunda ölçekten 13 madde çıkarılmıştır. Geriye kalan 22 maddeden ölçek oluşturulmuştur. Daha sonra oluşturulan Eleştirel Düşünme Anketi'nin geçerlilik ve güvenirlik testleri yapılmış ve Cronbach Alpha iç güvenirlik katsayısı 0,80 olarak bulunmuştur.

Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeği

Çalışmada kullanılan diğer ölçek ise, Üstüner (2006) tarafından geliştirilen "Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği" dir. Bu ölçeğin pilot uygulaması 449 öğrencinin katılımıyla yapılmıştır. 34 maddeden oluşan beşli likert tipde olan bu ölçeğin puanlaması; Tamamen Katılıyorum (5), Çoğunlukla Katılıyorum (4), Orta Düzeyde Katılıyorum (3), Kısmen Katılıyorum (2) ve Hiç Katılmıyorum (1) şeklinde değerlendirilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeğin analiz çalışmaları neticesinde tek boyutlu olmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Araştırmada kullanılan bu ölçeğin Cronbach Alpha iç güvenirlik katsayısı 0,93 olarak bulunmuştur. Cronbach Alpha iç güvenirlik analizi araştırmada kullanılan ölçeğin ne düzeyde güvenilir olduğunu ve çalışmayı ne kadar temsil ettiğini belirlemek için kullanılmıştır. Elde edilen sonuç neticesinde ölçeğin güvenirlik düzeyinin ve çalışmayı temsil etme gücünün oldukça yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmanın verileri Ekim 2018 ve Kasım 2018 tarihleri arasında tek bir ders saati içerisinde toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubuna 579 öğretmen adayı katılmış fakat çeşitli nedenlerden dolayı (eksik ya da yetersiz bilgi) 14 kişi çalışma grubundan çıkarılarak 565 kişin verilerine göre değerlendirme yapılmıştır. Katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilmiş ve ölçeklere isim yazılmaması gerektiği söylenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için SPSS 24. 0 Paket programı kullanılmıştır. Veriler analiz edilirken tanımlama istatistiklerinden frekans, aritmetik ortalama, yüzde, ortalama, standart sapma; parametrik testlerden bağımsız t- testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve post- hoc testlerden Tukiye çoklu karşılaştırma testleri kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada kullanılan ölçekler arasında ilişki olup olmadığını anlamak için Pearson Correlation testi uygulanmıştır. Veriler, $p=0.05$ anlamlılık düzeyine göre yorumlanmıştır. Bu analizlere başlanmadan önce gerekli düzenlemeler (14 tane cevap kâğıdı eksik ya da hatalı doldurulduğu için çalışmadan çıkarılmıştır) varsayımlar kontrol edilmiş ve normallik testi yapılmıştır. Araştırmanın normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için iki ölçeğe de Kolmogorov- Smirnov analizi yapılmıştır.

Tablo 2. *Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğine Ait Kolmogorov- Simirnov Testi Sonuçları*

Değişkenler		Statistic	N	Sig.
Cinsiyet	Kız	0,13	375	,000
	Erkek	0,093	190	,000
	Fen Bilgisi Öğr.	0,139	54	0,011
Bölüm	PDR	0,077	103	0,14
	İlköğretim Matematik Öğr.	0,099	77	0,058
	Sınıf Öğr.	0,132	79	0,002
	Türkçe Öğr.	0,166	62	,000
	Sosyal Bilgiler Öğr.	0,125	55	0,031
	BÖTE	0,226	31	,000
	BESYO	0,176	25	0,045
Bölüm	Müzik Öğr.	0,153	32	0,053
	Resim Öğr.	0,173	47	0,001

Tablo 2. incelendiğinde öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinden (p<,05) elde edilen puanların normal dağılım gösterip göstermediğinin belirtilmesi için yapılan tek örneklem Kolmogorov- Simirnov testi sonucunda verilerin büyük çoğunluğunun normal dağılım göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. *Eleştirel Düşünme Eğilimi Anketine Ait Kolmogorov- Simirnor Testi Sonuçları*

Değişkenler		Statistic	N	Sig.
Cinsiyet	Kız	0,045	375	0,063
	Erkek	0,047	190	,200*
	Fen	0,082	54	,200*
Bölüm	PDR	0,055	103	,200*
	Matematik	0,10	77	0,056
	Sınıf	0,08	79	,200*
	Türkçe	0,074	62	,200*
	Sosyal	0,068	55	,200*
	BÖTE	0,111	31	,200*
	BESYO	0,11	25	,200*
	Müzik	0,118	32	,200*
	Resim	0,076	47	,200*
	Okuryazar Değil	0,066	139	,200*
Anne eğitim durumu	İlköğretim	0,065	331	0,002

	Lise	0,09	55	,200*
	Ön Lisans	0,178	9	,200*
	Lisans	0,062	29	,200*
	Yüksek Öğrenim	0,26	2	,402
Baba eğitim durumu	Okuryazar Değil	0,167	36	0,012
	İlköğretim	0,05	308	0,06
	Lise	0,071	115	,200*
	Ön Lisans	0,089	21	,200*
	Lisans	0,065	81	,200*
	Yükseköğrenim	0,25	4	,405
	PDR	Skewness	-,657	,238
		Kurtosis	,359	,472
	Matematik Öğr.	Skewness	-,961	,274
		Kurtosis	,518	,541
	Sınıf Öğr.	Skewness	-1,181	,271
		Kurtosis	1,069	,535
	Türkçe Öğr.	Skewness	-1,279	,304
		Kurtosis	,981	,599
	Sosyal Bilgiler Öğr.	Skewness	-,882	,322
		Kurtosis	,245	,634
	BÖTE	Skewness	-1,421	,421
		Kurtosis	1,436	,821
	BESYÖ	Skewness	-,629	,464
		Kurtosis	-,494	,902
	Müzik Öğr.	Skewness	-,686	,414
		Kurtosis	,071	,809
	Resim Öğr.	Skewness	-1,165	,347
		Kurtosis	,590	,681

Tablo 3 incelendiğinde eleştirel düşünme eğilimi anketinden (p>,05) elde edilen puanların normal dağılım gösterip göstermediğinin belirtilmesi için yapılan tek örneklem Kolmogorov-Simirnov testi sonucunda verilerin büyük çoğunluğunun normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda iki ölçeklerde bazı değişkenlerin normal dağılım göstermediği saptanmıştır. Ancak Tabachnick ve Fidell (2012)'nin yapmış oldukları çalışmalar neticesinde çarpıklık ve basıklık değerleri (-1,5 ile+1,5) baz alındığında bu değişkenlerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir

Normal dağılım gösterdiği kabul edilen verilerin Skewness (çarpıklık) ve Kurtosisi (basıklık) değerleri Tablo 4 ve Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 4. *Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğine İlişkin Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosisi (Basıklık)Normal Dağılım Analizi*

Değişkenler			Statistic	Std. Error
Cinsiyet	Kız	Skewness	-1,052	,126
		Kurtosis	,595	,251
	Erkek	Skewness	-,720	,176
		Kurtosis	-,109	,351
Bölüm	Fen Bilgisi Öğr.	Skewness	-,736	,325
		Kurtosis	-,221	,639
	PDR	Skewness	-,657	,238
		Kurtosis	,359	,472
	Matematik Öğr.	Skewness	-,961	,274
		Kurtosis	,518	,541
	Sınıf Öğr.	Skewness	-1,181	,271
		Kurtosis	1,069	,535
	Türkçe Öğr.	Skewness	-1,279	,304
		Kurtosis	,981	,599
	Sosyal Bilgiler Öğr.	Skewness	-,882	,322
		Kurtosis	, 245	,634
	BÖTE	Skewness	-1,421	,421
		Kurtosis	1,436	,821
	BESYÖ	Skewness	-,629	,464
		Kurtosis	-,494	,902
	Müzik Öğr.	Skewness	-,686	,414
		Kurtosis	,071	,809
	Resim Öğr.	Skewness	-1,165	,347
		Kurtosis	,590	,681

Tablo 5. *Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeğine İlişkin Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) Normal Dağılım Analizi*

Değişkenler			Statistic	Std. Error
Anne Eğitim Durumu	İlköğretim	Skewness	,159	,134
		Kurtosis	-,421	,267
Baba Eğitim Durumu	Okur-yazar değil	Skewness	-,178	,393
		Kurtosis	,548	,768

Eleştirel düşünme eğilimi ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar arasında ilişkinin olup olmadığını bulmak için Pearson Correlation testi yapılmıştır. Fark ve ilişkilerin anlamlılık düzeyi olarak ise p<,05 düzeyi yeterli görülmüştür. Korelasyon değerlerinin mutlak değer olarak 0,70-1,00 arasında olanlar "yüksek"; 0,70-0,30 arasında olanlar "orta"; 0,30-0,00 arasında olanlar ise "düşük" düzeyde bir ilişki olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, 2002; akt. Demir, 2006). Kullanılan veri toplama araçlarında yer alan olumlu ve olumsuz maddeler belirtilmiştir. Olumsuz olan maddeler ters çevrilerek puanlama yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler arasındaki korelasyon ilişkisi aşağıdaki tabloda bulunan kritere göre yorumlanmıştır.

Tablo 6. *Ölçekler Arasındaki Korelasyon İlişkilerinin Kriterleri*

R	İlişki
0,00-0,25	Çok Zayıf
0,26-0,49	Zayıf
0,50-0,69	Orta
0,70-0,89	Yüksek
0,90-1,00	Çok Yüksek

Tablo 6.da görüldüğü gibi ölçekler arasındaki korelasyon değerlerine bakılırsa; 0,00-0,25 arası değerler çok zayıf düzeyde ilişki, 0,26-0,49 arasındaki değerler zayıf düzeyde ilişki, 0,50-0,69 arasındaki değerler orta düzeyde ilişki, 0,70-0,89 arasındaki değerler yüksek düzeyde ilişki ve 0,90-1,00 arasındaki değerler ise çok yüksek düzeyde ilişkinin olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006).

Bulgular ve Yorum

Eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimi ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelendiği bu çalışmada, çalışmanın alt problemlerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Birinci Alt Probleme Ait Bulgular

Birinci alt problemde öğretmen adaylarının cinsiyet, öğrenim görülen bölüm, anne ve baba eğitim durumu değişkenleri açısından eleştirel düşünme eğilimleri arasında anlamlı farkın olup olmadığını belirtmek için bağımsız örneklem t-testinden yararlanılmış, ANOVA uygulanmış, analiz sonucunda anlamlı farklılık bulunan bölümleri belirtmek için Türkiye testi yapılmıştır. Araştırma bulgularının sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 7. *Öğretmen Adaylarının Cinsiyete Göre Eleştirel Düşünme Eğilimlerine İlişkin Bağımsız Örneklem t- Testi Sonuçları*

Gruplar	N	x̄	Ss	df	t	p
Kadın	375	85,691	8,8882	563	-1,456	,14
Erkek	190	86,837	8,7469			

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının cinsiyet değişkeni açısından eleştirel düşünme eğilimine yönelik verilerin yer aldığı tablo 7 incelendiğinde öğretmen adaylarından kadınların ortalama puanı "85,691" iken erkek öğretmen adaylarının ortalama puanı "86,837" olarak bulunmuştur. Aradaki sayısal fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Yapılan t-testi sonucunda p>.05 düzeyinde anlamlı fark bulunamamıştır. Başka bir deyişle öğretmen adaylarının cinsiyetinin eleştirel düşünme eğilimleri üzerinde etkisi olmadığı şeklinde de ifade edilebilir.

Öğretmen adaylarının öğrenim görülen bölüm değişkeni açısından eleştirel düşünme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirtmek amacıyla ANOVA uygulanmış, analiz sonucunda anlamlı farklılık bulunan bölümleri belirtmek için Türkiye testi yapılmış ve sonuçlar tablo 8'de bulunmaktadır.

Tablo 8. *Öğretmen Adaylarının Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Eleştirel Düşünme Eğilimlerine İlişkin ANOVA Tanımlayıcı Tablosu*

Bölüm	N	x̄	SS	F	P	Anlamlı fark
1.Fen Bilgisi Öğretmenliği	54	85,204	8,2242			
2.PDR	103	86,447	8,203			3-4
3.İlköğretim Matematik Öğretmenliği	77	82,338	7,1903			3-8
4.Sınıf Öğretmenliği	79	86,975	8,4276			3-10
5.Türkçe Öğretmenliği	62	86,532	9,6966	2,347	0,013	
6.Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	55	85,873	9,5395			
7.BÖTE	31	86,516	9,4653			
8.BESYÖ	25	89	9,9079			
9.Müzik Öğretmenliği	32	87,781	10,3542			
10.Resim Öğretmenliği	47	87,511	8,8683			
Toplam	**565**	**86,076**	**8,8498**			

Tablo 8'de görüldüğü gibi öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri bölümlerin Eleştirel Düşünme Eğilimi ortalama puanlarına bakıldığında; fen bilgisi öğretmenliği bölümü x=85,204, Psikolojik danışmanlık ve rehberlik bölümü X=86,447,İlköğretim Matematik Öğretmenliği bölümü X=82,338, sınıf öğretmenliği bölümü X=86,975, Türkçe Öğretmenliği bölümü X=86,532,Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümü X=85,873, Bilgisayar Teknolojisi ve Eğitimi bölümü X=86,516, Beden Eğitimi ve Spor yönetimi öğretmenliği bölümü X=89,000, müzik öğretmenliği bölümü X=87,781 ve resim öğretmenliği bölümü X=87,511 olarak bulunmuştur. Öğretmen adaylarının farklı bölümlere göre Eleştirel Düşünme Eğilimine yönelik tutumları incelendiğinde, bölümler ile Eleştirel Düşünme Eğiliminin arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0.05$).

Tablo 8' deki bulgulara göre öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğiliminin hangi bölümler arasında anlamı farlılığın olduğu gösterilmiştir. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin, İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, BESYÖ ve Resim Öğretmenliği bölümleri arasında İlköğretim Matematik Öğretmenliği aleyhine anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Yani İlköğretim Matematik Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin, sınıf Öğretmenliği, BESYÖ ve Resim Öğretmenliği bölümlerine göre daha düşük düzeyde olduğu bulunmuştur.

Öğretmen adaylarının anne eğitim durumu değişkeni açısından eleştirel düşünme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirtmek amacıyla ANOVA uygulanmış ve analiz sonuçları Tablo5.3'de gösterilmiştir.

Tablo 9. *Öğretmen Adaylarının Anne Eğitim Durumlarına Göre Eleştirel Düşünme Eğilimlerine İlişkin ANOVA Tanımlayıcı Tablosu*

Anne Eğitim Durumu	N	X	SS	F	P
1.Okuryazar Değil	139	87,122	9,2857		
2.İlköğretim	331	85,979	8,5317		
3.Lise	55	84,236	9,2516		
4.Ön Lisans	9	87,778	7,8546	1,00	0,416
5.Lisans	29	85,172	9,8997		
6.Yüksek Öğrenim	2	85,500	0,7071		
Toplam	565	86,076	8,8498		

Tablo 9'daki veriler incelendiğinde öğretmen adaylarının annelerinin eğitim durumu değişkenine göre Eleştirel düşünme eğiliminin ortalama puanları; okuryazar olmayan X=87,122, ilköğretim mezunu X=85,979, Lise mezunu X=84,236, Ön Lisans mezunu X=87,778, Lisans mezunu X=85,172 ve Yüksek Lisans mezunu X=85,5 olarak bulunmuştur. Öğretmen adaylarının annelerinin eğitim düzeyleri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasında istatistiksel olarak bir fark bulunamamıştır ($f=1,00$, $p>0.05$).

Öğretmen adaylarının baba eğitim durumu değişkeni açısından eleştirel düşünme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirtmek amacıyla ANOVA uygulanmış ve analiz sonucunda anlamlı farklılık bulunan Baba eğitim durumlarını belirtmek için Tukey testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Öğretmen Adaylarının Baba Eğitim Durumlarına Göre Eleştirel Düşünme Eğilimlerine İlişkin ANOVA Tanımlayıcı Tablosu

Baba Eğitim Durumu	N	X	SS	F	P	Anlamlı fark
1.Okuryazar Değil	36	86,750	11,0023			
2.İlköğretim	308	87,101	9,0970			
3.Lise	115	84,809	7,9017			2-3
4.Ön Lisans	21	83,381	8,4645	2,462	0,032	2-5
5.Lisans	81	84,284	7,8966			
6.Yüksek Öğrenim	4	88,000	3,5590			
Toplam	565	86,076	8,8498			

Tablo 10' daki veriler incelendiğinde öğretmen adaylarının babalarının eğitim durumu değişkenine göre Eleştirel düşünme eğiliminin ortalama puanları; okuryazar olmayan X=86,750, ilköğretim mezunu X=87,101, Lise mezunu X=84,809, Ön Lisans mezunu X=83,381, Lisans mezunu X= 84,284ve Yüksek Lisans mezunu X=88,000 olarak bulunmuştur. Öğretmen adaylarının babalarının eğitim düzeyleri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasında istatistiksel olarak bir fark bulunmuştur ($f=2,462$, $p<0.05$).

Anlamlı farklılığın hangi bölümler arasında olduğunu göstermek için One -Way ANOVA testinden Tukey analizi yapılmıştır. Tablodaki veriler incelendiğinde baba eğitim durumuna göre öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimine yönelik verilere bakılırsa; ilköğretim mezunu, lise mezunu ve lisans mezunu arasında anlamlı fark bulunmuştur. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri babalarının eğitim durumu ilköğretim mezunu olanlar, lise ve lisans mezunu olanlara göre lehine farklılaşma vardır.

İkinci Alt Probleme Ait Bulgular;

İkinci alt problemde öğretmen adaylarının cinsiyet ve öğrenim görülen bölüm değişkenleri açısından öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı farkın olup olmadığını belirtmek için bağımsız örneklem t-testinden yararlanılmış, ANOVA uygulanmış, analiz sonucunda anlamlı farklılık bulunan bölümleri belirtmek için Tukey testi yapılmıştır. Araştırma bulgularının sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 11. *Öğretmen Adaylarının Cinsiyete Göre Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarına İlişkin Bağımsız Örneklem t- testi Sonuçları*

Gruplar	N	x̄	Ss	df	T	p
Kadın	375	140,741	25,9232	563	1,369	,17
Erkek	190	137,684	23,3278			

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının cinsiyet değişkenine göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutum verileri Tablo 11 incelendiğinde yapılan t-testi sonucunda ($p>.05$) düzeyinde anlamlı farklılık bulunamamıştır. Başka bir ifade ile öğretmen adaylarının cinsiyetinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerinde etkisi olmadığı şeklinde de ifade edilebilir.

Öğretmen adaylarının öğrenim görülen bölüm değişkenine göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirtmek amacıyla ANOVA uygulanmış ve analiz sonucunda anlamlı farklılık bulunan bölümleri belirtmek için Tukey testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. *Öğretmen Adaylarının Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarına İlişkin ANOVA Tanımlayıcı Tablosu*

Bölüm	n	x̄	ss	f	p	Anlamlı fark
Fen Bilgisi Öğr.	54	141,963	25,1508			
PDR	103	123,379	24,7319			2-1, 2-3
İlköğretim Mat. Öğr.	77	140,857	21,7490			2-4, 2-5
Sınıf Öğretmenliği	79	143,658	23,5589			2-6, 2-7
Türkçe Öğretmenliği	62	144,339	22,3826			2-8, 2-10
				9,289	.00	
Sosyal Bilgiler Öğr.	55	138,709	26,1984			8-1, 8-3
BÖTE	31	142,419	28,2026			8-4,8-5
BESYO	25	161,040	7,8660			8-6, 8-9
Müzik Öğretmenliği	32	135,938	25,8930			
Resim Öğretmenliği	47	148,936	20,8153			
Toplam	**565**	**139,713**	**25,1013**			

Tablo 12'de görüldüğü gibi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarına bakıldığında öğretmen adaylarının; Fen Bilgisi Öğretmenliği bölümünün (141,96), PDR (123,37), İlköğretim Matematik Öğretmenliği bölümünün (140,85), Sınıf Öğretmenliği bölümünün (143,65), Türkçe Öğretmenliği bölümünün (144,33),Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünün (138,70), BÖTE bölümünün (142,41),BESYÖ bölümünün (161,04), Müzik Öğretmenliği bölümünün (135,93) ve Resim Öğretmenliği bölümünü (148,93)ortalama puanları bulunmuştur. Öğretmen adaylarının farklı bölümlere göre öğretmenlik meleğine yönelik tutumları incelendiğinde, bölümler ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutum arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0.05$).

Öğretmen adaylarının öğrenim görülen bölüm değişkeni açısından öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark bulunan bölümleri belirtmek için Tukey testi yapılmış ve analiz sonuçları yukarıdaki Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12.incelendiğinde öğretmen adaylarının Öğretmenlik Mesleğine yönelik tutumlarının hangi bölümler arasında anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Tablodaki veriler incelendiğinde bölümlere göre öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarına bakılırsa; fen bilgisi öğretmenliği, matematik öğretmenliği ve BESYÖ bölümleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Fen bilgisi öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları, matematik öğretmenliği bölümüne göre lehine, BESYÖ bölümüne göre aleyhine farklılaşma vardır. Başka bir ifadeyle fen bilgisi öğretmenliği bölümündeki öğretmen adaylarının matematik bölümündeki öğretmen adaylarına göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları daha yüksekken, BESYÖ' ye göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumu daha düşük bulunmuştur.

PDR bölümü ile Fen, Matematik, Sınıf, Türkçe, Sosyal, BÖTE, BESYÖ ve Resim öğretmenliği bölümleri arasında öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarına göre anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu bölümlerin p değeri eşit olduğundan ($p=0.00$) PDR bölümündeki

öğretmen adaylarının, diğer bölümdeki öğretmen adaylarına göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları daha düşük bulunmuştur.

Tablodaki diğer bulguya göre BESYÖ bölümündeki öğretmen adaylarının, Fen, PDR, Matematik, Sınıf, Sosyal ve Müzik öğretmenliği bölümündeki öğretmen adaylarına göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları daha yüksek bulunmuştur.

Elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının mesleki tutumlarının ortalama puanlarına bakılarak en yüksek düzeyde tutuma sahip bölüm BESYÖ, en düşük düzeyde tutuma sahip olan bölüm de PDR olarak bulunmuştur.

Üçüncü Alt Probleme Ait Bulgular

Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimi İle Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları arasında ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Person Corelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 13. *Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimi İle Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinden Alınan Toplam Puanların Korelasyon Katsayısı*

		Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeğinden Alınan Toplam Puan
Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeğinden Alınan Toplam Puan	Korelasyon	.270**
	Sig	.00
	N	578

**p>.01

Tablodaki verilere göre, öğretmen adaylarının Eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinden alınan toplam puanlar ile Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinden alınan toplam puanlar arasında $p<0.01$ düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur. Ancak tablodaki korelasyon katsayısı incelendiğinde bu ilişkinin düşük düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır($r=.270, p<0.01$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Eğitim fakültesindeki öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimi ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarına sahip olma düzeyleri ile arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan araştırmanın bu bölümünde; "Kişisel Bilgiler, Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum ölçeklerine" verilen cevaplara göre elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Ayrıca öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarına sahip olma düzeyleri ile arasındaki ilişki tartışılmıştır. Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgular yorumlanarak, eğitim fakültesindeki öğretmen adaylarının cinsiyet değişkeni açısından eleştirel düşünme becerisi ölçeğine verdikleri yanıtların t-testi analiz sonucundan, kadın ve erkek öğretmen adayları arasında anlamlı farlılık bulunamamıştır. İstatistiksel olarak cinsiyet değişkeninin öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri üzerinde bir etkisinin olmamasına karşın erkeklerin ortalama puanları kadın öğretmen adaylarının ortalama puanından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Korkmaz (2009), Özdemir (2005), Sarıgöz (2014), Küçük (2007), yaptığı araştırmalarda eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının, eleştirel düşünme düzeyi ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı farklılık bulunamadığı sonucuna varılması bu araştırmayı desteklemektedir. Bağcı ve Şahbaz (2012), yaptığı çalışmada Türkçe öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerine sahip olma durumu ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Narin ve Aybek (2010), MEB'e bağlı kurumlarda çalışan toplam 110 Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerilerini bazı değişkenlere göre incelemiştir. Cinsiyet faktörüne göre Sosyal

Bilgiler öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerileri arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır. Certel vd. (2011) göre Beden Eğitimi Öğretmen adaylarının cinsiyet faktörüne göre eleştirel düşünme eğilimleri toplamda ve "açık fikirlilik", "analitiklik", "kendine güven", "sistematiklik" ve "meraklılık" alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamazken, "doğruyu arama" alt boyutunda kız öğretmen adayları lehine anlamlı fark bulunmuştur.

Öğretmen adaylarının farklı bölümler açısından eleştirel düşünme eğilimleri incelendiğinde, öğrenim görülen bölüm değişkenine göre eleştirel düşünme eğilimi arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık bulunmuştur. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin İlköğretim Matematik Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, BESYÖ ve Resim Öğretmenliği bölümleri arasında İlköğretim Matematik Öğretmenliği aleyhine anlamlı farklılık bulunmuştur. Başka bir ifadeyle İlköğretim Matematik Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin, Sınıf Öğretmenliği, BESYÖ ve Resim Öğretmenliği bölümlerine göre daha düşük bir eğilime sahip olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilim puanlarının en yüksekten en düşük puan alan bölümlerin sıralaması; BESYÖ, Müzik Öğretmenliği, Resim Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği, Türkçe Öğretmenliği, BÖTE, PDR, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve İlköğretim Matematik Öğretmenliği şeklindedir. Araştırma bulgularına göre, Fen Bilgisi Öğretmenliği ve İlköğretim Matematik Öğretmenliği gibi bölümlerin eleştirel düşünme eğilimlerinin düşük çıkma nedeni muhtemelen pozitif bilimlere olan inançlarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Yani pozitif bilimler olan Fen Bilgisi ve İlköğretim Matematik öğretmenliği gibi bölümlerde bilgi formüllere döküldüğünde ve mutlak bilgiyi kabul ettiklerinden bilgiyi sorgulamadıkları, eleştirel bakmadıkları düşünülmektedir.

Araştırmada öğretmen adaylarının Eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinden alınan toplam puanlar ile Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinden alınan toplam puanlar arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Ancak korelasyon katsayısı incelendiğinde bu ilişkinin düşük düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Yani eleştirel düşünme eğilimi ile öğretmenlik mesleğine karşı tutumlar arasında ilişkinin olduğu fakat iki değişken arasındaki ilişkinin zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu çalışma Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesinde gerçekleşmiş olup diğer üniversiteleri de kapsayan benzer araştırmalar yapılabilir.

Bu çalışma sadece Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarından 4. Sınıf düzeyinde olanlara uygulanmıştır. Hem formasyon hem de Fen Edebiyat Fakültesinde eğitim gören tüm sınıf düzeyine uygulanabilir.

Öğretmen adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimi ile Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları arasındaki ilişkinin düşük düzeyde çıkmasının nedenleri araştırılabilir.

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerilerinin gelişmesi için lisans eğitimi döneminde bir ders olarak verilebilir.

KAYNAKÇA

Aksakal, İ. (2021). Durkheim'in ahlak eğitimi ve ideal vatandaş modeli, *Atatürk Üniversitesi eğitim Fakültesi Dergisi*, (42), 511-529.

Alp, G. (2019). Scratch programı ile web destekli işbirlikli öğrenme yönteminin ilkokul 5. sınıf öğrencilerinin kavramsal anlama düzeylerine ve eleştirel düşünme becerilerine etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Alper, A. (2010). Critical Thinking Disposition of Pri-Service Teachers. *Ankara Üniversitesi Educationand Science,* 35, (158).

Ayarcı- Kesim, R. (2007). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine karşı ilgi, tutum ve beklenti düzeyleri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aybek, B. (2006). Konu ve beceri temelli eleştirel düşünme öğretiminin öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimi ve düzeyine etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Aybek, B. (2007). Konu ve beceri temelli eleştirel düşünme öğretiminin. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 16, (2), 43-60.

Bağcı, H.ve N.K. Şahbaz (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme becerileri üzerine bir değerlendirme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 8 (1), 1-12.

Beyer, B. (1991). Teaching Thiking Skills: A handbook for elementary school teachers. Boston, USA. Allynand Bacon.

Bodur, H. (2010). İlköğretim ikinci sınıf hayat bilgisi dersinde içerik temelli eleştirel düşünme öğretiminin öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Certel, Z., Çatıkkaş, F. ve Yalçınkaya, M. (2011). Beden eğitimi öğretmen adaylarının duygusal zekâ ile eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi,* 13 (1), 74–81.

Cüceloğlu, D. (1994). İyi düşün doğru karar ver. Sistem Yayıncılık: İstanbul.

Cüceloğlu, D. (1998). İyi düşün doğru karar ver. Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Çetin, Ş. (2006). Öğretmenlik mesleği tutum ölçeğinin geliştirilmesi (Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması). Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, (18), 28-37.

Çetin, Ş. (2003). Anadolu öğretmen lisesi ve düz (genel) lise çıkışlı eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının karşılaştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,

Facione, P. A., Giancarlo, C. A., Facione, N. C., Gainen, J., (1995).The disposition to ward critical thinking. *Journal of General Education.* 44(1),1-25.

Facione, N.C.ve Facione, P.A.(1996). Externalizing the critical thinking in know ledge development and clinical judgment. *Nursing Outlook,* (44),129-136.

Gür, K. (2010). Anadolu öğretmen liseleri öğrencileri ile anadolu liseleri öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ölçülmesi (Konya İl Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Işık, B. (2019). *Eleştirel düşünme eğilimi: çalışanlar ve yöneticiler üzerine karma bir araştırma.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İpşiroğlu, Z. (2002). *Eleştirel düşünme öğretilebilir mi?* www.felsefe kibi.com.

Karasar, N. (1998). Bilimsel araştırma yöntemi-kavramlar, ilkeler, teknikler, *Nobel Yayın Dağıtım:* Ankara.

Karasar, N. (1999). Bilimsel araştırma yöntemleri. *Nobel Yayın Dağıtım.* Ankara.

Kurnaz, A. (2018). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünmeye ilişkin tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi, *Pamukkale Üniversiteyi Journal of Education,* (8), 44-47.

Kökdemir, D. (2003). *Belirsizlik durumlarında karar verme ve problem çözme.* Yayınlanmamış Doktora Tez. Ankara Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kutluca, T. ve Ekici, G. (2010). Öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitimeilişkin tutum ve öz-yeterlik algılarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (38), 177-188.

Narin, N. ve Aybek, B. (2010). İlköğretim ikinci kademe sosyal bilgiler öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerilerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 19 (1), 336-350.

Özgüven, E. (1994). Psikolojik testler. *PDRM Yayınları,* Ankara.

Robbins, S. (1994). Örgütsel davranışın temelleri, *ETAM Basım Yayın,* Eskişehir.

Sarıgöz, O. (2014). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerileri hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi. Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünya, (41).

Schreglmann, S. (2016). Konu temelli eleştirel düşünme öğretimi özelliğine sahip eğitsel arayüz ile desteklenmiş eğitim yazılımının eleştirel düşünme becerisi ve fen bilimleri dersindeki akademik başarı üzerine etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Semerci, N. ve Semerci, Ç (2004). "Türkiye'de öğretmenlik tutumları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 14 (1), 137-146.

Tümkaya, S.(2011). Fen bilimleri öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ve öğrenme stillerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt 12 (3), 215-234

Türk Dil Kurumu (TDK), (2002). Türk dil kurumu güncel sözlük. *Türk Dil Kurumu:* Ankara.

Ülgen, G. (1995). Eğitim psikolojisi: birey ve öğrenme. *Bilim Yayınları:* Ankara.

Von Aster, E. (1945). Bilgi teorisi ve mantık, *Fol Kitap.*

Yağcı, R. (2008). Sosyal bilgiler öğretiminde eleştirel düşünme: ilköğretim 5. sınıf oysal bilgiler öğretiminde öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için uyguladıkları etkinliklerin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yilmaz, H. (2010). An examination of preservice teachers' perceptions about cyberbullying. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education,* (6), 263-270.

Yücesan, B. ve Zincirli, M (2022). Öğretmenlik meslek etiği algısı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki. *Journal of History School,* 61, 3582- 3612

Öğretim Deneyi

Bilge PEKER[1]
Sema ACAR[2]

Giriş

Yapılandırmacı yaklaşımın eğitim-öğretim sürecinde yer almasıyla birlikte, geleneksel öğretim metotlarından ayrılarak, bireyin öğrenme sürecine odaklanan yeni yaklaşımlar geliştirilmeye başlanmıştır. Bu yeni yaklaşımlardan biri olan **öğretim deneyi** yöntemi, eğitim çalışmalarında diğer bilinen araştırma metotlarıyla kıyaslandığında oldukça yenilikçi ve güncel bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir (Anderson & Shattuck, 2012). Öğretim deneyi yöntemi, matematik eğitimi alanında ortaya çıkmış olup, matematiksel kavramlar önemli bir yer tuttuğundan dolayı fen bilimleri eğitiminde de kullanılmaktadır (Komorek & Duit, 2004; Mohan & Anderson, 2009).

Öğretim deneyi nitel bir araştırma yöntemidir. Bu yöntemde matematiksel bilginin nasıl oluştuğu ve matematiksel bilginin öğreniminde hangi değişkenlerin etkili olduğu derinlemesine incelenmekte, öğrenme-öğretme metotlarına ilişkin varsayımlar ortaya konmakta ve bunların test edilmesi amaçlanmaktadır. Öğrencilerin matematik öğrenme süreçlerinin keşfedilmesi için tasarlanan öğrenme ortamları yeniden düzenlenebilmektedir. Öğretim deneyi yönteminde temel amaç, öğrencilerin öğrenmelerini ve akıl yürütmelerini ilk elden ve dolaysız bir şekilde incelemektir. Bu yöntemde, araştırmacı öğretim sürecini tasarlamakta, öğretimde kullanacağı etkinlikleri organize etmektedir. Bu yöntem temel olarak keşfedici bir yapıda, öğrencilerdeki bilgi/kavram gelişimini izlemeyi amaçlamaktadır (Steffe & Thomson, 2000). Ayrıca araştırmacı aynı zamanda öğretici rolünde olup katılımcılar ile karşılıklı bir etkileşim içerisindedir (Cobb & Steffe, 1983). Bu sebeple dinamik bir yöntemdir (Steffe & Thompson, 2000) ve bireyin öğrenme düzeyini ve gelişimini belirgin bir şekilde ortaya çıkarabilecek en uygun yöntemlerden biri olarak nitelendirilebilir (Kelly & Lesh, 2000).

Öğretim deneyi, öğrencilerin matematik bilgisinin niteliğini ve öğrenme ortamlarında nasıl değiştiğini yakından deneyimleme fırsatı sunan öğretim temelli bir araştırma desenidir (Czarnocha & Maj, 2008). Bu bağlamda, matematik öğrenme süreçlerinin nasıl gerçekleşeceği konusunda hipotezler oluşturulması, bu hipotezlerin değerlendirilmesi ve sonuçlardan çıkarımlar yapılması sürecin temelini oluşturur (Simon, 1995). Bu yöntem, matematik alanının hem teorik hem de pratik yönlerine odaklanır ve elde edilen sonuçlar, eğitimciler için öğrenci matematiğini anlamada önemli ipuçları sağlar (Uygan, 2019).

Sosyal yapılandırmacı yaklaşım, öğretim deneyi yönteminin kuramsal çerçevesini oluşturur. Bunu biraz açacak olursak yapılandırmacı yaklaşım, bireyin kendi bilgisini deneyimleri ile inşa ettiğini ve içselleştirdiğini öne sürer (Cole, 1992). Sosyal yapılandırmacı yaklaşımda ise, öğrenme sürecinde sosyal etkileşimin rolü araştırılır (Cobb & Bowers, 1999). Bu yaklaşımın öncüleri olan Piaget ve Vygotsky, öğrenme sürecinde sosyal etkileşimin önemine vurgu yapmışlardır. Bu süreçte bilgi, beceri ve öğrenmenin nasıl yapılandırıldığı üzerine çalışmalar yapmışlardır (Cobb & Bowers, 1999). Bu durumun da öğretim deneyini anlamaya ışık tuttuğu söylenebilir.

[1] Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi,
[2] Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, s.

Öğretim deneyi araştırmalarında özellikle "destekleyici" kavramı oldukça önemlidir. Bu kavram, öğretmenin bir öğrenme ortamında öğrenciye sağladığı rehberlik ve desteği tanımlar (Bakker & Smit, 2017). Öğretmenin ana işinin, öğrencilerin eylemlerinin arkasında yatan anlamları sürekli olarak incelemesi ve onlara rehberlik etmesi şeklinde ifade edilebilir.

Öğretim deneyi yönteminin, deneysel araştırmalar ile cevaplanamayan soruları cevaplandırma isteği ile ortaya çıktığı söylenebilir (Steffe & Thompson, 2000). Bu sorular, öğrencilerin anlamlandırmayı nasıl yaptıkları (Confrey, 2006; Steffe & Ulrich, 2014), öğrencilerin sosyal yapılandırmacı bir öğrenme ortamında nasıl öğrendikleri ve bilişsel ilerlemelerinin nasıl gerçekleştiği şeklinde ele alınabilir (Sinclair, 1987).

Araştırmacılar (Confrey, 2006; Steffe, 1991; Steffe & Thompson, 2000) öğretim deneyi yönteminin Piaget'in klinik görüşme yönteminden türediğini söylemektedirler. Klinik görüşme özel problem durumları oluşturan, araştırmacının problemlerin çözümü için öğrenci ile arasındaki diyalogları içeren bir görüşme türü olarak tanımlanabilir (Ginsburg, 1997). Araştırmacının görevi öğrencilerin belirli matematiksel problem durumları üzerine düşünebilecekleri sorular hazırlayarak öğrencinin var olan matematik bilgisine ve düşünme sürecine yönelik çıkarımlarda bulunabilmektir (Goldin, 1997). Klinik görüşme tekniği, öğretim deneyi yöntemini oluşturan önemli parçalardan biri olmakla birlikte öğretim deneyi çok daha kapsamlıdır. Klinik görüşme tekniğinde öğrencinin problem durumlarına verdiği yanıtlar ile var olan bilgileri ve düşünme süreçleri hakkında bilgi sağlanmaktadır. Öğretim deneyi, matematik öğrenme ve akıl yürütme süreçlerinin öğrenciler tarafından ilk elden deneyimlenmesini ve müdahalelerle nasıl değiştiğinin incelenmesini amaçlar. Bu bağlamda, öğretim deneyi, klinik görüşme yöntemine dayanırken, aynı zamanda öğrencilerin matematik öğrenme süreçlerini geliştirmek için yöntemler tasarlama yönüyle klinik görüşmeden daha fazlasını içerir (Steffe & Thompson, 2000). Öğretim deneyini oluşturan bir diğer önemli parça öğretim seanslarıdır. Öğretim seansları ile öğrencilerin matematik öğrenme süreçlerini incelemek amaçlanmaktadır. Her bir öğretim seansı sonunda, sürekli analizler yapılarak bir sonraki öğretim seansları düzenlenmektedir. Ayrıca süreç içerisinde öğrencinin matematik bilgisinin nasıl geliştirilebileceğine yönelik sürekli denenen ve yeniden düzenlenen varsayımlar bulunmaktadır (Steffe & Thompson, 2000). Bu varsayımların deneysel araştırmalardaki hipotezlerden farklı olarak ispatlanması ya da reddedilmesi söz konusu değildir (Steffe, 1991). Araştırmacı süreçte öğretmen rolünde olduğu için öğrencilerle sürekli etkileşim içindedir (Kelly & Lesh, 2000). Öğretim deneyi ilerledikçe öğretmen, öğrencilerle ilgili olarak daha fazla bilgi sahibi olacağından öğrenciler ile olan etkileşimi artabilir. Ayrıca araştırmacının bazı kritik rolleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki öğrencilerin aktif olarak katılabilecekleri matematiksel durumlar oluşturarak etkileşimi sağlamaktır. İkincisi, her öğretim seansında öğrencilerin öğrenme durumlarıyla ilgili çalışmaları, süreç boyunca sınıf içi etkileşimlerin ve etkinliklerin işlerliğini sürekli olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır (Cobb, 2000; Steffe, 1991).

Öğretim deneyinin odak noktası, öğrencilerin matematik kavramlarını anlama sürecidir. Araştırmacılar ilk başta öğrencilerdeki öğrenme süreçlerine ilişkin önceden yapılan araştırmaların bulgularını veya kendi öğretimsel deneyimlerini temel alarak, öğrencilerin matematik becerilerinin gelişimiyle ilgili ön hipotezler oluşturmaktadırlar. Daha sonra bu hipotezler ışığında uygun öğrenme ortamlarının tasarlanması, öğretimlerin yapılması, veri analizleri ve ileriye dönük yeni hipotezlerin oluşturulması şeklinde devam etmektedir (Uygan, 2019). Bunun yanı sıra, öğretim deneyinin analizinde sürekli (ongoing) ve geriye dönük (retrospective) analizler uygulanır. Sürekli analiz, araştırmacının süreç içinde katılımcıların öğrenmelerini desteklemek için planlı veya plansız yönlendirmeler yaparak, gözlenen gelişim ve değişimlere bağlı olarak süreci yeniden düzenlemesine olanak tanır. Geriye dönük analizlerde ise, araştırmacı birbirini takip eden öğretim seanslarının tamamını bütüncül bir şekilde ele alır ve süreç boyunca toplanan verileri ayrıntılı bir şekilde inceleyerek katılımcıların matematiksel gelişimlerini ve bilişsel yapılarını ortaya çıkarır (Simon, 2000). Dolayısıyla öğretim deneyinde analizler önemli bir yer tutmaktadır.

Farklı Öğretim Deneyi Türleri

Sovyet Öğretim Deneyleri

Sovyet öğretim deneyleri sosyo-kültürel teori ışığında gelişmiştir (Arievitch & Haenen, 2005). Bu teoriye göre insanın zihinsel gelişimi çevreye uyum sağlama süreci olarak tanımlanmaktadır (Uygan, 2016). Bireyin zihinsel gelişimi sosyal etkileşim ile harekete geçmektedir (Vygotsky, 1978). Dolayısıyla bu teori Sovyet öğretim deneylerinde öğrenme ortamlarının nasıl oluşturulacağına yön vermektedir.

Sovyet öğretim deneylerinde olması gereken bazı temel özellikler bulunmaktadır (Thompson, 1979). Bu öğretim deneyi türünde öğrencilerin öğrenmelerinde düşünsel süreçleri keşfetmek amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra araştırmacıların, öğrencilerin öğrenme süreçlerine müdahalesi söz konusudur. Dolayısıyla farklı türler ile karşılaştırıldığında Sovyet öğretim deneylerinde öğrencilerin istenen öğrenmeleri gerçekleştirebilmeleri için öğretmenin müdahaleci destekleri ön plandadır (Uygan, 2016). Bu bağlamda boylamsal incelemeler yapılmaktadır. Nitel veri toplama teknikleri kullanılmakla birlikte öğrencilerin mevcut düzeylerini inceleyebilmek amacıyla nicel veri toplama teknikleri de kullanılabilmektedir. Ayrıca öğretim deneyi boyunca elde edilen verilerin çözümlenmesi yapılmaktadır.

Sovyet öğretim deneyleri makro şema ve mikro şema olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Menchinskaya, 1969). Makro şemada özel olarak tasarlanan öğretim ortamlarında öğrencilerin istenen kazanımlara ulaşıp ulaşamadıkları incelenirken mikro şemada öğrencinin öğrenme sürecinde yaşadığı psikolojik süreçler incelenmektedir. Dolayısıyla makro şema öğretim ortamına, mikro şema ise öğrenci zihnine odaklanmaktadır. Sonuç olarak Vygotsky'nin sosyo-kültürel teorisine dayanan öğretim odaklı araştırmalar öğrencilerin öğrenme süreçlerini inceleyerek öğretim deneyinin ilk örneklerini ortaya çıkarmıştır (Uygan, 2016).

Yapılandırmacı Öğretim Deneyi

Yapılandırmacı öğretim deneyi, öğrencilerin matematiksel bilgilerini ve bunun matematik öğretimi kapsamında nasıl geliştirilebileceğini araştırmak amacıyla tasarlanmış bir yöntemdir (Cobb & Steffe, 1983; Hunting, 1983; Steffe, 1984). Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı bireyin öğrenme ortamında aktif olduğu, yeni bir bilgiyi deneyimleri ışığında mevcut şeması ile ilişkilendirip anlamlandırması üzerine kuruludur. Piaget bilindiği üzere yapılandırmacı yaklaşımın öncüsüdür. Yapılandırmacı öğretim deneyi de bu yaklaşım ışığında gelişmiştir. Dolayısıyla bu öğretim deneyinde hazır bilgi sunulmak yerine öğrencinin bilgiyi kendisinin anlamlandırabileceği ortamlar sunulmaktadır.

Yapılandırmacı öğretim deneyi, öğrencilerin matematiksel bilgiyi yapılandırma sürecini ve öğrenci matematiğinin tasarlanan öğrenme ortamlarında nasıl değişim gösterdiğini incelemeyi hedefleyen bir araştırma yöntemidir (Cobb & Steffe, 2011). Bu öğretim deneyinde araştırmacı öğretmen olarak hareket etmektedir. Araştırmacı çocukla etkili bir iletişim kurmalıdır. Ayrıca araştırmacının önceden belirlenmiş bir hipotezi kabul etme ve reddetme gibi bir amacı olmayıp, içerisinde bulunduğu öğrenme ortamında öğrencinin ne öğrenebileceğini ve bu öğrenme ortamının nasıl iyileştirilebileceğini araştırmayı amaçlamaktadır.

Araştırmacılara büyük iş düştüğünden, Steffe (1991) yapılandırmacı öğretim deneyini yürütecek araştırmacıların bazı becerilere sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Bu beceriler;

1. Öğrencilerle matematiksel iletişim sağlayabilme,
2. Öğrencileri matematiksel etkinliklere yönlendirebilme,
3. Öğrenci matematiğini çözümleyebilme,
4. Uygun matematiksel ortamlar oluşturabilme,
5. Öğrencilerin matematiksel deneyimlerini anlayabilme,

6. Matematiksel görevlerde öğrencilerin yansıtma ve soyutlama süreçlerini nasıl geliştirebileceğini bilme,

7. Öğrencileri matematiksel olarak iletişim kurmaya teşvik edebilme,

8. Öğrenci motivasyonunu nasıl artıracağını ve öğrenmeyi uzun bir süre boyunca nasıl sürdüreceğini bilme,

9. Diğer matematik ve alan eğitimcileriyle matematiksel ve pedagojik konularda iletişim kurabilme, becerileridir.

Sonuç olarak yapılandırmacı öğretim deneyi öğrencilerin matematik öğrenimi açısından oldukça faydalı olmakla birlikte bunun uygulayıcısı olan araştırmacılarında kendilerini geliştirmeleri için etkili fırsat sunan bir yöntemdir.

Sınıf Öğretim Deneyi

Radikal yapılandırmacılık ve sembolik etkileşimcilik kuramlarının birlikte kullanılması, sınıf öğretim deneyi olarak adlandırılan yeni bir öğretim deneyi türünün ortaya çıkmasını sağlamıştır (Cobb, 2000). Radikal yapılandırmacı yaklaşım, bireysel öğrenme süreçlerinde psikolojik unsurların incelenmesini vurgular (Cobb & Yackel, 1996; Cobb, Yackel & Wood, 1989). Sembolik etkileşimcilik ise sosyal bir yapı içindeki etkileşimlerin sonucunda bireylerin hem kendilerine hem de sosyal yapının diğer unsurlarına semboller ve roller atadıklarını ortaya koyan bir kuramdır (Blumer, 1969).

Cobb (1989, 2000), sınıf öğretim deneyinin, bireysel ve sosyal öğrenme süreçlerinin birleştiği yenilikçi bir yaklaşım olduğunu ifade etmekte ve yapılandırmacı öğretim deneyindeki bireysel öğrenme ortamının sınıf ortamına taşınmasını amaçlamaktadır. Bu öğretim deneyinde, öğrenme sürecinin anlaşılması için sosyal etkileşimler, sınıf mikro-kültüründe mevcut olan normlar ve bireysel öğrenme süreçlerinin birlikte incelenmesi gerekmektedir (Uygan, 2016). Ayrıca, sınıftaki öğrencilerin matematik öğrenimine yönelik yaygın inançlarıyla oluşan sosyo-matematiksel normların, bir öğrencinin matematikte hangi konulara odaklandığını ve matematik kavramlarını nasıl anlamlandırdığını derinden etkilediğini belirtmektedir (Cobb, 2000). Bu nedenle, sınıf öğretim deneyinde matematik öğrenme süreçlerinin analiz edilmesi birincil amaç olmakla birlikte, sınıf mikro-kültüründeki normların da ayrıntılı bir şekilde incelenmesi son derece önemlidir (Cobb, Yackel & Wood, 1989). Ayrıca sınıf öğretim deneylerinde sosyal ve bireysel boyutlar birbirinden daha önemli olmaksızın öğrenme süreci içerisinde sürekli etkileşim halinde görülmelidir (Cobb & Yackel, 1996).

Sınıf öğretim deneyinde araştırmacılar, öğrencilerin bireysel öğrenme süreçlerinin yanı sıra öğrenci topluluğu tarafından oluşturulan sınıf mikrokültüründe öğrenmeyi etkileyen sosyal unsurları da inceler (Cobb, 2000). Bu kapsamda sınıf öğretim deneyi uygulayan araştırmacılara büyük sorumluluklar düşmektedir.

Öğretim Deneyi Yönteminin Güçlü Yönleri

Öğretim deneyi yöntemi, eğitim alanında önemli katkılar sağlamaktadır, özellikle matematik öğrenme süreçlerinin anlaşılmasında ve öğretimcilerin öğrencilerin matematik bilgileri hakkında bilgi edinmesinde etkili olmaktadır (Simon, 1995; Steffe & Olive, 2010). Araştırma ve öğretim süreci birlikte gerçekleşmekte, araştırmacılar öğretim sürecine ve öğrenme ortamına aktif katılmakta ve öğrencilerin matematiksek bilgi ve deneyimlerini yakından inceleyebilmektedirler. Dolayısıyla öğretim deneyleri yalnızca öğrencinin belirli bir zamandaki matematik bilgilerini değil, süreç içerisinde değişen matematik bilgilerini de kapsamlı olarak irdelemektedir (Uygan, 2019). Bu kapsamda öğretim deneyinde süreç, önemli bir yere sahiptir.

Öğretim deneyleri süresince gerçekleştirilen analizler, öğrenme etkinliklerinin hangi durumda ve özellikte en etkili şekilde gerçekleştiğini belirlemek için önemli verilere ulaşmayı sağlar (Engelhardt & ark., 2004). Bunun da öğretim deneyinin güçlü yönlerinden biri olduğu söylenebilir.

Öğretim deneylerinin bir başka güçlü yönü ise az sayıda öğrenci ile gerçekleştiğinde bireylerin bilişsel süreçleri üzerinden incelenirken (Steffe, 1991; Steffe & Thompson, 2000; Steffe & Ulrich, 2014), sınıfta gerçekleştirilen öğretim deneylerinde araştırmacılar öğrenmede etkili olan sosyal ve sosyo-matematiksel normlarla ilgili bilgi sahibi olabilmektedirler (Cobb, 2000; Cobb & Yackel, 1996; Cobb, Yackel & Wood, 1989).

Öğretim deneylerinin matematik eğitimiyle ilgili diğer araştırmalara göre en güçlü yönü, öğretim sürecini içermeyen diğer araştırma türlerine göre öğrencilerin zihninde matematiksel kavramları inşa etme süreçlerine ilişkim daha detaylı bilgiler sunabilmesidir (Gelici, 2022).

Öğretim deneyini güçlü kılan bir başka özellik ise öğrencilerin öğrenme yollarının dikkate alınması ve buna uygun öğrenme ortamlarının tasarlanmasıdır. Dolayısıyla öğretmenlere hem öğrenci bilgisi ile ilgili hem de öğretimsel tasarım süreçleriyle ilgili zengin bir kaynak sağlamaktadır (Uygan, 2019).

Öğretim deneyinin bahsi geçen güçlü yönleri sayesinde diğer yöntemlerden ayrıldığı söylenebilir.

Öğretim Deneyi Yönteminin Sınırlılıkları

Öğretim deneyi yöntemini yürütecek araştırmacılar, öğretmenlik deneyiminden yoksun olmaları veya çalışmaya katılan öğrencilerin matematik ön bilgisi hakkında bilgi sahibi olmamaları gibi önemli sınırlılıklarla karşılaşabilir. Bu sınırlılıkları aşmak için, öğretim deneyleri öncesinde araştırmacıların öğrencilerle ilgili ön deneyimler kazanması önerilmektedir. Bu durum, araştırmacıların keşfedici öğretim sürecini gerçekleştirmelerini içerir (Steffe & Thompson, 2000). Bu şekilde, araştırmacılar öğrencilerle etkileşim halinde olabilir, onların matematik becerilerini ve önceden edindikleri bilgi düzeyini anlayabilir ve bu bilgileri öğretim deneyi tasarımına dahil edebilirler.

Yöntemin bir başka sınırlılığı ise, araştırmacıların öğretmenlik rolünü üstlendikleri durumlarda, zamanla öğretim sürecine dahil olmalarıyla birlikte dışarıdan bir gözlemci olarak öğrenme ortamını değerlendirmelerinin zorlaşmasıdır. Bu sınırlılığı aşmak için, katılımcı öğrenciyi daha önceden tanıyan bir öğretmen ya da ikinci bir araştırmacının, gözlemci olarak katılması tavsiye edilebilir (Steffe & Ulrich, 2014). Bu şekilde, gözlemci olarak katılan kişi, öğretim sürecinin doğal bir parçası haline gelen araştırmacının perspektifini tamamlar. Bu durumda, gözlemci öğretmen veya ikinci araştırmacı, tarafsız bir gözlemci olarak rol alarak öğrenme ortamını objektif bir şekilde değerlendirebilir. Bu yaklaşım, daha kapsamlı bir bakış açısı sunarak, araştırmanın sonuçlarının daha güvenilir ve geçerli olmasına katkıda bulunabilir.

Öğretim deneyi yönteminde araştırmacılar sınıf içi gözlemlerinde sadece matematik öğrenimine değil sınıfın sosyal boyutlarına da odaklanmaktadırlar. Dolayısıyla verilerin çözümlenmesi kapsamında yeni zorluklar ortaya çıkabilmektedir. Çünkü öğrenme sürecinin hem bireysel hem de sosyal boyutlarının ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu durum ise araştırmacıları zorlamaktadır (Uygan, 2019).

Öğretim deneyinde araştırma sürecinin esnek yapıya sahip olması da karşılaşılan zorluklardan biridir (Kelly, 2004; Steffe & Thompson, 2000). Esnek yapı, araştırmacılar için birçok avantaj sunarken, öğretim ortamında yapılan değişikliklerin öğrencideki değişikliklerin sağlıklı bir şekilde analiz edilmesini sınırlayabileceği bir zorluk meydana getirebilir (Aşık & Yılmaz, 2017). Bu zorluğun üstesinden gelmek için, araştırma sürecinde başka bir gözlemcinin bulunması ve bu gözlemcinin aynı durumu ikinci bir göz olarak değerlendirerek etkileşime dahil olması önerilmektedir (Cobb & Steffe, 2011; Steffe & Ulrich, 2014). Bu şekilde, öğretim deneyinin analiz sürecine daha fazla objektiflik ve güvenirlik sağlanabilir, araştırmanın sonuçları daha sağlam temellere dayanabilir

Öğretim deneyinin bir başka sınırlı yönü ise geriye dönük analizlerin dikkatli bir biçimde yapılmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Dikkatle yapılmayan analizler sonucunda öğrenme süreçlerine yönelik hipotezler özenli bir biçimde oluşturulamayacak ve doğal olarak öğrenci

matematiğine ilişkin çıkarımlar eksik kalacaktır (Uygan, 2019). Bu durumun ise araştırma sonuçları için büyük bir eksiklik olduğu yadsınamaz.

Son olarak araştırmacının gözlemci olarak katıldığı öğretim deneylerinde araştırmayı birlikte yürüteceği öğretmenin gerekli bilgi, beceri ve donanıma sahip olması gerekmektedir. Aksi taktirde birlikte yürütülecek öğrenme çalışmaları araştırmanın sürecini uzatacaktır (Uygan, 2016). Bu nedenle araştırmanın birlikte yürütüleceği öğretmenin belirlenmesinde bilgi, beceri ve donanım unsurlarının göz önünde bulundurulması tavsiye edilebilir.

Öğretim Deneyi ile Farklı Araştırma Türlerinin Karşılaştırılması

Literatür incelendiğinde öğretim deneyi yönteminin Tasarım Tabanlı Araştırma, Eylem Araştırması ve Deneysel Araştırmalar ile bazı yönlerden karıştırıldığı görülmektedir. Bu bölümde öğretim deneyi yönteminin bu araştırma türleri ile karşılaştırılması incelenecektir.

Öğretim Deneyi ve Tasarım Tabanlı Araştırma

Öncelikle her iki araştırma yöntemi de bir problemden yola çıkmakta ve bu problemi doğal ortamı içerisinde diğer değişkenler ile etkileşimlerini de değerlendirerek çözmeye yönelik adımlar atmaktadır (Aşık & Yılmaz, 2017). Bu iki araştırma yöntemi birbirlerine çok benzer görünse de temelde birçok farklılık bulunmaktadır. Tasarım tabanlı araştırmalar temelde mühendislik süreçlerine dayanmaktadır. Bu araştırmalarda, öğrenme sürecinin, mühendislik alanlarında olduğu gibi zaman içinde şekillendirilmesi ve tanımlanan bağlam doğrultusunda sistemli bir şekilde çalışılarak desteklenmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir (Cobb & ark., 2003; Design-Based Research Collective [DBRC] 2006; Lesh & Sriraman, 2005). Araştırma süreci, tasarımın oluşturulması, uygulanması, değerlendirilmesi ve yeniden tasarlanması/iyileştirilmesi adımlarıyla döngüsel bir şekilde ilerler (Gravemeijer & Cobb, 2006; McKenney & Reeves, 2013; Van den Akker & ark., 2006). Sonuç olarak, tasarım temelli araştırmaların amacı, eğitim tasarımı ve programlarını verimlilik ve uygulanabilirlik açısından optimize edilmiş bir şekilde ortaya koymaktır (Aşık & Yılmaz, 2017). Öğretim deneyi yöntemi ise matematik eğitimi alanında ortaya çıkmış olup temel amacı, öğrencilerin sosyal-yapılandırmacı bir öğrenme ortamında nasıl öğrendikleri ve bilişsel olarak nasıl ilerlediklerini anlamaktır (Sinclair, 1987). Bu noktada da öğretim deneyi ile tasarım tabanlı araştırma ayrılmaktadır.

Tasarım tabanlı araştırmalarda öğretmen araştırma sürecinin bir parçası olmak zorunda iken öğretim deneyini araştırmacının kendisi öğretmen rolünde gerçekleştirebilir. Her iki araştırma yöntemi de döngüsel bir yaklaşımı benimsemektedir. Ancak öğretim deneylerinde ardışık öğretim seansları varken tasarım tabanlı araştırmalarda birinci döngü, ikinci döngü gibi birbirini takip eden tasarım deneyleri bulunmaktadır. Tasarım tabanlı araştırmalarda ele alınan durum ile bağlantılı bir araştırma grubunun olması gerekmekte ve farklı alan uzmanları bu araştırma grubunun bir parçası olabilmektedirler. Öğretim deneyinde ise böyle bir zorunluluk bulunmaktadır. Son olarak öğretim deneyinde öğrencilerin nasıl öğrendikleri ve bilişsel yapıları incelenirken tasarım tabanlı araştırmalarda yeni bir öğretim yaklaşımı/teorisi geliştirmek hedeflenmektedir (Aşık & Yılmaz, 2017). Bu hususlar da tasarım tabanlı araştırma ile öğretim deneyini birbirinden ayırmaktadır.

Öğretim Deneyi ve Eylem Araştırması

Öğretim deneyi ile eylem araştırmaları, birçok yönden benzerlik gösterse de temel farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle ortak yönlerine baktığımızda her iki desenin de en temel ortak noktası sürece yönelik müdahaleler içermesidir. Ayrıca her iki araştırma yöntemi de, pragmatik bir perspektifi benimseyerek süreç boyunca kavramsal analizleri içermektedir (Aşık & Yılmaz, 2017). Bu yöntemler, geriye dönük değerlendirmeler ve ileriye dönük yeni planlamaların yapıldığı döngüsel aşamalardan oluşmaktadır (Mertler, 2012). Her iki araştırma deseninde de, sürece yönelik müdahaleler gerçekleştirilse de, eylem araştırmasında müdahaleler, yerel bir sorunu çözmek için tasarlanan eylem planlarını içermektedir. Öte yandan öğretim deneyi ise öğrenci matematiğinin gelişimine fırsat sağlayacak öğrenme ortamlarının tasarlanmasını içermektedir (Cobb, Jackson & Dunlap, 2017). Dolayısıyla bu durum iki araştırma yöntemi arasındaki önemli bir farktır.

Eylem araştırmalarında öğretmenin sınıf içerisindeki bir problemi çözmeye yönelik bilimsel araştırma disiplinini kullanmasına odaklanılmakta (Goldkuh, 2013) ve araştırma öğretmen tarafından yürütülmektedir. Öğretim deneyi yönteminde ise araştırmanın her aşamasında araştırmacının uzmanlığından yararlanılmaktadır (Aşık & Yılmaz, 2017). Bu nedenle öğretim deneyinde araştırmacı önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her iki araştırma deseni arasındaki temel fark, amaçlar ve sonuçlar bağlamında ortaya çıkmaktadır. Eylem araştırmaları, yerel düzeydeki sorunlara çözümler üretmeyi hedeflerken, öğretim deneyleri öğrencilerin öğrenme süreçlerine yönelik genellenebilir teorik modeller geliştirmeyi amaçlamaktadır (Cobb, Jackson & Dunlap, 2017). Bu kapsamda öğretim deneyi araştırmalarının sonuçlarının literatüre önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

İki araştırma türünü birbirinden ayıran bir diğer özellik ise eylem araştırmaları geniş bir kullanım alanına sahiptir ve sadece eğitim alanı ile sınırlı olmayıp farklı disiplinlerde de yerel sorunlara çözüm bulabilmek amacı ile kullanılmaktadır. Öğretim deneyi ise matematik eğitimi alanında ortaya çıkmış olup matematiksel kavramların önemli bir yere sahip olduğu fen bilimleri eğitiminde de kullanılmaktadır (Komorek & Duit, 2004; Mohan & Anderson, 2009). Bu yüzden kullanım alanları bakımından incelendiğinde de farklılığın olduğu görülmektedir.

Öğretim Deneyi ve Deneysel Araştırma

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki öğretim deneyi yöntemi deneysel araştırmalar ile cevaplanamayan; öğrencilerin matematik kavramlarında anlamlandırmayı nasıl yaptıkları (Confrey, 2006; Steffe & Ulrich, 2014) ve bunun yanında sosyal-yapılandırmacı bir öğrenme ortamında öğrenmelerinin ve bilişsel ilerlemelerinin nasıl gerçekleştiği (Sinclair, 1987) gibi soruları cevaplandırma ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır (Steffe & Thompson, 2000). Dolayısıyla öğretim deneyi ile deneysel araştırmalar, araştırmaların yürütülüş biçimi, değişkenler, hipotezler bağlamında farklılık göstermektedir.

Öğretim deneyinde araştırma süreci esnek bir yapıya sahip olmakla birlikte çevreden izole edilmemiş doğal ve gerçek sınıf ortamında olan etkileşimleri dikkate almaktadır (Cobb & ark., 2003; Cobb & Steffe, 2011; Steffe & Thompson, 2000; Steffe & Ulrich, 2014). Deneysel araştırmalarda ise dış değişkenler kontrol altına alınarak mümkün olan en izole ortamda gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2015).

Öğretim deneyi ile deneysel araştırmaların önemli farklarında biri ise deneysel araştırmaların büyük çoğunluğunda bir deney bir de kontrol grubu ile çalışılırken öğretim deneylerinde kontrol grubu bulunmamaktadır. Ayrıca deneysel araştırmalar nicel araştırma yöntemleri içerisinde yer alırken öğretim deneyi nitel araştırma yöntemlerindendir. Yine deneysel araştırmalarda nicel veri analiz yöntemleri kullanılırken öğretim deneylerinde sürekli ve geriye dönük analizler yapılmaktadır. Deneysel araştırmalarda ön test ve son test yapılır iken öğretim deneyi yönteminde böyle bir zorunluluk söz konusu değildir.

Öğretim deneyi ile deneysel araştırmalar hipotezler bağlamında da birbirinden farklılaşmaktadır. Deneysel araştırmaların başlangıcında hipotezler belirlenmekte ve araştırma sonucunda bunlar kabul veya red edilmektedir. Öğretim deneyinde ise araştırma süreci içerisinde öğrencinin matematik bilgisinin nasıl geliştirilebileceğine yönelik sürekli denenen ve yeniden düzenlenen varsayımlar bulunmaktadır (Steffe & Thompson, 2000). Bu varsayımların ispatlanması ya da reddedilmesi söz konusu değildir (Steffe, 1991). Bir diğer farklılık ise deneysel araştırmalarda değişkenler de önceden belirlenmiş olmakla birlikte araştırma sürecinde bu değişkenlerin değiştirilmesi ya da yenilerinin dahil edilmesi mümkün olmamaktadır (Creswell, 2012; Fraenkel, Wallen & Hyun, 2015; Steffe & Thompson, 2000). Öğretim deneyinde ise incelenecek değişkenler önceden belirlenmiş olsa da araştırma süreci içerisinde yapılan analizlerde açığa çıkan ve incelenmesi gerekli görülen değişkenlerde çalışmaya dahil edilebilmektedir (Steffe & Thompson, 2000; Collins & ark., 2004). Bütün bunlar da deneysel araştırma ile öğretim deneyini birbirinden ayırmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada eğitim çalışmalarında oldukça yeni ve güncel yaklaşımlardan birisi olan öğretim deneyi yönteminin derinlemesine incelenmesi amaçlanmaktadır. Sosyo-kültürel ve yapılandırmacılık teorileri ışığında matematik eğitimine özgü olarak ortaya çıkan öğretim deneyi yöntemi öğrencilerin matematik bilgilerini, akıl yürütmelerini, öğrenme ortamında matematik öğrenme süreçlerinin nasıl gelişim ve değişim gösterdiğini bireysel ve sosyal boyutta incelemeyi amaçlamaktadır. Öğretim deneyi yöntemi öğrencilerin matematik bilgileri açısından değerli bir kaynak sağlamakla birlikte yöntemin uygulayıcısı olan araştırmacılara da büyük katkılar sağlamaktadır.

Öğretim deneyi yönteminin deneysel araştırmalar ile cevaplanamayan soruları cevaplandırma gereksinimi ile ortaya çıktığı ve klinik görüşme tekniğinden türediği söylenebilir. Ancak öğretim deneyinde öğrencilerin matematik öğrenme süreçlerine de odaklanıldığı için klinik görüşmeden daha kapsamlıdır. Araştırmacı ise süreçte öğretmen rolünde olup öğrenci matematiğini anlama amacıyla hareket etmektedir.

Bu araştırmada öğretim deneyi yönteminin temelleri, kuramsal çerçevesi, aşamaları ve eğitim araştırmalarına sağlayacağı katkılardan bahsedilmiştir. Sonrasında farklı teorik yaklaşımları temel alan öğretim deneyi türleri incelenmiştir. Ayrıca öğretim deneyi yönteminin güçlü yönleri ve sınırlılıkları incelenmiştir. Yöntemin birçok güçlü yönü olmakla birlikte en önemlisi öğrenci matematiğini anlamak adına araştırmacılara ayrıntılı bilgiler sunmasıdır. En önemli sınırlılıklarından biri ise araştırmayı yürütecek araştırmacıların öğretmenlik tecrübelerinin olmaması ya da araştırmaya katılacak öğrencilerin ön matematik bilgileri konusunda bilgi sahibi olmamalarıdır. Ayrıca dikkatsiz yapılan analizler sonucu oluşacak eksiklikler de yöntemin sınırlılıkları arasında sayılabilir.

Araştırma kapsamında son olarak öğretim deneyi yönteminin bazı yönlerden karıştırıldığı araştırmalar olan Tasarım Tabanlı Araştırma, Eylem Araştırması ve Deneysel Araştırmalar ile karşılaştırılması yapılmıştır. Bu araştırma yöntemleri ile olan ortak yönleri ve temel farklılıkları incelenmiştir.

Öğretim deneyi yönteminin tüm ayrıntıları ile incelendiği bu çalışmanın araştırmalarında öğretim deneyi yöntemini kullanacak araştırmacılar için bir rehber olması hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

Anderson, T. & Shattuck, J. (2012). Design-based research: A decade of progress in education research? *Educational Researcher, 41* (1), 16-25.

Arievitch, I. M. & Haenen, J. P. P. (2005). Connecting sociocultural theory and educational practice: Galperin's approach. *Educational Psychologist, 40* (3), 155-165.

Aşık, G. & Yılmaz, Z. (2017). Design-based research and teaching experiment methods in mathematics education: Differences and similarities. *Journal of Theory and Practice in Education, 13* (2), 343–367.

Bakker, A. & Smit, J. (2017). Theory development in design-based research: an example about scaffolding mathematical language. In S.Doff & R.Komoss (eds.), *Making Change Happen* (pp. 111-126). Springer Fachmedien Wiesbaden.

Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Berkeley: University of California Press.

Cobb, P. & Bowers, J (1999). Cognitive and situated perspectives in theory and practice. *Educational Researcher, 28* (2), 4–15.

Cobb, P. & Steffe, L. (2011). The constructivist researcher as teacher and model builder. In E. Yackel, Gravemeijer & A. Sfard (Eds.), *A journey in mathematics education research: Insights from the work of Paul Cobb* (pp. 19–30). Mathematics Education Library 48, Netherlands: Springer.

Cobb, P. & Steffe, L.P. (1983). The constructivist researcher as teacher and model builder. *Journal for Research in Mathematics Education*, *14* (2), 83-94.

Cobb, P. & Yackel, E. (1996). Constructivist, emergent, and sociocultural perspectives in the context of developmental research. *Educational Psychologist*, *31* (3/4), 175–190.

Cobb, P. (1989). Experimental, cognitive and anthropological perspectives in mathematics education. *For the Learning of Mathematics*. *9* (2), 32–43.

Cobb, P. (2000). Conducting teaching experiment in collaboration with teachers. In A. E. Kelly & R. A. Lesh (Eds.), *Handbook of research design in mathematics and science education* (pp. 307-333). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Cobb, P., Confrey, J., diSessa, A., Lehrer, R. & Schauble, L. (2003). Design experiments in educational research. *Educational Researcher*, *32* (1), 9-13.

Cobb, P., Jackson, K. & Dunlap, C. (2017). Conducting design studies to investigate and support mathematics students' and teachers' learning. In J. Cai (Ed.), *First compendium for research in mathematics education* (pp. 208–233). Reston, VA: National Council of Teachers of Mathematics.

Cobb, P., Yackel, E. & Wood, T. (1989). Young children's emotional acts while engaged mathematical problem solving. In D. B. McLeod & V. M. Adams (Eds.), *Affect and mathematical problem solving: A new perspective* (pp. 117–148). New York: Springer-Verlag.

Cole, P. (1992). Constructivism revisited: A search for common ground. *Educational Technology*, *33* (2), 27-34.

Collins, A., Joseph, D. & Bielaczyc, K. (2004). Design research: Theoretical and methodological issues. *Journal of the Learning Sciences,13* (1), 15-42

Confrey, J. (2006). The evolution of design studies as methodology. In R. K. Sawyer (Ed.), *The Cambridge Handbook of the Learning Sciences* (pp. 135-152). New York: Cambridge University Press.

Creswell, J. W. (2012). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches. Sage publications

Czarnocha, B., & Maj, B. (2008). A teaching experiment. In B. Czarnocha (Ed.), *Handbook of mathematics teaching research -a tool for teachers- researchers* (pp. 47–58). Poland: University of Reszów.

Design-Based Research Collective [DBRC] (2006). A peer tutorial for design-based research. Erişim: 28 Mart 2023, http://dbr.coe.uga.edu/explain01.htm

Engelhardt, P. V., Corpuz, E. G., Ozimek, D. J. & Rebello, N. S. (2004, September). The Teaching Experiment- What it is and what it isn't. In *2003 Physics Education Research Conference* (Vol. 720, pp. 157-160).

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2015). *How to design and evaluate research in education* (Vol. 9). New York: McGraw-Hill.

Gelici, Ö. (2022). Ortaokul öğrencilerinin çevre ve alan ile ilgili kavram imajlarının ve kanıt şemalarının araştırılması. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Ginsburg, H. P. (1997). Entering the child's mind: The clinical ınterview in psychological research and practice. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Goldin, G. A. (1997). Observing mathematical problem solving through task-based interviews. *Journal for Research in Mathematics Education*. Monograph, *9*, 40–177.

Goldkuh, G. (2013). Action research vs. Design research: Using practice research as a lens for comparison and integration (accepted paper). *SIG Prag workshop on IT artefact design & workplace improvement*, June 5, 2013. Tilburg, the Netherlands.

Gravemeijer, K. & Cobb, P. (2006). Design research from a learning design perspective. *Educational Design Research*, 17-51.

Hunting, R.P. (1983). Emerging Methodologies for Understanding Internal Processes Governing Children's Mathematical Behavior. *The Australian Journal of Education, 27* (1), 45-61.

Kelly, A. (2004). Design research in education: Yes, but is it methodological? *Journal of the Learning Sciences, 13* (1), 115-128.

Kelly, A. E. & Lesh, R. A. (2000). Handbook of research design in mathematics and science education. London: Lawrence Erlbaum.

Komorek, M. & Duit, R. (2004). The teaching experiment as a powerful method to develop and evaluate teaching and learning sequences in the domain of non-linear systems. *International Journal of Science Education, 25,* 619–633.

Lesh, R. & Sriraman, B. (2005). Mathematics education as a design science. *ZDM, 37*(6), 490-505.

McKenney, S. & Reeves, T. C. (2013). Systematic review of design-based research progress: Is a little knowledge a dangerous thing?. *Educational Researcher, 42* (2), 97-100.

Menchinskaya, N. A. (1969). Fifty years of Soviet instructional psychology. In J. Kilpatrick & I. Wirszup (Eds.), *Soviet studies in the psychology of learning and teaching mathematics*, Vol. 1, (pp. 3–18). Stanford, CA: School Mathematics Study Group.

Mertler, C. A. (2012). Action research: Improving schools and empowering school educators (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Mohan, L. & Anderson, C. W. (2009, June). *Teaching experiments and the carbon cycle learning progression*. Paper presented at the Learning Progressions in Science (LeaPS) Conference, Iowa City, IA.

Simon, M. A. (1995). Reconstructing mathematics pedagogy from a constructive perspective. *Journal of Research in Mathematics Education*, 26 (2), 114–145.

Simon, M. A. (2000). Research on the development of mathematics teachers: The teacher development experiment. *Handbook of research design in mathematics and science education*. Kelly, A.E. and Lesh, R.A. (Eds.). 335-359. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum.

Sinclair, H. (1987). Constructivism and the psychology of mathematics. In J. C. Bergeron, N. Herscovics, & C. Kieran (Eds.), *Proceedings of the 11th PME International Conference*, 1, pp. 28– 41.

Steffe, L. P. (1991). The constructivist teaching experiment: Illustrations and implications. In E. Von Glasersfeld (Ed.), *Radical constructivism in mathematics education* (pp. 177–194). New York: Kluwer Academic Publishers.

Steffe, L. P., & Olive, J. (2010). *Children's fractional knowledge*. New York, NY. Springer.

Steffe, L. P., & Ulrich, C. (2014). Constructivist teaching experiment. In *Encyclopedia of mathematics education* (pp. 102-109). Springer Netherlands.

Steffe, L.P. & Thompson, P.W. (2000). *Teaching experiment methodology: Underlying principles and essential elements.* Lesh, R. and Kelly, A.E. (Eds.), Research design in mathematics and science education (267-307). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Steffe, L.P. (1984). The Teaching Experiment Methodology in a Constructivist Research Program. In M. Zweng (ed.), *Proceedings of the Fourth International Congress on Mathematical Education* (pp. 469-7 l), Boston: Birkhauser.

Thompson, P. (1979). The constructivist teaching experiment in mathematics education research. *Paper presented at the Annual Meeting of the National Council of Teachers of Mathematics,* Boston, MA.

Uygan, C. (2016). Ortaokul öğrencilerinin zihnin geometrik alışkanlıklarının kazanımına yönelik dinamik geometri yazılımındaki öğrenme süreçleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Uygan, C. (2019). Öğrenci matematiğini araştırmada öğretim deneyi yöntemi: Kuramsal temeller ve örnek bir uygulamadan yansımalar. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 7 (2), 792-825. doi: 10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.14m

van den Akker, J., Gravemeijer, K., McKenney, S. & Nieveen, N. (2006). Introducing educational design research. In J. Van den Akker, K. Gravemeijer, S. McKenney & N. Nieveen (Eds.), Educational design research (pp.3-7). London: Routledge.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

İşbirlikli Haber Yazma Uygulamasının Vatandaşlık Bilgisi Dersine Yönelik Akademik Başarıya Etkisi: Bir Eylem Araştırması

Emre YILDIZ[1]
Sinan AKDAĞ[2]

Giriş

Vatandaşlık kavramına ilk kez Antik Yunan'da rastlanılmış ve günümüze değin farklı anlamlar kazanarak ulaşmıştır. Vatandaşlığın haklar ve yükümlülükler kapsamında birey ile devlet arasında meydana gelen bir ilişki olarak ortaya çıkması İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimleriyle gerçekleşmiştir (Schnapper, 1995). Vatandaşlık kavramı farklı kişiler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Marshall (1973)'e göre vatandaşlık, toplum içinde yaşayan ve toplumun tam olarak bir üyesi olan kişilere verilen hukuki bir statü, hukuki bir yerdir. Walzer (1994) ise vatandaşlığı iki farklı açıdan ele alır. Bunlardan birincisi vatandaşlığın yapılması gereken iş yükü, sorumluluk bilinci ve onurlu bir görev olduğudur. İkincisi de aktif olmadan yararlanılan bir makam, bir statü bir yetki ya da bir takım haklardır (Dauenhauer, 2001).

Vatandaşlık eğitimi, bireylerin erken çocukluk eğitiminden itibaren mantıklı düşünme becerisi kazanana kadar, yaşadığı toplumda doğru kararlar alabilecek yeterliliğe sahip olma süreci olarak tanımlanmaktadır (UNESCO, 2015). Vatandaşlık eğitimi temelde, bireylerin kendileri ile ilgili karar alabilecek olgunluğa erişip yaşadığı toplumda haklarını bilip sorumluluk alabilmeleri ile ilgilidir. Vatandaşlık eğitimi sayesinde bireylerin kendilerine olan özgüvenleri artmakta ve sosyal sorumluluk bilinci gelişmektedir (Osler & Starkey, 2001). Vatandaşlık eğitimi bireylere siyasal okuryazarlık, hak ve sorumluluk, özgürlük ve demokratik kültür gibi toplumsal yaşamın olmazsa olmaz değerlerini kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle vatandaşlık eğitimi, bireyin toplumsal hayat içerisinde yaşayabilmesi bireyi toplumsal yaşama hazırlayan temel bir eğitim olarak tanımlanabilir (Elkatmış, 2013).

Vatandaşlık eğitimi, vatandaşlık kavramının ortaya çıkmasıyla başlamış ve vatandaşlık anlayışında meydana gelen değişimler ve gelişimler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu değişimin temel sebebinin toplumların yaşadıkları sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimler olduğu, bundan dolayı da her milletin, her toplumun sahip olduğu vatandaşlık anlayışının ve buna bağlı olarak uyguladığı vatandaşlık eğitiminin birbirinden farklı olduğu söylenebilir (Ersoy, 2007).

Farklı ve geniş alanları kapsayan vatandaşlık eğitimi; felsefe, siyaset, politika, ideoloji, eğitim politikası gibi bir toplumu oluşturan temel dinamiklerin eğitimidir (Schugurensky & Myers, 2003). Bu dinamiklerin temelinde aslında demokratik insan felsefesi, politikası, ideolojisi ve eğitim süreçleri yer almaktadır. Vatandaşlık eğitiminin amacı, bireyin devlet kurumlarını ve ilkelerini anlamasını, bireyin karar vermeyi öğrenmesini, bireyin toplumsal hayattaki hak ve sorumluluklarını öğrenmesini sağlamaktır. Aynı zamanda vatandaşlık eğitimi, kurallara ve kanunlara aykırı hareket edilmemesi gerektiğini edilmesi durumunda karşılaşılacak ceza ve yaptırımların neler olacağı yönünde öğrencilere rehberlik eder. Vatandaşlık eğitimi ayrıca gençlerin toplumu anlamalarına, toplumsal kabul görmelerine, bilgili, etkili ve sorumlu

[1] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, r
[2] Dr., Atatürk Üniversitesi,

vatandaşlar olarak topluma katkıda bulunmalarına yardımcı olarak gençlerin toplumsallaşma sürecine katkıda bulunan önemli bir eğitimdir (Boadu, 2013).

Vatandaşlık eğitimi, eğitimin her kademesinde sürdürülmesi gerekir. Tam'ın (2016) belirtmiş olduğu gibi politik anlayıştan uzak kalan vatandaş kötü niyetli propagandalara, kışkırtmalara çok daha açık olacaktır. Politika; toplum ve birey üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir ve her yaştan bireylerin bu etkiyi nasıl ele alması gerektiğini bilmeleri gerekmektedir. Bu nedenle insanların nerede, niçin, nasıl yaşadığını kısacası vatandaşlık ile ilgili olan tüm konuları yansıtan politikayı her yaştan bireyler tarafından olumsuz etkilerin en aza indirilmesi için öğrenilmelidir (Pacho, 2014),

Vatandaşlık eğitimi her ne kadar sosyal bilgiler öğretmeni ve adaylarıyla daha çok ilgili olduğu düşünülse de aslında hangi branştan olursa olsun bütün öğretmen ve öğretmen adaylarının asıl görevi etkin ve etkili ve vatandaş yetiştirmektir. Vatandaşlık eğitimi oldukça soyut kavram, tanım ve konulardan oluştuğu için eğitimin hangi kademesinde verilirse verilsin öğrenciler konuyu öğrenmekte bazı zorluklar yaşamaktadır. Bu öğrenme zorlularını ortadan kaldırıp dersi daha eğlenceli ve zevkli hale getirmek için bazı öğrenme aktivitelerinden yararlanmakta oldukça fayda vardır. Bu öğrenme aktivitelerinden birisi de hiç şüphesiz işbirlikli öğrenme aktivitelerinden olan öğrenme amaçlı haber yazma etkinliğidir.

Bu araştırmada 2. sınıfta öğrenim görmekte olan coğrafya öğretmen adaylarının vatandaşlık bilgisi dersine yönelik akademik başarılarını artırmak amacıyla eylem planı olarak işbirlikli haber yazma uygulamasının etkisi incelenmiştir. Alanla ilgili literatür incelendiğinde coğrafya öğretmen adaylarının demokrasi dersinde akademik başarılılarını artırmak için kullanılan öğrenme amaçlı yazma aktivitelerinden olan haber metni yazma etkinliği ile ilgili çok fazla çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu açıdan yapılan bu çalışma diğer çalışmalara örnek teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden eylem araştırması yöntemi kullanılmıştır. Eylem araştırması, eylemlerin ve öğretimin niteliğini iyileştirmek için gerçek sınıf veya okul durumunu çalışma süreci olarak tanımlanabilir (Johonson, 2011). Araştırmada coğrafya öğretmeni adaylarının vatandaşlık bilgisi dersine yönelik akademik başarılarını artırmak amacıyla eylem planı olarak işbirlikli haber yazma uygulamasının etkisi incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 akademik yılı bahar döneminde bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 12 ikinci sınıf coğrafya öğretmen adayları oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki öğretmen adaylarının belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemi, önceden belirlenen ölçütleri karşılayan bireylerin veya durumların seçilerek bunlar üzerinde çalışılmasını kapsamaktadır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Erkan, Karadeniz, & Demirel, 2015). Araştırmada öğretmen adaylarının vatandaşlık bilgisi dersinde başarısızlık yaşama durumları ölçüt olarak belirlenmiş ve daha önce dersi alıp başarısız olan öğretmen adayları ile çalışılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Akademik Başarı Testi

Öğretmen adaylarının vatandaşlık dersine yönelik akademik başarılarını belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Test maddeleri oluşturulmadan önce ilk adımda ders kapsamındaki konuları içeren belirtke tablosu hazırlanmıştır. Tüm konuları içerecek şekilde test maddeleri oluşturulmuştur. Gerekli koşulları sağlamayan maddelerin testten çıkarılma olasılığı olduğundan her konuyla ilgili iki veya üç soru hazırlanmıştır. Taslak form oluşturulduğunda test iki alan uzmanına ve bir ölçme-değerlendirme uzmanına görüş

almak üzere gönderilmiştir. Uzmanların testi ölçtüğü özellik, kapsam, içerik yönünden ve biçimsel açıdan incelemeleri istenmiştir. Uzmanların düzenleme önerdiği üç soruda düzeltmeler yapılmış ve çıkarılması istenen iki soru testten çıkarılmıştır. Testin pilot uygulamaları vatandaşlık dersini daha önce almış olan 112 öğretmen adayından oluşan benzer bir örneklem grubu üzerinde yapılmıştır. Pilot uygulamadan elde edilen verilerin analizi sonucunda ayırt edicilik indeksi 0,20'nin altında olan iki madde ve korelasyon katsayısı düşük olan bir madde testten çıkarılmıştır. Maddelerin ayırt edicilik indeksleri 0,37 ile 0,80 arasında değişmektedir. Maddelerin güçlük indeksi 0,42 ile 0,86 arasında değişmektedir. Maddelerin ortalama güçlük indeksi 0,48 olarak hesaplanmıştır. Testin KR-20 güvenirlik katsayısı 0,74 olarak hesaplanmıştır. Son durumda testte 30 madde yer almaktadır. Doğru cevaplanan maddeler 3,33 puan, yanlış yapılan ve boş bırakılan maddeler 0 puan üzerinden değerlendirilmiştir. Testten alınabilecek en yüksek puan 100 ve en düşük puan 0'dır.

Görüşme Formu

Öğretmen adaylarının uygulanan eylem planına ve eylem planının başarıları üzerindeki etkisine yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla uygulama sonunda görüşme formu uygulanmıştır. Görüşme formu, öğretmen adaylarının uygulamanın olumlu ve olumsuz yönleri, bireysel gelişim üzerindeki etkileri, farklı konularda ve farklı derslerde kullanımı, karşılaştıkları sorunlar ve sorunlara yönelik çözüm önerilerine ait görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Verilerin Analizi

Nicel veriler analiz edilmeden önce parametrik testlerin varsayımları incelenmiş ve normallik değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 3. Normallik Değerleri

Ölçüm	Basıklık	Çarpıklık	Minimum	Maksimum	Ortanca	Ortalama	Standart sapma	Shapiro-Wilk*
Öntest	-0,964	-0,474	20,00	50,00	40,00	37,00	10,94	0,261
Sontest	0,103	-0,092	27,00	70,00	50,00	49,67	11,11	0,869

*p>0,05

Tablo 1'de verilen analiz sonuçlarından görüldüğü üzere eylem öncesinde ve sonrasında elde edilen veriler normallik değerlerini sağlamaktadır.

Görüşme formundan elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle öğretmen adaylarının cevapları farklı bir formda değişiklik yapılmadan temize çekilmiştir. Cevaplar tekrar tekrar okunarak yapısal kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar ilgili kısımlara atanmıştır. Benzer kodlar birleştirilmiştir. Kodlar ilgili temalar altında sunulmuştur. Analizler iki araştırmacı tarafından birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirilmiş ve uyum %72 olarak bulunmuştur. Miles ve Huberman (1994), uyum yüzdesinin %70 ve üzerinde olması durumunda güvenirliğin sağlanmış olduğunu belirtmektedir.

Eylem Planı

Eylem öncesinde ve eylem sonrasında testlerin uygulanması dâhil araştırma süreci 12 haftada 24 ders saatinde tamamlanmıştır. İşbirlikli haber metinlerinin hazırlanmasında birlikte öğrenme tekniği kullanılmıştır. Eylem başlangıcında öğretmen adayları önbilgi düzeylerine ve cinsiyetlerine göre üçer kişilik gruplara ayrılmıştır. Gruplama işleminde işbirlikli öğrenmenin temel unsuru olan grup içi heterojen ve gruplar arası homojen yapının sağlanmasına dikkat edilmiştir. Öğretmen adayları her hafta ilgili konuya kısa bir ön hazırlık yaparak sınıfa gelmiştir. Öğretmen adayları ilgili konuya gruplara sağlanan çalışma föyleri, öğretmen

adaylarının kendi sağladıkları kaynaklar ve online kaynaklardan grup arkadaşları ile birlikte çalışmıştır. Bu çalışmalar için 30 dakikalık bir süre ayrılmıştır. Birlikte çalışma işlemi tamamlandığında ilgili konuya yönelik haber metni hazırlığına geçilmiştir. Öğretmen adayları haber metinlerini hazırlarken yaptıkları çalışmalar sırasında aldıkları notları kullanabilmiştir. Yazma aşamasında yine grupça hareket edilmiş ve grup tartışmaları yapılarak haberler hazırlanmıştır. Haber metinlerinin oluşturulmasında:

- T.C. Anayasasına aykırı, herhangi bir inanışı aşağılayıcı, temel değerlere aykırı olmamasına,
- Türkçe yazım ve imla kurallarına uygun olarak yazılmasına,
- Konuya uygun bir şekilde habere ilgi çekici bir manşet atılmasına,
- Konunun temel bilgilerini en az %70 oranında içermesine,
- Nesnel bir dil kullanılmasına,
- Bilgilerin direkt olarak sunulmaması ve haber formatına uygun olarak aktarılmasına,
- Açık ve anlaşılır bir dil kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Haber metinlerinin hazırlanması için 60 dakikalık bir süre ayrılmıştır. Dersin son 10 dakikasında kısa bir tekrar ve genel bir değerlendirme yapılmıştır. Haber metinleri araştırmacılar tarafından düzenli olarak değerlendirilmiş ve dönüt verilmiştir.

Bulgular

İşbirlikli haber metni hazırlama çalışmalarının etkisini belirlemek amacıyla eylem öncesi ve sonrasında elde edilen verilere ait bağımlı gruplar t-testi analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 4. İşbirlikli Haber Metni Hazırlama Uygulamasının Akademik Başarı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Yapılan Bağımlı Gruplar t-testi Analiz Sonuçları

Ölçüm	N	X	ss	df	t	p*
Öntest	12	37,00	10,94	11	-2,827	0,016
Sontest	12	49,67	11,11			

*p<0,05

Tablo 2'de verilen analiz sonuçlarına göre işbirlikli haber metni hazırlama uygulaması öğretmen adaylarının akademik başarılarını artırmada istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilidir, ($t(11)=-2,827$; $p<0,05$; $\eta^2=0,42$). Eta-kare etki büyüklüğü 0,42 olarak hesaplanmış olup bu değerler Cohen (1988) tarafından çok büyük etki olarak sınıflandırılmaktadır. Buna göre öğretmen adaylarının akademik başarılarında gözlenen artışın %42 oranında işbirlikli haber metni hazırlama uygulamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Öğretmen adaylarının eylem planı olarak uygulanan işbirlikli haber metni hazırlamaya yönelik olumlu görüşlerine ait içerik analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının İşbirlikli Haber Metni Hazırlama Uygulamasına Yönelik Olumlu Görüşleri

Tema	kod	f*
İşbirlikli öğrenme	sosyalleşme	6
	birlikte çalışma	5
	grup bilinci	4
Bilişsel Gelişimi Destekleme	anlamlı öğrenme	5
	yazma becerisi	5
	yeni fikirler üretme	5
	kalıcı öğrenme	2
Soyut kavramları somutlaştırma	somutlaştırma	1
Dersi Eğlenceli Hale Getirme	eğlenceli	1
Derse devam oranını artırma	derse devam	1
Toplam		35

*Öğretmen adayları birden fazla görüş belirtmiştir.

Tablo 3'te verilen analiz sonuçlarına göre öğretmen adayları uygulamanın sosyalleşme oranını artırdığı, birlikte çalışmayı desteklediği, grup bilinci oluşturduğu, anlamlı öğrenmeyi sağladığı, yazma becerilerini artırdığı, yeni fikirler üretmeyi sağladığı yönünde olumlu görüş belirtmiştir. Öğretmen adaylarının işbirlikli haber metni hazırlamanın sınırlı yönlerine yönelik görüşlerine ait içerik analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 6. Öğretmen Adaylarının İşbirlikli Haber Metni Hazırlama Uygulamasının Sınırlı Yönlerine Yönelik Görüşleri

Tema	Kod	f*
Yaşanan zorluklar	zor	4
Çalışmaların uzun süre gerektirmesi	zaman alıcı	2
Grup üyeleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar	anlaşmazlıklar	2
Sınırlı bir yönünün olmaması	sınırlılık olmaması	6
Toplam		14

*Öğretmen adayları birden fazla görüş belirtmiştir.

Tablo 4'te verilen analiz sonuçları incelendiğinde öğretmen adaylarının uygulamanın zor olduğu, zaman alıcı olduğu, grup üyeleri arasında anlaşmazlık yaşandığı ve sınırlı bir yönünün olmadığı yönünde görüş belirttiği görülmektedir. Öğretmen adaylarının işbirlikli haber metni hazırlama uygulamasının farklı konu veya derslerde uygulanma durumu ve uygulamanın iyileştirilmesine yönelik görüşlerine ait içerik analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmen Adaylarının İşbirlikli Haber Metni Hazırlama Uygulamasının Farklı Konularda/Derslerde Uygulama Durumuna Yönelik Görüşleri

Tema	Kod	f*
Farklı Konularda Veya Derslerde Uygulanması	uygulanmalı	8
	uygulanmamalı	4
Toplam		12

*Öğretmen adayları tek görüş belirtmiştir.

Tablo 5'te verilen analiz sonuçlarına göre öğretmen adaylarının büyük bir kısmının uygulamanın farklı konularda veya derslerde uygulanmasını istediği belirlenmiştir. Öğretmen adaylarının işbirlikli haber metni hazırlama uygulamasının iyileştirilmesine yönelik görüşlerine ait içerik analizi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 8. Öğretmen Adaylarının İşbirlikli Haber Metni Hazırlama Uygulamasının İyileştirilmesine Yönelik Görüşleri

Tema	Kod	f
Grupların İsteğe Göre Oluşturulması	isteğe bağlı gruplar	6
Farklı Uygulamaların Gerçekleştirilmesi	yazma türünün değiştirilmesi	4
Her Grubun Farklı Bir Konu Çalışması	konu değişimi	1
Görüş Belirtmeyenler		5
Toplam		16

Tablo 6'da verilen analiz sonuçlarından görüldüğü üzere öğretmen adayları grupların isteğe bağlı oluşturulması, farklı yazma türlerinin gerçekleştirilmesi, her grubun farklı bir konuyu çalışması durumlarının uygulamayı iyileştireceği yönünde görüş belirtmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Öğretmen adaylarının vatandaşlık bilgisi dersine yönelik akademik başarılarını artırmak amacıyla eylem planı olarak işbirlikli haber yazma uygulamasının etkisini incelenmeyi amaçlayan bu araştırmada nitel desenlerden eylem araştırması metodu kullanılmış ve aşağıda verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

İşbirlikli haber metni hazırlama uygulamasının öğretmen adaylarının akademik başarılarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde artırdığı tespit edilmiştir. Hesaplanan eta-kare etki büyüklüğüne göre öğretmen adaylarının akademik başarılarında gözlenen artışın %42 oranında işbirlikli haber metni hazırlama uygulamasından kaynaklandığı söylenebilir. Öğretmen adaylarının akademik başarılarındaki artışın işbirlikli öğrenmenin sağladığı grupla çalışma ortamı sayesinde bireylerin birbirlerinin öğrenmesine destek olmasından, grubun başarısının tüm grup üyelerinin başarısına bağlı olduğundan bireylerin daha fazla çaba sarf etmesinden, haber metinlerini yazabilmek için bilgiyi organize etme ve yeni bir forma dönüştürerek düzenlemenin zihinsel süreçleri yoğun olarak aktif kılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Öğretmen adaylarının öğrenmeleri üzerinde öğrenme amaçlı yazma türlerinden mektup ve broşür kullanmanın etkisini araştıran Koçak (2013) tarafından yapılan araştırmada yapılan bu araştırmanın sonuçlarına benzer sonuçlara ulaşılmış ve öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin öğrenmeler üzerinde anlamlı bir fark oluşturduğu tespit edilmiştir. Öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin öğrenmeler üzerindeki etkisini inceleyen Hand vd. (2007) tarafından yapılan benzer bir çalışmada da öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin öğrenmeler üzerinde anlamlı bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Akçay vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada çoklu yazma etkinliklerinin akademik başarı üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Yine Bozkurt (2017) tarafından yapılan çalışma sonucunda öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin akademik başarı düzeylerini geliştirmekle beraber öğrenilen bilgilerin daha kolay hatırlanmasını ve günlük yaşama aktarılmasını kolaylaştırdığı tespit edilmiştir. Bozat (2014) tarafından yapılan araştırmada öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinden olan mektup yazma etkinliğinin akademik başarıyı artırdığı tespit edilmiştir. Öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin akademik başarı üzerinde etkili olduğun sonucunu ortaya koyan çok fazla çalışma olmasına rağmen tam tersi durumu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur bu çalışmalar şunlardır: (Greene, 2016; Hickerson, 2012; Hrina-Treharn, 2011; Nurnberg, 2017; Ray Parsons, 2011; Rouse, vd. 2017) da bulunmaktadır.

Öğretmen adaylarının gerçekleştirilen uygulamanın sosyalleşmeyi artırdığı, birlikte çalışmayı sağladığı, grup bilinci oluşturduğu, anlamlı öğrenmeyi desteklediği, yazma becerilerini artırdığı, yeni fikir üretmede etkili olduğu görüşünde olduğu belirlenmiştir. Öğretmen adayları, uygulamanın birlikte çalışmanın zor olması, anlatım tekniğine göre zaman alıcı olması, grup üyeleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar gibi sınırlı yönlerinin olduğunu belirtse de çoğunluğun uygulamadan memnun olduğu ve sınırlı bir yönü olmadığı görüşünde olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde çoğunluğun bu uygulamayı farklı konu ve derslerde uygulanmasını istediği belirlenmiştir. Öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin öğrenmeler üzerindeki etkisini araştıran Hohenshell & Hand (2006) ve Hand vd. (2004) tarafından yapılan çalışma sonucunda heuristic yazmanın öğrenci görüşlerinde kavramsal öğrenme ve farklı düşünme yollarının gelişi açısından olumlu bir izlenime sahip olduğu tespit edilmiştir. Erduran-Avcı ve Akçay (2012) tarafında yapılan çalışmada da öğretmenlerin öğrenme amaçlı yazma etkinliklerini faydalı ve gerekli bulduklarını ifade ettikleri tespit edilmiştir. Yine Biber (2012) tarafından yapılan araştırmada öğretmenlerin öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri hakkında olumlu görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir. Matematik öğretmenlerinin öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri hakkındaki görüşlerine açıklık getiren Ayrıca Öztürk vd. (2016) ve Ay & Başıbüyük, 2018) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları yapılan bu araştırmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Araştırma sonucundan hareketle öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri üzerine çalışma yapacak araştırmacılara çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Bu önerilere aşağıda yer verilmiştir:

1. Öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri üzerine yapılan akademik çalışmaların çoğunlukla fen ve matematik öğretim alanında olduğu görülmüştür. Özellikle işbirlikli öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinin Sosyal bilimler alanında da kullanılarak etkilerinin araştırıldığı çalışmalar yapılabilir.

2. Öğrenme amaçlı işbirlikli öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri akademik başarı ve derse yönelik tutumun haricinde ilgi, motivasyon ve dikkat gibi farklı boyutların artırılması için de kullanılabilir.
3. İşbirlikli öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri üst düzey düşünme becerilerin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalarda kullanılabilir.
4. Öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri genelde bireysel etkinlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri işbirlikli bir şekilde uygulanabilir.

KAYNAKÇA

Akçay, H., Özyurt, B.B., & Bezir Akçay, B. (2014). Çoklu yazma etkinliklerinin fen ve teknoloji dersi öğretiminde kullanılmasının öğrenci başarısı ve kavram öğrenmeye etkisi. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(2), 15-31.

Ay, A., & Başıbüyük, A. (2018). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğrenme amaçlı yazma etkinlikleri hakkında görüşleri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*(1), 33-42.

Biber, B. (2012). *Fen ve teknoloji öğretmenlerinin yazmaya dair algıları ve öğrenme amaçlı yazma aktivitelerini uygulama düzeyleri* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 319665)

Boadu, K. (2013). Teachers' perception on the importance of teaching citizenship education to primary school children in cape coast, ghana. *Journal of Arts and Humanities, 2*(2), 137.

Bozat, Ö. (2014). *5. sınıf yaşamımızdaki elektrik ünitesinde öğrenme amaçlı yazma etkinliklerinden mektubun başarıya etkisi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 366548).

Bozkurt, R. (2017). Üst bilişsel aktivite ile desteklenmiş argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımının öğretmen adaylarının fen başarısına etkisi (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 476111).

Büyüköztürk, Ş., K. Çakmak, E., Akgün, Ö. Erkan, Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A.

Dauenhauer, B.P. (2001). *Kırılgan bir dünyada yurttaşlık* (Çev: A. Özdil & F. Kaynak). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.

Elkatmış, M. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının yazılı anlatım beceri düzeyleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(1), 168-183.

Ersoy, A. F. (2007). *Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Greene, T. M. (2016). *Determining elementary students' mathematical self-efficacy and attitudes towards mathematics through journal writing* (Doctoral Dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global. (UMI No. 10106160).

Hand, B., Wallace, W. C., & Yang, E. (2004). Using a science writing heuristic to enhance learning outcomes from laboratory activities in seventh-grade science: quantitative and qualitative aspects. *International Journal of Science Education, 26*(2), 131-149.

Hand, B., Yang, O. E. M., & Bruxvoort, C. (2007). Using writing-to-learn science strategies to ımprove year 11 students' understandings of stoichiometry. *International Journal of Science and Mathematics Education, 5*(1), 125-143.

Hohenshell. M. L., & Hand, B. (2006) Writing-to-learn strategies in secondary school cell biology: a mixed method study. *International Journal of Science Education, 28*(2-3), 261-289.

Hrina-Treharn, T. L. (2011). *Mathematically gifted students' attitudes toward writing in the math classroom: A case study* (Doctoral Dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global. (UMI No. 3493181).

Johnson, A. P. (2011). *Short guide to action research* (4th edition). Pearson Educaton.

Marshall, T.H. (1973). Class, citizenship and social development (2nd Edition). Connecticut: Greenwood Press.

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expande sourcebook*. (2nd edition). Thousand Oaks, CA: Sage.

Nurnberg, D. (2017). Writing-to-learn in high-school chemistry: The effects of using the science writing heuristic to ıncrease scientific literacy (Doctoral Dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global. (UMI No. 10608491)

Osler, A., & Starkey, H. (2001). Citizenship education and national identities in France and England: inclusive or exclusive?. *Oxford Review of Education, 27*(2), 287-305.

Öztürk, F., Öztürk, B., & Işık, A. (2016). Ortaokul matematik öğretmenlerinin yazmaya ve öğrenme amaçlı yazma aktivitelerine bakış açılarının belirlenmesi. *Journal of Bayburt Education Faculty, 11*(2), 307-328.

Pacho, T. O. (2014). Necessity of political education. *International Journal of Innovative Research and Studies*, *3*(11), 10-17.

Ray Parsons, M. (2011). Effects of writing to learn in pre-calculus mathematics on achievement and affective outcomes for students in a community college setting: A mixed methods approach (Doctoral Dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses Global. (UMI No. 3454629)

Rouse, A. G., Graham, S., & Compton, D. (2017) Writing to learn in science: effects on grade 4 students' understanding of balance. *The Journal of Educational Research, 110*(4), 366-379.

Schnapper, D. (1995). The idea of nation. *Qualitative Sociology, 18*(2), 177-187.

Schugurensky, D., & Myers, J. (2003). A framework to explore lifelong learning: The case of the civic education of civics teachers. *International Journal of Lifelong Education, 22*(4), 325-352.

Tam, H. (2016). Political literacy and civic thoughtfulness. J. O'Brien & S. Duffy (eds). The Need for Roots Series. The Centre for Welfare Reform and its partners are publishing a series Sheffield: Centre for Welfare Reform.

Unesco. (2015). Unesco science report: 2015: Towards 2030 (UNESCO science report). Paris, France: United Nations Education, Scientific & Cultural Organization.

Walzer, M. (1994) "Comment", Editor: Amy Gutmann, Multiculturalism.

Fibonacci Sayıları Tabanlı Bir Aralıklı Tekrar Yöntemi Ve Yabancı Kelime Öğrenme Mobil Uygulaması

Mesut POLATGİL[1]

Giriş

Teknolojini gelişimiyle geçtiğimiz son yıllarda uluslararası iletişime ihtiyaç gün geçtikçe artmaya başladı. Uluslararası etkileşim oluşabilmesi içinde ulusların birbirini anlayabileceği ortak bir dilin olması gerekiyor. Bu ortak dil de dünya üzerindeki kolay, anlaşılır ve en çok konuşulan dillerden biri olacağından dolayı İngilizce olmuştur (Melitz, 2016). Yabancı dil öğrenmek, özellikle İngilizce gibi dünya çapında yaygın olarak kullanılan bir dil ise, birçok insan için önemli bir beceri haline geldi. Bunun nedeni, yabancı dil öğrenmenin birçok faydası olmasıdır. Öncelikle, yabancı dil öğrenmek insanların farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olmasını sağlar ve dünya çapında iletişim kurabilme yeteneği kazandırır. Bu da iş dünyasında ve uluslararası ilişkilerde önemli bir avantaj sağlayabilir. İngilizce, dünya çapında kullanılan bir dil olduğundan, iş dünyasında ve uluslararası ilişkilerde etkili iletişim kurmak için özellikle önemlidir (Mori, 1999).

4+4+4 eğitim sisteminin 2012-2013 Eğitim-Öğretim Yılı itibariyle başlaması ile İngilizce eğitimi ikinci sınıftan itibaren verilmeye başlandı. Gönüllü olarak okula başlama yaşı beş olduğu için bir çocuk artık altı yaş itibariyle İngilizce eğitimine başlayabilmektedir. Hatta birçok özel okula bu eğitim ilk sınıftan başlarken bazı okul öncesi kurumlarında ise İngilizce eğitimi verilmektedir. Genellikle İngilizce dili ağırlıkta olmakla birlikte, diğer diller de isteğe bağlı olarak öğretilebilmektedir. Özellikle üniversitelerde, yükseköğretim düzeyinde, bazı bölümlerde dersler İngilizce olarak verilmekte, hatta bazı üniversitelerin tamamen İngilizce eğitim veren bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca, ülkemizde Almanca, Fransızca, Rusça, Arapça, Çince, İtalyanca, İspanyolca gibi diller de öğrenilebilmekte ve bu dillerin eğitimi için dil okulları, özel dersler ve çeşitli kurslar da bulunmaktadır (Yaman, 2018).

Bilgisayar Destekli Yabancı Dil Öğrenimi (Computer-Assisted Language Learning-CALL) ve Mobil Cihaz Destekli Yabancı Dil Öğrenimi (Mobile-Assisted Language Learning-MALL) gibi akımlar yabancı dil öğreniminde önemli ilerlemeler sağlamışlardır. Özellikle de MALL tabanlı uygulamalar kullanıcılar tarafından daha fazla benimsenmiş ve kullanılmıştır. Bu teknolojilerden en çok kullanılan ve bilinen uygulamalardan biri olan Duolingo uygulaması şu ana kadar Google Play Store üzerinden 100 milyondan fazla indirilmiş ve 14 milyon yorum bırakılmıştır. Bunun nedeni zaman ve yer bağımsızlığı sağlaması nedeni ile mobil uygulamaların daha fazla kullanılmasıdır.

Maalesef, 2017 İngilizce Yeterlik Endeksi'ne göre Türkiye İngilizce yeterlilik düzeyi bakımından birçok Avrupa ülkesinin gerisinde kalmıştır. Araştırma, 80 ülke arasında Türkiye'nin 62. sırada yer aldığını ve "çok düşük seviye" kategorisinde bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, 27 Avrupa ülkesi arasında da Türkiye sadece bir ülkenin gerisinde, 26. sırada yer almaktadır (English Proficiency Index, 2022). Bu durum Yabancı dil öğrenimi özellikle de İngilizce öğreniminde ülkemizde daha fazla çalışma yapılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Bu durum, ülkemizde yabancı dil eğitimi alanında daha fazla çalışma yapılması gerektiğini göstermektedir. Dil eğitiminde yenilikçi yöntemlerin kullanılması, dil

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

öğretmenlerinin niteliklerinin artırılması, öğrencilerin yabancı dil öğrenimine daha erken yaşta başlaması gibi adımlar atılabilir. Ayrıca, yabancı dil öğrenimine teşvik edici politikaların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması da önemlidir. Böylece ülkemizde yabancı dil öğrenimindeki düzey yükseltilebilir ve ülkemiz daha fazla uluslararası alanda söz sahibi olabilir.

Aralıklı Tekrar

Şekil 1'de verilen unutma eğrisi bellekte tutulan bilginin zamanla azaldığını varsayar. Hermann Ebbinghaus öğrenme eğrisini tanımlayan ilk kişidir. Bu, bellekte tutulan bilginin zaman içinde unutulabileceği anlamına gelir. Ancak, bu eğri bellekteki bilginin tamamen kaybolduğu anlamına gelmez. Bilgi, uygun şekilde tekrar edilerek ve yeniden öğrenilerek hatırlanabilir. Bu nedenle, bilgiyi bellekte tutmak için düzenli olarak tekrar etmek ve öğrenmek önemlidir.

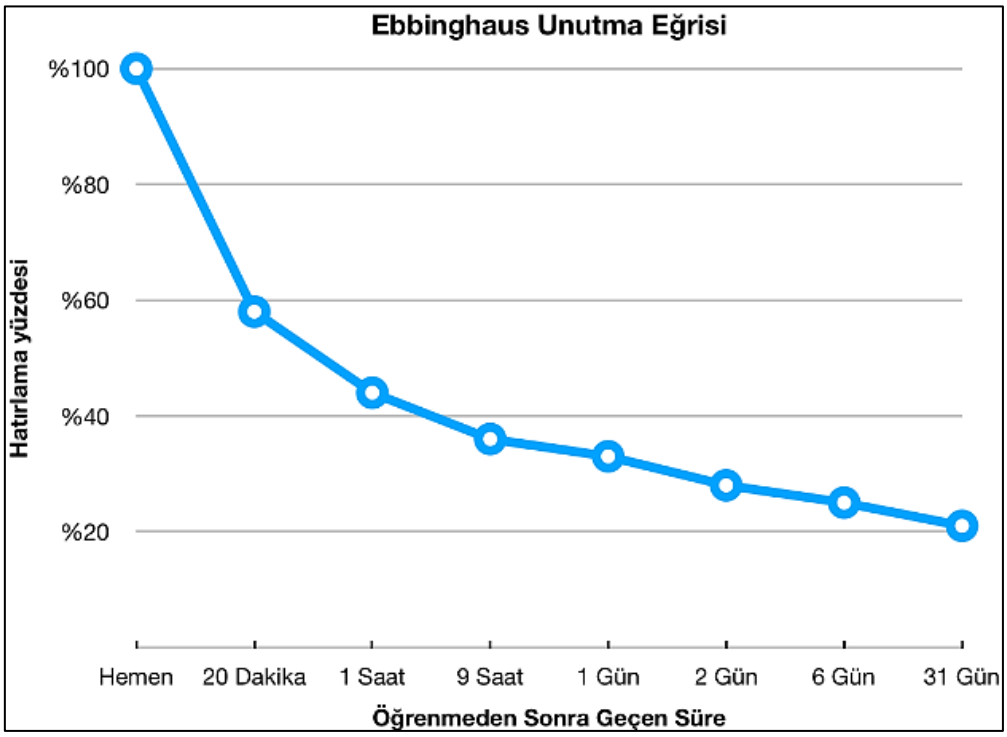

Şekil 1. Unutma eğrisi

Unutma eğrisinde görüldüğü gibi tekrar edilmediği sürece bilgi geçen zamanla birlikte unutulmaktadır. Hatta ilk bir saat sonra öğrenilen bilginin neredeyse yarısından fazlası unutulmaktadır. Bu yüzden bilginin belirli aralıklarla tekrar edilmesi gerekmektedir.

"Aralıklı tekrar (Spaced repetition)" tekniği, kanıta dayalı bir öğrenme tekniğidir. "Psikolojik ara verme etkisi (Psychological spacing effect)" yani zamana yayılmış bir şekilde öğrenilmesi, art arda öğrenilmesinden daha etkili olduğu bir düşüncedir (Ebbinghaus, 1885). Aralıklı tekrarlama, bellek sürecinde önemli bir rol oynayan tekrar ve geri çağırma prensiplerine dayanan bir öğrenme yöntemidir. Öğrenilen materyalin belirli aralıklarla tekrar edilmesi, bellek sürecinin güçlenmesine yardımcı olur ve materyalin daha uzun süre hatırlanmasını sağlar. Bu yöntemde, öğrenilen malzeme ilk olarak öğrenildiği gün tekrar edilir, daha sonra birkaç gün sonra tekrarlanır ve bu süre giderek arttırılır. Bu sayede, malzeme hatırlanmayı sağlayacak şekilde bellekte kalır ve uzun vadede hatırlanması kolaylaşır. Aralıklı tekrarlama yöntemi, özellikle dil öğrenimi, tarih, coğrafya ve diğer bilgi yoğun konularda etkili bir öğrenme stratejisi olarak kullanılabilir. Ayrıca, bellek güçlendirme için bireysel olarak da kullanılabilir (Baddeley, 1997).

Aralıklı Tekrar için en sık kullanılan yöntem 1970'lerde Alman bilim gazetecisi Sebastian Leitner'in bulduğu Leitner Sistemi'dir. Leitner Sistemi aralıklı tekrar yöntemlerinden en popüler olanıdır. Bu sistem, Şekil 2'de gösterildiği gibi kartlar veya notlar gibi öğrenilecek materyali içeren kutuların kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Kutuların her biri bir aralık düzeyini temsil eder ve malzeme başarıyla hatırlanana kadar içinde tutulduğu kutudan daha sonraki kutuya taşınır. Başarısız bir yanıt durumunda, malzeme daha önceki bir kutuya geri gönderilir ve daha sık tekrar edilir. Bu sistem, öğrenilecek malzemenin aralıklı tekrarını otomatik hale getirir ve bellek performansını artırmaya yardımcı olur. Hatırlanmayan bilgilerin bir alt kutuya düştüğü alternatif yöntemler de mevcuttur. Bu yöntemde, hata yapıldığında not ilk kutuya değil, bir alt kutuya konulur.

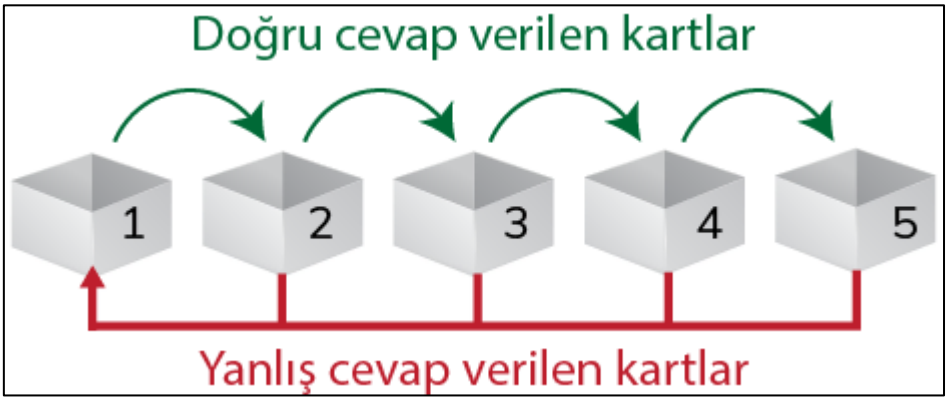

Şekil 2. Leitner sistemi için kutu yapısı

Leitner sisteminde bilgilerin ne kadar sürede test edileceği ile ilgili belirli bir kural yoktur. İlk kutunun her gün, ikinci kutunun haftada bir gibi tekrar edilebileceği öneriler mevcuttur.

Fibonacci Sayıları

Leonardo da Pisa (d. 1170 - ö. 1250), Fibonacci olarak da bilinir ve İtalya'nın Pisa şehrinde doğmuştur. Kendisi, ünlü Fibonacci sayı dizisini de keşfetmiştir ve bu dizinin matematikte birçok uygulaması bulunmaktadır. Leonardo, aynı zamanda "Liber Abaci" adlı kitabın yazarı olan Fibonacci'nin öğrencisidir (Aytaç, 2018).

Fibonacci sayı dizisi için ilk iki sayı bir ile başlar. Daha sonraki sayılar ise kendinden önceki iki sayının toplamı şeklinde devam eder (1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, ...) (Hacıbebekoğlu, 2018). Bu sayı dizisi, zambak, düğün çiçeği, kadife çiçeği, yıldız çiçeği, papatya gibi çiçeklerin taç yapraklarının sayısında da karşımıza çıkar. Örneğin, zambak çiçeğinin taç yaprakları sayısı 3, düğün çiçeğinin taç yaprakları sayısı 5, kadife çiçeğinin taç yaprakları sayısı 13, yıldız çiçeğinin taç yaprakları sayısı 21 ve papatyanın taç yaprakları sayısı 34, 55 veya 89 olabilir (Aytaç, 2018).

Altın oran ardışık iki Fibonacci sayısının birbirine oranı olarak tanımlanır ve yaklaşık olarak 1.618 gibi bir değere sahiptir. Fibonacci dizisindeki sayılar büyüdükçe, ardışık sayıların oranı bu değere yaklaşmaktadır. Hatta serideki 13. sırada yer alan sayıdan sonra bu sayı sabitlenmektedir. İşte bu sayı "altın oran" olarak adlandırılmıştır (Hacıbebekoğlu, 2018).

Literatür Taraması

Baturay, Yıldırım & Daloğlu, (2007) yaptıkları çalışmada aralıklı tekrar yöntemi ile bağlamı içinde kelime öğrenimini web tabanlı olarak gerçekleştirmişlerdir. Işık ve Semerci (2016), yaptıkları çalışmada eğitsel oyunlar ile İngilizce kelime öğretiminin daha başarılı olduğunu göstermişlerdir. Ceylaner, Yelken (2017) çalışmalarında ise ortaöğretim öğrencilerinin, yarış ve aksiyon/serüven türünde oyunları tercih ettikleri ve dijital oyunların İngilizce kelime öğrenimine özellikle mobil oyunlar ile önemli katkıları olduklarını tespit

etmişlerdir. Makine öğrenmesine dayalı geliştirilen bir mobil uygulama ile İngilizce kelimelere kümeleme analizi yapmışlar ve zorluk seviyesine göre kelimeleri kullanıcıları eşleştirme yöntemi ile göstermiştelerdir (Güngör, Ak ve Orman, 2021). Sözeri, Harmanşah and Usanmaz (2022) ise meslek yüksek okulu öğrencileri için bir mobil uygulama geliştirmişlerdir. Çoban ve Adıgüzel (2022) ise yaptıkları çalışmada kelime diyarı mobil uygulaması geliştirmişlerdir. Önce öğrencilerden beklentileri sorulmuş ve öğrencilerin bireyselleştirilmiş ve aralıklı tekrarı benimseyen bir uygulama istediklerini tespit etmişlerdir. Bu uygulama ile öğrencilerin web tabanlı araçlara göre daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Türegün ve Adıgüzel. (2022) ise uzaktan eğitim İngilizce dersi kelime öğretiminde web 2.0 araçları kullanımının öğrenci başarısına ve tutuma olumlu etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Polatgil (2023) çalışmasında dil öğrenme uygulaması Duolingo yazılımının kullanıcı yorumlarını analiz etmiştir.

Literatür taraması incelendiği zaman özellikle İngilizce dili için birçok uygulama geliştirildiği bunlardan bazıları web tabanlı olsa da birçoğunun mobil olduğu görülmüştür. Aralıklı tekrar özelliği kullanana uygulama olmadığı gibi aralıklı tekrarı Fibonacci sayıları ile entegre eden çalışmaya da rastlanmamıştır.

Yöntem

Fibonacci tabanlı olarak aralıklı tekrar

Bir kelimeyi öğrenmek için gereken tekrar sayısı yaklaşık 10-15 kezdir. (Lemoine, Levy, & Hutchison, 1993). Bu aralığa düşen bir fibonacci sayısı olan 13 tekrarın kelimenin tam öğrenilmesinde kullanılan bir ölçüt olarak seçilmiştir. Altın oran ardışık iki Fibonacci sayısının birbirine oranı olarak tanımlanır ve yaklaşık olarak 1.618 gibi bir değere sahiptir. Fibonacci dizisindeki sayılar büyüdükçe, ardışık sayıların oranı bu değere yaklaşmaktadır. Hatta serideki 13. sırada yer alan sayıdan sonra bu sayı sabitlenmektedir. O yüzden 13 sayısı tekrar sayısı olarak seçilmiştir. Yani kelime eğer 13 kes tekrar edilirse ve her tekrarda doğru hatırlanırsa o kelime öğrenilmiş olacaktır. Böylece Leitner sisteminde bulunan kutu sayısına bir öneri geliştirilmiştir. Leitner sisteminde kelimelerin tekrar edilmesi gereken zaman dilimleri net olmadığı için bu zaman dilimleri fibonacci sayıları ile belirlenmiştir.

Getirilen bu öneri sistemi Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Fibonacci sayıları tabanlı Leitner sistemi

1. K	2. K	3. K	4. K	5. K	6. K	7. K	8. K	9. K	10. K	11. K	12. K	13. K
1	1	2	3	5	8	13	21	34	55	89	144	233

Önerilen sistemde ilk iki kutudaki rakam bir olduğu için ilk kutudaki bir rakamı bir saati, ikinci kutudaki bir rakamı ise bir günü temsil edecek şekilde ayarlanmıştır. İlk kutu haricindeki diğer bütün kutular gün olarak ifade edilir.

Dolayısı ile kullanıcının bir kelimeyi öğrenebilmesi için fibonacci sayıları ile belirlenmiş zaman aralıkları ile13 kez tekrar etmesi gerekir. Sistemin nasıl çalıştığını göstermek için bir kelime üzerinden örnek verilmiştir.

Örneğin kullanıcı uygulamayı açtı ve 01.05.2023 tarihinde "deputy" kelimesi gösterildi ve uygulamadan çıkış yaptı. Tablo 2'deki sisteme göre ilk kutu bir olduğu için kullanıcının bir saat sonra tekrar etmesi gerekmektedir. Uygulama kullanıcıya bildirimde bulunacak bu kelimeyi tekrar etmesini isteyecektir. İkinci kutu değerde birdir ve ertesi gün yani 02.05.2023 günü de uygulama kullanıcıya bu kelimeyi tekrar etmesi gerektiğini hatırlatacaktır. Üçüncü kutu değeri iki olduğu için iki gün sonra yani 04.05.2023 tarihinde bu kelimeyi tekrar edecektir. Dördüncü kutu değeri üç olduğu için kullanıcı üç gün sonra yani 07.05.2023 tarihinde bir tekrar

daha yapacaktır. Bu durum 13 tekrar olana kadar devam edecektir. Örnek senaryo ve tarihler tablo haline getirilmiş ve Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. "deputy" örnek senaryo üzerinde tekrar aralıkları ve tarihler

Tekrar sayısı	Aralık zamanı	Tarih
1	1	01.05.2023
2	1	02.05.2023
3	2	04.05.2023
4	3	07.05.2023
5	5	12.05.2023
6	8	20.05.2023
7	13	02.06.2023
8	21	23.06.2023
9	34	27.07.2023
10	55	20.09.2023
11	89	18.12.2023
12	144	10.05.2024
13	233	29.12.2024

Tablo 3'de görüldüğü gibi bu sistemde bir kelimenin öğrenilebilmesi için yaklaşık olarak bir buçuk sene gibi bir zamana ihtiyaç bulunmaktadır. Kullanıcı bir kelimeyi çalışmaya başladığında tekrar yapacağı aralıklar ve tarihler hesaplanmakta ve veri tabanına işlenmektedir.

Kullanıcı eğer bir kelimeyi yanlış bilirse yani hatırlayamazsa bir önceki tekrar aralığına geri gelecektir. Örneğin kullanıcı 8. Tekrarda kelimeyi hatırlayamazsa 7. Tekrara geri dönecektir.

Tablo 4. Veritabanı

Kelime_id	Kelime	Tekrar	Tarih
1	deputy	1	1.05.2023
2	variety	3	4.05.2023

Mobil uygulamanın gerçekleştirilmesi

Uygulamadaki gradyan arka resimlerini oluşturmak için GIMP ve kullanılan renkleri seçmek için renk paleti oluşturucu olan coolors.co sitesi ve IBM Plex Mono metinlerin yazı tipi olarak kullanıldı. Bu uygulamayı geliştirirken learn.unity.com sitesinden yararlanılmış; Git sürüm kontrol sistemi ve Git depolarını yönetmek için de Github servisi kullanılmış; uygulamayı geliştirirken Visual Studio Code kullanılmıştır.

Sistemin genel yapısı

Bu uygulama, Unity oyun motoru ve C# kullanılarak oluşturuldu. Uygulamanın başlangıcında öncelikle kullanıcıdan isim soy isim ve mail bilgilerini girmesi istenir. Daha sonra Şekil 3'de gösterildiği gibi önceden belirlenmiş olan düzey belirleyici sorular sorulur. Uygulama için bu sorular farklı düzeylerde kelimeler sorularak tespit edilmektedir. Bu bağlamda uygulama içerisinde tanımlanan kelimeler rassal olarak seçilir ve kullanıcıya sorulur.

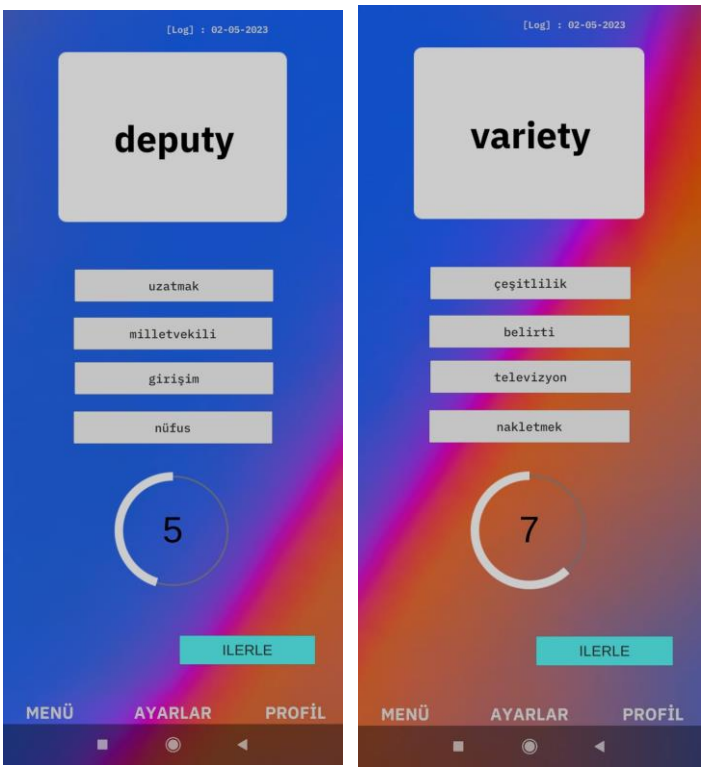

Şekil 3. Uygulama başlangıcında düzey belirleme testi

Kullanıcının sorulara verdiği doğru ve yanlış cevaplar yüzdesi doğrultusunda üç temel düzeyden (Kötü %0-%40, orta %51-%75, iyi %75-%100) uygun olan bir düzeye yerleştirilir. Kullanıcıya ait olduğu düzey içerisindeki sorulara verdiği cevaplar ile kelimeleri öğrenirse diğer kademeye geçilir. Bu noktada uygulama içerisine İngilizce öğrenmek için bilinmesi gereken 3.000 kelime internetten alınarak uygulama içerisine aktarılmıştır. Bu kelime sayısı ve kelimeler sadece örnek bir uygulama üzerinde önerilen sistemi göstermek amacı ile seçilmiştir.

Uygulamanın girişinde altı tane seçenek vardır bu seçenekler başla, favoriler, profil, destek, hakkında ve çıkış olarak belirlenmiştir (Şekil 4-a).

Şekil 4: (a) Uygulamanın ana girişi (b) Açılır yan menü

Bu seçeneklerden başla butonuna tıklanarak uygulama başlatılmaktadır. Sol üst köşede bulunan yan menü butonuna basıldığında Şekil 4-b'de gösterildiği gibi menü, favorilere ekle, favoriler, çıkış, kullanıcı profili, müzik aç/kapa seçenekleri görüntülenmektedir. Şekil 8'de gösterildiği gibi kullanıcı eğer şıklardan doğru olanı işaretlerse cevap şıkkı diğerlerden farklı bir renk alarak sıkkın yanında doğru olduğu yazacaktır. Kullanıcı eğer yanlış şıkkı işaretlerse işaretlemiş olduğu şık diğer şıklardan farklı renk alıp şıkkın yanında yanlış olduğu yazacaktır.

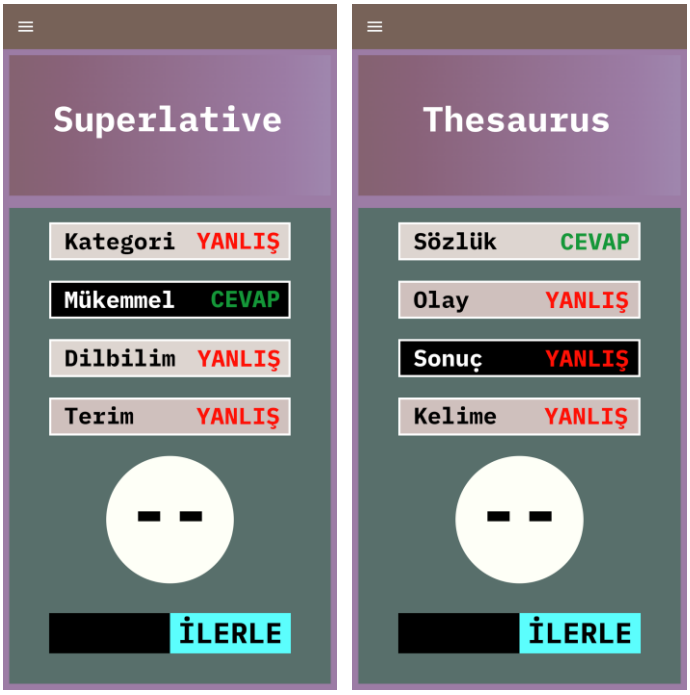

Şekil 5. Doğru ve yanlış seçeneklerin seçilme durumu

Favoriler seçeneğinde ise Şekil 9'da gösterildiği gibi kullanıcının favorilere eklediği kelimeler gösterilmektedir.

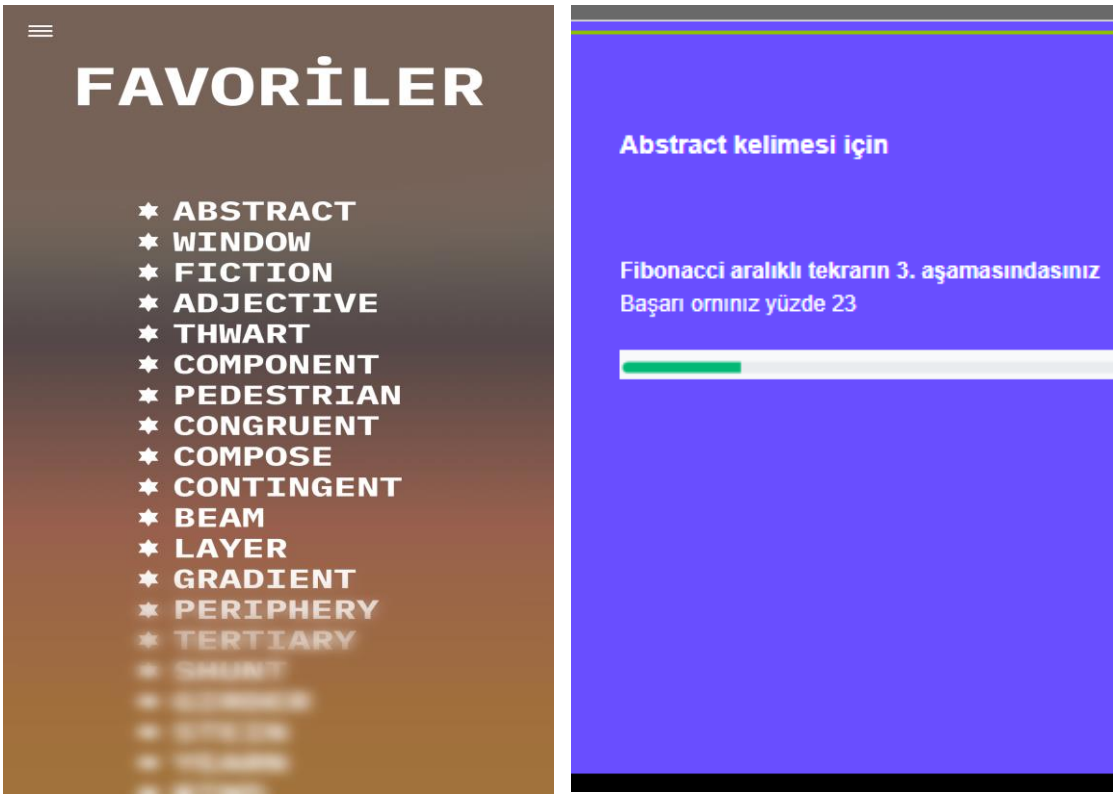

Şekil 6. (a) Favorilere kelimelerin eklenmesi (b). Kelime ilerleme durumu

Profil seçeneğinde ise Şekil 7'de gösterildiği gibi kullanıcı bilgileri; isim, soy isim, seviye ve kullanıcının yanlış cevapladığı sorular oranı gösterilmektedir.

Şekil 7. Profil menüsü

Sonuç ve Tartışma

Yabancı dil öğrenmek sınırların kalktığı küreselleşen dünyada önemli bir yetenek haline gelmiştir. Neredeyse okul öncesi eğitimden başlayan dil öğrenme süreci için insanlar ciddi bir emek, zaman ve para harcamaktadırlar. İngilizce başta olmak üzere Çince, İspanyolca ve Rusça gibi dilleri öğrenmek için birçok web ve mobil tabanlı uygulamalar yapılmakta ve insanlar bu uygulamaları çok yoğun bir şekilde kullanmaktadırlar. Yabancı dil öğreniminin en önemli aşaması da kelime bilgisidir. Fakat öğrenilen kelimelerin hafızada tutulabilmesi için tekrar edilmesi gerekmektedir.

Öğrenilen bilgininin neredeyse yarısı bir gün içinde unutulmaktadır. Bilginin unutulmaması için tekrar edilmesi gerekmektedir. Aralıklı tekrar yöntemi bilginin belirli aralıklarla tekrar edilerek hafızada kalıcı olarak yer alması için geliştirilmiş bir öğrenme tekniğidir. Fakat aralıklı tekrarın hangi zaman dilimlerinde ve kaç kez yapılacağı net olmayan bir konudur. Leitner kutu modeli aralıklı tekrar için geliştirilmiş bir modeldir. Kutulardan oluşan modelde ilk kutuda yer alan bilgiler günlük tekrar edilir ve hatırlanıyorsa diğer kutuya aktarılır. Kutularda ilerleme oldukça tekrar sıklığında artar. Örneğin ikinci kutu haftada bir tekrar ve üçüncü kutu ayda bir tekrar gibi. Leitner sisteminde de genelde beş kutu kullanılarak tekrar sıklığı netleştirilir fakat tekrar zaman dilimleri net değildir.

Bu çalışma aralıklı tekrar modelinde Leitner sistemine Fibonacci sayılarını entegre ederek yeni bir model önermektedir. Fibonacci sayıları ile hem kaç kez tekrar edileceği hem de bu tekrarların hangi zaman dilimlerinde yapılacağı netleştirilmiştir.

Bir kelimenin öğrenilmesi için genellikle 10-15 tekrar yapılması gerektiği bilgisi 13 Fibonacci sayısı ile netleştirilmiş ve Leitner sistemi 13 kutudan oluşacak şekilde modifiye edilmiştir. Kutuların tekrar edilme aralıkları ise yine Fibonacci sayıları ile belirlenmiştir.

Önerilen modeli kullanan bir mobil uygulama geliştirilmiştir. Bu uygulama ile kullanıcı Fibonacci sayıları ile modifiye edilmiş aralıklı tekrar yöntemi ile kelimeleri daha kalıcı bir şekilde öğrenebilecektir.

Öneriler

Çalışma kapsamında geliştirilen uygulama önerilen aralıklı tekrar yönteminin uygulanabilirliğini göstermek amacı ile açıklanmıştır. Uygulama bir dil öğrenme sürecindeki farklı yönleri ve farklı teknikleri kapsamamaktadır. Uygulamaya içerisinde bir hikaye oluşturulup uygulama üzerine uygulanırsa kullanıcının bir bağlam içerisinde öğrenmesi sağlanmış olur.

Ayrıca önerilen Fibonacci sayıları tabanlı aralıklı tekrar modelinin öğrenciler ve yetişkinler üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu farklı ölçümler ile gösterilebilir. Örneğin bir gruba Leitner modeli ile bazı kelimeleri öğretirken başka bir gruba bu çalışmada önerilen model ile eğitim verilebilir. Sonuçlar karşılaştırılarak modellerin etkililiği incelenebilir.

Bu çalışmada önerilen model sadece dil öğrenme sürecinde kelime öğrenmesine değil farklı konuların ve bilgilerin öğrenilmesinde de kullanılabilir. Örneğin bir öğrenci bir ders için yapacağı tekrarları bu çalışma kapsamında önerilen model ile gerçekleştirebilir.

KAYNAKLAR

Aygül, F. (2019). Kelime diyarı mobil uygulamasının İngilizce kelime öğrenimine etkisi (Master's thesis, Amasya Üniversitesi).

Aytaç. P. (2018). Q-Fıbonaccı Sayılarının Bazı aritmetik özellikleri, Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Matematik Ana Bilim Dalı, Antalya.

Baddeley, Alan D. (1997). Human Memory: Theory and Practice", 1997

Baturay, M. H. , Yıldırım, İ. S. & Daloğlu, A. (2007). Web-Tabanlı İngilizce Kelime Öğretimi ve Tekrar Modeli . *Politeknik Dergisi* , 10 (3) , 241-245 .

Ceylaner, S., & Yanpar Yelken, T. (2017). Ortaöğretim öğrencilerinin, dijital oyunların İngilizce kelime öğrenimine katkısına yönelik görüşleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 346-364.

Ebbinghaus, H. (1885). Über das gedächtnis: untersuchungen zur experimentellen psychologie. Duncker & Humblot.

Güngör, E. , Ak, S. & Orman, Z. (2021). Makine Öğrenmesine Dayalı Mobil İngilizce Öğrenme Uygulaması . *Bilgisayar Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi* , 2 (2) , 58-65 .

English Proficiency Index. (2022). 20.04.2023 tarihinde https://www.ef.com.tr/epi/regions/europe/turkey/ erişilmiştir.

Hacıbebekoğlu, H. C. (2018). FİBONACCİ Altın Oranına Ekonomik Bir Yaklaşım . *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 4 (2) , 82-122 . DOI: 10.29131/uiibd.458790

Işık, İ. & Semerci, N. (2016). İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerine İngilizce Kelime Öğretiminde Eğitsel Oyunların Akademik Başarıya Etkisi . *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 7 (1) , 787-804.

Melitz, J. (2016). English as a Global Language. The Palgrave Handbook of Economics and Language, 583–615. https://doi.org/10.1007/978-1-137-32505-1_21

Mori, Y. (1999). Epistemological Beliefs and Language Learning Beliefs: What Do Language Learners Believe About Their Learning? *Language Learning*, 49(3), 377–415. https://doi.org/10.1111/0023-8333.00094

Polatgil, M. (2023). Analyzing Comments Made to The Duolingo Mobile Application with Topic Modeling. *International Journal of Computing and Digital Systems*, 13(1), 223-230.

Sözeri V., Harmanşah C. and Usanmaz V. (2022). Meslek Yüksekokullarında Yabancı Dil Öğrenimi için Android Tabanlı Mobil Uygulama Yazılımı: Vocational English, *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11 (1), 1-12, doi:10.17798/bitlisfen.835827

Türegün Çoban, B. & Adıgüzel, A. (2022). Uzaktan Eğitim İngilizce Dersi Kelime Öğretiminde Web 2.0 Araçları Kullanımının Öğrenci Başarısına ve Tutuma Etkisi . *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* , (12) , 164-180 . DOI: 10.21733/ibad.961403

Yaman, İ. (2018). Türkiye'de İngilizce Öğrenmek: Zorluklar ve Fırsatlar . *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* , (11) , 161-175 . DOI: 10.29000/rumelide.417491

Covid-19 Pandemisinde Toplumun Aşılamaya Bakiş Açisinin İncelenmesi

Elvan BAĞATUR[1]
İstem Köymen KESER[2]

Giriş

2019 yılında Çin'de ortaya çıkan daha sonra tüm dünyaya yayılan ve ülkemizde de 2020'nin ilk aylarında görülmeye başlayan Covid-19 (Koronavirüs Hastalığı), kısa sürede ölümcül sonuçları olan bir salgın haline gelmiştir. DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü), dünya genelinde 80 bini Çin'de olmak üzere dünyada yaklaşık 118 bin vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde Covid-19'un bir pandemi olduğunu ilan etmiştir ve o tarihten itibaren dünya çapında enfeksiyon sayısı hızlı bir artış göstermiştir. 9 Ocak'ta ilk ölümün gerçekleşmesinden yaklaşık bir ay sonra 10 Şubat'ta ölüm sayısı bine ulaşmış ve 28 Eylül'de küresel çapta bir milyon ölüm vakası gerçekleşmiştir (Çevik, 2021: 160). Türkiye'de de ilk Covid-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir (T.C.Sağlık Bakanlığı, 2020). Türkiye'de ilk ölüm ise 17 Mart 2020 tarihinde gerçekleşmiştir (Keleş, 2020: s.93). 08.12.2022 itibariyle dünya genelinde toplam vaka sayısı 651.761.826, toplam ölüm sayısı 6.652.430'a ulaşmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2022; John Hopkins University, 2022). Covid-19 pandemisi, 1918 Grip Salgını döneminden bu yana görülen en önemli küresel sağlık krizi olmuştur. Bu krizin ekonomik, eğitim, seyahat, gıda üretimi ve sosyal faaliyetler üzerinde de ciddi bir etkisi olmuş ve kısa sürede benzeri görülmemiş bir kriz dönemi yaşanmış ve halen etkileri devam etmektedir. T.C. İçişleri Bakanlığı tarafından pandeminin başladığı dönemden itibaren tüm dünyada olduğu gibi ülke çapında, maske, mesafe ve hijyen kuralları başta olmak üzere belirli yaş gruplarına kısmi sokağa çıkma yasakları ve toplu kullanılan mekanlarda kısa süreli kapanmalar gibi pek çok tedbir alınmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020).

Özellikle Covid-19 pandemi döneminde toplumsal bağışıklık bakımından aşıların önemi bir kez daha ortaya çıkmış ve küresel pandemi stratejisi olarak belirlenmiştir. Enfeksiyon hastalıklarına karşı koruyucu olarak geliştirilen aşıların toplum üzerindeki etkisi oldukça yüksektir. Aşı, bireyin ve dolayısıyla toplumun sağlığı için büyük bir önem arz etmekte ve özellikle pandemi dönemlerinde başvurulan önlemlerin başında gelmektedir. Tüm nüfusun bağışıklığının sağlanması risk altındaki nüfusun belirli bir oranının aşılanmasını gerektirmektedir. Bu nedenle aşı ile önlenebilir hastalıkların kontrol altına alınması için aşılanma oranının arttırılması gerekmektedir.

Bununla birlikte ilk kez 1798 yılında Dr. Edward Jenner tarafından İnek Çiçeği Lezyonundan üretilen Çiçek aşısı fikrinin ortaya çıkması, aşı reddini de beraberinde getirmiştir (Akdeniz & Kavukçu, 2016: 11; Kader, 2019: 378; Doğanyılmaz Doğan & Ünür, 2022: 101). Doktorlar, insanlarda daha hafif hastalığa neden olan bir sığır virüsü olan inek çiçeği aşısını uygulamış, teknik başarılı olmuş ancak bunun "geleneksel düzene karşı yabancı bir saldırı" olduğu iddia edilmiştir (Leask, 2020: 500; Akyüz, 2021: 173). "Aşı ile dünyanın kontrol altına alınmak istendiği"ne ve "aşının insanlara çip takmanın bir aracı olduğu"na yönelik iddialar da sosyal medya platformlarından hızla yayılarak insanları yanlış yönlendirmiştir. Çoğu Avrupa ülkesinde

[1] Bilim uzmanı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Ekonometri Bölümü
[2] Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Ekonometri Bölümü
Bu çalışma Doç.Dr.İstem Köymen KESER danışmanlığında Elvan Bağatur'un Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Bölümünde başarıyla savunmuş olduğu "Aşılamaya bakış açısının veri analizlerine dayalı olarak incelenmesi üzerine bir araştırma" isimli tez çalışmasından geliştirilerek hazırlanmıştır.

de aşı karşıtlarının, salgının planlı olarak ortaya çıktığı bu nedenle aşıların insanları kısırlaştırmak ve toplumları kontrol altında tutmak için bir araç olduğunu savundukları eylemler yaptıkları görülmüştür. Aşıya dair komplo teorilerinin en önemli figürlerinden biri olarak adlandırılan İngiliz David Icke, ise sosyal medyasından maske kullanımının beyne zarar verdiğinden kertenkele gibi sürüngen bir ırkın aşı ile dünyayı manipüle etmek için siyasi güç topladığına kadar birçok sıra dışı iddiada bulunmuş ve kendisine destekçi de toplamıştır. David Icke gibi sosyal medyasından dezenformasyon amaçlı bilgi yayan kişilere inanan kullanıcıların virüse karşı tedbir almadığı ve aşıya karşı olumsuz tutum takındığı görülmüştür (Akyüz, 2021: 175; Suvay Eker, 2022: 125). Birçok ülkede yapılan araştırmalar, aşı karşıtlığını savunan kişilerin olmasının yanı sıra yaygın dezenformasyon sebebiyle önemli bir kesimde de tereddüt ve çekingenlik olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalarda aşı karşıtlığı ile politik konular arasında da yakın bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Örneğin Fransa'da bulunan aşırı sağ ve aşırı sol görüşlü kişilerin aşı karşıtı tavırlarının oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir (Peretti-Watel & ark., 2020: 770). Toplumda hala bu tip düşüncelere sahip olanların oranı azımsanmayacak büyüklüktedir. Sağlık dünyası sürekli olarak bu tip düşüncelere karşı aşılama oranlarını arttırmada yoğun bir çaba göstermek durumunda kalmaktadır.

İnsanlar; hastalığın meydana getirdiği korku, endişe ve tehlike gibi nedenlerle aşılamaya karşı çok farklı tepkiler gösterebilmektedirler. Salgın toplumun büyük bir kesiminde Covid-19'a yakalanma korkusu oluşturmuş ve bu sebeple aşılamaya karşı olumlu bir tutum sergilemişlerse de özelikle sosyal medyanın aktif bir şekilde kullanılması aşı karşıtlarının yanlış bilgi yaymasına da zemin hazırlamıştır (Gökkaya, İzgüden & Caz, 2022: 194) ve azımsanmayacak bir kesimde de aşılamaya karşı bahsedildiği gibi olumsuz tepkiler oluşmuştur.

Bu çalışma ile anketler aracılığıyla toplumun çeşitli kesimlerinden toplanan veriler analiz edilerek toplumun Covid-19 aşısına ve aşılamaya karşı bakış açısı ve aşı karşıtlığının altındaki başlıca nedenlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Covid-19 pandemisinde aşılamanın önemi, aşılama durumu, aşı karşıtlığı ve aşı tereddütü ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır (Mills & ark. , 2005: 1081-1088; Larson & ark., 2014: 2150–2159; Eritsyan Antonova, & Tsvetkova, 2017: 178-197; Gualano & ark., 2019: 918–931; Dyda & ark., 2020: 1253; Singh & ark., 2022: 1-13). Bununla birlikte bu çalışmanın aşılamanın etkilerinin nispeten daha net görülebildiği bir dönemde yapılması ve özellikle aşı karşıtlarının karşıt olma nedenleri belirlenerek bu konuda önlemler alınmasına yardımcı olması bakımından yararlı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca toplumun aşı karşıtlarına bakış açısının da ele alınması yönünden de farklı bir boyut ortaya konmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Araştırma Örneklemi

Çalışmada gönüllülük esasına dayalı olarak kartopu örnekleme yöntemi kullanılmış olup mümkün olduğunca geniş bir aşılama yanlısı ve karşıtı kitleye ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada Türkiye'de çeşitli illerden, her türlü eğitim seviyesinden, cinsiyetten ve çeşitli mesleklerden 15-58 yaş arası 350 kişiye ulaşılmıştır.

Araştırma Türü ve Veri Toplama Aracı

Araştırma nicel, tanımlayıcı bir araştırma olup, katılımcıların demografik özelliklerini, Covid-19 durum bilgilerini ve Covid-19 aşısına ve aşılamaya yönelik bakış açılarını belirlemek üzere çevrimiçi anket formu aracılığı ile toplamda 18 soru sorulmuştur.

Araştırma Zamanı, Yeri ve Etik Yönü

Çalışma çevrimiçi bir anketten 07.04.2022-07.05.2022 tarihleri arasında sosyal paylaşım siteleri (Facebook, Whatsapp, Telegram, İnstagram vb.) aracılığı ile katılımcılara ulaştırılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket çalışması T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İnceleme ve Değerlendirme Akademik Kurulu tarafından 20.05.2021 tarihli kararı ile kabul edilmiştir. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı Etik Kurulu tarafından 30.03.2022 tarihinde 6 sayılı karar ile onay alınmıştır.

Verilerin Analizinde Kullanılan Program ve İstatistiksel Yöntemler

Araştırma sırasında toplanan veriler, IBM SPSS 25.0 (Statistical Package for Social Sciences, Version 25) programına aktarılmış ve bu program kullanılarak istatistiksel analizler yapılmıştır. Bu kapsamda istatistiksel değerlendirmelerde katılımcıların demografik özelliklerini, Covid-19 durum bilgilerini ve Covid-19 aşısına ve aşılamaya yönelik bakış açılarını belirlemek amacıyla öncelikle frekans dağılımları incelenmiş ve yaş gibi belirli demografik özellikler için tanımlayıcı istatistikler elde edilmiştir.

Araştırmada ayrıca belirli demografik özelliklerle aşılama durumları ile aşılamaya bakış açıları arasında ilişki olup olmadığının incelenmesinde ve Covid-19 durum bilgileri ve aşılamaya bakış açısını değerlendiren sorular arasındaki ilişkilerin test edilmesinde iki kategorik değişken arasındaki ilişkinin test edilmesine imkân veren ki-kare bağımsızlık testinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma 07.04.2022-07.05.2022 tarihleri arasında çevrimiçi olarak sosyal paylaşım siteleri aracılığı ile katılımcılara ulaştırılmıştır. Bu çalışmaya katılımda nispeten sosyal medya kullanımı kısıtlı olan kişiler ve 65 yaş üstü kapsam dışı kalmıştır.

Bulgular

Bu bölümde yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara dayalı olarak araştırma bulguları yorumlanacaktır. Çalışmada katılımcıların yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, çalışma durumu, yaşadığı il, doğduğu il gibi demografik özellikler, Covid-19 aşısının gerekli olup olmadığı, Covid-19 aşısının nasıl yapılması gerektiğini düşündükleri (zorunlu-gönüllü), Covid-19 geçirip geçirmedikleri, geçirdiyse kaç kez geçirdikleri, aşı olup olmadıkları, hangi aşı türünü seçtikleri, kaç doz Covid-19 aşısı oldukları, Covid-19 ile hangi semptomları gösterdikleri, Covid-19 nedeniyle vefat eden yakınları olup olmadığı şeklindeki Covid-19 durum tespiti ile ilgili sorular sorulmuştur. Ayrıca, aşı yaptıranların yaptırmayanlar hakkındaki düşünceleri, yaptırmayanların ise yaptırmamalarının nedeni soruları ile aşılamaya bakış açısının ortaya konulabilmesi amaçlanmaktadır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışmada örnekleme ait cinsiyet, yaş, meslek, eğitim durumu, oturdukları ve doğdukları il gibi demografik özelliklere ait frekans dağılımları incelenmiştir. Toplamda 350 kişiye ulaşılmıştır. Yedi kişi birden fazla soruyu boş bıraktıklarından dolayı analizden çıkarılmıştır. Ayrıca çapraz soru kontrolleri ile anketin güvenilirliği artırılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	228	66,47
	Erkek	115	33,53
Yaş	Çocuk (<18 yaş)	4	1,17
	Yetişkin (18-65 yaş)	339	98,83
	Ortalama	29,31	
	Minimum	15	
	Maksimum	58	
	Çarpıklık	,972	
Çalışma durumu (Mesleği)	Özel sektör	139	40,52
	Öğrenci	100	29,15
	Öğretmen	43	12,54
	Akademisyen	15	4,38
	Ev hanımı	22	6,41
	Sağlık sektörü	10	2,92
	Kamu sektörü	5	1,46
	İşsiz	9	2,62
Eğitim durumu	Diploması yok	10	2,91
	İlköğretim mezunu	20	5,83
	Lise mezunu	85	24,78
	Lisans mezunu	200	58,31
	Yüksek Lisans mezunu	13	3,79
	Doktora mezunu	14	4,08
	Cevap yok	1	0,29

Çalışmaya katılanların %66,47'sini kadınlar %33,53'ünü erkekler oluşturmaktadır. Çalışmaya katılanların yaşları incelendiğinde %98,83'ü 18-65 yaş arasındadır. Bu çalışmadan elde edilen verilerin pandemiden en çok etkilenmiş olan 65 yaş üstünü temsil ettiği söylenemez.

Tablo 1'de görüldüğü üzere katılımcıların ortalama yaşı 29,31 ve medyan değeri de 28'dir. En genç katılımcı 15, yaşça en büyük katılımcı ise 58 yaşındadır. Standart sapmanın çok yüksek olmaması ve dağılımın sağa çarpık olması da katılımcıların nispeten genç bir kesimi temsil ettiğini göstermektedir ve dolayısıyla çalışmanın sonuçlarını yorumlarken nispeten daha genç katılımcılara yönelik yorumlamalarda bulunmak doğru olacaktır.

Katılımcıların yaklaşık %40'ı özel sektörde çalışmakta iken, yaklaşık %17'sinin eğitimci ve yaklaşık %3'ünün sağlık personeli olduğu görülmektedir. Burada sağlık personeli ve eğitimcilerin ayrı bir biçimde belirtilmesinin nedeni bu mesleklerin aşıya bakış açılarının belirlenmesi özellikle çok sayıda kitleleri etkileyebileceği için önemlidir. %29,15 ile öğrenci grubu da büyük bir oranda temsil edilmektedir.

Katılımcıların %24,78'i lise, %58,31'i üniversite, %7,87'si ise yüksek lisans veya doktora mezunudur. Dolayısıyla büyük bir çoğunluğunun belli bir eğitim seviyesi üzerinde olduğu söylenebilir.

Katılımcıların ikamet yerleri ve doğdukları iller incelendiğinde örneklemin Türkiye'nin neredeyse tüm bölgelerinden bir katılımcı profiline sahip olduğu görülmüştür. İkamet yerleri incelendiğinde yoğunluklu olarak %17,8'inin Van, %12'sinin Ankara, %9,6'sının İstanbul, %6,4'ünün Mardin, %3,8'inin Şırnak, %2'sinin Diyarbakır, %2,5'inin İzmir, %1,7'sinin Kayseri, %1,5'inin Şanlıurfa, %1,2'sinin Antalya, %1,2'sinin Bursa ve yine %1,2'sinin Malatya'da ikamet ettiği görülmektedir. Doğum yerleri incelendiğinde ise yoğunluklu olarak %24,5'inin İzmir, %17,8'inin Van, yüzde 12,2'sinin Ankara, yüzde 9,6'sının İstanbul, yüzde 6,4'ünün Mardin, %3,8'inin Şırnak, %2'sinin Diyarbakır, %1,7'sinin Kayseri, %1,5'unun Şanlıurfa, %1,2'sinin Antalya, %1,2'sinin Bursa ve yine %1,2'sinin Malatya'dan olduğu görünmektedir.

Katılımcıların Covid-19 Durum Tespiti

Covid-19 aşısı ve hastalığına ilişkin durum tespiti ile ilgili frekans dağılımları ilgili tablolarda özetlenmiştir.

Tablo 2. Aşının Gerekliliği Düşüncesi ve Aşı Yapılma Durumu

Covid-19 aşısının gerekliliğine inanıyor musunuz?			Covid-19 aşınızı yaptınız mı?		
	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Evet	220	64,1	Evet	301	87,8
Hayır	56	16,3	Hayır	42	12,2
Kısmen	67	19,5			
Toplam	343	100	Toplam	343	100

Tablo 2 incelendiğinde Covid-19 aşısının gerekliliğine inanıyor musunuz sorusuna katılımcıların %64,1'i evet ve %19,5'i kısmen cevabını vermişken %16,3'ü de hayır cevabını vermiştir. Katılımcılar arasında aşının gerekliliğine inanan kişi sayısı oldukça yüksek bir farkla belirtilmiştir. Aşının gerekliliğine inanmak ile tutarlı olarak katılımcıların %87,8'i aşı yaptırmıştır. Buradan kısmen gerekliliğine inananların da çoğunun aşı yaptırmış olduğu görülmektedir. %12,2 si ise aşı yaptırmamıştır.

Aşı olanların yaklaşık %85'i Biontech aşısı olmayı tercih ettiklerini bildirmişlerdir ve aynı zamanda aşı olanların yaklaşık yarısının 07.05.2022 tarihi itibariyle 2 dozda kaldığı, yaklaşık %35'inin ise 3 doz ve üzere aşı yaptırmış olduğu tespit edilmiştir. Tek dozda kalanların oranı oldukça düşüktür. Bu da aşı yaptıranların gerçekten aşının gerekliliğine olan inançlarının bir göstergesi olabilir. Soruların sorulduğu tarihte aşılar en az iki doz yaptırabilecek zaman aralığını kapsamaktadır.

Covid-19 aşısı nasıl yapılmalı sorusuna yaklaşık %40 zorunlu olarak yaklaşık %60 gönüllülük esasına göre cevabını vermiştir. Katılımcıların %36,4 gibi azımsanmayacak bir oranı yakınlarını Covid-19'dan dolayı kaybettiklerini belirtmişlerdir. Bu da Covid-19 aşısına bakış açısını önemli ölçüde etkilemiş olabilecektir. Ki-Kare Bağımsızlık Testi ile bu durum araştırıldığında ilgili sonuçlar Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3. Covid-19 Aşısının Yapılma Nedeni ve Covid-19 ile Bir Yakınının Kaybedilme Durumu Bağımsızlık Testi

			Covid-19'dan dolayı bir yakınınızı kaybettiniz mi?		
			Evet	Hayır	p-değeri
Covid-19 aşısı sizce nasıl yapılmalı	Zorunlu olarak	Gözlem Değeri	57	79	0,101
		Beklenen Değer	49,9	86,1	
	Gönüllülük esasına göre	Gözlem Değeri	68	137	
		Beklenen Değer	75,1	129,9	

Covid-19'dan dolayı bir yakınını kaybetme ile aşılama da gönüllülük arasında yaklaşık %10 önem seviyesinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Covid-19'dan yakınını kaybedenlerin aşının zorunlu olması yönünde eğilimi daha fazla iken, Covid-19'dan yakınını kaybetmeyenlerin de gönüllü olmaları yönünde eğilimleri daha fazla olmuştur. İki kişi soruyu cevap vermediğinden analize dahil edilmemiştir.

Katılımcıların yaklaşık yarısının Covid-19 geçirdiği, hatta yaklaşık %37'sinin en az 2 defa geçirdiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların %60,70 ile yarısından fazlası sadece 1 kez Covid-19 geçirdiklerini belirtirken, %28,57 si de 2 kez, %9 u da 3 ve 3 ten fazla Covid-19 geçirdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcılarımızın yaklaşık %50'si hastalığı çok hafif atlattığını ve normal grip gibi geçirdiklerini belirtmişlerdir. Burada nispeten daha genç bir grup olmalarının etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte yine de çok ağır atlatan ve yoğun bakımda geçirenlerin oranı da az değildir.

Katılımcıların Covid-19 Pandemisinde Aşılamaya Karşı Bakış Açısının İncelenmesi

Pandemi toplumda kişilerin tutum ve davranışları üzerinde etkili olup değişikliğe sebep olmuştur. Pandemi döneminde toplumun sergilediği tutum ve davranışların belirlenmesi, pandeminin etkilerinin azaltılması ve alınacak tedbirlerin yönetilmesi açısından kolaylıklar sağlayacaktır.

Yapılan araştırmalar, aşılama oranı artıkça vakaların ve hastaneye yatanların sayısının azaldığını göstermektedir. Aşılama, pandemiyle mücadelede en önemli yöntem olarak gösterilmesine rağmen tartışmalar hala devam etmektedir. Özellikle sosyal medyada aşı karşıtı söylentiler yaygın olarak insanlar tarafından ilgi çekmekte ve sürekli paylaşılmaktadır.

Aşı olan katılımcılara, Covid-19 aşısı yaptırmayanlar hakkındaki düşünceleri ve neden yaptırmadıkları hakkındaki fikirleri sorulmuştur. Aşı yaptırmayan katılımcıların da yaptırmama nedenlerini belirtmeleri istenmiştir. Bu sorularla aşı yaptıranların ve yaptırmayanların aşıya bakış açısı ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Tablo 4. Covid-19 Aşısı Yaptırmayanlar Hakkındaki Düşünceler

Covid-19 aşısı yaptırmayanlar hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?	**Yanıtlar**	
	Frekans	Yüzde
Fikirlerine saygı duyuyorum	153	38,9
Toplum sağlığını da tehlikeye attıklarını düşünüyorum	156	39,7
Mutlaka ikna edilmeleri gerektiğini düşünüyorum	60	15,3
Haklarında cezai yaptırım olması gerektiğini düşünüyorum	24	6,1
Toplam	**393**	**100,0**

Bu soruya toplamda 393 cevap gelmiştir. Katılımcılar bu soruda birden fazla seçenek işaretleyebilmişlerdir. Katılımcılar en çok bu kişilerin toplum sağlığını tehlikeye attıklarını düşündüklerini belirtmekle birlikte en çok işaretlenen ikinci seçenek ise fikirlerine saygı duyuyorum olmuştur. Mutlaka ikna edilmeleri gerektiği veya haklarında cezai yaptırım olması gerektiği seçeneğini işaretleyenlerin sayısı ise nispeten azdır. Buradan aşı yaptıran kişilerin yaptırmayan kişilerin toplum sağlığını tehlikeye attıklarını düşünmekle birlikte fikirlerine saygı duyduklarını da ortaya koymuştur.

Tablo 5. İnsanların Covid-19 Aşısı Yaptırmamalarının En Temel Nedeni

Aşı olanlara göre aşı yaptırmayanların Covid-19 aşısı yaptırmamalarının en temel nedenleri	**Yanıtlar**	
	Frekans	Yüzde
Aşılarla ilgili basın, yayın, medya ve sosyal medyada olumsuz düşüncelere sıkça yer verilmesi	161	20,9
Bireylerin aşılama sonucu kendilerine bilinçli olarak zarar verileceği düşüncesi	139	18,05
Özellikle sosyal medya mecralarında yer alan aşı karşıtı kampanyalar	121	15,7
Bireylerin kronik bir rahatsızlığı olduğundan dolayı aşı yaptırmaktan çekinmeleri	75	9,7
Kamuoyu kampanyaları aracılığıyla aşılar hakkında yeterli bilgi edinilememesi	75	9,7
İnsanların dini, kültürel inanışları nedeniyle aşılardan kaçınması	46	5,97
Aile ve/veya çevre baskısı nedeniyle yaptıramama	44	5,71
Aşılama lehine olan kamuoyu kampanyalarının yeterli düzeyde olmaması	44	5,71
Daha önce aşı yan etkisi yaşamış olmalarından dolayı	40	5,2
İğneden korktuklarından aşı olmuyorlar	25	3,2
Toplam	**770**	**100,0**

Katılımcılara aşı yaptırmayanların aşı yaptırmamalarının en temel nedenleri hakkındaki düşünceleri sorulduğunda toplamda gelen 770 yanıttan ilk sırada %20,9'luk oran ile aşılarla ilgili basın, yayın, medya ve sosyal medyada olumsuz düşüncelerin sıkça yer alması, ikinci sırada %18,05'lik oran ile bireylerin aşılama sonucu kendilerine bilinçli olarak zarar verileceği düşüncesine sahip olması ve üçüncü sırada da %15,7 ile özellikle sosyal medya mecralarında yer alan aşı karşıtı kampanyalar yer almaktadır. Bu görüşler aşı olanların olmayanlar hakkındaki neden aşı olmadıklarına dair düşünceleridir. Burada en az işaretlenen seçenekler arasında yüzde 3,2 ile iğneden korktukları için aşı olmuyorlar ve yüzde 5,2 ile daha önce aşı yan etkisi yaşamış olduklarından dolayı seçenekleri gelmektedir.

Tablo 6. Aşı Olmayanların Aşı Yaptırmamalarının Nedeni

Neden Covid-19 aşısı yaptırmadınız?	**Yanıtlar**	
	Frekans	Yüzde
Aşılama sonucu özellikle vücuduma bilinçli olarak zarar verileceğini düşünüyorum	23	46
Aşılarla ilgili basın, yayın, medya ve sosyal medyada olumsuz düşünceler aklımı karıştırdı	11	22
Kronik bir rahatsızlığım olduğundan dolayı aşı yaptırmaktan çekindim	4	8
Özellikle sosyal medya mecralarında yer alan aşı karşıtı kampanyalar aklımı karıştırdı	3	6

Kamuoyu kampanyaları aracılığıyla aşılar hakkında yeterli bilgi edinemedim	3	6
Daha önce aşı yan etkisi yaşadım	2	4
İğneden korktuğum için aşı olmadım	2	4
Dini, kültürel inanışlarım nedeniyle aşı yaptırmadım	1	2
Aile ve/veya çevre baskısı nedeniyle yaptırmadım	1	2
Toplam	**50**	**100,0**

Aşı yaptırmayan katılımcılara aşı yaptırmamalarının nedeni sorulduğunda verilen yanıtlar ile en yüksek yüzdelik dilime sahip yanıt %46 ile aşılama sonucu özellikle vücuduma bilinçli olarak zarar verileceğini düşünüyorum yanıtı olmuştur. Bunu takiben %22 ile aşılarla ilgili basın, yayın, medya ve sosyal medyada olumsuz düşünceler aklımı karıştırdı yanıtı verilmiştir. En düşük oran %2 ile sırasıyla dini, kültürel inanışlarım nedeniyle aşı yaptırmadım ve aile ve/veya çevre baskısı nedeniyle yaptırmadım şeklindedir.

Aşı yaptırmayan katılımcılara neden yaptırmadıkları ve aşı yaptıran katılımcılara da yaptırmayanların neden yaptırmadıklarını düşündükleri sorulduğunda ikisinde de aşılama sonucu özellikle vücuduma bilinçli olarak zarar verileceğini düşünüyorum ve aşılarla ilgili basın, yayın, medya ve sosyal medyada olumsuz düşünceler aklımı karıştırdı yanıtlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu da aslında infodemi kavramının toplumsal olaylar üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu iki seçenek zaten birbirinin tamamlayıcısıdır. Aşılama sonucu insanların vücutlarına bilinçli olarak zarar verileceğine ilişkin düşünce özellikle sosyal medya aracılığıyla yayılmıştır.

Karşılaştırmalı Analizler

Bununla birlikte çalışmada katılımcıların demografik özelliklerinden aşılamada öne çıkabilecek olan cinsiyet ve eğitim ile aşılama durumları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Cinsiyet ve eğitim durumu ile Covid-19 aşısının gerekliliğine inanma durumu, aşının yapılış biçimi tercihi (gönüllü-zorunlu) ve aşının yaptırılma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte ikamet edilen yer ve doğum yeri ile aşılama durumları arasında çok yüksek bir ilişki beklenmesine rağmen Türkiye'nin neredeyse tüm illerinden örneklem toplandığından dolayı örneklem büyüklüğü karşılaştırma yapmak için yeterli gelmemiştir.

Tartışma

İlk aşıdan bu yana mevcut olan aşı karşıtlığı ve tereddütü özellikle dünya sağlığı açısından Covid-19 pandemisiyle birlikte daha da önem kazanmıştır. Tüm dünyada aşı karşıtlığı ve tereddütü ile ilgili yapılan çok sayıda saha araştırması bulunmaktadır. Bununla birlikte özellikle Türkiye'de aşılamaya karşı olumlu tutum izleyen bireylerin aşı karşıtı olan bireyler hakkındaki görüşlerini alan bir saha araştırmasına rastlanmamıştır. Çalışmamız Covid-19 özelinde aşı karşıtlığının nedenlerini ve toplumun geri kalan kısmının aşı karşıtları hakkındaki görüşlerini incelemesi açısından alana katkı sağlamayı da amaçlamaktadır. Aşı karşıtlığını ele alan saha araştırmaları incelendiğinde Akyüz (2021: 172) aşı uygulamaları başlamadan 2020 yılı Ocak ayında yapılan saha araştırması sonunda, katılımcıların koronavirüs aşısı yaptırma konusunda büyük ölçüde kararsız ve negatif tutum sahibi olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte aşı karşıtlığında bireylerin kendilerini tanımladıkları kimliklerinin de aşılama üzerinde etkisi olduğunu ortaya koymuş ve kendisini muhafazakâr/dindar ve milliyetçi olarak tanımlayan kullanıcıların aşı yaptırma tutumunun daha düşük olduğu belirlenmiştir. Çalışmamızda da aşı karşıtlığının sebepleri arasında dini inançlarım sebebiyle çıkmıştır ancak sıralamada geride yer almaktadır. Bununla birlikte bu çalışmada aşılama ile ilgili büyük ölçüde kararsız ve negatif tutum sahibi olunmasının sebebi özellikle aşılamanın etkilerinin görülmediği ve yeni teknoloji ile geliştirilmiş aşılarla

karşılaşılan pandeminin başlangıç dönemine denk gelmesi olabilir. Benzer şekilde Aloğlu & Sönmez (2021: 520) pandeminin başladığı on ve on birinci aylarında yapmış oldukları çalışmada katılımcıların Covid-19 pandemisinin yarattığı psikolojik ve sosyolojik travma etkisinde kaldıkları, hastalığı ve ölümü yakınlarında hissetmelerine rağmen Covid-19 aşısına uzak durdukları, aşıları gereksiz ve güvensiz olarak nitelendirdikleri, yerli aşıyı beklemek istedikleri sonucuna varılmıştır. Güngör & Atik (2022: 154) Ekim-Aralık 2020 tarihleri arasında yine pandeminin başlarında bir aile sağlığı merkezine gelen 155 hasta ile yaptıkları çalışmada Ahorsu & ark. (2020) tarafından geliştirilmiş olan koronavirüs korku ölçeğini kullanmışlar ve araştırma sonuçlarına göre; Covid-19 korkusu yaşamalarına rağmen aşı kabul düzeyinin pandemiyi ortadan kaldırmak için yeterli düzeyde olmadığı (yaklaşık %50), insanların tereddütlerinin olduğu sonucuna varılmıştır. Benzer şekilde Yılmaz & ark. (2021: 583) 1293 katılımcı ile Aralık 2020'de yaptıkları bir çalışmada katılımcıların %41,2'si Covid-19 aşısı olmaya olumlu yaklaşırken %37,9'u ise kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Aşı yaptırmayı düşünmeyen veya kararsız olan bireylere sebebi sorulduğunda yeni bir aşı olduğu için yan etkilerinden korkma, aşı üreten firmalara güvenmeme, aşının Covid-19'a karşı koruyamayacağını düşünme ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte büyük bir çoğunluk Covid-19'un laboratuvar ortamında yapay olarak üretildiğini, Covid-19'un biyolojik bir silah olduğunu ve yerli aşıyı tercih edeceğini belirtmiştir. Bu da çalışmamızda en çok tercih edilen seçenek olan aşılama sonucu vücuduma bilinçli olarak zarar verileceğini düşünüyorum düşüncesiyle oldukça tutarlıdır.

Tümer, Aygün, & Tuna (2022: 304-316) 60 yaş üstü 219 kişi ile yaptıkları bir çalışmada Covid-19 aşısını yaptırmayı düşünenlerin oranını %93,4 olarak bulmuştur. 65 yaş üstü bireylerin yaş sebebiyle daha riskli bir konumda olduklarını düşündüklerinden daha genç kesime göre aşılamaya daha olumlu baktıkları düşünülebilir. Çalışmamızda kapsam dışı kalan bu kesimin aşılama konusunda daha da olumlu bir tutum sergilediği görülmüştür.

Çavmak, Atalay & Gök (2022: 53) 360 üniversite öğrencisiyle yaptıkları bir çalışmada üniversite öğrencilerinin Covid-19 aşısına karşı olumlu bir tutum geliştirdiği ve aşı konusunda çalışmamızda olduğu gibi bir farkındalığa sahip olduğu gözlenmiştir. Özmen & Aksoy (2022: 550) 2021-2022 öğretim dönemine kayıtlı olan kamu üniversitesi öğrencileriyle yaptıkları yine genç bir kesimi hedef alan çalışmalarında aşı tereddüt düzeyinin orta düzeyde olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışmamızda olduğu gibi genç bir grup incelenmiş ve benzer şekilde ağırlıklı olarak olumlu tutum sergilendiği görülmüştür.

Pala & ark. (2022: 391) Eylül 2021'de bir kamu kurumunda 1908 kişi ile yaptıkları araştırmada 31 soruluk bir anket formu kulanmışlar ve sadece %14'lük bir kesimin aşı yapmadığını tespit etmişlerdir. Bu kişilerin de %6,6'sı aşı ile ilgili kararsızken sadece %0,5'i aşı karşıtıdır. Analiz sonuçları Covid-19 aşısı olma sıklığını; kadın olmak, ileri yaş, katılımcıların kendisinde ve hanesinde kronik hastalık varlığı, çocuklarının çocukluk çağı aşılarını tam yaptırmaları, kendisi ve hanesinde Covid-19 öyküsünün olmaması, çalışmamıza benzer şekilde Covid-19 nedeniyle ciddi sağlık sorunu yaşama endişesi, ölüm korkusu olması ve hanedeki diğer bireylerin hepsinin aşı olmuş olması artırmaktadır. Pala & ark.(2022: 397)'nın bu çalışmasında çoğu çalışmada olduğu gibi aşı tereddütünün nedenleri arasında aşıların yan etkilerinden ve güvenliğinden çekinme ön planda çıkmıştır.

Düzel & Memiş Doğan'ın (2022: 101) 23 Kasım 2021-2 Aralık 2021 tarihleri arasında Bitlis ilinde yaptıkları saha araştırmasında Covid-19 aşılarına yönelik kararsızlık yaşayan katılımcılar ile yapılan derinlemesine görüşmelerle aşı kararsızlığının altında yatan nedenlerin belirlenmesinin amaçlandığı çalışmada katılımcıların aşılanma sürecine ve aşılara yönelik mesafeli tutumlarının aşı karşıtlığıyla değil, salgının ortaya çıkışı ve aşılama sürecine yönelik güvensizliklerine dayanan aşı kararsızlığıyla açıklanabileceğini göstermiştir.

Başal & Öksüz (2022: 23) 5 Mayıs-30 Haziran 2021 tarihleri arasında 444 yetişkin birey ile yaptıkları çalışmalarında birçok çalışmada olduğu gibi artan eğitim düzeyinin komplo inançlarını azaltarak Covid-19 olumlu aşı tutumunu güçlendirdiği gözlemlemiştir. Çalışmamızda da nispeten

yüksek eğitimli bir gruba uygulanmış ve olumsuz tutum sergileyenlerin oranının oldukça düşük olduğu gözlenmiştir.

Tekin, Karip & Tekin (2022: 2121) 18 yaş üstü 385 kişi ile yaptıkları Covid-19 aşı karşıtlığı nedenlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçladıkları araştırmalarında Covid-19 aşı karşıtı olan bireylerin koronavirüsü ölümcül bir hastalık olarak görmedikleri; daha çok aşıların yan etkileri, aşıların yabancı üretim olması, deneysel çalışmaların yetersiz olması, koruyuculuğa inanmama, saklama koşulları, aşı fobisi, dini inanca aykırı olmak gibi nedenlerden dolayı Covid-19 aşılarına karşı oldukları; katılımcıların çoğunun Covid-19 aşıları hakkında kısmen bilgi sahibi oldukları, etkili bilgi kaynaklarının sosyal medya, TV kanalları, akademik yayınlar, sağlık otoriteleri gibi kaynaklar olduğu şeklinde benzer sonuçlara varmışlardır.

Şıtak & Yeşil (2022: 85) Adana ilinde 01.01.2022-01.02.2022 tarihleri arasında en az lisans mezunu 340 muhasebe meslek mensubuna yüz yüze yaptıkları çalışmada yapılan analizler neticesinde; aşının sağlığı korumak için etkili olduğu, herkes aşılanırsa hastalıkların azalacağı, aşının önemli bir güvence olduğu ancak bununla birlikte aşının yararı kadar zararı da olabileceğini düşündükleri, yan etkilerinin kendilerini endişelendirdiğini, otizm ve öğrenme bozukluğuna yol açmasından korktukları ve dini inanışları nedeniyle aşı olup olmama konusunda tereddüt ederek kararsız kaldıkları görüşüne ulaşılmıştır.

Önder Erol & ark. (2022: 115) Tübitak projesi kapsamında İzmir ilini baz olarak yaptıkları aşı kararsızlığı ve reddine sosyolojik bakışı ele aldıkları kapsamlı araştırmalarında DSÖ tarafından dünya sağlığını tehdit eden 10 konu arasında yer alan aşı kararsızlığı konusunda öneriler geliştirmişlerdir.

Genellikle sağlık çalışanları ve öğrencileri arasında yapılan çalışmalarda aşıya karşı olumlu bir bakış açısının ortaya konduğu görülmüştür (Öztürk, 2021: 692). Ertaş & Göde (2021: 1) sağlık alanında eğitim alan öğrencilerin sağlık okuryazarlığı düzeyleri ile aşı-karşıtlığı düzeyleri arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Demir Uslu, Yılmaz & Altun (2021: 383)'un yapmış oldukları bir çalışmada yine sağlık alanında eğitim alan öğrencilerin diğer alanlarda eğitim alan öğrencilere göre aşılama konusunda daha olumlu bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Alıcılar & ark.(2022: 69) tıp fakültesi öğrencileriyle yaptıkları bir araştırmada büyük bir çoğunluğunun aşıya karşı olumlu bir tutum sergilediğini ortaya koymuşlardır. Altun & ark. (2021: 164) sağlık yönetimi öğrencileriyle aşı karşıtlığı ölçeğini kullanarak 9 Şubat 2021 tarihi ile 23 Mart 2021 arasında yaptıkları çalışmada 5 puan üzerinden 3,55 ortalama ile katılımcılar aşıların faydalı olduğu ve koruyucu değerlerinin bulunduğu yönünde düşüncelerini paylaşmışlardır. Katılımcılardan bazıları ise 2.91 ortalama ile aşı karşıtı tutum açıklamıştır. Yine yapılan araştırma sonucunda araştırmaya katılan katılımcıların sınıf düzeylerinin artmasıyla aşı karşıtlığı tutumunun azaldığı ve kadınların aşının koruyuculuğuna erkeklerden daha fazla inanırken aynı zamanda daha tedirgin yaklaşım gösterdikleri de gözlemlenmiştir. Bekçibaşı (2022: 21) 25 Temmuz-8 Ağustos 2020 tarihleri arasında 211 doktor ile yaptıkları bir araştırmada doktorlar arasında Covid-19 aşısı yaptırma isteği, mevsimsel grip aşılanma oranlarına göre çok daha yüksek çıkmıştır. Konuş & ark.(2022: 330) 01.11.2021-05.11.2021 tarihleri arasında 170 tıp fakültesi 1.sınıf öğrencisiyle yapmış oldukları çalışmada topluma oranla %10 gibi düşük oranda aşı reddi ve tereddüdü ile karşılaşmışlardır. Bu da doğru bilgilendirmenin önemini ortaya koymaktadır.

Tüm çalışmalar incelendiğinde genellikle bireylerin aşı reddinden ziyade yeterince bilgi sahibi olmamaktan dolayı aşı tereddüdü yaşadığı ve bu tereddüdün de aşının olumlu etkilerinin zamanla görülmesiyle birlikte çalışmalar kronolojik olarak incelendiğinde nispeten düştüğü gözlenmektedir. Birçok çalışma da aslında aşı reddinin altında bilimsel geçerliliği olmayan nedenlerin ve yanlış ve yetersiz bilgilendirmenin olduğu da ortaya konmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 hastalığı toplumun yaşamını tehdit etme riski yüksek bir salgındır ve etkileri hala devam etmektedir. Covid-19 salgınına aşı çözümü getirilmiş fakat toplumun bir kısmı bu salgın

karşısında çevresel etkenlerden, güvenilirliği olmayan internet kaynaklarından ve büyük çoğunluk özellikle sosyal ağlardan edindikleri yanlış bilgilerle karşı karşıya kalarak aşılama konusunda olumsuz yönde etkilenmiş ve aşılamaya karşı tepki göstermişlerdir.

Bu çalışma kapsamında, ankete katılan 350 katılımcıdan istenen demografik bilgiler ışığında, toplumun aşılamaya karşı bakış açısının araştırılması hedeflenmiştir. Katılımcıların Covid-19 hastalığına yakalanma korkusu ve kaygıları bireysel boyuttan toplumsal boyuta ulaşmıştır. Bu nedenle bu çalışmaya katılan 350 katılımcının oldukça yüksek bir oranla (%87,8) aşının gerekliliğine inanıp aşı yaptırdıkları görülmektedir. Buna karşın katılımcılar %60 oranla aşılamanın zorunlu değil gönüllülük esasına göre olması gerektiğini de belirtmişlerdir. Katılımcılar belli bir eğitim seviyesinin üzerinde ve nispeten genç bir kesimi temsil etmektedir. Bu çalışma pandemiden en çok etkilenen 65 yaş üstü bireyleri kapsamamaktadır. Bununla birlikte katılımcıların ikamet ettikleri ve doğdukları illere bakıldığında Türkiye'nin coğrafi olarak neredeyse tamamını kapsayacak katılımcı profiline sahip olunduğu görülmektedir.

Katılımcıların yaklaşık yarısından fazlası Covid-19 hastalığı geçirmiştir. Kendisi geçirmemiş olsa bile mutlaka bir yakını geçirmiştir veya Covid-19 nedeniyle yaşamını yitirmiştir. Ortaya çıkan önemli bir nokta da Covid-19 geçiren kişilere ve yakınlarına dair verilere bakıldığında Covid-19'dan dolayı yakınını kaybetme ile aşı olma konusunda gönüllülük-zorunluluk esasına dayanma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmüştür. Covid-19 nedeniyle yakınını kaybeden kişiler çoğunlukla aşının zorunlu olması gerektiğini dile getirirken, Covid-19 nedeniyle yakınını kaybetmeyenler de çoğunlukla aşının gönüllülük esası ile olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Pandemi döneminde toplumun gösterdiği tutum ve davranışların belirlenmesi oldukça önemlidir bu durum pandeminin etkilerinin azaltılması açısından ve alınacak tedbirlerin yönetilmesi açısından birçok kolaylık sağlayacaktır.

Bu çalışma aşı yaptıran kişilerin yaptırmayan kişiler hakkında toplum sağlığını tehlikeye attıklarını düşünmekle birlikte fikirlerine saygı duyduklarını da ortaya koymuştur.

Katılımcılar birçok farklı nedenden dolayı aşılama konusunda güvensizlik duymakta ve bundan dolayı aşı olmayı reddetmektedirler. Aşı karşıtlığı ve aşılamaya dair komplo teorileri arttıkça aşı reddi de doğrusal bir şekilde artış göstermektedir. Kişilerin bu şekilde komplo teorilerine inanmalarının başlıca kaynağı internette özellikle sosyal medyada yayılan asılsız haberler olmuştur. Kişilerin bu şekilde öncelikli haber kaynağı olarak gördükleri güvenilir olmayan internet kaynakları yanlış bilgilere inanmaya yöneltmiştir. Bu da kişilerin aşı olmaktan korkmalarına ve aşıyı reddetmelerine neden olmuştur. Bu çalışmada bunu doğrular niteliktedir. Aşı olmayanlara neden olmadıkları sorulduğunda özellikle aşılama sonucu vücuduma bilinçli olarak zarar verileceğini düşünüyorum ve aşılarla ilgili basın, yayın, medya ve sosyal medyada olumsuz düşünceler aklımı karıştırdı yanıtı verilmiştir. Bu iki yanıt birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Aşı olmayı reddedenler özellikle güvenilirliği olmayan internet kaynaklarından edindikleri ve özellikle de sosyal medyadan edindikleri yanlış bilgilere dayanarak vücutlarına bilinçli olarak zarar verileceğini düşünmektedirler.

Tüm bu sebeplerle aşı reddinin nedenlerinin ve toplumun bu konuya bakış açısının belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışma kamuoyunun sıklıkla doğru bir biçimde bilgilendirilmesinin ne kadar önemli olduğu da bir kez daha ortaya konmuştur.

KAYNAKLAR

Ahorsu, D.K., Lin, C-Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M.D., & Pakpour, A.H. (2022). The Fear of COVID-19 Scale: Development and Initial Validation. *Int J Ment Health Addict*, 20(3),1537-1545.

Akdeniz, M., & Kavukçu, E. (2016). Aşılama ve Aşıların Tarihçesi. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 8(2), 11-28.

Akyüz, S.S. (2021). Aşı Karşıtlığı ve Şeffaflık Algısında İletişim Pratikleri ve Siyasal Aidiyetlerin Rolü. *e-Journal of New Media / Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(2),172-185.

Alıcılar, H.E., Türk, M.T., Toprak, Ö.N., Şahin, D., Üsküdar, A., Dalkıran, D., & Çöl, M. (2022). Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dönem 3 Öğrencilerinin COVID-19 Aşılarına Karşı Tutumları ve İlişkili Faktörler. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 75(1),69-76.

Aloğlu, N., & Sönmez, M. (2021). Türkiye'de Covıd-19 Pandemisi ve Aşısına Yönelik Tutum Ve Davranışların Bazı Değişkenler İle İncelenmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi,* 7(3), 520-535.

Altun, U., Atalay, B., Kalafat, E., & Yıldız, M.S. (2021). Aşı Karşıtlığı Tutumu Düzeyinin İncelenmesi: Sağlık Yönetimi Bölümü Öğrencileri. *6. Uluslararası Sağlık Bilimleri ve Yönetimi Kongresi,* e - PROCEEDING s.164-169. 20-22 Mayıs 2021.

Başal, H., & Emir Öksüz, E.(2022). Neden Herkes Aşı Olmuyor? Covid-19 Aşı Tutumu ile İlişkili Değişkenler. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 23-45.

Bekçibaşı, M.(2022). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Hekimlerin Profilaksi ve Aşı Uygulamalarına Yaklaşımları:Türkiye'den Kesitsel Bir Anket Çalışması. *Klinik Dergisi*, 35(1), 21-5.

Çavmak, Ş., Atalay, E., & Gök, B. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumunu Etkileyen Unsurların İncelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), s.53-65.

Çevik, V.A. (2021). Tarihin En Kapsamlı Soğuk Zincir Uygulaması: Koronavirüs (Covid-19) Aşısının Lojistiğinde Karşılaşılan Zorluklar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 155-204. https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.7.12.88 .

Demir Uslu, Y., Yılmaz, E., & Altun, U. (2021). Sağlık Yönetimi ve İnsan Kaynakları Yönetimi Öğrencilerinin Covid-19'un Kontrolüne ve Aşısına Yönelik Algı ve Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 383-397.

Doğanyılmaz Duman, D., &Ünür, E. (2022). Özne ve Söylem Bağlamında Aşı Karşıtı Protestoların Toplumsal Hareketler Sosyolojisi Kapsamında İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 10(1), 98-127. https://doi.org/10.14782marmarasbd.1037833

Düzel, B., & Memiş Doğan, M. (2022). COVID-19 salgını özelinde aşı kararsızlığı: Bitlis örneği. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 9, 96-114.

Dyda,A., King, C., Dey, A. , Leask, J., & Dunn, A.G. (2020). A systematic review of studies that measure parental vaccine attitudes and beliefs in childhood vaccination. *BMC Public Health*, 20, 1253. https://doi.org/10.1186/s12889-020-09327-8

Eritsyan, KY., Antonova, NA., & Tsvetkova, LA. (2017). Studying anti-vaccination behavior and attitudes: a systematic review of methods. *Psychology in Russia*, 10:178-197. 10.11621/pir.2017.0113

Ertaş, H., & Göde, A. (2021). Sağlık Okuryazarlığı ile Aşı Karşıtlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Journal of Academic Value Studies*, 7(1), 1-14.

Gökkaya, D.,İzgüden, D., & Caz, Ç.(2022). Covıd-19 And Infodemıa: A Qualıtatıve Research. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 25(1), 193-208.

Gualano, M. R., Olivero, E., Voglino, G., Corezzi, M., Rossello, P., Vicentini C., Bet, F., & Siliquini, R. (2019). Knowledge, attitudes and beliefs towards compulsory vaccination: a systematic review. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 15(4), 918–931. doi: 10.1080/21645515.2018.1564437. Epub 2019 Feb 20.

Güngör, S., & Atik, D. (2022). Bir Aile Sağlığı Merkezine Başvuran Hastaların Covid-19 Aşısına Yönelik Düşünceleri İle Covıd-19 Korkusunun Değerlendirilmesi. *Karya J Health Sci*., 3(2), 154-160.

John Hopkins University. (03.09.2022) Erişim adresi: https://coronavirus.jhu.edu/

Kader, Ç. (2019). Aşı Karşıtlığı, Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), 377-388. https://doi.org/10.35232/estudamhsd.590304

Keleş, Ö. (2020). Covid-19 ve Bist-30 Endeksi Üzerine Kısa Dönemli Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(1), 91-105. https://doi.org/10.14780.muiibd.763962

Konuş, S., Sert, B., Bakar, C., Çan, G. (2022). Tıp Fakültesi Birinci Sınıf Öğrencilerinde Aşı Kararsızlığı ve COVID-19 Aşısı Olma Durumu. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 31(5), 330-336.

Larson, H., Jarrett, C., Eckersberger E, Smith, D.M.D., & Paterson P. (2014). Understanding vaccine hesitancy around vaccines and vaccination from a global perspective: a systematic review of published literature, 2007–2012. *Vaccine*, 32(19), 2150–2159.

Leask, J. (2020). Vaccines - Lessons From Three Centuries of Protest. *Journal of Nature*, 9(585), 499-501.

Mills, E., Jadad, A.R., Ross, C., & Wilson K.(2005). Systematic review of qualitative studies exploring parental beliefs and attitudes toward childhood vaccination identifies common barriers to vaccination. *J Clin Epidemiol*, 58,1081-1088. https://dx.doi. org/10.1016/j.jclinepi.2005.09.002.

Önder Erol, P., Şahin, H., Güvercin, C.H., Yalçın, B., Özdemir Ocaklı, B., Kara, H., & Tuzcu, Ö. (2022). *Covid-19 Aşı Kararsızlığı ve Reddine Sosyolojik Bakış*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Özmen, S., & Aksoy, N. (2022). Covid-19 Aşı Okuryazarlığı ve Aşı Tereddütü Düzeylerinin İncelenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Uygulama Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 550-558.

Öztürk, R. (2021). Exploring healthcare professionals' views and approaches regarding COVID-19 vaccines. *J Health Sci Med*, 4(5), 692-697.

Pala, K., Türkkan, A., Kalkan, Y., & Dönmez, S.(2022). Bir kamu kurumu çalışanlarında COVID-19 aşı tutumu ve ilişkili etmenler. *Turkish Journal Of Public Health*, 20(3), 391-409.

Peretti-Watel, P., Seror, V., Cortaredona,S., Launay, O., Raude, J., Verger, P., Beck, F., Legleye, S., L'Haridon, O., & Ward, J.(2020). A future vaccination campaign against COVID-19 at risk of vaccine hesitancy and politicisation. *Lancet Infect. Dis*., 20, 769–770. https://doi.org/10.1016/S14733099(20)30426-6

Singh, P., Dhalaria, P., Kashyap, S., Soni GK, Nandi, P., Ghosh, S., Mohapatra, MK.,R astogi, A., & Prakash, D. (2022).Strategies to overcome vaccine hesitancy: a systematic review. *Syst Rev*. 11:78. https://doi.org. 10.1186/s13643-022-01941-4

Suvay Eker, H. (2022). Sosyal Ağlar Büyük Veriden Nasıl Yararlanır: Facebook ve Twitter. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 5(1), 118-130.

Şıtak, B., & Yeşil, S. (2022). Muhasebe Meslek Mensuplarının Covıd-19 Aşısına Bakış Açıları. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 5(2), 85-96.

Yılmaz, H. İ., Turğut, B., Çıtlak, G., Mert, O., Paralı, B., Engin, M., Aktaş, A., & Alimoğlu, O. (2021). Türkiye'de İnsanların COVID-19 Aşısına Bakışı. *Dicle Medical Journal/Dicle Tip Dergisi*, 48(3), 583-594.

T.C. İçişleri Bakanlığı. (30.05.2020). *81 İl Valiliğine Lokanta, Restoran, Kafe vb. İşyerleri; Park, Piknik Alanları; Mesire Yerleri ve Giyim Pazarları Genelgesi*. Erişim adresi:https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-lokanta-restoran-kafe-vb-isyerleri-park-piknik-alanlari-mesire-yerleri-ve-giyim-pazarlari-genelgesi

T.C. Sağlık Bakanlığı (17.03.2020). https://www.saglik.gov.tr.

Tekin, H.H., Karip, S., & Tekin, M. (2022). 18 Yaş Üstü Vatandaşların Covıd-19 Aşı Karşıtlığı Nedenlerinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(3), 2121-2138.

Tümer, A., Aygün, G., & Tuna, M.(2022). Yetişkin Bireylerin Covid-19 Hastalığı Ve Covid-19 Aşısına Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi, *İzmir Democracy University Health Sciences Journal*, 5(2), 304-316.

World Health Organizations. (03.09.2022) Erişim adresi: https://covid19.who.int/,

Kocası Kaybolan Ya Da Kocasından Haber Alamayan Kadın Başka Birisiyle Evlenebilir Mi?

Baysu MUTLUAY[1]

Giriş

Kaybolan şahıslara ilişkin hükümler günümüzde halen önemini muhafaza etmektedir. Öyle ki bu konu halen bir problem olarak günlük yaşantıda yerini almaktadır. Bu çalışma, savaş gibi bir genel tehlike durumu söz konusu olmaksızın kaybolan ve kendisinden haber alınmayan mefkûd kocanın nikâhı konusunu ele almaktadır. Hanefi Mezhebinde genel kabul gören görüş, kocası kaybolan eşin kocasının doksan yaşına gelinceye kadar beklemesi gerektiği yönünde iken, Mâlikî mezhebinde kabul edilen görüş ise kocasından dört yıl veya daha uzun süre haber alamayan kadının, boşanmak üzere mahkemeye başvurabileceği ve mahkemenin boşaması halinde ise ölüm iddeti bekledikten sonra başka birisi ile evlenebileceği yönünde olduğunu söylemek mümkündür. Konuya ilişkin olarak kendisine dayanılan kaynak Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656) ile Hz. Ali'den (ö. 40/661) gelen rivayetler ve Sahabey-i Kirâm sonrası dönemde, Said b. Müseyyeb (ö. 91/710), Atâ (ö. 114/732), İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742) ve Katâde (ö. 118/736) gibi tabiin âlimleri ile Ömer b. Abdülaziz'in bu minvaldeki görüşleri olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Mefkûd ve Gâib

Mefkûd sözlükte *"Mevcut olmayan, yitirilmiş, kaybedilmiş"* anlamına gelmektedir.(İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 337, ف-ق-د m.) Terim anlamı ise kaybolmuş ve hayatta olup olmadığı tam olarak bilinmeyen kişiyi ifade etmektedir.(Gözübenli, *"Mefkūd"*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.28, ss. 353-56). Diğer bir tarif ile kaybolup kendisinden haber alınamayan, dolayısıyla yeri ve hayatta olup olmadığı bilinmeyen kimseye *mefkûd* denmektedir. Hayatta olduğu bilinmekle beraber bulunduğu yer bilinmeyen kimseye ise *gâib* denmektedir. (el-Mevşılî, *el-İḫtiyar*, s. 391).

Hanefi mezhebine ait fıkıh kaynaklarında mefkûd ile gaib arasındaki fark tam olarak belirtilmemiş bu husus kapalı kalmıştır. Hatta kimi yerde mefkûd ile gaib kelimeleri birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Diğer fıkıh mezheplerinde ise iki kavram arasında bir farklılığa dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.

Hukukî açıdan her insan bir şahsiyete sahiptir. Şahsiyetin ise bir başlangıcı ve sonu vardır. Şahsiyetin doğumla başlayıp ölümle son bulması temel bir hukuk ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kimsenin ölümüne dair delil, emare yok ise o kişinin hayatta olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte uzun bir zaman diliminde kendisinden haber alınamayan şahıslar için ise birtakım hukuki problemler de ortaya çıkmaktadır. Mefkûd için karşı karşıya kalınan problemin hukukî açıdan şahsiyetinin devam edip etmemesi olduğu anlaşılmaktadır.

[1] Müfettiş Yrd. Diyanet İşleri Başkanlığı

Bu itibarla, mefkûd için söz konusu şahsiyet probleminin çözümüne yönelik olarak İslam hukukçuları, belirli bir süre tayin etmek suretiyle yargı üzerinden mefkûdun ölümüne hükmedileceğini kabul etmişlerdir. Söz konusu hükmün verilmesine kadar geçecek sürede ise mefkûd adına kazanılmış haklar için hayatta gibi işlem yapılırken kazanılacak haklar açısından ise ölü gibi işlem yapılmasını kabul etmişlerdir. Mefkûd hakkındaki ölüm kararından önceki zaman diliminde mefkûdun hayatta kabul edilmesine dair hükmün, mallarının mirasçılarına dağıtılmaması, yapmış olduğu sözleşmelerin feshedilmemesi gibi birtakım mefkûd lehine faydaya matuf olduğunu söylememiz gerekmektedir. Yine bu dönemde mefkûd hakkında ölü gibi işlem yapılması ise başka bir kimseye varis olamayacağı, ancak miras payının mefkûd hakkındaki hükme göre işlem yapılmak üzere beklemeye alınması vb. hususlara ilişkindir. (Hallaf, *Ahkâmu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye, s.* 260)

Mefkûdun şayet vekili var ise vekâleti devam eder. Mefkûdun mallarını muhafaza ve yeni kazanç işlemlerini vekil yapar. Bununla birlikte borçlarının tahsili hususları ise ihtilaflıdır. Bunun dışında diğer işlemlerinden vekil sorumludur. Mefkûdun malı variscileri arasında bölüştürülmez. Zira mefkûdun ölümüne resmi olarak hükmedilmediği için malları üzerindeki yetkisi devam eder. Şayet mefkûd yerine vekil bırakmamış ise kendisine bir vekil tayin edilir. Tayin olan vekil mefkûdun maslahatını gözeterek işlemlerini yürütür. (Hallaf, *Ahkâmu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye, s.* 259)

Mefkûd kişinin gâibliği kadın için birtakım zararlara sebebiyet vermektedir. Çünkü kocanın kaybolması, kadını evlilik maksatlarından mahrum bırakmaktadır. Bunun için kocanın yokluğundaki zararı defetmek için kadının boşanma isteme hakkının olması ilk olarak akla gelmektedir. Ancak fakihlerin bu konuda farklı görüşlerinin olduğu kaynaklarda aktarılmaktadır.

Bununla birlikte, İslam hukukunda boşanma hakkının kullanılması talak, muhalea ve tefrik olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Talak kocanın, kadının rızasını gözetmeksizin ve mahkemeye başvurulmaksızın tek taraflı olarak boşamasıdır. Bu da ric'i ve bain olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ric'i talak, kocanın iddet süresi içerisinde yeniden mehir ve nikâh olmaksızın karısına geri dönebilmesi şeklindeki boşama iken, bain talak ise yeniden mehir belirlenip nikâh kıyılmaksızın karı ile koca arasındaki evlilik bağını ve bundan doğan hakları sonlandıran boşama türüdür. Her iki boşamada da kocaya toplam üç talak hakkı tanınmaktadır. Muhalea ise karı ile kocanın boşanma üzerine karşılıklı anlaşması neticesinde gerçekleşen boşanmadır. Tefrik ise mahkemeye başvurma yolu ile gerçekleşen boşama çeşitleri arasında yer almaktadır. Mefkûdun karısının boşanması ise sayılan bu boşama çeşitleri arasında mahkemeye başvurma yolu ile gerçekleşen tefrik kapsamında değerlendirilmektedir. Buna ilişkin olarak fıkıh mezheplerinin konuya dair görüşlerine yer vermemiz uygun olacaktır.

Hanefiler'in Mefkûdun Karısının Boşanması Hakkındaki Görüşleri

Hanefi fıkıh kaynaklarında mefkûd hakkında asıl olanın bi zâtihi kendisi için hayatta olduğuna, başkaları için ise ölü olduğuna hükmedilmesi gerektiği, lehine olan durumlarda hayatta olduğuna hükmedildiği, sanki hakiki olarak yaşıyormuş gibi malına vâris olunamayacağı ve karısının boşanma talebinde bulunamayacağı görüşleri yer almaktadır. (el-Merġînâni, *el-Hidaye* c.4, s.433; el-Kâṣânî, *Bedâiu'ṣ-Ṣanâi,* c.6, s.196).

Hanefî Mezhebi mefkûd için öldüğüne dair kesin bir delil bulunmadığı sürece hükmen öldüğüne karar verme konusunda beklenilmesi gereken sürede ihtiyatlı davranmış ve bu süreyi uzun tutmuşlardır. Ölümüne ancak delil ile hükmedileceği belirtilmiştir. Şayet delil yok ise akranlarının ölüm zamanına göre ya da doğumundan itibaren doksan yıl geçtikten sonra öldüğüne hükmedileceği kabul edilmiştir. (Hallaf, *Ahkâmu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye, s.* 259)

Hanefi âlimlerinden Kâsani'den; *"Hayatta olması da ölmüş olması da muhtemeldir. Bu durum ise veraseti ve karısının boşama talebini engellemektedir. Çünkü eğer hayatta olsaydı, o akrabalarına varis olacaktı, akrabaları ona varis olamayacaktı ve karısı ondan ayrılamayacaktı. Eğer ölmüş olsaydı tam tersi durum gerçekleşecekti. İki yönden de veraset, yakinen sabit olmamaktadır. Onun sübutunda şüphe gerçekleşmiştir. Şüphe ve ihtimalle yakîn sabit olmaz. Hâkimin boşamasıyla kadın ile mefkûd kocanın boşanması da böyledir. Mefkûd ile eşinin nikâhının olması asıl olup kesin bir bilgidir. Ancak mefkûdun hayatta olup olmadığı durumu ise ihtilaflıdır. Bundan dolayı 'Şek ile yakîn zail olmaz' kaidesince mefkûdun eşinin boşanma talep hakkının olmadığını söyleriz."* ifadeleri aktarılmaktadır. (Ḳudûrî, *el-Muḫtaṣar,* c. 3, s.96; el-Kâṣânî, *Bedâiu'ṣ-Ṣanâi',* c. 6, s. 196)

Hanefilere Göre Mefkûd İle Karısının Boşanması Ne Zaman Caiz Olur?

Hanefilere göre mefkûdun karısının boşanması, ya kocasının dönüp boşaması ile ya da kocanın ölümünün sabit olmasıyla gerçekleşmektedir. Ancak koca geri dönmeyip ölümü de sabit olmaz ve mefkûdun hali de devam ederse, bu durumda öldüğüne itibar edilen bir zamana kadar yaşadığına hükmedilir. Ölü olduğuna itibar edilen tarihten itibaren kadın boşanma talebinde bulunabilir. Bu tarih ya mefkûdun akranlarının öldüğü ya da ortalama olarak yaşayabileceği azami süreye göredir. Bu sürede altmış iki ile yüz yirmi yıl arasında değişmektedir. Kadın bu tarihe kadar bekleyecektir. Bu tarihten itibaren hâkim boşadıktan sonra kadının iddeti başlamakta ve kadın ölüm iddeti beklemektedir. Bununla birlikte eğer iddet geçtikten sonra mefkûd koca ortaya çıkarsa karısına dönmeye daha hak sahibidir. Ancak mefkûdun karısı evlenmişse mefkûd kocanın artık karısına dönmesi için bir yol kalmamıştır. (el-Merġînâni, *el-Hidaye,* c. 4, s. 444)

Hallaf da benzer ifadelerle mefkûd, ölümüne hükmedildikten sonra gelir ise veya herhangi bir delil ile hayatta olduğu anlaşılırsa ve karısı evlenmemiş ise evlilik bağları devam eder. Şayet karısı başka bir kimse ile evlenmiş ve ilk kocasının hayatta olduğunu bilmeksizin ikinci koca ile zifaf da gerçekleşmişse mefkûd için karısına dönüş yoktur beyanında bulunmaktadır. (Hallaf, *Ahkâmu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye,* s. 262)

Şâfiiler'in Mefkûdun Karısının Boşanması Hakkındaki Görüşleri

Şâfiî fıkıh kaynaklarında kadın boşanma talebinde bulunsa bile mefkûd koca ile eşinin boşanmasının câiz olmadığı, zira mefkûdun karısının, diğer evli kadınlar gibi olduğu, ayrılığı gerektiren talak ve ölüm gibi bir sebep olmaksızın ayrılmalarının câiz olmayacağı ve kocanın gaibliğinin veya kaybolmasının boşanma sebeplerinden olmadığı bildirilmektedir. (eş-Şâfî, *el-Üm,* c. 5, s. 239; el-Merġînâni, el-Hidaye, c. 2, s. 181)

Şâfii âlimlerinden Şirâzi, İmam Şâfiî'nin kavli ceditteki sözüne ilişkin olarak kadın kocasını kaybettiğinde ve ondan haber alamadığında iki görüş olduğunu beyan etmektedir.

Birinci olarak kavli kadime göre, kadının fesih hakkının olduğunu aktarmaktadır. Erkekteki iktidarsızlık sebebiyle ve fakirlik halinde nafaka verememesi sebebiyle fesih caiz olması sebebiyle bu durumda da caiz olmasının daha evla olduğunu belirtmektedir.

İkinci olarak ise kavli cedide göre fesih hakkının olmadığını ve doğru görüşün de bu olduğunu belirtmektedir. Zira mefkûdun malını taksim konusunda nasıl ki ölümüne hükmetmek caiz değilse aynı şekilde karısıyla nikâhı konusunda da ölümüne hükmetmenin caiz olmadığını, bu durumun erkekteki iktidarsızlık sebebiyle ve fakirlik halinde nafaka verememesi sebebiyle fesih durumuna muarız olduğunu ifade etmektedir. Zira o durumlarda fesih sebebinin bizzat sabit olduğunu, ancak mefkûdun durumunda ise ayrılık sebebi olan ölümün sabit olmadığını aktarmaktadır. (eş-Şirâzi, *el-Mühezzeb*, c. 16, s. 611)

Bu itibarla Şâfiîler, kadın ile mefkûd kocanın boşanmasına ancak mefkûd kocanın öldüğüne dair delil olması halinde cevaz vermektedirler. Bunun manası, kadının evlilik bağıyla birlikte ömrünün sonuna kadar kalacağı veya kocanın kayboluş anından kadının ölümüne kadar evlilik bağının devam edeceği anlamına gelmektedir. Bunun için şöyle demektedirler: "Belirli bir süre geçince veya hâkimin içtihadına göre yaşamadığına dair zannı gâlibin oluştuğu bir süre geçince mefkûd kocanın hükmen öldüğüne karar verilir. Bunun neticesi olarak mefkûd kocanın ölümü sebebiyle karısıyla boşanma gerçekleşir."(eş-Şirbînî, *Muġnî'l-Muḥtâc,* c. 3, s. 397)

Hanefi ve Şâfiiler'in delilleri

Hanefi ve Şafiî Mezheplerine ait kaynaklarda mefkûdun nikahı ile ilgili olarak Dârekutnî'nin bir mefkûdun eşi hakkında rivayet ettiği ve Hz. Ali'den rivâyet edilen hadis-i şerifin delil getirildiği görülmektedir. Bu rivayetleri şu şekilde aktarabiliriz:

"إِنَّهَا اِمْرَأَتُهُ حَتَّى يَأْتِيهَا الْبَيَانُ" *"Mefkûdun karısı, kocası hakkında kesin bilgi alıncaya kadar onun eşidir."* (Dârekuṭnî, es-*Sünen,* Nikah, 3789, el-Merġînâni, *el-Hidaye,* c. 4, s. 444)

"اِمْرَأَةُ المَفْقُودِ: هِيَ اِمْرِأَةٌ أُبْتُلِيَتْ فَلتَصْبِرْ حَتَّى يَسْتَبِينَ مَوْتٌ أَوْ طَلَاقٌ. وَلِأَنَّ النِّكَاحَ عرف ثبوته, والغيبة لَا تُوجِبُ الفُرْقَة, وَالمَوْت فِي حيز الاحتمال, فَلَا يُزَال النكَح بالشَّكِّ"

"O imtihâna uğramış bir kadındır. Kocasının ölüm haberi ya da onu boşadığına dair bir haber gelinceye kadar sabretsin."(Ṣan'anî, Muṣannef, Talak, c. 7, s. 90; el-Merġînâni, *el-Hidaye,* c. 6, s. 444)

"بَلَغَنِي أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ وَافَقَ عَلِيًّا انَّهَا تَنْتَظِرُ أَبَدًا" İbn Cüreyc dedi ki: *"İbn Mesûd'un kadının bekleyeceğine dair Hz. Ali'nin görüşüne katıldığı bana ulaştı.* (İbn. Hişam, *Muṣannef,* Talak, c. 7, s. 90)

Hanbeliler'in Mefkûdun Karısının Boşanması Hakkındaki Görüşleri

Hanbeli Mezhebinde mefkûdun durumuna dair iki taksimatın olduğu aktarılmaktadır.

İlk olarak Mefkûdun kayboluşunun ya zannı gâlibe göre ya da zâhire göre öldüğü anlamına geleceği aktarılmaktadır. Mesela, geceleyin ya da gündüz vakti ailesinin yanından ayrılan, namaz için mescide gidip de geri dönmeyen, ihtiyacını gidermek için yakın bir mekâna gidip de dönmeyen ve kendisinden haber alınamayan veya savaşta iki ordu arasında kaybolan kimse bu şekildedir. Bütün bu hallerde mefkûd kocanın karısının dört yıl bekleyip sonrasında ölüm iddeti (hür ise dört ay on gün câriye ise bunun yarısı) bekleyeceği, daha sonra hâkimin

kararını beklemeksizin başkasıyla evlenebileceği belirtilmektedir. Ancak nafaka temininde zorluk bulunması halinde kadının müracaatı üzerine hâkimin bu süreden önce de evliliği sona erdirebileceği, bu görüşün delilinin ise Hz. Ömer'in bu şekilde verdiği bir hüküm olduğu aktarılmaktadır. (İbn. Kudâme, *el-Muġnî*, c. 7, s. 489; el-Bühûti, *Keşşâfü'l-Ḳınâʿ*, c. 3, s. 265; H. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. 1, s.316)

İkinci olarak ise mefkûdun kayboluşunun zahirde hayatta olduğu anlamına geleceği aktarılmaktadır. Mesela, ticaret, ilim veya seyahat için yolculuğa çıkmak örnek olarak verilmektedir. Mefkûdun karısının bu durumda öldüğüne dair zannı gâlib oluşuncaya kadar bekleyeceği, bunun süresinin ise mefkûdun kaybolmasından itibaren doksan yıl olduğu, bu süre geçince ölüm iddetinin bekleneceği ve bundan sonra kadının başka bir kimse ile evlenebileceği ifade edilmektedir. (İbn. Kudâme, *el-Muġnî*, c. 7, s. 489; el-Bühûti, *Keşşâfü'l-Ḳınâʿ*, c. 3, s. 267; H. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. 1, s.316)

Hanbelîlere göre, kadının belirtilen süreyi beklemesi ve ayrılığın gerçekleşmesi için hâkimin hükmü şart değildir. Kadının bekleyeceği sürenin başlangıcıyla alakalı olarak hâkimin kararıyla veya mefkûdun kayıp haberinin alınmasından itibaren başladığı olmak üzere iki görüş bulunmaktadır. (el-Bühûti, *Keşşâfü'l-Ḳınâʿ*, c. 3, s. 266)

Malikiler'in Mefkûdun Karısının Boşanması Hakkındaki Görüşleri

Mâlikî Mezhebindeki müfta bih görüşe göre savaşta, salgın hastalık, tabii afet, deniz kazası gibi tehlike şartları içinde kaybolmayan kişi hakkında yetmiş yaşına ulaşacağı tarihe kadar hükmen ölüm kararı verilemez. Ancak eşinin müracaatı üzerine hâkim gerekli araştırmayı yapar ve mefkûdun durumuna ilişkin bilgi edinilmesinden ümit kesilmesi halinde dört yıl beklenir. Bu süre bitince kadın vefat iddetini bekler ve sonra başkasıyla evlenebilir. Bu şartlarda fakat dâru'l-islam dışında kaybolan kişi de esir hükmünde sayılır, hükmen ölüm kararı için yetmiş veya seksen yaşına ulaşacağı tarihe kadar beklenir. Ancak eşin zarar görmesi durumunda müracaatı üzerine hâkim evliliği sona erdirir. Savaş ve tehlike şartları içinde kaybolma halinde ise gereken araştırma yapıldıktan sonra bir yıl beklenir. Bu süre bitince ölümüne karar verilir. Malı hakkında miras hukuku hükümleri uygulanır ve eşi vefat iddeti beklemeye başlar. Savaşın darü'l-islamda cereyan etmiş olması halinde sürenin başlangıç tarihiyle ilgili bazı görüş ayrılıkları vardır. (ed-Deşûkî, *Ḥâşiyetü'd-Deşûkî*, c. 2, s. 483; A. Zeydan, *El-Mufaṣṣal*, c. 8, s. 451)

Mâlikî ve Hanbeli Mezheplerinde mefkûdun nikâhı ile ilgili olarak şu rivayete yer verilmektedir:

أَنَّ رَجُلًا فُقِدَ فِي عَهْدِ عُمَرَ فَجَاءَتْ امْرَأَتُهُ إِلَيْهِ تَتَرَبَّصَ أَرْبَعَ سِنِينَ, ثُمَّ أَمَرَ وَلِيَّهُ بَعْدَهَا أَنْ يُطَلِّقَهَا, ثُمَّ أَمَرَهَا أَنْ تَعْتَدَّ , فَعْتَدَّتْ, ثُمَّ تَزَوَّجَتْ بِآخَرَ, ثُمَّ جَاءَ زَوْجُهَا الأَوَّلُ,فَخَيَّرَهُ بَيْنَ الزَّوْجَةِ وَ الصَّدَاقِ.

Hz. Ömer döneminde bir adam kaybolur. Kaybolan kişinin karısı Hz. Ömer'e gelerek durumu anlatır. O da dört sene beklemesini emreder. Sonra velisinin onu boşamasını ister ve kadına da iddet beklemesini emreder. Kadın iddet bekledikten sonra başka biriyle evlenir. Bir müddet sonrada kaybolan kocası çıkıp gelir. Bunun üzerine Hz. Ömer, o gelen kocayı hanımıyla mehir arasında muhayyer bırakır. (İbn Davyan, *Menaru's-Sebîl*, c. 2, s. 81)

İbn Teymiye de Hz. Ömer ve aynı görüşü savunan sahâbilerin görüşünü esas almış olup mefkûdun karısının dört yıl bekleyeceğini, akabinde ölüm iddeti bekleyip başka bir kimse ile

evlenebileceğini, bunun için hâkim kararına da gerek olmadığını kabul etmektedir. (A. Zeydan, *El-Mufaṣṣal*, c. 8, s. 452)

Said b. Müseyyeb ve Ömer b. Hattab, Osman b. Affan'dan mefkûdun karısı hakkında; "تَرَبَّصُ أَرْبَعَ سِنِينَ، وَتَعْتَدُّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا" *"Dört sene bekler sonra dört ay on gün iddet bekler"* rivayetini aktarmaktadır. (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. 3, s. 521, h: 16717)

İmam Mâlik Muvatta'da mefkûdun karısı hakkında şu rivayetleri aktarmaktadır:

İmam Mâlik, Ömer b. Hattab'ın: *"Kocasını kaybeden ve onun nerede olduğunu bilmeyen herhangi bir kadın dört sene bekler, sonra da dört ay, on gün iddet bekler, bundan sonra evlenmesi helâl olur."* rivayetini aktarır ve *"Eğer kadın, iddeti bittikten sonra evlenirse, kocası ister birleşsin, isterse birleşmesin, ilk kocası onunla evlenemez. Hüküm bize göre böyledir. Eğer kocası, kadın daha evlenmeden yetişirse onunla evlenmeye daha lâyıktır"* ifadelerini kullanır. (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, c. 2, s. 575, h: 52; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* c. 7, s. 733, h: 15572)

İmam Mâlik, bazı kimselerin Ömer b. Hattab'ın; *"Mefkûd koca döndüğünde mehir ya da karısına dönme konusunda muhayyerdir"* fetvasına yönelik eleştirilerini ulemanın bazılarının hoş görmediğini ifade etmektedir. (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, c. 2, s. 575, h: 52; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* c. 7, s. 733, h: 15571)

İmâm-ı Mâlik; "Koca kayıpken karısını boşar, sonra karısına döner, fakat kocasının boşadığını öğrenip, döndüğünü öğrenemediği için başka koca ile evlenen kadın hakkında Ömer b. Hattab'ın; *"İkinci kocası birleşsin ya da birleşmesin birinci kocasının ona dönme hakkı yoktur"* rivayetini aktarır ve *"Gurbette olanla nerde olduğu bilinmeyen hakkında duyduğum en güzel fetva budur"* ifadelerini kullanır. (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, c. 2, s. 575, h: 52)

İbn Kasım İmam Mâlik'in, "*Mefkûdun karısı hakkında şayet ikinci koca ile zifaf gerçekleşmemişse mefkûd koca, karısına daha hak sahibidir"* sözlerini aktarmaktadır. (et-Tenûhî, *Müdevvene*, c. 2, s. 31)

İmam Mâlik, muhayyerlikten bahsetmemekte, bilakis Ömer b. Hattab'dan bu şekilde rivayet edenlerin rivayetini hoş görmemektedir. Bu durum İmam Mâlik'e göre, Ömer b Hattab'dan muhayyerliğin sabit olmadığı hükmünü kabul ettiğine işaret etmektedir. (A. M. Nûr Seyf, *Amelü Ehli'l-Medîne*, s. 224)

Bununla birlikte, İmam Mâlik, mefkûdun karısı hakkındaki muhayyerliğin olmadığına dair Hz. Ömer'den aktarılan rivayetin peşine "وَهَذَا أَحَبُّ مَا سَمِعْتُ إِلَيَّ فِي هَذَا وَفِي الْمَفْقُودِ" *"Bu konuda ve mefkûd hakkında duyduklarım arasında bu bana en sevimli olandır"* sözünü getirmektedir. (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, c. 2, s. 576, h: 52)

Bâci, İmam Mâlik'in Ömer b. Hattab'dan gelen muhayyerlik hakkındaki rivayetleri inkârından sonra şu ifadeleri kullanmaktadır; Onlar rivayetleri inkâr etmektedirler. Durum şu ki onu Abdurrezzak, Muammer'den O, Zührî'den, O, Mesruk'tan, O, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan rivayet etmektedir. Hz. Ömer ve Hz. Osman, *"Mefkûdun karısının dört sene bekleyeceği, bundan sonrada dört ay on gün iddet bekleyeceği, sonra evleneceği, şayet mefkûd koca gelir ise mehir ve karısı arasında muhayyer olduğunu"* söylemektedirler. (el-Bâcî, *el-Müntekâ*, c. 4, s. 91)

Ahmed M. Nûr Seyf, Hz. Ömer'den muhayyerliğin olduğuna dair birçok rivayet olduğunu, ancak rivayetler arasında bir ızdırap bulunduğunu, dolayısıyla bu ızdırabın muhayyerlik hakkındaki görüşü zayıflattığını, İmam Mâlik'in, muhayyerliği inkârla bu ihtilafı kastetmiş olabileceğini, ancak Hz. Ömer'den gelen rivayetlerin muhayyerliğin olduğuna işaret ettiğini ifade etmektedir. (A. M. Nûr Seyf, *Amelü Ehli'l-Medîne,* s. 233)

Bu anlatılanlarla birlikte Ali b. Ebî Talip'ten ise, "امْرَأَة الْمَفْقُودِ لَا تَتَزَوَّج" *"Mefkûdun karısı evlenmez"* ve "امْرَأَةِ الْمَفْقُودِ إذَا قَدِمَ وَقَدْ تَزَوَّجَتْ امْرَأَتُهُ هِيَ امْرَأَتُهُ إنْ شَاءَ طَلَّقَ وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَ وَلَا تُخَيَّرُ" *"Mefkûd geldiğinde karısı evlenmiş ise, o karısıdır, dilerse boşar dilerse boşamaz muhayyerlik yoktur"* şeklinde mefkûdun karısı üzerindeki hakkını önceleyen bir rivayet aktarılmaktadır. (eş-Şâfiî, *el-Üm,* c. 5, s. 257)

Ebu Kılabe de, *"Mefkûdun eşi için, kocasının ölümü aşikâr oluncaya kadar evlenme yoktur"* demektedir.(İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* c. 3, s. 521, h: 16717)

Ali b. Ebî Talip, İbn Mesut, Ebu Hanife ve İmam Şafiî bu görüşü benimsemektedir. Yine ayrıca Ebu Kılâbe, Cabir b. Zeyd, Muhammed, Hakem ve Hammad da bu görüştedir ve İmam Mâlik'e süre tayin etme konusunda muhalefet etmektedirler. (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. 3, s.521; A. M. Nûr Seyf*, Amelü Ehli'l-Medîne*, s. 233)

Ancak sahabe ve tabiînden Medine ehlinin genelinin mefkûdun karısı hakkındaki hükümde Ömer b. Hattab'ın, *"Mefkûdun eşi dört yıl bekler, sonra iddetini tutar, akabinde evlenebilir"* görüşünü takip ettikleri anlaşılmaktadır. Zira kaynaklarda süre tayini görüşünü sahabeden Ömer b. Hattab, Osman b Afvan, İbn Ömer ve İbn Abbas kabul ettiği aktarılmaktadır. (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* c. 3, s. 521, h: 16717)

İmam Mâlik'in burada "الْأَمْرُ عِنْدَنَا" *"Bizde durum bu şekildedir"* sözünden kastının, sürenin tayininden ziyade mefkûd koca için verdiği fetva ile muhayyerlik hakkında olabileceğini söylemek mümkündür. Zira *"İddeti bittikten sonra evlenirse ikinci kocası ile zifaf olsun ya da olmasın mefkûd koca için kadın üzerinde bir yol kalmamıştır."* ifadesini zikrettikten sonra *"Bizde durum bu şekildedir"* sözlerini sarf etmesi bu duruma işaret etmektedir.

Ahmed M. Nûr Seyf, İmam Mâlik'in bu nazar ve istidlalin misalinin, sahabe ve tabiînin genelinin sözleriyle yapılan istidlâl olduğunu, ameli hüküm ile bir alakası olmadığını ifade etmektedir. (A. M. Nûr Seyf, *Amelü Ehli'l-Medîne,* s. 235)

Bu anlatılanlardan hareketle İmam Mâlik, mefkûdun karısı hakkında öncelikle Ömer b. Hattab'dan aktarılan rivayeti esas alarak süre tayin etmekte, sonra kadının iddet beklemesi gerektiğini, ardından evlenebileceğini, şayet ilk kocası, ikinci koca ile duhul gerçekleşmeden gelmiş ise ilk kocanın kadın üzerinde daha fazla hak sahibi olduğunu, şayet ikinci koca ile duhul gerçekleşmişse mefkûd koca için bir yol olmadığını söylemektedir. Bu itibarla İmam Mâlik'in burada kullandığı "الأمر عندنا" *"Bize göre durum böyledir"* terkibi ile içtihad etmek suretiyle kendisine göre uygun olan görüşü tercih ettiği kanaatinde olduğumuzu belirtebiliriz.

Mezheplerin bu konudaki görüşlerini verdikten sonra günümüzde Din İşleri Yüksek Kurulunun da tercih ettiği görüşün, kadının tefrik hakkının varlığı yönünde olduğunu ifade edebiliriz. Bunun sebeplerini şöyle izah edebiliriz:

a. Evlilikte kocadan beklenen ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Zira âyet-i kerimede: ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ﴾ *"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki*

defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır." buyrulmaktadır.(Bakara 229)

Kocanın kaybolmasıyla birlikte "iyilikle tutmak" mümkün olmayacağı için kadın için hakkı olan "güzellikle salıvermeyi" yani tefriki talep hakkı taayyün etmektedir. Ancak koca gâib olduğu için "güzellikle salıverme" lafzına muhatap olamaz bu durumda nasıl bir yol izlenir denilecek olursa bu konuda Kadir b. Hümam; *"Hâkim, gaib kocanın lehine veya aleyhine hüküm vermede bir maslahat gördüğü zaman hükmeder ve onu uygular"* demektedir. (İbn Hümam, *Fetḥu'l-Kadir,* c. 4, s. 440)

b. Hz. Ömer mefkûd ile karısının arasını tefrik etmiştir. Bu Ali b. Ebi Tâlib, İbn Ömer ve İbn Abbas'ın sözüdür. İbn Zübeyr'de bu şekilde hükmetmiştir. (İbn Kudâme, *el-Muġnî,* c. 7, s. 489)

c. İslamın temel kaidelerinden biri: *"Meydana gelmeden önce zararı engellemek, gerçekleştiği zaman da kaldırmaktır."* Gerek îlâ, gerek nafaka olmadığından dolayı tefrik ve benzeri durumlar kadından zararı uzaklaştırmak için getirilmiştir. Mefkûdun karısının da tefrik talebinde bulunabilmesi, zararın uzaklaştırılması için gereklidir.(A. Zeydan, *El-Mufaṣṣal*, c. 8, s. 453)

d. Mefkûdun karısının tefrik hakkının olmadığını savunanların delil getirdiği " إِنَّهَا اِمْرَأَتُهُ حَتَّى يَأْتِيهَا الْبَيَانُ" hadis-i şerif, Kemal b. Hümam'ın Fethu'l-Kadir'de İbn Kudâme'nin el-Muğnî'de belirttiğine göre sahih değildir. Bu durumda onunla delillendirme sahih olmaz.(İbn Kudâme, *el-Muġnî*, c. 7, s. 491; İbn Hümam, *Fetḥu'l-Kadir,* c. 4, s. 443)

e. Yine mefkûdun karısının tefrik hakkının olmadığını savunanların delil getirdiği Hz. Ali'den rivayet edilen diğer hadîs-i şerifi ise Hakem ve Hammad, Hz. Ali'den mürsel olarak rivayet etmektedir. Ancak başka bir tarikle Hz. Ali, mefkûdun eşinin tefrik hakkı olduğunu bildiren Hz. Ömer'in sözüne muvafık olarak müsned bir senedle rivayette bulunmaktadır. Müsned rivayetin de mürsel rivayete öncelendiği âşikardır.(İbn Kudâme, *el-Muġnî,* c. 7, s. 491)

f. Nikah hükümlerinin umûmiyetiyle delil getirme, nafakanın vacipliği, îlâ hükümleri, talak ve ölüm olmaksızın iddetin kadın üzerine gerekli olmaması gibi genel kaidelerdir. Bu hükümler koca ister mevcut ister gaib isterse mefkûd olsun hepsini kapsamaktadır. Mefkûd ile karısı arasındaki tefrik ise, mefkûdun vefâtına veya karısını boşadığına dair kesin delil olmadığı sürece mümkün değildir. Bu şekil delil getirme reddedilir. Çünkü böyle bir umûmiyyet umum üzere delaletinde kat' değildir.(A. Zeydan, *El-Mufaṣṣal*, c. 8, s. 454)

Bununla birlikte 25 Ekim 1917 tarihinde yürürlüğe girip bir buçuk yıl yürürlükte kalan Hukūk-ı Âile Kararnâmesinin 126 ve 127. maddelerinde mefkûdun karısının mahkemeye boşanma talebinde bulunma durumuna dair iki gruplandırma yapıldığı görülmektedir. Öyle ki mefkûd koca şayet geride karısına nafaka bırakmamış ise bu durumda hâkimin gerekli araştırmayı yapıp mefkûd koca ile karısı hakkında boşanma kararı verebileceği belirtilmiştir. Nitekim Hanefî Mezhebi dışındaki diğer üç fıkıh mezheplerinin de ayın görüşü benimsediklerini söyleyebiliriz. Diğer taraftan şayet mefkûd koca geride nafaka bırakmış ise bu durumda da kararname Hanefilerin kabul ettiği doksan yıl bekleme şartının kadın için bir zorluk olacağı düşüncesinden hareketle Mâlikî mezhebinin benimsediği görüşü kabul etmiştir. Ancak bu durumu da iki kısımda değerlendirmiştir. Birinci olarak mefkûd kocanın bulunduğu yer ve hayatta olup olmadığı bilinmiyor ise bu durumda ümit kesildiği andan itibaren hakim dört yıl süre tayin eder bu süre içerisinde de mefkûd kocadan haber alınamazsa kadın da

boşanma isteğinden vazgeçmezse hakim boşanmalarına karar verir. İkinci olarak ise mefkûd koca savaşta kaybolmuşsa hâkim, savaşanların ve esirlerin yurtlarına dönmelerinin akabinden bir yıl süre tayin eder. Bu süre geçtikten sonra ise mefkûd ile karısının boşanmasına karar verir. Bahsedilen her iki durumda da mefkûdun karısı ölüm iddeti bekledikten sonra başka bir kişi ile evlenebilir. (Çeker, *Osmanli Hukūk-ı Âile Kararnâmesi*, s. 54)

SONUÇ

Hayatta olup olmadığı ve bulunduğu yere dair herhangi bir bilgi bulunmayan ve kendisinden uzun bir vakit bilgi alınamayan kimseye mefkûd denilmektedir. Harb, kaza gibi olağan dışı bir durum haricinde normal şartlar içerisinde kaybolan mefkûd koca ile haber alınmakla birlikte ailesini nafakasız terk ederek dönmeyi kabul etmeyen gâib kocanın evliliği konusu günümüzde önemini koruyan mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hukukta her bireyin bir şahsiyeti olması hasebiyle bu şahsiyetin başlangıcı doğum ile başlamakta, sona ermesi ise ancak kişi hakkında verilen ölüm kararı ile gerçekleşmektedir. Bu itibarla mefkûdun hayatta olup olmadığı tam olarak bilinemediği için şahsiyetinin devam edip etmeyeceği hususu İslam hukuku açısından incelemeye medar olmuştur. Bu konuda fıkıh mezhepleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Yapılan bu incelemeler neticesinde görülmektedir ki Hanefi ve Şâfi mezhebi âlimleri mefkûdun hükümlerinde fıkıh usulü yöntemlerinden istishab[2] yöntemini takip etmişlerdir. Zira mefkûdun öldüğüne veya sağ olarak gelip boşadığına dair bir hüküm olmadığı sürece mefkûdun önceki halinin yani karısı ile nikâhının devamını esas kabul etmişlerdir. Bu itibarla mefkûdun ölümüne dair bir delil yok ise akranlarının ölüm zamanına göre ya da doğumundan itibaren doksan yıl geçtikten sonra öldüğüne hükmedileceğini bunun akabinde mefkûdun karısının ölüm iddeti bekleyip başka birisi ile evlenebileceğini kabul edilmiştir.

Hanbelî ve Mâliki mezhebi âlimlerine göre ise bu durumda biraz fayda-zarar halinin göz önüne alındığı görülmektedir. Bu iki mezhep de mefkûdun hükümlerinde fıkıh usulü yöntemlerinden sedd-i zerâi [3] yöntemini takip etmişlerdir. Bu itibarla mefkûdun eşinin müracaatı üzerine hâkimin gerekli araştırmayı yaparak mefkûdun durumuna ilişkin bilgi edinilmesinden ümit kesilmesi halinde dört yıl bekleneceği ve bu süre bitince kadının ölüm iddeti bekleyip başkasıyla evlenebileceğini kabul etmişlerdir.

Hukūk-ı Âile Kararnâmesi'nde de daha çok Mâlikî ve Hanbelî mezheplerindeki görüşler itibara alınmak suretiyle nafaka bırakmayan mefkûdun, karısının başvurusu akabinde hâkimin mefkûd ile karısının evliliğini sona erdirmesi; şayet mefkūd nafaka bırakmışsa aynı şekilde mefkûdun karısının başvurusuyla hâkimin konuyu incelemesi neticesinde mefkûdun hayatta olup olmadığına ilişkin olarak bir beklenti sona erer ise bu tarihten başlamak üzere dört yıl beklenmesi, bu süre süresince de bir bilgi gelmezse mahkemenin mefkûd ile karısı arasında boşanmaya dair hüküm vermesi; şayet mefkûd koca savaşta kaybolmuşsa şavaşanların ve

[2] İstishab: Aksine bir delil bulunmadığı sürece serbestlik ve yükümsüzlüğe yahut daha önce varlığı bilinen bir durumun devam ettiğine hükmetme yöntemi anlamında fıkıh usulü terimine verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Ali Bardakoğlu, "İstishab" TDV İslam Ansiklopedisi, c. 23, ss. 376-382)

[3] Sedd-i zerâi Şer'an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması anlamında fıkıh usulü terimi; özellikle Mâlikî usulünde edille-i şer'iyyeden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. (İbrahim Kafi Dönmez, "İstishab" TDV İslam Ansiklopedisi, c. 36, ss. 277-282)

esirlerin yurtlarına dönmelerinden sonra bir yıl geçmesinin ardından boşanmaya hükmedilmesi yönünde karar verildiği anlaşılmaktadır.

22.11.2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun otuz ikinci maddesinde de konuya ilişkin olarak *"Ölüm tehlikesi içinde kaybolan veya kendisinden uzun zamandan beri haber alınamayan bir kimsenin ölümü hakkında kuvvetli olasılık varsa, hakları bu ölüme bağlı olanların başvurusu üzerine mahkeme bu kişinin gaipliğine karar verebilir."* hükümlerine yer verilmek suretiyle islam hukukunda günümüzde muteber kabul edilen görüş ile eş değer olduğunu ifade edebiliriz.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle ve 1917 tarihli Osmanlı Hukûk-i Âile Kararnamesinde de yer aldığı şekli ile "Kocasından dört yıl veya daha fazla haber alamayan kadın, boşanmak üzere mahkemeye başvurabilir. Mahkemenin boşaması halinde ölüm iddeti bekledikten sonra başka biriyle evlenebilir." hükmünün konuya ilişkin olarak uygun görüş olduğunu ifade edebiliriz. Yine Din İşleri Yüksek Kurulunun da tercih ettiği görüşün, kadının tefrik hakkının varlığı yönünde olduğunu söylemekte yarar mülahaza etmekteyiz.

KAYNAKÇA

el-Bâcî, (1332). *el-Münteka*, Mısır: Matbaatu's-Saade, 1. Bsk.

Bardakoğlu, A. (2001) "İstishab" İstanbul: TDV İslam Ansiklobedisi.

el-Beyhakî, (2003). *es-Sünenü'l-kübrâ,* Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

el-Bühûti, M. (1981) *Keşşâfü'l-Ḳınâʿ*. Beyrūt: Dâru'l-Fikr.

Çeker, O. (2017) Osmanli Hukūk-ı Âile Kararnâmesi, Konya: Mehir Vakfı Yayınları.

Dârekuṭnî, (1966) es-*Sünen,* Beyrūt: Dâru'l-Marife.

ed-Deşûkî, (ty.)*Ḥâşiyetü'd-Deşûkî alâ'ş-Şerḥi'l-Kebîr,* Mısır: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye.

Dönmez, İ. K. (2009) "İstishab", İstanbul: TDV İslam Ansiklobedisi.

Hallaf, A. (1938) *Ahkâmu'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye fî'ş-Şerîati'l-İslamiyye,* Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye.

İbn Ebî Şeybe, (1989). *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr.* Lübnan: Daru'l-Tac.

İbn Davyan, (1984) *Menaru's-Sebîl*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif.

İbn Kudâme, (1367) *el-Muġnî*. Mısır: İdâretü'l-Menâr, 3. Bsk.

Karaman, H. (2012) *Mukayeseli İslâm Hukuku*İstanbul: İz yayıncılık,. 6. Bsk.

el-Kâṣânî, (1328) *Bedâiu'ṣ-Ṣanâi' fi tertîbi'ş-Şerâi',* Mısır: Cemâliyye, 1. Bsk.

Kemal b. Hümam, (1315) *Fetḥu'l-Kadir,* el-Kübrâ'l-Emîriyye, 1. Bsk.

Ḳudûrî, (ty.) *el-Muḥtaṣar*, İstanbul: Dersaadet.

Mâlik b. Enes, (1985) *el-Muvatta,* Beyrut: Daru İhyau't-Turasi'l-Arabi.

el-Mevṣılî, (2016) *el-İḫtiyar li ta'lîl-i Muḫtar*. Beyrūt: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye.

el-Merġînâni,, (1315) *el-Hidaye Şerḥu Bidayeti'l Mübtedi.* Mısır: Emîriyyetü'l-Kübrâ.

Nûr Seyf, A. M. (2000). *Amelü Ehli'l-Medîne Beyne Mustalahâti Mâlik ve Ârâi'l-Usûliyyîn*. Dübey: Dârü'l-buhûs li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve ihyâi't-türâs.

Ṣan'anî, (1403) *Muṣannef*. Beyrūt: Mektebetü'l-İslâmî.

eş-Şâfî, (1381) *el-Üm*, Kâhire: Şeriketü't-Tabâati'l-Fenniyyeti'l-Müttehıdeti, 1. Bsk.

eş-Şirâzi, (ty.) *el-Mühezzeb*, Kâhire: Matbaatu'l-Âsıme.

eş-Şirbînî, (ty.) *Muġnî'l-Muḥtâc,* Lübnan: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî,

et-Tenûhî, (1994) *Müdevvene*, Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiyye.

Zeydan, A. (1993) *El-Mufaṣṣal fi Aḥkâmı'l-Mere'*. Beyrūt, er-Risâle.

Hz. Ebubekir Es-Sıddîk'in Diyarbakır'da Devam Eden Şeceresi Ve Hetâkh (Atak) Kalesi Hakkında Notlar

Emin KAPLAN[1]

Giriş

İlk Müslümanlardan ve Hulefâ-yi Râşidin'in birincisi Hz. Ebû Bekir Es-Sıddîk'in (ö. 13/634-635) şeceresi hakkında yapılan bu çalışma Prof. Dr. Ahmet Taşğın'ın 2004 yılında sunmuş olduğu bir bildiriye dayandırılarak Hz. Ebubekir'in (R.A.) Diyarbakır'da devam eden soyu hakkındaki bilgiler derlenmiştir. Bu kapsamda Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve Muallim Hüseyin b. Mukri Muhammed tarafından 871/1466-1467 yılında yazıldığı düşünülen şecere belgesi Diyarbakır Arkeoloji Müze Müdürlüğü'nün 24.04.2023 tarihli ve E-51045164-155.99-3712642 sayılı izin yazısına istinaden müze görevlisi Fulya Kaya eşliğinde incelenmiş, dijital fotoğrafları çekilmiş ve ilk defa bu çalışmada yayınlanmıştır. Şecere belgesi Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğretim elemanlarından Arş. Gör. Necmettin Kartal ile birlikte incelenerek Türkçeye tercüme edilmiştir. Şecere belgesinin dijital fotoğrafları ve tercümesi aşağıda verilmiştir. Ayrıca bu şecere belgesinin Hz. Ebubekir'in (R.A.) soyunu dayandırdığı Şeyh Rıdvan ve ailesinin Diyarbakır'da bulunan kabirleri tanıtılmıştır. Yine Hz. Ebubekir'in (R.A.) soyundan gelenlerin bir süre hâkimiyeti altında bulunan ve şecere belgesinin bulunduğu Hetâkh (Atak) Kalesi incelenmiş ve son haline ait bilgi ve fotoğraflar yayında sunulmuştur.

Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki şecere belgesi (Resim 1-6)

Diyarbakır Arkeoloji Müzesi etnografik eserler arasında bulunan şecere belgesi 871/1466-1467 yılında Muallim Hüseyin b. Mukri Muhammed tarafından kaleme alınmıştır. Belge 220 cm uzunluğunda 26 cm eninde rulo halinde olan sarımsı kâğıt şeklinde olup üzerinde siyah Arapça metin bulunmaktadır. Belgenin ilk kısmı ve başlığı eksiktir. Ayrıca belgenin Diyarbakır ili Lice ilçesi Kabakaya köyü sınırları içerisinde yer alan tarihi Hetâkh (Atak) kalesinde bulunduğu ve 29.03.1969 tarihinde müzeye ulaştığı müzenin kayıtlarında mevcuttur.

Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ndeki şecere belgesinin içeriği:

Başlığı ve ilk kısmı eksik olan belge "*İbrahim bin Şeyh Rıdvan*" satırı ile başlamaktadır. Dolayısıyla şecere belgesinin ilk kısmında Şeyh İbrahim b. Şeyh Rıdvan'a atıfta bulunması Şeyh Rıdvan'ın çocukları, ailesi ve devam eden soyu hakkında bilgi verdiği düşünülmektedir. Ancak maalesef bu kısım müze envanterinde mevcut değildir. Ardından Şeyh Rıdvan'ın ve Hz. Ebubekir'in (R.A.) şecerelerini sırasıyla vermektedir.

Şeyh Rıdvan'ın (ö: 352 / 963-964) şeceresi:

"*Hakikat denizi, şeriat ve tarikatın kaynağı el zahid, el âbid, el sâlik, el nâsik, el vârık, el bârık, kutbü'l-aktab Şeyh Rıdvan'ın* (ö: 352 / 963-964) *mübarek şecere-i şerifi şu şekildedir. Şeyh Rıdvan, b. Şeyh Ebubekir, b. Şeyh Üveys, b. Şeyh İbrahim, b. Şeyh Kutbeddin, b. Şeyh Osman, b. Şeyh Ahmed, b. Abdullah, b. Muhammed, b. Ömer, b. Abdurrahman, b. Kutbeddin,*

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Orcid: 0000-0002-9194-7018

b. Abdulbasıt, b. Ebubekir, b. Osman, b. Abdurrahman, b. Ebubekir Es-Sıddik (Allah resulünün halifesi, mağaradaki sadık dostu, sırdaşı, kabir ve hicret arkadaşı).”

Yukarıda verilen bu şecereye göre Şeyh Rıdvan, Hz. Ebubekir’in (R.A.) 17. kuşak torunudur.

Belgede Şeyh Rıdvan’ın şeceresinden sonra aşağıdaki şekilde Hz. Muhammed’in (A.S.M.) Hz. Ebubekir’e (R.A.) olan yakınlığından bahsedilmektedir.

Yüce Allah Hz. Ebubekir hakkında şöyle buyurmuştur: İkiden ikincisi (Burada Hz. Muhammed (A.S.M) ve Hz. Ebubekir (R.A.)’den bahsetmektedir).

Sevr mağarasında Allah’ın resulü Hz. Ebubekir’e “Allah bizimle beraberdir” demiştir.

Ebû Said el-Hudrî’den (ö. 74/693-694) *rivayet edildiği kadarıyla Allah resulü kendi sohbetinde ve malında en çok güvendiği kişi Hz. Ebubekir’dir. Hz. Muhammed (A.S.M) Hz. Ebubekir (R.A.) hakkında şöyle buyurmuştur: Şayet birini dost edinseydim onu dost edinirdim. Fakat o benim kardeşim ve sohbet arkadaşımdır. Yüce Allah’ta bizim sohbet arkadaşımızı dost edinmiştir. Hz. Ebubekir (R.A.) küfürden uzak durduğu ve ilk iman edenler arasında olduğu için onun ismi Abdullah’tır. Ayrıca onun için “Atik” ismi de kullanılmıştır. Ulema bu konuda ihtilafa düşmüştür. Ancak Hz. Ayşe validemizin bu konudaki rivayeti şöyledir; Allah resulü şöyle buyurdu, Yüce Allah Hz. Ebubekir’i (R.A.) cehennem ateşinden korumuştur. İşte o günden sonra Hz. Ebubekir (R.A.) “Atik” olarak isimlendirilmiştir.*

Mus’ab bin Zübeyr (ö. 72/691-692) *ve başka rivayetler şöyle dedi: Hz. Ebubekir’in (R.A.) soyunda kötü birisi olmadığı için ona “Atik” ismi verilmiştir.*

İbnü’s-Sünni (ö. 364/974-975) *bir kitabında şöyle rivayet etmektedir: Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahre ed-Devsi (R.A.)* (ö. 58/677-678) *bir rivayeti şudur. Hz. Ebubekir (R.A.) iman etmeleri için anne ve babasını sırtında cehennem ehlinin renkleri olan kırmızı, sarı ve siyah renklerin olduğu bir küfe ile Allah resulünün huzuruna yumuşak bir şekilde taşımıştır. Bundan dolayı ona “Atik” denilmektedir. Ancak asıl doğru olan ismi Abdullah, lakabı ise Atik’tir.*

Hafız Abü’l-Kasım İbn Asâkir, Kitabü’l Etraf adlı eserinde şöyle rivayet ediyor: Hz. Ebubekir (R.A.) Ebû Kuhâfe’nin (Azgın nehir) *oğludur.*

Hz. Ebû Bekir Es-Sıddîk’in (ö. 13/634-635) şeceresi:

Hz. Ebubekir’in babasının ismi Osman bin Kuhâfe’dir (ö. 14/635-636). *Osman bin Kuhâfe’de ibnul Kusayy’ın oğludur.* Müzedeki belgeye göre Hz. Ebubekir’in şeceresi şu şekildedir. *Hz. Ebû Bekir Es-Sıddîk, b. Osman bin Kuhâfe, b. Kusayy, b. Kilâb, b. Mürre, b. Ka’b, b. Lüey, b. Fihr (Kureyş), b. Malik, b. Huzar (b. Kays), b. Kinane, b. Huzeyme, b. Müdrike, b. Adnân, b. Edde, b. Eded, b. Yes’a (Hembisa’â), b. Süleyman, b. Tebyin, b. Hamel, b. Kadyar, b. İsmail (Es zebih Aleyhisselam* (Kesilen)*), b. Hz. İbrahim Halilullah Aleyhisselam, b. Âzer (b. Taruh), b. Nahura, b. Şarru’a, b. Erruha, b. Kalıg, b. Gabis (Hz. Hud Aleyhisselam), b. Şalih, b. Erfahşed, b. Sam, b. Hz. Nuh Aleyhisselam, b. Lamek, b. Mettuşelah, b. Ehunuğ (Hz. İdris Aleyhisselam), b. Nadir, b. Mehlail, b. Kanyal, b. Evşe, b. Hibetillah, b. Hz. Şit Aleyhisselam, b. Hz. Âdem Aleyhisselam. Allah’ın bitmez tükenmez kıyamete kadar devam eden bir salat ve selamı onun ve bütün peygamberlerin ve gönderilenlerin üzerine olsun.*

Yukarıda verilen bu şecereye göre Hz. Ebubekir Hz. Âdem’in 43. kuşaktan torunudur. Şeyh Rıdvan ise Hz. Âdem’in 59. kuşak torunudur.

Şecere belgesinin yazarı 871/1466-1467 yılı Şaban ayının başında bir pazar günü sabahı Korunaklı Hani şehrinde bu konuda bir kitap gördüğünü söylemektedir. Bu kitap 535/1140-1141 yılında el fâkir, el hâkir, el dâif, el miskin, hacı Hasan b. Cemalettin b. Yusuf, el Hanefi,

el Habedi el Behâri tarafından yazılmıştır. Bunun üzerine yazar bu kitabı gördükten sonra şecereyi bu kitaba göre yenilediğini açıklamaktadır.

Tek olan yüce Allah'a hamdolsun, Resulü Muhammed (A.S.M) ashabına, eşlerine, zürriyetine, temiz olan soyuna çokça daimi selamlar olsun.

Yazar yukarıdaki duayı ettikten sonra bu şecereyi onun ile beraber 3 kişinin şahitliğinde ve onların izni ile yazdığını belirtmiştir (Resim 5). Bu şecere hakkındaki bilgilerin doğru olduğuna dair şahitlik edenler sırasıyla şu şekilde verilmiştir.

1. Muallim Hüseyin b. Mukri Muhammed (Yazar ve Şahit)
2. Hacı Bedreddin b. Hacı Muhammed b. Şeyh Bilal (Şahit)
3. Ali b. Yakub el Kavvaf (Şahit)
4. Hacı Ali b. Hacı Muhammed b. Şeyh Bilal (Şahit)

Ardından yazar, imam Hz. Ebubekir (R.A.) soyundan gelen bu şeyhlerin doğruluğunu sabit gördükleri için bu şecere-i şerifi satıra döktüklerini belirtmiştir. Ayrıca şecere-i şerifi âlimlerden, kadılardan, dini önderlerden, meliklerden ve sultanlardan, amirler ve diğer Müslümanların da onayladığını söylemekte ve onlara şu şekilde dua etmektedir.

Allah bu şecerenin doğruluğuna onay veren ve bunu kabul eden bu insanlara ikramda bulunsun. Yüce Allah onların izzetini ve şerefini artırsın. İşte bu soylarından dolayı yüce Allah onlara ikram ve ihtiram etsin.

Ayrıca bu şecereyi onlara ulaştıranlara da dua ediyor. Yüce Allah bu şecereyi bize ulaştıran Şeyh Rıdvan ve onun soyundan gelenler ile birlikte imam Hz. Ebubekir'e (R.A.) ikramda ve ihtiramda bulunsun.

Ardından bu duaları neden yaptığına şu şekilde açıklık getiriyor.

Hz. Ebubekir (R.A.) ile ilgili şöyle bir rivayet vardır. Peygamberimiz (A.S.M.) merfu bir hadiste şöyle buyurduğu rivayet edilir.

Hz. Peygamber (A.S.M.) dedi ki: Hz. Cebrail Aleyhisselam yanıma geldi ve bana ya Muhammed dedi: Yücelerin yücesi Hz. Allah sana selam söylüyor ve Hz. Ebubekir'e söyle, ben ondan razıyım o benden razı mı? Kıyamet günü olduğunda herkes hesaba çekilir. Hz. Ebubekir ise yüce Allah arşının gölgesi altında olacaktır.

Ayrıca Yüce Allah Hz. Ebubekir'e şöyle der:

"Cennete gir", o ise "ben sevdiklerim ile girmek istiyorum" der.

Yüce Allah: "Onlar hesaba çekiliyorlar" şeklinde yanıt verir. Hz. Ebubekir ise şöyle der: "İzzetin ve celaline ant olsun ki ancak sevdiklerim ile cennete gireceğim". Yüce Allah şöyle cevap verir: "Sen ve sevdiklerin ve sevdiklerinin sevdikleri cennete girin". Yani yüce Allah Hz. Ebubekir (R.A.) hatırına bütün sevdiklerini de bağışlamıştır.

"Şüphesiz ki Allah'ın resulü doğru söyler" satırı ile şecere belgesi metni tamamlamaktadır.

Hz. Ebubekir (R.A.) soyundan gelen Şeyh Rıdvan ve ailesinin kabr-i şerifleri (Resim 7-8)

Yapılan araştırma sonucunda Hz. Ebubekir (R.A.) soyundan gelen Şeyh Rıdvan ve ailesinin kabr-i şeriflerinin bulundukları alanlar tespit edilmiştir. Buna göre Diyarbakır ili, Lice ilçesi, Oyuklu (Sini) köyü (Resim 7f) kabristanında bulunan ziyaretin batı kısmında Şeyh Muhammed ibni Şeyh Rıdvan (ö. 350/961-962) ve Şeyh Abduleziz ibni Şeyh Rıdvan (ö. 348/959-960) sekizgen yapılı doğuya açılan bir kapısı olan ve üzerinde okunamayacak durumda bir kitabesi olan ana türbede medfundurlar (Resim 7a). Ziyaretin doğu kısmında Şeyh Rıdvan

ibni Şeyh Ebubekir (ö: 352/963-964) beşli türbenin güneyinde olan en öndeki tekli türbede medfundur (Resim 7b). Emine Hatun Ummu Şeyh Muhammed ibni Şeyh Rıdvan, Şeyh İsmail ibni Şeyh Rıdvan (ö. 362/972-973), Şeyh Mesud ibni Şeyh Ebubekir ibni Şeyh Rıdvan, Şeyh Hafıs ibni Şeyh Ebubekir ibni Şeyh Rıdvan, Şeyh Mahmut ibni Şeyh Rıdvan (ö. 356/966-967) adlı zatlar Şeyh Rıdvan kabrinin hemen yukarısındaki beşli türbede medfundurlar (Resim 7c). Şeyh Ahmed ibni Şeyh Rıdvan (ö. 355/965-966) ve Şeyh Piro ibni Şeyh Üveys ibni Şeyh Rıdvan beşli türbenin kuzeyinde bulunan ikili türbede medfundurlar (Resim 7d). Şeyh Ebubekir ibni Şeyh Rıdvan (ö. 358/968-969) ikili türbenin doğusunda bulunan tekli türbede medfundur (Resim 7d). Şeyh Cemaleddin ibni Şeyh Ebubekir ibni Şeyh Rıdvan, Şeyh Ebubekir ibni Şeyh Rıdvan'ın olduğu tekli türbenin doğusundaki tekli türbede medfundur (Resim 7e). Şeyh Ercain ibni Şeyh Rıdvan ise Şeyh Rıdvan'ın olduğu tekli türbenin doğusundaki tekli türbede medfundur (Resim 7b).

Bununla birlikte Kabaya (Hetâkh) köyünde Artuklu dönemine ait dikdörtgen mimariye sahip minarenin olduğu caminin güneydoğusundaki ziyarette Şeyh Şemdin ibni Şeyh Ebubekir ibni Şeyh Rıdvan medfundur (Resim 8a). Ayrıca Kabaya köyünde bulunan tarihi Hetâkh (Atak) kalesinin doğu kısmında Şeyh Ebubekir ibni Şeyh Rıdvan (ö. 358/968-969) ailesine mensup birçok kabir bulunmaktadır (Resim 8b).

Diyarbakır Lice ilçesi Esenli (Cımar) köyünde Şeyh Recaheddin ibni Şeyh İbrahim ibni Şeyh Rıdvan ve Şeyh Zeyneddin ibni Şeyh İbrahim ibni Şeyh Rıdvan adlı zatlar medfundur (Resim 8c).

Diyarbakır Silvan İlçesindeki Silvan-Malabadi yolu üzerinde Eskiocak köyü yakınındaki ziyarette Şeyh İbrahim ibni Şeyh Rıdvan (ö. 356/966-967) ve Şeyh Hüseyin ibni Şeyh İsmail ibni Şeyh Rıdvan (ö. 376 / 986-987) adlı zatlar medfundurlar (Resim 8d).

Yukarıda Oyuklu (Sini) köyü ziyareti ve ona bağlı ziyaretlerde yapılan incelemeler sonucunda Şeyh Rıdvan'ın 9 erkek çocuğu olduğu ve bunlardan 8'inin kabr-i şerifleri tespit edilerek yukarıda verilmiştir. Ancak Şeyh Üveys b. Şeyh Rıdvan'ın kabrinin nerede olduğu tespit edilememiştir. Ancak bazı rivayetlere göre Diyarbakır Urfa (Rum) kapı yakınındaki Sarı Saltuk türbesi haziresinde medfun olduğu söylenmektedir. Yapılış tarihi kessin olmayan Sarı Saltuk türbesi kitabesinde kufi hat yazısıyla yazılmış Nur suresinin 35 ve 43. ayetleri yer almaktadır (Resim 8e, f). Bununla birlikte türbe yanında bulunan kabirlerde Gülşeni tarikatına mensup bazı zatların medfun olduğu görülmüştür. Ancak Türbede kimin medfun olduğu henüz ispatlanamamıştır.

Günümüzde Oyuklu (Sini) köyünde ikamet edenler kendilerine Hz. Ebubekir soyundan olan Şeyh Rıdvan'ın soyundan geldiklerini söylemektedirler. Köy Şafii-İslam mezhebine mensup geleneklerine oldukça bağlı bir halktan oluşmaktadır. Köy halkının konuşma dili Arapçadır. Bölgedeki tek Arapça konuşulan köydür. Bu Arapça en yakın olarak Muş (Hasköy), Batman (Sason) ve Mardin illerinde konuşulan Arapçadan oldukça farklıdır. Köy halkının Arapça konuşan bu yerleşimlerle herhangi bir yakınlıkları bulunmamaktadır. Köy adının "Sunni-Sini-Sine" olması ise bölgenin İslam orduları tarafından fethedilmesinden sonra Sunni-İslam mezhebine mensup ilk köy olması ve etraftaki diğer köylerin gayrimüslim olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Köy halkı Şeyh Rıdvan ve aile bireylerinin bulunduğu kabristanları yılın belli dönemlerinde ziyaret ederek kurbanlar kesip mevlid vermektedirler.

Mehmet Salih Erpolat'ın "Atak (Lice) Sancağı'nın yer ve kişi adlarına dair notlar" adlı eserinde 1567 yılında Oyuklu (Sini) köyünde ikamet eden kişi isimlerini şu şekilde vermiştir*: "Yusuf b. Ali, Ahmed veledeş, 'Ardin b. Emledin, 'Ardin b. Şah Veli, Ali veledeş, Mahmud b. Şah Veli, Behlül b. Mehmed, Ömer b. Ahmed, Osman b. Mahmud, Ahmed birader, Şah Ahmed b. Veli, Yusuf veledeş, Mehmed Bayezid, Piri birader, Maksud b. Bekir, Yusuf veledeş, Mehmed b. Hüsam, Halil veledeş, İbrahim b. Bekir, Hamdo b. Hamza, 'Arşân veledeş, Ali b. Mehmed, Abdal b. Mahmud, İbrahim b. İsa, Halid b. Misafir, Mehmed b. Mahmud, Bahaeddin b.*

Zeyneddin, Mahmud b. Salih, Piri birader, 'Ardin veledeş, Ardin b. Maksud, Abbas b. Ali, Osman b. Yusuf, Mehmed b. Ali birader, Mehmed b. Ali, Ali b. 'Ardin, Mehmed b. Reis, Şeref veledeş, Derviş b. Yusuf, Mahmud b. Mehmed, Ali b. Şeref, Abdal veledeş, 'Ardin b. Salih, Osman birader, Holo b. Yusuf, Ali b. Yusuf, Hasan birader, 'Ardin b. İbrahim, Zeyneddin b. Bekir, Mehmed birader, Mehmed b. İbrahim, Ahmed veledeş, hasan b. Hamdo, Simo b. Mehmed, İbrahim b. Mahmud, Yahya b. İsa, Murad b. Ali, Satı b. Zeyneddin, Zeyneddin b. İbrahim, Şeyh Ahmed, Ali birader, Şeyh İvaz b. Şeyh Ahmed, Şeyh İbrahim, Şeyh Mehmed veledeş, Şeyh 'Abus birader, Şeyh Hasan birader, Şeyh Bekir, Şeyh İbrahim b. Şeyh Hızırîn, Şeyh Ahmed birader, Şeyh Cemaleddin b. Şeyh Hasan, Han Ahmed b. Şeyh Hatuni, Şeyh Ali b. Şeyh Mehmed, Şeyh Havil b. Beyli, Şeyh 'Ardil birader, Şeyh Hüsam b. Han Ahmed, Şeyh Şeref birader, Şeyh Ali birader, Şeyh Ahid birader, Şeyh Ahmed b. Şeyh Mahmud, Ulama birader, Şeyh Zeyneddin b. Şeyh Ahmed, Şeyh Piri, Şeyh Ömer birader, Şeyh Ahmed b. Şeyh Maksud, Şeyh Cemaleddin b. Şeyh Ahmed, Şeyh Kutbeddin, Şeyh Maksud, Şeyh Şah Hüseyin b. Bekir, Han Ahmed birader, Sultan Ahmed b. Şeyh Mehmed, Şeyh Halil veled Şeyh Han Ahmed birader, Şeyh Ali b Şeyh Ahid, Şeyh Bekir b. Şeyh Esed, Şeyh Salih, Şeyh Mehmed b. Şeyh Cemaleddin, Şeyh Ahmed birader, Şeyh Hasan birader, Şeyh İbrahim b. Şeyh Yusuf, Şeyh Necmeddin, Şeyh Ali, Şeyh Emir, Molla İsmail, Şeyh Bahareddin, Sultan Mahmud veledeş, Şeyh Yusuf b. Şeyh İbrahim" olmak üzere 119 vergi mükellefinin 100'u hane, 19'u mücerredden oluşmaktadır (Erpolat, 2021). 1567 yılında Oyuklu (Sini) köyünde ikamet edenler incelendiğinde köyde gayrimüslim hiç kimsenin olmadığı ve şeyh sıfatını taşıyanların ve şeyh sıfatını taşımayanların olduğu görülmektedir. Zira şeyh sıfatını taşıyan isimlerin çoğunlukla Şeyh Rıdvan ve ailesinin isimlerine çokça yakın olması dikkati çekmektedir. Ayrıca günümüzde bu köyde ikamet edenlerin isimleri Şeyh Rıdvan ve ailesinin isimlerine çok benzemektedir. Dolayısıyla bu durum 1567 yılında şeyh sıfatını taşıyanların ve günümüzde köyde yaşayan halkın bir kısmının Hz. Ebubekir soyundan olan Şeyh Rıdvan'ın soyundan geldiğinin açık işaretidir.

Hetâkh (Atak) Kalesi (Resim 9)

Lice'nin en eski yerleşim yeri olan Hetâkh, ilçenin güneydoğusunda yer almaktadır. Hetâkh kalesi Bizans döneminde Attachas, Eyyubiler döneminde ve islam kaynaklarında Hetakh veya Hettakh olarak adlandırılmaktadır (Yılmazçelik, 1995). Şemseddin Sami ise kaleden Âtâq olarak bahsetmektedir (Sami, 1324). Evliya Çelebi seyahatnamesinde Hetâkh kalesinin Batman nehrinin kaynaklarından olduğunu söylemektedir (Korkusuz, 2003). Kalenin tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemekte ancak Roma döneminde yapıldığı ve Bizans imparatoru Justinianus tarafından 532'de onarıldığı düşünülmektedir. Hetâkh kalesi 640'larda Bizans'a tabi olan vali Süleymus (Batrik)'un oğlu Yânis'in kontrolündeydi (Acar, 2012). Hetâkh kalesi sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, Artuklular, Eyyubiler, İlhanlılar, Akkoyunlular ve Osmanlılar hâkimiyetinde kalmıştır. Hz. Ömer döneminde, 639 yılında Diyarbakır'ı fetheden Hâlid b. Velid ve el-Cezire orduları başkumandanı İyaz b. Ganm el-Fihrî 640 yılında Hetâkh kalesini de fethetmişlerdir (Acar, 2012). Bu fetih sırasında Hz. Ebubekir'in (R.A.) oğlu Abdurrahman b. Ebubekir'de görev almıştır.

Prof. Dr. Abdurrahman Acar 'Dünden Bugüne Hetâkh (Atak) Kalesi' adlı çalışmasında Hetâkh kalesinin tarihçesi hakkında kısaca şu bilgilere yer verilmiştir. İlk islam fethinden sonra Hetâkh kalesi Emeviler (660-750) daha sonra Abbasiler (750-984) hâkimiyeti altına girmiştir. Hetâkh kalesi Humeydiye Kürtlerinden olan Bâz b. Dustek tarafından 984 yılında Meyyafarikin'de kurulan Mervâni devleti kontrolüne geçmiştir. Mervânilerin ikinci hükümdarı Mümehhidüddevle Ebu Mansur Said (998-1011) döneminde Hetâkh kalesi vezir Şero yönetimine verilmiştir. Vezir Şero ve kölesi İbn Felyüs tarafından Hetâkh kalesi'nde düzenlenen bir suikast sonucu Mümehhidüddevle Ebu Mansur Said öldürülmüştür. Mardin Artuklu meliki Hüsameddin Temürtaş 1136 yılında Hetâkh kalesini Mervanilerin elinden

almıştır. Eyyübi hükümdarı Selahaddin Eyyübi, 1184'te ölen Mardin Artuklu Hükümdarı Kutbeddin İlgazi'nin hâkimiyetinde olan kaleyi ele geçirdi. Kale 1340 yılında İlhanlılar (Moğollar) tarafından yağmalanarak istila edilmiştir. Kale İlhanlılardan sonra Uzun Hasan önderliğindeki Akkoyunlular sonrada Şah İsmail komutasındaki Safeviler hâkimiyetine geçmiştir. Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Çaldıran savaşında Şah İsmail önderliğindeki Safeviler'i mağlup etmesinden sonra Şeyh İdris-i Bidlisi'nin çabalarıyla Kale Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Acar, 2012). Hetâkh Kalesi bu dönemden sonra Osmanlı'ya bağlı Diyarbekir Beylerbeyliğinin sancağı olarak yurtluk ve ocaklık şeklinde kullanılmıştır (Bulut, 2019).

Hetâkh Kalesi'nden günümüze ulaşan çok az sayıda yapı vardır. Kalenin kuzey kısmında bulunan ana kapının kalıntıları hala mevcuttur (Resim 9a, b). Kale iki kısımdan oluşmaktadır. Kalenin iki kısmı arasında insan eliyle açılmış olduğu düşünülen yaklaşık 70-80 cm genişliğinde, 10 m uzunluğunda derin bir dehliz yer almaktadır (Resim 9c, d). Birinci kısım kale kapısının bulunduğu ve hala taş yapı kalıntılarının olduğu batı kısmıdır. Bu kısımda bir adet taş kayaya işlenmiş oldukça derin ve hala içerisinde su bulunan bir kuyu mevuttur (Resim 9e). Ayrıca burada yapı temeli sanılan bazı taş düzeltmeleri bulunur. Kalenin ikinci kısmı ise bazı kaynaklarda zikredilen adı ile Şâ'rani olarak bilinmektedir (Gümüş, 2021). Bu kısımda bir kabristan bulunmaktadır (Resim 9f). Kabristanda Şeyh Ebubekir b. Şeyh Rıdvan ailesine ait birçok kabir bulunmaktadır. Bu kabristanın etrafı taş bir duvar ile kapatılmıştır. Bu duvarda bulunan bir kitabede, Şeyh Axatu (aile, kardeşleri) ibn. Şeyh Ebubekir ibn. Şeyh Rıdvan sene 380/990-991 ibaresi yer almaktadır (Resim 8b). Ayrıca burada nispeten diğer kuyudan daha az derinlikte olan ve dibi tamamen taş olan su toplamak ve depolamak amacıyla kullanıldığı düşünülen ikinci bir kuyu yer almaktadır. Yine bu kısımda doğuya doğru açılan bir kapı olduğu düşünülmekte ancak bu kapıya ait herhangi bir kalıntı günümüze ulaşmamıştır. Kalenin kuzey ve güney dağ eteklerinde bulunan yapıların taş kalıntıları hala mevcuttur. Ayrıca kalenin doğusunda iki adet manastır (Deyr-ul abyos ve Deyr-ul alMu'allaq), batısında bir mescit, kuzey kısmında bir köprü ve güneyinde Artuklular dönemine ait bir cami minaresi bulunmaktadır (Resim 9). Prof. Dr. Abdurrahman Acar 'Dünden Bugüne Hetâkh (Atak) Kalesi' adlı çalışmasında 1960'lı yıllarda Hetâkh kalesinde bulunan ve 705/1305-1306 tarihinde Hz. Ebubekir torunlarından Sultan Muhammed Han tarafından yazılan bir belgeden bahsetmektedir. Bu belgeye göre Hetâkh Kalesi'nin Hz. Musa'dan Hz. Muhammed (A.S.M.) zamanına kadar mamur bir yer olduğu, Halid b. Velid ve arkadaşları tarafından fethedildiği ve Hz. Ebubekir'in oğlu Abdurrahman'a verildiğini belirtmektedir. Ayrıca Hetâkh (Atak) Kalesi Hicri yedinci yüzyıla kadar Hz. Ebubekir soyundan gelenlerin elinde kaldığı ve bu yüzyılda Alevilerin eline geçtiği, Alevilerin (Safeviler) onları Hetâkh (Atak) Kalesinden çıkarttıkları ve Şeyh Muhammed'in Batilân köyüne yerleştiği kaydedilmektedir (Acar, 2012).

Sonuç

Bu çalışmada, Şeyh Rıdvan'ın şecere belgesi, Hetâkh Kalesi kalıntıları ve tarihi, Sultan Muhammed Han tarafından yazılan belge, Lice ilçesine bağlı Oyuklu (Sini), Kabakaya (Hetâkh), Esenli (Cımar) ile Silvan ilçesine bağlı Eskiocak köylerinde bulunan türbeler ilk defa detaylıca incelenmiştir. Buna göre Diyarbakır fethinden sonra Hâlid b. Velid ve İyaz b. Ganm el-Fihrî ile birlikte Hz. Ebubekir'in (R.A.) oğlu Abdurrahman (R.A.) 640 yılında Hetâkh kalesini fethetmişlerdir. Bu fetihten sonra Hz. Ebubekir'in (R.A.) oğlu Abdurrahman (R.A.) fethedilen bölgelerdeki hâkimiyeti sağlamak amacıyla uzun bir süre bölgede kaldığı düşünülmektedir. Hetâkh kalesinde Şeyh Rıdvan ailesine ait kabirlerin bulunması ve Sultan Muhammed Han tarafından yazılan belgede verilen bilgilerden Abdurrahman b. Ebubekir soyundan gelen Şeyh Rıdvan ve ailesinin 339/950-951'lerde Hetâkh kalesinde hâkimiyet sağladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu hâkimiyetlerinin ne zamana kadar devam ettiği bilinmemektedir. Şeyh Rıdvan ve ailesinden sonra Hetâkh kalesinin yönetimi Lice emirleri

olarak zikredilen Safeviler'e geçmiştir. Bu dönemden sonra şeyh Rıdvan ve ailesinin soyu günümüze kadar Oyuklu (Sini) köyünde devam etmiştir. Ayrıca şecere belgesine göre Şeyh Rıdvan, Hz. Ebubekir'in 17. kuşak, Hz. Âdem'in 59. kuşak torunudur. Hz. Ebubekir ise Hz. Âdem'in 43. kuşaktan torunudur.

Teşekkür

Şecere belgesinin incelenmesinde ve dijital resimlerinin çekilmesine katkı sağlayan başta müze görevlisi Fulya Kaya olmak üzere Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ne teşekkür ediyorum. Yine şecere belgesinin Türkçeye tercüme edilmesinde yardımlarını esirgemeyen Bingöl Üniversitesi İslami ilimler Fakültesi Öğretim Elemanı Arş. Gör. Necmettin Kartal'a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca araştırmanın en başından sonuna kadar desteklerini aldığım Prof. Dr. Abdurrahman Acar (Emekli), Prof. Dr. Ahmet Taşğın (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Doç. Dr. Mehmet Salih Erpolat (Dicle Üniversitesi) ve Prof. Dr. Shabo Talay'a (Almanya Berlin Hür Üniversitesi) teşekkür ediyorum.

KAYNAKÇA

Acar, A. (2012) *Dünden Bugüne Hetâkh (Atak) Kalesi*, *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri*, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Mardin 2012, s.12.

Atmaca Bulut. E. (2019) *335 Nolu Lice Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi.* T.C. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Erpolat, M. S. (2021) *Atak (Lice) sancağı'nın yer ve kişi adlarına dair notlar.* Mehmet Ali Yaşar'a Armağan Kitabı, (İstanbul Hiperyayın 2021) 46-74.

Gümüş, E. (2021) *Mihrani ekrad sancağı: kadim bir aşiret yurtluk ocaklığı*, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi, 6 (1), 1-27.

Korkusuz, Ş. (2003) *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, Kent Yayınları, İstanbul 2003, s.34.

Sami, Ş. (1324). *Kâmusu'l-A'lâm*, İstanbul, 1324, I, 24.

Taşğın, A. (2004) *Diyarbakır arkeoloji müzesinde atak tarihine ait bir belge*. I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu. 20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır.

Yılmazçelik, İ. (1995) *XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması*, s.133-134.

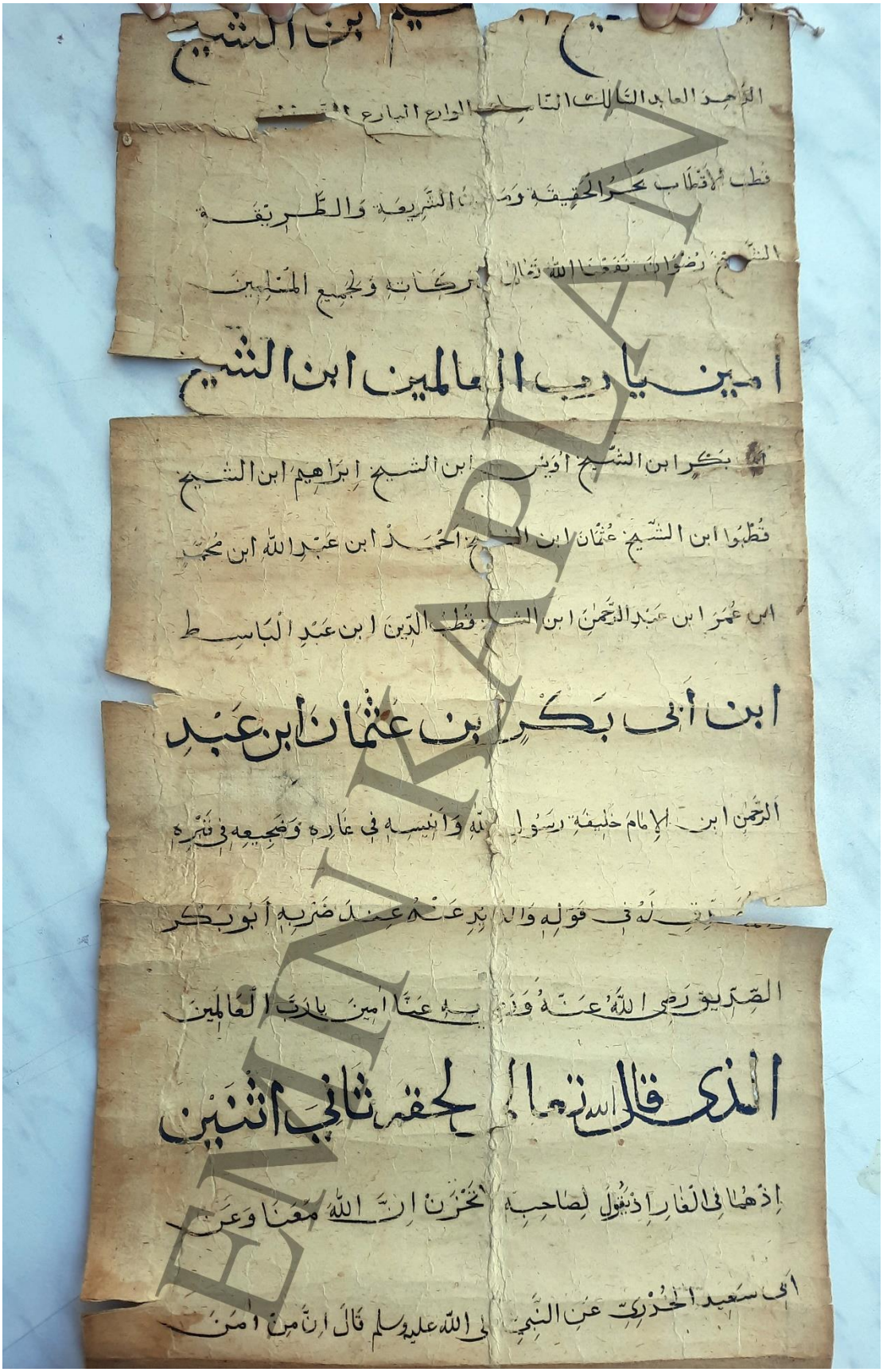

الزاهد العابد السالك الناسك الورع البارع

قطب الأقطاب بحر الحقيقة و

الشريعة والطريقة

الشيخ رضوان نفعنا الله تعالى

وبركاته ولجميع المسلمين

أمين يارب العالمين ابن الشيخ

بكر ابن الشيخ أويس ابن الشيخ إبراهيم ابن الشيخ

قطبوا ابن الشيخ عثمان ابن الشيخ أحمد ابن عبد الله ابن محمد

ابن عمر ابن عبد الرحمن ابن الشيخ قطب الدين ابن عبد الباسط

ابن أبي بكر ابن عثمان ابن عبد

الرحمن ابن الإمام خليفة رسول الله وأنيسه في غاره ودفينه في قبره

في قوله والله يرعه عند ضربه أبو بكر

الصديق رضي الله عنه وارضه عنا آمين يارب العالمين

الذي قال الله تعالى لحقه ثاني اثنين

إذ هما في الغار إذ يقول لصاحبه لا تحزن إن الله معنا وعن

أبي سعيد الخدري عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إن من أمن

FAUN KAPLAN

Resim 1. Şecere belgesinin birinci sayfası

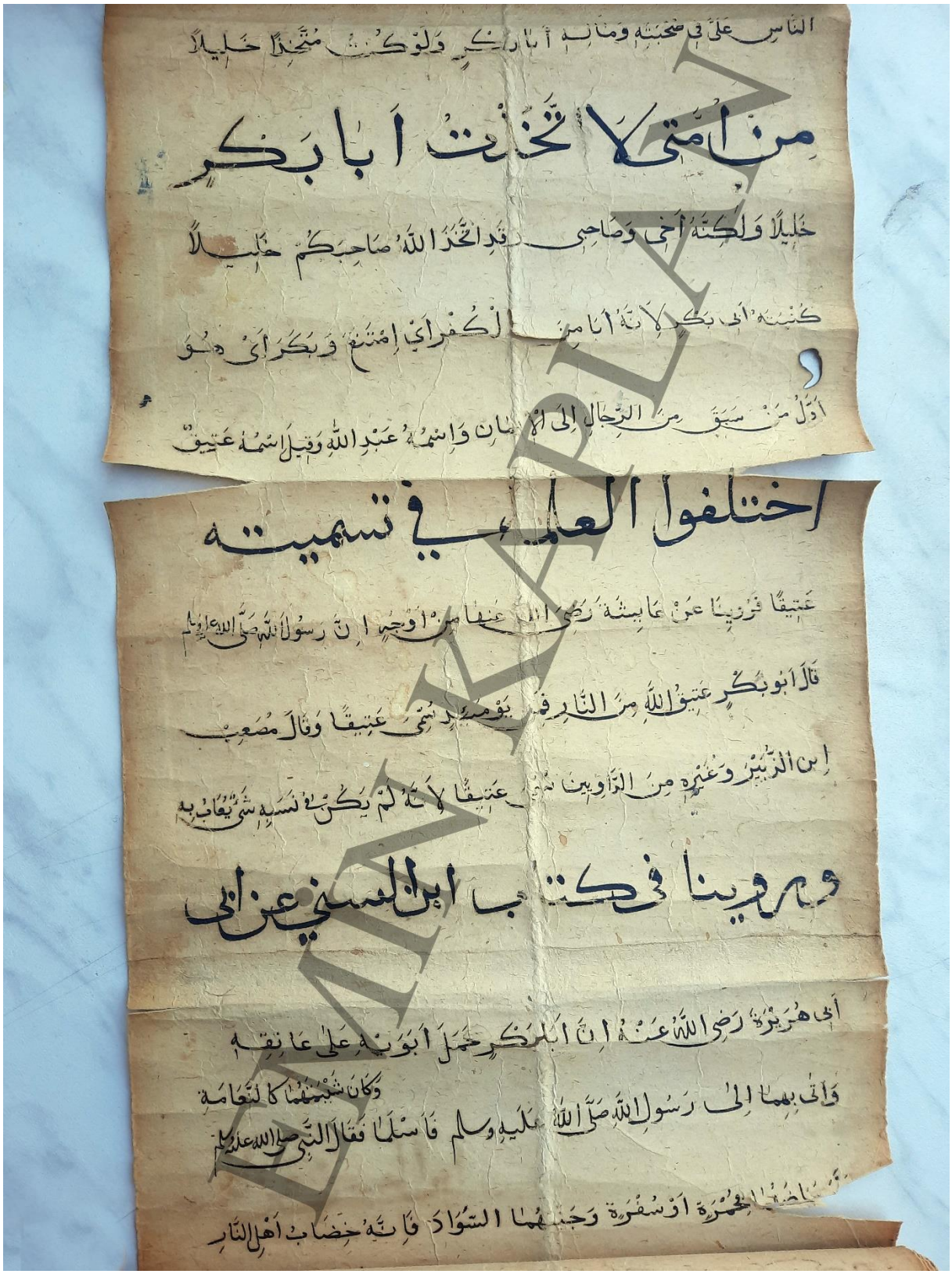

Resim 2. Şecere belgesinin ikinci sayfası

فبذلك سمي عتيقا والاصح اسمه

عبد الله ولقبه عتيق رواه الحافظ القاسم ابن عساكر في كتاب

اطراف ابن ابي قحافة وهي كنية ابيه واسمه عثمان ابن قحافة

ابن قصي وهذا هو الصحيح الذي عليه جماهير العلماء من المحدثين

واهل السير والتواريخ وغيرهم ابن

كلاب ابن مرة ابن كعب ابن لؤي ابن غالب وهو قريش ابن مالك

ابن النظر واسمه قيس ابن كنانة ابن خزيمة ابن مدركة ابن الياس

ابن مضر ابن عدنان ابن ادد ابن اليسع وهو الهميسع ابن سليمان

ابن تيبين ابن حمل ابن قيدار ابن اسمعيل

الذبيح عليه السلام ابن ابراهيم خليل الله عليه السلام ابن تارخ ابن ناحور ابن شاروغ

ابن ارغو ابن فالغ ابن عابر وهو هود النبي عليه السلام ابن شالخ ابن ارفخشذ

ابن سام ابن نوح النبي عليه السلام ابن لمك ابن متوشلخ ابن اخنوخ وهو

EMİN KAPLAN

Resim 3. Şecere belgesinin üçüncü sayfası

Resim 4. Şecere belgesinin dördüncü sayfası

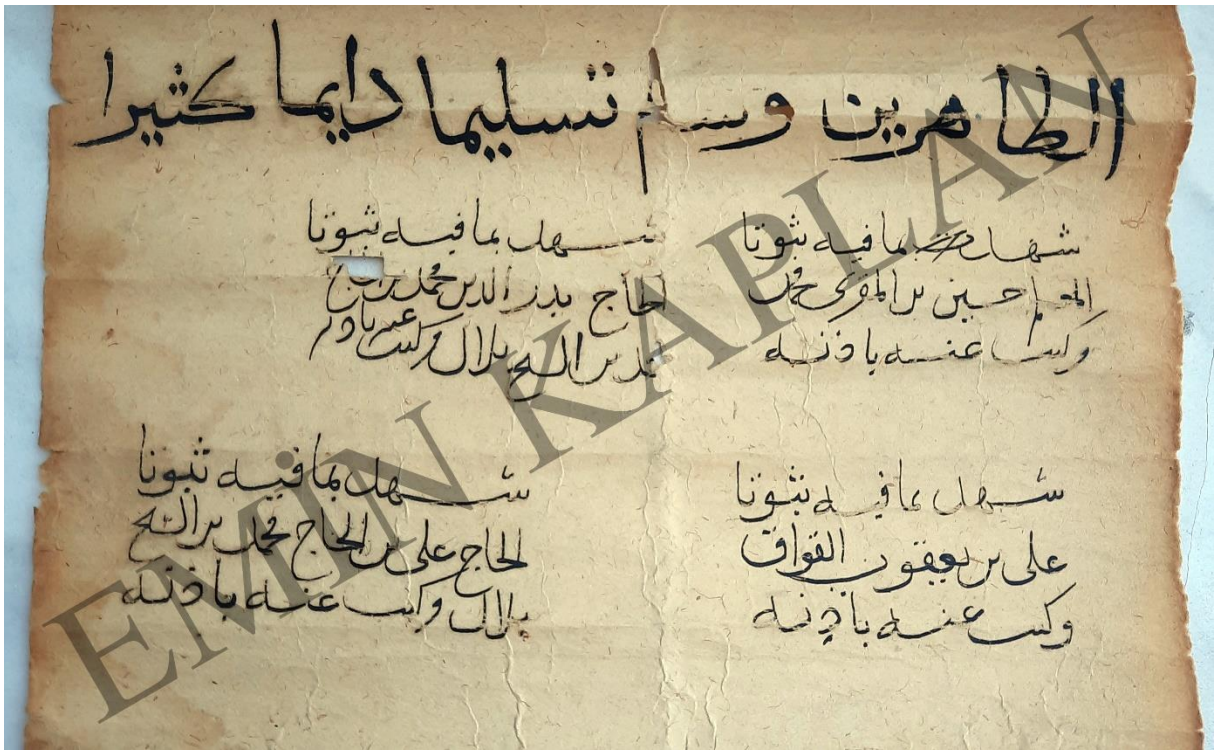

Resim 5. Şecere belgesinin beşinci sayfası

EMİN KARLAN

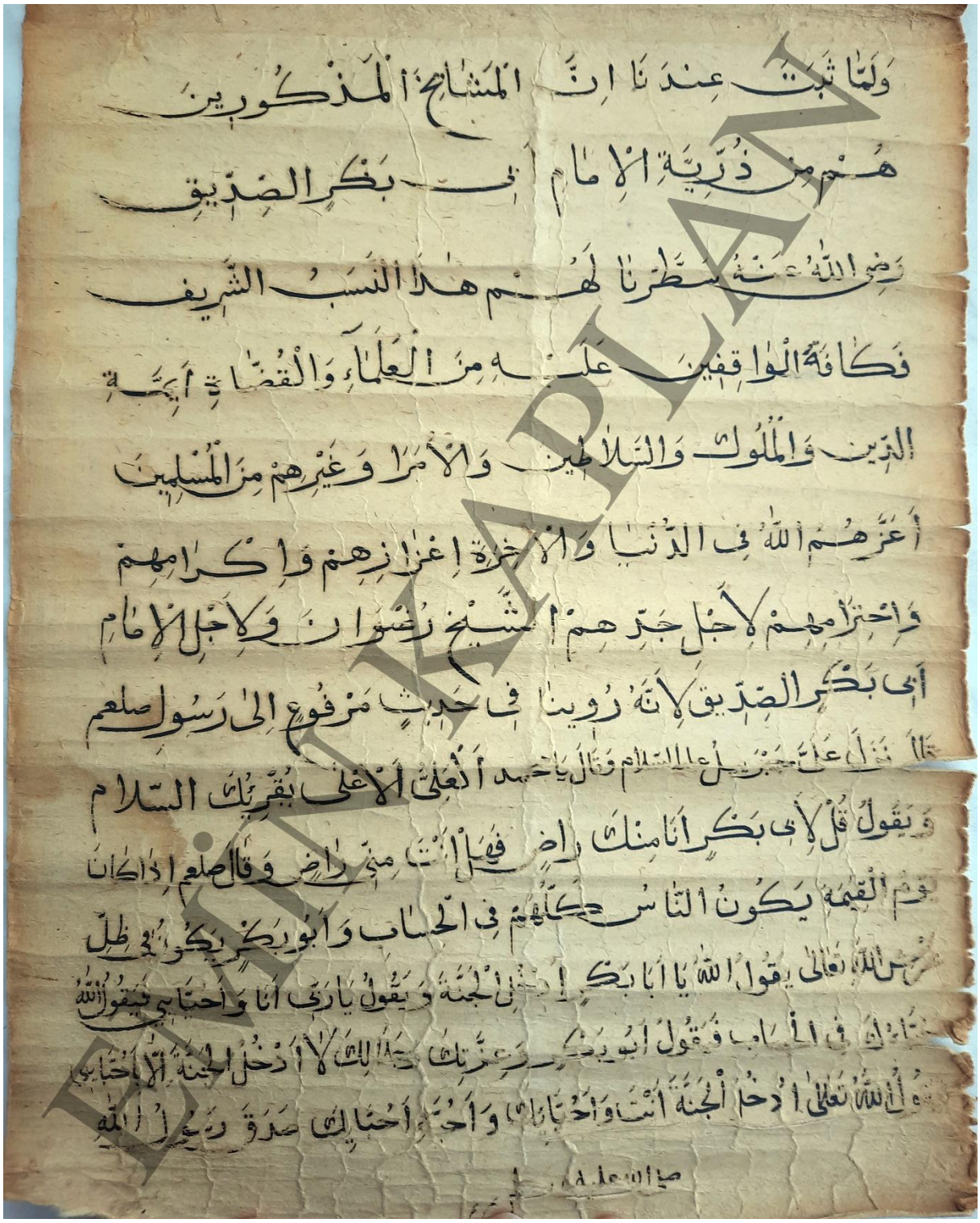

Resim 6. Şecere belgesinin altıncı sayfası

Resim 7. Diyarbakır ili, Lice ilçesi, Oyuklu (Sini) köyü kabristanında bulunan ziyaretteki türbeler (a, b, c, d, e) ve Oyuklu (Sini) köyü (f)

Resim 8. Diyarbakır ili, Lice ilçesi, Kabaya (Hetâkh) köyü (a), Hetâkh kalesi (b), Esenli (Cımar) köyü (c) ve Silvan ilçesi Eskiocak köyü (d) yakınında bulunan ziyaretler ile Sur ilçesindeki Sarı Saltuk türbesi (e, f)

Resim 9. Hetâkh (Atak) kalesinde bulunan kale kapısı (a, b), dehliz (c, d), su kuyusu (e), kabristan (f) ve kale yakınındaki köprü (g) ve Artuklu dönemine ait cami minaresi (h)

Haksız Rekabetle Mücadelede Hisbe Teşkilatı

Betül AŞAR[1]

Giriş

Hisbe, ihtisab kelimesinden türemiş (Mâverdî, t.y.: 349) olup, sözlükte; "ücret, sevap, güzel idare, gözetmek" (Hammâd, 1996: 119) anlamlarına gelmektedir. Terim olarak baktığımızda ise açıkça terkedilmiş iyiliği emretmek, açıkça işlenen kötülüğü menetmek (Mâverdî, t.y.: 349; İbnu'l Uhuvve, t.y.: 7), bunları içeren her türlü faaliyetler ve bu faaliyetleri yerine getirmeyi üstlenen kurum (Erdoğan, 2007: 1000) olarak tanımlanmaktadır. Hisbe faaliyetleriyle görevlendirilenlere ise muhtesip denilmektedir.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de "İçinizde hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir" (Âl-i İmrân, 104) buyurmaktadır. İyiliği emretmek, kötülükten menetmek kavramı ise bir yönüyle dini faaliyetleri içine alan Allah haklarını, bir yönüyle alt yapı hizmetleri, kamu hakları, ticari ilişkiler gibi kul haklarını, diğer bir yönüyle de boşanmış kadınların iddet sürelerinden köle ve hayvan haklarına kadar hem Allah hem de kul hakkını gözetmeyi içermektedir (Kallek, 2018b: 132).

Hisbe de iyiliği emretme kötülükten menetme fonksiyonuyla dini bir görevi, genel ahlak (Genç 2013: 29) ve kamusal düzeni koruma amacıyla da toplumsal bir görevi (Hizmetli, 2017: 427) yerine getirecek olan bir kurum olarak karşımızda durmaktadır. Çalışmamızın ticaretteki haksız rekabet ile ilgili olması sebebiyle bu başlık altında hisbe kurumunun ve muhtesibin genel özelliklerinden bahsettikten sonra hisbenin zikrettiğimiz bu iki görevini fiyat denetimi, serbest rekabet ve haksız rekabetin önlenmesi bağlamındaki ticari faaliyetler açısından ele alacağız.

Hisbenin Tarihçesi

Hisbe kurumu İslam'la ortaya çıkan bir kurum olmasına rağmen müsteşrikler hisbenin Müslümanların Suriye ve Mısır'da yaptıkları fetihler neticesinde oluştuğunu ve kökenlerinin Roma'ya ve Bizans'a dayandığını iddia etmektedirler (Kallek, 1998: 135). Romalılardaki "agoranomos" olarak isimlendirilen görevlilerin çarşıların düzeni, yolların tertip ve temizliği, vergilerin toplanması gibi faaliyetleri (Foster, 1970: 128, 130) muhtesiplerin benzer vazifeleriyle kıyaslanarak, birbirinin devamı olduğunu söylemektedirler. Bununla birlikte Bizans'ın yoğun etkisinin olduğu Suriye ve Mısır'ın (Aykıt, 2013: 28; Aykıt, 2010: 24; Kurt-Aykıt, 2019: 172.) fethinden sonraki erken döneme böyle bir kurumun varlığı görülmemekte, ancak aksine Bizans etkisinin neredeyse hiç görülmediği Medine'de hisbe kurumu faaliyetlerini yerine getirmekteydi (Kallek, 1998: 135). Ayrıca detaylıca incelendiğinde ortak yanları varmış gibi görünse de gerek kaynağını aldığı otorite (hisbenin dayanağı Allah'tır) (Foster, 1970: 140) gerekse de görev tanımlarındaki kapsayıcılık (Foster, 1970: 141) olsun (hisbe sadece çarşı, pazar denetleyiciliği değildir), pek çok yönden bu iki kavram ve kurum birbirinden ayrışmaktadırlar.

Hisbe kurumunun kökenini Cahiliye Araplarına bağlamak isteyenler de mevcuttur. Cahiliye dönemindeki pazarlarda meydana gelen anlaşmazlıkları çözmekle görevli kâhinler bulunmaktaydı. Bu kâhinlerin ancak kendilerine müracaat edildiği zaman taraflar arasında hakemlik yapmak gibi bir görevleri vardı ve yetkileri de bununla sınırlıydı. Halbuki muhtesibin

[1] Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Hukuku Doktora Öğrencisi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursu Öğreticisi

bir olaya müdahale etmesi için müracaat şartı aranmaz. Üstelik muhtesibin yetki alanı anlaşmazlıklara müdahale etmekten çok daha geniştir (Hizmetli, 2017: 429).

İbn Haldun hisbeyi iyiliği emretmek kötülükten menetmek türünden devlet başkanı üzerine farz olan dini bir görev olarak tanımlar (İbn Haldûn, 2007: 469). Dolayısıyla Hz. Peygamber'in, "Allah kime Müslümanların işlerinden bir şeyler tevdi eder, o da onların ihtiyaçlarını, isteklerini, darlıklarını giderirse, kıyamet gününde Allah da onun ihtiyaç, istek ve darlıklarını giderir" (Ebu Davud, 2009: 13) hadisi gereğince devlet başkanının bu göreve uygun gördüğü bir kişiyi muhtesip olarak ataması gerekir. Ancak muhtesip olarak atanacak kişi Müslüman, hür, akıl-baliğ, adil ve yapacağı işe güç yetirebilecek bir kimse olmalıdır (İbnu'l Uhuvve, t.y.: 7). Aynı zamanda muhtesiplerin "Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?" (Bakara, 44) ayeti gereğince yaptıkları ile söyledikleri tutarlı kişiler olması gerekmektedir (İbnu'l Uhuvve, t.y.: 7). Ayrıca yapacağı vazifeyle alakalı konularda bilgi sahibi olması (İbn Cüzey, t.y.: 282) şartı aranırken, muhtesibin müçtehit olması gerekip gerekmediği hususunda ise alimler ihtilaf etmişlerdir (İbnu'l Uhuvve, t.y.: 8, 9). Bir kısmı müçtehit olmasının gerekli olduğunu belirtirken; bir kısmı ise münker olduğu bariz olarak bilinen şeyler hakkında bilgisinin olmasının muhtesip olarak görevlendirilebilmek için yeterli olduğunu (Mâverdî, t.y.: 351) ifade etmişlerdir. Muhtesip olabilmek için erkek olma şartı aranmaz. Medine pazarında bizzat Hz. Peygamber tarafından ve sonrasında Hz. Ömer tarafından görevlendirilen kadınlar olduğunu, bu kadınların pazarda ortaya çıkan ticari davaları çözme kabiliyetine ve yetkisine sahip olduklarını, pazarın kontrolünden sorumlu olduklarını görmekteyiz. Örneğin bunların ilki Semrâ bint Nüheyk'tir. Bu kadın pazarları gezerek insanları ticaret ahlakına uygun davranmaya çağırır, hile ve haksızlık yapanlara karşı elinde kırbacıyla caydırıcı tedbirler alırdı (İbn Teymiyye, t.y.: 311; Yılmaz, 2009: 499).

Hisbe faaliyetlerinin ilk uygulayıcısı Hz. Peygamberdir. Devletin genişlemeye başlaması ve mesuliyetlerinin artışı sebebiyle Hz. Peygamber bir süre sonra esnafın ve çarşının düzen ve kontrolünü sağlamak adına bazı sahabileri bu vazifeyle resmi olarak görevlendirmiştir (Kallek, 2018b: 133). Bunlardan bazıları Ömer b. Hattâb, Saîd b. Saîd b. Âs, Şifâ binti Abdullah ve yukarıda da zikrettiğimiz Semrâ bint Nüheyk'tir (Kallek, 2018b: 136, 137).

Hulefa-i Raşidin döneminde de hisbe faaliyetleri devam etmiş, halifeler bizzat kendileri pazarları denetledikleri gibi muhtesip olarak uygun gördükleri kişileri sâhibü's-sûk adıyla görevlendirmeyi sürdürmüşlerdir (Hizmetli, 2017: 430). Bu faaliyetler için bugünkü bilenen adıyla hisbe ve muhtesip kavramlarının kullanılmaya başlanmasının ise İbn Sad'ın eserinde ismi geçen Âsım b. Süleyman'ın görev tanımında yer alması sebebiyle (İbn Sa'd, 1990: 190) Abbasi halifesi el-Mansûr dönemine denk geldiği düşünülmektedir (Hizmetli, 2017: 431). Bununla birlikte farklı devletlerde ve dönemlerde "sâhibü'l-hisbe, nâzırü'l-hisbe, vâli'l-hisbe, veliyyü'l-hisbe" (Kallek, 1998: 136) gibi isimler de kullanılmıştır. Hisbe teşkilatı, Abbasilerden sonra kurulan Endülüs Emevi Devleti, Selçuklular, Memlük, Eyyubi, Fatımi ve Osmanlılar gibi pek çok devletin de bünyesinde yer almış (Buğda, 2020: 254), çarşı ve pazarların yönetim ve denetiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Genellikle beytülmalden aldıkları maaş karşılığında ya da esnaf ve tüccardan toplanan vergilerle ücreti ödenerek görevlendirilirlerdi (Kallek, 1998: 137). Muhtesipler, Abbasilerde bizzat halife tarafından tayin edilirken (Kallek, 1998: 136), resmî statü olarak vali ve kadılardan sonra gelirlerdi (Kallek, 1998: 137). Anadolu Selçuklu Devleti'nde "dîvân-ı muhtesib" adı altında bir hisbe divanı kurulduğu (Kallek, 1998: 138) da kaynaklarda yer almaktadır.

Hisbe kurumu çarşılarda o kadar etkili ve başarılı bir iş yürütmekteydi ki, 11. ve 12. yüzyıllarda Haçlı Seferleri ile Orta Doğu'ya gelen Avrupalılar, Kudüs'ü işgal ettiklerinde hisbe kurumunu korumuş, muhtesiplerin pazar denetimlerini devam ettirmelerine izin vermişlerdir (Ateş, 2017: 25).

Geniş bir coğrafyada uzun yıllar hakimiyet gösteren Osmanlılarda da kuruluşundan itibaren kadı atanan her yere bir de muhtesip görevlendirmesi yapılmıştır (Kazıcı, 1998: 143). Osmanlı'da bu vazifeyi yürütenler genellikle ihtisap ağası veya ihtisap emini şeklinde isimlendirilirlerdi (Kazıcı, 1998). Görev ve yetkilerinin kanunnamelerle belirlenmesine ihtiyaç

duyulacak kadar önem verilmekte olan bir kurumdu. 1502 tarihli Bursa İhtisâb Kânunu olan Kânunnâme-i İhtisâb-ı Bursa[2] bu anlamda önemli bir tarihi vesikadır. Devlet teşkilatında büyük değişikliklerin yaşandığı II. Mahmud zamanında hisbe teşkilatında da yeniliklere gidilmiş olup, 1826 yılında çıkarılan İhtisâb Ağalığı Nizamnâmesi ile İhtisâb Nezareti kurulmuş, bu görevle ilgilenen kişiye de İhtisâb Nâzırı adı verilmiştir (Kazıcı, 2008: 143). 1855 yılında yayınlanan resmi bir tebliğ ile günümüzdeki belediyecilik hizmetleri gibi hizmet sunacak olan "Şehremâneti" diye bir teşkilat kurulmuş (Kazıcı, 2008: 25) ve İhtisâb Nezareti ortadan kalkmıştır. Muhtesibin görevlerini üstlenen şehreminiler Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar görevlerini sürdürmeye devam etmişlerdir (Kazıcı, 2019: 118).

Muhtesibin Görevleri

Muhtesipler pazarlarda önemli bir yere sahiptir. Birbirinden farklı pek çok ölçü biriminin kullanıldığı, standart fabrika çıkışlı ürünlerin yer almadığı, günümüzdeki ticari marka kavramının oluşmadığı, okur yazar olan ve piyasaya hakim müşterilerin bulunmadığı bir pazarda muhtesip güven ortamını sağlayan kilit bir pozisyonda yer almaktadır (Kallek, 2018a: 3). Pazar yerlerinin ve yollarının genişliğinden, pazar tezgahlarının duracağı alana, yoldan geçenlere engel olacak şeylerin kaldırılmasından kurulan dükkanların yüksekliğine kadar her şey muhtesibin onayından geçmek zorundaydı (Şeyzerî, 1946: 11). Ayrıca aynı meslek dalında olanların ortak bir alanda bulunması, birbirine zarar vereceği düşünülen meslek gruplarının ise hangi mesafeyle pazarda yer edinecekleri de muhtesibin denetimindeydi (Şeyzerî, 1946: 11). Örneğin, manifaturacılar bir yerde toplanmış iken, ekmekçiler aşçılar başka bir yerde mekan tutarlardı ve her bir grubun bulunduğu alanlar onların isimleriyle anılırdı. Aynı zamanda ateşin kumaşlara bir zarar verebilme ihtimaline karşı da bu iki meslek grubu birbirinden uzakta konumlandırılırlardı. Aynı meslek erbabının bir araya toplanmasını rekabet ortamını da destekleyici (Akça & Bozatlı, 2018: 52), kaliteli mal üretimini teşvik edici ve hileye başvurmayı engelleyici etkileri olabilecek bir uygulama olarak değerlendirmek de mümkündür.

Ölçü ve Tartı Denetimi

Ölçü ve tartı birimlerinin denetimi, bu birimlerin güncelliğinin takibi muhtesibin görevlerindendir (Şeyzerî, 1946: 17; İbnu'l Uhuvve, t.y.:82, 85). Bu tür denetimleri zaman zaman habersiz olarak da yapabilir (Şeyzerî, 1946: 10). Bu sayede hem esnafta hem de alıcılarda kurallara riayet etme noktasında daha bir titizlik oluşmasının amaçlandığı söylenebilir.

Karaborsacılığın Önlenmesi

İhtikâr Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış bir uygulama olsa da dört halife döneminde dahi insanların başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ömer'in kendi kölesinin bile bu eylemi gerçekleştirmeye meylettiği, Hz. Ali'nin ihtikârla mücadeleyi devlet başkanının vazifelerinden biri olarak kabul edip, valilerine yazdığı mektuplarda özellikle vurguladığını görmekteyiz (Uyanık, 2010: 434).

İhtikar (karaborsacılık) yaparak ucuzken mal istifleyip, piyasanın zor zamanında fiyatı arttırarak temel ihtiyaç malzemelerini satmaya çalışan kişiyi tespit edip piyasa fiyatından malını satmaya zorlama yetkisi de muhtesiptedir (Şeyzerî, 1946: 12; İbnu'l Uhuvve, t.y.:65). Abbasilerde muhtesiplerin görevleri içerisinde gıda maddelerinin kontrolü ve ihtikâra fırsat verilmemesi gerektiği yer alan fermanlar bulunmaktadır (Uyanık, 2010: 435; Yeniçeri, 1980: 311). Mısır'da ise Fatımiler devrinde ihtikâr yapanlar devlet yönetimi tarafından teşhir için sokaklarda dolaştırılıp, ardından dövülerek cezalandırılmaktaydı (Uyanık, 2010: 435).

[2] Kânunnâme-i İhtisâb-ı Bursa için bakınız: (https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/icerikyonetimi/7865/26092017113800-2.pdf) (16.03.2023).

Osmanlı'da da ihtikâr kapsamına dahil edilen ürün yelpazesi imalattan tarıma her türlü alım-satım maddesini içine alabilmekteydi. Ağırlıklı olarak da odun, kömür, buğday, tuz gibi temel ihtiyaç maddelerinde ihtikâr gerçekleşmekteydi (Öztel, 2012: 398). Üretici ile tüketici arasına giren ikinci el olarak isimlendirdiğimiz aracı kimselerin malı biriktirerek daha pahalı satacakları piyasaları kaçırması, ürünü şehre girmeden veya limana inmeden satın alıp daha yüksek fiyatla piyasaya sürmek Osmanlı'da ihtikâr kapsamında değerlendirilmekteydi (Öztel, 2012: 399). Devlet yönetimi ihtikâr sorununa çözüm bulabilmek adına şehrin ihtiyacı olan ürünlerin dışarı çıkışını yasaklamak, taşrada üretileni şehre tahsis etmek, alım-satım hakkını belirli esnaf zümresine vermek gibi pek çok uygulamaya yer vermiş, bunları muhtesipleri aracılığıyla denetlemiş, uymayanlar için uyarı, sürgün ve kalebentlik gibi cezaları hayata geçirerek ihtikâr yapılmasının önüne geçmeye çalışmıştır (Öztel, 2012: 401, 415).

Satıcıların Pazara Girmeden Karşılanmasının Engellenmesi

Satıcıların pazara girmeden mallarının satın alınması (telakki'r-rukbân) gibi eylemlerin olup olmadığını denetlemek ve bunları engellemek (Şeyzerî, 1946: 13) de hisbe kurumunun görevleri arasında yer almaktadır.

Tekelciliğin ve Diğer Hileli İşlemlerin Engellenmesi

Bir kısım esnafın kendi arasında anlaşarak tek fiyat üzerinden satış yapmalarının (tekelcilik) önüne geçmek (Şeyzerî, 1946: 28; İbnu'l Uhuvve, t.y.: 100), besili hayvanı gösterip daha kalitesiz hayvanın etini kesip vermek gibi hileli ve aldatmalı işleri engellemek (Şeyzerî, 1946: 27) de muhtesibin görevlerindendir. Haksız rekabet çeşitleri içerisinde zikrettiğimiz bu ve benzeri eylemlerin engellenmesi görüldüğü üzere hisbe kurumunun denetim ve kontrolü içerisinde yer almaktadır. Bütün bunların yanında hisbe kurumunun pazarlardaki en önemli görevlerinden birisinin özellikle de kıtlık zamanlarında fiyatların denetimi olduğunu görmekteyiz. Devletin fiyat politikalarının sahadaki uygulayıcılarından en önemlisi şüphesiz ki muhtesiptir. Fiyat politikası denince de ilk akla gelen ise narh uygulaması olmaktadır.

Narh

Narh (tes'îr) sözlükte; bir şeyin değerini aşmayan belirli bir fiyat veya artırılamayan fiyat (Hammâd, 1996: 352) anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise narh; devlet başkanının bazı ihtiyaç maddelerinin fiyatını sınırlandırması ve bu şeyleri belirlenen fiyatlardan satmaya mecbur etmesi (Hammâd, 1996: 352) anlamlarına gelmektedir. Bir başka tanımda ise, fiyatlarda belirli sınırların aşılmasını önlemek amacıyla resmi olarak tavan fiyat belirlenmesine (Kallek, 2018b: 115) de narh denilmektedir.

Hz. Peygamber zamanında fiyatlar pahalandı. Bunun üzerine halk; "Ey Allah'ın elçisi, bize narh koy" dediler. Hz. Peygamber "Şüphe yok ki, fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandıran ancak Allah'tır. Ben sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık sebebiyle hakkını benden ister olduğu halde, Rabbime kavuşmak istemem" (İbn Mâce, 2009: 27) buyurmuştur. Bu olayın cereyan ettiği dönemde Medine'de bir kıtlık meydana geldiği ve halkın Hz. Peygamber'e şikayete gitmesine neden olacak oranda bir fiyat artışı olduğu ifade edilmektedir (Kallek, 2018b: 115). Hicri 8. yıla denk geldiği düşünülen bu narh talebinin gerçekleştiği ortam Mute ve Huneyn savaşları, Mekke'nin fethi (İbnü'l-Cevzî, 1992: 318, 324, 331) gibi büyük askeri yükün oluştuğu ve piyasaya arzın azaldığı, ticari hayatın sekteye uğradığı bir dönemdir (Kallek, 2018b: 116). İbn Teymiyye hisbe kurumunu ele aldığı eserinde bu hadise de değinerek fiyatları sınırlandırma noktasında iki farklı durum söz konusu olduğunu ifade eder. İbn Teymiyye, bir şeyin piyasada azlığı veya çokluğu sebebiyle doğal olarak bir fiyat artışı söz konusu oluyorsa tüccarın istediği fiyattan satış yapmasının engellenemeyeceğini ve Hz. Peygamber'in de fiyatlara müdahil olmak istemediği ortamın böyle bir ortam olduğunu belirtirken, insanların zaruri ihtiyaçlarını içeren ürünleri piyasa

fiyatından satmayı reddedenlere yaptırım uygulanmasını ve piyasa fiyatından satışa zorlanmasını bir gereklilik olarak ifade etmektedir (İbn Teymiyye, t.y.: 22). Ayrıca yine ona göre belli başlı bir grubun elinden satış yapılmasının menedilmesi ve fiyatlarına müdahale edilmesi (İbn Teymiyye, t.y.: 22) de devletin görevleri içerisinde yer almaktadır. İbn Teymiyye narhın gerekliliğini ortaya koyarken bunun emsal bedel olarak anlaşılması gerektiğini (İbn Teymiyye, t.y.: 22) de belirtmeyi ihmal etmemektedir.

Bize göre de narh hadisine yaklaşımı ve narhın miktarı konusuna bakışı haksız rekabetle mücadele anlamında daha uygun görünmektedir. Piyasada tekelciliğin oluşmaya başladığı, zaruri ihtiyaçların temin edilebilmesinin zorlaştığı durumlarda hem alıcı hem de satıcıların faydasını gözeterek fiyatlara müdahale edilmesinin geçmişteki İslam devletlerinde de kaçınılmaz bir durum olarak kabul edildiği hisbe kurumunu vazifeleri arasında fiyat tahdidinin olmasıyla kendini göstermektedir.

Muhtesibin Yetkileri

Muhtesip olan kişinin haksız rekabet eylemleri olarak saydığımız kötülüklerden menetme işini gerçekleştirirken izleyeceği yollar bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; yapılan davranışın yanlışlığının anlatılması, bilerek kötülük yapan kişiye nasihat edilmesi, azarlama ve tehdit, kötülüğe sebebiyet veren şeylerin ortadan kaldırılması, aşırı olmaksızın ta'zir cezası verilmesi, hapsedilmesi, teşhir edilmesi, meslekten men, silahlı müdahale veya şehirden sürgün edilmesi (Hizmetli, 2017: 429) olarak kabul edilebilir.

Muhtesip, delile ihtiyaç hissedilmeyecek kadar bariz olan durumlarda başlı başına ceza vermeye yetkili bir otorite olup, delil gerektiren durumlarda kadı ile beraber hareket ederek cezalandırabilmekteydi (Kazıcı, 2014: 225). Örneğin pazar denetimleri esnasında suçu sabit olan esnafı ihtarla yola gelecekse uyarır, yola gelmeyenleri herkesin gözü önünde falakayla cezalandırabilir veya hapishaneye gönderebilirken, daha büyük suç işleyenleri ise kadı ile beraber karar alarak sürgüne gönderebilmektedir (Kazıcı, 2014: 223, 225). Muhtesip, had gerektiren cezalarda kadıya bilgi verici olup, son hükmü kadı verirken, kendi yetki alanıyla alakalı ta'zir cezalarını verebilmeye yetkiliydi.

Hisbe kurumu 19. Yüzyılın sonlarına kadar zaman zaman değeri azalıp artsa da İslam'ın hüküm sürdüğü coğrafyaların vazgeçilmez bir parçası olmaya devam etmiştir. Haksız rekabet çeşitleri olarak zikrettiğimiz eylemlerin denetleyicisi, bu eylemler hakkındaki cezaların takdir ve infaz edicisi olarak karşımızda durmaktadır.

Günümüzde Hisbe Teşkilatı

Hisbe kurumu iktisadi bir alanı ahlaki ve hukuki kurallarla şekillendiren, bunun yanında örfü de dikkate alan hem siyasi hem de dini özellikler taşıyan bir kurumdur. Bütün bu yönleri dikkate alındığında hisbe, bugün birden fazla bakanlığın veya devlet organının işlerini bünyesinde barındıran kendine has bir kurumdur. Zamanla tek elde toplanan yetkileri İslami bir kimlikten sıyrılmış ve farklı kurumlara devredilmiştir. Günümüzde Türkiye'de hisbe kurumunu camilerin inşası, temizliği ve dini konularla ilgili görevlerini Diyanet İşleri Başkanlığı, çarşı ve pazarların denetimiyle ilgili görevlerini Zabıta Müdürlüğü, ticari işlemlerle alakalı görevlerini Ticaret Bakanlığı, pazardaki her alanda standart getirme görevlerini Türk Standartları Enstitüsü ve cezai işlemlerde alakalı görevlerini ise Asliye Hukuk Mahkemeleri yürütüyor görünmektedir.

Günümüzde hisbe kurumu Suudi Arabistan, Nijerya ve Endonezya'nın bazı eyaletlerinde varlığını kısmen sürdürmektedir. Daha çok güvenlik kurumlarına suçların caydırılması ve bildirilmesi noktasında destek sağlayan bir kurum olarak faaliyet göstermektedir (Ateş, 2017: 32). Nijerya'da hisbe kurumu mahkemelere başvuru yapmak zorunda kalmadan bireyler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi için başvurulan bir merci olarak tanımlanmaktadır (Ateş, 2017: 32). Malezya'nın Selangor eyaletindeki Diyanet İşleri Başkanlığı İcra Dairesi şefi de muhtesip olarak isimlendirilmiş olup, görevi Müslümanların yaptığı ahlaksız işleri takip

etmektir (Ateş, 2017: 38). Pakistan'da ise ticari yetkilerine de sahip daha geniş müdahale alanı olan bir hisbe kurumu oluşturulması girişimleri hala devam etmekte olup, henüz yasalaşamamıştır (Ateş, 2017: 40, 41).

Sonuç

Her daim çarşıda görevde bulunan muhtesipler, günümüzdeki gibi sadece denetim yapmamış, ticarette olması gereken ahlaki prensipleri hatırlatarak, nasihat ederek vicdanlara dokunarak da haksız rekabet eylemlerinin gerçekleşmesinin önünde durmaya çalışmışlardır. Bu görevin sadece bir devlet görevlisi olmanın ötesindeki uhrevi boyutunun da bilince hareket eden muhtesipler, ticari hayatın Allah'ın emir ve yasakları çerçevesinde ilerlemesi için gayret göstermişlerdir.

Hisbe kurumu, İslam'ın hakim olduğu topraklarda tarih boyunca etkinliğini korumuş, haksız rekabetin önlenmesinde önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Devlet yönetimlerinin özellikle basit ticari anlaşmazlıkların çözümündeki yükünü önemli ölçüde azaltmışlar, ticaret hayatının işleyişinde kilit bir noktada yer almışlardır.

Günümüzdeki ticari hayat içerisinde hem dünyevi hem uhrevi boyutuyla yukarıda ifade edilen yetkileri elinde bulundurabilecek sistematik bir kurumun varlığı elbette ki güzel olacaktır. Bununla birlikte; günümüzde hisbe kurumunun devamlılığını istiyorsak, sadece gözle görülür elle tutulur bir pazar ortamının olmadığı, borsalardan elektronik ticarete kadar birbirinden farklı ortamların olduğu göz önünde bulundurularak bireyleri hem dini hem ahlaki (Genç 2018: 234) hem de ticari kurallarla çevreleyecek yetkiyle donatılmış bir hisbe kurumu nasıl oluşturulabilir, uygulanabilirliği ve işlerliği nasıl olur, kapsamlı bir çalışma yapmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akça, H. & Bozatlı, O. (2018). Hisbe: İslam Ekonomisinde Düzenleyici ve Denetleyici Otorite. *Rekabet Dergisi, 69,* 38-65.

Ateş, H. (2017). A Pioneering Institution For Ombudsman: Hisbah. *Ombudsman Akademik, 6,* 21-48.

Aykıt, D.A. (2013). *Etiyopya Kilisesi*, İstanbul: Ayışığı Yayınları.

Aykıt, D.A. (2010). *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Buğda, S. (2020). İslam Hukukunda Hisbe Teşkilatı (Mâverdî'nin er-Rütbete fi Talebi'l-Hisbe Adlı Eseri Bağlamında). *İslam Düşüncesi Araştırmaları -II: Metodolojik Yaklaşımlar,* 245-268.

Ebu Davud. (2009). *Sünen-i Ebî Dâvud.* Harac, Darür-Risaletül-Alemiyye

Mâverdî. (t.y.) *el-Aḥkâmü's-sulṭâniyye*, Kahire: Dâru'l Hadîs

Erdoğan, M. (2007). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (2. Basım). İstanbul: Ensar Yayınları

eş-Şeyzerî, Ebü'l-Fezâil Celâlüddîn Abdurrahmân b. Nasr(illâh) b. Abdillâh et-Taberî, (1946). *Nihâyetü'r-rütbe fî talebi'l-hisbe*, Kahire: Matbaatü li-Cenneti't-Te' lif ve 't-Tercümeti ve 'n-Neşr

et-Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, (t.y.) *el-Muʿcemü'l-kebîr,* (25 Cilt), Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye,

Foster, B. R.. (1970). "Agoranomos and Muhtasib", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, (13/2), 128-144.

Genç M. F. (2013) Öğretmenler Gözüyle İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersinde Değerler Eğitimi, Samsun: Etüt Yayınları

Genç M. F. (2018). Values education or religious education? An alternative view of religious education in the secular age, the case of Turkey. Educational Sciences. Education Sciences (MDPI), 8, 220-220.

Hammâd, N. (1996). *İktisadî Fıkıh Terimleri*. İstanbul: İz Yayıncılık

Hizmetli, M. (2017). "Abbasilerde Hisbe ve Muhtesib: Bağdat Örneği", Journal of History Culture and Art Research, (6/6), 425-443.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kāsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, (t.y.) *el-Ḳavânînü'l-fiḳhiyye,* y.y.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, (2007) *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (haz.), (2 Cilt). (5. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. (t.y.) *Sünen-i İbn Mâce,* Dâru İhyâi Kütübü'l Arabiyye.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (1990). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (8 Cilt), Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, (t.y.) *el-Hisbe fi'l-İslâm*, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye.

İbnü'l Uhuvve, Ziyâüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, (t.y.) *Meʿâlimi'l-ḳurbe fî ṭalebi'l-ḥisbe*, Dâru'l Fünûn.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, (1992) *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, (19 Cilt), Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye.

Kallek, C. (2018a). "Ahlaklı Pazar Kültürü: Şeyzerî'nin Nihâyetü'r-rütbe'si", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (23/44), 1-33.

(2018b). Sosyal Servet İslam'da Yönetim-Sosyal Servet İlişkisi, (2. Baskı) İstanbul: Klasik Yayınları

"Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 133-143.

Kazıcı, Z. (2014). *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, İstanbul: Kayıhan Yayınları

(2008). *Türk Zabıta Teşkilatının Temelleri Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, (2. Baskı), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı.

(2019). "Müslüman Toplumlarda Güveni Tahkim Eden Uygulamalar (Hisbe)", Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve Güven Toplumu" Sempozyumu (28-30 Nisan 2017), 111-119.

(1998). "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (*c. 18), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 143-145.

Kurt, A.O- Aykıt, D.A. (2019). *Dinler Tarihi*, Ankara: Bilay Yayınları.

Öztel, M. (2012). "Osmanlı İdaresinin İhtikâra Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası", *International Journal of Social Science*, (5/6), 397-420.

Uyanık, M. Z. (2010). "İslam Hukukunda İhtikar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (16/İslam İktisadı Özel Sayısı), 433-476.

Yeniçeri, C. (1980). *İslam İktisadının Esasları*, İstanbul: Şamil Yayınevi.

Yılmaz, M. (2009). "Semrâ bint Nüheyk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (c. 36), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TSE (2013). *Kanunname-i İhtisab-ı Bursa.* (16.03.2023 tarihinde https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/icerikyonetimi/7865/26092017113800-2.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Geleceğin Reklamcılarının Reklamın Geleceğine Dair Değerlendirmeleri Üzerine Bir Odak Grup Çalışması

Gülten ADALI[1]

Giriş

Son yıllarda pazarlama ve reklamcılık alanı bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak önemli değişmelere ve gelişmelere sahne olmuştur. İnternetin günlük hayatın bir parçası haline gelmesiyle pazarlama ve reklamcılık da zamanla değişime ayak uydurmak için yeni formlar geliştirmeye başlamıştır (Akın, 2020).

Geleneksel medyumlarla yapılan tek taraflı reklamcılık uygulamaları dijital kültürün hızlı biçimde hakimiyet kurması ile yerini interaktif ve kullanıcının geri bildirimine dayanan reklamcılık türlerine bırakmıştır. Bu değişim tüketiciye ulaşmak için her geçen gün bir gereklilik haline gelirken, reklam profesyonellerini de çağa ve değişimlere ayak uydurmaya mecbur bırakmıştır.

Büyük veri, nesnelerin interneti, yapay zekâ, 5G ve gelişmiş gerçek zamanlı görüntüleme teknolojisi gibi teknolojiler reklamcılık alanında Endüstri 4.0'ün reklamcılık alanına getirdiği yeniliklerden başlıcalarıdır (Ahn, 2020: 67). Büyük veri madenciliği ile reklamcılıkta sofistike olarak kişiselleştirilmiş reklamlar kullanılmaktadır. Aynı zamanda programatik reklamcılık ve re-marketing reklamcılığı gibi reklam teknolojilerinde yaşanan değişimler söz konusudur. Re-marketing arama motorları ve iş ortaklarının çeşitli algoritmalar ile web üzerinden daha önce etkileşimde bulunulan tüketicilere ya da kullanıcılara daha hızlı ve etkin bir şekilde ulaşmanın yolunu sağlamaktadır.

İnternet tabanlı teknolojilerin yaygın bir şekilde kullanılması reklamcılık üzerinde de değişim ve dönüşümlere sebep olmaktadır. Bu değişimler en genel anlamıyla üç aşamada değerlendirilebilir: İlk olarak, yeni medya biçim ve formatlarının ödenen bir araç olan reklamı ödenmeyen bir araç haline getirmesidir. İkinci olarak, tüketicilerde yaşanan değişimler ile tüketicilerin reklamı üreten birer içerik üreticisi haline gelmesiyle birlikte üretime katılan, talep eden ve iletişimi yeniden yaratan interaktif özneler haline gelmesidir. Son olarak ise reklamın sadece iknaya dayalı bir iletişim biçimi olmaktan uzaklaşarak ikna etme çabası içinde olmak yerine ikna etmenin ötesine geçmeyi amaçlamaktadırlar (Dahlen ve Rosengren, 2016, s.337).

Kavramsal Çerçeve: Yeni Reklam Türlerine Kısa Bir Bakış

Teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeler her alanda olduğu gibi reklamcılık alanında da birçok dönüşüm ve değişime sebep olmuştur. Yaşanılan gelişmeler sonucunda geleneksel reklam yöntemleri yerini dijital reklam yöntemlerine bırakırken, küresel rekabet kuruluşları müşterilerine daha iyi hizmet sunabilmek adına müşterilerini daha iyi anlamak ve analiz etme ihtiyacı hissetmektedirler (Akdağ & Akan, 2017). Araştırma bölümüne geçmeden önce araştırmaya konu olan bu yeni reklam türlerini tanımlayarak aralarındaki sınırları çizmenin, terimlerin doğru kullanımına katkı sunacağı düşünülmektedir. Dijital reklam türlerinin sınıflandırılmasında literatürde farklılıklar olduğundan ve alanın gelişmeye uygun doğası sebebiyle her geçen gün yeni reklam formlarının doğması mümkündür. Buradan hareketle denilebilir ki, bu bölümde yeni reklam türlerinin tamamına değil öne çıkan türlerine kısaca değinilmiştir.

[1] Doktor Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi, Orcid: 0000-0002-7068-4482

Çevrimiçi Davranışsal Reklam

Dijital alandaki değişim ve bu değişim sonucu yapılan düzenlemeler çevirimiçi reklamcılığın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Çevirimiçi davranışsal reklam; hedeflenmiş reklamcılık, bireysel çevirimiçi aktivitelerimiz hakkında bilgi toplayarak hangi reklamı göstereceğini belirleyebilmek için kullanan reklam türüdür (McDonald ve Cranor, 2009:1). Bu reklam türünde ilgili kişiye reklamı göndererek hem zaman hem maddi kaynaklarını etkin kullanabilmesi sağlanmaktadır. Diğer yandan bu eylemin yapılması hukuki ve etik sorunların da tartışılmasına ve yapılan bu reklam türünün eleştiriler almasına sebep olmaktadır.

Çevirimiçi davranışsal reklamın mantığı, bir siteyi ziyaret edenlerin neler yaptığından farklı olarak işlemekte ve amacı daha ötesini keşfetmektedir. Çevirimiçi davranışsal reklam uygulamaları kullanıcının bilgisayarına sunucular tarafından bırakılan çerezler aracılığıyla yüklenir (Kırlıdoğ, 2013: 1). Kullanıcı, herhangi bir internet tarayıcısı üzerinden bir web sunucusuna bağlandığında artık dijital ayak izleri takip edilmeye başlanmıştır. Kullanıcılar internet ağına bağlı teknolojileri kullanırlarken, farkında olarak veya olmayarak çeşitli izler bırakmaktadırlar. Ip adresinden bulunduğu yer, mobil cihaz koordinat bilgileri, çerezlerle hangi sitelere ne zaman girildiğiyle ilgili bilgi veya sosyal medya yoluyla ulaşılan veriler ise bu kişilere en uygun çevrimiçi davranışsal reklamı hazırlamak için önemli ip uçları barındırmaktadır (Karaaslan vd., 2014: 187-190)

Programatik Reklam

Programatik ticaret, büyük veri teknolojilerinin bir biçimidir ve bu veriler kullanıcıların dijital profilleri ve çevrim içi davranışları ile ilgili verilerdir. Bu nedenle programatik reklamcılık, kişisel bilgileri toplama, işleme, yönetme ve etkin bir şekilde kullanma kapasitesinin "kişisel bilgi ekonomisi" olarak adlandırılan kavramın bir parçasıdır (Acquisti, 2009). Gerçek zamanlı (real-time) reklamcılık olarak da anılan programatik reklamcılık, her bir yeni medya reklam gösteriminin otomatik ve kişiselleştirilmiş olarak gerçek- zamanlı bir şekilde yapılmasıdır (Bardowicks ve Busch, 2013, 4).

Programatik reklam anlık verilere dayanarak, her bir yeni medya reklam gösterim fırsatının değerlendirilmesi ve çoğunlukla açık artırmayla teklif yapılması, alanın kazanılması halinde ilgili reklamın kişiye özel bir şekilde tasarlanması sürecinin oldukça detaylı bir şekilde otomatik olarak milisaniyeler (saniyenin binde biri) içinde yapıldığı reklamcılıktır (Şenel, 2017).

Diğer yandan programatik reklamcılık, reklam verenin reklam verdiği platform üzerinde anlık satın alma, anlık hedefleme yapabilme vb. özelliklerden faydalanabildiği reklamcılık teknolojisi olarak kabul edilmektedir. Programatik reklamcılık ile verimlilik ön plana çıkar; bilgi işlem teknolojileri sayesinde çeşitli algoritmalar ile reklam alanı satın alma, doğru zamanda reklam yayınlama için medya planlama gibi stratejik adımlar atılır (Çepni Şener & Coşkun, 2021: 163).

Advergame / Oyun içi Reklamlar

Oyun reklam türleri kendi içerisinde reklamlı oyunlar (advergame) ve oyun içi reklamlar olarak ayrılmaktadır. Oyuniçi reklam türünde ürünler ya da markalar bir dijital oyuna entegre edilmekte ve bu tür oyunların temel amacı oyunu deneyimleyen kişileri eğlendirmektir. Filmlerde yer alan ürün yerleştirmelere benzer olarak oyun sağlayıcıları, markalarını veya ürünlerini oyuna dâhil etmek isteyen reklamverenlere bu oyunları yeni bir ortam olarak sunmaktadır (Terlutter ve Capella, 2013: 95). Reklamlı oyunlar ile oyuniçi reklamlar arasında yer alan en belirgin fark ise oyuniçi reklamların reklam sunumuna bağımlı olmamasıdır (Terlutter ve Capella, 2013: 96). "Reklâmlı oyunlar, pazar memnuniyetini sağlamak üzere geliştirilmiş olup, internette çevrimiçi yapılan reklâmlardır. Reklâmcılar için markalarına

zorunlu destek sağlayan etkili ve vazgeçilmez bir araç olmuşlardır. İnternet ağında reklâmın yeni bir şekli olarak, bir şirketin markasını eğlence ile harmanlamak üzere tasarlanırlar" (Doğan, 2006: 47).

Alışılagelmiş video ve banner şeklindeki reklamların yanı sıra son zamanlarda karşılaşılan oyun içerikli reklamlar ancak yeni medyada karşılaşılabilecek türden uygulamalardır. Bu reklam türünde kullanıcının oyunu deneyimleyerek indirmeye karar vermesi, reklamın temel sorunsalları arasından zorunlu olma özelliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu reklamlar aracılığı ile oyuncu bir oyundan diğer oyuna, oyun oynayarak geçiş yapabilmekte ve farklı türden oyunları gönüllü olarak deneyimleyebilmektedir. Bu yeni reklam sunumu olarak oyun içerisinde oyun deneyimi gelenekselleşmiş reklamların kalıplaşmış algısını dönüşüme uğrattığı söylenebilir (Özüölmez, 2019).

Arama Motoru Reklamcılığı / SEO

Arama reklamları, Google gibi arama motorlarında organik sonuçlarla birlikte görüntülenen çevrim içi reklamcılık türleridir (Bayer vd., 2020). Arama sonuç listelerinin üzerinde veya yanında konumlandırılan bu reklamlar genellikle içerisinde sponsorlu içerik veya reklam gibi etiketlerle görüntülenmektedir (Ryan, 2021). Uygulamada arama motorları web sitelerinin içeriğiyle veya firmalar ile ilintili bilgilerle ilgili anahtar kelimelerin eşleşmesine dayanarak bir sıralama belirlemektedir. Kısacası arama sonuç listesinde en üst sıralarda çıkmak için gerçekleştirilen bir yöntem olarak görülmektedir (Charlesworth, 2021).

Arama motoru reklamcılığı, herhangi bir arama sonucunda reklamı verilmek istenen sayfanın, para karşılığı, sonuçlar arasında metin reklam biçiminde ve yanında "sponsorlu" vb. bir ifadeyle en üstte çıkmasını sağlanmasıdır (Chaffey ve Smith, 2013, 368). Birçok çeşitte olabilmektedir ancak en sık rastlanan türü, diğer yeni medya reklamlarında da görebileceğimiz gibi (pay per click) tıklama başına ödeme yapılan "sponsorlu reklam" formatıdır (Jansen, 2011, 3).

Native (Doğal) Reklam

Bu reklam türü yerleştirildiği medyanın formuna ve kullanıcı deneyimine uyan yeni nesil reklam biçimidir. Native reklam da bulunduğu mecranın görsel tasarımına ve kullanıcı tecrübesine tam olarak uyar; doğal içeriğin parçası gibi görünür ve davranır. Adeta mecranın bir parçası gibi görünerek tüketicilere reklama maruz kaldıklarını belli etmeden istenilen mesajı aktarır. Hızla büyüyen bu türün 2021 yılında ABD'de bütün online reklam yatırımlarının %74'ünü alması bekleniyor (Boland, 2016).

Bloglar, videolar, sosyal medya içerikleri ve oyunlar doğal reklam uygulamalarının kullanıldığı en temel formatlar olarak öne çıkmaktadır. Böylesine bir çeşitliliğe bağlı olarak doğal reklamlar farklı niteliklere sahip sitelerde yer alabilmekte ve kullanıcılar tarafından reklam kendi çevreleri ile paylaşılabilmektedir. Doğal reklama yönelik olarak yapılan tanım kapsamında yer almayan iki farklı özellik ortaya çıkmaktadır. İlk olarak doğal reklam içerikleri editoryal içerik olmamaktadır. Öyle ki, doğal reklamlar için hazırlanmakta olan içerik, yayınlanacak olan platformun özellikleri ile uyumlu olacak şekilde belirli ücretler karşılığında platformlara adapte edilmektedir. Ortaya çıkan bir diğer özellik ise doğal reklamlar ve genel akış arasında belirgin bir uyumun olmasıdır. Bu durumda genel akışına uygun olmayan bir doğal reklamdan bahsedilmemektedir. Netice itibari ile reklam kutusundan çok daha farklı bir yapı ortaya çıkmaktadır (IAB Türkiye, 2017).

Beacon (Konum Tabanlı) Reklam

Beacon teknolojisi hedef kitleye erişmenin çok önemli olduğu, dijitalleşmenin ve teknolojinin vazgeçilmez hal aldığı bir dönemde ortaya çıkan bir pazarlama ve reklamcılık

yöntemlerinden biridir. Bu teknoloji ile tüketicinin bulunduğu konum baz alınarak satın alma alışkanlıklarından yola çıkmakta ve onlara doğru zamanda hızlı ve kolay ulaşma imkânı sağlamaktadır. Dünyada giderek yaygınlaşan Beacon teknolojisi son zamanlarda Türkiye'de de kullanımı giderek yayınlaşmaktadır. Sistem düşük dalgalı Bluetooth sinyallerinden yararlandığı için esasen kapalı mekânlarda daha etkili olarak kullanılabilmektedir. Bu sebeple bu sistem üzerine yapılan araştırmalar gösteriyor ki, sistemi alışveriş merkezleri ve mağazalarda kullanmak daha elverişlidir (https://www.beaconzone.co.uk/ibeaconadvertisinginterval).

Önerileri dalga sinyalleriyle etkinleştirebilen bu teknoloji, özel markalara ait içeriği sunma ve tüketicilerle önemli bir zamanda ve yerde konuşma başlatma gücüne sahiptir. Aynı zamanda ulaşabildiği müşteriler dakikalar içinde ürünü satın alma potansiyeline sahip olduklarından hedefe yönelik çalışmanın en güzel örneklerindendir (Moody, 2015:1).

Sosyal Ağ Reklamları

İnternette bulunan sosyal paylaşım siteleri üzerinden yapılan her türlü reklam ve tanıtım faaliyeti genel olarak "sosyal medya reklamcılığı" olarak tanımlanmaktadır. Markalar sosyal medya sayesinde markalarını geniş kitlelere hızlıca tanıtabilmekte, hedef kitlelerini genişletebilmekte ve onlarla hızlı bir şekilde etkileşim kurabilmektedirler. Sosyal medya artık bireylerin zamanlarının büyük bir kısmını geçirdikleri platformlardır. Çevrimiçi olduklarında, öncelikle bu sosyal medya platformlarında aktif olmakta ve uyumadan önce de çıkış yaptıkları son yerler olmaktadır. Bu platformlarda da gün boyu çevrimiçi içerik üretimi ve tüketimi söz konusudur (Ryan, 2016: 406). Sosyal medya reklamları aynı zamanda çevrimiçi içerik pazarlama faaliyetlerinin ölçümünde işletmelerin, satışlardaki artış, marka bilinci/farkındalığı, marka bağlılığı, marka sadakati ve müşteri kazanımı vb. gibi elde etmek isteyecekleri bilgilere ulaşımı da kolaylaştırmaktadır (Koljonen, 2016: 32).

Viral Reklam

Viral reklam belirli bir işletmeye ait ikna edici ticari mesajların para ödemeksizin sosyal ağlar arasında yayılması esasına dayanmaktadır (Porter ve Gollan, 2006). Bu açıdan düşünüldüğünde, viral reklam, pazarlamacıların, internet destekli sosyal ağlar vasıtasıyla tüketicileri, bir ürünü almaya ikna etme çalışmaları olarak adlandırılabilmektedir (Xia ve Bechwati, 2008). Bu özelliğinden dolayı viral reklam ve sosyal pazarlama kavramları birbirinin yerine kullanılabilen ve birbiri ile karıştırılabilen iki farklı terimdir (Kozinets,2010). Yapılan çalışmalarda viral reklama tüketicilerin diğer reklam araçlarından daha çok güvendiği ve viral reklamın satın alma davranışı üzerinde daha fazla etkisi olduğu saptanmıştır (Torun, 2015).

Son dönemde etkinliği yeniden artan ağızdan ağıza pazarlamanın yükselişe geçmesinde internetin yadsınamaz bir payı olduğu düşünülmektedir. Viral reklamlar yapısı ve doğası gereği ağızdan ağıza pazarlamanın bir aracı haline gelerek tüketiciye ulaşmada etkin rol oynamışlardır. Bu reklam türünü diğerlerinden ayıran en önemli özellik ise kendine has yeni kodlarla üretilerek standartların dışında bir yapıya sahip olmalarıdır (Argan, 2006).

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinin başında gelen odak grup tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemleri bireylerin algılamaları, tecrübe ve davranışlarını incelemek için elverişli bir yapıdadır (Yengin, 2017: 40). Odak grup görüşmesinin bireysel görüşmelere kıyasla benzer deneyim ve özelliklere sahip katılımcılardan oluşması grup dinamiğini oluşturarak yaratıcı, nitelikli ve zengin verilerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013: 191)

Bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği tercih edilmiştir. "Amaçlı örneklem, sayıdan ziyade, amaçlanan konuya bizi en iyi götürebilecek olan denek grup

ve kişilerinin seçimini esas almaktadır" (Sığrı, 2017). Ölçüt örneklemde, belirlenen temel nitelikleri karşılayan birimler örnekleme dâhil edilmektedir. Söz konusu ölçütler araştırmacı tarafından ya da önceden hazırlanmış bir ölçüt listesi aracılığıyla oluşturulabilir (Yıldırım & Şimşek 2008). Reklamcılık öğrencilerinin yeni reklam formlarına ilişkin görüşlerinin ortaya konulması bu çalışmanın ana amacıdır. Bu bağlamda reklamcılık bölümü 4.sınıf öğrencilerinden oluşan 8 kişilik bir örneklem ile odak grup çalışması yapılmıştır. Örneklemin seçiminde özellikle Reklamcılık bölümünde son sınıfa gelmiş, yeni reklam türlerine dair belli bir farkındalık kazanmış ve mesleğe atılmak üzere olan bireyler seçilmiştir. Bunun öncelikli sebebi okudukları bölüm sebebiyle araştırmanın konusu olan yeni reklam türlerini bilmeleri, bu reklam türleri hakkında farkındalık ve bilgi sahibi olmaları varsayımıdır. Ayrıca bu araştırmada hem mesleğe adım atmak üzere olan aday reklam profesyonelleri olduğu kadar aynı zamanda tüketici olarak da ne düşündükleri, nasıl hissettikleri, hangi reklam formundan daha çok etkilendikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Katılımın gönüllülüğünü sağlayabilmek amacıyla katılımcılara görüşme öncesinde diledikleri zaman çalışmadan ayrılabilecekleri bildirilmiştir. Aynı zamanda, katılımcılara kimlik bilgilerinin saklı tutulacağı bilgisi verilmiştir. 08. 06. 2023 tarihli görüşme Microsoft Teams programı üzerinden önceden belirlenen ve katılımcılara duyurulan saatte gerçekleştirilmiştir. Görüşme esnasında kayıt alınacağı sorulara geçilmeden önce katılımcılara beyan edilerek toplantının kaydı için izinleri alınmıştır. Odak grup görüşmesi toplamda 77 dakika sürmüştür. Kaydedilen görüşme verileri yazar tarafından transkript edilerek yazıya geçirilmiş ve analize tabi tutulmuştur.

Odak grup görüşmesi yapılarak katılımcıların yeni reklam türlerine ilişkin ne ölçüde bilgi sahibi oldukları, yeni reklam türlerine ilişkin ne düşündükleri, nasıl hissettikleri ve nasıl davrandıkları ortaya konulmuştur. Geleceğin reklam profesyonelleri olan gençlerin sektörlerine dair tutum ve düşüncelerinin belirlenmesi çalışma açısından önemsenen bir diğer noktadır.

Bu çalışmanın diğer bir amacı da sürekli gelişen ve değişen reklamcılığın dijital tarafında ortaya çıkan yeni reklam türlerine dair farkındalığın geleneksel medyada yer alan reklam türlerine kıyaslandığında ayırt edilebilir olup olmadığıdır. Bu işin profesyoneli olmaya oldukça yakın olan aday reklamcılar bu yeni reklam türlerini kolaylıkla ayır edebiliyorlar mı yoksa arada kalmışlık durumu söz konusu mudur?

Bulgular

Bu çalışmada, özellikle reklamcılık alanında eğitim almaya devam eden diğer bir ifadeyle dijital yerli olarak adlandırılan gençlerin yeni reklam biçimleri karşısındaki tüketim pratiklerini anlamak, bu reklam türlerine ilişkin ne kadar bilgi sahibi oldukları ve bu reklam türlerinin getirmiş olduğu gizlilik-mahremiyet sorunsalına ilişkin farkındalıklarının tespiti amaçlanmaktadır. Çalışmaya katılan 4'ü erkek, 4'ü kadın katılımcılar açısından cinsiyet temelinde eşitliğin sağlandığı söylenebilir. Çalışmaya katılım sağlayan kadınlar çalışmada K1, K2, K3 ve K4 olarak kodlanırken; erkekler ise E1, E2, E3 ve E4 olarak kodlanmıştır.

Odak grup esnasında katılımcılara sorulan sorular aracılığıyla yeni reklam türleri hakkında tutumları ve algıları ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bu bağlamda veriler bulgular başlığı altında betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada ortaya çıkan veriler altı başlık altında kategorilenerek bulgular başlığı altında sunulmuştur.

Katılımcıların Reklamcılık Sektörüne İlişkin Görüşleri

Araştırma katılımcılarının sektöre yönelik genel görüşleri daha yaratıcı ve özgün olunması yönündedir. Reklam alanında gerçekleştirilen ödüllerde daha şeffaf bir değerlendirme sisteminin oluşturulması beklenmektedir. Bu konuda daha öncesinde yarışma deneyimi olan öğrenciler rahatsızlıklarını dile getirmiş ve yarışma jürilerinin değerlendirme ölçütlerinin şeffaf

olmadığından yakınmışlardır. Diğer yandan bu tip organizasyonların staj imkânı yakalama noktasında faydalı olabildiği yine bu öğrenciler tarafından belirtilmiştir. Bu konuda öne çıkan görüşler şu şekilde özetlenebilir:

"İşlerin çok fabrikasyon hale geldiğini söyleyebilirim. Kreatif işler öne çıkmalı, aynı bakış açıları, aynı yaklaşımlar sıkıcı olabiliyor. Sektöre yenilik lazım, taze ve dinamik bir yönetim olmalı". (E3)

"Sektörün biraz daha özgür ve özgün olmasını bekliyorum. Basmakalıp bir reklamcılık anlayışı hâkim. Tekelleşmiş bir yapı var sektörde bence. Sektör büyümesin sektörün kalitesi artsın bekliyorum". (E4)

"Ülkemizde karşılaştırmalı reklam yapılmıyor bence bu büyük bir eksiklik. Etik kurallar ereği yapılmıyor ama bence denenmeli". (K1)

"Dijital alanda gelişmeler takip edilmeli ve desteklenmeli sektör tarafından". (K2)

"Sektörden en büyük beklentim gençlerin önünün açılması, onlara staj imkanlarının tanınması. Özellikle yeni mezun kişilere istihdam sağlanması, işilanlarında istenilen tecrübe şartının olmazsa olmaz bir gereklilik halinden çıkarılması". (K3)

"Alanda eğitim gören gençler olarak biz sektörden umutluyuz, okuduğumuz alanda kariyer yapmak istiyoruz bunun için de bir yerden başlamak gerekiyor. Reklam alanında yapılan yarışmaların jüri kararlarının daha şeffaf olması, yansız ve objektif değerlendirme yapılması alana dair kuşkuları ortadan kaldırıp daha güvenli ve pozitif bir ortam yaratacağı kanaatindeyim." (E2)

Araştırmaya katılanların yarısı staj yapmış öğrencilerdir, aynı zamanda uzaktan eğitimle birlikte bir reklam ajansında yarı zamanlı çalışanlar da vardır. Bu anlamda katılımcıların sektörel deneyimlerini de değerlendirmeleri söz konusu olabilmiştir. Öğrenciler arasında staj konusunun özellikle 3.sınıfla birlikte önem kazandığı, sürekli gündemlerinde yer tuttuğu görülmüştür. Gençler sektöre girmeyi, işin bir yanından dahil olmayı önemsemektedir bunun için de stajı bir basamak olarak görmektedirler. Daha önce McBride ve Muffo (1994) tarafından yapılan araştırmaya göre, üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimi ihtiyaçlarını, iş bulmayla ilgili iletişim ağı oluşturmayı öğrenmek, iş deneyimleri edinmek, iş edinmeye yönelik pazarlık etme becerilerini geliştirmek, profesyonel bir portfolyo oluşturmak ve temel kariyer ilgileriyle ilgili staj olanakları bulmak olarak saptamışlardır. Bu çalışmada elde edilen verilerin çalışmayı bu bakımdan desteklediğini söylemek mümkündür.

Reklamcılığın Geleceğine Dair Öngörüleri ve Sektörden Beklentileri

"Dijital alanın daha çok gelişeceğini düşünüyorum" (K1)

"Sektör değişime muhtaç bence yaratıcılık kayboldu, yapay zekaya kaybedebilecek bir alan haline geldi ve sektör bence tehlikede". (E4)

"Ben tehlikede olduğunu düşünmüyorum bence sektörü tehdit edecek bir gelişme değil geliştirici bir unsur olacağı kanaatindeyim". (E3)

"Ben sektörün geleceğine ilişkin endişe hissediyorum, yapay zeka işimizi, alanımızı elimizden alabilir gibi geliyor bana. Örneğin yapay zekanın tasarlamış olduğu bir çalışma bir reklam yarışmasında birinci seçiliyor". (K3)

"Yapay zeka birçok konuda gelişmiş olabilir ama duygu noktasında eksik, insanın yerini tutamayacağını düşünüyorum". (K2)

"Yapay zekayı bir tehdit olarak görmüyorum, ben sektörden yana umutluyum her ne kadar reklamcılık bir kurtlar sofrası olsa da aldığımız eğitime güveniyorum". (E2)

“Yapay zeka şuanda da yapılan işlerde kullanılıyor, ama matematiksel bir şey insanın yönlendirmesine muhtaç bence. İş birliği düzgün yapılırsa reklamcılık alanına değer katar. Tek başın yapay zekanın başarılı işler yapacağı görüşünde değilim”. (E1)

Katılımcıların verdiği cevaplarda yapay zeka konusunda endişe duydukları görülmektedir. Reklam ve yapay zeka konusunda genel bir değerlendirme yapacak olursak; İnsan zekâsını taklit eden ve bir tür makine öğrenimi olan derin öğrenme, günümüzde büyük ölçüde her alanda kullanılmaktadır. Reklam sektöründe sıklıkla kullanılmaya başlayan derin öğrenme, günümüz reklam anlayışını da değişikliğe uğratmaktadır. Derin öğrenme algoritmalarına dayalı reklam filmleri büyük veriyi kullanarak tüketicilerin davranış analizini yapmakta ve tüketici üzerinde dinamik/hiper bir kişiselleştirme uygulamaktadır (Kurt & Aydemir, 2021).

Reklam ve yapay zeka bağlamında yapılan araştırmalar henüz az sayıda da olsa alanın böyle bir gelişime açık olduğunu ortaya koymaktadırlar. Günümüzde, yapay zekâ eseri bir reklam senaryosu ile karşı karşıya kalmamız şaşırtıcı değildir. Ürün reklamla pazarlanmakta, reklam da yaratıcı ekibin niteliği ile pazarlanırken değişen teknoloji ile bu sürece yapay zekâ da dahil olmaya başlamıştır. Bu araştırmada ortaya konulan katılımcı görüşlerini destekler nitelikte bir bulgudur.

Dijital Reklamın Öne Çıkan Olumlu ve Olumsuz Özellikleri

“Olumlu yönleri yaratıcılık yönlerini gerçekten geliştirmiş reklamlarla karşı karşıya kalabiliyoruz; olumsuz kısmı da buna ayak uydurursa derken bazı insani değerlerin yok sayıldığını düşünüyorum” (K2).

“Reklamlar açısından bir kuşatma altında gibi hissediyorum, dijitalde her şey çok hızlı tüketiliyor bu tehlikeli geliyor bana. Dijital reklamların özelleştirilmiş olması hoşumuza gitse de kişisel verilerin toplanması, bu verilerin büyük markalar arasında alınıp satılıyor olması çok rahatsız edici bir durum ve bence olumsuz bir yan.” (K1)

“Reklam algısı çok değişti, tüketici ayırt edici olma noktasında yaratıcılığa prim veriyor”. (K3)

“Reklam alanında kişiselleştirmeyi olumlu buluyorum açıkçası. Özelleştirme tüketici ile yakınlık kurulmasına sebep oluyor. Reklam kirliliğini olumsuz buluyorum, her yerden fırlayan pop-up’lar artık irrite edici hale geliyor (K4).

“Sosyal medya reklamlarının kalitesinin düşük olduğunu düşünüyorum. Etkileşim ve erişim için hızlı yaratılan ve hızlı tüketilen reklamlar mecranın değerini düşürüyor bence. Dijital reklamlar insanda taciz ediliyormuş hissi uyandırıyor. Kişisel veri kullanımı noktasında dijital reklamcılığı tehditkâr buluyorum. Özel hayata müdahale ediliyor, sürekli verilerimizin kontrol altında olması gözetim toplumunda yaşamanın sıkışmışlığına hapsediyor beni (E4)”.

Daha önce dijital reklama ilişkin yapılan araştırmalarda alanın sahip olduğu avantaj ve dezavantajlara yönelik çıkarımlarda bulunulmuştur. Tüketicilerin bu reklamlara yönelik tutumları pek çok çalışmanın konusu olmuştur (Ducoffe 1995, 1996, Schlosser, Zeff 1997, Shavitt ve Kanfer 1999, Yang 2003, Micu, 2007). Bu çalışmalarda öne çıkan sonuçlardan biri, dijital reklamların büyük bir reklam trafiğine yol açarak tüketici de bıkkınlık uyandırmasıdır; bu çalışma kapsamında alınan cevaplar da bu durumun devam ettiği yönünde yorumlanabilir. Geleceğin reklamcıları olan gençler bir tüketici olarak bu denli fazla reklama maruz kalmaktan şikayetçi olmasının yanı sıra bu reklamlardan kaçınmak için de reklam engelleyici programlar kullandıklarını beyan etmişlerdir.

Yeni Reklam Türleri ve Özelliklerine Hakimiyet ve Yakınlık

Katılımcılara dijital reklam türleri sorulduğunda interaktif reklamcılık, oyun içi reklam, sosyal medya reklamcılığı ve doğal reklamcılık türler ön plana çıkmıştır. Katılımcılar yeni reklam türlerine maruz kaldıklarında kolaylıkla bu türlerin ayırdına varabildiklerini belirtmişlerdir. Bu anlamda olumlu bir farkındalığa sahip oldukları söylenebilir. Diğer yandan katılımcıların %80'i reklam engelleyici program kullandığını dile getirmiştir.

"Gerilla reklam ve influencer reklam türüne daha yakın hissediyorum gerilla reklamın sanat yönünün ve yaratıcılık yönünün daha fazla olması beni etkiliyor influencer reklam türü ise karşımızdaki kişinin tecrübesiyle çoğunluğu etkiliyor olması özellikle de sosyal medya bağımlısı olan insanların veya ürüne ilgisi olan insanları yani hedef kitleyi çok iyi yakaladıklarını düşünüyorum". (K2)

"Ben kendimi geleneksel reklamlara daha yakın hissediyorum. Daha güçlü ve etkili geliyor bana televizyon reklamları." (E3)

"Ben kesinlikle dijitale daha yakınım, çağ dijitale kayıyor, reklamcılığın kalbi de her geçen gün orda atacaktır diye düşünüyorum. Doğal reklam bana hitap ediyor, reklam gibi olmayan reklamlar ilgimi daha çok çekiyor". (E4)

"Geleneksel reklamcılık aslında reklamcılığın temellerinin tam da oturtulduğu alan diye düşünüyorum. Açıkhava reklamları beni çok çekiyor, çok net verilen mesajlar" (E1).

"Gerilla reklamlar beni daha çok çekiyor çünkü sanatsal çağrışımlar güçlü oluyor". (K3)

"Bana influencer reklamlar daha samimi geliyor, kullanıcı aynı zamanda ürünü de kullanarak anlattığında beni ikna ediyor". (K4)

"Kendimi interaktif banner türüne yakın hissediyorum, çünkü beni bir harekete teşvik ediyor." (K1)

Katılımcıların cevapları incelendiğinde geleneksel reklam türlerinden ziyade dijital reklam türlerine daha yakın hissettikleri ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi de elbette dijital dünyanın içine doğmuş olmaları, diğer bir tabirle dijital yerli olarak adlandırılan kuşağın mensupları olmaları gösterilebilir.

Sektörün Fırsat ve Tehditlerine İlişkin Değerlendirmeler

"Sosyal medya gibi bir araç var elimizde bu büyük bir fırsat. Diğer yandan çok fazla Reklamcı olması bir tehdit." (E2)

"Çok fazla insan eğitim almadan reklamcı olabiliyor, kendini geliştirenler bu çoğunluk içinden sıyrılabiliyor bu bir fırsat aslında. Tehdit olarak ajans yapılanmalarını görüyorum açıkçası, eski tip dikey bir yönetim şekli gençleri sahadan soğutuyor." (E1)

"Sektör bazında gelişme öngörüyorum çalışan sayısında artış olmayacak. Daha az kişi ile daha fazla iş yapılabilecek ve bu da yapay zeka sayesinde olacak. Reklam yaratmak daha kolay hale gelecek. Sektör büyüyecek ve çalışanlar elenecek. Şu an yapay zeka bebeklik aşamasında ilerleyen yıllarda büyüdükçe ve geliştikçe bir kişinin yapay zekayı kullanımı bin kişinin yapabileceği işin yapılmasını sağlayacak" (E4).

"Yapay zekâ beni korkutuyor, bizim fikirlerimizin ötesinde bile işler çıkartabilecek bir konumda. İnsanlar reklamlara karşı antipatik aklaşıyor ki bu bence ciddiye alınması gereken bir tehdit bence." (K4)

"Bütün büyük ajans yapılanmaları büyük şehirlerde toplanmış durumda, hatta metropol olan İstanbul'da atıyor reklamcılığın kalbi. Bu anlamda coğrafya kader haline geliyor, rekabet bu şehirde yaşayanlar arasında gelişiyor, diğer şehirler oyun dışında kalıyor" (E3).

“Reklamcılığın sadece bir şehirde güçlenerek varlığını sürdürmesi bence bir tehdit, çok yaratıcı yetenekli olsanız da o şehirde yaşama imkânınız yoksa yoksunuz” (K1).

Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplardan çıkan ortak sonuç aslında reklamcılık sektörünün canlı ve devingen yapısını uzun yıllar koruyacağına olan inançtır. Katılımcılar dijital reklam olanaklarının her geçen gün daha da gelişeceğini, sektörün yatırım oranlarının artarak devam edeceğini düşünmektedirler. Bu sektörel büyümede ise yapay zeka ve diğer teknolojilerin istihdam üzerindeki etkilerinin nasıl olacağı merak konusudur.

Başarılı Bir Reklamcı Olmak İçin Gereken Özellikler

“Bence bir reklamcının başarılı olabilmesi için tüketici iç görüsünü iyi okuyabilmesi gerekir. ”(E1)

“Dijital medyayı ve trendleri yakından takip etmek, gündemin nabzını tutmak başarının anahtarı bence. Hedef kitlenin doğru şekilde analiz etmek ve iletişim becerisinin yüksek olması başarılı bir reklamcı olmanın bir koşulu” (K3).

“Mecralar değişse de değişmeyen tek gereklilik yaratıcılık. İyi bir reklamcının başarılı olması için yaratıcı olması gerekiyor” (K1)

“Analiz yeteneğinin gelişmiş olması ve rekabet hissinin yoğun olması iyi bir reklamcı olmanın anahtarı olabilir”. (E3)

“Bence başarılı bir reklamcı olmanın yolu birey olabilmek ve birey kalmayı başarabilmek. Kendin olabilmek yaratıcılık noktasında belirleyici, koşullandırmaların dışında kalabilmek. (E4)”

“Kendini devamlı olarak güncellemek, çağa ayak uydurmak başarının ön koşulu gibi geliyor bana” (E2).

Reklamcılık gibi sürekli kendini yenileyen ve dönüşümlere açık bir sektörde başarılı olmanın yolu katılımcılara göre tüketici iç görüsünü doğru okuyabilmek, hedef kitle analizini düzgün ve detaylı biçimde yapabilmekten, güncel gelişme ve trendleri yakından takip etmekten geçiyor. Bunların yanı sıra belli bir şablona sıkışmaktan öte kişi kendisi olabildiğinde ve ortaya çıkardığı işlere kendi ruhundan bir parça yaratıcılık da üfleyebildiğinde başarılı olmamak için bir sebep bulunmadığı kanaati ön plandadır.

Sonuç

Çalışmada reklamcılık bölümünde eğitim gören ve bu alanda bilgi sahibi olduğu varsayılan öğrencilerin yeni reklam türlerinin, nasıl oluşturulduğunun ve sonuçlarının neler olduğu konusunda ne kadar bilgi sahibi oldukları, farkındalık düzeyleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, hem reklam bölümü öğrencilerinin düşüncelerini ortaya koyma noktasında hem de dijital dünyada doğmuş ve dijital yerli diye tanımlanan bireyler ile gerçekleştirilmiş olması sebebiyle önem taşımaktadır. Ayrıca bu çalışmaya katılan gençlerin geleceğin reklamcıları olarak kendi alanlarını nasıl tanımladıklarına dair de önemli bilgiler vermektedir.

2017 yılında Akdağ ve Akan tarafından yapılan benzer bir çalışmada katılımcıların internet reklamlarıyla ilgili bilgi sahibi olduğu ancak detaylı olarak tanımlayamadıkları ve genel bir tanım ortaya koyamadıkları tespit edilmiş, internet reklamını sosyal medya reklamı olarak tanımladıkları ortaya çıkmıştır. Aradan geçen 5 yılda gençlerin yeni reklam türlerine dair farkındalık kazandıkları bu çalışma sonucunda söylenebilir. Elbette ki bu durumda araştırma kapsamında bahsi geçen reklam türlerinin son yıllarda çeşitlerini ve etkinliğini arttırmış olmaları da bir etken olabilir. Reklamcılık öğrencilerinin kendi alanlarında meydana gelen değişimleri, ortaya çıkan yeni reklam türlerini tanımlayabildikleri, bu reklamlara örnekler

verebildiği, alana dair bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Görüşme yapılan öğrencilerin tamamının yeni reklam türlerine aşina olduğu tespit edilmiştir.

Gizlilik ve mahremiyet konusunda katılımcıların çok özel konular olmadıktan sonra genel olarak çok önemsemedikleri, onlara göre reklam yapmak için alınan bu bilgilerde bir sıkıntı görmedikleri anlaşılmıştır. Öte yandan katılımcıların diğer yarısı ise kişisel verilerinin sürekli olarak toplanılması, analiz edilmesi ve hatta alım satım sürecine dahil edilmesine karşı negatif tutum beslemektedir. Bu kadar gözetlenebilir olmak katılımcıları bunaltmakta ve bıktırmaktadır.

Hızlı bir şekilde güncellenen online platformlar aracılığıyla tüketicilere erişebilmek için bu mecraların nasıl gelişim gösterdiğini ve tüketicilerin bu değişimlere nasıl uyum sağladığını gözlemlemek önemli olduğu kadar geleceğin reklamcılarının alana dair tutum ve düşüncelerini anlamak da değerli görülmektedir. Katılımcıların sektöre dair tutum ve düşünceleri incelendiğinde iş kaygısının ön planda olduğu, istihdam olanaklarının yetersiz bulunduğu görüşmelerden elde edilen bir sonuçtur. Ayrıca teknolojideki gelişmeler ve yapay zekanın her geçen gün kendisini geliştirmesi gençler arasında endişelere sebep olmaktadır. Katılımcıların büyük bir oranı yapay zekayı tehdit olarak görürken küçük bir bölümü de yapay zekanın fırsata çevrilebileceğine inandıklarını belirtmişlerdir.

Reklam alanında staj ve iş imkanlarının öneminin farkında olan katılımcıların yarısının halihazırda staj yaptıkları kalan yarısının ise staj başvurularında bulundukları belirlenmiştir. Alana dair almış oldukları teorik eğitimi pratik ile çalışma yaşamında da deneyimlemek istedikleri sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca maruz kaldıkları reklamlardan etkilenmediklerini dile getirmiş olsalar da katılımcıların %80'inin reklam engelleyici programlar kullandıklarını beyan etmeleri ise araştırma açısından beklenmeyen ve dikkat çekici bir bulgu olmuştur. Dijital dünyada oluşan reklam kirliliğinden kaçmanın yolunu bulan gençler için reklam engelleyici program kullanmak sıradan bir durum haline gelmiştir.

Geleceğin reklam teknolojileri ve biçimlerinin, geleceğin reklam tanımlarının da yeniden kurgulanmasına sebep olabilir. Buradan hareketle reklamcılığın geleceği ile ilgili araştırma yapacak araştırmacılar ve geleceğin reklamcılarına alanı doğru anlamak için büyük iş düşmektedir. Giderek dijitalleşen dünyada yaşanan değişimlere değinilmesi ve bu konularla ilgili disiplinler arası çalışmalara ağırlık verilmesi reklamcılık alanında başarılı olmak için gerekli görülmektedir.

Kaynakça

Acquisti, A. (2009). Nudging Privacy: The Behavioral Economics of Personal Information.

IEEE Security & Privacy. 7 (6), 82-85.

Ahn, J. B. (2020). A Study on Advertising Future Development Roadmap in the Fourth Industrial. *International Journal of Internet,Broadcasting and Communication,* 12(2), 66-76.

Akın, G. (2020). Reklamdan Kaçınma Davranışı Çerçevesinde Çevrimiçi Davranışsal Reklam ve Marka İmajı İlişkisi. *Egemia Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi,* (7), 59-86.

Akdağ, M. & Akan, N. A. (2017). Dijital Reklamcılık Bağlamında Çevirimiçi Davranışsal Reklamcılık ve Üniversite Gençliğinin Çevirimiçi Rekam Algısı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (11), 1-10.

Argan, M & Tokay Argan, M (2006). Viral Pazarlama veya İnternet Üzerinde Ağızdan Ağıza Reklam: Kuramsal Bir Çerçeve. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 231-249.

Aziz, A. (2008). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, 4. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bayer, E., Srinivasan, S., Riedl, E. J., ve Skiera, B. (2020). The impact of online display advertising and paid search advertising relative to offline advertising on firm performance and firm value. *International Journal of Research in Marketing,* 37(4), 789-804.

Boland, M. (2016) "Native ads will drive 74% of all ad revenue by 2021" Web: http://www.businessinsider.com/the-native-ad-report-forecasts-2016-5. (Erişim tarihi: 0.06.2023)

Bardowicks, B. ve Busch O. (2013) "Diskussionspapier: Realtime Advertising",

http://www.bvdw.org/medien/diskussionspapier-realtime-advertising?media=5002

(20.07.2017).

Busch, O. (2016) "The Programmatic Advertising Principle", ProgrammaticAdvertising: The Successful Transformation to Automated, Data-Driven Marketing in Real-Time, Editör: Oliver Busch, 3-16.

Çepni Şener, B. & Coşkun, E.(2021). Türkiye'de Endüstri 4.0 Döneminde Reklamcılığın Yol Haritasına Yönelik Bir Çalışma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,* 36: 159-177.

Chaffey, D. ve PR Smith (2013) Emarketing Excellence: Planning and Optimising Your Digital Marketing, 4. Baskı, New York: Routledge.

Charlesworth, A. (2021). *Absolute Essentials of Digital Marketing.* USA: Routledge.

Dahlen, M., & Rosengren, S. (2016). If Advertising Won't Die, What Will It Be? Toward a Working Definition of Advertising. *Journal of Advertising,* 45(3), 334-345.

Doğan, T. (2006). Yeni Reklam Araçları ve Kurum İmajı Oluşturma Sürecine Katkıları. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ducoffe R H (1995) How Consumers Assess The Value Of Advertising *Journal Of current Issues and Research in Advertising,* 17 (1), 1- 18.

Ducoffe R H (1996)Advertising Value And Advertising On The Web, *Journal Of Advertising Research,* 21-35.

Karaarslan, E., Eren M. B. ve Koç, S.(2014). Çevrimiçi Mahremiyet: Teknik ve Hukuksal Durum İncelemesi. XIX. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri (s. 187-195). İzmir: Yaşar Üniversitesi.

Kırlıdoğ, M. (2013). Çevrimiçi Davranışsal Reklamcılık ve Kişisel Mahremiyet İhlalleri. XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri (s. 1019-1022). Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Kılınç Özüölmez, P. (2019). Yeni İletişim Ortamı Olarak Dijital Oyunlarda Deneyim İçerikli Yeni Bir Reklam Uygulaması: Skillful Finger Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi,* 6 (2), 1383-1404.

Koljonen, T. (2016). Content Marketıng's Role in Company Branding and Business.

Master's Thesis, Masters Degree Programme in International Business Management, Lahti University of Applied Sciences, Finland.

IAB Türkiye. (2017). *Native Advertising* Whitepaper.

Terlutter, R. and Capella, M. L. (2013). The Gamification of Advertising: Analysis and Research Directions of In-Game Advertising, Advergames, and Advertising in Social Network Games. *Journal of Advertising,* 42 (2-3), 95-112.

Torun, T. (2015). İkna Ve Belirsizliğin Reklam Algısı Üzerinde Etkisinin Viral Reklam Ve Televizyon Reklamları Kapsamında Karşılaştırılması . *Sakarya İktisat Dergisi* , 4 (2) , 1-19.

Jansen, J. (2011) Understanding Sponsored Search: Core Elements of Keyword

Advertising, 1. Baskı, ABD: Cambridge University Press.

Ryan, D. (2020). Understanding Digital Marketing: A Complete Guide to Engaging Customers and Implementing Successful Digital Campaigns. UK:Kogan Page, Fifth Edition.

Ryan, D. (2016). Dijital Pazarlama: Dijital Kuşağa Seslenmek İçin Pazarlama Stratejileri, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Shavitt S, Lowrey P M ve Haefner J E (1998). Public Attitudes Toward Advertising: More Favorable Than You Might Think, *Journal of Advertising Research,* 7–22.

Sığrı, Ü. (2017). Gruplarda bağlılık ve performans ilişkisi üzerine nitel bir çalışma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* 481-490.

Schlosser A E, Shavitt S ve Kanfer A (1999) Survey Of Internet Users' Attitudes Toward Internet Advertising, *Journal Of Interactive Marketing,* 13 (3), 34-54.

Şenel, O. (2017). Yeni Medya Reklamcılığında Güncel Yaklaşımlar. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

McDonald, Aleecia and Cranor, L.F. (2009). *An Empirical Study of How People Perceive Online Behavioral Advertising.* Carnegie Mellon University. Pittsburgh: Carnegie Mellon University.

McBride, J. L.ve Muffo, J. A. (1994). Students assess their own career goals and service needs. *Journal of Career Planning and Employment,* 54(3), 26-35.

Micu A C (2007) Theoretical Approaches in Internet Advertising Research, D W Schumann

ve E Thorson (Der.), Internet Advertising: Theory And Research, Lawrence ErlbaumAssociates, Mahwah, N.J, 37-68.

Kozinets, R. V., Devalck, K., Wojnıckı, A. C. Ve Wılner, S. J. S. (2010). Networked narratives: Understanding word-of-mouth marketing in online communities. *Journal of Marketing,* 74(2), 71-89.

Kurt, S. & Aydemir, D. (2021). Ya Reklam Senaristi Bir Makine Olursa?. Uluslararası Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Sempozyumu, Erzurum.

Porter, L. ve Golan, G. J. (2006). From subservient chickens to brawny men: A comparison of viral advertising to television advertising. *Journal of Interactive Advertising,* 6(2), 30-38.

Xia, L. ve Bechwatı, N. N. (2008). Word of mouse: The role of cognitive personalization in online consumer reviews. *Journal of Interactive Advertising*, 9(1), 1-10

Yengin, D. (2017). İletişim Çalışmalarında Araştırma Yöntemleri ve Uygulamaları. İstanbul: Der Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yang K C C (2003) Internet Users' Attitudes Toward And Beliefs About Internet Advertising: An Exploratory Research From Taiwan, *Journal of International Consumer Marketing,* 15(4), 43-65.

Zeff R L & Aranson B. (1997). *Advertising On The Internet,* J. Wiley, New York.

Ek 1- Odak Grup Soru Formu

1) Geleceğin reklamcıları olarak sektöre dair düşünceleriniz nelerdir? Mevcut durumu değerlendirir misiniz?
2) Sizce sektörü neler bekliyor? Reklamcılığa ilişkin fırsat ve tehdit olarak neler ön görüyorsunuz?
3) Daha önce bu alanda hiç deneyiniz oldu mu? İş, staj vs.
4) Dijital reklam sizin için ne ifade ediyor?
5) Aklınıza gelen yeni reklam türleri nedir?
6) Yeni reklam türlerine örnekler verebilir misiniz?
7) Her bir reklam türünü ayırt edebiliyor musunuz? Yeni bir reklam formatına maruz kaldığınızda hangi yeni reklam türüne ait olduğunu anlayabiliyor musunuz?
8) Yeni reklam türleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
9) Hangi yeni reklam türüne daha yakın hissediyorsunuz, neden?
10) Yeni reklam türlerine dair aklınıza ilk gelen bir iyi bir de kötü özellik söyler misiniz?
11) İnternet reklamlarından kaçmak için reklam engelleyici bir program kullanıyor musunuz?
12) Reklamcılığın geleneksel alanına mı yoksa dijital tarafına mı daha yakın hissediyorsunuz, neden?
13) Sizce trendleri takip etmek reklamın başarısını etkileyen bir faktör mü?
14) Bir tüketici olarak maruz kaldığınız hangi yeni reklam türü sizi satın almaya daha fazla teşvik ediyor?
15) Yeni reklam türlerinin olumlu ve olumsuz özelliklerini nasıl değerlendirirsiniz?
16) Yeni reklam türlerinin müşteri bilgilerine erişimi kişisel veri kullanımı hususunda ne düşünüyorsunuz? Gizlilik ve reklam ilişkisini nasıl açıklarsınız? Özel hayata müdahale mi bu durum?
17) Bu araştırma kapsamında hiç bilmediğiniz bir yeni reklam türüne rastladınız mı?
18) Başarılı bir reklamcı olmak için gereken özellikler sizce nelerdir?

Öğretim Programlarının Değerlendirilmesinde Cıpp Modelinin Kullanımı

Ahmet AKKAYA[1]

Giriş

Günümüzde birçok alanda yaşanan hızlı değişim ve gelişmeler eğitim alanını da etkilemekte, diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da revizyonları, değişiklikleri ve yenilikleri zorunlu kılmaktadır. Eğitim sistemlerinin önemli bir parçasını oluşturan öğretim programları da bu değişim ve gelişmelere uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Hızlı ve sürekli bir şekilde değişen ve gelişen bilgi ve teknolojiye paralel olarak öğretim programları da bir süre sonra amacına hizmet edemeyecek duruma gelebilmekte, güncelliğini ve verimliliğini yitirebilmektedir.

Yeniliklere, gelişmelere ve değişimlere ayak uydurmak zorunda olan eğitim sistemleri, öğelerini değerlendirmek ve bu değerlendirme sonuçlarına göre de öğelerini geliştirmek zorundadır. Eğitim sistemlerinin önemli bir öğesi olarak öğretim programlarının geliştirilmesi hem tasarlama hem de değerlendirme süreçleriyle yapılabilmektedir. Program geliştirme, eğitim programlarının öğeleri olan hedef, içerik, süreç ve değerlendirme arasındaki dinamik ilişkiler olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 2015). Varış (1988) ise program geliştirmeyi, hedeflerin etkin bir şekilde belirlenmesi ve gerçekleşmesi için yararlanılan esasları teori ve uygulamaları operasyonel anlamda ele alan bir çalışma olarak tanımlamaktadır. Çeşitli aşamaları içeren ve bir düzen içinde yapılan program geliştirme kapsayıcı bir kavram olup programın tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi faaliyetlerini içerir (Olivia, 1997).

Program geliştirmeyle ilgili yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, program değerlendirme aslında program geliştirmenin bir parçası olup, bu iki unsur birbirlerini tamamlayan süreçler olarak ifade edilebilir. Eğitim programlarının başarılı sayılabilmesi için öğrencilerin tümünün programda belirlenen hedeflere ulaşması zorunludur. Fakat bu durumun her zaman imkânsızlığı göz önüne alındığında programların uygulanmasıyla yaşanan aksaklık ve yetersizliklerin programın hangi öğesinden kaynaklandığını belirlemek ve bu aksaklık ve yetersizlikleri gidermek için program değerlendirme çalışmaları zorunlu hale gelmektedir (Gültekin, 2020).

Program Değerlendirme

Program değerlendirme bilimsel araştırma süreçlerinin kullanıldığı, geliştirilmiş olan bir programın başarısı, verimliliği, etkililiği, doğruluğu ve yeterliliği hakkında karar verme sürecidir (Uşun, 2012). Program değerlendirme, bir programın verimliliğine yönelik veri toplayıp, bu verileri analiz ederek bir sonuca ulaşmak, verilere bakarak bir karara varmak ve programları geliştirmek için yapılmaktadır (Wiles & Bondi, 1998). Tasarlanmış olan bir programın ne kadar verimli olup olmadığı ortaya koymak için değerlendirmeye ihtiyaç vardır (Piskurich, 2000). Erden (1998)'e göre ise program değerlendirme, programın etkililiğine ilişkin bir yargıya varmak ve aksaklıkların nereden kaynaklandığını belirlemek için yapılmaktadır. Fink (1995) program değerlendirmeyi, bir programın tüm boyutlarının detayları olarak incelenmesi ve özelliklerinin araştırılması olarak ifade etmektedir.

[1] Dr., MEB (Kozaklı Mehmet Akif Ersoy İlkokulu), ORCID: 0000-0002-5137-0541

Program değerlendirme ile ilgili tanımlardan yola çıkarak, program değerlendirme sonucunda bir programın etkililiği, verimliliği, kullanışlılığı, doğruluğu, geçerliliği, güvenirliği hakkında bir yargıya varılabileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca yine programın değerlendirilmesi ile bir programın uygulanmaya devam edeceği, değiştirileceği, bazı revizyonlar ve güncellemeler yapılacağı ya da tamamen uygulamadan kaldırılacağı ile ilgili bir sonuca varılabileceği söylenebilir.

Program değerlendirmenin dayandığı farklı değerlendirme türleri bulunmaktadır. Bunlar formal, informal, biçimlendirici ve toplam değerlendirme olarak sınıflanabilir. Formal değerlendirme amaçlı, sistematik, yapılandırılmış, geçerli ve güvenilir ölçme araçları ile uzmanlar tarafından belirli bir zaman ve yerde yapılan değerlendirmedir. İnformal değerlendirme ise sistematik olmayan düzensiz veri toplama sonucu bireysel kararlardan öteye gidemeyen bir değerlendirmedir (Fitzpatrick, Sanders & Worthen, 2019). Biçimlendirici değerlendirmede amaç programın gelişim ve niteliğinin artırılmasına yönelik veri toplamaktır. Toplam değerlendirme ise programın uygulanıp tamamlanmasından sonra geçmişe yönelik değerlendirme yapılır ve bu değerlendirmeden elde edilen verilerle programla ilgili ileriye dönük kararlar alınır (Stufflebeam & Shinkfield, 2007).

Bir programın ne tür bir model veya yaklaşım ile yapılabileceğine ilişkin literatür incelendiğinde farklı model ve yaklaşımların olduğu görülmektedir. Hatta bununla ilgili birçok sınıflama yapılmış olmakla birlikte ortak bir anlayışa da varılamadığı anlaşılmaktadır. Fitzpatrick, Sanders & Worthen (2019) bu durumun yaşanmasını, değerlendirme alanındaki önemli isimlerin farklı yaşantı ve geçmişe sahip olmaları, farklı felsefi yönelimler, yöntemler ve uygulama tercihlerini benimsemelerinden dolayı ortaya çıktığı ile açıklamaktadırlar. Uşun (2012) program değerlendirme model ve yaklaşımlarına ilişkin en kapsamlı sınıflamanın Farmer ve Stufflebeam tarafından yapıldığını belirtmektedir.

Farmer (1997) program değerlendirmede Rakip Odaklı Değerlendirme (Adversary Oriented Evaluation), Kara Kutu Modeli (Black Box Model), Küme Modeli (Cluster Model), Bağlam Modeli (Context Model), Maliyet Verimliliği (Cost Effectiveness), Maliyet – Yarar (Cost-Benefit), Değerlendirme Araştırması (Evaluation Research), Hedefsiz Değerlendirme (Goal Free Evaluation), Hedeflere Dayalı Değerlendirme (Goals Based Evaluation), Etki Değerlendirmesi (Impact Evaluation), Uygulama Değerlendirmesi (Implementation Evaluation), Girdi Değerlendirmesi (Input Evaluation), Çıktı Değerlendirmesi (Outcomes Evaluation), Performans Değerlendirmesi (Performance Evaluation), Süreç Değerlendirmesi (Process Evaluation), Yanıtlayıcı Değerlendirme (Responsive Evaluation), Teori Temelli Değerlendirme (Theory Based Evaluation), Kullanım Odaklı Değerlendirme (Utilization Focused Evaluation) olmak üzere 18 farklı yaklaşımdan söz etmektedir.

Stufflebeam (2000) ise Sözde Değerlendirmeler (Pseudoevaluations), Soru/Yöntem Odaklı Değerlendirme Yaklaşımları (Questions/ Methods-Oriented Evaluation Approaches), İyileştirme/Hesap Verebilirlik Odaklı Değerlendirme Yaklaşımları (Improvement/Accountability-Oriented Evaluation Approaches), Sosyal Gündem Yönelimli (Savunuculuk) Yaklaşımlar (Social Agenda-Directed (Advocacy) Approaches) olmak üzere 4 ana başlıkta toplam 22 yaklaşım sınıflamıştır.

Uşun (2012) ise program değerlendirme yaklaşım ve modellerini 13 farklı yaklaşım altında 35 farklı model ile sınıflamıştır. Hedefe Dayalı Değerlendirme Modeli, Metfessel - Michael Değerlendirme Modeli, Provus'un Farklar Yaklaşımı ile Değerlendirme Modeli, Hammond'un Değerlendirme Modeli, Bennett'in Program Değerlendirme Modeli, Stufflebeam'in Bağlam, Girdi, Süreç ve Ürün Modeli, Dick ve Carey'in Öğretimsel Tasarım Modeli, Kirkpatrick'in Yetiştirme Değerlendirmesi Modeli, Gerçekçi Değerlendirme Modeli, Alkin'in UCLA Değerlendirme Modeli, Saylor, Alexander ve Lewis Modeli, Toplam Kalite Değerlendirme Modeli, Paydaşlara Dayalı Değerlendirme Modeli, Yetkilendirme Değerlendirmesi Modeli, Demokratik Değerlendirme Modeli, Yararlanmaya Odaklı

Değerlendirme Modeli, Mantık Modeli, Örgütsel Öğrenme Modeli, Parlett ve Hamilton'un Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli, Stake'in Uygunluk Modeli, Stake'in Yanıtlayıcı Program Değerlendirme Modeli, Wolf'un Tüzel (Judical) Modeli, Patton'un Niteliksel Değerlendirme Modeli, Eisner'in Eğitsel Eleştiri Modeli, Uzman /Akreditasyon Modeli, Scriven'in Hedefsiz Değerlendirme Modeli, Quba ve Lincoln'un Dördüncü Nesil Yapılandırmacı Değerlendirme Modeli, Çoklu Yöntemlerle Değerlendirme Modeli, Tüketici – Odaklı Model, Maliyet – Yarar Analizi Değerlendirme Modeli, Deneysel Değerlendirme Modeli, Süreç Değerlendirme Modeli, Ürün Değerlendirme Modeli, Teoriye Dayalı Değerlendirme Modeli, Çevre ve Koşulları Değerlendirme Modeli bu 35 modeli oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi program değerlendirmede birçok sınıflama, yaklaşım ve model olmakla birlikte bunların içinden bir model çok yönlü, kapsamlı ve detaylı olması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu bakımdan bu çalışmada Stufflebeam tarafından geliştirilen CIPP modeli detayları ile incelenmektedir.

Bir Program Değerlendirme Modeli: CIPP

Stufflebeam tarafından 1960'lı yılların sonunda okul projelerinin geliştirilmesi ve niceliksel olarak değerlendirilmesi amacıyla geliştirilmiş ve yıllar içinde de geliştirilmeye devam edilmiş CIPP modeli, ismini dört farklı değerlendirme boyutu olan bağlam (context), girdi (input), süreç (process) ve çıktı (product) kavramlarının İngilizce baş harflerinden almaktadır (Stufflebeam ve Shinkfield, 2007). CIPP, rasyonel bir sistem yaklaşımı olup en güçlü yanı değerlendirmeye odaklanmasıdır (Fitzpatrick, Sanders ve Worthen, 2019).

CIPP modeli çok boyutlu ve oldukça kapsamlı bir model olarak nitelenmektedir (Erden, 1998; Fitzpatrick, Sanders ve Worthen, 2019). CIPP modeli ile değerlendirme yapılırken, bu modeli oluşturan boyutlar farklı olarak ele alınıp değerlendirme yapılabileceği gibi bu boyutlar arasındaki ilişkiler ele alınıp toplam bir değerlendirmeye de gidilebilmektedir (Stufflebeam, 2003). Farklı alanlardaki materyalleri, projeleri, programları, personel ve öğrencileri değerlendirme amacına yönelik olarak geniş ölçekli bir uygulanabilirliği ve uyarlanabilirliği olan bu modele göre değerlendirme kanıt için değil geliştirmek için yapılır (Stufflebeam, Madaus, ve Kelleghan, 2002).

Stufflebeam (1973) değerlendiricilerin değerlendirme yaparken değerlendirmeye odaklanama, bilgi toplama, bilgiyi düzenleme, bilgiyi analiz etme, bilgiyi raporlama, değerlendirmeyi yönetme olmak üzere 6 genel adımı takip etmelerini önermektedir. Değerlendirmeye odaklanma aşamasında hizmetin sunulması gereken karar verme seviyesi belirlenmeli, hizmet edecek karar durumları projelendirilerek bunların odak noktası, yeri, zamanı ve kritik seviyesi tanımlanmalı, her bir karar durumunun kriterlerinde ve değerlendirme alternatiflerinde kullanılacak standartlar tanımlanmalı ve değerlendirme sırasında kullanılacak politikalar belirlenmelidir (Fitzpatrick, Sanders ve Worthen, 2019).

Bilginin toplanması aşamasında bilginin kaynağı, bilginin toplanacağı araç ve yöntemler, kullanılacak örnekleme türü belirtilmeli ve şartlar belirlenerek bilgi toplama için plan yapılmalıdır. Bilginin düzenlenmesi aşamasında toplanacak bilgiye ilişkin bir format oluşturulmalı ve bilginin analiz edileceği araç tasarlanmalıdır. Bilginin analizi aşamasında kullanılacak analiz kuralları belirlenmeli ve analiz yapılan araç belirtilmelidir. Bilginin raporlanması aşamasında paydaşlar belirlenmeli, paydaşlara bilgi sağlayacak araç ve yöntem belirlenmeli, değerlendirme raporu için bir format geliştirilmeli ve bilginin rapor edilmesi planlanmalıdır. Değerlendirmeyi yönetme aşamasında ise değerlendirme planı özetlenmeli, personel ve kaynak ihtiyacı tanımlanarak buna ilişkin planlama yapılmalı, değerlendirme yapma ihtiyacının karşılanmasına yönelik araçlar belirlenmeli, tüm paydaşlara ulaşacak bilgininin sağlanması için değerlendirme tasarımının potansiyeli değerlendirilmeli, değerlendirme tasarımının düzenli aralıklarla güncellenmesi için araçlar belirlenip planlanmalı ve toplam değerlendirme için bütçe sağlanmalıdır (Fitzpatrick, Sanders ve Worthen, 2019).

Bağlam Değerlendirme Boyutu ve Program Değerlendirmede Kullanılması

Bağlam değerlendirme aşamasında programa ilişkin tüm unsurlar ile mevcut durumun analizi yapılır. Bu aşamada amaç hedeflerin belirlenmesi için bilgiler toplayarak hedefleri belirlemektir. Bu aşamada özellikle karşılanamayan ihtiyaçlar, ihtiyaçların neden karşılanamadığı ve kaçırılan fırsatlar üzerinde durulur (Uşun, 2012). Bir program bağlam boyutunda değerlendirilirken programın ait olduğu dersin diğer derslerle olan ilişkisi sorgulanmalı, zamanın yeterli olup olmadığı belirlenmeli, önemli dış faktörlerin neler olduğu belirlenmeli, derslerin ayrı mı yoksa bütünleştirilerek mi yapılacağı irdelenmeli, ders ile ilgili araştırma faaliyetleri arasındaki bağlantı ortaya konulmalı, derse ihtiyaç olup olmadığı belirlenmeli ve dersin iş ihtiyaçlarına uygun olup olmadığı sorgulanmalıdır (Taylor ve Beniest, 2003).

Bağlam değerlendirmede program üzerinde yapılacak düzenlemelere karar vermek, hedefleri ve önceliklerini belirlemek, başarının önündeki engelleri ortaya koymak ve sonuçların değerlendirilmesine temel sağlamak üzere kararlar alınır. Bu boyutun değerlendirilmesinde kuramsal bağlam tanımlanır, hedef kitle belirlenip ihtiyaçları değerlendirilir, ihtiyaçları karşılayacak durumlar belirlenir, ihtiyaçların altındaki sorunlar belirlenir ve hedeflerin ihtiyaçlara ne ölçüde cevap verip veremediği değerlendirilir. Bu aşamada dokümanlar ile ikincil verilerin analizi yapılabilir, anketler, tanılayıcı testler kullanılabilir. Ayrıca görüşme, sistem analizi ve delphi tekniği ile veri toplanabilir (Stufflebeam, Madaus, ve Kelleghan, 2002).

Bir öğretim programını değerlendirme sürecinde, bağlam değerlendirmesi amacıyla şu sorulara cevap aranabilir:

- Programın kuramsal bağlamı ve kuramsal temelleri ile teorik alt yapısı tanımlanmış mı?
- Program tasarlanırken önceki programlardan, farklı ülkelerdeki benzer derse yönelik tasarlanmış programlardan ve bilimsel çalışma sonuçlarından nasıl ve ne düzeyde yararlanılmış?
- Program tasarlanırken benimsenen felsefe nedir ve bu felsefe gerçekten programa yansıtılmış mıdır?
- Program tasarlanırken gelişim psikolojisi ilkeleri nasıl ve ne düzeyde programa yansıtılmış?
- Program tasarlama sürecinde hangi öğrenme yaklaşımı esas alınmış ve bu yaklaşım programa ne ölçüde ve nasıl yansıtılmış?
- Bireysel, toplumsal, konu alanı, doğa ve ekonomik özelliklerle bunlara yönelik ihtiyaçlar ne ölçüde göz önünde bulundurulmuş?
- Program tasarlama sürecinde oluşturulan çalışma gruplarının nitelik ve nicelik açısından özellikleri nelerdir?
- Program hangi tasarım modeline göre tasarlanmış?
- Programın güçlü ve zayıf yönleri, programa ilişkin tehditler, iç ve dış kaynaklı fırsatlar nelerdir?
- Hazırlanacak programa ait dersin diğer derslerle olan ilişkisi ve bağlantısı nedir?
- Derse gerçekten ihtiyaç duyulmakta mıdır?
- Ders, diğer derslere ön koşul teşkil etmekte midir?
- Dersin bireysel, toplumsal, konu alanı, doğa ve ekonomik ihtiyaçlara cevap verebilme ve bu öğelerle ilişkili olma durumları nedir?
- Ders için ayrılan süre nedir ve sürenin uygunluğu nasıldır?
- Program geliştirme sürecinde ihtiyaç analizi hangi model, teknik ve yaklaşım ile nasıl yapılmıştır?
- İhtiyaç analizinde birey, toplum, konu alanı ve doğa özellikleri ne ölçüde dikkate alınmıştır?
- İhtiyaçlar gerçekten birey, toplum, konu alanı ve doğa özellikleri öğelerine ilişkin olarak belirlenmiş midir?

- Hedefler ihtiyaçlara ne düzeyde cevap verebilmektedir?
- İhtiyaçların altında yatan sorunlar nelerdir?
- Tekrar bir ihtiyaç analizi yapılarak mevcut programın kazanımları ile karşılaştırılabilir mi?
- Program amacına hizmet edebilecek yeterlilikte midir?
- Program, gelecekte ortaya çıkabilecek ihtiyaçlara cevap verebilecek yeterlikte midir?
- Program, belirlenen yetkinlik ve özel amaçlarını kazandırabilecek yeterlikte midir?
- Program evrensel gelişme ve değişimlere paralel olarak hazırlanmış mıdır?

Bir öğretim programının bağlam boyutunun değerlendirilmesi amacıyla hem birincil hem de ikincil verilere yönelik doküman analizi yapılabilir. Bununla birlikte programın uygulayıcısı öğretmenlerle, programın tasarlama sürecinde görev alan ekip üyeleriyle, diğer önemli paydaşlar olan öğrenciler ve öğrenci velileriyle, yönetim ve denetim görevini üstlenen okul, kurum yöneticisi ve eğitim müfettişleriyle, program geliştirme, program değerlendirme ve/veya eğitim bilimleri alan uzmanı olan akademisyenlerle görüşmeler (yapılandırılmış, yapılandırılmamış, yarı yapılandırılmış) gerçekleştirilebilir. Yine bu aşamada delphi tekniğinden, odak grup görüşmelerinden, ihtiyaç analizi yöntem ve tekniklerinden, ölçeklerden ve anketlerden yararlanılabilir.

Girdi Değerlendirme Boyutu ve Program Değerlendirmede Kullanılması

Girdi değerlendirme aşamasında programın ile programın öğeleri mikro düzeyde incelenir (Uşun, 2012). Bu değerlendirme boyutunda öğrencilerin giriş özellikleri, öğrenme becerileri, motivasyonları, yaşam şartları, hazırbulunuşluk düzeyleri, kullandıkları kitaplar, programın hedefleri, uygunluğu, mantıklı olup olmadığı, pratik-teorik dengesi, dersin içeriği, içeriğin pratik sorunlarla ilişkisi ve öğrenci yetenekleriyle uygunluğu, kaynaklar ve materyaller, öğretmenlerin kullandığı kitaplar, öğretmen sayıları ve öğretme becerileri, sınıf ortamı ve öğrenci sayısı, eğitimle ilgili düzenlemeler sorgulanmalıdır (Taylor ve Beniest, 2003).

Girdi değerlendirmede uygulamanın izlenip değerlendirmesine bir temel hazırlamak, sağlam bir program tasarımı oluşturmak, destek kaynakları ile çözüm stratejilerini belirlemek üzere kararlar alınır. Girdi değerlendirmesi sistemin gücünün ve alternatif programların stratejisini belirlemek ve değerlendirmek ile seçilen stratejiyi uygulamak üzere belirlenen program ve bütçeyi yakından değerlendirmek amacıyla yapılır. Bu aşamada mevcut durumun envanteri çıkarılıp analiz edilebilir, örnek programlar ve literatür taranabilir (Stufflebeam, Madaus, ve Kelleghan, 2002).

Bir öğretim programını değerlendirme sürecinde, girdi değerlendirmesi amacıyla şu sorulara cevap aranabilir:

- Öğrencilerin giriş özellikleri, öğrenme becerileri, motivasyonları, yaşam şartları ve hazırbulunuşluk düzeyleri nedir?
- Öğretmenlerin öğretme becerileri ve mesleki yeterlikleri ne düzeydedir?
- Öğretmenlerin okuldaki/sınıftaki sayıları nedir ve bu sayılar yeterli midir?
- Öğrencilerin kullandıkları ders ve çalışma kitapları ile öğretmenlerin kullandıkları kılavuz kitapları ve diğer kaynakların (kitap niteliğindeki) nitelik ve nicelik yönünden özellikleri nelerdir?
- Öğrencilerin kullandıkları kitaplar öğrenci ve sınıf seviyesi özelliklerine uygun hazırlanmış mı?
- Okul ve sınıfta ilgili dersin öğretimi için bulanan materyaller, malzemeler, teknolojik altyapıyı ve fiziki ortamlar niceliksel ve niteliksel yönlerden nasıldır?
- Sınıftaki öğrenci sayısı ve bu sayının eğitim ve öğretim hizmetlerine uygunluğu nedir?
- Okul ve sınıfta ilgili ders için yapılan düzenlemeler ve çalışmalar nelerdir?

- ❖ Programın hedefleri yazılırken, hedeflerin ihtiyaç ve öğrenci düzeyine uygunluğuna, kazanım yazma ilkelerine, hedef yazma yaklaşımlarına nasıl ve ne düzeyde dikkat edilmiştir?
- ❖ Programda belirtilen genel hedefler ile özel hedefler birbirleriyle uyumlu mudur?
- ❖ Programın teorik ve uygulama kısımları dengeli midir?
- ❖ İçerik kazanımlarla, öğrencilerin seviyeleriyle ve gerçek hayat problemleri ile uyumlu mudur?
- ❖ Konular içerik seçme, düzenleme ve yazma ilkelerine uygun hazırlanmış mıdır?
- ❖ Eğitime ya da eğitimin alt öğelerine ilişkin ayrılan bütçe yeterli midir?

Bir öğretim programının girdi boyutunun değerlendirilmesi amacıyla hem birincil hem de ikincil verilere yönelik doküman analizi yapılabilir. Bununla birlikte programın uygulayıcısı öğretmenlerle, programın tasarlama sürecinde görev alan ekip üyeleriyle, diğer önemli paydaşlar olan öğrenciler ve öğrenci velileriyle, yönetim ve denetim görevini üstlenen okul, kurum yöneticisi ve eğitim müfettişleriyle, program geliştirme, program değerlendirme ve/veya eğitim bilimleri alan uzmanı olan akademisyenlerle görüşmeler (yapılandırılmış, yapılandırılmamış, yarı yapılandırılmış) gerçekleştirilebilir. Yine bu aşamada delphi tekniğinden, odak grup görüşmelerinden, ölçeklerden ve anketlerden yararlanılabilir. Ayrıca belirlenen amaca yönelik gözlemler yapılabilir, fotoğraf ve video kayıtları yapılabilir. Ders kitaplarını incelemeye yönelik kontrol formlarından yararlanılabilir.

Süreç Değerlendirme Boyutu ve Program Değerlendirmede Kullanılması

Süreç değerlendirme aşamasında programa uygulanırken planlanan ve gerçekleştirilen faaliyetler arasındaki uyum incelenir (Uşun, 2012). Bu değerlendirme boyutunda öğrencilerin iş yükü, derse katılımları, bilgiyi kullanmada yaşadıkları sorunlar, sınıf ortamındaki iletişim, öğretim ve öğrenmeye ilişkin sorunlar, öğrenme ve öğretme sürecinin değerlendirilme durumu ile etkilendiği unsurlar, disiplin ve kişiler arası ilişkiler sorgulanır (Taylor ve Beniest, 2003).

Süreç değerlendirme boyutunda etkili süreç kontrolü ve tasarımı ile gerçek süreci belirlemek için kararlar alınır. Süreç değerlendirmesi programın uygulanmasındaki sorunları belirlemek, önceki kararlara bilgi sağlamak ve uygulamadaki etkinlikleri kaydedip değerlendirmek amacıyla yapılır. Bu aşamada gerçek süreç gözlemi, fotoğraf kaydı, yararlanıcılarla görüşme ve kararları içeren dokümanları toplama yapılabilir (Stufflebeam, Madaus, ve Kelleghan, 2002).

Bir öğretim programını değerlendirme sürecinde, süreç değerlendirmesi amacıyla şu sorulara cevap aranabilir:

- ❖ Program uygulanırken kullanılan öğretim stratejileri, yöntemleri ve teknikleri nelerdir? Öğretmenlerin bunları tercih etme nedenleri nelerdir?
- ❖ Sınıf ortamındaki iletişimin özellikleri, türü ve yönü nedir?
- ❖ Sınıf ortamındaki kişilerarası (öğretmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci, öğretmen-veli) ilişkilerin durumu nedir?
- ❖ Öğrenme ve öğretime ilişkin sorunlar ve bunların kaynakları nelerdir?
- ❖ Sınıftaki disiplin durumu ve disiplin sorunları nelerdir?
- ❖ Sınıftaki sınıf yönetiminin süreci, etkililiği ve verimliliği nasıldır?
- ❖ Öğrencilerin iş yüklerinin durumu nedir?
- ❖ Öğrencilerin derslere katılımları nasıldır?
- ❖ Öğrencilerin bilgiyi kullanma ve bilgiyi transfer etme becerileri ne düzeydedir? Bu becerilere yönelik süreçte yaşadıkları sorunlar nelerdir?
- ❖ Öğretmenin yaptığı ek çalışmalar var mıdır? Varsa ne, neden ve nasıl yapılmaktadır?
- ❖ Öğretmenin verdiği ödevlerin türü, nitelikleri ve amacı nedir?
- ❖ Programın istediği ile gerçekte yapılan faaliyetler uyumlu mudur? Değil ise bu uyumsuzluk nelerden kaynaklanmaktadır?

- ❖ Ölçme ve değerlendirmenin niteliği, niceliği ve süreç içindeki uygulama durumları nedir?
- ❖ Program uygulanırken öğretmen eğitim materyallerinden, malzemelerinden, teknolojiden hangilerini, nasıl ve hangi amaçla kullanmaktadır?
- ❖ Öğretmenin öğretme sürecindeki yeterliliği ve verimliliği nasıldır?
- ❖ Öğretmen tarafından programa yönelik yapılan güncellemeler, değişiklikler, esneklikler, uyarlamalar var mı? Varsa bunları neden ve nasıl yapmaktadır?
- ❖ Öğretmenin süreç içindeki rolü nedir?
- ❖ Ölçme ve değerlendirme için kullanılan araçlar ve özellikleri nelerdir? Bu araçları kullanmadaki tercih nedenleri nelerdir?
- ❖ Programın uygulama sürecinde velilerin, okul yönetiminin ve eğitim paydaşlarının etkileri nelerdir?
- ❖ Uygulama sürecinde yaşanan sorunlar ile bu sorunların kaynakları nelerdir?
- ❖ Eğitim durumlarını etkileyen değişkenler (ipucu, pekiştireç, dönüt ve düzeltme, katılım) süreç içinde kullanılmakta mıdır? Kullanılıyor/kullanılmıyor ise nedenleri nelerdir?
- ❖ Dışsal öğrenme süreçlerini destekleyen unsurlar (dikkat çekme, öğrenme rehberliği, uyarıcı sunma vb.) süreç içinde kullanılmakta mıdır?

Bir öğretim programının süreç boyutunun değerlendirilmesi amacıyla gözlemler yapılabilir, fotoğraf ve video kayıtları yapılabilir. Veri toplamaya yönelik anket formu ve ölçeklerden yararlanılabilir. Öğretmenler, öğrenciler, okul ve milli eğitim yöneticileriyle, velilerle görüşmeler (yapılandırılmış, yapılandırılmamış, yarı yapılandırılmış) gerçekleştirilebilir.

Ürün Değerlendirme Boyutu ve Program Değerlendirmede Kullanılması

Ürün değerlendirme aşamasında programın ürünü hakkında bilgi toplanarak beklenen ve gerçekleşen ürünün karşılaştırılması yapılır (Uşun, 2012). Bu değerlendirme boyutunda yapılan sınavların sayısı, süreç içindeki zamanı, değerlendirmenin kalitesi, ders sonunda öğrencilerin bilgi, yetenek ve tutum düzeyleri, öğrencilerin bilgiyi kullanma durumları, tüm sürece yönelik yapılan değerlendirmeler, öğretmenin itibarı sorgulanır (Taylor ve Beniest, 2003).

Ürün değerlendirme boyutunda programın devam etmesi, sonlandırılması, değiştirilmesi ile harcanan çabanın değer ve liyakatini değerlendirilmesine yönelik kararlar alınır. Ürün değerlendirmesi ürüne ait değerlendirmeleri toplamak, bağlam, girdi ve süreç bilgisiyle hedefleri ve ürünü ilişkilendirmek amacıyla yapılır. Bu aşamada paydaşların sonuca ilişkin yargıları toplanabilir, ürünün diğer öğelerle karşılaştırılması yapılabilir (Stufflebeam, Madaus, ve Kelleghan, 2002).

Bir öğretim programını değerlendirme sürecinde, ürün değerlendirmesi amacıyla şu sorulara cevap aranabilir:

- ❖ Öğretmenlerin, öğrencilerin, velilerin ve okul yöneticilerin programın uygulanması ile öğrencide gerçekleşen değişimlere ilişkin yargıları ve değerlendirmeleri nelerdir?
- ❖ Öğrencilerin programın kısmen ya da tamamen uygulamasından sonraki bilgi, tutum, beceri ve yetenek düzeyleri nedir?
- ❖ Öğrencilerin öğrendiklerini gerçek hayatta kullanma durumları nedir?
- ❖ Öğrencilerin öğrendiklerini transfer etme ve farklı durumlara uyarlayabilme becerileri nasıldır?
- ❖ Yapılan sınavların ve değerlendirmelerin kalitesi, sayısı, süreç içindeki yeri, zamanı ve önemi nedir?
- ❖ Program ile öğrenilenlerin kalıcılığı nedir? Öğrenilenler diğer öğrenmeleri kolaylaştırmakta mıdır?
- ❖ Programın öğrencilerin kişisel gelişimine olan katkısı ve etkisi nedir?
- ❖ Program öğrencilerin temel yaşam becerilerini ne düzeyde geliştirmiştir?

- ❖ Öğrencide, programda belirtilen yetkinlikler, değerler ve beceriler ne düzeyde ve hangi yönde değişmiştir?
- ❖ Öğrencilerin ilgili dersteki genel başarı düzeyi nedir?
- ❖ Program ile ortaya çıkması beklenen ürün özellikleriyle gerçekte ortaya çıkan ürün özellikleri uyumlu mudur?

Bir öğretim programının ürün boyutunun değerlendirilmesi amacıyla gözlemler yapılabilir, fotoğraf ve video kayıtları yapılabilir. Veri toplamaya yönelik anket formu ve ölçeklerden yararlanılabilir. Öğretmenler, öğrenciler, okul yöneticileri ve velilerle görüşmeler (yapılandırılmış, yapılandırılmamış, yarı yapılandırılmış) gerçekleştirilebilir. Başarı testleri geliştirilip uygulanabilir. Portfolyo, proje ve performans değerlendirmelerinden yararlanılabilir. Öğrenci günlükleri, defterleri ve ders kitapları incelenip bunlara ilişkin doküman analizleri gerçekleştirilebilir.

CIPP modeli kullanılarak, yukarıda önerilen çalışmaları yapmak suretiyle gerçekleştirilen bir program değerlendirme çalışması sonucunda programın bağlam, girdi, süreç ve ürün boyutlarıyla ilgili ayrıntılı ve kapsamlı verilere ulaşılabilir. Programın dört farklı boyutuyla ilgili ayrıntılı ve kapsamlı verilere ulaşmak amacıyla verilerin toplanacağı ölçme aracını, stratejiyi, yöntem ve tekniği çok iyi belirlemek gerekmektedir. Programın bir boyutunun ya da tamamının değerlendirilmesi amacıyla birden fazla yöntemin ve araştırma faaliyetinin gerçekleştirilmesi ve kullanılması hem verilerin geçerlik ve güvenirliğini artırmada hem de zengin verilerin toplanmasında etkili olabileceği düşünülmektedir. CIPP modeli ile yapılan program değerlendirme çalışmalarının amacına ulaşması, değerlendirmenin doğru, geçerli, güvenilir ve anlaşılır olabilmesi için farklı veri toplama araçlarının kullanılması, verilerin çok yönlü toplanması, toplanan verilerin birbirleri ile karşılaştırılması, dört farklı boyut için toplanan verilerin bütünleştirilerek programın geneli ile ilgili bir değerlendirme sonucuna varılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Demirel, Ö. (2015). Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya. Ankara: Pegem Akademi.

Erden, M. (1998). Eğitimde program değerlendirme. Ankara: Anı.

Farmer, D. (1997). Program evaluation matrix. Michigan: Michigan State University College of Human Ecology.

Fink, A. (1995). How to design surveys. Thousand Oaks, CA: Sage.

Fitzpatrick, J., Sanders, J.R. ve Worthen, B. (2019). Program değerlendirme: Alternatif yaklaşımlar ve uygulama rehberi (Çev. Ed. M.Kemal Aydın ve Bünyamin Bavlı). Ankara: Pegem Akademi.

Gültekin, M. (2020). Program geliştirmeye ilişkin temel kavramlar. Behçet Oral & Taha Yazar (Ed.), Eğitimde program geliştirme ve değerlendirme içinde (s. 2-37). Ankara: Pegem Akademi.

Olivia, P. F. (1997). Developing the curriculum. USA: Longman.

Piskurich, G.M. (2000). Rapid instructional design – leraning ID fast and right. San Francisco: Josey-Bass / Pfeiffer.

Stufflebeam D. L. (1973). Excerpts from ‘’Evaluation as enlightement for decision making. B.R.Worthen & J.R.Sanders (Ed.), Educational evaluation: Theory and practice içinde. Belmont, CA: Wadsworth.

Stufflebeam, D. L. (2000). Foundational models for 21 st century program evaluation (pp. 33-83). Springer Netherlands.

Stufflebeam D. L. (2003). The CIPP model for evaluation. annual conference of the oregon program evaluators network (open). Oregon: Porland.

Stufflebeam D. L., Madaus, G. F. ve Kelleghan, T. (2002). Evaluation models: Viewpoints on educational and human services evaluation (2. edition). New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic Publishers.

Stufflebeam, D. L. ve Shinkfield, A. J. (2007). Evaluation theory, models and applications. San Francisco, CA: Jossey Bass.

Taylor, P. ve Beniest, J. (2003). Training in agroforestry. United Nations Avenue: The World Agroforestry Centre.

Uşun, S. (2012). Eğitimde program değerlendirme: Süreçler, yaklaşımlar ve modeller. Ankara: Anı.

Varış, F. (1988). Eğitimde program geliştirme teori ve teknikler. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Wiles, J. & Bondi, J. (1998). Curriculum development: A guide to practice. New Jersey: Merrill an İmprint of Prentice Hall.

Lojistik Ve Pazarlama Konularının R Diliyle Duygu Analizi: Bir Veri Madenciliği Uygulaması

Murat İsmet HASEKİ[1]
İlker İbrahim AVŞAR[2]

GİRİŞ

Bu çalışmada lojistik ve pazarlama sektörü incelenmektedir. Birinci konu olan lojistik, en basit anlamda üretim ve tüketim gibi farklı adımların bağlantısını sağlayan bir sektörü ifade etmektedir (Özyağcı & Oral, 2012: 51). Sektör; hammadde, ürün veya yarı ürünlerin üretim ve tüketim notaları arasındaki hareketini sağlamaktadır. Hareket sürecinde işlemlerin ucuza yapılırken verimlilikten ödün verilmemesi beklenmektedir. Bilgi, hizmet ve mal akışı iki yönlü olmaktadır ve bu akışta kesinlikle etkinlikten ödün verilmemelidir (Uslu & Akçadağ, 2012: 156).

Küresel durumda ele alındığında lojistik sektörü; hızla büyüyen ve gelişim kaydeden önemli bir iş koludur. Yarattığı katma değerle işletmelere rekabet gücü sağlamaktadır ve işletmeler açısından pazara girme ve pazarda kalıcı olma süreçlerinde kritik öneme sahiptir. Sektör, öneminden dolayı dünya çapında üzerinde hassasiyetle durulan ve yatırım yapılan bir alan olarak görülmektedir (Bayraktutan, Tüylüoğlu & Özbilgin, 2012: 69). Yine küresel bakış açısıyla lojistik sektörü; artan ülkeler arası dış ticaret hacmine paralel olarak işletmeler açısından kritik öneme sahiptir. Rakiplerine karşı avantaj elde etmek isteyen işletmeler küresel lojistik süreçlerinde verimliliği arttırarak sektörün rekabet gücü oluşturabilme özelliğinden yaralanmak istemektedirler (Oğuztürk & Çetin, 2012: 164). Lojistik işletmeler, firmalar ve müşteriler gibi farklı noktalar arasında kurduğu bağın düşük maliyetli ve etkin olmasını istemektedirler. Bu isteğin gerçekleşebilmesi için lojistik sektörünün hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sunduğu rekabet avantajına yönelik fırsatların değerlendirilmesi gerekmektedir (Burmaoğlu, 2012: 202).

Sürdürülebilir bir dünya açısından lojistik sektörü; çevreye duyarlı çözümler aramaktadır (Win, Watanabe & Hyodo, 2021: 67). Nüfusun artması sonucu tüketimin artış gösterdiği dünya şartlarında ortaya çıkan atıkların geri dönüşümü veya kurallara uygun şekilde imha edilmesi sürdürülebilir hayat için önem taşımaktadır. Çevrenin korunması ve sürdürülebilir yaşam için tersine lojistik çok önemli misyona sahiptir. Aslında sadece tersine lojistikten çok genel olarak yeşil lojistik süreçlerine önem vermek gerekmektedir. Yeşil lojistik, üretimden tüketime kadar her aşamanın çevreye duyarlı şekilde yapılmasıdır (Yıldız, 2021: 141). Yeşil lojistik, üretimin neredeyse her aşamasında lojistiğin kullanılmasından dolayı önem taşımaktadır (Özkaya & Kazançoğlu, 2020: 498). Bundan dolayı yeşil lojistik gitgide daha fazla gündeme gelmektedir. Bu gündemin sebeplerinden bir tanesi de gitgide kötüye giden yaşam şartları ve şartların kötüleşmesi sonucunda her geçen gün sertleşen çevre yasalarıdır. Bir diğer sebep ise yeşil lojistiğin bazı bireyler tarafından takdir edilmesi ve bu durumun yeşil lojistik uygulamalarına sahip işletmelere rekabet avantajı sağlamasıdır (Akben, 2021: 473). Bu rekabet avantajının geri planında yıllardır süregelen üretim faaliyetleri soncunda kaynakların hızla tükenmesi ve doğanın kirlenmesi gibi yaşamı olumsuz etkileyen faktörlerin artık gizlenemiyor olması yatmaktadır (Desticioğlu, 2021: 299).

Lojistik sektörü teknoloji odaklı ele alındığında; işletmeler tarafından maliyet, rekabet ve müşteri memnuniyeti gibi konular değerlendirilirken teknolojideki gelişmeler de göz önüne

[1] Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Kozan İşletme Fakültesi
[2] Dr. Öğretim Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Bahçe MYO

alınmalıdır. Çünkü teknoloji müşteri taleplerinde değişikliklere neden olmaktadır. Örneğin; teknoloji alanındaki gelişmeler sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi hızlandırmakta ve müşteri memnuniyeti gibi konularda yeni bakış açılarını beraberinde getirmektedir. Bu noktada işletmelerin gelecekte de var olabilmeleri için müşterilerin değişen taleplerine göre kendilerini uyarlamaları gerekmektedir (Tanık & Özcan, 2021: 48). Teknoloji konusunda unutulmaması gereken bir diğer konuysa; işletmelerin artık lojistik faaliyetlerinde dış hizmet satın alma yoluna gitmeye başlamalarıdır. Bu durum; işletmeler arası iletişimde daha fazla teknoloji merkezli çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin teknolojiye daha fazla yatırım yapmaları gerekmektedir (Kayapınar, Eti & Yürük Kayapınar, 2020: 198).

İkinci olarak ele alınan pazarlama ise; işletmelerin türeticilerle olan iletişimini ifade etmektedir (Demireli & Akay, 2014: 233). Tanıtımla ilgili bir konu olan pazarlama (Ünal, 2013: 69), işletmeler açısından kritik öneme sahiptir (Azizoğlu & Şentürk, 2021: 255). Küreselleşen dünyada mal ve hizmet sektöründe rekabet kızışmakta ve bu atmosferde tüketici beklentilerini karşılayabilmek için pazarlama öne çıkmaktadır (Deniz & Kamer, 2013: 13). Kısacası pazarlama, işletmeler açısından ticari rakipleriyle rekabet edebilmek için gereklidir (Arıkan & Yavuzalp Marangoz, 2018: 158).

Sosyal açıdan ele alındığında pazarlama; işletmelerin piyasada kazanımlar sağlaması açısından önemlidir. Çünkü; rekabet, küreselleşmeyle birlikte etkisini dünya çapında göstermektedir. Bundan dolayı işletmeler üreten ve kar eden bir yapıdan sosyal faydayı gözeten ve yaptığı eylemlerle toplumun takdirini toplayan bir yapıya dönüşmelidirler. Bu açıdan ele alındığında; bazı pazarlama etkinlikleri işletmelerin müşterilerini tanıma ve ona göre yol haritası çizme olanağı sağlamaktadır (Mert, 2012: 127).

Sürdürülebilir çevre açısından ele alındığında pazarlama; çevrenin korunmasına yönelik bir bakış açısına sahiptir ve insanı merkeze almaktadır. Ayrıca; toplumların sahip olduğu değer yargılarını göz ardı etmemektedir, olaylara çözüm odaklı yaklaşmaktadır, maliyeti düşürme çabasını vurgulamaktadır ve tüketiciye değer özellikli ürün ve hizmet sunmaya odaklanmaktadır. Bu yaklaşım tüketicide heyecan uyandırması açısından değerlidir ve güncel durumda talep görmektedir (Kayıkçı, Armağan & Dal, 2019: 89).

İnternet teknolojileriyle birlikte ele alındığında pazarlama; Web 2.0 ile ortaya çıkmış ve hızla gelişen teknolojiyle birlikte her geçen gün daha fazla adından bahsettirmektedir. Artık toplumlar bilgiye ulaşımda yeni medyaya başvurmakta ve bu durumun yansıması olarak birçok iş gibi pazarlama faaliyetleri de siber dünyada yapılmaktadır. Sosyal medya platformları ister ürün olsun ister hizmet olsun yapılan işin tanıtım merkezi haline gelmiştir (Doğan, 2020: 794). Yeni medyanın gücü göz önüne alındığında pazar payını korumak gibi kaygıları olan işletmelerin İnternet tabanlı pazarlama yöntemlerini ciddiye alması gerekmektedir (Özdipçiner, 2010: 17; Meydan Uygur, Sürücü & Sergen, 2018: 171).

Kurum içi iletişim açısından ele alındığında pazarlama; bilinçli politikalarla sürdürülen içsel pazarlama uygulamaları işletmelerin çalışma yapılarını kuvvetlendirmektedir. İçsel pazarlama kurum içi çalışanlar için önemli bir yatırımdır çünkü işletmelerin başarısı çalışanlarıyla ilgilidir. En iyi çalışanların kurumu benimsemesi ve işletmeden ayrılmaması kritik öneme sahiptir. Bu noktada; rekabet ortamının oluşturduğu belirsizliklere karşı personellerini korumaya çalışan işletmeler içsel pazarlamaya yönelmektedirler (Telli, Işıkay & Demir, 2022: 91).

Lojistik sektörü ve pazarlama birlikte anıldığında; lojistik sektörü açısından pazar odaklı olmak ve pazarlama uygulamalarının kalitesi işletmenin sürdürülebilir rekabet gücü açısından önemlidir. Bu gücü taşımak isteyen işletmelerin; teknoloji altyapılarını, fiziksel kaynaklarını, insan kaynaklarını, finansal kaynaklarını ve yönetim yaklaşımlarını pazarlama ve müşteri odaklı tasarlamaları gerekmektedir (Koban & Eker İşçioğlu, 2020: 46).

Pazarlama sektörü lojistikle birlikte ele alındığında coğrafi pazarlama kavramı oluşmaktadır. Coğrafi pazarlama; bir karar destek sistemidir ve verimlilik bağlamında ele alındığında işletmeler için önemlidir. Temelde zamandan ve maliyetten kazanma konusuna odaklanmaktadır. İşletmeler; lojistik, pazarlama ve organizasyon temelli sorunlarına istatistik ve bilgi teknolojileri gibi farklı disiplinleri kullanarak çözüm aramaktadırlar (Gürder, 2011: 54). Bu noktada lojistik ve pazarlama konularına yönelik disiplinler arası bir yaklaşımın gerekliliğinin altını çizmek gerekmektedir. Bahsi geçen gerekliliken dolayı çalışmada lojistik ve pazarlama anahtar kelimeleri kullanılarak araştırma yapılmıştır. Araştırma, Twitter sosyal medya platformunda yürütülerek elde edilen verilerle duygu analizi yapılmıştır. Analizle, her iki anahtar kelimenin geçtiği sosyal medya etkileşimlerinin genel çerçevesinin çizilmesi amaç bilinmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

İnternet teknolojilerine dayanan yeni medya insanların hayatına getirdiği kolaylıklarla adından söz ettirmektedir (Alpsoy, Selçuk & Bingöl, 2022: 124). Web 2.0 teknolojisiyle birlikte karşılıklı etkileşime olanak tanıyan sosyal medya platformlarının önü açılmıştır. Bu süreçte piyasaya çıkan Twitter, binlerle ifade edilen etkileşimlerle dünyada herhangi bir konu hakkında gündemi belirleyebilmektedir. Ekonomik, siyasal, dini, sosyal birçok gelişme sosyal medyada gündem olabilmekte ve toplumları etkileyebilmektedir. Bu etkileme gücü işletmelere yönelik analizlerin temel motivasyonunu oluşturmaktadır (Coşan, 2022: 995).

Twitter sosyal medya platformunda yapılan paylaşımlar sektörel olarak sonuçlar elde etme olanağı sunmaktadır (Güneş & Arıkan, 2023: 132). Twitter; bilinen bir mecra olması, hızlı erişimi, etkileşimler sonucu büyük oranda veri oluşturması, uluslararası yapısı ve kamuya açık çalışması gibi özellikleriyle öne çıkmaktadır. Sunduğu API hizmetinin veriye erişimde sorun yaratmaması ve ücretsiz olması da diğer öne çıkan özellikleri arasındadır. Bu özellikleriyle akademik çalışmalar için tercih edilen bir platform haline gelmiştir (Çınar, 2023: 222).

Duygu Analizi

Sosyal medya verileri kullanılarak yapılan duygu analizi akademik çalışmalarda kullanılabilmektedir (Altınel Girgin & Şahin, 2023). Duygu analizi sosyal medya platformundan elde edilen etkileşimlerin taşıdığı duygu bağlamını elde etmeye yönelik bir çalışmadır (Çetin & Eryiğit, 2018: 55). İnsanların bir konuya yönelik duygularını öğrenebilmek açısından sosyal medya platformlarından elde edilen veriler kullanılabilmektedir. Örneğin Twitter platformunda depresyon anahtar kelimesi kullanılarak yapılacak arama sonucunda elde edilen etkileşimlerde kullanılan kelimelerin sıklığı, pozitif ve negatif cıvıldama sayısı gibi bilgiler araştırmacılar için anlamlıdır (Öztürk, 2023: 32).

Twitter İçerikli Yayınlar

Sosyal medyanın gündem oluşturabilme gücünden hareketle bu bölümde Twitter odaklı yayınlara yönelik literatür incelemesi yapılmaktadır. Tablo 1'de Twitter sosyal medya platformundan elde edilen verilere odaklanılarak yapılan çalışmalara örnekler verilmektedir.

Benzer Çalışmalar

Tarakcı (2023) öğretmenlerin kariyer basamaklarına yönelik çalışmasında duygu analizi yöntemini kullanmıştır. Twitter platformundan elde edilen veri seti önce ön işlemeden geçirilmiştir ve sonra duygu analizi ve analiz sonuçlarının görselleştirmesi yapılmıştır. Araştırmada 2500 etkileşimi işlemede Orange yazılımı kullanılmıştır ve yazılım duygu analizi, kelime bulutu gibi görsel çıktılar sunmaktadır.

Bayram ve Turan (2022) Türkçe olarak yazılmış kripto para konulu Twitter mesajlarını kullanarak duygu analizi yapmışlardır. Yapılan analiz sonucunda kripto para konusunda yapılan paylaşımının büyük oranda olumlu içerik taşıdığı görülmektedir. Diğer bir sonuçsa; en fazla olumlu paylaşımın yapıldığı kripto paranın Etheryum ve en fazla olumsuz paylaşım yapılan paranın Ripple olmasıdır. Ayrıca çalışmanın kelime bulutu gibi farklı analizlerle de desteklendiği görülmektedir.

Tablo 9. Twitter Verileri Kullanılarak Yapılan Çalışmalar

SN	Yazar	Yıl	Açıklama
1	Kortunay	2023	Türkiye'deki üniversitelerin Twitter kullanımı.
2	Tatlıcıoğlu	2023	Diplomatik iletişim.
3	Eligüzel	2023	Rusya-Ukrayna savaşı hakkında Twitter üzerinde veri madenciliği.
4	Demir & Öztürk	2023	Kurumsal iletişim ve üniversitelerin Twitter kullanımı.
5	Abdulmecid	2023	Çerçeveleme kuramı bağlamında Global Times'ın Twitter paylaşımları.
6	Ağrali, Sökün & Karaarslan	2023	İzmir depremi konulu paylaşımlar.
7	Mehmetcik, Koluk & Yüksel	2022	ABD Kongresi'nde Türkiye algısı üzerine Twitter analizi.
8	Kantar & ark.	2023	Kadın sporcuların toplumsal cinsiyet analizi.
9	Can	2023	Türkiye'de bilim haberciliği üzerine bir araştırma.
10	Tzampaz	2023	İstanbul'u kaybetmenin Yunan ulusu üzerine etkileri.
11	Tuna & Polatgil	2023	Temettü yatırımında tercih edilen şirketlerin belirlenmesi.
12	Matisaeva & Maksüdünov	2023	Kırgızistan'da belediyelerin sosyal medya kullanımı.
13	Geyik & Yavuz	2023	Savaş durumunda sosyal medya diplomasisi.
14	Durmuş	2023a	Aktivist oluşumunda sosyal medya kullanımı.
15	Öztunç	2023	Türkiye'de sosyal medyada aktivizm ve kadın hareketleri.
16	Salıh & Gökbudak	2023	Erbil'de gençlerin siyasal pozisyonu ve sosyal medya.
17	Durmuş	2023b	Savaşta sosyal medyadan propaganda.
18	Demirhan	2023	Sosyal medya ve siyasal katılım.
19	Orha Hazar	2023	Marka iletişiminde sosyal medya
20	Çağlar & Selvi	2023	Kovid-19 aşısına yönelik sosyal medya etkileşimi.
21	Acar	2023	Sayısal (dijital) pazarlamanın havaalanı uygulaması.
22	Güdü Demirbulat	2023	Tatil yeri tanıtımında yerel yönetimler ve sosyal ağlar.
23	Görgün, Demirok & Kutlu	2023	Türkçe sosyal ağ paylaşımlarından kullanıcının yaşının ve cinsiyetinin belirlenmesi.
24	Aldulaimi	2023	Sosyal ağda bütünleşik pazarlama.
25	Denktaş & ark.	2023	Öğrencilerin sayısal bağımlılıkları ve boş zaman yönetimi.
26	Üstündağlı Erten & ark.	2023	Marka ve tüketici kimliği.
27	Akar & Ekmekçi	2023	Savaş karşılaştırmalı sosyal medyada kadın.
28	Tufan Yeniçıktı & Tarakcı	2023	Halkla ilişkilerde sosyal medya.
29	Erdoğan	2023	Derneklerin yerel seçimlere etkisi ve sosyal medya kullanımı.
30	Livberber & Ayvaz	2023	Alternatif haber siteleri ve sosyal medya.
31	Kıran, Uslu & Emre	2023	Sektörlere göre sanal kaytarma davranışlarının incelenmesi.
32	Kuzucanlı & Barakazı	2023	Tatil yeri tanıtımında sosyal medya kullanımı.
33	Ağca	2023	Afetlerde risk iletişiminde yeni medya kullanımı.

Er ve Bayrakdar Yılmaz (2023) Twitter kullanıcılarının Kovid-19 konulu asılsız paylaşımlara verdikleri tepkileri kullanarak duygu analizi yapmışlardır. Çalışma, habere verilen tepki ve haberin yaygınlığı arasındaki ilişkiye de bakmaktadır. Bunun tam analiz edilebilmesi için gerçek haberler üzerinde de değerlendirme yapılmıştır.

Meral, Arık & İpek (2023) Bitcoin kullanımına göre ülke marka bilinirliliği konusunu incelemişlerdir. El Salvador örneğine göre tasarlanan çalışmada; Bitcoin'in resmi para oluşundan önce ve sonra Bitcoin içerikli etkileşimler incelenmiştir. Sonuç bölümünde etkileşim sayısı ve kelime bulutu gibi çıktılar üzerine yorum getirilmiştir.

Caskurlu, Ayvaz & Kozan (2023) uzaktan eğitime yönelik duygu analizi çalışması yapmışlardır. 2021 yılına ait Twitter verilerinin kullanıldığı çalışmada İngilizce ve Türkçe dillerindeki etkileşimlere yoğunlaşılmıştır. İngilizce uzaktan eğitim paylaşımlarının daha çok pozitif duygular içerdiği görülmektedir. Türkçe etkileşimler de diğer dille kıyaslandığında benzer oranlarda pozitif ve nötr duygular içermektedir.

Avcı, Bayrakdar & Kılınçarslan (2023) "Squid Game" isimli dizinin çocuklar ve izleyiciler üzerinde oluşturduğu yansımaları görebilmek için konuya ilişkin Twitter etkileşimlerinde duygu analizi yapmışlardır. Bunun yanı sıra araştırmacılar 13 denek üzerinde nitel bir araştırma daha yaparak elde ettikleri sonuçları beraber yorumlamışlardır ve her iki yaklaşımın benzer çıktılar ürettiği görülmüştür. Çalışmanın çıktısı; çocukların diziyi kontrolsüzce izlemeleri sonucu diziden aldıkları şiddet öğelerini günlük hayatlarına taşıdıkları görülmektedir.

Çalışır (2023) toplumun siyasete ilişkin bakış açısını ortaya koymak için Twitter üzerinde analiz yapmıştır. Çalışmada, anahtar kelime kullanılarak elde edilen etkileşimler saatlik olarak sınıflandırılmış ve buna göre yorum yapılmıştır. Elde edilen sonuç; Türkiye'de siyaset gündemini belirleyen Twitter etkileşimlerinde sahte hesapların çokluğudur.

Güneş & Arıkan (2023) Twitter platformunu kullandıkları çalışmalarında çevrimiçi yemek siparişi konusunu incelemişlerdir. İnceleme için elde edilen etkileşimler; kelime bulutu, kullanılan kelimelerin sıklığı, etkileşimlerin zamansal dağılımı ve toplam etkileşim sayısı gibi farklı kategoriler altında değerlendirilmiştir.

Öztürk (2023) depresyon odaklı anahtar kelimeyle elde ettiği Twitter etkileşimlerini kullandığı çalışmasında; kelime bulutu, kelime kullanım sıklığı ve etkileşimlerin pozitif ve negatif dağılımları gibi analizlerle gündemi yorumlamıştır.

Çınar (2023) R programlama dilini kullanarak Twitter üzerinde analiz yapmıştır. Analizde; etkileşimlerin saatlik dağılımı, kelime bulutu, etkileşimlerin ağ analizi ve kelimeler arası ilişki analizi gibi yaklaşımların görselleştirilmesi yapılmıştır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Twitter gibi platformlardan verinin elde edilmesi, temizlenmesi ve analiz edilmesi süreçlerinde performansı iyi olan bir programlama dilidir. Ayrıca bahsi geçen süreçlerin daha kolay icra edebilmesine olanak tanıyan açık kaynak paketlere de sahip bir dildir (Çınar, 2023: 222). Bahsi geçen avantajlarından dolayı çalışmada R programlama dili kullanılmıştır ve 22.05.2022 tarihinde Modi & Dommeti tarafından ana hatları çizilen kod çerçevesinde Twitter sosyal medya platformunda anahtar kelimelere göre arama yapılmıştır. Kullanılan API'nin özelliğinden dolayı 1 hafta geriye dönük işlem yapılabilen ve 10000 cıvıldamayla sınırlandırılan aramada lojistik (#logistics) ve pazarlama (#marketing) anahtar kelimelerinin İngilizce karşılıklarıyla işlem yapılmıştır. Duygu analizinde Morgan & Claypool (2012) tarafından çerçevesi verilen ve Kulakowski (2012) tarafından listelenen negatif ve pozitif kelime grubu kullanılmıştır. Kelime dosyalarında 2006 adet pozitif, 4783 adet negatif kelime bulunmaktadır.

ÇALIŞMANIN VERİLERİ

Sosyal medya platformlarının sayısı her geçen gün artmaktadır ve günümüzde sosyal medyayı kullanarak gündem oluşturmak mümkündür. Gündemi belirleyen platformlardan bir tanesi de Twitter uygulamasıdır (Koçyiğit, 2023: 15). Bu bölümde, bahsi geçen platformdan lojistik ve pazarlama anahtar kelimeleri kullanılarak elde edilen cıvıldamalara yönelik çıktılar bulunmaktadır.

Lojistik Konulu Veriler

Grafik 1'de Twitter platformunda lojistik anahtar kelimesi kullanılarak yapılan arama sonucu elde edilen cıvıldamaların günlük dağılımı verilmektedir. 10000 cıvıldamayla sınırlandırılan ve 22 Mayıs 2023 tarihinde yapılan aramada 1 hafta geriye gidildiği görülmektedir. 21 Mayıs 2023 Pazar günü cıvıldama istatistiklerinde diğer günlere göre belirgin bir farklılık görülmektedir. Bahsi geçen gün cıvıldama sayısında düşüş gerçekleşmiştir. Benzer bir düşüşün 14 Mayıs 2023 Pazar gününde de gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

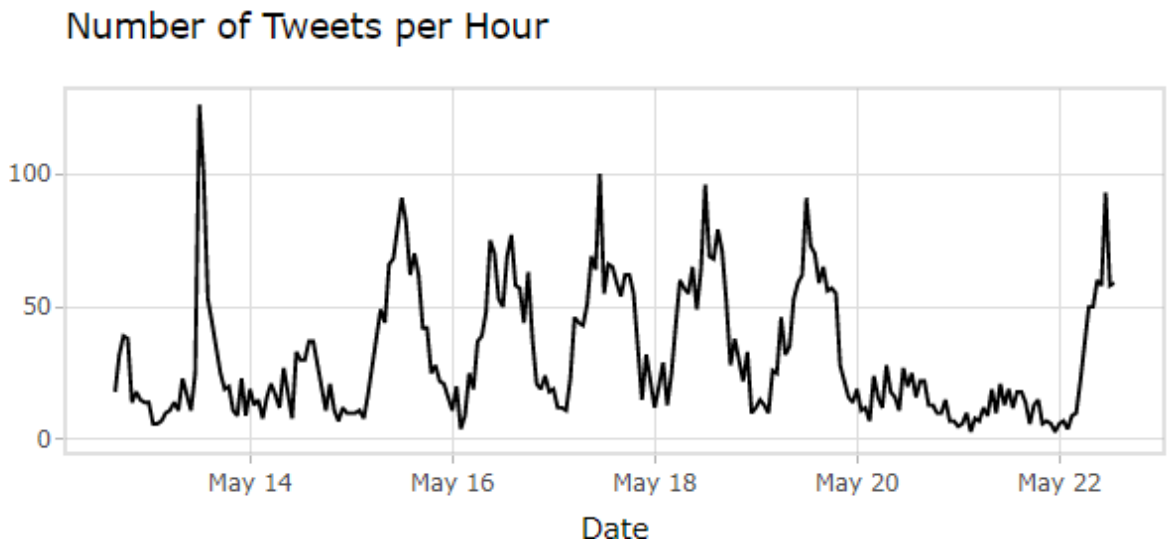

Grafik 60. Lojistik Konulu Cıvıldamaların Günlük Dağılımı

Lojistik konulu cıvıldamaları taramakta kullanılan Twiter API 1 haftalık taramaya izin vermektedir ve 22 Mayıs 2023 tarihinde yapılan tarama sonucunda toplam 7359 adet cıvıldamaya ulaşılmıştır. Tablo 2'de ve Grafik 2'de dağılımları verilen cıvıldamaların 728 tanesi negatif anlam içeren kelime barındırmaktadır. 4156 tanesi herhangi bir negatif veya pozitif anlam içeren kelime barındırmamaktadır. 2475 adet cıvıldama pozitif anlam içeren kelime barındırmaktadır. Bu sonuçlar lojistik konulu etkileşimlerin daha çok pozitif içerikle yüklü olduğunu göstermektedir.

Tablo 10. Lojistik Konulu Cıvıldamaların Duyarlılık Puan Dağılımı

-5	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5
1	0	14	138	575	4156	1708	707	38	18	4

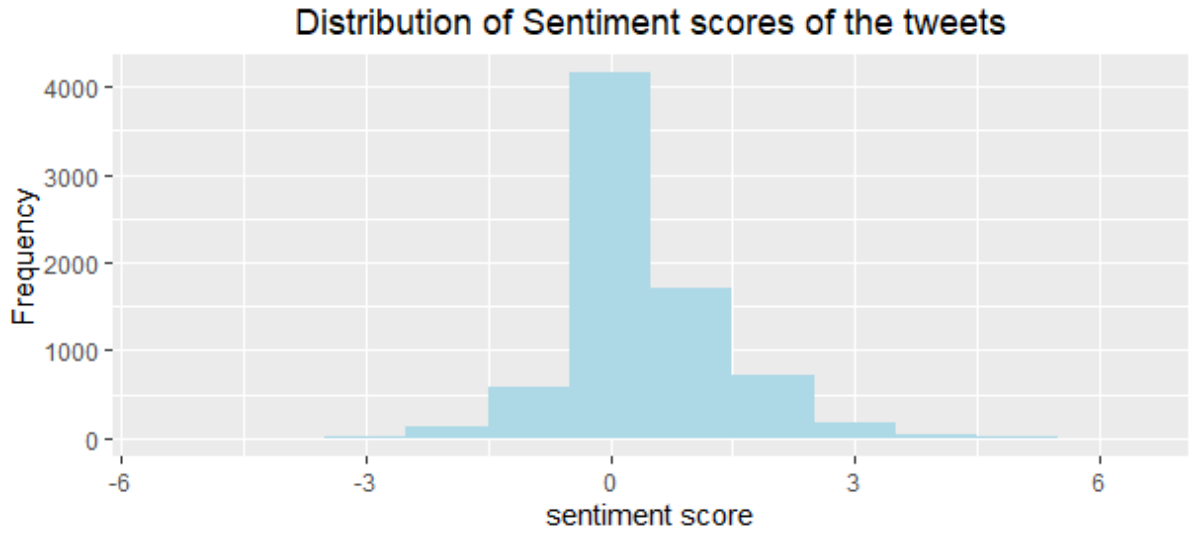

Grafik 61. Lojistik Konulu Cıvıldamaların Duyarlılık Puan Grafiği

Grafik 3 lojistik konulu etkileşimlerin negatif, nötr ve pozitif olanların toplam sayısını vermektedir. Etkileşimlerin büyük bir kısmının bünyesinde araştırmada kullanılan negatif kelimeler listesi veya pozitif kelimeler listesi içeriğine sahip olmayan nötr özellikte olduğu görülmektedir. İkinci büyük grubun ise pozitif içerik taşıyan etkileşimler olduğu görülmektedir. Negatif içerik taşıyan etkileşimlerin ise nötr ve pozitif olanlara göre düşük bir oranda olduğu görülmektedir.

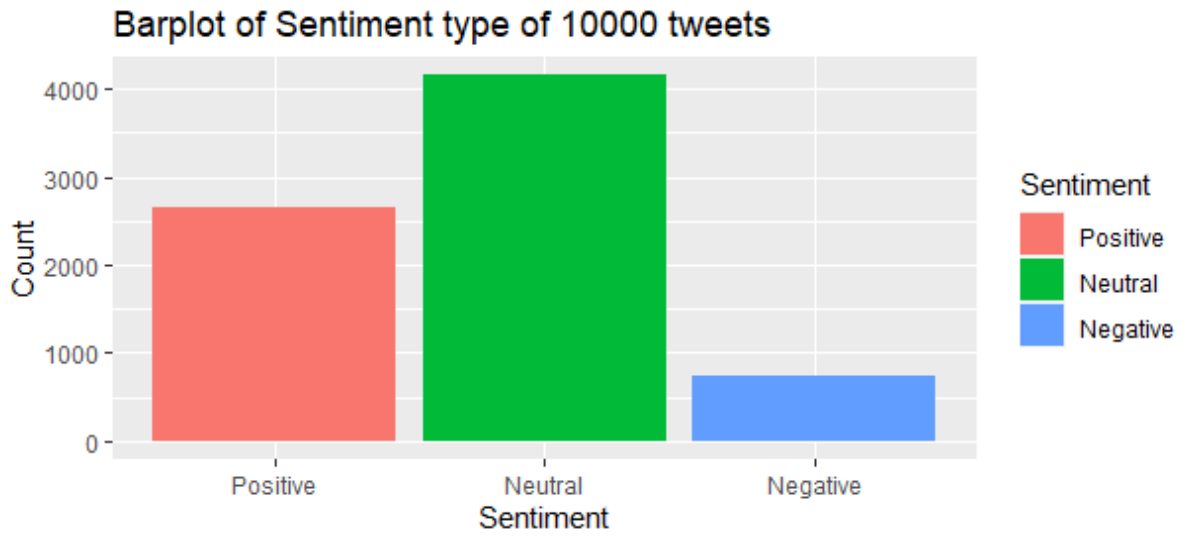

Grafik 62. Lojistik Konulu Cıvıldamaların Duygu Durumu

Şekil 1'de lojistik konulu etkileşimlerde elde edilen yazışmalarda kullanılan kelimelerin oluşturduğu bulut verilmektedir. Beklenen şekilde lojistikle birlikte sektörle ilgili olan iş, hizmet, endüstri, nakliye, dağıtım, navlun, kargo, tedarik, kurye, sevkiyat, tedarik zinciri, konsey, teknoloji, piyasa, çözüm ve hava kargo gibi kelimeler öne çıkmaktadır. İlk bakışta sektörle ilgisi yok gibi gözüken kripto ve test kelimelerinin bulutta kendisine yer bulması dikkat çeken bir sonuçtur.

Şekil 1. Lojistik Konulu Cıvıldamaların Kelime Bulutu

Şekil 2'de lojistik konulu etkileşimlerde en fazla kullanılan kelimeler verilmektedir. Kelimelerin listesi üzerinde herhangi bir oynama yapılmadığı için İngilizce dil bilgisi ile ilgili "will" ve "can" gibi kelimeler de listede yer almaktadır. Bunun dışında lojistik kelimesinden sonra en fazla kullanılan kelimenin "navlun" olduğu görülmektedir. Yine lojistikle ilişkilendirilebilecek tedarik zinciri, kargo, nakliye ve kurye gibi kelimeler sıkça kullanılmıştır.

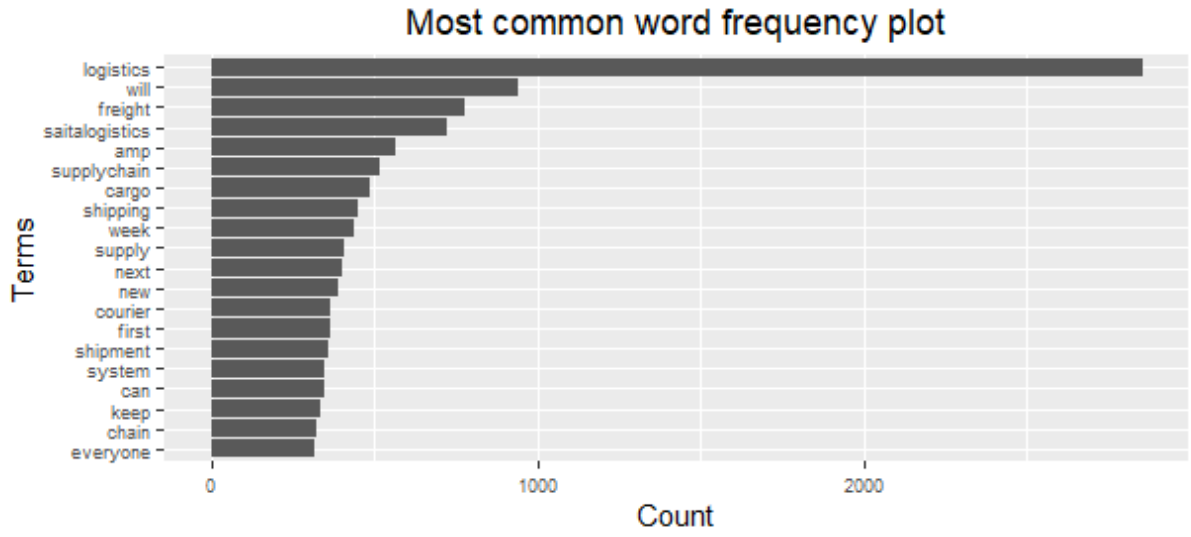

Şekil 2. Lojistik Konulu Cıvıldamaların Sık Kullanılan Kelimeleri

Pazarlama Konulu Veriler

Grafik 4'te Twitter platformunda pazarlama anahtar kelimesi kullanılarak yapılan arama sonucu elde edilen cıvıldamaların günlük dağılımı verilmektedir. 10000 cıvıldamayla sınırlandırılan ve 22 Mayıs 2023 tarihinde yapılan aramada 3 gün geriye gidildiği görülmektedir. 21 Mayıs 2023 Pazar günü cıvıldama sayısında düşüş görülmektedir.

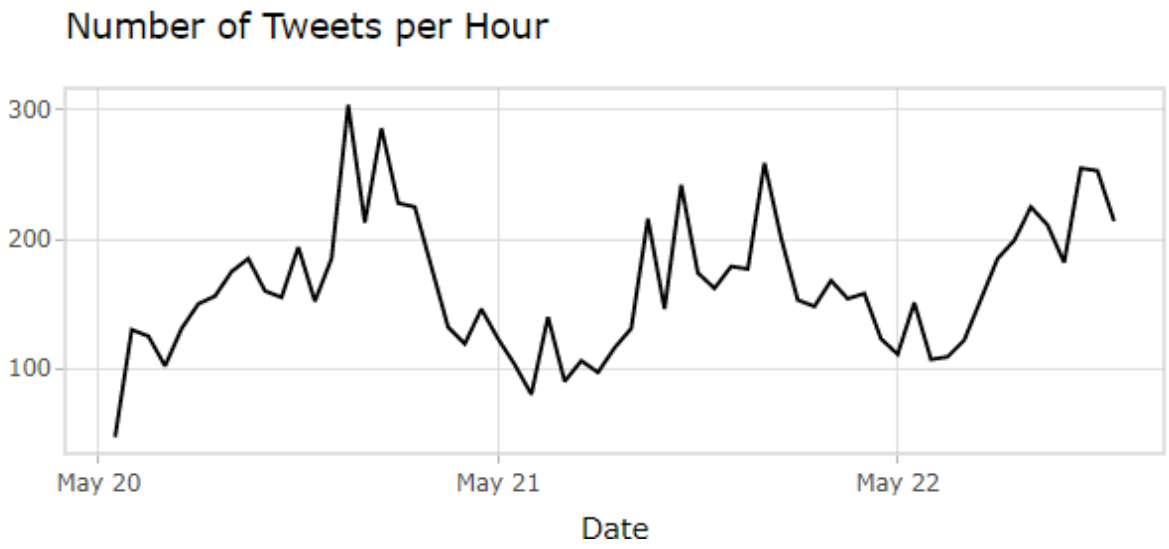

Grafik 4. Lojistik Konulu Cıvıldamaların Saatlik Dağılımı

Pazarlama konulu cıvıldamaları taramakta kullanılan Twiter API 1 haftalık taramaya izin vermektedir ve 22 Mayıs 2023 tarihinde yapılan tarama sonucunda toplam 10000 adet cıvıldamaya 3 gün içerisinde ulaşılmıştır. Tablo 3'te ve Grafik 5'te dağılımları verilen cıvıldamaların 906 tanesi negatif anlam içeren kelime barındırmaktadır. 5349 tanesi herhangi bir negatif veya pozitif anlam içeren kelime barındırmamaktadır. 3745 adet cıvıldama pozitif anlam içeren kelime barındırmaktadır. Bu sonuçlar pazarlama konulu etkileşimlerin negatifle kıyaslandığında daha çok pozitif içerik taşıdığını göstermektedir.

Tablo 11. Pazarlama Konulu Cıvıldamaların Duyarlılık Puan Dağılımı

-5	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5
0	2	26	118	760	5349	2466	1002	212	62	3

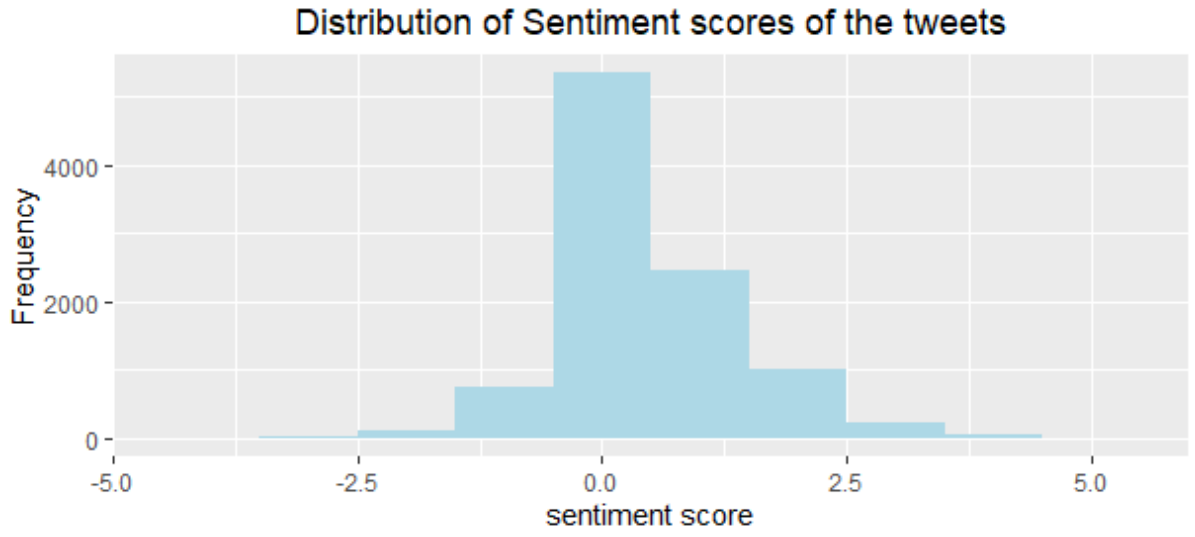

Grafik 5. Pazarlama Konulu Cıvıldamaların Duyarlılık Puan Grafiği

Grafik 6 pazarlama konulu etkileşimlerin negatif, nötr ve pozitif olanların toplam sayısını vermektedir. Elde edilen etkileşimlerin büyük bir kısmının bünyesinde araştırmada kullanılan negatif kelimeler listesi veya pozitif kelimeler listesi içeriğine sahip olmayan nötr özellikte

olduğu görülmektedir. İkinci büyük grubun ise pozitif içerik taşıyan etkileşimler olduğu görülmektedir. Negatif içerik taşıyan etkileşimler en küçük grubu oluşturmaktadır.

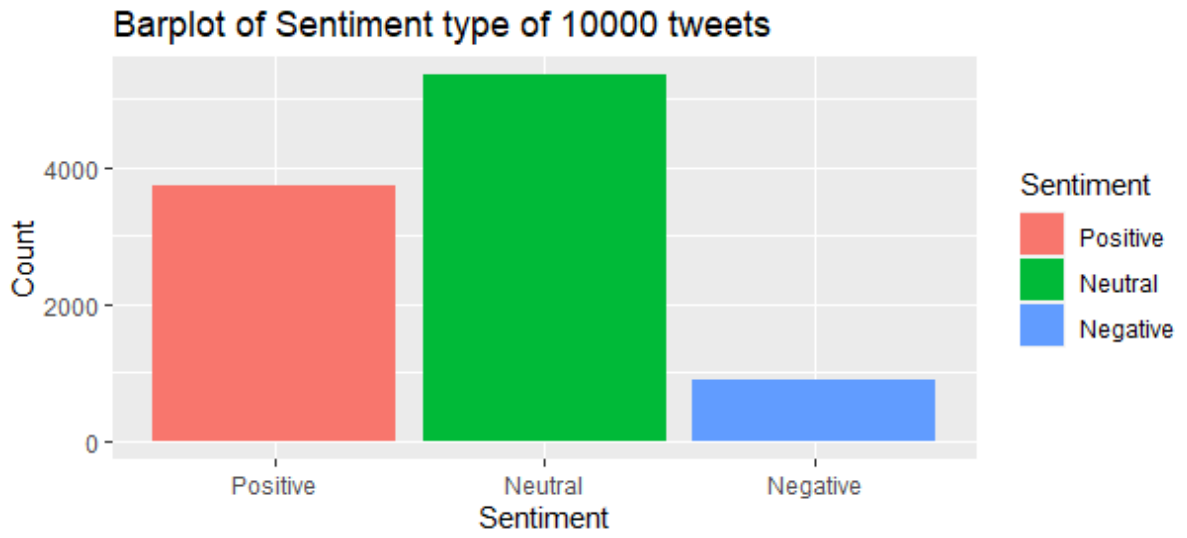

Grafik 6. Pazarlama Konulu Cıvıldamaların Duygu Durumu

Şekil 3'te pazarlama konulu etkileşimlerde elde edilen yazışmalarda kullanılan kelimelerin oluşturduğu bulut verilmektedir. Facebook, oyun, video, web sitesi, çevrimiçi, yazılım, sayısal (digital) ve etkileyicilik (influencer) gibi kelimelerin bulutta yer alması pazarlama ve sayısal dünya ilişkisi açısından dikkat çekicidir. Diğer yandan bulutta pazarlama sektörüyle ilgili marka, iş, strateji, hizmet, yaratıcılık, satış ve enstrümanlar gibi kelimeler de öne çıkmaktadır. Hindistan kelimesinin pazarlama konulu bir aramada kendisine yer bulması ayrıca vurgulanması gereken bir konudur.

Şekil 3. Pazarlama Konulu Cıvıldamaların Kelime Bulutu

Şekil 4'te pazarlama konulu etkileşimlerde sık kullanılan kelimeler sıralı olarak verilmektedir. Pazarlama ifadesinden sonra en fazla kullanılan kelimenin iş olduğu görülmektedir. Diğer kelimeler incelendiğinde pazarlama sektörünün İnternet tabanlı teknolojilerle ciddi düzeyde bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Hatta sosyal medyanın pazarlamada sık kullanılan kelimelerde öne çıkması vurgulanmalıdır. Yine SEO (Search Engine

Optimization) uygulamasının ilk sıralarda kendine yer bulması pazarlamada İnternet tabanlı reklam uygulamalarının sektör tarafından önemsendiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

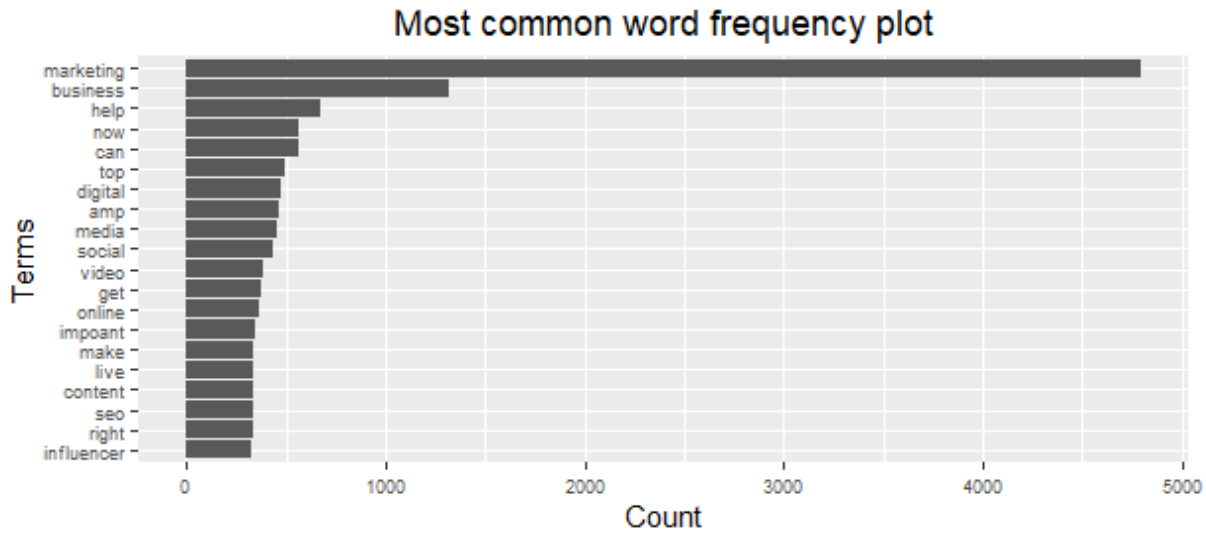

Şekil 463. Pazarlama Konulu Cıvıldamaların Sık Kullanılan Kelimeleri

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışma lojistik ve pazarlama konularına yoğunlaşmıştır ve yoğunlaşma sonucunda elde edilen bulgular bu bölümde verilmektedir. Öncelikle lojistik ve pazarlama konularındaki önemli başlıkların altı çizildikten sonra analizler sonucu elde edilen konuya ilişkin bulgular madde madde açıklanmaktadır:

1. Lojistik:

- Lojistik süreçler işletmeler için önemlidir (İnan, 2019: 51; Sekkeli, Bakan & Olucak, 2020: 55).
- Lojistik stratejisi işletmelerin rekabet performansı açısından önemlidir (Güzel & Askarbekova, 2019: 1315).
- Maliyetleri düşürme isteği ve asıl faaliyet alanında kalmak isteyen firmalar lojistik konusunda dış kaynak alımına gitmektedirler (İnci & Acer, 2019: 198; Kızılırmak, 2019: 458).
- Küresel lojistik pazarı her geçen gün daha da büyümektedir (Yılmaz, 2019: 197).
- Küreselleşen ticarette rekabet edebilmek için lojistik önemli bir sektördür (Türkoğlu & Duran, 2019: 55).
- Lojistik, ülkelerin ekonomik olarak gelişimi için önemli bir iş koludur (Balcı & Emirkadı, 2019: 27).
- Yeşil lojistik süreçleri yeşil depo, yeşil taşıma ve yeşil tersine lojistik gibi farklı kategorilerde kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır (Karamaşa, 2020: 10).
- Tersine lojistik; pazarda iyi bir yer edinme, çevre konulu düzenlemelere uyum sağlayabilme, ekonomik avantajlar ve varlıkların korunması için işletme sürdürülebilirliği bağlamında önemli bir faaliyettir (Öktem, 2018: 63).
- Firmalar tam zamanında üretim gibi tam zamanında dağıtıma da önem vermelidirler (Yeşilyurt, 2019: 25).
- Sayısal platformlar, lojistik işletmelerin pazarlama süreçlerine katkıda bulunurlar (Arabelen & Baştuğ, 2019: 28).

Görüldüğü gibi lojistik küreselleşen dünyada ticaretten daha fazla pay alabilmek için işletmeler ve ülkeler açısından önem taşımaktadır. Lojistik hem ulusal düzeyde hem de küresel düzeyde rekabetçi olmak isteyen işletmeler için kilit roldedir. Bazı işletmeler asıl faaliyet alanında kalmak istemektedir ve lojistik hizmetinde dış kaynak alımına gitmektedir. Bu durum; lojistik alanına yatırım yapmak isteyen işletmeler için dikkatle takip edilmelidir.

2. Pazarlama:

- Pazarlamaya önem veren işletmeler satışlarda artış dolayısıyla firma hedeflerine ulaşımda avantaj sağlayacaklardır (Akdoğan, 1983: 137).
- Endüstri 4.0 bağlamında pazarlama; ürün odaklı yapıdan insan merkezli tüketici eğilimine dönüşmektedir (Yeşil, 2021: 61).
- Girişimci kültür değerlerine sahip işletmeler firmalarının pazarlama bölümlerine özen gösterirler (Cengiz, 2009: 167).
- İnternet teknolojileri önemli bir pazarlama aracıdır (Ünal, 2010: 161; Orakcı & Eren, 2021: 153).
- Şirketlerin faaliyetlerinde çevreye duyarlı olduklarını toplumlara aktarabilmeleri kritik öneme sahiptir (Tellan, 2015: 88).
- Küresel rekabet etkisiyle işletmeler sosyal pazarlamaya yönelmektedirler. Sosyal pazarlama, toplum çıkarları gözetilerek yapılan eylemlerle şirketin imajını güçlendirmeye yönelik bir çalışmadır (Akdoğan, Çoban & Öztürk, 2012: 14).
- Pazarlama ve marka değeri arasında bir ilişki vardır (Demirağ & Demireli, 2016: 163).
- Pazarlama işletmeleri değerlendirmektedir (Özer & Gülençer, 2019: 68).
- İşletmeler yeşil pazarlamaya yönelmelidirler (Bahçecik & Talebi, 2020: 245).

Pazarlama, işletmeler için kritik bir öneme sahiptir ve işletmelere tüketicileriyle iletişim şansı sunmaktadır. Gelişen İnternet teknolojileri pazarlamaya yeni bir boyut katmaktadır ve küresel ölçekte söz sahibi olmak isteyen işletmeler İnternet tabanlı pazarlama olanaklarını göz ardı etmemektedirler. Bilgi teknolojileri kullanarak müşterileriyle kuracakları iletişim işletmelere gelecekte daha güçlü olabilmenin önünü açacaktır.

3. Lojistik ve pazarlama konulu sosyal medya paylaşımlarına yönelik analiz:

Web 2.0 teknolojileriyle ortaya çıkan sosyal medya platformları geniş katılımcı kitleleri sayesinde birçok alanda kullanılabilecek etkileşimler sunmaktadır. Bu platformları kullanarak ister sektörel olsun ister bir konuya yönelik olsun yapılan çalışmalar araştırmacılar için anlamlı sonuçlar üretmektedir. Literatürde açıklanan örnekler ışığında bu çalışmada; 22 Mayıs 2023 tarihinde lojistik ve pazarlama anahtar kelimeleri kullanılarak Twitter sosyal medya platformunda 10000 cıvıldamayla sınırlandırılan iki farklı arama yapılmıştır. Bu arama sonucunda:

- Lojistik konusunda yapılan aramada 1 hafta geriye gidilmiştir buna karşın pazarlama konusunda yapılan aramada 3 günü kapsayan cıvıldamalar sonucunda 10000 etkileşim sınırına ulaşılmıştır. Çünkü pazarlama konusunda lojistiğe göre daha yoğun bir etkileşim bulunmaktadır.
- Hem lojistik hem de pazarlama konulu sosyal medya etkileşimlerinin pozitif kelime içeren etkileşimlere göre daha düşük oranda negatif kelime içerdiği görülmektedir. Bu durum her iki sektör açısından etkileşimin genel olarak olumlu olduğu şeklinde yorumlanabilir.
- Lojistik konulu etkileşimlerin kelime bulutunda sektörle ilişkili olan endüstri, nakliye, dağıtım, navlun, kargo, tedarik, kurye, sevkiyat, tedarik zinciri, konsey, teknoloji, piyasa, çözüm ve hava kargo gibi kelimelerin öne çıktığı görülmektedir. Pazarlama konulu

etkileşimlerin kelime bulutunda pazarlama sektörüyle ilişkili kelimelerin yanı sıra sayısal pazarlamayı çağrıştıran teknoloji içerikli kelimelerin çokluğu dikkat çekmektedir.

- Lojistik içerikli etkileşimlerde lojistik ifadesinden sonra en fazla navlun kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Pazarlama konulu etkileşimlerde iş kelimesi öne çıkmaktadır ve en sık kullanılan kelimeler sektörün güncel durumda İnternet tabanlı teknolojilerle iç içe olduğunu göstermektedir.

BEYANLAR

Beyan ve Açıklama

Yazarlar tarafından çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansal Destek

Bu çalışmada herhangi bir kuruluştan finansal destek alınmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit düzeyde katkı vermiştir.

KAYNAKÇA

Abdulmecid, M. (2023). Rusya-Ukrayna krizini çerçeveleme kuramı bağlamında global Times'ın Twitter 'da sunumu özelinde inceleme. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, *6* (11), 65-91.

Acar, M. C. (2023). Havalimanlarında dijital pazarlama uygulamaları ve sosyal medya yönetimi üzerine bir araştırma: İstanbul Havalimanı örneği. *Journal of Awareness*, *8* (1), 49-56. DOI: https://doi.org/10.26809/joa.1984.

Ağca, M. E. (2023). Afet odaklı risk iletişiminde sosyal medya kullanımı: AFAD Örneği. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi, 6* (1), 41-60. DOI: 10.33464/mediaj.1190707.

Ağrali, Ö., Sökün, H. & Karaarslan, E. (2022). Twitter data analysis: Izmir earthquake case. *Journal of Emerging Computer Technologies, 2* (2), 36-41.

Akar, F. & Ekmekçi, Z. (2023). Sosyal medyada kadın: Suriye iç savaşı ve Ukrayna-Rusya savaşı üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Selçuk İletişim*, *16* (1), 119-147. DOI: 10.18094/josc.1193936.

Akben, İ. (2021). Yeşil tedarik zinciri uygulamalarına ilişkin Gaziantep Organize Sanayi Bölgesinde bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *18* (1), 456-477. DOI: 10.33437/ksusbd.821261.

Akdoğan, M. (1983). Pazarlama yönetim fonksiyonları açısından hizmet pazarlaması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (5), 123-137.

Akdoğan, Ş., Çoban, S. & Öztürk, R. (2012). Medyada yer alan sosyal pazarlama kampanyalarına yönelik tüketici değerlendirmeleri: Konya ilinde bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (39), 1-18.

Aldulaimi, B. (2023). Sosyal medyada bütünleşik pazarlama iletişim uygulamaları: Karşılaştırmalı bir analiz. *Öneri Dergisi*, *18* (59), 243-264. DOI: 10.14783/maruoneri.1082523.

Alpsoy, İ., Selçuk, H. & Bingöl, R. (2022). Siyasal iletişimde yapılan etik ihlallerde yeni medyanın kullanımı. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, *5* (2), 119-126.

Altınel Girgin, A. B. & Şahin, S. (2023). Improving the performance of sentiment analysis by ensemble hybrid learning algorithm with NLP and cascaded feature extraction. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, *35* (1), 125-141. DOI: 10.7240/jeps.1249586.

Arabelen, G. & Baştuğ, S. (2019). Nesnelerin internetinin pazarlama faaliyetlerine katkısı: Lojistik bilgi teknolojileri üzerine bir uygulama. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, *1* (1), 17-31.

Arıkan, Ö. U. & Yavuzalp Marangoz, A. (2018). Sosyal pazarlama kavramı ve sosyal pazarlamada sosyal medya kullanımı: Sağlık kampanyaları uygulamaları. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, *5* (8), 141-165.

Avcı, P., Bayrakdar, A. & Kılınçarslan, G. (2023). Reflections of squid game on children's games and viewers; An example of Twitter sentiment analysis and qualitative research. *Mediterranean Journal of Sprt Science*, *6* (1), 173-185. DOI: 10.38021/asbid.1212297.

Azizoğlu, E. & Şentürk, T. (2021). İşveren markalaşması: Pazarlama yöneticileri üzerine nitel bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, *24* (1), 242-259. DOI: 10.29249/selcuksbmyd.897630.

Bahçecik, D. & Talebi, N. (2020). Yeşil pazarlama: İşletmelerin yeşil pazarlamaya yönelme nedenleri. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi, 15* (59), 223-247.

Balcı, H. & Emirkadı, Ö. (2019). Küresel ticarette lojistik üslerin önemi ve Karadeniz bölgesi lojistik üs potansiyelinin SWOT analizi yöntemiyle değerlendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21* (1), 6-30.

Bayraktutan, Y., Tüylüoğlu, Ş. & Özbilgin, M. (2012). Lojistik sektöründe yoğunlaşma analizi ve lojistik gelişmişlik endeksi: Kocaeli örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4* (3), 61-71.

Bayram, İ. & Turan, A. (2022). Türkiye'de kripto para farkındalığı ve tutumu: Duygu analizi ve istatistiksel analiz ile bir değerlendirme. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi, 8* (2), 20-35.

Burmaoğlu, S. (2012). Relation between national innovation indicators and national logistics performance: A research on EU countries. *Ege Academic Review, 12* (2), 193-208.

Can, Y. C. (2023). Türkiye'de bilim haberciliği ve Twıtter'da bilim haberciliği üzerine bir araştırma. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi, 3* (1), 58-73.

Caskurlu, S., Ayvaz, S. & Kozan, K. (2023). Sentiments towards emergency remote teaching on Twitter: A longitudinal comparative sentiment analysis. *Research on Education and Psychology, 7* (Special Issue), 1-21. DOI: 10.54535/rep.1206924.

Cengiz, E. (2009). Ekonomik kriz dönemlerinde müşteri memnuniyeti ve proaktif pazarlama ilişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 0* (32), 153-171.

Coşan, B. (2022). Twitter kullanıcılarının gündem belirleme aracı olarak sosyal politikadaki gizli rolü: Yemeksepeti ve Migros örneği. *İstanbul İktisat Dergisi, 72* (2), 975-999. DOI: 10.26650/ISTJECON2022-1089767.

Çağlar, B. & Selvi, H. Z. (2023). Veri madenciliği uygulamalarının Web tabanlı mekânsal görsel analitik ortamda sunumu: COVID-19 aşı Tweet'leri örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 23* (2), 417-426. DOI: 10.35414/akufemubid.1206851.

Çalışır, V. (2023). A social network analysis overview of Turkish political communication competition on twitter. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11* (1), 181-197. DOI: 10.18506/anemon.1134505.

Çetin, F. S. & Eryiğit, G. (2018). Türkçe hedef tabanlı duygu analizi için alt görevlerin incelenmesi – hedef terim, hedef kategori ve duygu sınıfı belirleme. *Bilişim Teknolojileri Dergisi, 11* (1), 43-56. DOI: 10.17671/gazibtd.325865.

Çınar, N. (2023). R ile Twıtter verisi analizi: Veri toplama, sosyal ağ analizi ve metin analizi aşamaları. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 13* (1), 193-224. DOI: 10.7456//11301100/014.

Demir, Y. & Öztürk, M. (2023). Ağ toplumunda kurumsal iletişim: Üniversitelerin Twıtter kullanımı üzerine sosyal ağ analizi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 13* (2), 519-532. DOI: 10.7456/tojdac.1247364.

Demirağ, F. & Demireli, C. (2016). Bağlamsal pazarlama stratejilerinin marka değerine etkisi üzerine bir pilot araştırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 38* (1), 147-167. DOI: 10.14780/iibd.33556.

Demireli, C. & Akay, S. (2014). Bütünleşik pazarlama iletişiminde tüketicilerin yüksek-düşük fiyat algılarının analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15* (1), 221-235.

Demirhan, K. (2023). Sosyal medyada siyasal katılımın vatandaş paylaşımları üzerinden analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (54), 181-190. DOI: 10.30794/pausbed.1131654.

Deniz, S. & Kamer, H. (2013). İlişkisel pazarlama kavramı. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (29), 3-16.

Denktaş, M., Temur, E., Aydın, R., Balinan, Ş. & Karadağ, Y. (2023). Ortaöğretim öğrencilerinin boş zaman yönetimi ve dijital bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, *3* (1), 83-90.

Desticioğlu, B. (2021). Green supply chain management and sample applications. *Journal of Naval Sciences and Engineering*, *17* (2), 283-308.

Doğan, Ş. (2020). Sosyal medyada pazarlama uygulamaları: Bir havayolu firmasının reklam filmi analizi. *Selçuk İletişim*, *13* (2), 775-799.

Durmuş, Y. (2023a). Aktivist oluşumların sosyal medya kullanımında halkla ilişkiler modelleri ve diyalojik ilkelerin kullanımı: Amnesty Türkiye ve Amnesty İngiltere örneği. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, *5* (1), 162-177.

Durmuş, A. (2023b). Sosyal medyada propaganda: Rusya-Ukrayna savaşı örneği. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, *14* (52), 41-69. DOI: 10.5824/ajite.2023.01.003.x.

Eligüzel, İ. M. (2023). Russia-Ukraine conflict: A text mining approach through Twitter. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, *12* (1), 272-291. DOI: 10.17798/bitlisfen.1238241.

Er, M. F. & Bayrakdar Yılmaz, Y. (2023). Which emotions of social media users lead to dissemination of fake news: Sentiment analysis towards Covid-19 vaccine. *Journal of Advanced Research in Natural and Applied Sciences*, *9* (1), 107-126. DOI: 10.28979/jarnas.1087772.

Erdoğan, M. (2023). Derneklerin yerel seçimlere etkisi ve medya kullanımları: Esenyurt ilçesi üzerine alan çalışması. *EKEV Akademi Dergisi*, (94), 218-233. DOI: 10.17753/sosekev.1199400.

Geyik, K. & Yavuz, C. (2023). Savaş dönemi dijital diplomasi: Ukrayna-Rusya savaşı örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, *11* (11), 6-33. DOI: 10.47994/usbad.1229282.

Görgün, M. K., Demirok, G. B. & Kutlu, M. (2023). Türkçe sosyal medya mesajlarından kullanıcıların yaş ve cinsiyetini tahmin etme. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, *12* (2), 325-333. DOI: 10.28948/ngumuh.1191719.

Güdü Demirbulat, Ö. (2023). The role of central and local governments in destination promotion: A review of social media networks. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *14* (37), 96-122. DOI: 10.21076/vizyoner.1093003.

Güneş, Y. & Arıkan, M. (2023). Twitter veri seti içeriğinin tanımlayıcı analiz ile keşfi: Çevrimiçi yemek siparişi üzerine bir uygulama. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, *16* (2), 119-133. DOI: 10.17671/gazibtd.1190184.

Gürder, F. (2011). Coğrafi enformasyon sistemi ve pazarlama alanındaki kullanımı: Coğrafi pazarlama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (7), 35-60.

Güzel, D. & Askarbekova, M. (2019). Lojistik strateji, lojistik entegrasyon ve örgütsel çevrenin firma rekabetçiliği üzerindeki etkisi: Türkiye ve Kırgızistan örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *33* (4), 1299-1317.

İnan, İ. E. (2019). Kentsel lojistik ve lojistik köy performansları arasındaki ilişkinin araştırılması: Elazığ ili örneği. *The International New Issues in Social Sciences*, *7* (2), 33-56.

İnci, H. & Acer, A. (2019). Lojistik faaliyetlerde dış kaynak kullanımı: Karadeniz bölgesi fındık işleticileri ve ihracatçıları üzerine bir uygulama. *Beykoz Akademi Dergisi*, *7* (2), 183-201. DOI: 10.14514/byk.m.26515393.2019.7/2.183-201.

Kantar, G., Ersöz, G., Ince Yenilmez, M., Çetinkaya, D. & Sıvış, E. (2023). Kadın sporcuların Twitter ve haber kanallarındaki toplumsal cinsiyet analizi. *EKEV Akademi Dergisi,* (94), 77-93. DOI: 10.17753/sosekev.1201470.

Karamaşa, Ç. (2020). Gıda işletmelerinde yeşil lojistik uygulamalarının nötrosofik DEMATEL Yöntemi ile analiz edilmesi: Giresun ili örneği. *Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 2* (2), 1-12.

Kayapınar, Ö., Eti, H. & Yürük Kayapınar, P. (2020). Bilgi yetkinliğinin lojistik performans üzerindeki etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *11* (21), 182-202. DOI: 10.36543/kauiibfd.2020.009.

Kayıkçı, P., Armağan, K. & Dal, N. E. (2019). Sürdürülebilir pazarlama: Kavramsal bir çalışma. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi, 2* (1), 77-93.

Kıran, S., Uslu, T. G. & Emre, İ. E. (2023). Farklı sektörlerde çalışan kişilerin sanal kaytarma farklılıklarının incelenmesi. *Öneri Dergisi*, *18* (59), 68-86. DOI: 10.14783/maruoneri.1073293.

Kızılırmak, B. (2019). Uluslararası şirketlerde dış kaynak kullanımı ve lojistik anlayış; Sivas özelinde bir uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *20* (1), 447-461.

Koban, E. & Eker İşcioğlu, T. (2020). Lojistik işletmelerinin pazarlama yeteneklerinin rekabet avantajı ve işletme performansına etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* (26), 35-52. DOI: 10.18092/ulikidince.568792.

Koçyiğit, İ. (2023). Yazılı basın gündeminin oluşmasında siyasi liderlerin Twitter paylaşımları: Hürriyet, Sözcü ve Yenişafak gazeteleri örneği. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 3* (1), 1-18. DOI: 10.5281/zenodo.7785006.

Kortunay, N. (2023). Turkish universities' use of Twitter: A content analysis. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (56), 267-279. DOI: 10.30794/pausbed.1198323.

Kulakowski M. (2012). (20/05/2023 tarihinde https://gist.github.com/mkulakowski2/4289437 adresinden ulaşılmıştır).

Kuzucanlı, G. & Barakazı, M. (2023). Use of social media in destination promotion. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 22* (85), 292-304. DOI: 10.17755/esosder.1160019

Livberber, T. & Ayvaz, S. (2023). Alternatif haber sitelerinin sosyal medya gazeteciliği pratikleri: GZT, Sputnik Türkiye ve Oda TV örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33* (2), 987-1004. DOI: 10.18069/firatsbed.1254555.

Matisaeva, D. & Maksüdünov, A. (2023). Kırgızistan'da belediyelerin sosyal medya kullanımına ilişkin genel bir değerlendirme. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi, 4* (1), 15-27. DOI: 10.54439/gupayad.1270209.

Mehmetcik, H., Koluk, M. & Yüksel, G. (2022). Perceptions of Turkey in the US congress: A Twitter data analysis. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *19* (76), 69-89. DOI: 10.33458/uidergisi.1226450.

Meral, P. S., Arık, K. & İpek, M. (2023). Sentiment analiziyle Bitcoin kullanımının ülke marka bilinirliğine etkisi: El Salvador örneği. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları Dergisi, 4* (6), 8-31.

Mert, G. (2012). Sosyal pazarlama uygulamalarının tüketici davranışı ve firma performansı üzerine etkileri: Teori ve bir uygulama. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4* (1), 117-129.

Meydan Uygur, S., Sürücü, Ç. & Sergen, Y. (2018). Yiyecek içecek işletmelerinin dijital pazarlama açısından incelenmesi: Ankara ili örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, *2* (1), 157-176.

Modi S. & Dommeti S. (2023). *Chapter 33 Twitter sentiment analysis in R*. (20/05/2023 tarihinde https://jtr13.github.io/cc21/twitter-sentiment-analysis-in-r.html adresinden ulaşılmıştır).

Morgan & Claypool (2012). *Opinion mining, sentiment analysis, and opinion spam detection*, (20/05/2023 tarihinde https://www.cs.uic.edu/~liub/FBS/sentiment-analysis.html adresinden ulaşılmıştır).

Oğuztürk, B. S. & Çetin, B. (2012). TR61 bölgesine lojistik açıdan bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 149-166.

Orakcı, M. C. & Eren, R. (2021). Otelcilik endüstrisinde elektronik ağızdan ağıza pazarlama yönetimi: Nitel bir araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, *8* (2), 147-158.

Orha Hazar, S. (2023). Marka iletişim faaliyetlerinde sosyal medya kullanımı. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları Dergisi Kongre, 2* (6), 81-95.

Öktem, B. (2018). Tersine lojistik ve muhasebeleştirilmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7* (2), 50-67.

Özdipçiner, N. S. (2010). Turizmde elektronik pazarlama. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi, 1* (1), 5-22. DOI: 10.5505/iuyd.2010.66376.

Özer, M. & Gülençer, İ. (2019). İşletmelerin Ar-Ge ve pazarlama harcamalarının pay değeri üzerindeki etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *10* (19), 52-73.

Özkaya, B. & Kazançoğlu, İ. (2020). Lojistik işletmelerini yeşil tedarik zinciri yönetimine yönlendiren etkenlerin değerlendirilmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *15* (59), 490-502. DOI: 10.19168/jyasar.687851.

Öztunç, M. (2023). Digital activism in Turkey: Istanbul convention as a symbol of women's movement. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, *13* (2), 407-423. DOI: 10.7456/tojdac.1234097.

Öztürk, K. (2023). Twitter veri kümesi ile depresyon için duyarlılık analizi özellik çıkarma. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi*, *4* (1), 29-32. DOI: 10.53608/estudambilisim.1233244.

Özyağcı, N. & Oral, E. Z. (2012). Lojistik süreç yönetimi ve coğrafi bilgi sistemleri (CBS). *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, *4* (1), 39-54.

Salıh, R. & Gökbudak, R. (2023). Erbil'deki gençlerin siyasal sahaya katılımında sosyal medya etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *22* (85), 143-158. DOI: 10.17755/esosder.1042287.

Sekkeli, Z. H., Bakan, I. & Olucak, H. I. (2020). Lojistik kümelenmelerinin şehir ekonomisine ve yöre halkına katkıları: Türkoğlu lojistik köy örneği. *PressAcademia Procedia, 11* (1), 52-56. DOI: 10.17261/Pressacademia.2020.1239.

Tanık, E. & Özcan, H. (2021). Karayolu yük nakliyat sigortalarının hasar ve müşteri memnuniyeti etkisi üzerine bir araştırma. *İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *1* (1), 37-50.

Tarakcı, H. N. (2023). Kamusal halkla ilişkilerde sosyal medya: Millî Eğitim Bakanlığı'nın öğretmenlikte kariyer basamakları çalışmasına ilişkin bir duygu analizi araştırması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 303-320. DOI: 10.52642/susbed.1231033.

Tatlıcıoğlu, Y. O. (2023). Diplomatik iletişimde liderlerin rolü: Twıplomacy (Twıtter Diplomasisi) bağlamında bir değerlendirme. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları Dergisi Kongre, 4* (6), 111-124.

Tellan, D. (2015). Pazarlama iletişimi ekseninde çevrecilik: Yeşil kurum, marka ve halkla ilişkiler. *Atatürk İletişim Dergisi*, (9), 77-90.

Telli, S. G., Işıkay, T. & Demir, C. (2022). Pazarlama yönetiminde insan faktörü: İçsel pazarlama ve iç müşteriler. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, *4* (6), 75-96.

Tufan Yeniçıktı, N. & Tarakcı, H. N. (2023). Halkla ilişkiler çalışmalarında sosyal medya: 2012-2022 yılları arasında yayınlanan makalelerin sistematik bir incelemesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *11* (1), 38-67. DOI: 10.19145/e-gifder.1201858.

Tuna, M. F. & Polatgil, M. (2023). Twitter kullanıcılarının temettü yatırımlarında tercih ettikleri şirketlerin metin madenciliği ile tespit edilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (75), 13-23.

Türkoğlu, M. & Duran, G. (2019). Lojistik sektörünün önemi ve bölgesel kalkınmaya katkıları. *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, *1* (2), 86-97.

Tzampaz, S. (2023). 'Seçilmiş Travma' olarak İstanbul'u kaybetmenin Yunan ulus kimliğini şekillendirmedeki rolü: Twitter üzerinden netnografik bir analiz. *Universal Journal of History and Culture, 5* (1), 31-59. DOI: 10.52613/ujhc.1173711.

Uslu, Ş. & Akçadağ, M. (2012). İlaç sektöründe tersine lojistik ve dağıtımın rolü: Bir uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5* (1), 149-158.

Ünal, H. (2013). Gerilla tarzı pazarlama ve spor. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *11* (2), 61-71. DOI: 10.1501/Sporm_0000000240.

Ünal, S. (2010). İnternet üzerinde izinli pazarlama yaklaşımı. *Öneri Dergisi*, *9* (34), 155-162.

Üstündağlı Erten, E., Kabasakal, İ., İnan, E., Abdurrahimov, T. & Görgün, K. (2023). Aktivizm, sosyal kimlik teorisi ve marka: 8 Mart Kadınlar Günü odağında politik ve protest tüketici kimlikleri. *Sosyoekonomi, 31* (56), 299-324. DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2023.02.14.

Win, T. K., Watanabe, D. & Hyodo, T. (2021). Data analysis of high capacity vehicles by machine learning for sustainable logistics in Japan. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, Special Issue on International Symposium of Sustainable Logistics, 8,* 51-69.

Yeşil, T. (2021). Stratejik pazarlama muhasebesi açısından "Pazarlama 4.0" kavramının önemi. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, *2* (1), 52-65.

Yeşilyurt, E. (2019). Kentsel lojistik, dağıtım lojistiği ve firma performansı ilişkisi: Kastamonu ilinde bir çalışma. *The International New Issues in Social Sciences*, *7* (1), 31-58.

Yıldız, D. (2021). Türkiye'de tersine lojistiğin rolü. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *11* (1), 136-144. DOI: 10.48146/odusobiad.863504.

Yılmaz, F. (2019). Mekânsal anlamda lojistik merkez kavramı ve Hadımköy Lojistik Merkezi. *Kent Akademisi*, *12* (1), 186-199.

Suluca Karahöyük'ten Hellenistik Ve Roma Dönemi Pişmiş Toprak Unguentariumlar

Barış Emre SÖNMEZ[1]

Giriş

Genellikle mezar hediyesi olarak kullanılan unguentariumlar, MÖ 4. yüzyılın sonlarından başlayarak MS 7. yüzyıla kadar geniş bir alana yayılarak kullanılmıştır. Suluca Karahöyük'ten çıkan unguentariumlar, Hacıbektaş Veli Arkeoloji Müzesi'nde bulunmakta olup bir kısmı sergilenmekte bir kısmı ise depoda saklanmaktadır.

Suluca Karahöyük yerleşimi, Kapadokya'nın merkezi olarak kabul edilen Nevşehir'in 45 km kuzeybatısındaki Hacıbektaş ilçesinde yer almaktadır. Hacıbektaş Höyük olarak da adlandırılan yerleşme, bugünkü Hacıbektaş-Kırşehir kara yolunun hemen doğusundadır. Ölçüleri itibariyle Nevşehir'in büyük höyükleri arasındadır. 1248 m'lik rakıma sahip olan höyüğün kuzey-güney yönündeki uzunluğu 250 m, doğu-batı yönündeki genişliği 220 m olup, yüksekliği 20 m'yi geçmektedir[2] (Görsel 1). Höyük, Hacıbektaş modern yerleşim alanından Kırşehir düzlüklerine açılan geniş bir ova içerisinde yer almaktadır. Bugünkü modern yerleşimin sınırları içerisinde kalan höyüğün güney yamacında, tarım alanlarında aktif bir şekilde kullanımı devam eden dere akmaktadır. Yerleşimin kuzey ve doğu yönündeki geniş düzlüklerde tarımsal faaliyetler devam etmektedir[3].

Görsel 1: *Suluca Karahöyük yerleşim alanı (Hacıbektaş/Nevşehir) (https://kulturenvanteri.com/tr/yer/suluca-karahoyuk/#16/38.946934/34.561405.)*

---

[1] Öğr.Gör.Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Avanos Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu, Mimari Restorasyon Programı, ORCID: 0000-0002-9273-8920.

Bu çalışma, Hacıbektaş Kaymakamlığı, Hacıbektaş Müze Müdürlüğü'nün Sayı: E-21645913-155.99-3610552 izni kapsamında hazırlanmıştır. Katkılarından dolayı Müze Müdür Vekili Sayın Cemil ÖZDAĞ'a ve müzede görevli uzman Arkeolog Taylan SÜMER'e çok teşekkür ederim.

[2] Türker 2012, 403.

[3] Özdemir ve Işıklı 2020, 3.

Suluca Karahöyüğük hakkında ilk bilgiyi coğrafyacı ve gezgin olan Ainsworth'tan öğreniyoruz. Ainsworth, 1839 yılında çıktığı Anadolu seyahatinde Suluca Karahöyüğü'de içerisine alan birçok yerleşimi ziyaret etmiş ve seyahati sırasında izlemiş olduğu rotayı haritaya aktarmıştır[4]. Suluca Karahöyük hakkında ilk arkeolojik çalışmayı H. H. Von Der Osten yapmıştır[5]. Suluca Karahöyük'te arkeolojik çalışmaları 1967-1977 yılları arasında Prof. Dr. Kemal Balkan ve Osman Sümer tarafından gerçekleştirilmiş; yürütülen bu arkeolojik kazı çalışmaları (1967-1968) kazı ön raporu şeklinde yayınlanmıştır[6]. Bu çalışmalar "A ve B sahası" olarak höyüğün iki farklı kesiminde gerçekleştirilmiştir. A sahası olarak isimlendirilen çalışma alanı höyüğün tepe kısmında yer almaktadır. Alan doğu-batı yönünde, 30x10 m ölçülerindeki bir plankaredir. Çalışmalar 9.40 m derinliğe kadar devam etmiştir. Yapılan çalışmalarda Bizans Dönemi'nden Hitit Dönemi'ne kadar değişen altı tabakanın varlığından bahsedilmiştir[7]. İkinci çalışma alanı B sahası olarak tanımladıkları alandır. Höyüğün güneybatı yamacında yer alan bu alan teraslama yöntemiyle kazılmıştır[8]. Höyük, 220 x 250 m ölçülerinde ve 20 m.yi geçen yüksekliğe sahiptir. Höyükte yapılan kazılarda 11 m derinleşilmiş, altından fazla kültür katı ve evreleri tespit edilmiştir[9]. Suluca Karahöyük'te yapılan son arkeolojik çalışma 1991 yılında Hacıbektaş Arkeoloji Müzesi tarafından gerçekleştirilmiştir[10].

Unguentarium Terminolojisi ve Kullanımı

Mezar armağanlarının dışında günlük kullanımda da ortaya çıkan unguentariumlar, antik dünyanın önemli bir seramik grubunu temsil etmektedir. Arkeolojik kazılarda sıkça karşımıza çıkan ve çalışılan alanın tarihlendirilmesinde de yardımcı olan bir seramik grubudur. Arkeolojik kazı alanlarında sıklıkla mezar buluntuları olarak ortaya çıktığından; unguentariumun tanımı yapılırken ağırlıklı olarak buluntu yeri de dikkate alınarak bir tanımlama yapılmaktadır. Unguentarium terimi 20. yüzyılın başlarında Kartaca'da kazı yapmış olan Fransızlar Arkeologlar[11] tarafında kullanılmaya başlanmıştır[12]. Unguentarium, kokulu yağ kapları olarak da adlandırıldığı gibi gözyaşı şişesi olarak da adlandırılmaktadır[13]. Unguentarium *lacrimaria* ya da *lacrimatorium, balsamaria, olfactoriolum* olarak da adlandırılabilmektedir[14].

Unguentariumunlar çeşitli parfüm[15] ve yağları[16] saklamak amaçlı kullanılmış[17]; ancak kullanım alanlarının farklılaşmasına rağmen[18], unguentariumlar sıklıkla nekropol alanlarında karşımıza çıkmaktadır[19]. Arkeolojik kazı alanlarında buluntu yerlerinin sıklıkla Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait olan nekropol yerlerinin olması bizlere unguentariumlar hakkında bilgi

[4] Ainsworth 1840, 311-340.

[5] Von Der Osten 1930, 134-135.

[6] Balkan ve Sümer 1968, 15-19; Balkan ve Sümer 1970, 37-49.

[7] Balkan ve Sümer 1968, 16.

[8] Özdemir ve Işıklı 2020, 4.

[9] Türker ve Çizikçi 2017, 2.

[10] Mercan 1992, 69.

[11] Gaucker 1915, 514.

[12] Baldıran 1998, 335.

[13] Stern 2008, 291; Thompson 1934, 473.

[14] Anderson-Stojanovic 1987, 106.

[15] Daremberg ve Saglio 1963, 591.

[16] Thompson 1934, 335.

[17] Hayes 1997, 85.

[18] Türker 2005, 311-312.

[19] Saraçoğlu 2011, 3.

vermektedir. Nekropol yerlerinde ölenlere saygı amaçlı olarak ölen kişinin ardından onun için ne kadar çok üzüntü duyulduğunu göstermek için gözyaşlarının toplanıp mezara bırakıldığı ve bu amaçla kullanıldığı düşünülmektedir[20].

Unguentarium Formunun Ortaya Çıkışı ve Yayılımı

Genellikle mezar alanlarında az da olsa yerleşim alanlarında bulunan unguentariumlar arkeolojik kazı alanlarında ortaya çıkmaktadır [21] . Bu kadar sıklık karşımıza çıkan unguentariumların tam olarak çıkış yeri ve zamanı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ege ve Akdeniz'de var olan birçok nekropol alanında sıklıkla karşılaşıldığı için bunların nerede ve nasıl ortaya çıktığını belirlemekte zorlaşmaktadır[22]. Unguentariumların hangi formdan geliştiği net bir şekilde bilinmese de bodur lekythosların [23] devamı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir[24]. Unguentariumların MÖ 4. yüzyılda ortaya çıktığı ve MS 7. yüzyıla kadar değişik formlarda kullanılarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir[25]. Unguentariumların çıkış yeri olarak L. Forti, İspanya'da MÖ 5. yüzyılın yerleşim yeri olan Ampurias'ı ortaya koymaktadır[26]. Ampurias'taki mezar buluntularında unguentariumların erken ve klasik formu bulunmaktadır; ancak bu örneklerde bulunması ve bu yerleşim yerinin dışında görülmemesi durumu biraz güçleştirmektedir [27] . H. Thompson, unguentariumların doğu merkezli olabileceğini ileri sürmekte;[28] bu merkezin Mısır'da İskenderiye yerleşim yerinin çıkış yeri olabileceğini ileri sürmüştür; fakat Thompson'un önerisini destekleyecek herhangi bir kanıt yoktur[29]. Unguentariumların ortaya çıkış yerinin Mısır olduğunu ileri süren diğer bir kişi ise Westholm'dur. Westholm, Mısır'da pişmiş topraktan ve çeşitli malzemelerden yapılmış olan; unguentariuma form olarak benzeyen kapların olduğunu ileri sürmüştür[30]. Unguentariumların ortaya çıkış yerinin Ürdün coğrafyasında olabileceğini ileri süren kişi ise Hayes'tir. Hayes, gerek yağların korunması ve taşınması gerekse kutsal suların taşınmasından dolayı bu bölgede ortaya çıkabileceğini[31] öne sürmüş ise de daha sonraki çalışmalarında unguentariumların çıkış yerinin Batı Anadolu olduğunu ileri sürmüştür[32]. Guz-Zilberstein, unguentariumların çıkış yerinin Ege Bölgesi olduğunu[33]; Talcott ise çıkış yerinin Kıbrıs olduğunu ileri sürmüştür[34]. Åström ise çıkış yerinin Kıta Yunanistan olduğunu ileri sürmüştür[35]. Ortaya çıkış yerleri kesin olarak bilinmese de şunu çok iyi görmekteyiz ki unguentariumlar, Suriye'den İspanya'ya; Mısır'dan Yunanistan'a; Anadolu'dan Kıbrıs'a kadar çok geniş bir yayılım alanında

[20] Young 1951, 268-269.

[21] Baldıran 1998, 335-336.

[22] Saraçoğlu 2011, 4; Hayes 1971, 246.

[23] Camilli 1999, 24 vd.

[24] Khairy 1980, 85.

[25] Özahanlı ve Fırat 2011, 9.

[26] Forti 1962, 143 vd.

[27] Baldıran 1998, 336; Anderson-Stojanovic 1987, 105.

[28] Thompson 1934, 473.

[29] Baldıran 1998, 336.

[30] Vessberg 1956, 74 vd.

[31] Hayes 1971, 246.

[32] Hayes 1992, 209.

[33] Guz-Zilberstein 1995, 304.

[34] Sparkes ve Talcott 1970, 191.

[35] Åström 1964, 187 vd.

bulunmaktadır[36]. Unguentariumlar Anadolu'nun birçok antik yerleşim alanında Ephesos[37], Milas[38], Knidos[39], Stratonikeia[40], Tralleis[41], Labraunda[42], Kelenderis[43] gibi birçok yerde bulunmuştur.

Pişmiş Toprak Unguentariumlarının Hellenistik ve Roma Dönemi Form Gelişimi

Unguentariumların hangi formdan geliştiği net bir şekilde bilinmese de bodur lekythosların[44] devamı olarak ortaya çıktığı düşünülmek[45]; MÖ 4. yüzyılda ortaya çıktığı ve MS 7. yüzyıla kadar değişik formlarda kullanılarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir[46]. Erken dönemde ortaya çıktıklarında form olarak testi formuna benzemekle birlikte farklılığı da içinde taşımıştır. Yuvarlak karınlı, uzun boyunlu ve düz kaideliydi; ancak testilerde görülmekte olan kulplar unguentariumlar da görülmemekteydi; bu da unguentariumları form olarak ortaya çıktığında testiden ayıran en önemli özelliktir[47]. Erken dönem örneklerinde unguentariumlar kaidesiz, uzun ince gövdeli ve fazla uzun olmayan boyun ile birlikte geniş olamayan bir ağız yapısına sahiptir[48]. Hellenistik ve Roma Dönemlerinde farklı formlarda görülmüştür. Hellenistik Dönem içerisinde İğ formlu (*Fusiform*)[49]; Roma Dönemi'nde ise Torba formlu (*Bulbous*) olarak görülmüş ve sınıflandırılmıştır[50].

Hellenistik Dönem İğ Formlu (*Fusiform*) Unguentariumlar

İğ formlu unguentariumlar, ağızları yayvan ve kenarları aşağıya doğru hafifçe genişleyen bazen de sarkan biçimli[51]; uzun silindirik boyunlu, geniş yumurta karınlı olup, karın kısmı aşağıya doğru gittikçe daralmakta ve çoğu zaman da düz bir kaide ile bitmektedir[52]. Erken dönemde geç döneme doğru ilerledikçe unguentariumların ayak kısmı uzamaya; karın kısmı ise daralmaya başlamıştır. Böylece MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru iğ formunu yakalamaya başlamıştır[53]. MÖ 2. yüzyılla birlikte unguentariumların boyun uzunlukları ile ayak uzunlukları neredeyse eşit duruma gelmiştir. Boyun ve ayak uzunlukları, Hellenistik Dönem içerisinde alt dönemlere[54] ya da zamanlara yerleştirmemizi sağlamıştır[55]. MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru

[36] Saraçoğlu 2011, 4.

[37] Gassner 1997, 99.

[38] Kızıl 2009.

[39] Dottwerweich 1999, 89 vd.

[40] Baldıran 1998, 337-341.

[41] Ölmez 2000, 27 vd.

[42] Hellström 1965.

[43] Zoroğlu 1986.

[44] Camilli 1999, 24 vd; Anderson-Stojanovic 1987, 108.

[45] Khairy 1980, 85.

[46] Özahanlı ve Fırat 2011, 9.

[47] Özahanlı ve Fırat 2011, 9.

[48] Hayes 1971.

[49] Khairy 1980, 85.

[50] Baldıran 1998, 335; Dottwerweich 1999.

[51] Robinson 1959, 15.

[52] Baldıran 1998, 335-336.

[53] Pemberton 1985, 284-286.

[54] Saraçoğlu 2011, 4-5.

[55] Anderson-Stojanovic 1987, 107-108.

boyun konik bir biçim kazanmış ve kabın iç hacmi küçülmüştür[56]. MÖ 3. yüzyılın sonlarından MÖ 2. yüzyılın içlerine kadar unguentariumların ağız kısmı dışa çekik ve aşağı sarkık biçimde; omuz genişliği boyun yüksekliğine yakındır. Bu dönem içerisinde uzun silindirik ayak ve yuvarlak bir kaideye sahiptir; böylece boyun ve ayak yüksekliği artmıştır[57]. MÖ 2. yüzyılın sonundan MÖ 1. yüzyılın içlerine kadar tarihleyebileceğimiz İğ formlu unguentariumların dışa çekik ağız yapısını, ince-uzun boyunları ile ovalliğini kaybetmiş; bunun yerine incelip uzamış karın yapısını kaybetmiştir[58]. Gövde incelip uzamış, karın artık yumurta formunu tamamen kaybetmiştir. İçi dolu olan ince uzun ve silindirik formlu unguentarium ayakta durmakta zorlanmaktadır[59].

İğ formlu (*Fusiform*) unguentariumlar Doğu Akdeniz'de MÖ 4. yüzyılın ortalarında ilk kez görülmeye başlanmıştır[60]. Erken dönem unguentariumları, amphoriskosların bir devamı olduğu düşünülmektedir[61]. U1 nolu esere baktığımızda amphoriskosla genel olarak benzer form özellikler sergilediği görülmektedir. Erken Hellenistik Dönem unguentariumlarının en belirgin özelliği şişkin bir karın yapısına sahip olmalarıdır. Bu formun erken örneklerde dışa çıkık ağız kenarı, kısa boyun, belirginleştirilmiş omuz, şişkin karın ve geniş alçak kaidesi bulunmaktadır. Bu eserimiz de şişkin gövde ve kısa konik kaidesiyle erken dönem form özelliklerini yansıtmaktadır. Yakın benzerleri Giresun Müzesi[62], Patara[63], Samsun Müzesi[64], Atina[65] ve Kerameikos'ta[66] rastlanmaktadır. Form yapısı ve yukarda verilen benzer örnekler kapsamında MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir. İğ formlu unguentariumların ilk örneklerinde ayak ve boyun kısa olup zamanla uzamaya başlamıştır. MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru iğ biçimini almıştır[67]. U2 nolu esere baktığımızda dışa çıkık ağız kenarı, aşağıya doğru daralan uzun boyun, omuzdan aşağı doğru daralan gövde, kısa ayak ve yuvarlak kaidelidir. Esere baktığımızda ayak ve boyun uzamaya başlamış ve gövdedeki şişkinliğin azalmaya başladığı süreç içerisinde görülür; fakat tam olarak iğ formunu almadığı görülmektedir. Yakın benzerleri Atina[68], Patara[69], Giresun Müzesi[70], Mylasa[71] ve Kerameikos'ta[72] rastlanmaktadır. İğ formun gelişim sürecine baktığımızda ve benzer örnekler ışığında MÖ 3 yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. U3-U7 nolu eserlere baktığımızda ayak kısımlarının uzadığını ve iğ formu almaya başladıklarını görmekteyiz. U3 nolu eser dışa çekik ağız kenarı ve aşağı sarkık dudak yapısı bulunmaktadır. Eserin ince ve uzun silindirik bir boyun yapısı mevcut olup aşağıya doğru daralmaktadır. Şişkin bir gövdeye sahiptir. Uzun ayak bir kaide ile sonlanmıştır. U4 nolu eserin ağız kısmı kırık olmasına rağmen ince ve uzun silindirik bir boyun yapısı mevcut olup aşağıya

[56] Baldıran 1998, 336-337.

[57] Anderson-Stojanovic 1987, 110.

[58] Saraçoğlu 2011, 6.

[59] Baldıran 1998, 337.

[60] Dündar 2008, 3.

[61] Anderson-Stojanovic 1987, 108.

[62] Demir 2020, 133, Kat. No. U1.

[63] Dündar 2008, Kat. No. U13.

[64] Temur ve Kaya 2022, Kat. No. 1.

[65] Boulter, 1963, 113-137, Pl. 46/H1.

[66] Knigge, 1976, Taf. 68 362, 2.1.

[67] Pemberton 1985, 284-286.

[68] Boulter 1963, 125, Lev. 46, J 2.

[69] Dündar 2008, Kat. No: U27.

[70] Demir 2020, 133, Kat. No. U2.

[71] Akarca 1952, Lev. LXXXIX, no. 34.

[72] Knigge 1976, Taf. 96, E.92.

doğru daralmaktadır. Şişkin bir gövdeye sahiptir. Uzun ayak bir kaide ile sonlanmıştır. U5 nolu eserin ağız kısmı kırık olmasına rağmen ince ve uzun silindirik bir boyun yapısı mevcut olup aşağıya doğru daralmaktadır. Şişkin bir gövdeye sahiptir. Uzun ayak bir kaide ile sonlanmıştır. U6 nolu eserin ağız kısmı kırık olmasına rağmen ince ve uzun silindirik bir boyun yapısı mevcut olup aşağıya doğru daralmaktadır. Şişkin bir gövdeye sahiptir. Ayak kısmı kırık olmasına rağmen uzun ve ince bir ayak yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. U7 nolu eserin ağız kısmı kırık olmasına rağmen ince ve uzun silindirik bir boyun yapısı mevcut olup aşağıya doğru daralmaktadır. Şişkin bir gövdeye sahiptir. Bu eserlerin yakın benzerleri Giresun Müzesi[73], Milet Müzesi[74], Ksanthos[75] ve Atina'da[76] rastlanmaktadır. Benzer örnekler ışığında MÖ 2. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir.

Roma Dönem Torba formlu (*Bulbous*) Unguentariumlar

MÖ 1. yüzyılın ortalarında itibaren İğ formlu unguentariumlar değişikliğe uğramış, görülen ince-uzun ayaklar ortandan kalkmış; onun yerine sarkık karınlı, torba formlu unguentariumlar ortaya çıkmıştır[77]. Bu formdaki unguentariumlar ağırlıklı olarak MS 2. yüzyılın içlerine kadar devam etmiştir[78]. Torba formlu unguentariumlar, dışa hafif taşkın dudaklar, silindirik formlu, uzun boyunlu, torba karınlı ve kaidesiz düztabanlıdır[79]. MÖ 1. yüzyılın sonlarından MS 2. yüzyıla içlerine kadar tarihleyebileceğimiz, İğ ve Torba biçimli unguentariumlardan farklı bir tip olarak karşımıza kaide tipinden dolayı "konik kaideli'' olarak adlandırılmış unguentariumlar çıkmaktadır. Boyun ve karın kısmından dolayı oldukça büyük bir hacme sahip olan bu kaplar, dışa çekik ağzı, dudağın hemen altından başlayan dışa doğru hafif boğumlu, ince-uzun silindirik boynu ile yumurta biçimini andıran gövdesi, ayakta kolayca durmasını sağlayan içi boş ve dolu olabilen yüksek konik kaidesiyle bir formdur[80]. MS 2. yüzyıla tarihleyebileceğimiz diğer bir unguentarium formu ise dışa dönük ağız kenarı, ince uzun ve silindirik boyun, koni şeklindeki üçgenimsi sarkık gövde, yere kolayca oturmasını sağlayan düz bir dip kısmına sahiptir. Diğer unguentariumlara göre daha kaba bir form göstermektedir[81].

U8 nolu esere baktığımızda dışa çekik ağızlı, kısa silindirik boyunlu, aşağı sarkık gövdeli ve düz diplidir. Bu eserin yakın benzerleri Milet Müzesi[82], Patara[83], Tralleis[84] ve Atina'da[85] rastlanmaktadır. Benzer örnekler ışığında MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Unguentariumlar

Bu dönem unguentariumlar genelde düz dipli, uzun ince gövdeli ve gövdeden hafif bir yivle ile ayrılan boru bir ağızları vardır[86]. MS 6. yüzyılın başlarından itibaren doğu Akdeniz'de

[73] Demir 2020, 134, Kat. No. U5.

[74] Yaşar 2010, 65, Lev. VIII, U 58.

[75] Demargne 1958, 56, no. 8, Lev. 15, 69, no. 1859, Lev. 20.

[76] Rotroff 2006, Fig. 68, Res. 524.

[77] Saraçoğlu 2011, 6-7.

[78] Bilde ve Poulsen 2008, 280; Civelek 2001, 114-115.

[79] Baldıran 1998, 337; Anderson-Stojanovic 1987, 110-111.

[80] Yaşar 2010, 26-27.

[81] Isings 1957.

[82] Yaşar 2010, 88, Lev. XVIII, U 137.

[83] Dündar 2008, Lev. 16, U136, U137.

[84] Civelek 2001, Levha XXXV, U37

[85] Boulter 1963, 127, 128, Lev. 46, M 1-5, N 1, O 1, P 1.

[86] Hayes 1971, 244, Fig. 1.

özellikle yaygın olarak kullanılmış olup, Hellenistik Dönem iğ formunun devamı olarak nitelendirilmektedir[87]. Bu dönem içerisinde ortaya çıkan bu formun kalın ve güçlü bir yapısı olup, iç kısmında da çark ve yiv izlerine de rastlanmaktadır. Bu kapların kullanım yerlerinin dini amaçlı olduğunu[88] belirten görüşler olduğu gibi ticaret amaçlı olarak da kullanıldığını[89] belirten görüşler bulunmaktadır.

U9 nolu esere baktığımızda dışa çekik ağız kenarlı, kalın aşağı doğru hafif genişleyen boyun, aşağıya doğru daralan gövde ve düz kaidelidir. Bu eserin yakın benzerleri Benghazi[90], Myra[91] ve Perge'de[92] rastlanmaktadır. Benzer örnekler ışığında MS 5-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir.

Sonuç

Mezar armağanlarının dışında günlük kullanımda da ortaya çıkan unguentariumlar, antik dünyanın önemli bir seramik grubunu temsil etmektedir. Arkeolojik kazılarda sıkça karşımıza çıkan ve çalışılan alanın tarihlendirilmesinde de yardımcı olan bir seramik grubudur. Arkeolojik kazı alanlarında sıklıkla mezar buluntuları olarak ortaya çıktığından; tanımı yapılırken ağırlıklı olarak buluntu yeri de dikkate alınarak bir tanımlama yapılmaktadır. Suluca Karahöyük'ten gelmiş olan şuan Hacıbektaş Arkeoloji Müzesi'nde bulunmakta olan pişmiş topraktan yapılmış ve değerlendirmeye alınmış unguentariumlar iğ formlu (*Fusiform*) ve torba formlu (*Bulbous*) olarak sınıflandırılmıştır. Çalışma kapsamına toplam 9 tane unguentarium incelenmiştir. Pişmiş toprak unguentariumların hamur rengi koyu kahverengi, kırmızımsı sarı, sarımsı kırmızı, sarımsı kahverengi, açık kahverenginden oluşmaktadır. Unguentariumlar benzerleri birlikte değerlendirildiğinde incelenen örnekler en erken MÖ 4. yy. sonları ait olup, en geç örneği ise MS 5-7. yüzyıl içlerine tarihlenmektedir. Suluca karahöyük'ten gelen ve çalışmamızın konusunu oluşturan unguentariumların çoğunluğu, Hellenistik Dönem'e aittir. Pişmiş toprak unguentariumların uzunlukları 7,5 cm. ile 21 cm. arası değişmektedir.

Suluca karahöyük'ten gelen örnekler temelde iğ formlu (*Fusiform*) ve torba formlu (*Bulbous*) formlu olarak iki ayrı başlık altında toplansa da form kendi içerisinde çok fazla çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik, tam olarak iğ formunu almamış erken dönem örneklerinden, iğ formunu alan ile yine iğ formlu olup konik kaideye sahip olan ve kendi içerisinde çeşitlilik gösteren torba gövdeli unguentariumlara doğru olmuştur.

Unguentariumlar ölü gömme ile de doğrudan bağlantılı olduğu mezarda oluşacak kötü kokuların giderilmesi için içerisine hoş kokulu sıvıların konularak ölünün yanına bırakıldıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte; Suluca Karahöyük'te yeterli bir arkeolojik çalışma yapılmamış olmasından dolayısıyla yerleşim yeri sınırlı sayıda araştırmaya konu olmuştur. Ele alınan bu çalışmayla yerleşim yerinin zenginliği ve halkın sosyoekonomik gücünü yansıtan önemli veriler sunulmuştur.

Suluca Karahöyük'ten gelmiş olan unguentariumların formu ve bu formların çeşitliliği kronolojik olarak oluşturduğumuz tipolojiyle kısmen de olsa Kapadokya Bölgesi unguentariumları ve buranın diğer bölgelerle olan etkileşimi hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır.

[87] Riley 1979, 363.

[88] Türker 2004, 90.

[89] Fırat 1999, 91.

[90] Riley 1979, 363.

[91] Türker 2005, Res. 8, no. 1-10.

[92] Fırat 2003, 94, Lev. LXVII, Res.1

Katalog

Kat. No. U1

Müze Env. No: 1229

Müzeye Geliş Şek. : Suluca Karahöyük Kazısı

Ölçüleri: Yük. 9,5 cm **Ağız Ç. - Kaide Ç.** 2 cm

Hamur Rengi: Koyu Kahverengi (7.5 YR 4/4)

Tanımı: Ağız kısmı kırıktır. Kaidede kırık vardır. Ortada içbükey daralan kısa boyunlu, küresel gövdeli ve konik kaidelidir.

Tarih: MÖ 4. yüzyıl sonları.

Benzerleri: Demir 2020, 133, Kat. No. U1; Dündar 2008, Kat. No. U13; Temur ve Kaya 2022, Kat. No. 1; Boulter 1963, 113-137, Pl. 46/H1; Knigge 1976, Taf. 68 362, 2.1.

Kat. No. U2

Müze Env. No: 340

Müzeye Geliş Şek. : Suluca Karahöyük Kazısı

Ölçüleri: Yük. 15 cm **Ağız Ç.** 2 cm **Kaide Ç.** 3 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı Sarı (5YR 6/7)

Tanımı: Dışa çıkık ağız kenarı, aşağıya doğru daralan uzun boyun, omuzdan aşağı doğru daralan gövde, kısa ayak ve yuvarlak kaidelidir.

Tarih: MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı.

Benzerleri: Boulter 1963, 125, Lev. 46, J 2; Dündar 2008, Kat. No: U27; Demir 2020, 133, Kat. No. U2; Akarca 1952, Lev. LXXXIX, no. 34; Knigge 1976, Taf. 96, E.92.

Kat. No. U3

Müze Env. No: 3

Müzeye Geliş Şek. : Suluca Karahöyük Kazısı

Ölçüleri: Yük. 14 cm **Ağız Ç.** 3.5 cm **Kaide Ç.** 2 cm

Hamur Rengi: Koyu Kahverengi (7.5 YR 4/4)

Tanımı: Dışa çekik ağız kenarı ve aşağı sarkık dudak yapılı. İnce ve uzun silindirik bir boyun yapısı mevcut olup aşağıya doğru daralmaktadır. Şişkin bir gövdeye sahiptir. Uzun ayak bir ve yuvarlak bir kaide. Boyun kısmında çatlak vardır.

Tarih: MÖ 2. yüzyılın sonları.

Benzerleri: Demir 2020, 134, Kat. No. U5; Yaşar 2010, 65, Lev. VIII, U 58; Damarge 1958, 56, no. 8, Lev. 15, 69, no. 1859, Lev. 20; Rotroff 2006, Fig. 68, Res. 524.

Kat. No. U4

Müze Env. No: 1366

Müzeye Geliş Şek. : Suluca Karahöyük Kazısı

Ölçüleri: Yük. 14 cm **Ağız Ç.** - **Kaide Ç.** 3.2 cm

Hamur Rengi: Kırmızımsı Sarı (5YR 6/7)

Tanımı: Ağız kısmı kırıktır. Şişkin bir gövdeye sahiptir. Uzun ayak bir ve yuvarlak bir kaide. **Tarih:** MÖ 2. yüzyılın sonları.

Benzerleri: Demir 2020, 134, Kat. No. U5; Yaşar 2010, 65, Lev. VIII, U 58; Demargne 1958, 56, no. 8, Lev. 15, 69, no. 1859, Lev. 20; Rotroff, 2006, Fig. 68, Res. 524.

Kat. No. U5

Müze Env. No: 1228

Müzeye Geliş Şek. : Suluca Karahöyük Kazısı

Ölçüleri: Yük. 11 cm **Ağız Ç.** - **Kaide Ç.** 2.5 cm

Hamur Rengi: Sarımsı kırmızı (5 YR 5/8)

Tanımı: Ağız kısmı kırıktır. Şişkin bir gövdeye sahiptir. Uzun ayak bir ve yuvarlak bir kaide.

Tarih: MÖ 2. yüzyılın sonları.

Benzerleri: Demir 2020, 134, Kat. No. U5; Yaşar 2010, 65, Lev. VIII, U 58; Demargne 1958, 56, no. 8, Lev. 15, 69, no. 1859, Lev. 20; Rotroff 2006, Fig. 68, Res. 524.

Kat. No. U6

Müze Env. No: 2

Müzeye Geliş Şek. : Suluca Karahöyük Kazısı

Ölçüleri: Yük. 10 cm **Ağız Ç.** - **Kaide Ç.** -

Hamur Rengi: Kırmızımsı Sarı (7.5 YR 5.8/6.5)

Tanımı: Ağız ve kaide kısmı kırıktır. Şişkin bir gövdeye sahiptir.

Tarih: MÖ 2. yüzyılın sonları.

Benzerleri: Demir 2020, 134, Kat. No. U5; Yaşar 2010, 65, Lev. VIII, U 58; Demargne 1958, 56, no. 8, Lev. 15, 69, no. 1859, Lev. 20; Rotroff 2006, Fig. 68, Res. 524.

Kat. No. U7

Müze Env. No: 4

Müzeye Geliş Şek. : Suluca Karahöyük Kazısı

Ölçüleri: Yük. 15.7 cm **Ağız Ç.** - **Kaide Ç.** -

Hamur Rengi: Kırmızımsı Sarı (7.5 YR 5.8/6.5)

Tanımı: Ağız ve kaide kısmı kırıktır. Şişkin bir gövdeye sahiptir.

Tarih: MÖ 2. yüzyılın sonları.

Benzerleri: Demir 2020, 134, Kat. No. U5; Yaşar 2010, 65, Lev. VIII, U 58; Demargne 1958, 56, no. 8, Lev. 15, 69, no. 1859, Lev. 20; Rotroff 2006, Fig. 68, Res. 524.

Kat. No. U8

Müze Env. No: 1210

Müzeye Geliş Şek. : Suluca Karahöyük Kazısı

Ölçüleri: Yük. 7.5 cm **Ağız Ç.** 4.2 cm **Kaide Ç.** 1.6 cm

Hamur Rengi: Sarımsı Kahverengi (5 YR 5/6)

Tanımı: Dışa çekik ağızlı, kısa silindirik boyunlu, aşağı sarkık gövdeli ve düz diplidir.

Tarih: MS 1. yüzyıl.

Benzerleri: Yaşar 2010, 88, Lev. XVIII, U 137; Dündar 2008, Lev. 16, U136, U137; Civelek 2001, Lev. XXXV, U37; Boulter 1963, 127, 128, Lev. 46, M 1-5, N 1, O 1, P 1.

Kat. No. U9

Müze Env. No: 1211

Müzeye Geliş Şek. : Suluca Karahöyük Kazısı

Ölçüleri: Yük. 21 cm **Ağız Ç.** 3.5 cm **Kaide Ç.** 5 cm

Hamur Rengi: Açık Kahverengi (5 YR 6/4)

Tanımı: Dışa çekik ağız kenarlı, kalın aşağı doğru hafif genişleyen boyun, aşağıya doğru daralan gövde ve düz kaidelidir.

Tarih: MS 5-7. Yüzyıl arası

Benzerleri: Riley 1979, 363; Türker 2005, Res. 8, no. 1-10; Fırat 2003, 94, Lev. LXVII, Res.1.

Kaynakça

Ainsworth, W. (1840). Notes on a Journey from Kasariyah, by Malatiyah, to Bir or Brehjik, in May and June, 1839. *Journal of the Royal Geographical Society of London, 10*, 311-340.

Akarca, A. (1952). Mylasa'da Hellenistik Bir Mezar. *Belleten, XVI*, (63), 367-398.

Anderson-Stojanović, V. R. (1987). The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria. *AJA, 91*, 105-122.

Åström, P. (1964). Two Unguentaria and an Obol. *Opuscula Atheniensia, 7*, 187-190.

Baldıran, A. (1998). Stratonikeia'dan Unguentariumlar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*, 335-356.

Balkan, K. ve Sümer, O. (1968). 1967 yılı Hacıbektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Ön raporu. *TAD, XVI-II*, 15-39.

Balkan, K. ve Sümer, O. (1970). 1968 yılı Hacıbektaş Hüyüğü (Suluca Karahöyük) Ön Raporu. *TAD, XVIII-I*, 37-49.

Bilde, P. G. ve Poulsen, B. (2008). The Temple of Castor and Pollux II, 1. The finds.

Boulter, C. G. (1963). Graves in Lenormant Street, Athens. *Hesperia, 32* (2), 113-137.

Camilli, A. (1999). Ampullae. Balsamari Ceramici di etá Ellenistica e Romana. Rom: Fratelli Palombi Editori.

Civelek, A. (2001). *Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Daremberg, C. ve Saglio, E. (1963). Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines.

Demargne, P. (1958). Fouilles de Xanthos, tome I, Les Piliers Funéraires.

Demir, A. (2020). Giresun Müzesi'nde Bir Grup Pişmiş Toprak Unguentarium. *Arkeoloji Dergisi, 25*, 131-147.

Dottwerweich, U. (1999). Unguentarien mit kuppelförmiger Mündung aus Knidos. U. Mandel- R. Özgan v.d. (ed.), *Knidos-Studien, Band 1*, 89-102.

Dündar, E. (2008). *Patara Unguentariumları*. İstanbul: Ege Yayınları.

Fırat, N. (2003). Perge Konut Alanı Kullanım Keramiği. (In Les céramiques en Anatolie aux époques Héllenistique et Romaine. Actes de la Table Ronde d'Istanbul, Ed. C. Abadie-Reynal), *Varia Anatolica, XV*, 91-95.

Forti, F. (1962). Gli Unguentari del Primo Periodo Ellenistico. *RendNap 37*, 143-157.

Gassner, V. (1997). Das Südtor der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleinfunde. FiE XIII 1.

Gaucker, P. (1915). Nécropolés Puniques de Carthaga 1-2. Paris.

Guz-Zilberstein, B. (1995). The Typology of the Hellenistic Coarse Ware and Selected Loci of the Hellenistic and Roman Periods. (in *Excavations at Dor, Final Report Volume* I B, *Areas A and C: The Finds*, Ed. A Belfer-Cohen, A. Ben –Tor, Y. Tsafrir), Jarusalem.

Hayes, J. W. (1971). A New Type of Early Christian Ampulla. *BSA, 66*, 243-248.

Hayes, J. W. (1992). Excavations at Saraçhane in İstanbul 2, The Pottery. Princeton.

Hayes, J. W. (1997). Handbook of Mediterranean Roman Pottery. London.

Hellström, P. (1965). Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass, Labraunda Vol. II, Part 1.

Isings, C. (1957). Roman Glass From Dated Finds. Djakarta.

Khairy, N. I. (1980). Nabataean Piriform Unguentaria. *Bulletin of The American Schools of Oriental Research, No. 240*, 85-91.

Kızıl, A. (2005). 1990–2005 Yılları arasında Mylasa'da Kurtarma Kazıları Yapılan Mezarlar ve Buluntuları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Die Karer und die Anderen, Internationales Koolloquium an der Freien Universität Berlin 13.* Bis 15. 397-461.

Knigge, U. (1976). *Der Südhügel, Kerameikos IX*. Berlin.

Mercan, A. (1992). Hacıbektaş-Suluca Karahöyük 1991 Yılı Kurtarma Kazısı. *Sanat Tarihi ve Arkeoloji Dergisi, 11*, 69-70.

Ölmez, F. (2000). *Tralleis Nekropolünden Bir Mezar ve Buluntuları*. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın.

Özdemir, M. A ve Işıklı, M. (2020). Nevşehir, Suluca Karahöyük Demir Çağı Boya Bezemeli Seramikleri. *Seramik Araştırmaları Dergisi, S.2*, 1-53.

Özhanlı, M. ve Fırat, M. (2011). Side Unguentariumları Işığında Dinin Kapların Kullanım Alanları Üzerindeki Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 23,* 7-30.

Pemberton, E. G. (1985). Ten Hellenistic Graves in Ancient Corinth. *Hesperia 54, 3,* 271-307.

Riley, J. (1979). Coarse Pottery. (*In Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice) II*, Ed. J. A. Lloyd) Libya Antiqua Suppl. V, Tripoli, 91-467.

Robinson, H. S. (1959). *Pottery of the Roman Period: Chronology*. The Athenian Agora, Vol. 5, Pottery of the Roman Period: Chronology. Princeton.

Rotroff, S. I. (1997). Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, The Athenian Agora XXIX, Part 1.

Saraçoğlu, A. (2011). Hellenistic and Roman *Unguentaria* from the *Necropolis* of Tralleis. *Anatolia 37,* 1-42.

Sparkers, B. ve Talcott, L. (1970). *Black and Plain Ware of the Sixth, Fifth, and Fourth Centuries B.C.*, The Athenian Agora XII. Princeton.

Stern, K. B. (2008). Inscribing Devotion and Death: Archaeological Evidence for Jewish Populations of North Africa. Brill.

Temur, A. ve Kaya, B. (2022). Samsun Müzesi'nde Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Unguentariumları. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 8* (16), 433-465.

Thompson, H. A. (1934). Two Centuries of Hellenistic Pottery. *Hesperia 3*, 311-480.

Türker, A. (2012). Suluca Karahöyük İdolleri. *CollAn XI*, 403-414.

Türker, A. Ç. (2004). *Derme-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında (1989-2000) Ortaya Çıkarılan Bizans Dönemi Sırsız Seramikleri*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara.

Türker, A. Ç. (2005). Myra'da Aziz Nikolaos'un Yağ Kültüyle İlişkili Seramik Kaplar. *Adalya VIII*, 311-328.

Türker, A. ve Çizikçi, S. Y. (2017). Suluca Karahöyük'ten Bir Ayakkabı Ritonu Üzerine Bazı Düşünceler. *Eurasian Art & Humanities Journal, V. 7*, 1-9.

Vessberg, O. ve Westholm, A. (1956). *The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus*. The Swedish Cyprus Expedition Vol. IV, Part 3, Stockholm.

Von Der Osten, H. H. (1930). Explorations in Hittite Asia Minor 1929. Chicago: University of Chicago Oriental Institute Publications.

Yaşar, A. (2010). *Milet Müzesi'nde bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Unguentariumlar*. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın.

Young, R. S. (1951). An Industrial District of Ancient Athens. Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Vol. 20, No. 3, 135-288.

Zoroğlu, L. (1986). Kelenderis Mezar Buluntuları. *AnadoluAraş X*, 455-466.

Levha 1

U1 Çiz. 1

U2 Çiz. 2

U3 Çiz. 3

U4 Çiz. 4

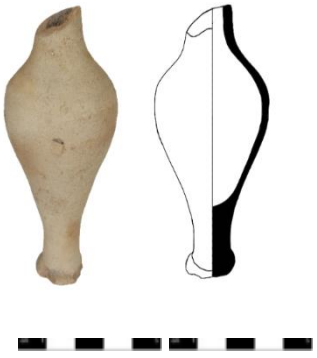

U5 Çiz. 5

U6 Çiz. 6

U7 Çiz. 7

U8 Çiz. 8 U9 Çiz. 9

Moğollardan Timurlulara Kavçinler

Bilen YILMAZ[1]

Giriş

Kavçinler, Moğol hassa ordusunun özel bir birimiydi. *Keşikten* adı verilen hassa ordusunun onluk düzen içinde yapılandığı ve kesintisiz bir nöbet değişim sistemi ile düzenlenmiş olduğu görülür. Nitekim *keşik* kelimesi de Kaşgarlı Mahmud tarafından "dönüşümlü olarak yapılan bir işte sıra" (2005, s. 313) anlamında kullanılmıştır.

Temuçin, keşikten birliğini ilk olarak 1203 yılında Kerayit reisi Ong Han'a karşı kazandığı zaferin ardından, Nayman hanı Tayang Han'a karşı önlem alırken düzenlemişti. Onluk, yüzlük ve binlik birliklerin haricinde, yakın koruma yapmaları için yetmiş kişilik gündüz muhafızları (turgavut) ile seksen kişilik gece muhafızlarını (keptevur) tayin ederken, gündüz nöbetçileri ile koordineli olarak görev yapacak olan *horçin* (korçi) birliğini de kurdurdu. Ahmet Temir'in (*Moğolların Gizli Tarihi*, 2016)"silahşorlar" olarak çevirdiği bu birlik, usta okçulardan oluşuyordu. Cengiz Han 1206 kurultayında Moğol ordusunu teşkil eden birliklerin tamamında sayıları arttırma yoluna gitmiş, horçinlerin sayısını da bine çıkarılmıştı (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2021; *Moğolların Gizli Tarihi*, 2016; Rachewiltz, 2015; Ratchnevsky, 1991).

Moğol akınları sonrası Moğolistan dışında kurulan askerî ve sivil kurumların farklı adlar alarak varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. Bunlar arasında gördüğümüz Kavçin birliklerinin *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *Horçin Birliği* olarak geçtiği görülmektedir. E. Dalayjamts (2011) tarafından edisyonu yapılan *Mongolin Nuuts Tovçoo*'da "khorcin" olarak geçen kelimenin sonuna parantez içinde "num sum agsagçid" ifadesi eklenerek "okçular" anlamı verilmiştir. Bu ilavenin nedeni, *hor* kelimesinin Moğolcada "demir ok ucu" ve "zehir" anlamını da ifade ediyor olmasıdır. Esasen kelimenin eski Moğolcada *agu-çin*[2] kökenine dayandığı ve "okların ucuna sürülen zehir" ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Doerfer (1975) ve Rachewiltz (2015) *qorci* kelimesini "sadak (okluk-kuburluk) taşıyan asker" olarak açıklamıştır. Reşîdüddin de kelimeyi "hükümdarın sadağını (okluğunu) taşıyan asker, hükümdar muhafızı ve silahdâr" (1995, III, s. 2391) olarak açıklamıştır. Ünlü seyyah Carpini (2015) ise her Moğol okçusunun, içi demir uçlu ok dolu en az üç sadak (kuburluk) taşımakla yükümlü olduğunu kaydetmiştir. Kelime, *Moğolların Gizli Tarihi*'nde ilk olarak, Temuçin'in gençlik yıllarında kendisine katılanlar arasındaki *Horçi-usun* vasıtasıyla geçmektedir (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2021; *Moğolların Gizli Tarihi*, 2016; Onon, 2001; Rachewiltz, 2015). Aynı kaynakta Temuçin'in iktidar yolculuğunun kutsal temelini oluşturan ifadelerin sıklıkla geçtiği de bilinmektedir. Bunlardan birinde Horçi, neden Camuha'yı terk ederek Temuçin'in tarafına geçtiğini anlatırken, görmüş olduğu rüyayı Temuçin'e anlatmakta ve onun şanlı geleceğine dair bir kehanette bulunmaktadır. Temuçin, tüm ulusun kağanı olduğunda kendisini ne şekilde mükâfatlandıracağını soran Horçi'ye cevaben: "kehanetin gerçekleşmesi durumunda seni tümen beyi olarak atayacağım" demiştir (*Moğolların Gizli Tarihi*, 2016: 56; Rachewiltz, 2015: 45). Eserin ilerleyen kısımlarında ise Cengiz Han'ın en yakınında bulunan ve üst düzey askeri rütbelere sahip olan kişilerin adının arkasında *horçi* veya *horçin* ekinin iliştirildiği görülmektedir. Nitekim Cengiz Han'ın batı seferindeki en önemli komutanlarından

[1] Doktor, bağımsız araştırmacı,

[2] Tacü's-Selmânî (1999) Farsça kaleme aldığı eserinde, Ömer Mirza'nın, kardeşi Miranşah'ı ağulatmak (zehirletmek) istediğini yazmaktadır.

olan Honghai-Horçi, Hongtahar-Horçi ve Şormagan Horçi bunlar arasındadır (Dalayjamts, 2011; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2021; *Moğolların Gizli Tarihi*, 2016; Onon, 2001; Rachewiltz, 2015).

Ahmet Temir, yapmış olduğu çeviride *hor* kelimesini "okluk- kuburluk" (2016, s. 115) olarak not etmişken, eserin genelinde *horçin* kelimesini "ok taşıyan asker" olarak belirtmiş ve genel bir isimlendirme ile "silahşor" olarak kullanmıştır. Onon (2001) ise bu unvanı kullananların "güvenilirlik" özelliğine vurgu yapmıştır. Ancak yine de *Moğolların Gizli Tarihi*'nin 229. paragrafında geçen, "Nöbet değişimi sırasında silâhşorlar (Horçinler) silâhlarını ve aşçılar da mutfak edevatını teslim ederek çekileceklerdir" (2016, s. 153-154) ifadesinden bu güvenin sınırları olduğu anlaşılmaktadır. Buradan Çağataylara ve Timurlulara kadar devam eden horçinlik mesleğinin, babadan oğula geçtiğine yine aynı eserde rastlıyoruz ki Cengiz Han, silahşorların başına Celme'nin oğlu Yesunte'yi ve yardımcılığına ise Tuge'nin oğlu Bugiday'ı getirmiştir (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2021; *Moğolların Gizli Tarihi*, 2016; Onon, 2001; Rachewiltz, 2015).

Babasına ve ailenin geri kalanına yapılan suikast girişimlerini hayatının sonuna dek unutmayan Cengiz Han, kurmaya çalıştığı devletin temelini "güven ve sadakat" temeli üzerine inşa ediyordu. Bu nedenle yakın korumalarına (hassa ordusu) özel bir değer biçmişti. Bu birlikleri daha çok Moğol aristokrasisi içinden seçerken, hanedan dışı güçleri de itaat altına almayı hedefliyordu (Uyar, 2007). Böylece aşiret güçleri, askeri hiyerarşi içinde rütbelere ayrılırken, merkeziyetçi devlet modelinin tüm gerekleri en ince noktasına kadar uygulama alanı buluyordu. Cengiz Han, yüksek sınıftan olmayanları da "sadakat" ilkesi çerçevesinde ödüllendirmeyi unutmamıştı. Öyle ki, onlara verdiği değer, yakın akrabalarına verdiği değerden fazlaydı (Jones, 2021). Hassa ordusu, Cengiz Han'ın halefleri olan diğer büyük hanlar için de ailenin geri kalanı ve diğer şehzadelerden üstün olmanın göstergelerindendi (Vladimirtsov, 1995).

Kavçinlerin Moğolistan Dışındaki Varlıkları

Günümüzde İç Moğolistan'ın batı kısmında yaşamaya devam eden bir boy olan Horçinlerin kökeni ile ilgili değerlendirmeler bu topluluğun boy-soy temelli mi yoksa yalnızca askeri temelli mi olduklarına dair kafa karışıklığını artıracak niteliktedir. Nitekim *Altan Topçi* (2008) adlı eserde Cengiz Han'ın öz kardeşlerinden biri olan Coçi Hasar'ın burada yaşayan Horçinlerin (Korçinler) atası olduğu ileri sürülmektedir. *Horçin* kelimesinin temel anlamlarından olan "zehir" ile bağlantısı bir yana bırakıldığında, "okçuluk" ile olan bağının Coçi Hasar'a uzanması anlamlıdır. Reşidüddin (1995, I) Hasar'ın ilk adının Coçi olduğunu, Hasar adının ise cesareti ve ok atmadaki ustalığı nedeniyle kendisine sonradan verilmiş olduğunu kaydetmiştir. Cengiz Han ülke topraklarını pay ederken kardeşi Hasar'a İç Moğolistan'ın doğusu ile Kore ve Mançurya dolaylarını vermişti. Zira bu topraklar zaten Hasar tarafından ele geçirilmişti (Soucek & Soucek, 2000). Hasar'ın torunları, Kubilay Hanlığı'na karşı bazı isyan hareketlerinde bulunmuşsa da başarılı olamayarak Moğol İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerine dağılmak zorunda kalmışlardı. Kalanlar arasından bazılarının Ming Hanedanı'nın hassa ordusu içinde yer aldıkları görülmektedir (Grousset, 1970). 14. Yüzyıl ortalarında yine Hasar'ın torunlarından olan Toga Timur'un İlhanlı tahtında hak iddia ettiği de bilinmektedir (Atwood, 2004). 15. Yüzyıl ortalarında ise Güney Batı Moğolistan civarında bulunan ve yine Horçin kökenli bir boy halinde yaşam süren Koşudların, Oyradlar içindeki en güçlü kabile olarak, Merkezî Moğolistan güçlerine karşı savaştıkları görülür. Liderleri Güshi Han, 5. Dalai Lama tarafından kutsanarak 1642 yılında Tibet Kralı ilan edilmiştir. Koşudların bir kısmı, 1645 yılında yine Oyradların batı kolu olan Kalmuklara karışarak Doğu Avrupa sınırlarına kadar yayılırken; büyük bir kısmı ise Ocirtu Seçen'in yönetimi altında Cungarya civarında kalmaya devam ettiler (Soucek & Soucek, 2000).

Horçinlerin tarihsel geri planı incelendiğinde, tam anlamıyla bir soy-boy temelli yapıya sahip olup olmadıklarına dair net bir kanıya varmak mümkün değildir. Bazı efsanevi tarzda

kroniklerin verdiği malumattan, soy ve boy niteliğine vurgu yapmak maksatlı, Cengiz Han'ın öz kardeşi Hasar'a dayandırılsalar da, daha çok Cengizli olmayan Oyratlar içinde adlarının geçiyor olması dikkat çekicidir. Nitekim Hidehiro Okada (1987) Horçinleri, Oyrat Moğolları içindeki tek Borcigin kabilesi olarak nitelemektedir. Kaynakların, Horçinlerin ya da Kavçinlerin 14.-15. yüzyıllardaki dağılımı ve etkinlikleri konusundaki suskunluğu, meseleyi daha karışık hale getirmektedir.

Ögedey ailesinden olan Kaydu ve maiyetinin, 1305-1306 yıllarında Moğolistan Hanlığı'nın müdahalesi sonucu dağılmalarıyla, bazıları Moğolistan Hanlığı'na katılmış; büyük bir bölümü de Çağatay Hanlığı bünyesine dâhil olmuşlardı. Çağatay Hanlığı topraklarına göçenlerden bazıları Ceyhun Nehri'ni geçerek bir kısmı Kuzey Afganistan'ın Belh, Kunduz, Sıbırgan ve Andhoy civarında ikamet etmiş ve Çağataylılara bağlı şekilde yaşarlarken, bir bölümü de İlhanlı Hanlığı'na iltica etmişlerdi. Buralarda konuşlananlara, karışık kabileler birliği anlamını karşılayacak şekilde Karavnas tümeni adı verilmişti. Çağatay Ulusu'nda 1346-1358 yılları arasında hükümran olan Ulus Emîri Kazagan da bunlar arasından çıkmıştı. Aynı bölgelerde yerleşen Karavnaslar'ın yanında Kavçinler de bulunuyordu (Kafalı, 2005).

İmparatorluğun kudreti saman alevi gibi sönerken yeniden siyaset sahnesinde belirecek olan aşiret güçlerine, aşiret dışı güçlerin de katıldığı görülecek ve bunlar arasında adları en çok geçenlerden biri de Kavçinler olacaktır. Çağataylarda olduğu gibi İlhanlılarda da etkin bir birlik olduğu görülen Kavçinlerin üst düzey komutanlarının *ümerâ-yı korçi* adı ile anıldıkları görülmektedir (Uyar, 2007). Nitekim Hülagü Han'ın askerî birlikleri içinde önemli görevlerde bulunanlar arasında cephanelikten sorumlu komutan Biktimur Korçi adına rastladığımız gibi, Abaka ve Teküder devrindeki hassa birlikleri arasında Ahtaçılar ve Şükirçilerin yanı sıra Korçilere de rastlıyoruz (Reşîdüddin, 2013). Yine Abaka Han'ın, torunu Gazan'ı avcılık ve ok atıcılığı konusunda yetiştirmesi için Emir Korçi Buka'yı görevlendirdiği görülmektedir (Özgüdenli, 2009).

Çağatay hanlarının yakın koruma görevini Kavçin Birliği sağlıyordu. Timurlular çağına ait temel kaynaklarda Kavçinler[3], büyük ulus boyları arasında anılmaya başlanmıştır (Kafalı, 2005). Cengiz Han ölümünden hemen önce imparatorluk topraklarını ve kabileleri oğulları arasında pay etmişti. Çağatay hizmetine tahsis ettiği büyük kabileler arasında Barulas, Celâyir, Suldus ve Arlatlar bulunuyordu. Çağatay Hanlığı bünyesindeki bu dört binlik ile karışan Türk toplulukları sayesinde tümen (on bin) seviyesine çıkmışlardı. Çağatay Hanlığı ordusu bu kabilelerden seçilen askerlerden oluşurken; bizzat Hanın yakın koruma görevini Kavçin Birliği üstlenmişti (Nizamüddin Şâmî, 1987). Müşavir Binbaşı Kokoços (Koşun Noyan), bunların komutanıydı. Kavçinler, Hanlığın kuruluş aşamasında henüz Almalık civarında konuşlanmışken; sonradan ele geçirilen Karşı şehrine taşınmışlardı (Kafalı, 2005).

Çağatay Hanlığı ve Timurlular devrine ait kaynaklarda Kavçin adının bey ve nökerlerin adına eklenmiş halde kullanılıyor olması, bu adın artık bir soy-boy tanımlaması için kullanıldığına işarettir. Nitekim Emîr Timur, Şahruh Mîrza'ya Firuzkûh'a kadar olan Horasan, Mazenderân ve Rey topraklarını verirken, ileri gelenlerden Emîr Caku'nun oğlu Emîr Mızrab, Emîr Süleymanşah, Seyyid Hoca, Fulad oğlu Pir Muhammed ve Kavçinlerden Toplak gibi beylerini onun hizmetine tayin etmişti (Yezdî, 2013).

Manz (2018), Çağataylar devrinde temel manada askerlik ile ilişkili bir ad olarak görünmekle birlikte, Hanlığın dağılma evresinde güçlenen hanedan dışı aşiret güçleri arasında bulunan Kavçinlerin, kendilerine ait toprakları işlettikleri ve bu döngünün veraset yoluyla varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir. Findley (2008), Kavçinlerin Timur'un hükümdarlığının ilk yıllarında henüz bir kavim hüviyeti göstermeyip, askerî birlikten ibaret olduğu; fakat sonradan yaptığı yeni düzenlemelerle bu askerlerin atlarının bakımı ve diğer masraflarını karşılamaları için "soyurgal" dağıtma yoluna gittiğini kaydetmektedir. Fakat Barthold (1935)'a

[3] Kelimenin Timurlular devrinde "Kurçi" (Selmânî, 1999) şeklinde geçtiği de görülmüştür.

göre Kavçinler, Çağatay Hanlığı'nın ilk yıllarından itibaren ordunun seçkin bir bölümü olduğu gibi, dört ulustan birini teşkil etmeye başlamışlardı. Nitekim Mirza Haydar Duğlat (2006) da Kavçinleri askerî zümre olarak adlandırırken, aynı zamanda büyük bir toplumsal sınıf oluşturduklarını ifade etmektedir. Duğlat (2006) ayrıca, Doğu Çağatay Hanı Sultan Said'in hassa ordusunun başında Emir Kâsım Kavçin (Kuçin)'in bulunduğunu belirtmektedir. Aktif olarak askerlik mesleği ile ilgilenmese de soyu belirtmek üzere *Kavçin (Kuçin)* adını kullananların olması, Kavçinlerin bu tarihlerde kabile hüviyeti taşıdıklarını göstermektedir. Döneme dair önemli kaynaklar arasında bulunan *Muizzü'l-ensab*'ta da Kavçinler büyük boylar arasında belirtilir (Yağlı, 2014). Tıpkı Temuçin'in (Cengiz Han) gençlik yıllarında kendisine katılanlar arasında gördüğümüz *Horçi* gibi, Timur'un da gençlik yıllarında Semerkant'a taraftar toplamaya giderken kendisine katılanlar arasında Temüge Koçin (Kavçin) adına rastlıyoruz (Emîr Timur, 2010). Bu durumda Timurlulardan önce Kavçin adının soy belirtmek maksadıyla kişi adlarında kullanıldığı ve toplumsal bir hüviyet kazanmış olduğu sonucu çıkmaktadır.

Çağatay Hanlığı'nın devamı niteliğindeki Timurlular devrinde de hassa ordusunun temelini seçkin birlikler oluşturuyordu. Cengiz Han devrinde olduğu gibi asilzade aileler arasından seçilen bu askerler beylik rütbesine kadar çıkabildikleri gibi, devletin askeri ve siyasi işlerinde söz sahibi olabiliyorlardı. Askerî hizmetlerinin yanında hükümdarın şahsi hizmetinde bulunan *içkiler* (içkibegler) adlı bir birim daha vardır ki, nöker ve bey rütbelerine ulaşamasalar da hükümdara yakınlıklarıyla özel bir konuma sahiplerdi. "Çehre" birliği ise daha çok fiziksel yapılarına ve yüz güzelliğine göre seçilen hassa askerleri olarak hükümdar ve saray hizmetinde bulunuyorlardı (Aka, 2000).

Hassa ordusunun diğer bir birimi de kavçinlerdi. "Kavçin bölüğü" (Aka, 2000) olarak geçse de bin[4] kişiden mürekkep bu birliğin "kuçinler" (Duğlat, 2006, s. 475) olarak adlandırıldığı da görülmektedir. Emir Timur zamanında kavçin birliklerinin başında Şeyh Ali, Lalim, Lık Ali ve Emir Allahdâd bulunuyordu (Şâmî, 1987). Görevlendirmenin babadan oğula geçtiğini belirten Manz (2006) her ne kadar kuçinleri siyaseten silik bir birlik olarak tanımlasa da, bu dönemde gerek nökerler ve gerekse içkiler arasında yükselen ve Kavçin adı taşıyan üst düzey askerlerin olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim İbni Arabşah (2012) Timurlular devrinde içlerinden vezir çıkarabilen dört boydan birisinin de Kavçinler olduğunu ifade etmiştir. Timur'un saltanatının ilk yıllarında noyanlar ile birlikte hareket ettikleri görülen ve yine bir boy hüviyetine sahip olan kavçinlerin önemli askeri başarılarda rol oynadıkları görülmektedir. Örneğin, Togay Buğa Barlas ile birlikte hareket eden Atılmış Kavçin'in[5], 1388 yılında Toktamış Han'ın Buhara'ya yaptığı saldırının bertaraf edilmesinde önemli payı vardı (Yezdî, 2013). Yine Timur'un yanında büyük değer verdiği ve bütün vezirlerden üstün tuttuğu Muhammed Kavçin'i de örnek vermek gerekir. Bu kişi sadece Timur nezdinde değil, tüm emirlerce de saygı duyulan, görüşlerine kıymet verilen bir devlet adamıydı. Askerî konularda Timur'un danışmanlığını yürütmekteydi (İbni Arabşah, 2012). Timur'un iskân politikasına karşı direnen Kara Tatarları cezalandırması için gönderilen komutanlar arasında ise Bayan Kavçin adına rastlıyoruz (el-Hüseynî, 2011). Yine Timur devrinin askerî ve idarî görevlileri arasında Alka Kavçin ve Erdeşir Kavçin ile beraber emirü'l-ümera reisleri içinde Dekne Kavçin adı da görülür (Yezdî, 2013). Timur'un ölüm haberini ve vasiyetini şehzadelere haber vermek üzere görevlendirilenler arasında Hızır Kavçin ve Şeyh Timur Kavçin adlarına rastlanmaktadır (Yezdî, 2013). Ayrıca Mirza Şahruh'a suikast düzenleyen kişiyi öldüren içkilerden birisi olan Ali Sultan da Mengü Kavçin'in oğludur (Hasan-ı Rumlu, 2006). Şahruh Mirza'nın çocukluk

[4]Barthold (1997) Timurlularda, binlik yerine Farsça bir kelime olan "hezare" kullanıldığını belirttikten sonra, daha küçük birlikler için kullanılan Moğolca "koşun" tabirinin Moğollardaki bin kişilik birliklere verilen ada karşılık geldiğini ifade etmektedir.

[5]Atılmış (Atalmış) Kavçin, askerî başarıları nedeniyle Timur'un gözüne girmeyi başarmış ve yeğeni ile evlenmişti. Fakat daha sonra Timur ile araları açılmış ve Şam'a kaçmıştı (İbni Arabşah, 2012).

yıllarından beri nökeri olan ve bütün sırlarına vakıf olduğu gibi, saltanatı sırasında da yanından ayırmadığı Cihan Melik de Kavçin boyuna mensuptur (Selmânî, 1999; Semerkandî, 1949).

Timur'un 1405 yılındaki ölümünün ardından da Kavçinler içinden öne çıkan isimlerin, saltanat mücadeleleri içinde aktif rol aldıkları ve zaman zaman taraf değiştirdikleri de görülmektedir. Örneğin, başlarda Mirza Ömer için vergi toplayan Bayan Kavçin'in daha sonra Mirza Ebu Bekir tarafına geçtiği; fakat ölümünün de yine Mirza Ebu Bekir eliyle olduğu anlaşılmaktadır (Hasan-ı Rumlu, 2006).

Sonuç

Başta *Moğolların Gizli Tarihi, Câmiü't-Tevârih* ve *Zafernâme* gibi temel kaynaklar olmak üzere *Horçin-Korçin-Kavçin* kelimesinin değişim süreci izlendiğinde, asli işlevi ve etki alanı olarak özünü kaybetmediği görülmekle birlikte, hükümdarın en yakınında bulunan okçu birliği olarak tanımlandığı ve bu haliyle varlığını sürdürmeye devam ettiği görülmüştür. Moğolların hâkimiyet alanı olan Türkistan'da kurulan Çağatay Hanlığı ve Timurlular Devleti'nde de temel işlevini koruyan bu yapının, yine okçuluktaki ustalığına vurgu yapılan Coçi Hasar'ın bakiyesi olarak Kuzey Çin ve Kore civarında mukim büyük bir boy olarak yaşadıkları ve bu haliyle günümüze kadar varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Üstelik bu boyun, bir dönem Çin hükümdarlarının da yakın korumalığını yaptıkları görülmüştür. Bazı araştırmacılar, Kavçinlerin Türkistan'daki varlıklarının boy-soy birliği olarak ortaya çıkışlarını Timurlular dönemi ile başlatmış olsalar da Çağataylar devrinden itibaren bu hüviyete sahip oldukları anlaşılmıştır. Burada dikkat çeken nokta ise Moğollardan Timurlulara gelen süreçte, askerlik hizmetinin yanı sıra iktisadî ve politik açıdan güçlendikleri ve devlet kademesinin zirvesine kadar çıkmayı başarabilmiş olmalarıdır

KAYNAKÇA

Abdurrezzak-ı Semerkandî (1949). *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*. (Muhammed Şefi', Nşr.), Lahor.

Aka, İ. (1994). *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aka, İ. (2000). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Altan Topçi (Moğol Tarihi) (2008). (Tuncer Gülensoy, Çev.), Ankara: Kültür Ajans.

Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts on File.

Ayan, E. (2015). Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnâmesi (1245-1247). Ankara: Gece Kitaplığı.

Barthold, W. (1935). Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens. Berlin.

Barthold, W. (1997). *Uluğ Beg ve Zamanı*. (İsmail Aka, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî (2011). *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk).* (İsmail Aka, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Doerfer, G. (1975). *Türkische Und Mongolische Elemente im Neupersischen I*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Findley, C. V. (2008). *Dünya Tarihinde Türkler*. (Ayşen Anadol, Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Grousset, R. (1970). *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*. (Naomi Walford, Ed.), New Brunswick: Rutgers University Press.

Hasan-ı Rumlu (2006). *Ahsenü't-Tevârîh*. (Mürsel Öztürk, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İbni Arabşah (2012). *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela).* (Ahsen Batur, Çev.) İstanbul: Selenge.

Jones, T. (2021). The Objects of Loyalty in the Early Mongol Empire (Twelfth and Thirteenth Centuries). *Journal of the British Institute of Persian Studies*, DOI: 10.1080/05786967.2021.1915701

Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. (Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, Çev.), İstanbul: Kabalcı.

Manz, B. F. (2018). *Timurlenk Bozkırların Son Göçebe Fatihi*. (Zuhal Bilgin, Çev.), İstanbul: Kronik Kitap.

Mirza Haydar Duğlat (2006). *Tarih-i Reşidî.* (Osman Karatay, Çev.), İstanbul: Selenge.

Moğolların Gizli Tarihi (2016). (Ahmet Temir, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Moğolların Gizli Tarihçesi (2021). (Levent Kaya, Çev.), (Ekrem Kalan, Ed.). İstanbul: Kronik Kitap.

Mongoliin Nuuts Tovchoo. (2011). (E. Dalayjamts, Ed.), Ulaanbaatar: Shidet Öngö.

Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafernâme*. (Necati Lugal, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Okada, H. (1987). Origin of the Dörben Oyirad. *Ural-Altaische Jahrbücher*, Bd. (7), 203–207.

Özgüdenli, O. G. (2009). *Gazan Han ve Reformları (1295-1304).* İstanbul: Kaknüs.

Rachewiltz, I. (2015). *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*. Shorter version edited by John C. Street, University of Wisconsin—Madison. Books and Monographs. Book 4. http://cedar.wwu.edu/cedarbooks/4. Erişim: 17.01.2003.

Ratchnevsky, P. (1991). *Genghis Khan: His Life and Legacy*. (Thomas Nivison Haining, Ed.), Cambridge: Basil Blackwell.

Reşidûddin Fazlullah Hemedani (1995). *Cami'ût Tevârîh I-III*, (Muhammed Ruşen-Mustafa Musevi, Nşr), Tahran: İntişarat-ı Elburz.

Reşîdüddin Fazlullah (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı).* (İsmail Aka vd. Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sahibkıran Emîr Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu (2010). *Tüzükât-ı Timur (Timur'un Günlüğü).* (Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, Haz.), İstanbul: İnsan.

Soucek, B; Soucek, S. (2000). *History of Inner Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Şerefüddin Ali Yezdî (2013). *Zafernâme*. (Ahsen Batur, Çev.), İstanbul: Selenge.

Tacü's-Selmânî (1999). *Tarihnâme*. (İsmail Aka, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

The Secret History of The Mongols. (2001). (Urunge Onon, Ed.), London: Routledge Curzon Press.

Uyar, M. (2007). *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vladimirtsov, B. Y. (1995). *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*. (Abdülkadir İnan, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yağlı, A. R. (2014). *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlik Kurumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İstilâ Ve Fetih Dikotomisi Kapsamında Moğolların Türkistan Hâkimiyetinin Temelleri

Bilen YILMAZ[1]

Giriş

Türklerin ve Moğolların ortak geçmişlerinin en belirgin özelliği bozkır hayatıdır. Bozkır halkları, işgalci ya da istilacı olarak görülseler de tarihsel süreçte yerleşik kültürler karşısında kaybeden ve geri çekilen taraf olmaktan kurtulamamışlardır.

Mısır, Mezopotamya, İran ve Güney Avrupa kıyıları yerleşik dünyaya dair en eski merkezler konumundayken, buralardan uzaklaştıkça göçebe dünyanın sınırlarına giriliyordu. İki dünya arasında yaşanan küçük çaplı sınır kavgaları henüz geleneksel bir düşmanlığa dönüşmemişti; fakat Demir Çağı'na girildiğinde durum değişti. Birçok alanda olduğu gibi, silah yapımında da yeni bir evreye girilmişti. Yine de medeni dünyaya saldırı için yaklaşık beş yüz yıl daha geçmesi gerekiyordu. Bu süre, bozkır halklarının en önemli silahı olan atın ehlileştirilmesi için gereken süreydi (Gündoğdu, 2015: 305).

Göçebelerin yerleşik dünyaya yaptıkları akınlarda elde ettikleri en önemli kazanım, kurumsallaşma ve devlet geleneği oldu. Bozkır devlet geleneğinin Türkler ile başladığını da yeri gelmişken belirtelim. Nitekim Bengü Taşlarında da devlet geleneğinin sahip olduğu uzun geçmişe gönderme yapılırken, devlet geleneğinin yaratılış ile bağlantısı kurularak bu erkin evrenselliğine de vurgu yapılmaktadır (Tekin, 1988: 1-11). Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olan Moğolların oluşturduğu kültürel birikim ve sahip oldukları devlet geleneğinin de bu ortak tarihten bağımsız olmadığını biliyoruz. Öyle ki, Cengiz Han'ın kurduğu devletin temellerinin büyük oranda Türk devlet geleneğinden beslenmiş olduğu açıktır. Devletin manifesto kitabı olarak adlandırabileceğimiz *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de birçok noktada ortak geçmişin izlerine rastlamaktayız. Bunlardan en önemlisi bozkurttan türeme anlatısıdır.

Yaşam biçimi ve siyasi dinamikleri ile ortak bir tarihe sahip Türk ve Moğol halklarının güneyinde yine ortak bir düşman olarak yüzlerce yıldır yerleşik yaşayan Çin bulunuyordu. Tarihsel ilerleme neticesinde bir denge düzeni oluşmuş ve sonuçta dört ana ekolojik üs kurulmuştu: Çin, Mançurya, Moğolistan ve Türkistan (Gündoğdu, 2015: 308). Son büyük merhalede Moğolistan öne çıkarken; Çin ve Türkistan, Moğol fütuhatına boyun eğiyordu. Bu kez yapılan şey, sıradan bir istilâ olmayıp; -her ne kadar İslâm kökenli bir kavram olsa da- uzun vadeli sonuçları düşünüldüğünde, olguyu tanımlamaya en uygun kelime fetihtir. Yerleşik dünyaya hâkim olan Moğolların, kendi boyunduruğundaki Müslümanların dinini seçmeleri ise bir anlamda İslâm'ın zaferi olarak tarihe geçmiştir. Moğollar tarafından talan edildiği iddia edilen İslam medeniyetinin bu esnada ve hemen öncesinde siyasal ve kültürel açıdan ne durumda olduğunu ve iddia olunduğu şekliyle, istilâ sonrasında hangi mecrada varlığını sürdüğünü ise aşağıda daha detaylı şekilde anlatmaya çalışacağız.

[1] Doktor, bağımsız araştırmacı,

Hâkimiyetin Kuramsal Temeli

Çağatay Hanlığı üzerine önemli çalışmaları bulunan Mustafa Kafalı (2005: 45) Moğolların Türkistan hâkimiyetini "yüz yıllık bir fütuhat ve beraberinde gelen Türkleşme evresi" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamayı kuramsal temelde açmak gerekir:

Egemenlik siyasal düzlemde devlet ile vücut bulmuştur. Platon'un, birlikte yaşama zorunluluğu; Bodin'in, sahip olunanların hukuksal yönetimi; Rousseau'nun, toplum sözleşmesi; Marx'ın, feodal hiyerarşinin yıkılışı adını verdiği devlet, Oppenheimer'a göre, fetih ile açıklanmalıdır. Buna göre devlet, oluşumu sırasında tümüyle zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla kurduğu ekonomik sömürü organından başka bir şey değildir. Göçebe çobanların yerleşik topraklara saldırısı biyolojik üreme ile büyük benzerlik arz eder ve sonuçta ortaya çıkan ise devlettir (Oppenheimer, 1997: 43). Çevresine sadece iktisadî yönden değil, sosyo-politik ve kültürel yönden de uyum sağlamak zorunda kalan Göçebe bozkır birliğinin uyum mekanizmasının ucunda fetih bulunur. Bu da devleti oluşturur. Yani devlet aslî şeklini, kendi içinde verdiği bütünlük mücadelesiyle değil; dışarı ile (yerleşik kültürle) kurduğu temasla (fetihle) almıştır (Khazanov, 2015: 350).

Oppenheimer'in yukarıdaki görüşlerinin kaynağı ünlü İslam düşünürü İbn Haldun'dur. Asabiyet, İbn Haldun'un siyaset kuramının ana unsurudur. Bu, bir çeşit ortak hareket bilincidir. Bedevilikten hazeriliğe geçişi olanaklı kılan dinamik bir güçtür. Asabiyet ile iktidar arasında yakın bir bağ vardır. İktidarı kazanmada ve korumada asabiyet en önemli unsurdur (Hassan, 2011: 193). İbn Haldun'a göre göçebe topluluklar yerleşik düzene geçişin ardından, nesep asabiyeti adı altında kurulmuş olan devlet organına dâhil olurlar. Bu geçiş sürecinde, farklı toplumsal ve ekonomik biçimlere sahip yerleşik toplumlarda nesep asabiyeti zayıflarken onun yerini din bağı ve hükümdara sadakat alır. Cengiz Han ile başlayan Moğol fütuhatının gelişim evresinin de aynı yolu izlediği açıktır. Burada başarıyı belirleyen kavram ise *fütuhat* olarak karşımıza çıkar. Böyle olduğu için de bu kavramın içinin özenle doldurulması gerekir.

Arapçada "açma, yol gösterme, hüküm verme, galibiyet ve zafere ulaştırma" anlamlarına gelen fetih (çoğulu fütuhat), terim olarak İslâm'da meşru görülen savaşlar hakkında cihat kelimesine benzer şekilde, Müslümanların gayri Müslimlerden gerçekleştirdikleri toprak kazançlarını, tarihte ve günümüzde bilinen diğer istilâ ve sömürü savaşlarından ayırmak amacıyla kullanılmıştır. Kaynağı ise Müslümanların geçmiş ve gelecekteki maddî-manevi zaferlerinden bahseden Feth Suresi'dir (TDVİA, 12, 1995: 467). Bu açıdan Moğolların henüz Müslüman değilken başlattıkları batı seferlerinin başlangıç yıllarının "istila" olarak kayıtlara geçmiş olması anlaşılabilir bir durumdur. Ne var ki bu seferler sonucunda kurulan çeşitli Moğol devletlerinin yaklaşık üç asırlık egemenlik evresinin istila terimi ile yüzüstü bırakılamayacak kadar önemli küresel siyasi, sosyal ve ekonomik çapta sonuçları olduğu unutulmamalıdır. Dahası istilanın hemen sonrasında büyük oranda Müslümanlığı kabul eden ve birer Türk-İslam devleti haline gelen Moğol hanlıklarının İslam'ın hizmetine girdikleri göz ardı edilmemelidir. Türkistan'daki Moğol egemenliğinin Türklük bilinci ile değerlendirilmesi sayesinde, bu geniş çaplı olgunun *fütûhat* kavramı ile açıklanma nedeni daha net anlaşılacaktır.

Türkiye'de Orta Asya Türklüğüne ve Moğollara duyulan ilginin Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet ile hızlandığını söyleyebiliriz. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Türkçülük bilinci ile hareket eden aydınlarımızın, Türk tarihinin en önemli merhalelerinden saydıkları Moğollar devrini bu açıdan değerlendirdiklerini görüyoruz. Bunların başında Yusuf Akçura gelir. Akçura, Osmanlı merkezli tarih tasavvuruna muhalif olmakla birlikte zaman, mekan, hanedan, devlet, din, mezhep gibi kriterlerle Türk tarihinin parçalanmasına karşıdır. Ona göre tarihin merkezine bir devlet veya hanedan yerine, doğrudan Türk milleti yerleştirilmelidir. Böylece bu

tavrın neticesi olarak Osmanlı tarih yazıcılığında düşman telakki edilen Cengiz Han, Timur ve Şah İsmail gibi simalar milli tarihin birer parçası haline gelecektir. Bundan böyle Osmanlılara epey zarar vermiş olan Napolyon, Petro, Katerina gibi isimlere "büyük" sıfatını layık gören fakat Cengiz ve Timur gibi Türk hükümdarlarını lanetleyen Osmanlı tarih ve tarihçileri eleştiri konusu olacaktır (Çalen, 2013: 281).

Akçura, Cengiz İmparatorluğu'nun genişleme siyasetinin temelinde, doğu ve batı seferlerinde ortaya çıkan iki milli motivasyon bulur ve böylece hem Cengiz Han'ın askeri harekatını kuru bir talan olmaktan çıkarır hem de onun şahsında milli bir ideal inşa eder. O, Ebu'l Gazi Bahadır Han ve Cahun'a dayanarak Cengiz Han'ın Çin seferini açma sebebini milli intikam meselesi olarak açıklar. Bu durumda Cengiz Han, "atalarım ve kardeş uruğum" dediği Hun İmparatorluğu'nu kurmuş bulunan büyük Türk milletinin intikamını Çin'den almak istemektedir (Akçura, 2018: 23).

Moğol fütuhatının tarihsel gerekçeleri ile sistemli bir eylem olduğunu savunanlardan biri de Türk tarihçiliğinin lokomotifi olan Zeki Velidi Togan'dır. Togan, *Moğol fütuhatı* tabirini kullanırken esasen belirleyici gücün Türk kitlesi olduğu gerçeğini göz ardı etmez. Bununla birlikte, o kitleyi yöneten Cengiz soyunun da Türk kökenli olduğunu düşünmektedir. Shao Hong'un Cengiz Han'ı ziyaretine dair notlarında belirttiği üzere Cengiz Han Şato Türklerinden geliyordu. Onlar da Göktürk bakiyesiydiler. Togan bu bilginin sağlamasını, Cengiz ailesinin soy anlatısında yer alan bozkurt atanın Moğollara ait olmayıp Türk mitolojisinin asli ürünü olması ile yapar (Togan, 1981-a: 67).

Togan, Reşidüddin'in belki kasıtlı belki de bilmeden Borcigin adını "mavi gözlü" diye açıklamasının bir anlamı olduğunu düşünmektedir. Ona göre kelime esasen "börü-tegin" olarak yazılmalıdır. Moğollar arasında mavi gözlü yoktur. Dikkate değerdir ki Şato Türklerinin bağlı bulunduğu Göktürk kağan ailesi de ela gözlü ve sarışındır (Togan, 1981-a: 68). Cengiz Han'ın soyunun geldiği Kıyat boyunun ise Oğuz efsanelerinde geçen Kayı boyu ile bağlantılı olabileceği üzerinde durmaktadır. Netice itibariyle Cengiz Han'ın soyu zaman içinde Moğollaşmış bir yönetici Türk ailesinden geldiği kabul olunur. Aslında bu konu bugün de tartışılan kısır bir tartışmadır. Kimin nereden geldiği değil, kimler tarafından sahiplenildiği meselesinin daha değerli olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Cengiz Han gibi tarihsel bir figürün temsil ettiği kültürün geniş bir coğrafyada benzer yaşam koşullarına sahip halkları temsil kabiliyeti asıl mesele olması gerekir ki, anladığımız kadarıyla Togan'ın vurgulamak istediği nokta da burasıdır.

Togan'ın bu konu hakkında Türk tarihçiliğine sitemi de vardır. Arapların Türk ülkelerini istilasını *fütûhat* olarak yazıp da, Moğolların ve hatta Timur'un bile –ki Müslümandır – İran gibi İslam ülkelerini fethini *istila* olarak addetmelerinin ideolojik bir yaklaşım olduğu kanaatindedir (Togan, 1981-a: 71). Türk-Moğol devlet teşkilatı ve kanunu olan *Yasa*'nın, şeriattan ve İslam devlet nizamından üstün tutulmuş olması, o dönemin bazı Arap-İslam etkisindeki Türk yazarlarınca ağır şekilde eleştirilmesinin sonucunda Moğolların, planlı bir politika ile İslam ve medeniyet düşmanlığı yaptığı algısı yaratılmıştır (Togan, 1981: 98).

Togan'a göre Cengiz Han, Türklük ananesinin bütün olarak vücuda gelmiş halidir. Oğuz destanındaki "daima göç edeler oturak olmayalar" ifadesinin Cengiz Yasasından geldiğinden hareketle, Cengiz'in Türk ananesine göre bir idare usulünü seçmiş olduğunu vurgulamaktadır. Şurası açıktır ki İslam eksenli tarih anlayışı her ne kadar Cengiz'i ve Moğolları ötekileştirmişse de Cengiz Yasalarının gerek Oğuzlar ve Akkoyunluların, gerekse de Osmanlı'nın kuruluş efsanelerindeki etkisini öteleyememiştir. (Togan, 1981: 106).

Togan, Moğol fütuhatına "istila" diyenlere, Germen istilasını iyi okumalarını tavsiye eder. O tarafta para ekonomisinin yerini mübadele usulünün, şehir hayatının yerini köy hayatının, pozitif düşüncenin yerini skolastik karanlığın aldığı bir Avrupa tablosu çizilirken; beri tarafta - fetih sırasında yaşanan katliamların günahı ayrı tutulmak kaydıyla- gelişen para ekonomisinin,

ticaretin, şehir hayatında yaşanan canlanmanın, doğu-batı arası kültür akışındaki hızlanmanın resmi çizilmektedir. Ne gariptir ki tahrip edildiği yazılan İran medeniyetinin dünya tarih sahnesinde ön saflarda durduğu tek bir dönem varsa o da Moğollar devridir (Togan, 1981: 118).

Moğol fütuhatını iktisat tarihinin gelişim evreleri içinde önemli bir dönüm noktası olarak görmek daha geniş düşünme imkânı sağlayacaktır. Janet Abu Lughod'un meşhur çalışmasında özellikle Immanuel Wallerstein tarafından 1970'li yıllarda ortaya atılan ve batı kapitalizminin hegemonyası altında kurulduğu ileri sürülen "dünya sistemi" teorisine karşı çıkılmaktadır. Abu-Lughod, "dünya sistemi" gibi bir olgunun batının tekelinde olmadığını göstermek istemektedir ve bu noktadan hareketle Çin'de, Orta Doğu'da ve Avrupa'da gelişmiş olan ticaret ve kentleşmenin 13. yüzyılın ortasında Moğol İmparatorluğu'nun bütün bu alanları birleştirmiş olması dolayısıyla ilk dünya sisteminin kurulmasına vesile olduğunu belirtir. Abu-Lughod kendi deyimi ile ilk dünya sitemi görüşünde İç Asya'ya ve dolayısıyla Moğollara lokomotif rolü veriyorsa da, dünya sisteminin çöküşünü de İç Asya'ya bağlamakta ve çöküşe aslında dünya sistemini ayakta tutan Çin ile bağların kopmasına neden olarak gördüğü Emir Timur'u işaret etmektedir (Lughod, 1989: 360-371).

Fetih-İstilâ Gerekçeleri

İslam kaynakları, Moğol yayılımını "istila" olarak tanımlarken, gerekçeleri de dinî temelde açıklama gayretindedirler. Kısa vadeli sonuçları değerlendirildiğinde, yıkımın ve katliamın nedenini din düşmanlığı ve medeniyet karşısındaki barbarların saldırısı olarak açıklamanın yanı sıra, Otrar valisinin ve bizzat Muhammed Harzemşah'ın sorumsuz ve öngörüsüz tavrının ağır bedeli olduğu itirafından da kaçmamaktadırlar. Ne var ki, Moğol istilasının ya da fütuhatının gerekçelerini tek yönlü olarak sunmak yetersiz bir girişim olacaktır. Bu olgunun, ideolojik, iktisadi ve politik gerekçeleri bulunmaktadır.

İdeolojik Gerekçe

Moğollarda, seçilmiş millet inancı ve dünya devleti olma ideali çok belirgin bir ideolojidir. Bu ideolojinin temeli Alan-Goa efsanesine dayanmaktadır. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde (MGT) bu konu detaylı olarak ele alınmaktadır: Alan-Goa, kocası Dobun Mergen'in ölümünden yıllar sonra hamile kalarak üç erkek çocuk dünyaya getirmiştir (MGT, 2016: 7). Bu efsane, babasız doğum miti olarak birçok kültürde yer almaktadır. Her ne kadar Reşidüddin bu konuya, "işlenmiş bir günahın örtülme girişimi" olarak yaklaşmışsa da, MGT'nin, Cengiz Han ile kurulan büyük imparatorluğun meşruiyet beratı olduğu düşünüldüğünde, soyun kutsiyeti lehine hizmet ettiğini kabul etmek durumundayız. Zaten anlatıda, gebeliğin kutsal ışık eliyle gerçekleştiği vurgusu da doğan çocukların ve daha sonraki neslin Tanrısal özelliklerine işaret etmektedir. Bu soyun hükmettiği Moğol ırkının da bu kutsiyetin bir parçası olduğu sonucu çıkarılmaktadır ki, Moğolların dünya düzeninin doğrudan Tanrı'nın buyruğu olarak kurulmak istenmesi de ideolojinin temelini oluşturur. Zaten bu düzene karşı çıkmak da doğrudan Tanrı'ya karşı çıkmak anlamına gelmektedir (Grousset, 2015: 215).

MGT'de, Cengiz Han'ın kutsiyetine vurgu yapan pek çok işaret vardır. Avuç içinde kan tutarak doğumu, müstakbel kayınpederinin görmüş olduğu rüya ve büyük şaman Teb-tengri'nin Cengiz Han hakkında Tanrı'dan işittikleri…

Soyun kutsiyetine atıfta bulunan başka anlatılar de mevcuttur. Üstelik bunlardan bazıları Moğol istilasını en şiddetli yaşayan milletlerin kaleminden çıkmıştır. Ermeni tarihçi Aknerli Grigor şunları aktarır:

"Önceleri putperest olan Moğolların akılları başlarına gelince bu bozuk inançtan vazgeçip Tanrı'dan af dilediler ve O'nun emirlerine uymaya söz verdiler. Bunun üzerine melek, altın tüylü bir kartal şekline girerek kendi lisanlarıyla konuşarak onlara göründü ve Cengiz adını taşıyan reislerini çağırdı. Ona Tanrı'nın bütün emirlerini buyurdu ve kağan unvanı verdi.

Ayrıca, çok memleketler ve eyaletler zapt ederek hadsiz hesapsız surette çoğalmalarını dahi söyledi ki, bu aynen hâsıl olmuştur" (Grigor, 2012: 19).

Moğolların dünya hâkimiyetine temel teşkil eden ideolojinin *"gökte tek bir Tanrı olduğu gibi yerde de tek bir hükümdar olmalı"* şekliyle dile getirilmiş olmasının ise yakın dönem Moğol tarihi araştırmacılarından özellikle de Grousset ve Spuler tarafından sıkça kullanıldığı görülür. Bunun hurafeci yaklaşım tarzı olduğunu belirtenler de vardır (Özdemir, 2011: 62). Fakat Rasonyi (1971: 31) Mengü Han'ın Fransa Kralı IX. Luis'ye yazdığı mektupta geçtiğini belirttiği *"Ebedi Tanrı'nın buyruğudur ki, bu gökte bir ebedi Tanrı vardır; yeryüzünde de ancak bir sahip olmalı"* cümlesini referans göstermektedir.

İktisadî Gerekçe

Moğolların, Cengiz Han ile yakaladıkları siyasi birlik fırsatının iktisadi yönüyle de bir karşılığı olmalıydı. İdeolojik itkinin uzun süre diri kalması beklenemezdi. Siyasi birlikteliğin geleceği, ekonomik sürekliliğe bağlıydı. İstila ve fütuhat arifesinde Çin'den çıkan ticaret kervanları Moğolistan'ı teğet geçerek, İslam toprakları üzerinden Avrupa'ya ulaşıyordu. Eğer Kaynağa (Çin'e) bütünüyle hâkim olunamıyorsa ticaret güzergâhını ele geçirmek iyi bir seçenek olacaktır. Harzemşahlar Devleti ile sınır olan Moğolların ilk hedefinin bu devlet olmasına şaşırmamak gerekir. Ekonomik refaha kavuşmak için dostane ilişkiler kurmayı gönülden istiyorlar mıydı bilinmez; ancak saldırı pratiğinin ön koşulu olarak diplomatik ilişki kurmayı denediler. Ne var ki Otrar Olayı ile bu girişim sonuçsuz kaldı.

Cengiz Han'ın ticarete büyük önem verdiği bilinmektedir. Ticaret yollarını uluslararası ticaret için güvenli tutmak onun siyasetinin başlıca hedeflerinden biriydi. Bunu, Yasa içindeki ilgili maddeden de anlamak mümkündür. İslam kaynakları, Moğol istilasının temel gayesinin çapul ve yağma olduğunu yazsa da (Özdemir, 2011: 62); bu yaklaşım onların yaklaşık üç asırlık dünya hâkimiyetini açıklayamaz. Kaldı ki Çin, İran, Hindistan ve Sibirya arasında dünya ticaretinin kavşağı konumundaki Türkistan'ın sırf bu amaçla alınmış olması ikna edici değildir. Öncelikle, dört bir yandan gelen ticaret kervanlarının bu bölgeye uğramak zorunda olduğunu belirtelim. Türkistan'ın üç büyük bölgesinden biri olan Harezm'in pazarlarında satılan malların çeşitliliği bile bu istilanın (fethin)nedenleri hakkında fikir verebilir. Volga Bulgaryasından getirilen ticaret emtiası arasında hayvan derileri, bal, mum, giyim eşyası, İskandinavya'dan gelen ürünler arasında balık dişi, tutkal, çeşitli zırhlar ve kılıçlar yer alırken, Sibirya bozkırlarındaki göçebeler de sığır, koyun ve at getiriyorlardı**.** Ebu'l Ferec'in belirttiği üzere, Türkistan ticaretin kalbinde yer almasına rağmen, tarım gibi ikinci bir seçeneğe sahipti; ancak Moğolların ticaretten başka seçenekleri yoktu. Zira Cengiz Han'ın, tüccar kafilesi ile Harzemşah'a gönderdiği mektupta *"Ülkemi, ülkene bağlayan yollar asilerden tamamen temizlenip askerlerimin koruması altına girdi. Komşuluğun gerekleri, iki tarafın sulh içinde yaşamalarını ve birbirine dürüst davranmalarını emrediyor. Felaketler karşısında birbirimize yardım edip tehlikelere karşı işbirliğinde bulunalım"* (Cüveyni, 1988-I: 136) şeklindeki ifadesinde ticarete verdiği önemi açıkça belirtmekteydi. Ne var ki bu mektubun samimi bir temenni olmadığı da açıktır. Çünkü ticaret yollarının güvenliğinin Moğollar tarafından sağlanmış olduğu iması ve mektubun devamında "oğlum" gibi küçültücü bir diplomatik dil kullanılması iyi niyet göstergesi olmaktan uzaktır.

Politik Gerekçe

Batı yönlü Moğol yayılımı öncesinde kısmen güçlü addedilebilecek bütün devletler İran, Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasında bulunuyordu. Ancak, bu devletlerin merkezkaç kuvvetinde bulunan ve her an çözülebilecek yapıdaki ülkelerin durumu istilaya davetiye çıkarıyordu. Çünkü artık ne Hilafet merkezinin aciz kaldığı konularda otoriteyi ele alarak *dava-yı din* ile siyaset edecek Büyük Selçuklu Devleti ne de Selahattin Eyyubi gibi bir dava adamı hayattaydı (Özdemir, 2011: 77).

İslam dünyasının iç çekişmelerini politik gerekçe içinde göstermek, bu topraklardaki hoşnutsuzluğun ve zayıflığın yarattığı davetkâr tabloyu göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda hoşnutsuzluğun diğer bir nedeni de, inanç çatışmalarıydı. Bunlar öylesine artmıştı ki, bölge yeni mezhep taraftarlarının sığındığı bir limana dönüşmüştü. Batınîlik hiç olmadığı kadar güçlenmiş ve halk kitleleri arasındaki hoşnutsuzluktan yararlanıp taraftar sayısını hızla artırmıştı. İslam dünyasına komşu olan Ermeniler ve Gürcüler de bu karışıklıkları fırsata çevirme gayretindeydiler. Genel vaziyet böyleyken, İslam dünyasının kapısına dayanmış Moğol tehdidinin farkında bile olunmadı. Üstelik bu vurdumduymazlık, saldırının ilk yıllarında da devam etti (Özdemir, 2011: 85).

Fütuhat (istila) öncesinde Türkistan'ın genel hâkim gücü Harzemşahlar Devleti'nin iç çekişmelerini de yine politik gerekçeler arasında sunmak gerekir. Devleti, büyük iç mücadeleler sonucunda ayağa kaldıran Tekiş, 1200 yılında yerini Alâeddin Muhammed'e bırakmıştı. Adaleti ve halka yaklaşımı ile büyük bir sevgi kazanmış olan Tekiş, oğluna güçlü bir devlet teslim etmiş; ancak hazıra konan Muhammed'in karşısında, dişini tırnağına takarak zirveye çıkmış Cengiz Han duruyordu. Başa geçtiği andan itibaren iç isyanlarla karşı karşıya kalan Muhammed, bu zorlukların üstesinden gelerek Karahitaylar ve Gurluları dize getirdi. Daha sonra hedefini büyütüp Hilafet makamına gözdağı vermeye başladı. Ancak Harezm'i bırakarak uzun mesafeli seferlere çıkması mümkün değildi. Çünkü ordusu içinde, fırsattan yararlanıp hükümet darbesi yapabilecek çok sayıda komutan vardı. Yine de kazanmış olduğu galibiyetlerle müthiş bir kibre kapılan Muhammed, Bağdat Hilafetine askeri açıdan müdahale edemeyince, Türkistan bölgesinde yoğun nüfuzu olan Hz. Ali taraftarlarını kışkırtmaya başladı. Tirmizli Seyyid Alaülmelik'i Halife ilan ederek Bağdat Halifesi Nasır'ın adını hutbelerden ve paralardan kaldırttı (D'ohsson, 2014: 89). Dönemin tarihçilerinden Cüzcani (2015: 136) Muhammed Harzemşah'ı kıyasıya övse de, Otrar Hadisesinin faturasını ona kesmekten geri durmamış ve tepkisini Buhara'nın savunması sırasında şehit düşen İmam Rükniddin'in son sözleri ile ortaya koymuştur:

"Ben gönlüme sordum, o dedi ki, ben perdenin içindeyim.

Dedim, senin mahallenin köpeği benim peşime düşmüştür.

Dedi, vurma! Onu biz kışkırttık." (Cüzcani, 2015: 137).

Türkistan Hâkimiyetinin Temelleri

Siyasi Temel

Moğol İmparatorluğu'nda hâkimiyet kalıtım yoluyla aktarılırken, aynı anneden olan çocukların tamamı tahta aday olabiliyordu. Üstelik taht için kız çocuklar da aday gösterilebiliyordu (Spuler, 2011: 281).

Moğollarda tüm mülk hana aitti. Şehzadeler de hanlar gibi hâkimiyetinde yaşayanların üzerinde mutlak hâkimlerdi. Ülkede yaşayan halk ister Moğol olsun, ister başka bir milletten olsun, tamamı şehzadelerin malı durumundaydı (Ayan, 2001: 68).

XIII. yüzyılın başında Moğolların batısında Türkistan ve Maveraünnehr'e hâkim Harzemşahlar bulunuyordu. Türkistan ve Maveraünnehr'in ilmî, iktisadî, içtimaî ve dinî yönlerden en canlı kültür yörelerinden biri olması Cengiz'in ilgisini çekmiştir. Bu nedenle Harzemşahlar ile temasa geçerek ticaret ve dostluk anlaşması için elçiler göndermiştir. Ama gönderilen elçilerin bazıları aşağılanmış, bazıları öldürülmüştür. Otrar Valisi İnalçık'ın ticaret kervanına yaptıklarından sonra başlayan üç yıllık süreç, tüm Orta Asya'nın Moğol egemenliğine girmesiyle sonuçlanmıştır.

İmparatorluk büyüdükçe yönetim kademelerinde görev alacak uzmanlara duyulan ihtiyaç artmıştır. Çünkü yükselmekte olan imparatorluğun ekonomisi bunu zorunlu kılmaktaydı. Bu göreve Uygur, İranlı ve Çinli memurlar getirildi. Cengiz Han döneminde Moğolların hizmetine

giren Çinli Yeh-Lü-Çu-Tsai onun en sadık müşavirlerinden olmuştur. Ayrıca Fars kültürüne hâkimiyeti ile Türk asıllı Mahmut Yalavaç da Cengiz Han'ın önemli ekonomi ve kültür danışmanları arasına girmiştir.

Moğol halkları vergi vermezken Moğol Devleti'nin bütçesini, idaresi altındaki toprakların gelirleri ve ganimetler oluşturuyordu (Vernadsky, 2015: 134). Bu yüzden, işgal edilen topraklardan gelirlerin ve haberlerin merkeze hızlı ve güvenli bir şekilde ulaşması için *Yam* teşkilatı kuruldu. Yam sayesinde han, devletin her köşesinden haberdar oluyordu (Cüveyni, 1988-I: 101).

Moğolların zapt ettikleri ülkelerde kurduğu yönetim teşkilatları, bu sistemi uyguladıkları ülkenin coğrafi ve kültürel şartlarından mutlaka etkilenmiştir. Cengiz Han, Harzemşahlar seferinin ardından Türkistan'ı işgal ettikten sonra 1225 yılında Karakurum'a dönmüş, ölmeden önce yerine Ögödey'i veliaht tayin etmişti.

Ögödey, adını Cengiz Han zamanından beri duyduğumuz, Çinlileşmiş Kitan olan Yeh-Lü-Çu-Tsai ile yoluna devam etme kararı aldı. Yeh-Lü-Çu-Tsai, Moğolların sırf askeri olan imparatorluğunu Çin örneğine göre, idari bir imparatorluk haline getirmeye gayret etti. Medeni Uygurlar ile beraber Çin, Tangut ve İran gibi eski medeniyetlerin idari tecrübelerinden yararlanmaya çalıştı (Grousset, 2015: 266).

Moğol imparatorluğunda çeşitli devlet görevlileri yer alıyordu. Bunlar yeri geldiği zaman hem idari, hem de askerî görevler üstlenmişlerdir. Moğol devletinde memurlar, valiler, naibler ve darugacılar idari görevliler iken tarhanlar, noyanlar ve nökerler askerî görevlilerdi. Bunlar arasında Moğollarda darugacılık müessesesi ve noyanlık makamı önemli bir mevki teşkil etmektedir.

Cengiz Han tarafından uluslara bölünen devlet, kesin şeklini Ögedey zamanında almıştır. Genel olarak Çin, İran ve Rusya topraklarında kurulan üç ulusun *ilhan* tarafından yönetilmesine karşın Çağatay ulusunun başlangıç yıllarında merkeze bağlı *darugacı* ve baskaklarca yönetildiği görülür. Karahıtaylardan aldıkları en önemli kurum "darugacılık" idi. Bunlar, her işten sorumlu olarak, ele geçirilen topraklarda kalan ve aslında bir tür bölgesel askeri vali haline gelen Moğol idarecileriydi. Yöre halkının Moğollara verdikleri sözü tutmalarını sağlamak bu kişinin sorumluluğu altındaydı (Marshall, 1996: 39).

Zaman zaman değişse de genel olarak Türkistan hâkimiyeti Çağatay Hanlığının elindeydi. Burada da en önemli yönetim organı "Toy" idi. Diğer Moğollarda "Kurultay" olarak adlandırılırken Toy, İbn Battuta'nın da belirttiği üzere Çağataylardaki Türkleşmenin en önemli göstergelerindendir. Yılda bir kez Almalık'ta toplanan Toy'a Çağatay sülalesi mensupları, hanımlar, damatlar, ümera ve devlet erkânı tam tekmil katılırlardı. Han ve Hatun Toy'un tabii başkanlarıydı. Çağatay Hanlığı teşkilatında en yüksek devlet vazifelileri arasında olan Yasa emîri, bitikçi, al-tamgacı ve barsçı adı ile bilinen görevliler de Toy'un tabiî azaları arasında idiler. Bunlardan *al-tamgacı* ilmiye sınıfını temsil ediyordu. Hanların yarlıklarına kırmızı renkli damgayı vurma işi bu zata aitti. İbn Battûta ve Tarmaşirin Han arasındaki Türkçe-Arapça konuşmaları bu görevli tercüme etmişti. Bitikçi, Yasa ve Barsçı emirleri Çağatay şehzâdelerine mahsus vazifelerdi. *Bitikçi emîri* Defterdar vazifesini görürdü; *Yasa emiri* yargı işlerinin başı idi; *Barsçı emiri* ise av işlerinin tanzim ve tertibi işlerine bakardı. Av veya sürek avı adı verilen ve günlerce süren bu faaliyet yasa gereği olduğu için çok mühim bir vazife durumundaydı. Avların, askeri talim ve gıda temini gibi iki önemli işlevi vardı. Bu üç makamın önemini, Cengiz Han'ın av işlerini büyük oğlu Coçi'nin, Yasa işlerini ise Çağatay'ın idare etmesinden anladığımız gibi, Batu Han'ın Bitikçiliğini halefi Berke'nin yapıyor oluşundan da anlayabiliriz. Çağatay hükümdarlarından Barak Han (1266-1271), kendi tahtından indirdiği Mübarek Şah'ı kendisine Barsçı tayin etmişti. Barak Han, Bitikçiliğine şehzâdelerden Ahmet Börü'yü getirmişti. Ahmet Börü, Çağatay Han'ın oğullarından Muçi-Yebe'nin oğlu idi (Kafalı, 2005: 56-57).

Türkistan'daki Moğol hâkimiyetinin idari dönüşüm açısından en belirgin sonucu, şehirlerin yönetimi ve görevli memurların, göçebe Moğol muhafazakârlığı karşısındaki değer kayıpları oldu. Han bütün devletin asıl yöneticisi olmakla birlikte, Moğollar açısından, bu yabancı topraklarda yöneticilik ve memurluk gibi görevlerin hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır (Kafalı, 2005: 38). Buna sebep Moğol ananeleri gösterilse de, şunu belirtmeliyiz ki, Moğolların geldikleri yeni topraklarda şehir hayatı ve idarecilik üzerine çok eski bir kültürel birikim mevcuttu. Dolayısıyla asıl sebep, henüz bu düzen için yetişmiş Moğol idarecilerin bulunmuyor olmasıdır. İkinci nesil Moğol idarecilerin bu açığı kapatmaya çalışmaları, Türkistan'daki Moğol hâkimiyetinin ilk evresi için kullanılan "istila"" terimini ve ikinci evresi için uygun gördüğümüz "fütuhat" teriminin içini dolduracak gelişmeleri ifade etmektedir.

İktisadî Temel

Türkistan, Moğol akınlarının ilk merhalesinde maddi ve manevi yıkımlar görmüşse de, bölgenin yüzlerce yıldır hiçbir devletin ömür süresine bağlı kalmadan ayakta kalan bir ekonomi işleyişi vardı. Bu nedenledir ki, ilk fütuhat evresinden itibaren, kurulu düzenin değiştirilmesi yönünde Moğolların olumsuz anlamda herhangi bir tasarrufu olmamıştır. Aksine var olan işleyişin daha hızlı ve düzenli işlemesine yönelik önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin başında bölgenin Harzemşahlar'dan beri idaresinde bulunan Yalavaç ailesini aynı göreve devam ettirmek gelir. Diğer önemli müdahale ise Yam (posta) teşkilatının kurulmasıdır. Bu sayede İmparatorluğun en uzak köşeleri ile düzenli bir irtibat ağı kurulduğu gibi, ticareti sekteye uğratacak olumsuzlukların da önüne geçilmiş oluyordu.

Çinli Seyyah ve münzevi Çan-Çun'un kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Moğollar, askeri harekâtın hemen ardından, refahın eski haline gelmesi için önlemler alıyorlardı. Bu da ağırlıklı olarak Arap-İslam kaynaklarındaki yaklaşımın ne denli mübalağa ve kasıt taşıdığı hakkında fikir vermektedir. Bir kere, medeni hassasiyetle olmasa bile, başta Cengiz Han olmak üzere tüm Moğollar, tüccar ve çiftçi yerleşiklerden toplayabilecekleri vergi miktarının, göçebelerden toplanandan çok daha fazla olacağını biliyorlardı. Hazine gelirleri hanedanın ortak malı olduğundan, medeni bölgelerin idaresini göçebe Moğol memurlarına teslim etmenin ne denli büyük bir tehlike olduğunu da biliyorlardı (Barthold, 2018: 296). Yani yıkımı ve yağmayı engelleyen en önemli kaygı vergiydi.

Çağatay Hanlığı idaresindeki Türkistan'da çeşitli vergilerin alındığı görülmektedir. Cüveyni (1988 III: 50) "mal" ve "talay" adı altında şehir mülkünden; "kalan" adı altında 1/10 nispetinde zirai mahsulden; "tamga" adı altında ticaret mallarından ve "kopçur" adı altında 1/100 nispetinde hayvan vergisi alındığından bahseder. Kopçur, diğer vergilerin içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü göçebe toplumlarda en önemli geçim kaynağı hayvancılık olduğundan bu vergi her dönemde tahsil edilmeye çalışılmıştır (Spuler, 2011: 335). Bu vergiye dair ilk düzenlemenin Mengü Han devrinde yapıldığını biliyoruz (Ebu'l-Ferec, 2011: 25). Ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla da "gale" adıyla bilinen bir vergi alınmaktaydı. Bu vergi sayesinde ordunun ihtiyacı olan yiyecek ve hayvan gereksinimi karşılanırdı. Bu verginin toplanması ile ilgili büyük problemler yaşandığı bilinmektedir. Türkistan'ın, Moğol ulusları arasındaki çatışmalara da ev sahipliği yapıyor olması nedeniyle savaş vergileri altında ezilmiş olduğunu belirtmek gerekir. En çok da Ögedey ve Tuli aileleri arasındaki mücadelelerde bunu görüyoruz (Roux, 2001: 370).

Çağatay Hanlığı, diğer akrabaları olan İlhanlılar ve Altın Orda Hanlığı gibi bağımsızlığına erken evrede kavuşmuş değildir. Kağanlık merkezine yakın olmaları nedeniyle sürekli müdahaleye maruz kalıyordu. Bu nedenle bağımsızlık sembolü olan ilk Çağatay parası ancak Kebek (1318-1326) devrinde basılmıştı. Basılan paraların da tamamı gümüş ve bakırdandı. Bugüne kadar bulunanlar arasında altın sikke çıkmamıştır. Elçigiday tarafından 1326 yılında bastırılan gümüş para üzerinde Çağatay ailesinin damgası bulunuyordu. Yine Çağatay zamanına ait Semerkant'ta basılan anonim bir para üzerindeki "*Semerkant ve bu şehrin çevresini ele geçiren günahkâr olur*" anlamındaki Farsça ibarenin pek manidar olduğu açıktır

(Kafalı, 2005: 51). Bu paranın Mahmut Yalavaç tarafından bastırıldığına dair pek çok sebep sunulabilir.

Ticaret, Moğol fütuhatının temel ideolojisi içinde gizlenmiş en önemli unsur ve gerekçedir. Esasen bunun, gizli olmaktan çıktığı an Otrar hadisesi idi. Yüzyıllardır iktidar sırasının Moğollar ve Türkler arasında gidip geldiği Türkistan'da sıra yeniden Moğollara gelmişti ve uzun süreli başarının sırrı yakıp yıkmaktan değil, ekonomik sürekliliği sağlamaktan geçiyordu. Bunun için tarihi İpek Yolu'nun denetimi ve doğu-batı ticaretinin tek elde toplanması şarttı. Ticaret öylesine kazançlı bir faaliyetti ki, Moğol hanları dahi bu ağın içinde pay alma gayreti gösteriyorlardı. Kurulan "ortaklık" şirketlerinin denetimine önem veriliyor ve buna Yasa içinde de yer veriliyordu. Ticaretin cazibesi üst düzey devlet memurlarını da ağına çekiyordu. Bunlar arasında, en güvenilir devlet adamlarından olan Habeş Amid de vardı (Biran, 2007: 33).

Bilindiği üzere Çağatay Ulusu içinde dört büyük Moğol kabilesi bulunuyordu. Bunlardan biri olan Celayirlerin hizmetinde çalışan Muhammed İbn Hinduşah Nahçivani, devletlerin gelişiminde ticaretin rolünün altını çizerek, tüccarların rahatlıkla ticaret yapabilmeleri için kendilerine uygun şartların –özellikle de ulaşım vasıtalarının- sağlanması gerektiğini, sağlanamama durumunda ticari faaliyetlerin sekteye uğrayacağı ve bunun da toplumsal sorunlara yol açacağını ifade etmiştir (Kalan, 2015: 97). Nitekim bunun en somut örneğinin Çağatay Hanlığının ikiye bölünmesi olduğu söylenebilir. Bölünmenin temel sebebinin, ülkenin doğusu ve batısı arasındaki gelir paylaşımı meselesi olduğu açıktır. Ancak öne sürülen gerekçe, geleneklerden kopma suçu işlenmesiydi. Nitekim Tarmaşirin'in görünürdeki öldürülme gerekçesi de buydu (İbn Battuta, I: 711)

Toprağın ekonomi içindeki yerine gelirsek: Moğol toprak yönetimi *soyurgal* olarak adlandırılan -Moğolca "lütfetmek, bağışlamak, merhamet etmek- sisteme dayanıyordu. Soyurgal, Cengiz Han sonrasında kurulan Moğol devletlerinde, özellikle de İran, Azerbaycan ile Anadolu'nun doğusunda kurulan Türkmen devletlerinde verilen, toprağa dayalı, vergi muafiyeti bulunan, veraseten geçebilen bir tür "bağış, ihsan"dır (Ölmez, 2010: 167). Esasen bu Arap-İslam devletlerinden Selçuklular'a geçmiş olan "ikta" sistemine çok benziyordu (Golden, 2017: 322). Kelimenin Anadolu coğrafyasına da taşınmış olduğu görülür (Gül, 2015: 194).

Sistemli bir toprak düzeninden bahsedebilmek için Türkistan'ın orta ve batı kısmını dikkate almak mecburiyetindeyiz. Moğol fütuhatının hemen öncesinde de Türkistan bölgesinde göçebe ve yerleşik hayat arasındaki sınırı belirleyen Sır Derya idi. Amu Derya kıyılarına varıncaya kadar da yarı göçebe - yerleşik şehir ve tarım kültürü kök salmıştı. Bilindiği gibi fütuhat yıllarında göçebelerin otlatma yerleri, feodaller arasında iyelik olarak bölünmüş ve ırsi olarak intikal etmiştir. Toprak mülkiyeti ise Han > Ulus Sahibi (Oğullar vs.) > Noyan > Feodal > Göçebe veya Köylü şeklinde şematize edilmiştir (Kushenova, 2013: 92).

Vladimirtsov'un göçebe feodalizmi tezinden yola çıkılırsa, Moğol toprak düzeninin Ortaçağ Avrupası'ndaki gibi topraktan elde edilen ürünün dolaşımı üzerine kurgulanmış bir yapı olmadığı görülür. Bu sistemde vasallık ve efendilik ilişkisi içinde yer tutan aktörlerin de toprak mülkiyeti esasına dayalı bir ilişki ağı içinde yer almadıkları anlaşılır. Burada açık bir şekilde hanın hakimiyeti söz konusudur. Ama bu da Avrupa'daki feodalite savaşından güçlenerek çıkan merkezi krallıkların durumu ile karıştırılmamalıdır. Zaten Han'ın vasallarının tamamı askeri devlet modeli içindeki komutanlardan başka bir şey değildir. Dolayısıyla hepsi Han için çalışan görevlilerdi. Noyanlık ve tarhanlık gibi mevkiler Gizli Tarih'te her ne kadar sadakat ve güvenin ödüllendirilmesi olarak açıklansa da, Cengiz Han'ın bu mevkileri dağıtırken stratejik çıkarlara öncelik verdiği açıktır (Vladimirtsov, 1995: 205).

Kültürel Temel

Moğollar, XII. Yüzyılın başlarında yaşadıkları örgütlenme ve toparlanma sürecinde Moğol adını hak edecekleri bir kimlik arayışı içine girmiş ve en yakın kültürel komşuları olan Türklerle önemli bir medeniyet alış verişi yapmışlardı. Cengiz Han da başta idari ve askeri olmak üzere

devletin temel dinamiklerini Türk medeniyetinin tarihsel verilerine göre düzenlemiştir. Türklerin anayurdu olan coğrafyanın ticaret yollarının buluşma noktasında olması ve güçlü medeniyet verilerinden yararlanmış oldukları İran ve Soğd unsurlar ile komşu olmaları, ileri bir medeniyet seviyesine çıkmalarını sağlamıştır (Togan, 1981: 54).

Türkistan'ın Moğollar tarafından ele geçirilme sürecinde yaşanan büyük maddi ve manevi yıkım ile aynı anda kurulmaya çalışılan yeni düzende Cengiz Han'ın siyasi ve toplumsal havayı iyi analiz ettiği açıktır. Daha önce Muhammed Harzemşah'ın Hilafet makamına karşı öne sürdüğü argümanları bu kez Cengiz Han ona karşı kullanıyordu. İlk icraatlarından biri, Büyük Yasa adı verilen kurallar külliyatı içine *"Hz. Ali ve ardıllarına hürmet edilmesi"* (Alınge, 1967:143) emrini koydurmak oldu. Büyük bir coğrafyaya hâkim olmak yönetim açısından zafiyet yaratsa da, bu zafiyetle başa çıkma çabasının avantaja dönüştüğü görülecektir. Fütuhat alanının merkezinde bulunan ve önemli bir geçiş güzergâhı olan Türkistan'ın el üstünde tutulduğu görülmektedir. Dönemin ileri kültürleri olan Çin ve İran'dan gelen siyasi ve ekonomik danışmanların buluşma noktası da Türkistan idi.

Moğol egemenliği öncesinde Türkistan'da yüksek bir kültür vardı. Üstelik bu kültürün taşıyıcıları arasında Türk-İran halkları ile birlikte, Moğol-Tunguz kökenli olup Çin'deki üst kültürden gelen Karahitaylar da vardı (Biran, 2007: 26). Moğollar her ne kadar siyasi ve askeri bir güç olarak Türkistan'a girmiş olsalar da, nihayetinde bu medeniyetin her anlamda gerisindeydiler. Cengiz Han bu problemin farkında olduğundan, kendilerini hiç olmazsa birkaç adım yukarıya taşıyacaklarına inandığı Uygurların danışmanlığından yararlanmakla işe koyuldu. Çinli ve Müslüman danışmanlardan da yararlanmayı bildi. Ne var ki Moğol İmparatorluğu'nun tüm yapısının iç tezatlar ile sallanmasına engel olamadı. Öncelikle imparatorluğun üstüne inşa edildiği prensipler arasında temelden bir uyumsuzluk vardı. Vernadsky (2015: 164) bu uyumsuzluğun nedenini, imparatorluk ideali ile feodal toplumsal gerçeklik arasındaki farklılık olarak açıklamaktadır. Diğer yandan İmparatorluk ile mahalli hanlıklar arasında da işbirliği eksikliği ve çatışmalar mevcuttu. Ayrıca o devirdeki teknolojinin iptidai şartlarında imparatorluğun o kadar geniş oluşu, hükümdar için daimi dert kaynağıydı (Vernadsky, aynı yer).

XIII. yüzyıla gelindiğinde Türkistan'da büyük oranda yerleşmiş olan İslamiyet, göçebe ve yerleşik hayat tarzı arasındaki kavgada belirleyici bir unsura dönüşmüştü. Cengiz Han'dan bu yana Moğollar arasında gezinen Müslüman tüccar ve bürokratların varlığı önemli bir sorun teşkil etmezken, Türkistan hâkimiyetinde Yasa'nın Şeriattan üstün tutulmak istenmesi sorun teşkil ediyordu.

Çağatay Hanlarının başlarda Şamani ve Budist kaldıktan sonra aniden İslamiyet'e meyletmelerinin, akrabaları olan Türklerin bu dinde bulunmaları ile yakın bir ilgisi vardı. Fakat yine de Mübarekşah gelinceye kadar Çağatay Hanlığının başına Müslüman bir Han geçmemiştir.[2] Bundan dolayı Çağatay Hanlığındaki İslami faaliyetler Moğol hanları tarafından değil, Mahmut Yalavaç, Mesut Yalavaç, Bahaeddin Mergınani ve Habeş Amid gibi Müslüman idareciler ve Müslüman toplum içinde kendini bu işe adayanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Dil ve edebiyat başta olmak üzere kültürel alandaki çalışmalar da bu şekilde yürütülüyordu.

Çağatay Hanlığı üzerinde etkili olan ve bir nevi vesayet rejimi olarak adlandırabileceğimiz Kaydu devri, Müslümanlar açısından daha rahat bir dönemi işaret eder. Cemal Karşi (2015: 125) onun adaletli, cömert ve merhametli olduğundan ve Müslümanlara sevgi beslediğinden bahsetmektedir. Kebek Han ise, Müslüman olmamakla birlikte İslamiyet'e karşı daima ılımlı yaklaşmıştır. Seleflerinin aksine şehir hayatına büyük önem veren Kebek, ticaretin ve maliyenin Müslümanlar eliyle işlediğinin farkındaydı. Onun zamanında Maveraünnehr'in şehir hayatındaki canlılık ve gelişim net bir şekilde gözleniyordu (Arslan, 2014: 393). Bu dönem aynı

[2] Cemal Karşi'nin (2005: 125) bazı rivayetleri gerekçe göstererek Oragana Hatun'un Müslüman olduğunu belirtmiş olması teyide muhtaçtır.

zamanda Moğolların hızla Türkleştikleri bir zaman dilimi olmakla birlikte en mesut oldukları dönemi de işaret ediyordu (Kafalı, 2005: 131).

Kültürel temelden bahsetmişken, Moğollar devrinde Türkistan'da hiçbir edebi eser yayınlanmadığı iddiasına karşı bazı argümanlar ileri sürülebilir. Ancak hemen belirtelim ki, Çağatay'ın halefleri arasında çıkan siyasi karışıklıklar sadece ilim ve edebiyatın değil, birçok meselenin ötelenmesine neden olmuştur. Üstelik bölge aynı zamanda İran-Turan kültür çatışmasına da ev sahipliği yapıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Uygur bakşıları (kâtipler) İslam kültürünün temsilcilerinden daha fazla itibar görüyorlardı. Tarihi olayların ve edebi eserlerin kaydı da genellikle onların elindeydi. Verimsizliğin tek nedeni onlar değildi tabi ki. Biliyoruz ki Çağatay hanlarının herhangi birinin isteğiyle yazılmış tek bir İslami eser yoktur (Barthold, 2017: 74). Ancak bu, ilmi üretimin olmadığı anlamına gelmez. İlmi üretimin bizzat devlet eliyle olmaması, siyasi otoritenin konjonktür gereği bu görevi yerine getirememesiyle ilgilidir. Bu nedenle ilmi üretime engel de olunmamıştır. Çağatay Hanlığı idaresi altındaki şehirlerde yetişmiş çok değerli İslam âlimleri vardı. Özellikle de Buhara, Semerkant ve Nesef'te yetişmiş bu alimler ve eserleri hakkında birkaç malumat vermek uygun olur:

1- İbnü'l-Buhari (*Esrü'l-Makadis* ve *E'zabu'l- Mevarid)*
2- İshak el- Hüseyni ed-Dehli el- Buhari (*Envaru'l- Mecalis)*
3- Mahbubi el- Buhari (Şerhu'l- Vikaye ve Muhtasaru'l-Vikaye)
4- Rıdvan el- Buhari (*Kitab fi's- Siyaseti's-Sultaniyye)*
5- Muhammed el-Buhari el-Acemi (Fadihatü'l-Mulhidin ve Nasihatü'l-Muahhidin)
6- Şemsüddin es- Semerkandi (*Kıstasü'l-Mizan)*
7- Ebu Süleyman el-Benaketi (*Ravzatü Uli'l-Elbab fi Tevarih-i Ekâbir ve'l-Ensab)*
8- Ali en-Nesefi (*Şerhu Nevabigi'l-Kelim ve Şerhu Lamiyeti'l- Ef'al)*
9- Mahmud en-Nesefi (*Şerhu'n-Naf'i)*
10- Ebu'l-Fazl b. Muhammed (Cemal Karşi) (*Mulhakatü's-Surah)* (Yılmaz, 1996: 20-49).

Türkistan'da Moğol fütuhatından sonra bilim ve eğitime destek adına yapılmış mimari eserler de mevcuttu. Cüveyni (1988-I: 160) Mesud Yalavaç'ın idaresinde Buhara'da inşa edilen binaları hayranlıkla övmektedir. Bunlar arasında Tuluy'un dul eşi Sorkoktani Beki'nin kendi parası ile yaptırdığı Haniyye Medresesi ve Mesut Yalavaç'ın yaptırdığı Mesudiyye Medresesi'ni özellikle zikretmektedir. Her medresenin 1000 kadar öğrencisi bulunuyordu. Hıristiyan olan Sorkoktani Beki'nin her medreseye 10.000 Baliş bağlaması dikkat çekicidir.

Sonuç

Türkistan'daki Moğol egemenliğinin salt bir istila hareketi olduğu yönündeki genel bakışı kırabilmek adına, eldeki tüm veriler adilce kullanıldığında Moğol egemenliğinin istila değil, fütuhat olduğu gerçeğine ulaşılmaktadır. Meseleye kuramsal çerçevede yaklaşmak ise sürecin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Moğol fütuhatı, tarihsel arka planı ve gerekçeleri ile yaşandığı dönemin doğal koşulları göz önünde bulundurulduğunda, tamamen sistemli ve planlı bir gelişim arz eder. Moğollar her ne kadar çağlarının gerisinde kalmış olsalar da, ele geçirdikleri topraklarda çağdaş milletlerin kültürel birikiminden faydalanmasını bildiler. Göçebe bozkır asabiyetinden hiçbir zaman taviz vermeyen Moğollar geleneksel yaşam biçimlerini terk etmediler. Cengiz Han, ülkelerin at üstünde fethedildiğini fakat at üstünde yönetilemeyeceğini biliyordu. Fütuhatın başarısı için medeni dünyanın siyasi ve iktisadi temellerinin korunması şarttı. Bunun için gerekli kurumsal altyapı Uygur, Çin ve İranlı bürokratlar eliyle oluşturuldu. Devletin ayakta kalması için ihtiyaç duyulan en önemli unsurun ekonomi olduğu bilinciyle muazzam bir ticaret ağı kuruldu.

Binlerce kilometrekarelik ülkenin bütünlük içinde idaresi için çağının en gelişmiş haberleşme örgütü kuruldu. Doğu Türkistan'da tarımsal faaliyetlerin ve toprağa bağlı ekonominin kısmen zarar gördüğü kabul edilse bile, Orta ve Batı Türkistan'da ezelden beri var olan ticaret hacminin bu dönemde zirveye çıktığını belirtmek gerekir. Eleştiriler daha çok Çağatay'ın şahsında toplanmış olsa da, İslamiyet'e karşı topyekûn bir saldırı ya da sistemli bir ideolojik tutum söz konusu olmamıştır. Aksi olsaydı, devletin temel organlarının Müslüman bürokratlarca işletilmesine izin verilmezdi.

Açıklık getirilmesi gereken diğer bir konu da, bu dönemde kültür ve medeniyete hiçbir katkı yapılmadığı eleştirisine yöneliktir. Unutmamak gerekir ki Moğol fütuhatının başladığı esnada Moğollar medeni dünyanın neredeyse bin yıl gerisindeydiler. Tarihin tanıklık ettiği en büyük fatihlerin başında gelen Cengiz Han okuma yazma bilmiyordu. Yazıyı kullanmayı henüz öğrenmiş bir milletten büyük edebi eserler vermelerini beklemek haksızlık olacaktır. Buna rağmen ilmi ve edebi üretimin önüne geçilmediğinin de altı çizilmelidir

KAYNAKÇA

Akçura, Y. (2018). *Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han.* (Mehmet Kaan Çalen, Yy. Haz.), İstanbul: Ötüken.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî (1988). *Tarih-i Cihan Güşa*, (Mürsel Öztürk, Çev.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ayan, E. (2015). *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Barthold,V.V. (2018). *Türkistan Halklarının Tarihi*. (Gülnisa Aynakulova, Çev.), Ankara: Astana.

Biran, M. (2007). Culture and Cross-Cultural Contact in The Chaghadaid Realm (1220-1370). *http://mongol.huji.ac.il/sites/default/files/26.%20Culture%20and%20cross.pdf* Erişim Tarihi: 30.03.2019.

Cemâl el-Karşî (2005). Mulhakatü's-Surah, *https://www.academia.edu/10833399/Jamal_Qarshi._Mulhaqat_al-Surah*, Erişim Tarihi: 30.03.2019.

Çalen, M. K. (2013). II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi. İstanbul: Ötüken.

D'ohsson, A.C.M. (2014). *Moğol Tarihi.* (Ekrem Kalan, Yay. Haz.), İstanbul: IQ.

Ferec, E. (2011). *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*. (Şerafeddin Yaltkaya, Çev.), Ankara: TTK.

Golden, P.B. (2017). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Osman Karatay, İstanbul: Ötüken.

Grigor, A. (2012). *Okçu Milletin Tarihi*. (Hırant D. Andresyan, Çev.), İstanbul: Yeditepe.

Grousset, R. (2015). *Stepler İmparatorluğu*. (Halil İnalcık, Çev.), Ankara: TTK.

Gül, B. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları. *Türkbilig*, (30), 187-200.

Gündoğdu, A. (2015). Türklerde Devlet. *Türk Kültürü El Kitabı.* (İhsan Çapçıoğlu, Hayati Beşer, Ed.), Ankara: Grafiker.

Hassan, Ü. (2011). *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğu-Batı.

İbn Battuta Tanci (2000). *İbn Battuta Seyahatnamesi I*. (A. Sait Aykut, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi.

Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345),* Ankara: Berikan.

Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. (Ömer Suveren, Çev.), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Kalan, E. (2015). Moğollar Devrinde İpek Yolu. *İpek Yolu,* (Ahmet Taşağıl, Ed.), İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

Kushenova, G. (2013). Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraünnehir. İstanbul: IQ.

Lughod, J. L. (1989). Before European Hegemony (The orld System A.D. 1250-1350). Newyork: Oxford.

Marshall, R. (1996). *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*. (Füsun Doruker, Çev.), İstanbul: Sabah.

Minhac-i Sirac el-Cüzcanî (2015). Tabakat-ı Nasıri (Gazneliler, Selçuklular, Atabeylikler ve Harzemşahlar). (Erkan Göksu, Çev.), Ankara: TTK.

Moğolların Gizli Tarihi. (2016). (Ahmet Temir, Çev.), Ankara: TTK.

Oppenheimer, F. (1997). *Devlet*. (Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, Çev.), Ankara: Engin Yayınları.

Ölmez, M. (2010). Dil verileri Işığında Soyurgal ve Kökeni, *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal,* (Mark Kirchner, Peter Zieme, Ed.), İstanbul: Mehmet Ölmez Yayınları.

Özdemir, H. A. (2011). *Moğol İstilası.* İstanbul: İz.

Laszlo, R. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: TKAE.

Roux, J.P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Çev.), İstanbul: Kabalcı.

Spuler, B. (2011). İran Moğolları Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350. (Cemal Köprülü, Çev.), Ankara: TTK.

Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Yayınevi.

Tekin, T. (1988). *Orhun Yazıtları*. Ankara: TTK Basımevi.

Vernadsky, G. (2015). *Ruslar ve Moğollar*. (Eşref Bengi Özbilen, Çev.), İstanbul: Selenge.

Vladimirtsov, B.Y. (1995). *Moğolların İçtimai Teşkilatı*. (Abdülkadir İnan, Çev.), Ankara: TTK.

Yılmaz, F. (1996). *Buhara, Semerkand ve Nesef Bölgesinde Yetişen Dilci ve Edipler*, Atatürk Ünv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Aydın, Aydınlanma ve Sınıf: Schumpeter ve Gramscı'nın Aydın Kavramına Yönelik Yaklaşımları

Mustafa BÖLÜKBAŞI[1]

Giriş

Aydın ya da entelektüelin kim olduğu,[2] modern dönemde pek çok düşünürün görmezden gelemediği bir soru olmuştur. Bu soru, kendisini bu şekilde tanımlamaya yanaşmayan "aydınlar" için bile belirli bir cazibeye sahiptir. Konu hakkında yapılan çalışmaların 1920'lerden itibaren niceliksel artışı, "Aydınlar Sosyolojisi" isimli bir alt disiplinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu disiplin genel olarak aydının kim olduğu, hangi gelişmelerin sonucu ortaya çıktığı, zihinsel emekçi olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı, toplumsal rolünün ne olduğu, toplumsal sınıflarla nasıl bir ilişkisinin olduğu, belirli bir zaman ve coğrafyaya bağımlı mı yoksa evrensel bir kategori mi olduğu gibi sorular etrafında şekillenmektedir.

Aydınlar genel olarak okur-yazar, kültürlü ve mesleki bir uzmanlığı olan; bunun yanında ayırıcı özelliği zihinsel faaliyet sürdürmek olan bir toplumsal grup olarak düşünülmektedir. Bu genel tanım aydınları toplumda saygın bir konuma yerleştirmektedir. Ayrıca bir parça elit ya da "halk"ın üzerinde bir konumu da çağrıştırmaktadır. Ne var ki, aydın grubunun toplum içerisindeki yerini nesnel veriler ile tespit etmek oldukça zordur. Örneğin kimse anketlerde mesleğini "aydın" olarak tanımlamaz çünkü çağdaş toplumlarımızda kimse "entelektüel olarak" istihdam edilmez. Oktay Özel'in tabiriyle söylersek entelektüel kartvizite taşınabilecek bir sıfat değildir (Özel, 2006: 71).

Aydın üzerine yapılan çalışmaların önemli bir özelliği, bilgiyi üreten ve hakkında bilgi toplanan kişilerin aynı toplumsal gruba mensup olmasıdır. Bu yüzden aydın meselesi ile uğraşmanın aydınlar için kişisel bir veçhesi de vardır. Günümüzde bile bu grubun görece sınırlı oluşu, aydın tartışmasının çoğunlukla aydın içi bir tartışma olarak kalmasına yol açmaktadır. Aydın üzerine yazılan "tezler", aydının kendisine dönük, kendisi için ve büyük ölçüde kendisinden hareketle yürüttüğü bir faaliyetin sonucudur. Başka bir ifadeyle, aydın üzerine düşünenler ve onu tanımlayanlar, yine aydınlardır. Hülasa aydın, kendisi üzerine düşünen bir toplumsal tiptir.

Bunun yanında, toplumsal bir kategori olarak aydınlar, homojen bir bütünlük göstermez. Aslında aydın olarak adlandırdığımız grubun üyeleri, büyük ölçüde farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel çevrelerden ve mesleklerden gelmektedir. Aydın denildiğinde çoğu zaman gazeteciden edebiyatçıya, akademisyenden avukata, bürokrattan öğretmene kadar çok farklı toplumsal gruplar akla gelmektedir. Aydınların bu heterojen niteliği ortak bir görüş ya da çıkar etrafında toplanmasını çoğu zaman engellemektedir. Başka bir deyişle aydın olarak anılmak ortak bir statüye işaret etse bile bu statü aydınların kendi aralarındaki sınıfsal farklılıklarını ortadan kaldırmaya yetmez.

Yine de aydın konusu açıldığında zihinlerimizde belirli bir imge belirmektedir. Sorgulayan, siyasal bir tavır takınan, zihinsel bir uğraş içerisinde olan ve fikirlerini kamuya yaymaya çalışan bir figürün imgesidir bu. Şüphesiz tarih boyunca, Antik Yunan filozoflarından

[1] Öğretim Görevlisi Doktor, Kurumsal İletişim Koordinatörlüğü, Uşak Üniversitesi, Uşak, Türkiye

[2] Türkçe literatürde zaman zaman aydın ve entelektüel arasında bir ayrım yapılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Ancak bu metinde aydın ve entelektüeli birbiriyle eşanlamlı olarak kullanıyorum.

Ortaçağ Katolik Kilisesi teologlarına, Çin Konfüçyüsçülerinden Türk-Arap mutasavvıflarına kadar birçok düşünür yaşamıştır ancak bizim aydın tasavvurumuz, bunlarla pek de bağlantılı olmayan oldukça yeni bir figürdür. Kesin bir biçimde söylemek gerekirse aydın modern bir tiptir. Modernite öncesi bir aydının varlığını kabul etsek bile bu durum günümüzde aydın sözcüğünü modern anlamıyla kullandığımız gerçeğini tahrip etmez. Daha açık bir ifadeyle, başka bir aydın tipinin daha önceki dönemlerde de mevcut olduğu öne sürülebilir ancak bizim anladığımız şekliyle aydının tarihi en fazla iki asır geriye götürülebilir.

Modern Aydının Kökeni: Kitle Toplumu, Aydınlanma ve Dreyfus Vakası

Türkçeye önceleri münevver, daha sonra aydın ve günümüzde doğrudan entelektüel olarak tercüme edilen kavram Latince kökeni itibariyle *intellectus*unu kullanan bireyi işaret etmektedir. Bu kelime idrak etme, anlama manasına gelmektedir. Aynı kökten türeyen *intellectualis, intellegentia, intellegere* gibi sözcükler de genel olarak "nesneler dünyasına akıl yoluyla yaklaşma, varlık hakkındaki bilgiyi akılla temin etme, akılla yorumlama ve akılda temellendirme tercihini" ifade etmektedir (Taftalı, 2006: 166).

Sözcüğün belirli toplumsal kesimleri işaret edecek biçimde kullanılması büyük ihtimalle ilk defa 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde söz konusu olmuştur. Saint-Simon ve Stendhal gibi kişilerin bu dönemde entelektüel sözcüğünü kullanmış olduklarını biliyoruz. Yüzyılın sonunda kelime ilginç bir biçimde elit anlamı kazanmıştır. Paris Öğrenciler Derneği Başkanı Henry Bérenger, 1890 yılında "Entelektüel Gençlik ve Çağdaş Fransız Romanı" başlıklı verdiği konferansta, entelektüeli tam da bu şekilde ele almıştır. Ona göre toplum barbarlar ve entelektüellerden müteşekkildir. İlk grup; kol işçisi, demokrasi yanlısı, zevk ve beğenisi gelişmemiş halk kitlesidir. Diğerleri yani entelektüeller, haz ve estetik arayışındaki sınırlı bir elit gruptur.

Bérenger'in ifadesi, kitlenin yükselişe geçtiği bir çağa yönelik reaksiyoner zihniyetin ürünüdür. Bu tepki 1880-1914 arasındaki dönemde yaşanan bir dizi toplumsal dönüşümün bazı gruplarda yarattığı endişeyi açığa vurmaktadır: Basının yaygınlaşması, okumanın ucuzlaması, şehir içi ulaşımda demiryolu hatlarının gelişimi, posta teşkilatının ve sonra telefonun iletişimin kapsamını genişletmesi, daha sonra radyo ve sinemanın ortaya çıkışı... Bu gelişmeler kitle toplumu, kitle kültürü, kitlesel kamu, kitle siyaseti gibi kavramları öne çıkarmıştır. Toplumsal gruplar arasındaki sınırların aşınması ve mevcut anayasal düzenlemelerin demokrasi yüzünden tehdit edilmesinin yarattığı endişe liberal ve hatta sosyalist fikirlere sahip bazı düşünürlerin kültür alanına ilişkin eski geleneği korumaya yönelik savunmacı ve muhafazakâr bir tutum geliştirmesine yol açmıştır (Eley, 1995: 29).

Diğer taraftan, entelektüel ve entelektüel olmayan arasında kafa ve kol emeği ayrımı yapılarak ikincisinin yani pratik olanın hor görülmesi, Antik Yunan'a kadar uzanan ve *praksis-poiesis* ayrımı üzerine inşa edilen bir geleneğin sonucudur. İlki entelektüel bir yaratıcılığı işaret ederken, diğeri maddi bir aktiviteden ibarettir. Yüzyıllar boyunca bu ayrımı bir toplumsal statü farklılaşması da takip etmiştir. Esasen günümüzdeki beyaz ve mavi yakalı işçi farkı da bu ayrıma dayanmaktadır. Keza profesyonel meslek grupları ile çoğunlukla zihinsel emek gerektiren işler kastedilmektedir. Doktorlar ya da avukatların yüksek toplumsal statüleri bu ayrımdan kaynaklanmaktadır.

Şüphesiz günümüzde aydını tanımlayanlar Bérenger'in bakış açısını pek benimsemezler. Kimilerince aydın hala kitlelerin üzerinde bir konumda olsa da tam da bu yüzden kitleleri hor görmek yerine onlara yol gösteren bir rehber olmalıdır. Aslında ulus-devletleşme sürecinde Batı dışındaki milliyetçi-modernleşmeci hareketlere hâkim olan düşünce büyük ölçüde bu olmuştur. Kitleleri hor görsün ya da görmesin, buradaki mesele modern aydının büyük ölçüde 18. ve 19. yüzyılların toplumsal atmosferinin bir ürünü olmasıdır. Bu atmosferin oluşmasında modernleşme sürecinin yol açtığı toplumsal, siyasal ve iktisadi örgütlenmedeki değişimlerin merkezi bir rolü vardır. Bugünkü aydın ilk olarak, ekonomisi, hukuku, bürokrasisi, devleti,

üniversiteleri, basını, kamusu ile yeni bir *Weltanschauung*un [dünya görüşü] ifadesi olan burjuva toplumunda ortaya çıkmıştır.

Bu toplumsal atmosferde aydının kendine biçtiği rolün, aydınlanma değerleri ile yakından bağlantılı olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Çünkü aydınlanma bir bakıma modernliğin üst yapısıdır. Aydınlanmanın temel derdi, mit, hurafe, din ile kendisini meşrulaştıran geleneksel toplum düzeninin dayatmalarından kurtularak özgürleşmekti. Aşkın olanın içkin olana dönüşmesi söz konusuydu yani sosyolojik anlamda toplum dediğimiz şey ortaya çıkıyordu. Bu, meşruiyetin ya da referansın artık yeryüzüne inmesi demekti. Bu noktada akıl hem ölçü hem de ölçüttü. Dolayısıyla kimilerine göre "aydınlanma, aklın gücüne duyulan katışıksız inancın felsefi ve toplumsal meşrulaştırılmasından başka bir şey değildir" (Çiğdem, 2009: 37).

Aklın gücüne duyulan bu şaşmaz güven Kant'ın aydınlanma hakkındaki kısa ama son derece yoğun metninde de görülmektedir. Kant, Horatius'un bir şiirinde geçen *Sapere aude*! [bilmeye cesaret et!] sözünü aydınlanmanın parolası olarak belirler. Bu söz anlamlıdır çünkü Kant'a göre toplumsal yaşamın her alanında özgürlükler sınırlandırılmış olduğundan insan bir başkasının kılavuzluğu olmaksızın kendi aklını kullanamamaktadır. Kant bunu insanın ergin olamama durumu olarak tanımlar. Bunu aşmanın yolu insanın kendi aklını, "kamuoyu önünde ve hizmetinde serbestçe ve açık bir biçimde" kullanma özgürlüğüne sahip olmasından geçmektedir (Kant, 2000: 18).

Aşkın olandan uzaklaşma, akıl yoluyla özgürleşme, baskıcı otoriteler karşısında bilme cesareti gösterebilme kaçınılmaz bir biçimde dünyevileşme ile ilişkiliydi. Dolayısıyla modern aydın seküler bir bilgi alanı içerisinden konuşuyordu ve eleştirisinin merkezinde kurumsallaşmış din yer alıyordu. Aydınlanma Çağı'na gelinceye kadar – en azından Ortaçağ'da – mütefekkirler teoloji tedrisatından geçmiş kişilerdi. Aşkın olanın bilgisi üzerinden bir entelektüel faaliyet yürütüyorlardı. Oysa aydın laik bir figür olarak belirmektedir. Büyük ölçüde "bilimsel" olduğunu düşündüğü evrensel kriterlere inanmaktadır. Sonuç itibariyle mütefekkir ve aydın arasında epistemolojik bir kopuş gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi günümüzdeki gibi bir aydın tanımlaması modernlik öncesinde söz konusu olmamıştır ve aydın ile aydın-lanma arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır.

Aydının tarihsel olarak nasıl bir atmosferin ürünü olduğuna kısaca değindikten sonra, bizim aydın kavrayışımızı esas şekillendiren olayın 19. yüzyıl sonunda Fransa'da yaşanan Dreyfus Vakası olduğunu kesin bir biçimde ortaya koymamız gerekiyor. Fransız aydınlarını tam olarak ikiye bölen bu olayın arkasında bir casusluk şüphesi bulunuyordu. Fransız ordusu 1870 yılındaki ağır Prusya yenilgisinin ardından tam bir paranoya içerisindeydi. 1894 yılında Fransız gizli servisi Alman askeri ataşesine yazılan imzasız bir mektup ele geçirdi – bir bilgi sızdırmasından şüpheleniliyordu. Fransız ordusundaki bir Yahudi yüzbaşı olan Alfred Dreyfus, el yazısının benzediği gerekçesiyle 1894 yılında vatana ihanet suçuyla mahkemeye verildi. Dreyfus'un Yahudi kökenli oluşu da kolay bir biçimde suçlanabilmesine yol açtı.

Detaylı bir soruşturma gerçekleştirilmeden mahkeme tarafından suçlu bulunan, tüm rütbeleri sökülen Dreyfus, Diable adasına sürgüne gönderildi. Fakat 1896 yılında yeni bir gelişme yaşandı – Fransız gizli servisi Dreyfus'un yazdığı düşünülen mektubun Easterhazy adında başka bir Fransız subayı tarafından yazılmış olduğunu tespit etti. Genelkurmay tarafından dava açılsa da Easterhazy'nin oybirliği ile beraatına karar verildi. Bunun arkasından yazar Emile Zola, Fransa devlet başkanına hitaben Clemenceau'nın *L' Aurore* (Şafak) gazetesinde *J'accuse* (İtham ediyorum) başlıklı bir yazı kaleme aldı. Zola bu yazıda Dreyfus duruşması ile ilgili gerçeklerin çarptırıldığını öne sürerek, bazı üst düzey görevlileri suçluyor ve davanın yeniden ele alınmasını talep ediyordu. Yazı büyük ses getirdi ve ertesi gün içlerinde Anatole France, André Gide, Marcel Proust, Lucien Lévy-Bruhl gibi kişilerin de bulunduğu Zola'yı destekleyen bir grup, "Entelektüellerin Protestosu" başlıklı bir bildirge yayınladı – metin, "biz entelektüeller" diye başlıyordu. Bu sırada Zola'ya orduya hakaret ettiği gerekçesiyle dava açıldı.

1898'de Easterhazy'nin yeniden sorgulanması ve suçunu itiraf etmesinin ardından Dreyfus davası gittikçe çetrefilli bir hal aldı. Bu esnada Fransız aydınları Dreyfus'un yanında ve karşısında olanlar şeklinde ikiye bölünmüştü. Karşı olanlar milliyetçiler, anti-semitistler ve muhafazakarlardan oluşuyor ve Edouard Drumont'un *La Libre* (Özgür Söz) gazetesinde yazılar kaleme alıyordu. Destek verenler içinde ise savaş karşıtlarından sosyalistlere, cumhuriyetçilerden radikallere kadar farklı gruplar bulunuyordu ve Clemenceau'nın gazetesi onların seslerini duyurmalarına imkân sağlıyordu (Özcan, 2006: 47).

Alfred Dreyfus, bu uzun sürecin sonunda 1906 yılında beraat etti ve tüm rütbeleri resmi bir törenle iade edildi. Hatta kendisine, Napoléon Bonaparte döneminden itibaren verilen *Légion d'Honneur* devlet nişanı takıldı. Bu olay günümüzde de büyük ölçüde geçerli olan bir aydın algısı oluşturdu. Aydın genel olarak adaletsizlik karşısında vicdanın temsilcisi olarak belirdi. Yerleşik otoriteyi yani devleti eleştirmek, evrensel değerleri savunmak, adaletsizliğe uğrayanların yanında olmak ama hepsinden önemlisi kamusallık aydının temel vasıfları haline geldi. Ayrıca Zola örneğinde olduğu gibi aydın kendi uzmanlık alanı dışına taşan konularla ilgilenen, onları dert edinen, mesele yapan bir figür olarak öne çıktı – Zola aslında bir roman yazarıydı. Yine Zola'nın mahkeme baskısı yüzünden bir süre Londra'da sürgün hayatı yaşamak zorunda kalması, aydının gerektiğinde bedel ödemeyi göze alan beynelmilel bir kişilik olduğu düşüncesini yaygınlaştırdı. Son olarak, aydının adaletsizlik karşısında kamuya sesini duyurabilmesinde basının oynadığı merkezi role de vurgu yapılmalıdır. Böylece gazete, aydının en önemli alanı ve aracı haline gelmiş, aydın kimliği ile gazetecilik mesleği arasında dolaysız bir ilişki kurulmaya başlanmıştır.

Joseph Schumpeter ve Burjuva Toplumuna İçkin Bir Figür Olarak Aydın

Söz konusu aydınlar olduğunda mesele çoğu zaman yüzeysel bir biçimde "aydından taraf" ya da "aydına karşı olmak" ikilemine indirgenebilmektedir. Bir taraftan, aydınlar toplumu aydınlığa götüren rehberler olarak yorumlanmakta ve toplumların gelişmemişliği aydınların niceliksel azlığıyla ilişkilendirilmektedir. Bu yorumcular aydınların modernleşme sürecindeki rolünü ön plana çıkarmakta ve aydınlara şaşmaz bir güven beslemektedir. Aydınlar toplumu ya da "halkı" eğiterek içine düştüğü cahillikten kurtaracak insanlardır. Bu noktada eğitime son derece pozitif bir anlam ("Eğitim şart!") yüklenmektedir. Eğitimin aydın ile "halk" arasındaki hiyerarşik mesafeyi azaltacağı varsayılmaktadır. Lakin bu mesafenin tamamen kapanması gerçekçi bulunmamakta, başka bir açıdan bakılırsa sanki arzu edilmemektedir. Çünkü mesafenin tamamen kapanması herkesin aydın olacağı anlamına gelir ki bu durumda aslında kimse aydın sayılamaz. Oysa buradaki aydın taraftarları, aydın ile cahilin, eğitimli ile eğitimsizin bir aradalığını vurgulamaktadır. Aydın, iradesini kendisine adayacak bir cahile ihtiyaç duyar ve eğitim süreci de bunun zeminini sağlar. Başka bir ifadeyle böylesi bir "eğitme eylemi, öncelikle, bilgiyi elinde tutan bir 'bilen' ve onun karşısında bilgiden yoksun ama öğrenmek durumunda olan bir cahilin eşit olmayan kurumsal bir ilişkisidir" (Gönen, 2006: 37).

Aydınlara yönelik olumlayıcı tavır siyasal düzlemde solda olduğu kadar sağda da gözlenmektedir. Elitist kuramın kurucu babaları arasında yer alan Pareto, Mosca, gibi sağ cenahtaki düşünürlerde bu tavır aşikardır. Keza solda, Saint Simon'dan itibaren en yüksek çıkarı temsil ettiği düşünülen proletarya ile ahlaki bakımdan özdeşleşmiş bir aydın figürü de oldukça yaygındır (Dubiel, 1998: 133-134).

Diğer taraftan aydın, iktidar peşinde koşan bir çeşit elit olarak düşünülmekte ve eleştiri konusu olmaktadır. Böyle düşünenler sıklıkla aydınları sırça köşklerde ya da fildişi kulelerde oturup ahkam kesen kişiler olarak tasvir etme eğilimindedir. Bu tasvir aydınların hem pratikten hem de toplumdan – ya da en azından toplumun bir bölümünden – kopuk olduğunu işaret eder. Bu toplum çağımızda ulusal bir toplum olduğundan, toplumdan kopuk aydınlar kendi milletine yabancılaşmış aydınlar olarak tanımlanmaktadır. Bu şekilde düşünenler, ithal ideolojiler ile

toplumu yozlaştırdıkları gerekçesiyle aydın karşıtı bir tutum içerisine girmekte ve aydını bir çeşit *persona non grata* olarak ilan etmektedir.

Muhafazakâr ideolojinin aydın meselesine yaklaşımı genel olarak bu tarz bir olumsuzlayıcı tavır içerisinden belirlenmektedir. Özellikle Joseph Schumpeter'in hacimli çalışması *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'de aydınlar hakkındaki yorumlarının, 1980 sonrası yükselişe geçen (yeni) muhafazakarlığın aydın eleştirisinin temel noktalarını kapsadığı öne sürülmektedir (Dubiel, 1998: 135). Kısaca değinmek gerekirse Schumpeter'e (1994: 145-155) göre kapitalist toplum düzeni aydınların ön plana çıkmasına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda yaşam standartlarının gelişmesi, yüksek eğitim veren kurumların çoğalması, kitlelerin boş zamanlarının artması, kitap ve gazetelerin ucuzlaması ve kitle iletişiminin genişlemesi belirleyici olmaktadır. Kapitalizm ile bu yakın ilişkisine rağmen, aydınlar çiftçiler ya da sanayi işçileri gibi bir toplumsal sınıf oluşturmamaktadır. Çünkü farklı toplumsal katmanlardan gelmekte ve çoğu zaman birbirleriyle çatışma içerisine girmektedir.

Bununla birlikte aydın grubunun bazı ortak nitelikleri de vardır. Bu noktada yüksek eğitim ile entelektüellik arasındaki yakın ilişkinin altını çizen Schumpeter, profesyonel meslek gruplarına (avukatlık, doktorluk gibi) mensup kişilerin aydın potansiyeline sahip olduklarını belirtmektedir. Örneğin bir fizikçi ya da avukat Schumpeter'e göre kendi uzmanlık branşı dışındaki konulara el atmaya başladığında aydın olur – tıpkı Zola'nın bir roman yazarı olarak Dreyfus Davası'na taraf olması gibi. Yani aydın bir teknik uzman değildir, yazılı ve sözlü ifade gücünü elinde bulunduran kişidir. Bu yüzden aydınlar işçi hareketini ortaya çıkarmazlar – işçi hareketini kapitalizm üretmektedir – ancak kuram ve sloganlar geliştirerek hareketin dilini kurarlar. Aslında sol külliyatta da kimi zaman aydınların ezilenlerin sesi olduklarından bahsedilir çünkü ezilenin kendini savunacağı dile (örneğin hukuk) sahip olmadığı varsayılmaktadır. Aydınlar ile işçi sınıfı arasındaki fark bir bakıma "konuşabilenler ve sadece 'hırıltı çıkaranlar' ayrımı" üzerine temellendirilmektedir (Gönen, 2006: 31).

Öte yandan Schumpeter – aydın karşıtı tutumunun bir sonucu olarak – aydınları pratik meselelerin sorumluluğunu alamayan kişiler olarak görmektedir. Üstelik aydınların bu meselelerle ilgili gerçek deneyimleri olmadığından birinci elden bilgileri de yoktur. Schumpeter'in düşüncesinde aydın bir seyirci konumundadır ve çoğu durumda aslında dışarıdan, bir yabancı gibi bakar. Yine de kapitalist toplumlarda aydınlara yönelik hücumlar burjuvazinin kalelerine toslamaktadır. Burjuvazi işçi sınıfına cebir kullanabilir ancak bunu aydınlara yapmaz. Çünkü Schumpeter'e göre, "aydınları bir grup olarak savunmakla... burjuvazi kendisini ve kendi yaşam düzenini de savunmaktadır" (Schumpeter, 1994: 150). Bunun temel nedeni özgür kamusal tartışmaya cevaz veren ve onu güvence altına alan burjuva hukuk düzenidir. Sonuç olarak burjuva toplumunun dayandığı değerler toplumsal eleştiriyi tolere edebilmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla aydın bir bakıma burjuva toplum düzenine içkin bir figürdür. Bu yüzden Schumpeter açısından ancak gayrı-burjuva bir devlet aydınları susturabilir.

Schumpeter'de aydının mümeyyiz vasfı – başka pek çok düşünürün de vurguladığı gibi – içinde bulunduğu toplumsal-siyasal düzene yönelik eleştiride bulunmasıdır. Eleştiri, aydının varlık sebebidir ve Schumpeter'e göre – bir toplumsal bilinç geliştirebilmesinin tek yolu olduğundan – aydının başka şansı da yok gibidir. Dolayısıyla burjuva iktidarı, sonunu getirecek olan düzenlemeleri kendi elleriyle hazırlamaktadır. Peki kapitalist uygarlığa yönelik memnuniyetsizliklerin altında yatan nedenler nelerdir? Schumpeter açısından bunun temel nedeni iş piyasasındaki dengesizliklerdir. Zihinsel, soyut, kuramsal alanda faaliyet gösteren aydınlar, uzmanlıklarının iş piyasasında gerekli şekilde karşılık bulamamasının yol açtığı bir memnuniyetsizlik içerisindedir. Yüksek eğitim alan insanlardaki artış yani bir bakıma "entelektüel enflasyonu", genel olarak beyaz yakalı işkollarında işsizliğe yol açmaktadır. İşsizlik yüzünden standartlarının altındaki iş kollarına yönelen bu grubun memnuniyetsizliği artmaktadır. Diğer yandan bu kişilerin kol işçisi olarak istihdam edilmeleri söz konusu

olmadığından bu durum bir anlamda yapısal bir işsizliğe yol açmaktadır. Kısacası Schumpeter, aydınların ve burjuva toplumu eleştirilerinin, yüksek eğitim alan kişilerin giderek artmasının toplumsal yapıda yol açtığı (olumsuz) etkilerin bir sonucu olduğu görüşündedir.

Antonio Gramsci ve Organik Aydınlar

Aydın burjuva toplumunun bir sonucu olduğuna göre, sınıflı toplumda faaliyet gösteren bir toplumsal aktördür. Dolayısıyla aydının toplumsal sınıflarla olan ilişkisi merkezi bir öneme sahiptir. Esasen, aydına yönelik tutumlar, aydının ait olduğu toplumsal sınıfa göre de değişebilmektedir. Aydın kategorisine yönelik tüm eleştirilerine rağmen yeni muhafazakarların iktidarlarına destek veren aydınları sakıncalı görmemesi de bu sebeptendir.

Aydının toplumsal sınıflarla nasıl bir ilişki içerisinde olduğu, bu alanda yazıp çizenlerin temel sorularından biridir. Bu bağlamda üç ana pozisyonun varlığından bahsedebiliriz. Julien Benda'da açıkça görülen ilk yaklaşımda aydınlar diğer toplumsal grupların dışında yer alan ve ortak çıkarlar etrafından toplanan ayrı bir sınıf olarak değerlendirilmektedir. Aydınlar gayri-maddi hedeflere yöneldikleri için, toplumdaki mevcut sınıf, ırk ya da ulus temelli çatışmaların ideolojik etkilerinden münezzeh olan bir gruptur. Tıpkı Dreyfusçularda olduğu gibi aydın adalet ve hakikat duygusu son derece gelişmiş bir sınıf mensubu olarak öne çıkmaktadır (Benda, 2011).[3] Karl Mannheim etrafında şekillenen ikinci yaklaşıma göre aydınlar ayrı bir sınıf olmaktan ziyade görece sınıfsız ve toplumsal olarak bağlaşıksız bir grubu ifade etmektedir. Bu yüzden mevcut toplumdaki sınıfsal çelişkiler karşısında tarafsız bir uzlaştırıcı rolü uygulayabilecek yegâne toplumsal gruptur. Zaten aydının görevi, toplumu bir bütün olarak ele alıp, sınıf temelli çatışmaları dışarıdan bir gözlemci olarak senteze kavuşturmak, çelişkileri azaltarak toplumsal ve siyasal yapının bütünlüğünü kurmaktır (Mannheim, 2009).[4] Son olarak aydınları toplumdaki mevcut sınıfların temsilcileri olarak ele alan ve Gramsci'de açık bir biçimde ifade edilen yaklaşıma göre, her sosyal sınıf (burjuvazi ve proletarya) kendi aydın gruplarını meydana getirmektedir.[5]

Gerek Benda, gerekse de Mannheim, nesnel, evrensel bir hakikat temelinden hareket ederek, aydını toplumsal çıkarlardan münezzeh ve görevi çıkarları uzlaştırmak olan bir çeşit seküler aziz olarak kurgulamaktadır. Oysa Gramsci'ye göre aydın ait olduğu toplumsal sınıfın çıkarlarını savunmaktadır. Dolayısıyla aydın, toplumsal sınıfların hem bir ürünü hem de destek kuvvetidir.

Marksist yazında "aydın" meselesi önemli bir yer tutmakla birlikte (Marx ve Engels dahil) sol gelenekteki hiçbir kuramcı modern toplumlarda aydınların işlevini Antonio Gramsci kadar kapsamlı bir şekilde ele almamıştır. Bu yüzden Marksist perspektiften bir aydın kavramsallaştırmasının kaçınılmaz olarak Gramsci'ye dayandığı belirtilmelidir. Belki de bunun sebebi aydın sorununun Gramsci'nin kuramında merkezi bir öneme sahip olmasıdır (Thomas, 2013: 540-541).

Aydın sorunu Marksist külliyattaki belli başlı gerilimli temalardandır. Bu gerilim büyük ölçüde teori ile pratik arasında kurulan ilişkiden doğar. Marksist praksis her ne kadar teori ve pratik arasındaki sınırı olabildiğince inceltse de bu sınırın varlığını korumaktadır. Örneğin Marx'ın *Feuerbach* hakkındaki meşhur on birinci tezi bunu ima eder: "Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar; sorun onu değiştirmektir" (Marx ve Engels, 1992: 22). Buradaki yaklaşım devrimcidir çünkü kendinden önceki bütün bir felsefe geleneğini sorgulamaktadır. Hatta sekizinci tezde Marx, "tüm toplumsal yaşam, özünde pratiktir" diyerek pratiğin önemini daha açık bir biçimde vurgulamaktadır. Gelgelelim, Marx on birinci tezde "filozoflar artık dünyayı yorumlamayı bir kenara bırakmalı ve onu değiştirmeye çalışmalıdır"

[3] Kitabın Fransızca orijinali ilk olarak 1927 yılında *La Trahison des clercs* adıyla yayınlanmıştır.
[4] Kitabın ilk baskısı 1929 yılında Almanca olarak yapılmıştır.
[5] Bu üç yaklaşımı, 1920'ler, XX. yüzyılın ortası ve sonu biçiminde üç ayrı dönem üzerinden derinlemesine ele alan bir makale için bkz. (Kuzman ve Owens, 2002: 63-90).

demez. Marx'ın burada teoriyi pratiğe indirgediğini söylemek yanlış bir yorum olur. Allan Megill'in vurguladığı gibi Marx'ta dünyayı yorumlamak ile dönüştürmek arasında hep bir aralık mevcuttur. Başka bir ifadeyle Marx, teori ile pratik arasındaki yarığı iptal etmez ama "bu ikisi arasında sıkı bir işbirliği kurmaktan yanadır" (Megill, 2012: 325). Keza, XX. yüzyılın en dikkat çekici yapısalcı Marksist devlet kuramcılarından birisi olan Nicos Poulantzas da totaliter iktidarların kendi amaçları uğruna Marksist kuramı istismar etme girişimlerine karşı çıkarken, teori ile pratik arasında her zaman yapısal bir mesafe olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, "kuram ve gerçek arasındaki bu mesafe bütün tahkim çabalarına karşın her zaman varlığını sürdürür". Üstelik bu mesafeyi azaltmaya çalışmak, "Marksizme aklına eseni söyletmek" anlamına gelmektedir (Poulantzas, 2006: 24-25).

Teori ve pratik arasında muhafaza edilmesi gereken bir aralık olduğu düşüncesi, siyasal mücadele söz konusu olduğunda – özellikle Sosyal Demokrasi'de belirginleşen – işçi sınıfı ve aydınlar arasında kurulan yapay bir işbölümüne de zemin sağlamaktadır. Bu yaklaşımın en vülger yorumuna göre, entelektüel beceriden yoksun işçiler devrimci hareketin temelini oluştururken, aydınlar kuram ihtiyacını karşılayarak kitleye önderlik eder. Dolayısıyla aydın grubu işçi sınıfına bilinç aşılayan bir dış unsur olarak düşünülmektedir. Lenin'in düşüncesinde bu bilinç kendisini bir "öncü parti" biçiminde göstermektedir. Oysa Gramsci, dışarıdan zerk edilen bir sınıf bilinci anlayışına karşı çıkmaktadır. Zaten onun aydın kavramsallaştırmasının en dikkat çekici yanı aydınları toplumsal sınıfların dışarısında konumlandırmamasıdır. O, aydın-işçi sınıfı gibi bir dikotomiyi kabul etmemekte, bunun yerine işçi sınıfını bir bütün olarak ele almaktadır. Gramsci'nin düşüncesinde parti, işçi sınıfının örgütsel bilincinin bir ifadesidir ve parti ile işçi sınıfı arasındaki ilişki mekanistik ya da bürokratik bir ilişki değildir. Burada aydınların rolü, parti ile kitleler arasındaki karşılıklı gidiş gelişi temin etmektir. Bu yüzden siyasal bilinç de bir anlamda eş zamanlı bir süreci işaret etmektedir. Partinin görevi ise Bekmen'in ifadesiyle söylersek, "dışarıdan bir form dayatmak değil, alttan alta ilerleyen bu hareketin maddi bir güç olmasının koşullarını yaratmaktı[r]" (2010: 222).

Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nde "aydınlar, özerk ve bağımsız bir toplumsal grup mudur yoksa her toplumsal grubun kendine özgü uzmanlaşmış aydınlar kategorisi mi vardır?" diye sorarak[6] tam da Dreyfusçu ideali sorgular (Kurzman ve Owens, 2002: 66). Bu, her ne kadar basit görünse de "aydın sorunu" tartışmasının temel noktalarından birisini oluşturan son derece karmaşık bir sorudur ve Gramsci'nin bu soruya vereceği yanıt, aydın kavramsallaştırmasının merkezini oluşturur.

Gramsci'ye göre her sınıf kendisiyle birlikte aydınlarını da yaratmaktadır. Yani sınıf bilincinin gelişmesiyle aydının ortaya çıkışı eşzamanlıdır. Aydınların rolü ait oldukları sınıfın homojenliğini güçlendirmek ve iktisadi, toplumsal ve siyasal alanlarda farkındalık yaratmaktır. Örneğin kapitalist girişimci, yatırımcı ile tüketici arasındaki bağı sağlamlaştıracak biçimde kitleleri örgütler. Bunu yaparken sanayi alanında teknisyenler, ekonomi politik alanda uzmanlar ve kültür ve hukuk alanında örgütleyiciler meydana getirir (Gramsci, 1992: 5).

Gramsci aydınları sınıf ilişkilerinin tam merkezine yerleştirmektedir. Dolayısıyla aydınlar mevcut sınıfların dışında ayrı bir toplumsal kategori olarak düşünülemez.[7] Aydınların sınıf pozisyonları "ancak bir sınıfın siyasal özlemleri ile 'organik biçimde' kaynaştıkları ölçüde anlaşılır" (Thomas, 2013: 550). Dolayısıyla bunun mantıksal sonucu, aydınlar ve sınıfın artık siyasal mücadelenin iki ayrı veçhesi olarak ele alınamayacağıdır. Çünkü aydın özerk bir

[6] Gerek çevirideki anlam kayıpları gerekse de Gramsci'nin sansürden kaçınmak için kullandığı örtük dil yüzünden "grup", "tabaka" ve "sınıf" kavramları *Hapishane Defterleri*'nde zaman zaman birbiriyle benzer manalarda karşımıza çıkmaktadır. Bir karışıklığa yol açmaması için Gramsci'nin aydınlar hakkındaki kavramsallaştırmasını genel kuramı içerisinde düşünmek gerekir. Bu yüzden İngilizce metinde geçen "group" ifadesi Türkçeye bire bir çevrilmiş olsa da Gramsci'nin bununla çoğu zaman sınıfı kastettiğine dikkat edilmelidir. Örneğin burada Gramsci, "aydınların ayrı bir sınıf olup olmadığını" irdelemektedir.

[7] Oysa "elit" teorisyenlerinden Pareto ve Mosca gibi Gramsci'den bir kuşak önceki İtalyan düşünürler aydınları ayrı bir sınıf olarak görüyordu.

konumda bulunmaz, aksine sınıf bilincinin bir ifadesi ya da ürünüdür. Aydının işlevi ise sınıfın homojenliğini sağlamaktır. Yani sınıf bilincinin gelişimiyle aydının ortaya çıkışı arasında diyalektik bir ilişki söz konusudur. Ayrıca aydının rolü iktisadi, toplumsal ve siyasal alanların her birine uzandığından Gramsci'nin modeli, "aydınları salt ideoloji, felsefe ve kültür alanlarındaki var oluş biçimleriyle tanımlayan geleneksel yaklaşımların dayandığı imgesel tasarımdan köktenci bir biçimde farklılaşır" (Yetiş, 2002: 78). Kısacası, Gramsci'ye göre sınıflar kendi aydın saflarını yaratırlar ve bu aydınlar salt bir entelektüel faaliyet içerisinde olmaktan ziyade siyasal örgütlenmede önemli bir rol oynarlar.

Gramsci aydını, sınıfla olan bağını vurgulamak için *organik* olarak tanımlamıştır. Öte yandan bu kategori statik değil, sınıf mücadelesinin merkezinde yer aldığı için dinamik bir kategoridir. Dolayısıyla belirli bir iktisadi üretim tarzının organik aydınları, yapısal bir değişim sonucu siyasal işlevini yerine getiremez olunca *geleneksel* aydın haline gelir. Bu aydınlar artık hâkim konumunu yitirmiş bir üretim tarzında siyasal-toplumsal faaliyetler yürüttüklerinden görünüşte toplumsal sınıflardan bağımsızdır. Gramsci, toprak aristokrasisinin organik entelektüelleri olan din adamlarını buna örnek olarak göstermektedir. Katolik Kilisesi aydınları uzun süre, dinsel ideoloji, eğitim, adalet, ahlak, hayırseverlik gibi alanlarda çok güçlü bir tekel oluşturmuştur. Feodal üretim tarzında ayrıcalıklı bir konum edinmiş olan din adamları kapitalizm ile birlikte siyasal işlevini büyük ölçüde yitirerek geleneksel aydınlar safına katılmıştır. Böylece bu geleneksel aydınlar *esprit de corps* yoluyla ve özel nitelikleri sayesinde kendilerini hâkim toplumsal sınıftan özerk ve bağımsız bir konumda görürler. Gramsci'ye göre bu aldatmaca yani aydının "bağımsız ve özerk" bir pozisyonda olduğu varsayımı bütün bir idealist felsefe geleneğini çevrelemiştir (Gramsci, 1992:7-8).

Gramsci sınıf kuramında esas vurguyu üretim biçiminden ziyade üretim ilişkilerine kaydırdığı için, proletaryayı basitçe harcadığı fiziksel emek üzerinden tanımlamaz. Bu, fazla ekonomik indirgemeci bir bakış açısıdır. Gramsci, proletaryanın harcadığı emeği, içerisinde bulunduğu toplumsal şartlar ile ilişkili olarak değerlendirmenin önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla emek ya da sermaye basitçe iktisadi kategoriler olarak düşünülmemeli, toplumsal-siyasal ilişkiler bağlamında ele alınmalıdır. Bu tam olarak Marx'ın uyguladığı yöntemdir. Marx da sınıftan bahsederken, (ontolojik olarak) onu sadece ekonomik bir kategori biçiminde düşünmez. Çünkü Marx, Ollman'ın belirttiği üzere "bir şeyin varlığının koşullarını o şeyin ne olduğunun parçası olarak ele alır" (Ollman, 2001: 136).

Gramsci'nin düşüncesinde tıpkı fiziksel emek gibi entelektüel aktivite de içsel bir süreç ile açıklanmamaktadır. Entelektüel aktiviteyi *per se* bir farklılık ile ya da zihnin içsel mekanizmalarından kaynaklanan bir durum olarak değerlendirmek aslında metodolojik bir hata yapmaktır. Entelektüel faaliyetin esas vasıfları genel toplumsal ilişkiler kompleksi içerisindeki konumunda belirmektedir. Dolayısıyla, Gramsci aydını basitçe "düşünen adam" olarak görmez çünkü aydını toplumsal-siyasal örgütlenme üzerinden tanımlanmaktadır. Böylece, zihinsel faaliyetin ayrıcalıklı konumu bir anlamda sarsılmış olur. Çünkü zihinsel çaba gerektirmeyen hiçbir faaliyet düşünülemez. En saf fiziksel eylemde bile asgari düzeyde bir entelektüel yaratıcılık mevcuttur. Gramsci'nin ifadesiyle "*hamo faber homo sapiens*'ten ayrılamaz" (Gramsci, 1992: 8-9).

Bir girişimci örneğin, toplumsal rolü gereği aydın olarak tanımlanmasa da çeşitli meziyetlerinin arkasında belirli bir dereceye kadar entelektüel hammadde vardır. Fiziksel ve zihinsel emeğin iç içe geçmesi, aydın ve aydın olmayan kategorisi arasındaki sınırı da belirsizleştirmektedir. Bu yüzden Gramsci herkesin aydın olduğu sonucuna varmaktadır. Ne var ki, aydın kendine özgü zihinsel bir süreç ile belirlenmediğinden, esas mesele toplumda bir aydın olarak işlev görüp görmemektir. Gramsci bunu daha iyi açıklamak için çok basit iki örnek verir: Herkes zaman zaman yumurta pişirebilir ya da ceketindeki bir söküğü dikebilir ancak bu onları ne aşçı ne de terzi yapar (Gramsci, 1992: 9). Görüldüğü gibi bireysel bir iş faaliyetindeki zihinsel unsur kişiyi aydın yapmaya yetmemektedir çünkü aydın toplumsal bir kategoridir.

Sonuç

Aydın hakkında bu kadar fazla konuşulması aslında aydının yokluğuna ya da ona olan ihtiyaca mı işaret eder? "Aydın çağırma"nın, bireysel sorumluluğu transfer etmeye yardım ettiği için teskin edici bir yanı vardır. Toplumsal sorunları aydın eksikliğine, çözümü de aydınların kendisine havale etmek hem aydını aşırı yüceltmek hem de meseleleri aşırı basitleştirmek sonucunu doğurmaktadır.

Kant'ın belirttiği anlamda başkasının kılavuzluğu olmaksızın aklını kullanamayan bir toplum tasavvurunda, aydınlara kılavuz olma rolü verilmişti. Aydınlar sanki toplumun bir parçası değilmiş, toplumdan münezzeh, münzevi, asosyal bir tipmiş gibi kurgulanmıştır. Lakin Gramsci açısından bu aydın, fazlasıyla burjuva bir aydındı ve çoğunlukla burjuva değerleri yaygınlaştırmaya çalışmış, aydınlanma dili içerisinden konuşmuştur. Dolayısıyla Dreyfusçuların tarafsız, evrensel hakikatin peşinde, adaletin yılmaz savunucusu aydın tipi ancak bu çerçevede anlaşılabilir.

Ne var ki günümüzde aydın kategorisinin ne kadar anlamlı olduğu da tartışmaya açıktır. Aydının toplumsal sınıfların taşıyıcısı olduğu doğru olsa da aydının çağdaş toplumlarımız için ne kadar gerekli olduğu sorgulanmalıdır. Her türlü temsiliyet ilişkisinin sorgulandığı bir dönemde aydın nasıl bir temsil iddiasında bulunabilir ki? Küreselleşme süreci, iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişme, bireyselleşmenin artışı geleneksel gazetedeki köşesinde "halkın sesi" konumundaki aydını büyük ölçüde koltuğundan etti. Makro siyasetin ve kitlenin egemen olduğu bir çağda aydın işlevsel bir figürken, mikro siyasetin, yerelleşmenin, farklı toplumsal hareketlerin yaşandığı bir çağda aydın ne kadar anlamlı olabilir? Dolayısıyla ölçek küçüldükçe hem aydının iddiası hem de varlığı azalmaktadır.

Her şeyi bildiğini düşünen, coğrafi olarak sınır tanımayan, bir simyacı gibi yaşamın sırrını elinde tutan aydın, "Büyük Anlatılar"ın reddedildiği bir çağda varlık sebebini yitirmektedir. Aydın "sıradan" insanlardan ayrı, üstün, özel bir kişi olarak tasvir edilirdi. Oysa çağdaş toplumlarımızda aydının elinde sözde ayrıcalıklı konumunu meşrulaştırabileceği pek az şey kalmıştır. Örneğin günümüzde bir gazetede yazmak, kitap yayınlamak, yüksek eğitim almak, kuram bilmek bir toplumsal hareketi sahiplenme, onun hukuki dilini kurma hakkını verir mi? Zamanın ruhu geleneksel aydın tasavvurunu büyük ölçüde sarsmıştır. Dolayısıyla günümüzde aydının toplumsal rolüyle ilgili bir kriz yaşandığı vurgulanmalıdır.

Kaynakça

Bekmen, Ahmet, (2010), Marksizm: Praksis'in Teorisi, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Ed. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Benda, Julien, (2001), Aydınların İhaneti, Çev. Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Çiğdem, Ahmet, (2009), Aydınlanma Düşüncesi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Dubiel, Helmut, (1998), Yeni Muhafazakarlık Nedir?. Çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul.

Eley, Geoffrey, (1995), What Is Cultural History?, New German Critique, No.65 (Spring-Summer), pp.19-36.

Gönen, Metin, (2006), Felsefe, Politika ve Aydın İkilemi, Doğu Batı, No.35, ss.27-45.

Gramsci, Antonio, (1992), Selections from the Prison Notebooks, Çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, International Publishers, New York.

Kant, Immanuel, (2000), Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt, Çev, Nejat Bozkurt, Toplumbilim, No.11, ss.17-21.

Kurzman, Charles ve Owens, Lynn, (2002), The Sociology of Intellectuals, Annual Review of Sociology, No.28, pp.63-90.

Özcan, Zeki, (2006), Sosyo-Kültürel Fenomen Olarak Entelektüeller, Doğu Batı, No.36, ss.35-62.

Özel, Oktay, (2006), Tarih, Tarihçi ve Entelektüel: Kamusallık Bağlamında Türkiye'den Güncel Değinmeler, Doğu Batı, No.36, ss.63-81.

Mannheim, Karl, (2009), İdeoloji ve Ütopya, Çev, Mehmet Okyayuz, De Ki Yayınları, Ankara.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, (1992), Alman İdeolojisi, Çev, Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

Megill, Allan, (2012), Aşırılığın Peygamberleri. Çev, Tuncay Birkan, Say Yayınları, İstanbul.

Poulantzas, Nicos, (2006), Devlet, İktidar ve Sosyalizm, Çev, Turhan Ilgaz, Epos Yayınları, Ankara.

Schumpeter, Joseph A, (1994), Capitalism, Socialism and Democracy, Routledge, London and New York.

Taftalı, Oktay, (2006), Batı Medeniyetinin Mutsuz Çocuğu Entelektüel, Doğu Batı, No.35, ss..165-174.

Thomas, Peter D, (2013), Gramsci Çağı: Felsefe-Hegemonya-Marksizm, Çev, İlker Akçay ve Ekrem Ekici, Dipnot Yayınları, Ankara.

Yetiş, Mehmet, (2002), Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model, Praksis, No.8, ss..51-90.

Müzik Tarihi Açısından Kitabu'l-Egani'nin Hicaz Ekolü Savt Musikisi Hakkında Yazılı Kaynakları

Recep USLU[1]

Giriş

Isfahani'nin (d.897-ö.967) yazdığı *Kitâbu'l-Egâni* adlı eser kendi alanında eşsiz bir eserdir. Arap edebiyatı tarihi, şairleri, muganniler, müzik tarihi, dilcileri, hatta zamanın dedikodularını, iftiralarını, ayyaşlarını, ilençlerini, hakaretlerini araştıracak olanlar bu kitabı kaynak olarak kullanmak zorundadırlar. Hatta sadece Arapların değil, Türklerin, Farsların yaşam biçimleri hakkında bile. Bu çok önemli kitabın yine çok önemli problemler barındırması kullanımını zorlaştırmaktadır. Dikkat edilmesi gereken birçok noktası olduğuna çeşitli araştırmalarda dikkat çekilmiştir.

Bu araştırma Isfahani'nin yazdığı *Kitâbu'l-Egâni*'nin savt bestelerin kaynakları hakkında olacaktır. Daha önce Sawa (2015) bir liste yapmış olmakla birlikte eserler ve yazarları hakkında verilen bilgiler yetersizdir. Ayrıca gözden kaçmış olduğu düşünülen bazı eserlerin olabileceği varsayılmaktadır.

Bu araştırma Isfahani'nin eserinde kullandığı savt bestelerin yazılı kaynaklarını tespit etmekle sınırlıdır. Isfahani, *Kitâbu'l-Egâni*'sinde birçok yazılı eserden zaman zaman "kitap" adlarını vererek belirtir, ancak verilerinden bütün eserlerin savt besteleri aktarmadıkları anlaşılmaktadır. Bu araştırmada sadece savt musikisi hakkında bilgi veren Isfahani'nin kaynakları tespit edilecektir.

Bu araştırmanın amacı başlıkta belirtilen konumuz gereği Isfahani'nin kullandığı savt besteleri aktaran kaynak eserlerin tespitidir. Yazılı kaynakların tespiti, *Kitâbu'l-Egâni*'nin güvenirliğini artıracak, aynı zamanda eleştirilebilir olacağını ve musiki tarihi açısından adı pek bilinmeyen yeni kaynakların var olduğu ortaya çıkacaktır.

Bu araştırmanın önemi, başlıkta belirtilen *Kitâbu'l-Egâni*'nin aynı zamanda Abbasiler zamanında yaşayan birçok milletten biri olan Türkler hakkında bilgi vermesinin yanı sıra, İslamın ortaya çıkışından itibaren Türklerin de içinde bulunduğu Hicaz müzik kültürü ve günümüzde taşıdığımız kültür içinde savt musikisinin öncü ve birincil kaynakları hakkında bilgi sahibi olmamız sağlanacaktır.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, bilgi tarama, gruplandırma yapıldıktan sonra yazımda sistematik müzikoloji ve kronolojik yöntemle bilgi sunumuna özen gösterilmiştir. Bulgular bölümünde savt mecmuası yazarın adı ve eserinin içeriği sıralanırken kronoloji yöntemi kullanılmıştır. Savt mecmuası yazarları ve eserleri konusunda *Kitâbü'l-Egâni*'nin Beyrut Darusadr baskısı, 2008 tarihi verilerek kullanılmıştır. Yazarların hayatı konusunda Zirikli'nin (2002) *el-A'lâm*'ından biyografik bilgi özetlenerek aktarımlar yapılmıştır. Yazar eğer savt bestecisi ise, savt besteleri konusunda nicel tespitler bir araya getirilmiştir. Kendi araştırmalarıma dayanarak yapılan düzeltmelerle birlikte Arapçada kolaylıkla anlaşılan yazarın kadın olup olmadığı konusuna bir çözüm olarak eğer yazar "kadın" ise tanıtımda özellikle belirtilmiştir.

[1] Doç.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Musikisi Bölümü (İstanbul Medeniyet University, Department of Turkish Music), Orcid ID: 0000-0002-3849-2982

Araştırma *Kitâbu'l-Egâni*'nin yazım amacı, ne zaman yazıldığı, yazılı eserlere dayanıp dayanmadığı, savt müzikal teriminin müzik biçimi açısından anlamı ve önemi, savt mecmualarının adlandırılması ve müzik ekolü kaynağı olarak eserin önemini ele alan "giriş"ten sonra bulgular bölümü gelmektedir. Bulgular bölümünde *Kitâbu'l-Egâni*'de adı belirtilen savt kaynakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bulgular bölümü Hicaz Gına Ekolü'nün Yazılı Kaynakları (1), Hicaz Gına Ekolü Birinci Kuşak (2), İkinci Kuşak Muganniler Ve Diğerleri (3), Savtların Tespit Yüzyılı: 800-900 (4), Son Savt Derlemecileri: 900-925 (5) beş adet altbaşlıklardan oluşmaktadır. Bulgulardan sonra analiz ve değerlendirmeler başlığında "Bu eserler yazıldı mı? (1), İbn Hurdazbih'in Savtlarından Yararlandı mı? (2), Savt Mecmualarından Müzik Terimleri (3), Isfahani'de Savt Kaynakları Alfabetik Listesi (4)" altbaşlıkları yer almaktadır. Elde edilen sonuçların ardından bibliyografya ile sonlanacaktır.

Kitâbu'l-Egâni Hakkında

Burada hatırlanması gereken noktalardan biri *K.ü'l-Egâni*'nin yazımındaki asıl amaç neydi? Isfahani'nin bu kitabı yazmasındaki asıl amaç çoğu zaman gözden kaçırılmaktadır. Çünkü kitabın çok hacimli derleme bilgiler içermesi asıl yazım amacının gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır. Isfahani, bu kitabı yazarken aslında kendisine gelen bestelenmiş "100 Seçkin Savt"ın şairleri, şiirleri, besteleyenler hakkında açıklamalar, bir çeşit şerh yapmaktı. Eserinde kendi ifadeleriyle 100 Seçkin Savt'ın içinden seçilmiş "en güzel ilk üç savt beste" konusunda farklı iki rivayetle kendisine gelmiş olduğunu anlıyoruz. 1-Yahya b.Ali İbnü'l-Müneccim'in aktarımı, 2-Cahza'nın aktarımı. Bunu, Isfahani'nin *K.ü'l-Egâni*'si hakkında Türkiye'de ilk kez tez yapan İsmail Akbaş da (2019, s.16) belirtmektedir. Isfahani bu ihtilafı eserin daha başında belirterek, hangisinin doğru olabileceği konusunda hiçbir eleştirel yorum yapmayarak çelişkili bilgiler yumağının ilk örneğini vermiş olmaktadır. Bu çelişkiler ravilerden kaynaklanmakta ama Isfahani ise hangisinin doğru olduğunu hiçbir zaman araştırmamıştır. Yahya b.Ali'ye göre ilk üç savtın bestecileri: Ma'bed, Abdullah İbn Süreyc, İbn Muhriz iken; Cahza'nın rivayetine göre ilk üç savtın bestecileri: İbn Muhriz, İbrahim Mevsıli, İbn Muhriz şeklinde sıralanmaktadır, her ikisinde de ortak isim İbn Muhriz'dir. Böylece bu üç savt bestesi içinden birinci olan İbn Muhriz'in ortak eseridir. Isfahani, bütün açıklamalarında zaman zaman kişiler hakkında tarih vermekle birlikte, kendi eserini ne zaman bitirdiğini, "100 Seçkin Savt" derlemesinin ne zaman yapıldığını belirtmemiştir.

Karşımıza ilk çıkan problem *K.ü'l-Egâni*'nin ne zaman yazıldığı? sorusudur. Isfahani'nin kitabını ne zaman yazdığını belirtmemesi, içeriğinden yararlanmak isteyenleri durdurmamış, ne zaman yazıldığı (Shiloah, 1979: 234; DİA) hakkında hemen hemen, en azından kendi okuduğum araştırmalarda, yazım tarihine değinmeden faydalanmayı sürdürmüşlerdir. İçeriği ile ilgili bir çok tanıtım, biyografilerin listesi (Shiloah, 1979: 235), çeşitli fihristleri yapılmıştır. Kitabın çok ciltli ve yoğun bilgileri ravilerle birlikte vermesi insanların yazımı hakkında efsaneler üretmelerine sebep olmuş, bu kadar çok ravi ile görüşüp bilgi derlemesinin uzun zaman alacağını düşünmelerine sebep olmuştur. Bu efsanelerden en çok bilineni ise Isfahani'nin bu kitabı 50 yılda yazmış olduğunu sanmalarına sebep olmuştur. Kitabın hacmine ve ravilerin çokluğuna bakarak başka türlüsü tahmin edilerek söylenemez zaten. Ayrıca anlatılanlara göre bu kitap Ebu'l-Ferec Isfahani'ye (2008, c.1, s.10) sorulduğu zaman 50 senede yazıldı demiş olması bu düşünceyi desteklemiştir. Fakat gerçek böyle mi? Oysa kendisi şahsen Nasiruddevle'ye bir nüsha vermiş (Isfahani, 2008, c.1, s.11) olması kitabın daha kısa sürede bitirilmiş olabileceğinin ip ucunu vermektedir. Bir çok araştırmacının Kitâbu'l-Egâni'nin ne zaman yazıldığı sorununa eğilmedikleri anlaşılmaktadır. Veya eğilen biri varsa henüz fikrinin yaygınlaşmadığı söylenebilir. Daha öncesinde bazı makalelerimde (Uslu 2023b, s.12; Uslu 2023c, s.10, 23) belirttiğim gibi benim araştırmama göre Isfahani, Kitâbü'l-Egâni adlı eserini 925-930 yılları civarında tamamlamıştı, sonradan bazı ilaveler yapmış olsa bile. Buna ilave olarak büyük ihtimalle kitabın yazımı tek kişi tarafından gerçekleşmemiş Isfahani'nin

kontrolünde, bir proje halinde saray kütüphanesinde çalışan katipler grubuna yazdırılmış olmalıdır.

Karşımıza çıkan ikinci problem kitap sadece sözlü aktarıma mı dayanmaktadır, yazar yazılı hiç bir eserden yararlanmamış mıdır? sorusudur. Isfahani'nin kitabını 50 yılda yazmış olabileceğinin düşünülmesinin sebebi ravilerin çokluğu olduğundan bahsetmiştik. İkinci bir sebep *K.ü'l-Egâni* yüzeysel okunduğunda sanki yazılı eserlerden hiç söz etmiyor gibi görünmesidir. Bu da araştırmacıların *K.ü'l-Egâni'*nin sözlü rivayetlere dayandığını düşündürmüştür. Böyle düşünülmesindeki bir diğer sebep çeşitli çelişkili anlatılardır. Abartıya, bu çelişkilerden en azından birinin uydurma olduğunu düşünmeye sebep olan birçok çelişkili anlatıların yazılı kaynağa dayanmış olamayacağını düşünmek aldatıcı olmuştur. *K.ü'l-Egâni*'nin yazılı eserlerden yararlanmış olabileceğini ilk dile getirenlerden biri dünyaca ünlü bilim tarihçisi Prof.Dr.Fuat Sezgin olmuştur. Bu konuya eğilen Sawa'nın (2015), konuya öncü olan Fuat Sezgin'in (1984) *K.ü'l-Egâni'*nin yazılı kaynaklarına dikkat çeken makalesi ilklerden olmasıyla önemlidir.

Savt müzikal terim olarak İslamın ortaya çıkışından sonra gelişen Hicaz Ekolü müziğin ürettiği sanat musikisini temsil etmektedir, bu nedenle "art music" olarak değerlendirilir (günümüz art müzikten farklı olduğunu unutmayalım). Bu aynı zamanda musiki tarihinde 200 yıl süren bir ekolün sanatsal müzik biçimidir (Uslu, 2023e, s.399-400). Müzik biçimleri içinde terennümsüz bir müzik biçimi olarak tanımlanır. Savt icrası sırasında "terci metodu"nun sanatı güçlendirmek için kullanıldığı pek bilinmez. İki mısradan kaside boyunca sözler besteli olarak söylenebilir. Savt müzik biçimi ika üzerine kuruludur, bir tarafıyla şiirsel aruz ikası, diğer tarafıyla parmak pozisyonlarının eşlik ettiği usul ikasıdır. Savt müzik biçiminin kaynaklarında müzikal dizi (melodik yapı) tanımları yoktur. Konumuz müzik biçimi olmadığı için bu kadarla savtı tanımlamış olalım. Savt, aynı zamanda ses anlamına geldiği için 40 kadar sesi tanımlayan Arapça kelimeleri eserinde bir araya getiren Meragi'nin yaptığı "savt hamdelesi" (Uslu, 2023e, s.391, 403) meşhur olmuştur.

Savt mecmuası eserlerin adlandırılması ve varlıkları problemi: Burada bir diğer probleme de değinmek gerekir. *K.ü'l-Egâni*'de verilen eser isimleri cümle içinde bir eser adı gibi değil sanki Isfahani tarafından kullanılmış birer tanımlama gibi duruyor. Tıpkı XV.yüzyıldan itibaren yazımı görülen güfte mecmualarında olduğu gibi. Mesela çoğu zaman verdiği "câmiu gınâih/ câmiu egânih" aslında "gınaları toplayan" veya "kitabu egâni" yani "şarkılar kitabı" demektir, her ne kadar ikincisinde bir kitap havası varsa da her ikisi de bir takım sayfalardan oluştuğuna ama aslında bir adlandırmanın olmadığına dikkat çekmektedir. Hatta Yunus el-Katib ve Bezl'in "*Kitâb fi'l-egâni*" adıyla andığı eserlerinde sözler dışında cinslerin belirtilmediğini yazması neredeyse kitapları şiir antolojisi haline dönüştürür. Her ne olursa olsun, Isfahani'nin eser adı olabilecek bu tanımlar, ortada birer yazma eserler ve yazarlarının olduğunu işaret etmektedir. Güfte mecmualarının yazarların biyografilerinde bahsedilmemesi gibi (Bk.Uslu, 2022, s.474), burada konu olan yazarların biyografilerinde de bu eserler anılmamaktadır. Zirikli ve benzeri ansiklopedi biyografilerinde bu eserlerden çok azını yazarların hayatında görebilirsiniz. Bunun en önemli sebebi yazarların yazdıkları bu tür kitapları kendileri için yazmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Isfahani sayesinde bu eserlerin varlığından haberdar oluyoruz, bu sebeple onun savt mecmuaları için verdiği isimlendirmelere uymak gerekmektedir.

Kitâbu'l-Egâni'nin en önemli yönlerinden biri eserin başlı başına bir musiki ekolün tarihi olmasında yatmaktadır, günümüzde bu ekole "Hicaz Gına Ekolü" denmektedir. *K.ü'l-Egâni*'yi kaynak olarak kullanan ve *History of Arabian Music* (1929) adlı eserini yazan ünlü Arap müziği tarihçisi Farmer, böyle bir ekolün farkına varmış olmakla birlikte bunun için kullandığı "Old Arabian Music" (eski Arab müziği) için eserin önemli bir kaynak olduğunu görmüş, fakat terimin doğrusunu kullanan J.Fück olmuştur, onun kullandığı terim Hicaz Ekolü'ydü. Terimin müzikle ilgili olduğunu açıklayan zamanın en popüler kelimesiyle Hicaz Gına Ekolü (Uslu, 2023a, s.1; Uslu 2023c, s.5) denmesi tarihi bakış açısına daha uygun ve terim daha anlaşılır

olacaktır. *K.ü'l-Egâni*'nin yazılı kaynakları tespit edilir ve tarihlendirilirse, Hicaz Gına Ekolünün dolayısıyla Orta Doğu müzik tarihinin bilinmeyen bazı yazılı kaynakları da ortaya çıkmış olacaktır.

BULGULAR

Hicaz Gına Ekolü'nün Yazılı Kaynakları

Başlıkta kullanılan Hicaz Ekolü terimini J.Fück'ün kullandığından bahsedilmişti. Hicaz Ekolü anlamına işaret eden *K.ü'l-Egâni*'nin metninde de "Hicaz Mezhebi" ifadesine rastlanmıştır (Isfahani, 2008, c.9, s.204). Shiloah (1979: 235-236, 427, 431 vb) doğrudan *K.ü'l-Egâni*'nin yazılı kaynaklarını tespit amacıyla olmasa da karmaşık birkaç liste ile bu eserlerin en azından bir kısmını listelediği görülmüştür. Daha derli toplu bir listeleme yapan Sawa (2015, s.41 vd.) eserinde, konuya girişte Isfahani'nin yazılı kaynaklarını belirlemek ve taramak için kullandığı kelimeleri şöyle listelemiştir: cem', câmi' ve mecmu', egâni, defter, divân, kitâb, risâle, mücerred, musannef, sahife. Bu listede el-Egâni'de yazılı bir esere işaret eden "nasahtu" (kopyaladım), "mektub", "hat" (yazı) kelimeleri görülmemektedir ve Sawa'nın bunları dikkate alıp almadığı belli değildir.

Sawa (2015, s.41-46) araştırmasında *K.ü'l-Egâni*'de eser adına işaret edilen 42 maddede yazılı eserlerin içeriği hakkındaki tespitlerinden de söz etmiş ancak bu eserler ve yazarlar hakkında yeterli tarihsel bilgi vermemiştir. Konuyu odak noktasına alan bu araştırma, bir taraftan *K.ü'l-Egâni*'de yazılı savt mecmuası kaynaklarını tespit ederken, diğer taraftan eserler hakkında bulunabilecek biyografik ve tarihsel bilgilerle zenginleştirilmiş ve eserlerin yazımıyla ilgili ya yazarından hareket ederek veya yazılmasına sebep olan kişi veya olaylardan hareketle muhtemel yazım tarihleri konusunda öneriler yapmıştır. Ayrıca yazılı kaynakların önerilen yazım tarihleri veya ait oldukları zamana işaret eden tarihlere göre kronolojik dizimi yapılmıştır.

El-Muhtar adlı eserde İbn Hurdazbih (ö.911) her ne kadar yaşadığı zamandan öncesine ait muganniler tabakalara ayırmaya çalışmış ise de, yaptığımız araştırmada tabakalandırmasının yanlış olduğu, tarihi verilere uymadığı anlaşılmıştır. Bu sebeple kendi araştırmamıza (Uslu 2023c, s.5-35) dayanan tarihi veriler eşliğinde yeniden düzenlediğimiz kuşaklara (tabakalara) göre eser sahibi muganniler ele alacağız.

Hicaz Gına Ekolü Birinci Kuşak

Hicaz Ekolü müzik tarihinin ilk yüzyılı (Uslu 2023c, s.10) çalışmasında birinci kuşak muganni ve savt bestecilerin şu kişilerden oluştuğu tespit edilmişti, kronolojik sırayla: Saib Hasîr (d.23/643?-ö.63/683); Ka'b b.Cuhayl (ö.65/684?); Raika (ö.70?/690); Ahmed Nusaybî (ö.85/704?); Tuveys (ö.92/711); Budeyh el-Melih (ö.96/714?); İbn Miscah (ö.96/715); İbn Süreyc (ö.98/716); Garîz (ö.98/717?); Habbâbe (ö.105/723?); Huneyn el-Hiri (ö.110/728?). Bu isimler Hicaz Ekolü müzik tarihinin ilk yüzyılında şöhret olan kişiler olup ancak her biri savt bestecisi değildir: Raika, Ka'b b.Cuhayl gibi. Bu kişilerden etkilenerek gına söyleyen ve savt bestesi yapan kişiler ise ikinci kuşağı oluşturmaktadırlar.

K.ü'l-Egâni'de yazar olarak anılanların bazıları kronolojide Hicaz Gına Ekolü'nün ilk yüzyılı içinde değerlendirildiğinden, onları diğerlerine öncü oldukları için ayırmak gerekmektedir. Bu sebeple her ne kadar daha öncesinde ölen kişi olsa da bu bölümde Abdullah b. Süreyc diğerlerine öncü olduğu tespit edildiği için (Uslu 2023b, s.13; Uslu 2023f), onun ünlendiği zamanın önceliği gereği ilk sırada anılacaktır. Buna göre Hicaz Gına Ekolü'nün ilk yüzyılında muganni ve savt bestecisi yazarlar Abdullah b. Süreyc, Sâib Hâsir, İbn Miscâh sırasıyla yer alacaklardır.

650-Abdullah b. Süreyc, *Câmiu egânih* (savt şarkılarının derlemesi); Sawa'nın (2015, s. 44, nr.19) verdiği bilgilere göre "bu eser yazarın şarkılarını ve modal bilgiler içermekteydi ". Zirikli, Ubeydullah b. Süreyc'in adının Ubeydullah, Ubeyd, Abdullah olarak farklı ifade edildiğinden söz eder. Zirikli'ye göre Abdullah b. Süreyc, Beni nevfel mevlasıdır, künyesi Ebu Yahya, en meşhur mugannilerdendir, Sadrulislam'da bu sanatın öncülerindendir. Mekke ehlindendi. Arapça gına yanında ilk ud çalan kişidir (Zirikli, 2002, c.4, s.194). Tarihçi Makrizi'nin (ö.845/1442), *İzâletu't-ta'ab ve'l-gına* adlı kısa makalesinde (Shiloah, 1979: 275) olduğu gibi Zirikli'de kitabının olduğundan bahsedilmemektedir. Kısaca İbn Süreyc olarak da tanınan Abdullah b. Süreyc (d.20-ö.98/640-717), Hicaz Gına Ekolünün öncüsüdür, küçük yaştan beri ağıt, gına söylemektedir. Savt onun öncülüğünde müzik biçimine dönüşmüş denebilir (Uslu, 2023e, s.400). Hz.Osman zamanında ünlendi, yaşadığı Mekke'nin dışında şarkıları duyuldu ve bir çok kişi onu taklit ederek gına sanatı yayıldı, bu sebeple sunumdaki tarihi, ünlendiği Hz.Osman zamanı olarak 650 kabul ettik. Daha sonra Medine'ye taşındı, öğrencileri oldu. Eserin adı veren Isfahani'nin *K.ü'l-Egâni*'sinde (2008, c.22, s.66 "*Câmiu egânih*") Ubeyd b.Abras'ın şiirinden sakilevvel bir savt bestesini yapan, eserdeki ifadelerle Mekke'nin ilk ud çalanı ve kadib kullananı, mutkan gına ve ilk mürtecil savt bestecisi, mugannisi olan Abdullah b. Süreyc'in **Câmii egânih**inden aktardığını belirtir. Yunus el-Katip, Abdullah b.Süreyc'in son öğrencilerinden biriydi (İbn Hurdazbih, 1969, s.41). İbn Hurdazbih'in onu dördüncü tabakadan sayması hatalı değerlendirmedir. *K.ü'l-Egâni*'de Yunus el-Katip, İshak el-Mevsıli ve oğlu Hammad, Hişami ve Habeş'in eserlerinden Abdullah b.Süreyc'in bir çok savt bestesi aktarılır. 340'tan fazla savt bestesi ile Hicaz Gına Ekolü içinde en çok besteye sahip kişi olduğu tespit edilmiştir.

682-Sâib Hâsir, *Egânih* (Savt şarkıları); Sawa'nın (2015, s. 46, nr.35) belirttiğine göre eser "yazarın şarkılarını ve modal bilgiler içeriyordu". Zirikli'nin ansiklopedik bilgilerine göre Sâib b.Yesâr (ö.63/683), Beni-Leysi mevlasıdır. Ebu Cafer künyesidir. Araplarda gınada ve bestecilikte öncülerden biridir. Babası Beni Leys azadlısı mevlaydı. Sâib, Medinede yetişti. Ticaretle uğraştı. Güzel sesi vardı. Nüveyri, Medine'de ilk ud çalan ve onunla gına söyleyen ve savt besteleyen, mutkan gına söyleyen kişidir der. Muaviye onun gınasını defalarca dinledi. Yezid b. Muaviye'nin ordusu Medine'ye girince katle başladı ve savaşta Sâib Hâsir de öldürüldü (Zirikli, 2002, c.3, s. 68). Zirikli, Nüveyri ve Isfahani'yi kaynak göstererek her ne kadar Farisi asıllı, İslam'da ilk savt besteleyen, mutkan gına söyleyen ilk kişi, ondan önce ud çalan, kadib kullanan, mürtecil gına söyleyen olmadı gibi ifadeler kullansada bu Medine için geçerli olabilir, çünkü ondan önce Mekkeli Abdullah b.Süreyc'in öncü olduğundan bahsetmiştik. Sâib'in Hire asıllı olması, Farisi asıllı olmasından daha muhtemeldir. Son araştırmalara göre (Uslu 2023c, s.15) yaşam kronolojisi gereği Zirikli tarafından bahsedilen Ma'bed, İbn Süreyc ve Azzetülmeyla'nın gına hocası olması mümkün olmayan Sâib Hâsir'in (d.23/643?-ö.63/683) adına anılan eserin (Isfahani, 2008, c.22, s.105 *Ahbâru Sâib Hâsir ve egânihi*) aynı yerde Hammad'a ait olduğu da belirtilmiştir, Sawa'nın gözünden kaçmış olmalı. Sâib Hâsir'in (d.23/643?-ö.63/683) toplamda çok az sayıda savt bestesi *K.ü'l-Egâni*'de yer almış, tarafımdan listelenmiştir (Uslu 2023c, s.33). Abdullah b. Süreyc'in damadı Said Huzeli'nin besteleri bile bundan çok fazladır, dolayısı ile anlatılarda Sâib abartılmıştır.

715-İbn Miscâh, *Kitâbuh* veya *Kitâbu Egâni İbn Miscâh* (İbn Miscah'ın savt şarkıları kitabı); Sawa (2015, s.44, nr.18) İbn Miscah adına kitabın "sözleri ve besteciler ve modları içerdiğini" belirtmektedir. Zirikli'de Said b. Miscâh (ö.85/704 civarı) Beni Cumah'ın mevlasıydı, Ebu Osman veya Ebu İsa künyesidir. Mugannilerin kibar bestecilerindendir. Mekke ehlinden ve Siyâhi idi. (Zirikli, 2002, c.3, 101). Zirikli'nin aktardığı yaygın yanlışlardan biri "İbn Miscah'ın Şam'a yolculuk ettiği, Rum melodilerini öğrendiği, sonra Faris'e gidip ve onların gınalarını Arap gınalarına taşıdığı, Hicaz'a dönüp, Arap gınasına uymayanları almadığı, ondan sonra insanların bu konuda ona tabi oldukları, İbn Süreyc ve el-Gariz'in onun öğrencisi olduğu" ifadeleri doğru değildir (Uslu 2023a, s.5 vd). Bu fikirler *K.ü'l-Egâni*'den seçilip derlenerek yayılmıştır. Adına kitap anılmasına rağmen Isfahani (2008, c.12, s.85; 2008, c.11,

s.12 "*Kitâbu İbn Miscâh*") eserin Hammad'a ait olduğunu da belirtmiştir, Sawa'nın gözünden kaçmış olmalı. Benim tespitlerime göre 96/715, biraz daha geç tarihte ölmüş olan Mekkeli Said ibn Miscâh'ın (Zeydan 2019: 592) bestelediği savt besteleri kaydeden *K.ü'l-Egâni*'den hareketle, toplamda 40 kadar (Uslu 2023a, s.5; Uslu 2023c, s.33) savt bestesinde kimlerin şiirlerini bestelediği tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir.

İkinci Kuşak Muganniler Ve Diğerleri

Hicaz Ekolü Müzik tarihinin ikinci kuşaktan ürettikleri savt bestelerinin nicelliğine göre önemli muganniler, kronolojik olarak: İbn Âişe (ö.125/743?, 55 adet); Cemile (ö.125/743?, 17 adet); Ebcer (ö.126/744?, 21 adet); Ma'bed (ö.126/744?, 183 adet); Said Huzeli (ö.126/744?, 65 adet); İbn Muhriz (ö.139/757?, 145 adet); Mâlik (ö.140/757?, 132 adet) adı öne çıkan muganni ve savt bestecisi kimselerdir. Daha az bestesi olanlardan Azzetülmeyla (ö.120/738?); Burdan (ö.145/762?); Eş'ab (ö.154/771?); Huleyde (ö.126/744?); Neşid Farisi (d.40/660-ö.133/750?); Medineli Sellâme (ö.130/748?); Tezcanoğlu (ö.140/757?) yine bu kuşaktan sayılırlar (Uslu 2023c, s.16). Sawa'nın listesinde yazar adı anılan ikinci kuşaktan ilk kişi Ma'bed'dir.

744-Ma'bed, *Câmiu gına Ma'bed* (Ma'bed'in savt şarkıları derlemesi); Sawa'nın (2015, s.46, nr.29) listesinde Ma'bed adına verilen bu eserin dipnot açıklamasında İshak el-Mevsıli'nin *Kitâbu egâni Ma'bed ve İbn Süreyc ve egânihimâ* (Ma'bed ve İbn Süreyc ve ikisinin savt besteleri) adlı eserine işaret etmektedir. Diğer taraftan Hişâmi'nin bir eserinin de Ma'bed hakkında olması da dikkat çekicidir (bk.895 yılı). Gerçekten de sanki Ma'bed'in böyle bir eseri varmış gibi Isfahani'de bazı imalara rastlanmaktadır (Isfahani, 2008, c.22, s.200 Ma'bed, *Gınâih* gibi), ancak başka bir yerde kitap Hammad'a ait gösterilmiştir (Isfahani, 2008, c.9, s.98 Hammad ve *Kitâbu Ma'bed*). Ma'bed el-muganni başlığı altında Zirikli'de verilen bilgi şöyledir: Ma'bed b.Vehb (ö.126/744), Ebu İbâd el-Medeni, Beni Mahzum veya İbn Kutn veya Muâviye mevlasıdır. Emevi asrı Arap gınasının ustalarındandır (nabiğa). Medine'de yetişti. Ticaretle uğraştı. Şam'a gidip emirlerle tanıştı. Şöhreti yayıldı. Fasih ediblerdendi. Uzun yaşadı, sesi kesilinceye kadar. II.Velid b.Yezid zamanında öldü. Savtları ve ahbarı çoktur (Zirikli, 2002, c.7, s.264). Zirikli, Ma'bed'in herhangi bir eserinden söz etmemektedir. II.Velid b.Yezid'in (salt.125/743-126/744) kısa süren saltanatından sonra ölmüş olabileceği düşünülen, Zirikli'de Her ne kadar öncü olduğu vurgulanmış olsa da, Hicaz'ın ünlü muganniler den biri olan Ma'bed'in (d.47/668?-ö.126/744), son bulgulara göre Medineye göç eden Abdullah b.Süreyc'ten (Uslu 2023b, s.12) eğitim veya taklit ederek yararlanmış ve yaşadığı yıllara göre ikinci tabaka muganniler dendir. Bestelerini kaydeden *K.ü'l-Egâni*'den hareketle yapılan listeye göre Ma'bed'in 183 adet savt bestesi tespit edilmiştir (Bk.Uslu 2023c, s.32; Ma'bed adına yazılan kitaplar için Bk.881 yılı-Hammad ve 895 yılı-Hişâmi).

757-İbn Muhriz (Hüseyin b.Muhriz), *Câmiu egânih* (Savt şarkılarının derlemesi); Sawa'da yer almayan bu eser Isfahani'nin kaynak eserlerinden görünmektedir. Isfahani'de (2008, c.2, s.15 İbn Muhriz, *Câmiu egânih*) İbn Muhriz adına geçmekte olan savt mecmuasıdır. Mekkeli İbn Miscah'tan (ö.96/715) gına dersleri alan ikinci kuşak muganni lerden olan İbn Muhriz'in (d.60?/680?- ö.139/757?) eser yazmış olup olamayacağı belirsizdir. Bunun sebebi Isfahani'nin 2008, c.1, s.203 Hammad'ın *Kitâbu İbn Muhriz*'i) bir başka yerde Hammad'ın adıyla eseri anmasıdır, bu da daha önce anılan eserler kadar olmasa da şüphe uyandırmaktadır. Çok önem verilen biri olarak sık sık anılmaktadır. Ayrıca İshak el-Mevsıli ve Hammad'ın yazdığı bir eserden de söz edilmekte oluşu, ikisinin aynı eser olabileceği şüphesini doğurmaktadır (bk.881 yılı). İbn Muhriz'in 145 adet savt bestesini Isfahani'nin kaydettiğini, savt besteleri açısından üretken bir besteci muganni olduğunu belirtelim. İbn Muhriz'in (d.60?/680?- ö.139/757?) besteleri Hicaz Ekolün ilk yüzyılı makalesinde listelenmiştir (Uslu, 2023c, s.33). İbn Muhriz'in adına eserler de yazılmıştır (bk.881 yılı).

770-Yunus el-Kâtib, *Kitâbuh* (Onun kitabı) veya *Kitâbu fi'l-egâni* (Savt şarkılar kitabı) veya *Mücerredü'l-egâni* (seçilmiş gına kitabı: Shiloah, 1979: 435) veya *Kitabu'n-nağam* (Shiloah, 1979: 437); Sawa (2015, s.47, nr.40) eser hakkında "modal bilgisi yoktur" der ve İbn Hurdazbih'in içerik bilgisini vermektedir. İbn Hurdazbih Yunus el-Katib'in bir savt kitabı bir de Divan'ı olduğundan, kitabında sadece kendisine ait 73 savtı, Divan'ında ise 38 bestecinin 825 savtı bulunduğundan, cinslerinin olmadığından söz eder (İbn Hurdazbih, 1969, s.41). *K.ü'l-Egâni*'de (2008, c.1, s.47, 73, 76, 94) yer alan Yunus el-Katib'ten aktarımlarda, Sawa'nın "modal" dediği "cins"lerin veya "tarik"lerin belirtilmemiş olduğu görülür. Zirikli'nin ansiklopedik eserinde Yunus el-Kâtib'in tam adı Yunus b. Süleyman b. Kerd b. Şehriyâr (ö.135/752 civarı), Hürmüz'de doğdu, katip ve şairdi, gına sanatında ustaydı. Medine'de yetişti. Ticaret için Şam'a giderdi. Hilafetinden öncesinde Velid b.Yezid ile tanıştı ve ondan ölünceye kadar faydalandı. Yunus, Medine'ye döndü ve orada öldü. Ma'bed'den ve çağdaşlarından/tabakasından gına dersi aldı. Araplarda ilk gına söyleyenlerdendi. *El-Egâni* adında kitap yazdı, bazı gınalar ona nisbet edilir (Zirikli, 2002, c.8, s.261). Savt bestelerle ilgili eserinden *El-Egâni* diyerek bahseden Zirikli, Yunus el-Katib'in II.Velid b.Yezid'le (salt.125/743-126/744), halife olmadan önce tanıştıktan sonra Dımaşk Abbasi sarayında katip olarak yer aldığını belirtmiştir. Fakat bu tarih belirsizdir, üzerinde durulması gerekir. Velid, 90/709 yılında doğduğuna göre, tanışmalarının 10 yaşından sonra olduğunu düşünürsek, 719 yılından sonrasında tanıştıkları kabul edilebilir. Babası II.Yezid'in, 720 yılında oğlu Velid yerine, kardeşi Hişamı vekil tayin etmesine bakılırsa, olaydan sonra Velid'in etrafında Yunus yer almış ve tanışmış olabilirler. Yunus'un II.Velid'le tanışıklığı öldüğü 744 yılına kadar, 24 yıl kadar sürmüş, daha sonrasında Medine'ye dönmüş demektir. Kağıt ve yazı sanatını birleştiren bir kitap yazması katiplik mesleğinden kaynaklanmış, Isfahani'nin de kullandığı Hicaz muganniilerinin bestelediği şiirlerden oluşan bu kitabı (Isfahani, 2008, c.1, s.105, 134; c.14 s.108 *Kitabu Yunus*; c.22, s.221 *Kitabih*) yazmış, ama "Yunus'dan hikayeler Hişami'den tarikler" (Isfahani, 2008, c.12, s. 85) ifadesine göre eserinde cinsleri/tarikleri belirtmediği anlaşılmaktadır. Yunus el-Katib'in kitabından alıntılar yapan Isfahani ayrıca Divan'ından söz etmediğine göre, ikisinin aynı kitap içinde yer aldığını düşündürmektedir. Zirikli'nin "ilk gına söyleyenlerdendi" ifadesi muğlaktır. Yunus el-Kâtip gençliğinde Medine'de İbn Süreyc, Ma'bed, İbn Muhriz gibi ikinci kuşak öncülerden ders almış olması, Yunus el-Katib'i üçüncü kuşaktan muganni yapar. Her ne kadar Zirikli ve İbn Hurdazbih ders aldığından söz etse de esasen Gariz'den ders alma şansı olmamıştır. Zirikli'nin verdiği yıldan epey geç bir tarih olan tahminen 154/770 yıllarında öldüğü düşünülen Yunus'un bestelerini kaydeden Isfahani'nin *K.ü'l-Egâni*'sinden hareketle 38 adet savt bestesi listelenmiş (Uslu 2023c, s.35) olması kitabında kendisi dışında diğer Hicaz muganniilerinin savt bestelerine, muganniler hakkında hikayelere, kendi şiirlerine (İbn Hurdazbih, Uleyye bint el-Mehdi'nin bestelediği gibi bk.825 yılı) de yer vermiş demektir. Kitabında kendi şiirleri olduğunu İbn Hurdazbih'in (1969, s.41-43) aktarımlarından da anlıyoruz.

796?-Hakem el-Vâdi, *Câmiu egânih* (Savt şarkıları derlemesi) veya *Kitâbuh* (Onun savt kitabı); Sawa'ya (2015, s. 43, nr.15) göre *Divanu egânih* diye de anılmış olan kitap "şarkılar ve modal bilgiler içermektedir". Zirikli'de yer alan ansiklopedik bilgiye göre Hakem el-Vâdi (ö.180/796 civarı) yani Hakem b. Meymun yani İbn Yahya b. Meymun, asrının muganniisi idi. Aslı mevalidir. Babası El-Velid b.Abdülmelik tarafından azad edilmişti. Hakem, develerle Şam'dan Medine'ye yağ naklederdi. Defiyle irticalen/mürtecilen gına söylerdi. Abbasi Mansur zamanına ulaştı, zenginleşti. Uzun süre, 80 yıl kadar yaşadığı söylenir, el-Velid b.Abdülmelik zamanına, hatta derlerki Harunreşid zamanına ulaştı, onlara gına söyledi (Zirikli, 2002, c.2, s.267). Herhangi bir eserinden bahsetmeyen Zirikli, Hakem el-Vâdi için "birinci tabaka muganni" olduğunu söyleme konusunda yanılmaktadır. Babası El-Velid b.Abdülmelik (salt.86/705-96/715) tarafından azad edilen Hakem el-Vâdi birinci tabaka değil, ancak üçüncü tabakadan muganni olabilir. Isfahani'de (2008, c.14, s.108) kitabından söz edilen Hakem el-Vâdi hakkında bir başka düzeltme Kılıçlı tarafından yapılmıştır. Bazı araştırmalarda görülen

hatalı bilgi düzeltmesıne göre ölüm tarihi çok daha erken olan birinci tabaka mugannilerden udi Huneyn b.Belva' el-Hiri'nin (ö.110/728?), Hakem el-Vâdi'nin (ö.180/796) hocası olma ihtimali yoktur denmektedir. Yine *K.ü'l-Egâni*'de İshak'tan rivayet (Isfahani, 2008, c.1, s.51) edilen Hakem el-Vâdi'nin ikinci kuşak mugannilerden Ma'bed b.Vehb'den (ö.126/744) gına dersi almış olması mümkün görünmektedir, bu da onu üçüncü tabaka muganni olduğunu desteklemektedir. Hakem el-Vadi, İbrahim el-Mevsıli ile tanışmışlardı. İbrahim kendi zamanına yetiştiği kişilerden Hakem el-Vadi, Füleyh b.Avra ve Siyat ile sanatta kendini eş görüyordu. Kendi kitabı dışında savtları İbrahim'in Kitabından (804), Abdullah b.Musa'dan (830), Ahmed İbnül-Mekki'den (850), İshak'dan (850), Amr b.Bane'den (891), Hişami'den (895), Harun b.Zeyyat'dan (910), Habeş'den (911), Ebu Eyyub el-Medini'den (912) aktarılmıştır. Eserlerinden yararlanılmış olduğu anlaşılıyor (Isfahani, 2008, c.1, s.164 *Câmiu egânih*; 2008, c.14, s.108 *Kitabuh*; c. 18, s. 265 *Kitabu Hakem*). *K.ü'l-Egâni*'de Hakem el-Vâdi'nin 64 kadar savt bestesi kaydedilmiştir, kendisine ait eserler dışında söylediği başkalarına ait diğer savt bestelerine de eserinde yer vermiş demektir. Şam ile Medine arasındaki bir yer adı olan Vadilkura denilen yerden olan Hakem (Isfahani, 2008, c.6, s.197 hayatı), Vâdi nisbeli bazı mugannilerin (Ömer el-Vâdi, Yakup el-Vâdi, Süleyman el-Vâdi, Huleyd el-Vâdi'nin savt bestelerine *K.ü'l-Egâni*'de yer verilmiştir) öncülerindendir. *K.ü'l-Egâni*'de Hakem el-Vâdi'nin 64 kadar savt bestesi listelenmiştir (bk.Kaynakça, Hakem el-Vâdi'nin besteleri).

Isfahani için kaynak eser yazarı olarak bahsedilen Ma'bed ve İbn Muhriz ikinci kuşaktan, Yunus el-Kâtib ve Hakem el-Vâdi daha sonraki kuşaktan mugannilerdir. Yunus el-Kâtib ve Hakem el-Vâdi'nin savt mecmualarının *El-Egâni*'de bir çok kez kaynak olarak kullanıldığına işaret edilmektedir.

Savt besteleri intikalinde önemli isimlerden, dördüncü kuşak mugannilerden "Siyat" (Isfahani, 2008, c.6, s.71 vd) olarak meşhur Abdullah b.Vehhab el-Mekki (ö.175/791?) ve İbn Câmi olarak meşhur İsmail b.Cami es-Sehmi el-Kureşi (ö.192/808) gibi Mekke'den Bağdat'a gidip halife Mehdi-billah zamanında (salt.158-169/775-785) saraya alındılar. Adı geçen Siyat hakkında Zirikli'nin ansiklopedik bilgisine göre, Abdullah b. Vehb (ö.169/785), Huzaa mevlasıdır, Siyat diye bilinir, gına ve azifin/çalgının öncülerindendir/ mukaddimindendir. Mekke ehlindendir. İbrahim el-Mevsili'nin ve tabakasının ustatlarındandır (Zirikli, 2002, c.4, s.143). Üçüncü kuşak muganni Yunus el-Kâtip'ten (ö.135/752 civarı) gına dersleri alan Siyat'ın savt besterinin listesine bu araştırmanın sonundaki kaynakçada yer verilecektir (Bk.Kaynakça, Siyat'ın besteleri). Hicaz'da İbn Süreyc'in "mutkan gına" söyleyen ilk kişi olduğu aktarımının *K.ü'l-Egâni*'de "Siyat'tan İbn Câmi, ondan İbrahim b.el-Mehdi" (Isfahani, 2008, c.1, s.170) tarafından yapılması aralarındaki bağlantıyı da göstermektedir. Fakat, Siyat'tan aktarılan cümlede görülen "Tuveys'ten sonra" ifadesinde dördüncü kuşaktan Siyat'ın yanıldığından söz edilmektedir. Siyat, İbn Câmi ve İbrahim Mevsıli'ye ders vermiştir (Isfahani, 2008b, c.6, s.109). Siyat'ın 34 kadar savt bestesi listelenmiştir (Bk.Siyat'ın besteleri, kaynakça).

796-İbn Câmi-İbrahim el-Mevsıli, *el-Mietü's- savti'l- muhtâre* (: 100 seçkin Savt: Shiloah, 1979: 435). Isfahani'nin kaynak olarak kulandığı, fakat Sawa'nın listesinde yer vermediği, gözden kaçırdığı yazılı eserdir. Bu çalışmada genç şair ve muganni Ebu'l-Ubeys'in de (2008, c.1, s.27) görevli olduğu anlaşılmaktadır. Biraz sonra Yahya el-Mekki'nin faydalandığını ve adına eser yazdığını göreceğimiz İbn Câmi diye meşhur İsmail b.Câmi es-Sehmi el-Kureşi (d.111/730- ö.192/808) üçüncü tabakadan ders almış mugannilerdendir. İbn Câmi'nin Abbasi halifesi Mehdi-billah zamanında (salt.158-169/ 775-785) saraya alındığı düşünülmektedir. Bu muganni en önemli çalışmasını, hem akranı hem de gına öğrencisi İbrahim el-Mevsıli, ve diğer yardımcı genç mugannilerle ile birlikte, bu eseri yazmışlardır (Isfahani, 2008, c.1, s.27). Yahya el-Mekki (ö.210/825?) ile birlikte her üçü de Mekke ve Medine mugannilerinin savt bestelerini Bağdat sarayına getiren ve aktaran önemli kişilerdir. Zirikli ansiklopedisine göre İbn Câmi ayrıca "İbn Ebî Vedâ'a" lakabıyla bilinirdi. Besteci mugannilerin öncülerindendir. Kur'an hafızı, çok ibadet eden, çok namaz kılan, uzun

kalensüveli siyah sarık saran, fukaha elbisesi giyen, Hicaz fıkhına uyan biri olduğu belirtilir. İbn Câmi Mekke'de doğup Medine'ye göç etmiş, orada gına ile şöhret bulmuş daha sonra Bağdat'a göç etmiş. Harunreşit zamanında saraya alınmış. İbrahim el-Mevsili ile akran idi. Burada ud çalmayı geliştirmiş (Zirikli, c.1, s. 311). Zirikli, İbn Câmi'nin Harunreşit zamanında saraya alındığı konusunda yanılmaktadır, ayrıca İbn Câmi'nin İbrahim el-Mevsili ile birlikte Harunreşid için "100 Seçkin Savt" adlı kitabı yazdığını belirtmemiştir, oysa bu eser *K.ü'l-Egâni*'nin temel kaynaklarından biridir. Isfahani (2008, c.1, s.170), İbn Cami'nin Siyat'tan, İbrahim Mevsıli de İbn Câmi'den gına dersi aldığını belirtir. Ebu Eyyub el-Medini'nin yazdığı *Egâni İbn Câmi* (bk.912 yılı) adlı eserini kaynak olarak kullandığı anlaşılan Isfahani bu eserden derlediği İbn Câmi'nin 95 adet savt bestesini aktarmıştır (bk.Kaynakça, İbn Câmi'nin Besteleri).

Savtların Tespit Yüzyılı: 800-900

Hicaz Gına Ekolü'nün ilk yüzyıldan sonra ud çalımındaki melodik değişimin farkına varan İbrahim ve oğlu İshak el-Mevsıli'ın çabaları, Hicaz Gına Ekolü'ne verdikleri önemi göstermektedir. İbrahim Mevsıli'den (ö.804) itibaren Isfahani'nin yeniden ele aldığı yazmaların yazıldığı 904 yılına kadar olan dönemi konu üzerine özellikle eğilip yazılı derlemeler haline getirmelerinden dolayı Hicaz Gına Ekolünde bestelenen *Savtların Tespit Yüzyılı* olarak adlandırabiliriz. Hicaz Gına'larının tespiti İbn Câmi-İbrahim Mevsıli'nin yazdıkları Harunreşid (salt.170/786-193/809) için *el-Mietü's- savti'l- muhtâre* (100 Seçkin Savt) ile başlamış kabul edebiliriz. Savt bestelerin bir halife olarak tespitini isteyen Harunreşid'in ölüm tarihi olan 193/809, ara başlığımızın ne kadar isabetli olduğunu desteklemektedir.

804-İbrahim el-Mevsıli, *Kitâbuh* (Onun kitabı) veya *Câmiu egânih* (Savt şarkılarının derlemesi) veya *Câmi san'atih* (Sanatının kitabı) veya *Kitabu fi gınâni'l-kadim* veya *Kitabu'l-gına* (gına kitabı: Shiloah, 1979: 431); Sawa'nın (2015, s.44, nr.21) ifadeleriyle bu kitap "şarkıları, şairleri ve bestecileri, çoğu zaman modal bilgileri içermekteydi, bazılarında modal bilgi olmayabiliyordu". Zamanında çok ünlü bir muganni ve udi olan İbrahim el-Mevsıli'nin kısaca hayatı özetle Zirikli'nin ansiklopedisinde "en-Nedim el-Mevsili" başlığı altında tam adı İbrahim b. Meymun (veya Mahan b. Behmen) (d.125- ö.188/ 743-804) Musulludur, Temimi mevlasıdır. Şairdir, halifelerin nedimliğini yapmıştır. Gınada üstat idi. Babasıyla Kufe'ye göçtü, küçükken babası öldü ve Temimliler içinde büyüdü. Musula gidip orada ud çalmayı öğrendi. Döndüğünde halifelerden Abbasi el-Mehdi onu ud çalımından dolayı saraya aldı, nebiz içtiği için hapsetti. Hapiste kıraat ve yazı öğrendi. Musa el-Hâdi zamanında çıktı, Harunreşit zamanında hass adamlarından oldu. Onunla Şam'a gitti, Bağdat'a döndükten sonra hastalanıp öldü. Şiirleri ve besteleri vardır (Zirikli, c.1, s.58-59). Zirikli herhangi bir eserinden bahsetmemiştir, gençliğinde ders aldığı İbn Câmi ile yazdıkları eserden söz etmiştik. Isfahani, İbrahim el-Mevsıli, *Kitabu fi gınani'l-kadim* (2008, c.5, s.174) telif etti, oğlu İshak, yeni muganniler ona ilave etti (2008, c.5, s.174) diye bilgi verir. Bazı savtları aktardığı kaynağı "*Kitabu İbrahim*" şeklinde verilir (Isfahani, 2008, c.22, s. 37), hatta "gayri mücennes" diyerek bazen cinsleri belirtmediği ifade edilir (Isfahani, 2008, c.1, s.129 ve c.17 s.51, c.22, s.93). Bazen aynı kitaptan mı söz ediyor olduğu bilinmeyen İbrahim el-Mevsıli'nin "*Câmiu egânih* veya *Câmiu san'atih*" (Isfahani, 2008, c.1, s.87; c.2, s.21; c.22, s.177; *Câmiu san'atih* veya "Min mecmuu gınâi İbrahim"; c.22, s.130) ifadelerine de rastlanmaktadır. Öğrencileri arasında oğlu İshak el Mevsıli, torunu Hammad, Bezl el-Kübra, Denânir, Alluye (Alluveyh), Müteyyem, Süleym b.Sellâm, Amr b.Bâne birazdan bir kısmının isimleri görülecek savt bestecileridir. İbnü'n-Nedim'in *el-Fihrist*'inde İbrahim'in torunu Hammad'ın (ö.275/888), onun şarkılarının seçkinlerinden bir araya getirdiği *Kitâb muhtâr gına İbrahim* (İbrahim'in şarkılarının seçkinleri) bir kitap yazmıştır" (İbnü'n-Nedim Fihrist trc. s. 432; Shiloah, 1979: 435). Bazı araştırmalarda İbrahim'in 900 savt bestesi olduğundan söz edilse de (Turabi, 2000: c.21, s.322), doğru olmadığı, Hammad'ın bahsi geçen eserini kullanan *K.ü'l-Egâni*'de kayıtlı toplam 235

kadar savt bestesinden abartılmış bir rakam olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu rakam oğlu İshak'ın belirttiği 300 kadar savt bestesi olduğu ifadesine daha uygun ve gerçekçidir.

810?-Muhammed b.El-Hâris b. Bushunnar, *Câmiu egânih* (Savt şarkılar derlemesi); Eser "gına sözlerini ve modal bilgiler içeriyordu" (Sawa, s.46, nr.30). Yazar Zirikli'de (2002, c.6, s.75) yer almamaktadır, Isfahani'nin (2008, c.12, s.33; c.23, s.hayatı 155 vd.) verdiği bilgilere göre Muhammed b.el-Hâris, Rey asıllıdır. Abbasi el-Mansur'un (ö.158/775) mevlasıdır, merzüban soyundan olan babası sultanın yanında itibarlı biriydi. el-Hâdi'nin (ö.170/786) çocuklarına nedim oldu. Muhammed Hire'de doğdu. Mi'zefe denilen bir çalgı çalıyordu. Şiir de yazan Muhammed b.el-Hâris b. Bushunnar, musiki sanatında ustaydı, murtecil savt bestesi yapabiliyordu. Ölüm tarihi belli değildir. Geride Isfahani'nin (2008, c.23, s.154) kullandığı "*Câmiu egânih*" adıyla andığı bir gına mecmuası bırakmış, ancak ünlü bir savt bestesi Hişami mecmuasına kadar yaşamış demektir. Alluye (bk.860) ile Muharik (bk.845) arasındaki savt kimin tartışmalarında (2008, c.12, s.36) adının karışması bestelerinin gittikçe unutulduğunu göstermesi açısından bir ölçü olabilir. Eserinde İbrahim b.el-Mehdi'nin (2008, c.16, s.233), Muharik'in (ö.845) gınalarına da (2008, c.8, s.117) yer vermiş olan Muhammed b.el-Hâris b.Bushunner'in *el-Egani*'deki savt besteleri kaydedilmiştir (2008, c.5, s.152 hafif remel; c.12, s.33 hafif remel, 35 savt, 37 savt; c.23, s.154 hafif remel, 157 remel).

813?-Bezl, *Kitâb fi'l-egâni* (Savt şarkılar kitabı); Sawa (2015, s.43, nr.12) bu kitap için "kadın yazar kitabında şarkıların şairlerini belirtmiş ama cinslerini belirtmemiştir" der. Bezl hakkında Zirikli (2002, c.2) ansiklopedisinde bilgi bulunamamıştır. *K.ü'l-Egâni*'de (Isfahani, 2008, c.7, s.222) yer alan bilgilere göre Bezl el-Kübra, Medinelidir, Basra'ya göç etmiştir. 30.000 savt bildiğini, 12.000 cinsleri belirtilmeyen savt sözü içeren bir "*Kitab fi'l-egâni*"isinin (Isfahani, 2008, c.17, s.58, 190) olduğunu, bu savtları Ali b.Hişâm'a (bilgi için bk.838-Müteyyem) öğrettiği belirtilir. Shiloah (1979: 427) tarafından da kitabı olduğuna işaret edilen Bezl, önceleri Cafer b.Musa el-Hâdi'ye, daha sonra öldürülünceye kadar Muhammed el-Emin'e (ö.198/813) hizmet etti. Bezl, gına sanatını Müteyyem el-Hişâmi dışında Fâid'ın mevlası Ebu Said, Dehmân, Fuleyh, İbn Câmi, İbrahim el-Mevsıli'den almış. Çağdaşı Ebu Haşîşe (bk.865 yılı), sanatta onun gibi birisini görmediğini söylemiş (2008, c.17, s.58). Isfahani az sayıda savt bestesini Hişâmi'den, Ahmed b.Yahya el-Mekki'den, Amr b. Bâne'den aktarmıştır. Az sayıda bestesinin gelmesi ise Emin-Me'mun savaşları sonunda Emin'in mücadelede yenilen taraf olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Onu el-Kebir/Kübra diye anan Isfahani, Bezl'in şu savt bestelerine yer vermiştir (Isfahani, 2008, c.7, s.105 remel; c.8, s.85 hafif sakil; c.9, s.132/2 hafif remel; c.13, s.255 sanisakil; c.17, s.51 hafif remel).

820?-Denânir, *Kitâb mücerred fi'l-egâni* (Savt şarkıları kısa kitabı; Shiloah, 1979: 435)); Sawa'nın (2015, s.43, nr.14) açıklamasıyla kitap "kadın yazarın şarkılar koleksiyonudur, modlar yazılmamış atlanmıştır" şeklindedir. Zirikli'de yer alan ansiklopedik bilgiye göre Denânir, Kufe ehlinden şair İbn Künnâşe'nin (ö.207/822) cariyesidir. Denânir (ö.205/820 civarı), fasih konuşan edib bir şaire idi. İbnül-Cevzi'den edebiyat, şiir eğitimi aldı, gına öğrendi, onun gibi gına, şiir konusunu bilen yoktu (Zirikli, 2002, c.2, s.75). Zirikli, Denânir'in herhangi bir yazılı eserinden bahsetmemektedir. Hayatı ile ilgili verilen (Isfahani, 2008, c.18, s.47) bilgilere göre Yahya b.Halid el-Bermeki'nin mevlasıydı, gınaların yazılı olduğu *Kitâbu mücerred fil-egâni*'si vardı. Denânir, Bezl'den, Bezl ise, İbn Câmi'den (d.111/730-ö.192/808), Fuleyh, İbrahim (d.125- ö.188/ 743-804) ve oğlu İshak'dan gına almıştı denmektedir. Denânir el-Egâni'de (2008, c.1, s.134; c.2, s.94, 139; c.4, s.207; c.6, s.88; c.7, s.32) genellikle adı gına aktarımında geçmekte oluşuna bakılırsa beste yapmaktan daha çok başkalarının savt bestelerini söylerdi.

825-Uleyye bint el-Mehdi, *Kitâbuhâ* (Onun kitabı); Kitabından söz eden Sawa (2015, s.46, nr.37) eser için "kadın yazarın şarkılarını ve modal bilgilerini içeriyordu" der. Zirikli'de "el-Abbâsiyye" başlığıyla Uleyye bint el-Mehdi b.Mansur (d.160-210/777-825), Harunreşid'in (ö.809) ablasıydı, edibe ve şaire, gına sanatında usta. Güzel ve zarif biriydi, fazıl ve akıllıydı.

Erkek kardeşi İbrahim b.el-Mehdi, ondan gına dersi almıştı. Es-Suli, Uleyye'den namaz kılan dindar ve ciddiyetle ders veren biri olarak bahseder. Bağdat'ta vefat etti. Şiirlerinden oluşan bir *Divan*'ı vardı (Zirikli, 2002, c.5, s.35). İlgi çekici biri olduğu için müşteşrikler de Uleyye ile ilgilenmişler. Yazım benzerliğinden dolayı adı zaman zaman adı Alluye ile karışan Uleyye'nin İbn Câmi (ö.192/808) veya İbrahim el-Mevsıli'den (d.125- ö.188/ 743-804) gına dersleri almış olması mümkündür. Harunreşit zamanında haccetti, Kur'an kıraati bilir, namaz kılar, dindar bir hayatı (2008, c.10, s.129, 144) vardı diye bahseden Isfahani, Uleyye'nin kitabından (2008, c.10, s.142 *Kitabu Uluyye*) da yararlanmıştır. Uleyye, çoğu zaman başkalarına ait savt besteleri söylerdi. Biri Yunus el-Kâtib'in şiiri olmak üzere *K.ü'l-Egâni*'de az sayıda bestesi kaydedilmiştir (Isfahani, 2008, c.3, s.222 sakilevvel; c.4, s.280/2 Yunus el-Kâtib'in şiiri sakilevvel; c.8, s.133 hafif remel; c.22, s.34; c.23, s.169 sanisakil).

825?-Yahya el-Mekki, *Kitâb fi'l-egâni* (Savt şarkılar kitabı) veya *Kitabuh* veya *Divân li'l-gına ve nisebih ve cinsih* (cinsleri ve bestecileriyle gına konusunda Divan); Torunu Muhammed b.Ahmed b.Yahya, dedesinin *Divanu li'l-gına ve nisebih ve cinsih* (2008, c.16, s. 213) diye bir kitabı Muhammed b.Abdullah b.Tahir için yazdığından, Divan'ın 14.000 savt içerdiğinden bahseder. Sawa, bu kişinin Bağdat hakimi olması ve alimlerin ve şarkıcıların patronu olduğundan (Kilpatrick, 2003: 336'dan Sawa, 2015, s.46, nr.38), kitabın hikayelerindeki ve yazarlar hakkındaki karışıklıklar sebebiyle yok edildiğinden, onun yerine oğlu Ahmed'in derlediği babasının hatalarını ayıkladığı 3000 şarkı içeren kitabı kullanıldığından bahseder. Zirikli'de Yahya el-Mekki (ö.210/825?) bulunamadı, hizmet ettiği gına destekçisi İbn Tahir olarak bilinen Muhammed b.Abdullah b.Tahir (d.209-ö.253/824-867) el-Huzai, cesur emirlerden. Abbasi el-Mütevekkil (ö.861) zamanında Bağdat naibi idi, orada öldü. Fazıl, edibdi. Abbasi El-Mu'tez'in Türklerden korktuğunu ve onların da bundan yararlandıklarını gördü (Zirikli, 2002, c.6, s.222). *K.ü'l-Egâni*'de (2008, c.6, s.164 ve s.173 ve 174 Yahya el-Mekki *Kitabih*i; c.14, s.108; c.22, s.93 *Kitabih*; Shiloah, 1979: 427, 428)) "*Kitabih*" diye eserine rastlanan, Yahya el-Mekki'nin kitabını oğlu Ahmed b.Yahya (Isfahani, 2008, c.8, s.260) babasının eserini yeniden düzenlemiştir. En azından gençliğinde Bağdat'ta İbn Câmi (ö.192/808) veya İbrahim el-Mevsıli'den (d.125- ö.188/ 743-804) gına dersleri almış olması mümkün olan Yahya el-Mekki'nin toplam 79 adet savt bestesini *K.ü'l-Egâni* kaydetmiştir (Bk.Kaynakça, Yahya el-Mekki'nin Besteleri). Biraz sonra öğrencilerinden oğlu Ahmed b.Yahya el-Mekki'den de bahsedilecektir.

830-Abdullah b.Musa el-Hâdi, *Mecmu'uh* (Mecmuası); Sawa'nın (2015, s.41, nr.01) tespitiyle eser "gına sözlerini ve modal bilgileri içermektedir". Zirikli'de yer alan ansiklopedik bilgiye göre Abdullah b.Musa el-Hâdi ibn Muhammed el-Mehdi el-Abbasi, şairdi, Abbasilerin Bağdat emirlerindendi. Doğum tarihi bilinmemekte, 220/830 yıllarında öldüğü tahmin edilmektedir. Es-Suli'nin yazdığı "Halife çocuklarının şiirleri" arasında şiirleri derlenmiştir (Zirikli, 2002, c.4, s. 141). Zirikli, Abdullah'ın yazdığı bir mecmuasının varlığından bahsetmemiştir. *K.ü'l-Egâni*'de (2008, c.10, s.154, 157 remel savtı) halife evlatları bölümünde, Kalem adlı bir kölesinden savt öğrendiğine, iyi derecede ud çaldığına, gına okuduğuna yer verilen, mecmuasında Hakem el-Vadi gibi başkalarının bestelerine de (2008, c.1, s. 134; c.10, s.154; c.22, s.200) yer verdiği görülen Abdullah b.Musa el-Hâdi'nin bestelerini (Isfahani, 2008, c.1, s.133-134 sanisakil ve *Mecmuuh*) Hişami'nin mecmuasında aktardığına rastlanmıştır.

835?-Kasım b.Zurzur, *Câmiu egânih* (Savt şarkıları derlemesi); Sawa'nın (2105, s.46, nr.34) ifadesinde belirttiği gibi eser "yazarın şarkılarını ve modal bilgileri içeriyordu". Zirikli'de (c.3, s.53) İbn Zurzur veya Kasım b.Zurzur bulunamadı. Isfahani'den öyle anlaşılıyor ki Mariki'nin musiki bilen ve savt bestesi yapan Zurzur (2008, c.16, s.207) adında bir kölesi vardı. Daha sonra bu kişi Cafer b. Musa el-Hadi'nin gulamı oldu (2008, c.10, s.144). Savt besteleri yapanlar arasında Kasım b.Zurzur en meşhurlarıydı. Hişami'nin (bk.895 yılı) dede Zurzur'un bestelerini kaydettiği (Isfahani, 2008, c.19, s.232) bilindiğine göre, onun ölümü Hişami'den önceydi. Zurzur, Abbasi halifesi Musa el-Hadi ilel-Hak'ın (ö. 170/786) oğlu Cafer'in kölesi olduğuna göre, oğlu Kasım'ın yaşadığı zamanın 835 yılları olduğunu

düşünebiliriz. Kasım'ın adı İbrahim olan bir oğlu olduğunu Isfahani'den anlıyoruz. Isfahani'nin (2008, c.16, s.207) gördüğü bazı kitaplarda, bu kişilerin besteleri kaydedilmiş, ayrıca İbrahim b. Kasım b.Zurzur (2008, c.23, s.114 ve s.129 Kasım b.Zurzur ve *Câmiu gınânihi*) aktarımını yapmıştır. İshak el-Mevsıli (bk.850) *Kitâbu Şeca*'da (Isfahani, 2008, c.7, s.71'de) 100 Seçkin Savt arasında bulunan şair Yezid b.Dabbe'nin şiirini besteleyen kişilerden biri olarak İbn Zurzur et-Tâifi olarak göstermiş, bu kişinin dede Zurzur olması mümkündür. Isfahani, Kasım b.Zurzur'un sakilevvel savt bestesini, oğlu Ubeydullah b. Kasım babasının kitabı *Câmiu egânih*'den (Isfahani, 2008, c.23, s.129 *Câmiu egânih*), bazı bestelerini ise Amr b.Bâne'den aldığını söyler (Kasım b.Zurzur'un savt besteleri: Isfahani, 2008, c.3, 188 hafif sakil; c.5, s.276 sakilevvel; c.7, s.71 remel, 108/1 hafif sakil; c.9, s.218/2 Kasım b.Zurzur sakilevvel; c.13, s.139, 158 remel, 161 remel; c.16, s.246 savt, 264 sanisakil; c.18, s.52 hafif remel; c.22, s.155 sakilevvel; c.23, s.113 sanisakil, 129 sanisakil, 164 hafif remel; Babası Mariki gulamu Zurzur'un savt besteleri: c.1, s.173 hafif sakil; c.4, s.74 hafif remel; c.9, s.181/3 hafif sakil; c.16, s.207 savt; c.19, s.232 remel; c.23, s.114 remel).

838-Müteyyem, *Câmiu egânihâ* (Savt şarkıları derlemesi); Sawa'nın (2015, s.46, nr.33) tespitiyle eser "kadın yazarın şarkılarını ve modal bilgilerini içeriyordu". Zirikli biyografik ansiklopedisinde Müteyyem el-Hişâmiyye (ö.224/838) için şöyle yazar: Lübâbe bint Abdullah b. İsmail el-Mevâkibi'nin kadın mevlâsıdır. Müteyyem, edib bilgisiyle ârif ve şâir bir kadındı. Gına sanatında en iyilerdendi. Basra'da doğdu, büyüdü ve yetişti. Me'mun ordusundaki komutanlardan biri olan Ali b. Hişâm onu satın aldı, bu yüzden Hişâmiyye diye tanındı. O ölünce Me'mun satın aldı. El-Mu'tasım zamanında onun yanında idi, birlikte Samerra'ya giderdi. Bağdat'ı ziyaretinde de onun yanında dönerdi. Bazı kaynaklarda adı "Müteyyem el-Hâşimiyye"dir (Zirikli, 2002, c.5, s.275). Zirikli, Müteyyem el-Hişâmiyye'nin herhangi bir eserinden bahsetmemektedir, ancak *K.ü'l-Egâni*'de (2008, c.2, s.40; c.22, s.87) eserine işaret eden "min *Câmiihâ*" (derlemesinden) ifadesi birçok kez geçmektedir. *K.ü'l-Egâni* (2008, c.7, s.222; c.9, c.219) şiirle de uğraşan Ali b.Hişâm'ın çocuklarının annesi olduğunu, İshak el-Mevsıli'den ders aldığını, kendi devrinde İshak ve Alluye'den sonra gelen ünlü gına ve ud icracısı olduğunu yazar. Müteyyem (ö.224/838) İbrahim el-Mevsıli'den (d.125- ö.188/ 743-804) gına dersleri aldı, Bezl'e gına öğretti (Isfahani, 2008, c.7, s.222). İshak el-Mevsıli, Amr b.Bâne, Hişami, İbnül-Mu'tez'in de eserlerinde kaydettiği Müteyyem el-Hişâmiyye'nin az sayıda savt bestesi *K.ü'l-Egâni*'de kaydedilmiş olması, Müteyyem'in daha çok başkalarının savt bestelerini okuduğunu, bestecilikle çok uğraşmadığını göstermektedir (Bk.Kaynakça, Müteyyem el-Hişamiyye Besteleri, 21 adet savt bestesi).

839-İbrahim b.el-Mehdi, *Câmiu egânih* (Savt şarkılarının derlemesi) veya *Kitabu'l-gına* (Shiloah, 1979: 431); Sawa'nın (2015, s.44, nr.20) ifadesiyle eser "şarkıları ve modal bilgiler içermekteydi". İbrahim b.el-Mehdi, Zirikli'nin el-Abbâsiyye başlığıyla verdiği ablası Uleyye bint el-Mehdi b.Mansur'dan (d.160-210/777-825), gına dersleri almıştı. Daha önce bahsi geçen (bk.825-yılı) Uleyye, Abbasi halifesi Harunreşid'in (ö.809) ablası, İbrahim ise küçük kardeşiydi. İbrahim b.el-Mehdi, aynı zamanda bestecilerden İbn Câmi (ö.192/808) ve İbrahim el-Mevsıli'ye (d.125- ö.188/ 743-804) de yetişmiş onlardan yararlanmıştır, İbn Câmi'den aktardığı anlatılar vardır. Zirikli'nin verdiği bilgilere göre İbrahim b. Muhammed el-Mehdi (d.162-ö.224/ 779-839) Bağdat'ta yetişti, Dımaşk emiri oldu sonra azledildi. Emin (ö.198/813) ve Me'mun arasındaki ihtilaftan yararlandı. Fakat sonra Me'mun'un galibiyeti ile 210/825 yakalanıp hapse düştü, af diledi ve af edildi. Fazlaca iri cüsseli ve esmerdi. Gına sanatını bilirdi (Zirikli, 2002, c.1, s.59; c.5, s.35). Abbasilerde bu sanatla ilk meşhur halife (Isfahani, 2008, c.10, s.58) olarak anılan İbrahim b.el-Mehdi'nin şarkılarla ilgili bir kitabı olduğunu, Zirikli anmamış olsa da, *K.ü'l-Egâni* (2008, c.1, s.138 *Câmiu egânih*) savtları derleyen bir eser adı olduğunu anmaktadır. Abbud gibi bazı müzik tarihi yazarları müzik tarihine başlangıç yaptıkları İbrahim b.el-Mehdi'nin savt bestelerine *K.ü'l-Egâni* yer vermiştir (bazıları Isfahani, 2008, c.1, s.138 sanisakil, 203/2 hafif remel; c.10, İbrahim b. Mehdi: s.59 sakilevvel; c.12, s.205 hafif remel; c.15, s.193 hafif remel; c.16, s.176 savt, 233 hezec; c.18, s.260 savt; c.19, s.56

sakilevvel; c.23, s.167 sakilevvel). İbrahim b.el-Mehdi'nin gına ve ud tavrını takip edenlerden biri Amr b. Bâne'dir (bk.891 yılı), İshak el-Mevsıli onu bu yüzden sevmezdi. Ali b.Harun el-Müneccim her ikisi hakkında "Kitab fil-fark beyn İbrahim b.el-Mehdi ve İshak el-Mevsıli fil-gına" (gına konusunda İbrahim b.el-Mehdi ve İshak el-Mevsıli'nin anlayış farkı; Shiloah, 1979: 430) bir kitap yazmıştı, maalesef kayıptır.

840?-Süleym b.Sellâm, *Câmiu egâni Süleym* veya *Cemiu egânih* (Süleymin savt şarkıları derlemesi); Bu eserin yazarını Süleyman olarak veren Sawa (2015, s.46, nr.36) "Bu kriptik bir lakab, Süleyman'ın tam adını bilmiyoruz" demekten başka bir bilgi vermemektedir. Muganni besteci olan Süleym eserinde kendi bestelerinin sözlerini, modlarıyla beraber kaydetmişe benziyor diyebiliriz. Gerçekten de Süleyman adına bazı nüshalarda *Câmiu gınâih* (Isfahani, 2008, c.2, s.23, dipnot L nüshasında Süleym değil Süleyman) görülmekte olduğu, neşredenler tarafından edisyon karşılaştırmalarında ifade edilmiştir, hatta aynı baskının bir başka yerinde eserin Süleyman (2008, c.2, s.16 *Câmiu gınâih*) adına olduğu belirtilmiştir. Hem Süleyman hem de Süleym varmış gibi de düşünülebilir. Fakat doğrusu yazarın adı biraz sonra bilgi vereceğimiz Süleym'dir. Süleym b.Sellâm, Kufeli'ydi. Babası Ebu Muslim Horasani'nin arkadaşıydı. Süleym, Harunreşid'e hizmet etti. İbn Câmi ile görüşmüş, İbrahim el-Mevsıli'nin (ö.804) öğrencisidir, Füleyh b.Avra'yı, Hakem el-Vadi'yi, İbrahim'in oğlu İshak el-Mevsıli'yi de tanıyordu. İshak'ın ve yakın arkadaşı Muhammed b.Ebi Muhammed el-Yezidi'nin (Isfahani, 2008, c.20, s. 146) birer şiirini bestelemiştir. Çok cimriydi, öldüğünde çok mal bıraktı (Isfahani, 2008, c.6, s. 117). Ahmed b.Yahya el-Mekki (bk.850 yılı), Süleym b.Selman'ın savt bestelerini aktarırken (2008, c.6, s.177 gibi) kitabını kaynak olarak kullanmış olduğuna göre ondan daha önce yaşamıştır (2008, c.2, s.23; c.20, s.213 *Camiu Süleym*; c.23, s.157 *Cemiu egânih*). İshak'tan, Amr b.Bâne'den, Hişami'den aktarılan Süleym'in savt besteleri Isfahani'de yer almaktadır: Isfahani, 2008, c.2, s.47 sanisakil; c.3, 125 remel; c.4, s.155 hafif remel; c.5, s.99 sakilevvel, 251 sakilevvel; c.6, 116 hezec, 118 hezec ve remel, 119 hezec ve remel, 120 hezec, 121 hafif sakil, 177 hezec, 184 hafif remel, 208 savt; c.7, 52 sakilevvel; c.8, s.73 remel, 75 remel ve sakilevvel, 83 remel, 86 mahuri, 87 mahuri, 108 hafif remel, 260 savt, 264 hezec; c.9, s.142 hezec, 179 hafif remel; c.11, s.135 remel; c.13, s.10 sakilevvel, 109 remel; c.14, s.102 savt; c.15, s.170 hezec; c.16, s.157 hezec; c.19, s.254 hafif sakilevvel; c.20, s.37 hezec, 146 sakilevvel, 213 remel; c.22, s.177 sakilevvel; c.23, s.157 savt; c.24, s.9 hafif sakil, 15 hezec, 51 hafif remel; Bir yerde Isfahani'nin (2008, c.3, 125) Süleym'in remel savtını "İbn Mehreveyh'in hattıyla buldum" demesi, sanki gına savtlarını yazan başka eserler var gibi görünüyor.

845-Muhârik, *Câmiu san'atih* (Savt sanatı derlemesi); Sawa'nın (2015, s.46, nr.32) ifadesiyle eser "yazarın derlediği şarkı sözlerini ve modal bilgiler içeriyordu". Zirikli'de Muhârik (ö.231/845), asıl adı Ebül-Muhennâ ibn Yahya el-Cevâz'dı, gınada asrının önde geleni idi. Sesi güzeldi. Abbasi halifesi Harunreşid ona hayrandı. Ona bir kerede 30.000 dirhem vermekle ünlüydü. Me'mun zamanına ulaştı, onu Dımaşk'ta ziyaret etti. Hakkında çok ahbar vardır. Kufe'de Âtike bint Şühde'nin memlukü idi, bu kadın ona gına ve ud çalmayı öğretmişti. Sonra Harunreşid'e geldi, İbrahim el-Mevsili ile tanıştı. İ'raba dikkat etmeksizin sözleri besteyen biri idi (Zirikli, 2002, c.7, s.191). Zirikli her hangi bir gına eserinden söz etmemiş olsa da eserine *K.ü'l-Egâni*'de (2008, c.18, s.260, *Câmiuh*; c.11, s.187, *Cemia egânih*; veya c.18, s.260 *Câmiu san'atih*; hayatı c.18, s.244) çeşitli adlarla rastlanan Muhârik, Medine'de ve Kufe'de yetişmiş, Bağdat'a geldiğine İbrahim el-Mevsıli'den (ö.188/804) ve oğlu İshak'dan gına dersleri almış, Mu'tasım zamanında mugannilik yapmıştır. Bir savt bestesini İshak el-Mevsıli'nin sanatı tarzında bestelediğine (Isfahani, 2008, c.22, s.212) dikkat çekilen savt besteleri kaydedilmiştir (Muhârik'in savt besteleri: Isfahani, 2008, c.5, s.271 remel; c.6, s.217 remel; c.7, s. 148 savt, 223 hafif remel; c.8, 117 sani sakil, 190 hafif sakil, 252 sanisakil, 268 remel; c.11, s.187 remel; c.12, s.85 hafif remel; c.13, s.73 sanisakil, 107 savt; c.18, s.52 remel, 233 sakilevvel, 239 sakilevvel, 252 hezec, 253 remel, 254 sakilevvel, 268 remel, 269 savt; c.21, s.71 sakilevvel; c.22, s.212 hafifsakil).

847-Vâsık, *Kitâbu amelih ve gınâih* (Vâsık'ın yaptığı gınalar kitabı); Bu eser Sawa'da yer almamaktadır. Muhtemelen Amr b.Bâne'nin "Başlıksız kitap Halife el-Vâsik için yazılmıştı, cinsleri anılmıyordu" (Sawa, s.42, nr.9) dediği için Vâsık'a ait farklı bir eser olduğunu kabul etmemiş olabilir. Fakat Vâsık'tan 44 sene sonra 891 yılında ölen Amr b.Bâne için verilen bu bilgi ile Vasık'ın eserinin aynı eser olduğu, cinsleri göstermemesi gibi benzerliklere rağmen yeterli değildir. Isfahani, Vâsık'ın kendi bestelerinden oluşan bu şarkı kitabını cinsleri belirtmeyen (2008, c.22, s.89 *Kitâbu amelih ve gınaih*; c.22, s.143 *Gınâih*) diye tanımlamıştır. Abbasi halifesi Vâsık billah (d.200-ö.232/ 815-847), Harunreşid'in torunu, Mu'tasım'ın oğludur. Bağdat'ta doğdu, babasından sonra halife oldu (salt.227/841-232/847). Halkı inancından dolayı hapislere atan, fitneci bir kişilik sahibiydi. Samerra'da istiska hastalığından öldü. Edebiyat, şiir, neseb, tarih, musiki bilir astronomi meraklısıydı (Zirikli, c.8, s.62). Vâsık'ın az sayıdaki savt bestelerinden bir kısmına Isfahani yer vermiştir. Ancak Isfahani'nin (c.9, s.216, 218) şiirlerinden Abdullah b.Süreyc'in besteler yaptığı aktarımı doğru değildir, bu besteler Vâsık'a ait besteler olup, "Süreyci ekolü"nde yapmış olabilir. İshak el-Mevsıli, onun için "el-İhtiyar minel-egani lil-Vâsık" (Shiloah, 1979: 432) yani Vâsık için eganilerden seçme savtlar kitabı yazmıştı.

850-Muhammed b. Hasan, *Kitâbuh* (Onun savtlar kitabı); Hasan yerine Hüseyin yazıldığına da dikkat çeken Sawa'nın (2015, s.46, nr.31) ifadesiyle eser "anektotlar ve cins bilgileri içeriyordu". Yazarın tam adını Sawa vermemiş olsa da, Isfahani'nin kaynakları arasında adını andığı, savt bestelerine yer verdiği kişilerden biri olan Muhammed b. Hasan b. Mus'ab olduğunu düşünülmektedir, ayrıca *K.ü'l-Egâni*'de (2008, c.16, s.159) Muhammed b.Hasan el-Katib'in bir kitabı olduğunda dair ifade bulunmaktadır. Ahmed İbnül-Mekki (bk.850), Muhammed b.Hasan b.Mus'ab'ın savt bestelerini andığına göre, ya daha önceki bir tarihe yerleştirilmeli veya Ahmed'in çağdaşı olduğu düşünülmüştür. Zirikli'de (2002, c.6, s.80) bulunan dilci, Kur'an ve tefsir alimi olan Muhammed b. Hasan'ların hiç birinin gına, savt, bestecilik ve müzikle ilgilendiklerine dair bir ifade yoktur. En erken Ahmed İbnül-Mekki'nin (bk.850) gına ve savt mecmuasından olmak üzere, Amr b.Bâne (bk.891) ve Hişâmi'nin (bk.895) eserlerinden aktarılan Muhammed b.Hasan b.Musab'ın tespit edilen savt besteleri şöyledir: Isfahani, 2008, c.5, s.153 sanisakil; c.9, s.115 hezec; c.22, s.103 hezec.

850-Ahmed b.Yahya el-Mekki, *Kitâbu'l-mücerred fi'l- egâni ve nisebihâ* (Savt şarkılar ve nisbet edildikleriyle seçkin kitap) veya *Mücerredü'l-egâni* (Sekin gına kitabı: Shiloah, 1979: 435); Sawa'nın (2015, s.42, nr.06) Isfahani'den aktardığı ifadelerle "bu kitap diğer kitapların kaynağı olmuştur. Onun zamanına kadar gelen Ishak'ın Şeca için derlediği kitabı dışında başka kitap bilinmiyordu. Ahmed el-Mekki'nin kitabı anektotlar, tanımlamalar ve besteciler hakkında bilgiler ve şarkı koleksiyonu içermekteydi" şeklinde bilgi vermiştir. Başka savt besteleri mecmuaları olduğunu düşünürsek Isfahani'nin "bu kitap diğer kitapların kaynağı olmuştur" ifadesiyle ne demek istediği ya doğru değildir veya ifade açık değildir. Ahmed b.Yahya, Zirikli'nin (2002, c.4, s. 141) biyografik ansiklopedisinde bulunamamıştır. Ahmed'in babası Yahya el-Mekki'nin (ö. 210/825?) ders aldığı mugannilerden birinin İbn Câmi (ö.192/808) olduğu bilinmektedir. Yahya el-Mekki'nin oğlu Ahmed'in babasından kalan şarkılar derlemesinden seçkiler yaparak mücerred/musannef bir şarkılar eseri yapmış olduğu anlaşılmış olur. Abdullah b. el-Hadi, el-Mütevekkil, Vasık, el-Mu'tasım gibi Abbasi halifeleriyle anektotları vardır. el-Egâni (2008, c.16, s.213 *Kitâbu'l-mücerred fi'l-egâni ve nisebuh*â; 2008, c.8, s.260) bazen İbnül-Mekki'nin kitabı, bazen *Câmiu gınâih* diyerek (2008, c.2, s.23 "*Câmiu gınâih*") Ahmed'in yazdığı kitaptan bahsetmektedir. Ahmed, babası Yahya el-Mekki'nin eseri dışında Süleym b.Selman'ın kitabını kaynak olarak kullanmıştır. Ahmed b.Yahya el-Mekki'nin 13 savt bestesini Isfahani kaydetmiştir.

850-İshak el-Mevsıli, *Kitâbu'l-egâni'l-mensub ileyh* (ona ait şarkılar kitabı) veya *Câmiu egânih* (Şarkılar derlemesi); *Kitabu İshak* (İshak'ın kitabı) veya *Kitabu Şeca* (Kölesi Şeca'dan derlediği savt eserler); *Mücerred fil'-egâni* (Savtların kısa eseri); *Kitabu'n-nağam ve 'ilelihâ* (Nağmeler ve kuralları kitabı); İshak el-Mevsıli'nin babası İbrahim ve arkadaşlarından

derlediği birçok kitabı olduğu anlaşılmaktadır. Isfahani'de İbrahim el-Mevsıli, *Kitabu fi gınani'l-kadim* (2008, c.5, s.174) telif etti, oğlu İshak, yeni (muhdes) muganniler ona ilave etti (2008, c.5, s.174) bilgisi verilmiştir. Fakat Isfahani, eser adlarından söz ederken kullandığı muğlak ifadeler, bu eserlerin ayrı ayrı mı, yoksa hep aynı eseri mi kastettiği net değildir. Anlaşıldığı kadarı ile *Kitabu İshak* (2008, c.16, s.213) adlı eserini kölesi Şeca'dan dinlediği savtlarla telif ettiği belirtilir. Yine *Kitabu Şeca* (2008, c.7, s.71 ve c.16, s.213 *Kitabu Şeca*; 2008, c.3, s.16 ve c.8, s.269 *Kitâbu* İshak; c.5, s.174 *Kitabuh*; *Câmiu egânih*; c.24, s. 120 *Câmiu İshak*) çeşitli yerlerde anılan diğer eserlerle aynı eser olduğu anlaşılmaktadır. Ancak *Musannifehu fi kitabihi* (2008, c.5, s.174) ifadesiyle hangi kitabını kastettiği net değildir. Aynı yerde Isfahani'nin (2008, c.16, s.213 *el-Mücerred*) İshak el-Mevsıli'nin *el-Mücerred* (şeçilmiş, özet) adlı kitabından bahsettiği yerdeki cümleden sanki farklı bir kitaptan bahsediyor gibidir. Isfahani'nin andığı (2008, c.8, s.269) *Kitabu'n-nağam ve 'ilelihâ* adlı eseri Sawa'nın (s.44, nr.23) ifadesiyle "şarkılar, şairler ve modları içermekteydi". Kitapların isimleri *Kitâbu'l-egâni'l-mensub ileyh* veya *Kitâbuh el-kebir* (onun büyük kitabı), şeklinde çeşitlendirilidği söylenebilir. Burada bahsedilen savt mecmuası yazarı İshak el-Mevsıli hakkında Zirikli'nin verdiği bilgiler özetle şöyledir: İshak b. İbrahim b. Meymun (d.155-ö.235/772-850) meşhur halifelerin nedimi, gına sanatını, dil edebiyat, tarih, kelam, dini ilimler, şiir iyi bilirdi. Doğum ve ölümü Bağdat'tır Ölmeden iki sene önce kör oldu. Abbasi halifelerinden Harunreşid, el-Me'mun, Vâsık'ın nedimi oldu. El-Mütevekkil'e (ö.861) öldüğü söylenince "gitti koca âlim" demiştir. Birçok kitap yazmıştır, fakat gına ile ilgili "Kitabu egani Ma'bed, Ahbar" (Shiloah, 1979: 427, 428) adlarıyla anılan bazı kitapların oğlu Hammad tarafından yazıldığını belirtmek gerekir. Şair İbn Bessâm ve Yahya el-Müneccim onun adına *Ahbâru İshak* adında kitaplar yazmış; Mâcid b.Ahmed es-Samerrâi ise şiirlerinden *Divân*'ını (*el-Mevrid* dergisi, 3:2, s.226 vd) derlemiştir (Zirikli, c.1, s. 292; Shiloah, 1979: 428). Zirikli, Ishak'ın burada adı geçen eserleri olduğundan bahsetmemektedir. Isfahani (2008, c.8, s.269 *Kitabu'n-nağam ve 'ilelihâ*) gerçekten de İshak'ın *Kitabu'n-nağam ve 'ilelihâ* adlı eserini anmaktadır. Sawa'nın bu eseri açıklarken (notalar, modlar ve kuralları kitabı) diye karşılık kullandığı "nağme, mod, ilel" konuları ayrı bir bölümde ele alınacaktır. İshak, oğlu Hammad dışında, Ziryab, İbn Hurdazbih, Alluya, Muharik, İbn Bâne'ye gına dersleri vermiş olabilir. Bu araştırmada adları zaman zaman geçen, savt mecmuası sahibi Ubeydullah'ın babası olan Abdullah b.Tahir, musikişinas komutan Ali b.Hişam gibi kişilerle anlatıları vardır. İshak'ın bıraktığı birçok yazılı notu oğlu Hammad kitaplaştırmıştır (bk.881 yılı). İshak el-Mevsıli'nin savt bestelerinden 140 tanesi *K.ü'l-Egâni*'de kaydedilmiştir (Hayatı için Halef Reşid Nu'man'ın *İshak b.İbrahim Mevsıli* adında bir eseri yayınlanmıştır: Beyrut Darülarabiyye 2006).

860?-Benân, *Kitâbuh* (Onun kitabı); Sawa'nın (2015, s.43, nr.13) ifadesiyle "yazar şarkılarını derlediği bu kitapta savtların şiirleri ve cins bilgileri içermekteydi". Zirikli'de (2002, c.2, s.75; c.7, s.26) yer alan ansiklopedide bahsi geçen Benân yoktur. Hayatına kısaca yer veren *K.ü'l-Egâni*'de Benan b.Amr/ Amrun/ İmran gibi farklı şekillerde geçiyor. Abbasi halifelerinden el-Muntasır'ın (ö.248/861) şiirini bestelemesi ve uduyla çalması, el-Mütevvekkil (ö.247/860) ile anlatılar, bu sıralarda yaşadığını göstermektedir, onun için 860 yılına tarihlendirildi. Bestelediği bir şiirini ve savt bestelerini kendi kitabında (Isfahani, 2008, c.9, s.238 ve c.18, s.121 "kitabuhu ellezi cemaa fihi sanatuhu") yazdığı anlaşılmaktadır. Onun savt besteleri için başka bir kaynak adı vermemiş olan Isfahani az sayıdaki savt bestelerini kaydetmiştir: Isfahani, 2008, c.9, s.224 savt, 236 hafifsakil, 239/1 hafifsakil, 239/2 hezec; c.10, s.49 savt şiiri ve bestesi; c.12, s.52 hafif remel, 153 remel; c.14, s.123 hafif remel; c.16, s.246 hafif sakil; c.17, s.51 sanisakil; c.18, s.121 sakilevvel; c.22, s.117 hafifsakil; c.23, s.114 sakilevvel, 176 hafif remel; c.24, s.117 sakilevvel).

860-Allûye, *Kitâbuh* (Kitabı) veya *Câmiu egânih* (Savt şarkıları derlemesi) veya *Egânih* (Savt şarkıları); Eser hakkında Sawa (2015, s.42, nr.08) "yazarın şarkı sözleri ve cinslerin bulunduğu şarkılar koleksiyonuydu, burada verilen isimlere bakılırsa bunlar ayrı ayrı eserler mi yoksa bir kitabının farklı adlandırılması mı, açık değildir" der. Zirikli'de (2002, c.4, s. 250) yer

alan ansiklopedik bilgiye göre, bazıları yazar adının okunuşunu Alluveyh/ İlliveyh gibi okunması gerektiğini söylemişler, yazılışı benzeyen Uluyye ile de zaman zaman karışmıştır. Zirikli'de Alluya'dan Ali b.Abdullah'a atıf yapılmıştır. Ali b.Abdullah b. Seyf veya Yusuf'un künyesi Ebu'l-Hasan, Bağdat müzisyeni Alluye olarak meşhur. 236/850'de öldüğü sanılmaktadır. Aslen Buhara ve Semerkant arasındaki Soğd bölgesindendir. İbrahim el-Mevsıli'den (d.125- ö.188/ 743-804) gına dersleri alarak mezun oldu. Gınada, bestecilikte, ud çalmada parladı. Emin el-Abbasi'ye (ö.198/813) şarkı söyledi. Mütevekkil (ö.861) zamanına kadar yaşadı. Isfahani, onu usta bir muganni, güzel müeddib, usta sanatkar, icracıların önde geleni, ruhu, yaratılışı güzel biri olarak tanımlar. İshak el-Mevsıli (b. İbrahim) ona karşı baskı uygulamıştı, İshak'tan daha sonra öldü. Alluye'nin Emin, Me'mun, Mu'tasım, İbrahim b.el-Mehdi ve başkalarıyla anıları vardır (Zirikli, c.4, s.303). Alluya, önceleri İshak el-Mevsıli'den (ö.850) gına dersleri aldığı, ustalaştıkça ve daha önemlisi ise İshak el-Mevsıli'nin benimsediği dışında ud çalım tarzından dolayı sonradan aralarının açıldığı anlaşılmaktadır. Isfahani (2008, c.10, s.139 *Kitabu Alluye*; 2008, c.7, s.108'de *Câmiu egânih*; 2008, c.9, s.220 *Egâni Alluya*) andığı kitap adlarına bakarsak eser sadece Alluya'nın şarkılarını içeriyordu. Zirikli'nin İshak'tan sonra öldü ifadesini değerlendirerek, 236/850 olarak tahmini verilmiş olan ölüm tarihini, 245/860 olarak değerlendirdik. Hayatının (Isfahani, 2008, c.11, s.224 vd.) yer aldığı Alluya'nın savt besteleri *K.ü'l-Egâni*'de kaydedilmiştir, 57 savt bestesinin yerleri tarafımdan listelenmiştir (Bk.Kaynakça, Alluya'nın Besteleri).

865-Ebu Haşîşa, *Kitâbuh* (Onun kitabı) veya *el-Muganniyü'l-mucîd* (Shiloah, 1979: 435); Eser hakkında "halifelere hizmet edenler ve tanıdıkları hakkında biyografiler ve hikayeler içeren ünlü bir kitaptı" diyen Sawa (2015, s.41, nr.04) kitabın tarik/cins içerip içermediği hakkında bilgi vermemiş, ancak *K.ü'l-Egâni*'de verilen savtlarına bakılırsa cinsler içermekte olduğu anlaşılmaktadır. Zirikli'de yer alan ansiklopedik bilgiye göre Ebu Haşîşa Tanburi'nin tam adı Muhammed b.Ali b. Ümeyye'yi (ö.250/865), et-Tanburi nisbesiyle alınmış şair ve müzisyen, aslen Dımaşklı. Besteci ve muganni idi. Dımaşk'da Me'mun'a nedimlik yaptı ve ona şarkı söyledi. Halife el-Müsta'in (ö.866) zamanına kadar mugannilik yaptı, el-Mütevekkil (ö.861) ve sonraki halifelere medhiye yazıp, besteledi (Zirikli, c.6, s. 272). Cahza (ö.324/936), gençliğinde tanıdığı Ebu Haşişe'ye tanburiler kitabında yer vermişti. İbrahim b.el-Mehdi'nin onun torunlarından, sülalesinden birçok saray katibi vardı. Ebu Haşîşa bir aktarımında (2008, c.23, s.83) kendisinin tanburla gınasını dinleyen İshak el-Mevsıli'nin "çoğu tanburilerin savtları zayıftır ama seninki güçlü" dediğini söylemiştir. Savt besteciliğinden daha çok tanbur çalımıyla ünlüydü. *Ahbaru't-tunburiyyin* (Shiloah, 1979: 428). adlı bir kitap Ebu Haşişa'ya nisbet edilir. Isfahani (2008, c.23, s.76 vd) *K.ü'l-Egâni*'sinde bir kaç kez adını verdiği (2008, c.23, s.76, 78, 79 *Kitabuh*), Sawa'nın yazdığı şekilde tanımladığı kitabını istinsah ettiğini (2008, c.23, s.78, 79) belirttiği Ebu Haşîşa'nin az sayıdaki savt bestelerine yer vermiştir (Isfahani, 2008, c.4, s.69 savt; c.9, s.220 hezec; c.12, s.99 remel tanburi; c.23, s.51 remel, 76 remel, 77 remel, 79 savt, 80 hafif remelx3, 81 remel, 82 remelx2).

868-Ebu'l-Ubeys b.Hamdun, *Mecmuu egânih* (onun savt şarkılar derlemesi) ve Divân (Savt şarkılar divanı); Sawa'nın (2015, s.41, nr.05) tespitiyle kitap "sözler ve cins bilgileri içermekteydi, Arîb'in de içinde bulunduğu çeşitli şarkıcıların şarkılar koleksiyonuydu". Ebul-Ubeys b.Hamdun, Zirikli'de bulunamadı. Isfahani (2008, c.1, s.102) *K.ü'l-Egâni*'sinde zaman zaman karşımıza çıkan Ebu'l-Anbes'in bazı savt bestelerini zikretmesi (Isfahani, 2008, c.8, s.171, 265; c.9, s. 58) ve Arib'in (Bk.890 yılı) bestelerini aktarıcı görülmesinden Sawa'nın yazar adını *Ebu'l-Ubeys b.Hamdun* diye verdiği kişi ile Ebu'l-Anbes'in aynı kişiler olup olmadıkları muğlaktır (mesela karşılaştırın Isfahani, 2008, c.22, s. 117 Ebu'l-Anbes; Isfahani, *el-Egâni*, 1905, c.19, s.120 Ebu'l-Ubeys; Bu karşılaştırma isimlerden Ebu'l-Anbes'in baskı hatası olduğunu düşündürmektedir), bu açıdan araştırılması gerekebilir. Ebu'l-Ubeys'in babasının adı Ebu Abdullah b.Hamdun idi (Isfahani, 2008, c.22, s.116) bilgisi *K.ü'l-Egâni*'nin 1905 baskısında yoktur. Ebu'l-Ubeys b. Hamdun'un Harunreşit zamanında gençliğini yaşadığı ve Harunreşit'in (ö.193/809) şarkıların en güzelini seçme işini verdiği kişiler arasında Ebu'l-

Ubeys b.Hamdun da (2008, c.1, s.27, Ebu'l-Anbes adıyla) görülmektedir. Bahsedilen Ebu'l-Ubeys b.Hamdun'un *Mecmuu egânih* savt mecmuası *K.ü'l-Egâni*'de (2008, c.1, s.102, bu baskıda Ebu'l-Anbes adıyla) geçmektedir, daha gençliğinde gına sanatıyla ilgilendiğini ve savt şarkılar derlemesi yazmaya başladığı anlaşılmaktadır. Zirikli'nin (2002, c.2, s. 274) biyografik ansiklopedisinde "İbn Hamdun" atıfları içinden Ahmed b.İbrahim b. İsmail (ö.255/868 civarı) için şu bilgileri vermiştir: künyesi Ebu Abdullah, ahbar ve edeb alimi, nedimlerdendir. Abbasi Mütevekkil'in (ö.861) eğitmeniydi, 14 sene nedimliğini yaptı. Sonra Abbasi el-Müstein'in (ö.866) de nedimliğini 3 sene yaptı. Bağdat'ta yaşadı. Kitapları: Esmâü'l- cibâl ve miyâh ve'l-evdiye, Kitâbu Murre b.Avf, Kitâbu Beni Nemr b. Kasıt, Kitâbu Beni Ukayl, Tıbbi, Şi'ru'l-aciri's-seluli (Zirikli, c.1, s.85). Anlaşılan bu kişi "Benu Hamdun" olarak bilinenlerdendir. Isfahani (2008, c.9, s.236) cedleri olan Hamdun b.İsmail'den de bahseder. Ayrıca *K.ü'l-Egâni*'nin çeşitli baskılarının karşılaştırılması sonucu Ebu'l-Ubeys ile Ali b.Yahya el-Müneccim (bk.888 yılı), Arib (b.890), şair İbrahim b. el-Müdebbir (ö.279/893) arasındaki anekdotlar (2008, c.22, s.114, 115) tanıştıklarını göstermektedir. Ebu'l-Ubeys'in İbrahim el-Mevsıli'nin (2008, c.20, s.167) ve İshak el-Mevsıli'nin (ö.850; 2008, c.4, s.298/2) savtlarını aktarması onlarla tanışmış, hatta çocukluğundan itibaren ders almış olma ihtimalini düşündürmektedir. Cahza (d.224-ö.324/839-936) ile Ebu'l-Ubeys İbn Hamdun tanışıyorlardı, bazı anlatıları İbn Hamdun'dan aktararak yapardı (2008, c.15, s.181). *K.ü'l-Egâni* taramasında Ebu'l-Ubeys b.Hamdun (2008, c.1, s.102 sakilevvel, veya Ebul-Anbes b.Hamdun) ve oğlu İbrahim b.Ebul-Anbes b.Hamdun'un (ve bir diğer oğlunun adı el-Abbas b. Ebul-Anbes, 2008, c.22, s.145) adlarına savt besteleri görülmektedir (Bk.Kaynakça, Ebu'l-Ubeys b.Hamdun'un Besteleri). Abdullah b.el-Mu'tez'in (bk.908 yılı) musiki konularında yazıştığı Benu Hamdun'dan bahsedilir.

881- Hammad ve babası İshak el-Mevsıli, *Ahbâru İbn Sureyc* (İbn Sureyc'in haberleri); Sawa'nın (2015, s.45, nr.25) çok fazla bilgi vermediği eser ve yazar Hammad, Isfahani'nin *K.ü'l-Egâni*'sinde neredeyse hemen hemen her yerinde babası İshak ile birlikte anılmaktadır. *Ahbaru İbn Süreyc* gibi bazı eserler bazen babasının adıyla anılmaktadır (Shiloah, 1979: 428, 431). 275/881 yılında öldüğünü belirten İbnü'n-Nedim'de (2019, s.668) bahsedilen Hammad, babasından kalan kağıt tomarlarını değerlendirerek ayrı ayrı eserler yazmıştır. *K.ü'l-Egâni*'nin, Hammad'ın yazdığı kitapların adlarını vermekle beraber, ona ait savt bestesi kaydetmemiş olması, Hammad'ın icracı muganni olsa bile savt bestecisi olmadığını göstermektedir. Torunu Yahya b. Hüseyin b.Hammad ile Isfahani çağdaşı idi, Hüseyin ayrıca dedesi Hammad'ın eserlerini istinsah etmiş (2008, c.1, s.47, 48 Kitabu Hammad) olmakla katiplik yapmış görünüyor. *K.ü'l-Egâni*'de (2008, c.8, s.73 *Ahbâru İbn Süreyc*) anıldığı gibi Hammad'ın kitap haline getirdiği eserlerin kronolojik olarak burada anılan ilk eserinin konusu İbn Süreyc olarak da bilinen Abdullah b. Süreyc, (d.60/680-ö.125/743?) Mekke'nin öncü muganniside, daha önce birinci kuşak muganniler başlığı altında bahsedilmişti (Uslu 2023b, s.1).

881-Hammad ve babası İshak el-Mevsıli, *Ahbâru Sâib Hâsir ve egânihi* (Sâib Hâsir şarkıları ve haberleri); Sawa'nın (2015, s.46, nr.35) yazar Sâib Hâsir adına verdiği eserdir. Isfahani'deki (2008, c.22, s.105) kayda göre bu eseri yazan Hammad'dır. Sâib Hâsir hakkında bilgi ve kendisinin savtları hakkında eser yazmış olamayacağı bilgisi daha önce verilmişti (Bk.682 yılı).

881-Hammad ve babası İshak el-Mevsıli, *Kitâbu egâni İbn Miscâh* (İbn Miscâh şarkılarının kitabı); Hammad'ın yazdığı bu eser de babasının adıyla anılan eserlerden biridir (Shiloah, 1979: 428). Eser için "şairleri ve bestecileri ve cinsleri belirtmektedir" diyen Sawa (2015, s.44, nr.18) bu eserin yazarı olarak İbn Miscâh'ı göstermiş olsa da doğrusu Hammad tarafından düzenlendiği Isfahani'den anlaşılmaktadır (2008, c.12, s.85; 2008, c.11, s.12). Birinci kuşak başlığı altında İbn Miscah hakkında bilgi verilmişti (Bk.715 yılı).

881-Hammad ve babası İshak el-Mevsıli, *Kitâbu Ma'bed* (Ma'bed kitabı); Sawa'nın (s.46, nr.29) verdiği bilgi çerçevesinde Ma'bed'in adına daha önce kitap adı geçmişti. Ancak

Isfahani'de (2008, c.9, s.98) belirtildiği gibi Hammad'ın onun adına eser yazdığı bilgisinin gözden kaçırılmış olduğu, babası adına anılmasının doğru olmadığı (Shiloah, 1979: 427) anlaşılmaktadır. Abdullah b.Süreyc'in öğrencisi olan Hicaz Gına Ekolü'nün önemli besteci muganniilerinden biri olan Ma'bed'in biyografisi ve eseri hakkında bilgi, eseri yazmış olamayacağı bilgisi daha önce verilmişti (Bk.743 yılı).

881-Hammad ve babası İshak el-Mevsıli, *Ahbâru İbn Aişe* (İbn Aişe haberleri) veya *Kitabu İbn Aişe* (İbn Aişe kitabı). Hammad'ın yazdığı bu eser de babasının adıyla anılan eserlerden biridir (Shiloah, 1979: 428). Sawa (2015, s.45, nr.24) eserin içeriği hakkında açıklama yapmamıştır. Eserin Isfahani'den anlaşıldığı kadarıyla savtlarda bazen belirtmediği cinsler ve sözler içerdiği söylenebilir (Isfahani, c.2, s. 152; c.3, s.204; c.3, s.236; c.24, s.106). Görüldüğü gibi Isfahani'nin ifadelerinden birinde *İbn Aişe Kitabından* ifadesi yer almakta, ancak diğer yerlerde Hammad demesi, eserin İbn Aişe'ye ait olmayıp Hammad'ın düzenlediği eser olduğuna işaret etmektedir. Medineli İbn Âişe (d.60/680-ö.125/743?) ikinci kuşak muganniilerdendir, gına ve savt sanatında Abdullah b.Süreyc'ten faydalanmıştır. Hicaz ekolü müziğin ilk yüzyılını inceleyen kitap bölümünde, Denanirden, İbn Dinar'dan, Yunus'dan 770, Yahya el-Mekkiden 825, İbnül-Mekkiden 850, İshak'dan 850, Hammaddan 881, Ali b.Yahyadan 888, Amr b.Baneden 891, Hişamiden 895 ve Habeşden 911, Ubeydullah b.Tahir kitabından 913 derlenmiş *K.ü'l-Egâni*'de kayıtlı İbn Âişe'nin 51 adet olan savt besteleri listelenmiştir (Uslu 2023c, s.31).

881-Hammad ve babası İshak el-Mevsıli, *Kitâbu İbn Muhriz* (İbn Muhriz'in haber ve savtları kitabı); bu kitap Sawa'nın eserinde yoktur. Isfahani (2008, c.1, s.203) Hammad'ın İbn Muhriz adına bir kitap yazdığına işaret etmektedir. Farklı bir yerde İbn Muhriz (d.60?/680?-ö.139/757?) adına andığı eser dolayısı ile ayrıca İbn Muhriz olarak daha önce geçti, ikisinin aynı eser olup olmadığı belirsizdir, ancak eserin Hammad'a ait olma ihtimali diğer örneklerle kıyas edilerek anlaşılabilir (Bk.757 yılı).

881- Hammad ve babası İshak el-Mevsıli, *Ahbâru Mâlik b. Ebi's-Semh* (Mâlik b. Ebi's-Semh haberleri); Sawa (2015, s.45, nr.27) eserin içeriği hakkında bilgi vermemiştir. Anlaşıldığı kadarı ile bu eserde biyografik bilgileri ve cinslerle belirtilen savt besteleri (2008, c.7, s.104) toplanan Mâlik (d.60/679-ö.140/757?), Hicaz'ın birinci tabaka muganniilerinden olan Abdullah b.Süreyc ve Ma'bed'den faydalanmıştır. *K.ü'l-Egâni*'den tespit edilen Mâlik'in 132 adet savt bestesi listelenmiştir (Uslu 2023c, s.33).

881- Hammad ve babası İshak el-Mevsıli, *Ahbâru Cemile* (Cemile'nin haberleri). Sawa (s.45, nr.26) eserin içeriği hakkında bilgi vermemiştir. Ancak *K.ü'l-Egâni*'den anlaşıldığı kadarı ile hem Cemile'nin biyografisi hakkında bilgiler, dedikodular hem de savt besteleri bu eserde yer almıştır. Hicaz'ın ilk yüzyılında yetişmiş meşhur muganni kadınlardan biri olan Cemile, Abdullah b.Süreyc ve annesi Râika'dan ders almış Hicaz'ın öncü kadın muganniilerdendir. Haberlerinde çok fazla bestesi varmış gibi abartılar yapılmıştır, gerçekte çok az bestesi vardır. Medine'de birçok muganninin, esir tüccarlarının, eğlence arayanların uğrak yeri olan bahçeli bir evi vardı. Kaynağı olan Hammad'ın (2008, c.2, s.139 Ahbaru Cemile) yazdıklarına dayanan Isfahani'nin "asl min usülül-gına, 2008, c.8, s.134" (gınanın asıllarından bir asıl) ifadesinde olduğu gibi raviler tarafından abartılan muganniliğinden daha çok şöhreti bu ev sayesinde yayılmıştır. Bazı araştırmacıların gerçekmiş gibi aktardıkları uydurma bir tövbe etme ve hacca gitme efsanesinin kaynağı *K.ü'l-Egâni*, onun da kaynağı Hammad'ın eseri olduğu anlaşılmaktadır. Savt besteleri İshak'dan, Hammad'dan, İbnü'l-Mekki'den, Hişami'den, Amr ve Habeş'ten rivayet edilmiştir. Cemile'nin en güzel savt bestesini, Hammad babasından Siyat'tan ve Yunus el-Katib'ten aktarmıştır (2008, c.15, s.236). Cemile'nin *K.ü'l-Egâni*'de kayıtlı 17 kadar savt bestesi listelenmiştir (Uslu 2023c, s. 30). Son sekiz kitabın yazarı görülen Hammâd b. İshak b. İbrahim (ö.881), Zirikli'de yoktur İbnü'n-Nedim'de bir parça bilgi verilmiştir. Biraz sonra bahsedilecek Ali b.Yahya el-Müneccim (Bk.888 yılı) Hammad hakkında bugün kayıp olan bir kitap yazmıştır. Başka kadın şarkıcılardan, çok daha üretken ve

başarılı Arîb'i (bk.890 yılı) anlatırken Cemile kadar iyi olduğuna vurgu yapmış olması Isfahani'nin kendisi de Cemile hakkında aktarılan abartılara inanmış veya savtları arasında mukayese yapmadan değerlendirme yapmış olduğunu göstermektedir.

888-Ali b.Yahya el-Müneccim, *Kitâbu'l-Muhdes* (Savtların son kitabı); Sawa (2015, s.42, nr.07) dipnotunda Kilpatrick'ten aktararak yazar için "şair, müzisyen ve müzik tarihçisi Benu'l-müneccim ailesinin bir üyesiydi, Mütevekkil'den Mu'temid'e kadar halifelerin danışmanlığını yaptı" bilgisini verdikten sonra kitap adında kullanılan "muhdes" kelimesini "bu kelimeyle sadece yeni müzik dağarlarından oluşan eser değil yeni bir kitap üretimi kastedilmektedir. İlk tabaka muganniler den Ma'bed'in çalışmasını anması bu anlamı pekiştirmektedir (209-11: 60). Anektodlar, şairleri ve bestecilerin tanımları, şarkı koleksiyonu ve cins bilgileri içermekteydi" diyerek eserin içeriği hakkında da açıklama yapmaktadır. Zirikli'de yer alan ansiklopedik bilgiye göre, Ebul-Hasan el-Müneccim Ali b.Yahya b.Ebi Mansur (d.201-ö.275/816-888), Abbasi el-Mütevekkil'in (ö.861) nedimiydi. Ondan sonra da el-Mu'temid (ö. 279/892) zamanına kadar halifelerin nedimliğini yaptı. Onların sırlarına vakıf biriydi. Şiirlerinin ve haberlerinin ravisi, şair biriydi. Samerra'da öldü. Abdullah b. El-Mu'tez (ö.296/908) onu överdi. Yazdığı kitaplar: *Ahbâru İshak b. İbrahim el-Mevsili, Kitâbu şuarâi'l- kudemâi'l-İslâmiyyin*. Babası Yahya, Fars asıllı idi ve el-Me'mun'u övmüş aldığı caize ile huzurunda müslüman olmuştu (Zirikli, 2002, c.4, s. 250). Zirikli'nin saydığı eserlerinin arasında, burada açıklaması verilen *Kitâbu'l-muhdes* yoktur. Eserin adını veren Isfahani (2008, c.8, s.51 ve 2008, c.11, s.40 *K.el-Muhdes*), Uleyye'nin bir savt bestesini Ali b.Yahya'nın eserinden aktarır. Ali b.Yahya el-Müneccim'in bir şiiri ve savt bestesine *K.ü'l-Egâni*'de rastlanmıştır (Ali b.Yahya Müneccim'in besteleri: 2008, c.2, s.192 sakilsani; c.8, s.265/1 şiir ve sakilevvel). Sabit b.Kurra, onun fikirlerini içeren *Kitab fima seelehu Ali b.Yahya min ebvab ilmil-musiki* (Müzik ilmi hakkında Ali b.Yahya el-Müneccim'e sorulan sorular kitabı; Shiloah, 1979: 440) adında bir kitap yazmıştır.

890-Arîb, *Mecmuu agânihâ* (Kadının savt şarkıları derlemesi) veya *Defâtiruhâ ve suhufuhâ* (O kadının notları ve sayfaları); Sawa'da (2015, s.43, nr.11) görüldüğü gibi savt bestelerden oluşan eserin adını Isfahani (2008, c.21, s.43 ve 2008, c.21, s.30 *Mecmuu egânihâ*; c.21, s.44 *Defâtiruhâ ve suhufuhâ*) iki şekilde de eserlerin adını vermektedir. Zirikli'de yer alan ansiklopedik bilgiye göre Arîb el-Me'muniyye (d.181-277/797-890), şaire, edibe ve muganniye; gına söyleme ve ud çalma sanatında çok bilgili kadınlardandı. Ca'fer b.Yahya el-Bermeki'nin kızı olduğu söylendi (binti Cafer). Bağdat'ta doğdu ve Abbasi halifelerinin saraylarında büyüdü. Emin (ö.198/813), daha sonra Me'mun satın aldı. Me'mun ona hayrandı ve kendisini yakınında bulundurdu, bu yüzden el-Me'muniyye diye ona nisbet edildi. İbn Veki' onun için "ben onun gibi ud çalan bir kadın, sanatı güzel yapan, ruhu, yüzü, konuşması, süratle cevap veren, şatranç ve tavla oynayan bir kadın görmedim. Gınada bin savt ezbere bilirdi. Samerra'da öldü. Haberleri *K.ü'l-Egâni* ve diğer kitaplarda çoktur. Şarkılarından Müfred Divan yazılmıştı (Zirikli, 2002, c.4, s. 227-228). Genç yaşta sesinin güzelliği, ud çalışı ve savt besteleriyle ünlendi, 868 yılında ölen Ebu'l-Ubeys, Hişami, Amr b.Bâne, Ahmed b.Yahya el-Mekki, İbnul-Mutez savt mecmualarında onun bestelerini kaydettiler. Isfahani (c.16, s.81) hafifsakil savtı için hala günümüzde bu şarkı söylenmektedir der. Savt bestelerinden oluşan eserinden *Defâtiruhâ* için Isfahani (2008, c.21, s.44) bin savt barındırdığını da belirtir. Arîb'in hayatını anlattığı yerde "Cemile, Azze, Sellame, Cera gibi Hicaz'ın kadim kaynelerinden sonra böyle bir kadın sanatçı görülmedi" (Isfahani, 2008, c.21, s.43) şeklinde anmaktadır (Bu ifadelerin Cemile için abartı olduğuna bk.881 yılı-Hammad). Arib'in bestelerine yer veren Hişami'nin (bk.895 yılı), Ebu'l-Ubeys'in, İbnü'l-Mu'tez'in (bk.908 yılı) mecmualarından faydalanan el-Egâni'de kaydedilmiş 100 civarındaki savt bestesine bakılırsa iyi bir icracı ve muganni olduğu kadar önemli bir savt bestecisi olduğunu da düşündürmektedir (Bk.Kaynakça, Arib'in Besteleri).

891-Amr b.Bâne, *Kitâb fi'l-egâni* (Savtlar kitabı; Shiloah 1979: 427) veya *Mücerredü'l-egâni* (seçilmiş gına kitabı: Shiloah, 1979: 435); Sawa (2015, s.42, nr.09) yazar ve kitap

hakkında bazı açıklamalar verir: "Me'mun zamanında sarayın sekreteri ve şarkıcısının oğluydu (Kilpatrick, 2003: 327; Neubauer, Musiker 171-2'den aktaran Sawa), *Kitâb fi'l-egâni* adlı bu kitap İshak'ın değil İbrahim b.el-Mehdi'nin tanımlamalarını takip eden modları içermekteydi. Isfahani ona çok değer verirdi ve onu "asıllardan bir asl" kitap diye nitelerdi. Başlıksız kitap Halife el-Vâsik için yazılmıştı, cinsler anılmıyordu. Amr b.Bâne'de cinsleri de yazan bir diğer nüshası vardı. Isfahani orijinali ile birlikte her ikisini de kullanmıştır. Neubauer, ayrıca Sawa'ya *Kitâb fi'l-Egâni*'nin gözden geçirilmiş bir versiyonu olduğunu, Hişâmi tarafından da gözden geçirilmiş geçerli bir sürüm olduğunu söylemiş. Onun bu kitapta İbrahim b.el-Mehdi'nin kısa süren sistemini düzelttiğini ve İshak'ın sistemini takip ettiğini, onun İshak'a olan düşmanlığını kitaba sokmayacak kadar adil davrandığını, tersine İshak ise, Amr'ın bestelerini ve İbrahim b.el-Mehdi'nin romantik tarzını destekleyen bestelerini kasıtlı olarak gizlediğini söylemiş. Sonuçta, Amr'ın besteleri hakkındaki kitap *Câmii san'atih ve gınâuh* (Savtlar ve sanatının derlemesi) adını taşımaktadır. İshak tarafından sadece bir şarkıda adı anılmaktadır, fakat o Amr'a nispet edilmemektedir. Saygı konusunda Ali b.Müneccim ise eserinde İshak'ın adına sık sık işaret etmektedir. İshak ise rakiplerinin çalışmalarında sık sık adlarını gizlemekteydi. Dipnot 126'da benzer bir şekilde *Kitâb mücerred el-egâni* olarak İbnü'n-Nedim'in *el-Fihrist*'inde anılmaktadır" bilgisini vermiştir. Burada Sawa'nın verdiği bilgiler sona ermektedir. Zirikli'de yer alan ansiklopedik bilgiye göre, Amr b. Bâne'nin asıl adı Amr b. Muhammed b.Süleyman b. Râşid (ö.278/891), Sakif kabilesinin mevlasıydı, annesi Bânet'e nisbet edildi. Şair, alim ve muganni olduğu için nedimlik yaptı. Özellikle el-Mütevekkil el-Abbasi'yi (ö.861) eğitti. Yaşadığı yer Bağdat, öldüğü yer Samerra oldu, el-Egâni'de adına bir kitap nisbet edilir (Zirikli, 2002, c.5, s. 74). Amr b. Bâne'nin gençliğinde Vâsık'ın (ö.847) etrafında yer aldığı bilgileri bulunmayan Zirikli'nin kastettiği, Sawa'nın bahsettiği bu kitaptır. Gerçekten de Isfahani (2008, c.15, s.181; c.5, s.174) bu "*Kitâb fi'l-egâni*" adlı eseri için "asıllardan bir asıl" derken diğer nüshası için "sâniye" (2008, c.1, s.130 ve 134; c.8, s.265; c.16, s.278) yani ikinci nüsha olduğunu belirtir, Amr b. Bâne'nin kitabı için genellikle (2008, c.4, s. 34; c.5, s.149; c.22, s.103, 227 **Kitâbih ve Câmiu san'atihi**) *sanatını derleyen kitap* tanımıyla bir kaç savt bestesini verir. Amr b. Bâne, bu gına sanatında İbrahim b.el-Mehdi'nin (ö.839) ud çalım ve savt icra tavrını takip etmekte olduğu (2008, c.15, s.181), cinsler konusunda farklı düşündüğü (2008, c.5, s.174) için İshak el-Mevsıli ona muhalifti. Buna rağmen Amr'ın, İshak tavrında yaptığı iki bestesi *K.ü'l-Egâni*'de (2008, c.12, s.160 ve c.17, s. 154) yer almıştır. İbn Hamdun, Amr'ın özelliklerinden birinin de gınalarla ilgili güzel hikayeler anlatması olduğunu belirtir. Çağdaşı muganni Arib'in savt bestelerinin bir kısmına yer veren Amr'ın *K.ü'l-Egâni*'de (hayatı 2008, c.15, s.181 vd) az sayıda bestesi kaydedilmiştir (Amr b.Bâne'nin besteleri: 2008, c.3, s.213 sakil kendi kitabından; c.4, s.34 remel kendi kitabından; c.5, s.149 hafif remek KK, 233 sanisakil, 271 hezec; c.7, s.131 sanisakil, 132 savt, 148 remel, 163 hezec; c.12, s.160 hafif sakil; c.15, s.170 mahuri, 178 remel, 182 sanisakil, 183 hezec, 184 sakilevvel, 185 savt, 194 sanisakil; c.17, s.57 hafif remel, 154 sani sakil; c.20, s.31 sakilevvel, 32 sakilevvel, 219 remel; c.21, s.24 hezec; c.22, s.103 hezec, 227 sakilevvel)

895-Hişâmi (Müteyyem el-Hişâmi), *Kitâbuh* (Onun kitabı) veya *Câmiuh* (Onun savtlar derlemesi); Sawa (2015, s.43, nr.16) kitap hakkında "yazar bir çok toplu veya bireysel şarkı sözleri koleksiyonunu, cins bilgileri ve anektotları bu eserde toplamış" bilgisini vermektedir. Zirikli'nin (2002, c.8) biyografik ansiklopedisinde "el-Hişâmi" yok, "el-Hişâmiyye"den atıf "Müteyyem el-Hişâmiyye"ye yapılmış. *K.ü'l-Egâni*'nin (2008, c.7, s.222) tam adını verdiği Hasan b.Ahmed el-Ma'ruf Ebi Abdullah el-Hişâmi adına Zirikli'de yer verilmemiştir. *K.ü'l-Egâni*'den (2008, c.1, s.53; 2, s.1-25; c.3, s. 33; c.12, s. 85; 2008, c.1, s.138) anlaşıldığı kadarı ile el-Hişâmi bu kitabında İbn Süreyc'ten başlayarak ilk mugannilerden İbrahim el-Mevsıli (ö.804; 2008, c.1, s.203), Müteyyem, İbrahim b.el-Mehdi (ö.224/839; 2008, c.16, s.233 gibi), Muhârik (ö.845; 2008, c.6, s.217; c.18, s.239), Arib (ö.277/890) gibi çağdaşlarının bestelediği savtları da eserinde toplamış. İshak'ın eserine kaynak olabileceği de düşünüldüğünden Hişâmi'nin eserinin yazım tarihi olarak 895 yıllarında olabileceği düşünülmektedir.

895-Hişâmi, *Câmiu gınai Ma'bed* (Ma'bed'in savtları derlemesi); Sawa'nın (s.46, nr.29) ifadesiyle "bu kitap Hişâmi tarafından derlenmiştir", bu sebeple her ne kadar "Ma'bed" yazar başlığı altında vermiş olsa da, "Hişâmi" başlığı altında vermenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Sawa'nın ifadeleriyle "bu kitap İshak el-Mevsıli tarafından yazılan ve oğlu Hammâd'ın *Kitâb Egâni Ma'bed* adlı kitabının kaynağı olabileceğine işaret eder (İbnü'n-Nedim Fihrist'inden İshak'ın *Kitâb Ahbâr Ma'bed ve İbn Süreyc ve egânihima* *Ma'bed, Abdullah İbn Süreyc ve savt şarkıları* adında diğer bir çalışması olduğunu öğreniyoruz). Şarkı sözlerini ve modal bilgiler içeriyordu". Sawa'nın ayrıca Ma'bed adına verdiği bu eserin Hişami'nin "*Kitabuh*" diye tanımlanan eserinin bir bölümü olma ihtimali de vardır.

Son Savt Derlemecileri: 900-925

Müzik tarihi için 900 yılı artık savt bestelerin tarihe karışacağı veya haklarında sağlıklı bilgi alınabilecek yıllar olmadığını Isfahani (897-967) daha eğitim aldığı sıralarda farketmişti. Saray sohbetlerinde birbirleri ile çelişen öyle şeyler anlatılıyordu ki bariz bir şekilde savt bestecileri hakkında anekdotlar uydurulduğu belli oluyordu. Yine de gençliğin verdiği merak, saray kütüphanesinin yıpranmaya yüz tutmuş onlarca savt kitapları, etrafındaki entellektüel çevre içinde belki sağlıklı bilgiler bulabilmek umuduyla derlemeler yapmaya çabalamış olduğu yıllar, 910 yılından sonraki yıllardır diyebiliriz. Diğer taraftan ud çalımında nağmelere ağırlık veren yeni bir ekol, Hicaz Ekolü saray çevresini zorlamaktaydı.

900?-Anonim, *Kitâb fi'l-engâm* (Nağmeler konusunda kitap); Sawa (2015, s.43, nr. 10) bu kitabı açıklarken adından hareketle "modal teori olması çok muhtemel" der. Kitabın adına Ubeydullah b.Abdullah b.Tahir (ö.913) faslında, *Kitabu müellif fi'n-nağam gayri müsemma's-sâni'* (yazarın adı belirtilmemiş nağme konusunda yazılmış kitap) şeklinde kitaba işaret eden Isfahani'de (2008, c.9, s. 34) yer alan anekdottan anlaşıldığı kadarı ile bu kitapta, İbn Ebi Matar el-Mekki'nin şair Nusayb el-Asgar'ın (2008, c.6, s.88) şiirinden bestelediği savtın, bir seste 10 nağme olduğunu gösteren savtlardan biri olarak bahsedildiğine göre bazı savtlara da yer vermektedir. Kitabın tarihlendirilmesinde Nusayb el-Asgar'ın (2008, c.6, s.88) şiirlerinden Hicaz'ın öncü mugannilerinden olan Ma'bed, oğlu Kerdem besteler yapmış olmalarından dolayısı ile şair değil, adı geçen son besteci İbn Ebi Matar'ın yaşadığı zaman kitabın yazım tarihine ışık tutmaktadır diye düşünülmüştür. Kitabın adından ve içinde geçtiği Ubeydullah faslından yola çıkılarak, İshak el-Mevsıli'nin de içinde bulunduğu 850-913 yıllarında "nağam" (müzikal sesler) konusu tartışmaların odak noktası olduğu anlaşılmaktadır. Eser Ubeydullah bahsinde geçtiği için yaklaşık 900 yılı ile tarihlendirildi.

908-İbnül-Mu'tez, *Kitâbuh* (Onun savtlar kitabı) ve *Kitâbuh fi ahbâr Şâriye* (Muganniye Şâriye haberleri kitabı) veya *Kitâbu'l-câmi' fi'l-gına* (Shiloah, 1979: 430); Ayrıca "*Divân* (Savt şarkı divanı)" kitap adını da listelemiş olan Sawa (2015, s.44, nr.17), Abbasi halifesi Abdullah ibn Mu'tez'i (ö. 296/908) hem 17.sırada hem de 41.sırada ayrı ayrı vermiştir, ikisi bu çalışmada birleştirilmiştir. Sawa (2015, s.47, nr.41), Abdullah b.El-Mu'tez'in eser yazdığı ile ilgili *K.ü'l-Egâni*'deki anektodta şöyle yazmaktadır: "Halife musiki besteciliği (musiki sanatı) ve melodi sözleri ve kuralları (nağam ve ilelihâ) hakkında çok bilgiliydi. Bu konuda ve diğer ilimler (edeb) hakkında iyi bilinen kitaplar yazmıştı, Ubeydullah b.Abdullah b.Tahir ve Benu Hamdun ve diğerleri ile müzik ilmi ve edebiyat hakkında yazışıyordu". Isfahani'nin kullandığı yazılı kaynaklardan birinin sahibi olan Ubeydullah b.Abdullah b.Tahir hakkında bilgi biraz sonra gelecektir (bk.913), Benu Hamdun hakkında bilgi (bk.895 yılı) daha önce geçmişti. Zirikli'de "İbn Mu'tez" başlığı altında "Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez billah" (d.247-ö.296/861-909), şair ve eleştirmen, bir gün bir gecelik Abbasi halifesidir. Kitaplar yazmıştır (Zirikli, 2002, c.4, s.118). Dikkat çekici bir şekilde İbnül-Mu'tez, on üç yaşında yazdığı kaside ile şairler arasında ünlendi. Babaannesi tarafından büyütülen İbnü'l-Mu'tez okumayı sevdiği için zengin bir kütüphanenin sahibi oldu. Bir gün (6 Aralık 908) halife edildikten sonra ertesi gün azledilip beş gün sonra öldürülen Abdullah ibnül-Mu'tez şairliği, müzisyenliği, bilgisi ile ünlüdür. Zirikli edebiyat, şiir ve şairlerle ilgili bazıları basılan kitapları arasında müzikle ilgili "*el-Câmi fi'l-*

gına" adında bir kitabını verir, burada bahsedilen kitaplardan biri olabilir. Isfahani'nin yasaklı kişilerden biri olduğuna dikkat ekmek için Sûli'nin hakkında yazdıkları dışında bir şey bulamadığını, bu sebeple "insanların bir kitapta yazılı olan şeylerden rahatsız olmalarından nefret ettiğini" (2008, c.9, s.227) itiraf eden ve az sayıda bestesini ve kitabının adını veren Isfahani (2008, c.10, s.217; 2008, c.16, s.5), İbnu'l-Mu'tez'in Abbasi sarayına intikal eden kitaplarından, hem muganniler hakkında anekdotlar hem de savt bestelerinin kimlere ait olduğu bilgilerinden istifa etmiş demektir.

910-Harun b. Muhammed b.Abdülmelik b.Zeyyât, *Kitâbuh* (Onun savtlar kitabı); Kitapta aktarılan savtların cinsleri, sözleri ve bestecileri anılmıştır (Isfahani, 2008, c.10, s. 145 *Kitabu Harun b. Muhammed*; c.11, s.13, 15; c.6, s.159'da rivayet ettiğine bir örnek). Bu eser Sawa'da, yazar olan şahıs Zirikli'de yok. Isfahani'den elde edilen bilgilere göre Harun'un babası Muhammed b.Abdülmelik, el-Mütevvekil (ö.861) zamanında yaşamış şiir ve gına meraklısı biri. Türk asıllı İbrahim b.el-Abbas b.Muhammed (2008, c.10, s.36) ile arkadaşlık da yapmış. Oğlunun kitabından bahsettiğimiz el-Haris b. Bushunnar (bk.810 yılı), İbrahim'le arkadaştı. Şiir ve musikiye, içkiye düşkün olan İbrahim b. el-Abbas'ın bir şiirini, savt derlemecisi ve bestecisi Ebu'l-Ubeys b.Hamdun bestelemiş (2008, c.10, s.38) görünüyor. el-Mu'temid'in (ö. 279/892) veziri ve başkatip Ubeydullah b. Süleyman'ın (ö.288/908) meclisinde Harun b. Muhammed b.Abdülmelik, babasının şiirlerini okumuş (c.10, s.54) olduğuna göre kitabın sahibi 910 yıllarına tarihlendirilmiştir. Şiir ve musiki bilmekle beraber Harun'un savt bestesine *K.ü'l-Egani*'de rastlanmamıştır.

911-Habeş, *Kitabuh* (Onun savtlar kitabı); Pek çok rivayetinden söz eden Isfahani Habeş'in kitabından da söz eder (2008, c.2, s.23 *Habeş Kitabih*; c.11, s.13). Bu kitap Sawa'nın çalışmasında yer almamaktadır. Habeş kitabında İbn Süreyc, Ma'bed, Gariz, Malik, İshak el-Mevsıli'nin (2008, c.1, s.164), İbrahim b.el-Mehdi'nin (ö.224/839), Musa eş-Şehevat'ın (c.3, s.243), İbn Tanbure'nin (2008, c.1, s.94), Abdullah b.el-Abbas'ın (2008, c.1, s.128) savt şarkılarını cinsleriyle ve bestecilerin adlarıyla kaydetmiştir (2008, c.1, s.76, 78, 203; c.18, s.260); Hişami'nin (2008, c.1, s.128, 178) eserini kullanması ondan sonra yazıldığına işaret sayılmış ve 910'dan sonra yazılmış olabileceğine kanaat edilmiştir. İbn Hurdazbih (ö.300/911) ile çağdaş olduğu anlaşılan Habeş'in hayatı Zirikli'de yer almamaktadır. Isfahani bazen Habeş'in rivayetlerine güvenilmeyeceğini de notlarında belirtmiştir (2008, c.1, s.94).

912-Ebu Eyyub el-Medini, *Egâni İbn Câmi* (İbn Câmi'nin savtları); Sawa'nın (2015, s.41, nr.03) ifadesiyle bu eser "İbn Câmi'nin gına sözlerini, cins bilgileri olmaksızın içermektedir". Burada adı geçen "İbn Câmi" diye meşhur İsmail b.Câmi es-Sehmi el-Kureşi (ö.192/808), Mekke'den gelip Bağdat'ta saraya alınan önemli muganniledendir, çağdaşı İbrahim el-Mevsıli ile birlikte yazdıkları "100 Seçkin Savt" konulu eseri yazdıklarından dolayı daha önce bahsedilmişti (bk.796). İbn Câmi'nin (ö.192/808) ölüm tarihi ile Ebu Eyyub el-Medinî'nin (ö.300/912?) arasında 100 yıllık bir süre olduğu görülmektedir, bu durumda görüşmemişler ancak onu tanıyanlardan bilgi toplamış denebilir. Ebu Eyyub Süleyman b.Eyyub el-Medini Zirikli (2002, c.3, s harfi) ansiklopedisinde bulunamamıştır. İbnü'n-Nedim'deki (2019: 446-447) bilgiye göre tam adı Ebu Eyyub Süleyman b.Eyyub el-Medini'dir. İbnü'n-Nedim (Shiloah, 1979: 203, 428) onun "Kitâbu Tabakati'l-mugannin" (Muganniledin tabakaları kitabı) dışında, İbn Süreyc, İbn Miscah, Gariz, Azzetülmeyla, İbn Aişe, Huneyn el-Hiri adlarına kitaplar yazdığından da söz eder. Isfahani'nin (2008, c.7, s.106 *Egâni İbn Câmi*) eserini andığı yazar Ebû Eyyub el-Medinî'nin (ö.300/912?) yazdıkları, hep IX.yüzyıl ortasına ait geç dönemde kaleme alınmış derleme eserlerdendir. Burada anılan kitap, yazarın "*Kitâbu Tabakati'l-mugannin*" adlı bir eserin ayrı ayrı fasıllarından, İbn Câmi'ye ayrılmış bölümlerden biri de olabilir.

912-Yahya b.Ali b.Yahya el-Müneccim, *Kitâbu'n-nağam* (Nağmeler ve melodik sesler kitabı; Shiloah, 1979: 436); Sawa'nın (2015, s.47, nr.39) tanımlamasıyla kitap "muhtemelen melodik modları anlatan bir kitaptı". Yazar ayrıca "İshak el-Mevsıli'nin hikayelerini,

çalışmalarını ve müzisyenliği hakkında başlıksız bir kitap yazdı". Isfahani'nin kitaptan aldığı cümlelere bakılırsa nağmeler eseri de, savt derlemeleri gibi kaynaklarından biridir. Zirikli ansiklopedisinde İbnül-Müneccim Yahya b.Ali b.Yahya b. Ebi mansur (d.241-ö.300/855-912), nedim, edib, iyi konuşan, mutezilenin fazıllarındandı. Bağdat'ta doğdu ve öldü. Abbasi el-Muvaffak Billah'ın ve sonrasında el-Muktefi'nin nedimliğini yaptı. Kitaplarından *en-Nağam* basılmıştır; *el-Bahir* adlı eseri muhadram şairlerden bahseder, oğlu Ahmed tarafından tamamlanmıştır. Bazı şiirler ona nispet edilir. Âl-i Müneccim'in Irak'da Buyutü'l-ilm (ilim evleri) denilen konakları vardı (Zirikli, 2002, c.8, s. 157). Isfahani, eserinde Ali b.Yahya Müneccim'in savt bestelerine ve bir şiirine (2008, c.2, s.192 sakilsani; c.8, s.265/1 şiir ve sakilsani) yer vermiştir. Ayrıca İshak el-Mevsıli (ö.850) zamanından başlayarak nağme tartışmalarının hararetlendiği anlaşılan bir seste kaç müzikal ses olabileceği, gına türleri (vusta ve bınsır gınalar olarak iki çeşit: 2008, c.8, s.270) konularına, İshak el-Mevsili, Yahya b.Ali ve Ubeydullah b.Tahir'den de bahsettiği bir paragraf ayırarak önce İshak el-Mevsili'nin *Kitabu'n-nağam ve ilelihâ*'da bir seste 10 nağme olduğundan bahsettiğini (2008, c.8, s.269) ve Yahya b.Ali b.Yahya'nın *Kitabu'n-nağam*'ında (2008, c.8, s.269-270) bu olayı aktardığını (hikaye ettiğini: Isfahani, 2008, c.8, s.270) yazar. Ali b.Yahya el-Müneccim, Cahza'nın gına tarihi konusunda bilgi kaynaklarından biridir (Isfahani, 2008, c.5, s.271).

913-Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir, *en-Nağam ve ilel el-egâni* (Şarkıların kuralları, melodiler ve notalarla ilgili; *K.fi'l-Nağam* Shiloah, 1979: 437) ve *Câmiu egâni'l- Tâhiriyyin* (Tâhirilerin savt şarkılar derlemesi) veya *Kitâbu âdâbi refîa* (yüksek sanat kitabı); Sawa'nın (2015, s.47 vd) eserinde yer verdiği anektotta ilk iki eser adından söz eder, sonuncusu yoktur. Şöyle yazar: "*en-Nağam ve ilel el-egâni*, dışında iki kitabı daha vardı, biri başlıksız kendi el yazısıyla bir kitap ve diğeri *Câmiu egâni'l-Tâhiriyyin*. Onun ve babasının şarkılar derlemesi neredeyse birbirine benzerdi". Sawa'nın, Ubeydullah ibn Tâhir için ayrıca 42 numarada verdiği anektod bu kadardır. Abbasi halifesi Abdullah ibn Mu'tez'in, Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir ile musiki hakkında yazıştıklarını daha önce görmüştük (bk.908 yılı). Zirikli'nin biyografik ansiklopedisinin el-Huzâi maddesinde Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir (d.223-ö.300/838-913) için künyesi Ebu Ahmed, İbn Tâhir olarak da bilinir der. Emir ve edib şairlerdendir. Bağdat şurtası idi. Orada doğdu ve öldü. Abbasi el-Mu'tezid'in yanında itibarlıydı. Hendese ve musikide üstattı. Eserleri: *el-İşâre*, şairlerden bahseder; *es-Siyâsetü'l-mulukiyye*; *El-Berâ'a ve'l-fusaha; Murâselât*, bu kitabını İbn Mu'tez'le birlikte yazdı (Zirikli, 2002, c.4, s.195). Zirikli'nin bahsettiği *Murâselât*, yazışmalar anlamına gelmektedir. Aşağıda adları geçen gına ile ilgili bir eserinden söz etmemektedir. *Et-Tâhiriyye* adlı eserinden bahseden *K.ü'l-Egâni*'den (2008, C.10, 179) elde edilen bilgi taramasından babası Abdullah b.Tahir'in savt besteleri olduğu (2008, c.5, s.271 remel; c.8, s.191 sanisakil; c.12, s.63 sakilevvel, 72 hafif sakilevvel, 75 şiiri ve sakilevvel bestesi; c.13, s.96 remel; c.21, s.10 remel) ve müzikle uğraşan önemli biri olduğunu (2008, c.12, s.68), Şâcî ve Lemis adlı gına söyleyen ünlü cariyelerinden, Ubeydullah'ın yazdığı *Câmiu egâni'l-Tâhiriyyin* (2008, c.21, s.10 *Câmiu egânihim*) adlı eserde babasının besteleri gibi diğer muganniler ile ilgili bilgilerinden Isfahani'nin yararlandığı anlaşılmaktadır. Ubeydullah b.Abdullah b.Tahir'in *Nağam ve ilel* konusunda önemli fikirleri olduğundan bahseden Isfahani (2008, c.8, s.269-270 *en-Nağam ve ilel el-egâni*), yine bir başka yerinde bu konuyla ilgili ve yazarın faziletine işaret eden kitabın adının *Kitâbu âdâbi refîa* (2008, c.9, s.32) olduğundan bahseder. Isfahani, Ubeydullah'ın az sayıda savt bestesini (2008, c.9, s.33 sakilevvel, 91), cariyesi Sâcî'nin de bir savt bestesini (2008, c.18, s.121 sakilevvel) kaydetmiştir.

920?-Ebu'l-Abbas b.Savaba, *Kitâbuh* (Onun savtlar kitabı); Sawa'nın ifadesiyle kitap "anektotlar içermektedir (2015, s.41, nr.02)". Ebul-Abbas Ahmed İbn Sevaba, hakkında bilgi bulunamadı. Kilpatrick (2003, s.14), Ebu Ali Yahya b. Muhammed b.Savaba'nın Isfahani'nin amcası olduğundan ve içinde Emevi ve erken Abbasi şairlerinden bahsettiği bir eser yazdığından, Ebul-Abbas Ahmed b. Savaba'nın ve Cafer b. Muhammed b. Savaba'nın her ikisinin de katip olduğundan, Benu's-savaba'nın Hristiyan asıllı olduklarından ve daha başka

ayrıntılardan bahseder. Her iki katip Zirikli'nin eserinde de bulunmaktadır. Eserin tarihlendirilmesi konusunda yaklaşık 920 yılı uygun olabileceği tahminini yapabiliriz. el-Egâni'de kitabının anılmasına rağmen İbn Sevaba'nın herhangi bir bestesine rastlanılmamış olması yazar olduğunu, savt bestecisi olmadığını, muhtemelen başkalarının savt bestelerini söylediğini düşündürmektedir.

920-Cahza, *Kitâb fi ahbâr merâtibi't-tunburiyyin ve't-tunburiyyât* (eril ve dişil tunbur çalanlar ve mertebeleri ve hikayeleri kitabı) veya *Kitabu't-tunburiyyin ve'l-tunburiyyât* (eril ve dişil tunbur çalanlar); Her iki kitabı anan Sawa (2015, s.45, nr.28) eser için "biyografik anektotlar ve modal bilgiler içermekteydi" der. Zirikli ansiklopedisinde Cahza el-Bermeki, Ahmed b.Cafer b.Musa b.el-Vezir Yahya b. Halid b. Bermek (d.224-ö.324/839-936), Bermekilerden olup Bağdat ehlinden, çok ahbar rivayet edenlerdendi. Dil, nucum, edebiyet, tarih, övgü şiiri, nadir bilgiler, musiki konularında çok bilgiliydi. Zamanında gına sanatı bilgisinde ondan önde kimse yoktu. Abbasilerden Abdullah İbnu'l-Mu'tez'e (bk.908) ve son olarak el-Mu'temid'e (ö. 279/892) nedim oldu. Kitapları: *el-Müşâhedât*, latif haberler hakkındaydı. Yıldız ilmi hakkında bir kitap yazmıştı. *Ahbaru't-tunburiyyin*. Şiir ve ahbardan oluşan *Divan*. Bağdat yakınlarında Ciyl'de öldü. Isfahani onun hakkında *Ahbâru Cahza el-Bermeki* adıyla bir kitap yazdı (Zirikli, 2002, c.1, s.107). Zirikli'nin verdiği *Ahbaru't-tunburiyyin*, Sawa'nın verdiği kitap adı ile aynı kitap olmalıdır. Cahza, tanburi olarak meşhur Ebu Haşişa (ö.250/865) ile tanışıyorlardı, ondan nedimlik dersleri almış, tanburiler bilgisini o ilhamla toplamış olabilir. Bu duruma bakılırsa Cahza, adı Isfahani'de (2008, c.23, s.76 ve c.6, s.50 vd. *Kitâbu't-tanburiyyin*) de geçen tanburiler kitabını Isfahani'nin eserini yazdığı 925 yılından önce, hatta 920 yıllarından öncesinde yazmış diyebiliriz demektir. Cahza, 80 yaşını aşmış bir halde iken, gına tarihiyle ilgili çeşitli konuları aktardığı Isfahani'ye (c.12, s. 205, "bana haber verdi" örnekleri çoktur) "100 Seçkin Savt" içinden en seçkin üç savt bestenin ravisidir. Cahza'nın az sayıda savt bestesi ve kardeşi Süleyman'ın bir savt bestesi *K.ü'l-Egâni*'de kaydedilmiştir. Cahza'nın Besteleri: Isfahani, 2008, c.3, s.186 savtlar; c.13, s.164 remel; c.19, s.58 hezec, 59 remel tanburi, 217 remel tanburi; c.20, s.175 remel; c.23, s.86 remel, 102 remel; Cahza'nın kardeşi Süleyman'ın da bir bestesi: c.20, s.26 remel.

925-Isfahani, *Kitâbu'l-Egâni* (Savt şarkılar kitabı); Sawa (2015, s.44, nr.22) yazarın kitapları "arasında *Kitâb fi'l-nağam* (melodik modlar ve notalar hakkında bir kitap) adlı bu kitap gelmemiştir, içinde İshak el-Mevsıli ve İbrahim el-Mevsıli'nin yazdıkları ile birinci sakil ve ikinci sakil ikalar hakkında tartışmalar ve onlarla ilgili 'ilal teorisi içermekteydi. Bir diğer *Risâle fi 'ilal en-nağam* adlı (melodik cinsler ve notaların kuralları hakkında kitapçık/epistle) kitabı da gelmemiştir" şeklinde bilgiler verir. Zirikli'nin verdiği bilgiye göre Ebul-Ferec el-Isfahani başlığı altında Ali b. el-Hüseyin b.Muhammed (d.284-ö.356/897-967), biyografi, tarih, edebiyat neseb, siyer, dil, savaşlar hakkında bilgi sahibiydi. Isfahan'da doğdu, yetişti ve Bağdat'ta öldü. Endülüs Emevilerine yazdığı kitapların bir kopyasını göndermiş ve ödül almıştır. En meşhur kitabı *K.ü'l-Egâni*'yi 50 senede yazmıştır. *Eyyâmu'l-Arab, Nesebu Beni Abdi Şems, el-Kayyan, Mücerredü'l-egâni*, ve diğer bazı kitapları yazmıştır (Zirikli, 2002, c.4, s.281). Eserleri arasında anılan *el-Kayyan*, kayne denilen becerikli, hünerli, mesleği olan cariyeler ve şarkıcılar hakkında olabilir. *Mücerredü'l-egâni*, seçkin şarkılardan oluşan bir eserdir. Isfahani'nin *el-Egâni* adlı eserini 50 yılda yazmış olduğu efsanesi Zirikli'de yer almıştır. Oysa bunun doğru olamayacağı, eseri 925-930 yıllarında tamamlamış olması gerektiği daha önce belirtilmiştir (Uslu 2023c, s.10, 31). Isfahani eserinin girişinde İshak el-Mevsıli'nin çalışmalarını anar ve İbrahim b.el-Mehdi (d.162-ö.224/ 779-839) ile aralarında geçenleri yazması eserin yazım yılına ışık tutmamaktadır. Fakat Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez billah'dan (d.247-ö.296/861-909) kalan zengin kütüphanenin yazmalarından faydalanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserin oluşumu sanıldığı gibi tek bir kişi tarafından değil, bir kütüphane ekibi tarafından oluşturulmuş olabileceği, sık sık kullanılan "nasahtu" ifadesiyle farklı kişiler tarafından kitapların istinsah edildiğine dikkat çekilmesi, böyle bir ekibe işaret etmektedir. 930 yıllarında Bağdat'a gelip saray kütüphanesinden faydalanan Farabi'den hiç söz

etmemesi, Isfahani'nin eserini 930 yılından önce tamamladığını göstermektedir. Farabi ise, tam tersine Isfahani'nin eserinden haberdardı, faydalanmıştır. Burada önemli noktalardan biri, musiki bilgilerini bir *aktarımcı tarihçi* gibi derleyen Isfahani'nin musiki dersi aldığına, ud öğrendiğine dair herhangi bir bilginin olmamasıdır. *K.ü'l-Egâni*'de kendisinin herhangi bir savt bestesinden söz etmemektedir. Buna rağmen bütün eserlerinin incelenerek Isfahani'nin derlediği musiki bilgiler üzerinde eleştirel bir çalışma yapmak gereklidir.

ANALİZ ve DEĞERLENDİRME

Bu eserler gerçekten yazıldı mı?

Isfahani'nin (2008, c.9, s.204) de bazen "Hicaz mezhebi" diyerek kullandığı "Hicaz Gına Ekolü'nün ilk yüzyılı başlığı" altında listelediğimiz yazılı kaynaklardan ilk sırada Abdullah b. Süreyc'in (d.13/634-ö.98/717) adına anılan eser yer almaktadır. Yaşadığı kronoloji ve sosyal şartlar sebebiyle gına söylemeye diğerlerinden önce başlamış ve Mekke ve Medine'de gına ile uğraşan Huzeli, Esma, Tuveys, Sâib Hâsir gibi diğerlerine öncü olmuştu. Son araştırmalarla (Uslu 2023b, s.12; Uslu 2023c, s.13), onun gınada öncülüğünün ortaya çıkarılması, eğitim veya taklitle kimlerin ondan muganni olarak faydalandığını da açığa çıkarmıştır. Abdullah b.Süreyc'in hayatı hakkındaki birçok çelişkiyi, özellikle Sadrulislam'da öncü olduğu söylenen diğer muganniler arasındaki öncelikli yerini aydınlatmaya odaklanan, daha Hz.Osman zamanında, Mekke'de söylediği savt besteleriyle 29/650 yılı civarında ünlenerek, "Süreyci" (Sawa 2015: 206-207; Uslu 2023b, s.12) denilen ekolüyle Mekke ve Medine'deki diğerlerine ilham verdiği, etkilediği açıklanan o bildiri de yazarın yazı bilip bilmediği problemine eğilmemiştim. Sawa yazarların bu eserleri yazmış olup olamayacağını tartışmamıştır.

Burada ortaya çıkan sorun bu eser gerçekten İbn Süreyc olarak da tanınan Abdullah b. Süreyc'e mi aittir? Onun tarafından yazılmış bir eseri Isfahani kullanmış olabilir mi?

Isfahani'nin verdiği Abdullah b.Süreyc'e ait görünen eser adı kaydına bakılarak yazılan savtlar derlemesi eseri, eğer İbn Süreyc tarafından yazılmış ise, bu durumda Mekkeli Abdullah b. Süreyc'in, o devirde pahalı olan kağıda erişim için bir süre yaşadığı Mekke veya Medine'de yazı öğrenmiş olması, yazı ile ilgili bir birimde, Medine valiliği gibi bir yerde katip yardımcısı olarak çalışmış olması gerekir, bu mümkündür. Hz.Osman'ın 30/651 yıllarında yazıyı teşvik ederek Kur'an'ın çoğaltılmasına öncülük ettiği bilinmekle birlikte, mevâlilerin yazı öğrenmeye ne zaman başladıkları konusuna eğilmek konu hakkında daha sağlıklı bir değerlendirmeye yardımcı olabilir. 66/685 yılında Mekke'den Medine'ye göç eden Abdullah Süreyc'in Hicaz Gına Ekolü'nün ilk yüzyılı içinde, özelikle Medine'de mevalilerin yazı öğrenmiş olmaları olasıdır, ancak konu özel olarak araştırılmaya muhtaçtır. Eldeki kaynaklar ise bu konuyu sonuçlandırmak için yetersiz görünüyorlar. Yazı öğrenmiş olabilecekleri fikrini destekleyecek bir değerlendirme yapacak olursak, İbn Süreyc'in derlediği şiirleri ve bestelediği şarkıları ya hafızasında biriktirmiş veya hafızasında biriktirmesi güçleştikçe kağıda yazmış olması düşünülebilir. Kaldı ki derlediği şiirler Cahiliye, Muhadram, İslami dönemin şairlerine aitti, dolayısı ile en azından bir kısmını böyle bir eserde yazmış ve biriktirmiş olması da olasıdır. Abdullah b. Süreyc'in toplamda 340'tan fazla bestesinin, ölümünden 200 yıl sonra 925 yılında yazılan *K.ü'l-Egâni*'de kaydedilmiş olduğu tespit edilmiş (Uslu 2023b, s.12 vd) olması çok daha fazla eser bestelemiş olabileceği anlamına gelmektedir.

Hakkındaki savt besteleri bilgilerinin, sonradan yazılan eserlerden aktarıldığı düşünülürse (burada bahsi geçecek olan) Abdullah b.Süreyc'in bu eseri yazmamış olma ihtimali de vardır. 987 yılında kitaplar fihristi yazan Bağdat kitapçısı İbnü'n-Nedim, Abdullah b. Süreyc'in herhangi yazılı eserini anmamış, İbn Süreyc'in savtlarını İshak el-Mevsili ve Ebu Eyyub el-Medini gibi başkaları yazmıştır. Ud çalım tavrında Süreyci ekolünün etkisinde (NOT: İshak el-Mevsılı'nin Süreyci ekolü takip ettiğini Isfahani'nin şu cümlesi ele vermektedir. Isfahani, Amr b.Bâne'nin rivayetiyle bir savtı besteleyen İbn Süreyc'in İshak mezhebi (2008, c.11, s.10)

üzerine yaptığını yazmaktadır. İshak'tan önce yaşayan İbn Süreyc bunu yapamayacağına göre ancak tersi yani İshak'ın Süreyci ekolde savt beste yapması mümkündür) olan İshak el-Mevsıli'nin onun adına kitap yazmasından daha doğal bir şey olamaz Abdullah b.Süreyc'e ait görünen *Câmiu egânih* (onun şarkılarını toplayan eser) olarak bu kitap adına işaret eden kelimeler *el-Egani*'nin 25 cilt boyunca bir defa geçmektedir. Bu durumda Isfahani, Abdullah b.Süreyc'e aitmiş gibi bu eseri hatalı vermiş olabilir.

Hicaz Gına Ekolü'nün ilk yüzyılı başlığı altında anılan ikinci muganni kişi Medineli Sâib Hâsir'dir (d.23/643?-ö.63/683). Isfahani'deki Sâib Hâsir'in bir eserinden söz edilmesi, bir eser yazdığı izlenimi verse de ölüm tarihi olan h.63/m.682 yılına göre, bu kadar erken bir tarihte yazı öğrenen bir mevâliden söz etmek mümkün görünmüyor, dolayısı ile bu eser onun adına yazılmış bir eser olabilir. Hicaz Gına Ekolü'nün ilk yüzyılı başlığı altında yer alan üçüncü muganni kişi Abdullah b.Süreyc'in çocukluk ve yakın arkadaşı İbn Miscâh'tır. İbn Miscâh'ın kitap yazdığı konusu, İbn Süreyc ile birlikte Medine'de valilikte çalışmış olabileceklerini, yazıyı ancak bu şekilde öğrenmiş olabilecekleri açıklanabilir. Tıpkı Abdullah b.Süreyc adına anılan eser gibi *K.ü'l-Egâni*'de birer kere geçen Sâib Hâsir ve İbn Miscah adına verilmiş eserlerin başkası tarafından yazılmışa, Isfahani'nin hatalı veya eksik bilgi ile eserleri onların adına yazmışa benziyor.

Hicaz'ın ilk yüzyılında sonra sarayda kendilerini bulan muganni savt bestecileri artık yazının yaygınlaştığı Emeviler zamanında yaşadıkları için kendileri veya tuttukları katiplere, ustalarının ve kendilerinin savt besteleri için kitap yazdırmış olabilirler. Bunun ilk muganni örneği Ma'bed ve Yunus el-Katip'tir. Bu kişilerin şiir ve gına nakillerinde rol oynamaları ancak bu şiirleri ve gınaları "cinsleriyle" birlikte yazmış olmalarıyla açıklanabilir. Sawa da araştırmasında Abdullah İbn Süreyc, Sâib Hâsir, İbn Miscâh adına eser isnad etmiş olsa da, bir yerde İshak ve Hammad'a işaret etmektedir. Buna Ebu Eyyub el-Medini'yi ekleyebiliriz.

Burada Isfahani veya benzeri kaynaklarda zaman zaman karşımıza uzun yaşadığından söz edilen kimseler olmaktadır ve bunun gerçekliğini tartışan bir bilgi bulunamamıştır. Dolayısı ile konuyla ilgili tecrübemize burada yer verdik. Genellikle birinci kuşak da dahil olmak üzere kaybolan yazılı kaynaklar veya bilgi verilmediği için sonradan uzun yaşadıkları söylenen öncüler olmuştur. İlk dönem İslami kaynaklarda geçen "uzun yaşama"dan kaç yılın kastedildiği genellikle belirsizdir. Çoğunlukla 120 yıldan fazlası düşünülür, oysa gerçek öylemidir? Bu noktada ele geçen verilerden hareketle ne anlama geldiği düşünülmüş ve bu konudaki belirsizliğin kaldırılması üzerine İbn Süreyc üzerinden bir tespit yapılabilmiştir. İbn Süreyc için de ifade edilen bu uzun yaşamadan kastedilen ifadenin içerdiği anlamlardan birinin, onun için söylenen 85 yıl olabileceğini göstermektedir.

İbn Hurdazbih'in Eserindeki Savtlardan Yararlandı mı?

İbn Hurdazbih, Isfahani'nin zaman zaman adını verdiği ravilerden biri olmakla beraber, eserinin adını andığına rastlanmamıştır. Doğrudan çağdaş da değillerdir. Bu durum yaşadığı ve eseri yazdığı zamana bakıldığında günümüze kadar gelmiş İbn Hurdazbih'in *el-Muhtar* adlı eserini Isfahani kullanmış olabilir mi? sorusunun aydınlatılmasını gerektirmektedir.

892-İbn Hurdazbih'in adını Isfahani (2008, c.7, s.35 Ebu Selma el-Medeni'nin sakilevvel savtı; ve c.8, s.148 Ömer b.Abdülaziz sakilsani savtı ve c.8, s. 167 Ebu Dülef'in sakil savtı ve Malik'in hafif sakil savtı) bazı savtlarda ravi olarak vermektedir. Isfahani'de toplamda 37 kere adının geçtiğinden söz edilirse de, biraz önce verdiğimiz örneklere bakılırsa Tokay'ın (2017, s.5) aynı sayfada yer alan dipnotunda bu nakillerin matbu nüshada olmadığından yakınması anlaşılamamaktadır; Bu konuya eğildiğimizde İbn Hurdazbih'in eserinde görülen bazı savtların Isfahani'nin eserinde de olduğunu görüyoruz. Mesela Azzetülmeyla'nın savtı (İbn Hurdazbih, 1969, s.36; Isfahani, 2008, c.17, s.123). Tokay herhalde "bazı savtların" *K.ü'l-Egâni*'de bulunmamasından yakınmış olabilir. Ancak bazı savtların Isfahani'nin eserinde neden bulunmadığı konusunda üç ihtimal akla gelmektedir. Ya bu savtları Isfahani almadı, almaya

değer bulmadı (1); veya ortak kaynaklarından faydalandığı için İbn Hurdazbih'i anmadı (2); veya İbn Hurdazbih'in eserini hiç kullanmadı, kullanmaya değer bulmadı (3). Konunun aydınlatılması için biraz daha karşılaştırma ve inceleme yapıldığında neler bulabiliriz diye bakıldığında İbn Hurdazbih *el-Muhtar* adlı eserinde Yunus el-Katib'in (ö.770), İbrahim el-Mevsıli (ö.804) ve İshak el-Mevsıli'nin (ö.850) eserlerini kullanmış olduğunu söyler. Yunus el-Katib'in eserinin içeriği hakkında ayrıntılar, bazı muganniler in savt bestesi miktarları hakkında İbrahim Mevsıli'nin eserinden sayısal değerler vermesi bu eserlerden kesinlikle yararlanmış olduğunu göstermektedir. Bu eserlerde bulunan bütün savtları eserine almamış birer ikişer örnekle yetinmiştir. Bu eserleri Isfahani'nin de kullandığını görüyoruz, dolayısı ile İbn Hurdazbih'in eserine ihtiyaç hissetmemesi doğaldır. Ancak Find'in hafif remel savt bestesini (İbn Hurdazbih, 1969, s.32; Isfahani, c.17, s.195), Ebu Dehbel'in şiirini (Tokay, 2017, s.165; Isfahani, 2008, c.5, s.77 Amr b.Bane'den; c.7, s.89 Hammad'dan, İshak'dan, Habeş'den) aynen almasına rağmen bütün ravilerini anma hassasiyeti gösteren Isfahani'nin İbn Hurdazbih'in adını anmaksızın vermesi eseri kullanmadığı izlenimini vermektedir. Diğer taraftan Isfahani'nin İbn Hurdazbih'in adını vererek aktardığı savtlar ise İbn Hurdazbih'in *el-Muhtar* adlı eserinde yoktur. Sonuç olarak Isfahani, İbn Hurdazbih'in *el-Muhtar* adlı eserini kullanmamış, belki kayıp olan başka bir eserini kullanmış olabilir. Nitekim "Ali b.Abdülaziz b.Ubeydullah b.Hurdazbih bana haber verdi" (2008, c.7, s.199) ifadesiyle Isfahani, İbn Hurdazbih'in torununu tanıdığını göstermektedir, torunun elinde İbn Hurdazbih'in başka bir savt besteler mecmuası eseri olabilir, ancak bu durumda eğer eserden yararlansaydı veya haberi olsaydı Isfahani eserin adını anardı, diğer eserleri andığı gibi. Yine de İbn Hurdazbih'in 911 yılı ölüm tarihinde on üç yaşında olan Isfahani (897-967) ondan rivayet almış olamayacağına göre, ancak yazılı notlarını görmüş olabilir, bu da torunu sayesinde veya Saray Kütüphanesine intikal etmiş evraklarından olabilir.

İbn Hurdazbih'in *el-Muhtar* adlı eserini, Mufaddal b.Seleme ve Mesudi'nin *Murucu'z-zeheb* adlı eserinde yer alan muhavere kısmı ile karşılaştırmalı inceleyen Tokay (2017, s.6) *K.ü'l-Egani*'de olmayan 17 muganni, 20 kadar savt bestesi, adı anılan bazı muganniler in 4 savt besteleri ile *el-Muhtar*'ın farklı olan yönlerini sıralamıştır. Ancak İbn Hurdazbih'in her bilgisine ve sözüne güvenilmeyeceğinin Isfahani de (2008, c.8, s. 167) farkındadır, eserinde bunu bazen belirtir.

İbn Hurdazbih'in *el-Muhtar* (1969) adlı eserinin yazım yılı yoktur, fakat aralarında geçen olaylara bakılırsa eserin halife Mu'temid (870-892) zamanında yazıldığı varsayılabilir. Tokay'ın (2017, s.6) tezinde "*el-Muhtar*" adından yola çıkarak belirttiği gibi asıl eserden biri tarafından seçkiler yapılmış olabilir veya asıl eserin farklı bir adla anıldığına bakılırsa en kötü ihtimalle İbn Hurdazbih adına üretilmiş eski bir eser de olabilir.

Savt Mecmualarından Müzik Terimleri

Bu araştırmanın sonunda savt besteleri mecmualarının içeriği çoğunlukla savt sözleriyle birlikte, savt bestecisi, söz sahibi şairler, cins veya tarik denilen ika ve parmak pozisyonları da belirtiliyordu. Bazılarında ika ve parmak pozisyonları olmasa bile savt bestecisi anılmaktaydı, bu sebeple şiir mecmuası gibi değerlendirilmemiştir. Gerek Isfahani'nin verdiği tanımlardan ve daha çok adlandırmalarından yola çıkarak bazı müzik terimleri hakkında bilgiler çıkarmak mümkündür. Cins, tarik, nağme, ilel, niseb, evtar, bir savtta on nağme açıklamaları yanında Sawa'nın kullandığı "mod" teriminin anlamlandırılmasını gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır.

*Cins ve tarika terimleri: yukarıda bahsedildiği gibi bir savtın ika ve parmak pozisyonunu kastederek Isfahani'de "cins" veya "tarik" terimleri kullanılmıştır. Müzik tarihimizde cins aynı zamanda dörtlü ve beşlileri oluşturan müzikal sesler içinde kullanılmıştır. Dolayısı ile cins ile neyin kastedildiğine dikkat etmek gerekir. Isfahani'de kullanılan cins terimi, bir savt bestesinin ika cinsini kastetmektedir, müzikal sesle ilgili değildir. Bu anlam "cins" kelimesinin en eski kullanımıdır. İka, savtın hangi ika üzerinden söyleneceğini ifade ederdi. Günümüzde bir "cins"

dörtlü (tetrakort) ve beşliden (pentakort) oluşmaktadır, savt besteler için bu söz konusu değildir. Hicaz Gına Ekolünde savt besteler, şiir ikalarından ödünç alınan bir benzetme ile ika giderlerine göre tanımlanırlardı, müzikal seslerle tanımlanmazlardı (Bk.Nağme terimi). Cinsler konusunda tartışmaların ve bazı farklı görüşlerin olduğu özellikle İshak ile Amr b.Bâne arasındaki görüşlerden bahsedilirken verilmektedir (2008, c.5, s.174 vd).

*Nağme terimi: Nağme yani bir tele vurularak çıkan müzikal sesleri ifade için kullanılan bir terimdir, bu anlamıyla ikadan ayrılır. Hicaz Gına Ekolünde bestelenen savtlarda kullanılmayan bir terimdir. Müzikte nağmenin tartışılması, sarayda müzik, ika ile tanımlanan müzikten, özellikle de ud icrasında tavır değişikliğinden kaynaklanmıştır. Nağmeli ile ud çalım tekniği eşliğinde nağmeli savt söyleme tarzı ilk defa genç udi ve edebiyatçı İbrahim b.el-Mehdi'yi (d.162-ö.224/ 779-839) etkilemiş, fakat Hicaz Gına Ekolü geleneğinde yetişmiş, ika ile ud çalımı tercih eden İbrahim el-Mevsıli'nin (ö.804) muhalefeti ile karşılaşılmıştı. İbn Cami, İshak el-Mevsıli gibi kişilerle destek görmesi, İbrahim el-Mehdi'nin Emin ve Me'mun arasında başarısız girişimleri, uzun süre hapiste yatması ve benzeri sebeplerle dışlanması sonucunda "bir seste kaç nağme vardır", "bir savt bestede kaç nağme vardır?", "sekiz sesle savt bestelenebilir mi?", "on nağmeden oluşan savt olur mu?" gibi "nağme" merkezli tartışmalar devam etmiştir. Bu tartışmalar Beytülhikme'nin musiki eserleri üzerinde tercümeler yapmasını, ardından genç Abbasi hanedan üyelerine nedimlik yapan Kindi'nin 845 yılı civarında nağme konusu, ve ses sistemi üzerine kurulu müzik teorisiyle ilgili eserler yazmasını zorunlu hale getirmiştir. Kindi (1962, s.50-51) bu sebeple eserinde kaç ses olduğu konusunda, bazıları on altı ses, bazıları yirmi ses dediler şeklinde çeşitli oktav teorilerinden bahsetmektedir. Onun saraydan uzaklaştırılması nağme konusunun saray müzisyenleri tarafından anlaşılmasını geciktirmiştir. İbrahim Mevsili'den sonra otorite kabul edilen İshak el-Mevsıli (ö.850) bu konularda bazı fikirler söylemek zorunda kalmıştır. İshak el-Mevsıli, "bir seste veya bir savtta on nağme olduğunu" söylemiş, bunu açıklayan bir de kitap yazmıştı (*K.en-Nağam ve'l-ika*, Shiloah, 1979: 437; kitabı günümüze gelmemiş ama fikirleri Ali b.Yahya el-Müneccim'in eseri sayesinde gelmiştir). İshak el-Mevsıli, İbn Muhriz'in sanisakil ikada bir savtından, bu savtın "sekiz nağmeden/sesten" oluştuğundan söz eder (Isfahani, 2008, c.8, s.269-270; c.9, s.37) ve ardından "bir savtın on sesten" oluşabilmesinin mümkün olduğunu belirtir. Anonim *Kitabü'n-nağam* adlı eserin "on sesten" bahsedildiğinden söz edilmesi bu sayede tarihlendirilmiştir. İshak ile çağdaş, hatta öğrencisi Ziryab'ın Abbasi sarayından uzaklaşmasında/ uzaklaştırılmasında ud ile nağmeli savt söyleme tavrını tercih etmesi olabilir. Çünkü nağmeli ud çalım tekniğinde beşinci tel zenginlik katacağından bir ihtiyaç olarak görülebilir iken, pençe çalım tekniğinde fazladan tele ihtiyaç yoktu. Bu sebepten ilk yazarlardan biri olarak görülen, daha 770 yıllarına tarihlenen Yunus el-Katib'e nispet edilen *Kitabu'n-nağam* (Shiloah, 1979: 437) adlı erken dönem "nağme" adını taşıyan kitaplarda tele vurularak elde edilen sesler üzerine kurulu bir nağmelerden söz edilmiş olması, İshak el-Mevsıli'ye kadar olan süre içinde mümkün görünmemektedir. Sawa (s.44, Isfahani 21: 54) konuyla ilgili bir başka örneği savt bestecisi ve udi Arib'i (ö.277/890) öven ifadeden vermektedir. İshak'ın öğrencisi olan Arib'i "el-ma'rife bi'n-nagam ve'l-evtâr" yani "tellerle üretilen nağmeler bilgisi sahibi" diyerek övülmesi, onun bir şekilde bu bilgiyi aldığına işaret edilmektedir. Fakat Arib yazdığı savt mecmuasında "nağmelere" işaret eden kelimeler kullanmamış (Bk.Kaynakça, Arib'in Besteleri), Hicaz Ekolü çerçevesinde savt ikalarını yazmıştır. İbnü'n-Nedim'deki bilgiye göre Ebu Eyyub el-Medini'nin (ö.912) de günümüze gelmemiş olan *Kitabü'n-nağam ve'l-ika* (İbnü'n-Nedim, 2019: 446-447) adlı bir eseri vardı.

Savtta on nağme teorisi: Nağme teorisinin emekleme döneminde bir seste on nağme olduğu, Isfahani'de, İshak el-Mevsıli'nin (ö.850) görüşleri çerçevesinde şu şekilde anlatılmış, ebced notası tarafımızdan yazılmıştır: "mutlak-mesna (A), sebbabe-mesna (B), vusta-mesna (C), bınsır-mesna (D), hınsır-mesna (h), sebbabe-zir (V), vusta-zir (Z), bınsır-zir (H), hınsır-zir (T), nağmetü'l-hadde (Y, yani oktav), işte on nağme budur" (Isfahani, 2008, c.8, s.269).

Kindi'nin 845 yılında yazdığı eserinde şüphesiz nağme konusunda çok daha fazlası var. Bu da bazılarının yazdığının aksine Kindi'nin, İshak'ın öğrencisi olamayacağını göstermektedir.

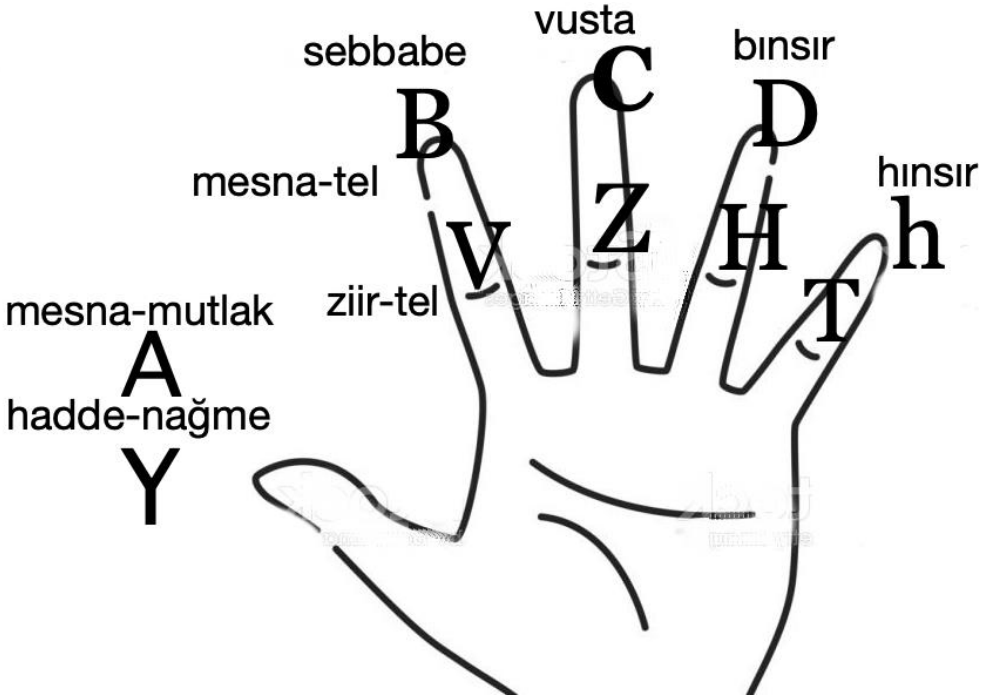

Burada verilen ifadelerle "mesna-tel" ve "zir-tel"den oluşan iki telli bir çalgıda bulunan nağmelerin yerleri beş parmak üzerinden dörtlü ve beşli seslerle belirtilmiş demektir. El-parmakları üzerinden musiki eğitimi musiki tarihinin Kadim Döneminden beri kullanılan bir yöntemdi. Bu bilgi bize iki telli çalgılarda, en azından İshak el-Mevsıli zamanında "zir-tel" (alt tel, ince tel) ve "mesna-tel" (ikinci tel) denildiğinin, Urmevi'nin teorisi öncesinde yaygın olan iki telli çalgının üzerinden nağme teorisinin varlığını göstermektedir. Isfahani bu anlatıyı hem İshak el-Mevsıli'nin hem de Yahya b.Ali'nin nağme kitabını anarak yapmaktadır. O devirde dört telli çalgının kullanıldığından da bahseden Kindi'nin eserinde dörtlü sistem üzerinden hesapla bulunan "25 nağmeden beşi kullanılmaz" denilmektedir, bu da elimizdeki on nağmenin iki katıdır. Bir başka ifadesinde "16 nağmeden 10 nağme sabit nağmedir, yerleri değişmez, diğerleri oynaktır" şeklinde verdiği nağmeler hakkındaki zengin bilgi ancak "nağmeyle ud ve savt icrası" yapanlar için bir anlam taşımaktadır, tartışmanın odak noktası da budur.

Böylelikle 845 yılından itibaren, tıpkı Kindi gibi "ustuhusiyye" terimini aynen kullanan Isfahani'nin hiç bir alıntıda adını anmamasına rağmen Kindi'nin eserinde tartışmanın merkezi olan müzikal ses anlamında "nağme" halife Abdullah b.el-Mu'tez'in (ö.908) etrafında fikir alış verişinde bulunduğu Benu Hamdun, Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir (ö.913) ve sahip oldukları bazı ud icracısı cariyelerin bir savtı on sesle söyledikleri belirtildiği için sarayın etrafındaki entellektüel tartışmaları Yahya b.Ali b.Yahya el-Müneccim (ö.912), *Kitâbu'n-nağam* (nağmeler kitabı) eseriyle ikinci defa müzikal teori haline dönüştürmüştür. Esasen bu eserdeki fikirler İshak el-Mevsıli'nin görüşleriydi. Asıl tartışma "nağmeli ud çalım tekniği" ile "ika ile ud çalım tekniği" icrası arasındaki rekabetten kaynaklanmasına rağmen, sürekli nağme üzerinde yoğunlaşma ile hedef çarpıtılmış, tartışmanın görünen yüzünde ana fikrin "bir seste 10 nağme vardır" şeklindeki anlayış olduğunu hem basılan eserden hem de Isfahani'nin 925 yılında derlediği anekdotları hatta "esvat elleti tecmaa'n- nağamil-aşer" (on ses barındıran savtlar) adlı bir bölüm ayırması (Isfahani, c.8, s.269) sayesinde anlıyoruz. Nağme tartışmasının son noktasını Farabi, 932 yılında yazdığı eserinde mutlak-tel (boş-tel, monokort) problemine eğilerek bir seste "15 nağme" olabileceğini açıklayarak koymuştur.

*Nağmeli ud çalım tekniği ile ika ile ud çalım tekniği: Nağme tartışmalarının ardında gizlenen asıl tartışmanın "nağmeli ud çalım" ile "ika ile ud çalım" icraları ve bu iki icrayı

savunanlar arasındaki gizli rekabetten biraz önce bahsettiğimiz için konunun açıklanması gerekmektedir. İkincisine bugün pençe ile çalım tekniği diyoruz. Bu ud çalım tekniği Hicaz Ekolü çalım tekniğidir ve Süreyci ekolü olarak da bilinir. Ud çalım tekniği tartışmalarının 850 yılından itibaren sarayın entelektüel çevresinde hızlandığını gösteren bir başka tartışma, (inne'l-Arab lâ-ta'rifu'l-ûd) yani Arapların udu bilip bilmedikleri tartışmasıdır. Bu tartışma öyle alevlenmiştir ki sonunda Mufaddal b.Seleme (ö.290/903), 9.yüzyılın ikinci yarısında bu konuya Arapların udu, Cahiliyye döneminden beri bildiklerini iddia ettiği bir eserle cevap vermeye çalışmıştır. Eserinin adı *Kitâbü'l-melâhi*. Mufaddal görüşünü desteklemek için, açıkça yazmamakla beraber, daha sonra pek çok kişinin ud konusunda yanılgıya düşmesine sebep olan Lebid b.Rebia'nın şiirini (bk.Uslu, 2023d), şiirde ud kelimesi geçmemesine rağmen, ud bahsine alarak şiirde geçen "kerine"ye (muganni, şarkı söyleyen kadın köle) ud çalıp şarkı söyleyen cariye havasını vermiş, kendisinden başkasında görülmemiş bir görüşle *kiran, kerine, müvetter, ud hepsi aynı şeydir* diyerek kendisinden sonraki dilcilerin bu yanlış fikri devam ettirmelerine sebep olmuş, Nadr gibi birinin Cahiliye döneminde ud bilen cariyeleri Hicaz'a getirdiği gibi bazı asılsız anlatılar yazmıştır (Nadr ve şarkıcı cariyeler asılsız olmayabilir, *ud bilen cariyeler* konusu asılsız demek istiyoruz). Herhangi bir kaynağa işaret etmemesi, arkadaşı İbn Hurdazbih (ö.300/911) dışında hikayenin kendisinden öncesine ait başka bir kaynakta bulunamaması asılsız olduğunu daha çok desteklemektedir. Maalesef bu konu daha sonra yazılan hadis kitaplarına geçerek, hadis kitaplarında ud kelimesinin yer almasına sebep olmuştur. Konuya dönecek olursak Arapların udu bilip bilmedikleri tartışması zamanın diğer tartışmalarından bağımsız değildi. Bu tartışmaya bağlı olarak beş telli ud yapmak hem bir ilerleme/üstünlük hem de Beytülhikme tarafından yapılan musiki tercümelerinin (2008, c.5, s.175) daha iyi anlaşılması hem de nağmeli ud çalımının kendisini ifade edebilmesi anlamına geliyor, bu yüzden entellektüel tartışmalardan eksik olmuyordu. Isfahani'deki "insanlar beş telli udu yaptılar (Isfahani, 2008, c.5, s.174)" cümlesinde vurgu bu tartışmaya işaret emektedir.

*Mod/modal teriminin kullanışı: Sawa "mod" terimini eserinde kullanmaktadır. Bu konuda yapılan araştırma Sawa'nın "mod" kelimesini iki anlamda kullanmış olduğunu göstermiştir. 1-Savtlarda ikayı kasteden anlamda "mod", çoğu savt bestesi mecmuasında ikaların yazıldığına işaret eden cinsleri belirtmek için kullanmıştır. 2-Müzikal ses anlamında "mod", bazı kitapların nağme teorisiyle (ses cinsleri, müzikal ses çeşitleri) ilgili olduğunu anlatmak için kullanmıştır (Sawa nr.23, dipnot 247, İshak el-Mevsıli'nin eserini açıklaması). Bu kullanımlardan birincisinde mod kelimesi Hicaz dönemi "cins" ile eşanlama gelmediği için hatalı bir kullanımdır.

*İlel, Niseb, Evtar Terimleri: "İlel" terimini Isfahani kaynakları arasında anılan İshak El-Mevsili'nin (ö.850) *Kitabu'n-nağam ve 'ilelihâ* (müzikal sesler ve kuralları) kitabının adlandırılmasında görüyoruz. Nağam yani müzikal seslerden söz edilecek ise, aralarındaki uyumdan da söz etmek gerekmekte olacağı için bu kitap adında kullanılan "ilel" terimi, uyumsuzluk veya oluşum sebepleri, oluşum kuralları anlamında kullanılmış olmalıdır. Müzikal sesler arasında uyumlu oranlardan söz edildiğine işaret eden ilk terim "niseb" kelimesidir. Kindi (1962, s.64, 91), terimi "nisebü'z-zamaniye" (zaman uyumu/aralık oranları) ve "nisebu'l-adediyye" (sayısal oranlar) şeklinde kullanmıştır. Fakat savt mecmualarında "niseb" kelimesi, oranları değil savtların kim tarafından bestelendiğine yani "kime nispet edildiğini" ifade etmektedir. Niseb ile nisbet kelimeleri arasında aynı kelime kökeninden dolayı benzerlik vardır.

Isfahani, tartışmalara bilgisiyle son veren adam olarak İshak el-Mevsıli'yi "ma'rifetü'n-nağam ve ilelihâ ve'l-ikaât ve mecârihâ" yani "nağmeler, ileller/kurallar, ikaalar, mecralar bilgisi sahibi" diyerek zamanın moda terimleriyle övmesine Sawa (nr. 23, 21: 57) da dikkat çekmektedir. Aynı tarihlerde ölen Ahmed b.Yahya el-Mekki'nin *Kitâbu'l-mücerred fi'l- egâni ve nisebihâ* adlı eserinin adında "niseb" teriminin bulunması, tartışmaların içinde yer aldığını göstermektedir. Bu eser savt besteler hakkında olduğuna, savt bestelerde kullanılan ikaların "niseb" olmadığını düşünürsek, terim moda olduğu için kullanılmış gibi görünüyor. 9.Yüzyılın sonuna doğru etrafındaki musiki meraklılarıyla bilgi alışverişi yapan Abdullah b.İbnül-

Mu'tez'in (ö.908) nağmeler/sesler ve ilel/uyum kuralları hakkında çok bilgili olduğundan söz edilmesi, konunun entelektüel çerçevede tartışıldığını göstermektedir. Nağmelerde uyum veya ilel tartışmaları çalgının telleri yani evtar konusunu da ilgilendirmektedir. Bu sebeple beş telli udun olup olamayacağı tartışması varmış gibi "insanlar beş telli udu yaptılar (Isfahani, 2008, c.5, s.174)" cümlesinde vurgu yapılır. Tellerin sayısındaki artış konusu Beytülhikme'de yapılan musiki tercümelerinin anlaşılabilmesi için önemliydi (2008, c.5, s.175).

Isfahani'de Savt Kaynakları Alfabetik Listesi: Makalede tespit edilen Isfahani'nin savt musikisi kaynakları, bu bölümde alfabetik sırayla verilmiştir. Her eser adından sonra nerede geçtiğine işaret edilmiştir.

AHBAR: Ahbâru Cemile (881-Hammad); Ahbâru İbn Aişe (881-Hammad); Ahbâru İbn Sureyc (881-Hammad); Ahbâru Mâlik b. Ebi's-Semh (881-Hammad); Ahbâru Sâib Hâsir (682-Sâib Hâsir); Ahbâru Sâib Hâsir ve egânihi (881-Hammad).

CAMİU: Camiu Süleym (840?-Süleym b.Sellâm); Câmiu egânih (650-Abdullah b. Süreyc); Câmiu egânih (757-İbn Muhriz) Câmiu egânih (796?-Hakem el-Vâdi); Câmiu egânih (804-İbrahim el-Mevsıli); Câmiu egânih (810?-Muhammed b. El-Hâris b. Bushunnar); Câmiu egânih (839-İbrahim b.el-Mehdi); Câmiu egânih (860-Alluya) Câmiu egânih (850-İshak el-Mevsıli); Câmiu egânih veya Câmiu gınâihi (835?-Kasım b. Zurzur); Câmiu egânihâ veya Câmiuhâ (838-Müteyyem); Câmiuhâ (895-Hişâmi); Câmiu egâni Süleym (840?-Süleym b.Sellâm); Câmiu egâni't-Tâhiriyyin (913-Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir); Câmiu gına Ma'bed (744-Ma'bed ve 895-Hişâmi); Câmiu gınâih (850-Ahmed b. Yahya el-Mekki); Câmiu san'atih (845-32-Muhârik); Câmiu san'atihi (891-Amr b. Bâne); Câmiu san'atih (804-İbrahim el-Mevsıli)

Defâtiruhâ ve suhufuhâ (890-Arîb).

Divan (770-Yunus el-Kâtib); Divân (868-Ebu'l-Ubeys b.Hamdun); Divân (908-İbnü'l-Mu'tez); Divân li'l-gına ve nisebih ve cinsih (825?-Yahya el-Mekki); Divanu egânih (796?-Hakem el-Vâdi)

Egâni İbn Câmi (912-Ebu Eyyub el-Medini); Egânih veya Egani Alluya (860-Alluya); Egânih (682-Sâib Hâsir); Ayrıca bk. Kitâbu Egâni.

KİTABU: Kitâbu âdâbi refîa (913-Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir); Kitâbu amelih ve gınâih (847-Vâsık); Kitâbu Egâni İbn Miscâh (715-İbn Miscâh ve 881-Hammad); Kitâbu'l-egâni'l-mensub ileyh (850-İshak el-Mevsıli); Kitabu fi gınani'l-kadim (804-İbrahim el-Mevsıli); Kitâbu fi ahbâr merâtibi't-tunburiyyin ve't-tunburiyyât (920-Cahza); Kitâbu fi'l-egâni (825?-Yahya el-Mekki); Kitâbu fi'l-egâni (770-Yunus el-Kâtib); Kitâbu fi'l-egâni (813?-Bezl); Kitâb fi'l-egâni (891-Amr b. Bâne); Kitâb fi'l-egâni es-sâniye (891-Amr b. Bâne); Kitâbu fi'l-engâm (900?-Anonim)

KİTABUH: Kitâbu Hakem veya Kitabuh (796?-Hakem el-Vâdi); Kitabu Hammad (881-Hammad); Kitabu İbn Aişe (881-Hammad); Kitâbu İbn Miscah (881-Hammad); Kitâbu İbn Muhriz (881-Hammad); Kitâbu İbrahim (804-İbrahim el-Mevsıli); Kitabu İshak (850-İshak el-Mevsıli); Kitâbu Ma'bed (744-Ma'bed ve 881-Hammad); Kitâbu Muhammed b.Hasan el-Katib (850-31- Muhammed b. Hasan el-Katib); Kitabu Şeca (850-İshak el-Mevsıli); Kitabu Uluyye veya Kitâbuhâ (825-Uleyye bint el-Mehdi); Kitâbu Yunus (770-Yunus el-Kâtib); Kitâbuh (715-İbn Miscâh); Kitâbuh (865-Ebu Haşîşa); Kitâbuh (891-Amr b. Bâne); Kitâbuh (895-Hişâmi); Kitâbuh (908-İbnü'l-Mu'tez); Kitâbuh (860?-Benân); Kitâbuh (860-Alluya); Kitâbuh (910-Harun b. Muhammed b.Abdülmelik b.Zeyyât); Kitabuh (911-Habeş); Kitabuh (825?-Yahya el-Mekki); Kitâbuh (920?-Ebu'l-Abbas b.Savaba); Kitabuh ellezi cemaa fihi sanatuhu (860?-Benân); Kitâbuh el-kebir (850-İshak el-Mevsıli); Kitâbuh fi ahbâr Şâriye (908-İbnü'l-Mu'tez)

Kitâbu'l-muhdes (888-Ali b.Yahya el-Müneccim).

Kitâbu'l- mücerred fi'l-egâni (820?-Denânir); Kitâbu'l-mücerred fi'l- egâni ve nisebihâ (850-Ahmed b. Yahya el-Mekki); Kitâbu'l- Mücerred fi'l-egani (850-İshak el-Mevsıli).

Kitabu't-tunburiyyin ve'l-tunburiyyât (920-Cahza)

Mecmuuh (830-Abdullah b.Musa el-Hâdi); Mecmuu egânih (868- Ebu'l-Ubeys b.Hamdun); Mecmuu agânihâ (890-Arîb); Mecmuu gınâi İbrahim (804-İbrahim el-Mevsıli)

Mietü's- savti'l- muhtâre (796-İbn Câmi-İbrahim el-Mevsıli)

Musannifehu fi kitabihi (850-İshak el-Mevsıli)

NAĞAM: Kitabu müellif fi'n-nağam (900?-Anonim); Kitâbu'n-nağam (912-Yahya b. Ali b.Yahya el-Müneccim); Kitabu'n-nağam ve 'ilelihâ (850-İshak el-Mevsıli); Nağam ve ilel el-egâni (913-Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir)

Tâhiriyye (913-Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir).

Buraya kadar alfabetik listelediğimiz eserlerden bazıları İbnü'n-Nedim'in *el-Fihrist* adlı eserinde vardır, Shiloah (1979: 202) bu eserleri listelemiştir. Ayrıca bu eserlerden "Akhbar İbn Misjah, Kitabu'l-aghani, Kitabu'l-gına" gibi adlar taşıyanlar Sawa'nın eserinden önce Shiloah'ın (1979: 427, 431) eserinde de listelenmiştir. Ancak Shiloah'ın eserinde hangi eserde gınalara ait "mod"ları, bestekarları belirtilip belirtilmediği, eserlerin içeriği ile ilgili özellikler ifade edilmemiştir, örneğin ilk yazılı eser gibi görünen Abdullah b. Süreyc'in, *Câmiu egânih* adlı eserinin var olup olmadığı, varsa Abdullah'a mı ait yoksa başka birine mi ait olup olmadığı yani eserlerin gerçeklikleri sorgulanmamıştır.

SONUÇ

Bu araştırma sırasında Hicaz Gına Ekolü ifadesinin Fück'ten önce Isfahani tarafından "Hicaz Mezhebi" ifadesiyle kullanıldığı anlaşılmıştır.

Savt besteleri mecmualarının veya kaynaklarının güfte mecmuaları gibi genellikle adlandırılmadığı anlaşılmaktadır. Sadece *Câmiu egânih* olarak aynı eser adını taşıyan yazarların listelenmesi bize bir fikir verecektir: İbn Süreyc, İbn Muhriz; Kasım b.Zurzur, İbrahim el-Mevsıli, Hakem el-Vadi, Muhammed b. El-Hâris b. Bushunnar, İbrahim b.el-Mehdi, Alluya, Süleym; Müteyyem, Ubeydullah b.Abdullah b.Tahir. Bu eserlerin çoğuna Isfahani'nin ad vermiş olması veya eserleri tanımladığını düşündüğü sıfatları ile adlandırmış olması mümkündür.

Savt besteleri yazılı kaynaklarının *K.ü'l-Egâni*'nin yazıldığı 925-30 yıllarından çok öncesine uzandığını bu kronoloji sayesinde anlayabiliyoruz. Tespitlere göre eserler şu tarih sırasıyla sıralanmıştır: 650-, 682-, 715-, 743-, 757-, 770-, 796-, 804-, 810?-, 813?-, 820?-, 825-, 830-, 835?-, 838-, 839-, 840-, 845-, 847-, 850-, 860-, 865-, 868-, 881-, 888-, 890-, 891-, 895-, 900-, 908-, 910-, 911-, 912-, 913-, 920-, 925-. Bu araştırmada Isfahani'nin ismini verdiği toplam savt mecmuası olarak bahsedilen 93 kitap adından bahsedilmiştir.

Bu araştırma sırasında, araştırmanın amaçlarında belirtilen "gözden kaçmış olduğu düşünülen bazı eserlerin olabileceği varsayımı" doğrulanmış ve Sawa'nın listesinde yer almayan Isfahani'nin *K.ü'l-Egâni*'de kaynak olarak belirttiği beş (5) eser daha bulunmuştur, bu eserlerin yazarı olarak gösterilen kişiler: İbn Muhriz (757 yılı), İbn Cami-İbrahim Mevsıli (796 yılı), Vasık (847 yılı), Harun (910 yılı), Habeş (910 yılı). Bunlara Ubeydullah b.Abdullah b.Tâhir'in Kitâbu âdâbi refîa (Yüksek güzel sanat kitabı) adlı kitabını da ekleyebiliriz.

Bu araştırma sırasında Isfahani'nin *K.ü'l-Egâni* ravilerinden biri olmasına rağmen İbn Hurdazbih'in adına yayınlanan el-Muhtar adlı eserini kaynak olarak kullanmadığı anlaşılmıştır.

Bu araştırma sayesinde Hicaz Gına Ekolü'nün ilk yüzyılı içinde yetişen öncü mugannilerin eserlerini yazıp yazmadıkları ortaya çıkan yeni problemlerden biridir. Analiz ve

değerlendirme bölümünde bu problem tartışılmıştır. Örneğin Isfahani'de Sâib Hâsir (682), İbn Miscâh (715) ve Ma'bed (744) adlarına verilen eserlerin aslında Hammad tarafından yazıldığı anlaşılmıştır.

Bu araştırma sırasında Isfahani'nin *K.ü'l-Egâni*'sinde kaynak olarak anılan bazı kişilerin eser yazmış olamıyacakalrı, Isfahani'nin bazen Hammad'ın yazdığı eserleri anarken ismini ilgili yerde kullanmadığı için yanlış değerlendirilmeye yol açtığı anlaşılmıştır. Abdullah b.Süreyc, Sâib Hâsir, İbn Miscâh, İbn Muhriz ve Ma'bed gibi kişiler adına verilen eserlerde bunu görüyoruz.

Bu araştırma sırasında Isfahani'nin *K.ü'l-Egâni*'sinde yazar adı olarak birbirine karıştırılmış Süleym ve Süleyman adlarından doğrusunun Sawa'nın verdiği "Süleyman" değil, "Süleym b.Sellâm" (840) olduğu anlaşılmıştır.

Bu araştırma sırasında Isfahani'nin *K.ü'l-Egâni*'sinde kaynak olarak anılan eserlerden özellikle Yunus el-Katib'in (770 yılı) savtları derleyen eseri, Isfahani doğrudan faydalanmış olabileceği ilk yazılı savt mecmuası eseridir. Ayrıca Yunus'dan sonrasında yer alan, önemli bir kısmı saray kütüphanesinde bulduğu anlaşılan 45 adet savt mecmuasını kullanılmıştır. Bu eserler arasında Yunus el-Katib'in eserinin Isfahani'nin zamanına kadar gelmiş olabileceğine bir diğer şahit, Isfahani'nin hem ravilerinden biri, hem de kitap sahibi İbn Hurdazbih'in (ö.300/912) eserin içeriği hakkında sayısal net bilgiler vermiş olmasıdır.

Bu araştırma sırasında musiki tarihinde "san'at" teriminin bir kitap adı olarak betimlenmesinin ilk örneği İbrahim el-Mevsıli'nin eserini tanımlarken kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Isfahani, müziğin bir san'at olduğuna işaret eden cümleleri Hicaz Ekolü muganniler ini anlatırken zaman zaman kullanmaktadır.

Bu araştırma sırasında musiki tarihinde sonradan bir müzik biçimi olarak görülen "amel" kelimesinin Vâsık'ın eserini betimlerken kullanılması, amel biçimi bir tarzın ortaya çıkışının ilk örneklerine delil olabilir.

Bu araştırma sırasında musiki tarihinde "nağme" teriminin ortaya çıkışının tarihlendirilmesi hakkında bir fikir vermektedir. Bu kelimeyi kullanıp ses sistemi hakkında bilgi veren Kindi'nin eserine rağmen, bu terim 850-900 yılları arasında "bir seste kaç nağme vardır?" tartışmasını alevlendirmiştir. Kindi'nin eserindeki "bir seste ilk 7 nağme vardır veya 16 müzikal ses vardır" görüşüne karşı, İshak Mevsıli'nin "10 ses vardır" görüşü Ali b.Yahya el-Müneccim tarafından kitap halinde yazılıncaya kadar devam etmiştir.

Bu araştırma sarayda yaygın olarak icra edilen iki veya dört telli udun iki çeşit icra biçiminin olduğunu, birincisi ika tavrıyla çalım (pençe), ikincisi nağmeli çalım olmak üzere birbirleriyle rekabet ettiklerini göstermektedir. Bazı araştırmacılar ikincisine "romantik" sıfatını yakıştırmışlardır.

Bu araştırma ika tavrıyla ud çalıma dayanan Hicaz Gına Ekolü'nün İshak el-Mevsıli'ye kadar devam ettiği, İshak'ın bu ekolü şiddetle savunduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abbûd, Hâzin (2004). el-Mûsîka ve'l-gınâ' 'inde'l- 'Arab mine'l- Câhiliye ilâ nihâyeti'l-karni'l- işriyn. Beyrut Darülhurufi'l-Arabi yay.

Akbaş, İsmail (2019). Ebu'l-Ferec İsfahânî'nin Kitabu'l-Eğani Adlı Eseri Ve Bu Eserde Geçen Müzik Terimleri. Yüksek Lisans tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi SBE

Alluya'nın (ö.245/860? Alluveyh Ali es-Soğdi) Besteleri: Isfahani, 2008, c.1, s.56/2, 103/1; c.2, s.47, 49, 50, 129, 229, 240, 252; c.3, s.189, 219-220; c.4, s.206/2; c.5, s.38; c.5, s.162, 228, 277; c.7, s.108/2, 141, 223; c.8, s.169, 185, 190, 210, 245, 260, 264/2; c.9, s.48/2, 131, 149, 164, 220/2; c.11, s.208, hayatı 224 vd., 225, 226, 233, 241; c.12, s.214, 232; c.13, s.68, 109; c.14, s.45, 84, 85; c.16, s.12; c.18, s.52, 239, 252, 267; c.19, s.56, 232; c.20, s.150, 167, 192, 238; c.21, s.192; c.22, s.219; c.23, s.46; c.24, s.48, 74; Toplam 57 savt bestesi.

Arib'in (d.181-277/797-890) Besteleri: Isfahani, 2008, c.2, s.13, 17, 32, 36, 38, 46, 61, 94, 96, 98, 223, c.3, s.182, 186; c.4, 34, 74, 177, 204/1, 206/2; c.5, 122/1, 209, 233; c.6, s.7, 177/1, 178/1, 178/2, 181/2, 227/3; c.7, s.24, 108/1, 115, 119, 120/2; c.8, s.86, 108/1, 132-133, 171, 254, 265/1; c.9, s.24, 58, 110, 146, 148, 155, 156, 218/2, 218/5, 219/1, 222, 226, 236, 239/2, 243; c.10, s.56; c.11, s.112, 117; c.12, s.37, 153, 232, 254; c.13, s.189; c.14, s.32, 138, 241; c.15, s.117, 218; c.16, s.81, 176, 237, 256, 281; c.17, s.56, 77, 80, 126; c.18, s.46, 110; c.19, s.20, 214, 232; c.20, s.35, 153; c.21, s.30, hayatı 43 vd, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 65, 67, 68; c.21, s.201; c.22, s.24, 103, 109, 117, 121, 125, 139; c.23, s.71, 83, 158, ; c.24, s.61, 69, 74, 79; Toplam 100 den fazla savt bestesi.

Ebu'l-Ubeys b.Hamdun'un Besteleri (bazı baskılarda Ebu'l-Anbes); Isfahani, 2008, c.1, s.81, 87, 97, 102; c.3, 137, 166, 185; c.8, s.266; c.9, s.236; c.10, s.38, 48, 53; c.12, s.28; c.13, s.54 en meşhur şarkısıdır, 75, 121; c.16, s.89, 246; c.19, s.24, 133; c.20, s.21, 35, 153, 167, 182; c.22, s.117; c.23, s.71; c.24, s.79, 85: SON; Oğlu: İbrahim b.Ebu'l Anbes: c.8, s.266 savt; c.18, s.106; c.22, s.155.

Hakem el-Vadi'nin (ö.180/796 civarı) Besteleri: Isfahani, 2008, c.1, s.73, 99, 131, 133-134, 164; c.3, s.253; c.4, s.155, 246, 282, 280, 297; c.5, s.59; c.6, s.159, 173, 174, 175, 176, 186, 198, 202, 216, 217, 225; c.7, s.26, 28, s.32, 33, 35, 106; c.8, 148, 196, 249, 252; c.9, s.132; c.11, s.165, 186; c.12, s.45; c.13, s.192, 199, 204, 218, 226; c.14, s.77, 204, 241, 242, 243; c.15, s.73, 179, 195; c.17, s.98; c.18, s.78, 265; c.20, s.6, 185, 189; c.24, s.6, 73, 120, 131. Toplam 64 adet savt.

Isfahani (2008), Kitabü'l-Egâni, 1-25 c., Beyrut Darusadır yay. 2008 (aarchive.com); 1905 baskısından da yararlanılmıştır.

İbn Câmi'nin (d.111/730-ö.192/808) Besteleri: Isfahani, 2008, c.1, s.75/1, 109/2, 84/1, 87/1, 87/2, 96/1, 99/1, 101/2, 130/1, 131/1; c.2, s.15, 28, 59; c.3, s.254; c.4, s.208, 233, 283; c.5, 137/1, 137/2, 138/1, 138/2, 139, 140, 147, 162, 260; c.6, s.134/1, 173/1, 203, hayatı 204 vd., 208, 209, 212, 214, 215, 217, 224/1, 224/2, 227/1, 227/2, 227/3, 228; c.7, s.28/2, 29/1, 62, 101, 106, 229; c.8, s.74, 85, 95, 148, 185, 264/2, 265/2; c.9, s.91, 130, 146, 164; c.10, s.59; c.11, s.50, 135, 243; c.12, s.95, 121; c.13, s.235; c.14, s.121; c.15, s.18, 73, 90, 186, 191, 243, 261; c.16, s.109; c.17, s.41, 51, 70, 259; c.18, s.50, 104, 179; c.19, s.110; c.22, s.35, 36, 37, 57, 93, 151, 179, 181; c.23, s.167, 186, 187; c.24, s.71; Toplam 95 adet.

İbn Hurdazbih (1969), Muhtar min Kitabil-lehv vel melahi. Ebu Ağnatyos Abduh, 2.bs. Beyrut, Matbaatu'l- katalukiyye, 1969

İbnü'n-Nedim (0987). el-Fihrist Tercümesi. Çev.Ramazan Şeşen. İstanbul Yazma ve Basma Eserler Kurumu, 2019 baskısı. (BENİM KULLANDIĞIM)

Kılıçlı, Mustafa (1993). Sadrulislam ve Emeviler Devrinde Gına. Erzurum Atatürk Üniversitesi Ofset yay. (basılmış ders notu).

Kilpatrick, H. (2003). Making the great Book of Song. Compilation and the author's craft in Abul-Faraj al-Isfahani's Kitab al-Aghani, London –New York RoutLedge yay.

Kindi, Yakub (1962), Müellefâtü'l-Kindi el-musikiyye (haz.Zekeriyya Yusuf), Bağdat Matbaatu Şefik yay.

Mufaddal b.Seleme (ö.300/913), Kitâbu'l-Melâhî. nşr.Gattas A, Kahire 1984; ayrıca bk.Tokay

Muteyyem el-Hâşimiyye'nin (ö.224/838) Besteleri: Isfahani, 2008, c.2, s.40, c.3, 188; c.4, 204, 206, 247; c.5, s.149; c.6, 217; c.7, s.108, 212 Müteyyem'in seçkin gınasıdır, 229; c.8, s.109; c.9, s.181, 218, 219; c.12, s.85, 106; c.16, s.160; c.20, s.108; c.22, s.87; c.24, s.136, 145; Toplam 21 adet savt bestesi.

Sawa, George Dimitri (2015). Kamusu'l-Kitâbi'l-Egâni li'l-Isbahani/ An Arabic Musical and Socio Cultural Glossary of Kitab al-Aghani. London Brill yay.

Sezgin, Fuat (1984). el-Muhâdarât, s. 147-158'den çeviri: "Ebû'l-Ferec Isfahanî'nin Egâni Adlı Kitabının Kaynakları Hakkında" (Çev.Murat Sula). Ekev akademi dergisi. sy. 31:2007, 161-170

Shiloah, Amnon (1979). The Theory of Music in Arabic Writings (c.900-1900), München G.Henle Verlag yay.

Siyat'ın (ö.175/791?) Besteleri: Isfahani, 2008, c.1, s.203/2; c.2, s.98, 246; c.3, s.50, 93, 240; c.4, s.35; c.5, s.157; c.6, s.102, hayatı 109 vd., 113/1, 174/2, 174/3, 175/4, 177/1, 177/2, 235; c.8, s.95, 148, 185; c.9, s.24, 142, 184; c.12, s.122, 129; c.15, s.156, 202; c.16, s.111; c.18, s.49, 185, 197, 263; c.22, s.69, 151; c.23, s.186; c.24, s.71; Toplam 34 adet savt bestesi.

Tokay, Ayşe, 2017, İbn Hurdazbih'in Musiki Risaleleri Üstüne Mukayeseli Bir Çalışma, yüksek lisans tezi, Yıldırım Beyazıd Üniversitesi SBE

Turabi, A.H., "İbrahim el-Mevsıli", DİA, 2000, c.21, s.322-323

Uslu, Recep (2022). "Hasan Sezayi Gülşenî'nin Klasik Türk Musikisi Dönemi İçindeki Önemi: Itri Örneği", Edirne ve Balkanlarda Tasavvufi Hayat, ed.Nurullah Koltağ, Abdullah Taha İmamoğlu, İlir Ruga, Bilal Radoğlu, Ömer Faruk Kahve, Edirne Trakya Üniv Yayını, 2022, s.473-482

Uslu, Recep (2023a), "Ibn Misdjah: First Afro-Muganni In The Hijaz Ghina School In The Early Music History Of Middle East". AICNHS 1st International Conference On New Horizons In Science, January 12 - 15, 2023 Cairo, s.1-9

Uslu, Recep (2023b), "Ibn Suraydj And His Place In The Hijaz Ghina School In The Early Music History Of Middle East". AICMES 1.Uluslararası Ortadoğu Disiplinlerarası Çalışmalar Kongresi, 23-27 Ocak 2023, Mekke Academy Global Publishing House 2023, s.12-16, ISBN: 978-625-6393-15-8,.

Uslu, Recep (2023c), "Hicaz Ekolü Müziğin İlk Yüzyılı". Güzel Sanatlar Alanında Uluslararası Araştırmalar, ed.Serdar Tuna, Ankara Mart Platanus Publish, s.5-35.

Uslu, Recep (2023d), "Şair Lebîd b.Rebia Muallakasında Uddan Bahsediyor mu? Kerîne ve Kirân Çalgısı İçin Müzikolojik İnceleme". Doğu Esintisi. 2023, Atatürk Üniversitesi Fars Filolojisi Dergisi.

Uslu, Recep (2023e), "Meragi'nin Savt Hamdelesi ve Ses Anlamlı Kelimelerin Müzik Terimine Dönüşmesi: Savt, Nağme, Avaze". Ses Kitabı, ed.Emine Naskali, Çanakkale 2023, s. 391-406

Uslu, Recep (2023f), "Müzik Terapiden Çalgılara Türkçe Acâibü'l- Mahlukatta Müzik". Dil ve Edebiyat Araştırmaları. sy.27: s.197

Wright, O. (1983). “Music and Verse”. Arabic Literature to the End of the Umayyad Period. ed.A.E.L.Beeston - T.M.Johnstone vdğr. London Cambridge University Press yay. s. 433-459

Yahya el-Mekki’nin (ö.210/825?) Besteleri: Isfahani, 2008, c.1, s.60/2, 97/3, 109/2, 121, 125/1, 133-134/1, 134/2, 159, 178/2; c.2, s.16, 23, 32, 41, 61, 98, 169, 223, 261; c.3, s.103, 118, 234; c.4, s.126, 206/1, 226, 279, 287; c.5, s.137/1; c.6, s.123, hayatı 124 vd., 132/1, 132/2, 132/3, 133/1, 133/2, 133/3, 133/4, 134/1, 146/1, 164/1, 173/2, 173/3, 174/1, 183, 211, 216; c.7, 29/1, 70; c.8, s.73, 83, 148; c.9, s.143, 144, 147; c.10, s.10, c.11, s.186; c.12, s.24; c.13, s.38; c.14, s.92, 108, 166, 191; c.15, s.8, 169, 243; c.16, s.163, 215, 215-216; c.17, s.244, 254; c.18, s.6, 92, 259; c.19, s.223; c.20, s.84; c.22, s.24, 60; c.23, s.15; c.24, s.61, 74; Toplam 79 adet savt bestesi.

Zirikli, el-A’lam, c.1-8, Beyrut 2002 (archiv.com’dan)

Marka Yönetiminde Menşei Ülke ve Tüketici Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişki

Koray BARUT [1]

Giriş

Günümüzde küreselleşme olgusu dünyadaki birçok değeri ve tutumu değiştirmeye başlamıştır. Değişen ve gelişen bu dünyada ise markalarla onları yaratan faktörler de ön plana çıkmaktadır. Markaların kendileri kadar onların nasıl ve ne şekilde yönetildikleri de önem kazanmıştır. Özellikle modern pazarlama, markalara yüklediğimiz anlamlar ve markaların yönetimi konusunda farklı hareket tarzları benimsenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Marka yönetiminde markanın varoluşu ve oluşturulması kadar o markanın hangi ülkeye ait olduğu da önemli bir faktördür. Markaların ortaya çıkışı, tüketicilerin markayı tercih etmeleri ve benimsemeleri de menşei ülkenin etkileri olarak gösterilebilir. Marka yönetimi, genel olarak tüketicinin zihninde beliren duyguların ifadesi olarak da belirtileceği gibi, markanın doğru bir şekilde konumlandırılmasını da içinde barındırmaktadır. Günümüzde dünyanın birçok farklı ülkeleri kendi içlerinden doğan markalar sayesinde hem ihracat gelirlerini arttırmış hem de bu markalar vasıtasıyla ülke bilinirliklerinin daha da artmasına fayda sağlamışlardır. Ülkelerin bu markalara yaptığı çeşitli destekler ve ayrıcalıklar menşei ülkelerin farklı sektörlerde de başarılı olabilmelerine olanak sağlamakta, sadece mevcut markalarda değil farklı sektörlerde üretmiş oldukları mal ve hizmet tarafında döviz girdisinin artması yönünde pozitif bir etki yaratmaktadır. Örneğin Türkiye'nin milli havayolu Türk Hava Yollarının uluslararası hizmet kalitesindeki başarısı, doğru orantılı olarak turizm sektörünü de hareketlendirmiş, sektörler arasında faydalı bir etkileşim oluşturmuştur. Bu etkileşim tüketicinin satın alma noktasında karar verme sürecine etki etmiş, ürün ya da hizmetin menşei ülkesinin satın alma davranışını nasıl etkilediğini sorgulamasının önünü açmıştır. Özellikle küreselleşme olgusu ülkelerin aralarındaki sınırları daha soyut hale getirerek, markalar ve markaların ana yurtlarıyla olan ilişkileri daha da güçlendirmiştir. Marka yönetimi ve menşei ülke ilişkisi günümüzde tüketici davranışlarını etkilediği gibi, gelecekte de bu konuyla ilgili çalışmalar yapılması ve konunun zenginleştirilmesi gereklidir. Ülkeler özellikle kendi milli markaları vasıtasıyla dünyaya kendilerini lanse etmeleri yöntemini kullanmak konusunda azımsanmayacak bir etki yapmaktadırlar. Güçlü ülke imajının özellikle yeni girilen pazarlar ve uluslararasılaşma stratejilerini tetikliyor olması, ülkeleri markaları ve marka yönetimi konusunda üst sıralara taşımaktadır. Rekabet faktörünün gün geçtikçe daha da artması, dünyadaki tüketici grubunun tüketim davranışlarını da şekillendirmekte ve değiştirmektedir. Özellikle menşei ülke algısı, önceden mal veya hizmeti hiç deneyimlememiş olan bir tüketici için en önemli referans noktasını teşkil etmektedir. Tüketicilerin satın alma davranışları arasındaki farklılıklarda ürün ve hizmetlerin gelecekte varlıklarını sürdürüp sürdüremeyeceğini etkilemektedir. Tüm bunların sonucunda ürünlerin kalite, fonksiyonellik, dayanıklılık gibi unsurlarının yanında hangi ülke menşeili olduğu tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyebilmektedir.

[1] Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi, ORCID:0000-0003-2214-4550

Kavramsal Çerçeve: Menşei Ülke

Dünyada mal ve hizmet üretme anlamında diğer ülkelere göre daha fazla etki gösteren ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler kendi bilinirlikleri ve ürettikleri katma değer kadar, kendi içlerinden çıkartmış oldukları markalarla da bilinmektedir. Menşei ülke, bir ürün ya da hizmetle ilgili herhangi bir fikri ve öngörüsü olmayan tüketici için o ülke hakkında bir ipucu teşkil etmektedir. (Ar, 2007, s.157). Ürün veya hizmetin üretildiği ülke tüketicinin tercihleri noktasında önem teşkil etmektedir. Otomobil, elektronik eşya gibi kolayda olmayan ürün grupları için menşei ülke önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Yani tüketiciler günlük değil daha uzun bir zaman dilimi için kullanmayı düşündükleri ürün gruplarında daha çok ülke menşei etkisinde kalabilirler (Piron,2000). Bu bağlamda ülke bilinirliğini arttırmak ve bağlantılı olarak katma değerli üretim sonucu ihracat gelirlerini arttırmakta son derece mühimdir. Menşei ülke kavramı, ürünün kendi kalitesi ve imajı kadar, üretildiği ülkenin de tüketici zihninde yarattığı ülke imajıyla da değerlendirilmektedir.

Bir ürünün üretiminin yapıldığı veya parçaların montajının yapılarak bir araya getirildiği ülke, menşei ülke olarak değerlendirilmektedir. (Papadopoulos, 1993: 76; Baker ve Michie, 1995: 54) Menşei ülke ürünün aslında nerede üretildiğine bakılmaksızın tüketicilerin bir markanın kökenine yakıştırdıkları şekilde bir ülke olarak tanımlanmaktadır. Ülke menşei, ürünü pazarlayan şirketin kurumsal anlamda genel merkezinin bulunduğu ülke veya markanın yerleşmiş olduğu ülke olarak ta söylenebilir. (Phau ve Prendergast, 2102, s.163) Menşei ülke yapısı, marka ile ilişkili olan ülke ile üretimin yapıldığı ülkenin aynı olduğu ülke olarak kabul edilmektedir. Menşei ülke küresel rekabeti etkileyen ve markaların güçlü bir konuma gelebilmesi için önemli faktörlerden biridir. Genel anlamda bakılacak olursa menşei ülke, ürünün üretildiği ülkeyle markayla ilişkili olduğu düşünülen ülkenin aynı olduğu yönündedir. Menşei Ülke kavramının tarihsel geçmişine bakıldığında, 2. Dünya savaşı sonrası Almanya'nın diğer ülkelere satmış olduğu ürünlerin üzerine 'Made in Germany' etiketinin konmasıyla, Almanya'nın diğer ülkeler karşısında itibarsızlaştırılması amaçlanmıştır. Fakat Alman menşeili ürünlerin kalite ve kullanışlılık unsurları bu algıyı terse çevirmiş ve Alman ürünlerinin tercih edilmesi daha da artmıştır. (Morello, 1984, s.5)

Dünyada etkili ve marka imajları yüksek olan şirketlerin ürünlerinin montaj ve üretim ülkelerinin birbirlerinden ayrı ülkelerde yer almaları onlara farklı bir kabiliyet ve rekabet gücü vermektedir. Bu durum üretim kapasitesinin artmasıyla birlikte verimlilik artışı ve maliyetlerin azalmasına yardımcı olmaktadır. Üretim ve montaj ülkelerinin birbirinden ayrı olması, ülkelerin üretimi yapan markalara farklı avantajlar sunarak kar maksimizasyonunun arttırılması ve büyümelerinin önünü açmaktadır.

Şirketler bazı pazarlarda alışılagelmiş bir marka stratejisi geliştirmek yerine, menşei ülke odaklı bir markalaşma stratejisi geliştirmeyi tercih edebilirler. Küreselleşmeyle birlikte tüketicinin markadan çok menşe ülkeyi daha iyi biliyor olması ve tercihini bu yönde kullanması aynı zamanda menşei ülke kavramına başka bir bakış açısı getirmektedir. Menşei ülke kavramı burada ürünün önünde ve tüketicinin daha önce ürünü deneyimlememiş olmasından kaynaklı risk faktörlerini de azaltmaktadır. Ürünü daha önceden kullanmış olan bir tüketiciden tavsiye almak, çeşitli kullanıcı deneyimlerinin objektiflik kriterleriyle uyuşmamasından dolayı net bir fikir veremeyebilir. Tam da bu noktada ürünün menşei ülkesi tüketici zihninde bir olumlu ya da olumsuz imaj oluşturmaktadır. Tüketici zihninde olumlu imajı olan bir ülkeye ait ürünle, tüketici zihninde olumsuz bir imaj beliren bir ürün satın alma faaliyetinde aynı etkiyi yaratmayabilir. Tüketici doğal olarak önceki deneyimleri ve o ülkenin onun için ne ifade ettiği gibi bir referans noktası oluşturarak kararını verebilir. Küreselleşmeyle birlikte tüketicilerin markadan çok menşei ülkeyi biliyor olması ve satın alma tercihini bu yönde kullanması ülke menşei kavramına farklı bir bakışın getirilmesini sağlamıştır (Kleppe vd. 2002).

Menşei Ülke İmajının Şekilleri ve Etkileyen Faktörler

Menşei ülke kavramı tek başına bir durumu ifade etmeye yetmeyebilir. Bundan dolayı menşei ülke ve bu kavrama bağlı olarak menşei ülke imajı da önemli bir kavramdır. Dünyadaki her ülkenin toplum ve tüketiciler nezdinde bir imajı vardır. Bu imaj kimi zaman pozitif olduğu gibi kimi zaman da olumsuz olmaktadır. Ülke imajı genel anlamda beş başlık altında açıklanabilir. Bunlar; olumlu, olumsuz, zayıf, karma, ve tutarsız olarak değerlendirilmektedir (Rein, Kotler ve Haider ,1993:35-36).

- Olumlu imaj: Olumlu imaja aynı zamanda pozitif imaj da denilmektedir. Bu kategoride yer alan imajlar iyi ve güçlü olarak algılandığı için imajla ilgili herhangi bir değişiklik ya da revizyona ihtiyaç duyulmamaktadır.
- Zayıf İmaj: Bu tip ülkeler nüfus olarak az ve coğrafi anlamda da çok bilinirliği yüksek olmayan yerler olduğundan, tüketiciler tarafından dikkat çekilmesi gereken özelliklerdedir.
- Olumsuz İmaj: Olumsuz imaja sahip olan ülkeler tüketici zihninde negatif etkiler bırakan bir ülke imajı örneğidir.
- Karma İmaj: Karma imajda tüketici zihninde ülkelerin hem olumlu hem de olumsuz yönleri canlanmakta, olumlu özellikler konusundaki faktörlerin arttırılması, olumsuz özelliklerin ise azaltılması gerekir.
- Tutarsız İmaj: Farklı ülkelerde bulunan tüketicilerde ülke imajının aynı seyretmediği bir imaj çeşididir. Yani bir tüketici için pozitif etki yaratan bir durum, diğerinde aynı etkiyi göstermediği durumları ifade etmektedir.

Menşei ülke imajı, bir ürünün veya hizmetin üretildiği ülkenin tüketici zihinlerinde oluşturduğu algıyı ifade etmektedir. Bir ürünün menşei ülkesi, tüketiciler üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir ve tüketici kararlarını etkileyebilir. Menşei ülke imajını etkileyen çeşitli faktörler vardır ve bu faktörler ülkenin ekonomisi, siyasi durumu, kültürel değerleri ve pazarlama stratejileri gibi birçok unsura dayanabilir.

1. Ekonomik Faktörler: Bir ülkenin ekonomik durumu, menşei ülke imajını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Bir ülkenin ekonomik istikrarı, büyüme oranı, gelir düzeyi ve iş imkanları gibi faktörler, tüketicilerin bir ürünün menşei ülkesi hakkında olumlu veya olumsuz bir algı oluşturmasına yardımcı olabilir.
2. Siyasi Durum: Bir ülkenin siyasi istikrarı ve güvenirliği, menşei ülke imajını önemli ölçüde etkileyebilir. Siyasi çalkantılar, siyasi liderlik ve ülkenin dış ilişkileri gibi faktörler, tüketicilerin bir ülkenin ürettiği ürün veya hizmetlere olan güvenini etkileyebilir.
3. Kültürel Değerler: Bir ülkenin kültürel değerleri ve itibarı da menşei ülke imajını etkileyebilir. Bir ülkenin kültürel zenginliği, sanatsal ve tarihi mirası, eğitim seviyesi ve kültürel etkisi, tüketicilerin bir ürünün menşei ülkesi hakkında olumlu bir algı oluşturmasına yardımcı olabilir.
4. Kalite ve İnovasyon: Bir ülkenin ürün ve hizmetlerinin kalitesi ve yenilikçiliği, menşei ülke imajını etkileyen önemli bir faktördür. Bir ülkenin ürettiği ürünlerin kalitesi ve yenilikçiliği, tüketicilerin o ülkenin ürünlerine olan güvenini arttırabilir ve pozitif bir ülke menşei ülke imajı oluşturabilir.
5. Pazarlama Stratejileri: Bir ülkenin pazarlama stratejileri ve marka imajı, menşei ülke imajını etkilemede önemli bir role sahiptir. Bir ülke, markalaşma ve pazarlama faaliyetleri yoluyla menşei ülke imajını güçlendirebilir ve tüketicilerin o ülkenin ürünlerine olan ilgisini artırabilir.

6. Ünlü Markalar ve Endüstriler: Bir ülkenin dünya çapında tanınmış markaları ve güçlü endüstrileri, menşei ülke imajını olumlu yönde etkileyebilir. Bu markalar, ülkenin üretim ve tasarım kalitesini temsil eder ve tüketicilerin güvenini kazanır. Aynı zamanda kültürel algı da menşei ülke imajını şekillendiren bir faktördür. Bir ülkenin kültürel zenginliği, tarih, sanat, müzik gibi unsurlar markaların menşei ülke imajını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin, Fransa'nın lüks ve şık imajı, Brezilya'nın enerjik ve renkli imajı veya İspanya'nın eğlence ve festivallerle ilişkilendirilmesi, bu ülkelerin markalarının menşei ülke imajını güçlendirebilir.
7. İçerik ve Medya Etkisi: Bir ülkenin kültür, sanat, spor ve medya alanlarındaki etkisi, menşei ülke imajını etkileyen faktörler arasında yer alır. Bir ülkenin popüler kültürü, ünlü sporcuları veya sanatçıları, tüketicilerin o ülkenin ürünlerine olan ilgisini artırabilir.
8. Sosyal ve Çevresel Sorumluluk: Sosyal ve Çevresel sorumluluk günümüz tüketicileri için giderek önemli hale gelen bir faktördür ve menşei ülke imajını etkiler. Bir ülkenin sosyal ve çevresel sorumluluk bilincine sahip olması, tüketicilerin o ülkelerin markalarına olan ilgisini arttırır. Sürdürülebilirlik, etik üretim, insan hakları gibi konulara önem veren ülkeler, menşei ülke imajını olumlu yönde etkileyebilir ve tüketicilerin tercihlerini bu yönde şekillendirebilir.

Özet olarak, menşei ülke imajı, bir ülkenin ürün veya hizmetlerine olan talebi etkileyebilir ve ihracat potansiyelini belirleyebilir. Bu nedenle, ülkeler genellikle menşei ülke imajını güçlendirmek için ekonomik ve kültürel yollarla çalışır ve markalaşma stratejilerini kullanır. Ancak menşei ülke imajı, zamanla değişebilir ve güncel faktörler ve olaylar tarafından etkilenebilir, bu yüzden ülkelerin imajını sürekli olarak yönetmesi önemlidir.

Tüketici Davranışlarında Menşei Ülke Etkisinin Rolü

Bir markanın menşei ülkesi genel anlamda tüketicilerin markayla ilişkilendirdikleri ülkeyi açıklamaktadır. Tüketicilerin belli markaları duyduklarında zihinlerinde o markayla ilgili belli ülkeleri eşleştirmeleri menşei ülke kavramını açıklamaktadır. Tüketicilerin ürünle ilgili bilgilerinin eksik olması durumunda menşei ülke bilgisi referans olarak alınır. (Bilkey ve Nes, 1982, s.90; Hong ve Wyer, 1989, s.177). Tüketicilerin markaları duyduklarında o markanın üretildiği ya da menşei ülkesinin akıllarına gelmesini ve o ülkeye besledikleri sempati ya da olumsuz davranışları ortaya çıkacaktır. Tüketiciler üretilen ürünler tarafında az gelişmiş ülkelerin ürünlerine, gelişmiş olan ülkelerin ürünleri kadar rağbet etmeyebilir. Bu durumun altında ülkelerin siyasi, ekonomik, tarihsel geçmişleri önemli rol oynamaktadır.

Ülke menşei kavramı genel anlamda üç temel bileşenden oluşmaktadır. Bunlar üretim, montaj ve tasarım yeridir. (Insch ve McBride, 1998: 70) Bu durum karşımıza üretim ülkesi, montaj ülkesi ve tasarım ülkesi kavramlarını çıkartmaktadır. Üretim ülkesi genellikle hammadde, işgücü, vergisel avantajlar gibi etkenleri içerisinde barındırmakta ve ürünün üretim süreçleriyle ilgili bir durumu ifade etmektedir. Montaj ülkesi ise, üretim için kullanılacak parçaların birleştirilerek, ürünün nihai formuna ulaşılan ülke olarak tanımlanmaktadır. Tasarım ülkesi ise, üretim ve montaj ülkeleri kavramından bağımsız olarak, ürünün iç ve dış tasarımının yapıldığı ülke olarak ifade edilebilir.

Bir ülkenin ürünlerinin tercih edilmesinde o ülkenin gelişmişlik seviyesi de önemli olmaktadır. Tüketicilerin genel eğilimleri, gelişmiş ülkelerin ürünlerini satın alma noktasında bir ağırlık oluşturmaktadır. Yapılan bazı araştırmalarda benzer ürünlerin sadece menşei ülke isimlerinin değiştirilmesiyle tüketicilerin ürünleri tercih etmeleri farklılaşmıştır. Bu durum ürünün özellikleri ve kalitesinden ziyade menşei ülkenin imajı ve tüketicilerin zihninde oluşan yansımasıyla ilgili olmaktadır.

Ülke imajı ve tüketici satın alma davranışı arasındaki ilişki ise doğru orantılı bir şekilde artabilmektedir. Tüketicilerin satın alma kararı vermelerinde önemli olan unsurlardan birisi de tüketicilerin o ülkenin ismini duyduklarında nasıl tepki verdikleridir. Bu tepkiler satın alma davranışı tarafında genel anlamda gelişmiş ülkeler bakımından daha avantajlı bir durum teşkil etmektedir. Söz gelimi tüketicilerin Alman menşeili otomobil markalarını duyduklarında verdikleri tepkilerle Çin menşeili otomobil markalarını duyduklarında verdikleri tepkiler aynı olmayıp, tüketicilerin bu anlamda satın alma davranışı verirken verdikleri tepkiler farklı olabilmektedir.

Tüketiciler farklı ürün gruplarının genelleştirilmesi konusunda menşei ülke bilgisinden yararlanırlar. Belirli bir ürün grubundaki olumsuz ülke imajı, diğer ürün grupları özelinde genelleştirilebilir. Örneğin tüketici bir ülkenin ürettiği elektronik cihazların kalitesiz olduğuna inanıyorsa, o ülkenin diğer üretmiş olduğu ürün gruplarına karşı da aynı düşünceye sahip olabilir. Tüketiciler bu tip bilgilere sahip olmamaları halinde bu bilgi onlara yol gösterici olabilir (Bluemelhuber, Carter ve Lambe, 2007, s.431).

Tüketicilerin satın almayı düşündükleri ve daha önceden hiç duymadıkları ve deneyimleme şansı bulamadıkları ürünlere karşı geliştirdikleri satın alma davranışı, daha önceden satın alıp, kalitesi, sağlamlığı ve dayanıklılığına inandığı ürünlere göre daha yüzeysel bilgileri barındırmakta ve kararsızlığı tetiklemektedir. Bu durum karşısında ürünle ilgili tek referans noktası ürünün menşei ülkesiyse tüketiciler buradan ülkeyi referans alarak bir sonuç çıkartmaktadırlar. (Verlegh ve Steenkamp, 1999, s.532)

Ülkelerin birbirlerine bağımlı oldukları doğal kaynaklar ve yaşamak için gerekli olan bazı hammadde ihtiyacı durumunda ülke menşei ve ülke imajı etkisine rastlanmaz. Dünyada ülke imajının çok düşük olduğu; fakat elinde değerli bir doğal kaynağı bulunduran bir ülkenin ürününü satın alan diğer ülke vatandaşlarının hassasiyeti, tüketicinin markalı ürün satın alırken gösterdiği hassasiyetle aynı olmamaktadır. Özellikle küresel çapta yaşanan petrol, doğalgaz gibi kaynaklara olan ihtiyaç ve üretim için bu hammaddelere olan gereksinim, ülke menşei kavramını önemsiz hale getirmektedir. Ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik, politik gerilimler bu gibi ihtiyaçlar karşısında önemli olmamaktadır.

Bazı tüketici davranışları ve menşei ülke ilişkilerinde ise farklı durumlar da karşımıza çıkabilmektedir. Bir marka ürün grupları arasında farklı ülkelerde üretim yapma stratejisi benimseyebilir. Yani bütün üretimini ürünün menşei ülkesinde yapmayabilir. Markalar belli ürünlerini iç pazarda oluşan talep sonucunda kendi menşei ülkelerinde de yapabilirler. Örneğin Amerika menşeili bir spor ayakkabı üreticisi, vergi, düşük iş gücü maliyetleri ve üretim giderleri faktörleri kaynaklı farklı bir üretim ülkesi tercih edebilmektedir. Fakat bazı ürün gruplarını kendi ülkesinde üreterek kendi iç pazarındaki tüketicilere daha kaliteli bir ürün sunabilir. İşte böyle bir durumda da tüketicilerin menşei ülke algısı da değişmekte, tüketiciler özellikle kendi menşei ülkesinde üretilmiş bir ürünü tercih edebilmektedir.

Hsieh'in (2004) 'in yirmi ülke tüketicisi üzerinde uyguladığı çalışma sonucunda otomobil tüketicileriyle ilgili iki önemli sonuç ortaya çıkmıştır.

Bunlardan ilki, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı tüketicilerin sadece kendi ürünlerini değil, kendi bölgesel blok ülkelerinin üretmiş olduğu ürünleri satın alma istekleri olmaktadır. Buna göre ihracatçıların öncelikle kendi blok ülkeleriyle ilgili bir tutundurma çalışması yapması gerektiği, ek olarak ülke menşei bilgisine yönelik bir bilgiye yer verilmesinin de faydalı olacağı sonucu çıkmıştır. İkinci olarak ise milliyetçilik unsurunu daha derinden ve etkili yaşayan uluslarda, ülke menşei etkisi daha çok kendisini göstereceğinden dolayı bu gibi ülkelere yapılacak olan ihracat faaliyetlerinin başarılı olamayabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak ülke menşei etkisi, özellikle 21. yüzyılda uluslararası ticaretin daha da arttığı, ülkelerin birbirleriyle olan ticari ilişkilerinin daha da iç içe geçtiği bir dönemde, işletmeler ve tüketiciler için ülke menşei etkisi daha da önem kazanmaktadır. Ürün tercihleri ve seçenekleri noktasında güçlü bir marka ismi ya da ürün kalitesi ne kadar önem arz ediyorsa, ürünün ülke menşei de bir o kadar tüketici zihninde yer almaktadır. Tüketicilerin ürün kalitesi, fiyat ve marka ismi faktörlerinden sonra göz önünde bulundurdukları faktörlerden birisi de politik, ekonomik açıdan güçlü, teknolojik anlamda üstün bir ülke imajıdır. Ürün kalitesiyle ilgili ya da ürünle ilgili farklı durumları değerlendirebilme bağlamında tam anlamıyla bilgisi olmayan tüketicinin başvurduğu ve referans olarak aldığı bilgi ürünün üretildiği ya da markasının doğduğu ana ülke olmaktadır. Markaların özellikle farklı pazarlara giriş stratejilerinde ve yeni girilen ülke pazarlarında tutunmalarının önünü açacak temel faktörlerden birisi de ülke menşei olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel anlamda her alanda rekabetin yaşandığı günümüz dünyasında çok çeşitli markaların varlıklarını sürdürebilmeleri ve çıkmış oldukları ülkelere de bu imajı yansıtabilmeleri önemli bir faktördür. Özellikle ülkelerin direkt büyümesine katkı yaptığı markalar gün geçtikçe kendi ülkelerinin isimlerinin dahi önüne geçebilmekte ve dünyanın her köşesinde tüketicilerle buluşabilmektedir. Güçlü bir ülke imajının özellikle yeni girilen pazarlarda tutundurma faaliyetlerini daha da güçlendirebileceği söylenebilir. Bu durum hem menşei ülkeye ekonomik anlamda bir güç katarken, hem de sosyal anlamda da bir avantaj sağlamaktadır. Özet olarak ülke imajı kavramının kendi içerisinde tek bir unsur barındırmayıp, birçok faktörü içine alan tüketicilerin algısını da ifade etmektedir. Ülkelerin politik, siyasi, sosyal ve kültürel değerleri, tarihsel geçmişi, uluslararası arenadaki görünümü ve ülke vatandaşlarının yapısal özellikleriyle bir bütün oluşturmaktadır. Bu anlamda bakıldığında ülke imajı, bir ülkenin ürünlerini uluslararası pazarlarda dünya standartlarında üretilen diğer ürünlere karşı güçlü bir duruş sergilemesi anlamında tüketicilerin zihninde bir imaj oluşturulması açısından önemli olmaktadır.

Ülkeler özellikle dış pazarlarda etkin ve önemli başarı sağlamış markalar konusunda her türlü maddi ve farklı destekler vererek, ihracat gelirlerinin arttırılması, katma değerli üretimin teşvik edilmesi, istihdam, büyüme hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için önemli çalışmalar yapmaları gerekir. Tüm bu faktörlerden dolayı özellikle ticaret odaları, fuarlar, tanıtım organizasyonları vasıtasıyla hem markaların hem de ülkelerin güçlü yanları tanıtılmalı özellikle yeni pazarlara giriş stratejilerinin belirlenmesinde bu tip organizasyonların arttırılması menşei ülke ve ülke imajı faktörlerine de katkıda bulunarak mal ve hizmet ihracatının arttırılması tarafında çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Ar, A. A.. (2007). *Marka ve Marka Stratejileri*. 2.Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bilkey, W. J., Nes, E. B. (1982). *Country-of-Origin Effects on Product Evaluations*, Journal of International Business Studies, 13(1): 89-100.

Bluemelhuber, C., L. Carter. ve C. J. Lambe. (2007). *Extending the View of Brand Alliance Effects.* International Marketing Review. 24.4, 427-443

Hsieh, M. (2004). An Investigation of Country-of-origin Effect Using Correspondence Analysis: A Cross-national Context, International Journal of Market Research, 46(3):267-295.

INSCH, G.S. and MCBRIDE, J.B. (1998), "Decomposing the Country-of-Origin Construct: An Empirical Test of Country of Design, Country of Parts, and Country of Assembly", Journal of International Consumer Marketing, 10 (4); 69-91.

Kleppe, I. A., Iversen, N. M. ve Stensaker, I. G. (2002). "Country images in marketing strategies: Conceptual issues and an empirical Asian illustration". Brand Management, 10 (1), 61-74.

Morello, G. (1984). The Made-In Issue: A Comparative Research on The Image of Domestic and Foreign Products. European Research. (January), 5-21

Papadopulos, N. ve Heslop,(2002), Country equity and country branding problems and prospect, journal of brand management volume 9, 294-314

Phau, I. Ve G. Prendergast (2000). Conceptualizing the Country of Origin of Brand. Journal of Marketing Communications. 6.3, 159-170

Piron, F. (2000), "Consumers' Perceptions of the Country-of-Origin Effect on Purchasing Intentions of (In)conspicuous Products", Journal of Consumer Marketing, 17(4), 308- 321.

Rein, I, Kotler ,P. ve Haider , D.(1993), Marketing places Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities , states and nations.The Free Press. The Free Press

Verlegh, P.W.J. ve Steenkamp, J.E.M. (1999), *"A review and meta-analysis of country of origin research*", Journal of Economic Psychology, 20, 521-546.

Kuvvet Ve Hareket Ünitesinde Uygulanan Doğrudan-Yansıtıcı Yaklaşımın 6. Sınıf Öğrencilerinin Bilimin Doğası Anlayışına Etkisi

Murat ERMİŞ [1]
Şafak ULUÇINAR SAĞIR [2]
İlay SOYLU [3]

Giriş

MEB (2018) tarafından yayınlanan Fen Bilimleri Öğretim Programı incelendiğinde öğrencilerin sadece fen ile ilgili temel bilgileri öğrenmelerinin amaçlanmadığı, bununla birlikte öğrencilere farklı becerileri de kazandırmanın amaçlandığı görülmektedir. Buna göre okullarda verilen fen eğitimin öncelikli amaçlarından biri de fen okur-yazarı bireyler yetiştirmektir. Buradaki amaç; bireylerin doğayı, yaşadığı çevreyi, etrafında gelişen olayları araştıran, sorgulayan, merak eden bireyler olarak yetişmeleri ve bu davranışlarını yaşam boyu devam ettirmelerini sağlamaktır (MEB, 2018). Fen okur-yazarı bir birey yetiştirmenin önemli noktalarından biri de fenle ilgili bilimsel bilginin doğasını anlayan, bilimsel araştırma yöntemlerine ve süreçlerine hâkim bireyler yetiştirmektir (Uluçınar Sağır ve Kılıç, 2013).

Fen okur-yazarı bireyler yetiştirmek, bireylerin bilimle ilgili süreçleri kavramalarını ve bilime yönelik çalışmalara aktif katılımlarını sağlayacaktır (Dereli, 2016). Bu da bireylerin fen okuryazarlığı ile birlikte bilimsel okur-yazar olmaları demektir. Bilgi toplumunu oluşturabilmek, bilimsel okur-yazar bireyler yetiştirmekle sağlanabilir (Türkmen ve Yalçın, 2001). Lederman (1992)' a göre bilimsel okuryazarlık bilimin doğasını anlamakla mümkündür. Fen bilimleri ile ilgili temel bilgi ve becerileri öğrencilere kazandırmak önemli olduğu gibi bilimin doğası kazanımlarını kazandırmak da çok önemlidir (Uluçınar Sağır ve Kılıç, 2013; Kaptan ve Korkmaz, 1999). 2018 Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programının özel amaçlarında da "Bilim insanlarınca bilimsel bilginin nasıl oluşturulduğunu, oluşturulan bu bilginin geçtiği süreçleri ve yeni araştırmalarda nasıl kullanıldığını anlamaya yardımcı olmak," maddesi ile bilimin doğasına vurgu yapılmaktadır (MEB, 2018).

Bilimin doğası "bilimsel bilginin epistemolojisi, bir bilgi oluşturma yolu olarak bilim ve bilimsel bilginin gelişimindeki değerler ve inançları" olarak tanımlamaktadır (Akt. Yenice, 2015; Abd-El-Khalick, Bell ve Lederman, 1998).

Bilimin doğası,

a) "Bilimin tanımı ve sınırları,
b) Bilimde deneysellik,
c) Bilimsel yöntem,
d) Bilimsel bilginin değişkenliği,
e) Bilimsel teori ve kanunların yapısı ve ararlarındaki ilişki,
f) Gözlemler, çıkarımlar ve bilimde teorik kabuller/ yapılar,
g) Bilimin öznel ve teoriye dayalı yapısı,

[1] Doktora Öğrencisi, Amasya Üniversitesi, ermismurat05@gmail.com
[2] Prof.Dr., Amasya Üniversitesi, safak.ulucinar@amasya.edu.tr
[3] Doktora Öğrencisi, Amasya Üniversitesi, ilaysoylu@gmail.com

h) Bilimin toplum ve kültüre bağımlılığı,
i) Bilimde yaratıcılık ve hayal gücünün" yeri temalarını içermektedir (Yalaki, 2015).

Bilimin doğasının öğretiminde üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Tarihsel olayların, bilim tarihinin, bilim insanlarının yaşadığı dönemin şartlarının hikâyelerle ele alındığı, bilim insanlarının nasıl bilim yaptıkları konusunda bilgi akışının ve tartışmaların sağlandığı yaklaşım tarihsel yaklaşımdır (Yenice, 2015). Dolaylı yaklaşım, bireylerin bilimsel süreçlerin içinde yer almasının, araştırmalara katılmasının bilimin doğasına yönelik kazanımların kazanılması için yeterli olduğu varsayılan yaklaşımdır (Yenice, 2015). Doğrudan yaklaşımda bilimin doğası anlayışının öğretim sürecinin planlanmasında öğrencilere kazandırılması hedeflenir (Akindehin, 1988). Bilimin doğası kazanımlarının direkt olarak programa eklendiği, öğretim sonunda öğrencilerin bilimin doğasıyla ilgili öz değerlendirme ve yansıtma yapabildiği yaklaşım ise doğrudan-yansıtıcı yaklaşımdır (Yenice, 2015). Açık düşündürücü yaklaşım olarak da adlandırılan doğrudan yansıtıcı yaklaşımda, düşündürücü öğelerin kullanılmasının bilimin doğası anlayışını geliştirmekte etkili olduğu bulunmuştur (Dickinson, Abd-El-Khalick ve Lederman, 2000; Çelik ve Bayrakçeken, 2006; Dereli, 2016; Kaya, 2007; Khishfe ve Abd-El-Khalick, 2002; Önen, 2011; Wong, Firestone, Ronduen ve Bang, 2016).

Bu araştırma, 6. sınıf Fen Bilimleri dersinde Kuvvet ve Hareket ünitesinin öğretiminde hazırlanan bilimin doğası etkinliklerinin öğrencilerin bilimin doğasıyla ilgili anlayışlarına etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada ön-son test kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Uygulama yapılan okuldaki sınıflardan biri deney grubu diğeri kontrol grubu olarak seçilmiştir. Deney grubu ile kontrol grubu seçilirken yansız atama yapılmıştır. Daha önceden oluşturulmuş gruplardan birinin ya da birkaçının deney veya kontrol grubu olarak seçilmesiyle yürütülen çalışmalar yarı deneysel çalışmalardır (Creswell, 2003).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Tokat ili Almus ilçesi Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı bir ortaokulun altıncı sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Ortaokulda iki tane olan altıncı sınıflardan birisi deney grubu diğeri ise kontrol grubu olarak rastgele seçilmiştir. Ön test, son test ve kalıcılık testlerinin tamamına ve uygulamalara katılan öğrenciler araştırmaya dâhil edilmiştir. Deney grubu (D) 16 öğrenciden, kontrol grubu (K) 15 öğrenciden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak Lederman ve Ko (2004) tarafından geliştirilen daha sonra Erenoğlu (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan VNOS-E "Bilimin Doğasıyla İlgili Görüş Anketi" kullanılmıştır. Ölçek, öğrencilerin bilim, bilimsel bilgi, bilimsel yöntem, bilim insanı ve hayal gücüne yönelik alt boyut düzeylerini ölçen yedi açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Bu çalışma için yapılan güvenirlik analizinin sonucu 0,657 olarak hesaplanmıştır.

Uygulamalar

Araştırmanın uygulamaları 6. sınıf Fen Bilimleri dersinde Kuvvet ve Hareket ünitesinin öğretimi sırasında yapılmıştır. Haftada dört ders saati olarak dört hafta çalışma sürdürülmüştür.

Deney grubunda bilimin doğasının öğretimi doğrudan-yansıtıcı yaklaşımla yapılmıştır. Doğrudan- yansıtıcı yaklaşım, bilimin doğası kazanımlarını direkt içeren etkinliklerin olduğu,

öğrencilerin bilimin doğasının kazanımlarını edinme düzeylerine yönelik değerlendirmelerin ve öğrencilerin kendilerini değerlendirmek için yaptıkları öz-değerlendirmeleri içeren bilimin doğası öğretimi yaklaşımıdır (Khisfe ve Lederman, 2006). Öğrencilere hazırlanan etkinlikler ile öğretim yapılmış, her etkinlikten sonra bilimin doğasıyla ilgili görüşlerinin sorgulandığı çalışma yaprakları uygulanmıştır.

Araştırmacılar tarafından geliştirilen etkinliklerin kapsamı aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Geliştirilen Etkinlikler

Ünite Kazanımı	**Etkinlik Adı**	**Bilimin Doğası Teması**	**Uygulama Süresi + İşlemi**
F.6.3.1.1. Bir cisme etki eden kuvvetin yönünü, doğrultusunu ve büyüklüğünü çizerek gösterir. **F.6.3.1.2. Bir cisme etki eden birden fazla kuvveti deneyerek gözlemler.**	Hangi Yöne Kaç Birim?	✓ Bilimsel bilgi deneysel çıkarımlar içerir. ✓ Bilimde tek ve evrensel bir yol yoktur. ✓ Gözlem ve çıkarım birbirinden farklıdır. ✓ Aynı veriler kullanılarak farklı çıkarımlar yapılabilir.	2 Ders Saati Eşit büyüklükteki blokları kartonların üzerine çizilmiş yön ve kuvvetler üzerinde hareket ettirmeleri ve diğer öğrencilerin kuvvetin yönünü ve hareketini not almaları istenir.
F.6.3.1.2. Bir cisme etki eden birden fazla kuvveti deneyerek gözlemler.	Kaya Yükleyen Dozerler	✓ Bilimde tek ve evrensel bir yol yoktur. ✓ Gözlem ve çıkarım birbirinden farklıdır. ✓ Aynı veriler kullanılarak farklı çıkarımlar yapılabilir. ✓ Bilim sosyal bir faaliyettir. ✓ Bilim insanları hayal gücü ve yaratıcılıklarını kullanırlar.	2 Ders Saati Kayaları kamyonlara farklı yollarla yükleyen üç dozerin videoları izlettirilir ve çıkarımda bulunmaları istenir. Kendilerinin hangi yöntemi kullanacağı sorulur.

F.6.3.1.3. Dengelenmiş ve dengelenmemiş kuvvetleri, cisimlerin hareket durumlarını gözlemleyerek karşılaştırır.	Dengelenmiş mi, Dengelenmemiş mi?	✓ Bilimde tek ve evrensel bir yol yoktur. ✓ Aynı veriler kullanılarak farklı çıkarımlar yapılabilir. ✓ Bilimsel bilgi değişime açıktır. ✓ Bilimsel bilgi özneldir. ✓ Bilim sosyal bir faaliyettir. ✓ Bilim insanları hayal gücü ve yaratıcılıklarını kullanır.	2 Ders Saati Küçük kartonlara yazılan sayılarla dengelenmiş ve dengelenmemiş kuvvetler oluşturmaları istenir.
F.6.3.2.1. Sürati tanımlar ve birimini ifade eder. **F.6.3.2.2. Yol, zaman ve sürat arasındaki ilişkiyi grafik üzerinde gösterir.**	Ölç ve Yaz	✓ Bilimde tek ve evrensel bir yol yoktur. ✓ Aynı veriler kullanılarak farklı çıkarımlar yapılabilir. ✓ Bilimsel bilgi değişime açıktır. ✓ Bilimsel bilgi özneldir. ✓ Bilim sosyal bir faaliyettir. ✓ Bilim insanları hayal gücü ve yaratıcılıklarını kullanır. ✓ Bilimsel bilgi bulgulara dayanır.	2 Ders Saati 20 metrelik bir yolda farklı hızlarda yürümeleri ve yol-zaman grafiği hazırlamaları sağlanır.

Araştırma uygulaması yıllık planda konunun dört haftalık bir süreyi kapsaması nedeniyle dört hafta sürmüştür. Kontrol grubunda ders kitabındaki etkinliklerle Fen Bilimleri dersinin öğretimi yapılmıştır. Bu sürede öğretmen bilimin doğası ile ilgili temalara örtük olarak değinmiştir.

Veri Analizi

Kaya (2005) Aikenhead ve Ryan (1992) 'nın önerdiği gibi üçlü kategorik kodlama ile bir cevap anahtarı hazırlanmış; yanlış cevaplar naif görüş 0 puan, uygun düşünce 1 puan ve tam doğru 3,5 puan olarak değerlendirmiştir. Bu çalışmada verilerin analizinde Aikenhead ve Ryan (1992) tarafından hazırlanan rubrikten yararlanılmıştır. Rubriğe göre belirlenen cevap anahtarı ile öğrencilerin ön test, son test ve kalıcılık test toplam puanları hesaplanarak analizler yapılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini analiz etmek amacıyla histogram, Kolmogorov-Simirnov ve Shapiro-Wilk testleri yapılmıştır. Testler sonucunda skewness (0.58) ve kurtosis (1.12) değerlerinin – 1.5 ve + 1.5 arasında değerler aldığı görülmüş ve bunun üzerine parametrik testler uygulanmıştır. Tabachnick (2013) sosyal bilimler çalışmalarında skewness

ve kurtosis değerlerinin-1.5 ile +1.5 değerleri arasında bir değere sahip olduğu durumlarda dağılımın normal dağılım olduğu kabul edilebileceğini belirtmiştir.

BULGULAR

Araştırmada 6. sınıf öğrencilerine bilimin doğası anketi ön test, son test ve kalıcılık testi olarak uygulanmıştır.

Yapılan uygulamada deney ve kontrol gruplarının bilimin doğası anketi (BDA) ön test puanlarının karşılaştırılması için yapılan ilişkisiz örneklem t-testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. BDA Ön Test Puanlarının Gruplar Arasında Karşılaştırılmasına İlişkin t-Testi Sonuçları

Grup	N	$\overline{X}$	s	t	sd	p
Kontrol	15	5,03	1,21			
Deney	16	4,75	2,73	0,368	29	0,715

Araştırmaya katılan kontrol ve deney gruplarının bilimin doğası anketi ön test puanlarında gruplar arasında [t(29)=0,368;p=0,715] anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur. Grupların başlangıçta bilimin doğasına yönelik görüşleri bakımından denk olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrencilerin bazı ön test cevapları aşağıda sunulmuştur:

Soru: Bilim nedir?

"...teknoloji diye biliyorum" (D1)

Soru: Bilim insanlarının şu anda bildikleri şeylerin gelecekte değişeceğini düşünüyor musun?

"Hayır, düşünmüyorum."(D15)

Soru: Bilim adamları, bir zamanlar, dünyada dinozorların yaşadığını nereden ve nasıl biliyorlar?

"Dinozorların varlığını herkes birbirine yaymıştır. Böylece günümüze kadar gelmiştir. "(D11)

Soru: Hava tahmincilerinin hazırladıkları bu resimlerin doğruluğu ile ilgili ne kadar emin oldukları konusunda ne düşünüyorsunuz? Neden?

"Havanın sıcaklığını ölçüp ona göre hazırladıkları resimleri koyuyorlar. Bence meteoroloji uzmanları havadan kendileri kadar emindirler" (D16)

Soru: Bilim adamlarının çalışmalarını yaparlarken hayal güçlerini kullandıklarını düşünüyor musunuz?

"Hayır. Çünkü hayal kurarak aklımızı çalıştıramayız." (D12)

Dört haftalık öğretim sonunda öğrencilere bilimin doğası anketi son test olarak uygulanmıştır. Deney ve kontrol gruplarının bilimin doğası anketi son test puanlarının karşılaştırılmasına ait ilişkisiz örneklem t-testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. BDA Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin t-Testi Sonuçları

Grup	N	$\overline{X}$	s	t	sd	p
Kontrol	15	4,16	1,43			
Deney	16	7,50	3,49	-3,428	29	0,002

Araştırmaya katılan kontrol ve deney gruplarının bilimin doğası anketi son test puanlarında gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu [t(29)= -3,428; p=0,002] sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim için geliştirilen etkinlikler deney grubu öğrencilerinin bilimin doğasına yönelik anlayışlarının geliştirilmesinde etkili olmuştur.

Öğrencilerin bazı son test cevapları aşağıda sunulmuştur:

Soru: Bilim nedir?

"Deney yapmak. Araştırmak. Gözlem yapmak demektir." (D4)

"Bilim, insanların araştırıp sonuca bizleri ulaştıran yoldur." (D1)

Soru: Bilim insanlarının şu anda bildikleri şeylerin gelecekte değişeceğini düşünüyor musun?

"Evet, düşünüyorum. Bilim insanları belki de yanlış araştırmış olabiliyor. Hatta bilim insanlarının yanlış bilgilerinden sonra başka olaylar çıkabiliyor ."(D1)

"Evet, çünkü ilerde daha değişik düşünceler düşünebilirler ."(D4)

Soru: Bilim adamları, bir zamanlar, dünyada dinozorların yaşadığını nereden ve nasıl biliyorlar?

"Çünkü kazı yaparken bir sürü kemik buluyorlar ve birleştiriyorlar. Bu da dinozorların şeklini alıyor. "(D14)

Soru: Bilim adamlarının çalışmalarını yaparlarken hayal güçlerini kullandıklarını düşünüyor musunuz?

"Evet. Onlar baştan sona hep hayal güçlerini kullanıyorlar. Hayal güçlerini kullanmasalar bir buluş bulamazlar." (D11)

"Evet. Deney yaparken, araştırırken, çalışırken…" (D12)

Uygulamanın bitiminden 8 hafta sonra deney grubuna yapılan kalıcılık testi puanları için yapılan tekrarlı ölçümler ANOVA sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. BDA Deney Grubu Kalıcılık Testi Puanlarına İlişkin Tekrarlı Ölçümler ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Deneklerarası	329.979	15	21.999			
Ölçüm	144.875	2	72.438	9.269	.000	2-1,3-1
Hata	234.458	30	7.815			
Toplam	709.312	47				

Araştırmaya katılan deney grubu bilimin doğası anketi ön test, son test ve kalıcılık testi puanları arasında anlamlı farklılık olduğu [F(2, 30)= 9,269; p<0,005] sonucuna ulaşılmıştır. Son test ortalama puanı ($\overline{X}$ = 7.50) ve kalıcılık testi ortalama puanı ($\overline{X}$ = 8.93), ön test ortalama puanına ($\overline{X}$ = 4.75) göre daha yüksektir. Diğer taraftan deney grubu öğrencilerinin son test ve kalıcılık testi puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Deney grubu öğrencilerinin yapılan öğretim sonrası yapılan son test sonrası bilimin doğasına yönelik anlayışlarının ön test sonuçlarına göre farklılaştığı ve daha sonra yapılan kalıcılık testi sonuçlarına göre bu farklılaşmanın devam ettiği, yani öğretimin etkisinin devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Uygulamanın bitiminden 8 hafta sonra kontrol grubuna yapılan kalıcılık testi puanları için yapılan tekrarlı ölçümler ANOVA sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. BDA Kontrol Grubu Kalıcılık Testi Puanlarına İlişkin Tekrarlı Ölçümler ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Deneklerarası	40.104	14	2.867		
Ölçüm	6.344	2	3.172	3.531	.833
Hata	25.156	28	.888		
Toplam	71.604	44			

Araştırmaya katılan kontrol grubu bilimin doğası anketi ön test, son test ve kalıcılık testi puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı [F(2, 28)= 3,531; p>0,005] sonucuna ulaşılmıştır. BDO ilk test ortalama puanı ($\overline{X}$ = 5.03), son test ortalama puanı ($\overline{X}$ = 4.16) ve kalıcılık testi ortalama puanı ($\overline{X}$ = 4.86) olarak hesaplanmıştır. Kalıcılık ortalama puanı son test ortalama puanından yüksektir ancak bu istatistikî olarak anlamlı değildir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmaya katılan öğrencilerden kontrol grubuna ders kitabına dayalı öğretim yapılmış iken deney grubuna doğrudan-yansıtıcı yaklaşımla bilimin doğası kazanımları öğretimi yapılmıştır. Bu amaçla geliştirilen dört etkinlik uygulanmadan önce yapılan ön test sonuçlarına göre deney ve kontrol grubu arasında bilimin doğası anlayışları açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Yapılan ön test sonuçlarına göre öğrencilerin etkinlik öncesinde bilimin doğası görüşleri yaratıcılık ve hayal gücü alt boyutlarına göre yeterli değildir. Bu durum öğrencilerin etkinlik öncesi bilimin doğası görüşleri bakımından literatürdeki birçok çalışma ile benzerlik göstermektedir (Doğan ve Abd-El Khalick, 2008; Liang ve ark., 2009; Khishfe ve Abd-El Khalick, 2002; Khishfe, 2008, İnce, 2015). Araştırma başlangıcında öğrenciler bilimi daha çok teknoloji ve yeni şeyler keşfetmeyle ilişkilendirmişler ancak yapılan etkinlikler sonrasında bilimle ilgili araştırma, gözlem ve çıkarım gibi olguları ilişkilendirmeye başlamışlardır. Etkinlikler öncesinde öğrencilerin neredeyse tamamı bilimsel bilginin değişmez olduğuna dair bir mite sahip iken etkinlikler sonrasında bilimsel bilginin değişebileceği kazanımını kazanmışlardır. Öğrencilerin birçoğunda efsanelere ve masallara dayalı mitleri ortaya çıkmış iken yapılan etkinlikler sonrasında bilimin daha çok gözlemi, çıkarımı ve hayal gücünü kullandığı kazanımını kazandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bilim adamlarının hayal gücünü kullanmadıklarını düşünen öğrenciler, etkinlikler sonrasında, bilim adamlarının hayal gücünü

ve yaratıcılıklarını kullandıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin bilimsel bilginin elde edilmesinde hayal gücü ve yaratıcılığın kullanılmasını öğrenmede zorlanmalarının nedeni bilimin objektif olduğunu düşünmeleri ve hayal gücü ve yaratıcılığın bilimsel bilgiyi elde etmede kullanılmadığını düşünmeleridir (Lederman, 1992; Bala, 2013). Akerson ve Donnelly (2010) ise hayal gücü ve yaratıcılık, öğrencilere göre daha çok sanatçılar tarafından kullanılmaktadır ve bu nedenle öğrenciler hayal gücünü ve yaratıcılığı bilim adamlarının kullanmadıklarını düşünmektedirler. Yapılan son test sonucunda deney grubu öğrencilerinin bilimin doğası kazanımlarını kontrol grubu öğrencilerinden daha fazla kazandıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırma sonunda doğrudan-yansıtıcı yaklaşımın bilimin doğası kazanımlarını kazandırmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca uygulamanın bitiminden 8 hafta sonra yapılan kalıcılık testi sonuçlarına göre deney grubu öğrencilerinin kalıcılık testi sonuçları ön test sonuçlarına göre daha yüksektir. Buna göre doğrudan-yansıtıcı yaklaşımla bilimin doğası kazanımlarını kazandırmak amacıyla yapılan etkinliklerin etkililiğinin devam ettiği görülmüştür. Yapılan etkinlikler sonucunda deney grubu öğrencilerinin ortalama puanları artarken kontrol grubundaki öğrencilerin ortalama puanları azalmıştır. Bunun nedeni öğrencilerin yanlış öğrenmeleri ya da mitlere sahip olmaları olabilir. Bununla birlikte kontrol grubuna yapılan kalıcılık testi puanları ile son test puanları arasında bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç doğrudan yansıtıcı yaklaşımın bilimin doğası kazanımlarını kazandırma noktasında Küçük (2006), Khishfe ve Lederman (2007), Çil (2010), Köksal (2010), Akerson ve Donnelly (2010), Kaya (2011), Uluçınar Sağır ve Kılıç (2013), Bala (2013), İnce (2015), Dereli (2016), Köprübaşı (2018) nın yaptığı çalışmalarla uyumludur. Khishfe ve Abd-El Khalick (2002) doğrudan- yansıtıcı yaklaşımla yapılan öğretimin bilimin doğası kazanımlarını kazandırmada aktif olarak katılım sağlamaları nedeniyle daha etkili olduğunu belirtmişlerdir. Khishfe ve Abd-El Khalick (2002) ve İnce (2015)' e göre doğrudan-yansıtıcı yaklaşımla yapılan etkinlikler sonrasında öğrencilerin bilimin doğası anlayışlarının gelişmesinin nedenleri; normal eğitim sürecinde daha uzun sürede verilen kazanımların bilimin doğası etkinlikleri sonrasında kısa bir zamanda verilebilmesi, etkinliklerin hedefinin doğrudan öğrencilere bilimin doğası kazanımlarını kazandırmak olması ve etkinliklerin bilimin doğası kazanımlarına uygun olarak tasarlanmasıdır. Bilimin doğasının öğretiminde tarihsel yaklaşımın da etkili olduğu sonucuna ulaşılan çalışmalar bulunmaktadır (Özcan, 2009).

Bu araştırmada doğrudan-yansıtıcı yaklaşımın bilimin doğası kazanımlarını öğretmede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma, Fen Bilimleri dersi yıllık planında kuvvet ve hareket ünitesinin dört haftalık bir sürece yayılması nedeniyle dört haftada gerçekleştirilmiştir. Gerek bu yönüyle gerekse sınırlı sayıda öğrenci ile yapıldığı için araştırma sonuçları genellenemez. Ancak daha uzun bir süreçte planlanan etkinlikler ve daha kalabalık öğrenci grupları ile yapılacak çalışmalar öğretimle ilgili genellenebilir sonuçlara ulaşılabilmesine olanak sağlayacaktır. Ayrıca bilimin doğası kazanımlarının verilmesi noktasında önemli rolleri olan öğretmenlere yönelik çalışmalar, bilimin doğası öğretiminin etkililiği konusunda yeni sonuçlara ulaşılmasında yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akerson, V., & Donnelly, L. A. (2010). Teaching nature of science to K-2 students: What understandings can they attain? *International Journal of Science Education, 32*(1), 97-124.

Akindehin, F. (1988). Effect of an İnstructional Package on Preservice Science Teachers Understanding of The Nature of Science end Acquisition of Science-Related Attitudes. *Science Education,* 72(1), 73-82.

Ayvacı, S. (2007). Bilimin Doğasının Sınıf Öğretmeni Adaylarına Kütle Çekim Konusu İçerisinde Farklı Yaklaşımlarla Öğretilmesine Yönelik Bir çalışma. Yayınlanmamış Doktora Tezi . Trabzon: Karadeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Bala, V. G. (2013). Bilimin Doğasının Fen Konularına Entegrasyonunda Biçimlendirici Değerlendirme Uygulamalarının Bilimin Doğsının Öğrenimine Etkisi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Creswell, J. W. (2003). *Research Design.* California: Sage Publication.

Çelik, S., & Bayrakçeken, S. (2006). The Effect of a "Science, Technology and Society Course On Prospective Teacher" Conceptions Of The Nature of Science. *Research in Science&Tecnological Education,* 255-273.

Çil, E. (2010). Bilimin Doğasının Kavramsal Değişim Pedagojisi Ve Doğrudan Yansıtıcı Yaklaşım İle Öğrenilmesi: Işık Üniversitesi Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Dereli, F. (2016). 6. Sınıf Dünya ve Evren Konu Alanına Uyarlanmış Bilimin Doğası Kazanımlarının Akıllı Tahta Etkinlikleri İle Öğretimi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Dickinson, V. L., Abd-El-Khalick, F., & Lederman, N. G. (2000). Changing elementary teachers' views of the NOS: Effective strategies for science methods courses. ERIC Document Reproduction Service No. ED 441 680

Dogan, N., & Abd-El-Khalick, F. (2008). Turkish grade 10 students' and science teachers' conceptions of nature of science: A national study. *Journal of research in Science Teaching, 45*(10), 1083-1112.

Erenoğlu, C. (2010). Doğada Fen Öğretiminiin 5. Sınıf Öğrencilerinin Bilimin Doğası Anlayışlarına Etkisi. zmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnce, K. (2015). 7. Sınıf Öğrencilerinin Bilmin Doğası Hakkındaki Görüşlerinin Doğrudan Yansıtıcı Yaklaşımla Geliştirilmesi. Mersin: Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kaptan, F., & Korkmaz, H. (1999). İlköğretimde Fen Bilgisi Öğretimi. MEB, İlköğretimde Etkili Öğretme ve Öğrenme Öğretmen El Kitabı. Ankara: Modül 7.

Kaya, A. (2007). Fen Eğitiminde Bilim Tarihi Destekli Öğretimin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının bilimin Doğasına İlişkin Görüşlerine Etkisinin Değerlendirilmesi.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kaya, G. (2011). Fen Kavramlarıyla İlişkilendirilmiş Doğrudan Yansıtıcı Yaklşımın İlköğretim Öğrencilerinin Bilimin Doğası Hakkındaki Görüşlerine Ve Akademik Başarılarına Etkisi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, O. N. (2005). Tartışma Teorisine Dayalı Öğretim Yaklaşımının Öğrencilerin Maddenin Tanecikli Yapısı Konusundaki Başarılarına ve Bilimin Doğası Hakkındaki

Kavramlarına Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Khishfe, R. (2008). The development of seventh graders' views of nature of science. *Journal of Research in Science Teaching*, *45*(4), 470-496.

Khishfe, R., & Abd-El-Khalick, F. (2002). Influence of explicit and reflective versus implicit inquiry-oriented instruction on sixth graders' views of nature of science. *Journal of Research in Science Teaching*, *39*(7), 551–578. doi:10.1002/tea.10036

Khishfe, R., & Lederman, N. (2006). Teaching Nature of Science Within a Controversial Topic: Integrated Versus Nonintegrated. *Journal of Resarch in Science Teaching* , 395-418.

Köksal, M. S. (2010). The Effect Of Explicit Embedded Reflective Instruction On Nature Of Science Understandings, Scientific Literacy Levels And Achievement On Cell Unit. Ankara : Middle East Technical University.

Köprübaşı, M. (2018). Fen Kavramları İle İlişkilendirilmiş Doğrudan Yansıtıcı Yaklaşım Etkinliklerinin 8. Sınıf Öğrencilerinin Bilimin Doğası Hakkındaki Görüşlerine Ve Akademik Başarılarına Etkisi. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Küçük, M. (2006). Bilimin Doğasını İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerine Öğretmeye Yönelik Bir Çalışma. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Lederman, N. G. (1992). Students and Teachers Conceptions of The Nature of Science: A Review Of The Research. *Journal Of Research In Science Teaching*, 331-359.

Lederman, N. G., Abd-El-Khalick, F., Bell, R. L., & Schwartz, R. S. (2002). Views of Nature of Science Questionnaire (VNOS): Towards Valid and Meaningful Assessment of Learners Conceptions of Nature of Science . *Journal Of Research In Science Teaching*, 497-521.

Liang, L. L, Chen, S., Chen, X., Kaya, O. N., Adams, A. D., Macklin, M. & Ebenezer, J. (2009). Preservice teachers‘ views about nature of scientific knowledge development: An international collaborative study. *International Journal of Science and Mathematics Education, 7*, 987-1012.

MEB. (2018). Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Metin, M. (2015). Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Önen, F. (2011). Bilimin Doğası Konusunda Derse Entegre Edilmiş Ve Edilmemiş Doğrudan Yansıtıcı Yaklaşım Etkinliklerinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilimsel Bilginin Doğası Anlayışına Etkisi: Atom ve Kimyasal Bağlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Ensititüsü.

Özcan, M. B. (2009). Tarihsel Yaklaşımın 7. Sınıf Öğrencilerinin Bilimin Doğasıyla İlgili Görüşlerini Geliştirmeye Etkisi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tabachnick, B. G., & Fidel, L. S. (2013). *Usiing multivariate statistics (six ed.).* Boston: Pearson.

Topak, B. N. (2017). Ortaokul Fen Bilimleri Ders Kitaplarının Bilimin Doğası Açısından İncelenmesi. Mersin: Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Türkmen, L., & Yalçın, M. (2001). Bilimin Doğası ve Eğitimdeki Önemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 189-195.

Uluçınar Sağır, Ş., & Kılıç, Z. (2013). İlköğretim Öğrencilerinin Bilimin Doğasını Anlama Düzeylerine Bilimsel Tartışma Odaklı Öğretimin Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 308-318.

Wong, S. S., Firestone, J. B., Ronduen, L. G., & Bang, E. J. (2016). Middle school science and mathematics teachers' conceptions of the nature of science: A one-year study on the effects of explicit and reflective online instruction. *International Journal of Research in Education and Science (IJRES), 2*(2), 469-482. doi: 10.21890/ijres.56557

Yalaki, Y. (2015). Etkinliklerle Bilimin Doğası Etkinlikleri. Ankara: Bidomeg.

Yamak, Y. (2009). Exploring Representation Of Nature Of Science Aspects In Science Textbooks. Ankara: Middle East Technical Univesity.

Yenice, N. (2015). *Bilimin Doğası Gelişimi ve Öğretimi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

EKLER

DERS PLANI I

Sınıf: 6. Sınıf

Ünite No: 3

Ünite Adı: Kuvvet ve Hareket

Konu: Kuvvetin Özellikleri, Bileşke Kuvvet

Konu Başlıkları: Kuvvetin Özellikleri, Bileşke Kuvvet,

Kazanımlar:

F.6.3.1.1. Bir cisme etki eden kuvvetin yönünü, doğrultusunu ve büyüklüğünü çizerek gösterir.

F.6.3.1.2. Bir cisme etki eden birden fazla kuvveti deneyerek gözlemler.

Bilimin Doğası Kazanımları:

Bilimsel bilgi deneysel çıkarımlar içerir.

Bilimde tek ve evrensel bir yol yoktur.

Gözlem ve çıkarım birbirinden farklıdır.

Aynı veriler kullanılarak farklı çıkarımlar yapılabilir.

Kullanılan Eğitim Teknolojileri, Araç-Gereçler:

Fon Kartonları, Kalem, Cetvel, Ahşap Blok, Tekerlekli Sandalye, Not Kâğıtları

Öğretme-Öğrenme Yöntem ve Teknikleri:

İşbirliğine Dayalı Öğrenme, Deney, Anlatım, Soru-Cevap

Dersin İşlenişi:

Öğrenciler 5'erli gruplara ayrılır. Her gruba üzerinde yönlerin çizili olduğu fon kartonları dağıtılır. Yönleri gösteren oklar öğretmen tarafından eşit birimlere ayrılmış şekilde hazırlanmalıdır. Ayrıca her öğrenci için kuvvetin büyüklüğünü ve yönünü not alabilecekleri kâğıtlar dağıtılır. Daha sonra grup içinde sırayla öğrencilerin tahta bloklara istedikleri yönde ve büyüklükte kuvvet uygulamaları, diğer öğrencilerin de arkadaşlarının uyguladığı kuvvetin yönünü ve büyüklüğünü not almaları istenir. Bu etkinlikten sonra tekerlekli sandalye veya tabureye bir öğrenci oturtulur. İlk olarak sandalyeye kilolu bir öğrenci oturtulur ve zayıf çelimsiz bir öğrencinin itmesi istenir. Daha sonra eşit büyüklük ve kuvvete sahip iki öğrencinin karşılıklı itmesi istenir. Sandalyenin hareketine göre diğer öğrencilerden çıkarımlar yapmaları istenir. Bu etkinliklerden sonra öğretmen etkinlik hakkında bir tartışma başlatır. Öğrenciler bu tartışma sırasında görüşlerini bildirme fırsatı bulurlar. Öğretmen "Sizce bilim insanları deneyler yaparak mı çalışırlar?" sorusu ile tartışmayı başlatır. Daha sonra "Bilimde tek bir yol mu vardır, yoksa birden fazla mı yol vardır?", "Gözlem ve çıkarım aynı mıdır?" ve "Herkes gözlemlediği bir olaydan aynı çıkarımda mı bulunur?" soruları ile tartışma devam ettirilir. Eğer hâlâ konularda eksik öğrenme olduğu düşünülüyorsa tartışma devam ettirilir. Son olarak öğrencilere bilimin doğası ile ilgili soruların bulunduğu çalışma kâğıtları dağıtılır.

Ölçme-Değerlendirme:

Ders sırasında ve sonunda sorulan sorular aracılığıyla öğrencinin konuyu hangi seviyede kavradığı değerlendirilir. Ayrıca bilimin doğasıyla ilgili kazanımları içeren soruların bulunduğu çalışma kâğıtlarına verdikleri cevaplara göre değerlendirme yapılır.

ETKİNLİK DEĞERLENDİRME KÂĞIDI

1- Tabureye oturanın kilosu/büyüklüğü ile ittiren kişinin uyguladığı kuvvet arasında bir ilişki var mıydı?

2- Kuvvetin yönünü ve büyüklüğünü neler etkiledi?

3- Sizce bilim insanları bilimsel bilgilere nasıl ulaşırlar?

4- Bilimde tek bir yol mu vardır, yoksa birden fazla mı yol vardır? Açıklar mısın?

5- Gözlem ve çıkarım aynı mıdır?

6- Aynı durumu gözlemleyen bilim insanlarının farklı çıkarımlarda bulunmalarının sebebi ne olabilir?

DERS PLANI II

Sınıf: 6. Sınıf

Ünite No: 3

Ünite Adı: Kuvvet ve Hareket

Konu: Kuvvetin Özellikleri, Bileşke Kuvvet

Konu Başlıkları: Kuvvetin Özellikleri, Bileşke Kuvvet,

Kazanımlar:

F.6.3.1.2. Bir cisme etki eden birden fazla kuvveti deneyerek gözlemler.

Bilimin Doğası Kazanımları:

Bilimde tek ve evrensel bir yol yoktur.

Gözlem ve çıkarım birbirinden farklıdır.

Aynı veriler kullanılarak farklı çıkarımlar yapılabilir.

Bilim sosyal bir faaliyettir.

Bilim insanları hayal gücü ve yaratıcılıklarını kullanırlar.

Kullanılan Eğitim Teknolojileri, Araç-Gereçler:

Etkileşimli Tahta, Örnek videolar, Ders kitabı

Öğretme-Öğrenme Yöntem ve Teknikleri:

Anlatım, Soru-Cevap

Dersin İşlenişi:

Derse kuvvetin özellikleri hatırlatılarak başlanır. Öğrencilere birlikte ders kitabındaki kuvvetin cisimlere etkisi ile ilgili etkinlikler yaptırılır. Daha sonra etkileşimli tahtadan bir mermer parçasını farklı yollarla kamyonlara yükleyen 3 aracın videoları izlettirilir. Bu etkinliklerden sonra öğretmen etkinlik hakkında bir tartışma başlatır. Öğrenciler bu tartışma sırasında görüşlerini bildirme fırsatı bulurlar. Öğretmen "Bu videolarda neler gözlemlediniz?" sorusu ile tartışmayı başlatır. Daha sonra" Bu videolarda elde ettiğiniz çıkarımlar nelerdir?". "Siz olsaydınız mermeri hareket ettirmek için nasıl ir sistem kurardınız? Tasarlayınız ve grup arkadaşlarınızla çiziniz." sorusu sorulur ve öğrencilerden çizimler yapmaları istenir. "Gözlem ve çıkarım aynı mıdır?", "Herkes gözlemlediği bir olaydan aynı çıkarımda mı bulunur?", "Herkes karşılaştığı bir durumda ya da sorunda aynı çözüm yöntemini mi kullanır?" ve "Bilimde tek bir yol mu vardır, yoksa birden fazla mı yol vardır?" soruları ile tartışma devam ettirilir. Eğer hâlâ kavram yanılgısı olduğu düşünülen öğrenciler olursa tartışma devam ettirilir. Son olarak öğrencilere bilimin doğası ile ilgili soruların bulunduğu çalışma kâğıtları dağıtılır.

Ölçme-Değerlendirme:

Ders sırasında ve sonunda sorulan sorular aracılığıyla öğrencinin konuyu hangi seviyede kavradığı değerlendirilir. Ayrıca bilimin doğasıyla ilgili kazanımları içeren soruların bulunduğu çalışma kâğıtlarına verdikleri cevaplara göre değerlendirme yapılır.

ETKİNLİK DEĞERLENDİRME KÂĞIDI

1- Aynı büyüklükteki mermer parçaları kaç farklı şekilde hareket ettirildi? Sizin farklı bir öneriniz var mı? Arkadaşlarınızla tartışınız.

2- Etkinlikte neler gözlemlediniz?

3- Gözlem ve çıkarım aynı şey midir?

4- Aynı durumu gözlemleyen bilim insanlarının farklı çıkarımlarda bulunmalarının sebebi ne olabilir?

5- İnsanlar aynı sorunları farklı yöntemlerle çözebilirler mi?

6- Bilim insanları aynı problemi aynı yöntemlerle mi çözerler yoksa farklı yöntemlerle mi çözerler?

7- Bilimde tek bir yol mu vardır, yoksa birden fazla mı yol vardır? Açıklar mısın?

8- Sorun çözerken bilim insanları tek başına ı çalışır yoksa başkaları ile fikir alış-verişinde bulunurlar mı?

9- Hayal gücü ve yaratıcılık sorun çözmede ne kadar etkilidir? Bilim insanları hayal gücünü kullanır mı?

Android Cep Telefonu Kullanarak Düşük Maliyetli Görüntü Karşılaştırması ile Üretim Sistemlerinde Parça Hatalarının Tespiti

Beyza BOZ [1]
Mustafa HAZIR [2]
Serkan YORULMAZ[3]

Giriş

Kaliteyi, bir mal veya hizmetin müşteri beklentilerini ne denli karşıladığı olarak tanımlayabiliriz. Rekabetin bir hayli yüksek olduğu günümüzde şirketlerin kaliteli ürün üretmeleri bir zorunluluk olmuştur. Bunun yanında kaliteli ürün üretmenin yani vaadettiği özellikleri sağlayan bir üretmenin gerekliliği olan prosesleri üretim hatlarında uygulamaları verimlik, kayıp, adet/adam gibi kriterler açısından baskı oluşturmaktadır.

İşletmede üretim ya da hizmet sırasında belirlenmiş olan kabul edilebilir kayıp miktarları vardır. Belirli durum ve şartlar altında hesaplanarak belirlenmiş olan bu miktarların üzerinde olan kayıp, işletme için kar kaybına neden olacaktır. Bu kayıpların devam etmesi ise hem işletmenin devamlılığı için hem de ülke ekonomisi için tehlikelidir. Verimlilik kavramı, üretim esnasında kullanılan insan gücü, hammadde, alet ve makineler, enerji, su, toprak, gübre gibi kaynaklarla elde edilen ürün arasındaki ilişkiyi, oranı ifade etmektedir. (Dulkadir , 2016:21) Verimlilik bir çok açıdan ele alınabilir, örneğin makine verimliliği veya iş gücü verimliliği olarak ele alınabilir. Makine verimliliğinde üretim hattında kullanılan makinelerin maliyet fayda oranları, yatırım getiri zamanlaması, aktif kullanım süresi, yatış (kullanım dışı olma) süresi, çalıştığında aldığı girdiye karşılık verdiği çıktı oranı gibi incelenebilir. Aynı şekilde iş gücü verimliliği de iş gücünden olabildiğinde tam kapasite faydalanma, iş gücü başına düşen üretilen ürün adedi gibi açılardan ele alınabilir.

Bir işletmede üretilen tüm ürünlerin özellik (nitelik) ve ölçüm değerleri bakımından birbirinin tamamen aynı olması mümkün değildir. Bu durum, kalite düzeyinin üründen ürüne "farklılık" gösterdiği anlamına gelir. Önemli olan nokta, bu değişimin belirli bir tolerans seviyesinin dışına çıkmaması, ürünün veya hizmetin işlevselliğini etkilememesi ve tüketicilerin beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamada kabul edilebilir bir kalite düzeyinde olmasıdır. (Özgüvenç , 2016:1)

Bu çalışmada kaliteyi etkileyen, verimliliği düşüren, iş gücü maliyetini arttıran, üretimin girdi hammaddesinde görülebilen görsel kusurların yol açtığı zararların önüne geçebilmek için düşük maliyetli, insan hatasından arınmış, yarı otomatize bir görsel hata analizi düzeneği çalışması anlatılacaktır.

Ele alınan durum, cep telefon üretim montaj hattının bir girdisi olan ana kart ta yanlış dizilmiş bir devre elemanının veya hatlar arası taşıma sırasında meydana gelebilecek olan darbe sonrası oluşabilecek veya hat operatörünün hatası sonucu oluşabilecek görsel kusurların, yine

[1] Adı Soyadı, Unvan, Üniversite, Bölüm
[2] Mühendis, Süleyman Demirel Üniversitesi, Makine Mühendisliği
[3] Doktora Öğrencisi (Yüksek Mühendis), Yıldız Teknik Üniversitesi, Elektronik Mühendisliği, Orcıd: 0009-0002-8635-5971

bir cep telefon uygulaması ve bu telefon üzerindeki kamera ile çekilecek fotoğrafın düzgün ana kart fotoğrafı ile karşılatırılarak ana kart görsel hatasının cep telefon ekranında gösterilmesinidir. Bu çalışma ile, insan gözü ile yapılacak bir kontrolde kaçabilecek detayda farklılıkları yarı otomatik tespiti sağlanarak insan hatası elemine edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca kurulan düzeneğin ve kullanılan cep telefonuyla düşük maliyetli bir tespit sistemi kurulmuştur.

Literatür incelendiğinde, görsel karşılaştırmalı birçok çalışma bulunabilir. Jie Li, Xunxun Zhang, Pei Feng görüntü işleme metodu ile üretim ömrünü tamamlamış cep telefonlarında malzeme tespiti çalışması yapmışlardır. Bu çalışma ile cep telefonlarının faydalı ömürlerinin sonuna gelen önemli parçalarını tanımlamak için görüntü işleme tabanlı bir yaklaşım sunulmuştur. Çeşitli marka ve modellerden kullanım ömrü sona eren cep telefonlarının sökme veri kümelerini oluşturmak için çalışma yapılmıştır. YOLOv5m algılama modeli, doğrulamanın yanı sıra eğitmek için de uygulanmıştır. Çalışma sonucunda önerilen yaklaşım pil, kamera, anakart ve vidanın akıllı bir şekilde algılanmasını sağlamıştır. Yol planlama algoritmaları bu alana uygulanarak, vidaların sökme sıralam planı için kullanılmış ve sökme verimliliği arttırılmıştır. (Li, et al., 2022:1)

Literatürde başka bir çalışmada ise cep telefonu kamerası aracılığıyla meme kanseri histolojisi görüntü analizi yapılmıştır (Ikemura, 2018). Yağmur damlalarının boyutunu belirlemek üzere yapılan bir çalışmada yine düşük maliyet sağlaması için cep telefonu kamerası kullanılmıştır (Pebralia and Amri , 2022). Tıp alanında göz fundusunun görüntülenmesinde cep telefonları kullanılmıştır (Iqbal, 2021). Mango ağacında mango meyvesi tespiti için raspery pi ve harici kamera görüntüleri üzerinde görüntü işleme teknikleri kullanılmıştır. (Ali, et al., 2006).

Yine farklı teknikler kullanılarak kalite kontrol yöntemi olarak önerilen çalışmalar literatürde mevcuttur. Örneğin makine görmesi algoritması önerilerek açık kaynak kodlu bilgisayar görmesi kütüphaneleri kullanılmış ve phyton yazılım dilinde uygulanarak kalite kontrol süreçlerinde uygulanabilirliği ele alınmıştır .(Alie, et al., 2017)

Üretimin Başlangıcında Hatanın Tespit Edilmesi

Üretim hatlarında yapılan hatalar, sadece maddi kayıplara neden olmakla kalmaz, aynı zamanda imaj kaybına ve müşteri memnuniyetsizliğine yol açabilir. Bu nedenle, hatayı montajdan önce yakalamak son derece önemlidir. Bir ürünün montaj süreci, üretim sürecinin en kritik aşamasıdır. Üretimin başında yapılan bir hata, tüm ürünlerin kalitesi tehlikeye atabilir. Bu nedenle, montaj sırasında meydana gelen hataların en kısa zamanda tespit edilmesi ve düzeltilmesi önemlidir.

Hataların tespiti ve düzeltilmesi için, üretim hattında sıkı kalite kontrol prosedürleri uygulanmalıdır. Bu prosedürler, ürünlerin her aşamasında belirli testlerin yapılmasını ve hataların tespit edilmesini sağlar. Bu şekilde, hataların tespit edilmesi daha erken bir aşamada gerçekleşir ve maliyetli geri çağırma işlemlerinden kaçınılır. Ayrıca, üretim hattında kullanılan ekipmanların ve araçların düzenli bakımı ve kalibrasyonu da hataların tespitinde önemlidir. Bu nedenle, üretim hattı çalışanları, kalite kontrol prosedürlerine uygun hareket ederek ürün kalitesini artırmaya ve hataları en aza indirmeye çalışmalıdır.

Çalışmamızda ele aldığımız süreç akışı , üretim hattının başlangıcında kameranın ana karta montajı ile başlar. Daha sonra ana karta kameralar monte edilir ve arka kapak kapatılır. Belirli testlerden geçtikten sonra kutulanarak sona erer. Amacımız hatalı yada hasarlı olan ana kartı üretime dahil etmemek, kaliteyi, verimliliği ve zamandan tasarrufu arttırmaktır.

Yöntem

Gerçek zamanlı görüntü karşılaştırma, bir görüntü işleme uygulamasının önemli bir özelliğidir. Bu özellik, kullanıcılara gerçek zamanlı olarak işlem yapılan video akışları üzerinde kontrol sağlar ve bu işlemleri hızlı bir şekilde gerçekleştirmek için yüksek performanslı bir işlemci gerektirir. OpenCV kütüphanesi, Android platformunda gerçek zamanlı görüntü işleme uygulamalarının geliştirilmesinde yaygın olarak kullanılan bir araçtır. OpenCV, yüksek performanslı görüntü işleme algoritmalarını içerir ve bu algoritmaların optimizasyonu, mobil cihazlarda gerçek zamanlı uygulamaların geliştirilmesi için önemlidir. Görüntü karşılaştırma işlemleri arasında en yaygın olanları, görüntü farkı hesaplama, kenar tespiti, nesne tanıma ve yüz tanıma gibi işlemlerdir. Bu işlemler, canlı video akışlarındaki değişiklikleri tespit etmek, özellikleri tanımlamak ve görüntü kalitesini artırmak için kullanılır.

Çalışma kapsamında görüntüleri analiz etmek, yanlış dizlim veya darbeleri tespitmek için OpenCV methodları kullanılarak SSIM (Structural Similarity Index Measure) değerleri hesaplanmıştır ve Imgproc modülünün çeşitli fonksiyonlarından yararlanılmıştır. SSIM iki görüntü arasındaki benzerliği ölçmek için kullanılan referans metriğidir. (Wang, et al. 2004). İki görüntü arasındaki benzerliği ölçmek için kullanılabilecek olan en basit ve en yaygın yöntemler PSNR (Peak Signal-to-Noise Ratio), MSE (Mean Squared Error) ve SSIM dir. Çalışmada görüntüler arası farkların ekranda gösterilmesinden önce bu referans değerleri hesaplanarak bir karar mekanizması kurulmuştur.

Bu çalışmada cep **t**elefonu devre ana kartları arasındaki farkları bulmak esas alınmıştır. Görüntüleme ve karşılatırma Samsung Galaxy-A32 cep telefonu ile gerçekleştirilmiştir. Cihaz özellikleri: CPU Mediatek Helio G80, OS Android 12, Hafıza RAM: 6GB, Depolama:128 GB Arka Ana Kamera: 16 MP , Ön Kamera: 5 MP dir.

Çekilen Görüntü: *3468 x 4624 piksel*

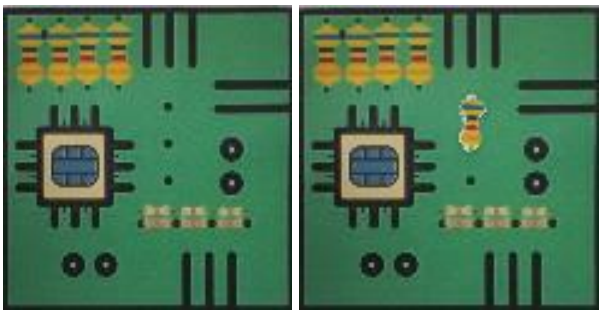

Şekil 1. a) Telefon Kamerası kullanılarak çekilen referans görüntü, b) Telefon kamerası ile çekilen karşılaştırılacak görüntü.

OpenCV Kullanılarak Görüntü İşleme:

OpenCV kütüphanesinde çerçeve (frame) verileri Mat yapısında saklanır. Bu Mat yapısı daha sonra her pikselin işlenmesi için OpenCV'nin görüntü işleme işlevlerine aktarılır. Görüntüleri değerlendirmek için, Samsung Galaxy-A32 akıllı telefonunun 16 megapiksel kamerasından yakalanan her kare için yedi temel görüntü işleme yöntemi uygulanmıştır. Görüntüleri karşılatırmadan önce daha iyi bir sonuç almak için eşitlenmiş bir histogram ve kenar algılama kullanmak, piksel değerleri arasındaki farklılıkları daha belirgin hale getirerek absdiff işlevinin daha etkili çalışmasını sağlar ve sonuçta daha doğru bir fark elde edilir.(Jeong-Seon Lim, Marcella Astrid, Hyun-Jin Yoon , Seung-Ik Lee, 2019) Çalışmada da absdiff() farkını almadan önce sırasıyla cvtColor, equalizeHist fonksiyonları kullanılmıştır.

Method	Açıklaması
cvtColor	Renk uzayları arasındaki dönüşümü gerçekleştirmek için kullanılır
equalizeHist	Gri tonlamalı görüntünün histogramını eşitlemek için kullanılır
absdiff	İki girdi görüntüsünün farkını (mutlak değer olarak) hesaplar
adaptiveThreshold	Kenar tespiti ve nesne tanıma için kullanılır
morphologyEx	Görüntüdeki nesneleri belirginleştirmek, gürültüyü azaltmak veya nesnelerin kenarlarını belirginleştirmek için kulalnılır
findContours	Görüntü üzerindeki konturları (yani nesnelerin çevre hatlarını) bulmak için kullanılır
drawContours	Bir görüntü üzerinde belirtilen kontur verilerini kullanarak konturları çizer

Çizelge 1. Görüntü işleme yöntemleri ve açıklamaları

OpenCV'deki cvtColor methodu ile, bir RGB(Kırmızı,Yeşil,Mavi) görüntüsünü gri renk uzayına dönüştürmek için aşağıdaki formül kullanılır: (Grayscale, 2022)

RGB[A] to Gray:$Y \leftarrow 0.299 \cdot R + 0.587 \cdot G + 0.114 \cdot B$

cvtColor methodu kullanılarak ilk görüntü (Şekil 2a) ve ikinci görüntü (Şekil 2b) gri renk uzayına dönüştürüldü.

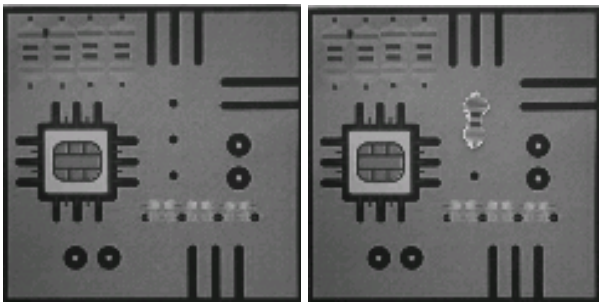

Şekil 2. a Şekil 2. b

OpenCV equalizeHist methodu ile görüntünün parlaklığını normalleştirip ve kontrastını artırırmak için aşağıdaki formül kullanılır: (OpenCV 3.4.19-dev, Equalizehist)

1. İşlem görecek görüntünün histogram (H) değeri hesaplanır.

2. Histogram değerlerinin toplamının 255 olacak şekilde normalleştirilir.

3. Histogramın integrali hesaplanır:

4. $H'i = \sum 0 \leq j < i H(j)$

5. H', bir görüntü dönüşümü yapmak için kullanılır:

6. $dst(x,y) = H'(src(x,y))$ equalizeHist ile ilk görüntünün kontrastı (Şekil 3a) ve ikinci görüntünün kontrastı (Şekil 3b) arttırılır.

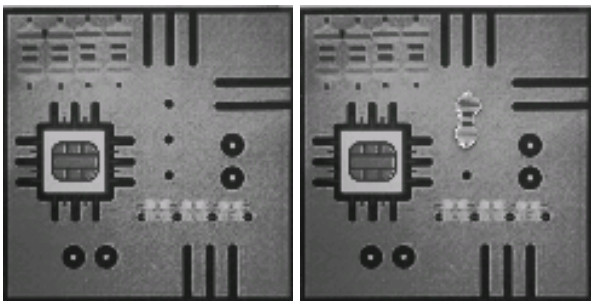

Şekil 3.a Şekil 3.b

OpenCV absdiff methodu ile aynı boyut ve tipte iki dizi arasındaki mutlak fark alınarak iki görüntü arasındaki fark elde edilir.

dst(I) = Sınırlandır(|src1(I) - src2(I)|). (OpenCV 3.4.19-dev, Absdiff)

Çekilen iki görüntünün, fark görüntüsünü elde etmek için absdiff methodu kullanılır. (Şekil 4a)

Şekil 4.a Şekil 4.b

Adaptif eşikleme, belirli bir pikselin eşik değerini o pikselin bulunduğu bölgenin ortalamasına göre belirler. Bir pikselin koordinatları (x,y) ise 3x3 lük bir bölge ele alındığında sırasıyla;

$T(x-1,y-1)$, $T(x,y-1)$, $T(x+1,y-1)$, $T(x-1,y)$, $T(x,y)$, $T(x+1,y)$, $T(x-1,y+1)$, $T(x,y+1)$ ve $T(x+1,y+1)$ dir.

Bu bölgedeki piksellerin ortalaması;

$(T(x-1,y-1) + T(x,y-1) + T(x+1,y-1) + T(x-1,y) + T(x,y) + T(x+1,y) + T(x-1,y+1) + T(x,y+1) + T(x+1,y+1)) / 9$ şekilinde ifade edilir.

Eğer pikselin yoğunluk değeri bölgenin ortalama değerinden büyükse piksel beyaz olarak işaretlenir değilse piksel siyah olarak işaretlenir. Fark görüntüsü (Şekil 4.a) için adaptiveThreshold methodu ile her piksel için 7x7 lik bir bölge ele alınıp ortalama eşik değeri hesaplandı ve gri tonlamalı görüntü siyah beyaz bir görüntüye dönüştürüldü. (Şekil 4.b)

adaptiveThreshold formülü:

$$dst(x,y) = \begin{cases} 255 & \text{eğer } src(x,y) > T(x,y) \\ 0 & \end{cases}$$

(OpenCV 3.4.19-dev, Adaptivethreshold)

MorphologyEx ve findContours methodları ile görüntüdeki nesneleri belirginleştirilerek, gürültü azlatılır ve nesnelerin kenarları belirginleştirilir (Şekil 5.a , Şekil 5.b). Belirginleşen nesneler, ikinci çekilen görüntü üzerine yerleştirilerek farklılıkların belirlenmesi ve nesnelerin etrafının çizilmesi işlemi drawContours ile uygulanır. Bu sayede, iki resim arasındaki farklılıklar daha net ve görsel olarak açık bir şekilde ortaya konuldu. (Şekil 6)

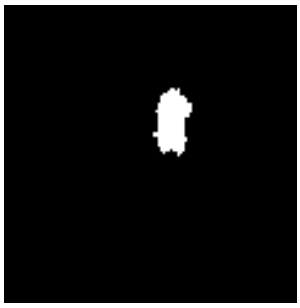

Şekil 5.a

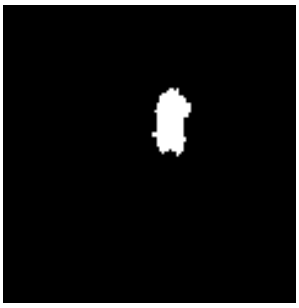

Şekil 5.b

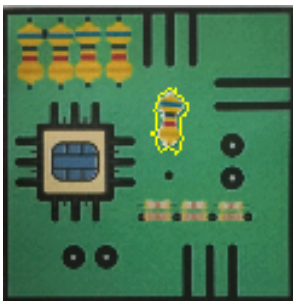

Şekil 6

Görüntü işleme alanında, farklı uygulama alanlarına yönelik birçok algoritma ve yöntem kullanılmaktadır. Bu algoritmaların bir kısmı, özellikle iki görüntü arasındaki farklılıkları bulmak ve analiz etmek için tasarlanmıştır. Nesne tanıma, hareket algılama, kalite kontrolü gibi birçok benzer uygulama için kullanılan bu tür algoritmalar, veri işleme süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu algoritmaların performansını ölçmek için farklı yöntemler de kullanılmaktadır. MSE, PSNR ve SSIM gibi yaygın algoritmalar görüntü kalitesinin değerlendirilmesi için sıklıkla kullanılmaktadır ve literatürde sıkça bahsedilmektedir.

Yöntem	**MSE (Mean Squared Error)**	**PSNR (Peak Signal-to-Noise Ratio)**	**SSIM (Structural Similarity Index)**
Açıklama	İki resim arasındaki farkın karesinin ortalaması	Gürültüye karşı duyarlı bir ölçüm yöntemi	İki resim arasındaki yapısal benzerliği ölçer
Değer Aralığı	0'dan büyük küçük olan sayılar	Sınırsız, genellikle 20-50 aralığında	-1 ile 1 arasında, 1'e yakın olduğunda benzerlik daha yüksek
Birim	Piksel kare (px^2)	dB	SSIM indeksi olarak adlandırılan bir değerdir ve genellikle yüzde (%) olarak ifade edilir.
Yorum	Küçük değerler daha iyi sonuç verir, farklılığın az olduğu kabul edilir.	Yüksek değerler daha iyi sonuç verir.Görüntüler çok farklıysa 15 dB gibi çok düşük değerler elde edilir.	1'e yakın olan değerler daha iyi sonuç verir, farklılığın az olduğu kabul edilir.

Çizelge 2: MSE, PSNR ve SSIM Özellikleri

Çalışmada uygulanan algoritma MSE, PSNR ve SSIM yöntemleri ile karşılaştırıldı. Araştırmalar sonucunda renkli resimlerde SSIM yöntemi, MSE ve PSNR yöntemlerine göre daha fazla kullanıldığı ve literatürde de birçok çalışmada SSIM, resim kalitesi ölçümleri için tercih edilen algoritma olarak belirtildiği görülüyor. 3 yöntemde çalışmada analiz edildi ve Çizelge-3 teki sonuçlar elde edildi. Aynı görüntü için genellikle MSE yöntemi "0" değerini, PSNR yöntemi "Sonsuz" sonucunu verdi , yapılan analizlerde "Sonsuz" ve "0" gibi değerleri karşılaştırmanın doğru sonuçlar vermeyeceği öngörüldü ve SSIM literatürüde görüntü karşılaştırma yöntemleri arasında edildiği için çalışmada bu yöntemden faydalanıldı. (Sara, et al. , 2019:8)

Görüntü Durumu	MSE Değeri	PSNR Değeri	SSIM Değeri
Aynı Görüntü	0	Sonsuz	R: 0, G: 0.9999, B: 0
Farklı Görüntü	13.1885 (px^2)	36.205 dB	R: 0, G: 0.9970, B: 0

Çizelge 3: MSE, PSNR ve SSIM Karşılaştırma Sonuçları

SSIM indeksi 0 ile 1 arasında bir değer alır. 1'e yakın değerler, iki resmin yapısal olarak birbirine çok benzemesini gösterirken, 0'a yakın değerler ise iki resmin yapısal olarak birbirine hiç benzemediğini gösterir. SSIM algoritmasının sonucu Scalar bir değişken döndürür ve bu değişkenin 4 elemanı vardır.

Değişkenler	Açıklamaları
ssim.val[0] (B)	Luminance (Parlaklık) bileşeni, bu değer resmin genel parlaklığı hakkında bilgi verir.
ssim.val[1] (G)	Contrast (Kontrast) bileşeni, bu değer resmin farklı alanlarının birbirinden ne kadar farklı olduğu hakkında bilgi verir
ssim.val[2] (R)	Structural (Yapısal) bileşeni, bu değer resimdeki nesnelerin veya yapıların benzerliklerini ölçer.
ssim.val[3]	SSIM indeksi değeridir ve diğer üç bileşenin ağırlıklı ortalamasını temsil eder.

Çizelge 4: SSIM Algoritmasının Dönüş Değerleri (OpenCV 4.7.0-dev. Video Input with OpenCV and similarity measurement)

Çizelge 4 te belirtildiği gibi SSIM indeksi, bir görüntünün farklı özellikleri parlaklık, kontrast, renk doygunluğu ve bu özellikler arasındaki ilişkileri dikkate alınarak hesaplanır. Eğer iki görüntünün benzerliği bir özellikte düşük ama diğer özelliklerde benzerse, SSIM indeks değeri düşük olabilir.

Çizelge 3 te SSIM yönteminin aynı görüntü için verdiği sonuçlar değerlendirildiğinde , en yüksek özellik değeri 0.9999'dur. Bu değer 1'e oldukça yakındır, bu yüzden resimler birbirine benzerdir sonucana varılabilir. Farklı görüntü için verdiği sonuçlar değerlendirildiğinde, en yüksek özellik değeri 0.997'dir , bu değer de 1'e oldukça yakındır,

ancak ana kartlar çok küçük bileşenleri (direnç, işlemci soketi, konektör, kondansatör, rezistanslar vb.) olan yapılardır. Bu bileşenlerin ana kartın üzerinde kapladıkları alan azdır bu yüzden çalışmamız da SSIM indeksini yorumlarken 0.9990'dan daha az olan değerlerde görüntülerin farklı görüntüler olduğu kabul edildi ve buna göre değerlendirildi.

Çalışmada sürecin hızlı çalışaması ve programın kalitesinin artıllırması adına iki görüntü arasındaki benzerlik oranı önce SSIM yöntemi ile hesaplandı ve SSIM indeksinin ağırlıklı ortalaması 0.9990 olan görüntüler aynı kabul edildi, 0.9990 dan farklı olduğu durumlarda ise iki görüntü önce 4 parçaya ayrıştırıldı, her iki görüntünün her parçası gri renk uzayına çevirildi, histogtamları eşitlenip nesnelerin kenarları belirginleştirildi. Piksel piksel eşik değerlerine göre karşılaştırıldı morfoliojik işlemler uygulanarak görüntüler netleştirildi farklı pikseller işaretlenerek nihai görüntü üzerinde birleştirilip son kullanıcıya farklı nesneler telefon ekranında gösterildi. Şekil 7'deki diyagramda kullanılan algoritmanın süreç akışı gösterilmektedir.

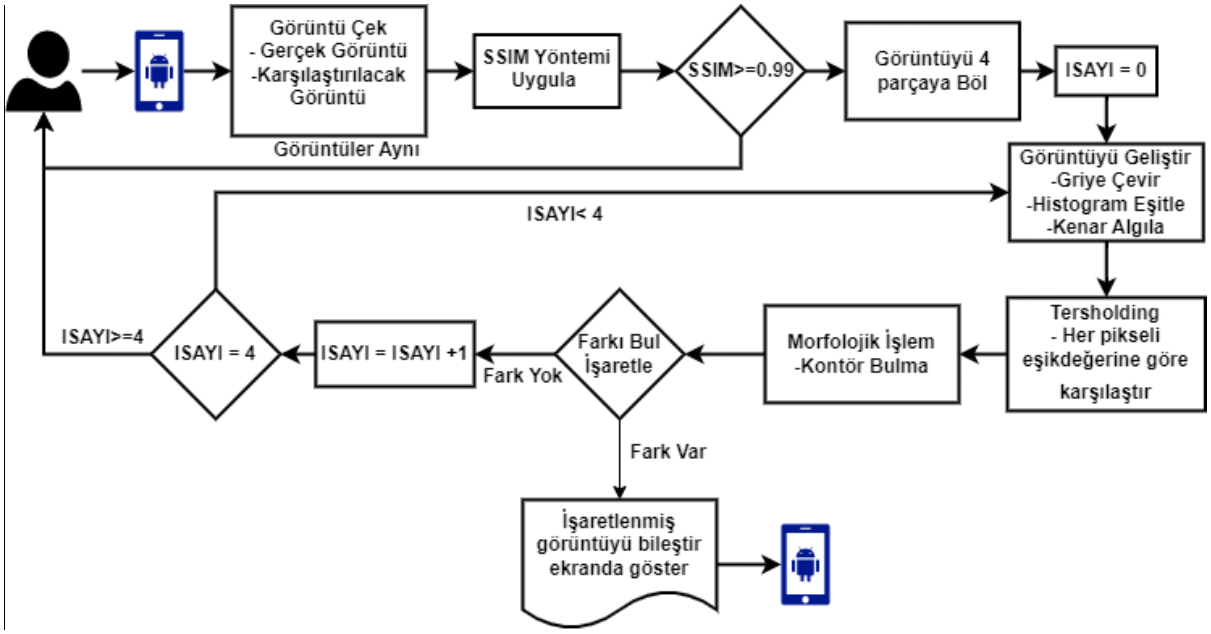

Şekil 7 Uygulama Akışı

Çalışma, üretim sürecinde hata oranını düşürmek, kalite ve verimliliği artırmak amacıyla geliştirilmiştir. Mevuctta, operatörler üretim bandının başında ana kartları görsel olarak göz ile kontrol ettiği bir ortamda, bu çalışma ile sürecin yarı otomatik hale getirilmesi, hızlanıdrılması ve güvenilirliğin artması hedeflendi. Üretim başında hatasız kusursuz bir ana kart belirlendi. Fark analizini yapacak telefonu tutmak için ve kontrol edilecek ana kartı yerleştirmek için bir düzenek tasarlandı. Düzeneğin etrafı çevre ışıklarından minimum seviyede etkilenmesi için kapatıldı, ancak operatörün rahat bir şekilde ana kartı yerleşirmesi için ana kart yerleştirilen alan açık bırakıldı. Devre ana kart ölçülerinin değişebilme durumu göz önünde bulundurularak bu alan farklı ana kartlarının yerleşebileceği şekilde tasarlandı. Çalışamda görüntü almak için kullanılan telefon modelinin değişmesi durumunda zoom ve fokus ayarları değişebileceği için telefon yerleştirilen alanında yüksekliği ve genişliği ayarlanabilir tasarlandı. Şekil – 13 ve Şekil – 14 de tasarlanan düzeneğin göreselleri gösterilmektedir.

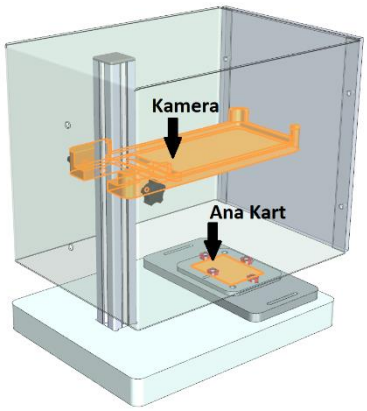

Şekil 13
Yandan Görünüm

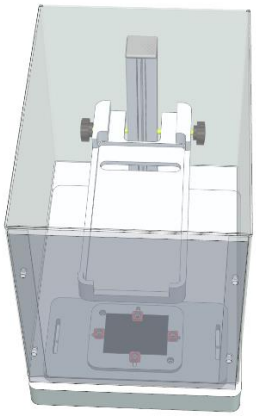

Şekil 14
Üstten Görünüm

Düzeneğe önce telefon yerleştirilir, daha sonra hatasız ve kusursuz belirlenen ana kart düzeneğe yerleştirilir ve görüntüsü çekilir. Telefon hafızasında bu görseller sanlanır ve bu işlem üretim başında bir defaya mahsus yapılır. Tasarlanan düzenekte cep telefonu hep sabit olacak şekilde tasarlanmıştır, kusursuz ana kart ile karşılaştırılacak ana kartlar düzeneğe operator tarafında el ile yerleştirilir. Üretime giren her ana kart önce bu düzeneğe yerleştirilerek telefon ile fotoğraf çekilir ve ana kartın hasarlı olup olmadığı , yanlış yerleştirilip yerleştirilmediği uygulama tarafından kontrol edilir. Ana kart üzerinde yabancı bir madde, yanlış dizilim, kırık ve hasar var ise ilgili nesne yada ilgili alan telefon ekranından işaretlenerek, operatöre gösterilir.

Yorumlar

Literatürdeki üretimde kullanılan yarı/tam otomatik işler, üretim sürecindeki hataları azaltmak, verimliliği arttırmak ve iş gücü maliyetlerini düşürmek gibi birçok avantaja sahiptir. Bu yöntemler, kalite kontrol sürecinde insan hatalarını en aza indirerek, üretim sürecini hızlandırmaktadır. Günümüzde teknolojisinde sürekli iyileştirme kavramının sonucu olarak tam otomasyonlu bir üretim tesisi amaçlanmaktadır (Łapczyńska, 2023 : 31-32).

Yine literatürde bulunan bir çalışama (Nee, et al., 2012 : 311-312) yarı otomatik bir üretim hattında incelen bir vaka üzerinde gerçekleştirilen, sonuçları gereksiz insan gücünün önlenmesi ,üretim kaltiesinin artırılması ve insan hatasından kaynaklanan üretim kayıplarının önlenmesi gibi faydalar sağladığını göstermektedir. Montaj işleminin insana veya insan-makine ikilisine dayalı olduğu üretim sistemlerinde insana dayalı hataların azaltılması, adım adım önce yarı otomatik sistemlere ve gün sonunda da tamamen akıllı makinelerle üretimine evirme şeklinde gerçekleştirilebilir.

Görsel hata tespitinde kurulan bu sistemde tüm üretim hattının tek seferde dönüştürülmesi yerine içinde insan unsuru bulunan istasyonların parça parça yarı/tam otomatize edilmesi çalışmasına örnek olabilir.

Sonuçlar

Çalışmada, pilot bir üretim hattında uygulanan yarı otomatik (yarı insan ve yarı cihaz kontrolü) yöntem ile hat üzerindeki gözle kontrolden kaçabilen hataların daha hızlı tespiti sağlandı. Bu çalışma, insana dayalı görsel kontrol zaman kaybı düşürülerek yüksek kalitede bir üretim sağladı. Yazılım ile görsel kontrolünün insana dayalı üretim hattına uygulanması sağlandı. Gelecekte bu çalışmayı ileri bir seviyeye taşıyabilmek için tam otomatik şekilde çalışabilmesi hedeflenebilir. Kullanılan düzenek yerine daha gelişmiş bir uygulama yazılarak, üretim bandı üzerinden gelen ana kartın görüntüsü sabit bir telefon kamerası ile çekilip,

otomatik olarak belirli açılarda çevrildikten sonra hatasız ana kartlarla karşılaştırılabilir. Bu sayede, operatörün elle yerleştirme işlemi ortadan kaldırılarak akan konveyör üzerinde görsel kontrol yapılabilir, daha verimli ve daha hızlı bir üretim süreci elde edilebilir.

Kaynakça

Dulkadir, B. (2016) İşletme yönetiminde firenin azaltılarak verimliliğin artırılması: İplik Üretim Tesislerinde Bir Araştırma, *AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ KIŞ 2016 CİLT: 7 SAYI:2*

Özgüvenç, D. (2011), Kalite problemlerinin sınıflandırılmasında çok kriterli pareto analiz, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*

Li, J., Zhang, X., & Feng, P. (2022). Detection method of end-of-life mobile phone components based on image processing. *Sustainability*, 14(19), 12915.

Ikemura, K., (2018), Real time breast histology image classification with a mobile phone, doi: https://doi.org/10.1101/2022.09.15.21253543

Pebralia, J., & Amri, I. (2022, September). A low-cost and practical method for determining raindrop size from spray nozzle by using a mobile phone camera. In *Proceedings of the International Conference on Radioscience, Equatorial Atmospheric Science and Environment and Humanosphere Science, 2021* (pp. 449-455). Singapore: Springer Nature Singapore.

Iqbal, U. (2021). Smartphone fundus photography: a narrative review. *International Journal of Retina and Vitreous*, *7*(1), 44.

Ali, N. M., Karis, M. S., Bahar, M. B., Ken, O. K., Mat, M., Ibrahim, M. S., & Abidin, A. F. Z. (2006). Prototype of mango inspection and labeling using image processing technique. *ARPN Journal of Engineering and Applied Sciences, Vol. 12, No. 10, MAY 2017*

Alie, N. M., Karis, M. S., Wong, G. J., Bahar, M. B., Sulaiman, M., Ibrahim, M. M., & Abidin, A. F. Z. (2017). Quality checking and inspection based on machine vision technique to determine tolerancevalue using single ceramic cup. *ARPN Journal of Engineering and Applied Sciences*, *12*(8), 2737-2742.

Jeong - Seon Lim, Marcella Astrid, Hyun - Jin Yoon, Seung - Ik Lee. (2019). Small object detection using context and attention.

Wang, Z., Bovik, A.C.,Sheikh, H.R., & Simoncelli, E.P. (2004). Image quality assessment: from error visibility to structural similarity. *IEEE Transactions on Image Processing, Vol .13, No. 4,600-612*. doi: 10.1109/TIP.2003.819861

Sara, U., Akter, M. & Uddin, M.S. (2019) Image quality assessment through FSIM, SSIM, MSE and PSNR - *A Comparative Study. Journal of Computer and Communications , Vol .7, No. 3, 8-18.* doi: 10.4236/jcc.2019.73002

Wikipedia. (2023, Mart 22). *Grayscale*. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Grayscale, 10.04.2023.

OpenCV 3.4.19-dev. *Equalizehist*. Erişim Tarihi: 12.04.2023, https://docs.opencv.org/3.4/d6/dc7/group__imgproc__hist.html#ga7e54091f0c937d49bf84152a16f76d6e.

OpenCV 3.4.19-dev. *Absdiff*. Erişim Tarihi: 12.04.2023, https://docs.opencv.org/3.4/d2/de8/group__core__array.html#ga6fef31bc8c4071cbc114a758a2b79c14.

OpenCV 3.4.19-dev. *Adaptivethreshold*. Erişim Tarihi: 13.04.2023,

https://docs.opencv.org/3.4/d7/d1b/group__imgproc__misc.html#ga72b913f352e4a1b1b397736707afcde3.

OpenCV 4.7.0-dev. *Video Input with OpenCV and similarity measurement*. Erişim Tarihi: 17.04.2023, https://docs.opencv.org/4.x/d5/dc4/tutorial_video_input_psnr_ssim.html

Łapczyńska, D. (2023). The possibilities of improving the human-machine co-operation in semi-automatic production process. *Technologia i Automatyzacja Montażu (Assembly Techniques and Technologies), 119*(1), 30-36. doi: https://doi.org/10.7862/tiam.2023.1.4

Nee, L.S., Hao, L. J., Shukor, N. M., Adzmi, M. R., Kamaruddin, S., (2012). Integration of seven managements and planning toolsand dmaic: a case study in a semi-automated production line. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering. Vol.2, Issue 8, August 2012*

DÖRDÜNCÜ GÜÇ OLAN MEDYANIN MASUMİYET KARİNESİ BAKIŞ AÇISIYLA İNCELENMESİ

Ensar LOKMANOĞLU[1]

Giriş

Bu çalışmada medyanın gücü ve masumiyet karinesinin teorik kavramından bahsederek medyanın makul şüphenin ötesinde iddia edilen suçun kanıtlana kadar hiçbir suçun isnat edilmemesi ve varsayılmaması gerektiğinden yola çıkarak özellikle ceza davalarıyla ilgili bilgi ve belgelerin hukuka uygun olmayarak, belli bir basın etik ilkesi kurallarına uymadan medya da yayınlanması, yargılanması masumiyet karinesini ve adil yargılama güvencesini ihlal edeceği gibi çoğu hukuk sisteminin ana ilkesi olan "suçluluğu kanıtlanana kadar herkesin masun olduğu" fikrine ters düşmektedir. Edabali'nin Ertuğrul Gazi'ye verdiği öğütte "insanı yaşat ki, Devlet yaşasın" ifadesinden yola çıkarak devletin yaşayabilmesi için sadece oluşturulan yasal sistemin değil, insanın yaşatılması gerektiğini çıkarabiliriz. Yine Blackstone oranına göre masum bir insanın korunmasının birden çok suçluyu serbest bırakmaktan daha büyük bir değer olduğunu dile getirmesini değerlendirdiğimizde en değerli varlık insanın özgürlüğü, masumiyet karinesi olmazsa olmaz haklarından birisidir. Bu hakkın konumuzu oluşturan yasama, yürütme ve yargı dışında demokrasinin dördüncü gücü olarak nitelendirdiğimiz medya tarafından yargı organlarında yürütülen soruşturmalarda gücünü kullanarak yanıltıcı, sansasyonel haberlerle adil yargılamayı etkilememek için masumiyet karinesine, gizliliğe dikkate ederek toplumsal damgalamadan uzak ve bilinçli davranması amaçlanmıştır. Adaletin adil yönetimi için medyanın önemini azımsamamak gerekse de medya da verilen özellikle ceza davalarını ilgilendiren haberlere konu olan gerçek ve tüzel kişiler medya yargılamasından uzak, gerek ulusal mevzuatımıza ve gerekse uluslararası mevzuatlardaki hükümlere uygun olarak gerçek yargılamaların yapılması sağlanmalıdır. Çünkü ceza kavuşturmalarının insanlar üzerinde etkisi çok fazladır. Örneğin masumiyet karinesi kavramına saygı duyulmadan yapılan haberlerin insanlarının hayatlarını ve kariyerlerini telafi güç ve imkânsız zararlar verir. Çalışmamızın konusunu oluşturan dördüncü güç medyanın masumiyet karinesi açısından değerlendirilmesinde oluşabilecek zararların en aza indirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Doğası gereği diğer insanlarla iletişim halinde olması gereken insanın teknolojik gelişmelere bağlı olarak bilgisayar, internet, dijital televizyon gibi yeni medyanın çeşitli yöntemlerini kullandığını görmekteyiz (Arslan, Akgül, 2022, s. 273). Gerek elektronik ve gerekse uydu teknolojilerinin gelişmesiyle kitap, gazete, dergi üretiminin ve tüketimin artması, radyo ve televizyonun yaygınlaşması en önemlisi içeriklerin güncellenmesi ve bunların dünyaya dağıtılması/tüketilmesi desteklenmiştir (Alemdar, 1999, s. 13).

Her ne kadar medyanın başlangıç noktası yazının icadı olarak görülse de; Günümüz tarifiyle medya Gutenberg tarafından 15. yüzyılın ortasında matbaanın icadı başladığı kabul edilmektedir. Bu dönemden önce kitapların üretimi zahmetli ve masraflı olduğundan okuma imkânı ancak zenginlerde vardı. 16. yüzyılın sonlarında gazetenin ortaya çıkması 17. yüzyılda gazetenin bir kitle iletişim aracı haline gelmesi 19. yüzyılda teknolojik gelişmelere paralel

[1] Dr.Öğr.Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, ensarlokmanoglu@gmail.com

olarak telgraf ve fotoğraf makilerinin kullanılması medyanın uzak coğrafyalara ulaşmasına imkân tanımıştır.20. yüzyılda ise modern hayatımıza giren radyo, televizyon ve sinema devletlerin kontrolünde bir ikna aracı olarak kullanılmıştır (Arslan, Akgül, 2022, s. 274).

Soğuk Savaş döneminin ilk başlarında kurumlar ve işyerlerinin kullanımı için kullanılan ve Britanyalı yazılım mühendisi Tim Berners-Loe tarafından bulunan internet ilerleyen dönemlerde teknolojik gelişmelerle yeni medya araçlarında yeni bir dönüm noktası oluşturmuştur. Şöyle ki bilgisayar, cep telefonu vs. teknolojik cihazlarla internetin aracılığı kullanılarak gerek radyodaki gerek televizyondaki tüm programlara ve çevrimiçi tüm dergi, gazete ve kitaplara istenildiği zaman ulaşılma imkânı doğmuştur (Arslan, Akgül, 2022, s. 274-275).

Latince kökenli "media" kelimesi "araçlar, aracılar" anlamına gelmekteyken bunun Türkçe karşılığı medya kelimesi de TDK kurumunda " iletişim ortamı, iletişim araçları" olarak tanımlanmaktadır (Gezer, 2022: 3-4).

Kamuoyu oluşturmak, bilgi toplama, toplumu eğitme vb görevleri resim, yazı ve ses kullanarak topluma aktarabilen medya radyo, gazete, televizyon, yazılı eserler (gazete, dergi, kitap vs.) (Gezer, 2022: 29) ve internetten oluşan etkili bir iletişim aracıdır (Gezer, 2022: 3-4). Bu iletişim araçlarından internet yapısının kullanılması ile oluşturulan etkileşim temelli internet siteleri sosyal medya isminin kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Zafer ve Vardarlıer, 2019: 356). Her geçen gün yenisinin eklendiği sanal-internet ve sosyal medya araçları var olan algıyı yönetme, toplumsal ilişkileri yeniden şekillendirme ve oluşturmada önemli görevler üstlenmektedirler(Arslan, 2019: 1-2). Bireylerin tutum ve davranışlarını etkileyebilecek güce sahip bu teknolojik gelişmeler amaca uygun olarak kullanılmadığı zaman toplum üzerinde ciddi olumsuz etkilere yol açabilmektedir (Arslan, 2011: 1-2).

MEDYA

İnsan doğası gereği diğer insanlarla iletişim halindedir. Bu iletişimi ve etkileşimi insanlar çeşitli araçlarla yaparlar bu iletişim araçlarına genel anlamıyla medya denilmektedir (Arslan, Akgül, 2022, s. 272).

Bireylerin haberlere ulaşması ve ulaşılan haberlerin doğruluğunu tartışa bilme gibi çift taraflı etkiye sahip medya teknolojik gelişmelerle modern hukuk devletinin her alanında bilgilendirici ve yönlendirici (Zafer ve Vardarlıer, 2019: 356), dördüncü bir güç olarak nitelendirilmiştir (Gezer, 2022, s. 3-4). Demokratik toplumlarda bu güç ve önem daha artmıştır. UNESCO tarafından sunulan McBride Raporu'nda medyanın öncelikli görevinin bireyin toplumsallaştırılması ve toplumsal gelişmelerden haber ve bilgi edinmesidir. Medya ayrıca siyasetin oluşumunda ve yönlendirilmesinde büyük öneme sahiptir (Özkan, 2008, s. 121-122). Şöyle ki medya bireylerin siyasi tutum, davranış ve tercihlerini etkilemekte kalmaz siyasi liderler, hükümet üzerinde yönlendirici ve şekillendirici baskı gücü oluşturur (Arslan, 2004, s. 2). Medyanın gerek politikada ve gerekse toplumsal hayatta bu denli güçlü olması çağdaş toplumlarda dördüncü kuvvet olarak nitelendirdiğimiz elit gruplarını oluşturmuştur (Arslan, 2004, s. 4).

Medya tüm bu bilgilendirme ve toplumsallaştırma çalışmalarını yaparken kamuoyu oluşturmamalıdır. Kamuoyu oluşturma ve temsil etmekte tek yetkili şeyin halk olduğunu bilinmelidir (Özkan, 2008, s. 124). Ancak zamanla bu düşünceden ayrılarak kapitalist ve egemen güçlerin bir parçası haline gelen medya yurttaşlar tarafından dördüncü gücün işlevini yerine getirip getirmediği konusunun tartışılmasına neden olmuştur (Erdogan, 2013, s. 176). İletişim dünyası kadar geniş bir dünyada endüstriyel ve kapitalist toplumlarda dev kuruluşlarla medyanın kendisi bir endüstri oluşturmuş (Demirel, 2019, s. 519).

Ulaşılabilirliği sayesinde insanlar ve toplum üzerindeki etki alanını genişleten medya (Zafer ve Vardarlıer, 2019: 355), günlük yaşantımızdan, siyasette, kültürel yapılara ve

toplumsal gelişmelere kadar geniş bir alanda bireyleri etkileyen medya özellikle siyasi ve ekonomik alanda çok önemli ve bir yere sahiptir (Utma, 2018, s. 2903).

Toplumdaki yeniliklerin yanı sıra ulusal ya da küresel özellikteki yönetimi kontrol edebilmekle birlikte kültürün gelişmesi, değişmesi ve sosyal hayatın haber ve eğlence ile bütünleştirerek açıklanmasını sağlamaktadır (Sevim, 2019, s. 674). Bu süreç insanların toplumsal faaliyetlerini yerini getirirken ileri teknoloji ürünlerini bir uzvu olarak kullanmasına yol açmıştır (Arslan, 2019, s. 5-6).

Daniel Katz, Graeme Buton ve Denis McQuail'le göre medya; bireyleri toplumsal yapı üzerindeki gelişmeler hakkında bilgi vererek bilgilendirme, geçmiş kuşaklarla bağımızı güçlendirerek kültürel devamlılık, bireyler arasında etkileşimi sağlayarak toplumsallaştırma, toplumu yakından ilgilendiren konulara dikkat çekerek kamuoyu yaratma ve toplumun iyi vakit geçirmesini sağlaya bilmek adına eğlendirme olmak üzere beş temel işlevi üstlenmiştir. Medya toplum içindeki farklı gruplar örneğin hakim sınıf için; güç, alt sınıf için; değişim, kontrol gibi farklı görevleri üstlendiğini değerlendirdiğimizde (Sevim, 2019, s. 64), medyada yönetenler ve yönlendirilenler özetle bir gücün olduğunu görebilmekteyiz. Burada dikkat edilmesi gereken oluşan güçlerin zararlı yönlerinden kaçınıla bilinmesidir (Akkurt, 2023).

Medya; haber faktörü, kitle iletişiminin üretim koşulları, medya içi gündem belirleme ve reyting sebebiyle sosyal hareketlerle ilgilenmektedir Şöyle ki (Kılıç, 2009, s. 161),

Medyada bir olay ne kadar alışılmışın dışında ve dikkat çekici özelliğe sahipse o kadar haber değerinin olduğunu bilmenin dışında karmaşık olayların iyi bir iletişim politikası kullanılarak toplum tarafından dezavantajlı durumdan avantajlı duruma gelmesi değerlendirildiğinde ilgili tarafların çeşitli etkinliklerle kamuoyu oluşturmak amacıyla medya ile iletişime geçerek haber üretim işlevini yapabildiği haber faktörü ile medyanın önemli bir görevi olan bilgilendirme sürecini yerine getirirken toplumsal sorunlara karşı duyarlı olması ve ortaya çıkan bu sorunları yurttaşlarla paylaşması üretim, işletme maliyetleri gibi ekonomik yük getirdiği bilinmektedir. Bu sebepten medya kitle iletişim üretimi en aza indirmek için konferansları ve tanınmış siyasal aktörleri haber malzemesi olarak kullanacaktır (Kılıç, 2009, s. 161).

Medyanın karmaşık bir yapıya sahip olduğu demokratik ülkelerde toplumsal sorunlara karşı daha fazla duyarlı olduğu kabul edilmelidir. Buna karşılık hareketin amacına karşı kamuoyu oluşturan diğer görüş daha etkin hale gelmekle birlikte medya içi günden oluşmaktadır.Özünden uzaklaştırılmadan toplumu etkileyebilecek nitelik deki haberlerin veriliş şekli kamuoyu oluşturmada önemli bir unsurdur. Bu sebepten reyting oluşturabilmek için medya grupları toplum tarafından beğenilen çalışmaların ne kadar sürdürüleceğine ve ne şekilde yayınlanacağına karar vermektedir (Kılıç, 2009, s. 162).

İletişim teknolojilerinde ki gelişmelere bağlı olarak yeni medya, sosyal medya gibi pek çok kavram literatürü girmiştir. Bunun sonucu olarak sosyolojik, kültürel ve ekonomik alanlarda birçok değişim olmuştur (Sevim, 2019, s. 677).

YENİ MEDYA

1970'lerde ortaya atılan bir kavram olan yeni medya etkileşim ve çevrimiçi sayısal verilere dayalı kurulmuştur. Poster geleneksel medya olarak tanımlanan tek yönlü iletişimin hakim olduğu 1. medya çağı ve yeni medya olarak tanımlanan çift yönlü iletişimin hakim olduğu 2.medya çağı olmak üzere ikili bir ayrımla yeni medya kavramını ele almıştır. Şöyle ki dergi, gazete, radyo, mektup, telefon gibi iletişim araçları geleneksel medya olarak tanımlanırken, gelişen teknolojiyle birlikte internetin kullanılmasına bağlı olarak ortaya çıkan tabletler, çevrimiçi eğitimler, dijital televizyon, e-posta, akıllı telefonlar, film-dizi siteleri yeni medya olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar yeni medya kavramına karşılık dijital medya tanımı söylense de dijital medya kavramının daha dar kapsamlı olduğu özellikle internet ve

bilgisayar gibi kavramları karşılamadığı değerlendirilmiştir. İnternetsiz düşünemediğimiz yeni medyanın geleneksel medya ile farkı amaçta değil kullanılacak araç tercihinde olduğunu görmekteyiz. Daha farklı bir şekilde ifade edersek işlevsellik ve nitelik bakımından ayrımı görebiliriz. Şöyle ki geleneksel medya da karşılıklı etkileşim olmadığından mesajın alan kişinin tepkileri ölçülememekte ayrıca bugün yeni medya olarak nitelendirdiğimiz bir araç teknolojik gelişmelere bağlı olarak geleneksek hale gelebilir (Arslan, Akgül, 2022, s. 276).

1970'li yıllarda ilk defa tanımı yapılan yeni medya 90'larda iletişim teknolojilerindeki baş döndüren ilerlemelerle etkin bir boyuta gelmiştir. Şöyle ki Williams (1994) yeni medyayı var olanı geliştiren veya yeni hizmetler sunan mikro elektronik, telekomünikasyon ve bilgisayar uygulamaları olarak tanımlamıştır (Aslan, 2016, s. 4).

Çağımızı ekonomik güçler yerine imajların etkilediğini öne süren düşünceye göre bireyler dünya üzerinde gerçek kişi veya yerlere değil medya bulunan imajlara tepki verdiğini ve dünyanın "yap-inan evreni" durumunda olduğunu belirtmiştir. Manuel Castells, medya ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak ağ toplumunda kişisel kimliğin ön plana çıktığı, başka bireylerle etkileşime girerek kendi kimliğimizi yaratmak zorunda kaldığımızı belirtmiştir (Sevim, 2019, s. 677).

Gerek iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve gerekse teknolojik ilerlemelerle birlikte dijital alanda birçok yenilikler özellikle medya-haberleşme araçlarında ve yöntemlerinde değişmelere yol açmıştır. Örneğin uydular ve internet aracılığıyla dünyanın dört bir yanına tek bir cihazla maliyetsiz aynı anda yayın yapabilme imkânı normal vatandaşların tanık oldukları olayları gazeteci gibi sunabilmelerine imkân tanımıştır. Bu değişim ve gelişim o kadar baş döndürücü hal almıştır ki bazı devletlerin buna ayak uyduramadığını görebilmekteyiz (Aktaş, 2018, s. 203).

Vatandaş gazeteciliği veya siberaktivism olarak nitelendirdiğimiz ister gazeteci olsun isterse olmasın yerel aktörlerin katılımına yer vererek olayların ele alınış, yayınlanma ve iletilmesini farklı bir konuna getiren iletişim teknolojileri ile sosyal ağlardaki gelişmelerdir.

Habercilik ve gazetecilik alanlarında dijital teknolojilerin doğurduğu olumlu sonuçlara kısaca söyle açıklayabiliriz. Birincisi, medya sektöründe görev yapan kişilerin internete erişimine, bilgi ve kaynağa ulaşmasının kolaylaşması, İkincisi mobil telefon aracılığı ile mesajların sosyal medya platformlarından kolaylıkla gönderilmesi özellikle aktivistlerin etkinliklerinin etkilenmesi, üçüncüsü, akıllı telefonlar aracılığı ile farklı şekillerde bilgi toplama imkânının oluşması olarak sıralayabiliriz (Aktaş, 2018, s. 203).

Her yeni iletişim teknolojisi yeni bir kitle iletişim aracının yaygınlaşmasına ve yeni medya ortamına zemin hazırlamıştır. Şöyle ki geleneksel medyadan sanayileşen medyaya, günümüzde ise interaktif medyaya geçiş yaşanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak da haber anlayışında değişikler yaşanmıştır .Ayrıca iletişim teknolojilerinin gelişmesi yeni iletişim ortamları oluşturmuş bununla da hem habere ulaşımı kolaylaştırmış hem de yer kısıtlaması olmaksızın medya çalışanları bilgi aktarımı yapabilmiştir. Örneğin bir muhabirin dünyanın herhangi bir yerinden elde ettiği haber ve fotoğrafları bağlı olduğu gazetesine elektronik cihazlar aracılığı ile gönderebilmesi verilebilir. Bu sebepten gelişmelere uygun haberciliğin yapılabilmesi ancak iletişim teknolojisindeki gelişmeleri yakından takip etmeyle sağlanacaktır (Gönenç, Yapar, 2004, s. 438) .

SOSYAL MEDYA

Bilgisayar ve internet teknolojisindeki gelişmelerle kavramlaşan yeni medya ürünlerinden en önemlilerinden birisi sosyal medyadır. Habermas'ın ifadesiyle "kamusal alan" ın oluşumu sosyal medyanın ürünleriyle gerçekleşmektedir. Bireylerin tartışma ve kaynaşmasına imkan tanıyan kamusal alanlar internet ağları sayesinde yaygınlaşmıştır. Özellikle sosyal medya bireyleri bir araya getirmesi, aralarındaki iletişimi arttırması, toplumun

davranışlarını etkilemesi ve toplumsal pratiklerde değişiklikler yaratması gibi avantajları sunmuştur (Sevim, 2019, s. 677).

İnternetin var ettiği ve yeni medyanın bir parçası olan facebook,Instagram, Tiktok, Whatsapp, Pinterest, Wikipedia vs sosyal medya platformları günümüzde bireyler ve kurumlar tarafımdan yaygın olarak kullanılmaktadır (Arslan, Akgül, 2022, s. 276).

Küresel ölçekte enformasyon akış sürecinde olan sosyal medya internetin sağladığı imkânlar ile zaman ve mekân kavramından uzak küresel bir ağ döngüsü içerinde bireysel ve toplumsal hayatın yeniden yorumlayarak "ağ toplumu" anlamına denk gelen toplum tanımlamasını yapmıştır (Çalışkan ve Mencik, 2015: 257).

Michael Fruncher sosyal medyayı; karşılıklı iletişim ifade eden conversation (sohbet), paylaşımlarım her türlü eleştire açık olduğunu ifade eden commenting (yorumlamak), yapılan yorumlara yeni fikirlerin eklenmesini ifade eden contribution (katkı), normal hayatımızdaki gibi sosyal ortamlarda da ihtiyaç duyduğumuz sosyal kısmı ifade eden community (topluluk) ve varlığını devam ettire bilmesi için olması gereken dayanışması ifa eden collaboration (işbirliğidir) olmak üzere 5 C ile tanımlamaktadır (Çalışkan ve Mencik, 2015: 257-258).

Ağ teknolojileri üzerinden yapılan diyaloglar ve paylaşımlar sosyal medyayı oluşturmaktadır. İnternet üzerinden yapılan bu paylaşımlar çok geniş kitlelere maliyetsiz olarak ulaşabilmektedir. Sosyal medyadan sadece bilgi paylaşımı yapmamakta olup; toplum üzerinde etkisi büyüktür (Çalışkan ve Mencik, 2015: 272).

Sosyal medya olarak adlandırdığımı ve internet ortamında msn Messenger, facebook, twitter, bloglar, chat siteleri gibi platformalar 2000'li yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır (Aslan, 2016, s. 3).

Sosyal medya kullanıcılarına online araçlar ve web siteleri aracılığıyla internet üzerinden bloglar, RSS, sosyal ağ siteleri, forum podcast, e-posta zinciri, sanal dünyalar, sosyal imleme gibi ortamlarda karşılıklı bilgi, görüş ve çeşitli paylaşımda bulunabilme imkanı sunar (Aslan, 2016, s. 4).

Sosyal medya internet aracılığı ile bilinen bütün ortamları" multi-medya" ya da çoklu ortam adıyla bir arada toplama yetisine sahiptir (Aslan, 2016, s. 5).

İnternet ortamında birçok paylaşım yapılmasına ve yeni fikirlerle insanlara fırsatlar sunan sosyal medyanın temel niteliklerini kısaca sıralarsak;

Sosyal medya katılımcılarına cesaret ve geri bildirim alma imkânı tanır, tüm bu geribildirim ve yorumlar katılımcılara açıktır. Sosyal medya geleneksel medyanın aksine konuşma yapar gibi iki yönlü iletişime olanak sağlar, bireylerin beğendikleri fikirleri hızlı ve güvenli olarak toplumla paylaşma imkânı sunar. Sosyal medya araçları özellikle linkler üzerinden bağlantı kurularak hemen herkesin erişime açılmış olup; çoğu zaman maliyetsiz ve uzman olma zorunluluğu olmadan kullanılabilmektedir. Sosyal medya iletişim sürecin de etki ve tepki arasındaki süreyi katılımcıların belirlemesine imkân tanırken bu ortamda yapılan tüm yorum ve paylaşımların istenildiğinde değiştirilebilme olanağını kullanıcılarına sunar (Aslan, 2016, s. 6-7).

MEDYANIN GÜÇÜ

Yeni medyanın teknoloji ile paralel giden gelişmesinden haber gazeteciliği de nasibini almıştır. Söyle ki gazeteciler yeni medyanın imkânlarını kullanarak odasından çıkmadan, sahaya inmeden, masa üstünde haber yazabilmektedir. Buda haber sayısının ve yurttaş gazeteciliğin artmasına sebebiyet vermiştir. Günümüzde interneti kullanan herkesin gazetecilik üstlenmesi yeni medya için olumsuz bir durum olarak görülmektedir. Bunun sebeplerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz öncelikle oluşturulacak içeriğin güvenliliği tartışılmaktadır

ayrıca bireyin kendi sosyal medya hesabını bu amaçla kullanması her ne kadar bilgi kirliliğine sebebiyet verse de asıl olan kullanıcıların tarafsız ve objektif olmamasından ve olayları kendi bakış açılarıyla değerlendirmesindendir (Arslan, Akgül, 2022, s. 277).

Shiller, medyanın seçkinlerin kontrolünde olduğunu iddia ederken halkın rızasının propaganda aracılığıyla ile oluşturulduğunu savunmaktadır (Sevim, 2019, s. 675).

Halkın bilincinin, beğeni ve tercihlerinin medyayı şekillendirdiğini savunan kültürcü araştırmacılar medyanın gücü ideolojiktir düşüncesini benimseyen Marxist düşüncenin aksine medyanın etkileme gücünün daha az olduğunu, medyanın halkın tercihleriyle şekillendiğini, medyanın toplumsal rızanın kazanıldığı ve kaybedildiği bir müdahale alanı olduğunu ve böylece medya üzerine yöneltilecek eleştirileri ve dikkatleri azaltmayı hedeflemişlerdir (Sevim, 2019, s. 675).

Marxist etki kuramı; gelişmiş ülkelerin özellikle Amerikan/Batılı ülkelerin egemen kültürel değerlerini medya aracılığı ile bilinçli bir şekilde diğer ülkelere özellikle üçüncü dünya ülkelerinde egemen kılınması amacıyla kendi değerlerinden yabancılaşarak bilinçli olarak kapitalist değer ve amaçları benimsemesidir. Küreselleşme kapsamında, medya bireylerin düşünce yapılarını etkilemekte, bireyleri aynılaştırmakta ve böylece toplumsal bir hafıza oluşturma amaçlamaktadır (Sevim, 2019, s. 676).

İnternet medyasının kolay iletişim kurma ve kitlelere hitap edebilme imkânı sunması ve özellikle internetin örgütlenme için kullanılması ve çağa uygun gelişmesi toplumsal hareketler açısından bir dönüm noktası olmuştur (Tamir, 2018, s. 1).

Demokratik toplumlar da medyanın güçlü, özgür ve çeşitlilik arz etmesi arzu edilen bir koşuldur. Bunun olabilmesi içinde medyanın hukuki açıdan güvence altına alınması ekonomik anlamda ise sıkıntılardan kurtulması aranmaktadır (Kılıç, 2009, s. 165).

Sosyal medya; bireylerin birbirleriyle doğrudan iletişimi maliyetsiz olarak yapmalarına imkân tanıyan ayrıca birçok kişinin hizmetine sunulan açık bir kaynaktır. Bu sebep den toplumsal hareketlerde sosyal medyanın kullanımı ve varlığına ihtiyaç duyulmaktadır (Tamir, 2018, s. 5).

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle internet ve sosyal ağ siteleri yaygınlaşmış bununla birlikte insanların ortak platformda duygu, düşünce ve deneyimlerini paylaştığı sosyal medya gibi yeni kamusal alanlar oluşmuştur (Yeniçıktı, Tufan , 2014, s. 263).

17. yüzyılda monarşiyi kral, lord ve halk tabakası adını verdiğimiz üç güç temsil ederken. Kapitalist siyasal sistem bu üç temsili yasama, yürütme ve yargıya dönüştürmüş ayrıca halk için gözetleyici anlamına gelen dördüncü güç olarak basını eklemiştir (Erdoğan, İrfan ;, 1999, s. 33).

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle iletişimde mesafeler kalkmış McLuhan'ın söylemiyle dünya küçük bir köy halini almıştır (Kök, 2018, s. 54).

Bireyleri ve toplumların neler konuşacaklarını ve neler düşüneceklerini etkileme gücü olan medya özellikle siyasi ve ekonomik alanlarda kitlelerin yönlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir (Utma, 2018, s. 2903).

Kapitalist sistemin içerisinde olan kar amaçlı şirketlerden çok da farklı olmayan neyin haber olacağını ve bu oluşan haberin nasıl yayınlayacağını belirleyen medya kuruluşlarının kitleler üzerindeki gücünün farkına varan sermaye sahipleri özellikle yatırımlarını bu alana aktarmaya başlamıştır. Toplumunun doğru bilgilendirilmesi gibi önemli bir görevi olan medyanın haber oluştururken sermaye sahiplerinin rayting ve tiraj arttırma hedefleri göz önüne alınırsa yapılacak haberlerin dezenformasyona uğraması ve manipüle edilmesi beklenebilir (Utma, 2018, s. 2904) .

Geleneksel medyada bilgiler bireylere ulaştırılmadan önce konusunda uzman kişiler tarafından gözden geçirilirken internet tabanlı sosyal medyada böyle bir denetleme imkânının olmadığı görmekteyiz (Sarıhan ve Taşcıoğlu, 2022: 130).

Çevrimiçi medyanın kullanılmasıyla yalanlar ve sahte haberlerin iletişim platformlarında dolaşım artmış ve sosyal medya botları ile oluşturulan bu yalanlar ve sahte haberler insanlar arasında hızla yayıldığı görülmektedir (Sarıhan ve Taşcıoğlu, 2022: 134).

Dördüncü güç olarak medyayı diğer kurumlardan özellikle de hükümetten, endüstriden ve iş dünyasından ayıran temel özelliği araştırma, bilgilendirilme ve kamunun ilgisini çekme olanağı sağlayan bağımsız olmasıdır (Erdogan, 2013, s. 178).

Medya kapitalist demokrasinin bir gereği olarak görülen radyo, televizyon ve internet "halk için denetleyen" dördüncü güç olarak kabul edilmesinin yanı sıra halkı gözü kulağı olması, doğruyu ve haklıyı temsil etmesi, siyasal gücü teftiş ve gözetleyebilmesi gibi görev sellikler verilmiştir (Erdogan, 2013, s. 188-189).

Medya organları yaptıkları yayınlarla çok geniş sayıdaki insanlara ulaşabilmektedir. Yayınlanan bu haberlerle medya insanları yönlendirebilmekte, etkilememek ve manipüle edebilmektedir. Hatta toplumsal olaylar çıkarabilme ve planlanmayabilme potansiyeli olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebepten medya günümüzde dördüncü güç olarak kabul edilmektedir (Öztürk, 2015, s. 261).

Medya; ikiyüzlü madalyon gibi bir yandan ulusal kimliğin gelişmesinde önemli bir işlevi yürütürken bir yandan etkin propaganda yöntemleri ile bireylerin beyinlerini yıkayıp, onları yönlendirmekte ve kültürel kimliklerini zayıflatmaktadır. Bu sebeptendir ki medya güvenilir ellerce kullanıldığında toplum için faydalı hizmetler sunarken; menfaat odaklı, art niyetli kişilerce kullanılması durumunda topluma zarar veren silaha dönüşecektir (Arslan, 2004, s. 12-13).

Medya; bireylerin tutum, duygu, davranış ve kanatlarını etkilemekle birlikte toplumsal grupları ve organizasyonları da etkilemektedir. Klapper, medyanın toplumu değiştirmesini 1-değiştiripdönüştürme,2-Önemsiz değişiklikler yapma, 3-Kuvvelendirme adı altında 3 ana kategoride toplamıştır.

Ayrıca McQuail, medyanın etkilerini zaman ve kasıtlılık kriterlerine bağlı kalarak 4 ana başlık altında incelemekle birlikte şekil 1 i ortaya koyar (Arslan , 2011, s. 5-6).

Şekil 1: Medya Etkilerinin Türleri

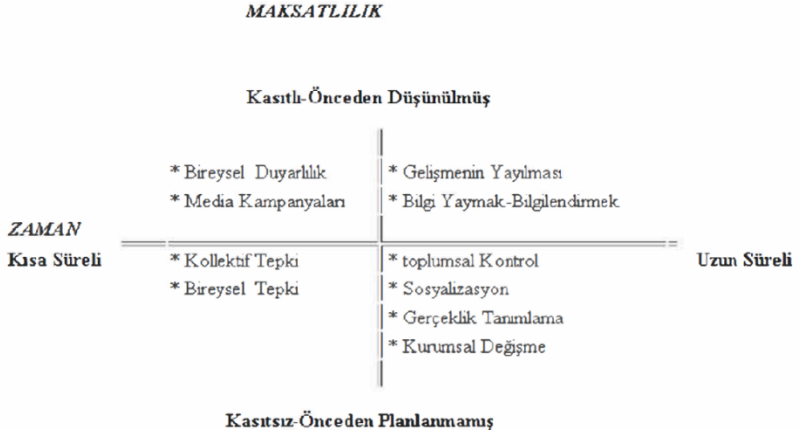

Kaynak: (Arslan , 2011, s. 5)

Şekil 1'den hareketle; Uzun süreli ve önceden düşünülüp tasarlanmış etkiler, uzun süreli fakat kasıtlı olmayan etkiler, kısa süreli ve önceden düşürülüp tasarlanmış etkiler ve kısa süreli

fakat kasıtlı olamayan etkiler olmak üzere toplam 4 ana başlık altında medyanın türlerini toplayabiliriz (Arslan , 2011, s. 5-6).

Kodlama / Kod Çözümü Modeli

Hall'ın Kodlama-Kod çözümü modeli dikkate aldığımızda;

Alıcıyı edilgen kabul edip, gönderilen mesajın olduğu gibi kabullenmesi düşüncesine ters olarak ideolojik düzeyler ve kültürel uzamlar düşünülerek okumaların farklı bireyler tarafından farklı olacağını ve şayet her bireyin okuması aynı olsaydı iletişimden söz etmenin mümkün olmayacağını iddia eder. Kitle iletişim araçlarınca önerilen kodlamaya karşılık Hall kod çözümü iletilerin içerisinde yer alan çelişki ve gerilimlerin izleyiciyi etken olmaya yönlendirmesini ifade eden hegemonya biçimi, alıcının iletinin anlamlandırmalarından bir bölümünü değiştirerek, eleştirel görüş katması ile uzlaşma biçimi ve alıcı ideolojisiyle iletinin kaynağında bulunan ideolojiyle karşıtlaşan menfaat biçimi olmak üzere üç okuma modelinde önermiştir. Bu üç modelde okumanın sadece iletinin koduyla ilgili olmadığını alıcının sosyo-ekonomik, ideolojik, demografik ve kültürel duruma göre farklılaştığı belirtilmiştir (Uysal, 2013, s. 20-21).

Araç İletidir

Hall'ın Araç İletidir yaklaşımı değerlendirildiğinde;

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak iletişim olgusunda ve toplumsal yaşamda birçok farklılıklar tanımlamalar yapılmıştır. Örneğin bütün toplum tarafından kullanılabilen enformasyonun toplumsal her alanda ulaşabilir olduğunu tanımlayan enformasyon toplumunu verebiliriz. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kitle iletişim teknolojilerindeki gelişim iktidarların sermaye biriktirmek yerine enformasyonun dolaşıma önem göstererek gücün odağını değiştirmiştir. Bu değişime farklı bir bakış açısıyla Marshall McLuhan "iletişim çağı" adını vermiştir (Uysal, 2013, s. 21-22).

Dördüncü Kuvvet Kavramı

ABD de gazeteciliğin başlamasıyla gelişen bir kavram olan dördüncü kuvvet kavramı demokratik sistemde kabul edilmiş yasama, yürütme, yargı kuvvetlerinin yanın da gayri-remi bir kuvvet alarak yerini almıştır. Bu yeni kuvvetin incelemesi yapıldığında ekonomik ve politik güce ihtiyacının olduğu özellikle basın kuruluşlarının yeterli haber etkinliği yapabilmesi için ekonomik alanda destek almasına bağlıdır. Bu durumda basının gerek siyasal kültürler ve gerekse ekonomik ilişkileri göz önüne alındığında basın kuruluşlarının şirket mantığını aşamadığı, dördüncü güç olma noktasına gelemediğini görmekteyiz. Ayrıca iletişim teknolojilerindeki gelişim egemenin şekillenmesi ve alıcının belirleyicisi olmuştur. Bunun sonucunda da alıcının kod çözümleme de söz sahibi olma imkânının olmadığını söyleyebiliriz (Uysal, 2013, s. 22).

MEDYA ÖZGÜRLÜĞÜ

Anayasamızın 26. maddesinde belirtilen "düşünceyi açıklama temel hak ve özgürlükleri" kaynağından yola çıkarak kitle iletişim araçlarının özgür olmasının kamuoyu oluşturan ve belirleyen medya için önemli olduğunu söyleyebiliriz. Çağdaş toplumlarda düşüncenin açıklanmasında sınır kabul edilemez bir yayının dürüst yargılamayı etkileyebileceğini Kopehhag şehir mahkemesinin verdiği kararda görebilmekteyiz. Şöyle ki mahkeme 1979'da Danimarka'da kamuoyunun yakından takip ettiği bir ceza davasında gazetenin sanığın beraatını manşetlere aktarması jüri üyelerinin etkilediği kanaatine varmıştır (Centel, 1994, s. 58).

AİHS 10. Maddesinde medya özgürlüğünü güvence altına alan hükümler doğrudan yazılmasa da Vereniging Weekblad Bluf Hollanda kararında olduğu gibi bahse konu bilgilerin daha önceden herkesin ulaşabileceği şekilde dağıtıldığını gerekçe gösterilerek gazetenin

toplatılmasının ifade özgürlüğüne müdahale olduğunu yine Informationsverein Lentia ve Diğerleri/Avusturya kararında ise medyanın ifade özgürlüğünün sağlanmasındaki önemine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda medya özgür olmalıdır. Medyanın özgürlüğünden anlaşılması gereken düşünce bilgilerin toplumla paylaşılabilmesi, her kesimin haberlere ulaşılabilmesi, ulaşılan bu haberlerin düşünce ortamı içerisinde eleştirilebilmesidir. Medya; topluma bilgi verirken bağımsızlığının ve imajının zedelenmemesi için elde ettiği haber kaynaklarının gizliliğini güvence altına alması gerektiğini savunur. Şöyle ki Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi R (2000) 7 sayılı Tavsiye Kararı'nda gazetecilerin haber kaynağını açıklamam hakkından bahsetmekle birlikte gazetecilerin kaynaklarını açıklamaları konusunda AİHS 10. maddesinde belirtilen sebepler dışında sınırlandırılmamalıdır. Bura da haber kaynağının açıklanması kamu yararı ve hayati bir gereksinim açısından önemliyse son çare olarak açıklanmasına karar verilebilir. Örneğin AİHM Goodwin kararı dikkate alındığında gazetecinin haber kaynağı koruması kamuoyunu bilgilendirme ve basının "kamu bekçiliği" rolünü yerine getirmesi ile bağlantılı olduğundan bir gazetecinin haber kaynağını ciddi gerekçeler olmadan açıklaması AİHS'in 10.madesinin ihlali sonucunu doğuracaktır (Gezer, 2022, s. 32-35).

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Devletin otoritesini sınırlamak, siyasal ve toplumsal hayatta denetim yapmak, bireylerin düşünce ve özgürlüklerini korumak gibi görevleri olan basının özgür olabilmesi için bilinçli örgütlenme etkin bir katılım olması gerekmektedir (Gezer, 2022, s. 29) .

Burada dikkat edilmesi gereken iletişim araçlarının kontrolünü ya da mülküyetini elinde bulunduran iletişim konusunda mesleki bilgisi ve eğitimi olmayan kitle kişilerce yapılan hataların "basın özgürlüğü" kavramına yüklenmesi gibi ciddi bir sorunla karşılaşılmasıdır (Arslan, 2004, s. 9-10).

Basın özgürlüğünü; bilgi, düşünce ve fikirlerin basın araçları kullanılarak herhangi bir sansüre ve kısıtlamaya maruz kalmadan açıklanması olarak tanımlasak da günümüzde iletişim teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak internetinde hayatımıza girmesi çeşitli iletişim araçlarıyla da haber sunma imkânı tanımıştır. Bu durumda "iletişim özgürlüğü " gibi daha geniş bir kavram ortaya çıkarmıştır (Gezer, 2022, s. 29).

Özgürlükler hiç bir toplumda sınırsız olamaz. Bu sebepten medya özgürlüğünün ceza yargılamasından etkilenmemesi için bir takım sınırlar içerisinde çerçevelenmesi, düzenlenmesini gerekmektedir. Bu sınır demokratik rejimin benimsendiği, kabul edildiği ve kökleştiği toplumlarda geniş tutulurken; demokrasinin yerleşmediği toplumlarda dar kapsamda tutulur (Centel, 1994, s. 70).

Basın yoluyla düşünce açıklama özgürlüğünün tam olabilmesi için;

1-Haber verme hakkı: Olayları, bilimsel bir tasnife tabi tutulmaksızın, birbirini izleyen zaman ölçütüne göre anlatılması anlamına gelen haber verme tanımı farklı bir tanımda gazetecinin görevini ifa ederken öğrendiği olayları, kelimeler ve fotoğraflar aracılığıyla anlatması olarak ifade edebiliriz.

Basın özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olan haber verme hakkı Anayasanın 28/3. madddesin de ki "Devlet, basın ve ha-ber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır" hükmü gereğince bireylerin haber alma hakkı devlete karşı korunmuştur. Haber alma hakkı haber verme hakkını da doğuracağı için haber verme hakkından da bahsede biliriz. Haber verme hakkı gerek haberlere ulaşma ve gerekse elde edilen haberlerin başkalarına duyurma hakkını içerir.

Haber verme hakkı objektif sınırlar içerisinde kullanılabilir. Şöyle ki haber verme hakkının temel mantıki sınırını hayali olayların anlatılması değil gerçek olaylar oluşturur.

Haber verme özgürlüğünün nereye kadar sınırlanacağı Anayasanın 28/5, 6 maddelerinde belirtilmiştir. Bu sebepten gerçek bir olayın habere konu kişinin şerefini ihlal edici olduğu gerekçesiyle yasaklamanın anayasal ilkeler uygun olduğu söylenemez.

İnsan haysiyetine saygının defalarca işaret edildiği Anayasamızda bireysel haysiyeti ihlal eden tüm haberlerin yasaklanması söylenemez burada bir sınır koymak gerekirse haberlerin kişisel saldırıya dönüşmediği takdirde yayınlanmasında bir engel yoktur.

Haberin sahip olduğu sosyal ve kamusal yarar ölçütüne göre ayrılması hukukun çeşitli dallarında uygulanan menfaatler dengesi ilkesiyle bağlılık göstermektedir. Bu bağlamada vatandaşların haber alma özgürlüğü kapsamında sınırlama getirilmeksizin düşüncelerinin serbestçe oluşmasına imkân verilmelidir. Ancak burada dikkat edilmesi haber içeriklerinin haber verme sınırları içinde, abartısız ve saldırgan ibarelerden uzak bir dille verilmesidir.

b) Eleştirme Hakkı: Anayasanın 26. maddesinden bahsedilen düşünceyi açıklama hürriyeti kapsamında kamuoyuna sunulan olayların, eserlerin değerlendirilmesini ve çıkan sonuçlarında kamuoyunda duyurulmasını ifade eder. Özellikle politik, ekonomik, bilimsel ve artistik konularda yapılan bu inceleme ve eleştirmelere örnek vermek gerekirse meclis de veya mitinglerde bu görevi ifa edenlerin eleştirilmesi, artistik ve bilimsel eser yazan kişilerin kendilerinden başka kişilerce de değerlendirilmesi ve beğenilere açık tutulmasıdır.

c) Eser yaratma hakkı: Bilim ve sanat eserlerinin yaratılması bunların kamuoyuna duyurulması haklarını içerir. Şöyle ki yaratılan eserin objektif ölçütlere göre bir değer taşıması gerekmektedir. Yine inceleme ve değerlendirme faaliyetlerinde somut bir olay veya kişinin konu alınmış ise eleştiri hakkının kullanılması söz konusu olur (Toroslu, 1999, s. 60-63).

Bilgi iletişim teknolojisinde özellikle internetin sunduğu facebook, twitter, ınstagram, youtube gibi sosyal medya alanında ki gelişmelerle siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta değişim ve dönüşümler olmuştur. Örneğin biraz önce bahsettiğimiz ağ sistemleri ile insanlar dünyanın dört bir yanıyla iletişim kurup her türlü dosya, fotoğraf, video paylaşabilmektedir (Aktaş, 2018, s. 199).

Baskıcı yönetimlerin kontrolünde olan kitle iletişim araçları ile sesini duyuramayan bireyler gelişen iletişim teknolojileri ile kendilerini ifade edebilir hale gelmiştir. Şöyle ki bugün cep telefonumuza kaydettiğimiz bir görüntüyü dünyanın dört bir yanına saniyeler içerisinde gönderebilmekteyiz. Yine cep telefonunuzda kullanacağımız internet destekli uygulamalar ile dünyanın dört bir yanına canlı yayın yapabilme imkânımız vardır (Aktaş, 2018, s. 200).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesine göre; bağımsız ve tarafsız mahkemelerce yargılanma, makul sürede yargılanma, iddia ve savunmanın karşılıklı olması, kesin hükme kadar masum sayılma gibi haklar sanığa ve mağdura dürüst yargılama imkânı tanımıştır. Medya şayet taraflı yayınlarla ön yargılı kamuoyu oluşturur ve mahkemelerin tarafsızlığını etkileyerek yargıçları etki altında tutarsa sanığın hakları ihlal ederek kesin hükme kadar masum sayılma karinesi yerine suçluluk karinesinin söz konusu olduğunu görülecektir (Centel, 1994, s. 58).

MASUMİYET KARİNESİ

Masumiyet karinesinin oluşabilmesi için öncelikle bir suçun isnat edilmesi ve suç isnat edilen kişinin tüm şüphelerin ortadan kaldırılarak, ön yargıdan uzak verilecek hükümden önce suçlu olarak adlandırılmaması gerekmektedir. Buradaki temel amaç suç isnadı sürecinde bireyin suçlu sayılma tehlikesinden korunması ve savunma hakkını daha etkin kullanmasıdır. Ayrıca masumiyet karinesi, yargılama sonrasında bireyin suçsuz olduğunu değil bu yargılamanın adil yapılmasını amaçlar konumuzu açısından değerlendirdiğimizde yargılama sürecinde şüpheli ve sanık hakkında medya da yapılan her haber için masumiyet karinesi büyük önem taşır (Gezer, 2022, s. 64-65).

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinde bahsedilen adil yargılama hakkı birçok uluslararası belge ve sözleşmede düzenlenmiştir. Bunlardan ilki İnsan Hakları Evrensel Beyannamesidir. Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 14. Maddesinde de adil yargılanma hakkı düzenlenmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz uluslararası sözleşmelere ek olarak BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nden, Uluslar arası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü'ne kadar farklı uluslar arası sözleşme ve belgelerde adil yargılama hakkı düzenlenmiştir (Ekmekçi , 2013, s. 5-6).

İspanyol Kararı

Avrupa Birliği Adalet Divanının unutulma hakkına ilişkin verdiği kararın temeli, "Mr Costeja González" adlı avukatın sosyal güvenlik borçları iyileştirmek için mülkünü sattığını dair bilgilerin Google un arama motorunda çıkmasına dayanmaktadır. İspanyol makamlarının ilgi linkin kaldırılmasını Google'dan istediyse de gazeteye yönelik bir karar alınmaması üzerine Google süreci temyize taşımıştır. İspanya Yüksek Ulusal Mahkemesi de görüş bildirmesi için ABAD' a taşımıştır. ABAD kararını verirken, 95/46 sayılı Bireylerin Kişisel Verilerinin İşlenmesi ve Serbestçe Dolaşımı Karşısında Korunmasına İlişkin Direktif'in "Veri Kalitesine İlişkin Prensipler" başlıklı 6. Maddesinde belirtilenlere göre "kişisel verilerin açık ve meşru amaçlar için toplanması adil ve yasal olarak işlenmesi ilgili bilgilerin gerektiği yerde güncel tutulması, gerektiğinde yanlış veya eksik olması durumunda düzeltme, silinme vs makul örnekleri almakla yükümlüdür." değerlendirme yapmıştır (Akgül, 2015, s. 30-32) .

Google mevcut olayı bazı kişisel verilerin silinmesi yönünde zorlama yapılması olarak değerlendirmiş ve kamunun bilgi edinme hakkına yönelik bir engelleme olduğuna dair savunma beyan etmiş ise de mahkeme kamunun bilgiyi öğrenmedeki üstün yararının mevcut olanda oluşmadığından Google savunmasını yerinde görmemiştir (Akgül, 2015, s. 30-32) .

Bu bağlamda Divan, Google kararı'nda: kişinin adı belirtilerek on altı yıl önceki bir olayla ilişkilendirecek linkin verilmesinin uygun olmadığı, kişinin bu linkin yayınlanmaması şeklinde bir talebinin doğduğunu belirtmiştir (Akgül, 2015, s. 30-32) .

Mahkemenin ilgili konu hakkındaki istisnaları ise," kamu yararını ortaya koyan özel sebep olmadıkça arama sonuçlarından kişisel verilerin çıkarılması yönündedir. Bu kararlar ile Google gibi şirketler belli bir süre geçtikten sonra erişim linklerini silerek kullanıcıların "unutulmalarına" olanak sağlamıştır ve bu unutulma hakkından yararlanmak isteyen Avrupa Birliği vatandaşlarının başvurularını kabul etmeye başlamıştır (Akgül, 2015, s. 30-32).

Avrupa Birliği (AB) Komisyonu'nun 95/46/EC sayılı Kişisel Verilerin Korunması Direktifi'nde bireyin internette yer alan ve tutulması gereksiz olan kişisel verileri sildirilmesi yönünde unutulma hakkı kabul edilmiştir (Akgül, 2015, s. 24-25).

95/46/EC sayılı Kişisel Verilerin Korunması Direktifi'nin "Unutulma ve silinme hakkı" başlıklı 17. maddesinde unutulma hakkının koşulları yer almış olup; birinci fıkrada kullanıcıya ait verilerin hangi durumlarda silmesi düzenlenmiştir. Örneğin veriler çok uzun zaman önce toplanmış ve kullanıcı da verilerin saklanmasına rıza göstermiyorsa "veri denetçisi" bu verileri daha fazla yayılmasını engelleyerek geçilmeksizin silmesi gerektiği ancak bilimsel, tarihsel, istatistiksel amaçlar ile ifade özgürlüğünün korunması ve kamu yararının olması durumunda "veri denetçisi" veriyi saklama hakkı olduğunu söyleyebiliriz (Akgül, 2015, s. 25).

Unutulma hakkı ABD'de negatif yönde karşılanmıştır. Şöyle ki internete sansür getirme ve ifade özgürlüğünü kısıtlama potansiyeli olan unutulma hakkı Kıta Avrupası'nda şeref, onur gibi kişilik hakları kapsadığından kabul edilebilir olarak değerlendirilirken; ifade özgürlüğü ile basın özgürlüğünü temel bir değer olarak gören ABD unutulma hakkı eleştirilmiştir (Akgül, 2015, s. 26).

Avrupa Birliği'nin 95/46/EC sayılı Direktifinin 29. maddesi gereğince arama motorlarının verileri 6 aylık süreyle saklayabileceğini, bu sürenin ancak haklı nedenlerle uzatılabileceğini ayrıca Google ise kayıtların sonsuz olarak değil 9 aylık dönemlerle tutacağını

açıklamıştır. Bunun sonucu olarak bireysel kayıtların kolaylıkla daha geniş kitlelere ulaşması engellenecektir (Akgül, 2015, s. 29).

Türk Hukukunda Masumiyet Karinesi

Anayasa Mahkemesinin 1975 tarihli kararında masumiyet karinesini ceza hukukunun temel kurallarından birisi olduğuna değinmiştir. Bu kararda hiç kimsenin suçsuz olduğunu kanıtlamakla yükümlü tutulamayacağını aksine iddia edenin bunu kanıtlaması gerektiğini ve asıl olanın suçsuzluktur şeklinde ifade etmiştir (Şeker, 2014, s. 198-199).

Masumiyet karinesi 1982 Anayasası'nın 38.maddeinin 4. fıkrasında 'Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar kimse suçlu sayılamaz' şeklindeki düzenleme ile anayasal koruma altına alınmıştır (Şeker, 2014, s. 198-199).

İç hukukumuzca;

Adil yargılama hakkı 1982 Anayasası'nın 36 maddesinin ilk fıkrasına "Hak arama hürriyeti" başlığı ile eklenmiş olup anayasal temele kavuşmuştur. İHAS'ın 6. maddesin de düzenlemesine bağlı olarak adil yargılama hakkı 1982 Anayasası'nın 90. maddesin son fıkrası "Milletlerarası antlaşmaları uygun bulma" adlı kenar başlığı ile güvence altına alınmıştır (Ekmekçi , 2013, s. 6-7).

Hukukumuzda "suçsuzluk karinesi" olarak ifade edilen ve BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi m.14/2 İHAS m.6/2'de düzenlenmiş olan "masumiyet karinesi " ,"Bir suç ile itham edilen herkes suçluluğu kanunen sabit oluncaya kadar masum sayılır." şeklinde formüle edilmiştir. Adil yargılama hakkının en önemli unsuru olan masumiyet karinesi; Anayasa m.38/4 "Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz." Hükmüyle güvence altına alınmıştır. Masumiyet karinesi; ceza muhakemesinde ki ispat yükü, adil yargılama hakkının merkezinde yer alan "şüpheden sanık yararlanır (in dubio pro reo)" ilkesi ve kişinin susma-kendini suçlamama hakkı gibi unsurlardan oluşur. Muhakeme sırasında hâkimin/mahkemenin sanık hakkında önyargısının olmaması hâkimin/mahkemenin tarafsızlığıyla da ilgilidir. Yine sanığın muhakeme sonuçlanan kadar suçsuz olması savunma hakkının temelini oluşturur. Muhakeme sonuna kadar suçsuz sayılması olarak bilinen masumiyet karinesinde uygulama alanı ispat yüküne bağlanmıştır. Şöyle ki sanık suçsuzluk iddiasını kanıtlamakla yükümlü olmayıp, suç işlediği iddiasını ispat yükü iddia edene düşer (Ekmekçi , 2013, s. 17-19) .

Masum bir kimsenin suçlanma, mahkûmiyet veya cezalandırma riskini ortadan kaldırması, muhakeme sürecinde mahkemenin hata yapma riskini en aza indirmek için benimsenen masumiyet karinesi Anayasa Mahkemesi "kural olarak, hakkında bir suç isnadı bulunan ve henüz mahkûmiyet kararı verilmemiş kişileri kapsayan bir ilkedir." şeklinde tanımlamıştır (Çatlı, 2020, s. 5).

CMK'nın 158. Maddesinin 6. fıkrasını değerlendirdiğinde bu hüküm her ihbar ve şikâyet için soruşturma yapılmaması, kişilerin lekelenmeme haklarının korunması gibi olumlu düzenlemeler getirse de yapılan bu ihbar ve şikayetlerin kayıt altında tutulması kendi içinde bir takım sorunlar barındırmaktadır (Akbulut, 2022, s. 207-208).

1-Daha önce yapılan ihbar ve şikâyetlerle ilgili işlemlerin ve verilen kararların kayıt sistemine işlenmesi öngörülmekle beraber bu ihbar ve şikâyetin tekrarlanması durumunda hangi şartlara göre soruşturma yapılacağı kesinlik kazanmalıdır.

2-Her suçla ilgili kaydın tutulması yerine suçların niteliğinde göre ayrımına gidilmeden uygun olacaktır.

3- Genel ve soyut tüm ihbarların sisteme kaydı mümkün olduğunda, hiç oluşmamış bir fiilden veya suç oluşturmayan fiillerden dolayı bu ihbar ve şikâyetlerin kayıt altına alınması kişisel verilerin korunması ve lekelenmeme hakkına aykırılık oluşturur.

4-Kayıtların ne kadar süre tutulacağı belirtilmeli ayrıca bu kayıtlara sınırlı sayıda kişinin ulaşılabilir olması bile kişisel verilerin korunması ve lekelenmeme hakkına aykırılık oluşturur.

5- Kişi hakkında SYOK kararı verildiği zaman bu bilgiler sisteme kaydedilir. Bu tür bir düzenleme kişinin anayasanın 20. Maddesinde belirtilen hakları kullanmasını engeller

Teknolojik gelişmelerin hızla ilerlediği günümüzde insanın maddi ve manevi yaşamını etkileyebilecek birçok gelişmeyle karşılaşabilmekteyiz. Örneğin arama motorlarında bireylere ait bilgilere kolay ulaşılabilmesi, bireylerin üçüncü kişilerin sürekli gözetiminde olmasını verebiliriz. Bu sebepten insan hayatını rahat ve özgür sürdürebilmesi için kişisel verilerinin korunması ve "unutulma hakkı"nın sürdürülebilir olmasını isteyecektir (Akgül, 2015, s. 12).

AİHM'in verdiği "Google" sitesine erişim kararında; günümüzde ifade özgürlüğü, haber-bilgi alma ve verme aracı olarak kullandığımız internet ile bireyin temel hakları arasında bir dengenin kurulmasının öneminden bahsedip, "Google Sitesi " kapsamın açılan tüm sitelerin erişiminin engellenmesi haber alma ve verme hakkının güvence altına alındığı AİHS 10. Maddesinin ihlal edildiği belirtilmiştir (Akgül, 2015, s. 22).

Kişinin, aleyhine olacak beyanlarda bulunmaması ve belgeleri vermesi olarak nitelendirdiğimiz susma hakkı Anayasamızın 38. maddesi ile "'Hiç kimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz." güvence altına alınmıştır. Sanığın hiçbir zaman sorulan sorulara cevap vermemesini hatta kimliğini bile saklayabilmesini savunan EVİK'in düşüncesini Türk Ceza Kanunu m.528. ile memurların kimlik ve kişisel nitelikler hakkındaki bilgilerini cevapsız bırakmayı suç olarak düzenlemesi ve Ceza Muhakemesi Kanunu'nun m.147/1-a ile ifade veren veya sorguya çekilenin kimlik bilgileri hakkında kendisine sorulan soruları cevaplamak zorunda olduğu düzenlemesi değerlendirdiğimizde susma hakkının ihlal edildiğini söyleyebiliriz (Şeker, 2014, s. 191-192).

Haberleşme ve ifade özgürlüğü ile unutulma hakkı arasında adil bir dengenin kurulması gerektiğinden yola çıkarak kamu için hayati önem taşıyan bir bilgi olmamak kaydıyla bireyin rızasına aykırı olarak kişisel verilerinin tehdit oluşturacak şekilde uzun süre internet ortamında yer alması haberleşme ve ifade özgürlüğü çerçevesinde sürdürülmesinin olanaksız olduğunu söyleyebiliriz (Akgül, 2015, s. 23).

Anayasa Mahkemesinin "Twitter" kararında; kanuni dayanağı olmaksızın ve sınırları belirsiz bir kararla milyonlarca insanın kullandığı bir sosyal medya ağının erişiminin yasaklanması ifade özgürlüğüne ağır bir müdahale olduğu değerlendirilmiştir. (Anayasa Mahkemesi 02.4.2014 Başvuru No: 2014/3986, 3.4.2014 T. ve 28961 sayılı R.G.) (Akgül, 2015, s. 23).

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun 157. Maddesinde "Soruşturmanın Gizliliği İlkesi" başlığında; sanığın lekelenmeme hakkının korunmasını içermekle birlikte usul işlemlerinin sanığın soruşturma sırasında masum olduğu varsayımı üzerine yapılmasını içermektedir.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 285. Maddesinin 5. fıkrasını "Soruşturma ve kovuşturma evresinde kişilerin suçlu olarak algılanmalarına yol açacak şekilde görüntülerinin yayılması" suç olarak tanımlamıştır. İlgili madde şüphelilerin masum olma varsayımından hareketle soruşturma evresinde suçlu olarak gösterilmemelerini içermektedir. Ayrıca Anayasamızın 90. maddesinin 1. fıkrasına göre usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş uluslararası sözleşmelerin kanun hükmünde olması, yine aynı maddenin son fıkrasında temel hak ve özgürlüklere ilişkin bir konuda kanun ile uluslararası sözleşmeler farklılık gösterirse uluslararası sözleşmelerin esas alınacaktır. AİHS'in masumiyet karinesini düzenleyen hükmü açısından değerlendirdiğimizde iç hukuk olmanın ötesinde uluslararası bir ilke olduğu benimsenmiştir(Şeker, 2014, s. 198-199).

Yargıtay Kararı

Avrupa Birliği Adalet Divanının "Google Kararı" na benzer şeklinde bir kararı yoktur. Asliye Hukuk Mahkemesi cinsel taciz konulu bir olayda ismi geçen davacının kodlama yapılmaksızın kitapta bahsedilmesi kişilik haklarını zedelediği kabul ederek manevi tazminat talebinin kısmen kabulüne karar vermiş. İlgili dosyanın temyiz edilmesi üzerine Yargıtay 4. Hukuk Dairesi davacının isminin kodlanmaksızın yayınlandığı kitabın bilimsel bir kitap olması sebebiyle kişilik haklarına saldırı teşkil etmeyeceğini belirtmiştir (Akgül, 2015, s. 33-34).

Hukuk sistemimizde mevcut olan soruşturmaya yer olmadığı kararı ile soruşturmanın gizli yapılması sayesinde kişinin onur ve şerefinin zarar görmesi engellenerek lekelenmemesi sağlanacak ve kişi şüpheli sıfatını hiç almadan bilgilerin çok sınırlı kişi tarafından erişilebilen, aleni olmayan bir sisteme kaydedilmesi ile hukuka aykırı uygulamalar engellenecek, basın özgürlüğü ve lekelenmeme hakkı arasında denge sağlanacaktır (Akıncı, 2020, s. 179).

Suçsuzluk karinesi olarak da bilinen masumiyet karinesi, kişinin mahkeme hükmü kesinleşinceye kadar suçsuz sayılacağına ilişkin bir karinedir. Farklı bir tanımla bireyin mahkeme karşısında suçunun sabit olması gerekmektedir. Ayrıca adil yargılamanın alt bir ilkesi olan masumiyet karinesi Anayasamızın 38.maddesinin 4. Fıkrasında ve AİHS 'nin 6. Maddesinin 2. fıkrasında bahsedilmiştir (Akıncı, 2020, s. 182).

Masumiyet karinesinde dikkat edilecek hususlardan birisi de özellikle olay karşısında kamu görevlilerinin kamu yararını gözeterek kamuoyunu bilgilendirmek, ilgili olayla ilişkilendirilen kişinin yakalandığı, ifade almaya götürüldüğü, gözaltına alındığı gibi beyanlarda bulunması masumiyet karinesinin ihlali sayılmayacaktır (Akıncı, 2020, s. 184).

Adalet Bakanlığının 2010-2014 yılları arasındaki Stratejik Planı incelendiğinde, 2004-2008 yılları arası %20,8; 22,2; 19,9; 18,4; 21,2 ülkemizde beraat hükmü kurulmuştur. Farklı bir ifadeyle isnat edilen her 100 suçlamanın ortama 20-21 inin asılsız olduğunu mahkeme hükmü ile sabit kılınmıştır. Bu bağlamda masumiyet karinesine uygun olmayarak yapılan işlemlerle kişiler lekelenecek ve aklanmaları belki de imkânsız olacaktır (Akıncı, 2020, s. 188) .

Türk Dil Kurumu İnsan onurunu kişinin kendisine duyduğu saygınlığı ifade eden İnsanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, öz saygı, haysiyet, izzetinefis" tanımı ile başkalarının gösterdiği saygı ifaden "başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref, itibar" olarak ifade edilmiştir" tanımı olmak üzere iki yönünün olduğunu söyleyebiliriz (Akıncı, 2020, s. 189).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 1. maddesinde insan onuru ile ilgili "Bütün insanlar özgür ve onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdan sahibidirler ve birbirlerine karşı kardeşlik anlayışı ile davranmalıdırlar." ifadesini yer verilmiştir (Kuru, 2012, s. 60).

Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 158. maddesinin 6.fırasında düzenlene SYOK iki durumda karşımıza çıkmaktadır. Birincisinde "ihbar ve şikâyet konusunun fiilin suç oluşturmadığının açıkça anlaşılması", İkinci durum ise "ihbar ve şikâyetin genel ve soyut nitelikte olmasıdır." Ayrıca 5230 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun Yürürlük ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun'un 16. maddesinin 2. Fıkrasın da bahsedildiği üzere kolluk birimlerine yapılan ihbar ve şikâyetler hakkında SYOK kararının verilmesi durumunda bu bilginin bahse konu kişinin zarar görmemesi ve durumun düzeltilmesi amacıyla gecikmeksizin kolluk kuvvetlerine iletilmesi düzenlenmiştir (Akıncı, 2020, s. 191).

Soruşturmanın başlaya bilmesi için gerekli olan suçun işlendiğinin izlenimi ve basit şüphenin varlığı Ceza Muhakeme Kanununun 160.maddesinin 1. fıkrasında "Cumhuriyet savcısı, ihbar veya başka bir suretle bir suçun işlendiği izlenimini veren bir hali öğrenir öğrenmez kamu davasını açmaya yer olup olmadığına karar vermek üzere hemen işin gerçeğini

araştırmaya başlar." şeklinde düzenlenmiştir. Yargıtay 13. Ceza Dairesinin 17629E,6876K. sayılı kararında belirtildiği üzere savcılığın tüm delilleri makul sürede toplayarak tek celse duruşma ilkesine uygun olarak hareket etmesi ve yeni bir delil toplanmasına ihtiyaç duyulmadan bir-iki celsede kovuşturmanın sonlandırılması amaçlanmıştır. Bu kara ile dava konusu yapılmadan önce konunun savcılığın filtresinden geçirilmesi şayet mahkûmiyetle sonuçlanacağı düşünülen hususlar varsa bu durumda dava konusu yapılması gerektiği ifade edilmiştir (Akıncı, 2020, s. 194-195).

İnsan; toplum nezdinde ayrım gözetilmeksizin sahip olduğu şeref, saygınlık ve onur gibi vazgeçilmez olan haklarını teknolojik gelişmeler ve toplum nezdinde oluşabilecek olumsuz adli olay sebebiyle telafisi imkânsız zarar oluşmaması için lekelenmeme hakkına önem gösterilmelidir (Akıncı, 2020, s. 200).

Bu sebeptendir ki insan onuru kavramına Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Antlaşması, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel İlişkin Uluslararası Sözleşme, Avrupa Temel Haklar Şartı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi önemli uluslararası belgelerde yer verilmiştir (Arslan K. O., 2015, s. 159).

Ceza muhakemesi hukuku uygulanırken; suçlunun cezalandırması ön planda tutularak toplum düzeninin korunması ve sadece sanık korunması ele alınarak sanığın korunması unsurları ele alınmıştır. Bu iki unsurun bağdaştırılması ve arasında denge sağlanabilmesi için üçüncü bir aşama olarak gerçeğin araştırılması unsuru kurulmuştur (Arslan K. O., 2015, s. 171).

Anayasamızın "Devletin temel amaç ve görevleri başlıklı" 5.maddesinde, "….kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır." hükmü gereğince insan onurunu koruma hedeflenmiştir.

Ayrıca herhangi renk, din, sosyal konum, dil, ırk vb ayrım yapılmaksızın tüm insanları kapsayan bir düzenleme ile anayasamızın 17.maddesinin 3.fıkrasının "kimseye işkence ve eziyet yapılamaz, kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz" hükmü gereğince kurucu iktidarın eşitlik ilkesini insan onuru kavramının bir unsuru olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 148.maddesinin 1.fıkrasın da şüpheli ve sanığı onursuz kılan usullerin yasaklandığını, 3.fıkrasında ise insan haysiyetine aykırı delillerin muhakemede kullanılmasının uygun olmayacağı belirtilmiştir.

Masumiyet Karinesinin İşlevleri

Kendisine suç isnat edilen kimse gerek hukuk devleti ilkesi ile ve gerekse masumiyet karinesi ile mahkemenin tarafsız olacağını, masum olan kişiye hukuki koruma sağlanmasını ve hukuk düzeninin korunması gibi işlevleri güvence altına almıştır (Çatlı, 2020, s. 6).

Masumiyet Karinesi Türleri

İki farklı masumiyet türünden bahsedebiliriz;

Maddi Masumiyet Kavramı: İddia edilen fiilin sanık tarafından işlenmediğin sabit olduğu yani sanığın suçu işlemediği yönünde şüphenin olmadığı durumlarda mevcutken

Şekli Masumiyet Kavramı: İddia edilen fiilin sanık tarafından işlendiğinin kesin ve net delillerle sabit olmadığı yani iddia edilen fiilin işlenmiş olabileceği durumlarda mevcuttur.

Her iki masumiyet kavramını da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından güvence altına alınmıştır. Ayrıca Anglo-Sakson Hukuk sistemin de kişinin mahkeme kararıyla sabit olmadıkça suçlu sayılmaması ifade eden dar masumiyet karinesi benimsenmişken; Kıt'a

Avrupası Hukuk sisteminden ise kişinin yargılama öncesi ve sonrası devlet tarafından suçlu olarak kabul edilmemesi benimsenmiştir (Çayan, 2020, s. 75).

MEDYADA MASUMİYET KARİNESİNİN ÖNEMİ

Haberlerin "gerçeklik, güncellik ve kamu yararı" taşımasının yanı sıra medyadaki "verilişi" de önemlidir. Çünkü kamuyu ilgilendiren önemli ve güncel konuların çarpıtılmadan ve tarafsız bir şekilde kamuoyuna ilan edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda suçluyu ve suça ilişkin delilleri tespit etmeye çalışma, belirli kişi veya kişileri suçlu ilan etme ve yargıyı etkileme gibi olumsuz düzenlemelerden bahsedilemez. Ayrıca Basın Kanunu'nun 19. maddesinde "Yargıyı Etkileme" ismiyle özel bir suç tipi belirlenmiştir. Sonuç olarak medyadaki her haberin basın özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir (Uysal C. , 2017, s. 64).

Yargılama öncesinde kamu görevlilerinin sanık hakkında suçlu veya suçsuz şeklinde açıklama yapmaları masumiyet karinesine aykırı olmakla birlikte kamu görevlileri özellikle savcı ve kolluk birimleri medyanın davanın esası hakkın da açıklamalar yaparak sonucu etkilemesini önleyici tedbirler almakla yükümlüdür (Şeker, 2014, s. 188).

Örneğin; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi toplumda heyecan uyandıran bir suçun işlenmesinden sonra idari makamlarca basın bildiri yapılarak halkın aydınlatmasının normal olduğunu ancak bu yapılırken şüphelinin lehine olan masumiyet karinesi ile halkın haber alma hakkı arasında bir dengenin kurulmasından bahsetmiştir (Şeker, 2014, s. 189).

Medyanın bir sanık hakkında oluşturduğu önyargının yargılamayı etkileyip etkilemediğine dair yapılmış olan bir ampirik araştırma henüz yoktur. Ancak Amerika da yapılan bir araştırmada bir konu hakkında tek yanlı, taraflı gazete haberi okuyan jüri üyelerinin objektif haber okuyan jüri üyelerine nazaran sanığı suçlu kabul etmeye daha yatkın oldukları saptanmıştır (Centel, 1994, s. 59).

Bilgiye erişim özgürlüğün temel bir insan hakkı olduğunu benimseyen Birleşmiş Millet Örgütü, bilgiye ulaşmanın ve kişilerin düşüncelerini yayması hakkını benimseyen İnsan Hakları Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9.maddesinde ki "herkesin düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğüne sahip olduğunu" ve 10.maddesinde ki "herkesin görüşlerini açıklama ve anlatıma özgürlüğüne sahip olduğunu" hükümleri gereğince bilgiye erişim uluslararası sözleşme ve bildirgelerle ülkeler sınırları dışında da ifade edildiğini görmekteyiz (Kılıç, 2009, s. 154).

Haberlerin seçimi ve yayınlanmasında söz sahibi olan medya; bilgilendirme ve kamuoyu oluşturma görevleri yerine kapitalist ilişkilerle rayting ve tiraj kaygıları ile hareket ederek bir takım değer ve davranış biçimlerini kitlelere mesaj ve simgeler yoluyla iletmektedir (Utma, 2018, s. 2905).

Bourdieu'ya göre, gazetecilerin özel gözlükleri vardır ve sansasyon-gösteri niteliği taşıyan sıra dışı olaylarla ilgilenmenin yanı sıra "omnibüs" olaylarla kitle medyasını yönlendirmekte bu sayede "soap opera" tarzı içeriklerle günlük yaşamamın rutinlerinden uzaklaştırmaktadır. Sembolik seçkin olarak nitelendirdiğimiz gazeteciler, yazarlar, sanatçılar ve akademisyenler tarafından söylem üretimi yapılım gündem oluşturulurken; medya da söylem düşkünü olarak adlandırılan sıradan insanlar ise gelende mağdur ve fail olduğu görünmektedir (Utma, 2018, s. 2905).

Chomsky'ye göre medya gerçeği manipüle eden bir araç görevi üstlenmektedir. Bu görevi yerine getirirken kamusal ve özel yayıncılık tarafından oluşturulan gerçeklikler, toplumsal bir amaca hizmet etmek amacıyla belirli ideolojik çerçevede hazırlanarak kitlelere ulaştırılmaktadır (Utma, 2018, s. 2906).

Barret'e göre bu süreç şiddet ve zora başvurulmadan zihinlerde inşa edilerek halk kitlelerini yönlendirme ile oluşacağı yönündendir (Utma, 2018, s. 2906)

Medyanın, insanların bilinçlerini etkileyerek bireysel ve toplumsal değişiklikler yapabilecekleri fark eden sermaye sahipleri yatırımlarını enformasyon alanına aktarmıştır. Bunun sonucu olarak da medyada verilen haberlere dezenformasyona açık, manipüle edilebilir ticari meta olarak bakılmıştır (Utma, 2018, s. 2910).

Medya-Sosyal medyanın en büyük dezavantajlarından birisi olan yanlış yönlendirme ile toplumsal zararlar meydana gelecektir. Bu sebepten zararlı hususların takip ve tespiti için denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır (Zafer ve Vardarlıer, 2019: 360).

Değiştirme, dönüştürme ve yeniden üretme konularında etkin bir güç olan medya gerçekleri olduğu gibi göstererek gerçekleri yansıttığı gibi olduğundan farklı göstererek bireyleri ve toplumu gerçekten uzaklaştırabilmektedir. Bu sebepten siyasetten, kültürden, ailende ve eğitime kadar birçok alanda medyanın gücü görülmektedir (Sevim, 2019, s. 678).

Özellikle toplumsal fikir ve pratikleri değiştirmede, dönüştürme ve yeniden üretme konularında medya gücünü göstermektedir. Bu bağlamda medya bireylerin, toplumların vaz geçilmez unsuru olmuştur (Sevim, 2019, s. 679).

Masumiyet karinesi birçok medeniyet ve millet tarafından geliştirilmiştir. Örneğin Hammurabi kanunlarıyla hukuki alana dahil olmuş masumiyet karinesine Yunan Şehir Devletleri, Roma ve Bizans İmparatorlukları, İslam Devletleri, Anglo- Sakson Hukuku ve Kıt'a Avrupası Hukukuyla da önemli katkılar yapılmıştır (Çayan, 2020, s. 80-81).

Mahkemelerin ön yargıdan uzak, dürüst yargılama ilkesi gereğince görevlerini yerine getirirken medyanın üzerine de görev düşmektedir. Şöyle ki medya mahkemeden önce yargılamayı etkileyecek, masumiyet karinesini ihlal edecek eylemlerde bulunmamakla birlikte, toplumda demokrasi kültürünün gelişmesiyle, düşünce özgürlüğünün sağlanmasıyla oluşabilecek "medya ahlak kurallarına" uygun ve sorumluluk bilinciyle hareket etmelidir (Centel, 1994, s. 71-72).

Özellikle masumiyet karinesinin sıklıkla ihlal edilmesi kanun koyucu etkileyeceği açıktır. Şöyle ki adil yargılama ilkelerinin hiçe sayıldığı mahkeme hükmünden önce gayri resmi fakat etkili olarak verilen "halk hükmü", yeni ve ürkütücü ceza olarak adlandırılan "medyatik kınama" ve medyatik muhakeme sonunda verilen ceza hükmü olarak adlandırılan "bilincin hakim olmadığı", " kurgusal bir cezalandırma" ve "kolektif kınama" örneklerini verilebiliriz (Ekmekçi , 2013, s. 88).

Medyanın Etkilerine Karşı Önlemler

Adli haberlerin verilişinde medya; TCK kanunda "gizliliğin ihlali" başlığı ile verilen m.285/5'deki "Soruşturma ve kovuşturma evresinde kişilerin suçlu olarak algılanmalarına yol açacak şekilde görüntülerinin yayınlanması halinde, altı aydan iki yıla kadar hapis cezasına hükmolunur" ifadesi gereğince (Ekmekçi , 2013, s. 74) .

Hazırlık soruşturması ve son soruşturma açısından değerlendirdiğimizde; Medyanın yargılamayı etkilemesini önleyecek özelliklerden biride ceza muhakemesinde yer alan medyanın haber kaynaklarına inebilme olanağını sınırlayan hazırlık soruşturmasının gizliliğidir. Bu gizlilik aşaması CMUK m54, 143, 162, 165/5 hükümlerine bağlı olarak kişiye, işleme, aşamaya göre değişmektedir. Ay.m 141/1 hükmü ve CMUK m.373/1 hükümleri gereğince duruşmalar herkese açıktır. Ancak genel ahlakın veya kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı hallerde gizlilik kararı alınabileceği belirtilmiştir. Bu durumda yayın yasağı verileceği için medyanın haber-bilgi alması ve aktarması etkileyecektir (Centel, 1994, s. 60). Susma yükümlülüğü açısından değerlendirdiğimizde; Hazırlık soruşturmasında görevli kişilerin bildiklerini açıklama yükümlülüğü değerlendirildiğinde şayet soruşturma

makamlarının susma yükümlülüğü olmaz ise soruşturmanın akışı etkileneceği gibi medyanın soruşmanın akışı etkileyebilecektir. Ancak Basın K. m. 16 ‘ da gazetecinin haber kaynağını saklama hakkını da kapsayan "anonima hakkı" yani eser sahibinin kimliğini açıklamama hakkı tanındığından susma yasağının uygulamada etkili olmadığı görebilmekteyiz (Centel, 1994, s. 60-61). Son olarak duruşmada görüntüleme ve yayın yasağı açısından değerlendirdiğimizde ise CMUK'nun m.378/1 de ifade edilen duruşmanın düzenini sağlamanın başkanın görevi olması ve duruşmanın düzenini bozan her kişiyi mahkeme başkanının salondan çıkarabilmesi hükümleri gereğince medya mensuplarının duruşmada ses ve görüntü kaydını yapıp-yapamayacağı başkanın yetkisine bağlıdır. Her ne kadar Anayasamızın 141/1 maddesi ve CMUK 373/1 maddelerinde duruşmaların aleniliği ilkesi benimsense de duruşmaların birçok kişi tarafından izlendiğinin bilinmesi muhakemenin ilerlemesine katkı yapanları psikolojik olarak etkileyerek taraflı kılabilir (Centel, 1994, s. 62). CMK 180/5 ve 196/4 maddelerindeki özel durumlar hariç adliye binasının içinde ve duruşma salonunda ses ve görüntü kaydeden, yayınlayan cihazların kullanılması yasaktır (Savaşçı, 2011, s. 287).

Medya yargılama organlarının faaliyetlerini haber yaparken ön yargılı olarak habere konu kişilerin gerek kişilik haklarını ihlal ve gerekse yargılamanın dürüstlüğünü etkileyerek kamuoyu oluşturabilir ve böylece mahkemenin kararını etkileyebilmektedir. Bunun sonucu olarak masumiyet karinesi suçluluk karinesine dönüşebilmektedir (Savaşçı, 2011, s. 287).

Medyayı da bağlayan masumiyet karinesi gereği mahkeme kararı öncesi kişilerin ve dava süjelerinin haklarının korunması, kamuoyunda mahkum edilmemesi sağlanmalıdır. Bu sebepten; Medya da haberler verilirken; ön yargıdan uzak, sanığın sosyal, kişisel hayatını ihlal edilmeden, insan onuruna saygılı, henüz kesinleşmemiş kararlarda amacını aşan ifadelerden uzak, yargılama makamlarını hedef göstermeden ve yargıçlarında birer birey olduğu bilinciyle onları hedef göstermeden şüphe ve şaibe uyandıran ifadelerden uzak yayın yapılmalıdır (Savaşçı, 2011: 288-289).

1986 yılında kurulan medya etiği alanında önemli bir kuruluş olan “basın konseyi”nin basın meslek ilkeleri arasında, hiç kimse yargı kararıyla belirlenmedikçe suçlu ilan edilmeyeceği, yasaların suç saydığı eylemle, gerçek olduğuna belirtil makul sebepler bulunmadıkça kimseye atfedilemez olduğu yer almıştır. Maalesef basın konseyinin bu denetleme cabaları uygulamada yerini bulmamıştır (Centel, 1994: 64-65).

Yayınlandığı süre üzerinden 2 aydan fazla zaman geçmemek kaydıyla; Türkiye'de yayınlanan yazılı, sözlü iletişim araçları hakkında o yayın şikâyetçisiyle ilgili olup olmadığına bakılmaksızın ve hangi basın meslek ilkesinin ihlal edildiğini belirterek Basın Konseyi'ne başvurulabilir. Özellikle masumiyet karinesini kapsamında değerlendirdiğimiz Suçlu olduğu yargı kararıyla belirlenmedikçe hiç kimse ‘suçlu’ ilan edilemez.” ve “Yasaların suç saydığı eylemler, gerçek olduğuna inandırıcı makul nedenler bulunmadıkça kimseye atfedilemez.” gibi ilkelerden bahsedilmiştir. Ayrıca Radyo Televizyon Üst Kurulu ile Televizyon Yayıncıları Derneği tarafından, yayıncılık etik ilkeleri adı altında özdenetim konseyi kurulmuştur (Ekmekçi, 2013: 95-96).

Gazetecilerin Haber Kaynaklarını Açıklamama Hakkıyla İlgili Olarak

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin Goodwin v. Birleşik Krallık davasında verdiği kararı değerlendirdiğimizde; bir gazetede stajyer olarak çalışan Goodwin adındaki gazeteci kendisine gelen “Tetra şirketinin 2.1 milyon sterlinlik beklenmedik bir kaybının olduğu ve 5 milyon sterlin tutarında kredi almaya çalıştığı” bilgisi üzerine Goodwin şirketi arar ve konuyla alakalı bir makale yazmayı düşünür. Bunun üzerine Tetra şirketi ilgi haber kaynağını açıklanmadığı için Goodwin hakkında şikâyette bulunur ve “contempt of court” suçundan 5000 sterlin para cezasına çarptırılır. Söz konusu olayda İHAM' ın kararında; amaç ile araç arasında orantı olmaması, müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olmadığı ve İHAS'nin 10. maddesinin ihlal edildiği şeklindedir (Ekmekçi , 2013, s. 109-110).

SONUÇ

Çağdaş bir yaşamın parçası olan haber; düşünce ve kanıların kitle iletişim araçlarıyla alınması, okunması, dinlenmesi ve izlenmesidir. Basın hürriyeti dışında internet gibi özgürlükleri de içine alan haberleşme özgürlüğünün temel ögesi düşünce ve kanıları serbestçe yayabilme, öğrenebilme, açıklayabilme hakkıdır. Hukuk devletinin bir ilkesi olan insan hakları ihlali yapmadan suç ve suçlularla mücadele yönteminde ceza muhakemesi faaliyetleri sırasında muhakemeye katılan herkese saygı gösterilmelidir. Bu bağlamda haberleşmenin özgür olması demek sanık haklarını ihlal etme, önyargılı bir kamuoyu oluşturma, yargılama makamının tarafsızlığını etkileyecek haber verme, ceza yargılamasını etkilemek ve masumiyet karinesine uygun olmayan faaliyetlerde bulunma sonucu doğurmamalıdır (Savaşçı, 2011, s. 289).

Ayrıca her demokratik toplulukta olduğu gibi özgür basın kamuoyunu ilgilendiren konularda özgürce haber yapar ve istisnalar dışında edindiği bilgilerin kaynağını açıklamak zorunda değildir. Bu bağlamda basın özgürlüğünün anayasa ile güvence altına alınması ve medyanın adli yargılamayı zedeleyecek bir yorum yapmaması değerlendirildiğinde, medyanın farklı güçlerden(yasama-yürütme ve yargı) etkilenmesi nasıl demokratik toplumlarda söz konusu değilse tam tersi doğrultuda da diğer güçlerin de (yasama-yürütme ve yargının) bundan etkilenmesi söz konusu değildir. Konuyla ilgili benzer bir araştırmaya göre;

Karşılaştırmalı hukukta yargıçların taraflı medyadan etkilenme hususunda meslekten olup olmama ölçütü benimsenmiş, jüri sistemini benimsemiş ülkelerde meslekten olmayan yargıçların taraflı medyadan etkilendikleri meslekten olanların ise tarafsızlıklarını korudukları ileri sürülmüştür. Türkiye'de sadece meslekten yargıçların görev yaptıkları göz önüne alındığında medyadan etkilenme ihtimali azalsa da adaleti sağlamak için tüm önlemlerin alınması gereklidir (Savaşçı, 2011, s. 287)

Medyanın; adil yargılanma hakkının kullanılmasının temel koşulu olan masumiyet karinesine uygun hareket edebilmesi için; öncelikle basın özgürlüğünü kontrolsüz ve sınırsız kullanarak kamu mahkemesi görevini üstlenmeden görevini yerine getirmelidir. Yine demokrasinin vazgeçilmesi olan özgür medyanın oluşabilmesi için sağlam zeki, gerçekleri yazabilen ve yeterince başarılı medya çalışanlarının görev yapması teşvik edilmesi, basın ve yayın görevi üstlenen birimlerde çalışanların en azından temel hukuk bilgisine sahip olması, halk eğitim merkezlerinde eğitimler verilerek halk arasında masumiyet karinesi, lekelenmeme hakkı vs konularda yasal farkındalıkların teşvik edilmesi, suçluluk duygusu uyandırmadan ve kişisel verilere uygun olarak şüpheli-sanığın temsil (fotoğraf) bilgilerinin paylaşılması, medya ve adalet sitemi arasındaki ilişki güç dengesine göre kurulması ve çatışması yerine işbirliği içinde sürecin devam ettirilmesi, sanıkların kişilikleri ve sosyal durumları hakkında etik dışı haberlerin yapılmaması, medyanın kontrolü için bağımsız konseylerin kurulması, yargılama öncesi tutuklamanın ancak açık ve ikna edici kanıtlara dayalı bulguların oluşmasından sonra verilmesi, medya ve yargı kurumlarının özdenetimine yönelik etik kuralların oluşturulması, devletin ilgili kurumlarının, medya kuruluşlarının toplum üzerindeki etkileri üzerine araştırmalar yapmasının sağlanması ve son olarak gerek özgür medyanın savunucuları ve gerekse adaletin yerine getirilmesinde yer alan adalet savunucularının hem mahkemelerin itibarı hem de basın özgürlüğü için haksız eleştirilerden uzak birbirine saygılı- birliktelikle hareket etmelidirler.

KAYNAKÇA

Dergiler:

Akbulut, B. (2022). Soruşturma Yapılmasına Yer Olmadığı Kararı (TCK m. 158/6). *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi* , s. 153-209.

Akgül, A. (2015). Kişisel Verilerin Korunmasında Yeni Bir Hak: "Unutulma Hakkı" Ve AB Adalet Divanı'nın "Google Kararı". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* , s. 1-38.

Akıncı, F. (2020). Lekelenmeme Hakkı . *Türk Adalet Akademisi Dergisi* , s. 177-202.

Aktaş, M. (2018). Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medyanın Rolü . *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi* , s. 199-208.

Arslan , A. (2011). Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri . *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* .

Arslan, A. (2004). Günümüz Türkiye'sinde Medya Gerçeği . *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* .

Arslan, A. (2004). Medya- Politika İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme . *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* , s. 1-8.

Arslan, A. (2019). Dünyada ve Türkiye'de Medya ve İslamofobi. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, s. 1-24.

Arslan, Akgül, E. (2022). Siyasal Hayattan Örneklerle Türkiye'de Yeni Medyanın Güçü . *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi* , s. 272-281.

Arslan, K. O. (2015). İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması . *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* , s. 155-172.

Aslan, M. M. (2016). Etkili Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Sosyal Medya . *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* , s. 1-15.

Centel, N. (1994). Dürüst Yargılama ve Medya Bakımından Demokrasi Kültürü . *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , s. 57-72.

Çayan, G. (2020). Masumiyet Karinesi Doktrini. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* , s. 49-88.

Demirel, İ. (2019). Siyaset, İktidar/ Güç İstenci ve Kapitalist Sınıf Ağında Medya. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 519-534.

Erdogan, İ. (2013). Dördüncü Güç Medyadan Beşinci Güç İnternete: Demokratik Bir Dönüşüm Mü Yaşanıyor? *Selçuk İletişim Dergisi* , s. 176-191.

Kılıç, S. (2009). Kamuoyu Oluşum Sürecinde Sosyal Hareketler ve Medya . *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi* , s. 150-167.

Öztürk, M. (2015, 8 20). Medya ve Suç Korkusu Arasındaki İlişki . *The Journal of Academic Social Sciences Studies* , s. 251-263.

Savaşçı, B. (2011). Haberleşme Özgürlüğünün Kovuşturma Evresinde Sınırlandırılması . *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* , s. 269-292.

Sevim, Z. (2019). Toplumsal Bir Hafıza Yaratma Gücü: Medya/ "Yeni" Medya. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , s. 673-679.

Şeker, E. (2014). Masumiyet Karinesi-(Bireysel Çalışma Raporu). *İzmir Barosu Dergisi* , s. 176-208.

Tamir, A. (2018). Sosyal Medyanın Gücü: Londra İsyanları . *Yeni Medya Hakemli, Akademik, E-Dergi*, s. 1-16.

Utma, S. (2018). Dijital Çağda Medyanın Psikolojik Gücü: Algı Yönetimi Perspektifinden Kuramsal Bir Değerlendirme . *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , s. 2903-2913.

Uysal, E. (2013). Medyanın Gösterdikleri: Haber Metinleri Üzerinden Medyanın Dördüncü Kuvvet Rolüne Bakış . *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , s. 18-28.

Yeniçıktı, Tufan , N. (2014). İletişimsel Eylem ve facebook: Gezi Parkı Olaylarında Sosyal Medyanın Güçü. *Selçuk İletişim Dergisi* , s. 263-284.

Kitaplar:

Alemdar, K. (1999). *Medya Güçü ve Demokratik Kurumlar.* Kelepir Kitabevi.

Erdoğan, İrfan ;. (1999). Dördüncü Güçün İlettiği: Amerikan Örneği. K. Alemdar içinde, *Medya Güçü ve Demokratik Kurumlar* . Kelepir Yayınevi .

Toroslu, N. (1999). Medya ve Hukuk: Basın Özgürlüğü ve Sınırları. A. Korkmaz içinde, *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar* (s. 56-85). Lelepir Yayınevi .

Diğer Yayın Türleri:

Çatlı, T. (2020). Yargı Kararları Işığında Ceza Muhakemesinde Masumiyet Karinesi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Antalya Bilim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Yükseklisans Programı, Antalya

Ekmekçi , D. (2013). Kitle İletişim Özgürlüğünün Sınırı Olarak Türk Hukukunda Adil Yargılama Hakkına Karşı Suçlar. *Yayınlanmış Doktora Tezi*, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukukun Anabilim Dalı, İstanbul

Gezer, G. (2022). Sosyal Medya Özgürlüğü ve Masumiyet Karinesi İkilemi . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Yaşar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İzmir

Gönenç, Yapar, A. (2004). İletişim Teknolojilerinin Medya Üzerindeki Etkileri. *II. Uluslararası İletişim Sempozyumu*, (s. 437-448). İstanbul.

Kök, H. (2018). Alternatif Kamusal Alan Üretiminde Sosyal Medyanın Güçü: İşçi Sendikaları Üzerine Bir İnceleme . *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ

Kuru, G. (2012). Türkiye'de Demokratik Hukuk Devleti Düzeninde İnsan Onurunun Yeri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Uysal, C. (2017). Ceza Hukukunda Suçsuzluk Karinesi Üzerine Bir İnceleme ve Lekelenmeme Hakkı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Ssosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara

Elektronik Kaynaklar

(Yeniçıktı, Tufan , 2014) (Yeniçıktı, Tufan , 2014)

Akkurt, H. C. (2023, 01 12). *Dünyayı yerinden oynatan dayanak: Medya gücü*. Independent Türkçe: web sayfasına 20 Şubat 2023 tarihde https://www.indyturk.com/node/225381/t%C3%BCrkiyeden-sesler/d%C3%BCnyay%C4%B1-yerinden-oynatan-dayanak-medya-g%C3%BCc%C3%BC adresinden erişildi.

Özkan, A. (2008, Ocak). https://tasam.org/tr- web sayfasına 26 Ocak 2023 tarihinde *TR/Icerik/777/kuresellesme_surecinde_medya_ve_siyaset_medya_gucumu_gucun_medyasimi*. 01 5, 2023 tarihinde https://tasam.org/tr-TR: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/777/kuresellesme_surecinde_medya_ve_siyaset_medya_gucumu_gucun_medyasimi adresinden erişildi.

Bist Ulaştırma Endeksi İşletmelerinde Bir İnceleme :Performans Göstergesi Olarak Vizyon Bildirgeleri

Onur DİKMENLİ[1]

Giriş

Günümüz işdünyasında sık konuşulan / dile getirilen kavramlardan bir tanesi de "vizyon"dur. İşletmelerin üst düzey yöneticileri verdikleri röportajlarda kurumlarının vizyonlarından, gerçek anlamda sahip olmayıp uygulamasalar bile, gururla bahsederek geleceğe yönelik planları da paylaşmaktadırlar. En basit anlatımı ile gelecekte olunulmak istenilen yer olarak tanımlanabilen vizyon kavramı, üst düzey yöneticiler için başında bulundukları kurumlarının gelecekte nerede olmasını istedikleri hakkındaki düşüncelerini / isteklerini kamuoyu ve / veya çalışanlar ile paylaşabilecekleri bir araçtır aynı zamanda. Üzerinde anlaşılan kesin bir tanım olmamakla birlikte istenilen geleceği tanımlayan vizyon basit bir form ya da bütünü kapsayan karmaşık bir belge olarak da tanımlanabilmektedir (Shipley & Michela, 2006). Kelime anlamından da anlaşılabileceği gibi "vizyon", işletmenin kendisini nasıl gördüğüne dair bir imajdır (Suragnga, 2014). Kavramsal olarak tanımlandığında vizyon, arzulanan şeyleri elde etmek için kullanılacak yöntemler belirtilmeden, geleceğe ilişkin istekleri açıklamaktadır (MIsırdalı Yangil & Dil Şahin, 2017).

Her işletme için, her zaman, her ortamda geçerli olabilecek bir vizyon tanımı bulunmamaktadır. İşletmeler de, insanlar gibi, kendilerine has karakteristik özelliklere ve kültüre sahiptirler. Dolayısıyla vizyon'un oluşumu ve ifadesi de her işletme için ayrı, kendine has olmaktadır. Vizyonun geliştirme ve uygulama süreci işletmenin yatırım miktarına, organizasyonel yapısına ve üst yönetiminde bulunanların deneyimlerine göre değişiklik göstermektedir (Suragnga, 2014a). Vizyon, doğrudan onu yaratanların kişisel, örgütsel ya da toplumsal deneyimlerine, yeteneklerine bağlıdır; onlardan doğar ve geleceğe yön verir (Benligiray, 2000).

Vizyon, belge – ifade olarak, belirlendikten sonra ilelebet aynı kalacak değildir elbette. Çünkü "vizyon" kavramının temelinde" gelecek" vardır. Söz konusu bu gelecek uzun vade de gerçekleşecektir belki de gerçekleşmesi imkânsız derecesinde zor olan ama işletmenin gerçekleştirmek için kendisini zorlayacağı, değiştireceği bir ütopyadır. Belirlenmiş olan vizyona ulaşana kadar, ulaşabilmek için işletmenin faaliyet gösterdiği "mikro" ve "makro" çevre unsurları radikal şekilde değişecek ve bu değişim karşısında işletme kendisini, "misyon"nunu ve "vizyon"nunu yeniden tanımlamak durumunda kalabilecektir. Bir işletmenin "misyonu" nadiren değişmekle birlikte o işletmenin "vizyonu" çevresel ihtiyaçlardaki değişime yanıt olarak işletmenin olgunlaşması ve büyümesi ile daha sık değişebilmektedir (Gulati & Mikhail, 2016).

CORONA Salgını ile Türkiye'de de hissedilen teknolojinin hemen hemen her alanda gündelik yaşantımıza girmesi ile olan hızlı değişim değişik alanlarda kendisini hissettirecek, önemli sonuçlar doğuracaktır. Örneğin internet üzerinden yayımcılık faaliyetinde bulunan dijital platformların sayılarının ve etkinliklerinin artması klasik olarak TV yayımcılığı yapan kanalların ve film gösterimi yapan sinema salonlarının faaliyetlerini etkilemeleri kaçınılmaz bir gerçekliktir.

[1] Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi – Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi

Dolayısıyla vizyon belirlemek amacıyla çevre analizi yaparken sadece rakiplere, ağaçlara, odaklanmak büyük resmi, ormanı, görmemizi engelleyecektir. Halbuki bakış açımızı genişleterek, sadece diğer sinema salonları yerine toplumsal değişimleri de inceleyip analiz etmemiz halinde sektörümüzü ve işletmemizi etkileyebilecek olası unsurları daha iyi tanımlayabiliriz.

Faaliyetlerine ortalamanın üzerinde bir getiri ile devam etmek isteyen işletmelerce dış ve iç çevre unsurlarında meydana gelen değişim karşısında gerekli görüldüğü takdirde ve zamanda gerekli görülen değişiklikler yapılacaktır elbette. Vizyon konusunda hangi değişikliğin ne zaman yapılacağı konusunda dikkat edilmesi gereken unsur önceden belirlenmiş olan vizyon'un tamamen gerçekleştirilmiş olması değil işletmenin ideal hedefinin değişmiş olması durumudur (Kirkpatrick, 2008). Bu bağlamda işletmelerin çevrelerini iyi bir şekilde izleyip analiz etmeleri ve olası fırsatları değerlendirerek tehlikelerden kaçınabilmeleri için "proaktif" davranmaları gerekmektedir. Aksi takdirde, çevre koşullarında meydana gelen köklü bir değişime cevap verebilmek için yapılmış bir değişim, geçmişe dönük faaliyetler için cevap arayan, "rekatif" bir durum olmanın ötesine geçemeyecektir. Halbuki vizyon, geçmiş değil gelecek ile ilgilidir. Gündelik faaliyetlerde, uygulamalarda karşılaşılan sorunlar gerçek sorun olmayıp geçmişte yanlış belirlenen vizyona ulaşmak için yapılan beyhude çabalardır belki de.

Vizyonun doğru belirlenmesi kadar belirlenmiş olan vizyonun doğru uygulanması da önemlidir. İyi belirlenmiş ve başarıyla uygulanan vizyon, işletmenin doğru hedefe başarılı şekilde ulaşmasını sağlayıp performansını da arttıracaktır. Vizyonun başarı ile uygulanabilmesi için de üst yönetim başta olmak üzere tüm çalışanlar geleceğe odaklanmalı, geçmişe saplanıp kalmamalıdırlar. Geçmiş'ten öğrenilmesi gerekenin öğrenilip bağların kesil(e)mediği durumlarda geleceği ilgilendiren vizyonun uygulanması da zarar görecektir.

Korku kültürüne dayanan ve otokratik liderliğin olduğu bir işletme de çalışanlarca paylaşılan bir vizyon oluşturulması ve uygulanması imkânsızlık derecesinde zor olabilmektedir. Çalışanların korkutularak işlerini yapmak durumunda kaldığı bir ortamda kimse insiyatif almak istemeyecek ve gereğinden fazlasını yapmayacaktır. Vizyona ulaşılabilinmesi örgütün tüm üyelerinin aynı vizyona sahip olması ile mümkün olmaktadır (Benligiray, 2000a). Ayrıca bu tür ortamlarda liderler, vizyon belirlemeyi de kendi görevleri olarak görecek ve çalışanlara fikirlerini sormayacaktır. Fikirlerinin sorulmadığı bir durumda da çalışanlar işletmenin vizyonu olarak lider tarafından belirlenmiş sözcüklere inanmak yerine kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi tercih edeceklerdir. Halbuki çalışanlar kendilerini işletmeye ait hissedebilirlerse, yaptıkları iş ile ilgili fikirlerini beyan edip belirli konularda belirli kararlar alabilirlerse çalışma enerjileri ve motivasyonları da artacaktır. Enerji ve motivasyondaki bu artış ta ortak vizyonu belirleyebilme imkânı ile birleşince belirlenmiş olan vizyon da çalışanlarca kabul edilerek içselleştirilebilecektir. Paylaşılan bir vizyon, çalışanlarla örgütün amaçları arasında bir bağ oluşturarak, onlara çalışma şevki vermektedir (Tatlı & Üstün, 2018).

Aksi durumda, bütün işletmenin geleceğinin tek kişi tarafından belirlendiği zaman, ortaya çıkan şey işletmenin "vizyonu" değil üst düzey yöneticinin kişisel "ego"su da olabilmektedir. Çevre analizi yapılırken duyguların akıldan baskın olup kontrolsüzce egemen olduğu durumlarda vizyon olarak belirlenen, ulaşılmak istenilen durum işletme için sonun başlangıcı olabilmektedir.

Vizyon, liderler tarafından kullanılan diğer araçlar gibi doğru yapıldığı / uygulandığı takdirde etkili olmaktadır (Kirkpatrick, 2008a). Etkili bir vizyonun özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz (Taşpınar, 2015,); A) İdealisttir; yürekten gelmesi, hissedilmesi gerekmektedir

B) Özgündür; kuruluşun vizyonunu diğerlerinden ayırt edici özelliğe sahiptir

C) Çekicidir; kuruluş çalışanları kadar diğer paydaşlarında ilgisini çeker

D) Kısa ve akılda kalıcıdır

E) İlham verici ve iddialıdır

F) Gelecekteki başarılıları ve ideal olanı tanımlayıcıdır.

Vizyon ve Performans

En genel tanımıyla gelecekte ulaşılmak istenilen durum olarak tanımladığımız vizyon kavramı, hızlı değişen teknoloji ve hem aynı hem de alternatif ürün ve hizmetlerle müşterilerin karşılaştırma olanağının arttığı günümüz koşullarında, belirlenmesi ve / veya değiştirilmesi açılarında daha önemli olmuştur. Gelecekte neyin, nasıl olacağı kesin olarak bilinemediği için vizyon kavramı belirsizlikler de içerebilmektedir ki bu belirsizlik durumu vizyonun anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliği konusunda şüpheler uyandırabilmektedir ve böyle olunması hali işletmesel amaç ve hedeflere ulaşılmasını oldukça zorlaştırabilmektedir. Halbuki çalışanlar tarafından benimsenmiş ve paylaşılan bir vizyon (George, 1997) A) İşletmedeki tüm çalışanları birbirleri ile bağlayarak

B) Görevleri basitleştirerek

C) Faaliyetleri hizalayarak ve

D) Daha etkili bir dönüşüm için eylemleri odaklayarak işletmenin hedeflerine ulaşmasına büyük katkı yapabilmektedir. Farklı ülkelerde farklı pazarlarda faaliyetlerine devam eden işletmeler için küresel olarak belirlenmiş, kabul edilmiş ve uygulanmakta olan "vizyon" ifadesi, işletmenin tek vücut olabilmesinde önemli katkılar sağlayabilmektedir. Bu bakımdan vizyon ifadesi işletmenin tüm bireyleri tarafından etkin bir şekilde paylaşılınca işletme açısından başarı gerçekleşmektedir (Atasever & Işık, 2018). Bir işletmede, tüm çalışanlarca benimsenen, ortak vizyon sayesinde çalışanlar arasında amaç birliği oluşacaktır (Acar, 2019). Başarılı bir şekilde belirleyip sadık kaldıkları vizyon, misyon ve stratejileriyle rakiplerini geçebilmiş işletmeler bulunmaktadır. Fakat geçmiş koşullara uygun belirlenen vizyon, misyon ve stratejilerin koşulların değişmesiyle aynı başarıyı / performansı işletmeye sağlayamayacağı aşikârdır. İşletmeler, değişen dünya şartlarına ayak uydurabilmek ve küresel rekabet ortamında başarılı olabilmek için öncelikle küresel bir vizyon oluşturmalı ve bunu çalışanlarıyla paylaşabilmelidirler (Doğan & Hatipoğlu, 2009). Doğru belirlenmiş, tüm çalışanlarca benimsenmiş bir vizyon ifadesi işletmenin hedeflerini gerçekleştirerek amaçlarına ulaşmasına ve dolayısıyla performansını arttırmasına önemli derecede etkide bulunmaktadır.

İşletmenin gelecekte gelmek / olmak istediği durum olarak ta kabul edilen vizyon, misyon ifadelerinde olduğu gibi, işletme için dış dünya ile iletişim kurma konusunda da etkili olabilmektedir (Allison, 2017), (Benligiray, 2000 a). Vizyon bildirgeleri gelecek zaman da, işletmenin, nerede ve ne şekilde olmak istediği konusunda bilgi vermek suretiyle iletişim çalışmalarına da katkı yapmaktadır. İşletme yönetimi değişse, liderlik tarzı bozulsa dahi o işletme için geçerli olan normlar varolmaya devam edeceklerdir (Khiew, Chen & Shia, 2017). Vizyon, bir kurumun geleceğini şekillendirmeye yönelik bir kavram olduğu için, beklenmedik durumları azaltır ve beklenmedik durumlarda da yapılabilecek önlemleri ortaya koyarak kurumun başarısını artırır ve benzer kurumlar arasında öne çıkmasını sağlar (Taşpınar, 2015a). Eğer vizyon gerektiği gibi hazırlanmış ve uygulamaya konulmuşsa, bu sayede insanlar, kurallar belli olmadığında, kimse onları denetlemediğinde ve tehdit etmediğinde bile, neye göre ve nasıl karar alacaklarını bilebileceklerdir (Doğan & Hatipoğlu, 2009a). İyi bir vizyon işletmenin hedefleri hakkında da bilgi verebilmektedir. Üst yönetim, işletmenin kaynaklarını hangi ürünlere, hangi müşteri gruplarına ve / veya hangi pazar segmentlerine odaklaması gerektiğine karar verirken doğru belirlenmiş olan vizyondan yararlanabilmektedir. Vizyon, örgütün gelecekteki başarısı için bir rotadır (Atasever & Türk, 2019).

Vizyon ile yönetmek bir işletmeye beş açıdan faydalı olabilmektedir (Lipton, 1996);

A) Vizyon, çok çeşitli performans ölçümleri geliştirebilmektedir

B) Vizyon, değişimi desteklemektedir

C) Vizyon, stratejik plan için temel teşkil etmektedir

D) Vizyon, bireyleri motive ederek yetenekli yeni kişilerin işletmeye katılmalarına olanak tanır ve

E) Vizyon, kararların bir bağlam içinde verilmelerine yardımcı olur. İşletmenin temel hedeflerini belirleyen vizyon, gündelik faaliyetlerin şekillendirilmesinde yöneticilere rehberlik etmektedir. Ayrıca çalışanlar, bireysel faaliyetlerinin kurumsal vizyona olan katkıları hakkında bilgilendirilebilirler ise daha motive şekilde çalışmalarına devam edebileceklerdir. Açık ve net bir üyeler arası iletişim ve net bir vizyon, çalışanların birbirlerini anlamalarına ve çabalarının belirli bir noktada oluşmasını sağlayacaktır (Akgemci, Çelik & Ertuğrul, 2004). Kurumsallaşma aşamalarında önemli bir yere sahip olan vizyon ifadesi, gündelik faaliyetlerin yerine getirilmesinde üst yönetim başta olmak üzere tüm çalışanlarca işletmenin geleceği hakkında iyi bir göstergedir. Dolayısıyla doğru belirlenmiş ve sadık kalınılmış bir vizyon ifadesi, kendisinden yararlanmayı isteyen / bilen, üst yönetim için büyük önem taşımaktadır.

Literatür Taraması

Tatlı ve Üstün (2017), BİST – 100 Endeksi kapsamında bulunan işletmelerin misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik maçlarını inceledikleri çalışmalarında işletmelerin misyon ifadelerinde en çok "katma değer yaratma", vizyon ifadelerinde ise en fazla "liderlik" kavramını vurguladıkları sonucuna ulaşmışlardır. Mısırdalı Yangil ve Dil Şahin (2017), BİST Sürdürülebilirlik Endeksi kapsamında bulunan işletmelerin sürdürülebilirlik düşüncesini misyon ve vizyon bildirgelerine nasıl yansıttıklarını inceledikleri çalışmalarında işletmelerin "ekonomik" sürdürülebilirliğe "sosyal" ve "çevresel" sürdürülebilirlikten daha fazla vurgu yaptıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Candemir ve Zalluhoğlu (2013) İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda hisse senedi işlem gören 402 işletmenin misyon ve vizyon bildirgelerini (işletmelerin web siteleri üzerinden) inceledikleri çalışmalarında bildirgelere kolay ve hızlı bir şekilde ulaşılamadığını ve özellikle aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelerin (işletmeye özgü karakteristik özellikler taşıması gereken) bildirgelerinin neredeyse aynı kelimeleri içerdiği sonucuna ulaşmışlardır. Acar (2019), Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksinde bulunan 50 işletmenin vizyon ifadelerini içerik analizi yöntemiyle incelediği çalışmasında işletmelerin çoğunda bir vizyon ifadesinde olması gereken kelimelerin çoğunun incelenen ifadelerde bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

David (2020) Fortune 500 işletmelerinin "misyon" ve "vizyon" bildirgelerini incelediği araştırmasında işletmelerin finansal performansları ve bildirgelerin içerikleri arasında istatistiki olarak doğrusal anlamda bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bora, Borah ve Chungyapla (2017) vizyon ve misyon bildirgelerinin işletmelerin stratejik amaç ve hedeflerini nasıl etkilediğini araştırdıkları çalışmalarında işletmenin bütün stratejik amaç ve hedeflerinin vizyon ve misyon bildirgelerinde de belirtilmeleri gerektiğini aksi halde işletmenin bütünü için geçerli olacak stratejik bir uyumdan da bahsedilemeyeceği sonucuna ulaşmışlardır.

Sivaraman, Balushi ve Rao (2014), Umman'da faaliyet gösteren özel bir yüksek öğrenim kurumun "misyon" ve "vizyon" ifadelerini inceledikleri çalışmalarında, doğru belirlenen ifadelerin organizasyonun performans parametrelerinin belirlenmesinde etkili ve önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Erol ve KAnbur (2014), girişimcilik özellikleri bakımından, Türkiye'nin en büyük 100 işletmesinin vizyon ve misyon ifadelerini inceledikleri çalışmalarında demir – çelik, gıda, otomotiv ve otomotiv yan sanayisinde baskın girişimcilik özelliklerine ulaşmışlardır.

Khan ve Siddiqui (2018), Pakistan'da kamu ve özel sektörde çalışan 102 işgören üzerinde yaptıkları araştırmalarında vizyonun çekiciliği ve geleceği konusunda çalışanların öngörüleri

olduğu takdirde işletme performansının da artacağı sonucuna ulaşmışlardır. Kirkpatrıik, Wofford ve Baum (2002) vizyon ifadelerinin bireysel, bölümsel ve organizasyonel performans ile ilişkisini inceledikleri çalışmalarında hatırı sayılır derecede bağlantılı oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Akgemci, Çelik ve Ertuğrul (2004) Konya'da faaliyet gösteren sanayii işletmeleri üzerinde yaptıkları araştırmalarında işletmelerde vizyon kavramının tam olarak anlaşılması ve uygulanabilmesi için üst düzey yöneticilere önemli görevler düştüğü sonucuna ulaşmışlardır. Akduman, Hatipoğlu ve Pehlivan (2021) FORTUNE 500 TÜRKİYE listesinde yeralan TÜRKİYE'nin en büyük 10 işletmesinin misyon ve vizyon ifadelerini inceledikleri araştımalarında "başka ülkelerde faaliyette bulunma eğilimleri" ve "başkalarınca anlaşılmaları" unsurlarına vizyon ifadelerinde en fazla yer verildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırma Yöntemi

Nicel araştırmadan farklı olarak nitel araştırmalarda büyük örneklemler yerine daha küçük çalışma gruplarından elde edilen derin ve özellikli verilere odaklanıldığından dolayı (Baltacı, 2019) çalışma kapsamında Borsa İstanbul'a hisse senetleri kote edilmiş olan ve BİST ULAŞTIRMA ENDEKSİ (https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler - 29.03.2023) altında faaliyet gösteren 9 işletmenin vizyon bildirgeleri ve finansal tabloları incelenmiştir. Nitel veri analizinde temel olarak incelenen sosyal gerçekliğin derinliklerinde yer alan açık / örtük bilgiyi gün yüzüne çıkartmak amaçlandığı için bu süreçte araştırmacı kendi öznelliğini ve yeterliliğini sürece dâhil etmekte; incelediği sosyal gerçeklikle daha doğrudan bir etkileşim ve iletişim içerisine girmektedir (Ertugay, 2019).

Vizyon bildirgelerinde hangi unsurlara yer verildiği konusunda literatürde yapılmış olan çalışmalara kendi çalışmasında özetleyerek yer veren Kantabutra'nın da (2006) belirtmiş olduğu 7 başlık olan

"kısa-öz olma (brevity),

berrak-açık olma (clarity),

gelecek odaklı olma (future orientation),

kararlı-istikrarlı olma (stability),

meydan okuma (challenge),

soyutluk (abstractness) ve

cazibeli, hünerli olabilmek için ilham verici olma (desirability or ability to inspire)" başlıkları doğrultusunda ilgili işletmelerin vizyon ifadeleri ve finansal tabloları incelenmiştir.

İşletmelerin web sitelerinde yeralan vizyon bildirgelerinin her birinin belirlenen unsurlar kapsamında incelenmesinin ve bu incelemeden elde edilen sonuçların her bir işletmenin web sitelerinde yer verdikleri finansal durumlarıyla karşılaştırmasının yapılmış olmasından dolayı çalışmada, sorunun sistematik ve tarafsızca sunulmasını hedeflemesinden dolayı (Koçak & Arun,2006), içerik analizi metodu kullanılmıştır. İçerik analizi çalışmalarının genel amacı, ele alınan konu kapsamında, daha sonra yapılacak akademik çalışmalara yol göstermesi ve konu ile ilgili genel eğilimin tespitinin sağlanmasıdır (Ültay, Akyurt & Ültay, 2021).

Araştırma

"Sermaye piyasası ve Borsa mevzuatı uyarınca kamuya açıklanması gerekli bildirimlerin elektronik imzalı olarak iletildiği ve kamuya duyurulduğu elektronik sistem" olan Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) (https://www.kap.org.tr/tr/menu-icerik/KAP-Hakkinda/Genel-Bilgi - 22.04.2023) kapsamında BİST ULAŞTIRMA Endeksi altında yer alan Ulaştırma İşletmelerinin vizyon bildirgeleri ve finansal verileri incelenmiştir.

BİST ULAŞTIRMA Endeksi'nde yer alan 9 işletme olan

Beyaz Filo Kiralama A.Ş.,

Çelebi Hava Servisi A.Ş.,

GSD Denizcilik Gayrimenkul İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.,

GÜR – SEL Turizm Taşımacılık ve Servis Ticaret A.Ş.,

Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.,

Reysaş Taşımacılık ve Lojistik Ticaret A.Ş.,

Trabzon Liman İşletmeciliği A.Ş.,

Tureks Turizm Taşımacılık A.Ş. ve

Türk Hava Yolları A.O. işletmelerinin web siteleri ve KAP dahilinde paylaştıkları verilerde vizyon bildirgeleri incelenmiştir. Literatürde bir vizyon bildirgesinde en fazla yer alan unsurların araştırılan her bir işletmenin vizyon bildirgesinde yer alıp almadığı ve ilgili işletmenin KAP dahilinde paylaşmış olduğu finansal veriler incelenerek karşılaştırmalar yapılmıştır.

Hisse senedi borsa da işlem gören bir işletmenin finansal performansının belirlenebilmesi için "bilanço" başta olmak üzere periyodik olarak kamuoyu ile paylaşmak durumunda olduğu finansal verilerin ve içinde bulunulan konjonktürel evrenin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi ve bu analizden elde edilen sonuçların başta aynı sektörde faaliyet gösteren işletmeler olmak üzere diğer işletmeler ile kıyaslanması daha tarafsız bilgilere ulaşılmasına olanak sağlayacaktır. Bu karşılaştırmalar aynı sektörde faaliyet gösteren işletmeler için yurtdışı işletmeleri de kapsayıcı şekilde (uluslararası kabul görmüş para birimlerince de) yapılması halinde elde edilen sonuçların ulusal ve uluslararası karşılaştırması da yapılabilecek ve bu durumda da (finansal performans açısından) büyük resim daha iyi görülebilecektir.

Diğer bilgilere / verilere ulaşılmasındaki zorluk ve sürenin darlığından dolayı performans göstergesi olarak sadece ilgili işletmelerin "hasılat", "satılan malın maliyeti" ve "ticari faaliyetlerden brüt kâr – zarar" verileri ile yapılan çalışma sınırlandırılmıştır. İncelenen işletmelerden 1 (bir) tanesi (GÜR – SEL Turizm Taşımacılık ve Servis Ticaret A.Ş.) sadece 2022 yılını kapsayan döneme ait bilgilerini KAP dahilinde paylaşmış olduğu için araştırma fiili olarak diğer 8 (sekiz) işletme ile sınırlı kalmıştır.

Bulgular

Araştırmaya dahil edilen işletmelerin KAP dahilinde paylaşmış oldukları finansal veriler tablolar halinde sunulmuştur. İncelenen 9 işletmenin 6 tanesinin vizyon bildirgesine ulaşılırken 3 tanesinin vizyon bildirgesinin olmadığı araştırma esnasında görülmüştür. İlgili işletmenin vizyon bildirgesinde, literatür de en fazla yer alanlar dahilinde, yer alan unsurlar her bir tablonun altında belirtilmiştir. Vizyon bildirgesine sahip olmayan işletmeye ait tablonun altında herhangi bir unsur da bulunmamaktadır.

TABLO 1 : Beyaz Filo Kiralama A.Ş. Finansal Verileri – 1.000 TL

	2019 / 12	**2020 / 12**	**2021 / 12**	**2022 / 12**
HASILAT	775.579.491	1.300.046.710	1.470.676.139	2.979.266.314
SATIŞLARIN MALİYETİ	(-) 734.487.710	(-) 1.236.926.836	(-)1.413.990.387	(-) 2.847.062.735
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)	41.091.781	63.119.874	56.685.752	132.203.579

Vizyon bildirgesinde yer alan unsurlar: Berrak – açık olma / Gelecek odaklı olma / kararlı – istikrarlı olma / soyutluk

2019 yılında 775.579.491 TL hasılat elde eden BEYAZ FİLO KİRALAMA A.Ş., 2020 yılında % 67,62 oranında arttırarak hasılatını 1.300.046.710 TL'ye, 2021 yılında ise % 13,12 oranında arttırarak 1.470.067.139 TL'ye, 2022 yılında ise % 102,58 oranında arttırarak 2.979.266.314 TL'ye çıkarmıştır. 2019 ile 2022 yıllarını kapsayan 4 yıllık dönem için işletmenin hasılatı toplam olarak % 284,13 oranında artarak 775.579.491 TL'den 2.979.266.314 TL'ye ulaşmıştır.

2019 yılında 734.487.710 TL olarak gerçekleşen SATIŞLARIN MALİYETİ % 68,41 oranında artarak 2020 yılında 1.236.926.836 TL, % 14,31 oranında artarak 2021 yılında 1.413.990.837 TL, % 101,35 oranında artarak 2022 yılında 2.847.062.735 TL olmuştur. 2019 ile 2022 yıllarını kapsayan 4 yıllık dönem için SATIŞLARIN MALİYETİ toplam olarak % 287, 63 oranında artmıştır.

Ticari Faaliyetlerinden 2019 yılında 41.091.781 TL Brüt Kâr elde elden işletme% 53,61 oranında artış ile 2020 yılında 63.119.874 TL, % 10,19 oranında azalarak 2021 yılında 56.685.752 TL, % 133,22 oranında artarak 2022 yılında 132.203.579 TL Brüt Kâr elde etmiştir. 2019 ile 2022 yıllarını kapsayan 4 yıllık dönem için işletmenin Brüt Kâr'ı toplam olarak % 221,73 oranında artmıştır.

TABLO 2 : Çelebi Hava Servisi A.Ş. Finansal Verileri – 1.000 TL

	2019 / 12	**2020 / 12**	**2021 / 12**	**2022 / 12**
HASILAT	1.877.885.618	1.541.501.101	2.560.188.835	6.072.008.541
SATIŞLARIN MALİYETİ	- 1.334.612.924	- 1.151.639.694	- 1.728.319.360	- 3.902.275.886
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)	543.272.694	389.861.407	831.869.475	2.169.732.655

Vizyon bildirgesinde yer alan unsurlar: Kısa – öz / berrak – açık / geleceğe odaklı olma / soyutluk

2019 yılında 1.877.885.618 TL HASILAT elde eden ÇELEBİ HAVA SERVİS A.Ş. % 17,91 oranında azalış ile 2020 yılında 1.541.501.101 TL, % 66,08 oranında artış ile 2021 yılında 2.560.188.835 TL, % 137,17 oranında artarak 2022 yılında 6.072.008.541 TL HASILAT elde etmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için işletmenin HASILAT'ı % 223,34 oranında artmıştır.

2019 yılında 1.334.612.924 TL olarak gerçekleşen SATIŞLARIN MALİYETİ % 13,7 oranında azalarak 2020 yılında 1.151.639.694 TL olarak, % 50,07 oranında artarak 2021 yılında 1.728.319.360 TL, % 125, 78 oranında artarak 2022 yılında 3.902.275.886 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için SATIŞLARIN MALİYETİ % 192,39 oranında artmıştır.

2019 yılında 543.272.694 TL olarak gerçekleşen TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR, % 28,24 oranında azalarak 2020 yılında 389.861.407 TL olarak, % 113,38 oranında artarak 2021 yılında 831.869.475 TL, % 160,83 oranında artarak 2.169.732.655 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 299,38 oranında artmıştır.

Tablo 3 : GSD Denizcilik Gayrimenkul İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş. Finansal Verileri – 1.000 TL

	2019 / 12	**2020 / 12**	**2021 / 12**	**2022 / 12**
HASILAT	41.285	44.571	178.611	309.654
SATIŞLARIN MALİYETİ	(-)35.382	(-) 46.158	(-) 64.313	(-) 121.758
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)	5.903	(-) 1.587	114.298	187.996

2019 yılında 41.285.000 TL olan HASILAT % 7,96 oranında artarak 2020 yılında 44.571.000 TL olarak, % 300,73 oranında artarak 2021 yılında 178.611.000 TL, % 73,37 oranında artarak 309.654.000 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 - 2022 yıllarını kapsayan dönem için GSD'nin HASILATI % 640,36 oranında artmıştır.

2019 yılında 35.382.000 TL olarak gerçekleşen SATIŞLARIN MALİYETİ, % 30,46 oranında artarak 2020 yılında 46.158.000 TL , % 39,33 oranında artarak 2021 yılında 64.313 TL, % 89,32 oranında artarak 2022 yılında 121.758.000 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için SATIŞLARIN MALİYETİ % 244,12 oranında artmıştır.

2019 yılında 5.903.000 TL olan TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 471,96 oranında azalarak 2020 yılında 1.587.000 TL zarar, % 7.302 oranında artarak 2021 yılında 114.298.000 TL kâr, % 64,48 oranında artarak 2022 yılında 187.996.000 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yılları arasını kapsayan dönem için TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜTKÂR % 3.084 oranında artmıştır.

Tablo 4 : Gür – Sel Turizm Taşımacılık ve Servis Ticaret A.ş. Finansal Verileri – 1.000 TL

	2019 / 12	**2020 / 12**	**2021 / 12**	**2022 / 12**
HASILAT				1.704.888.168
SATIŞLARIN MALİYETİ				- 1.416.708.899
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)				288.179.269

Vizyon bildirgesinde yer alan unsurlar: Kısa – öz / Berrak – açık / Soyutluk / meydan okuma

Tablo 5 : Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş. Finansal Verileri – 1.000 TL

	2019 / 12	2020 / 12	2021 / 12	2022 / 12
HASILAT	11.025.224.523	4.803.559.909	10.664.406.707	42.732.213.696
SATIŞLARIN MALİYETİ	(-)8.326.180.393	(-)6.062.262.535	(-)10.546.868.537	(-)31.155.507.983
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)	2.699.044.130	(-)1.258.702.626	117.538.170	11.576.705.713

Vizyon bildirgesinde yer alan unsurlar: Berrak – açık / kararlı – istikrarlı olma / soyut / geleceğe odaklı / meydan okuma

2019 yılında 11.025.224.523 TL olarak gerçekleşen HASILAT, % 56,43 oranında azalarak 2020 yılında 4.803.559.909 TL olarak gerçekleşmiş, % 122,01 oranında artarak 2021 yılında 10.664.406.707 TL, % 300,7 oranında artarak 2022 yılında 42.732.213.696 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için HASILAT % 287,59 oranında artmıştır.

2019 yılında 8.326.180.393 TL olarak gerçekleşen SATIŞLARIN MALİYETİ % 27,19 oranında azalarak 2020 yılında 6.062.262.535 TL, % 73,98 oranında artarak 2021 yılında 10.546.868.537 TL, % 195,4 oranında artarak 2022 yılında 31.155.507.983 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için SATIŞLARINMALİYETİ % 274,19 oranında artmıştır.

2019 yılında 2.699.044.130 TL olarak gerçekleşen TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 314,43 oranında azalarak 2020 yılında 1.258.702.626 TL ZARAR olarak geerçekleşmiş, % 970,89 oranında azalar 2021 yılında 117.538.170 TL KÂR olarak gerçekleşmiş, % 9749,3 oranında artarak 2022 yılında 11.576.705.713 TL KÂR olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 328,92 oranında artmıştır.

Tablo 6 : Reysaş Taşımacılık ve Lojistik Ticaret A.Ş. Finansal Verileri – 1.000 TL

	2019 / 12	2020 / 12	2021 / 12	2022 / 12
HASILAT	662.132.343	822.272.565	1.022.284.724	1.942.695.193
SATIŞLARIN MALİYETİ	(-)449.991.720	(-)558.202.813	(-)693.769.982	(-)1.078.915.970
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)	212.140.623	264.069.752	328.517.742	863.779.223

Vizyon bildirgesinde yer alan unsurlar: Soyutluk / meydan okuma / berrak – açık

2019 yılında 662.132.343 TL HASILAT elde eden REYSAŞ % 24,19 oranında artarak 2020 yılında 822.272.565 TL, %24,32 oranında artarak 2021 yılında 1.022.284.724 TL, % 90,03 oranında artarak 2022 yılında 1.942.695.193 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için HASILAT artışı % 193,4 olarak gerçekleşmiştir.

SATIŞLARIN MALİYETİ 2019 yılında 449.991.720 TL olarak, % 24,05 oranında artarak 2020 yılında 558.202.813 TL, % 24,29 oranında artarak 2021 yılında 693.769.982 TL, % 55,51 oranında artarak 2022 yılında 1.078.915.970 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için SATIŞLARIN MALİYET'i % 139,8 oranında artmıştır.

TİCARİ FAALİYETTEN BRÜT KÂR 2019 yılında 212.140.623 TL olarak, % 24,48 oranında artarak 2020 yılında 264.069.752 TL olarak, % 24,41 oranında artarak 2021 yılında 328.517.742 TL olarak, % 162,93 oranında artarak 2022 yılında 863.779.223 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 307,17 oranında artmıştır.

Tablo 7 : Trabzon Liman İşletmeciliği A.Ş. Finansal Verileri – 1.000 TL

	2019 / 12	**2020 / 12**	**2021 / 12**	**2022 / 12**
HASILAT	60.097.964	81.486.483	93.308.590	210.276.112
SATIŞLARIN MALİYETİ	(-)30.111.225	(-)34.149.776	(-)41.938.212	(-)86.901.632
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)	29.986.739	47.336.707	51.370.378	123.374.480

HASILAT'ı 2019 yılında 60.097.964 TL olarak, % 35,59 oranında artarak 2020 yılında 81.486.483 TL olarak, % 14,51 oranında artarak 2021 yılında 93.308.590 TL, % 125,36 oranında artarak 2022 yılında 210.276.112 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için HASILAT % 249,89 oranında artmıştır.

SATIŞLARIN MALİYET'i 2019 yılında 30.111.225 TL olarak, % 13,41 oranında artarak 2020 yılında 34.149.776 TL olarak, % 22,81 oranında artarak 2021 yılında 41.938.212 TL olarak, % 107,21 oranında artarak 2022 yılında 86.901.632 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için SATIŞLARIN MALİYETİ % 188,6 oranında arttırmıştır.

TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR 2019 yılında 29.986.739 TL olarak, % 57,86 oranında artarak 2020 yılında 47.36.707 TL olarak, % 8,52 oranında artarak 2021 yılında 51.370.378 TL olarak, % 140,17 oranında artarak 2022 yılında 123.374.480 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 311,43 oranında artmıştır.

Tablo 8 : Tureks Turizm Taşımacılık A.Ş. Finansal Verileri – 1.000 TL

	2019 / 12	**2020 / 12**	**2021 / 12**	**2022 / 12**
HASILAT			591.124.451	1.264.520.735
SATIŞLARIN MALİYETİ			(-)488.923.406	(-)1.080.732.042
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)			102.201.045	183.788.693

HASILAT 2021 yılında 591.124.451 TL olarak, % 113,92 oranında artarak 2022 yılında 1.264.520.735 TL olarak gerçekleşmiştir.

SATIŞLARIN MALİYETİ 2019 yılında 488.923.406 TL olarak, % 121,04 oranında artarak 2022 yılında 1.080.732.042 TL olarak gerçekleşmiştir.

TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR 2021 yılında 102.201.045 TL olarak, % 79,83 oranında artarak 2022 yılında 183.788.693 TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 9: Türk Hava Yolları A.O. Finansal Verileri – 1.000.000 TL

	2019 / 12	**2020 / 12**	**2021 / 12**	**2022 / 12**
HASILAT	75.118	46.448	97.378	311.169
SATIŞLARIN MALİYETİ	(-)62.039	(-)43.765	(-)75.233	(-)235.528
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)	13.079	2.683	22.145	75.641

Vizyon bildirgesinde yer alan unsurlar: Geleceğe odaklı / meydan okuma / soyutluk / berrak – açık / cazibeli – hünerli olabilmek için ilham verici olmak

HASILAT 2019 yılında 75.118.000.000 TL olarak, % 38,17 oranında azalarak 2020 yılında 46.448.000.000 TL, % 109,65 oranında artarak 2021 yılında 97.378.000.000 TL, % 219,55 oranında artarak 2022 yılında 311.169.000.000 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için HASILATI % 314,24 oranında artmıştır.

SATIŞLARIN MALİYETİ 2019 yılında 62.039.000.000 TL olarak, % 29,46 oranında azalarak 2020 yılında 43.765.000.000 TL, % 71,9 oranında artarak 2021 yılında 75.233.000.000 TL, % 213,06 oranında artarak 2022 yılında 235.528.000.000 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için SATIŞLARIN MALİYETİ % 279,65 oranında artmıştır.

TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR 2019 yılında 13.079.000.000 TL olarak, % 79,49 oranında azalarak 2020 yılında 2.683.000.000 TL olarak, % 725,38 oranında artarak 2021 yılında 22.145.000.000 TL, % 241,51 oranında artarak 2022 yılında 75.641.000.000 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 – 2022 yıllarını kapsayan dönem için TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂRINI % 478,34 oranında arttırmıştır.

SONUÇ

Hisse senetleri BİST ULAŞTIRMA Endeksinde işlem gören 9 işletmenin 6 tanesinin web sitelerinde vizyon bildirgelerine yer verdiklerine, 3 tanesinin ise yer vermediğine yapılan inceleme sonucunda ulaşılmıştır. Oransal olarak BİST ULAŞTIRMA İşletmelerinin % 66,67'si vizyon bildirgesine sahip iken % 33,33'ünün sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Listede yer alan işletmelerin çoğunluğunun vizyon ifadeleri bulunmakla birlikte bulunmayanların listede yer almaları düşündürücüdür.

Hisse senedinin Borsa'da işlem görmesi işlemenin mali yapısının güçlü olduğu, işletmeye sağlanacak finansal kaynakların rasyonel olarak değerlendirildiği izlenimi vermesinin yanında söz konusu işletmenin kurumsallaşma alanında da ilerlemiş olduğunu ifade edebilmektedir. Bununla birlikte kurumsallaşma çalışmalarının önemli bir göstergesi olan vizyon bildirgesinin hisse senedi Borsada işlem gören bir işletmede olmayışı söz konusu işletmenin kurumsallaşmaya gerçekten değer verip vermediği hakkında da araştırmacılara fikir vermesi açısından önemlidir.

Vizyon bildirgesi olan 6 işletmenin 3 tanesi bildirgelerinde 5 unsura, 2 tanesi 4 unsura, 1 tanesi de 3 unsura yer vermiştir.

Tablo : Vizyon bildirgelerinde yer verilen unsurlar

UNSUR	TEKRAR SAYISI
KISA – ÖZ OLMA	2
BERRAK – AÇIK OLMA	6
GELECEK ODAKLI OLMA	4
KARARLI – İSTİKRARLI OLMA	2
MEYDAN OKUMAK	4
SOYUTLUK	6
İLHAM VERİCİ OLMA	1

İncelenen tablodan da anlaşılabileceği gibi en fazla 6 adet ile "berrak – açık olma" ve "soyutluk" unsurlarına en az ise 1 adet ile "ilham verici" olma unsuruna yer verildiği anlaşılmaktadır.

Hissedarlarına ve kamuoyuna karşı hiçbir şey saklamadıklarını beyan edercesine "berrak – açık olma" unsuruna vizyon bildirgelerinde yer veren lojistik işletmeleri akılsal – mantıksal doğrultuda hareket ettiklerini (duygusal değil rasyonel davrandıklarını) "soyutluk" unsuruna vizyon bildirgelerinde yer vermek suretiyle hissedarları ve kamuoyu ile de paylaşmaktadırlar.

7 özellikten 4 tanesini vizyon bildirgesinde bulunduran BEYAZ FİLO'da HASILAT % 284,13 – SATIŞLARIN MALİYETİ % 287,63 – TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 221,73 oranında artmıştır.

7 özellikten 4 tanesini vizyon bildirgesinde bulunduran ÇELEBİ HAVA SERVİS A.Ş.'de HASILAT % 223,34 olarak, SATIŞLARIN MALİYETİ % 192,39 olarak, TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 299,38 olarak artmıştır.

Vizyon Bildirgesi olmayan GSD DENİZCİLİK'de HASILAT % 640,36 olarak, SATIŞLARIN MALİYETİ % 244,12 olarak, TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 3.084 olarak artmıştır.

7 özellikten 5 tanesine vizyon bildirgesinde yer veren PEGASUS, HASILAT % 287,59 oranında, SATIŞLARIN MALİYETİ % 274,19 oranında, TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 328,92 olarak artmıştır.

7 Özellikten 3 tanesini vizyon bildirgesinde bulunduran REYSAŞ A.Ş., HASILAT'ı % 193,4 olarak, SATIŞLARIN MALİYET'i % 139,8 olarak, TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR % 307,17 olarak artmıştır.

Vizyon bildirgesi olmayan TRABZON LİMAN İŞLETMECİLİĞİ A.Ş., HASILATI'nı % 249,86 olarak, SATIŞLARIN MALİYETİNİ % 188,6 olarak, TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR'ını % 311,43 olarak artmıştır.

Vizyon bildirgesi olmayan TUREKS TAŞIMACILIK A.Ş., HASILATINI % 113,92 oranında, SATIŞLARIN MALİYETİNİ % 121,04 oranında, TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂRINI % 79,83 oranında artmıştır.

Vizyon bildirgesinde 7 unsurdan 5 tanesini bulunduran THY, HASILATINI % 314,24 olarak, SATIŞLARIN MALİYETİNİ % 279,65 olarak, TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂRINI % 478,34 olarak arttırmıştır.

Yapılan inceleme sonucunda HASILAT'ını (% 640, 36 oranında) ve TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KÂR'ını (% 3.084 oranında) en fazla arttıran GSD DENİZCİLİK işletmesinin vizyon bildirgesine sahip olmaması düşündürücüdür. Fransız yazar Montaigne'nin de "gideceği limanı bilmeyen gemiye hiçbir rüzgardan hayır gelmez" sözü ile

belirttiği gibi “vizyon” sahibi olmak işletme için gideceği limanı da belirlemek anlamına gelebilmektedir. Hangi limana, neden gideceğini belirleyememiş bir işletmenin bu derece yüksek HASILAT ve KÂR artış rakamlarına ulaşmış olmasının üzerinde durulması gerekmektedir. Daha kapsamlı araştırmaların yapılması halinde bu sorunun cevabı da, net olarak, verilebilecektir.

KAYNAKÇA

Acar S., (2019), "İşletmelerin vizyon bildirimlerinin stratejik yönden incelenmesi: Bist sürdürülebilirlik endeksinde yeralan firmalara yönelik bir içerik analizi", *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 11 - (1), 202 – 215

Akgemci T., Çelik A., Ertuğrul G. Ü., (2004), "Vizyon sahibi örgütlerin özellikleri: Konya sanayi işletmelerinde yapılan bir araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:11, 1 – 28

Akduman G., Hatipoğlu Z., Pehlivan Ç., (Güz – 2021), "Vizyon ve misyon ifadelerinin stratejik yönetim bakış açısıyla değerlendirilmesi: Türkiye'nin en büyük 10 kurumunda bir çözümleme", *International European Journal of Manegerial Reserach (EUJMR),* , Cilt:5, Özel Sayı:1, 22 – 34

Allıson J., (2017), "A vısıon statement taxonomy: linking strategic management, strategic communicatıon, and organizatıonal culture", *Global Journal Of Management And Marketing,* Vol:1, Number:2, 1 – 19

Atasever M., Işık H., (2018), "Stratejik yönetimde misyon ve vizyon ifadelerinin önemi: Türkiye ve Japonya karşılaştırması", İKSAD Publications, ISBN: 978 – 605 – 7923 – 40 – 0

Atasever M., Türk S., (2019), "Stratejik yönetimde misyon ve vizyon ifadesinin önemi: Türkiye ve Hollanda lojistik sektörü karşılaştırması", H. Hale Künüçen, Xatire Qulıyeva, Yılmaz Seçgin, (Editörler) Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar, Ekin Yayınevi, 14 – 50, Bursa , ISBN: 978 – 605 – 327 – 920 – 4

Baltacı A., (2019), "Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED*), Cilt:5, Sayı:2, 368 – 388

Benligiray S., (2000), "Bir vizyon geliştirme ve gerçekleştirme yaklaşımı", *Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 1 – 2, Cilt:169, 167 – 189

Bora B., Borah S., Chungyapla W., (2017), "Crafting strategic objectives: examining the role of business vision and mission statements", *Journal of Entrepreneurship & Organizational Management*, , Volume: 6, Issıue: 1, 1 – 6

Candemir A., Zalluhoğlu E. A., (2013), "Exploring the innovatiness and market orientatıon through mission and vision statements: the case of İstanbul stock exchange companies", *9th International Strategic Management Conference*, Procedia, , 27 – 29 June, 619 – 628, doi: 10.1016/j.sbspro.2013.10.532, Riga – Latvia

Davıd F., (2020), "Analysis of vision and mission statements chararcteristics and their associatıon with organizatıonal performance: a guide to writing effective vision and mission statetemts", *Applies Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT,* Vol:14, Number:1 – 2, 87 - 95

Doğan S., Hatipoğlu C., (2009), "Küçük ve Ortaboy işletmelerde vizyon açıklamasının işletmenin performansına etkisine ilişkin bir araştırma", *ATATÜRK Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergis*i, Cilt:23, Sayı:2, 81 – 99

Erol Y., Kanbur E., (2014), "Misyon ve vizyon ifadelerine göre Türkiye'nin ilk 100 büyük şirketinin girişimcilik özellikleri", *Business and Economics Research Journal,* Volume 5, Number 3, 149 – 165

Ertugay F., (2019), "Sosyal bilimlerde nitel araştırma / esnek desen araştırması: alana ilişkin zorluklar, sorunlar ve imkânlar", *Nitel sosyal bilgiler,* 1 (1), 48 – 68

George S., (Summer 1997) "Focus through shared vision*", National Productivity Review,* 65 – 74

Gulatı R., Mikhail O., (September – October 2016), "Vision statement quality and organizational performance in U.S. hospitals", *Journal of Health Care Management*, 61:5, , 335 – 350

Kantabutra S., (Spring 2006), "Relating vision – based leadership to sustainable business performance: a Tai perspectıve", *Kravis Leadership Institute – Leadership Review,* Vol:6, 37 – 53

Khan A., Sıddıquı A. D., (2018), "Impact of vision based recruitment on organizatıon's performance in Pakıstan", *International Journal Of Human Resource Studies*, Vol:8, No:4, 188 – 207

Khiew K. F., Chen M. C., Shia B. C., (2017), "Derivation process of vision that bind the overall business performance", *Journal of Management and Strategy,* Vol:8, No:1, 10 – 17

Kirkpatrick S., (2008), "How to build a better vision statement", *Academic Leadership:The online journal*, Vol:6, Issue:4, Article:5

Kirkpatrick S. A., Wofford J.C., Baum R. *J.*, (2002), *"*Measuring motive imagery contained in the visıon statement", *The Leadership Quarterly*, 13, 139 – 150

Koçak A., Arun Ö., (2006), "İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu", *Selçuk İletişim,* 4, 3, 21 – 28

Lipton M., (Summer 1996), "Demystifying the development of an organizational vision", *Sloan Management Review*, Volume:37, Number:4, 83 – 92

Mısırdalı Yangil F., Dil Şahin M., (2017), "Sürdürülebilirlik endeksinde yeralan işletmelerin misyon ve vizyon bildirgelerinin sürdürülebilirlik kapsamında incelenmesi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 135 – 151

Shipley R., Michela L. J., (May 2006), "Can vision motivate planning action", *Planning, Practise & Research*, Vol:21, No:2, 223 – 244

Sivaraman I., Balushi Al A., Rao H.D., (2014), "Developing key performance indicators from mission and vision statements of an engineering college in Oman", *Global Journal of Management and Business Research: A Administration and Management*, Volume:14, Issıue:1, Online ISSN: 2249-4588 & Print ISSN: 0975-5853

Suranga J.M. (2014), "Importance of corporate vision*",* Proceedings of the HR Conference –Vol:01, No:01, 34 – 40

Taşpınar S., (Nisan – 2015), "Belediyelerde vizyon yönetimi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:44, 149 – 154

Tatlı M., Üstün F., (2018), "Bist 100 endeksindeki firmaların misyon, vizyon, örgütsel değer ve stratejik amaçlarının içerik analiz i", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi,* 3 (1), 18 – 31

Ültay E., Akyurt H., Ültay N., (2021), "Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 188 – 201

Fioreli Joachim: İlerici Bir Düşünür ve Teolog

Banu ÇETİN ÜNAL[1]

Giriş

Orta Çağ Avrupası, dini düşüncelerin ve manevi arayışların yoğun olduğu bir dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde birçok dini lider ve düşünür, kendi öğretilerini yayma amacıyla ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de kendine özgü ilahi vizyonları ve yorumlarıyla dikkat çeken Fioreli Joachim'dir.

Fioreli Joachim, Orta Çağ Avrupası'nda etkili olan ve dini düşünceyi şekillendiren bir figürdür. Düşünceleri ve teolojik yaklaşımı, dönemin kilise otoriteleri ve toplum üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Fioreli Joachim, özellikle tarihsel teoloji konusundaki çalışmalarıyla tanınır. Ona göre, tarih üç evreden oluşuyordu: Baba (Tanrı), Oğul (İsa) ve Ruh (Kutsal Ruh). Bu üç aşama, Tanrı'nın insanlıkla olan ilişkisini temsil ediyordu.

Joachim'in düşünceleri, dönemin kilise otoriteleri ve teologlar arasında tartışmalara yol açmıştır. Onun tarih anlayışı ve geleceğe yönelik kehanetleri, kilise tarafından bazen tehlikeli ve sapkın olarak kabul edilmiştir. Ancak, Joachim'in fikirleri bazıları tarafından benimsenmiş ve etkili olmuştur. Onun tarih anlayışı, gelecek dönemlerde dini ve sosyal reform hareketlerini etkileyen bir temel oluşturmuştur.

Joachim'in düşünceleri ve kehanetleri, aynı zamanda Orta Çağ'ın sosyal ve siyasi ortamında da yankı uyandırmıştır. Özellikle, Hristiyan düşüncenin ilerici bir vizyona ve toplumsal değişime yönelik bir potansiyele sahip olduğunu vurgulamıştır. Joachim'in tarih anlayışı, insanlığın daha aydınlık bir geleceğe doğru ilerleyeceği ve Tanrı'nın Krallığı'nın yeryüzünde gerçekleşeceği umudunu taşıyan bir öngörü sunuyordu.

Fioreli Jaochim birçok önemli ismi etkilemiş ve onlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bunlar arasında İmparator VI. Heinrich ve II. Friedrich gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca önemli papaların desteğini almıştır. Çalışmamızda Fioreli Joachim'in hayatı, düşünceleri ve Orta Çağ Avrupası'nda bıraktığı etkiler üzerinde durulmuştur.

Fioreli Joachim'in Hayatı

Fioreli Joachim İtalyan mistik, teolog, İncil yorumcusu, tarih filozofu ve San Giovanni in Fiore (Florensiyan) manastır tarikatının kurucusudur (Duignan, 2011:77). Fioreli Joachim Maurus ve Gemma'nın çocuğu olarak 1135 dolaylarında Calabria'daki Cosenza yakınlarındaki Celico'da doğmuştur (Rossbach, 1999:104; West, 1998:534; Wannenmacher, 2005:5; Eliade, 1985:108). Babası noterdi ve Joachim, babasının uzmanlık alanında eğitim görmüş ve ardından Palermo'daki Norman sarayında ona bir görev verilmiştir. 1160'ların sonlarında veya 1170'lerin başlarında, Joachim saraydan ayrılmış, hacı olarak Filistin'e gitmiş ve gezgin bir vaiz olması gerektiğine inanarak geri dönmüştür. Cosenza ve Catanzaro arasındaki bir Benedictine evi olan Corazzo'da keşiş olmuş ve 1170'lerin sonunda başrahip seçilmiştir (Daniel, 2000:127; Evans, 2002:118). Bu yüksek mevki, onun isteği dışında gerçekleşmişti, çünkü kendisi zamanının çoğunu çalışarak ve Kitab-ı Mukaddes üzerine düşünerek geçirmek istiyordu. Öyle ki başrahiplik teklifi geleceğini duyduğunda, manastırın içinde bir köşeye saklandığı ifade edilir. Ancak Cosenza başpiskoposu ve Sambucina Manastırı'nın başrahibi gibi önemli insanların ısrarlarıyla bu görevi kabul etmeye ikna olmuştur (Ergin, 2022:11).

[1] Dr, Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0003-2651-6286

Joachim, Corazzo'da dört yıl süren başrahiplik görevi boyunca ideal bir manastır yaşamını arayışına girmeye başladı ve bu arayışına en uygun adayın Sistersiyenler olduğu açıktı. Sistersiyenler, yeni kurulmuş bir cemaat olmalarına rağmen diğer gruplardan farklı olarak dinamik bir yapıya sahipti. Joachim, Corazzo Manastırı'nı Sistersiyenlere geçirmeye karar verdi ve kısa sürede manastır üyelerini de ikna etmeyi başardı. Ancak Corazzo Manastırı, Sistersiyenlere katılmak istiyorsa öncelikle bir Sistersiyen manastırının himayesini alması gerekiyordu. Joachim, bu amaca yönelik olarak ilk olarak Cosenza yakınlarındaki Sambucina Manastırı'na gitti, ancak burada beklediği cevabı alamadı. Sambucina Manastırı, Corazzo Manastırı'nı himayesi altına almak istemiyordu çünkü Corazzo Manastırı yoksul bir manastır olarak kabul ediliyor ve yeterli sayıda keşişe sahip değildi. Joachim, Sambucina'dan beklediği yanıtı alamayınca 1183 yılında rotasını Casamari'ye çevirmiştir. Joachim, orada bir buçuk yıl kalmış olmasına rağmen aldığı yanıt Sambucina'dakinden farklı olmamıştır. Casamari Manastırı da aynı sebepten dolayı Corazzo Manastırı'nı himaye etmek istememiştir. Joachim, Sistersiyen manastırına katılmak için yaptığı bu seyahatlerde istediği sonuca ulaşamamış olsa da bu geziler ona farklı yollarla fayda sağlamıştır. Zira Casamari'de geçirdiği süre zarfında Joachim-Kudüs'tekine benzer şekilde- "ilahi bir aydınlanma yoluyla iki ahit arasındaki ilişkiyi ve teslisin iç yüzünü" kavramıştır. Dolayısıyla en ünlü eserlerinden olan *Liber de concordia noui ac veteris testamenti*, *Psalterium decem chordarum* ve *Liber figurarum*'u bu dönemde düzenlemeye başlamıştır ((Ergin, 2022:11-12).

1184 yazında o zamanlar Corazzo'nun başrahibi olan Joachim, yakınlardaki Veroli şehrinde Papa Lucius (1181-85) ile bir araya gelmiş ve burada Lucius'a henüz tamamlamamış olduğu *Liber de Concordia* adlı eserini sunmuştur. Joachim ayrıca Papa'ya, kilisenin ruhani yaşamının son günlerde gerçekleşecek olan apokaliptik canlanışına ilişkin görüşlerini ortaya koyduğu Vahiy kitabına ilişkin yorumundan alıntılar göstermiştir. Joachim'in fikirlerinden etkilenen papa, ona Kudüs'ün kaderinin ne olacağını sormuştur. Joachim tüm bilginlerin söylediğinin aksine Kudüs'ün eninde sonunda Müslümanların eline geçeceğini belirtmiştir (ki bu söylediği gerçekleşmiştir) (Zivadinovic, 2018:33-34; McGinn, 1985:20).

Joachim'in ortaya koyduğu fikirlerden etkilenen III. Lucius, Joachim'in isteği üzerine onu başrahiplik görevinden azletmiş ve Kitabı Mukaddes üzerine çalışmalarına devam etmesi ve tamamlaması için onu teşvik etmiştir. Bu arada Joachim Corazzo'ya dönmüş ve Lucius'tan sonra papa olarak seçilen III. Urban'ı (1185-1187) ziyaret etmek üzere Verona'ya gittiği 1186 yılına kadar Corazzo'daki başrahiplik görevini sürdürmüştür. Aynı şekilde ziyaret ettiği Papa III. Urban da onu yazmaya devam etmesi için teşvik etmiştir (Zivadinovic, 2018:34). Böylece resmi yazma izni Papa Urban tarafından da yinelenmiştir (Whalen, 2009:101).

Joachim, 1186 yılında Corazzo Manastırı'ndan ayrılmış ve Petra Lata'da inzivaya çekilerek çalışmalarını sürdürmüştür. Bu dönemde, mevcut manastır düzeni Joachim'i giderek daha fazla tatmin etmemeye başlamıştır. Ona göre mevcut düzen, o dönemin yaklaşmakta olan tehlikelerini karşılamak için yeterince güçlü değildi. Böylece Joachim'in zihninde yeni bir tarikat kurma düşüncesi oluşmuştur. Ancak bu hedefe ulaşmasını engelleyen bazı zorluklar bulunmaktaydı. Keşişler, Joachim Corazzo Manastırı'ndan ayrıldıktan sonra, kendilerinin ciddiye alınmadıkları hissine kapılmışlardı ve bu durum, onlarla Joachim arasında bir gerginliğe neden olmuştu. Bu gerginlik Joachim'in 1188 yılında Papa III. Clemens'i (1130-1191) ziyaret etmesiyle son bulmuştur. Clemens, Joachim'in Corazzo'yla olan ilişkisini resmi olarak sona erdirmiş ve Corazzo Manastırı'nı, Fossanova Manastırı vasıtasıyla Sistersiyenlere bağlamıştır. Bu hamle, Corazzo keşişlerinin öfkesini yatıştırmıştır. Joachim papalığın imparatorlukla sert çatışmalara girmemesi gerektiğini düşünüyordu. Clemens de Joachim'in fikirlerine ılımlı bir yaklaşım sergileyen ve imparatorlukla barışçıl bir siyaset izlenmesinin gerekliliğine inanan bir papa olarak, onun mevcut çalışmalarına devam etmesinin önemli olduğunu düşünüyordu (Ergin, 2022:13-14).

Joachim, 1192'de yüksek Sila platosundaki San Giovanni in Fiore Manastırı'nı kurmuştur. Bu yeni manastırda Joachim, Sistersiyenlerin kurallarından daha katı bir ahlaki disiplin kuralı getirmeyi amaçlamıştır. Sistersiyenler Joachim'in kendi saflarından ayrılmasından şikâyetçiydiler, ancak başrahibin Papa'dan aldığı güçlü destek şikâyetlerini boşa çıkarmıştır (Zivadinovic, 2018:40-41; McGinn, 1979:98; Turley, 2006:372). Yeni kuruluşunun uzaklığına rağmen, Joachim hayatının son on yılında zamanının büyük ve güçlü kişileriyle sayısız temaslarda bulunmuştur. Krallar ve kraliçeler, papalar ve prensler onun tavsiyelerine başvurmuştur. Öyle ki Joachim öldüğünde, dönemin en tanınmış din adamlarından biriydi (McGinn, 1979:98). Orta Çağ'ın en sıra dışı figürlerinden biri olan Joachim, 1202'de ölmüştür (Hirsch-Reich, 1966:228; Schaller, 1993:29; Koller, 2014:65).

Deutzlu Rupert (1075-1135) ve Fioreli Joachim gibi bazı Orta Çağ teologları Vahiy kitabı üzerine seçkin çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ancak, özellikle Joachim'in eserinin Fransisken tarikatı[2] tarafından yorumlanması nedeniyle, Orta Çağ'ın sonlarında Vahiy kitabı eskatolojik spekülasyonların ve papalık karşıtı propagandanın kaynağı haline gelmiştir (Backus, 1998:651-652).

Joachim'in özel bir ilham yeteneği olduğuna inanılıyordu. Bu durum, aralarında Üçüncü Haçlı Seferi'ne giderken Sicilya'da mola veren Richard Coeur de Lion'un da bulunduğu tanınmış kişilerin ilgisini çekti. Aslında kısa vadeli tahminler, Joachim'in güçlü noktası değildi ve ona bir falcı muamelesi yapmak yanlıştı. Ondan çok fazla beklentiye girilse de o aslında bir kâhin ya da vizyoner değildi. Bir dizi eserde geliştirdiği ana fikirleri, tartışmalı da olsa sağlam bir ilme dayanıyordu. Çağdaşları onun sıradan seviyelerin çok üzerinde bir kavrayışa sahip olduğuna inanıyordu. Kapsamı ne olursa olsun, Kutsal Yazılar'dan gizli anlamlar çıkarmakta son derece başarılıydı (Ashe, 2001:117).

Joachim'in seküler yöneticilerle, özellikle de imparatorluk yöneticileriyle ilişkisi oldukça iyiydi. Örneğin; 1194'te Palermo'ya taç giymeye giden VI. Heinrich (1165-1195)[3] ile tanışmıştı ve yine aynı yıl, Joachim'in kurduğu yeni manastıra imparator tarafından cömert bir bağış yapılmıştır. İmparator Heinrich sonraki yıllarda da Joachim'e desteğini sürdürerek ölümüne kadar onun manastırına hamilik etmeye devam etmiştir. İmparatorlukla olan iyi ilişkiler Heinrich'in ölümünden sonra da devam etmiştir. Konstanza (1154-1198) ve II. Friedrich (1194-1250)[4] de Joachim'in manastırına imtiyazlar tanımışlar ve bu manastıra bağlı olarak oluşturulan yeni manastırlara onay vermişlerdir. Çok büyük bir ihtimalle İmparatorluğun Joachim'e bu kadar ilgi göstermesinin sebebi Joachim'in papalık ve imparatorluk hakkındaki düşünceleriydi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Joachim papalık ve imparatorluğun olumlu ilişkiler içerisinde olması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre "imparatorluk, her ne kadar papalığa "zulmedip kötücül davransa da" papalık, "imparatorluğun izlediği yöntemleri" izlememeli ve imparatorlukla sert çatışmalara girmemelidir. İsa'nın acılara katlandığı gibi bu "zulme"

[2] Aziz Francesco (1181-1226) Assisili zengin bir ipek tüccarının oğludur. İki vizyon Aziz Francis'i servetinden vazgeçmeye ve kendini hasta ve muhtaçların bakımına adamaya yönlendirmiştir. Aziz Francis kısa sürede büyük bir takipçi kitlesine sahip olmuş ve Fransisken Tarikatı kurulmuştur. Tarikat 1209'da Papa III. Innocent'in onayını almıştır. Tarikat yaşam biçimini belli ölçülerle Aziz Benedikt'ten esinlenerek düzenlemiştir. Fransiskenler yoksulluk ve maddi düşkünlükten uzak bir yaşam tarzı kurmayı arzu etmişlerdir. Bkz: (Zirpolo, 2016:211; Akbaş, 2021:18).

[3] VI. Heinrich, 1165'te doğmuş ve 1190'da babası Frederick Barbarossa'nın yerine geçmiştir. Barbarossa sağ iken oğlu Heinrich'e taç giydirilmesini sağlamıştır. Böylece eğer oğlu, yönetimi esnasında prensler tarafından seçilir ve taç giydirilirse halefliği garanti altına alınmış olacaktı. Sanatsever ve oldukça akıllı bir hükümdar olan VI. Heinrich'e babası sağlam bir imparatorluk bırakmıştı ve o da bu imparatorluğu iç ve dış mücadelelere rağmen daha da güçlendirmeyi başarmıştır. Sicilyalı bir Norman prensesi ile evlenmiş ve imparatorluğu güneye doğru genişletmiştir. 1194'te Palermo'da taç giydiği zaman egemenliği İtalya'nın güney ucundan Kuzey Denizi ile Baltık denizine kadar uzanıyordu. (Cooper, 1890:671; Salihoğlu, 1993:26)

[4] II. Friedrich, Jesi'de doğmuştur. İmparator I. Friedrich'in (Barbarossa) torunu, İmparator VI. Heinrich ve Sicilya Kraliçesi Costanza'nın (Konstanza) oğludur. Babası o çok küçük yaştayken ölmüştür. Sicilya tahtını miras almış ve Papa III. Innocent'in vesayeti altına alınmıştır. Alman kralı olarak tanınmak için Bavyeralı Otto'ya karşı verdiği mücadele sırasında papalık desteği almış ve bu mücadele Otto'nun Bouvines'de yenilmesinin ardından Friedrich'in taç giymesiyle (1215) sona ermiştir. Roma'da İmparator olarak taç giydi (1220), Papa'nın yardımına karşılık Sicilya tahtını oğluna bırakıp bir haçlı seferine liderlik etme sözü vermiştir. Ayrıntılı Bilgi için bkz: (Jones, 2022:333; Houben, 2008:38).

katlanmaya devam etmelidir." Belki de bu düşünceleri sebebiyle Hohenstaufen ailesi ona karşı olumlu bir yaklaşım sergilemiştir (Ergin, 2022:13-16).

Fioreli Joachim'in Düşünceleri ve Etkileri

Hristiyan düşüncesini derinden etkileyen bir diğer isim olarak Fioreli Joachim yaydığı triteist inanç ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Joachim Teslisin aksine "bir tanrının üç yansımasına değil, üç farklı olanın oluşturduğu kollektif birliğe" inanmış ve bu inancı yaymıştır. Bu kolektif birlik, birçok bireyin bir araya gelerek bir topluluğu veya tüm inananların Kutsal Kilise'yi oluşturması örneğinde olduğu gibi bir çokların birliğinden oluşan birlik anlamına gelmekteydi. Joachim'in öne sürdüğü bu inanç, onu sonrasında çok tartışılacak olan tarihsel teolojik çıkarımına götürecektir. Joachim, Kutsal Kitaba alegorik bir bakış açısıyla yaklaşan Joachim, bu metodoloji ile Hristiyan hermenötik geleneğinde de önemli bir konum elde etmiştir. Joachim'e göre "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üç ayrı hakikattir ve her birisinin dünya üzerinde bir hakimiyet süreci olacaktır. Kendisine göre Kitab-ı Mukaddes'in seyri bu hakikati ortaya koymaktadır. Kutsal Kitab'ın Ahd-i Atik kısmı Baba'nın hakimiyet devrine işarettir ve Oğul'un dünyaya gelmesi ile son bulmuştur. İncil ile başlayan Ahd-i Cedid kısmı ise Oğul'un hakimiyet devrine işarettir ve Joachim'e göre 1260 yılında son bulacaktır. Kutsal Ruh'un hakimiyet devri ise bu tarihten sonra başlayacak ve bu mutlu çağ dünyada cennetin yaşanacağı kısa bir evreye dönüşecek, akabinde Deccal'in gelmesi ile dünyanın sonu gelecektir." Bu sürecin bin yıl sürmesi bekleniyordu ve bu nedenle "binyılcılık" adı verilen bir umut inancının doğmasına yol açmıştır (Kutay, 2019:131-132). Orta Çağ'ın önde gelen apokaliptik düşünürü Fioreli Joachim, bu ılımlı "binyılcılığı" yeni bir tarih teolojisine dahil eden ilk kişidir (McGinn, 2001:5).

Joachim öncelikle Hristiyanlıktaki Tanrı'nın üç olduğu inancını ifade eden "Teslis"ten hareket ederek, altılı sistemi[5] üçe indirmiştir. Böylece "Baba-Oğul-Kutsal Ruh"un rakamsal değeri olarak üç rakamı, yeni tarihsel kurgusunun temelini oluşturmuştur (Alkan, 2009:32). Böylece Joachim "dünya tarihini sırasıyla Teslis'in farklı bir kişiliğinin, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un esinlendiği ve egemen olduğu üç büyük çağa ayırmaktadır" (Eliade, 1994:138).

Joachim'in apokaliptik görüşleri, çağdaşlarına kıyasla bir takım orijinal noktalar içerir. Eski ve Yeni Ahit arasında bir uyumun var olduğu düşüncesi daha önce hiç kimsenin gündeme getirmediği bir konudur. Ayrıca, tarihin Teslis'e dayanarak üç çağa bölünmesi ve nihai çağ olan Kutsal Ruh Çağı'nda tüm dünya inançlarının ruhani kişilerin öncülüğünde birleşmesi gibi fikirler, Joachim'in eskatolojisine belirgin bir orijinallik sağlar (Ergin, 2022:27).

Joachim, apokaliptik düşüncelerini oluştururken Kutsal Kitap'tan esinlenmiştir. Ancak, özellikle Eski Ahit'teki Daniel Kitabı ve Yeni Ahit'teki Vahiy Kitabı'nı merkezine alır. Bu oldukça normal bir durumdur çünkü her iki kitap da sembolik anlatımlarıyla dikkat çekmektedir. Joachim, "Tanrı'nın tarihin sırlarını bu sembolik anlatımın ardına gizlediğine" inanır. Kitabı Mukaddes'in ruhani anlamı, ancak doğru kişi tarafından doğru bir yaklaşımla anlaşılabilir. Bunun için ilk olarak ruhsal idrak (intelligentia spiritualis) gereklidir. Eğer Tanrı, bir kişiye ruhsal idrak bağışlamamışsa, o kişi kutsal metinleri gerektiği gibi anlayamaz (Ergin, 2022:27-28).

Joachim, Baba Çağı'nı oldukça kaba bir çağ olarak tasvir eder. Bu çağda insanların yaşamı tamamen maddesel unsurlar üzerine kuruluydu. Ancak, bu durum İlyas ve İsa'nın gelişiyle

[5] Tarihin çağlara ayrılması, aslında önce "altılı", daha sonra ise "üçlü" olmak üzere iki aşama şeklinde gerçekleşmiştir. "Tarihin çağlara ayrılmasının birinci döneminde, daha ziyade Katolik Kilisesi babaları ile din adamlarının tasavvurları ve tasarımları söz konusudur. Bunlar, bu aşamada Israil Oğullarına gönderilen ve Kitab-ı Mukaddes'in Ahd-i Atik kısmında hikayeleri anlatılan peygamberleri esas almak suretiyle tarihi çağlara ayırmışlardır. Tarihin çağlara ayrılmasının ikinci döneminde, Ahd-i Atik'te geçen Yahudi peygamberler dışarıda bırakılarak, sadece Ahd-i Cedid'de, yani İnciller de hikayesi anlatılan Hz. İsa, dolayısıyla Hristiyanlık merkezli bir taksim yapılmıştır." Tarihin çağlara ayrılmasında üçlü sistemin bulunmasında ilk isim olarak ise karşımıza Joachim çıkmaktadır (Alkan, 2009:29-32).

değişmiş ve Oğul Çağı'nın başlangıcı ile insan hayatına ruh da dahil olmuştur. Bu, Oğul Çağı'nın madde ve ruhun bir araya geldiği bir dönem olduğunu gösterir. Gelecekte, tarihin en yüksek aşaması olan Kutsal Ruh Çağı'na geçildiğinde, insanlar maddesel yaşamı geride bırakarak ruhani yaşama kendilerini adayacaklardır. (Ergin, 2022:35).

Joachim, yine bu progresif görüşle hareketle, her bir çağı bir tarikatla eşleştirir ve hangi tarikatın hangi çağda etkin bir rol aldığını belirtir. Böylece Joachim'in tarih anlayışındaki maddesel olandan ruhani olana doğru gerçekleşen ilerleme durumu görülebilir. Zira tarikatların ruhani özellikleri bu üç çağ boyunca giderek çoğalır. Birinci çağın aktif tarikatı, "evli adamlar" veya diğer bir tabirle laiklerdir. İkinci çağdaki tarikat "bakir ruhban", üçüncü ve son çağda ise "keşişler tarikatı" rol alır. İlk çağdaki "laikler" veya "evli adamlar" ifadesi, Tanrı'nın varlığını ilk defa kabul eden topluluğa, yani Yahudilere bir gönderme yapar. İsa'nın henüz dünyaya gelmediği ve onun öğretileri temelinde manastır sisteminin kurulmadığı bu dönemde Yahudiler, Eski Ahit'i sadece zahiri anlamıyla kavrayabiliyorlardır. İkinci çağdaki "bakir ruhban" terimi ise İsa'nın dünyaya gelişiyle birlikte Hristiyanlığın doğduğu dönemi temsil eder. Bu tarikat, "evli adamların" dönüşüm geçirmiş yeni halidir. Bu dönüşümde İsa'nın gelişinin önemi büyüktür çünkü İsa'nın Kutsal Ruh'u öğrencilere aktarması, kilisenin Kutsal Kitap'ın ruhani anlamını -her ne kadar kısmi de olsa- kavramasına yardımcı olur. Kutsal Ruh Çağı'ndaki "keşişler tarikatı" ise Joachim'in gelecekte hayata geçeceğine inandığı, kusursuz bir monastik yaşamın sergileneceği ideal bir tarikatı temsil eder. "Ruhani adamlar" (viri spirituales) tarafından oluşturulacak olan bu tarikat, üçüncü çağ boyunca insanlara yol gösterme görevini üstlenecektir. Bu dönemde, insanların ruhsal algısı güçlenecek ve Kutsal Kitap'ın ruhani anlamı tamamen kavranabilecektir (Ergin, 2022:35-36).

Joachim'in yaklaşmakta olan Kutsal Ruh Çağı olarak tanımladığı üçüncü çağa ilişkin öngörüleri, özellikle dini tarikatların üyelerinin dikkatini çekiyordu. Her ne kadar mevcut düzenin ne zaman biteceği konusunda net bir tarih sunmayı reddetmiş ve yaklaşan üçüncü çağla ilgili detaylı tasvirlerden kaçınmış olsa da, Joachim hayatını sürekli bir bekleme halinde geçirmiştir. "Her an her yerde olması mümkün" diyordu. Joachim'in yazıları, ruhban dünyasına kıyametle ilgili ikna edici bir metaforlar ve semboller bütününü miras bırakmıştır. *Liber figurarum* (1200 dolayları) isimli eserinde yer alan bir çizim, tarihi dönemlerin sıralanışını gösteriyor. Bu çiziminde, Vahiy kitabında bahsi geçen bir borazan merkezde yer alıyor. "Rabbin gününde Ruh'ta oldum ve arkamda borazan sesi gibi büyük bir işittim, 'Ben Alfa ve Omega'yım' diyordu (Vahiy 1: 10-11)." Bu ses, Ruh'un Çağı olarak adlandırılan üçüncü çağı (tercius status) tanımlayan ruhsal kavrayışın kaynağında yer alır. İnsanlık tarihi, dünyadaki yaşamın zirve noktasını oluşturan bir aydınlanma dönemine doğru evrilmektedir. Çizimde üç farklı *status* (çağ) belirtiliyor: İlk *status*, Hz. Adem'le başlar ve evli insanları temsil ediyor. İkinci *status*, peygamber İşaya'nın ortaya çıktığı dönem olan Uzziah'ın hükümdarlığıyla başlıyor ve ruhban sınıfını temsil ediyor. Üçüncü *status* ise yeni bir keşişler tarikatıyla nitelenen Kutsal Ruh Çağı'dır. Joachim'in çizimleri fazlasıyla ilgi çekicidir. Her zaman sonun yaklaşmakta olduğu düşüncesi ilgi çekmiştir. Tarihin sonu, şimdiki zaman olarak nitelendirilen borazanın ağız kısmının hemen sağındaki çizgiyle belirtilmiştir (Lambert, 2015:262-264).

Fransiskenlerin almış oldukları dini eğitim ve vaazlarında yoğun şekilde kullandıkları canlı sembolizm, Joachim'in sıklıkla kullandığı paralelliklere ve sembollere ilgi duymalarını kolaylaştırmıştır. Onların Francesco'ya duydukları derin saygı ve tarikat içerisinde Tanrı'nın kutsadığı yeni bir şeyin vücut bulduğuna dair inançları, Joachimcilik akımının yayılmasına yardımcı olmuştur. Fransiskenler bazı yazarlar tarafından üçüncü çağın yeni tarikatı olarak görülüyordu. Francesco, Vahiy kitabında bahsi geçen altıncı mührün meleğiyle özdeşleştiriliyordu. Bu melek, Joachim'e göre yeni çağın habercisiydi (Lambert, 2015:265). Fakirlik ilkesini benimseyen Fransisken keşişler, Joachim'in düşüncelerini savunarak onu geniş halk kitlelerine ulaştırmışlardır (Kutay, 2019:136).

Fransikenlerin Joachimciliği benimsemiş olmaları bir yana bazı isimler Joachimcilikten esinlenerek yeni eserler üretmişlerdir (Ergin, 2022:133). Parmalı Giovanni ve Digneli Hugues gibi 13. yüzyılın ortalarındaki Ruhani Fransisken liderlerinin Joachimci eserleri ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Ancak Olivi'nin [6] *Lectura super Apocalipsim* isimli çalışması, Joachim'in Güney Fransa'daki etkisini anlamamıza yardımcı olan önemli bir Joachimci eserdir. Olivi, yaşamının son dönemlerinde yazdığı bu eserde Joachim'in fikirlerini kendi çağına uyarlar. Buna göre, "insanlık büyük olayların arifesindedir." Ancak Olivi, bu olayları Franisken tarihi perspektifinden yorumlar. Aziz Francesco yeni bir çağın kapısını aralamış ve onun tarikat için belirlediği kurallar, bu yeni çağın İncil'i olmuştu. Sadece Francesco'nun gerçek takipçileri (yani Ruhaniler) bu ruhsal kavrayışa erişebilecekti. Fakat bu, cismani kilisenin zorbalığına maruz kaldıktan sonra mümkün olacaktı. Yoksulluk karşıtı ve pagan inançları savunan sahte bilginlerin oluşturduğu görünür kilisede birçok insan doğru yoldan sapacak ve çektikleri acılar derinleşecekti. Daha sonra, Joachim'in kullandığı ifadelerle benzer şekilde tasvir edilen yeni çağın mutlulukları gelecekti. Olivi'nin eserinde, Joachim'in belirsiz sembolleri tarihsel bir kesinlik kazanır. Üçüncü çağın ima ettiği tehlikeler, belirgin bir tarihsel çerçeve kazandıkça daha da belirginleşir (Lambert, 2015:273).

Ek olarak Beguineler[7], özellikle Fransiskenlerin seküler gruplarıyla yakın bir ilişki içerisindeydiler ve Olivi'nin Joachimci görüşlerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Bu durum, engizisyoncu Bernard Gui'nin (1261-1331), 1318 yılı civarında Beguineler hakkında kaydettiği notlardan da anlaşılmaktadır. Bu kayıtlara bakıldığında, Beguineler'in yoksulluğu Hristiyanlığın temel prensiplerinden biri olarak görerek, Francesco'yu altıncı aşamada kilisenin yenileyicisi olarak kabul ettikleri görülür. Öyle ki Francesco'nun kuralı, onlar için adeta İncil ile eş değerliydi ve Francesco'nun kuralı da tıpkı İncil gibi değiştirilemezdi. Biri dünyevi, diğeri ruhani olmak üzere iki kilisenin varlığına inanıyorlardı. Altıncı aşamanın sona ermesiyle, Dünyevi Kilise'nin İsa tarafından kabul görmeyeceği görüşündeydiler. Yine bu dönemde deccalın, ruhani kişiler dışında tüm tarikatları yok edeceğini düşünüyorlardı. Francesco'yu kendilerine örnek alan Ruhani adamlar ise deccalın yenilgisinin ardından tüm dünyayı dönüştüreceklerine inanıyorlardı. (Ergin, 2022:129). Bununla birlikte Joachim'in üç çağı ve tarihselci karakteri Luther'in apokaliptik beklentileriyle de örtüşmüş ve kitapları reformasyonun ilk dönemlerinde basılı olarak dağıtılmıştır (Penman, 2019:4).

Oswald Spengler, "Der Untergang des Abendlandes" isimli eserinin giriş kısmında Joachim'i şu sözlerle metheder: "Avrupa Kültürünün dönüm noktasında karşımıza Fioreli Büyük Joachim (1202) çıkar. Joachim, Augustinus'un dual dünya görüşünü yerle bir eden Hegel'in düşünce sistemini ilk müjdeleyen düşünürdü. Kendisi, gerçek bir gotik düşünür olarak Ahd-i Atik'in ve Ahd-i Cedid'in önerdiği dinin karşısında yeni ve üçüncü bir yol olarak bir dini anlayışı önermişti: Baba'nın, Oğul'un ve Kutsal Ruh'un dönemleri! Joachim en usta Fransisken ve Dominiken keşişlerini, hatta Dante'yi ve Akinalı Tomas'ı etkilemiş dünyaya bambaşka bir gözle bakmalarını sağlayacak bir dünya görüşünün uyanmasını sağlamış ve kültürümüzün tarih düşüncesini derinden etkilemiştir" (Kutay, 2019:132-133).

Joachim'in Avrupalı düşüncesine sağladığı en önemli katkı, dönemin Kilise tarafından tam kontrol altında olduğu ve sonsuz kabul edildiği perspektifini değiştirmiş ve bunun aşılabileceği

[6] Peter John Olivi, 1248 civarında Sérignan'da doğmuştur. 12 yaşındayken ise Fransisken Tarikatı'nın Béziers Manastırı'na girmiştir, ardından 1267'den 1272'ye kadar Paris Üniversitesi'nde okumuştur. Orada Bonaventure'un derslerine katılır. İlahiyat alanında lisans derecesi aldıktan sonra, doktor unvanının mütevazı bir Fransisken statüsüyle bağdaşmadığını düşünerek bu unvanı reddetti. Yeteneği ve Fransisken Kuralları'na, özellikle de evanjelik yoksulluğa titizlikle uyma konusundaki gayreti nedeniyle Fransikenlerin saygı duyulan isimlerinden biri haline gelmiştir (Gál, 2003:189; Putallaz, 2002:516).

[7] Beguineler yoksulluk, iffet ve dua dolu bir yaşam süren kadınlar topluluğuydu. Bazıları bekâr, bazıları dul, bazıları evliydi ama Beguine hareketi içinde kaldıkları sürece bekâr kalmaları gerekiyordu. Kadınlar ömür boyu hareket içinde kalmak zorunda değillerdi istedikleri takdirde ayrılmakta özgürlerdi. Düzenli işleri vardı ve yemin etme zorunlulukları yoktu. Bu hareket, XII. yüzyılın ortalarında, Beguinelerin erkek eşdeğeri olarak kabul edilen Beghardları da kuran Lambert le Begue (Stemmerer) tarafından başlatılmıştır. Beguine hareketi olağanüstü bir hızla gelişti, öyle ki on üçüncü yüzyılın ortalarında bu yaşam tarzı çoğu Avrupa ülkesine yayıldı ve Aşağı Ülkelerde özel bir başarı elde etti. (Furlong, 1996:102; Giver-Johnston, 2021:71; Putnam, 1996: 222).

fikrini ortaya koymuş olmasıdır. Bu düşüncenin, Kilise ve mevcut düzen için nasıl bir tehlike oluşturduğu oldukça belirgindir. Joachim, sadece Kilise düzenini değil, Anselm dahil, birçok öncülünün mantıksal bir temel üzerine inşa etmeye çalıştığı teslis inancını da zedelemekteydi. Bu nedenle, Joachim Dördüncü Lateran Konsili tarafından mahkûm edilmiştir. Spengler, Joachim'in bu önemli katkısını bir devrim olarak kabul eder ve Orta Çağ'da sahip olunan tanrısal dünya algısına mistik bir bakış açısı getirdiğini ifade eder. Bu perspektif, dünyayı anlaşılması ve yorumlanması mümkün bir yer haline getirirken, bu değişim ise bilimin dünyayı anlama şekline yeni bir kapı aralamıştır (Kutay, 2019:133).

19. yüzyılla birlikte, Joachim'e olan ilgide bir artış meydana gelmiştir; özellikle Joachimci düşünce, 19. yüzyıl Avrupa edebiyatını derinden etkileyen ezoterik irfan akımına girdi. Sonuç olarak, William Butler Yeats ve D. H. Lawrence gibi çeşitli modern yazarlar, Joachim'in fikirlerine aşinaydılar ve kendi apokaliptik tarih vizyonlarını şekillendirirken bu fikirleri benimsediler (West, 1998:536). Dolayısıyla Joachim yaşadığı dönemde dindarlık, mistisizm ve kehanet konularında olağanüstü bir üne sahip olmuş ve ölümünden sonra da derin bir etki bırakmıştır (Giangreco, 2000:79).

Sonuç

Fioreli Joachim anlaşılacağı üzere Orta Çağ Avrupası'nın düşünce tarihinde dikkate değer bir figür olmuştur. Öğretileri, döneminde tartışmalara yol açmasına rağmen, onun düşünceleri Orta Çağ düşünce tarihinde derin bir iz bırakmıştır. Öğretileri, daha sonraki mistikler ve teologlar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Ayrıca, tarih anlayışı ve apokaliptik vizyonlarının, Orta Çağ düşüncesi ve Batı düşünce tarihi üzerinde kalıcı bir etki yarattığı söylenebilir.

Joachim'in öğretileri, özellikle Orta Çağ'ın sonlarına doğru Fransisken tarikatı içinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Fransisken Tarikatı içindeki birçok önemli isim Joachimciliği benimsemiş ve yayılmasına öncü olmuşlardır. Bunun yanında Beguineler adlı ruhani kadın topluluğunun da Jochaimci düşüncelerden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Ayrıca Fioreli Joachim'in etkisi, reform düşüncesi ve ilerici teoloji üzerinde de uzun süre devam etmiştir. Özellikle sonraki dönemlerde, Reformasyon hareketi ve ilerici düşünceye sahip teologlar, Joachim'in fikirlerinden etkilenmişlerdir. Reformasyon döneminde, Martin Luther gibi reformistler, kilisenin otoritesini sorgulamışlar ve dini yaşamda değişiklikler yapılmasını talep etmişlerdir. Joachim'in tarih anlayışı ve ilerici teolojik vizyonu, bu reform hareketlerinin temellerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Ayrıca, Joachim'in düşünceleri, ilerici fikirlerin ve dini özgürlüğün yayılmasında da rol oynamıştır. Onun vurguladığı geleceğe dair umut ve dini yaşamın evrimine yönelik bakış açısı, insanların düşünce özgürlüğüne ve dini inançlarını daha özgürce ifade etmelerine olanak sağlamıştır.

Sonuç olarak, Fioreli Joachim, Orta Çağ Avrupası'nda ilerici bir düşünür ve teolog olarak öne çıkmıştır. Tarih anlayışı, ilerici teoloji ve umut dolu gelecek vizyonu, kilisenin otoritesini sorgulayan reform hareketlerinin temellerini atmış ve daha sonraki dönemlerdeki düşünce akımlarını etkilemiştir. Joachim'in fikirleri, dini ve sosyal yaşamda reformist düşüncelerin yayılmasına ve ilerici vizyonun gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Akbaş, B. (2021). II. Abdülhamid Döneminde Cizvit Teşkilatının Osmanlı Topraklarındaki Eğitim Faaliyetleri (1876 – 1909). Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Alkan, N. (2009). Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üç"lü Sistem ve "Avrupa Merkezci" Tarih Kurgusu. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/9, 23-42.

Ashe, G. (2002). Encyclopedia of Prophecy. Santa Barbara, California: ABC-CLIO.

Backus, I. (1998). The Church Fathers and the Canonicity of the Apocalypse in the Sixteenth Century: Erasmus, Frans Titelmans, and Theodore Beza. The Sixteenth Century Journal, 29(3), 651-666.

Cooper, T. (1980). A Biographical Dictionary: Containing Concise Notices of Eminent Persons of All Agesand Countries: And More Particularly of Distinguished Natives of Great Britain and Ireland. Vol. I, London: George Bell&Sons.

Daniel, E. R. (2000). Exodus and Exile Joachim of Fiore's Apocalyptic Scenario. Caroline Walker Bynum & Paul Freedman (Eds.), Last Things: Death and the Apocalypse in the Middle Ages (pp. 124-139). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Duignan, B. (Ed.). (2011). Medieval Philosophy: From 500 to 1500 CE. New York: Britannica Educational Publishing in association with Rosen Educational Services.

Eliade, M. (1985). History of Religious Ideas, Volume 3 From Muhammad to the Age of Reforms. (Alf Hiltebeitel & Diane Apostolos-Cappadona, Trans.). Chicago and London: The University of Chicago Press.

Eliade, M. (1994). Ebedi Dönüş Mitosu. (Ümit Altuğ, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Ergin, A. (2022). Fioreli Joachim'in Apokaliptik Düşünceleri ve 13. Yüzyıl Tarikatlarına Etkileri Üzerine Tartışmalar. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Evans, G.R. (2002). Fifty Key Medieval Thinkers. London and New York: Routledge.

Furlong, M. (1996). Visions and Longings: Medieval Women Mystics. Boston: Shambhala.

Gál, G. (2003). Peter John Olivi. The New Catholic Encyclopedia (Vol. 11, 2nd ed., pp. 189-190). Thomson Gale.

Giangreco, T. C. (2000). Miles spiritus sancti: The Apocalyptic Dimension of Cola di Rienzo's Reform Ideology. Thomas M. Izbicki & Christopher M. Bellitto (Eds.), Reform and Renewal in the Middle Ages and the Renaissance: Studies in Honor of Louis Pascoe, S.J. (pp. 74-92), Leiden: Brill.

Giver Johnston, D. (2021). Claiming the Call to Preach: Four Female Pioneers of Preaching in Nineteenth-Century America. New York: Oxford University Press.

Hirsch-Reich, B. (1966). Joachim von Fiore und das Judentum. Paul Wilpert (Hrsg.), Judentum im Mittelalter Beiträge zum Christlich-Jüdischen Gespräch (pp. 228-263). Berlin: Walter de Gruyter.

Houben, H. (2008). Kaiser Friedrich II.: 1194-1250: Herrscher, Mensch und Mythos. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag.

Jones, B. (2022). Dictionary of World Biography. Ninth Edition, Australia: ANU Press.

Koller, E. (2014). Strittige Zeiten: Kalenderreformen im Alten Reich 1582–1700. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.

Kutay, M. T. (2019). Sekülerleşmenin Teolojik ve Siyasal Temelleri. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Lambert, M. (2015). Orta Çağ'da Dinsel Sapkınlıklar. İstanbul: Kabalcı.

McGinn, B. (1979). Apocalyptic Spirituality: Treatises and Letters of Lactantius, Adso of Montier-En-Der, Joachim of Fiore, The Franciscan Spirituals, Savonarola. Richard J. Payne (Ed.), (Translation and Introduction by Bernard McGinn), New York: Paulist Press.

McGinn, B. (1985). The Calabrian Abbot: Joachim of Fiore in the History of Western Thought. New York: Macmillan.

McGinn, B. (2001). Forms of Catholic Millenarianism: A Brief Overview. Karl A. Kottman (Ed.), Millenarianism and Messianism in Early Modern European Culture Volume II Catholic Millenarianism: From Savonarola to the Abbe Gregoire (pp. 1-13). Dordrecht: Springer-Science+Business Media.

Penman, Leigh T.I. (2019). Hope and Heresy: The Problem of Chiliasm in Lutheran Confessional Culture, 1570–1630. Dordrecht, The Netherlands: Springer.

Putallaz, F-X. (2002). Peter Olivi. Jeorge J. E. Gracia & Tiomthy B. Noone (Eds.), A Companion to Philosophy in the Middle Ages (pp.516-523). Oxford: Blackwell Publishing.

Putnam, J. (1996). Mechtild of Magdeburg: Poetand Mystic. Miriam Schmitt & Linda Kulzer (Eds.), Medieval Women Monastics, Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 217-230.

Rossbach, S. (1999). Gnostic Wars: The Cold War in the Context of a History of Western Spirituality. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Salihoğlu, H. (1993). Alman Kültür Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Schaller, H. M. (1993). Stauferzeit: Ausgew*ä*hlte Aufs*ä*tze. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.

Turley, T. (2006). Joachim of Fiore. Richard K. Emmersons (Ed.), Key Figures in Medieval European: An Encyclopedia (pp. 372-374), New York: Routledge.

Wannenmacher, J. E. (2005). Hermeneutik der Heilsgeschichte: De septem sigillis und die sieben Siegel im Werk Joachims von Fiore. Leiden: Brill.

West, D. (1998). Joachim of Fiore. Frank N. Magill (Ed.), Dictionary of World Biography: The Middle Ages (Vol. II, pp. 534-536). New York: Routledge.

Whalen, B. E. (2009). Dominion of God: Christendom and Apocalypse in the Middle Ages. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Zirpolo, L. H. (2016). Historical Dictionary of Renaissance Art. Second Edition, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield.

Zivadinovic, D. (2018). The Origins and Antecedents of Joachim of Fiore's (1135-1202) Historical Continuous Method Prophetic Interpretation. Doktora Tezi, Andrews University.

Sanat, Tasarım, Akımlar ve Peyzaj Mimarlığı

Elmas ERDOĞAN[1]
Onur AKSOY[2]

Giriş

Uygarlıklar tarihi değerlendirildiğinde sanat ve tasarım olgusunun insanlık tarihi ile eşdeğer olduğu görülmektedir. Birçok uygarlığın ve farklı dönemin tasarım ürünlerinde, onların yaşam izleri olarak bugüne miras olarak ulaşmıştır. Estetik ve güzellik duyusu tüm uygarlık ve kültürlerde var olmasına karşın değer yargıları ve beğeniler doğrultusunda dönemsel olarak farklı nitelikte varlığını sürdürmüş; her toplum ve döneme göre anlayış ve bakış açıları ortaya çıkmıştır. Bunu ifade etmenin en önemli aracı ise sanat olmuş ve farklı yaklaşım ve bakış açıları doğrultusunda akımlar ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan tasarım akımları ise toplumlara güncel yaşamda ve yaşam çevrelerinde yenilikçi yaklaşımlar sunmayı hedeflemiştir. Tasarım ile ilgili tüm meslek disiplinleri ile sanat alanında etkili olan akımlar toplumların sanata ve Dünya'ya bakış açısını farklı noktalara taşırken aynı zamanda tasarım alanında da yeni vizyonlar sağlayarak farklı yorum ve gelişmelere olanak sağlamıştır.

Tasarım akımları dönemin sosyal ve kültürel gelişmeleri, yönetim biçimleri ve siyasal dönüşümleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Kimi akımlar toplumsal ve siyasi olaylara tepki olarak ortaya çıkarken, kimi akımlar ise bir önceki akıma karşıt veya alternatif olarak gündeme gelmiş; çoğu zaman da kendinden önceki akımlardan beslenmiştir. Sanat ve tasarım akımlarında ortak bir görüşe sahip bir gurup tasarımcı ya da sanatçı söz konusu olup kuramsal çerçevesi tanımlanmış ortak görüşler doğrultusunda ya da belirledikleri manifestolar kapsamında tasarımlarını yönlendirmektedirler. Ancak her akımın manifestosu olmasa da, belirlenmiş ortak ilke ve yaklaşımlar söz konusu olmaktadır. Herhangi bir tasarımsal yaklaşımın 'akım' olarak nitelendirilmesi için orijinal bir bakış açısı ve belli kurallara sahip olması gerekmektedir. Sanat ve tasarım düşüncelerinin biçimlendirilmesi ve form bulmasındaki farklılıklar bazı dönemsel bakış açıları, beğeniler, hareket, akım ve trendler kapsamında gerçekleştirmektedir. Değişen, dönüşen koşullar ve olanaklar doğrultusunda farklı sanat-tasarım akımları önem kazanmış ve dönemlerinin yansımaları olmuştur.

Bir tasarım ve sanat etkinliği olan peyzaj tasarımı bilimsel veriler doğrultusunda ekolojik, sosyal, kültürel, coğrafi ve iklim özelliklerine göre toplumlar ve bireyler için nitelikli ve işlevsel yaşam çevreleri oluşturma; kentsel kamusal alanlar tasarlama eylemidir. Doğal ve kültürel değerlerin korunarak gereksinimler doğrultusunda işlevsel, sağlıklı ve estetik çevrelerin oluşumunu hedefleyen peyzaj tasarımı çalışmaları sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmelerden etkilenmesi yanında tasarım akımları, güncel trendler, yaşamın gerekleri ve güncel yaklaşımlardan da doğrudan etkilenmektedir. Doğru ve nitelikli bir mekan organizasyonu ve tasarımın form bulmasında tasarım teorisi ve kuramsal altyapı belirleyici olmaktadır. Bu kapsamda doğaldır ki, tüm tasarım akımları peyzaj mimarlığı ve tasarım çalışmalarında etkili olmamakta; akımın niteliği, kapsamı, kent ve doğa bileşenleri ile hangi düzeyde çevre, yapı ve bitkisel materyal ile ilgili olduğu etkileşim düzeyinde belirleyici olmaktadır. Böylece farklı temalara sahip, kimlikli çevre oluşumlarına katkı sağlamaktadır.

[1] Prof. Dr, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı,
[2] Arş. Gör, Bursa Teknik Üniversitesi Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı,

Bu çalışmada peyzaj tasarım çalışmalarında iz bırakmış, etkili ve yönlendirici olmuş art nouveau, fütürizm, sürrealizm, dekonstrüktivizm, minimalizm ve postmodernizm akımları irdelenmiştir. Bu akımların teorik ve düşünsel arka planı ortaya konmuş, örnek uygulamalar tanıtılarak akımlar gerek genel anlamda gerek peyzaj tasarımı açısından değerlendirilerek; tasarımsal ve mekânsal anlamda sundukları yenilikler, farklı yaklaşımlar ve katkıları tartışılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Peyzaj mimarlığı tasarım akımları ilişkisini inceleyen bu araştırmanın ana materyali tasarım ve sanat akımları ile ilgili her türlü ulusal ve uluslararası yazılı ve görsel malzeme, ilgili araştırmalar, literatür verisi, eskiz ve proje ile her türlü görsel malzemedir. Araştırmanın gerçekleştirilmesinde izlenen yöntem iki aşamalıdır. İlk aşamada konu ile ilgili her türlü literatür verisi derlenmiş ve tasarım akımlarına ilişkin kuramsal çerçeve, düşünsel arka plan ile tasarım akımlarına ilişkin manifesto ve kavramlar ortaya konmuş ve analitik bir biçimde değerlendirilmiştir. İkinci aşamada ise tüm veriler ve bulgular sentezlenerek araştırma kapsamında incelenen akımların tarihi gelişim süreçleri değerlendirilerek etkili oldukları sanat ve tasarım alanları irdelenmiş, genel ilke ve özellikleri ile felsefeleri ve tasarıma etkileri ortaya konmuştur. Yanı sıra peyzaj mimarlığı ve tasarım çalışmalarında doğrudan etkili olmuş akımlar özelde değerlendirilerek katkıları ortaya konmuştur.

3. Tasarım akımları ve Peyzaj mimarlığı

Tarihi süreç içinde çeşitli tasarım akımları gündeme gelmiş ve bu akımlar farklı sanat ve tasarım alanlarında etkili olmuştur. Peyzaj mimarlığı da tasarım akımlarından etkilenen tasarım alanlarından biri olarak özellikle 19.Yüzyıl'dan itibaren bu olgu hız kazanmıştır.

Modernizm olarak da ifade bulan bu süreç tasarımda birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. 'Modern' sözcüğünün sözlük anlamı modernizm ile uyuşmamaktadır. Latincede 'modernus' terimi 'bugüne özgü' anlamındadır. Ancak 'modernizm' sözcüğü yalın tanımlara indirgenemeyecek kadar geniş, kapsamlı ve sanatsal olmaktan çok, toplumsal bilimsel araştırmaların yapılmasını gerektiren bir olgudur. Modernizm sadece modenist ideolojiler ile değil C. Jenks gibi karşı-modernistlerin de savlarının aksine, belirli bir ilkeler bütünü olmayan tarihsel bir akış olarak nitelendirilmektedir (Batur, 2015). Modernizm bir anlamda geçmişten kopuşun ve eskiye bağlı olan her yeniliğe karşı çıkışın göstergesidir (Turani, 2007).

Güncel gelişmeler doğrultusunda biçim bulan akımları belki de modernizm değil, çağdaş olarak yorumlamak daha uygun olacaktır. Bu bağlamda modernizm olarak adlandırılan süreçte birçok tasarım akımı ortaya çıkmış ve bu akımlar mimarlık, resim, heykel gibi sanat alanlarını etkilediği gibi peyzaj mimarlığını alanında da etkili olmuştur. Bu araştırma kapsamında peyzaj mimarlığı tasarımı açısından önemli olan art nouveau, fütürizm, sürrealizm, dekonstrüktivizm, minimalizm ve postmodernizm akımları irdelenmiştir.

3.1. Art Nouveau (Yeni Sanat)

Fransızca'da 'yeni sanat' anlamına gelen Art Nouveau akımı 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Avrupa'da artan sanayileşmeye tepki olarak doğmuştur (Özakın, 2018). Art Nouveau akımı yumuşak kıvrımlı çizgilerin ve bezemenin ön planda olduğu çağdaş sanat akımlarından biridir. Doğadan ilham alan akım, doğal motifler ve özellikle bitkisel dekorasyonun ön planda olduğu bir akımdır (Baytar, 2019; Szumigała ve Szumigała, 2022).

Akım sanayinin getirdiği monotonluğa karşı bir yaklaşım olarak gündeme gelmiştir. Akım, geometrik süsleme, sert ve ölçülü tasarım anlayışına karşı bir bakış açısı olarak gelişim göstermiştir. Etkisini özellikle mimarlık, mobilya ve resim alanında gösteren Art Nouveau akımı, Girit, Minos kültürleri ve Gotik sanatın yanı sıra Japon sanatından da etkilenmiştir. Akım, desen, renk ve süslemeyi yoğun bir biçimde kullanan, demir, cam gibi kaliteli yapısal

malzemenin ön planda olduğu, mimaride kolonların strüktürel özelliklerinden çok dekoratif anlamda kullanıldığı, organik biçimlerin yoğun olarak tercih edildiği, doğal formlu bitkisel ögeleri kullanan ve doğadan esinlenen bir akım olarak gündeme gelmiş ve ilgi görmüştür. Etkin iletişim araçları ile de Dünya ölçeğinde yayılım göstermiştir. Art Nouveau, yalnızca yayın, afiş ve baskı stili ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda mimarlık, iç mekan tasarımı, resim ve metal işçiliğinde de yaygın olarak kullanılmış ve rağbet görmüştür. Akımın etkilediği bir diğer tasarım alanı ise peyzaj mimarlığı olmuştur. Peyzaj mimarlığında Art Nouveau akımının en önemli örneklerinden biri Antonio Gaudi tarafından İspanya'nın Barselona kenti için tasarlanan Park Güell'dir (Şekil 1). Park Güell benzeri olmayan özellikleri, mekan tasarımı, organik yapılanması, çok renkli mozaikleri ve mekan kurgusu ile son derece özgün bir peyzaj tasarımı örneğidir.

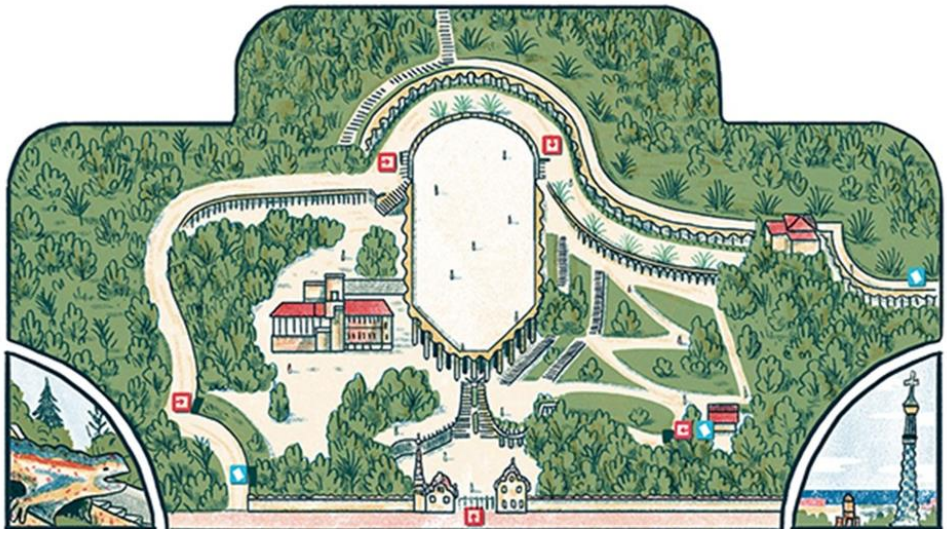

Şekil 1. *Park Güell'in Vaziyet Planı (Lozano, 2023)*

Park Güell çeşitli yapılar, binalar, meydan, bahçeler ve çok sayıda diğer ortak kullanım alanlarından oluşmaktadır. Park çift yönlü organik merdivenleri, mozaik kaplamaları ve hayvan figürleri ile sembolik niteliktedir (Şekil 2) (Arias Sans, 2016). Park, akımın genel özelliklerinin bütünü ile izlendiği ancak bireysel yorumlandığı önemli biridir. Parkın yapısal bileşenleri doğa ve organik formlardan esinlenerek kurgulanmıştır. Kullanılan dinamik, renkli malzemeler ve organik mimari yapısı ile Park Güell, doğaya entegre edilmiş ritmik, dinamik ve işlevsel estetik ve kurgusal anlamda farklı mekan kimliğine sahip bir tasarım ürünüdür. Art Nouveau akımı aynı zamanda açık ve yeşil alanlarda kullanılan yapısal ögeler ve donatı elemanlarının tasarımında da etkili olmuştur. Bahçede kullanılan oturma elemanları gibi yapısal ögeler ve donatı elemanlarında daha renkli, bitki ve hayvan figürlerinin kullanıldığı özgün bir işçilik söz konusudur.

Şekil 2. *Park Güell giriş merdiveni ve merdivenlerde yer alan ejderha heykeli (De Barcelona, 2019)*

Art Nouveau mimarlık, iç mekan tasarımı, mobilya, tekstil tasarımı ve peyzaj mimarlığının yanı sıra kentsel tasarım ve kentsel donatı tasarımında da etkili olmuştur. Özellikle Fransa, Paris'te metro girişlerinde, ilan panolarında (Şekil 3), gazebolar ve çöp kutuları gibi kentsel kamusal alanlarda kullanılan donatı elemanlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Kısa bir süre gündemde olmasına karşın İngiltere, Fransa, Belçika, İspanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, hatta ABD de etkili olmuş; geç Osmanlı döneminde İstanbul ve İzmir gibi kentlerde de uygulama alanı bulan Art Nouveau yerel yorumlara da olanak sağlamıştır. Sanayileşmenin getirdiği monotonlaşmaya karşı bir akım olarak gelişen Art Nouveau özellikle dekoratif sanatlarda farklı nitelikteki ürünlerin tasarımına katkı sağlamıştır.

Şekil 3. *Fransa'da metro girişleri (sol) ve ilan panolarında (sağ) Art Nouveau (Paris Design Agenta, 2023a)*

3.2. Fütürizm

Sanayi Devrimi ile başlayan endüstrileşmenin ardından Avrupa hızlı bir gelişim sürecine girmiş; bu süreçte İngiltere'den sonra en gelişmiş ülkeler Fransa ve Belçika olmuştur. Ancak İtalya eski klasik dönem tasarım anlayışını sürdürmüş ve bu anlamda diğer Avrupa ülkelerine göre bu gelişim sürecini daha geç yaşamıştır. Tüm bu gelişmeler, İtalya'da yeni bir Rönesans fikrini ortaya koymuştur. Bu yeni girişim, ilk olarak Marinetti'nin 1909'da Le Figaro Gazetesi'nde ilan edilen fütürizm manifestosunun duyurulması ile gerçekleştirilmiştir (Charles, 1961). Fütürizmin kurucusu Marinetti'nin savunduğu fütürizm akımının tasarımsal anlamda temel bakış açısının sorguladığı durum:" Geleceğin gizemli kapısından girmek yerine neden geçmişe bakmalıyız? , peki bu imkansız mı? Dün zaman ve mekan öldü. Biz zaten her zaman ve her yerde olan hızı, sonsuzluğu ve mutlaklığı yaşıyoruz" şeklindedir (Sandeva ve Despot, 2015). Kavramsal olarak değerlendirildiğinde fütürizm, ilk olarak 1990'lı yıllarda İtalyan şair Filippo Tommaso Marinetti tarafından kullanılmış ve mimarlığın yanı sıra sanatın her alanında etkili olan ve Latince 'futur' veya 'futura' kelimesinden gelen yaklaşımı tanımlamak için kullanılmıştır.

20. Yüzyıl'da kentleşme ve sanayileşme ile başlayan İtalya'daki risk ve heyecanı yansıtan fütürizm akımı, Fransa, İngiltere ve Rusya gibi ülkelerde belirgin bir entelektüel ve sanatsal boyut kazanmıştır (Parer, 2002). Akım, hızı, hareketi, yeniliği, dinamizmi, teknolojiyi ve makineleşmeyi savunmaktadır. İletişim araçları, sanatsal etkinlikler, gazete, tiyatro ve diğer medya olanakları ile gündemi oluşturan fütürizm akımı, zaman içinde gelişerek tasarım ve mimari ile ilgili çeşitli medyaları kullanan küresel bir avangart/yenilikçi hareket haline gelmiştir. Fütürizm, dinamizm, eşzamanlılık ve iç içe geçme kavramları ile kendisini diğer tarihsel akımlardan ayrılmaktadır. 1909 yılında edebiyat odaklı gelişen akım, 1910'lu yıllara gelindiğinde siyaset, resim, heykel, müzik, drama, tiyatro, sinama, kostüm tasarımı, film, dans,

mimarlık, şehircilik, peyzaj tasarımı, tipografi, moda alanlarında etkili olmuştur (Berghaus, 2011).

Akımın temel amacı geçmiş estetik değerleri ve geleneksel olan her şeyi reddederek Dünya'nın geleceğinin modernlikle olduğunu savunurken hız, hareket ve makineleşmeyi yaşamın sıradan gereksinimi konumuna taşımaktadır. Fütürizm akımının öncüsü Filippo Tommaso Marinetti, ''I Manifesti del Futurismo''(Fütürizm bildirgesi) yayımlayarak eski olan her şeyden ve gelenekselden nefret ettiklerini ve eski olan her şeyi reddettiklerini bildirmiş; bilim ve teknolojiyi yüceltmiştir. Geçmişi taklit etmeyi tekrarlamayı tümü ile reddederken orijinalliği he zaman tercih edeceklerini ve insanlığın doğaya karşı zaferini savunan fütüristler genç ve güçlü olduklarını, klasik estetik değerlere karşı olduklarını vurgulamışlardır.

Birçok alanda manifestolar yayınlayan akım, mimarlık alanında da manifesto yayınlamıştır. Mimarlık alanındaki en önemli fütürist sanatçılardan biri olan Antonio Sant'Elia'nın mimarlık manifestosu, geçmişin repertuarlarının modern toplum bağlamında uyumsuz olduğunu; bu anlamda demir ve beton gibi modern malzemelerin kullanılması gerektiğini savunmuştur (Asensio, 2003; Rainey ve diğerleri, 2009). Sant'Elia, mimarinin artık doğadan ilham almak yerine, mekaniğin yeni Dünya'sından ilham alması gerektiğini savunmuştur (Gardini, 2014).

21.Yüzyıl'a gelindiğinde fütürizm akımı ilk ortaya çıktığı dönemden farklı bir çizgiye taşınmıştır. Akımın ilk çıktığı dönemde savunduğu ''hız'' kavramı yerini, ''Citta Slow- Sakin Şehir'' hareketine bırakmıştır. Geleneksel yaşam biçimlerinden biri olan Cittaslow hareketi, insanın doğal yapısına ve yeryüzünün kaynaklarına uyumlu bir yaşam alanı ve modeli önermektedir. Bu hareket; güncel teknolojik gelişmeleri de kullanan çevre politikalarının geliştirilmesi, yerel üretimin teşvik edilmesi, yeşil alanların ve yaya bölgelerinin arttırılması, gürültü kirliliği, trafik sorunları, küresel iklim değişikliğinin ve sera gazlarının azaltılması gibi küresel sorunlara çözüm önerileri getirmeyi hedefleyen bir bakış açısı geliştirmiştir. Güncel fütüristik mimarlık kapsamındaki örnekler göz önünde bulundurulduğunda ise 20. Yüzyıl'a damga vuran hız, dinamizm ve teknoloji" kavramlarının devam etmesi yanında 20. Yüzyıl fütürizminden farklı olarak "sürdürülebilirlik" kavramının gerekleri doğrultusunda tasarım yapmaktadır. Bu kapsamda güncel teknolojileri kullanan ve çevre sorunlarına çözüm oluşturan duyarlı çevre tasarımı söz konusu olmaktadır.

Sürdürülebilirlik ile fütürizmin bütünleştirilmesi kapsamında, peyzaj mimarlığı ve peyzaj tasarımı çalışmalarında akımın etkileri daha belirgin bir konuma taşınmıştır. Peyzaj mimarlığına dijital sistemlerden de yararlanılarak sorunlara çözüm üreten yenilikçi yaklaşımlar olarak yansıyan fütürizm, çizgilerin, biçimsel özelliklerin ve işlev gereği ortaya çıkan güncel gereksinimler doğrultusunda tüm sınırların kaldırılması gerektiği fikrini desteklemektedir. Gerek mimari gerek peyzaj tasarımında fütüristik yaklaşımların tanımlanması güçtür. Çok bileşenli, karmaşık tasarım parametreleri ile içinde bulunduğu çevreye ve mekana özel tasarım girdileri ile tasarımı farklı nitelik ve kurgulara taşımaktadır. Özellikle doğa temelli bir tasarım alanı olarak peyzaj mimarlığı ve tasarım çalışmalarında fütüristik tasarım yaklaşımlarına özgü çözüm odaklı, özel tasarımları da beraberinde getirmektedir. Farklı bakış açıları, vizyonlar ve güncel teknolojik gelişmeler ile doğrudan ilişkilendirilen akım bu olanaklar kapsamında alternatif kullanımlar ve çözüm önerileri içerebilmekte; yapısal ve bitkisel bileşenleri ile peyzaj tasarımında yenilikçi bakış açıları sunmaktadır.

Peyzaj mimarlığı disiplininde iklim değişikliği, enerji krizi, doğal kaynakların yetersizliği, hava kirliliği, su kirliliği gibi küresel sorunlara çözümler sunan fütürizm, enerji verimli yapısal tasarımlar, su ve diğer enerji kaynaklarının akılcı kullanımı gibi güncel tasarım önerileri de sunmaktadır. Fütürist bir yaklaşım ile inşa edilen ve su üzerinde yüzen bir yaprağın görüntüsü örnek alınarak tasarlanan 'Floating Park' (Şekil 4), Diane von Fürstenberg tarafından 2016 yılında New York'ta peyzaj şirketi MNLA ile işbirliği ile proje tamamlanmıştır. Alan uzun yıllardır kullanılan bir iskeleyi park alanına dönüştürmek amacı ile tasarlanmıştır. Suyun

üzerine yüzlerce kolon ile taşınan ve desteklenen geniş bir platform inşa edilerek üzerine toprak katmanı serilerek bir park alanı zemini oluşturulmuştur. Park gerek su üzerinde tasarlanması gerekse dinamik topografik yapısı ve sunduğu olanaklar ile gelecekçi bakış açısının izlerini taşımaktadır. Dinamik form özellikle ulaşım arterlerinde de gözlendiği, ileri düzeyde inşaat teknolojisinin kullanıldığı parkta, parkın strüktürel sisteminin oluşturulmasında ileri düzeyde mühendislik hesapları yapılmıştır. 21 Yüzyıl fütürizmini yansıtacak biçimde tasarlanan park, eski bir iskele alanının sürdürülebilir peyzaj tasarımı ile geri dönüşümüne de olanak sağlamıştır.

Şekil 4. *'Floating Park' (SECRET NYC, 2021)*

Bir başka fütürist park örneği ise Gardens by the Bay' Parkı'dır (Şekil 5). Singapur'da bulunan parkta Dünya'nın farklı bölgelerinden ve iklimlerinden getirilen bitki ve ağaç türleri kullanılmıştır. Park, dikey ve yatay bahçeleri ile fütüristik bir yaklaşım doğrultusunda tasarlanmıştır. Açık ve kapalı alanlardan oluşan parkta en dikkat çekici bitkiler ise 'super trees' adı verilen ve ağaç formunda metal yapı gereci ile yapay olarak tasarlanmış figürlerdir. Aslında tamamı yapay olan bu ağaçlar park konsepti kapsamında farklı bir kimliğe ve niteliğe sahiptir. Belli bir amaç ve için tasarlanan bu yapay ağaçlar, parkta yer alan orkideler ve diğer bitkiler için gerekli gölge ortamı sağlamakta, bitkilerin fotosentezi için güneş ışığını absorbe ettikleri ve yağmur sularını toplayarak gerekli sulak alanı oluşturdukları için super trees olarak adlandırılmaktadırlar (Kısa ve Özer, 2019). Betonarme, çelik ve kompozit malzeme ile inşa edilen bu yapay ağaçlar, güneş enerjisi ile çalışmakta ve elektrik üretiminin yanı sıra yağmur suyunu depolama özelliğine de sahiptirler. Park sürdürülebilirlik, ekoloji, teknoloji ve dinamizmi bünyesinde barındırması nedeni ile 21.Yüzyıl fütürizmini yansıtmaktadır.

Şekil 5. *Gardens By the Bay (Arch Daily, 2023)*

3.3. Sürrealizm (Gerçeküstücülük)

Dadaizm'in sanata baş kaldırışından yararlanan ve Dadaizm'den etkilenen Sürrealizm akımı, 1924 yılında Sürrealist manifesto ile gündeme gelmiştir (Turani, 2007). Sürrealizmin önemli öncülerinden olan Andre Breton sanatta nesneye çok az önem verilmesini savunmaktadır (Öndin, 2019). Hiendorff 'a (2016) göre, sürrealizm 1924 yılında Fransa'da ortaya çıkan bir akım olup kurucusu Andre Breton'dur. Toplum, ahlak, din, yasa gibi unsurlar doğrultusunda bilinçaltından beslenen sürrealizmin edebi ve artistik bir okul olma çabası yoktur. Hatta sürrealist sanat için yetenek de söz konusu değildir. Bu kapsamda birçok sanatçıya da ilham olan akım resim, müzik, şiir, mimari ve sahne sanatları gibi birçok sanat ve tasarım alanında etkili olmuştur (Dickerson, 2018). Peyzaj mimarlığında da etkili olan akımın en önemli öncüleri Isamu Noguchi ve Roberto Burle Marx'tır.

I ve II. Dünya Savaşı arasında gelişim gösteren sürrealizm ya da gerçeküstücülük bilinç ve bilinç dışını birleştirmekte; gerçeğin bireylerdeki izdüşümleri olarak ifade bulmaktadır. Burada düş gücü ve bilinç dışı kaynaklar tasarımı yönlendirmektedir. Düşsel imgeler bireyin-sanatçının kendine yaptığı yolculuk tasarımın esin kaynağıdır.

Sürrealizm belli bir manifestosu ve ilkeleri bulunmayan bir akımdır. Tasarımcının, sanatçının kendi duygu ve düşüncelerini doğrudan kendi alanına uyguladığı, yoruma açık ve farklı nitelikte ürünlerin ortaya konduğu bir akımdır. Mimari anlamda çok sayıda öneri proje olmasına karşı uygulama olanağı bulamamış; dolayısı ile etkili olmamış bir akımdır. Yüzey sanatları, resim, heykel, müzik alanlarında etkili olan akımın peyzaj mimarlığı ve tasarım çalışmalarında yansımaları daha farklı olmuştur. Sıradan olmayan, olağandışı, düş gücünün kullanımı ile ortaya çıkan figüratif çalışmalar ve fantastik yapısal ögelerin kullanımına olanak sağlamıştır. Peyzaj tasarımında özgün mekanların yaratılmasına katkı sağlamıştır.

Peyzaj mimarlığında sürrealizm biyomorfik yani biyoloji biliminin mikroskobik keşifleri ile görülmeye başlanmış ve tasarımlarda organik formlar ve biçimler kullanılmıştır. Bu kapsamda Jean Arp ve Joan Miro güzel sanatlar ve peyzaj mimarlığı arasındaki ilişkiyi güçlendirmişlerdir. Jean Arp'ın resim ve rölyeflerinde oluşturduğu formlar ile kısa zaman içinde tasarımcılar ve peyzaj tasarım çalışmalarında göllerin, arazi konturlarının ve vejetasyon kitlelerin formların oluşturulmasında kullanılmaya başlanmıştır (Yiğit, 2004). Tasarımlarında organik form ve biçimleri kullanan en tanımlı sürrealist peyzaj mimarı Roberto Burle Marx'tır. Tasarımcının tropik bahçelerinde görülen soyut sürrealizm, Tayland'daki otellerin ve tatil köyü bahçelerinin bitkisel tasarımı ile ilgili yaklaşımlarını ve stillerini de etkilemiştir (Osiri, 2022). Brezilya da Rio De Janeiro'da yer alan Gustavo Capanema Palace'ın çatı bahçesi (Şekil 6) ve Rio De Janeiro bulunan Copacabana plajı (Şekil 6) biyomorfik formların kullanıldığı sürrealist peyzaj tasarımlarına örnek olabilecek uygulamalardır (Boifava, 2020). Buradaki uygulamalarda zemin döşeme kaplamaları dalgalı formda tasarlanarak dinamik ve duyusal izlenim bırakan bir alan oluşturulmuştur.

Şekil 6. *Gustavo Capanema Palace'ın çatı bahçesi (sol), Copacabana plajı (sağ) (Boifava, 2020)*

Bir diğer sürrealist/gerçeküstü heykeltraş ve peyzaj mimarı olan Isamu Noguchi, hem geleneksel hem de modern tarzları içeren, birçok proje gerçekleştirmiştir (Witcher, 2012). Kaliforniya, Costa Mesa'da yapmış olduğu 'California Scenario' heykel bahçesi (Şekil 7) sürrealist peyzaj tasarımının öncü uygulamalarındandır. Heykel bahçesi içinde konumlandırılan birçok heykel, su yüzeyleri, kaktüs bahçesi ve açık yeşil alanlardan oluşmaktadır (Noguchi, 2018). Tasarım duyusal izlenim değeri taşıyan ve informal, kural içermeyen, farklı geometrik formların rastlantısal birlikteliği şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer bir sürrealist park örneği ise Japonya'da yer alan Moerenuma Park'tır (Şekil 7) (Noguchi, 2018). Park, Sapporo şehrinin yeşil alanlarını birleştiren "dairesel yeşil kuşak konseptinden yola çıkılarak tasarlamıştır. Park içinde tepeler, kumsallar, ormanlık alanlar, heykeller ve oyun birimleri bulunmaktadır (Noguchi, 2018). Biomorfik değerler de taşıyan parkın temel bileşenleri doğadan esinlenilerek oluşturulmuş fantastik yapısal ögelerdir. Doğrudan bilinçaltından gelen duygu ve düşüncelere öykünen alan masalsı karakterdedir.

Şekil 7. *California Scenario' heykel bahçesi (sol), Moerenuma Park (sağ) (Noguchi, 2018)*

İlk kez 20.Yüzyıl'ın başlarında gündeme gelen sürrealizm hayal ve rüyaları tasarıma taşıyan; sanatsal anlamda da benzeri olmayan bir akım olarak bilinçaltı ve soyut kaynaklardan

beslenmektedir. Organik formları etkin kullanan sürrealizm biyomorfik tasarıma da olanak sağlamaktadır. Meksika'da Xilitla kentinde tasarlanan Las Pozas uluslararası ölçekte en önemli bahçe olarak nitelendirilmektedir. Deniz seviyesinden 700 m yükseklikte tropikal yağmur ormanları içinde 80 dönümlük alanda tasarlanan büyük bahçe (Şekil 8), birçok su yüzeyi, doğal şelaleler, konutlar, heykel bahçeleri ve göğe doğru yükselen sarmal merdiven ve bambular (Şekil 9) ile sürreal peyzaj tasarımına örnek bir alandır. Yapımı yaklaşık 30 yıl süren bahçe aslında bir hayalin ürünüdür. Burada akıl ve mantık değil, saf duygular, bilinçaltı ve hayaller yapısal ve bitkisel tasarım aracılığı ile somutlanmıştır. Doğa ile entegre edilmiş mekânsal kurgu bireysel yoruma açık olup bireylerde korku, neşe, heyecan uyandırmaktadır.

Şekil 8. *Las Pozas'ta yer alan şelale ve renkli çiçek objeler (Abundis Canales, 2018)*

Şekil 9. *Las Pozas'ta yer alan sarmal merdiven ve bambular (Degollado Brito, 2018)*

Bilinç dışı kavramların irdelendiği, aklın denetiminden uzak tasarım olanağı sunan gerçeküstücülükte salt özgürlük söz konusudur. Sanat ile yaşam arasındaki sınırları kaldıran akım büyük kitlelere ulaşmış; monoton yaşam çevreleri için farklı bir soluk, fantastik bir bakış açısı olmuştur.

3.4. Dekonstrüktivizm (Yapım-bozum/yapışa analiz)

Türkçe ifadesi ile yapısal analiz ya da yapım-bozum olarak da adlandırılan dekonstrüktivizm, 1970'li yılların sonu 1980'li yılların başında gündeme gelmiştir. Terim olarak ilk kez New York Times dergisinde tasarım üzerine yazı yazan Joseph Giovannini tarafından bu terim kullanılmıştır. Estetiğin daha önceki metafizik anlayışını reddeden bu anlayış, yeni bir sanat akımı olarak ortaya çıkmıştır. Fransız filozof Jacques Derrida'dan etkilenen dekonstrüktivist mimarlar radikal şekilciliğe ilgi duymuşlardır (Derrida, 2016). Akımın öncülerinden Derrida ve Peter Eisenman bu yaklaşımın teorik arka planını biçimlendirirken, dışavurumculuk ve kübizm gibi akımlardan da etkilenmişlerdir. Yapısal analiz olarak da ifade

edilen dekonstrüktivizm 1980'lerde postmodern yaklaşımın ardılı olarak ortaya çıkmış ve yapım söküm dekonstrüksiyon olarak da adlandırılmıştır. Bütünü ile yeni bir yaklaşım olan yapısal analiz; nicel anlamda yapılmış olanın sökülüp yeniden farklı bir biçimde bir araya getirilmesi ilkesine dayandırılmıştır. Burada, özellikle mimari tasarımda yapıyı oluşturan tüm bileşen ve mimari ögelerin bütünlüklerinin parçalanarak kitlesel oyunlar ile dış cephede farklı biçimlerin denenmesi; dik olmayan köşelerin, farklı açıların kullanımı, prizmatik formların dönüşümü olarak nitelendirilmektedir. Bilinen tanımlı formları reddeden ve dış cephede hareketlilik ile hacimsel dinamizm yaratan, sıra dışı, görsel estetik anlamda farklı ve dikkat çekici yapı tasarımlarına olanak sağlayan akımın öncü isimleri Frank Gehry ve Zaha Hadid'dir.

Yapıyı oluşturan mimari ögelerin bütünlüğünün parçalanması, kitlede ve dış cephede dik açıların kullanılmasını, yüzeylerde yapılan konstrüktif ve kitlesel kaymalar gibi yöntemler ile hareket oluşturulmasına dayanmaktadır. Daha önce benimsenmiş ''biçim işlevi izler'', ''biçimin saflığı'' gibi ilkeleri kısıtlayıcı bulan ve mimariyi bu tip kurallardan uzaklaştırmayı amaçlayan bir akımdır. Kütle, kitle ve biçim analizleri yapan, deneysel çalışmalar gerçekleştiren ve geometrik dengesizlikleri; hatta karmaşık ve belirsiz yaklaşımları benimseyen dekonstrüktivizm, özellikle mimari alanda etkili olmuştur. Ancak benzer uygulamalar peyzaj tasarım çalışmalarında da uygulanmış ve özgün park tasarımları ortaya çıkmıştır.

Akım genel olarak tarihi reddeden, tekrardan kaçınan, birbirini bozan hatta yok etmeye çalışan formların kullanıldığı, yönsüzlük, sapma, yön değiştirme hissi yaratan, dinamik formları tercih eden, eğrilen, burkulan hatlar ve farklı malzeme kullanan düzenler içermektedir (Barsoum, 2021). Bu özelliklerden de anlaşılacağı üzere dekonstrüktivizm akımı, formların düzensiz şekilde bir araya gelerek "düzensizlikte düzen" kavramını tasarımda gündeme getirmiştir. Akımın en önemli mimar temsilcileri Coop Himmelblau, Peter Eisenman, Frank Gehry, Zaha Hadid, Rem Koolhaas, Daniel Libeskind ve Bernard Tschumi'dir (Sebastian, 2018). Dekonstrüktivizm akımı en çok mimari alanda etkili olmasının yanında şiir ve müzik gibi sanat alanlarını da etkilemiştir, diğer sanat alanlarında etkili olduğu kadar peyzaj mimarlığında da etkili olmuştur (Jovanovic ve Baumann, 2015). Dekonstrüktivizm'in peyzaj mimarlığı alanındaki en önemli örneği ise 1982 yılında Bernard Tschumi tarafından Paris'te tasarlanan "Parc de la Villette" tir (Şekil 10) (Jovanovic ve Baumann, 2015).

Şekil 10. *Paris Parc de la Villette (Archdaily, 2011)*

Fransa'nın başkenti Paris'te bulunan park, kentsel yenileme projesi kapsamında yapılan bir yarışma sonucunda Bernard Tschumi'nin yarışmayı kazanması sonucu 1984-1987 yılları arasında inşa edilmiştir (Węcławowicz-Gyurkovich, 2022). Dekonstrüktivizm akımının öncü uygulamalarından biri olan parkta, noktalar, çizgiler ve yüzeyler sistemini (Şekil 11) kullanılmıştır. Tüm bu metrik sistemler düzensizlikten-düzen sağlama yaklaşımı ile tasarlanmıştır. Parkta kullanılan kırmızı renkte metal yapısal bileşenler parkın noktasal sistemini oluşturmaktadır (McLeod, 1989).

Parc de la Villette peyzaj tasarımına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Yeşil alanlar ile gerek malzeme kullanımı gerek renk etkisi ile kontrast oluşturan yapısal ögeler yapım söküm ilkeleri ve farklı konstrüksiyon biçimlenmeleri ile dekonstrüktivizm kentsel kamusal alana yansımasıdır. Aynı zamanda farklı yapısal sistem denemeleri, jeodezik kubbesi, teknoloji temelli yapı tasarımları, çok işlevli kullanımları, sosyal-kültürel etkileşim mekanları ile kentsek ölçekte ve peyzaj tasarımında dekonstrüktivizm somut uygulamalarını içermektedir. Burada dekonstrüktivizm tek yapı ölçeğinden kentsel kamusal alan ölçeğine taşınmıştır.

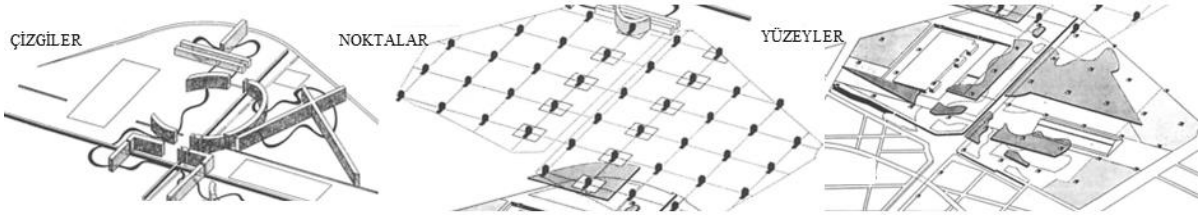

Şekil 11. *Parc de la Villette'i oluşturan çizgi, nokta ve yüzey diyagramı (McLeod, 1989)*

Lawrence Halprin tarafından Portland'a yapılan Keller Çeşmesi Parkı da dekonstrüktivist bir parktır. Keller Çeşmesi Parkı'nda su farklı yüksekliklerden alt kotlara taşınırken düzensiz gibi algılanmasına karşın kendi içinde bir düzene sahiptir. Benzer bir çalışma Lawrence Halprin tarafından Portland'a Keller Çeşmesi Parkı'na yakın bir noktada yapılandırılmıştır. Lovejoy Plaza (Şekil 12) olarak bilinen park kırık yüzeyler, alternatif yönlendirilmelere sahip olan, sapma, yersizlik hissi yaratan mekânsal düzenlemelere sahiptir. 1966 yılında tamamlanan park güney oditoryumda kentsel yenileme kapsamında tasarlanmıştır. Parkın beton basamakları, Keller Çeşmesi Parkı'nı da içerecek şekilde diğer parklara bağlanan ağaçlar ile tanımlanmış yaya bölgeleri ve alışveriş merkezleri ile sınırlanmıştır. 1 dönümlük alan, 300 m uzaklıktaki Pettygrove Park'ın karşısında; ancak onun bir bölümü olarak işlev görmektedir. Konut binalarının sınırlandırdığı plaza, ahşap görünümlü beton ile inşa edilmiş basamaklı teraslardan oluşmaktadır. Parkın merkezinde ise aktif çeşmeler ve sığ bir havuz bulunmaktadır (The Landscape Architecture Lawrence Halprın, 2016).

Şekil 12. *Lovejoy Plaza (The Landscape Architecture Lawrence Halprın, 2016)*

Bu küçük ölçekli kentsel kamusal alanda döşemeler ve basamaklar ile eğim verileri alışılmış geleneksel yöntemler ve geometrik formlar dışında farklı biçim, form ve yapısal nitelikte çözümlenmiş; konstrüksiyon farklı yapılandırılmış ve yorumlanmıştır. Topografya son derece özgün bir biçimde tüm yönlere erişim sağlayacak biçimde parçalanarak ancak işlevsel niteliği korunarak karmaşık organize edilmiştir.

3.5. Minimalizm

Soyut dışavurumculuk akımının biçim ve duyguya verdiği öneme karşıt bir tepki olarak ortaya çıkan minimalizm kökeni 1960'lara dayanan saflığı ve nesnelliği savunan bir akımdır. Minimalizm, yalın geometrik bir sanatı ifade ederken biçimciliği, tarihi ve sembolik anlamları

reddetmektedir. Az imge, öge ya da nesne ile çok şey yaratmayı hedefleyen akım, yaşam biçimleri dahil birçok alanda etkili olmuştur. Özellikle mimarlık iç mekan tasarımı, peyzaj mimarlığı, moda tasarımı, müzik, edebiyat, sinema alanlarında çok sayıda minimalist tasarım ürünü ortaya konmuştur. Başlangıçta bir sanat akımı olarak gündeme gelmesine karşın, artık yaşamın her alanında sadelik, az tüketim, karmaşaya neden olabilecek her şeyden uzaklaşma, yalın yaşam çevreleri ve gereksinim dışı tüketime son verilmiş yaşam alanları ölçeğine kadar yaygın biçimde kullanılmıştır. Minimalist mimari de yalın formlar, transparan cepheler, nitelikli yapı gereci ile mekânsal sadelik, minimum mobilya ve donanıma sahip, gerekli olandan fazlasını barındırmayan yapılanma söz konusudur. İç-dış mekan bütünleşmesinin sağlandığı işlevsel minimalist mimaride temel geometrik formlar ve bu hacimlerin uyumlu birlikteliği, som yapı gereci, sade ancak basit olmayan, yalınlık değil, bilinçli bir tercih doğrultusunda az ile çokluğun sağlanması söz konusu olup sadeliğin verdiği çokluk duygusu önemlidir.

Minimalist sanatçılar duygu, kişilik, sembolizm veya dolaylı ifadelerden uzak eserlerini yalın formda sunmaktadırlar. Minimalistler için sanat, 'ne görüyorsan, odur'; ötesi yoktur (Antmen, 2021). Minimalist sanat soyut olup 20. Yüzyıl'ın başlarında özellikle Avrupa'da kabul görmüştür. Minimalizm gereksiz anlam karmaşalarından uzaklaşarak var olmayı tercih etmektedir.

Biçimciliğe tepki olarak ortaya çıkan minimalizmde duygusallıktan ve karmaşadan uzak, gereksiz olan her şeyden arınma söz konusudur. Az tüketimin huzur getirdiği inancı doğrultusunda yaşamın her alanında olduğu gibi yapı ve peyzaj tasarımında da gerçekten gereksinim duyulan ile tasarım yapmayı hedeflemektedir. İşlevin gerektirdiği tasarım bileşenlerinin dışında hiçbir şeye tahammülü olmayan minimalizmin sloganı da ''az çoktur'' olarak tanımlanmaktadır.

Minimalizm peyzaj mimarlığında da etkili olmuş bir akımdır. Peyzaj mimarlığında en önemli iki minimalist tasarımcı Martha Schwartzs ve Maya Lin'dir. Martha Schwartzs tasarımlarında karakteristik olarak heykel ve sokak mobilyaları kullanırken, renk olarak en çok parlak yeşil, sarı ve kırmızı gibi parlak renkleri tercih etmektedir. Tasarımları genelde form sadeliği ile karakterize edilmektedir. Ayrıca Martha Schwartzs çalışmalarında genellikle küçük, ritmik olarak tekrarlanan biçimleri kullanmıştır (Porada ve Zachariasz, 2019). Schwartz'ın İrlanda'nın Dublin kentinde bir kentsel kamusal alan olarak tasarlamış olduğu Grand Canal Square (Şekil 13) minimalist bir kentsel kamusal alan tasarımıdır. Meydan dörtgen formlu kanala yönlendirilmiştir. Yanı sıra Libeskind'in yeni tasarlanmış tiyatrosu, yeni bir ofis ve bir otel binası ile sınırlandırılmıştır. Geri dönüştürülmüş cam ve reçineden yapılmış olan parlak kırmızı halı, tiyatronun mekansal etkisini arttırırken, açılı kırmızı ışık çubuklar bu etkiyi güçlendirmektedir. Martha Schwartz alanı işlevsel olarak gece ve gündüz hizmet edecek şekilde tasarlamıştır. Alanda kullanılan gri renkli granit Dublin'in gri mimarisini yansıtmaktadır (Szűcs, 2013).

Şekil 13. *Grand Canal Square (Fidan, 2019)*

Minimalizmin önemli örneklerinden bir diğeri ise 1997 yılında Martha Schwartz tarafından ABD'nin New York kentinde tasarlanan Jacob Javits Plaza'dır. Minimalist bir bakış açısı ile gerçekleştirilen tasarımda Schwartz, düz bir zemin üzerine, kıvrılmış yeşil renkte banklar ve ortalarına 6 adet höyük şeklinde bitkisel kümenin yer aldığı bir alan tasarlamıştır. Çim kümeler ortalarındaki mekanizma aracılığı ile sıcak günlerde çevreye yaydıkları su ile alanı serinletmektedir. Çok sayıda kişi için oturma olanağı sağlayan banklar, aynı zamanda insanların sosyalleşmesine de katkıda bulunmaktadır (De Oliveira, 2018). Diğer bir örnek ise Texas' ta Peter Walker, Martha Schwartz ve Mesa Desıgn Group tarafından tasarlanan IBM Solana (Şekil 14) örneğidir. Alanda seramik kaplara dikilmiş Juniperus spp. türü bitkiler ile yapılmış 'cahar bağ/dörtlü bahçe' yaklaşımı doğrultusunda gerçekleştirilen bir tasarım ve ortasında dairesel bir havuz yer almaktadır. Bu alan minimalizmin uygulandığı en önemli alanlardan biridir. Walker'ın IBM Solana'da daire gibi geometrik şekiller kullanmıştır (Treib, 2015).

Bu minimalist tasarım uygulamasında temel yapısal ve bitkisel bileşenleri dışında herhangi bir dekoratif unsur kullanılmamış; yalın, sade, işlevin gerektirdiği optimum kullanım ve düzenleme ile bir kentsel kamusal alan oluşturulmuştur.

Şekil 14. *IBM Solana, Texas (Treib, 2015)*

Diğer bir minimalist sanatçı ise Maya Lin'dir. Lin, 1981'de Washington'da Vietnam Gazileri Anıtı'nın (Şekil 15) tasarımı için yarışmaya katılmış ve kazanan projede, ulusal anıtlara özgü yazıtlar veya figüratif heykeller içermeyen, bunun yerine yüksekliği kademeli olarak azalan düz bir çim alanı granit bir duvarla kesmeyi tercih eden minimalist bir çözüm önerilmiştir. Merkezi noktada, duvar 125o bir açı ile kayarak iki alan oluşturulmuştur. Bu akışlar bireyleri Lincoln Anıtı ve Washington Anıtı'na yönlendirmektedir. Kamusal kültür ve anma sanatının bir örneği olan anıt, 1980'lerde rolünün pasif bir gözlemciden aktif bir izleyiciye dönüşmesi bağlamında meydana gelen değişimin ilk örneklerinden biri olmuştur (Porada ve Zachariasz, 2019).

Peyzaj tasarımında minimalist kamusal alan, kent parkı ya da bahçe oluşumu yalın açık mekan tasarımının yanı sıra doğanın ve doğal materyalin de sınırlı ve gereksinimler doğrultusunda çarpıcı kullanımını desteklemektedir. Bu kapsamda, sakin, çağdaş görünümlü, dengeli ve karmaşadan uzak yapısal ve bitkisel tasarım ile dingin ancak sıkıcı olmayan bir yaklaşım benimsemektedir.

Şekil 15. *Vietnam Gazileri Anıtı (U.S.Department of Defense, 2023)*

3.6. Postmodernizm

20.Yüzyıl'ın ortalarında gündeme gelen postmodernizm, modernizm sonrası, hatta ötesi anlamında kullanılan ve kültüre ait temel kavram ve persfektiflerin sorunsallaştırılması ile somutlanmaktadır (Jameson, 1991). Bireysel yoruma da açık olan postmodernizm çoklu bir yapıda olup geriye dönük birçok dönemi güncel tasarım kaynağı olarak kullanmaktadır. Felsefi bir düşünsel arka planı olmayan akımın geriye dönük yeniden değerlendirme çabası söz konusudur. Akım birçok sanat alanında etkili olmuştur.

"Post-modern" teriminin ilk kullanımı 1875'te modernizme karşı bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır (Jencks, 1992). Postmodern terimi sanat ve toplum için yeni bir konu ya da yeni ve farklı bir tanımlama değildir. Terim çağdaş sanatı ve toplumu tanımlamaktadır. Modernizmde form, amaç, tasarım, hiyerarşi, sanat nesnesi, yaratma, merkezlenme, metafizik ve belirlenmişlik söz konusu iken, postmodernizmde antiform, oyun, raslantı, süreç-performans, yapım bozum, dağılma, ironi ve belirsizlik söz konusudur (Tolun, 2021). Postmodern sanat, kültürel göstergeleri bağlamlarından koparark anlamından uzak ve teorik gerekçeleri olmayan dönemsel atıflarda bulunmaktadır. Temel ilke ve ortak görüşleri olmayan akım teorik altyapıdan yoksundur. Farklı dönemlerde atıfta bulunması nedeni ile karmaşık değerlendirmeler içermektedir.

Foster'e göre "postmodern sanat sadece yıkık dökük mekânlara ve parçalanmış imgelere yaptığı vurgular ile değil; daha önemlisi biçimsel kuralları bozma, kavramsal kategorileri yeniden tanımlama, gösteren ve gösterilen arasındaki uçurumu kötüye kullanma yönüyle de alegoriktir". (Büyükparmaksız, 2021). Karmaşık ve doğruyu anlamak yerine her sanatçı ve tasarımcının kendi doğrularını yarattığı postmodernizm resim, mimari, edebiyat ve felsefe gibi birçok sanat alanında etkili olmuştur. Postmodernizm'in etkilediği bir diğer alan ise peyzaj mimarlığı olup, en önemli temsilcisi ise Charles Jencks'tir. Daha çok kentsel kamusal alanlarda post modern tasarımlar yapan Jencks akımın toplumsal anlamda deneyimlenmesine katkı sağlamış farklı ölçeklerde örnek peyzaj tasarım uygulamaları gerçekleştirmiştir.

Post modernizm bir anlamda modernin sona ermesine de vurgu yapmaktadır. Post modernpratikler ile ilgili tarihsel sınırları tanımlamak olası değildir. Felsefi bir boyutu olmayan seçmeci ve tarihselci akım özgür ve bireysel ifadeye açıktır. Modernizmden kaynaklanan sorunların aşılmasına katkı olarak ortaya çıkan akımın söylemlerindeki aşırılığa karşın geriye dönük bakış açısına sahip olması nedeni ile modern olandan farklılaşmış ancak özgün bir kimlik

ortaya koyamamıştır. Platon'dan bugüne kadar ortaya olan felsefe geleneğini reddetmektedir. Belli dönemlere atıfta bulunan ve güncel tasarımları da kullanan akım, birçok farklı deneysel uygulamaya olanak sağlamıştır.

Postmodernizmin önemli öncülerinden olan peyzaj mimari Charles Jencks höyük, fraktallar, genetik, kaos teorisi, dalgalar ve solitonlardan esinlenen sembolik unsurlar ile desteklenen hibrit çimenli yeryüzü formlarını da kullanan bir peyzaj tasarımcısı olarak özgün kimliği olmayan ancak, yaratıcı tasarımlar ortaya koymuştur (Porada ve Zachariasz, 2019). Charles Jencks özellikle 'Garden of Cosmic' de (Şekil 16) postmodernizm akımını doruk noktasına taşımıştır (Jencks, 1992). Bu tasarımda çok farklı biçim özellikleri bir arada kullanılmış; hatta karmaşa yaratacak düzeyde özellikle yapısal ögelerde çeşitlilik elde edilmiştir. Optik illüzyonlar ile ve fantastik öğelerin de yer aldığı bahçe dinamik, renkli ve farklı bir anlayış sunmaktadır. Burada geleneksel doğal ögeler de bulunmasına karşın daha çok geleceğe ve kozmosa atıf yapılmıştır.

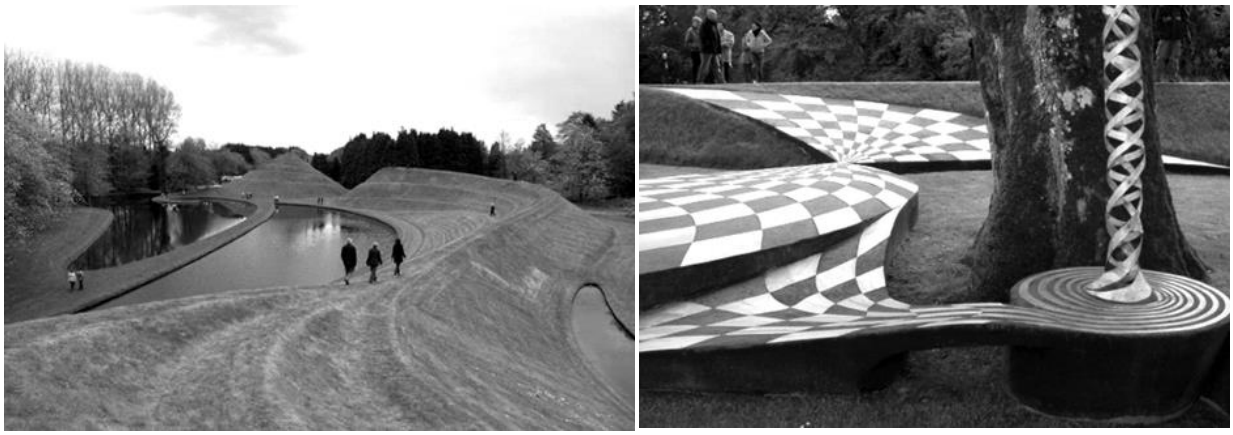

Şekil 16. *Garden of Cosmic (Jagıełło, 2012)*

Bir diğer postmodern park örneği olan Millennium Park (Şekil 17), Güzel Şehir (City Beatiful) Hareketi'nin öncülerinden Burnham ve Bennett tarafından geliştirilen Chicago Planı'na (1909) ve bağlantılı park sistemine öykünerek tasarlanmış bir alandır. Chicago Planı'nda Grant Park'ın bir parçası olarak Chicago şehir merkezinin geçmişi ve geleceği 1998 yılında inşaatına başlanan parkın "Grant Park'ın eksik parçasını tamamlamak, insanları bu alana çekmek ve yaşatmak, Chicago kentine hareket kazandırmak ve ekonomik büyümeyi canlandırmak amaçları doğrultusunda tasarlanmıştır. Dünya'nın en büyük yeşil çatılarından/çatı bahçelerinden birine sahip olan ve 24,5 dönümlük alana sahip park, bir demiryolu koridoru ve 2.200 araç kapasitesine sahip otopark yapısı üzerinde konumlandırılmıştır.

Şekil 17. *Millennium Park (Park, 2004)*

Bisiklet ile alışveriş imkanı sağlayan bisiklet istasyonu, sanat ve kültür mekanları, konser alanları ve güneş enerjili karşılama merkezinin yanı sıra Pritzker Müzik Köşkü ve BP

yaya köprüsü gibi peyzaj tasarımının önemli örnekleri de park içinde yer almaktadır. Postmodern bir park olarak Millennium Park, doku, renk ve yapısal özellikleri açısından özel bir karaktere ve çeşitliliğe sahiptir (Vodvarka vd. 2006). Postmodernizm, modernizm sürecinde ortaya çıkan ve sanat tasarımında ilke, düzen ve düşünsel arka planı sorgulayan akımların aksine, tüm bu anlayışların ve ilkelerin geçerli olmadığını savunmaktadır. Hatta tüm bilimsel veriye dayalı tasarım yaklaşımlarını reddederken her türlü yorum ve yaklaşımı kabul eder konumdadır. Kimlik, kültür, anlam ve geleneksel yaklaşımlardan uzak, tasarım felsefesinin yadsıyan bir yaklaşımdır. Mutlak gerçekliği reddeden post modernizmin kesin sınırları, evrensel değerleri, bilimsel atıfları bulunmamaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Sanat ve tasarım tarihi değerlendirildiğinde üslup ve akımların toplumsal anlamda büyük etkiler oluşturdukları; bu olgunun da sanatın ve tasarımın gelişiminde belirleyici olduğu görülmektedir. Tasarım akımları farklı nitelik ve özellikleri ile birbirlerinden ayrılsalar da dönemsel etkileşim içinde oldukları belli akımların izlerini bünyelerinde barındırırken bazıları da kendinden önceki akıma tepki olarak gelişmiştir. Daha popüler olan akımlar toplumun tüm kesimlerine hitap ettiği için daha yaygın ve pratikler anlamında etkili olurken yaşamda ve yaşam alanlarında etkili olmamaktadır. Belli bir dönem ve kültüre özgü gelişim gösteren akımlar aynı döngüde gelişmekte, yaygınlaşmakta ve çeşitlenmektedir.

19.Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında etkili olan Art Nouveau (yeni sanat) sanatı el emeği kimliği ile halka ve topluma indirgeyen bakış açısı ile toplumda değişim yaratırken yapı ölçeğinden kent ölçeğine kadar etkili olmuş bir akımdır. Bu kapsamda kentsel kamusal alan ve peyzaj tasarımında özellikle dekoratif unsurları ile katkı sağlamış ve yeni bir estetik arayışı kapsamında peyzaj tasarım çalışmalarının temel bileşenleri olan kentsel donatı ve kent mobilyasında da etkili olmuştur. Özgün kimliği ile tanımlı bir dönemde etkin olmasına karşın bugün hala yansımaları başta Paris olmak üzere birçok Avrupa kentinde ve İstanbul'da varlığını hala korumaktadır. Mimarlıkta, peyzaj tasarımında ve kentsel tasarımda doğaya öykünen form kullanımları, organik çizgiler, bitkisel dekorasyonun dinamizmi, detaylar, sembolist etkiler, figüratif sunumlar ile kentsel alanlarda yeni bir tarz yaratırken güncel yaşamın her parçası haline de dönüşmüştür. Kıvrımlı, asimetrik biçimler, ritmik motifler, yapı gerecini yetkin kullanımı yanında metaller, cam, vitray, kurşun, kalay alaşımının kullanımı ile farklı ve enerjisi yüksek bir akım olarak özellikle dekoratif sanatlarda yaygın kullanılmıştır. Ancak sürecini tamamlamış bir akımdır.

Fütürizm (Gelecekçilik) özellikle, çağdaş ve güncel teknolojiden yararlanan, güncel sorunlara çözüm öneren, geleneksel sanat ve tasarım yaklaşımlarının kurallarını reddeden bir akım olarak yaşam çevrelerinin tasarımı, çevre sorunlarının çözümlenmesi, doğal ve kültürel çevrenin korunmasını hedefleyen peyzaj mimarlığı çalışmalarında etkili olmuştur. Özellikle tasarım ölçeğindeki çalışmalarda, enerji etkin ve çevre duyarlı peyzaj tasarımında çözüm önerilerinin geliştirilmesinde güncel teknolojinin de kullanımı ile yararlanılmıştır. Bu kapsamda peyzaj yapıları, yapısal ögeler, ekolojik ve sürdürülebilir tasarım kapsamında değerlendirilirken bitkisel materyalin kullanımı ile de kent ekolojisi desteklenmekte, mikro klima düzenlenebilmekte, gürültü kirliliği önlenebilmektedir. Radikal bir dönüşümü hedefleyen fütürizm tek yapı ölçeğinden kent ölçeğine kadar etkili olmuş bir akım olarak peyzaj tasarımı ve mimarlık açısından teknoloji, makineleşme, mekanik yapısal çevrelerin oluşumu, hızın güzelliği, ulaşım-erişimin hız ile bütünleşerek vurgulanması, hareket, yenilik gibi temalarının yanı sıra teknoloji temelli güncel sorunlara çözüm arayan bir akımdır. Peyzaj mimarlığında da teknolojik parklar, temalı parklar, enerji etkin tasarımlar ile ifade bulmaktadır.

Sürrealizm (Gerçeküstücülük) düşüncenin gerçek işlevini ortaya koymak üzere tasarımcının içinden geldiği gibi yaptığı tasarımdır. Burada gerçek dünya ile hayal dünyası bir arada ifade bulmaktadır. Bilinçaltı ve hayal dünyasının tasarımda somutlaştırılmasıdır. Peyzaj tasarımında bu olgu yapılar, yapısal ögeler ve bitkisel materyal ile fantastik tasarımlar olarak

biçim bulmuştur. Bu anlamda park, temalı park, bahçe ve kentsel kamusal alan tasarımları gerçekleştirilmiştir. Özellikle temalı park ya da eğlence parkları, fuar alanları tasarımında sürrealizm bir kaynak olarak değerlendirilmiş ve bu anlamda renkli, dinamik, çok işlevli, farklı temaların ifade bulmalarına destek olan bir akım olarak değerlendirilmiştir. Çarpıcı, farklı, özgün, fantastik açık yeşil alan, park, temalı park tasarımlarına olanak sağlayan sürrealizm, peyzaj mimarlığı kapsamında her türlü alanda değil; özel alanların tasarımında etkili olmuş; tek bir dönemde geçerli olmamış; tüm zamanlarda değerlendirilebilecek bir akım olmuştur. Bu kapsamda çelişkiler, korku, gerçeküstü, hayali formlar ve masalsı mekanlar oluşturmak mümkün olmaktadır.

Dekonstrüktivizm ya da yapısal analiz olarak tanımlanan akımda yapıyı oluşturan bileşenlerin parçalanması, bütünlüğün bozulması, dik açı yerine farklı açıların, yamukların, kaydırılmış hacimlerin kullanımı söz konusudur. Daha çok mimarlıkta etkili olan akım biçimsel denemelere olanak tanıyan, kimi zaman geometrik dengesizliklerinin de kullanıldığı bir yaklaşımdır. Peyzaj mimarlığına yansımaları ise daha çok yapısal tasarım bileşenlerinde olmuş, ilke ve kuralları kısıtlayıcı bulması nedeni ile peyzaj tasarımında bu kısıtlamalardan uzaklaşmayı amaçlamıştır. Düzenli ve rasyonel olana karşıt olarak yapısal ögeleri ve peyzaj yapılarını parçalamayı ya da parçalara böldüğü yapısal ögeleri yeniden bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Bütünü ile güncel, çağdaş, tarihi ögeleri reddeden akım peyzaj mimarlığına da farklı bir kimlik kazandırmış ancak, düzenli, formal, geometrik biçim özelliklerini reddetmesi nedeni ile kimi durumlarda karmaşık ortamların oluşmasına da neden olabilmektedir. Peyzaj mimarlığında dekonstrüktivizm doğrudan yapısal tasarımda; peyzaj yapıları ve donatıların tasarımı ile döşemelerde, topografyanın biçimlendirilmesinde, setlemelerde, kot farklılıklarından kaynaklanan sorunların çözümlenmesinde etkili olmuş ve farklı biçimsel özelliklerin elde edilmesi ve kimlikli mekanların oluşumunda kullanılmıştır. Bitkisel tasarımda etkili olmayan akım sadece özel uygulamalarda ve topiary çalışmalarında sınırlı sayıdaki uygulamada görülmektedir. Mevcut kalıpların dışına çıkan, etkili biçim ve mekan özellikleri sunan, cesur, kuralsız, tanım ve sınırları ortadan kaldıran, standart kabullerin dışında mekan oluşumuna olanak sağlayan bir akımdır.

Sadelik ve nesnelliğin ön planda olduğu ve yaşamın her alanında etkili olan minimalizm nesne ve tasarım bileşenlerinin anlam ve duyusal etkilerden arınmış bir biçimde kullanılmaktadır. Kaliteli malzeme kullanırken temel gereksinimler ve işlevin gerekleri dışında bir öge, malzeme kullanmayan minimalizm tasarımda az ile çoğu sağlamaktadır. Peyzaj mimarlığı ve tasarımda her ölçek ve kategoride kullanılan minimalizm tüm zamanlara ait bir akım olarak ifade bulmuştur. Tek bir yapısal öge, bitkisel tasarımda soliter kullanımlar, nitelikli bitki kullanımı büyük ölçekli park, bahçe, kentsel kamusal alan gibi pek çok kategoride kullanılmaktadır. Yalın, sade, dekorasyondan arınmış, dingin ancak kimlikli mekan oluşumuna katkı sağlayan bir akımdır. Peyzaj mimarlığında minimalizm sade/yalın basit olmayan; yoksunluk ve eksiklik değil, bilinçli bir tercihtir. Gerek yapısal gerek bitkisel anlamda fazla ögeden, karmaşadan, gereksiz olandan arındırılmış yalın açık yeşil alan tasarımlarıdır. Her ölçekte farklı nitelikte ve kimlikteki alanda kolaylık ile uygulanabilecek, zamansız bir yaklaşımdır. Temel hedefi huzur, dinginlik, karmaşık tasarım bileşenlerinden arındırılmış, kaliteli, işlevsel mekanların oluşturulması temel hedeftir.

Modernizm sonrası ve ötesi olarak da tanımlanabilecek 20.Yüzyıl'ın ortalarında gündeme gelen postmodernizm kültürel kökten yoksun olarak peyzaj mimarlığı alanında oldukça etkili olmuş akımlardan biridir. Yeni bir akım olmaktan çok modernizm sürecinde özgün olmayan tarihi bir evre olarak betimlenmesi belki de daha doğru olacaktır. Sanat ve tasarımın birçok alanında etkili olan postmodernizm kültürel ve düşünsel anlamda altyapısı olmayan; belli dönemlere ait ögeleri anlamı dışında kullanan bireyci bir yaklaşım olarak peyzaj mimarlığında etkili olmuştur. Farklı ölçekteki peyzaj tasarım çalışmalarında moderniteyi sorgulayarak tarihi dönemlere ve yapı ögelerine öykünen tasarımlar gerçekleştirmiştir. Tek bir

doğrusu ve ilkeleri olmayan, çeşitliliği savunan postmodernizm peyzaj tasarım çalışmalarında kimi durumlarda eklektik ve kaotik tasarımlara yol açmıştır.

Kimi tasarım akımları birçok alanda etkili olurken kimi akımlar ise sadece belli alanlar ile sınırlı kalmıştır. Akımların pek çoğu mimarlık alanında etkili olurken peyzaj mimarlığında araştırma kapsamında irdelenen sınırlı sayıda akımın etkisi daha belirgin yaşanmıştır. Peyzaj mimarlığı çalışmaları kapsamında farklı ölçeklerde Art Nouveu, fütürizm, sürrealizm, dekonstrüktivizm, minimalizm ve post modernizm akımları peyzaj tasarım pratiklerini yönlendirilmiştir. Kimi akımlar dönemsel olarak etkili olurken kimi akımlar tüm dönemlerde uygulama olanağı bulabilmektedir. Tasarım ve sanat alanındaki akımlar kendilerine özgün ifadelerini oluşturarak yorum ve pratikler ortaya koymuşlardır. Süreç içinde sanatçının bireysel yorumu, tasarım ürünü ve alanına getirdiği yenilik, bilgi ve materyalin kullanımı tasarım akımlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Burada önemli olan ifade çeşitliliği ile farklı öznel yaklaşımların ortaya konması ve nitelikli, özgün yaşam çevrelerinin oluşumudur. Burada önemli olan yaratılan çevrenin kimliği, özgün, işleve yanıt veren, içinde rahat devinilen, nitelikli ve estetik bir yaşam alanı oluşturmasıdır.

KAYNAKÇA

Abundis Canales, J. (2018). The Reflection of a Surrealistic Life In Las Pozas de Xilitla. Voices of Mexico.

Antmen, A. (2021). 20. Yüzyıl Batı sanatında akımlar. 1. Baskı. İstanbul. Sel Yayıncılık.

Asensio, P. (2003). Antonio Sant'Elia. Loft Publications, 86, Barcelona.

Arch Daily. (2023). Gardens by the Bay / Grant Associates. Erişim Adresi (08.04.2023): https://www.archdaily.com/254471/gardens-by-the-bay-grant associates/5031b34a28ba0d1830000e2e-gardens-by-the-bay-grant-associates-image?next_project=no

Arch Daily. (2011). AD Classics: Parc de la Villette / Bernard Tschumi Architects. Erişim Adresi (22.06.2023): https://www.archdaily.com/92321/ad-classics-parc-de-la-villette-bernard-tschumi

Barsoum, J. (2021). Deconstructivism in Philosophy, Architecture, and Reusability Contribution. International Journal of Emerging Science and Engineering (IJESE) ISSN: 2319, 6378.

Baytar, I. (2019). Osmanlı'da art nouveau üslubu ve mobilya örnekleri ile Emile Gallé. Sanat Tarihi Dergisi, 28(2), 455-471.

Berghaus, G. (2011). International Yearbook of Futurism Studies, 513, Berlin.

Boifava, B. (2020). Roberto Burle Marx's Cidade Parque. Journal of Landscape Architecture, 15(3), 74-89.

Büyükparmaksız, M. A. (2021). Postmodern Sanattan Güncel Sanata Yapıbozuma Uğrayan Bedenler. Sanat Tarihi Dergisi, 30(1), 105-147.

Charles, T.J. (1961). Futurism. The Museum of Modern Art:, 165, New York.

Degollado Brito, M. (2018). Xilitla, The Architectural Delirium of Edward James. Voices of Mexico.

De Barcelona, A. (2009). El Park Güell. Un espai de qualitat i convivencia. Un projecte en marxa. Presentació preliminar del Pla Integral d'Actuacions del Park Güell (reunió de treball). Juny de.

De Oliveira, L. M. (2018). Forma e função no projeto da praça urbana: Jacob Javits Plaza, Nova York. Paisagem e Ambiente, (41), 35-55.

Derrida, J. (2016). Of grammatology. Jhu Press.

Dickerson, M. (2018). A'dan Z'ye Sanat Tarihi. Say Yayınları.

Fidan, I. (2019) Martha Schwartz ve Renklerin Peyzajı, Erişim Adresi (11.12.2022): https://www.arkitera.com/haber/martha-schwartz-ve-renklerin-peyzaji/

Gardini, A. (2014). The Legacy of Antonio Sant'Elia: An Analysis of Sant'Elia's Posthumous Role in the Development of Italian Futurism during the Fascist Era. Master Thesis. San José State University, Department Of Art And Art Hıstory, Washington.

Jagıełło, M. (2012). Pamięci żony. Garden of cosmic speculation Charlesa Jencksa. Czasopismo Techniczne. Architektura, 109(2-A), 219-226.

Jameson, F. (1991). Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism. Duke university press.

Jencks, C., Branscome, E., ve Szacka, L. C. (Eds.). (1992). The post-modern reader (p. 10). London: Academy Editions.

Jovanovic, V., ve Baumann, C. (2015). The 'versatile monument'question: Parc de la Villette as managed reality. Journal of Landscape Architecture, 10(3), 78-89.

Hiendorff, W. (2016). VRC Exhibition | Las Pozas: Edward James' Surrealist Garden, Texas Architecture. USA.

Kısa, A.Ç ve Özer, S. (2019). Fütürizm Kavramı ve Peyzaj Mimarlığının Yeri. Sosyal Bilimler Güncel Araştırma Dergisi, 9(4), 107-122.

The Landscape Architecture Lawrence Halprın. (2016). Lovejoy Plaza. Erişim Adresi (11.12.2022): https://tclf.org/sites/default/files/microsites/halprinlegacy/lovejoy-plaza.html

Lozano, A. (2023). Park Güell. Erişim adresi (31.05.2023) https://www.behance.net/gallery/18237597/Park-Gueell

McLeod, M. (1989). Architecture and politics in the Reagan era: From postmodernism to deconstructivism. Assemblage, (8), 23-59..

Noguchi, I. Keven Nolan (2018). Prof. Downs.

Osiri, N. (2022). The Development of Modern Landscape Architecture in Thailand. Nakhara: Journal of Environmental Design and Planning, 21(1), 206-206.

Parer, M.Ö. (2002). Futurism in Russian Literature. Ankara University Journal of the Faculty of Language, History and Geography, 42(1-2); 43-65.

Paris Design Agenta. (2023). Desıgn Icon: Parıs Metro Statıon Entrances. Erişim Adresi (08.04.2023): https://www.parisdesignagenda.com/design-icon-paris-metro-station-entrances/

Park, C. (2004). Millennium Park.

Porada, K., ve Zachariasz, A. (2019). Earthen Forms in the Landscape of Cities as Structures of Symbolic. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (Vol. 603, No. 5, p. 052070). IOP Publishing.

Rainey, L., Poggi, C. and Wıttman, L. (2009). Yale University Press New Haven, 619, London.

Sandeva, V. ve Despot K. (2015). Composıtıon Of Futurısm In Landscape Archıtecture. 15. Uluslararası Bilimsel Kongresi, 3 (3), 23-28.

Sebastian, S., KR, M. R., ve al Qeisi, M. S. (2018). Design Approach of Zaha Hadid: Form, Vocabularies And Design Techniques. In 3rd International Conference on Innovative Trends in Engineering, Applied Science and Management, Osmaia UNI., Hyderabad, India.

SECRET NYC. (2021). NYC Floating Park 'Little Island' Is Officially Open. Erişim Adresi (08.04.2023): https://secretnyc.co/nyc-floating-park-little-island/

Szumigała, P. P., ve Szumigała, K. O. (2022). Plans Ornaments in The Architectural Details of Art Nouveau Townhouses And Villas in Sopot. Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, 18(2), 55-69.

Szűcs, Á. (2013). Wind comfort in a public urban space—Case study within Dublin Docklands. Frontiers of architectural Research, 2(1), 50-66.

Öndin, N. (2019). Modern Sanat. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Özakın, D. (2018). Art Nouveau Akımının Rus Sanat Dünyasında Yorumlanması: Rus Stili. Art-Sanat Dergisi, (9), 241-251.

Treib, M. (2015). Complexity and spectacle: three American landscapes of the 1980s. Journal of Landscape Architecture, 10(3), 6-19.

Tolun, E. F. (2021). Post Modernizm Aurasına Bakış ve Sanatsal Örneklemeler. Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi, 9(61), 853-865.

Turani, A. (2007). Dünya sanat tarihi. Remzi Kitabevi.

U.S.Department of Defense. (2023). Vıetnam Veterans Memorıal. Erişim Adresi (12.02.2023): https://www.defense.gov/Multimedia/Experience/Vietnam-Veterans-Memorial/

Yiğit, B. (2004). 20. yüzyıl modern tasarım akımlarının peyzaj tasarımına etkileri (Master's thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Witcher, D. (2012). Isamu Noguchi's utopian landscapes: the sculpture of playgrounds and gardens.

Węcławowicz-Gyurkovich, E. (2022). The deconstructivist trend in Polish architecture of the 21th century–selected examples. Architectus.

Vodvarka, F., Irish, S., ve Malnar, J. M. (2006). Millennium Park, Chicago: A Sensory Delight, Part I. The Senses and Society, 1(1), 93-103.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÇANAKKALE DEĞERLERİ ALGISI: ÇAN UYGULAMALI BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ

Emrah TOKGÖZ[1]

Giriş

Türk Dil Kurumu güncel Türkçe Sözlüğüne göre "değer" kavramı şöyle tanımlanmaktadır: "Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi ögelerin bütünü". "Üstün nitelik, meziyet, kıymet". "Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedel, kıymet, paha, valör". "Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet" ve "üstün, yararlı nitelikleri olan kimse" (Erişim Tarihi: 24.11.2022). Tanımlamalardan da anlaşıldığı gibi değer kavramı soyut bir nitelik taşımaktadır ve kişiden kişiye değişen öznel yargıları içermektedir.

Dünya üzerindeki şehirlere ve yerleşim yerlerine baktığımızda aralarında bir rekabet olduğunu görmekteyiz. Küçük veya büyük fark etmeksizin şehirler, ülkeler ve hatta dünya üzerinde önemli unsurlardan biri olmaya başlamıştır. Bu önemin giderek artması, şöhreti, imajı, ziyaretçi sayısı ve yatırım oranları gibi çok önemli faktörlerle doğrudan ilişki içindedir. Bu durumu şehir yönetimleri giderek artan oranda daha fazla hissetmeye başlamıştır (Fan, 2010). Bu bağlamda, şehirlerin sahip olduğu değerler günümüzde daha iyi anlaşılması ve bu sürecin daha iyi yönetilmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Dinnie, 2011). Şehirler ekonomik, sosyal ve kültürel ve siyasi açıdan planlarını geleceğe yönelik olarak yapmaktadır. Şehirlerin değerleri belirlenirken bu etkenler büyük bir role sahiptir (Karataş & Türk, 2017).

Bir şehir için değer kavramı, insanların bir şehri diğer şehirler arasında tercih etme nedenleri olarak tanımlanabilir (Mirrilees, Miller & Herrington, 2008). Bu değerler şehirlerin kültürel değerlerinden ticaretine, sahip olduğu somut ve soyut kaynaklara kadar hedef kitlenin düşünce, tutum ve algısına göre değişebilir (Ailawadi & Keller, 2004). Yapılan araştırmalara göre şehirlerin değerleri ne kadar yükselirse, şehirde yaşayan sakinlerinin memnuniyet düzeylerinde de yükseliş olacaktır (Demirgüneş & Avcılar, 2014). Bir başka araştırmada anlamsal ve sosyal olarak kentlerin karmaşık doğasının ve değerinin anlaşılması için çeşitli indekslerle kontrol edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece şehre olan sadakat, şehrin değer algısı üzerinde olumlu yönde etkili olacaktır (Pektaş ve Karadeniz, 2014).

Bu kapsamda, literatürde şehirlerin imajını belirleyen değerler algılarının neler olduğunu ortaya koyan araştırmalara rastlanmaktadır. Örneğin Can ve Başaran (2014), şehrin tanınırlığı ve turizm hareketliliği arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Huang ve diğerleri (2013), şehirlerin alışveriş olanakları, festivalleri, spor, kültür, gıda ve doğa aktiviteleri gibi değişkenlerin şehir değerini belirlemede önemli unsurlar olduğunu belirtmişlerdir. García, Gómez & Molina (2012) ve Mirrilees, Miller & Herington (2008), şehir değerlerini belirlemede paydaşların (şehir sakinlerinin) algısını anlamanın başarı getireceğini belirlemiştir. Riza, Doratlı & Fasli (2012), araştırmalarında şehrin değerini mimarisi, görüntüsü ve ikonik yapıların varlığıyla ortaya çıkabileceğini ve şehre gelen ziyaretçilerin memnuniyeti açısından önemli olduğunu ileri sürmüştür. Teller & Elms (2012) ise şehirlerin değer algılarının yatırımcılar, gezginler, göçmenler ve turistler açısından iyi anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Bir şehrin değerinin yüksek olma amacı, değerli katkılar sağlayabilecek insanları kentte yaşamaya ikna etmek, yatırımları canlandırmak ve daha fazla turist çekmektir. Nihai amaç, şehirde yaşayanların mutluklarını artırmak, şehrin kalkınmasını sağlamak ve şehirde yaşayanlara daha iyi hayatlar sunmaktır (Saran, 2005; Peker, 2006). Dolayısıyla yerel yönetimler, şehirleri şehir yapan değerleri iyi anlamak ve bu değerleri başarılı bir şekilde yönetmek zorundadır. Böylece bölgesel gelişimi hızlandıracak faaliyetlerin neler olduğu doğru bir şekilde anlaşılmış olur.

Bu çalışmada Çanakkale şehrinin değerlerinin belirlenmesindeki temel nedenlerden birisi Çanakkale'nin Türkiye'nin batısında yer alan stratejik öneme sahip önemli şehirlerden biri olmasıdır.

[1] Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesi, emrahtokgoz@yahoo.com

Ayrıca Çanakkale, 1915 Çanakkale Köprüsü'nün tamamlanmasıyla önemli bir lojistik geçiş güzergahı olma yolunda ilerlemektedir. Çanakkale, tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği de yapmıştır. Yakın tarihimizde ise 1'inci Dünya Savaşında, Çanakkale savaşı veya Çanakkale muharebeleri olarak dünya çapında bilinen bir savaşın gerçekleştiği şehir olarak bilinmektedir. Yapılan açıklamalar ışığında araştırmanın temel amacı Çanakkale şehrinin değerlerini Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilerinin algıları yardımıyla belirlemektir. İkinci amaç, belirlenen değerlerin cinsiyet açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılığı olup olmadığını anlamaktır.

Çanakkale Değerleri

Çanakkale, Türkiye'nin batısında yer alan bir ilimizdir. Çanakkale, Türkiye'nin tarihi ve kültürel değerleri açısından zengin bir yerdir ve bu değerler, Çanakkale halkının yaşamına da yansımaktadır. Çanakkale halkı, tarihi değerlerine çok saygı gösterir. Bu nedenle, Çanakkale halkı, tarihi yapıları koruma konusunda çok hassastır ve bu yapıları gelecek kuşaklara aktarmaya çalışır. Örneğin, Çanakkale halkı, Troya ve Gelibolu gibi tarihi yerlerin korunmasına özen gösterir. Ayrıca, Çanakkale halkı, Çanakkale Savaşı'nın anısına da önem verir ve bu savaşın yıl dönümlerinde anma törenleri düzenler. Çanakkale halkı, ayrıca kültürel değerlerine de çok saygı gösterir. Bu değerler, Çanakkale halkının günlük yaşamında da yansıtılır. Örneğin, Çanakkale halkı, geleneksel el sanatlarını sürdürür ve bu el sanatlarını gelecek kuşaklara aktarmaya çalışır. Ayrıca, Çanakkale halkı, geleneksel yemeklerini de sürdürür ve bu yemekleri gelecek kuşaklara aktarmaya çalışır. Çanakkale halkı, ayrıca aile değerlerine de çok önem verir. Aile, Çanakkale halkı için çok önemli bir yerdir ve aile içinde birbirlerine saygı ve sevgi gösterirler. Aile içinde büyükler, küçüklerine örnek olur ve onların geleceklerine yön verirler. Sonuç olarak, Çanakkale halkı, tarihi ve kültürel değerlerine, aile değerlerine ve insan haklarına çok önem verir. Bu değerler, Çanakkale halkının günlük yaşamında da yansıtılır ve gelecek kuşaklara aktarmaya çalışılır.

Değer, açık ya da örtülü, bir gruba özgün ya da bireysel farklılıkları temel alan kavramdır (Kluckhohn, 1951). Genel kabul gören bu değer tanımı, aslında birey için değer kavramının ne kadar derin ve bireysel bir anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Değerler, kişinin yaşamı boyunca aldığı kararlarına, tutum ve davranışlarına rehberlik etmektedir. Değer kavramının kişinin yaşamı içerisindeki derinliği pek çok çalışmaya konu olmuştur (Mohseni & ark., 2018; Sivapalan & ark., 2021; Aslan ve Boylu, 2022). Ceran'a (2013) göre bir şehrin değerlerinin yönetilmesi için yapılması gerekenler şöyle sıralanmıştır. Şehir halkının beklentileri sorulmalı. Diğer şehirler tarafından nasıl görüldüğü araştırılmalı. Şehir kimliği oluşturulmalı. Şehir değerleri halkla ilişkiler faaliyetleriyle tanıtılmalı. Uluslararası platformlarda şehir tanıtımı yapılmalı. Şehrin reklamı yapılmalı. Böylece şehirlerin sahip olduğu değerler belli bir strateji ile ulusal ve uluslararası olarak anlatılmış olabilir.

Kanun yapıcılar ve yerel yönetimler ilk olarak şehirlerin öne çıkan değerleri çerçevesinde bir vizyon oluşturmalı, bu vizyon çerçevesinde stratejik amaçlar belirlenmeli ve bu amaçlara ulaşılabilmek için yapılması gerekenler belirlenmelidir (Gümüş, 2017). Çanakkale'nin tüm ekonomik, tarihi, mitolojik, arkeolojik, tarımsal, coğrafik değerlerini ortaya çıkarmak, tanımlamak, değeri korumak ve geliştirmek stratejisini belirlemek amacıyla 2009 yılında Çanakkale Değerleri Envanteri çıkarılmıştır. Başta Çanakkale Valiliği olmak üzere envanteri oluşturmak için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (ÇOMÜ), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çanakkale Belediyesi, Çanakkale Ticaret ve Sanayi Odası ve Çanakkale Sanayi ve İş Adamları

Derneği katkı sağlamışlardır. Bu envanterde Çanakkale'nin arkeolojisi, mitolojisi, etnografyası, sosyolojisi, felsefesi, tarihi, coğrafyası, turizmi, sanatı, mimarisi, tarımı, ekolojisi, çevresi, eğitimi, sağlığı, dili ve edebiyatı, stratejisi, insan kaynakları, ekonomisi ve girişimciliği dikkate alınarak oluşturulmuş 273 farklı envanter alfabetik olarak sıralanmıştır (Çanakkale Değerleri Envanteri, 2009). Bu süreçte Tüm ilçelerde ayrı ayrı değerler sempozyumları düzenlenmiştir. Çanakkale Merkez, Gelibolu, Eceabat, Lâpseki, Biga, Yenice, Çan, Ayvacık, Bayramiç, Ezine, Bozcaada, Gökçeada, İntepe ve Küçükkuyu'da gerçekleştirilen sempozyumların ayrı ayrı bildiri kitapları yayımlanmıştır. Sonraki süreçte bu bildiri kitaplarından yararlanılarak Çanakkale'nin geneldeki değerlerinin envanterini ortaya daha somut bilgiler ışığında "Çanakkale İli Değerleri Envanteri" kitabının yazılmasına karar verilmiştir. Oluşturulan uzman komisyon, tüm bildiriler kitaplarını tarayarak makro ve mikro değerlerin dökümünü çıkarmıştır.

Bir şehrin doğal özellikleri, yönetim anlayışı, yatırımları, ulaşım olanakları, coğrafi özellikleri, iklimi ve alt ve üst yapı hizmetleri, yerel halkı, yemek kültürü ve eğitim imkânları markalaşmayı oluşturan unsurlarıdır (Başpınar, 2015). Şehirde yaşayan bireylerin şehre dair izlenimleri bireylerin izledikleri diziler, filmler, okudukları kitaplar, haberler, çevreden duyulan bilgi ya da bireysel tecrübeler yardımıyla şekillenir (Gülmez, Babür & Yirik, 2012). Bir şehrin olumlu değerleri girişimleri, yeni yatırımları, girişimcileri ve dış sermayeyi kendine çeker (Ergan, Giray & Akyol, 2014). Avcılar, Açar ve Yenilmez, 2017 yılında Osmaniye ilinde öğrenciler ve akademik personelin şehirden algıladıkları memnuniyet düzeylerini ölçmüşler. Oluşturdukları şehir memnuniyet indeksi hesabına göre akademisyenlerin şehirde yaşam memnuniyetleri öğrencilere kıyasla daha yüksektir. Baritci & Baritci, 2018 yılında yaptıkları araştırmada Aksaray'ın üniversitede okuyan yabancı uyruklu öğrencilerin gözünde sahip olduğu imajı ölçmüşlerdir. Elde edilen sonuçlara göre Aksaray'ın yabancı öğrenciler gözünde bir imajı olmadığı ve şehrin sahip olduğu değerleri anlatmakta eksikliklerin bulunduğu belirlenmiştir.

Ceylan & Eravcı'ya (2018) göre bazı şehirlerin en önemli değerlerinden birisi kültürel değerleridir. Bu nedenle bir şehrin değerleri belirlenirken kültürel değerlerin ne kadar önemli olduğu da araştırılmalıdır. Araştırmacılar Sinop ilinin kültürel miras zenginliğinin şehirde yaşayanlar açısından algıları, farkındalığı, sadakati ve şehrin ekonomik değeri üzerindeki etkisini incelemiştir. Dal ve Akbaba (2019) Antalya ilinin değerlerini araştırdıkları çalışmalarında, Antalya ilinin kültürü, tarihi mirası ve doğal güzelliklerinin önemli olduğunu belirlemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre Antalya ili değerleri katılımcıların cinsiyeti, yaşı, geliri ve eğitim durumları açısından farklılık göstermektedir. Demirtaş ve Bardakçı'ya (2022) göre şehir değerlerinin uluslararası alanda tanınırlığının olabilmesi için en önemli koşulun kent vizyonunun oluşturulmasıdır. Araştırmacılara göre kent vizyonu, şehirde yaşayan tüm paydaşların bir araya gelerek şehrin gelecekte sahip olması istenen resmi birlikte çizmesidir.

Gümüş ve Onurlubaş'a (2021) göre bir şehirde yaşayan ve şehir imkanlarını deneyimleyen kişilerin sahip oldukları olumlu memnuniyet düzeyleri onların gelecekte birer şehir elçisi olarak davranmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle şehirde yaşayan veya şehri görmeye gelen turistlerin memnuniyet düzeylerinin yüksek olması için yerel yönetimlere fazlasıyla iş düşmektedir. Gün ve Gün'e göre (2022) şehirlerin değerlerini artıran bir diğer unsur da gastronomidir. Günümüzde bir şehri ziyarete gelen turistler sadece güneş ve deniz tatilini tercih etmiyorlar. Bununla birlikte yöresel tatları da deneyimlemek istemektedir. Şehirlerin kendine özgü yiyecek ve içecek gibi unsurları şehir dışından gelen ziyaretçiler açısından çekicilik sağlamaktadır. Bu çekicilik bile belli bir bölgenin diğer bölgelere kıyasla kalkınmasında belirleyici bir unsur olabilir. Karataş ve Türk (2017) Malatya şehrinin pazarlamasını yerel halk tarafından değerlendirmiştir. Araştırmacılar Malatya şehrinin değerlerini; kamu ve özel sektör imkanları, turistik değerler, insan kaynakları, erişilebilirlik, alım gücü, imaj ve karakter, şehrin marka değeri ve memnuniyet faktörleri altında incelemiştir. Elde edilen sonuca göre Malatya şehrinin pazarlamasında başarılı olabilmek için yerel halk, ziyaretçiler, iş dünyası, öğrenciler ve kamu yöneticileri ortak akılla hareket etmeleri gerekmektedir. Tektaş ve Tektaş'a (2018)

göre şehirlerin değerlerini artıran bir diğer unsur da üniversitelerdir. Üniversitelerin şehirlerde varlığı şehrin kültürel, ekonomik ve sosyal yapısına olumlu yönde etkisi vardır. Yerel halk üniversitelerin yaptığı bilimsel ve sosyal faaliyetlerden faydalanmaktadır. Sanayi üniversite iş birlikleri ticareti geliştirmektedir. Şehir hakkında yapılan bilimsel araştırmalar da şehirlerin gelişimine olumlu etkilemektedir. Böylece şehirler birer cazibe merkezi haline gelmektedir.

Yöntem

Araştırmada gerekli verilerin toplanması için anket formu (Aziz, 2008: 93) ve kümelere göre örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Kozak, 2015: 116). Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesinde 2022-2023 güz döneminde kayıtlı öğrenci sayısının 250 olduğu öğrenilmiştir. Örneklem büyüklüğü bilindiğinden, evreni belli olan hesaplama yöntemi kullanılmıştır. %95 güven aralığı ve %5 hata payı ölçütleri dikkate alındığında, örneklem büyüklüğü 151 olarak hesaplanmıştır (Büyüköztürk & ark., 2009: 98). Böylece, 200 adet anket dağıtılmış ve 169 âdeti geri toplamıştır. Anketlerin geri dönüş oranı %68'dir. Eksik doldurulan anket bulunmadığından tüm anketler analize alınmıştır. Sonuç olarak 169 adet anketle analizler yapılmıştır. Öğrencilerin Çanakkale ili değerleriyle ilgili algılarını belirlemek için oluşturulan anket formu Avcılar ve Kara'nın (2015) marka şehir yaratmak için belirlediği stratejilerden yola çıkarak oluşturulmuştur. Anket formunda 5'li likert derecesi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik değişkenleri yaş ve cinsiyet olarak belirlenmiştir.

Araştırma Bulguları

Demografik Değişkenler

Örneklemi oluşturan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Katılımcıların %23,1'i 22 yaşında, %40,8'i kadın ve %59,2'si erkekten oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı (N= 169)

Cinsiyet	**Frekans**	**%**
Kadın	69	40,8
Erkek	100	59,2
Yaş	**Frekans**	**%**
18	17	10,1
19	23	13,6
20	28	16,6
21	32	18,9
22	39	23,1
23	20	11,8
24	5	3
25 ve üstü	5	3

Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Değerleri Algılarının Betimleyici İstatistikleri

Elde edilen veriler betimleyici istatistikler yardımıyla incelenmiştir. Öğrencilerin Çanakkale ili değerleriyle ilgili verilen ifadelere katılma dereceleri ortalama ve standart sapma değerleriyle Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi öğrencilerin Çanakkale ili değerleriyle ilgili verilen ifadelere katılma dereceleri yüksekten düşüğe doğru sıralanmıştır. Buna göre en yüksek puan 4,86 ile 14'üncü sıradaki "*tarihi savaşlarıyla bilinen bir şehirdir*" olduğu anlaşılmaktadır. 5'li likert derecelemesi bakımından 4'ün üzerinde beş ifade olduğu görülmektedir. İkinci sıradaki ifade "*kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir*", üçüncü sıradaki ifade "*uluslararası su yoluyla (boğazıyla) bilinen bir şehirdir*", dördüncü sıradaki ifade "*Türkiye'de tanınırlığı yüksek bir şehirdir*" ve beşinci sıradaki ifade "*kültürel miraslarıyla (Troya ve Assos) bilinen bir şehirdir*" olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Değerleri Algılarının Betimleyici İstatistikleri (N= 169)

İfadeler	Ortalama	Standart Sapma
14 Tarihi savaşlarıyla bilinen bir şehirdir	4,86	0,529
15 Kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir	4,71	0,812
4 Uluslararası su yoluyla (boğazıyla) bilinen bir şehirdir	4,40	0,965
28 Türkiye'de tanınırlığı yüksek bir şehirdir	4,26	0,921
13 Kültürel miraslarıyla (Troya ve Assos) bilinen bir şehirdir	4,23	1,007
5 Yaşanılır şehirdir	3,95	1,114
30 Turizm potansiyeli yüksek bir şehirdir	3,84	1,017
1 Coğrafi olarak yerleşime uygun şehirdir	3,72	1,204
7 Sakin bir şehirdir	3,68	1,109
29 Dünyada tanınırlığı yüksek bir şehirdir	3,60	1,286
27 Şehir olarak imajı yüksektir	3,57	1,110
25 Yaşam memnuniyeti yüksek bir şehirdir	3,52	1,080
26 Yaşam kalitesi yüksek bir şehirdir	3,46	1,118
9 Gece hayatıyla bilinen bir şehirdir	3,31	1,176
21 Doğasıyla bilinen bir şehirdir	3,28	1,024
11 Yöresel tarım ürünleriyle bilinen bir şehirdir	3,26	1,087
16 Sosyal etkinlikleriyle bilinen bir şehirdir	3,24	0,843
6 Mimarisiyle bilinen bir şehirdir	3,11	1,084
8 Sanatsal faaliyetleriyle bilinen bir şehirdir	3,04	0,998
22 Toprak altı madenleriyle bilinen bir şehirdir	3,02	1,144
17 Festivalleriyle bilinen bir şehirdir	3,02	1,029
2 Marmara Bölgesi için merkezi bir şehirdir	3,00	1,197
20 İklimsel özellikleriyle bilinen bir şehirdir	2,88	1,048
10 Alışveriş olanaklarıyla bilinen bir şehirdir	2,86	1,068
24 Marka şehir olarak bilinir	2,76	1,161
18 Yaz sporlarıyla bilinen bir şehirdir	2,70	0,973
3 Ticaretle bilinen bir şehirdir	2,69	0,969
12 Gastronomisiyle (yöresel yemekleri) bilinen bir şehirdir	2,63	1,032
31 Dini değerleriyle bilinen bir şehirdir	2,57	1,131
23 Bilimsel faaliyetleriyle bilinen bir şehirdir	2,55	0,944
19 Kış sporlarıyla bilinen bir şehirdir		

Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Değerleri Algılarının Faktör Analizi

Çanakkale değerleri ölçeğinin yapı geçerliliğini anlamak için faktör analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı (0,81) ve Barlett Sphericity testi sonuçları (x2=1950,849; df=465; p<0,000) anlamlıdır. Uygun görülen test sonuçlarına göre yapılan faktör analizi Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 3'e göre özdeğeri birden büyük 9 boyut belirlenmiştir.

Tablo 3. Çanakkale Değerlerine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	**Sosyal kültürel ve sportif değerler**	**Memnuniyet**	**Doğa ve iklim değerler**	**Marka değeri**	**Uluslararası değerler**	**Coğrafi değerler**	**Gıda ve tarım değerleri**	**Tarihi savaş değerleri**	**Ticari ve mimari değerler**
İ17	**,726**	,286	,047	,102	-,052	,112	,036	-,019	,018
İ18	**,707**	,221	,218	,102	,175	-,015	,122	-,188	,052
İ8	**,672**	,071	,129	,084	-,048	,153	,069	,032	,260
İ16	**,597**	,349	-,102	,172	,149	,055	,071	,161	,215
İ9	**,529**	,096	-,189	,061	-,080	,266	,408	,056	-,283
İ19	**,498**	-,010	,349	,286	,059	,016	-,055	-,416	,048

İ25	,308	**,788**	,051	,218	,002	,173	,053	,092	,007
İ26	,315	**,779**	,025	,187	,011	,140	,061	-,011	,023
İ5	,186	**,669**	,082	-,077	,207	,401	,099	,102	,111
İ27	,273	**,553**	,034	,334	,228	,103	,310	,027	-,046
İ7	-,066	**,507**	,442	-,402	,026	-,063	-,052	-,012	,065
İ21	,139	,189	**,661**	,011	,008	,252	,189	,216	-,078
İ20	,215	,052	**,660**	,111	,100	,164	,087	-,128	,032
İ22	-,025	-,100	**,616**	,191	,107	-,087	,146	,273	-,016
İ24	,174	,224	,108	**,689**	,155	,062	-,047	,006	-,041
İ23	,457	,063	,221	**,595**	-,026	-,011	,085	-,099	,092
İ10	,212	,178	,011	**,439**	-,018	,326	,349	,038	,190
İ31	,037	,190	,380	**,426**	,112	-,139	,112	-,273	,295
İ29	-,032	,095	,058	,317	**,745**	,015	,102	-,057	-,011
İ4	,142	-,187	-,019	-,202	**,620**	,473	,129	,080	-,094
İ13	,035	,101	,189	-,093	**,618**	,104	-,044	,112	,160
İ28	-,055	,340	,018	,216	**,486**	-,017	,345	,267	-,060
İ30	,298	,283	-,223	,178	**,324**	-,104	,293	,163	-,003
İ2	,169	,188	,167	,037	,123	**,695**	-,074	,020	,053
İ1	,004	,361	,032	,068	,118	**,665**	,227	-,002	-,024
İ11	,028	,089	,279	-,042	,146	,050	**,787**	-,019	,088
İ12	,300	,080	,195	,104	,049	,073	**,599**	-,242	,215
İ14	,033	,133	-,059	-,081	,215	,014	-,123	**,766**	-,025
İ15	-,070	,014	,325	,030	-,020	,025	,018	**,747**	,042
İ6	,228	,058	-,050	-,017	,104	-,005	,159	,037	**,839**
İ3	,104	-,033	,056	,356	-,123	,438	,009	-,093	**,493**

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization

Çanakkale Değerlerinin Cinsiyet Açısından t-testi Sonuçları

Katılımcıların cinsiyetlerini belirten kategorik demografik faktörün Çanakkale değerleri ifadeleri arasında fark olup olmadığı t-testi yapılarak incelenmiştir (Kalaycı, 2016: 131).

Tablo 4. Katılımcıların Çanakkale Değerleriyle İlgili İfadelere Katılmalarının Cinsiyete Göre Varyans Analizi

	Cinsiyet	Sayı	Ortalama	F Değeri	Anlamlılık
14. İfade	Kadın	69	4,95	3,16	0,077
	Erkek	100	4,81		
15. ifade	Kadın	69	4,86	**4,59**	**0,034**
	Erkek	100	4,60		
4. ifade	Kadın	69	4,36	0,20	0,656
	Erkek	100	4,43		
28. ifade	Kadın	69	4,24	0,02	0,870
	Erkek	100	4,27		
13. ifade	Kadın	69	4,34	1,42	0,235
	Erkek	100	4,16		
5. ifade	Kadın	69	4,11	2,34	0,128
	Erkek	100	3,85		
30. ifade	Kadın	69	3,94	1,03	0,310
	Erkek	100	3,78		
1. ifade	Kadın	69	3,94	**3,96**	**0,048**
	Erkek	100	3,57		
7. ifade	Kadın	69	3,69	0,02	0,883
	Erkek	100	3,67		
29. ifade	Kadın	69	3,52	0,54	0,463
	Erkek	100	3,67		
27. ifade	Kadın	69	3,55	0,08	0,778
	Erkek	100	3,60		

25. ifade	Kadın	69	3,59	0,53	0,464
	Erkek	100	3,47		
26. ifade	Kadın	69	3,57	1,17	0,280
	Erkek	100	3,39		
9. ifade	Kadın	69	3,11	3,34	0,069
	Erkek	100	3,45		
21. ifade	Kadın	69	3,28	0,00	0,951
	Erkek	100	3,28		
11. ifade	Kadın	69	3,30	0,19	0,663
	Erkek	100	3,23		
16. ifade	Kadın	69	3,27	0,11	0,732
	Erkek	100	3,23		
6. ifade	Kadın	69	3,21	0,97	0,326
	Erkek	100	3,05		
8. ifade	Kadın	69	3,11	0,54	0,460
	Erkek	100	3,00		
22. ifade	Kadın	69	2,86	2,13	0,146
	Erkek	100	3,13		
17. ifade	Kadın	69	3,02	0,00	0,956
	Erkek	100	3,02		
2. ifade	Kadın	69	3,20	3,19	0,076
	Erkek	100	2,87		
20. ifade	Kadın	69	2,97	0,73	0,392
	Erkek	100	2,83		
10. ifade	Kadın	69	2,84	0,05	0,814
	Erkek	100	2,88		
24. ifade	Kadın	69	2,68	0,58	0,447
	Erkek	100	2,82		
18. ifade	Kadın	69	2,72	0,05	0,821
	Erkek	100	2,69		
3. ifade	Kadın	69	2,88	**4,65**	**0,032**
	Erkek	100	2,56		
12. ifade	Kadın	69	2,84	**4,53**	**0,035**
	Erkek	100	2,50		
31. ifade	Kadın	69	2,68	0,93	0,335
	Erkek	100	2,51		
23. ifade	Kadın	69	2,65	1,22	0,274
	Erkek	100	2,49		
19. ifade	Kadın	69	2,10	1,51	0,220
	Erkek	100	2,30		

Tablo 4'te görüldüğü gibi üniversite öğrencilerinin Çanakkale değerleri olarak belirlenen ifadelerin, en yüksek puan alan ifadeden itibaren, cinsiyet açısından istatistiki bir fark olup olmadığı incelenmiştir. 5'li likert ölçeğe göre 4 ve üzerinde ortalama puan alan ifadeler incelendiğinde; 15'inci ifadede kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. 15'inci "*Kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir*" ifadesi kadınlarda (4,86), erkeklere kıyasla (4,60), daha yüksektir. Diğer ifadeler incelendiğinde; 1'inci ifade olan "*Coğrafi olarak yerleşime uygun şehirdir*", 3'üncü ifade olan "*Ticaretle bilinen bir şehirdir*" ve 12'nci ifadenin "*Gastronomisiyle (yöresel yemekleri) bilinen bir şehirdir*" ortalamaları arasında cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır.

SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı Çanakkale şehrinin değerlerini Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilerinin algıları yardımıyla belirlemektir. İkinci amaç, belirlenen değerlerin cinsiyet açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılığı olup olmadığını anlamaktır. Literatürden elde edilen şehirlere ait değerler ve Çanakkale Değerleri Envanteri yayınından yola çıkarak, Çanakkale şehrinin değerleri olabilecek otuz bir maddelik bir liste

oluşturulmuştur. Bu liste yardımıyla elde edilen anket formu öğrencilere uygulanmıştır. Buna göre 5'li likert derecelemesi sonucunda, ortalaması 4 ve üzerinde olan 5 ifade olduğu anlaşılmıştır. Bu ifadeler sırasıyla; "tarihi savaşlarıyla bilinen bir şehirdir", "kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir", "uluslararası su yoluyla (boğazıyla) bilinen bir şehirdir", "Türkiye'de tanınırlığı yüksek bir şehirdir" ve "Kültürel miraslarıyla (Troya ve Assos) bilinen bir şehirdir" olarak sıralanmıştır. Elde edilen bu sonuçla, öğrencilerin gözünden, Çanakkale ilinin değerleri: tarihi savaşlar, kurtuluş savaşındaki rolü, boğazı ve kültürel mirasları olarak belirlenmiştir. İleride yapılacak araştırmalarda farklı paydaşların Çanakkale değerleri algısı incelenebilir. Böylece bu değerlerin paydaşlar açısından algısal farklılıkları olup olmadığı belirlenmiş olabilir.

Çanakkale değerlerini içeren otuz bir ifadeye faktör analizi yapıldığında dokuz farklı boyut altında toplandıkları görülmektedir. Buna göre dokuz boyut şöyle sıralanabilir: sosyal kültürel ve sportif değerler, memnuniyet, doğa ve iklim değerleri, marka değeri, uluslararası değerler, coğrafi değerler, gıda ve tarım değerleri, tarihi savaş değerleri ve ticari ve mimari değerlerdir. İleride yapılacak araştırmalarda her bir boyut ayrı ayrı ele alınıp incelenebilir. Böylece Çanakkale değerleri algısı boyutsal olarak daha iyi anlaşılmış olabilir.

Araştırmanın ikinci amacı Çanakkale değerleri ifadelerinin cinsiyet açısından istatistiki olarak farklılık olup olmadığını belirlemekti. Yapılan t-testi sonuçlarına göre 15'inci, 1'inci, 3'üncü ve 12'nci ifadelerde cinsiyet açısından farklılıkların olduğu anlaşılmıştır. Buna göre 15'inci ifadede (kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir) kadınların ortalaması, erkeklere kıyasla, istatistiki olarak daha yüksektir. 1'inci ifadede (coğrafi olarak yerleşime uygun şehirdir) kadınların ortalaması, erkeklere kıyasla, istatistiki olarak daha yüksektir. 3'üncü ifadede (ticaretle bilinen bir şehirdir) kadınların ortalaması, erkeklere kıyasla, istatistiki olarak daha yüksektir. 12'nci ifadede (gastronomisiyle (yöresel yemekleri) bilinen bir şehirdir) kadınların ortalaması, erkeklere kıyasla, istatistiki olarak daha yüksektir. Genel olarak otuz bir maddeye bakıldığında, öğrencilerin Çanakkale değerleri ifadeleri algısının (4 ifade hariç) cinsiyet açısından istatistiki bir farklılığın olmadığı anlaşılmıştır.

Yaşadığımız dünyada şehirler kendi değerlerini belirlemeli ve bu değerler üzerinden rekabet üstünlüğü sağlayacak stratejiler belirlemelidir. Öncelikle şehirlerin kendi değerlerini iyi tanıması gerekmektedir. Bu kapsamda araştırmada Çanakkale şehrinin önemli paydaşlarından olan öğrencilere Çanakkale değerlerinin ne olabileceği konusunda bir tutum araştırması yapılmıştır. Şehirler için belirlenen bu değerler rekabetçiliğini artıracak ve şehirlere önemli derecede girdiler sağlayacaktır. Şehirleri diğerlerinden ayıran bu farklı değerlerin geliştirilmesi, öne çıkarılması ve yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda özellikle yerel yönetimlere, üniversitelere, kamu kurumlarına, sivil toplum kuruluşlarına, şehir sakinlerine ve şehrin tüm paydaşlarına önemli sorumluluklar düşmektedir. Eğer şehirlerin sahip olduğu değerler iyi bir şekilde tasarlanmış stratejilerle yönetilirse, sürecin sonunda şehirlerin tanınırlığı hem ulusal hem de uluslararası alanda giderek artacaktır.

KAYNAKÇA

Ailawadi, K., L. & Kevin L., K. (2004). Understanding retail branding: conceptual ınsights and research priorities. *Journal of Retailing,* 80, 331-342.

Aslan, M. & Boylu, A.A. (2022). Kişisel değerler, hedonik ve faydacı tüketim ve sosyal karşılaştırmanın incelenmesi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* 12 (2), 441-464.

Avcılar, M. Y. & Kara, E. (2015). Şehir markası kavramı ve marka şehir yaratma stratejilerine yönelik literatür incelemesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 34, 76-94.

Avcılar, M. Y., Açar, M. F. & Yenilmez, G. (2017). Marka şehir oluşturmada şehirde yaşayan akademik personel ve üniversite öğrencilerinin şehirden algıladıkları memnuniyet

düzeylerinin ölçümü: Osmaniye ilinde bir araştırma. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 1, 80-103.

Aziz, A. (2008). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Baritci, Z. F. & Baritci, F. (2018). Aksaray üniversitesindeki yabancı uyruklu öğrencilerin gözünden Aksaray ilinin imajı üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5, 4, 21-35.

Başpınar, O. (2015). *Şehir Markalaşması ve Ankara Örneği*. Uzmanlık Tezi. Ankara.

Büyüköztürk, Ş., E. K. Çakmak, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz & F. Demirel (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Can, M. & Başaran, K. Z. (2014). Kent markası ve imajının belirlenmesi: Rize örneği. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11, 42, 27-42.

Ceran, Y. (2013). Şehirlerin markalaştırılması ve markanın yönetimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5, 1, 537-547.

Ceylan, K. E. & Eravcı, A. (2018). Kültürel mirasın ekonomik değer ve marka şehir pazar performansına etkisi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3, 4, 45-61.

Çanakkale Değerleri Envanteri (2009) Editörler: Ali Akdemir, Osman Demircan, Selehattin Yıldız, Turan Takaoğlu ve Cengiz Akbulak. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

Dal, N. E. & Akbaba, A. (2019). Antalya ilinin marka şehir algısı hakkında bir araştırma. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 5, 8, 1-30.

Demirtaş, F. & Bardakçı, H. (2022). Kent Marka Barometresi 2020" Raporu ışığında uluslararası kent markalaşmasında kent vizyonunun rolü. *Dijital Comunication Journal*, 5, 6, 1-14.

Demirgüneş, B. K. & Avcılar, Y. (2014). Şehir markası oluşturma: Şehirde oturanların memnuniyet düzeyleri üzerine bir uygulama. *19.Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, 557-570. Gaziantep.

Dinnie, K. (2011). *City Branding*: Theory and Cases, Palgrave Macmillian Publisher Limited, Hampshire, UK.

Ergan, S., Giray, S. & Akyol, A. (2014). Bir şehrin markalaşmasının yaşayanların memnuniyeti üzerine etkisinin araştırması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 13, 69-92.

Fan, Y. (2010). Branding the nation: Towards a beter understanding. Place Branding and Public Diplomacy, 6, 2, 97–103.

García, J., A., Gomez, M. & Milano, A. (2012). A destination-branding model: An empirical analysis based on stakeholders. *Elsevier, Tourism Management,* 33, 646-661.

Gülmez, M., Babür, S. & Yirik, Ş. (2012). Turizmde destinasyon markalaşması ve alanya örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 901-906.

Gümüş, N. (2017). Şehir pazarlaması bağlamında üniversite öğrencilerinin şehre yönelik algılarının belirlenmesi: Kastamonu ilinde bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 299-314.

Gümüş, N. & Onurlubaş, E. (2021). Şehir marka deneyiminin şehir memnuniyetine ve şehir marka elçiliği davranış niyetine etkisi. *Gaziantep Unıversıty Journal of Socıal Scıences*, 20, 4, 1830-1846.

Gün, S. & Gün, İ. (2022). Gastronomi *Turizmi Kapsamında Şehir Pazarlaması ve Şehir Markalaşması*. İçinde Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XIV. Editör: Mehmet Yücenurşen, Eğitim Yayınevi, Konya.

Huang C., Oh K., Zhang Q. & Choi Y. (2013). Understanding the city brand in the regional tourism market among college students. *Journal of Travel & Tourism Marketing,* 30, 7, 662-671.

Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Karataş, İ. A. & Türk, M. (2017). Malatya'nın şehir pazarlaması açısından yerel halk tarafından değerlendirilmesi. *Birey ve Toplum*, 7, 14, 115-147.

Kluckhohn, C. (1951). *Values and value orientations in the theory of action*. In T. Parsons & E. A. Shils (Eds.), Toward a general theory of action. New York, NY: Harper.

Kozak, M. (2015). *Bilimsel araştırma: tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Mirrilees, B.,Miller, D. & Herington, C. (2008). Antecedents of residents city brand attitudes. *Journal of Business Research*. 62, 362–367.

Mohseni, S., Jayashree, S., Rezaei, S., Kasim, A. & Okumus, F. (2018). Attracting tourists to travel companies' websites: the structural relationship between website brand, personal value, shopping experience, perceived risk and purchase intention. *Current Issues in Tourism,* 21, 6, 616-645.

Peker, A. E. (2006). Kentlerin Markalaşma Sürecinde Çağdaş Sanat Müzelerinin Rolü: Kent Markalaşması ve Küresel Landmark. *İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Pektaş, G., Ö., E. & Karadeniz, M. (2014). Şehir imajının marka değeri üzerine etkisi: Gaziantep ve baklava örneği. *19.Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, 543-553, Gaziantep.

Riza M.; Doratli, N. & Fasli, M. (2012). City Branding and identity. *Asia Pacific International Conference on Environment-Behaviour Studies*, Salamis Bay Conti Resort Hotel, Famagusta, North Cyprus

Saran, M. (2005). Kent pazarlaması: Güçlü bir kent imajı ve kent markası oluşturmak. *TMMOB Makine Müh. Odası, Marka Yönetimi Sempozyumu*, 14-15 Nisan, Gaziantep.

Sivapalan, A., von der Heidt, T., Scherrer, P., & Sorwar, G. (2021). A consumer values-based approach to enhancing green consumption. *Sustainable Production and Consumption*, 28, 699-715.

Tektaş, N. & Tektaş, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin şehir markası algısı: Bandırma örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 357-361.

Teller, C. & Elms, J. R. (2012). Urban place marketing and retail agglomeration customers. *Journal of Marketing Management*, 28 (5-6), 546-567.

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, (https://sozluk.gov.tr/) Erişim Tarihi: 24.11.2022.

Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Değerleri Algısı: Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesi Örneği

Emrah TOKGÖZ[1]

Giriş

Türk Dil Kurumu güncel Türkçe Sözlüğüne göre "değer" kavramı şöyle tanımlanmaktadır: "Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi ögelerin bütünü". "Üstün nitelik, meziyet, kıymet". "Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedel, kıymet, paha, valör". "Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet" ve "üstün, yararlı nitelikleri olan kimse" (Erişim Tarihi: 24.11.2022). Tanımlamalardan da anlaşıldığı gibi değer kavramı soyut bir nitelik taşımaktadır ve kişiden kişiye değişen öznel yargıları içermektedir.

Dünya üzerindeki şehirlere ve yerleşim yerlerine baktığımızda aralarında bir rekabet olduğunu görmekteyiz. Küçük veya büyük fark etmeksizin şehirler, ülkeler ve hatta dünya üzerinde önemli unsurlardan biri olmaya başlamıştır. Bu önemin giderek artması, şöhreti, imajı, ziyaretçi sayısı ve yatırım oranları gibi çok önemli faktörlerle doğrudan ilişki içindedir. Bu durumu şehir yönetimleri giderek artan oranda daha fazla hissetmeye başlamıştır (Fan, 2010). Bu bağlamda, şehirlerin sahip olduğu değerler günümüzde daha iyi anlaşılması ve bu sürecin daha iyi yönetilmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Dinnie, 2011). Şehirler ekonomik, sosyal ve kültürel ve siyasi açıdan planlarını geleceğe yönelik olarak yapmaktadır. Şehirlerin değerleri belirlenirken bu etkenler büyük bir role sahiptir (Karataş & Türk, 2017).

Bir şehir için değer kavramı, insanların bir şehri diğer şehirler arasında tercih etme nedenleri olarak tanımlanabilir (Mirrilees, Miller & Herrington, 2008). Bu değerler şehirlerin kültürel değerlerinden ticaretine, sahip olduğu somut ve soyut kaynaklara kadar hedef kitlenin düşünce, tutum ve algısına göre değişebilir (Ailawadi & Keller, 2004). Yapılan araştırmalara göre şehirlerin değerleri ne kadar yükselirse, şehirde yaşayan sakinlerinin memnuniyet düzeylerinde de yükseliş olacaktır (Demirgüneş & Avcılar, 2014). Bir başka araştırmada anlamsal ve sosyal olarak kentlerin karmaşık doğasının ve değerinin anlaşılması için çeşitli indekslerle kontrol edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece şehre olan sadakat, şehrin değer algısı üzerinde olumlu yönde etkili olacaktır (Pektaş ve Karadeniz, 2014).

Bu kapsamda, literatürde şehirlerin imajını belirleyen değerler algılarının neler olduğunu ortaya koyan araştırmalara rastlanmaktadır. Örneğin Can ve Başaran (2014), şehrin tanınırlığı ve turizm hareketliliği arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Huang ve diğerleri (2013), şehirlerin alışveriş olanakları, festivalleri, spor, kültür, gıda ve doğa aktiviteleri gibi değişkenlerin şehir değerini belirlemede önemli unsurlar olduğunu belirtmişlerdir. García, Gómez & Molina (2012) ve Mirrilees, Miller & Herington (2008), şehir değerlerini belirlemede paydaşların (şehir sakinlerinin) algısını anlamanın başarı getireceğini belirlemiştir. Riza, Doratlı & Fasli (2012), araştırmalarında şehrin değerini mimarisi, görüntüsü ve ikonik yapıların varlığıyla ortaya çıkabileceğini ve şehre gelen ziyaretçilerin memnuniyeti açısından önemli olduğunu ileri sürmüştür. Teller & Elms (2012) ise şehirlerin değer algılarının yatırımcılar, gezginler, göçmenler ve turistler açısından iyi anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Bir şehrin değerinin yüksek olma amacı, değerli katkılar sağlayabilecek insanları kentte yaşamaya ikna etmek, yatırımları canlandırmak ve daha fazla turist çekmektir. Nihai amaç, şehirde

[1] Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesi

yaşayanların mutluklarını artırmak, şehrin kalkınmasını sağlamak ve şehirde yaşayanlara daha iyi hayatlar sunmaktır (Saran, 2005; Peker, 2006). Dolayısıyla yerel yönetimler, şehirleri şehir yapan değerleri iyi anlamak ve bu değerleri başarılı bir şekilde yönetmek zorundadır. Böylece bölgesel gelişimi hızlandıracak faaliyetlerin neler olduğu doğru bir şekilde anlaşılmış olur.

Bu çalışmada Çanakkale şehrinin değerlerinin belirlenmesindeki temel nedenlerden birisi Çanakkale'nin Türkiye'nin batısında yer alan stratejik öneme sahip önemli şehirlerden biri olmasıdır.

Ayrıca Çanakkale, 1915 Çanakkale Köprüsü'nün tamamlanmasıyla önemli bir lojistik geçiş güzergahı olma yolunda ilerlemektedir. Çanakkale, tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği de yapmıştır. Yakın tarihimizde ise 1'inci Dünya Savaşında, Çanakkale savaşı veya Çanakkale muharebeleri olarak dünya çapında bilinen bir savaşın gerçekleştiği şehir olarak bilinmektedir. Yapılan açıklamalar ışığında araştırmanın temel amacı Çanakkale şehrinin değerlerini Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilerinin algıları yardımıyla belirlemektir. İkinci amaç, belirlenen değerlerin cinsiyet açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılığı olup olmadığını anlamaktır.

Çanakkale Değerleri

Çanakkale, Türkiye'nin batısında yer alan bir ilimizdir. Çanakkale, Türkiye'nin tarihi ve kültürel değerleri açısından zengin bir yerdir ve bu değerler, Çanakkale halkının yaşamına da yansımaktadır. Çanakkale halkı, tarihi değerlerine çok saygı gösterir. Bu nedenle, Çanakkale halkı, tarihi yapıları koruma konusunda çok hassastır ve bu yapıları gelecek kuşaklara aktarmaya çalışır. Örneğin, Çanakkale halkı, Troya ve Gelibolu gibi tarihi yerlerin korunmasına özen gösterir. Ayrıca, Çanakkale halkı, Çanakkale Savaşı'nın anısına da önem verir ve bu savaşın yıl dönümlerinde anma törenleri düzenler. Çanakkale halkı, ayrıca kültürel değerlerine de çok saygı gösterir. Bu değerler, Çanakkale halkının günlük yaşamında da yansıtılır. Örneğin, Çanakkale halkı, geleneksel el sanatlarını sürdürür ve bu el sanatlarını gelecek kuşaklara aktarmaya çalışır. Ayrıca, Çanakkale halkı, geleneksel yemeklerini de sürdürür ve bu yemekleri gelecek kuşaklara aktarmaya çalışır. Çanakkale halkı, ayrıca aile değerlerine de çok önem verir. Aile, Çanakkale halkı için çok önemli bir yerdir ve aile içinde birbirlerine saygı ve sevgi gösterirler. Aile içinde büyükler, küçüklerine örnek olur ve onların geleceklerine yön verirler. Sonuç olarak, Çanakkale halkı, tarihi ve kültürel değerlerine, aile değerlerine ve insan haklarına çok önem verir. Bu değerler, Çanakkale halkının günlük yaşamında da yansıtılır ve gelecek kuşaklara aktarmaya çalışılır.

Değer, açık ya da örtülü, bir gruba özgün ya da bireysel farklılıkları temel alan kavramdır (Kluckhohn, 1951). Genel kabul gören bu değer tanımı, aslında birey için değer kavramının ne kadar derin ve bireysel bir anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Değerler, kişinin yaşamı boyunca aldığı kararlarına, tutum ve davranışlarına rehberlik etmektedir. Değer kavramının kişinin yaşamı içerisindeki derinliği pek çok çalışmaya konu olmuştur (Mohseni & ark., 2018; Sivapalan & ark., 2021; Aslan ve Boylu, 2022). Ceran'a (2013) göre bir şehrin değerlerinin yönetilmesi için yapılması gerekenler şöyle sıralanmıştır. Şehir halkının beklentileri sorulmalı. Diğer şehirler tarafından nasıl görüldüğü araştırılmalı. Şehir kimliği oluşturulmalı. Şehir değerleri halkla ilişkiler faaliyetleriyle tanıtılmalı. Uluslararası platformlarda şehir tanıtımı yapılmalı. Şehrin reklamı yapılmalı. Böylece şehirlerin sahip olduğu değerler belli bir strateji ile ulusal ve uluslararası olarak anlatılmış olabilir.

Kanun yapıcılar ve yerel yönetimler ilk olarak şehirlerin öne çıkan değerleri çerçevesinde bir vizyon oluşturmalı, bu vizyon çerçevesinde stratejik amaçlar belirlenmeli ve bu amaçlara ulaşılabilmek için yapılması gerekenler belirlenmelidir (Gümüş, 2017). Çanakkale'nin tüm ekonomik, tarihi, mitolojik, arkeolojik, tarımsal, coğrafik değerlerini ortaya çıkarmak, tanımlamak, değeri korumak ve geliştirmek stratejisini belirlemek amacıyla 2009 yılında Çanakkale Değerleri Envanteri çıkarılmıştır. Başta Çanakkale Valiliği olmak üzere envanteri

oluşturmak için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (ÇOMÜ), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çanakkale Belediyesi, Çanakkale Ticaret ve Sanayi Odası ve Çanakkale Sanayi ve İş Adamları Derneği katkı sağlamışlardır. Bu envanterde Çanakkale'nin arkeolojisi, mitolojisi, etnografyası, sosyolojisi, felsefesi, tarihi, coğrafyası, turizmi, sanatı, mimarisi, tarımı, ekolojisi, çevresi, eğitimi, sağlığı, dili ve edebiyatı, stratejisi, insan kaynakları, ekonomisi ve girişimciliği dikkate alınarak oluşturulmuş 273 farklı envanter alfabetik olarak sıralanmıştır (Çanakkale Değerleri Envanteri, 2009). Bu süreçte Tüm ilçelerde ayrı ayrı değerler sempozyumları düzenlenmiştir. Çanakkale Merkez, Gelibolu, Eceabat, Lâpseki, Biga, Yenice, Çan, Ayvacık, Bayramiç, Ezine, Bozcaada, Gökçeada, İntepe ve Küçükkuyu'da gerçekleştirilen sempozyumların ayrı ayrı bildiri kitapları yayımlanmıştır. Sonraki süreçte bu bildiri kitaplarından yararlanılarak Çanakkale'nin geneldeki değerlerinin envanterini ortaya daha somut bilgiler ışığında "Çanakkale İli Değerleri Envanteri" kitabının yazılmasına karar verilmiştir. Oluşturulan uzman komisyon, tüm bildiriler kitaplarını tarayarak makro ve mikro değerlerin dökümünü çıkarmıştır.

Bir şehrin doğal özellikleri, yönetim anlayışı, yatırımları, ulaşım olanakları, coğrafi özellikleri, iklimi ve alt ve üst yapı hizmetleri, yerel halkı, yemek kültürü ve eğitim imkânları markalaşmayı oluşturan unsurlarıdır (Başpınar, 2015). Şehirde yaşayan bireylerin şehre dair izlenimleri bireylerin izledikleri diziler, filmler, okudukları kitaplar, haberler, çevreden duyulan bilgi ya da bireysel tecrübeler yardımıyla şekillenir (Gülmez, Babür & Yirik, 2012). Bir şehrin olumlu değerleri girişimleri, yeni yatırımları, girişimcileri ve dış sermayeyi kendine çeker (Ergan, Giray & Akyol, 2014). Avcılar, Açar ve Yenilmez, 2017 yılında Osmaniye ilinde öğrenciler ve akademik personelin şehirden algıladıkları memnuniyet düzeylerini ölçmüşler. Oluşturdukları şehir memnuniyet indeksi hesabına göre akademisyenlerin şehirde yaşam memnuniyetleri öğrencilere kıyasla daha yüksektir. Baritci & Baritci, 2018 yılında yaptıkları araştırmada Aksaray'ın üniversitede okuyan yabancı uyruklu öğrencilerin gözünde sahip olduğu imajı ölçmüşlerdir. Elde edilen sonuçlara göre Aksaray'ın yabancı öğrenciler gözünde bir imajı olmadığı ve şehrin sahip olduğu değerleri anlatmakta eksikliklerin bulunduğu belirlenmiştir.

Ceylan & Eravcı'ya (2018) göre bazı şehirlerin en önemli değerlerinden birisi kültürel değerleridir. Bu nedenle bir şehrin değerleri belirlenirken kültürel değerlerin ne kadar önemli olduğu da araştırılmalıdır. Araştırmacılar Sinop ilinin kültürel miras zenginliğinin şehirde yaşayanlar açısından algıları, farkındalığı, sadakati ve şehrin ekonomik değeri üzerindeki etkisini incelemiştir. Dal ve Akbaba (2019) Antalya ilinin değerlerini araştırdıkları çalışmalarında, Antalya ilinin kültürü, tarihi mirası ve doğal güzelliklerinin önemli olduğunu belirlemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre Antalya ili değerleri katılımcıların cinsiyeti, yaşı, geliri ve eğitim durumları açısından farklılık göstermektedir. Demirtaş ve Bardakçı'ya (2022) göre şehir değerlerinin uluslararası alanda tanınırlığının olabilmesi için en önemli koşulun kent vizyonunun oluşturulmasıdır. Araştırmacılara göre kent vizyonu, şehirde yaşayan tüm paydaşların bir araya gelerek şehrin gelecekte sahip olması istenen resmi birlikte çizmesidir.

Gümüş ve Onurlubaş'a (2021) göre bir şehirde yaşayan ve şehir imkanlarını deneyimleyen kişilerin sahip oldukları olumlu memnuniyet düzeyleri onların gelecekte birer şehir elçisi olarak davranmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle şehirde yaşayan veya şehri görmeye gelen turistlerin memnuniyet düzeylerinin yüksek olması için yerel yönetimlere fazlasıyla iş düşmektedir. Gün ve Gün'e göre (2022) şehirlerin değerlerini artıran bir diğer unsur da gastronomidir. Günümüzde bir şehri ziyarete gelen turistler sadece güneş ve deniz tatilini tercih etmiyorlar. Bununla birlikte yöresel tatları da deneyimlemek istemektedir. Şehirlerin kendine özgü yiyecek ve içecek gibi unsurları şehir dışından gelen ziyaretçiler açısından çekicilik sağlamaktadır. Bu çekicilik bile belli bir bölgenin diğer bölgelere kıyasla kalkınmasında belirleyici bir unsur olabilir. Karataş ve Türk (2017) Malatya şehrinin pazarlamasını yerel halk tarafından değerlendirmiştir. Araştırmacılar Malatya şehrinin değerlerini; kamu ve özel sektör imkanları, turistik değerler, insan kaynakları, erişilebilirlik, alım gücü, imaj ve karakter, şehrin marka değeri ve memnuniyet faktörleri altında incelemiştir. Elde edilen sonuca göre Malatya

şehrinin pazarlamasında başarılı olabilmek için yerel halk, ziyaretçiler, iş dünyası, öğrenciler ve kamu yöneticileri ortak akılla hareket etmeleri gerekmektedir. Tektaş ve Tektaş'a (2018) göre şehirlerin değerlerini artıran bir diğer unsur da üniversitelerdir. Üniversitelerin şehirlerde varlığı şehrin kültürel, ekonomik ve sosyal yapısına olumlu yönde etkisi vardır. Yerel halk üniversitelerin yaptığı bilimsel ve sosyal faaliyetlerden faydalanmaktadır. Sanayi üniversite iş birlikleri ticareti geliştirmektedir. Şehir hakkında yapılan bilimsel araştırmalar da şehirlerin gelişimine olumlu etkilemektedir. Böylece şehirler birer cazibe merkezi haline gelmektedir.

Yöntem

Araştırmada gerekli verilerin toplanması için anket formu (Aziz, 2008: 93) ve kümelere göre örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Kozak, 2015: 116). Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesinde 2022-2023 güz döneminde kayıtlı öğrenci sayısının 250 olduğu öğrenilmiştir. Örneklem büyüklüğü bilindiğinden, evreni belli olan hesaplama yöntemi kullanılmıştır. %95 güven aralığı ve %5 hata payı ölçütleri dikkate alındığında, örneklem büyüklüğü 151 olarak hesaplanmıştır (Büyüköztürk & ark., 2009: 98). Böylece, 200 adet anket dağıtılmış ve 169 âdeti geri toplamıştır. Anketlerin geri dönüş oranı %68'dir. Eksik doldurulan anket bulunmadığından tüm anketler analize alınmıştır. Sonuç olarak 169 adet anketle analizler yapılmıştır. Öğrencilerin Çanakkale ili değerleriyle ilgili algılarını belirlemek için oluşturulan anket formu Avcılar ve Kara'nın (2015) marka şehir yaratmak için belirlediği stratejilerden yola çıkarak oluşturulmuştur. Anket formunda 5'li likert derecesi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik değişkenleri yaş ve cinsiyet olarak belirlenmiştir.

Araştırma Bulguları

Demografik Değişkenler

Örneklemi oluşturan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Katılımcıların %23,1'i 22 yaşında, %40,8'i kadın ve %59,2'si erkekten oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı (N= 169)

Cinsiyet	**Frekans**	**%**
Kadın	69	40,8
Erkek	100	59,2
Yaş	**Frekans**	**%**
18	17	10,1
19	23	13,6
20	28	16,6
21	32	18,9
22	39	23,1
23	20	11,8
24	5	3
25 ve üstü	5	3

Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Değerleri Algılarının Betimleyici İstatistikleri

Elde edilen veriler betimleyici istatistikler yardımıyla incelenmiştir. Öğrencilerin Çanakkale ili değerleriyle ilgili verilen ifadelere katılma dereceleri ortalama ve standart sapma değerleriyle Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi öğrencilerin Çanakkale ili değerleriyle ilgili verilen ifadelere katılma dereceleri yüksekten düşüğe doğru sıralanmıştır. Buna göre en yüksek puan 4,86 ile 14'üncü sıradaki "*tarihi savaşlarıyla bilinen bir şehirdir*" olduğu anlaşılmaktadır. 5'li likert derecelemesi bakımından 4'ün üzerinde beş ifade olduğu görülmektedir. İkinci sıradaki ifade "*kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir*", üçüncü sıradaki ifade "*uluslararası su yoluyla (boğazıyla) bilinen bir şehirdir*", dördüncü sıradaki ifade "*Türkiye'de tanınırlığı yüksek bir şehirdir*" ve beşinci sıradaki ifade "*kültürel miraslarıyla (Troya ve Assos) bilinen bir şehirdir*" olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Değerleri Algılarının Betimleyici İstatistikleri (N= 169)

İfadeler	Ortalama	Standart Sapma
14 Tarihi savaşlarıyla bilinen bir şehirdir	4,86	0,529
15 Kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir	4,71	0,812
4 Uluslararası su yoluyla (boğazıyla) bilinen bir şehirdir	4,40	0,965
28 Türkiye'de tanınırlığı yüksek bir şehirdir	4,26	0,921
13 Kültürel miraslarıyla (Troya ve Assos) bilinen bir şehirdir	4,23	1,007
5 Yaşanılır şehirdir	3,95	1,114
30 Turizm potansiyeli yüksek bir şehirdir	3,84	1,017
1 Coğrafi olarak yerleşime uygun şehirdir	3,72	1,204
7 Sakin bir şehirdir	3,68	1,109
29 Dünyada tanınırlığı yüksek bir şehirdir	3,60	1,286
27 Şehir olarak imajı yüksektir	3,57	1,110
25 Yaşam memnuniyeti yüksek bir şehirdir	3,52	1,080
26 Yaşam kalitesi yüksek bir şehirdir	3,46	1,118
9 Gece hayatıyla bilinen bir şehirdir	3,31	1,176
21 Doğasıyla bilinen bir şehirdir	3,28	1,024
11 Yöresel tarım ürünleriyle bilinen bir şehirdir	3,26	1,087
16 Sosyal etkinlikleriyle bilinen bir şehirdir	3,24	0,843
6 Mimarisiyle bilinen bir şehirdir	3,11	1,084
8 Sanatsal faaliyetleriyle bilinen bir şehirdir	3,04	0,998
22 Toprak altı madenleriyle bilinen bir şehirdir	3,02	1,144
17 Festivalleriyle bilinen bir şehirdir	3,02	1,029
2 Marmara Bölgesi için merkezi bir şehirdir	3,00	1,197
20 İklimsel özellikleriyle bilinen bir şehirdir	2,88	1,048
10 Alışveriş olanaklarıyla bilinen bir şehirdir	2,86	1,068
24 Marka şehir olarak bilinir	2,76	1,161
18 Yaz sporlarıyla bilinen bir şehirdir	2,70	0,973
3 Ticaretle bilinen bir şehirdir	2,69	0,969
12 Gastronomisiyle (yöresel yemekleri) bilinen bir şehirdir	2,63	1,032
31 Dini değerleriyle bilinen bir şehirdir	2,57	1,131
23 Bilimsel faaliyetleriyle bilinen bir şehirdir	2,55	0,944
19 Kış sporlarıyla bilinen bir şehirdir		

Üniversite Öğrencilerinin Çanakkale Değerleri Algılarının Faktör Analizi

Çanakkale değerleri ölçeğinin yapı geçerliliğini anlamak için faktör analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı (0,81) ve Barlett Sphericity testi sonuçları ($x2=1950,849$; $df=465$; $p<0,000$) anlamlıdır. Uygun görülen test sonuçlarına göre yapılan faktör analizi Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 3'e göre özdeğeri birden büyük 9 boyut belirlenmiştir.

Tablo 3. Çanakkale Değerlerine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Sosyal kültürel ve sportif değerler	Memnuniyet	Doğa ve iklim değerler	Marka değeri	Uluslararası değerler	Coğrafi değerler	Gıda ve tarım değerleri	Tarihi savaş değerleri	Ticari ve mimari değerler
İ17	**,726**	,286	,047	,102	-,052	,112	,036	-,019	,018
İ18	**,707**	,221	,218	,102	,175	-,015	,122	-,188	,052
İ8	**,672**	,071	,129	,084	-,048	,153	,069	,032	,260
İ16	**,597**	,349	-,102	,172	,149	,055	,071	,161	,215
İ9	**,529**	,096	-,189	,061	-,080	,266	,408	,056	-,283
İ19	**,498**	-,010	,349	,286	,059	,016	-,055	-,416	,048
İ25	,308	**,788**	,051	,218	,002	,173	,053	,092	,007
İ26	,315	**,779**	,025	,187	,011	,140	,061	-,011	,023
İ5	,186	**,669**	,082	-,077	,207	,401	,099	,102	,111
İ27	,273	**,553**	,034	,334	,228	,103	,310	,027	-,046
İ7	-,066	**,507**	,442	-,402	,026	-,063	-,052	-,012	,065
İ21	,139	,189	**,661**	,011	,008	,252	,189	,216	-,078
İ20	,215	,052	**,660**	,111	,100	,164	,087	-,128	,032
İ22	-,025	-,100	**,616**	,191	,107	-,087	,146	,273	-,016
İ24	,174	,224	,108	**,689**	,155	,062	-,047	,006	-,041
İ23	,457	,063	,221	**,595**	-,026	-,011	,085	-,099	,092
İ10	,212	,178	,011	**,439**	-,018	,326	,349	,038	,190
İ31	,037	,190	,380	**,426**	,112	-,139	,112	-,273	,295
İ29	-,032	,095	,058	,317	**,745**	,015	,102	-,057	-,011
İ4	,142	-,187	-,019	-,202	**,620**	,473	,129	,080	-,094
İ13	,035	,101	,189	-,093	**,618**	,104	-,044	,112	,160
İ28	-,055	,340	,018	,216	**,486**	-,017	,345	,267	-,060
İ30	,298	,283	-,223	,178	**,324**	-,104	,293	,163	-,003
İ2	,169	,188	,167	,037	,123	**,695**	-,074	,020	,053
İ1	,004	,361	,032	,068	,118	**,665**	,227	-,002	-,024
İ11	,028	,089	,279	-,042	,146	,050	**,787**	-,019	,088
İ12	,300	,080	,195	,104	,049	,073	**,599**	-,242	,215
İ14	,033	,133	-,059	-,081	,215	,014	-,123	**,766**	-,025
İ15	-,070	,014	,325	,030	-,020	,025	,018	**,747**	,042
İ6	,228	,058	-,050	-,017	,104	-,005	,159	,037	**,839**
İ3	,104	-,033	,056	,356	-,123	,438	,009	-,093	**,493**

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization

Çanakkale Değerlerinin Cinsiyet Açısından t-testi Sonuçları

Katılımcıların cinsiyetlerini belirten kategorik demografik faktörün Çanakkale değerleri ifadeleri arasında fark olup olmadığı t-testi yapılarak incelenmiştir (Kalaycı, 2016: 131).

Tablo 4. Katılımcıların Çanakkale Değerleriyle İlgili İfadelere Katılmalarının Cinsiyete Göre Varyans Analizi

	Cinsiyet	Sayı	Ortalama	F Değeri	Anlamlılık
14. İfade	Kadın	69	4,95	3,16	0,077
	Erkek	100	4,81		
15. ifade	Kadın	69	4,86	**4,59**	**0,034**
	Erkek	100	4,60		
4. ifade	Kadın	69	4,36	0,20	0,656
	Erkek	100	4,43		
28. ifade	Kadın	69	4,24	0,02	0,870
	Erkek	100	4,27		
13. ifade	Kadın	69	4,34	1,42	0,235
	Erkek	100	4,16		
5. ifade	Kadın	69	4,11	2,34	0,128
	Erkek	100	3,85		
30. ifade	Kadın	69	3,94	1,03	0,310
	Erkek	100	3,78		
1. ifade	Kadın	69	3,94	**3,96**	**0,048**
	Erkek	100	3,57		
7. ifade	Kadın	69	3,69	0,02	0,883
	Erkek	100	3,67		
29. ifade	Kadın	69	3,52	0,54	0,463
	Erkek	100	3,67		
27. ifade	Kadın	69	3,55	0,08	0,778
	Erkek	100	3,60		
25. ifade	Kadın	69	3,59	0,53	0,464
	Erkek	100	3,47		
26. ifade	Kadın	69	3,57	1,17	0,280
	Erkek	100	3,39		
9. ifade	Kadın	69	3,11	3,34	0,069
	Erkek	100	3,45		
21. ifade	Kadın	69	3,28	0,00	0,951
	Erkek	100	3,28		
11. ifade	Kadın	69	3,30	0,19	0,663
	Erkek	100	3,23		
16. ifade	Kadın	69	3,27	0,11	0,732
	Erkek	100	3,23		
6. ifade	Kadın	69	3,21	0,97	0,326
	Erkek	100	3,05		
8. ifade	Kadın	69	3,11	0,54	0,460
	Erkek	100	3,00		
22. ifade	Kadın	69	2,86	2,13	0,146
	Erkek	100	3,13		
17. ifade	Kadın	69	3,02	0,00	0,956
	Erkek	100	3,02		
2. ifade	Kadın	69	3,20	3,19	0,076
	Erkek	100	2,87		
20. ifade	Kadın	69	2,97	0,73	0,392
	Erkek	100	2,83		
10. ifade	Kadın	69	2,84	0,05	0,814
	Erkek	100	2,88		
24. ifade	Kadın	69	2,68	0,58	0,447
	Erkek	100	2,82		
18. ifade	Kadın	69	2,72	0,05	0,821
	Erkek	100	2,69		
3. ifade	Kadın	69	2,88	**4,65**	**0,032**
	Erkek	100	2,56		
12. ifade	Kadın	69	2,84	**4,53**	**0,035**
	Erkek	100	2,50		

31. ifade	Kadın	69	2,68	0,93	0,335
	Erkek	100	2,51		
23. ifade	Kadın	69	2,65	1,22	0,274
	Erkek	100	2,49		
19. ifade	Kadın	69	2,10	1,51	0,220
	Erkek	100	2,30		

Tablo 4'te görüldüğü gibi üniversite öğrencilerinin Çanakkale değerleri olarak belirlenen ifadelerin, en yüksek puan alan ifadeden itibaren, cinsiyet açısından istatistiki bir fark olup olmadığı incelenmiştir. 5'li likert ölçeğe göre 4 ve üzerinde ortalama puan alan ifadeler incelendiğinde; 15'inci ifadede kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. 15'inci "*Kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir*" ifadesi kadınlarda (4,86), erkeklere kıyasla (4,60), daha yüksektir. Diğer ifadeler incelendiğinde; 1'inci ifade olan "*Coğrafi olarak yerleşime uygun şehirdir*", 3'üncü ifade olan "*Ticaretle bilinen bir şehirdir*" ve 12'nci ifadenin "*Gastronomisiyle (yöresel yemekleri) bilinen bir şehirdir*" ortalamaları arasında cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır.

SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı Çanakkale şehrinin değerlerini Çan Uygulamalı Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilerinin algıları yardımıyla belirlemektir. İkinci amaç, belirlenen değerlerin cinsiyet açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılığı olup olmadığını anlamaktır. Literatürden elde edilen şehirlere ait değerler ve Çanakkale Değerleri Envanteri yayınından yola çıkarak, Çanakkale şehrinin değerleri olabilecek otuz bir maddelik bir liste oluşturulmuştur. Bu liste yardımıyla elde edilen anket formu öğrencilere uygulanmıştır. Buna göre 5'li likert derecelemesi sonucunda, ortalaması 4 ve üzerinde olan 5 ifade olduğu anlaşılmıştır. Bu ifadeler sırasıyla; "tarihi savaşlarıyla bilinen bir şehirdir", "kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir", "uluslararası su yoluyla (boğazıyla) bilinen bir şehirdir", "Türkiye'de tanınırlığı yüksek bir şehirdir" ve "Kültürel miraslarıyla (Troya ve Assos) bilinen bir şehirdir" olarak sıralanmıştır. Elde edilen bu sonuçla, öğrencilerin gözünden, Çanakkale ilinin değerleri: tarihi savaşlar, kurtuluş savaşındaki rolü, boğazı ve kültürel mirasları olarak belirlenmiştir. İleride yapılacak araştırmalarda farklı paydaşların Çanakkale değerleri algısı incelenebilir. Böylece bu değerlerin paydaşlar açısından algısal farklılıkları olup olmadığı belirlenmiş olabilir.

Çanakkale değerlerini içeren otuz bir ifadeye faktör analizi yapıldığında dokuz farklı boyut altında toplandıkları görülmektedir. Buna göre dokuz boyut şöyle sıralanabilir: sosyal kültürel ve sportif değerler, memnuniyet, doğa ve iklim değerleri, marka değeri, uluslararası değerler, coğrafi değerler, gıda ve tarım değerleri, tarihi savaş değerleri ve ticari ve mimari değerlerdir. İleride yapılacak araştırmalarda her bir boyut ayrı ayrı ele alınıp incelenebilir. Böylece Çanakkale değerleri algısı boyutsal olarak daha iyi anlaşılmış olabilir.

Araştırmanın ikinci amacı Çanakkale değerleri ifadelerinin cinsiyet açısından istatistiki olarak farklılık olup olmadığını belirlemekti. Yapılan t-testi sonuçlarına göre 15'inci, 1'inci, 3'üncü ve 12'nci ifadelerde cinsiyet açısından farklılıkların olduğu anlaşılmıştır. Buna göre 15'inci ifadede (kurtuluş savaşındaki rolüyle bilinen bir şehirdir) kadınların ortalaması, erkeklere kıyasla, istatistiki olarak daha yüksektir. 1'inci ifadede (coğrafi olarak yerleşime uygun şehirdir) kadınların ortalaması, erkeklere kıyasla, istatistiki olarak daha yüksektir. 3'üncü ifadede (ticaretle bilinen bir şehirdir) kadınların ortalaması, erkeklere kıyasla, istatistiki olarak daha yüksektir. 12'nci ifadede (gastronomisiyle (yöresel yemekleri) bilinen bir şehirdir) kadınların ortalaması, erkeklere kıyasla, istatistiki olarak daha yüksektir. Genel olarak otuz bir maddeye bakıldığında, öğrencilerin Çanakkale değerleri ifadeleri algısının (4 ifade hariç) cinsiyet açısından istatistiki bir farklılığın olmadığı anlaşılmıştır.

Yaşadığımız dünyada şehirler kendi değerlerini belirlemeli ve bu değerler üzerinden rekabet üstünlüğü sağlayacak stratejiler belirlemelidir. Öncelikle şehirlerin kendi değerlerini iyi tanıması gerekmektedir. Bu kapsamda araştırmada Çanakkale şehrinin önemli paydaşlarından olan öğrencilere Çanakkale değerlerinin ne olabileceği konusunda bir tutum araştırması yapılmıştır. Şehirler için belirlenen bu değerler rekabetçiliğini artıracak ve şehirlere önemli derecede girdiler sağlayacaktır. Şehirleri diğerlerinden ayıran bu farklı değerlerin geliştirilmesi, öne çıkarılması ve yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda özellikle yerel yönetimlere, üniversitelere, kamu kurumlarına, sivil toplum kuruluşlarına, şehir sakinlerine ve şehrin tüm paydaşlarına önemli sorumluluklar düşmektedir. Eğer şehirlerin sahip olduğu değerler iyi bir şekilde tasarlanmış stratejilerle yönetilirse, sürecin sonunda şehirlerin tanınırlığı hem ulusal hem de uluslararası alanda giderek artacaktır.

KAYNAKÇA

Ailawadi, K., L. & Kevin L., K. (2004). Understanding retail branding: conceptual ınsights and research priorities. *Journal of Retailing*, 80, 331-342.

Aslan, M. & Boylu, A.A. (2022). Kişisel değerler, hedonik ve faydacı tüketim ve sosyal karşılaştırmanın incelenmesi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 441-464.

Avcılar, M. Y. & Kara, E. (2015). Şehir markası kavramı ve marka şehir yaratma stratejilerine yönelik literatür incelemesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 34, 76-94.

Avcılar, M. Y., Açar, M. F. & Yenilmez, G. (2017). Marka şehir oluşturmada şehirde yaşayan akademik personel ve üniversite öğrencilerinin şehirden algıladıkları memnuniyet düzeylerinin ölçümü: Osmaniye ilinde bir araştırma. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, 1, 80-103.

Aziz, A. (2008). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Baritci, Z. F. & Baritci, F. (2018). Aksaray üniversitesindeki yabancı uyruklu öğrencilerin gözünden Aksaray ilinin imajı üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5, 4, 21-35.

Başpınar, O. (2015). *Şehir Markalaşması ve Ankara Örneği*. Uzmanlık Tezi. Ankara.

Büyüköztürk, Ş., E. K. Çakmak, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz & F. Demirel (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Can, M. & Başaran, K. Z. (2014). Kent markası ve imajının belirlenmesi: Rize örneği. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11, 42, 27-42.

Ceran, Y. (2013). Şehirlerin markalaştırılması ve markanın yönetimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5, 1, 537-547.

Ceylan, K. E. & Eravcı, A. (2018). Kültürel mirasın ekonomik değer ve marka şehir pazar performansına etkisi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3, 4, 45-61.

Çanakkale Değerleri Envanteri (2009) Editörler: Ali Akdemir, Osman Demircan, Selehattin Yıldız, Turan Takaoğlu ve Cengiz Akbulak. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

Dal, N. E. & Akbaba, A. (2019). Antalya ilinin marka şehir algısı hakkında bir araştırma. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 5, 8, 1-30.

Demirtaş, F. & Bardakçı, H. (2022). Kent Marka Barometresi 2020" Raporu ışığında uluslararası kent markalaşmasında kent vizyonunun rolü. *Dijital Comunication Journal*, 5, 6, 1-14.

Demirgüneş, B. K. & Avcılar, Y. (2014). Şehir markası oluşturma: Şehirde oturanların memnuniyet düzeyleri üzerine bir uygulama. *19.Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, 557-570. Gaziantep.

Dinnie, K. (2011). *City Branding*: Theory and Cases, Palgrave Macmillian Publisher Limited, Hampshire, UK.

Ergan, S., Giray, S. & Akyol, A. (2014). Bir şehrin markalaşmasının yaşayanların memnuniyeti üzerine etkisinin araştırması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 13, 69-92.

Fan, Y. (2010). Branding the nation: Towards a beter understanding. Place Branding and Public Diplomacy, 6, 2, 97–103.

García, J., A., Gomez, M. & Milano, A. (2012). A destination-branding model: An empirical analysis based on stakeholders. *Elsevier, Tourism Management,* 33, 646-661.

Gülmez, M., Babür, S. & Yirik, Ş. (2012). Turizmde destinasyon markalaşması ve alanya örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 901-906.

Gümüş, N. (2017). Şehir pazarlaması bağlamında üniversite öğrencilerinin şehre yönelik algılarının belirlenmesi: Kastamonu ilinde bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 299-314.

Gümüş, N. & Onurlubaş, E. (2021). Şehir marka deneyiminin şehir memnuniyetine ve şehir marka elçiliği davranış niyetine etkisi. *Gaziantep Unıversıty Journal of Socıal Scıences*, 20, 4, 1830-1846.

Gün, S. & Gün, İ. (2022). Gastronomi *Turizmi Kapsamında Şehir Pazarlaması ve Şehir Markalaşması*. İçinde Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XIV. Editör: Mehmet Yücenurşen, Eğitim Yayınevi, Konya.

Huang C., Oh K., Zhang Q. & Choi Y. (2013). Understanding the city brand in the regional tourism market among college students. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30, 7, 662-671.

Kalaycı, Ş. (2016). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Karataş, İ. A. & Türk, M. (2017). Malatya'nın şehir pazarlaması açısından yerel halk tarafından değerlendirilmesi. *Birey ve Toplum*, 7, 14, 115-147.

Kluckhohn, C. (1951). *Values and value orientations in the theory of action*. In T. Parsons & E. A. Shils (Eds.), Toward a general theory of action. New York, NY: Harper.

Kozak, M. (2015). Bilimsel araştırma: tasarım, yazım ve yayım teknikleri. Ankara: Detay Yayıncılık.

Mirrilees, B.,Miller, D. & Herington, C. (2008). Antecedents of residents city brand attitudes. *Journal of Business Research*. 62, 362–367.

Mohseni, S., Jayashree, S., Rezaei, S., Kasim, A. & Okumus, F. (2018). Attracting tourists to travel companies' websites: the structural relationship between website brand, personal value, shopping experience, perceived risk and purchase intention. *Current Issues in Tourism*, 21, 6, 616-645.

Peker, A. E. (2006). Kentlerin Markalaşma Sürecinde Çağdaş Sanat Müzelerinin Rolü: Kent Markalaşması ve Küresel Landmark. *İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Pektaş, G., Ö., E. & Karadeniz, M. (2014). Şehir imajının marka değeri üzerine etkisi: Gaziantep ve baklava örneği. *19.Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, 543-553, Gaziantep.

Riza M.; Doratli, N. & Fasli, M. (2012). City Branding and identity. *Asia Pacific International Conference on Environment-Behaviour Studies*, Salamis Bay Conti Resort Hotel, Famagusta, North Cyprus

Saran, M. (2005). Kent pazarlaması: Güçlü bir kent imajı ve kent markası oluşturmak. *TMMOB Makine Müh. Odası, Marka Yönetimi Sempozyumu*, 14-15 Nisan, Gaziantep.

Sivapalan, A., von der Heidt, T., Scherrer, P., & Sorwar, G. (2021). A consumer values-based approach to enhancing green consumption. *Sustainable Production and Consumption*, 28, 699-715.

Tektaş, N. & Tektaş, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin şehir markası algısı: Bandırma örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 6, 357-361.

Teller, C. & Elms, J. R. (2012). Urban place marketing and retail agglomeration customers. *Journal of Marketing Management*, 28 (5-6), 546-567.

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, (https://sozluk.gov.tr/) Erişim Tarihi: 24.11.2022.

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Duygusal Zeka Ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

Sabiha SEVİNÇ ALTAŞ
Ömer ÖZİŞLİ

1.GİRİŞ

Duygusal zekâ son yıllarda hem psikolojik araştırma alanında hem de örgütsel davranış alanında oldukça ilgi çekmeye başlamıştır. Duygusal zekânın yaşamda başarıyı ve psikolojik refahı belirleyen önemli faktörlerden biri olduğu iddia edilmektedir.

Acımasız rekabet ortamı sebebiyle iş hayatının da kuralları değişmektedir. Birçok işletme duygusal zekayı kariyer planlamasında kullanır hale gelmiştir. İşletmeler de duygusal zeka becerisi, yönetim felsefesinin önemli bir yapıtaşı haline gelmiştir ve işletmeler artık bunun önemini fark etmeye başlamışlardır (G. Matthews vd., 2004).

Son dönem araştırmalarında zekanın birden çok türünün olduğu tespit edilmiştir. Sosyal zekanın önemli bir unsur haline gelmesi, insanın başarısında farklı zekaların etkililiğini gündeme getirmiştir (Arıcıoğlu, 2002). Bu doğrultuda geçmiş dönem araştırmalarına bakıldığında, 1920 yılında "sosyal zeka" ilk olarak Thorndike tarafından zikredilmiştir. Wayne Payne 1986 yılında ilk defa yayınlanmamış tezinde "duygusal zeka" terimini kullanmıştır. 1990 yılında Salovey ve Mayer duygusal zeka teorilerini açıklamışlardır. 1995 yılında Daniel Goleman duygusal zeka kitaplarından ilkini yayınlamıştır (Sparrow, Knight, 2006). Duygusal zeka ile ilgili literatürde daha önce yapılan araştırmalar olsa da büyük ilgi Goleman'ın 1995 yılındaki çalışması ile dikkat çekmiştir.

Salovey, Mayer duygusal zekayı "kişinin kendisinin, başkalarının hislerini ve duygularını ayırt edebilme için gözlemleme ve elde ettiği bilgileri düşünceleri ile davranışları için yönlendirici olarak kullanma yeteneği" olarak ifade etmişlerdir (Salovey, Mayer, 1990).

Halıçınarlı ve Bender bilişsel zekayı, uzun vadeli ve stratejik olarak kabul etmektedir. Duygusal zeka farklıdır. Acil olarak işlemektedir; taktikseldir. Duygusal zeka, başarıyı öngörme konusunda bilişsel zekaya göre daha fazla yardımcı olmaktadır. Çünkü duygusal zeka, bir kişinin acil bir durum karşısında bilgiyi nasıl uyguladığını göstermektedir (Kavcar, 2011). Bilişsel ve duygusal zeka birbirlerine zıt değildir. Ama birbirlerinden ayrı yetilerdir. Tüm bireylere bakıldığında, akıl ve duygusal hassasiyet karışıktır. Bilişsel zeka ile duygusal zeka karşılaştırıldığında bazı yönleri arasında küçük bir bağlantı bulunmaktadır. Ama çok küçük bir bağlantıdır. Aynı zamanda bilişsel zeka ile duygusal zekanın birbirinden bağımsız olgular olduğunu açıklamaktadır (Goleman, 2004). Goleman(2004) duygusal yeteneğin meta-yetenek olduğunu düşünmektedir. Ham zeka dahil olmak üzere, var olan diğer yeteneklerin ne kadar iyi kullanabileceğinin belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir.

Tüm Dünya'da büyük ilgi gören duygusal zeka ölçeğinin düzenleyicisi Dr. Reuvon Bar-On, duygusal zekayı "insanın çevresinden gelen baskı ve taleplerle başarılı şekilde baş edebilmesinde bireye yardımcı olacak, kişisel, duygusal ve sosyal yeterlilik ve beceriler dizini" şeklinde ifade etmektedir. Duygusal zeka yetenekleri, bilişsel zeka yeteneklerinin zıttı değildir. Gerçek yaşamda bu iki kavram etkileşim halinde ve birbirini desteklemektedir. Bar-On, gerçek zeki insani, sadece "cogtelligent" (bilişsel zekaya sahip) değil aynı zamanda "emtelligent" (duygusal zekaya sahip) olan kişi olarak tanımlamaktadır. Duygusal zekanın bilişsel zekadan

farklı olmakla birlikte duygusal zeka ve bilişsel zekanın genel zekanın temel öğelerinden olduğunu belirtmektedir (Bar-On vd. 2003).

Bar-On duygusal zeka modelinde, duygusal zekayı "kişisel, kişiler arası, stres yönetimi, uyum ve genel ruh hali" olmak üzere beş bileşen olarak incelemektedir. Ayrıca bu beş bileşenin de kendi içinde alt boyutları bulunmaktadır (BarOn, 2005: 12-16).

-Kişisel duygusal zeka; kendi içinde duygusal öz-farkındalık, bağımsızlık, girişkenlik, kendini geliştirme ve benlik saygısı olarak ayrılmaktadır.

- Kişiler arası duygusal zeka; kendi içinde sosyal sorumluluk, empati ve kişiler arası ilişkiler olarak üçe ayrılmaktadır.

- Şartlara ve çevreye uyum duygusal zeka; kendi içinde problem çözümü, gerçeklik testi ve esnekliği içeren üç bölümden oluşur.

- Stres yönetimi duygusal zeka; dürtü kontrolü ile stres toleransını içermektedir.

- Genel ruh hali duygusal zeka; iyimserlik ve mutluluğu içermektedir (Seyis, 2011).

Sparrow ve Knight(2006)'a göre duygusal zeka, bireysel düzeyde kendini yönetmeye, başkaları ile olan ilişkileri yönetmeye ve başkaları ile ilişkileri kurmayı kolaylaştırmaya ve aynı zamanda başkalarını geliştirmeye yaramaktadır (Kavcar, 2011).

Duygusal zeka ile ilgili birçok çalışma göstermiştir ki bireyin yaşamına olumlu katkıları çok fazladır. Kavcar (2011) bu olumlu katkıları; genel sağlık, fiziksel sağlık, zihinsel sağlık, sağlıklı yaşam davranışları, kariyer başarısı, iş tatmini, yüksek performans, örgütsel bağlılık, kaliteli sosyal ilişkiler, evlilik tatmini, yaşam tatmini, mutluluk, problem çözme şeklinde ifade etmektedir. Bazı araştırmalarda düşük duygusal zekanın olumsuz etkileri de tespit edilmiştir. Düşük duygusal zekanın; bitkinlik, kaygı, aleksitimi, saldırganlık, tükenmişlik, kurallara uymama, yalnızlık, stres, umutsuzluk, bağımlılık ve davranış bozukluğu gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

İlgili yazında duygusal zeka ve demografik değişkenler ile ilgili yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Duygusal zeka ve cinsiyetin araştırıldığı çalışmaların sonuçların da kızların duygusal zeka düzeyinin daha yüksek olduğu saptanmıştır (Köksal, 2003; Austin vd.,2005; Harrod ve Scheer, 2005; Göçet, 2006; G. Otacıoğlu,2009; Seyis, 2011). Araştırmaların büyük çoğunluğunda kızların duygusal zeka düzeyi daha yüksek olsa da Aydın (2010) tarafından yapılan çalışmada farklı sonuçlar elde edilmiştir. Duygusal zeka alt boyutlarından biri olan duyguların farkında olma ile empati alt boyutu kız öğrencilerin, duyguları yönetme boyutu ise erkek öğrencilerin anlamlı düzeyde yüksek puanlara sahip olduklarını görülmektedir.

Duygusal zeka ve üniversiteye başlamadan önce yaşanılan bölge arasındaki ilişkilerin araştırıldığı, Göçet (2006) tarafından gerçekleştirilen çalışma da batı bölgesinden gelen öğrencilerin doğu bölgesinden gelenlere göre daha yüksek duygusal zekaya sahip oldukları tespit edilmiştir.

Büyükşehir, şehir, ilçe ve köyde yaşayan öğrenciler açısından duygusal zekanın araştırıldığı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre il merkezinde yaşayan öğrencilerin diğer bölgelere göre duygusal zeka boyutlarından kişisel beceri alt boyutu puanlarının daha fazla olduğu bulunmuştur (Taşkın, 2008).

Ailenin ekonomik durumu ile duygusal zekanın araştırıldığı çalışmalarda farklı sonuçlar bulunmuştur. Harold ve Scheer(2005), ailenin ekonomik durumu ile duygusal zeka arasında pozitif ilişki bulgulamıştır. Fakat ailenin ekonomik durumu ile duygusal zeka düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı çalışmalar da bulunmaktadır (Holmes, 1999; Göçet, 2006; Taşkın, 2008).

2.YÖNTEM

Duygusal zeka ve demografik değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırıldığı bu çalışma ile işletme yöneticileri ve eğitmenler için duygusal zekanın önemi vurgulanacaktır. Öğrencilerin duygusal zekalarının gelişebilmesi için var olan eksikliklerin ve sorunların giderilmesi için de faydalı olacaktır.

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu (MYO) öğrencilerinin duygusal zeka düzeylerinin, cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf, gelir, yaşanılan bölge, yaşanılan yer ile ilişkisinin olması beklenmektedir.

H1: Sağlık Hizmetleri MYO öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri, cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H2: Sağlık Hizmetleri MYO öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri, yaşa göre farklılık göstermektedir.

H3: Sağlık Hizmetleri MYO öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri, öğrenim görülen bölüme göre farklılık göstermektedir.

H4: Sağlık Hizmetleri MYO öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri, öğrenim görülen sınıfa göre farklılık göstermektedir.

H5: Sağlık Hizmetleri MYO öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri, gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H6: Sağlık Hizmetleri MYO öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri, üniversiteye başlamadan önce yaşanılan bölgeye göre farklılık göstermektedir.

H7: Sağlık Hizmetleri MYO öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri, üniversiteye başlamadan önce yaşanılan yerleşim birimine göre farklılık göstermektedir.

Araştırma verileri anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin demografik özellikleri ile ilgili veriler yer almaktadır. İkinci bölümde ise, öğrencilerin duygusal zekalarını ölçmeye ilişkin sorular yer almaktadır. Veriler 2023 yılı Ocak ayında kolayda örnekleme yöntemi ile toplanmıştır. Duygusal Zeka'yı ölçmek için 16 soruluk Chi- Sum Wong ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte duygusal zeka 4 faktör halinde ölçülmüştür (Wong vd., 2000). Duygusal zeka ölçeği, kendi duygularının farkındalığı, başkalarının duygularının farkındalığı, duygu kullanımı ve duygu düzenlemesi alt boyutlarından oluşmaktadır.

3.BULGULAR

Araştırmanın verileri SPSS 25 Programı ile değerlendirilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş, öğrenim görülen program, sınıf, üniversiteye başlamadan önce yaşanılan coğrafi bölge, yaşanılan yer ve gelir düzeyi ile ilgili sorular sorulmuştur. Öğrencilerin sosyo-demografik durumuna yönelik bulgular Tablo 1'de ortaya konmaktadır.

Tablo 1'e göre anketi cevaplayan öğrencilerin %62,8'i kadın, %37,2'si erkektir. Öğrencilerin %13,4'ü 18 yaş ve altında, %57,3'ü 19-20 yaş arasında, %22,0'si 21-22 yaş arasında ve %7,3'ü 23 yaş ve üstündedir. Öğrencilerin %14.0'ü Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik, %12.2'si Tıbbi Laboratuvar Teknikleri, %1.2'si Yaşlı Bakım Hizmetleri, %16.5'i Anestezi, %9.1'i Optisyenlik, %23.2'si İlk Acil Yardım ve %23.8'i Fizyoterapi Programında öğrenim görmektedir. Öğrencilerin %70, 7'si 1.sınıf, %29,3'ü 2.sınıftadır. Öğrencilerin %38,4'ü ailelerinden 1000 TL ve altı, %30,5'i 1000-2000 TL arasında, %8,5'i 2000-3000 TL arasında, %22,6'sı 3000 TL ve üstü para almaktadır. Öğrencilerin üniversiteye başlamadan önce %54,3 Marmara Bölgesinde, %7,3'ü Ege Bölgesinde, %6,7'si İç Anadolu Bölgesinde,

%11,0'i Akdeniz Bölgesinde, %12,2'si Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, %4,3'ü Doğu Anadolu Bölgesinde ve %4,3 Karadeniz Bölgesinde yaşamaktadır. Öğrencilerin üniversiteye başlamadan önce %37,8'si büyükşehirde, %31,1'i şehirde, %19,5' ilçe/beldede ve %11,6'sı köyde yaşamaktadır.

Tablo1: Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özellikleri İle İlgili İstatistikler

Özellikler	Sayı		%	Özellikler	Sayı		%
Cinsiyet	Kadın	103	62,8	**Gelir**	1000 ve altı	63	38,4
	Erkek	61	37,2		1000-2000	50	30,5
	Toplam	**164**	**100**		2000-3000	14	8,5
					3000 ve üstü	37	22,6
					Toplam	**164**	**100**
Yaş	18 ve altı	22	13,4	**Yaşanılan Bölge**	Marmara	89	54,3
	19-20	94	57,3		Ege	12	7,3
	21-22	36	22,0		İç Anadolu	11	6,7
	23 ve üstü	12	7,3		Akdeniz	18	11,0
	Toplam	**164**	**100**		Güneydoğu Anadolu	20	12,2
					Doğu Anadolu	7	4,3
					Karadeniz	7	4,3
					Toplam	**164**	**100**
Bölüm	Tıbbi Dök.ve Sekreterlik	23	14.0	**Yaşanılan Yer**	Büyükşehir	62	37,8
	Tıbbi Laboratuvar Teknikleri	20	12.2		Şehir	51	31,1
	Yaşlı Bakım Hizmetleri	2	1.2		İlçe/Belde	32	19,5
	Anestezi	27	16.5		Köy	19	11,6
	Optisyenlik	15	9.1		**Toplam**	**164**	**100**
	İlk Acil Yardım	38	23.2				
	Fizyoterapi	39	23.8				
	Toplam	**164**	**100**				
Sınıf	1.sınıf	116	70,7				
	2.sınıf	48	29,3				
	Toplam	**164**	**100**				

Araştırmada hangi analizin kullanılacağına karar verebilmek için ilk olarak değişkenler için normallik testi yapılmıştır. Normallik testinin sonucuna göre; cinsiyet, yaş, program, sınıf, yaşanılan coğrafi bölge, yaşanılan yer ve gelir durumu değişkenlerine ait dağılımın çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları incelenmiştir. Bu sonuçların literatürde de belirtildiği ve istenildiği şekilde -2 ile +2 arasında değerler aldığı görülmüştür. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin bu değerler arasında olması istatistiksel analizlerde verilerin normal dağıldığını düşündürmektedir (Kozan ve Hamarta, 2017: 68). Bu nedenle demografik özelliklerin duygusal zeka ölçeğinin alt boyutlarında anlamlı farklılıklara yol açıp açmadıklarını analiz etmek için parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Öğrencilerin demografik özellikleri ile duygusal zekanın alt boyutları arasındaki farklılıkları saptamak amacıyla bağımsız örneklemler t-testi ve Anova analizleri kullanılmıştır. Ankete

katılan öğrencilerin demografik özellikleri ile duygusal zekanın bileşenleri arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla bağımsız örneklemler t-testi ve Anova analizleri yapılmıştır.

Tablo 2: Demografik Özellikler ile Duygusal Zeka Alt Boyutları Arasındaki İlişki

Demografik Özellikler	Kendi Duygularını Değerlendirme Boyutu	Başkalarının Duygularını Değerlendirme Boyutu	Duyguların Kullanılması Boyutu	Duyguların Düzenlenmesi Boyutu
Cinsiyet	t=0,800 p=0,501	t=-1,166 p=0,068	t=0,857 p=0,890	t=-0,29 p=0,499
Yaş	F=1,931 p =0,127	F=0,326 p=0,807	F=0,540 p=0,656	F= 0,828 p=0,480
Bölüm	F= 1,060 p=0,389	F=0937 p=0,470	F=1,426 p=0,208	F=0,785 p=0,583
Sınıf	t=-2,068 p=0,04*	t=-2,177 p=0,03*	t= 0,352 p=0,726	t=-0,739 p=0,462
Gelir	F=0,128 p=0,972	F= 1,899 p=0,113	F=0,376 p=0,825	F=2,911 p=0,02*
Yaşanılan Bölge	F= 1,281 p=0,269	F=0,680 p=0,666	F=0,283 p=0,944	F=0,935 p=0,471
Yaşanılan Yer	F= 0,662 p=0,577	F=1,594 p=0,193	F=0,054 p=0,983	F=0,366 p=0,788

Tablo 2'de öğrencilerin cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri bölüm, sınıfları, aylık gelirleri, üniversiteye başlamadan önce yaşadıkları coğrafi bölge ile yaşadıkları yer gibi değişkenlerin duygusal zeka düzeylerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örnekler t testi ve Anova testi sonuçları yer almaktadır. Bulgulara göre; cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri bölüm, üniversiteye başlamadan önce yaşadıkları coğrafi bölge ile yaşadıkları yer değişkenleri, öğrencilerin duygusal zekanın tüm boyutları ile anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır ($p>0,005$). Fakat sınıf değişkeni ve duygusal zekanın kendi duygularını değerlendirme boyutu ile başkalarının duygularını değerlendirme boyutu istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar oluşturmaktadır ($p <0,05$). Aynı zamanda gelir değişkeni ile duygusal zekanın duyguların düzenlenmesi boyutu istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar oluşturmaktadır ($p <0,05$).

Öğrencilerin duygusal zekânın dört boyutuna ait verdikleri cevapların en düşük ve en yüksek değerleri, ortalama değerleri ve standart sapmalarına ait sonuçlar Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Duygusal zekâ boyutlarına vermiş oldukları yanıtların ortalama değerleri ve standart sapmaları

Duygusal Zeka Boyutları	Min-Max	Ortalama	Standart Sapma
Kendi Duygularını Değerlendirme	1-5	3,6565	,92044
Başkalarının Duygularını Değerlendirme	1-5	3,7846	,69439
Duyguların Kullanılması	1-5	3,5361	,77858
Duyguların Düzenlenmesi	1-5	3,4207	,92832

Öğrenciler duygusal zekaya ait; kendi duygularını değerlendirme, başkalarının duygularını değerlendirme, duyguların kullanılması, duyguların düzenlenmesi alt boyutlarına 1-5(kesinlikle katılmıyorum-kesinlikle katılıyorum) değerleri arasında yanıtlar vermişlerdir. İlave olarak sırasıyla; 3,6565(±0,92044), 3,7846(±0,69439), 3,5361(±77858) ve 3,4207(±0,92832) ortalama değeri ile katılım göstermişlerdir.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmaya katılan Meslek Yüksek Okulu öğrencilerinin duygusal zeka ölçeğinde yer alan dört boyuta ortalamanın üzerinde iyi düzeyde olduğu bulgulanmıştır. İlgili yazında benzer

sonuçlar elde edilmiştir (Aslan, İşsever, 2015; Kuşaklı, 2008; Avşar, Kaşıkçı, 2009; Karakaş, Küçükoğu, 2011; Tetik vd.,2014; Oğan, Toy;2017; Oğrak, Gönül,2021).

Yapılan analizler sonucunda, cinsiyet, yaş, öğrenim gördükleri bölüm, üniversiteye başlamadan önce yaşadıkları coğrafi bölge ile yaşadıkları yer değişkenleri, öğrencilerin duygusal zekanın tüm boyutları ile anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır. Fakat sınıf değişkeni ve duygusal zekanın kendi duygularını değerlendirme boyutu ile başkalarının duygularını değerlendirme boyutu istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar oluşturmaktadır. Aynı zamanda gelir değişkeni ile duygusal zekanın duyguların düzenlenmesi boyutu istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar oluşturmaktadır.

İlgili yazın incelendiğinde, duygusal zeka ve boyutlarının yüksek düzeyde olduğunun tespit edildiği araştırmalar mevcuttur (Keskin, Yıldırım, 2006; Cerit, Öz, 2019; Çankaya, Eriş, 2020). Duygusal zeka ve cinsiyet ilişkisinin araştırıldığı çalışmalarda bu araştırmanın aksine anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (Atilla,2012; Tiryaki vd.,2013). Bu çalışmalarda kadınların duygusal zeka düzeylerinin daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. Karakaş ve Küçükoğlu (2011), gelir seviyesi ile duygusal zeka arasında anlamlı farklılıklar bulgulamıştır.

Öğrenciler iki yıllık eğitimlerini tamamladıktan sonra iş hayatına geçecektir. Arzu ettikleri işe girmek, iş hayatının zorluklarının üstesinden gelebilmek, iş ortamında uyumlu bir çalışan olabilmek açısından duygusal zeka düzeyinin yüksek olması çok faydalı olacaktır.

Duygusal yeterliliğin oynadığı kritik role ilişkin yeni anlayışımız göz önüne alındığında, bireysel, grup ve örgütsel başarı, eğitim için yapılması gereken çıkarım çok açıktır: Gençlerin temel yaşam becerileri olarak bu duygusal zeka yeterliliklerinde uzmanlaşmalarına yardımcı olmaktır (D. Goleman, 2001).

KAYNAKLAR

Arıcıoğlu, M., Atilla, "Yönetsel Başarının Değerlemesinde Duygusal Zekanın Kullanımı: Öğrenci Yurdu Yöneticileri Bağlamında Bir Araştırma", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2002, (4) 26-42.

Aslan, D., & İşsever, H. (2018). Kamu Hastanelerinde Çalışan Hemşirelerin Duygusal Zeka Yetenekleri İle Profesyonellik Davranışları Arasındaki İlişki. *Prevalence*, *19*, 24.

Austin, E. J., Evans, P., Goldwater, R., & Potter, V. (2005). A preliminary study of emotional intelligence, empathy and exam performance in first year medical students. *Personality and individual differences*, *39*(8), 1395-1405.

Aydın, Betül (2010), Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Zeka ve Umut Düzeyleri ile Psikolojik Sağlamlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avşar, G., & KAŞIKCI, M. (2010). Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinde duygusal zekâ düzeyi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, *13*(1), 1-6.

Bar-On, R., Tranel, D., Denburg, N. L., & Bechara, A. (2003). Exploring the neurological substrate of emotional and social intelligence. *Brain*, *126*(8), 1790-1800.

Cerit, B., & Fatma, Ö. Z. Hemşirelerde Duygusal Zekanın İletişim Becerilerine Etkisi. *Sağlık Akademisi Kastamonu*, *4*(1), 1-21.

Chi Sum Wong ; Kenneth S. Law and Lynda Song, 'The Construct and criterion validity of emotional intelligence and its potential utility for management studies', *Journal of Applied Psychology*, Vol:89, No:3, 2000, s.483-496

Çankaya, M., & Hüseyin, E. R. İ. Ş. (2020). Hemşire Ve Ebelerin Duygusal Zeka Düzeylerinin Tespitine Yönelik Bir Çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(74), 656-664.

Goleman, D. (2001). An EI-based theory of performance. The emotionally intelligent workplace: How to select for, measure, and improve emotional intelligence in individuals, groups, and organizations, 1(1), 27-44.

Goleman, Daniel, Duygusal Zeka: Neden IQ'dan Daha Önemlidir, İstanbul, Varlık Yayınları, 2004.

Göçet, Emine (2006), Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Zeka Düzeyleri ile Stresle Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürşen Otacıoğlu, Sena (2009), "Müzik Öğretmeni Adaylarının Duygusal Zeka ile Akademik ve Çalgı Başarı Düzeyleri Arasındaki İlişki", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 19 (1), 85-96.

Harrod, Nicholas, R., Scheer, Scott, D., "An Exploration of Adolescent Emotional Intelligence in Relation to Demographic Characteristics", *Adolescence,* 2005, 40, 159, 503-512.

Holmes, Rayshad, A., "Class Effects: An Exploratory Study of the Relationship Between Emotional Intelligence and Socio-Economic Status Among African Americans", Doktora Tezi, George Town University, 1999.

Karakaş, S. A. ve Küçükoğlu, S. (2011). Bir eğitim hastanesinde çalışan hemşirelerin duygusal zeka düzeyleri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(3). 8-13.

Kavcar, B. (2011). Duygusal zekâ ile akademik başarı ve bazı demografik değişkenlerin ilişkileri: bir devlet üniversitesi örneği. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keskin, G. ve Yıldırım, G. Ö. (2006). Hemşirelerin kişisel değerlerinin ve iş doyumlarının incelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 22(1). 119-133.

Kozan, H. İ. Ö. ve Hamarta, E. (2017). Beliren yetişkinlikte beden imgesi: bağlanma ve sosyal görünüş kaygısının rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(48). 63-81.

Köksal, Ayça (2003), Ergenlerde Duygusal Zeka ile Karar Verme Stratejileri Arasındaki İlişki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuşaklı, B. Y. (2008). Yönetici hemşirelerin duygusal zekâ yetenekleri ve liderlik davranışları (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Matthews, G., Zeidner, M., & Roberts, R. D. (2004). *Emotional intelligence: Science and myth*. MIT press.

Oğan, E., & Toy, B. Y. (2017). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Düzeylerinin İncelenmesi. *Sosyal Bilimler Arastirmalari Dergisi*, *7*(3).

Oğrak, A., & Gönül, F. (2021). Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişki. *Uluslararası Ekonomi Ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, *5*(13), 1-15.

Salovey, Peter, Mayer, John, D., Emotional Intelligence, Baywood Publishing Co., 1990.

Seyis, S. (2011). Ortaöğretim Öğrencilerinin Motivasyonları ve Duygusal Zekaları İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü.

Sparrow, Tim, Knight Amanda, Applied EI, San Francisco, Jossey-Bass, 2006.

Taşkın, A., Kemal, "Beden Eğitimi Öğrencilerinde Duygusal Zeka Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.

Tetik, S., Ökmen, M., & Vedat, B. A. L. (2014). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ile öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Elektronik Mesleki Gelişim Ve Araştırmalar Dergisi*, *2*(1), 17-29.

Dijital Bankacılık Ve Dijital Bankalar: Dijital Katılım Bankalarının Sektöre Etkileri, Swot Analizi İle Değerlendirmesi

Teoman TAĞTEKİN

Giriş

Çalışmamıza bir soru ile başlayıp, soruyu çoklayabilir, bunların cevaplarını detaylandırarak çalışmanın başlığı çerçevesinde tespit ve tetkikleri yazarak derinlemesine ilerleyebiliriz.

Niçin dijitalleşmek istiyoruz?

Genel kapsam içeren bu soruyu spesifik baza indirgeyecek olursak, Bankalar niçin dijitalleşmek istiyor?, Banka müşterileri niçin dijitalleşmeyi tercih ediyor?, Kamu otoritesi niçin dijitalleşmeyi istiyor, teşvik ediyor?, Küresel sektör dijital olarak nasıl evriliyor?, Nereye kadar dijitalleşeceğiz?, ……

Dijitalleşmenin gerekçelerini tüm tarafların bakış açısı ile irdeleyip cevapladığımızda, bankacılık sektöründe dijitalleşme gerçekten bir ihtiyaç mı, lüks mü, yoksa fantastik bir boyut mu bunun cevabını daha net görebiliriz.

Bankacılık sektöründe dijitalleşme, bankalar tarafından başlatılıp sonrasında müşteri ihtiyaçlarının ve isterlerinin yönlendirmeleri ve tercihleri ile şekillenen ve günümüzde artık banka ve müşterilerden farklı, başta fintech'ler olmak üzere diğer paydaşların da katılımı ile daha çılgın ve sınırları zorlayan bir boyutta devam etmektedir. İsterler bazen öyle noktalara taşınıyor ki, finansal tercihler için var olan teknolojik yetenekler yetersiz kalmakta, finansal tercihler yeni teknolojilerin geliştirilmesi ya da doğumuna neden olabilmektedir.

Niçin Dijitalleşmek istiyoruz?

Bankalar, müşteri/hizmet çerçevesinden bakıldığında, sektörel finansal imkanların sunumunda dijital yetenek ve olanaklardan faydalanarak müşteri memnuniyetini sağlayıp, finansal sadakatı arttırmayı hedeflemektedir. Müşterilerin, başta kredi ve tasarrufların değerlendirilmesi olmak üzere her türlü yerli ve yabancı para cinsinden, ödeme, transfer, kartlı işlemler, v.b. gibi tüm finansal işlemlerinin aynı banka üzerinden farklı kanallar aracılığıyla kesintisiz sağlanmasını teminen sunulan hizmetlerin müşteri tarafından kullanım tercihi, finansal sadakat olarak tanımlanabilir.

Operasyonel ve hizmet sunumu çerçevesinden bakıldığında, hızlı hareket edip, pazara hızlı ürün çıkma, operasyonel riskleri minimize etme, giderleri minimum, çıktı ve efor'u maksimum yapacak dijital araç ve imkanların kullanımı ile hem yasal hem de finansal faydanın arttırılması amaçlanmaktadır.

Finansal kuruluş olmanın yanında, dijitalleşmenin gereği adeta bir teknoloji firmasına dönüşen bankaların, şube, İnternet, mobil, çağrı merkezi, ATM, v.b. gibi tüm kanallardan kesintisiz hizmet verebilmesi, bankalar açısından başta teknik kadro olmak üzere, yazılım ve donanım parkının geniş ve son teknolojik ürünleri içermesini gerektirir. Benzer şekilde altyapı ve bilgi güvenliğinin de bu yapıyı destekler nitelikte olması beklenmektedir. Bu durum yazılım geliştirme ve operasyonu koordineli olarak bir araya getiren Devops olarak tanımlanan yaklaşımı oluşturmuştur.

Devops, bilgi teknolojilerinin temel iki bileşeni olan geliştiriciler (developers) ve operasyon (Operations) ekiplerinin bir arada ve iletişim içinde koordineli çalışmaları olarak tanımlanabilir. Geliştiriciler, yazılım geliştiriciler, analistler, test uzmanları gibi yazılım yaşam döngüsü içinde yer alan ekipleri, operasyon da Sistem, Altyapı, Network ve Bilgi Güvenliği gibi yazılımın opere edilmesi kısmında görevli ekipleri ifade etmektedir (medium.com, 2023).

Bankalar tüm faaliyetlerini bankacılık kanununda belirtilen yükümlülüklere göre, tekdüzen hesap planında belirtilen kurallar dahilinde muhasebe kayıtlarını oluşturup, finansal raporlarını hazırlamakla mükelleftirler. Bankacılıkta yapılan her finansal hareketin muhasebe kaydının oluşturulmasının yanında, denetimler aşamasında sunulmak üzere her türlü iz (log) kaydının tutulması ve saklanması da bilgi teknolojileri sayesinde gerçekleşebilmektedir. Gün içi, gün sonu, ay sonu, dönem sonu, yılsonu gibi dönem bazlı hem iç hem de dış raporlama ve mutabakat çalışmalarında kullanılmak üzere genel, özet ve özel raporlar oluşturulması, çapraz kontroller ile olası hataların erken tespit ve iyileştirilmesi yine bilgi teknolojileri sayesinde gerçekleşmektedir. Görüldüğü gibi, bankaların kendi otomasyon sistemleri üzerinde gerçekleşen tüm finansal işlemlerin, doğru, zamanında, gerçek içeriğine uygun, sağlıklı ve güvenilir olarak kaydedilmesine ait operasyonel işlemler, bilgi teknolojilerinin sağladığı imkanlar olmasa maalesef gerçekleştirilmesi olanaksız gibidir.

Kamu otoritesi ve kural koyucular açısından değerlendirildiğinde, başta bankacılık kanunu olmak üzere diğer uygulama ve mevzuatla belirlenmiş kural ve sınırlamalara uyum, finansal kontroller, mali yapının belirlenen referans aralıklarında sağlıklı olması, finansal ve kanuni raporlamalar ve uyum gibi takvime bağlanmış daha birçok kontrol ve kural setlerinin doğru ve zamanında işletilebiliyor olması da ancak dijitalleşmenin yansıması olarak bilgi teknolojileri ile gerçekleşebilmektedir.

Sektörde her bankanın dijital anlamda belirli bir olgunluk seviyesinde olması, kamu otoritesince bankacılık veri ve raporlarının ortak platformda konsolide edilmesi ve ulusal ve uluslararası birlik, komite ve çalışma gruplarına entegrasyon ve katılım anlamında da kolaylık ve finansal teknoloji kullanımı anlamında avantaj sağlamaktadır.

Dijitalleşmenin Bedeli

2020 yılında yaşanan pandemi sürecinde iş hayatında yaşanan ve kısmen de günümüzde devam eden kişisel izolasyon süreci, hem yaşam ve iş yapış tarzımızı değiştirmiş hem de dijitalleşmenin hızını arttırmıştır. Başta uzaktan çalışma, uzaktan öğretim gibi günlük rutinlerimiz değişirken, özellikle İnsan Kaynakları yönetimlerince pek de sıcak bakılmayan iş yerine fiziken gelmeden lokalden çalışma metodolojisi yeni normalimiz olmuştur. Bu durum finansal hizmet alışkanlıklarımızı da hızla değiştirmiş, yer, zaman bağımsız ve sınırsız finansal işlem yapma özgürlüğü sunan banka ve kanallar daha çok tercih edilir olmuştur. Mobil bankacılık ön plana çıkmış, sonrasında internet bankacılığı tercih edilir olmuştur. Nakit kullanımının azalması ile birlikte ATM kanalı tercihlerde orta sıralarda yer bulmaya çalışırken, sonrasında Çağrı Merkezi üzerinden sunulan finansal hizmetler ve şube bankacılığı tercih sıralamasında yer almaktadır. Orta yaş ve üstü grup tarafından tercih edilen şube bankacılığının, ilerleyen dönemlerde diğer kanalları kullanan müşteri kitlesinin orta yaş grubuna geliyor olması ile birlikte tercih edilme oranlarında daha da azalması beklenmektedir. Geleneksel bankacılıktan dijital bankacılığa geçişi kanal bazlı gösterimi Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Geleneksel bankacılıktan, dijital bankacılığa değişim. (Kaynak: www.bankerise.com)

Teknolojik imkan ve kabiliyetler kullanılarak sunulan ve müşteriler tarafından da tercih edilen ilk iki bankacılık kanalı olan mobil ve internet bankacılığının, başta bilgi güvenliği olmak üzere, hizmet kalitesi ve sürekliliğinin devam etmesi, müşteri mağduriyetlerinin önlenmesini teminen kamu otoritesince bankalara hizmet verebilme adına bu kanalları sürekli ayakta tutma, aktif olma hedefleri verilmektedir. Söz konusu hedefler, çok iddialı (%99 ve üstü gibi diyebiliriz.) oranlar içermekte olup, bankaların bu kanallarını istenilen bu seviyede aktif edememeleri durumunda, sebep ve nedenleri sorgulanarak tekrar yaşanmaması adına önlemlerin alınması denetim ve kontrollerinin yanısıra, ciddi finansal yaptırım ve müeyyidelere maruz kaldığı bilinmektedir.

Banka Cephesi

Bankalar tarafında finansal amaçlara hizmet edecek şekilde teknolojik kabiliyetlerin dönüştürülüp kullanımının yapılabilmesi için temelde dört ana unsur ve maliyetleri ön plana çıkmaktadır. Bunlar,

I. Yazılım geliştirme (lisans alma) ve bakım maliyeti,
II. Entegrasyon ve bakım maliyeti,
III. Donanım alım, kurulum ve bakım maliyeti,
IV. Teknik personel maliyeti.

Söz konusu maliyet içeriklerini, genel olarak aşağıdaki şekilde tanımlayabiliriz.

Yazılım geliştirme (lisans alma) ve bakım maliyeti; yeni bir uygulama geliştirmek için gerekli olan yazılım lisansından, geliştirilmiş olan bir uygulamanın alınıp uyarlanması, güncel iş taleplerinin karşılanması için yazılım geliştirme çalışmaları ve nihayetinde tüm otomasyon sisteminin devamlılığı ve çalışmasını sağlayacak bakım çalışmalarını kapsamaktadır.

Entegrasyon ve bakım maliyeti; var olan otomasyon sisteminin, kurum içi ya da kurum dışı sistemler ile entegrasyonu, hazır bir uygulamanın otomasyon sistemi ile beraber çalışmasını teminen entegrasyon çalışması ve tüm yapının ayakta kalması amaçlı bakım maliyetinden oluşmaktadır. Son dönemde API (Application Programming Interface) bankacılığı olarak tanımlanan açık bankacılık ile müşterilerin verdiği izin doğrultusunda banka bilgilerinin farklı finansal hizmet sunumları ile müşteri memnuniyeti sağlamak amaçlı fintechler ile koordineli çalışmak da tercih edilen uygulamalar arasında yerini almıştır.

Donanım alım, kurulum ve bakım maliyeti; mevcut otomasyon sisteminin yazılımının çalışması için gerekli olan donanım ve ağ yapısının tedarik edilmesi ya da yenilenmesi, yeni cihaz ve makine parkının kurulması, konfigüre edilmesi, parametrelerinin doğru girilerek, bakım çalışmaları dahilinde ihtiyaçlara göre güncellenmesi, donanım yazılımlarının yeni sürümlerinin güncelleme ve bakımı adımlarından oluşmaktadır.

Teknik personel maliyeti; hem yazılım yaşam döngüsü dahilinde, yazılımcı, analist, testçi, proje yöneticisi, yardım masası gibi paydaşların hem de donanım ve ağ kurulum ve güvenliğini sağlayacak, teknik yeterliliğe sahip personelin istihdam maliyetini içermektedir. Geliştirme ve operasyonun devamlılığını sağlayan teknik personelin yanısıra, yapılan geliştirme ve uygulamaların kontrol ve denetimlerinde de teknik bilgi ve kabiliyetleri olan personel istihdamı gerekmektedir.

Müşteri Cephesi

Bankalar tarafından sunulan finansal ürün ve hizmetlerin, yine uzaktan erişim yapılmak kaydı ile kullanımına yönelik sunulan kanal (mobil ya da internet) hizmetinden faydalanabilmek için müşterilerin de başta internet erişiminin yanında akıllı telefon olarak tanımlanan telefon, ya da sabit veya seyyar tablet, bilgisayar, mobil cihaz kullanıyor olmaları gerekmektedir.

Mobil bankacılık tarafında baktığımızda bugün ülkemiz bankalarında genelde üç farklı işletim sistemine (IOS, Android, Huawei/HarmonyOS) sahip mobil cihazlar yazılımsal olarak desteklenmektedir.

Tüm bu yapı fiziksel olarak müşterinin elinde olsa da, mobil bankacılık uygulaması ile ilgili cihazda hem bankanın mobil uygulamasının, hem de cihaza ait işletim sisteminin yazılımının son sürümünün yüklü olması, yapılan işlemlerin güvenliği ve yeni ürünlerin kullanımı için gereklidir.

Kamu Cephesi

Bankaların sunmuş oldukları dijital bankacılık hizmetlerinin yönetimi, hizmetlerin sunumunda ve bunlara ait risklerin yönetiminde dikkate alınması gerekli esaslara ait açıklama ve gereksinimler başta "Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik" olmak üzere çeşitli yönetmelik ve tebliğler ile koordine edilmektedir. Teknolojinin imkanlarını finansal kabiliyetlere çevirerek, müşterilere hizmet olarak sunan bankaların kontrol ve denetimlerinin de kamu otoritesince yapılırken, bankalarda bulunan benzer yetkinliklere sahip teknik personel istihdamı ve teknik alt yapı tesis etmesi zorunludur. Aksi durumda otoritenin, hem denetim hem de konsolidasyon yapma imkanı zayıflayacak, finansal düzen ve istikrar aksayabilecektir.

Çalışmamızda bu aşamaya kadar yapılan anlatım ve açıklamalar bankalarda dijitalleşme ve teknoloji kullanımı hakkında ön bilgi verme, finansal hizmetlerin tüm tarafların cephesinden kısaca değerlendirilmesi amaçlıydı. Bu aşamadan sonra dijital bankacılık ve dijital katılım bankacılığı konusunda detaylı bilgilendirme yapılacaktır.

Dijital Bankacılık

Bankalar temel gerekçeler olarak, ilki maliyet tasarrufu sağlamak, ikincisi ise müşteri beklenti ve deneyimlerini karşılamak amaçlı dijital bankacılık hizmeti sunmak isteyebilirler. Her iki yaklaşımın dengede olduğu geçiş süreci başarılı bir dijital dönüşüm olarak tanımlanabilir. Değişen müşteri davranış ve beklentilerinin karşılanması, beraberinde maliyetlerin düşürülerek karlılığın artırılması amaçlı var olan müşteri portfoyünün korunmasının yanında potansiyel yeni müşteriler ile de portfoyün genişletilip zenginleştirilmesi mutlak suretle bankalar tarafından yapılması gerekli operasyonel hamledir. Bankalarda yapılan bu operasyonu destekleyen en önemli öğe dijital bankacılık hizmet ve ürünleri olarak ön plana

çıkmakta, bu ürün ve hizmetler de değişen müşteri ihtiyaç ve isteklerinin hızla karşılanması, süreçlerin optimize edilmesi, maliyetli müşteri hizmet kanallarından sunulan hizmetlerin azaltılarak dijital göçün teşvik edilmesi ile maliyetlerin düşürülmesi olarak şekillenmektedir. Hizmet bilinci ve farkındalığı yüksek olan banka müşterileri, bankaların kendilerine sundukları ürün çeşitliliğinin yanı sıra bu ürünlerin sunumundaki kullanıcı dostu ve kesintisiz olan hizmet kalitesi ve güvenilirliğini de tercihlerinde kullanmaktadırlar. Nihayetinde müşteri memnuniyetinin arttırılarak, bağlılık ve sadakatın tesis edilmesi sonucu oluşan verimliliğin arttırılıp, paralel olarak gelir artışı sağlanmasına imkan vermektedir (Yazgan v.d., 2022).

Sürekli gelişen yazılım ve donanım teknolojisi, tüm sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektörünü de dijitalleşmeye yönlendirmekte, dönüşüme zorlamaktadır. Dijitalleşme ile birlikte fiziki banka şubeleri sayısında sınırlama ilerleyen dönemlerde düşüş yaşandığı, alternatif dağıtım kanalı olarak adlandırılan dijital kanallardan mobil ve internet bankacılığının artık müşteri tercihleri doğrultusunda ana kanal olduğu, artan kullanım adetlerinden net olarak görülmektedir. Ülkemizde geleneksel bankaların dijital müşteri sayılarına ait bireysel ve kurumsal bazlı kırılım Tablo 1'de, Katılım bankalarının dijital müşteri sayılarına ait bireysel ve kurumsal bazlı kırılım Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye'de Aktif Dijital Bankacılık Müşteri Sayıları.(Katılım bankaları hariç) (Kaynak:www.alomaliye.com)

	Ekim-Aralık 2021	Temmuz-Eylül 2022	Ekim-Aralık 2022
Aktif Dijital Müşteri Sayısı (Bin kişi)	77.932	90.579	94.390
-Kurumsal (Bin kişi)	3.411	3.862	4.065
-Bireysel (Bin kişi)	74.521	86.717	90.325

Tablo 2: Türkiye'de Katılım Bankaları Aktif Dijital Bankacılık müşteri sayıları. (Kaynak:www.tkbb.org)

	Eylül 2022
Aktif Dijital Müşteri Sayısı (Bin kişi)	10.250
-Kurumsal (Bin kişi)	1.422
-Kurumsal İnternet (Bin kişi)	617
-Kurumsal Mobil (Bin kişi)	805
-Bireysel (Bin kişi)	8.828
-Bireysel internet (Bin kişi)	2.121
-Bireysel Mobil (Bin kişi)	6.707

Dijital teknolojilerin vermiş olduğu imkanların bankalar tarafından kullanılıp finansal ürünlere uyarlamalarının yapılarak hem ürün geliştirme hem de ürünlerin sunumunda teknolojik imkanların son derece hızlı, güvenli ve kullanıcı deneyimi sağlayacak şekilde kullanılmasıyla, müşteriler bu hizmetlere internetin olduğu ortamlarda erişim sağlayabilecekleri akıllı telefon tablet, v.b. gibi bir cihaz aracılığı ile kolayca ulaşabilmektedir. Böylelikle, imzasız, kağıtsız ve banka personeli olmadan, bankaların sunmuş olduğu tüm hizmetleri, zaman ve mekan bağımsız müşteriler kendileri gerçekleştirebilmektedirler.

Elektronik ticaretin verimlilik artışı, işlem maliyetlerinde azalma, müşteri hizmetlerinde iyileşme ve müşterilerin değişen ihtiyaçlarını ve yaşam tarzlarını karşılamada esneklik sunma becerisinden yararlanan elektronik bankacılık(e-bankacılık), bankacılık kurumlarının ürün ve hizmetlerini zaman ve mekan sınırlarının ötesine taşıyarak, küresel ortamda daha etkin bir şekilde rekabet etmelerini sağlamıştır (Kurnia & ark.,2010)

Bankalar tarafından yapılan dijital hizmet sunumlarının gerçekleştirilebilmesi için bu mecranın uygun, güvenli ve kullanılabilir hale getirilmesi, hem bankalar hem de müşterilerin

finansal veri ve bilgi güvenliğinin mutlak suretle tesis ediliyor olması birincil adımdır. Bu konularda kural koyucu olarak, BDDK, TCMB, SPK gibi kamu otoritesince belirlenen kural setleri ve uygulama yönetmelikleri ile belirlenen çerçeve ve istenen kriterler sağlandıktan sonra bankaların bu tür hizmetleri sunmalarına imkan tanınmaktadır.

Dolayısıyla, kamu otoritesinin de bankaların dijital hizmet sunumlarında bankalarla beraber, uyum içinde hareket ediyor olması, teşvik ve yönlendirici rolü, bu ürünlerin müşterilere güven içinde sunulmasında ve dijital kanallardan sunulan finansal işlem çeşitliliğin artması ve dijitalleşmenin son derece gelişmiş olmasında büyük etmen olarak görülmektedir.

Fiziki olarak bir şubesi bulunmayan ve bankacılık hizmet ve ürünlerini yalnızca internet kanalı üzerinden sunan bankacılık sistemi, şubesiz dijital bankacılık olarak adlandırılmaktadır (Beybur, 2022).

Dijital bankacılık alanında yapılan düzenlemelerde temel amaç, bankacılık sektöründe dinamizmi artırarak, rekabeti teşvik etmek bu bağlamda finansal teknolojilerin kullanımı ile inovasyonun artırılmasını sağlamaktır. Bunlara ilave olarak alt gelir grubunda yer alan gerçek kişiler ile mikro ve kobi kuruluşlarının da hedef kitle dahilinde değerlendirilerek finansal kapsayıcılığın genişletilmesi hedefler arasında yer almaktadır. (www.fintechistanbul.org, 2023)

Dünyada Dijital Bankacılık

Bankalarda ATM ve banka kartlarının kullanılmaya başlaması ile birlikte geleneksel bankacılıkta müşterilerle yüz yüze iletişimin sonlandırılmasının başlangıcı olarak kabul edilebilir. İlerleyen yıllarda, 2000'li yılların başında internet kullanımının yaygınlaşıp, evlerde de kullanımının artması ile birlikte bankalarda internet bankacılığı hizmetlerinin geliştirilerek, finansal ürün çeşitliliği görülmüştür. 2006 yılında akıllı telefonların icadı sonrasında, internetin taşınabilir cihazlarda olması ile birlikte finansal işlem özgürlüğü daha da gelişmiş ve günümüzde en çok tercih edilen ve kullanılan mobil bankacılık hizmet ve ürünlerinin gelişiminin önü açılmıştır (Beybur, 2022). Dünyada yer alan dijital bankaların ülke bazlı gösterimi Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2: Dünyada Dijital Bankacılık. (Kaynak: www.businessfinancing.co.uk)

2008 yılında yaşanan finansal kriz sonrası, bazı fintech'ler geleneksel bankalarla beraber çalışarak, bazıları ise daha basit sade işlem setleri ve uygulamalar ile yeni şubesiz dijital bankacılık hizmetleri vererek finans sektörüne girmişlerdir.

2009 yılında Brooklyn'de Simple ile başlayan şubesiz bankacılık uygulaması, sonrasında Chime, Moven, Varo Money bankaları ile sürmüştür. Daha sonra İngiltere'de faaliyet geçen Monzo ve Atom Bank'ın hızlı yükselişe geçişi şubesiz bankacılığa ilgiyi artırmıştır.

Bankacılık hizmetlerinin dijitalleşmesine yönelik kademeli geçiş, finans sektöründe bir evrimi vurgulamakta ve kullanıcılara sağlam güvenlik standartları ile daha fazla kontrol sağlamak için geniş bir ürün ve hizmet yelpazesi sunmaktadır (www.saltmoney.org, 2023). Gelişen teknolojik imkanlar ve fırsatlar, değişen kullanıcı istekleri, rekabetçi piyasa koşulları, değişime paralel güncellenen iş modelleri her sektörde olduğu gibi bankacılık sektöründe dönüşüm rüzgarları estirdi ve halen devam ediyor. Dijitalleşme başlığı altında konsolide edilebilecek bu dönüşüm ve değişim, son kullanıcı olarak müşteriye daha yenilikçi, hızlı ve avantajlı oranlarla ürün ve hizmet sunma şeklinde vücut bulmaktadır. İnternetin ve internete erişimi sağlayan mobil cihazların kullanım sıklığının artması, zaman ve mekan bağımsız finansal hizmetlere erişim imkanı, bu kanalın müşteri tercihleri doğrultusunda ön plana çıkmasına neden olmuştur. Uzaktan müşteri olabilme, açık bankacılık uygulamaları ve yeni nesilin ekonomik süreçlere daha çok ulaşma arzusu ve uyumu bankacılık sektöründe yaklaşım ve oyunun kurallarının değişimine neden olmuştur. Yaşanan bu değişim Neobanka olarak adlandırılan, sadece dijital kanallar aracılığı ile hizmet veren, fiziki şubeleri olmayan, geleneksel bankacılıktan farklı bir anlayışla bankacılık hizmeti sunan yeni nesil bankacılık şeklinde karşımıza çıkmıştır. Fiziki şube faaliyetinin olmaması ciddi bir maliyet avantajı sağlarken, neobankalar bu avantajı, pazara göre avantajlı ücret ve komisyon, daha rekabetçi faiz oranları, daha düşük maliyetli işlem setleri şeklinde müşterilerini arttırmak amacı ile paylaşmaktadır (www.fintechtime.com, 2023)

Neobankalar ya da diğer adıyla dijital bankalar, kendi bankacılık lisansına sahip bağımsız bir tüzel kişiliği olan banka ya da kendi bankacılık lisansı olmayan, geleneksel bir banka ile ortaklık dahilinde çalışan bankacılık hizmeti sunma olarak iki farklı türde faaliyet gösterebilmektedir (www.insiderintelligence.com, 2023)

Dijital bankaların genel hedef ve stratejileri incelendiğinde, öncelikli olarak sektörde var olan bir eksikliğin karşılanması, bu nokta bağlamında geliştirilen ürünlerle hedef müşteri kitlesine odaklanmak temel yaklaşım olarak görülüyor. Dünyada başarılı olan neobanka uygulama ve yaklaşımlarına bakıldığında aşağıda yer alan değer önerileri ile pazara giriş yapıp tutundukları gözlemlenmektedir.

i. Basit ve hızlı müşteri olma, hesap açma ve izleme,
ii. Kolay ve hızlı para transfer işlemleri,
iii. Piyasaya göre avantajlı komisyon ve ücret uygulaması,
iv. Tüm bu hizmetlerin sunumunda kullanıcı deneyiminin hatasız olması.

Bu hizmetleri başarılı şekilde tamamlayıp sonraki aşamaya geçebilen dijital bankalar, ürün gamını biraz daha büyüterek, geleneksel bankacılık ürünlerinin tamamına yakınını sunarak müşterilerin ana bankası olmayı amaçlamaktadır. Bu aşamayı da başarılı şekilde geçen dijital bankalar sonraki aşamada uluslararası bir oyuncu olmak adına teknolojik altyapılarını daha da geliştirerek küresel lige çıkmaktadırlar (www.fintechtime.com, 2023).

Insiderintelligence'ın 2023 tahminlerine göre ABD ve İngiltere'de sadece dijital bankacılık faaliyeti gösteren ilk dört bankanın müşteri bilgileri aşağıdaki Tablo 3'deki gibidir.

Tablo3: ABD ve İngiltere'de sadece dijital bankacılık faaliyeti gösteren ilk dört bankanın müşteri bilgileri.

Ülke	**Neobanka Adı**	**Müşteri Sayısı (milyon)**
ABD	Chime	21,6
ABD	Varo	5,4

ABD	Current	4,6
ABD	Aspiration	4,5
İngiltere	Monzo	6,6
İngiltere	Revolut	4,1
İngiltere	Starling	2,2
İngiltere	Monese	1,6

COVID-19'un yaşandığı dönemde, dijital bankacılık popülaritesinde bir artış yaşandı ve insanlar sosyal mesafe kurallarına uyup mümkün olduğunca evde kaldıkça, finansal işlemleri her zamankinden daha kolay hale getiren çevrimiçi bankacılık çözümleri sayesinde fiziksel banka ziyaretleri çok daha azaldı. (www.saltmoney.org, 2023)

Pandemi süresince karantinaların artması sebebiyle, dijital banka hesap açılışlarında ciddi bir büyüme yaşandı. ABD'de pandemi sürecinde 2021 yılsonu itibariyle 15,4 milyon dijital banka hesabı açıldığı ve 2019 yılına göre %66'lık bir artış olduğu görülmüştür. Hesap açılışlarında yaşanan artış sonrası neobankaların pazarlama bütçeleri azalarak yeni müşteriler için teşviklerin ortadan kalkmasına ve bunun sonucunda yeni hesap açılışlarında yavaşlama, pandeminin de bitmesi ile birlikte hesap açılış oranlarında 2019 yılı seviyelerine dönüldüğü görülmüştür. Dijital bankalarda 2026 yılına kadar hesap açılışlarında büyüme beklentisi %1 seviyelerinin altında olacağı şeklindedir. Küresel olarak sayıları 300'ü aşan neobankaların karlılık bazlı değerlendirmeleri için erken olduğu söylenmekle birlikte, ortalama olarak müşteri bazlı yaklaşık 11 USD'lik bir zarar söz konusu olduğu belirlenmiştir. Neobankaların şu an için ana hedefin karlılıktan ziyade müşteri portföyünün oluşturularak genişletilmesi, dünya genelinde 40 milyon üzerinde oluşmuş müşteri sayısının 2025 yılı itibariyle 100 milyona ulaştırılması hedeflendiği öngörülmektedir. Ulaştıkları müşteri sayıları ile orantılı olarak bazı neobankaların ulaşmış oldukları değerleme rakamları aşağıdaki Tablo 4'deki gibidir (www.insiderintelligence.com, 2023).

Tablo 4: Bazı neobankaların ulaşmış oldukları değerleme rakamları.

Neobanka Adı	**Değerleme Rakamı (Milyar USD)**
Chime	14,5
Nubank	25
Sofi	9
Tinkoff	6,3
Revolut	5,5

Bazı neobankalar başarı öyküsü içermediği gibi, bir kesim tarafından şüphe ile yaklaşılarak almış oldukları yüksek değerlemelerde sorgulanmaktadır. Avustralyalı neobank Xinja, pandemi döneminde Covid-19 krizi ve bunun etkileri sonucu sermaye arttırımında yaşanan zorluklar gerekçesi ile 2020 Aralık ayında kapanacağını duyurmuştu. Benzer şekilde ABD'de BBVA tarafından satın alınmış olan Simple ve Azlo isimli neobankalar da 2021 yılı Ocak ayı itibari ile kapanacaklarını duyurmuştu (www.forbes.com, 2023).

Neobankaların finansal hizmetler ve müşteri işlemleri genelinde, geleneksel bankacılığa göre avantajlı yönleri başlıklar halinde aşağıdaki gibi sıralanabilir.

i. Teknolojik imkanları daha hızlı ve çevik kullanabilme, ürünün pazara çıkmasında hızlı olma.
ii. Daha basit ve hızlı müşteri olabilme, hesap açabilme fırsatı.

iii. Finansal varlık ve yatırım yönetimlerinde müşterilerin, teknolojik kabiliyetlerin kullanımı ile zamanında, yerinde ve ihtiyaca uygun olacak şekilde uyarılıp bilgilendirilme imkanı.
iv. Geleneksel bankacılığa nazaran daha düşük faizli, düşük komisyonlu fon kullandırımı fırsatı sunulması. Fonlara erişimde hızlı ve kolay çözümler sunma.
v. Yatırım kararı ve yatırımların yönetiminde müşterilerine uygun, hızlı ve etkili çözüm fırsatları sunma (www.gtech.com.tr, 2023).

Dijital banka, bankacılık işlemlerine, finansal yönetime ve analitiğe kadar kesintisiz bir deneyim sağlamak için sosyal medya gibi sezgisel olmalıdır. Varsayılan deneyim kişiselleştirilmiş ve reaktif yerine proaktif olmalı ve bu yetenekler münferit projeler için geliştirilmemeli, bankanın genelini kapsayacak şekilde dijital altyapısının merkezinde yer almalıdır. (Wyne, 2021)

Neobankaların avantajlı olarak değerlendirildiği yukarıda sıralanan açıklamalardan da görüldüğü gibi, geleneksel bankacılık uygulamalarının büyüklüğün getirmiş olduğu hantallığa nazaran, dijital bankaların yapıları gereği hızlı ve çevik hareket ediyor olması, müşteriye ve pazara ürün ve hizmet anlamında daha proaktif ve agresif çıkabiliyor olması en büyük yapısal özelliği olarak öne çıkmaktadır.

Dijital bankalar için oluşan farklı bir bakış açısı da dijital bankanın müşterinin finansal ikizi (financial twin) olması gerekliliğidir. (Dijital ikizi müşterinin sanal modeli olarak tarif edebiliriz.) Finansal ikiz olan dijital banka, sosyal medyada, dijital finans dünyasında ve müşterinin işlem yaptığı, yatırımlarını gerçekleştirdiği her yerde fiziksel finans ekosisteminde müşteriyle birlikte olmalıdır (Wyne, 2021). Dijital bankacılık ve dijital bankalardan beklentileri içeren görsel aşağıda Şekil 3'deki gibidir.

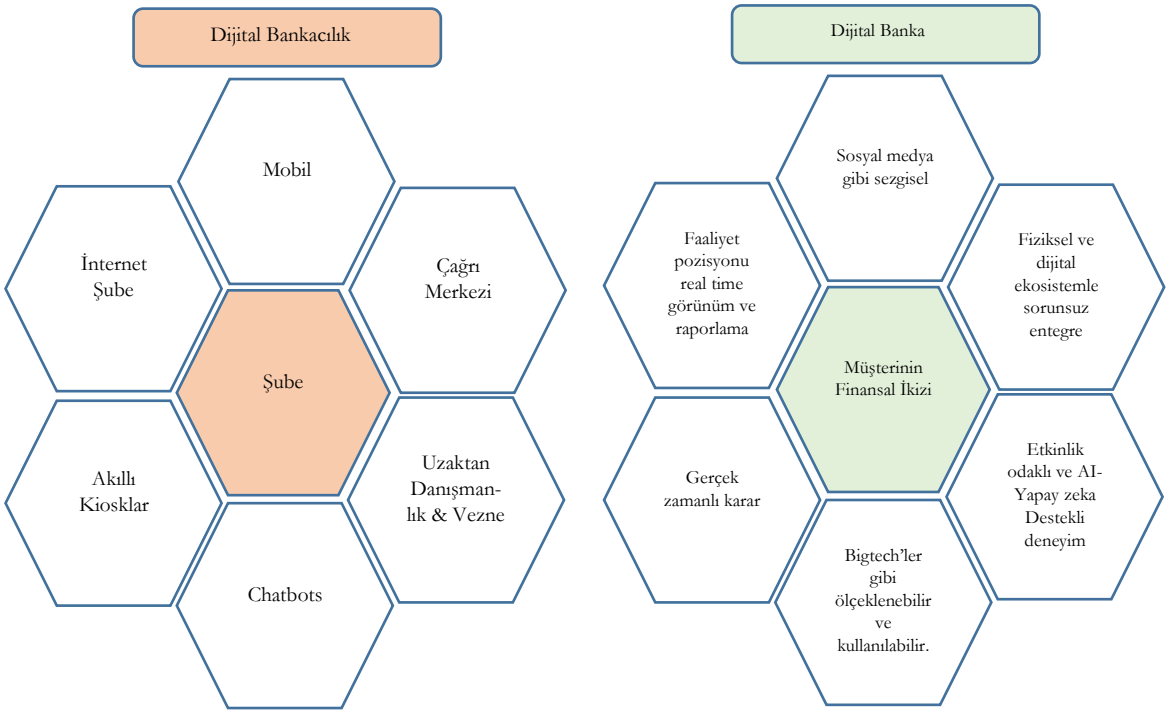

Şekil 3: Dijital bankacılık ve dijital bankalardan beklentiler. (Kaynak: Wyne,2021)

Dijital bankaların özünde son teknoloji cüzdan ve kişisel finans yönetimi yetenekleri yer almaktadır. Özellikle, Sosyal medya, dijital ve fiziksel ekosistem ile entegrasyon, dijital bankanın yaptığı her şey için bir veri olmalıdır. Veri gizliliği ve şeffaflık, bu dijital bankalardan en son teknoloji yetenekler olarak beklenmektedir. Veriler üzerinde etik yapay zeka tekniklerinin kullanılmasının, müşterilerin açık bir talebi olmaksızın finansal ihtiyaçlarında

onlara destek olması beklenmektedir. Veri ve yapay zekaya dayalı olay odaklı deneyim, geleneksel bankalarda eksik olan ve dijital bankalar için büyük bir farklılaştırıcı olacaktır. Beklentiler, dijital bankayı müşterinin finansal ikizi ve paydaşlar için gerçek bir dijital organizasyon yapan unsurdur (Wyne, 2021).

Dünya genelinde bir çok dijital banka hemen hemen tüm bölgelerde müşteri sayılarını artırmış olsalar da karlılıkla ilgili sorun henüz çözüme ulaşmamıştır. Whitesight tarafından düzenlenen raporda dünya genelinde faaliyette olan 272 adet dijital bankanın sadece 27 adedinin kar ettiği belirtilmiştir(medium.com,2023).

Şekil 4:Dünya genelinde kar'a ulaşan dijital bankalar. (Kaynak:www.medium.com)

Yukarıdaki Şekil 4'de de görüldüğü üzere karlı dijital bankaların çoğunlukla Asya kıtasında ve Avrupa kıtasında yer almaktadır.

Whitesight tarafından hazırlanan raporda dikkat çeken diğer bir husus ise karlılığa ulaşan dijital bankalardan firma bağımsız olarak faaliyet geçen dijital bankaların ortalama 5,5 yılda karlılığa ulaştıkları, buna rağmen bir banka, perakende şirketi veya teknoloji şirketince kurulan dijital bankaların ise ortalama olarak 2 yıl 10 ay gibi bir sürede kara ulaştıkları tespit edilmiştir(medium.com,2023). Karlılık süreci ile ilgili görsel aşağıda Şekil 5'deki gibidir.

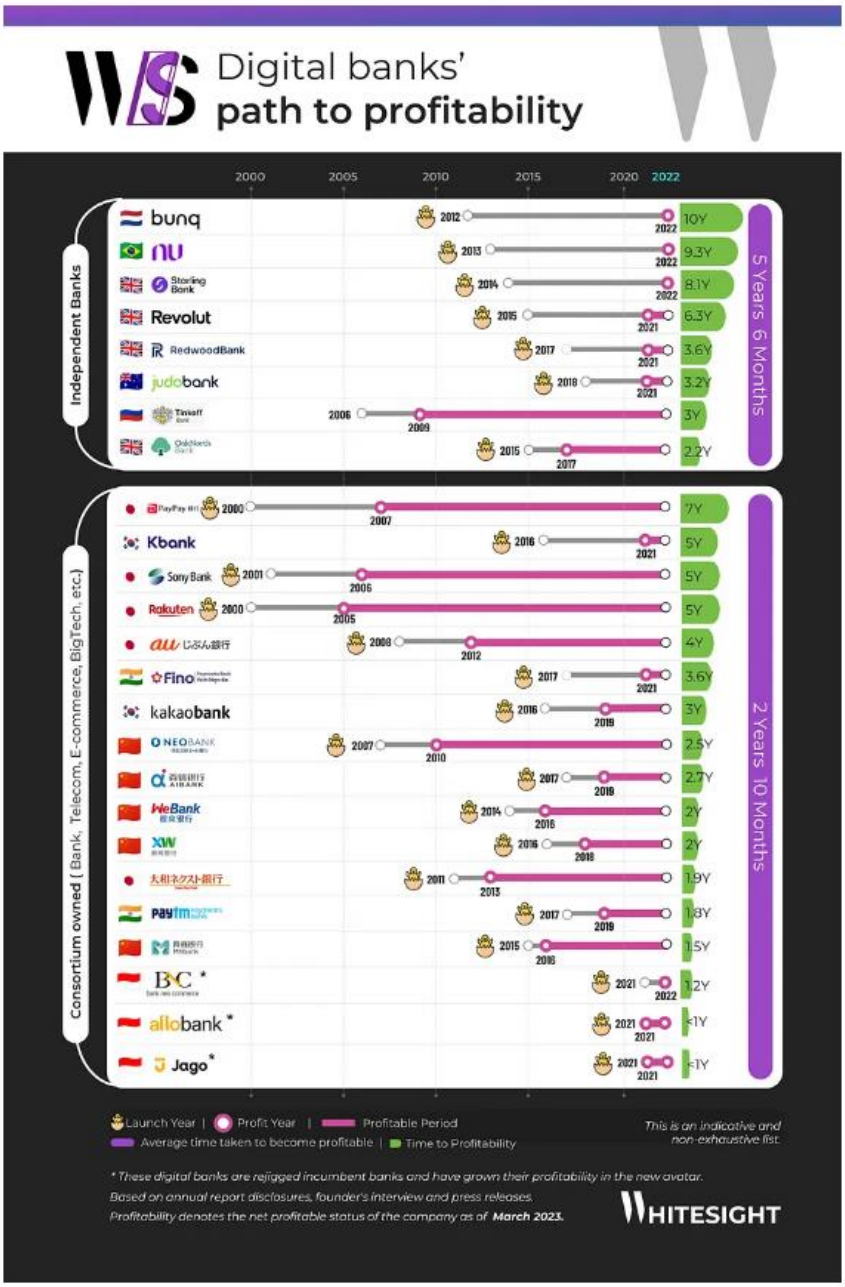

Şekil 5: Dünya genelinde dijital bankaların karlılık süreleri. (Kaynak:www.medium.com)

Kar eden dijital bankaların ürün ve hizmetleri incelendiğinde, geleneksel bankalardaki gibi kredi ve ödeme sistemlerini merkeze alan bir yapıda oldukları görülmüştür. Dolayısıyla başarılı ve karlı bir dijital banka olabilmek için müşteri deneyiminin yanı sıra inovasyona, maliyet verimliliğine ve en önemlisi gelir getiren ürün ve hizmetlere gereken önemin verilmesi kritik öneme sahip olacaktır (medium.com,2023).

Ülkemizde Dijital Bankacılık

Ülkemiz bankacılık sektöründe, finansal kapsayıcılığı arttırarak, bankacılık hizmet ve ürünlerine ulaşımı kolaylaştırmak, finansal inovasyonu teşvik etmek amaçlı 29 Aralık 2021 tarihinde Dijital Bankaların Faaliyet esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelik yayımlanmıştır.

Dijital Bankalar ve faaliyetlerine ilişkin düzenlemelere ait açıklamalar söz konusu yönetmelikte yayımlandığı orijinal şekli ile aşağıdaki gibidir.

“İKİNCİ BÖLÜM

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları

Genel esaslar

MADDE 4 – (1) Dijital bankalar, bu Yönetmelikte ya da ilgili alt düzenlemelerde aksi belirtilmediği sürece, mevduat ya da katılım bankası olmalarına göre, kredi kuruluşlarının gerçekleştirebileceği tüm faaliyetleri yerine getirebilirler. Dijital bankalar, Kanun ve ilgili düzenlemeler çerçevesinde kredi kuruluşlarının uymakla yükümlü olduğu tüm mevzuat hükümlerine ilave olarak bu Yönetmelikte yer verilen hükümlere de uymakla yükümlüdürler.

Faaliyet kısıtlamaları

MADDE 5 – (1) Dijital bankaların kredi müşterileri, yalnızca finansal tüketicilerden ve KOBİ’lerden oluşabilir.

(2) Dijital bankaların, bankalar arası piyasalarda ya da para ve sermaye piyasalarında faaliyet göstermek suretiyle Kanunun 48 inci maddesinde kredi olarak sayılan işlemler gerçekleştirmesi, diğer bankalara kredi kullandırması, KOBİ boyutunu aşan işletmeler için döviz kredisi kullandırması birinci fıkraya aykırılık teşkil etmez. Dijital bankalar, KOBİ boyutunu aşmayan işletmelere hizmet sunmaya başladıktan sonra, söz konusu işletmelerin KOBİ boyutunu aşması durumunda, söz konusu işletmeler yeniden KOBİ boyutu sınırlarına dâhil oluncaya kadar yalnızca, bu fıkrada KOBİ boyutunu aşan müşterilere sunulabileceği belirtilen hizmetleri sunabilir.

(3) Dijital bankalar genel müdürlük ile genel müdürlüğe bağlı hizmet birimleri dışında muhabirlik, acentelik, temsilcilik gibi her ne ad altında olursa olsun teşkilatlanmaya gidemez, fiziksel şube açamaz, genel müdürlüğe bağlı hizmet birimlerini amacı dışında fiziksel şube gibi kullandıramaz, dijital ortamda gerçekleştirilecek olanlar hariç kiralık kasa ve emanete alma işlemleri ile saklama hizmetlerini sunamaz. Bir şube gibi kullanılmadığı müddetçe 6 ncı madde uyarınca müşteri şikâyetlerini ele almak amacıyla fiziksel bürolar oluşturulması, pazarlama hizmetleri kapsamında alınan hizmetler de dâhil olmak üzere Destek Hizmetleri Yönetmeliğine uygun olarak destek hizmeti kuruluşlarından müşteri ile yüz yüze iletişim kurulacak şekilde hizmet alınması ya da elektronik bankacılık hizmetleri dağıtım kanallarında başlayıp bu kanallarda fiili imkânsızlık nedeniyle tamamlanamayan ve 6 ncı maddede belirtilen fiziksel erişim noktalarından da gerçekleştirilemeyen işlemlerin dijital bankanın kendi personeli ya da destek hizmeti aldığı kuruluş personeli vasıtasıyla müşteri ile yüz yüze iletişim kurularak tamamlanması, bu fıkra hükümlerine aykırılık teşkil etmez.

(4) Dijital bankaların, bir müşterisine kullandırabileceği, kredi kartları ile gerçekleştirilen harcamalar ve nakit çekimleri ile kredili mevduat hesapları hariç olmak üzere, teminatsız nakdi tüketici kredilerinin toplamı, ilgili müşterinin beyan edilen ve dijital bankalarca teyit edilen aylık ortalama net gelirinin dört katını ve müşterinin aylık ortalama net gelirinin tespit edilememesi halinde on bin Türk Lirasını aşamaz. Kurul bu hükümde belirtilen oran ve tutarı değiştirmeye yetkilidir. Gelirle bağlantılı söz konusu tutar kontrolleri, dijital bankanın yalnızca kendi müşterilerine yönelik kullandırdığı krediler için gerçekleştirilir. Dijital bankaların, müşterileri hakkında müşterinin kredi ödeme performansı, varlık ve yükümlülükleri, diğer bankalarca bu kişilere tahsis edilen kredi kartı limiti, ekonomik ve sosyal statüsü, eğitim düzeyi, yaşı ve benzeri ödeme gücünün değerlendirilmesinde etkili olabilecek hususlara ilişkin alacakları beyan ve temin edecekleri belgeler çerçevesinde, objektif kriterlere dayanmak şartıyla kendi gelir tahmin modellerini kullanarak yapacakları değerlendirmeler neticesinde tespit edecekleri gelirler, bu fıkrada belirtilen gelir teyidi niteliği taşır. Söz konusu gelir tespitine dayanak teşkil eden belge ve kayıtların denetime hazır bulundurulması ve dijital bankanın kullandığı gelir tahmin modellerinin bu belge ve kayıtlara göre makul ve tutarlı sonuçlar üretmesi şarttır.

(5) 23/2/2016 tarihli ve 29633 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Sistemik Önemli Bankalar Hakkında Yönetmeliğe göre ikinci grupta yer alan sistemik önemli bankalara uygulanan sistemik önemli banka tamponu, anılan Yönetmelikte düzenlenen usul ve esaslara göre dijital bankalar için de kıyasen uygulanır.

(6) Dijital bankanın, faaliyet izni sürecinde ya da faaliyet izni aldıktan sonra 9 uncu maddede belirtilen faaliyet izni için gerekli asgari ödenmiş sermaye tutarını, nakden ve her türlü muvazaadan ari olarak ödenmiş olmak üzere, iki milyar beşyüz milyon Türk Lirasına çıkarması halinde, dijital bankanın yapacağı başvuru üzerine Kurul, yeni durumda risklerini yönetebileceğine kanaat getirdiği dijital bankalar için bu maddede yer verilen faaliyet kısıtlamalarının tamamen ya da uygun göreceği bir geçiş planı çerçevesinde kademeli olarak kaldırılmasına karar verebilir. Başvurunun Kurulca uygun görülerek faaliyet kısıtlarının tamamen kaldırılması sonrasında, dijital bankanın, bu maddede yer verilen faaliyet kısıtlamalarına tabi olmaksızın, diğer kredi kuruluşlarının yapabileceği tüm bankacılık faaliyetlerini ilgili mevzuat çerçevesinde yerine getirmesi mümkün hale gelir. Kurul bu fıkrada yer verilen ödenmiş sermaye tutarını artırmaya yetkilidir.

Fiziksel erişim noktaları

MADDE 6 – (1) Dijital bankaların, müşteri şikâyetlerini ele almak üzere en az bir fiziksel büro kurması zorunludur.

(2) Dijital bankalar kendi kuracakları ATM ağları ya da diğer ATM ağları üzerinden müşterilerine hizmet sunabilir.

(3) Dijital bankalar, 23/2/2006 tarihli ve 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu ile 6493 sayılı Kanun uyarınca ihraç edecekleri ödeme araçlarını kabul etmek üzere kendileriyle anlaşma yapan işyerleri vasıtasıyla, müşterilerine nakit çekim ya da ön ödemeli ödeme araçlarına bakiye yükleme hizmeti verebilir. Söz konusu hizmetlerin sunulması esnasında, tutar bilgisini de içermek suretiyle işlemin gerçekleştirildiğinin teyit edildiğini gösterecek şekilde, müşteriye ödeme araçlarının kabul edildiği POS cihazları üzerinden kâğıt ortamında ya da internet ve mobil bankacılık dağıtım kanalları üzerinden sorgulama ve görüntüleme imkânı verecek şekilde elektronik ortamda, nakit ödeme ya da bakiye yükleme belgesinin bir nüshasının sunulması zorunludur.

Hizmet sürekliliği taahhüdü

MADDE 7 – (1) Dijital bankalar, sunmakta oldukları elektronik bankacılık hizmetleri için, her bir dağıtım kanalı bazında, taahhüt edilen süreklilik yüzdesi değerlerini internet sitelerinin ana sayfasında görünecek şekilde ilan ederler. Dijital bankaların internet bankacılığı ve mobil bankacılık dağıtım kanalları için taahhüt edilen süreklilik yüzdesi %99,8'den daha düşük bir değer olamaz.

(2) Dijital bankalar, sunmakta oldukları elektronik bankacılık hizmetleri için, her bir dağıtım kanalı bazında, taahhüt edilen ve gerçekleşen MTBF, MTTR ve süreklilik yüzdesi değerlerini Kurumun belirleyeceği usul ve esaslara göre raporlamakla yükümlüdürler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Dijital Bankaların Kuruluş ve Faaliyet İzninde Aranan İlave Şartlar

Kuruluş ve faaliyet izni genel şartları

MADDE 8 – (1) Dijital bankaların kuruluş ve faaliyet izni genel şartları, İTİY'de bankaların kuruluş ve faaliyet izni almalarına ilişkin yer verilen şartlardır. Bu Yönetmelikte dijital bankaların kuruluş ve faaliyet izni şartlarına ilişkin yer verilen hükümler, İTİY'de yer alan hükümler saklı kalmak üzere ilave hükümler olarak uygulanır.

(2) Başvuru sahibinin hâkim ortaklarının teknoloji, elektronik ticaret ya da telekomünikasyon hizmetleri sunan tüzel kişiler olması durumunda, Kurul söz konusu hâkim ortak tüzel kişilerin ya da bu tüzel kişilerin kontrolünü elinde bulunduran gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'de yerleşik olmasını ve Türkiye'de yerleşik kişilerin borçluluk durumu ve mali gücüne ilişkin ellerinde bulundurdukları risk verilerini paylaşmaya yönelik olarak Risk Merkezi ile bilgi alışverişi sözleşmesi imzalamış olmalarını şart koşabilir.

Faaliyet izni için gerekli asgari ödenmiş sermaye

MADDE 9 – (1) Dijital bankaların faaliyet izni alabilmesi için gerekli olan asgari ödenmiş sermaye tutarı, nakden ve her türlü muvazaadan ari olarak ödenmiş olmak üzere, bir milyar Türk Lirasıdır. Kurul bu tutarı artırmaya yetkilidir.

Yöneticilerde aranan şartlar

MADDE 10 – (1) İTİY'nin 7 nci maddesinin ikinci fıkrası uyarınca yönetici düzeyindeki personelin yeterliliğine ilişkin yapılacak değerlendirme çerçevesinde, yönetici düzeyindeki personelin, icrai görevi olup olmadığına bakılmaksızın, dijital bankaların iş modelinin yapısına özgü riskleri anlamalarını ve görevlerini yerine getirmelerini sağlayacak yeterli bilgiye ve deneyime sahip olup olmadıkları da dikkate alınır. Bu kapsamda, bilgi sistemlerinden sorumlu en üst düzey yönetici olarak belirtilen personelin en az genel müdür yardımcısı seviyesinde atanmış olması ve dijital bankanın yönetim kurulu üyelerinden en az birinin bilgi sistemleri yönetimi alanında en az on yıl mesleki tecrübeye sahip olması şarttır.

Faaliyet programı ve iş planı

MADDE 11 – (1) İTİY'nin 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) ve (p) bentleri uyarınca Kuruma iletilmesi gereken faaliyet programı ve iş planı dokümanlarında ayrıca aşağıdaki hususlara yer verilir:

a) İş planı dokümanında ilave olarak,

1) Başvuru sahibinin, finansal kapsayıcılığı artırmaya yönelik olarak belirlediği, öğrenciler, ev hanımları, onsekiz yaş altı gençler, KOBİ'ler gibi hedef kitle ile bu hedef kitlede yer alan gruplara yönelik tespit ettiği ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik sunmayı planladığı ürün ve hizmetler ile pazarlama stratejisine,

2) Hedef kitlenin oluşturduğu pazara ilişkin sayısal verilerle desteklenmiş pazar büyüklüğü ve pazar boşluğu analizine,

3) Seçilen pazardaki diğer oyuncularla rekabet edebilmek ve sürdürülebilir bir iş modelini sağlamak üzere gelecek beş yıla ilişkin fiyatlama politikası, edinilmesi planlanan tahmini müşteri sayısı ve yapılan yatırımın ne zaman başa baş noktasına geleceğini de öngören finansal projeksiyonlar ve tahmini finansal tablolar ile bu tahminler için temel teşkil eden varsayımların makul olduğunu gösterir sayısal analizlere,

yer verilir.

b) Faaliyet programı dokümanında ilave olarak,

1) Kritik olarak belirlenmiş sistemleri de gösterecek şekilde sistem ve ağ mimarisinin genel görünümüne,

2) BS strateji planına,

3) Planlanan bilgi sistemleri yönetimi yapısı kapsamında, BSEBY'de düzenlenen bilgi sistemleri risk yönetim sürecinin, bilgi güvenliği yönetimi sürecinin, bilgi sistemleri proje yönetiminin, BT operasyon yönetiminin, erişilebilirlik yönetimi sürecinin, bilgi sistemleri süreklilik yönetim sürecinin ve dış hizmet alımı süreci yönetiminin nasıl ele alınacağını açıklayan süreç dokümanlarına,

4) Bilgi sistemlerine ilişkin dış hizmet alınması planlanıyor ise dış hizmet sağlayıcılarının ve bu sağlayıcılardan hangi hizmetlerin alınacağının listesi ile bu dış hizmet sağlayıcılara ilişkin yapılan risk değerlendirmesine,

5) Müşteri talep, şikâyet ve itirazlarının alınmasını ve değerlendirilerek sonucu hakkında ilgililere cevap verilmesini sağlayacak sistemin işleyişine ve iş akışına ilişkin detaylı bilgilere,

6) Elektronik bankacılık hizmetleri dağıtım kanallarında işlem güvenliğinin nasıl sağlanacağına ve müşteri kimliğinin nasıl doğrulanacağına ilişkin dağıtım kanalı bazında detaylı bilgilere,

7) UKTY uyarınca gerçekleştirilecek uzaktan kimlik tespit sürecinde işlem doğruluk yüzdesini artırmak bakımından kullanılan teknoloji ve iş akışlarına ilişkin bilgilere,

8) UKTY uyarınca elektronik ortamda müşteri ile kurulacak sözleşme ilişkilerinde, müşteriye sözleşme içeriği olarak hangi bilgiler gösterilmiş ise müşteri tarafından yalnızca o bilgilerin onaylanmasının sağlanması konusunda güvence sağlayacak teknik kontrollere ilişkin bilgilere,

yer verilir.

Bilgi sistemlerinin yeterlilik değerlendirmesi

MADDE 12 – (1) İTİY'nin 7 nci maddesinin ikinci fıkrası uyarınca yapılacak değerlendirme sonucunda faaliyet izni verilebilmesi için, başvuru sahibinin bilgi sistemlerinin yeterliliği konusunda, Teşkilat Yönetmeliğine göre Kurumun gözetim ve denetimine tabi kuruluşların bilgi sistemlerinin yerinde denetimi ile görevli hizmet biriminin, 11 inci madde uyarınca faaliyet programı kapsamında iletilecek ilave belgeleri de dikkate almak suretiyle yapacağı değerlendirme neticesinde uygun görüşünün bulunması şartı aranır. Söz konusu hizmet birimi gerekli gördüğü takdirde başvuru sahibinden, Kurum tarafından bilgi sistemleri ve iş süreçleri denetimi yapma yetkisi verilen ve unvanları Kurum internet sitesinde duyurulan bağımsız denetim kuruluşları arasından birine, bilgi sistemlerinin ve bu sistemler üzerinde tesis ettiği kontrollerinin yeterliliği ve etkinliğine ilişkin bilgi sistemleri bağımsız denetim raporu hazırlatmasını isteyebilir." (www.resmigazete.gov.tr)

Dijital bankalar ile ilgili yayınlanan bu yönetmelikle birlikte, 2021 yılı Mayıs ayında yayınlanmış olan Uzaktan Müşteri Edinimi düzenlemesi ile beraber, tüm bankalar için ilave maliyet anlamına gelen ıslak imza ihtiyacının ortadan kaldırılmasıyla dijital bankacılık modelinin uygulanabilirliği daha da artmıştır (www.strategyand.pwc.com, 2023).

Yayımlanan yönetmelik ile beraber, ülkemizde bankacılık ekosistemine dahil olan yeni dijital bankaların herhangi bir fiziki lokasyona gereksinimi olmadan hizmet sunması, müşterilerinde banka şubesine gitmeden bu hizmetlere hızlı ve kolay bir şekilde ulaşıyor olması müşteriler için büyük avantaj sağlamaktadır. İlave olarak, işletme maliyetleri geleneksel bankalara nispeten daha düşük olan dijital bankaların sunacağı rekabetçi hizmet ve ürünler ile daha cazip ve daha tercih edilir olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir (www.ey.com, 2023).

Dijital bankaların, geleneksel bankalar ile rekabet anlamında ilk aşamada henüz adreslenmemiş finansal ihtiyaç ve çözümlere odaklanacakları öngörülmektedir. Bu bağlamda henüz bir banka müşterisi olmayan yaklaşık 26 milyon yetişkinin hızlı ve kolay hesap açma teklifi ile hedeflenmesi olası görünmektedir. Ayrıca, 15 milyonun üzerindeki herhangi bir kredi geçmişi bulunmayan ya da kredi kartı ürününde limit sıkıntısı yaşayan bireysel müşterilerin "Şimdi al sonra öde" gibi alternatif fonlama ürünü ile buluşturulması olası çözüm teklifleri olarak duyulabilir. Bunlara ilave olarak, ödemelerinin yaklaşık %59`unu halen nakit olarak gerçekleştiren Kobi'lerin alternatif yenilikçi kullanımlar ile kolay para transferi ve ödeme kabulü çözümlerinin sunulması da çözüm teklifi olarak duyulabilir. Kitleler ve çözümler noktasında her bir oyuncunun farklı yaklaşımlar göstermesini beklemenin yanısıra, kesin olan

nokta bu lisansı alan dijital bankaların en önemli rekabetten ayrışma aşaması kusursuz ve kesintisiz dijital kullanıcı deneyimi sunmaları olacaktır. Bu aşamada en iyi deneyimi sunan dijital banka pastadan en büyük dilimi alan olacaktır (www.fintechtime.com, 2023).

Ülkemizde Mayıs 2023 itibariyle kuruluş izni verilen dijital bankalara ait kuruluş bilgileri ve faaliyet türü bilgileri aşağıda Tablo 5'deki gibidir.

Tablo 5: Türkiye'de kuruluş izni verilen dijital bankalar. (Kaynak:www.bddk.org.tr)

Dijital Banka Adı	**Kuruluş İzin tarihi & Faaliyet İzin Tarihi**	**Kuruluş Sermayesi**	**Faaliyet Türü**
Hayat Finans Katılım Bankası A.Ş.	21.04.2022 23.03.2023	1.500.000.000 TL	Katılım
Kasa Katılım Bankası	07.07.2022	1.500.000.000 TL	Katılım
T.O.M. Katılım Bankası A.Ş.	04.08.2022 30.03.2023	1.500.000.000 TL	Katılım
FUPS Bank A.Ş.	28.09.2022	1.500.000.000 TL	Mevduat
Ziraat Dinamik Banka A.Ş.	23.03.2023	2.500.000.000 TL	Mevduat

29 Aralık 2021 tarihinde Dijital Bankaların Faaliyet esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yayımlanan yönetmelik sonrası yukarıda yer alan Tablo 5'de de görüldüğü üzere dijital banka statüsünde kuruluş izni verilen 5 adet bankanın 3 tanesi katılım bankası, 2 adedi de mevduat bankası olarak faaliyet gösterecektir.

Dijital İslami Bankacılık

Bugün dünyada yaklaşık 1,9 milyar Müslüman varken, İslami finansa erişim hızla temel bir gereklilik haline gelmektedir. İslami fintech pazarı hızla büyümekte olup, aynı dönemde geleneksel fintech'ler için %15 olan toplam varlıkların 2025 yılına kadar %21 YBBO (yıllık bileşik büyüme oranı) ile 128 milyar dolara ulaşması öngörülmektedir. Y kuşağı, dijital şeriat uyumlu bankacılığa erişimin açılması için kilit bir kitledir. Yakın zamanda yapılan bir araştırma, genç Müslümanların %56'sının daha erişilebilir olması halinde İslami bankacılığı kullanacaklarını, %32'sinin ise şeriata uygun bankalara erişimlerinin olmadığını söylediğini gösteriyor (www.mobiquity.com,2023).

İslami bankaların, İslami bankacılığın müşteriler tarafından algılanmakta olan değerinin artırılmasını teminen, dijital bankacılık kullanımının tercih edilip, fayda ve kullanım kolaylığı sağlayacağı konusunda müşterilerini yönlendirmeleri gerekmektedir. Özellikle, internet kuşağı olarak da tanımlanan Y kuşağı olarak adlandırılan yaş grubunun İslami dijital bankacılık kullanımı ile ilgili bu yönlendirmelerden etkilenebileceği vurgulanmıştır. Bunlara ilave olarak, İslami bankaların müşterilerin dijital bankacılık konusunda algı ve davranışlarını analiz ederek hizmet ve ürün çeşitliliğinin geliştirme ve yenilenmesi çalışmalarına devam etmeleri gerektiği belirtilmektedir. (Er & ark., 2022)

Ülkemizde Dijital Katılım Bankacılığı

Ülkemiz gibi hem geleneksel bankacılığın hem de katılım bankacılığı adı altında islami bankacılık sisteminin beraber çalıştığı ortamlarda, katılım bankacılığı için dijital adaptasyon, dijital gelişmişlik çok ciddi bir rekabet unsuru olarak öne çıkmaktadır (Yıldırım & Yıldırım, 2022).

Ülkemizin Dünyadaki İslami piyasalardan almış olduğu pazar payı 2021 itibariyle %3 seviyesindedir. Ülkemizdeki bankacılık sektörü içinde katılım bankalarının Pazar payı % 7,5 düzeyindedir. Buna nazaran ülkemizdeki katılım bankacılığı sektörünün hem ulusal hem de uluslararası İslami bankacılık piyasasında büyüyerek daha çok pay alma potansiyeli bulunmaktadır (Salihoğlu, 2022).

Dijital banka kuruluş aşamasında kapsam ve hedeflerle ilgili belirlenmesi gereken temel kritik hususları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

i. İş modeli ne olmalı ve nasıl ilerlenmeli?
ii. Geleneksel ve dijital bankalardan (Konvansiyonel ya da katılım bankası) farkımız ne olacaktır?
iii. Hedef müşteri segmenti ne olmalıdır?
iv. Ürün portföyünde neler olmalı, nasıl geliştirilerek ilerlenmeli?
v. Fiyatlama politikası nasıl olmalıdır? (www.strategyand.pwc.com, 2023).

Dijital katılım bankası özelinde bu hedefler değerlendirildiğinde, özellikle İslami hassasiyetler dikkate alınarak iş modelleri ve ürünler belirlenip çeşitlendirilmelidir. Bu çalışmalar yapılırken hem geleneksel hem de mevcut katılım bankacılığı piyasa oyuncularının sunmuş oldukları hizmet ve ürünlerden farklılaşmalı ve bu farklılıklar müşterilere net bir şekilde ifade edilip anlatılmalıdır. Benzer şekilde ürün ve hizmet fiyatlamalarında da aynı hassasiyetle çalışılıp, detaylandırma yapılmalı, tutunma ve portföy oluşturmayı desteklemek adına, ilk aşamada birçok hizmet ve ürünün ücretsiz olacak şekilde sunulup daha sonra kademeli olarak fiyatlama politikası izlenmelidir.

İncirkuş ve Ündey tarafından 2022 yılında yapılan, Bireysel Müşterilerin Banka Tercih faktörleri konulu çalışmada, müşterilerin banka tercihlerini belirleyen faktörler tespit edilmiştir. Yapılan tespitlerde, bankanın vermiş olduğu hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve dijital hizmetlerin sunumu kavramlarının müşterilerin banka tercihlerinde öne çıktığı belirlenmiştir. Diğer yandan, mobil şubenin kullanışlı olması, hesap işletim ücreti alınmaması, internet şubenin kullanışlı olması, kaliteli hizmet sunumu, müşteri memnuniyetine önem verilmesi, kaliteli telefon bankacılığı ve çağrı merkezi hizmeti veriliyor olması ifadeleri en yüksek ortalamaya sahip ifadeler olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu tespitlerden de anlaşıldığı üzere, müşterilerin bankalardan alacakları hizmetin, kalite beklentilerini karşılaması, alınan hizmetin diğer fayda ve özelliklerine nispeten daha çok önemsediklerini göstermesi açısından önemli olarak tespit edilmiştir (İncirkuş & Ündey, 2022).

Yapılan bu çalışmada belirlenmiş olan tespitler, çalışmamızın önceki bölümlerinde yer alan öneri ve tespitleri destekler nitelikte olup, dijital katılım bankaların faaliyetleri süresince dikkat etmeleri gerekli en önemli hususların, kesintisiz dijital hizmet kalitesinin ve müşteri memnuniyetinin devamlılığının sağlanması olduğu teyit edilmiştir.

Ülkemizde katılım bankalarının müşteri kitlesi içinde, bireysel müşterilerin payı, daha geleneksel bankaların seviyesine ulaşmamıştır. Bu bağlamda, bireysel hizmet ve ürün çeşitliliğini arttırarak, potansiyel müşterilere ulaşılabilmeli, fintech'ler ile birlikte inovatif yenilikçi ürün geliştirme adına çalışmalar desteklenmelidir. Böylelikle, İslami hassasiyeti olan ancak bankacılık sistemine erişemeyen bireysel müşterilere ve onlara ait atıl fonlara ulaşılıp, finansal sistem içine dahil edilebilir (Salihoğlu, 2022).

Dijital Katılım Bankacılığı SWOT Analizi

SWOT analizi incelenen işletmenin, sürecin ve ya olgunun güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenip aynı zamanda dış etmenlerden kaynaklı fırsat ve tehditleri belirlemek amaçlı, durum analizi yapmak için kullanılan bir tekniktir. Yapılan Swot analizi ile güçlü yönler analiz edilir, zayıf yönler belirlenir, fırsatları tespit edip, olası tehditleri analiz ederek bunlara karşı alınabilecek önlemleri belirler (Çoban ve Karakaya, 2010)

Strengths- Güçlü yönler,

Weaknesses- Zayıf yönler,

Opportunities- Fırsatlar,

Threats- Tehditler,

şeklinde ingilizce konu başlıklarının kısaltmasından oluşur.

Dijital katılım bankacılığının Swot analizine ait şemasal çalışma aşağıdaki Tablo 6' daki gibi hazırlanmıştır.

Tablo 6: Dijital Katılım Bankacılığı SWOT analizi şeması.

Dijital Katılım Bankacılığı

Güçlü Yönler

1.İşletme gideri az olması nedeni ile hizmet oran ve tutarlarının görece daha düşük olması.

2.Şube ve personel giderinin az olması.

3.Geleneksel katılım bankalarına oranla daha yüksek kar dağıtımı yapabilme imkanı.

4. Geleneksel katılım bankalarına oranla daha uygun oranda fon kullandırma fırsatı.

5.Teknolojik fırsatların, hizmet ve ürüne dönüşmesinde, yapısı gereği daha hızlı ve çevik davranabilme.

6.Müşterilerin fiziken banka şubelerine gelmeden, tüm süreçleri dijital kanallardan yapabilmesi.

Zayıf Yönler

1.Kurumsal Müşteri hizmeti verememe

2.Fiziki Şubeleşme yapamama

3.Katılım bankacılığının sektörde düşük paya sahip olması.

4. Karlılığın ilk aşamada düşük olması, öncelikli tercihin tutunma ve tercih edilme olması.

5.İslami hassasiyetler nedeni ile model ve ürün geliştirmede seçici olmak, alan darlığı.

Fırsatlar

1.Düşük Sermaye Bedeli

2.Bireysel ve Kobi bankacılığına odaklanabilme.

3.Diğer katılım bankalarına kıyasla daha çevik olma, pazara hızlı ürün çıkabilme.

4.Sermaye artırımı sonrası normal banka statüsü alabilme.

5.Odaklanılan ve ihtiyaç duyulan niş alanlarda, hızla, katılım bankacılığı prensiplerine uygun yeni ürün geliştirme

6. Müşteriye, Sosyal, fiziksel ve dijital ekosistemler arasında sorunsuz deneyim sunma fırsatı

7.Proaktif olarak değer önerisinde bulunmak.

Tehditler

1.Geleneksel katılım bankalarının da benzer tüm hizmetleri verebilmesi.

2.Düşük sermaye maliyeti nedeni ile pek çok oyuncunun sektöre girmesi.

3.Sadece dijital kanallardan hizmet verilmesi nedeni ile olası hizmet kesintileri.

4.Teknolojik imkan ve yeniliklere ulaşım maliyeti.

5.Uygulama dolandırıcılığı.

6.Gerçek zamanlı karar ve işlem yapma imkanı sunamamak.

7.Müşteri gizliliğini dikkate almadan yapay zeka kullanımı.

8.Proaktif olamamak, rakiplerin gerisinde kalmak.

9.Teknik alt yapı ve BT sistemleri için yanlış teknoloji seçimi.

Başlıklar halinde Tablo-6'da belirlenmiş olan analiz çalışmasının alt öğelerine ait açıklamalar aşağıdaki gibidir.

Dijital Katılım Bankacılığının Güçlü Yönleri

1.İşletme gideri az olması nedeni ile hizmet oran ve tutarlarının görece daha düşük olması.

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte de belirtildiği üzere, dijital bankalarda fiziki şubeleşme izni verilmediğinden dolayı, hizmet binası ve işletme maliyetleri buna bağlı olarak şube personel maliyetleri olmayacaktır. Bu nedenle oluşan düşük maliyet, müşterilere sunulan hizmet oran ve tutarlarını azaltıcı yönde etki yaratabilecektir.

2.Şube ve personel giderinin az olması.

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte de belirtildiği üzere, dijital bankalarda fiziki şubeleşme izni verilmediğinden dolayı, sadece genel müdürlük hizmet binası ve personel giderleri olacaktır. Teşkilatlanma ile ilgili yönetmeliğin 5. maddesinde belirtilen kısıtlamalar nedeni ile dijital bankalarda şubeleşme olmamaktadır.

3.Geleneksel katılım bankalarına oranla daha yüksek kar dağıtımı yapabilme imkanı.

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte de belirtildiği üzere, dijital bankalarda fiziki şubeleşme izni verilmediğinden dolayı, hizmet binası ve işletme maliyetleri buna bağlı olarak şube personel maliyetleri olmayacaktır. Bu nedenle oluşan düşük maliyet, müşterilere sunulan katılma hesapları hizmetinde daha yüksek paylaşım oranından kar dağıtımı yapılmasına olumlu yönde etki yaratabilecektir.

4. Geleneksel katılım bankalarına oranla daha uygun oranda fon kullandırma fırsatı.

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte de belirtildiği üzere, dijital bankalarda fiziki şubeleşme izni verilmediğinden dolayı, hizmet binası ve işletme maliyetleri buna bağlı olarak şube personel maliyetleri olmayacaktır. Bu nedenle oluşan düşük maliyet, müşterilere sunulan fon kullandırım hizmetinde daha düşük kar oranlarından fon kullandırımı yapılmasına olumlu yönde etki yaratabilecektir.

5.Teknolojik fırsatların, hizmet ve ürüne dönüşmesinde, yapısı gereği daha hızlı ve çevik davranabilme.

Dijital katılım bankaları, diğer katılım bankalarına oranla daha kompakt olmaları nedeniyle hızlı karar alıp daha seri hareket edebilecektir. Bu nedenle, donanımsal ya da yazılımsal yeni teknolojik gelişmelerin, finansal ürün ve hizmet olarak uygulanması ve var olan yapının güncellenmesi aşamasında doğru teknolojik tercihlerin ve doğru teknik personelin istihdam edilmesiyle, daha hızlı ve çevik, sonuç odaklı hareket kabiliyeti olacaktır.

6.Müşterilerin fiziken banka şubelerine gelmeden, tüm süreçleri dijital kanallardan yapabilmesi.

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmeliğin yanı sıra Uzaktan Müşteri Edinimi düzenlemesi ile beraber ıslak imza ihtiyacı ortadan kaldırılmış, müşteriler artık fiziki banka şubesine hiç gelmeden, bankalarca sunulan tüm finansal işlemlere uzaktan erişip işlem yapabilmektedirler.

Dijital Katılım Bankacılığının Zayıf Yönleri

1.Kurumsal Müşteri hizmeti verememe

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte, faaliyet kısıtlamaları kısmında belirtildiği üzere, Dijital bankaların kredi müşterileri, yalnızca finansal tüketicilerden ve KOBİ'lerden oluşabilir. Bu nedenle kurumsal müşterilere fon kullandırma hizmeti verilemeyecektir.

2.Fiziki Şubeleşme yapamama

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte de belirtildiği üzere, dijital bankalarda fiziki şubeleşme izni verilmemiştir. Bu nedenle klasik katılım bankaları gibi şubeleşip, müşteriye fiziken hizmet sunma fırsatları olmayacaktır.

3.Katılım bankacılığının sektörde düşük paya sahip olması.

Bankacılık sektörü içinde katılım bankalarının pazar payı yaklaşık %7,5 düzeyindedir. Dolayısıyla, düşük pazar payı olan bir sektörün dijital temsilcisi olup, sadece bu mecradan hizmet verme zorunluluğu dijital katılım bankaları için bir handikaptır.

4. Karlılığın ilk aşamada düşük olması, öncelikli tercihin tutunma ve tercih edilme olması.

Dijital katılım bankacılığında ilk aşamada hedef piyasada tutunmak, müşteriler tarafından tercih ediliyor olmak ve pazarda yer edinmek olmalıdır. Bu kriterler gerçekleştirildikten sonra kademeli olarak karlılık hedeflenmelidir.

5.İslami hassasiyetler nedeni ile model ve ürün geliştirmede seçici olmak, alan darlığı.

Katılım bankacılığı esasları dahilinde başta faizsiz bankacılık yapıyor olmanın yanısıra, şer'en uygun olmayan sektörlere de hizmet verilmiyor olması, konvansiyonel bankalar ile rekabette alan genişliği anlamında dezavantaj olarak görülebilir. Benzer yapı geleneksel katılım bankacılığı için de geçerli olup, dijital katılım bankalarının şubeleşememe ve kurumsal müşterilere hizmet verememe gibi kısıtlamalar nedeni ile hareket alanı biraz daha daralmaktadır.

Dijital Katılım Bankacılığının Fırsatları

1.Düşük Sermaye Bedeli

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte de belirtildiği üzere, dijital bankaların faaliyet izini alabilmeleri için asgari ödenmiş sermaye tutarı bir milyar Türk Lirasıdır.

2.Bireysel ve Kobi bankacılığına odaklanabilme.

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte, faaliyet kısıtlamaları kısmında belirtildiği üzere, Dijital bankaların kredi müşterileri, yalnızca finansal tüketicilerden ve KOBİ'lerden oluşabilir. Bu nedenle bu iki segmente odaklanılıp ihtisaslaşma gerçekleştirilebilir.

3.Diğer katılım bankalarına kıyasla daha çevik olma, pazara hızlı ürün çıkabilme.

Dijital katılım bankaları, diğer katılım bankalarına oranla daha kompakt yapıları olmaları nedeniyle hızlı karar alıp daha seri hareket edebilecektir. Bu nedenle, donanımsal ya da yazılımsal yeni teknolojik gelişmelerin, finansal ürün ve hizmet olarak uygulanması, yeni ürün geliştirilmesi aşamasında doğru teknolojik tercihlerin ve doğru teknik personelin istihdam edilmesiyle, daha hızlı ve çevik, sonuç odaklı hareket kabiliyeti olacaktır.

4.Sermaye artırımı sonrası normal banka statüsü alabilme.

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte de belirtildiği üzere, dijital bankaların faaliyet izini alabilmeleri için asgari ödenmiş sermaye tutarı bir milyar Türk Lirasıdır. Banka bu tutarı iki milyar beş yüz milyon Türk Lirasına çıkarıp BDDK'ya müracaat etmesi sonrası, kurul uygun görürse yönetmelikte belirtilen kısıtlamaları kaldırıp, normal katılım bankası statüsünde faaliyetini sürdürme imkanı da tanımıştır.

5.Odaklanılan ve ihtiyaç duyulan niş alanlarda, hızla, katılım bankacılığı prensiplerine uygun yeni ürün geliştirme

Fiziki şube açamamak, segment kısıtı ve katılım bankası olmanın vermiş olduğu islami hassasiyetlere dayalı daha dar alanda hareket etme zorunluluğu nedeni ile dijital katılım

bankalarınca, belirlenecek odak noktalarını hedefleyen alanlarda gelişme sağlayabilecek ürün ve hizmet geliştirme çalışmalarının yapılması, odak bütünlüğü ve alan bazlı ihtisaslaşma fırsatı sağlamaktadır.

6. Müşteriye, Sosyal, fiziksel ve dijital ekosistemler arasında sorunsuz deneyim sunma fırsatı.

Müşterilerin, sosyal medya başta olmak üzere, finansal ayak izlerinin takip edilip, yapay zeka teknikleri kullanılarak, yapacakları finansal işlemlerde sorunsuz bir hizmet sunmak, müşterilere finansal hizmet ve ihtiyaçların, talep gelmeden destek olma gibi bir kabiliyet geliştiriliyor olması dijital katılım bankacılığı için tercih edilme sebebi olabilecek bir özellik niteliği taşıyacaktır.

7.Proaktif olarak değer önerisinde bulunmak.

Yeni ürün ve hizmetlerin sunumunda da kullanılmak üzere, müşterilerin sosyal medya ve finansal ayak izlerinin takip edilip, yapay zeka başta olmak üzere teknolojik imkanların kullanılarak proaktif davranılıp, müşterilere finansal ihtiyaçlarında ve tasarruflarında teklif sunma ve destek olma gibi bir kabiliyet geliştiriliyor olması, alternatif değer önerileri sunabiliyor olmak dijital katılım bankacılığı için tercih edilme sebebi olabilecektir.

Dijital Katılım Bankacılığının Tehditleri

1.Geleneksel katılım bankalarının da benzer tüm hizmetleri verebilmesi.

Katılım bankacılığı esaslarına göre hareket eden dijital katılım bankaları gibi, sektörde var olan klasik katılım bankaları da işin doğası gereği müşterilerine benzer ürün ve hizmetleri sunmaktadırlar. Dijital katılım bankaları, bu ürün ve hizmetlerin sunumunda ve maliyetlerinde farklılaşma, pazara hızlı ürün çıkma gibi özellikleri ile geleneksel katılım bankacılığından ayrışabileceklerdir.

2.Düşük sermaye maliyeti nedeni ile pek çok oyuncunun sektöre girmesi.

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmelikte de belirtildiği üzere, dijital bankaların faaliyet izini alabilmeleri için asgari ödenmiş sermaye tutarı bir milyar Türk Lirasıdır. Sermaye maliyetinin bulunduğu seviye hem yerli hem de yabancı piyasa oyuncuları için cazip görünmekte, bu nedenle rekabetçi bir ortam hazırlamaktadır.

3.Sadece dijital kanallardan hizmet verilmesi nedeni ile olası hizmet kesintileri.

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ve Servis Modeli Bankacılığı hakkında yönetmeliğin, Hizmet Sürekliliği Taahhüdü başlığı altında 7. Madde de belirtildiği gibi, dijital bankaların internet bankacılığı ve mobil bankacılık dağıtım kanalları için taahhüt edilen süreklilik yüzdesi %99,8'den daha düşük bir değer olamaz ve bu bilgileri kanal bazlı internet sitelerinden yayınlamakla mükelleftirler. Ayrıca, Dijital bankalar, sunmakta oldukları elektronik bankacılık hizmetleri için, her bir dağıtım kanalı bazında, taahhüt edilen ve gerçekleşen MTBF (Mean Time Between Failure; Arızalar arasındaki ortalama süre), MTTR (Mean Time To Repair; Bir işin plansız olarak durduğu andan tekrar çalışır duruma gelişinin ortalama değeri) ve süreklilik yüzdesi değerlerini raporlamakla yükümlüdürler.

Dijital bankaların hizmet verdiği dijital kanalların, ayakta kalması ve hizmet sürekliliği oranı için tolere edilen kesinti oranı binde 2 (%0,2) gibi çok iddialı bir oran verilmiştir. Bu nedenle teknolojik altyapı, yazılım ve donanım hizmetlerinin uyumlu ve doğru zaman, yer ve personel ile konumlanmış olması, senkronize çalışması büyük önem arz etmektedir.

4.Teknolojik imkan ve yeniliklere ulaşım maliyeti.

Bankacılık hizmetlerinin dijital kanallardan veriliyor olması nedeni ile finansal teknolojik fırsat ve yeniliklerden faydalanıp, müşterilere sunulan ürün ve hizmetlerde farklılaşmak rekabet avantajı sağlayacaktır. Ancak bu fırsatlara sahip olmanın ve ulaşmanın da ciddi maliyeti ve kullanım için yetkin personel istihdamı ile ilave finansal yükü oluşacaktır.

5.Uygulama dolandırıcılığı.

Dijital bankacılık ile ilgili yayınlanan bu yönetmeliğe ilave olarak 2021 yılı Mayıs ayında yayınlanmış olan Uzaktan Müşteri Edinimi düzenlemesi ile ıslak imza ihtiyacı ortadan kalkmış ve dijital bankacılık modelinin uygulanabilirliği daha da artmıştır. Ancak, fiziken şubeye gitmeden tamamen dijital kanallar üzerinden yapılan finansal müşteri olma ve işlemlerde de kötü niyetli yaklaşım ve tehditlere daha açık konuma gelmiştir. Başta kara para aklamaya aracılık, dolandırıcılık ve sahtekarlıklara karşı, çapraz kontrol ve istihbarati sorgulamalarla karşı önlem ve tedbirler alınması, dijital bankaların karşı karşıya kalabileceği tehditleri minimize etmek için gereklidir.

6.Gerçek zamanlı karar ve işlem yapma imkanı sunamamak.

Dijital bankaların hizmet verdiği dijital kanalların, ayakta kalması ve hizmet sürekliliği oranı için tolere edilen kesinti oranı binde 2 (%0,2) gibi çok iddialı bir oran verildiği yukarıdaki açıklamalarda belirtilmişti. Söz konusu kesinti oranının, müşteriler tarafından süre kısıtı olan bir finansal kararın onay aşamasına denk gelmesi, zamana ve piyasa koşullarına endeksli bir al/sat emrinin anlık olarak gerçekleşememesi gibi çoğaltılabilecek birçok finansal işlem anında oluşması, çok ciddi finansal kayıplara neden olabilecektir. Söz konusu finansal kayıpların tazmini ile karşı karşıya kalmanın yanısıra, bankanın yaşayacağı itibar riski de ciddi hasar oluşturup, tolere edilemeyecek boyutlarda müşteri güven kaybı sonucu banka tarafında erozyona sebep olabilir.

7.Müşteri gizliliğini dikkate almadan yapay zeka kullanımı.

Dijital bankaların, başta sosyal medya ve finansal ayak izlerinin takibinin yapılarak, müşterinin finansal ikizi olması ile daha proaktif davranıp rakipleri ile farklılık yaratabilecekleri belirtilmişken, özellikle KVKK –Kişisel Verilerin Korunması Kanunu tarafında belirlenmiş olan sınırlar ve izinler çerçevesinde hareket edilmesi gerekmektedir. Aksi durumda sınırların açılması ya da müşteri muvaffakatı olmayan bildirim ve izlemelerde bankanın ciddi finansal yaptırımlara maruz kalma riski bulunmaktadır.

8.Proaktif olamamak, rakiplerin gerisinde kalmak.

Yapısı gereği, daha kompakt daha çevik kararlar alıp hareket etme kabiliyeti olan ve bunlar ile müşterilerine karşı reaktif değil proaktif yaklaşım sergileme fırsatı olan dijital bankaların bu özellik ve fırsatı değerlendirmeden geleneksel bankacılık normları ile hareket edip ürün ve hizmet sunumunda proaktif davranmaması, rekabet dezavantajı oluşturarak rakiplerine karşı geride kalmasına sebebiyet verecektir.

9.Teknik alt yapı ve BT sistemleri için yanlış teknoloji seçimi.

Teknolojik imkan ve yeniliklerin finansal boyuta evrilmesi ile hizmet veren dijital bankalarda, donanım, yazılım, bilgi güvenliği, altyapı, güncelleme, entegrasyon, teknik personel gibi BT sistemlerinin öğelerinin seçimi, işletilmesi, güncellenmesi ve bakımı aşamalarında da doğru tercihlerle ve senkron olarak çalışılıyor olması beklenmektedir. Söz konusu öğeler arasında olası hatalı & eksik seçim, işletimde aksaklık, zaman ve personel konusunda yapılan yanlış tercihler, ürün ve hizmet geliştirme ve sunumunda aksaklıklara, potansiyel olarak hizmet sürekliliğinde kesintilere sebebiyet verecektir.

Sonuç

Günümüzde bankalar standart bankacılık hizmetlerinin yanısıra müşterilerinin dijital finansal çözüm ortağı rolünde müşterilerine en iyi deneyimi yaşatmak ve bu deneyimi devamlı

bir adım önde taşımak amaçlı şiddeti artan bir şekilde teknolojik yarış içindeler. Var olan müşterinin sadakatinin sağlanarak elde tutulmasının yanında yeni müşteri kazanımı, bankaların sunduğu alternatif ürün çeşitliliği ve finansal maliyet ve kazançlara endeksli iken günümüzde müşteri deneyimi de ayrı bir faktör olarak bu tercihlerde yerini almıştır. Müşteri ve banka arasındaki etkileşimlerin bütünü olarak tarif edilebilecek müşteri deneyimi sonuç olarak müşteri nezdinde bankaya verilen değer olarak özetlenebilir.

Banka müşterileri için geleneksel bankacılık mı, dijital bankacılık mı seçenekleri için yapılması gereken, hangi tercihin ihtiyaçları karşılamada en uygun çözümler sunduğunu görmek adına bankaların özelliklerini incelemek olacaktır. Geleneksel bankalar ile tanıdık, bildik bir arayüz ve daha çok yüz yüze hizmet alma imkanı varken, dijital bankacılık seçiminde daha yenilikçi özellikler ve düşük ücret ve avantajlı faiz oranları elde edilebilir.

Ülkemizde finansal okuryazarlığı gelişimi ile birlikte teknoloji kullanım eğilimimizin daha da artıyor olması, finansal hizmetlere hızlı ve kesintisiz erişim ile beraber finansal kapsayıcılık daha da artmaktadır. Tüm bu gelişmeler nihayetinde kayıt dışılığın azaltılmasında da ciddi çözümler sunmaktadır.

Dijital bankaların sektöre getirdiği teknoloji ve dijitalleşme rüzgarı, geleneksel bankacılık faaliyeti sürdüren bankaları da etkilemekte olup, emek yoğun operasyonel işlerin teknoloji kullanımı ile azaltılıp hızlandırılması ve daha niş daha katma değer sağlayan alanlara fokus olunmaya başlandığı, ürün bazlı uzmanlaşmalara doğru gidildiği görülmektedir.

Katılım bankacılığı çerçevesinden bakıldığında dijital katılım bankalarının, teknoloji kullanımı ile sektörel bazlı ciddi büyüme potansiyeli bulunmaktadır. Dijital bankalarda olduğu gibi katılım bankacılığı özelinde de dijital katılım bankaların faaliyetleri süresince dikkat etmeleri gerekli en önemli husus, kesintisiz dijital hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyetinin devamlılığının sağlanması ve eşsiz bir müşteri deneyimi yaşatılması olduğu görülmektedir. Bunun yanında avantajlı ve rekabetçi hizmet ve ürün çeşitliliği ve maliyetleri ile islami hassasiyeti olan kesim başta olmak üzere tüm potansiyel müşteriler için proaktif bir yaklaşım ve hizmet anlayışı ile cazip teklif ve ürün önerileri sunmaları, dijital katılım bankalarını diğer bankalardan ayıran en önemli unsur olacaktır. Kuruluş aşamasından başlayıp, hayat döngüsü boyunca, yukarıda yer alan swot analizinde belirtilen ana hususları, günün şartlarına bağlı olarak geliştirip revize ederek, bunlara bağlı tüm alt unsurları kapsayacak şekilde güçlü yönler ve fırsatların sunduğu imkanları kullanıp, zayıf yönler ve tehditler için gerekli önlem ve kontrolleri zamanında gerçekleştiren dijital katılım bankası, müşterilerine sürdürülebilir ve kesintisiz bir dijital katılım bankası deneyimi hizmeti verebilecektir.

Kaynaklar

Beybur, M. (2022). Şubesiz dijital bankacılık ve türk bankacılık sektörü için öneriler. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24 (1) , 286-303. DOI: 10.26745/ahbvuibfd.997689

Çoban, B. & Karakaya, Y.E. (2010). Geleceği planlamada stratejik yönetim ve swot analizi:kavramsal yaklaşımlar. New World Sciences Academy, 2010, 5 (4), 342-352

Er, M., Er, H.&Altunışık, R. (2022). X ve Y kuşaklarının katılım bankacılığına yönelik algıları, İşletme Araştırmaları Dergisi, 14 (3), 1753-1766

İncirkuş, A. & Ündey, N. (2022). Bireysel müşterilerin banka tercih faktörleri . Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , 12 (3) , 1589-1620 . DOI: 10.48146/odusobiad.1098852

Kurnia, S., Peng, F. and Liu, Y. R. (2010). Understanding the adoption of electronic banking in China. In Proceedings of the 2010 43rd Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS '10). IEEE Computer Society, USA, 1-10.

Salihoğlu, E. (2022). Türkiye'de katılım bankacılığı büyüklüğünü etkileyen seçilmiş faktörler üzerine bir analiz . Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi , IERFM Special Issue , 211-234 . DOI: 10.30784/epfad.1148425

www.alomaliye.com, Dijital, internet ve mobil bankacılık istatistikleri – Aralık 2022, https://www.alomaliye.com/2023/02/11/dijital-internet-ve-mobil-bankacilik-istatistikleri-aralik-2022, Erişim Tarihi: 22.05.2023

www.bankerise.com, Join the digital bank 3.0 Era, Erişim Tarihi: 17.05.2023

www.bddk.org.tr, Resmi Gazetede yayımlanan kurul kararları, https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/Liste/55, Erişim Tarihi: 18.05.2023

www.businessfinancing.co.uk, The most popular digital bank word map, https://businessfinancing.co.uk/wp-content/uploads/01_The-Most-Popular-Digital-Bank_World-Map.png, Erişim Tarihi: 17.05.2023

www.ey.com, Dijital bankaların faaliyet esasları ile servis modeli bankacılığı hakkında yönetmelik, https://www.ey.com/tr_tr/financial-services/dijital-bankalarin-faaliyet-esaslari-ile-servis-modeli-bankaciligi-hakkinda-yonetmelik, Erişim Tarihi: 17.05.2023

www. fintechistanbul.org, Dünya'da ve Türkiye'de dijital bankacılık düzenlemeleri, https://fintechistanbul.org/2022/01/23/dunyada-ve-turkiye-dijital-bankacilik-duzenlemeleri/, Erişim Tarihi: 17.05.2023

www.fintechtime.com, Yeni nesil bankacılık neobankalar, https://fintechtime.com/tr/2021/10/yeni-nesil-bankacilik-neobankalar/, Erişim Tarihi: 16.05.2023

www.forbes.com, What is a neoabank, https://www.forbes.com/advisor/banking/what-is-a-neobank/, Erişim Tarihi: 15.05.2023

www.gtech.com.tr, Neobankaların gelişimi ve avantajları, https://www.gtech.com.tr/neobankalarin-gelisimi-ve-avantajlari/, Erişim Tarihi: 15.05.2023

www.insiderintelligence.com, What neobanks are, how they work, and the top neobanks in the US & world in 2023, https://www.insiderintelligence.com/insights/neobanks-explained-list/, Erişim Tarihi: 16.05.2023

www.medium.com, 2023, Devops Nedir? https://medium.com/devopsturkiye/devops-nedi%CC%87r-9f7e39b63b9c, Erişim Tarihi: 26.04.2023

www.medium.com, 2023, Dijital Bankalarda Kar Problemi Halen Sürüyor, https://medium.com/t%C3%BCrkiye/dijital-bankalarda-kar-problemi-halen-s%C3%BCr%C3%BCyor-f360f7fbc26c , Erişim Tarihi: 22.05.2023

www.mobiquity.com, A growing demand for Islamic banking, https://www.mobiquity.com/digital-islamic-banking, Erişim Tarihi: 17.05.2023

www.resmigazete.com, Dijital Bankaların Faaliyet Esasları İle Servis Modeli Bankacılığı Hakkında Yönetmelik, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/12/20211229-6.htm, Erişim Tarihi: 17.05.2023

www.saltmoney.org, Digital Banks vs Traditional Banks, https://www.saltmoney.org/digital-banks-vs-traditional-banks/, Erişim Tarihi: 17.05.2023

www.strategyand.pwc.com, Dünyada ve Türkiye'de Dijital Bankacılık, https://www.strategyand.pwc.com/tr/dunyada-ve-turkiye-de-dijital-bankacilik, Erişim Tarihi: 18.05.2023

www.tkbb.org, Dijital Bankacılık İstatistikleri, https://tkbb.org.tr/veri/istatistikler, Erişim Tarihi: 22.05.2023

Wyne, N. (2021), Differentiating Digital Banks from Digital Banking, https://www.linkedin.com/pulse/differentiating-digital-banks-from-banking-nabeel-wyne/, Erişim Tarihi: 17.05.2023

Yazgan, A.E. , Karadağ Ak, Ö. & Telli Üçler, Y. (2022). Dijitalleşmenin Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları, Five Zero, 2(1), 48-59.

Yıldırım, S. & Yıldırım, D. Ç. (2022). İslami Bankacılık Sektöründe Dijital Dönüşüm Ve Adaptasyon: Türkiye Örneği. Kapanaltı Muhasebe Finans Ekonomi Dergisi , (1) , 73-84. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/kmfed/issue/73375/1201272

Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Hastane Performansı Üzerine Etkisinin İstatistiki Olarak İncelenmesi

Emre EKİN[1]
Zühre EKER[2]

Giriş

Sağlık hizmetlerinin sunulduğu hastaneler, toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılayan kritik kurumlardır. Hastanelerin performansı; kaliteli sağlık hizmeti sunumu ve hasta memnuniyeti açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle, hastane yönetiminde kalite odaklı bir yaklaşım benimsemek ve sürekli iyileştirmeyi teşvik etmek önemli hale gelmiştir. Kaliteli hizmet sunumu günümüz rekabetçi iş ortamında, müşterilerin beklentilerini karşılamak ve onları tatmin etmek, bir organizasyonun sürdürülebilirliği için hayati bir öneme sahiptir. Kaliteli hizmet sunumu; müşterilerin ihtiyaçlarını anlama, beklentilerini karşılama, hatasız ve zamanında hizmet verme, kişiselleştirme ve güven yaratma gibi çeşitli özellikleri içerir. Toplam Kalite Yönetimi ise, kaliteyi bir kültür haline getirerek sürekli iyileştirme ve müşteri memnuniyetini artırma amacıyla organizasyonların tüm süreçlerini kapsayan bir yaklaşımdır.

Çin'in Vuhan kentinde solunum yolu rahatsızlıkları yaşayan bir grup hastaya yapılan araştırmalar sonucunda yeni koronavirüs hastalığı tespit edilmiştir. Hastalığın ortaya çıkışından itibaren dünya üzerinde seyri incelendiğinde, ilk olarak Çin tarafından 31 Aralık 2019 tarihinde Vuhan kentinde nedeni bilinmeyen solunum yolu rahatsızlığının ortaya çıktığı bildirilmiştir. Bunun ardından konu ile ilgili uzman ekipler oluşturarak çalışmalara başlayan Dünya Sağlık Örgütü, 30 Ocak 2020' de pandemiyi 11 Şubat 2020 tarihinde ise hastalığın ismini Covid-19 olarak ilan etmiştir (WHO, 2020). 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de ilk vaka tespit edilmiş ve Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu tarafından alınması gereken önlemler duyurulmuştur. Salgın tüm dünyaya küresel olarak etki etmiş ve her geçen gün hastalanan kişi sayısı ile ölüm sayılarında artış görülmüştür. Bu nedenle tüm ülkeler kamu sağlığını korumak için ciddi tedbirler almıştır (Gümüşgül & Aydoğan, 2020).

Covid-19 virüsünün yayılmasıyla ilgili endişeler giderek artmış ve bu durum insanların sağlığını, eğitim hayatını, sosyal yaşamını, psikolojik dengeleri ile rutin çalışma yöntemlerini bozmuştur. Global ölçekte yaşanan bu problem diğer endüstrileri de doğal olarak etkilemiştir fakat hiçbir sektör sağlık sektörü kadar derinden etkilenmemiştir. Diğer endüstrilerin karşılaştığı endişelere ek olarak sağlık endüstrisinde, hastalığın yayılması önlenmeye ve hastalıktan etkilenenlere sağlık hizmeti verilmeye çalışılırken sağlık personelleri tarafından müthiş bir efor sarfedilerek fedakârlık yapılmış ve benzersiz zorluklarla karşılaşılmıştır. İşte böylesine bir dönemde hastanelerde sunulan hizmet kalitesinin TKY yaklaşımı açısından incelenmesi hasıl olmuştur.

Toplam kalite yönetiminin temelinde insana değer verme olgusu yatmaktadır (Lüleci, İkizler, & Aytekin, 2019). Kalite kavramı ve hasta memnuniyeti sağlık hizmetlerinde hizmetin değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Sağlık hizmetlerinin belleksiz olma özelliğinden ötürü hizmet kalitesinin ölçülmesi zordur. Hasta memnuniyeti sağlık

[1] Dr. Marmara Üniversitesi Ekonometri/Yöneylem Araştırması Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-4043-9750
[2] Endüstri Mühendisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Endüstri Mühendisliği, ORCID: 0000-0002-0536-5987

hizmetlerinde önemli bir kalite kriteridir. Sağlık kurumlarının temel çıktılarından biri olan hasta memnuniyeti, hastaların istek ve beklentilerinin karşılanması veya bu istek ve beklentilerin üstünde hizmet verilmesidir (Topal & Şahin, 2017).

Bu çalışmada, Toplam Kalite Yönetimi uygulamalarının hastane performansı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla Türkiye'de farklı illerde yaşayan 49 gerçek kişiye anket uygulanmış ve anket formu sonuçları değerlendirilmiştir. Hastane performansı ile TKY ilkeleri arasında pozitif bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Çalışmada amaç; pandemi öncesi ve pandemi sırasında sağlık sektöründeki açıkların giderilmesi, eksiklerin tespiti ve bunların giderilmesine yönelik yapılacak olanların belirlenmesi ve hizmet kalitesini artırmaktır.

Kalite

Kalite ilk olarak milattan önce 2150 tarihli Hammurabi Kanunları'nda görülmüş olmasına rağmen modern anlamda kalitenin başlangıcı Japonya'da 1950'li yılların savaş sonrasında aramak daha doğru olacaktır. Kalite kavramı, daha iyiyi arama ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır. İnsanın içinde bulunduğu her sistemde daha iyiyi arama ve verimliliği artırma çabası vardır. Önceleri sadece üretim sistemlerinde kullanılan kalite kavramı ve bu kavrama ait modeller ile sistemler, son zamanlarda hizmet sektöründe de yer bulmaya başlamıştır. Yönetim yaklaşımlarının hemen hepsinden yararlanan kalite yönetim sistemi, insan odaklı olma özelliğiyle ortaya koyduğu güçlü ve esnek yapısı sayesinde bu amacı gerçekleştirmeye olanak sağlamaktadır (Demirdağ, 2010).

Kalite kavramı, genel olarak bir ürünün veya hizmetin belirlenen standartları karşılama derecesini ifade eder. Kalite, ürün veya hizmetin tasarımından başlayarak üretim, dağıtım, tüketim ve son kullanıcıya kadar olan süreçleri içerir. Kaliteli bir ürün veya hizmet, istenilen özelliklere sahip olması, performansı, dayanıklılığı, işlevselliği ve kullanıcı memnuniyetini sağlaması gibi faktörlerle ilişkilendirilmekle birlikte bir organizasyonun veya üreticinin belirlediği standartlara uygun olma, müşteri beklentilerini karşılama veya aşma, güvenilirlik, etkinlik ve sürekli iyileştirme gibi unsurları içermektedir. Kaliteyi sağlamak için üretim sürecinde kalite kontrol yöntemleri, denetimler, testler ve sertifikasyonlar gibi uygulamalar kullanılmaktadır (Oksay, 2016).

Hizmet Kalitesi

Kalite ile ilgili çalışmalarda temel ilgi alanı 1950'lilerden 1980'e kadar "ürün kalitesi" iken 1980'den itibaren hizmet kalitesine yönelik olmuştur.

Hizmet kalitesi, bir kuruluşun sağladığı hizmetin müşteri beklentilerini karşılama veya aşma derecesini ifade eder. Bu kalite, bir müşterinin hizmeti alırken deneyimlediği faktörleri içerir ve müşterinin hizmete yönelik algıladığı değeri yansıtır. Ayrıca hizmet kalitesi, müşteri memnuniyetini etkileyen önemli bir faktördür. Kaliteli bir hizmet, müşteri beklentilerini karşıladığı veya aştığı ölçüde müşteri memnuniyetini artırır, müşteri bağlılığını ve pozitif bir itibar oluşturmayı sağlar. Hizmet kalitesi, müşteri geri bildirimleri, anketler, müşteri şikayetleri ve hizmet performans ölçütleri gibi yöntemlerle ölçülebilir ve sürekli iyileştirme faaliyetleri ile desteklenir. Üzerinde durulması gereken diğer bir konu ise; hizmet kalitesinin boyutlarıdır. Müşterilerin hizmet kalitesini değerlendirme sürecini etkileyen pek çok unsur ya da boyut bulunmaktadır. Bu boyutlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Müşteri Odaklılık: Hizmet kalitesi, müşteri odaklı bir yaklaşım gerektirir. Müşteri beklentilerini anlamak, ihtiyaçlarına uygun çözümler sunmak ve müşteri memnuniyetini ön planda tutmak önemlidir.

Güvenilirlik: Hizmetin söz verilen zamanda ve şekilde sunulması gerekmektedir. Müşteriye güven veren güvenilir bir hizmet sunmak hizmet kalitesinin temel bir özelliğidir.

Yetenek ve Uzmanlık: Hizmeti sunan personelin yetkinlikleri ve bilgi birikimi, hizmet kalitesini etkileyen önemli bir faktördür. Kalifiye ve deneyimli personel, müşterilere doğru ve etkili hizmet sunmada önemli bir rol oynar.

Hızlı ve Duyarlı Hizmet: Müşteri taleplerine hızlı ve etkili bir şekilde yanıt vermek, hizmet kalitesinin bir diğer önemli özelliğidir. Müşteriye duyarlılık göstermek, onların beklentilerini karşılamak ve gereksinimlerini anlamak önemlidir.

Empati ve Müşteri İlişkileri: Hizmet sunan personelin müşterilere empati göstermesi, onların ihtiyaçlarını anlaması ve müşteri ilişkilerini güçlendirmesi hizmet kalitesinin belirleyici bir özelliğidir. Müşteriye özen gösterme, kişisel ilgi gösterme ve memnuniyetlerini önemseme önemlidir.

İletişim ve Bilgilendirme: Hizmetin sunumu sırasında etkili iletişim kurmak, müşterilere gerekli bilgileri sağlamak ve onları doğru şekilde yönlendirmek hizmet kalitesinin vazgeçilmez bir özelliğidir.

Sürekli İyileştirme: Hizmet kalitesinin sürekli olarak iyileştirilmesi ve geliştirilmesi önemlidir. Müşteri geri bildirimlerinin dikkate alınması, hizmet süreçlerinin analiz edilmesi ve iyileştirme faaliyetlerinin yapılması hizmet kalitesinin sürdürülebilirliğini sağlar.

Fiziksel Çevre ve Atmosfer: Hizmetin sunulduğu fiziksel çevre ve atmosfer de hizmet kalitesini etkileyen faktörlerdendir. Temizlik, düzen, estetik unsurlar ve rahat bir ortam müşteri deneyimini olumlu yönde etkiler.

Bu özellikler, hizmet kalitesinin sağlanması ve müşteri memnuniyetinin artırılması için dikkate alınması gereken unsurlardır. Bir organizasyonun bu özelliklere odaklanarak hizmet kalitesini artırması, rekabet avantajı elde etmesi ve müşteri sadakatini sağlaması mümkün olacaktır (Okumuş & Duygun, 2008).

Kalite Yönetimi

Kalite, önemli bir rekabet avantajıdır. Hastaneler sadık müşterilerini kaybetmemek için kalite kavramına önem vermeye başlamışlardır. Sağlık kuruluşları kalite yönetimini sistematik olarak gerçekleştirmeli ve kalite yönetimini hizmet üretiminde esas almalıdırlar.

Kalite yönetimi, kurumun tüm paydaşlarının katılımını gerektiren, hizmeti veren ve hizmet alan tarafların memnuniyetini önemseyen, ekip çalışmasının gerekliliğine inanan ve sürekli gelişmeyi hedefleyen çağdaş bir yaklaşımdır (Akar, Gülhan, & Acar, 2015). Sağlık hizmetlerinde TKY uygulamaları, hastanelerin kendi yetersizliklerini tanıma ve tanımlama ile hizmetin kalitesini geliştirmek için uygulanacak olan politika ve stratejileri belirlemeyi sağlamaktadır. Ayrıca bu uygulamalar ile hastaların geri bildirimi alınmaktadır.

Sağlık sektöründe yapılan bu çalışmada; hastanelerdeki performans ölçütleri ele alınmış, toplam kalite yönetiminin uygulanması ve geliştirilmesi için alınacak önlemlerin tespit edilmesi, yapılacak olan durum analizleri için bulgular elde edilmesi ve hastane personelinin performansının geliştirilmesine yönelik bir alt yapı oluşturulması amaçlanmıştır. Çalışmada veriler anket yöntemiyle elde edilmiş, istatistiksel olarak değerlendirilip yorumlanmıştır. Ayrıca çalışmada Toplam kalite yönetiminin temel ilkeleri ve uygulanabilirliği bir kamu hastanesine uygulanmaya çalışılmıştır. Sağlık sektörü ile ilgili toplam kalite yönetimi ilkelerine karar verilmiştir. Çalışmanın genel amaçları; çalışanların kalite çalışmaları hakkında yeterli bilgiye sahip olup olmadığı, personellerin kalite belgelerini ne derecede incelediği, çalışanların aldıkları eğitim yeterliliği, çalışanların yapılan kalite çalışmalarına ne derecede dâhil edildiği olarak sıralanmıştır. Çalışmada veriler anket yöntemiyle toplanmış ve toplanan veriler SPSS 26 istatistik programı ile değerlendirilmiştir.

Toplam Kalite Yönetimi ve Uygulamaları

Toplam Kalite Yönetimi (TKY), kalite odaklı bir yönetim yaklaşımıdır. 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Toplam kalite yönetiminin ortaya çıkışı, birçok faktörün birleşimi sonucunda gerçekleşmiştir. TKY'nin ortaya çıkmasını etkileyen bazı önemli faktörler aşağıda belirtilmiştir.

Japon Sanayi Deneyimi: Toplam kalite yönetiminin temelleri, Japonya'daki sanayi sektöründe uygulanan kalite odaklı yaklaşım ve yöntemler üzerine inşa edilmiştir. Japon firmaları, 1950'lerden itibaren kaliteyi ön planda tutarak ürün ve hizmetlerinde sürekli iyileştirme çalışmaları yapmışlardır. Bu dönemde W. Edwards Deming ve Joseph Juran gibi Amerikalı kalite uzmanlarının da Japonya'da kalite konusunda eğitim vermesi TKY'nin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Kalite Krizleri: 1970'lerde Batı ülkelerinde yaşanan kalite krizleri TKY'nin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Özellikle otomotiv sektöründe ortaya çıkan kalite sorunları, Amerikan firmalarının rekabetçi konumunu zayıflatmış ve müşteri güvenini sarsmıştır. Bu durum, kalite yönetimine yönelik bir değişim ve iyileştirme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Kalite Standartları ve Sertifikasyon: Uluslararası standartların oluşturulması ve kalite sertifikasyon süreçlerinin yaygınlaşması kalite yönetimi alanında önemli bir gelişmeyi temsil etmiştir. Örneğin, 1987 yılında ISO 9000 standardının yayınlanması ve uluslararası kabul görmesi firmaların kalite yönetim sistemlerini geliştirmelerini teşvik etmiştir.

Müşteri Odaklılık: Müşteri beklentilerinin değişmesi ve müşteri memnuniyetinin öneminin artması kalite yönetimi konusunda yeni bir perspektifin ortaya çıkmasına yol açmıştır. TKY'nin temelinde, müşteri odaklılık ve müşteri memnuniyetine odaklanma felsefesi yatar.

İş Süreçlerinin Yeniden Değerlendirilmesi: Toplam kalite yönetimi, iş süreçlerinin analiz edilmesi ve iyileştirilmesine dayanır. İş süreçlerinin daha verimli ve etkili hale getirilmesi kalite yönetiminin temel hedeflerinden biridir.

Toplam Kalite Yönetimi'nin ortaya çıkışı, kaliteye olan odaklanmanın ve sürekli iyileştirme anlayışının gelişmesiyle paralel olarak gerçekleşmiştir (Akal, 1995). TKY, kuruluşların kaliteyi bir kültür haline getirmelerini, tüm çalışanların katılımını teşvik etmelerini ve sürekli olarak müşteri memnuniyetinin artırılmasını hedefler. Bu yaklaşım, günümüzde birçok kuruluş tarafından benimsenmiş ve kalite yönetimi uygulamalarının temelini oluşturmuştur.

Toplam Kalite Yönetimi (TKY), bir organizasyonun tüm süreçlerini ve faaliyetlerini kapsayan bir kalite yönetimi felsefesidir. TKY, kuruluşların sürekli olarak kaliteyi iyileştirmeyi, müşteri memnuniyetini sağlamayı, kaynakları etkin bir şekilde kullanmayı ve çalışanların katılımını teşvik etmeyi amaçlar. TKY'nin temel amacı, müşteri beklentilerini karşılamak veya aşmak için kalite standartlarını benimsemek ve uygulamaktır. Bunun için organizasyonlar tarafından kaliteyi sağlamak üzere süreçler, kaynaklar ve insan faktörü bir bütün olarak ele alınır. TKY, kaliteyi sadece kontrol etmek değil, sürekli olarak iyileştirmek, hataları önlemek ve müşteri memnuniyetini artırmak için proaktif bir yaklaşım benimser.

Toplam kalite yönetiminin ana prensipleri şunlardır:

Müşteri Odaklılık: Müşteri beklentileri ve memnuniyeti organizasyonun odak noktasıdır. Müşteri gereksinimleri ve geri bildirimleri sürekli olarak değerlendirilir ve hizmet veya ürünler bu beklentilere uygun olarak geliştirilir.

Sürekli İyileştirme: Kalite yönetimi süreçleri ve faaliyetleri sürekli olarak değerlendirilir ve iyileştirme fırsatları aranır. Hataların tekrarlanmasını önlemek ve sürekli olarak daha iyi bir performans sağlamak için sürekli öğrenme ve gelişme vurgulanır.

İş birliği ve Katılım: Tüm çalışanların kaliteye katkıda bulunması teşvik edilir. Ekip çalışması, iletişim ve iş birliği ön planda tutulur. Çalışanlar, kalite süreçlerinin tasarımına, iyileştirmelerine ve karar verme süreçlerine aktif olarak katılır.

Süreç Yaklaşımı: İş süreçleri ve faaliyetler birbirleriyle ilişkili olarak ele alınır. Süreçlerin etkinliği ve verimliliği iyileştirilirken hataların azaltılması ve kaynakların etkin kullanımı sağlanır.

Verilere Dayalı Karar Verme: Kararlar, gerçek verilere ve niceliksel analizlere dayandırılır. İstatistiksel yöntemler ve analiz araçları kullanılarak süreçlerin performansı ölçülür ve iyileştirme kararları alınır.

Liderlik ve Yönetim Taahhüdü: Yöneticiler, kaliteye olan taahhütlerini gösterir ve organizasyonun kalite hedeflerini belirler. Liderlik, motivasyon ve destek sağlama rolüyle kalite kültürünün oluşturulmasını teşvik eder. (Akgül, 1999)

Kişinin hayatını iyi bir biçimde sürdürebilmesi için sağlık sektöründeki tüm hizmetlerin kaliteli olması gerektiği belirtilmektedir. Sağlık kuruluşlarının tüm eforları ve sonuçta gösterdikleri ilerleme kalite anlayışının sağlık sektöründe yerleşmesinin diğer sektörlere göre daha gerekli olduğunu ve zorda olsa uygulanması gerektiğini göstermiştir. Sağlık alanında hizmetin kalitesi, hastanın beklediği ve algıladığı kalite arasındaki farkla hesaplanmaktadır. Toplam Kalite Yönetiminin sağlık sektöründe uygulanması ile hizmet kalitesi; personelin memnuniyeti, hizmet sürecinin izlenme kolaylığı, kurum içi ve kurumlar arası iletişimin artması, hasta memnuniyeti, ekip çalışmasının sağlanması ve tüm bunların sonucunda sağlık hizmet kalitesinin arttırılarak topluma yararlı olunacağı ifade edilmiş ve yapılan çalışmalarda bu anlayışın sağlık sektöründe işe yaradığı kabul edilmiştir (Aygar&Önsüz,2017).

Toplam Kalite Yönetimi'nin (TKY) uygulamaları, birçok farklı sektörde ve organizasyonda çeşitli şekillerde gerçekleştirilebilir. TKY'nin uygulanabileceği bazı örnekler aşağıda belirtilmiştir.

Müşteri Geri Bildirim Sistemi: Müşteri geri bildirimleri, toplam kalite yönetiminin önemli bir parçasıdır. Bir organizasyon, müşterilerinden gelen geri bildirimleri toplamak, analiz etmek ve iyileştirme fırsatları belirlemek için sistem kurabilmektedir. Müşteri memnuniyet anketleri, şikâyet yönetimi süreçleri ve düşünce/katkı sistemleri gibi araçlar kullanılabilir.

Sürekli İyileştirme Ekipleri: TKY'nin temel amaçlarından biri, sürekli olarak iş süreçlerini ve performansı iyileştirmektir. Bu amaçla, sürekli iyileştirme ekipleri oluşturulabilir. Bu ekipler, belirli bir süreç veya sorunu analiz eder, veri toplar, iyileştirme fikirleri üretir ve uygular.

İstatistiksel Süreç Kontrolü (İSK): İSK, süreç performansının istatistiksel olarak izlendiği ve kontrol altında tutulduğu bir yöntemdir. İSK, süreçlerdeki dalgalanmaları izleyerek istikrarı sağlamaya ve kaliteyi sürekli olarak iyileştirmeye yardımcı olur. Kontrol grafikleri ve istatistiksel analiz araçları bu amaçla kullanılabilmektedir.

Eğitim ve Farkındalık Programları: TKY'nin başarılı bir şekilde uygulanması için çalışanların kaliteye odaklanmaları ve sürece aktif olarak katılmaları önemlidir. Eğitim ve farkındalık programları, çalışanların kalite prensipleri ve araçları konusunda eğitilmesinde kullanılmaktadır.

Proaktif Hata Önleme: Hataların tekrarlanmasını önlemek ve sürekli olarak kaliteyi iyileştirmek için proaktif önlemler almak önemlidir. Bu çerçevede, hata analizi yöntemleri (örneğin, Hata Türleri ve Etkileri Analizi- FMEA), kök neden analizi ve risk değerlendirmesi gibi araçlar kullanılabilir.

Kalite Maliyeti Analizi: TKY, kalitenin maliyet üzerindeki etkisini de değerlendirir. Kalite maliyeti analizi, hataların ve kalite sorunlarının organizasyon için maliyetini belirlemek ve iyileştirme faaliyetlerinin etkinliğini değerlendirmek için kullanılabilir.

Bunlar sadece birkaç örnek olup, TKY uygulamaları organizasyonun sektörüne, büyüklüğüne ve ihtiyaçlarına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Önemli olan, kaliteyi sürekli olarak iyileştirmeyi ve müşteri memnuniyetini sağlamayı hedefleyen bir kültürün oluşturulmasıdır (Günbatan, 2016).

Uygulama

Bu çalışmada, hastane performansı anket sonuçları ve SWOT analizi ile birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla TKY uygulamalarının hastane performansına olan etkisini açıklamaya yönelik anket soruları oluşturulmuştur. Anket Türkiye'nin farklı illerindeki 49 kişiye uygulanmıştır. Anket sonuçları SPSS 26 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Anketten elde edilen verilere; güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmış ve hizmet performansıyla toplam kalite yönetimi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Pandemi öncesi ve pandemi sonrası durumlar incelenerek SWOT analizi oluşturulmuştur.

SWOT Analizi

SWOT kelimesi, İngilizce Strengths (Güçlü), Weaknesses (Zayıf), Opportunities (Fırsat) ve Threats (Tehdit) kelimelerinin kısaltılmış halidir. SWOT analizi; örgütlerin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek, fırsat ve tehditlerin ne olduğunu algılamak için kullanılan temel yöntemlerden biridir. Örgütlerin güçlü ve zayıf yanlarıyla örgütün dış çevresinde gelişen fırsat ve tehditleri tanımlamak amacıyla kullanılır. Bu çalışmada; pandemi öncesi ve pandemi esnasında gösterilen mücadeleye yönelik SWOT analizi yapılarak mevcut durum belirlenmeye çalışılmıştır. SWOT analizinin tablo verilerine pandemi süreci değerlendirilerek ve literatür taraması yapılarak ulaşılmıştır. Pandemi öncesi sağlık hizmetleri ile ilgili yapılan SWOT analizinde (Tablo1) mevcut durum belirlenmiştir. Güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler ortaya konularak örgütün çevre koşullarına daha uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Tablo 1. Pandemi Öncesi SWOT Analizi

Güçlü Yönleri	**Zayıf yönleri**
İş imkânlarına ulaşabilen genç nüfus sağlık hizmetlerinde nitelikli insan gücü, ekonomik ve performans kalitesi açısından avantajı da beraberinde getirmektedir.	Genel bütçeden ayrılan sağlık hizmetleri için yeterli olmaması büyük bir sorundur.
Türkiye'de doktorların eğitimi ileri seviyede ve kaliteli olarak düzenli bir şekilde devam ettirilmektedir.	Tıp eğitimi almak isteyen yüksek seviyeli öğrencilerin öncelik tercihlerinde düşüş yaşanmaktadır.
Özel sağlık hizmeti veren kuruluşların çoğu yeterli teknolojik donanıma sahiptir.	İthal ilaçların kullanılması Türkiye'de sağlık sektörünü dışa bağımlı bir hale getirmiştir.
Sağlık sektöründe para kaynağı sağlanarak, sağlık işletmelerinin yenilikçi ve profesyonel hizmetler vermesine olanak sağlanmıştır.	Kişi başına düşen milli gelirdeki azlık, ekonomik ve stratejik sorunlar, devlet kurumlarındaki işleyiş bozuklukları sağlık sektörünü olumsuz yönde etkilemektedir.

Fırsatlar	**Tehditler**
Avrupa Birliği'nin bilimsel araştırmalar programına dâhil olan ve üye konumunda bulunan Türkiye mevcut gelişmeler ışığında olası iş birliği fırsatları yakalayabilir.	Sağlık harcamalarında ekonominin yetersiz olması sağlık hizmetleri için önemli ölçüde bir risk barındırmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin Türkiye'de hızla büyüyen bir pazar olarak görülmesiyle beraber; araştırma, geliştirme yeni düzenlemelerin yapılması, üretime yönelik yatırımlar yapılmalıdır.	Tıbbi hizmet ve malzemelerin fiyatlarındaki artışlar ileri teknoloji yöntemlerini kullanabilme oranını azaltmaktadır.
Türkiye sağlık alanındaki gelişmeleri takip ederek diğer dünya ülkelerinin gerisinde kalmamalıdır.	Teknolojik gelişmelere uygun tanı ve tedavi yöntemleri kullanmak ilerleyen süreçte ekonomik etkenlerden dolayı mali açıdan daha da zorlaşabilir.

Pandemi mücadelesine yönelik SWOT analizi yapılarak güncel sağlık koşullarında güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler belirlenmiştir. Mevcut durumdaki güçlü ve zayıf yönler göz önüne alınarak pandemi sürecini en az hasarla atlatabilmek için ifade edilen fırsatlar değerlendirilmeli, tehditler konusunda önlemler alınmalıdır. Pandemi mücadelesinin SWOT analizi Tablo2-3'te gösterilmiştir.

Tablo 2. Pandemi Mücadelesi SWOT Analizi

Güçlü Yönleri	**Zayıf yönleri**
Halkı bilinçlendirmek için çalışmalar yapılması	Türkiye'nin jeopolitik konumu sebebiyle virüsün başka ülkelere göre daha hızlı gelmesi ve yayılımının sağlanması
Hastanelerde sosyal mesafeyi korumaya yönelik çalışmalar yapılması	Pandemi ile kullanımı artan maske, dezenfektan, kolonya gibi malzemelerdeki fiyat artışı
Sağlık Bakanlığının vaka sayılarını güncel şekilde paylaşması	Türkiye'deki sağlık okuryazarlığının düşük olması
Nitelikli sağlık personellerine sahip olunması	Bireylerin psikolojik olarak zarar görmesi
Kapalı mekânlara girişlerde ateş ölçülmesi ve HES kodu sorgulanması	

Tablo 3. Pandemi Mücadelesi SWOT Analizi -devamı

Fırsatlar	**Tehditler**
Maske satışındaki tavan fiyatı belirleyerek fırsatçılara izin verilmemesi	Ülke ekonomisinin ve iş gücü piyasalarının zarara uğraması
Daha az temas gerektiren internetten alışverişin yaygınlaşması	Eğitim ve hizmet sektöründeki uzun vadeli olumsuz etkiler
	Farklı ülkelerden gelen hastaların virüsü yayma ihtimali

Anket Analizi

TKY uygulamalarının hastane performansı üzerine etkilerini incelemek amacıyla bir anket oluşturularak veriler toplanmıştır. Anket 5'li likert ölçeğe göre hazırlanmıştır. (1- kesinlikle katılmıyorum, 2- katılmıyorum, 3- kararsızım, 4- katılıyorum, 5- kesinlikle katılıyorum.) Ankette; müşteri odaklılık, sürekli iyileştirme, takım çalışması, tedarikçi kalitesi yönetimi, eğitim, süreç yönetimi ve performansa ilişkin sorular bulunmaktadır. Araştırmaya; 38 kadın, 11 erkek toplamda 49 kişi katılmıştır.

Yapılan anket ile ilgili iki hipotez ortaya konulmuştur.

H0: Toplam kalite yöntemlerinin birbirleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Ha: Toplam kalite yöntemlerinin birbirleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

($p<0,05$ ise H0 kabul edilir, $p>0,05$ ise HO reddedilir.)

Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik Analizi, ankette yer alan sorulara verilen yanıtların tutarlılığını ölçmektedir. 5'li likert ölçekte bulunan hiç katılmıyorum (1)' den kesinlikle katılıyorum (5) gibi sıralanabilir yanıtlar güvenirlilik analizine tabi tutulur. Güvenirlilik Analizi için kullanılan temel analiz Cronbach Alpha değerinin bulunmasıdır. Cronbach Alpha'ya göre bir ölçeğin güvenilir olarak kabul edilebilmesi için Alpha değerinin en az 0,70 düzeyinde olması gerekmektedir. Cronbach Alpha değeri 0,70'den düşük olan ölçekler düşük güvenilir veya güvenilir olmayan ölçek sınıfına girmektedir. Yaptığımız anketin güvenilirliği SPSS 26 paket programında Cronbach's Alpha değerine göre 0,903 güvenilir çıkmıştır. Faktör istatistiklerine ilişkin bilgiler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Faktör İstatistikleri

Item	Mean	Std. Deviation	N
MO	3,1769	0,77907	49
Sİ	3,0408	0,81261	49
TÇ	3,2245	1,00090	49
TK	3,3537	0,87773	49
E	3,4014	0,82209	49
SY	3,3878	0,80320	49
P	2,9728	1,18407	49

Ayrıca faktörlere göre güvenilirlik analizine ilişkin veriler Tablo-5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Faktörlerin Güvenilirlik Değerleri

Faktör	Değişken	Güvenlirlik
Müşteri odaklılık	MO1 MO2 MO3	0,684
Sürekli iyileştirme	Sİ1 Sİ2 Sİ3	0,551
Takım çalışması	TÇ1 TÇ2 TÇ3	0,774
Tedarikçi kalitesi yönetimi	TK1 TK2 TK3	0,780
Eğitim	E1 E2 E3	0,749
Süreç yönetimi	SY1 SY2 SY3	0,775
Performans	P1 P2 P3	0,901

Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi; bağımlı ve bağımsız değişken koşulu aranmadan iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini (gücünü) ölçen istatistiksel bir analizdir. Yani değişkenler arasında anlamlı bir ilişki var mı? Varsa hangi düzeydedir? Korelasyonda bunun analizi yapılmaktadır. Anketten elde edilen veriler normal dağılıma sahip olduğu için Pearson korelasyon katsayısı tercih edilir. Korelasyon katsayısının yorumlanabilmesi için p değerinin 0.05 den küçük olması gerekir. Korelasyon analizi yorumlanırken; korelasyon katsayısı pozitif ise değişkenlerden biri artarken diğeri de artmaktadır. Korelasyon katsayısı negatif ise iki değişken arasında ters ilişki vardır ve değişkenlerden biri artarken diğeri azalmaktadır.

Bu analizi yapabilmek için her iki değişkenin de sürekli olması ve normal dağılması gerekmektedir (Pearson). Bu bilgiye göre örnek olarak verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakıldığında; %95 anlam düzeyinde cinsiyete göre müşteri odaklılık faktörünün normal dağıldığı görülmektedir.(Ek-1)

Kadınlar için n>30 Kolmogorow-Smirnow'a bakılır. Sig. (p >0,05) olduğu için H0 kabul edilir. Ho=Verilerin dağılımı normal dağılıma uyar.

Erkekler için n<30 Shapiro- Wilk'e bakılır. Sig. (p>0,05) olduğu için H0 kabul edilir. Ho=Verilerin dağılımı normal dağılıma uyar.

Skewness ve Kurtosis değerlerinin -2,0 ve +2,0 arasında olması verilerin normal dağıldığını gösterir (George & Mallery, 2010). (Ek-2) Veriler normal dağılıma uyduğu için korelasyon analizi yapılır.

Toplam kalite yönetimi faktörlerinin korelasyon analizi sonuçları (Ek-3)'te gösterilmiştir. Tabloya göre p<0,05 olduğu için alternatif hipotez kabul edilmiştir. Alternatif hipoteze göre faktörlerin birbirleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu söylenir.

Korelasyon katsayısı (r)nın yorumu;

r<0.2 ise çok zayıf ilişki ya da korelasyon yoktur.

0,2 – 0,4 arasında ise zayıf korelasyon vardır.

0,4 – 0,6 arasında ise orta şiddette korelasyon vardır.

0,6 – 0,8 arasında ise yüksek korelasyon vardır.

0,8> ise çok yüksek korelasyon vardır şeklinde yorum yapılır.

Regresyon Analizi

Mühendislikte ve sosyal bilimlerde birçok problemde iki yada daha fazla değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi istenir. Gerekli veri miktarı bağımsız değişken sayısına ve her bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkende meydana gelen değişimi açıklama miktarına bağlıdır. Regresyon, nedenselliğin yani sonuçlarımızın neden böyle çıktığının açıklanmasına yardımcı olur. Genel bir ifadeyle bağımlı değişken (Y), bağımsız değişkenler (Xi) olarak tanımlanır. Sorulara verilen cevapların değişkenlere göre özel ortalaması alınarak ölçek skor hesaplaması yapılmıştır.

Kavramsal modelde (Ek-4) değişkenlerin hastane performansı ile anlamlı ve pozitif ilişkisinin olduğu görülmektedir. Araştırmanın sonucuna göre hastane performansı üzerinde genel olarak bütün faktörler arasındaki etki oranı birbirine yakın olsa da en büyük etkiye sahip faktörün süreç yönetimi (0,654) olduğu ve onu sürekli iyileştirmenin (0,634) takip ettiği söylenebilir. En az etkiye sahip faktör ise eğitimdir (0,525).

Sonuç ve Değerlendirme

Hastaneler ve sağlık hizmetlerinin pandemiden inanılmaz derecede etkilendiği göz ardı edilemez bir gerçektir. Pandemi ile birlikte hastalara daha hijyenik bir ortam sunmak, daha kaliteli hizmet vermek, hastane ortamındaki kalabalığı en aza indirmek, süreçleri kısaltmak, gözle görülür performans iyileştirmeleri yapmak, hastaların ve hastanede çalışanların kararlarını dikkate almak önem arz etmektedir.

Bu çalışmada yapılan anket sonucunda hastaların ve çalışanların fikirlerinin önemsenmediği, iletişimsizliğin olmasından kaynaklı alınan kararların yetersiz kalması, çalışan ve hastalarda memnuniyetsizliğin giderek yükselmesi ihtimali sonuç olarak değerlendirilmiştir. Devamlı iyileştirmeler ile sağlık sektöründe hizmet kalitesi anlamında büyük bir gelişim sağlanabileceği, ilerideki araştırmalar ve teknolojik gelişmeler ile daha başarılı bir hale gelinebileceği ve TKY'nin sağlık alanındaki etkisinin ne derece büyüyebileceğini gözler önüne serebilecektir.

Yapılan anketin güvenilirliği SPSS V26 paket programında çözüldüğünde anketin güvenilirlik analizi sonuçları Cronbach's Alpha değerine göre 0,903 güvenilir çıkmıştır. Bu durum ölçeğin homojen ve güvenilir olduğunu gösterir. Korelasyon analizi sonuçları $p<0,05$ olduğu için alternatif hipotez kabul edilmiştir. Alternatif hipoteze göre faktörlerin birbirleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu söylenir. Araştırmanın sonucuna göre en büyük etkiye sahip faktörün süreç yönetimi (0,654) olduğu ve onu sürekli iyileştirmenin (0,634) takip ettiği söylenebilir. En az etkiye sahip faktör ise eğitimdir (0,525). Hastane performansı üzerinde genel olarak bütün faktörler arasındaki etki oranı birbirine yakındır.

Bu verilerin sonucunda sağlık kurumundaki çalışanların eğitim düzeyi arttıkça motivasyonu etkileyen faktörleri olumsuz yönde etkilenmekte olduğu, sağlık çalışanlarının kurumlarında yaptıkları hizmetin kalitesinin düşük olduğunu düşündükleri görülmüştür. Kurumda uzun süre çalışan sağlık personellerinin tükenmişlik faktörleri artmış olduğu gözlemlenmiştir. Tespit edilen konular, çalışan yüksek performans gösterdiğinde ödüllendirilip takdir edilmeli, kurum içi adaletsizlikler ortadan kaldırılmalı, çalışan kademe basamakları arasında etkin iletişim sağlanmalı, prosedür yoğunluğu azaltılmalıdır gibi sonuçlara varılmıştır. Çalışmada anketin ulaştığı kişi sayısının yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir. Anketin daha fazla örneklem sayısına ulaşarak çalışmanın geliştirilebileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma toplam kalite yönetimi uygulamalarının hastane performansı üzerindeki etkisini istatistiksel olarak incelemiş ve olumlu sonuçlar elde etmiştir. Hastanelerin, kalite yönetimi prensiplerini benimseyerek, sürekli iyileştirmeye odaklanarak ve hastaların beklentilerini karşılamak için kaliteli hizmet sunarak daha başarılı performans sergileyebilecekleri sonuca varılmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, hastane yöneticilerinin toplam kalite yönetimi uygulamalarının önemini kavramalarına neden olacağı ve bilimsel yöntem ve yaklaşımlardan yararlanarak bunları etkin şekilde uygulamaları konusunda yol gösterici olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Freyburg, A. (2020). COVID-19-Cluster-Studie An Einem Lehrkrankenhaus. *Corona-Pandemie, Fortschr Med*.

(2020). WHO.

Akal, Z. (1995). Toplam Kalite Yönetimi ve Performans Ölçme Değerlendirme Sistemleri. *Verimlilik Dergisi, Toplam Kalite Özel Sayısı*, 85.

Akar, Y., Gülhan, Y. B., & Acar, P. (2015). Sağlık Sektöründe Kalite Yönetimi, Sağlık Yöneticilerinin Kalite Anlayışı (Ankara İli örneği). *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*.

Akgül, A. (1999). Toplam Kalite Yönetimi Sistemi. *Yeni Türkiye Dergisi*.

Demirdağ, F. B. (2010). ISO 9001:2008 belgeli İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesinde yöneticilerin ve akademik personelin kalite yönetim profili. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

George, D., & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 17.0 Update (10'a ed.).

Gümüşgül, O., & Aydoğan, R. (2020). Yeni Tip Koronavirüs-Covid 19 Kaynaklı Evde Geçirilen Boş Zamanların Ev İçi Rekreatif Oyunlar ile Değerlendirilmesi. *Spor Eğitim Dergisi*, 107-114.

Günbatan, A. (2016). Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları ve Çalışanların İş Tatmini Üzerine Bir Uygulama. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lüleci, M., İkizler, C., & Aytekin, G. (2019). Sağlık Kurumlarında Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ve Personel Performansını Etkileyen Faktörler: Bir Vakıf Üniversite Hastanesi Örneği. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Oksay, A. (2016). Sağlık Hizmetlerinde Kalite Tam Olarak Ne Demek. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 181-192.

Okumuş, A., & Duygun, A. (2008). Eğitim Hizmetlerinin Pazarlanmasında Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Algılanan Hizmet Kalitesi ile Öğrenci Memnuniyeti Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17-38.

Şan , E., Uysal, Ş. A., & Öztürk, N. (2018). Toplam Kalite Yönetiminin Temel İlkeleri ve Uygulanabilirliği: Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*.

Topal, B., & Şahin, H. (2017). Sağlık Sektöründe Müşteri Memnuniyetinin Ölçümü: Simav Devlet Hastanesi Örneği. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 15-30.

WHO. (2020, 05 25). Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report – 22: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200211-sitrep-22-ncov.pdf?sfvrsn=fb6d49b1_2, adresinden alınmıştır

EKLER

EK 1. Cinsiyete göre müşteri odaklılık faktörü dağılımı

Tests of Normality

		Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
	Cinsiyet	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
modaklılık_skor	Kadın	,138	38	,064	,962	38	,226
	Erkek	,271	11	,023	,882	11	,109

a. Lilliefors Significance Correction

EK 2. Tanımlayıcılar

Descriptives

	Cinsiyet			Statistic	Std. Error
modaklılık_skor	Kadın	Mean		3,1140	,13556
		95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	2,8394	
			Upper Bound	3,3887	
		5% Trimmed Mean		3,1355	
		Median		3,1667	
		Variance		,698	
		Std. Deviation		,83568	
		Minimum		1,00	
		Maximum		5,00	
		Range		4,00	
		Interquartile Range		1,08	
		Skewness		-,357	,383
		Kurtosis		,425	,750
	Erkek	Mean		3,3939	,15452
		95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	3,0497	
			Upper Bound	3,7382	
		5% Trimmed Mean		3,4192	
		Median		3,3333	
		Variance		,263	
		Std. Deviation		,51247	
		Minimum		2,33	
		Maximum		4,00	
		Range		1,67	
		Interquartile Range		,33	
		Skewness		-,974	,661
		Kurtosis		,702	1,279

EK 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

Correlations

		MO	Sİ	TÇ	TK	E	SY	P
MO	Pearson Correlation	1	,559**	,346*	,550**	,509**	,624**	,535**
	Sig. (2-tailed)		,000	,015	,000	,000	,000	,000
	N	49	49	49	49	49	49	49
Sİ	Pearson Correlation	,559**	1	,578**	,664**	,640**	,550**	,634**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	,000	,000	,000	,000
	N	49	49	49	49	49	49	49
TÇ	Pearson Correlation	,346*	,578**	1	,532**	,606**	,483**	,587**
	Sig. (2-tailed)	,015	,000		,000	,000	,000	,000
	N	49	49	49	49	49	49	49
TK	Pearson Correlation	,550**	,664**	,532**	1	,784**	,665**	,573**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000		,000	,000	,000
	N	49	49	49	49	49	49	49
E	Pearson Correlation	,509**	,640**	,606**	,784**	1	,780**	,525**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000		,000	,000
	N	49	49	49	49	49	49	49
SY	Pearson Correlation	,624**	,550**	,483**	,665**	,780**	1	,654**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000		,000
	N	49	49	49	49	49	49	49
P	Pearson Correlation	,535**	,634**	,587**	,573**	,525**	,654**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
	N	49	49	49	49	49	49	49

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

EK 4. Kavramsal Model

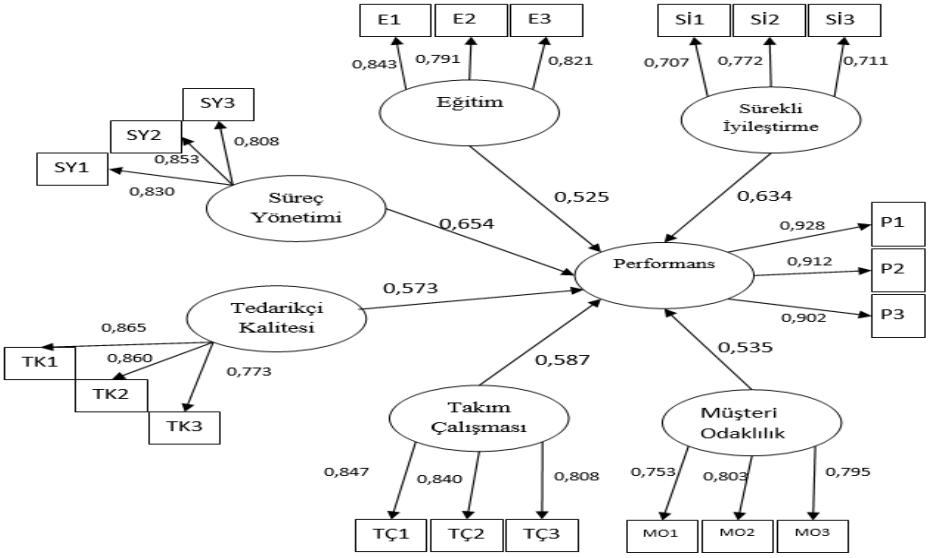

Eş Şiddeti Mağduru Kadınların Travma Sonrası Stres Bozukluğu İle Stresle Başa Çıkma Stratejileri Arasındaki İlişki*

Rumeysa İŞKİL[1]
Meral ÖZTÜRK[2]
Ahmet TÜRK[3]

Giriş

Bir insan hakkı ihlali olarak kabul edilen kadına yönelik şiddet (Yüksel vd., 2013), toplumsal yaşamın her alanında görülebildiği gibi "gizli ve üstü örtülü bir salgın" (Avcı, 2020: 18) olarak sıklıkla ev içinde ve yakın ilişki içerisinde de partneri tarafından şiddete maruz bırakılmaktadır (Bilican-Gökkaya, 2009). Aile kurumunun toplum içerisinde özel bir alan olarak değerlendirilmesi nedeniyle aile içi şiddet olayları sıklıkla kapalı kapılar ardında kalmakta ve aile içi şiddet kapsamında eş şiddeti mağduru kadınlar, şiddetin biyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik vb. birçok etkisiyle mücadele etmek zorunda kalmaktadır (Uyanık ve Akkaş, 2016). Şiddet kadınlarda yoğun duygusal örselenmelere neden olmakta bu kapsamda depresyon, uyku problemleri, anksiyete bozuklukları yanında travma sonrası stres bozuklukları da sıklıkla yaşanmaktadır (Bilican-Gökkaya, 2009).

Travma sonrası stres bozukluğu, "herkes için ağır sayılabilecek, olağandışı fiziksel ya da ruhsal travmayla karşılaştıktan sonra, olayın tekrar tekrar yaşanması, tepkilerde yavaşlama, dış dünyaya ilginin azalması, otonomik, disforik ve kognitif semptomların değişik derecelerde seyretmesi ile ortaya çıkan belirli ruhsal bir bozukluktur." (Battal ve Özmenler, 1997: 505). Yapılan araştırmaların bazılarında şiddet mağduru kadınların %45'inde, bazılarında %58'inde, bazılarında ise %84'ünde TSSB geliştiği rapor edilmiştir (bkz. Woods, 2000). Bunun yanında TSSB tanısı bulunan kişilerin %50-60'ında TSSB'ye eşlik eden başka psikotik rahatsızlıkların da bulunduğu saptanmış ve özellikle kadınlarda depresyon, kaygı bozukluğu, bağımlılık ve fobi geliştiği, suçluluk ve kendine yönelen kızgınlık duygularının arttığı, intiharla sonuçlanan uyumsuz davranışların gözlendiği tespit edilmiştir (Battal ve Özmenler, 1997; Geçtan, 1988). TSSB'nin olumsuz sonuçları stresle baş etme becerisinin önemini ortaya koymaktadır. Yapılan çalışmalar mağdurlarda gözlemlenen TSSB belirtilerinin benzer olmasına karşın stresle baş etme stratejilerine göre TSSB düzeyinin farklılaştığını göstermektedir (Irmak ve Altıntaş, 2017; Serin, 2016).

Stresle başa çıkma, bireyin maruz kaldığı stres karşısında gelişen olumsuz etkileri azaltmak ya da ortadan kaldırmak için gösterdiği duygusal, bilişsel ve davranışsal karşı koyma tepkilerinin bütünü olup problem odaklı ve duygu odaklı başa çıkma stratejileri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Problem odaklı başa çıkma stratejileri sıkıntıya neden olan sorunu yönetmeyi veya değiştirmeyi; duygu odaklı başa çıkma stratejileri ise soruna duygusal tepkileri vermeyi içermektedir (Lazarus ve Folkman, 1984). Araştırmalar mağdur kadınların stresle başa

* Bu çalışma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı bünyesinde yürütülmüş olan "Eş Şiddetine Maruz Kalan Kadınlarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu ile Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Elazığ İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[1] Sosyal Hizmet Uzmanı, Elazığ Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, ORCID: 0000-0001- 7570-5361,
[2] Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0003-3827-6339,
[3] Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, Çocuk Koruma ve Bakım Hizmetleri Bölümü, ORCID: 0000-0001-5782-3794,

çıkma stratejilerinin içinde bulunulan kültür, sosyoekonomik durum ve eğitim düzeyi açısından farklılaştığını göstermektedir. Örneğin, Amerikalı ve Japonyalı kadın katılımcılarla yapılan çalışmada, kadınların maruz kaldıkları şiddet sonrasında %81'inin eşleriyle yüzleşmeyi, %74'ünün ise yakınlarından destek almayı talep ettikleri bulgularına ulaşılmıştır (Yoshihama, 2002). Ülkemizde yapılan araştırmalarda şiddet mağduru kadınların maruz kaldıkları şiddet karşısında sıklıkla pasif, kaçınmacı, duygu odaklı ve gizli tutumları benimsedikleri görülmüştür (Altınay ve Arat, 2007; Erdoğan vd., 2009; Köşgeroğlu vd., 2015; Şahin vd., 2012). Buradan hareketle bu araştırma eş şiddeti mağduru kadınların stresle travma sonrası stres bozukluğu düzeylerini belirlemek, stresle başa çıkma stratejilerini ele almak ve değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1- Kadınlar, hangi şiddet türüne/türlerine maruz kalmaktadır?

2- Kadınlar, evlilikte şiddete ilk ne zaman maruz kalmışlardır?

3- Kadınlar eşlerinden ne kadar süre şiddet görmüşlerdir?

4- Kadınların travma sonrası stres bozukluğu düzeyleri nedir?

5- Kadınların stresle başa çıkma stratejileri nelerdir?

6- Kadınların stresle başa çıkma stratejileri ile travma sonrası stres bozukluğu düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır? Varsa ne yönde ne düzeydedir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Nicel yaklaşımın benimsendiği bu araştırmada genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Elazığ ilinde ikamet eden eş şiddetine maruz kalmış kadınlar, örneklemini ise araştırmaya katılmaya gönüllü olan 100 kadın oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan kadınların 19'u (%19) 18-25 yaş aralığında, 25'i (%25) 26-33 yaş aralığında, 29'u (%29) 34-41 yaş aralığında, 10'u (%10) 42-49 yaş aralığında olup 17'si (%17) 50 yaş ve üstüdür. 48'i (%48) ilköğretim, 26'sı (%26) lise, 15'i (%15) lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip olan eş şiddeti mağduru kadınların 11'i (%11) okur-yazar değildir. Kadınların 74'ü (%74) evli iken 26'sı (%26) boşanmış olup 15'i (%15) çalışmakta 85'i (%85) herhangi bir işte çalışmamaktadır. 48'i (%48) 15-20 yaş aralığında, 36'sı (%36) 21-26 yaş aralığında, 16'sı (%16) 27 yaş ve üzerinde evlenen kadınların 52'si (%52) görücü usulüyle evlenirken 48'i (%48) anlaşarak evlenmiştir. Katılımcıların 25'i (%25) 5 yıldan az süredir, 20'si (%20) 5-10 yıldır ve 55'i (%55) 10 yıldan fazla süredir evli olup 81'inin (%81) çocuğu bulunmakta, 19'unun (%19) çocuğu bulunmamaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kadınların sosyodemografik özellikleri ile eş şiddeti deneyimleri hakkında bilgi sahibi olmak için kişisel bilgi formu, travma sonrası stres bozukluğu düzeylerini ortaya koymak için Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği, stresle başa çıkma yöntemlerini tespit etmek için Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği kullanılmıştır.

Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği

LeBeau ve arkadaşları (2014) tarafından geliştirilen ölçek, bireylerin son derece stresli bir yaşam olayını deneyimlemeleri sonrasında meydana gelen veya daha da ağırlaşan sorunların her birinden ne düzeyde rahatsız olduklarını ölçmektedir. Ölçek 5'li likert tipindeki (0=hiç …4= aşırı) 9 maddeden oluşmaktadır. 0 ila 36 puan arasında puan alınabilen ölçekten alınan puanın artması travma sonrası stres bozukluğu düzeyinin yüksekliğini ifade etmektedir. Ölçeğin

Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması Evren ve arkadaşları (2016) tarafından yapılmış, Türk örneklem için iyi ile mükemmel arasında uyum indekslerine sahip olduğu ortaya konulmuştur. Orijinal ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı α=0,91; Türkçe adaptasyonunda α=0,87; bu çalışmada ise α=0,82 olduğu saptanmıştır.

Stresle Başa Çıkma Yöntemleri Ölçeği

Moss (1993) tarafından geliştirilen ölçek, iki bölüm (kaçınma ve yaklaşma) ve sekiz boyuttan oluşmaktadır. Koca-Ballı ve Kılıç (2016) tarafından Türkçe adaptasyon çalışmasında orijinal ölçeğin 24 maddeden oluşan yaklaşma bölümünde yer alan dört boyut (problem çözme, mantıksal analiz, pozitif değerlendirme, rehberlik ve destek arama) kullanılmış olup ölçekteki 19. ve 23. maddelerin birden fazla faktör altında yer aldığı görülmüş ve bu iki madde ölçekten çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra yapılan adaptasyon çalışmasında beş faktör meydana gelmiş olup bu alt faktörler mantıksal analiz, problem çözme, profesyonel destek arama, pozitif değerlendirme ve çevre desteği arama şeklinde adlandırılmıştır. 5'li likert tipindeki (1=Hiçbir zaman … 5=Her zaman) ölçekten alınan puan arttıkça stresle baş etme düzeyi artmaktadır. Yapılan adaptasyon çalışmasında Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı tüm ölçek için α=0,93; problem çözme için α=0,91; pozitif değerlendirme için α=0,91; mantıksal analiz için α=0,91; profesyonel destek arama için α=0,80 ve çevre desteği arama için α=0,73'tür. Bu çalışmada ise Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı tüm ölçek için α=0,89; problem çözme için α=0,80; pozitif değerlendirme için α=0,81; mantıksal analiz için α=0,80; profesyonel destek arama için α=0,71 ve çevre desteği arama için α=0,72'dir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama sürecinden önce Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 20.05.2021 Tarih ve E-60263016-050.06.04-41135 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Araştırma olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak Elazığ il merkezinde ikamet eden ve eş şiddeti mağduriyeti yaşayan 100 kadınla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada verilerin analizinde bütün istatistiksel işlemlerde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinden önce Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) katsayı değerleri ile normallik varsayımı test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ±1, 5 aralığında yer aldığı tespit edilen değerlerden, verilerin normalliğinin sağlandığı ve parametrik testlerden faydalanılabileceği görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2013). Normallik testi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir. Daha sonra betimleyici istatistiklerde frekans, minimum, maksimum, yüzde, ortalama ve standart sapma hesaplamaları, açıklayıcı istatistiklerde Pearson korelasyon katsayısı analizi kullanılmıştır.

Tablo 1. Araştırmanın Ölçeklerine İlişkin Normallik ve Güvenirlik Testi Sonuçları

Ölçekler		Skewness (Çarpıklık)		Kurtosis (Basıklık)		Cronbach
		Statistic	ss.	Statistic	ss.	Alfa
TSSB Ölçeği		-,433	,24	-,416	,47	,82
Stresle Başa Çıkma Ölçeği		-,037	,24	-,380	,47	,89
Alt Boyutlar	Problem Çözme	-,038	,24	-,917	,47	,80
	Pozitif Değerlendirme	-,314	,24	-,429	,47	,81
	Mantıksal Analiz	-,284	,24	-,711	,47	,80
	Profesyonel Destek Arama	,571	,24	-,631	,47	,71
	Çevre Desteği Arama	-,090	,24	-,901	,47	,72

Bulgular

Kadınların Eş Şiddeti Deneyimlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Katılımcıların maruz kaldığı eş şiddetine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 2'de verilmiştir. Eş şiddeti mağduru kadınların maruz kaldıkları şiddet türüne ilişkin sorulan soruda birden fazla seçenek işaretleyebilecekleri ifade edilmiş olup vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda gruplandırmalar yapılmıştır. Eş şiddeti mağduru kadınların yalnızca bir şiddet türüne maruz kalmadıkları, farklı şiddet türlerini bir arada deneyimledikleri görülmüştür. Buna göre eş şiddeti mağduru kadınların 48'i (%48) cinsel, duygusal, ekonomik ve fiziksel olmak üzere dört şiddet türünü bir arada yaşadıklarını; 11'i (%11) cinsel, duygusal ve ekonomik, 10'u (%10) duygusal, ekonomik ve fiziksel olmak üzere üç şiddet türünü bir arada yaşadıklarını; 18'i (%18) duygusal ve ekonomik, 13'ü (%13) duygusal ve fiziksel olmak üzere iki şiddet türünü bir arada yaşadıklarını belirtmişlerdir. Eş şiddetine maruz kalan kadınların 74'ü (%74) evliliklerinde ilk olarak 0-12 ayı içerisinde şiddete maruz kalırken 16'sı (%16) 1-3 yıl arasında ve 10'u (%10) 3 yıl ve sonrasında ilk şiddet olayıyla karşılaşmıştır. Eş şiddeti mağduru kadınların ne kadar süredir şiddete maruz kaldıkları sorulmuş olup kadınların 45'i (%45) 5 yıldan az süredir şiddet gördüğünü, 20'si (%20) 5-10 yıldır şiddet gördüğünü ve 35'i (%35) 10 yıldan fazladır şiddet gördüğünü belirtmiştir.

Tablo 2. Kadınların Eş Şiddeti Deneyimlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Kategoriler	n	%
Maruz Kalınan Şiddet Türü	Duygusal ve Fiziksel Şiddet	13	13, 0
	Duygusal ve Ekonomik Şiddet	18	18, 0
	Duygusal, Ekonomik ve Fiziksel Şiddet	10	10, 0
	Cinsel, Duygusal ve Ekonomik Şiddet	11	11, 0
	Cinsel, Duygusal, Ekonomik ve Fiziksel Şiddet	48	48, 0
Evlilikte İlk Şiddet Görme Zamanı	0-12 ay	74	74, 0
	1-3 yıl	16	16, 0
	3 yıl sonrasında	10	10, 0
Evlilikte Eşten Şiddet Görme Süresi	5 yıldan az süredir şiddet görüyorum	45	45, 0
	5-10 yıldır şiddet görüyorum	20	20, 0
	10 yıldan fazladır şiddet görüyorum	35	35, 0

Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırma kapsamında şiddet mağduru kadınların travma sonrası stres bozukluğu düzeyini tespit etmek için Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği, stresle başa çıkma düzeylerini ve başa çıkma yöntemlerini tespit etmek için Stresle Başa Çıkma Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre eş şiddeti mağduru kadınların travma sonrası stres bozukluğu ortalaması $\bar{x}$=2,47±0,85; stresle başa çıkma ortalaması $\bar{x}$=3,60±0,66; problem çözme alt boyutu ortalaması $\bar{x}$=3,75±0,78; pozitif değerlendirme alt boyutu ortalaması $\bar{x}$=3,75±0,83; mantıksal analiz alt boyutu ortalaması $\bar{x}$=3,81±0,79; profesyonel destek arama alt boyutu ortalaması $\bar{x}$=2,51±1,20; çevre desteği arama alt boyutu ortalaması $\bar{x}$=3,18±1,20'dir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre eş şiddeti mağduru kadınların travma sonrası stres bozukluğu, stresle başa çıkma ve profesyonel destek arama düzeylerinin orta; çevre desteği arama, problem çözme, mantıksal analiz ve pozitif değerlendirme düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir (Tablo 3).

Tablo 3. Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler		n	Min.	Max.	$\bar{x}$	ss.
Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği		100	0, 33	2, 00	2, 47	0, 85
Stresle Başa Çıkma Ölçeği		100	2, 05	5, 00	3, 60	0, 66
Alt Boyutlar	Problem Çözme	100	2, 17	5, 00	3, 75	0, 78
	Pozitif Değerlendirme	100	1, 67	5, 00	3, 75	0, 83
	Mantıksal Analiz	100	2, 17	5, 00	3, 81	0, 79
	Profesyonel Destek Arama	100	1, 00	5, 00	2, 51	1, 20
	Çevre Desteği Arama	100	1, 00	5, 00	3, 18	1, 20

Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Araştırmada eş şiddetine maruz kalan kadınların travma sonrası stres bozukluğu düzeyleri ile stresle başa çıkma yöntemleri (problem çözme, pozitif değerlendirme, mantıksal analiz, profesyonel destek arama, çevre desteği arama) arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı aracılığıyla incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir. Bulgulara göre eş şiddetine maruz kalan kadınların travma sonrası stres bozukluğu ile stresle başa çıkma ($r=-0,277$; $p<0,01$), pozitif değerlendirme ($r=-0,319$; $p<0,01$), profesyonel destek arama ($r=-0,251$; $p<0,05$) ve çevre desteği arama ($r=0,311$; $p<0,01$) düzeyleri arasında negatif yönlü düşük düzeyde istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Bulgudan eş şiddetine maruz kalan kadınların stresle başa çıkma, pozitif değerlendirme, profesyonel destek arama ve çevre desteği arama düzeyleri arttıkça travma sonrası stres bozukluğu düzeylerinin azaldığı, travma sonrası stres bozukluğu düzeyleri arttıkça stresle başa çıkma, pozitif değerlendirme, profesyonel destek arama ve çevre desteği arama düzeylerinin azaldığı sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 4. Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1. Problem Çözme	1						
2. Pozitif Değerlendirme	,613**	1					
3. Mantıksal Analiz	,710**	,646**	1				
4. Profesyonel Destek Arama	,462**	,385**	,278**	1			
5. Çevre Desteği Arama	,019	,240*	,257**	,206*	1		
6. Stresle Başa Çıkma Ölçeği	,843**	,853**	,864**	,569**	,371**	1	
7. Travma Sonrası Stres Bozukluğu	-,189	**-,319****	-,042	**-,251***	**-,311****	**-,277****	1

*p<0, 05; **p<0, 01

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada, eş şiddeti mağduru kadınların travma sonrası stres bozukluğu düzeylerini belirlemek, stresle başa çıkma stratejilerini ele almak ve değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. Araştırma Elazığ'da yaşayan ve eş şiddeti mağduru olduğunu ifade eden kadınlarla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde Pearson korelasyon analizinden faydalanılmıştır.

Araştırmanın birinci bulgusu, kadınların ilişkilerinde birden fazla şiddet türünü aynı anda deneyimledikleridir. Araştırma bulguları literatürü desteklemektedir. Tortamış (2009) tarafından kadın konukevlerinde kalan kadınlarla yapılan bir çalışmada katılımcıların neredeyse tamamı (%90,7-94,7) 18 yaşından sonra eş veya erkek arkadaşı tarafından duygusal ve fiziksel şiddet, %73,3'ü ise cinsel şiddet mağduru olduklarını ifade etmişlerdir. Yine Damka'nın (2009) sığınma evinde kalan şiddet mağduru kadınlarla yaptığı çalışmada, fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddet türlerinin birbirinden bağımsız olmayıp aralarında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kadına yönelik şiddet söz konusu olduğunda genellikle fiziksel şiddetten söz edilse de şiddetin görünmeyen yüzü olarak psikolojik şiddet ve bununla birlikte

ekonomik, cinsel şiddetin de varlığı göz ardı edilemeyecek derecededir (Kuş, 2018). Ekonomik eşitsizlikler, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, şiddete yönelik önleyici yasaların yetersizliği, partnerin psikolojik özellikleri, ilişki memnuniyetsizliği, uyumsuzluk, yoksulluk, eğitimsizlik gibi pek çok faktör, kadınların eşlerinden farklı türlerde şiddet görmelerinde etkili olabilmektedir (Çifçi ve Açık, 2022).

Araştırmanın ikinci bulgusu, kadınların çok büyük bir kısmının şiddeti evliliklerinin birinci yılında deneyimlemeye başlamaları ve beş yıldan uzun süredir şiddet görmeleridir. Bulgu, literatürle uyumludur. Yapılan araştırmalar, kadınların tüm şiddet türlerine sistematik bir şekilde, genellikle çok sık ve uzun vadeli olarak maruz kaldıklarını göstermektedir (Garcia-Moreno vd., 2006; Çiftçi, 2007; Kuş, 2018; Yıldırım, 2021). Kadınlar uzun süreli şiddete maruz kalmalarına rağmen çocuklarını kaybetme korkusu, ekonomik desteğe muhtaç olma, eşe olan duygusal bağlılık, öğrenilmiş çaresizlik, tek başına kalamama, gidecek yerinin olmaması gibi pek çok nedenle şiddete sessiz kalabilmektedir (Öskan, 2019).

Araştırmanın üçüncü bulgusu, şiddet mağduru kadınların orta düzeyde travma sonrası stres bozukluğu yaşadıklarıdır. Literatürde şiddete maruz kalan kadınların travma sonrası stres bozukluğu düzeyleriyle ilgili farklı bulgular dikkat çekmektedir. Kimi çalışmalarda şiddet mağduru kadınların TSSB düzeyleri çok düşük saptanmışken (Foa vd, 2000; Waldrop ve Resick, 2004), kimisinde şiddetin TSSB için önemli bir faktör olduğu ortaya konmuştur (Basile vd., 2004; Bradley vd., 2005). Şiddet mağduru kadının kişisel özellikleri, maruz kaldığı şiddet durumunu stres olarak algılayıp algılamaması, içinde bulunduğu kriz durumuna karşı baş etme mekanizmaları ve kontrol kaynaklarına sahip olması, TSSB düzeyleri için önemli bir etken olabilir (Folkman, 1984).

Araştırmanın dördüncü bulgusu şiddet mağduru kadınların stresle başa çıkma becerilerinin yüksek olduğu, stresle başa çıkmada en sık mantıksal analiz, pozitif değerlendirme ve problem çözme yollarından faydalandıklarıdır. Bu çalışmayla benzer şekilde, Çetin ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan bir araştırmada katılımcıların en sık mantıksal analiz ve problem çözme yöntemiyle stresle başa çıkmaya çalıştıkları saptanmıştır. Mantıksal analizde, durum hakkında gerçekçi bir bilişe ulaşabilmek için sorun parçalarına ayrılır, olası nedenler ve sonuçlar ortaya çıkarılır. Pozitif yeni değerlendirmede olumlu bir zihinsel resim ortaya koyabilmek için durum hakkında umutlu ve iyimser bir çerçeve çizilir. Problem çözme ise problemi saptama, seçenekleri gözden geçirip bir çözüm yolu seçip eyleme geçme basamaklarını içerir. Mağdur kadınlar, yapıcı/yararlı bir şeyler yapabileceklerini hissettiklerinde problem odaklı baş etmeyi seçebilirken, strese katlanmaları gerektiğini hissettiklerinde duygu odaklı baş etmeyi tercih edebilirler (Erkmen ve Çetin, 2008).

Araştırmanın son bulgusu TSSB ile stresle başa çıkma tarzları arasında negatif yönlü zayıf düzeyde bir ilişki olduğudur. Stresle başa çıkma tarzlarının alt boyutlarından mantıksal analiz, profesyonel destek arama, çevre desteği arttıkça TSSB azalmaktadır. Araştırma bulgusu, literatürdeki diğer araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Altınay ve Arat, 2008; Benight vd., 2004; Cieslak vd.,2008; Damka, 2009; Johnson ve Benight, 2003; Solomon vd., 1988). Ülkemizdeki hâkim ataerkil yapı göz önünde bulundurulduğunda, kadınların ev içi ve toplumsal konumu ile buna bağlı olarak yüklenen sorumluluklar, cinsiyetçi kalıpyargılar neticesinde kadın, erkek karşısında dezavantajlı konuma düşmektedir. Toplumdaki dezavantajlı konumu dolayısıyla kadın, maruz kaldığı ayrımcılık, şiddet gibi olumsuz durumlara da karşı koyamamakta ve çoğunlukla toplumun kendisinden beklediği doğrultuda itaat etme, kadercilik gibi pasif baş etme yöntemlerini tercih etmekte, bu durum da kadının bedensel ve ruhsal açıdan birçok rahatsızlık yaşamasında etken olabilmektedir (Erdoğan vd., 2009). Bu doğrultuda, kadınların içinde bulundukları şiddet yaşantısına karşın etkin baş etme stratejilerini kullanmalarının (mantıksal analiz, profesyonel destek arama, çevre desteği) kadını şiddet karşısında güçlendirdiği, şiddeti sonlandırma noktasında yaşamı üzerinde söz sahibi olmasına

destek sağladığı ve tüm bunların sonucunda da ruhsal iyilik halinin artışına paralel olarak TSSB düzeyinin azaldığı düşünülmektedir.

Araştırma bulguları ve kısıtlılıkları göz önünde bulundurularak aşağıda bazı öneriler sunulmuştur:

1. Kadına yönelik şiddet, temelde aileyi olmak üzere toplumu her açıdan etkileyen önemli bir halk sağlığı sorunu olarak küresel boyutta mücadeleyi gerekli kılan bir olgudur. Konu bağlamında gerek ülkemiz gerekse de küresel çapta birçok çalışma ve şiddeti önleme çalışmaları yapılıyor olsa da güncel şiddet verileri, konuya etkin müdahalenin yapılamadığını göstermektedir. Bu doğrultuda, yetkili merciiler tarafından gerek şiddet mağduru gerekse de şiddet uygulayıcı açısından farkındalık çalışmalarının arttırılması ve suç-ceza politikalarının 'kadına yönelik şiddet' özelinde ele alınarak caydırıcılık açısından uygulamada birlik sağlanmasının elzem olduğu düşünülmektedir.
2. Eş şiddeti mağduru kadınların ve eşlerinin şiddete yönelik farkındalıklarını artırmak amacıyla eğitim programları ve çeşitli seminerler sunulabilir.
3. Mağdur kadınlara yönelik travmayı yönetebilme, stresle başa çıkabilme becerilerini geliştirme amacıyla psikososyal destek sağlanabilir. Kadınların psikososyal destek ve danışmanlık hizmetlerine erişimlerinin kolaylaştırılmasına yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi gerekir.
4. Eş şiddeti mağduru kadınlar, benzer durumlarla karşı karşıya olan diğer kadınlarla bir araya gelerek kadın destek grupları oluşturabilirler. Bu gruplar, kadınların birbirlerine moral vermesine ve tecrübelerini paylaşarak birbirlerine yardımcı olmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Altınay, A. G., & Arat, Y. (2007). *Türkiye'de kadına yönelik şiddet*. İstanbul: Punto Baskı Çözümleri.

Avcı, S. (2020). *Kadına yönelik aile içi şiddete genel bakış*. İstanbul: Hiperlink Yayınevi.

Basile, K. C., Arias, I., Desai, S., & Thompson, M. P. (2004). The differential association of intimate partner physical, sexual, psychological, and stalking violence and posttraumatic stress symptoms in a nationally representative sample of women. *Journal of Traumatic Stress, 17*(5), 413–421.

Battal, S., & Özmenler, N. (1997). Posttravmatik stres bozukluğu ve akut stres bozukluğu. C.Güleç & E. Köroğlu (Ed.), *Psikiyatri temel kitabı* içinde (ss. 505-516). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Benight, C. C., Harding-Taylor, A. S., Midboe, A. M., & Durham, R. L. (2004). Development and psychometric validation of a domestic violence coping self-efficacy measure (DV-CSE). *Journal of Traumatic Stress, 17*(6), 505-508.

Bilican-Gökkaya, V. (2009). Türkiye'de şiddetin kadın sağlığına etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10* (2), 167-177.

Bradley, R., Schwartz, A. C., & Kaslow, N. J. (2005). Posttraumatic stress disorder symptoms among low-income, African American women with a history of intimate partner violence and suicidal behaviors: Self-esteem, social support, and religious coping. *Journal of Traumatic Stress, 18*(6), 685-696.

Cieslak, R., Benight, C. C., & Lehman, V. C. (2008). Coping self-efficacy mediates the effects of negative cognitions on posttraumatic distress. *Journal of Behavior Research and Therapy, 46*, 788-798.

Çetin, M., Dönmez, A. H., & Türkkan, F. (2020). An investigation on employees' methods of coping with stress in the covid-19 outbreak process. *Turkish Studies, 15*(6), 323-338.

Çifçi, S., & Açık, Y. (2022). Kadına yönelik aile içi şiddet ve nedenleri. *Artuklu International Journal of Health Sciences, 2*(2), 1-7.

Çiftçi, Ö. (2007). Yaşadıkları şiddet nedeniyle sığınma evlerine başvuran kadınların umutsuzluk, depresyon ve üreme sağlığı durumlarının değerlendirilmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Damka, Z. (2009). Sığınma evinde kalan şiddet mağduru kadınlar: Anksiyete duyarlığı, travmaya bağlı suçluluk, travma sonrası stres bozukluğu ve psikolojik belirtiler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğan, S., Aktaş, A., & Onat Bayram, G. (2009). Sığınma evinde yaşayan bir grup kadının şiddet deneyimleri ve baş etme yaklaşımları: Niteliksel bir çalışma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6*, 807-824.

Erkmen, N., & Çetin, M. Ç. (2008). Beden eğitimi öğretmenlerinin stresle başa çıkma tarzlarının bazı değişkenlerle ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19*, 231-242.

Evren, C., Dalbudak, E., Aydemir, O., Koroglu, E., Evren, B., Ozen, S., & Coskun, K. S. (2016). Psychometric properties of the Turkish PTSD-Short Scale in a sample of undergraduate students. *Bulletin of Clinical Psychopharmacology, 26*(3), 294-302.

Foa, E. B., Cascardi, M., Zoellner, L. A., & Feeny, N. C. (2000). Psychological and environmental factors associated with partner violence. *Trauma, Violence, & Abuse, 1* (1), 67-91.

Folkman, S. (1984). Personal control and stress and coping processes: A theoretical analysis. *Journal of Personality and Social Psychology, 46* (4), 839-852.

Garcia Moreno, C., Jansen, H. A., Ellsberg, M., Heise, L., & Watts, C. H. (2006). Prevalence of intimate partner violence: findings from the WHO multi-country study on women's health and domestic violence. *The Lancet, 368*(9543), 1260-1269.

Geçtan, E. (1988). *Çağdaş yaşam ve normaldışı davranışlar*. İstanbul: Evrim Matbaacılık.

Irmak, Ç., & Altıntaş, M. (2017). Aile içi şiddet mağduru kadınlarda ruhsal dayanıklılık, bağlanma biçimleri, başa çıkma tutumları ve psikopatoloji. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 18*(6), 561-670.

Johnson, L. E., & Benight, C. C. (2003). Effects of trauma-focused research on recent domestic violence survivors. *Journal of Traumatic Stress, 16*, 567-571.

Koca-Ballı, A. İ., & Kılıç, K. C. (2016). Stresle başa çıkma yöntemleri ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25*(3), 273-286.

Köşgeroğlu, N., Çulha, İ., Öz, Z., & Yılmaz, A. (2015). Şiddet karşısında kadınların davranışlarının incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(9), 342–350.

Kuş, D. (2018). *Sosyo-ekonomik düzey ve kadina yönelik şiddet: Gaziantep ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lazarus, R.S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer.

LeBeau, R., Mischel, E., Resnick, H., Kilpatrick, D., Friedman, M., & Craske, M. (2014). Dimensional assessment of posttraumatic stress disorder in DSM-5. *Psychiatry research, 218*(1-2), 143-147.

Moos, R. (1993). *Coping responses inventory: Professional manual* (2nd ed.). New York: PAR Assessment Resources.

Öskan, B. (2019). *Aile içi şiddet nedeniyle kadın sığınma evine başvuran kadınlarda cinsel fonksiyonun değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Serin, S. (2016). Eş şiddetine maruz kalıp sığınma evinde kalan kadınlarda bağlanma, başa çıkma ve ruhsal travma arasındaki ilişki (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Solomon, Z., Weisenberg, M., Schwarzwald, J., & Mikulincer, M. (1988). Combat stress reaction and posttraumatic stress disorder as determinants of perceived self-efficacy in battle. *Journal of Social and Clinical Psychology, 6*(3-4), 356–370.

Şahin, E.M., Yetim, D., & Güleç-Öyekçin, D. (2012). Edirne'de kadına yönelik eş şiddeti yaygınlığı ve kadınların şiddete karşı tutumları. *Cumhuriyet Medical Journal, 34*(1), 23-32.

Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.

Tortamış, B. (2009). Sığınma evinde kalan kadınlarda şiddet öyküsü açısından travma sonrası stres bozukluğu, benlik saygısı ve beden algısının değerlendirilmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü.

Uyanık, Z., & Akkaş, İ. (2016). Kadına yönelik şiddet. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 6* (1), 32-42.

Waldrop, A. E., & Resick, P. A. (2004). Coping among female victims of domestic violence. *Journal of Family Violence, 19*, 291-302.

Woods, S. (2000). Prevalance and patterns of posttraumatic stress disorder in abused and postabused women. *Issues in Mental Health Nursing, 21*, 309-324.

Yıldırım, İ. (2021). Türkiye'de aile içi şiddet sarmalı ve bir çözüm önerisi olarak evlilik kursu. *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(1), 28-52.

Yoshihama, M. (2002). Battered women's coping strategies and psychological distress: differences by immigration status. *American Journal of Community Psychology, 30*(3), 429-452.

Yüksel, Ş., Gülseren, L., & Başterzi, A.D. (2013). *Kadınların yaşamı ve kadın ruh sağlığı*. Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.

Sa'dî Şirazi'nın Bostan Ve Gülistan'ında Geçen Mitolojik Öğeler Ve Bu Bağlamda Üç Hikayede Geçen Değerlerin Aktarımı

Abdürrauf AYDIN[1]

1.Sadi (Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî) nin hayatı (ö. 1292).

1.1 Doğum yeri, tarihi ve ailesi.

Şiraz'da Salgurlu atabeglerinin divanında çalışan bir ailenin ferdi olarak dünyaya geldi. Doğum tarihine ilişkin net bir tarih bilinmemekle (Çiçekler, 2008) beraber kaynaklarda 12. Yüzyılın sonları ve 13. Yüzyılın başlarına kadar değişik tarihler bulunmaktadır. Küçük yaşta anne ve babasını kaybetmiştir. Ailesinin ilim ehli olduğunu (Sadi) dile getirmiştir. Bazı kaynaklarda Salgurlu atabeyliği sarayının ona baktığı ve yetiştirdiği yönünde bilgiler bulunmaktadır. (BİLGE, 1980)

1.2.Yaşadığı olağanüstü dönemde yetiştiği çevre ve hocaları.

Sadi'nin yaşadığı dönem, bir taraftan Haçlı saldırıları öbür yandan Moğol istilası ve ayrıca Abbasi halifeliğinin inhitatı dönemine denk gelmektedir. Tablo I de görüleceği gibi ekonomik ve sosyal kurumlar ya tamamen ortadan kalkmış veya büyük ölçüde zarar görmüştür. (SADİNAME, 2021)

TABLO I : *Sa'di'nin yaşadığı dönemde sosyal kurumların genel durumu*

MİKRO BİRİMLER	**SOMUT BELİRTİLER**	**ANORMALLİKLER**
İktisadi	İktisadi Sermayenin Tahribi	• Malların Tahribi • Yağma ve Hırsızlık • İhtilas ve Rüşvet • Özel Mülkiyete Saygısızlık • Üretim araçlarının etkin kılmak için kaynak yetersizliği
Siyasi	Siyasi Sermayenin Tahribi	• Siyasi entrika ve sahtekarlık • Adaletsizlik • Riyakarlık, aldatma ve ikiyüzlülük • Baskı ve Şiddet • Geçici hükümdar/yöneticiler • Komplo ve entrikalar
Sosyal	İçtimai Sermayenin Tahribi	• Adaletsizlik • Cinsiyet ve kavmiyet ayrımcılığı • Yalan • İçtimai/toplumsal kurumların ortadan kalkması ve etkisiz konuma gelmesi • Mevki ve makamların birbirine karışması • Özgünlük isteği ve sosyal katılım eğilimi eksikliği
Kültürel	Kültürel Sermayenin Tahribi	• Kimliksizlik • Moğol halkının normlarına eğilim ve onlara benzeme • Dilin(Farsça) tahribi • Bölünme Mezhepsel fırkacılık

Kaynak: Sadi Araştırmaları Merkezi, İran (1388/2009) Sayı 12. (AYDIN, 2018)

[1] Dr. Öğr.Üyesi (E)Mardin Artuklu Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, ORCİD NO: 0000-0002-6236-8578

Eğitimini İslam dünyasının en önemli yüksek öğretim kurumu olan ve kuruluş amaçlarından biri de Selçuklu devletinin kültür ve siyasetine yön veren Bağdat Nizamiye medresesinde tamamlamıştır. Hocaları arasında Şahabuddin Ömer bin Mehmet Suhreverdi ve Ebulferec bin Elcevzi gibi tasavvuf âleminin büyükleri de bulunmaktadır. (BİLGE, 1980) Mezuniyetinden sonra otuz yıla yakın seyahat etmiş ve Tablo I 'de görülen olayların bir çoğuna tanıklık etmiştir. Bostan, Gülistan adlı eserleri ve Gazelleri Osmanlı döneminde, saray, kalemiyye, konak, yalı, camii, medrese ve tekke gibi ilim sanat mahfillerinde Farsça okunan eserler arasında olup, (Şeker, 2019) tercüme ve şerhler de rağbet görmüştür.

1.3. Kişilik özellikleri.

Sadi, halkın içinde yaşayan, kendini yaşadığı cemiyetten soyutlamayan bir kişilik olarak değerlendirilebilir. Daha sonra yazacağı Bostan ve Gülistan isimli eserlerde bunun yansımaları görülecektir. Yaşadığı zaman ve mekanda bulunan cemiyetin tüm sosyal tabakalarına hitap edecek türde sözleri vardır. Ali Nihat Tarlan'nın ifadesiyle (BİLGE, 1980) kelimelerdeki akıcılığı ile manadaki güzelliği birleştiren "Sehl-i mümteni" şeklindedir.

2.Bostan ve Gülistan Geçen Mitolojik Öğeler.

Sadi Şirazi'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında; eserlerinin toplandığı Sadi Külliyatı içerisinde daha çok Bostan ve Gülistan üzerinde yoğunlaşma olduğunu görmek mümkündür. Her iki eser ile ilgili yapılan tercümeler, şerhler, kitaplar ve makaleler (ŞIĞVA & ÖZSOY, 2022) bu ilginin sürmekte olduğunu gösterir. Belki de bu ilginin bir nedeni de eserlerinin evrensel düzeye çıkması (Kayhan & Silman, 2017) ve insani öğeler (Sadiname, 2021) olarak yorumlanmasıdır.

Hikaye/şiirlerinin bir kısmında mitolojik öğeler kullanarak, yaşadığı toplumun inanç (EMİROĞLU, 2012) ahlak, eğitim (Er, Ünal, & Gürel., 2016) siyaset (Kayhan & Silman, 2017) ve ekonomi (AYDIN, S.G. İkt. Öğ., 2019) gibi sosyal bilimler alanlarına girebilecek değer aktarımında bulunmuştur.

"Sadi'nin külliyatında görülen mitoloji ve tarihi rivayetler" adında bir tez çalışması (Kazimi, 1998) yapılmıştır. Mitolojik öğelere yer verilmiş olan çalışmada; irfani/kahraman/pehlivan/padişah gibi şahsiyetler ayrıca tarihi olay ve efsanelere de yer verilmiştir. Sadi yaşadığı olağanüstü dönemde bunları şairlik yönü ile formatlayarak eserlerini ortaya çıkarmıştır.

Çalışmamızda belirtildiği gibi Bostan ve Gülistan eserlerinde geçen mitolojik unsurların tümü değil, bu bağlamda seçilmiş olanlar üzerinde durulacaktır.

2.1 Simurg ve Kaf dağı mitolojik öğelerinin kullanımı.

Bostan isimli eserin dibaçe kısmında Simorg ve Kaf dağı mitolojik öğeleri şu şekilde geçer:

"Kerem sofrasını öyle enine boyuna yaymıştır ki; **Kaf dağındaki Zümrüd-ü Anka'**da rızkını o sofradan yemektedir." (BİLGE R. , 1980, s. 14) burada Allah inancı boyutuyla mitolojik Kaf dağı ve Simorg kavram/öğelerini kullanmış ve bunu inanç bağlamında yansıtmaya çalışmıştır. İsmi olan ve cismi olmayan bu her iki mitolojik öğeye sanatsal bir gönderme yapmıştır. Sadi Cihanşümul ve islami nitelikte ahlaki değerler üzerinde durur. Rızık ile ilgili Kuran ayetlerine örneğin Zariyat 58.ayet mealine **"** Şüphesiz rızkı veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah'tır" (DİB, 2022) gönderme yapması rızık bağamımda mümkündür. Nitekim Nizamiye medresesinde de islami eğitimi alan Sadi, Gülistanda Allah'a olan inancında aczini şu şekilde ifade eder:"Ey hayalden, kıyastan, zan ve tahminden, vehimden işittiğimiz, okuduğumuz sözlerden yüce olan Allah! Meclis bitti, ömür sona erdi fakat hala senin evsafının bidayetindeyiz." ." (BİLGE R. , 1980, s. 315)

2.2 Huma (Devlet) Kuşu mitolojik öğesinin kullanımı.

Gülistan isimli eserde birinci bölüm üçüncü hikayede geçer(Padişahların adetleri). Yönetimde liyakat üzerinedir.İnsanın hüneri ancak yaptığı veya kendisini ispatladığı işte belli olduğunu ve söz söylemedikçe hünerinin açığa çıkamayağı yönünde hikaye ve temsil getirir.Liyakatsiz yönetinin etrafında kimse toplanmayacağını şu özlü sözle dile getirir.”Dünyada **Huma Kuşu** kalmasa dahi Baykuşun gölgesi altına kimse gelmez” (BİLGE R. , 1980, s. 329),

2.3 Rüstem mitolojik öğesinin kullanımı.

Sultan /padişah adil olduğu takdirde toplumun en zayıfları bile çok güçlü olanlardan yana bir korkuları kalmaz. Adalete vurgu bağlamında kullanılmıştır. Padişah Ebubekir Bin Sa’d aleme öyle bir intiba bırakmıştır ki, en güçsüz konumdaki bir kocakarı bile **Rüstem**’den korkmaz (BİLGE R. , 1980).

SONUÇ

İnsanoğlu tarihe mal olmuş şahsiyetler, riayetler,mitler ve efsaneleri merak etmiş ve bunların zaman ve mekanda bağımlı bir şekilde değerlendirerek çıkarsamalarda bulunmuştur.Tarihi olayları,şahsiyetleri çokça referans alan Sadi, eserlerinde her ne kadar mitolojik öğeler kullanmış ise de, bütünsel bakış açısı ile bakıldığında; bu öğelerin kullanılmasındaki asıl amacın okuyucuya mesajını aktarma isteği olduğu değerlendirilmektedir. Verilmek istenen mesaj; genellikle inanç, ahlak, eğitim ve siyaset ile ilgilidir. Bu mesaja yöntem olarak bakmak gerekir. Çünkü; doğu toplumlarında mesajların hikaye yoluyla verilmesi yaygın bir yöntemdir.

KAYNAKÇA

AYDIN, A. (2018). "İnsani/Sosyal Bilimler Bağlamında Şeyh Sa'dî Şirazi'nin Gülistanını Yeniden Okumak:Genel Bir Bakış" II. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Sempozyumu,(S. 226-231). Şanlıurfa.

---------- (2019). "Ş. Sadi'nin Gülistanındaki İktisadi Öğeler" İnternational Socıal Scıences, C. 5. Sayı 29 s.204-208.

BİLGE, R. (1980). Şeyh Sadi Şirazi, Bostan ve Gülistan Tercümesi. İstanbul: Zafer Yayıncılık.

ÇİÇEKLER, M. (2008). SA'DÎ-i ŞÎRÂZÎ. TDV.İslam Ansiklopedis: https://islamansiklopedisi.org.tr/sadi-i-sirazi adresinden alınmıştır

EMİROĞLU, İ. (2012). "Sa'dî'nin Bostan'ında Bazı Ahlâkî Mesajlar Ve Mantıksal İncelikler" Felsefe Dünyası, 23-55.

ER, H., ÜNAL, F., & GÜREL., D. (2016). Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Aktarımı Açısından Sadî Şirazî'nin "Bostan" Ve "Gülistan" İsimli Eserlerinin İncelenmesi" Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 225-242.

DİB. (2022). *Kuran-ı Kerim*. Diyanet İşleri Başkanlığı: https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Z%C3%A2riy%C3%A2t-suresi/4731/56-58-ayet-tefsiri adresinden alınmıştır

KAYHAN, H., & SİLMAN, F. (2017). "Sadî Şirazî'nin Bostan Ve Gülistan Eserlerinin Yönetimsel Açıdan İncelenmesi" Electronic Turkish Studies, 535-546.

KAZİMİ, K. (1998). S.Şiraz'nin Külliyatında Görülen Tarihi Riayetler ve Mitoloji. İran.

ŞİRAZİ, S. (tarih yok). Sadi Şirazi Divanı Eş'ar (32). Ganjoornet: https://ganjoor.net/saadi/divan/ghazals/sh32/ adresinden alınmıştı

SADİNAME, (2021). Sadi Şirazi (1): Nizamiye Medresesinden İslam Alemine Emanet /Yadigar. SADİNAME : https://wwwyoutube.com/watch?v=GEywn1APgaM&list=UUQC09vRoB2phaSC0iStGIYg&index=17 adresinden alınmıştır (E.T.09/11/2021)

SADİNAME , (2021). Sadi Şirazi (11): Birleşmiş Milletler binasında asılı olduğu söylenen şiiri (1). Sadiname: https://www.youtube.com/watch?v=PoLpLDlrAl0 adresinden alınmıştır. (E.T.30.12.2021)

ŞEKER, Ş. (2019). Farsçanın Türk İlim-Sanat Hayatına Tesiri. H. Uygur, & A. Rexhepi(ed.) içinde, İran Düşünce Tarihi (s. 111-132). Ankara: Tarcan Mat.

ŞIĞVA, B., & ÖZSOY, E. (2022). "Gülistân Hakkında Türkçe Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 144-179.

Üniversite Yemekhanelerinde İç Mekân Tasarım Ölçütleri

Demet YÜCE AY[1]
Didem ERTEN BİLGİÇ[2]

Giriş

Üniversite yemekhaneleri, büyük çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu, aynı zamanda öğretim üyeleri ve tüm üniversite personelinin de kullanıcısı olduğu bir müşteri kitlesine sahiptir. Gün içerisinde, özellikle öğlen saatlerinde yoğunlukla hizmet veren yemekhaneler, işletim kararına göre her saatte ya da belli saatlerde hizmet verebilmektedir. Türkiye'de genellikle ev yemeklerinin, restoranlara göre daha ucuza servis edildiği yemekhaneler, üniversitelilerin fast-food beslenmelerine engel olabilecek en etkili mekânlardandır. Yemekhanelerin, öğrencilerin yemek yerken psiko-sosyal ihtiyaçlarını da karşılayabilir hale gelmesi, üniversitelilerin yemekhaneleri daha çok tercih etmelerinde etkili olacak ve bununla beraber daha sağlıklı beslenen bireylerin yetiştirilmesini sağlayacaktır. Yemekhane tasarımları ile birbirinden farklı kültürlerde yetişmiş olan kullanıcı kitlesinin mekân içerisinde nasıl davranacağı ve ne şekilde vakit geçireceği de yönlendirilmiş olacaktır.

Üniversite dönemi, çeşitli eğitimler ve sınavlar sonucunda lisans ve lisansüstü eğitimine hak kazanarak gelen üniversite öğrencisinin sosyalleşme ve toplum içinde yer edime isteğinin en çok ortaya çıktığı zamanlardır. Günümüzde üniversitenin büyük çoğunluğunu oluşturan, Milenyum ve 1995 yılları sonrası doğumlu öğrenciler, benzer özellik ve imkânlara sahip olması sebebi ile kuşak ayrımı yönünden Z kuşağı olarak adlandırılmıştır. "Bilişim teknolojilerinin içinde doğan ve büyüyen Z kuşağı, hayat boyu öğrenme nesli olarak kabul edilmektedir(Acılıoğlu'dan akt. Alıcı, 2020: 64)." Bilgisayar, telefon gibi araçları ile çok erken tanışan Z kuşağı elektronik eşyaları kullanmaya da çok yatkındır. Ayrıca pek çok bilgi arasından kendi için gerekli olanı tarayarak, bilgiye hızlı ulaşmaya alışkındır. Bu sebepten Z kuşağı, teknolojiye en çabuk ayak uyduran modadan en hızlı etkilenen dünyadaki değişikliklerden bir anda haberi olan kısımdır. Küçük yaşlarda bilgiye kolaylıkla ulaşabilen Z kuşağının diğer kuşaklara göre davranış ve düşünce yapıları da bu sebepten farklılık göstermektedir. Günümüzde bilgiye ulaşmanın kolaylığı nedeni ile bilgi yerine; deneyimleme, bir etkinlikte bulunma, yeniliği görüp paylaşmak daha önemli hale gelmiştir. Günümüzün değişen şartları, gelişen teknoloji ve internetin hizmete ulaşmayı kolaylaştıran yönü sayesinde, Z kuşağının daha çok yemek siparişi vermeye ve alternatifler arasından seçim yapmaya alışkın olmaları, onları daha bilinçli müşteriler haline getirmiştir. Bu durum genç nesil için tasarlanacak olan mekânların da değişime ve güncel beklentilere ayak uyduracak şekilde, tasarlanması gerektiğini düşündürmektedir. "Yapılan anketlerde Z kuşağı bireylerin besin seçimlerinde kilo kontrolüne Y kuşağına kıyasla daha fazla önem verdiği görülmüştür (Öztürk & Tekeli, 2021: 169)." Yiyeceklerin besin değerlerine daha çok dikkat eden, belirli bir diyet programlarına göre yaşamını biçimlendirebilen ya da pek çok alternatifin arasından kendine uygun olanı seçmeye alışkın olan Z kuşağı için tasarlanacak yemek mekânları da seçenekler arasından kendine yer edinebilmek için hedef kitlesinin ihtiyaçları doğrultusunda güncellenmek durumundadır. Günümüzde yemek yeme tek bir ihtiyaç olmaktan çıkarak farklı ihtiyaçların yemek yeme

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık Ana Sanat Dalı,
[2] Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,İç Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, didemerten@gmail.com

esnasında karşılanmasını da beraberinde getirmiştir. Dinlenmek, sosyalleşmek, ders çalışmak, kendini geliştirmek, grup çalışması yapmak, bir şeyler izlemek gibi aktiviteler hızlanan günlük hayat içerisinde yemek yerken yapılabilecek etkinlikler arasında yerini almıştır. Ayrıca pek çok yemekhanede sunumlar, performanslar ve büyük toplantılar yapılır hale gelmiştir. Bu bağlamda yemek yenilen alanlarda yemek yemekle birlikte başka aktivitelerin de yapılması buralarda geçirilen zamanın artmasını sağlamıştır. Vakit geçirilen her mekân kişide çeşitli etkiler bırakmaktadır. Tüm bu etkiler geçmiş deneyimlerle birleşerek, (kasvet, ferahlık, sıkışma, huzur) gibi çeşitli duyguları ortaya çıkararak mekân algısını oluşturmaktadır. Bu duygular kişinin o mekâna tekrar gitmeyi isteyip istemeyeceğini belirleyen önemli nedenlerdir. İç mekânda bulunan her elemanın ortama renk, doku, form, işlev ve benzeri gibi pek çok katkısı bulunmaktadır. Parçalar ayrı ayrı ya da grup halinde mekân bölümlerinde aidiyetlik, mahremiyet sağlamak, sınır oluşturmak gibi pek çok psikolojik anlamlar oluşturur. Tüm bu parçalar bir araya gelerek mekânın ortak dilini ve ruhunu ortaya çıkarır. Bu ruh kullanıcıya hitap ediyorsa, kişinin mekâna gelme isteği de artmaktadır. Kullanıcının mekâna gelme isteğinin nelere bağlı olduğunu tespit etmek ve mekân beklentilerinin karşılanabilmesi için gerekli kriterlerin belirlenmesi amacıyla çeşitli çalışmalar gündeme gelmiştir. Profesör Kisang Ryu, Sejong ve Profesör Soo Cheong (Shawn) Jang de bu konularda çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Otelcilik ve Turizm İşletmeciliği alanında Profesör Kisang Ryu Sejong ve Profesör Soo Cheong (Shawn) Jang DINESCAPE adında bir ölçüm metodu geliştirmişlerdir. Bu ölçüm metodu ile birinci sınıf restoranlarda çevresel faktörlerin, müşterilerin yaşadıkları yeme içme deneyimine olan katkısı araştırılmıştır. RyuveJang'ın (2008:14) birinci sınıf restoranlar üzerine uyguladığı ve restoran fiziksel çevresinin ölçüm aracı olarak geliştirdiği DINESCAPE'i altı boyuttan oluşturduğu görülmektedir. Bu boyutları; tesis estetiği, ambiyans, aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personeller olarak ele almaktadır (Ryu & Jang'dan akt. Karaca & Köroğlu, 2018: 780).

Aynı ölçütlerin yemekhane tasarımı için de geçerli olup olmadığı ve bu ölçütlerin mekânı nasıl etkilediğini incelemek, gelecekte yapılacak olan yemekhane tasarımlarıiçin de bir bakış açısı oluşturacaktır. Araştırmada "dinescape" ölçeğinin kullanılması müşterinin yemek yeme algısının nasıl işlediğini anlamak için yapılmıştır. Ancak "DINESCAPE" yalnızca yemek yenilen yerin iç ortamı ile ilgilenmektedir. Yemek yeme eylemi sırasında amaç sadece fizyolojik ihtiyaçların karşılanması demek değildir. Amaç yemek yerken mutluluk ve keyif almaktır. Yemek yeme eylemi sırasında tam anlamıyla bir doyumun yaşanması için mekân içerisinde; tesis estetiği, ambiyans, aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personel gibi faktörlerin detaylı şekilde üzerinde durmak gerekmektedir. İnsanlar dışarıda yemek yerken geçirdikleri vakit süresince istemli ya da istemsiz olarak fiziksel çevreyi de algılamaktadırlar. Bu algılananlar ile çevrenin, müşterinin psikolojik durumuna tesir etmesi, kişinin bir dahaki sefere yemek yeme eylemi için orayı seçip seçmeme durumunu da etkileyecek bir faktör olduğunu düşündürmektedir. Müşterinin yemek yemek için gelmiş olduğu mekânda kendini mutlu ya da iyi hissetmesi iç mekân tasarımı ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda müşterinin restoran seçimini sadece yiyeceklerin belirlemediği anlaşılmaktır. Dışarıda yemek yemek ihtiyacı fizyolojik bir ihtiyaç olmanın dışında aynı zamanda da psikolojik olarak kendini iyi hissetmek, sosyal çevre ile iletişim kurmak, zamandan tasarruf etmek vb. gibi eylemleri de içinde barındırmaktadır.

Materyal ve Yöntem

Literatürde lüks restoran işletmelerinde fiziksel çevrenin tüketici deneyimini etkilemesinin nelere bağlı olduğunu "dinescape" ölçeğindeki altı adet kıstas, "psikolojik ihtiyaçlar" ve "fiziksel ihtiyaçlar" olarak iki grup halinde ele alınmıştır. Bu bağlamda üniversite yemekhanelerinin yemek yeme eylemi ile aynı anda pek çok sosyal aktiviteyi de kapsaması ve hedef kitlesi tarafından tercih edilen mekânlar haline dönüşmesi için aynı kıstasların geçerliliği incelenmiştir. İç mekânda psikolojik ihtiyaçlar adı altında incelenecek olan başlıklar tesis estetiği, ambiyans; fiziksel İhtiyaçlar adı altında incelenecek olan başlıklar ise aydınlatma, masa

düzeni, yerleşim ve personellerdir. Bu başlıklardan yola çıkarak incelenecek olan deneysel alan ise, Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesidir.

Psikolojik İhtiyaçlar

Yemek yenilen mekânlar ilk bakışta fizyolojik ihtiyaçların karşılanması adına oluşturulmuş alanlar olsa da günümüzde sosyalleşme, paylaşımlarda bulunma, güzel vakit geçirme gibi yeni deneyimlerin kazanıldığı mekânlar olmuşlardır. Bu sebeple vakit geçirilecek mekânın tüm algılarımıza hitap etmesi, bedenen ve ruhen de doyuma ulaşmak pek çok alternatif içerisinden o mekânın seçilmesinde etkili olan unsurdur. Mekân algısı denildiğinde öncelikle görme duyusunun ağırlıkta olduğu bir algılama şekli akla gelse de, aslında mekân tüm duyular ile algılanmaktadır. Bu sebeple mekânın görme duyusu ile algılanan hali "tesis estetiği" başlığı altında incelenmiş diğer duyu organlarımız ile algılananlar ve fenomenolojik algıya ilişkin unsurlar (ses, dokunma, koku, tat, hareket, bellek, zaman ve yer kavramı)ise ambiyans başlığı altında incelenecektir. Yani psikolojik ihtiyaçlar; tesis estetiği ve ambiyans olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır.

Tesis Estetiği

İç mekân tasarımı yapılırken hedef kitlesi belirlenir, konseptle birlikte bir çıkış noktası bulunur, ihtiyaçlar saptanır, akış şeması oluşturulur ve kurulacak sistemin sorunsuz bir şekilde devam etmesi için uğraşılır. Tüm bu süreç mekân estetiğini etkileyecek faktörlerdendir. Bir mekânın hedef kitlesinin belirlenmesi o yerin tasarımı ile yakından ilgilidir. Hedef kitlesinin ortak beğenileri, ilgi alanları ve talep edebilecekleri göz önünde bulundurularak konsept tasarımı oluşturulur. Bu konsept tasarımı, kullanıcı ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte olmaya daha yakındır. Hedef kitlesini göz önünde bulundurarak tasarlanmış olan yerler mekân kullanıcısının kendini oraya ait ve iyi hissetmesini sağlayacaktır. Yemekhanelerde iç mekân tasarımının müşteriye çekici gelmesi, orada satılan yiyeceklerin çeşitliliği ve kalitesi kadar müşteriyi cezbedecek unsurlardandır. İç mekânda oluşturulan konsept tasarımı, projelendirme ve uygulama aşamaları içeriğinde pek çok faktörü barındırmaktadır. "Tasarım Faktörleri: Mekânsal düzenleme, mimari yapı, dekor elemanları, işlevsellik, imge, sembol ve aksesuarlardır. Mekân içerisinde konukları fiziksel, görsel ve anlamsal açıdan yönlendiren unsurlardır (Ryuve Jawn'dan akt. Yalçın, 2013: 182)."Gür (1996),mekânı oluşturan çeşitli somut ve soyut bileşenlerin mekânsal düzen içerisinde farklı rollere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bileşenler, mekân içerisinde, konumlanış ve işlev açısından sınırlayıcı, belirleyici, yönlendirici, odaklayıcı, süreklilik sağlayıcı, birleştirici ve ayırıcı gibi anlamlar taşımaktadır (Gür'den akt. Şahin Tural, 2006: 7).

Yani mekân içerisindeki tüm elemanlar bir amaç ve gereklilik nedeniyle oradadır. Mekânın işleyiş ve konseptine hizmet etmektedir. Mekân tasarımında, temel fiziksel ihtiyaçların karşılanmasından sonraki en önemli ihtiyaçlardan olan mekânı estetik bulma ihtiyacı, aslında hayatın her alanında kendini hissettirmektedir. Yemekhanelerin de tercih edilme ya da edilmeme sebeplerinin başında fizyolojik ihtiyaçlardan sonra estetik ihtiyaçların karşılanıp karşılanmaması ve ortamın kullanıcısına ne hissettirdiği gelmektedir. "Tasarımda kullanılan detaylar; kullanıcı algısını doğrudan etkilemekle birlikte mekânın kimliğini de oluşturmaktadır. Günlük yaşamda, sosyal mekânların tasarımında, kullanıcı memnuniyetini sağlamak ve mekânın karakterini kullanıcıya iletmek, tasarımda detaylandırma ile mümkün olabilmektedir(Altay, 2014: 98)."

Hedef kitlesini belirleyen, belirlediği kitlenin zevk ve beğenilerine göre detaylarını oluşturan sosyal mekânlar, kullanıcıda aidiyetlik duygusu oluşturması sayesinde daha fazla talep görecektir. Yemek mekânlarının tasarımı ile bir akış ortaya çıkar. Mekânı kullanacak olanların davranışları da bu akışa ayak uyduracak şekilde kurgulanır. Tüm kurguyu en baştan düşünen, fiziksel çevreyi insan ihtiyaçlarına göre tasarlayan, kullanıcı isteklerini göz önünde

bulunduran mekânların oluşturulması, ortamdaki insanların kendilerini iyi hissetmelerini ve bu bağlamda da oranın talep gören bir yer olmasını sağlamaktadır. Örnek vermek gerekirse, üniversite yemekhanelerinde yemek yemekle birlikte yapılabilecek daha farklı aktivitelere de uygun değişebilir tasarımı olan mobilyaların kullanılması, bu sayede de ortamın daha davetkâr hale gelmesi, sosyalleşme ihtiyacı içerisindeki genç nesil için önemli hususlardandır. Çünkü yemekhaneler insanların farklı insanlarla iletişim kurabildikleri, ortamda deneyim kazandıkları, sosyalleşme ihtiyaçlarını giderdikleri, aidiyetlik duygularını geliştirdikleri mekânlar haline gelmiştir.

Ambiyans

Yoğun bir ders ya da çalışma zamanından sonra kısa bir dinlenme ve mutluluk zamanını çağrıştıran yemekhaneler, içeriye girildiği andan itibaren yeni bir deneyimi içinde barındıracak şekilde tasarlanmalı ve insanları yorgunluk ve stresten uzaklaştırmalıdır. Bu durum yemekhanelerin, kullanıcının yemek yeme ihtiyacı dışındaki ihtiyaçlarını da karşılayabilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Mekânın hissettirdikleri, verdiği mesajlar ve yaşattıklarıyla müşteri, artık o ortama gelmeden önceki halinden daha farklı bir ruh halindedir. Bu da tasarımın etkileyiciliğini ortaya koymaktadır. Böyle bir etkiyi oluşturabilmek için de sadece görsel algıya hitap edecek tasarımlar yerine ses, koku, dokunma ve tatma duyularını da etkileyecek mekânlar oluşturmak gerekmektedir. Akoğlan Kozak (2015), ambiyansın ya da atmosferin; bir nesnenin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân ya da içinde yaşanılan ve etkisinde kalınan ortam ve hava olarak tanımlandığını ifade etmiş, bir yerin atmosferinin ya da ambiyansının, o yerin havasını (havalı olma ya da olmama durumunu) niteledğini belirtmiştir (Akoğlan Kozak'danakt. Demiral ve Özel, 2016). Kotler (1973:50) çalışmasında tüketici davranışlarında bilinçli olarak kurgulanmış mekânların etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda atmosferi "satın alma olasılığı arttırılabilir tüketici üzerinde etkili olabilmek ve belirli duygusal dürtülerini uyandırabilmek için kurgulanmış satın alma ortamı" olarak tanımlamaktadır(Kotler'den akt. Karaca & Köroğlu, 2018: 779).

Günümüzde dışarıda yenilecek yemeğin nerede olacağının kararı lezzet, bütçe, zaman, konum gibi pek çok etmen bağlıdır. Bu kararı en çok etkileyen etmenlerden biri olan iç mekân tasarımı kavramı, insanların iyi bir deneyim yaşama isteği ile doğrudan ilişkilidir. Yemek yenilecek yerin fiziki olanakları verilen hizmetin kalitesini de etkilemektedir. Mekân atmosferi yani ortamın beş duyuyu nasıl etkilediği yemeğin lezzeti kadar insanları o mekâna yönlendiren etmenlerdendir."2014 yılında Asya Mutfakları ile ilgili yapılan bir çalışma göstermiştir ki; restoranlar müşterilerini cezbetmek ve pazarda rekabetçi olabilmek için kaliteli yiyecek ve hizmet sunmanın yanı sıra akustik, ortam ısısı, oturum rahatlığı, malzeme kalitesi gibi konuların çok iyi tasarlanmış olduğu bir atmosfer yaratmalıdırlar"(Kyoung-Bae vd. 'den akt. Tüz, 2017: 140).

Üniversite yemekhane tasarımlarında havalandırma ve koku dengesi, müzik tercihleri, akustik durum, mobilya ve yüzeylerdeki dokular, lezzetli yiyecekler mekân estetiği kadar önem verilmesi gereken konulardandır. Mekânın bellekte iz bırakması yani daha sonraki zamanlarda mekandaki deneyimin hatırlanması, hayatın bir parçası olan zamanın mekân ile ilişkilendirilmesi, mekândaki hareketlerle mekân deneyiminin arttırılması, somut mekânın kişisel deneyim ve duyumlar yoluyla kullanıcının mekânla bağ kurması gibi durumlar ise mekânın fenomenolojik yolla algılanmasıdır ve bu çalışmadaki ambiyans ölçütü ile birlikte değerlendirilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, Okul/Kurum Kantin Yerleşim Planı ve Standardı içerisinde verilen bilgilere bakıldığında ise, bu konudaki analizlerin "mutfakta sürekli yiyecek üretimi olması ve üretim esnasında ortama yayılan koku, buhar, is ve duman gibi olumsuz faktörlerin binanın üst kattaki sınıflara, mekânlara yayılmaması için mutfağın havalandırma ve iklimlendirme sisteminin binanınkinden bağımsız

olarak tasarlanması" şeklinde ve daha çok işlevsel açıdan değerlendirildiği, ambiyans konuları ile ilgili çalışılmadığı tespit edilmiştir.(MEB 2018).

Fiziksel İhtiyaçlar

Yemek mekânlarında psikolojik ihtiyaçlar kadar fiziksel ihtiyaçlar da kullanıcının mekâna gelme isteğini etkilemektedir. Aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personeller mekândaki fiziksel ihtiyaçları oluşturmaktadır. Bu ihtiyaçlara doğru cevap veren ortamların tasarlanması, kullanıcının kendini huzurlu hissetmesini ve orada iyi bir deneyim yaşamasını sağlayacaktır. İlk bakışta aydınlatma, masa düzeni ve yerleşim tasarım sürecinde karar verilecek olan ihtiyaçlardan; personel ise işletme açıldıktan sonra ortaya çıkacak bir mesele gibi görünmektedir. Ancak mekân tasarımı sırasından personelin konforlu şekilde çalışmasını sağlayacak unsurların göz önünde bulundurulması, önce personeli daha sonra da müşteriyi etkileyecek en önemli konulardandır. Personelin güvenli şekilde çalışmasını sağlayan, işlerini kolaylaştıran, iş kazalarını azaltmaya yönelik oluşturulacak tasarımlar sayesinde ortamda mutlu, huzurlu ve verimli çalışanların olması müşteriye de yansıyacaktır.

Aydınlatma

Işık mekân atmosferini ve algıyı en çok etkileyen faktörlerden biridir. Işık şiddetine göre ortamdaki detaylar daha çok görünür ya da tam tersi hale gelir. Mekândaki ışık kullanımı hem fizyolojik hem de algısal olarak kullanıcıyı etkilemektedir. Mekândaki ışık kaynağı seçimi, doğru kullanılmadığı zaman insanlarda baş ağrısı, göz yorulması, yorgunluk gibi olumsuz fiziksel etkilere yol açmaktadır(Karaoğlu & Eloy'den akt. Aktaş, 2017: 35).Ortamın doğru aydınlatılması ve doğru açıdan doğal ışığın mekâna yönlendirilmesi, yeri doğru algılamamızı sağlayacak en önemli etmenlerdendir. Işık şiddetine göre ortamın kullanıcısına hissettirdikleri de değişmektedir. Işık şiddeti mekânın kullanım süresini, insanların birbirleri ile iletişimini, ruh halini, algılarını, aktivitelerini değiştirebilecek kadar güçlü bir etkidir. Mekândaki ışığın renk ve şiddeti, insanların hislerini etkileyip, onlara çeşitli mesajlar vermektedir. Restorancıların, deneyimlerine göre parlak olmayan, sıcak ve rahat aydınlatma tam hizmet ve nispeten yüksek fiyatları sembolize ederken, parlak aydınlatma ise hızlı servis ve daha düşük fiyatları sembolize edebilir. Araştırmalar, aydınlatma seviyesi tercihlerinin bireyler üzerindeki etkisini göstermiştir(Ryu &Jang, 2007: 60).

Masa Düzeni

Oturma tasarımlarında çeşitliliğin sağlandığı yemekhanelerde kişi kendi istediği alana oturur. İnsanlarla olan ilişkisine, mahremiyet gereksinimine ve oluşturmak istediği mesafeye kendi karar verir. Bu sayede her oturma alanında geçirilen zaman, yaşanılan atmosfer birbirinden farklılık gösterir. Mekânın kullanıcıları, ortamda farklı noktalarda vakit geçirerek mekânı daha iyi algılar ve o yerin farklı yönlerini keşfederler.

Yerleşim ve Personeller

Yemekhane tasarımında yerleşim, projenin en temel basamağıdır. Mekân girişinin, oturma alanlarının oluşturulması, mutfak ve depolama bölümlerinin konumlandırılması, servis ve sirkülasyon alanlarının belirlenmesi sistemin doğru çalışabilmesi için kilit noktalardandır. Bu bağlamda yerleşim ile birlikte hikâye de oluşmaya başlamaktadır. Mekâna ilişkin eylem alanları oluşturulurken kullanıcı kitlesinin genellikle üniversite öğrencileri olduğu yemekhanelerde öğrenci isteklerine uygun, onların ilgi alanları ve özellikleri göz önünde bulundurularak yapılacak planlamalar yemekhanelerin daha çok talep görmesini sağlayacaktır.

Kişiselleştirmenin önem arz ettiği, öğrenmenin deneyim ile daha akılda kalıcı ve değerli olduğu günümüzde pek çok bilgiye kolayca erişmeye alışık olan Z kuşağı için yapılan tasarımlar yenilikleri de beraberinde getirmelidir. Örnek vermek gerekirse günümüzde bilinç

düzeyi artmış olan üniversite öğrencisi, yiyeceklerin nasıl yapıldığını hangi malzemelerin kullanıldığını bilmek isteyebilmektedir. Projelendirme sırasında yemeğin hazırlık aşamasının görülebileceği alanların oluşturulması öğrencilerin isteğine cevap verebilecek çözümlerdendir. Bu bakış açısına göre tasarlanan bir yemek salonunun yerleşim şeması da bu detaylar göz önünde bulundurularak planlanmalıdır.

Yerleşim

Görsel 1 de 1. görselde görüldüğü gibi öğrenci yemekhane planlamalarında en sık tercih edilen planlama şekli; kapalı, öğrencinin giremeyeceği büyük bir mutfak ve mutfağın önünden bulunan yemeklerin sunulduğu durumdur. Servis ve tepsisini yemek sunulan kısmın yakınlarından temin eden öğrenci, sunulan yemeklerden istediklerini tepsisine alır ve yemek sunulan alan boyunca ilerler. Yemeğini alan öğrenci, devamında da genellikle tek düze şekilde yerleştirilmiş masa düzeninde kendine uygun bir yer bularak yemeğini yer. Bu modeldeki avantaj hızlıca yemek yeme ihtiyacının giderilmesidir. Ancak büyük bir alanda monoton ve sıkıcı bir oturma düzeni hâkimdir.

Diğer bir planlama şekli ise (Görsel 1 de 2. görselde görüldüğü gibi)öğrenci deneyimini destekleyen, farklı istasyonların alana dağılmış şekilde bulunduğu mekânlardır. Her bir istasyon kendi mutfak ve depolama ihtiyaçlarını kendi alanı içerisinde çözer ve müşterileri ile birebir temas kurar. Bu tür alanlar yemeğin nasıl yapıldığı ile ilgili daha fazla bilgi veren mekânlardır. Farklı istasyonların bulunması sayesinde müşteri özelleşmiş daha farklı yemek seçenekleri bulabilmektedir. İstasyonların çevresine de farklı oturma grupları serpiştirilerek yine müşterilere seçim yapma şansı verilmiştir.

Bahsedilmiş olan iki şekli de içine alan hibrit model (Görsel 1 de 3. görselde görüldüğü gibi), iki tasarım fikrinin de avantajlarını bünyesinde barındırmaktadır. Hibrit modelde büyük bir hazırlık mutfağı ve depolama alanlarının bulunması sayesinde bu alanlar gerektiğinde diğer istasyonlara da hizmet verebilmektedir. Büyük hazırlık mutfağında ön hazırlıkları yapılan yiyecekler, diğer istasyonlarda servise hazır hale getirilerek müşteriye ulaştırılabilir. Pek çok istasyonun yemekhane içerisinde bulunması müşterilerin çeşitli deneyimler yaşamasına imkân tanımaktadır. Bu sayede yemekhaneler seçeneklerin bir arada bulunabildiği mekânlar haline gelmiştir.

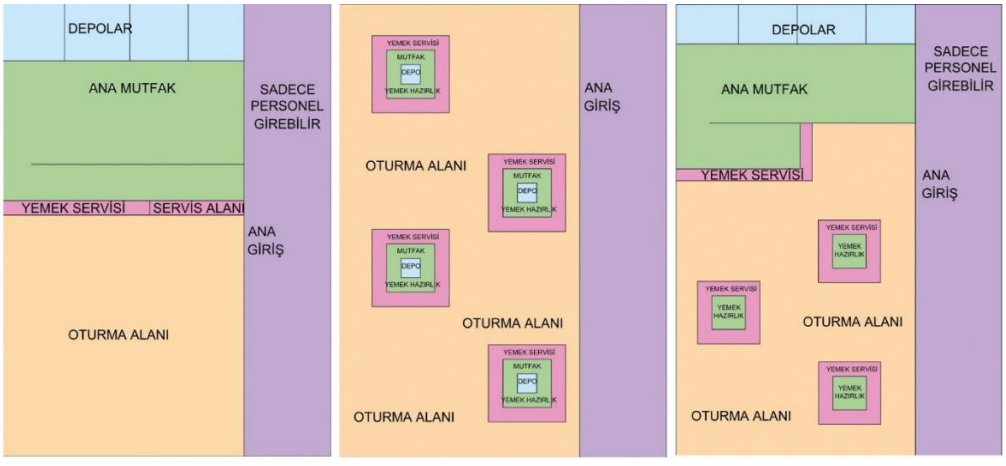

Görsel64.Yemekhane planlaması için üç temel yöntem.1. Yazar Arşivi.

Personeller

Tasarlanan yemek alanının müşterilere hitap eden oturma bölümü kadar yemeğin hazırlandığı mutfak ve depolama kısmının da ergonomik kriterler göz önünde bulundurularak tasarlanmış olması oldukça önemlidir. “Mutfak ekipmanlarının seçimi, yerleşim ve mutfakta

alan düzenlemesinin, çalışanın çalışma isteğini artıracak yöntemlerin, ürün ve yemek servisinde gerekli insan gücünü azaltılacak uygun ekipmanların seçiminde yarar vardır(Çekal'dan akt. Akın & Gültekin, 2015: 254).”“Toplu beslenme hizmetlerinde çalışan personelde sıklıkla kas iskelet sistemi hastalıkları, solunum, alerji hastalıkları ve deri hastalıkları gibi meslek hastalıklarına rastlanmaktadır(Haruyamavd.'dan akt. Köse & Bilici, 2016: 240).”Tüm bu hastalıkların oluşumunda mekân tasarımında ergonomik ölçü ve kurallara uyulmamasının da büyük etkisi vardır.

Mutfağın akıcı bir sistemi sürdürebilecek şekilde planlanması, hazırlık ekipmanlarının ve ortamın uygun ölçülere göre tasarlanması, malzeme seçiminin doğru yapılması, sıcaklık, havalandırma hususlarına dikkat edilmesi, çalışanlara kullanacakları aletler ve iş güvenliği ile ilgili eğitimler verilmesi onların uygun ve stressiz şartlarda mesai yaparak daha sağlıklı olmalarını sağlayacak hususlardandır.“126 mutfakta, 911 mutfak çalışanı ile yaptıkları bir araştırmada, çalışanların geçirdiği yanma ve kesilme gibi iş kazalarının stres ile ilişkili olduğu, stres puanı arttıkça çalışanlarda yaşanan kesilme ve yanma gibi iş kazaları riskinin de arttığı saptanmıştır(Murray Gibbons & Gibbons 'dan akt. Köse ve Bilici, 2016: 244).” Bu sebepten stressiz bir çalışma ortamının çalışanlara sunulabilmesi için öncelikle çalışma ortamının uygun standartlarda tasarlanması gerekmektedir. Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarını inceleyen Emel Yılmaz ve Sultan Özkan'ın(2007:101) Balıkesir Üniversitesi, Bandırma Sağlık Yüksekokulu, Hemşirelik ve Bandırma Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi bölümlerindeki öğrencilerin öğle yemeği için daha az okul/yurt yemekhanesini tercih ettikleri aynı zamanda da yemek seçerken temiz bir ortamda pişirilmesi ve sunulmasına dikkat ettiklerini saptamışlardır(Yılmaz & Özkan, 2007: 101).

Bu çalışma da yemekhanelerde uygun çalışma şartlarının oluşturulmasının, öğrenci tercihini etkilediği açık bir şekilde görülmektedir. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı; İnşaat ve Emlak Dairesi Başkanlığı 2015 Eğitim Yapılarında Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu, Ortaöğretim Genel Müdürlüğü - Pansiyonlu Okullar İçin Beslenme Hizmetleri Rehberi, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü – Okul /Kurum Kantin Yerleşim Planı ve Standartları 2018 de oluşturulan kriterlerde detaylı olarak tasarımda uyulması gereken ergonomik kurallardan bahsedilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Asgari Tasarım Standartları Kılavuzuna göre(MEB, 2015: 30), öğrenci yemekhaneleri içerisinde; giriş- fuaye, yemek salonu, mutfak, bulaşıkhane, görevli odası, depo, bulunmalı, öğrenci ve öğretmen tuvaletleri ile personel soyunma-duş-wc ve teknik mahaller tasarlanmalıdır. Yemek salonu kişi başına minimum 1.30 m2 alan düşecek şekilde oluşturulmalı ve en az 4 m tavan yüksekliğine sahip olmalıdır. Yemekhanelerde mutfak yemek salonunu en az %50, servis alanı yemek salonunun % 30 u kadar büyüklükte olmalıdır. "Sadece mutfak içerisinde düşünülmesi gereken depolar ve kiler kısmı, hazırlık ve servis alanlarının her türlü servis girişi ve çöp çıkışları öğrencinin giremeyeceği şekilde tasarlanmalıdır" (MEB, 2015: 30).” “T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü- Pansiyonlu Okullar İçin Beslenme Hizmetleri Rehberi ne göre; yemekhane ısısı optimal 22ºC olmalı, yemekhane içerisinde doğal havalandırma ve aydınlatma sağlanabilmelidir. Mutfak içerisinde de görsel 2’deki oranlarda bölümlere yer verilmelidir (MEB, 2016: 42).” Çalışma kapsamında incelenen ölçütlere göre yönetmelik içeriği değerlendirildiğinde günümüz ihtiyaç ve değerlerine göre revize edilmesi gereken durumlar izlenebilmektedir.

MUTFAK		
% 10'u yönetici ve personel için (soyunma odaları, tuvalet, duş vb.)ayrılmış olmalıdır.		% 10'u soğuk depo
% 10'u kuru depo		% 10'u sebze hazırlama
% 5'i günlük depo	% 5'i bulaşık yıkama (Eğer bulaşıklar yemekhanede yıkanıyorsa %10 u bulaşıkhane olarak ayrılmalıdır.)	% 10'upasta hazırlama
% 10'u et hazırlama		% 15'i pişirme
% 10'u servis		% 5'i satın alma kalite kontrol

Görsel65. Mutfak içerisinde bulunması gereken bölümler ve yüzdelik oranları, MEB, 2016'dan yararlanılarak 1. yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yani personelin başarılı ve verimli çalışması, iş kazalarının önüne geçilebilmesi ve tasarlanan mutfağın ihtiyaçlara doğru çözümler sunması ile mümkün olmaktadır. Doğru planlanmadan oluşturulan bir mutfak, personelin stresli çalışmasına, işte kalite ve verimin düşmesine neden olmaktadır. Bu durum müşteri memnuniyetine de direkt olarak yansımaktadır. Tasarım sürecinde doğru bir planlama ile iş kazalarının önüne geçilmesi, verimli bir çalışma sağlanması hedeflenmelidir. Bu sayede kullanıcı memnuniyeti de üst düzeye ulaşacak, kişi tekrar aynı mekâna gelmek isteyecek ve sonuç olarak da ekonomik tatmin sağlanacaktır.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhane Örneği

Çalışmada belirtilen tasarım ölçütlerine göre incelenecek yapı, Kanada- Toronto'da bulunan Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji'nin yemekhanesidir. Deneysel alan olarak bu çalışma için seçim nedeni; benzerlerinin ülkemizde de olduğu Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Kolejinin çok kampüslü bir devlet üniversitesi olması ve yemekhanenin bulunduğu Newnham Kampüsünün Kanada'nın en büyük üniversite kampüslerinden biri olmasıdır. Newnham Kampüsü'nün en merkezi yerinde yer alan yemekhanenin yenilemesi çok yeni olup 2021'de çağın gerekleri gözönüne alınarak Z kuşağının beğeni ve tercihleri doğrultusunda Taylor SmythArchitects tarafından oluşturulmuştur(http1), (http2), (http3) .

Çalışmanın bu bölümünde, yoğun olarak kullanılan bu yemekhanenin, ihtiyaçlar doğrultusunda nasıl tasarlandığının anlaşılması ve dinescape ölçütlerine göre değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Seçilen yemekhanenin çok yeni olması sebebi ile proje ve bilgilerine internet sitelerinden ulaşılmıştır.

Kampüs, başlangıçta geleneksel öğrenci kafeteryasında sonlandırılan ortak bir koridorla birbirine bağlanan bir dizi bina ile tanımlanmaktadır. Koridor, yemek istasyonları, çeşitli oturma seçenekleri ve sanat gösterileri, sokak çalgıcıları ve sanat sergileri için kullanılabilecek esnek, halka açık toplanma alanları ile kaplı bir yaya caddesi oluşturmak için eski kafeterya üzerinden yeniden yönlendirilmiştir (http1).

Görsel66.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, yemekhane cephe görünüşü, Taylor Smyth Architects, Kanada.

“35.000 metrekarelik proje, yeni oluşturulmuş peyzajlı dörtlünün muhteşem manzaralarını tanımlayan ve sunan ve güneye bakan cömert bir kapalı açık terasa sahip 6.000 metrekarelik çok amaçlı bir yemekhane ilavesini içermektedir(http1).” Bu projelendirme ile alan iki katına çıkmış, yemekhane adeta bir toplanma alanına dönüşmüştür. Görsel 3’de görüldüğü üzere yemekhane, çevresindeki binaların bağlantı noktasında olmasından ötürü kolay ulaşılabilir bir noktadadır. “Yemekhane konum olarak, kampüs içerisindeki A, B, C ve D binalarını E, F ve G' ye bağlamak için bir yaya yolu görevini de üstlenmiştir (http 2).”Böylece tüm binalar için merkezi ve toplanma yeri halindedir. Yemekhane yeni projelendirilmesi ile farklı oturma alanı alternatiflerinin düşünüldüğü, küçük etkinlikler ve sanat gösterileri için uygun alanların bırakıldığı çeşitli toplanma alanlarının oluşturulduğu bir mekân haline gelmiştir.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhane Örneğinin Belirlenen Kıstaslar Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği tesis estetiği yönünden incelendiğinde mekân genelindeki açıklık hissinin insanı kuşattığı görülmektedir. Mekân cepheleri geniş pencerelerle çevrilmiş, ferah ve minimalist bir ortam oluşturulmuştur. Ortamda beyaz, siyah, gri ve kırmızı renkleri kullanılmıştır. Mekân içerisinde, özellikle de tavanda ahşap malzeme kullanılmıştır. Tavanın belirli kısımlarında uygulanan; lineer ahşap asma tavan, kot farkları ve farklı çeşitlerdeki aydınlatma elemanları bir hayli geniş olan ortamda sınırlılık ögesi olarak kullanılmıştır. Görsel 4’te görüldüğü üzere tavandaki bahsedilen detaylar, alanları birbirinden ayırmaya yardımcı olmuştur. Ayrıca yemekhane içindeki zemin malzemelerinin oturma alanları ve sirkülasyon bölümlerini ayıracak şekilde değişkenlik göstererek gri ve beyaz renklerinin kullanılması yine işlevlerin birbirlerinden ayrılması ve ortamın daha düzenli görülmesini sağlamıştır. Ortamda yönlenmenin sağlanabilmesi için sirkülasyon alanlarında malzeme farklılıkları, yönlendirme işaretleri ve hangi bölümde olunduğunu anlatan yazılar kullanılmıştır. Zemin için seçilen malzemelerin yüzey alanlarının büyük olmasına dikkat edilmiş, olabildiğince az derz kullanılması sağlanmıştır. Seçilen zemin malzeme renkleri ve boyutları ortamın temiz görünmesine katkıda bulunmuştur. Mekânda, belirli duvarlarda brüt beton dokusu kullanılarak özelleşmiş bir alan oluşturulup, ortam içerisinde çeşitlilik sağlanmıştır. Kullanılan beton ve ahşap malzemeler, düz renklerden oluşan mekân içerisinde doku oluşturan asıl ögeler olmuştur. Tasarlanan yemekhanede kullanılan beton ve ahşap malzemelerinin kendi doku ve renkleri ile doğal şekilde kullanılması aynı zamanda da ortamın düz renklerden oluşması, gün içerisinde pek çok insan tarafından yoğun olarak kullanılacak mekânın dingin bir ortam olabilmesine katkı sağlayacak özelliklerdendir. Tüm bu detaylar sayesinde ortam davetkâr ve dinamik bir hale gelmiştir. Yemekhane, gün içerisinde farklı işlevlerde de kullanılmak amacıyla iki büyük projeksiyon alanı ve led ekranlarla donatılmıştır.

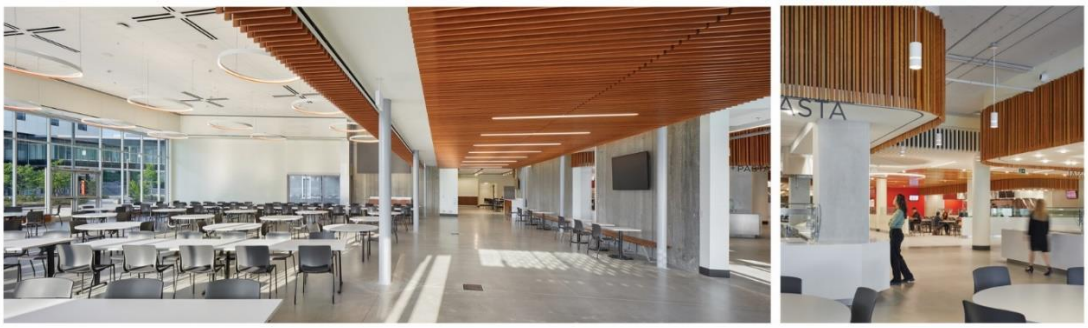

Görsel67.TomArban, Seneca College Newnham Campus FoodHall, 2021, Proje tasarımı, renk ve malzemesi ile tesis estetiği, Taylor Smyth Architects, Kanada.

Yemekhane, örneği ambiyans yönünden incelendiğinde, tasarımı sırasında görsel ögeler kadar diğer duyulara hitap edecek detaylara da önem verdiği görülmüştür. Pek çok yiyecek alternatifi içerisinden farklı seçim imkânlarının sunulması, ortamda keyifli bir yemek deneyiminin yaşanılmasını sağlamaktadır. Izgara, pizza, makarna, salata, çorba, sokak yemekleri ve kafe istasyonları ile pek çok çeşidi içinde barındıran yemekhanede, esnek oturma alanları ile ortamda özelleşmiş mekânlar da oluşturulmuştur. Görsel 5' de görüldüğü üzere büyük menfez ve havalandırma sistemlerinin tavanda yer alması sayesinde ortamda bulunabilecek yemek kokularının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Mekânda insanların dokunacağı kısımlar pürüzsüz, kolay temizlenebilir yüzeyler ile sonlandırılmıştır. Tavandaki ahşap lata sistemleri ise hem ortam akustiğine katkı sağlamış hem de oluşturduğu doku ile mekânı zenginleştirmiştir. Yiyecek içecek mekânlarında özellikle temizliğine dikkat edilmesi gereken yüzeyler az derzli ve pürüzsüz seçilirken ahşap lineer tavan ve beton duvar yüzeyleri kullanıcıda dokunma isteği uyandırmaktadır. Mekânda betonun kendine has pürüzlü dokusu ve değişken tonları ile büyük duvar yüzeylerinde kullanılması, ahşabın ise belli aralıklarla birbiri ardına sıralanacak şekilde tavan genelinde tasarlanması malzemelerin doku özelliklerinin güçlendirilerek vurgulanmasını sağlamıştır.

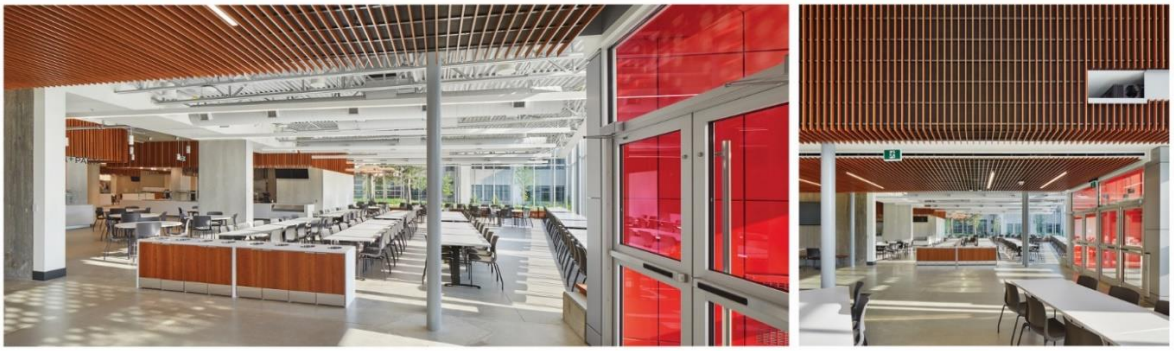

Görsel68.TomArban, Seneca CollegeNewnhamCampusFoodHall, 2021, Projenin havalandırma, ses sistemleri, doku ve lezzet çeşitliliği ile ambiyansı, Taylor SmythArchitects, Kanada.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği aydınlatma yönünden incelendiğinde, cam ile kaplı cepheleri sayesinde doğal ışığın ortamın iç kesimlerine kadar ulaşabildiği görsel 6' da görülmektedir.

Görsel69.TomArban,Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, Projede aydınlatma, Taylor Smyth Architects, Kanada.

Bu bağlamda mekân kullanımı sırasında doğal ışıktan optimum düzeyde yararlanılmaktadır. Ayrıca ortamda birbirinden farklı aydınlatma elemanlarına rastlamak da mümkündür. Mekân içerisinde dairesel, dikey, yatay, spot şekillerinde farklı tipte aydınlatma elemanları kullanılmıştır. Tüm bu aydınlatma elemanları tavanda oluşturulan malzeme, kot farklılıkları ile uyum içerisinde düşünülmüş alanların birbirlerinden ayrılmasına yardımcı

olmuştur. Tavan kotunun alçak olduğu alanlarda sıva altı aydınlatmaların kullanımı tercih edilirken yüksek tavan kotlarının bulunduğu alanlarda yatay, dikey ve dairesel sarkıt aydınlatmalar kullanılmıştır. Camlı cephelerin olduğu ortamlarda dairesel ve yatay sarkıt aydınlatmaların seçilmesi mekânın dışarıdan daha dikkat çekici ve canlı görünmesini sağlamıştır. Ortamda fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla genel olarak gün ışığı aydınlatmaların kullanılacağı görülmektedir. Bu durum, fast-food restoranların aksine mekânda uzun süre vakit geçirilebilecek alanların olduğunun mesajını vermektedir.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği masa düzeni yönünden incelendiğinde, pek çok masa çeşidinin ortamda gruplandırılarak kullanılmış olduğu görsel 7'de görülmektedir.

Görsel70.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, Projedeki masa düzenleri, Taylor Smyth Architects, Kanada.

Dairesel, kare, dikdörtgen masalar farklı boyutlarda ve yönlerde, farklı oturma düzenlerinde oluşturularak çeşitlendirilmiştir. Özellikle dikdörtgen masalar kişi sayısına göre birleştirilerek ayrılabilecek şekilde gruplandırılmıştır. Yapının dış kenarlarındaki masalar bina cephe aksları ile aynı açıda konumlandırılmış, ortadaki farklı masa grupları ise iç plan aksına uygun şekilde yerleştirilmiştir. Dairesel, kare, dikdörtgen masalar aynı alan içerisinde kullanılarak büyük bir ortamda özelleşmiş kısımlar oluşturulmuştur. Yemekhaneye tek başına gelenlerin, bir şeyler yiyip içerken dizüstü bilgisayarlarıyla ilgilenmeleri ya da ders çalışabilmeleri için bireysel oturma alanları oluşturulmuştur. Masaların karşısında ikinci bir kişi için oturma alanı yoktur ve bu tür masalarda sıralı halde sandalyeler bulunmaktadır. Bu gruplar mekânın ana sirkülasyon alanlarına yerleştirilerek, oturanın alana hakim olması ve etrafı izleyebilecek şekilde konumlandırılması hedeflenmiştir. Görsel 8'de görüldüğü üzere yemekhane çıkışından bahçeye açılan kapılar sayesinde, ortamın dışarıya da hakim olması sağlanmıştır. Yemekhane dışına dairesel masalar yerleştirilmiş ve kullanıcılarının açık havada birşeyler yiyip içmelerine imkân tanıyacak bir planlama oluşturulmuştur.

Görsel71.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, Projenin dışa taşmış oturma alanları, peyzajı ve çevresi, Taylor Smyth Architects, Kanada.

Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği yerleşim yönünden incelendiğinde, görsel 9'da görüldüğü üzere hibrit modelde planlamanın oluşturulduğu görülmektedir.

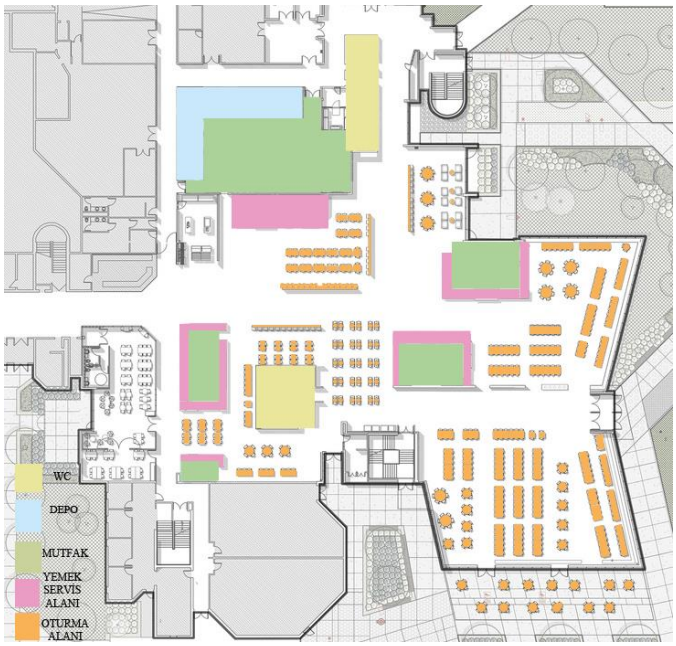

Görsel72.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall , Proje planı, 2021, Alan gösterimleri Toylor Smyth Architects'e ait olan projeden yararlanılarak 1. Yazar tarafından oluşturulmuştur, Kanada.

Beş büyük yiyecek istasyonu ile hizmet veren yemekhane farklı yiyecek alternatifleri ile taleplere cevap verecek şekilde tasarlanmıştır. Yemekhanede taze meyve, sebzeden oluşan yiyecek seçeneklerinin de mevcut olması ve bu gerekliliğin planlamaya dâhil edilmesi gelecek nesillerin sağlıklı yaşam talebini destekleyecek nitelikte bir yemekhane tasarımı yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu gün farklı deneyimler yaşamanın bilgiden daha önemli algılandığı bir dünyada; mekân, bir etkinliğe katılma, farklı tatlar deneme, sosyal ortamda bir arada olma ve bunu paylaşma arzusu içerisinde olan Z kuşağının dış dünyadan beklentilerini karşılayabilecek nitelikler taşımaktadır. Dinamik bir plana sahip olan yapı, mekânın farklı kısımlarında farklı deneyimlerin yaşanmasına müsaittir. Büyük bir alana kurulmuş açık bir planlamaya sahip olan yemekhane, yönlendirmeleri ile de dikkat çekmektedir. Yönlendirmeler, istasyon isimlerinin büyük puntolar ile tavandan sarkıtılması ile kolay algılanır hale gelmiş ve sınırlandırıcı bir öğe rolünü üstlenmiştir. İncelenen yemekhane tasarımı ile öğrenciler, öğretim üyeleri ve personellerin yemek yemek, ders çalışmak, sosyalleşmek gibi farklı grup aktivitelerini gerçekleştirebilmeleri için ortam oluşturulmuştur.

Proje, mekânın personel ihtiyaçlarını karşılanabilmesi açısından incelendiğinde, görsel 10'da fark edildiği üzere, çalışma ortamının ergonomik kriterler dikkate alınarak tasarlandığı görülmektedir.

Görsel73.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, Projedeki ergonomi, Taylor Smyth Architects, Kanada.

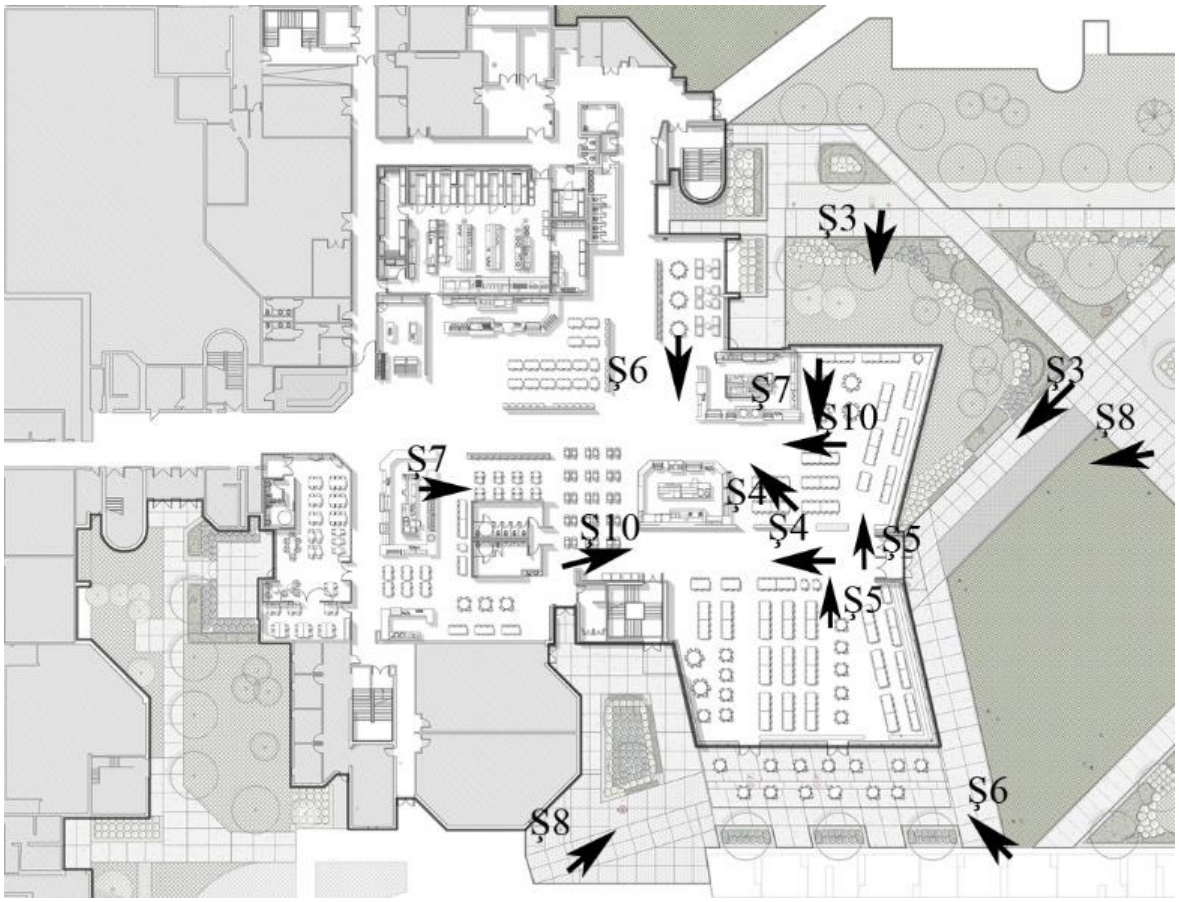

Görsel74.TomArban, Seneca College Newnham Campus Food Hall, 2021, proje planından yararlanılarak bakış açıları gösterilmiştir, Taylor Smyth Architects, Kanada.

İstasyonlar, büyük ekipman değişiklikleri yapmaya gerek kalmadan zaman içinde değişen yemek zevklerine yanıt vermek üzere tasarlanmış son teknoloji ürünü yeni mutfak ekipmanlarını içermektedir. Hibrit planlama modeli sayesinde ana hazırlık mutfağı ve istasyon mutfakları birbirinden ayrılmıştır. Bu sayede çalışan mutfak personelinin çeşitli dallara ayrılarak daha sistemli bir çalışma yürütülmesi sağlanmıştır. Ayrıca çalışılan mutfakta pişecek yemeğin gerektirdikleri üzerine uzmanlaşabilecek olan personel, daha kaliteli hizmet verebilme şansını da kazanmıştır. Tasarlanan mekân incelendiğinde, yemek hazırlık bölümü için ayrılan alanlar toplamının, yemekhanenin tamamı için yeterli metrekareye sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda mutfak personelinin yemek hazırlığı için yeterli alana sahip olduğu ve rahat çalışabilmesi için uygun ortamın oluşturulduğu görülmektedir. Ana hazırlık mutfağında mutfak içerisinde depolama alanları ve tezgâhlar, hazırlığı yapılacak ürünün cinsine göre birbirlerinden ayrılmıştır. Tüm bu detaylar sayesinde personelin daha huzurlu ve verimli şekilde çalışabileceği bir ortamının oluşturulması aynı zamanda da iş kazalarının önüne geçilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Çalışmada; Otelcilik ve Turizm İşletmeciliği alanında Profesör Kisang Ryu Sejong ve Soo Cheong (Shawn) Jang'ın 2005 yılında Dinescape adını verdikleri ölçütler ile ortaya çıkan, lüks restoran işletmelerinde bulunması gereken ana ihtiyaçların, üniversite yemekhane tasarımları için de uygunluğu Seneca Uygulamalı Sanatlar ve Teknoloji Koleji Yemekhanesi örneği üzerinden yapılan değerlendirilmeler ile ispatlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli

müdürlükleri tarafından oluşturulan öğrenci yemekhaneleri için hazırlamış standartların konu hakkındaki yeterlilikleri irdelenerek aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

- Üniversite yemekhaneleri iç mekân tasarımı yönünden incelendiğinde ortak ihtiyaçlar psikolojik ve fiziksel olarak ayrılmıştır. Psikolojik ihtiyaçlar; tesis estetiği, ambiyans, fiziksel ihtiyaçlar; ise aydınlatma, masa düzeni, yerleşim ve personel ihtiyaçları olduğu görülmüştür.
- Bu gün üniversite yemekhanesi kullanıcılarının büyük çoğunluğunu Z kuşağı oluşturmaktadır. Bu bağlamda Z kuşağının istek ve taleplerine uygun yemekhane tasarımların oluşturulması üniversite yemekhanelerine olan talebi arttıracaktır.
- Günümüzde Z kuşağının deneyime önem vermesi sebebi ile estetik ve doğru ambiyansa sahip mekânlarda farklı yiyecek çeşitlerinin seçimine dayanan, taze meyve sebze alternatiflerinin de yemek alternatifleri içerisinde bulunduğu hibrit modeldeki yemekhanelerin oluşturulması önem arz etmektedir.
- Yemekhanede, yemek yeme eylemi ile birlikte ya da yemek yeme eylemi dışında yapılabilecek aktivitelere uygun tasarımların oluşturulması insanların farklı deneyimler yaşama ihtiyaçlarına cevap verecek alternatiflerdendir. Yemekhane masa yerleşimlerinin farklılaştırılması, farklı amaçlar için farklı masaların bulunması, masaların ihtiyaca göre birleştirilip ayrılması ya da farklı oturma gruplarının oluşturulması kullanıcıya seçim hakkı tanıyan alternatiflerdendir. Bu durum, mekânın farklı yerlerden deneyimlenmesini de desteklemektedir.
- Üniversite yemekhaneleri, farklı kültür ve statüye sahip olan insanların yemek yeme ihtiyacını karşılarken bir yandan da dinlenme, sosyalleşme ve iletişim kurma gibi gereksinimlerine de cevap verme durumundadır. Bu bağlamda birbirinden farklı pek çok insana hitap eden üniversite yemekhaneleri psikolojik ve fiziksel ihtiyaçların bir arada çözüme kavuşturulduğu, ortak beğeniyi sağlayacak mekânlar haline gelmelidir.
- Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli müdürlükleri tarafından oluşturulan öğrenci yemekhaneleri için hazırlamış standartlar incelendiğinde mekânın ergonomik ve işlevsel olabilmesi için zaruri standartlar belirlenmiş ancak mekânda olması gereken diğer özelliklerden bahsedildiğine rastlanmamıştır. Günümüzün taleplerine uygun tasarım detaylarının, belirlenmiş olan standartlara eklenmesi ve üniversite yemekhanelerinin bu standartlara uygunluğunun denetlenmesi yemekhanelerin daha iyi koşullarda hizmet vermelerini sağlayacaktır. Bu standartların hepsi müşteri konforunun sağlanması kadar personelin de ortamda mutlu, verimli ve sağlıklı çalışmasını etkileyecek unsurlardandır. Mekân tasarımı ile personelin mutlu çalışmasının sağlanması aynı zamanda mekân müşterisini de doğrudan etkileyecek unsurlardandır. Üniversite yemekhanelerinin doğru kurgulanması geleceğimiz olan gençlerin psiko-sosyal ve fiziksel ihtiyaçlarının üniversiteler tarafından doğru karşılandığını gösteren belirteçlerden bir tanesidir.

KAYNAKÇA

Akın , G., & Gültekin, T. (2015). Günümüz Restoran Tasarımında Kriterler. Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi , 251-258.

Aktaş, E. (2017). Yurtlarda Kullanıcı Gereksinimleri ve Mersin Kız Öğrenci Yurdu Örneğinde İncelenmesi. Yakın Doğu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi . Lefkoşa.

Alıcı, M. (2020). Ortak Çalışma Mekânlarının Tasarım Ölçütlerinin Z kuşağı kullanım Tercihleri Doğrultusunda İstanbul İli Levent Plazalar Bölgesindeki Uygulanan Örnekler Üzerinden İrdelenmesi . T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık Ana Sanat Dalı İç Mimarlık Sanat Dalı . Kocaeli: Yüksek Lisans Tezi.

Altay, B. (2014). Mekân Ambiyansı Bağlamında Kafe Restoran Tasarımındaki İç Mekân Detaylarının Kullanıcı Algısına Olan Etkisi. T.C. Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İç Mekan Tasarımı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi . İstanbul.

Demiral, G. N., & Özel, Ç. H. (2016, Aralık 23). Restoran Yöneticilerinin Fiziksel Kanıtların Kullanımına Yönelik Bakış Açılarının Belirlenmesi: Eskişehir Örneği. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 14, Sayı:4 , s. 191-230.

Karaca, K. Ç., & Köroğlu, Ö. (2018, Kasım). Restoran Atmosferinin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Akış Deneyiminin Aracılık Rolü. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:6 Sayı:15 , s. 776-797 .

Köse, S., & Bilici, S. (2016). Mutfak ve Yemekhane Çalışanlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Değerlendirilmesi. Beslenme ve Diyet Dergisi Cilt:44 Sayı:3 , 239 - 247.

MEB(2015) Eğitim Yapıları Asgari Tasarım Standartları Kılavuzu. (2015). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İnşaat ve Emlak Dairesi Başkanlığı.

MEB(2016) Şanlıer, N., Bilici, S., Köksal, E., Avan, H., & Vardar, C. (2016). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, Pansiyonlu Okullar İçin Beslenme Hizmetleri Rehberi. Ankara.

MEB(2018) T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Meseki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, Okul / Kurum Kantin Yerleşim Planı ve Standardı. (2018, Ağustos 31).

Öztürk, E., & Tekeli, S. (2021, Ocak). Tüketicilerin Besin Seçim Güdüleri: Y ve Z kuşaklarının karşılaştırılması. Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi Cilt:14 Sayı:1 , s. 147-182.

Ryu, K., & Jang, S. (2007). The Effect of Environmental Perceptions on Behavioral Intentions Through Emotions: The Case of Upscale Restaurants. Journal of Hospitality & Tourism Research, Vol. 31, No. 1, February 2007 , 56-72 .

Şahin Tural, A. (2006, Ocak 31). İstanbul - Beyoğlu'nda Yer Alan Yeme İçme Mekânlarının Tasarımında ve Kullanımında Yeni Eğilimler. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi .

Tüz, Ö. (2017). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Rekabet Edilebilirlik: Mimari Bir Bakış Açısı. Journal of Tourism and Gastronomy Studies Cilt:5 Sayı:1 , 137-146.

Yalçın, M. (2013). Yemek Yeme Mekânlarının Oluşum Sürecinde Sosyo- Kültürel ve Fiziksel Belirleyiciler. Sanat ve Tasarım Dergisi Cilt:0 Sayı:12 , s. 173-191.

Yılmaz, E., & Özkan, S. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıklarının İncelenmesi . Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi Cilt:2 , Sayı:6 , 87-104.

İnternet Kaynakları

https 1: https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

https 2: https://www.senecacollege.ca/news-and-events/seneca-news/happening-at-newnham.html (Erişim Tarihi:10.01.2022)

https 3: http://www.taylorsmyth.com/portfolio/educational/newnham-campus-food-hall/ (Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel Kaynaklar

Görsel 3.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 4.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 5.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 6.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 7.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022).

Görsel 8.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 9.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 10.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Görsel 11.https://www.archdaily.com/972175/newnham-campus-food-hall-seneca-college-taylor-smyth-architects?ad_source=search&ad_medium=projects_tab(Erişim Tarihi:10.01.2022)

Avrupa Birliği Hibe Projelerinin Sosyal Sermaye Oluşumuna Etkileri : *"Gelecek Eğitimde, Eğitim Konak'ta"* Proje Örneği

Harika VARO AYSA

Giriş

AB tarafından hibe edilen kaynaklar aracılığıyla hayata geçirilen projeler farklı alanlarda, farklı kuruluşlar tarafından uygulanmış, halen Türkiye'nin AB tam üyelik süreci kapsamında devam etmektedir. Bu çalışmada, toplumda farklı kesimlerin uygulayıcı ya da faydalanıcı olarak yer aldığı AB hibe projelerin verimliliğinin sosyal sermaye bağlamında ele alınması hedeflenmektedir.

Modernleşmenin ve teknolojik gelişmenin bireyi yalnızlaştırdığı bir ortamda bireyler sivil toplum aracılığıyla oluşan sivil ağlar sayesinde birlikte güç kazanmakta ve güvene dayalı ilişkiler yaratılabilir. Bu bağlamda birbirine güvenen, işbirliği içinde olan ve sosyal sermayesi güçlü bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu sivil ağlar aracılığıyla sivil toplum oluşmakta ve dolayısıyla demokratik bir toplum için adım atılmaktadır. Sosyal sermaye, işbirliği ve karşılıklı kazanç için işbirliğini kolaylaştıran ağlar, normlar ve sosyal güven gibi toplumsal örgütlenmeye vurgu yapmaktadır(Putnam, 2004).

AB, bütünleşme sürecini tamamlayabilmek adına üyeler arasında gelişmişlik farklılıklarını gidermek amacıyla, üyeliğe hazır hale gelebilmelerini desteklemek, AB müktesebatına uyumlarını kolaylaştırmak için aday ülkelere mali yardımlar sunulmaktadır. Aday ülkelere sunulan mali yardımların amacı, aday ülkenin mevcut kurumsal altyapısının AB standartlarına yakınlaştırılması ve uyumlaştırılması, AB norm ve değerlerinin aday ülke toplumları tarafından benimsenebilmesidir.

AB'nin sivil topluma desteği, Türkiye'ye yapılan mali yardımın önemli bir önceliğidir. AB'nin sivil topluma yönelik desteğinin amaçları; sivil toplumun demokratik karar verme süreçlerine katılımı arttırmak, temel haklar kültürünü geliştirmek, Türkiye ile AB sivil toplumları arasındaki diyalogu güçlendirmektir(www.avrupa.info.tr).AB uyum sürecinin sadece kurumsal ve idari düzeyde kalmaması, sosyo-kültürel bağlamda toplum tarafından uygulanabilmesi, benimsenmesi, uyum sürecine bireylerin de dâhil olması adına hibe projeler önemli rol oynamaktadır. Hibe projeler aracılığı ile toplumun farklı kesimleri, kuruluşları bir araya gelerek yeni ilişki ağları ortaya çıkarmaktadır. Proje hedefleri hayata geçirilmeye çalışılırken AB norm ve değerleri toplumun sahip olduğu süregelen norm ve değerlerle özdeşleşerek, zaman zaman devinim ve dönüşüme tabi olarak yeni normlara dönüşmektedir. Kurulan yeni sosyal ağlar aracılığı ile toplumsal normlar şekillenmekte, yenilenmekte, zenginleşmektedir. Böylelikle projeler aracılığı ile oluşan sosyal ağlar sosyal sermaye oluşumuna ortam hazırlamaktadır. Gerek proje katılımcıları arasında gerekse proje faaliyetleri sonucunda katılımcıların edindiği kazanımlarla sosyal sermaye ortaya çıkmaktadır. Sosyal sermaye toplumda kişilerin kendilerini yeniden ürettikleri moral bir kaynaktır. Bireylerin empati kurmaları, sorumluluk almaları, adil davranmaları, hukuku gözetmeleri ve hakkını aramaları gibi tutum ve davranışların kaynağı sosyal sermayedir. Bireylerin birbirleriyle yardımlaşmalarının, birlikte ve dayanışma içinde hareket edebilmelerinin kaynağını oluşturarak birbirlerinin tanımakta, sorumluluk içinde yaşadıklarından dolayı da suç işleme oranlarında azalma, kişisel ve genel güvende artış görülmektedir(Akkaş ve Tekir, 2013).

Bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak daha küçük bir grup insan arasındaki sosyal sermayenin değişiminin ve bu sürecin *bireysel değişime* yönelik katkısının ortaya konması hedeflenmektedir. Çalışmanın bir başka katkısı ise, AB hibe projelerinin yerel kalkınma boyutunun sosyal sermaye bağlamında incelerken, nicel ve nitel yönleri birlikte ele alan karma bir yöntemin bir örnek üzerinde uygulanmasıdır.

Teorik Çerçeve

Genel olarak sermaye, mevcut kaynakların genel faydaya katkı sağlama gücüdür; ama bu katkının toplumsal niteliği yoktur(Fine, 2008). Bu bağlamda sermaye kavramının sosyal sermaye kavramına genişlemede toplumun fiziksel olmayan özelliklerinden türeyen ekonomik sonuçları içermektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye, ekonomiye sosyalin eklenmesidir(Fine,208). Sosyal sermaye, en yalın haliyle bireylerin ilişkilerinin kullanılarak tedarik edilebilecek bilgi, fikir, destek vb kaynaklara ulaşmayı ifade etmektedir. Bilgi, fikir gibi kaynaklar sermayeyi teşvik eder(Grootaert ,2004). Ancak buradaki sermaye fiziksel olan sermayeden yani herhangi bir araç, teknoloji vb kaynaktan farklı olarak sosyaldir. Dolayısıyla bu kaynaklara ilişkiler aracılığıyla erişilebilir ve bu ilişki ağları kilit rol oymamaktadır(Grootaert ,2004). Diğer açıdan sosyal sermaye ise; bireyin çeşitli sivil toplum örgütlerine, gayri resmi ağlara katılımıyla ilgilidir. Komşularla ilişkiler, siyasi partilere katılma, çevre örgütlerine dâhil olma gibi belli topluluk üyeleri ile etkileşim sonucu ortaya çıkan kaynakları ifade etmek için sosyal sermayeye başvurulur(Grootaert ,2004). Sosyal sermayenin bu iki açıdan ele alınması birlikte değerlendirildiğinde sosyal sermayenin çeşitli boyutlar içerdiği görülmektedir. Literatürde genellikle, sosyal sermayenin ağlar, normlar ve güven unsurları çerçevesinde değerlendirildiği göz önüne alındığında, bu çalışmada sosyal sermaye boyutları bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır.

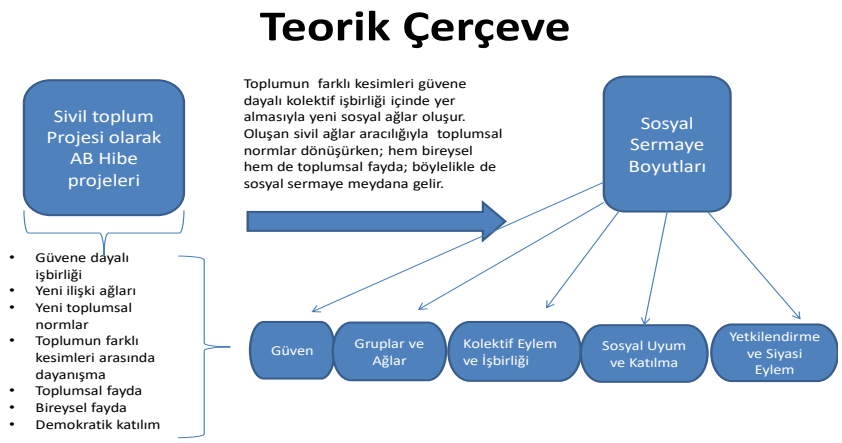

Şekil 1: Teorik Çerçeve

(Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 1'de özetlendiği gibi teorik çerçeve, hibe projelerinin yarattığı ağ ilişkileri yolu ile oluşan sosyal sermaye kavramını ve boyutlarını ortaya koymaktadır. Üniversite, belediye, sivil toplum örgütleri gibi toplumun farklı kesimlerinin kapsayan kurum ve kuruluşlar, güvene dayanan dayanışma ve işbirliği sayesinde bir AB hibe projesi sürecine dahil olurlar. Toplumun farklı kesimleri arasında oluşan dayanışma sayesinde yeni ilişki ağları, yeni sosyal ağlar ortaya çıkar. Oluşan yeni ağ ilişkileri bir yandan bireysel fayda sağlarken, diğer yandan da hibe projeler aracılığıyla oluşan yeni toplumsal normlar sayesinde toplumsal fayda da oluşturmaktadır. Böylelikle oluşan ilişki ağları sonucunda sosyal sermayenin boyutları, diğer bir deyişle sosyal sermaye ortaya çıkmaktadır.

Robert Putnam, sivil katılım ve sosyal bağların sonuçlarının ortaya konulması, anlaşılır kılınması amacıyla sosyal bilimciler tarafından "sosyal sermaye" kavramına dayanan ortak bir çerçeve oluşturulduğunu ifade etmiştir (Putnam, 2004). Putnam'ın tanımına göre sosyal sermaye, işbirliği ve karşılıklı kazanç için işbirliğini kolaylaştıran ağlar, normlar ve sosyal güvendir(Putnam, 2004). Sosyal sermaye, güven, karşılıklılık, ortak değerler ve kurumlara dayalı sosyal bir olgudur; gruplar bünyesinde veya gruplar arasında işbirliğini ilerleten ortak eylem için altyapı oluşturan ve fayda sağlayan ağlar için kapasiteyi artırmaktadır. Sosyal ilişkilerin, bir gruba ait olmanın toplumsal yapı içerisinde tanınırlığı arttırdığı kabul edilir. Bir grubun üyesi olmak sadece duygusal destek açısından değil aynı zamanda belli kaynaklara ulaşımı da kolaylaştırması açısından önem taşır(Lin, 1999). Özellikle sivil toplumda bireysel çıkardan ziyade toplumsal faydanın esas alındığı normlar benimsenir. Dolayısıyla normların yerine getirilmesinde sosyal sermayenin en önemli unsuru olan güvenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır(Gök, 2015). Sosyal sermaye, bireylerin kendilerini yenileyebildikleri, sorumluluk alındığı, empati kurulabilmesini sağladığı moral bir kaynaktır(Akkaş ve Tekir, 2013). Karşılıklı yardımlaşma, birbirine güven, karşılıklı normlar sayesinde oluşan ağ bağlar, ortak normları geliştirirken eşitlik ve özgürlük pekiştirilirken, birlikte güven içerisinde yaşamanın sonucunda suç oranlarında azalma görülmektedir.

Sosyal sermayenin gruplar ve ağlar boyutu, bireylerin kaynaklara ulaşmak, işbirliği yapabilmek, ortak hedeflere erişebilmeyi ifade ederken;ağlar akrabalık, arkadaşlık gibi ilişkilere ek olarak gruplar ve ağlar boyutunun kapsadığı diğer bir ağ türü ise sivil toplum ilişkileri yoluyla ortaya çıkmaktadır. Sosyal sermayenin güven boyutu, bireylerin sosyal ağları içinde yer alan akraba, arkadaş, iş arkadaşı, hizmet sağlayıcılar vb gibi tüm diğer kişilere güven duymalarını ya da en azından zarar gelmeyeceğini bilmelerini ifade eder(Dudwick,2006). Dayanışma, işbirliği, güven içerisinde ortak normların benimsendiği sosyal ağlar aracılığıyla oluşan sivil toplumda yeni ağlar meydana gelecek, böylelikle bireyler arasında daha çok işbirliği ve dayanışma sonucu sosyal sermaye olarak ifade edilebilecek karşılıklı fayda içeren ilişkiler ortaya çıkacaktır. Böylelikle kolektif eylem boyutu ve işbirliği sayesinde sosyal sermayenin güven boyutu ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır.Sosyal sermayenin sosyal uyum ve katılma boyutu ise sosyal bağların topluluk üyelerini dâhil etme ve dışlama potansiyellerini içermektedir (Dudwick,2006). Sosyal sermayenin yetkilendirme ve siyasi eylem boyutu şeklinde tabir edilen boyutta ise; kişisel etkinliği, ağ ve grup üyelerinin hem yerel olayları hem de daha geniş siyasi sonuçları etkileme kapasitesi öne çıkmaktadır.

Bu bilgiler ışığında bu çalışmada; güven ve karşılıklı tanınmaya dayalı, bağlı olduğu grubun sağladığı sosyal ağlar aracılığıyla elde edilen kaynakları ifade eden sosyal sermaye tanımı benimsenmiştir. Bireyler güvene dayalı olarak içinde yer aldıkları sosyal ağlar vasıtasıyla çeşitli imkânlara, önceliklere ve belki de ayrıcalıklara sahip olabilir. İçinde bulunulan sosyal ağlarda kolektif faaliyetlerde işbirliği ve dayanışma içerisinde çalışarak toplumsal faydanın ortaya çıkmasına vesile olunabilir. Bu bağlamda ortaya çıkan sosyal sermaye bireyin gelecekte meyvesini toplayabileceği bir yatırım niteliğindedir.

Bu çalışmanın hipotezi "AB hibe Projeleri katılımcılar arasında sosyal sermaye yaratmaktadır." sosyal sermayenin güven ve dayanışma, gruplar ve ağlar, kolektif eylem ve işbirliği, sosyal uyum ve katılma, yetkilendirme ve siyasi eylem boyutları bağlamında yapılan alan araştırması aracılığıyla test edilmiştir.

Veri ve Yöntem

AB hibe programlarının toplum içinde sosyal sermayeye katkısının belirlenmesi için çalışma kapsamında incelenen örnek olay, tamamlanmış bir projedir ve İzmir ili sınırlarında yer alan bir belediyenin desteğiyle hayata geçirilen bir projedir. Bu doğrultuda Konak Belediyesi'nin yürüttüğü ve proje bittikten sonra da faaliyetlerin devam edilmesine vesile olan *"Gelecek Eğitim'de Eğitim Konak'ta"* adlı proje çalışmanın alan araştırmasını oluşturmaktadır.

Konak Sosyal ve Kültürel Etkinlikler Vakfı Koordinasyonunda, Konak Belediyesi ve Roman Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği destekleriyle hazırlanan "Gelecek Eğitimde, Eğitim Konak'ta" Projesi, 1 Kasım 2016 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır. Proje Avrupa Birliği Mali Yardımları kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB Mali Yardımlar Daire Başkanlığı sözleşme makamıyla imzalanan, 20 Ekim 2016 tarih ve TRH4.1.ISEDP/P-03/1582 sayılı sözleşme kapsamında, 140000 € bütçe ile hayata geçirilmiştir.

Çalışma kapsamında Sosyal Sermayenin Ölçülmesine Yönelik Bütünleşik Anketi (SC-IQ) kapsamında belirlenmiş ölçüm kategorilerinde yer alan sorular vasıtasıyla yapılan nicel araştırma ile hipotezler test edilmiştir. Sosyal Sermayenin Ölçülmesine Yönelik Bütünleşik Anketin (SC-IQ) amacı, daha büyük bir hane halkı anketinin bir parçası olarak sosyal sermayenin çeşitli boyutları hakkında nicel veri üretmek isteyenler için temel bir anket sorusu sağlamaktır (Grootaert,2004). Her kategori için belirlenmiş soru örnekleri, nicel çalışma için ele alınan örneklem grubuna ve proje deneyimine uyarlanarak anket soruları oluşturulmuştur. Bu çalışmada sosyal sermayenin ölçülmesi için belirlenmiş beş boyut, her boyut için farklı hipotezler ve her hipotezin işler hale getirilmesi için sosyal sermayenin boyutları paralelinde farklı değişkenler belirlenmiş ve alan araştırması bu ilişki bağlamında gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, karma araştırma yöntemi ile *birleştirme deseni* uygulanmıştır. Birleştirme deseninin amacı nitel ve nicel araştırma verilerinin analizinden elde edilen sonuçları birleştirmektir. Bu birleştirme her iki veri türü farklı bakış açıları sağladığından dolayı problemin hem nicel hem de nitel olarak tanımlanmasını ve bu verilerin birleştirilmesi yoluyla probleme farklı açıdan bakılmasını sağlar(Cresell,2017). Nitel ve nicel çalışmaların birleştirilmesi, veri tabanlarının tek başlarına sağlayabileceğinden daha bütüncül bir anlayış sağlamaya olanak verdiği için tercih edilmiştir.

Nicel çalışma örneklemi iki ayrı grup ile oluşturulmuştur. Birinci grup 1. Kadriye Mahallesi'nde ikamet eden, projede katılımcı olmuş 50 kadın; diğer anket grubu ise yine 1. Kadriye Mahallesi'nde ikamet eden ancak projede katılımcı olmamış 50 kadından oluşmuştur. Örneklem seçimi yapılırken, dışa kapalı ve dezavantajlı kadınların yer aldığı proje çalışması katılımcılarına mahalle dışından bir araştırmacı olarak ulaşabilmek en başlarda kolay sayılmazdı. Bu aşamada diyalog kurmaya gönüllü, anket sorularını yanıtlamaktan çekinmeyecek kadınlara ulaşılabilmesinde proje ofisi sorumlusunun yardımı ve dolayısıyla çalışmaya katkısı çok kıymetlidir. Proje ofis sorumlusu ile yapılan ön çalışma ve hazırlıklarda proje katılımcıları üzerinden yapılan incelemeyle örneklem grupları oluşturulmuştur.

Katılımcı profili şu şekilde özetlenebilir: Projeye katılmayanların %50,0'ının 45 ve üzeri, projeye katılanların %40,0'ının 25-34 yaş grubunda olduğu görülmüştür. Projeye katılma durumu ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Projeye katılmayanların %32,0'ının ilkokul, projeye katılanların %28,0'ının ilkokul, %28,0'ının ortaokul mezunu olduğu görülmüştür. Projeye katılma durumu ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Projeye katılmayanların %88,0'ının ev hanımı, projeye katılanların %86,0'ının ev hanımı olduğu görülmüştür. Projeye katılma durumu ile meslek arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Projeye katılmayanların %50,0'ının gelir düzeyine cevap vermediği, projeye katılanların %38,0'ının orta gelir düzeyinde olduğu görülmüştür. Projeye katılma durumu ile gelir düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Anket çalışmasına katılan kadınların 25-34 yaş aralığında, ilkokul ve ortaokul eğitim düzeyinde ve ev hanımı oldukları söylenebilir. Projeye katılmayan anket katılımcısı kadınlar genel olarak 45 yaş üzeri, ilkokul eğitimine sahip ve ev hanımıdır.

Birinci grup projeye katılan kadınlara uygulanan kadınlardaki anket sorularında proje öncesi ve sonrasını test eden sorular yer alırken, ikinci gruptaki kadınlara yöneltilen ankette

proje öncesi ve sonrası ile ilgili sorular yer almamış; ikinci gruba uygun olarak aynı sorular düzenlenmiştir. Nicel çalışmada, katılımcılara yapılandırılmış anket soruları sorulmuş ve sosyal sermayenin beş farklı boyutu ile ilgili proje öncesi/sonrası değişimler saptanmıştır.Ancak katılımcıların okuma yazma bilmeyenlerle de iletişimi sağlayabilmek; okuma yazma bilenlerin de daha kolay anlayıp cevaplayabilmeleri amacıyla cevap seçeneklerine uygun olarak gülen yüz emojileri gösterilerek cevaplar daha net olarak elde edilmiştir. Anket sorularının analizinde ise, birbirinden bağımsız kategorik değişkenler arasında farklılıkların belirlenmesi amacı ile Ki-Kare (χ^2) analizi uygulanmıştır.

Nitel araştırma boyutunda ise örneklem projede katılımcı olarak yer almış kadınlar, mahalle muhtarı, proje koordinatörü, proje ofis sorumlusu ve kurs öğretmeninden oluşan 16 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmış, ses kaydı ile kaydedilmiştir. Derinlemesine görüşmeler sırasında nicel çalışmaya ait anket sorularından da yararlanılmakla birlikte katılımcının kendisini daha rahat ifade edebilmesine ortam hazırlanarak proje katılımcısı olan kadınları girişimcilik bağlamında projeden elde ettikleri kazanımlarını anlamaya yönelik sorular sorulmuştur.Derinlemesine görüşmeler sırasında katılımcıların izniyle ses kaydı alınmış ve fotoğraflar çekilmiştir. Ses kaydı ile elde edilen kayıtlar yazıya aktarılarak NViVo programı aracılığıyla elde edilen tablo ve grafiklerle analiz edilmiştir.

Bulgular

Tablo 2: *Nicel Bulgular*

Sosyal Sermaye Boyutları	**Projeye Katılmayanlar**		**Projeye Katılanlar**		**χ^2 (P)**	**Gruplar arası farklılık**
Güven ve Dayanışma	Sayı	%	Sayı	%		P≤0.05:anlamlı p>0.05:anlamlı değil
Genel olarak insanları güvenilir bulurum					14,649 (0,001)	Anlamlı
Katılmıyorum	21	42,0	16	32,0		
Emin değilim	28	56,0	19	38,0		
Katılıyorum	1	2,0	15	30,0		
Genel olarak mutluyum					19,052 (0,000)	Anlamlı
Katılmıyorum	12	24,0	2	4,0		
Emin değilim	20	40,0	9	18,0		

Katılıyorum	18	36,0	39	78,0		
Gruplar ve Ağlar						
Yaşamımı değiştirecek önemli kararlar alma gücüne sahibim					17,843 (0,000)	Anlamlı
Katılmıyorum	21	42,0	3	6,0		
Emin değilim	7	14	10	20		
Katılıyorum	22	44,0	37	74,		
Komşularımla tanışıyorum					0,381 (0,908)	Anlamlı değil
Katılmıyorum	2	4,0	2	4,0		
Emin değilim	5	10,0	7	14,0		
Katılıyorum	43	86,0	41	82,0		
İhtiyaç duyduğumda komşularımdan yardım isteyebilirim					0,556 (0,779)	Anlamlı değil
Katılmıyorum	7	14,0	5	10,0		
Emin değilim	8	16,0	10	20,0		
Katılıyorum	35	70,0	35	70,0		
Komşularım ihtiyaç duyduğunda ben onlara yardım ederim					2,050 (0,617)	Anlamlı değil
Katılmıyorum	2	4,0	0	0,0		
Emin değilim	1	2,0	2	4,0		

Katılıyorum	47	94,0	48	96,0		
Arkadaşlarımla özel meseleleri konuşup yardım isteyebilirim					11,363 (0,003)	Anlamlı
Katılmıyorum	14	28,0	2	4,0		
Emin değilim	7	14,0	13	26,0		
Katılıyorum	29	58,0	35	70,0		
Herhangi bir dernek / vakıf/ siyasi partiye üyeyim					0,000 (1,000)	Anlamlı değil
Katılmıyorum	44	88,0	44	88,0		
Emin değilim	3	6,0	3	6,0		
Katılıyorum	3	6,0	3	6,0		
Kolektif Eylem ve İşbirliği						
Son 1 yıl içinde mahalledeki topluluk yararına olan bir çalışmaya katıldım					27,779 (0,000)	Anlamlı
Katılmıyorum	34	68,0	8	16,0		
Emin değilim	3	6,0	7	14,0		
Katılıyorum	13	26,0	35	70,0		
Sosyal Uyum ve Katılma						
Mahallemizde (varsa) farklılıklar					4,131 (0,127)	Anlamlı değil

sorun yaratıyor						
Katılmıyorum	24	48,0	17	34,0		
Emin değilim	7	14,0	15	30,0		
Katılıyorum	19	38,0	18	36,0		
Yetkilendirme ve Siyasi Eylem						
Günlük aktivitelerimi belirlerken kendim karar veriyorum					3,290 (0,208)	Anlamlı değil
Katılmıyorum	0	0,0	2	4,0		
Emin değilim	4	8,0	1	2,0		
Katılıyorum	46	92,0	47	94,0		

"genel olarak insanları güvenilir bulurum" ve *"genel olarak mutluyum"* önermesine projeye katılmayanların %56,0'ının emin değilim, projeye katılanların %38,0'ının bu önermeye emin değilim şeklinde yanıtladıkları görülmüştür. Projeye katılma durumu ile "genel olarak insanları güvenilir bulurum" önermesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Diğer bir ifadeyle projeye katılan kadınların, katılmayan kadınlara göre insanları daha güvenilir buluyor oldukları ortaya çıkmaktadır. *"Genel olarak mutluyum"* önermesine projeye katılanların %78,0'ının katılıyorum şeklinde yanıtladıkları görülmüştür. Projeye katılma durumu ile "genel olarak mutluyum" önermesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Sosyal sermayenin öne çıkan unsurlarından biri olan güvenin içinde yer aldığı güven ve dayanışma boyutu kapsamında yöneltilen bu anket sorusu sonucunda projeye katılan kadınların projeye katılmayan kadınlara kıyasla kendilerini daha mutlu olarak ifade ettikleri tespit edilmiştir.

Gruplar ve ağlar boyutu kapsamında, "*yaşamımı değiştirecek önemli kararlar alma gücüne sahibim*" önermesi kapsamında iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Projeye katılan kadınların katılmayanlara kıyasla bu soruya verdikleri "katılıyorum" cevabı, kendilerine olan özgüvenin, kendi ayakları üzerinde durabilme gücünü kendilerinde hissedebilmelerinin dışa vurumu olarak değerlendirilebilir. Çünkü kadınlar aldıkları eğitimlerle, kazandıkları mesleki becerilerle, proje süresince katıldıkları seminer ve kermes gibi toplumsal faaliyetlerle karar alma kabiliyetlerini geliştirmişlerdir. Bu durum da kadınların yeni oluşan sosyal ağlar içindeki varlığını ifade etmektedir. Dolayısıyla projeye katılmayan kadınlara kıyasla projede katılımcı olan kadınlar daha aktif ve güçlü sosyal ağlar içerisinde yer almaktadır.

Gruplar ve ağlar boyutu kapsamında "*komşularımla tanışıyorum*" önermesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Bunun sebebi de genel

olarak Türkiye'de yaşayan bireylerin ve kadınların komşuluk ilişkilerine değer vermeleri ve sıkı komşuluk ilişkileri içinde olmaları dolayısıyla projeye katılmayan kadınların da komşularını tanıdığı düşünülmüştür. Benzer şekilde, Projeye katılmayanların %70,0'ının "*ihtiyaç duyduğumda komşularımdan yardım isteyebilirim*" önermesine katılıyorum, projeye katılanların da %70,0'ının bu önermeye katılıyorum şeklinde yanıtladıkları görülmüştür. Projeye katılma durumu ile *"ihtiyaç duyduğumda komşularımdan yardım isteyebilirim"* önermesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Projeye katılma durumu ile "*komşularım ihtiyaç duyduğunda ben onlara yardım ederim*" önermesi arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0.05$).

Gruplar ve ağlar boyutunda "*arkadaşlarımla özel meseleleri konuşup yardım isteyebilirim*" önermesinde katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Görüldüğü üzere, projeye katılan kadınlar sosyal ağ içerisinde yer aldıkları bireylerle paylaşım yapmaktan kaçınmamaktadır. Katılımcı kadınların daha paylaşımcı, yardımlaşma konusunda daha kolay adapte olabilen, sosyal ilişkiler bağlamında daha dışa dönük bir sosyal ağ konumunda oldukları ifade edilebilir. proje katılımcılarının her hangi bir sivil toplum kuruluşuna üye olup olmadıklarının değerlendirilebilmesi adına *"herhangi bir dernek/vakıf/siyasi partiye üyeyim"* şeklinde hazırlanan soru sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0.05$).

Sosyal sermayenin kolektif eylem ve işbirliği boyutu, *" son 1 yıl içinde mahalledeki topluluk yararına olan bir çalışmaya katıldım"* sorusu sorularak işler hale getirilmiştir. Projeye katılma durumu ile "son 1 yıl içinde mahalledeki topluluk yararına olan bir çalışmaya katıldım" önermesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Projeye katılan kadınlar, katılmayanlarla karşılaştırıldığında sosyal çevrelerindeki işbirliği gerektiren organizasyonlara daha fazla dâhil olmuşlardır. Proje katılımcısı kadınların daha katılımcı olduğu, kermes, yardım vb etkinliklerde yer alma konusunda daha aktif oldukları görülmektedir

"*Mahallemizde (varsa) farklılıklar sorun yaratıyor"* sorusu ile, mahalledeki farklı kültürlerden kişilere yaklaşım ölçülmüştür. Projeye katılmayanların %48,0'ının mahallemizde (varsa) farklılıklar sorun yaratıyor önermesine katılmıyorum, projeye katılanların %36,0'ının bu önermeye katılıyorum şeklinde yanıtladıkları görülmüştür. Projeye katılma durumu ile "Mahalledeki farklılıklar, sosyal uyum için risk oluşturmaz." önermesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0.05$).

Katılımcıların aktiviteleri seçebilme kabiliyeti "*Günlük aktivitelerimi belirlerken kendim karar veriyorum"* sorusu ile "Proje katılımcıları bireysel aktivitelerine kendileri karar verir." hipotezi ölçülmüştür. Projeye katılmayanların %92,0'ının günlük aktivitelerimi belirlerken kendim karar veriyorum önermesine katılıyorum, projeye katılanların %94,0'ının bu önermeye katılıyorum şeklinde yanıtladıkları görülmüştür. Projeye katılma durumu ile "günlük aktivitelerimi belirlerken kendim karar veriyorum" önermesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0.05$).

Nicel bulgular kısaca özetlenirse; projeye katılan kadınlar, katılmayanlara kıyasla insanları daha güvenilir buluyor ve kendilerini daha mutlu olarak ifade ediyorlar. Projeye katılan kadınlar kendilerini yaşamlarını değiştirecek kararları alabilecek güçte hissederlerken, proje katılımcısı olmayan kadınlar bu önermeyi olumsuz olarak yanıtlamışlardır. Dolayısıyla kadınların kendilerine güvenmeleri, ayakları üzerinde durabilme kabiliyetlerin ifade açısından bu önerme önemli olarak görülebilir. Hem projeye katılan hem de projeye katılmayan kadınlar ağ değişkeninin komşuluk ilişkileri ile ilgili soruları benzer yanıtları vererek her koşulda komşularına yardım edeceklerini ve yardım isteyebileceklerini ifade etmişlerdir. Bunun sebebi olarak da geleneksel Türkiye mahalle koşulları dolayısıyla komşuluğun ve yardımseverliğin ön planda olduğu ifade edilebilir. Ancak yine ağ değişkeni kapsamında var olan yakın arkadaşlarla özel meseleleri konuşabilme önermesi ise proje katılımcısı kadınlar tarafından olumlu yanıtlanmıştır. Bu bağlamda komşuluk ilişkilerinin herkes için geçerli olduğu ancak özel

meseleleri daha rahat ve güven içinde konuşabilmenin proje katılımcısı kadınlar için daha kabul edilebilir olduğu görülmektedir. Ayrıca kolektif eylem boyutu kapsamında yöneltilen önerme ile de görülüyor ki, projeye katılan kadınlar kolektif şekilde hareket edebilmekte; mahalle veya toplum yararına etkinliklere projeye katılmayan kadınlara kıyasla daha rahat ve sık katılmaktadırlar.

Tüm bu bilgiler ışığında, proje sürecinin katılımcı kadınların sosyal sermaye oluşumlarına olumlu katkı sunduğu ifade edilebilir.

Nitel Araştırma Bulguları

Nitel çalışma ile hedeflenen, katılımcıların proje sürecinden sosyo-kültürel olarak ne şekilde etkilendiklerinin tespit edilmesi; diğer taraftan ise projenin hedeflerinden biri olan katılımcı kadınların istihdam edilmesi hedefinin kadınların ekonomik hayatlarına ne şekilde katkı sunduğunun ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda proje katılımcısı kadınlarla, proje ofis sorumlusu, projede görev alan öğretmen ve mahalle muhtarı ile derin görüşmeler yapılmıştır.

Nicel çalışmada ele alınan güven ve dayanışma, gruplar ve ağlar, kolektif eylem ve işbirliği, sosyal uyum ve katılma ile yetkilendirme ve siyasi eylem boyutlarına paralellik gösterecek ve tamamlayıcısı olacak nitelikte derin görüşmeler yapılmıştır. Bu bağlamda nitel çalışma kapsamında derin görüşmeler öncesinde ağ, güven, kolektif eylem ve asıl araştırılması hedeflenen sermaye boyutu belirlenmiştir. Ancak derin görüşmeler sırasında katılımcıların ifadeleri doğrultusunda araştırmacı tarafından aile ve bireysel gelişim boyutları da nitel çalışmanın boyutlarına dâhil edilmiştir. Katılımcıların derin görüşmeler sırasında sıklıkla ve ısrarla proje sürecinin hayatlarında yarattığı değişimleri ve bunların ailelerine olumlu yansımalarını vurgulamaları, aile ve bireysel gelişim boyutlarının çalışmaya dâhil edilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir.

Derin görüşme metinleri yazıya aktarılarak ve NVivo programı yardımı ile grafikler oluşturularak nitel araştırma bulguları desteklenmiştir. Derin görüşme metinlerinin NVivo programı aracılığıyla analiz edilebilmesi için, belirlenen boyutlar baz alınarak NVivo programının gerektirdiği kodlamalar yapılmıştır. NVivo programında "Coding" sisteminde ele alınacak her bir boyut için "code (kod, şifre)" belirlenerek derin görüşme metinleri bu kodlar bağlamında kategorize edilerek değerlendirilme yapılır. Bu doğrultuda derin görüşme metinleri *aile, ağ, bireysel gelişim, güven, kolektif eylem ve sermaye boyutları* bağlamında kodlamalar yapılarak değerlendirilmiştir.

Tablo 9: Nitel Analiz Kodları

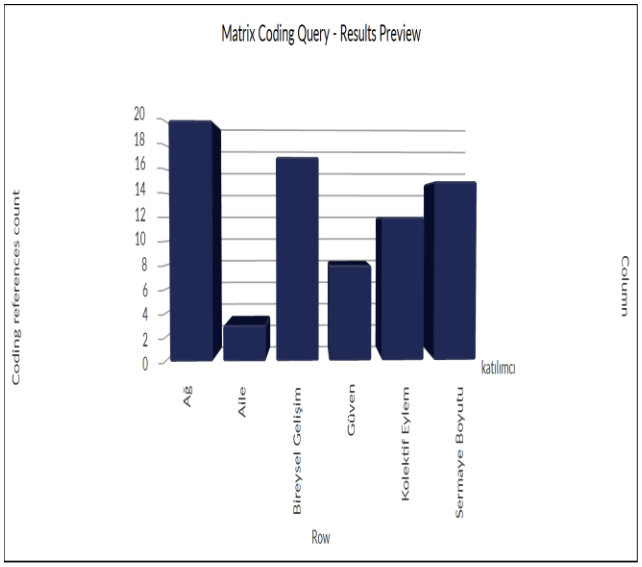

Tablo, katılımcıların derin görüşmelerdeki ifadelerinde yer alan boyutları ve kodlamaları göstermektedir. Örneğin, tüm katılımcıların en fazla vurgulama yaptığı ağ boyutudur. Diğer bir ifadeyle, proje süreci ile ilgili yapılan derin görüşmelerde katılımcılar en fazla sosyal ağ ilişkilerinden bahsetmişlerdir. Dolayısıyla ağ boyutu nicel çalışmada en yoğun vurgulanan boyut olmuştur. Ağ boyutunu bireysel gelişme ve sermaye boyutu izlemektedir.

Projenin 1. Kadriye Mahallesi'nde uygulanmasına karar verilmesi ile birlikte proje ofisinde görev alacak, mahalle halkını tanıyan, yakından ilgilenebilecek ama aynı zamanda da belediye personeli arayışına girildiğinde akıllara gelen muhtarın eşi oldu. O süreçte başka bir semt evinde görevli olan muhtarın eşi Sibel, 1. Kadriye Mahallesi'nde görevlendiriliyor. Dolayısıyla hem mahalle sakini olması, hem de muhtarın eşi olması ve böylelikle daha rahat işbirliği yapılabilecek olunması gibi gerekçeler proje sürecinde var olan sosyal ağların ne kadar etkin rol oynadığını göstermektedir.

Hem projenin başlangıç ve mahalleye tanıtım aşamasında hem de proje sonrasında tüm katılımcılar içinde bulundukları ilişkilerin faydasından bahsetmişlerdir. Bireylerin içinde yer aldığı sosyal ağlar sayesinde proje oluşturulurken; proje aracılığıyla kurulan yeni ilişki ağları aracılığıyla katılımcılar proje sonrasında da bireysel faydalarını arttırdıklarını ifade etmişlerdir.

PROJE KOORD. YARD :Tabii muhtarlarla çalışmanın ve iyi çalışmanın çok önemli olduğunu söylemem lazım. Muhtarın da teşviki çok önemli oldu, gelenleri merkeze yönlendirmesi söz konusu oldu. Direkt bir güven ilişkisiyle başladık. Muhtarın orda doğup büyümüş olması, yıllardır orada insanlarla ilişkilerinin iyi olması.

Gerek projenin uygulanma alanı olarak 1. Kadriye Mahallesi'nin seçilmesinde, gerekse projenin uygulanma aşamasında, mahalle sakinlerine ulaşılması, onların güveninin kazanılması adına muhtarın, doğma büyüme o mahallede yer alması, yıllarca mahalle muhtarlığı yapıp orada yaşıyor olması son derece etkili olmuştur. Bu bağlamda muhtarın sahip olduğu sosyal ağ, projenin mahalleye gelmesinde aynı zamanda da daha rahat ve etkin şekilde uygulanmasında rol oynamıştır. Böylelikle sosyal sermayenin unsurlarından biri olan güven, temin edilmiştir. Dezavantajlı bireylerin yoğunlukta olduğu bölgelerde katılımın sağlanması için güven önem arz etmektedir. Güvenin tesis edilemediği bir mecrada da sosyal ağların tesis edilmesi, dolayısıyla da sosyal sermayenin oluşması mümkün olmamaktadır.

FADİLE: Burada herkese fazlasıyla güveniyorum. Kurs dışında da görüşüyoruz. Çok güzel dostluk kurduk. Zaten dostluklar kolay kolay kurulmuyor. Üniversitede bile dostluk kurmak çok zordu. Biri hastalanınca evine ziyarete gidiyoruz, bir abla vardı doğum yaptı, şimdi evine ona tebrike gideceğiz. Zaten burası sıradan bir kurs olsa gelmezdim

1.Kadriye Mahallesi, daha önce pek hizmet görmemiş bir bölge olması, projenin hedef kitlesi olan kadınların dezavantajlı yani eğitim ve gelir düzeyleri düşük, çeşitli etnik gruplara üye olmaları dolayısıyla iletişim kurulması, projeye katılımlarının sağlanması ilk başlarda zor olmuştur. Öncelikle gerekli olan güvenin tesis edilmesiydi. Ayrıca her bölgede olduğu bu mahallenin de kendine has normları vardır. Ata erkil bir toplum olması, eğitim ve gelir düzeyinin düşük olması, kadınların sosyal ilişkilerin dışında yer alması sosyal ağları etkilemektedir. Kadınlar aktif olarak sosyal ağlar içinde etkin rol alamıyorlardı. Dolayıısyla proje yürütücülerinin bu hassiyetleri göz etmesi kadınların ve hatta eşlerinin güvenini kazanması için hayatidir. Mahallenin normları halkın değerlerinden, kültüründen, yaşam şeklinden oluşmaktadır. Bunlara saygı duyarak muamele edilmesi kadınların proje ofisine alışmasında rol oynamıştır.

RANA: . Çünkü hassas bir bölge, daha önce hiç hizmet gitmemiş bir bölge. Bu hassasiyeti güven ilişkisine çevirebilmenin zor olabileceğini biliyorduk. Şey çok önemli; içeri girdiklerinde güler yüz görmeleri, onlardan biri gibi davranabilmek, onların diliyle bir şeyler söylemek, onların buraya gönül bağı kurmasına ve onlardan çok duyduğum şey, değerli hissetmelerine sebep oldu. Bu değer görme duygusu da aidiyet duygularını yarattı… Zaten hep bunlara dikkat

ederek projeyi yürütmeye çalıştık. O yüzden zaten Halk Eğitim'den hocaları isterken bu bölgedeki hassasiyete uygun çalışabilecek hocalar olsun.

Buradan yola çıkılarak şöyle ifade edile bilinir; sosyal sermayenin unsurları olan güven, normlar ve sosyal ağlar proje ofisinin mahalle halkı ile tanışması ve faaliyetlerin başlaması süreçlerinde dikkate alınarak muamele edilmiş, bu unsurların pekiştirilerek projenin yürütülmesi sağlanmıştır.

. Proje ofisinde kurslara ek olarak projeye katılan kadınlar için psikolog ve avukat desteği temin edilmiştir. Kadınlar, herkesin birbiriyle bir şekilde akrabalık bağı dolaysıyla ilişkisi olması ve bundan dolayı dedikodu olabileceği kaygısı ile psikolog ve avukattan yardım talep etmemişlerdir. Ancak zamanla psikolog ve avukatlarla yapılan görüşmelerin gizli kaldığı, proje ofisi sorumlusunun akrabalık bağı dolayısıyla konulara dâhil olmadığı görülüp güven tesis edilmiştir.

SİBEL(Proje Ofis Sorumlusu): Önce onlar da bana güvenmiyordu. Ama gide gele sadece avukat, psikolog ya da müdürüm ile sadece ve sadece onlara çözüm bulmak için "ne yapacağım ben" diye konuşuyorum. Çünkü tıkanıyorum, psikolog değilim, avukat değilim, ne yapabilirim? Bunu gördüler, güvendiler.

Proje faaliyetlerinden haberdar olmada sosyal ağlar rol oynamıştır. Mahalledeki var olan sosyal ağlar akrabalık ve komşuluk bağlamında sürmektedir. Proje ofisinin yer aldığı sokağın dışında ikamet edenlerin haberdar olmaları sosyal ağlar aracılığıyla olmuştur. Burada da akrabalık ve komşuluk bağlarının etkin olması bağlayıcı sosyal sermayeyi ortaya çıkarmaktadır. Kadınlar, proje süresince katıldıkları kurslardan İŞKUR aracılığıyla bir maaş elde etmişlerdir. Dolayısıyla hem sosyalleşmiş hem yeni şeyler öğrenmiş hem de gelir elde etmişlerdir. Proje sürecindeki kurslarda ve proje bittikten sonra devam eden Semt Evi etkinliklerinde kadınların sosyalleşme süreçlerini ifade etmeleri dikkate değerdir.

DİLŞAH: Bu kurs sayesinde daha çok kişiyi tanıdım, daha çok çevrem oldu, daha çok arkadaşlarım oldu. Ben önceden çok içine kapanık bir insan olduğum için, geçmişte çok yaşadığım şeylerden dolayı herkesten uzaklaşmıştım. Çok içime kapanık olduğum için de fazla konuşmayı sevmezdim, fazla konuşmazdım da... burada arkadaşlarla iletişime geçiyoruz, konuşuyoruz; çok faydası oldu bu kursun bana.

Proje katılımcısı kadınlar gerek proje kapsamında istihdam hedefiyle aldıkları eğitimler, gerekse katıldıkları seminerler dolayısıyla kendilerini tanıma, toplum içinde kendilerini ifade edebilme fırsatı bulmuşlardır. Derin görüşme sırasında edinilen gözlemler doğrultusunda, kadınlar kendi başlarına “bir şey” yapabilmenin, herhangi basit bir kumaş parçasından yeni bir şey yaratabilmenin hazzıyla kendi ayakları üzerinde durabilme umuduna sahip olmuşlardır. Bundan dolayı nitel çalışma sırasında ele alınması kaçınılmaz olarak bireysel gelişim boyutu ortaya çıkmıştır.

Derin görüşmeler sırasında kadınlar, proje öncesinde içe kapanık olduklarını, ev işlerinden sıkıldıklarını ifade ederken ev işleri dışında herhangi bir şey üretebileceklerini tahmin etmediklerini dile getirdiler. Ancak proje süresince aldıkları eğitimle hem yeni bilgiler öğrenerek üretim yapmaya başladılar; hem de içinde bulundukları yeni sosyal ortamla birlikte kendilerinin farkına vararak özgüvenlerinin pekiştiğini ifade etmişlerdir.

TUĞBA: Daha önce çok fazla arkadaş çevrem yoktu çünkü ben şey yapmıyorum (istemiyordum). Ama insan bu ortama girince daha çok samimileşiyor. Daha da iyi oluyor. Daha çok arkadaşım var artık .

PROJE KOORD. YARD.: Bütün merkezlerdeki kadınların söylediği ortak bir şey var: burası bizim sosyalleştiğimiz yer! Yani onlara aslında sosyalleşebilecekleri bir kamusal alan oluşturdu orası. Bir araya gelip vakit geçirdikleri, aslında terapi merkezi de derler kendi

aralarında, sorunlarını dertlerinin konuşabilecekleri, bir arada olup aslında o güçlü kadını hissedebilecekleri bir alan.

Proje süreci soncunda kadınların hayatlarında yaşanan değişime çarpıcı bir örnek *Filiz*'in deneyimi olduğu söylenebilir. Filiz, evlenmeden önce çeşitli üretim atölyelerinde istihdam edilmiş ancak evlilikle birlikte iş hayatına devam etmemiş; ta ki mahallede başlayan proje eğitimlerine katılana kadar… daha içe kapanık, komşu kadınlarla ev gezmelerine gitmeyi tercih etmeyen, sadece çocuğunu parka götürmek için evden dışarı gezmeye giden filiz, proje süresince tanıştığı arkadaşlarıyla ve proje ofisi sorumlusu Sibel ile yakın dostluklar kurmuş. Yeniden kendine güveni gelerek sosyal etkinliklerde öne çıkmaya, kadınları teşvik eden, yönlendiren bir role bürünmüş. Bu süreç Filiz'in, 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde Mahalle Muhtar Azası seçilmesine kadar uzanmış. Görevi gereği belediye ve muhtarlık arasında mekik dokuyarak hem mahallenin hem de önceki proje ofisi, şimdiki Semt Merkezinin sorunlarını çözmek için çabalamaktadır.

ARAŞTIRMACI: Bu kurslar, bu proje ofisi ve Sibel Abla ile ilişkin böylesine iyi olmasaydı muhtar azası olmayı düşünür müydün?

FİLİZ: hayır düşünmezdim. Mesela o kadar tanımama rağmen yani... meselaHamdin abiyi (muhtar) tanıyorum, potansiyeli biliyorum, eşim Hamdin abiyi tanıdığı halde ilk başta istemedi. Zaten artık proje ofisinden dolayı çıkıyordum, belediyeye gidiyordum. Hani birden bire muhtar azası olucam deseydim böyle olmazdı, çok göze batardım, ama artık o kursa git, oraya buraya git, eski belediye başkanı evime geldi falan derken... yani bu kurs süreçleri böyle dışa dönük olmamı sağladı, kesinlikle.

Proje sürecinin sadece katılımcı kadınların hayatında değil, aile hayatlarına da olumlu şekilde yansıdığı derin görüşmeler sırasında gözlemlenmiştir. Proje başlangıç aşamasında kadınların kurslara katılabilmesi için öncelikle çocuklarını bırakabilecekleri bir ortamları ve maddi güçlerinin olmamasıydı. Proje ekibi de kadınların projeye katılımını teşvik edebilmek için çocuklar için kreş uygulamasını başlatmışlar. Aynı zamanda çeşitli kurslarla çocukların eğitimini de desteklemeyi hedeflemişler.

Çocuklar için açılan kreş ve kurslar, kadınlar için düzenlenen seminerler gibi yapılan pek çok aktivite aracılığıyla proje sürecinin kadınların ailelerine de olumlu yansımaları olmuş. Nitel araştırma öncesinde öngörülemeyen bir boyut olarak aile boyutu bu şekilde ele alınmıştır.

BERİVAN: Burası çocuklara da iyi geliyor. Yani mesela benim kızım hiç paylaşımcı biri değildi. Paylaşmayı öğrendi, oyun oynamayı öğrendi. Daha önce öyle tek başına oturup oynuyordu evde. Şimdi mesela evde diyor ki ' benimle oynayın' diyor. Arkadaşlarını örnek gösteriyor, Öykü benimle oynuyor, Eymen benimle oynuyor diyor. Çocuğumun bile arkadaşı oldu, konuşması çok güzel oldu. Önceden tek başına yiyemiyordu, ama şimdi öğretmenler onlara şey veriyor ya hani yemesi içmesi düzeldi. Yani ben o konuda da çok memnunum. buradaki eğitimin katkısı çok oldu.

Katılımcı kadınlar önce dertlerini paylaşarak birbirlerine destek olmak için, ataerkil kültürün bakın olduğu mahallede "kadın" olarak güçlü durabilmek için kolektif hareket etmişlerdir. Zamanla eğitimler ilerleyip kadınlar üretim yapmaya başladıkça sadece duygusal destekten ziyade ekonomik olarak da birlikte olurlarsa güçleneceklerini düşünerek, belediyenin de desteğiyle, kermeslerde, pazarlarda birlikte tezgâh açmaya başlamışlardır.

Proje kapsamındaki eğitimler süresince kullanılması amacıyla proje ekibi tarafından herhangi bir bedel ödemeden, arta kalan çeşitli kumaşlar temin edilmiş ve kadınlar kurslarda öğrendiklerini bu kumaşlar aracılığıyla pratik yapılması sırasında üretim artmış, kadınlar bu artık kumaşlardan çantalar, önlükler, heybeler üretmiş ve proje ekibinde ürünler birikmiş. Bu ürünlerin satılıp paraya dönüşmesi, emeğin değerlendirilmesi adına Konak Belediyesi de proje katılımcısı kadınlara İzmir Hatay'da cumartesi günleri kurulan üretici kadınlar pazarında "1.

Kadriye Mahallesi Rehberlik ve Danışmanlık Merkezi" adına bir stant temin edilmiş. Böylelikle kadınlar ürünlerini burada satmaya, emeklerinin karşılığını mali olarak elde etmeye başlamışlar. ilk satışlarında 1850 Türk Lirası gibi bir meblağ kazanmışlar. Üretim devam ettikçe ürünler çeşitli kermeslerde, Hatay pazarında kendilerine ayrılan stantta satışlara devam edilmiş. Proje ekibi ve belediye çalışanlarının yönlendirmesiyle de bu sürecin kooperatife evrilmesi gündeme gelmiş. Kooperatif kurulması sürecinde üretim ve üretilenlerin satışı için kendilerince belirledikleri çalışma süreleri kadınlar arasında anlaşmazlıklara yol açmış. Dolayısıyla kooperatif fikri, kurulma aşamasında rafa kalmış ancak asla vazgeçilmemiş.

DİLŞAH: Rana Hanım, Sibel Hanım'ın desteği vardı, kooperatif yapalım dediler. Sağ olsunlar kooperatife hepimizi üye yaptılar. Şuan kooperatif aynı duruyor. Şuan mesela pazar yeri bize açılmış, istediğimiz zaman gidip satışlarımızı orada yapabiliriz. Bize bu destek verilmiş yani. Şuanda yani bir şeyler üretip gidebilirsiniz. Orada yerimiz var yani. "Gitmek isteyen bayanlar varsa bir şeyler üretip satabilir" diye destek veriyorlar.

Sonuç

Bu çalışma, AB tam üyelik yolculuğunda AB hibe projelerinin sosyal sermaye değişimindeki üstlendiği rolleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Objektif ve yakınen tespit edilmesi hedefiyle yapılan alan araştırmasında bir proje örnek olarak ele alınmıştır. Alan araştırması süresince hem nicel hem nitel çalışmalar yapılarak çok yönlü tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Sosyal ağ, sosyal norm ve güven sosyal sermaye unsurlarıdır. Sosyal sermaye kavramının tanımı yapılırken, alan araştırması aşamasında bu unsurlar baz alınarak sosyal sermaye değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Öncelikle nicel araştırma aşamasında hazırlanan sorular, proje sonrasında katılımcılar arasında sosyal ağların oluşup oluşmadığını, güvenin tesis edilip edilmediğini ölçmeyi hedeflemiştir. Sonrasında yapılan nitel araştırmanın derin görüşme aracılığıyla yapılması aslında sosyal sermaye unsurlarının öneminin ortaya konulmasına yol açmıştır. Yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda şu gayet açıktır: proje süreci sonucunda katılımcılar arasında ve mahalle sakinlerine karşı güven tesis edilmiştir. Katılımcıların daha önce hiç deneyimleme şansı olmayan sosyal ağlar, sosyal ortamlar kurulmuştur. Ayrıca mahallede daha önce var olan, yerleşmiş ata erkil normlar yerini yeri sosyal norm ve değerlere bırakmaya başlamış, değişmeyeceği düşünülen değer yargıları zamanla değişmiştir. Dolayısıyla proje süreci sonucunda sosyal sermaye unsurlarının hepsinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak da dikkat çekici olarak tespit edilen ise sosyal sermaye unsurlarının sadece proje sonucunda ortaya çıkması değil; projenin yürütülebilmesi için de gerekli unsurlar olarak rol üstlenmesidir. Diğer bir ifadeyle sosyal sermaye unsuru olan güven, sosyal ağ ve norm kavramları, özellikle de dezavantajlı grupların yaşadığı bölgelerde projelerin hayata geçirilmesi adına, proje hazırlık aşamasında katılımcıların dikkat ve güven tesisi için bir materyal haline gelmiştir.

Alan araştırmasının yürütülmesinde karma araştırma yöntemi tercih edilmiştir; önce anket aracılığıyla nicel araştırma, sonrasında ise nitel çalışma yürütülmüştür. Nicel çalışma kapsamında beş boyutta farklı değişkenler kullanılarak hipotezler test edilmiştir.Nicel araştırma soncunda güven değişkeni, ağ değişkeni ve kolektif eylem değişkeninin test ettiği hipotezlerin doğrulanması sonucunda AB hibe projesi eğitimlerine katılan kadınların sosyal sermaye elde ettikleri ifade edilebilir. Proje katılımcısı kadınlar sosyal ağ içinde bulundukları toplumu daha güvenilir bularak mutlu hissettiklerini ifade ederken, sosyal ağlarındaki arkadaşlarıyla daha kolay iletişim kurmaktadırlar. Ayrıca içinde bulundukları toplum yararına olacak faaliyetlere katılmayı tercih ederek kolektif işbirliği ve dayanışmayı benimsemişlerdir.

Yapılan nicel araştırma ile objektif olarak tespit edildiği gibi; proje sosyal sermaye ortaya çıkmasına yol açmıştır. Projeye katılan kadınların güven, topluluk yararına olan bir çalışmaya katılma, yaşamını değiştirecek kararların alınmasında etkinlik, arkadaşlarla önemli meseleleri paylaşma ve genel olarak mutlu hissetmelerini içeren sorulara verdikleri cevaplar, projeye

katılmayan kadınların verdikleri cevaplarla kıyaslandığında sosyal sermayenin ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Nitel çalışma kapsamında ise asıl hedef katılımcı kadınların sosyal sermayeyi bir sermaye olarak değerlendirip bireysel ekonomik hayatlarına ne gibi katkılar yaptığını ve proje sürecinin kişisel gelişimlerini ne şekilde etkilediğinin ortaya konulmasıydı. Kadınlar proje eğitimleri sonucunda öğrendikleri ve dâhil oldukları sosyal ağlar aracılığıyla üretmeye başlamışlardır. Belediyenin sunduğu Pazar yeri aracılığıyla da ürettiklerini satacak tezgâh bulabilmeleri kadınların az da olsa ekonomik gelir elde etmelerine vesile olmuştur. Ayrıca yapılan derin görüşmelerde kadınların gelecekte kendi iş yerlerini açma hayalleri olması yine proje sürecinin kadınlar üzerinde yarattığı özgüvenin yansımasıdır.

Hem nicel hem de nitel çalışmaların ortak olarak değerlendirilmesi sonucunda en dikkat çeken çıktı ise sosyal sermaye unsurlarının proje hazırlık aşamasında ve proje çıktısı olarak işlev görmesidir. Sosyal sermaye unsurları olan güven, sosyal ağ ve normlar sadece projenin sosyal sermaye çıktısı değildir; aynı zamanda özellikle de çalışmada ele alınan proje örneğinde olduğu gibi dezavantajlı bölgelerde yürütülen projeler için vazgeçilmez bir materyal olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle projenin sonucunda ortaya çıkan sosyal sermayenin unsurları olan güven, sosyal ağ ve normlar; proje hazırlık aşamasında da proje ekibi tarafından –farkında olmadan da olsa- katılımcıları projeye dâhil edebilmek için kullanılmıştır.

Öncelikle proje ofisi için seçilecek yetkili kişinin tüm mahalle sakinleri ve mahallede yaşayan kadınlar tarafından tanınan ve güven duyulan bir kişi olması tercih edilmiştir. Projenin mahallede yapılabilmesi için emek veren mahalle muhtarının eşi, belediyenin başka bir semt evinde görevliyken yeni görevlendirme ile proje ekibine dâhil olmuştur. Proje ofisi yetkilisinin hem belediye çalışanı, hem mahalle muhtarının eşi olması katılımcı kadınların projeye güven duymasına yol açmıştır. Aksi halde daha önce herhangi bir kurs, eğitim, proje vb sosyal mecralarda tecrübesi olmayan dezavantajlı kadınlar için güven duymadıkları bir etkinliğe dâhil olmaları bir hayli zor olabilirdi. Dolayısıyla güven unsurunun olmadığı bir süreçte projenin başlaması, katılımcı sağlanabilmesi ve yürütülmesi mümkün olmazdı. Diğer taraftan projenin bitmesine rağmen, proje ofisinin rehberlik ve danışma merkezine dönüşerek mahallede halen hizmet vermeye devam etmesi projenin öncesinde ve sonrasında oluşan güvenin en güzel göstergesi olarak kabul edilebilir.

Mahalle sakini kadınlar genel itibariyle sosyalleşme imkânı bulamamış, akrabaları dışında sosyal ilişkileri ve bağları olmayan, mahalle dışında bir sosyal ortama dâhil olmamışlardır. Ancak bu durum proje süreci ve sonrasındaki gelişmelerle farklı bir boyuta ulaşmıştır. Kadınlar yeni sosyal ağlara dâhil olmakla kalmamış içinde bulundukları sosyal ağlarda etkin ve yönlendirici rol oynamışlardır. Ve tabii diğer taraftan bu sosyal ağların oluşmasına yol açan proje sürecine katılımcı olarak katılabilmek için belli sosyal ağların da etki alanı içinde olmaları gerekmekteydi. Projeden haberdar olmak, başvuru işlemlerini yapabilmek gibi küçük prosedürlerden dahi haberdar olamayan kadınlar mevcuttur. Projede katılımcı olan kadınların kimisi akrabası kimisi ise komşuları aracılığıyla proje hazırlıklarından haberdar olarak katılımcı olmayı düşünmüşler. Ancak bazı kadınlar proje sürecinden geç haberdar oldukları için proje ofisinin rehberlik ve danışma merkezine dönüşmesi aşamasına dâhil olarak sonrasındaki eğitimlerden faydalanmışlardır. Dolayısıyla proje ile birlikte ortaya çıkan sosyal ağlar, proje başlangıç aşamasında da katılımcılar için gerekli olmaktaydı.

Her toplumun olduğu gibi, toplumun küçük bir yansıması olan her mahallenin de kendine özgü normları mevcuttur. Özellikle göç alan, dezavantajlı bireylerin çoğunlukta olduğu ve görece az gelişmiş mahalleler ata erkil kültürün ürünü olan daha zorlayıcı ve bazen dışlayıcı normlara sahip olabilir. Projenin yapıldığı 1.Kadriye Mahallesi de ata erkil kültürün ürünü olan normların baskın olduğu bir sosyal ortam olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcılarla yapılan derin görüşmeler ise bu gözlemi doğrular niteliktedir. Dolayısıyla bu mahallede bir AB hibe projesi yürütebilmenin yolu öncelikle mahalle normlarını bilmek, bu normlara göre proje işleyişi ile

ilgili atılacak adımları, eğitimlerin içeriğini ve şeklini belirlemektir. Proje ekibi de mahallenin norm ve değerlerine saygı ve dikkat göstererek var olan normların dönüşmesine, proje sonucunda sosyal sermayenin ortaya çıkmasıyla yeni normların oluşmasına vesile olmuşlardır.

Çalışma sonucunda, proje öncesinde kadınların kendilerini ifade etmede dahi zorlanırken şu anda gelecek için kendi iş yerlerini açma hayallerine sahip oldukları tespit edilmiştir. Kadınlar proje eğitimleri sayesinde hasta bakımı ve dikiş gibi teknik beceriler yanında, sosyalleşme imkânı bulmuşlar, arkadaşlıklar ve hatta dostluklar inşa etmişler ve en önemlisi kendilerini bulmuşlardır. Aslında özlerinde var olan değerlerin proje süreci yardımıyla farkına vararak ortaya çıkarma imkânı sayesinde özgüvenlerini kazanmışlardır.

KAYNAKÇA

Akkaş, Hasan Hüseyin. ve Tekir, Osman. *Demokrasinin Gelişmesi ve Sürdürülebilirlikte Sosyal Sermaye.* Ankara: Kadim Yayınları, 2013.

Creswell, John W. *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. Çeviren Mustafa Sözbilir. Ankara:Pegem Akademi,2017.

Dudwick, Nora . Kuehnast, Kathleen. Jones, Veronica Nyhan ve Woolcock, Michael. *Analyzing Social Capital in Context*. Washington DC: The World Bank, 2006. http://documents.worldbank.org/curated/en/601831468338476652/Analyzing-social-capital-in-context-a-guide-to-using-qualitative-methods-and-data.

Fine, Ben. *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime*. Çeviren Ayşegül Kars. İstanbul: Yordam Kitap Yayınevi, 2008.

Gök, Maide. *Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları ve Sosyal Sermaye*. Sosyoloji Konferansları. No: 52 (2015-2) 655-683, 2015.

Grootaert, Christiaan. Narayan, Deepa. Jones, Veronica Nyhan. Woolcock, Michael. *Measuring Social Capital.* World Bank Working Paper No:18. Washington DC: The World Bank, 2004.

Lin, Nan. Building A Network Theory of SocialCapital. Connections. 22/ 1(1999).

Putnam, Robert. *Bowling Alone: America's Declining Social Capital.* Journal of Democracy. 6/(1), 1995: 1-18. Erişim Tarihi: Ocak, 27, 2017. http://archive.realtor.org/sites/default/files/BowlingAlone.pdf.

Döngüsel Ekonomi, Sürdürülebilirlik Ve İşin Dönüşümü: Almanya'nın 2030 Stratejisi Özelinde Bir Değerlendirme

Ali İhsan ÇELEN[1]

Giriş

Tarım şafağında (M.Ö. 8000) 5 milyon civarında olduğu tahmin edilen dünya nüfusunun M.S. 1'e kadar olan 8000 yıllık dönemde %0,05'in altında bir büyüme oranı ile 200 milyona kadar ulaştığı tahmin edilmektedir. Aynı şekilde dünya nüfusu sanayi devrimi ile yaşanan büyük değişim ile 1800 yılına kadar 1 milyar düzeyine, sonraki 130 yılda (1930) 2 milyar düzeyine, sonraki 30 yılda (1960) 3 milyar düzeyine, sonraki 14 yılda (1974) 4 milyar düzeyine, sonraki 13 yılda (1987) 5 milyar düzeyine ulaşmıştır. Diğer bir ifade ile 20. yy.'da dünya nüfusu 1,65 milyar düzeyinden 6 milyar düzeyine ulaşmıştır. 21. yy. başlarında 6 milyar eşiğini aşan dünya nüfusunun 21.yy'ın ilk çeyreğinde 8 milyar düzeyini aştığı görülmektedir. 2040 yılında 9 milyar eşiğini aşması beklenen dünya nüfusunun, 2060 yılında 10 milyar eşiğini aşması beklenmektedir (https://www.worldometers.info, 2022; Erişim Tarihi: 02.04.2023).

Demografik alanda yaşanan bu gelişmeler; ticaret, finans, teknolojiler, üretim akışları, göç ve ağlar yoluyla giderek daha fazla birbirine bağlanan ve çarpıcı bir şekilde eşitsizlik sergileyen bir dünya ekonomisinde (her bireyin ekonomik refah peşinde koşması davranışı ile birlikte ele alındığında) birçok probleme kaynaklık etmektedir (Thurow, 1997:75-76; Doğan, 2011:14; Hengeveld, 2019:270-273). Aynı şekilde bu durum bütün canlı türlerinde olduğu gibi insanlığın da gıda ve su, hayatta kalmak için ihtiyaç duyduğu malzemeler, salgın ve doğal afetlerden korunma kapsamında doğaya bağımlı olması (ancak insanlığın konuya yeterli düzeyde duyarlı olmaması) nedeniyle hem günümüz hem de gelecek nesiller için potansiyel krizler anlamına gelmektedir. Bu potansiyel, günümüzde milyarca insanın esenliğinin ve yaşamının yanı sıra gezegende yaşayan milyarlarca türün varlığını da tehdit eder bir hal almıştır (Sachs, 2019:21-23). Örneğin BM Çevre Programına göre; bilinen 4 bin memeli türünün ¼'ünün 2035'e kadar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olması, tüm bitki türlerinin 1/8'inin aynı tehlikeyi taşıması, okyanuslarda büyük balık türlerinin yalnızca %10'unun kalması, sanayi devriminden bugüne karbondioksit kaynaklı asidite oranının %25'e yükselmesi ve sonucunda özellikle denizlerde yaşayan milyonlarca organizmanın kimyasının bozulması vb. sorunlar bu kapsamda beklenen ve gözlenen sorunlardan bazılarıdır. Tüm bu gelişmeler sürdürülebilirlik ile ilgili endişeleri körüklemekte dolaysıyla (önümüzdeki 300 yıl ve daha da ötesinde) insanlığın hayatta kalmasıyla ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Dixon, 2021:294). Çoğunlukla iklim krizi veya (1880'den bugüne her on yılda 0,14F/0,08^{o} artan dünya sıcaklığı 1981'den bugüne her on yılda iki katından daha fazla 0,32F/0,18^{o} artması nedeniyle) küresel ısınma çerçevesinde şekillenen bu kapsamdaki tartışmalar, sadece günümüz ihtiyaçlarını değil aynı zamanda gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir kalkınma anlayışını sorgulatmaktadır. Bu durumun temel dayanak noktasını; gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmaksızın dünyada yoksul kesimlerin mevcut ihtiyaçlarını karşılayan ekonomik ve çevresel değişimler ile kuşaklar arasında eşitlik sağlanmasına yönelik bir kaygı oluşturmaktadır (Ritzer, 2011:368; Freeman & Soete, 2003:468).

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ünye İİBF, ÇEEİ Bölümü, ORCID:0000-0002-8009-3432,

Bu kapsamda 21. yy'ın ilk çeyreğinde yaşanan ekonomik, siyasi, teknolojik ve sosyal gelişmeler ülkeler bazında yapısal değişiklikleri zorunlu hale getirmiştir. BM tarafından SKH çerçevesinde ele alınan sorunların çözüme kavuşturulmasında Almanya'nın 2030 stratejisi önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gerçekleşen ve gerçekleşmesi beklenen sorunları dijitalleşme, ekonomik kalkınma, sosyal refah ve iklim ekseninde çözümlenmesini esas alan bu strateji, sadece ulusal değil bölgesel hatta küresel reçeteler sunmaktadır. Aynı şekilde strateji, var olan ve yeni türeyen sosyal politika sorunlarına sürdürülebilirlik çerçevesinde dijital teknoloji ve iklim eksenli güncellenmiş çözüm önerileri sunmaktadır.

Doğrusal Ekonomiden-Döngüsel Ekonomiye

Tarihsel gelişim süreci incelendiğinde Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) 1987 Brundtland raporuna kadar dayandırılabilir. Aynı şekilde 1992 Rio Dünya Zirvesi (Nemli, 2004:6-13), 1994 ICPD (Nüfus ve Kalkınma Uluslararası Konferansı) Eylem Programı, 1995 Sosyal Kalkınma için Dünya Zirvesi, 1995 Pekin Eylem Programı, 2000 Milenyum Deklarasyonu, 2002 Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi, 2005 Dünya Zirvesi, 2012 Rio+20 ve 2015 yılında kabul edilen 2030 Gündemi SKH'lerin gelişim evresi açısından önemli dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Bu süreçte özellikle 2000 yılında ilan edilen Bin Yıl Kalkınma Hedefleri (BKH); aşırı yoksulluk ve açlığı ortadan kaldırma (H1), herkes için örgütsel evrensel ilköğretim (H2), cinsiyet eşitliği (H3), çocuk ölümlerinin azaltılması (H4), anne sağlığı (H5), HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele (H6), çevresel sürdürülebilirlik (H7) ve küresel ortaklık (H8) olmak üzere toplamda 8 hedef şeklinde 2015 yılı için kabul edilmiştir. Ancak hedeflerin belirlenen yılda gerçekleştirilememesi 2030 vizyonunu gerekli kılmıştır. Bu kapsamda söz konusu başlıklar daha da genişletilerek 2030 yılı için kabul edilmiştir (UN, 2015). Ayrıca hedeflenen SKH'ler için 2020-2030 yılları arası *eylem on yılı* olarak tanımlanmıştır. Buna göre 2030 yılına kadar ulaşılması amaçlanan hedefleri kapsayan SKH'ler, BM üyesi ülkeler tarafından benimsenen evrensel bir çağrı özelliği taşımaktadır. Bu çağrı tüm dünyada; yoksulluk (SKH1), ve açlığa (SKH2) son verme hedefi başta olmak üzere sağlıklı ve kaliteli yaşam (SKH3), nitelikli eğitim (SKH4), cinsiyet eşitliği (SKH5), temiz su ve sanitasyon (SKH6), erişilebilir ve temiz enerji (SKH7), insana yakışır iş ve ekonomik büyüme (SKH8), sanayi, yenilikçilik ve altyapı (SKH9), eşitsizliklerin azaltılması (SKH10), sürdürülebilir şehirler ve topluluklar (SKH11), sorumlu üretim ve tüketim (SKH12), iklim eylemi (SKH13), sudaki yaşam (SKH14), karasal yaşam (SKH15), barış, adalet ve güçlü kurumlar (SKH16) ve amaçlar için ortaklıklar (SKH17) hedeflerini kapsamaktadır.

Sanayi devriminden günümüze kadar olan süreçte baskın bir üretim modeli olarak uygulanagelen doğrusal (linear) üretim modelinin, (sürdürülebilirlik açısından) al-yap-at (take-make-dispose) mantığı ile işlediği görülmektedir (Schwab, 2016:74; Hengeveld, 2019:21-22; ISID&SITRA, 2020:2-3). Hammaddeyi sınırsız gibi kullanan bu yaklaşım, kaynakların verimli kullanılması açısından uygun bir üretim modeli olmamasının yanı sıra sürdürülebilir olmayan tüketim modellerini de kapsamaktadır. Bu kapsamda doğrusal ekonomi; bağımlı bir ekonomik sistemde işlemekte, kaynak kıtlığına karşılık sürdürülebilirlik sunmamakta, karmaşık tedarik zincirleri ile dalgalı küresel ekonomik yapıya cevap verememekte ve sürdürülebilir bir kalkınma modeli sunmamaktadır. Bu nedenle döngüsel ekonomi; sektörler arası işbirliği çerçevesinde; kaynak verimliliği sağlayan, atık kavramını azaltan, kaynakları belirli bir döngü içerisinde tutan, sağladığı hammadde sirkülasyonu ile enerji tasarrufu, verimlilik, tüketim sonu ya da üretim kaynaklı çıktıları aynı veya farklı bir sektörün girdisi haline getiren bir yaklaşım sunmaktadır. Bu özelliği ile döngüsel ekonomi; maliyetleri azaltma, hammadde fiyat dalgalanmalarını azaltma, daha az kaynak kullanımı ile büyüme, daha dayanıklı ve daha rekabetçi işletmeler kurma, yeni iş fırsatları sunarak istihdamı arttırma, sürdürülebilir ürün ve hizmet ihracatı sağlama, sera gazı emisyonlarını ve israfı azaltma vb. konularda önemli avantajlar sunma potansiyeli taşımaktadır (Hedefler için İş Dünyası Paltformu, 2020). Bu

açıdan döngüsel ekonomi; adım planı, odak noktası, sistem sınırları, yeniden kullanma ve iş modelleri açısından doğrusal ekonomi ile kıyaslandığında daha sürdürülebilir farklılıklar taşımaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Doğrusal Ekonomi-Döngüsel Ekonomi

Doğrusal Ekonomi	Döngüsel Ekonomi
*Al-yap-at mantığı *Kısa vadeli-alım/satım *Üretim odaklı *Sınırsız ekonomik büyüme *Yenilenemeyen enerji kaynakları *Doğal kaynakların yoğun tüketimi *Sera gazı emisyonu *Biyoçeşitlilik tahribatı *Küresel ölçekte toplumsal eşitsizlikler *Sınırsız ve fazla tüketim *Şirketlerin ve paydaşların kurumsal sosyal sorumluluk eksikliği *Sosyal güven sorunu	*Yeniden dönüştür-azalt mantığı *Uzun vadeli-çoklu yaşam döngüleri *Hizmet odaklı *Ekonomik büyümeyi doğal kaynak kullanımından ayırma *Yenilenebilir enerji kaynakları *Enerji verimliliği, temiz üretim *Biyoçeşitliliğin korunması *Nesiller arası ve bölgesel adalet *Sürdürülebilir tüketim *Şirketlerin ve paydaşların kurumsal sosyal sorumluluğu *Artan sosyal güven

Kaynak: Ellen MacArthur Foundation, 2013; Sulich & Soloducho-Plc, 2021:14233

Doğrusal ekonomiye göre döngüsel ekonomi al-yap-at mantığının ötesinde yeniden dönüştür veya atığı mümkün olduğunca azalt hedefi ile çalışmaktadır. Aynı şekilde doğrusal ekonomi gibi eko-verimlilik üzerine odaklanan döngüsel ekonomi daha çok, uzun vadeli çoklu yaşam dönüleri yönü ile ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında doğrusal ekonomiye göre döngüsel ekonomi kademeli ve daha yüksek dereceli bir geri dönüşüm sürecini kapsamaktadır. Ayrıca üretim odaklı çalışan doğrusal ekonomiye nazaran döngüsel ekonomi, daha çok hizmet odaklı çalışmaktadır (Tablo 1). Diğer bir ifade ile doğrusal ekonomi üretim maliyeti, sınırlı kaynaklar ve kazananlar-kaybedenler arasındaki çizginin net bir şekilde ayrılması konularında dezavantajlar taşırken döngüsel ekonomi kaynak kullanımı başta olmak üzere çevresel, ekonomik ve sosyal konularda faydalar sağlamaktadır. Buna göre döngüsel ekonomi SKH'lerden SKH 6 (temiz su ve sanitasyon), SKH 7 (erişilebilir ve temiz enerji), SKH 8 (insana yakışır iş ve ekonomik büyüme), SKH 12 (sorumlu tüketim ve üretim), SKH 13 (iklim eylemi), SKH 14 (su altı yaşam, SKH 15 (karada yaşam) ile doğrudan bağlantılı iken (Schroder, Anggraeni, & Weber, 2018; Sachs, 2022:190) diğer başlıklar ile dolaylı olarak bağlantılıdır.

Öte yandan sürdürülebilir kalkınma ile küreselleşme (Rodrik, 1997:23-24) arasındaki karşılıklı ilişki; siyasi gelişmelerin, sosyal ilişkilerin, ekonomik kalkınma hedeflerinin ve teknolojik gelişmelerin çevreyi geri dönülmez bir şekilde tahrip mi ettiği yoksa bu doğrultudaki faktörleri daha fazla kontrol etme fırsatı mı sunduğu ya da yaşanan gelişmelerin belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesinde ne yönde etkili olduğu tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Örneğin küresel medya, çevre sorunları ve bunların sınırlandırılması konusunda daha fazla farkındalık mı yaratmaktadır yoksa daha fazla körüklenen tüketim kalıpları sebebiyle insanların bu konudaki duyarsızlığı mı artmaktadır? Aynı şekilde bu süreçte Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi küresel örgütlenmeler daha fazla ekonomik büyümeyi teşvik ederken Greenpeace gibi sivil toplum örgütleri olumsuz etkilerin sınırlandırılması yönünde çevrecilik siyasetini nasıl etkilemektedir (Ritzer, 2011:368-369)? Bu durum doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye yaşanan dönüşümün siyasi, ekonomik, sosyal ve teknolojik anlamda çok yönlü olduğunu göstermektedir.

Yaşanan dönüşümün *siyasi boyutu;* faaliyetlerin bir araya getirilmesi, seçilen öncelikli alanlarda bakanlık düzeyinde koordinasyonun geliştirilmesi ve bakanlıklar arasında ar-ge ve inovasyon temelli işbirliğinin tesis edilmesini kapsarken e*konomik boyutu,* uluslararası rekabetin korunması ve geliştirilmesini esas almaktadır. Aynı şekilde *sosyal boyutu,* sosyal sorunların çözümlenmesi ve zorlukların (Almanya için AB düzeyinde) hesaba katılmasını kapsarken *teknolojik boyutu*; teknolojilere erişimi tüm düzeylerde sağlama ve rekabet gücünün

dijital alanlarda sürdürülmesini esas almaktadır. Bu kapsamda örneğin Endüstri 4.0'ın merkezinde yer alan fiziksel, biyolojik ve dijital dünyaların yakınsaması, kaynak kullanımı ve verimlilik açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu eğilimin gelecekte bireylerin, kuruluşların ve devletlerin doğa üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma şeklinde görüleceği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu gelişme teknolojilerin ve akıllı sistemlerin kullanılması ile doğal çevrenin restore edilmesini de kapsamaktadır. Özellikle malzeme, enerji, emek ve enformasyon akışlarının kendi aralarında etkileşime girdiği döngüsel ekonomide; restoratif, rejeneratif ve daha üretken bir sanayi modeli göze çarpmaktadır (Schwab, 2016:74). Bu nedenle temiz çevre başta olmak üzere insan refahı ve sosyal devlet, enerji geçişi ve iklim eylemi, döngüsel ekonomi, sürdürülebilir yapılar ve taşımacılığın dönüşümü, sürdürülebilir tarım ve gıda sistemleri, 2030 stratejisi açısından temel geçiş alanlarını oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Geçiş Alanları

Temiz çevre	**Sorun Alanları**: Yeraltı sularındaki nitrat miktarı, akarsulardaki fosfor oranı, Baltık ve Kuzey denizlerindeki nitrojen miktarı
	Çözüm: Ulusal hava kirliliği kontrol programı, AB çevre ve kimya hukukunun güncellenmesi, deniz kirliliğinin önlenmesi
İnsan refahı, yetenekleri ve sosyal devlet	**Sorun Alanları**: Bebek ölümleri, okulu bırakma yaşı, cinsiyete dayalı ücret farkı, tam gün bakım hizmetleri, ar-ge harcamaları, yabancı okul mezunları
	Çözüm: Eğitim ve sağlık sektöründe dijitalleşme, sürdürülebilir araştırmalar, önce sağlık anlayışı, iş destek önlemleri, durum tespit yükümlülükleri, sürdürülebilir finans politikaları
Enerji geçişi ve iklim eylemi	**Sorun Alanları**: Enerji verimliliği, enerji tüketimi, sera gazı emisyonları
	Çözüm: 2020 İklim Programı, iklim anlaşması, ısıtma ve ulaşım için ulusal yakıt emisyonun azaltılması, aşamalı olarak kömür kullanımının azaltılması anlaşması, yenilenebilir enerji kaynakları anlaşması, karbon salınımını azaltmaya yönelik destekler, küresel karbon salınımını azaltma ortaklığı
Döngüsel Ekonomi	**Sorun Alanları**: Eko-yönetim ve Denetim Programı (EMAS), özel tüketimde karbon salınımı, kamu tarafından yönetilen ürünler
	Çözüm: Sürdürülebilir ürün tasarımı, sürdürebilir tüketim programı, birincil ve ikincil hukukta çerçevenin oluşturulması, daha sürdürülebilir tüketim modelleri, daha az plastik çöp, daha fazla geri dönüşüm planı, atık önleme anlaşması, daha kapsayıcı yeşil ekonomi anlayışı ve sürdürülebilir üretim ve tüketim modelleri (GO4SDGs)
Sürdürülebilir yapılar ve taşımacılığın dönüşümü	**Sorun Alanları**: Yapılaşma, yolcu ve eşya taşımacılığında enerji tüketimi
	Çözüm: İnşaat mühendisliğinde kaynak verimliliği için yuvarlak masa toplantıları, verimli binalar için federal finansman, yerel yönetimlere destek, araştırmalar için destek, elektrikli otomobil ve kamyonlara teşvik, otomobil ve kamyonların verimliliği için dijitalleşme, alternatif ve rejeneratif yakıt kullanımı, ulaştırma sisteminde karbon fiyatlandırması, sürdürülebilir binalar konusunda uzman ağ, yolcu ve yük trafiğinde model değiştirme, dönüştürücü mobilite girişimi
Sürdürülebilir tarım ve gıda sistemleri	**Sorun Alanları**: Organik tarım, biyoçeşitlilik, Baltık ve Kuzey denizlerinde sürdürülebilir balıkçılık, sulardaki nitrojen oranları, obezite
	Çözüm: Karbon emiliminde toprak ve orman bakımı, hayvancılık stratejisi, organik tarımın geleceği için strateji, ulusal gıda sistemleri zirvesi için diyalog, böcekten koruma eylem planı, ormansızlaşma içermeyen tedarik zincirleri, yemek atıklarının yönetimi, nutri-puan sistemi, 2035 tarla tarımı stratejisi

Kaynak: The Federal Government, 2021:13

Belirlenen temel geçiş alanları SKH'lerin somutlaştırılması ve gerçekleştirilmesi noktasında büyük önem taşımaktadır. Buna göre temiz çevre alanı; temiz su ve sanitasyon (SKH6), sudaki yaşam (SKH14), karasal yaşam SKH15) hedefleri çerçevesinde iken insan

refahı, yetenekleri ve sosyal devlet alanı; sağlık ve kaliteli yaşam (SKH3), nitelikli eğitim (SKH4), toplumsal cinsiyet eşitliği (SKH5), insana yakışır iş ve ekonomik büyüme (SKH8), barış, adalet ve güçlü kurumlar (SKH16) çerçevesindedir. Aynı şekilde enerji geçişi ve iklim eylemi alanı; erişilebilir ve temiz enerji (SKH7) ve iklim eylemi (SKH13) çerçevesinde iken döngüsel ekonomi alanı sorumlu üretim ve tüketim (SKH12) çerçevesindedir. Sürdürülebilir yapılar ve taşımacılığın dönüşümü alanı, sürdürülebilir şehirler ve toplumlar (SKH11) çerçevesinde iken sürdürülebilir tarım ve gıda sistemleri yoksulluğa son (SKH1) ve açlığa son (SKH2) çerçevesindedir. Bu kapsamda döngüsel ekonomi, üretim ve tüketim modellerinin sürdürülebilir bir çizgide dönüştürülmesine odaklanan temel geçiş alanlarından birini oluşturmaktadır.

Döngüsel Ekonominin Kavramsal Boyutu

Döngüsel ekonomi doğrusal ekonominin aksine hammaddelerin, bileşenlerin ve ürünlerin mümkün olduğu kadar az değer kaybettiği, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanıldığı, sistem düşüncesinin merkezinde işleyen ve kapalı döngülerden oluşan bir ekonomik sistemi ifade etmektedir. Bu kapsamda döngüsel ekonomi tanımları temelde hammadde kullanımına veya sistem değişikliğine odaklanmaktadır. Kaynak kullanımına odaklanan tanımlar (3R); *azaltma (reduce), yeniden kullanma (reuse)* ve *geri dönüştürme (recycle)* kavramlarına odaklanırken, sistem değişikliğine odaklanan tanımlar; *kapalı döngüler, yenilenebilir enerji* ve *sistem düşüncesi* kavramlarına odaklanmaktadır (Ellen MacArthur Foundation, 2013). Buna göre:

- *Azaltma*: Minimum hammadde kullanımını,
- *Yeniden kullanma*: Ürünlerin ve bileşenlerin maksimum yeniden kullanımını,
- *Geri dönüştürme*: Hammaddelerin yüksek kalitede yeniden kullanımını,
- *Kapalı döngüler:* Atık kavramının olmadığını, zehirli maddelerin ortadan kaldırıldığını, biyolojik ve teknik bir dönüşümün hâkim olduğunu,
- *Yenilenebilir enerji:* Enerjinin bir üretim döngüsünde mümkün olan en uzun süre dayanması gerektiğini ve kademeli tip enerji akışlarının varlığını,
- *Sistem düşüncesi:* Her bir aktörün diğer bir aktörle bağlantılı olduğunu, her oyuncunun diğer oyuncuyu etkilediği bir ağ içinde çalıştığını ifade etmektedir.

Bu kapsamda döngüsel ekonomi; atık oluşumunu en aza indirmekte, malzeme ve kaynak kullanımını sonuçta ürün döngüsüne geri döndürerek değerlerini mümkün olduğunca uzun süre korumayı hedeflemektedir. Aynı şekilde kaynakları ekonomik yapı içerisinde mümkün olduğunca tutmakta, katma ve içsel değerleri korumakta, hammadde tüketimi, atığı ve değer zinciri risklerini en aza indirgemek amacıyla yeniden değerlendirmektedir. Bu yönüyle döngüsel ekonomi atık kuramını tamamen değiştiren, ekonomi ve toplumda değerin dolanımını sağlayan bir ekosistem sunmaktadır (Şekil 1).

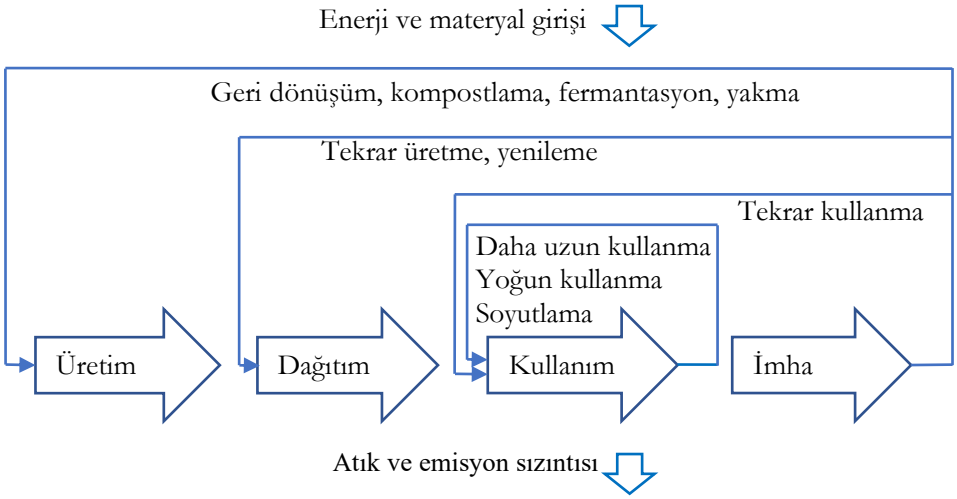

Şekil 1: Döngüsel Ekonomik Sistem
Kaynak: Geissdoerfer & ark., 2020:4'ten uyarlanmıştır.

Şekil 1'e göre doğrusal ekonomide üretim-tüketim sürecinin son aşamasını oluşturan imha, döngüsel ekonomide ilk aşamayı oluşturabilmektedir. İmha yönteminde kullanılan geri dönüşüm, kompostlama, fermantasyon ve yakma teknikleri yeniden üretim girdisini oluşturabilmektedir. Aynı şekilde imhada kullanılan tekrar üretme ve yenileme teknikleri dağıtım sürecine girdi sağlayabilmektedir. Ya da kullanım sürecini uzatma, yoğun kullanarak daha fazla fayda sağlama ve soyutlama ile atığa çıkarmama teknikleri mal ve hizmetleri kullanım aşamasında tutabilmektedir. Sonuç olarak enerji veya materyal daha fazla döngüde kalmakta ve daha az atık ve emisyon sızıntısı ortaya çıkmaktadır. Sağlanan döngüde oluşan sistemin temel özelliklerini; daha az doğal kaynak girişi ve kullanımı, yenilenebilir ve geri dönüştürülebilir kaynaklar ve enerjinin artan payı, azaltılmış emisyonlar, daha az malzeme ve atık, ürünlerin, bileşenlerin ve malzemelerin değerlerini ekonomide tutma oluşturmaktadır. Bu özellikler daha az malzemeden daha fazla değer, optimize kullanım, daha az ithalat bağlılığı, doğal kaynakların verimli kullanılması ve en aza indirilmiş enerji ve su kullanımı, yenilenebilir, geri dönüştürülebilir ve sürdürülebilir kaynaklar ve kapalı malzeme döngüleri konularında avantajlar sağlamaktadır. Malzeme döngülerinde azaltılmış emisyonlar ile daha az hammadde kullanılırken, sürdürülebilir kaynak kullanımı ile daha az kirlilik oluşmaktadır. Atık oluşumunu en aza indirgeyen doğası ile döngüsel ekonomi, değerli kaynak kayıplarını da en aza indirgemektedir. Ayrıca ürün döngüleri korunarak, kullanılan ürünün ömrü uzamakta ve yüksek kalitede geri dönüşüm sağlanmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Döngüsel Bir Ekonominin Temel Özellikleri ve Kolaylaştırıcı Faktörler

Temel Özellikleri	Kolaylaştırıcı Faktörler
**Daha az doğal kaynak girişi ve kullanımı* Daha az malzemeden daha fazla değer, en az hammadde ve optimize edilmiş kullanım, doğal kaynaklarda daha az ithalat bağımlılığı, tüm doğal kaynakların verimli kullanımı, en aza indirilmiş enerji ve su kullanımı **Yenilenebilir ve geri dönüştürülebilir kaynaklar ve enerjinin artan payı* Yenilenebilir kaynaklarla değiştirilen yenilenemeyen kaynaklar, geri dönüştürülebilir ve geri dönüştürülmüş malzemelerin artan payı, malzeme döngülerinin kapatılması, sürdürülebilir kaynaklı hammaddeler **Azaltılmış emisyonlar* Tüm malzeme döngüsü boyunca azaltılmış emisyonlar, daha az hammadde ve sürdürülebilir kaynak kullanımı, temiz malzeme döngüsü sayesinde daha az kirlilik **Daha az malzeme/artık* Atık oluşumunu en aza indirgeme, minimum yakma ve depolama, değeli kaynakların tüketim kayıplarının en aza indirgenmesi **Ürünlerin, bileşenlerin ve malzemelerin değerlerini ekonomide tutma* Ürün değerlerini koruyarak ürün ömrünü uzatma, bileşenleri yeniden kullanma, yüksek kalitede geri dönüşüm yoluyla malzeme değerini koruma	**Çevre dizaynı (Eko-dizayn)* Daha uzun ömür için tasarlanmış yükseltme, yeniden kullanım, yenileme ve yeniden üretime olanak tanıyan ürünler, bir ürünün ömrünün sonunda yüksek kalitede geri dönüştürülmesine olanak tanıyan ürün tasarımı, ürün ve süreçlerde tehlikeli maddelerin ikamesi ve daha temiz malzeme döngüsü **Onarım, yenileme ve yeniden imalat* Yeniden kullanıma olanak sağlayan, onarım, yenileme ve yeniden imalata öncelik verme **Geri dönüşüm* Mümkün olduğunca fazla atığın daha yüksek kalitede geri dönüşümü, aşağı döngüden (daha düşük kalitede ürünlere dönüştürmeden) kaçınma, ikincil (geri dönüştürülmüş) hammadde kullanımı, ikincil hammadde pazarları kullanma, malzemeleri karıştırmaktan ve kirletmekten kaçınma, yüksek kalitede geri dönüşümün mümkün olmadığı durumlarda malzemeleri kademeli kullanma **Ekonomik teşvikler ve finans* Vergilerin emekten doğal kaynaklara ve kirliliğe kaydırılması, çevreye zararlı sübvansiyonların aşamalı olarak kaldırılması, çevresel maliyetlerin içselleştirilmesi, mevduat sistemlerinin geliştirilmesi, genişletilmiş üretici sorumluluğu, döngüsel ekonomiyi destekleyen finans mekanizmalarının güçlendirilmesi **İş Modelleri* Ürün sahipliğinden ziyade ürün-hizmet sistemleri sunmaya odaklanma, işbirlikçi tüketim, değer zinciri boyunca işbirliği ve şeffaflık, endüstriyel sübvansiyon **Eko-inovasyon* Teknolojik, sosyal ve organizasyonel yenilik **Yönetim-Beceri-Bilgi* Değişen yaşam tarzları ve öncelikler konusunda tüketicinin biçimlendirilmesi, katılım paydaş etkileşimi ve deneyim alışverişi, eğitim, veriler, izlenme ve göstergeler takibi

Kaynak: EEA, 2016:11

Tablo 3'e göre döngüsel ekonomiyi kolaylaştıran faktörlerin başında eko-dizayn, onarım, yenileme, yeniden imalat, geri dönüşüm, ekonomik teşvikler ve finans, iş modelleri, eko-inovasyon, yönetim, beceri ve bilgi gelmektedir. Buna göre eko-dizayn kapsamında; yeniden üretme ve yeniden kullanıma olanak tanıyan ürünler, yüksek kalitede geri dönüşümün yanı sıra daha temiz bir döngüyü mümkün hale getirmektedir. Aynı şekilde döngüsel ekonomide onarım, yenileme ve yeniden imalat önem kazanırken mümkün olduğunca daha fazla atığın yüksek kalitede geri dönüşümü, malzeme karıştırmaktan ve kirletmekten kaçınma, geri dönüşümün mümkün olmadığı durumlarda ise malzemelerin kademeli kullanılması sağlanmaktadır. Bu süreçte vergilerin emekten doğal kaynaklara ve kirlilikle mücadeleye kaydırılması, çevreye zararlı sübvansiyonların kaldırılması, çevresel maliyetlerin içselleştirilmesi, genişletilmiş üretici sorumluluğu ve döngüsel ekonomiyi güçlendiren finans mekanizmaları döngüsel ekonominin işlemesinde ve başarıya ulaşmasında büyük önem taşımaktadır. Özellikle ürün-hizmet sistemi sunmaya odaklanma, işbirlikçi tüketim, işbirliği, şeffaflık, endüstriyel sübvansiyon, teknolojik-sosyal-organizasyonel yenilik, tüketicinin biçimlendirilmesi, etkin paydaş katılımı, deneyim paylaşımı, eğitim, veriler ve göstergelerin takibi döngüsel ekonomik sisteme pozitif katkılar sunan diğer faktörlerdendir.

Bu kapsamda farklılaşan ve artan insan ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde özellikle farklı mal ve hizmetlerin tasarlanması için kullanılan tekniklere ve bilgi kümelerine ihtiyaç duyulmaktadır. *Teknosfer* bu anlamda ihtiyaç duyulan teknik ve bilgi kümesine ulaşmada

kullanılan yöntemlerin başında gelmektedir. *Teknosfer* ile dünya canlılarının yaşadığı tabaka olarak ifade edilen *biyosfer* arasında *biyomimikri* yoluyla (test edilen biyosferden test edilmiş teknosfere kadar) paralellik kurulmaktadır. *Doğadan ilham alma yöntemi* olarak da ele alınan bu yaklaşım döngüsel ekonominin en temel stratejilerinden birini oluşturmaktadır (Bockholt & ark., 2019:871). Bunun yanında; beşikten beşiğe, endüstriyel simbiyoz, ekosistem hizmetleri, işbirlikçi tüketim, atıkların geri kazandırılması ve geri dönüştürülmesine yönelik hem yerleşik hem de yeni yöntemler kullanılabilmektedir (Ellen MacArthur Foundation, 2013). Bu özelliği ile döngüsel ekonomi; gelecek için tasarlama, dijital ekonomileri kullanma, mevcut ürünleri koruma ve süreçleri uzatma, yenilenebilir kaynakları önceliklendirme, atıkları kaynak olarak kullanma, iş modellerini gözden geçirme, ortak değer geliştirmek için işbirliği yapma temel unsurları ile işlemektedir. Bu süreçte; yeniden düşün, azalt, farklı şekilde yeniden tasarla, yeniden kullan, tamir et, yeniden üret, geri dönüştür, geri kazan ve son çare olarak imha et teknikleri ön plana çıkmaktadır (Ganzevlev, Potting & Hanemaaijer, 2017; Turkey Circular Economy Platform, 2020).

Döngüsel Faydalar

Maddenin yoktan var edilememesi var olan maddenin ise yok edilememesi aynı ilkenin enerji için de geçerli olması ancak kullanıl(a)mayan enerjinin ısı formunu yitirmesi özellikleri doğrusal ekonomik yapıdan döngüsel ekonomik işleyişe geçişte dikkate alınan en temel ilkedir (Hengeveld, 2019:22). Buna bağlı olarak doğrusal ekonomide; yeniden üretmenin zaman içinde daha maliyetli hale gelmesi, kullanılan kaynakların sınırlı olması ve sürekli tükenme eğilimi göstermesi ve gerek üretim gerek tüketim alanında kazanan ve kaybedenlerin ayrıma uğraması dönüşümün temel sorgulama alanlarını oluşturmaktadır. Buna karşın yeniden üretmenin daha az maliyetli olduğu, kaynak tasarrufunun sağlandığı ve hem üretici hem tüketici kesimin fayda sağlayarak çıktığı döngüsel ekonomi; kaynak faktörü başta olmak üzere, çevresel, ekonomik ve sosyal alanlarda daha geniş çerçeveli faydalar sağlamaktadır (Şekil 2).

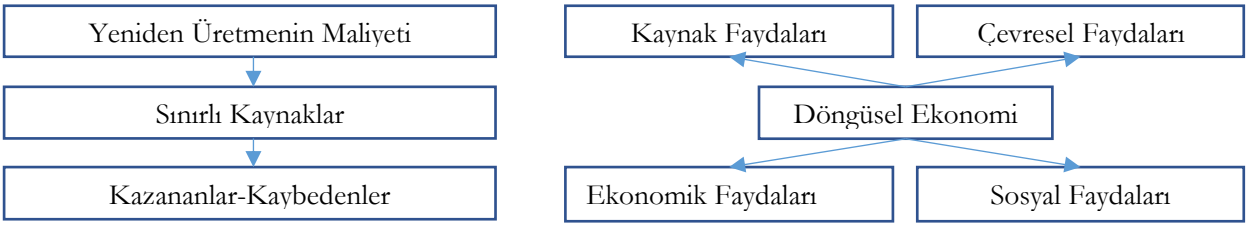

Şekil 2: Doğrusal Ekonomiden-Döngüsel Ekonomiye
Kaynak: EEA, 2016:12-13

Temel ihtiyaçların karşılanması, çevresel sınırların farkına varılması, nesiller arası ve her neslin kendi arasında eşitlik vb. öğelerden oluşan sürdürülebilirlik bu yönüyle çevre-ekonomi arasındaki bir denge arayışını kapsamaktadır (Nemli, 2004:21). Döngüsel ekonominin çok yönlü fayda sağlayan bu özelliği, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi sürecinde anahtar bir rol üstlenmektedir. Buna göre *kaynak güvenliğinin* iyileştirilmesi ve ithalat bağımlılığının azaltılması kapsamında (EEA, 2016:12-13; Wijkman & Skanberg, 2017:18-19).

- Atıkları yüksek kaliteli ikincil hammadde olarak ekonomiye kazandırma, dolayısıyla birincil hammaddelere olan talebi azaltma,
- İthalatta bağımlılığı azaltma,
- Yenilikçi teknolojiler ile tüm değer zincirleri boyunca kaynak verimliliğini iyileştirme (AB27 genelinde 2030 yılına kadar büyük kaynak girdilerinde yıllık 660 milyon € tasarruf sağlama hedefi) hedefleri ön plana çıkmaktadır.

Aynı şekilde araçların daha fazla paylaşılmasını sağlama, hafif ve yeniden üretilmiş araçların entegrasyonu, yenilenebilir kaynaklara dayalı taşımacılığın elektrifikasyonu, kendi kendine hareket eden araçların entegrasyonu, organik veya topraksız tarım, besin döngüleri (et

ve kemik unundan fosfor geri kazanımı) sağlama, gıda israfını azaltma, akıllı şehirler planlama, konut ve ofis alanlarının daha fazla paylaşımı, enerji verimliliği sağlayan binalar vb. stratejiler kaynak kullanımı açısından etkili görülmektedir. Öte yandan özellikle Avrupa Bölgesinin küresel CO_2 emisyonlarının yaklaşık %11'inden sorumlu olması, bölgenin üzerine düşeni yapmasını öncelikli hale getirmiştir. Bu süreçte küresel ısınmanın 2 ^{0}C ile sınırlı tutulması hedefi, sera gazı emisyonlarının 2050 yılına kadar yarı yarıya indirilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerin CO_2 emisyonlarını 2050 yılına kadar %80 oranında azaltması, temel sorumluluk alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu kapsamda *daha az çevresel etki* vizyonunda (EEA, 2016:12-13; Sehnem & ark., 2019:791; EESC, 2016):

— Ekonomik çıktının ve sosyal refahın kaynak ve enerji kullanımından ve ilgili çevresel etkilerden mutlak olarak ayrılması, AB'nin kaynak verimliliği politikasının temel amacını oluşturmaktadır.
— Mevcut atık politikalarının yanı sıra ambalaj atıklarının geri dönüşümü, çöp depolama alanlarının azaltılması vb. politika kombinasyonlarının (2015-2030 arasında) AB genelinde sera gazı emisyonlarında yaklaşık 426-617 milyon ton karbon azalmasına yol açacağı tahmin edilmektedir. Aynı şekilde yiyecek ve içecek fabrikasyon metotları, konaklama ve yemek hizmetlerinde kaynak verimliliğine yönelik önlemlerin yılda yaklaşık 100-200 milyon ton karbondioksit eşdeğer emisyonunu önleyebileceği tahmin edilmektedir. Sera gazı emisyonlarında 2030'a kadar %48, 2050'ye kadar %83'lük bir azalma ve orta vadede 500 milyon €'ya kadar bir tasarrufun sağlanması hedeflenmektedir.
— Bu kapsamda örneğin tekstil sektöründe; kolayca yeniden kullanılabilen veya geri dönüştürülebilen giysiler tasarlama, çevresel etkileri azaltacak yeni elyaflar geliştirme, mekanik ve kimyasal yeni geri dönüşüm teknolojileri geliştirme, tedarikçiler için yüksek çalışma ve çevre standartları oluşturma ve tedarik zincirlerini daha şeffaf hale getirme, tüketicileri daha az maliyetli kıyafet bakımı konusunda bilgilendirme vb. önlemler bu sektördeki potansiyel artış dikkate alındığında çok daha önemli hale gelmektedir (Remy, Speelman, & Swartz, 2016:5-6).

Öte yandan döngüsel ekonomide öncelik çevre-ekonomi arasında bir denge arayışını kapsamak olduğundan dönüşümün en etkin yansımalarından biri şüphesiz ekonomik düzlem üzerinde olacaktır. Döngüsel ekonominin büyüme ve yenilik alanlarında önemli fırsatlar sunma potansiyeli taşıması *ekonomik faydalar* açısından büyük önem taşımaktadır. Buna göre (EEA, 2016:13; Wilkinson & Pickett, 2022:11):

— Doğrusal ekonomik yapının al-yap-tüket-at yaklaşımı çevre ve insan sağlığı üzerinde büyük oranda baskı uygulandığından endüstri sektörünün rekabet gücü olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu nedenle döngüsel ekonominin daha az doğal kaynaktan daha fazla ekonomik değer yaratmaktaki potansiyeli önemli bir avantaj sunmaktadır. Bu potansiyelin ortaya çıkmasında yeni teknolojiler ve yeni iş modelleri önemli rol oynayacaktır. Ayrıca döngüsel ekonomi farklı endüstriler için de önemli maliyet tasarrufları sağlama potansiyeli taşımaktadır.
— Örneğin orta ömre sahip karmaşık yapılı dayanıklı malların üretiminde döngüsel ekonomi yaklaşımlarının AB genelinde yılda 340-360 milyar $ maliyet tasarrufu sağlanması beklenmektedir. Bu oran girdi maliyetlerinin %12-23 civarına denk gelmektedir. Aynı şekilde bu rakam tüketim malları, yiyecek, içecek, tekstil ve ambalaj için dünya çapında 700 milyar $ civarında bir potansiyel anlamına gelmektedir.
— Ayrıca hâkim ekonomik büyüme modelinin refahı daha fazla arttırmaya yönelik olma yönünde değiştirilmesi eşitsizliği önemli oranda azaltacak politikaları gerekli kılmaktadır. Daha eşitlikçi bir toplum ise üretme-tüketme baskısını azaltma fırsatı sunacaktır.

Aynı şekilde döngüsel ekonominin özellikle sağlıklı yaşam ve temiz çevre açısından *sosyal refahı* arttırmasının yanı sıra sürdürülebilir tüketici davranışları kazandırma ve yeni iş fırsatları sunma noktasında da faydalar sunması beklenmektedir. Buna göre (Wijkman & Skanberg, 2017:22-23; EEA, 2016:13):

- Paylaşım, eko-tasarım, yeniden tasarım, geri dönüşüm ve diğer bağlantılı sosyal inovasyon süreçleri bir yandan insan sağlığına ve güvenliğine katkıda bulunurken bir yandan da sürdürülebilir tüketici davranışlarını geliştirmektedir.
- Atık, artan geri dönüşüm hedefleri, mevzuatın basitleştirilmesi, iyileştirilmiş izleme süreçleri ambalaj atıkları için geri dönüşüm, yeniden kullanıma hazırlama gibi hedeflerin gerçekleştirilmesi önemli oranda iş yaratma potansiyeline sahiptir. Bu kapsamda örneğin Avrupa Komisyonu daha az atık depolama konusunda 2030 yılına kadar 178 bin civarında yeni işin ortaya çıkacağını beklemektedir. Aynı şekilde yeniden kullanım veya geri dönüşüm için ürün ve malzemelerin hazırlanması ve sınıflandırılması gibi emek yoğun stratejiler düşük vasıflı çalışanlara, kapalı döngü geri dönüşüm ve yeniden imalatta orta vasıflı çalışanlara ve biyo-rafinajda yüksek vasıflı çalışanlara yeni istihdam olanakları sunacaktır.

Bu kapsamda doğrusal ekonomi ile kıyaslandığında döngüsel ekonomiye geçiş; uzun süreli ekonomik, çevresel ve sosyal faydalar sunma potansiyeli açısından değerlendirildiğinde hem bir zorunluluk hem de bir fırsat olarak görülmektedir. Buna göre (Rok, 2016):

- Geleneksel ekonomik faaliyet doğrusal bir modele dayanmaktadır. Bu modelde kaynaklar çıkarılmakta, ürünlere dönüştürülmekte, tüketiciler tarafından tüketilmekte ve atıklar çöpe atılmaktadır. Diğer bir ifade ile geleneksel model; kaynakların çıkarılması, dönüştürülmesi ve elden çıkarılması ile ilgili ekonomik, çevresel ve sosyal maliyetleri göz ardı etmektedir. Dolayısıyla geleneksel modelin uzun vadede sürdürülmesi imkânsız görünmektedir.
- Döngüsel ekonomi; ürünlerin, malzemelerin ve kaynakların değerlerini mümkün olduğu kadar uzun süre korumakta, israfı önemli ölçüde azaltmakta hatta ortadan kaldırmaktadır. Bu yönüyle döngüsel ekonomi hareketlilik, tarım, arazi kullanımı, atık yönetimi ve tüketici eğitimine kadar tüm sektörler ve yönetişim seviyelerindeki aktörleri yakından ilgilendirmektedir. Diğer bir ifade ile döngüsel ekonomi sadece bir kurum ya da şirketin girişimi ile yürütülebilecek bir süreç olmadığından bireysel paydaşlar ve sektörler arası bağlantıları teşvik eden bir iklime sahiptir.
- Bunun yanında azalan doğal kaynaklar ve yaşanan çevresel felaketler doğrusal yapıda işleyen bir ekonominin yeterli olmadığını göstermektedir. Bu yönüyle döngüsel ekonomi bir zorunluluk özelliği taşımaktadır. Uzun vadeli ekonomik, sosyal ve çevresel faydalar sunan bir dönüşüm olarak algılanan döngüsel ekonomi;
    - Birincil hammaddelere olan talebi azaltarak kaynak güvenliği sağlama ve ithalat bağlamlılığını azaltma,
    - Sera gazı emisyonlarını ciddi oranda azaltma,
    - Büyüme ve yenilik için yeni fırsatların yanı sıra tasarruflar dahil olmak üzere kaynak verimliliği sağlama,
    - Daha sağlıklı ve güvenli tüketici davranışlarında değişiklikler de dahil olmak üzere tüm beceri seviyelerinde yeni işler yaratma potansiyeli sunmaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalara bağlı olarak doğrusal ekonomiye kıyasla döngüsel ekonomi girişimleri doğal kaynaklar başta olmak üzere ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan önemli faydalar sağlamaktadır. Ancak hali hazırda uygulanan ekonomik modellerin dönüşmesi, büyük boyutlarda zaman ve bütçe gerektirmektedir. Ayrıca Avrupa Döngüsel Ekonomi Raporuna göre (EEA, 2016) döngüsel ekonomiye geçişte; veri kısıtlılığı, elde edilen faydaların sektörler, işletmeler, bölgeler ve toplumsal gruplar için (kazananlar-kaybedenler) faydanın adaletsiz dağılımı, haksız rekabet uygulamaları, geniş ağda uygulanan işbirliği platformunun

zorunluluğu, yeterli beceri ve eğitim düzeyinin olmaması, mevcut programların hızlı ve kaliteli bir şekilde geliştirilememesi vb. zorluklar dönüşümün dezavantajlı yönlerini göstermektedir.

Almanya'nın 2030 Stratejisi

Stratejinin Temelleri

AB düzeyinde iklim politikaları 1990'lı yılların başından itibaren günümüze kadar olan dönemde şekillenmiştir. İlk olarak 1990 yılında IPCC'de (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinde) sera gazı emisyonları, yenilenebilir enerjiler ve enerji verimliliği alanında ortak önlemler getirilmiştir. Sonrasında benzer politikalar geliştirilmiş, uygulanmış veya revize edilmiştir (Prahl, Hofman & Duwe, 2014). Bu kapsamda örneğin 23-24 Mart 2000 tarihlerinde AB'ye üye hükümetlerce Avrupa Konseyi'ne sunulan bir rapor olma özelliği taşıyan Lizbon Stratejisinde; bilgiye dayalı ekonominin bir parçası olarak istihdam, ekonomik reform ve sosyal uyum konularının güçlendirilmesi esas alınmıştır. Sonraki 10 yıl için yeni bir hedef olma özelliği taşıyan stratejide AB'nin, daha fazla ve daha iyi işler ve daha fazla sosyal uyum ile sürdürülebilir, rekabetçi ve dinamik bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için üç ayak esas alınmıştır. Stratejinin 1. ayağı (*ekonomik*), rekabetçi, dinamik ve bilgi odaklı ekonomiye geçiş stratejisinden oluşurken 2. ayağı (*sosyal*), insan kaynaklarına yatırım, sosyal dışlanma ile mücadele ve Avrupa Sosyal Modelinin modernizasyonundan oluşmaktadır. 3. ayağı (*çevre*) ise doğal kaynakların dengeli kullanımı ile ekonomik büyümenin sağlanması stratejisinden oluşturmaktadır (European Paliament, 2000). 2014 yılında belirlenen 2030 hedefleri ile 2020 sonrası dönem için belirlenen stratejilerin temelinde ise *iklim değişikliğinin* getirdiği sosyal ve ekonomik maliyetler yer almaktadır. Bunun temel gerekçeleri arasında; son 40 yılda iklimle ilgili olayların AB genelinde 487 Milyar €'dana fazla bir mali kayba yol açması, 1980-2020 arasında 138 binden fazla insan ilkimle ilgili olaylar nedeniyle hayatını kaybetmiş olması, nehir taşkınlarının yıllık ortalama 5 Milyar € ve orman yangınlarının ise 2 Milyar €'luk zarara neden olması (European Council, 2022) gösterilmektedir.

2015 yılında iklim değişikliğinin hafifletilmesi, uyumu ve finansmanı konularını kapsayan ve uluslararası bir anlaşma özelliği taşıyan Paris İklim Anlaşmasının imzalanması, 2030 hedeflerinin gerçekleştirilmesinde ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında belki de en önemli dönüm noktasını oluşturmaktadır. Anlaşmanın temel amacını; küresel sıcaklıkta artışın sanayi devrimi öncesi seviyelerinin (2^0) altında tutulması, iklim değişikliği tehdidine karşılık küresel toplum bilincinin güçlendirilmesi ve sıcaklık artışının $1{,}5^0$ ile ya da daha düşük düzeyde sınırlandırılması oluşturmaktadır (UN, 2015b). Bu doğrultuda 2015 yılında Avrupa Komisyonu tarafından özellikle küresel rekabet gücünü arttırma, sürdürülebilir ekonomiyi teşvik etme ve yeni işler yaratma amacıyla Döngüsel Ekonomi Paketi kabul edilmiştir. Bu paket atık yönetimi, paylaşım ekonomisi ve kaynak verimliliği ile bağlantılı olan döngüsel ekonomi ve teknolojik inovasyon kadar sosyal inovasyon konularını da kapsamaktadır (European Commission, 2015).

Bu doğrultuda 21.yy başından itibaren AB'nin; sürdürülebilir, karbon emisyonu düşük bir topluma dönüşme ve dünyanın en canlı ekonomilerinden biri haline gelme olmak üzere iki temel hedef üzerinde yoğunlaştığı (Rifkin, 2019:60-61) söylenebilir. Almanya'nın 2030 stratejisi ise bilgi tabanlı ekonomik gelişmenin yanı sıra sosyal ve çevre değişkenlerini de dikkate alarak rekabet sürecinde belirli bir dengenin hem ulusal hem de bölgesel düzeyde gözetilmesini esas almaktadır. Bu durumu Şansölye Merkel BM'ye atıf yaparak "*Tüm devletlerden gündemi uygulamak için daha hızlı ve daha iddialı adımlar atılması istenmektedir. Alman sürdürülebilir kalkınma stratejisindeki güncellemeyle Alman hükümeti, hem ulusal hem de uluslararası işbirliğinde ve sürdürülebilirlik yolunda daha fazla hız kazanmayı hedeflemektedir. Bu kapsamdaki hedeflere ulaşmak istiyorsak; enerji, döngüsel ekonomi, konut, ulaşım, gıda ve tarım gibi kilit alanlarda gerçekten zorlu bir dönüşüm başlatmalıyız. Bu nedenle Almanya'da stratejiyi güncelleyerek ve eğitim, araştırma ve inovasyondan yararlanarak*

dönüşüm sürecini ilerletmeyi planlıyoruz." şeklinde açıklamıştır (The Federal Government, 2021:3).

Ayrıca 2030 sanayi stratejisi günümüz dünyasında yaşanan değişikliklere gerek ulusal gerek AB düzeyinde rasyonel bir cevabın nasıl verilebileceğinin sorgulanması ve daha geniş çapta nasıl bir Avrupa sanayi stratejisinin geliştirilmesi gerektiğinin cevabı olarak hazırlanmıştır. Uygulanacak olan genişleyici ve korumacı sanayi stratejisi, özel ve kamusal refahın nasıl sürdürülebilir hale getirileceğinin bir cevabıdır. Bu kapsamda her ne kadar uzun süredir devletin sürdürülebilir refahın tesisinde doğrudan sorumluluk üstlendiği belirtilse de piyasa ekonomisinin soğuk savaşın sona ermesinden sonra küresel bazda başarılı olduğuna vurgu yapılmıştır. Özellikle yaklaşık 40 yıl önce Çin'de piyasa ekonomisi argümanlarının tanınması önemli bir örnek olarak gösterilmiştir. Buna bağlı olarak stratejik vizyonda geçmiş dönemlerde Alman hükümetinin sanayi politikalarıyla ekonomi sektörüne defalarca müdahale ettiği dile getirilmiş ancak bazı politikaların başarısızlıkla sonuçlandığına dikkat çekilmiştir. Başarısız politikalar ise Airbus girişiminde yaşanan olumsuzluklara (ortaklar arası anlaşmazlıklara) atıf yapılarak prensipte devlet argümanının iyi bir girişimci olmadığı düşüncesi ile açıklanmıştır (BMWK, 2019b:2).

Nitekim 1969 yılında İngiltere'nin (Amerikan motorlu Avrupa uçağı yapma fikri konusunda Fransa ile ters düşmesi sonucunda) ortaklıktan çekilmesi Almanya'ya daha fazla hareket alanı sağlamıştır. Bunun üzerine 1967 yılında kurulan işbölümü ve koordinasyon merkezinin Almanya'da kurulmasının avantajı ile birlikte etkili olma fırsatı yakalayan Almanya, devlet yardımlarını iki katına çıkarma kararı almıştır (1 Milyar DM). Ayrıca Alman hükümeti Airbus projesini sürdürmek amacıyla İngiliz kapasitelerinin kullanımı ile ilgili sübvansiyonları da o dönem için üstlenmiştir. Ancak Almanya'nın diğer ülkelere kıyasla işgücü ve karar alma (alınan kararlarda askeri emirlere olan bağlılık) konularında dezavantajlı olması, endüstrisinin büyük oranda federal hükümetten gelecek olan bütçeye bağlı olması ve kendi kaynaklarından hareketle seri üretime kadar her şeyi üretemeyeceğini gözden kaçırmış olması politika başarısızlıklarını da beraberinde getirmiştir (Ahrens, 2020:65-68; Reinhardt & Agüera, 2021). Temel amacından saparak zamanla ulus prestijinin korunması ve ekonomilerin millileşmesi sorununa dönüşen ve Almanya adına politika başarısızlıkları ile sonuçlanan girişim bu yönüyle 2030 stratejisinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Öte yandan stratejinin oluşturulmasında ileri sürülen temel argümanlardan biri de güncel bir Avrupa Sanayi Politikasının olmaması iddiasıdır. Bu kapsamda Fransız-Alman yakınlaşması ile 2018 yılında kabul edilen manifestoda; 21. yy ekonomisinin en başta dijitalleşme ile değiştirilmesine ve dönüştürülmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Avrupa'nın 2030 yılında halen bir üretim merkezi olabilmesi için imalat ve sanayi gücünü koruması ve geliştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu nedenle oluşturulacak olan sanayi politikalarında "*ya güçlerinizi birleştirin ya da endüstriyel temelinizin ve kapasitenizin yavaş yavaş yok olmasına izin verin*" mottosu temel alınmıştır. Aynı şekilde sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümenin merkezinde güçlü bir endüstrileşmenin olduğu belirtilmiş bunun ise ancak ekonomik egemenlik ve bağımsızlık ile elde edilebileceği savunulmuştur. Bu kapsamda 2018 yılında Almanya 1 Milyar €, Fransa ise 800 Milyon € taahhüt etmiş ve şu başlıklar öne çıkarılmıştır (BMWK, 2018):

- *İnovasyona büyük yatırım*:
    - Teknoloji fonları için etkin bir Avrupa Stratejisi oluşturma, Avrupa İnovasyon Konseyi (EIC) çerçevesinde yıkıcı inovasyona karşı güçlü bir AB taahhüdü sağlama, yapay zekâ konusunda dünya lideri olma, çığır açan son teknolojileri üretme kapasitesine sahip olma, IPCEI'ı (Ortak Avrupa Çıkarlarına İlişkin Önemli Projeler) destekleme, finansal piyasaların endüstri inovasyonlarını desteklemelerini sağlama stratejileri,
- *Düzenleyici çerçeveyi güncelleme*:

- Devlet kontrolü ve sübvansiyonları daha fazla dikkate alma, işbirliği yönergelerini güncelleme, konsey temyiz hakkının değerlendirilmesi, yenilikçi endüstriyel kapasite geliştirme amacının tekrar gözden geçirilmesi ve daha net bir çerçevenin oluşturulması stratejileri,

— *Korumacılık ile mücadele*:

- Avrupa yabancı yatırım çerçevesinin tam olarak uygulanması, üçüncü ülkeler ile etkili karşılılık mekanizması, diğer ülkeler ile olan ilişkilerde; çok taraflılık, açık pazarlar, iddialı bir AB politikası, küresel rekabet edilebilirlik, istihdam ve yenilik konularına ağırlık verme, stratejik özerkliği savunma, şeffaflığı geliştirme, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) modernizasyonu stratejileri ön plana çıkarılmıştır.

Aynı şekilde Fransız-Alman Sanayi Politikası Manifestosunda; güçlü bir Avrupa sanayi sektörü için gerekli politika ortamın oluşturulması kapsamında rekabet ve devlet hukuku alanlarında yenilik politikaları da gündeme getirilmiştir. BMWK bakanı Altmainer bu durumu: "*Sektörümüzü zorlu küresel rekabete uygun hale getirmek için acil bir Avrupa Endüstriyel Stratejisine ihtiyacımız var. Bu durum Avrupa Komisyonu için önemli bir görevdir. Kilit yenilikler için hedeflenen finansmanı sağlamak, rekabet hukuku gibi alanlarda doğru politika ortamını yaratmak ve kilit sektörlerimizi korumak hayati önem taşımaktadır. Çok özel bir işbirliğinden söz ediyoruz. Makro-elektronik teknolojisini takiben artık pil hücresi üretimi için bir Avrupa Konsorsiyumu başlatmak ve bunu desteklemek istiyoruz. Almanya ve Avrupa'da rekabetçi, yenilikçi ve çevre dostu pil hücresi üretimine ihtiyacımız var. Gelecekte pil hücreleri otomotiv endüstrisinde değer yaratmanın büyük bir bölümünü oluşturacak. Bunda bizim de rol almamız gerekiyor"* şeklinde özetlemiştir (BMWK, 2018). Buna göre 2030 stratejisi, Almanya'nın yeni bir döneme girmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir.

Bu süreçte geçmiş on yıllarda uygulanan kapsayıcı ekonomi politikaları temel alınmıştır. Özellikle devletin ülke ekonomisi ve bir bütün olarak ulus refahının dezavantajına olacak olan girişimlerden kaçınması, ticaret akışlarının değişmesi, eski paydaşların yok olması, birçok kazananın yanında birçok kaybedenin de olması, görülen değişim dalgalarının henüz başlangıç boyutunda olması gibi nedenler en önemli gerekçeleri oluşturmaktadır. Yine aynı şekilde stratejinin oluşturulmasında dikkate alınan esas soru şu olmuştur: Dış dünyada yaşanan gelişim ve değişim dalgalarına Almanya nasıl cevap verecektir ve ne gibi önlemlerin alınması gerekmektedir? Bu noktada yaşanan gelişim ve değişim dalgaları karşısında Almanya'nın *tolerans gösterme, tahammül etme* ve *olmasına izin verme* politikalarından çok *başarılı bir şekilde şekillendirme* politikalarını benimsemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Eğer Almanya'nın bu süreçte göstereceği zafiyetler diğer bir ifade ile kilit konularda sahip olduğu becerilerini kaybetme durumunda ekonomik, sosyal ve siyasi çok kötü sonuçlarının olacağı beklenmektedir. Bu açıdan 2030 stratejisi sadece Almanya için değil tüm AB hatta Avrupa kıtasının yararına bir girişim olma özelliği taşımaktadır. "*Rakipler uyumaz ve tehlikede olan çok şey var*" mottosu ile özetlenen bu süreçte yanlış uygulamalara ihtimal dahilinde olsa bile fırsat verilmemesi gerektiğinin altı çizilmektedir (BMWK, 2019b:2).

Bahsedilen ekonomi politikalarında devletin rolü ayrıca irdelenmiştir. Buna göre devletin rolü politika koşullarının piyasalarda düzgün bir şekilde işlemesini sağlamak olarak gören ordoliberal ilkeler çerçevesinde şekillenmektedir. Ordoliberallerde devlet piyasa başarısızlıklarını düzeltmeli ve gerisini sanayie bırakmalıdır (sosyal piyasa ekonomisi). Ayrıca ordoliberallerde yapılan politika değişiklikleri 2000'lerde yapılan enerji geçişi politikalarına kadar götürülmektedir. Bu politikalarda Almanya yenilenebilir kaynakların daha fazla kullanılmasını sağlamak için politika çerçevesi oluşturmanın ötesinde farklı misyonlar üstlenmiştir. Özellikle Alman Devlet Kalkınma Bankası'nın (KfW) çevre ve iklim korumasına yönelik yatırımları bu süreçte çarpıcı bir şekilde artış göstermiştir. Güneş panelleri için küresel

bir pazar yaratma ve yeşil geçişe yönelik inovasyonun artmasına yol açan en iyiye geçiş politikaları başarılı vaka olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır.

Bunun yanında son stratejik girişimler piyasayı sabitlemenin ötesinde daha aktivist bir devlet için zemin hazırlamıştır. Bu rol COVID-19 karşısında ekonominin yeniden şekillendirilmesi için cesur politika adımlarını içermektedir. Aynı şekilde büyük ölçüde karbon tutma ve değer yaratma sürecini finanse eden bu yeni rol; bilim, teknoloji, inovasyon finans ve satın alma politikalarını kapsayan yeni ve cesur bir sanayi stratejisi ile örtüşmektedir. 2008 yılında benimsenen kemer sıkma politikalarının yanında 2020 yılında daha sürdürülebilir politikalar benimsenmiştir. Pandeminin başlangıcından itibaren 18 yeni politika ile farklı enerji türlerini desteklemeye yönelik 50 milyar € taahhüt edilmiştir. Bu durum G20 ülkeleri ile kıyaslandığında Almanya'yı, en çok temiz enerji taahhüdünde bulunan ülke konumuna yükseltmiştir. Lider ülke yaklaşımından ziyade uyum sağlamaya yönelik politikalar ve tıkanan enerji politikaları sonucunda yeni değişim sinyallerini hisseden Almanya, 2030 stratejisi ile COVID-19 sonrası dönemde sürdürülebilir ve adil büyüme için açıkça piyasaları şekillendirmeyi amaçlayan bir model arayışı içine girmiştir.

Bu noktada çevreyi tahrip eden ve dönüşümsüz atık üretiminin engellenerek tedricen kaldırılmasını ve yenilenemeyen kaynak stoklarının bitirilmemesini esas alan çevresel sürdürülebilirlik yaklaşımı, mevcut en iyi teknolojilerin hızla yayılmasını ve yeni teknolojilerin geliştirilerek yenilikçi faaliyetlerin arttırılmasını zorunlu kılmıştır. Başta devlet olmak üzere diğer formlar ve tüketici grupları da dâhil birçok aktörün etkilenmesiyle belirlenen çevre teknolojilerinin değişimi programı, çok sayıda aktörün katıldığı merkez dışı bir kontrolü ortaya çıkarmıştır. Bu durumda radikal ve küçük yeniliklerin geliştirilmesinde çok sayıda firmanın katılması şartı önem kazanmış ve tamamlayıcı politikalar başarının temeli kabul edilmiştir (Freeman & Soete, 2003:468-469).

2018 yılında Alman hükümeti tarafından 2025 Yüksek Teknoloji Stratejisi politika gündemi, 2030 stratejisinin hayata geçirilmesinde ve başarıya ulaşmasında önemli bir avantaj olarak görülmektedir. Nitekim bu politika gündemi (devlet-özel sektörle birlikte) arge harcamalarının GSYİH'deki oranını %35'e çıkarılmasını esas almaktadır. Ayrıca 12 misyon temelinde olan bu yaklaşım; bakanlıklar arası koordinasyon aracı olarak da işlev görmekte olup (2018 yılında kabul edilen 2025 Yüksek Teknoloji Stratejisi ve 2019 yılında kabul edilen 2030 Stratejisi ile birlikte değerlendirildiğinde) ordoliberal ilkeler taşımaktadır.

Tablo 4: Yüksek Teknoloji Stratejilerinin Evrimi

2006-2009 I. Evre	*Araştırma, geliştirme ve inovasyon programları için uygun ortamın sağlanması, *Teknoloji sektöründe kilit rol oynayan 17 yüksek teknoloji sektörünün belirlenmesi, -Ör: Nano-teknolojiler, çevre teknolojileri, biyo-teknolojiler, taşıma sistemleri, denizcilik, optik, havacılık, tarım, bilgi-işlem, hizmet, enerji, uzay, yeni üretim, vs.
2010-2013 II. Evre	*Daha yatay misyon odaklı bir yaklaşıma geçiş, **Toplum-teknoloji* alanında tanımlanan 10 temel proje -Karbondioksit açısından nötr, enerji açısından verimli ve iklime uygun şehir yapıları, petrole alternatif yenilenebilir kaynaklar, enerji arzının akıllı dönüşümü, bireyselleştirilmiş tıp, etkili önleme ve sağlıklı beslenme, sürdürülebilir hareketlilik, internet tabanlı hizmetler, endüstri 4.0, güvenli kimlikler, yaşlılıkta bağımsız hayat
2014-2020 III. Evre	*Yüksek teknoloji hedeflerinin birbirine bağlanması *Sosyal inovasyon da dâhil olmak üzere genişletilmiş inovasyon anlayışının benimsenmesi *5 tematik konu ve 6 yapısal öncelik alanı tanımlama 1. Tema: *Refah ve kaliteli* yaşam (Dijital ekonomi, dijital toplum, sürdürülebilir enerji ve ekonomi, yenilikçi işyeri, sağlıklı yaşam, akıllı hareketlilik (mobilite), sivil güvenlik), 2. Tema: *Kaynakların* birleştirilmesi ve aktarımı, 3. Tema: Endüstride *inovasyon* dinamizmi, 4. Tema: *Yenilik* için uygun koşullar, 5. Tema: *Diyalog* ve katılım süreci
2018-2025 IV. Evre	**Sosyal* zorluklar -Sağlık-Bakım hizmeti, sürdürülebilirlik, iklim, enerji, hareketlilik (mobilite), şehirler ve kırsal bölgeler, emniyet-güvenlik, ekonomi, çalışma 4.0 *Gelecekteki *yetkinlikler* -Teknolojik taban, vasıflı işgücü tabanı, sosyal katılım *Açık *inovasyon* kültürü -Açık inovasyon kültürünü destekleme (yeni aktörler, yeni bilgiler, yeni işbirlikleri vs.), sosyal inovasyonun sürdürülmesi, inovasyon atılımlarının sürdürülmesi, inovasyon gücü konumunda olan KOBİ'lerin güçlendirilmesi, girişimciliğin teşvik edilmesi, inovatif işbirliklerinin organizasyonu, bölgesel ve küresel güçlü ortaklıklar

Kaynak: Unger, 2018; BMBF, 2014; BMBF, 2019

Tablo 4'e göre Almanya'nın 21. yy başından itibaren önemle üzerinde durduğu Yüksek Teknoloji Stratejilerini temelde dört evrede incelemek mümkündür. 2006-2009 yıllarını kapsayan 1. evrede Almanya, çoğunlukla ar-ge ve inovasyon politikaları üzerinde durmuş ve kalkınmada nano-teknoloji, çevre teknolojileri ve biyo-teknoloji başta olmak üzere 17 temel sektör belirlemiştir. Özellikle bu evrede *teknoloji* yönünün ağır bastığı görülmektedir. Öte yandan 2010-2013 yılları arasını kapsayan 2. evrede *teknoloji-toplum* konularına odaklanılmıştır. En önemli gelişme ise 2011 yılında tanıtılan endüstri 4.0 girişimi olmuştur. Bunun yanında aralarında karbondioksit açısından nötr, enerji açısından verimli ve iklime uygun yenilenebilir kaynaklar, enerjinin akıllı dönüşümü, bireyselleştirilmiş tıp, sağlıklı beslenme, güvenli kimlik, yaşlılıkta bağımsız yaşam vb. sosyal konuların ağır bastığı 10 temel proje kabul edilmiştir. 2014-2020 yıllarını kapsayan 3. evrede ise yüksek teknoloji hedeflerinin birbirine bağlanması esas alınmıştır. Genişletilmiş inovasyon tanımıyla sosyal inovasyon konusu da ön plana çıkarılmıştır. Aynı şekilde refah ve kaliteli yaşam başta olmak üzere kaynakların birleştirilmesi ve aktarımı, inovasyon dinamizmi, yenilik koşulları ve diyalog temalarına ağırlık verilmiştir. Yine bu evrede sosyal yönün daha da genişletildiği görülmektedir. 3. evrenin en önemli değişkenini ise COVID-19 pandemisi oluşturmaktadır. 2018 yılında yapılan güncellemeler ile 4. Evre 2018-2025 yıllarını kapsamaktadır. COVID-19 pandemisinin en ağır sonuçlarının yaşandığı bu dönemde sosyal zorluklara dikkate çekilmiş ve gelecekte ihtiyaç duyulabilecek yetkinlikler öne sürülmüştür. Bir önceki evrenin devamı niteliğinde olan bu evrede yine inovasyon konusuna vurgu yapılarak açık inovasyon kültürünün desteklenmesi esas alınmıştır. Bu kapsamda 2030 stratejisinin temel eylem alanlarını; dijitalizasyon, yapay zekâ ve sürdürülebilirlik oluşturmaktadır. Bunun yanında endüstriyel KOBİ'ler, riskli yatırımlara teşvik, daha fazla risk sermayesi, açık pazarlar, teknolojilere erişimi

kolaylaştırma, enerji fiyatlarını düzenleme, vergiler, sosyal yardım konuları ve rekabet yasası konuları ön plana çıkarılmıştır.

Stratejinin Önemi, Amacı ve Temel Bileşenleri

Hazırlanan stratejide Alman ekonomisinin küresel rekabetteki en önemli avantajının teknoloji tabanlı endüstri gücü olduğu ifade edilmiştir. Özellikle AB ekonomileri açısından değerlendirildiğinde sanayi sektörünün gayri safi katma değerde %23'lük bir paya sahip olması Almanya'yı bu konuda lider kılmıştır. Bu durum küresel alanda da mükemmel bir konum olarak değerlendirilmektedir. Alman ekonomisinin bu başarısı; endüstriyel ekonomik modele bağlılık, rekabetçi ve yenilikçi olma özellikleri ile açıklanmaktadır. Bu kapsamda özellikle; çelik, bakır, alüminyum, kimya, makine, tesis, inşaat, otomotiv, optik, tıbbi cihaz, yeşil teknoloji (GreenTech), silah, havacılık, uzay, 3D baskı endüstrilerinde önemli bir avantaja sahiptir. Almanya bu başarısını yüksek düzeyde eğitim, çevre koruma, sosyal güvenlik, sağlık ve altyapı alanlarına da yansıtmıştır. Buna göre ülkenin sanayi alt tabanının güçlendirilmesi ve bunun sürdürülebilir hale getirilmesi için öncelikle ulusal çapta samimi, önyargısız ve sonuç odaklı bir politikanın benimsenmesi ana hedef olarak görülmüştür (BMWK, 2019b:4-5). Bu süreçte; ekonominin sosyal piyasa ekonomisi çerçevesinde işlemesi, girişimcilik, yenilikçi kapasite, sosyal sorumluluk, köklü eğitim sistemi, çalışmaya odaklı işgücü, teknik alanda gelişmişlik, teknik üniversiteler ile kurulan entegrasyonlar, küresel işbölümünden sağlanan etkin fayda, Avrupa Tek Pazarı'ndan elde edilen rekabet avantajı, başarılı sosyal ortaklık ve sorumlu ücret politikaları güçlü yönler olarak görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 5: Rekabetin ve Dönüşüm Sürecin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü Yönler	***Zayıf Yönler***
*Sosyal Piyasa Ekonomisi çerçevesinde işlemesi, *Girişimciliğe, yenilikçi kapasiteye ve sosyal sorumluluk ilkesine bağlı işlemesi, *Köklü bir eğitim sistemi ve çalışmaya odaklı bir işgücü, *Teknik alanda gelişmiş bir ar-ge yapısı, *Teknik üniversiteler ile kurulan yakın entegrasyonlar, *Küresel işbölümünden sağlanan etkin fayda, *Avrupa Tek Pazarında elde edilen rekabet avantajı, *Başarılı bir sosyal ortaklık modeli ve sorumlu ücret politikaları	*Yeni teknolojilerin yapısal değişimi hızlandıran etkisi, *Platform ekonomik yapının yapay zekâ ile iç içe işlemesi sonucunda büyük verilerin ve sermayenin kolaylıkla kontrol edilebilmesi ve ortaya çıkan tekelleşme riski, *Avrupa platform şirketlerinin ABD ve Çin menşeili şirketler kadar gelişme gösterememiş olması, *Almanya'nın elinde bulundurduğu teknolojik avantajı korumanın giderek zorlaşması ve gerekli olan KOBİ uzmanlığı, *Büyüyen çevre ve iklim teknolojileri pazarından faydalanmanın ve düşük emisyonlu sanayi sektörünün gelişimi için gerekli olan ek bütçe, *Küresel rakiplerin piyasa temelli rekabeti baltalamak için uyguladıkları haksız rekabet politikaları, *Özellikle Amerikan ve İngiliz ortaklıklarına zarar veren siyasi gelişmeler,

Kaynak: 2030 Endüstriyel Strateji Yönergesinden derlenmiştir.

Tablo 5'e göre rekabetin ve dönüşüm sürecinin zayıf yönleri olarak; yeni teknolojilerin hızlandıran etkisi, platform ekonomik yapının taşıdığı tekelleşme riski, Avrupa platform şirketlerinin rakip şirketler kadar gelişmemiş olması, teknolojik avantajı korumanın giderek zorlaşması ve yetersiz KOBİ uzmanlığı, düşünülen sürdürülebilir politikalar için ek bütçe, küresel rakiplerin uyguladıkları haksız rekabet politikaları ve ortaklıklara zarar veren siyasi gelişmeler görülmektedir. Belirtilen zorlukların aşılması konusu ise hükümet-piyasa için ortak bir görev olarak tanımlanmıştır. Buna göre söz konusu süreçte şirketler, dünya pazarında ayakta kalabilmek için yenilikler üretmelidir. Sosyal piyasa ekonomisinin sunduğu fırsatları kavramalı ve ticari faaliyetlerini genişletmelidirler. Hükümetler şirketlerin potansiyellerini açığa çıkarma ve hem ulusal hem de uluslararası düzeyde rekabet etmelerini olanak tanıyan politikalar geliştirmelidirler. Girişimci faaliyetlerin geliştirilmesinin yanı sıra yeni teknolojiler ve özel

sermaye hareketliliği politikalarına önem verilmelidir. Bu nedenle bugüne kadar gerek bölgesel gerek küresel düzeyde Alman ekonomisinde rekabetin ana lokomotifi olarak görülen teknoloji egemen ekonomik yapının sürdürülmesi, gerek güçlü yönlerin daha da güçlendirilmesi gerek zayıf yönlerin güçlendirilmesi odak noktası haline gelmiştir (Şekil 3). Endüstri merkezli performansın ve verimliliğin korunması, teknolojilerin finansmanı için özel sermayenin oluşturulması ve teknolojik güvenlik kapsamında kritik altyapıyı geliştirme politikaları ise yardımcı politikalar (BMWK, 2019a) olarak görülmektedir.

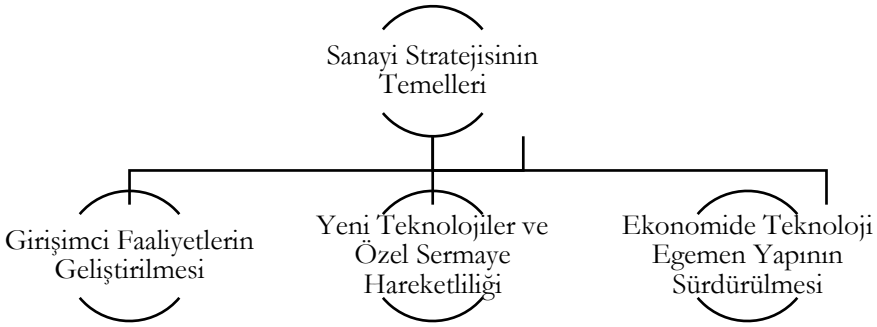

Şekil 3: Geleceğe Dönük Sanayi Stratejisinin Temelleri
Kaynak: (BMWK, 2019a)

Alman ekonomisinde görülen başarının özel sektörün inisiyatifine ve risk alma isteğine bağlanması *girişimci faaliyetler için gerekli koşulların iyileştirilmesi* noktasında büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda BMWK raporuna göre (BMWK, 2019a) *girişimci faaliyetlerin desteklenmesi ve koşulların iyileştirilmesi* noktasında; kurumlar vergisinin yeniden düzenlenmesi, esnek işgücü piyasaları, vasıflı işgücü, işgücünün mobilizasyonu, enerji arzı, karbon politikaları, yatırım altyapıları, hammadde arzı, döngüsel ekonomi, bürokrasinin azaltılması, rekabet hukuku ve sosyal yardımların sınırlandırılması konuları ön plana çıkmaktadır. Buna bağlı olarak bir diğer politika alanını *yeni teknolojilerin güçlendirilmesi ve özel sermayenin harekete geçirilmesi* oluşturmaktadır. Yapısal değişimlerin ana aktörü olarak görülen yeni teknolojiler ise bu sürecin en önemli parçası niteliğindedir. Bu kapsamda yapay zekâ gibi oyunun kurallarını yeniden yazan teknolojileri doğrudan uygulamak hayati derecede önemli görülmektedir. Bunun yanında sürdürülebilirliğin sağlanması ve yeni standartların geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca rekabet gücünü korumak ve sürdürmek isteyen şirketlerin yeni şirketlere erişmesi ve bunlara hâkim olması, başta Alman ve AB ekonomileri için temel hedef olarak görülmektedir. Bu nedenle *yeni teknolojilerin güçlendirilmesi ve özel sermayenin harekete geçirilmesi* politikaları temelde; yeni teknolojilerin finanse edilmesi, yapay zekâ, endüstri 4.0, otonom ve güvenilir alt yapı, dijital platformlar, düşük emisyonlu sanayi sektörü, biyo-ekonomi ve kaynak tasarrufu konularına odaklanmaktadır. *Ekonomide teknoloji egemenliğinin sürdürülmesi* stratejisi ise rekabet gücünün korunmasında lokomotif niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla ekonomi politikalarının iyileştirilmesi, teknolojilerin daha aktif hale getirilmesini gerektirmektedir. Diğer bir ifade ile ekonomide teknoloji egemen (technological sovereignty) yapı, sürdürülebilirliğin sağlanmasında kilit rol oynamaktadır. Buna göre:

- Teknoloji egemen Alman ekonomisinin modernleşmesine yönelik güncellemelerin yapılması (özellikle AB ekonomisinin de bu sürece dahil edilmesi),
- Siber güvenliğin geliştirilmesi, politikaları önemli görülmektedir.

Öte yandan belirlenen sanayi stratejisinde AB ekonomisinin modernleşmesine yönelik güncellemelerin gerekliliği konusuna dikkat çekilmiş dolayısıyla siber güvenlikli teknoloji tabanlı sürdürülebilir endüstriyel dönüşüm sürecine AB de dahil edilmiştir. Bu kapsamda AB'nin; rekabet ve hükümet yardımları ile ilgili yasalarını güncelleme, uzun vadeli ve kapsamlı bir sanayi stratejisi geliştirme, mevcut inovasyon potansiyelini daha fazla kullanma, Avrupa Ortak Çıkar Projelerini (IPCEI) önemli bir adım olarak görme, özellikle büyüme, istihdam yaratma, rekabet edilebilirlik ve sürdürülebilirliği teşvik etme, AB genelinde değer yaratma

potansiyeline sahip birden fazla üye devletin dahil olduğu ekonomi alanındaki girişimlere önem verme çağrılarına uyması gerektiği belirtilmiştir (BMWK, 2019b; ANI, 2022). Bu bağlamda hem ulusal hem bölgesel çapta ses getiren 2030 stratejisi temelde şu amaçları taşımaktadır (BMWK, 2019a):

- Ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde tüm paydaşlarla birlikte ekonomik ve teknolojik yeterlilik, rekabet gücü ve endüstriyel liderliğin sağlanması ve sürdürülmesi sürecine katkıda bulunmak.
- Bir bütün olarak Alman ekonomisinin dolayısıyla tüm vatandaşların işlerini ve refahını güvence altın almak ve kalıcı hale getirmek.
- Sanayi alanında brüt katma değeri gerek bölgesel gerek küresel düzeyde arttırmak.
- Hedeflerin gerçekleştirilmesinde piyasa ekonomisini özel sektörde sorumlu yaklaşım çerçevesinde benimsemek. Dolayısıyla devlet müdahalesini istisnai olarak temel, geçici durumlarda ve diğer tüm seçeneklerin yetersiz olduğunu kanıtlandıktan sonra gündeme gelmesini sağlamak.
- Daha fazla piyasa ve herkes için refah anlayışı kapsamında gerek Almanya gerek AB olarak başkalarının keyfi müdahalelerine şiddetle karşı çıkmak, ekonomik çıkarları sistematik olarak savunmak ve Almanya'nın bu sürece daha fazla ve etkin katkısını sağlamak.

Belirlenen amaçların gerçekleştirilmesi ileriye dönük devlet-piyasa ilişiklerinin yeniden şekillendirilmesini gerekli hale getirmiştir. Bu kapsamda devlet kanadı ile piyasa kanadı siber güvenlik çerçevesinde işbirliğini esas almıştır. Devlet kanadı; kurumlar vergisi, sosyal sigorta primleri, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, vasıflı işgücünün mobilitesi, enerji maliyetleri ve karbon kaçağı, dijital altyapı, hammadde arzı güvencesi, döngüsel ekonominin teşviki, bürokrasinin azaltılması ve rekabet hukukunun modernize edilmesi ile ilgili konularda daha çok politik çevrenin iyileştirilmesine yönelmektedir. Piyasa kanadı ise; yeni teknolojilerin geliştirilmesi, risk sermayesine desteğin arttırılması, dijitalleşme potansiyelinin kullanılması, mobilite potansiyelinin geliştirilmesi, düşük karbonlu üretim için yeni teknolojilerin desteklenmesi, düşük karbonlu teknoloji ölçeklerinin kullanılması, biyo-ekonominin geliştirilmesi ve kaynak kullanımında tasarrufun sağlanması için gereken hafifliğin sağlanması ile ilgili yeni teknolojilerin güçlendirilmesi ve özel sermayenin harekete geçirilmesi ile ilgili politikalara yönelmektedir. Bu görev paylaşımının siber güvenlik çerçevesinde gerçekleştirilmesi ve ekonomide teknoloji egemenliğin korunması esas alınmıştır (Tablo 6).

Tablo 6: 2030 Stratejisinin Temel Bileşenleri

Temel Bileşenleriyle 2030 Stratejisi	**Bir endüstri merkezi olarak Almanya'da politik ortamın iyileştirilmesi (*DEVLET*)** **Kurumlar vergisi seviyesinin düşürülmesi* **Sosyal sigorta primlerinin sınırlandırılması* **İşgücü piyasalarının daha esnek hale getirilmesi* **Kalifiye çalışanların daha mobil hale getirilmesi* **Elektrik maliyetlerinin rekabetçi tutulması ve karbon kaçağının önlenmesi* -Kömüre dayalı elektrik üretiminin kademeli azaltılması, haksız rekabetin önlenmesi, teknoloji yoğun sanayi ve enerji dönüşümü, Avrupa komisyonu ile birlikte çalışma, sera gazı emisyonları ile rekabeti bozmadan sınır ötesi mücadele **Altyapının güçlendirilmesi* -Gigabit ağlarının genişletilmesi, kırsal kesim öncelikli dijital altyapının sağlanması, 5G teknolojinde lider konumda olma, enerji geçişinin sağlanması, yenilenebilir enerji ağının genişletilmesi, pan-Alman finans sistemi, kömür madenciliğinde yapısal değişikler yapılması **Hammadde arzının güvence altına alınması ve döngüsel ekonominin teşvik edilmesi* -Sahip olunan kaynakların korunması, tasarruflu kullanımı, yeniden kullanımında son teknolojilerin kullanılması, ikincil hammadde kullanımına odaklanma, birincil hammadde kullanımının azaltılması dolayısıyla ithalatın azaltılması **Bürokrasinin azaltılması* **Rekabet hukukunun modernize edilmesi*
	Yeni teknolojilerin güçlendirilmesi-Özel sermayenin harekete geçirilmesi (*PİYASA*) **Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması* **Risk sermayesine desteğin arttırılması* **Dijitalleşme potansiyelinin kullanılması* **Gelecek için mobilite potansiyelinin geliştirilmesi* **Düşük karbonlu endüstriyel üretim için yeni teknolojilerin desteklenmesi* -Hidrojen bazlı dolayısıyla düşük karbonlu teknoloji ölçekleri **CCS/CCU teknolojilerinin Pazar olgunluğuna getirilmesi* -Karbon yakalama, depolama ve kullanma teknolojileri **Biyo-ekonominin geliştirilmesi* **Hafiflemenin sağlanması*
	Ekonomide teknoloji egemenliğin korunması **Siber güvenlik*

Kaynak: BMWK, 2019a; BMWK, 2019b'den derlenerek hazırlanmıştır.

Hazırlanan stratejide (BMWK, 2019a) meydan okuma ve şekillendirme yaklaşımları zorba devlet (yukarıdan aşağıya) politikalarından ziyade bir yön sağlama şeklinde görülmektedir. "Daha fazla devlet" veya "daha az devlet" söyleminden ziyade farklı bir devlet yaklaşımı önem kazanmaktadır. Bu yaklaşım devlet ve iş dünyası arasında kazananları seçmekten çok isteklileri seçmekle ilgili yeni bir işbirliği yaklaşımını ifade etmektedir. Bu kapsamda (Kattel & ark., 2020):

- İklimle ilgili finansal risklerin ele alınasında merkez bankaları düzenleyici roldedir.
- Merkez bankaları 2008 krizinden itibaren geleneksel olmayan önlemlere ağırlık vermişlerdir.
- Yeşil ve sürdürülebilir tedarik ve ekonomiyi karbondan arındırmak için kamu kurumları büyük bir potansiyele sahiptir.
- Olumlu bir yayılma etkisi olarak iklim dostu teknolojiler için öncü pazarların gelişimini başlatma ve yeşil inovasyon için teşvik sağlama potansiyeli yüksektir.
- Piyasalar kendi başlarına (yenilikler için yeşil ve kapsayıcı) yön bulamama riski taşımaktadır. Bu nedenle Almanya'nın inovasyon, endüstriyel, finansal ve tedarik politikaları birbirini tamamlamalı, bağımsız girişimlerin ve ayrı yaklaşımların önüne geçilmelidir. Düzenleme ve yenilik, yalnızca yatırım için istikrarlı ve tutarlı bir yön bulduğunda yeşil ve kapsayıcı bir yörünge oluşacaktır. Mikro yönetildiğinde bu ortam

yeniliği bozacağından Federal hükümetin süreci makro yönetmesi gerekecektir. Makro yönetim ile net bir şekilde yön belirlenebilecek, özel aktörleri cezbeden yüksek riskli cesur yatırımlar yapılabilecek, yatırım ve yenilik yapmaya istekli olanlar ödüllendirilebilecektir.

Bunun yanında benimsenecek olan politikaların piyasa ekonomisini güçlendirmesi ve yeniden canlandırması gerekmektedir. Dolaysıyla daha fazla pazar ekonomisi argümanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak şirketler tarafından alınan kararlar bir ülkedeki güç ve refah değişimlerini dengelemek için yeterli görülmemektedir. Bu durum çoğunlukla onların kendi gelişimlerine öncelik vermelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla etkinleştirici, teşvik edici ve koruyucu sanayi politikaları meşruiyet kazanmaktadır. Buna göre devletin sorumluluğuna piyasanın yenilikçi ve rekabetçi gücünü koruyamadığı durumlarda ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim sunulan strateji; sosyal piyasa ekonomisinin denenmiş ve test edilmiş ilkelerinden oluşmakta, istisnai durumlarda devlet eyleminin gerekliliğini haklı görmekte ve genellikle reddedilebilecek kriterleri içermektedir. Diğer bir ifade ile strateji devlet müdahalelerini, etkin bir şekilde sınırlamakta ancak daha yüksek dereceli kaygıların ortaya çıktığı durumlarda meşrulaştırmaktadır (BMWK, 2019b). Bu kapsamda strateji, müdahaleci bir sanayi politikasına doğru bir kaymayı ifade etmekte, özellikle rekabet politikası ve AB ekonomik entegrasyonu açısından belirleyici rol oynamaktadır. Seçici ve müdahaleci bir sanayi politikası özelliği taşımaktadır (Schneider, 2023:254-255). Stratejinin işleyişinde siber güvenlik temelinde işleyen *teknoloji egemen ekonomik yapı* esas alınmış ve karşılıklı rol dağılımı bu çerçevede şekillenmiştir (Şekil 4).

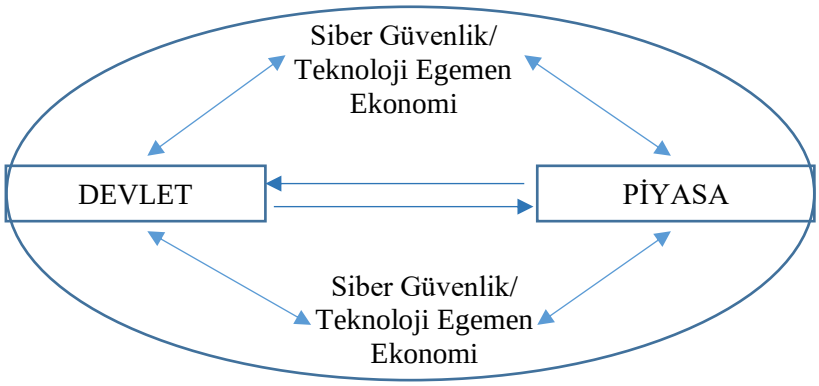

Şekil 4: Stratejinin İşleyişi
Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur

Bu çerçevede AB rekabet kurullarında değişiklik, milli katılım, doğrudan teknoloji teşviki ve AB sanayi konseyinin oluşturulması temel ilkedir. Stratejide, hem ulusal hem de bölgesel düzeyde rekabette öncü şirketlerin oluşturulmasına izin verme, anti-tröst uygulamalarında küresel rekabeti göz önünde bulundurma, devletin kritik teknolojiye sahip şirketlerde doğrudan pay almasını sağlama, anahtar teknolojiye sahip şirketler için devletin doğrudan sübvansiyon sağlaması, rekabet, ticaret, telekomünikasyon ve enerji gibi sanayi politikalarını birleştiren bölgesel bir konseyin oluşturulması politikaları ön plana çıkarılmıştır. Bu yönüyle stratejinin 2030 yılına kadar Almanya'nın brüt katma değerine %25 katkı sağlanması amaçlanmaktadır (Gratowski, 2019). Aynı şekilde strateji, ulusal sanayi hedeflerini motive etmekte, Almanya ve AB için üretkenlik artışı ve teknolojik gelişme için ne yapılmalı ve Çin'inin meydan okumalarına nasıl cevap verilmeli sorularına cevap aramaktadır (Zettelmeyer, 2019). Teknolojik, demografik ve küresel ekonomik dokudaki değişikliklere olduğu kadar yeni sosyal gereksinimlere (özellikle emisyonlar ve sürdürülebilirlik çerçevesinde) insan ve makinenin karşı karşıya gelmesinden çok yan yana gelmesini sağlayan ve toplumun genel taleplerini karşılamayı mümkün kılan bir anlamda "yaratıcı yenilemeyi" (creative renewal) esas alan bu süreç, bir sonraki vardiyada da verimliliği koruyan bir büyüme modeli sunarken sürdürülebilir

bir toplum yapısı için genel talepleri karşılamayı mümkün hale getirmektedir (McKinsey&Company, 2021).

Öte yandan 2030 stratejisi; üretkenliğe odaklanmak yerine zaten yüksek olan üretimi arttırmaya odaklandığı, AB firmalarını AB dışına uzanan değer zincirlerinden uzaklaştırdığı, rekabete zarar verse bile ulusal şampiyon firmaları devlet hisseleri aracılığı ile savuşturduğu, devlet fonlarının tahsisini ve bu kapsamdaki kararların alınmasını politikacılara bıraktığı dolayısıyla bürokratik işleyişin dezavantajlarını tetiklediği gerekçeleriyle eleştirilmektedir. Ayrıca stratejinin gerçekleştirilmesinde alt yatırım boşlukları, vasıflı işgücü, bilimsel yeteneğin yanlış dağılımı ve gerçek bir AB tek pazarının yokluğu, finansal ve politik açıdan oldukça maliyetli bulunması (Zettelmeyer, 2019) temel sorunlar arasındadır. Bunun yanında stratejinin şirketler tarafından benimsenmemesi ve hükümetin uzun vadeli taahhüdüne güvenmemeleri durumunda başarısız olma ihtimali çok yüksektir. Ayrıca stratejinin sürekli değiştirilmesi büyük miktarda fonlarla desteklenmesi durumunda bile politika taahhütlerinin güvenirliğini baltalamaktadır. Bu nedenle piyasa-devlet işleyişinde; güvenirliğin sağlanması, kurumsal önyargının önlenmesi, yetersiz eğitim ve düşük düzeyde ar-ge ile mücadele edilmesi gerekmektedir. Bu durum çok daha iddialı ve koordineli bir yaklaşım gerektirmektedir. Ayrıca yeni teknolojilerden kaynaklanan işgücü piyasalarındaki bozulmanın giderilmesinde endüstriyel strateji ve yapısal değişim faktörleri büyük önem taşımaktadır (Coulter, 2021:42-43).

Stratejinin Döngüsel Ekonomi Boyutu

Elektrik Maliyetlerini Rekabetçi Tutma ve Karbon Kaçağını Önleme

Stratejide güvenilir ve uyumlu enerji arzının sağlanması, KOBİ'lerin uluslararası rekabetini koruyabilmesi açısından önemli görülürken ekonomik kalkınma ve yapısal değişimi sosyal olarak uyumlu hale getirmek için iklim değişikliğini hafifletmek temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu dönüşümün sağlanması, önemli argümanlara ve yatırımlara bağlıdır. Örneğin karbon kaçağına karşın etkin koruma sağlamada, kömüre dayalı elektrik üretiminin aşamalı olarak durdurulması nedeniyle oluşacak olan elektrik fiyatlarındaki ek maliyetin *devlet yardımıyla dengelenmesi* gerekmektedir. Aynı şekilde gerek ulusal gerek bölgesel gerekse küresel bazda dönüşüm maliyetinin dengelenmesi ve *haksız rekabetin önlenmesine* yönelik yatırımlar büyük önem taşımaktadır. Sanayinin güçlendirilmesi için *teknolojinin yoğun olarak* kullanılması ve *enerji dönüşümünün* sağlanması gerekmektedir. Federal hükümetin sektörler arası Avrupa emisyon ticareti sistemi üzerinde *Avrupa Komisyonu ile birlikte çalışmaya* karar vermesi önemli bir gelişme olarak kabul edilmelidir. *Sera gazı emisyonlarının rekabeti bozmadan* etkin bir şekilde (sınır ötesi-sektörler arası ve küresel uyumlu) genişletilmesi gerekmektedir. Paris iklim anlaşmasının sağladığı *işbirliği mekanizmalarından* faydalanılmalıdır (BMWK, 2019a).

Alt Yapı Güçlendirmesi

Stratejide (BMWK, 2019a) etkin, verimli ve ihtiyaç odaklı enerji, ulaşım ve dijital altyapı rekabet gücü için en temel ilkeleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda kara, deniz ve hava trafiğinde yeni projelerin teşviki büyük önem taşımaktadır. Araçların, süreçlerin ve hizmetlerin otomasyonu ve bağlanması için yeni teknolojilerin kullanılması ve kapasitelerinin arttırılması önemli bir hedef olarak görülmektedir. Örneğin; 2025 yılına kadar ülkenin mümkün olduğu kadar her yerinde gigabit ağlarının genişletilmesi, yaygınlaştırılması ve hızlandırılması gerekmektedir. 9 Milyar €'luk *dijital altyapı fonunun* kabul edilmesi, fonun %70'inin kırsal bölgelere %30'unun okullara ayrılması büyük önem taşımaktadır. Güvenli *LTE (Uzun Vadeli Dönüşüm)* mobil iletişim sisteminin hızlandırılması ve *5G* için Almanya'nın lider pazar haline getirilmesi gerekmektedir. Enerji geçişinin sağlanması, Avrupa pazarına bağlanması ve bunun

gerçekleştirilmesinde *güçlü bir elektrik enerji sisteminin* kurulması gerekmektedir. *Yenilenebilir enerjinin* genişletilmesi sınır ötesi elektrik ticaretinin arttırılması gerekmektedir. Yakın bir gelecekte *Pan-Alman finans sisteminin* kurulması gerekmektedir. *Kömür madenciliğindeki yapısal değişiklikler* ile ilgili olarak gerekli yasa taslağının federal hükümetçe desteklenmesi gerekmektedir.

Hammadde Arzı Güvencesi ve Döngüsel Ekonominin Teşviki

Hammadde arzını güvence altına almak ve döngüsel ekonomiyi teşvik etmek büyük ölçüde ithal hammaddelere bağımlı Alman endüstrisinin en temel hedeflerinden birisini oluşturmaktadır. *Hammadde stratejisinin* sürdürülmesi ise teknolojik gelişmelere bağlı olarak elektrik hareketliliği, enerji geçişi vb. alanlarda yaşanan sorunların çözümlenmesi ile mümkün görünmektedir. Özellikle sahip olunan kaynakların; *korunması, tasarruflu kullanımı ve yeniden kullanımında* en son teknolojilerin esas alınması büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda hammadde tüketimindeki küresel artışın yaşanması ve birincil hammaddelerin sınırlı olması *ikincil hammadde üretimine* odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Bunun yanında yurtdışından *hammadde temin etme sürecinde yaşanan zorluklar* gelişmiş bir döngüsel ekonomi potansiyeli oluşturmaktadır. Dolayısıyla sürecin federal hükümet tarafından finans edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Düşük Karbonlu Endüstriyel Üretim İçin Yeni Teknolojileri Desteklenme

Düşük emisyonlu bir sanayi sektörü için ekonomik büyüme ve sera gazı emisyonlarının daha da ayrıştırılması önemli bir politika olarak görülmektedir. Bu kapsamda endüstriyel üretimde hidrojen kullanımının arttırılması gerekmektedir. Örneğin çelik endüstrisinde hidrojen bazlı dolayısıyla düşük karbonlu teknoloji ölçeklerinin büyütülmesi esas alınmalıdır.

CCS/CCU Teknolojilerini Pazar Olgunluğuna Getirme

Sera gazı emisyonlarının büyük bir bölümünün mineral ürünlerin imalatından, metal imalatından ve temel kimyasalların üretiminden kaynaklanması CCS/CCU (karbon depolama ve kullanma) teknolojilerinin kullanımını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda endüstriyel tesisler, bölgesel ve Avrupa CCS/CCU alt yapısı için karbon yakalama teknolojileri, CO_2 kullanmanın alternatif yollarının bulunması ve CO_2'den kaçınma maiyetlerinin azaltılması politikaları önem kazanmaktadır. Bu yöndeki politikaların gerçekleştirilmesinde ise özellikle Norveç, Hollanda ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapılması gerekli görülmektedir. Buna göre düşük emisyonlu endüstri için öngörülen önlemlerden bazıları stratejide şu şekilde belirtilmiştir (BMWK, 2019a):

- Elektrikli mobilite için şarj altyapısının geliştirilmesi (2030 yılına kadar halka açık 1 milyon istasyon hedefi)
- CO_2 depolama ve kullanımı alanında araştırma ve geliştirmenin yoğunlaştırılması.
- Elektrikli araba ve düşük karbonlu kamyonlar için gerekli finansın sağlanması.
- Ulusal hidrojen stratejisi taslağının oluşturulması.
- Deniz ve demir yollarında taşınan yük miktarının arttırılması.
- CCS/CCU teknolojilerinin Avrupa'daki gelişiminin güçlendirilmesi.
- Elektrik maliyetlerinin kademeli olarak azaltılması.
- Ulusal emisyon ticaret sisteminin tanıtılması.
- Yenilenebilir enerji ile enerji verimliliğinin arttırılması.
- Düşük karbonlu üretim sürçlerinin geliştirilmesi, tanıtılması ve pazara sunulması.

Biyo-Ekonominin Geliştirilmesi

Biyo-ekonomi; sürdürülebilirliğe, iklim değişikliğinin azaltılmasına, döngüsel ekonominin güçlendirilmesine ve verimliliğinin arttırılmasına önemli oranda katkı sağlamaktadır. Biyoyakıt, biyolojik ilaç üretimi, deterjan ve kozmetik ürünlerin üretimi önemli oranda ekonomik ve çevresel bir potansiyel sunmaktadır. Avrupa kıtasında yaklaşık olarak işlerin %8'inden fazlası ve yıllık 2.3 Trilyon €'dan fazla ciro, biyo-ekonomiden sağlanmaktadır (BMWK, 2019a). Bu kapsamda biyo-bazlı ürünlerin pazarlarına yönelik tesislerin inşa edilmesi gerekmektedir.

Döngüsel Ekonomide Yeni İş Modelleri, İstihdam ve 2030 Stratejisi

Yeniden dönüştürme, azaltma, uzun vadeli ve çoklu yaşam döngüleri sunma, hizmet odaklı çalışma, yenilenebilir enerjiyi esas alma, biyoçeşitliliği koruma, nesiller arası ve bölgesel adalet, sürdürülebilir tüketim vb. özellikleri ile döngüsel ekonomi, temelde al-yap-at mantığı ile çalışan doğrusal ekonomik modele göre önemli avantajlar sunmakla birlikte yeni iş modelleri açısından da önemli potansiyeller taşımaktadır. Nitekim doğrusal ekonominin at (son) aşamasında döngüsel ekonominin yeniden üretme ve geri dönüşüm ilkeleri, kullanma aşamasında ise tamir, tekrar kullanma ve paylaşma ilkeleri işlemektedir. Aynı şekilde üretim aşamasında endüstriyel simbiyoz dönüşümü, tasarım aşamasında yenilenebilir ve biyo-tabanlı girdiler işlemektedir (Bkz. Şekil 5).

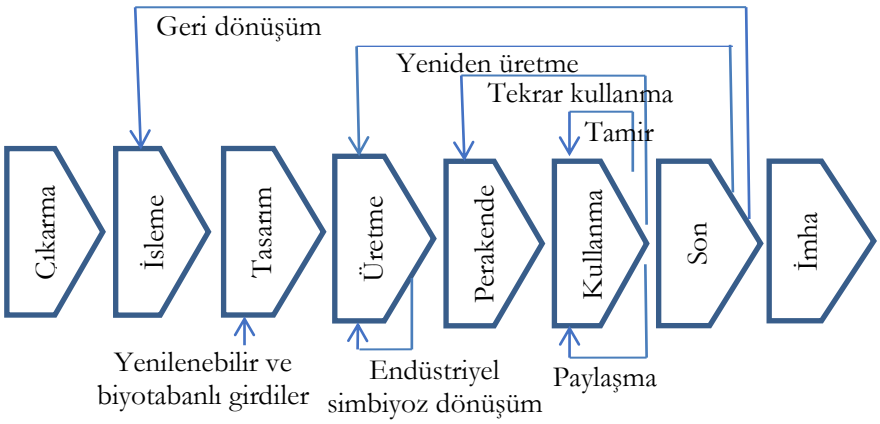

Şekil 5: Değer Zincirinin Farklı Bölümlerinde Çalışan Döngüsel İş Modelleri
Kaynak: (OECD, 2018:5)

Döngüsel ekonomide yeni iş modellerinin işleyişi temelde; dönüştürme, uzatma, yoğunlaştırma ve soyutlama teknikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Dönüştürme tekniğinde; yeniden kullanım, yeniden üretim, yenileme ve geri dönüşüm yöntemleriyle malzeme ve enerji, sistem içinde geri dönüştürülmektedir. Uzatma tekniğinde ise ürün veya hizmet; tasarım, pazarlama, bakım ve onarım yöntemleri ile daha uzun ömürlü hale getirilmektedir. Yoğunlaştırma tekniğinde üretilen mal ve hizmetlerin kullanımından maksimum faydalanma amaçlanırken soyutlama tekniğinde ürün faydası, hizmet ve yazılım çözümleriyle ikame edilerek donanım olmadan doğrudan sağlanmaktadır (Geissdoerfer & ark., 2020:4). Bahsedilen bu süreçte döngüsel bir ekonomi için; döngüsel tedarik modelleri, kaynak geri kazanım modelleri, ürün ömrünü uzatma modelleri, paylaşım modelleri ve ürünlerden çok hizmetlerin pazarlandığı ürün-hizmet sistemi modelleri farklı boyutlarda faydalar sağlamaktadır. Buna göre (OECD, 2018:4):

- *Döngüsel tedarik modelleri*; birincil kaynaklardan elde edilen geleneksel malzeme girdilerini biyolojik temelli, yenilenebilir veya geri kazanılmış malzemelerle değiştirerek uzun vadeli birincil kaynak çıkarma talebini azaltacaktır.

- *Kaynak geri kazanım modellerinde* atıklar ikincil hammaddelere geri dönüştürülecektir. Böylece atıklar nihai bertaraftan uzaklaştırılırken aynı zamanda birincil doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesi de ortadan kalkacaktır.
- *Ürün ömrünü uzatma modellerinde* mevcut ürünlerin kullanım süresi uzayacaktır. Bileşen malzemelerin ekonomideki akışı yavaşlayacaktır. Kaynak çıkarma ve atık üretim oranı azalacaktır.
- *Paylaşım modellerinde* az kullanılan ürünlerin paylaşımı kolaylaşacaktır. Bu nedenle yeni ürünlere ve gömülü hammaddelere olan talep azalacaktır.
- *Ürünlerden çok hizmetlerin pazarlandığı ürün-hizmet sistemi modellerinde* yeşil ürün tasarımı ve daha verimli ürün kullanımı için teşvikler iyileşecektir. Aynı zamanda doğal kaynakların daha tasarruflu kullanımı teşvik edilecektir.

Öte yandan döngüsel iş modelleri; geleneksel iş modellerine kıyasla daha küçük olma eğilimindedir. Pazar payı günümüzde oldukça sınırlı düzeydedir. Destekleyici teknolojiler, tüketici tercihleri ve yeni iş riskleri döngüsel iş modellerinin yaygınlaşmasında etkilidir. Hükümetlerin sübvansiyon, ticaret politikaları ve tüketim önyargılarının yıkılması noktasında yürüttüğü politikalar belirleyici olacaktır. Aslında geri dönüşüm, yeniden kullanma, onarım, tamir vb. teknikler yeni değildir. Ancak döngüsel modelde firmalar tek başlarına çalışamadıklarından diğer firmalarla farklı iş modelleri kombinasyonlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle Endüstri 4.0'da akıllı makinelerin üretim süreçlerini kontrol etmesi, servis robotlarının insanlar için fiziksel zorluğu olan işlerin yapılmasına yardımcı olması, sürücüsüz ulaşım araçlarının varlığı ve bu ulaşım araçlarının lojistik süreçleri değiştirmesi ile malzeme akışını yönetmesi, zamanla daha çok paydaşın bu eğilimin bir parçası haline gelmesi vs. özellikler döngüsel ekonominin işleyişini hızlandırmakta ve daha verimli hale getirmektedir. Bu işleyişte; esneklik, özelleştirme, verimli üretim, yeni fırsatlardan yararlanma için işbirliği, temel sosyal ve politik organizasyon ilkeleri önem kazanmaktadır (BMWK, 2022).

Ortaya çıkan yeni üretim modelleri bir yandan farklılaşan ürün yelpazesine uyum sağlamayı kolaylaştırırken diğer yandan yaklaşık 15 milyon iş için muazzam bir potansiyel sunmaktadır. Bunun en önemli nedenini; kurumlar (özel-kamu-sivil toplum) arasında değiş tokuş edilen veri miktarının artması sonucunda iş dünyasında daha fazla kombinasyonun mümkün hale gelmesi oluşturmaktadır. Oluşan farklı kombinasyonlar ile sanayi, akademi, siyaset ve toplum paydaşları arasındaki etkileşim doyasıyla işbirliği ve koordinasyonun hızlanmıştır. Aynı zamanda federal hükümetin politikaların belirlenmesinde ve yürütülmesinde ön planda olmasının yanı sıra dijital dönüşümü koordine etmesi, Endüstri 4.0 Platformu'nun dünyanın en büyük endüstri platformu ağlarından biri olarak görülmesi ve ilgili bakanlığın yürütücü konumda olması, söz konusu dönüşümü daha başarılı hale getirmiştir. Bu süreçte şirketleri, dernekleri, akademik toplulukları, sendikaları ve tüm politika yapıcıları bir araya getiren Endüstri 4.0 Platformu, tüm paydaşların misyonlarını birçok düzeyde sürdürülebilmelerine olanak tanımıştır (BMWK, 2022).

Ancak üretim ve tüketim proseslerinin temel kriterlerine göre değil de talepte şekillenen kârlılık temeline göre sürdürülmesi bazı sorunlara zemin hazırlamaktadır. Diğer bir ifade ile döngüsel ekonomik sistemi karlı bulmayan şirketler dönüşüm sürecine mesafeli durabilmektedirler. Piyasa ekonomisinin doğasında bulunan bu özellik hükümetler açısından ilgili şirketlerin teşvik edilmesi politikalarını önemli hale getirmiştir. Hükümet-piyasa ilişkilerinde; doğrudan düzenleme, iktisadi araçlar, satın alma ve teknik değişimin sosyal bağlantılarını değiştirecek yan politikalar sürecin şekillenmesinde önemli hale gelmiştir. Buna göre (Freeman ve Soete, 2003:470-472):

— *Doğrudan düzenleme politikaları;* hava, su, toprak, ürün ve kalite standartları geliştirmek, kullanımı sınırlamak, kirlenmeyi azaltmak ve zararlı maddelerin ortaya çıkışını önlemek için ideal görülmektedir.

— *Satın alma politikaları*; enerji, ulaşım ve atık toplama sistemleri gibi alt yapı sistemlerinde kullanılacak yeni teknolojilerin geliştirilmesine uygun görülmektedir. Bu politikalardan çevreye yararlı teknolojileri ar-ge faaliyetleri kapsamında teşvik etmek ayrıca etkili görülmektedir.
— *Teknik değişimin sosyal boyutlarını değiştirecek yan politikalar* ise tüketici talebini etkileyen ve firma yöneticilerinin çevre sorunlarına eğilmesini sağlayan faktörlerden oluşmaktadır. Bu süreçte yöneticiler ve mühendisler için çevre kursları, hükümetler dışında firmalara baskı uygulayabilecek STÖ'lerin faaliyetleri oldukça etkili görülmektedir.

Özellikle dönüşüm sürecini maliyetli bulan şirketler tarafından dezavantajlı görülen bu süreç (tarihteki endüstriyel geçişlerde olduğu gibi) özellikle hükümet ve dönüşüme istekli şirketlerce; katma ekonomik değer, ekonomik büyüme ve verimlilik artışı açısından değerli görülmektedir. Nitekim dönüşümde, büyümenin itici gücü olarak sermaye yatırımı, teknolojik gelişme ve işgücü verimliliğine odaklanılmaktadır. Özellikle kaynak verimliliğine bağlı bu ekonomik katkı, sadece işletmeler bazında değil ulusal ekonomi boyutunda da önem taşımaktadır. Bu nedenle döngüsel ekonomik yapıyı benimsemeyi düşünen şirketler, müşterilerin beklentilerini karşılayan argümanlara da yatırım yapmış olacaklarından önemli avantajlar elde etmiş olacaklardır (WRAP, 2021).

Öte yandan döngüsel ekonomide yenilenen iş modellerinin en önemli sonuçlarından birini şüphesiz istihdamın geleceği oluşturmaktadır. Bu kapsamda görülebilecek etkiler; iş yaratma, iş ikamesi, iş kayıpları ve işlerin yeniden tanımlanması olmak üzere dört temel kategoride özetlenmiştir (Laubinger, Lanzi & Chateau, 2020:16-17):

— *İş yaratma*: Döngüsel ekonominin çevresel krizleri azaltmayı ve kaynak verimliliğini arttırmayı amaçladığı için teşvik edilen sektörlerde ve faaliyet alanlarında istihdam yaratması beklenmektedir. Diğer bir ifade ile yeni döngüsel iş modelleri yeni işler yaratma potansiyeli taşımaktadır.
— *İş ikamesi*: Sektörler içinde veya sektörler arasında gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin kaynak yoğun işleyişten döngüsel işleyişlere dönüşmesi ile yapılacak olan işlerin (depolama, atık, yakma vb.) bir başkasıyla değiştirilmesi söz konusudur.
— *İş kayıpları*: Döngüsel ekonomi ile bazı faaliyet alanlarının değişime uğramadan doğrudan kaybolması mümkündür. Bu kapsamda büyük çevresel ve malzeme ayak izine sahip olan veya başka bir faaliyet alanına dönüştürülemeyen (ör: üretimi durdurulan ürünler gibi) sektörlerde var olan işlerin yok olması söz konusudur.
— *İşlerin yeniden tanımlanması*: Daha fazla kaynak verimliliği ve döngüselliğe yönelik genel bir sosyo-teknolojik geçişin bir parçası olarak mevcut işlerin günlük beceri setlerinin, çalışma yöntemlerinin ve profillerinin yeniden tanımlanması söz konusudur.

Bu kapsamda döngüsel ekonomide iş yaratma, iş ikamesi, iş kayıpları ve işlerin yeniden tanımlanması sonuçlarının kombinasyonu, itici güçlerin etkileşimi ile doğrudan bağlantılı özellikler taşımaktadır. Artan malzeme döngüselliği geri dönüşüm ve yeniden kullanım sektörlerinde iş yaratma potansiyeli oluşurken (Bachus, 2022: 89; European Comission, 2018:3-74) atık yönetimi ve kullanım ömrü sonu faaliyetleri, işlerin ikamesini gündeme getirmektedir. Aynı şekilde ürün-hizmet sistemleri veya paylaşım ekonomisi uygulamaları yeni iş modellerini tetiklediğinden iş yaratımının yanı sıra bazı istihdam olanaklarının ortadan kalkması olasılık dahilinde görülse de (Laubinger, Lanzi, & Chateau, 2020:17) düşük karbonlu ve kaynakları verimli kullanan bir ekonomide çevresel sürdürülebilirlik anlayışı daha fazla iş sunma potansiyeli taşımaktadır. Diğer bir ifade ile dönüşüm sürecinde gerekli olan sektörel yeniden tahsis, istihdamı tamamen ortadan kaldıracak bir etki taşımamaktadır. Bu kapsamda örneğin sürdürülebilir enerji sektörü net istihdam yaratma potansiyeli taşıyan alanlardan birini oluşturmaktadır. Buna göre 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji ve elektrikli araç sektörünün 18 milyon istihdam yaratması beklenmektedir. Bu istihdam potansiyelinin fosil yakıt sektörü

ve ilgili sektörlere de yansıması beklenmektedir. Bunun yanında tarım sektörü de kilit rol oynayan sektörlerden biridir. Özellikle gelişmiş ülkelerde organik tarım politikalarının benimsenmesi yeni istihdam potansiyellerini arttırmaktadır. Geçiş sürecinde yaşanan kısmi istihdam kayıpları ise sonrasında oluşacak olan istihdam potansiyeline kıyasla kısmi sayılabilecek bir düzey (ILO, 2018:62-63) olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan döngüsel ekonominin istihdam üzerindeki etkilerini ortaya koyacak araştırmalar oldukça kısıtlı olmasına rağmen enerji tasarrufu, yenilenebilir enerji, hammadde tasarrufu, geri dönüşüm, yenileme faaliyetleri, paylaşım ekonomisi, ekonominin dijitalleşmesi vb. dönüşümlerin büyük bir potansiyel taşıdığı iddia edilmektedir (Horbach, Rennings, & Sommerfeld, 2015:23). Nitekim enerji ve hammadde tüketimini azaltan, sera gazı emisyonlarını sınırlayan, atıkları ve kirliliği en aza indiren, ekosistemleri sınırlayan ve geri yükleyen yeşil işler (green jobs) (ISID&SITRA, 2020:3-4) çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir işletmelere ve ekonomilere katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan sürdürülemez olan mevcut kalkınma modeli yerine daha yeşil bir ekonomi ve daha sürdürülebilir işletmeler milyonlarca insana yakışır iş (decent work) yaratma potansiyeli taşımaktadır (ILO, 2012:6-7). Yapılan bir araştırmaya (Horbach & Rennings, 2013: 163) göre çevresel süreç yeniliklerini gerçekleştiren firmalar çok daha yüksek bir istihdam dinamiği ile karakterize edilmektedir. Örneğin malzeme ve metalurji tasarrufu sağlayan süreç yenilikleri daha yüksek bir rekabet gücü ve daha yüksek bir talebe yol açarak istihdamı tetiklemektedir. Diğer bir ifade ile yenilikçi firmalar yenilikçi olmayan firmalara kıyasla daha dinamik bir istihdam gelişimi sağlamaktadır. Bu aşamada özellikle çevresel süreç yenilikleri, firmanın istihdam dinamikleri, ihracat performansları ve firma personelinin ortalama nitelik düzeyi olumlu etkiler bırakmaktadır. Ayrıca çevresel yenilik süreçlerinin sağlanması; malzeme ve enerji tasarrufu, karlılık ve rekabet gücünü arttırma noktasında da avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajların istihdam yaratımı konusundaki yansımaları da pozitif yönlü değerlendirilmektedir.

Ayrıca hammadde ve ürünlere mümkün olan en uzun ve en kaliteli kullanım ömrü verme felsefesi taşıyan döngüsel ekonomi ile ortaya çıkması beklenen istihdam fırsatları, kaybedilen işleri telafi edecek boyutta bir esneklik sunmaktadır. Bu durum gelecek için iş sayısının artması bakımından güven verici bulunmaktadır. Özellikle bu kapsamda sistem değiştirme danışmanlığı, döngüsel ekonomi koçu, materyal kimliği geliştiricisi, onarım ekonomisi dahilinde yeni nesil tamircilik, BT uzmanı, mühendis ve teknisyen gibi vasıf gerektiren mesleklerin ortaya çıkması ve önem kazanmasının yanı sıra atık toplama, ayırma, manuel işleme vb. vasıfsız işçilerin çalışabileceği işlerin de önem kazanması bu beklentiyi desteklemektedir (Bachus, 2019). Aynı şekilde; insana yakışır iş anlayışı, gıda güvenliği yaklaşımı, sürdürülebilirlik, malların yeniden kullanımı, onarımı, geri dönüşümü, kiralanması, atık yönetimi, yeşil ekonomi politikaları, işletmeler ve çalışanlar arasında küresel işbirliği, üretim ve tüketim kalıplarının yeniden dizaynı vb. dönüşümler yeni istihdam alanları oluşturacaktır. Bu gelişme çalışan yeteneklerinin geliştirilmesi noktasında eğitim sistemlerinin güncellenmesini, uygulamalı hale getirilmesini (ILO, 2012:6-7), hayat boyu öğrenmeye yönelik sürekli eğitim sistemlerini, uygulamalı bilimler üniversitelerini, bu yönde geliştirilecek olan müfredatları, yarının işgücünün teknoloji ve sosyal yeterlilikler açısından vasıflandırılmasını önemli hale getirmektedir (McKinsey&Company, 2021). Bu anlamda 10,5 milyon işin yeniden tanımlanmasını gerçekleştirme potansiyeli taşıyan dönüşümde, 2030 yılına kadar yaklaşık 4 milyon çalışanın diğer meslek gruplarına geçeceği tahmin edilmektedir. 6,5 milyondan fazla çalışan ise sadece gelişen dijitalleşmeyi uygulamak için önemli beceriler edinmek zorunda kalacaktır (European Comission, 2018:48). Bu durum döngüsel ekonomi ile gündeme gelen yeni iş modellerinin yeni istihdam ilişkilerini şekillendirmesi adına büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

21. yy.'ın ilk çeyreğinde yaşanan siyasi çalkantılar, sosyal dalgalanmalar, ekonomik krizler, doğal afetler, küresel pandemi vb. gelişmeler hem günümüz toplumları için hem de gelecek nesiller için radikal dönüşümleri (tam bir aciliyet çerçevesinde) zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamdaki dönüşümler, devlet-piyasa ilişkisinin dijitalleşme tabanında iklim krizini de kapsayacak şekilde yeniden sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda genel olarak yüksek bir gelişme düzeyi elde eden Almanya, SKH'leri ulusal düzeyde karşılamak bunu yaparken de küresel hedefleri ıskalamamak adına 2019 yılında 2030 stratejisini kabul etmiştir. Temelleri 2000'li yılların başında AB düzeyinde benimsenen bilgi tabanlı dönüşüm ile atılan bu girişim, 17 BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefinin tamamının ulusal, bölgesel ve uluslararası alanda hayata geçirilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde strateji, sürdürülebilir ve karbon emisyonu düşük bir topluma dönüşme ile dünyanın en canlı ekonomilerinden biri haline gelme vizyonu çerçevesinde bilgi tabanlı ekonomik gelişmenin yanı sıra çevre değişkelerini de dikkate alarak bölgesel ve küresel rekabette geri durmama politikalarını esas almaktadır. Bu kapsamda yeniden üretmenin daha maliyetli hale gelmesi, kullanılan kaynakların sınırlı olması ve sürekli tükenme eğilimi göstermesi, kazanan ve kaybedenler arasındaki uçurumun derinleşmesi vb. sorunlara karşılık hammadde ithalatına olan talebi azaltma, sera gazı emisyonlarını ciddi oranda azaltma, kaynak tasarrufu ve verimliliği, sağlıklı ve güvenli tüketici davranışlarını şekillendirme, tüm beceri seviyelerinde yeni işler yaratma vb. döngüsel ekonomi potansiyelleri önemli çıkış yolları sunmaktadır. Buna göre:

Stratejinin gerçekleştirilmesi rekabetin sürdürülmesinde büyük önem taşımaktadır. Strateji ordoliberal çerçevede kabul edilmiş ancak küresel pandemi sonrasında devlet ağırlıklı politikalar ile şekillenmiştir. Stratejide müdahaleci bir sanayi politikasına kayma eğilimi görülmekte ve daha agresif kamu harcamaları tartışılmaktadır. Devletin gereğinden fazla müdahalesi sorunlu görülmüştür. Piyasa ekonomisinin başarıları göz ardı edilmemektedir. Bu kapsamda Çin önemli bir örnek olarak görülmektedir. Döngüsel ekonomi ve stratejik dönüşüm zorunludur ve dönüşüm şirketlerin inisiyatifine bırakılmayacak derecede önemlidir. 2030 stratejisi döngüsel ekonomi başta olmak üzere birçok değişkeni karşılayacak rasyonel bir yaklaşımdır. Bu durum sürdürülebilirlik için de geçerlidir. Temel politika uyum sağlama şeklinde değil özellikle bölgesel çapta şekillendirme yönünde belirlenmiştir. Endüstri 4.0 önemli bir avantaj ve istenilen değişimin sağlanmasında gerekli olan potansiyeli sunmaktadır. Devlet ve piyasa ilişkilerinin siber güvenlik çerçevesinde teknoloji egemen bir yapı üzerinde yeniden şekillendirilmesi esas alınmaktadır. Ekonomik yapının daha da millileşmesine odaklanılmaktadır. Bu yapıda devlet politik kanadı düzenlerken piyasa teknoloji egemen ekonomiyi esas almaktadır. Piyasayı yönlendiren riskli yatırım yapma ve ödüllendirme fonksiyonları içeren makro yönetim yaklaşımları esas alınmaktadır. Devletin dönüşüme istekli firmalarla işbirliği ve koordinasyonuna öncelik verilmektedir. Sosyal piyasa ekonomisinin test edilmiş ve denenmiş ilkelerine öncelik verilmektedir. İnsan ve makinenin karşı karşıya gelmesinden çok yan yana gelmesini sağlayan ve toplum taleplerini dikkate alan yaratıcı yenilik esas alınmaktadır. Güncel bir Avrupa sanayi stratejisinin olmaması Almanya'yı süreci şekillendiren bir aktör haline getirmiştir. Strateji kapsamında işin modernizasyonu çalışma hayatını derinden etkileyecek dönüşümleri de beraberinde getirmektedir. Dönüşüm sürecinde; hafifleme, mobilite, inovasyon, siber güvenlik, küçülme, hizmet eksenli çalışma, işbirliği, koordinasyon, dijitalleşme, biyo-ekonomi, 5G teknoloji kavramları önem kazanmıştır.

Öte yandan strateji, finansal ve politik açıda maliyetli bulunmaktadır. Firmalar tarafından benimsenmeme ve hükümete güvenmeme riski vardır. Devlet-piyasa ilişkilerinde karşılıklı güvenirliliğin sağlanması için yetersiz eğitim ve düşük ar-ge ile mücadele eden iddialı ve koordineli bir işbirliği gerekmektedir.

Kaynaklar

Ahrens, R. (2020). The Importance of Being European: Airbus and West German Industrial Policy from the 1960s to the 1980s. *Journal of Modern European History, 18*(1), 63-78.

ANI. (2022). IPCEI-Important Projects of Common European Interest. (16/03/2023 tarihinde https://www.ani.pt/en/ adresinden ulaşılmıştır).

Bachus, K. (2019). Up to 30.000 Extra Jobs by 2030. (02/01/ 2023 tarihinde https://ce-center.vlaanderen-circulair.be/en/blog/post/up-to-30-000-extra-jobs-by-2030 adresinden ulaşılmıştır).

Bachus, K. (2022). The Job Impact of the Circular Economy: An Outline. J. Brizga, & S. E. Khadraoui içinde, *The Circular Economy and Green Jobs in the EU and Beyond* (s. 87-98). London: Friedrich Ebert Stiftung, London Publishing Partnership.

BMBF. (2014). The New High-Tech Strategy Innovations for Germany. (14/02/2023 tarihinde https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/hts_broschuere_engl_bf_1.pdf adresinden ulaşılmıştır).

BMBF. (2019). The High-Tech Staregy 2025 Progress Report. (10/01/2023 tarihinde https://www.congreso.es/docu/docum/ddocum/dosieres/sleg/legislatura_14/spl_36/pdfs/44.pdf adresinden ulaşılmıştır).

BMWK. (2018). A Franco-German Manifesto for A European Industrial Policy Fit for the 21. Century.((16/03/ 2023 tarihinde https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Downloads/F/franco-german-manifesto-for-a-european-industrial-policy.pdf%3F__blob%3DpublicationFile%26v%3D2).

BMWK. (2019a). Made In Germany: Industrial Strategy 2030. (20/01/ 2023 tarihinde https://www.bmwk.de/Navigation/EN/Home/home.html adresinden ulaşılmıştır).

BMWK. (2019b). National Industrial Strategy 2030: Strategic Guidelines for a German an European Industrial Policy . Federal Ministry for Economic Affairs and Energy Public Relations Division.(20/01/ 2023 tarihinde https://www.bmwk.de/Redaktion/EN/Publikationen/Industry/industrial-strategy-2030.pdf?__blob=publicationFile&v=7 adresindn ulaşılmıştır).

BMWK. (2022). Smart Production Processes and New Business Models. (16/03/ 2023 tarihinde https://www.bmwk.de/Redaktion/EN/Dossier/industrie-40.html adresinden ulaşılmıştır).

Bockholt, M. T., Kristensen, J. H., Wahrens, B. V., & Evans, S. (2019). Learning from the Nature: Enabling the Transition Towards Circular Economy Through Biomimicry. (s. 870-875). (16/03/ 2023 tarihinde file:///C:/Users/test/Downloads/Bockholtetal.2020LearningfromtheNature.pdf adresinden ulaşılmıştır.

Coulter, S. (2021). *Transformative Industrial Startegy for the Long Term.* London: Tony Blair Institute for Global Change.

Dixon, P. (2021). *Hemen Herşeyin Geleceği* (2. b.). (M. M. Kemaloğlu, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Doğan, A. (2011). *Küresel Açlık Sorunu ve Sosyal Adalet.* İstanbul: Dergah Yayınları.

EEA. (2016). *Circular Economy in Europe: Develıping the Knowledge Base.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.

EESC. (2016). The Circular Economy: Beneficial for All. (20/02/ 2023 tarihinde https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/qe-01-16-981-en-n.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Ellen MacArthur Foundation . (2013). *Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition* . United Kingdom: (20/01/ 2023 tarihinde https://ellenmacarthurfoundation.org/ adresinden ulaşılmıştır).

European Comission. (2018). Impacts of Circular Economy Policies on the Labour Market. Lüxemburg: Publications Office of the European Union .

European Commission. (2015). Circular Economy Action Plan: For a Cleaner and More Competitive Europe . (20/01/ 2023 tarihinde https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf adresinden ulaşılmıştır).

European Council. (2022). Climate Change: What The EU Doing. (05/01/ 2023 tarihinde https://www.consilium.europa.eu/en/policies/climate-change/ adresinden ulaşılmıştır).

European Paliament. (2000). Lisbon European Council 23-24 March 2000: Presidency Conclusion. (05/01/ 2023 tarihinde https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm adresinden ulaşılmıştır).

Freeman, C., & Soete, L. (2003). *Yenilik İktisadı.* (E. Türkcan, Çev.) Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Ganzevlev, J., Potting, J., & Hanemaaijer, A. (2017). Evoluation of Green Deals for a Circular Economy. (05/01/ 2023 tarihinde https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/PBL-2017 Evaluation_of_green_deals_for_a_circular_economy-2945.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Geissdoerfer, M., Pieroni, M. P., Pigosso, D. C., & Soufani, K. (2020). Circular Business Models: A Review. *Journal of Cleaner Production* (277), s. 1-17. (12/01/ 2023 tarihinde https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652620337860 adresinden ulaşılmıştır).

Gratowski, T. (2019). German Industrial Strategy: Big Firms for Big Challenges? (05/01/ 2023 tarihinde https://www.global-counsel.com/sites/default/files/German%2520industrial%2520strategy%2520TG%252003052019_1.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Hedefler için İş Dünyası Paltformu; DCube Döngüsel Ekonomi Kooperatifi. (2020). İşletmeler için Döngüsel Ekonomi Rehberi. (05/03/ 2023 tarihinde . https://business4goals.org/PDF/Dongusel_Ekonomi_Rehberi.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Hengeveld, R. (2019). *Atık Küre.* (N. Güder, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Horbach, J., & Rennings, K. (2013). Environmental Innovation and Employment Dynamics in Different Technology Fields: An Analysis Based on German Community Innovation Survey 2009. *Journal of Clear Production*(57), s. 158-165.

Horbach, J., Rennings, K., & Sommerfeld, K. (2015). Circular Economy and Employment. (05/01/ 2023 tarihinde https://conference.iza.org/conference_files/environ_2015/horbach_j11332.pdf adresinden ulaşılmıştır).

ILO. (2012). Working Towards Sustainable Development: Opportunities for Decent Work and Social Inclusion in a Green Economy. Geneva: International Labour Office.

ILO. (2018). Greening with Jobs: World Employment Social Outlook 2018. Geneva: International Labour Office.

ISID&SITRA. (2020). Effects of the Circular Economy on Jobs. (17/01/ 2023 tarihinde https://www.iisd.org/system/files/2020-12/circular-economy-jobs.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Kattel, R., Mazzucato, M., Haverkamp, K., & Collins, J. R. (2020). A Next Generation Industrial Strategy for Germany. (05/01/ 2023 tarihinde https://medium.com/iipp-blog/a-next-generation-industrial-strategy-for-germany-ddae58f76720 adresinden ulaşılmıştır).

Laubinger, F., Lanzi, E., & Chateau, J. (2020). *Labour Market Consequences of a Transition to a Circular Economy: A Review Paper-Environment Working Paper: 162* . (05/04/ 2023 tarihinde https://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ENV/WKP(2020)9&docLanguage=En adresinden ulaşılmıştır).

McKinsey&Company. (2021). *Germany 2030-Creative Renewal.* (05/01/ 2023 tarihinde https://www.mckinsey.com/featured-insights/europe/germany-2030-creative-renewal adresinden ulaşılmıştır).

Nemli, E. (2004). Sürdürülebilir Kalkınma: Şirketlerin Çevresel ve Sosyal Yaklaşımları. İstanbul: Filiz Kitapevi.

NOAA. (2023). *Montly Global Climate Report for November 2022*. NOAA, 2023, Montly Global Climate Report for November 2022, .

OECD. (2018). Business Models for the Circular Economy: Opportunities and Challenges from a Policy Perspective. (15/01/ 2023 tarihinde https://www.oecd.org/environment/waste/policy-highlights-business-models-for-the-circular-economy.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Prahl, A., Hofman, E., & Duwe, M. (2014). European Climate Policy: History and State of Play. (05/0/ 2023 tarihinde http://climatepolicyinfohub.eu/european-climate-policy-history-and-state-play adresinden ulaşılmıştır).

Reinhardt, A., & Agüera, M. (2021). Airbus in Germany. (21/01/ 2023 tarihinde https://www.airbus.com/sites/g/files/jlcbta136/files/2022-02/Airbus%20in%20Germany_0.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Remy, N., Speelman, E., & Swartz, S. (2016). Style That's Sustainable: A New Fast-Fashion Formula. (23/01/ 2023 tarihinde https://www.mckinsey.com/capabilities/sustainability/our-insights/style-thats-sustainable-a-new-fast-fashion-formula adresinden ulaşılmıştır).

Rifkin, J. (2019). *Üçüncü Sanayi Devrimi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya.* (M. Pekdemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rodrik, D. (1997). *Küreselleşme Sınırı Aştı Mı?* (İ. Akyol, & F. Ünsal, Çev.) İstanbul: Kızılelma yayıncılık.

Rok, A. (2016). *Circular Economy; Another Buzzword or Your City's Future?* (27/03/ 2023 tarihinde https://urbact.eu/circular-economy-another-buzzword-or-your-city%E2%80%99s-future adresinden ulaşılmıştır).

Sachs, J. D. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Çağı.* (B. Gönülşen, Çev.) İstanbul: Yeditepe Üniversitesi yayınevi.

Sachs, J. D. (2022). *Küreselleşme Çağları.* (A. S. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.

Schneider, E. (2023). Germany's Industrial Strategy 2030, EU Competition Policy and the Crisis of New Constitutionalism: (Geo-) Political Economy of a Contested Paradigm Shift. *New Political Economy, 28*(2), s. 241-248.

Schroder, P., Anggraeni, K., & Weber, U. (2018). The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goal. *Journal of Industrial Ecology, 23*(1), s. 77-95.

Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi.* (Z. Dicleli, Çev.) İstanbul: Optimist Yayınları.

Sehnem, S., Vazquez-Brust, D., Pereira, S. C., & Campos, L. M. (2019, August). Circular Economy: Benefits, Impacts and Overlapping. *Supply Chain Management: A International Journal, 26*(4), s. 784-804.

Sulich, A., & Soloducho-Plc, L. (2021). The Circular Economy and the Green Jobs Creation. *Environmental Science and Pollution Research, 29*, s. 14231-14247.

The Federal Government. (2021). *Report on the Implemantation of the 2030 Agenda for Sustainable Development.* (05/02/ 2023 tarihinde . https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/279522021_VNR_Report_Germany.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Thurow, L. C. (1997). *Kapitalizmin Geleceği.* İstanbul: Sabah Kitapları.

Turkey Circular Economy Platform. (2020). *What is the Definition of a Circular Economy*. (21/01/ 2023 tarihinde https://donguselekonomiplatformu.com/en/knowledge-hub/article_1-what-is-the-definition-of-a-circular-economy_11.html?page=1#articlePageTitle adresinden ulaşılmıştır).

UN. (2015a).Resolution Adopted by the General Assembly on 25 September 2015, (05/01/ 2023 tarihinde https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf adresinden ulaşlımıştır).

UN. (2015b). Paris Agreement. (05/01/ 2023 tarihinde https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf adresinden ulaşlımıştır).

Unger, M. (2018). *The German High-Tech Strategy* . Germany. BMWK.

Wijkman, A., & Skanberg, K. (2017). The Circular Economy and Benefits for Society. (05/01/ 2023 tarihinde https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/the-circular-economy-czech-republic-and-poland.pdf adresinden ulaşlımıştır).

Wilkinson, R., & Pickett, K. (2022). From Inequality to Sustainabiity . (05/01/ 2023 tarihinde https://www.clubofrome.org/wp-content/uploads/2022/05/Earth4All_Deep_Dive_Wilkinson_Pickett.pdfa adresinden ulaşlımıştır).

WRAP. (2021). *Delivering Climate Ambition Through a More Circular Economy, Prepared by Keith James, Peter Mitchell.* Banbury. (05/01/ 2023 tarihinde https://wrap.org.uk/sites/default/files/2021-12/Delivering%20climate%20ambition%20through%20a%20more%20circular%20economy.pdf adresinden ulaşlımıştır)

Zettelmeyer, J. (2019). The Return of Economic Nationalism in Germany. 05/05/ 2023 tarihinde https://www.piie.com/sites/default/files/documents/pb19-4.pdf adresinden ulaşlımıştır).

https://www.worldometers.info/ (05/01/ 2023 tarihinde ulaşlımıştır)

Pandemi Döneminde İlkokul Velilerinin Eğitime Katılımı İle Covid-19'un Çok Boyutlu Etkileri Ve Öz Duyarlıkları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Fatma DUMAN DORA[1]
F. Sema BENGİ[2]

GİRİŞ

2019 Aralık ayında yeni tip bir koronavirüs (Covid-19), Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkmış ve hızlı bir şekilde ülke genelinde etkisini göstermiştir. Kısa bir süre sonra tüm dünyada yayılmaya başlamıştır. Hastalığın çok hızlı bir şekilde kıtalar arasında yayılmaya başlaması sonucunda, Dünya Sağlık Örgütü Ocak ayının sonlarına doğru, Covid-19 hastalığının dünya genelinde küçük büyük demeden halk sağlığını tehdit edecek noktaya geldiğini açıklamıştır. Hastalığın acil bir durum olduğunu bildirmiştir. Aradan geçen kısa bir süre sonra 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilmiştir (World Health Organisation [WHO], 2020).Çok kısa sürede hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılarak birçok ülkede can kaybına neden olan bu salgın hastalık insanlar üzerinde birçok alanda olumsuz etkiye neden olmuştur (Budak & Korkmaz, 2020).

Salgın hastalıklar sırasında oluşan psikolojik tepkiler ve bu tepkiler sonucu ortaya çıkan davranışlar ileriye dönük olarak bireylerde daha uzun ve kalıcı izler bırakmıştır (Taylor, 2019). Hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla alınan tedbirler günlük yaşamımızda ve aktivitelerimizde köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Sokağa çıkma yasakları, evden çalışma, okulların kapanması, uzaktan eğitime geçilmesi gibi konular insanların zorlanma ve yetersizlik hissine kapılmasına sebep olmuştur (Brown ve ark.,2020). Hastalığın yayılmasını önlemek için alınan önlem ve kısıtlamalar insanların duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemiştir (Huang & Zhao, 2020).

Covid-19 pandemisinin etkilerine bakıldığında sadece küresel bir salgın hastalık ya da ruhsal etkilerin olmasının ötesinde ilk olarak insanlığın, devamında eğitim alanının geçmesi gereken bir sınav olduğu düşünülmektedir (Bozkurt, 2020). Okulların kapatılıp uzaktan eğitim sistemine geçilmesi ile birlikte velilere düşen sorumluluklar artmıştır. Anne ve babalar yeni eğitim sistemine uyum sağlamaya ve çözüm üretmeye çalışmışlardır (Başaran & Aksoy, 2020). Uzaktan eğitim sürecinde, teknolojik araçlara her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum velilere duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bu süreçte velilere çocuklarının öğrenme, öğretme sürecini destekleme ve izleme konusunda kendilerine düşen önemli görevler olduğu bildirilmiştir (Erbil & ark., 2021).

Velilerin eğitime katılımı alan yazında çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Fantuzzo (2000) aile katılımını, ailelerin çocukların öğrenme ve gelişimini teşvik etmeyi amaçlayan etkinliklere aktif katılımı olarak tanımlamıştır. Szumski & Karwowski (2017) tarafından yapılan çalışmada, ebeveynlerin çocukların bilişsel, duygusal, sosyal ve kişilik gelişimlerini dikkate alarak öğrenme sürecinde onları desteklemek için yapılan faaliyetlerin bütünü olarak ifade edilmiştir. Fantuzzo (2000) veli katılımının üç farklı boyuta sahip olduğunu ifade etmiştir. Ev temelli katılım, ailelerin çocuklarının eğitim ve öğretim faaliyetlerini evde takip ederek evde öğrenme fırsatlarının yaratılması; okul temelli katılım, ailelerin okulda çocuğun sınıfında gönüllü olarak

[1] Fatma DUMAN DORA, Uzm. Psikolojik Danışman, Toros üniversitesi, Psikoloji Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-7052-8180
[2] Fatma Sema BENGi, Dr. Öğr. Üyesi, Toros üniversitesi, Psikoloji Ana Bilim Dalı, ORCID:0000-0001-8860-5626

faaliyetlere katılması ve okul aile iş birliği temelli katılım, ailelerin okul personeli ve öğretmenler ile iletişim halinde olmasıdır.

Ebeveynlerin çocuklarına ev ödevlerinde yardım etmesi, çocuklarına ders anlatması, çocuklarıyla okulu hakkında konuşmaları ev temelli katılıma; ebeveynlerin okul faaliyetlerine yönelik yaptıkları aktiviteler okula maddi manevi yardım sağlayacak etkinler yapması okul temelli katılıma; ebeveynlerin çocuğun davranışı veya performansı hakkında öğretmenlerle konuşması okul aile iş birliği temelli katılıma örnektir (Schoppe- Sullivan & ark. 2004; Manz, 2012).

Pandemi dönemine kadar eğitim sistemleri geleneksel bir yol izlemiştir. Çocuklar her gün düzenli olarak okula giderek bilişsel, sosyal ve akademik olarak öğrenmelerini gerçekleştirmiştir. Fakat pandemi döneminde hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla alınan önlemler sonucunda bu durum değişmiştir. Ebeveynler, çocuklarının öğrenme sürecinde her zamankinden daha fazla yardımcı olarak katılım sağlamışlardır (Iyengar, 2021). Borup ve arkadaşları (2013) tarafından yapılan çalışmada, uzaktan eğitimde veli katılımının geleneksel eğitimle meşgul olmakla aynı olmadığını ve ebeveynlerin üstlenmesi gereken sorumlulukların ve görevlerin kapsamının daha fazla olduğu ifade edilmiştir. Pandemi sırasında uzaktan eğitime geçilmesiyle evler çocukların yeni öğrenme ortamı haline gelmiştir. Evde eğitimde, çocukların okulda eğitim alırken okul personeli ve öğretmenler tarafından sağlanan denetimi ebeveynler tarafından sağlanması gerekir. Uzaktan eğitime yabancı olan veliler bu süreçte dijital teknolojileri, öğrenme ortamı ve çocuklarını nasıl destekleyeceklerini öğrenmeye çalışmışlardır. Bu yeni durum beraberinde velilere ağır bir yük getirmiştir (Chang & Satako, 2020 ; Dong & ark., 2020; Garbe & ark. 2020).

Covid-19 pandemisi, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla alınan tedbirlerin sebep olduğu maddi ve manevi zorluklar ve riskler nedeniyle dünya çapında "zorlayıcı yaşam olayı" olarak kabul edilmektedir (Çelebi, 2020). Sağlığımızı, gündelik yaşamımızı, değerlerimizi ve alışkanlıklarımızı kısacası yaşamımızı derinden etkileyen olaylar, "zorlayıcı yaşam olayı" olarak tanımlanmaktadır (Kessler, 1997). Bu zorlayıcı yaşam olayları korku, kaygı ve öfke gibi baş etmesi zor olan duyguları beraberinde getirir. Pandemi döneminde zorlayıcı yaşam olaylarına çok fazla maruz kalan velilerin en büyük yardımcısı öz duyarlıkları olmuştur. Öz duyarlılık bireylerin zorlu yaşam olayları kaşısında mücadele edip durumun üstesinden gelmesini sağlayan önemli bir faktördür (Bluth & ark., 2016; Gilbert & Procter, 2006). Öz duyarlık, insanların kendilerine karşı yargılayıcı olmadan daha duyarlı davranması, başkasına karşı gösterdiği hoşgörüyü aynı şekilde kendisine göstermesi ve olumsuz yaşantıların insanlığın bir parçası olduğunu kabul edebilme becerisidir (Neff, 2003a). Bireyler hayatları boyunca karşılaştıkları zorlayıcı yaşam olayları karşısında iki farklı davranış sergileme eğiliminde olurlar. Bir kısmı olumsuz yaşantılar karşısında sakin ve akılcı bir şekilde tepki verir, diğer bir kısmı olumsuz durumlara karşı stres ve kaygı yaratacak tepkiler verirler (Leary & ark., 2007). Öz duyarlık ile ilgili yapılan çalışmalarda öz duyarlık düzeyi yüksek olan bireylerin zorlu yaşam olayları ile daha kolay baş edebildiği görülmektedir (Neff, 2003a; 2003b).

Pandemi döneminde yapılan araştırmalar da öz duyarlığın bireylerin genel refahı ve ruh salığı üzerinde koruyucu faktör olduğu belirlenmiştir (Hedderman & ark., 2020; Gutiérrez-Hernández & ark., 2021; Deniz, 2021). Hedderman ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan çalışmada Covid-19 pandemisinde öz duyarlığın yaşam memnuniyetini, strese karşı dayanıklılığı ve genel refahı artırdığı sonucuna varılmıştır. Gutiérrez-Hernández ve arkadaşları (2021) karantinalarda öz duyarlığın, bireylerin psikolojik iyi oluşu üzerinde olumlu etkisi olduğu ve öz duyarlığın alt boyutlarının (insanlığın ortak deneyimi ve bilinçli farkındalık) karantinaların yarattığı yalnızlık ve bunalmışlık hissini azalttığını ortaya koymuştur.Öz duyarlığın Covid-19'un etkileriyle başa çıkmada olumlu etkileri vardır. Olumsuz olaylara, insanlığın ortak deneyiminin bir parçası olarak bakıp, bireyin kendi sınırlarını şefkatle kabul etmesi, ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Pandemi döneminin getirilerinin insanlar

üzerindeki etkilerini azaltmada öz duyarlılık ve bileşenlerinin etkili olduğu görülmektedir (Jimenez & ark., 2020).

Ebeveynlerin öz duyarlık seviyelerinin yüksek olmasının, sadece kendilerinin psikolojik iyi oluşları ve refahları ile ilgili olmakla kalmayıp, çocukları içinde yarar sağlayacağı düşünülebilir. Öz duyarlık, zorlayıcı yaşam olayları karşısında ebeveynlerin ve çocukların kendilerini çaresiz ve yetersiz hissetmemesi, salgın hastalıklar gibi olağanüstü haller karşısında psikolojik, sosyal ve eğitim alanlarında ortaya çıkabilcek sorunların üzerine gidip kendince çözüm üretebilmeleri ve hayat boyunca olumsuzluklarla baş etme becerileri geliştirmesinde bir temel oluşturabilir.

Alan yazın incelendiğinde pandemi döneminde Covid'19 un etkileri ile öz duyarlık ve veli katılımı kavramları ile ilgili ayrı ayrı çalışıldığı gözlemlenmektedir (Mohammadpour & ark., 2020; Brooks & ark., 2020; Li & ark., 2021; Knopik & ark., 2021; Bubb & Jones, 2020; Garbe & ark., 2020). Pandemi döneminde covid-19'un etkileri ile öz duyarlık ve veli katılımının birlikte ele alındığı çalışmalara rastlanılmamaktadır. Küresel bir düzeyde salgın geçirdiğimiz yüzyılda ortaya çıkan olumsuz durumlarla baş edebilmek için gerekli becerilere sahip olmak büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle bireylerin kendine şefkat gösterip olumlu yönde eylem yapmasına yardımcı olan öz duyarlığın Covid-19'un getirilerinden etkilenen veli katılımı düzeyinin birlikte ele alınarak incelendiği mevcut çalışma alandaki çalışmalar ve gelişmeler açasından önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı pandemi döneminde ilkokul velilerinin eğitime katılımı ile Covid-19'a yönelik duygu, düşünce, davranışları ve öz duyarlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır :

1. İlkokul velilerinin Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği puanları ile Aile Katılım Ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. İlkokul velilerinin Öz Duyarlılık Ölçeği puanları ile Aile Katılım Ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. İlkokul velilerinin Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği puanları ile Öz Duyarlılık Ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. İlkokul velilerinin Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği puanları ile Öz Duyarlılık Ölçeği puanları, Aile Katılım Ölçeği puanlarını anlamlı şekilde yordamakta mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Mevcut araştırmada literatürde sıklıkla kullanılan nicel çalışma modelinden yararlanılmıştır.Araştırma nicel bir çalışma olup ilişkisel tarama modeline dayalı betimsel bir çalışma olarak desenlenmiştir. Betimsel desenlerin amacı belirli bir olgunun varlığını tanımlamak ve özelliklerini tarif etmektir. Betimsel araştırma desenlerinin bir türü olan tarama modeli, araştırmada yer alan değişkenlerin varlığını ve sıklığını tarif etmeye olanak vermektedir. Tarama modellerinden olan ilişkisel tarama modelleri iki veya daha çok sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişimin varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modellidir (Büyüköztürk & ark., 2020, s. 184-185).

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2021-2022 eğitim öğretim yılında Gaziantep ili Şehitkamil ilçesinde bulunan Zekeriye Konukoğlu İlkokulu'nda okuyan öğrencilerin velileri oluşturmaktadır. Örneklemi uygunluk örneklemesi (convenience**)** yöntemi ile belirlenmiştir. Zekeriye Konukoğlu İlkokulu bünyesinde bulununan 1, 2, 3 ve 4. sınıf öğrencilerinin velileri

örneklem grubunu oluşturmaktadır. Toplamda 1338 tane ilkokul 1, 2, 3 ve 4. sınıf velisi olduğu için, evreni bilinen örneklem sayısını hesaplamak için yapılan örneklem hesabı formülüne çalışmaya dahil edilmesi gereken kişi sayısı en az 299 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Değişkenler	Kategoriler	Frekans (n)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	289	81.9
	Erkek	64	18.1
Çocuğunuz kaçıncı sınıfa gidiyor?	1.Sınıf	79	22.4
	2.Sınıf	71	20.1
	3.Sınıf	88	24.9
	4.Sınıf	115	32.6
Sizde veya çevrenizde koronavirüs hastalığı geçirmiş olan var mı?	Evet	225	63.7
	Hayır	128	36.3
Yakın çevrenizde koronavirüsten dolayı kaybettiğiniz biri var mı?	Evet	89	25.2
	Hayır	264	74.8

Tablo 1'de araştırmaya katılan ebeveynlere ilişkin demografik bilgilere yer verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada velilerin demografik özelliklerine ilişkin ölçümler kişisel bilgi formu, velilerin eğitime katılımı değişkenine ilişkin ölçümler ' Aile Katılım Ölçeği', Covid-19 kaygısı değişkenine ilişkin ölçümler 'Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği' ve öz duyarlık düzeyi değişkenine ilişkin ölçümler 'Öz duyarlık Ölçeği' kullanılarak elde edilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada anket uygulanan velilerin demografik bilgilerini tespit etmek amacıyla cinsiyet, çocuklarının okudukları sınıf, koronavirüs hastalığı geçirme ve koronavirüs hastalığından dolayı bir yakınını kaybetme gibi soruların yer aldığı kişisel bilgi formu oluşturulmuştur.

Aile Katılım Ölçeği

Fantuzzo ve arkadaşları (2000) tarafından geliştirilen Aile Katılım Ölçeği Gürşimşek (2003) tarafından okul öncesi düzeyde uygulanmış ve Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Daha sonra İflazoğlu Saban ve Şeker (2010) tarafından ilkokul düzeyinde çocukları olan veliler için tekrar uyarlanmıştır. Mevcut araştırmada İflazoğlu Saban ve Şeker (2010) tarafından ilkokul düzeyinde çocukları olan veliler için tekrar uyarlanan Aile Katılım Ölçeği kullanılmıştır. Aile katılım ölçeğinde 1-5 arası puanlanan 5'li Likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçekte 5= Her zaman, 4= Sık sık, 3 =Bazen, 2= Nadiren, 1= Hiçbir zaman olarak belirlenmiştir. Aile katılım Ölçeği üç alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar: ev temeli katılım alt ölçeği 10 soru ile, diğer boyut olan okul –aile iş birliği temelli katılım alt ölçeği 7 soru ile son olarak okul temelli katılım alt ölçeği 7 soru ile ölçülmüştür.

Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği

Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği Durak Batıgün ve Şenkal Ertürk (2020) tarafından Covid-19 ile ilişkili duygu, düşünce ve davranışları belirlemek amacı geliştirilmiştir. 250 ve 285

kişiden oluşan iki ayrı örneklem üzerinde test edilmiştir.Ölçek geliştirme çalışmasının ilk aşamasında, soruların oluşturulabilmesi için ilgili alanyazın incelenmiş ve Covid-19'a ilişkin duygular, düşünceler, davranışlar ve alınan önlemleri ifade ettiği düşünülen toplam 39 soru hazırlanmıştır. Daha sonra bu sorular, yapı, tutarlılık, anlaşılırlık ve benzerlikler açısından önce yazarlar daha sonra da klinik psikoloji alanında çalışan iki akademisyen tarafından incelenmiştir. Bu inceleme ve deneme uygulaması sonunda yapılan analizler sonucunda ölçek 22 madde olacak şekilde düzenlenmiştir. Ölçeğe verilen cevaplar, 1-5 arası Likert tipi üzerinden puanlanmaktadır (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum ve 5= Kesinlikle Katılıyorum). " Covid-19'a ilişkin duygu ve davranışlar " (9 madde: 2, 4, 5, 8, 12, 13, 18, 19, 20); %16.85'ini açıklayan ikinci faktör "Covid-19'a ilişkin düşünceler" (8 madde: 1, 3, 6, 9, 10, 11, 21, 22) ve %14.26'sını açıklayan üçüncü faktör ise "Covid-19'a ilişkin alınan önlemler" (5 madde: 7, 14, 15, 16, 17) olarak belirlenmiştir.

Öz Duyarlık Ölçeği

Neff (2003b) tarafından geliştirilen Öz Duyarlık Ölçeği (ÖDÖ) (Self Compassion Scale), toplam 26 madde ve 6 alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Akın ve arkadaşları (2007) tarafından yapmıştır. Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin 6 faktörlü bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Bunlar; özsevecenliğe karşı **öz-yargılama, paylaşımların bilincinde olmaya** karşı **yabancılaşma** ve **bilinçliliğe** karşı **aşırı-özdeşleşme**dir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucu ise ölçeğin iyi düzeyde uyum modeli verdiği ve orijinal formla uyumlu olduğu görülmektedir. Ölçek 5'li Likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçekte 1= Hiç bir zaman, 2= Nadiren, 3= Sık sık, 4= Genellikle ve 5= Her zaman şeklinde olarak belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmaya başlamadan önce araştırmada kullanılan ölçekleri uygulayabilmek için ölçeklerin geçerlilik güvenilirlik çalışmalarını yapan araştırmacılardan gerekli izinler alınmıştır. Toros Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu' na gerekli başvurlar yapılarak izin alınmıştır. Uygulanacak olan envanterler için çalışma öncesinde Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü' nden izin alınmış ve Zekeriye Konukoğlu ilkokulu velileri ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler kişisel bilgi formu ve ölçekler Google From kullanılarak sınıf rehber öğretmeleri aracılığıyla ulaştırılarak toplanmıştır.

Araştırma sonucunda 353 katılımcıdan elde edilen verilerin analizi IBM SPSS Statistics 22 (SPSS Inc., Chicago, IL) program versiyonunda uygun istatistiksel yöntemler kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada, Aile Katılım Ölçeği (AKÖ), Öz duyarlık Ölçeği (ÖDÖ) ve Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri baz alınarak normallik dağılımı varsayımını sağladığı tespit edilmiştir. Ölçek puanları ve alt boyut puanları arasında ilişki olup olmadığı Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. İlkokul velilerinin çok boyutlu covid-19 ölçeği puanları ile öz duyarlık ölçeği puanlarının, aile katılım ölçeği puanlarını anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını araştırmak amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın alt problemi doğrultusunda Aile Katılım Ölçeği (AKÖ), Öz Duyarlık Ölçeği (ÖDÖ) ve Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği ölçek puanları ve alt boyut puanları arasında ilişki olup olmadığı Pearson Korelasyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Tablo 2, 3 ve 4'te sunulmuştur.

Tablo 2. İlkokul Velilerinin Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği Puanları ile Aile Katılım Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler		Aile katılım ölçeği toplam puan	Ev temelli katılım alt ölçeği	Okul temelli katılım alt ölçeği	Okul-aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği
Covid-19 toplam puan	Pearson Korelasyon	0.435*****	0.489*	0.189*	0.403*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar	Pearson Korelasyon	0.405*	0.380*	0.246*	0.390*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
Covid-19 'a ilişkin düşünceler	Pearson Korelasyon	0.366*	0.441*	0.132*	0.332*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler	Pearson Korelasyon	0.415*	0.563*	0.091	0.367*
	p	0.001	0.001	0.088	0.001

*p<0.05

Tablo 2'de araştırmaya katılan ilkokul velilerinin çok boyutlu covid-19 ölçeği puanları ile aile katılım ölçeği puanları arasındaki ilişki pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.435). Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.489). Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p=0.001<0.05, r=0.189). Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı ile okul-aile temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.403).

Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.405). Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.380). Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p=0.001<0.05, r=0.246). Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanı ile okul- aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.390).

Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.366). Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.441). Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p=0.001<0.05, r=0.132). Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı ile okul- aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.332).

Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.415). Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.563). Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (p=0.088>0.05). Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanı ile okul- aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.367).

Tablo 3. İlkokul Velilerinin Öz Duyarlılık Ölçeği Puanları ile Aile Katılım Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler		Aile katılım ölçeği toplam puan	Ev temelli katılım alt ölçeği	Okul temelli katılım alt ölçeği	Okul-aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği
ÖDÖ toplam puan	Pearson Korelasyon	0.470*	0.336*	0.410*	0.442*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
ÖDÖ Öz sevecenlik alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.531*	0.535*	0.355*	0.428*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
ÖDÖ Paylaşımların bilincinde olma alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.455*	0.401*	0.327*	0.411*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
ÖDÖ Bilinçlilik alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.503*	0.539*	0.296*	0.410*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
ÖDÖ Öz yargılama alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.196*	0.007	0.284*	0.223*
	p	0.001	0.903	0.001	0.001
ÖDÖ İzolasyon alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.155*	-0.011	0.214*	0.209*
	p	0.003	0.831	0.001	0.001
ÖDÖ aşırı özdeşleşme alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.179*	0.019	0.249*	0.198*
	p	0.001	0.726	0.001	0.001

*p<0.05

Tablo 3'te ilkokul velilerinin öz duyarlılık ölçeği puanları ile aile katılım ölçeği puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi için Pearson korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Öz duyarlık Düzeyi (ÖDÖ) toplam puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, orta şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p=0.001<0.05, r=0.470). ÖDÖ puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.336). ÖDÖ puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, orta şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p=0.001<0.05, r=0.410). ÖDÖ puanı ile okul- aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.442).

Öz sevecenlik alt boyut puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.531$).Öz sevecenlik alt boyut puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.535$). Öz sevecenlik alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, zayıf şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r=0.355$). Öz sevecenlik alt boyut puanı ile okul-aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.428$).

Paylaşımların bilincinde olma alt boyut puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.455$). Paylaşımların bilincinde olma alt boyut puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.401$). Paylaşımların bilincinde olma alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, zayıf şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r=0.327$). Paylaşımların bilincinde olma alt boyut puanı ile okul-aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.411$).

Bilinçlilik alt boyut puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.503$). Bilinçlilik alt boyut puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.539$). Bilinçlilik alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, zayıf şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r=0.296$). Bilinçlilik alt boyut puanı ile okul-aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.410$).

Öz yargılama alt boyut puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.196$). Öz yargılama alt boyut puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p=0.903>0.05$). Öz yargılama alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, zayıf şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r=0.284$). Öz yargılama alt boyut puanı ile okul-aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.223$).

İzolasyon alt boyut puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.003<0.05$, $r=0.155$). İzolasyon alt boyut puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p=0.831>0.05$). İzolasyon alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, zayıf şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r=0.214$). İzolasyon alt boyut puanı ile okul-aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.209$).

Aşırı özdeşleşme alt boyut puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.003<0.05$, $r=0.179$). Aşırı özdeşleşme alt boyut puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p=0.726>0.05$). Aşırı özdeşleşme alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, zayıf şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r=0.249$). Aşırı özdeşleşme alt boyut puanı ile okul-aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.198$).

Tablo 4. İlkokul Velilerinin Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği Puanları ile Öz Duyarlılık Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler		Covid-19 toplam puan	Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar	Covid-19 'a ilişkin düşünceler	Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler
ÖDÖ toplam puan	Pearson Korelasyon	0.380*	0.390*	0.370*	0.236*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
ÖDÖ Öz sevecenlik alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.336*	0.301*	0.284*	0.338*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
ÖDÖ Paylaşımların bilincinde olma alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.330*	0.297*	0.350*	0.238*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
ÖDÖ Bilinçlilik alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.399*	0.358*	0.354*	0.381*
	p	0.001	0.001	0.001	0.001
ÖDÖ Öz yargılama alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.161*	0.208*	0.161*	0.018
	p	0.002	0.001	0.001	0.743
ÖDÖ İzolasyon alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.202*	0.256*	0.209*	0.024
	p	0.001	0.001	0.001	0.655
ÖDÖ aşırı özdeşleşme alt boyutu	Pearson Korelasyon	0.187*	0.218*	0.206*	0.039
	p	0.001	0.001	0.001	0.461

*p<0.05

Tablo 4'te ilkokul velilerinin çok boyutlu covid-19 ölçeği puanları ile öz duyarlılık ölçeği puanları arasındaki ilişkinin Pearson Korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Öz duyarlık düzeyi toplam puanıyla Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.380).. Öz duyarlık düzeyi toplam puanı ile Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanları arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05,r=0.390). Öz duyarlık düzeyi toplam puanıyla Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p=0.001<0.05, r= 0.370). Öz duyarlık düzeyi toplam puanıyla Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p=0.001<0.05, r=236).

Öz sevecenlik alt boyut puanıyla Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.336). Öz sevecenlik alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanları arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.301).. Öz sevecenlik alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p=0.001<0.05, r= 0.284). Öz sevecenlik alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (p=0.001<0.05, r=338).

Paylaşımların bilincinde olma alt boyut puanıyla Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.330$). Paylaşımların bilincinde olma alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanları arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.297$). Paylaşımların bilincinde olma alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r= 0.350$). Paylaşımların bilincinde olma alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r=238$).

Bilinçlilik alt boyut puanıyla Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.399$). Bilinçlilik alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanları arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.358$). Bilinçlilik alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r= 0.354$). Bilinçlilik alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r=0.381$).

Öz yargılama alt boyut puanıyla Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.161$). Öz yargılama alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanları arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.208$). Öz yargılama alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r= 0.161$). Öz yargılama alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p=0.743>0.05$).

İzolasyon alt boyut puanıyla Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.202$). İzolasyon alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanları arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.256$). İzolasyon alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r= 0.209$). İzolasyon alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p=0.655>0.05$).

Aşırı özdeşleşme alt boyut puanıyla Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.187$). Aşırı özdeşleşme alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin duygu ve davranışlar alt boyut puanları arasında pozitif yönlü, anlamlı ve zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.218$). Aşırı özdeşleşme alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin düşünceler alt boyut puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve oldukça zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r= 0.206$). Aşırı özdeşleşme alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($p=0.461>0.05$).

İlkokul velilerinin Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği puanları ile Öz duyarlık Ölçeği puanları, Aile Katılım Ölçeği puanlarını anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını araştırmak amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. İlkokul Velilerinin Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği Puanları ile Öz Duyarlılık Ölçeği Puanları Aile Katılım Ölçeği Puanlarını Yordayıp Yordamadığına Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı değişken	**Bağımsız değişkenler**	***β***	**t**	**p**
AKÖ toplam puanı	Sabit terim	25.79	5.418	0.001
	ÖDÖ toplam puanı	10.32	7.351	0.001
	Covid19 ölçeği toplam puan	0.311	6.185	0.001
R^2=0.298 , F=74.170, p=0.001				
AKÖ=25.79+10.32*ÖDÖtoplampuanı+0.311*Covid19Ölçeğitoplampuanı				

Bağımlı değişkenin Aile Katılım Ölçeği toplam puanı, bağımsız değişkenlerin ise Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği toplam puanı ve Öz Duyarlılık Ölçeği olarak belirlenen regresyon denklemi yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloda regresyon denkleminin anlamlılığının yanı sıra bağımsız değişkenlerden hangilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve bu değişkenlerin katsayılarını vermektedir. Belirlilik katsayısı (R^2) 0.298 olarak hesaplanmış ve F istatistiği anlamlı bulunmuştur (p=0.001<0.05). Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği toplam puanı ve Öz Duyarlılık Ölçeği puanı birlikte Aile Katılın Ölçeği toplam puanını yordamaktadır. (F= 74.170, p=0.001<0.05). Buna göre bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı %30 olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca velilerin öz duyarlılığının ve Covid-19 sürecinde yaşadıkları duygu, düşünce ve davranışların aile katılımı üzerinde 0.05 anlamlılık düzeyinde modele katkı sağladığı tespit edilmiştir. Modelde; diğer değişken sabit iken öz duyarlılıktaki bir birim artışın aile katılımı üzerinde 10.32 birim artışa sebep olduğu, Covid-19 ölçeği toplam puanındaki bir birimlik artışın ise aile katılımı üzerinde 0.311 birimlik artışa sebep olduğu söylenebilmektedir.

Tartışma

Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır (p=0.001<0.05, r=0.435). Araştırmamızın sonuçlarını detaylandırmak için yapılan Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği alt ölçeği puanları ile Aile Katılım Ölçeği alt ölçeği puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Sadece Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir **(Bkz. Tablo 2).** Sonuçlar ışığında Covid-19'un duygu, düşünce ve davranışlar üzerindeki etkileri arttıkça ailelerin çocuklarının eğitimine katılım düzeyinin arttığını söylenebilmektedir.

Mevcut araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, velilerin pandemi döneminde Covid-19'un duygu, düşünce ve davranışlara olan etkileri sonucunda çocuklarının eğtimi için bir takım önlemler aldıkları söylenebilir. Velilerin uzaktan eğitime geçilmesi ve sonraki süreçte çocuklarının eğitimlerine yönelik; ev temelli, okul temelli ve okul-aile işbirliği temelli katılım sağladıklarını söylenebilir. Karantina kararları sonucunda insanların işlerini evden yürütmeye başlaması, okulların kapatılması, okulların uzaktan eğitime geçiş yapması ve duyulan sağlık kaygısı nedeniyle sosyal etkinliklerin yapılamaması gibi önlemler alınmıştır. Bu önlemler sonucunda anne ve babalar çocukları ile her zamankinden daha fazla vakit geçirme imkanı bulmuşlardır. Bu durumun eğitme katılımı arttırmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca anne ve babalar sosyal anlamda ve akademik olarak her türlü etkinlikten mahrum olan çocuklarının gereksinimlerini karşılama ihtiyacı hissetmiş olabilir. Bunun sonucu olarak eğitime katılım oranlarında artış olduğu düşünülmektedir. Alan yazın incelendiğinde pandemi döneminde yaşanan Covid-19'un duygu, düşünce ve davranışlar üzerindeki etkilerinin eğitime olan yansımaları ile ilgili yapılan araştırmalarda, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla alınan izolasyon kararından dolayı eğitime katılımda bir artış olabileceği düşünülmektedir ve mevcut araştırma bulgularını detekler niteliktedirler (Ribeiro & ark. 2021; Alharthi , 2021; İnci Kuzu,

2020**;** Konca & Çakır, 2021; Pozas & ark., 2021; Novianti & ark., 2021; Gambin & ark., 2020 **).**

Öz Duyarlık Ölçeği toplam puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, orta şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öz Duyarlık Ölçeği puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır. Öz Duyarlık Ölçeği puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, orta şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öz Duyarlık Ölçeği puanı ile okul- aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır (Bkz. Tablo 3). Bireylerin öz duyarlık düzeyi puanı arttıkça, çocuklarının eğitimine katılım düzeyinin de artacağı söylenebilmektedir. Alan yazın incelendiğinde öz duyarlık düzeyleri ile velilerin eğitime katılım düzeyi arasındaki ilişkiyi anlatan çalışmaya rastlanılmamıştır. Alan yazında daha önce öz duyarlık ile yapılan çalışmaların sonuçlarından yola çıkarak velilerin öz duyarlık düzeyi arttıkça eğitime katılım düzeyinin arttması beklenen bir sonuçtur. Araştırmalarda öz duyarlığın zorlu yaşantılar karşısında bireyleri motive ederek gerekli olan eylemleri yapmada önemli rolü olduğu ortaya konulmuştur (Karlen & ark., 2019; Finlay-Jones & ark., 2015; Neff & ark., 2005).Spinelli ve arkadaşları (2020) pandemi sırasında kısıtlamalardan dolayı karantinaların getirdikleri zorluklarla ebeveynlerin ebeveynlik rollerini üstlenirken gösterebilecekleri psikolojik tepkiler arasında önemli ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Öz duyarlığın "İnsanlığın Ortak Deneyimi " bileşeni, dayanışma temelli yaklaşımı ile kısıtlamalara verilen olumsuz duygusal tepkileri azaltmak ve evebeyn olarak yaşadıkları stresi azaltarak üzerlerine düşen görevi yapmalarında etkili olmuş olabilir. Bu durumdan velilerin eğitime katılım oranı pozitif yönde etkilenmiş olabilir. Nitekim Brooks ve arkadaşları (2020) çalışmalarında covid-19'un duygu, düşünce, davranışlar üzerindeki etkileri ve karantina durumlarıyla başa çıkmayı kolaylaştırmak için öz duyarlık duygusunu güçlendirmeyi önermiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar mevcut araştırma sonucunu destekler niteliktedir. Ayrıca, bulguların değerlendirilmesinde, ilgili literatürde yer alan eğitime katılım düzeyleri ile öz duyarlık düzeyleri arasında daha önce çalışma yapılmış olmaması göz önünde bulundurulmalıdır.

Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı ile Öz duyarlık düzeyi toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır. Covid-19' un duygu, düşünce ve davranışlar üzerindeki etkileri ve öz duyarlık düzeyleri arasındaki ilişkiye yönelik elde edilen bulguların detaylandırılması amacıyla, ölçeklerin alt boyutları arasındaki ilişkiler de test edilmiştir. Çok boyutlu Covid-19 ölçeği alt boyutları puanları ile Öz duyarlık ölçeği alt boyutları puanları arasında anlamlı, pozitif yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Sadece aşırı özdeşleşme alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir **(Bkz. Tablo 4).** Covid-19 pandemisi Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkmış ve halen devam etmekte olan bir süreçtir. Bugüne kadar ortaya çıkan diğer salgın hastalıklara oranla etkisini her alanda göstermiştir. Hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla alınan tedbirler özellikle karantinalar insanların sosyal hayattan uzaklaşmasına ve kopmalara neden olmuştur (Mazza & ark., 2020). Alan yazında öz duyarlığın travmatik olaylar ya da zorlayıcı yaşam olayları sonucunda ortaya çıkan olumsuz duygu, düşünce ve davranılar karşısında koruyucu bir faktör olduğu ortaya konmuştur. Öz duyarlık düzeyi yüksek olan insanların olumsuz duygularla daha kolay başa çıktığı, daha az kaygı yaşadıkları ortaya koyulmuştur (Neff & Germer, 2013). Covid-19'un etkilerine her alanda maruz kalan insanlar yaşadıkları olumsuz duyguların sonucu öz duyarlığa daha çok ihtiyaç duymuş olabileceği düşünülmektedir. Bu durumun sonucu olarak Covid-19 ölçeği toplam puanı ile öz duyarlık düzeyi toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde bir ilişki ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda covid-19' un etkileri arttıkça insanların kendilerini güvende hissetme ihtiyacı artmış olabilir ve bu durum bireylerin kendilerine karşı daha merhametli davranmasına ve öz duyarlık düzeylerinin artmasına neden olmuş olabileceği düşünülmektedir. Alan yazında pandemi döneminde yapılan araştırmların sonuçlarının mevcut araştırma

sonuçlarını destekler nitelikte olduğu görülmektedir (Hedderman & ark., 2021; Coyne & ark., 2021; Gutierrez-Hernandez & ark.,2021; Jimenez & ark., 2020; Mohammadpour & ark., 2020).

Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği toplam puanı ve Öz Duyarlılık Ölçeği puanı birlikte Aile Katılın Ölçeği toplam puanını yordamaktadır ($p=0.001<0.05$, $F= 74.170$). Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı %30 olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 5). Daha çok öz duyarlık düzeyine sahip olan ebeveynler, uyarıcılara uyum sağlayarak tepki verme kapasitelerini artırabilir (Psychogiou ve ark., 2016). Daha fazla öz duyarlık düzeyi olan veliler pandeminin getirisi olan uzaktan eğitime daha çabuk uyum sağlayarak, bu duruma uygun olan davranışları gerçekleştirerek çocuklarının eğitimine katılım gösterdiklerini söyleyebilir. Öz duyarlık, bireylerin yaşadıkları olumsuz olayları kabul etmesi ve yaşanılanların farkında olarak bilinçli olmalarıdır. Bu bakımından öz duyarlık üst düzey bilişsel beceriler gerektirir (Neff, 2003b). Öz duyarlığı yüksek olan bireyler üst düzey bilişsel becerilerle beraber yaşamlarında karşılaştıkları sorunlara yapıcı çözümler üretebilmektedirler. Nitekim Coşkun (2018) yaptığı çalışmada öz duyarlık ile yapıcı problem çözme becerileri arasında anlamlı pozitif ilişkinin bulunması bu çıkarımı destekler niteliktedir. Bu açıdan pandemi döneminde velilerin covid-19'un etkileri ile karantinalarda evde eğitim sürecinde yaşadıkları problemler karşısında bireylerin öz duyarlığı problemlerini çözmelerini sağlarken, bu durumun eğitime katılımları üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Psychogiou ve arkadaşları (2016), öz duyarlığın ebeveynlerin çocukların ihtiyaçlarına duyarlı bir şekilde yanıt verme yeteneklerini artırdığını ve öz duyarlık seviyesi yüksek olan ebeveynlerin çocukları ile ilgili durumlara daha fazla tepki verdiğini bildirmiştr. Bu açıdan öz duyarlılığın ebeveynlik davranışlarıyla da bağlantılı olduğu söylenebilir. Covid -19'un etkileri sırasında öz duyarlık velilerin ebeveynlik davranışlarını etkilemiş olabilir. Bu durum velilerin eğitime katılımının anlamlı bir şekilde yordanmasına neden olmuş olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Dünya tarihinde yüzyıllardır insanlık, kitlesel ölümlere neden olan pek çok salgın hastalıkla karşı karşıya kalmıştır. 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkan yeni bir tip corona virüs olarak tanımlanan Covid-19 hastalığı, 11 Mart 2019 tarihinde WHO tarafından, küresel bir pandemi olarak ilan etmiştir. Pandeminin küresel bir zorlayıcı yaşam olması nedeniyle insanlar kendileri ve sevdikleri için kaygı duymaya başlamıştır. Hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla alınan tedbirler insanların gündelik yaşamlarını değiştirmiştir. Özellikle okulların kapatılması ile birlikte anne ve babalar çocuklarını eğitimine yönelik olarak birçok faliyette bulunmuştur. Her yeni salgın beraberinde getirdikleri başta eğitim olmak üzere her alanı olumsuz etkilemiştir. Yapılan araştırmalarda pandemi döneminde covid-19 ve beraberinde getirdiği yasakların bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını olumsuz yönde etkilediği bildirlmiştir (Hızlı ve ark., 2020; Hu ve ark., 2020; Coyne ark.2021). Öte yandan mevcut araştırma bize bu tepkilerin her zaman olumsuz sonuçlara neden olmadığını, bazen yaşanılan olumsuz duyguların, olumlu yönde değiştirmesinin de mümkün olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda mevcut çalışma salgın hastalıkların getirilerini anlamlandırmak adına önem taşımaktadır.

Pandemi döneminde ilkokul velilerinin eğitime katılım düzeyleri ile Covid-19'a yönelik duygu, düşünce, davranışları ve öz duyarlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik yapılan araştırmanın sonuçları aşağıda verilmiştir.

Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır. ($p=0.001<0.05$, $r=0.435$). Araştırmamızın sonuçlarını detaylandırmak için yapılan Çok boyutlu Covid-19 ölçeği alt ölçeği puanları ile aile katılım ölçeği alt ölçeği puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Sadece Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

ÖDÖ toplam puanı ile aile katılım ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, orta şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.001<0.05$, $r=0.470$). ÖDÖ puanı ile ev temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır. ÖDÖ puanı ile okul temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, orta şiddette ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. ÖDÖ puanı ile okul- aile işbirliği temelli katılım alt ölçeği puanları arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır

Öz duyarlık düzeyi toplam puanıyla Çok boyutlu Covid-19 ölçeği toplam puanı arasında anlamlı, pozitif yönde ve zayıf şiddette bir ilişki olduğu saptanmıştır ($p=0.001<0.05$, $r=0.380$). Öz duyarlık Ölçeği alt boyutları puanları ile Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği alt boyutları puanları arasında anlamlı, pozitif yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Sadece aşırı özdeşleşme alt boyut puanıyla Covid-19 'a ilişkin alınan önlemler alt boyut puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Çok Boyutlu Covid-19 Ölçeği toplam puanı ve Öz Duyarlılık Ölçeği puanı birlikte Aile Katılım Ölçeği toplam puanını yordamaktadır ($p=0.001<0.05$, $F= 74.170$). Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı %30 olduğu tespit edilmiştir.

Dünya üzerinde etkisini her alanda hissettiren Covid-19 pandemisi ve beraberinde getirdiği olumsuz yaşantıların etkisini daha iyi anlayabilmek adına araştırmacılar tarafından psikolojik faktörleri eğitim, ekonomik ve çevresel faktörlerle birlikte ele alan çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmaların ileriye dönük olarak önem teşkil ettiğ düşünülmektedir. Mevcut araştırmaya katılan velilerin çocukları ilkokul kademesinde öğenim görmektedir. Daha sonra gerçekleştirecek olan araştırmalar ortaokul ya da lise kademelerinde öğrenim gören çocukları olan veli grupları ile yürütülebilir. Araştırmacılar hem devlet okulunda hem de özel okullardaki veli gruplarına ulaşarak farklı katılımcılar ile çalışmalarını yürütebilirler. Salgın hastalıklar dünya var oldukça devam edecektir. Her yeni salgın süreci insanları olumsuz olarak etkilemektedir. Bu olumsuz etkiler başta ruh salığı ve eğitim olmak üzere her alanda kendini göstermektedir. Bu noktadan hareketle bireylerde bu gibi durumlara hazırlıklı olmaları için grupla psikolojik danışma ya da psiko-eğitim uygulamaları yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akın, Ü., Akın, A. & Abacı, R. (2007). Öz-duyarlık Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 1-10.

Alharthi, M. (2022). Parental Involvement in Children's Online Education During COVID 19; A Phenomenological Study in Saudi Arabia. *Early Childhood Education Journal*, 1-15.

Başaran, M. & Aksoy, A. (2020). Anne-babaların Koronavirüs (COVİD-19) Salgını Sürecinde Aile Yaşantılarına İlişkin Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(71), 668-678.

Bluth, K., Campo, R. A., Futch, W. S. & Gaylord, S. A. (2016). Age and gender differences in the associations of self-compassion and emotional well-being in a large adolescent sample. *Journal of Youth and Adolescence*, 46 (4), 840-853.

Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *AUAd*, 6(3), 112-142.

Budak, F. & Korkmaz, Ş. (2020). COVİD-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-71.

Borup, J., Graham, C. R. & Davies, R. S. (2013). The nature of parental interactions in an online charter school. *American Journal of Distance Education*, 27(1), 40–55.

Brooks, S.K., Webster, R.K., Smith, L.E., Woodland, L., Wessely, S., Greenburg, N. & Rubin,G.J. (2020). The Psychological Impact Of Quarantine And How To Reduce It: Rapid Review Of The Evidence. *The Lancet*, (395), 912-920.

Brown, S. M., Doom, J. R., Lechuga-Pena, S., Watamura, S. E. & Koppels, T. (2020). Stress and parenting during the global COVID-19 pandemic. https://doi.org/10.31234/osf.io/ucezm

Bubb, S. & Jones, M.(2020). Learning from the COVID-19 home-schooling experience: Listening to pupils, parents/carers and teachers. *Improv. Sch.*, (23), 209–222.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., E., Karadeniz, Ş. ve Demirel F.(2020). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri (28. Baskı).* Pegem Akademi Yayıncılık.

Chang, G.C. & Satako, Y. (2020). How are countries addressing the Covid-19 challenges in education? A snapshot of policy measures. World Education Blog. https://www.gecv.ac.in/uploads/ssip/UNESCO%20snap%20shot%20for%20maintaining%20education.pdf.

Coşkun, Y. (2018). "Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Danışma ve Rehberlik İhtiyaç Örüntüleri ve Başvurdukları Yardım Kaynakları." *Turkish Studies*, 13(3), 213-228.

Coyne, L. W., Gould, E. R., Grimaldi, M., Wilson, K. G., Baffuto, G. & Biglan, A. (2021). First Things First: Parent Psychological Flexibility And Self-Compassion During Covıd-19. *Behavior Analysis İn Practice*, *14*(4), 1092-1098.

Çelebi, G. Y. (2020). Covid-19 salgınına ilişkin tepkilerin psikolojik sağlamlık açısından incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 471-483.

Deniz, M. E. (2021). Self-compassion, intolerance of uncertainty, fear of COVID-19, and well-being: A serial mediation investigation. *Personality and Individual Differences*, *177*, 110824.

Dong, C., Cao, S. & Li, H. (2020). Young children's online learning during COVID-19 pandemic: Chinese parents' beliefs and attitudes. Children and Youth Services Review, 118, 105440.

Durak Batıgün, A. & Şenkal Ertürk, İ. (2020). Çok Boyutlu COVİD-19 Ölçeği geliştirme, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Nesne,* 8(18), 406-421.

Erbil, D. G., Demir, E. & Erbil, B. A. (2021). Pandemi sürecinde uzaktan eğitime yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi. *Turkish Studies,* 16, 3.

Fantuzzo, J., Tighe, E. & Childs S.(2000), "Family Involvement Questionnaire: A Multivariate Assessment of Family Participation in Early Childhood Education". *Journal of Educational Psychology*, 2(92), 367–376.

Finlay-Jones, A. L., Rees, C. S., & Kane, R. T. (2015). Self-compassion, emotion regulation and stress among Australian psychologists: Testing an emotion regulation model of self-compassion using structural equation modeling. PLoS One, 10 , (7)

Garbe, A., Ogurlu, U., Logan, N. & Cook, P. (2020). Parents' experiences with remote education during COVID-19 school closures. *American Journal of Qualitative Research,* 4(3), 45–65.

Gambin, M., Woźniak-Prus, M., Sękowski, M., Cudo, A., Pisula, E., Kiepura, E., Boruszak Kiziukiewicz, J., & Kmita, G. (2020). Factors related to positive experiences in parent-child relationship during the COVİD-19 lockdown. The role of empathy, emotion regulation, parenting self-efficacy and social support. The Role of Empathy, Emotion Regulation, 4(1).

Gilbert, P. & Procter, S. (2006). Compassionate mind training for people with high shame and self-criticism: Overview and pilot study of a group therapy approach. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 13, 353-379.

Gutiérrez-Hernández, M. E., Fanjul, L. F., Díaz-Megolla, A., Reyes-Hurtado, P., Herrera Rodríguez, J. F., Enjuto-Castellanos, M. D. P. & Peñate, W. (2021). COVID-19 lockdown and mental health in a sample population in Spain: the role of self-compassion. *International journal of environmental research and public health*, 18(4), 2103.

Hedderman, E., O'doherty, V. & O'connor, S. (2021). Mindfulness Moments For Clinicians İn The Midst Of A Pandemic. *Irish Journal Of Psychological Medicine, 38*(2), 154-157.

Huang, Y. & Zhao, N. (2020). Generalized anxiety disorder, depressive symptoms and sleep quality during COVİD-19 epidemic in China: A web based cross sectional study. *Psychiatry Research,* 288, 112954.

Iyengar, R. (2021). Rethinking community participation in education post Covid 19. *Prospects, 51*(1), 437-447.

İnci Kuzu, Ç. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde uygulanan ilkokul uzaktan eğitim programı (eba tv) ile ilgili veli görüşleri. Milli Eğitim, 49(1), 505-527.

Jiménez, Ó., Sánchez-Sánchez, L. C. & García-Montes, J. M. (2020). Psychological İmpact Of Covıd-19 Confinement And İts Relationship With Meditation. *International Journal Of Environmental Research And Public Health, 17*(18), 6642.

Karlen, Y., Suter, F., Hirt, C., & Maag Merki, K. (2019). The role of implicit theories in students' grit, achievement goals, intrinsic and extrinsic motivation, and achievement in the context of a long-term challenging task. *Learning and Individual Differences,* 74, 101757.

Kessler, R.C. (1997). The effects of stressful life events on depression. Annual Review of Psychology, (48), 191–214.

Knopik, T., Błaszczak, A., Maksymiuk, R. & Oszwa, U. (2021). Parental involvement in remote learning during the COVID-19 pandemic—Dominant approaches and their diverse implications. *European Journal of Education*, (56), 623–640.

Konca, A.S. & Çakır, T. (2021). Pandemi sürecinde uzaktan eğitim ile okul öncesi eğitimden ilkokula geçiş hakkında veli görüşleri. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(2), 520-545.

Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Allen, A. B. & Hancock, J. (2007). Selfcompassion and reactions to unpleasant self-relevant events: The implications of treating oneself Kindly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(5), 887- 904.

Li, A., Wang, S., Cai, M., Sun, R. & Liu, X. (2021). Self-compassion and life-satisfaction among Chinese self-quarantined residents during COVID-19 pandemic: A moderated mediation model of positive coping and gender. *Personality and individual differences*, *170*, 110457.

Manz, P.H. (2012).Home-based head start and family involvement: an exploratory study of the associations among home visiting frequency and family involvement dimensions. *Early Childhood Educ. J*, 40 (4) 231–238.

Mazza, C., Ricci, E., Biondi, S., Colasanti, M., Ferracuti, S., Napoli, C. & Roma, P. (2020). Anationwide survey of psychological distress among Italian people during the COVİD-19 pandemic: immediate psychological responses and associated factors. *International journal of environmental research and public health*, 17(9), 31-65.

Mohammadpour, M. Ghorbani, V., Khoramnia, S., Seyed Mojtaba Ahmadi, S. M., Ghvami M. & Maleki, M.(2020). Anxiety, Self-Compassion, Gender Differences and COVID 19:Predicting Self-Care Behaviors and Fear of COVİD-19 Based on Anxiety and Self-Compassion with an Emphasis on Gender Differences, *Iran J Psychiatry*, 15(3), 213-219

Neff, K. D. (2003a). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. Self and Identity, 2(2), 85-101.

Neff, K. D. (2003b). The development and validation of a scale to measure selfcompassion. Self and identity, 2(3), 223-250.

Neff, K. D., Hsieh, Y. P. & Dejitterat, K. (2005). Self compassion, Achievement Goals, and Coping with Academic Failure. Self and Identity, 4(3), 263–287.

Neff, K. D. & Germer, C. K. (2013). A pilot study and randomized controlled trial of the mindful selfcompassion program. Journal of Clinical Psychology, 69(1), 28–44.

Novianti, R., Puspitasari, E. & Maria, I. (2021). Parents' Involvement in Children's Learning Activities during the Covid-19 Pandemic. *Jurnal PAJAR (Pendidikan dan Pengajaran)*, 5(2), 384-390.

Pozas, M., Letzel, V., & Schneider, C. (2021). 'Homeschooling in times of corona':Exploring Mexican and German primary school students' and parents' chances and challenges during homeschooling. *European Journal of Special Needs Education*, 36(1), 35-50.

Psychogiou, L., Legge, K., Parry, E., Mann, J., Nath, S., Ford, T. & Kuyken, W. (2016). Self compassion and parenting in mothers and fathers with depression. Mindfulness, 7(4), 896-908.

Ribeiro, L.M., Cunha, R.S., Silva, M.C.A.e, Carvalho, M. & Vital, M.L.(2021). Parental Involvement during Pandemic Times: Challenges and Opportunities. *Educ. Sci,* 11, 302.

Schoppe-Sullivan,S.J., McBride, B.A. & Ho, M.H.R. (2004) Unidimensional versus multidimensional perspectives on father involvement, Fathering: *A Journal of Theory, Research* & *Practice about Men as Fathers* 2 (2), 147–163.

Spinelli, M., Lionetti, F., Setti, A. & Fasolo, M.(2020). Parenting Stress during the COVID 19 Outbreak: Socioeconomic and Environmental Risk Factors and Implications for Children Emotion Regulation. *Fam. Process,* 2–15.

Szumski, G. & Karwowski, M. (2017). Parents' engagement in the education of lower secondary school students with and without special educational needs—Which strategies bring expected results? *Edukacja, 2*(141), 63–77.

Taylor S. (2019). The Psychology of Pandemics: Preparing for the Next Global Outbreak of Infectious Disease. Cambridge Scholars Publishiing.

World Health Organization. (2020).WHO Director-General's opening remarks at the Mission briefing on COVID19. https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-sopeningremarks-at-the-mission-briefing-on-Covid-19

Klâsik Türk Edebiyatında "Cüvân" Kelimesinin Kullanımı: Fârisî (Genç Osman) Dîvânçe'si Örneği

Hatice ÖZDİL[1]
Volkan GÖKTAŞ[2]

Giriş

Osmanlı sultanlarının birçoğunun, devlet adamı kimliklerinin yanı sıra edebî kimlikleri de mevcuttur. Sultanların siyasî kimlikleri daha ağır bastığından, ne yazık ki edebî kişilikleri gölgede kalmıştır. Bu edebî kişiliği gölgede kalanlardan birisi de Fârisî mahlaslı Genç Osman'dır. Sultan şâirlerden biri olan Genç Osman, yönetime başkaldıranlar tarafından daha çocuk denilecek yaşta şehit edilmiştir. On sekiz yıllık kısacık hayatına toplam yüz on dokuz şiir sığdırmıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışma ile şâirin şiirinde geçen "cüvân" kelimesinin kullanım bağlamları tespit edilmeye çalışılmış ve söz konusu şiirler şerh etme yoluna gidilmiştir. II. Osman'ın "Genç Osman" olarak tanınması, genç yaşta şehit edilmesi ve genç manasına gelen "cüvân" kelimesini şiirlerinde sıklıkla kullanmış olması dikkate değerdir.

Klâsik Türk edebiyatı metinlerinde bir kullanım alanına sahip olan "cüvân" kelimesinin sözlüklerdeki anlamlarına bakıldığında genel olarak "genç, taze delikanlı" manaları verilmiştir. Yapmış olduğumuz bu çalışma ile "cüvân" kelimesinin "genç sevgili" anlamına da geldiği görülmüştür. Klâsik şiirin, monoton yani tekdüze bir şiir olmadığı bilinmektedir. Klâsik Türk şiirinde sevgili, idealize edilmiş bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiirlerde söz konusu edilen sevgili, her ortama uyum sağlayabilen geçişli bir özelliğe sahiptir. Sevgilinin bu geçişlilik özelliğine sahip olmasından ötürü aynı şiir; pâdişâha, mürşide, arkadaşa veya bir kadına hitap edilebilecek şekilde farklı okumalara ve yorumlamalara müsait bir yapı arz etmektedir (Gönel, 2010).

Şâirin, şiirinde kullanmış olduğu "cüvân" kelimesine sadece "genç" veyahut "taze delikanlı" manaları verilirse klâsik şiirdeki sevgilinin bu geçişlilik özelliğine ket vurulmuş olur. Fârisî'nin şiirlerine bakıldığında zaman zaman müşahhas bir sevgilinin tasviri söz konusudur (İspirli & Kiremitçi, 2004). Nitekim klâsik şiirdeki sevgili, müşahhas biri olabileceği gibi mücerret biri olması da ihtimal dâhilindedir.

"Günümüz insanının eski şiiri değerlendirirken içine düştüğü en büyük yanılgılardan biri, bu eserlerin çoğunun hayâl ürünü ve kurgu olduğu gerçeğini göz ardı etmesidir. Şâir kendisini sürekli, olmadığı şekilde gösterir. Aşırı kilolarıyla tanınan -Nev'î-zâde Atâyî gibi- birçok şâirin Dîvânı incelendiğinde, her birinin aşk derdinden bir deri bir kemik kaldıklarını iddia ettikleri görülür. Ömründe şarabın damlasını ağzına koymayan nice şâir, şiirlerinde kendini meyhane köşelerinde küp diplerinde yığılıp kalmış birer ayyaş olarak teşhir eder yahut böylesi kalıplaşmış bir âşık tipini sürekli tekrar edip dururlar. Bu, sahneye çıkan aktörün kendisine verilen menfî bir rolü başarıyla icra etmesine benzer. Aktör oyundan sonra nasıl sahnedeki fiilleri sebebiyle itham edilemeyecekse, şâir de eserinde sanatı gereği söylediği sözlerden sorumlu tutulamaz. Çünkü eski tabiriyle zaten "Şâirler yalan söylerler" veya başka bir ifadeyle şiir çoğu zaman gerçeği ifade etmez. Bu bakımdan eski şiirler öncelikle her biri birer sanat eseri

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı

olduklarından, şâirin gerçek hayatıyla ilgili ipucu değeri taşıma konusunda son derece titiz eleştirilerden geçirilerek kullanılması gereken vesikalardır." (Şentürk, 2006, s. 353).

Klâsik şiirde bir kurgu tipi olan sevgili, herkesin gönlündeki manaya ve niyete göre vücut bulur. Bu gelenek çerçevesinde ele alınan şiirlerde önemli olan sevgilinin cinsiyeti değil varlığıdır (Gönel, 2010; akt. Gönel, 2010). Klâsik şiirde idealize edilmiş sevgili, cinsiyet ve uzviyet kimliğinden sıyrılarak plastik bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Şâirlerin, şiirlerinde bu bilinçli eylemi kullanmalarının temel sebebi şiirlerinin gerek beşerî aşk çerçevesinde gerekse ilâhî aşk çerçevesinde yorumlanmasına ortam hazırlamak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle şâir, bu belirsiz sevgili tipi ile şiirlerine cazibe ve canlılık katmıştır (Gönel, 2010). Şâirlerin, şiirlerinde söz konusu ettiği sevgilinin, hem somut hem de soyut bir nitelik taşıması mümkündür. Bu durum okuyucunun şiire vereceği anlamla ilgilidir.

"Kaside ve gazellerde terennüm edilen ideal insan tipinin çoğu zaman erkeklere has unsurlarla tasvir edilmesini farklı boyutlarda değerlendiren günümüzün bazı yorumcuları ve çoğu batılı araştırmacılar, bu şiire ve bu şiiri terennüm eden insanlara ciddi bir iftira olmak üzere homoseksüellik isnadında bulunabilmişlerdir. Burada her eser ve metni olduğu gibi, edebî metinleri de ait oldukları dönemin inanç ve düşünce yapılarına göre değerlendirme gereğinin önemi bir kere daha ortaya çıkmaktadır." (Şentürk, 2006, s. 349-390).

XVII. yüzyılda cüvân, tâze genç ve oğlan kelimelerinin kendi özel anlamlarının yanı sıra, genel olarak bugünkü kullanımıyla her iki cinsi de karşılayan "genç" manasına sahiptir (Duman, 1997). Genç Osman'ın, şiirlerinde kullandığı "cüvân" kelimesine baktığımızda, sözlüklerde "taze delikanlı" manası da mevcuttur. Klâsik şiirin anlam dünyasına uzak olan bazı araştırmacılar, kelimenin "taze delikanlı" anlamına odaklanıp klâsik şiir hakkında homoseksüellik isnadında bulunmaları hem bu şiire hem de bu toplumun ecdâdına büyük haksızlık etmiş ve iftira atmış olur. Nitekim hanım şâireler de "cüvân" kelimesini, erkek şâirlerin kullandığı manada şiirlerine almışlardır. Demek ki klâsik şiirin kendisine has kalıplaşmış bir anlam dünyası vardır. Bu yüzden bir edebî metin öncelikle kendi oluştuğu dönemi için vardır. Klâsik şiiri anlamak ve yorumlamak için şiirleri kendi dönemi içerisinde ele almamız gerekmektedir. Bir şiiri, kendi oluştuğu döneminden soyutlayıp günümüz anlam dünyası içerisine taşıyarak kelimelere anlam vermek, şiiri anlamak hususunda yanlış sonuçlara ulaşmamıza sebep olacaktır. Nitekim klâsik şiirde söz konusu edilen cüvân, nev-cüvân, tâze vb. kelimelerin de kendi dönemi için oldukça geniş bir anlama sahip olduğu kaynaklarda görülmektedir. Söz konusu ettiğimiz kelimeler (bilhassa gazelde) mazmun olabilecek mana ağırlığına sahiptir ve klâsik şiirde mazmun sayılmalıdırlar (Duman, 1997). Klâsik şiirde "cüvân" denilerek bazı yerlerde genç sevgilinin kastedilmiş olması bu kelimenin mazmûn ağırlığında olduğunu göstermektedir. Nitekim şiirin arka plânına bir anlam yüklenmiş ve verilen bu anlam ile şiir, tekdüzelikten kurtulmuştur.

Fârisî'nin (II. Osman) Hayatı ve Edebî Kişiliği

Fârisî'nin (II. Osman) hayatı ve edebî kişiliği ile ilgili verdiğimiz bilgiler, Ersen Ersoy tarafından yayımlanmış olan "Fârisî (Sultan II. Osman)" (2021) adlı eserden derlenmiştir. II. Osman, 3 Kasım 1604 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası, Sultan I. Ahmet, annesi ise Mahfiruz Sultan'dır. Kaynaklarda II. Osman için Genç Osman ve Osman-ı Sânî olarak da söz edildiği görülmektedir. II. Osman'ın, dönemin mütefekkir şahsiyetlerinden eğitim aldığı Arapça ve Farsça'ya hâkim olduğu görülmektedir. II. Osman'ın, öfke ve hiddetinde merhametsiz; iri yapılı ve oldukça zeki bir karaktere sahip olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte, usta at binicisi anlamına gelen Fâris kelimesi ile irtibatlı olarak "Fârisî" mahlasını kullanmasından da anlaşılacağı üzere; ata binme hususunda oldukça hünerli olduğu, ok ve kılıç kullanımında da aynı hüneri göstermiş olduğu kaynaklarda bahsedilmektedir. Şâir, "Fârisî" mahlasını tercih etmekle şiir sahasında da at oynatabilen bir tabiata sahip olduğunu aktarmak istemiştir. Ağalar, dadılar ve lalalar himayesinde büyümüş olan II. Osman, daha dört yaşında iken okumaya başlamış, on üç yaşına geldiğinde ise saltanat, kendisine mîras bırakılmıştır.

Oldukça genç yaşta kendisine bırakılan bu makamın üstesinden gelmek ise hiç kolay olmamıştır.

II. Osman'ın babası olan I. Ahmet vefat ettikten sonra tahta I. Mustafa geçmiştir. Lâkin I. Mustafa'nın aklî dengesi yerinde olmadığı gerekçesiyle tahttan indirilmiş ve 26 Şubat 1618 tarihinde yerine II. Osman tahta çıkmıştır. On üç yaşında tahta çıkan II. Osman, çocukluğun vermiş olduğu tecrübesizliğin yanı sıra çevresindeki birtakım kişilerin de etkisi ile yanlış yol ve yöntemlerle ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. Lehistan üzerine bir sefer yapma kararı veren II. Osman, sefere çıkılmadan önce ülkede oluşan bazı dedikodular sebebiyle otoritesini sağlama almak istemiş ve bunun sonucunda kardeşi Şehzâde Mehmet'i boğdurtmuştur. Şehzade Mehmet'in, ölmeden önce Genç Osman'a: "Ben ömrümden nice nâ-murâd oldum ise, Hak Teâlâ Hazretlerinden ricam budur ki sen dahi tahtından ve ömründen nâ-murâd ve mahrûm olasın." şeklinde beddua ettiği tarihî kaynaklarda ifade edilmektedir (Ersoy, 2021).

II. Osman'ın saltanatı döneminde meydana gelen kıtlığın yanı sıra, pâdişâhın Avrupa'yı fethetme arzusu ile başarısızlıkla sonuçlanan seferler de eklenince ülke içerisinde derin bir iç huzursuzluk peydâ olmuştur. II. Osman, bu başarısızlığın sebebini orduya bağladığı için orduda sert düzenlemeler uygulamış ve bu da kendi sonunu hazırlamıştır. Nitekim engellenemeyecek bir darbenin meydana gelmesine ortam hazırlanmıştır. Ülke yönetimine başkaldıranlar I. Mustafa'yı tekrar pâdişâh ilan etmişler, II. Osman, her ne kadar ortalığı yatıştırmak istediyse de bir türlü başarılı olamamıştır. Ülke içerisindeki ayaklanma bir çığ misali büyümüş ve isyancılar tarafından II. Osman, 20 Mayıs 1622 tarihinde kementle boğdurularak katledilmiştir.

II. Osman'ın, kaleme almış olduğu şiirlerle adeta önceden öleceğini hissetmiş olduğu düşüncesine kapılmak mümkündür:

Ger senünçün bana kıyarlarsa

Gam degül oluram cüvân şehîd (Fârisî Dîvânçe'si G.6/3; Ersoy, 2021)

Nitekim şâirin bu beytine baktığımızda "Eğer senin için bana kıyarlarsa; zararı yok, gençken şehitlik makamına ermiş olurum." anlamındaki bu beyitte şâirin, genç yaşta şehit edileceği hissine kapıldığını görmekteyiz. Bu durum sadece şâirin bu beytinde değil birçok şiirinde de karşımıza çıkan bir husustur. Şâir, kara bahtlı ve talihsiz olduğunu şiirlerinde sürekli tekrar etmiştir.

Atâyî'nin, Genç Osman'ın şehit edilmesine yazmış olduğu tarih manzumesinde nev-civân terkibini kullanması ise ayrıca dikkate değerdir.

Şehen-şâh-ı yegâne 'Osmân-ı nev-civâne

Kıldı bu gün zemâne nâ-geh be-hükm-i Yezdân

Gûş idüp ehl-i diller bu kıssayı ser-â-ser

Târîhin didiler oldı şehîd 'Osmân (1031) (Ersoy, 2021).

II. Osman, kısa bir ömrü olmasına rağmen yazmış olduğu şiirlerle Klâsik Türk edebiyatı sahasında kendisini kanıtlamıştır. Her ne kadar târihî yönü, edebî yönünün önüne geçmişse de şiirlerinin oldukça önem arz ettiğini belirtmekte fayda vardır. Bir sanatçıyı ele alırken yaşamış olduğu dönemden soyutlayıp kendisi hakkında değerlendirme yapmamız bizlerin yanlış sonuçlara ulaşmamıza sebebiyet verecektir. Nitekim aynı şey II. Osman için de geçerlidir. II. Osman, yaşamış olduğu sosyal ve siyâsî birtakım olayları şiirlerine aksettirmiştir. II. Osman'ın sadece on sekiz yıl süren yaşamında bir dîvânçe oluşturacak kadar şiir yazmış olması hakikaten dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Şâirin ortaya çıkarılan toplam yüz on dokuz şiirine baktığımızda kendisinin Arapça, Farsça ve Türkçeye olan hâkimiyeti ile birlikte sade ve oldukça yalın bir üslûpla şiirlerini kaleme almış olduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Dîvân şiirinin anlam dünyasını kavramış ve bu çerçevede şiirlerini kaleme almıştır.

Fârisî mahlasıyla şiirlerini yazmış olan II. Osman'ın, Dîvânçe'sinin günümüzde bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan ilki, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar bölümü 741 numarada; ikincisi, Süleymaniye Kütüphanesi TIEM 4650 numarada; sonuncusu ise, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler 322 numarada kayıtlıdır (Ersoy, 2021).

"Cüvân" Kelimesine Sözlüklerde Verilen Anlamlar

Dîvân şiirinde kullanılan "cüvân/civân/cevân" kelimesinin anlamı için lügatlere başvurulduğunda aşağı yukarı aynı manalar verilmiştir.

TDK sözlüğünde civan: "yakışıklı genç erkek veya güzel genç kadın; genç ve yakışıklı" olarak anlamlandırılırken (1998); benzer şekilde Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'inde de "genç, taze, delikanlı" anlamı verilmiştir (2002). Şemseddin Sami'nin Kâmus-ı Türkî'sinde "genç, taze adam, delikanlı, şâb, bernâ" (2002); Mustafa Nihat Özön'ün Osmanlıca-Türkçe Sözlüğü'nde ise sadece "genç" (1973) manası kullanılmıştır.

Mertol Tulum, Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü'nde civan kelimesi için "genç (erkek), delikanlı, genç erkek" (2013) anlamlarını verirken, Kubbealtı Lügati'ne baktığımızda "genç, yakışıklı, boyu posu yerinde erkek veya kadın; genç, tâze, diri, canlı" olarak anlamlandırılmıştır.

TEBDİZ sistemi üzerinden civân kelimesi üzerinde yaptığımız taramada ise eşleşen kayıtlarda genel olarak kullanıcılar tarafından "genç, taze delikanlı." anlamının verilmiş olduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı Şiir Kılavuzu'nda ise civân kelimesi şöyle tanımlanmıştır:

"Genç delikanlı demektir. 'Sevgili' maddesinde ayrıntılı olarak izah edildiği üzere eski şiirin mükemmel ve ideal güzeli erkektir. Bu durum gerek kadınların eski terbiye icabınca mahrem sayılıp toplum hayatında açıkça görünmemeleri gerekse mükemmel insanın erkek olduğu yolundaki yerleşik inancın sonucudur. Bunun yanı sıra sadece 'genç' anlamı taşıması bakımından 'cüvân' kelimesi mesela Mihrî Hatun'un Züleyhâ'nın gençleşmesi mucizesine ima için söylediği "Nev-cüvân itdi Zelîhâ gibi Mihrî seni 'ışk / Kılalı lutf ile Yûsuf nazarın şâh sana" beytinde olduğu gibi nadir de olsa kadınları da şamil bir yapı arz ettiğinden eski şiir geleneğinde daha esnek bir anlam ve kullanım alanına sahipti. Bununla beraber "cüvân" kavramının kadının tam zıddı olarak mutlak surette "erkek" anlamında kullanılışı da çok yaygındır." (Şentürk, 2017, s. 418).

Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü'nde ise cüvân şöyle tanımlanmıştır:

"Genç, taze delikanlı. Divân edebiyatında cüvân, tam bir delikanlı özelliği taşır. Heveskârdır, eğlenceye düşkündür, süslenip gezer, aşırı ateşlidir, yeni açılmaya başladığı için de mahcûp ve ürkektir. Bütün bu özellikleriyle o yine de sevilir. Sevgilinin daima cüvân özelliği arzetmesi de ayrıca önemlidir." (Pala, 2018, s. 95).

Cüvân Kelimesi İle İlgili Terkipler

Klâsik Türk şiirinde "cüvân" ile ilgili kullanılan terkiplere bakıldığında genel olarak genç erkek veya sevgili manasında kullanılmakla birlikte, talihli, cömertlik ve yiğitlik anlamında şiirlere söz konusu edildiği görülmektedir. Şiirlerde genel olarak var olan terkipler şöyledir: Cüvân-baht: bahtı açık, talihli, şanslı // cüvân-merd: cömert, eli açık // civân-merdân: cömertler, eli açık olanlar // cüvân-merdâne: cömertlikle, el açıklığıyla // cüvân-merdî: cömertlik, el açıklığı // nev-civân: taze, genç delikanlı // nev-civânî: tazelik, gençlik, delikanlılık (Devellioğlu, 2002).

Klâsik Türk Edebiyatı'nda "Cüvân"

Klâsik Türk şiirinde cüvân, "civân" veya "cevân" şekilleri ile de kullanılmaktadır. Klâsik şiirde kullanım anlamlarını tespit etmek maksadıyla belirlenen birkaç divân çerçevesinde

yapmış olduğumuz taramada bu kelimenin genellikle "genç, yetişkin erkek veya kadın" manasının yanı sıra "genç sevgili, yeni yetme sevgili" anlamında da kullanıldığı görülmüştür. Klâsik şiirin gelenekselleşmiş yapısından hareketle bir beyti hem müşahhas hem de mücerret anlamda yorumlamak mümkündür. Daha sonra bu anlamların dışında, terkipler ile birlikte kullanıldığında talihli, cömert, yiğit gibi anlamlarının da olduğu tespit edilmiştir. Aşağıda dört ayrı başlık altında söz konusu ettiğimiz beyitler, sadece örnek vermek maksadıyla çalışmamıza eklenmiştir. Elbette bu örneklerin çoğaltılması mümkündür.

Genç Sevgili, Yeni Yetme Sevgili

Klâsik şiirde "cüvân" kelimesinin pek çok yerde "genç sevgili" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda söz konusu ettiğimiz beyitlerin de kelimenin bu anlamını karşılar nitelikte olduğu söylenebilir. Bu başlık altında verilen beyitlerin umûmî bir sevgiliyi kastetme amacıyla yazıldığı görülmüştür.

Dâ'im arayan bulsa cüvânım seni bende

Bir gonca gül olsam da senin gülşenin olsam (Nedîm Dîvânı G.81/3; Macit, 2017)

"Ey genç sevgilim! Seni, daima arayan bende bulsun. Bir gonca gül olsam da senin gül bahçen olsam." Nedîm bu beyitte cüvân kelimesini "genç sevgili" manasında kullanmıştır. Genç sevgilisine seslenen şâir, bir gonca gül olup sevgilinin, gül bahçesi olması dileğinde bulunmuştur.

Serv-kadsin serve 'âdet sebz-pûş olmag iken

Ergavânî câmeye girmek neden ey nev-cevân (Bâkî Dîvânı G.390/5; Küçük, 2008)

"Ey yeni yetme genç sevgili! Servi boylusun ve bu yüzden servinin yeşil bir elbise giymesi adet iken, neden erguvân renginde bir elbise giydin?" Bâkî, bu beyitte kullandığı "nev-cevân terkibi ile "yeni yetme genç sevgili" manasını kastetmiştir. Ayrıca genellikle "cüvân" olarak karşımıza çıkan bu kelimenin bu örnekte olduğu gibi "cevân" kullanımının yanı sıra "civân" kullanımı da söz konusudur. Yeni yetme genç sevgilisine seslenen şâir, servi ağacına teşbih etmiş olduğu sevgilisinin normalde yeşil bir elbise giymesi adet iken, neden erguvân renginde bir elbise giydiğini merak etmektedir.

Rakîb ile o civân eylemiş sefer fikrin

Mecâl kalmadı terk-i diyâra 'azm idelüm (Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı G.147/6; Karaköse, 2017)

"Rakîp ile o genç sevgili sefer yapmaya karar vermişler, benim de artık takatim kalmadı terk-i diyâra karar kıldım." Bu beyitte de aynı şekilde "civân" kelimesine "genç sevgili" anlamı vermemiz mümkündür.

Dün geldim o cüvân ile meclisde bir yere

Benzetmiş ebruvânını keskîn hançere (Leylâ Hanım Dîvân G.101/1; Arslan, 2018)

"O genç sevgili ile dün mecliste bir yere geldim. Kaşlarını keskin hançere benzetmiş." Leylâ Hanım'a ait olan bu beyte baktığımızda ise klâsik şiirin anlam dünyasından çıkılmadığı görülmektedir. Normal şartlarda bakıldığında "cüvân" kelimesi erkeği ifade eden bir nitelik taşımaktadır. Lâkin şiirin yazıldığı döneme bakıldığında bir hanım şâirin erkek için şiirler söylemiş olması pek de hoş karşılanmadığı ve kabul edilmediği bilindiğinden "cüvân" kelimesine "genç erkek" anlamı verilmesi oldukça zayıf bir ihtimaldir. Aslında klâsik şiirde kadın şâirler de tıpkı erkek şâirler gibi yazmışlardır. Bu durum klâsik şiirin gelenekselleşmiş yapısından kaynaklanmaktadır.

Genç

Bu başlık altında verdiğimiz şiirlerin umûmî bir sevgiliyi kastetme anlamının bulunmadığı sadece kelimenin "genç" manasında kullanılmasına elverişli olduğu söylenebilir. Özellikle bu kullanımda olan beyitlerin genellikle "pîr" kelimesi ile bir tezat içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Cüvân, çocukluk ve gençlik arasında bir dönemi kapsar ve bu kelime, hemen hemen her dîvânda ihtiyar ile tezat içinde kullanılır (Tuğluk, 2010).

Bir pâdişâh-ı hüsne kul olduk ki Bâkîyâ

Anun esîr-i 'aşkı olupdur cevân u pîr (Bâkî Dîvânı G.91/5; Küçük, 2008)

"Ey Bâkî! Bir güzellik pâdişâhına kul olduk, genç ve yaşlı hepsi onun aşkının esîri olmuştur." Bu beyte bakıldığında "cevân" kelimesinin sadece "genç" manasında kullanılmış olduğu görülmektedir. Burada kastedilen genç kelimesi her iki cinsiyeti de karşılar niteliktedir. Özellikle "cevân" kelimesinin "pîr" kelimesi ile birlikte kullanılmış olması "yaşlı" ve "genç" arasındaki tezat sanatının belirginleşmesine imkân hazırlamıştır.

Tâm târîhim gören dir cevher-i eşkin döküp

Fâtıma Hanım cüvân gitdi na'îme âh âh (1253) (Şeref Hanım Dîvân T.114/7; Arslan, 2018)

"Tam tarihimi gören, gözyaşı mücevherini döküp: "Âh âh! Fâtma Hanım genç yaşta Cennet'e gitti" der." Fatma Hanım'ın ölümüne tarih düşülmüş bu beyte baktığımızda ise "cüvân" kelimesinin "genç" manasında kullanıldığı ve bir hanım için de bu kelimenin tercih edildiği görülmektedir.

Râgıba Hanım cüvânlıkda cihândan gitdi âh

Murg-ı rûhı eyleyüp dâr-ı na'îmi âşiyân (Leylâ Hanım Dîvân T.50/1; Arslan, 2018)

"Âh! Râgıba Hanım'ın rûh kuşu cenneti kendisine yuva eyleyip gençliğinde dünyadan gitti." Leylâ Hanım tarafından yazılmış olan bu beyte baktığımızda "cüvân" kelimesinin "genç" anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Misāl-i mugbeçe vü pīr-i mey bu meclisde

Zaman olur ne cevān u ne ihtiyār kalur (Nâ'ilî-i Kadîm Dîvân K.2/3; İpekten, 2019)

"Bu mecliste meyhâneci ve meyhâneci çırağı misali, zamanı geldiğinde, ne genç ne de ihtiyar kalır." Bu beyitte "cevân" kelimesi ihtiyar ile tezat içerisinde kullanılmış ve böylelikle "genç" anlamı beyit içerisinde vücut bulmuştur.

Bahtı Açık, Talihli

Aşağıda verilen örnek ile "civân" kelimesine gelen baht terkibi ile kelimenin, talihli ve bahtı açık manasına geldiği görülmektedir. Kelimenin terkipler ile kullanılışında farklı anlamlar kazanması mümkündür.

Sen civân-baht ol felek pîr olduğunca dembedem

Bahtına olsun müyesser revnak-ı ahd-i şebâb (Nef'î Dîvânı Kaside 61/40; Akkuş, 2018)

"Felek zamanla ihtiyarlasa da dünyada daima talihli ol. Gençlik zamanının göz alıcı güzelliği talihini kolaylaştırsın."

Yiğit

Şiirde kullanılan "civânmerd" terkibi ile de söz konusu ettiğimiz kelimenin yiğit veya cömert anlamında kullanılması da mümkündür.

Civânmerd-i cihândır şûh meşrebdir melek-hûdur

Sahîdir ehl-i dildir nüktedândır nüktepîrâdır (Nef'î Dîvânı Kaside 47/4; Akkuş, 2018)

“Cihânın yiğididir, şuh yaratılışlıdır ve melek huyludur. Cömerttir, gönül ehlidir, nükte yapmakta da mâhirdir.

Klâsik Türk Edebiyatı’nda “Cüvân” Kelimesinin Kullanımı: Fârisî Dîvânçe’si Örneği

Klâsik Türk edebiyatında kullanılan “cüvân” kelimesi, sözlüklerde genel olarak “genç, tâze delikanlı” olarak anlamlandırılmıştır. Fârisî Dîvânçe’si özelinde yapılan bu çalışma ile bu kelimenin sadece bir yerde şâirin kendisini ifade etmek maksadıyla “genç” manasında kullanıldığı; tespit edilen on sekiz yerde ise şâirin, umûmî bir sevgiliyi ifade etmek maksadıyla şiirlerinde bu kelimeyi söz konusu ettiği görülmektedir.

Cüvân Kelimesiyle Şâirin Kendisini İfade Ettiği Şiiri

Fârisî’nin elimizde bulunan Dîvânçe’sine baktığımızda “cüvân” kelimesinin olduğu şiirlerinde sadece bir beyitte şâirin kendi gençliğini ifade etmek maksadıyla bu kelimeyi kullandığı görülmektedir.

Ger senünçün bana kıyarlarsa

Gam degül oluram cüvân şehîd (Fârisî Dîvânçe’si Gazel 6/3; Ersoy, 2021)

“Eğer senin için bana kıyarlarsa; zararı yok, gençken şehitlik makamına ermiş olurum.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz bu beyitte şâir, “cüvân” kelimesini “genç” anlamında kullanmıştır. “Cüvân” kelimesine sözlüklerde verilen anlam ile bu şiirde kastedilen anlam tamamen örtüşmektedir.

Genel itibarıyla sözlüklerde “cüvân” kelimesinin “genç, taze delikanlı” anlamının daha ağır bastığı fark edilmiştir. Lâkin Fârisî’nin Dîvânçe’sinde ise on dokuz ayrı kullanımdan sadece bir yerde bu anlamıyla şiirde vücut bulmuştur. Diğer kalan kullanımların tamamı ise “genç sevgili” manasının kast edildiği anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere II. Osman daha çocuk denilecek yaşta şehit edilmiştir. Bu beytinde ise sevgili uğrunda şayet ölürse kendisi için bunun dert olmayacağını, genç yaşında şehitlik makamına erişeceğini ifade etmiştir. Bu beyitten hareketle şâir sanki genç yaşta şehit olacağını önceden hissetmiştir, demek mümkündür. Şâirin bu beyti başta olmak üzere diğer şiirlerinde de aynı hissin mevcut olduğunu görmekteyiz.

Cüvân Kelimesiyle Şâirin Umûmî Bir Sevgiliyi İfade Ettiği Şiirleri

Fârisî’nin Dîvânçe’sinde kullanılan “cüvân” kelimesine bakıldığında şâirin kendisini ifade etmek maksadıyla söylediği bir beyti hariç olmak üzere, diğer kalan on sekiz ayrı kullanımında, umûmî bir sevgiliyi ifade etmek maksadıyla bu kelimeye şiirlerinde yer vermiştir. Bu umûmî sevgiliden kastedilen tamamen okuyucunun şiire vereceği anlam ile ilgilidir. Nitekim klâsik şiirin zengin mana ve anlam dünyasına sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda bir şiiri farklı manalara gelecek şekilde şerh etmek mümkündür. Bu yüzden şâirin somut bir sevgiliden bahsetmesi imkân dâhilinde olduğu gibi aynı şekilde soyut bir sevgiliden de bahsetmesi oldukça güçlü bir ihtimaldir. Şiirin bu şekilde farklı yorumlanmaya müsait olması klâsik şiirin özelliklerinden biridir denilebilir.

Ol cüvânı sevmek ile buldum ‘âlemde şeref

Cân u başı iderem yolında bî-minnet telef (Fârisî Dîvânçe’si Gazel 5/1; Ersoy, 2021)

“O genç sevgiliyi, sevmek ile âlemde şeref kazandım. Onun yolunda karşılık beklemeden canımı ve başımı yok ederim.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz bu beyitte şâir, sevgiliyi sevmek ile bu dünyada itibar kazandığını ve sevgilinin yolunda herhangi bir karşılık beklemeden canını ve başını yok edeceğini ifade etmiştir. Cüvân kelimesi burada genç sevgiliyi karşılamaktadır.

Nedür cüvânâ bu kadd-i keyhâl

Ne hûnîdür ol dü-çeşm-i keygâl (Fârisî Dîvânçe’si Gazel 19/1; Ersoy, 2021)

“Ey genç sevgili! Bu uzun boy nedir? O iki şahin göz ne kan dökücüdür!” Bu beyitte de cüvân kelimesinin birebir “genç sevgili” için kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu sevgili, klâsik şiirde mevcut olan sevgili ile aynı özellikler çerçevesinde konu edilmiştir. Özellikle bu genç sevgilinin boyunun uzun olması ve şahin gözlerinin kan dökücü nitelikte olması klâsik şiirdeki sevgilinin bilinen genel özelliklerindendir.

Sen gibi bir tâze cüvân

Yok şimdi bir sensin hemân (Fârisî Dîvânçe’si Gazel 24/2; Ersoy, 2021)

“Senin gibi bir tâze genç sevgili yok; şimdi sâdece bir tek sen varsın.” Bu beyitte şâir, “cüvân” kelimesini “genç sevgili” manasında kullanmıştır. Şâir, mübalağa yoluyla şu an sadece bir tek yeni yetme, genç sevgilinin o olduğunu, onun dışında böyle bir sevgilinin mevcut olmadığını ifade etmiştir.

Gelmedün hâneme benüm ey yâr

Ne ‘aceb oldun ey cüvân deyyâr

Ben sana yâr sen bana agyâr

İderem bu söz ile terk-i diyâr

Kimsenün yâri olmasun şîve-kâr

Başuma geldi işte bu bed-kâr (Fârisî Dîvânçe’si Müseddes 4; Ersoy, 2021)

“Ey sevgili! Ey genç sevgili! Ne garip benim evime hiç gelmediğin halde gönül evimin sahibi oldun. Ben sana dost iken sen bana düşman oldun. Şu sözüm ile terk-i diyâr ederim: Bana kötü davranan bir güzel düştü, (dilerim ki) kimsenin sevgilisi böyle işveli cilveli olmasın.” Fârisî, bu müseddesinde “cüvân” kelimesini “genç sevgili” anlamında kullanmıştır. Bu şiire baktığımızda âşığın, bir serzeniş içerisinde olmuş olduğu ve genç sevgilinin kendisine düşman olduğunu ifade etmiştir. Genç sevgilinin işve ve nazının bitmediği ve bu şekilde davranarak âşığın bu diyardan göçme sebebi olabildiği görülmektedir.

Kim ki severse sen güzeli kâm-yâb olur

Cevr ü cefâna sabr idemezse harâb olur

Toptoludur egerçi bu dünyâ cüvân ile

Ammâ senün gibi nice bir âfitâb olur (Fârisî Dîvânçe’si Dübeyt 11; Ersoy, 2021)

“Senin gibi güzeli kim severse arzusuna ulaşmış olur; eziyet ve zulümlerine sabretmezse perîşan olur. Her ne kadar bu dünya genç sevgililer ile dopdolu olsa da senin gibi bir güneş nasıl bulunur?” Fârisî’nin cüvân kelimesini daha önceki şiirlerinde olduğu gibi burada da “genç sevgili” manasında kullanmış olduğu görülmektedir. Şâir, kastettiği sevgiliyi her kim severse isteğine erişeceğini bununla birlikte, sevgiliden gelen cevr ü cefâlara sabretmeyip bu gelen cefâları kendisi için sefâ bilmezse perîşan olacağını ifade etmiştir. Ayrıca bu dünyanın genç sevgililerle dolu olduğunu ama kendi sevgilisi gibi güneşe benzer kıymette bir sevgilinin asla bulunamayacağını belirtmiştir.

Gülşen içre bitmedi bir gonca cânâ hârsuz

Dünyâda hâsıl degül bir nev-cüvân agyârsuz

Kimi ol yâri benüm dir kimisi dahı benüm

Orta yirde Fârisî âvâre kaldı yârsuz (Fârisî Dîvânçe’si Dübeyt 17; Ersoy, 2021)

“Ey sevgili! Nasıl ki gül bahçesinde dikensiz bir gonca bitmezse dünyada da yeni yetme bir genç sevgili, rakipsiz değildir. Kimisi o sevgili benim, kimisi de hayır benim der. Fârisî orta yerde, sevgilisiz, başıboş kaldı.” Şiirde “nev-cüvân” terkibini “yeni yetme genç sevgili”

manasında kullanmıştır. Şiir "gül dikensiz olmaz" atasözünü hatırlatmakta, her genç güzel sevgilinin mutlaka çok râkibi olduğunu belirtmektedir. Râkipler bu genç sevgiliyi paylaşamaz, hepsi aslında kendi sevgilisinin olduğunu iddia eder. Bu kargaşanın içinde Fârisî sevgilisiz kalmıştır.

Çın seher rûy-ı cüvânum itdi revzenden tulû'

Sanasun hurşîd-i rahşân itdi gülşenden tulû'

'Âlemi tâbân iderdi yalınuz ol bî-bedel

Togmasa hûrşîd ammâ itdi irkenden tulû' (Fârisî Dîvânçe'si Dübeyt 19; Ersoy, 2021)

"Genç sevgilimin yüzü, sabah erkenden pencereden doğdu; böylelikle sanki parlak güneş gül bahçesinden doğdu. Güneş, erkenden doğdu ancak doğmasa bile o eşsiz güzel, tek başına âlemi aydınlatırdı." Şiirde, cüvân kelimesi ile genç sevgili kastedilmiş ve sevgilinin taze, canlı, parlak yüzünün güneş gibi ışık saçtığı ifade edilmiştir.

Cânum vireyim yoluna ey tâze cüvânum

Bir bûsecük ihsân ide ey âfet-i cânum

Gel eyle terahhum bana kim çıkmağa cânum

Bir zerre kadar kalmadı ey rûh-ı revânum (Fârisî Dîvânçe'si Dübeyt 33; Ersoy, 2021)

"Ey yeni yetme, tâze, genç sevgilim! Yoluna canımı vereyim. Ey insanın aklını başından alan sevgilim! Bir öpücük bahşet. Ey ruhumun huzuru! Canımın çıkmasına bir zerre kadar kalmadı; gel, bana merhamet eyle." Şiirde kullanılmış olan tâze cüvân terkibiyle, hem genç sevgili hem de bu genç sevgilinin bu özelliğini pekiştirmek maksadıyla sıfat olarak tâze kelimesini tekrar kullandığı görülmektedir. Şâir, yeni yetme tâze genç sevgilisine seslenerek yoluna canını vereceğini ifade etmiştir. Ayrıca insanın aklını başından alacak kadar güzel olan bu sevgilisinden bir öpücük ile kendisine ihsanda bulunmasını istemiştir. Ölmek üzere olduğunu ifade eden âşık, sevgiliden merhamet beklemekte, ölmeden önce sevgiliden canına can katacak bir buse beklemektedir.

Yanar bagrum cüvânâ nite kim mûm

Benüm gibi kim ola bahtı bir şûm

Güzellerden vefâ gelmez bu demde

Yine sen ol Hudâ'dan merhamet um (Fârisî Dîvânçe'si Dübeyt 34; Ersoy, 2021)

"Ey genç sevgilim! Gönlüm mum gibi yanar; benim gibi bahtı kara kim var? Bu zamanda güzellerden vefâ gelmez; sen yine Allah'tan merhamet um." Bu şiirde de cüvânâ kelimesi ile genç sevgiliye hitap edilmiş olduğu görülmektedir. Genç sevgiliye seslenen şâir, gönlünün mum gibi yanarak eridiğini ifade etmiştir. Şâir kara bahtından şikayet ederek güzellerden vefa beklemenin anlamsız olduğunu ve aslında sadece merhametin hakîkî kaynağı olan Allah'a sığınılması gerektiğini ifade etmiştir.

Nâsıh bizi men' eylemegil meyle cüvândan

Mey gam giderür vazgeçemem meyl-i cüvândan

Ben sevdüğümün cennet-i kûyında gedâyem

Hîç ayrıla mı âdem olan bâg-ı cinândan (Fârisî Dîvânçe'si Dübeyt 41; Ersoy, 2021)

"Ey öğüt veren! Bizi genç sevgiliden menetme. Şarap derdi kederi giderir, genç sevgiliye meyletmekten de vazgeçemem. Ben sevdiğimin cennete benzeyen mahallesinde ona köleyim. İnsan olan hiç cennet bahçesinden ayrılır mı?" Şiirde cüvân kelimesinin genç sevgili anlamında kullanılmış olduğu görülmektedir. Meyhanede kendisine nasihat veren zâhide seslenen âşık,

şarap ile genç sevgiliyi kendisine yasaklamamasını istemektedir. Çünkü âşık için şarap iç darlığını giderir, ayrıca genç sevgiliye meyletmekten de kendisini alıkoyamaz. Âşık için sevgilinin mahallesi cennettir, insan olan cennetten ayrılmak istemez.

Kenâr-ı âbda sâkî şarâb-ı erguvân olsa

Açılsa gönlümüz bir hûb-sûret nev-cüvân olsa

Olupdur kudret-i Hakla ser-â-ser arz zümürrüd-reng

Salınsa sebze-zâr içinde bir serv-i çemân olsa (Fârisî Dîvânçe'si Dübeyt 53; Ersoy, 2021)

"Ey sâkî! Su kenarında erguvan renkli şarap olsa, yanında güzel yüzlü yeni yetme bir genç sevgili olsa, gönlümüz ferahlasa. Allah'ın kudreti ile yeryüzü baştanbaşa zümrüt rengine dönmüştür. Bir servi boylu güzel olsa da yeşillikler içinde salınsa." Şâirin, nev-cüvân terkibini kullanarak yeni yetme genç sevgiliyi kastetmiş olduğu görülmektedir. Allah'ın kudretinin yeryüzünü baştanbaşa zümrüt rengine döndürmesi baharın geldiğine işarettir. Bu mevsimde su kenarlarında meclis kurup eğlenen âşıklar, gönüllerinin ferahlaması için şarap içerek genç sevgililerin bahçede salınışını görmek istemektedir.

Seni sun'-ı Hudâ ey yâr bir sâhib-cemâl itdi

Beni 'aşkunla rüsvâ-yı cihân u bî-mecâl itdi

Seni fenn-i cefâda bir cüvân-ı pür-kemâl itdi

Beni sabr u niyâz ile elif kaddümi dâl itdi (Fârisî Dîvânçe'si Dübeyt 61; Ersoy, 2021)

"Ey sevgili! Allah'ın sanatı seni güzellik sahibi etti. Beni de, aşkınla dünyaya rezil rüsva etti ve tâkatsiz bıraktı. Seni, cefâ ilminde mükemmel yeni yetme bir genç sevgili etti. Beni de, sabır ve yalvarma ile elif harfi gibi dimdik olan boyumu dâl harfi gibi iki büklüm etti." Şâir, bu şiirinde cüvân kelimesini genç sevgili anlamında kullanmıştır. Allah, genç sevgiliye cevr ü cefâ etme kabiliyetinde üstün özellikler vermiş, âşığa ise bu eziyetler karşısında sabretmek düşmüştür.

Âh kim bilmezdi dil 'aşk-ı cüvânân semtini

Ugrayup bir derde gözler kûy-ı cânân semtini

Tâlib olmış vasl-ı yâre tutmış efgân semtini

Arayup vuslat diler hurşîd-i rahşân semtini (Fârisî Dîvânçe'si Dübeyt 65; Ersoy, 2021)

"Âh! Gönül, yeni yetme genç sevgililerin aşkının semtini bilmezdi. Öyle bir derde uğradı ki sevgilinin semtini gözler oldu. Sevgiliye kavuşmaya talip olduğu için onu feryâd u figân kaplamış. Parlak güneşe benzeyen sevgilinin semtini arayıp kavuşmayı diler." Şiirde, cüvânın çoğulu olan cüvânân kelimesi kullanılarak genç sevgililerden bahsetmiş olması dikkate değerdir. Âşık, bu genç sevgililerin bulunabileceği yerleri bilmediğinden yakınmakta; derdinin çaresini bulmak amacıyla bu genç sevgililerin semtini aramaktadır.

Ey cihânun nev-cüvânı mülk-i hüsnün hârisi

'Âşık olmışdur cemâlüne bu dünyâ yarısı

Ger sorarsan 'âşık-ı dil-hasteni ey mâh-rû

Bî-edeblikdür dimek bî-çâre benden Fârisî (Fârisî Dîvânçe'si Dübeyt 67; Ersoy, 2021)

"Ey cihanın yeni yetme genç sevgilisi, güzellik ülkesinin sultanı! Bu dünyanın yarısı güzel yüzüne âşık olmuştur. Ey ay yüzlü güzel! Şayet gönlü hasta âşığını soracak olursan; kulun bî-çâre Fârisî demek bile edepsizliktir." Bu şiirde kullanılan "nev-cüvân" terkibinin önceki örneklerde olduğu gibi burada da "yeni yetme genç sevgili" manasında kullanılmış olduğu görülmektedir.

Nakd-i eşküm yolına itdürdi harc

Bir yalun yüzlü cüvân destârı kec (Fârisî Dîvânçe'si Müfred 5; Ersoy, 2021)

"Bir parlak yüzlü, sarığı eğri bir genç sevgili, gözyaşı nakdimi kendi yoluna harcattı." Bu şiirde kullanılmış olan "cüvân" kelimesini "genç sevgili" anlamında çevirmemiz mümkündür. Temiz yüzlü bir genç sevgiliden bahseden şâir, gözyaşı sermayesini sevgilinin yoluna harcamış olduğunu ifade etmiştir.

Her kaçan ol nev-cüvân taşra çıkar

Bakışup ardınca niçe cân çıkar (Fârisî Dîvânçe'si Müfred 10; Ersoy, 2021)

"O yeni yetme genç sevgili, ne zaman dışarı çıksa, arkasından binlerce kişi sevgiliye bakar ve dayanamayıp canını verir." Bu şiirde de nev-cüvân terkibi ile yeni yetme genç sevgili anlamının kastedilmiş olduğu görülmektedir. Yeni yetme genç sevgili dışarı çıktığında ona hayran gözlerle bakan âşıklar onun güzelliğine dayanamayıp ölecek gibi hissederler.

Gör cüvânı gayra meyli var imiş

Ben anı sandum ki yâr agyâr imiş (Fârisî Dîvânçe'si Müfred 13; Ersoy, 2021)

"Sen, şu genç sevgiliye bak! Başkalarına meyli var imiş. Ben onu sevgili sandım hâlbuki bana yabancı imiş." Cüvân kelimesinin yine genç sevgili anlamında kullanılmış olduğu görülmektedir. Genç sevgilinin kendisine yüz vermediğini, başkalarına meyli olduğunu, yani ellere yâr olduğunu ifade etmiştir.

Sonuç

Çalışmamızda Fârisî'nin Divânçe'si özelinden hareketle klâsik Türk şiiri genelinde kullanılmış olan cüvân kelimesinin anlamları üzerinde durulmuştur. Genel itibarıyla sözlüklerde, genç, taze delikanlı gibi anlamlara sahip olan cüvân kelimesinin, yapılan bu çalışma ile birebir genç sevgili anlamına da sahip olmuş olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Klâsik şiirin gelenekselleşmiş anlam dünyası göz önünde bulundurulduğunda cüvân kelimesine sadece genç, taze delikanlı anlamlarının verilmesi şiiri anlama noktasında yanlış sonuçlara ulaşmamıza sebebiyet verecektir. Klâsik şiirin her şeyden önce bir hayâl ve kurgu olduğu göz önünde bulundurulduğunda cüvân kelimesiyle şâirin hem müşahhas hem de mücerret birisini kastetmesi ihtimal dâhilindedir. Sadece erkek şâirlerin değil hanım şâirlerin de klâsik şiirin anlam dünyası çerçevesinden ayrılmayarak cüvân kelimesini genç sevgili anlamında kullanmış oldukları görülmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere klâsik edebiyatın kendisine has bir anlam dünyası mevcuttur. Klâsik şiirde elbette cüvân kelimesiyle genç erkek veya genç kadın anlamları kastedilen kullanımlar mevcuttur. Lâkin cüvân kelimesinin söz konusu edildiği bütün şiirleri salt bir cinsiyetçi sınıflandırmaya tâbi tutmak anlamsızdır. Nitekim klâsik şiir, tekdüze bir şiir değil aksine çok yönlü, çeşitli anlam katmanlarına sahip olmakla adeta matruşkaya benzetilir.

Fârisî Divânçe'si örneğinde de görülmüş olduğu üzere cüvân kelimesine vermiş olduğumuz "genç sevgili" anlamıyla şiirin, cinsiyetçi bir sınıflandırmadan kurtulması sağlanmış, böylelikle farklı yorumlamalara ve açıklamalara müsait bir yapı arz etmesine imkân hazırlanmıştır. Tüm bu aktarımlarımıza rağmen eskilerin "mânâ, şâirin karnındadır" söylemi de unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Akkuş, M. (2018). *Nefî dîvânı.* (29.10.2022 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206118/nefi-Dîvâni.html adresinden ulaşılmıştır).

Arslan, M. (2018). *Leylâ Hanım dîvânı.* (29.10.2022 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215361/leyla-hanim-Dîvâni.html adresinden ulaşılmıştır).

Arslan, M. (2018). *Şeref Hanım dîvânı.* (29.10.2022 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215362/seref-hanim-Dîvâni.html adresinden ulaşılmıştır).

Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat.* Ankara: Aydın Kitabevi.

Duman, M. (1997). "Oğlan" kelimesi ve "gençlik" kavramı üzerine. *Journal of Turkology, 20* (0), 113-130.

Ersoy, E. (2021). *Fârisî sultan II. Osman*. İstanbul: İdeal Kültür Yay.

Gönel, H. (2010). Dîvân şiirinde sevgiliye dair. *Journal of Turkish Studies, 5* (3), 208-222.

İpekten, H. (2019). *Nâ'ilî-i Kadîm dîvânı.* (29.10.2022 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247199/naili-i-kadim-Dîvâni.html adresinden ulaşılmıştır).

İspirli, S. E. & Kiremitçi, F. (2004). Sultan II. Osman ve şiiri. *EJOS, VII* (XXX), 1-20.

Karaköse, S. (2017). *Nev'î-zâde Atâyî dîvânı.* (29.10.2022 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194357/nevi-zade-atayi-Dîvâni.html adresinden ulaşılmıştır).

Kubbealtı lugatı. (29.10.2022 tarihinde http://lugatim.com/s/civan adresinden ulaşılmıştır).

Küçük, S. (2008). *Bâkî dîvânı.* (29.10.2022 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-Dîvâni.html adresinden ulaşılmıştır).

Macit, M. (2017). *Nedîm dîvânı*. (29.10.2022 tarihinde https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-Dîvâni.html adresinden ulaşılmıştır).

Özön, M. N. (1973). *Osmanlıca-Türkçe sözlük*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.

Pala, İ. (2018). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yay.

Sami, Ş. (2002). *Kâmus-ı Türkî.* İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şentürk, A. A. (2006). Klasik şiir estetiği. T. Sait Halman (Ed.), *Türk edebiyatı tarihi* içinde (s. 349-390). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu.* İstanbul: OSEDAM.

TDK Türkçe sözlük (1998). Ankara: TDK Yayınları.

TEBDİZ. (29.10.2022 tarihinde http://tebdiz.com/ adresinden ulaşılmıştır).

Tuğluk, İ. H. (2010). Tıfl-ı dil-beste dilber: dîvân şiirinde sevgilinin yaşı. *Journal of Turkish Studies, 5* (3), 541-558.

Tulum, M. (2013). *Osmanlı Türkçesi büyük el sözlüğü.* İstanbul: Kapı Yayınları.

Ağrı İli, Demir Çağı Mezar Tipolojisi

Hacer KUMANDAŞ[1]

GİRİŞ

Günümüzde genellikle her kent mezarlığında "Her canlı ölümü tadacaktır" yazısı ile karşılaşmamız, İnsanın, öleceğini bilerek yaşayan tek canlı olduğunun en güzel kanıtıdır. İnsanın dünyada var olduğu andan, günümüze kadar ölüm de hayat gibi hep kutsal sayılmıştır. Ölümün aslında bir yok oluş değil, başka bir dünyaya doğuş olduğunu, ölü gömme gelenekleri, yani mezarın şekli, ölünün yatış pozisyonu, ölü hediyeleri, ölü yemeği ve törenler, açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İnsanın mezarı, ölümden sonraki mekânı, evi olarak kabul edilmektedir. Bunun içinde hayatta iken sahip olduğu konum ölümden sonraki mezar tipinin seçimini de etkilemiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, İlk Tunç Çağı'nın sonlarından başlayarak, yerleşmelerde ıssızlaşma başlamış ve yüksek yayalarda hayvan besiciliğinin öne çıktığı göçebe yaşam biçimi (Ceylan- Topaloğlu, 2023, : 1) benimsenmiştir. Bölgedeki bereketli su kaynaklarının hem kendileri, hem de beslediği çayırlar ve otlaklar Erken Demir Çağı yaşamının oluşmasını (Ceylan - Topaloğlu, 2023, : 1) sağlamıştır. Bölgenin güvenliği ve savunması, bölgeye egemen olan beylerin yükseklere yaptıkları kaleler ile (Ceylan- Topaloğlu, 2023, : 1) sağlanmıştır. Uruatri-Nairi feodal beylikleri ve kabileleri (Melikişvili, 1960, : 13; Salvini, 1967, 32; Tarhan, 1978, : 1; Erzen, 1992, : 24; Ceylan, 2015, : 486; Günaşdı, 2016, : 113; Özgül, 2016, : 137; Ceylan-Kalmış, 2019, : 622), Erken Demir Çağı'nda Doğu Anadolu Bölgesi coğrafyasının sakinlerini oluşturmaktaydılar. MÖ 9. yüzyılda bu beylikler siyasi birlik oluşturup Urartu devletini (Tarhan, 1978, : 72; Baştürk, 2013, : 69; Karageçi-Günaşdı, 2019, : 653) kurmuşlardır. Urartular kendilerini "Biainili" olarak (Yiğitpaşa, 2010, : 178) adlandırırken, Asurlular onlara Uruadri (Okur, 2017, : 318) adını vermişlerdir. Urartular, Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Transkafkasya'nın güney kesiminde, MÖ 9.-7. yüzyıllar arasında (Yiğitpaşa, 2010, : 178) hüküm sürmüştür.

Urartu döneminde Ağrı ilinde, anıtsal kaya mezarları, oda mezarları, taş sandık mezarlar, urne mezarlar ve basit toprak mezarlar olmak üzere çok çeşitli gömü ve mezar tipleri (Öğün, 1974, 443; Sevin, : 1984, : 35 vd.; Çilingiroğlu, 1984, : 87; Çevik, 2000, : 7) görülmeye başlamıştır

1.AĞRI İLİ, DEMİR ÇAĞI MEZAR TİPOLOJİSİ

1.1.Kaya Mezarları

Anıtsal kaya mezarları, Urartu mezar mimarisinin en güzel örneklerini (Yiğitpaşa, 2010 : 192) teşkil etmektedir. Kral ve soylu sınıfa ait olan bu mezarlar (Yiğitpaşa, 2010 : 192), bölgede ilk defa Urartular ile karşımıza çıkmıştır. Yönetici sınıf, kent ya da önemli yerleşim yerleri yakınındaki kaya mezarlarına, sıradan insanlar ise, yer altı oda mezarları ve basit toprak mezarlara (Yiğitpaşa, 2010 : 192) gömülmekteydiler. Yakılarak gömü ise hem yönetici sınıf hem de halk tarafından (Yiğitpaşa, 2010 : 192) kullanıldığı anlaşılmıştır.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Kars Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Orcid: 0000-0002-3389-9281

Kayayı ustaca işleyebilen Urartular, daha önceden bildikleri yer altı oda- mezar örneklerini, (Çevik, 2001, 9: 107) kendilerine has üslupta başarılı bir şekilde kayalara uygulamıştır. Böylece, Urartular, Anadolu'da ölü gömme gelenekleri literatürüne kaya mezarlarını dahil etmişlerdir. Urartu Kaya Mezarları çok odalı ve tek odalı olarak (Çevik, 2001 : 29) iki gruba ayrılmaktadır. Ağrı ilinde karşımıza çıkan kaya mezarlarından Doğubayazıt Kaya Mezarı, Atabindi I Nolu Kaya Mezarları ve Taşlıçay İlçesi, Aşağı Dumanlı Köyü yakınlarında Kıskanç Mevkiinde yer alan Kaya Mezarı, çok odalı; Atabindi II Nolu Kaya Mezarı, Kelket Mevkii Büvetli Köyü Kaya Mezarları**,** Meya Yerleşimi Diyadin Günbuldu Köyü Kaya Mezarları, Tutak İlçesi Dayıpınarı Köyü Kaya Mezarı, Hamur İlçesi Beklemez Köyü Kaya Mezarı, tek odalı Urartu kaya mezarlarının güzel örneklerini temsil etmektedir.

1.1.1.Doğubayazıt Kaya Mezarı

Doğubayazıt Kaya Mezarı, Doğubayazıt ilçesinin yaklaşık olarak 5 km. doğusunda Eski Doğubayazıt kalesinin güneydoğusunda İshak Paşa Sarayı'nın bulunduğu alanın kuzeyinde iki kat halinde planlanmış (Çevik, 2000: 120) bir kaya mezarıdır (Fotoğraf 1). Doğubayazıt kaya mezarı, mezarın girişine ulaşabilen herhangi bir yol veya patika bulunmaması yönüyle Urartu kaya mezarlarından (Köroğlu, 2008: 33) farklıdır. Bunun yanında plan olarak çok odalı Urartu kaya mezarı anlayışında yapılmıştır. Mezara giriş, zeminden 10 metre yüksekteki dörtgen biçimli bir kapıdan (Dadak, 2019 : 171) sağlanmaktaydı. Doğubayazıt kaya mezarını bölgede tek örnek yapan (Huff, 1990: 87; Konyar, 2012: 101). En önemli özelliği 3x3 m ölçülerindeki cephe kabartmasıdır (Fotoğraf 1-2). Mezar girişinin sol kenarında, her iki elini de dua eder pozisyonunda yukarı kaldırmış figürün, mezar sahibi olduğu (Çevik, 2000 : 120; Yiğitpaşa, 2010 : 185; Dadak, 2019 : 172) düşünülmektedir (Fotoğraf 3). Boynuzlu bir dağ keçisi, bu figürün önünde yer almaktadır. Kapının sağ tarafında, sol elinde uzun bir asa taşıyan ve sağ eliyle selamlama pozisyonda olan figür ise muhtemelen tanrıdır (Çevik, 2000 : 120).

Fotoğraf 1. Doğubayazıt Kaya Mezarı.

Kaynak: https,//www.neredekal.com/dogubeyazit-kalesi-gezilecek-yer-detay, 2023

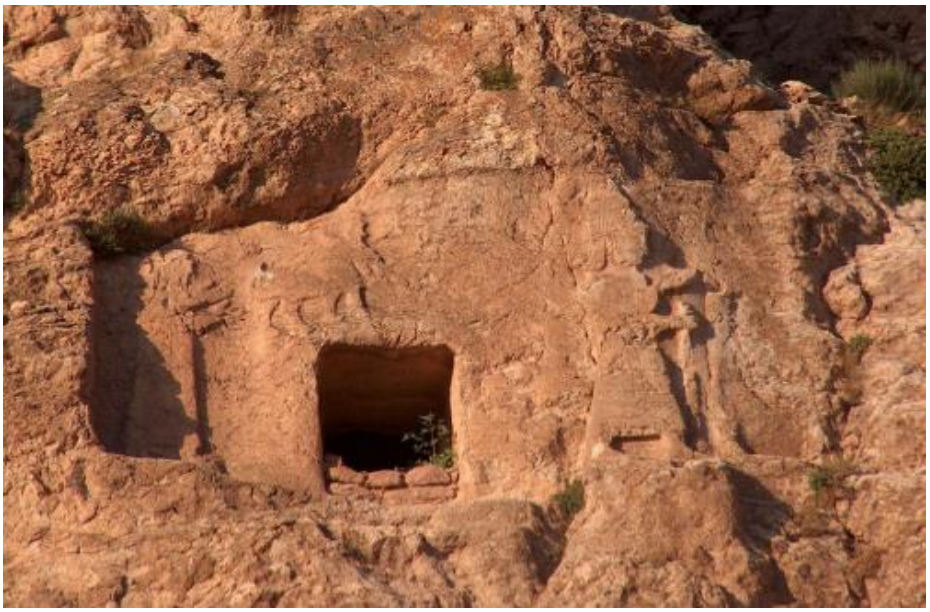

Fotoğraf 2. Doğubayazıt Kaya Mezarı, Mezar Beyinin Kurban Sahnesi.

Kaynak: Yiğitpaşa 2016, Res: 3

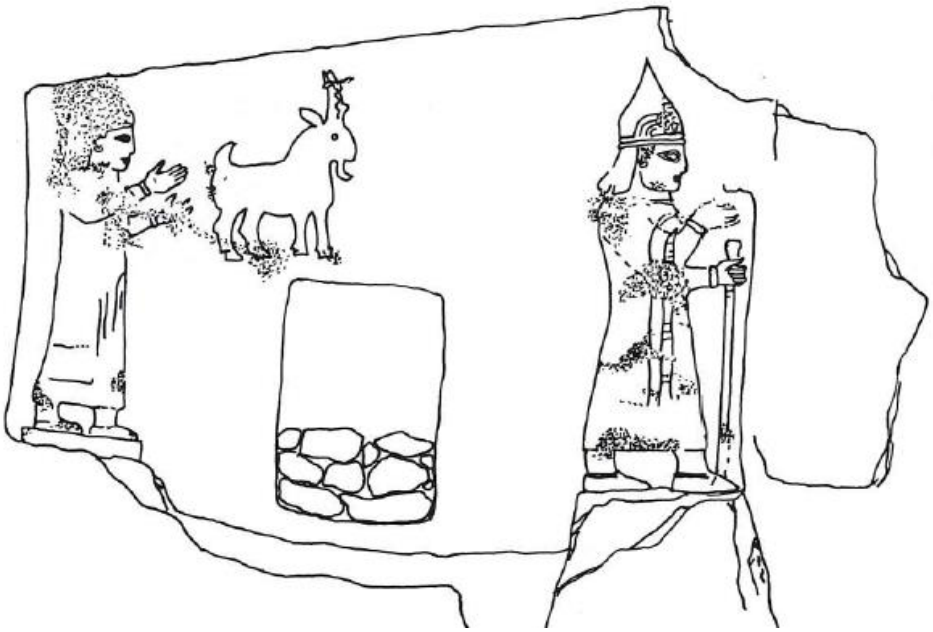

Fotoğraf 3. Doğubayazıt Kaya Mezarı, Mezar Beyinin Kurban Sahnesi Çizimi

Kaynak:: Çevik 2000, Lev. 81a

3.1.2. Kelket Mevkii-Urartu Kaya Mezarları

Doğubayazıt-Diyadin karayolunun geçtiği düzlükte Büvetli Köyünün batısında, Kelket Mevkii'nde 3 adet kaya mezarı (Özfırat - Marro, 2007 : 12) yer almaktadır. Maalesef bu kaya mezarları da kaçak kazılar sonucu çok fazla tahribata uğramıştır.

3.1.3. Atabindi Kaya Mezarları

Ağrı İli, Tutak İlçesi, Atabindi Köyü'nün 5 km kuzeydoğusundaki kayalık tepe üzerinde (Çevik, 2000: 116) iki kaya mezarı ile çok sayıda kaya oluklu geniş bir tapınak alanı yer almaktadır. 13 basamaklı bir merdiven ile inilen ilk kaya mezarı (Fotoğraf 4**)**, üstten girişli,

kolay ulaşımlı, girişle birlikte dört odalı, düzgün planlı ve iyi işçiliklidir (Çevik, 2000: 116). Mezar ana odasının duvarlarının tavana yakın kısmına boydan boya yuvarlak kemerli küçük nişler açılmıştır. Kaya mezarının üst kısmında Urartu dönemi kalelerinde sıklıkla karşımıza çıkan ve kutsal işaretler olarak adlandırılan kaya işaretleri bulunmaktadır. Atabindi'deki ikinci mezar birinci mezar ile aynı kayalığa ve aynı konumda (Çevik, 2000: 117) açılmıştır. Bu kaya mezarı tek odalıdır ve oldukça fazla tahrip olmuştur.

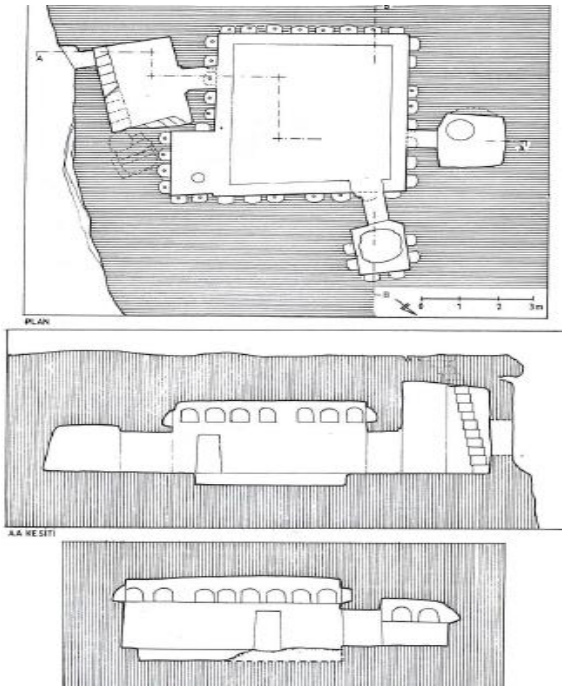

Fotoğraf 4. Atabindi 1 Nolu Kaya Mezarı Plan ve Kesit Çizimi

Kaynak: Çevik 2000, Lev. 21

3.1.4. Meya Yerleşimi ve Kaya Mezarları

Meya Yerleşimi Kaya Mezarları, Diyadin ilçe merkezine 12 km. uzaklıkta bulunan Günbuldu Köyü'nde (Çetin, 2023a, : 1) bulunmaktadır. Oldukça sarp bir kayalığın iç yüzeyine uzunca bir sıra oluşturacak şekilde, kayaya oyulan, barınak ve mezar odaları olmak üzere birçok bölümden oluşan yerleşim, sonraki dönemlerde tamamen soyulmuş ve tahrip edilmiştir.

Bunlara ilaveten, Ağrı ili, Tutak ilçesinin 53 km uzağında yer alan Dayıpınarı köyünde (Çevik, 2000: 128), Ağrı ili, Hamur ilçesi merkezine 34 km. uzaklıkta bulunan Beklemez Köyü'nde (Çetinb, 2023: 1) ve Ağrı ili, Taşlıçay ilçesi, Aşağı Dumanlı Köyü yakınlarında Kıskanç Mevkiinde (Çetinc, 2023: 1) kaya mezarları yer almaktadır. Bu kaya mezarları, kaçak kazılar sonucu çok fazla tahrip edilmiştir.

3.2.Urneler

Urartularda sevilerek kullanılan urne denilen kaplara (Konyar, 2012 : 103) yakılan cesetten arda kalan kül ile kemikler konulmaktaydı. Urartu ölü gömme geleneği içinde, yerli Anadolu geleneğinin bir göstergesi olan urneler (Öğün, 1974 : 443; Haas, 1994 : 234; Çevik 2000: 20), kaya mezarları ya da oda mezarlarının duvarlarına açılan nişlere ya da doğal kaya oyukları ve toprağa açılan oyuklara yerleştirilmekteydi. Ağzı çanakla ya da taşla kapatılan urnelerin (Barnett, 1963: 160) omuz kısmına açılan 2 ya da 3 delik ile kabın içerisine ruhun giriş çıkışı (Yiğitpaşa, 2010: 181) sağlanıyordu (Fotoğraf 5) Bu kremasyon (yakma) gömü ile dünyada günahlardan arınıp, ölümden sonraki yaşamına günahsız bir şekilde gitme (Barnett,

1963: 153-198) amaçlanıyordu. Ağrı Patnos ilçesinin 6-7 km güneyinde (Belli, Yardımcıel - Yaşlı: 2018) bulunan Liç Mezrasında (Çevik, 2000 : 18) ve Patnos Dedeli'de (Konyar, 2012: 103) bu urne mezarların güzel örnekleri vardır.

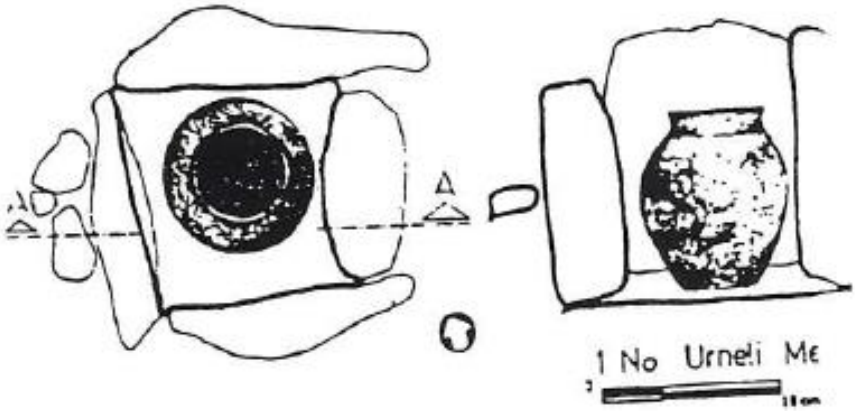

Fotoğraf 5. Patnos/Liç Urne Mezar Çizimi

Kaynak:: Çevik, 2000, Lev.71c

3.3.Yer Altı Oda Mezarları

İçlerinde çoklu gömü yapılmasından dolayı Urartularda en çok tercih edilen mezarlardır. Bu sınıfı oluşturan mezarlar; Yer Altı Oyma Mezarlar, Yer Altı Örme Mezarlar ve Yer Altı Oyma – Örme Mezarlar (Çevik, 2000:8; Konyar, 2005: 217) olarak üçe ayrılırlar. Ağrı ilinde üç gruba da ait mezarların örnekleri mevcuttur.

3.4.Yeraltı Oyma Mezarlar

Ağrı ilinin güneyi ve Van Gölü' nün kuzey sınırının arasında yoğun olarak görülen (Çevik, 2000 : 9) bu mezarların, mimari karakterleri girişlerinden izlenmektedir. Yeraltında bulunduklarından dolayı, girişleri üstten olan yer altı oyma mezarlar, yumuşak ve sert kayaya oyulan mezarlar olmak üzere iki gruba (Çevik, 2000: 9) ayrılmaktadır. Yumuşak kayalara oyulan mezarlar daha çok halktan kişilere aitken, sert kayalara oyulan mezarlar ise soylulara ve zenginlere (Çevik, 2000 : 9-10) aittir.

3.5.Yeraltı Örme Mezarlar

Urartu Toplumu'nun her kesimi tarafından kullanılmış olan bu mezar türü (Çevik, 2000, : 11), yer altına taşlar örülerek yapılmıştır. Bu mezarların yapısal özellikleri arasında en önemlileri, dromoslu (ön giriş) veya dromozsuz bir girişe sahip olmaları, üstlerinin ağır kapak taşları ile örtülmeleridir. (Akyurt, 1998: 5; Uhri, 2010: 125-126; Yılmaz, 2006: 59-60; Biber-Erdoğan, 2018: 405). Bu türün halka ait olan örneklerine de Liç mezarlığında rastlanır. Aynı zamanda Patnos Bölgesinin güneyinde ve Süphan Dağı'nın kuzey etekleri yakınında yer alan Konakbey (Fotoğraf 6), Kamışlı ve Gavurkale Nekropollerinde (Sevin, 1984: 329-339) Erken Demir Çağına tarihlendirilen yeraltı örme mezarlar yer almaktadır. Buna ilaveten Doğubayazıt ilçesine bağlı Üçgöze köyünde yer alan Üçgöze Oda Mezarı (Dadak, 2019:160), Doğubayazıt ilçesine bağlı Tanıktepe Köyünde yer alan Tanıktepe Oda Mezarı (Çevik, 2000: 19,93; Ceylan-Kozbe, 2008: 31; Biber- Çiftçi, 2016: 3514), Hasanbey kalesinde yer alan, Hasanbey Oda Mezarı (Özfırat, 2014: 213), Aşıkhüseyin Kalesi'nin kuzeydoğu eteklerindeki Yukarı Kale'de yer alan Aşıkhüseyin Oda Mezarı, Yürek Oda Mezarı, Pınarcık Oda Mezarı (Dadak, 2019 :

161) ve Bozkurt Kurgan Mezarlığının güneydoğusunda ve Urartu Kalesi'ne yakın bir alanda yer alan Bozkurt Oda Mezar 1'de (Özfırat - Marro, 2014: 147), bölgedeki Erken ve Orta Demir Çağına tarihlendirilen, Urartu dönemine ait güzel örneklerdendir.

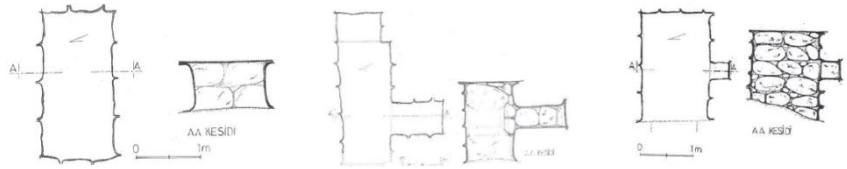

Nolu Mezar *2 Nolu Mezar* *3 Nolu Mezar*

Fotoğraf 6. *Konakbey 1, 2 ve 3 Nolu Yeraltı Örme Mezarların Çizimi*

Kaynak: *Sevin, 1984, Lev. I, II, III*

3.6. Yer Altı Oyma – Örme Mezarlar

Yer Altı Oyma ve Örme Mezarların özelliklerini bir arada bulunduğu bu mezar tipinde, genellikle mezar kayaya (Çevik, 2000: 14-15) oyulur. Kaya olamayan yerlerde ise mezar taşla örülerek (Çevik, 2000: 14) tamamlanır. Ağrı ilinde bu mezar tipini temsil eden iki örnek, Patnos'un 12 km. güneydoğusunda yer alan Kamışlı köyündeki nekropolde (Sevin, 1984: 331) ve Doğubayazıt ilçesine bağlı Tanıktepe Köyünde yer alan Tanıktepe nekropolünde (Çevik, 2000: 15) yer almaktadır.

3.7.Taş Sandık Mezarlar

Genellikle halka özgü olan ve bir kez kullanıma yönelik yapılan bu tür mezarlar, ilk etapta yeraltı oda mezarlarının sade ve küçük numuneleri (Çevik, 2000: 15) görünümündedir. Patnos/Konakbey (Sevin, 1984, : 330) ve Gavurkale (Sevin, 1984 : 331-332) nekropollerinde yer alan taş sandık mezarlar, Urartu dönemine tarihlendirilmektedir.

3.8. Basit Toprak Mezarlar

Cesedin doğrudan toprağa açılan çukura yerleştirildiği mezarların ilk örnekleri Paleolitik Çağ'a tarihlenir. Anadolu genelinde en çok karşımıza çıkan Basit Toprak Mezarlar Urartular Dönemi'nde halk arasında çok sevilerek kullanılan ve en yaygın mezar (Çevik, 2000: 16) türüdür. En güzel örnekleri ile Patnos/Liç'de (Çevik, 2000: 16) karşılaşılmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kafkaslardan Anadolu'ya geçiş güzergâhında yer alan Ağrı ilinde Demir Çağı'nda bölgeye Urartuların hakim olduğunu görüyoruz. Erken Demir Çağı'nda, Doğu Anadolu Bölgesi coğrafyasının sakinlerini oluşturan Uruatri-Nairi feodal beylikleri ve kabileleri MÖ 9. yy da Urartu Krallığına dönüşmüştür. Urartulardan önce bölgeye hakim olan Karaz kültüründe karşımıza çıkan kurgan mezarlar, Demir Çağı'nda son bulur ve bu dönemde gelişkin mezar tipolojileri görülür. Demir Çağı'nda Ağrı ilinde tespit edilen mezar tipleri buradaki toplumların inançlarını, kültürlerini yansıtması açısından önemlidir. Urartu döneminde Ağrı ilinde görülmeye başlayan gömü mezar tipleri, basit toprak mezarlardan, kaya mezarlarına, oda mezarlardan, taş sandık mezarlar ve urne mezarlara kadar çok çeşitlilik oluşturmaktaydı. Urartularda öteki dünya inancının var olduğunu, özellikle mezarlarına verdikleri önem ve ölü hediyeleri göstermektedir. Urartu ölü gömme geleneğinde en yaygın ve sevilerek kullanılan kaya mezarlarının pek çok örneği Ağrı ilinde tespit edilmiştir. Ağrı ilinde tespit edilen yönetici ve beyler için yapılmış olan anıtsal kaya mezarları, Urartu kaya mezarları ile mimari ve işçilik bakımından benzerlik göstermektedir. Özellikle iki kat halinde planlanmış olan Doğubayazıt kaya mezarı, bünyesinde barındırdığı özellikleriyle özel bir örnektir. Plan olarak çok odalı

Urartu kaya mezarı anlayışında yapılmış olmasına karşın mezarın girişine ulaşabilen herhangi bir yolun bulunmaması yönüyle Urartu kaya mezarlarından farklıdır. Kaya mezarının ön cephesinde yer alan kabartması ile bölgede tek örnektir. Tutak İlçesi, Atabindi Köyü I Nolu Kaya Mezarı ise 13 basamaklı bir merdiven ile inilen, üstten girişli, kolay ulaşımlı, girişle birlikte dört odalı, düzgün planlı ve iyi işçilikli güzel bir örnektir. Urartularda sevilerek kullanılan ve Urartu ölü gömme geleneği içinde, yerli Anadolu geleneğinin bir göstergesi olan urneler, kaya mezarları ya da oda mezarlarının duvarlarına açılan nişlere ya da doğal kaya oyukları ve toprağa açılan oyuklara yerleştirilmekteydi. Ağrı ili Patnos ilçesinde bulunan Liç Mezrasında bu urne mezarların güzel örnekleri vardır. Yine içlerinde çoklu gömü yapılmasından dolayı Urartuların sevilerek kullandığı gömü biçimlerinden yer altı oyma mezarlar, Ağrı ilinin güneyinde yoğun olarak tespit edilmiştir. Yeraltı örme mezarların örnekleri ise, Patnos/ Liç'te, ve Süphan Dağı'nın kuzey etekleri yakınında yer alan Konakbey, Kamışlı ve Gavurkale Nekropollerinde yer almaktadır. Genellikle halka özgü olan ve bir kez kullanıma yönelik yapılan Urartu dönemine ait Taş Sandık Mezarlar Patnos/Konakbey ve Gavurkale nekropollerinde karşımıza çıkmaktadır. Yer Altı Oyma ve Örme Mezarların bölgedeki en güzel temsilcileri de Kamışlı ve Tanıktepe'de yer almaktadır. Bunların yanında Urartular Dönemi'nde halk arasında çok sevilerek kullanılan ve en yaygın mezar türü basit toprak mezarlardır. En güzel örnekleri ise Patnos/Liç'de tespit edilmiştir.

Bu çalışma sonucunda Ağrı ilinde tespit edilen mezar tipleri bize bölgenin konumu gereği Ağrı'nın üstlendiği geçiş bölgesine has stratejik önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Erken Demir Çağından itibaren Urartu'nun, her şeyi ile bölgeye hâkim olduğunu, bölgede karşımıza çıkan bu kültüre özgü mezar tipleri çok açık bir şekilde göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akyurt, İ. M. (1998). *MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Barnett, R. D. (1963). The Urartian Cemetry at Igdyr. *Anatolian Studies*, XIII, 153-198.

Baştürk, M. B. (2013). Urartu Devletinin Kurucuları Üzerine: Labturi ?=? Lutibri. 35 Yıl Sonra, Yeniden. Tekin, O., Sayar, M. S. & Konyar, E. (Ed.), *Tarhan Armağanı, M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler, Essays in Honour of M. Taner Tarhan.* (69-79) İstanbul: Ege Yayınları.

Belli, O., Yardımcıel, A. & Yaşlı, K. Z.A., (2018). Ağrı – Patnos -Liç (Yalçınkaya) Urartu Bronz ve Gümüş Eşya Definesi. *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*. 18-20 Ekim 2017, Ağrı, (19-35).

Belli, O. & Konyar, O. (2003). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri/Early Iron Age Fortnesses and Necropolises in East Anatolia. Başgelen, N. (Ed.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Biber, H. & Erdoğan, S. (2018). Beylikler Döneminden Krallığa Yeraltı Örme Oda Mezar Geleneği. Karacagil, Z. & Anaz E. (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar İnsan Çalışmaları* 1, (404-416), Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları.

Biber, H. & Çiftçi, Y. (2016). Malazgirt ve Bulanık Ovalarında Erken Transkafkasya Dönemi Yerleşmeleri ve Çanak-Çömlekleri, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 35, 1- 43.

Ceylan, A. & Kalmış, G. (2019). Sürmeli Çukuru'nda Önemli Bir Merkez; Suveren Kalesi ve Yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* (24) 619-634. DOI:10.9775/kausbed.2019.056

Ceylan, A. & Topaloğlu, Y. (2023). Doğu Anadolu Bölgesi. Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler, 03.04.2023 tarihinde http:// www.tayproject.org adresinden erişildi.

Ceylan, A. (2015). Doğu Anadolu Araştırmaları II, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2008-2014). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, A., Kozbe, G., Polat, Y., Sivas, T., Sivas, H., Şahin, I., & Topaloğlu, Y. (2008). *Demir Çağı, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 6a-b*, İstanbul: Ege Yayınları.

Ceylan, N., (2020) 2019 Yılı Ağrı İli, Patnos İlçesi Yüzey Araştırması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. Kış Sayısı, 360-373.

Çelik, A. & Aydın, E. (2021.) Fırat- Dicle Havzası Nehir Kollarında Su Kalitesi Karakterizasyonu için Antibiyotik Grubu Tetrasiklin ve Bazı Minerallerin Takibi ve Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Fen Bil. Dergisi* 33(1), 103-113.

Çetin, Y. (2013). *Ağrı Kültür ve Doğa Varlıkları Envanteri-2013*, Ağrı: Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Çetina. Y. (2023). Meya Yerleşimi ve Kaya Mezarları. 03.04.2023 tarihinde https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/kulturenvanteri/meya-yerlesimi-ve-kaya-mezarlari. adresinden erişildi.

Çetinb. Y. (2023). Beklemez Köyü Kaya Mezarları. 03.04.3-2023 tarihinde https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/kulturenvanteri/beklemez-koyu--kardesler-mezrasi-kaya-yerlesimi-ve-kaya-mezarlari adresinden erişildi.

Çetinc. Y. (2023). Dumanlı köyü Kaya Mezarları. 03.04.2023 tarihinde https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/kulturenvanteri/dumanli-koyu-kaya-yerlesimleri-ve-kaya-mezarlari adresinden erişildi.

Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çilingiroğlu, A (1984). *Urartu Ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Dadak, N. (2019). *Tunç ve Demir Çağlarında Doğubayazıt ve Yakın Çevresi.* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Efendioğlu, S. (2018). Ağrı İli Ağızlarından Derlemeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22(3), 1415-1435.

Erzen, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular*: Ankara: Türk Tarih Kurumu:

Günaşdı, Y. (2016). Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik. *TÜBA-AR* (19) 113-136

Haas, V., (1994).Geschicte der hethitische Religion. Köln: Leiden,E. J. Brill.

Huff, D., (1968). *Das Felsgrab von Doğubeyazıt*. İstanbuler Mitteilungen 18.

Karageçi, M. & Günaşdı, Y. (2019). Erzurum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Harami Kal. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (24) 649-667.

Konyar, E. (2005). Urartu'da Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri. Turing, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 89, 206-234.

Konyar, E. (2012). Urartu Mezarları. *Aktüel Arkeoloji.* (Kasım-Aralık), 96-104.

Köroğlu, K. (2008). Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni, *Arkeoloji ve Sanat* 127, 21-38.

Kuftin, B. A. (1943). An Urartian Columbarium on the Slopes of Ararat and the Copper Age of Kura-Arex Basin. *Vestnik Gosukarstvennogo Muzeja* (XIIIB),92-123.

Melikişvili, G. (1960). *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*: Moskova.

Nezahat, C. (2020). 2019 Yılı Ağrı İli, Patnos İlçesi Yüzey Araştırması. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Kış Sayısı, 360-373.

Okur, H., (2017). Doğu Anadolu'nun Güçlü Krallığı: Urartular. *Tarih Okulu Dergisi* (TOD) 10 (XXIX) 313-355.

Öğün, B., *Urartu Halk Mezarları*. Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Anma Kitabı, 1974, 443-469, Ankara: Türk Tarih Kurumu

Özfırat, A.& Marro, M. (2007). 2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey *Araştırması. Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* (7) 1-20.

Özfırat, A., (2014). Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı (2007-2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı XXXVI Gaziantep *KST* (II) 209-226.

Özgül, O. (2016). Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba). *TÜBA-AR* (19) 137-157.

Salvini, M. (1967). Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regno di Urartu, Roma.

Sevin, V. (1984). Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar. *Anadolu Araştırmaları.* 0 (10), 329-350.

Parlıtı, U. (2019). *MÖ III. Binyıl Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ölü Gömme Gelenekleri ve Mezar Tipleri*. Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Tarhan, M. T. (1978). *M.Ö. XIII. Yüzyılda "Uruatri" ve "Nairi" Konfederasyonları.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul.

Uhri, A. (2010). Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi: Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri. İstanbul: Ege Yayınları.

Van Loon M. N. (1966), Urartian Art Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations, İstanbul

Yılmaz, D. (2006). Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu'da Oda Mezar Geleneği. *Anadolu / Anatolia*, 31, 57-90.

Yiğitpaşa, D., (2010) Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller. *Güzel Sanatlar Enstitü Dergisi*, 25, 177-202

Şırnak Halkevi Ve Faaliyetleri

Hikmet YAMAN[a]

Giriş

Türkiye'nin kurucusu ve ilk Reisi Cumhuru Atatürk, halkevleri için "Partimizin, Halkevleriyle bütün yurttaşlara kucağını açması vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı" saptamasında bulunmuştur. İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise yaşamının son demlerinde derin bir pişmanlık hissiyle "hayatımın en büyük başarısızlığı, halkevlerinin kapatılışını önleyemeyişimdir" demiştir.

Osmanlı Devleti'ne uzanan geçmişiyle derin bir arka plan sunan halkevleri, Atatürk'le başlamış yeni bir kültürel uyanışın aracısı kurumlar olarak Cumhuriyet tarihinde benzersiz bir yer edinmiştir. Türkiye'nin sosyokültürel gelişimine öncülük edecek, yenilikçi ve milli değerlerin halkla buluşmasında belirleyici olacak, yeni çağdaş yurttaşın yetiştirilmesinde kilit rol oynayacak, her kesim ve yaş grubundan insanın daha önce tanışmamış oldukları kültürel aktivitelerle buluşmasına imkân tanıyacak sivil kuruluşlar olarak tasarlanmış halkevleri, hayati işlevler üstlenmiştir.

19 Şubat 1932 tarihinde açılan Halkevleri, Tek Parti Dönemi Türkiye'sinde tatbik edilmiş kültür atılımları, laiklik ve çağdaşlaşma politikaları içerisindeki sıra dışı fonksiyonuyla dikkat çekmektedir. Tek Parti Dönemi uygulamalarının sivil boyutunu simgeleyen Halkevleri, yeniliklerin tüm yurt sathında karşılık bulabilmesi ve başarıya ulaşabilmesi amacıyla bölge ayırt etmeksizin bütün Anadolu kentlerinde, kasabalarında ve köylerinde bir dönüşüm seferberliği başlatmıştır. Literatürde Halkevlerini farklı açılardan ele alan çok sayıda bilimsel çalışma bulunmakla birlikte, kendine özgü demografik ve sosyokültürel aidiyetleri olan Şırnak gibi kapalı ve ücra yerleşimlere dair çalışma sayısı azlığıyla ön plana çıkmaktadır. Makalenin çıkış noktası bu olmuştur. Şırnak Halkevi hakkındaki ilk akademik çalışma, arşiv belgelerini esas alarak nicel ve nitel örneklemlerle oluşturulmuştur. Bu makalede, ülke çapındaki kültür ve eğitim kurumu olarak bilinirlik kazanmış Halkevlerinin Şırnak'ta kurulması ve böylelikle Şırnak'ta şekillenmiş sosyokültürel atmosfer farklı bağlamlarda ele alınmaktadır.

Çok uzun yıllar boyunca küçük yerleşim statüsünde kalan ve bu nedenle doğrudan kendisi hakkında bir bütün ve kapsamlı olarak malumat edinme olanağından yoksun olduğumuz Şırnak gibi yerleşimlere ilişkin farklı kaynaklardaki türlü muhteviyatın bir araya getirilerek derlenmesi, Şırnak tarih yazımına mühim katkılar sağlayacaktır. Halkevi örneğinin de teyit ettiği şekilde, genelde illerde kurulan bu mühim müessesenin izbe ve kuytu kalmış coğrafyalara kadar genişlemiş olmasının kendine has bir arka plan teşkil ettiği düşünülmektedir.

Bilişim ve iletişim sektörlerinin baş döndürücü hızdaki gelişimi, günümüzde ülkeleri ve kültürleri birbirine yakınlaştırmakta ve dünyayı adeta küresel bir köy hâline getirmektedir. Bununla birlikte, coğrafyalar arasındaki kültürel ve tarihsel köken ayrılıkları, varlığını ve etkisini korumaya devam etmektedir.

Şırnak Halkevi'ni bu bağlamda ele aldığımızda Tek Parti Dönemi Türkiye'sinin iktisadi, kültürel, sosyal ve ulaşım vaziyetlerinin bölgeden bölgeye belirgin farklılıklar taşıdığı

[a] Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID: 0000-0001-9999-8947.

görülecektir. Bölgeler ve vilayetler arasındaki bağlantı güçlükleri, kültürel ve sosyal etkileşimi kısıtladığı gibi ticari ve siyasi hareketliliğin de hedeflenilenin gerisinde kalmasına yol açıyordu. Dolayısıyla, Şırnak Halkevi hem iletişim aracı hem diyalog kanalı hem de Tek Parti Dönemi ideolojisinin uygulanmasının kilit çarklarından birisi olarak yakın dönem Şırnak tarihinin temel taşlarından birisidir.

Bu bakımdan, mevcut çalışma Şırnak Halkevi hakkında farklı kaynaklarda yer bulmuş zengin ve kapsamlı içeriğin bir araya getirilerek daha özgün çalışmalara zemin oluşturmasını amaçlamaktadır.

Neden Halkevleri?

Tek Parti Dönemi ideolojisini toplumla buluşturmak ve benimsettirmek ülküsü etrafında hayata geçirilmiş halkevleri uygulamasının, devlet eliyle kurulmuş olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk resmi sivil toplum hareketi olduğu söylenebilir. Halkevlerinin birer sosyal ve kültürel kurumlar olarak betimlenebilmesine imkân tanıyan geniş kapsamlı faaliyetleri, halkın Cumhuriyet değerleriyle tanışmasını ve akabinde toplumsal yaşamda tatbikini esas almıştır.

Halkevleri hakkında Cumhuriyet dönemi basınına yansımış muhtelif gazete yazıları ve literatürdeki akademik çalışmalar; genel anlamda halkevlerinin hangi saiklerle hayata geçirildiği, halkevlerine ne türden roller biçildiği ve hangi işlevleri yerine getirmelerinin beklendiği hakkında son derece önemli ayrıntılar içermektedir.

Cumhuriyet ile birlikle lisan, kılık kıyafet, adap, eğitim ve sanat gibi hususlarda belirgin değişimlerin yaşandığı bilinmektedir. Cumhuriyet ideolojisi ve Atatürk inkılaplarının layıkıyla topluma mal edilebilmesi için elzem görülen insani değişim ve dönüşümün, belirli kalıplarla sınırlı tutulma çabalarına takılmaksızın, halkevleri kanalıyla gözettiği birbiriyle bağlantılı ve benzer iki önemli önceliği, yeni tipte cumhuriyet insani yetiştirmek ve mevcut nüfusu da buna göre ıslah etmek olmuştur.

Bir neslin sıfırdan Cumhuriyet değerlerine göre dizaynı Halkevleri gibi vasıtalarla daha kolay iken mevcut nüfusun yabancısı olduğu fikirler ve yaşam tarzlarına entegrasyonu genellikle sancılı ve sorunlu gerçekleşmiştir. Şırnak Halkevi'ne ait tablolar hakkında yapılmış değerlendirmeler ve Şırnak Halkevi'nin kendisi; merkezden uzaklığı, demografik özelliği, idari yapısı, farklı yaşam şekilleri ve inanışları temelinde değişime dirençli sayılabilecek bir karakteristik ortaya koymasına rağmen genel itibariyle Tek Parti Döneminde Halkevleri üzerinden gerçekleştirilmek istenen politikaların amacına ulaştığını teyit etmektedir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde, genelde Halkevlerinin özelde de Şırnak Halkevi'nin talim ve terbiye bağlamlarındaki görünümlerine de temas edilecektir.

Halkevlerinin Toplumsal Yaşamdaki İşlevleri

Halkevlerinden söz edilirken Türk devriminin memlekete kazandırdığı kültür kurumu olduğu vurgusu dikkat çekicidir. Cumhuriyet henüz onlu yaşlarında iken alışılagelmişin dışında bir hamle veya yenilik olarak dikkat çeken Halkevleri, ilk kez 1932 tarihinde açılmıştır. İmkân veyahut siyasi bir tercih gereği yurt genelinde ilk etapta elzem görülen 14 yerleşimde kamusal bir hizmet hüviyetiyle başlatılmıştır. İsminin de gerektirdiği şekilde Halkevlerinin kapıları sınıf, statü, yaş ve inanç farkı gözetmeksizin herkese açık tutulmuştur. Kuşatıcılık ve kapsayıcılık noktasında önemli olan bu karakteristik, Halkevi bünyesinde bir araya gelen kimselerin yakınlaştırılması ve kaynaştırılması suretiyle milli şuur ve milli birliğin sağlanması hedefinde yadsınamaz işlevler görmüştür.[1]

[1] *C.H.P. 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara, 1947, s. 3.

Halkevleri, özellikle bünyesinde yürütülmüş faaliyetlerle; halkın terbiyesi, telkini ve irşadı vazifesini üstlenmiştir. Kadınların o güne kadar yabancısı oldukları bir takım sanatsal faaliyetlere Halkevleri kanalıyla iştiraki önemsenmiştir. Bilhassa, kadınların sahnede yer almalarının teşvikiyle halkın kültür seviyesinin yükseltilmesi hedeflenmiş ve kadınların Halkevleri faaliyetlerindeki katılımlarıyla iftihar edilmiştir.[2]

Halkevleri hakkında dile getirilebilecek en önemli hususlardan birisi de faaliyet merkezi olarak yalnızca büyük yerleşimlerin seçilmemiş olmasıdır. Vilayetlerin haricinde Şırnak gibi kazalarda tesis edilen Halkevleriyle buralarda mukim halkın kültür seviyesi geliştirilmek istenmiştir.[3]

Tek Parti Dönemi veya Cumhuriyetin kendisinin, Atatürk ve Atatürk ilkeleri olmaksızın tahayyülü güçtür. Bu noktada, Halkevleri için Atatürk inkılabını yayan kurumlar değerlendirmesi önem kazanmaktadır.[4] Benzer şekilde, kendilerini Türk kültürünün gelişimine ve tanınmasına adamış kimselerin çalışma yeri olduğu[5] vurgusu da Halkevlerinin ne türden bir hissiyatla ele alındığının anlaşılabilmesi açısından kıymetlidir. Türkün ışık mabetlerinden[6] birisi olarak tanımlanmış olması da Halkevlerine atfedilen değerin bir başka göstergesidir.

Araştırmacıların Halkevlerine dini, siyasi veya ideolojik anlamlar da yükleyebildiklerini, mevcut literatür çalışmaları teyit etmektedir. Buna göre, toplumsal birliktelik noktasında camiler dışında halkın toplanabildiği çağdaşlaşma ve modernleşme çabalarının kurumları oldukları ifade edilmiştir.[7] Bir başka görüş ise cumhuriyetle birlikte her alanda yenileşme hareketlerinin başladığını, Halkevlerinin Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda faaliyet gösterdiğini ve elitlerin; köylü, esnaf, işçi, bakkal, demirci ve terzi gibi iş kollarına mensup insanlarla yapacağı çalışmalarla sosyal sınıflar arasındaki veya toplumdaki duvarların yıkılabileceğini dile getirmiştir.[8]

Yeni rejimin yeni bir toplum yaratma çabasını verdiği, Osmanlı devlet adamlarının meşruiyetlerini daha çok dinden aldıkları, buna karşılık Cumhuriyet yöneticilerinin meşruiyetlerini seküler temellere dayandırdıkları ve buna göre hareket ettikleri belirtilerek Türk Ocakları yerine kurulmuş Halkevlerinin çıkış noktasını da Türk Ocaklarının oluşturduğu ve bu nedenle Türk Ocaklarının da bilinmesi gerektiği öne sürülmüştür.[9]

Serbest Fırka denemesinin Halkevlerinin kurulmasında etkili olduğu, bu durumun yöneticiler ve halk arasında kopukluğa yol açtığı, yapılanların halka aktarılamadığı, halka inilemediği, halk ve yöneticiler arasındaki kan dolaşımının eksik olduğu, devrimlerin halka mal edilemediği, rejimin rayına oturmadığı, düzen karşıtlarının hâlâ tehlike teşkil etmeye devam ettikleri ve çok partili hayat için henüz erken olduğu vurgulanarak Halkevlerinin böylesine mühim eksiklikleri giderebilmek amacıyla kuruldukları söylenmiştir.[10]

"Türkiye Nasıl Yükselebilir" başlığı altında eğitim ve öğretim faaliyetlerindeki kilit işlevi dolayısıyla Halkevlerinin önemi hakkında şu ifadelere yer verilmiştir: "Şurasını unutmamak gerekir ki: Millet cahilliği, kabalığı, tembelliği, hastalıkları, sefaleti… hepsi Güzidelerin kendi ayıpları, kendi kusurlarıdır. Güzideler milleti irşat etmek vazifelerinde

[2] *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları'nın 1942 Çalışmaları*, Ankara, 1943, s. 6.
[3] BCA, 490-1-0-0, 2-9-1//1//10.
[4] BCA, 490-1-0-0, 63-242-4//3.
[5] *Siirt*, 24 Şubat 1945.
[6] *Siirt*, 25 Şubat 1950.
[7] Savaş Sertel ve Engin Kızılkaya, *Cumhuriyet Modernleşmesinin Bir Kurumu Olarak Halkevleri ve Halkodaları: Erzincan Örneği (1933-1951)*, Libra Kitap, İstanbul, 2020, s. 13-14.
[8] Adem Kara, *Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951*, 24 Saat Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 16-18.
[9] Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 1-27.
[10] Şerafettin Zeyrek, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 9.

teşkilatlanmalıdırlar. Halkevlerini bu hususta ancak mütevazi bir başlangıç sayabiliriz. Bu işin ehemmiyeti ile mütenasip olarak ele alınması gerekir."[11]

Gazete ve Mecmua Teminindeki Zorluklar

Şırnak Halkevi yönetimi, muhtelif gazete ve mecmuaların teminine çaba göstermiştir. İstanbul'dan neşriyat yapan *Akbaba* isimli güldürü dergisine abonelik yapılmıştır.[12] Isparta Halkevi'nin çıkarmakta olduğu *Ün Dergisi* de Şırnak Halkevi'ne abone edilmiştir.[13] Şırnak Halkevi Reisi Yakup Yıldırım, 55. ve 57. hükümetlerde devlet bakanlığı yapmış Mehmet Salih Yıldırım'ın babası,[14] okuyucuları tarafından sevilen ve düzenli okunan *Ulus* ve *Karagöz* gazetelerinin temin edilemediğini Genel Sekreterliğe bildirerek aksaklığın giderilmesi noktasında yardım talebinde bulunmuştur.[15]

Genel Sekreterlik, Şırnak Halkevi Reisliğinin kendilerine ilettiği maruzat gereğince *Karagöz Gazetesi* müdürlüğünden durumun araştırılmasını istemiştir.[16]

2 Kasım 1940 tarihinde Şırnak Halkevi'ne gönderilen yazıda *Karagöz Gazetesi*'nin adresine ulaşmadığı yönündeki bildirim doğrultusunda adres bilgilerinin dikkatlice kontrol edilerek gazetelerin gönderildiği, sevk edilmeme ihtimalinin söz konusu olmadığı, postada zayi olabileceği varsayımından ötürü durumun posta idaresine bildirildiği, tüm bunlar karşısında dahi yeni çıkan *Karagöz* sayılarının toplu bir şekilde Şırnak Halkevi'ne postalandığı belirtilmiştir.[17]

Netice itibariyle, Genel Sekreterlik her iki gazeteye ilişkin aksaklığa istinaden gerekli tahkikatın sağlandığını, Ulus Gazetesi'nin düzenli olarak gönderildiğinin anlaşıldığını, Karagöz Gazetesi müdüriyetiyle de gerekli yazışma yapıldığını ve dolayısıyla da mezkûr aksaklığın posta idaresinden araştırılmasının faydalı olabileceğini Şırnak Halkevi'ne bildirmiştir.[18]

Gazete ve mecmulardaki gecikmeler veya aksaklıklar, Genel Sekreterlik tarafından gönderilen kitaplarda da yaşanmıştır. Şırnak Halkevi Reisi Emrullah Sönmez, kendilerine gönderilen kitapların ulaşmadığını, CHP Beşinci Kurultayına ait matbu zabıtların ise teslim alınıp muhataplarına dağıtıldığını belirtmiştir. Genel Sekreterlik, 1940'ta ilgili kitapların Şırnak Halkevi'ne gönderildiğini teyit etmiştir.[19]

Diğer taraftan, Genel Sekreterlik, 1947'de kültürel aktiviteleri gösteren istatistik tablolarının Şırnak Halkevi'nden teslim alınamadığını belirtmiştir.[20]

Teftiş Raporlarında Şırnak Halkevi

Doğu ve Güneydoğu'da; Muş, Bitlis, Van, Siirt ve Hakkari vilayetlerindeki halkevlerini teftiş etmekle vazifelendirilen Kemal Güngör'e 600 lira avans tahsis edilmiştir.[21] Geniş bir sahayı kapsayan incelemeleri neticesinde, çalışan azlığı ve halkın genel kültür düzeyinin düşüklüğü gibi nedenlerden ötürü halkevleri ve halkodalarını geri gördüğünü ifade etmiştir.

[11] BCA, 490-1-0-0, 61-233-4//9.
[12] BCA, 490-1-0-0, 1325-401-1//87.
[13] BCA, 490-1-0-0, 887-480-1//164//168.
[14] Uğur Kümür, *Siirt Halkevi ve faaliyetleri*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 90.
[15] BCA, 490-1-0-0, 1274-237-1//45.
[16] BCA, 490-1-0-0, 1274-237-1//41//43.
[17] BCA,490-1-0-0, 1274-237-1//40.
[18] BCA, 490-1-0-0, 1274-237-1//42//44.
[19] BCA, 490-1-0-0, 927-607-4//75//76//77.
[20] BCA, 490-1-0-0, 1050-1034-1//24.
[21] BCA, 490-1-0-0, 1551-316-2//21.

Siirt ve ilçelerindeki halkodalarının yanı sıra halkevlerini de teftiş eden Güngör, Şırnak Halkevi hakkında herhangi bir hususa değinmemiştir.[22]

Halkevleri ihtiyaçları doğrultusunda Genel Sekreterlik ile doğrudan irtibat kurabilmiştir. Genel Sekreterlik de halkevlerinin taleplerini beklemeden bazen ihtiyaç analizi yerinde yapabilmek üzere teftişler gerçekleştirmiştir. Yapılan teftişler neticesinde, 1941 yılında Şırnak Halkevi'nin ihtiyaçları şu şekilde sıralanmıştır: Vezne defteri, elle işler dikiş makinesi, biçki-dikiş kursu açılması, futbol topu ve bir takım için ayakkabı, voleybol topu ve filesi ve radyo akümülatörü. 1940'ta para yardımından istifade etmemiş olması hâlinde 1941 senesi için para yardımında bulunulması gerekliliği de vurgulanmıştır.[23]

Bölge Müfettişi Ahmet Hasip Aytuna, umumi dilek ve ihtiyaçlar kapsamında halkevleri kapı girişlerinin üst kısmına asılmak üzere düzgün bir biçimde yazılmış CHP levhalarının yaptırılıp gönderilmesi; halk dershanelerine devam edenlerin ve buralardan mezun olanların okumaları için seviyelerine uygun kitapların ulaştırılması gerekliliğine dikkat çekmiştir.[24] Teftiş devam ederken, Eruh'tan Genel Sekreterliğe yolladığı telgrafta incelemelerde bulunmak amacıyla Şırnak'a geçeceğini haber vermiştir.[25] Bu esnada bir başka sorunun daha altını çizen Aytuna; halkın aydınlatılmasında mühim bir araç olarak görülen radyoların özellikle kazalarda kurulmuş halkevlerinde arızalı olduğunu, batarya ve akümülatörlerinin çalışmamasından dolayı sessizliğe mahkum kaldıklarını aktarmıştır. Ayrıca, halkevlerinin beklenen etkileri sağlayamamalarını bütçelerinin azlığına dayandırmıştır. Kadın nüfusu yeterince görünür olmamakla değerlendiren Aytuna, halkevlerine gönderilecek piyeslerde kadın rolü olmamasına dikkat edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur.[26] Müfettişlik bölgesindeki halkevlerinden bazılarının 1942 senesinin ilk 6 aylık çalışma evresine ait raporları göndermediğini belirtmiştir. Bunlardan birisi, Şırnak Halkevi'dir. Mezkûr raporların gönderilmemesi ya da gönderilememesi gerekçelerine de temas eden Aytuna, çalışma evresi içerisinde kayda değer bir gelişme olmamasının önemli bir neden olduğunu, buna ek olarak rapor göndermeyen halkevlerinden bazılarının birtakım nedenlerle uzun müddet kapalı kalmalarından dolayı rapor taleplerine rağmen enformasyon gönderemediklerini ifade etmiştir.[27] Aytuna'nın aktarmış olduğu bilgilerden, teftiş vazifesini ciddiyetle ve titizlikle icra ettiği anlaşılmaktadır.

Genel Bir Perspektifle Şırnak Halkevi ve Faaliyetleri

Bu kısımda temas edilen bilgiler, araştırma safhasında ulaşılabildiğimiz ve tasnif sonrasında kullanılır hâle getirilen enformasyonunun bütününü kapsamaktadır. Kaza statüsündeki bir yerleşimde kurulmuş olması nedeniyle Şırnak Halkevi hakkında kapsamlı ve ayrıntılı malumata erişimde güçlükler yaşanmıştır. Şırnak, Siirt ve Umumi Müfettişlik Merkezi Diyarbakır üzerinden gerçekleşen faaliyetlerin yazışma ve onay süreçleri kaza statüsündeki yerleşimlerin yetersiz zikredilmiş olmasında etken teşkil etmiş olabilir.

Yurt genelinde açılan ilk 14 Halkevi içerisinde planlanmayan Şırnak Halkevi, 5-6 yıl gibi bir süre sonrasında 1939 senesinde açılmıştır. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen hikmet abi tez dipnot, CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda, 1939'da açılma kararı alınan Şırnak Halkevi ile ilgili çalışmaların 1938'de tamamlandığını belirtmiştir.[28]

Elektriğin Türkiye'deki kullanımı özellikle taşrada ulaşılması güç yerleşimlerde kurulmuş Şırnak gibi halkevlerinin faaliyetleri hakkında doğrudan fikir vermektedir. Şırnak Halkevi kurulduğunda henüz Şırnak kazasında elektrik hizmeti verilememekteydi.[29] Bu durum,

[22] BCA, 490-1-0-0, 1006-882-1//26//40-47.
[23] BCA, 490-1-0-0, 995-845-1//229.
[24] BCA, 490-1-0-0, 995-845-1//233.
[25] BCA, 490-1-0-0, 995-845-1//285.
[26] BCA, 490-1-0-0, 627-61-1//104//105//107.
[27] BCA, 490-1-0-0, 995-845-1//61.
[28] BCA, 490-1-0-0, 954-696-2//68.
[29] BCA, 490-1-0-0, 1222-59-1//18//52.

halkevi faaliyetlerinin gündüzlerle sınırlı kalmasını, radyo ve sinema gibi etkinliklerin yapılamamasını beraberinde getirmiştir. Nitekim, 1939-1940 itibariyle radyosu ve sineması olan halkevleri içerisinde Şırnak yer almamıştır.[30]

Şırnak Halkevi hakkındaki malumat eksikliğini, Halkevleri ve Halkodaları yıllık çalışma faaliyetleri kayıtları da teyit etmektedir. 1939'da açılmasına rağmen Şırnak Halkevi ile ilgili olarak 1940'ta[31], 1945'te[32], 1944'te[33], 1946'da[34], 1942'de[35] ve 1943'teki[36] kayıtlar içerisinde müzik, tiyatro, folklor, köycülük, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphaneler, spor ve sosyal yardım hususlarında herhangi bir çalışma ya da veriye rastlanılamamaktadır.

Bu nedenle, aşağıda münhasıran mütalaa edilen tablolardaki hususların genel olarak 1944-1945 verileri olduğunu vurgulamak gerekir. Buna göre, aşağıdaki ilk tablo içerisinde de lisana göre bir yıl içinde Şırnak Halkevi kitaplığına girişi yapılan kitap sayısı bilgisi yer almaktadır.[37]

Tablo 1. Şırnak Halkevi Kitaplığı Kitap Bilgisi

Yer	Bir yıl içinde kitaplığa yeniden giren kitap sayısı				Kitaplıktaki kitaplardan el yazısı olanların sayısı			
Şırnak	Hükümetten parasız verilen	Satın Alınan	Bağış	Toplam	Türkçe	Arapça	Farsça	Toplam
	37	-	-	37	-	8	-	8

1944 tarihindeki koşullar ile birlikte düşünüldüğünde devlet tarafından tedarik edilmiş kitap sayısının az olarak ele alınması sağlıklı görünmemektedir. Arapça ve Farsça gibi dillerin tablo içerisinde belirtilmiş olması, Şırnak demografisinin göz önünde bulundurulduğuna işaret etmektedir.[38]

Tek Parti Döneminde Şırnak kazasında çok dilli bir yapı[39] dikkat çekse de genel olarak sadece Türkçe ve Arapçanın Halkevi kayıtlarında yer almış olması mühim bir ayrıntıdır.

Tablo 2. Şırnak Halkevi Kitaplığındaki Kitapların Dile Göre Taksimi[40]

Şırnak	Kitaplıktaki Kitapların Lisana Göre Sayıları			
	Türkçe	Arapça	Yabancı Diller	**Toplam**
	430	8	-	**438**

Ayrıca, 1944-1945 tarihinde Şırnak Halkevi'ndeki kitap sayısının 438 olarak kayıtlara geçmiş olması, basit bir ayrıntı olmasının ötesindedir. Kaza statüsündeki Şırnak nüfusunun okur yazarlık verilerinin Tek Parti Döneminde gerçekleştirilmiş nüfus sayımlarında özellikle 1935 tarihine kadar genel itibariyle oldukça düşük kaldığı gerçeği karşısında[41] Türkçe eser sayısındaki ezici sayısal çoğunluk, Halkevlerinin bu eksikliğin farkında olarak faaliyet gösterdiğini teyit etmektedir.

[30] BCA, 490-1-0-0, 1222-59-1//6//7//28.
[31] *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları'nın 1940 Çalışmaları*, Ankara, 1940.
[32] *C.H.P. 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara, 1946.
[33] *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1944*, Ankara, 1945.
[34] *C.H.P. 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara, 1947.
[35] *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları'nın 1942 Çalışmaları*, Ankara, 1943.
[36] *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943*, Ankara, 1944.
[37] *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile, Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1944-1945*, T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Biricik Matbaa, Ankara, 1947, s. 32.
[38] Hikmet Yaman, "Tek Parti Döneminde Şırnak'ta Nüfus ve Demografik Yapı (1927-1950)", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), ss. 743-760.
[39] Yaman, a.g.m., s. 748-749.
[40] *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile, Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1944-1945*, T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Biricik Matbaa, Ankara, 1947, s. 32.
[41] Yaman, a.g.m., s. 751-752.

Bununla birlikte, Tablo 3 verileri, Şırnak nüfusundaki okur yazarlık oranının yaklaşık 10 yıl gibi bir süre içerisinde 1935 Sayımı verileriyle karşılaştırılamayacak şekilde artış gösterdiğini teyit etmektedir. 1945 Sayımında Şırnak hakkında okur yazar nüfus özelinde kapsamlı bir bilginin geçmemiş olması,[42] Şırnak Halkevi'nin okuryazarlık faaliyetlerinde sonuç aldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Özellikle kadın okuyucu sayısı, kadınların temsiliyeti ve katılımına ihtimam göstermiş Halkevlerinin hedefine kısmen de olsa ulaştığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Şırnak Halkevi okuyucularının cinsiyete göre dağılımı aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.[43]

Tablo 3. Halkevi Okuyucularının Cinsiyet Dağılımı

Yer	Okuyucu Sayısı		
Şırnak Halkevi	Erkek	Kadın	Toplam
	679	104	783

Şırnak Halkevi kitaplarının konu gruplarına göre isimleri ve sayıları, Tablo 4 içerisinde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Siirt'in kazası olan Şırnak Halkevi'nde dini ve filolojik eserler bulunurken Siirt Halkevi'nde yer almamış oluşu dikkate değerdir.[44]

Tablo 4. Halkevi Kitaplığı Eserlerinin Tematik Dağılımı

Kitapların Bilgi Gruplarına Göre Sayıları										
Genel	Felsefi	Dini	Sosyal	Dil	Nazari Bilimler	Tabii Bilimler	Güzel Sanatlar	Edebi	Tarih Coğrafya	Top.
165	6	12	25	31	18	35	48	90	8	438

Herhangi bir kurum vücuda getirildiğinde belirli bir insan kaynağına ihtiyaç duyulacağı aşikârdır. Bununla birlikte, Şırnak Halkevi'nin kurulduğu yerleşimin küçüklüğü ve statüsü, personel sayısı ya da planlamasının ikincil planda bırakılmasına yol açmış olabilir. Nitekim, Milli Eğitim İstatistiklerinde 1944-1945 aralığında Şırnak Halkevi personel durumu hakkında bir kısım ayrılmış olmasına rağmen Tablo 5'te tek bir çalışan bilgisinin[45] not edilmiş olması ilginç ve tahayyülü güç bir görünümü de beraberinde getirmektedir. Halkevi okuyucu sayıları ve kitaplığının yanı sıra farklı sanat ve spor dallarına ilişkin malumat, halkevi binasının tek bir personel ile idare edilemeyecek derecede büyük olduğunu akıllara getirmektedir. Tek memurun, bütün iş ve faaliyetlerle başa çıkabileceğini düşünmek de zayıf bir ihtimal olarak durmaktadır. Temizlik ve tesisat gibi işlere bakabilecek bir personel istihdam edilmemiş olması, hizmetin ya bahse konu memur tarafından yerine getirildiği ya da dışarıdan hizmet satın alındığı varsayımını güçlendirmektedir.

Tablo 5. Memur ve Hizmetli Sayısı

Şırnak Halkevi	Memur		Hizmetli	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
	1	-	-	-

Personel bilgisindeki çarpıklığa temas ettikten sonra Tablo 6 içerisindeki görünüm daha da ilginç bir hâl almaktadır. Şırnak Halkevi için tahsis edilmiş yıllık ödeneğin içerisinde ayrı maaş kalemleri belirtilmiş olmasına rağmen tek istihdama gidilmiş olması şaşırtıcıdır. Memur ve hizmetli maaşı kaleminin bir arada sunulmuş olması, tesisat giderinin yüksekliği; kitaplık veya okuyucular için bilahare kitap, gazete ve mecmua temin edilmiş olması dikkat çekmektedir.[46]

[42] Yaman, a.g.m., s. 750-755.
[43] *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile, Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1944-1945,* T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Biricik Matbaa, Ankara, 1947, s. 33.
[44] *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile, Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1944-1945,* T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Biricik Matbaa, Ankara, 1947, s. 33.
[45] *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile, Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1944-1945,* T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Biricik Matbaa, Ankara, 1947, s. 45.
[46] *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile, Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1944-1945,* T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Biricik Matbaa, Ankara, 1947, s. 45.

Tablo 6. Senelik Halkevi Ödeneği ve Gider Kalemleri

Şırnak Halkevi	Bir Yıllık Ödenek	Bir Yıllık Gider Kalemleri				
		Memur ve hizmetli maaşları	Tesisat	Kitap, gazete ve mecmua	Diğer	Toplam
	205	140	50	15	-	205

CHP Genel Sekreterliğiyle Sürdürülmüş İlişkiler ve Yazışmalar

Şırnak Halkevi ile ilgili mühim hadiseler, CHP Genel Sekreterliğine bildirilmiştir. Benzer şekilde, Genel Sekreterlik de önem arz eden hususlara istinaden Şırnak Halkevi de dâhil olmak üzere tüm halkevlerine bildirimlerde bulunmuştur.

CHP Genel Sekreterliği, 1940 yılında yurt genelindeki tüm halkevlerine göndermiş olduğu yazıda halkevlerinin yeni Türk cemiyetinin uyanışında, bir araya toplanışında, kaynaşmasında ve gelişmesinde öneme haiz olduğunu vurgulayarak halkevleri kuruluş yıl döneminin çeşitli etkinliklerle kutlanmasını buyurmuştur.[47]

Kemal Boysal, 1946'da gerçekleştirdiği Şırnak ziyaretine ilişkin gözlemlerinde Şırnak Halkevi ile ilgili önemli tespitlerde bulunmaktadır. Özellikle, Şırnak halkının yeniliklere açık olduğuna, Şırnak Kaymakamı Fazıl Kaftanoğlu döneminde yapılan halkevi binasının modern ve mobilyalarıyla diğer halkevlerinden ayrıldığına dikkat çekmiştir. Genel olarak halkın ve bilhassa gençlerin halkevine sevgisi ve bağlılıklarından ötürü halkevini şenlendirecek her çareye başvurdukları; spor, köycülük ve temsil kollarının büyük bir özveriyle çalıştıkları, temsil kolunun verdikleri çeşitli temsillerle hem Şırnak'ı hem de Şırnak'ı ziyaret eden büyüklerini mutlu ettiklerini ve takdirlerini kazandıklarını ifade etmiştir.[48]

Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan, 1946 tarihinde Genel Sekreterliği ilettiği yazıda Şırnak Halkevi Başkanı Mevla Soysal'ın il merkezine alındığını ve yerine Zeki Eşgin'in getirildiğini haber vermiştir.[49] Zeki Eşgin hakkındaki tasarrufun ani gelişmediğini ve önceden planlanmış olduğunu teyit eden bir ayrıntı olarak Zeki Eşgin'e ait sicil kâğıdının atama tarihinden önce 1945'te Genel Sekreterliği gönderildiği[50] bilgisi de Doğan'ın ilgili yazısında belirtilmiştir.

1951 tarihine ait bir başka yazışmada Şırnak'ta yazı makinesinin olmadığına dikkat çekilmiştir.[51] Dönemin Şırnak Halkevi Reisi Vahit Özden, CHP Genel Sekreterliğinden yazı makinesi talebinde bulunurken şu ifadeleri kullanmıştır: "Bu yıl açılan halkevimiz yurdun uzak bir köşesinde ve bütün yoksullar içinde çırpınmakta olduğu, yazı işlerinde de bir çok müşkülat ve zorluklara rastlandığından büyük bir önemle ihtiyaç görülen ve bütçemizde teminine de imkân olmayan bir küçük yazı makinesinin gönderilmesine müsaadelerini bütün yönetim kurulu üyeleri istirham etmektedirler. Olmadığı takdirde bedeli tarafımdan verilmek üzere ödemeli küçük portatif (Remington) bir yazı makinasının gönderilmesini…" [52] Genel Sekreterlik, bahse konu yazı makinesinin kendilerince temininin mümkün olmadığını, almak istemeleri hâlinde de belirtmiş oldukları adresle iletişime geçmeleri cevabını vermiştir.[53]

Vahit Özden'in istek yazısında üzerinde durulması gereken birkaç husus bulunmaktadır. İlk olarak, yazı talebinde "bu yıl açılan halkevimiz" ifadesini kullanmış olması, akıllara Şırnak Halkevi'nin ilk açıldıktan sonra birtakım nedenlerle kapandığını ve 1951'de yeniden açıldığı olasılığını getirmektedir. Bir başka mantıklı ihtimal ise hizmet binasının değiştirilmesidir. Diğer taraftan, yukarıda Tablo 6 bağlamında tartışılan gider kalemlerini de hatırda

[47] BCA, 490-1-0-0, 5-22-7//1//6.
[48] Kemal Boysal, "Şırnak İlçesi", *Siirt*, 23 Şubat 1946.
[49] BCA, 490-1-0-0, 937-638-1//35.
[50] BCA, 490-1-0-0, 937-638-1//81//83.
[51] BCA, 490-1-0-0, 1560-358-1//141.
[52] BCA, 490-1-0-0, 1631-669-1//2.
[53] BCA, 490-1-0-0, 1631-669-1//1.

bulundurularak herhangi bir önemli ihtiyaç durumunda satın alma yoluyla temin yerine doğrudan Genel Sekreterlik ile iletişim kurulmuş olması dikkat çekmektedir. Bir yazı makinesi ücreti ne kadardı? Niçin direkt Genel Sekreterliğe yazılıyordu? Yalnızca Ankara gibi büyük vilayetlerden temin edilebilen bir ihtiyaç mıydı? Genel Sekreterlik bilgisi olmadan yan gider kalemleri kapsamında bu ihtiyaç görülemez miydi? Sadece yazı makinesi için değil diğer temel ihtiyaçlar için de yöneltilebilecek bu türden soruların genişletilmesi mümkündür. Bununla birlikte, Genel Sekreterliğin bildirdiği adresin Ankara olması ve Şırnak ile Ankara arasındaki mesafenin fazlalığı dolayısıyla ihtiyaç temininde daha hızlı sonuç alınmak istendiği için Genel Sekreterlikle doğrudan irtibat kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu türden mütalaalar, Şırnak Halkevi'ne ilişkin görüntünün zenginlik kazanmasına imkân tanıyabilir.

Özden'in mezkûr ifadesinin bina değişikliğine karşılık geldiğini, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin 1940'ta 50 yeni halkevi binasının inşa edileceğine yönelik duyurusu kanıtlamaktadır. Şırnak kazası da yeni bina inşası planlamasına dâhil edilmiştir. İnşaat giderleri için halktan destek alınması çağrısı da yapılmıştır. Eksik kalan miktarın Genel Sekreterlikçe karşılanacağı belirtilmiştir.[54]

Tablo 7'den anlaşılabileceği üzere, Şırnak Halkevi'nin kuruluşu planlanırken henüz 1940 Nüfus Sayımı gerçekleştirilmemiş olduğu için 1935 Sayımı sonuçlarının baz alındığı görülmektedir.[55] Bu bakımdan, 1939'da referans alınan nüfus bilgisini içeren tablo aşağıda verilmiştir.[56]

Tablo 7. Şırnak Halkevi Kurulurken Referans Alınan Nüfus

Kaza	Nüfusu		Yapılacak Halkevinin	
	Merkezde	Genel	Tipi	Bedeli
Şırnak	3.594	10.472	-	-

Öte yandan, yazı makinesi ihtiyacının Şırnak Halkevi'ne mahsus olmadığı ve genel itibariyle Şırnak gibi merkezden uzak yerleşimlerin ortak sorunu olduğu, 1950 senesinde Genel Sekreterliğin bir başka talep yazısına verdiği cevaptan anlaşılmaktadır. Buna göre, Genel Sekreterlik, Siirt'in kendisi ve aralarında Şırnak Halkevi'nin de olduğu diğer ilçeleri için istediği yazı makinesinin yaklaşan seçimler nedeniyle yalnızca zaruri ihtiyaçlara kaynak ayırılabildiği, isteklerinin yerine getirilemeyeceği lakin ilerleyen zamanlarda yazı makinesi ihtiyaçlarının karşılanacağı bildirilmiştir.[57]

Şırnak nüfusunun okuryazarlık düzeyini arttırmak, okuma ve yazma yetkinliklerini yaygınlaştırmak amacıyla Şırnak Halkevi'nde kurslar açılmıştır.[58] CHP Genel Sekreterliği, halkevleri tarafından sunulmakta olan okuma yazma kurslarının ne zaman açıldıkları, kurslara katılan kadın ve erkek sayıları, kursları tamamlayan ve belge almaya hak kazanan kişi sayıları gibi hususlarda veri oluşturabilmek üzere 1948 senesinde aralarında Şırnak'ın da olduğu halkevlerinden enformasyon talebinde bulunmuştur.[59]

Bir başka yazışmada, CHP Genel Sekreterliği, Siirt Halkevi reisliğinden Şırnak Halkevi binasının sigortalanmasını, toplam sigorta bedeli ve yıllık ödenecek taksit miktarlarının bildirilmesini talep etmiştir.[60] Siirt Halkevi, bu doğrultuda Şırnak Halkevi ile görüştüklerini ancak kendilerine henüz bilgi verilmediğini, bilgi ulaşır ulaşmaz durumu Genel Sekreterliğe bildireceklerini ifade etmiştir.[61] Bu minvalde, 1945'te Şırnak Cumhuriyet Mahallesinde

[54] BCA, 490-1-0-0, 5-22-4//1//2//3//4//5.
[55] Yaman, a.g.m., s. 751-758.
[56] BCA, 490-1-0-0, 1801-1309-1//52.
[57] BCA, 490-1-0-0, 1560-357-1//193.
[58] BCA, 490-1-0-0, 1060-1073-1//16.
[59] BCA, 490-1-0-0, 1060-1073-1//131//133.
[60] BCA, 490-1-0-0, 1781-1220-1//1.
[61] BCA, 490-1-0-0, 1781-1220-1//2.

bulunan Halkevi binasının 5.000 lira değere sahip olduğu vurgulanmış olmakla birlikte sigorta edildiğine ilişkin bir bilgiye yer verilmemiştir.[62]

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Yönetim Kurulunda, 1939 yılı içerisinde sportif faaliyetler doğrultusunda çalışma yapmak ve halkevlerinin spor etkinlikleri için bütçe ayrılmıştır. Bu tarihte, Şırnak Halkevi'nin dar kapsamlı sportif görünümü Tablo 8'de gösterildiği şekilde kayıtlara geçmiştir.[63]

Tablo 8. Şırnak Halkevi Spor Faaliyetleri

Spor Alanı	Hentbol	Voleybol	Basketbol	Kum Havuzu	Portik	Kapalı Spor Alanı	Duş	Açıklama
Eni150m Boyu 200m	+	+	+	–	–	–	–	Voleybol Topu-Filesi Futbol Topu

Şırnak Halkevi'ni incelemek üzere üst düzey devlet adamlarının zaman zaman kazayı ziyaret etmeyi planladıkları görülmektedir. Bunların birisinde, Bolu Mebusu Raşit Öymen beraberindeki heyetle Siirt'ten Şırnak'a geçtiği sırada kaza geçirmiş ve heyettekiler yaralanmıştır.[64]

Şırnak Halkevi Reisi Yakup Yıldırım, Genel Sekreterliğe ilettiği yazıda radyonun göreceği işlevin önemine vurguda bulunmuştur. Buna göre; hâlihazırda radyoları olmasına rağmen akülerinin boş olduğu, var olan şarj aletlerinin mevcut aküleri doldurmaya elverişli olmadığı, bu nedenlerle radyoda tertip edilen faaliyetlerden istifade edemediklerini, teknik eksikliklerin giderilmesi hâlinde halkın neşriyatı kesintisiz ve düzenli bir biçimde takip etme imkânına kavuşacağını, böylelikle halkın halkevine daha fazla rağbet göstereceğini ve sevgiyle bağlanacağını dikkate sunmuştur.[65]

Şırnak Halkevi Reisi Emrullah Sönmez, Genel Sekreterliğin kendilerine hediye ettiği radyonun imza karşılığında teslim alındığını ifade etmiştir.[66] Belirli bir dönemle sınırlı kalmayan radyo ihtiyacının giderilmiş olması önemlidir. Bir aydınlanma aracı olarak tasavvur edilmiş radyoya ilişkin talepler ve öneriler farklı yazışmaların mühim bir unsuru olarak kalmıştır.[67]

Genel Sekreterlik, 1945 tarihinde Şırnak Halkevi'ne bir voleybol topu, bir voleybol filesi, bir hentbol filesi ve bir hentbol topu gönderildiğini ve bunların demirbaşa eklenilmesini talep etmiştir.[68]

Şırnak Halkevi Başkanı Zeki Eşgin, kitaplıklarındaki kitapların adetlerini, isimlerini, basıldıkları yerleri ve yazarlarını kapsayan çizelgeyi 1945'te Genel Sekreterliğe yollamıştır. Buna göre, tedarik edilen bilgiler şu şekilde özetlenebilir: "kayıt numarası, yer numarası, kitabın kütüphaneye geldiği tarih, yazarın adı, kitabın adı, kitabı basan, kitabın basıldığı yer , kaçıncı baskı, basıldığı tarih, cilt, sayı, sayfa adedi, boy, kitabın ne şekilde tedarik edildiği, değeri lira ve kuruş cinsinden dili."[69] Şırnak Halkevi kütüphanesindeki kitapların listesi Tablo 9'da gösterildiği gibidir.[70]

[62] BCA, 490-1-0-0, 1781-1220-1//6.
[63] BCA, 490-1-0-0, 1115-72-1//12//29.
[64] BCA, 30-10-0-0, 5-26-18//3.
[65] BCA, 490-1-0-0, 1233-106-2//57//58.
[66] BCA, 490-1-0-0, 1233-106-2//59.
[67] BCA, 490-1-0-0, 1233-106-2//60//61//62//63//64//65//66//67//68.
[68] BCA, 490-1-0-0, 1128-117-1//25//26.
[69] BCA, 490-1-0-0, 1049-1028-2//5.
[70] BCA, 490-1-0-0, 1049- 1028-2//27//28//29//29//30//31//32//33.

Tablo 9. Kütüphanedeki Kitaplar ve Yazarları

Sıra	Yazar Adı	Kitap Adı
1	Faruk Nafiz Çamlıbel	Akıncı Türkler
2	Nureddin Rüştü Büngül	Türk Erlerine Armağan
3	Refik Ahmet Sevengil	Köyün Yolu
4	İhsan Kocaman	Sancak Milli Marşı
5	H. R. Akarsu (Çev.)	Goril Avcıları
6	Ömer R. Doğrul	Timur Devrinde Kudüs'ten Semerkant'a Seyahat
7	Ömer Seyfettin	Beyaz Lale
8	Yaşar Nabi	Kolonel Şaber
9	Peyami Safa	Büyük Avrupa Anketi
10	A. Fehmi Baldaş	Kandid
11	Fahreddin Yertel	Denizin Hücumu
12	Fikret Özdil	Deli Petro
13	Henri Lavedan	Vazife
14	Zeki Zeren	Sıhhat, Terbiye ve Giyim
15	Sait Murat Uzdilek	Fen Bilgisinin Faydaları
16	Ali Kemali Aksüt	Avrupa Tarihi
17	Osman Et	Dicle ve Diyarbakır
18	Aziz Altuğ	En Ulu Eseri
19	Mithat Eryılmaz	Orman ve Korunması
20	Enver Behnan Şapolyo	Halk Ninnileri
21	Fuat Pura	Köy Jimnastik
22	M. Müeyyer Bakman	Yürüyüş
23	Rükneddin Fethi Olcaytug	Köyümün Doktoru
24	Nureddin Sevin	Venedik Taciri
25	Faruk Nafiz Çamlıbel	Ateş Piyes
26	S. Hakkın	Duygularımdan
27	Yunus Nüzhet Unat	Haydi Suna
28	Osman Oğlu	Tipi Piyes
29	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	Sürgün
30	Vedat Örfi Bengü	Kanun Adam
31	Henri Lavedan	Vazife Piyes
32	Yusuf Ziya Demirci	Anadolu'da
33	-	Katalog
34	Namık Kemal	N.T.B Rüyası
35	Cemal Kutay	Türk Kanadı
36	F. Akçakoca Akça	Zeybek Oyunları
37	Ömer Seyfettin Külliyatı	Bomba
38	Sıhhat Vekaleti	Çocuk Bakımı
39	Sıhhat Vekaleti	Verem
40	Sıhhat Vekaleti	Annelere Öğüt
41	S. Şükrü Ramizztam	Köy Veterineri
42	Faruk Nafiz Çamlıbel	Akarsu
43	Ziya Paşa	Z.P.'nın Rüyası
44	Enver Behnan Şapolyu	Kurtuluş Edebiyat Tarihi
45	Ömer Seyfettin	Mahcupluk İmtihanı
46	Ömer Seyfettin	Gizli Mabed
47	Ömer Seyfettin	Tarih Ezeli
48	Ömer Seyfettin	Yüksek Ökçeler
49	Ömer Seyfettin	Asilzadeler
50	Ömer Seyfettin	Bahar ve Kelebekler
51	Ömer Seyfettin	İlk Düşen Ak
52	Mehmet Halit Bayrı	Halk Adetleri ve İnanmaları
53	Kemal Gürpınar	Deliktaşlı Münhaci Hayatı ve Eserleri
54	Hayrettin Karan	Kara Mehmet
55	Vedat Nedim	Kör
56	Vuslat Nefa Coşkun	Deli Gönlüm Milli Bir Cemiyet
57	-	Milli Gelir

58	Afif Evren	And
59	Fahreddin	Mechul Hayatlar
60	Fahreddin	Deniz Altında İnsanlar
61	Musahipzade Celal	Yedekçi
62	Aka Gündüz	Yarım Osman
63	Hamit Zübeyr	Tarihi Abidelerimizi Koruyalım
64	C.H.P.T.	Halkevleri
65	Mithat Ali Tolunay	Kemirici ve Böcek Yiyen Hayvanlar
66	İskender Fahrettin (Sertelli)	Barbaros
67	Türk Dili Kurumu	Türk Dili
68	Türk Dili Kurumu	Türk Dili
69	Türk Dili Kurumu	Türk Dili
70	Türk Tarih Kurumu	Belleten
71	Türk Tarih Kurumu	Belleten
72	Sadi Konuk	Sosyal ve Biyolojik Bakımdan Nüfus
73	Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti	Spor Hıfzıssıhhalık
74	C.H.P.	Milli Şef İsmet İnönü
75	M. C. Duru	Sosyal Yardım
76	Ziraat Vekaleti	Köy Eğitmenleri
77	Mustafa Nuri	Konferans Vesikaları
78	Zevat 4-5-6-7-8-9	C.H.P
79	Münir Hamdi	Tırtıllar
80	İskender Fahrettin	C.H.P
81	Mary Maç Gregor	Kaptan Scott ve Sergüzeşt
82	-	Samsun
83	C.H.P	C.H.P. 1939'da Halkevleri
84	Sıhhat m. Vekaleti	Spor Hakimi Muayenesi
85	Hasan Reşit Tankut	Kaybımız
86	Ömer Kemal ağar	Maden İli
87	Cemal Kutay	İsmet İnönü'nün Seçme Notları
88	Mithat Altan	Çizgiler
89	Tevfik Besim	Cumhuriyetimizin Temelleri
90	Hami Uybadın	Kılavuz Kitaplar Sahne
91	Arnold Van Gennep	Kılavuz Kitaplar Folklor
92	Parti Neşriyatı	C.H.P. Konferans Serisi
93	Eminönü Halkevi	Halk Bilgileri Halkevi
94	Besim Atalay	Suna ile Çoban Hikayesi
95	C.H.P.	Memleket Küçük Hikayeleri
96	Talibi Coşkun	Büyük Ölüm ve Ceza
97	Besim Atalay	Cönk
98	Kaptan Hary Pidga	Vuslat Vahşileri Arasında
99	Ziraat Vekaleti	Türk Ziraat Vekaletine Bir bakış
100	M. Ali Akdemir	Köy
101	Fahri Celalettin Göktulga	Keloğlan
102	-	1923-1939 Halkevleri Konferanslar
103	Uluğ İğdemir	Halkevleri Kütüphaneleri Rehberi
104	Yüzbaşı Muhittin	Muhasebe Notları
105	Burhan Belge	Radyo
106	Ahmet Cemil	Güneş Çocuğu
107	Ahmet Adnan	Halk Musikisi
108	C.H.P.	Halkevleri
109	İsmail Hakkı Tonguç	Canlandırılacak
110	Hamit Zübeyir Koşay	Etnografya
111	Niyazi Recep Aksu	Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi
112	C.H.P.	Halkevleri
113	-	Hususi İdareler
114	C.H.P.	Büyük Kurultay
115	Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü	Mevzuat
116	Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü	Mali İstatistikler
117	Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü	Maarif İstatistikleri

118	Celal Esad Arseven	Türk Sanatı
119	Türk Maarif Cemiyeti	Kız Lisesi ve Teşkilatı
120	Türk Maarif Cemiyeti	Eşya planlama iş ve Çalışmaları
121	-	Elli Türk Büyüğü

Benzer doğrultuda, Şırnak Halkevi Reisi Vehbi Kumcuoğlu, 1946 tarihinde Genel Sekreterliğin gönderdiği eşyalar ve kitapların postadan teslim alındığını, boş torbanın da Genel Sekreterliğe geri postalanacağını bildirirmiştir.[71] Bu yazışma, kitap akışının devam etmekte olduğunu gösteriyor olması açısından önemlidir.

Şırnak Halkevi Reisliği, kütüphane ve demirbaş eşya defterine ilişkin olarak Tablo 10'da detaylandırılan bilgileri 1940'ta Genel Sekreterliğe göndermiştir.[72]

Tablo 10. Şırnak Halkevi Demirbaş Envanteri

Adet	Değeri		Eşyanın Çeşidi	Eşyanın Evsafı	Eşyanın Geldiği Tarih	Ne Suretle Tedarik Edildiği	Mülahazat
	Lira	Kuruş	Kütüphane Dolabı			Şırnak Halkevi	
1	13	00		Ceviz Ağacı	28.4.1940	Sayesinde	-
1	8	00	Dosya Dolabı	Ceviz Ağacı	28.4.1940	Şırnak Halkevi Sayesinde	-

CHP levhalarına ilişkin önerinin kısa süre içerisinde dikkate alındığı görülmektedir. Siirt Halkevi Reisi, kaza halkevleri için gönderilen tahta levha ve çivilerin halkevlerine ulaştırıldığını belirtmiştir.[73]

Şırnak Halkevi Reisi Mevla Soysal, bünyelerindeki spor şubesinin faaliyetlerine katılım sağlayan gençlerin arzularını, beklentilerini ve ihtiyaçlarını yerine getirmek için yıllardır eksikliğini çektikleri malzemelerin Genel Sekreterlik tarafından kendilerine ulaştırılması talebinde bulunmuştur. İhtiyaç listesi de aşağıdaki şekilde tanzim edilmiştir.[74]

Tablo 11. Spor Şubesi İhtiyaç Listesi

Sıra	Malzemenin Adı	Adet
1	Top [Şampiyon]	3
2	Forma [Fanila]	24
3	Don	24
4	Çorap	24 Çift
5	Futbol Ayakkabısı	24 Çift
6	Kaleci Donu	1
7	Kaleci Fanilası	1
8	Bileklik	1 Çift
9	Dizlik	1 Çift
10	Dirseklik	1 Çift
11	Pompa	1

Spor şubesi ihtiyaçları bağlamında Şırnak Halkevi'nden gelen yazıyı, CHP Genel Sekreterliği 1944'te kapsamlı bir şekilde yanıtlamıştır: "Halkevimizin yeniden teşekkül eden spor kolunun çalışma arzularını memnunlukla karşıladık. Halkevlerimizin çalışma talimatının 53. maddesindeki esaslara uygun olarak tertiplenecek her faaliyetin faydalı bulmakla beraber, bilhassa delikanlılarımızın ve olgun yaştaki vatandaşlarımızın sağlığını ve neşesini koruyacak grup jimnastikleriyle oyunlarını ve kır koşu ile köy gezilerini ön plana alarak tatbikine gayret gösterilmesini ve bu maksatla ayarlanacak en lüzumlu malzeme listesini gönderirken aşağıdaki sorularımızın da tam olarak cevaplandırılmasını rica eder, gözlerinizden sevgiyle öperim.

1) Spor kolunuzun başkanı ile spor kolunuza kayıtlı üyelerin yaşları ve meslekleri nedir?

[71] BCA, 490-1-0-0, 1049-1028-2//8//9.
[72] BCA, 490-1-0-0, 1049-1028-2//25//26.
[73] BCA, 490-1-0-0, 1006-883-1//49//61//62//75//76.
[74] BCA, 490-1-0-0, 1125-107-1//17//18.

2) Halkevlerinizin kapalı veya açık spor çalışma alanları var mıdır?

3) Bölgenizde varsa gençlik kulübü ile olan alaka ve iş birliğiniz nedir?

4) Şimdiye kadar yapabildiğiniz bir spor faaliyeti var mıdır? Nedir? Bunu ayarlayan arkadaş kimdir?"[75]

Şırnak Halkevi Reisi Mevla Soysal, Genel Sekreterliğin yazmış olduğu açıklamaya müteşekkir olduğunu belirtmiş ve yöneltilen soruları cevaplamıştır. Spor şubesinde yer alanların isimleri, yaşları ve meslekleri de aşağıdaki çizelgeyle bildirilmiştir.[76]

Tablo 12. Spor Şubesinde Yer Alanların İsimleri, Yaşları ve Meslekleri

Sıra	Üyelerin adı	Yaşı	Mesleği
1	Kemal Soysal	18	Yok
2	Zeki Özkan	18	Yok
3	Ahmet Dargın?	18	Yok
4	Fuat Balayı	20	Baş Öğretmen
5	Ahmet Külter	18	Köy Katibi
6	Zahide Kasırga	19	Öğretmen
7	İbrahim Özcan	18	Yok
8	Bahri Kasırga	20	Yok
9	Hasan Tekinay	24	Tahsilat Katibi
10	Selahattin Ertaş	28	Varidat Memuru
11	Kerim Kalay	18	Yok
12	Mithat Aşan	20	Yok
13	Ali Bayar	20	Belediye Tahsildarı
14	Zeki Mendi	24	Varidat Memuru
15	Bedri Aydın	20	Belediye Muhasibi
16	Reşat Yardımcı	28	Yok
17	Aziz Erden	19	Yok
18	Talat Pekiner	26	Yok
19	Celal Soysal	17	Yok
20	Kemal Çetin	24	Yok
21	Reşit Kabak	26	Yok
22	Hüsnü Batmaz	18	Yok
23	Reşit Aşan	18	Yok
24	Hamit Barkın	23	Yok

Takip eden yazışmada, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği Şırnak Halkevi Reisliğine şu cevabı vermiştir: "Futbol çalışma talimatımızda olmadığı gibi biz de bunun yerine öğretilmesi ve oynatılması daha çok kolay olan ve beden yapısındaki gelişmesine de faydalı olacağına inandığımız Hentbolu yapmak istiyoruz. Çünkü hentbol bilhassa yazın temiz bir çimen saha üzerinde ayakkabısız da çok güzel oynanabilir. Size bu maksatla futbol yerine iki hentbol topu gönderdik. Ayrıca bir voleybol topuyla bir de ağı yollamış bulunuyoruz. El topu öğretmen kitabını da göndereceğiz…"[77]

Gaziantep Mebusu Bekir Kaleli, Şırnak Halkevi için bedeli 57 lira 98 kuruş olan bir tane lastik voleybol topu ve filesi, bir tane de hentbol topu lastiğinin satın alındığını belirtmiştir.[78]

Cumhuriyet Halk Partisi, 1945 tarihinde Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde bulunan Şırnak Halkevi'ne 400 lira göndermiştir.[79]

CHP Genel Sekterliği, 1940'ta Siirt seçim bölgesindeki halkevlerinde tetkiklerde bulunmak amacıyla Siirt Mebusu Ali Rıza Esen'i görevlendirmiştir. Esen, Şırnak Halkevi hakkında sarsıcı tespitlerde bulunmuştur: "Şırnak'ta halkevi halen bir mana ifade etmemekte,

[75] BCA, 490-1-0-0, 1125-107-1//16.
[76] BCA, 490-1-0-0, 1125-107-1//15.
[77] BCA, 490-1-0-0, 1125-107-1//14.
[78] BCA, 490-1-0-0, 1125-107-1//9.
[79] BCA, 490-1-0-0, 1700-910-1//28.

defterde görülen beş, on azası da oradaki memurlardan müteşekkil olup oturacak bir binası bile bulunmamasına göre buna halkevi demektense halkodası ismini vermek bu gibi yerler inkişaf buldukça posta muharebesi temin edildikçe halkevine çevirmek daha muvafık olur kanaatindeyim. İptidai halde yaşayan bu halka Türk kültürünü yaymak bu hususta sistematik uğraşmakla Şark vilayetlerinde bu beliyenin önüne geçilmiş olacaktır."[80]

Siirt Valisi İzzettin Çağlar, 1939'da CHP Genel Sekreterliğine merkez belediye ve kaza belediyeleri bütçelerinde halkevleri, parti teşkilatı, hayır kurumları ve spor teşekküllerine ayrılan miktarları bildirmiştir. Bu görünüm içerisinde Şırnak'ın kapsadığı alan Tablo 13'te gösterilmiştir.[81] Hatırlanacağı üzere, Şırnak Halkevi bir yıllık ödeneği Tablo 6'da 205 lira olarak kaydedilmişti. Burada da 25 liralık ek bir katkı söz konusudur.

Tablo 13. 1939 Yılı Belediye Bütçesi ve Halkevine Ayrılan Yardım Miktarı

Yer	1939 Belediye Bütçesi Lira	Halkevine Lira	Partiye Lira	Hayır Kurumlarına Lira	Spor Teşekküllerine
Şırnak	6500	25	-	10	-

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1940 yılında halkevleri ve halkodalarına ilişkin olarak hazırladığı rapor içerisinde Şırnak Halkevi'nin görünümü Tablo 14'te gösterildiği gibidir.[82]

Tablo 14. 1940'ta Şırnak Halkevi

Halkevi	Mahalli Nüfus	Aza Sayısı	Açıldığı Tarih	Faal Şubeler
Şırnak	3595	152	19/2/1939	S (Spor) SY (Sosyal Yardım) K (Köycülük Şubesi)

Şırnak Halkevi'nin ilk reisi olarak öne çıkan Emrullah Sönmez, 1913 Kars Sarıkamış doğumlu, lise mezunu ve öğretmendir.[83] Bir diğer başkan Vahit Özden, 1892'de Bitlis'te dünyaya gelmiştir. Öğretmen Okulu tahsillidir ve mesleği de öğretmenliktir.[84]

Sönmez, dünya konjonktürü çerçevesinde kendilerine ulaştırılan talimatlar doğrultusunda Şırnak Halkevi olarak yapılanları 1940'ta CHP Genel Sekreterliğine şöyle aktarmıştır:

1. "Esasen dikkatli davranan evimiz emirleriniz üzerine daha esaslı çalıştığı;
2. Bu maksatla iki defa bütün kaza halkına ve köy muhtarlarına evimiz bahçesinde saptanacakları muhtemel kötü fikirler ve yürüyüşler hakkında müşahhas, gayet açık bir lisanla bilgi verildiği;
3. Emirleriniz gereğince paraşüte ait bilgiler içinde 1500 mütecaviz halk ve bütün köy muhtarlarının iştiraki ile kazamız Askerlik şubesi Reisi Binbaşı Rahmi Yiğiter tarafından emredilen esaslar dairesinde açık ifadeli bir konferansın verildiği, ayrıca bütün arkadaşların buldukları her fırsatta ve her zaman halkı doğru şekilde tenvire çalıştıklarını saygıyla arz ederim."[85]

Şırnak Halkevi'nin faaliyetlerinde köylerin ve köy sakinlerinin kilit görüldüğünü yukarıdaki ve takip eden yazışma açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şırnak Halkevi Reisi Yakup Yıldırım tarafından Genel Sekreterliğe yazılan yazıda kendilerine verilen emirler gereğince Şırnak Halkevi'nde haftada iki konferans verildiği, köylerde de benzer toplantıların

[80] BCA, 490-1-0-0, 1006-883-1//122.
[81] BCA, 490-1-0-0, 1524-200-1//12//13.
[82] BCA, 490-1-0-0, 848-354-1//26; BCA, 490-1-0-0, 848-354-1//293.
[83] BCA, 490-1-0-0, 848-354-1//68.
[84] BCA, 490-1-0-0, 848-354-1//316.
[85] BCA, 490-1-0-0, 1012-906-2//8.

düzenlenebilmesi için Köycülük Başkanı Reşat Yardımcı'nın köylere gönderilerek halkı aydınlatmasının sağlandığı ifade edilmiştir.[86]

Sonuç olarak, milli şuurun tesisine katkı sunabilmesi ümidi ve hedefine uygun olarak halkevleri için atılması gereken adımlara genel olarak umum müfettişler temas etmiştir. Avni Doğan, bu minvalde CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda şunları dile getirmiştir: "… Türk dilinin ya pek az veyahut hiç bilinmediği bazı kaza ve nahiye merkezlerindeki mesaimizi dilimizin yayımını temin edecek şekilde okuma kursları üzerinde teksif etmeliyiz. Küçük esnafa basit hesap öğretim, yerli kızlar için mümkünse dikiş kursları faydalı bir çalışmanın esas mevzuu olabilir. Parti genel sekreterliği tarafından sağlanması imkân dahilinde bulunan yardımların hududu bizce malum olmamakla beraber aşağıda gösterilen yardımların binası ikmal edilen her halkevi veya odası için yapılması uygun olacaktır.

A. Bir radyo
B. Kitap, mecmua, gazete
C. Tesis sırasında eşya ve mobilya tedariki için bir miktar tahsisat
D. Hususi muhasebelerin varidatı müsait olmayan yerler için daimi para yardımı"[87]

Sonuç

Literatür araştırması, halkevlerinin azim, coşku ve kararlılık temelinde belirli bir amaç etrafında vücuda getirildiklerini, ancak umum müfettişlik raporlarının da işaret ettiği şekilde zaman içerisinde özellikle izbe kalmış yerleşimlerdeki halkevlerinin kendi kaderlerine, bakımsızlığa terkedildiğini ve kayda değer bir birikim oluşturamadıkları ve etki oluşturamadıklarını teyit etmektedir. Şırnak Halkevi'ni, halkevi yönetimi ve CHP Genel Sekreterliği arasında gerçeklemiş 10 yıldan uzun bir süre zarfındaki muhtelif yazışmalar içeriğini dayanak göstererek, ihmal edilmiş veya ihmale uğramış halkevleri sınıfında gösterebiliriz. Tevfik Yargıcı tarafından *Siirt Gazetesi*'nde yayınlanmış 1950 tarihli yazısı[88] da bir başka kanıt olarak sunulabilir.

Çalışma içerisinde dikkat çekilen yazışmalar ile Şırnak Halkevi hakkında üzerinde durulan çizelgelerdeki malumat, farklı yönleriyle dikkat çekmektedir. Tek Parti Dönemini ideolojisi ve kalkınma stratejisinin aracı kurumlarından birisi olarak tasarlandığı gerçeğinin[89] bilimsel çalışmalarla desteklendiği halkevlerinin, daha ziyade materyal temelindeki ihtiyaçlarla gündeme geldiği görülmektedir. Umum müfettişlerin teftişleri, halkevlerinin kuruluşundaki odak ile gelişimleri önündeki engel ve eksikliklerin merkezden dikkatlice ele alınması gerektiğinin altını çizmektedir.

Henüz parti teşkilatının kurulmadığı yerlerde toplumsal yaşama ilişkin hedeflere ulaşılmasını izlemek üzere il merkezlerindeki halkevlerinin bir, kazalardaki halkevlerinin de en az bir kez teftişten geçirilmesi CHP tarafından talep edilmiştir.[90] Teftişte dikkat edilecek hususlar da belirtilmiş olmasına rağmen özellikle Şırnak Halkevi hakkında mezkûr teftiş raporları kesintisiz bir şekilde oluşturulamamıştır.

[86] BCA, 490-1-0-0, 1012-906-2//3.
[87] BCA, 490-1-0-0, 1700-910-1//93.
[88] Tevfik Yargıcı, "Halkevimizi Nasıl Buldum", *Siirt*, 15 Temmuz 1950.
[89] BCA, 490-1-0-0, 1005-881-1//55.
[90] BCA, 490-1-0-0, 1005-881-1//51.

Kaynakça

BCA, 490-1-0-0, 1012-906-2//8.

_____, 1012-906-2//3.

_____, 1700-910-1//93.

_____, 1006-883-1//122.

_____, 1524-200-1//12//13.

_____, 848-354-1//26

_____, 848-354-1//293.

_____, 848-354-1//68.

_____, 848-354-1//316.

_____, 1125-107-1//15.

_____, 1125-107-1//14.

_____, 1125-107-1//9.

_____, 1700-910-1//28.

_____, 1006-883-1//49//61//62//75//76.

_____, 1125-107-1//17//18.

_____, 1125-107-1//16.

_____, 1049-1028-2//8//9

_____, 1049-1028-2//25//26

_____, 1128-117-1//25//26.

_____, 1049-1028-2//5.

_____, 1049- 1028-2//27//28//29//29//30//31//32//33.

_____, 1060-1073-1//131//133.

_____, 1781-1220-1//1.

_____, 1781-1220-1//2.

_____, 1781-1220-1//6.

_____, 1115-72-1//12//29.

_____, 5-26-18//3.

_____, 1233-106-2//57//58.

_____, 1233-106-2//59.

_____, 1233-106-2//60//61//62//63//64//65//66//67//68.

_____, 5-22-4//1//2//3//4//5.

_____, 1801-1309-1//52.

_____, 1560-357-1//193.

_____, 1060-1073-1//16

_____, 5-22-7//1//6.

_____, 937-638-1//35.

_____, 937-638-1//81//83.

_____, 1560-358-1//141.

_____, 1631-669-1//2.

_____, 1631-669-1//1.

_____, 1005-881-1//55.

_____, 1005-881-1//51.

_____, 927-607-4//75//76//77.

_____, 1050-1034-1//24

_____, 1551-316-2//21.

_____, 1006-882-1//26//40-47.

_____, 995-845-1//229.

_____, 995-845-1//233.

_____, 995-845-1//285.

_____, 627-61-1//104//105//107.

_____, 61-233-4//9.

_____, 1325-401-1//87.

_____, 887-480-1//164//168.

_____, 1274-237-1//45.

_____, 1274-237-1//41//43.

_____, 1274-237-1//40.

_____, 1274-237-1//42//44

_____, 995-845-1//61.

_____, 954-696-2//68.

_____, 1222-59-1//18//52.

_____, 1222-59-1//6//7//28.

_____, 2-9-1//1//10.

_____, 63-242-4//3.

Boysal, Kemal, "Şırnak İlçesi", *Siirt*, 23 Şubat 1946.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları'nın 1940 Çalışmaları, Ankara, 1940.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları'nın 1942 Çalışmaları, Ankara, 1943.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara, 1944.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara, 1945.

C.H.P. 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara, 1946.

C.H.P. 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara, 1947.

Kara, Adem, Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951, 24 Saat Yayıncılık, Ankara, 2006.

Kümür, Uğur, Siirt Halkevi ve faaliyetleri, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile, Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları İstatistikleri 1944-1945, T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Biricik Matbaa, Ankara, 1947.

Siirt, 24 Şubat 1945.

Siirt, 25 Şubat 1950.

Sertel̨, Savaş & Kızılkaya, Engin, Cumhuriyet Modernleşmesinin Bir Kurumu Olarak Halkevleri ve Halkodaları: Erzincan Örneği (1933-1951), Libra Kitap, İstanbul, 2020.

Şimşek, Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002.

Yaman, Hikmet, "Tek Parti Döneminde Şırnak'ta Nüfus ve Demografik Yapı (1927-1950)", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), ss. 743-760.

Yargıcı, Tevfik, "Halkevimizi Nasıl Buldum", *Siirt*, 15 Temmuz 1950.

Zeyrek, Şerafettin, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Karbondioksit Emisyonu Ve Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Fatma İdil BAKTEMUR[1]

Giriş

Kirlilik-ekonomik büyüme ilişkisi, ekolojik ekonomi literatüründe test edilen en önemli ampirik ilişkilerden biridir. Bu durum, özellikle 1990'ların başından bu yana, iklim değişikliğine, özellikle de bozulan çevresel kalitenin bir sonucu olarak küresel ısınmaya ilişkin endişelerin çıktığı zamandan beri önemli bir hal almıştır. Karbondioksitin önemli ölçüde boşaltılması, küresel ısınmanın ana nedeni olarak kabul edilmektedir (Narayan & Narayan, 2010, s. 661).

İklim değişikliğinden kaynaklı ortaya çıkan iklim riski, ekonomik faaliyetler üzerinde potansiyel olumsuz etkiler yaratarak insan yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. İklim risklerini yönetmek, kayıp ve zararlarla yüzleşmek; toplumsal kararlar almayı, yönetmeyi ve gelecekteki sera gazı emisyonu ile ilgili iklim dinamiklerini tahmin etmeyi de içermektedir. İnsan endüstrisinden kaynaklanan emisyonlar iklim değişikliğinde kilit bir faktörü temsil etmekte ve dünyanın en acil zorluklarından birini sergilemektedir. Yıldan yıla atmosferdeki karbondioksit emisyonunun artmasıyla, ekonomik gelişmenin farklı aşamalarındaki talebin gelişimi ekonomik kalkınma, çevre sorunları için geçerli bir çözüm gerektirmektedir. Literatüre göre, ekonomik büyüme ile çevre kirliliği ile ilgili farklı yaklaşım türleri ve farklı hipotezler vardır. Bir yandan çevresel kalite durumunun, kişi başına düşen gelir düzeyinden etkilendiği ortaya çıkmaktadır (çevre politikalarında değişiklikler yaratan ve kişi başına düşen gelir ne kadar yüksekse, çevresel bozulmanın o kadar yüksek olacağı varsayımını ifade eden). Öte yandan, iklim stresini yönetebilme yeteneğinin ekonomik büyüme düzeyine bağlı olduğu ve finans sektörünün, iyi tasarlanmış kurumların, sağlık ve temizlik sisteminin ve eğitim düzeylerinin güçlü bir şekilde etkilendiği varsayılmaktadır (Onofrei, Vatamonu & Cigu, 2022, s. 1-2).

Düşük karbon ekonomisine geçiş, dünya çapındaki hükümetlerin iklimle mücadelede temel bir hedefi haline gelmiştir. Başka stratejik hedefler düşünmeden karbondioksit emisyonları, yüksek emisyonlu endüstrileri kısıtlarken düşük emisyonlu endüstrileri genişleterek verimli bir şekilde azaltılabilir. Karbondioksit emisyonlarını en aza indirmek acil bir ihtiyaç olmasına rağmen bu durum ekonomik büyüme ve refahın korunması ile başarılmalıdır. Bu nedenle, akıllıca tasarlanmış bir endüstriyel strateji, bir ülkenin büyümesini ve istihdamını, daha az karbondioksit salınımı ve diğer sera gazları ve artan üretkenlik ve ulusal ekonomi düzeyinde rekabet edebilirliğini etkileyebilir (Mitic & ark., 2022, s. 16141).

Bu çerçevede karbondioksit emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde çalışmalara konu olmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde literatürdeki çalışmalara ve üçüncü bölümde uygulamaya yer verilmiştir. Dördüncü bölümde elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, Ekonometri, ORCID ID: 0000-0003-2455-5898

2. Literatür

Karbondioksit emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bunlardan bazıları Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar	Dönem	Ülke	Metod	Bulgular
Narayan & Narayan (2010)	1980-2004	43 gelişmekte olan ülke	Panel eşbütünleşme	Eşbütünleşme var
Farhani & Rejeb (2012)	1973-2008	MENA	Panel eşbütünleşme, panel nedensellik	Eşbütünleşme var. Kısa vadede GSYİH ve enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonu ve enerji tüketimi arasında nedensellik yok.
Salahuddin & Khan (2013)	1965-2007	Avustralya	Johansen eşbütünleşme ve nedensellik	Eşbütünleşme yok. Karbondioksit emisyonu ve ekonomik büyüme arasında nedensel ilişki yok.
Alshehry & Belloumi (2015)	1971-2010	S. Arabistan	Eşbütünleşme ve nedensellik	Eşbütünleşme var. Uzun vadede karbondioksit emisyonları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik var.
Lacheheb, Rahim & Sirag (2015)	1971-2009	Cezayir	ARDL	Çevresel Kuznets Eğrisi yok
Özçağ (2019)	1970-2016	Kırılgan beşli ülkeler	Panel bootstrap nedensellik	Brezilya ve Endonezya'da kişi başına GSYİH'dan kişi başına karbondioksit emisyonuna tek yönlü, Hindistan'da çift yönlü, Türkiye ve Güney Afrika'da kişi başına karbondioksit emisyonundan kişi başına GSYİH'ya tek yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
Onofrei, Vatamonu & Cigu (2022)	2000-2017	27 AB ülkesi	Eşbütünleşme	Eşbütünleşme var
Torun & ark. (2022)	1800-2014	ABD	Parametrik olmayan Granger nedensellik	GSYİH'dan karbondioksit emisyonuna tek yönlü ve karbondioksit emisyonundan GSYİH'ya tek yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
Mitic & ark. (2022)	1995-2019	8 Güney Doğu Avrupa ülkesi	Panel eşbütünleşme ve Panel nedensellik	Eşbütünleşme var. GSYİH ve karbondioksit emisyonu arasında çift yönlü nedensel ilişki var.

Literatürdeki nedensellik çalışmaları özetlendiğinde, Farhani & Rejeb (2012) çalışmasına göre kısa vadede GSYİH ve enerji tüketimi ve karbondioksit emisyonu ve enerji tüketimi arasında nedensellik yoktur. Uzun vadede GSYİH'dan ve karbondioksit emisyonundan enerji tüketimine tek yönlü nedensellik vardır. Salahuddin & Khan (2013) enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki tespit ederken, karbondioksit emisyonu ve ekonomik büyüme arasında nedensel ilişki tespit edememiştir. Alshehry & Belloumi (2015) çalışmasına göre uzun vadede, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye ve karbondioksit emisyonlarına tek yönlü nedensellik, karbondioksit emisyonları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik vardır. Kısa dönemde, karbondioksit emisyonlarından enerji tüketimine ve ekonomik çıktı ve enerji fiyatından karbondioksit emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Özçağ (2019) çalışmasında Brezilya ve Endonezya'da kişi başına GSYİH'dan kişi başına karbondioksit emisyonuna tek yönlü, Hindistan'da çift yönlü, Türkiye ve Güney Afrika'da kişi başına karbondioksit emisyonundan kişi başına GSYİH'ya tek yönlü bir ilişki bulmuştur. Torun & ark. (2022) GSYİH'dan karbondioksit emisyonuna tek yönlü ve karbondioksit emisyonundan GSYİH'ya tek yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Mitic & ark. (2022) GSYİH ve karbondioksit emisyonu arasında çift yönlü nedensel ilişki bulmuşlardır.

3. Uygulama

Türkiye, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan için veriler Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir. Veriler 1990-2019 dönemini kapsamaktadır ve yıllık veriler kullanılmıştır. Uygulamanın ilk aşamasında kişi başına karbondioksit emisyonu (CO2) ve kişi başına GSYİH serilerinde yatay kesit bağımlılığı (her bir birimin hata terimleri arasında korelasyon olup olmadığı) araştırılacaktır.

$$\begin{aligned} H_0 &: \mathrm{cov}(u_{it}, u_{jt}) = 0 \\ H_1 &: \mathrm{cov}(u_{it}, u_{jt}) \neq 0 \end{aligned} \quad i \neq j \qquad (1)$$

Pesaran (2004) çalışmasından sıfır hipotezinin yatay kesit bağımlılığının olmadığı, alternatif hipotezin ise olduğu şeklinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Tablo 2 yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Değişken	Olasılık Değeri
CO2	0.000
GSYİH	0.000

Sıfır hipotezinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde reddedilmesi, serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğunu göstermektedir. Bu durumda ikinci nesil panel birim kök testinin uygulanması gerekmektedir.

Panel birim kök testi ile ilgili geliştirilen regresyon Pesaran (2003) çalışmasında aşağıdaki şekilde verilmektedir.

$$\Delta Y_{it} = a_i + b_i Y_{i,t-1} + c_i \overline{Y}_{t-1} + d_i \Delta \overline{Y}_t + e_{i,t} \qquad (2)$$

Serilerin birim kök taşıyıp taşımadığı Pesaran panel birim kök testi ile araştırılmıştır. Tablo 3 birim kök test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3. Pesaran Panel Birim Kök Testi

Değişken	Olasılık Değeri
CO2(1)	0.758
GSYİH (1)	0.414
ΔCO2 (1)	0.000
ΔGSYİH (1)	0.002

Birim kök testine göre her iki değişken de birinci dereceden farkları alındığında durağan hale gelmektedir.

Bu aşamalardan sonra nedensellik test sonuçlarına geçilmiştir. Tablo 4 nedensellik test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4. Granger Nedensellik Testi

Değişken	Olasılık Değeri
CO2→GSYİH	0.1102
GSYİH→CO2	0.6545

Nedensellik testine göre karbondioksit emisyonu ve kişi başına GSYİH arasında nedensel ilişki tespit edilememiştir. Farhani & Rejeb (2012) ve Salahuddin & Khan (2013) çalışmalarında nedensellik ilişkisi tespit edemediği sonuçlara ulaşmışlardır.

4. Sonuç

Kirlilik-ekonomik büyüme ilişkisi, ekolojik ekonomi literatüründe test edilen en önemli ampirik ilişkilerden biridir. Özellikle 1990'ların başından bu yana kirliliğin artmasıyla üzerinde tartışılan bir konu olmuştur. İklim riski ekonomik faaliyetler üzerinde potansiyel olumsuz etkiler yaratarak insan yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Düşük karbon ekonomisine geçiş, dünya çapındaki hükümetlerin iklimle mücadelede temel bir hedefi haline gelmiştir.

Bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerden Türkiye, Brezilya, Endonezya, Güney Afrika ve Hindistan için karbondioksit emisyonu ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi panel veri yaklaşımı ile araştırılmıştır. Veriler 1990-2019 dönemini kapsamaktadır. Serilerin birim köklü bulunmasının ardından nedensellik analizi uygulanmıştır. Yapılan uygulamalar sonucunda nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Gelişmekte olan ülkelerde karbon emisyonunu düşürmeye yönelik çevre dostu tedbirler büyüme göz önünde bulundurularak dikkatlice alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Alshehry, A.S. & Belloumi, M. (2015). Energy consumption, carbon dioxide emissions and economic growth: The case of Saudi Arabia. *Renew. Sustain. Energy Rev*. *41*, 237–247. http://dx.doi.org/10.1016/j.rser.2014.08.004.

Farhani S. & Ben Rejeb J. (2012). Energy consumption, economic growth and CO2 emissions: evidence from panel data for MENA region. *Int J Energy Econ Policy ((IJEEP))*, *2*(2):71–81.

Lacheheb, M.S., Rahim, A.S.A. & Sirag, A. (2015). Economic growth and carbon dioxide emissions: investigating the environmental Kuznets curve hypothesis in Algeria. *Int. J. Energy Econ. Policy*, *5*, 1125–1132.

Mitić, P., Fedajev, A., Radulescu, M. *et al.* (2023). The relationship between CO_2 emissions, economic growth, available energy, and employment in SEE countries. *Environ Sci Pollut Res, 30,* 16140–16155 https://doi.org/10.1007/s11356-022-23356-3

Narayan, P. K. & Narayan, S. (2010). Carbon Dioxide Emissions and Economic Growth: Panel Data Evidence from Developing Countries. *Energy Policy*, *38*(1): 661 –666.

Onofrei, M, Vatamanu A.F & Cigu, E. (2022). The Relationship Between Economic Growth and CO2 Emissions in EU Countries: A Cointegration Analysis. *Front. Environ. Sci*. 10:934885. doi: 10.3389/fenvs.2022.934885

Özçağ, M. (2019). Kırılgan Beşli Ülkelerinde CO2 Emisyonu Ve GSYİH İlişkileri: Panel Bootstrap Nedensellik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *17*(3), 374-388.

Pesaran, M. H. (2003). *A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence*. Cambridge Working Papers in Economics 0346, Faculty of Economics, University of Cambridge.

Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels*. University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics No. 0435.

Salahuddin, M., & Khan, S. (2013). Empirical Link Between Economic Growth, Energy Consumption and CO_2 Emission in Australia. *The Journal of Developing Areas, 47*, 81-92. doi:10.1353/jda.2013.0038

Torun, E.; Akdeniz, A.D.A.; Demireli, E. & Grima, S. (2022). Long-Term US Economic Growth and the Carbon Dioxide Emissions Nexus: A Wavelet-Based Approach. *Sustainability*, *14*, 10566. https://doi.org/10.3390/ su141710566

Liberal Demokrasi Ve Kültürel Kimlik Kavramı Üzerine Bir İnceleme

Melek KAYMAZ MERT[1]

Giriş

Liberalizm ve demokrasi kavramları tarihsel süreçte birbiri ile yakın ilişkide olmuş, liberal düşünce ve onu temel alan devlet sistemleri demokrasi ile de her daim bağdaştırılmıştır. Liberal devletler demokrasi ilkesine dayanır çünkü demokrasi ve bireysel özgürlük arasında vazgeçilmez bir bağ vardır.

Liberal demokrasi, bireylerin hak ve özgürlüklerini esas alan, tüm vatandaşlara eşit rekabet ve katılım imkânı veren ve bireysel hakların yasaların üstünlüğü ilkesi ile güvence altına alındığı bir demokrasi anlayışını ifade etmektedir (Tunç, 2008: 1113). Kültürel kimlik ise bireyin kendisini millet, etnisite, cinsiyet ve din gibi çeşitli kültürel kategorilere ait hissetmesi anlamı taşımaktadır (Chen, 2017: 1).

Her ne kadar liberal demokrasinin tanımında bireylerin hak ve özgürlüklerinin temel alındığı eşit bir demokrasi anlayışı vurgulansa da liberal demokrasi ve kültürel kimlik arasında sorunlu bir bağ olduğu açıktır. Böyle bir demokrasi anlayışı çoğunlukların hak ve özgürlüklerine vurgu yapmakta, toplumdaki farklılıkları temel alan kültürel kimlik kavramı bu anlayışın dışında kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı liberal demokrasi ve kültürel kimlik kavramlarına açıklık getirerek ikisi arasındaki sorunlu ilişkinin nedenlerini sorgulamaktır. Bunu yaparken akademik yazında liberal demokrasilere getirilen eleştirilerin bir parçası olan postmodernizm ve küreselleşme kavramları üzerinden kavramlar sorgulanacaktır. Ayrıca liberal demokrasilerin var olduğu ülkelerde farklı kültürel kimliklerin yaşadığı sorunlar medya taraması yöntemi ile örneklendirilecektir.

Liberal Demokrasi Kavramı

Liberal demokrasi kavramına açıklık getirmeden önce demokrasi ve liberalizm kavramlarının ne olduğuna bakmak gerekir. Bu iki kavram birbiri ile özdeşleştirilen ve tarihsel süreçte çoğu kez birlikte kullanılan iki kavram olmuştur.

Latince bir kelime olan demokrasi halk demek olan "demos" ile "iktidar" anlamına gelen "kratos" sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur (Dinçkol, 2017: 751). Kelime sözlükte ise "Halkın egemenliğine dayanan yönetim biçimi" olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, 2023). Demokrasinin Antik Yunan şehirlerinde başladığı bilinmektedir. Doğrudan demokrasinin uygulandığı ilk devlet olarak kabul edilen Antik Yunan'da teorik olarak bütün vatandaşların oy verme ve fikir beyan hakkına sahip olduğu kabul edilen o günkü Demokratia'da aslında kadınlar, köleler ve yabancılar böyle bir hakka sahip değildi. (Uygun, 2017). Demokrasi pratiğinin yaşandığı bir diğer yer ise Roma olmuştur. Roma vatandaşları "Republika" olarak adlandırılan bu yönetim biçiminde yönetenlerin seçiminde sadece soylu ve aristokratların oy kullandığı bir sistem içinde yer almışlardır. Jul Sezar'a kadar bu şekilde yönetilen Roma'da daha sonra diktatörlük hüküm sürse de İtalya'da bazı bölgelerde demokrasi hüküm sürmüştür (Dinçkol, 2017: 752).

Bugün bildiğimiz anlamda demokrasinin doğuşunu anlamak için ise Orta Çağ'da gerçekleşen önemli gelişmelere de bakmak gerekir.1215'de İngiltere'de ilan edilen Magna Carta adlı belge kralın yetkilerini kısıtlayan, insan hakları ve anayasaların gelişimi için oldukça

[1] Dr. Bursa Teknik Üniversitesi

önemliydi. Bununla beraber Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi demokrasi kavramına büyük katkı sağlayan belgelerdi. 1788 yılında kabul edilen Amerikan Anayasası hükümetlerin kurulması için seçimlerin gerçekleşmesini salık verdiği, insan hak ve özgürlüklerin korunmasının önemine işaret ettiği için liberal demokrasinin ilk örneklerinden sayılmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde Antik Yunan'dan günümüze demokrasinin farklı tanımlarının ortaya çıkmasının yanında farklı türleri de ortaya çıkmıştır. Halkın egemenliğini kullanma biçimine göre farklı isimler alan bu demokrasi türleri oldukça geniş bir konudur. Örneğin halkın aracı olmadan yönetime katıldığı bir sistem doğrudan demokrasi olarak adlandırılırken, kendisini yönetecek kişileri oy vererek seçtiği sisteme temsili demokrasi denilmektedir.

"Liberal" terimi on dördüncü yüzyıldan beri kullanılmaktadır, ancak çok çeşitli anlamlara sahiptir. Latince "liber", özgür insan sınıfına atıfta bulunur; başka bir deyişle ne serf ne de köle olan erkekleri ifade etmek için kullanılırdı. Siyasi bir doktrini belirtmek için kullanılan 'liberalizm' terimi, çok daha sonra ortaya çıkmıştır (Heywood, 2015: 19). Bireyin özgürlüğünü korumayı ve geliştirmeyi siyasetin temel sorunu haline getiren liberalizm, hükümetin bireylerin güvenliğini sağlamak için gerekli olduğuna inanır, ancak liberalizme göre hükümetler de özgürlük için birer tehdit unsuru olabilirler. Bireyin hayatını ve özgürlüğünü güvence altına almak için yasalara, yargıçlara ve polise ihtiyaç vardır, ancak onların zorlayıcı gücü bireye karşı da kullanılabilir. O halde sorun, hükümete bireysel özgürlüğü korumak için gerekli gücü veren ama aynı zamanda yönetenlerin bu gücü kötüye kullanmasını önleyen bir sistem tasarlamaktır (Paine, 2008: 67).

Liberal demokrasi ise liberal bir siyasi ideoloji ve temsili demokrasinin klasik liberalizm ilkeleri altında işlediği bir hükümet biçimidir. Birden fazla farklı siyasi parti arasındaki seçimler, hükümetin farklı kollarında güçler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, özel mülkiyete sahip bir piyasa ekonomisi ve insan haklarının eşit şekilde korunması ve medeni hukuk ile karakterize edilir. İnsan hakları, sivil ve siyasi özgürlükler herkes için vardır ve bu haklar anayasa ile korunmalıdır (Minkenberg, 2007: 887).

Atina pratiği düşünüldüğünde, demokrasinin liberalizmden çok önce ortaya çıkmış bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Liberalizm ise demokrasiden yaklaşık iki yüz yıl kadar sonra ortaya çıkmıştır. 19.yüzyıla gelindiğinde, demokrasi bu kez liberalizmin çizdiği çerçeve içerisinde gelişmiş, liberalizm ile özdeşleşmiştir (Sartori, 1996: 418). İlk olarak 19.yüzyılda İngiltere'de, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni sınıfların ve onların sahip olduğu fikirlerin etkisinde liberal demokrasi doğmuştur.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da oluşturulan kurumlar ile bu kurumları güvenceye alan yasalar liberal demokrasinin bir parçasıdır. Böyle bir yönetim anlayışında belli aralıklarla seçimler yapılır. Genel ve eşit oy hakkı olmazsa olmazdır. İktidarlar seçimlerle belirlenir ve el değiştirir. Halk kendini yönetecek kişileri kendi seçer. Bu bağlamda temsili bir demokrasi anlayışı mevcuttur. Hukukun üstünlüğü, düşünce özgürlüğü ve örgütlenme hakkı diğer önemli haklar olarak kabul edilir. Yönetimin sınırlandığı ve bireysel özgürlüklerin koruma altına alındığı bu yönetim biçiminde anayasa hakların en önemli teminatıdır (Erdoğan, 2001: 205-206).

Liberalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiden doğan liberal demokrasi anlayışı şu şekilde özetlenebilir. Demokrasi kavramı, kolektif karar alma imkânını halka verirken, liberalizm kavramı halkın bu yetkisini meşru olarak kullanabileceği alanın sınırlı olduğunu ifade eder. Yani liberal yönetim biçimleri sınırlandırılmış, anayasal yönetimlerdir (Holden, 2007: 14). Demokrasi, liberalizmden ayrı düşünüldüğünde halka dayalı, halk tarafından seçilmiş bir yönetim demekken; liberalizm, demokrasiden ayrı tutulduğunda, yetkileri sınırlandırılmış ve hukukla bağlı yönetimleri tasvir eder. Liberal demokrasi, meşruiyetini halktan alan, insan haklarına saygılı ancak sınırsız yetki sahibi olmayan, sınırlı ve yasalara dayanan bir yönetimdir (Yayla, 2012: 13).

Kimlik ve Kültürel Kimlik Kavramları

Kimlik kavramı sözlükte "Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özellikler" olarak ifade edilmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, 2023). Latince "idem", Türkçe'de "kim" kökünden türetilen bu kavram, bir aidiyet ile ilişkilidir. Farklı bilim dalları ve farklı düşünürler kimlik kavramını incelemişler ve farklı şekillerde tanımlamışlardır. Connolly kimliği bizlerin nasıl tanındığı ile açıklar. Gleason'a göre ise ben kimim sorusunun cevabı bizim kimliğimizdir (Dalbay, 2018: 161).

Kimlik, bireyin özelliklerini kapsar; kişinin kendisini nasıl gördüğü ve toplum tarafından nasıl görüldüğü kimlik kavramı ile alakalıdır. Kişi, kimliği aracılığıyla topluma uyum sağlar. Psikolojide kimlik bireyi diğerlerinden ayıran özellikleridir. Sosyolojide ise toplumsal cinsiyet, etnisite gibi kavramlar üzerinden bireyin toplumsal yerini sorgular. Felsefede kimlik, bireyin varoluşunun gözle görülür bir sonucudur (Aşkın, 2007: 214).

Kimliğin başka bir tanımı ise bir belirsizliğe işaret etmektedir. Bu tanımda kimlik, kişinin dünyanın hızla değişen koşullarında büyümesinin sonucu olarak kendisi hakkındaki duygularından, hedeflerinden ve kökeninden emin olmama durumudur (Bilgin & Oksal, 2018: 82). Bu tanım kimlik olgusunun kültürle ne kadar ilgili olduğunu göstermektedir. "Sen kimsin?" diye sorulduğunda kişinin verdiği cevap kimliğini açığa çıkarır. Kişi kendisini ne ile tanımlıyorsa kimliği aslında odur. Fromm'a göre ise kimlik bireyin sosyal bir varlık olduğu düşüncesini de içine alarak, diğer birey veya gruplarla özdeşleşme yolu ile elde edilen birey olma duygusu olarak tanımlanmıştır (Fromm, 2014: 134). Şu hâlde kimlik sosyal ve bireysel kimlik olarak iki boyutta ele alınmaktadır. Kültürel, ulusal, etnik veya yöresel kimlikler de sosyal kimlik çeşitleridir (Bilgin &Oksal, 2018: 85).

Kültürel kimlik bireyin kendisini millet, din ve cinsiyet gibi çeşitli kültürel kategorilerden oluşan belirli bir gruba ait olarak tanımlaması veya ona ait olduğunu hissetmesi anlamına gelmektedir. Bu kimlik, birey, gelenekler; kurallar ve örfler gibi kolektif bilgileri içinde yaşadığı toplumla paylaşmaya başladığında inşa edilir (Chen, 2017:1-1). Kültürel kimliğin birçok göstergesi vardır. Bunlar arasında dil kullanımı, dini uygulamalar, etnik gruba aidiyet, cinsiyet rolleri, kültürel alışkanlıklar ve bayramlar sayılabilir (Schnell, 2005: 201). Bireyin kültürel kimliği, farklı aidiyetleri olan kişilerle sosyal ortamlarda bir araya geldiğinde ortaya çıkar. Bütün kültürel kimlikler, ötekinin varlığını ve kültürel pratiklerini anlamak ve kabul etmek suretiyle tanımlanır. Kültürlerarası etkileşim kişileri ötekiyle olan benzerliklerini ve farklı yönlerini anlamaya ve kim olduklarını keşfetmeye teşvik ettiği için kültürel kimliğin oluşmasında oldukça önemlidir (Chen, 2017: 1).

Kültürel kimlik kavramı, çok kültürlü toplumlarda ya da modern Batı sömürgeciliği ile ilişkili yapılan araştırmalarda kullanılmıştır.2.Dünya Savaşı sonrasında ve 1960'lı yıllarda insan hakları hareketleri ivme kazanmış, 1980li yıllarda ise kimlik siyasetlerinden etkilenen ABD ve İngiltere, kavramla ilgili teorik ve deneysel araştırmalara ev sahipliği yapmıştır (Chen, 2017: 2).

Avrupa merkezli çalışmalar kültürel kimliği anlamaya ve nesnel bir biçimde değerlendirmeye yetersiz kalmıştır. Michel Foucault ve Jacques Derrida gibi 1968'den sonra eleştirel düşünceye önemli katkı sağlayan düşünürler, modernliği ve Avrupa merkezciliği sorgulamaya başlamış ve post modernizm olarak adlandırılan teorileri ortaya atmışlardır. Avrupa merkezci modernliği sorgulamayı esas alan bu yaklaşım, 1970'lerde özellikle Hindistan gibi eski sömürge ülkelerin Anglosakson coğrafyada, kendi öz kültürlerini aradıkları bir akıma ve düşünce biçimine dönüşmüştür (Dastarlı, 2020: 85).

Liberal Demokrasi ve Kültürel Kimlik

Liberal demokrasilerin liberalizmin doğası gereği bireyi oldukça özel bir konumda düşünmesi beklenir. Birey, en yüksek derecede önem ve değere sahip olduğu için bireyin devlet tarafından temel hak ve özgürlüklerinin korunması gerekmektedir. Bir başka ifade ile en kutsal değer olarak kabul edilen birey hakları, ihlal edilemez, devredilemez, yok sayılamaz ve baskı altına alınamaz (Süzek, 1993: 5) Ünlü liberal düşünür John Locke'a göre ilahi bir fıtrata sahip

olan birey doğuştan birtakım haklara sahiptir. Bunlar yaşam, mülkiyet ve özgürlük hakkıdır. Siyasal kurumların ve anayasaların en önemli hedefi bireyin doğuştan getirdiği bu hakları korumak olmalıdır. (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2023).

Liberalizmdeki bireyin biricikliği ve özgürlüğü yerini çağımızın cemaate dayalı özgürlük ve farklılık taleplerine bırakmıştır. Dolayısı ile klasik liberal demokrasiler ve düşünceler sorgulanmaya başlamıştır. Klasik dönemde liberalizm bireyi toplumdan ve toplumsal ilişkilerden ayrı bir yerde değerlendirmiştir. Bu görüş daha çok elitizme yakındır. Klasik dönem liberallerinin savunduğu bu türden düşünceler ancak yirminci yüzyılda yenilmiştir (Hoffman, 2006: 338). Yirminci yüzyıl liberalizmi demokrasinin kişisel hak ve özgürlükler üzerinde temel parametre olması yönünde düşünmeye başlamışlardır. Bir düşünce anlamında ve tarihsel süreç içinde, genellikle, kurumların ve bazı yaşam biçimlerinin bireyi kısıtlayıcı tavrına karşı, bireyin özgür kılınması adına bir çabadır. Yani, bireylerin haklarını grup haklarından üstün tutan bir anlayışa sahip olmuştur (Yanık, 2011: 75).

Peki, liberal demokrasiler çok kültürlü bir toplumda farklı kültürel kimliklere nasıl bakar? Fransız Devrimi'yle ilan edilen yeni siyasal düzen, geleneksel toplumun soya, ırka ve cinsiyete dayalı sınıflarına karşı "vatandaşlık" kavramını ortaya atmıştır. Böylelikle günümüzün ulus-devlet anlayışının temelleri atılmıştır. Ulus-devlet özel ve yerel aitliklerin değil, ortak bir topluluk bilincinin yaşandığı devlettir. Bu yapı, kısmen demokratik bir model ile siyasal bir birliği sağlamıştır. Bir toplumdaki etnik, kültürel ve dilsel farklılıkları bir potada eriten ulus-devlet anlayışı aynı toprak parçası üzerinde yaşayan bütün bireylerin o ulusun üyesi olduğunun bilincinde olması üzerine temellenmiştir. (Canatan, 2009: 80).

Ünlü siyaset bilimci Kymlicka'ya göre liberal demokrasilerde azınlık haklarına yönelik iki temel pratiği zorunlu dur: Birincisi, azınlık hakları yani bir toplumda yaşayan azınlıkların medeni veya siyasi özgürlüklerini sınırlandırmasına karşı çıkılmalıdır. Bireylerin kültürel mirasının hangi niteliklerini sürdürmeyi istedikleri kendilerine bırakılmalıdır. İkinci olarak bir azınlık kültürünü büyük toplumun karşısında güçlendirici ve destekleyici politikalar yürütülmelidir. Dolayısıyla liberal bir demokraside azınlık grubu içerisinde özgürlük, çoğunluk grupları arasında ise eşitlik vardır. Liberal demokrasilerin tümünde kültürel farklılıklara çözüm üretme yollarından biri, bireylerin medeni ve politik haklarını korumaktır (Kymlicka, 1998: 133).

Batılı liberaller etnik-kültürel çatışmanın temelinde bazı nedenlerin yattığına inanırlar. Bazılarına göre gerçek sorun, hukuk ve demokrasi düzenindeki eksikliklerdir ve bu eksiklikler giderilirse etnik –kültürel çatışmalar ortadan kalkar. Bir başka liberal kesim ise, modernleşme ve ekonomik refahın azınlık milliyetçiliğini kışkırttığını ve azınlıkların hem modern hem de ekonomik anlamda refaha kavuştuğunda böyle sorunların olmayacağını ileri sürerler. Ayrıca vatandaşlar, demokratik bir ortamda hoşgörüyü ve karşılıklı saygıyı içselleştirdiklerinde, azınlık milliyetçiliğine neden olan irrasyonel önyargılar ortadan kalkacaktır. Bir başka liberal görüş ise, azınlık milliyetçiliğine dış güçlerin içişlerine müdahalesinin ve ajanlık faaliyetlerinin neden olduğuna inanır. Bu görüşe göre, doğru bilgi sağlandığında ve yabancı müdahale deşifre edildiğinde mevcut sorunlar ortadan kalkacaktır (Kymlicka, 1998: 134).

Liberal Demokrasi ve Kültürel Kimlik Anlayışı Üzerine Eleştiriler

Liberal demokrasilerin, liberalizm temelli bireye yaptığı atıflara bakıldığında kültürel kimlik kavramı ile de barışık olduğu düşünülebilir, ancak günümüzün liberal demokrasilerinin aynı toplum içerisinde yaşayan farklı kültürlere ve kimliklere bakış açısı ile ilgili eleştiriler mevcuttur. Bu eleştirilerden önemli bir kısmı temellerini postmodernizmden ve küreselleşmeden almaktadır.

Postmodernizm, Batı felsefesinde, şüphecilik, öznelcilik veya görelilik ile karakterize edilen, 20. yüzyılın sonlarına ait bir hareket olarak tanımlanabilir (Duignan, 2022). Postmodern bir bakışla siyaset ve siyasal kültür; özgürlükleri, farklılıkları, çoğulculuğu, farklı kimliklerin varlığını, yerelliği vurgulamaktadır. Fransız bilim adamı Lyotard "Postmodern Durum" adlı eserinde postmodernizme bakışını büyük anlatılara inanmanın gereksizliği üzerinden

açıklamaktadır. Bu düşüncenin temelinde bilimdeki ilerlemenin sürekliliği vardır. (Lyotard 1994: 12). Eagleton'a göre postmodernizm nesnellikten, genel geçer yargılardan, küresel ilerleme ya da kurtuluş fikrinden, bütün bilimsel anlatılardan ve temel gerçeklikten kuşku duyan bir düşünce tarzı (Eagleton, 1999: 9) olarak tanımlanmakta ve yepyeni bir duruşun sergilendiği bir alan olarak ifade edilmektedir. Bu duruşun yansımalarının en açık görüldüğü alanlardan birisi kültürel kimlik olarak kabul edilir (Güven, 2015: 266).

Bauman ve Keith (2013: 3)'a göre postmodernist dünyada toplumsal sınıf ve ulus kimliği gibi kavramlar artık insanların aidiyet ihtiyacına cevap verememektedir. Gülalp (2003: 122)'ın ifade ettiği gibi 2.Dünya Savaşı sonrası dönemden 1970'lerin ortalarına kadar süren ulus devlet anlayışlarında her ne kadar ortak çıkara hizmet edilse de küreselleşme yolu ile bu ortak anlayış zarar görmektedir. İnsanların nereye ait olduklarına dair kafalarında beliren sorular belirginleşmektedir. Sınıf ve ulus kimlikleri aşındıkça postmodern insan ya yalnız kalacak ya da etnisite, ırk, cinsiyet gibi yapılara sarılacaktır. İşte bireylerin kendi kültürlerine ve belli başlı değerlerine daha fazla sarıldığı bir çağda liberal demokrasilerin homojen yapılarının bu ihtiyaca ne kadar cevap verebildiği sorunsalı üzerinde düşünmek gerekmektedir. Etnisite, milliyet, din, dil ya da ırk bakımından bölünmüş devletlerden oluşan modern dünyada liberal demokrasilerin geleneksel bir şekilde var olmaları oldukça zor hale gelmiştir. Artık devlet sistemleri ve demokratik yapılar oldukça karmaşıktır. Yüzyıllar önce kuralları belirlenmiş bir düşüncenin, modernite ve küreselleşmeden kaynaklanan yeni problemlerle başa çıkması mümkün olmayabilir (Riggs, 2002: 35).

Küreselleşme kavramı da çağımızın en çok üzerinde düşünülen kavramlarından biridir. Bu kavram hakkında çok fazla tanım yapılmakta, farklı görüşler dâhilinde olumlu ya da olumsuz sonuçları üzerine çıkarımlar yapılmaktadır.

En basit şekliyle dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insan, toplum ve devletlerin iletişim ve etkileşim derecesinin "karşılıklı bağımlılık" yönüne evirilmesi küreselleşme olarak tanımlanmaktadır. Yerel-evrensel ayrımında her iki yöne doğru ilerleyen bir süreci tarif etmekte, statik bir yapıdan öte oldukça dinamik ve değişken bir kavrama işaret etmektedir (Bayar, 2008: 25).

Liberal demokrasiler ve küreselleşme arasında önemli bir bağ vardır. İlerlemeci tarih anlayışını benimseyen Fukuyama gibi düşünürler tarihin sonu olarak isimlendirdikleri bireyler ve gruplar arasında çıkan çatışmaların sone erdiği bir çağdan bahsederler. İnsanların yapısına ancak liberal demokrasilerin uygun olduğuna inanan bu tez, yeni bir düzenin dünyaya gelmeyeceği inancıyla liberalizmin ilkelerinin evrenselleştirilmesine istekte bulunmaktadır. Bu sayede küreselleşme yaygın hale gelmiştir.

Küreselleşme karşıtlarının düşüncesine göre küreselleşme bireylere demokratik haklar vererek, ticari olarak serbest girişimde bulunmalarını sağlamakta, ekonomi alanında liberal ilkeleri savunan tek toplum yaratmaya çalışmaktadır. İnsanların liberal ekonomi ve liberal demokrasi ilkeleriyle yönetilmeleri ve bu ilkeleri yaygınlaştırmaya çalışarak küreselleşmenin gerçekleştirilmesi bazı gerçekleri görmezden gelmektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran, liberalizmin savunduğu gibi, evinden rahatça her bilgiye ulaşması ve serbest ticaret yapabilmesi değildir. Küreselleşmesi istenen liberalizmin temel izleklerinden biri olan bireyleşme, amaçsız bir toplumsal sorumsuzluğa neden olabilmektedir (Kumar, 2008: 77).

Küreselleşme karşıtlarının tek tip amaçsız ve evrensel bir toplum yaratmaya çalışan küreselleşmeyi destekleyen liberal demokrasilerde kimlik ve kültürel kimlik kavramları değersizleştiği düşüncesi rağbet görmektedir. Küreselleşme, kültürleri büyük ölçüde etkilemektedir çünkü toplumlar kültürlerini yitirmeye, tek bir kültüre ait olmaya zorlanmaktadırlar. Toplumlarda var olan farklı kültürel kimlikler üzerinde baskı oluşturulmaktadır. Kültürel küreselleşme dünyada aynı ürünleri tüketen, aynı markayı giyinen bir kültüre doğru toplumları sürüklemiştir. Dünyada tek bir ortak kültür yaratmaya çalışılırken, kendine, ailesine ve yaşadığı topluma yabancılaşmış nesiller gelmektedir. Kültür bir toplumu ayakta tutan en önemli unsur iken küresel dünya toplumların bu değerleri yitirmesini

istemektedir, ancak küreselleşmeye karşı yerellik bazı toplumlarda önemli direnç göstermektedir (TASAM, 2023).

Liberal demokrasilerin kültürel kimliklere dair bakış açısını eleştiren diğer bir görüş ise bir toplumda var olan azınlıkların temsil sorunudur. Liberal demokrasiyi eleştirenler aslında çoğunluklu demokrasiyi eleştirmektedirler. Liberal demokrasinin çoğunluğa esas alan siyasi süreçleri ayırımcılığa uğrayan azınlıkların sıkıntılarını gidememekte, farklı alt toplumsal grupların kültürel kimliğini koruyamamaktadır. Liberal demokrasinin gereği olan çoğunluk yönetimi ve demokrasinin herkese eşit uygulanması konusundaki sorunlar, sosyal ve siyasi eşitsizliklere neden olmaktadır (Sitembölükbaşi, 2005: 139). Eşitlik, özgürlük ve siyasi temsil gibi kavramlar, liberal demokrasilerde azınlık haklarını tam olarak karşılayamamaktadır. (Durutürk, 2018: 1415). Liberal demokrasi günümüzde bu sorunları göz ardı etmektedir. Irkları, farklı aidiyetleri, dinleri veya cinsiyetleri nedeniyle kendilerini önemli süreçlerden dışlanmış hisseden toplumsal grupların görmezden gelindiğine inanılmaktadır (Benhabib, 1999: 22).

Dünyadan Liberal Demokrasi Örnekleri ve Sorunlar

Liberal demokrasi, bugün Batı'daki en yaygın demokrasi biçimidir. Farklı ideolojilere sahip bile olsalar bugün çeşitli siyasi partiler ortak bir zemin olan liberal demokrasi ekseninde buluşmaktadırlar. Dünyanın birçok ülkesinde liberal demokrasiler farklı kültürler, dinler, diller ve inançlar konusunda açmaza girmiştir.

Bugün özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası Batı Avrupa'da Müslümanlar kendi kültürel kimliklerini yansıtmak ve yaşamak konusunda sorun yaşamaktadırlar. Cami inşaatlarına ve başörtüsüne dair kısıtlamalar liberal toplum ve siyaset modelinin eşitlikçi ve özgürlükçü yapısına ters düşmektedir. Müslümanlık bugün İslamofobi adı altında güvenlik sorunu, terör ya da toplumsal sorun olarak görülmektedir. İslam karşıtı söylemler, önceleri sadece marjinal çevreler tarafından dile getirilirken, daha sonra bazı ulusal parlamentolarda da dile getirilmiştir. Dolayısı ile "bireyin özgürlüğünü kamu yararına kurban etmeme" durumu Müslümanlar söz konusu olduğunda bir önem arz etmemektedir (Kandemir, 2017).

Farklı kültürel kimlikleri içinde barındırmak konusunda sorun yaşayan bazı ülkelerde ırkçılık ve ayrımcılık ciddi boyutlara ulaşmıştır. Örneğin Avrupa 2021 İslamofobi Raporuna göre Fransa'da Müslümanları takip etmek amacıyla 101 birim kurulmuş, 24 binden fazla Müslüman kuruluş ve şirket fişlenmiştir. Yine aynı ülkede Müslümanlara ait 718 kuruluş kapatılmış, Avrupa Konseyinin başörtülü kadınları öne çıkardığı bir videosu, Fransız hükümetinin baskısı sonucu kaldırılmıştır (Avrupa Gazetesi, 2022). Paris Ulusal Meclisinde 2022 yılı içerisinde siyahi bir milletvekili olan Carlos Martens Bilongo kürsüde Akdeniz'de bloke edilen bir sığınmacı gemisinde yaşanan dramları dile getirirken, radikal sağcı bir parlamenter Gregoire de Fournas, "Afrika'ya geri dön" diye bağırmıştır (Hürriyet, 2022). Almanya'da ise sadece 2022 yılında Müslümanlara yönelik 120 suç kayıtlara geçmiştir. Camilere 11 kez saldırı düzenlenmiş, 10 kişi yaralanmış, ancak suçlular serbest bırakılmıştır (VoaTürkçe, 2022). İsviçre'de 2009 yılında minarelerin inşasını yasaklayan ulusal bir oylama yapılmış, araştırmaya katılanların yüzde 45 kadarı bu kararı desteklemiştir (Tulun, 2020).

2020'de Batı Afrika kökenli Avrupa Parlamentosu Milletvekili Pierrette Herzberger-Fofana, Belçika polisinin kendisine ırkçı saldırıda bulunduğunu ifade etmiştir. Almanya Parlamentosunun bir üyesi olarak AP Genel Kurulunda ırkçılık üzerine bir konuşma yaparken, Belçika'da başkentte Kuzey Tren İstasyonu'nda, polisin siyahi olduğu için kendisine kaba davrandığını söylemiştir. Herzberger-Fofana, kendisinin 9 polis tarafından şiddete uğrayan iki siyahi gencin resmini çekmeye çalışırken şiddete maruz kaldığını ifade etmiştir (Perspektif, 2020).

Bu noktada parlamentolarda temsil oranları söz konusu olduğunda bazı Avrupa ülkelerinde Müslümanların temsil oranının da düşük olduğunu ifade etmek gerekir. 2007- 2018 yılları arasında 26 Avrupa ülkesinde ulusal parlamentoların alt meclislerindeki Müslüman temsilinin oldukça düşük olması, Müslüman azınlıkların sadece birkaç AB ülkesinde değil, Avrupa'nın büyük bir bölümünde ciddi bir temsil sorunu yaşadığını göstermektedir. Batı Avrupa'da diğer

dinî topluluklara kıyasla Avrupa'nın en fazla Müslüman nüfusuna sahip olan Fransa'da Müslümanların siyasette temsil oranları oldukça düşüktür. Ülkedeki Müslüman nüfusun oranı Meclis'te 40'tan fazla temsilciyi gerektirirken, 2017'de yalnızca 8 Müslüman vekil seçilmiştir. Bu temsil; Fransa'daki Müslümanların çok uzun yıllardır var olmalarına rağmen oldukça geç bir dönemde, 2012'de 4 vekille başlamıştır. (Aktürk &Katliarou, 2020: 397-99).

Araştırmaya veri sağlayan ülkeler arasında Belçika, Hollanda, Romanya ve Sırbistan'da Müslüman azınlıklar görece daha yüksek siyasi temsil düzeyine sahiptir ve bu ülkeleri Hırvatistan, Finlandiya ve Norveç izlemektedir. Buna karşılık Fransa, İsviçre, İtalya, İngiltere ve Almanya'da Müslümanlar oldukça düşük bir temsil oranına sahiptir. Fransa'daki gibi resmî olarak tek bir kolektif kimliği, tek milleti temel alan ve farklı etnik, dilsel ve kültürel kimlikleri tanımayan yönetim biçimleri; Müslüman azınlıkların ulusal meclislerde eksik siyasi temsiline neden olmaktadır. Fransa'ya bu açıdan benzeyen diğer ülkeler Yunanistan, Portekiz, Almanya, İtalya ve Bulgaristan'dır (Aktürk & Katliarou, 2020: 401-02).

Kültürel kimlik denildiğinde akla gelen en önemli unsurlardan biri de cinsiyet olarak kabul edilmektedir. Liberal demokrasilerin en büyük açmazlarından biri de temsildeki cinsiyet eşitsizliğidir. Bu meselenin kökenleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Liberal demokrasi, İngiltere'de ilk olarak, Sanayi Devrimi ile oluşan burjuva, aristokrasi ve monarşinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu yeni devlet anlayışında, toplumun önemli bir bölümünü oluşturan kadınların ve işçilerin siyasi katılım hakkı yoktu. İngiltere'de işçilerin bu hakları kazanması 19. yüzyılda, kadınların ise 1920'li yıllarda olmuştur. Kadınlara genel oy hakkı 1928'de tanınmış, ancak bazı yasal hakları elde etmeleri çok daha geç olmuştur. Örneğin çocukların velayeti konusunda erkeklerle eşit haklara 1973'te kavuştular. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra boşanma konusunda eşitlik sağlanmakla birlikte, 19. Yüzyılda halen kadınlar babalarının ve kocalarının mülkü sayılıyorlardı (Berktay, 2011: 125).

Dolayısı ile liberal demokrasilerde kadınların önemli karar alma mekanizmalarında temsil meselesi bugün bile güncelliğini koruyan bir meseledir. UN Women 2021 verilerine göre birçok Avrupa ülkesinin parlamentosunda kadın vekil oranı yüzde 50'nin altındadır. 2021 yılı verilerine göre Belçika'da yüzde 42 olan bu oran, Danimarka, Hollanda, İtalya ve Fransa'da yüzde 39'larda seyretmektedir. Kadın bakan oranlarına bakıldığında ise İtalya ve Danimarka'da yüzde 30 oranında bir temsil söz konusudur (UN Women,2022). Bu noktada feministler liberal demokrasileri, eril yapılarından dolayı eleştirirler ve kadınlara gerekli söz hakkının verilmediğini düşünürler.

Sonuç

Bireyi ve bireyin özgürlüğünü temel alan liberalizmin, demokrasi ile özdeşleşmesi sonucu ortaya çıkan, temelleri ilk kez İngiltere'de gerçekleşen Sanayi Devrimi'ne kadar giden liberal demokrasinin bugün özellikle farklı kültürel kimliklerin temsil edilmesi, bireysel haklarının korunması ve aidiyetlerini koruyabilmeleri konusunda eksik kaldığı bilinmektedir.

Bir toplumda yaşayan çoğunluğa hitap eden liberal devlet anlayışı, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan homojen toplum anlayışına atıfta bulunan ulus-devletler için birer biçilmiş kaftandır. Dünyada tek tip insan yaratmaya çalışan küreselleşme olgusu liberal demokrasiler ile yönetilen Batı'da oldukça rağbet görmektedir.

Tarihsel sürece bakıldığında Soğuk Savaş sonrasında küresel silahlanma yarışını kazanan ABD ve Batı'nın kendi değerleri ve inançlarını dünyaya yaymaya çalıştıkları görülür. Bugün ise durum farklılık göstermektedir. Dünya, bugün, serbest piyasa ekonomisin ve teknolojik gelişmelerin etkisi ile Batılı ülkelerin düşüncelerinin ve değerlerinin bütün dünyaya yayıldığını görmüştür. Bunun üzerine ülkelerin zamanla 'kontrolü geri almaya' ve başkalarına benzemek yerine kendi öz kültürlerini yaşatmaya çalıştıkları bir dönemden geçilmektedir.

Bu bağlamda diğer bir mesele ise farklı kültürel kimliklerin liberal demokrasiler çatısında yaşadıkları sorunlardır. Örneğin bir kültürel kimlik unsuru olarak din, bugün dünyada ön plana çıkmakta, ayrımcılıkların da en önemli öznesi haline gelmektedir. Avrupa'da Müslümanların maruz kaldığı ayrımcılık bunun en büyük göstergelerinden biridir. Aynı biçimde liberal

demokrasinin ilk ortaya çıktığı İngiltere'den günümüze farklı bir kimlik olarak kadınlık da eşitsizliklere maruz kalmaktadır.

Sonuç olarak, liberal demokrasinin hüküm sürdüğü ülkelerde herhangi bir farklı kültürün maruz kaldığı ve kalacağı her türlü eşitsizliğin önüne geçilmesi için yasal düzenlemeler arttırılmalı, nefret suçlarının kapsamı genişletilmelidir. Farklılık bir düşmanlık unsuru olarak değil, bir zenginlik olarak kabul edilmelidir. Liberal demokrasiler, kimlik kavramının çok daha fazla öne çıktığı çağın gereklerine uygun hale gelmek için yapıcı ve kalıcı çözümler ortaya koymalıdırlar.

KAYNAKÇA

Aktürk, Ş. & Katliarou, Y. (2020). Institutionalization of Ethnocultural Diversity and the Representation of European Muslims.*Perspectives on Politics*,19 (2), 388-40.

Aşkın, M. (2007). Kimlik ve giydirilmiş kimlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 213-220.

Avrupa Gazetesi (2022). (3.03.2023 tarihinde https://www.avrupagazete.co.uk/ adresinden ulaşılmıştır).

Bauman, Z. & Keith, T. (2013). Conversations with Zygmunt Bauman. John Wiley & Sons.

Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32(4), 25-34.

Benhabib, S. (1999). Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Berktay, F. (2011). Politikanın Çağrısı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bilgin, A. &Oksal, A. (2018). Kültürel kimlik ve eğitim. *Academy Journal of Educational Sciences,* 2(1), 82-90.

Canatan, K. (2009). Avrupa Toplumlarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım, The Journal of International Social Research, 2(6), 80-97.

Chen, V.H. (2017). Kültürel kimlik., *Key Concepts in Intercultural Dialogue* Vol.22: 1-2.

Dalbay, R. S. (2018). Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31: 161-176.

Dastarlı, E. (2020). Kimlik, Madun, Öteki Post kolonyal Teoriler Bağlamında Çağdaş Sanatı Tartışmak. *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi* ,5(8), 85-104.

Dinçkol, B. (2017). Atina Demokrasisinden Roma Cumhuriyetine-Demos'tan Populus Romanus", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi,* 23(3),751-765.

Duignan, B. (2022). "Postmodernism". Encyclopedia Britannica, (https://www.britannica.com/topic/postmodernism-philosophy. Adresinden ulaşılmıştır).

Durutürk, B. (2018). Küreselleşme ve kimlik politikaları: Liberal demokrasinin alternatifleri. OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9(16), 1415-1439.

Eagleton Terry (1999). Postmodernizmin Yanılsamaları, (Mehmet Küçük.çev.ed),Bursa: Ayrıntı Yayınları

Erdoğan, M. (2001). Anayasal Demokrasi., Ankara: Siyasal Kitabevi

Fromm, E. (2014). The Essential Fromm: Life Between Having and Being. Open Road Media

Gülalp, H. (2003). Kimlikler Siyaseti –Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri.İstanbul:Metis Yayınları

Güven, S. (2015). Postmodern Kimliklerin Kurulumu. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 9(1), 266-286.

Heywood, A. (2015). Key Concepts in Politics and International Relations, Bloomsbury Publishing.

Hoffman, J. (2006), Liberalism, The Cambridge Dictionary of Sociology, General Ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Press.

Holden, B. (2007). Liberal Demokrasiyi Anlamak, (Hüseyin Bal, Çev.ed). Ankara: Liberte Yayınları

Hürriyet (2022). (https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/ulusal-mecliste-irkcilik-42166579 adresinden ulaşılmıştır).

Kandemir, E. Z. (2017). Liberal Demokrasinin Müslüman Azınlıkla İmtihanı. (https://perspektif.eu/2017/11/01/liberal-demokrasinin-mueslueman-azinlikla-imtihani/ adresinden ulaşılmıştır).

Kumar, R. (2008). Globalization and Changing Patterns of Social Mobilization in Urban India." *Social Movement Studies*, 7(1).77-96.

Kymliçka,W.(1998). Çokkültürlü Yurttaşlık/Azınlık Haklarının Liberal Teorisi (A. Yılmaz, Çev.ed). İstanbul: Ayrıntı Yayınları,

Lyotard, J. F. (1994) Postmodern Durum, (Ahmet Çiğdem, Çev.ed). İstanbul: Vadi Yayınları

Minkenberg, M. (2007). Democracy and Religion – Theoretical and Empirical Observations on the Relationship Between Christianity, Islam and Liberal Democracy", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(.6),887-909.

Paine, T. (2008). Rights of Man, Common Sense, and Other Political Writings, Oxford University Press.

Perspektif (2020). (https://perspektif.eu/2020/06/18/siyahi-milletvekili-belcika-polisinin-irkci-saldirisina-ugradigini-acikladi/ adresinden ulaşılmıştır).

Sartori, G. (1996), Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, (Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan,çev,ed)), Ankara: Yetkin Yayınları

Schnell, S. (2005). The Rural Imaginary: Landscape, Village, Tradition. *A Companion to the Anthropology of Japan*: 201-217.

Sitembölükbaşi, Ş. (2005). Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi.", Akdeniz İİBF Dergisi 5(10), 139-162.

Stanford Encyclopedia of Philosophy (2023). (https://plato.stanford.edu/entries/locke/?goal=0_c98caf23a9-7183090f8e-75163353&mc_cid=7183090f8e&mc_eid=7dc77fd710 adresinden ulaşılmıştır).

Süzek, S. (1993), İş Güvenliği Hukuku. Ankara: Savaş Yayınları

TASAM (2023). (https://tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri adresinden erişilmiştir).

Tulun, T. (2020). Batı Avrupa'da Güncel Yabancı Düşmanlığının ve Irkçılığın Yollarının Kesişmesi: İsviçre Örneği. (https://avim.org.tr/tr/analiz/batı-avrupa-da-guncel-yabancı-dusmanlıgının-ve-ırkcılıgın-yollarının-kesısmesı-ısvıcre-ornegı adresinden ulaşılmıştır).

Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1),1113-1132.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2023). (https://sozluk.gov.tr/ adresinden ulaşılmıştır).

UN Women (2022). (https://www.unwomen.org/en/annual-report/2022 adresinden ulaşılmıştır).

Uygun, O. (2017). Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık

VoaTürkçe (2022). (https://www.voaturkce.com/a/almanya-da-muslumanlara-saldirilar-suruyor/6860832.html adresinden ulaşılmıştır).

W. Riggs, F. (2002). Globalization, Ethnic Diversity, and Nationalism: The Challenge for Democracies, *The Annals of the American Academy*, Vol. 581: 35- 47

Yanık, C. (2011). Birlikte Yaşama Yolları: Liberalizm ve Çokkültürcülük, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (2),75-95

Yayla, A. (2012). Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler. *Liberal Düşünce Dergisi*, 66: 13-22.

Uzun Vadeli Faiz Oranlarının Ortalamasına Ve Volatilitesine Etki Eden Faktörler

Mercan HATİPOĞLU[1]
Caner DİLBER[2]

Giriş

Uzun vadeli finansal yatırım araçlarının faiz maliyetleri, hane halkının tüketim talebi ile firmaların ekipman alım kararlarını etkilediği için reel ekonomi açısından ayrı bir öneme sahiptir (Howe, & Pigott 1991). Bunun dışında portföy yatırımları, döviz piyasası ve uluslar arası yatırımcı kararları da faiz oranları değişimlerinden etkilenmektedir (Bhattarai, 2008). Düşük faiz oranları hem kamu hem de özel yatırımlar için borçlanma yolu ile finansmanı özendirmektedir. Uzun vadeli tahvil faizlerinin düşmesinin arkasında beklenen enflasyon ve milli gelirdeki düşüş oranları olabileceği gibi, nüfusun yaşlanmasına paralel olarak finansal sistemden uzak kalması da gösterilebilir (Ciocyte vd., 2016). Kısa vadeli faiz oranları üzerinde de birçok iktisadi değişkenin etkisi de her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, döviz kuru ihracat-ithalat dengesini değiştirerek faiz oranlarına etki etmektedir. Yerel ülkenin parası değer kaybettiğinde ihracatı artıyorsa, ülkenin milli geliri de artacağı için para talebi de rağbet görecek nihayetinde faiz oranları daha yukarı seviyelere gelecektir. Uluslararası faiz oranlarındaki artış yerel ülkeden fon çıkışına sebep olacağı için yine faiz oranları yükselecektir. Bunu yanında yerel ülkede yaşanan güven kaybı da faizlerin yukarı tırmanmasını hiç şüphesiz tetikleyecektir (Demirgil & Türkay, 2017). Küreselleşme de uzun vadeli faizler üzerinde baskı aracı durumundadır. Çünkü günümüzde yatırımcılar çok farklı bölgelerdeki ülkelerin tahvillerini satın alma imkanına sahip oldukları için risk primine bağlı olarak uluslararası portföy çeşitlendirmesi daha kolay hale gelmektedir (Christiansen & Pigott1997). Sermaye piyasalarının getirileri ve borsa fiyat/kazanç oranları da uzun vadeli tahvil faizlerin nedensellik ilişkisi içinde olduğu faktörlerdir (Orr vd., 1995). Devletin finansal piyasalardan borçlanması, özel sektöre kalan fon miktarını azalttığı için, hem de sürekli borçlanan devletlerin geri ödememe riski artacağı için yatırımcılar ilave risk primi talep ederek faizlerin yükselmesine yol açmaktadırlar (Ichiue & Shimizu, 2015). Ülke ekonomisinin büyümesine harcamaların da eşlik etmesiyle beraber para talebinde artış gözlemlenmekte ve eğer para talebi yeterli ölçüde yeni para arzı ile karşılanmaz ise faiz oranlarının yükselmesi kaçınılmaz olmaktadır (Konadu-Adjei, 2011). Enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişki Fisher hipotezi çerçevesinde değerlendirildiğinde ise, enflasyon oranlarındaki beklentilerinin faizlerin yegâne belirleyicisi olduğu ve enflasyon %1 yükselince faiz oranlarının da %1 artması gerektiği ifade edilmiştir (Berument & Malatyali, 2001). Beklentiler teorisinde, n dönemi boyunca cari uzun vadeli faiz oranı, cari kısa vadeli faizin ortalaması ve n dönemine ait beklentiler ile açıklanmaktadır. Eğer kısa vadeli piyasa faizleri yükselirse yatırımcılar getirisi artan kısa vadeli mevduat gibi enstrümanlara yönelirken, borç alanlar maliyeti ucuzlayan uzun vadeli araçları tercih etmeye başlarlar. Ancak yatırımcıların vade değiştirmesi risk primindeki değişimlere bağlıdır (Den Butter & Jansen, 2004). Reel faiz oranı, petrol çıkarma ve depolamanın fırsat maliyetini temsil ettiği için, düşük faiz ortamı üretimin azalmasına ve depolamanın artmasına sebep olacağı için

[1] Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi
[2] Öğretim görevlisi Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi

faiz oranları ile petrol fiyatları arasında ters yönde bir ilişki söz konusudur (Arora & Tanner, 2013).

Bu çalışmada uzun vadeli faiz oranlarının ve söz konusu oranlara ilişkin oynaklık yapısının analiz edilmesi esas çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu kapsamda, VIX endeksinin, petrol fiyatlarının ve enflasyonun uzun vadeli faizlerin hem ortalamasına hem de volatilitesine etkisi ABD, İtalya ve Almanya'nın ihraç ettiği 10 yıllık tahvil getirileri kapsamında araştırılmıştır.

Literatür

Birçok çalışma uzun vadeli tahvil getirilerinin hangi faktörlerin etkisi altında hareket ettiğini araştırmıştır. Hol (2006) Norveç'te kur riski, döviz kuru rejimi, uluslararası borçlanma oranları, Avrupa'daki işsizlik oranlarının uzun vadeli faizleri etkilediği sonucuna ulaşmıştır. De Loubens (2007) bulguları, aşırı likidite ve ABD için dış talep gibi faktörlerin Avrupa uzun vadeli faiz oranları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Christiansen & Pigott (1997) kısa vadeli faiz oranı hareketlerinin, hem fiili hem de beklenti olarak, uzun vadeli faiz oranları patikası için önemli belirleyiciler olduğu kanaatini taşımaktadır. Nitekim, Akram & Li (2016) ABD uzun vadeli faiz oranları üzerinde kamu maliyesine ait değişkenlerin etkili olmadığını sadece kısa vadeli faiz oranlarının Keynesyen teori çerçevesinde uzun vadeli faizleri etkilediğini savunmuşlardır. Jansen (2011) tasarruf fazlasının, Japonya'da uzun vadeli faiz oranını düşük tuttuğunda dair kanıtlar sunmuştur. Feldstein & Eckstein (1970) göre de likidite uzun vadeli faiz oranlarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Kramer (1998) ise G-7 ülkelerinde kapasite kullanım oranlarının faiz oranları üzerinde etkili olduğunu ileri sürmüştür. Janus (2021) gelişmekte olan ülkelerin kendi yerel piyasalarında borç ihraç edememelerine rağmen, para birimlerinin 2000'li yıllardan bu yana büyük ölçüde gerilediğini böylece risklerin yabancı yatırımcılara aktarılmasından dolayı VIX endeksinin borçlanma maliyetleri üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiştir. Afşar & Doğan (2017) OECD ülkelerinde enflasyon ve kısa dönemli faiz oranlarının uzun dönem faiz oranları üzerindeki pozitif etkilerini ispatlamışlardır. Darrat (1989) nedensellik modelleri kullanarak uzun vadeli faiz oranlarının bütçe açıklarının bir nedeni olduğunu bulmuştur. Den Butter & Jansen (2004) Almanya 10 yıllık tahvillerini etkileyen faktörler arasında kısa vadeli faiz oranlarının ve petrol fiyatlarının başı çektiğini vurgulamıştır. Del Negro vd., (2019) uzun dönemli faiz oranlarının bir asra yakın %2 civarında dalgalandıklarını ve 1980'lerden beri gözlemlenen getiri kayıplarının küresel ekonomideki yavaşlamadan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Paesani vd., (2006) Almanya, İtalya ve ABD için kamu borcunun GSYİH içindeki payının artmasının, daha yüksek faiz oranlarına yol açtığını ispatlamıştır. Nakamura & Yagi (2015) Japonya'da kamu borcu fazla olmasına rağmen uzun vadeli tahvil faizlerinin düşük kalmasının nedenini vergi gelirlerinin toplamının milli gelire oranının yüksek olmasına bağlamışlardır. Becketti & Sellon (1989) son 40 yıldır uzun vadeli faiz oranlarındaki oynaklığın uygulanan deregülasyon politikalarından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Ewing & Yanochik (1999) İtalya'da bütçe açığının uzun vadeli faiz oranları ile kısa vadeli faiz oranları arasındaki farkı açarak, ekonomik büyümeye zarar verdiğini göstermiştir. Park (2022) uzun vadeli faiz oranlarının, merkez bankası kredibilitesi düşük olduğunda makro şoklara daha güçlü tepki verdiğini destekleyen kanıtlar sunmuştur. Stolyarov & Tesar (2021) uzun vadeli tahvil piyasalarındaki getirilerin düşüş trendlerini global faiz oranları ile açıklamıştır.

Model ve veri

Bu araştırma, seçilmiş OECD ülkeleri bağlamında uzun dönemli faiz oranlarına etki eden faktörleri ve oynaklık yapılarını incelemektedir. Çalışma kapsamında daha önceki literatür gözden geçirilerek uzun vadeli faiz oranlarını belirleyen faktörler arasında enflasyon, VIX endeksi ve petrol fiyatları olduğuna kanaat getirilmiştir. Uzun dönemli faiz oranları (10 yıllık devlet tahvillerinin getiri oranları), enflasyon oranları OECD'nin web sitesinden (https://data.oecd.org/) temin edilmişken, VIX ve Brent petrol fiyatları FED'in St. Louis şubesi

web adresinden (https://fred.stlouisfed.org/) alınmıştır. Veriler aylık frekansta olup 1990-01 ile 2023-02 arası dönemi kapsamaktadır. Çalışmamızda Kontonikas (2004) tarafından da kullanılan geliştirilmiş GARCH-M yönteminden yararlanılmıştır. Modeller hesaplanırken hepsinde student- t dağılımı esas alınmıştır. Aşağıdaki denklem (1) koşullu ortalamayı temsil ederken, 2. denklem koşullu varyansı temsil etmektedir. Ortalama denkleminde yer alan μ parametresi volatilite arttıkça getiri oranının da artıp artmadığını tespit etmekte iken, c ve ω parametreleri sabit anlamını taşımaktadır. Ortalama denklemindeki ρ katsayıları ilgili değişkenlerin faiz oranlarının ortalamasına etkisini ölçerken, γ değerlerleri volatilite üzerindeki etkilerini göstermektedir. Varyans denkleminde yer alan α ve β ise sırasıyla cari dönemdeki ve bir gecikmeli dönemdeki volatiliteyi hesaplamaktadır.

$$r_t = c + \mu + \rho_1(VIX) + \rho_2(Petrol) + \rho_3(enflasyon) + \varepsilon \quad (1)$$

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha\varepsilon_{t-1}^2 + \beta\sigma_{t-1}^2 + \gamma_1(VIX) + \gamma_2(Petrol) + \gamma_3(enflasyon) \quad (2)$$

Bulgular

Tablo 1: *Değişkenlerin fark değerlerinin tanımlayıcı istatistikleri*

	ABD			İtalya[3]			Almanya[4]		
	Ort.	Std.	ADF	Ort.	Std.	ADF	Ort.	Std.	ADF
ΔFaiz oranları	-0.001	0.073	0.000	-0.016	0.186	0.000	-0.013	0.175	0.000
ΔEnflasyon	0.026	0.016	0.000	0.006	0.297	0.000	0.015	0.366	0.000
Panel B: Brent petrol ve VIX endeksinin istatistikleri									
Δ(log)Petrol	0.003	0.101	0.000						
VIX[5]	0.196	0.076	0.000						

Tanımlayıcı istatistiklere göre faiz oranlarındaki ortalamalar negatif değerler aldığı için her üç G-7 ülkesinde azalan bir eğilim izlemektedir. Diğer bir anlatımla, 1990'lı yıllardan beri söz konusu ülkelerin borçlanma maliyetleri düşmektedir. Enflasyon oranlarına bakıldığında ise yine düşük fiyat artışları, fiyat istikrarının varlığına işaret etmektedir. ADF olasılık değerleri bütün değişkenlerin VIX hariç fark değerlerinde durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: *Değişkenlerin ortalama ve varyans üzerindeki etkileri*

	ABD		İtalya		Almanya	
Koşullu ortalama	Katsayı	P-değeri	Katsayı	P-değeri	Katsayı	P-değeri
c	-0.020	0.120	-0.143	0.015	-0.267	0.005
μ	0.417	0.011	0.805	0.014	2.161	0.001
ρ_1	-0.102	0.005	-0.093	0.420	-0.477	0.005
ρ_2	0.134	0.000	0.290	0.003	0.234	0.034
ρ_3	0.534	0.014	0.042	0.290	-0.017	0.581
Koşullu varyans						
ω	0.000	0.300	0.004	0.061	0.004	0.057
α	0.154	0.023	0.161	0.010	0.111	0.001

[3] Tahvil faizlerinde negatif değerler olduğu için birinci dereceden farkı alınarak durağan hale gelmiştir.
[4] Tahvil faizlerinde negatif değerler olduğu için birinci dereceden farkı alınarak durağan hale gelmiştir.
[5] Ham halinde durağandır.

β	0.780	0.000	0.681	0.000	0.586	0.000
γ_1	0.001	0.064	0.004	0.636	0.168	0.102
γ_2	-0.001	0.004	-0.017	0.202	0.000	0.967
γ_3	-0.010	0.031	0.010	0.020	0.007	0.005
Diagnostic testler						
Arch-LM (1)		0.942		0.714		0.798
$(\alpha + \beta)^*$	0.934		0.842		0.697	

* modelin istikrar şartını sağlaması için toplamın 1'den küçük olması gerekir

Tablo 2 incelendiğinde, ABD uzun vadeli faiz oranları kapsamında, bütün değişkenlerin ortalama denklemine istatistiksel olarak etki ettiği görülmektedir. VIX endeksindeki artışlar faiz oranlarını düşürürken, petrol fiyatları ve enflasyondaki artışlar faiz oranlarını, diğer bir anlatımla ABD borçlanma maliyetlerini yükseltmektedir.

Risk ve getiri arasındaki ilişkiyi gösteren μ parametresinin pozitif ve anlamlı olması faiz oranlarının oynaklığı arttıkça faizlerin yükseldiğini ima etmektedir. Şöyle ki, faiz oranlarındaki oynaklığın artması, uzun vadeli tahvillerin satışına sebep olmakta ve tahviller arzı arttığında tahvilin ana değeri düşüp faiz getirisi artmaktadır. Benzer mantıkla, VIX endeksi arttığında yatırımcılar güvenli olduğu için devlet tahvillerine yönelmekte olup tahvil talebi tahvilin değerini arttırdığı için getirisi düşmektedir. ABD faiz oranlarının oynaklık yapısını dikkate aldığımızda, oynaklığın daha çok bir önceki dönemden kaynaklandığı açıkça görülmektedir. Diğer değişkenlerin oynaklığa etkisi istatistiksel olarak anlamlı olsa bile, katsayıları sıfıra yakın olduğu için kayda değer bir etki söz konusu değildir. İtalya faiz oranlarının ortalamasına bakıldığında, VIX ve enflasyon oranlarından etkilenmediği görülmektedir. Risk ve getiri ilişkisi ise pozitif olup ABD'ye kıyasla daha yüksektir. Bu durum yatırımcıların İtalya'nın ihraç ettiği tahvillere sert satışlar yaptığını ima etmektedir. Oynaklık yapısı değerlendirildiğinde ise, sadece enflasyon oranlarının oynaklığa tesir ettiği göze çarpmaktadır. Buna göre söz konusu tahvillerin oynaklığı İtalya için yurt dışı kaynaklı değil daha çok ülke içi fiyat istikrarı ile alakalıdır. Alman tahvillerine bakıldığında, ilk göze çarpan nokta risk-getiri parametresinin yüksek ve anlamlı olmasıdır. Buna göre söz konusu tahvil faizlerindeki %1'lik volatilite artışı neredeyse %2,2'lik bir getiri artışına yol açmaktadır. Bunun dışında tahvil getirileri VIX endeksinden ve petrol fiyatlarından etkilenirken, enflasyon oranları da sadece oynaklık üzerinde sıfıra yakın etkili olmaktadır.

Sonuç

Bu bölümde G-7 ülkelerine dahil olan ABD, İtalya ve Almanya tahvilleri bağlamında, uzun vadeli borçlanma maliyetlerine etki etmesi muhtemel VIX endeksi, Brent petrol fiyatları ve her bir ülkeye ait enflasyon oranlarının uzun vadeli tahvillerin hem ortalama getirilerinde hem de oynaklık yapılarındaki rolü irdelenmiştir. Ayrıca GARCH-M modeli kullanılarak söz konusu tahvillerin risk ve getiri ilişkisi de ortaya konulmuştur. Sonuçlar risk-getiri ilişkisinin bütün ülkeler için pozitif olduğunu göstermekte, bir başka deyişle, uzun vadeli faiz oranlarının riski arttıkça, ortalama getirisi de artmaktadır. Yine GARCH-M modelindeki μ parametresi istatistiksel olarak her üç ülke içinde anlamlı olduğu için risk primi zamana bağlı olarak değişmektedir. Ortalama getiriler esas alındığında sadece petrol fiyatlarının tahvil getirilerinin tamamını etkilediği dikkat çekmektedir. Bu durumun arkasında petrol piyasasına özgü talep şoklarının ekonomik büyüme ve işsizlik oranlarında dalgalanmalara yol açması yatmaktadır (Lorusso & Pieroni, 2018). Faiz oranlarındaki volatilitenin ise, ne VIX endeksi, ne petrol fiyatları, ne de enflasyon oranlarından ciddi şekilde etkilendiği söylenebilir. Çünkü söz konusu değişkenlerin katsayıları anlamlı bile olsa, on binde birlik etki gücüne sahip oldukları için

ihmal edilebilir düzeydedirler. Uzu vadeli faiz oranlarının volatilitesi ağırlıklı olarak kendi gecikmeli volatilite değerlerinden kaynaklanmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, ülkelerin borçlanma maliyetlerinin düşmesi petrol fiyatlarının düşmesine bağlıdır.

Kaynakça

Afşar, M., & Doğan, E. (2017). Uzun Dönem Faiz Oranlarının Belirleyicileri: Oecd Ülkelerine Yönelik Bir Panel Veri Analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergis*i, (59), 103-115.

Akram, T., & Li, H. (2016). The empirics of long-term US interest rates. *Levy Economics Institute, Working Papers Series*, (863).

Arora, V., & Tanner, M. (2013). Do oil prices respond to real interest rates?. *Energy Economics*, 36, 546-555.

Becketti, S., & Sellon Jr, G. H. (1989). Has financial market volatility increased?. *Economic Review-Federal Reserve Bank of Kansas City*, 74(6), 17.

Berument, H., & Malatyali, K. (2001). Determinants of interest rates in Turkey. *Russian & East European Finance and Trade*, 37(1), 5-16.

Bhattarai, K. (2008). An empirical study of interest rate determination rules. *Applied Financial Economics*, 18(4), 327-343.

Christiansen, H., & Pigott, C. (1997). Long-Term Interest Rates in Globalised Markets (No. 175). *OECD Publishing*.

Christiansen, H., & Pigott, C. (1997). Long-Term Interest Rates in Globalised Markets (No. 175). *OECD Publishing*.

Ciocyte, O., Muns, S., & Lever, M. (2016). Determinants of long-term interest rates. *CPB Background Document, May, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis*. 1-35.

Darrat, A. F. (1989). Fiscal deficits and long-term interest rates: Further evidence from annual data. *Southern Economic Journal*, 363-374.

De Loubens, A., Idier, J., & Jardet, C. (2007). Determinants of long-term interest rates in the United States and the euro area: A multivariate approach. *Banque de France*.

Del Negro, M., Giannone, D., Giannoni, M. P., & Tambalotti, A. (2019). Global trends in interest rates. *Journal of International Economics*, 118, 248-262.

Demirgil, B., & Türkay, H. (2017). Türkiye'de faiz oranlarını etkileyen faktörler: bir ARDL/Sınır testi uygulaması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 907-928.

Den Butter, F. A., & Jansen, P. W. (2004). An empirical analysis of the German long-term interest rate. *Applied Financial Economics*, 14(10), 731-741.

Ewing, B. T., & Yanochik, M. A. (1999). Budget deficits and the term structure of interest rates in Italy. *Applied Economics Letters*, 6(3), 199-201.

Feldstein, M., & Eckstein, O. (1970). The fundamental determinants of the interest rates. *The Review of Economics and Statistics*, 363-375.

Hol, S. (2006). Determinants of long-term interest rates in the Scandinavian countries (No. 469). Discussion Papers.

Howe, H., & Pigott, C. (1991). Determinants of long-term interest rates: an empirical study of several industrial countries. *Federal Reserve Bank of New York Quarterly Review*, 16(4), 12-28.

Ichiue, H., & Shimizu, Y. (2015). Determinants of long-term yields: A panel data analysis of major countries. *Japan and the World Economy*, 34, 44-55.

Jansen, P. W. (2011). Net national savings and the Japanese long-term interest rate. *Applied financial economics*, 21(23), 1769-1778.

Janus, J. (2021). The COVID-19 shock and long-term interest rates in emerging market economies. *Finance research letters*, 43, 101976.

Konadu-Adjei, C. K. (2011). Determinants Of Long-Term Interest Rates In The United States (Doctoral dissertation, Walden University).

Kontonikas, A. (2004). Inflation and inflation uncertainty in the United Kingdom, evidence from GARCH modelling. *Economic modelling*, 21(3), 525-543.

Kramer, J. (1998). Determinants of the expected real long-term interest rates in the G7-countries. *Applied Economics*, 30(2), 279-285.

Lorusso, M., & Pieroni, L. (2018). Causes and consequences of oil price shocks on the UK economy. *Economic Modelling*, 72, 223-236.

Nakamura, K., & Yagi, T. (2015). Fiscal conditions and long-term interest rates *(No. 15-E-10). Bank of Japan.*

Orr, A., Edey, M., & Kennedy, M. (1995). The Determinants of Real Long-Term Interest Rates: 17 Country Pooled-Time-Series Evidence (No. 155). OECD Publishing.

Paesani, P., Strauch, R., & Kremer, M. (2006). Public debt and long-term interest rates: the case of Germany, Italy and the USA (No. 656). *ECB working paper*.

Park, K. (2022). The excess sensitivity of long-term interest rates and central bank credibility. *Economic Modelling*, 106, 105708.

Saiegh, S. M. (2005). Do Countries Have A "Democratic Advantage"? Political Institutions, Multilateral Agencies, and Sovereign Borrowing. *Comparative Political Studies*, 38(4), 366-387

Stolyarov, D., & Tesar, L. L. (2021). Interest rate trends in a global context. *Economic Modelling*, 101, 105532.

Kadın İstihdamı ve Kalkınma Arasındaki İlişki: Mena Ülkelerine Yönelik Panel Veri Analizi

Burcu KILINÇ SAVRUL[1]
Aslıhan ÇAVUŞCULU[2]

Giriş

Ekonomik kalkınma tüm ülkeler açısından büyük öneme sahiptir.Kalkınma kavramı büyümeye bakıldığında daha geniş bir kavramdır. Kalkınma içerisinde sosyal, siyasi, ekonomik, eğitim gibi konuları da barındırmaktadır. Kalkınmanın tarihi geçmişten günümüze kadar incelendiğinde ikinci dünya savaşı sonrasına dayanmaktadır. Kalkınma büyüme sonucunda elde edilenlerin sosyal ve kültürel alanda ülkelerin gelişmişliğinin çözümünde kullanılmasıdır.

Kadınların işgücü piyasalarındaki varlığına bakıldığında gelişmiş ülkelerde dahafazla olsa da halen istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bunun sebebi, kadınlar özellikle ataerkil toplumlarda baskın olan ikincil kişi olduğu düşüncesi nedeniyle istihdam edilmeleri ve işgücü piyasasında kendilerine yer bulmaları erkeklere oranla daha düşüktür. Ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunan kadınların yeteneklerinin geliştirilmesi, eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve bunun sonucunda toplum içerisinde ekonomik anlamda kendilerine daha çok yer bulmalarına sebep olacaktır.

MENA ülkeleri yer altı kaynakları, petrol rezervleri, doğalgaz rezervleri gibi çok önemli kaynaklara sahiptir. Dünyadaki bu kaynaklara olan ihtiyacın çok büyük bir kısmını karşılayan MENA ülkeleri olması gereken ölçüde büyüyememiştir. Ayrıca MENA ülkelerinde fazlasıyla artış gösteren nüfusa bakıldığında istihdam seviyesinin düşük olması bir diğer önemli konudur. MENA ülkelerinin coğrafi konumu, toplumsal yapısı ve kadınlara olan bakış açısından dolayı o ülkelerde kadın istihdamı da düşük seviyededir.

Çalışmada, MENA ülkelerindeki kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda ilk evrede kadın istihdamı, ekonomik kalkınma ve MENA ülkeleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Sonraki aşamada ise MENA ülkeleri ele alınmıştır. Panel veri analizi yapılmıştır. Değişkenler olarak IGE, TSKI, TSEI, HSKI, HSEI, SSKI ve SSEI alınmıştır. Analiz yapılmış ve yorumlanmıştır. Sonuç kısmında ise araştırma sorumuzun cevabı verilmiştir.

1.LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelemesi yapılarak kadın istihdamının kalkınma üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir.

[1]Prof.Dr.Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ramazan Aydın Yerleşkesi, Biga, Çanakkale/Türkiye
[2]Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat ABD, Biga, Çanakkale/Türkiye

Tansel (2002) yaptığı çalışmasında işgücüne katılan kadınları ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Türkiye üzerine yapılan ve 1980,1985,1990 yıllarındaki veriler ve EKKY ve Panel veri analizi kullanılarak yapılan araştırmalar sonucunda Türkiye'de 67 şehirde kadınların işgücüne katılım oranlarından yararlanılarak U biçimli bir ilişki bulunmuştur. İş imkanlarını arttıran sebeplerden olan ekonomik büyüme hızının fazla olması da kadın iş gücüne katkı sağlayacaktır. Çalışmada elde edilen bir diğer netice ise eğitim düzeyi yüksek olan kadının işgücüne katılımının da yüksek olacağı şeklindedir.

Lucı (2009) 184 ülke için yaptığı araştırmasında kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı çalışmıştır. Luci diğerlerinden farklı olarak yaptığı çalışmasında yatay kesit verisi ile birlikte zaman serisi de kullanarak panel veri analizi yapmıştır. 1965-2004 dönemlerini ele aldığı çalışmasında ekonomik gelişmenin kadınların işgücüne katılımı arasında U eğrisi benzeri ilişki tespit etmiştir.

Günsoy ve Özsoy (2012) yaptıkları çalışmada eğitim durumlarına göre kadın işgücüne katılım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan analiz VAR modeli analizidir. 2005-2011 yıllarını kapsayan ve Türkiye'de yapılan incelemeler sonucunda, eğitim seviyelerine göre kadın işgücüne katılım oranı zaman içerisinde büyümeyi de arttırıcı oranda etkilemektedir.

Ustabaş ve Gülsoy (2017) yapmış oldukları çalışmasında kadın işgücüne katılım oranı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz Türkiye'de ve 1990-2015 dönemleri kapsamaktadır. Kadın işgücüne katılım oranı ve Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişkinin incelendiği analize göre elde edilen sonuçlar hizmetler ve sanayi kesimlerindeekonomik kalkınma ve kadınların işgücüne katılması arasında güçlü bir bağlantı olduğu sonucuna varılmıştır.

Güçlü (2018) çalışmasında 2004-2014 yılları arasında yapmış olduğu çalışmasında U şekilli kadın işgücü hipotezinin geçerliliğini incelemiştir. Türkiye üzerine yaptığı çalışmasında değişkenler olarak reel kişi başına GSYİH, işsizlik, eğitim, istihdam, kadınların işgücüne katılım oranıdır. Panel veri analizi kullanılarak yapılan analiz sonucuna göre, Türkiye için U hipotezinin geçerli olmadığı tam tersi bu ilişkinin ters U şeklinde olduğu iddia edilmiştir.

Ataş (2019) 20 Avrupa Birliği ülkesinde 1991-2017 yılları arasında kadınların işgücüne katılım oranı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi panel veri regresyon analizi ile test etmiştir. Analiz sonucuna bakıldığında kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik kalkınma arasında pozitif yönünde anlamlı bir ilişki olduğu meydana çıkmıştır. Yapılan çalışmanın da U şekilli hipotez ile bağdaştığı görülmektedir.

Özduran (2020) çalışmasında 2000-2018 yılları arasında AB'ye üye ve aday ülkeler arasındaki kadın işgücünün ekonomik kalkınma üzerine etkilerini araştırmıştır. Analiz olarak panel eş bütünleşme analizi kullanılmıştır. Toplamda 34 ülkenin alındığı analizde Kosova verilerinin büyük çoğunluğunun Dünya Bankası veri tabanında bulunmadığından analize eklenmemiştir. Yapılan analizler sonucunda kadın işgücü ve ekonomik kalkınma arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İstihdam bir ülkenin refah düzeyinin göstergeleridir. Ayrıca ülke kaynaklarının aktif bir şekilde kullanımının da temel kriterlerinden birisidir (Çoban,2012: 334).Sanayi devriminin başladığı yıllardan sonra ücretli çalışma sistemi ortaya çıkmıştır ve istihdam kavramının doğuşu ve gelişimi de bu yıllara dayanmaktadır. 1929 da ortaya çıkan Büyük Buhrandan sonra birçok insan işsiz kalmış, işsiz kalanların ekonomik ve sosyal hayata negatif etkileri iktisadi olarak istihdamın önemini ortaya çıkarmıştır (Doğan, 2012: 14).

Ekonomik kalkınma, bireylerin yaşam seviyelerini, kendilerine olan güveni, hürriyetlerini arttırıp kişilerin yeteneklerine de katkıda bulunur (Todaro & Smith, 2011: 5). Ekonomik büyümeyi de içeren ekonomik kalkınma siyasi ve toplumsal mecrada yaşanan pozitif gelişmeden dolayı sosyal alandaki refahın artmasına neden olmaktadır (Pınar, 2012: 159). Üretimin ve kişi başına gelirin artışını kapsamakla birlikte ekonomik kalkınma, o ekonomide yaşanan ‘‘iktisadi ve sosyo-kültürel’’ açıdan yaşanan gelişmeleri de kapsar. Ekonomik kalkınmanın üretim etkenlerinin faaliyetlerinin artması ve ülkedeki sanayinin ekonomiye ve ihracata olan katkısının yükselmesi gibi ekonomilere bu şekilde etkileri vardır (Dinler, 2004: 539).

MENA Bölgesi gerek siyasi gerekse toplumsal açıdan incelendiğinde ülkelerin benzer bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Ülkelerin yönetim şekilleri dahil, makroekonomik değişkenleri destekleyen küresel endekslerde çok farklılık vardır fakat buna rağmen ortak bir noktada buluşturulup isimlendirilmiştir (Kalaycı, 2011: 77).

MENA ülkeleri küreselleşmeyle beraber diğer az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri gibi çeşitli düzeyde serbestleşme, ekonomide devlet düzenlemelerini azaltma, özelleştirme gibi reform dönemlerini uygulamaya başlamışlar. Arap isyanlarının 2011 senesinde başlamasıyla ve şu zamana kadar devam etmesiyle diğer başka ilişkileri de es geçmemek şartıyla MENA ülkelerinin kurumsal olarak değişimini sağlayan en önemli olaydır (Gök vd. , 2018: 288).

Tablo 1: *MENA Ülkelerinde Kadın Nüfus Oranı*

Ülkeler	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
Bahreyn	554.227	570.464	586.367	601.109
Yemen	13.808	14.139	14.470	14.801
Tunus	5.768	5.833	5.897	5.958
S. Arabistan	14.126	14.305	14.485	14.683
Katar	662.996	681.381	698.550	715.925
Kuveyt	1.627	1.636	1.644	1.656
Libya	3.255	3.305	3.355	3.402
Ürdün	4.833	4.921	4.988	5.037
Irak	18.559	18.990	19.418	19.865
İran	39.855	40.441	41.024	41.585
Mısır	47.707	48.690	49.665	50.632
Cezayir	20.482	20.896	21.303	21.697
BAE	2.892	2.951	3.004	3.054
Suriye	8.503	8.441	8.516	8.740
Fas	17.739	18.160	18.379	18.593

Kaynak: SESRIC, https://www.sesric.org/oicstat-result.php

MENA bölgesi toplumunun sahip olduğu ataerkil yönetim öncelikle aileden başlayarak geneli etkileyen bir yapı haline gelmiştir. Bu sebeple toplumdaki kadın ve erkeğin rollerini belirleyen ve kısıtlayan bir ortam oluşturulmuştur. Modern süreç ile birlikte kadının sahip olduğu haklarda değişiklikler yaşanmış ve kadın bir takım haklara sahip olmuştur (Özcan ve Özel, 2020: 90).

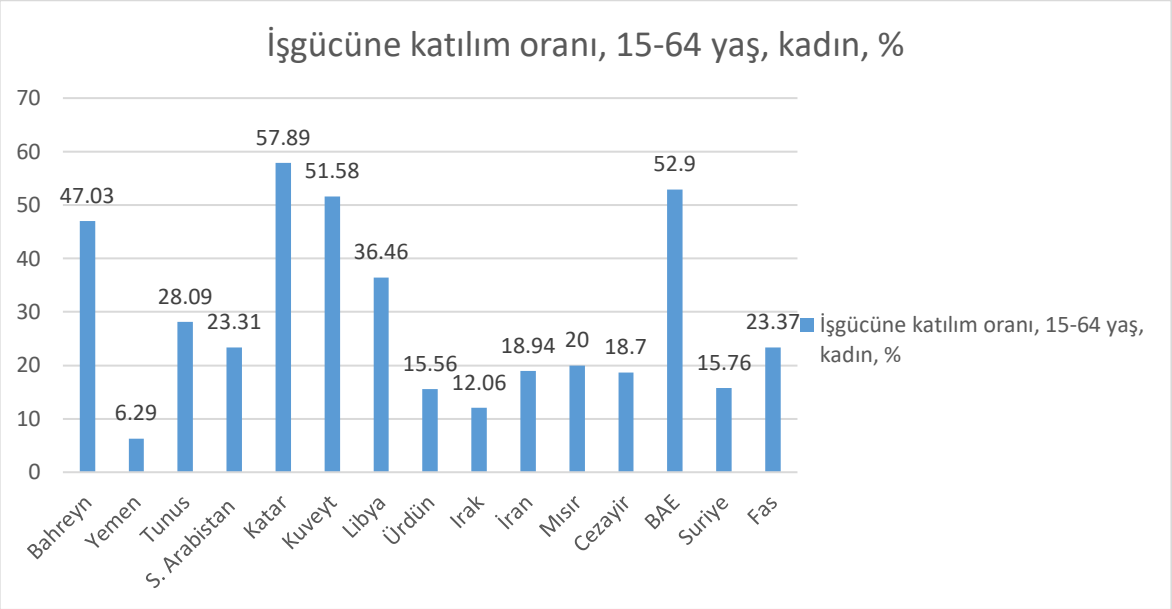

Şekil 1: *İşgücüne Katılım Oranı*

Kaynak: *SESRIC elde edilen veriler ile tarafımızca oluşturulmuştur.*

2019 yılında en yüksek işgücüne katılım oranına sahip ülkeler Katar ve Kuveyt, en düşük işgücüne katılım oranına sahip ülkenin de Yemen olduğu tablo sonuçlarından çıkarılmaktadır. MENA bölgesinde kadınlar son elli yılda eğitim konusunda ilerleme kaydetmiş olsalar da bu durum işgücüne katılımda artış sağlamamıştır.

MENA ülkelerinde en önemli ve ilk sırada gelen kalkınma için önemli olan hammadde petroldür. MENA ülkelerinde birbirleri arasında ülkelerin ekonomik kalkınması için doğal kaynaklara ağırlık verilmesi benzerlik gösterse de ülkelerde uygulanan politikalar, gelir seviyeleri aynı olmadığından kalkınma açısından farklılıklar görülmektedir. Başlıca kalkınma kaynağı olan petrol, kullanılabilme durumuna ve ülkelerde bulunan petrol seviyesine göre ülkeleri kalkındırabilir veya fakirliğe de sebep olabilir (Kalaycı, 2011: 179).

Petrolle birlikte MENA ülkelerinin en fazla ihraç edildiği kaynak doğalgazdır. MENA ülkelerinin diğer ülkelerle, dünya pazarıyla yarışabilmesi için petrolden başka ürün olması ve ihracatının olması gerekmektedir (Lancovichina, 2011: 2-3).

Tablo 2: *MENA: Seçilmiş Ekonomik Göstergeler, 2018-2022 (GSYİH'nın yüzdesi)*

	2018	2019	2020	2021	2022
MENA					
Reel GSYİH Yıllık Büyümesi	1,2	0,8	-3,4	3,7	4,3
Petrol Dışı Büyüme	1,9	2,5	-2,5	3,0	3,3
Cari İşlemler Dengesi	3,8	1,2	-3,2	0,7	0,4
Enflasyon, (yıllık ortalama %)	9,7	6,9	10,5	12,8	14,2

Kaynak:IMFhttps://www.atbank.com.tr/Documents/Category/ATB_mena-ulke-raporu---mart-2022-pdf_ 32.pdf

Tabloda görüldüğü gibi 2018 yılında 1,2 olan reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 1,2 iken 2019 yılında 0.8 oranına gerilemiş 2020 yılında ise -3,4 oranında küçülme olmuştur. nedenleri hem tüm dünyada görülen koronavirüs ve devamlı yükselen petrol fiyatları gösterilmektedir. ‘‘Bununla birlikte ekonomik toparlanma, artan enflasyon ve zayıflayan makro ekonomik koşullarla ortaya çıkan zorluklar nedeniyle zayıf görünümdedir. Riskler arasında daha sıkı küresel finansal koşullar, politika desteğinin erken geri çekilmesi, kalıcı enflasyon, sosyal huzursuzluk, jeopolitik ve güvenlik riskleri ile iklim koşulları yeralmaktadır (Seheri, 2022:1)

3. EKONOMETRİK UYGULAMA

Bu çalışmada kadın istihdamı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla 1991-2020 yıllarını kapsayan dönemde 17 Mena Ülkesi ele alınarak panel veri analizi yapılacaktır. Veriler Dünya Bankası ve UNDP (United Nations Development Programme) veritabanından derlenmiştir. Analizde kullanılan değişkenler Tablo 8'de verilmiştir:

Tablo 3:*Analizde Kullanılan Değişkenler*

Değişken	Değişken Açıklaması
IGE	İnsani Gelişmişlik Endeksi
TSKI	Tarım Sektöründe Kadın İstihdamının Payı
TSEI	Tarım Sektöründe Erkek İstihdamının Payı
HSKI	Hizmet Sektöründe Kadın İstihdamının Payı
HSEI	Hizmet Sektöründe Erkek İstihdamının Payı
SSKI	Sanayi Sektöründe Kadın İstihdamının Payı
SSEI	Sanayi Sektöründe Erkek İstihdamının Payı

Kaynak: Dünya bankası ve UNDP veri tabanından derlenmiştir.

Model: $IGE_{it} = \beta 0+\beta 1\ TSKIit + \beta 2\ TSEIit + \beta 3\ HSKIit+ \beta 4\ HSEIit +\beta 5\ SSKIit +\beta 6\ SSEIit\ +Uit$

Modelde IGE bağımlı değişken olarak tanımlanırken, TSKI, TSEI, HSKI, HSEI, SSKI ve SSEI değişkenleri bağımsız değişken olarak tanımlanmıştır.$\beta 0$ sabit parametreyi ifade ederken, β_1, β_2, β_3, β_4, β_5, β_6 bağımsız değişkenlerin parametrelerini ifade etmektedir. U ise modeldeki hata terimini göstermektedir. Modeldeki değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 4.*Analizde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler*

	IGE	TSKI	TSEI	SSKI	SSEI	HSKI	HSEI
Ortalama	0.712751	17.35005	14.39802	13.76169	30.12008	68.88824	55.48194
Ortanca	0.730500	7.607500	12.30900	11.98000	30.01100	72.13750	54.97050
Max	0.919000	87.72700	47.08400	36.83200	67.40400	98.67000	74.01400
Min.	0.401000	0.008000	1.188000	1.028000	9.901000	9.353000	30.80500
St Sapma	0.115945	20.89439	11.82875	9.516103	8.456632	23.72254	9.824714
Gözlem Sayısı	510	510	510	510	510	510	510

Araştırma Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde yapılan analizlerin sonuçları ve sonuçların yorumlanmasına yer verilmiştir. Bu anlamda öncelikle değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı araştırılmış, gerekli birim kök testleri yapılmış, eşbütünleşme ilişkisi tespiti yapılmıştır.

Panel veri analizi kullanılarak tahmin edilecek model aşağıdaki gibidir:

$$IGE_{it} = \beta_0 + \beta_1 TSKI_{it} + \beta_2\ TSEI_{it} + \beta_3\ SSKI_{it} + \beta_4\ SSEI_{it} + \beta_5\ HSKI_{it} + \beta_6\ HSEI_{it} + \varepsilon_{it}$$

Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları

Çalışmada birim kök seçimini yapmak amacıyla öncesinde yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testinden elde edilen sonuca göre hangi derece birim kök testi yapılacağına karar verilecektir. Yatay kesit bağımlılığı varlığı T > N durumunda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testi ile araştırılabilmektedir. Bu çalışmada zaman boyutu 30, yatay kesit boyutu 17 olduğu T >N şartını sağladığından yatay kesit bağımlılığı LM_{adj}(Adjusted Lagrange Multiplier) testi ve Pesaran CD testleri ile incelenmiştir.

Tablo 5.*Yatay Kesit Bağımlılığı Testi*

Değişkenler	**Yatay Kesit Bağımlılığı**	
	LM_{adj}(Pesaran vd. 2008)	Pesaran CD
IGE	152.9325 (0.0000)	44.88432 (0.0000)
TSKI	95.71547 (0.0000)	31.48178 (0.0000)
TSEI	165.9763 (0.0000)	50.30754 (0.0000)
SSKI	107.2646 (0.0000)	11.65783 (0.0000)
SSEI	106.1914 (0.0000)	12.57032 (0.0000)
HSKI	112.2426 (0.0000)	22.50629 (0.0000)
HSEI	130.8613 (0.0000)	14.92737 (0.0000)

Not: * serilerin %1, %5 ve %10 düzeylerinde katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduklarını göstermektedir.

Tablo 5'de sonuçlara bakılarak H_0:Yatay kesit bağımlılığı yoktur hipotezi reddedilmektedir. Sonuçlara göre, %5 düzeyinde analize dahil edilen ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum aynı zamanda analize katılan ülkelerin birinde ortaya çıkan şokun diğer ülkelerde de etki göstereceği anlamına gelmektedir. Yapılacak olan birim kök testlerine karar verirken de yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak seçim yapılmalıdır. Bu nedenle, çalışmada yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak ikinci nesil panel birim kök testi ve panel eş-bütünleşme yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 6.*Homojenlik Test Sonuçları*

Test	**Test İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
Delta_tilde	6.754	0.000
Delta_tilde_adj	7.119	0.000

Tablo 6'daki homojenlik sonuçlarına göre H_0 hipotezi reddedilmektedir.

Dolayısıyla değişkenler heterojen olup panel sonuçlarında dikkate alınacaktır.

Panel Birim Kök Test Sonuçları

Bir serinin durağanlığının test edilmesi için kullanılan yöntem birim kök testidir. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları dikkate alınarak çalışmada 2. Nesil birim kök testlerinden olan CADF birim kök testi kullanılmıştır. CADF birim kök testi ile araştırılan tüm ülkeler için ayrı ayrı durağanlık sonuçlarını elde edebilmekteyiz. Ayrıca CADF birim kök testi hem T>N durumunda hem de N>T durumunda kullanılabilmektedir (Eren,2019: 118).

Tablo 7.*CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Düzey değerleri)*

Ülke	**IGE**	**TSKI**	**TSEI**	**SSKI**	**SSEI**	**HSKI**	**HSEI**
Bahreyn	-2,20	-3,25	-1,54	-2,85	-2,88	-3,35	-1,74
Malta	-2,60	-0,39	-1,81	-2,29	-2,52	-1,52	-2,31
Yemen	-3,02	0,44	-3,29	-0,53	-2,24	2,59	-2,99
Tunus	-1,70	-1,95	-3,79	-3,64	-1,59	-1,21	-0,39
Suudi Arabistan	0,95	-2,36	-3,69	-1,36	-3,04	-4,18	-1,93
Katar	-2,07	-2,51	-3,22	-3,59	-4,58	-3,29	-3,39
Kuveyt	-5,28	-0,38	-2,20	-5,44	-1,68	-2,92	-3,57
Libya	-3,10	-2,93	-2,98	-3,52	-2,88	-2,57	-2,90

Ürdün	-3,12	-2,53	-3,78	-2,61	-4,48	-4,55	-1,99
Irak	-3,94	-2,23	-2,78	-2,39	-2,39	-2,74	-2,81
İsrail	-2,24	-18,05	-2,96	-3,00	-1,90	-3,95	-1,36
İran	-1,23	0,92	-2,55	-2,57	-2,04	0,89	-1,56
Mısır	-3,14	-1,96	-2,42	-5,60	-0,17	-2,74	-1,52
Cezayir	-2,80	-3,28	-3,14	1,09	-6,45	-0,93	-4,55
Birleşik Arap Emirlikleri	-3,81	-2,60	-3,12	-4,30	-2,76	-4,71	-2,04
Suriye	-1,38	-2,50	-1,76	-2,02	-3,93	-2,87	-5,14
Fas	-3,61	-2,03	-2,79	-5,23	-5,80	0,45	-2,16
CIPS İstatistiği	-2,61	-2,80	-2,81	-2,93	-3,02	-2,21	-2,50

(CADF istatistiği kritik değerleri %1, %5, %10 düzeylerinde sırasıyla 4.67, 3.88, 3.49 ; CIPS değerleri %1,%5,%10 düzeyde sırasıyla -2.38, -2.20, -2.11'dir)

Tablo 7'de analize dahil olan ülkeler için düzey değerlerinde CADF birim kök sonuçları ve panelin geneli için de CIPS istatistik değerleri verilmiştir. Görüldüğü üzere, düzey değerindeki ülkelerin %1, %5, %10 kritik değerler ile karşılaştırıldığında durağan olduğu görülmektedir. Sonuçlara bakıldığında panelin geneli olan CIPS istatistiğinde tüm değişkenlerin durağan olduğunu görüyoruz. Ekonometrik analizlerde eş bütünleşme olması için birim kök testinde durağan olmayıp, fark alarak durağanlaştırılan seriler kullanılması gerekmektedir. Fakat bizim çalışmamızda seriler fark alma gereksinimi duymamış, düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Bu nedenle çalışmada eşbütünleşme ilişkisi incelenememektedir.

Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik Test Sonuçları

Araştırmanın amacına yönelik seriler arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek için Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi kullanılmıştır. Testin boş hipotezi bütün yatay kesitlerde "X'ten Y'ye nedensellik ilişkisi yoktur" şeklindedir. Dumitrescu-Hurlin Panel test sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir:

Tablo 8.*Dumitrescu – Hurlin Panel Nedensellik Sonuçları*

Nedensellik Yönü	W-bar istatistik	Z-bar istatistik	Olasılık
TSKI => IGE	4.41174	3.74939	0.0002*
IGE => TSKI	3.91618	2.90930	0.0036*
TSEI => IGE	4.22971	3.44081	0.0006*
IGE => TSEI	4.45666	3.82554	0.0001*
SSKI => IGE	4.29882	3.55797	0.0004*
IGE => SSKI	3.63158	2.42685	0.0152*
SSEI => IGE	3.51992	2.23755	0.0253*
IGE => SSEI	5.90330	6.27793	3.E-10
HSKI => IGE	4.79598	4.40076	1.E-05
IGE => HSKI	3.24843	1.77732	0.0755
HSEI => IGE	2.99437	1.34663	0.1781
IGE => HSEI	6.07707	6.57249	5.E-11

Not:*0.05 anlam düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. => işareti nedenselliğin yönünü göstermektedir)

Tablo 8 incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre nedensellik test sonuçları incelendiğinde TSKI ile IGE değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Yani TSKI kalkınmanın nedenidir. Kalkınma TSKI' nın nedenidir. Daha sonra SSKI ile IGE arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yine aynı şekilde SSKI kalkınmanın nedeni olduğu gibi kalkınma da SSKI nın nedenidir. HSKI değişkeninden IGE değişkenine doğru nedensellik ilişkisine rastlanılmazken IGE değişkeninden HSKI değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır. Yani kalkınma HSKI nın nedenidir.

Tablo 9.*Sabit Etkili Panel Regresyon Sonuçları*

Değişkenler	**Katsayılar**	**Olasılık Değerleri**
TSKI	0.190995	0.0000
TSEI	0.051055	0.1395
SSKI	0.184981	0.0000
SSEI	0.061185	0.0767
HSKI	0.190343	0.0000
HSEI	0.058069	0.0929
R-kare: 0.82	**F-olasılık:** 0.000	

Sabit etkiler modeli sonuçlarına bakıldığında R-kare değeri 0.82 olarak bulunmuş ve F-olasılık değeri 0.05 ten küçük bir değer olarak tahmin edilmiştir. Dolayısıyla model bütüncül olarak anlamlıdır sonucuna ulaşabiliriz. Tabloda sanayi sektörü kadın istihdamı (SSKI) ve hizmet sektörü kadın istihdamı (HSKI) ve tarım sektörü kadın istihdamı (TSKI) değişkenleri istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Tarım sektöründe kadın istihdam oranının bir birim artması ile kalkınma % 19 oranında artmaktadır. Sanayi sektöründe kadın istihdamının bir birim artması ile kalkınma %18 oranında artmaktadır. Hizmet sektörü kadın istihdamında bir birimlik artış kalkınmada %19 oranında bir artış yaratmaktadır.

4. SONUÇ

Tarihsel sürece bakıldığında işgücü piyasasında kadınlar hep var olmuştur. Ancak eski zamanlarda genelde ev işlerinde ve kırsal alanda çalışan kadınlar emeklerinin karşılığını alamamışlardır. Ailesinin düzenini sağlama ve çocuk bakma sorumluluğu olan kadınların zamanının büyük bir kısmı bu işlerle geçmesine rağmen ücret olarak karşılığını alamamışlardır. Kadınlara işgücünde olan ihtiyacın artması sanayileşme ile birlikte olmuştur. Sanayileşme sürecinden sonra ücretli çalışan konumuna geçen kadınlar özelliklekentleşmenin artması ile birlikte ortaya çıkan emek faktörüne duyulan ihtiyaçla birlikte daha fazla istihdam edilmektedirler.

Ekonomik kalkınma bütün ülkeleri ilgilendiren önemli bir konudur. Ekonomik kalkınmayı büyümeden ayıran özellikleri sosyal, kültürel vb. kavramları da içerisinde barındırmasıdır. Bir ülkenin gelişimi için sadece ekonomik büyüme yeterli değildir. Kalkınmanın hususlarını yerine getiren ülkeler buna bağlı olarak büyüme ve gelişmeye daha fazla zaman ayıracaklardır. Bu yüzden kalkınma ülkelerin gelişimi açısından önemli konumdadır.

Ekonomik kalkınmada kadınların çok büyük rolü vardır. Küreselleşme ile birlikte yeni yeni ortaya çıkan üretim örnekleri ülkeler arasında da rekabeti arttırmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte kadınlara vasıflı işlerde duyulan ihtiyaç artmıştır. Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere oranla daha az istihdam edilmektedirler. Bunun sebepleri arasında o toplumlarda baskın olan ataerkil sistem, kadınların eğitimine ve becerilerine önem verilmemesi ve toplumsal baskı gösterilmektedir. Çünkü kalkınma içerisinde eğitim, sosyal, kültürel vb. gibi kavramları da barındırır.

İşgücüne daha fazla katılan kadınlar her anlamda fayda sağlayacaklardır. İstihdam edilen kadınlar aile yaşantısına katkıda bulunacaklardır ve ekonomik özgürlüklerini elinde bulunduran kadınlar toplum içerisinde daha fazla söz sahibi olurlar ve bu durum ülkelerin refah seviyesinin yükselmesinde önemli bir konuma sahiptir.

Çalışmada kadın istihdamı ve kalkınma arasındaki ilişkiyi araştırmak için literatür doğrultusunda bağımlı değişken olarak İGE alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise TSKI, TSEI, HSKI, HSEI, SSKI, SSEI değişkenleri kullanılmıştır. Panel veri analizinde öncelikle yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik incelenmiştir. Test sonuçlarına göre yatay kesit bağımlılığı ve heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak çalışmaya

ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran CADF testi ile devam edilmiştir. Durağanlık testleri yapıldıktan sonra söz konusu değişkenler arasındaki ilişki Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi ile incelenmiştir.

Nedensellik test sonuçlarına göre IGE değişkeninden HSKI değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Sabit etkiler modelinde R-kare değeri 0,82 bulunmuştur. Dolayısıyla modelin açıklayıcılığı oldukça yüksektir. F- olasılık değeri bütüncül olarak modelin anlamlılığını ortaya koymaktadır.

Model incelendiğinde, sanayi sektörü kadın istihdamı (SSKI) ve hizmet sektörü kadın istihdamı (HSKI) ve tarım sektörü kadın istihdamı (TSKI) değişkenleri istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Tarım sektöründe kadın istihdam oranının bir birim artması ile kalkınma % 19 oranında artmaktadır. Sanayi sektöründe kadın istihdamının bir birim artması ile kalkınma %18 oranında artmaktadır. Hizmet sektörü kadın istihdamında bir birimlik artış kalkınmada %19 oranında bir artış yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

Ataş, D. (2019). Kadınların İşgücüne Katılımı ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi: AB Ülkeleri Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Tokat.

Çoban, O. (2012). *İktisada Giriş,* 3. Baskı, Konya: Atlas Akademi Yayınları.

Doğan, G. (2012). İstihdam ve Genç İşsizlik. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi. Sivas

Eren, M. V. (2019). MENA Ülkelerinde Sektörel Kadın İstihdamı ve Kalkınma Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 17(4). 106-127.

Gök,A. Yamak, T. ve Saygın, E. (2018). Doğrudan Yabancı SermayeYatırımlarının Yolsuzluk Üzerindeki Belirleyici Etkisi: MENA Bölgesi İçin Panel Veri Araştırması. *International Journal of Economic and Administrative Studies* (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı):287-302 ISSN 1307-9832.

Güçlü M. (2018). Ekonomik Kalkınma Ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye İçin U Hipotezinin Yeniden Test Edilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 32. 203-210. Denizli.

Günsoy G. ve Özsoy C. (2012).Türkiye'de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*. 49(568).

Lanchovichina, E. (2011). MENA's non-oil export performance ın the last decade, *Worldbank MENA Knowledge and Learning Quick Note Series,* 39, 2-3.

Kalaycı, İ. (2011). *Afrika'nın Melez YüzüMENA: Makro İktisadiGöstergelere ve Küresel Endekslere Göre Manası.* T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı Avrasya Etütleri 40(2), 175-199.

Luci, A. (2009), "Female Labour Market Participation and Economic Growth" *International Journal of Innovation and Sustainable Development,* Volume: 4, Issue: 2-3, p.97-108.

Özcan, M. Özel, S. (2020). Arap Baharı Süreci Sonrasında Orta Doğu'da Kadın. *Liberal Düşünce Dergisi.* 97,89-108.

Özduran, Y. İ. ve Atik H. (2020). Kadın İşgücünün Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi: AB Üyesi Ve Aday Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 14(77).

Pınar, A. (2012). *Maliye Politikası Teori ve Uygulama*, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitapevi.

Seheri Ö. (2022). *A&T Bank* ''Ekonomik Araştırmalar Departmanı'' Çalışma Raporu.

Tansel A. (2002). Türkiye'de Ekonomik Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Zaman Serisi Kanıtları ve İller Arası Tahminler. *ERC Working Papers in Economics* 01/05.

Todaro, M.P. ve Smith, S.C. (2011). *Economic Development*, Eleven Edition, Pearson Education. Boston.

Ustabaş, A. Gülsoy T.Y, (2017) ''Kadınların İşgücüne Katılım Oranı ile Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişkiler: Türkiye İçin Bir Korelasyon Analizi''.*Avrasya Ekonomileri Konferansı*.

https://www.atbank.com.tr/Documents/Category/ATB_mena-ulke-raporu---mart-2022-pdf_32.pdf

Dijital Çağda Yrerel Yönetimler Ve Dijital Dönüşümün Yerel Halka Etkileri

Mehmet BİREKUL

Dijital Çağ, önceye ait bilgilerin, yöntemlerin, stratejilerin, araçların, düşüncelerin yerine; yeni teknolojilerin, yeni kavramların, yeni süreçlerin ve hatta yeni bir dünyanın kavramlarını açan sınırı olmayan ve ayrıca bilgi çağı, enformatik çağ, bilişim çağının ötesinde bir kavram olarak da değerlendirilebilir. 21. Yüzyıl çağı olarak nitelediğimizde dijital çağ, teknolojik yenilikleri insanlığın hizmetine sunmakla kalmamış, farklı disiplinlerde yeni bilimsel yöntemlerin gelişmesine de imkân tanımıştır.

İletişimde, karar almada, uygulamada, bilgi geliştirmede, bilgiye, isteklere, taleplere, raporlara, hedeflere ulaşmada maksimum hızı sağlamasıyla özel ve kamusal alanın her noktasında, işletme riskleri en aza indirmesiyle düşük maliyetlerle, yüksek karlılık hedeflerine ulaştırabilmektedir. Bu sebeple özelde ve kamuda maddi, manevi dönüşümün sağlanmasının başlıca aktörlerinden en önemlisi dijitalleşme diyebiliriz.

Dijitalleşme çağı özel sektör işletmelerinin yanı sıra yerel yönetimlerin de yeni fikirler geliştirmelerini, daha geniş bir kitleye ulaşmalarını, işlerini organize etmek ve yönetmek için gelişmiş araçlar kullanmalarını ve en önemlisi de halkın yerel yönetimlere katılımının sağlanmasıyla yerel yönetimlere karşı halkın aidiyetlik duygularının yükseltilmesi ve sonuç itibarıyla halkı mutlu etmek ve yaşam kalitelerini yükseltmek için daha iyi hizmetler sunabilmelerini sağlamaktadır.

Akıllı telefonların, çok farklı yapay zeka ve öğrenen algoritmalar ile sürekli optimize edilen yenilenen servisler, toplu sms gönderileri ve mail gönderimi gibi iletişim yollarıyla yerelde halka akıllı şehirleşme adı altında sunulan otomatik servisler dijitalleşmenin ne denli hayatın bir parçası olduğunu bizlere göstermektedir. Bu sayede yerel yönetimlerin halka sunduğu hizmet kalitesi ve yeniliklerinin şeffaflığı ve takip edilebilirliği de ortaya çıkmış olmaktadır.

Uzun yıllardır yerel yönetimlerin halka hizmet sunması sürecindeki süreç yönetimi, zaman ve maliyet tasarrufu, ortaya konulan yeni fikirler ile birlikte yeni otomasyon ve optimizasyon farklılıkları, hizmet sürecinin en minimum hata ve en hızlı şekilde halka ulaşmasını ve bu süreçte gereksiz çalışmalar, sübjektif kararlar yerini yapay zeka yardımıyla en doğru şekilde, en doğru zamanda en doğru noktaya hizmetin ulaşmasını sağlar. Yani halkın ihtiyaç duyduğu bir hizmetin sağlanmasını mümkün kılar ve kolaylaştırır. Bu sayede halkın hizmet sürecine ve hizmetin doğruluğuna inancını artırmaktadır.

Dijital hizmetlerin ortaya çıkmasıyla, yerel yönetimlerde başta bilgiye ulaşmak olmak üzere bir çok konuda; evrak takibi, sanal banka ödeme işlemleri, başvurular, işlem sonuçları ve yerel yönetim raporları gibi bir çok kolaylık halkın hizmetlerden faydalanmasının kalitesini ve hızını artırmıştır.

Bununla birlikte yerel yönetimlerce verilen dijital hizmetlerin kamu maliyetine de çok önemli tasarruflar getirdiği de çok önemlidir.

Son zamanlarda hızla yayılan akıllı telefonlar ve bilgisayarlar ile internet teknolojisinin gelişmesiyle beraber her alanda değişim ve dönüşüm yaşamak kaçınılmaz hale gelmiştir. Akıllı telefon kullanım oranlarının artması, evinde internet olmayan hanelerin çok hızlı şekilde azalması değişimin her alanda hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur. Aile içi ilişkilerden, sosyal ilişkilere, alışverişten eğitime kadar her alanda radikal değişimler yaşanmakta ve bu süreç hızla devam etmektedir. Özellikle 2020 Mart aylarından itibaren Covid-19 salgın döneminde her şeyin dijital platformlarda sunulmasını bu değişim ve dönüşümü daha da hızlandıran önemli bir etken olmuştur. Yaşanan değişimler kamu hizmetlerinin doğal süreçte ancak zorunlu olarak sunum şeklini de değiştirmeye başlamıştır. Küreselleşmenin de etkisiyle insanlar dünyanın bir ucunda yaşanan gelişmelerden anında haberdar olmakta, sunulan imkân ve hizmetlerden kendileri de en az diğerleri oranında faydalanmak istemektedir. Dolayısıyla, hizmet sunanlardan daha kaliteli ve daha farklı şekillerde hizmet beklentisi içerisine girmektedirler. Kamu kurumlarında yaşanan yeniden yapılanma çalışmaları doğrultusunda ve vatandaşların istek ve beklentilerinin artması sonucunda kamu kurumlarının kendilerini yenilemeleri artık bir tercihten ziyade bir zorunluluk halini almıştır. Sadece kamu kurumları değil özel sektörde özellikle online alışveriş siteleri baş döndürücü bir hız ile sokağa çıkma gibi kısıtlama boşluğunu doldurmuş ve olağan üstü oranlarda çılgınca alışveriş imkanını insanlara sunmuştur. Çok tabidir ki yenilik ve değişimlere zamanında ve yerinde çözüm önerisi getiremeyen kurumlar kendilerini geleceğe taşıyamama gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaları da kaçınılmazdır.

Bunlarla beraber kamu hizmetlerinin bir çoğunun e-devlet uygulamaları ile gerçekleştirilmesi, sunulan hizmetlerin etkinlik ve verimlilik sağlamasında, maliyette ve sürelerin kullanılmasında yaşanan azalmalar e-devlet uygulamasının işlerlik kazanmasında etkili faktör olmuştur.

Hiç kuşkusuz e-dönüşümde yaşanan gelişmelerden en çok etkilenen birim yerel yönetimler olmuştur. Yerel yönetimler içerisinde ise belediyeler, bu dönüşümde en çok etkilenen birim olarak öne çıkmaktadır. Yerel yönetimler, halka hizmet götürmede kullandıkları e-belediyecilik yöntemini e-devletin küçültülmüş bir modeli şeklinde yürütmektedirler.

Küreselleşme süreçlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı ve yeniliklerin gerçekleştiği birimlerin başında yerel yönetimler gelmektedir. Bu sürecinin şekillenmesiyle yerel hizmetlerin sunumunda hizmet yerinden yönetim ve vatandaşla birlikte yönetim kavramları gündeme gelmeye başlamıştır.

Bilgi çağının gerektirdiği kent yaşamını kolaylaştıracak politikaların uygulanması, çalışmaların yürütülmesi görevi doğal olarak yerel yönetimlere düşmektedir.

Bu nedenle, etkili bilim ve teknoloji politikalarının düzenlenmesi ve bunların yürütülmesi konusunda merkezi kurumların yanı sıra yerel yönetimlerin de en önemli sorumlulukları arasındadır. Çünkü e-dönüşüm; yerel hizmetlerde kaliteyi, hizmet sunulan alanların genişletilmesini, yerel topluluklara sosyal, kültürel ve ekonomik alanda yeni imkânların sunulması gibi önemli katkıları barındırmaktadır. Sürekli gelişen bilişim teknolojileri sayesinde yerel yönetimlerin de dijital olarak dönüşümleri sağlanmakta, çok yönlü olarak hizmet sunma gerekliliği ortaya çıkmakta ve yerel yönetimlere yeni ufuklar ve sorunlara çözüm konusunda yeni yöntemler geliştirmesine katkı sunmaktadır.

Hem dünyada, hem de ülkemizde gerçekleştirilen akıllı kent uygulamaları yerel nitelikteki hizmetlerin sunumunda bu düzenlemelerin ne kadar etkili olduğunu ispatlamıştır. Bu uygulamaların geniş alana yayılması, sadece hizmet sunum kalitesini değil, kentsel alandaki yaşamı da olumlu olarak değiştirebilir. Yerel alanda yaşanan sorunların çözülmesinde yerel otoritelerin bilişim teknolojilerine başvurdukları görülmektedir. İlerleyen dönemlerde bilişim teknolojilerinin kentsel alanda paydaş olma potansiyeli de bulunmaktadır. Özellikle kentlerde

sürdürülebilirliği sağlama açısından bilişim teknolojileri sayesinde önemli sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür (Bulut ve Aslan, 2019: 774).

Dünyada bütünleşme politikaları her alanda uluslararası rekabeti gerekli kılmaktadır. Kamu hizmetlerinin sunulmasında rekabet ortamında geride kalmamak için devletlerin yeniden yapılanma çalışmalarına yönelmeleri gerekir. Devletlerin, vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşları ile olan ilişkilerinin olumlu olması hızlı gelişmelerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Hizmet sunumunda dikkat edilmesi gereken husus; vatandaşların memnuniyetliklerinin arttırılması ve vatandaş odaklı hizmetlerin sunulması amacıyla faaliyetlerin geliştirilmesidir (Henden ve Henden, 2005: 48).

Yerel yönetimler vatandaşların kamu hizmetlerine erişim konusunda en başta başvurdukları kurum olduğu için, vatandaşların kent hayatına ilişkin beklentileri hızla artmaktadır. Yerel yönetimler de bu beklentilere cevap verebilmek amacıyla teknolojik olarak yeni imkânları kullanmanın yollarını aramakta, dijital uygulamalardan daha fazla yararlanmak için çalışmalar yürütmektedir . Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, internetin kullanım oranlarının yaygınlaşmasıyla bilgi çağına geçiş ile beraber hizmetlerin sunum şekli de değişime uğramış ve her konuda olduğu gibi yerel yönetimlerde de hizmetler uzaktan veya online gibi şekillerle verilmeye başlanmıştır.

Yerel yönetimler, halkın yerel nitelikteki ortak ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli birimler olması dolayısıyla yerel halkı ilgilendiren her sorun aynı zamanda belediyeleri de doğrudan ilgilendirmektedir. Bu nedenle, vatandaşlara sunmuş oldukları hizmetlerin kapsayıcı, herkes tarafından kolay bir şekilde erişilmesi ve hızlı bir şekilde yerine getirilmesi amacıyla teknolojik imkânlardan yararlanmaları gerekir. Çünkü teknolojiden yararlanmayla, gelişmeleri yakından takip edileceği, yönetim sürecinin doğrudan bireyler yerine otonom ya da yapay zekâ yöntemi ile sunmanın hizmetlerde hem nitelik hem de nicelik olarak artışın yaşanacağı kabul edilmektedir. Bu kapsamda, yerel yönetimlerin teknolojik imkânlardan yararlanmasının ilk örneğini kent bilgi sistemlerinin alt yapısını oluşturan e-belediye hizmetlerinin uygulanması ile başladığı söylenebilir (Bulut, 2002: 2-5).

Bu noktadan hareketle kamu kurumları, teknolojinin önemli imkânlarından faydalanarak vatandaşlara daha nitelikli hizmetler sunarak yerel halkın katkılarını ve onların güvenlerini kazanmaya çalışmışlar, 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun geçici 10. maddesine göre belediyeler için e-belediye bilgi sistemlerinin oluşturulması anayasal bir zemine oturtulmuş ve bu maddeye yöre bütün belediyelerin ebelediye bilgi sistemlerinin oluşturulması zorunlu hale getirilmiştir. Ücretsiz bir şekilde sunulan bu hizmetler, belediyelerin yönetim bilgi sistemleri yapısını oluşturmaktadır. Projeye yeni modüllerin eklenmesi, belediyelerin veri aktarma konusundaki faaliyetler İçişleri Bakanlığı aracılığıyla düzenlenmektedir (Erdoğan, 2019a: 560).

Herhangi bir belediyenin web sayfası incelendiğinde; web sayfasının ana sayfasında halkın ulaşabileceği haberler, meclis tarafından alınan kararlar, yapılan ihaleler, belediyenin yapmış olduğu etkinlikler, video ve foto galeri sayfasına ulaşılır. Projeler sekmesi tıklandığında ise; planlanan, devam eden, tamamlanmış veya yenilenen projeler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Dijitalleşmenin getirmiş olduğu fırsatlar sayesinde vatandaşlar evlerinde internet bağlantısının olduğu bütün dijital araçlar vasıtasıyla birçok bilgiye serbest bir şekilde ulaşmaktadır. Bu durum belediyelerin şeffaf, vatandaş esaslı, kamu hizmetlerinin hızlı sunulması, vatandaşlara güven sağlaması, vatandaşların günün herhangi bir saatinde emlak, vergi gibi birtakım borçlarının ödenmesi işlemlerini gerçekleştirmeleri gibi birçok hizmetleri daha kolay bir şekilde gerçekleştirme imkanına kavuşmuştur

Ülkemizde Büyükşehir belediyesinin bulunmadığı illerde il özel idareleri hizmet sunmaktadır. Dijital dönüşümün gerektirdiği şartlara ayak uydurmak ve daha kaliteli hizmet sunmak için il özel idareleri de kendilerini yenileme ihtiyacı hissetmiştir. Vatandaşların yerel yöneticilere ulaşması ve bilgi sahibi olabilmesi amacıyla her ilde il özel idaresi birimleri kendi

il isimleri ile web siteleri oluşturmuştur. Aynı zamanda İl özel idareleri, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nu gereğince her yıl faaliyet raporu hazırlamak zorundadır. Hazırlanan faaliyet raporları da il özel idarelerinin web sayfalarında ilgili linkte paylaşılmakta ve vatandaşlar tarafından internet erişimiyle raporlara ulaşılmaktadır. İl özel idarelerinin teknolojik imkânlar kullanılarak hizmetlerin sunulmasında hangi alanda hangi eksikliklerin olduğuna yönelik sağlıklı tespitlerin yapılmasını kolaylaştırmıştır.

İnternet arama motorlarında herhangi bir köy arandığında köylüler tarafından oluşturulan sosyal medya hesaplarına anında açık şekilde ulaşıldığı görülmektedir. Bu sosyal medya ortamlarında köylere ait özellikler, köylerin gelenek göreneklerine ait fotoğraflar, köyün bir takım tarihi ve kültürel alanları ile ilgili fotoğraf ve videoların paylaşıldığı görülmekte ve köyü tanıtan bilgilere ulaşılabilmektedir. Aslında imkan dahilinde köylerin kendilerine has resmi bir web sayfası bulunması köylerde sunulan hizmetlerin nitelik ve nicelik olarak artmasına katkıda bulunabilir. Köylerde yaşanan sorunların daha net bir şekilde görülmesine katkıda bulunabilir.

Dijital dönüşümün olağan dışı hızla ve sınırsızca oluşumu tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Sistemlerin tercih dışı evrilmesi sonucu bir çok noktadaki eksiklikleri de ortaya çıkarmıştır.

Yerel yönetimlerde bilgi teknolojilerinin kullanılması kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından yerel yönetimler üzerinde bir baskının oluşmasına neden olmaktadır. Bu baskılar sayesinde katılımcı demokrasinin gelişmesi yönünde önemli adımlar atılırken yerel yönetimlerde dijital uygulamalar sürecinde birçok sorun ile karşılaşılabilmektedir. Bu sorunlar; hukuki ve teknik konularda yasalardaki yetersizlik, yerel yönetim birimlerinin yetersiz bilgi nedeniyle yeniden yapılanma çalışmalarına, çalışanların yeni teknoloji kullanımı konusuna karşı gösterdikleri direnç, geleneksel yönetim anlayışı ve farklı parti üyelerinden oluşan çalışanların kendi aralarındaki uyuşmazlıklar, bürokratik engeller, e-belediye konusunda önemli bir alan olan kent bilgi sistemlerinde belirlenmiş bir standardın olmaması (Karakurt-Tosun, 2008: 77-78) olarak sıralanabilir.

Ulusal düzeyde iletişimin teknik olarak yetersiz olması, geleneksel devlet anlayışının e-devlet anlayışının işleyiş şekline erişememesi, geleneksel hizmet sunma alışkanlıkların devam etmesi, çalışanların gelirlerini kaybetme ya da yenilik korkusu nedeniyle eski alışkanlıklarını devam ettirme konusunda ısrarcı olmaları, yeni bir işleyiş şekline geçerken eski işleyiş şeklindeki sorunların çözüme kavuşturulmamış olması, yeni işleyiş şeklinin tam olarak oturtulmaması, yeni iş süreçlerinin yerleştirilmesi konusunda maddi açıdan yetersiz olunması, kamu kurumlarında ve vatandaşlarda henüz tam olarak e-kültürün yerleşmemiş olması, kamu yönetimlerinde işleyiş konusunda tek bir biçime ulaşılmamış olması, ulusal alanda bilgi güvenliğinin sağlanamaması ve bu nedenle kullanıcılarda güven eksikliğinin olması, kamu yönetimlerinde ve vatandaşlarda bilgisayar okuryazar oranının az olması ve bunun bir sonucu olarak internetin az kullanılması, teknolojinin üretilmesi konusunda ülkenin sahip olduğu beyin gücünden yararlanılmaması sonucu olarak bu alanda geride kalınması yerel yönetimlerin dijital dönüşüm alanında yaşanan sorunlar arasındadır (Şat, 2008: 204-205).

Yaşanan bu sorunlar ile beraber yerel yönetimlerin dijital olarak dönüşümlerinde kişisel verilerin korunması kapsamında güvenliğin sağlanması açısından iletişim teknolojisine karşı vatandaşların güvensiz tutumları, bilgi ve iletişim teknolojinin ilk kullanılmaya başlandığı dönemlerde maliyetlerin yüksek olması, bilişim hukuku alanındaki çalışmaların yetersiz bulunması, merkezi idare ile yerel otoriteler arasındaki işbirliği ve koordinasyon çalışmalarının eksik kalması, yerel otoritelerde teknolojinin etkin bir şekilde kullanılmasına yönelik alt yapının yetersiz olması, internete erişim konusunda sıkıntıların yaşanması, kurum yöneticilerinin değişime karşı oluşturdukları dirençler, yeniliklere uyum sağlayacak ve yakından takip edecek nitelikli personelin yetersiz olması, belediyelerin birçoğunun resmi web sayfalarının kullanışsız olması, güncellenmemesi, web sayfalarının sadece vatandaşları

bilgilendirme amaçlı kullanılması, vatandaşların aktif olarak katılımını öngören ortamların olmaması gibi sorunlar da bulunmaktadır.

Yerel yönetimlerde dijital dönüşüm alanında yaşanan bir başka husus personel sorunudur. Kurumlarda iyi yetişmiş elemanların sınırlı olması hizmetlerin sunumu ve devamlılığı açısından sıkıntılara yol açmıştır.

Yerel yönetimlerde özellikle de belediye çalışanlarının dijital uygulamalar konusunda uzmanlaşması önemlidir. Aksi durumda bütüncül politikalar yerine sorunların çözümünde birbirinden kopuk ve bağımsız çözümlerin sunulması ortaya çıkabilecektir. Bunun yanı sıra bazı dijital uygulamalar kentin ölçeğini aşabileceğinden bu durumlarda bölge ya da ülke bazında uygulamaları gerçekleştirmek gerekir. Birçok dijital uygulamalar, farklı sektörlerden farklı kurum ya da kuruluşlar ile işbirliği yapılmasını gerekli kılabilir, bu durumlarda yatay, dikey işbirlikleri kurulmasına özen gösterilmelidir (Köseoğlu ve Demirci, 2018: 53).

Dijital belediyeciliğe dönüşümün hem yerel vatandaşlar hem de yerel birim yöneticileri tarafından benimsenmesi, ortak bir anlayış ile ortak bir amaç için bir araya gelinmesi önemlidir. Bu tür girişimlerde küçük nüfuslu kentlerde kuluçka merkezleri oluşturularak dijital belediyecilik uygulamaları buralarda test edilebilir. Bu uygulama sonucunda dijital belediyeciliğin Türkiye koşullarında işlevsel olup olmadığı da test edilmiş olur (Karaca ve Öztürk, 2019: 536).

Yerel yönetim birimlerinde daha şeffaf ve katılımcı bir yapı oluşturulması için kamu hizmetlerinin internet üzerinden sunumunun yapılması yaygınlaştırılması çok önemlidir. Yerel alanlarda yerel halkın yerel yönetimler üzerinde daha fazla katılımının sağlanması, denetim gerçekleştirmesi gibi durumların gerçekleştirilmesi için halka açık alanlarda ücretsiz olarak internet hizmeti verilmektedir. Yerel yönetimlerde sunulan hizmetlerden dijital anlamda yararlanmak için telefon hatları etkin kullanılmakta ve yerel yönetimlerin kullandığı web sayfaları sürekli ve düzenli olarak güncellenmektedir.

Dijital dönüşümün gerektirdiği yaşam koşullarına ayak uydurma adına yerel birimlerde çalışanlara ve yerel halka eğitimler, konferanslar verilmelidir. Kırsal kesimde yaşayan vatandaşlara yönelik dijital çağın araçlarını, bilgisayar, telefon, tablet, internet gibi bazı alanlarda daha uygun koşullarda ve daha ucuz sunulması onların da bu hizmetlerden yararlanmasını ve yaşanan gelişmelerden haberdar olmasını sağlayacaktır (Kaypak vd., 2017: 1811-1812).

Yerel yönetimlerde dijital dönüşüm alanında yaşanan son gelişmeler yerel yönetimlerde dijital dönüşüm kapsamında yerel yönetimler arasında işbirliği ve bilgi paylaşımını kolaylaştırmak için devlet desteği altında bazı projelerin uygulamaya konulduğu görülmektedir. Aynı zamanda vatandaşların katılımlarını sağlayacak, yerel yönetimlerin ortak olarak harekete geçmesini sağlayacak projeler hayata geçirilmiştir.

Yerel yönetimlerde uygulamaya konulan dijital dönüşüm uygulamaları genellikle ülkelerin politikalarıyla uyumlu bir şekilde yürütülmektedir. Bu kapsamda çok farklı nitelikte ve çok sayıda dijital dönüşüm uygulamaları yerel yönetimler tarafından vatandaşlara daha hızlı hizmet sunmak ve tasarruf yapmak amacıyla etkili bir şekilde uygulanmaktadır.

Bu doğrultuda yerel yönetimlerin dijital dönüşüm alanında gerçekleştirdikleri uygulamalara değinmek gerekir. Akıllı Kent Otomasyon Sistemi (AKOS): Türkiye'de yerel yönetimlerde dijital dönüşüm sürecinde mevcut yasal düzenlemeler ışığında daha çağdaş bir kent sistemi oluşturulmak amacıyla uygulamaya konulan bilişim projelerinden birisidir. AKOS projesi, vatandaş ile bütünleşmeyi, vatandaşların sorunlarını zamanında çözüme kavuşturmak amacıyla, üretken belediye anlayışını öne çıkarmaktadır. AKOS, kente ve kent halkına ait bilgilerin belirli standartlar çerçevesinde saklanması, bu bilgilerin veri tabanına aktarılması, ulaşılan veriler arasında ilişki kurularak bu bilgilerin belediye ihtiyaçlarına bağlı olarak

belirlenmesi ve doğru bir şekilde yönetilmesi hizmetlerini kapsamaktadır. Çağrı merkezi ve telefon teknolojileri ile yerel halkın belediyeye gitmeden bulundukları yerden herhangi bir internet bağlantısı gerekmeden belediye birimleri ile iletişim kurabilmesidir. Vatandaşlar telefon ile kredi kartları ile borçlarını ödeyebilme, şikâyetlerinin takibi sürecini, istedikleri konu hakkında bilgi talep etme, randevu alma gibi hizmetler alabilmektedir. Cep telefonlar ile belediye hizmetlerine ulaşabilmek mümkündür. Yapılan bir şikâyetin hangi durumda olduğu hakkında bilgi sahibi olunabilir. Ayrıca sms yoluyla belediyeye önceden vermiş oldukları cep telefon numaralarından bilgi almak istedikleri konu hakkında vatandaşlar SMS aracılığıyla bilgilendirilmektedir (Yılmaz, 2013: 58).

Kentlerin belli yerlerine konulan kiosklar sayesinde, hizmetlerin web sitelerine kentin daha önceden belirlenmiş yerlerinden bütün vatandaşlara açık olması sağlanabilir. Böylece evlerinde ve iş yerlerinde internet imkânı bulunmayan vatandaşlara ulaşılacaktır. Özellikle de internet erişiminin daha düşük seviyelerde olan dar gelirli mahallelerde bulunması dijital dönüşüm sürecinde dijital uçurumu ortadan kaldırmada önemli bir düzenleme olmaktadır (Yılmaz, 2013: 53).

Mezarlık Bilgi Sistemi (MEBİS) Uygulaması; belediyelerin Mezarlıklar Müdürlüğü ile ilgili bütün bilgilerin ortak bir veri tabanında toplanması, mezarlıklara ilişkin sayısal bilgilerin toplanması, mezarlara ilişkin bütün bilgilerin bütünleştirilerek sorgulama ve analiz edilmesine imkân tanıyan bir sistemdir. MEBİS, mezarlıkların parsel çalışmalarının yapılması, boş mezar yerlerinin belirlenmesi, mezarlıkların bakım ve onarımlarının daha kapsamlı şekilde gerçekleştirilmesi için hazırlanan bir projedir. Bu proje ile yerel halk mezarlıklara defnedilmiş yakınlarının bilgilerine mezarlıkların girişlerinde bulunan kiosklar sayesinde ulaşabilmekte, belediyelerin web sayfalarından ulaşabilmektedir. Ayrıca MEBİS uygulaması ile ölen bireylerin tıbbi açıdan ölüm nedenleri, kadı-erkek ölüm oranları gibi istatistiki bilgilere de ulaşılmaktadır. MEBİS projesinin uygulanmaya başlamasıyla; internet üzerinden mezarlıklarda bulunan kişilerin bilgilerine ulaşılmakta, şehir dışındaki vatandaşların bugün vefat edenler menüsünden kimlerin vefat ettiklerini görebilmekte, mezarlıktaki önemli kişiler ve eserler hakkında bilgi sahibi olunmakta, ziyaretçilerin yakınlarının mezarlıklarını bulmada harcadıkları zaman azalmakta, yetkili kişiler tarafından mezarlıklar ile ilgili yapılacak planlamalar konusunda daha sağlıklı bilgilere ulaşabilecektir.

Video Konferans ve Webcasting, farklı mekânlardaki bireylerin, eşzamanlı olarak, görüntülü ve sesli bir şekilde haberleşmelerini sağlayan sistemdir. Belediyelerde de bu yöntem uygulanarak belediye toplantılarının fiziki mekânda bir araya gelmeden yapılmasıdır. Webcasting ise, daha önceden hazırlanmış videoların ve ses kayıtlarının internet ortamında bir televizyon ya da radyo programı aracılığıyla yayınlanmasıdır. Örneğin, belediye meclis toplantılarının belediyelerin web sayfalarında canlı olarak ya da video şeklinde yayınlanarak bu toplantıların vatandaşların izlemesini sağlamak mümkündür (Yılmaz, 2013: 54).

Kimlik Paylaşım Sistemi (KPS) Uygulaması; Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü aracılığıyla vatandaşlara ait nüfus ve yerleşim yerlerine ilişkin bilgilerine kamu kuruluşları ya da diğer tüzel kişiliğe sahip kurumlar tarafından güncel bilgilerin, güvenli bir ortamda haftanın yedi günü ve yirmi dört saat içerisinde online olarak ulaşmasını sağlayan bir uygulamadır. KPS uygulaması ile T.C. kimlik numarasının kime ait olduğunu öğrenme, nüfusa kayıtlı olduğu yer bilgisine dayanarak kimlik bilgilerine ulaşma, nüfus kayıt örneğine ulaşabilme gibi birçok hizmetler sunulmaktadır. KPS uygulamasını kullanmak isteyen kamu kurum ya da kuruluşları ile çift taraflı olarak bir sözleşme imzalanmaktadır. Bu sözleşmede, KPS uygulaması kapsamında hangi sorgulama işleminin yapılacağı ve yapılan sorgulamalar kapsamında hangi bilgilere ulaşılabileceği düzenlenmektedir. KPS uygulaması çerçevesinde gerçekleştirilen bütün faaliyetlerin geri izleme (log) bilgisi bulunmaktadır.

Dijital platformlar ise daha basit ve düşük maliyet gerektiren çözümler getirerek, isteklerin ve hizmetlerin buluşturulmasını ve vatandaşların katılmasına katkıda bulunan sanal ortamlardır (Örselli ve Akbay, 2019: 232).

Dijital dönüşümün merkezinde bulunan makine öğrenmesi ya da yapay zeka uygulamaları yerel yönetimlerde her alanda kullanılabilir. Yerel yönetimlerin kullandığı sosyal medya uygulamaları, anlık ve gerçek zamanlı olarak bilgi paylaşılması, yerel halktan geri dönüşümün alınması, sosyal medya platformları aracılığıyla anketler yapılması, karar alınması sürecinde sokak ve mahalle bazında katılıların sağlanması mümkün olabilir. Yerel yönetimlerin dronları (insansız hava araçları), kriz yönetiminde ve doğal afetler sırasında yardım ulaştırmak gibi birçok alanda kullanmaları mümkündür. Günümüzde her geçen gün yerel yönetimlerin sundukları hizmetlerden yararlanan insanlar ve nesnelerin interneti üzerinden yerel yönetimlere büyük oranda veri akışı mümkün olmaktadır. Bu bilgilerin sağlıklı ve güvenilir şekilde analiz edilmesi kurumsallaşmanın sağlanmasında, ihtiyaçların doğru bir şekilde belirlenmesinde ve vatandaşlardan geri bildirim alınmasında önemli rol oynamaktadır.

Dijital dönüşüm bu teknoloji ile siyasi mekanizmaların karar alım süreçlerinde meclis üyelerinin ya da kent konseylerinin geleceğe ilişkin daha sağlıklı kararların alınmasında katkı sağlamaktadır. Ayrımcılığa uğrayan kesimlerin entegrasyonunun sağlanması sürecinde, onların yaşamış oldukları sorunları azaltma, sorunların anlaşılması açısından katkı sunmaktadır.

Sosyal medya uygulamaları ile yerel yönetimler, kente ait bilgi, haberleri anlık olarak ve gerçek zamanlı olarak paylaşabilmekte, kent halkından geri bildirimler alabilmekte, anket ya da oylama yapılabilmekte, kararların oluşum sürecinde kent halkının da aktif olarak katılımlarını sağlamaktadır. Dijital dönüşüm alanında siber güvenlik yerel birimlerde yaşayan vatandaşların kişisel bilgilerinin ve sunulan hizmetlerin sürekliliğinin sağlanması ve korunması bakımından önemli bir uygulama olmuştur.

Belediyelerde özellikle akıllı şehir uygulamalarında sensörler üzerinden sürekli olarak bir veri akışı fırsatı sunduğu için büyük veri analiz uygulamalarında önemli bir dijital teknolojidir. Crowdsourcing ve haritalandırma yerel yönetimler bakımından kriz zamanlarında ve doğal afet anlarında bilgilerin toplanması ve yardımların ulaştırılmasında, dayanışma ve gönüllülük faaliyetleri gibi birçok alanda kullanılan bir uygulamadır. Otonom robotlar sayesinde yerelde yaşayan yaşlılara, hastalara, engellilere yönelik hizmetlerin sunulması, belediyenin kendi içindeki bazı hizmetleri yerine getirmesi gibi farklı alanlarda kullanılmaktadır. Veri madenciliği hemen hemen her dakika belediyelerin hizmetlerinden faydalanan çok sayıdaki vatandaşlara insan ve nesnelerin interneti üzerinden yerel birimlere büyük veri akışı olmaktadır. Bu verilerin sağlıklı ve yasalara uygun bir şekilde analiz edilmesi, kurumsal anlamda verimliliğin sağlanması, vatandaşlardan geri bildirimlerin alınması ve ihtiyaçların belirlenmesi bakımından önemli bir uygulamadır.

Sonuç olarak içinde bulunduğumuz dönemde kamu hizmetleri sunan yerel yönetimlerin hizmetlerinde çözüm üretme ve hizmetlerin verilişine yönelik taleplerin arttığı ve değiştiğini söylemek çok doğru bir yaklaşımdır. Bütün bu talepler kamuda yerel yönetimlerde yeniden yapılanma şeklini tercihen değil zorunlu hale getirmiştir. Yeniden yapılanma kapsamında etkinlik, verimlilik, açıklık, şeffaflık, adalet, liyakat, söz alma, kararlara katılım gibi ilkeler daha çok telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple kamu hizmeti sunan yerel yönetimlerin varlığı ve hizmet sunum yöntemleri çok daha önemli konular arasında yer almıştır. Çünkü küreselleşme yerel halkın beklentisinin değişmesine neden olmuş bununla birlikte halkın sorunlarına cevap verebilmek amacıyla yerel yönetimler dijital ortamlarda hizmet sunmaya başlamıştır. Özellikle, 2000 yıllarından itibaren yasal anlamda alt yapı çalışmalarının yapıldığı bilgi edinme hakkı kanunu ve kişisel verilerin korunması hakkında kanunun yürürlüğe girmesiyle vatandaşların yerel otoritelerden istekleri daha meşru bir zemine kavuşturulmuş, yerel yönetimlerde hizmet standartları ortaya çıkmış ve vatandaşa ilgili yönetim birimlerince cevap vermeme veya geciktirme keyfiliği ortadan kalkmıştır.

Bilgi edinme hakkı kapsamında vatandaşlar istedikleri bilgileri talep etme ve yerel birimlerin de bu sorulara cevap verme sorumlulukları yasalaşmıştır.

Dijital dönüşüm kapsamında yerel yönetimlerde e-belediyecilik uygulamaları yerel yönetimlerde başarılı uygulama örnekleri ile uygulanmaya başlamıştır. E-dönüşüm anlayışının yerel yönetimlere yansıması e-belediyecilik veya akıllı belediyecilik şeklinde olduğu söylenebilir. Her alanda yaşanan değişim ve dönüşüm çalışmaları kamu hizmeti sunan yerel yönetimleri de bu noktada gerekli kılmıştır.

Türkiye'de yerel yönetimler arasında dijital dönüşüm uygulamaları kapsamında farklı teknikler ve yöntemler uygulansa da temel amaçlarının yerel halkın ihtiyaçlarının en kısa yoldan, daha kaliteli ve daha az maliyetli bir şekilde sunulması açısından ortak noktada buluşulduğu da önemli bir gelişmedir.

Ülkemizde dijital dönüşüm uygulamaları küreselleşme ile birlikte hızlı bir şekilde karşılık bulmuştur. Hem dijital dönüşümü uygulayan otoriteler kamu kurum ve kuruluşlar, hem de vatandaşlar dijital dönüşümde yaşanan gelişmelere bakıldığında bu değişimi çok çabuk içselleştirebilmişlerdir.

Yerel yönetimlerin dijital dönüşüm konusunda yaşamış olduğu en büyük üç temel problemlerden biri altyapı çalışmalarında mali konular, diğeri dijital alanda yetişmiş kalifiye personel ve üçüncüsü de yerel halkın kırsal bölgelerde yaşayan vatandaşların dijital platformlarda sunulan hizmetlere erişim konusunda sıkıntı çekmeleridir.

Farklı yatırımlarla ve yeniliklerle merkezi yönetimin bu noktada sorunların giderilmesine yönelik özel önlemleri almış olsa da halen kırsal kesimlerde bu tip sorunlar devam edebilmektedir.

Dijital dönüşüm uygulamaları kapsamında merkezi yönetim, hem vatandaşları hem de kamu kurumlarını teşvik edici faaliyetlerde de bulunmaktadır. Yerel yönetim birimlerinde köy yönetimlerine, büyükşehir olan illerde mahallelere, gerekli önem verilmektedir. Bu yardımlarda yerelde yaşayan halkın yaşadığı bölge ile ilgili bütün bilgiler paylaşılarak güncel tutulmaktadır. Ancak halen bazı noktalarda yetersizlikler görülebilmektedir. Kentlerde oluşturulan web sayfası uygulamaları, şehir kameraları gibi uygulamaların daha da geliştirilmesi, bu tip uygulamaların kırsal kesimlere de aktarılması gerekmektedir.

Yerel yönetimlerin yerel halkı yakından ilgilendiren konularda onların görüşlerine başvurulması çok önemlidir. Dijitalleşme ile hem resmi web sayfalarında hem diğer elektronik ortamlarda bilgilerin paylaşılarak, farklı görüş ve düşüncelerle yeni projelerin ortaya çıkması yerel yönetimlere halkın katılımının arttırılmasını sağlayacaktır. Yerel yönetimlerde yöneticilerin, üst düzey kamu görevlilerinin yerel halk ile önceden belirlenen belirli gününde düzenli ve sürekli olarak gerek yüz yüze gerekse de online olarak görüşmeler yapmaları, onların istek ve ihtiyaçları doğrultusunda hizmet sunum yöntem ve tekniklerini tekrar gözden geçirmeleri de yine halkın yerel yönetimlere desteğinin ve güveninin artmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Bulut, Y. ve Aslan, M. M. (2019). Yerel Yönetimlerde Bilişim Teknolojilerinin ve Yapay Zekanın Kullanımı: Akıllı Park Ankara Harikalar Diyarı Örneği. 1. Uluslararası İletişim ve Yönetim Bilimleri Kongresi 26-28 Eylül 2019.

Bulut, Y. (2002). Yerel Yönetimlerin Teknolojiye Entegrasyonu. I. Uluslararası Yerel Yönetimler, Üniversite ve Sanayi İşbirliği Sempozyumu, İşbirliği Sempozyumu Bildiri Kitabı (s. 337-351). Gazi Üniversitesi Yayını.

Erdoğan, O. (2019a). Yerel Yönetimlerde E-Belediye Uygulamaları: İçişleri Bakanlığı E-Belediye Bilgi Sistemi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(3), 551-566.

Henden, H. B. ve Henden, R. (2005). Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumlarındaki Değişim ve E-Belediyecilik. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4(14), 48-66.

Kaypak, Ş., Yılmaz, V., Bimay, M. (2017). Dijital Çağda Yerel Yönetimler. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (Kayfor15 Özel Sayısı), 1798- 1813.

Kaypak, Ş. (2009). Küreselleşme Sürecinde E-Dönüşüm ve Belediyelere Yansıması. Uluslar Arası 7. Bilgi, Ekonomi Ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 215-234).

Karaca, Y. ve Öztürk, N. K. (2019). Yeni Nesil Belediyecilik: Dijital Belediye Uygulamaları. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2(3), 528-537.

Köseoğlu, Ö. ve Demirci, Y. (2018). Akıllı Şehirler Ve Yerel Sorunların Çözümünde Yenilikçi Teknolojilerin Kullanımı. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 4(2), 40-57.

Şat, N. (2008). Demokrasi için bir araç: e-belediye. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Örselli, E. ve Akbay, C. (2019). Teknoloji ve Kent Yaşamında Dönüşüm: Akıllı Kentler. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2(1), 228-241.

Yılmaz, A. (2013). Dijital Kent Uygulamalarının, Kent Yönetimine Etkileri: 'Trabzon İli E-Belediye Örneği'. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, A. (2013). Dijital Kent Uygulamalarının, Kent Yönetimine Etkileri: 'Trabzon İli E-Belediye Örneği'. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Felsefenin Başlangıcı Sorunu ve Felsefe Tarihi Yazıcılığı

Sema CEVİRİCİ ATİLLA[1]

Giriş

Felsefenin, düşünme ile özdeşleştirilerek varlık ve hakikatin ne'liğine dair mutlak bilgi iddialarında bulunan bir düşünme faaliyetine dönüştüğü bilinmektedir. Felsefi düşünce bunu yaparken varlık ve hakikate dair genel geçer bilgi iddialarında bulunduğu gibi düşünmenin başka imkanlarını da en üst düşünme biçimi olarak hiyerarşik bir biçimde kendisinin altında konumlandırmıştır. Felsefece düşünme biçiminden önce sözün üç formu olarak görülen mitos-logos-epos ayrımları, logosun kendisini hâkim bir pozisyona almasıyla ve diğerlerinin yerini logosçu bir bakış açısıyla konumlandırmasıyla kaybolmaya başlamış ve böylece önemli bir dönüşüm vukua gelmiştir. Bu çerçevede felsefi düşüncenin başlangıcıyla ilgili olarak mitostan logosa radikal bir geçiş olduğu varsayımı ön plana çıkmış ve felsefi düşüncenin Yunan mucizesi söylemiyle Doğulu kökenlerinin göz ardı edilmesine giden serüvene yol açmıştır. Mitostan logosa geçiş aslında sembolik söylemden rasyonel söyleme, antropomorfik düşünme biçiminden soyut düşünme biçimine doğru bir geçişi ifade eder. Bu geçişi ise ancak Yunanlıların yapabileceği varsayımı öne çıkarılarak aslında Yunan mucizesi söylemi için de bir zemin oluşturulmuş olmaktadır.

Felsefenin mucizevi bir şekilde Antik Yunan'da başladığı iddiası aslında 18. yüzyılın sonunda yerleşmeye başlayan bir olgudur. Oysa bu tarihe kadar Yunanlıların felsefeyi Mısırlılardan öğrendikleri gerçeği açık bir biçimde kabul edilirken, önemli bir paradigma değişikliği ile felsefenin Yunan'da başladığının vurgulanması, Yunanlıların başka medeniyet ve kültürlerden hiçbir şey öğrenmemiş oldukları kanaatinin hâkim olmaya başlaması, Yunan felsefesinin özerkliğinin savunulmaya başlanması söz konusu ideolojik arka planı da göstermektedir. Bu durum ise aslında felsefe tarihinin yeniden yazıldığı ve bu kapsamda diğer kültür ve uygarlıkların da bu yazıma göre yeniden kurgulandığı ana tekabül eder. Yunan mucizesi söylemi ve felsefe tarihi yazımı aslında Avrupa halkları için "Batılı" ortak bir bilinç yaratma niyetinin de en belirgin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Corm, 2011) Bu anlamda felsefe tarihinin de bu ideolojik söylem üzerinden yeniden yazılması, dönemin hâkim paradigmaları çerçevesinde meşrulaştırılmaya çalışılan bir mesele olarak vukua gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Felsefi düşüncenin ortaya çıkışının mitik unsurlardan uzaklaşarak logosun-rasyonel düşünmenin kesinliğine ve objektifliğine olan yönelimi, bunun coğrafi olarak Antik Yunan'da ortaya çıkışına olan vurgu ve Yunan mucizesi söylemi ile Doğulu kökenlere sahip olmadığının ifadesi aslında birbirini tamamlayan ideolojik unsurlardır. Bu kapsamda felsefenin gerek mitik-müphem dilden uzaklaşarak rasyonel bir düşünme biçimine dönüşmesi gerekse de Doğulu kökenlerden uzak bir biçimde salt Yunana hasredilerek böylesi bir düşünme biçiminin mitos-logos, Batı-Doğu gibi ayrımlarını da dikkate alarak aslında hiyerarşik bir değer(leme) mantığını da işbaşında tuttuğunu göstermektedir.

Mitostan Logosa

Felsefenin doğuşu genellikle mitostan logosa keskin bir geçiş olduğu varsayımıyla ilişkilendirilir. Fakat durum gerçekte böyle midir? Thales'le başlatılan felsefi düşünce mitik

[1] Dr. Pamukkale University, Philosophy and Religious Sciences, Orcid: 0000-0002-9442-3375

unsurları olduğu gibi terk ederek logosun dünyasına mı adım atmıştır yoksa felsefi düşünce erken dönemlerinde mitolojinin hem evren kavrayışını hem de kavramsal ajandasını farklı formlarda sürdürmüş müdür? Felsefe öncesi dönemde mitosun gördüğü işlev neydi ve felsefeyle birlikte söz konusu işlev artık logosun uhdesine mi verildi? Mit ve logosun anlamı Antik Yunan düşünürleri ve felsefe öncesi dönemde, bizim şu anda mitos ve logosa yüklediğimiz anlam içerimlerine sahip miydi? Elbette her soru bir diğer soruya gebe. Bütün bu soru(n)ları ele almak için Yunan dilinde sözün formları olarak anlaşılagelen mitos-logos kavramlarının içerdiği anlamlara bakmak gerekecektir.

Logos, Antik Yunan'da açıklama, konuşma, hesabını verme, akıl, tanım, oran gibi anlamlara gelirken mitos ise söylence, efsane, masal hikâye fabl anlamında kullanılmaktadır. (Peters, 2004) Mitos sözün söylenen veya işitilen formunu ifade eder, masal öykü efsane anlamlarına geldiği için de pek güven verici bir karaktere sahip değildir. Zira insanlar duyduklarını aktarırken gerçek olmayan kurgularla süsleyebilirler. Logos ise gerçeğin-hakikatin insan sözüyle dile getirilişini ifade eder. Logos hem insandan hem de evrende bulunan bir yasalılıktır. Bu nedenle de logosu bulmak, onu insan sözüyle dile getirmek, düşünürün asıl görevi olarak görülür. Bu açıdan logos ile mitos arasında ciddi bir karşıtlık oluşturulmuş ve bu karşıtlık zamanla kapanmaz bir uçuruma dönüşmüştür. [2] (Erhat, 1996)

Mitos ve logos arasındaki bu karşıtlığın tarihi ise pek yeni sayılmaz. Logos ile mitosun karşıt iki düşünce tarzı olarak ifade edilmesi Platon ve Aristoteles'te görebileceğimiz bir karşıtlıktır. Aristoteles mantıksal çıkarımlarla ilerleyen filozoflar ile mitlerle ilerleyen teologları karşı kutuplara koyarak söz konusu karşıtlığı sürdürürken[3], Platon ise Ksenophanes'i eleştirisinde şairlerin gerçek din ile hiçbir bağlantısı olmadığını ileri sürerek "Devlet"inde şairlere bir yer vermemiştir. Platon'un şairlere olan bu eleştirisi aslında felsefe ve şiir arasındaki uyuşmazlığın biraz daha ötesine gidildiğinde filozoflar ile kutsal kitaplar arasındaki mücadele ile ilişkilendirilebileceği görülebilir. Zira Thomas Pangel filozoflar ile kutsal kitap arasındaki mücadelede özsel olan şeyin, Platon ile şairler arasındaki mücadelede de mevcut olduğunu söyleyerek, felsefe ile şiir arasındaki kadim mücadelenin felsefe ile vahiy arasındaki mücadelenin eski bir versiyonu olduğu ve aralarında sadece düzey farkı olduğunu belirtir. Zira Greklerde Tanrıların yollarını vahyeden peygamberler değil şairlerdir. (Babuççu, 2016) Bu açıdan da mitos ile logos karşıtlığı aslında daha geniş bir anlam aralığında dini düşünce rasyonel düşünce karşıtlığı içerisinde düşünülmektedir.

Söz konusu karşıtlıkla birlikte Antik dönemde bugün ele alındığı üzere mitos ve logos karşıtlığında mitosa boş efsane kurgusal olarak bakılmayıp mitik unsurların değeri de takdir edilmekteydi. Zira aşağıda daha detaylı olarak ele alacağımız üzere mitik unsurlardan uzun bir süre kaçınılamadığı da bir gerçektir. (Peters, 2004) Tabi burada Antik Yunan düşünürleri için mitin tamamen anlamsız kabul edilerek değerden düşürülmesi gibi bir durum söz konusu olmayıp mitosun içinde logos barındırdığı müddetçe dikkate değer bir husus olarak görüldüğü de ifade edilmelidir. Örneğin Platon aklı mitlerden tamamen temizlemekten ziyade aslında mitleri felsefenin hizmetine sokmak gerektiğini düşünüyordu. Aristoteles ise erken dönem kozmogonyalarda logos ve mitosun örtüştükleri bir noktanın olduğunu ifade etmektedir. (Peters, 2004) Ayrıca Aristoteles, mitoslara duyulan sevginin temelinde felsefe için önemli olan şaşkınlık ve hayret duygusunun olduğu için felsefe severler gibi mitos severlerin de bilge olarak adlandırılması gerektiğini düşünüyordu. (Babuççu, 2016) Bu açıdan bakıldığında Antik Yunan düşünürleri için mitler tamamen terkedilmek yerine kendilerinin bile kullanmaktan çekinmediği bir öneme de sahiptir. Örneğin Platon her ne kadar mitos ile logos arasında bir karşıtlık

[2] Sözün bir diğer formu ise epostur. Epos sözün belli bir düzen ve ölçüye göre söylenmesini ifade eder şiir destan ezgi gibi ozanların dilinde ifadesini bulur. Mitosla epos arasındaki yakın ilişki ise, söylenen sözün içeriği mitosla söylenme tarzı ise eposla ilişkili olmasından kaynaklanır.

[3] Guthrie dünyayı mitsel ve doğaüstü terimlerle açıklayanlar ile onu doğal nedenler üzerinden açıklayanlar arasındaki ayrımı Aristoteles'e borçlu olduğumuzu söyler. Zira Aristoteles ilkini theologuslar sonrakileri ise physiologoslar diye ayırmaktadır. (Guthrie, 2011)

olduğunu düşünmekteyse de mitosa boş, gerçeğe dayanmayan kurgu olarak bakmamaktadır. Zira Platon mitosun öneminin farkındadır. Onun için önemli olan mitosları tamamen reddetmek değil felsefenin-logosun hizmetine sokmak olmalıdır. Homeros ve Hesiodos gibi şairlerin Tanrılar hakkında gerçek olmayan, onları olduklarından farklı gösteren uydurmaları nedeniyle eleştiren Platon Devlet ve Gorgias eserlerinde Tanrılar katındaki hakikati göstermek için bir mitos uydurmak zorunda kalmış ve mitostan bağımsız düşünememiştir. (Platon, 2010) Azra Erhat'ın deyimiyle düşüncesi mitos kalıbına kendiliğinden girivermiştir.[4]

Peki Platon neden mitoslara başvurmuştur?[5] Mitosu kullanma amacı kimi zaman bir ikna aracı iken kimi zaman etik bir göndermeyle ilişkili olan Platon, logosu her ne kadar mitostan üstün görse de mitosun rasyonel argüman için bir destek hükmünde olduğu düşünür. Çünkü mitos, logosun sahip olduğu gibi olmasa da rasyonel argümanlara sahiptir ve bir söylem türü olarak çürütülemez kabul edilirken (ki bunun nedeni uzak bir geçmişe sahip olması ve genellikle sözlü aktarımla nesilden nesile ulaşmasıdır) logos ise çürütülebilirdir. (Mutlu, 2014)

Mitos ile logos arasında keskin bir ayrımın olmadığı ve logosla birlikte mitoslara tam anlamıyla veda edilmediği aşikardır. Dolayısıyla Antik dönem düşünürleri için mit ve logos, doğru ve yanlış kavramları gibi birbirleriyle çatışmazlar. Elbette mit onlar için ciddi bir tartışma konusu olmuştur ve onlar uzun bir süre bu konuyu bir çözüme bağlayamamışlardır. Fakat onlar mitleri reddetmek için çaba göstermemişler yalnızca onları düzeltmeye çalışmışlar ve mitlerin tamamını reddetmemişlerdir.[6] Çünkü onlar efsanelerin baştan sona kadar yalan olabileceğini hiçbir zaman düşünmemiş ve buna inanmamıştır. (Veyne, 2003) Paul Veyne bu konuda şöyle der: "Mitin logos ile düzeltilmesi aklın bir zaferi olmak şöyle dursun, saçmalığıyla şaşkınlık veren eski bir programdır: Yunanlılar Theseus'u, Minotauros'u, Minos diye birisinin varlığını ve aynı biçimde geleneğin bu efsanevi Minos'a atfettiği akıl almaz özellikleri bir çırpıda efsaneden söküp atmak yerine, neden iyiyi kötüden ayırmaya çalışarak boşu boşuna kendilerini sıkıntıya soktular?" (Veyne, 2003)

Görüldüğü üzere logos-mitos karşıtlığı ekseninde logosun zirvesi olarak görülen filozoflar aslında mitosa bugün bakılan çerçeveden bakmamakta onun önemini inkâr etmemektedir. Peki mitostan-logosa keskin bir geçiş olduğu varsayımı ve mitos ile logos

---

[4] Zira insan düşüncesi ve dili mitostan bağımsız düşünemez. Guthrie'nin ifadesiyle mitsel unsurları kabul etmek insan zihninin tam olarak kurtulamadığı bir alışkanlıktır. Bu nedenle Guthrie'ye göre asıl tehlike insanların miti tamamıyla geride bıraktıklarına, salt gözlem ve mantıksal çıkarıma dayanan bilimsel bir yöntem izlediklerine inandıkları zaman ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla modern akılcı disiplinlerin söz konusu mitik unsurları geride bırakıp tamamen logosun işbaşında olduğu bir düşünce tarzıyla iş gördüğü iddiası Guthrie için aynı şekilde sorunludur. Çünkü ona göre modern akılcı disiplinlerin jargonu bu alışkanlığı eski Yunana göre daha ustalıkla örttüğü için söz konusu alışkanlığın farkına varılmasını zorlaştırıyor ve onu daha tehlikeli kılıyor. Bkz. (Guthrie, 2011*)* Modern akıl kavramı Corm'a göre de antik kültürlerinkiyle mukayese edildiğinde aynı şekilde mit üretme yeteneğine sahip bir karakter arz eder. (Corm, *2011)*.; (Erhat, 1996) Platonun diyaloglarında miti kullanmasıyla ilgili bkz. (Peters, *2004*)

[5] Platon düşüncesi açısından mitosa yer verilmesi aklın sahip olduğu bir zayıflığa göndermemi yapar yoksa aklın varolan her şeyi yönlendirebileceğine olan güveninden mi kaynaklanır. Bu noktada sorulması gereken soru Platon'un neden mitosu kullandığı değil mitosun yer aldığı diyaloga nasıl bir katkı sağladığıdır. Yani mitos eğer sahipse ne gibi bir hakikat iddiasında bulunmaktadır. (Mutlu, 2014)

[6] Bu noktada mitik-müphem dilden açık-akılcı felsefi dile geçiş noktasında en belirgin figür Aristoteles olarak görülmektedir. Cornford'a göre Yunan felsefesi nazari aklı tanrısallaştırdığında, dinde belirsiz ve mitsel olan her şeyi imha etmeye çalışmış ve en nihayetinde aklı bir Tanrı haline getirmiştir. Bunu da en belirgin şekilde Aristoteles felsefesinde görmekteyiz. Ona göre Aristoteles'in sisteminde Tanrı, soyutlamanın en üst noktasına yüceltilmiş ve Maddesiz Form olarak tasavvur edilerek, faal ve yaratıcı enerjiden kopuk saf bir Düşünce formuna büründürülmüştür. (Cornford, 2020) Dolayısıyla her ne kadar her iki düşünür de mitik unsurlara düşüncelerinde yer vermiş olsalar da, akılcı-felsefi dilin radikalleşmesi noktasında Aristoteles felsefesi önemli bir işlev görmüştür. (Duralı, *2019)* Oysa Platon bu müphem dili ve mitik unsurlarla felsefi dili harmanlayan ve bu unsurların bir arada olmasının zıtlık değil, bilakis kutsal bütünlüğün-kozmosun birbirini tamamlayan iki asli unsuru olarak düşünür. Platon'un tam da bu nedenle her şeyi içine alacak tutarlı bir sistem kurmaktan ziyade, onun bulanık resmini ifade eden bir öğreti koymayı amaçladığı (zira dörtdörtlük bir nizam-sistem ancak Tanrıya ait olacağı için istememiş olabilir) düşünülür. Bu iki unsurdan (yani hem mitik hem felsefi unsurlardan) birini temel alıp, onu kutsallık dışı düzlemde sistemli bir yapıya kavuşturmak isteyen Aristoteles'tir. (Duralı, 2016)

kavramlarının anlam içerimlerini belirleyen faktörler nasıl oluştu? Bu soruya geçmeden önce mitos ve logos kavramlarının Homeros ve Hesiodos'un eserlerinde nasıl bir anlam içerimine sahip olduğuna da değinmek gerekmektedir. Zira söz konusu eserlere bakıldığında mitos ve logosun yaygın bir şekilde anlaşıldığının tam aksi bir muhtevaya ve anlama sahip olduğunu görmek bizleri şaşırtacaktır. Yunan düşüncesinin kurucuları olarak görülen Homeros ve Hesiodos'da mitos ve logos hiç de bizim beklediğimiz bir anlama sahip olmayıp bilakis tam aksi bir hüviyete sahiptir. Zira Homeros ve Hesidos'da mitos hakikatin temsilcisi iken logos yalanın ve aldatıcılığın sözü olarak görülmektedir. Mitos hakikatin dile getirilişidir ve bu dile getirilişte kadınsı bir karaktere sahip olduğu düşünülen logosun aksine mitos erkeksi yiğit ve keskin bir karaktere sahiptir. Yani Yunanlılar *mytheomai* ile *legein* sözcüklerini aslında doğru konuşma ile aldatma dürüst ile hileli arasındaki bir zıtlığı belirlemenin etkili bir biçimi olarak kullanırlar. (Etöz, 2011) Bu noktada mitos hakikatin kendisini açıklarken yalana başvurmayıp süssüz ve doğrudan dile getirilişi olarak görülür. Dolayısıyla yalan kurmaca olarak kullanılan mitosa ve doğru bilgi hakikat anlamında kullanılan logosun, bir ters çevirmeyle ciddi bir anlam kaymasına uğramış olduğu aşikardır.

Mitos hakikati dile getirir ve iktidarın tekelindeki bir söz olarak kendisini sunar. Hakikatin dile getirilişi ise üç insan tipinin tekelindedir; kral, kâhin ve şair. Felsefe öncesinde kendisini mitos formuyla açığa çıkaran hakikat kraldan, olayları önceden bilen kâhinden ve ilhamı ile öne çıkan şairden ayrı düşünülemez zira gücünü Tanrı'dan alan kral, Tanrılara danışan kâhin ve Tanrılar'dan ilham alan şair bu söz tipini kullanarak hakikati dile getirir. Hakikatin dile getirilişi olan mitos geleneğe Tanrısal olana sıkı sıkıya bağlı bir karakter arz eder. (Babuççu, 2016)

Mitos ve hakikatin taşıyıcılarının tedricen iktidarlarını yitirmesi artık insanların yeni bir söz formuna ve şeylere getirilen açıklamaların değişmesine ihtiyacı da açığa çıkarmıştır. Mitoslar artık insanların çevrelerinde olup bitenlere dair yapılacak açıklama konusunda yetersiz kalmıştır. (Babuççu, 2016) Artık hakikatin temsilcileri olan kral, kahin ve şairlerin sözü değil agoralarda kitleleri ikna edebilenlerin sözü geçerlidir.[7] Bunun sonucunda ise yeni bir söz tipi olarak doğan ve hakikatin yeni temsilcisi olan logos gerçekliği bilmenin yeni aracı olarak önemli bir fonksiyon üstlenir.[8] Özellikle ikna teknikleri kullanarak retoriğin insanlar üzerindeki etkisini gösteren Sofistler ile hakikatin araştırılması ve gerçekliği bilmenin aracı olarak logos filozoflar bu noktada önemli olmuştur. Bu bağlamda bir söz tipi olarak mitosun yetersiz kalışı ve sözün logos formunun ön plana çıkmasıyla yani mitostan logosa geçişle birlikte felsefi düşüncenin doğuşu da başlatılmış olur.

Daha önce de bahsedildiği üzere mitik unsurlardan logosun dünyasına keskin bir geçiş yapılmadığı ve bu bağlamda hakikatin sözü olduğu iddia edilen logosun, ortaya çıkışıyla hayal dünyasının sözü olan mitosu bir anda ortadan kaldırmamış olduğu aşikardır. Yaygın bir şekilde varsayıldığı gibi ne mitostan logosa keskin bir geçiş söz konusudur ne de bu iki kavramın erken dönem anlamları bizim onlara yüklediğimiz anlam gibidir. Bugün bizim mitler için verdiğimiz anlam ile o dönem insanlarının mitleri kavrayışları ve onların verdiği bilgileri kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kabul etmeleri mitolojinin o dönemde üstlendiği fonksiyonu göstermesi bakımından önemlidir.[9] Dolayısıyla felsefi düşünceyle beraber mitsel olanın tamamıyla

[7] Felsefi düşüncenin ortaya çıkışında tragedya sofistler ve tarihçilik önemli bir işlev üstlenmiştir. (Bıçak, 2015a)

[8] Bilgilenmenin en temel araçları olarak mitos ve logos, işitme ve görme duyusuyla yakından ilişkili olarak görülür. Mitosun yetersiz kalıp logosun ortaya çıkışı ise artık Yunan zihnini şimdiye kadar şekillendirmiş olan işitmeye dayalı destanların değil görmeye ve araştırmaya dayalı logosun ön plana çıktığının da habercisidir. Dolayısıyla bilgilenme aracı olarak kulağın göz kadar ya da başka deyişle kulakla işitilenin gözle görülen kadar güvenilir olmadığı fikri belirli bir dönemin bakış açısının da değişmeye başladığının habercisidir. (Çoraklı, 2017)

[9] Felsefe öncesi dönemde mitoslara yüklenilen anlam ve gerçeklik değeri bugün anlaşıldığı şekliyle masal efsane olarak değil bilakis dünyayı anlamanın bir yolu olarak fonksiyon görmekteydi. Zira mitoslar insanın evrendeki yerini ve konumunu kavrama noktasında önemli bir fonksiyon üstlenmekte ve dünyaya ilişkin açıklamada bulunmaktaydı. Buna göre felsefi düşüncenin ve daha sonra bilimin ortaya çıkmasından önce mitoslar insana evrene ve insanın evrendeki yerine dair evrendeki olayları nedenleriyle açıklama noktasında bilgi verme bakımından felsefenin üstleneceği rolü

terkedilmiş olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Özellikle felsefi düşüncenin başlangıcına yerleştirilen Thales ile birlikte mitten logosa geçilmemiştir.[10] Fakat bu durum süreç içerisinde hiçbir değişiklik olmadığı anlamına da gelmemelidir. Çünkü mitsel söylem tam anlamıyla terkedilmemiş olsa da logos ve mitos arasında bir ayrışma ve söz konusu iki kavram arasında anlamsal bir farklılaşma gerçekleşmiştir. Bu bağlamda mitostan logosa teogonilerden kozmogonilere keskin bir geçişten ziyade geçişkenliklerin olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. (Gülenç, 2011) Jeager'in ifade ettiği üzere felsefenin başlangıcıyla mitik unsurlar arasında keskin bir uçurum yoktur. Hesiodos'un teogonisi kısa bir zaman sonra ortaya çıkacak felsefenin hazırlık safhası olarak önemli bir görev üstlenecektir. Zira onun dünya hakkındaki görüşleri filozofların dikkatini çekecek ve onun kavramsal ajandasını kullanacaklardır. (Jeager, 2011)

Mitten logosa keskin bir geçişin olmadığı ile ilgili bir diğer önemli nokta ise pre-sokratik filozofların düşüncelerinde mitik unsurların devam ettiği ile ilişkilidir. Zira pre-sokratik filozofların düşüncelerine bakıldığında fiziksel varlıkların bir ölçüde canlı olduğu fikri mitlerden devralınmış olduğu görülür. Örneğin Thales'in *her şey tanrılarla doludur* (Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes, 2019) ifadesi[11] Herakleitos'un *içeri girin tanrılar burada da var* ifadesine bakıldığında (Jeager, 2019) Guthrie'nin deyimiyle pre-sokratikler için madde ve tinin ayrılması henüz akla hayale gelmeyecek bir şeydi. (Guthrie, 2011) Zira Grekler doğayı her zaman canlı olarak tasavvur etmişlerdir. Dolayısıyla pre-sokratiklerin mitolojik açıklamalardan ne kadar kopmuş olduğu şüphelidir. Zira onlar hala doğanın kutsallıkla olan ilişkisine atıfla dünyanın ve insanın ve de ilahi olanın bir bütün olarak algılandığı bir kavrayışa sahiptir. (Direk, 2013)

Pre-sokratik felsefenin mitolojiyle olan yakın ilişkisi noktasında F. M. Cornfrond da felsefenin başlangıcında bilimsel bir kuramdan ziyade mitik bir kurguya daha yakın olduğunu düşünür. Zira ona göre pre-sokratiklerin yaptığı şey mitik dünya görüşünü daha soyut bir terminoloji kullanmak suretiyle laik bir çerçeveye aktarmaktan ibarettir. Pre-sokratik düşünürler bu noktada evrenin oluşumuna dair açıklamaları evrenin oluşumuna ilişkin mitlerin temel referanslarını farklı bir söylemle yeniden ele almakta ve geliştirmektedir. Örneğin onlar evrenin düzeninin oluşumunu açıklarken ve evren imgesini ele alırken mitik kavrayıştan istifade eder. Sadece mitik kavrayışı almakla kalmaz aynı zamanda mitik düşüncenin kavramsal aparatlarını da kullanır. Örneğin bilindiği üzere Homeros Zeus'u gökyüzünün parlak ışığıyla(*etherle*) hadesi karanlık bir dumanla(*havayla*) poseidonu *suyla* Gaiayı toprakla ifade etmekteydi. Bu açıdan bakıldığında felsefenin arkelerinin arkasında mitolojinin tanrıları durmaktadır denebilir. (Direk, 2013)

Pre-sokratiklerin mitolojiye hem kavram hem de kavrayış açısından borçlu oldukları aşikardır. Zira mitler felsefeye yalnızca verdikleri kavramsal aparatlarla değil aynı zamanda dünyanın işleyişine dair birtakım kavrayışlar verme bakımından da önem arz eder. Bu açıdan ilk dönem filozofları her ne kadar devrimci bir karakter arz ettikleri söylense de mitolojik dünya

---

üstlenmiştir. (Erdemli, 2015) Dünyayı anlama biçimi olarak mitostan sonra logosun ortaya çıkışı ile ilk Yunan filozofları içinde bulundukları evren hakkında birtakım sorular sormuşlar ve onun keyfi süreçlerin değil, akıl yolu ile anlaşılabilir bir düzenin hüküm sürdüğü bir yer olarak görmüşlerdir. Felsefe bu noktada Guthrie'nin ifadesiyle fenomenlerin ve doğada meydana gelen olayların altında bir kaprisin değil fakat içkin bir düzenliliğin yattığını ve doğanın açıklamasını bizzat doğada aramak gerektiği şeklindeki cüretkâr bir inançla başlamıştır. (Guthrie, *2011)*

[10] Nietzsche bu noktada önemli bir tespitte bulunur ve Thales'in gözlemleri her şeyin sudan geldiği genellemesini ileri sürmek için çok zayıf kaldığını söyler. Bu nedenle de Thales'i bu genellemeye sevk eden şeyin kökeninin mistik bir sezgide olan metafizik bir inanç ilkesiyle ilgili olduğunu söyler ve şöyle der; "felsefe hafif destekler üzerinden atlar, sezgi onu kanatlandırır, akıl arkadan zorla girer." (Nietzsche, 1963)

[11] Thales'in bir Tanrı'nın varoluşunu kabul edenler arasında sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Tanrı'ya dünyanın aklı (nousu) ifadesi diyen ilk kişi Aristoteles ve pek çok kişinin görüşüyle Anaksagoras'a aittir. Ancak Thales'in her şeyi suyla başlatması ama Tanrı'nın da her şeyi sudan oluşturan zihin (nous) olduğu iddiası vardır. Hegel'e göre Thales Tanrı'dan söz etmiş olabilir ancak ikinci kısma yani Cicero onun Tanrı'yı her şeyi sudan oluşturan zihin olduğu ifadesini eklediği görüşündedir. (Hegel, 2018)

görüşüne çok şey borçludurlar. Örneğin mitolojinin Tanrısı olarak nitelendirilebilecek şey felsefi düşüncede muhafaza edilmeye devam etmiştir. Mesela Thales ve Anaksimandros'un ilk ilke olarak arkeleri mitolojinin en güçlü Tanrı figürünün yerine arke kavramının geçirilmesi buna örnek olarak sunulur. Bu açıdan ilk filozofları gelenekten tamamen kopmuş tamamen empirik bir düzlemde iş gören kişiler olarak görmek ve onları bugün anlaşılan şekliyle ilk bilimciler olarak görmek onları yanlış bir okumaya tabi tutmak olacaktır. (Babuççu, 2016)

Bu temel bağlantılara rağmen felsefenin pre-sokratiklerle sanki mitten logosa bir anda keskin bir geçiş yaptığı iddiası dikkat çekicidir. Bu iddiaya göre felsefenin başlangıcında mitik düşünce kendisini geri çeker ve yerini rasyonel düşünceye bırakır.[12] Zira Miletli filozoflar olarak adlandırılan Thales ile birlikte sanki mitik açıklama biçimi terkedilmiş ve evrene dair açıklamalar bir anda yerini rasyonel düşünce tarzına bırakmıştır. Bu konuda Pierre Vernant bu düşünce tarzını Miletli filozoflarla dünyayı ve ondaki düzenin nasıl ortaya çıktığını hayal gücüne dayanarak anlatan mitik açıklama biçimini terk eden ve onun yerine rasyonel düşünceyle iş gören bir düşünce olarak tanımlar. Vernant'a göre pre-sokratikler ilk fizikçilerdir ve onların evrene dair yaptıkları açıklamalar varlığın "pozitif" bir açıklaması olarak görülmelidir. Vernant'ın bu argüman daha geriye gidildiğinde John Burnet tarafından temsil edildiği görülebilir. (Direk, 2013) Vernant ve Burnet tarafından savunulan bu düşünce ise sorunludur. Jeager, felsefe tarihçilerinin pre-sokratik filozofların modernliğini kanıtlama hevesiyle onların ampirik ve bilimsel karakterinin ısrarla vurgulanmasının yanlışlığını ifade eder. Çünkü der Jeager, bizzat Antik çağ düşünürleri bu filozofları böyle değerlendirmemektedir. Cicero *De Natura Deorum*"da ve St. Augustinus *De Civitate Dei*"de, pre sokratik filozofların ilk teologlar olarak kabul ederken, aslında sadece eski Yunan kaynaklarında buldukları görüşü tekrar ediyorlardı. (Babuççu, 2016)

Bütün bu bağlantılara rağmen felsefi düşünceyi Thales'le başlatarak mitten logosa bir geçiş olduğu varsayımını neyle ilişkilendireceğiz? Acaba bizler pre-sokratik filozofları onların kendi kavramlarından ziyade bizim onları kavrayış biçimimize uygun olarak mı okuyoruz? Zeynep Direk'in tespitiyle bizler pre-sokratik düşünürleri ayaklarımızı sağlam yere basma ve felsefenin doğum yerini belirleme amacıyla okuyoruz. Başka bir deyişle onları kendi kavramlarıyla değil onlardan bize gelen geleneğin daha geç tarihlerde ürettiği ve ister istemez pre-sokratik düşüncenin kendi kavramlarının üstünü örten kavramları kullanarak okuyoruz. (Direk, 2013) Peki neden?

Felsefenin ilk dönemi için mitos ve logos arasında kurulmaya çalışılan bu keskin ayrım o döneme ait olmayıp sonrasında kurgulanan ve Yunan mucizesi varsayımıyla ilişkilendirilen bir durumdur. Buna göre düşünce, mitik unsurlardan logosun dünyasına radikal bir geçiş yapmış ve bu da sembolik söylemden rasyonel söyleme antropomorfik düşünmeden soyut düşünmeye doğru bir geçişi de kapsayacak şekilde geniş bir anlam aralığında ele alınmıştır. Böylesi bir geçişi ise ancak Yunanlıların yapabileceği varsayımı ile de Yunan mucizesi söylemi ön plana çıkarılmıştır. Yunan mucizesi ifadesi, bilim ve felsefenin mucizevi olarak Yunan'da ortaya çıktığını, Yunanlıların o zamana kadar yaşanmış ve yaşanmakta olan uygarlık ve kültürlerden etkilenmeksizin felsefi düşüncenin nevi şahsına münhasır olarak Yunan'da doğmuş olacağına işaretle kullanılan bir söylemdir. Söz konusu mucize söylemin savunucuları olarak tipik birkaç örnek vermek gerekirse, ilk olarak Hegel'in, "Yunanistan ismi, Avrupa'daki eğitimli insanları

[12] Örneğin Nestle'ye göre "tıpkı dünyamızın başlangıçta sularla kaplı olması ve bu suların çekilerek karaları ve adaları ortaya çıkarması gibi ilkel insan için de dünya mitik inanışlarla kaplıydı ve zaman içerisinde bu inanışlar tedricen geri çekildi ve gittikçe daha fazla bir alan rasyonel düşünce tarafından aydınlatıldı". Dolayısıyla mitos ve logosun insan zihninin iki zıt kutbuna işaret etmesi normaldir. Zira mitik hayal gücü ile mantıksal düşünme iki karşıt uçtur. Birincisi imgesel ve rastlantısal yani bilinçsiz iken diğeri kavramsal ve bilinçlidir. İşte mitos logosu bu şekilde ele alan Nestle'ye göre mitos-logos karşıtlığı anlaşılabilir bir karşıtlıktır. Ona göre mitos ile logos arasında çizgisel bir ilerleme ilişkisi mevcuttur. Buna göre düşüncenin ilk safhası çocukluk ilkel safhası olarak mitosla karakterize edilirken düşüncenin yetişkin ve olgun dönemi ise logosla karakterize edilir. Bu bağlamda mitten logosa kalıbını savunanlar için insan düşüncesi önemli bir evrim geçirmiş ve mitik unsurlardan logosa keskin bir geçiş olmuştur.

tam yüreğinden vurmaktadır ve bu biz Almanlar için özellikle böyledir. Onlar kuşkusuz dinlerinin kültürlerinin başlangıcında Asya'dan Suriye'den Mısırdan önemli yardımlar aldılar, fakat bu kökün doğasındaki yabancılığı o kadar iyi silmişler o kadar değiştirmişler üzerinde o kadar çalışmışlar dönüştürmüşler ve tümüyle o kadar farklılaştırmışlardır ki onların onda değer verdikleri, öğrendikleri ve sevdikleri ne varsa özünde kendilerinin olmuştur." (Bernal, 2016) ifadesi, Rohde'nin "Yunanlılar, bütün bir insanlığın önü sıra düşünmüştür; Tanrılar, dünya ve insan hakkındaki en derin, en cesur, en sofu düşüncelerin kaynağı Yunanistan'dır." (Friedel, 1999) ifadesi, bir diğer felsefe tarihçisi Nestle'nin ise "mitostan logosa, gelişmemişlikten akla ve onun yetkinliğine doğru yürümek en yetenekli ırk olduklarından ötürü bu ari insanlar tarafından gerçekleştirildi. Zaten bu gelişmeleri Yunanlılar kadar açık yapabilecek başka insanlar da mevcut değildi." ifadesi, Ernest Renan'ın ise "Güneş altında tek mucize vardır o da Yunan mucizesidir sözleri", söz konusu iddianın önemli prototipleri olarak gösterilebilir.

Yunan Mucizesi Söylemi ve Felsefe Tarihi Yazımı

Mitostan logosa kalıbıyla yakından ilişkili olan felsefenin Yunanda mucizevi şekilde doğduğu iddiası ve felsefe tarihinin bu iddia temelinde yeniden yazılması birbirleriyle yakından ilişkili meselelerdir. Bu bağlamda felsefe tarihinin yorumlanması ve değerlendirilmesi noktasında iki görüş ön plana çıkmaktadır; Bunlardan biri felsefenin Antik Yunan'da mucizevi bir şekilde ortaya çıktığı ile ilgili iken, diğeri ise felsefenin doğulu kökenlerine vurguyla felsefi düşüncenin salt Yunan kültürünün bir ürünü olmayıp çevre kültürlerle olan etkileşimini dikkate alarak değerlendirmektedir. Copleston, Burnet gibi yazarlar Yunanlıların ticaret savaş vb. nedenlerle farklı kültürlerle etkileşim içerisinde olduklarını bununla birlikte söz konusu kültürlerin felsefi düşünce üzerinde etkili olmadığını ifade ederek Yunan filozoflarının Doğu kökenli unsurlardan etkilenmediğini söyleyerek felsefi düşüncenin doğuşunu sadece Yunan'a hasrederler. Guthrie, Cornfrond Jeager, gibi felsefe tarihçileri ise Yunan felsefesinin o dönemdeki kültür ve medeniyetlerle ilişki içerisinde olduklarından ötürü özellikle Pers ve Mısır medeniyetlerinden önemli ölçüde etkilendiklerini varsaymak suretiyle felsefi düşüncenin Doğulu kökenlerine vurgu yapmaktadırlar.

Felsefenin neden bir başka yerde değil de Yunanistan'da ortaya çıktığı konusu ise genellikle birtakım etkenlerle ilişkilendirilir. Bunlar genel olarak Yunan coğrafyasının bazı olumlu özelliklerinden, toprak ve iklim şartları, Yunan dininin belli dogmaları olan bir teolojiye sahip olmaması ve Yunanistan'da teşkilatlanmış bir rahipler sınıfının olmayışı, Yunan dininin kendisinde rasyonel düşünceyi olumlu yönde etkileyen bazı unsurların olduğu, Yunan dünyasının Doğu monarşilerinden farklı olan siyasal yapısı, şehir devletlerinin özellikleri, onları demokrasiye götüren etkenler başlıca unsurlar olarak zikredilir.(Arslan, 2006) [13]

Felsefenin doğulu bir kökene sahip olmadığını savunan John Burnet, ne Platon'un ne de Aristoteles'in felsefenin doğulu kökenlerinden bahsetmediğini ifade eder (ki bu onların uslamlamasına daha yakın bir düşüncedir Burnet'e göre). Platon'un Mısırlılara saygısı olan bir düşünür olduğunu fakat onların felsefi olmaktan ziyade tecimsel ilgileri olan bir halk olduğunu zikrettiğini ifade eder. Aristo ise matematiğin Mısırdaki kökenlerinden söz eder fakat Burnet'e göre eğer Aristoteles bir Mısır felsefesi ile tanışmış olsaydı mutlaka bunun sözünü ederdi. (Burnet, 2013)

Felsefenin kökeninin Yunan'da mucizevi şekilde ortaya çıkamayacağı dolayısıyla Doğu uygarlıklarına dayandığı iddiası ise, her medeniyetin kendinden önce gelmiş olanların birikimlerini kullanarak veya onlardan etkilenerek oluşturulmuş olduğu düşüncesiyle ilişkilidir. Yunanlıların ünlü ifadesiyle dile getirdiği üzere Yunan felsefesi *hiçten çıkmamış* komşu halklarla olan kültürel politik ve ticari ilişkileri de buna yardımcı olmuştur. Bu bağlamda

[13] Felsefenin Yunan'da başlamasının gerekçesi olarak demokrasinin varlığı iddiası fikirlerin kamusal alanda tartışmaya açık olmasıyla ve belli bir ritüele bağlı olmayan bir bilme biçiminin vücuda gelişine de imkân vermesiyle ilişkili olarak ele alınır. Bu noktada felsefenin başlangıcını demokrasiye bağlayan argümanın en önemli ismi Hegel'dir. (Direk, 2013)

felsefenin Yunan mucizesi olduğu şeklindeki iddia, Yunanlıların Doğulu medeniyetlerden etkilendiği göz önüne alındığında mübalağalı bir anlatım olarak görülebilir ve hatalı bir zihniyeti temsil eder. (Erdemli, 2015) Zira "Yunan kültürü bölgenin değişik yörelerinde ortaya konmuş birçok başarıyı olduğu gibi almış bazılarını da alıp kullanmış fakat kaynağını dışlamıştır" (Erdemli, 2015) Nietzsche de felsefenin Yunanlılara mal edilmesinin yanlış bir düşünce olduğunu çünkü Yunanlıların yerli bir kültürleri olmasından çok onların başka kültürleri içine çektiğini, farklı kültürlerden etkilenmiş olduklarını ve onların kılıcı başka bir ulusun bıraktığı yerden alarak daha ileriye atmasını bildikleri için bu kadar ilerlemiş olduklarını ifade etmektedir. (Nietzsche, 1963) Dolayısıyla Yunanlıların ellerindeki malzemeyi kullandıkları fakat malzemenin sadece onlara ait olmadığını kabul etmek gerekir.

Peki felsefenin mucizevi bir şekilde Yunanistan'da başladığı iddiası nasıl anlaşılmalıdır? Bu çerçevede felsefi düşüncenin ilk kez Yunan'da başladığı fikri aslında 18. yüzyılın sonunda yerleşmeye başlayan bir olgudur. Robert Bernasconi Yunanlıların felsefeyi Mısırlılardan öğrendikleri görüşünün Warburton'un 1738 tarihinde dediği gibi Antikçağla ilgili bilinen en sağlam olgu olmasına rağmen Hegel'in bu tarihin üstünden henüz bir yüzyıl geçmeden önemli bir paradigma değişikliğine yol açarak felsefenin Yunan'da başladığını iddia ettiğini ifade eder. Buna göre 18. yüzyıl sonlarında artık Yunanlıların başka medeniyet ve kültürlerden hiçbir şey öğrenmemiş oldukları kanaatinin hâkim olduğunu ve bu bağlamda Yunan felsefesinin özerkliğini savunan ilk kişinin Dietrich Tiedemann olduğunu ifade eder. Dietrich Tiedemann'ın eseri (*Geist der Spekulativen Philosophie von Thales bis Socrates* 1791) Yunan felsefesinin farklı kültürlerden etkilenmediğini ve kendine özgü bir düşünce olarak doğduğunu ifade eder. Bu eserin hemen akabinde ise Wilhelm Tenneman'ın 11 ciltlik *Geschicte Philosophie* adlı eseri gündeme gelir. Tenneman bu eserinde aslında Tiedemann'ın iddiasını tüm batı tarihine yaymaya çalışmaktadır. İşte tam bu noktada felsefe tarihinin yeniden yazıldığı ve bu yazımla birlikte Batının diğer kültürleri de yeniden inşa ettiği-kurguladığı anla paraleldir. (Direk, 2013) Bu önemli zaman dilimini takip eden son iki yüzyıldır felsefe Batılı düşünürler açısından aile içi bir mesele olarak anlatılır. Avrupa halkları için "Batılı" ortak bir kader bilinci yaratma niyetinin en belirgin katkılarını ise başta Hegel olmak üzere Alman düşünürlerde görmek mümkündür. (Corm, 2011)

Dolayısıyla felsefe tarihinin yeniden yazılmaya başlandığı zaman dilimi 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 19. yüzyılın hâkim paradigmasındaki temel görüş ise dünya tarihinin Ariler ile Samiler arasındaki ilişkinin tarihi olduğudur. Buna göre Samiler din ve şiirle ilgili görülürken, Ariler ise bilim felsefe ve özgürlük adına değer olarak görülen şeylerle karakterize edilir. Böylesi bir tasnif ise Ari olanın Sami olan için uygun gördüğü tanımlama ve sınıflandırmanın da anlaşılması noktasında ve Ari olanın kendisini zıttıyla ikame etmesi noktasında önem arz eden bir tasniftir. Yunan mucizesini savunan Ernest Renan 19. yüzyılda Batı uygarlığını Ari ırk olarak ilerlemeye muktedir olarak ifade ederken bunun karşısında Sami düşüncesini ise İslam'la özdeşleştirmek suretiyle Batılı uygarlığa verdiği olumlu özelliklerin tam aksi niteliklerle karakterize etmektedir. Bu bağlamda Batı uygarlığının olumlu Doğunun ise olumsuz özelliklerini genetik kusurlar gibi sunarak mitolojik ve ırkçı nitelikte sözler sarfeder. Söz konusu mitik düşünceyi Doğuya hasrederken Batının logosa uygun hareket eden yönünü öne çıkaran yapısıyla tam da mitostan logosa Yunan mucizesi söyleminin seçkin bir örneğini sunar. (Corm, 2011)

Mitostan logosa olan geçiş düşüncesi Yunanlıların kendisine ait olan bir düşünce olmaktan ziyade 19. yüzyılın tarih yazımına ait bir fikir olduğu aşikardır. 18. yüzyılın başında Yunan düşüncesinin kaynağının Mısır ve Fenike yani Doğu kökenlerine sahip olduğu fikri ortak bir kanaat iken bu yüzyılın sonunda Antik yunanın *su-i generis* bir uygarlık olduğuna inanma yoluna gidilmiştir. (Direk, 2013) Söz konusu değişikliğin nedenini konuyla ilgili yeni olguların ortaya çıkışıyla mı yoksa bir paradigma değişikliği ile mi açıklamak gerekecektir? Tam da bu noktada Martin Bernal'in iddiası önem arz eder. Martin Bernal Kara Athena kitabında bu durumu bir paradigma değişikliği ile açıklar. Ona göre eski model yani Yunanın Doğulu

kökenlerine olan inanç Antikçağ çalışmaları alanında yeni gelişmelerin ortaya çıkması yüzünden terkedilmemiş bilakis böylesi bir durum, yürürlükte olan dünya görüşüne uyum sağlayamadığı için reddedilmiştir. (Bernal, 2016) Başka bir deyişle Yunan düşüncesinin doğulu kökenleri, 19. yüzyılın ırk ve ilerleme paradigmalarıyla uzlaşamadığı için gözden düşmüştür.

Martin Bernal Kara Athena kitabında amacının şundan emin olmak olduğunu ifade eder; eski Yunanlılar gerçekten de Mısırlılar ve Fenikeliler tarafından kolonileştirildiklerine ve kültürlerinin büyük bir bölümünü bu kolonilerden, ayrıca daha Levant'ta (Suriye-Lübnan-Filistin-İsrail'in sınırları içindeki toprakları ifade eder) aldıkları eğitimden edindiklerine inanıyorlar mıydı? Ve Bernal ulaştığı sonucun şaşırtıcı olduğunu ifade ederek şöyle der; "Bir kez daha sarsılarak keşfettimki eskiçağ modeli diye adlandıracağım şema 19. yüzyılın başlarına kadar yıkılmamıştı ve Yunan tarihinin bana öğretilen versiyonu ancak 1840-1850lerde geliştirilmişti." (Bernal, 2016) Bernal bu eserinde Yunan tarihine ilişkin iki modeli konu almaktadır; modellerden biri Yunanistanı özünde Avrupalı ya da ari saymakta diğeri ise Levantlı olarak Mısır ve Sami kültür alanının periferisinde değerlendirmektedir. Bernal'e göre Klasik ve Helenistik çağdaki Yunanlılar arasında kabul edilen görüş eski çağ modeli idi. Bu modele göre Yunan kültürü Mısır ve Fenikelilerin MÖ. 1500 civarında yaptığı kolonileştirme ve yerli halkı uygarlaştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca Yunanlılar Yakındoğu kültürlerinden çok büyük ölçüde alımlamalar yapmaya daha sonra da devam etmiştir. Pek çok kişi çoğumuza doğru diye kabul ettirilen diğer model ise 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. (Bernal, 2016)

Bernal önemli bir noktaya temas ederek Ari modelin yıkılmasıyla birlikte sadece Batı uygarlığının temel dayanaklarını yeniden ele almakla kalınmayacağını aynı zamanda bütün tarihyazıcılığına da ırkçılığın nasıl sinmiş olduğunun ifşa olacağını ifade etmektedir. Zira Bernal'e göre 18. ve 19. yüzyıl romantikleri ve ırkçıları için Avrupa'nın çocukluk dönemi olarak da görülen Yunanistan'ın kolonileştirici Afrikalı ve Samilerin karışımının bir ürünü olması tahammül edilebilecek bir şey değildir. Bu nedenle eskiçağ modelinin yıkılması ve yerine daha kabul edilebilir bir şeyin konması gerekiyordu. (Bernal, 2016)

Yunanlıların Avrupa kökenli mi yoksa Levanten kökene mi sahip olduğu konusunu ele alırken, Bernal, 1820 yılında Karl Orfried Müller'in Mısır kolonileştirmelerine yapılan atıfları elimine etme niyetiyle kaynak eleştirisi ile ilgili yeni teknikler kullandığını bunun nedenini ise eskiçağ modelinin, Yunan kültürünün aslında Avrupalı olduğu ve felsefenin Yunan'da doğduğu inancının önünde ciddi bir engel olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında 19. yüzyıla damgasını vuran ırk ve ilerleme düşüncesinin, (dünya tarihindeki en büyük ve ari ırkın Avrupa olduğu fikri de göz önüne alındığında) eski çağ modeline tahammül etmesi beklenemezdi. Bu nedenle de Bernal'e göre Müller'in Yunanistandaki Mısır kolonileştirmesini reddetmesi hemen kabul görmüştür. (Bernal, 2016)

Ayrıca Yunanlar'ın kökenini Levanten'den arıtma çabası dilbilimcileri Samir Amin'in deyişiyle kuşku uyandırıcı akrobasilere sokmuştur. Zira Yunancanın söz dağarcığının ne Mısır ne de Fenike dillerine dayanmadığını ispatlamak da söz konusu Ari modelin oluşturulması için önemlidir. Örneğin Ernest Renan'ın Hint-Avrupa dillerinin mükemmelliğine karşı Sami dillerinin korkunç ve gelişmemiş bir yapıya sahip olduğu iddiası bir tarafa özgür açık fikirli ve mantıklı dilleri diğer tarafa da köle ruhlu ve kesinlikten yoksun dilleri ayıran aynı zihniyetin ürünü olarak görülür. (Amin, 2006)

Samir Amin ayrıca *Avrupamerkezcilik* eserinde felsefenin Yunanda başlatılmasının ve bunun bir mucize olarak nitelendirilmesinin ideolojik yönüne vurgu yapar. Tam da bu bağlamda Yunan mucizesi ve logosun mitos karşısındaki zaferi ve söz konusu zaferi Yunanlıların gerçekleştirdiği yegâne ırk olduğuna inanılması 19. yüzyıl felsefe tarihi yazımına ilişkin düşünceler olarak görülür.

Felsefenin Yunan'da başlamış olduğu iddiasının bir tarihselliği olduğu aşikadır. Zira söz konusu iddia kendisini uzun bir süre tartışılmaz bir doğru olarak kabul ettirse de bugün artık böylesi bir kabulün tarih boyunca var olmadığı ve belli bir zaman dilimine has olarak üretildiği kabul edilen bir gerçektir. (Direk, 2013) Cornfrond'un da belirttiği üzere *sanki Thales gökten zenbille inmiş de her şey sudan meydana gelmiş olmalı diye haykırmış* gibi felsefe tarihi yazma eğiliminin artık kabul edilemeyecek derecede yanlışlığının aşikâr olduğunu vurgulaması da bunu göstermektedir. Guthrie'ye göre bizler Cornfrond'un da eleştirdiği bu eğilimi bugün artık geride bıraktık. (Guthrie, 2011) Çünkü gerek Yunan mucizesi söylemi gerekse mitten logosa geçiş ve felsefi düşüncenin doğuşu konusu olsun Antik felsefe inceleme konusu yapılırken getirilen açıklamalar aslında ilk düşünürlerin kendi fikirlerinden ziyade onları inceleme konusu yapan ve kendi bulunduğu konumdan onları okuyanların görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Kendi düşüncelerinin köklerini ilk filozoflarda bulmaya çalışmak modern tavrın ve daha ziyade 19. yüzyıl ırkçı ve sömürgeci bir anlayışın parçasıdır.

Yunan düşüncesi ve medeniyetinin kendisinden önceki ve çağdaşı medeniyet ve düşüncelerin birikimlerini kullanarak kendi kimliğini oluşturduğu, farklı medeniyetlerden aldıklarını teorileştirmek suretiyle kendi medeniyetlerini geliştirmiş oldukları dikkate alındığında, modern tarih ve tarih yazımının başka medeniyetlere haksızlık yaptığı aşikardır. (Bıçak, 2015a) Dolayısıyla modern tarih düşüncesi ve tarih yazımının, diğer uygarlıkları Avrupa merkezcilik çerçevesinde ele alınması ve bu noktada tarihin sömürgeci, ırkçı ve ilerlemeci anlayış çerçevesinde çarpık bir şekilde yapılandırılması sorunlarıyla malül olduğu açıktır. (Bıçak, 2015b) Zira tarih, politik meselelerin aracı haline geldiği için tarih yazıcılığını da ulusçuluğun bir parçası haline getirilmiştir. (Bıçak, 2015a) Ayrıca yaşayan her uygarlığın her insan topluluğunun kendine kökenler bulma kendi düşüncesine uygun atalar yaratma ihtiyacı duyduğu gerçeği göz önüne alındığında, Yunan mucizesi de Batılıların bu bağlamda giriştikleri bir köken bulma çabası olarak görülebilir.

Sonuç

Mitostan logosa düşüncenin serüvenine kısa bir göz atıldığında bugün yaygın bir şekilde varsayıldığı gibi radikal bir değişim ve geçişten söz etmek ve felsefi düşünceyi bu anlamda logosun dünyasına hasretmek, mitosu ise felsefi olmayan bir düşünme biçimi olarak görmek ve mitolojinin kendi döneminde üstlendiği fonksiyon ve anlamı göz ardı etmek, açıktır ki, mitosu ve mitik kavrayışı logosun perspektifinden okumak ve logosun diliyle mitosu yazmak olacaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere mitostan logosa ne keskin bir geçiş söz konusudur ne de felsefi düşünceye geçişle ve özellikle pre-sokratik filozoflarla birlikte mitik unsurlara tamamen veda edilmiştir. Felsefi düşüncenin başlangıcını bu şekilde okumak ve felsefenin kökenlerine ilişkin olarak Yunan mucizesi söylemini ön plana çıkarmak o dönemin kavrayışından ve o dönemden bize intikal eden bir olgu olmaktan ziyade 19. yüzyılın paradigmaları ekseninde meşrulaştırılmaya çalışılan bir perspektifi ifade eder. Bu açıdan bakıldığında gerek mitostan logosa kalıbı gerekse Yunan mucizesi varsayımı ile birlikte felsefe tarihinin yeniden yazılması objektif bir tarih yazımını ifade etmekten çok belli bir kavrayışı meşrulaştırma amacının sonucu olarak gündeme gelmiştir. Elbette burada Yunan mucizesi söyleminin belli bir dönemin kurgusuyla ilişkili olduğu iddiası, Yunanlıların mevcut başarılarını göz ardı etmek veya küçümsemek gibi bir amaca matuf değildir. Amaçlanan şey, Yunanlıların mucizevi şekilde tabiri caizse felsefi düşünceyi icat etmedikleri muhtelif kültür ve medeniyetlerden etki ve birikim noktasında belli bir ölçüde paylaşımın söz konusu olduğudur. Mitostan logosa kalıbıyla ilgili olarak ise alışılageldiği gibi ilk filozof olarak kabul edilen Thales'le birlikte mitik dünyaya tam anlamıyla veda edilmediği ve mitik unsurların logosun dünyasında uzun bir süre yaşamaya devam ettiğidir. Zira mitik unsurlarla uzun bir süre iç içe olan bir kültür ve uygarlığın bir anda mitosa veda ederek logosun dünyasına geri dönülemez bir adım atmasından ziyade mitik olanın uzun bir süre logosun dünyasında yer bulabildiği bir kavrayışın olduğu daha makul bir iddia olacaktır.

Kaynakça

Amin, S. (2006) *Avrupamerkezcilik*. (Mehmet Sert Çev.) İstanbul: Chiviyazıları.

Arslan, A. (2006) *İlkçağ Felsefe Tarihi-I*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Babuççu, A. (2016) "Pre-Sokratiklerden Platon'a Logos Kavramı." Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.

Bernal, M. (2016) *Kara Athena*. (Özcan Buze Çev.), Ankara: Kaynak Yayınları.

Bıçak, A. (2015a) *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bıçak, A. (2015b) *Felsefenin Kuruluşu*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Burnet, J. (2013) *Erken Yunan Felsefesi*. (Aziz Yardımlı Çev.), İstanbul: İdea Yayınevi.

Corm, Georges. (2011) *Avrupa ve Batı Miti*. (Melike Işık Durmaz Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Çoraklı, E. (2017) *Historia*; *Antik Çağda Araştırma Fikrinin Doğuşu*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Direk, Z. (2013) *Başkalık Deneyimi*. İstanbul: YKY Yayınları.

Duralı, Ş. T. (2019) *Felsefe Bilimin Odağında Metafizik*. (Mehmet Sabri Genç Der.), İstanbul: Şule Yayınları.

Duralı, Ş. T. (2016) *Felsefe-Bilimin Doğuşu*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erdemli, A. (2015) *Mitostan Felsefeye*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Erhat, A. (1996) *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Etöz, Z. (2011) "Mitos ve İktidar," *SBF Dergisi* 6, Sayı: 3, ss. 157-166.

Cornford, Francis M. (2020) *Dinden Felsefeye*; *Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine*. (Özgüç Orhan Çev.), İstanbul: Albaraka Yayınları.

Friedel, E. (1999) *Antik Yunan Kültür Tarihi*. (Necati Açа Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.

Guthrie, W. K. C. (2011) *Yunan Felsefesi Tarihi*. (Ergün Akça Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Gülenç, Kurtul. (2011) "Pre-Sokratiklerden Platon'a Mitos-Logos ve Diyalektik," *Felsefelogos Dergisi* S: 35-36, ss.117-138.

Hegel, G. W. F. *(2018) Felsefe Tarihi-I*. (Doğan Barış Kılınç Çev.), İstanbul: Notabene Yayınları.

Jeager, W. (2012) *Antik Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi.* (Güneş Ayas Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.

Mutlu, Esra Çağrı. (2014) "Platonik Literatürde Mitosu Logosa Çevirme," *Düşünme Dergisi* S: 6 cilt: 3, ss. 29-36.

Nietzsche, F. (1963) *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe. (*Nusret Hızır Çev.), İstanbul: Elif Yayınları.

Peters, Francis E. (2004) *Antik Yunan Terimleri Sözlüğü*. (Hakkı Hünler Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.

Platon. (2010) *Devlet*. (Sebahattin Eyüpoğlu ve M. Ali Cimcoz Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Thales, Anaksimandros, Anaksimenes. (2019) *Fragmanlar*. (Güvenç Şar ve Y. Gurur Sev Çev.), İstanbul: Pinhan Yayınları.

Veyne, P. (2003) *Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar mıydı?* (Mehmet Alkan Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.

Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin Örgütsel ve Yönetsel Sorunlarının Analizi[1]

Serkan YILMAZ[2]
Gülseda KARAMAN YILMAZ[3]
Tuncay TÜRKMEN[4]
Seda ÖZCAN[5]
Habib BİLGİÇ[6]
Mehmet Salih KALYONCU[7]
Murat DOĞAN[8]
İzzet DERELİ[9]
Ali İhsan EKDEMİR[10]
Onur FİDANBOY[11]

Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayrılan en önemli vasıflarından biri olan organize edilmiş etkileşim ve iletişim ağına sahip olmasıyla sosyal yaşam ağını inşa etmiş bir varlık olmasıdır. Sosyal yaşam ağının inşası, bu yapıyı birlikte yaşam temeli üzerinde organize eden kültürün oluşması ve yine kültürü var edip, devam ettiren kurumların organizasyonu, insan ırkının varlığını da güvenli bir biçimde devam ettirmesine aracılık eden bir gerçekliktir. Sosyal bir varlık olan ve bireysel yaşamını sosyal hayat olmaksızın devam ettirmesi mümkün görünmeyen insanlık için var olan birikimini bir sonraki nesillere aktarmasının en önemli aracı ise eğitimdir. Ancak eğitim, sadece bilginin aktarımını değil aynı zamanda nesillerin hem sosyolojik hem de psikolojik olarak sağlıklı olması ile de ilgilenir.

Tüm eğitim örgütlerinin kaynağı bireylerdir. Toplumu oluşturulan bireyler eğitim aracılığı ile işlenerek tekrar topluma dönmektedirler. Bu nedenle toplumun geleceğine yönelik çalışmalar, örgün olarak ilk eğitim örgütlerinde başlamaktadır. Bu örgütlerde bireylere sağlıklı tercih yapabilmelerinde, problemlerin çözümünde, kendilerini ve çevrelerini tanımada yön gösteren rehberlik de son yüzyıllarda artan ölçüde önem kazanmaktadır (Kuzgun, 2008: 5).

İnsan, çocukluğundan itibaren benlik duygusunu oluşturmakta, kendi duygu ve düşüncelerinin daha çok farkına varmakta, bu gelişimle birlikte toplumsal ilişkiler ve ahlâk

[1] **Ahmet Yesevi Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi'nde hazırlanan tezden üretilmiştir.**
[2] Eğitim Uzmanı, RAM Merkez Müdürü, 0000-0003-3254-9375:
[3] Eğitim Uzmanı, 0000-0001-8476-2405:
[4] Okul Müdürü, 0009-0000-7044-7578:
[5] Müdür Yardımcısı, 0009-0000-6217-4012:
[6] Okul Müdürü, 0009-0007-4984-7586:
[7] Uzman Öğretmen, 0009-0004-7276-7726:
[8] Müdür Yardımcısı, 0009-0000-1517-962X
[9] Müdür Yardımcısı, 0009-0001-6991-1633
[10] Kurum Müdürü, 0009-0004-2670-3772
[11] Müdür Yardımcısı, 0009-0001-1855-3514

duygusu geliştirmektedir (Drefs, 2002: 25). Sosyalleşme sürecinin temel esaslarını oluşturan bu sürecin tüm toplumlarca dikkatle izlenmesi, sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, sağlıklı ve verimli nesillerin oluşumunu da sağlamaktadır. Eğitim aracılığı ile toplumu oluşturan her bireye ihtiyaç duyduğu rehberliği ve psikolojik danışma hizmetini vermeye çalışan toplumlar, bu hizmeti tüm bireylere ulaştırabilmek için organizasyonlar oluşturmuşlardır.

Rehberlik, bireye kendini anlaması, problemlerini çözmesi, gerçekçi kararlar alması, kapasitelerini kendine uygun geliştirmesi, çevresine dengeli ve sağlıklı bir şekilde uyum sağlaması, çevresindeki imkanları tanıması ve doğru kararlar vererek böylece kendini gerçekleştirmesi için uzman kişilerce verilen psikolojik yardımlardır (Kepçeoğlu, 2004: 3-8).

Tarihsel sürece bakıldığında rehberlik çalışmalarının ilk önce batı toplumlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Felsefi, toplumsal ve psikolojik gelişmelerin batı toplumlarında görülmesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma hizmetlerinin bu ülkelerde başlamasına neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) rehberlik çalışmalarında ilk sırada gelmektedir. 20. yüzyılın başlarında zekâ araştırmaları ve ölçme araçlarının geliştirilmesiyle bireysel farklar ortaya konulabilmiştir. Bu çalışmalarda öncelikli amaç, rehberlik hizmetleri ile bireylerin meslek seçimi ve iş bulmalarına yardım etmek öncelikli hizmet olarak düşünülmüştür. 20. Yüzyıla gelindiğinde bu rehberlik çalışmaları daha sistemi ve daha planlı olarak yapılmaya başlanmıştır (Nazlı, 2005: 104).

Türkiye'ye rehberlik kavramı ilk olarak 1950'li yıllarda anılmaya başlanmıştır. 1953-54 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Rehberlik Psikolojik Danışma ders olarak konulmuştur. 1954 yılında başta Ankara olmak üzere 6 ilde Rehberlik Araştırma Merkezleri (RAM) kurulmuştur. 1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı kanunla Eğitimde Psikolojik Hizmetler ana bilim dalları içinde ''bilim dalı'' olarak yerini almış ve Psikolojik Danışma Rehberlik lisans programları başlatılmıştır. Bu alanda eğitim veren 22 yükseköğretim programı vardır (Deniz ve Erözkan, 2008: 38).

1983 yılında Milli Eğitim Bakanlığı merkez teşkilatında Özel Eğitim, Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece daha önce açılan Rehberlik Araştırma Merkezleri bu genel müdürlüğe bağlanmıştır. İl ve ilçe düzeyinde okul ve eğitim kurumlarında rehberlik hizmetlerinin uygulanmasından RAM'lar sorumlu olmuştur. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak il ve ilçe merkezlerinde olmak üzere ülkemizde şu an 230 tane RAM bulunmaktadır (http://orgm.meb.gov.tr/butce/SORGU001Liste.asp?start=201, erişim tarihi: 04.05.2017).

Rehberliğin, bireylerin okulda, evde ve toplumsal yaşam alanlarında çevresiyle daha uyumlu olabilmeleri için gerekli olan anlayışı ve bağımsızlığı kazanmalarına yardım etmek gibi önemli bir işlevi olduğu (Kağan, 2005: 18) göz önüne alındığında rehberlik ve danışma kurumlarının toplumsal yaşam için önemi daha net anlaşılır. Bireyin hem kendini tanıması hem de içinde bulunduğu sosyal yaşama uyum sağlaması ve topluma katkıda

bulunabilmesi için gerekli danışmanlığı ve desteği rehberlik hizmetleri sağlamaktadır. Bu sürecin en etkin kurumlarından biri Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'dir.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri, görev alanı içinde bulunan eğitim öğretim kurumlarındaki rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin yürütülmesi ile özel eğitim gerektiren bireylerin tanılanması, bu bireylere yönelik rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu olarak yaygın hizmet sunmaktadırlar. Rehberlik ve araştırma merkezleri, eğitim kurumlarında bulunan rehberlik ve psikolojik danışma servisleri ile koordineli çalışarak rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin etkinliliğini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmaktadırlar

Her ne kadar rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinde verilen hizmet, eğitim kurumları için vazgeçilmez bir öneme ve misyona sahipse de günümüzde psikolojik danışma

ve rehberlik uygulamalarında önemli yönetsel ve örgütsel sorunlar vardır. Bu sorunlar bir çözüme kavuşturulamadığı için uygulamalar üzerindeki etkileri sürüp gitmektedir. Bu sorunlar Yeşilyaprak (2003: 25-27)'a göre şu şekilde sıralanmaktadır:

1- Yönetici ve öğretmeler bu alanda yeterli bir eğitim almamaktadır.

2-Eğitim sistemimiz merkeziyetçi ve otoriter bir yapıdadır. Bu rehberliğin yaklaşımıyla ters düşmektedir.

3- Okullarda rehberlik hizmetlerini yürütmek için yeterli uzman ve fiziksel donanım yoktur.

4- Alanda personel yetiştirmeyle ilgili niceliksel ve niteliksel sorunlar vardır.

Son yıllarda tüm dünya ve ülkemizde psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine ilgi artmıştır. Buna bağlı olarak illerdeki RAM sayıları da artmıştır. Ancak rehberlik ve danışma hizmetlerinde var olan ve süregelen problemler de bununla birlikte çok daha önemli bir hale gelmiştir. Rehberlik ve psikolojik danışmanın yürütücüsü, organizatörü olan Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin örgütsel işleyişlerinin ve buna bağlı olarak çalışanlarının mesleki doyum ve memnuniyetlerinin önemi bugün çok daha fazla önem arz etmektedir. Zira, öğrenci merkezli eğitim sisteminde RAM'larda çalışan rehber öğretmenlerin ve özel eğitim öğretmenlerinin iş doyumlarının yüksek olması, eğitim sistemindeki sorunları çözebilme becerisini artırmak açısından önem arz etmektedir. İş doyumunun yüksek olmasıyla öğretmenlerin ve yöneticilerin işinden aldığı mutluluğu ve verimliliği artacaktır. Buna bağlı olarak rehberlik hizmetleri daha iyi uygulanacak ve öğrencinin en fazla düzeyde kendini gerçekleştirmesine katkı sağlanmış olacaktır.

Bu çalışmada, Milli Eğitim Bakanlığı merkez örgütünün ana hizmet birimlerinden biri olan Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı, yükseköğretime kadar tüm eğitim kurumlarında rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu olan Rehberlik ve Araştırma merkezlerinin amacı, yapısı, personelinin niteliksel durumu incelenerek örgütsel ve yönetsel sorunlarının analizinin yapılması amaçlanmıştır. Çalışma ile rehberlik ve psikolojik danışmanın temel kurumlarının başında yer alan Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin sorunlarının ve eksiklerinin tespit edilmesi ve bu analizlere bağlı olarak yapıcı örgütsel ve yönetsel düzenlemelerin oluşturulmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Toplumsal yapının devam edebilmesi, gelişebilmesi, kendini yenileyebilmesi ve ihtiyaç duyduğu bireyleri yetiştirmesinin anahtar kurumu eğitimdir. Ancak toplum ve devlet ihtiyaç duyduğu bireyleri yetiştirirken sağlıklı nesiller oluşturabilmek için vatandaşlarının sosyolojik olduğu kadar psikolojik gelişimlerini ve varsa sorunlarının çözümünü de organize etmek durumundadır. Toplumsal yapının sağlıklı işleyebilmesi ve devam edebilmesi için her yönden sağlıklı bireylere ihtiyaç vardır. İşte bu ihtiyacın karşılanmasında, bireylere psikolojik danışma anlamında destek sunan, özel eğitime muhtaç veya çeşitli düzeylerde engele maruz kalmış bireylere destek hizmet sunan kurum Türkiye'de Rehberlik Araştırma Merkezleri'dir.

Örgütsel ve yönetsel yapının sağlıklı olması, kurumun çalışanlarının memnuniyeti için belirleyici bir etmendir. Bir kurumda çalışan bireylerin mesleki tatminleri örgütsel adanmışlığı, örgütsel adanmışlık verimli ve sürekli gelişen bir çalışma temposunu bu da bu kurumdan hizmet alan herkesin hizmetlerden daha yüksek derecede fayda sağlamasını ve memnuniyeti getirir. Rehberlik ve danışma hizmetlerinin bir nevi mutfağı olan Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin örgütsel ve yönetsel olarak verimli bir kurum kültürüne sahip olması bu kurumlarda çalışan özel eğitim ve rehberlik uzmanlarının çalışma motivasyonlarının yüksek olmasını sağlayacaktır. Çalışanların çalışma memnuniyetlerinin yüksek olması, Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin öğrencilere verdiği hizmet, iş birliği yaptığı diğer çalışanlar ve toplumun geleceğine yön vermesi açısından önemlidir. Zira özel eğitim öğretmenleri ve rehber

öğretmenler (psikolojik danışman) çalışma alanları gereği; RAM'larda öğrenci ile görüşme yaparak, öğrenci veya bireylerin yeteneklerine, mesleki gelişimlerine, sosyalleşmelerine ve eğitim sorunlarına yönelik psikolojik yardım hizmetleri vermektedir; veliler ile görüşme yapmaktadır; okul yöneticileri ve diğer öğretmenlerle beraber çalışmaktadır. Bu nedenle Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin örgütsel ve yönetsel sorunlarının belirlenerek analiz edilmesi, eğitimin ve psikolojik danışma hizmetlerinin genel kalitesini artırmak için de önemlidir. Örgütsel ve yönetsel sorunların, bu işin uygulayıcısı olan yöneticilerin algılarından yola çıkılarak tespit edilmesi; RAM'lardaki mevcut durumun ve sorunların analiz edilmesine; bu analizlere bağlı olarak çözüm önerileri üretilmesine katkı sağlayacaktır. Böyle bir analiz, rehberlik danışma hizmetlerinin kalitesinin de yükselmesine olanak verecektir. Rehber öğretmenlerin ve özel eğitim öğretmenlerinin iş alanları, önem bakımından ve diğer kurumlarla uyumlu olma açısından büyük bir kısmını rehberlik araştırma merkezleri oluşturmaktadır. Buralarda çalışanların yaşadıkları yönetsel ve örgütsel doyumun sağlanamadığı alanların bulunması ve buralara gerekli düzenlemelerin yapılması eğitim sistemimize büyük katkı sağlayacaktır.

1.Rehberlik ve Özel Eğitim Hizmetleri

Rehberlik, kişinin kendini, çevresindeki olanakları tanıması, gizil güçlerini geliştirmesi, sorunlarını çözebilmesi ve kendini gerçekleştirmesi için kişiye bu işi kendine meslek edinmiş uzmanlarca yapılan düzenli bir yardım sürecidir (Bakırcıoğlu, 1994: 12).

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından psikolojik danışma ve rehberlik, okulda başarı ve akademik gelişme, bireysel ve toplumsal ilişkiler, kişisel, eğitsel ve mesleki gelişim alanlarında gruba veya bireysel olarak öğrencilere ihtiyaçlarını karşılamaları, sorunlarını gidermeleri açısından yapılan sistemli ve profesyonel bir yardım süreci olarak tanımlanmaktadır. Buna paralel olarak özel eğitim de özel eğitim gerektiren çocuklar için tanılama ve destekleyici özel eğitim hizmetleri vererek, uygun eğitim önlemleri almalarını sağlamak olarak ifade edilmektedir (MEB, 2001: 3).

Rehberlik ve özel eğitim hizmetleri, bireyin kendini tanıması, olumlu ve olumsuz tüm özelliklerinin farkına varması; olumlu özelliklerini, beceri ve yeteneklerini geliştirebilmesi, olumsuz olanlarını değiştirebilmesi, değiştiremeyeceklerini kabul etmesi; bulunduğu ortamı ve çevresini tanıması, olanaklarının ve sınırlarının farkına varması; problem çözme ve uyum becerilerini edinerek kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda kararlar verebilmesi ve geleceğe mutlu ve üretken bir birey olarak yönelmesi amacıyla çalışmalar yapan alanlardır (Bozdoğan 2003: 14).

Milli Eğitim Bakanlığı, PDR Hizmetleri Yönetmeliğine göre rehberlik ilkeleri şunlardır: (MEB, 2001: 5);

♣ PDR hizmetleri, eğitim kurumlarının eğitim-öğretim etkinlikleri bütünlüğü içinde yer alır.

♣ PDR hizmetleri tüm öğrencilere açık bir hizmettir.

♣ Her öğrenci eğitim sürecinde kendisine sunulan seçenekler arasında seçme özgürlüğüne sahiptir.

♣ PDR hizmetlerinde insana saygı esastır.

♣ PDR hizmetlerinin bireysel boyutunda gizlilik esastır.

♣ PDR hizmetleri öğrenci, veli, uzman, öğretmen ve yönetici gibi ilgililerin iş birliği ile yürütülür.

♣ PDR hizmetlerinde bireysel farklılıklara saygı esastır.

♣ PDR hizmetlerinin yürütülmesinde hem bireye hem de topluma karşı sorumluluk söz konusudur.

♣ PDR hizmetlerinin yürütülmesinde bilimsellik esastır.

Öte yandan eğitimde çok özel bir alan olup çok özel tanılara sahip çeşitli engeller ile mücadele eden çocuklara ve ailelerine hizmet veren özel eğitim alanı da eğitimde çok önemli bir konumdadır. Zira zihinsel veya bedensel özel durumları nedeni ile özel eğitim ve rehberlik desteğine ihtiyacı olan binlerce birey ve ailesi bu eğitim desteğinden faydalanmaktadır.

Özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin, eğitimlerinin başlayabilmesi ve sürdürülebilmesi için yasa ve yönetmeliklerle belirlenen bazı süreçlerden geçilmesi gerekmektedir. Bu süreçler uzmanlar tarafından bireyin özel eğitime ihtiyacı olup olmadığını karar vererek kararların uygulamaya aktarılmasını içermektedir Tüm bu süreçlerin yöneticisi, organizatörü ve takip edicisi konumda olan kurum da Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'dir. Bir bireyin özel eğitim süreci içerisinde sırasıyla tarama, gönderme, tanılama, sınıflama, yerleştirme, BEP geliştirme, izleme ve değerlendirme süreçleri yer almaktadır Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde görev yapan uzmanlar hastaneden heyet kurulu raporu ile gelen tanılanmış bireylere performans çalışmaları yaparak, gözlemleyerek, okul ve aile ile görüşmeler yaparak RAM kurulu kararı ile tanılama ve sonrasında yönlendirme hizmetinde bulunmaktadır. Heyet raporu olmaksızın gelen çocuklara tanılama işlemleri için ayrıca testler de uygulanabilmektedir. Tanılama sürecinde tespit edilen çocukların performansı, izleyen zamanlarda oluşturulacak programları belirlemekte ve organize etmektedir.

Zihin yetersizliği olan çocuk ve yetişkinlerde tanılama için kullanılan ölçme araçlarından bazıları Stanford-Binet Zeka Ölçeği, Leiter Zeka Ölçeği, Weschler Çocuklar İçin Zeka Ölçeği-Gözden Geçirilmiş Sürümü (WISC-R), Porteus Labirentleri Testi, Goodenough-Harris İnsan Resmi Çizme Testi, Kohs Küpleri Ölçeği, Ankara Gelişimsel Tarama Envanteri (AGTE), Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Aracı (GEÇDA) ve Denver Gelişimsel Tarama Testi'dir (Bozkurt, 2009: 42).

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde tanılama, "Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin tüm gelişim alanlarındaki özellikleri ile yeterli ve yetersiz yönlerinin, bireysel özelliklerinin ve ilgilerinin belirlenmesi amacıyla tıbbi, psiko-sosyal ve eğitim alanlarında yapılan değerlendirme süreci" olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2012, m.7). Eğitsel değerlendirme ve tanılama süreci rehberlik araştırma merkezlerinin (RAM) kontrolü altında sürdürülmektedir.

1.2.Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin Tarihçesi

Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllardan itibaren rehberlikten söz edilmeye başlanmıştır. 1948 yılında yayınlanan eğitim programlarında ilk kez rehberliğe atıfta bulunularak "okul her öğrenciyi kendi yetenek sınırları içinde en yüksek başarıya götürecek kılavuzluğu yapmalıdır" demekle öğretmenlerin rehberlik görevine işaret edilmiştir (Kuzgun 2000: 36).

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kesiminin en fazla önemsediği alanların başında eğitim gelmiştir ve ülkenin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk eğitim üzerine her platformda yaptığı atıflarla, çalışmalarla, harf devriminde bizzat öğretmen olup kara tahta başına geçmesi ile eğitime ve birey yetiştirme işine ne derece önem verdiğini göstermiştir. Öte yandan Atatürk özel eğitim ve rehberliğin ana felsefesini en iyi ifade eden "eğitimde feda edilebilecek tek bir fert yoktur" sözüyle bir nevi özel eğitim ve rehberliğin önemini de o günlerden görmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitim reformlarına önem ve öncelik verilmiş, zaman zaman bu konuda katkı sunmaları için yabancı eğitim uzmanları ülkeye davet edilmiştir. 1940'lı yıllarda ülkeye gelen ve eğitim sistemini inceleyen Amerikalı uzmanlar, bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı'na raporlar sunmuşlardır. Bu raporlardaki eleştirilerden birisi de Türk Milli Eğitim Sisteminde, bireysel ayrılıklara yer vermeyen;

toplumun ve bireylerin gereksinimlerini karşılamayan tek tip öğretim programlarının uygulanmasıdır. Bu uzmanlarca deneme niteliğinde Adana, Samsun, Ankara, İstanbul, Konya ve İzmir'de rehberlik çalışmaları yapıldı. Rehberlik çalışmalarının yapıldığı bu 6 ilde, öğretmen ve yöneticilerin rehberlik alanında yetiştirilmeleri amacıyla kurs ve seminerler düzenlenmiştir (Bakırcıoğlu, 1994).

Rehberlik hizmetlerine dikkati çeken bu dönemdeki yoğun çalışmalar Milli Eğitim Bakanlığı'nda etkilerini göstermiş; 1953 yılında Talim ve Terbiye Dairesine bağlı olarak "Test ve Araştırma Bürosunu" kurulmuştur (Kepçeoğlu, 2004: 19). Amerikalı eğitim uzmanlarından Prof. Kvaraveus ve Dr. Prescott'un girişimi ile 1953 yılında kurulan Test ve Araştırma bürosu eğitimde kullanılacak ölçme araçlarını geliştirmekle görevlendirilmişlerdir (Kuzgun, 2000: 31).

1953-1954 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji ve Özel Eğitim Bölümleri ders programlarına rehberlik ve danışma dersi resmen konulmuş ve okutulmuştur. 1955 yılında, İstanbul'da Atatürk Kız Lisesi'nin, 1956 yılında Ankara'da Deneme Lisesi'nin ders programları rehberliğe esas olan bir eğitim anlayışı ile hazırlanmış ve uygulamaya geçilmiştir (Tan, 2000: 67).

1955 yılında Ankara'da Demirlibahçe İlkokulu'nda Psikolojik Servis Merkezi adı ile ilk rehberlik merkezi açılmıştır. 1959'da İstanbul ve İzmir'de daha sonra artarak bütün illerimizde açılmış olan bu merkezlerin günümüzdeki adı Rehberlik ve Araştırma Merkezleridir (Kuzgun 2000: 32).

Rehberlik ve araştırma merkezleri görev alanı içinde bulunan eğitim öğretim kurumlarındaki rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin yürütülmesi ile özel eğitim gerektiren bireylerin tanılanması, bu bireylere yönelik rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu olarak yaygın hizmet sunmaktadırlar. Rehberlik ve araştırma merkezleri, aynı zamanda eğitim kurumlarında bulunan rehberlik ve psikolojik danışma servisleri ile koordineli çalışarak rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin etkinliliğini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmakta; gerekli görüldüğünde bilgilendirme toplantıları, seminerler, etkinlikler düzenleyerek öğrenciler ve ailelerine erişmektedirler.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda "Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz" (m.42) denilerek her bireyin eğitim hakkı güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla özel eğitime ihtiyaç duyan bireyler ile örgün eğitimde yer alıp da psikolojik danışma ve rehberlik ile ilgili konularda desteğe ihtiyaç duyan bireylere Rehberlik ve Araştırma Merkezleri ihtiyaç duyulan hizmeti sunmaktadır.

1.3.Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü Yapısı

Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği'nin 22. maddesi gereğince Rehberlik ve Araştırma Merkezi idari yapısı (MEB, 2001: 3);

a) Merkez Müdürlüğü,

b) Merkez Müdür Yardımcılığı,

c) Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Bölümü Başkanlığı,

d) Özel Eğitim Hizmetleri Bölümü Başkanlığı şeklinde yapılanmıştır. Ayrıca her iki bölüm başkanlığı merkez müdürüne doğrudan bağlıdır.

1.4. Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Bölümü Başkanlığı

Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri bölümü, bölüm başkanının sorumluluğunda rehberlik ve araştırma merkezinin çalışma alanının kapsamına göre yeterli sayıda psikolojik danışman, psikolog, psikometrist, eğitim programcısı ve sosyal çalışmacıdan oluşmaktadır.

1.5.Özel Eğitim Hizmetleri Bölümü Başkanlığı

Özel eğitim hizmetleri bölüm başkanlığı, bölüm başkanının sorumluluğunda merkezin hizmet verdiği çalışma alanının kapsamına göre yeterli sayıda çeşitli branşlarda özel eğitimci, psikolog, psikometrist, çocuk gelişimi ve eğitimcisi, sosyal çalışmacı ve psikolojik danışmanlardan oluşmaktadır. Başkanlık kendi içerisindeki uzmanlardan oluşan Özel Eğitim Değerlendirme Kurulunu oluşturarak özel gereksinimli öğrencilerin eğitsel değerlendirmesini yapmakta ve değerlendirdiği bireye Eğitsel Değerlendirme Raporu hazırlamaktadır.

1.6.Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğünde Görev Yapmakta Olan Personelin Görev Tanımları

Rehberlik ve Araştırma Merkezinde çalışan Müdür, Müdür Yardımcısı ve Bölüm Başkanlarının görev tanımları aşağıdaki gibidir.

1.6.1.Merkez Müdürünün Görevleri

Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği madde 23'te belirtildiği üzere; Rehberlik ve araştırma merkezi müdürü, merkezin ilgili mevzuata uygun olarak çalışmasından il/ilçedeki millî eğitim müdür yardımcısına/şube müdürüne karşı sorumludur ve görevleri;

a) Merkezdeki müdür yardımcıları arasında iş bölümü yapar.

b) Merkezin bölümlerine, meslekî formasyonu bölüm hizmetlerine uygun ve deneyimli bir elemanı, bölüm başkanı olarak görevlendirir.

c)Merkez personelinin meslekî formasyonlarına uygun şekilde merkezin bölümlerinde görevlendirilmelerini ve iş bölümünü, ilgili bölüm başkanının görüşünü de alarak yapar.

d) Bölümlerin çalışmalarını izler, hazırladıkları program, rapor ve projelerini inceleyerek onaylar, sonuçlarını değerlendirir.

e) Merkez çalışmalarında kullanılan psikolojik ölçme araçları, danışan dosyaları ve diğer kayıtların güvenliğini, gizliliğini ve standartlarına uygun kullanılmasını sağlar.

f) Bölümler arası çalışmaları koordine eder.

g) Merkezin yıllık çalışma programı ve raporu ile rehberlik ve psikolojik danışma servislerinin yıllık rapor ve programlarının değerlendirilmesine ilişkin raporu, her yıl eylül ayının sonuna kadar bulunduğu il veya ilçenin rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri bölümüne gönderir.

h) Personelin adaylığının kaldırılması ile ilgili işlemleri mevzuatına uygun olarak yürütür. Merkez elemanlarını hizmetin gerektirdiği konularda yetişmelerini sağlar.

ı) Merkez komisyonuna başkanlık eder, alınan kararlara göre gerekli çalışmaları yürütür.

i) Merkezin hizmetleriyle ilgili yeni gelişmeleri izler ve hizmetin kalitesini yükseltmek için gerekli önlemleri alır.

j) Merkez hizmetlerinin ekip çalışması anlayışıyla yürütülebilmesi için gerekli önlemleri alır.

k) Merkezin çalışma alanında bulunan eğitim-öğretim kurumlarının, yöneltmedeki rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin düzenlenmesi için gerekli çalışmalarının plânlanmasını, uygulanmasını ve değerlendirilmesini sağlar.

l) Merkezin personel, özlük, bütçe, ayniyat, demirbaş işleri ile hizmetlerin gerektirdiği araç-gerecin sağlanması için uygun çalışmaları yapar.

m) Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri il danışma komisyonu toplantılarına katılır.

n) Özel eğitim gerektiren öğrencilerin tanılanmaları için eğitsel tanılama, izleme ve değerlendirme ekibini oluşturur, bu ekibe başkanlık eder ve çalışmaların amacına uygun şekilde yürütülmesini sağlar.

o) Merkezin tarama, tanılama, özel eğitim hizmetleri ile rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin yürütülmesinde İl veya ilçedeki ilgili kurum ve kuruluşlarla eş güdümü sağlar.

ö) Merkezin bölümlerinin tarama, tanılama ve danışanlarla ilgili uygulamalarında gerekli sağlık hizmetleri için görev bölgesinde bu hizmetleri veren veya verebilecek olan birimlerle eş güdümü sağlar.

p) Merkezin görevlerine ilişkin konularda il/ilçede seminer ve kurs gibi hizmet içi eğitim etkinliklerinin mahallî hizmet içi eğitim plânına alınması için gerekli önerilerde bulunur, çalışmaları izler. Konferans, panel, sempozyum gibi gerekli etkinliklerin de gerçekleştirilmesini sağlar, ilgili merkez elemanlarını etkinliklerde görevlendirir.

r) Harcamalarda merkezin ita amirliğini yapar.

s) Eleman sayısının yetersiz olduğu durumlarda hizmetlerin yürütülmesinde branşı ile ilgili merkez etkinliklerine katılır. Şeklinde açıklanmaktadır.

1.6.2. Müdür Yardımcısının Görevleri

Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği madde 24. maddesi uyarınca Merkez Müdür yardımcısı/ yardımcılarının görevleri şu şekilde tanımlanmıştır;

a) Merkezde görevli memurlarla yardımcı hizmetler sınıfındaki personelin iş bölümünü düzenler, müdürün onayından sonra yürütülmesini sağlar.

b) Bölümlerin gereksinimlerini belirler ve sağlanması için gerekli önlemleri alır.

c) Bölümlerden gelen rapor ve yazıların yazılmasını sağlar.

d) Personel, özlük, bütçe, ayniyat, demirbaş hizmetlerinin düzenli bir biçimde yürütülmesini sağlar.

e) Merkez müdürünün bulunmadığı zamanlarda merkez komisyonuna başkanlık eder.

f) Satın alma işlerinde müdürün vereceği görevleri yapar.

g) Merkezin muayene, teslim alma ve sayım komisyonlarına başkanlık eder, bu konulardaki işlemleri zamanında yürütür.

h) Merkezin psikolojik ölçme araçları deposu, arşivleri ve kitaplığı gibi mekânların düzenli bir şekilde hizmete hazır bulundurulmasını ve korunmasını sağlar.

ı) Merkezin harcamalarında tahakkuk memurluğu görevini yapar.

i) Müdürün olmadığı zamanlarda müdürlüğe vekâlet eder.

j) Eleman sayısının yetersiz olduğu durumlarda hizmetlerin yürütülmesinde branşı ile ilgili merkez etkinliklerine katılır.

k) Merkez müdürünün vereceği hizmetle ilgili diğer görevleri yapar.

1.6.3. Bölüm Başkanlarının Görevleri

Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği madde 27' ye göre; bölüm başkanının görevleri;

a) Bölümün işlerini plânlar, eş güdümü sağlar ve çalışmaları izler.

b) Bölümle ilgili hizmetlerin yürütülmesi için gerektiğinde diğer bölümle iş birliğini sağlar.

c) Bölüm hizmetlerinin yürütülmesinde branşı ile ilgili çalışmalara katılır.

d) Bölümün her türlü araç-gereç, kırtasiye ve diğer gereksinimlerinin sağlanması için müdüre öneride bulunur.

e) Bölüm çalışmaları ile ilgili olarak düzenlenecek her türlü yazı ve raporları inceler ve parafe eder.

f) Danışanlar veya bölümün diğer çalışmalarıyla ilgili konularda gerektiğinde toplantı yapar.

g) Bölüm çalışma alanına giren konularla ilgili olarak kurs, konferans, seminer gibi etkinlikleri ve katılımcıları müdüre önerir.

h) Üniversitelerin ilgili bölümlerinden staj, inceleme ve araştırma amacıyla merkeze gelenlere bölümüyle ilgili bilgi verir ve merkezdeki çalışmalarını düzenler.

ı) Merkez komisyonu toplantısında görüşülmek üzere bölümün yıllık çalışma programı ve raporunu bölüm elemanlarıyla birlikte hazırlar ve merkez müdürüne iletir.

i) Bölümle ilgili çalışma programı, değerlendirme raporları, araştırma, proje raporları ve diğer ilgili kayıtların usulüne uygun olarak tutulmasını sağlar.

j) Merkez müdürünün vereceği hizmetlerle ilgili diğer görevleri yapar.

2. Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin Örgütsel ve Yönetsel Sorunlarının Analizine Yönelik Bir Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın problemini, Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin yönetsel ve örgütsel sorunlarının tespit ve analiz edilmesi oluşturmaktadır. Yönetsel ve örgütsel sorunların tespit ve analizi Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde görev yapan yöneticilerin algılarının belirlenmesi ile mercek altına alınmıştır. Bu çalışmanın genel amacı, Rehberlik Araştırma Merkezlerinde görevli yöneticilerin Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde yaşanan örgütsel ve yönetsel sorunlara ilişkin algılarını belirlemektedir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde sürdürülmekte olan Rehberlik ve Danışma Hizmetleri ve sorunları nelerdir?

2. Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin etkileşimde bulunduğu kurum ve organizasyonlar ile iletişim ve sorunları nelerdir?

3. Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde çalışan uzmanlar ve çalışmaları ile ilgili mevcut durum ve sorunlar nelerdir?

4. Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde yürütülen çalışmaları olumsuz etkileyen etmenler nelerdir?

5. Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin aileler ve okullar ile iletişimindeki mevcut durum ve sorunlar nelerdir?

6. Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin ihtiyaç ve sorunları karşısında Milli Eğitim merkez kurumlarının katkıları nelerdir ve ne düzeydedir?

7. Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde çalışan yöneticilerin yaşadıkları örgütsel ve yönetsel sorunlar ve memnuniyetleri ne düzeydedir?

Örgütsel ve yönetsel yapının sağlıklı olması, kurumun çalışanlarının memnuniyeti için belirleyici bir etmendir. Bir kurumda çalışan bireylerin mesleki tatminleri örgütsel adanmışlığı, örgütsel adanmışlık verimli ve sürekli gelişen bir çalışma temposunu bu da bu kurumdan hizmet

alan herkesin hizmetlerden daha yüksek derecede fayda sağlamasını ve memnuniyeti getirir. Rehberlik ve danışma hizmetlerinin bir nevi mutfağı olan Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin örgütsel ve yönetsel olarak verimli bir kurum kültürüne sahip olması bu kurumlarda çalışan özel eğitim ve rehberlik uzmanlarının çalışma motivasyonlarının yüksek olmasını sağlayacaktır. Çalışanların çalışma memnuniyetlerinin yüksek olması, Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin öğrencilere verdiği hizmet, iş birliği yaptığı diğer çalışanlar ve toplumun geleceğine yön vermesi açısından önemlidir. Zira özel eğitim öğretmenleri ve rehber öğretmenler (psikolojik danışman) çalışma alanları gereği; RAM'larda öğrenci ile görüşme yaparak, öğrenci veya bireylerin yeteneklerine, mesleki gelişimlerine, sosyalleşmelerine ve eğitim sorunlarına yönelik psikolojik yardım hizmetleri vermektedir; veliler ile görüşme yapmaktadır; okul yöneticileri ve diğer öğretmenlerle beraber çalışmaktadır. Bu nedenle Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin örgütsel ve yönetsel sorunlarının belirlenerek analiz edilmesi, eğitimin ve psikolojik danışma hizmetlerinin genel kalitesini artırmak için de önemlidir. Örgütsel ve yönetsel sorunların, bu işin uygulayıcısı olan yöneticilerin algılarından yola çıkılarak tespit edilmesi; RAM'lardaki mevcut durumun ve sorunların analiz edilmesine; bu analizlere bağlı olarak çözüm önerileri üretilmesine katkı sağlayacaktır. Böyle bir analiz, rehberlik danışma hizmetlerinin kalitesinin de yükselmesine olanak verecektir. Rehber öğretmenlerin ve özel eğitim öğretmenlerinin iş alanları, önem bakımından ve diğer kurumlarla uyumlu olma açısından büyük bir kısmını rehberlik araştırma merkezleri oluşturmaktadır. Buralarda çalışanların yaşadıkları yönetsel ve örgütsel doyumun sağlanamadığı alanların bulunması ve buralara gerekli düzenlemelerin yapılması eğitim sistemimize büyük katkı sağlayacaktır.

2.2. Araştırmanın Yöntem ve Aracı

Bu araştırmada nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar gözlem, görüşme ve döküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği yöntemlerdir (Şimşek ve Yıldırım, 2006: 13). Nitel araştırmalarda veri toplanırken, bir yandan da veri analiz edilir ve yorumlanır. Nitel araştırmalarda yeni kavramlar ve kuramsal verinin analizi yapılmaktadır (Neuman, 2008: 7).

2.3. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İzmir İli'nin 12 ilçesinde bulunan 12 Rehberlik ve Araştırma Merkezi oluşturmaktadır. Araştırmada 8 RAM yöneticisi ile görüşme yapılmıştır. Görüşmeye katılan uzmanlara araştırmacı tarafından analizlerde kullanılmak üzere kod adı verilmiştir. 8 yöneticiye hiçbir sıralama göz önünde bulundurulmaksızın rastgele RAM-1, RAM-2, RAM-3… şeklinde kod adı verilmiştir.

2.4. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliğinden yararlanılarak hazırlanan "Rehberlik ve Araştırma Merkezinin Örgütsel ve Yönetsel Durum Analizi" formu kullanılmıştır. Bu form iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm kişisel bilgileri içeren on bir sorudan oluşmaktadır. İkinci bölüm Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin örgütsel analizi için rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerine, özel eğitim hizmetlerine, rehber öğretmeni olmayan okullara verilen hizmetlere, eğitim öğretim kurumlarına yapılan ziyaretlere, kurum içi işleyişe, araştırma, değerlendirme ve izleme çalışmalarına, bütçe ve donanıma, rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerindeki gelişmelerin takip edilmesine, ailelere ilişkin faaliyetlere, hizmet içi eğitimlerine, diğer kurumlarla iş birliğine, yöneticilerin RAM yönetimine ilişkin algı ve düşüncelerine yönelik açık uçlu on beş sorudan oluşmaktadır.

2.5. Veri Toplama Süreci

Araştırmada, RAM'lar önceden aranarak merkez müdürü ile görüşülerek araştırmanın amacı açıklanmış ve randevu alınmıştır. İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden araştırmanın yapılmasına ilişkin izin belgesi ile birlikte belirlenen tarihte ve saatte merkezlere gidilmiş, merkezlerde bulunan yöneticilerden araştırmaya katılmaya gönüllü olan yöneticilerle ses kayıt cihazı kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

2.6. Verilerin Analizi

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'ndeki görüşmeler tamamlandıktan sonra ses kayıtları üzerinde değişiklik yapılmadan metne dökülmüştür. Her RAM'da görüşmeye katılan katılımcıların kod adları ile görüşme metinleri RAM'ların adları içinde ayrı ayrı dosyalanmıştır. Görüşmeye katılanlara sorulan on beş soru tema olarak belirlenmiştir. Tüm veriler okunarak ilk önce kabaca kod listeleri oluşturulmuştur. Oluşturulan tüm kodlar teker teker okunarak aynı başlık altında toplanabilecek kodlar birleştirilmiştir. Bu işlem tamamlandıktan sonra, bu kodlar temaların alt temaları olarak adlandırılmıştır. Daha sonra bu alt temalara ilişkin yönetici ve uzmanların görüşmelerinden alıntılar yapılarak veriler düzenlenmiştir.

2.7. Katılımcılar

Görüşme, İzmir ilinde eğitim-öğretim hizmeti vermekte olan Rehberlik ve Araştırma Merkezleri bünyesinde görev yapmakta olan 6 erkek (%75) ve 2 kadın (%25) RAM yöneticisi ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye katılan RAM yöneticilerinin kamuda çalışma sürelerinde en yoğun katılımın 16-20 yıl arası süredir kamuda çalışanlardan 4 katılımcı (%50) olduğu görülmektedir. 2 katılımcı 11-15 yıl arası, 1 katılımcı 6-10 yıl arası ve 1 katılımcı 5 yıl ve daha az süre ile akmuda çalıştığını ifade etmiştir. Görüşmeye katılan RAM yöneticilerinin RAM kurumlarında çalışma sürelerinde en yoğun katılımın "5 yıl ve daha az" süredir RAM'da çalışanlardan 6 kişi (%75) olduğu görülmektedir. Geri kalan 2 katılımcı ise 16-20 yıl arası bir süreyle RAM'larda çalıştığını ifade etmiştir.

Görüşmeye katılan RAM yöneticilerinin çoğunluğu 5 kişi ile (%62,5) Özel Eğitim (Zihin-Görme-İşitme) alanı mezunudur. 1 yönetici Rehberlik ve Psikolojik Danışma, 1 yönetici Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme ve 1 yönetici de Eğitim Programları ve Öğretimi bölüm mezunudur. Görüşmeye katılan RAM yöneticilerinin yalnızca 1'inin yüksek lisans eğitimi almış olduğu görülmektedir. Yüksek lisans eğitimi almış olan yönetici "Eğitim Yönetimi ve Denetimi" alanında yüksek lisans yapmış olduğunu ifade etmiştir.

Görüşmeye katılan RAM yöneticilerinden 4'ü (%50) çalıştıkları kuruma "il içi atama" yoluyla atanmışlardır. 2 yönetici "il dışı atama" ile ve 2 yönetici de "ilk atama" ile çalıştıkları RAM'a atanmışlardır. Görüşmeye katılan RAM yöneticilerinden 5 kişi (%62,5) RAM yöneticisi olmadan önce "özel eğitim öğretmeni" ünvanı ile çalışmakta olduklarını ifade etmişlerdir. Geri kalan yöneticilerden 1 tanesi daha önce "Rehber Öğretmen" ünvanı ile, 1 tanesi "müdür" ünvanı ile ve diğer 1 tanesi ise "müdür yardımcı" ünvanı ile çalışmış olduklarını ifade etmişlerdir.

2.8. Araştırmanın Bulguları

Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin Örgütsel ve Yönetsel Durumuna Göre Analizleri

Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nde yönetici olarak görev yapan ve görüşmeye katılan idarecilerin verdikleri bilgilere göre;

RAM-1 bünyesinde 15 rehber öğretmen, 4 özel eğitim öğretmen, 1 müdür, 1 müdür yardımcısı ve 4 yardımcı personel çalışmaktadır. RAM-1 475.000 nüfuslu bir bölgeye hitap etmekte ve yıllık yaklaşık olarak 3200 inceleme yapmaktadır. RAM-1'in hitap ettiği bölge genel olarak orta gelir düzeyine sahip ve dezavantajlı bireylerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir.

RAM-2'nin bünyesinde 6 rehber öğretmen, 3 özel eğitim öğretmeni, 1 müdür, 1 müdür yardımcısı ve 2 yardımcı personel görev yapmaktadır. RAM-2 450.000 kişilik bir bölgeye hitap etmekte ve yılda yaklaşık olarak 4000 inceleme yapmaktadır. RAM-2'nin hitap ettiği bölge genel olarak orta gelir düzeyine sahip ve dezavantajlı bireylerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir.

RAM-3'ün bünyesinde 3 rehber öğretmen, 2 özel eğitim öğretmeni, 1 müdür, 1 müdür yardımcısı ve 1 yardımcı personel görev yapmaktadır. RAM-3 115.000 kişilik bir bölgeye hitap etmekte ve yılda yaklaşık olarak 1000 inceleme yapmaktadır. RAM-3'ün hitap ettiği bölge sanayi bölgesi olup yoğun göç almaktadır.

RAM-4'ün bünyesinde 8 rehber öğretmen, 4 özel eğitim öğretmeni, 1 müdür, 1 müdür yardımcısı ve 1 yardımcı personel görev yapmaktadır. RAM-4 312.000 kişilik bir bölgeye hitap etmekte ve yılda yaklaşık olarak 2500 inceleme yapmaktadır. RAM-4'ün hitap ettiği bölge genel olarak orta gelir düzeyine sahip ve dezavantajlı bireylerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir.

RAM-5'in bünyesinde 5 rehber öğretmen, 3 özel eğitim öğretmeni, 1 müdür, 1 müdür yardımcısı ve 1 yardımcı personel görev yapmaktadır. RAM-5 470.000 kişilik bir bölgeye hitap etmekte ve yılda yaklaşık olarak 4000 inceleme yapmaktadır. RAM-5'in hitap ettiği bölge genel olarak orta gelir düzeyine sahip ve dezavantajlı bireylerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir.

RAM-6'nın bünyesinde 5 rehber öğretmen, 4 özel eğitim öğretmeni, 1 müdür, 1 müdür yardımcısı ve 1 yardımcı personel görev yapmaktadır. RAM-6 490.000 kişilik bir bölgeye hitap etmekte ve yılda yaklaşık olarak 4300 inceleme yapmaktadır. RAM-6'nın hitap ettiği bölge genel olarak orta gelir düzeyine sahip ve dezavantajlı bireylerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir.

RAM-7'nin bünyesinde 4 rehber öğretmen, 2 özel eğitim öğretmeni, 1 müdür, 1 müdür yardımcısı ve 1 yardımcı personel görev yapmaktadır. RAM-5 155.000 kişilik bir bölgeye hitap etmekte ve yılda yaklaşık olarak 1200 inceleme yapmaktadır. RAM-7'nin hitap ettiği bölge yoğun göç alan sanayi ilçesi ve bir turizm ilçesinden oluşmaktadır.

RAM-8'in bünyesinde 4 rehber öğretmen, 2 özel eğitim öğretmeni, 1 müdür, 1 müdür yardımcısı ve 1 yardımcı personel göre yapmaktadır. RAM-8 150.000 kişilik bir bölgeye hitap etmektedir ve yılda yaklaşık olarak 1000 inceleme yapılmaktadır. RAM-8'in hitap ettiği bölge dört turizm ilçesinden oluşmaktadır.

RAM'larda eğitim-öğretim kurumlarındaki rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi için neler yapılmaktadır? RAM'lar ile yükseköğretim kurumları arasındaki işbirliği anlamında neler yapılmaktadır? Sizce bu işbirliği ne düzeydedir?

Görüşmeye katılan RAM müdürlerine göre genel olarak;

Ram'lar tarafından okullardaki rehberlik servislerinin etkin ve verimli olması için okuldaki rehberlik servislerine destek sunulmaktadır. Rehber öğretmeni olmayan okullara da RAM'lar rehberlik öğretmenleri aracılığıyla yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu okullara TEOG, internet kullanımı vs. konularda kurum personelince seminerler düzenlenmektedir. Tercih dönemlerinde de hem TEOG hem LYS için tercih komisyonları kurulmaktadır. Öte yandan

Yükseköğretim kurumlarında görevli öğretmelerden belirli aralıklarla seminer çalışması yapılma konusunda aracılık ettiklerini ifade eden bir RAM yöneticisi olmuştur. Diğer RAM yöneticileri yükseköğretim kurumlarında görevli olan akademisyenlerle iletişimlerinin yok denecek az olduğunu belirtmişlerdir.

Görüşmeye katılan RAM müdürlerinden biri; *"RAM'da RPDH bölümlerinin etkin kullanımı için, kurumun bir danışma merkezi, toplumsal araştırma merkezi olduğu doğru şekilde duyurulmalı, halka tam açık hale getirilmeli. Örneğin, evlilik öncesi, boşanma öncesi ve sonrası danışma alma zorunluluklarının yasal hale getirilmesi, kurumun işlevsel olmasını sağlarken ailenin korunmasına katkı sağlanmış olacaktır. Günümüz koşullarında, RAM'lar Üniversiteleri, eğitim programı oluşturan, seminer veren kurumlar olarak değerlendirip faydalanırken, üniversiteler ise RAM'ları kendi tezlerinin veri merkezi ya da saha araştırması için fırsat olarak görmektedir. Bütünleşik, faydaya ve insana dönük bir çalışma alanları bulunmamaktadır. İki yapı arasındaki işbirliği kısa süreli fayda beklentisinin ötesine geçememektedir."* İfadelerini kullanmıştır.

RAM'a bağlı bulunan eğitim-öğretim kurumlarına yapılan ziyaretlerde ne gibi sorunlarla karşılaşılmaktadır? Karşılaşılan sorunların kaynakları nelerdir sizce? Psikolojik danışmanı olmayan okullar için ne gibi çalışmalar yapılmaktadır?

Görüşmeye katılan RAM yöneticilerine göre; rehber öğretmeni olmayan okullarda yaşanan ani vakalar, ailevi problemler, okul fobisi, psiko-sosyal destek hizmetleri, madde kulanımı gibi konularda sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu durumlarda okul yöneticileri, sınıf öğretmenleri ve branş öğretmenleri karşılaşılan sorunlara yeterli düzeyde çözüm üretememektedir. Bu nedenle de RAM'lar tarafından, rehberlik öğretmeni olmayan okullara haftada bir gün rehber öğretmeni görevlendirilerek ve talepleri doğrultusunda belli dönemlerde seminerler düzenlemek gibi çalışmalar yapılmaktadır.

RAM yöneticilerinin çoğu (f=5) okul idarelerinin Rehberlik hizmetleri ve Özel Eğitim konusunda yeterli mevzuat bilgisine hakim olmamalarından dolayı yanlış uygulamalar ile sık sık karşılaşılmakta olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle Rehberlik hizmetlerinin verileceği uygun ortamlar birçok okulda önlerine çıkmakta olduğunu, öte yandan öğrenci sayılarının fazla olması nedeniyle de rehberlik hizmetlerinin yürütülmesinde sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Yöneticilerin özel eğitim alanında yeterli bilgiye sahip olmamasından dolayı destek eğitimi odası açılması ve verimli şekilde işletilmesi hususunda yeterli çalışmaların yapılamadığını ifade eden RAM yöneticileri (f=5) bu konuda ciddi problemlerle boğuştuklarını ifade etmişlerdir.

Görüşmeye katılan bir RAM yöneticisi; "*Okul ziyaretlerinde fiziki ve teknik koşullar değerlendiriliyor. Değişmeyen sorun alanı ise, okul idareleri ve öğretmenlerin rehberlik servisine ve çalışmalarına karşı takındığı olumsuz bakış açısı. Rehber öğretmenin yetkinliğinin ve liyakatinin tam olduğu bir kurumda, acil durum ve özel durum hizmeti veren bir çalışanın diğer branş öğretmenleri gibi olmasını beklemek, mevzuattan kaynaklanan gerekli olanaklarını sorgulamak sorunun kaynağı bence. Psikolojik Danışmanı olmayan okul olmamalı, RAM personeli ya da diğer okul danışmanlarının çabaları ile haftanın belli günleri de olsa görevlendirmelerle mutlaka okullara destek sağlanmalıdır."* demektedir.

Özel eğitim gerektiren bireylerin saptanması hangi süreçlerden geçmektedir? Bu süreçleri olumsuz etkileyen etmenler nelerdir?

Özel eğitim gerektiren bireylerin saptanması ve bu süreçleri olumsuz etkileyen etmenler konusunda görüşmeye katılan tüm RAM yöneticileri benzer yanıtları vermişlerdir. Buna göre; okullarda akranlarına göre yetersizlik gösteren öğrencilerin öğretmenleri/kurumları tarafından RAM'lara yönlendirilmesi ile tanılama süreci başlamaktadır. Okuldaki sınıf öğretmenlerinin RAM'a öğrenci göndermek istememesi, gönderdiklerinde de kendilerinin suçlandıklarını

düşünmesi, velilerin çocuklarını getirmemesi, veli ve okul iş birliğinin yetersiz olması, hastane sürecinde velinin yaşadığı güçlükler, veli bilgilendirilmesinin yetersiz olması gibi durumlar süreci olumsuz etkileyen etmenlerdendir. Öğrenci okul yaşında ise okuldan eğitsel değerlendirme isteği ile veya tıbbi tanılama ile, okul yaşında değil ise tıbbi tanılama ile Rehberlik ve Araştırma Merkezi'ne başvuru yapmaktadır.

Bu konuda görüşmeye katılan yöneticilerden biri; *"Okul çağındaki öğrencilerin tespiti sınıf öğretmenleri tarafından yapılarak okuldaki rehberlik servisine yönlendirilir. Okul rehberlik servisi de gerekli ön incelemeleri yaptıktan sonra eğitsel değerlendirme istek formu ile bağlı bulundukları RAM yönlendirir RAM da yapılan test sonuçlarına göre hastaneye yönlendirilmesi yapılabilir. Tanılama sürecinin erken olması eğitim açısından olumlu sonuçları doğuracağından ailelerin bilgilendirilmesi önemli olacaktır."* İfadelerini kullanmıştır.

Özel eğitim gerektiren bireylerin ailelerinin bilgilendirilmesi ile ilgili ne gibi çalışmalar yapılmaktadır?

Aile bilgilendirmesi konusunda tüm RAM müdürleri benzer yanıtı vermiştir. Buna göre RAM uzmanları tarafından kurumda incelenen ailelere bilgilendirme çalışmaları yapılmaktadır. Ayrıca aile eğitimleri düzenlenmektedir. Ayrıca eğitim ve psikolojik danışma ile ilgili çeşitli konularda broşürler hazırlanarak velilere verilmektedir. RAM bünyesine gelen her veli ile mutlaka bire-bir görüşmeler yapılmakta; bunların dışında veliye istediği takdirde psikolojik danışma çalışmaları da yapılabilmektedir.

RAM'lara eğitsel, kişisel ve mesleki rehberlik amacıyla başvuran birey sayısı ile özel eğitim amacıyla başvuran birey sayısı arasında bir fark var mıdır? Var ise bunun nedeni ne olabilir?

Görüşmeye katılan tüm RAM yöneticilere RAM'lara başvuran bireylerin bariz bir ağırlıkla özel eğitim alanından olduğu konusunda hemfikirdir. Yöneticilere göre bunun en önemli nedenleri; özel rehabilitasyon hizmetlerinin yaygınlığı, okullarda rehberlik servislerinin olması nedeni ile eğitsel, kişisel ve mesleki rehberliğe başvuran bireye yerinde hizmet verilebilmesinden dolayı RAM'lara başvuru az olduğu, eğitsel tanılamanın sadece RAM'larda yapılabilmesi, özel eğitim ihtiyacının bireyin sağlığı için zorunluluğunun fazla olması (bedensel ve zihinsel yetersizlik)dır. Ayrıca özel eğitime ihtiyacı olan öğrenciler için RAM başvurusu mevzuatsal bir zorunlulukken diğer alanlarda mecburiyet söz konusu değildir. Bu da özel eğitim alanında RAM'a başvuru sayısını arttırmaktadır.

Öğrencilerin kendilerini ilgileri, yetenekleri, mesleki değerleri gibi yönleriyle tanımalarına, meslek hakkında bilgi edinmelerine, kendilerine uygun meslekleri fark etmelerine ilişkin ne gibi etkinlikler yapılmaktadır? Danışanların gelişimi ve eğitimi izlenirken ne gibi zorluklarla karşılaşılmaktadır? Sorunların sebepleri neler olabilir?

Görüşmeye katılan RAM yöneticilerine göre; öğrencilerin kendilerini ilgileri, yetenekleri, mesleki değerleri gibi yönleriyle tanımalarına, meslek hakkında bilgi edinmelerine, kendilerine uygun meslekleri fark etmelerine ilişkin RAM'lar tarafından kariyer günleri, tercih danışmanlığı, tanıtıcı afiş ve poster çalışmaları yapılmakta; okul ve işyeri ziyaretleri düzenlenmektedir. Okul rehberlik servislerinin öğrenci ile koordine çalışmaması, veli bilgilendirmelerinin yetersiz olması bu hususta çalışmalar önünde sıkıntılar yaratabilmektedir.

Bu konuda görüşmeye katılan yöneticilerden biri; "*Beceri ve yetenek alanları okulöncesi dönemden itibaren gözlenmesi gerekir. İlk ve orta kademede ise gözlemleri inceleme ve testlerle desteklenerek yönlendirmeye geçilmesi uygundur. Bütün bu çalışmaların ailelerin aktif katılımı ile verimli olacaktır. Eğitim programlarına kabulün de bu alanlara dönük olması, bir merkezi sınavın öğrencinin yeteneklerini ölçmekten çok uzak olduğunu unutmamak gerekir. Kendini ve*

yapabileceklerinin farkında olmayan bir birey ne kadar sorun teşkil ediyorsa süzgeçten geçmemiş bireyleri özelliklerini göz ardı ederek yükseköğretime ve meslek hayatına adapte etmek de aynı derece yanlış bir uygulamadır. Bu açıdan danışanlar çaresiz, danışmanlar da yetersizlik duygusunu yaşamaktadırlar." ifadelerini kullanmıştır.

Merkeze gelen öğrenci ve bireylerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre çevrede yararlanabilecekleri eğitsel ve sosyal hizmet olanakları biliniyor mu? Bu konuda öğrenci ve bireyler bilgilendirilmekte midir? Bilgilendiriliyorsa ne şekilde bilgilendirme yapılmaktadır?

Görüşmeye katılan RAM yöneticileri RAM'a gelen öğrenci ve bireylerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre gidebilecekleri yerel yönetimlerin, Halk Eğitim Merkezlerinin ve çeşitli derneklerin vermiş olduğu eğitsel ve sosyal hizmet olanaklarının bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Öğrenciler ve veliler hakları konusunda ve çevrelerinde gidebileceği yerlere bilgilendirilerek istekleri doğrultusunda RAM uzmanları tarafından yönlendirilmektedirler. Ayrıca RAM'larda kurum panosuna asılan broşürlerle de farkındalık sağlanarak bilgilendirme yapılmaktadır.

RAM'larda öğretmenlere, ailelere, öğrencilere yönelik konferans, seminer vb. etkinlikler ne sıklıkla yapılmaktadır? Bunlar ne gibi faydalar sağlamaktadır?

Görüşmeye katılan RAM müdürlerinin çoğu, yaklaşık olarak her ay bir konu başlığında RAM'lar tarafından seminer verilmekte olduğunu ifade etmişlerdir. Yıl boyunca öğretmen, öğrenci ve ailelere yönelik eksik duyulan konularda öğrencilerce eğitici, sınavlarını destekleyici çalışmalara gereksinim duyulduğunda ve okullardan gelen talepler doğrultusunda RAM uzmanları tarafından seminerler verilmektedir. Bu hizmetler, öğretmenlere, öğrencilere ve velilere uygulamada karşılaşılan konularda karşılaştıkları güçlüklerde destek sağlamaktadır. Yalnızca iki RAM müdürü bu etkinliklerin kurumlarınca yoğunluklarından dolayı orta sıklıkta gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

RAM'larda psikolojik danışma ve rehberlik ile ilgili yeni gelişmelerin takibi nasıl yapılmaktadır? RAM çalışanları hizmet içi eğitime ne sıklıkla katılmaktadır? Hizmet içi eğitimler hangi konularda ihtiyaç duyulmaktadır? Hizmet içi eğitimler alanınızla ilgili ihtiyaçları karşılamakta mıdır? Karşılamıyorsa nedeni ne olabilir?

Görüşmeye katılan RAM yöneticilerine göre; RAM'larda psikolojik danışma ve rehberlik ile ilgili yeni gelişmeler kurum idaresinin paylaşımı veya kişisel araştırmalar ile takip edilmektedir. Kurumun ihtiyacı ve personelin ihtiyacı doğrultusunda gerektiği kadar faydalanılmaktadır. Ayrıca kurum olarak hizmet içi eğitim faaliyetleri verilmektedir. Yöneticilere göre; hizmet içi eğitim faaliyetleri özellikle özel eğitim öğretmenlerinin yetiştirilmesi ve alan dışı rehberlik alanına geçen öğretmenler için ihtiyaç olmaktadır. Testleri uygulamak için uygulayıcı eğitimi, çocuk koruma kanunu ve danışmanlık tedbiri, özel eğitim alanında vb. konularda Hizmet İçi Eğitim ihtiyacı duyulmaktadır.

Görüşmeye katılan dört yöneticiye göre Milli Eğitim Bakanlığı'nın düzenlemiş olduğu hizmet içi eğitim faaliyetleri mevcut ihtiyacı giderme hususunda yeterliyken diğer üç yönetici hala bu konuda ciddi eksikler yaşandığını ifade etmişlerdir.

RAM yöneticilerinden biri bu hususta; "*Hizmetiçi eğitimler çağın gereklerine, öğrenci ve ailelerin ihtiyaçlarına göre dizayn edilebildiğini sanmıyorum. Sorun alanlarının tespitinin yapılması, yükseköğretim programlarından eksik kalmış olan donanımın tamamlanması amacıyla eğitimler verilmelidir. Bireyi tanıma, etkin rehberlik ve danışma teknikleri konusunda*

eksikler olduğunu düşünüyorum. Aile eğitimi alanında yeterli donanımlı personel olmaması aynı bir sorun. İş yükü sebebi ya da eğitimler için ayrılan kontenjanlar ile RAM personelinin eğitimlere gereğince katılmasına olanak vermemektedir." İfadelerini kullanmıştır.

Yöneticiler ile uzmanlar arasındaki işbirliği ne düzeydedir? Ne gibi sorunlar yaşanıyor?

Görüşmeye katılan iki yönetici, yönetici ve uzmanlar arasındaki işbirliğinin yetersiz olduğunu ifade ederken diğer beş RAM yöneticisi uzmanlar ile yöneticiler arasında olumlu ve karşılıklı anlayış üzerine temellenmiş bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir.

RAM yöneticilerine göre, RAM'larda olumlu bir çalışma ortamı vardır. Zaman zaman uygulanan testlerin geçerliliği ve güvenirliliği tartışma konusu olabilmektedir. Uzmanların alan yeterlilikleri konusunda sıkıntı yaşanmamaktadır. Öğrenci yerleştirmeleri ve bazı kararların öğrenci ihtiyaçlarını karşılamaması durumlarında sorunlar gündeme gelebilmektedir ancak kısa zamanda çözülmektedir.

Bu konuda yöneticilerden biri; "*Amaçları ve hizmet sunma heyecanı taşıyan idareci ve uzmanların ilişkisel anlamda sorun yaşamayacaklarına inanıyorum. Ne istediğini bilen ve bunu ifade edebilen hedefleri bilimsel, gelişmeye yönelik olan uzmanlara, idarecilerin gereken desteği vereceğini sanıyorum."* ifadelerini kullanmıştır.

Kurumunuzun bulunduğu çevre, işleyişi nasıl etkilemektedir?

Görüşmeye katılan dört RAM yöneticisi hizmet verdikleri bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının düşük seviyede olmasından dolay sıkıntılar yaşadıklarını ifade ederken; bir kurum yöneticisi birden çok kamu kurumuyla aynı binada hizmet vermekte olduklarını ve bu durumun çalışmalarını olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Bir başka RAM yöneticisi ise hizmet verdikleri RAM binasının tarihi eser olmasından dolayı onarımla ilgili sıkıntılar yaşanmakta olduğunu bunun da çalışma şartlarını zorlaştırdığını belirtmiştir. Yalnızca bir kurum yöneticisi, kurumlarının şehir merkezinde olmasının, bina itibari ile kullanışlı olmasının, ulaşım yönünden merkezi konumda olmasının çalışmalarını olumlu yönde etki etmekte olduğunu söylemektedir. Bu konuda RAM yöneticilerinden biri; *"Fiziksel koşulların hizmetin gerekleri için yeterli olmazsa kaliteli bir sunumdan bahsetmek olanaksızdır."* İfadelerini kullanmıştır.

Kurumun fiziksel yapısı, ayrılan bütçe ve donanımı yeterli düzeyde midir? Yeterli düzeyde değilse ne gibi eksiklikler vardır? Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin eksik ve sıkıntılı yönlerinin giderilmesinde merkez teşkilatları (İlçe/İl müdürlükleri ile Bakanlık birimleri) ne ölçüde destek olabilmektedirler? Destek söz konusu ise hangi alanlarda destekleri olmaktadır?

Görüşmeye katılan RAM yöneticilerinden 4'ü RAM'ların her türlü ihtiyaçları, donanım, malzeme ihtiyacı, fatura vb.nin MEB tarafından sağlanan ödenekle karşılanmakta olduğunu ve dışardan bir desteğe ihtiyaç duyulmamakta olduğunu ifade etmişlerdir.

Üç kurum yöneticisi ise kurumlarının fiziki yapısının yetersiz düzeyde olduğunu; test odalarının sayısının az ve donanım olarak yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Bina değişikliği, yeni bina tahsis edilmesi konusunda desteğe ihtiyaç duyduklarını ancak bu desteği sağlayamadıklarını ifade etmişlerdir.

Rehberlik ve araştırma merkezlerinde örgütsel ve yönetsel olarak yaşadığınız en belirgin problemler nelerdir? Kurum kültürünün organize edilmesi ve yönlendirilmesinde yaşadığınız problemler (varsa) nelerdir?

Görüşmeye katılan RAM yöneticilerinin çoğuna (f=5) göre RAM'larda çalışan özel eğitim ve rehberlik bölümleri arasında mevzuattan kaynaklanan adil olmayan bir ücret

eşitsizliği söz konusudur. Bu sorunun giderilmesi için yöneticiler özel eğitim ve rehberlik bölümlerinin birleştirilmesini, iş bölümü ve iş farklılığının ortadan kaldırılması gerektiğini, adil bir yapıya ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişlerdir. Yöneticilere göre RAM'a gelen işin niteliğine göre personel görevlendirilmeli ve iş dağlımı buna göre yapılmalıdır. Yöneticiler genel olarak üst birimlerle örgütsel anlamda iyi bir işbirliğinin olmadığını ifade etmekte ve personelin motive edilmesi konusunda sıkıntılar yaşanmakta olduğunu belirtmektedirler.

Kurum yöneticilerinden birine göre ise Rehberlik Araştırma Merkezlerindeki tek sorun iletişimsizlik ve personel sirkülasyonun çok fazla olmasıdır. Çalışma şartlarının zorluğu ve sürenin uzun olması nedeni ile personel sık değişmekte bundan dolayı çalışanlar birbirlerini tanıyamamakta ve de küçük problemler çoğalarak büyük sıkıntılara yol açmaktadır.

Görüşmeye katılan yöneticilerden biri bu hususta; "*RAM'lar bir toplumsal araştırma, geliştirme ve danışma merkezleri haline gelmedikçe, kurum dışı bakışın olumsuz olacağı ve olumsuz görülen kuruma yaklaşımın sağlıksız ve negatif olacağı kanaatindeyim. İşlevsiz bulduğunuz yapılara kaynak ve olanak tanımak aklınıza gelmez. Hissedilir fayda sağlayan bir kurum olmalı RAM'lar, personel donanımlı, araştıran, inceleyen, yerinde gözlemleyen kurumlar olmalı."* İfadelerini kullanmıştır.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde yönetici olmanın diğer kurumlara göre artı ve eksi yönleri nelerdir? İleride yine Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nde yönetici olarak devam etmeyi planlıyor musunuz? Neden?

Görüşmeye katılan RAM yöneticilerinden üçüne göre RAM'lar diğer kurumlara göre çevresine açık sistemde çalışan kurumlardır. Çalışma alanı itibarıyla okullar gibi kısıtlı değil, çeşitli kurumlarla iş birliği içinde çalışan kurumlardır. Bu kurumlarda yöneticilik yapmak MEB'in diğer kurumlarına göre daha çok uzmanlık ve deneyimlilik, yetkinlik isteyen beceri ve donanım gerektirmektedir. RAM'lar özel eğitim kurumları içerisinde en çok iş yoğunluğu ve sorumluğu olan kurumlar olmasına rağmen ücret olarak da en düşük ek ders alan kurumlardır. İş yükü çok ağırdır ve sorumluluk fazladır. 3 kurum yöneticisi bundan sonraki süreçte RAM yöneticiliğine devam etmeyi düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Bir kurum yöneticisi ise tüm ağırlığına ve ücret açısından tatmin edici olmamasına rağmen RAM yöneticiliğine devam etmeyi istediğini belirtmiştir.

Görüşmeye katılan bir başka yöneticiye göre RAM'lar fonksiyonel kurumlardır. Çalışma alanları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Sosyal hayatın tüm dokularına sosyal ve psikolojik sorunlarıyla adeta boğuşan bir kurumdur. RAM tecrübesi psikolojik danışmanın ve özel eğitimcinin çalışma alanına giren bireysel, mesleki ve eğitsel tüm boyutlarda uzman bir bakış açısı, yeterli bir akademik eğitim gerektiren bir alan oluşturmaktadır. Aile içi ensest ilişki, madde bağımlılığı, cinsel istismar, taciz, tecavüz, kişilik bozuklukları, anti sosyal kişilik özellikleri, şiddet, intihar vb. konular bireylerin yaşamında her an patlak verebilecek ve travmaya dönüşecek nitelikte ciddi sorunlardır. Özellikle Psikososyal müdahaleyi gerektiren travma durumlarında verilecek kararlar hayati önemde olabilmektedir. Bir öğrencinin travması tüm okulda salgın bir hastalık etkisi yaratıp, tetikleyici ve tekrarlayıcı davranışlara ve toplumsal yaralara dönüşebilmektedir. (Rize de yaşanan cinayet gibi) Gelişimsel ve önleyici rehberlik faaliyetlerinin tam ve doğru zamanda hayata geçirilmesi Psikososyal müdahale hizmetlerinin yeterli uygulanabilmesi, uzmanlık donanım ve deneyim ile iyi bir akademik eğitim gerektirmektedir. RAM yöneticiliğini MEB bünyesinde sadece yöneticilik olarak görmediğini ifade eden katılımcı, çocuk ruh sağlığı, çocuk koruma kanununun aciliyeti ve sosyal psikolojinin işlevselliği bakımından önemli ve stratejik bir kurum olduğundan dolayı RAM yöneticiliğine devam etmek istediğini belirtmiştir. Katılımcı kendisini bu alanda uzun yıllara dayanan deneyim ve birikimi ile yetkin ve yeterli gördüğü için yöneticiliği düşünmekte olduğunu vurgulamıştır.

Görüşmeye katılan yöneticilerden biri bu hususta; "*Maddi ve manevi fayda vardır. Kişinin iş doyumunu karşılama potansiyeline sahip, kişisel gelişirken mesleki ilerlemenin önünün açık olduğu kurumlar. Örgün eğitim kurumlarında çalışmaktan belki de eksik maddi doyumun olduğu bu kurumlarda çalışmak çehrenizin dönük olduğu büyük bir nüfus kitlesine sahip olmanız anlamı taşır. Bu da, yöneticinin potansiyel yaratma ve daha fazla bireye temas etme istediğini harekete geçiriyor. Bu da RAM'da tekrar çalışma isteğini kamçılıyor."* İfadelerini kullanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın bulgularına göre Rehberlik ve Araştırma Merkezleri ortalama 350.000 ile 450.000 aralığında bireyin yaşadığı bölgelere hizmet vermektedirler. 200.000 altında nüfus yoğunluğuna hitap eden RAM sayısı oldukça düşüktür. Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinin 4500'ye varan inceleme yükleri vardır. Bir yıl içinde 3000-4000 aralığında tanılama/inceleme yaptıkları görülmektedir.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri bünyesinde öğrencilere ve ailelerine yönelik destek hizmetleri yürütülmektedir. TEOG ve LYS sınavları gibi merkezi sınavlarda sınav ve tercih danışmanlığı verilmekte, mesleki ve alan seçimi ile ilgili kariyer günleri etkinlikleri organize edilmektedir. RAM bünyesinde PDR bölümü tarafından ihtiyaç duyan bireylere psikolojik danışma hizmeti sunulmaktadır.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin en büyük iş yükünü özel eğitim bölümü üstlenmektedir. Okullarınca yaşıtlarına göre daha geride gelişim gösterdiği saptanan bireyler ile hastanelerde tıbbi tanılamadan geçmiş bireyler eğitim tanılaması için Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'ne gelmektedirler. Özel kurumlardan devlet tarafından karşılanan özel eğitim desteğini alabilmek için de bu bireylerin RAM özel eğitim bölümünce incelenmesi ve özel eğitim kararının alınması şarttır. Ayrıca özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin eğitim kurumları ve sınıflarına yerleştirilmesi işini de RAM üstlenmektedir. Bu nedenle RAM bünyesinde özel eğitim hizmetlerinin PDR bölümüne oranla ciddi farkla daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Bu aradaki farkın bu şekilde oluşmasında bir diğer faktör de okullarda görev yapan rehberlik hizmetlerinin RAM bünyesindeki PDR hizmetlerini yüklenmiş olmasıdır.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin Üniversitelerdeki akademisyenlerle işbirliği ve ortak çalışma imkanlarının oldukça kısıtlı ve düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, hızla gelişmekte olan bir dünyada bilimsel gelişmelerin takip edilmesi ve RAM personelinin akademik dünyada güncel gelişmelerle beslenmesi hususunda büyük bir sıkıntıdır.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri uzmanları, öncelikli olarak psikolojik danışmanı olmayan okullara ziyaretler yapmakta ve hizmet sunmaktadır. Ayrıca tüm okullara yönelik olarak, madde kullanımı, okul fobisi, aile problemleri, iletişim çatışmaları, sınav desteği, verimli çalışma gibi konularda çalışmalar organize edilmektedir. Ancak bu ziyaretlerde ve çalışmalarda özellikle okul müdürlerinin RAM mevzuatını bilmemelerinden kaynaklı sorunların yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. Ayrıca özel eğitime yönelik destek odalarının okullarda açılması ve verimli bir şekilde işlemesi hususunda da büyük sıkıntılar vardır. Sınıf öğretmenleri ve diğer branş öğretmenlerinin psikolojik destek ve yönlendirme konusunda yeterli donanıma sahip olmaması da RAM'lar için problemler yaratmaktadır.

Özel eğitim gerektiren bireyler tanılama için ya direkt Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'ne gelmekte ya da önce hastane tanılamasından sonra eğitim tanılaması için RAM'a gelmektedirler. Bu süreci olumsuz etkileyen en önemli nedenler ailelerde yaşanan bilgisizlik ve çocuklarının etiketlenmesine karşı duyulan korkudur. Veli-okul işbirliğinin yetersiz olması, hastane sürecinde velinin yaşadığı güçlükler, velinin öğrencisini RAM'a getirmemesi de süreci kesintiye uğratmaktadır. Erken teşhis ve eğitimin çok önemli olduğu özel eğitim uygulamaları da bu durumda ciddi sıkıntılar yaşamaktadır.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'ne gelen her veli ile bire-bir görüşmeler yapılmakta ve veliler bilgilendirilmektedir. Ayrıca ihtiyaç duyan velilere de psikolojik danışma hizmeti sunulduğu görülmektedir. Okullarla işbirliği halinde velilere yönelik seminerler düzenleyen RAM uzmanları, zaman zaman velileri çeşitli konularda bilgilendirmek üzere broşürler de hazırlamaktadırlar.

Okullardaki rehberlik hizmetleri ile koordineli çalışan RAM uzmanları öğrencilerin meslek seçimleri, okul tercihleri, kendilerine uygun planları yapabilmeleri için destek sunmaktadır. Ayrıca engellilerin haklarına yönelik bilinçlendirme çalışmaları da yapılmakta ve danışan bireylere yararlanabilecekleri olanaklar hakkında yönlendirmede bulunulmaktadır. Halk eğitim merkezleri, çeşitli okulların kursları, belediye kursları bünyesinde özel eğitimli bireylere yönelik etkinlikler olmaktadır ve RAM bu çalışmalar hakkında velileri bilgilendirmektedir.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nin okullar bünyesinde ailelere yönelik seminerler ve bilgilendirme toplantıları yapmalarının özellikle özel eğitim başta olmak üzere PDR konularında da ciddi bir işlevi söz konusudur. Ancak ciddi iş yükü yoğunluğunun bu çalışmaları sekteye uğrattığı görülmektedir.

Psikolojik danışmanlık ve rehberlik ile özel eğitim alanındaki yeni gelişmelerin takibi hususunda kişisel çabaların daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen hizmet içi eğitim seminerleri de bu konuda destek vermektedir. Ancak yine de eğitim ve bilgilendirme desteğine ve bunun sürekli olmasına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Çalışmanın bulgularına göre RAM yöneticileri ile çalışanlar arasında iletişimde ciddi sıkıntılar söz konusu değildir. Zaman zaman tanılama, test sonuçlarının güvenirliği ve geçerliği gibi konularda sıkıntılar yaşansa da alanının uzmanı olan çalışanlar ve yöneticiler arasında bu sorun giderilmektedir.

Alan değişimi ile PDR bölümüne geçmiş öğretmenlerin daha fazla uzmanlaşması hususunda destek eğitime ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri kurumun fiziksel yapısı, ayrılan bütçe ve donanım hususunda sorunlar yaşamaktadırlar. Özellikle binalarının yetersiz olması, test odası olarak ayrılan oda sayısının hem nicel hem de nitel anlamda ihtiyacı karşılayamaması hususunda problemler yaşandığı görülmektedir. Bu hususta merkez teşkilatlarından gelen desteğin yetersiz kaldığı tespit edilmiştir.

Yöneticiler personelin motive edilmesi konusunda sıkıntı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Özel eğitim ve PDR bölümleri arasında yaşanan adil olmayan ücretlendirmenin giderilmesi hususunda sıkıntıların devam ettiği ancak bunun bir mevzuat sorunu olduğu görülmektedir. Ayrıca yoğun iş yükü ve adil olmayan ücretlendirmeden dolayı RAM'larda çok fazla personel sirkülasyonu olduğu; bunun da sağlıklı bir kurum kültürü oluşmasında engel teşkil ettiği görülmektedir.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde görev yapan yöneticiler sorumluğun fazla olması, iş yükünün ağır olması ve bunun karşılığında ücretlendirmenin adil olmaması gibi nedenlerle şikayetlerini dile getirmelerine rağmen çoğunluğu RAM bünyesinde yönetici olarak göreve devam etmeyi arzu etmektedirler. Bunda en büyük etken; RAM'ların çalışma alanı itibarıyla okullar gibi kısıtlı değil, çeşitli kurumlarla iş birliği içinde çalışan kurumlar olmasının yarattığı çekimdir. RAM'ların fonksiyonel bir kurum olmaları, hem özel eğitim hem de PDR alanında geniş bir çevreye hitap etmesi, iş doyumu yaratmakta ve bu da yöneticilerin çoğunun RAM bünyesinde yöneticilik görevine devam etme isteğini arttırmaktadır.

Öneriler

Çalışmanın bulguları doğrultusunda daha verimli bir Rehberlik Araştırma Merkezi yapısı oluşturulması ve dolayısıyla özel eğitim ile PDR alanında toplumun tüm bireylerine daha gelişmiş, çağın gerekliliklerini ve gerçekliğini takip eden kurumlar haline getirilmeleri için şunlar önerilmektedir:

- Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde çalışan uzmanların mesleki gelişmişliklerinin arttırılması ve hem PDR hem de özel eğitim alanında güncel gelişmeleri takip edebilmeleri için hizmet içi eğitim ve destek eğitim hizmetleri hem sayısal olarak arttırılmalı hem de nitelik olarak geliştirilmelidir.
- Rehberlik ve Araştırma Merkezleri çalışanları ile özellikle kendilerine yakın üniversitelerin PDR ve Özel Eğitim akademik personeli ile düzenli ve daha fonksiyonel iletişim kurmaları; ortak çalışmalar yapmaları, kongre ve seminerlerle ortak projeler oluşturmaları teşvik edilmelidir.
- Rehberlik ve Araştırma Merkezleri'nde çalışan PDR ve Özel Eğitimciler arasında adil ve tatmin edici ücretlendirme Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenmeli; yoğun ve stresli iş yüküne sahip RAM personelinin motivasyon ve teşviği arttırılarak sık personel sirkülasyonunun yarattığı olumsuzlukların önüne geçilmelidir.
- Tüm okullarda görev yapan kurum yöneticilerine RAM mevzuatı, çalışma sistemi, öğrenci yönlendirilmesi gibi hususlarda hizmet içi eğitim verilmelidir.
- Okullardaki öğretmenlere düzenli olarak RAM çalışmaları ile ilgili bilgi akışı sağlanmalıdır.
- Üniversitelerin PDR ve Özel Eğitim bölümleri derslerinde RAM çalışmaları ve işleyişini ele alan müfredat program oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

Bakırcıoğlu, R. (1994). İlköğretim, Ortaöğretim ve Yüksek Öğretimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma. Ankara: Anı Yayıncılık.

Bozdoğan, Z. (2003). Okulda Rehberlik Etkinlikleri ve Yaratıcı Drama. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Bozkurt, F. (2009). Zihinsel yetersiz tanısı alan çocukların tanılama süreçlerinin betimlenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Deniz, E, M ve Erözkan, A. (2008). Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: Maya Akademi Yayıncılık.

Drefs, M. (2000). Assessing the needs of young children. Guidance and Counseling. 17(3), 60-67.

Kağan, M. (2005). Devlet ve Özel İlköğretim Okulları İle Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinde Çalışan Rehber Öğretmenlerin İş Doyumlarının İncelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kepçeoğlu, M. (2004). Psikolojik Danışma ve Rehberlik. İstanbul: Alkım Yayın Evi.

Kuzgun, Y. (2000). Meslek Danışmanlığı Kuramlar Uygulamalar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kuzgun, Y.(2008). Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

MEB, (2001). Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Yönetmeliği. 24376 Sayılı Resmi Gazete. Ankara.

MEB, (2012). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. 28360 sayılı Resmi Gazete. Ankara.

Nazlı, S. (2005). Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik ve Psikolojik Danışma Programları. Ankara: Ani Yayıncılık.

Neuman, W. L. (2008). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar. (Çev., S. Özge). İstanbul: Yayın Odası.

Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tan, H. (2000). Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Yeşilyaprak, B. (2003). Eğitimde Rehberlik Hizmetleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

http://orgm.meb.gov.tr/butce/SORGU001Liste.asp?start=201.

http://mevzuat.meb.gov.tr/html/68.html.

Yeşil Tedarik Zinciri İle Yeşil Tüketim Arasındaki İlişki Ve Örnek Uygulamalar

Mahmut TEKİN[1]
Derya ÖZTÜRK[2]
Hatice ÜNAL[3]

Giriş

Teknolojinin baş döndürücü bir hızla gelişimi, günümüzde işletmelerin daha çok miktarda ve çeşitte ürünü, daha kısa sürede pazarlara sunabilmelerine imkân tanımaktadır. Rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler için bir fırsat yaratan bu durum, taleplerin arz miktarlarındaki yüksek artış oranlarına kıyasla aynı oranda artmaması ve tüketicilerin çevreye karşı daha duyarlı ve bilinçli hale gelmeleri vb. nedenlerden dolayı işletmeleri yoğun bir rekabet ortamı içerisine sokmaktadır. Bu durumda işletmeler doğal kaynakların kullanımında adil ve dengeli bir kullanım örneği sergileyerek, tedarik zinciri sürecini etkin yönetmelidirler.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği üretim süreçlerindeki değişimler, çevre sorunlarına ve küresel ısınmaya karşı bireysel ve toplumsal duyarlılığın artması, tüketilen ürünlerin sosyal ve çevresel açıdan etkilerinin tüketiciler tarafından vurgulanmaya başlanması, hükûmetlerin doğal kaynakları korumak ve çevresel koşulları iyileştirmek için uyguladıkları çevre politikaları ve programlarına ağırlık vermesi, üreticilerin ürettikleri ürünlerin çevresel etkilerinin önemini anlamaya başlaması, işletmelerin çevreci bir imaj oluşturmasının çok önemli bir konu hâline gelmesi gibi yaşanan gelişmeler sonucunda birçok işletme, çevresel faktörlere daha fazla odaklanarak, çevre dostu anlamına gelen yeşil kavramını, tedarik zincirinin tüm aşamalarında ele almaya başlamıştır.

Yeşil tedarik zinciri yönetimi, bir ürünün hammadde tedariğinden üretimine ve ürünün kullanımından imha edilmesine kadar geçen bütün süreçlerinde doğal çevreyi korumaya yönelik yaklaşımları kapsamaktadır. Ayrıca çevreci ürünlerin üretimi için gerekli olan enerji ve diğer doğal kaynakların tüketimini en aza indirgeyerek çevresel sürdürülebilir üretim stratejilerinin oluşmasını sağlamaktadır. Bu durum işletmelere maliyet avantajı sayesinde uzun vadede önemli rekabet üstünlükleri sunmaktadır.

İşletmeler yeşil uygulamalar sayesinde daha az atık oluşturarak çevreye verdikleri zararları ve maliyetlerini azaltabileceklerini, iyi bir çevresel imaj yaratabileceklerini gerek ulusal gerekse uluslararası pazarlarda rekabet güçlerini, pazar paylarını ve kârlılıklarını artırabileceklerini görmüşlerdir. Bu durumların yanı sıra işletmeler, oluşan hurda miktarlarını azaltarak verimliliklerini ve kapasite kullanımlarını artırabileceklerini, gelişmiş ülkelerin kalite standartlarına uygun kaliteli ürün üretebileceklerini, müşterilerle sürekli iletişim halinde olarak onların ihtiyaçlarını etkin bir şekilde karşılayabileceklerini ve böylece de işletme performanslarını artırabileceklerini öngörmektedir.

[1] Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-0558- 4271
[2] Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-5287-6600
[3] YL Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0003-3192-2959

Yeşil tedarik zinciri yönetiminin temel amacı, çevreye verilen zararları en az seviyeye indirerek, zincirin içerisinde yer alan işletmelerin ekolojik etkinliğini artırırken aynı zamanda işletmelerin kar elde etmesini hedefleyen bir örgüt felsefesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yeşil tüketim ise işletmeler tarafından üretilen ürünlerin çevreye karşı zararın en düşük seviyede olmasını sağlayarak ürünler üretilmesidir. Bu çalışmanın temel amacı, yeşil tedarik zinciri ile yeşil tüketim arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışma 3 aşamadan oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde yeşil tedarik zinciri kavramı üzerine durulmuştur. İkinci aşamada ise yeşil tüketim konusu üzerine durulmuştur. Üçüncü aşamada ise yeşil tedarik zinciri ile yeşil tüketim arasındaki ilişki üzerine durulmuştur. Çalışmaların değerlendirilmesi sonucuna göre yeşil tedarik zinciri yönetimindeki uygulamalar işletmelerin yeni yeni sahip olduğunu ve bu yaklaşımın sonucunda işletmelere her anlamda olumlu sonuçların oluştuğu gözlemlenmiştir. Aynı şekilde yeşil tüketimin halen bazı tüketiciler ve işletmeler tarafından benimsenmediği görülmüştür. Çalışma sırasında birçok yabancı ve yerli kaynaklar ele alınıp değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçlarına göre literatürde oldukça fazla kaynağın yer aldığı, çevre dostu bilincinin işletmelerce benimsendiği ve bu konuda ilerlemelerin olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma, yeşil tedarik zinciri yönetiminde yer alan işletmelerin çevresel açıdan oluşturdukları atıkların düzeyini en aza indirmek, kar elde edebilmelerini sağlayacak çevresel etkinlikler geliştirmeleri açısından önemlidir. Ayrıca, yeşil tüketim ve yeşil tüketici algısının hem işletmelere hem de tüketicilere benimsetilerek daha fazla bu alana yönelmelerine katkıda bulunmasına imkan sağlanması açısından da bu çalışma önemlidir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ

Tedarik zinciri, hammadde ve malzemenin temin edilmesiyle başlayıp bu hammadde ve malzemenin nihai ürüne dönüştürülmesi, bu ürünün de müşterilere dağıtımını sağlayan bir ağ olarak tanımlanabilir. Tedarik zinciri ağında başarıyı sağlayabilmek için zincirde yer alan bütün fonksiyonların birbirleriyle bütünleşmiş olması gerekir. Zincir boyunca üretilen ürünlerin tedarikçiden çıkıp nihai kullanıcıya ulaşmasında talep, sipariş, planlama, stok vb. diğer operasyonlar, temel hedefler doğrultusunda görevlerini yerine getirmektedirler (Ertuğrul & Aytaç, 2009).

Tedarik zinciri kavramı en yalın haliyle işletme, işletmede yer alan tedarikçiler ve nihai müşterilerden oluşmaktadır. Daha çok genişletilmiş bir tedarik zinciri yapısında ise bu durumdan farklı olarak tedarikçilerin de tedarikçisi ve müşterinin müşterisi gibi yapılar yer almaktadır. En son yapı ise tedarik zincirinde faaliyet gösteren bütün işletmelere hizmet oluşturan hizmet sağlayıcı işletmeler bulunmaktadır. Bu hizmet sağlayıcılar ise işletmenin tedarik zincirine depo ve nakliye yeri bulmada, bankada, kredi temininin bulunmasında, veri toplamada ve bunları saklamada kolaylık sağlayan işletmelerdir (Özkan, Bayın & Yeşilaydın, 2015).

Tedarik zinciri yönetimi, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürün, hizmet ve bilgi akışının ham maddesinin başlangıç noktasından ürünün tüketildiği son noktaya kadar olan tedarik zinciri içindeki üretimin ve hareketinin etkili bir biçimde planlanması uygulanması, taşınması, depolanması ve kontrol altında tutulması hizmetidir (Lojistik terimleri, 2021). Tedarik zinciri yönetimi; işletme maliyetlerinin düşürülmesi, yüksek kaliteli ürünlerin üretilmesi, müşteri ihtiyaçlarına en kısa sürede cevap verilmesi, işletmeler arası işbirliğinin artırılması, alıcı-tedarikçi ilişkilerinin düzenlenmesi, çevrim süresi ve mamul stoklarının düşürülmesi, uzmanlaşmanın sağlanması gibi birçok alanda yararlar sağlamaktadır (Öztürk, 2016).

Dünyada son 25 yılda çevrenin korunması ve doğal kaynaklara sahip çıkılması gibi konular uluslararası boyuta taşınmıştır. İşletmeler günümüz şartlarında sağlamış oldukları hizmetleri ya da ürettikleri ürünün yaşam eğrilerinin her kademesinde oluşan değerini sadece ekonomik

olarak görmemekte ve ürettikleri ürünlerin ekolojik bir değer oluşturması gerektiğini benimsemektedirler. Bu tutumların sonucunda yeniden üretim, geri dönüşüm, tersine lojistik, yeşil satın alma, yeniden kullanım gibi ‘‘yeşil uygulamalar’’ ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bütün bu uygulamaları ‘‘Yeşil Tedarik Zinciri’’ başlığı altında toplanmıştır (Soyer & Türkay, 2020).

Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi

Çağımızda dünyanın ve çevrenin korunması ayrıca doğada yer alan kaynakların korunup sürdürülebilirliğin sağlanmasıyla birlikte işletmelerin tedarikçileriyle yapmış oldukları iş ilişkilerinden başlamak üzere, üretim alanındaki ve üretim sonrasındaki bütün faaliyetlerde doğaya ve çevreye karşı oldukça duyarlı olmaları zorunluluk haline gelmiştir. Bu duruma bağlı olarak tedarik zinciri yönetimi ile meşgul olan araştırmacılar yeşil tedarik zinciri yönetimi konusunu geliştirmişlerdir (Ergülen & Büyükkeklik, 2008). Dünyada artan çevre kirliliğine bağlı olarak tüketicilerin bilinçlenmesiyle taleplerinin değişmesi ve daha çevreci ürünlere yönelmeleri, ayrıca rakipler arasındaki koşulların güçleşmesi işletmeleri tedarik zincirindeki fonksiyonlarını gözden geçirmeye zorlamıştır. Yaşanan bu durumlar sonucunda işletmeler daha çevreci yaklaşımları benimsemeye başlamışlardır. Yeşil tedarik zinciri yönetimi, hali hazırda yer alan tedarik zinciri yönetimi faaliyetlerinin revize edilerek daha çevreci bir yaklaşım kazanmasıyla çevreye verilen zararın azaltılması ya da mümkün olduğunca ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar sonucunda ortaya çıkan bir kavramdır (Hervani, Helms & Sarkis, 2005).

Yeşil tedarik zinciri yönetimi tarihte ilk kez 1996 yılında ABD’de bulunan Michigan Eyalet Üniversitesi kapsamında yer alan Üretim Araştırma Merkezi çalışanları tarafından yapılan bir araştırmada ortaya çıkmıştır. Bu çalışmadaki amaç, tedarik zincirinde kullanılan faaliyetlerde çevresel açıdan olumsuz sonuçları en düşük seviyede tutarak üretimde kullanılacak kaynakların en etkili şekilde olmasını sağlamaktır (Zhou, 2009). Yeşil tedarik zinciri yönetimi; işletmeler ile onların paydaşları arasındaki çevresel imajlarını pozitif yönde etkilerken çevresel açıdan oluşan olumsuz sonuçları da minimize eden, karlılığı ve işletmelerin bulundukları pazarlardaki işbirliğini hedefleyen ortak bir felsefe olarak ortaya çıkmıştır (Zhu, Sarkis & Lai, 2007). Üretim yapan işletmeler için çevrenin korunması konusundaki adımlar hem işletme için bir maliyet unsurudur hem de çevresel yönden kaygının oluşmasına sebep olmaktadır. Birçok işletme, çevresel faktörler arasında yer alan kirlilik, iklim değişikliği, gürültü gibi konuları yeşil tedarik zinciri yönetimindeki dış maliyetler olarak değerlendirmektedir. Yeşil tedarik zinciri yönetimi, dış maliyet olarak görülen unsurların azaltılmasının yanı sıra örgütsel, operasyonel, ekonomik ve çevresel faktörler arasında bir denge oluşturmanın yollarını araştırmak olarak tanımlanmaktadır (Seroka-Stolka, 2014). Bir başka tanımla yeşil tedarik zinciri yönetimi, çevreyle dost uygulamaların tedarik zinciri yönetimiyle entegre biçimde gerçekleştirilmesi olarak ifade edilebilir. Yeşil tedarik zinciri yönetimi, işletmenin üretim faaliyetlerini gerçekleştirirken çevreye vereceği zararın en az olmasını sağlamak ve işletmedeki iç ve dış faaliyetlerde oluşan çevresel kirliliklerin etkisini ölçerek, çevresel olumsuzlukların en aza indirgenmesini sağlamaktır. Yani yeşil tedarik zinciri yönetimi, işletmenin tedarik zincirindeki bütün aşamaların daha çevresel ve daha yeşil bir anlayışın oluşturulmasında bireysel hareketlerden ziyade kollektif bütünlüğün oluşturulmasından doğmuştur (Günday, 2018).

Yeşil tedarik zinciri, yeni ürünler oluşturma ve çevreye daha duyarlı bir bakış açısıyla ürün/hizmet üretebilme stratejilerinin birleştirildiği yeni bir yaklaşım olarak düşünülebilir. Yapılan literatür çalışmalarında, yeşil tedarik zinciri ile faaliyetlerini gerçekleştiren işletmelerin geri dönüşlerinin oldukça iyi bir getiri elde ettiği belirtilmiştir (Simpson & Power, 2005). Uygulamaya alınan yeşil tedarik zinciri yönetimi, alınan taktiksel ve stratejik kararların tümündeki olumsuz durumları azaltmakta, işlemlerdeki kontrol mekanizmasını arttırmakta, geri dönüşümlerin sağlanmasına yol açmakta ve doğru biçimde kaynak kullanımının gerçekleşmesini sağlamaktadır. İşletmenin tedarik zincirinde değer oluşturmasını sağlarken

çevresel faktörlerin de önemine vurgu yapmaktadır. İşletmedeki organizasyonların oluşabilecek çevresel risklerini azaltırken aynı anda ekolojik etkinliğin önem derecesini artırmaktadır (Van Hoek, 1999). Bu gelişmeler çerçevesinde çalışanlarda oluşan iş tatmini, toplumdaki bireyler arasında oluşan yaşam kalitesinin artmasını sağlamaktadır. İşletme için de müşterilerdeki memnuniyet düzeyi artarak organizasyon içerisinde değer oluşmasına yardımcı olmaktadır. Yeşil tedarik zinciri yönetimiyle oluşan karlılık, varlıkların etkin bir şekilde kullanılması ve işletmenin hizmet seviyesinin artışıyla oluşmaktadır (Zhu & Sarkis, 2004).

Yeşil tedarik zincirinde üç farklı boyut bulunmaktadır. Bunlar (Güzel & Demirdöğen, 2015):

- Çevresel oluşan riskler, ürün çıktılarından oluşan atıklar, enerji ve çevreden kaynaklanan riskleri içermektedir.
- Yönetim, işletmenin hareketlerinin takip edildiği organizasyondur.
- Tedarik zinciri, işletmedeki bazı unsurları geliştirmek için tedarikçilerle müşterilerin bağlantısını oluşan sistemdir.

Yeşil tedarik zinciri yönetiminin etkisinin gün geçtikçe artmasında, sürekli azalmakta olan hammadde kaynakları, gereğinden fazla oluşan atık sahaları ve bunun sonucunda oluşan çevre kirliliği gibi unsurlar yer almaktadır. Bu durumların yanı sıra giderek artan tüketici ihtiyaçları ve baskıları da yeşil tedarik zincirine yönelmeye iten diğer etkilerdir. Yeşil tedarik zinciri yönetimi, işletmeyi sadece çevre dostu yapmakla kalmaz, işletmenin iyi oluşturulmuş bir iş anlayışına ve bunun sonucunda da işletmenin yüksek getiri elde etmesine olanak sağlar. Burada asıl olan maliyet merkezli bir kazançtan ziyade işten elde edilen değerdir. Çünkü yeşil tedarik zinciri yönetimi, geri kazanım, yeniden imalat, geri dönüşüm, atıklarda azalmayı sağlama, tersine lojistik vb. gibi konuların yanı sıra bu konulardan daha kapsayıcı uygulamaları da içermektedir (Srivastava, 2007).

Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi Faaliyetleri

Yeşil tedarik zinciri yönetimi faaliyetleri kendi içerisinde 5'e ayrılır. Bunlar yeşil satın alma, yeşil üretim, yeşil dağıtım, ambalajlama ve yeşil paketleme ve yeşil pazarlamadır (Büyüközkan & Vardaloğlu, 2008).

Yeşil Satın Alma

Yeşil satın alma işlemleri, geri dönüşümü ve tekrardan kullanımı sağlanan ya da şu anda geri dönüşüm işlemleri gerçekleşen malzemelerin satın alınması faaliyetleridir. Geleneksel olarak yapılan tedarik zincirinde satın alma işlemlerinin gerçekleşmesinde en önemli yapı taşı fiyattır. Yeşil satın alma faaliyetlerinde geleneksel tedarik zinciri faaliyetlerinin kriterinin aksine çevresel yönden etkilerini ve amaçlarını ele alarak faaliyetlerini gerçekleştirir. Tedarikçi seçimi konusunda da işletme için en uygun fiyatlı tedarikçiyi bulmak değil, bunun aksine işlemenin çevresel amaçlarını en iyi gözeten tedarikçinin seçilmesi sağlanır. Seçilen tedarikçilerin yeşil uygulamaların geliştirilmesi konusunda teşvik edilmesi, çevresel açıdan yönetimin gerçekleştirilmesi için desteklenmesi ve kontrol altına alınması gereklidir. İşletmenin tedarik zinciri yönetimi içerisinde yer alan tedarikçilerinin yeşil satın alma faaliyetini gerçekleştirmesi ve ortak bir paydada geliştirilen yeşil hedefler için çalışmaları gereklidir. Çevresel olarak yaklaşım sağlanan bu yöntemde yerli tedarikçilerin seçilmesi oldukça önemli bir durumdur. İşletmeye yakın mesafedeki seçilen yerli tedarikçilerin ulaşımda ve maliyetler konusunda önemli etkileri olacaktır. Ayrıca ulaşım ve nakliye görevindeki araçların çevreye bıraktıkları emisyon oranının azalması da sağlanmış olacaktır (Korkan Korkmaz, 2012).

Yeşil satın alma faaliyetleri kapsamında "Yaşam Döngüsü Değerlendirme (Life Cycle Assesment)" yöntemi oldukça sık kullanılmıştır. Yaşam döngüsü değerlendirme metodu,

hammaddenin tedarikinden itibaren üretim aşaması, paketleme aşaması, üretilen ürünlerin taşınması ve uygun koşullarda depolanması gibi uygulamaların doğaya ve çevreye vermiş oldukları zararlar kapsamında değerlendirilmesine dayanmaktadır. Bu metodun ana hedefi çevreye verilen zararın en düşük miktarda olmasını sağlamaktır. Yaşam döngüsü değerlendirme yöntemine göre işletmelerin uyguladıkları süreçler; girdi, çıktı ve sistem olmak üzere üç farklı değerlendirme aşamasından oluşmaktadır. Girdi aşamasında işletme üretim faaliyetlerinde kullanmak üzere hammaddelerin tedarikinden sorumludur. Çıktı aşamasında çevre ile ilgili olarak birçok atık şekilleri değerlendirilir. Son olarak sistem aşamasında ise işletmenin üretimiyle alakalı değerlendirmeler yapılmaktadır (Öçlü, 2015).

Yeşil Üretim

İşletmede üretilen ürünün tasarım ve süreçlerinin çevreye karşı duyarlı olarak gerçekleştirilmesi yeşil tedarik zinciri konusu açısından oldukça önemlidir. Yeşil üretim, üretim süreçlerinde ve teknolojilerinde ortaya çıkan atıkların veya hurdaların ortadan kalkmasını sağlayacak bir şekilde tasarlanması, geliştirilmesi ve uygulamaya geçilmesinin belirtildiği bir yöntemdir. Yeşil üretimdeki temel amaç, üretilen ürünlerin ilk tasarımından itibaren geri dönüşüm, ihtiyaç halinde yeniden üretimi ve tekrar tekrar kullanılma durumlarının değerlendirilmesidir (Sarkis & Rasheed, 1995).

Yeşil Dağıtım

Dağıtım, yarı mamul ve ürünlerin fiziksel açıdan bir alandan başka bir alana alınması, talep edilen ürünlerin istenilen yerde hazır olarak yer alması için gereken hizmetlerin oluşturulmasıdır. Dağıtım faaliyetlerinin doğru biçimde planlanması ve yeşil tedarike uygun olacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bu sebeple dağıtım faaliyetlerinin gerçekleştiği zamanlarda yeşil uygulama alanlarının iyi bir şekilde analiz edilmesiyle karlılığın artırılmasını sağlayacak şekilde oluşturulmalıdır (Coşkun, 2017).

İşletmelerin minimum yakıt kullanarak ürünleri en kısa şekilde bir yerden başka bir yere taşımasında yeşil tedarik zinciri kavramı önemli bir yer almaktadır. Yapılan bu işlemler çevreye en az zarar verecek şekilde uygulanırsa yeşil dağıtım olarak adlandırılır. İşletmeler bu dağıtım türünü kendi firmaları içerisinde uygulayabilecekleri gibi dışarıdan bir destek alarak da uygulayabilirler. Eğer ki dışarıdan destek alınarak uygulanan bir dağıtım stratejisi gerçekleştirilirse bu işlem dış kaynak kullanımı yardımıyla gerçekleşir (Sarkis, 2003).

Günümüzde birçok işletme dağıtım maliyetlerinin koordinasyonlarını sağlayabilmek için ürünlerinin paketlenmesi işlemleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda küçük ambalajlar olarak belirtilen bir paketleme şekli geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Yapılan bu çalışmalara en uygun örnek olarak deterjan üreten işletmeler gösterilebilir. Deterjan üreten işletmeler, diğer işletmelerle rekabet ortamı oluşturulmasını sağlayarak deterjanların içeriğinin yoğunlaştırılması (konsantre) formülü ile büyük ambalajlı deterjanları küçük ambalaja dönüştürerek hem oldukça fazla malı nihai tüketiciye ulaştırmayı hem de yapılan maliyetlerden avantaj sağlanmasıyla üründen daha fazla satış yapılmasını hedeflemişlerdir (Güzel, 2011).

Ambalajlama ve Yeşil Paketleme

Ambalajlama işlemleri tedarik zinciri yönetimi boyunca farklılık oluşturan; üretim, taşıma, depolama ve diğer lojistik faaliyetler ile birlikte oldukça fazla çeşitliliği içine alan bütünleştirici bir yapıyla birlikte yürütülen sistemde oldukça önemli bir yere sahiptir (Verghese & Levis, 2007). İşletmedeki yöneticilerin çoğunluğu tedarik zinciri kapsamında paketleme işleminin ve çevreye karşı olan duyarlılığın, ürünün bulunduğu endüstri koluna ve işletmenin büyüklüğüne göre farklılık oluşturmasına rağmen ambalajlama ve yeşil paketleme işlemlerini oldukça önemli görmektedir. Bu çerçevede kullanılan kavramlar genel olarak ürünün yeniden kullanılması ve geri dönüştürülmesi gibi şekillerde kullanılmaktadır. Elektronik sektöründe yer alan küçük ve

orta düzeydeki işletmelerin, işlerini yapabilmesi için elektronik motorlarını büyük çaplardaki işletmelerden tekrar kullanılmak üzere geri kazanması, tekrardan kullanıma alınan ambalajlamaya verilebilecek en iyi örnektir (Preuss, 2005).

Günümüz dünyasında ambalajlama ve yeşil paketleme, tekrardan kullanım sağlanması ve geri dönüşüm gibi konularda oldukça ciddi bir şekilde bir düzenin oluşturulması için çabalanmaktadır. Bunun için gerek devletler tarafından oluşturulan yasalarda gerekse Avrupa Birliği'ne üye olan devletlerde geçerli olan ambalajlama ve paketlemeden elde edilen atıklara karşı yaptırımların olması birçok işletmenin ambalajlama işlemlerini gözden geçirmeye itmiştir. Bu durumlar sonucunda işletmeler ambalajlama işlemlerinde yeşil paketleme işlemlerine yönelmişlerdir (Yelok, 2017).

Yeşil Pazarlama

Yeşil pazarlama yaklaşımı, insanların yaşamış oldukları çevre üzerindeki fiziksel olarak oluşan olumsuz etkilerin aza indirilmesini sağlayan veya yaşanılan çevrenin kalitesini artırabilmek için oluşturulan ürünlerin bu çerçevede geliştirilmesi ve pazarlanması durumunu ifade etmektedir (Şahin, Meral & Aytop, 2016).

Yeşil pazarlama, geleneksel olarak sürdürülen pazarlama anlayışının yanı sıra pazarlama işlemlerinin yeşillendirilmesi olarak açıklanabilir. Yeşil pazarlama kavramı, tüketicilerin yapmış oldukları tüketimler sonucu oluşan atıkların geri dönüşümünün sağlanması konusunda duyarlı olunmasını ve bu çerçevede ‘‘yeşil tüketiciler’’ olarak ifade edilen tüketiciler için ‘‘yeşil ürün’’ pazarlamasının yapılma aşamasını oluşturan süreçtir (Akyüz & Durmuş, 2020).

Yeşil Tedarik Zinciri Yönetiminde Avantaj ve Dezavantajlar

Yeşil tedarik zinciri yönetimi faaliyetlerinde yer alan işletmeler çevreye bıraktıkları atıkların etkisini azaltmayı amaçlamaktadırlar. Bu süreçte tedarikçilerinin de yeşil uygulamaları kullanmaları gerekmektedir. İşletmeler ve tedarikçileri oluşturdukları yönetim politikalarında yeşil tedarik zinciri yönetimi uygulamalarını benimsediklerinde ilerde oluşacak faydalarını göreceklerdir. Bu düzeyde oluşacak faydalar ise şu şekildedir (Özdemir, 2004):

- Kapasitelerde oluşacak gerçekleşme oranının artması
- Tedarik zinciri boyunca oluşacak verimlilikte artışın sağlanması
- Çevrim süresinde kısalmaların görülmesi
- Ürünlerin teslimatının gerçekleşmesindeki etkili olan performansta iyileşmenin sağlanması
- Tedarik zinciri süresince oluşacak maliyetlerin düşmesi
- Oluşturulan tahminlerde doğruluk düzeylerinin artması
- Stok durumunda azalma olarak sıralanmaktadır.

Yeşil tedarik zinciri yönetiminin işletmeler için olumsuz sonuçları da bulunmaktadır. Tedarik zinciri sürecinde yeşil uygulamaların benimsenmesi, üretilen ürünlerde yeşil ürün deneme süreçlerinde oluşacak maliyet artışı ve bunun sonucunda hammadde maliyetinde artışın görülmesi işletmenin maliyeti açısından dezavantajın oluşmasını gerektirecektir. Aynı şekilde yatırım miktarının ve maliyetinin artması da işletme için yeşil tedarik zincirinde bir dezavantaj oluşturmaktadır (Bozdam, 2019).

YEŞİL TÜKETİM

Yeşil Tüketim

En genel tanım ile tüketim, bireylerin temel istek ve ihtiyaçlarını karşılama durumudur. Bu istek ve ihtiyaçlar sadece temel ihtiyaçlar değil bireylerin ihtiyaç duyduğu bütün durumları

kapsamaktadır. Bireylerin ihtiyaçları kapsamında sadece somut malları değil bunun yanı sıra soyut malları da tüketim olarak değerlendirebilir (Altunışık, Özdemir & Torlak, 2011).

Yeşil tüketim kavramı, elde var olan ürünlerle tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının giderilmesinin mümkün olmadığı durumlarda, çevreye zararı en az olan ürünlere yönelmesidir. Fakat bu kapsamda bir ürünün yeşil tüketim özelliklerine sahip olabilmesi için tüketilen ürünün sonucunda veya ürünün özelliklerinde ekolojik olma hususu taşıması gerekmektedir. Yeşil tüketim davranışı birçok ülkenin takipte olduğu ve sürdürülebilir tüketim davranışlarının önemli bir kısmını oluşturan yeşil büyüme stratejisinin temel unsurlarından birisidir (Saba, 2019).

Dünya'da yaşanan küresel ısınma, doğal kaynakların tükenmesi, hızlı nüfus artışı insanlık yaşamını tehlikeye sokmaya başlamış ve bu durum tüketicilere çevreci bir yaklaşım sergileyen yeşil tüketim olgusunun benimsenmesine yol açmıştır (Koçer & Delice, 2016). Yeşil tüketimin oldukça popüler bir konu haline gelmesinde sanayileşme ve çevresel sorunların rolü büyüktür. Kapitalist sistemin oluşturduğu kökenden gelen tüketim toplumu içgüdüsel olarak tüketime eğilim verirken beraberinde oldukça fazla çevresel sorunların derinleşmesine sebep olmuştur (Saba, 2019).

Son zamanlarda çevresel sıkıntıların artması, bu durumun insanların ve diğer canlıların yaşamlarına zarar verdiğinin anlaşılması, çevreyi korumak için tüketicilerin bilinçlenmeye başlamasıyla yeşil tüketim olgusu benimsenmeye başlanmıştır. Bu şekilde yaklaşıldığında yeşil tüketim kavramının, yeryüzünde var olan canlı ve cansız bütün varlıkların ve gelecek kuşakların varlıklarına karşı duyulan bir saygı olarak anılması gerekmektedir (Saba, 2019).

Yeşil tüketim yaklaşımı aşağıda belirtilen ürünleri satın almaktan kaçınmak olarak da ifade edilebilir (Eti, 2017):

- Tüketicilerin ve yeryüzündeki diğer canlıların sağlığına tehdit oluşturan ürünler,
- Üretimi gerçekleştiği sırada hayvanlara eziyet ve kötü davranışlara maruz bırakılan ürünler,
- Üretilen ürünün aşamalarında çevreye zarar veren ve oldukça fazla kaynak kullanımı gerektiren ürünler,
- Gelişmekte olan ülkelerin bulundukları durumları kötü etkileyecek ürünler,
- Üretilen ürünün gereğinden fazla ambalajlama işleminin yapılması, işe yaramayacak değerdeki özellikler ve kısa ömürlülüğü nedeniyle çevreye karşı kirlilik oluşturan ürünler.

Yeşil tüketim kavramının temel amacı, yeryüzünde var olan canlılardan özellikle insanlardan kaynaklanan çevre kirliliğinin oluşmasına engel olmak için var olan kaynakların temiz, verimli ve gelecek nesillere ulaşımının devam ettirilebilmesi noktasında kullanılmasının sağlanmasıdır. Her geçen gün dünyadaki insan sayısı artmaktadır ve herkese yetecek kadar doğal kaynak bulunmamaktadır. Bu sebeple yeşil tüketim yani sürdürülebilir bir tüketim algısının oluşması evrensel bir konu haline gelmiştir. Ülkelerin bu derece önemli bir konu olan yeşil tüketim alışkanlığının oluşturulması noktasında beraber hareket ederek herkese kazandırılması gerekmektedir (Emekçi, 2017).

Yeşil Tüketimi Etkileyen Faktörler

Tüketiciler tarafından yapılan tüketim işlemleri hem içsel hem de çevre faktörleri göz önüne alınarak gerçekleştirilen bir eylemdir. Bu durumda yer alan faktörler tüketicileri ürünleri satın alma noktasında etkilemektedir. Tüketicilerin içerisinde bulunduğu ülkenin koşulları, siyasi yapı, ekonomik koşullar ve kültürel faktörler tüketicilerin davranışlarında değişikliğe sebep olabileceği gibi, tüketicilerin psikolojilerini etkileyen faktörler de yapılan tüketim faaliyetinin etkilenmesine sebep olacaktır. Bu gerekçeler sebebiyle tüketicilerin yapacakları

tüketim faaliyetlerini etkileyen faktörler, sosyo-kültürel faktörler, psikolojik faktörler ve demografik faktörler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır (Erbaş, 2019):

Sosyo-Kültürel Faktörler: Tüketim kültürünün belirlenmesindeki en önemli etken sosyo-kültürel faktörlerdir. Sosyo-kültürel faktörler bireylerin yeme, içme, barınma, giyinme gibi birçok alanda etkisini göstermektedir.

Psikolojik Faktörler: Psikolojik faktörler de tüketicilerin ürünlere, hizmetlere, kişilere ve düşünce yapılarına psikolojik açıdan oluşturulan tavırları ve bu tavırlar çerçevesinde pazarın nasıl bir süreçte şekilleneceğinin göstergesidir.

Demografik Faktörler: Tüketicilerin yaşı, cinsiyeti, gelir durumu, eğitimi, mesleği, medeni durumu gibi birçok faktörlerin tüketim davranışındaki etkileri olduğunu göstermektedir.

Yeşil Tüketiciler

Dünya'daki yaşamın devam ettirilebilmesi için tüketiciler tarafından çevrenin korunması ve yaşamın devam ettirilebilmesi konusu oldukça önemli bir konudur. Piyasada yer alan ürünlerin sonucunda oluşan çevre kirliliği sorunu hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve medyanın almış oldukları kirlilik karşıtı önlemler ile tüketicilerin bilinçlenmeleri sağlanmıştır. Alınan önlemler sayesinde bilinçlenen tüketici, almak istediği ürün hakkında daha derinlemesine düşünmeye başlamıştır ve bu sebeple işletmeler üretecekleri ürünlerde daha hassas davranmaya başlamışlardır (Kükrer, 2012). Bu kapsamda tüketicilerin hem kişisel ihtiyaçlarını göz önüne alıp hem de toplumun var olduğu çevreye karşı sorumluluk hissederek yaklaşmasına ‘‘yeşil tüketici’’ denilmektedir (Emekçi, 2019).

Günümüzde oluşan bu yeni yeşil tüketici profiliyle tüketiciler işletmelere karşı oldukça fazla bir baskı kurmuş olsalar bile çevreye karşı bilinçli bir toplum olma süreci kolay oluşmamıştır. 1960'larda az sayıda tüketicide bu yaklaşım benimsenmeye başlasa bile bu durumun tamamen bir sorumluluk haline gelmesi 1980'li yılları bulmuştur. 1990'lı yılların sonrasında tüketicilerin pazardaki konumlarının önemini anlamasıyla çevresel bilincin gelişmesi hedeflenmiştir (Kuduz, 2011).

Tüketicilerin çevreye karşı bilincinin artmasıyla işletmelerin de bu konuda sessiz kalmaları söz konusu değildir. Bu sebeple işletmeler asıl amaçları olan kar elde etmenin yanı sıra çevreye karşı bilincin oluşturulması hususunda hedeflerini oluşturmuşlardır. Çünkü belirlenen hedeflerin gerçekleşmesinde tüketicilerin durumu önemli bir yer aldığı için tüketici istek ve ihtiyaçlarını görmezden gelmek işletmeler için doğru bir stratejik karar olmayacaktır (Ay & Ecevit, 2005).

Yapılan bu açıklamalar sonrasında kısaca yeşil tüketici, dünyadaki bütün canlı varlıkların yaşamlarını tehdit eden, üretimi ve tüketimi sonrasında çevreye zararı olan, yeniden kullanımı sağlanamayan enerji kaynaklarına fazlaca yönelten, ürün paketlemesinde gereğinden fazla materyali kullanan, ürünün bütün aşamalarının gerçekleştiği esnada hayvanlara karşı kötü muamelede bulunan bütün ürün ve üretim faaliyetleri karşısında hakkını savunan tüketiciler olarak tanımlanmaktadır (Koyuncu, 2020).

Yeşil tüketicilerin dikkat çeken özelliklerinden biri, çevreye duyarlı olan bir ürünün keşfedilmesi durumunda bunu bütün tüketicilere duyurmada oldukça hevesli olmalarıdır. Bu tüketicilerin yapacakları alışverişleri esnasında ürünün her ayrıntısını inceleyerek araştırmacı yönlerini güçlendirmeleri ve markalara karşı sadakatlerinin oldukça az olduğu görülmektedir. Yeşil tüketicilerin bu davranışları neticesinde de işletmelerin çevre bilinci ve yeşil ürün odaklı bir yaklaşım sergilemede oldukça hassas davranmaları gerekmektedir (Kartal & Tatlı, 2020). Bu bağlamda yeşil tüketicilerin bölümlendirilmesi konusunda Roper Stach Worldwide tarafından ABD'de yer alan tüketiciler üzerine 1996 yılında bir anket çalışması yapılmıştır. Bu anket çalışmasının sonuçlarına göre, yeşil tüketiciler beş farklı gruba ayrılmışlardır ve bunlar şu şekildedir (Ginsberg & Bloom, 2004):

Gerçek Mavi- Yeşiller (%9): Bu grupta yer alan tüketiciler oldukça güçlü bir çevresel bilince sahiptirler ve çevreye katkı sağlayabilmek için çabalarlar. Bu değerlere sahip olmayan işletmelerin ürünlerini satın almaktan kaçınırlar.

Yeşil Yeşiller (%6): Bir önceki gruptan farklı olarak bu grupta yer alan tüketiciler açık bir şekilde çevreci yaklaşımlarını dile getirmezler fakat yine de çevre bilinci oluşmuş işletmelerin ürünlerini satın alma noktasında normal tüketicilere göre daha duyarlı davranmaktadırlar.

Filizler (%31): Bu grupta yer alan tüketiciler teoride çevreci yaklaşımları destekleseler de pratikte bunun uygulamaya koyulamayacağını düşünmektedirler. Yeşil ürün satın alma konusunda oldukça yüksek fiyatlı ürünlere karşı olsalar da fiyatların normal seviyelerde olduğu yeşil ürünleri satın alma konusunda ikna olabilme ihtimalleri yüksektir.

Yetiştiriciler (%19): Bu gruptaki tüketicilerin çevreye karşı herhangi bir duyarlıkları yoktur ve hatta bu konuda duyarlı olan tüketicilere karşı da ön yargılı davranmaktadırlar. Bu tüketiciler yeşil ürünler konusunda hem ürün fiyatlarının pahalı olduğunu hem de ürün performanslarının yetersiz olduğunu düşünerek yeşil ürünlere karşı bir tutum sergilemektedirler.

Temel Kahverengiler (%33): Bu gruptaki tüketiciler ise çevre ve sosyal konular hakkında bilgi sahibi olmayı reddederler ve genellikle anda kalıp geleceği düşünmezler.

Yeşil Tüketime Getirilen Eleştiriler

Çevresel sorunların çözülmesi noktasında yeşil tüketiciler önemli bir görev üstlenseler de bu tüketicilerin çevresel sorunlara karşı göstermiş oldukları tavır ve tutum arasında oluşan tutarsız davranışlardan dolayı oluşan çevresel sorunlar daha da artmaktadır. Çevresel sorunların çözülmesinde tüketiciler her ne kadar istekli gibi görünseler de aslında istekli olmadıkları anlaşılmaktadır. Tüketicilerde çevresel sorunlara karşı duyarlılık bilinci gelişmedikçe tüketicilerin çevreci yaklaşıma gönüllü olma durumları yeşil tüketimin anlamına ters düşmektedir (Ak, 2013).

Yeşil tüketim yaklaşımındaki bir diğer sorun ise yeşil tüketici olarak adlandırılan kişilerin kimler olduğunun tespit edilememesidir. Bu durumun sebebi ise tüketicilerin herhangi bir profilinin bulunmamasıdır. Tüketiciler farklı gruplarda adlandırılırlar. İlk olarak bilinçli yeşil tüketiciler vardır. Bu gruptaki tüketicilerin davranışları ve sergiledikleri tutumları arasında bir denge vardır. Diğer bir grup olan idealist tüketiciler ise, gerektiğinde çevre bilincinin oluşmasında katkı sağlayabileceklerini bilirler ama uygulama aşamasına geldiklerinde katılım durumları düşüktür. Bu yüzden tutarlı bir davranış sergileyemezler. Bir diğer grup da kazara olan tüketicilerdir. Kazara tüketiciler, çevreye karşı herhangi bir etki yaratacak değerde kendilerini görmezler ve yeşil olarak üretilen ürünler hakkında bir fikirleri yoktur. Satın alınan ürünlerde rastgele bir şekilde yani bilinçsizce bir seçim yaparlar. Bu tüketici grupları dışında çok düşük bir seviyede yer alan yeşil tüketiciler bulunmaktadır. Bu gruplardan da anlaşıldığı üzere, oluşan bir sorunun çözümünde birçok tüketici olduğu için ve bunların kimlikleri bilinmediğinden dolayı, çevre sorunların çözümünde ne kadar etkin olacakları belirlenememektedir (Gupta & Ogden, 2006).

Yeşil tüketimdeki yaşanan sorunlar sadece tüketici odaklı değildir. Tüketicilerin satın alma işlemlerinin gerçekleştiği her aşamada yeşil ürünlerin satın alınması hususunda engeller oluşmaktadır. Tüketicilerin yeşil ürünler hakkındaki bilgilerinin yetersiz olması, bazı kısımlarda oluşan negatif algılar, yeşil ürünlere karşı tüketicilerin güvensiz olduğu hissine kapılması, piyasada var olan yeşil ürünlerin fiyatlarının oldukça yüksek olması veya yeşil ürünlerin piyasada bulunmaması gibi birçok sebepler tüketicilerin yeterli düzeyde yeşil ürünlere yönelmesi konusunda engeller oluşturmuştur. Bu aşamada tüketicileri engelleyen bu durumların ortadan kaldırılması gerekmektedir (Ak, 2013).

YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ İLE YEŞİL TÜKETİM ARASINDAKİ İLİŞKİ

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı-Sorunsalı

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren dünya üzerinde yeryüzünün bir sürü güzellikleriyle karşılaşmaktadır. Tabi ki insanların varlıklarını sürdürebilmesi ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için çevreyle iç içe olması gerekmektedir. Fakat yüzyıllar içerisinde insanlığın çevre ile olan ilişkisinde çevreye yıkıcı bir yaklaşımla yaklaşması çevresel tahribatların oluşmasına neden olmuştur. Bu tahribatlar yüzünden de çevre artık insanlığın ihtiyaçlarını karşılayamaz bir boyuta gelmiştir. Çevresel problemlerin artmasıyla ülkelerin içsel ve dışsal sorunları giderek büyümüştür. Yaşanan çevresel sorunlar neticesinde iklim değişiklikleri, ozon tabakasının delinmesi gibi birçok kötü sonuçların doğmasına sebep olmuştur.

İnsanoğlu yaşamı boyunca sergilediği tüketim davranışları ve yaşam stilleri ile çevreye oldukça zarar vermiştir. İnsanoğlunun artan ihtiyaçları, kaynakların dengeli kullanılamaması, üretilen ürünlerin üretim süreçlerinde çevreye zarar vermesi gibi birçok etkenden dolayı çevresel kirlilik düzeyi gün geçtikçe artış göstermektedir. Bunun sonuçlarında gelecek nesillere yaşanılabilir bir dünya bırakılamayacaktır. Yaşanan bu olumsuzluklara karşı bilinçli olan tüketiciler ve üreticiler tarafından yeşil tüketim algısı oluşturulmaya başlanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın önemli sorunu olan çevresel kirlilik düzeyinin önüne geçilmesi için yeşil tedarik ve yeşil tüketim kavramlarının insanlar tarafından benimsenmesinin sağlanması ve herkes tarafından bu tarzdaki sürdürülebilir uygulamaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Dünya nüfusunun artması sonucu insanların ihtiyaçlarının çoğalmasıyla üretim ve tüketim aşamasında çevre bilincinin oluşturulması gereklidir. Bu bağlamda yeşil tedarik zinciri ve yeşil tüketim boyutlarının işlevselliğinin artırılması gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada asıl amaç yeşil tedarik zinciri ile yeşil tüketim arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu gözlemlemektir. Tüketicilerin bir ürünü satın alırken nasıl bir yol izlediğini, satın alma işleminde ve sonrasında çevreye karşı nasıl bir bilincin oluştuğu ve genel olarak işletmelerin bu sürece nasıl yaklaştığı gibi önemli boyutların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yeşil tüketimin tüketiciler ve işletmeler tarafından nasıl algılandığı, bunu uygulama konusunda hangi yolları izlediklerinin gözlenmesi konusunda dikkat edilmiştir.

Araştırmanın kapsamı olarak literatürdeki yerli ve yabancı kaynaklar değerlendirmeye alınmıştır. Konu hakkında birçok kaynağın var olduğu görülmüştür. Ancak yeşil tedarik zinciri ile yeşil tüketim konularının daha çok ayrı ayrı ele alındığı, iki konunun beraber yer aldığı kaynak sayısının sınırlı olduğu görülmüştür.

Araştırmanın Yöntem ve Varsayımları

Yeşil tedarik zinciri ile yeşil tüketim arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile literatürde ulaşılabilen bütün kaynaklara yer verilmeye çalışılmıştır. Konuların farklı boyutlarda ele alındığı çalışmaların daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre çalışmada, konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklardan oluşan toplam 30 adet çalışma ele alınmış ve çalışmaların sonuçları değerlendirilmiştir.

Çalışmada ele alınan kaynaklar doğrultusundaki varsayımlar ise şu şekildedir:

- Yeşil tedarik zinciri uygulamalarının bütün işletmelerin üretim süreçlerine entegre ederek kullanmaları
- Yeşil tüketim boyutunun hem tüketiciler hem de işletmeler açısından gelecekteki nesillere yaşanılabilir bir dünya bırakmada bilinçli bir şekilde hareket etmeleri varsayılmıştır.

Örneklerden Elde Edilen Bulgular

Zhu & Sarkis (2006) yapmış oldukları çalışmalarında, Çin'de yer alan otomotiv, elektronik ve enerji sektörlerinde uygulanan yeşil tedarik zinciri yönetimi yaklaşımını nasıl

uyguladıklarını ve bunların karşılaştırmasının yapılmasını amaçlamışlardır. Çalışmada yer alan sektörlerden 118 işletme yöneticisine anket çalışması uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; işletme yöneticilerinin otomotiv sektöründe müşterilerle iş birliği içinde olmayı, elektronik sektöründe yapılan yatırım faaliyetlerinin iyileştirilmesi ve enerji sektöründe ise yeşil satın alma uygulamalarının yeşil tedarik zinciri yönetiminde önemli buldukları tespit edilmiştir.

Zhu, Sarkis & Geng (2005) yapmış oldukları çalışmalarında, Çin'de üretim yapan işletmelerin yeşil tedarik zincirinde uygulamaya alınan girişimleri ve sonuçlarını analiz etmeyi hedeflemişlerdir. Bu çalışmada, Çin'de yer alan 4 farklı sektördeki işletme yöneticilerine 171 adet anket uygulaması yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda; elektrik ve elektronik sektöründe yeşil satın alma, içsel yönetim ve yapılan yatırımların iyileştirilmesi gibi uygulamaların en yüksek seviyede benimsendiği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma sonuçlarına göre, Çinli üreticilerin yeşil uygulamalar sayesinde üretimdeki maliyetlerini düşürerek işletme içindeki operasyonlarını daha çevreci bir düzende oluşturdukları tespit edilmiştir. Elektrik-elektronik sektöründen sonra enerji ve kimya sektörünün de yeşil uygulama seviyeleri yakın çıkmıştır. Fakat diğer sektörlere göre yeşil tedarik zinciri uygulamaları farklılık göstermiştir. En az seviyede yeşil tedarik zinciri yönetimi uygulamalarını benimseyen sektör ise otomotiv sektörü olarak bulunmuştur. Böyle bir sonucun çıkmasının nedeni ise, sektörün diğer rakipleriyle mücadele edebilmesi için uygulamalardan ve faktörlerden oldukça az etkilenmesidir.

Lin, Chen & Nguyen (2011) yapmış oldukları çalışmalarında, otomobil sektöründeki yeşil tedarik zinciri yönetimi performansını etkileyecek unsurların araştırılmasını amaçlamışlardır. Çalışmada, karar verme yöntemleri, laboratuvar değerlendirilmesi, bulanık mantık gibi matematiksel olarak oluşturulan modellerden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; çevreye karşı dost olan ürünlerin yeşil satın alınmasında, maliyetlerin yükselmesi ve performansların etkilenmesinde önemli bir kriter olduğu belirlenmiştir. Bu konuda çevre kirliliğinin önlenmesi en etkili kriterdir.

Andiç, Yurt & Baltacıoğlu (2012), İzmir'de yer alan Atatürk Organize Sanayi ile Ulucak Sanayi Bölgesinde üretimlerini elektronik parça üzerine gerçekleştiren işletmelerle odak grup görüşmesi aracılığıyla bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında işletmelerin çevre bilinci ve atık yönetimi konuları üzerine incelemeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, işletmelerin atık yönetimi konusunu yeşil tedarik zincirindeki önemli bir başlık olarak gördükleri ve uygulanacak olan yeşil tedarik zincirinde bütünlük sağlamanın önemli olduğu tespit edilmiştir. Ülkemizde bu konuyla alakalı olarak yapılan bir diğer araştırma ise tersine lojistik ile alakalıdır. Gilanlı, Altuğ & Oğuzhan (2012), Trakya Bölgesi'nde faaliyetlerini sürdüren işletmelerle bir anket uygulaması yaparak bu işletmelerin tersine lojistik uygulamalarını kullanıp kullanmadıklarını, kullanıyorlarsa neden kullandıklarını ve uygulama aşamasında ortaya çıkan sorunlarla alakalı bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, bu işletmelerde tersine lojistikle alakalı bir uygulamanın geliştirilmediği, ortaya çıkan atıkların yok edilmesinde ise eldeki atıkların aracı işletmelere satılmasıyla oluşabilecek çevresel zararların azaltılmaya çalışıldığı bulgular arasında yer almaktadır.

Chan, He, Chan & Wang (2012) yapmış oldukları çalışmalarında, yeşil tedarik zinciri yönetimindeki uygulamalar, çevresel uyum ve kurumsal performans arasındaki ilişkiyi bulmayı amaçlamışlardır. Çalışmada yabancı sermayeye sahip 194 işletme yöneticisine anket uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; içsel ve dışsal çevresel uyumun yeşil tedarik zinciri yönetimi uygulamalarından yeşil satın almayı ve müşterilerle oluşturulan işbirliğinin pozitif ve olumlu olduğu ve ayrıca içsel çevre uyumunun yatırımları iyileştirmede önemli katkısı olduğu tespit edilmiştir. Yeşil satın alma, müşterilerle işbirliği oluşturma ve yatırım iyileştirmesi boyutlarının kurumsal performansı önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Yine yoğun rekabetin de kurumsal performansı pozitif etkilediği görülmüştür.

Green, Zelbst, Meacham & Bhadauria (2012), yeşil tedarik zinciri yönetiminde kullanılan uygulamaların performans üzerine etkileri ile ilgili ampirik bir çalışma yapmayı amaçlamışlardır. Oluşturulan model, üretici firmaların tedarik zincirinde ortak oldukları işletmelerle bağlantılı olarak tedarik zinciri sürecince çevresel açıdan sürdürülebilirlik uygulamalarını desteklemeleriyle yeşil tedarik zinciri uygulamalarını içermektedir. Çalışmada 159 üretici firmadan toplanan veriler ile yapısal eşitlik modeli uygulanıp analiz gerçekleştirilmiştir. Analizlerin sonucuna göre, üretici işletmeler tarafından yeşil tedarik zinciri uygulamalarının benimsenmesiyle birlikte çevresel ve ekonomik performanslarının artması sağlanmıştır.

Rahman, Reynolds & Svaren (2012) yapmış oldukları çalışmalarında, Amerika'da yer alan otellerin yeşil ya da çevreci olarak anılan uygulamalarını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada kullanılmak üzere rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 166 adet otelin yöneticilerine anket çalışması uygulanmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda zincir olarak adlandırılan otellerin bireysel otellere göre yeşil uygulamaları daha fazla benimsedikleri ortaya çıkmıştır. Ulaşılan bir diğer sonuç ise otellerdeki odaların büyüklüğüyle enerji tüketimi arasında bir bağlantının bulunmadığıdır.

Abareshi & Molla (2013) yapmış oldukları çalışmalarında, yeşil lojistik çalışmalarının uygulanmasında performansa dayalı uygulamaların etkilerini araştırmayı amaçlamışlardır. Verilerin elde edilmesinde Avustralya Lojistik ve Taşımacılık sektöründen yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yeşil lojistikte bilgilerin kullanım düzeylerinin artırılmasının yeşil lojistikteki performansların artmasına önemli katkısının olduğu belirlenmiştir.

Aguıar, Pımenta & Ball (2013), Brezilya'da tekstil endüstrisiyle ilgilenen işletmelerin tedarikçi seçimindeki kriterlerin ve ortaklıkların anlaşılmasında yeşil tedarik yönetimi uygulamalarını araştırmışlardır. Yani işletmelerin yeşil tedarik zinciri yönetimi uygulamalarının sürdürülebilir olması için tedarikçilerle olan ilişkileri analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan kriterler üst yöneticilere uygulanan anket yöntemiyle belirlenmiştir. Buna göre, oluşturulan ortaklıkların çevresel performanslarını iyileştirmek için eğitimlerin verildiği ve tedarikçilerin zayıf yönlerini geliştirmek için işbirlikleri oluşturulmasının gerektiği ortaya konulmuştur.

Mahmood, Rahman, Derso & ark., (2013) yapmış oldukları çalışmalarında, Malezya'da yer alan işletmelerin yeşil tedarik zinciri yönetiminin yönetim performansı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. ISO 14001 sertifikaya sahip 242 işletmeden veriler toplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, iyileştirme yapılan ürünlerin performanslarının geri dönüş faaliyetleri ve operasyonel kaynakların artmasının yanı sıra çevreyle uyumlu hale gelmeye entegre edilmiş yeşil tedarik zinciri yönetimindeki süreçlerin oluşmasına neden olduğu görülmüştür.

Akdağ & ark., (2014) yapmış oldukları çalışmalarında, yeşil otelcilik faaliyetlerinin sürdürülebilir bir yaklaşım izleyebilmek açısından oldukça önemli kabul edilmesiyle bu faaliyetlerin avantaj ve dezavantajlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada yeşil yıldıza sahip olan 16 otel işletmesinin yöneticileriyle görüşme ve anket çalışması uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda; yeşil yıldıza sahip otel işletmeleri bu durumun doğrudan gelir sağlayan bir olgu olarak görülmesinden ziyade sürdürülebilir bir rekabet avantajı oluşturulduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Doğan, Bulut & Çımrın (2015) yapmış oldukları çalışmalarında, tüketicilerin davranış şekillerini açıklamak için yeşil tüketim yani sürdürülebilir tüketim için bir ölçek geliştirmişlerdir. Ölçeğin dört farklı boyutu mevcuttur. Bunlar çevre duyarlılığı, ihtiyacın dışında oluşan satın alma isteği, tasarruf ve ürünlerin tekrardan kullanılabilme özelliğidir. Çalışmada bulunan bu boyutlardan ihtiyacın dışında oluşan satın alma isteği boyutu dışındaki bütün boyutların aynı yönlü bir ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Çalışmanın

değerlendirmeleri yapıldıktan sonra elde edilen sonuçlara göre; tüketicilerin yüzeysel olarak oluşan yeşil tüketime yani ekonomik açılardan tüketim alışkanlığının yeşil olması durumuna göstermiş oldukları tepkilerinin gerçekte var olan yeşil tüketim davranışından daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

Gonzalez & ark., (2015) yapmış oldukları çalışmalarında, gelişmekte olan ülkelerden farklı gelir düzeyleri olan ailelerden etnografik yöntemi kullanarak yeşil tüketime karşı olan davranış şekillerini incelemişlerdir. Yapılan bu çalışmada Meksika'da yaşayan 15 aileden derinlemesine mülakat yöntemi uygulanarak veriler elde edilmiştir. Çalışmanın ortaya koymuş olduğu bulgulara göre, çevreye karşı adaptasyonun sağlanmasında üç temel düzey bulunmaktadır. Bunlar tüketicilerin karmaşası, tüketicilerin güven düzeyleri ve itibarları ve uygunluk şekilleridir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; tüketicilerin yeşil tüketim davranışını benimseyip bu duruma adapte olmasında tüketicilerin bu durumdan sağladıkları yararların yanı sıra, algıladıkları risk düzeyinin oldukça az olması, kültür olarak bu durumlara alışkanlıkları ve ürünlerin fiyatlarını kontrol edebilme gibi durumlarla uyum içerisinde olması gerektiği tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç ise, gelişmekte olan ülkelerin yeşil tüketim alışkanlığını devam ettirebilmesi için düşük fiyatlı muadillerinin oluşturulması durumunda daha fazla yönelimin oluşturulmasının kaçınılmaz bir gerçek olduğudur.

Jayaram & Avittathur (2015) yapmış oldukları çalışmalarında, yeşil tedarik zinciri yönetimi faaliyetlerinin Hindistan'ın ekonomisine sağlayacağı faydaları analiz etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada otomobil, yatırım, çelik, ilaç ve elektrik elektronik sektöründe faaliyet gösteren 65 işletme yöneticisine anket çalışması uygulanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, müşteriler tarafından uygulanan baskılar ve çevresel stratejilerin yeşil tasarımı, ürünlerde iyileştirmelerin yapılması ve tersine tedarik zincirini etkileyecek önemli etkilerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, işletme yöneticilerine göre kıyaslama faaliyetlerinin yeşil tedarik zinciri yönetimindeki uygulamaların sürdürülebilirlik seviyesini artırdığı tespit edilmiştir.

Winter & Lasch (2016) yapmış oldukları çalışmalarında, konfeksiyon ve moda sektöründeki işletmelerin tedarikçilerini değerlendirmişlerdir. Bu araştırmadaki asıl amaç, firmaların tedarikçilerin değerlendirilme işlemlerini gerçekleştirirken çevresel ve sosyal ölçütlerin nasıl kullanıldığını incelemektir. Çalışmada değerlendirilmek üzere 6 tane moda ve giyim işletmesi incelenmiştir. Çıkan sonuçlara göre, tedarikçi değerlendirilmesinde sürdürülebilirlik fonksiyonunun oldukça önemli bir kriter olduğuna karar verilmiştir.

Yu & Hou (2016) yapmış oldukları çalışmalarında çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak bir firmanın ihtiyaçlarını tutarlı bir şekilde karşılayacak en iyi yeşil tedarikçilerini seçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada modifiye çarpımsal AHP (MMAP) yöntemi kullanılarak incelemeler yapılmıştır. Çalışmada otomobil üreticisi bir işletme ele alınmıştır ve çıkan sonuçlara göre MMAHP yöntemini kullanan tedarikçilerin, tedarik sürecine yeni katılan tedarikçilerde orijinal göreli oranında değişme yapmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum sonucunda da MMAHP yönteminin yeşil tedarikçilerin seçilmesinde işletmelere yardımcı olan bir kaynak olduğu belirlenmiştir.

Kumar, Singh & Vaish (2017) çalışmalarında, ELECTRE yöntemini kullanarak işletmelerin yeşil faaliyetlerini ele alan tedarikçilerinin performanslarını, kirlilik, maliyet, esneklik, çevre yönetimi ve kalite gibi boyutlar açısından değerlendirmelerini yapılmışlardır. ELECTRE yöntemi işletmenin potansiyel tedarikçileri içerisinden en az performans gösteren tedarikçileri ortadan kaldırmaktadır. Sonuç olarak, işletmelerin belirlenen en düşük seviyenin altında performans gösteren tedarikçilerinin eleme işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Birliği'nin destek gösterdiği yeşil tedarik zinciri uygulamaları elektrik ve kimya sektörlerinin yanı sıra otomotiv sektöründe de büyük bir öneme sahiptir. Avrupa Birliği sera gazlarından oluşan emisyon seviyesini 2050 yılına kadar azaltmayı hedeflemiştir. Ayrıca, sera

gazından oluşan emisyon seviyesindeki azalmanın en çok görüldüğü sektörün ulaşım sektörü olduğunu düşünmektedir (Prandecki, 2014).

Yapılan araştırmalara göre, demiryolu taşımacılığının karayolu taşımacılık sistemine iyi bir alternatif olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca ulaşılmasında demiryolu güzergâhlarının arazilerin kullanılabilirlik düzeyini en aza indirmesi, taşımacılığın gerçekleşmesinde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanması, oluşabilecek bir trafik yoğunluğunu azaltması, çevreye karşı daha az kirlilik oluşturması önemli rol oynamaktadır (Rao & Holt, 2005).

İşletmelerin kullanmış oldukları depolar oldukça büyük bir alanı kapsadıkları ve bütün paketleme işlemlerinin gerçekleştirildiği yerler oldukları için oldukça fazla atık çıkarmaktadırlar. Bu tür depolarda yeniden kullanılabilir özellikte olan konteynerler çıkan atık miktarını azaltır ve bunun sonucunda işletmeye maliyet kazancı sağlar. Yapılan iyi bir depo yerleşim şekli işletmenin maliyetlerinin azalmasına katkı sağlar. Yapılan bu düzenlemeler ile çevreye bırakılan atık sayısında azalma sağlanmıştır (Wu & Dunn, 1995).

Çin Halk Cumhuriyeti'nde elektronik üretimi gerçekleştiren firmalardan kimya sektörü yeşil tedarik zinciri yönetimi uygulamalarını kabullenmeleri için yasalar aracılığıyla ciddi önlemler alınmaktadır (Zhu, Sarkis & Lai, 2007). Almanya'da kurulan dünyanın önde gelen otomobil firmalarından biri olan BMW, karayolunu ve demiryolunu birleştiren intermodal taşımacılık şeklini benimseyerek diğer işletmelere yedek parça dağıtımının demiryolu taşımacılığı ile gerçekleşmesinde önemli adımlar atmıştır. Demiryolu taşımacılığı ile BMW yedek parçaların %80'nini Avrupa kıtasında bu yöntemle taşımıştır. Bu sayede yedek parça taşımacılığında BMW liderliğe yükselmiş ve çevreyi koruyan uygulamaları benimseyerek farkındalık oluşturmuştur (Büyüközkan & Vardaroğlu, 2008).

Günümüzde sürdürülebilirlik kavramının önem kazanmasıyla, bu konuda öncü şirketlerden biri olan "General Motor" uyguladığı faaliyetler ile lojistik alanında %30 oranında tasarruf sağlamıştır. Özel nakliyelerde gidilecek rotaların belirlenmesinde bilgisayar destekli planlamalar yapan General Motor, finansal açıdan lojistik hizmetlerine ayırdığı bütçeden daha azını kullanarak şirketin mali değerlerinde pozitif etki oluşturmuştur. Şirket, dünyada 13.000 farklı güzergâhta yer alan lojistik ağ tabanını 'Transpart' adıyla kodlayarak bilgisayar verilerine ulaşımı sağlamıştır. Yapılan bu sistem şirketin verimliliğine olumlu etki sağladığı gibi maliyet avantajının oluşmasına da katkıda bulunmuştur (Coşkun, 2017).

Türkiye'de gençlere yönelik yapılan bir çalışmada yeşil tüketim davranışının gençler üzerindeki tutumları, davranışları ve farkındalık şekilleri araştırılmıştır. Yapılan araştırmaya göre farkındalık göstergesi düşük ve yüksek olan tüketicilerin genel olarak çevre kirliliğinin oluşmasına karşılık bir farkındalıkları olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra araştırmada yeşil olarak üretilen ürünlerin nasıl tercih edildiği üzerine de durulmuştur. Bu durumun incelenmesiyle birlikte farkındalık düzeyi yüksek olan tüketicilerin diğer üretilen ürünlerle benzer fiyat düzeyinde ise çevreci olarak üretilen ürünü tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Üstündağlı & Güzeloğlu, 2015).

İsveç menşeili Volvo şirketi, otomobillerde kullanılan boyaların çevreye verdikleri zararları göz önüne alarak, herhangi bir uçucu maddesi olmayan suyla karıştırılmış boyalama teknolojisini geliştirerek dünyaya boya aşamasında çevreye zarar vermeyen uygulamaları tanıtmıştır. Volvo şirketi yapmış olduğu bu adımla hem çevreye dost bir imaj sergileyerek takdir edilmiş hem de çevreci bir yaklaşım sağladığı için müşterilerinde artış sağlanmıştır. Wal-Mart ve Spartan gibi firmalar, müşterilerine ürünlerini dağıtırken uyguladıkları paketleme yöntemiyle, rakipleriyle olan rekabet durumunu düşürmüş hatta bazı rakiplerin piyasadan silinmesine bile sebep olmuştur. Bu yöntem sayesinde rakipleriyle arasında fark yaratan bu iki firma, yeşil tedarik zincirinde yer alan gereksinimleri yerine getirerek kendi misyonlarını oluşturmuşlardır (Wu & Dunn, 1995).

Yeşil tedarik zinciri faaliyetlerini işletmelerinde uygulayarak kar oranlarında artış sağlayan firmalar listesine bakıldığında en üst gruplarda olan Pepsi-Cola, Texas Instruments, Down Corning ve Commonwealth Edison gibi firmaların bulunduğu görülmüştür (Büyüközkan & Vardaroğlu, 2008).

Dünyada önde gelen elektronik üretim yapan firmalardan IBM, Xerox, Dijital Equipment Corporation gibi firmalar geri dönüşüm işlemleri için oldukça yüksek meblağlar ayırmaktadırlar ve geri dönüşüm uygulamalarının neticelerini başarı sağlayarak almaktadırlar (Sarkis, 2003).

Xerox firmasının öncülüğünde ve Interface'in de katkısıyla birlikte ömrünü tamamlayan ürünlerle alakalı olarak gelecekte çevreye zarar vermeyen planlar oluşturulmaya başlanmıştır. IBM firması üretmiş oldukları ürünlerin sadece yaşam süresinde değil aynı zamanda ömürleri biten ürünlerin de kendi sorumluluklarında olduğunu müşterilerine iletmişlerdir ve bu tutumu onlara da aşılamışlardır. Sony firması, 2001 yılında ''Yeşil Aktivitelerin Ortak Akıl Yönetimi'' isimli uygulamalarıyla atık yönetimi kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır (Lu, Wu & Kuo, 2007).

Türkiye'de yeşil tedarik zinciri yönetimi uygulamalarında son yıllarda olumlu gelişmeler olmuştur. İşletmelerin çevresel uygulamalara yönelmeye başlamasıyla hem bu konuda farkındalık oluşturulmuş hem de maliyetlerde azalmalar yaşanmıştır. Örneğin, Ülker firması üretmiş olduğu plastik ambalajların toprağa karışmasında 2-4 ay arasında bozularak yok olabilen bir tasarım geliştirerek çevreci bir yaklaşıma adım atmıştır. Banvit firması, oluşan atıklarını geri dönüşüm yapabilmek için organik olarak oluşturulmuş bir geri dönüşüm sistemiyle birlikte günde 230 ton organik atık işleyebilme yeteneğine sahip olmuştur. Yapılan bu çalışma sonucunda çevreci bir imaj oluşturan Banvit firması, çevreyi koruma adına fark yaratan bir uygulama gerçekleştirmiştir (Güzel, 2011).

Borusan lojistik işletmesi gerçekleştirmiş olduğu yeşil lojistik uygulamaları sayesinde liman sektöründe öncü isimlerden birisi olmuştur. İşletme, almış olduğu Karbon Ayak İzi Doğrulaması sertifikası ile yeşil tedarik alanında fark oluşturmuştur. Borusan şirketinin oluşturmuş olduğu limanda, 2005 yılında ''Gemilerden Atık Alım Lisansına'' sahip olan diğer limanların arasına girerek denizlerde oluşan kirliliğin yok edilmesi açısından çevreci bir adım atmıştır. Borusan limanının genelinde elektriksel anlamda yapılan çalışmalardan biri olan LED dönüşüm projesi ile birlikte limanda bulunan tüm armatürlerin LED sistemine geçirilmesiyle 1,5 milyon kilowatt elektrik tasarrufu sağlanmıştır. Yapılan bu çalışma neticesinde emisyon salınımında %94 gibi bir oran ile iyileşme sağlandığı gözlemlenmiştir. İyileşmenin etkisiyle 5.768 adet ağacın korunması gerçekleşmiş ve 11.600 bireyin senedeki oksijen ihtiyacı karşılanmıştır (Coşkun, 2017).

Desertec firması dünyanın en geniş ve iddialı temiz enerji projesini geliştirmiştir. Geliştirilen bu proje Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun yer alan en geniş, uzun ve boş çöllerinde gerçekleştirilmiştir. Projeye göre güneş pilleri ve rüzgar enerjisinin elde edilmesini sağlayacak çiftliklerin kurulmasıyla burada temiz enerjinin üretilmesi sağlanacaktır. Bu üretilen enerji ise Akdeniz'in altından geçecek olan yüksek gerim hatlarıyla da Avrupa'ya taşınmış olacaktır. Bu proje kapsamında Avrupa'nın enerji ihtiyacının %15'i kadarının elde edilmesi amaçlanmıştır. Birçok enerji firmaları ve Proje Dünya Bankası tarafından destek verilen bir proje olmuştur (Korkmaz, 2015).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya nüfusunun artmasıyla birlikte insanlar tüketmesi gerekenden fazlasını tüketmeye başladılar ve bunun sonucunda da çevresel sorunlar artmaya başladı. İnsanlar doğaya karşı olan bilincini istek, ihtiyaç ve tüketim gibi olguların artmasıyla kaybediyorlar. Bencilce hareket ederek gelecek kuşakların yaşam özgürlüklerine el koyuyorlar. Bu noktada da kaynakların yok olmasına, ozon tabakasının delinmesine, küresel ısınmanın artmasına yönelik çevresel

sorunlara sebep oluyorlar. Bu çerçevede organik ürünlere yönelmelerin sağlanması, ömrü daha uzun olan ürünlerin tercih edilmesi, doğa dostu ürünlerin satın alınması gibi faktörlerle insanlar daha bilinçli hale gelebileceklerdir. Tüketilen ürünlerin geri dönüşümünün sağlanması, israftan kaçınılması, ihtiyacı kadar ürünün satın alınması gibi ufak ama etkili olan bu yöntemlerin uygulanmasıyla doğaya karşı olan saygımızı gösterebiliriz.

İşletmelerin çevreye vermiş oldukları zararlar son yıllarda daha da ciddi bir boyut kazanmış ve bu konuda farkındalıklar oluşturulmaya başlanmıştır. Yeşil tedarik zinciri yönetiminin işletmelerde etkili bir şekilde kullanılması durumunda işletmelere önemli getiriler sağlayacaktır. Bu getirilerin başında işletme maliyetlerinin azalması gelmektedir. Yeşil tedarik zinciri uygulamalarının işletmelere getirdiği diğer getiriler ise, verimlilik artışı, kaliteli ürünlerin üretilmesi, daha az nakliye işlemleri, daha az enerji kaybı, geri dönüşümlerin değerlendirilmesi gibi hususlarda sağlanabilmektedir.

Yapılan çalışmada oldukça fazla yerli ve yabancı kaynaklar incelemeye alınmış ve yapılan değerlendirmeler sonucunda yeşil tedarik zinciri yönetimi alanında oldukça fazla çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak yeşil tedarik zinciri yönetiminin faaliyetleriyle arasındaki ilişkiler üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Yeşil tedarik zinciri yaklaşımını benimseyen birçok işletmenin gelecekte bu yaklaşım sayesinde kazançlı olabilecekleri görülmüştür. Yeşil tedarik zincirinin uygulandığı işletmelerde maliyetlerde azalmanın, çevre dostu bir yaklaşımın tüketiciler tarafından oluştuğunun, geri dönüşüm işlemleri sayesinde çevreye bırakılan atıklarda azalmaların sağlandığı gibi birçok sonuçların elde edildiği çalışmalar sayesinde ortaya çıkmıştır. İşletmelerin yeşil tedarik zinciri yönetimi yaklaşımını benimsemeleriyle yeşil tüketimi destekleyen tüketicilere karşı bir sempatinin oluşması sağlanabilecektir. Diğer bir ifadeyle yeşil tedarik zinciri yönetimi yaklaşımı, yeşil tüketicilerin o işletmelerin ürünlerine yönelerek o ürünleri satın almasını sağlayacaktır. Her ne kadar yeni bir kavram olmasa da yeşil tedarik zinciri yaklaşımı işletmelerin uygulama alanlarında çok eski zamana dayanmamaktadır. Gün geçtikçe bu alandaki yapılan uygulamalar ve çalışmalarda artış görüleceği gözlemlenmiştir.

Yeşil tüketim yaklaşımının tüketiciler tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Ne yazık ki halen bazı tüketim grupları tarafından bu yaklaşımın gerekli bir durummuş gibi görülmediği gözlemlenmektedir. İnsanların çevre bilinç düzeyi yükseldikçe, yeryüzünde var olan güzelliklerin korunmasına sağladıkları katkıda o derece de artacaktır. Bunun yanı sıra yeşil tüketim olarak literatürde inceleme yapıldığında kaynakların normalden daha az olduğu görülmüştür. Yeşil tüketim kavramı çerçevesinde ele alınan kaynaklarda hem tüketicilerin hem de işletmelerin yeterli özveriyi sergilemedikleri gözlemlenmiştir. Çoğu tüketici tarafından hala benimsenme sağlanamamıştır. Yeşil tüketim ürünlerinin fiyat noktasında yüksek olması, ulaşılabilirlik düzeyinin az olması, genel olarak yeşil tüketim bilincinin oluşturulamaması gibi etkenler bu duruma neden olan etkenler arasında sayılabilir.

Yapılan bu çalışmanın en önemli kısıtı zaman kısıtıdır. Çünkü ele alınan konu oldukça derin, kapsamlı ve geleceği olan bir konu olarak görülmektedir. Bu nedenle gün geçtikçe yeni bir sürü uygulamalara ve kaynaklara rastlanılmaktadır. İşletmeler her geçen gün bu konuların varlığını kabul ederek bu aşamada ilerlemeler sağlamaktadır. Dünya'nın gelecek nesillerce yaşanılabilir bir yer olarak kalması için hem tüketicilerin hem de üreticilerin üzerine büyük işler düşmektedir. Bu konuda herkesi bilinçli birer insan haline getirmek gerekmektedir. Bu çalışmanın ileride bu konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere yol gösterici bir nitelikte olması temenni edilmiştir.

KAYNAKÇA

Abareshi, A. & Molla, A. (2013). Greening logistics and ıts ımpact on environmental performance: an absorptive capacity perspective. *International Journal of Logistics Research and Applications,* 16(3), 209-226.

Aguiar, J.A., Pımenta, C.D. & Ball, P.D. (2013). Green supply chain management: a study on criteria selection and collaboration with suppliers. *Integrating Cleaner Production Into Sustainability Strategies,* 1-9.

Ak, S. (2013). *Yeşil tüketim yaklaşımı ekseninde İslami çevrecilik* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Akdağ, G., Güler, O., Demirtaş, O., Dalgıç, A. & Yeşilyurt, C. (2014). Turizm ve çevre ilişkisi: türkiye'deki yeşil otellerin gözünden yeşil otelcilik uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi,* 258-267.

Akyüz, A. M. & Durmuş, İ. (2020). Reklamlarda algılanan yeşile boyamanın yeşil tüketicilerin tüketim değerlerinin farklılaşmasındaki olası rolü. *The Journal of International Scientific Research,* 5(1), 22-37.

Altunışık, R., Özdemir, Ş. & Torlak, Ö. (2011). *Pazarlamaya giriş.* Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Andiç, E., Yurt, Ö. & Baltacıoğlu, T. (2012). Green supply chains: efforts and potential applications for the turkish market. *Resources, Conservation and Recycling,* 58, 50-68.

Ay, C. & Ecevit, Z. (2005). Çevre bilinçli tüketiciler. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 10, 238-263.

Bozdam, Ş. (2019). *Yeşil tedarik zinciri uygulamalarının tedarik zinciri ve işletme performansı üzerine etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Büyüközkan, G. & Vardaloğlu, Z. (2008). Yeşil tedarik zinciri yönetimi. *Lojistik Dergisi,* 1-15.

Chan, R.Y.K., He, H., Chan, H.K. & Wang, W.Y.C. (2012). Industrial Marketing Management, 41, 621-630.

Coşkun, S. (2017). *Yeşil tedarik zinciri uygulamaları üzerine kimya sektöründe bir alan araştırması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Doğan, O., Bulut, Z. A. & Çımrın, F. K. (2015). Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 29(4), 659-678.

Emekçi Aksu, S. (2019). Yeşil ürün iletişimi kapsamında tüketicilerin yeşil ürünlere yönelik değerlendirmeleri. Atatürk İletişim Dergisi, (17), 21-38.

Emekçi, S. (2017). Planlı davranış teorisi kapsamında tüketicilerin yeşil tüketim davranışlarını açıklamaya yönelik bir model önerisi (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Erbaş, A. (2019). Gençlik kamplarına katılan gençlerin yeşil tüketim profili ile ilgili farkındalık tutum ve davranışlarının incelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Ergülen, A. & Büyükkeklik, A. (2008). Çevre yönetiminde yeni bir yaklaşım yeşil tedarik zinciri yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2), 33-50.

Ertuğrul, İ. & Aytaç, E. (2009). Otomotiv endüstrisinde tedarik zinciri ağının karma tamsayılı programlama modeli ile tasarım. *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 213-229.

Eti, H. S. (2017). Yeşil tüketim: Tekirdağ ilinde yeşil tüketim alışkanlığı ve yeşil tüketicilerin satın alma davranışı üzerine bir inceleme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 95-98.

Ginsberg, J. M. & Bloom, P. N. (2004). Choosing the right green marketing strategy. *MIT Sloan Management Review*, 46(1), 79-84.

Gonzalez, E. M., Felix, R., Carrete, L., Centeno, E. & Castano, R. (2015). Green shades: a segmentation approach based on ecological consumer behaviour ın an emerging economy. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 23(3), 287-302.

Green, K.W., Zelbst, J.P., Meacham, J. & Bhadauria, V.S. (2012). *Green* supply chain management practices: ımpact on performance. *Supply Chain Management: An International Journal*, 17(3), 290-305.

Gupta, S. & Ogden, Denise T. (2006). *The attitude-behavior GAP in environmental consumerism.* APUBEF Proceedings, 199-206.

Günday, A.H. (2018). Yeşil tedarik zinciri uygulamalarının işletme performansı üzerine etkisi: kimya sektöründe görgül bir analiz (Yayınlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Güzel, D. & Demirdöğen, O. (2015). Yeşil tedarik zinciri yönetimi. *The International New Issues ın Social Sciences*, 1(1), 45-70.

Güzel, D. (2011). Tedarik zinciri bütünleşmesi, yeşil tedarik zinciri uygulamaları ve işletme performansı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Hervani, A.A., Helms, M.M. & Sarkis, J. (2005). Performance measurement for green supply chain management. *Benchmarking: An International Journal*, 12(4), 330-353.

Jayaram, J. & Avittathur, B. (2015). Green supply chains: a perspective from an emerging economy. *International Journal Production Economics*, 164, 234-244.

Kartal, A. & Tatlı, E. (2020). Yeşil reklamların Z kuşağı tüketicilerin satın alma kararları üzerine etkisi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 208-224.

Koçer, L. L. & Delice, T. (2016). Yeşil reklamlara yönelik çevresel duyarlılığın etkisi: çevresel kaygının aracılık rolü. *Humanities Sciences,* 112-139.

Korkan Korkmaz, N. (2012). *Yalın ve yeşil tedarik zinciri yönetimine ilişkin bir araştırma* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

Korkmaz, M.K. (2015). Yeşil tedarik zinciri yönetimi ve sürdürülebilir uygulamalar. *Gümüşhane Üniversitesi İİBF IV. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi*, 1-13.

Koyuncu, M. (2020). *Yeşil satın alma davranışlarının tüketici satın alma kararları üzerindeki etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Kuduz, N. (2011). Yeşil pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma davranışlarına etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kumar, P., Singh, R. K. & Vaish, A. (2017). Suppliers' green performance evaluation using Fuzzy extended ELECTRE approach. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 19, 809-821.

Kükrer, Ö. (2012). Tüketicilerin çevresel sorumluluklarının yeşil reklamlara yönelik tutumlarına etkisi: Eskişehir örneği. *Journal of Yaşar University*, 7(26), 4505-4525.

Lin, R.J., Chen, R.H. & Nguyen, T.H. (2011). Green supply chain management performance in automobile manufacturing ındustry under uncertainty. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 25, 233-245.

Lojistik Terimleri, (2021). http://www.bernak.com.tr/tr/Cozumler-ve-Hizmetlerimiz/Lojistik-Terimleri (Erişim tarihi: 21.05.2021).

Lu, L.Y.Y., Wu, C.H. & Kuo, T.C. (2007). Environmental principles applicable to green supplier evaluation by using multi-objective decision analysis. *International Journal of Production Research*, 45(18-19), 4317-4331.

Mahmood, W., Hasrulnizzam, W., Ab Rahman, M. N., Deros, B., Jusoff, K., Saptari, A., & Bakar, A. (2013). Manufacturing performance in green supply chain management. *World Applied Sciences Journal*. 21, 76-84.

Öçlü, B. (2015). *Yeşil tedarik zinciri yönetimi ve işletme performansı arasındaki ilişki: bir araştırma.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdemir, A.İ. (2004). Tedarik zinciri yönetiminin gelişimi, süreçleri ve yararları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, 87-96.

Özkan, O., Bayın, G. & Yeşilaydın, G. (2015). Sağlık sektörün de yalın tedarik zinciri yönetimi. *Online Academic Journal of Information Technology*, 6(18), 72-94.

Öztürk, D. (2016). Tedarik zinciri yönetimi süreçlerini etkileyen faktörler, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 6(1), 17-24

Prandecki, K. (2014). The idea of sustainability in european union energy policy. *Environment and Ecology Research*, 2(1), 14-20.

Preuss, L. (2005). Rhetoric and reality of corporate greening: a view from the supply chain management function. *Business Strategy and The Environment*, 14, 123-139.

Rahman, I., Reynolds, D. & Svaren, S. (2012). How 'green' are north american hotels? an exploration f low-cost adoption practices. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 720-727.

Rao, P. & Holt, D. (2005). Do green supply chains lead to competitiveness and economic performance*? International Journal of Operations & Production Management*, 25(9), 898-916.

Saba, C. (2019). *Sürdürülebilir tüketim bağlamında yeşil tüketim* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Sarkis, J. & Rasheed, A. (1995). Greening the manufacturing function. *Business Horizons*, 38(5), 17-27.

Sarkis, J. (2003). A strategic decision framework for green supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 11, 397-409.

Seroka-Stolka, O. (2014). The development of green logistics for ımplementation sustainable development strategy ın companies. *Procedia – Social and Behavioral Sciences,* 151, 302-309.

Simpson, D. F. & Power, D. J. (2005). Use the supply relationship to develop lean and green suppliers. *Supply Chain Management: An International Journal*, 10(1), 60-68.

Soyer, A. & Türkay, A.B. (2020). Yeşil satın alma ve yeşil tedarikçi seçimi: beyaz eşya sektöründe bir uygulama. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarımı Dergisi*, 8(4), 1202-1222.

Srivastava, S.K. (2007). Green supply-chain management: a state-of-the-art literature review. *International Journal of Management Reviews*, 9(1), 53-80.

Şahin, A., Meral, H. & Aytop, Y. (2016). Yeşil pazarlamada tüketici algısı: Kahramanmaraş kent merkezi örneği. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 31, 61-71.

Üstündağlı, E. & Güzeloğlu, E. (2015). Gençlerin yeşil tüketim profili: farkındalık, tutum ve davranış pratiklerine yönelik analiz. *Global Media Journal TR Edition*, 5(10), 341-362.

Van Hoek, R. (1999). From reversed logistics to green supply chains. *Supply Chain Management*, 4(3), 129-134.

Verghese, K. & Levis, H. (2007). Environmental innovation in industrial packaging: a supply chain approach. *International Journal of Production Research*, 4(18-19), 4381-4401.

Winter, S. & Lasch, R. (2016). Environmental and social criteria in supplier evalution - lessons from the fashion and apparel ındustry. *Journal of Cleaner Production*, 139, 175-190.

Wu, H. J. & Dunn, S. C. (1995). Environmentally responsible logistics systems. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 25(2), 20-38.

Yelok, Y. (2017). Yeşil tedarik zinciri yönetimi ve çevresel sürdürülebilirlik olgusuna ilişkin farkındalık düzeyinin ölçülmesi: Mersin ili örneği (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Yu, Q. & Hou, F. (2016). An approach for green supplier selection in the automobile manufacturing ındustry. *Kybernetes*, 45(4), 571-588.

Zhou, F. (2009). Study on the ımplementation of green supply chain management in textile enterprises. *Journal of Sustainable Devolopment*, 2(1), 75-79.

Zhu, Q. & Sarkis, J. (2004). Relationships between operational practices and performance among early adopters of green supply chain management practices in chinese manufacturing enterprises. *Journal of Operations Management*, 22, 265-289.

Zhu, Q. & Sarkis, J. (2006). An ınter-sectoral comparison of green supply chain management in china: drivers and practices. *Journal of Cleaner Production*, 14, 472-486.

Zhu, Q., Sarkis, J. & Lai, K. (2007). Green supply chain management: pressures, practices and performance within the chinese automobile ındustry. *Journal of Cleaner Production* 15, 1041-1052.

Zhu, Q., Sarkis, J. & Geng, Y. (2005). Green supply chain management in china: pressures, practices and performance. *International Journal of Operations & Production Management*, 25(5), 449-468.

Kriz Ve Kriz Yönetimi

Fırat EROL[1]
Faruk KALAY[2]

Giriş

Doğası gereği hiç bir canlı/cansız varlığın, olumsuzluklarla karşılaşmaması düşünülemez. Öyleyse işletmeler de faaliyetleri boyunca her tür kriz ile karşılaşmak durumundadırlar. Aslolan, bu krizler, tehdit ya da olumsuzluklar ile baş edebilme, olumsuzlukları yönetme, organize edebilme, denetim altına alabilme ve aynı zamanda kriz sürecini normalleştirme ile krizden doğan hasarları en aza indirebilme yeteneğini geliştirebilmektir. Bu bağlamda açık bir sistem olan örgütler, değişken bir çevre içerisinde yaşamlarını sürdürmek zorunda olduğundan başarı unsuru elde edebilmeleri için, söz konusu değişken çevrelerin (çevresel etmenler, toplumsal ve kültürel faktörler, teknolojik gelişmeler, ekonomik sistemler ve örgütsel etmenler gibi) yarattığı olumsuzlukları zamanında öngörüp değerlendirme becerisine sahip olmalıdırlar.

Kriz en genel anlamda, herhangi bir durumun, faaliyetin ya da işlevin doğal gidişatı sırasında öngörülemeyen biçimde aniden ortaya çıkan olumsuzluklar, riskler veya tehditler olarak ifade edilmektedir (Şimşek ve Çelik, 2019: 249). Ortak yaşamın bir parçası olan krizler, insan yaşamı boyunca her an karşılaşabilecek "kaos" ortamlarıdır. Bu kaotik durum kimi zaman kısa ömürlü, kimi zaman ise uzun periyotlar halinde sürebilen kriz ortamı olarak ortaya çıkmaktadır. Hele ki söz konusu doğal felaketler krizi olunca, bu felaketleri öngörmek ya da feleketlerin sonuçlarını kestirebilmek neredeyse mümkün olmamaktadır. Bu durumda kriz yönetimi, sadece krizin en az hasarla atlatılabilmesi amacını gütmektedir. Zira, böylesi kaotik ortamları tümüyle giderecek, önleyecek veya engelleyecek bir yönetim şimdilik yoktur.

Kriz yönetimi, olası risk ve tehlikelerin belirlenmesi, bu tehlikelere karşı verilebilecek uygun karşılık, tepki ve savaş araçlarının belirlenmesi ile yönetimidir. Diğer bir ifadeyle kriz yönetimi, örgütün krizle baş edebilecek engelleyici önlemleri ve bu önlemleri uygulama sürecidir. Temel amaç örgütü kriz durumuna karşı hazırlamak ya da öngörülemeyen kriz sonrasında koordinasyon ve çözüm odaklı yaklaşımları ön plana çıkarak yönetimini sağlamak olduğundan bu süreç, bir yetenek, beceri ve yönetim entegrasyonu olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde, Krizin tanımı, süreci ve türleri, özellikleri, krizi yaratan temel faktörler, kriz yönetimi, kriz yönetimi süreci, Kriz yönetimi yaklaşımları açıklanmıştır.

Kriz Kavramının Tanımı ve Özellikleri

Kriz kelime itibariyle, Fransızca kökenli olduğu bilinen ve aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkilerde sıkça karşılaştığımız bir kavram olarak "crise" den türeyen, İngilizce 'de "crisis" sözcüğüyle karşılık bulan, "kriz, bunalım, buhran, dönüm noktası" gibi kavramlarla ifade edilir (Erol,2022: 373). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise, "çöküntü, bir ülkede veya toplumda kuruluşların yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran" olarak ifade edilen kriz, işletmelerde de; herhangi bir sistemin işleyişi sırasında aniden ortaya çıkan

[1] Doktora Programı Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0001-6462-3184
[2] Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0002-6801-798X

risk ve olumsuzluk hali olarak ifade edilerek, yoğun rekabet ve değişkenliklerden dolayı beklenmedik bir tehlike olarak görülmektedir. (TDK, 2023).

Literatür incelendiğinde; kriz kavramına karşı birçok yaklaşım olduğu, farklı tanımlamalarla beraber ortak noktaların risk, stres, tehdit, zarar verme, endişe, panik, felaket ve ekonomik zorluk üzerinde şekillendiği, bu kavramların ise krizin kapsamlı bir tanımlamasının yapılmasını zorlaştırdığı görülmektedir.

Kriz, "genel anlamda düzgün olmayan, reform gerektiren istikrarsız bir durumdur. Bir örgütün rutin sistemini bozan ve aniden ortaya çıkan herhangi bir acil durum" olarak tanımlamıştır (Titiz ve Çakırcı, 2000: 201); (Demirtaş, 2000:353).

Tutar (2000: 18) ise krizi, "planlama ve karar mekanizmasını olumsuz bir biçimde etkileyen, gerilimli bir durum" olarak değerlendirmiştir. Kriz, "aynı zamanda, yöneticilerin ve işgörenlerin yaşamında önemli bir stres kaynağıdır." (Peker ve Aytürk, 2000: 385).

Kriz "sadece devam eden faaliyetleri değil, aynı zamanda işletmelerin yaşamını tehdit eder, üretim kapasitesini kullanılmaz hale getirir ve rekabeti sarsar. Örgütün etkileşmesi ya da değişmesi yönünde kritik bir etkiye sahiptir." (Tüz, 2004: 3).

Kutman (2001: 4); Bozkurt (1987) krizi, "Makro açıdan kriz popülist politikanın getirdiği istikrarsızlar, büyüme hızındaki dalgalanmalar hızla değişen konjonktür, işsizliğin ve enflasyonun artması, gelir düzeyinin düşmesi, gelir dağılımının bozulması ve refahın azalmasıdır. Mikro açıdan ise, teknolojik, ekonomik, sosyal v.b değişim ve gelişmelerin etkisiyle talebin daralması ve üretim maliyetlerinin yükselmesi sonucu rekabet koşullarının giderek yoğunlaşıp derinleşmesidir." şeklinde ifade etmiştir.

Öte yandan kriz, tehdit edici koşullara müdahale etme yetersizliği olarak tanımlanabilir çünkü kriz, örgüt yaşamını doğrudan tehdit eden bir durumdur. Bu bağlamda Pearson ve Sommer (2011: 27) krizi, büyük zarar verme potansiyeli taşıyan sıra dışı olaylar olarak ifade ederken; Sikich (2002: 33), "arzu edilemeyen bir sonuç, durum, planlanan bir olay veya olaylar dizisi" olarak ifade etmiştir.

Kriz, "bir örgütün üst düzey hedeflerini tehdit eden ve bazen de örgütün yaşamını tehlikeye sokan, ivedi olarak tepki gösterilmesini gerektiren gerilim yaratan bir durumdur." (Can, 1992:197). Bir başka yaklaşım ise, konunun uzmanlarından biri olan Booth'a aittir. Booth'a (1993: 96) göre, krize ilişkin bazı söylenceler (mitler) vardır. Bu mitlerin farkında olmak, krizle başa çıkabilmek ve krize karşı hazır olabilmek bakımından oldukça önemlidir. Booth'un işaret ettiği söylenceler, krizin kaçınılmaz olduğunu gösterir. Bu tespit, yöneticilerin kadercilik anlayışında başarısız olacakları anlamına gelir. Kriz yönetiminin örgütsel gelişim için zararlı olduğu tespiti de Booth'un bir başka söylencesini oluşturur. Bu tez, doğrudan işgörenlere yöneliktir. Temel argümanı ise, fazla güvenlik önlemleri veya korumanın işgörenlerde gelişim ve deneyimsel performansı olumsuz etkileyeceği yönündedir. Ayrıca kriz yönetiminde duygulara yer olmadığı savı da bu söylenceler arasında yer almaktadır. Bu yaklaşım krizde sorumluluk taşımanın ve sezgisel davranışlar sergilemenin gerekliliğine vurgu yapar.

Bir krizin düzeyi, her şeyden önce örgütlerin beklemediği ve öngöremediği bir durumdur. Çünkü kriz, etkisi itibariyle değişime ve dönüşüme dair itici bir güçtür. Sistemin çıktı sunmasını engellemesi bakımından işleyişin dışına çıkarılmaya zorlanırlar. Dolayısıyla krizler işletmeleri, yok olma derecesine kadar getirebilir.

O halde kriz durumunun temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Budak ve Budak, 2018:316)

- Kriz durumu, genellikle tahmin edilemez.
- Kriz, karar veren kişide gerilim yaratır.
- Kriz, örgütün amacını, hedeflerini ve varlığını tehdit eder.
- Kriz, ivedi şekilde müdahale gerektirir.
- Kriz durumunda örgütün tahminleri ve müdahale mekanizmaları bazen yetersiz kalabilir.
- Krizin üstesinden gelebilmek için bazen yeterli bilgi ve zaman bulunamaz.

Toplumsal yaşamın bir pratiği olan yaşam döngüsü, karşılaşılabilecek her tür sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik, siyasal, sağlık problemleri ve doğal afetlerin yanında iş dünyasında da, çalışma hayatının bir parçası konumundadırlar. Bu durum, olası örgütsel krizler, işgücü problemleri, anlaşmazlıklar, tedarik-lojistik sorunları, stok yetersizliği, finansal krizler, üretim çıktısı elde edememe gibi birçok parametre ile görülebilir. Bu doğrultuda kriz, sadece bir alanda değil birçok alanda karşılaşması gereken doğal bir durumdur da denilebilir. Ancak kriz, bireysel ve toplumsal yaşamda, bir süreç yönetimi olarak idare edilmesi gereken önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira küreselleşen dünyada örgütler, çok daha fazla rekabet etmek zorunda ve çevresel belirsizliklere maruz kalmaktadırlar.

Krizi Yaratan Temel Faktörler

Birey ya da örgütlerin kriz ile karşılaşmasında rol oynayan faktörler; çevresel ve örgütsel faktörler olarak iki temel alanda toplanabilir.

Çevresel Faktörler

Örgütün kriz durumuyla karşılaşmasında en önemli rol, hızla değişen, gelişen ve dönüştürülmeye itilen iç ve dış çevredir. Bu durum, örgütün karşılaşacağı "belirsizlik" ve "karmaşıklık" ile üst yönetimin tepkisel olarak alacağı yönetsel kararların eksik veya yanlış alınmasıyla ilerler. Akabinde ise, kriz durumuna sürüklemiş olur.

Krize yol açan çevresel etmenler birkaç başlık halinde aşağıda yer almaktadır (Şimşek ve Çelik,2019: 251).

- Ekonomik sistem ve durum
- Teknolojik gelişmeler
- Toplumsal ve kültürel etmenler
- Hukuk ve siyaset kurumu
- Doğal etmenler
- Uluslararası çevreler

Günümüzde örgütlerin içinde faaliyet gösterdiği çevre hızla değişen bir özellik taşır. Bu bağlamda çevresel etmenler dinamizm ve sürekli değişim süreçlerinde aktif bir rol üstlenmekte ve örgütleri karmaşıklık, belirsizlik gibi öngörülemeyen krizlere itmektedir. Buna karşın örgütlerin krize karşı sürekli hazırlıklı olması gerekliliği bir zorunluluk haline gelmektedir.

Örgütsel Etmenler

Örgütün krizle karşılaşmasında önemli bir rol oynayan çevresel faktörler daha çok dış çevrelerden kaynaklanıyor olsa da örgütün iç elementleri kriz oluşturan bir diğer paydaş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum çevresel faktörlere uyum sağlamada örgüt içi etmenlerin yetersiz kalması ile ortaya çıkan bir fonksiyon olarak değerlendirilebilir.

Krize yol açan örgütsel etmenler söyle sıralanabilir (Budak ve Budak, 2018:319).

- Örgütün yapısı ve niteliği
- Yönetimin niteliği

- Örgütün çevreyi algılama niteliği

Örgütsel etmenler daha çok örgütün yapısı, işleyişi, çevresel değişimlere uyum sağlama niteliği, üst yöneticilerin değişim karşısındaki tutumları, davranışları ve yetenekleri, gibi iç elementlerin yaklaşımlarına dayanmaktadır.

Krizin Belirtileri ve Kriz Türleri

Kriz korku panik ve strese yol açar. Dolayısıyla hızlı müdahale gerektirir ve örgütleri beklenmedik ani değişimlere zorlar. Kriz, aynı zamanda örgütlerin varlığı için bir tehdit durumudur. Arzu edilen, her ne kadar bir krizle karşılaşmamak olsa da işletmelerin krizle karşılaşmaması söz konusu olamaz.

Krize neden olan örgüt içi belirtiler; yönetim ve yönetici sorunu, işveren ve iş gören iletişimi sorunu, yönetim politikaları ve karar verme sorunu, örgütün hayat çizgisi ve örgütsel sorunlar, bilgi eksikliği sorunu, deneyim eksikliği sorunu, teknolojik sonunlar, organizasyon ve koordinasyon sorunları, ekonomik sorunlar ve diğer örgüt içi etkenlerdir (Bakan vd., 2018:269-270).

Öte yandan Tüz (2004: 5) ise örgüt dışı çevresel etken veya belirtileri, örgütün kontrolü dışında gelişen varlığıyla bireyleri, toplumları, kuruluşları ve devletleri tehdit eden kriz ortamları olarak değerlendirmiştir.

Kriz belirtileri veya kriz sinyalleri ne kadar erken algılanırsa o kadar erken müdahale şansı olur. Yani örgütlerin kriz karşısındaki pozisyonları krizin belirtilerini erken fark etmelerine bağlıdır.

Krizin türlerini "genel olarak" ve "zamanlama" olarak incelemek mümkündür (Tüz, 2004:8).

Genel olarak kriz türleri şöyle sıralanabilir;

- Doğrudan ekonomik yapıları tehdit eden dışsal ekonomik saldırılılar
- Örgüt bilgilerini ele geçirmeyi hedefleyen dışsal saldırılar
- Bilgiye dayalı saldırılar
- İşgören stresi veya işgörenin donanım yetersizliğine dayanan ve bunun sonucunda da işin durması durumu
- İşgören motivasyonunun düşmesi
- Yönetici değişimi
- İnsan kaynakları faktörü
- Doğal afetler (deprem, sel, yangın, salgın hastalıklar)
- Sabotaj, kötü muamele, taciz, mobbing gibi suça dayalı faaliyetler

Uyarı zamanlarına göre kriz türleri ise; yatırımcı, tedarikçi, müşteri ve diğer gruplardan oluşan ve örgüt içinde herhangi bir uyarı söz konusu olmadan işlerin bozulması durumu olan ani krizler ve işletmeni sorunlarının örgüt içinden veya örgüt dışından kaynaklandığı düşüncesini içeren içten içe yayılan krizlerdir.

Krizin Süreci

Kriz durumu bir süreçten ibarettir. Yani kriz; doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bu durum sürecin ne kadar etkin ve atlatılabilir olmasına yönelik yeteneklerin geliştirilmesine ya da bu becerilerin uygulanmasına göre değişiklik göstermektedir.

Kriz süreci, sıralı olarak değerlendirildiğinde, bu sürecin üç aşamalı bir döngü olduğu görülmektedir. Bu aşamaların, "kriz uyarılarının algılanması ve hareketsizlik (kriz öncesi veya krizin gelişim dönemi)", "kriz dönemi (kriz anı)" ve "çözülme (kriz sonrası durum veya krizin

sona ermesi)" şeklinde oluştuğu söylenebilir (Can, 2002: 314; Tüz, 2004:14; Budak ve Budak, 2018:319).

Tablo 1. Kriz Süreci

Kaynak: (Can, 2002:314)

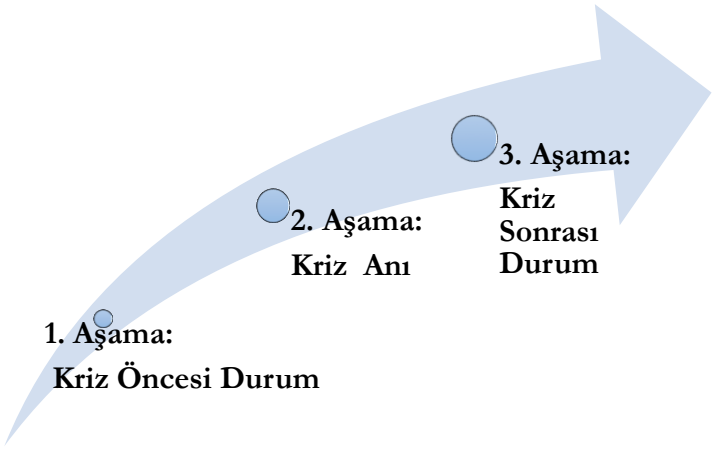

1.Aşama: Kriz Uyarılarının Algılanması ve Hareketsizlik (Kriz Öncesi Durum veya Krizin Gelişim Dönemi): Bu aşama, örgütün amaç ve hedeflerini olumsuz etkileyen, varlığını ise tehdit eden risklerin sinyallerinin alınmasıdır. Krizin gelişim döneminde, örgütte, hem iç hem de dış elementlerle ilgili sorunlar ortaya çıkmaya başlar. Ancak örgütün bilgi alma, edinme sistemi çalışmaz ve yeterince kriz sinyali alamaz. Dolayısıyla kriz durumu üst yönetime bildiremez ve gerekli önlemler alınamaz. Üst yönetim, yaklaşan kriz için gerekli önleyici faaliyet yürütemediğinden bir hareketsizlik durumu söz konusu olur. Yani, örgüt bu aşamada yaşamsal tehdit olmadığını düşünerek eski deneyimlerine dayalı, yetersiz kararlar almaktadır. Bu durum zamanla krizin şiddetinin artmasına neden olur. Şiddet arttıkça örgütsel sorunlar da daha çok belirginleşir ve yönetimde panik başlamış olur.

2.Aşama: Kriz Dönemi (Kriz Anı): Bu aşama, krizin yaşam evresidir. Yani, yaklaşmakta olan kriz sinyalleri yerince algılanamamış, yorumlanamamış, değerlendirilememiş ve hazırlık yapılmamışsa kriz kaçınılmazdır ve kriz dönemine girilmiştir. Örgüt, kriz döneminde panik yaşar ve etkin karar verme mekanizması bozulur. Bir örgütün kriz döneminde sergilediği üç tipik davranış vardır. Bunlar; yetkilerin merkezileşmesi ve denetimin yoğunlaşması, korku ve panik yaşanması, karar alma sürecinin bozulması. Aslolan kriz anının atlatılması için etkin bir kriz yönetimi sergileme gerekliliğidir.

3.Aşama: Çözülme veya Çöküş Dönemi (Kriz Sonrası Durum): Bu aşamada ise, beklenti krizi en az kayıpla atlatacak etkin çözümler geliştirmektir. Aksi bir durumda krizin şiddetine bağlı olarak ilişkiler bozulur, örgüt çözülür ve bütünüyle bozuntuya uğrayarak yok olma gibi bir durumla karşılaşabilir.

Kriz süreci, örgütler için ciddi bir tehdittir. İşletmelerin varlık veya yokluk durumları kriz dönemlerindeki beceri, yetenek ve hazırlık durumlarına bağlı olarak gelişir. Hiç şüphesiz ki örgütlerin böylesi kaotik dönemlerde etkin, verimli ve uyumlu çalışması bir ihtiyaçtan çok zorunluluktur. Kaotik bir durum olan krizi atlatmanın en önemli koşullarından biri ise, ekonomik yeterlilik ve hazırlıklı olma durumudur.

Krizin Yönetimi

Kriz yönetimi genel olarak, faaliyet gösterilen alana ilişkin muhtemel risk ve tehlikelerin belirlenmesi, bu tehlikelere verilebilecek uygun tepki ya da karşılık durumudur. Kriz yönetiminin en etkin silahı ise savaş araçlarının belirlenmesi, örgütün krizle baş edebilecek engelleyici önlemleri uygulama ve uygun tepkisel karşılıkların değerlendirmesini kapsayan bir planlama süreci ve bu sürecin etkin bir şekilde uygulanması olarak değerlendirilebilir (Bozkurt, 1998: 154; Demirtaş, 2000: 363).

Literatür incelendiğinde kriz yönetimine ilişkin pek çok yaklaşım olduğu ve bu yaklaşımların ana gövdesinin ise; kriz sinyallerinin algılanması, krizlere karşı hazırlıklı olma, krizin en az kayıpla atlatılması şeklinde oluşturulduğu görülmektedir.

Augustine (2000: 78), kriz yönetim sürecine ilişkin değerlendirmesini, "krizi yönetmeye hazırlanmak, krizi saptamak, krizi dondurmak, krizi çözmek ve krizden yarar sağlamak" olarak altı aşama ile açıklamıştır. Khodrahmi (2009: 523) ise, kriz yönetiminde etkin olan faktörleri, "Yönetimin esnekliği, Enformasyonun güvenilirliği, Kamuoyunun güvenilirliğinin sağlanması, Etkin bir kriz yönetim planı, medya ile ilişkiler ve halk ile ilişkiler" olarak sıralamıştır.

Tack (1994) kriz yönetimini, "bir kriz ortamında işleyen mekanizma bozulduğunda, durumun en kısa zamanda eski verimli haline getirilmesi önceliklidir." gibi bir yaklaşım olması gerektiğini vurgulamış ve bu hususta etkili bir problem çözme planlaması veya stratejisi oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Problem çözme planının ise şu aşamalardan oluşması gerekliliğini vurgulamıştır: ilk aşama olan sorunun saptanması, sorunun tanımlanması ve etkin bir çözüm bulunması durumudur.

Öte yandan Can (2002: 314), Kriz yönetimini, "kriz yönetiminin temel amacı örgütü kriz durumuna hazırlamaktır. Bu yönetimin sürecini beş aşamada ele alınır. Bunlar; Kriz sinyallerinin alınması, Krize hazırlık ve korunma, Krizin denetim altına alınması, Normal duruma geçiş, Öğrenme ve değerlendirme" şeklinde ifade etmektedir.

Elbette ki krizin çözümü etkin bir kriz yönetimi ile gerçekleşir. Bu bağlamda kriz yönetimi yaklaşımları iki temel yaklaşımla mümkündür (Dinçer, 1999: 335). Bunlar, krizden kaçma yaklaşımı ve krizi çözme yaklaşımıdır. Bu yaklaşımlar istenmeyen bir durum olan kriz koşullarında, karar verme ve zayıf olan yönlerin çözülmesine ilişkin yaklaşımlardır. Her örgütün güçlü ve zayıf yönleri olduğu gibi yönetim ve koordinasyon eksikliklerinin olduğu da bilinmelidir. Buradan hareketle kriz yönetimi yaklaşımları bazen krizden kaçınmaya çalışmak bazen de bu durumu devamlı olarak inceleme altına almayı gerektirdiğinden gelişen duruma göre pozisyon alınması gerekliliğini ortaya çıkarır.

Krizin Yönetimi Süreci

Kriz yönetiminin temel amacı, örgütü kriz durumuna karşı hazırlamaktır. Dolayısıyla kriz yönetimi, muhtemel krizlere karşı kriz sinyallerinin alınarak değerlendirilmesi, gerekli önleyici faaliyetlerin yürütülmesi ve örgütün krizi en az kayıpla atlatabilmesi için gerekli koordinasyonun sağlanarak uygulanmasıdır (Can, 1992:300). Zira kriz yönetimi karmaşıklık, belirsizlik, yeterli alt yapının olmaması entegrasyon eksikliği, koordinasyon bozuklukları, manipülasyonlar, dezenformasyonlar gibi bir çok zorluklarla aynı anda mücadele etmeyi gerektirir.

Kriz dönemi bir süreç olduğu gibi kriz yönetimi de belli bir zaman diliminde yapılması gereken işlemleri içeren bir süreçtir. Dolayısıyla bu süreç, sakin planlı, etkin, verimli ve uyumlu olarak yönetilmeli ve bir "fayda" sağlayabilmesi açısından oldukça önemlidir.

Kriz yönetimi süreci karmaşık, yönetilmesi zor ve etkin karar alma cesaretine sahip deneyimli yöneticiler tarafından yürütülmelidir. Bu süreç, beş aşama ile değerlendirilebilir (Can, 1997:315).

Tablo 2. Kriz Yönetimi Süreci

Kaynak:(Can, 1997:315).

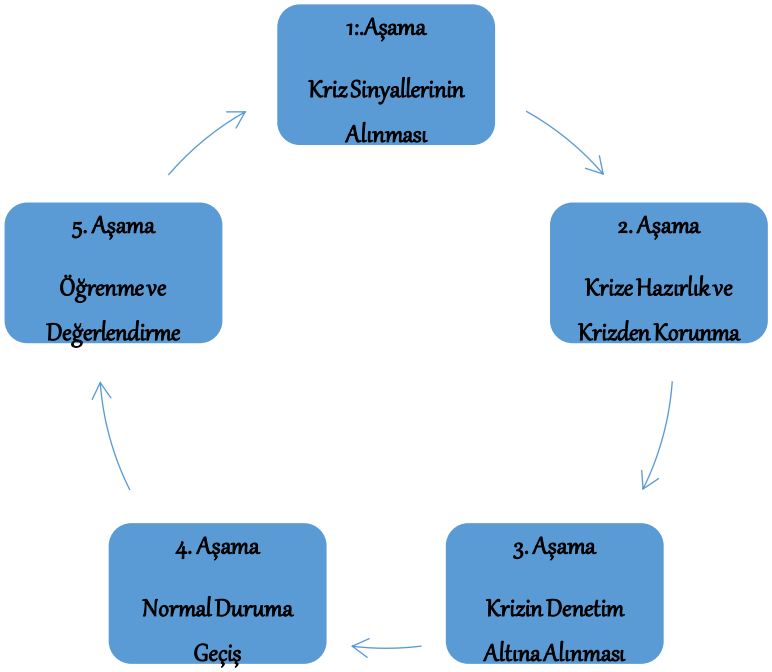

1.Aşama: Kriz Sinyalinin Alınması: Bu aşama krizin sinyallerinin alınmasını içeren ilk aşamadır. Kriz ortaya çıkmadan önce, sinyaller gönderir. Kriz sinyalleri veya belirtileri, gelmekte olan krizin varlığını ve şiddetini gösteren bilgilerdir. Bu durumda sinyallerin doğru bir şekilde takibi ve gerekli değerlendirilmenin doğru analiz edilmesi gerekir.

2.Aşama: Krize Hazırlık ve Krizden Korunma: Bu aşama, kriz sinyalleri aracılığıyla elde edilen verilerin kullanılarak krize karşı hazırlık yapılması ve krizden korunabilmek için önlemler alınmasına dair bir yönetim mekanizmasıdır.

3.Aşama: Krizin Denetim Altına Alınması: Üçüncü aşama, üst yönetimin yeteneklerini sergilemesi durumudur. Yani krizin ilk aşamasında elde edilen veriler kullanarak krizi karşılaması, seyrinin takip edilmesi ve krizin kontrol altına alması durumudur.

4.Aşama: Normal Duruma Geçiş: Normale geçiş sürecidir. Yani krizin denetim altına alınıp atlatılmasından sonraki durumu içerir. Krizin atlatılmasından sonra örgütün istikrarlı durumuna getirilmesi sürecidir.

5.Aşama: Öğrenme ve Değerlendirme: Bu aşamada ise, kriz sürecinin son aşamasıdır. Yani daha çok krize karşı uygulanan yaklaşımları değerlendirme durumudur. Kriz döneminde alınan kararların, önlemlerin ya da uygulamaların gözden geçirilmesi ve yaşanan krizden dersler çıkarılmasına ilişkin bir öğrenme ve analiz etme durumu söz konusudur.

Kriz yönetimi bir problem çözme durumudur. Bu bağlamda yönetimin özü; planlamalar yapıp entegrasyonun sağlanması, koordinasyon uygulamaları gerçekleştirilmesi ve krize karşı hızlı bir tepki geliştirilmesini gerekmektedir. Krizler ancak etkin, verimli ve uyumlu bir çalışma ile atlatılabilir. Çünkü krizin panzehri, kriz yönetimidir. Sorunun saptanması ve tanımlanması, soruna karşın etkin bir çözüm bulunması ya da sorunun öngörülen amaçlar üzerinden yeniden

belirlenmesi ile, problemin çözümüne ilişkin gerekli bilgileri alabilmek için soruların sorulması, verilerin toplanması, yeniden değerlendirilmesi ve eldeki verilerin incelenmesi, kriz yönetiminin amaç ve hedeflerine ulaşması bakımından oldukça önemlidir. Bu ve benzeri yaklaşımlar, kriz sürecinde etkin ve verimli bir sonuç alma hedefine ulaşmada katkı sağlar. Dolayısıyla kriz yönetimi toplam faydaya ulaşabilecek savaş araçlarından en uygun seçeneklerin belirlenmesi ve bütünsel bir bakış açısı ile gerçekleşmektedir.

Kriz ve Kriz Yönetimine Dair Örnekler

Covid-19 salgın krizi, Ülkemizi de içine alan ve tüm dünyayı olumsuz etkileyen kriz, başta insan unsuru olmak üzere direkt olarak insan hayatını tehdit etmiş ve yaşam ritüellerini etkilemiştir. Kriz yönetimi ise maske, mesafe, temizlik olmak üzere aşı uygulamalarıyla gerçekleşmiş ve 2020 yılı sonrasında kademeli olarak azalmış 2023 yılında ise etkisini yitirmiştir.

Doğal Afetler Krizi (Depremler, Seller, Yangınlar v.b.), Doğal afetler öngörülemeyen ve etkisi itibariyle insan yaşamında ciddi tahribat yaratan krizlerdir. Bu krizler gerek can ve mal tehdidi gerekse de yaşamsal koşulların tehdidi bakımından oldukça zarar verici etkiye sahiptir. Kriz yönetimi ise öngörülemeyen afetlerin yaratmış oluğu hasarı en aza indirme ve koruma önlemi çerçevesinde gerçekleşir. Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve 11 ili kapsayan deprem felaketi doğal afet krizinin en büyük örneği olarak ortaya çıkmaktadır.

Çip krizi; 2020 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan kriz, pandemi dönemindeki üretim faktörleri ciddi derecede etkilenmiştir. Çip krizi, çip, mikroçip, bütünleşik, yarı iletken çip gibi isimlerle de ifade edilen ve elektronik işlevi bulunan cihazların beyni olarak tanımlanabilir. Özellikle bilgisayar, akıllı telefonlar, otomotiv sektörü gibi insan pratiklerinin olduğu bir çok alanda karşımıza çıkmaktadır. Krizin yönetimi ise pandemi dolayısıyla etkin bir şekilde yürütülememiş ve giderilememiştir. Bu durum arz-talep dengesini etkilediğinden ürüne ulaşmada sorunlar çıkarırken fiyat olarak ta yüksek düzeyde tüketicileri etkilemiştir.

Hammadde Krizi, hammadde, üretim faaliyetinin gerçekleşebilmesi için örgütlerin tedarik ettikleri en büyük girdi olarak bilinir. Zira işletmeler, insanların istek ve arzularını karşılayabilmek için üretim faktörlerini bir araya getirerek ekonomik bir çıktı yaratmak amacıyla varlıklarını sürdürürler. Hammaddede olabilecek olası bir kriz işletmelerin varlığını tehdit edeceğinden önemsenmesi gereken bir durumdur. Bu bağlamda kriz yönetimi ise stok, tedarik ağının güçlü olması, sürdürülebilirlik ve devamlılık esasına göre bir dizi önlemler almaya ve stratejik düşünmeye yönelik hamleleri içerir.

Pazar Krizi, pazar örgütlerin varlıklarıyla elde ettikleri üretim çıktısını tüketiciye sunma durumudur. Pazar hakimiyeti sağlama tamamen ez-talep odaklı bir yaklaşım olarak hedef kitlenin davranışlarına odaklandırılır. Bu durumda pazarda yaşanacak bir talep düşüklüğü firmaları ciddi manada zora sokacaktır. Nitekim bir ürünün popülerliği ne kadar yüksek olursa olsun pazarda tüketici karşılığını bulamazsa o ürünün amaçsal birliğinin anlamı da kalmayacaktır. Aynı durum arz için de geçerlidir. Olası bir pazar krizine karşın kriz yönetimi stratejik pazar düşüncelerinin tutundurması ile yönetilebilir durumdadır. Yani hedef kitle, farklılaşma, odaklanma, maliyet liderliği gibi stratejik rekabet düşünceleri, muhtemel krizleri en az hasarla atlatabilmek için bir bakış açısı yaratacak konumdadır.

Ekonomik/Finansal Krizler, finans bir firmanın ekomonik faaliyet gerçekleştirebilmesi için gerekli mali ve parasal kaynağın temin edilmesi ve ilgili kaynağın etkin, verimli, uyumlu bir şekilde kullanılması durumu olarak düşünülür. Örgütlerin hareket manevraları tamamen ekonomik güçlerine bağlı olduğundan olası bir ekonomik kriz örgütün ayakta kalmasını tehlikeye sokar. Bu durum bireyler açısından da aynı kategoride düşünülebilir. Zira bireylerin yaşamsal pratiklerini sürdürebilmeleri, ihtiyaçları ve arzularını giderebilmelerinin temelinde ekonomik kaynakların kazanılma, kullanma ve yönetme becerilerine bağlıdır. Bu durum gerek

bireylerde gerekse de örgütlerde birçok parametreye bağlı olarak gelişebilmektedir. Olası bir kriz yönetimi ise, paranın kaynağının arttırılmasına tüketiminin ise planlamalar ile yönetilmesine dairdir. Örneğin şirket evlilikleri, ortaklaşma, geleceğe dönük yatırımlar yapma, işbirliği içinde kazanç sağlama gibi stratejik düşünüşler, olası kriz dalgalanmalarından en az hasarla atlatılmasını sağlar.

İşgücü Krizi, geçmişi 18. yüzyıla kadar uzanan yönetim bilimi sanayi devriminin etkisiyle üretim yapısının değişmesine ve aynı zamanda toplumsal yaşamında dönüşüme uğramasına sebep olmuştur. Üretim döngüsünün fiziksel emekten zihinsel emeğe geçişi insan unsurunu ön plana çıkarmış ve insan kaynağı ivme kazanmıştır. Nitekim üretim faktörlerinin önemli bir ayağı olan işgücü örgütlerin olmazsa olmazıdır. Bu durumda iş gücü üretim çıktısının en belirgin yapı taşı olarak görülmekte ve olası bir işgücü kaybı üretimi de sekteye uğratacaktır. Muhtemel işgücü kaybı krizinin yönetimi ise, iyileştirilmiş ücret, işbölümü ve uzmanlaşma, iletişim, işgücü koşullarında iyileştirme, işin rasyonel olarak sürdürülebilirliğine sağlama ve bunun gibi stratejik insan kaynağı faaliyetlerinin sürdürülmesi ile gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak bu ve benzeri örnekler çokça arttırılabilir örneklerdir. Krizler, aniden ortaya çıkan ve bir sistemin olağan gidişatını, işlerliğini ve faaliyetlerini bozguna uğratarak tehdit eden kaos ortamlarıdır. Krizden kurtulma yöntemi ise şüphesiz ki etkin bir kriz yönetimi ile gerçekleşir. Bu bağlamda kriz zararlarını asgari düzeye düşürmeyi ya da tamamen yok etmeyi amaç edinen gereken kriz yönetimi, önce planlama yapma, doğru strateji belirleme, hızlı karar alma, krizin düzey saptanmasını belirleme ve sorunu çözümleme gibi teorik donanıma işlevsel becerilere sahip olmalıdır. Bu durum, ancak etkin bir liderlik ve bilgi birikimi, tecrübe ve hazırbulunuşluk düzeyi yüksek yönetici kadrolarla mümkün olacaktır.

Kaynakça

Augustine, Norman R. (2000). *Önlemeye Çalıştığınız Krizi Yönetin: Kriz Yönetimi*. Harvard Business Review. (Çeviren: Salim ATAY) Türkiye Metal Sanayisi Sendikası, İstanbul: BZD Yayıncılık

Bakan, İ., Baydaş, A., Özyılmaz, A. (2018). *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları: İlkeler Kavramlar ve Yaklaşımlar.* (Güncelleştirilmiş ve Geliştirilmiş 6. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları

Booth, Simon A. (1993), "Crisis manegement strategy. Competition and change in modern enterprises." London: Routledge Publishing

Bozkurt, Ö., Ergun, T., Sezen S. (1998). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ankara: TODAİE Yayın No: 283

Bozkurt, R. (1987). *Kriz Dönemlerinde Yöneticinin Sorunları,* Dünya Gazetesi, 10 Şubat 1987. https://www.dunya.com/ekonomi Erişim Tarihi: 10.03.2023

Budak,G. ve Budak G. (2018). *İşletme Yönetimi*. (9. Baskı) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Can, H. (1992). *Organizasyon ve Yönetim.* Ankara: Adım Yayıncılık.

Can, H. (1997). *Organizasyon ve Yönetim.* (4. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi

Can, H. (2002), *Organizasyon ve Yönetim (6. Baskı).* Ankara: Siyasal Kitapevi

Demirtaş, H. (2000). Kriz Yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi.* (23)23, 353-373. https://dergipark.org.tr/en/pub/kuey/issue/10373/126950

Dinçer, Ö. (1999). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. (4. Baskı) İstanbul: Beta Yayınevi

Erol, F. (2022). Kriz ve Kriz Yönetimi ile Pandemi İlişkisi: Van İli Umumi Hıfzıssıha Kurulu'nun Kriz Yönetimi Yaklaşımları. *Van Yüzüncü yıl Üniversitesi 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü ÖğrenciSempozyumu.388-404. http://webportal.yyu.edu.tr/images/content/1673354910_%C3%96%C4%9ERENC%C4%B0_SEMPOZYUMU_TAM_METN%C4%B0.pdf*

Khodrahmi, E. (2009). Crisis Management., *Disaster Prevention and Management,* (18), pp. 523-528 https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09653560911003714/full/pdf?title=crisis-management

Kutman, Ö. (2001). Türkiye'deki Şirketlerde Erken Uyarı Göstergelerinin Araştırılması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, (4), 4.* https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2151874

Pearson, C. M. ve Sommer, Amy S. (2011), "Infusing creativity into crisis menagement: An essential approach today", Organizational Dynamics, Vol.:40, pp. 27-33

Peker, Ö. ve Aytürk, N. (2000). Etkili Yönetim Becerileri Öğrenilebilir ve Geliştirilebilir. Ankara: Yargı Yayınevi

Sıkıch, Geary W. (2002), "All Hazards. Crisis Mnagement Planning", Logical Management Systems, Corp 2002

Şimşek, M. Ş. ve Çelik A. (2019*). Yönetim ve Organizasyon.* (21. Baskı) Konya: Eğitim Yayınevi

Tack, Philip B. (1994). *Kriz Zamanı Yönetim*. İstanbul: İlgi Yayıncılık

TDK, (2022). https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 01.03.2022

Titiz, İ. ve Çakırcı, İ. (2000). Krizlerin İşletme Üzerindeki Etkileri ve Küçük İşletme Yöneticilerinin Kriz Dönemine Yönelik Stratejik Düşünce ve Analizleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi, (2)1, 201-215*.

Tutar, H. (2000). *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim.* İstanbul: Hayat Yayınları

Tüz, V. (2004). *Meslek; Kriz ve İşletme Yönetimi.* İstanbul: Alfa Yayınları

1980 Sonrası Endüstri İlişkilerindeki Dönüşümün Türkiye'de Sendikalar Arası Rekabete Etkisi: Nedenler ve Çözümler

Erdal BEŞOLUK[1]

Giriş

Demokrasinin temel yapı taşlarından birisi olan işçi sendikaları, geçmişten günümüze kadar işçilerin çıkarlarının korunması ve hayat standartlarının yükselmesi, emek-sermaye arasındaki güç dengesinin sağlanması ve demokratik iklimin güçlenmesi açısından oldukça kilit ve zahmetli bir rol üstlenmiştir. Ne var ki bu rol, 1980 sonrası neo-liberal iktisat politikaların uygulamasıyla hızlanan küreselleşme süreci ile birlikte giderek zayıflamıştır. Nitekim sermaye dolaşımının önündeki engellerin azalması, işyeri ölçeğinin küçülmesi, emek piyasalarının küreselleşmesi, çokuluslu şirketlerin küresel üretim zincirleri oluşturması, esnek istihdam türlerinin yaygınlaşması, işin ve işçinin mahiyetinde meydana gelen değişimler gibi sıralayabileceğimiz birçok etken bu sürece etki etmiştir. Ayrıca Deregülasyon uygulamalarıyla, sendikalar kitleler halinde rahatça örgütleyebildiği mavi yakalı sanayi işgücünü kaybederken, akabinde hizmetler sektörünün genişlemesi ile birlikte vasıf düzeyi yüksek beyaz yakalı ve sendikal bilinci zayıf pembe yakalı işgücü istihdamında bir artış yaşanmıştır. Emek piyasalarındaki bu dönüşümün sonucu ise sendikaların örgütlenme oranlarının düşmesi ve sendikalar arası rekabetin artmasıdır.

Sendikalar arasındaki rekabetin, sendikaların örgütlenme tercihleri üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olmuştur. Nitekim yeni dönemde sendikalar üyelerinin çıkarlarını savunduğu kadar kendi çıkarlarını da korumak zorunda kalmışlardır. Bu yüzden sendikaların aktif örgütlenme stratejilerinin yanında, günü kurtarmaya yönelik olarak pasif stratejiler belirledikleri de görülmektedir. Bu çalışma, endüstri ilişkilerindeki dönüşüm sürecinde sendikalar arası rekabet ortamına etki eden faktörleri inceleyecektir. Daha sonra ise sendikalar arası rekabetin işçi sendikalarının örgütlenme stratejilerini hangi doğrultuda etkilediği ve bu stratejilerin ne ölçüde başarılı olabildiği meselelerini analiz edilecektir.

Sendika Çokluğu İlkesinin Bir Sonucu Olarak Sendikalar Arası Rekabet

Endüstri ilişkileri sistemi içindeki aktörlerden birisi olan işçi sendikalarını, işçilerin hak ve menfaatlerini koruma ve geliştirme amacı güden sınıfsal ve mesleki temelli örgütler olarak tanımlayabilmek mümkündür. Emek piyasalarının küreselleşmesi ile birlikte emek-sermaye arasındaki güç dengesi giderek sermaye lehine kaymaktadır. Endüstri ilişkileri içindeki rolü gereği işçi sendikaları, çalışanları kapitalizmin acımasız çarkında ezilmekten koruyabilmek adına bu dengeyi emek lehine değiştirmeye çalışmaktadır. Ne var ki sendikaların bu amacı yerine getirebilmesi ülkelerin sahip olduğu demokratik özgürlük ortamı ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim güçlü sendikaların demokratikleşme sürecini tamamlayabilen gelişmiş batı ülkelerinde olduğu görülmektedir (Uçkan, 2000: 5).

Demokratik hak ve özgürlükler temelinde şekillenen bir endüstri sisteminin sağladığı en önemli haklardan birisi ise sendika çokluğu ilkesidir. Sendikalar arası rekabetin ortaya çıkabilmesi ve bu rekabet içerisinde işçilerin hak ve menfaatlerinin gelişebilmesi için sendika çokluğu esası bir gerekliliktir. Sendika çokluğu ilkesi; "*aynı iş kolunda aynı anda birden çok*

[1] Dr., İstanbul Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8769-4547

sendikanın kurulabilmesini ve faaliyet gösterebilmesi" şeklinde tanımlanmaktadır (Demir, 2013: 25). Bu esas çerçevesinde işçiler veya işverenler çalıştıkları işkolunda faaliyet gösteren bir sendikaya üye olabilir veya yeni bir sendika kurabilirler. Başka bir ifade ile işçi veya işverenler kendi çıkarlarını en iyi şekilde savunacağını düşündüğü bir sendikanın var olmadığına kanaat getirirlerse, yeni bir sendika kurmakta özgürdürler. Bu hak adil bir sendikal rekabet ortamı teşekkül ederek, bir ülkedeki sendikal hareketi olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca sendikalar arasındaki rekabet ortamı, sendikaları daha dikkatli ve dinamik olamaya zorladığı için sendika üyeleri açısından da son derece müspettir (Demir, 2013: 26).

Öte yandan sendika çokluğu ilkesi çerçevesinde aynı iş kolunda birden çok sendikanın var olması, beraberinde sendikalar arası rekabeti de doğurmaktadır. Sendikalar bu rekabet ortamı içerisinde gelirlerini garanti altına almaya ve üye sayılarını yükselterek pazarlık güçlerini artırmaya çalışmaktadır. 1970'li yıllardan sonra tüm dünyada uygulanan neo-liberal iktisadi doktrin çerçevesinde, devletin ekonomideki ağırlığının azalması, artan deregülasyon uygulamaları, sermaye dolaşımının önündeki engellerin azalması, emek piyasalarının küreselleşmesi, tüm dünyada işsizliğin, yoksulluğun ve ekonomik istikrarsızlığın artması gibi nedenler sendikalar arası rekabeti giderek şiddetlendirmiştir. Sendikaların kendi arasındaki rekabete odaklanmaları, ekonomik ve siyasi olarak değişen dünyaya adapte olamamalarına, gereken örgütlenme politikalarını geliştirememelerine ve sendikaların giderek güçsüzleştirerek "savunmada" kalmalarına neden olmuştur (Çoban, 2013: 367). Ayrıca bu rekabet ortamı işçi sendikaları gibi işveren sendikaları açısından da mevcuttur. İşveren sendikaları da tıpkı işçi sendikaları gibi kendi pazarlık güçlerini arttırma ve üye tabanını genişletme çabası içerisindedirler (Manson&Brain, 1993: 243-244). Ne var ki küreselleşme süreci sermayeye dünyadaki yeni dönüşüme adapte olabilmesi için daha fazla seçenek sunmaktadır. Bu çalışma sendikalar arası rekabeti işçi sendikalarının perspektifinden ele almaktadır.

1.1. Sendikalar Arası Rekabeti Güçlendiren Unsurlar

Türk endüstri ilişkileri sistemine bakıldığında, sendikaların örgütlenme konusunda istenilen seviyelerin oldukça uzağında kaldığı görülmektedir. Bu durma neden olan bazı faktörleri; sanayi sektörünün istihdam yaratma kapasitesinin düşük olması, batı ülkelerine kıyasla tarım sektörünün istihdamın sektörel dağılımında büyük bir paya sahip olması, bağımlı çalışma alışkanlığının yeterinde gelişmemesi ve Türkiye'deki işletmelerinin yapıca küçük olması (KOBİ) şeklinde sıralayabilmek mümkündür (Urhan, 2007: 2). Ayrıca 1980 sonrasında neo-liberal iktisat politikaların uygulama alanı bulması ile birlikte, sınıf bilinci zayıf çalışan türlerinin istihdam içindeki oranının artması ve ülkemizde sanayi sektörünün yeterince gelişme kaydetmeden hizmet sektörünün genişlemesi sendikaların güç ve etkinlik kaybetmesine neden olmuştur.

1.1.1. Neo-Liberal İktisat Politikaları ve Deregülasyon

1970'deki petrol krizlerinin ardından uygulama alanı bulan neo-liberal iktisat politikaları ile birlikte tüm dünyada yeni bir ekonomik dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün öncesinde, Keynesyen ekonomi politikaları ile uyumlu olan ve kitle üretim üzerine kurulu Fordist örgütlenme modeli uygulanmıştır. Kayan bant sistemi ile seri üretime dayalı Fordist üretimin standart malları, değişen tüketici taleplerini karşılamakta yetersiz kalmış, satışlar azalmış ve bunun sonucunda firmalar maliyetleri düşürebilmek için fiyat indirimleri ile karlarını arttırmaya çalışmışlardır. Ancak firmaların karlarını emek maliyeti üzerinden artırma çabaları Altın Çağını yaşayan sendikaların direnişlerine takılmış ve güçlü işçi hareketleri ile karşılaşmıştır. Bu şartlar ile mücadele eden sistemin kârlarını arttıramaması, mevcut üretim paradigmasının sorgulanmasına ve neo-liberal politikalar ile birlikte yeniden yapılanmasına neden olmuştur (Mahiroğulları, 2012: 16-17). Bu ekonomik dönüşüm ise sendikaların tarihsel süreçteki gerileme döneminin başlangıcını oluşturmuştur. Çünkü yeni küresel üretim mantığında, üretim parçalara ayırılmış ve her bir üretim aşaması emek maliyetinin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırılmıştır. Artık üretim tamamen küresel üretim zincirleri sayesinde

gerçekleştirilmekte ve sermayenin mekan bağımlılığı her geçen gün azalmaktadır. Ancak aynı mobilitenin emek için mevcut olduğunu söyleyebilmek son derece güçtür. Çünkü bu süreç, bir işçinin adını dahi bilmediği bir ülkedeki diğer bir işçi ile rekabet etmesine neden olmakta ve emek-sermaye arasındaki güç makasını giderek açmaktadır.

Krizden çıkış bileti olarak uygulamaya konulan neo-liberal politikalar, sendikalar için yeni bir çağın başlangıcı olmuş ve beraberinde sendikal hareket için birçok olumsuz sorunu da getirmiştir. Nitekim neo-liberal anlayış ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırılmasını savunmuş ve teknolojik gelişmelerle birlikte endüstri ilişkileri sisteminde hızlı bir dönüşüm yaşanmıştır. Yeni ekonomi politikalarıyla uyumlu bir şekilde tüm dünyada deregülasyon uygulamaları da hız kazanmıştır. Deregülasyon uygulamaları "devletin ekonomideki karar alma ve bu kararları uygulama alanının daralması" üzerinde temellendirilmiştir (Güler, 2006: 33). Yani devletin etkinlik alanı sınırlandırılmış ve kendisine iç ve dış güvenliği sağlamak için yatırım yapmak, mülkiyet hakkını ve serbest ticareti koruyucu tedbirler almak gibi sınırlı bir hareket alanı tanımlanmıştır (Harley, 2007: 22).

Deregülasyon düşüncesiyle uygulama alanı bulan özelleştirme politikalarının bir sonucu olarak, devletin endüstri ilişkileri içindeki işveren rolünde de bir daralma yaşanmıştır. Türkiye'de de 24 Ocak kararları ile ithal ikameci sanayi politikaları terk edilerek liberal politikalar uygulanmaya başlanmış ve bu politikalara bağlı olarak da ülkemizde deregülasyon uygulamaları hız kazanarak devletin etkinliği sınırlandırılmıştır. Türkiye'de sendikaların daha çok kamu sektöründe örgütlendiği göz önüne alındığında, deregülasyon çerçevesinde devletin işveren rolünün daralması sendikalar için örgütlenme bilincine sahip mavi yakalı geniş işi kitlelerin kaybolması anlamına gelmiştir. Nitekim deregülasyon uygulamaları ile beraber sendikaların üye tabanları daralmış ve yoğunluk oranları ciddi bir şekilde azalmıştır. Bu ise sendikaların üye sayılarını arttırmak veya korumak için kendi aralarındaki sendikal rekabeti şiddetlendirmiştir (Şenkal, 1998: 17).

1.1.2. 1980 Sonrası Emek Piyasalarındaki Dönüşümü

1.1.2.1. Hizmet Sektörünün Genişlemesi

Ülkeler ekonomik gelişmelerini tamamlarken, sanayi sektörünün itici güç olduğu yıllar sendikaların örgütlenmeleri açısından son derece verimli dönemlerdir. Nitekim sendikal faaliyetlerin kısıtlanmadığı ve sanayi sektöründeki istihdamın yüksek olduğu dönemlerden faydalanabilen sendikalar Avrupa'da 1960, Türkiye'de ise 1970'li yıllarda altın çağlarını yaşayabilmiştir. Ancak daha sonraki dönemde teknolojik ilerlemeler ve refah artışı sanayi sektöründeki istihdamı sürekli olarak azaltırken hizmet sektöründeki istihdamı ise artırmıştır (Güler, 2016: 37). Hizmet sektörünün ilk yıllarda kamuda gelişmesi sendikalar için bir sorun teşkil etmezken, küreselleşmenin hız kazanması ile beraber özel sektördeki genişlemesi ise sendikalar için olumsuz birçok sonucu beraberinde getirmiştir.

Türkiye'deki sanayi sektörü tam olarak gelişmeden gerçekleşen sektörel dönüşüm, yeterince örgütleneme şansı bulamayan sendikaların güç ve üye kaybetmesine neden olmuştur. Bilgi ve iletişim alanındaki hızlı teknolojik değişimle beraber emek yoğun üretim yerini bilgi yoğun üretime bırakmıştır. Bu süreç mavi yakalı işgücünü azaltırken, beyaz yakalı işgücünü ise artırmıştır (Yorgun, 2007: 52). Vasıf düzeyi yüksek ve sınıf bilinci düşük olan beyaz yakalı işgücünün emek piyasasındaki varlığı geliştikçe sendikalar artan bir şekilde nüfuz kaybetmiştir. Ayrıca sendikaların rahatça örgütlenebileceği geniş işçi kitlelerini kaybetmeleri sendikalar arası rekabeti de körüklemiştir. Nitekim 1980'li yıllardaki liberal politikaların etkisi ile başlayan endüstrideki daralma süreci 1990'lı yıllarda hızlanan teknolojik gelişme ile birlikte giderek ivme kazanmıştır. Sanayi sektöründeki daralma, özellikle Batılı gelişmiş ülkelerdeki sendikaları daha derinden etkilese de Türk sendikacılığı için de önemli sorunları beraberinde getirmiştir (Şenkal, 1998: 18). Grafik 1'de Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımı gösterilmektedir.

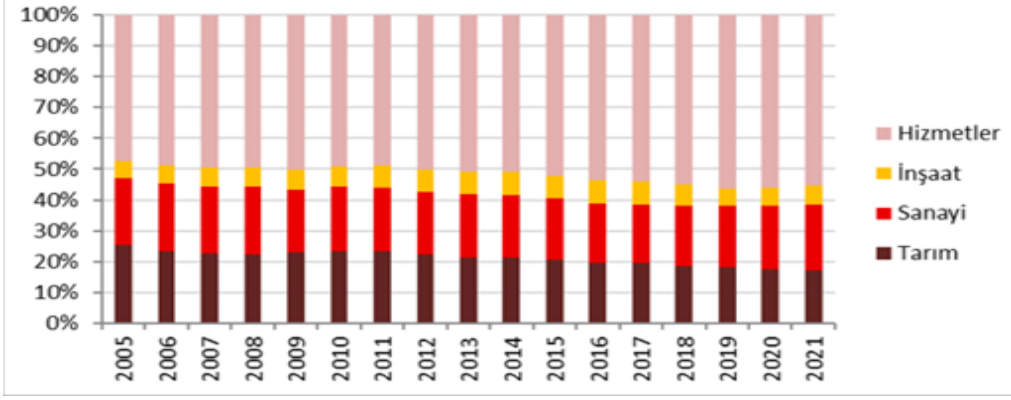

Grafik 1: İstihdamın Sektörel Dağılımı

Kaynak:https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/istihdamin-sektorel-dagilimi-i-85697 (18.03.2023)

Grafik 1'de görüldüğü Türkiye'de hizmet sektöründeki istihdamın sürekli olarak artmaktadır. Hizmet sektöründeki çalışanların toplam istihdam içindeki oranı 2005'te % 47,3 iken bu oran 2021'de % 55,3'e yükselmiştir. Öte yandan sanayi sektöründe bir genişleme veya daralma görülmemektedir. Sendikal hareket açısından olumlu olan nokta ise çoğunluğu bağımsız çalışan olan tarım sektöründeki istihdamın giderek daralmasıdır. Nitekim tarım sektörünün 2005'te % 25,5 olan toplam istihdam içindeki oranı 2021'de % %17,2'ye kadar gerilemiştir.

1.1.2.2. İşsizliğin Artması

Üretimin küreselleşmesi ile birlikte çokuluslu şirketler emek yoğun üretimlerini emeğin bol ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere doğru kaydırmışlardır. Bilgi, iletişim, depolama ve muhasebe alanında yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler bu tür bir üretim yapısına ve yüklü sermaye çıkışlarına olanak tanımıştır. Küresel üretim şirketlere ucuz ve korumasız işgücünün olduğu ülkelere ve bölgelere ulaşım imkanı tanıyarak rekabet avantajı oluşturmaktadır. Bu durum sermayenin içinden çıktığı ülkelerde yatırımların azalmasına ve işsizliği yükselmesine neden olmuştur (Mahiroğulları, 2012: 14). 1980 sonrasında uygulanan neo-liberal politikalar sonrasında sendikaların güç kaybetmesi, artan özelleştirme uygulamaları ve küresel sermayen dolaşımın artması gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkelerde de işsizliği artırmıştır. Ülkemiz de bu süreçten etkilenmiş ve 1980'lerden itibaren işsizlik problemi giderek ağırlığını hissettirmiştir. Nitekim Türkiye'nin sermaye yoğun üretime adapte olmada başarısız olması, ülkemizde yapısal işsizliğin artmasına neden olmuştur. Ayrıca artan nüfusa bağlı olarak iç piyasanın istihdam yaratma kapasitesinin yetersiz kalması, süreklilik gösteren ekonomik krizler ve ülkemize yönelik yabancı yatırımların istenilen seviyelere ulaşamaması da işsizliği artıran diğer unsurlardır (Yeşilyurt&.Yapraklı, 2015:4-5). Tablo 1'de Türkiye'deki işsizlik oranları yer almaktadır.

Tablo 1: 1990 Sonrası Türkiye'de İşsizlik Oranları

Yıllar	%	Yıllar	%
1990	8,0	2017	10,9
1995	7,6	2018	11,0
2000	6,5	2019	13,7
2005	10,6	2020	13,2
2010	11,9	2021	12,0
2015	10,3	2022	10,2
2016	10,9	2023 (Mart)	10,3

Kaynak: TÜİK, 2023.

Türkiye'deki işsizlik oranlarının son yıllarda sürekli olarak çift haneli rakamlarda seyrettiği görülmektedir. Yüksek istihdam seviyesi sendikaların örgütlenme fırsatlarını arttırdığından dolayı işsiz kalan her çalışan potansiyel veya reel bir üye kaybı anlamına gelmektedir.[2] Sendikalar için olumsuz olan bu tablo uluslararası sermayenin içinden çıktığı ülkeler için de geçerlidir. Nitekim 1970'li yıllardan itibaren özelikle İngiltere'de olmak üzere Avrupa'da sendikal örgütlenmeyi engelleyen devlet politikalarının yanında işsizlik oranlarındaki artış, sendikaların etkinliğinin daralmasına neden olmuştur. İşsizliğin potansiyel bir üye kaybı olmasına ek olarak, 1980'li yıllarda işsizliğin özellikle sendikaların daha fazla örgütlenme şansı bulduğu sanayi sektöründe gerçekleşmesi de sendikaların büyümesini ve örgütlenme oranlarını olumsuz olarak etkilemiştir (Manson&Brain, 1993: 332).

1.1.2.3. Esnek İstihdam Türlerinin Yaygınlaşması

Sendikal örgütlenmeyi olumsuz açıdan etkileyen diğer önemli bir gelişme ise işin yapısında meydana gelen ve standart iş tanımını değiştiren esnek istihdam uygulamalarıdır. Son yirmi yılda kendisini gösteren esnek istihdam türleri, özellikle OECD ülkelerinde hızla yaygınlaşmıştır. Hizmet sektörünün giderek genişlemesi ve çalışanın işyerine olan mekânsal bağımlılığını azaltan bilgi teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler esnek çalışma uygulamalarının alabildiğince yaygınlaşmasına neden olmuştur (Lei, 1990:261). Bu tür uygulamalar iktisadi kriz dönemlerine ve üretimde meydana gelen dalgalanmalara karşı firmalara esneklik kazandırmaktadır. Nitekim firmaların değişen tüketici taleplerine karşı üretim süreçlerini ve istihdamını yapısını daha kolay adapte edebildiği için esnek istihdam türleri işverenler tarafından tercih edilmektedir.

Bu uygulamalar sermaye için bir avantaj olsa da öte yandan sendikalar için bir kayıp olarak görülmektedir. Çünkü esnek üretim, işin yapısı kadar işçinin de yapısını değiştirmektedir. Hizmet sektöründe yer alan beyaz yakalı ve vasıf düzeyi yüksek bu çalışan tipi, iş süreci hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilmekte ve bu sürece etki edebilmektedir (Güler, 2006: 43). Artan vasfı düzeyi ile doğru orantılı olarak, çalışanların kendi çalışma şartları için bireysel pazarlık yapabilme gücünü de yükselmektedir. Bu durum vasıf düzeyi yüksek çalışanların bir sendikaya ihtiyacı olmadığı düşüncesini geliştirmekte ve sınıf bilincini zayıflatmaktadır. Tam zamanlı standart işin esnek istihdam türleri ile yer değiştirmesi, sendikaların çalışma şartları ve ücretler üzerindeki pazarlık gücünü törpülemektedir. Bu uygulamalar sendikaların örgütlenme oranlarında bir düşüşe neden olduğu gibi sendikaların üyelerini koruyabilme potansiyellerini de olumsuz açıdan etkilemektedir (Lei, 1990:263). Bunula birlikte ilk başlarda sendikalar esnek istihdam türlerine şüphe ile yaklaşsa da artık bu uygulamaları işsizliğe bir alternatif olarak görmekte ve istihdam edilen çalışanların sömürülmesine ve bu uygulamaların suiistimal edilmesine karşı çıkmaktadır (Ünsal, 2002: 127). Yine de esnek istihdam uygulamalarının getirdiği "güvencesizlik" işverenler tarafından bir baskı ve terbiye aracı olarak kullanılmakta ve sendikal hareketin etkinliğini kırmaktadır (Özveri, 2012: 168).

1.1.2.4. Kadın İstihdamının Artması

Sendikal örgütlenmeyi etkileyen diğer bir sebep ise "pembe yakalı" olarak tanımlanan kadın işgücünün emek piyasasına katılımının giderek artmasıdır. Esnek çalışma uygulamalarının yaygınlaşması, şehirleşme, demografik yapıdaki değişmeler ve evlenme yaşının artması gibi nedenler kadın istihdamında ciddi bir artışı beraberinde getirmiştir (Sar, 2021: 21). Kadınların özellikle hizmet sektöründe geçici ve güvencesiz işlerde istihdam olmaları, kayıt dışı sektörlerin içinde yer almaları ve sendikalaşma eğilimlerinin yetersiz olması kadınların sendika üyeliği önündeki temel engellerdir. Ayrıca kadınlara yönelik emek piyasasındaki ücret eşitsizliği de kadınların sendika üyeliğini engellemektedir

[2] 28702 sayılı "Sendika Üyeliğinin Kazanılması ve Sona Ermesi İle Üyelik Aidatının Tahsili Hakkında Yönetmelik" 09.07.2013 RG (İşsizlerin reel bir üye kaybı olarak değerlendirilebilme durumu adı geçen yönetmeliğin m.12'de düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, bir yıldan fazla işsiz kalan işçinin sendika üyeliği kendiliğinden sona erer.)

(Kopuk&Taşoğulları, 2019: 84). Kadınların işgücüne katılım oranlarının özellikle gelişmiş OECD ülkelerinde daha olduğu görülse de ülkemizde de bu oran her geçen gün artmaya devam etmektedir. Tablo 2'de OECD ülkelerinde ve ülkemizde kadınların işgücüne katılım oranları yıllara göre gösterilmiştir.

Tablo 2: Türkiye ve OECD Ülkelerinde Kadınların İşgücüne Katılım Oranları

Ülke/Yıl	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2021
OECD	40,9	41,7	42,3	42,9	43,6	44	44,5
Türkiye	29,9	28,5	26,6	24,9	28,1	30,7	32

Kaynak: Labor force, female (% of total labor force) - Turkiye, OECD members | Data (worldbank.org) (20.03.2023)

Tablo 2 incelendiğinde OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranlarında yıllara göre istikrarlı bir artışın olduğu görülmektedir. Aksine ülkemizde ise bu oran sürekli olarak dalgalı bir görünüme sahiptir. 1990 sonrasında kadınların işgücüne katılım oranının en düşük olduğu yıl olan 2005'ten sonra, bu oranın istikrarlı bir şekilde yükseldiği ve 2021'de %32'ye kadar ulaştığı görülmektedir. Öte yandan kadınların sendikalaşma oranları ise oldukça düşük bir seviyede kalmaktadır. Ülkemizde sağlık ve sosyal hizmetler iş kolu (%24,9), ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar işkolu (%24,4) ve genel işler işkolu (%16,4) dışında yer alan işkollarında kadınların sendikalaşma oranları nispeten çok daha düşüktür. Nitekim ülkemizde kadınların daha çok güvencesiz, düşük ücretli, esnek ve kayıt dışı alanlarda yoğun olarak istihdam olmalarından dolayı her 10 kadından sadece 1 tanesi sendika üyesi yapılabilmiştir (EMAR, 2023).

1.1.2.5. Kayıt Dışı Sektörün Genişlemesi

Küreselleşme sonrasında tüm dünyada hızla genişlemeye başlayan kayıt dışı ekonomi hem çalışma standartlarını sürekli olarak eritmekte hem de sendikaların örgütlenebileceği alanları hızla daraltmaktadır. Ülkemiz açısında da kayıt dışılık oldukça ciddi bir örgütlenme problemidir. Nitekim Türk-iş tarafından yapılan bir araştırmaya göre sendikaların örgütlenmesini etkileyen faktörlerin başında kayıt dışılığın ortaya çıkardığı problemler gelmektedir (Yorgun, 2007: 53). Türkiye'de kayıt dışı ekonominin sebep olduğu iktisadi kayıplar ekonomik gelişmeyi engelleyecek kadar ciddi boyutlara ulaşmıştır. TÜİK verilerine göre 2015 yılında kayıt dışı istihdamın oranı % 33,6 iken 2016 da %33,9 ve 2020'de ise %31 seviyesindedir. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere kayıt dışılık hem ekonomik gelişme için bir yük hem de sendikalar için bir tehdittir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sendikalar hızla gelişen kayıt dışı sektöre yönelik politikaların belirlenmesi için kamuoyu oluşturulması ve bu alanlarda istihdam olan çalışanların örgütlenmesi için gerekli eylemlerin yapılması adına çaba sarf etmektedir. Bunula birlikte sendikaların örgütlenme stratejilerinde kayıt dışı ekonomiye son yıllara kadar gereken önemi vermediği de görülmektedir. Bu, sendikaların çağın şartlarını tam olarak okuyamadığının ve enformel sektöre geçici bir alan gözü ile baktığının da bir göstergesidir (Güler, 2016: 148). Ancak sendikaların düşündüğünün aksine yıllar geçtikçe enformel sektör daha da genişlemiştir. Bu alanda çalışan işçilerin sendika üyesi olabilmesi umudu ise 2013 yılında tamamen sona ermiştir. Çünkü 2013'te sendika üyeliğinin e-devlet üzerinden yapılması ile herhangi bir sigorta kapsamında bulunmayan çalışanın sendika üyesi olabilme olanağı tamamen kaybolmuştur.

Öte yandan kayıt dışı sektörün genişlemesi, sendikal hareketi doğrudan olduğu kadar dolaylı olarak da etkilemektedir. Tıpkı işsizliğin sendika üyesi olan çalışanlar üzerinde bir baskı unsuru olması gibi kayıt dışı ekonominin genişlemesi de benzer bir etkiye sahiptir (Urhan, 2007: 62). Nitekim artan kayıt dışılık işçiler için bir korku ve baskı unsur olmaya devam etmektedir. Bu, işçi sınıfının pazarlık gücünü kırılmakta ve işçileri düşük ücretler ile çalışmaya mahkûm bırakılmaktadır. Bu sebeple iş güvencesi çalışanlar açısından son derece önemli bir unsurdur.

Kayıt dışı istihdamın ve işsizliğin yüksek olduğu bir ekonomide işten ayrılmak işçi için yoksulluk anlamına gelebilmektedir. Bu tür göstergelerin yüksek olduğu ekonomilerde ise sendikalar önceliklerini iş güvencesi üzerine yoğunlaştırmaktadır. Ancak bu tür savunmacı bir anlayışla izlenen politikalar sonucunda, sendikalar düşük ücret artışlarına rıza olmak zorunda kalmakta ve işçilerin sendikalara olan güveni kırılmaktadır (Akkaya, 2013).

1.1.2.6. İşyerleri Ölçeğinin Küçülmesi

Sanayi toplumunun dönüşümü ile birlikte, bu toplumun temel bileşenlerinden birisi olan kayan bant sistemi ile kitle üretimi yapan devasa fabrikalar da küçülmek zorunda kalmıştır. Küresel ticaretin gelişmesi, mal ve hizmetlere olan tüketici taleplerin çeşitlenmesine neden olmuş ve büyük fabrikaları daha esnek üretim yapan birimlere ayrılmaya zorlamıştır. Böylece Fordist üretimin krizden çıkış noktasını esnek üretim teknikleri olmuştur (Lipietz, 1997: 14). Bu dönüşümle beraber işyeri ölçeği alabildiğince küçülmüş ve 2000'lere gelindiğinde istihdamın yarısından fazlası küçük boy işletmelerde yoğunlaşmıştır. Günümüzde ise tüm dünyada toplam işyeri içerindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin payı %97'e kadar ulaşmıştır (Güler, 2006: 46).

Sendikalar büyük fabrikalarda geniş işçi kitlelerine ulaşabilirken işyeri ölçeğinde meydana gelen daralma ile bu lükslerini kaybetmişlerdir. Nitekim büyük fabrikalarda örgütlenme ne kadar kolaysa, küçük işletmelerde de ise aynı oranda zordur. Ayrıca işyeri ölçeğinde meydan gelen daralma iş güvencesini de olumsuz açıdan etkileyerek sendikal hareketi zayıflatmıştır. Nitekim iş güvencesinden yaralanabilmenin koşulları 4857 sayılı kanun 18. maddesinde çalışan sayısına göre düzenlenmiştir. İşyeri ölçeğinin küçülmesine bağlı olarak dikkate alınması gereken koşul ise "otuz veya daha fazla işçi çalıştıran bir işyerinde" çalışma olarak belirlenmiştir.[3] İşçinin iş güvencesine sahip olmadığı küçük ölçekli işyerlerinde sendikaların örgütlenme oranları tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de oldukça düşüktür. Çünkü küçük ölçekli işyerlerinde işverenler çalışanların sendika üyesi olmasına sıcak bakmamakta ve sendikaların yetki kazanmaması için önlemler almaktadır(Mahiroğlulları, 2001: 175).

1.1.3. İşkolu Sayılarının Azaltılması

Sendikalar arası rekabete neden olan bir diğer faktör ise, iş kollarının azaltılması ile sendikaların toplu iş sözleşmesi için örgütlenmesi gereken çalışan kişi sayısının artmasıdır. 1963 tarihli 274 sayılı kanun ile otuz dört olarak belirlenen iş kolu sayısı 1983 tarihli 2821 sayılı kanun ile yirmi sekize ve daha sonra 2012 tarihinde ise 6356 sayılı kanun ile yirmiye düşürülmüştür. Bu iş kolları ise; avcılık, balıkçılık, tarım ve ormancılık; gıda sanayi; madencilik ve taş ocakları; petrol, kimya, lastik, plastik ve ilaç; dokuma, hazır giyim ve deri; ağaç ve kâğıt; iletişim; basın, yayın ve gazetecilik; banka, finans ve sigorta; ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar; çimento, toprak ve cam; metal; İnşaat; enerji; taşımacılık; gemi yapımı ve deniz taşımacılığı, ardiye ve antrepoculuk; sağlık ve sosyal hizmetler; konaklama ve eğlence işleri; savunma ve güvenlik; genel işler şeklinde belirlenmiştir.[4]

İş kollarının düşürülmesi ile birlikte sendikaların örgütlenmesi gereken çalışan sayısı da artmaktadır. Her ne kadar toplu iş sözleşmesi için sendikaların sağlaması gereken işkolu yetki barajı %1'e düşürülmüş olsa da, bu oran hala oldukça yüksektir. Nitekim sendikalaşma oranının oldukça düşük olduğu ülkemizde, iş kollarının düşürülmesi beraberinde sendikalar arası rekabeti de artırmıştır. Bununla ilgili olarak, uygulamada iş kollarındaki değişimin sendikalar arası rekabete olan etkisini gösteren çarpıcı bir örnek de mevcuttur. 1983 tarihli 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile çimento ve toprak işkoluyla cam işkolunu birleştirilmiştir. 1980'deki askeri darbe ile birlikte DİSK'in faaliyetleri 12 yıl boyunca durdurulduğu için Türk-İş'e bağlı iki sendika olan Türkiye Çimse-İş sendikası ve Kristal-İş sendikaları bir birinin rakibi haline dönüşmüştür. İş kollarının birleştirilmesi ile çok daha dar bir iş kolu olan cam işkolunda faaliyet

[3] 4857 sayılı İş Kanunu, İş sözleşmesi, Türleri ve Feshi, Madde 18

[4] Resmi Gazete, 20130126-23.pdf (resmigazete.gov.tr)

gösteren Kristal-İş sendikası, değişiklikle birlikte çok daha geniş bir alanda örgütlenme mecbur bırakılmıştır. Ayrıca 2821 sayılı yasa ile iş kolu toplu iş sözleşmesi barajının %10 olarak belirlenmesi bu iki sendika arasındaki rekabeti iyice keskinleşmiştir. Aynı konfederasyona bağlı olan bu iki sendika arasında yapılan zımni iş bölümü ile her iki sendika da %10 barajı geçebilmiştir (Uçkan, 2004). İşkolundaki değişim bu örnekte olduğu gibi aynı konfederasyona bağlı sendikalar arası rekabeti dahi ortaya çıkarmıştır. Sendikalar arası rekabetin artması işçiler içi olumlu sonuçlar doğurması beklenirken, bu örnekte olduğu gibi benzer üst yapılar altında bulunan sendikalar arası işbirliği ile olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir.

İşkolu sayısının 20'ye düşürülmesini inceleyen ILO raporuna göre, bu değişikliği bazı sendikalar olumlu olarak değerlendirirken bazısı ise olumsuz olarak değerlendirmektedir. Konuya olumlu açıdan yaklaşan sendikalar için işkolu sayısının düşürülmesi güçlü sendikacılık için bir gerekliliktir ve bu değişiklik parçalı bir halde bulunan sendikal hareketi birleştirebileceği için isabetlidir. Nitekim raporda "*…örgüt denen yapı biraz daha güçlü olmalı. Sayının düşmesi de bu gücü artırır. İşkolu sayısı azaldı diye sendikalar arasında kimse birleşmedi. Zayıf sendikalar zararlıdır*" şeklinde bir görüş bulunmaktadır. Öte yandan değişimi olumsuz addeden sendikalara göre ise işkollarının birleştirilmesinden sonra işkollarında işçi sayıları yükselmiş ve önceden barajı geçebilen bazı sendikalar son değişiklikle baraj altında kalmışlardır. Bu işkollarında barajı geçebilen sendika sayısını azaltmakta ve eskiden barajı geçebilen sendikaların ve üyelerinin sendikal haklardan mahrum kalmasına neden olarak sendikalar arası rekabeti olumsuz olarak etkilemektedir. Nitekim rapordaki *"… Hatta sendikalar arasında 'birleşme pazarlıkları' yaşandı. Baraj altında kalanlar, diğer sendikalar ile birleşme yoluna gitmeyi düşündü…*" ifadesi bu duruma işaret etmektedir. Ayrıca yeni değişiklik ile işyerlerinin hangi işkoluna geçeceği meselesi de tam olarak çözüme kavuşmamış ve beraberinde yeni sorunları getirmiştir (ILO, 2018: 35).

2. Sendikalar Arası Rekabetin Boyutları ve Örgütlenme Yöntemleri

Sendikaların arasında olan rekabet işçilerin beklentilerine daha iyi cevap vermek adına sendikaları zorlamakta ve bu süreçten işçiler avantajlı çıkmaktadır. Ancak Tablo 3'te gösterildiği üzere işkollarına göre örgütlenme oranları oldukça yetersiz kalmakta ve örgütlü alanlarda ortaya çıkan sendikalar arası rekabeti ülkemiz açısından bir lükse dönüştürmektedir.

Tablo 3: İşkollarındaki İşçi Sayıları ve Sendikalaşma Oranları 2023 (Ocak)

İşkolu	Toplam İşçi	Toplam Üye Sayısı	İşkolu Örgütlenme Oranı (%)
Avcılık, Balıkçılık, Tarım ve Ormancılık	176,352	42,885	24.36
Gıda Sanayi	711,977	87,120	12.27
Madencilik ve Taş Ocağı	211,349	43,098	20.44
Petrol, Kimya, Lastik, Plastik ve İlaç	600,351	65,541	10.95
Dokuma, Hazır Giyim ve Deri	1,341,007	114,433	9.02
Ağaç ve Kâğıt	292,766	22,855	8.76
İletişim	197,103	25,986	14.73
Basın, Yayın ve Gazetecilik	99,348	10,701	10.8
Banka, Finans ve Sigorta	315,980	103,529	32.79

Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar	4,211,656	287,527	8.06
Çimento, Toprak ve Cam	191,237	39,696	20.8
Metal	1,919,028	340,735	17.81
İnşaat	1,525,729	52,618	4.68
Enerji	264,657	79,853	30.21
Taşımacılık	955,994	95,671	10.09
Gemi Yapımı ve Deniz Taşımacılığı, Ardiye ve Antrepoculuk	232,799	19,501	8.4
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	708,965	251,743	38.87
Konaklama ve Eğlence İşleri	1,050,458	53,620	6.54
Savunma ve Güvenlik	240,172	77,731	32.47
Genel İşler	916,585	508,647	58.33
Toplam	**16,163,549**	**2,330,988**	**14.42**
Kaynak: https://www.csgb.gov.tr/media/90468/ocak_2023-isci.pdf. (20.03.2023)			

Tablo 3 incelendiğinde, sendikaların daha çok belediyeleri içeren Genel İşler İşkolunda % 58.33'lük bir örgütlenme başarısı yakaladığı görülmektedir. Nitekim Hizmet-İş işkolundaki işçilerin %28'ini örgütleyerek birçok işkolundaki toplam örgütlenme oranını tek başına geçebilmiştir. Genel İşler İşkolundaki bu oranları, sendikalar ve siyaset arasındaki ilişkinin bir yansıması olarak görmek çok da yanlış olmayacaktır. Genel İşler İşkolunu sırasıyla Sağlık ve Sosyal Hizmetler İşkolu (% 38,87) ve Banka, Sigorta ve Finans İşkolu (% 32,79) izlemektedir. Örgütlenme konusunda en düşük başarı ise İnşaat İşkolu (% 4.68) ve Konaklama ve Eğlence İşleri İşkolunda (% 6.54) görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ise tüm işçilerin sadece %14.42'si örgütlenebilmiştir. Düşük örgütlenme oranlarından hareketle, daha önceden örgütlenmiş alanlarda örgütlenmeye çalışmak Türk sendikacılığı açısından bir lükse dönüşmektedir.

2.1. Dünya'da ve Türkiye'de Örgütlenme Yöntemleri

Üye tabanlarını daraltan ve sendikalar arası rekabeti arttıran nedenlerden dolayı sendikalar, üye sayılarını arttırabilmek ve pazarlık güçlerini koruyabilmek için farklı örgütlenme stratejileri izlemişlerdir. Bu stratejilerin bazıları değişen koşullara yeniden adapte olabilmeyi amaçlarken bazıları ise günü kurtarmaya yöneliktir. Aktif örgütlenme stratejileri, sendikaların yeni üyeler bularak sendikal örgütlenme tabanlarını genişletmeye yönelik uygulamaları kapsarken pasif örgütlenme stratejileri ise mevcut üyelerin korunmasına yönelik uygulamalardır (Uçkan, 2000: 7).

2.1.1. Kadınların Sendikalaşma Oranının Arttırılması

Aktif örgütlenme stratejilerinin başında kadın işgücünün örgütlenmesi gelmektedir. Hizmet sektörünün genişlemesi, atipik istihdam şekillerinin yaygınlaşması ve toplumsal eğitim seviyesinin yükselmesine paralel olarak kadınların işgücüne katılım oranları sürekli olarak artmaktadır. Bu sebeple sendikalar, kadınların örgütlenme oranlarının arttırılmasına yönelik politikaların belirlenmesi ve uygulanması için yoğun bir çaba sarf etmektedir. Bu strateji çerçevesinde sendikalar kadınların sendikal demokrasi bağlamında temsil edilmesinin

arttırılmasını öngörmekte ve kadınların sendikalara yönelik olan negatif bakış açısını değiştirmeye çalışmaktadır. Kadın işgücünün temsiliyeti kapsamında, Avrupa'daki sendikal örgütlenmelerin geçmişten günümüze kadar devam eden ve neredeyse her sendikaların kendisine özgü düzenlemeleri mevcuttur. Bu stratejilerin başında kadınlar komitelerinin kurulması ve kurulan bu kadın komiteleri ile kadınların toplu pazarlık süreçlerine dâhil edilmeye çalışılması gelmektedir. Nitekim Avrupa'da kadın üye sayısı bu yol ile arttırılmaya çalışılmakta ve şu an için bu uygulamalar işler bir yapıdadır (Bernaciak, McComrik&Hyman, 2014: 18). Kadın işgücünün sendikalaşması için uygulanan diğer bir strateji ise cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır. Bu kapsamda sendikaların cinsiyet eşitliğini garanti altına alabilmesi için etkinliklerinin denetlenmesi ve gerekli değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Bu stratejinin uygulanabilirliğinin sonuçları birçok araştırmaya da konu olmuştur. Sechei tarafından 2007 yılında yapılan bir araştırmaya göre tüm konfederasyonlar cinsiyet eşitliği için gerekli olan adımları attıklarını ifade etmelerine rağmen sadece üçte biri bu uygulamaları sistematik bir şekilde hayata geçirmiştir (Sechei, 2007: 21-22). Kadınların örgütlenmelerinin artması için diğer bir yöntemler ise örgüt liderlerinin cinsiyet eşitliği hakkında bilgilendirmesi ve kadın işçilerin yoğunlukta olduğu sektörlerde ekstra ücret artışlarının sağlanmasıdır (Sechei, 2017: 20).

Benzer uygulamalar Türkiye'de de uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren Türk sendikalarının kadın işgücüne olan bakışları değişmiş ve kadınların örgütlenebilmesi için daha fazla çaba sarf edilmiştir. Ayrıca bu yıllardaki "feminist hareket"in bir sonucu olarak, toplumda erkek egemen toplum söylemi gelişmiş ve kadın hareketleri sendikaların politikalarını etkileyebilmiştir. Avrupa'daki yapılara benzer şekilde Türkiye'de de kadın komiteleri kurulmuş ve eğitim seminerleri verilmiştir (Kaya, 2009: 220-221). Bu stratejiler ile kadınların sorunlarının tespit edilmesi ve gerekli önlemlerin alınmasının yanında, sendikal hareketin kadınlara benimsetilmesi de amaçlanmıştır. Ancak bu konudaki çabaların istenilen sonuçları vermediği ve kadınların sendikalaşma oranlarının erkeklere kıyasla hala düşük olduğu bilinmektedir. Çünkü sendikalar her ne kadar kadınların örgütlenmesine yönelik çaba sarf etse de hala erkek egemen bir örgütlenme stratejisi izlemektedir. Ayrıca kadınların sendika üyeliğinin yanında sendikaların yönetim yapılarına katılımı da benzer şekilde sınırlı kalmıştır. Kadınların sendikal harekete karşı duyarsız kalmasının diğer bir nedeni ise sendikalara olan güven duygularının kırılmasıdır. Nitekim sendikaların kadın çalışanların sorunlarını çözme konusunda şevksiz davranması, toplu pazarlık sürecinde kadınlara yönelik ücretli doğum izni ve süresi, kreş imkânı, çalışma süreleri ve ücret gibi konulara yönelik özel düzenlemelerin olmaması gibi sebepler kadınların sendikalara olan yaklaşımını olumsuz açıdan etkilemektedir (Kopuk&Taşoğulları, 2019: 84-85).

2.1.2. Göçmen İşgücünün Örgütlenmesi

Aktif örgütlenme yöntemlerinden bir diğeri ise göçmen işgücünün örgütlenmesi ile ilgili politikalardır. Göçmen işçilerin örgütlenmesi meselesi, ILO'nun kuruluşundan itibaren üzerinde titizlikle durduğu konu başlıklarından birisini oluşturmaktadır. Bu konu ile alakalı olarak çıkartılan İLO sözleşmelerinin birçoğunda yerli-göçmen işçi arasında bir ayrım söz konusu değildir. Böyle bir ayrıma gidilmemesinin sebebi ise ILO'nun sendikalaşma hakkını temel bir insan hakkı olarak addetmesidir (Erdoğdu, 2013: 205). Sendikaya üye olabilme hakkı temel bir insan hakkı olarak tanınmasına rağmen yabancı çalışanlar arasında sendikalaşma son derece düşüktür. Ayrıca tüm dünyada ekonomik ve siyasi krizlerden dolayı göçmen işgücünde sürekli bir artış yaşanmaktadır. Nitekim 2017 yılından itibaren uluslararası göçmen işgücü sayısı %3'lük bir artış yaşayarak 169 milyona ulaşmıştır (ILO, 2023). Göçmen işçilerin çoğunluğunun eğitim düzeyleri, vasıf seviyeleri, sendikalaşma eğilimleri ve güvence beklentileri son derece düşüktür. Bu sebeple göçmen işçilerin örgütlenmesi için birçok Avrupa ülkesinde farklı örgütlenme stratejileri izlenmiştir. Örneğin Fransa'daki iki konfederasyon (CGT ve CFDT) göçmen işçilerin istihdamı için çağrı hizmetleri ve geçici iş ajansları için büyük bir kaynak ayırmıştır. Ancak bu proje propaganda olarak işlevsel olsa bile üye artışı

konusunda başarısız olmuştur. Benzer uygulamalar diğer Avrupa ülkelerinde de görülmüştür. Nitekim Portekiz ve İspanya'da genç, kadın ve göçmen işçiler için özel bölümler kurulmuştur (Bernaciak, McComrik&Hyman, 2014: 21).

Türkiye bölgesel ve küresel krizler sonrasında ortaya çıkan göç dalgalarından en çok etkilenen ülke konumundadır. Ülkemizde sadece Suriye uyruklu olan göçmen sayısı 3.353.898 kişi olduğu hesaplanmıştır. Suriyeliler ile birlikte kayıtlı olan toplam göçmen sayısı ise Göç İdaresi Uyum ve İletişim Genel Müdürlüğüne göre 5 milyon 304 bin civarındadır (Multeciler.org.tr, 2023). Göçmen işçilerin kayıt altına alınması sendikal haklarını kullanabilmesi açısından önemlidir. Nitekim 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunun 3. Bölüm 17. maddesine göre yabancı uyruklu çalışanların sendikaya üye olması önünde bir engel bulunmamaktadır. Ek olarak Suriye uyruklu erkek göçmenlerin işgücüne katılım oranları da son derece yüksektir. Tablo 4'te göçmen Suriyeli işgücünün durumu gösterilmektedir.

Tablo 4: Suriye Uyruklu Göçmen İşgücü İstatistikleri

	Grup	Katılım Oranı	İşsizlik Oranı	NEİY Oranı
Suriyeli	Erkek	81,0	12,3	19,6
	Kadın	13,7	18,2	82,2
	Tümü	47,5	13,1	50,1
Türk	Erkek	77,9	9,6	12,6
	Kadın	37,6	14,3	30,7
	Tümü	57,8	11,1	21,5

*****Katılım Oranı: İşgücüne Katılım Oranı.
******NEİY: Ne Eğitimde ne İstihdamda ne de Yetiştirmede.

Kaynak: ILO, Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler, 2020.

Sonuç olarak, göçmen işgücünün örgütlenmesi sendikaların üye tabanlarını genişleteceği için hem uzun hem de kısa vadeli olarak uygun bir stratejidir. Sendikalar arası rekabetin bu kesimlerin örgütlenebilmesi açısından itici bir güç olduğu da söylenebilir. Ancak dünyada olduğu gibi ülkemizde de göçmen işgücünün örgütlenmesine yönelik çabalar hem yetersiz hem de başarısızdır. Bu başarısızlık, sendikaların yetersiz politikalarının yanında göçmen işgücünün sendikalara karşı olan olumsuz tutumundan da kaynaklanmaktadır (Tokol&Emirgil, 2022: 2538). Ayrıca Türkiye'de sendikaların sadece kayıtlı işgücünü örgütleyebilmesi ve göçmen işgücünün büyük bir bölümünün kayıt dışı sektörde istihdam olması da istenilen başarının yakalanamamasına etki etmektedir (Çoban, 2018: 208-209).

2.1.3. Üye Kazanmanın Teknolojik Boyutu

Bilgi, iletişim ve internet teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte sosyal medya kullanımı hem kişisel hem de kurumsal düzeyde alabildiğince yaygınlaşmıştır. Nitekim tüm dünyada 4,55 milyar insanın sosyal medyayı kullandığı bilinmektedir. Bu durum, sendikaların da dijitalleşen dünyaya ayak uydurulmasını kaçınılmaz kılmakta ve sendikalara özellikle sosyal medya kanalları ile amaç ve politikalarını duyurarak üye tabanlarını genişletmek için yeni olanaklar tanımaktadır. Örneğin, Britanya'da TUC (Trade Union Congress) etkin teknoloji kullanımı ile yeni üyeler elde edebilmeye çalışmaktadır. TUC işçiler için bilgisayar ve internet gibi bilgi iletişim teknolojilerinin etkin kullanımına örnek teşkil edecek bir uygulama (workSmart) başlatmıştır. Bu uygulama işçileri sahip olduğu haklar hakkında bilgilendirmekte ve sağlık, emeklilik ve iş bulma gibi konularda yönlendirmektedir (Bernaciak, McComrik&Hyman, 2014:

27). Bu ve benzeri uygulamalar tüm dünyada artış yaşamakta ve özellikle 2000'lı yıllardan itibaren sendikalar etkin olarak bu teknolojileri kullanmaktadır. Britanya'da yapılan bir araştırma, sendikaların bu yıllardan itibaren üye elde edebilmek için internet teknolojilerini giderek artan bir şekilde kullandığını göstermektedir. 55 işçi sendikası üzerinde yapılan araştırmaya göre 1994 yılında bir web sitesine sahip sendika oranı sadece %5'tir. Bu oran 1996'da %22 ve 2003'de ise %50 civarındadır (Ward&Wainer, 2003: 158). Günümüz açısından baktığımda ise sendikaların bilgi iletişim teknolojilerinden faydalanma oranları oldukça artmış ve bir internet sitesine sahip olmayan sendika neredeyse kalmamıştır. Nitekim bazı sendikaların artık sabit bir merkezi olmadan üyelerini ilişkilendirmek için açtığı sanal bir şubeleri bile mevcuttur. Bunun yanında Kuzey Avrupa'da sendikaların sahip olduğu internet ağı, sendika yetkilileri ve işyeri temsilcileri arasındaki temel iletişim aracı haline gelmiştir. Neredeyse tüm dünyada sendika üyelikleri internet üzerinden gerçekleştirilebilmesinin yanında, sendikaların birçoğunun internet sitelerinde Twitter ve Facebook linkleri de mevcuttur (Bernaciak, McComrik&Hyman, 2014: 27). Bunun gibi sayabileceğimiz birçok örnek, sendikaların artan rekabet ortamında üye kazanabilme ve hedeflerini geniş kitlelere duyurabilme adına interneti etkin olarak kullanıldığının göstergeleridir.

Türkiye acısından da durum pek farklı görülmemektedir. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'na göre 7 Kasım 2013'ten itibaren internet (e-devlet) üzerinden sendika üyesi olabilmek mümkündür. Ayrıca Türkiye'deki sendikaların yıllık veya aylık olarak çıkardığı dergileri, internet sitelerinde düzenli istatistikleri, güncel sorunlar veya yasa değişiklikleri ile ilgili bilgilendirmeleri mevcuttur. Nitekim Türkiye'deki internet kullanımını gösteren Grafik 2'ye bakıldığında, internet teknolojilerinin etkin kullanımı Türk sendikacılığı için oldukça önemlidir.

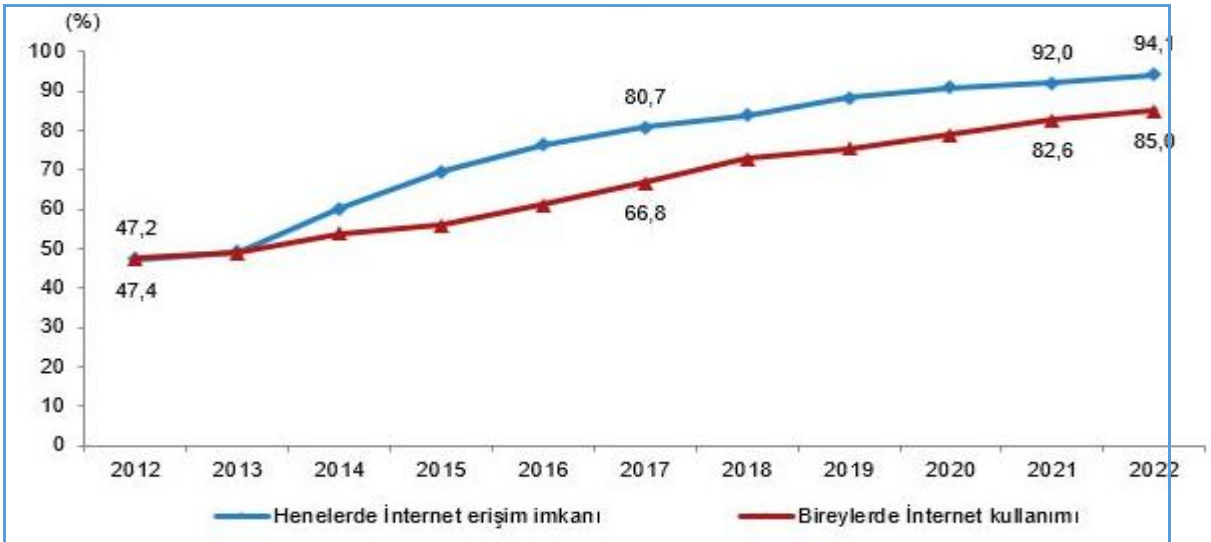

Grafik 2: Hanelerde İnternet Erişim İmkânı ve Bireylerde İnternet Kullanımı (2012-2022)

Kaynak:https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587 (21.03.2023)

Grafik 2 incelendiğinde ülkemizde internet erişimi olmayan hane sayısı son derece düşüktür. Bunun yanında, benzer şekilde internet kullanım oranları da son derece yüksektir. Ne var ki yapılan çalışmalar sendikaların sosyal medyaları etkin bir şekilde kullanamadığını da göstermektedir. Çelik, Suveydas ve Gürses'in yaptığı bir araştırmaya göre sendika ve yöneticileri için sosyal medya etkileşimleri oldukça düşüktür. Nitekim Twitter'da her 1000 takipçi başına sendika başkan hesapları için etkileşim oranı 9,48 iken bu oran konfederasyon hesapları için ise sadece 3,66'dır. Twiter kullanıcılarının platformu iyi vakit geçirme, kendini ifade etme ve bilgi edinme amaçları için kullandığından dolayı sendikaların kullanıcı

beklentilerini göz önünde bulundurmaları bir gerekliliğe dönüşmektedir (Çelik, Suveydas&Gürses, 2022: 185-186). Öte yandan her ne kadar yeni üye elde etme adına sosyal medya kullanımı sendikalara yeni alternatifler sunsa da yapılan araştırmalar aksi sonuçları da gösterebilmektedir. Zira işçiler iletişim açısından sendikaların sosyal medya kullanımını pozitif olarak değerlendirse de üyelik ve örgütlenme süreçlerinde yüz yüze iletişimin hala daha önemli olduğunu düşünmektedir (Sevgi&Tokol, 2020: 235).

2.1.4. Pazar Payı Sendikacılığı

Aktif örgütlenme stratejilerinin yanında, sendikalar tarafından günü kurtarmaya yönelik olarak pasif örgütlenme stratejileri de izlenmektedir. Bu stratejileri izleyen sendikalar, aynı işyerinde veya işletmede örgütlenen başka bir sendika ile rekabet içerisine girmektedir. Diğer sendikadan üye çalma politikası olarak da tanımlanan pasif örgütlenme stratejisinde bir sendikanın üye sayısının artması ancak diğer bir sendikanın üye sayısının azalmasını ile mümkün olabilmektedir (Uçkan, 2000: 19). Ne var ki bu strateji bir işyerinde örgütlenen sendikalar arasındaki üye dağılımını değiştirse de henüz sendikal hareket ile tanışmamış işçileri örgütlemeyi amaçlamadığı için sendikal hareket adına bir kayıptır. Nitekim daha önce Tablo 3'te detaylı olarak gösterdiğimiz üzere Türkiye'de sendikalaşma oranı arzu edilen seviyelerin oldukça uzağındadır.

Sendikaların pasif bir strateji izlemesindeki en önemli sebep daha önceden örgütlenmeyen ve sınıf bilinci düşük iş gücünü örgütlemeyi maliyetli görmesidir. Bu nedenle sendikalar pazar payı sendikacılığını seçme eğilimleri yükselmektedir. Pazar payı sendikacılığı, "sendikaların toplu pazarlık için gerekli çoğunluğu elde edebilmek adına diğer sendikanın üyesi olan çalışanları kendi üyesi yapmaya çalışması" şeklinde tanımlanmaktadır (Şenkal; 1998: 17). Sendikaların örgütsüz alanlarda eyleme geçebilmesi için gereken mali kaynaklarının olmaması durumunda, sendikalar pazar payı sendikacılığına gitmekte ve örgütlenmeyi destekleyen işverenler ile iyi ilişkiler kurmaktadır. Bu politikalar, sendikal hareketin işçiyi koruma ve haklarını savunma gibi temel amaçlarından uzaklaştırdığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Çünkü sendikalar bu tip bir örgütlenme stratejisinde işçilerin çıkarı yerine kendi çıkarlarını ön plana koymaktadır. Ancak pazar payı sendikacılığı kısa vadeli bir örgütlenme stratejisi olarak başarılı olsa da uzun vadede sendikaların güç ve üye kaybetmesine neden olmuştur (Yorgun, 2007: 57). Nitekim kadın istihdamının artması, işyeri ölçeğin küçülmesi, hizmet sektörünün gelişmesi ve esnek çalışma uygulamalarının artış göstermesi pazar payı sendikacılığı için olumsuz bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Başka bir ifade ile sendikalaşma oranlarını düşüren bu durumlar ile beraber, sendikalı alanlarda üye kazanmaya yönelik stratejiler uzun dönemde işlevini yitirmekte ve daha uzun soluklu ve kalıcı çözümlerin bulunması bir zorunluluğa dönüşmektedir (William, 1989: 261).

Türkiye açısından baktığımızda, pazar payı sendikacılığının örgütlenme konusunda yetersiz olmasının yanında farklı olumsuz sonuçları da görülmüştür. Nitekim geçmişte sendikaların iş sözleşmesi yapma ehliyeti amacıyla beyan ettikleri ve gerçeği yansıtmayan sahte istatistikleri bu duruma güzel bir örnektir. 6356 sayılı yasanın çıkarılması ile sendikalı çalışan istatistiklerinin hesaplanmasında SGK verileri esas alınmaya başlanmıştır. Bu yasandan önce ise otuz yıl boyunca, sendikaların iş kolundaki örgütlülük düzeyi bakanlığın verilerine bağlı olarak belirlenmiştir. Bu verilerin en son kullanıldığı tarih olan 2009 yılında sendikalı işçi sayısı 3,2 milyon iken sendikalaşma oranı ise % 60'tır (Murat, 2013: 147). Ancak SGK verileri üzerine göre bu oranlar son derece ütopiktir. Sadece bu örnek bile geçmişte ülkemizde toplu iş sözleşmesi yapabilme amacına dayalı bir sendikacılık anlayışının var olduğunu göstermektedir. Güncel olarak değerlendirildiğinde de pazar payı sendikacılığının hala etkin olarak sendikalar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Özellikle sağlık ve sosyal hizmetler, savunma ve güvenlik ile genel işler işkollarında pazar payı sendikacılığının izlerine sıkça rastlanmaktadır. Genel işler işkolunda örgütlenen Belediye-İş, Genel-İş ve Hizmet-İş sendikaları, belediyelerde örgütlendiği ve belediyeler ile arasında karşılıklı fayda ilişkilerinin kurulduğu için yerel

seçimlerin sonuçlarına bağlı olarak sendikalı üye sayıları dalgalanmaktadır. Nitekim 2019 yerel seçimlerinden sonra Belediye-İş'in İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'ndeki örgütlenme faaliyetleri hız kazanmıştır. Sağlık ve sosyal hizmetler işkolunda ise 696 sayılı KHK ile sürekli işçi pozisyonuna geçirilenler ile birlikte toplam işçi sayısı 653 bin 513'e yükselmiş ve bu işkolunda faaliyette bulunan sendikaların üye sayıları oldukça yükselmiştir. Ancak kadroya geçirilen işçilerin 20'nolu işkolundan devralındığı göz önüne alındında, bu sürecin pazar payı sendikacılığının bir örneği olduğunu ve sendikal harekete istenilen katkıyı sağlamadığını söyleyebilmek mümkündür (Kıdak&Hekimler, 2021: 2685-2686).

Türk sendikacılık hareketinin günü kurtaran ve değişen dünyaya ayak uyduramayan pazar payı sendikacılığı gibi pasif örgütlenme yöntemlerinden kurtulması bir gerekliliktir. Ekonomik veya siyasi sebeplerin neden olduğu bu tür politikaların iyi analiz edilmesi ve sendikaların neden yeni alanlarda örgütlenmeye gitmediğinin iyi analiz edilmesi bu aşmada oldukça kıymetlidir (William, 1989: 261).

Sonuç

1970'li yıllarda altın çağını yaşayan Türk sendikal hareketi, 1980 sorasındaki ekonomik ve siyasi etkenlerden dolayı giderek güç ve nüfuz kaybetmiştir. 1980 sonrasında hızla liberalleşen dünyaya Türkiye, 24 Ocak kararları ile ithal ikameci sanayi politikalarını terk ederek uyum sağlamaya çalışmıştır. Ancak Türk sanayisinin yeterince gelişemeden küresel rekabet ortamıyla baş etmek zorunda kalması ve hizmetler sektörünün hızla genişlemeye devam etmesi emek piyasalarında hızlı bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Nitekim sınıf bilinci düşük olan kadın ve beyaz yakalı çalışan sayısının artması, işyeri ölçeğinin giderek küçülmesi, işkolu sayısının düşürülmesi, deregülasyon çerçevesinde özelleştirme politikalarının uygulanması gibi nedenler sendikal hareketi hem zayıflatmış hem de sendikalar arasındaki rekabet ortamını giderek alevlendirmiştir. Küreselleşmenin hız kazandığı 1980 sonrasında tüm dünya gibi ülkemizde de yoksulluk ve işsizlik artmış, kayıt dışı sektör alabildiğince genişlemiş ve esnek istihdam türleri hızla yaygınlaşmıştır. Bu gibi faktörler işverenler tarafından bir baskı unsuru olarak kullanılmış ve artan iş güvencesizliği ise işçileri sendikal hareketten uzaklaştırmıştır.

Tüm dünyada emek piyasalarındaki dönüşüm üretimden istihdama kadar her alanı etkilemiş ve sendikalar bu dönüşüme ayak uydurabilme konusunda çağın oldukça gerisinde kalmıştır. Sendikalar değişen dünyaya uyum sağlayabilmek adına hem aktif hem de pasif bazı stratejiler belirlemişlerdir. Aktif stratejilerden ilkini, artan eğitim olanakları, evlilik yaşının yükselmesi, boşanma oranlarının ve şehirleşmenin artmasıyla emek piyasalarına katılım oranları giderek artan kadın işgücüne yönelik politikalar oluşturmuştur. Ülkemizde kadın işçilerin sınıf bilincini yükseltmek ve sendikalara olan kuşkucu bakışlarını değiştirmek için farklı uygulamalar izlenmiştir. Ancak sendikalar, kadınlara yönelik politikalarının yetersiz kaldığı ve istenilen başarıya ulaşamadığı, kadınların sorunlarının görmezden gelindiği ve hala erkek egemen bir örgütlenme politikası izlediği için eleştirilmektedir. Diğer bir aktif örgütlenme stratejisini ise başta ülkemizde ve tüm dünyada hızla artan göçmen işgücü oluşturmuştur. Ancak tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de göçmen işgücünün sendikalaşması süreci hem sendikalardan hem de göçmen işgücünden kaynaklanan sebeplerden dolayı istenilen başarıya ulaşamamıştır. Son aktif örgütlenme stratejisi ise artan internet kullanımından hareketle, sendikaların sosyal medya ve internet kullanımı ile yeni üyelere ulaşma ve sendikal bilinci güçlendirmek için propaganda yapma çalışmalarıdır. Sendikaların başta sosyal medya olmak üzere diğer internet araçlarını (internet siteleri, yayımlar, istatistikler vs.) yeterince kullandığı görülse de bu çabaların örgütlenme konusunda istenilen başarıya ulaştığını söyleyebilmek oldukça güçtür. Ancak artan sosyal medya ve internet kullanımı her şeye rağmen sendikalara üye kazanabilecekleri güçlü bir alternatif de sunmaktadır. Öte yandan sendikaların günü kurtarmak için pasif örgütlenme stratejileri izlediği de görülmektedir. Siyasi ve ekonomik açıdan güçsüz olan sendikaların yeni üye kazanımı için pazar payı sendikacılığına yönelmeleri mazur görülebilir. Nitekim bu tür sendikalar için sendikal bilinci zayıf alanlarda

örgütlenmek hem zaman hem de maliyet açısından bir yüktür. Ne var ki ülkemizde en fazla örgütlenme başarısı yakalanan sağlık ve sosyal hizmetler, savunma ve güvenlik ile genel İşler işkollarında pazar payı sendikacılığına yönelik politikalar hala etkin olarak uygulanan bir stratejidir. Ayrıca inşat işkolu, gemi yapımı ve deniz taşımacılığı, ardiye ve antrepoculuk işkolu ve konaklama ve eğlence işkolu gibi alanlarda örgütlenme oranları hala çift hanelere ulaşamamıştır. Tüm işkollarında ise örgütlenme oranı % 14,42'dir. Bu rakamlardan hareketle örgütlenmeyen çok büyük bir alan varken pazar payı sendikacılığına yönelik politikalar Türk sendikacılığı açısından bir kayba dönüşmektedir.

KAYNAKÇA

Akkaya, Y.(2013). Küreselleşme Kıskacında Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Temel Özellikleri. Petrol-İş Yıllığı, 2013. (10/12/ 2022 tarihinde http://arsiv.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/10_kiskac/. adresinden ulaşılmıştır).

Bernaciak, M., Gumbrell-McComrick, R.& Hyman, R..(2014) European Trade Unionism: from Crisis to Renewal.2014. Brussels: European Trade Union Institute

Çelik, İ., Suveydas, E. & Gürses, F. (2002). Kamu Sendikacılığında Sosyal Medya Kullanımı: Sendika-Paydaş Etkileşimi Üzerine bir Analiz. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 49, 175-190.

Çoban, B. (2013). Sendikal Örgütlenmede Yeni Deneyimler ve Değişen Stratejiler. Çalışma ve Toplum, 3(38) 375-412.

Çoban, B. (2018). Türkiye'de işsizlik Profili Bağlamında Suriyeli Gençlerin İstanbul İşgücü Piyasalarına Katılım Sorunları. Çalışma ve Toplum, 1, 193-216.

Demir, F. (2013). Sendikaların Kuruluşu ve İşleyişi. Çalışma ve Toplum Dergisi, 39(4), 17-42.

EMAR.. (2023). (20/3/2023 tarihinde EMAR Kadın Emeği Raporu (genel-is.org.tr) adresinden ulaşılmıştır).

Erdoğdu, S. (2013). Göçmen İşçilerin Sendikal Hakları. V. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu, 2013, Ankara, 197-222.

Güler Ayman, B. (2006). Sosyal Devlet ve Yerelleşme. Memleket Siyaset Yönetim, 2, 29-43.

Güler, Ş. (2016). Çalışma İlişkilerinde Dönüşüm ve Küreselleşmenin İşçi Sendikacılığına Etkisi ve Türkiye'deki Durum. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Harley, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 610(1), 21-44.

ILO. (2018). Türkiye'de Toplu Pazarlık Yetki Sisteminin İyileştirilmesi Kapsamında İhtiyaçların Analizi, 2018, Ankara.

ILO, (2020). Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler. (21/03/2023 tarihinde wcms_739463.pdf (ilo.org) adresinden ulaşılmıştır).

ILO. (2023). (21/03/2023 tarihinde İşgücü göçü: Küresel işgücü göçü 5 milyon arttı (ilo.org) adresinden ulaşılmıştır).

Kaya, C. (2009). Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü Sorunları ve Örgütlenme Eğilimleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Kıdak, E. & Uçkan Hekimler, B. (2021). Ulusal Sendikal Rekabetin Uluslararası Düzeyde Yansıması: Türkiye'de Taşımacılık İşkolu Örneği. Çalışma ve Toplum, 4(71), 2677-2712.

Lei, D. (1990). European Trade Unions and the Flexible Workforce. Industrial Relation Journal, 21(4), 260-273.

Lipietz, A. (1997). The Post-Fordist World: Labour Relations, İnternational Hierarchy and Global Ecolocy. Review of İnternational Poltical Economy, 4(1), 1-41.

Mahiroğulları, A. (2012). XXI. Yüzyıla Girerken Sendikacılık: Günümüzdeki Değişim, Dönüşüm ve Gelecek İçin Arayışlar. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1), 11-33.

Mahiroğulları, A. (2001). Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1) 161-190.

Mason, B.& Bain. P.(1993). Determinants of Trade Union Membership In Britain: A Survey of the Literature. Industrial and Labour Relations Rewiev, 46(2), 232-251.

Melih Kopuk, B& Taşoğulları, G. (2019). Çalışma Yaşamında Kadın ve Sendika ilişkisi. Fırat üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(1), 76-90.

Murat E., E. (2013). 6356 Sayılı Yasa'da Toplu İş Sözleşmesi Yetkisi. Çalışma ve Toplum Dergisi, 39(4), 143-164.

Mülteciler Derneği. (2023). (21/03/2023 tarihinde Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Ocak 2023 – Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (multeciler.org.tr) adresinden ulaşılmıştır).

Özveri, M. (2012). Güvencesiz Çalışmanın Hukuki Dayanakları. Çalışma ve Toplum, 2(33) 147-172.

Rahvancıoğlu, Münür. (2017). (11/12/2017 tarihinde http://sendika62.org/2017/10/gocmen-isciler-ve-calisma-yasami-munur-rahvancioglu-ankaradakilefkosa-org/ adresinden ulaşılmıştır).

Resmi Gazete. (2023). (20/03/2023 tarihinde 20130126-23.pdf (resmigazete.gov.tr) adresinden ulaşılmıştır).

Sar, E. (2021). Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı ve Türkiye'de Yansımaları. Safran Kültür ve Turizm Dergisi, 4(1), 20-40.

Sechei, C. (2007). Women In Trade Unions in Europe: Bridging the Gaps. (2007). Brussels: European Trade Union Confederation.

Sevgi, H. & Tokol, A. (2020). Sendikaların Sosyal Medya Kullanımına işçilerin Bakışı: Bursa ve Kırklareli Örneği. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 79, 299-328.

Şenkal, A. (1998). Globalleşen Dünyada Sendikalar Arası Rekabet. Çimento İşveren Dergisi, 17, 16-26.

Tokol, A. & Faik Emirgil, B. (2022). Göçmen işçiler ve Sendikalar: Sosyal Haklar ve ikilemler Bağlamında Sendikal Stratejiler. Çalışma ve Toplum, 4, 2509-2548.

Uçkan, B.(2000). Türkiye'de Sendikalar Arası Rekabet. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.

Uçkan, B.(2004). Türkiye'deki Sendikalar arası rekabete Çarpıcı Bir Örnek: Kristal-İş ile T.Cam-İş Arasındaki Mücadele. İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 6(1), Sıra:2/ No:178.

Urhan, B. (2007). Türkiye'de Sendikal Yapı ve Sorunlar. Yerel İş Barışı Kongre Tebliğleri, 2007, 1-28.

Ünsal, A. (2002). AB'de Geçici İstihdam ve Sendikaların Bakış Açısı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(7), 121-131

Yeşilyurt Temel, H. & Yapraklı, H. (2015). Küreselleşen Dünyada işsizlik. İCEP ResearchGate 1-11.

Yorgun, S. (2007). Türkiyede Sendikal Örgütlenmenin Güncel Sorunları ve Alternatif Öneriler. "İş,Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 9(2) 50-78.

Ward, S.& Wainer, L. (2003). Dinosaurs In Scberspace? British Trade Union and the Internet. European Journal of Communication, 18(2) 147-179.

Willman, P. (1989). The Logic of ‘Market-Share’ Trade Unionism: Is Membership Decline Inevitable?. Industrial Relations Journal, 20(4) 260-270.

Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Gözünden Deprem

Hilal YILMAZ[1]
Emre ARSLAN[2]

Giriş

Metaforlar, kişilerin kendi dünyalarını anlamalarına ve düzenlemelerine ilişkin son derece güçlü bir zihinsel haritalama ve modelleme sistemi olarak ifade edilmektedir (Arslan ve Bayrakçı, 2006). Bir diğer tanıma göre ise metafor, bilinen bir kavram veya alandan yeni bir alana bilgi transferi gerçekleştirme işlemidir (Tsoukas, 1991). Bireylerin, bir yaşantıdan diğerine geçiş ya da karşılaştırma yapmak için iki değişik kavramı veya düşünceyi ilişkilendirdiği sembolik bir dil aracı olarak kullandığı metafor kavramı zaman zaman benzetme, mecaz ve eğretileme gibi ifadeler yerine de kullanılmaktadır (Aydoğdu, 2008).

Metaforlar; kavram ve olguları daha geniş açıdan görmemize imkan tanıyıp (Arnett, 1999) içgörü ufkumuzu geliştirir, yeni ihtimallere kapı aralamaya (Morgan, 1998) ve kendimizi ifade etmemize yardımcı olur (Aydoğdu, 2008). Shuell ise (1990), "*Eğer bir resim 1000 kelimeye bedelse, bir metafor da 1000 resme bedeldir; çünkü bir resim sadece statik bir simge sunarken, bir metafor bir şey hakkında düşünmek için zihinsel bir çerçeve sunmaktadır.*" sözü ile metaforların bu gücünü ve önemini gözler önüne sermektedir. Özellikle erken çocukluk dönemindeki çocukların kendilerini farklı yollarla ifade etme süreçleri dikkate alındığında metaforlar da bir hayli önemli hale gelmektedir.

Afetler ve Deprem

Afet, bireyler için fiziksel kayıpların yanında ekonomik ve sosyal kayıplar ortaya çıkaran, toplumları etkileyen doğal, insan yapısı ya da teknolojik kökenli olaylar şeklinde tanımlanmaktadır (Durduran & Geymen, 2008). Tablo 1'de görüldüğü üzere doğal ve insan kaynaklı afetler çeşitli türlere ayrılmaktadır. Doğal afetler içerisinde, oluşturduğu etki ve dünya genelinde hissedilme yoğunluğu bakımından en çok bilineni ise depremdir (Karademir, Ortaç ve Bilinir, 2019). Deprem, yer kabuğunun içinde meydana gelen kırılmalar sebebiyle ani bir şekilde ortaya çıkan titreşimlerin dalgalar biçiminde yayılım göstererek geçtiği yerleri ve yer yüzeyini sarsma olayı olarak ifade edilmektedir. Deprem Bölgeleri Haritası dikkate alındığında ise ülkemizin %92'sinin deprem bölgeleri içerisinde yer aldığı, nüfusumuzun %95'inin deprem tehlikesi içerisinde yaşamını sürdürdüğü, büyük sanayi bölgelerinin %98'i, barajlarımızın ise %93'ünün deprem bölgesinde yer aldığı görülmektedir (AFAD, 2019).

Ülkemiz, dünya üzerinde en önemli deprem kuşaklarından biri olarak kabul edilen Alp-Himalaya kuşağı üzerinde bulunmakta olup etrafında oluşan deprem hareketliliği Afrika,

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi
[2] Uzman Öğretmen, Ulucami İlkokulu,

Avrasya ve Arabistan levhaları arasında süregelen karmaşık şekildeki levha tektoniği olaylarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu karmaşık tektonik olaylar açılma, kıtasal çarpışma, dalma-batma ve kaçış tektoniği şeklindedir. Türkiye, yüzyıllar boyunca büyük depremlerin gerçekleştiği yüksek sismik aktif Anadolu levhası üzerinde yer almaktadır. Ülkemizde 20. y.y.'ın başlangıcından itibaren büyüklüğü 7'nin üzerinde olan 20 deprem yaşanmıştır. Ortaya çıkan bu durum, Türkiye'yi depremler nedeniyle zarar gören ülkeler sıralamasında en üst basamaklara çıkarmaktadır. Öyle ki ülkemizde 1900-2023 yılları arasında hasara ya da can kaybına neden olan 269 deprem yaşanmıştır. Ağır hasar ve can kaybı açısından meydana gelen en büyük depremler sırasıyla 50.783 vatandaşımızın vefat ettiği 2023 Kahramanmaraş Depremi, 32.968 can kaybının yaşandığı 1939 Erzincan Depremi ve 18.373 kişinin vefat ettiği 1999 Gölcük merkezli Marmara Depremleridir (SBB, 2023).

Tablo 1. Doğal ve insan kaynaklı afetler (Gökçe & Tekin, 2012)

AFETLER	
DOĞAL AFETLER	**İNSAN KAYNAKLI AFETLER**
Deprem	Kimyasal kazalar
Heyelan	Büyük yangınlar
Su baskını	Terör
Kaya Düşmesi	Savaş
Çığ	Barajların yıkılması
	Enerji ve malzeme yokluğu

Deprem doğal bir felakettir ve engellenmesi mümkün değildir. Fakat bireyler çeşitli önlemler alarak ve bu konuda eğitim görerek depremin olası etkilerini azaltabilir. Deprem eğitimi adı verilen bu eğitim, okul öncesi eğitimden itibaren küçük yaşlarda başlayıp hayat boyu devam etmesi gereken bir eğitim sürecidir (Karakuş, 2013). Okullar ise bu eğitimin kitlesel şekilde verilebileceği en iyi mekânlardır (Öcal, 2005). Etkili ve verimli bir deprem eğitimi, bireylerin depremin olası zararlarından korunabilmesine ya da deprem sonucunda yaşanabilecek zararların hafifletebilmesine yardımcı olmaktadır (Aydın, 2010). Ayrıca deprem ile ilgili olarak eğitim alan bireylerin depremden daha az zarar gördüğü, eğitim almayan bireylerin ise depremin zararlarından daha çok etkilendiği bilinmektedir (Demirkaya, 2007). Aksi halde, öğrencilerin deprem hakkındaki bilgi eksiklikleri, depreme ilişkin geleneksel görüşlerini sürdürmelerine ve birçok kavram yanlışına düşmelerine sebep olmaktadır (Tsai, 2001: Ross & Shuell, 1993).

Okul Öncesinde Deprem

Genel anlamda deprem gibi doğal afetler çocuklarda şaşkınlık, korku ve güvensizlik yaratır. Çocuklar, bu travmayı bizzat kendileri yaşamış ya da görsel medya aracılığı ile izlemiş

olabilirler. Her iki koşulda da çocuklar travmayla ilişkili olarak çeşitli tepkilerde bulunabilirler. Bu tepkilerin ne kadar sürede ortaya çıkacağı, yoğunluğu ve ne kadarlık bir zaman diliminde süreceği çocuktan çocuğa değişkenlik gösterir. Yetişkinlerin yanı sıra çocuklarda da hayatı tehdit eden veya tehlikeye atan bir durum ile karşı karşıya kalındığında, vücut kendi dengelenmesini yeniden sağlamak amacıyla fiziksel tepkiler gösterebilir. Altını ıslatma, karanlık ortamlardan korkma, uyku ve yemek düzeninin bozulması, dikkatsizlik, bağırsak sisteminin kontrolünü kaybetme, seslere karşı duyarlılık, hareketliliğin olağan durumdan fazla ya da az olması, herhangi bir sebebi olmayan acı ve ağrı bu fiziksel tepkilere örnek olarak gösterilebilir (Erden, Erman ve Öztan, 2011). Yapılan birçok çalışmada da doğal bir afete ve özellikle de depreme maruz kalma durumunun, çocukların bilişsel ve sosyal gelişimlerini etkilediği tespit edilmiştir (Neria, Nandi & Galea, 2008; Tatsuta & ark., 2015; Cadamuro & ark., 2016).

Küçük yaştaki çocuklar en fazla bilmedikleri kavramlardan korkmaktadır. Bu sebeple eğitim öğretim sürecinde çocuklar için deprem bilincini artıracak konulara yer ayırmak ve bunu destekleyecek eğitim faaliyetlerini planlamak oldukça önemlidir. Bu durum onların zihinlerinde doğru bir deprem algısı meydana getirerek farkındalık düzeylerini artıracak ve deprem sonrası için güvenli ve emniyetli bir ortam için hangi adımlar atılabileceği, neler yapılması gerektiği konusunda onları hazırlayacaktır (Karabulut & Bekler, 2019). Okul öncesi eğitim çağındaki çocuklara yönelik depremle ilgili bilgilendirme çalışmaları ve düzenlenecek farklı etkinlikler onların yaparak yaşayarak öğrenmelerine katkı sağlayacaktır (Fetihi & Gülay, 2011).

Okul öncesi dönemdeki çocukların metaforik algılarının incelendiği Türkiye'deki çalışmalara bakıldığında 5-6 yaş çocuklarının fen ve matematiğe yönelik (Emen & Aslan, 2018); farklı ülkelerden çocukların okullarına ilişkin (Yazıcı & ark., 2018); öğretmen kavramına ilişkin (Karademir & Demirel, 2020); çevre sorunlarına yönelik (Ayvacı, Bülbül & Bebek, 2021) metaforik algılarının incelendiği görülmektedir. Yurt dışında ise okul öncesi çocukların (Solomon & Grimley, 2011) ve okul öncesi, ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin fen ve matematiğe yönelik metaforik algılarını (Ummanel, 2017) inceleyen çalışmalara rastlanmıştır. Çocukların depreme yönelik metaforik algılarının incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Deprem ile ilgili alanyazın incelendiğinde; afetlerin çocuklar üzerindeki etkisi (Scheeringa & Zeanah, 2008; Osofsky & ark., 2009), deprem yaşayan ve yaşamayan okul öncesi çocukların davranışsal/duygusal sorunlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi (Erkan, 2010), pandemi ve deprem süreci geçiren çocukların sosyal duygusal iyi oluşları ve psikolojik sağlamlıkları (Kalkuloğlu, 2022), öğrencilerin "deprem" algılarının fenomenografik analizle gözlemlenmesi (Aydın ve Coşkun, 2010), Deprem Bilinci Artırma Programı'nın (Debap) 6 yaş çocukları üzerindeki etkisi (Fetihi & Gülay, 2011), depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının, metafor analizi ile incelenmesi (Karakuş, 2013), depremi yaşamış olan 9. sınıf öğrencilerinin deprem kavramına yönelik algılarının nitel açıdan incelenmesi (Aksoy, 2013), okul öncesi çocukların deprem algılarının çizim yoluyla incelenmesi (Izadkhah & Gibbs, 2015), okul öncesi dönem çocuklarında deprem algısı (Çelik, Dur & Bayar, 2016), çocukların deprem ve ilişkili duyguları hakkında bilgi keşfi (Raccanello, Burro & Hall, 2017) ve okul öncesi dönem çocuklarında doğal afet farkındalığı (Sapsağlam, 2019) gibi çalışmalar yer almaktadır.

Çocukların deprem ile ilgili bilgileri ve depremi nasıl ifade ettiklerine ilişkin çalışmalar yeterli düzeyde değildir (Raccanello, Burro & Hall, 2017). Bununla beraber, bireylerin deprem gibi tehlikeli olaylara yönelik ön bilgileri, depremlerin neden olduğu zararları azaltmak için alınan önlemleri destekleyici bir faktördür (Hurnen & McClure; Tekeli-Yeşil, 2010). Bu sebeple, çocukların kendi gelişim evrelerine göre deprem gibi yaşanan afetleri nasıl algıladıklarını tespit etmek, bu konuda yapılması elzem çalışmalardandır (Deering, 2000). Ayrıca tüm insanlığı etkileyen ve ilgilendiren depremin ne olduğunu, ne anlama geldiğini, sonuçlarının nelere yol açabileceğini ve nasıl önlemler alınması gerektiği konusunda bilgi sahibi olan çocuklar ile beraber gelecek nesiller, deprem gibi doğal afetlere karşı daha duyarlı şekilde yetişecek, bireysel ve toplumsal anlamdaki sorumluluklarının bilincinde olan yetişkinler olarak toplum içindeki yerlerini alacaklardır (Aydın, 2010).

Bu noktadan hareketle mevcut çalışmanın Türkiye gibi deprem riski oldukça yüksek olan bir ülkede yaşayan çocukların depreme yönelik algılarının tespit edilmesi, hem var olan mevcut durumu ortaya koymak hem de müdahale, destek ve eğitim programlarının hazırlanmasına katkı sağlaması bakımından ilgili alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu araştırmada okul öncesi dönem çocuklarının depreme ilişkin metaforik algılarının incelenmesi amaçlanmıştır.

1- Okul öncesi dönemdeki çocukların metaforik algıları nelerdir?

2- Çocukların metaforik algıları hangi temalardan oluşmaktadır?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama aracı ve verilerin toplanması başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırma Deseni

Bu araştırmanın amacı okul öncesi dönemdeki çocukların “deprem” kavramına ilişkin metaforlarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda okul öncesi dönemdeki çocukların “deprem” kavramına ilişkin sahip oldukları metaforların neler olduğu ve deprem kavramına ilişkin metaforların ortak özellikleri dikkate alınarak hangi kavramlarla gruplanabileceği soruları yanıtlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik (olgubilim) yaklaşım kullanılmıştır. Fenomenolojik yaklaşım, bir grup bireyin ortak deneyimlerini vurgulamaktadır (Creswell, 2020). Nitel araştırma yöntem tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2022-2023 eğitim ve öğretim yılında Rize ili Güneysu ilçesinde yer alan bir okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 5 yaş grubundaki bir sınıftaki 19 (9 kız, 10 erkek) çocuktan oluşmaktadır. Çalışmada örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Okul idaresinin bu çalışmaya izin vermesi, sınıf öğretmeninin ve ailelerin bu çalışmanın çocuklarıyla yürütülmesine izin vermesi çalışma grubunun seçilmesinde etkili olmuştur.

Çalışma grubunda bulunan kız öğrencilerden ikisinin, erkek öğrencilerden ise birinin babasının jandarma personeli olduğu ve bu personelin Kahramanmaraş Depremi sonrası bölgedeki çalışmalara destek olmak amacıyla deprem bölgesine gittiği öğrenilmiştir. Ayrıca çocukların daha önce AKUT Arama Kurtarma Derneği'nin "Güven Ailesi ile Görevimiz Deprem" adlı eğitici çizgi filmi izlediği bilgisi alınmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecine başlamadan önce araştırmanın etik izni Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 05.03.2023 tarih ve E-18457941-050.99-83640 sayılı kararı ile alınmıştır. Ardından okul idaresi ve öğretmenden izin alınmış, son olarak ise ailelerden çocuklarının bu araştırmaya katılmalarına yönelik izin formu alınmıştır. Bu araştırmada okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların depreme yönelik metaforik algılarının belirlenmesi amacıyla çocuklar okuma yazma bilmediklerinden onlarla birebir görüşme yapılarak veriler toplanmıştır. Görüşmeler araştırmacılar tarafından çocukların okuluna gidilerek gerçekleştirilmiştir. Okulda bulunan kütüphanede, kütüphanenin diğer öğrenciler tarafından kullanılmadığı bir günde, çocukların boyuna uygun masa ve sandalyede, çocuk araştırmacının solunda olacak şekilde oturularak veriler toplanmıştır. Görüşmeye başlanmadan önce araştırmacı çocukların anasınıfına giderek onlarla tanışmış, kısa bir sohbet etmiştir. Okul öncesi öğretmeni de araştırmacıyı çocuklara tanıtmıştır. Niçin sınıflarına geldiğinden bahsetmiştir. Ardından araştırmacı sınıf listesine göre her çocukla sırayla görüşme yapmıştır. Araştırmacı çocukla selamlaşmış, kendini tekrar tanıtmış ve şu yönergeyi sunmuştur: "Merhaba, sana bir soru soracağım ve cevabını buraya yazacağım. Bu sorunun doğru ya da yanlış cevabı yok. İstediğin cevabı verebilirsin ve istediğin kadar düşünebilirsin." Ardından çocuğa "Deprem neye benzer? Neden?" sorularını sırayla yönelmiştir. Araştırmacı yanında getirdiği not defterine çocukların cevaplarını yazılı olarak kaydetmiş ve sonrasında veriler düzenlenmiştir. Araştırmanın verileri 06.03.2023 tarihinde yaklaşık 4 saat içinde toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Veri analizi sürecinde izlenen adımlar, verileri sınıflandırma, eleme, kategorilere ayırma, geçerlik ve güvenirliği artırma, frekansları hesaplama ve verileri yorumlama aşamalarından oluşmaktadır. Araştırmada verilerin analizinde tümevarımcı bir yol izlenmiştir. Araştırmada verilerin analizinde yüzde ve frekans kullanılmıştır. Öncelikle tüm formlar gözden geçirilmiş ve geçerli bir metafor içerip içermedikleri belirlenmiştir. Daha sonra geçerli metaforlar ve bu metaforların nedenleri bilgisayar ortamına kaydedilmiştir. Elde edilen yanıtlardan metaforlar belirlenmiştir. Depreme ilişkin metaforlar literatürde daha önce yapılan araştırmalar dikkate alınarak kodlanmıştır. Birbiriyle ilişkili kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Temalara göre veriler düzenlenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın güvenirliği için süreç ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca araştırmanın geçerlik ve güvenirliğini artırabilmek için bulgular katılımcıların özgün ifadeleriyle sunulmuştur. Bulgularda katılımcıların isimleri kullanılmamış, bunun yerine Ç1/Ç2 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcıların cinsiyeti ise K/E şeklinde kodlanarak sunulmuştur.

Bulgular

Araştırmaya katılan okul öncesi dönemdeki çocukların "deprem" kavramı hakkında geliştirdikleri metaforlarla ilgili olarak elde edilen bulgular tablolar halinde sunularak ve araştırma sorularına göre alt başlıklar halinde analiz edilerek yorumlanmıştır.

Tablo 2. Deprem kavramına ilişkin geliştirilen metaforların sayısı ve yüzdeleri

No	Metaforlar	Gruplar		*n*	*%*
		Kız	Erkek		
1	Sarsıntı	3	2	5	26.32
2	Rüzgar	2	1	3	15.79
3	Yıkılma	1	2	3	15.79
4	Deniz	-	3	3	15.79
5	Sel	1	1	2	10.53
6	Dağ	1	-	1	5.26
7	Ev	-	1	1	5.26
8	Tsunami	1	-	1	5.26
	Toplam	9	10	19	100

Tablo 2'de katılımcı çocukların "deprem" kavramına ilişkin belirttikleri metaforların frekans ve yüzde değerleri gösterilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, "deprem" kavramına ilişkin toplam 8 farklı metafor tespit edilmiştir. Ancak birden fazla sıklıkta oluşturulan metaforlar 5 adettir. En çok üretilen metafor %26.32 oran ile sarsıntıdır.

Deprem kavramına yönelik sarsıntı metaforunu kullanan katılımcı yanıtı:

"Dünyanın çekirdeği yapışıyor sonra sallanıyor deprem oluyor. Sandalyeler sallanıyor diye." (Ç3, E)

Rüzgar metaforunu kullanan katılımcı metaforunu kullanan katılımcı yanıtı:

"Rüzgarlar ağaçları sallar gibi." (Ç8, K)

Yıkılma metaforunu kullanan katılımcı yanıtı:

"Binaların hepsi yıkılıyor böyle, evler yıkılır, sağlam değildir." (Ç5, K)

Tablo 3. Deprem kavramına ilişkin geliştirilen metaforların kodları ve temaları

Metaforlar	Kodlar	Temalar	*%*
Sarsıntı Yıkılma	Yıkım	Yer kabuğu hareketi	42.11
Rüzgar Sel Tsunami	Afet	Doğa olayları	31.58
Deniz Dağ	Yeryüzü şekilleri	Coğrafya	21.05
Ev	Yuva	Mekan	5.26

Tablo 3'de deprem kavramına ilişkin geliştirilen metaforların kodları ve temaları yer almaktadır. Buna göre, çocuklar tarafından oluşturulan 8 metaforun 4 kod ve kodların 4 tema altında toplandığı, yer kabuğu hareketi temasını 8 (%42.11), doğa olayları temasını 6 (%31.58), coğrafya temasını 4 (%21.05) ve mekan temasını 1 (%5.26) metaforun oluşturduğu görülmektedir.

Tartışma

Okul öncesi dönemdeki çocukların deprem kavramına yönelik metaforik algılarının incelendiği bu araştırmanın sonucunda çocukların deprem kavramına yönelik 4 tema altında 4 kod ve 8 metafora sahip oldukları belirlenmiştir. Tümdengelimci bir yaklaşım ile belirlenen kod ve temalar metaforların ortak özellikleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Sarsıntı ve yıkılma metaforları çocukların depreme yönelik ilk metaforları olarak görülmektedir. Yer kabuğu hareketleri teması alında toplanan metaforlar depremin sarsıntı ile beraber yıkımla sonuçlanmasından dolayı çocukların metaforlarında yerini almaktadır. Kalkuloğlu (2022) hem pandemi hem de deprem süreci yaşayan çocuklarla yaptığı görüşme sonucunda çocukların depreme yönelik algılarında yer sarsıntısı, yeraltındaki kayaların birbirine çarpması gibi bilimsel tanımlara yer verdikleri tespit edilmiştir. Çelik, Dur ve Bayar (2016) Ağrı ilindeki bir anaokulunda öğrenim gören 5-6 yaş çocuklarının deprem algısını inceledikleri çalışmanın sonucunda çocukların depremle ilgili genel bilgilere sahip oldukları ancak yapılacaklar konusunda bilgi eksikliklerinin olduğu ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Sapsağlam (2019) 3-5 yaş aralığındaki çocukların doğal afet farkındalığını incelediği çalışmasının sonucunda dört ve beş yaş çocuklarının depremin nedenlerine yönelik yer sarsıntısı, çatlaklar, evlerin yıkılması ve yağmur yağması gibi cevaplar verdikleri görülmüştür. Erkoca Akköse (2008) okul öncesi çocukların doğa olaylarının neden-sonuç ilişkilerini belirlemede yaratıcı dramanın etkililiğini incelediği araştırmanın sonucunda program uygulanan çocukların deprem nasıl oluşur sorusuna, basıncın etkisiyle yer sallanıyor ve deprem oluyor gibi cevaplar verdikleri belirlenmiştir. Programdan önce ise çocukların bu soruya yer sallandığında, yağmur yağdığında ve evler sağlam olmadığında gibi cevaplar verdikleri tespit edilmiştir. Izadkhah & Gibbs'in (2015) İran'daki 5-6 yaş çocukların çizimleri yoluyla depreme yönelik algılarını tespit ettikleri çalışmada çocukların resimlerinde kaygı ve korku durumlarına yer verdikleri, depremden korunmak için kol ve bacaklarını kullandıkları, barınma için güvenli ve güvenli olmayan yerler çizdikleri belirlenmiştir.

Çocukların depremle ilgili belirttikleri metaforların büyük bir kısmı doğa olayları ile ilgilidir. Çocuklar depremi şiddetli rüzgar, sel ve tsunami metaforlarıyla açıklamışlardır. Kalkuloğlu (2022) hem pandemi hem de deprem süreci yaşayan çocuklarla yaptığı görüşme sonucunda çocukların depreme yönelik görüşlerinde toprak kayması ve sel ifadelerine rastlanmıştır. Nitekim Sapsağlam'ın (2019) 3-5 yaş aralığındaki çocuklarla doğal afet farkındalığına yönelik yürüttüğü çalışmanın sonucunda da çocukların en çok yangın olayını bildikleri ikinci sırada ise her yaş grubunda deprem cevabı verdikleri ortaya konulmuştur. Bir doğa olayı olarak deprem çocukların karşılaşma olasılığı yüksek bir afet olarak nitelendirilmektedir (Dal Zilio & Ampuero, 2023). Akman & Yıldırım'ın (2022) okul öncesi çocuklarda afet yönetimine dair gözlemler üzerine yürütülen çalışmasında da çocukların en bilinen afet olarak depremi belirttikleri ancak depremin nedeni ve yapılması gerekenler ile ilgili yeteri kadar bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmiştir. Öte yandan mevcut çalışmanın yürütüldüğü Rize şehrinde çocukların sel ve şiddetli rüzgar gibi doğa olayları ile karşılaşmaları daha olası olduğundan deprem afetine yönelik algılarında da ilk olarak rüzgar, sel gibi cevapların ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın sonucunda çocukların depremle ilgili belirttikleri metaforların bir kısmı coğrafya ile ilgilidir. Çocuklar depremi deniz ve dağa benzetmektedirler. Okul öncesi dönem çocuklarının yakın çevrelerinde gördükleri dağ, deniz gibi yeryüzü şekilleri onların depreme yönelik algılarını belirlemede etkili olmaktadır. Son olarak deprem ile ilgili çocuklar mekan

teması altında ev metaforunu kullanmışlardır. Depremin haberler aracılığıyla yansıtılırken ev görüntülerine yer verilmesinin, evlerin içinde ve dışında tahribat görüntülerinin sunulmasının çocukların deprem algılarında etkili olduğu düşünülmektedir. Çocuklar ayrıca bu durumu deprem yaşayan çocukların evsiz kalmalarıyla da ilişkilendirmişlerdir. Kalkuloğlu (2022) çocukların depremde kendilerini nasıl hissettiklerine yönelik elde ettiği veriler sonucunda çocukların çoğunluğunun olumsuz duygular içerisinde olduğunu ortaya koymuştur. Aydoğdu & Fofana'nın (2023) depremin okul öncesi çocuklara etkilerini incelendikleri araştırmada da çocukların fiziksel sağlıkları, beslenme, eğitim, sosyal yaşam ve psikoloji üzerinde depremin ciddi etkilerinin olduğu ortaya konulmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırmada depremi bizzat yaşamayan okul öncesi dönem çocuklarının depreme yönelik algılarında yer kabuğu hareketleri doğa olayları, coğrafya ve mekan temalarında algıların olduğu tespit edilmiştir. Çocukların var olan algılarının depremle ilgili verilecek eğitimlerle daha da geliştirileceği ve bilgilerinin artırılacağı düşünülmektedir. Nitekim Fetihi & Gülay (2011) 6 yaş çocuklarında Deprem Bilinci Artırma Programının olumlu katkıları olduğunu, çocukların depreme yönelik farkındalık ve bilgi düzeylerinde artış olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Johnson & ark. (2014) afet eğitim programlarının etkililiğine yönelik 35 çalışmayı incelemişler ve bu çalışmaların ortak özelliği olarak çocukların hem aile ortamında hem de onlara sunulan programlar aracılığıyla afetlere yönelik bilgi edindikleri ortaya konulmuştur.

Okul öncesi dönem çocuklarının depreme yönelik metaforik algılarının incelendiği bu araştırmanın bulgularına dayalı olarak araştırmacı ve uygulayıcılara çeşitli öneriler sunulmaktadır: Araştırmaya katılan çocuklar Rize ili Güneysu ilçesindeki bir ilkokula bağlı anasınıfında eğitim görmektedirler. Deprem riski en az düzeyde olan yerleşim yeri olması nedeniyle çocukların depreme yönelik algılarının daha somut ve bilimsel kökenli olduğu söylenebilir. Çocukların hiçbirinin daha önce deprem yaşamamış olması metaforik algılarında etkili olmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmanın deprem riski farklı düzeylerde olan yerleşim yerindeki çocuklarla yürütülerek çeşitli karşılaştırmalar yapılması önerilmektedir. Çocukların, ülkemizde en sık görülen deprem gibi doğal afetlere yönelik erken yaşlardan itibaren bilgilendirilmesi ve buna yönelik tatbikatların yapılması çocukların bu tür afetlere yönelik daha hazırlıklı olmalarını sağlayacaktır. Bu araştırma kapsamında veri toplama süreci, beş yaş çocuklarıyla gerçekleştirilmiş olup, veriler görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Okul öncesi dönem çocuklarının farklı veri toplama yöntemleri (resim çizdirme vb.) de kullanılarak depreme ve diğer doğal afetlere ilişkin metaforları ortaya konabilir. Ayrıca farklı yaş grupları dahil edilerek çocukların içinde bulunduğu gelişimsel çalışmalar yürütülerek, gelişim ve bilişsel düzeylerin depreme bakış açılarını inceleyen çalışmalar yürütülebilir.

Kaynakça

AFAD (2019). *Deprem nedir?* (18/05/2023 tarihinde https://www.afad.gov.tr/deprem-nedir adresinden ulaşılmıştır).

Akman, A., & Yıldırım, S. (2022). Okulöncesi öğrencilerinde afet yönetimine dair bir gözlem: Iğdır'da bir ilkokul örneği. *Anasay, 0*(21), 341-355. DOI: 10.33404/anasay.1156639

Aksoy, B. (2013). Depremi yaşamış olan 9. sınıf öğrencilerinin "deprem" kavramına yönelik algılarının nitel açıdan incelenmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken, 5*(1), 247-265.

Arnett, R. C. (1999). Metaphorical guidance: Administration as building and renovation. *Journal of Educational Administration, 37*(1), 80-89. doi:10.1108/09578239910253953

Arslan, M. & Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. *Millî Eğitim, 35*(171), 100-108.

Aydın, F (2010). İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin "deprem" algılamaları. *Turkish Studies (Elektronik), 5*(3), 801 - 817. DOI: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1574

Aydın, F. ve Coşkun, M. (2010). Observation of the students' "earthquake" perceptions by means of phenomenographic analysis (primary education 7th grade – Turkey). *International Journal of the Physical Sciences, 5* (8), 1324- 1330.

Aydoğdu, E. (2008). İlköğretim okullarındaki öğrenci ve öğretmenlerin sahip oldukları okul algıları ile ideal okul algılarının metaforlar (mecazlar) yardımıyla analiz [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Aydoğdu, F., & Fofana, A. (2023, February). Depremin küçük çocuklar üzerindeki etkileri ve müdahale programları. *In International Conference on Trends in Advanced Research* (Vol. 1, pp. 20-25).

Ayvacı, H. Ş., Bülbül, S., & Bebek, G. (2021). Metaphoric perceptions and views of preschool children' on the concept of environmental problems. *Manisa Celal Bayar University Journal of the Faculty of Education, 9*(1), 117-132. https://doi.org/10.52826/mcbuefd.922632

Cadamuro, A., Versari, A., Vezzali, L., & Trifiletti, E. (2016). Preventing the detrimental effect of posttraumatic stress in young children: The role of theory of mind in the aftermath of a natural disaster. *European Journal of Developmental Psychology, 13*(1), 52-66. https://doi.org/10.1080/17405629.2015.1055240

Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri*. (Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Çev. Ed.). İstanbul: Siyasal Kitapevi

Çelik, I., Dur, D., & Bayar, M. E. (2016). Okul öncesi dönem çocuklarında deprem algısı (Ağrı ili örneği). *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, 8* (Özel sayı), 63.

Dal Zilio, L., & Ampuero, J. P. (2023). Earthquake doublet in Turkey and Syria. *Communications Earth & Environment, 4*(1), 71.

Deering, C.G. (2000). A cognitive developmental approach to understanding how children cope with disasters. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing 13*(1), 7-16. DOI: 10.1111/j.1744-6171.2000.tb00070.x

Demirkaya, H (2007). İlköğretim öğrencilerinin deprem kavramı algılamaları ve depreme ilişkin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 0*(14), 68 - 76.

Durduran S.S ve Geymen, A. (2008). Belediyelerde toplam kalite yönetimi ve kent bilgi sistemi ilişkisi. *2. Uzaktan algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu*, 13-15 Ekim, Kayseri, Türkiye, (pp.1-14)

Emen, M., & Aslan, D. (2018). An investigation of preschoolers' perceptions about science and mathematics through metaphors. *European Journal of Education Studies, 4*(10), 110-127. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.1311803

Erden G., Erman H., & Öztan N. (2011). Çocuklar ve ergenlerde travmatik yaşantılar ve başetme, afetlerde psikososyal hizmetler birliği. Psikososyal Uygulamalar Katılımcı Kitabı, 97-141.

Erkan, S. (2010). Deprem yaşayan ve yaşamayan okul öncesi çocukların davranışsal/duygusal sorunlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28* (28) , 55-66.

Erkoca Akköse, E. (2008). Okulöncesi eğitimi fen etkinliklerinde doğa olaylarının neden sonuç ilişkilerini belirlemede yaratıcı dramanın etkililiği [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Fetihi, L., & Gülay, H. (2011). Deprem bilinci arttırma programı'nın (DEBAP) 6 yaş çocukları üzerindeki etkisi. *International Online Journal of Educational Sciences, 2*(1), 1-17.

Fetihi, L., & Gülay, H. (2011). The effect of earthquake awareness development program (EADP) on 6 years old children. *International Online Journal of Educational Sciences, 3*(2), 663-678.

Gökçe O. ve Tetik Ç. (2012). Teoride ve pratikte afet sonrası iyileştirme çalışmaları, Ankara: AFAD Yayınları

Hurnen, F., & McClure, J. (1997). The effect of increased earthquake knowledge on perceived preventability of earthquake damage. *The Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies, 3.*

Izadkhah, Y.O ve Gibbs, L. (2015). A study of preschoolers' perceptions of earthquakes through drawing. *International Journal of Disaster Risk Reduction 14*(2), 132–139. Doi: https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2015.06.002

Johnson, V. A., Ronan, K. R., Johnston, D. M., & Peace, R. (2014). Evaluations of disaster education programs for children: A methodological review. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 9, 107-123.

Kalkuloğlu, A. (2022). Pandemi ve deprem sürecini yaşayan okul öncesi çocuklarının sosyal- duygusal iyi oluş ve psikolojik sağlamlıklarının incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.

Karabulut, D. & Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 5* (2) , 368-376. DOI: 10.21324/dacd.500356

Karademir, A., & Demirel, B. (2020). 48-69 aylık çocukların çizimlerinde "öğretmen": Bir metafor çalışması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30*(2), 189-201.

Karademir, N. & Ortaç, Y. & Bilinir, Ş. (2019). Earthquake perception and settlement relations in Samsat (Adıyaman). *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE),* 40, 248-265 Doi: https://doi.org/10.32003/iggei.557232

Karakuş, U. (2013). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının, metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 18*(29), 97-116. DOI: 10.17295/ataunidcd.31309

Morgan, G. (1998). *Yönetim ve örgüt teorilerinde metafor*. (Gündüz Bulut, Çev.Ed.). İstanbul: MESS Yayın

Neria, Y., Nandi, A., & Galea, S. (2008). Post-traumatic stress disorder following disasters: a systematic review. *Psychological medicine, 38*(4), 467-480. DOI: 10.1017/S0033291707001353

Osofsky, H. J., Osofsky, J. D., Kronenberg, M., Brennan, A., & Hansel, T. C. (2009). Posttraumatic stress symptoms in children after Hurricane Katrina: predicting the need for mental health services. *The American journal of orthopsychiatry, 79*(2), 212–220. https://doi.org/10.1037/a0016179

Öcal, A. (2005). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde deprem eğitiminin değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(1), 169-184.

Raccanello, D., Burro, R., & Hall, R. (2017). Children's emotional experience two years after an earthquake: An exploration of knowledge of earthquakes and associated emotions. *PLoS One*, *12*(12), 1-21. DOI: 10.1371/journal.pone.0189633

Ross, K.E.K. ve Shuell T.J. (1993). Children's beliefs about earthquakes. *Science Education, 77*(2), 191-205. https://doi.org/10.1002/sce.3730770207

Sapsağlam, Ö. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarında doğal afet farkındalığı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38*(1), 283-295.

SBB, (2023). *2023 Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu*. (16/04/2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/2023-kahramanmaras-ve-hatay-depremleri-raporu/ adresinden uluşılmıştır).

Scheeringa, M. S., & Zeanah, C. H. (2008). Reconsideration of harm's way: Onsets and comorbidity patterns of disorders in preschool children and their caregivers following Hurricane Katrina. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, *37*(3), 508-518. DOI: 10.1080/15374410802148178

Shuell, T. J. (1990). Teaching and learning as a problem solving. *Theory into Practice, 29*(2), 102-108. https://doi.org/10.1080/00405849009543439

Solomon, C., & Grimley, M. (2011). Metaphors used by year 5 and 6 children to depict their beliefs about maths. *Mathematics: Traditions and [New] Practices Conference*. Alice Springs, Australia.

Tatsuta, N., Nakai, K., Satoh, H., & Murata, K. (2015). Impact of the great east Japan earthquake on child's IQ. *The Journal of pediatrics, 167*(3), 745-751. DOI: 10.1016/j.jpeds.2015.06.033

Tekeli-Yeşil, S., Dedeoğlu, N., Braun-Fahrlaender, C., & Tanner, M. (2010). Factors motivating individuals to take precautionary action for an expected earthquake in Istanbul. risk analysis: *An International Journal, 30*(8), 1181-1195. DOI: 10.1111/j.1539-6924.2010.01424.x

Tsai, C.-C. (2001). Ideas about earthquakes after experiencing a natural disaster in Taiwan: An analysis of students' worldviews. *International Journal of Science Education, 23*(10), 1007-1016. DOI:10.1080/09500690010016085

Tsoukas, H. (1991). The missing link: A transformational view of metaphors in organizational science. *The Academy of Management Review, 16*(3), 566-585. https://doi.org/10.2307/258918

Ummanel, A. (2017). Metaphorical perceptions of preschool, elementary and secondary school children about science and mathematics. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education, 13*(8), 4651-4668.

Yazıcı, E., Çelik, M., Yıldırım, F. N., Altıntaş, E., & Güneş, A. (2018). Okul öncesi dönemdeki çocukların okul kavramına ilişkin metaforik algıları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (35), 64-86.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İtilaf Devletleri Tarafından İzmir Sancağının Kazalarına Yapılan Deniz ve Hava Bombardımanları*

Abdullah Doğtekin[1]

1. Giriş

I Dünya Savaşı döneminde İtilaf Devletleri bir taraftan Çanakkale cephesini açarak boğazı geçmeye çalışırlarken diğer taraftan da İzmir'i havadan ve karadan bombardımana tabi tutmuşlardır. İzmir'in İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük kenti olmasının, Akdeniz'e gelebilecek Alman denizaltıları için uygun bir toplanma merkezi konumunda bulunmasının ve Doğu Akdeniz'deki İtilaf donanmasının güvenliğinin sağlanmak istenmesinin bunda önemli bir payı bulunmaktadır (Özamakas, 2011, s.) İtilaf Devletleri esasen, yaptıkları Çanakkale harekatının bir karşılığı olarak kendilerine denizaltılarla karşılık verileceğinden ve bu bağlamda İzmir'in Alman denizaltılarının üssü olacağından oldukça fazla endişe etmekteydiler. Bu durum İzmir bombardımanında oldukça etkili olmuştur. Fakat bu hususun yanı sıra Çanakkale deniz harbinin başarısız olması üzerine dikkatleri İzmir'e çekerek Çanakkale'deki askeri gücün bir kısmını İzmir bölgesine çekmek, halkta şehrin her an işgal edilebileceği düşüncesini uyandırarak halkı korku ve endişeye sevk etmek suretiyle psikolojik bir baskı uygulamak ve bölgeyi ekonomik anlamda çöküntüye uğratmak da diğer amaçları arasında bulunmaktadır (Mehmetefendioğlu, 1993, ss.347-370; Sarıçelik, 2007, s.188). İzmir ve çevresinin düşman tehdidi altında ve saldırılara açık bir vaziyette bulunduğu daha Balkan savaşları sırasında anlaşılmış ve bu nedenle yönetim birtakım önlemler alma arayışı içerisine girmişti. Dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Avrupa bankalarından kredi bulmaya çalışan Cavit Bey'e yazdığı mektupta İstanbul, Çatalca, Tekirdağ, Gelibolu, İzmir ve Boğazların öncelikli olarak güçlendirilmesi gerektiği tespitinde bulunuyor ve İzmir'in tahkimatı için 3.000.000 Osmanlı lirasından oluşan bir meblağı harcama listesine dahil ediyordu (Öcal, 2015, s.38). Günlüğüne 9 Mart 1913 tarihinde *"İzmir'de dahi kuvayı cesime cemedeceğim. Zira müttefikinin oraya da tasallutları muhtemeldir…"* diye not düşen Mahmut Şevket Paşa'nın bu öngörüsü nihayetinde Mondros Mütarekesi'nden sonra uygulamaya konulacaktır (Bardakçı, 2014, s.86-100). Bu nedenle düşman donanmasının olası bir saldırısına karşı tedbir olarak, Akdeniz sahil ve adaları fenerlerinin söndürülmesi talimatı verilmiştir (Sürgevil, 2009, s.78). Müttefik güçlerin Gelibolu'da çökertilmesi sonrasında yeni bir deniz stratejisi geliştiren İngilizler, serbest kalan Osmanlı V. Ordusunun yıkıcı gücünün başka bir yerde görevlendirilmesini amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı askeri gücünün İzmir ve civarına yerleşme olasılığı için, Selanik ve Mısır'a yönelik bir askerî harekât yapılmasını kararlaştırdılar. Bu hususta Osmanlı yönetimini ikna etmek için de İzmir'in körfezde bulunan müttefik gemileri tarafından bombalanmasına karar verdiler. Onlara göre bombardımanın şiddeti İzmir'e bir çıkarma yapılacağı hususunda Osmanlı yönetimini ikna edecekti (Hanhan, 2019, s.115). Çanakkale savaşlarının sona ermesinden sonra buradaki hava harekâtı önemini kaybettiği için Bozcaada'daki Fransız hava birliği de buradan taşınarak Midilli Adası'na yerleşti. İngilizler de Ege'deki Osmanlı sahillerine yakın adaları işgal ederek buralarda hava üsleri tesis ettiler. Bu

* Bu yazı, 19-21 Mayıs 2023 tarihleri arasında Konya'da düzenlenen Selçuk 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Urla Kazasına Yapılan Düşman Bombardımanları" isimli bildirinin genişletilerek kitap bölümü formatında hazırlanmış halidir.

[1] (Öğr. Görevlisi Dr.) Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID:0000-0002-5070-3666

üslerden ve uçak gemilerinden havalanan deniz uçakları Batı Anadolu kıyılarını abluka altına alarak İzmir ve çevresini bombardımana tabi tuttular. 1916 yılının başlarından itibaren İzmir ve çevresindeki hava hareketliliği ve akınlarında da bir yoğunluk yaşandı. Gelişmeler karşısında Osmanlı yönetimi bölgeye bir çıkarma yapılması olasılığını düşünmeye başlamış ve Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa karargahını İzmir'e taşımıştır.

Yaklaşık 15 mil genişliğindeki İzmir Körfezi'nin batı sahilleri Karaburun Yarımadası'nda kuzeye ve güneye doğru uzanmaktadır. Aşağıya doğru inildikçe körfezi ikiye bölen Uzunada yer alır. Güneye ve doğuya giden kanal, Urla ve Pelikan sığlığı arasında uzanır. Uzunada'nın güneybatısında ise Gülbahçe Körfezi yer alır. Alman denizaltılarına barınak olacağı düşünülen İzmir Körfezi'nin girişi 1915 yılının mart ayından itibaren İtilaf Devletlerine ait savaş gemileri tarafından bombardımana tutulmuştur. Fakat böyle bir saldırıdan kalıcı bir sonuç almak Uzunada, Karaburun Yarımadası'nın İzmir kıyıları ve Menemen işgal edilmedikçe mümkün görünmemektedir (Hanhan, 2019, s.128-129). Bu nedenle İtilaf Devletleri, İzmir çevresinde faaliyet gösteren gemi ve uçakları için İzmir Körfezi'nin dış kısmındaki Kösten Adası'nda (Uzun Ada) bir deniz üssü oluşturarak bu adaya toplar çıkarıp iki monitör ile çok sayıdaki muhribin harekât merkezi haline getirmişler, körfezde bulunan diğer adacıkları da işgal ederek aralarına mayınlar dökmüşlerdir (Hanhan, 2019, s.157). Sadece Kösten Adası'nda değil, Limmi, Midilli, Gökçe Ada ve Bozca Ada gibi adalarda da üsler oluşturarak bölgeyi havadan ve denizden kontrol altında tutmaya çalışmışlardır.

I. Dünya Savaşı öncesinde hazırlanan seferberlik planı gereği İzmir bölgesinin savunma görevini Dördüncü Kolordu üstlenmiş, Ayvalık'tan Alanya'ya kadar olan sahilin savunması bu kolorduya verilmiştir. Söz konusu sahil yedi bölgeye ayrılmış bu bölgelerden ikisi İzmir'in savunulmasıyla görevlendirilmiştir. Yenikale'den Urla'ya kadar olan bölgeyi Yenikale Birliği, Obüs Taburu, Mayın Müfrezesi, Işıldak Müfrezesi, dört bölüklü Urla Jandarma Taburu, Sarayköy Jandarma Bölüğü ve iki motorbottan oluşan bir kuvvet savunacaktır (Öcal, 2015, s.56). Bununla beraber savaş öncesinde İzmir ve çevresini kendisine hedef olarak seçen İngiliz ve Fransız uçaklarının uçuş faaliyetlerine mâni olabilecek veya İtilaf Devletleri'ne karşı hava taarruzu yapabilecek bir Osmanlı hava kuvveti mevcut değildir.

2. Urla Kazası

2.1. Osmanlı Devleti'ne Ait Beyrut ve Kınalıada Gemilerinin Batırılması

I. Dünya Savaşı'nın henüz resmen ilan edilmediği bir dönemde, savaşın hemen öncesinde, İzmir Körfezi'nde görülmeye başlayan düşman gemileri, Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit oluşturmaktaydılar. Esasen İzmir için savaşın başlaması, ithalat ve ihracatın körfez çıkışının İtilaf Devletleri tarafından kontrol altında tutulmaya başlamasından itibarendir. Dış ticaret bir bakıma İtilaf Devletleri'nin izniyle yapılabilir bir hale gelmiştir. Bu durum ise dışa dönük deniz yolu ulaşımının İzmir'den Urla Limanına kaymasına neden olmuştur. Posta vapurları İzmir yerine Urla'ya gidip gelmeye başlamıştır. İtilaf Devletleri'nin İzmir'e saldırısı esnasında İzmir'in hakiki ithalat ve ihracat merkezi durumuna gelmiş olan Urla, saldırılar nedeniyle birkaç gün faaliyette bulunamamıştır (Sürgevil, 2009, s. 128). İzmir Körfezi'nden Dedeağaç'a kadar tüm ege sahilleri kasım 1914 tarihinden şubat 1915'e kadar İtilaf Devletleri tarafından abluka altına alınmıştır. Yörede düşman donanmasının baskısı savaşın henüz başlarında önemli ölçüde hissedilmeye başlamıştır. 1 Kasım 1915 tarihinde Urla limanından Karaburun'a gitmekte olan ve ticari eşya taşıyan yelkenli bir gemi Fransız gemileri tarafından Midilli Adası'na götürülmüştür (Sürgevil, 2004, s.94). Nitekim İngiltere 1 Kasım 1914 tarihinde henüz daha karşılıklı savaş bile ilan edilmemişken iki Osmanlı gemisini Urla açıklarında batırmıştır. Amiral Carden'in yönetimindeki Scorpion ve Wolverine savaş zırhlıları 31 Ekim 1914 tarihinde Urla önlerine geldiler. Urla Tabur Komutanlığı tarafından karasularımızdan çıkmadıkları taktirde üzerlerine ateş açılacağı uyarısı üzerine söz konusu

muhripler Kösten Adası istikametine doğru uzaklaşmak zorunda kaldılar (Alpagut, 1937, s.76). Fakat aynı gün Osmanlı Devleti'ne ait 500 tonluk İsa Reis gambotunu ele geçirdiler (Öcal, 2015, s.73). Yine 2 Kasım 1914 tarihinde Ege Denizi'nde dolaşmakta olan İngiliz kruvazörleri tarafından kendilerine yaklaşmakta olan bir Yunan torpidosuna Osmanlı torpidosu zannedilerek ateş açıldı (Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, 2013, s.74). Kasım 1914 başlarına doğru Çanakkale boğazı önünde toplanmış olan Müttefik İngiliz-Fransız filosunun gözetlemelerini Foça ve Karaburun sularına kadar uzattıkları görülüyordu. Bu işle görevli gemilerinden iki İngiliz muhribi Wolverine ve Scorpion'a İzmir Körfezi'nde mayın döşediği varsayılan büyük bir silahlı Türk yatını saf dışı etmesi görevi verilmiştir (Hanhan, 2019, s.3). Bu gemiler, 1 Kasım 1914 tarihinde yeniden Urla sularına girerek Urla iskelesi önlerinde Beyrut ölçme yatı ile Kınalıada ticaret gemisini batırdılar. Kızıldeniz'den dönen gambotlarla birlikte İzmir'e gelmiş olan ölçme gemisi Beyrut yatı burada kalmış, 30 ekimde Güllük (Küllük)'ten döndüğü zaman İzmir mayın hatları geçitlerini kapalı bulmuş ve fazla su çekmesi nedeniyle limana giremeyerek Urla iskelesinde rıhtıma bağlanmıştır (Sevengül, 1976, s.114). Nitekim Urla Kaymakamı Tahir Bey tarafından 1 Kasım 1914 tarihinde Sadaret Makamı ile Harbiye ve Bahriye Nezaretlerine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre, Kaymakam Bey tarafından Urla üzerindeki İngiliz tehdit ve tehlikesine dikkat çekilmiştir. Zira aynı günün sabahı saat 5.30 sularında ikişer direkli ve üçer bacalı iki İngiliz torpidosu Klazomen önlerine gelerek bir müddet durduktan ve sonrasında Kilizman ve Tuzla cihetlerinde dolaştıktan sonra Kösten Adası civarına gelmişlerdir (BOA. DH. EUM. 3.Şb. 2/46). 1 Kasım öğleden sonra körfeze giren Volverayn (wolverine) ve Skorpion (Scorpion) adlı İngiliz muhripleri, açıkta durarak bir işaret kaldırırlar. Beyrut, mesafenin uzaklığından bu işareti okuyamayınca, muhriplerden birincisine bir subay gönderir (Sevengül, 1976, s.114). Aynı gün içerisinde Kaymakam Tahir Bey tarafından gönderilen ek yazıda da ifade edildiğine göre, İngiliz bandıralı iki torpido, Urla limanına gelerek limanda bulunan Beyrut gambotu süvarisini görüşmek için davet etmişlerdir. Süvariye Beyrut gambotu ile Kınalı Ada vapurunun kendilerine teslim edilmesi teklifinde bulunan İngilizler, süvarinin karar vermesi için ise sadece 10 dakikalık bir süre tanımışlardır. Bu teklifi reddeden kaptanlar tarafından gemiler ateşe verilmiş ve mürettebatları ise karaya çıkmıştır. Bunun üzerine düşman torpidoları, limandaki bahsi geçen gemileri top atışıyla tahrip etmişlerdir. Tüm bu olup bitenler olay sonrasında Urla'ya gelen Kınalıada Vapuru süvarisinin ifadelerinden anlaşılmış ve durum İzmir ve Havalisi Kumandanlığına da bildirilmiştir (BOA. DH. EUM. 3.Şb. 2/46). Osmanlı Deniz Harp Tarihi'nde gelişmeler şu şekilde kaydedilmiştir: *"Gemilerimiz teslim edilemeyeceği için, tahrip edilmelerinden başka çare kalmamıştı. Açıkta bulunan yat da iki küçük topu ile kendini koruyacak durumda olmadığı için Beyrut gemisi komutanı Yüzbaşı Sezai işe yarar önemli aletlerini, toplarının kamalarını karaya çıkarttı. Mürettebatını filikalara doldurarak kıyıya sevk etti ve gemisini yakmaya başladı. Kınalıada süvarisi de gemisini ateşledi. İngilizler Beyrut gemisine ve mürettebat dolu filikalara ateş açtılar. Gemilerimizin batırılması sonucu, İngilizler kolay bir zafer kazanmış oldu"* (Büyüktuğrul, 1974, s.412). Oysa olacakları önceden tahmin eden İzmir ve Havalisi Komutanlığı, Müstahkem Mevki Komutanlığına verdiği emirde, iki adet 37 mm. lik toptan ibaret olan silahlar ile diğer eşyasının çıkarıldıktan sonra Beyrut gemisinin, gerektiğinde batırılmak üzere saklı bir yerde demirlenmesini bildirmiş, Müstahkem Mevki ise, geçitlerin kapalı olduğunu bilmeyen gemileri uyarmak göreviyle Beyrut'u Urla iskelesinde alıkoyarak bu kararından İzmir ve Havalisi Komutanlığını haberdar etmişti (Sevengül, 1976, s.114). Batırılarak tahrip edilen Kınalı Ada vapuru o sırada Osmanlı Devleti'ne ait mallarla yüklü olup, vapurun değeri 3.000 Osmanlı lirası olarak belirlenmiştir (BOA. DH. EUM. 5.Şb. 13/25). Yine aynı şekilde Adalar Osmanlı Vapur Şirketi'nin bildirdiğine göre, Urla'da batırılan Beyrut gemisinde meydana gelen zarar da 3.000 Osmanlı lirası olarak kayıtlara geçmiştir. Aynı tarihlerde İtilaf Devletleri tarafından Urla kazasına yapılan bombardımanlar neticesinde Urla sahilindeki hasar 39.060 kuruş olarak tespit edilirken, Urla'daki Çalıca köprüsünün hasarı ise 55.000 kuruş olarak belirlenmiştir (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 114/14 Lef:11).

2.2 Urla Kazasına 1915 Yılında Yapılan Deniz ve Hava Bombardımanları

Urla deniz kıyılarının girintili ve çıkıntılı olması tarih boyunca bu sahalara önem kazandırmıştır. En büyük savaş gemileriyle en küçük deniz taşıtları bile buralarda kolayca barınabilmektedir. Bu durum düşman saldırıları bakımından Urla'nın savunmasını zorlaştırmıştır (Mater, 1982, s.112). Batı Anadolu sahillerindeki Muğla, Milas, Fethiye, Marmaris, Kuşadası, Söke, Çeşme, Karaburun, Foça ve Menemen gibi pek çok yerleşim merkezinde görüldüğü üzere Urla kazası da I. Dünya Savaşı süresince İtilaf Devletleri'nin deniz ve hava bombardımanlarına maruz kalmıştır. Uzun Ada'da bir deniz üssü oluşturan İtilaf Devletleri, buradaki monitörlerin ağır topları vasıtasıyla bu adanın kuzeydoğusundaki Yenikale'yi, Urla'yı, Urla şosesini ve Urla sahillerindeki balıkçı köylerini savaş boyunca bombardımana tabi tutmuşlardır. Urla'ya düzenlenen bu saldırılarla ilgili olarak Liman Von Sanders Paşa, hatıralarında şu bilgilere yer vermektedir: *"İzmir ile Urla arasındaki sahile yakın giden şose de aynı şekilde sık sık toplarla dövülüyor, oradaki binalar ile köprüler yıkılıyor ve gündüzleri her nevi ulaşım tehlikeye düşüyor veya kesiliyordu. Neredeyse tamamen Rumların yaşadığı Urla da birkaç kere gemilerin açtığı ateşle zarar görmüştü. Urla'dan üç kilometre kadar uzaktaki küçük Urla limanında bulunan birçok Türk gemisi top ateşiyle batırılmıştı. Limanda bulunan pek az sayıdaki ev, içinde oturanlar sürekli olarak tehlikeye maruz kaldıkları için nihayet tahliye edilmişlerdi."* (Sanders, 2018, s.162-163; Öklem, 1999, s.73-74). İtilaf donanmasının bu ve benzeri tehdit ve saldırılarına karşı Osmanlı Devleti de henüz harbin başlarında birtakım tedbirler alarak düşman nezdinde caydırıcı bir politika izlemeye başlamıştır. Örneğin İtilaf donanmasına karşı, kıyı ve boğazların savunmasında oldukça büyük öneme sahip olan denizaltıların temini için Almanya nezdinde girişimde bulunulmuş, iki küçük denizaltının parçalara ayrılarak trenle Almanya'dan İstanbul'a getirilip burada monte edilmesinin temini için Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa tarafından Almanya ile gerekli görüşmeler süratle yapılmıştır (Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, 2013, s.114).

1915 eylülünün sonuna doğru Mary Rose ve Penelope monitörleri bir harekât üssü bulmak için Lero Limanı'ndan İzmir Körfezi'ne gönderildiler. İzmir'i, Yenikale'yi ve bataryaları bombalamayı amaçlayan monitörler, Uzunada'nın kuzey-doğu köşesi ve Menemen kıyıları arasında demirlediler. İzmir'den batıya, Urla'ya doğru uzanan önemli yolu kendileri için tehlikeli gören İtilaf gemileri, Türklerin bu yoldaki ulaşımını kesmeyi de amaçlamaktaydılar. Canopus'un komutanı Heathcoat S. Grant, 18 Ağustos 1915 tarihli raporunda; İzmir Körfezi'nin güvenle kapatıldığından, körfezde trafiğin sadece Urla ve Uzunada arasında işlediğinden oysa mültecilerin kaçışı için tek yol olan bu trafiğin durdurulduğundan bahseder (Hanhan, 2019, s.129-130). Gerçektende İtilaf Devletleri, Urla'dan İzmir'e kadar sahil boyunca uzanan şose yolu sıklıkla bombardımana tabi tutarak buralarda bulunan meskenleri ve köprüleri tahrip etmişlerdir. Urla da bu bombardımanlardan önemli ölçüde zarar görmüştür. Halkının çoğunluğu Rumlardan oluşan Urla'nın, denizden bombalanması sonucunda kasabaya yaklaşık üç kilometre uzaklıktaki küçük Urla limanında bulunan Müslümanlara ait deniz araçları batırıldığı gibi, bombardımanlar nedeniyle tehlike altında bulunan birkaç ev de boşaltılmak zorunda kalınmıştır. Nitekim 1915 yazında iki destroyer, iki trol teknesi, deniz uçağı taşıyıcı Ben-My-Chree, iki gambot, Marie Rose ve Penelope olmak üzere dokuz parçadan oluşan İtilaf Devletleri'nin oluşturduğu İzmir devriyesi, Baba Burnu'ndan 38 derece 30 dakika kuzey enlemine kadar uzanan Türk sahillerini ablukaya almışlardır (Hanhan, 2019, s.138). İzmir ve civarı sahilinin 2 Haziran 1915 tarihinden itibaren abluka altına alındığının İngiliz Hükümeti tarafından ilan edildiği Bahriye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıyla da duyurulmuştur.[2] (BOA. HR. SYS. 2419/53).

[2] *"İngiltere Hükümeti tarafından İzmir ve civarı (35,37 derece ve 5, 40 derece arz daireleri dahilinde bulunan) sevahilinin 1915 senesi haziranının ikinci günü zevalinden itibaren abluka olunduğu ilan edilmiş olmakla ol babda… (Bahriye Nazırı Vekili namına müsteşar)"* Bkz: (BOA. HR. SYS. 2419/53).

İzmir Körfezine giriş çıkışın kontrol edilmesi biçiminde başlayan düşman saldırıları sivil ve askeri hedeflere yönelik olarak kısa sürede genişlemiştir. Çanakkale Savaşı'na paralel olarak denizden ve havadan gerçekleştirilen bu saldırılar, Çanakkale cephesinin kapanmasından sonra da I. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar devam etmiştir. İtilaf Devletleri şubat ayı ve mart ayının ortalarına kadar olan saldırılarını şaşırtma amaçlı düzenlemiş olup, Çanakkale'yi denizden geçmeyi planladıkları bu günlerde dikkatleri başka yöne çekmeyi amaçlamışlardır. İzmir ve çevresinde bir yandan deniz ve hava saldırılarını sürdürürken diğer taraftan da yaptıkları propagandalar ile psikolojik harp uygulayarak halkın moral gücünü zayıflatmaya çalışmışlardır. 23 Şubat 1915 tarihinde Rusların Askold[3] isimli savaş gemisi, Çiçek Adaları istikametinden Urla iskelesindeki toplar üzerine ateş açmış fakat tabyaların mevzisini dahi isabet ettirmeyen bu bombardımanda herhangi bir kayıp yaşanmamıştır (Sürgevil, 2004, s.95). Yapılan propagandaların da bir sonucu olarak İzmir'de 1915 yılının mart ayında Urla ve diğer sahillerimizin İtilaf Devletleri'ne ait donanmalar tarafından abluka altına alındığı, giriş ve çıkışın engellendiği söylentileri yayılmıştır (Kaygusuz, 2002, s.80). 5 Mart 1915'te İtilaf Devletlerine ait Triump, Euryalus ve Swiftsure savaş gemileri iç körfezde mevzilenerek geniş bir alanı bombardımana tuttular. Bu alan içerisinde Yenikale ve Paleo tabyalarının yanı sıra Urla, Şakran ve Abdullah Ağa çiftliği de yer almaktaydı (Öcal, 2022, s.55; Hanhan, 2019, s.21). 6 Mart 1915 tarihinde Yenikale İtilaf Devletleri tarafından bir kez daha bombardımana maruz bırakıldı. Bombardıman sırasında mayın arama tarama gemileri bu ateş himayesinde ilerledilerse de şiddetle karşılık verilmesi üzerine geri dönmek zorunda kaldılar. Bombardıman kuvveti üç muharebe gemisi, bir uçak ana gemisi ve dört mayın arama tarama gemisinden ibaretti. Düşman gemileri bu saldırılar esnasında Uzunada (Kösten) önlerinde kalmaktaydılar. 7 Mart'ta Urla önlerinden ve Türk toplarının menzili dışından tekrar bombardımana başlayan İtilaf Devletleri, bu bombardıman esnasında bir de uçak kullanmışlardır. Bir Fransız uçağı keşif uçuşu yapmıştır. Fakat bu bombardımandan, gece yapılan mayın arama tarama girişiminden ve ışıldaklar üzerine açılan ateşten herhangi bir sonuç alamamışlardır. 8 Mart'ta da devam eden bombardıman, bütün gün sürmüştür (Sevengül, 1976, s.293). Bu arada aynı gün Rusların Askold kruvazörü de kuşatmaya katılarak Urla'yı dövmüştür. Karşılıklı top atışları 9-10 Mart günlerinde de devam etmesine rağmen Yenikale ve Paleo tabyalarının oldukça başarılı bir savunma gerçekleştirmesi neticesinde İzmir kuşatması sonuçsuz kalmış ve bu nedenle 15 Mart 1915 tarihinde Amiral Richard Peirse'ye geri dönme emri verilmiştir (Atakişi, 2016, s.76-77). İtilaf Devletleri'nin İzmir ve yakın çevresinde gerçekleştirdiği bombardıman, İstanbul basınında büyük ilgi görmüş ve konuyla ilgili haberlere günü gününe saati saatine yer verilmiştir. Örneğin İkdam gazetesinin 9 Mart 1915 tarihli ikinci sayfasında yer alan *"en son haber"* köşesinde Rus savaş gemisi Askold'un faaliyetleri şu şekilde haber olmuştur: *"Bir Rus kruvazörü bu sabah Urla istihkâmını topa tutarak bir müddet ateş etti. Bir müddet tevekiden sonra bad'ül zaman üç buçukta tekrar ateşe başladı. Bombardıman devam ediyor. Hasarat ve telefat yoktur"*. İzmir bombardımanı yerel ve ulusal basın kadar dış basınında da ilgi konusuydu. Örneğin *"The New York Times"* 14 Mart tarihli haberinde İzmir'i bombalayan filonun içerisinde İngilizlerin ünlü *"Triumph"* zırhlısının da bulunduğunu ve hafif yara aldığını belirtirken, 16 Mart tarihli haberinde ise Rus Askold kruvazörünün de bu bombardımana katıldığını okuyucularına duyuruyordu (Bakacak, 2019, s.15-16). Düşman gemilerinin mart ayı başlarındaki yoğun saldırıları sırasında Demirhisar torpidobotu, İzmir ve çevresini de içine alan bir Ege harekâtında bulunmuştur. Demirhisar, 9 Mart sabahı İzmir Körfezi'ne girmiş, fakat Bozcaada'ya yapacağı taarruzdan vaz geçerek gündüzü, Urla Yarımadası'nın Sakız'a bakan batı kıyısında ve Çeşme kuzeyindeki Gerence Koyu'nda geçirerek, akşama buradan hareketle kıyıya gayet yakın seyretmek suretiyle Urla batısındaki Gülbahçe ve Urla koylarını taradıktan sonra yeniden İzmir'e yönelmiştir (Doğtekin, 2023, s.17-18). İtilaf Devletleri tarafından gerçekleştirilen saldırıların önemli bir kısmı halkı korkutmak ve bezdirmek amacıyla

[3] Askold, işgalci donanma arasında yer alan tek Rus gemisidir. İtilaf donanması içerisinde beş bacalı tek gemi olan Askold, 5910 ton ağırlığında olup, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Glory IV adı ile İngiliz donanmasına geçmiştir. Bkz: Öcal, 2015, s.72.

gerçekleştirilmiştir. Nitekim Urla Emniyet Müfettişi Ali İzzet Bey'in bildirdiğine göre, 4 Mayıs 1915 tarihinde İtilaf Devletleri'ne ait bir düşman torpidosu tarafından Urla'nın Saib iskelesine birkaç gülle atılmış, torpido sonrasında bölgeyi terk etmişti. Saldırı sonrasında can ve mal kaybı veya herhangi bir zarar meydana gelmemişti (BOA. DH. EUM. SSM. 53/29). 8 Mayıs 1915'te bir düşman torpidosu Karaburun sahillerini top ateşine tutarken, 10 Mayıs 1915 tarihinde de İtilaf donanması Kösten Ada'sı civarında dolaşmaya başlamış ve bir İngiliz kruvazörü Kilizman ve civarını bombalamıştır. Nihayet 27 Mayıs 1915 günü Kösten Adası'na 400, Hekim Adası'na ise 100 civarında İngiliz ve Fransız askeri çıkarılmıştır. Kösten Adası'na bir taraftan uçak istasyonu kurulurken diğer taraftan da ada topçu birlikleri ile güçlendiriliyordu. Harp gemileri, adanın kuzeydoğusu ile Çamaltı tuzlası arasında konuşlanarak Yenikale ile İzmir-Urla şosesini bombalamaya devam etmişlerdir. 20 Mayıs günü İzmir ve Urla önlerine mayın döktüler. Fakat 3/4 Haziran günü *"Kazablanka"* ismindeki bir Fransız mayın gemisi İtilaf Devletleri tarafından dökülen mayınlara çarpmak suretiyle battı (Sevengül, 1976, s.294-295). 9 Haziran 1915 tarihinde Gülbahçe'ye yaklaşan bir düşman torpidosu, ateşle karşılık verilmesi üzerine 20 civarında mermi atarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Yine 11 Haziran 1915'te dört bacalı iki direkli bir düşman torpidosu Namevt Limanı civarında dolaşırken açılan topçu ateşi sonrasında bacasından isabet alarak hızla uzaklaşmıştır (Sürgevil, 2009, s.81). İtilaf Devletleri, 1915 yılı içerisinde Urla, Seferihisar, Karaburun ve bu kazalara bağlı köyler ile Narlıdere ve Menemen'e bağlı Ali Ağa Çiftliğini belirli aralıklara bombardımana tabi tutmuştur. Anadolu sahilleriyle her türlü ulaşımı kesmek isteyen İtilaf Devletleri, körfezdeki ve Ege Denizi'ndeki sandalların yanı sıra büyük tonajlı savaş gemilerini de hedef almışlardır. Hava ve deniz taarruzları neticesinde gerek devlete gerekse de sivil halka ait maddi zararın oranı 21.997 kuruş olarak belirlenmiştir (Sarıçelik, 2007, s.177). Oysa belgeler ayrıntılı olarak incelendiğinde I. Dünya Savaşı'nda uluslararası savaş kurallarına aykırı olarak İtilaf Devletleri tarafından yapılan bombardımanlarda 1915 yılı içerisinde sadece tek başına Urla'da meydana gelen zararın bile oldukça fazla olduğu görülecektir. Nitekim 1915 yılı itibariyle Urla'da tahrip olunan Kınalıada ve Beyrut meseha gemilerinin zararları ayrı ayrı 3.000'er lira tutarken, Urla sahilindeki hasar; 39060 kuruş, Urla Çalıca köprüsünün hasarı ise 55.000 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 114/14 Lef:11). Yapılan tüm bu deniz ve hava saldırıları karşısında Osmanlı Devleti de birtakım tedbirler almıştır. Örneğin Körfezin güney kıyısından Urla'ya kadar bataryalar yerleştirilmiştir. Kasım 1915'te Güzelbahçe Yenikale sahili arasına toplam 11 batarya tesis edilmiştir (Öcal, 2015, ss.56-58).

2.3 Urla Kazasına 1916 Yılında Yapılan Deniz ve Hava Bombardımanları

İtilaf Devletleri'nin Urla Yarımadası genelindeki deniz ve hava taarruzları 1916 yılında da devam etmiştir. Savaş gemisi M30, 1916 baharında sayıları gittikçe artan Türk bataryalarının bombalanmasına yardımcı olması için Uzunada'ya gönderilmiştir. İngiliz gemileri hemen her gün keşif uçaklarının raporları doğrultusunda bombardımanda bulunmaktaydılar (Hanhan, 2019, s.139). 1916 yılının mart ayı boyunca planlı ve düzenli bir şekilde Urla'yı ateş altına aldılar. Yaşanan bombardımanlar karşısında Urla halkının bir kısmı Balçova'ya göç etmek zorunda kaldı (Öklem, 1999, s.73-74).

25 Nisan 1916 tarihinde Karaburun sahilleri bir düşman torpidosu tarafından bombardımana tutulurken, 26 Nisan tarihinde de Yenikale'yi hedef alan bir İtilaf uçağı açılan karşıt ateş sonucunda bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. İtilaf kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen bu bombardımanlar Osmanlı Hükümeti tarafından da kaygıyla izlenmiştir. Şehrin nüfusunun daha çok Rumlardan oluşması bu kaygının başlıca sebebini oluşturmaktadır. Nitekim 12 Şubat 1916 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Aydın vilayetine gönderilen yazıda, İtilaf Devletleri'nin Urla kazasına belirli aralıklarla saldırılar gerçekleştirdikleri ifade edilmiş ve şehirdeki Gayr-ı Müslimlerin bu durumdan nasıl etkilendikleri hususunda bilgi istenilerek gerekli önlemlerin alınması talep edilmiştir (BOA. DH. ŞFR. 60/299). Uzunada devriye gemilerinden Canopus'un komutanı Heathcoat S. Grant,

26 Şubat 1916 tarihli raporunda casuslardan ve mültecilerden edindiği bilgileri paylaşır. Buna göre Urla kışlasında 2.000 asker bulunmakta olup, bombardıman esnasında bazı askerler Kuşçular köyüne kaçmıştır. Ayrıca bombardıman sonucunda Kilizman, Yenikale ve Narlıdere kaleleri zarar görmüş ve çok sayıda kişi yaralanmıştır (Hanhan, 2019, s.135). Urla ve Karaburun bölgesinde uçuşlarını artıran İngiliz uçakları, daha etkili keşifler yapabilmek 100 metreye kadar alçalabilmekteydiler. Nisan ayı içerisinde hem denizden hem de havadan bombardımana tabi tutulan Urla'da Rumların ikamet ettikleri evlerle, kilise ve mekteplerinde hasarlar meydana gelmiştir. Taarruzlar neticesinde İngiltere nezdinde girişimlerde bulunan Yunan Başvekil ve Hariciye Nazırı İskolodis, bombardımandan zarar gören Urla'daki Rum nüfusun zararlarının karşılanması konusunda İngiliz hükümetinden yardım talebinde bulunmuştur. Oysa Atina Sefiri Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'in Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda da ifade ettiği üzere Mösyö İskolodis, adil olmayan bir tutum içerisine girmiştir. Galip Kemali Bey bu gelişme karşısındaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder: *"…Yunan Hükümeti memleket dahilinde Yunan kavaininin taht-ı himayesinde bulunan hey'et-i siyasiyeyi bile himaye edememiş iken bir ecnebi memlekette o memleket tebaası hukukunu himayeye kalkışmasından dolayı hükümetten suret-i dostanede izahat talep ettim…"* (BOA. HR. SYS. 2418/118). Galip Kemali Bey'e göre bu nedenle Yunan Hükümeti şiddetli bir şekilde protesto edilmelidir. Zira dini veya etnik herhangi bir ayrım yapılmaksızın sadece Rum tebaanın değil zarara uğramış, Osmanlıya mensup tüm halkların haklarının savunulması ve korunması gerekmektedir (BOA. HR. SYS. 2419/38). Bu arada İtilaf Devletleri tarafından yörede etkili bir casusluk ve propaganda faaliyetinin de yürütüldüğü görülmekteydi. Osmanlı tebaası olan Rum asker kaçakları düşman devletler tarafından bu amaç doğrultusunda kullanılmaktaydılar. İtilaf Devletleri, kullandıkları casuslar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni yanıltmaya yönelik yalan veya yanlış istihbarat verme taktiğini de uygulayabilmekteydiler. Bu nedenle elde edilen istihbari bilgilerin kesin bir şekilde doğrulanması gerekiyordu. Örneğin 28 Şubat 1916 tarihinde Urla'ya gelen Rum asker kaçaklarının ifadesine göre; Urla'da bir İngiliz ve bir de Fransız zabiti gizlenmekte olup, Urla'ya İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından bir iki gün zarfında bir hücumun kuvvetle muhtemel olduğu belirtilmekteydi. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Aydın vilayetinden kaynağı Urla Müfettişliği olan bu haberin araştırılmasını talep etmekteydi (BOA. DH. ŞFR. 61/158).

Bölgedeki Uzunada, Sakız ve Midilli gibi stratejik adalara yerleşen İtilaf Devletleri'ne ait uçak filoları, halkı psikolojik olarak baskı altına alıp korkutmayı ve savunmayı sindirmek suretiyle de bölgeyi kontrol altında tutmayı amaçlıyorlardı. Urla, 27 Ocak 1916 tarihinde İngiliz uçağı tarafından bir kez daha bombalandı. Atılan bombalar Aziz Georgiu Kilisesi'nin çevresine düştü. Bombardıman esnasında can kaybı da yaşandı. Şehir, 29 Ocak 1916 tarihinde, bu sefer İngiliz donanması tarafından bombalandı. Hedefleri Türk ordusunun geçici olarak konaklamakta olduğu Anaksagoras okulunun büyük binasıydı. Bombalar okul civarına ve Hıristiyan evlerine düşerek mal ve can kayıplarına yol açtı. Bombardımanlar esnasında belli olsun ve bombalanmasınlar diye Hıristiyan cemaatin ruhani reisleri tarafından kilise, okul ve hastane gibi binaların yarısına siyah, yarısına da beyaz bayraklar asılması emredildi. Fakat asılan siyah ve beyaz bayraklara rağmen Urla, 1 Şubat 1916 tarihinde bir kez daha bombalandı. Bombalardan biri Aziz Georgiu Kilisesi'ne isabet etti. Birçok kişinin bu siyah ve beyaz bayraklardan etkilenerek kiliseye sığınmaları nedeniyle çok sayıda can kaybı yaşandı. Bombardıman iki gün sonra 3 Şubat günü bir kez daha tekrarladı. Tehlikeli bölgede oturanlar, bu bölgeyi boşalttıkları için bu defa herhangi bir can kaybı yaşanmadı. İngiliz donanma yöneticilerinin Urla'daki casusluk merkezi ve başrahipler kurulu tarafından, bombardımanın Hıristiyan nüfusu üzerindeki olumsuz etkileri konusunda uyarılmaları sonucunda İngilizler bombardımanı durdurdular (Miloris, 2003, s.157). Yapılan tüm bu saldırılara Osmanlı savunması da etkili bir şekilde karşılık veriyordu. 6 Mayıs 1916 tarihinde Kösten Adası'nın kurtarılması sırasında Karaburun sahillerindeki Osmanlı topçularının açtıkları ateş neticesinde iki İngiliz monitörü batırıldı (Öcal, 2015, s.73). 10 Aralık 1916 tarihinde ise Bahriye Nazırı

Cemal Paşa tarafından hissedilen acil ihtiyaç üzerine Almanya'nın Cermanya fabrikalarına 12 adet denizaltı ile 12 adet torpido savaş gemisinin sipariş edildiği bildiriliyordu (Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II, 2013, s.84). İtilaf Devletleri verdikleri kayıplar karşısında oldukça tepkiliydiler. Nitekim 6 Haziran 1916 tarihinde Urla'da Kızıldağ mevkiine attıkları beyannamelerde şu şekilde gözdağı vermekteydiler: *"Vali Paşa Rahmi Bey! İzmir Körfezi'nde haşmetli İngiliz Kralına ait donanma kıtasına ve Long Adası'na (Uzun Ada) karşı ateşe devam edecek olursanız tayyarelerimiz hücumlarını tekrar edeceklerdir."* (BOA, DH.EUM. 3. Şb. 14/6; BOA, HR.SYS. 2103/1 Lef: 26, 28). Osmanlı Devleti'nde Batı Anadolu sahillerine her an bir çıkartma yapılabileceği endişesi 1917 ve 1918 yılı boyunca da devam etti. Bu nedenle Beşinci Orduya bağlı Beşinci Tayyare Bölüğü, İtilaf Devletleri'nin Ege adalarındaki faaliyetlerini oldukça hassas bir şekilde izlemeyi sürdürdü. İzmir ve çevresine düzenlenen saldırılarda kullanılan keşif ve bombardıman uçakları çoğunlukla Midilli Adası'ndan hareket etmekteydiler. Nitekim 16 Haziran 1918 tarihinde saat 06.30'da Karaburun istikametinden gelen iki İngiliz uçağı Urla semalarına gelerek Kösten Adası'na dört bomba attıktan sonra Midilli'deki üslerine döndüler (Öcal, 2015, s.214).

2.4 I. Dünya Savaşı Yıllarında Urla'da Casusluk Faaliyetleri ve Urla Kazasının Tahliye Edilmesi Meselesi

Yunanistan'ın I. Dünya Harbi'ne girmesi durumunda Rum nüfusun yoğun olduğu Urla, Söke ve Kuşadası gibi yerleşim merkezlerindeki Rumların Ege sahillerinden uzak iç kesimlerdeki farklı bölgelere yerleştirilmelerine karar verilmişti. Bununla beraber şayet Yunanistan Batı Anadolu sahillerine bir saldırı gerçekleştirir ise İzmir Rumları da geçici bir süreliğine Anadolu'nun içlerine sevk edileceklerdi (Doğtekin, 2022, s.217-218). Şehrin uzun süren harp boyunca düşman bombardımanına maruz kalması, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) tarafından Urla'nın tahliye edilip edilmeyeceği sorununun sıklıkla tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Urla, Ege sahillerindeki yerleşim merkezleri içerisinde Rum nüfusun çoğunlukta olduğu Söke ve Ayvalık gibi birkaç şehirden birisidir. Tahliye meselesinin savaş süresince belirli aralıklarla gündeme gelmesinin temelinde şüphesiz ki nüfusun yoğunluklu olarak Rumlardan oluşması etkili olmuştur. Zira Urla Rumlarının, bunlar içerisinde de özellikle Gülbahçe'de (Rodonas) ikamet eden Rumların, Yunan bağımsızlık hareketinden itibaren bir ihanet içerisine girdikleri görülmektedir. Bu hususla ilgili olarak Miloris, Gülbahçe Rumlarında, 1821 yılından beri bir palikaryalık ve yüksek ulusal duygu geleneğinin bulunduğundan bahsetmektedir (Nakracas, 2005, s.72-73). Yine Miloris'in kaydettiğine göre Balkan savaşlarında, bilinen güçlüklere ve açık tehlikelere rağmen, çok sayıda Urlalı genç Yunanistan'a gitmeyi başararak Yunan ordusunda gönüllü olarak savaşmışlardır (Miloris, 2003, s.149).

İtilaf Devletlerinin bu faaliyetlerin de Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşları olan yerli Rum ve Ermeniler de bir ihanet dalgasına kapılmak suretiyle onların yanında yer almışlardır. Yunan anakarasından ve Ege adalarından gelen Rumlarla birleşen yerli Rumlar, Ege kıyılarındaki köy ve kasabalara saldırıp eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak Müslüman ahalinin malına, canına ve namusuna kastetmişler, Müslüman halktan yağmaladıkları çeşitli malları ve hayvan sürülerini adalara kaçırmışlardır. Kaçırdıkları hayvanlarla adalardaki İngiliz ve Fransız askerlerinin beslenme sorununa önemli bir katkı sağlayan Rumlar, ayrıca propaganda faaliyetlerinde bulunarak halkın moral ve motivasyonunu zayıflattıkları gibi, bölgede kurdukları etkili casusluk ağıyla da İtilaf Devletleri'ne sürekli olarak bilgi akışında bulunmuşlardır.[4] Bu casusluk şebekesinin önemli uzantılarından birisini Percy Hatkinson

[4] I. Dünya Savaşı sırasında Ege sahillerindeki Rum faaliyetleri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz: Abdullah Doğtekin-İlker M.Çağlar, "Cihan Harbi'nden İzmir'in İşgaline Urla ve Yakın Çevresinde Rum Faaliyetleri", *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 197-245; Abdullah Doğtekin, "Birinci Dünya Savaşı'ndan İzmir'in İşgaline Söke Kazasında Rum Faaliyetleri" *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi (IJOSES)*, 17 (2022), ss.1-23.

oluşturmaktadır. İzmir'e yerleşmiş İngiliz ailelerinden Hatkinson, Bergama, Marmaris, Bodrum civarında maden işletmeciliği yapıyor gözükmekle beraber savaş süresince Bergama'da Cizvit papazları ile beraber casusluk şebekesini yönetmiştir (Moralı, 1976, s.111).

Savaş ortamında İzmir'de İtilaf Devletleri'nin kurduğu istihbarat ağının ortaya çıkarılması, casusluk faaliyetlerinin önünün alınması savaşın seyrini değiştirecek en önemli etkenlerden biriydi. Urla ve özellikle de Urla'nın Gülbahçe köyü bu faaliyetlerin merkezi haline gelmişti. Yaklaşık 2.500 Rum'un yaşadığı Gülbahçe'de İngiltere lehine faaliyet gösteren bir casusluk ağı kurulmuştu. Urla ve çevresinde başta bakkallar, kayıkçılar ve Hıristiyan din adamları olmak üzere birçok Rum Osmanlı askeri gücünün harekât bilgilerini düşman devletlere ulaştırıyordu. Öyle ki Liman Von Sanders casus yatağı olmasından dolayı Enver Paşa'nın Urla Rumlarını tahliye etmeyi düşündüğünü bile söylemişti (Karstarlı, 2019, s.120). Osmanlı karasularında deniz nakliyat şirketi olarak faaliyet gösteren ve İngiltere Devleti ile bağlantılı olan Hacı David kumpanyası bölgedeki casusluk faaliyetlerinde önemli bir rol oynamaktaydı. Hacı David'in oğlu Corci, damadı Garnik, Amerika Konsolosu Moris Kalafaridi ve şeriki Alko, İngiliz Vital ve bunlarla birlikte hareket eden birkaç kadından oluşan bu grup Aydın vilayetinde faaliyet göstermekte olup, Urla yoluyla buraya gidip geliyorlardı[5] (Lüleci, 2014, s.76-77). Casusluk faaliyetleri bölgenin genelinde olduğu gibi Urla'da da savaşın sonuna kadar devam etmiştir. 1918 yılının ikinci yarısında Ayvalıklı Padas ismindeki Rum'un önderliğinde bir casus komitesinin Gülbahçe taraflarında faaliyet gösterdiği haber alınmıştır. Bunun üzerine Sadrazam ve aynı zamanda Dâhiliye Nazırı olan Talat Paşa, casus komitesi hakkında gerekli araştırmaların yapılması ve sonuçlarının bir an evvel bildirilmesi konusunda Aydın vilayetinin dikkatini çekmiştir (Lüleci, 2014, s.27). Gülbahçe'deki casuslar tarafından toplanan istihbari bilgiler adalarda İtilaf Devletleri'ne ulaştırılıyordu. İtilaf Devletleri, bu bilgiler sayesinde İzmir Körfezi başta olmak üzere Ege sahillerini abluka altına almışlar ve savaş gemileri ve uçaklarıyla bombardımanda bulunmuşlardır. I. Dünya Savaşı sırasında da bağlı bulundukları Osmanlı Devleti'ne karşı bir ihanet içerisinde olacakları açıktı. Yöre Rumlarının Yunanistan ve İtilaf Devletleriyle olan irtibatları, onlar lehine casusluk yapmaları ve bizzat onlar tarafından desteklenerek bölgede eşkıyalık yapmaları, propaganda faaliyetlerinde bulunmaları ve ordudan firar etmelerinin yanı sıra bölge Rumlarını da firara teşvik etmeleri İttihat ve Terakki nezdinde Urla Rumlarının bir tehdit unsuru olarak görülmelerine ve göç ettirilmeleri gerekliliğinin sürekli olarak gündemde tutulmasına neden olmuştur. Bununla beraber Urla ve İzmir'deki Rum nüfusun fazlalığı ve buraların İtilaf Devletleri'nin gözü önünde bulunması gibi faktörler, İttihatçılar tarafından böyle bir davranışın bir tepkiye neden olacağını düşündürdüğünden göçün sürekli olarak daha çok da siyasi nedenlerden dolayı ertelenmesine neden olmuştur. Gülbahçe (Rodonas) köyü hariç Urla'daki Rumlar hiçbir zaman toplu olarak göç ettirilmemişlerdir. Çoğu, adalardan gelmiş olan yaklaşık 2.500 kişilik nüfusuyla Gülbahçe Rumları, henüz savaşın başlarında İngiltere adına çalışan bir casusluk şebekesi oluşturmuşlardır. Fakat bu tutum ve davranışlarının bedelini 1915 yılında Anadolu içlerine ve Alaşehir bölgesine sürgün edilerek ödemek zorunda kalmışlardır (Nakracas, 2005, s.72-73). Böyle bir tedbire başvurulmasında, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte düşmana ait denizaltı gemilerinin kıyılardaki Rumlar tarafından ikmalinden duyulan endişe de oldukça etkili olmuştur. Urla halkının çoğunluğu Rumlardan, 10.000 kadarı da Yunanlılardan oluşmaktaydı (Doğtekin, 2022, s.218). Miloris'e göre Urlalı Rumlar, bu göç hadisesinin dışında bırakılmamışlardır. Avrupa milletlerini ve Amerikan kamuoyunu daha fazla tahrik etmek istemeyen Osmanlı yönetimi, olayları kan dökmeden ve tırmandırmadan halletmek için Rum nüfusu, korkutma ve kovuşturma faaliyetleri neticesinde Yunanistan'a göç etmeye zorlamaktaydı. Makedonya'dan getirilen Müslüman muhacirlerin şehir içinde ve tarlalara giden yollarda gruplar halinde ve silahlı olarak görülmeleri de korkuya

[5] Rum casusluk faaliyetlerinde önemli bir yer teşkil eden Urla mıntıkasında casusluk yaptıkları düşünülen zararlı kişiler ile istihbaratın düşman tarafına geçişi için planlanan firar girişimini organize eden ve buna iştirak edecek şahıslar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Lüleci, 2014, s.89-90.

ve göçe neden olmaktaydı. Foça, Çeşme, Alaçatı ve bütün Batı Eritre Yarımadası Rumları, gitmek zorunda kalmışlardı. Urla'nın çevresindeki köylerden de Kolica, Ortaca (Nüfusu 280) ve Doktorun Adası (nüfusu 30) boşalmışlardı (Miloris, 2003, s.151-152). Miloris'in Patrikhanenin "Mavri Vivlos" isimli kaydını ve 11/13 Haziran 1914 tarihli Yunan Keri gazetesini kaynak göstererek verdiği bilgilere göre Urla Rumları, yaşadıkları şehri tahliye etmekten, Talat Paşa'nın *"şimdilik dursun"* demesiyle kurtulmuşlardır. Rumların göç etmek zorunda bırakılmalarında amele taburlarında zorunlu ve silahsız olarak askere alınıp, ağır işlerde çalıştırılmalarının da çok önemli bir payı bulunmaktadır.[6] Miloris, buna rağmen 1915 yılının haziran ayında Urla'ya bağlı Yağcılar ve Gülbahçe nahiyeleri ile Aşağı ve Yukarı Demircili köylerinin tamamının boşaltılarak Alaşehir'e göç ettirildiklerini söylemektedir (Miloris, 2003, s.153-156). Fakat Osmanlı arşiv belgelerine göre bu bilgi en azından tarihsel olarak doğru gözükmemektedir. Zira Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Ağustos 1915 tarihli belgeden öğrendiğimize göre, Miloris'in kaydettiği haziran ayından iki ay sonra ağustos ayında bile söz konusu yerleşim merkezlerinden bir tahliyenin olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü söz konusu belgeye göre; daha önce cihet-i askeriyece casusluk yaptıkları gerekçesiyle tahliyelerine lüzum görülen Demircili, Gizman (Kilizman), Gülbahçe ve Yağcılar köylerinin mevcut siyasi durumun elverişli olmamasından dolayı şimdilik tahliyelerinden vazgeçilmesi fakat casuslukları sabit olanlar veya şüpheli olanlar hakkında kanuni işlem yapılması Talat Paşa tarafından emredilmekteydi (BOA. HR. SYS. 2412/22 Lef:1-2). Merkezi yönetim Urla ve mülhakatının tahliyesi hususunda Aydın vilayetinden gelen görüşleri de dikkate alarak hareket ediyordu. İzmir Valisi Rahmi Bey, merkezi yönetime gönderdiği yazılarda tahliyenin olumsuz sonuçlarına dikkat çekmekteydi. Nitekim Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından vilayete çekilen 19 Şubat 1916 tarihli telgrafta *"Urla ve civarının tahliyesine müteallik mütealanız muvafıktır. Ona göre muamele ifası"* şeklinde bir cevap verilirken (BOA. DH. ŞFR. 61/53), yaklaşık bir hafta sonra yine Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından gönderilen 27 Şubat 1916 tarihli bir başka telgrafta ise *"Askeri bir gereklilik olmadığı taktirde Urla'nın tahliyesinden şimdilik sarf-ı nazar olunması"* şeklinde bir cevap verilmişti (BOA. DH. ŞFR. 61/149). 5 Mart 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafla Urla'nın tahliye edilmesinin sakıncalarına dikkat çeken İzmir Valisi Rahmi Bey'e göre Rumların tahliyesi, Yunanistan'la olan siyasetimizi olumsuz etkileyebileceği gibi, Yunanlıların Anadolu'yu işgaline de neden olabilirdi. Ayrıca böyle bir tahliye durumunda Urla'nın İslam nüfusuyla doldurulması da mümkün görünmediğinden şehir harabeye dönecekti (Doğtekin, 2022, s.218-219).

İzmir Valisi Rahmi Bey'in mütalaalarına rağmen Urla'nın tahliyesinin doğuracağı olumlu ve olumsuz sonuçların ağırlığı hususunda merkezi yönetiminde oldukça karasız olduğu görülmektedir. Nitekim 9 Mart 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Aydın vilayetine gönderilen yazıda; Urla'nın tahliyesi hususunda cihet-i askeriye ile de görüşüldüğü ve tahliyenin onlarca da mutlak surette gerçekleştirilmesi gerektiğinin belirtildiği, gelecek tepkileri önlemek adına Hristiyan ahalinin bombardımana maruz kalacağının ileri sürülerek buna ahalinin himayesi şeklinin verilmesinin uygun olacağı belirtilmekteydi (BOA. DH. ŞFR. 61/231; BOA. DH. ŞFR. 61/175).

İtilaf Devletleri, 1916 yılında da belirli aralıklarla Urla'yı bombalamayı sürdürdükleri gibi, Rumlar da Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerini artırarak devam ettirdiler. Yaşanan hadiseler üzerine Rumların iç kesimlere göç ettirilmeleri artık kaçınılmaz bir hal almıştı.

[6] Miloris'in belirttiğine göre, Urla merkez ve çevresinden (Gülbahçe, Yağcılar, Kilizman, Yukarı Demircili, Aşağı Demircili ve Urla İskele) askere alınan Rumların sayısı 7302 idi. 3760 kişi de asker kaçağı olarak yaşamaktaydı. Bunların çoğu Korakas Dağı üzerinden kaçmışlardı. Bu dağın eteklerindeki sahile geceleri gelen kayıklar, Rum asker kaçaklarını Sakız ve Sisam adalarına götürmekteydiler. Bu asker kaçakları Makedonya'daki Yunan ordusunda ve Yunan bayrağı altında savaşmışlardı. (Miloris, 2003, s.154).

Urla'dan 2.500, Seferihisar'dan 2.500 ve Söke'den ise 17.000 Rum, trenlerle Isparta ve Afyonkarahisar taraflarına göç ettirilmişlerdir[7] (Doğtekin, 2022, s.219).

3. Çeşme Kazası

3.1. Çeşme Kazasının Jeopolitik ve Demografik Yapısı

Çeşme Yarımadası'nın en batı ucunda bu yarımadanın en büyük yerleşme merkezi olan Çeşme kazası bulunmaktadır. 1868 yılında İzmir sancağına bağlı bir kaza konumunda olan Çeşme'ye Karaburun ve Alaçatı nahiyeleri de bağlı bulunmaktaydı (Baykara, 1988, s.132). İyon şehirlerinden Eritre'nin iskelesi olarak vazife gören Çeşme ile Ege adaları arasında ve özellikle Sakız Adası ile 19. Yüzyılın sonlarında yoğun bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. Bu yoğun ilişki XIX. yüzyıl boyunca ve artarak devam etmiştir (Mater, 1982, s.131-132). Baykara'ya göre Sakız Adası, Çeşme açısından o kadar önemliydi ki, Çeşme'nin 15. 16. yüzyıllarda Uluslararası ticaretin bir büyük kapısı olmasının ana sebebiydi (Baykara, 1997, 12). Balkan Savaşı çıkmadan önce Ege Denizi, Osmanlılar ile Yunanlılar arasında oldukça dengeli bir şekilde paylaşılmıştı. Batı ve güneybatıdaki adalar Yunanistan'ın elindeyken Anadolu'ya komşu adalarla Girit Osmanlılardaydı (Erinç-Yücel, 1988, s.85). Fakat Çeşme'nin hemen karşısında bulunan Sakız Adası, Yunan bağımsızlık hareketinden Millî Mücadele'ye kadar olan dönemde tıpkı yakın çevresindeki Sisam, Kösten ve Midilli adaları gibi Rum eşkıyaların yuvalandığı bir merkez haline gelmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandıktan ve Büyük Yunanistan (Megalo-İdea) ülküsüne sarıldıktan sonra Ege Bölgesi'nin Rumlaştırılması için giriştiği yoğun çabalar, ancak İttihat ve Terakki hükümetlerinin I. Dünya Savaşı sırasında aldığı karşıt tedbirlerle kısmen önlenebilmiştir (Erdeha, 1975, s.370). Çeşme'ye en yoğun Hellen göçü, 19. Yüzyıl başlarından sonra gerçekleşmiştir (Nakracas, 2005, s.81). Nitekim Osmanlı Devleti'nin resmi yayını olan "Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği" ne göre Çeşme kazasında 4539 Müslüman nüfus bulunurken, 39.074 Rum nüfus bulunduğu görülmektedir (Erdeha, 1975, s.370). Yakın çevredeki Urla ve Söke[8] örneklerinde de görüldüğü gibi Çeşme kazasında da Balkan Savaşları sırasında ve I. Dünya Savaşı'nda, adalardan gelen Rumların ve yerli Rumların ihanetiyle karşı karşıya kalınmıştır. Yöre Rumları, bir taraftan Osmanlı sahillerinin bombalanmasında Yunanistan ve İtilaf Devletleri'ne istihbarat yardımında bulunarak casusluk yaparlarken diğer taraftan da Yunanistan ve İtilaf Devletleri ordularında gönüllü asker olarak savaşmışlardır. Rum asker kaçakları sıklıkla Çeşme'den Sakız Adası'na firar etmişlerdir. Nitekim, Çeşme Kaymakamı Hüseyin Hacim Bey, 9 Haziran 1913 tarihinde Tümene Çeşme bölgesinden Sakıza kaçan Rum asker kaçaklarının bu günlerde bir çete kurmak suretiyle Çeşme sahillerine saldıracakları hususunda ihbar yapıldığını bildirmekteydi (Berber, 2002, s.21). Atina Sefiri Galip Kemali Bey de bu durumu teyit etmekte 10 Temmuz 1914 tarihinde Sadrazam Prens Said Halim Paşa'ya gönderdiği raporda, Sisam ve diğer adalarda ilk işarette harekete hazır birçok Yunan eşkıyasının bulunduğunu bildirmekteydi (BOA. HR. SYS. 2101/1 Lef:10). Yunan eşkıyası Anadolu sahillerindeki Rum eşkıya ile sürekli iş birliği

[7] Başta Liman von Sanders olmak üzere Türk karargahına komuta eden Alman generallere göre bu rakamlar yeterli olmayıp Urla halkının tamamının Anadolu içlerine göç ettirilmeleri gerekiyordu. Çünkü kendilerine Urla Rumlarının casusluk faaliyetlerinde bulunduklarına ve Urla'nın casusluk merkezi haline geldiğine dair bilgiler gelmişti. Liman Paşa'nın girişimleri sonucunda 1916 yılının mayıs ayı içerisinde İzmir Valisi Rahmi Bey'e Babıali'den Urla Rumlarının Anadolu'nun içlerine göç ettirilmesi hususunda bir emir geldi. Urla Rumlarının göçüne karşı olan Rahmi Bey bu emri uygulamak zorundaydı. Bu nedenle Yunanistan'ın İzmir Konsolosu Dimaras'ı makamına çağırarak gelişmeler hakkında ona haber verdi. Vakit kaybetmeden Efes Metropolitliğine giden ve durum hakkında bilgiler veren Dimaras'ın gayretleri neticesinde Metropolitlik Baş Diyakoz'u Yoakim Gunaris İstanbul'a gönderildi. İstanbul'daki Rum dini ve siyasi önderlerinin Yunan, Alman ve Amerikan büyükelçilikleri nezdinde yaptıkları girişimler ve bu elçilerin Osmanlı Hükümetiyle yaptıkları görüşmeler sonrasında Urla'nın Hıristiyan halkının Anadolu'nun içlerine göç ettirilmeleri hususundaki emir bir kez daha askıya alındı. Bu hususla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: (Miloris, E. Nikos (2002). *1922 Öncesinde Urla*, Çev: Tayfun Çaymaz, Urla.

[8] Ele aldığımız dönemde Söke ve yakın çevresindeki Rum faaliyetleri için Bkz: Doğtekin, Abdullah, "Birinci Dünya Savaşı'ndan İzmir'in İşgaline Söke Kazasında Rum Faaliyetleri" *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi (IJOSES)*, 17 (2022), ss.1-23.

içerisindeydi. Bu nedenledir ki İttihat ve Terakki yönetimi resmi olmayan yollarla, baskı ve korku ortamı yaratarak bölge Rumlarını göç etmek zorunda bırakmıştır. Muhaceret 40.000'i Rum olan 45.000 nüfuslu bir ilçeden 40.000 Rum'un çekip gitmeleri şeklinde olmuştur (Uran, 2007, s.72).

3.2. I. Dünya Savaşı'ndan Hemen Önce Çeşme'de Düşman Faaliyetleri

Çeşme, henüz I. Dünya Savaşı başlamadan, Balkan Savaşlarından itibaren Yunan torpidolarının taciz ve tazyikine uğramaya başlamıştır. Buna mukabil Çeşme'de şehri savunacak top ve istihkamlar bulunmamaktadır. Şehirde toplam 250 kadar mustahfız asker bulunmakta olup, bunların çoğunluğu da firar halindedir. Nitekim 16 Aralık 1912'de Çeşme Liman Başkanı Osman Bey'den vilayete gelen telgrafta; Çeşme'den Yunan gemilerinin görülmesi üzerine yirmi otuzu dışında bütün görevli askerlerin firar ettiklerini şehri savunacak top ve istihkamlar olmadığı için Çeşme'nin düşman tehdit ve tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu belirttikten sonra, telgrafının sonunda *"Asker olduğum için görevimin sonuna kadar limanda bulunur isem, tutsak bulunmak ihtimali vardır."* demektedir (Berber, 2002, s.11). Balkan savaşlarıyla birlikte bir deniz taarruz planı hazırlayan Yunanistan, Osmanlı donanmasını Marmara'ya hapsetmek için Çanakkale Boğazı'nı kontrol altına almayı amaçlamıştır. Bunun için Osmanlıların ikmalini sağlayan deniz yollarının kesilmesi gerekiyordu. Böylece Ege'ye açılamayan Osmanlı Devleti'nden Ege adalarını almak oldukça kolay olacaktı. İtilaf Devletleri'nin de desteğini arkasına alan Yunanistan, bu amacına ulaşmak için donanmasını takviye ederek İngilizlerden dört yeni muhrip aldığı gibi, İtalya'dan da Averof zırhlısını satın aldı. Mevcut durumu kendisi için oldukça uygun bulan Amiral Kunduriotes kumandasındaki Yunan donanması, 10 Ekim 1912'de Limni Adası'nı aldıktan sonra 21 Kasım'da Midilliyi, 24 Kasım'da da Sakız Adası'nı ele geçirdi (Erinç-Yücel, 1988, s.85). Balkan savaşlarından sonra Ege adalarına fiili olarak yerleşen Yunanistan, Çeşme'nin karşısında bulunan Sakız Adası'ndaki torpidolarını sıklıkla Çeşme Limanına göndermeye başlamış ve Ege sahillerindeki keşif ve baskısını artırmıştır. Nitekim Çeşme Liman Riyasetinin 3 Mart 1914 tarihli yazısında ifade edildiğine göre, Yunan torpidosu bir gün öncesinde Çeşme Limanına ulaşarak İçmeiçi tabir olunan koya kadar girmiş, yerel hükümet tarafından bölgeye askeri kuvvet gönderilmesi üzerine torpido uzaklaşmak zorunda kalmıştır. 15 Mart 1914 günü ise üç Yunan torpidosu, Yunan işgali altındaki Gurna Adası istikametinden gelerek Çeşme'nin Ildırı, Germiyan Yalısı ve Reis dere sahillerinde tarassutta bulunarak geri dönmüşler, fakat bu torpidolardan iki tanesi tekrar gelerek oralarda dolaştıktan sonra uzaklaşmışlardır. Yunan torpidoları Osmanlı karasularındaki faaliyetlerinde o kadar pervasızlaşmışlardır ki boğazlardan girip çıkan ticaret gemilerini tevkif ve teftiş etmeye başlamışlardır. Gelişmeler üzerine Hariciye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Mart 1914 tarihli yazıda; Yunan gemilerinin bu şekilde harekata devam etmeleri halinde Osmanlı torpidolarının da Sakız ve Midilli önlerinde gözükmesinin bir tedbir olarak zikredilen hadiselerin tekrarına mâni olacağını bildiriyordu (BOA, HR.SYS. 1975/5 Lef: 1, 3, 5, 7,10).

3.3. I. Dünya Savaşı Döneminde Çeşme'ye Düzenlenen Düşman Saldırıları

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Çeşme ve havalisi tamamen bir hudut bölgesi haline gelmiş, her türlü imar ve kalkınma düşünceleri bir tarafa bırakılarak harpten korunmak için gerekli tedbirler düşünülmeye başlanılmıştı. Çeşme cansız ve sönük bir kasaba haline gelmiş, ilçe merkezi Çeşme'den Alaçatı'ya nakledilmişti. İngiliz ve Fransız torpidoları sıklıkla Çeşme ve yakın çevresindeki Limanlara uğrayıp şüphelendiği kayıkları topa tutuyorlardı. Şehir defalarca bombalandığı için artık askeri bir bölge halini almış ve gerekli yerlere müfrezeler yerleştirilmişti. Savaşın başlaması ve bir süre sonra Ege sahilleri ve İzmir limanının abluka altına alınmasıyla beraber ciddi bir yokluk ve ekonomik sıkıntı dönemi başladı. Birçok eşya ve erzak artık bulunamaz olmuş ve savaş uzadıkça sıkıntı ve mahrumiyetin boyutları dayanılmaz bir hal almaya başlamıştı. I. Dünya Savaşı başlamadan hemen öncesine kadar Menemen

Kaymakamlığı görevini yerine getiren fakat savaşın başlamasıyla beraber Çeşme kaymakamlığına atanan ve bu görevini 1918 yılının mart ayına kadar sürdüren Hilmi Uran Bey, hatıralarında savaş döneminin Çeşme'sini şu şekilde anlatmaktadır: *"...Mesela, petrol yoktu; geceleri evlerde zeytinyağına pamuktan fitil batırarak ışık yaratılırdı. Şeker yoktu. Patiska, iplik vesaire yoktu ve en güç tahammül edilebileni olarak ekmeklere büyük miktarda bakla karıştırılıyor ve kaskatı yenilemez bir hale getirilerek o da halka vesika ile veriliyordu. Birçok aile reisi askere alındığından, Çeşme adeta bir kadınlar diyarı olmuştu. Sıkıntı ve mahrumiyet eksilmemiş, artmıştı. Fakat hükümet propagandası ile halk efkarına yerleştirilmiş bir nihai zafer ümidi vardı ki herkes bütün bu mahrumiyetlerin tesellisini bu nihai zaferde buluyor, bu büyük yokluk devrine ondan teselli bekleyerek tahammül ediyor ve sıkıntılı hayata o yüzden intibak etmiş görünmeye çalışıyordu."* (Uran, 2007, s.73-74). Dönemin İzmirli tanıklarından Müşfik Kenson ise savaş yıllarının sıkıntılarını şu şekilde ifade eder: *"Seferberlik zamanı kimsenin yüzünün gülmediği yıllardı. Giyecek, yiyecek yoktu. Var olan sadece yokluktu. Herkes ya uyuz ya da sıtma hastasıydı. Ben de uyuz olmuştum…Her tarafa korku hakimdi. Zengin fakir diye bir şey yoktu. Uçaklardan atılan bombalar kimseyi ayırmazdı. Düştükleri yeri yakar, yok ederlerdi. Karnımız hep açtı… Harp yıllarında bir insanın tüm gününü alan uğraş neydi diye sorsanız, hiç düşünmeden cevabın ekmek almak olduğunu söylerim. Kocaman kuyruklar olurdu fırınların önünde…"* (Gönenç, 2012, s.17).

Daha savaş öncesinde baskı ve saldırılara uğrayan Çeşme'de, savaşın başlamasıyla beraber düşman saldırılarında da bir yoğunluk yaşanmıştır. Düşmanın Çeşme'ye düzenlediği saldırılarda kazanın hemen karşısında bulunan Sakız Adası önemli bir rol oynamıştır. 12 Haziran 1915 tarihinde dört bacalı bir direkli bir torpido Arslan burnuna 27 mermi atarken, 13 Haziran 1915 günü iki bacalı bir direkli bir Fransız torpidosu da Çeşme limanını bombalamıştır. Bombalama neticesinde bir kadın hayatını kaybederken bir çocuk da yaralanmış, iki kayık bir mavna batmış, eski telgrafhane ve bir iki ev hasar görmüştür (Sürgevil, 2009, s.81). Çeşme, 2 Kasım 1915 tarihinde bir kez daha düşman torpidoları tarafından bombardımana tabi tutulmuş, olay yerinde incelemelerde bulunan heyetin hazırladığı rapora göre bu saldırı sonucunda Çeşme'de 589.200 kuruşluk bir zarar meydana gelmiştir (BOA, DH.EUM. 2. ŞB 15/34). Yine aynı yıl içerisinde *"Mefruk veya hasarzede olan sefain ve hamule cetveli"*ne göre Çeşme ahalisine ait mavna, pereme, paraçora, çılanıka, tarhandil, kayık ve sandal cinsi toplam 14 küçük ticari gemi, Fransız torpidoları tarafından batırılmış olup toplamda 79.700 kuruşluk bir hasar oluşmuştur (BOA, DH. İ. UM. EK. 112/79 Lef:4). İtilaf Devletleri'nin Çeşme'ye düzenledikleri taarruzlar 1916 yılında da devam etmiştir. Çeşme liman Reisi Halit Remzi'nin 2 Ağustos 1916 tarihli yazısında belirttiğine göre iki direkli bir bacalı İngiltere'ye ait bir torpil arama gemisi Çeşme sularında görülünce torpil arama gemisine 12 mermi, geriden gelen tarassut gemisine de dört mermi atılmıştır. Torpil arama gemisi dokuz mermi ile karşılık verdikten sonra her iki gemi de Sakız Adası cihetine doğru hareket etmiştir. Saldırılarda herhangi bir zayiat olmamıştır (BOA, HR.SYS. 2424/17 Lef: 1-2).

İtilaf Devletleri, Çeşme'ye yapılan bombardımanlarda Sakız Adası'nı önemli bir üs olarak kullanmışlardır. Adanın doğu kıyısında bulunan Yunan top bataryaları Çeşme Yarımadası'nı ateş tehdidi altında bulundurmaktadır (Öcal, 2015, s. 228). Bu durumun farkında olan Osmanlı yönetimi 1916 ve 1917 yıllarında Sakız Adası'na keşif uçuşları düzenleyerek düşman faaliyetleri hakkında bilgi almak, böylece Çeşme'nin savunmasını kolaylaştırmak istemiştir. Bu bağlamda 23 Temmuz 1917'de Sakız Adası'na yeni bir keşif uçuşu yapılmıştır. Alman pilotlar tarafından gerçekleştirilen bu uçuşlarda Kastron kasabası civarında yeni bir hava üssünün kurulduğu görülerek bu üs bombalanmıştır. Fakat bu bombalamadan istenilen sonuç alınmayınca bu üssün Çeşme Yarımadası kıyılarından yapılacak topçu atışıyla tahrip edilmesi kararlaştırılmıştır (Öcal, 2015, s.185). İtilaf Devletleri Çeşme üzerindeki baskı ve saldırılarını savaş sonuna kadar sürdürmüşlerdir. 21 Temmuz 1917 tarihinde Çeşme yakınlarında (Conidie) su bombaları ile teçhiz edilmiş 40 adım uzunluğunda bir motor ele geçirilmiştir (Sanders, 2018, s.251). Osmanlı Genelkurmayı, İtilaf Devletleri'nin

Sakız, Sisam ve Midilli gibi yakın Ege Adalarını kullanmak suretiyle Batı Anadolu sahillerine bir çıkartma yapabileceği kuşkusunu 1918 yılında da elden bırakmamıştır. Bu nedenle 5. Tayyare Bölüğü tarafından Sakız, Sisam, Kösten ve Midilli gibi İtilaf Devletleri'ne ait üslerin bulunduğu stratejik öneme sahip adalardaki faaliyetlerin keşfine 1918 yılında da devam edilmiştir. Bu keşif uçuşlarından beklenilen en önemli görev, adalarda bir çıkarma hazırlığı yapılıp yapılmadığıyla ilgili gözlem yapmaktan ibarettir. Bu uçaklar ayrıca düşman hava meydanlarına bombardımanda da bulunmaktaydılar. (Öcal, 2015, s.228). Bu yıl içerisinde taraflar arasında karşılıklı taciz ve takiplerin arttığı bir sürecin yaşandığı görülmektedir. Nitekim 24 Mart 1918 tarihinde Midilli istikametinden gelen iki İngiliz uçağı Çeşme üzerinde uçtuktan sonra uzaklaşmışlardır. 25 Mart 1918 tarihinde ise Sakız Adası'nın keşfiyle görevlendirilen 5. Tayyare Bölüğü'ne ait bir uçak, adanın üs merkezi olan Kastron üzerinde bir İngiliz av uçağı tarafından karşılanmış, sonrasında ise Çeşme'ye kadar takip edilmiştir (Öcal, 2015, s. 204-209). Yine 2 Nisan 1918 tarihinde üç İngiliz uçağı Çeşme üzerinde uçuş yapmıştır (Öcal, 2015, s.213). 8 Temmuz 1918 günü Sakız Adası'nın doğu kıyısında bulunan Yunan top bataryalarının fotoğraflarını çekmek amacıyla bir keşif uçuşu düzenlenmiştir. Zira söz konusu Yunan bataryaları Çeşme Yarımadası'nı ateş tehdidi altında bulundurmaktaydılar. Fakat Pilot Teğmen İbrahim Orhan ve Rasıt Üsteğmen Hüseyin Hüsnü Beylerin sorumluluğundaki bu keşif uçuşundan adanın üzerinde yoğun bir bulut tabakası bulunduğu için bir sonuç alınamamıştır (Öcal, 2015, s.228).

4. Karaburun Kazası

XV. yüzyılda İzmir kazasına bağlı olan Karaburun, XVI. yüzyılda Seferihisar ile birlikte Çeşme kazasına bağlanmıştır (Kütükoğlu, 2000, s.80). XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kaza olarak konumunu muhafaza eden Karaburun, XIX. yüzyıl ortalarında Çeşme ve Seferihisar ile beraber nahiye olarak İzmir'e bağlanacaktır (Kütükoğlu, 2010, s.41). 1868 yılında yapılan düzenlemelerle nahiye olarak yeniden Çeşme kazasına bağlanan (Baykara, 1988, s.132) Karaburun, 1908 yılından itibaren ise yeniden kaza konumuna kavuşacaktır (Baykara, 1999, s.202). İzmir Körfezi'nin hemen girişinde ve İzmir'in kuzeybatısında bir yarımada olan Karaburun, Foça ile beraber İzmir Körfezi'nin girişini kontrol eden iki noktadan birisidir. Kazanın Sakız Adası'nın karşısında bulunması bulunduğu konumu daha da önemli kılmaktadır (Güntürkün-Telci, 1996, s.1). Esas tarımsal faaliyetleri bağcılık ve zeytincilik olan Karaburun, yarımadanın ulaşım yetersizliği nedeniyle incelediğimiz dönem içerisinde ilişkilerini genellikle deniz yoluyla Ege adalarıyla, özellikle de Sakız ve Midilli adalarıyla gerçekleştirmiştir (Mater, 1982, s.138). Bu durum yöredeki yerli Rumların I. Dünya Savaşı sırasında ihanet ederek İtilaf Devletleri lehine casusluk faaliyetlerinde bulunmalarında ve onların ordularında gönüllü olarak savaşmalarında oldukça etkili olmuştur.

Savaşın hemen öncesinde Deniz Kuvvetleri, kıyılarımızdaki Yunan çete faaliyetlerine karşı, Enez'den Alanya'ya kadar kurulan sekiz koruma ve beş gözetim bölgesine ayrılmış ve Karaburun, Çeşme ve Kuşadası bölgesine de 11 nolu gambot tahsis olunmuştur. 14 Haziran 1914'ten itibaren yerlerine gönderilmeye başlanan bu gemilerin görevleri jandarmaya, reji ve rüsumat gemilerine yardım, çeteleri takip ve Yunan harp gemilerini gözetlemekti (Sevengül, 1976, s. 27-28). Kasım 1914 başlarına doğru Çanakkale boğazı önünde toplanmış olan Müttefik İngiliz-Fransız filosunun gözetlemelerini Foça ve Karaburun sularına kadar uzattıkları görülmektedir (Sevengül, 1976, s. 114). Savaşın başlarından itibaren Ege Bölgesi sahillerindeki birçok yerleşim merkeziyle beraber Karaburun kazası da düşman saldırılarına maruz kalmıştır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye gelmeye başlayan Rumlar, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Karaburun kazasında üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Nitekim 1883 yılında yarımada nüfusunun %54'ünün Rumlardan oluştuğu görülmektedir ve Rum nüfusu 1908 yılına kadar sürekli bir şekilde artış göstermiştir. Fakat yarımadada bulunan yaklaşık 10.000 Rum, Yunanistan ve adalara göç etmiş (Işık, 2002, ss.42-45), I. Dünya Savaşı süresince Yunan ordusunun yanı sıra İtilaf Devletleri'nin ordularında da gönüllü olarak savaşmışlardır.

Yöre halkının anlattıklarına göre, Urla, Çeşme, Söke ve Ayvalık gibi birçok örnekte görüldüğü üzere I. Dünya Savaşı yıllarında Rumların İtilaf Devletleri lehine ve Türkler aleyhinde casusluk faaliyetlerinde bulunmaları Karaburun kazasından da sürülmelerine neden olmuştur. Zira yöre Rumları askeri konular başta olmak üzere siyasi, coğrafi, toplumsal ve iktisadi alanlarda İtilaf Devletleri'ne bilgi taşımışlardır. İtilaf Devletleri'nin yaptıkları bombardımanlarda verilen bu bilgilerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Fakat Yunan işgaliyle beraber yeniden Karaburun'a yerleşen Rumlar, intikam hissiyle hareket etmişler ve Türklerle aralarında tatsız hadiseler yaşanmıştır (Güntürkün-Telci, 1996, s.41). İtilaf Devletleri'nin İzmir'e yönelik saldırıları, mart 1915 sonlarına doğru hava ve deniz kuvvetlerinin iş birliğiyle genişlemeye başlamıştır. Bu tarihlerde Karaburun yakınlarında dolaşmakta olan Fransız bandıralı harp gemilerinden havalanan uçaklar Yenikale ve İzmir Üzerinde uçarak muhtemel bir saldırı için keşifte bulunmuşlardır. İtilaf Devletleri, 19-25-26 ve 27 Nisan 1915 tarihlerinde deniz ve hava kuvvetlerinin iş birliğiyle düzenledikleri saldırılarda Karaburun, Urla ve Yenikale kıyılarını hedef almışlardır (Sürgevil, 2004, s.96). 8 Mayıs 1915'te bir düşman torpidosu Karaburun sahillerini top ateşine tutmuştur. 15 Temmuz 1915 tarihinde ise İzmir körfezine giren, iki direkli üç bacalı bir Kruvazör, Mordoğan iskelesine 500 metre kadar yaklaşınca oradaki siperlerden üzerine ateş açılmış, gemi karşı bir ateşten sonra uzaklaşmak zorunda kalmıştır (Sürgevil, 2009, ss.80-82). 1915 yılında meydana gelen bombardımanlar neticesinde kazada meydana gelen toplam hasar 217.000 kuruştur (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 114/14 Lef:11). Yine aynı yıl içerisinde *"Mefruk veya hasarzede olan sefain ve hamule cetveli"*ne göre 30 Nisan 1915 tarihinde Laz İbrahim Kaptan'a ait un yüklü yelkenli kayık ile Anbareskili Halil Ağa'ya ait iki adet yelkenli kayık, İngiliz torpidosu tarafından batırılmış olup toplamda 15.998 kuruşluk hasar meydana gelmiştir (BOA, DH. İ. UM. EK. 112/79 Lef:3). İtilaf Devletleri, 1916 yılı boyunca Urla ve Çeşme kazalarıyla beraber Karaburun kazasına da hava ve deniz taarruzlarını sürdürmüşlerdir. 25 Mart 1916 tarihinde Menemen kazasının Çamaltı mahallesi ile Karaburun'a İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemileri tarafından düzenlenen saldırılarda kaza sahilindeki yerleşimlerde önemli maddi hasar meydana gelmiştir (BOA, HR.HMŞ. İŞO. 214/16). Buna göre; 29.600 kuruşu ahaliye, 3.200 kuruşu belediyeye, 5.000 kuruşu vakfa, 8.000 kuruşu cami-i şerife, 5.000 kuruşu emval-i metrukeye ve 200.000 kuruşu da hükümet konağına olmak üzere toplamda 250.800 kuruşluk bir maddi zararın olduğu görülmektedir (BOA, DH. İ. UM. EK. 112/79 Lef:1). Yapılan deniz ve hava saldırılarına Osmanlı sahillerinden de şiddetle karşılık verilmektedir. Nitekim Uzun Ada'nın İngiliz işgalinden kurtarılması sırasında 6 Mayıs 1916 tarihinde Karaburun sahilimizdeki topçularımızın açtığı ateş sonucunda iki İngiliz monitörü batırılmıştır (Öcal, 2015, s.73). İtilaf Devletleri bu saldırıya karşılık vermekte gecikmemişlerdir. Karaburun'a bağlı Ahırlı köyü, 30 Mayıs 1916 tarihinde İtilaf Devletleri'ne ait iki torpido tarafından bombalanmış, bombardıman esnasında atılan ikinci merminin telgraf binasına isabet etmesi sonucunda memurlar Ahırlı merkezini terk etmek zorunda kalmışlar ve yöredeki haberleşme kesintiye uğramıştır (BOA, DH.EUM. 3. ŞB 13/93). Bombardımanlarına 1916 yılı boyunca devam eden İtilaf Devletleri, 25 Mayıs, 27 Mayıs ve 11 Haziran 1916 tarihlerinde Mordoğan'ı 5 Haziran 1916 günü ise Karaburun'u bombalamışlardır (Öcal, 2015, s.154). Karaburun sahillerine yerleştirilen uzun menzilli toplarla İngilizlerin savaşın başından itibaren ellerinde bulundurdukları Uzun Ada'ya, burada inşa ettikleri hava üssüne ve adaya yanaşmış olan İtilaf Devletlerine ait savaş gemilerine baskın niteliğinde ateş açılmış ve Gülbahçe'de hazırlanan çıkarma birliklerince gerçekleştirilen askerî harekât neticesinde İngilizler adayı boşaltmak zorunda kalmışlardır. Hemen sonrasında ise ada Osmanlı Devleti tarafından işgal edilmiştir. Böylece İzmir Körfezi'nin savunması daha kolay hale gelmiştir. Ancak adanın tahkim edilerek savunmasının Urla Mıntıka Kumandanlığına bağlı hale getirilmesi, bundan sonraki süreçte sıklıkla İtilaf Devletleri'nin saldırılarına uğramasına neden olmuştur (Sürgevil, 2004, s.97).

5. Foça Kazası

1868 yılında İzmir sancağına bağlı bir kaza konumunda olan Foçateyn kazasının (Eski ve Yeni Foça) Güzelhisar-ı Menemen isminde bir de nahiyesi bulunmaktaydı (Baykara, 1988, s.132). Foça kazasına düzenlenen düşman saldırıları Urla örneğinde de görüldüğü üzere 30 Ekim 1914 tarihinde henüz daha karşılıklı savaş bile ilan edilmemişken başlamıştır. Bu tarihte bir Fransız Kruvazörü ve bir torpido muhribi tarafından Foça ve Değirmen Dağı sahillerine birkaç mermi atılmışsa da sahilden alınan mukavemet üzerine uzaklaşmak zorunda kalmışlardır (BOA. HR. SYS. 2108/4-17). Bu tarihten daha önce Yunan donanması da Ege sahillerinde dolaşarak tarassut faaliyetlerinde ve gövde gösterisinde bulunmaya başlamıştır. Nitekim Bergama Kaymakamının bildirdiğine göre Yunanistan'a ait ünlü Averof zırhlısıyla Asperya zırhlısı 28 Temmuz 1914 tarihinde Sakız istikametinden gelerek İzmir Boğazı ve Foça-i Atik Feneri taraflarında dolaştıktan sonra Çandarlı Körfezi açıklarından ve Maltepe Burnu yakınlarından Midilli Adası'na gitmişlerdi (BOA, DH. ŞFR, 434/90). Yukarıda da değinildiği üzere savaştan hemen önce Deniz Kuvvetleri Yunan çete faaliyetlerine karşı, Enez'den Alanya'ya kadar kurulan sekiz koruma ve beş gözetim bölgesine ayrılmış, Foça, İzmir ve Karaburun bölgesine 14 nolu gambot, Ayvalık-Foça bölgesine ise 15 nolu gambot tahsis olunmuştu (Sevengül, 1976, s. 27-28). Diğer yerleşim merkezlerinde de görüldüğü üzere Foça'ya düzenlenen saldırılarda da 1915 yılı içerisinde önemli bir artış yaşanmıştır. 17 Nisan 1915 tarihinde bir İtilaf uçağı kısa süreli olarak körfez üzerinde uçuş yaptıktan sonra İzmir'e çok yaklaşamadan Foça yönüne çekilmiştir (Sürgevil, 2009, ss.81). 10 Kasım 1915 tarihinde ise bir Fransız muhribi Eskifoça'yı 15 dakika boyunca topa tutmuştur (Sürgevil, 2009, ss.114). Foça'ya düzenlenen düşman saldırılarının 1916 yılında da yoğunluk kazanarak devam ettiği görülmektedir. 26 Haziran 1916 tarihinde Foça-i Atik (Eski Foça) üzerine üç düşman uçağı tarafından 18 adet bomba atılmış, bombardıman neticesinde birkaç hane tahrip olmakla beraber nüfusça bir zayiat yaşanmamıştır (BOA, DH.EUM. 3. ŞB 14/18 Lef:3). İtilaf Devletleri'nin yoğunlaşan bu saldırılarına karşı Osmanlı Devleti de yeni tedbirler almak zorunda kalmıştır. 28 Haziran 1916 tarihinde Mevcut bataryalara takviye olarak Macar topçu bataryaları getirilerek Eski Foça yakınlarına konuşlandırılmıştır (Öcal, 2015, s.140-141). Bataryanın Eski Foça yakınlarına yerleştirilmesinin nedeni İzmir Körfezi'ne ve Kösten Adası'na giden deniz yolunu kapatmaktır (Saral, 2017, s.10). Foça, 23 Ağustos 1916 ve 16 Eylül 1916 tarihleri arasında İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemileri ve uçakları tarafından bir kez daha müteaddit defalar bombardımana tabi tutulmuş ve bu bombardımanlar neticesinde şehirde önemli ölçüde hasarlar meydana gelmiştir (BOA, HR.HMŞ. İŞO. 214/16). Bu taarruzlarda 26.700 kuruşu ahaliye, 2.500 kuruşu emvali metrukeye ve 15.000 kuruşu da Mermencik fenerine ait olmak üzere toplamda 44.200 kuruşluk bir zararın meydana geldiği görülmektedir (BOA, DH. İ. UM. EK. 112/79 Lef:1). Yine, 16 Eylül 1916 tarihinde, bir İngiliz uçağı tarafından Eski Foça limanının bombalanması sonucunda toplamda 14.000 kuruşluk bir zarar meydana gelmiştir. Buna göre Eski Foça limanında bulunan Hacı Hasan ve Ferhat Efendilere ait Firuz isimli Beryaka cinsi gemi, bombardıman neticesinde 8.000 kuruşluk bir hasara uğrarken, Hüseyin Bey'e ait Paraçora cinsi Derviş isimli gemi de 6.000 kuruşluk bir zarara uğramıştır (BOA, DH. İ. UM. EK. 112/79 Lef:11). Yapılan saldırılara Osmanlı Devleti de aldığı tedbirlerle karşılık vermektedir. Osmanlı hava kuvvetleri de Adalar bölgesinde keşifler yaparak düşman kuvvetleri ve faaliyetleri hakkında bilgiler toplamaktadır. Nitekim 6 Kasım 1916 günü keşif yapmak amacıyla Midilli'den kalkan bir Fransız uçağı, Yeni Foça üzerinde Pilot Astsubay Vendot'un kullandığı Fokker tipi uçak tarafından Cuma Burnu'nun iki kilometre kadar açığında denize düşürülmüştür (Öcal, 2015, s.147). Fransız ve İngiliz uçakları Foça üzerindeki uçuş ve harekatlarına 1917 yılında da devam etmişlerdir. İzmir Seydiköy'deki 5. Harp Tayyare Bölüğü'nde görevli Alman Yüzbaşı Buddecke, 30 Mart 1917 günü Foça üzerinde Fokker av uçağıyla uçuş yaptığı sırada Nieuport ve Henri Farman tipinde iki İngiliz uçağına rastlamıştır. Önce Farman uçağına taarruz ederek onu düşürmeyi başaran Yüzbaşı Buddecke, daha sonra Nieuport uçağını da düşürmeyi başarmıştır. Düşürülen uçakların mürettebatları, sağ olarak

kurtulmayı başarmakla birlikte esir alınmışlardır. Yanan Farman uçağının enkazında yapılan araştırmada, bir uçakta bulunması normal bulunmayacak ölçüde çok para bulunmuştur. Farman uçağının esir alınan mürettebatından Plot Teğmen A. F. Freshman ile Rasıt Teğmen Jons'un yapılan sorgulamaları neticesinde İngilizlerin Ege Bölgesi'nde bir casus şebekesi oluşturdukları, bu şebekede bölgede yaşayan Rum azınlıkların yer aldığı ve paraların bu şebekeye verilmek üzere uçağa alındığı tespit edilmiştir. Uçucular, şebekeyle irtibat kurma, haber ve para taşıma gibi amaçlarla Midilli Adası'ndan 15 uçuş yaptıklarını itiraf etmişlerdir (Güvenbaş-Kurt, 2018, s.192). 1918 yılına gelindiğinde İngiliz uçakları çoğunlukla keşif uçuşu yapmakla yetinmişlerdir. 4 Mart 1918 günü İtilaf Devletleri'ne ait iki uçak Midilli Adası'ndan hareket ederek İzmir Körfezi ve Foça-Arslan Burnu bölgesinde uçuş yapmışlardır. Bu uçuşun özelikle yöredeki mayın engellerini tespit etmek amacıyla yapıldığı tahmin edilmiştir (Öcal, 2015, s.203).

6. Menemen Kazası

1868 yılında İzmir sancağına bağlı bir kaza konumunda olan Menemen kazasının o tarihlerde Yamanlar ve Karşıyaka isminde iki tane de nahiyesi bulunmaktadır (Baykara, 1988, s.132). 1914 yılı içerisinde, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Ege sahillerinin genelinde görüldüğü gibi Menemen kazasında da Yunanistan tarafından desteklenen Yerli Rum ve Yunan çetelerinin sahillerdeki yerleşim merkezlerine düzenledikleri saldırılarda önemli bir artışın yaşandığı görülmektedir. Nitekim 24 Ekim 1914 tarihinde Menemen kazasının Arap Çiftliği civarında, Karaburun kazasının Payamkökü mevkiinde ve Çandarlı'nın batı sahilinde kayıklarla sahile tecavüz etmek isteyen Rumlar, jandarma ve yöre halkı ile çatışmışlardır (BOA, DH.EUM. 3. ŞB 1/30). İtilaf Devletleri, Ege sahillerindeki yerleşim merkezlerine düzenledikleri deniz saldırılarını, henüz savaş başlamadan 1914 yılının başlarından itibaren gerçekleştirmişlerdir. Nitekim 2 Mayıs 1914 günü Karaburun istikametinden gelen üç bacalı iki direkli bir İngiliz Kruvazörü, Menemen kazası sahilindeki Abdullah Ağa Çiftliğine 17 mermi atmış, oradan Bergama sahiline giderek Reşadiye ve Şakran cihetlerine 6 top atmış ve oradan da Eşcanaz burnunu dolaşarak Dikili nahiyesine 80 civarında top attıktan sonra Midilli Adası'na doğru hareket etmiştir. Dikili'deki topçu tarafından 6 top atılarak mukabele edilmiştir. Bombardımanlar neticesinde herhangi bir can kaybı olmamakla beraber Ali Ağa çiftliğinde bir zahire ambarının kiremitleri kırılmıştır (BOA, DH.EUM. 3. ŞB 5/36 Lef:8). Düşman bombardımanı 1915 yılında da devam etmiştir. Bu yıl içerisinde İtilaf Devletleri tarafından uluslararası savaş kurallarına aykırı olarak düzenlenen bombardımanlar neticesinde kazada meydana gelen toplam hasar 10.500 kuruştur (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 114/14 Lef:11). İtilaf Devletleri'nin özellikle 1916 yılının şubat ve mart aylarında Menemen kazasına düzenledikleri saldırılarda bir artışın yaşandığı görülmektedir. İtilaf Devletlerine ait savaş gemileri tarafından 16 Şubat, 6 Mart ve 25 Mart 1916 tarihlerinde kazanın Çamaltı mahallesine yapılan bombardımanlarda önemli miktarda hasar meydana gelmiştir. İtilaf Devletleri, bir taraftan deniz ve hava saldırılarıyla bölgeyi bombardıman altında tutarken diğer taraftan da destekledikleri Yunan ve Rum çetelerini Ege sahillerine çıkartarak yağma, soygun ve katliam faaliyetleriyle bölge halkına büyük zararlar vermişlerdir. Nitekim 1916 yılının mayıs ayında Bergama'nın Ayazmend nahiyesine düşman devletler tarafından çıkarılan çeteler yörede önemli zarara neden olmuşlardır (BOA, HR.HMŞ. İŞO. 214/16). İngiliz ve Fransızlar bu tarihte denizden yaptıkları saldırılarını hava bombardımanıyla da desteklemişlerdir. İtilaf Devletlerine ait Canopus isimli savaş gemisinin komutanı olan Heathcoat S. Grant'ın seyir jurnalinde kaydettiğine göre Menemen yakınlarındaki demiryolu 27 Şubat 1916 tarihinde Fransız uçakları tarafından başarıyla bombalanmıştır (Hanhan, 2019, s.135). Kösten Adası'nın (Uzun Ada) 4 Haziran 1916 tarihinde İngiliz işgalinden kurtarılmasından sonra Menemen sahilleri, Kösten Adası ve Karaburun esas alınarak bir üçgen savunma düzenine tabi tutulmuştur (Öcal, 2015, s.155). 12. Tayyare Bölüğü, 1917 yılı itibariyle Çanakkale Cephesi Beşinci Ordu Komutanlığı'na bağlı olarak Menemen'in yanı sıra Sarsalı ve Ayvalık'ta da görev yapmaktaydı

(Güvenbaş-Kurt, 2018, s.44). Bu bölük 1919 yılına kadar Menemen'de görev yapacak 1919 yılında ise Seydiköy'e intikal ettirilerek yeni kurulan birliklerle karıştırılacaktır (Yalçın, 2021, s.425). 13 Ağustos 1917 günü sekiz düşman uçağı, Menemen kuzeyindeki Gediz köprüsüne 15 bomba atmış ve ancak bunlardan bir tanesi telgraf tellerini hasara uğratmış diğerlerinin ise herhangi bir etkisi olmamıştır (*Birinci Dünya Harbi, Türk Hava Harekâtı*, 1969, s.157). Düşman uçaklarına karşı daha hızlı ve etkili karşılık verebilmek için 8 Haziran 1918 günü Menemen meydanında hangar inşaatına başlanılmış fakat inşaat 23 Haziran günü gelen bir emirle durdurulmuştur. Bu sırada Menemen'de bulunan 12. Harp Tayyare Bölüğü'nde sadece bir av uçağı ile bir pilot bulunmaktadır. İnşaatın durdurulmasının muhtemel sebebi bölüğün takviye edilmesinin çok da mümkün görünmemesinden kaynaklanmaktadır (Öcal, 2015, s.218).

7. Dikili Kazası

I. Dünya Savaşı sırasında Ege sahillerinde düşman taarruzuna uğrayan önemli yerleşim merkezlerinden birisi de Dikili'dir. Batı Anadolu'daki birçok sahil kentinde yaşandığı gibi Dikili kazasında da düşman saldırılarının 1915 yılının başlarından itibaren arttığı görülmektedir. Çanakkale muharebeleri başladıktan sonra İtilaf Devletleri dikkatleri başka yönlere çekerek Osmanlı güçlerini parçalamayı ve böylece Çanakkale cephesinde başarılı olmayı amaçlamışlardır. Dikili 3 Nisan 1915 günü İtilaf Filosu tarafından bombalanmıştır (Öcal, 2015, s.105). Yine Tanin gazetesinin 19 Temmuz 1915 tarihli haberine göre 18 Temmuz günü Dikili limanına gelen iki bacalı iki direkli bir İngiliz gemisi tarafından halka mitralyözlerle ateş açılmış, bu saldırı neticesinde bir kişi şehit olurken Osmanlı askerlerinin açtığı karşıt ateş üzerine İngiliz gemisi uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Gazeteye göre harp meydanlarında bir şey kazanamayan İtilaf Devletleri, masum ahaliye taarruz etmek gibi aşağılık saldırılarla başarısızlıklarını unutturmaya çalışmışlardır (Öcal, 2022, s.96). 1918 yılı içinde İngiliz uçakları havaların uçuşa elverişli olduğu günlerde çoğunlukla keşif uçuşu yapmakla yetinmişlerdir. 28 Şubat 1918 tarihinde üç İngiliz uçağının Dikili ve Ayvalık üzerinde görüldükleri rapor edilmiştir. Yine 6 Mart tarihinde bir düşman uçağı Dikili, Ahurlu, Küçükbahçe üzerinde uçtuktan sonra Sakız Adası istikametine devam etmiştir (Öcal, 2015, s.203). 28 Şubat günü Dikili, Ayvalık üzerine gelen İngiliz uçaklarını yakalayabilmek için bir uçuş yapılmış ise de düşman uçaklarıyla herhangi bir temas sağlanamamıştır (Öcal, 2015, s.209).

Sonuç

Savaşın hemen öncesinde savaş gemileri İzmir Körfezinde görülmeye başlayan İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı süresince İzmir sancağının merkeziyle birlikte sahilde yer alan kazalarını da denizden ve havadan bombardımana tabi tutmuşlardır. Çanakkale'de nihai zafere ulaşmak isteyen İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri gücünü dağıtarak bu gücün Batı Anadolu'da birkaç parçaya bölünmesini ve böylece onu zayıflatmayı amaçlamışlardır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne düşman unsurların I. Dünya Savaşı henüz başlamadan bölgede var olmaya çalıştıkları, savaşın başlamasıyla beraber saldırı faaliyetlerini genişlettikleri ve özellikle Çanakkale savaşlarının başlamasıyla birlikte de bu faaliyetlerini artırdıkları görülmektedir. İtilaf Devletleri esasen, yaptıkları Çanakkale harekatının bir karşılığı olarak kendilerine denizaltılarla karşılık verileceğinden ve bu bağlamda İzmir'in Alman denizaltılarının üssü olacağından oldukça fazla endişe etmişlerdir. Şüphesiz ki bu durum İzmir ve çevresinin bombardımanında etkili olan önemli bir unsurdur. Bölge halkında her an işgallerin gerçekleşebileceği düşüncesini uyandırarak onları korku ve endişeye sevk etmek suretiyle psikolojik bir baskı uygulamayı ve bölgeyi ekonomik anlamda çöküntüye uğratmayı da amaçlayan İtilaf Devletleri, bu amaçlarına ulaşabilmek için henüz savaş resmen ilan edilmeden deniz taarruzlarına başlamışlardır. İzmir, 30 Ekim 1914 tarihinde mayınla kapatılırken, Akabe 1 Kasım 1914'te İngilizler tarafından topa tutulmuş, aynı tarihte Urla iskelesindeki Beyrut ve Kınalıada gemileri de İngilizler tarafından batırılmıştır. Gariptir ki 11 Kasım 1914 tarihinde İtilaf Devletlerinin tamamına Harp ilan eden Osmanlı Devleti,

İngilizlerin Akabe'ye yaptığı saldırıyı savaş nedeni olarak açıklarken Urla'ya yapılan saldırıdan hiçbir şekilde söz etmemiştir. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında Ege adaları üzerindeki Osmanlı egemenliğinin fiilen sona ermesi, İzmir ve çevresinin hassasiyetini artırdığı gibi Osmanlı yönetiminin bölgeye verdiği önemin de artmasına neden olmuştur. Nitekim bu fiili durumdan yararlanan İtilaf Devletleri Midilli, Limmi, Sisam, Sakız, Gökçeada, Bozcaada ve Uzunada (Kösten) gibi İzmir ve çevresini kontrol edebilecekleri stratejik öneme haiz adalara yerleşmek ve buralarda üsler kurmak suretiyle bir taraftan Ege kıyılarını abluka altına alırken diğer taraftan da buralardaki üslerden ve uçak ana gemilerden faydalanarak İzmir ve çevresini bombalamışlar, bölgeyi havadan ve denizden kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. İngiliz ve Fransızlara ait savaş uçak ve gemilerinin bölge üzerindeki uçuş ve harekatları savaşın son yıllarına kadar devam etmiş, bu nedenle Osmanlı Devleti, bölgeye yapılacak herhangi bir çıkarma ihtimaline karşı savaş süresince teyakkuz halinde bulunmak durumunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

***BOA*, DH.EUM. 2. Şb.** 15/34 (H.29.12.1334/M.27 Ekim 1916).

***BOA*, DH.EUM. 3. Şb.** 5/36 Lef:8 (R.19 Nisan 1330/2 Mayıs 1914); 1/30 (H.4.12.1332/M.24 Ekim 1914); 2/46 (H.12.12.1332/M.1 Kasım 1914); 14/6 (H. O5.08.1334/M.7 Haziran 1916); 13/93 (H.11.08.1334/13 Haziran 1916); 14/18 Lef:3 (R. 14 Haziran 1330/27 Haziran 1916).

***BOA*, DH.EUM. 5. Şb.** 13/25 (H.18.07.1333/M.1 Haziran 1915).

***BOA*, DH.EUM. SSM.** 53/29 (H.19.05.1333/M. 4 Nisan 1915).

***BOA*, DH. İ. UM. EK.** 112/79 Lef:1-3-4-11- (R.19 Kanun-u Evvel 1331/M.1 Ocak 1916).

***BOA*, DH. ŞFR,** 434/90 (R.15.05.1330/M. 28 Temmuz 1914); 60/299 (H.07.04.1334/12 Şubat 1916); 61/53 (H.14.04.1334/M.19 Şubat 1916); 61/149 (H.23.04.1334/M.28 Şubat 1916); 61/158 (H.24.04.1334/M.29 Şubat 1916); 61/231 (H.04.05.1334/M.9 Mart 1916); 61/175 (H.28.04.1334/M.4 Mart 1916).

***BOA*. HR. HMŞ. İŞO.** 114/14 Lef:11 (R.16.06.1331/29 Ağustos 1915); 214/16 (H.27.01.1337/2 Kasım 1918).

***BOA*, HR. SYS.** 2101/1 Lef:10 (M.10 Temmuz 1914); 2108/4-17 (M.30 Ekim 1914); 2412/22 Lef:1-2 (M. 10.08.1915); 2418/118 (M.26.03.1916); 2419/38 (M.07.04.1916); 2103/1 Lef: 26, 28 (M.7 Haziran 1916); 2424/17 Lef: 1-2 (M.02.08.1916); 1975/5 Lef: 1, 3, 5, 7 (M.17.03.1914).

Araştırma ve İnceleme Eserler

Alpagut, H. (1937). *Büyük Harbin Türk Deniz Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube, Deniz Matbaası.

Atakişi, T. (2016). *Smyrna, Gizli Kalmış Gerçekler*, İzmir: Atadost Yayınları.

Bardakçı, M. (2014). *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bakacak, A. (2019). "I. Dünya Savaşı'nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.19, Özel Sayı: İzmir'in İşgali, ss.5-27.

Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Baykara, T. (1997). "Çeşme Araştırmaları ve Yarımada Gerçekleri", *Çeşme Tarih Araştırması II. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri 15-17 Eylül 1997*, Çeşme-İzmir: Çeşme Belediyesi Kültür Yayınları.

Baykara, T. (1999). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir: Akademi Kitabevi.

Berber, E. (2002). *Bir İzmir Kabusu Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Birinci Dünya Harbi, Türk Hava Harekâtı. (1969). C. IX. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Seri no:3, Genelkurmay Basımevi.

Büyüktuğrul, A. (1974). *Osmanlı Deniz Harp Tarihi, CIV.*, Genelkurmay Başkanlığı Deniz

Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları.

Doğtekin, A. (2022). “Cihan Harbi'nden İzmir'in İşgaline Urla ve Yakın Çevresinde Rum Faaliyetleri”, *Tarih ve Günce*, Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 197-245.

Doğtekin, A. (2023). "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İtilaf Devletleri Tarafından İzmir'e Yapılan Saldırılar", Güncel Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Kavramlar, Araştırmalar ve Uygulama, (Editörler: Sevilay Özer-Ruhi İnan), Lyon: Livre de Lyon, ss.23-65.

Doğtekin, A. (2022). “Birinci Dünya Savaşı’ndan İzmir’in İşgaline Söke Kazasında Rum Faaliyetleri” *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi (IJOSES)*, 17, ss. 1-23

Erdeha, K. (1975). *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erinç, S.-Yücel, T. (1988). *Ege Denizi Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Gönenç, V. (2012). *Küllerin Altındaki İzmir*, İstanbul: Çatı Kitapları.

Güntürkün, B-Telci, C. (1996). *Karaburun*, İstanbul: Ege Yayınları.

Güvenbaş, M.-Kurt E. (2018). *Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul’a Yapılan Hava Saldırıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hanhan, U. (2019). *Bir Zamanlar Uzunada*, İzmir: Meta Basım Matbaacılık.

Işık, Ş. (2002). *Karaburun Yarımadası’nın Tarihsel Coğrafyası*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Karstarlı, N. (2019). *Savaş Rüzgarları Urla (1914-1919)*, İstanbul: Cinius Yayınları.

Kaygusuz, B. N. (2002). *Bir Roman Gibi*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Kütükoğlu, M. (2000). *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Kütükoğlu, M. (2010). *XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Lüleci, A. (2014). *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Mater, M. (1982). *Urla Yarımadasında Arazinin Sınıflandırılması ile Kullanılışı Arasındaki İlişkiler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Mehmetefendioğlu, A. (1993). “Rahmi Bey’in İzmir Valiliği”. İzmir: *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (Kurtuluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir Sempozyumu), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, C: I, S:3, ss.347-370.

Miloris, E. N. (2002). *1922 Öncesinde Urla*, Çev: Tayfun Çaymaz, Urla.

Miloris, E. N. (2003). *Bir Zamanlar Urla*, (Haz. A.Besim Uyal).

Moralı, N. (1976). *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Nakracas, G. (2005). *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Kitabevi Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi (2013). İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:130.

Öcal, C. (2015). *I. Dünya Savaşı’nda İzmir Savunması*, İstanbul: İleri Yayınları.

Öcal, C. (2022). "103 Yıldır Bilinmeyen Gerçek İtilaf Donanması'nın İzmir'i İşgal Girişimi", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 1-5 Eylül 2018, Kongreye Sunulan Bildiriler VI. Cilt, Askeri Tarih, Ayaklanmalar, İsyanlar, Darbeler ve İhtilaller Tarihi*, Haz: Semiha Nurdan-Muhammed Özler

Öklem, N. (1999). *İzmir'in İşgali*, İzmir: Işık Ofset.

Özmakas, Y. (2011). *Koç Bilekli Vali Rahmi Bey'in İzmir Günleri*, İzmir: Şenocak Yayınları.

Sanders, V. L. (2018). *Türkiye'de Beş Yıl.* (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Saral, T.İ. (2017). "Avusturya-Macaristan Gazetelerine Göre 1915-1916'da İzmir'in Savunulması ve Kösten Adası'nın Fethi", N:36, *Düşünce ve Tarih Dergisi*.

Sarıçelik, K. (2007). "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler". Konya: *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, ss. 173-189.

Sevengül, H. (1976). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Deniz Harekâtı).* C.8, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Seri No:3, Genelkurmay Basımevi.

Sürgevil, S. (2004). "Çanakkale Savaşları ve İzmir". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün Bugün Yarın*, S.89, ss.90-98.

Sürgevil, S. (2009). *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir.* İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Uran, H. (2007). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Yalçın, O. (2021). Türk Hava Gücü, Kuruluşu, İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kadın Dergilerinde Kadın Olmak

Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ[1]

Giriş

Toplumsal yaşamda bireyler, belli başlı yapılar içinde kimlik kazanmaktadır. Kimlik, fikirler, imajlar gibi bireyin kendi hakkında sahip olduğu çeşitli temsiller ya da kendini kavrayışın bir ifadesi olarak tanım bulmaktadır. Kimlik sözcüğü aynılık benzerlik, süreklilik anlamlarına gelen İngilizce "identity" sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Bireylerin bireyselliklerini ifade ederken tasvir ettikleri aynı zamanda dâhil olduklarını iddia ettikleri grubun adı olarak anlaşılan kimlik, esasen "siz kimsiniz, kimlerdensiniz" sorusuna verilen yanıt olarak görünürlük kazanmaktadır. (Mermer Üzümlü, 2019). Kişi kim olduğunu ifade ederken bu kimliğinin içinde yer alan unsurları da insiyaki olarak ortaya koymaktadır. Kimliğin içinde yer alan unsurlar ise aslında toplumsal olarak taşıdığı roller ile bağlantılıdır. Bu açıdan kimlik ve toplumsal rol birbirinden ayrı düşünülmemektedir. Kimlik çoğu zaman bir inşa süreci sonucunda ortaya çıkar. Bu nedenle birçok düşünür için kimlik inşa süreci toplumsal rol tanımına girmektedir. Modern hayatla ile birlikte "rol" kavramı ön plana çıkmıştır. Rol genellikle bir durum için uygun olurken başka bir durum için uygun olmayan davranıştır ve kamusal aktör olan birey yaşamı içerisinde, nerede hangi kimliğe bürüneceğini öğrenmektedir, öğrenmelidir (Sennett, 2002).

Nasıl ki insan bulunduğu ortama göre farklı rollere sahip görülmekteyse, kadın ve erkeğin de üstlendiği rollerde de farklılıklar mevcuttur. Var olan bu farklılıkları değerlendiren kavram, "toplumsal cinsiyet"tir. Toplumsal cinsiyet (gender) kavramı toplumdaki erkek ve kadınların sosyal yaşamda taşıdıkları roller ve öğretilmiş edim beklentilerine karşılık gelmektedir. Toplumsal normların büyük bir kısmının sunulmasında yüksek etkisi olan araçların başında kitle iletişim araçları gelmektedir. Elbette ki toplumsal cinsiyet rolleri de kitle iletişim araçları sayesinde kimi zaman yaratılmakta kimi zaman ise mevcudun devamı için dolaşıma sokulmaktadır. Zira kitle iletişim araçları aracılığıyla bireyler edindikleri verileri zihinsel süreçte işleyerek anlam dünyalarına kaydedebilmektedir. Kitle iletişim araçları zamanın özelliklerini yansıtırken itekleyici bir işleve de sahiptir. Dolayısıyla bu araçlardan aktarılan mesajlar, kişilerin dünya görüşünü topyekûn değiştirmese dahi ciddi oranda etki yaratmaktadır. Özellikle yaratılan ve idealize edilen kalıplar toplumsal cinsiyet rolleri ile doğrudan ilişkili bulunmaktadır. Kitle iletişim araçları ile tarihten günümüze gelen genel eğilim; erkek için "güçlü, kuvvetli, egemen" sıfatlarıyla temsilinin söz konusu edildiği, kadın için ise "fedakâr anne, sadık eş," gibi özelliklerle konumlandırıldığı bir erkek egemen yaklaşımdır. Kitle iletişim araçlarında kadınlar söz konusu kalıpların yanı sıra beden sunumları ile de ön planda yer almakta ama erkek egemen söylemlerce tanımlanmış cinsel kimlikleriyle daha çok ön planda oldukları görülmektedir. Buna bağlı olarak medyada kurulan kadın kimlikleri giderek artan bir biçimde erkek egemen söylemlerce tanımlanan bir konumda bulunmaktadır. Bu söylem ana hatlarıyla kadını pasif, kolayca el konulabilir, hükmedilebilir bir haz nesnesine dönüştürmektedir (Saktanber, 1995).

[1] Doçent, Amasya Üniversitesi

Bireysel kimliğin bir unsuru olan cinsiyet temelde bireyin doğum ile kazanmış olduğu bir durum iken, doğum ile başlayan yolculukta ve devamındaki sosyalizasyon sürecinde toplum tarafından belirlenmiş cinsiyet öğretileri doğrultusunda şekillenmektedir. Dolayısıyla ortada bir inşa süreci bulunmakta ve bu inşa surecinde kitle iletişim araçlarının rolü büyük yer işgal etmektedir. "Doğuştan hiçbir kültürü olmayan birey, haberleşme yoluyla yeni bilgiler edinmekte ve edindiği bilgileri işlevsel hale getirmektedir. Bireylerin tutum ve davranışları üzerinde etkili olan kitle iletişim araçları, mesajlarıyla toplumdaki bireylerin düşüncelerini etkileyebilmekte ve ortak bir davranış biçimi kazandırabilmektedir. Birey gördükleriyle kendi zihninde oluşan sembolleri birleştirerek özdeşleşme yapmakta ve medya bu şekilde topluma ait yeni değerler ve erkek-kadın kimlikleri inşa edebilmektedir" (Gökçe, 1993).

Kitle iletişim araçlarında kadının sunumu iki şekilde olmaktadır. (Saktanber, 1995)

- "Cinselliği çağrıştıran unsurların açık bir biçimde söz konusu edilmediği kadınlara özgü alanlar,
- Cinselliğin yoğunlukla kullanıldığı kadınlara özgü ve ille de kadınlara özgü olması gerekmeyen alanlar,

Bu dualitede kadınlar için kullanılan 'serbest', 'özgür', nitelemeleri bir erkeğin koruması altında bulunmadıklarına veya yasal olarak vesayeti altında bulundukları erkeklerin otoritesini ihlal ettiklerine işaret etmektedir. Bu bağlamda koruma altındaki kadınların cinsellikleri imaların, üstü kapalı gözetlemelerin dışında söz konusu edilmemekte, 'serbest', 'rahat' kadınların bedenleri her tür seyre açık halde bulunmaktadır. Dolayısıyla toplumda kadınlar, bu çerçevede oturtuldukları konumlara göre, en azından temsili düzeyde, cinselliklerinden neredeyse tümüyle arındırılmış olanlarla, cinselliklerinin dışında herhangi bir kimliği bulunmayanlar olarak adeta ikiye ayrılmaktadır. (Çatalcalı, 2000) Oysa kadının toplumdaki rolü kitle iletişim araçlarında yansıyan yönüyle sadece eş ve anne kimliğiyle sınırlı olmamakta ve kadınların bu kimlikleri dışında toplumda üstlendikleri pek çok rolleri bulunmaktadır. Kadınları sadece bir moda perspektifi içinde ele almak ya da anne ve sadık eş kimliğiyle ön plana çıkarmak gibi sunumlarla medya kültür yaratmaktadır. Medya eliyle yaratılan bu kültür karşısında, tüketim toplumunda bedensel figür niteliği taşıyan sunumlarla kadınlar çoğunlukla tüketim aracı niteliğine dönüşmektedir. Buna bağlı olarak da birçok şey gibi beden de metalaşıp tüketilmektedir. Medyada yansıtılmaya çalışılan kadın kimliklerinin, zaman içinde biçim değiştirse bile giderek artan bir şekilde erkek egemen söylemlerce tanımlanan bir kimlikle örtüşür hale geldiği bir gerçektir.

Basında kadının cinselliği ile ön plana çıkması, yazılı basın sayfalarında dikkat çekmek ve ilgi uyandırmak için bir malzeme olarak kullanılması ya da ev içi alanla sınırlandırılması dergi ya da gazetenin vizyonuna göre farklılık göstermektedir. Bu çerçevede çalışmanın amacı kadın dergileri üzerinden giderek günümüzde toplumda kadının rolünün nasıl betimlendiğini tartışmaktır.

Dergilerde Kadın Kimliği

Dergiler misyon, vizyon ve ilkelere bağlı olarak hedef kitlelerine yönelik yayın yapan ve söz konusu yayınlarını belli periyotlar içinde ve ayrıntılı olarak ele alan kitle iletişim araçlarıdır. Dergiler de pek çok şey gibi nihai olarak birer tüketim nesneleridir. Dergilerin hedef kitlesini büyük oranda kadınlar oluşturmaktadır. Zira "modern toplumda kadının genellikle kitle iletişim araçlarına daha açık olması, onların basın yayın yoluyla tüketim kalemlerine daha çabuk daha kolay ulaşmasını sağlamaktadır. Gelişmiş teknolojinin ürünlerinden yararlanmak kadın için hem gereksinim hem de sosyal statü göstergesi olarak kabul edilmektedir" (Okçay, 1985).

İlk kadın dergisi olarak bilinen Terakki Muhadderat'tan Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte kadınlar, toplumda görünür olma düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Anne, eş ve ev kadını gibi rollerinden taviz vermeden de kamusal alanda var olabileceklerini savunarak

mücadelelerinde dergiler vasıtasıyla seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Amaçları iyi bir eğitim alma hakkını elde etmek, aldıkları eğitim sayesinde iş hayatında yer almak, hukukta çeşitli haklara sahip olmak olmuştur ve tüm bu isteklerini hem dergi içeriklerinde hem de okuyucu mektuplarında dile getirmişlerdir. Kadınlar bu yıllarda yok sayılmış kimlikler olmaktan duydukları rahatsızlığı dile getirmek amacını taşıyan bir mecra olarak dergileri gördüğünü, bu sayede birçok kadının mücadele için, bir araya gelmek için, dernek kurmak için cesaretlendiğini söylemek mümkündür. Dönemin en belirgin özelliği kadınların aktör olduğu süreçte dergilerin araç olmasıdır. Yani kadınların taleplerinin varlık bulduğu yayınlar dergiler olmuştur. Cumhuriyet öncesi kadın dergilerinde kadınlar siyasal sistemin görülmeyen kimlikleri olduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Fakat 1980 sonrası liberal ekonominin yükselişiyle, kadınlar bu sistemin merkezine yerleşmişler, ekonominin kadına tüketim noktasında biçtiği rolü en iyi şekilde yerine getirmeleri için gerekli faaliyetler popüler kadın dergilerinde bulunmuştur. Özellikle de 1980 sonrası ekonomide yaşanan değişimler, teknoloji, sosyal yapıdaki birtakım çözülmeler nedeniyle kadın dergileri kabuk değiştirmiştir. Bundan böyle dergi içerikleri sistemin sunduğu öncelikleri kadınların içselleştirmesinin aracı olarak işlev görmeye başlamıştır.

1980 Sonrası Kadın Dergileri

Kadınca dergisi misyon olarak, kadını; entelektüel, zeki, ne istediğini bilen, seçimlerini kendi yapabilen, bunun yanında hem iyi yemek yapmasını bilen hem modayı takip eden, cinsel tercihleri ahlaksal ve dinsel örüntülere körü körüne uymaktan kaçınan, cinselliğini kendi istediği kişi ile, istediği şekilde ve istediği zamanda yaşayabilen, kariyer sahibi olarak betimlemeye çalışmıştır. Bu hedefini hem dergi içeriğinde hem kullandığı fotoğraflarla hem de işlediği konularla açıkça ifade etmiştir.

Bu yönüyle Kadınca Dergisi Türkiye'de kadınlığı erkek söyleminin dışında tanımlamaya çalışan ender bir popüler medya örneğidir (Tekeli, 1990). Kadına evinin, eşinin ve çocuklarının hayatı dışında bir hayat olduğu söylemini her fırsatta yinelemiştir. Kadınca şehirlerde yaşayan ev kadınlarına hitap eden bir dergi olarak yayım hayatına başlamıştır. Daha sonra radikal feminist olarak tanımlanan Duygu Asena ve ekibinin yayını devralmasıyla Kadınca Dergisi daha feminist bir görüntü çizmeye başlamıştır. 1980'li yıllarda feminizmin sokak gösterileri ile kendini duyurmaya çalıştığı dönemlerde kadına yönelik şiddet ve her türlü ayrımcılığa karşı yapılan protestolar Kadınca'da geniş yer bulmuştur. Dergi, böylece feminist düşüncenin tam olarak desteklendiği bir yayım haline gelmiştir. (Schroeder, 2007). Kadınca dergisi 1990'lı yıllarda Duygu Asena ve ekibinin dergiden ayrılmasıyla, kabuk değiştirmiş moda ve güzellik dergisine dönüşmüştür. Ancak kadın hareketleri ve eylemlerini gündeminde tutma misyonunu da bir tarafa bırakmamış, sıklıkla olmasa da kadının kendi bedeninin hâkimi olduğu mesajını vermeye devam etmiştir.

1993 yılında yeniden el değiştiren derginin amacı kadın hareketinin gündemini ve eylemlerini okuyuculara iletmek ve kadınları kendi bedenleri ve cinsellikleriyle ilgilenmeye teşvik etmek şeklinde devam etmiştir. Derginin hedef kitlesini 22 yaşın üzerinde orta ve alt orta sınıftan kadınlar oluşturmaktadır ve %35'inin aktif bir çalışma hayatı bulunmaktadır (Schroeder, 2007). Kadınca, 1998 yılında, maliyetini karşılayamadığı için kapanmıştır.

Kim dergisi de 1990'ların popüler dergilerinden olmuştur. Editörü Duygu Asena olan derginin feminist yansımaları görülmüştür. Salt kadın bedenini veya kadın istek ve arzularını malzeme yapmayan dergi feminizmin ilgilendiği konulara da hafifçe değinmiştir.

"Kim", kadın erkek eşitliği, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı gibi konularda ironik bir yaklaşıma sahip olmuştur. Bu bağlamda okuyucuları da Duygu Asena'nın tanımına göre; orta sınıf, kendi başına ayaklarının üzerinde durabilen, 20 – 30 yaşları arasında, hangi statüde olursa olsun modern, özgür kadınlardan oluşmaktadır. (Schroeder, 2007).

1980'lere damga vuran bir diğer kadın dergisi ise Elle'dir. Derginin konu başlıkları genel olarak ise moda, güzellik, sağlık, ask ve seks, psikoloji, astroloji, ayın röportajı şeklinde olmuştur. Elle'nin hedef kitlesi 20-30 yaş arasındaki kadınlardır. Derginin misyonu aşk, seks gibi konular başta olmak üzere kadın okuyucularına tavsiyelerde bulunmak olarak şekillenmiştir. Kimi zaman psikolojik destek veren kimi zaman da sağlık terapileri konusunda okuyucularını aydınlatan dergi aylık olarak yayımlanmıştır. Elle dergisi de kadını cinsel kimliği ile ele almıştır. Dergi, çalışan, bakımlı, erkek ilişkilerindeki sınırı kendi belirleyen kadın imajı çizmiştir (Çatalcalı, 2000).

Dönemin kadın dergileri üzerinde yapılan araştırmanın ifade ettiği şekliyle kadın dergilerinde aşağıdaki özellikler bakımından benzerlikler bulunmaktadır (Eggins and Ledama, 2000).

a) Kadın görünüşünün tüketimi destekleyen yönü,

b) Heteroseksüel sorumluluk,

c) Desosyalizasyon

d) Kişilik kazandırma,

e)Çoklu-model benzerliği

Yazılı basının ikinci büyük grubunu oluşturan dergiler yayın politikalarına uygun olarak kadını konumlandırmaktadırlar. Buna göre, muhafazakâr çizgide yer alan dergiler kadını aile içinde tanımlayan egemen görüşünden yola çıkarak, onu ev içi alana hapsetmekte ve "iyi bir eş ve fedakâr bir anne" olması yönünde maniple etmektedirler. Kadını öne çıkaran post-modern kadın kimliğinin vurgulandığı dergilerde ise, kadın ve erkek ilişkilerinde sağlık, güzellik, flört, cinsellik, diyet, spor, alışveriş, moda, vb. konularda kadın kimliği konumlandırılmaktadır. Dergilerde sıklıkla haberi desteklemeyen fotoğraflar yer alabilmekte kadın bedeni bir araç olarak kullanılmakta, ilgi ve tirajı arttırmada cinsellik öğesi ön plana çıkarılmaktadır. Modern dönemi geride bırakıp postmodern döneme geçtiğimizin ifade edildiği günümüzde kadın dergilerinde kadının taşıdığı roller ve kadın konumlandırmasında nasıl değişimler olmuştur diye gözlendiğinde kadınların yine kendini kanıtlaması yönünde bir kurguya rastlanmaktadır.

Günümüz Dergilerinden İki Örnek: Fedakâr Anne - Serbest Kadın

Modern dönem ile bir kalıba sokulması planlanan bireyin modern sonrası kalıplarını yıkarak öngörülmez bir biçimde kendini ortaya koymakta olduğu postmoden kimlik tartışmalarında sıkça atıfta bulunulan bir durumdur. Günümüz modern sonrası toplumunda kadın dergileri üzerinden bir betimleme yaparak bu tartışmaya katkıda bulunmak istendiğinde yine bir dualite ortaya çıkmaktadır. Saktanber (1993) Türk medyasında kadın kimliğinin iki şekilde temsil edildiğini ifade etmektedir. Bunlar "Serbest-Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne"dir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Saktanber'in belirttiği şekliyle kadının iki farklı sunumu dikkate alınarak devam edilecektir. Buna göre, kadının "fedakar anne, iyi eş" temalı sunumu için muhafazakar İslami bir dergi olan Bizim Aile, "özgür kadın" temalı sunumu için post-modernist bir dergi olan Vogue Dergisi gözlenerek kadın kimliğinin dergilerdeki sunumu ve toplumsal cinsiyet rollerini ortaya konmaktadır. Vogue Dergisi kadın dergileri kategorisinde en yüksek tirajlı moda temalı dergi iken Bizim Aile dergisi ise hem muhafazakâr, hem gelenekçi, hem İslami kadın dergisi oluşuyla kendi kategorisinde tek dergidir. Bu nedenle çalışma için uygun bulunmuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde önce 'Bizim Aile' ardından 'Vogue' dergilerinin seçilen konu başlıkları ve içerik aktarımı üzerinden gidilerek kadının toplumdaki rolü tartışılacaktır.

Bizim Aile

Bizim Aile dergisi geleneksel söylemlere sahip, muhafazakâr bir İslami dergidir. Hedef kitlesi 22- 40 yaş arası evli kadınlardan oluşmaktadır. Dergide genel olarak, çocuk

yetiştirmenin püf noktaları, yemek tarifleri, ev içi dekorasyon önerileri, güncel haberler, köşe yazıları ve bunları İslamen destekleyen ayet ve hadisler bulunmaktadır. Dergide bize yazın köşesinde de okuyucu yorumlarına yer verilmektedir.

"*Eşin için, evliliğin için, kendi nefsinden ne kadar feragat edebileceğin ve sonuçlarını zamanla görebileceğin en güzel nimettir evlilik*.." [2]

Yukarıda görülen metin Bizim Aile Dergisi "Evlilikte İrade", başlıklı haberinin alt başlığıdır. Aslında bu tek cümleden bile derginin yayın politikasını analiz etmek zor olmayacaktır. Erkek hegemonyasının hâkim olduğu geleneksel toplum yapısının izlerini taşıyan haberde, kadının hem aile hem de toplum içindeki en önemli işlevinin sabretmek, fedakârlık etmek ve güzel günleri umut etmek olduğu vurgulanmaktadır.

"*Evliliğimizin geçiminde ise irademizin payı oldukça büyüktür. Kadın, evin temel taşıdır. Kadının ruhu evini kaplayan pırlantalı ışık gibidir. Güzel ahlaklı, tertemiz saliha bir hanım hem eşini, hem evliliğini mutlu etmeyi bilecektir. Geçim konusunda kadının nezaketi, davranışları oldukça temel teşkil eder*." ifadeleriyle devam eden uzman görüşü kadınlara güzel ahlaklı olmanın yolunun eşini mutlu etmek iradesi göstermekten geçtiğini aktarmaktadır.

"*Kadın toprak gibi tevazu ile sinesinde hoş yağmur kokuları barındıran gönlü ile kocasına itaatkar olursa, eşi de göklerdeki bereketli cömert yağmur taneleri gibi hanımın gönlüne atar. İşte o zaman aşk muhabbet afiyetli geçim daim olur. Huzurlu bir evlilik için dualar ederken biz kendi irademiz ile ne yapıyoruz ?"* sorusuyla biten içerik kadınlara sadece huzurlu evlilik için dua etmemeyi, bunun yanında kocasına itaatkâr olarak muhabbetli geçimi önermektedir.

"Evliliğinizi tamir edebilirsiniz" başlıklı içerikte ise evlilik danışmanı bir uzmanın görüşlerine yer verilmektedir. İçeriğin devamında "*Şimdi erkeklere sorduğumuzda diyorlar ki "Ben akşama kadar çalışıyorum, kazanıyorum, onların bütün maddi ihtiyaçlarını karşılıyorum zaten daha ne yapabilirim ki" ama orada atlanan bir şey var ki eşinizin sizin sevginize ve ilginize, sizinle beraber zaman geçirmeye ihtiyacı var, bu duygusal ihtiyaçlar göz ardı edildiği zaman ilişkiler gerçekten yıpranıyor, gerginleşiyor ve kopma noktasına doğru gidebiliyor. Bu konuda sorumluluklar dengeli bir şekilde paylaştırıldığında hiç kimseye ağırlık düşmediğinde hayatı daha kolay bir şekilde yaşamak ve yıpranmadan devam edebilmek mümkün olacaktır*.[3] ifadeleri yer bulmaktadır. Dolayısıyla söylem kadının iş hayatında varlık göstermediği, erkeğin dışarıda çalışarak kadının ise ev işleriyle meşgul olarak geçirdiği bir günün hayatın normal akışındaki bir gün olduğu üzerine kurgulanmaktadır.

Derginin diğer içerikleri gözlendiğinde anneliğin kutsallığı üzerine söylemler barındıran, bebek bekleyen anne adaylarına tavsiyeler sunulan haberlerinde annenin doğum öncesi aşamaların, çekeceği sıkıntılara ayrıntısıyla yer verilirken, kadınlara bunların hepsinin Allah'ın takdiri olduğu, bu eziyetlerin karşılığında eşlerini dünyanın en mutlu erkeği yapacakları ayrıca da "cennetlik" olacakları yönünde söylemler geliştirilmiş ve onların cesaretlendirilmesi amaçlanmıştır. Kadının ev içi alandaki meşguliyetleri olan yemek yapma ve çiçeklere bakıma da dergide geniş yer ayrılmıştır. Özellikle Ramazan'ın ayına ayrı bir önem atfedilmiş, orucun faydaları ve oruç ve beslenme adı altında ev kadınlarına hazırlayacakları iftar ve sahur sofralarıyla ilgili bilgi verilmiştir.

Dergide cinsel yaşam, moda, güzellik, bedenin metalaştırıldığı fotoğraflara rastlanmamıştır. Dolayısıyla dergide beden ile ilgili doğrudan içerik bulunmamış, sadece sağlıklı beslenme ve spor ile ilgili söylemler yer almıştır. Bunlar beslenme önerileri ile sınırlı kalmaktadır. Bu öneriler ise çoğunlukla kilo verme amaçlı diyetlerin nasıl uygulanacağı ve evde mutfakta doğal yiyeceklerin nasıl hazırlanacağı üzerin kurgulanmaktadır. Ev yapımı çikolata[4],

[2] https://www.bizimaile.com/2022/10/evlilikte-irade/
[3] https://www.bizimaile.com/2020/04/evliliginizi-tamir-edebilirsiniz/
[4] https://www.bizimaile.com/2020/01/ev-yapimi-gercek-cikolata/

doğal dudak bekleyici, sadeyağ yapımı, çocukların beslenme çantası için sağlıklı tarifler gibi içerikler bulunmaktadır.

Vogue

Vogue dergisi moda, sağlık, güzellik-bakım, is hayatı, ünlülerle röportajlar, okuyucu mektupları gibi konulara yer veren, 20 ila 35 yaş arasındaki kadınlara hitap eden, derginin birçok yerine yerleştirilmiş reklâmlar ve söylemi ile tüketim toplumunun oluşumuna büyük katkısı olan ticari popüler bir dergidir. Kadınların tercihlerine kadının kendisinden başkasının karışamayacağı söylemiyle öne çıkan fakat görsel malzemeyi fazlaca kullanarak kadınları bir tercih yaratmaya doğru iten ve tüketime sürükleyen, büyük bir kısmı ise reklamlardan oluşan bir dergidir.

"*Bana göre çılgın olmak sıkıcı olmaktan her zaman daha iyiydi, bu yüzden makyaj yaparken her zaman çılgın şeyler deniyorum"* [5]

Yukarıda görülen metin Vogue dergisinin Lady Gaga'dan güzellik tavsiyeleri başlıklı haberinin alt başlığıdır. Postmodern beden algısının kurgulanması üzerine yükselen yayın politikası kadın takipçilerine sürekli "kendin ol mesajı" verirken nasıl kendileri olacakları yönünde yönlendirmelerde bulunmaktadır. Zira (Baudrillard, 1997) 'ın sözleriyle "tüketilen şeyler arasında diğer nesnelerden daha güzel, daha kıymetli, daha eşsiz ve daha fazla yan anlamlarla yüklü şeyin "beden" olduğu" aşikardır. Haberin devamında, "Büyük bir özgüvenle etrafta salınan kızlara bir bakın çoğunun vücudu günümüz standartları göz önünde bulundurulduğunda güzel bile değil. Gözlerimizi kamaştırmalarının tek sebebi onların kendi vücutları içinde mutlu olmaları" denilmektedir. Ancak burada önemli olan nokta "günümüz standartları" sözcüğüdür. Her ne kadar postmodern söylemi benimsermiş gibi dursa da halen modern bakış açısıyla günümüz standartlarının zihinlerde var olduğu gerçeği göz ardı edilememektedir.

Güzellik algısını değiştiren 5 instagram hesabı başlıklı içerikte *"bazı durumlar da belirlenen algı ve kalıplaşmış normlar bizi farklılıklarımızı kutlamak yerine "kabul görmenin" tek düze yoluna itiyor. Güzellik de bunlardan biri. Asırlardır "nasıl olmamız" gerektiği ya da "neyin güzel olduğu" konuları içinde gel-gitler yaşadık. Aynalarla daha fazla konuşup, dışarıdan gelen sesleri daha çok dinledik çünkü ne olursa olsun içimizden gelen sesleri susturmuştuk. Belki de "daha" kelimesinin cazibesine kapıldık. Daha güzel olmak, daha fit olmak, daha varlıklı olmak gibi ki bu kelimenin de bir suçu yok aslında.* [6]ifadeleriyle yine benzer şekilde kadınların nasıl olmaları gerektiğine yönelik toplumsal kodlardan çok fazla etkilendiği ifade edilmektedir.

Dergide "*Fikirlerimiz, vizyonumuz nasıl değişiyorsa bedenlerimiz de değişebilir ya da değişimi bir yana bırakırsak yaradılışınız böyledir. Her iki durumda da bedeniniz sizinle beraber bir yolculukta ve daima yanınızda. Ona belki de sırf bu yüzden iyi davranmalısınız."* [7]ifadeleriyle başlayan içerik "ışıl ışıl, ıslak bitişli, enerjiyle parlayan, ayna cilt için makyaj tüyoları ile devam etmektedir . Dolayısıyla kadınlar için bedenlerine iyi davranmanın yolları olarak önerilen teknikler yine bedenlerini olduğundan farklı bir hale dönüştürme çabasını içermektedir. Dergide kadın kimliği geleneksel kimlikten post-modern bir örüntüye "kuralları sarsmaktan yanayız" sözleriyle taşınmaktadır. Bunun için giyim tercihlerinde "Beden Özgürlüğü" , "Pantolon Devrimi , "Güç Gösterisi"[8] gibi kavramlar tercih edilmekte fakat hem "bir başkaldırı olarak içinizden geldiği gibi giyinin" mesajı verilirken, hem de bu içten gelen giyimin nasıl olması gerektiği anlatılmaktadır.

[5] https://vogue.com.tr/makyaj/lady-gaga-tiktokdan-ogrendigi-guzellik-tavsiyelerini-acikliyor
[6] https://vogue.com.tr/toplist/guzellik-algisini-degistiren-5-instagram-hesabi
[7] https://vogue.com.tr/makyaj/yaz-sezonunun-favori-10-makyaj-trendi
[8] https://vogue.com.tr/toplist/iyi-hissettiren-moda

Vogue yayın politikasında seyahate de büyük oranda yer ayırmaktadır. Bu seyahatler yurt içi kıyı bölgeler ve yurtdışı tatillerini işaret etmektedir. *2023 Avrupa Birliği Kültür Başkenti: Elefsina* [9], İbiza'nın Özgür Ruhu Bodrum'da [10] Bu Yaz Saint Tropez'deki Jacquemus Beach'in Tadını Çıkarın [11] gibi içerikler ile çalışan kadının özgürce sınırları aşarak seyahat etmesi cesaretlendirilmektedir.

Web 3.0 kullanımı, Chat GPT , tik-tok, instagram, sanal gerçeklik gibi teknolojik yeniliklere de yer veren dergi hedef kitlesine bu uygulamaları kullanırken nasıl davranacakları yönünde tavsiyelerde bulunmaktadır. "*Sosyal medyayı etkili bir şekilde kullanalım, dayanışma ve yardım çağrılarına destek verelim, doğru bilgileri paylaşalım, yanlış bilgiyi tanıyalım ve yayılmasına engel olalım. Peki, ama nasıl? Özellikle kriz anlarında sosyal medya kullanımında nelere dikkat etmeliyiz sorusundan yola çıkarak sizler için bir rehber hazırladık*.[12] [13] "Gün gelmiyor ki gündem belirleyicimiz TikTok bize yeni bir trend armağan etmesin. Bu sefer ki bir trend mi çok emin olamıyoruz ancak TikTok'un gündeminde olduğu kesin [14]. "*Instagram, YouTube, TikTok gibi sosyal medya platformlarının son çıkan ürünleri almaya teşvik eden influencer'larla dolup taştığını düşünüyor musunuz? Cevabınız evetse yalnız değilsiniz. Influencer'ların, takipçi topluluklarının satın alma kararları üzerinde büyük etkisi olduğunu biliyoruz. Sosyal medya tarafından yönetilen bu kültürde, fenomenler trendleri dikte eden ve çok sayıda insanı etkileyen güçlü fikir liderleri hâline geldi. Artık bireysel ve kolektif olarak aşırı tüketimin kontrolden çıktığını kabul etmenin zamanı geldi.* [15] İçeriklerde dikkat çektiği üzere dergi kadın kitlesini bu uygulamaları kullanma konusunda cesaretlendirirken, bunu nasıl yapacakları konusunda da yönlendirmekte bir nevi üst akıl olarak tedirginlik ve endişeleri gidermeyi vadetmektedir. Cartier, Channel, Givency gibi lüks tüketim markalarının son koleksiyonlarından parçalar haber formatında sergilenmektedir.

Bizim Aile dergisinde içerikler yazı yoğunluklu iken Vogue dergisinde görsel ağırlıklı tasarım dikkat çekmektedir. Post-modern toplum yapısında "yeni(ideal), güzel ve cazip" olabilecek şekilde biçimlendirilen erkek ve kadın bedenlerinin aslında tekleştirici yapısı bulunmaktadır. Tüm kadın ve erkek kimliklerinin güzelliğe, tüketime ve ideal beden ölçülerine kavuşması demek söz konusu kimliklerin hareketlerini sınırlandırmak onları metalaştırmaktır. Tüketim yoluyla bireysel bir metalaşma yerine çoklu metalaşmaya yönlendirilen bireyler, kendilerine "bireysel bir kimlik" edinme çabası içinde olduklarına inandırılmaktadır. Dergide yer alan haber başlıkları, haber içerikleri ve haber fotoğraflarında kadının başka bir deyişle post-modern hayatın kadına sunduğu tüketim (beden tüketimi) anlayışı ise, "güzellik, zayıflık, bakım vb." kavramlar, hem metinler, hem de fotoğraflar ile meşrulaştırılmaktadır. Tüketim kültürünün öne çıkan en önemli başlıkları arasında "beden kavramı" gelmektedir.

Dergi kadın ve erkek temsillerini, sıklıkla popüler isimlere, manken ve foto modeller üzerinden kurmaktadır. Kullanılan görsel öğeler doğrultusunda kadının inşası "çalışan, güzel, seksi, bakımlı kadın" üzerinden konumlandırmakta ve erkek kimliği de, "modern, bakımlı, yakışıklı, cazibeli" olarak belirlenmektedir. Bedenin böylesi göz önüne çıkmasının temelinde kapitalizm yatmaktadır. Küreselleşme ve kapitalizm, tüketim ve gösteriş üzerine kurulu olduğu için bedeni önemsemektedir. Küreselleşme kültürü bedenin haz almasına dayanmakta beden duyarlılığı yüksek ve tavında bir haz olmaktadır. Bu haz, cinsel, midesel ve fiziksel egzersizden alınan hazları içermektedir. Artık tartışmasız özel mülk olan beden, heyecan verici büyüleyici, çıldırtıcı ve mest edicidir (Bauman, 2001)

[9] https://vogue.com.tr/gundem/2023-avrupa-birligi-kultur-baskenti-elefsina
[10] https://vogue.com.tr/moda-haber/ibizanin-ozgur-ruhu-bodrumda
[11] https://vogue.com.tr/moda-haber/bu-yaz-saint-tropezdeki-jacquemus-beachin-tadini-cikarin
[12] https://vogue.com.tr/tech/gelecek-geldi-chat-gbt
[13] https://vogue.com.tr/tech/dikkat-teyitli-bilgi-mi
[14] https://vogue.com.tr/tech/yeni-bir-tiktok-trendi-uygulamanin-gecmisin-koklerine-sahip-ciktigini-gosteriyor
[15] https://vogue.com.tr/tech/de-influencing-donemine-gecis

Sonuç

Yazılı basının ikinci büyük grubunu oluşturan dergiler, yayın politikalarına uygun olarak kadını betimlerken; muhafazakâr çizgide yer alan dergiler -Bizim Aile gibi- kadını "anne, fedakâr eş, çocuk doğurmak ve bakmakla yükümlü kadın" şeklinde konumlandırırken, modernizmin postmodern yapıya taşındığının izlerini taşıyan dergiler de -Vogue gibi- kadını "çalışan, güzel, seksi, bakımlı kadın" olarak sunmaktadır. Haberler, içeriğinde yer alan anlatımlarla kitlelere ulaşmakta ve dergilerin yayın politikalarına bağlı olarak, kadın kimlikleri inşa edilmektedir. İçeriklerde, geleneksel kadını "ev içi" alanda "anne" olarak konumlandırmakta, post-modern yapı içinde de kadın, "çalışan, modayı takip eden, tüketen birey" olarak inşa edilmektedir. Dergilerin her ikisi de haber içeriklerinde ve fotoğraflarda yer alan kadın ve erkek kimlik kullanımları yeni erkek ve kadın stereotipleri inşa etmektedir.

Farklı yayın politikalarına sahip dergiler (geleneksel ve modern), çeşitli fotoğraf, haber ve diğer yazı içeriklerinde toplumsal cinsiyet ayrımını pekiştiren kadın imajını, geleneksel ve muhafazakâr kimliğine gönderme yaparak ya da modern kadın kimliğinden post-modern yapıya doğru farklı konumlarda yansıttığı görülmektedir. Böylelikle muhafazakâr yayın politikalarına sahip içeriklerde geleneksel kadın kimliği belirginleşirken, modernleşmeyi yayın politikası olarak benimseyen dergiler de, modern ya da post-modern kadın temsillerini öne çıktığı görülmektedir. Muhafazakâr ve İslami dünya görünüşüne sahip Bizim Aile dergisinde, kadının dini değerler çerçevesinde yeniden konumlandırıldığı görülmektedir. Derginin yayın politikasına uygun toplumsal cinsiyet ayrımını inşa ettiği, erkeğin kamusal alanda yer alması gerektiği, kadının ise, aile içi rollerde ustalıkla baş edebilen, İslami değerlere sahip kimliği vurgulanmaktadır. Kadın "anne, sadık iyi bir eş" olarak konumlandırılırken, bu konumlandırma aynı zamanda İslami temele de oturtulmaktadır. Kadının erkeğini mutlu etmenin yollarını arayıp erkeğine hizmet etmesi ve iyi bir anne olup çalışmaması gibi yaklaşımların vurgulandığı görülmektedir. Kadın ve erkeğin dini yükümlülükleri yerine getirmesi ve günah işlenmemesi koşulunda cennetin vaat edildiği ve çocuğun dini değerleri öğrenmesinde annesinin rolünün büyüklüğü alt metinlerde bulunmaktadır. Kadın genel olarak dini kimliği ile ön plana çıkarılmakta, haber fotoğraflarında ve haber içeriklerinde de söz konusu yaklaşıma göre, destekleyici fotoğraflar yer almaktadır. Geleneksel ve muhafazakâr kadın kimliğine gönderme yapan Bizim Aile dergisinin, erkek egemenliğinin hâkim olduğu geleneksel toplum yapısının izlerini taşıdığı kabul edilmektedir. Dergide, kadının gerek aile içindeki gerekse toplum içindeki en önemli işlevinin "çocuk doğurmak ve bakmak" olduğunu vurgulanmakta, kadın "anne, fedakâr eş" şekliyle konumlandırılmaktadır. İçeriklerde, kadının doğurganlık vasfının sürekli öne çıkarıldığı ve kadının ev içi alanla sınırlandırıldığı görülmektedir. İslam dininin referans noktası alındığı haberlerde dinin, toplumun her düzeyinde, tüm kurumlar üzerinde yönlendirici ve denetleyici işlevi bulunduğu, kadın ve erkeğe farklı açılardan yaklaşıldığı görülmektedir. En fazla dikkat çeken unsur ise kadının bedeni ile uzaklaşması bir nevi yabancılaşması halidir. Sağlıklı yaşamdan bahsedilmekte fakat bu ailenin devamlılığı ve çocukların gelişimi için kayda değer bulunmakta, bunun dışında kadın bedenine yönelik bir imaya dahi rastlanmamaktadır.

Vogue dergisi ise kadın bedenini kadının odak noktasına yerleştirmektedir. Bu yaparken 80 sonrası dönemin aksine kadın bedenini erkeğin hazzına uygun hale getirmemekte, kadının kendisi için en önemli şeyin bedeni olduğu kurgusu üzerinden anlamı inşa etmektedir. Dergi kadınları bedeniyle barışık özelliği ile ön plana almakta, fakat bedenleriyle barışık olmaları için önerilere uyulması şartını getirmektedir. Derginin kadın bedenlerini özellikle fotoğraf kullanımlarında yücelttiği görülmekte ve söz konusu yaklaşım dolayısıyla da haber içeriklerinin diyet, moda, alışveriş, seyahat gibi konularda şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Farklı olan, farkını ortaya koyan, stil sahibi, makyajına önem veren, güzel giyinen, çalışan, her alanda başarılı, tüketen, kadın imajı yaratılmaktadır. Dolayısıyla kadın okuyucular bedenleri üzerinden yönlendirilmektedir. Ancak özgür olduğunu zanneden kadın, haber metinlerinin içeriğinde yoğun bir şekilde tekrarlanan, öneriler ve reklam içerikleri doğrultusunda kadın esasında,

tüketimin nesnesi konumunda bırakılmaktadır. Kadın kimliğinin, modern yapıdan post-modern yapıya taşındığı dergi içeriklerinde okuyucular, tüketim kültürü içinde alışveriş, moda, güzellik, seyahat ve beden üzerinden biçimlendirilmektedir.

Vogue dergisi haber içerikleri incelendiğinde, kadınların bireysel bakımları için (güzellik, diyet, spor, alışveriş vb) çaba harcayan bireyler olarak yansıtıldığı anlaşılmaktadır. Bizim Aile dergisi kadını tasarruf, ev içi üretim gibi konulara yönlendirilirken, Vogue kadını daha çok tüketim odaklı yaşamakta, sürekli alışveriş yapmaya yönlendirilmektedir. Vogue dergisinin hedef kitlesi, modayı takip etmektedir çünkü moda onun için kendini ifade etme biçimidir. Modanın trendleri olarak sunulan giysiler, cilt bakımı ve makyaj tüyoları Vogue kadınının daha özgür görünmesini sağlayacak türdendir. Dergide özgür ve bağımsız vurgusu üzerinden yeni moda ürünleri tanıtılmakta böylece Vogue kadını da, dergide gördüğü son moda ürünlerini aldığında moda ürünleriyle birlikte özgürlüğünü kanıtlamaktadır. Tüm beden süslemeleri esasında olduğundan farklı görünmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Bu durum da "toplumsallaşma sürecinde zaten yabancılaşarak toplumsallaşan kadının kitle iletişim araçları yoluyla bir kez daha yabancılaşmasına neden olmaktadır" (Aziz, 1992). Vogue'da kadın bedeni kadının en önemli kazanımı olarak sunulmakta ve bu bedenin çeşitli moda ve kozmetik ürünlerden yararlanarak kendi varlığını ortaya koyması gerektiği vurgusu ortaya çıkmaktadır. Kadın güzel ve bakımlıdır, dengeli beslenir, spor yapar, güzel bir vücuda sahip olur, güzel giyinir, stil sahibidir. Tüm bunlar kendini tüm varlığıyla toplum önünde ortaya koyabilmesi içindir. Her ne kadar kadının özgür, bağımsız, kendi kurallarını koyan bir birey olarak gösterildiği düşünülse de gerçekte olan kadının kendini ispat etmesi, kanıtlaması için yine kadın bedeninin sömürülmesinin önüne geçilemediği aşikârdır.

Genel olarak her iki dergi nezdinde fedakâr anne, iyi eş temalı dergiler ve özgür, çağdaş, müsait kadın temalı dergiler değerlendirildiğinde, benzer noktalarının "erkek egemen beğeniyi üstün tutan" bir yaklaşım olduğu ortaya çıkmaktadır. Her iki derginin de var olan ataerkil değerleri kabul ettiği, ataerkilliği pekiştirdiği ve söz konusu yaklaşım ile de kapitalist ideolojiyi toplumsal cinsiyet ayrımcılığı üzerinden devam ettirdiği görülmektedir.

Çalışmanın genelinde ortaya çıkan, birbirine tamamen zıt ideolojik yapıya sahip dergilerin bile ortak olduğu nokta kadının sistemin devamı için var olması gereken bir kimlik ile temsil edilişidir. Boş zamanını geçirebilmesi için kendi özgür iradesiyle tercih ettiği yayınlarda bile manipülasyona maruz kalmaktadır. İçinde yaşadığı ya eşine ya da tüketim toplumuna hizmet ettiği oranda varlık gösterebileceği bir dünyadır.

Kaynakça

Aktaş, C., (1988). *Sistem İçinde Kadın*, Beyan Yayınları, İstanbul.

Aziz A., (1992) *Kadın ve Yabancılaşma, Her Yönüyle Türkiye'de Kadın Olgusu*, Yay. Haz: N. Arat, Say Yayınları, İstanbul.

Arıkan T., (1991) 2000'lere Doğru Siyasette ve Yönetimde Kadın, Gelişen Türkiye'de Kadının Rolü ve Etkinliği, İstanbul.

Baudrillard, J., (1997). *Tüketim Toplumu* (Çev: Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin,) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bauman, Z., (2001). *Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri,* (Çev: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Çatalcalı, A., (2000). *1990-1998 Yılları Arasında Yazılı Basının Kadın Olgusuna Yaklaşımı*. Yay. Yüksek Lisans Tezi, : Ege Üniversitesi, İzmir.

Eggins and Rick, A, E., (2000) Difference without diversity: Semantic orientation and ideology in competing women's magazines, (Ed.) Ruth Wodak, Gender and Discourse, Sage Pub.

Gökçe,O., (1993) *İletişim Bilimine Giriş*, Turhan, Ankara.

Işık, E., (1998) Beden ve Toplum Kuramı, Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine", Bağlam, İstanbul.

Kaçar, Ö., (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Konumu, Türkiye'de Yakın Zamanlardaki Değişimi Anlamak", Yay Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Kuruoğlu H., (1991) *Televizyon Reklamlarında Kadın Öğesi*", Düşünceler Ege Üniversitesi BYYO Dergisi, Yıl: 5, 8.

Mermer Üzümlü, A (2019) Kimlik Tartışmaları Bağlamında Sivil Toplum, Asos Journal.

Okçay, H. A., (1985). *Çalışmayan Evli Kadınlarda Yaşam Biçimi*. Yay. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.

Saktanber, A., (1993), T*ürkiye'de Medyada Kadın: Serbest-Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne*, (Yay. Haz: Şirin Tekeli.), 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Schroeder, S. K. (2007). *Popüler feminizm*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Modernizm'den Postmodernizm'e Ebeveynlik Tutumları

Melih Burak ÖZDEMİR[1]

Giriş

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, toplumsal yapının devamı noktasında oldukça önemlidir. Sağlıklı bir toplumun varlığı ailenin devamlılığıyla ancak mümkündür. Toplumu oluşturan bu ana unsurun sağlıklı oluşu ise toplumu daha güvenilir bir yer haline getirecektir. Toplumun var olabilmesi bu anlamda aile üyelerinin sağlıklı ortamlarda yetişmesine bağlıdır (Özdemir, 2023a, 82-83). Aile, çocuğun yalnızca davranışları ve okul başarısı üzerinde değil, tüm gelişim evreleri üzerinde etkili bir faktördür. Ebeveynlerden herhangi birinin ya da her ikisinin kaybı (ölmesi), boşanmaları, ev içi problemler, sürtüşmeler, olumsuz alışkanlıklar vb. pek çok faktörün etkisiyle aile içi duygusallığın eksilmesi, çocukları ihmal veya reddetme gibi pek çok etken çocukların psiko-sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Fakat her şeye rağmen aile denen olgu yine de oldukça önemlidir ve hiçbir kişi ya da kurum ailenin yerini alamaz (Dam, 2008, 80-83).

Çocuğun içine doğduğu dünyada karşılaştığı ilk sosyal çevre aile ortamıdır. İlk sosyal ilişkilerini ebeveynleriyle kuran çocuğun dünyayı algılayışı bu yapı içerisinde şekillenir. Ebeveynlerinin yakınlığı, tavrı ve çocuk yetiştirme tutumları çocukların gelişiminde önemli etkenlerdir. Günümüzde çocukların nasıl yetiştirilmesi gerektiği, ebeveyn davranışları, çocuğa tanınacak özgürlük alanı, sınırların çizilmesi gibi pek çok konuyla ilgili yapılmış oldukça fazla araştırma söz konusudur. Gelişim psikolojisine bakıldığında ebeveyn ve çocuk ilişkisi pek çok çalışmanın da temelini oluşturmaktadır. Aynı tarihsel kesitte paralel yetiştirme tutumlarıyla büyüyen ve çocukluklarında aynı ruhsal kalıntılara sahip çocuklar büyüdüklerinde toplumsal olaylar da bu tutumlara göre şekil almaktadır. Ailenin, toplumsal düzenin en temel yapı taşı olması da esasen bu düzenin en küçük yansıması olduğu manasına gelmektedir (Psikotarihsel açıdan çocuk yetiştirme, 2018).

Aile, çocuğun yaşantısında en fazla etkilendiği ortamlardan biridir. Erken dönemde çocuğun gelişimi, benlik ve kişiliğinin güçlü zeminler üstüne inşasında ve haklarını tecrübe ederek öğrenmesinde ailenin verdiği imkanlar oldukça önemlidir. Çocukların sağlıklı insanlar olarak yetiştirilmesi, becerilerinin geliştirilmesi, özgürlüklerinin desteklenmesi ve pozitif tecrübeler yaşayabilecekleri doğru şartların sunulmasıyla ancak mümkündür. Bunun içinse çocuklar yaş ve gelişim dönemlerine uygun hak ve sorumlulukları toplumsal yaşam içerisinde deneyimleyerek öğrenmelidir (Dinç, 2015, 7-8). Erken çocukluk dönemi çocukların gelişiminde önemli dönemdir. Bu dönemde çocukların gelişiminde birçok faktör etkilidir. Bu faktörlerin başında ise çocuğun çok yönlü gelişimine katkı koyan aile gelir (Aydoğdu & Dilekman, 2016, 570).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların ailede sevgi, mutluluk ve anlayışla büyümelerinin çocuk haklarının uygulanması noktasında öneminden bahseder. Çocukların haklarını algılama biçimi, ebeveynlerinin duyarlılığı ve kendilerine verdikleri destekle yakından ilintilidir. Bu anlamda duyarlı ve ilgili ebeveyne sahip çocuklar şartlar

[1] Dr., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı

elverişli olduğunda kendi kaderlerini tayin etmede ciddi bir farkındalığa da sahip olacaklardır (Ergün & İpek, 2020, 161).

Modernleşme kavramı, Sanayi Devrimi sonrasında Batılı ülkelerin sahip olduğu toplumsal, maddi, politik ve kültürel alanlarda gerçekleştirdiği düzenlemeler olarak tanımlanır. Geçmişte ve kırsal coğrafyalarda çoğunlukla görülen aile yapısı geniş ailedir. Geniş ailelerde dikey ve yatay jenerasyonlar birlikte yaşamakta, ailenin bütün fertleri üretim işlevine katılmakta ve tarımla uğraşmaktadır. Büyükbaba ya da büyükannenin söz hakkının olduğu bu ailelerde çocukla ebeveyn arasında iletişim ise çok fazla gözlenmemektedir. Modernleşmeyle birlikte farklılaşan aile yapısıyla aile fertlerinin sayısı azalmış, kente göç çekirdek aile kavramını öne çıkarmış ve aileler kendi içinde daha çok özel zaman geçirmeye başlamışlardır. Çocuğun eğitimine ve sosyal gelişimine verilen değer artmış, kadının iş yaşamına girişiyle erkek ve kadın arasında iş bölümü yapılmaya başlanmıştır. Bu şekilde kadın kendini önemli hissederken babanın çocukla olan iletişimi sağlıklı bir zemine oturmuştur. Toplum yapısında değişimler olan Türkiye'de de aile yapısında dönem dönem değişiklikler olmuştur. Göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçiş, İslamiyet'in kabulü, Cumhuriyet'in ilanı ve Medeni Kanun'un hayata geçmesi toplumsal yaşam ve ailenin işlevleri üstünde pek çok değişiklik yaşanmasına sebep olmuştur (Gökler & Atamtürk, 2021, 151-153).

Aile devamlı bir gelişim ve dönüşüm içerisindedir. Maddi şartların değişimi ve sanayinin gelişmesi neticesinde geniş ataerkil aileler yerini modern ailelere bırakmıştır. Ülkemizde ise aile yapısına baktığımızda geleneksel geniş aileden çağdaş çekirdek aileye ve tek ebeveynli ailelere kadar farklılaşan aile yapılarını görmek mümkündür (Kaya, 2022, 3). Geleneksel aile yapısının çözülmesiyle birlikte çekirdek ailenin öne çıktığı ve bu noktada sürecin avantajları kadar dezavantajlarından da söz edilebilir. Günümüz ebeveynleri her zamankinden daha çok rehberliğe gereksinim duymaktadır. Çocuklar okulda geçirdikleri zamandan çok daha fazlasını okul dışında evde ailesiyle birlikte geçirmektedir. Bu sebeple ebeveynlerin evde çocuklarına verdikleri eğitimin en az okulda verilen eğitim kadar önemli olduğu ve bu iki eğitimin birbirine paralel olması gerektiği vurgulanır. Günümüz çekirdek aile yaşantısında geçmişte olduğu gibi evde içerisinde artık anneanne ya da babaanneler değil bakıcılar da mevcuttur. Bu manada önceden aileden alınan ve '*görgü*' olarak bilinen tecrübeler bugün için istemeden de olsa yitirilmiş durumdadır. Günümüzde özgüvenli çocuklar yetiştirmeyi maalesef yanlış anlamaktayız. Çocuklara özgürlük vermek demek çocuğun ailesini yönetmesi demek değildir. Çocuk da ailede herkes gibi bir ferttir ve aile ortamında her dediği olan çocuk ev dışı ortamlarda bunun olmadığını görünce mutsuz olup hırçınlaşabilmekte ve sorun çıkarabilmektedir. Bu noktada olumlu ebeveynlik, gerektiğinde kural koyabilmektir (Kızıltepe, 2016).

Toplumun temel yapı taşlarından olan aile, çocuğun gelişiminde ciddi roller üstlenmektedir. Ailenin üstlendiği fizyolojik, ruhsal, maddi ve toplumsal roller çocuğun gelişimini olumlu sürdürmesine destek olmaktadır. Aile, her ferdinin gereksinimlerini karşılamakla yükümlü, toplumsal yapının bir alt sistemidir. Bu sistemin sağlıklı çalışması ise en genel anlamda toplumun istikrarına katkı koyar. Ancak toplumlar her zaman istikrarlı bir gidişat içinde olmazlar. Özellikle toplumsal değişim anlarında istikrarlı bir toplumsal yapıdan söz edilemez. Türkiye'de kırsaldan şehre göçlerle birlikte aile yapısında bazı değişimler meydana gelmiştir. Meydana gelen bu değişimler aile yapısının çeşitlenmesini, aile üyelerinin bireyselleşmesini ve ailelerin şehirde oluşan yeni toplum yapısına uyum sorununu doğurmuştur. Değişime direnç gösteren ve kendi kültürel unsurlarını koruyup sürdürmeyi seçen ailelerle (geleneksel ve muhafazakâr); toplumun dinamik yapısına rahatça adapte olan, yeniliklere açık ve insanların özel alanlarına saygı duyan modern aileler arasında bir farklılaşma olmuştur. Bu farklılaşmış aile yapıları pek çok şeyi etkilediği gibi ailelerin çocuk yetiştirme yaklaşımlarını da etkilemiş, her aile kendine has yetiştirme tutumlarını benimsemiştir. Kimi aileler yeni tutumlar benimsemeyi tercih ederken, kimileri de kendi geleneksel alışkanlık ve tutumlarını sürdürme yoluna gitmişlerdir. Türkiye geçmişten bugüne birçok kültürü bünyesinde barındırdığından çeşitli çocuk yetiştirme yaklaşımları da kaçınılmaz olmuştur. Aile yapısının

çeşitlenmesiyle beraber ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumları da farklılaşmıştır. Ancak çocuk yetiştirme tutumlarının çeşitliliği de farklı sorunları beraberinde getirmiştir (Canatan & ark., 2020, 152).

Urie Brofenbrenner insanı insan yapmanın en etkili aracının aile olduğunu söyler. Muhakkak ki aile çocuğun yetişkinliğe kadar ki zaman diliminde etkileşimde olduğu tek yapı değildir ve kişiliğinin bütünü bu yapı içinde şekil almaz. Ancak ilk bağlanmanın yaşandığı, ilk ilişkilerin kurulduğu, ilk karşılaşılan değerler ve pek çok şeyle aile içerisinde karşılaşılır. Çocukların dünyayı algılayışı ve kişiliklerinin oluşumunda aile kilit önemdedir (Psikotarihsel açıdan çocuk yetiştirme, 2018). Çocuk ve çocukluk olgusuna dönük yaklaşımlar tarihsel süreç içinde ciddi değişimler geçirmiştir. XVI. yüzyıl öncesinde çocuklar birtakım kötülüklerin kaynağı olarak görülürken ve mevcudiyetlerine kayıtsız kalınırken, ayrı bir dönem olarak çocukluk fikrinin doğması ancak Rönesans sonrası sosyal olaylarla gerçekleşmiştir. Rönesans, Aydınlanma ve sanayileşmeyle beraber çocuk ve çocukluğa dair farklı bakış açıları ortaya çıkmış ve çocukların '*Yeni çocukluk algısına*' göre yetiştirilmesine önem verilmiştir (Uğur, 2018, 227).

Tarihteki Çocuk Yetiştirme Tarzlarının Evreleri

De Mause, psikojenik teorisinde çocuk yetiştirme stillerini altı tarihsel evreye ayırmıştır. Altı evrenin net başlangıç ve bitiş zamanları olmamakla beraber farklı aile soyları, kültürler ve farklı çağlarda ailelerin çocuk yetiştirme tutumlarının değişim hızı da farklılıklar göstermektedir. Nasıl ki halen çocuklarını travmatize ve istismar eden ebeveynler varsa çağlar boyunca bu aileler de var olmuştur. De Mause'un teorisine göre çocuk yetiştirme tutumları zamanda geriye gittikçe çocuklar adına modern dönemlere göre daha travmatik olduğu gözlemlenir. Travmatik olmasının esas nedenleri ise ebeveynlerin empati seviyelerinin düşüklüğü ve sık görülen çocuk ihmal ve istismarıdır. De Mause, çocuk ihmal ve istismarının yoğunluğunu ebeveynlerin kendi çocukluklarında karşılaştıkları travmaları ve duygusal yükü, kendi çocuklarını büyütürken aynı pratikleri sürdürerek travmalarını kendi çocukları üstünden yapmak istemelerinden kaynaklı olduğunu söyler. Bu sürecin de bilinçdışı bir seyre sahip olduğunu ifade eder. Çocuk yetiştirme tutumlarının geçmişten bugüne farklılaşarak devam etmesinin altındaki etkense kendi travmalarıyla yüzleşmeyi başaran ve travmatik tecrübelerinin kuşaklararası aktarımını önlemeyi başaran ebeveynlerce gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ebeveynlerin çocuklarını kendi travmalarını işleyecek bir vasıta olarak kullanmalarını De Mause '*Zehir konteyneri*' olarak tarif eder. Bir anlamda kendi kişiliklerindeki mevcut zehirli tecrübeleri, çocuklarını bir vasıta olarak kullanarak onlara aktarmış ve kendi travmalarını bu şekilde hafifletmişlerdir demektedir.

Zamanda geriye gittikçe çocuk yetiştirme tutumlarının kuşaklararası aktarımını sağlayan ve çocuğun bakımından sorumlu ebeveynin anne olduğu ifade edilmektedir. Babaların evdeki mevcudiyeti ve çocuklarıyla olan ilişkisinin azaldığı gözlenmektedir. De Mause bu anlamda kız çocuklarının ve annelerin, çocukluğun evrimi anlamında ciddi bir konuma sahip olduğunu söylemiştir. Aktarım annelerce sağlandığından kız çocukları ne kadar çok travmatize edilirse benzer travmatik yaşantıların gelecek nesillere aktarılma olasılığının da artacağından söz eder. Toplumun ilerleyişini ebeveyn tutumlarındaki pozitif anlamda değişimine bağladığı için kız çocuklarının daha az önemli görüldüğü ve travmatik pratiklere maruz kaldığı kültürlerin sosyal olarak geriden geldiğini ve evreler arası geçişlerin daha yavaş gerçekleştiğini de ifade etmiştir (Psikotarihsel açıdan çocuk yetiştirme, 2018).

Birinci evre: İnfantisidal Dönem (Çocuklarını Öldürme)

Bu evrenin odağı ebeveynlerin çocuklarını öldürme yönelimleridir. Bu dönemde dünyaya gelen çocukların 3/1'nin doğal olmayan sebeplerle öldüğü görülmüştür. Antik dönemlerde dünyaya gelen çocukların ölümlerinin 3/1'i XVIII. yüzyılda 100/1'in altına inmiştir. Bu evre çocukların ağır fiziksel disipline maruz kaldıkları ve tanrılara kurban edildikleri dönemdir.

Ailelerin sosyoekonomik durumlarına bakıldığında bu öldürmelerin nedeninin maddi olmadığı çünkü bu durumun zengin ailelerde de görüldüğü bilinmektedir. Antik dönemlere ait olduğu düşünülen çocuk mezarları incelendiğinde ölümlerinin doğal değil, travmatik ölümler olduğundan hareketle bu yargıya ulaşılmıştır. Travmatik olarak görülmesinin sebebiyse toplu mezarlardaki çocuklarda işkence kalıntılarının olmasıdır. Bu evrede sona doğru çocuk öldürme yerini çocuğu terk etmeye bırakmıştır.

İkinci Evre: Terkedici Dönem

Ebeveynler de az da olsa empatinin arttığı dönemdir. Çocuk ölümlerinin azaldığı ancak çocukları yaralama ritüellerinin arttığı dönemdir. Çocuklar bu dönemde hizmetçi olarak farklı evlere yaşamaları için gönderilmiş ve terk edilmiştir. Bu durum yıllarca sürmüş ve çocuklar bu yolculuklarda veya gittikleri coğrafyalarda ölmüşlerdir. Çocuk ihmal ve istismarının sık yaşandığı dönemdir. Çocukların köle olarak alınıp satılması da yine bu döneme denk gelmektedir.

Üçüncü Evre: İkircikli Dönem

Çocukları terk etme davranışlarının azaldığı ve çocukların kendi evlerinde disiplin altına alınmaları gerektiği anlayışının hakim olduğu ve çocuğun birey olarak görülmeye başlandığı dönemdir. İkircikli dönem olarak anılmasının nedeni ise çocuklara gösterilen sevgi ve nefret hislerinin varlığından kaynaklıdır. Çocuklardan bütünüyle nefret edilmez ancak ebeveynlerce disiplin altına alınmaları gerektiği inancı yaygındır. Sert disiplin uygulamalarının görüldüğü dönemdir.

Dördüncü evre: Müdahaleci Dönem

XVI. yüzyılın başlarına denk gelen bu dönemde önceki evrede başlayan çocuğu birey olarak görme ve saygı duymaya başlama durumu artarak devam eder. Ebeveynler çocuklarıyla duygusal bağlar kurmaya başlar ve çocuklarını benimseyip, yetiştirmeye istekli oldukları dönemdir. Ebeveynlerin çocukları üstünde kurduğu fiziksel hakimiyet yerini psikolojik hakimiyete bırakmaya başlar. Çocukları disiplin altına alma teknikleri fizikselden onları korkutma, tehdit etme veya ağır fiziksel olmayan ceza yöntemlerine evrilmiştir.

Beşinci dönem: Sosyalleştirici Dönem

Dönem XVIII. yüzyıla denk gelir. Bu dönem modern dönemlerin başlangıcıdır. Ailelerin çocuk sayısında belli azalma yaşanır çünkü ebeveynler çocuklarına verebilecekleri ilgiye ve bakıma önem vermeye başlamışlardır. Ebeveynler çocuklarını kendi düşlerindeki şekilde yetiştirip çocuklarının huzurunu gözetmişlerdir.

Altıncı dönem: Yardım Edici

Dönem tarihsel olarak XX. yüzyılın ortalarına denk gelir. Bir önceki dönemden farklı olarak bu evrede ebeveyn çocuğunu kendi ideallerine göre yetiştirmez. Çocuğun tam manasıyla kendi bireyselliğini kazandığı ve kendini gerçekleştirmesine izin verildiği dönemdir. Koşulsuz sevginin görüldüğü dönemdir. Günümüz modern yaşamına göz attığımızda çocuk yetiştirme şekillerinin beşinci döneme benzediği görülür. Altıncı dönemse çocuk yetiştirme tutumlarının olması gereken hali olarak ifade edilebilir (Psikotarihsel açıdan çocuk yetiştirme, 2018).

Ebeveynlik ve Ebeveynlik Tutumları

Ebeveynlik, çocukların gelişimi ve davranışları üzerinde etkili olduğuna inanılan olgunun tanımıdır (Gülay Ogelman & Özyürek, 2021, 1). Ebeveyn tutumu ise ebeveynlerin çocukları adına oluşturdukları beklenti ve inançları, çocuklarının gerçekleştirebilmeleri için onlara karşı sergiledikleri genel davranış ve ifadenin tanımıdır (Eraslan, 2022, 144). Ebeveyn tutumları çocuğun benlik ve karakter gelişiminde oldukça önemlidir. Çünkü çocuğun karakteri ve benlik algısı ebeveynlerin kendisine yönelttiği tutumların yansımasıdır. Bu ise çocuğun sağlıklı bir fert olarak yetişmesinde ebeveynlerinin bilinçli olmasını gerekli kılmaktadır (Ebeveyn tutumları ve karakter gelişimine etkisi, t.y,).

Ebeveyn tutumlarının çocuğun sosyal becerileri başta olmak üzere pek çok farklı gelişimsel becerisine etkisinden söz etmek olasıdır (Çalışkan Sarı & Şahin Acar, 2018, 27). Çocuğun sağlıklı gelişebilmesi doğduğu andan itibaren ebeveynlerinin sevgi ve ilgiyle çocuklarının gereksinimlerini karşılamasına bağlıdır. Kişiliğin temellerinin çocukluk döneminde atıldığı ve bu dönemde ebeveynlerin en önemli rol modeller olduğu aşikardır. Çocuk yakın çevresiyle özdeşim kurarak kişiliğini şekillendirmeye başlar. Ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumları ebeveynin yaşı, eğitim düzeyi, ailedeki çocuk sayısı, çocuğun istenen ve beklenen bir çocuk olması gibi pek çok faktörle yakından ilgilidir (Balat Uyanık, 2007, 90).

Ebeveynler çocuklarını büyütürken birtakım metotlar kullanırlar. Bunlar çocuğa ve çocuğun o esnada sergilediği davranışa göre farklılaşabilir. Ebeveynler çocuklarının kendilerini kontrol etme becerilerini geliştirmelerini hedeflerken diğer yandan da kendi başlarına karar vermelerini kısıtlayıcı davranışlar sergilerler. Bu çelişki içerisinde kalan ebeveynler ise çocuklarda farklı davranışların ortaya çıkmasına sebep olurlar. Ebeveyn tutumları çocuğun davranışının şekillenmesinin yanında ilerideki davranışları üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Çocuğun sosyal yapı içerisinde tutarlı davranışlar sergilemesi, kendine yetebilmesi, sosyalleşebilmesi, özgürlüğünü kazanması ya da dışa dönük bir insan olabilmesi ebeveynleriyle olumlu ilişkiler kurmasına bağlıdır. Bu da ebeveyn tutumlarıyla yakından ilişkilidir (Pekşen Akça, 2012, 2). Ebeveynlerin çocuklarıyla olan etkileşimi, çocukların aile içerisindeki pozisyonunun da belirleyicisidir (Demiriz & Öğretir, 2007, 106).

Ebeveynler çocuklarını büyütürken onların sonraki yaşamlarını ve kişiliklerini etkileyecek farklı tutumlar sergileyebilmektedir. Ebeveynlerin uyguladığı olumlu yaklaşımlar sorumluluk duygusu gelişmiş, benlik saygısı yüksek, kendine güvenen, fiziksel ve duygusal açıdan sağlıklı çocukların yetişmesi açısından önemliyken; uygulanan olumsuz tutumlarsa çocuklar üzerinde farklı etkiler yaratabilmektedir (Gençdoğan & Gülbahçe, 2021, 69).

Sağlıklı ebeveyn çocuk ilişkisi, sağlıklı ve kişilikli bireylerin gelişimine zemin hazırlar. Çocuğun sağlıklı kişilik özellikleri geliştirebilmesi ebeveynlerinin sağlıklı kişilik özellikleri geliştirebilmiş olmasına ve çocuklarıyla ilişkilerinde onların kişiliklerini özgürce geliştirebilmelerine imkânı sağlayacak ortamları yaratmalarıyla yakından ilişkilidir (Dam, 2008, 79). Aile içerisinde çocuğun gözlemlediği her davranış, onun sonraki yaşamında ortaya koyacağı davranışlara temel teşkil eder. Ailede çocuğa gösterilen tutumlar çocuğun kişilik gelişimi üstünde oldukça önemlidir. Bu anlamda ebeveyn tutumları çocuğun hayatında ciddi bir rol oynamaktadır. Çocuklar yetişme dönemlerinde ebeveynleriyle özdeşim kurarak kişiliklerinin ve karakterlerinin temellerini oluşturmaya başlarlar. Ebeveyn tutumlarıyla özdeşim kuran çocuk onlarla aynı tutumları göstermeye başlar ki bu da hayatının bütününü etkiler. Ebeveynlerin çocuklarına gösterdikleri sağlıklı tutumlar onların da kendileriyle barışık insanlar olmalarında önemli etkenlerden biridir. Tersi durumsa kendisiyle bile barışık olmayan ve topluma sorun teşkil eden insan sayısının sosyal yaşamda artması olacaktır (Kaya, Bozaslan & Genç, 2012, 209).

Baumrind; 1966, 1967 ve 1973'te okul öncesi çocuklarıyla yaptığı çalışmalarla ebeveynlik tutumu sınıflandırmalarına öncülük etmiştir. Çalışmacı '*otoriter*', '*demokratik*' ve '*izin verici*' olmak üzere üç farklı ebeveynlik stili ortaya koymuştur. 1983'te Standford Üniversitesi'nden Eleanor Maccoby ve John Martin ise Baumrind'in tipolojisindeki '*izin verici ebeveynlik tutumu*'nu ikiye ayırmışlardır. '*Otoriter*', '*demokratik*', '*izin verici/hoşgörülü*', '*izin verici/ihmalkâr*' şeklinde Baumrind'in ebeveynlik tutumlarını dört ebeveynlik tutumuna dönüştürmüşlerdir. Ebeveyn tutumlarıyla ilgili ülkemizde yapılan çalışmalar da çoğunlukla Maccoby ve Martin'in sınıflamasına dayanmaktadır.

Şekil 1. Ebeveynlik Stilleri

Şekil 1'e göre ebeveynlerin çocuklarına dönük *kontrolleri yüksekken, yakınlık/ilgileri düşükse* **otoriter,** hem *kontrolleri* hem *yakınlık/ilgileri yüksekse* **demokratik**, çocuklarına karşı *kontrolleri düşük* ancak *yakınlık/ilgileri yüksekse* **izin verici/hoşgörülü**, hem *kontrolleri* hem *yakınlık/ilgileri düşükse* de **izin verici/ihmalkâr** olarak sınıflandırılırlar (Ebeveynlik stilleri, t.y.).

Ebeveynlik kavramı ve ebeveynlik tutumlarıyla ilgili yapılan çalışmalara göz atıldığında ebeveyn olmanın ve edinilen ebeveynlik rolünde benimsenen tutumların çocukların psikososyal gelişimleri üstünde ciddi bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Aile ortamındaki duygusal atmosfer, çocuk yetiştirirken seçilen yöntemler, uygulanan disiplin, çocuğa karşı gösterilen ilgi ve sıcaklık, çocuktan beklentiler ve çocuk üzerindeki kontrolün seviyesi ebeveynlerin çocuklarına uyguladığı tutumları yansıtmaktadır. Her bir ebeveynin çocuk yetiştirirken sergilediği davranış kendilerince en doğrusu olsa da ebeveynlik yaklaşımları her bir boyutun ne oranda sunulduğuna bağlı olarak sınıflandırılabilir. Kendi ebeveynlerinin uyguladığı tutumlar fertlerin edindikleri kimliklerinin alt yapısını oluşturmaktadır ancak zamanla yeni ebeveynlik stilleri de ortaya çıkacaktır. Bu sebeple ebeveynlik yaklaşımlarının daha farklı boyut ve sınıflandırmalarda ele alınmasına da gereksinim vardır (Tekin, 2022, 16-17).

'Anne babaların sorumluluğu çocuklarına bir yol çizmek değil, bir yol haritası vermektir.'

Jackson Brown

Geleneksel Ebeveyn Tutumları

Geleneksel ebeveyn tutumları genel olarak 4 başlıkta ele alınabilir.

Aşırı Hoşgörülü/İzin Verici Ebeveynler: Çocuklarına oldukça fazla özgürlük alanı tanıyan, onlarını kontrol etmekte zorlanan ve zaman zaman da ihmale varan noktada hoşgörülü davranan ebeveynlerdir. Bu ebeveynlerin çocuklarından beklentileri zayıftır. Bu yaklaşımla yetiştirilen çocuklarda düşük sosyal beceri ve özgüven, benmerkezcilik ve sorumluluk alamama durumu söz konusudur (Afat, 2013, 159). Bu tutumda evin reisi adeta çocuktur. Bu yaklaşımla büyüyen çocuklar şımarık, egoist, ilişki kurmakta ve sürdürmekte zorlanan, diğerlerine saygı duymazken saygı bekleyen ve kurallara uymakta zorlanan fertler olarak yetişirler. Bu çocuklar sosyal beceri geliştiremez ve empati kurmakta, bir gruba dahil olmakta, kuralları olan ortamlara adapte olmakta zorlanırlar. Eleştirilmekten ve hatalarının söylenmesinden ise rahatsız olurlar (Ebeveyn tutumları ve karakter gelişimine etkisi, t.y,).

Özetle bu yaklaşımla yetiştirilen çocuklar kurallara uyma, diğerleriyle iletişim başlatma ve sürdürme, öz düzenleme ve sorumluluk alma konularında ilerleyen süreçlerde zorluklar yaşayabilmektedir.

İlgisiz/İhmalkar Ebeveynler: Bu ebeveynler çocuklarıyla olan etkileşimlerindeki çaba ve süreyi mümkün olduğunca minimum seviyede tutmaya çalışırlar. Bu tutumla yetişen çocuklarda dürtü kontrolü az ve düşük akademik başarı görülebilmektedir (Afat, 2013, 159). Çocuk özgür bir şekilde hareket eder ve herhangi bir denetime tabii değildir. Çocuğun davranışlarına herhangi bir reaksiyon gösterilmemesi çocukta ebeveynlerinin kendisine karşı ilgisiz oldukları fikrinin yerleşmesine sebep olabilir. Bu tutumla yetişen çocuklar girdikleri farklı ortamlarda bu rahatlığı bulamayacakları fikriyle tedirginlik ve huzursuzluk yaşarlar. Bu yaklaşım çocuğa kendini yalnız hissettirmekte ve güven duygusunu zedelemektedir (Kaya, 2022, 5-6). Bu ebeveynler çocuklarının yaşamlarıyla yeterince ilgilenmezler. Çocuğun duygusal gereksinimleri de dahil olmak üzere temel ihtiyaçları karşılanmaz. Ebeveynlerin kendi gereksinimleri ve sosyal hayatları çocuklarından önce gelir. Bu ebeveynler çocuklarının olumlu taraflarını görmezken, hatalarına ve başarısızlıklarına aşırı reaksiyon verebilirler. Çocuk, aile içerisinde sevilmediğini ve istenmediğini hissetmektedir. Bu tutumla yetiştirilen çocuklar sosyal yönleri zayıf, arka planda kalan, duygusal olarak gelişmemiş fertler olarak yetişirler. Bu çocukların özgüvenleri zayıftır. Çocuk, ebeveynlerinin sevgisizliği neticesinde başkalarına karşı merhametsiz, sevgisiz, öfkeli ve saldırgan olabilmekte ve kendisini de sevgiye layık görmeyebilmektedir (Ebeveyn tutumları ve karakter gelişimine etkisi, t.y,). Kaya, Bozaslan ve Genç (2012, 208-209) çalışmalarında tutarsız ve ilgisiz ebeveyn tutumu sergileyen ebeveynlerin çocuklarının akademik başarılarının ve sorun çözme becerilerinin düşük, sosyal endişe düzeylerininse yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Özetle bu yaklaşımla yetiştirilen çocukların ebeveynlerince sadece fizyolojik gereksinimleri karşılanmakta; sosyal, duygusal, ruhsal gereksinimleri ise ihmal edilmektedir. Çocuğun böyle bir aile ortamında hissettiği tek şey sevilmediği ve istenmediğidir.

Baskıcı/Otoriter Ebeveynler: Ebeveynlerce nedeni belirtilmeden ve çocuk tarafından sebebi kavranamayan pek çok konuda yasaklar konur. Çocuğa fiziksel cezanın yanında sözlü cezalar da verilir. Eleştiriler soruna değil çocuğun kişiliğinedir. Bu tutum içinde olan ebeveynler çoğunlukla çocukla çatışmaya girerek kaygı gösteren, çevresiyle başarısız ilişkiler kuran, sosyal yönden gelişmemiş çocuklar meydana getirirler (Demiriz & Öğretir, 2007, 107). Bu ebeveynler çocuklarına kurallar koyan, çocukların bu kurallara uymasını bekleyen, kurallara uyulmadığındaysa ceza ve zorlayıcı yaptırımlar uygulayan ebeveynlerdir. Çocuğun kendisini ifade etmesine ve özgürce hareket etmesine izin vermezler (Parlak, 2020, 30). Ebeveyn tutumları otoriterliğe kaydıkça çocukların sosyal beceri düzeyleri azalırken, demokratik tutumlar sosyal beceri düzeyini anlamlı oranda yükselmektedir (Pala Özçelik, 2020, 365). Kaya, Bozaslan ve Genç (2012, 208-209) çalışmalarında otoriter tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarının sosyal endişe düzeylerinin yüksek olduğu, Çeçen (2008, 415-425) otoriter/baskıcı ebeveynlerin çocuklarının ebeveynlerinden ve arkadaşlarından daha az sosyal destek algıladıkları ve ebeveynlerin çocuklarına katı kurallar koyarak çocuklarının kendilerini ifade etmelerine izin vermediklerini sonucuna ulaşmışlardır.

Özetle bu ebeveyn yaklaşımında karar verici ve kural koyucu merci ebeveynlerdir. Çocukların da sorgusuz sualsiz kurallara uymaları beklenir. Çocuğun söz hakkı yoktur. Bu yaklaşımla büyütülen çocukların ilerleyen süreçlerde kendi kararlarını kendileri veremeyen, bağımsız hareket edemeyen, seçim yapamayan ve sosyal beceri düzeyleri düşük bireyler olmaları yüksek ihtimaldir.

Demokratik/Destekleyici Ebeveynler: Bu tutumu sergileyen ebeveynlerin çoğunlukla sorumlu ve bilişsel olarak yeterli çocuklara sahip oldukları söylenebilir (Demiriz & Öğretir, 2007, 109). Bu aile atmosferinde büyüyen çocuklar girişimci, yaratıcı, düşüncelerini özgürce ifade edebilen, kuralları sorgulayıp alternatif çözümler üretebilen, benlik algıları yüksek ve paylaşımcı çocuklar olarak hayatlarını devam ettirebilirler (Pekşen Akça, 2012, 4). Bu ebeveynler çocuklarını küçük yaşlardan itibaren anlayış ve sevgiyle büyütürler. Bu ailelerde aile üyeleri birbirlerini sever ve sayarlar. Korku kültürü hakim olmayıp, cezalandırma söz

konusu değildir. Çocukların da alınan kararlarda söz hakları vardır. Ebeveynler çocuklarıyla kaliteli zaman geçirirler ve çocuklarına değerli olduklarını hissettirilir. Bu ailede de kurallar vardır ancak kurallar bireylerin güvenliği ve iş bölümü içindir. Çocuklara yaşlarına uygun görevler verilerek sorumluluk sahibi olmaları hedeflenir. Bu tarz ailelerde büyüyen çocuklar ebeveynlerinden korktukları için değil onları mutlu etmek ve geleceklerine yön verebilmek için başarılı olmak isterler. Bu çocuklarda sosyal beceri gelişmiş, iletişimleri kuvvetli ve girişkendirler. Kendileriyle barışık ve mutlu çocuklardır. Bu anlamda ergenlik dönemlerini de rahat atlatırlar. Kaç yaşlarına gelirlerse gelsinler aileleri onların güvenli limandır. Bu ailelerde şartsız sevgi söz konusudur. Çocuk ebeveynlerinin sevgisini hissetmek için kusursuz olmaya çalışmaz (Ebeveyn tutumları ve karakter gelişimine etkisi, t.y,). Ebeveynler çocuklarına yakınlık göstererek onlarla olan iletişimlerinde karşılıklı alıp vermeye önem verirler. Çocuklarını bir fert olarak görürler ve bağımsızlıklarına ve bireysel çıkarlarına saygı duyarlar ancak aynı zamanda belirli bir disiplini de uygularlar. Ebeveynler çocuklarıyla çatışmaya girdiği anlarda kontrol uygulasa da kısıtlamalarla çocuklarını sıkıştırmazlar. Disiplin uygulansa da bunun ardındaki sebepler çocukla mutlaka paylaşır (Tekin, 2022, 13). Demokratik ebeveyn tutumuyla ilgili yapılan çalışmalara göz attığımızda Afat (2013, 155) çalışmasında ebeveyn tutumlarının çocukların zekâsıyla ilintili olduğu ve 6 yaşında özel yetenekli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarına demokratik ve koruyucu yaklaşımı uygularken, izin verici ve otoriter yaklaşımdan uzak durdukları, Kaya, Bozaslan ve Genç (2012, 208-209) eğitim seviyeleri yüksek ebeveynlerin demokratik tutumlar sergiledikleri ve çocuklarının da akademik başarılarının, sorun çözme becerilerinin yüksek olduğu ve sosyal endişelerininse düşük olduğu, Çeçen (2008, 415-425) ebeveynlerini demokratik algılayan çocukların kendilerini daha az yalnız hissettikleri, arkadaşlarından ve ailelerinden daha fazla sosyal destek aldıkları, aile içerisinde duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade edebildikleri, insanlara karşı güven ilişkisi geliştirip kendilerini daha az yalnız hissettikleri, Uykan ve Akkaynak (2019, 1626) çalışmalarında ise demokratik tutum arttıkça öz düzenleme becerisinin arttığı, otoriter tutum arttıkça ise öz düzenleme becerisinin azaldığı ve demokratik ebeveyn tutumuyla büyüyen çocukların aile içerisinde kendini ifade etme ve kararlara katılma hakkına sahip olduğu, ebeveynleriyle devamlı etkileşim halinde olan bu çocukların ebeveynlerini çok sevdikleri ve girişimci ruhla büyüyüp özgüvenlerinin de arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yapılan çalışmalar ebeveyn algıları olumlu olan, onlardan kabul gören, ailenin bir üyesi olarak görülen veya baskı uygulanmayan ergenlerin akran ilişkilerinde daha başarılı ve sağlıklı ilişkiler ortaya koydukları ve gördükleri anlayış, kabul ve ilgiyi akranlarına da yansıttıklarını ortaya koymuştur (Doğruyol ve Yetim, 2019, 47).

Özetle bu ebeveynler kural koyar ancak çocukların da düşünceleri bu süreçte önemlidir ve aile içerisinde sorunlar konuşularak çözülmeye çalışılır. Çocuk da ailenin bir üyesi olarak görülür ve dışlanmaz, ötelenmez ya da o yokmuş gibi davranılmaz. Ebeveynler çocuklarının ihtiyacı olduğu her an oradadır ve çocuklar bunu bilir. Çocuklar bilirler ki ihtiyaçları olduğunda ebeveynleri onları dinleyecek ve kedilerini iyi hissetme noktasında onlara destek olacaklardır.

Geleneksel ebeveyn tutumlarına ek; mükemmelliyetçi, koruyucu ve tutarsız ebeveyn yaklaşımlarından da söz etmek yerinde olacaktır.

***Mükemmelliyetçi Ebeveynler*:** Mükemmeliyetçi ebeveynler çocuklarının her konuda iyi olmalarını bekler. Onlara göre çocuk yetiştirmek kitabına uygun yapılmalıdır. Çocuklarını potansiyellerinden daha üstte görerek gerçekdışı beklentilere girerler. Bu ebeveynler için kusursuz olmak ve başarı oldukça önemlidir (Ebeveyn tutumları ve karakter gelişimine etkisi, t.y,).

Koruyucu Ebeveynler: Bu ebeveyn tutumuyla büyütülen çocuklar küçükken her şey yolunda gibi dursa da yaşları ilerleyip evden ayrılma vakti geldiğinde sorunlar kendini göstermeye başlar. Hiçbir ebeveyn çocuklarının yaşamının sonuna onların yanında olamaz. Bu da çocuk büyütürken kendine yetebilen insanlar olarak onları yetiştirmemiz gerektiğini ortaya

koyar. Ebeveyn olmak çocuklarımızı koruyoruz derken onları kendimize bağımlı bireyler haline getirmemiz anlamına gelmez (Pekşen Akça, 2012, 8). Aşırı korumacı ebeveynler için çocukları kaç yaşına gelirse gelsin onların nazarında hep çocuktur. Beceremeyeceği inancıyla çocuğa yaşına uygun sorumluluk verilmez. Okula başlayan ancak halen kendi yemeğini yemesine izin verilmeyen ve ebeveynleriyle uyuyan çocuklar bu ailelere örnektir.

Yaşı ve eğitim seviyesi düşük ve çalışmayan annelerin aşırı koruyucu ve katı disiplin tutumlarının varlığından bahsedilir (Şanlı & Öztürk, 2012, 31). Bu yaklaşımla büyüyen çocuklarda düşük öz güven, inisiyatif almamama ve girişimcilikten yoksun olma sık görülür. Bu çocuklar kendi kararlarını almada zorluk yaşayabilir çünkü çoğunlukla ebeveynleri onlar adına kararlar almaktadır (Tekin, 2022, 16). Aşırı koruyucu ebeveyn tutumuyla büyüyen çocukların aşırı bağımlı oldukları ve öz güvenlerinin yeterince gelişmediği ifade edilir. Bu çocukların sosyal gelişimleri de sağlıklı değildir ve toplum tarafından kabul görmeleri oldukça zordur (Uykan & Akkaynak, 2019, 1626).

Kaya, Bozaslan ve Genç (2012, 208-209) çalışmalarında koruyucu tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarının sorun çözme becerilerinin düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ebeveyn tutumlarının çocuğun doğum sırası ve kardeş sayısından etkilendiği yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Özellikle 3 ve daha fazla çocuğu olan ebeveynlerin katı disiplin tutumlarında artış gözlemlenmiştir. Çocuğun bakım sorumluluğunun ve aile içerisindeki diğer görevlerin paylaşılmasının baskıcı tutumların azalmasında etkili olacağı düşünülmektedir. Ailede başka fertlerin varlığının ise ebeveynlerin aşırı koruyuculuk ve katı disiplin tutumlarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Özyürek & Tezel Şahin, 2005, 32).

Tutarsız Ebeveynler: Tutarsız ebeveynler kimi zaman aşırı ilgili kimi zamansa tamamen ilgisiz olabilmektedir. Çocuk ebeveynlerinin tutarsızlığını bir mantığa oturtmak ister. Hangi davranışlarının neticesinde ilgi görüyorsa ona göre davranmaya başlar. Çocuk bir davranışından dolayı ödüllendirilirken başka bir anda aynı davranışından dolayı cezalandırılabilir ya da eleştirilebilir. Bir konuda anne tamam derken, baba hayır diyebilir ve çocuk neyin doğru ve kabul edilebilir olduğunu öğrenemeden büyür. Bu tutarsız tutumsa çocuğun benlik gelişiminde yara açar. Kendi duygu, düşünce ve davranışlarında da zaman içinde tutarsızlıklar sebep olur. Bir arkadaşıyla bir gün çok iyiyken, hiç sorun olmadığı bir an arkadaşına kötü davranabilir. Bir gün çok neşeliyken başka gün içe kapanık olabilir (Ebeveyn tutumları ve karakter gelişimine etkisi, t.y,). Ebeveynlerin çocuklarına karşı olan tutarlı davranışları çocukların psikolojik uyumları açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Ebeveynin pozitif ve destekleyici yaklaşımları çocuğun gelişimine katkı koyarken, olumsuz ve kısıtlayıcı yaklaşımlarsa bir takım psikolojik sorunları beraberinde getirebilmektedir (Kaya, 2022, 8). Bu ebeveyn tutumuyla yetişen çocuklarda aşırı isyankâr davranışlar, endişeli bekleyişler, boyun eğici tutumlar, güvensiz kişilik özellikleri gözlenebilir. Bu çocuklar yetişkinliğe adım attıklarında kendileriyle ilişki kurmak isteyen insanlara güven duymakta zorlanabilirler. Karar vermekte oldukça zorlanan bu bireylerin tutarsız kişilik özellikleri de göze çarpmaktadır (Uykan & Akkaynak, 2019, 1626).

Yeni Nesil Ebeveynlik Tutumları

Hızla gelişen teknoloji, hızlı akan yaşam ve zamanı yönetememek, mega kentler, artan nüfus, iklim değişikliği, ekonomik olarak yaşamın her geçen gün daha da zorlaşması, gıdaya ulaşım zorluğu gibi pek çok etkenin geçmişten günümüze ebeveyn tutumlarını şekillendiren unsurlar olduğu söylenebilir. Geçmişte yaşam daha basit ve kolayken, bugün yaşam daha karmaşık bir hal almıştır. Geçmişte çocuklar daha özgür büyürken günümüzde çocukların en azından şehirlerde özgür ortamlarda yetiştiğini söylemek pek de olası değil. Doğal olarak geleneksel ebeveyn tutumları da yerini yeni nesil ebeveynlik tutumlarına bırakmaya başlamış, farklı farklı isimler altında yeni nesil ebeveynlik yaklaşımları gün yüzüne çıkar olmuştur.

Dönmez'e (2019, 45-46) göre '*Yeni Nesil Ebeveynlik*' içinde bulunduğumuz yüzyılın farklılaşan ebeveynlik stilidir. Geleneksel yaşam içerisinde büyüyenler çoğunlukla '*Aman canım biz de çocuk büyüttük. Bizim zamanımızda özel doktor, özel okul mu vardı veya televizyon, tablet, bilgisayar mı vardı? Hele kitaplar dergiler hiç yoktu ama ne güzel büyüdünüz işte*' şeklinde konuşurlar. Ancak o dönemlerle şimdiki zaman oldukça farklı olup şartlar da aynı değildir. Evet her şey daha sade, sakin ve netti belki ama şimdilerde çoğu şey karmaşık, çok fazla bilgiye maruz kalıyoruz ve hangisi doğru bundan çok da emin değiliz. Teknoloji, sosyal medya, konforlu yaşam alanları o kadar hızla hayatlarımızı çevreliyor ki daha birine alışmadan bir diğeriyle karşılaşıyoruz. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme tarzları da bu anlamda değişmekte, geleneksel ebeveyn tutumlarından oldukça uzak yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar. Eskiden çocuğun kararı sorulmazken bugün ebeveynler neredeyse çocuklarına sormadan hareket edemez hale geldiler. Hatta ebeveynler başka bir çocuk isterken bile mevcut çocuktan izin istemek zorunda hissediyorlar kendilerini. Elbette ister çocuk ister yetişkin her bireye saygı duyulsun, özgürlük tanınsın ancak burada söylemek istediğimiz çocuğa fikri sorulmasın ya da fikrini beyan etmesin değil, ev ortamında çocuğa sınırsız bir özgürlük alanı tanındığında çocuk bunu bir süre sonra ebeveynine istediği her şeyi yaptırabilme gücü olarak kullanmaya kalkabilir. Büyüdüğünde de çocuk herkesin kendisinden onay almasını bekleyebilir aksi olduğunda ise hayal kırıklığı yaşayıp, benliği hasar alabilir. Özetle yeni nesil ebeveynlerin çocuklarının fikrine saygı duyma konusunu ve çocuklarına tanıdıkları özgürlük alanını biraz abarttıkları, bir noktadan sonra ise rollerin birbirine karıştığı söylenebilir. Geleneksel ailelerde babaların ev içinde bir ağırlığı vardı ancak günümüzde durum biraz farklılaştı. Anneler ise bir taraftan çalışırken diğer taraftan tüm sorumluluğu üzerine almaya başladı. Bu durumdaysa babalar sadece çocuklara ceza verme zamanlarında veya çocuklar hata yaptığında değil, çocuklarının gelişiminde de söz sahibi olmayı istemeye başladılar.

Yeni nesil ebeveynlerin genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Zamanı yönetememe
- Aynı anda birçok iş yapma isteği
- Aşırı kontrollü ve kontrolcü olma
- Aşırı müdahale etme
- Yorgun ve stres yüklü olma
- Mükemmel anne olmaya çalışma, yetememe duygusu
- Devamlı bir kararsızlık
- Sosyal medya düşkünlüğü

(Dönmez, 2019, 47)

Helikopter Ebeveynlik

Bu ebeveynlik 1969'da Psikolog Haim Ginott tarafından psikoloji literatürüne kazandırılan bir kavramdır. Danışanlarından küçük bir çocuğun annesini tarif ederken helikoptere benzetmesi sebebiyle alanyazında yerini helikopter ebeveyn olarak almıştır. Aynen bir helikopter gibi sürekli çocuklarının etrafında dönen ve onları gözetleyen bir tutum içinde olduklarından bu isim verilmiştir. Çocuklarının kendilerine gereksinimi olup olmadığına bakmadan devamlı çocuklarının etrafında dönüp dururlar (Modern dünyada ebeveyn yaklaşımları, t.y.).

Bu ebeveynlik yaklaşımı içerisinde olan ebeveynler çocuklarından daima en iyisini (en iyi not, en iyi meslek vb.) istemektedirler. Bu anlamda ebeveynlerin beklentileri daima yüksek olup başarısızlığa tahammülleri yoktur. Çocuklar ise bu beklentileri karşılamaya çalışırken kendilerine olan güvenlerini yitirirler çünkü bu süreçte ebeveynleri onların işlerini yaparken

onlar adına kararlar da alabilmektedir. Bu ebeveynlerin, çocuklarının hayatı öğrenmeleri noktasında onlara destek olmak yerine engel oldukları söylenebilir. Çünkü çocuklarının bir konu üzerinde çaba harcamalarına ve yanlış yapmalarına izin vermezler. Başarıya odaklanan bu ebeveynler, çocuklarının birey olmalarının önündeki ciddi engellerdir. Çocukları hiçbir sürece dahil etmek istemez, her şeyi onlar adına yapmak isterler. Bu da çocuklardaki sorumluluk bilincinin gelişimi önündeki önemli bir sorundur. '*Yeter ki ders çalışsın ben odasını toplarım ya da masayı hazırlarım'* anlayışı çocuğu istediği her şeyin anında olması gerektiği düşüncesine itecektir. Çocuklar büyüdüklerinde ise çalıştıkları ortamlarda sorumluluklarını yerine getiremez ve kendi yapmaları gereken işleri bile başkalarından bekler hale gelebilirler. Helikopter ebeveynler çocuklarının gerek okul yaşantılarında gerek sosyal hayatlarında gerekse de çocukları büyüdüğünde iş ortamlarında çocukları haricinde suçlayacak birilerini her zaman bulabilirler. Okulda öğretmen, sokakta arkadaş ya da işte patron gibi. Bu ebeveynler çocukları yerine onların haklarını savunmayı da kendilerine vazife edinmişlerdir. Bu tutumu sergileyen ebeveynlerin öncelikle çocuklarının ayrı bireyler olduğunu asla unutmaması, başarının da başarısızlık gibi yaşamın bir gerçeği olduğu, yaşadıkları olumsuz tecrübelerden çıkarabilecekleri derslerin olduğu ve bunların çocuklarını güçlü kılacağı, ebeveyn olarak çocuklarına akıl veren değil istediklerinde onlara rehber olmaları tavsiyesinde bulunulabilir (Dönmez, 2019, 48-49). Bu ebeveynler kendilerince doğru yaptıklarını düşünseler de çocuklarının benlik gelişimlerine zarar verdikleri söylenebilir. Çocuğun gereksinimi olsun olmasın çocuğun her şeyi ile ilgilenmeye çalışmak çocukta dış motivasyon kaynağına olan gereksinimi arttıracaktır.

Helikopter ebeveynler bu yaklaşımlarıyla esasen çocuklarını problemlerden uzak tutmaya çabalasalar da temelde bu davranışları çocuklarını zorluklar karşısında savunmasız bırakabilmektedir. İyi niyetli yapıldığı düşünülse de bu davranış şekli ilerleyen süreçlerde çocuklarının hayatlarında istenmeyen çıktılarla karşılaşmalarına neden olabilmekte ve gelişimleri üzerinde negatif etkiler yaratabilmektedir. Çocuğu merkeze alarak yaşamak, onlar adına devamlı kaygılanmak, pamuklara sarmak ebeveynlerin de hayatlarını kısıtlayan, yaşam kalitelerini düşüren bir durumdur. Helikopter ebeveynlik yaklaşımı çocukların yeterlilik duygusunu zedeleyebilir çünkü bu tutum onlara '*yeteneklerine güvenmiyorum*' mesajı verir. Ebeveynler fikirlerini ve değerlerini çocuklarına dikte etmek yerine, çocuklarının korkularını ve endişelerini anlamaya çalışarak çocuklarına destek olmaya çalışmalıdır. Onlar adına sorunlarını çözmek veya çözmeye çalışmak ve kontrolcü olmak çocukların gelişimlerini olumsuz etkileyebilir. Bunun yerine problem yaşadıklarında fikirler sunmak, onları dinlemek onlara daha iyi hissettirebilir. Başarısız olmalarına fırsat vermek, başarısızlığın da hayatın doğallığı içerisinde kaçınılmaz olduğunu öğretmek ve bunu anlamalarını sağlamaya çalışmak yararlı olabilir (Özdemir, 2023b, 27-28).

Kar Küreyici Ebeveynlik

Son dönemlerin ebeveyn tutumları geçmişe nazaran oldukça esnek ve aşırı koruyucu bir hal almış durumda. Helikopter ebeveynlerden sonra şimdi de '*Kar küreyici ebeveynler*'. Bu ebeveynler çocuklarının her türlü sorununu çözer ve ortadan kaldırır. Çocuklarının bir şeyleri elde etmek için savaşmalarına imkan tanımayan bu ebeveynler çocuklarının sorun çözme becerilerinin gelişimini de sekteye uğratmış olurlar. İyi niyetli yapıldığına inanılsa da bu tutum çocukların dışa bağımlı olmasına neden olmaktadır (Yeni nesil ebeveynlik tutumları, 2022). Avustralyalı çocuk psikoloğu Dr. Michael Carr-Gregg X kuşağı ebeveynlerinin, çocuklarının yaşamını oldukça kolaylaştırdıklarından ve çocukların da sorunlarla karşılaştıklarında işin içinden çıkamaz hale geldiklerinden söz eder. Ona göre bu durum çocuklara dirençli olmayı öğretmediği gibi, gerçek yaşamda savunmasız kalmalarına da sebep olmaktadır. Bu tutumunsa çocuklarına yeterince zaman ayıramadığına inanan ebeveynlerin suçluluk hissinden kaynaklandığını söyler. Bu konuda yapılması gereken şeyse çocukların kendi başlarına yapabilecekleri işleri onların adına yapmamak, teknoloji kullanımını sınırlandırmak ve belli bir yaşa geldiklerinde para yönetimini öğrenmeleri için yarı zamanla da olsa bir işe girmelerini

teşvik etmek olarak ifade eder (Kar küreyici ebeveynler, 2021). 'Acıktın mı?', 'Uykun geldi mi?' veya 'Canın mı sıkılıyor?' gibi pek çok soru soran ebeveynler çocuklarının gereksinimleri noktasında hep diken üstündedirler. Çocuklarının aç veya uykusuz kalmasına hassas ve endişeli olan bu ebeveynler devamlı çocuklarının gereksinimlerine odaklanırlar. Çocuklarının yalnız kalmasını istemez, onlar için sürekli endişelenir ve çocuk odaklı yaşarlar (Modern dünyada ebeveyn yaklaşımları, t.y.).

Çocuklarla El Ele Ebeveynlik

Bu ebeveynlik yaklaşımında temel duygu ebeveynlerin en az biriyle çocuğun iyi bir etkileşim ve iletişim içinde olması ve sağlam bir sevgi bağı kurması gerektiğidir. Ebeveynler bunu yaparken çocuklarını özenle dinler, çocuklarının da kendilerini dinlemesi için uygun ortamı sağlarlar. Çatışmadan uzak uzlaşmacı bir ortam yaratmaya çalışırlar. Bilirler ki çocuklar bedensel olarak bir şekilde büyürler ancak ruhsal olarak sevgi ve güven ihtiyaçlarını gidermekse gelişimleri noktasında oldukça önemlidir. Baskı ve otorite kısa vadede işe yarayabilir ancak tehdit ya da baskı hırçın, agresif bir çocuk meydana getirebilir. Neden yapmaması gerektiği çocuğa anlatıldığında daha sağlıklı bireyler yetiştirmek mümkündür. Bu ebeveynlikte çocukla rekabete girmekten kaçınılır çünkü her şartta reaksiyon vermeye hazır bir birey vardır karşınızda. Çocuğun gereksinimlerini karşılamaya dönük davranışlar geliştirildiğinde çatışma da ortadan kalkacaktır. Yani çocuğun ihtiyacının bilinmesi ve bunun giderilmesi bağlamında saygı göstermek bu ebeveynlikte önemlidir. Çocuklar ebeveynlerini taklit eder. Bu anlamda ebeveynler nasıl çocuklar görmek istiyorlarsa o davranış kalıbına girmelidirler. Özür dilemek, teşekkür etmek, düşüncesini sormak çocuğa kendini iyi hissettirecektir (Dönmez, 2019, 49-51).

İnatlaşmadan ebeveynlik

Bu ebeveynlik yaklaşımında çocuk sinirliyken ya da öfke nöbetine girmişken ona nasihat etmemek veya davranışının hatasından bahsetmemek en doğrusudur. Çocuk böyle bir zamanda kendini kapatır. Çocuk sakinleştikten sonra konuşmak doğru olandır. Temelde çocuklar ebeveynlerine bir bağlılık hisseder çünkü ebeveynleri onlar için sığınabilecekleri bir limandır. Bu bağlanma ilişkisi sağlam temeller üzerine kuruluysa çocukla kurulan ilişki de sağlam olacaktır. Ebeveynlerin yapmaları gereken şey onlar öfkeliyken çocuklarının sakinleşmesini beklemektir. (Kaya, 2019, 53-54).

Pozitif Ebeveynlik

Geçmişte şartlar daha zorlayıcıydı bugünse durum biraz farklı. Maddi şartlar, toplumsal hayat belki geçmişte daha sertti ve teknoloji yaşamlarımızda bu kadar çok yer kaplamıyordu. İlişkiler samimi ve çocuklar daha mutluydu. Bugün çocuklar telefon, tablet, bilgisayar pek çok şeye sahipler ama eskiyle kıyaslandığında çok da mutlu olmadıkları söylenebilir. Bugün çocuklar istedikleri pek çok şeye anında ulaşabilir pozisyondalar yani kendi çabalarıyla elde etmenin hazzını yaşayamamaktalar. Bu durumu özetleyen kelime ise '*Veledşahi*' düzen yani çocukların sevgiye doymamasıdır. Bu yapıda ebeveynler çocuklarının isteklerini yerine getirmek için çabalar ve çocuklarını devamlı koruma güdüsüyle hareket ederler. Bu ise çocukları hayal kurmaktan, kendi çabasıyla elde etmenin hazzından uzaklaştıran bir durumdur. Böyle bir atmosferde büyüyen çocuklarda narsistliğe varan ruh hali görmek mümkündür. İç motivasyonları zayıftır. Devamlı dıştan destek beklerler ve güven sorunu yaşayan çocuklar olarak yetişirler. Çocuklarını devamlı koruyup kollayan, savunan, her şartta haklı gören bu ebeveynler maalesef davranışlarının yanlışlığını görmekte de zorlanırlar. '*Benim çocuğum yapmaz*' söylemi genel kabuldür. Çocuğunun gelişimi adına çabalamayan, ev içerisinde çocuklarına sorumluluk vermeyen, kendileri rahatça yalan söylerken çocukları söylediğinde onları disipline etmek adına fiziksel şiddet uygulayan, mahremiyetine saygı duymayan ebeveynler kendine güveni ve özsaygısı olmayan, hırçın, saygısız, devamlı yalan söyleyen çocuklar yetiştirirler. Disiplin yerine sevgi ve tutarlı davranışlarla çocuğu yetiştirmek bu tutumun ilkesidir. Ebeveynler için anlamsız olsa da çocuklar davranışlarının ebeveynlerince

niçin doğru bulunmadığını öğrenmek isterler. Sabırlı olmak önemlidir çünkü çocuklar hemen değişmezler. Bu nedenle sabırlı olup çocuğa doğru yolu göstermekten vazgeçilmemelidir (Dönmez, 2019, 60-62).

Yavaş Ebeveynlik

Ebeveynliğin içselleştirilerek, endişelerden uzak ve beklentilerden arınmış halidir diyebiliriz. Yavaş ebeveynlik çağımızın hızlı yaşantısında kendisini kaybetmiş ebeveynlere bir tavsiye şeklinde olabilir. Ev ve iş yaşamı, okul, çocuklar, alışveriş derken ebeveynler kendilerini zaman içinde bir robottan farksız görmeye başlarlar. Bu süreçte her şeyi kontrol etmek isteyen ebeveynler neredeyse tüm işleyişi kendilerinde toplarlar. İşbirliğinin azaldığı bu ortamda çocuk kendisini önemsiz hissetmeye başlar. Birey olma yolundaysa bu negatif bir durumdur. Ebeveynlerde mükemmel olma fikri ise devamlı bir endişe durumunu doğurur. Yaşamı hızlı yaşamaya çalışan ebeveynlerin çocuklarından beklentileri de yüksektir. Yemek yemek hazdan öte karnın doyması için yapılan eylem olarak görülüp masadan hemen kalkılır. '*Çabuk ol*', '*ayakkabılarını çabuk giy, geç kaldık*' söylemleri '*hemen yatağa*' cümlesiyle noktalanır. Bir de '*şimdi olmaz işim var*' cümlesi var ki hızlandırılmış ebeveynliğin önemli bir sloganıdır. Bu söylemi sık kullanan ebeveynler için çocuklarıyla kaliteli zaman geçirmedikleri ifade edilebilir. Bu noktada maddi arzulara ara vermek belki de manevi hazları önemli hale getirilebilir. Her daim çocuğumuza en iyi oyuncağı, en marka kıyafeti veya ayakkabıyı alma düşüncesinden vazgeçebilirsek maddi doyum hafifleyip, haz ve doyum odakları değişebilir (Dönmez, 2019, 62-64).

Paylaşımlı Ebeveynlik

Çocukların doğdukları andan itibaren karşılanması gereken bir takım fizyolojik ihtiyaçları söz konusudur ancak ruhsal ve duygusal gereksinimleri de bir o kadar önemlidir. Ebeveynleriyle büyüyen, pozitif iletişimin olduğu aile ortamı çocuk adına iyi olandır. Ruhsal ve duygusal gereksinimleri karşılanan çocuk da muhakkak ki güçlü karakterli iyi bir yetişkin olacaktır. Tersi durumsa çocuğun yaşamını zorlaşacaktır. Boşanma ise çocuğu olumsuz etkileyecektir. Bu süreçte çocuğun bütün bu travmatik yaşantıları en az hasarla atlatması önemlidir. Bu ebeveynlik dünyanın pek çok ülkesinde hukuki ve bilimsel olarak desteklenmiş bir yaklaşımdır. Esas gaye boşanma durumunda ebeveynlerin çocuğu paylaşmak adına güç savaşına girmelerinin önüne geçmektir (Dönmez, 2019, 66-67).

E–ebeveynlik (İnternet Ebeveynliği)/Sosyal Medya Ebeveynliği (Sharenting)

E-ebeveynlik yaklaşımı kaynağını ve gayesini internetten alan ebeveynliktir. Ebeveynlikle ilgili şeyleri internetten öğrenme yaklaşımıdır. Zaman zaman uzman doktorlardan veya yayımlanmış kitap ya da makalelerden faydalanıldığı doğrudur ancak hiçbiri sosyal medya kadar değer görmemektedir (Dönmez, 2019, 67-70).

Sosyal medya yaşamlarımızın ciddi bir parçası halini almaya başladı. Kendimizi ifade etme fırsatı bulduğumuz bu alanlar amacına uygun kullanılmadığında büyük problemlere sebep olabilmektedir. Çünkü bazı ebeveynler görünür olmak, fark edilmek ya da takdir edilmek adına çocuklarını bu mecralarda bir araç olarak kullanmaktan geri durmamaktadır. Yapılan çalışmalardan biri ebeveynlerin %52'sinin sosyal medyada çocuklarının fotoğraflarını ve bilgilerini paylaştığını, %12'sinin ise bu fotoğraf ve bilgileri herkesin erişimine açtığı yönündedir. %43 gibi büyük bir kısım çocuklarının başarısından gurur duyduğu gerekçesiyle bunu yaptığını, %37'si çocuklarının ne kadar büyüdüğünü çevrelerine göstermek istedikleri için böyle davrandıklarını ifade etmişlerdir. Bu şekilde sosyal medya psikolojik gereksinimlerimizi karşılarken attığımız her adımda çocuklarımıza zarar mı veriyoruz yoksa kendi ihtiyaçlarımızı mı önceliyoruz bu da cevaplanması gereken bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Bu noktada sosyal medyayı çocuklarımızın mahremiyetini koruyarak yaptığımız sürece sorun olmayacağını ancak aksi durumun farklı problemleri de beraberinde getireceğini hesap etmemiz gerekir (Kararoğlu, 2021). Bu anlamda ebeveynler internet ve sosyal medya kullanımı konularında

çocuklarını bilgilendirmeli ve sanal dünyada çocukların, hak, hukuk ve mahremiyetlerinin korunması konusunda daha hassas davranmalıdırlar. Çocukların internet dünyasında görünür olmasının olası olumsuz sonuçları dikkate alınmalı ve bu konuda politika yapıcılar, sivil toplum örgütleri ve eğitim kuruluşları aracılığıyla ebeveynler eğitilmeli, sosyal medya kullanımı daha sağlıklı temellere oturtulmalıdır. Sosyal medya ebeveynliğinin çocukların mahremiyeti noktasında olumsuz çıktılarının olduğu unutulmamalıdır. Bu tarz bir yaklaşım çocukların fotoğraflarının, videolarının veya bireysel bilgilerinin yanlış kişilerin eline geçmesine sebep olabilir ve farklı zeminlerde izinsiz kullanılabilirler. '*Dijital kaçırılma*' ile çocukların fotoğrafları üstünden farklı kimlikler de oluşturulabilir. Bu gibi durumlardan ebeveynlerin haberlerinin olması zordur ve paylaşımların dijital platformdan tümüyle kaldırılması zordur. Riskin yüksek olduğu bu ortamda ebeveynlerin paylaşımlarına dikkat etmesi önemlidir (Çoban & Doğan, 2022, 264-272).

İki Arada Ebeveynlik

Kendi yetiştiği ve ebeveynlerinden öğrendiği geleneksel yöntemlerle yeni nesil yöntemler arasında sıkışan ebeveynlerdir. Geçmişte deneyimlenmiş davranışlar uygulanmak istenir çünkü ebeveynler ve onların ebeveynleri öyle yetişmişlerdir. Neticede iyi veya kötü ders alınacak çıktılar söz konusudur. Bazı anlarda geleneksel yöntemler bazı anlardaysa bilimsel yöntemler kullanılabilir. Sonuçta tek bir yöntem veya yaklaşım söz konusu değildir. Uygulamada iki arada kalmamak bu anlamda önemlidir. (Dönmez, 2019, 70-72).

Hızır Ebeveynlik

Bu ebeveynlik yaklaşımı her şeye yetişmeye çalışan ya da her yerde olması gerektiğine inanan ebeveynleri anlatmak için kullanılır. Yavaş ebeveynliğin tersidir. Yavaş ebeveynlikte yaşamı yavaş ve dingin yaşamak önemliyken, hızır ebeveynlikte amaç daha fazla başarı ve aktif bir yaşamdır. Dinlenmeyi veya yaşamın koşturmacasında mola vermeyi düşünmezler. Ara verdiklerinde işleyişin aksayacağına inanırlar (Dönmez, 2019, 72-74).

Zamansız Ebeveynlik

Hızır ebeveynlikte olduğu gibi bir koşuşturma söz konusudur ancak burada kontrol tek bir ebeveynde olmayabilir. Burada her şeyi ve herkesi kontrol etme veya herkesin derdine derman olma durumu yoktur. Esas sıkıntı zamanı iyi yönetememektir. Yavaş ebeveynlerin sakinliği bu ebeveynlerde yoktur. Zamanı devamlı planlamak durumundadırlar. Yapılacak işler, gezilecek yerler, okunacak kitaplar vs. yapılacak bir sürü şey vardır ki geçen her an boşa geçirilmiş demektir. Çocuklarıyla oyun oynamaya zamanları olmadığı için çocuklarının boş zamanlarını bile doldurma gayreti içindedirler. Yemek yemeye bile vakit ayıramayan bu ebeveynler mesai saatleri harici her anı planlarlar. Çoğunlukla 24 saat yetmez bile onlara. Bugünden yeterince doyum alamamışlarsa diğer güne olumsuz enerjiyle başlarlar. Zamanın değerini bu kadar iyi bilip de zamanı bu kadar verimsiz kullanan bu ebeveynler çocuklarının yaşamlarına ne kadar negatif bir etki yaptıklarının farkında bile değildirler (Dönmez, 2019, 74-75). Erbil, Divan ve Önder (2006, 14) çalışmalarında aile içerisinde kendisine zaman ayrılan, karar alma sürecine dahil olan, arkadaş tercihine karışılmayan, istekleri kabul edilmediğinde bunun nedeni açıklanan, özel yaşamlarına saygı gösterilen, duygu ve düşüncelerine saygı duyulan ve bunları ifade etmeleri için uygun zemin oluşturulan, cinsiyet ayırımı yapılmayan ergenlerin benlik saygısı puanlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sonsöz

Ebeveynlerin çocuklarına karşı olan yaklaşımları çocuk dünyaya geldiği andan yetişkin olup kendi ayakları üzerinde durduğu ana dek çocuğun karakteri ve davranış biçimleri üzerinde etkilidir. Bu anlamda çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişmesinde doğru ebeveyn tutumları oldukça önemlidir. Çocuklar dünyaya geldikleri ilk sosyal çevre olan aile ortamında öncelikle ebeveynlerini rol model alırlar. Ebeveynlerin çocuklarını yetiştirirken nasıl bir yaklaşım

içerisinde oldukları, kendi davranış kalıpları bu süreçte oldukça önemlidir. Devamlı yalan söyleyen bir ebeveyn çocuğunu yalan konuştuğu için cezalandırıyorsa ya da bu duruma olumsuz reaksiyon veriyorsa burada üzerinde konuşulması gereken başka şeylerin varlığından söz edilebilir.

Pek çok etken ebeveyn tutumları üzerinde etkilidir. Ebeveyn tutumu denen şey esasen çocuğun bakımından sorumlu olanların değer ve davranışlarının bütünüdür. Ebeveynler arası sorunlar, çocuğun isteyerek mi dünyaya geldiği yoksa istem dışı mı olduğu, zorla evlilikler vb. pek çok etken ebeveyn tutumları üzerinde etkilidir. Nedeni ne olursa olsun her ebeveyn çocuklarını büyütürken sağlıklı tutumlar sergilemeli ve çocuk yetiştirme noktasında bilinçli olmalıdır. Ancak unutmamalıdır ki ebeveynlerin çocuklarına karşı sergiledikleri tutumlar kadar çocukların bu tutumları algılayışları da bir o kadar önemlidir.

Yapılan çalışmalar okul öncesi eğitiminin ebeveyn tutumları üzerinde etkili olduğu yönündedir. Bu eğitim çocuğun yaşantısında ve ebeveyn tutumları üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Bu anlamda okul öncesi eğitimin önemi yadsınamaz bir gerçektir.

Çocuk eğitiminde yalnızca anneler değil babalar da en az anneler kadar sorumludur ve sürece aynı oranda katılmalıdır. Çekirdek aileye geçiş ailenin fonksiyonlarını ve aile fertlerinin rollerini de derinden etkilemiştir. Baba figürü bu noktada ön plana çıkmış, sorumluluk paylaşma noktasında anne ile aynı düzlemde buluşmuştur.

Ergenlik dönemi insan yaşamında oldukça önemli ve kritik bir evredir. Bu evrede ebeveynlerin çocuklarına olan davranış şekilleri de önem arz etmektedir. Bu dönemde arkadaş ilişkileri ebeveyn ilişkilerinin önüne geçebilir ve ergenle ebeveyn çatışmaları yaşanabilir. Ebeveynlerin olumsuz tutumları ergeni evden uzaklaştırabilir ve hem ergende hem de ebeveynlerde istenmeyen davranışlara sebep olabilir. Bu dönemde ergenlere karşı sabırlı olmak, duygu ve düşüncelerini ifade etmelerine müsaade etmek önemlidir.

Dr Ginsburg'a göre dengeli ebeveynlik '*Seni çok seviyorum ancak ben senin ebeveyninim fakat arkadaşın değilim. Sana büyümen için fırsatlar sunuyorum. Seninle, köklerinin olduğunu duyumsayacağın bir bağa sahibiz. Hata yapmak içinse pek çok fırsatın olacak. Ancak güvenliğin veya ahlakın söz konusu olduğunda benim söylediğimi yapacağız çünkü senin için en iyisini biliyorum*' şeklindedir.

Ebeveynlik tutumları farklı isimler altında sınıflandırılsa da sağlıklı nesiller yetiştirmek için ebeveynlerin dikkat etmeleri gereken temel noktalardan söz edilebilir. Ebeveyn olmak demek çocuğu katı kurallarla yetiştirmek ve koyduğumuz kurallara sorgulamadan riayet etmelerini beklemek demek değildir ya da öyle olmamalıdır. Ev içerisinde çocukların oldukları gibi kabul edildiği, herkesi ilgilendiren konularda onların da fikirlerinin alındığı, gelişim dönemlerine göre çocukların gereksinimlerine cevap verdiğimiz ve yine gelişim dönemleriyle paralel sorumluluklar almalarını desteklediğimiz, sorunlarını çözme noktasında onları cesaretlendirdiğimiz, onları sevdiğimizi çocuklarımıza söylediğimiz ve onlarla nitelikli zaman geçirdiğimiz aile atmosferlerinin yaratılmasının bu anlamda öneminden söz edebilir.

Türkiye'de ebeveyn eğitiminin önemi her geçen gün artmaktadır. Gelişim dönemlerinin ve bu dönemlerin özelliklerinin bilinmesi, iletişim yöntemleri ve doğru disiplin konularında ebeveyn eğitimlerine ağırlık verilmesi önerilebilir. Ebeveynlerin davranışlarıyla söylemleri arasında tutarlılık olmalı, çocukların ilk rol modelleri olarak ebeveynler çocuklarına doğru örnek teşkil etmelidirler. Çocuğun bağımsız davranışları desteklenmeli, başkalarıyla kıyaslamadan kaçınılmalı ve çocukların da ayrı bireyler oldukları kabul edilerek, olumlu benlik geliştirmeleri noktasında onlara destek olmanın öneminden bahsedilebilir.

KAYNAKÇA

Afat, N. (2013). Çocuklarda üstün zekanın yordayıcısı olarak ebeveyn tutumları. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*(1), 155-168.

Aydoğdu, F. & Dilekman, M. (2016). Ebeveyn tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 11*(2).

Balat Uyanık, G. (2007). İlköğretime başlayan çocukların anne babalarının çocuk yetiştirme tutumlarının okul öncesi eğitimden yararlanma düzeylerine göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim, 32*(143).

Büber, Ö. (2022). Yeni nesil ebeveynlik tutumları (2022). https://psikolojidergisi.com/yeni-nesil-ebeveynlik

Canatan, K., Konbak, E., Aslan, T., Özdemir, M. & Yılmaz, Ö. M. (2020). Geleneksel ve modern ailelerde çocuk yetiştirme tutumları. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(16), 151-165.

Çalışkan Sarı, A. & Şahin Acar, B. (2018). Annenin ebeveyn tutumlarının ve çocuğun annesinin tutumlarıyla ilgili algısının çocuğun duygu tanıma becerilerindeki rolü. *Nesne, 6*(12), 27-50.

Çeçen, R. (2008). Öğrencilerin cinsiyetlerine ve anne baba tutum algılarına göre yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(3), 415-431.

Çoban, İ. & Doğan, A. (2022). Sosyal medya ebeveynliği: Ebeveynlerin sosyal medya davranışları üzerine bir derleme. *Nesne, 10*(24), 264-277. DOI: 10.7816/nesne-10-24-06

Dam, H. (2008). Öğrencinin okul başarısında aile faktörü. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7*(14), 75-99

Demiriz, S. & Öğretir, A. D. (2017). Alt ve üst sosyo ekonomik düzeydeki 10 yaş çocuklarının anne tutumlarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 15*(1), 105-122.

Dinç, B. (2015). Okulöncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk hakları eğitimi konusundaki görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 3*(1), 7-25. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.3c1s1m

Doğruyol, S. & Yetim, Ü. (2019). Ebeveyne bağlanma, algılanan anne/baba tutumu ile akran ilişkileri arasındaki ilişkide benlik saygısının aracılık rolü. Nesne, 7(14), 34-51. DOI: 10.7816/nesne-07-14-03.

Dönmez, D. (2019). Yeni nesil ebeveynlik ve sosyal medya bağlamında Blogger anneler. Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ebeveyn Tutumları ve Karakter Gelişimine Etkisi (t.y.). https://abapsikoloji.com/ebeveyn-tutumlari-ve-karakter-gelisimine-etkisi/

Ebeveynlik stilleri (t.y.). https://tr.wikipedia.org/wiki/Baumrind

Eraslan, Ö. (2022). Taşrada çocukluk: 20002li yıllar bağımsız Türk sinemasında ebeveyn tutumları. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi, 19*, 144-169.

Erbil, N., Divan, Z. & Önder, P. (2006). Ergenlerin benlik saygısına ailelerinin tutum ve davranışlarının Etkisi. *Aile ve Toplum. 3*(10).

Ergün, B. & İpek, M. (2020). Erken çocukluk döneminde temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesinde ebeveyn tutumlarının incelenmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi, 6*(2), 159-180.

Gençdoğan, B. & Gülbahçe, A. (2021). Psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumunun bir yordayıcısı olarak helikopter ebeveyn tutumu. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi, 1*(1).

Gökler, R. & Atamtürk, E. (2021). Ebeveynlik rollerindeki değişim. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi, 2*(2), 151-177.

Gülay Ogelman, H. & Özyürek, A. (2021). Anne baba tutum ölçekleri (4-12 yaş): Geliştirilmesi, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi, 7*(1), 1-16. DOI:10.47714/uebt.847581

Kararoğlu, S. (2021). Sosyal medyada yeni nesi ebeveyn tutumları. https://www.iienstitu.com/blog/sosyal-medyada-yeni-nesil-ebeveyn-tutumlari

Kar küreyici ebeveynler (2021). https://www.balikesir.pol.tr/kar-kureyici-ebeveynler

Kaya, A., Bozaslan, H. & Genç, G. (2012). Üniversite öğrencilerinin anne baba tutumlarının problem çözme becerilerine, sosyal kaygı düzeylerine ve akademik başarılarına etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*, 208-225.

Kaya, A. M. (2022). Farklı kültürlerdeki anne ve babaların çocuk tutumlarının değerlendirilmesi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Projesi.

Kızıltepe, Z. (2016). Yeni nesil anne-babalara 'Pozitif Ebeveynlik' için ipuçları. https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/yeni-nesil-anne-babalara-pozitif-ebeveynlik-icin-ipuclari

Modern dünyada ebeveyn yaklaşımları (t.y.). http://www.gelisim.k12.tr/images/feimg/dokumanlar/Modern-dunyada-anne-baba-yaklasımları-kasim2018.pdf

Özçelik Pala, F. N. (2020). 6-10 yaş aralığındaki çocukların sosyal beceri gelişim düzeyleri ile anne baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ulakbilge, 46,* 365-379. doi: 10.7816/ulakbilge-08-46-12

Özdemir, M. B. (2023). Türkiye'de boşanma olgusu ve aile arabuluculuğu. Ömer Sezai Şenel (Ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XXIII* içinde (s.61-93). İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Özdemir, M. B. (2023). Değişen dünyada yeni bir ebeveynlik yaklaşımı: Helikopter ebeveynlik, *Alanyazın, 4*(1),21-31. https://doi.org/10.59320/alanyazin.1286311

Özyürek, A. & Tezel Şahin, F. (2005). 5-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(2), 19-34.

Parlak, A. G. (2020). Ebeveynin bağlanma biçimi ile ebeveyn tutumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Pekşen Akça, R. (2012). Ana babaların çocuk yetiştirmede aşırı koruyucu olmaları. *Akademik Bakış Dergisi, 29*.

Psikotarihsel Açıdan Çocuk Yetiştirme Stilleri (2018). https://gorgondergisi.com/psikotarihsel-acidan-cocuk-yetistirme-stilleri/

Şanlı, D. & Öztürk, C. (2012). Annlerin çocuk yetiştirme tutumlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 32*.

Tekin, S.S. (2022). Ebeveynlik stilleri ile 48-72 aylık çocukların duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişki. Maltepe üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uğur, B. S. (2018). Geçmişten günümüze şekillenen çocukluk algısı ve çocuk yetiştirme pratikleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 45*, 227-247.

Uykan, E. & Akkaynak, M. (2019). Ebeveyn tutumları ile çocukların öz düzenlemeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 6*(3), 1620-1644.

Sürdürülebilir Lojistik Uygulamaları

Okan DAĞ[1]
Ertan BECEREN[2]

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan sanayi devrimi, bir yandan büyük ölçekli üretim gerçekleştirebilen sanayi kuruluşlarının ortaya çıkmasına ve sayılarının artmasına öncülük ederken, diğer yandan insanları, sınırsız tüketim arzuları nedeniyle, 1900'lü yıllara kadar farkına varamayacakları bir sona itmiştir. Ekolojik dengenin bozulması ve doğanın kirlenmesiyle birlikte gelecek nesilleri tehdit eden bu sonuç, sürdürülebilir kalkınma kavramının hayatımıza girmesine neden olmuştur.

İşletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken amaçları karlarını maksimize edip maliyetlerini minimum yapmaktır. Ancak bunu yaparken çevreye ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmek durumundadırlar. Özellikle doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı, üretim sırasında gerçekleştirilen atıklar çevresel birçok problemi de beraberinde getirmektedir.

Hükümetlerin ve toplumların çevresel sorunlar konusunda bilinçlenmesi işletmeleri bazı önlemler almaya teşvik etmiştir. İşletmeler, doğal kaynakların ve tükenebilir enerjinin bilinçli bir şekilde kullanılarak gelecek nesillere de aktarılması gerektiği bilincine varmışlardır. Bu düşünce ile ortaya çıkan sürdürülebilirlik kavramı, mevcut doğal kaynaklardan ve çevresel koşullardan gelecek nesillerin de faydalanmasını sağlayacak bir döngü oluşturmayı amaçlamaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı işletmelerin her faaliyet alanında kullanılabilmektedir. İşletmelerin faaliyet alanlarından biri olan ve son dönemlerde önemi artan lojistik birimi de sürdürülebilirlik konusunda stratejik bir öneme sahiptir. Lojistik faaliyetler sırasında çevresel zararlar oluşabilmekte, firmalar da bu konularda önlemler almak ve yeni stratejiler geliştirmek durumunda kalabilmektedir. Bu bağlamda ele alınan bu çalışmada lojistik sektöründe yararlanılabilecek sürdürülebilirlik stratejileri incelenmiştir. İlk olarak lojistik ve sürdürülebilirlik kavramlarına yer verilmiş, ardından konuyla ilgili literatür taraması gerçekleştirilmiş ve son olarak yalın, yeşil ve tersine lojistik kavramlarına detaylı bir şekilde değinilmiştir.

Literatür Taraması

- ***Yeşil Lojistik İle İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar***

Akandere (2021) tarafından yapılan çalışmada, yeşil lojistiğin Türk lojistik firmalarının lojistik performansı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada ilk olarak regresyon ağırlıkların belirlenmesi amacıyla katılımcılara faktör analizi yapılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde dijitalleşme düzeyindeki artışın yeşil lojistik üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra yeşil lojistik uygulamalarının işletmelerin lojistik performansını da artıracağı gözlemlenmiştir.

[1] Dr, Süleyman Demirel Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9756-722X
[2] Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1314-5607

Kayserili ve Sain (2022) tarafından yapılan çalışmada, lojistik firmalarda çalışan kişilerin işletmelerindeki yeşil lojistik uygulamaları ve lojistik performans arasındaki ilişkinin ne yönde olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada analiz sırasında ilk olarak demografik unsurlar araştırılırken; verilerin analizinde t testi ve tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucuna bakıldığında yeşil lojistik uygulamalar ile lojistik performans arasında ilişki tespit edilmiştir.

Kutlu ve Ercoşkun (2021) tarafından yapılan çalışmada, yeşil lojistik uygulamalarının sağladığı yararlar araştırılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenler Derneği mensubu 456 işletmenin merkez ve şube seçimi ele alınmıştır. Her işletme kendi yayınladıkları yeşil lojistik uygulamalar ve sürdürülebilirlik raporları baz alınarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın analizinde verilerine eksiksiz ulaşılabilen 17 işletmeye yer verilmiştir. İşletmeler belirlenen dokuz kriter eşliğinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucuna bakıldığında yeşil lojistik uygulamalarına yer veren işletmelerin başarılı sonuçlar ortaya koyduğu görülmüştür.

- ***Tersine Lojistik İle İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar***

Fettahlıoğlu ve Birin (2016) tarafından yapılan çalışmada, firmaların tersine lojistik faaliyetlerini etkileyen kriterlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada Kahramanmaraş'ta plastik sanayi sektöründe faaliyet gösteren bir işletmeden yararlanılmıştır. Çalışmanın analizi sırasında çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada ekonomik nedenler, kanuni zorunluluklar ve sosyal sorumluluk kriterleri baz alınarak yapılırken, en önemli kriterin kanuni zorunluluklar olduğu belirlenmiştir.

Uslu ve Akçadağ (2012) tarafından yapılan çalışmada, Kayseri'de faaliyette bulunan ilaç firmalarının tersine lojistik uygulamalarındaki etkinliklerini etkinliklerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmada firma çalışanlarına anket uygulanırken, elde edilen veriler üzerine faktör analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucuna bakıldığında Kayseri'de faaliyette bulunan ilaç firmalarının tersine lojistik uygulamalarına önem verdiği gözlemlenmiştir.

Kaçtıoğlu ve Şengül (2010) tarafından yapılan çalışmada, ambalaj atıklarının geri dönüşümü konusunda tersine lojistik sisteminin planlanması amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada karar alma sırasında tam sayılı programlama modeli geliştirilmiştir. Yararlanılan model birbirinden farklı altı senaryoyla denenmiş; bu aşamada LINGO programından yararlanılmıştır.

Gilanlı, Altuğ ve Oğuzhan (2012) tarafından yapılan çalışmada, Trakya bölgesinde faaliyet gösteren üretim firmalarında tersine lojistik uygulamaları kullanımı araştırılmıştır. Çalışmada 110 üretim firmasından yararlanılırken, katılımcılara yüzyüze anket gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS yöntemiyle analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın sonucunda firmaların %30,9'unun tersine lojistik faaliyetlerini uyguladıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

Tunacan, Nizam ve Tezcan (2020) tarafından yapılan çalışmada demir çelik işletmelerinin atık geri dönüşümü konusundaki bilinç düzeyi araştırılmaktadır. Çalışmada Karabük çevresinde yer alan demir çelik firmaları baz alınmıştır. Çalışmanın analizi sırasında 22 firmaya 27 sorudan oluşan anket uygulanırken, veriler frekans analizi ve t testi yarımıyla incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna bakıldığında tersine lojistik uygulamalarının çevreye ve marka imajına katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır.

- ***Yalın Lojistik İle İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar***

Savaş ve Kılıç (2013) tarafından yapılan çalışmada, yalın lojistik uygulamalarının etkinliği üzerine bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada iki farklı büyüklükteki konaklama işletmesi baz alınarak yapılan analizde çamaşır yıkama maliyetleri karşılaştırılmıştır. Bu otellerden ilki yıkama işlemini kendi bünyesinde gerçekleştirirken, diğer otel dışardan hizmet alımıyla gerçekleştirmektedir. Yapılan analiz neticesinde çamaşır yıkama işlemini kendi bünyesinde

gerçekleştiren konaklama işletmesinin diğer otele göre %10 daha fazla tasarruf sağladığı görülmüştür.

Yangınlar ve Bal (2019) tarafından yapılan çalışmada yalın lojistik üzerine değerlendirme yapılmıştır. Yapılan değerlendirmede lojistik operasyonlardaki gereksiz birçok adımın atılması üzerine görüşler ortaya konmuştur. Çalışmanın sonucuna bakıldığında işletmelerin yalın lojistik uygulamalarından yararlanması durumunda rekabet avantajı elde edebileceği görüşüne varılmıştır.

Sürdürülebilirlik

Günümüzde son derece önemli bir kavram haline gelen sürdürülebilirlik, gelecekle ilintili bir olgudur. Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramının temelinde, eldeki tüm kaynakların gelecekten alınmış bir ödünç olduğu yatmaktadır. Gelecek nesillere daha yaşanabilir bir ortam bırakmak adına yapılacak her türlü faaliyeti kapsamaktadır.

Sürdürülebilirlik, temel olarak ekoloji ve ekolojik sistemlerin işlevlerini, proseslerini ve üretimin gelecek yıllarda da sürdürülebilme kabiliyetini ifade etmektedir (Chapin, Tom ve Tateno, 1996: s.1017). Bir başka tanıma göre sürdürülebilirlik, bugünün gereksinimlerini karşılarken, gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılayabilmelerinden taviz vermemesi şeklinde tanımlanmaktadır (Our Common Future, Brundtland Report, 1987).

Sürdürülebilirlik kavramı toplumsal, çevresel ve ekonomik olmak üzere üç başlık altında incelenebilmektedir. Toplumsal sürdürülebilirlik, yaşam kalitesi, sağlıklı yaşam, mutluluk gibi sosyal durumların devamlılığı olarak ifade edilebilmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, insanlığın ve diğer canlı türlerinin yaşam alanlarının korunmasına odaklanan çevresel faktörlerin sürekliliğini baz almaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlik ise, yönetsel ve finansal anlamda üretim, tüketim gibi ekonomik sürekliliğin sağlanması konuları üzerine yoğunlaşmaktadır (Goodland, 1995: s.1-2).

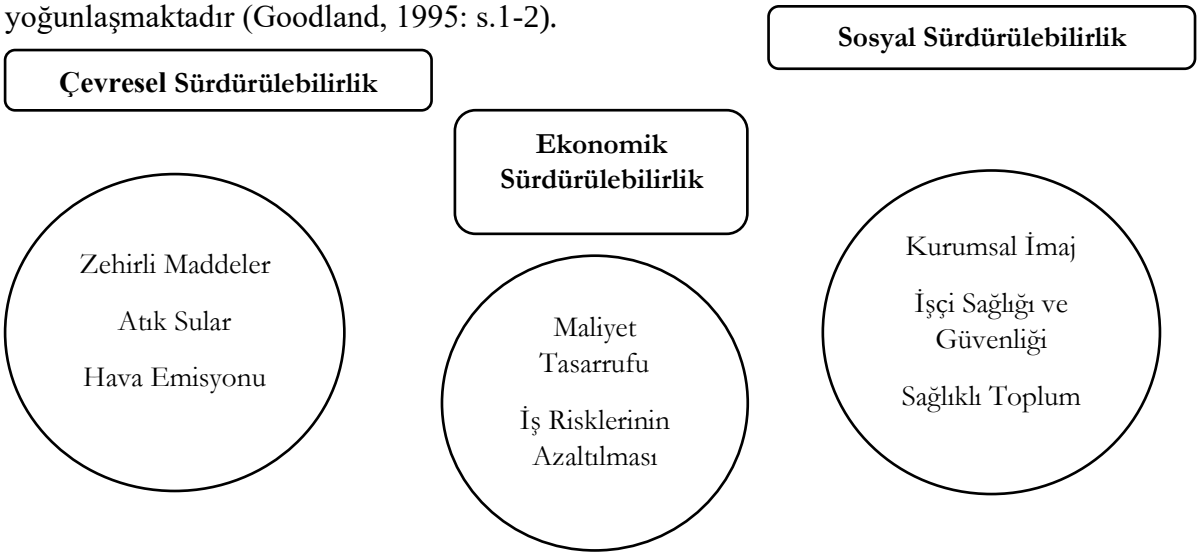

Şekil 1. *Sürdürülebilirlik ve Unsurları (Çamlıca ve Akar, 2014: 103)*

Sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmalar, toprak, hava ve su gibi doğal kaynakların kirletilmesinden, iş güvenliği, toplum sağlığına kadar birçok konuyu aynı anda değerlendirmekte; aynı zamanda iyileştirmeler ve çözümler sunmaktadır.

Sürdürülebilirlik konusunun önemi tüm otoritelerce kabul görmesiyle bu alanda stratejilerin geliştirilmesi ve sürdürülebilirlik seviyesinin ölçülebilir bir hale getirilerek indekslerinin oluşturulması gerektiği fikri ortaya atılmıştır. Son dönemlerde sürdürülebilirlik kriterlerinin tedarik zinciri içerisinde yer alan firmalar bakımından iş yapabilmenin ana unsuru

olması bu kavramın ne kadar önem kazandığının göstergesi olmuştur (Çamlıca ve Akar, 2014: s.103).

Lojistik ve Lojistiğin Tarihçesi

Yunanca logictikos sözcüğünden türetilmiş olan lojistik kavramı, ilk olarak askeri bir terminoloji olarak ortaya atılmıştır. Savaş esnasında askerlerin bir yerden başka bir yere sevkini ifade etmekte kullanılmaya başlanmıştır (Rodrigue vd., 2013: s.157).

Lojistik genel anlamda, hammadde, insan, mal ve hizmetlerin doğru yere doğru zamanda hareketi için kullanılan bir süreci ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle ve Lojistik Yönetim Konseyi'nin tanımına göre ise; "Lojistik, müşterilerin gereksinimlerini karşılamak üzere ürünlerin üretildiği noktadan, nihai kullanıcının bulunduğu noktaya kadar olan tedarik zinciri içindeki malzemelerin, bilgi akışının ve hizmetlerin etkin bir biçimde iki yöne doğru hareketinin ve depolanmasının, planlaması, uygulaması ve kontrol eden tedarik zinciri sürecinin bir bileşenidir."

Genel perspektiften bakıldığında lojistik, hizmet, mal ve bilgi akışının verimli bir şekilde üretim noktasından nihai tüketiciye sevkinin gerçekleştirilmesidir (Bowersox, 1986: s.4). Lojistik, genel anlamda doğru ürün, doğru müşteri, doğru zaman, doğru şekil, doğru yer ve doğru fiyat olmak üzere altı doğrudan oluşmaktadır (Voortman, 2004: s.3).

Lojistiğin Tarihçesi

Çok eski tarihlerden itibaren detaylı tedarik sistemi, lojistik kullanılmaya başlamıştır. Özellikle Sanayi Devrimi ve Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte lojistiğin tarih sahnesindeki rolü hızla artmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ise lojistik askeri bir kavram olmaktan çıkmış, iş dünyasında da kullanılmaya başlanan bir kavram olmuştur (History of Logistics, Distribution and Supply Chain Management, 2013).

1900'lü yılların ortasında ürünlerin sevkiyatı dağıtım daha plansız yapılırken, dağıtımları bireysel nakliyeciler ya da firmalar gerçekleştirmekteydi. Ancak 1970'li yıllara gelindiğinde ise taşıma, depolama, stoklama, elleçleme gibi faaliyetler daha profesyonel şekilde yapılmaya başlanmıştır. 1980'lere gelindiğinde artan maliyetler neticesinde özellikle dağıtım fonksiyonunun profesyonelleşmesi gerektiği fikri ortaya atılmıştır. Bu bağlamda birçok tasarruf önlemi alınmıştır. Bu önlemler arasında en çok dikkat çeken ise merkezi dağıtım ve bilgisayar kullanımının yaygınlaşması olmuştur. Özellikle bu dönemde ortaya çıkan 3PL hizmeti teknolojinin gelişmesine katkıda bulunmuş ve bilgi teknolojisinde gözle görülen bir artış gözlemlenmiştir. 1990'lı yıllarda entegre lojistik sistemlerinde yeni gelişmeler yaşanmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde lojistik ve tedarik zinciri kavramlarının işletmeler arasında fark yaratan unsurlardan olduğu kabul edilmiştir. İşletmeler lojistiğin katma değer yaratan bir faktör olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Günümüze gelindiğinde ise dev bir sektör haline gelen lojistik, hayatın vazgeçilemez bir parçası haline gelmiştir (Rushton vd., 2014: s.7-9).

Lojistik Faaliyetler

Lojistik faaliyetlerin en önemli parçalarından olan depolama, taşıma ve dağıtıma aşağıda detaylı bir biçimde yer verilmiştir.

Depolama

Depolar, lojistik faaliyetlerinin her aşamasında önemli roller oynamaktadır. Tedarik zinciri içerisinde yer alan depolar farklı roller üstlenmektedir. Depoların sayısı ve boyutu değişmesine rağmen depolara her adımda ihtiyaç duyulmaktadır (Acar ve Köseoğlu, 2014: s.261-262).

Genel bir tanımı bulunmasa da depo, tedarik edilen hammaddenin ya da ürünün gereksinim halinde kullanılmak üzere bekletildiği, saklandığı açık ya da kapalı alan olarak ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle depo, mal ve eşyaların hammadde durumundan nihai ürün haline getirildikleri döngüde ürünlerin uygun koşullar altında saklandığı alanlar olarak tanımlanabilmektedir (Çancı ve Erdal, 2013: s.100).

Depolar kullanım amaçlarına göre aşağıdaki şekilde gruplandırılmaktadır (Kobu, 2010: s.234-235):

- Üretim ve talep arasındaki farkları karşılayan mamül ambarları,
- Malların bir aracı kuruluştan aktarılmasında yararlanılan depolar,
- Perakendecilerin arzusu üzerine dağıtımı gerçekleştiren ana depolar,
- Toptan alımı gerçekleştirilen ürünlerin müşteri talebi üzerine farklı miktarlarda paketlenmesi ve dağıtımı için oluşturulan pazara yönelik depolardır.

Stoklar ve stok maliyetleri günümüz şartlarında minimuma indirilmek istense de sıfır stoklu üretim mümkün değildir. Bu yüzden depolara her zaman ihtiyaç duyulmaktadır.

Taşıma ve Dağıtım

İnsanın ya da ürünün yarar sağlama amacıyla bir yerden ulaştırılması gereken yere hareket ettirilmesine taşımacılık adı verilmektedir. Taşımacılık adımı lojistik faaliyetler arasında en yüksek maliyete yol açan kısım olarak ifade edilmektedir. Lojistik sektöründe yer alan firmalar doğru ürünü en kısa sürede kullanıcıya teslim etmeyi amaçlarken bir yandan da maliyetleri minimize etmenin yollarını aramaktadır. Taşıma, lojistik faaliyetlerin ve tedarik zincirinin önemli bir parçasıdır. Bu birimden sorumlu yöneticiler, işletmelerdeki harcamaların %50'sinden fazlasını yönetmektedirler. Verilen bu oran taşımacılık adımının önemini vurgulamaktadır (Acar ve Köseoğlu, 2014: s.233; Keskin, 2011: s.390).

Taşımacılık faaliyeti yalnızca insanın ya da ürünün bir yeren başka bir yere nakli olmayıp, tüm bu işlemler sırasında bilgi akışının da kontrol edilmesi gerekmektedir. Faaliyet sırasındaki tüm işlemler bütünleşik bir şekilde organize edilmektedir (Çancı ve Erdal, 2013: s.5).

Bir diğer lojistik faaliyet olan dağıtım, taşıma işlemi kadar önemli bir rol oynamaktadır. Taşınan mal, hizmet ve bilgilerin doğru kullanıcıya, doğru zamanda, en uygun maliyetle ulaştırılması gerekmektedir. Bu aşamanın başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için dağıtım yönetiminin düzenli bir organizasyon ağı kurması şarttır. Dağıtım yönetimi siparişlerin önceden belirlenmesi, bilgi teknolojilerinin etkili kullanılması, müşteri taleplerine anında cevap verilebilmesi, üretimde stok miktarının azaltılabilmesi halinde başarılı sayılmaktadır (Çancı ve Erdal, 2013: s.40).

Sürdürülebilir Lojistik

Sürdürülebilirlik çerçevesinde, tüm uygulamalarda yararlanılan kaynakların geleceğe yönelik olarak korunması gerekmektedir. Lojistik sektörünün ve sektörde faaliyet gösteren firmaların da tüm fonksiyonlarını bu eğilime uygun olarak düzenlemesi gerekmektedir.

Dünya Bankası tarafından geliştirilen Lojistik Performans Endeksi, ülkelerin lojistik performans bakımından değerlendirilmesine olanak sağlayan kaynakların başında gelmektedir. İlk kez 2007'de yayınlanmaya başlayan bu rapor ilerleyen yıllarda kapsamını genişletmiştir. Ülkelere lojistik performanslarını geliştirme konusunda fırsat veren bu rapor, ülkelerin eksik yönlerini görerek onları giderme imkanı sunmaktadır. Verimlilik, ulaşım altyapısı, izlenebilirlik gibi kriterler kapsamında değerlendirme yapan bu rapor, kapsamını genişleterek ve sürdürülebilirlik kapsamında lojistik faaliyetlerin çevresel etkilerini de dahil etmiştir (TC Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012).

Lojistik sektöründe sürdürülebilirliğe yönelik birçok çalışma mevcuttur. Yapılan çalışmalara bakıldığında çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması adına taşımacılıkla ilgili projeler geliştirilmektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği tarafından taşımacılığın özellikle karayolu taşımacılığından, demiryolu, iç suyolu ve denizyolu taşımacılığına yönlendirilmesi fikri sunulmuştur (Yaman, 2009: s.42; Çevik ve Gülcan, 2011: s.42).

Sürdürülebilirlik kavramı lojistik faaliyetler bakımından ele alındığında kilit role sahip birtakım uygulamalar mevcuttur. Bu kritik unsurlar aşağıdaki gibi açıklanabilmektedir (Dey vd., 2011: s.1245):

Taşıma: Günümüzde gerçekleştirilen mal ve insan taşımacılığında kullanılan araçların çoğunun fosil yakıtlarla çalışması CO2 gibi sera gazlarının salınımında bir artış meydana getirmektedir. Bu yaşanan emisyon sorunu insan sağlığını tehlikeye sokan problemlere sebebiyet vermektedir. Bu salınımı en aza indirmek için alınacak önlemler arasında taşımayı gerçekleştirecek araçların doğru seçimi, bakım-onarım gibi işlemlerin zamanında yapılması, taşıma mesafelerinin en aza indirgenmesi sıralanabilmektedir (Erol ve Özmen, 2008: s.13).

Stok Yönetimi ve Depolama; Sürdürülebilirlik açısından bakıldığında stok ve depolamayla ilgili olarak önemli olan konular maliyetlerin düşürülmesi ve enerji tasarrufu sıralanabilmektedir. Bu bağlamda sipariş çeşitliliğinin düşürülmesi, yükleme-boşaltma zamanının azaltılması, etkin talep tahmini için etkili çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Optimum stok miktarı, tamamlanmış ürün stokları ve çalışan kişiler için ihtiyaç duyulan ısıtma ve soğutma maliyetlerini düşürecektir (Dey vd., 2011: s.1246). Intermodel taşımacılığın tercih edilmesi de talebe cevap verme süresini kısaltabilir, depolama maliyetlerini düşürebilir ve en önemlisi çevresel etkileri minimuma düşürebilir (Dekker vd., 2011: s.673).

Bilgi Akışı, Satın Alma; Bilgi akışı, malların taşınması ve stok kontrolünde önemli bir rol üstlenmektedir. İşletmeler geliştirdikleri sistemler sayesinde tedarikçiler ve dağıtıcılarla iletişimlerini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Taşıma hacminin etkili bir şekilde kullanılması ve boş sürüş sürelerinin minimuma indirilmesi çevresel etkilerin azaltılması bakımından önemlidir (Lieb ve Lieb, 2010: s.532).

Sürdürülebilir Lojistik Uygulamaları

Çalışmanın bu bölümünde sürdürülebilir lojistik uygulamalarından başında gelen yalın lojistik, yeşil lojistik ve tersine lojistik kavramlarına detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Yalın Lojistik

Yalın lojistik kavramı son zamanlarda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Temel olarak çalışmanın kapsamına göre tanımlanabilmektedir. En genel anlamda, iç ve dış lojistik süreçleri, üretim malzemelerinin sürekli akışını temin etmek ve nihai tüketicilere teslimatı gerçekleştirmek; bunun yanı sıra uygun zaman, yer, kalite ve maliyeti korumak için tasarlanmıştır. Aynı zamanda kuruluş aşamasında yer alan bütün lojistik süreçler, gereksiz ve katma değer yaratmayan uygulamaların ortadan kaldırılması bakımından sürekli geliştirilmesi gereken önemli bir kavramdır (Baudin, 2004).

Yalın lojistiğin temelinde, lojistik faaliyetlerin etkin, koordineli ve verimli bir biçimde organize etmek, örgütlemek ve kontrol etmek yatmaktadır (Yangınlar ve Bal, 2019). Bu bağlamda yalın lojistik, gereksiz işlemlerden kurtulmayı amaç edinen, hedef kitle için katma değer oluşturan, ürün ve hizmetlerin ulaştırılmasında daha az maliyet yaratan ve zaman harcayan bir yaklaşım olarak ifade edilebilmektedir (Kocabaş, 2014).

Yalın lojistik ilkelerinin düzenli olarak uygulanması, temel olarak süreçlerin sistematik analizine, çekme sistemiyle uyumlu üretim kontrolüne ve VSM, Kanban, TPM, 5S gibi yalın konsepte has bir dizi araçla devam eden operasyonların desteklenmesiyle herhangi bir süreç

eksikliğinin önlenmesine yardımcı olmaktadır. Yalın ilkelerin lojistik süreçlerinin yönetimine uyarlanması, bu süreçlerde meydana gelen akışların iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır (Overboom vd., 2013). Yalın lojistiğin daha rahat anlaşılabilmesi adına yalın lojistik ile geleneksel lojistik arasındaki farklara Tablo 1'de yer verilmiştir (Özkan, vd., 2015; Nightingale, 2005).

Tablo 1. *Yalın Lojistik İle Geleneksel Lojistik Arasındaki Farklılıklar*

Lojistik Değişkenler	**Geleneksel Lojistik**	**Yalın Lojistik**
Yapı	Dikey	Kümelenmiş
Tedarik Personeli	Geniş	Sınırlı
Dış Kaynak	Maliyet Temelli	Stratejik
Etkileşim	Rekabet Temelli	İşbirlikçi
İlişki Odağı	İşlem Esaslı	Karşılıklı Fayda Esaslı
Seçim Kriteri	Minimum Fiyat	Performans
Sözleşme Süresi	Kısa Dönem	Uzun Dönem
Fiyatlandırma Uygulamaları	Rekabetçi Teklif	Hedef Maliyet
Fiyat Değişimi	Artan	Azalan
Kalite	Denetim-Yoğun	Tasarlanmış
Teslim	Büyük Miktarda	Küçük Miktarda
Envanter Durumu	Geniş	Minimize
İletişim	Kısıtlı	Geniş
Bilgi Akışı	Tek Taraflı	Çift Taraflı
Kalkınmadaki Rolü	Sınırlı	Önemli
Ürün Esnekliği	Düşük	Yüksek
Teknoloji Paylaşımı	Çok Sınırlı	Geniş

Kaynak: (Nightingale, 2005)

Yalın Lojistik İlkeleri

Lojistik süreçlerin yalın bir hale getirilebilmesi için lojistik sistemde yer alan gereksiz tüm faaliyetlerin belirlenen ilkeler baz alınarak düzenlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Yapılacak iyileştirmelerde baz alınan ve genel kabul gören ilkelere aşağıda yer verilmiştir (Savaş ve Kılıç, 2013):

- Mudaların Ortadan Kaldırılması: Japonca gereksiz anlamına gelen muda, lojistik faaliyetlerde katma değer üretmeyen her şey olarak ifade edilmektedir. Lojistik süreçlerden mudaların arındırılması halinde birikme, bekleme gibi sıkıntılar büyük ölçüde giderilmiş olacaktır.
- Tedarik Süresinin Kısaltılması: Lojistik süreçler bakımından en önemli nokta tedarik süresidir. Burada yapılacak iyileştirmeler ancak israfın ortadan kaldırılmasıyla

gerçekleşmektedir. Yapılacak bi iyileştirme sayesinde lojistik faaliyetlerden elde edilen verimliliğin de artacağı düşünülmektedir.

- Müşteri Taleplerinin Tüm Tedarik Sisteminde Görünür Olması: Bilgi akışında da katma değer yaratmayan tüm unsurlar çıkarılmalı ve müşteri taleplerinin tüm tedarik zinciri sürecinde bilinmesi ve zamanında karşılanması gerekmektedir. Bu da ancak yalın sürecin iyileştirilmesiyle mümkün olacaktır.
- Dengeli Akışın Oluşturulması: Bu akışın oluşturulmasıyla lojistik faaliyetler için aşırı yük ve taşıma maliyetleri optimize edilebilmektedir.
- Çekme Sisteminin Kullanılması: Çekme sisteminin kullanılmasıyla dengeleme, milk run gibi uygulamalar gerçekleşebilmektedir. Bu anlamda yalın lojistik için çekme sistemi olmazsa olmaz durumdadır.

Yeşil Lojistik

Lojistik kavramı, hammadde kaynağından nihai tüketiciye kadar olan ürün ya da hizmet hareketi olarak tanımlanabilmekteydi. 2000'li yılların başından itibaren önemi gittikçe artan lojistik kavramı, firmalara rekabet avantajı sağlama konusunda oldukça başarılı olmuştur. Daha çok bu yönleriyle ele alınan lojistik kavramı, son zamanlarda neden olduğu olumsuz çevresel etkiler sebebiyle negatif yorumlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Lojistik faaliyetler, ekonomilerdeki büyüme, teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte tüm dünyada önemini artırmaktadır (Hirschinger, 2016; Jaiswal vd., 2019). Mevcut verilere bakıldığında lojistik sektörünün 2018 yılında 9,6 trilyon dolar seviyelerinde olduğu, 2023 yılında ise bu değerin 12 trilyon seviyelerine ulaşacağı düşünülmektedir. Sektördeki bu büyüme ile birlikte lojistik faaliyetlerin toksik atıklar, karbon emisyon salınımı, endüstriyel kirlilik ve atık gibi çevresel tehditler oluşturduğu görülmektedir (Wisner vd., 2012).

1990'lı yılların başlarında yeşil lojistik kavramı sektöre yerleşmeye başlamıştır. Küreselleşme, artan rekabet unsurları, çevre kirliliği, küresel ısınma gibi etkenler sebebiyle düzenlenen çevre yasaları ve giderek artan çevre bilinci toplumsal sorumluluğu ve farkındalığı artırmıştır (Murphy vd., 1996). Yeşil lojistik faaliyetlerin ağırlık kazanmasını, teknolojinin gelişmesi, kanun yapıcılar, çevre standartlarına uyum, müşteri talepleri, rekabet avantajı, sosyal baskılar, ekolojik sorumluluk gibi etkenler etkilemektedir (Hassini vd., 2012; Dubey vd., 2017).

Yeşil kavramı, çevreye karşı duyarlılığın yerleşmesiyle birlikte pazarlama çalışmaları ile ortaya atılmıştır. Yeşil kavramının pazarlama stratejilerinde kullanılması ile rekabet üstünlüğü sağlayan bir faktöre dönüşmüştür. Bir süreç olarak kabul edilen yeşil, sürdürülebilir bir çevreyi mümkün kılmayı amaçlamaktadır (Aydın ve Tufan, 2018: s.401). Yeryüzünde gerçekleştirilen birçok faaliyet karbon emisyonuna yol açmakta, emisyon ortalamalarının yaklaşık %24'ü lojistik faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda lojistik sektöründe yeşil uygulamalara ne kadar ihtiyaç duyulduğu gözler önüne serilmektedir (Yılmaz ve Keser: 2018: s.639).

Yeşil lojistik kavramı, taşımacılık faaliyetlerinden kaynaklanan çevre ve enerji üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirgeyebilen tedarik zinciri yönetimini kapsayan uygulamalar ve stratejiler bütünü olarak ifade edilebilmektedir. Yeşil lojistik özellikle elleçleme, atık yönetimi, paketleme gibi faaliyetler üzerinde durmaktadır (Ashfaq vd., 2020: s.786).

Yeşil lojistik uygulamalarında bulunan firmaların çevre konusunda birtakım sertifikalara sahip olmaları gerekmektedir. Yeşil lojistikle alakalı standart ve belgeler aşağıdaki gibidir (Özkök ve Yardımcı, 2016: s.5):

- ISO14025 Çevresel Ürün Beyanları
- ISO 14040-44 Yaşam Döngüsü Değerlendirme Standart Serisi
- ISO 14064 Sera Gazı Emisyon Ölçümü ve Denetimi Standartları
- ISO 14067 Karbon Ayak İzi Standardı

Yeşil lojistiğin gelişimi dört adımda gerçekleşmektedir. Yeşil lojistiğin ilk adımı, işletme faaliyetlerinde çevrenin korunmasıyla alakalı yürürlükte olan yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle başlanmaktadır. İkinci adımı yeşil lojistiğe dair modern teknolojilerin işletme bünyesinde benimsenmesi oluşturmaktadır. Dış kaynak kullanımının yoğun şekilde gerçekleştirilmesi üçüncü adımı oluşturmaktadır. Son adımda ise, şirket faaliyetlerinde çevresel sürdürülebilirliğin en iyi yöntemlerinin benimsenmesiyle çevre dostu bir hal almaktır (Zowada ve Niestroj 2019).

Yeşil lojistik, çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler doğrultusunda sürdürülebilir bir denge kurma çabası göstermektedir. Yeşil lojistik alanında gösterilen tüm çabalar sürdürülebilirliğe katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Hans, 2011: s.2).

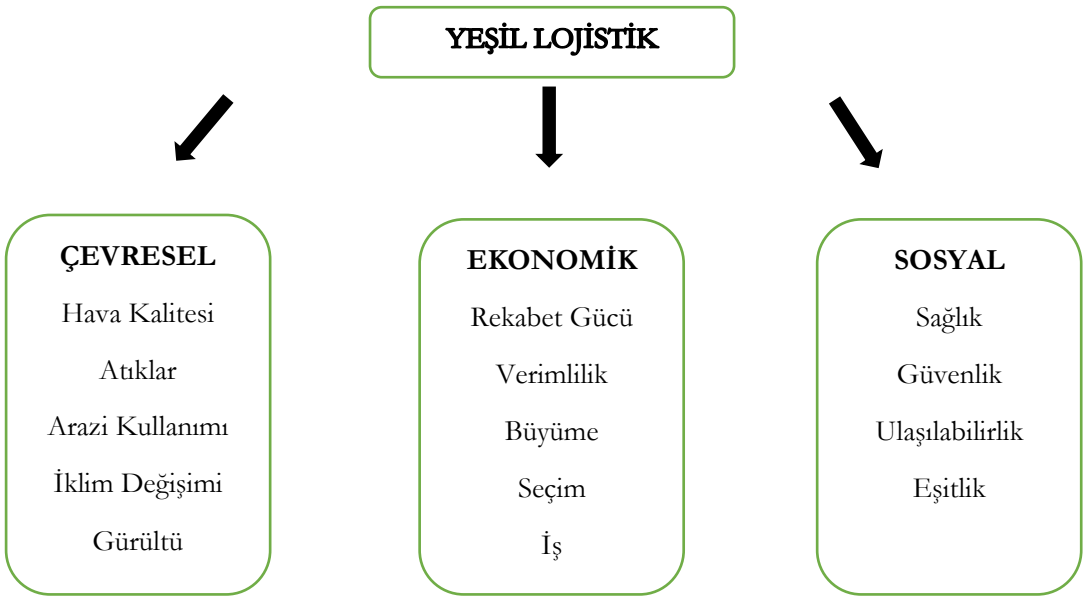

Şekil 1. Yeşil Lojistiğin Unsurları (Hans, 2011: 2)

Dünyadaki en önemli problemlerden biri olan çevresel sorunlar işletmeleri de bu konuda daha duyarlı hale getirmiştir. Bu bağlamda işletmeler faaliyetlerini yeşil kavramını baz alarak gerçekleştirme adımlarını atmışlardır.

Çevresel sorunların artması, enerji kaynaklarının azalması yeşil lojistiğe olan ilgiyi artırmıştır. Çevreye karşı olan sorumluluk hissi firmaları yeşil faaliyetlere itmektedir. Bunun yanı sıra firmalar, geleneksel lojistiğin çağdaş toplumun ihtiyaçlarına cevap verememesi ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı toplum tarafından yeşil lojistiğe geçilmesi konusunda ciddi bir şekilde baskı görmektedirler (Stolka, 2014: s.302).

Yeşil Lojistik Faaliyet Alanları

Doğal çevrenin zarar görmesi ve azalan enerji kaynaklarının bilinçsiz tüketimi yeşil lojistik kavramının önemini artırmıştır. Sürdürülebilir lojistiğin en önemli bileşenlerinden olan yeşil lojistiğin uygulama alanlarından bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Yeşil Satın Alma; satın alma faaliyetinin gerçekleştirilmesi sırasında firma, hammadde teminini geri dönüştürülmeye uygun, tekrar işlenebilir, çevre dostu gibi kriterleri göz önünde bulundurarak gerçekleştirmelidir (İncaz, 2015: s.154).

Yeşil Üretim; yeşil ürünlerin üretilmesi aşamasında, geleneksel üretim yöntemleri terk edilerek yeşil baz alınarak üretim gerçekleştirilmektedir. Bu üretim esnasında çevreye ve hiçbir canlıya zarar verilmeden, doğal kaynakların dikkatli bir şekilde kullanılması esastır (Yangınlar ve Sarı, 2017: s.104).

Yeşil Dağıtım; küresel boyutta düşen hava kalitesi üzerinde lojistik faaliyetlerde kullanılan araçların payı oldukça büyüktür. Yeşil lojistik ile birlikte bu pay kayda değer bir şekilde gerilemektedir (Çetin ve Sain, 2018: s.914). Yeşil dağıtım sırasında dikkat edilmesi gereken unsurlar şu şekilde sıralanabilmektedir (Yangınlar ve Sarı, 2017: s.105):

- Uzun mesafeli taşımacılık esnasında demiryolu tercih edilmeli,
- Karayolu taşımacılığı sırasında kullanılan taşıtların çevre dostu hale getirilmeli,
- Yeşil motorlu araçlar kullanılmalı,
- Kurşunsuz benzin ile çalışan taşıtlar tercih edilmelidir.

Yeşil Ambalajlama; firmaların önem verdiği konulardan olan ambalajlama, markaları temsil eden unsurlardandır. Etkin bir kullanım için gerekli olan standart ambalaj tasarımı, ergonomik ve geri dönüşüme uygun özelliklerde olmalıdır. Ambalajlamada çevre dostu malzemelerin tercih edilmesi, müşteri memnuniyetini de artıran unsurlar arasına girmektedir (Çamlıca ve Akar, 2014: s.108).

Tersine Lojistik

Murphy ve Poist tarafından ilk kez 1988 yılında ortaya atılan tersine lojistik kavramı, ürünlerin geriye doğru hareketi olarak tanımlanmıştır. En genel anlamıyla tersine lojistik, kiralık ekipman ve makinaların da kapsam dahilinde olduğu kullanılmış ya da iadesi gerçekleşen ürünlerin toplanması, geri dönüşümünün gerçekleştirilmesi, yenilenmesi ve yeniden üretilmesi sürecini ifade etmektedir (Alumur vd., 2012: s.67).

Lojistikte ürünün sadece tek yönlü hareketi yoktur. İleri ve ters yönlü hareketin gerçekleşebildiği lojistik faaliyetlerde ileri lojistikte; ürünün kaynaktan nihai kullanıcıya doğru bir hareketi söz konusudur. Ancak tersine lojistikte, ürün nihai tüketiciden kaynağa doğru bir hareket gerçekleştirmektedir (Erturgut, 2016: s.232-233).

Fakat bu durum her zaman böyle olmadığı gibi tedarik zincirindeki diğer aktörlerden de ürünler gelebilmektedir. Kullanım süresinin dolması, üründeki eksiklikler gibi nedenlerle ürün iadesi gerçekleşirken, tersine lojistik süreçleri de başlamış olmaktadır (Tonanont, 2009: s.2).

Tersine lojistik, kullanılan ürün ya da maddelerin ters yönlü akışını sistematize eden bir tedarik zinciri çeşididir. Bu tedarik zinciri sayesinde daha önce kullanılmayan veya faydası tükenen ürün ya da hammaddeden çeşitli şekillerde yararlanılabilmektedir. Bu sayede ürün ya da hammaddeden maksimum fayda sağlanırken aynı zamanda atıklar da minimize edilmektedir (Dowlatshahi, 2005: s.3455).

Son dönemde kullanıcılar, ürünlerin çevreye vermiş olduğu zararalar konusunda daha bilinçli haldeler. Bu durumun farkında olan firmalar da u hassasiyeti göz önünde bulundurarak çevresel zararları en aza indirgeyecek formüller üretmeye başlamışlardır. Tasarlanan yasalar ve toplum bilinci sayesinde firmalar sadece ürünün üretilmesi ve dağıtılması yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda ürünlerin yeniden dönüştürülmesi ya da imha edilmesi konusu da firmaya ait görevler haline gelmiştir (Deniş, 2012: s.6).

Geri dönüşüm süreci literatürümüze yeni giren bir kavram değildir. Daha önce de içecek şişeleri, kağıtlar, metal hurda atıkları geri dönüşüm sayesinde değerlendirilmekteydi. Bu geri dönüşüm sayesinde ürünlerin yok edilmesindense bu şekilde yararlanma fikri ekonomik olarak daha cazip gelmektedir. Kullanılan ürünlerin ya da geri dönüşüme uygun malzemenin yeniden değerlendirilmesi fikri tüketiciden üreticiye doğru olan bu ters yönlü akışı ortaya çıkarmıştır (Fleischmann vd., 1997: s.1).

Tersine lojistik yöntemini altı ana aşamada incelemek mümkündür (Giuntini ve Andel, 1995: s.97-98):

Kabul: İç ya da dış kullanıcıdan yeniden dönüştürülecek ürünün temini,

Geri Alım: Geri kazandırılacak ürünün kullanıcıdan üretim noktasına fiziken taşınması,

Gözden Geçirme: firmanın kullanıcıdan temin ettiği ürün hakkında ne yapacağına karar vermesi,

Yenileme: Kullanıcıdan gelen ürünün tamir ve işlenme aşaması

Nakil: Ürünün tedarik zinciri sayesinde taşınması,

Yeniden Mühendislik: Yeniden dönüşüm sürecinin daha verimli olması için tersine tedarik zinciri adımlarının kontrol edilmesi aşamalarıdır.

Tersine lojistik faaliyetlerinin faydaları sektörden sektöre fark etmektedir. Yeniden dönüştürülmeye imkan tanıyan her ürünün yeniden kazandırılması konusunda firmalar yoğun çalışmalar yapmaktadır (Rogers ve Tibben-Lembke, 2001: s.135). Tersine lojistiğin işletmelere sağlamış olduğu yararlardan bazıları şunlardır (Nakıboğlu, 2007: s.185):

Değer Geri Kazanımı: İlk üretim sırasında katma değer katılan üründe olan ve ürünün yeniden dönüştürülmemesi durumunda yok olacak olan değerin yeniden kazandırılması,

Kar Maksimizasyonu: Ürünün ya da malzemenin yeniden kazandırılması ile hammadde ve işçilik gibi gider kalemlerinin ortadan kaldırılması,

Çevresel Sorunlulukların Yerine Getirilmesi: Atık geri dönüşümü, zararlı madde yönetimi gibi hususların olması,

Müşteri İlişkilerindeki İyileşme: satış sonrası müşteriye iade hakkı tanınması, tamir garantisi verilmesi gibidir.

Lojistik Sektöründe Sürdürülebilirlik Örnekleri

Sürdürülebilirlik ile alakalı pek çok teorik tanım bulunmaktadır. Lojistik sektöründe sürdürülebilirlik ile ilgili teorik bilgilerin yanı sıra yapılan uygulamalar da bulunmaktadır. Lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmaların yapmış olduğu sürdürülebilirlik örneklerine bu kısımda yer verilmiştir.

- **Sertrans Lojistik**

Sertrans lojistik firması, yürütmekte olduğu lojistik faaliyetlerin yeşil olmasıyla alakalı çalışmalar gerçekleştirmektedir. Firma, lojistik faaliyetler sırasında yaratmış olduğu olumsuz çevresel etmenleri en aza indirgemeye çalışmaktadır. Firma sadece yeşil lojistik uygulamalarına geçmekle kalmayıp, yeşil bina ve yeşil ofis düşüncesini de gerçekleştirme adımlarını atmıştır. Sertrans firmasının uygulamış olduğu sürdürülebilirlik uygulamalarından bazıları aşağıda sıralanmıştır.

- Sertrans firması, multimodel taşımacılık sistemine geçişi başarabilen lojistik firmaların başında gelmektedir. Karbon salınımı konusunda hassasiyet gösteren firma daha az salınım gerçekleştiren araçları tercih etmektedir. Ro-ro kullanımına ağırlık veren Sertrans, karayolu taşımacılığını %38 oranında azaltmıştır.
- Sertrans firması, zorunlu olarak gerçekleştirdiği karayolu taşımacılığı için kullandığı araçlarını AB standartlarına uygun hale getirmiştir. Bu bağlamda kullanılan araçların motorları, daha az karbon salınımı yaparken aynı zamanda gürültü kirliliğinin de önüne geçmiştir.
- Çevresel atıklar konusunda da hassas olan firma, karayolu taşımacılığında kullanılan araçlara ait lastiklerin geri dönüşümde kullanılabilmesi adına LAS-DER 12.280 kg lastik vermiştir.
- Firma ağaçların yok olmaması adına şirket bünyesinde zorunlu olmadıkça kağıt kullanımını yasaklamıştır.

- **Schanker Arkas**

Çevresel problemler karşısında duyarsız kalmayan Schanker Arkas firması karbon salınımını azaltabilmek adına çalışmalar yapmaktadır. Firmanın attığı adımlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

- Schanker Arkas firması sürdürülebilirlik kapsamında karayolu taşımacılığında kullanılan araçların doğalgazla çalışabilir nitelikte olması için çalışmalar yapmaktadır. Bu doğrultuda atılan adımlarla emisyon oranını %25 düşürmeyi başarabilmişlerdir.
- Özellikle karayolu taşımacılığını azaltmayı amaçlayan firma, bu amaçla karayolu taşımacılığını demiryolu taşımacılığına entegre etmiştir. Bu sayede karbon salınımında bir azalma gerçekleştirmişlerdir.

- **Reysaş Lojistik**

Reysaş Lojistik, sürdürülebilirlik uygulamalarında çevresel problemleri göz önünde bulundurarak birtakım düzenlemeler getirmiştir. Sürdürülebilirlik anlamında yapılan düzenlemelerden bazıları aşağıda sıralanmıştır.

- Lojistik faaliyetlerdeki en büyük çevresel hasarı karayolu taşımacılığında kullanılan araçlar vermektedir. Firma bu konuda kullanmış olduğu çekicilerde ve kamyonlarda doğalgazı tercih eden firma karbon salınımını düşürmüştür.
- Firma depolarının çatılarına kurmuş olduğu güneş panelleri ile ofislerde ve depolarda tüketilen enerjiyi minimuma indirmiştir.
- Karayolu taşımacılığındaki oranı düşürmeyi amaçlayan firma, multimodel taşımacılık türünü benimseyerek yen rotalar belirlemiş ve karayolu taşımacılığını demiryolu taşımacılığına entegre etmiştir.
- Firma çatılarına kurmuş olduğu yağmur suyu toplama sistemi sayesinde yeşil alanların sulanması ve korunması konusunda yağmur sularını değerlendirmektedir.

- **Ekol Lojistik**

Ekol lojistik yeşil lojistik felsefesini işletmede uygulamaktadır. Firmaya ait sürdürülebilirlik uygulamalarından bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

- Ekol Lojistik, 2008 yılında başlamış olduğu multimodel taşımacılık sistemi sayesinde 365.000 ağacın kullanılmasının önüne geçmiştir.
- Firma, yeşil ofis diploması bulunan ilk firma olma unvanını elinde bulundurmaktadır. Bu sayede elektrik, kağıt tüketimi ve atık yönetimi gibi tasarruf kalemleri düzenlenerek uygulamaya konmuştur.
- Şirketleri bünyesinde kullanılan kağıtlardan tasarruf edilerek çevreye verilen zararlar en aza indirgenmeye çalışılmaktadır.

Sonuç

Lojistik kavramı, askeri bir terim olarak ortaya çıktıktan sonra günümüze kadar önemini artırarak ulaşmıştır. Günümüzde tedarik zinciri içerisinde depolama, stoklama, taşıma ve dağıtım gibi çok önemli faaliyetleri yerine getirmektedir. Lojistiğin doğru ürünü, doğru müşteriye, doğru şekilde ve doğru zamanda ulaştırma misyonu bulunmaktadır. Ancak lojistik faaliyetlerin gerçekleşmesi sırasında birtakım çevresel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu çevresel sorunların başında küresel ısınma gelmektedir. Lojistik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan aşırı karbon salınımı küresel ısınmanın en büyük nedenleri arasında yer almaktadır.

Bu salınımın etkilerini minimuma indirgeyebilmek adına ülkelerce uygulanan yaptırımlar bulunmaktadır.

Çevresel sürdürülebilirliğin devam ettirilmesi adına kurum ve kuruluşlar çalışmalar gerçekleştirmektedir. En büyük paya sahip olan karayolu taşımacılığının etkisini en aza indirgeyebilmek için formüller geliştirilmektedir. Sosyal, çevresel ve ekonomik olmak üzere üç ana başlık altında değerlendirilen sürdürülebilirlik kavramı, lojistik faaliyetlere çevresel açıdan ağırlık vermektedir.

Çevresel sürdürülebilirlik bakımından başarılı olmak isteyen işletmelerin, yalnızca sürdürülebilirlik uygulamalarına odaklanması yeterli olmayacaktır. Bunu bir işletme felsefesi olarak benimseyerek işletmenin her kademesinde bu bilincin hakim olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde hedeflenen amaca ulaşmak mümkün olabilecektir.

Ülkemizde çevresel sürdürülebilirliğin geliştirilmesi adına yapılan birçok uygulama bulunmaktadır. Ancak lojistik sektöründe yer alan firmaların sayılarıyla kıyaslandığında yeterli olmamaktadır. Ancak firmalar tarafından uygulanan yalın, yeşil ve tersine lojistik gibi stratejiler sürdürülebilirlik açısından atılan adımlar arasındadır. Bu stratejileri benimseyen işletmelerin çevre dostu bir bilince sahip olması işletmelere çeşitli faydalar sağlarken, müşteri memnuniyetini de beraberinde getirmektedir. Marka imajını beraberinde getirecek olan bu bilinç, rekabet edilebilirliği artırarak, ekonomik faydayı maksimum kılacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, A. Z. ve Köseoğlu, A. M, (2014). *Lojistik yaklaşımıyla tedarik zinciri yönetimi.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Akandere, G. (2021). Dijitalleşme düzeyi ve yeşil lojistik uygulamaların lojistik performansa etkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*(4), 1979-2000.

Alumur, S.A., Nickel, S., Saldanha-da-Gama, F. and Verter, V. (2012). Multiperiod reverse logistics network design. *European Journal of Operational Research, 220*(1), 67-78.

Ashfaq, M., Qureshi, I., Irum, S., Mehmood, N., Khan, N. and Ahmad, H. (2020). Effect of green logistics on sustainability performance in Malaysia manufacturing companies. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24*(1), 784-792.

Aydın, S. ve Tufan, F. (2018). Sürdürülebilirlik ve yeşil kavramları bağlamında y kuşağının satın alma davranışları. *Selçuk İletişim, 11*(2), 397-420.

Baudin, M. (2004). Lean Logistics: The nuts and Bolts of delivering materials and goods. New York: Productivity Press.

Bowersox, D. J., Closs D. J. ve Helferich, O. K. (1986). Logistical management: a systems ıntegration of physical distribution, manufacturing support, and materials procurement. New York: Macmillan Press.

Chapin, F. S., Torn, M. S. and Tateno, M. (1996). Principles of ecosystem sustainability. *The American Naturalist, 148(*6), 1016-1037.

Çamlıca, Z. ve Akar, G. S. (2014). Lojistik sektöründe sürdürülebilirlik uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 11*, 100-120.

Çancı, M. ve Erdal, M., (2013). *Lojistik yönetimi: Genişletilmiş 4. Baskı.* Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği. İstanbul, Türkiye.

Çancı, M. ve Erdal, M. (2013). *Lojistik yönetimi: Genişletilmiş 4. Baskı.* İstanbul: Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği.

Çetin, O. ve Sain, A. D. (2018). Lojistik Sektöründe Sürdürülebilirlik Uygulamaları. IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress. 7-8 Eylül, Didim/Aydın, 910-921.

Çevik, O. ve Bayezid G. (2011). Lojistik faaliyetlerin çevresel sürdürülebilirliği ve Marco Polo programı. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13* (20), 35-44.

Dekker, R., Bloemhof, J. and Mallidis, I. (2012). Operations research for green logistics – an overview of aspects, *Issues,Contributions and Challenges. European Journal of Operational Research, 219*, 671-679.

Deniş, Ö.F. (2012). Tersine Lojistik ve Denizli İlinde Ömrünü Tamamlamış Lastik Geri Kazanımı İçin Tersine Lojistik Ağ Modelinin Tamsayılı Programlamayla Tasarımı. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Dey, A., Laguardia, P. and Srinivasan, M. (2011). Building sustainability in logistics operations: a research agenda. *Management Research Review, 34*(11), 1237-1259.

Dowlatshahi, S. (2005). A strategic framework for the design and ımplementation of remanufacturing operations in reverse logistics. *International Journal of Production Research, 43*(16), 3455-3480.

Dubey, R., Gunasekaran, A., Childe, S.J., Papadopoulos, T., Luo, Z., Wamba, S.F. and Roubaud, D. (2017). can big data and predictive analytics ımprove social and environmental sustainability? *Tech. Forecast. Soc. Change*. *144*, 534–545.

Erol, İ. ve Özmen, A. (2008). Çevresel düzeyde sürdürülebilirlik performansının ölçülmesi: perakende sektöründe bir uygulama. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 23*(266), 70-94.

Erturgut, R. (2016). *Lojistik ve tedarik zinciri yönetimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Fettahlıoğlu, H. S. ve Birin, C. (2016). Sürdürülebilirlik açısından tersine lojistik faaliyetlerini ve sürdürülebilir pazarlamayı etkileyen faktörlerin analitik hiyerarşi yöntemi ile belirlenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(*2), 89-114.

Fleischmann, M. (1997). Quantitative models for reverse logistics: a review. *European Journal of Operational Research, 103*(1), 1-17

Gilanlı, E., Altuğ, N. ve Oğuzhan, A. (2012). İşletmelerde ileri ve ters lojistik karşılaştırması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(*1), 149-166.

Giuntini R. and Andel T. (1995) Master the six R's of reverse logistics. *Transportation and Distribution, 36*(4), 97-98.

Goodland, R. (1995). The Concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics, 26.*

Hassini E., Surti C. and Searcy C. (2012) A literature review and a case study of sustainable supply chains with a focus on metrics. *Int J Prod Econ, 140*(1), 69–82.

Hirschinger, M. (2016). The Future of Logistics in Emerging Markets – Fuzzy Clustering Sce- narios Grounded in Institutional and Factor-Market Rivalry Theory[M]// Essays on Supply Chain Management in Emerging Markets. Springer Fachmedien Wiesbaden.

History of Logistics, Distribution and Supply Chain Management, https://www.hdcusa.com/news/history-of-logistics-distribution-and-supplychain-management/

İncaz, S. (2015). Lojistik ve sürdürülebilirlik bağlamında yeni yaklaşımlar. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(*1): 1149-162.

Jaiswal, A., Samuel, C., Ganesh. and G.A. (2019). Pollution optimisation study of logistics in SMEs. *Management of Environmental Quality: An International Journal, 30*(4), 731–750.

Kaçtıoğlu, S. ve Şengül, Ü. (2010). Erzurum kenti ambalaj atıklarının geri dönüşümü için tersine lojistik ağı tasarımı ve bir karma tamsayılı programlama modeli. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24*(1), 89-112.

Kayserili, A. and Sain, A. (2022). Investigation of the relationship of green logistics applications with logistics performance in the context of sustainability. *Journal of Social and Analytical Health, 2*(2), 109-117.

Kobu, B. (2010). *Üretim yönetimi: 15. Baskı*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Kocabaş, D. (2014). Yalın lojistik ve değer akışı haritalandırma yöntemi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kutlu, B. H. ve Ercoşkun, Ö. Y. (2021). Türkiye'deki Lojistik firmalarının yeşil lojistik uygulamaları üzerinden değerlendirilmesi. *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2*(1), 52-71.

Lieb, K. J. and Lieb, R. C. (2010). Environmental sustainability in the third-party logistics (3PL) industry. I*nternational Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 40*(7), 524-533.

Murphy, P.R., Poist, R.F. and Braunschweig, C.D. (1996). Green logistics: comparative views of environmental progressives, moderates, and conservatives. *Journal of Business Logistics, 17*(1), 192.

Nakıboğlu, G. (2007). Tersine lojistik: önemi ve dünya'daki uygulamaları. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 9(*2), 181-196.

Our common future, brundtland report. Oxford University Press, 1987.

Overboom, V., Small, J., Naus, F. and Hann, J. (2013), Applying lean principles to achieve continuous flow in 3PLs outbound process. *Journal of Economics & Management, 11*, 66-79.

Özkan, O., Bayın, G. ve Yeşilaydın, G. (2015). Sağlık sektöründe yalın tedarik zinciri yönetimi. *Online Academic Journal of Informatiol Technology, 6(*18), 71-94.

Özkök, G.A. ve Yardımcı, İ. (2016). Perakende sektöründe yeşil lojistik uygulamaları. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi 2016, Mersin.

Rodrigue, J. P., Comtois, C. and Slack, B. (2013). *The geography of transport systems*. Routledge.

RogersD. S. and Tibben-Lembke R. S. (2001). An examination of reverse logistics practices. *Journal of Business Logistics, 22*(2), 129- 147.

Rushton, A, Baker, P. and Croucher, P. (2014). The Handbook of logistics and distribution management: understanding the supply chain. Kogan Page.

Savaş, H. ve Kılıç, İ. (2013). Yalın lojistik açısından konaklama işletmelerinin tedarik zinciri yapısı ve karşılaştırmalı bir maliyet analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(1), 191-222.

Stolka, O.S. (2014). The development of green logistics for ımplementation sustainable development strategy in companies. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 151*, 302- 309.

Tonanont, A. (2009). Performance evaluation in reverse logistics with data envelopment analysis. (Doctoral Dissertation). University of Texas, Arlington.

Tunacan, T., Nizam, T. ve Tezcan, B. (2020). Tersine lojistik bakış açısı ile katı atık yönetiminin istatistiksel değerlendirmesi: karabük bölgesi demir çelik sektör analizi. *Academic Platform Journal of Engineering and Science, 8*(1), 41-48.

Uslu, Ş. ve Akçadağ, M. (2012). İlaç sektöründe tersine lojistik ve dağıtımın rolü: bir uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1*), 149-158.

Voortman, C. (2004). *Global logistics management.* Cape Town: Juta and Co Ltd.

Wisner, J.D., Tan, K.C. and Leong, G.K. (2012). Principles of Supply Management: A Balanced Approach. South-Wetern Cengage Learning.

Yaman, S. (2009). Trans-Avrupa ulaşım şebekelerinin (Ten-T) gelişimi kapsamında Türkiye'de yürütülen çalışmalar. *Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 34*, 34-48.

Yangınlar, G. ve Bal, N. (2019). Yalın yönetim ve yalın lojistik kavramlarının irdelenmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(1), 151-161.

Yılmaz, G. A. ve Keser, H.Y. (2018). Uluslararası taşımacılık sektörünün etkinliğinde yeşil lojistik. IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress, 7-8 Eylül, Didim/Aydın, 638-646.

Zowada, K., and Niestrój, K. (2019). Cooperation of small and medium-sized enterprises with other supply chain participants in implementing the concept of green logistics. *Research Papers of Wroclaw University of Economics, 63(*6), 252-253.

İnternet Kaynakları

https://www.dbschenkerarkas.com.tr/tr-tr Erişim Tarihi: 15.06.2023

http://www.reysas.com/haberler Erişim Tarihi: 15.06.2023

http://www.sertrans.com.tr/Yesil-Lojistik-C33-P6-D42. Erişim Tarihi: 15.06.2023

http://www.ekol.com/tr/hizmetler/yesil-lojistik/ Erişim Tarihi: 15.06.2023

TC Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2012). Lojistik Performans Endeksi 2012, Ekonomik Analiz ve Değerlendirme Dairesi, Yayın No:138 11.06.2023, Ankara.http://risk.gtb.gov.tr/data/51e650f3487c8e102c0ee11e/13-Lojistik%20 Permormans%20Endeksi%202012.PDF, Erişim Tarihi:11.06.2023.

Nightingale, N. (2005). Lean supply chain management principles and practices. Erişim Yeri: http://ocw.mit.edu/courses/aeronautics-and-astronautics/16-852j-integrating-the-leanenterprise-fall-2005/lecture-notes/7_lean_sup_ch_mg.pdf, Erişim Tarihi: 07.05.2023.

Hans, I. W. (2011). Green supply chains – a new priority for supply chain managers CSIR Built Environment. Erişim tarihi: 21.05.2023, Erişim adresi: http://researchspace.csir.co. za/dspace/bitstream/10204/5224/1/Ittmann_2011.pdf

Muhasebe Hilelerinin Tespitinde Adli Muhasebenin Rolü

Neşegül PARLAK[1]

Giriş

İşletmelerin, günden güne zor ve karmaşık bir hal alan piyasa koşullarında ayakta kalması ve varlığını devam ettirmesi güç bir hal almıştır. Bu şartlarda işletme yöneticileri ve çalışanları işlerini kaybetme baskısı altında kalmakta ve başarısızlığa düşmemek için finansal tablolarda çeşitli hileler yaparak devamlılığını sağlama yoluna gitmektedir. İşletmlerin içinde bulunduğu ekonomik baskı nedeniyle başvurdukları devleti ve toplumu yanıltıcı yöntemleri tespit etmek ve önlemek önemli bir gereklilik halini almıştır. Yöneticiler ve çalışanlara yapılan zorlama ve baskılar sonucunda ortaya çıkan finansal tablolarındaki hile ve yolsuzlukların tespit edilmesi ve belgelendirilmesi ihtiyacı, adli muhasebenin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Owojori & Asaolu, 2009).

Adli Muhasebe, muhasebe süreçlerinde hilenin tespit edilmesi amacıyla yargı kararlarını destekleyici uzmanlık alanı olarak faaliyet gösteren bir meslek koludur. Adli muhasebe uygulayıcılarının, mesleki bilgi, beceri ve yeteneğe sahip olması çok önemlidir. Uygulayıcıların, muhasebe alanında uzman olmanın yanı sıra, hukuk ile ilgili konularda da bilgi birikimine sahip olması gerekir. Bu yönü ile adli muhasebe, muhasebe biliminin yanı sıra adli süreç ve uygulamalar hakkında bilgi ve beceri gerektiren gerektiren bir meslek dalıdır. Adli muhasebe uzmanı analitik beceri yeteneğine sahip ve gelişime açık olmalıdır.

Adli muhasebe uzmanı, sahip olduğu muhasebe ve hukuk bilgisi ile bağımsız olarak inceleme ve değerlendirme yapmak suretiyle hazırladığı rapor ile yargı kararlarını desteklemektedir. Mahkemenin kendisine verdiği görevin kapsamına göre ticari defterleri, finansal raporları ve diğer muhasebe belgelerini titizlikle incelemekte ve değerlendirmektedir.

Adli muhasebe uzmanı, sahip olması gereken eğitim seviyesinin yanı sıra mesleki deneyim ve tecrübeye, yazılı ve sözlü iletişim becerisine sahip olması önemlidir. Mahkemenin kendisine verdiği görev kapsamında yaptığı inceleme ve değerlendirme neticesinde tespit ettiği hususların sade, açık ve anlaşılır olarak raporlaştırılması ile tarafların doğru anlamasını kolaylaştıracaktır. Adli muhasebe uzmanı analitik beceri, sır saklama becerisi ve teknoloji kullanımı hususundaki yetenekleri önemlidir. Adli muhasebe uzmanının, beceri ve yetenekleri ile muhasebe hilelerini önemli oranda tespitinin yapılması mümkündür.

Muhasebede Hile

Hile, Türk Dil Kurumu sözlüğünde anlam olarak "birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, desise, entrika; çıkar sağlamak için bir şeye değersiz bir şey katma" şeklinde ifade edilmiştir (TDK, 2005). Hile; tarafları istenilen şekilde yönlendirmek amacıyla, doğru olmayan beyanlarda bulunmak ve kasıtlı ya da bilinçli olarak doğru olmayan bir durum oluşturmak veya bu doğru olmayan durumun devam etmesini sağlayacak şekilde hareket etmektir (Ardıç & Ersol, 2007).

[1] Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fatsa Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü

Muhasebede hile; işletme kayıtlarının, belgelerinin ve hesaplarının çıkar sağlamak amacıyla bilerek ve isteyerek bozulması, tahrif edilmesi ve birilerini kandırma gayesiyle kasten mevcut durumun gizlenmek amacıyla planlanıp kurgulanarak gerçekleştirilen davranışlardır (Bayraklı vd., 2012).

Muhasebe hileleri; kayıt dışı hatalar, kasti hatalar, zamanına uygun olmayan kayıtlar, uydurma hesaplar, doğru olmayan belge düzenlenmesi ve kullanılması, defter, kayıt ve belgeleri gizlemek ve yok etmek, bilanço maskelemesi, bilgisayar kayıtlarını değiştirmek, fevkalade hâsılatı gizlemek istisna satışı ve zarar şeklinde olabilir. İşletme yöneticilerinin ve çalışanların kendi menfaatleri ya da işletme çıkarları için bilinçli ve kasti olarak yaptıkları işlem ve olaylar (Cengiz, 2016), hesapların kayıtlara aktarılmamasından kaynaklanan kayıt dışı işlemler (satış faturası düzenlememek veya fatura almamak vb.), işletmenin dönem içinde yapılan faaliyetlerinin zamanında ve düzenli bir şekilde defterlere kaydedilmemesi, uydurma adlara hesap açma işlemi, sahte belge düzenleme, işletmenin finansal yapısı, ekonomik durumu ve kârlılığı hakkında işletme ile ilgilenenlere farklı bir fikir vermek amacıyla bilanço maskeleme, fevkalede hasılatı gizlemek amacıyla kasıtlı olarak yapılan bütün işlemler hile olarak nitelendirilmektedir. İşletmelerin hileye başvurma nedenleri; vergi kaçırmak, işletmenin gerçek durumunu olduğundan farklı göstermek ve usulsüzleri gizlemek şeklinde olabilir.

Adli Muhasebe

Adli Muhasebe" terimi ilk olarak 1946 yılında Maurice E. Peloubet tarafından "Forensic Accounting: Its place in today's economy" adlı makalesinde kullanılmıştır (Idowu, 2011). AICPA'ya göre, adli muhasebe; muhasebe bilimi ile ilgili tüm alanlarda, muhasebe politika ve ilkelerinin hukuki ihtilaflardaki olay ve hipotezlere uygulanmasıdır (Lohana, 2013).

1980'ler ve sonrasında yaşanan skandallar sonucu finansal tablolara duyulan güvenin azalması, işletmelerin finansal durumlarının ortaya konulmasından sorumlu muhasebeci ve denetçilerin rolleri sorgulanır hale gelmiştir. Günümüzdeki adli muhasebe uygulamasını şekillendiren Amerika Birleşik Devletleri'nde 2002 yılında yürürlüğe giren Sarbanes-Oxley yasası, muhasebe uygulamalarındaki skandalların önlenmesi ve yatırımcının yeniden güvenini kazanmak amacıyla ortaya çıkarılmıştır. Sarbanes-Oxley yasası adli muhasebe mesleğinin gelişmesinde en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir (Çabuk & Yücel, 2012).

Adli Muhasebeci

Dava konusu bir finansal olaya ilişkin olarak, olayın doğruluğunu mevcut deliller ve verilere dayaranak araştırarak, gerçek durumun ortaya çıkarılmasını sağlayan meslek mensubu adli muhasebeci olarak adlandırılmaktadır. Adli muhasebeci, dava konusu olaya ilişkin görevini yerine getirirken farklı kaynaklardan elde ettiği deliller sonucu oluşan kanaatini açık ve anlaşılır bir şekilde ilgili mahkemeye sunmaktadır. Adli muhasebeciler; şirketlerin mali kayıplarına ilişkin davalarda, zararlar tespit davalarında, çek, senet, kredi kartı ve belgeye ilişkin dolandırıcılık davalarında, hileli iflas davalarında, iş mevzuatından kaynaklı tazminat davalarında, vergiye ilişkin hile ve yolsuzluk davalarında, ticari defterlerde ve finansal tablolarda yapılan hile tespit davalarında, ticaret hukuku ile ilgili tasfiye ve birleşmelerle ilgili uyuşmazlık davalarında ve kara para aklanmanmasına ilişkin suçlarla ilgili davalarda destek hizmeti sunabilmektedirler (Gülten, 2010).

Adli muhasebeciler, uzman tanıklık hizmeti sağladıkları, avukatlara, hakimlere ve diğer yargı kanallarına dava konusu olayın daha kolay anlaşılması ve açıklığa kavuşturulması için teknik bilgi sunmaktadırlar (Keleş & Keleş, 2014). Muhasebe süreci ve işleyi ile ilgili bilgi sahibi olmayan yargı mensuplarının dava konusu olayı daha kolay anlayabilmeleri için açık ve sade

ifadeler kullanmalı ve kendilerine verilen görev kapsamında tüm araştırmayı yaparak dava konusu olaya hakim olmalı ve mahkemenin yönelttiği soruları yanıtlayabilmelidir (Nunn & ark., 2006). Ayrıca, uzman tanıklıkları sırasında objektif, gerçek bilgiler sunmalı, teori ve varsayımlardan kaçınarak kesin ifadeler kullanmamalıdır (Gülten, 2010).

Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Bulgular

Yargı kararlarını destekleyici bir araç olarak kullanılan adli muhasebe, muhasebe ve hukuk alanlarında bilgi, beceri ve deneyime sahip uzman kişilerce yürütülmektedir. Muhasebe hilelerinin tespitinde, muhasebe ve hukuk bilgi düzeyinin yanı sıra uzmanın analitik düşünme, yazılı ve sözlü iletişim becerisi ve araştırma/sorgulama yeteneği önemlidir.

Adli muhasebecilerin muhasebe hilelerini tespitindeki rolünü araştırmak amacıyla anket çalışması yapılmıştır. Araştırmada anket uygulamasına samsun bilirkişilik bölge kurulu'unda kayıtlı 363 adli muhasebecinin katılımı hedeflenmiştir. Araştırmada 234 adli muhasebeci, örneklem büyülüğünün (%64,5)'ü ankete katılmıştır. Uygulamaya katılan örneklem büyüklüğünün evreni temsil edeceği değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Amacı

Araştırma, muhasebe hilelerinin tespitinde adli muhasebenin rolünü, adli muhasebe uzmanları (bilirkişi) açısından belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Muhasebe hilelerinin tespit edilmesinde adli muhasebenin rolünü tespit etmeye yönelik oluşturulan anket formu iki bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkili sorular; İkinci bölüm 5'li Likert tipinde hazırlanmış, muhasebe hilelerinin tespit edilmesinde adli muhasebeninin rolü ölçekleri yer almaktadır. Adli muhasebecilerin, ölçekte yer alan ifadeler için ne derece katıldıklarını belirtmeleri için "kesinlikle katılıyorum", "katılıyorum", "kararsızım","katılmıyorum", "kesinlikle katılmıyorum" seçeneklerinden birini seçmeleri istenmiştir.

Değişkenlerin normal dağılıma uyup uymadığı çarpıklık ve basıklık katsayıları ile test edilmiş olup ve normal dağılıma uymayan değişkenler medyanminimum-maksimum) değerleri ile verilmiştir. İki grup arasındaki farkların analizinde "Mann Whitney U", 3 veya daha fazla grup arasındaki farklar için "Kruskal Wallis H" testi kullanılmıştır.

İstatistiksel analizler IBM SPSS Statistics 22.0 programında yapılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0,05 alınmıştır.

Bulgular

Katılımcıların Özellikleri

Tablo 1. *Katılımcılara Ait Özellikler*

		N	%
Cinsiyet	Erkek	162	69,2
	Kadın	72	30,8
Yaş	25-30 yaş	16	6,8
	31-40 yaş	44	18,8
	41-50 yaş	103	44,0
	51-60 yaş	44	18,8
	61 yaş ve üstü	27	11,5
Eğitim Düzeyi	Lise/Ön Lisans	24	10,3
	Lisans	154	65,8
	Yüksek Lisans	52	22,2
	Doktora	4	1,7
Uzmanlık Alanı	Bankacılık ve Finans	34	14,5
	Hukuk	29	12,4
	Maliye	14	6,0
	Muhasebe	146	62,4
	Diğer	11	4,7
Mesleki Deneyim	0-5 yıl	13	5,6
	6-10 yıl	38	16,2
	11-20 yıl	87	37,2
	21-30 yıl	69	29,5
	31 yıl ve üstü	27	11,5
Temel Bilirkişilik Uzmanlık Alanı	Bankacılık ve Finans	24	10,3
	Nitelikli Hesaplamalar	113	48,3
	Muhasebe	52	22,2
	Vergiler ve Mali Yükümlülükler	29	12,4
	Diğer (İşletme Yönetimi)	16	6,8
Bilirkişilik Deneyim	0-5 yıl	98	41,9
	6-10 yıl	82	35
	11-20 yıl	49	20,9
	21-30 yıl	3	1,3
	31 yıl ve üstü	2	,9

Araştırma kapsamında %69,2'si erkek, %30,8'i kadın olmak üzere 234 katılımcı yer almaktadır.

Katılımcıların %6,8'i 25-30 yaş aralığında, %18,4'ü 31-40 yaş aralığında, %0,4'ü 31-41 yaş aralığında, %41-48 yaş aralığında, %0,4'ü 41-49 yaş aralığında, %43,2'si 41-50 yaş aralığında, %18,8'i 51-60 yaş aralığında, %11,5'i 61 yaş ve üzerindedir.

Katılımcıların %10,3'ü lise veya ön lisans, %65,8'i lisans, %22,2'si yüksek lisans, %1,7'si doktora eğitim düzeyine sahiptir.

Katılımcıların %14,5'inin alanı bankacılık ve finans, %12,4'ünün alanı hukuk, %6'sının alanı maliye, %62,4'ünün alanı muhasebedir. Katılımcıların %4,7'si ise diğer alanlarda çalışmaktadır.

Katılımcıların %5,6'sı 0-5 yıl, %16,2'si 6-10 yıl, %37,2'si 11-20 yıl, %29,5'i 21-30 yıl, %11,5'i 31 yıl ve üzerinde mesleki deneyime sahiptir.

Katılımcıların %10,3'ü bankacılık ve finans, %48,3'ü nitelikli hesaplamalar, %22,2'si muhasebe, %12,4'ü vergiler ve mali yükümlülükler temel bilirkişilik uzmanlık alanına sahiptir. Katılımcıların %6,8'i ise diğer (işletme yönetimi) bilirkişilik uzmanlık alanlarına sahiptir.

Katılımcıların %41,9'u 0-5 yıl, %35'i 6-210 yıl, %20,9'u 11-20 yıl, %1,3'ü 21-30 yıl, %0,9'u 31 yıl ve üzerinde bilirkişilik deneyimine sahiptir.

Muhasebe HilelerininTespitinde Adli Muhasebenin Rolü Ölçeğinin Faktör Yapısı

Araştırmada kullanılan muhasebe hilelerinin tespitinde adli muhasebenin rolü ölçeğinde yer alan soruların hangi faktörler altında toplandığının tespiti için faktör analizi yöntemlerinden temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Varimax döndürme sonuçlarının faktör analizleri ile incelenmesi sonucunda muhasebe hilelerinin tespitinde adli muhasebenin rolü ölçeğinden sorunlu olan 5 madde (madde 1,6,14,19 ve 20) ölçekten çıkarılmış ve üç faktörlü bir yapı elde edilmiştir.

Analiz sonucunda elde edilen ölçeğe ait KMO değeri, açıklanan varyans oranı, faktör yükleri, madde ortalama ve standart sapmaları, madde-test korelasyon katsayıları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. *Muhasebe Hilelerinin Tespitinde Adli Muhasebenin Rolü Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları*

Faktör 1: Adli Muhasebecilerin Beceri ve Eğilimleri (Açıklanan Varyans=27,747)	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Madde Test Korelasyonu**	**Faktör Yükü**
Madde 10	2,380	1,315	,686**	,796
Madde 9	2,239	1,251	,697**	,743
Madde 11	2,632	1,321	,711**	,722
Madde 8	2,457	1,270	,709**	,719
Madde 13	2,455	1,380	,697**	,687
Madde 12	2,584	1,406	,722**	,686
Madde 7	2,184	1,174	,656**	,668
Faktör 2: Adli Muhasebe Uygulamalarında Kullanılan Araç Ve Prosedürlerin Geliştirilmesi (Açıklanan Varyans=21,432)				
Madde 17	2,438	1,385	,664**	,889
Madde 18	2,494	1,497	,725**	,851
Madde 16	2,462	1,453	,727**	,843

Madde 15	2,556	1,423	,735**	,736
Faktör 3: Muhasebe Hilelerinin Tespiti (Açıklanan Varyans=16,387)				
Madde 4	2,056	1,065	,610**	,753
Madde 2	1,897	0,957	,362**	,719
Madde 5	2,098	1,195	,633**	,690
Madde 3	2,004	0,991	,485**	,685
KMO Değeri = 0,892				

Ölçeğin alt boyutlarında bulunan maddelerin birbirleri ile olan korelasyonları incelendiğinde ise tümünün 0,01 anlamlılık düzeyinde düşük, orta ve yüksek düzeyde ilişkili oldukları görülmüştür. Tablo 2'de ölçeğin son halinde bulunan maddelerin toplam ölçek puanı ile olan korelasyon değerleri sunulmuştur. Tablo 2 incelendiğinde ölçekte bulunan tüm maddelerin ölçek toplam puanı ile 0,01 anlamlılık düzeyinde, orta ve yüksek düzeyde ilişkili oldukları görülmektedir. Ölçeğin madde test korelasyonları 0,362 ile 0,735 arasında değerler almıştır. Ölçeğin madde geçerliğine ve homojenliğine ilişkin olarak verilen korelasyon değerleri ölçek maddelerinin geçerliğine ve aynı yapıyı ölçtüğüne kanıt teşkil etmektedir. Hem madde madde korelasyon değerleri hem de madde test korelasyon değerleri incelendiğinde, ölçekteki maddelerin yeterli geçerlik düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Muhasebe hilelerinin tespitinde adli muhasebenin rolü ölçeğinde yer alan maddeler üç faktör altında toplanmıştır. Birinci faktör toplan varyansın 27,747'sini,ikinci faktör toplam varyansın 21,432'sini, üçüncü faktör toplam varyansın 16,387'sini açıklamaktadır. Üç faktör ise toplam varyansın %65,566'sını açıklamaktadır.

Muhasebe Hilelerinin Tespitinde Adli Muhasebenin Rolü Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi

Tablo 3. *Güvenilirlik Analizi Sonuçları*

	Crα
Adli muhasebecilerin beceri ve eğilimleri	0,886
Adli muhasebe uygulamalarında kullanılan araç ve prosedürlerin geliştirilmesi	0,907
Muhasebe hilelerinin tespiti	0,753
Ölçek Toplam Puanı	0,907

Güvenilirlik katsayısı; $0,60\alpha \leq 0,80$ ise ölçek güvenilir, $0,80\alpha \leq 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. Elde edilen Crα Katsayıları kullanılan muhasebe hilelerinin tespitinde adli muhasebenin rolü ölçeğinin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların Muhasebe Hilelerinin Tespitinde Adli Muhasebenin Rolü Düzeylerinin İncelenmesi

Tablo 4. *Katılımcıların Muhasebe Hilelerinin Tespitinde Adli Muhasebenin Rolü Düzeyleri*

	N	Ort.	SS	Medyan	Min	Maks
Adli muhasebecilerin beceri ve eğilimleri	234	16,910	7,026	16	7	35
Adli muhasebe uygulamalarında kullanılan araç ve prosedürlerin geliştirilmesi	234	9,927	5,084	8	4	20
Muhasebe hilelerinin tespiti	234	8,056	3,203	7	4	18
Ölçek Toplam Puanı	234	34,893	12,665	34	15	73

Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların adli muhasebecilerin beceri ve eğilimleri düzeyleri 16(7-35), adli muhasebe uygulamalarında kullanılan araç ve prosedürlerin geliştirilmesi düzeyleri 8(4-20), muhasebe hilelerinin tespiti düzeyleri 7(4-18), muhasebe hilelerinin tespitinde adli muhasebenin rolü düzeyleri ise 34(15-73)'dür.

Tablo 5. *Katılımcıların Muhasebe Hilelerinin Tespitinde Adli Muhasebenin Rolü Düzeylerinin Sosyodemografik Değişkenlere Göre İncelenmesi*

		Adli Muhasebecilerin Beceri ve Eğilimleri	Adli Muhasebe Uygulamalarında Kullanılan Araç ve Prosedürlerin Geliştirilmesi	Muhasebe Hilelerinin Tespiti	Ölçek Toplam Puanı
Cinsiyet	Erkek	16(7-35)	8(4-20)	7(4-18)	35(15-73)
	Kadın	15(7-33)	7(4-20)	7,5(4-14)	33(15-61)
	Z	-1,518	-1,487	-,191	-1,379
	p değeri	,129	,137	,849	,168
Yaş	25-30 yaş	14,5(7-28)	8(4-18)	8(4-14)	30(15-58)
	31-40 yaş	16(7-35)	8(4-20)	8(4-16)	36(15-68)
	41-50 yaş	17(7-35)	8(4-20)	8(4-18)	36(15-73)
	51-60 yaş	12(7-28)	6(4-20)	6(4-12)	25(15-53)
	61 yaş ve üstü	17(8-33)	12(4-20)	6(4-12)	40(16-55)
	Ki-Kare	15,957	11,213	26,775	17,714
	p değeri	,003	,024	,000	,001
	Fark	3,5>4	3,5>4	2,3>4,5	3,5>4
Eğitim Durumu	Lise/Ön Lisans	12(10-35)	8(4-20)	7,5(4-13)	26,5(20-61)
	Lisans	16(7-35)	8(4-20)	8(4-18)	36(15-73)
	Yüksek Lisans	13(7-25)	7,5(4-20)	7(4-14)	31(15-48)
	Doktora	11(9-32)	7(4-20)	6(4-16)	23(19-68)
	Ki-Kare	3,499	4,177	2,871	6,465
	p değeri	,321	,243	,412	,091
Uzmanlık Alanı	Bankacılık ve Finans	14(7-33)	7,5(4-19)	6(4-14)	29,5(15-55)
	Hukuk	17(8-35)	8(4-20)	8(4-18)	39(21-73)
	Maliye	12,5(7-19)	6,5(4-17)	7(4-12)	25,5(15-47)
	Muhasebe	16(7-35)	8(4-20)	8(4-16)	35,5(15-68)
	Diğer	21(10-28)	12(6-18)	9(5-14)	43(25-58)

	Ki-Kare	12,816	6,888	9,188	12,797
	p değeri	,012	,142	,057	,012
	Fark	5>3			5>3
Mesleki Deneyim	0-5 yıl	14(7-26)	8(4-20)	8(4-14)	33(15-56)
	6-10 yıl	17(7-32)	8(4-20)	8(4-16)	36,5(15-68)
	11-20 yıl	17(7-35)	8(4-20)	8(4-16)	35(15-62)
	21-30 yıl	12(7-35)	7(4-20)	7(4-18)	27(15-73)
	31 yıl ve üstü	15(9-33)	15(4-20)	6(4-11)	40(19-55)
	Ki-Kare	6,754	7,831	10,508	4,182
	p değeri	,149	,098	,033	,382
	Fark			2>5	
Temel Bilirkişilik Uzmanlık Alanı	Bankacılık ve Finans	15(9-33)	9,5(6-19)	6(4-14)	32(21-55)
	Nitelikli Hesaplamalar	16(7-35)	8(4-20)	7(4-16)	36(15-62)
	Muhasebe	16(7-35)	8(4-20)	7(4-18)	34,5(16-73)
	Vergiler ve Mali Yükümlülükler	12(7-25)	7(4-17)	8(4-14)	27(15-47)
	Diğer (İşletme Yönetimi)	15(10-28)	8(4-20)	9(4-14)	35,5(21-58)
	Ki-Kare	9,849	6,610	6,083	7,744
	p değeri	,043	,158	,193	,101
	Fark	2>4			
Bilirkişilik Deneyim	0-5 yıl	17,5(7-35)	8,5(4-20)	8(4-18)	36(15-73)
	6-10 yıl	13(7-32)	8(4-20)	7(4-14)	29(15-62)
	11-20 yıl	14(9-33)	8(4-20)	7(4-13)	29(17-55)
	21-30 yıl	11(10-31)	19(16-19)	6(4-9)	36(35-54)
	31 yıl ve üstü	17,5(16-19)	15,5(11-20)	8,5(8-9)	41,5(36-47)
	Ki-Kare	4,569	9,381	13,710	7,456
	p değeri	,334	,052	,008	,114
	Fark			1>3	

Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların adli muhasebecilerin beceri ve eğilimleri düzeyleri yaşlarına, uzmanlık alanlarına ve temel bilirkişilik uzmanlık alanlarına göre farklılık göstermektedir. ($p<0,05$) 41-50 veya 61 yaş ve üzerinde olan katılımcıların 51-60 yaş grubunda olan katılımcılara kıyasla; diğer (işletme yönetimi) uzmanlık alanına sahip olan katılımcıların maliye uzmanlığına sahip olan katılımcılara kıyasla; nitelikli hesaplamalar temel bilirkişilik uzmanlık alanına sahip olan katılımcıların vergiler ve mali yükümlülükler temel bilirkişilik uzmanlık alanına sahip olan katılımcılara kıyasla daha yüksektir. Katılımcıların adli muhasebecilerin beceri ve eğilimleri düzeyleri diğer sosyodemografik değişkenlere göre ise farklılık göstermemektedir. ($p>0,05$)

Katılımcıların adli muhasebe uygulamalarında kullanılan araç ve prosedürlerin geliştirilmesi düzeyleri yaşlarına göre farklılık göstermektedir. ($p<0,05$) 41-50 veya 61 yaş ve üzerinde olan katılımcıların 51-60 yaş grubunda olan katılımcılara kıyasla adli muhasebe uygulamalarında kullanılan araç ve prosedürlerin geliştirilmesi düzeyleri daha yüksektir. Katılımcıların adli muhasebe uygulamalarında kullanılan araç ve prosedürlerin geliştirilmesi düzeyleri diğer sosyodemografik değişkenlere göre ise farklılık göstermemektedir. ($p>0,05$)

Katılımcıların muhasebe hilelerinin tespiti düzeyleri yaşlarına, mesleki deneyimlerine ve bilirkişilik deneyimlerine göre farklılık göstermektedir. ($p<0,05$) 31-40 veya 41-50 yaş grubunda olan katılımcıların 51-60 ve 61 yaş ve üzerinde olan katılımcılara kıyasla; 6-10 yıl mesleki deneyime sahip olan katılımcıların 31 yıl ve üzerinde mesleki deneyime sahip olan katılımcılara kıyasla; 0-5 yıl bilirkişilik deneyimine sahip olan katılımcıların 11-20 yıl bilirkişilik deneyimine sahip olan katılımcılara kıyasla muhasebe hilelerinin tespiti düzeyleri daha yüksektir. Katılımcıların muhasebe hilelerinin tespiti düzeyleri diğer sosyodemografik değişkenlere göre ise farklılık göstermemektedir. ($p>0,05$)

Katılımcıların muhasebe hilelerinin tespitinde adli muhasebenin rolü düzeyleri yaşlarına ve uzmanlık alanlarına göre farklılık göstermektedir. ($p<0,05$) 41-50 veya 61 yaş ve üzerinde olan katılımcıların 51-60 yaş grubunda olan katılımcılara kıyasla; diğer uzmanlık alanına sahip olan katılımcıların maliye uzmanlığına sahip olan katılımcılara kıyasla muhasebe hilelerinin tespitinde adli muhasebenin rolü düzeyleri daha yüksektir. Katılımcıların muhasebe hilelerinin tespitinde adli muhasebenin rolü düzeyleri diğer sosyodemografik değişkenlere göre ise farklılık göstermemektedir. ($p>0,05$)

KAYNAKÇA

Ardıç, O. & Ersol, E. (2007). *Borçlar Hukuku*, 5.Basım, Agon Bilgi Akademisi, Ankara.

Bayraklı, H., Erkan, M. & Elitaş, C. (2012). *Muhasebe ve Vergi Denetiminde Muhasebe Hata ve Hileleri*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

Cengiz, S. (2016). Muhasebede Yapılan Hata ve Hilelerde Bağımsız Denetimin Sorumluluğunun Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Çabuk, A. & Yücel, E. (2012). Adli Muhasebecilik Mesleğinin Türkiye'deki Gelişme Potansiyeline Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 56, 67-84.

Gülten, S. (2010). Adli Muhasebe Kavramı Ve Adli Müşavirlik Mesleği, *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 311-321.

Idowu, S. (2011). So You Want to Be A Forensic Accountant?, *Accountancy Ireland*, 43 (6), 65-66.

Keleş, D. & Keleş, Ü. (2014). Adli Muhasebecilik Mesleği ve Türkiye'deki Uygulamaları, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*,

9, 55-75.

Lohana, P. M. (2013). "Forensic Accounting- At Nascent Stage İn İndia", Voice Of Research, 2 (1), 63-65.

Nunn, L., Mcguıre, B.L., Whıtcomb, C., & Jost, E. (2006). Forensic Accountants: Financial Investigators. Journal Of Business & Economics Research, 4 (2), 1-6.

Owojori, A. & Asaolu, T. O. (2009). The Role Of Forensic Accounting İn Solving The Vexed Problem Of Corporate World. European Journal Of Scientific Research, (29), S.183-187.

Özkul, F.U., & Pamukçu, A. (2012). Fraud Detection And Forensic Accounting. In Emerging Fraud, Berlin Heidelberg: Springer-Verlag, 19-42.

Suriyeli Mültecilerin Yayın Dünyasındaki İzleri: Bibliyometrik Bir Perspektif

Metin BULU[1]

Giriş

Hafız Esed, darbeden sonra yapılan bir halk oylamasıyla devlet başkanı seçildi ve Suriye'yi Baasçı bir yönetimle uzun yıllar boyunca otoriter bir şekilde yönetti. Bu dönemde, ülkede 1963'ten beri devam eden olağanüstü hâl yasaları uygulanmış ve temel haklardan toplanma ve hareket özgürlüğü gibi birçok hak yasaklanmıştır. Bu yasalar, kolluk güçlerine tutuklamalar gibi yetkiler vererek, ülkede tam bir siyasi baskı ortamının oluşmasına neden olmuştur. Bu sebeple, Orta Doğu'da meydana gelen isyanların Suriye'ye yayılması beklenen bir gelişme olarak kabul edilebilir. Beşşar Esed, babası Hafız Esed'in yerine geçtiğinde aynı baskıcı tavrı devam ettirmiş ve bu da ülkede geri dönüşü olmayan sonuçlara yol açmıştır. Tunus'ta 2010 yılında başlayan halk hareketleri kısa sürede Arap dünyasına yayılmış ve Tunus, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde hükümet değişikliklerine sebep olmuştur. Bu ateş, 2011 yılında Suriye'ye de sıçramıştır (Altundeğer & Yılmaz, 2016).

2011 yılında, Suriye'nin Dera kasabasındaki hükümet karşıtı grafiti protestolarına destek vermek amacıyla gençlerin düzenlediği halk gösterileri, tutuklamalar ve şiddetli bir hükümet baskısı sonucu ülke genelinde halk gösterilerine dönüştü. Bu gösteriler kısa sürede çatışmalara ve ülkenin bir iç savaşa dönüşmesine neden oldu. Binlerce Suriyeli, Türkiye, Irak, Lübnan ve Mısır gibi komşu ülkelere kaçmak zorunda kaldı. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Suriyelilerin yaşadığı insani dramı ve kaçışı, "son dönemlerde tanık olunan en büyük göç dalgası" olarak nitelendirmektedir (Kalebaşı & Güngör, 2019).

Suriye'deki iç savaş, sadece Suriye'yi değil, bölgedeki diğer ülkeleri de etkileyen yoğun göç dalgalarına neden olmuştur. Bu göç dalgaları arasında ilk kitlesel göç dalgası 2011 yılında gerçekleşmiş ve 252 Suriyelinin Nisan ayında Türkiye'nin Hatay sınırından içeri kabul edilmesiyle başlamıştır (Üstün & Vargün, 2022). Türkiye, uluslararası mülteci sözleşmesine uygun olarak sınırdan geçen Suriyelileri mülteci ya da sığınmacı olarak kabul etmeyip misafir statüsünde kabul etmektedir. 2013 yılında yürürlüğe giren 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile birlikte çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği, Suriyelileri "geçici koruma altındakiler" olarak tanımlamaktadır ve mülteci ya da sığınmacı olarak kabul etmemektedir. Sınırdan geçen Suriyelilerin, geçici koruma altına alınarak kamplara yerleştirilmesi planlanmış olsa da kampların yetersizliği nedeniyle Suriyeliler Türkiye'nin farklı illerine gönderilmiştir. (Kalebaşı & Güngör, 2019).

Resmi verilere göre, 16 Haziran 2023 itibariyle Türkiye'de 3.351.582 Suriyeli geçici koruma altında bulunmaktadır. Bu kişilerin sadece 61.300'ü geçici barınma merkezlerinde kalırken, diğerleri farklı Türk şehirlerinde yaşamaktadırlar (https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 / ,16.06.2023). Suriye'deki savaşın devam etmesi, şehirlerin tahrip olması ve Türkiye'de geçirdikleri 12 yıllık süre boyunca çeşitli bağlar kurmaları nedeniyle, Suriyeli

[1] Öğretim Görevlisi, Ardahan Üniversitesi, Çıldır Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Bölümü, Sosyal Hizmetler Pr., ORCID: 0000-0003-0635-9914.

sığınmacıların ülkelerine geri dönmesinin uzun bir süre daha mümkün olmayacağı tahmin edilmektedir.

Bilimsel araştırmaların devam etmesi ve ilerlemesi, önceki çalışmaların bir temeli üzerine inşa edilmesiyle gerçekleşir. Bu nedenle, bir bilim alanındaki çalışmaların bütün olarak analiz edilmesi, geçmiş yönelimlerin belirlenmesi ve geleceğe yönelik planların yapılması bilimsel süreçler için önemlidir (Aksöz & Yücel, 2020). Bilimsel çalışmaların bütüncül olarak ele alınabilmesi için, belirli bir bilim alanında yapılan çalışmaların sistematik bir biçimde taranması gerekmektedir. Bu taramalar nitel ve nicel araştırma tekniklerini kullanarak yapılabilir. Bibliyometrik çalışmalar, bilimsel iletişim yöntemlerinin kullanım düzeyini belirlemek amacıyla kullanılır. Bu çalışmalar, yayınların belirli özelliklerini analiz ederek bilimsel iletişimle ilgili bulgular elde etmeyi sağlar. Literatür taramaları ve bibliyometrik analizler, ilgili alanda araştırma yapacak bilim insanlarına rehberlik edebilir ve geleceğe yönelik çalışma planlarına katkıda bulunabilir (Demir & Erigüç, 2018). Bibliyometrik analiz, bir bilim alanında yapılan çalışmaların özelliklerini, trendlerini ve önceliklerini anlamak için kullanışlı bir araçtır. Bu yöntem, belirli yazarların, kurumların ve ülkelerin daha fazla atıf aldığı, hangi konuların popüler olduğu ve hangi çalışmaların daha etkili olduğu gibi konuları analiz ederek araştırmacılara bilgi sağlar. Bu şekilde, araştırmacılar literatürdeki boşlukları belirleyebilir ve gelecekteki araştırmalar için yol haritası çizebilirler (Atabay, Çizel & Ajanovic, 2019).

2011 yılından bugüne kadar geçen süreçte Suriye ve Suriyeliler ülkemizde yayınlanan akademik yayınları konusu oldu. Suriye ve Suriyelilerle ile ilgili olarak akademik alanda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğu siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları ele almıştır. Ancak Suriyeli mülteciler ile ilgili yapılmış araştırmaların bibliyometrik analizi konusunda yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada sosyal bilim alanında diğer veri tabanlarına göre daha geniş olduğu kabul görülen veri tabanlarından olan WOS veri tabanında yapılan arama sonucunda "Syrian refugees" başlıklı yayınlar bibliyometrik analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiş ve R Bibliometrix yazılımı (Aria ve ark., 2017) ve verileri görselleştirmek amacıyla Vosviewer yazılımı (Van Eck & Waltman, 2017) kullanılmıştır. Bu çalışma, Suriyeli mülteciler hakkındaki araştırmaların kavramsal çeşitliliğini göstermektedir ve bu alanda çalışan veya çalışmayı planlayan araştırmacılara mevcut ve gelecekteki araştırma trendlerini anlamalarına yardımcı olmakta ve daha yenilikçi ve yaratıcı araştırma tasarımları geliştirmelerine olanak sağlamaktadır.

Suriye İç Savaşının Gelişimi

Arap Baharı, 2010 yılında Tunus'ta bir kişinin kendini yakması sonucu başlayan ve rejim karşıtı bir isyanın sonucudur. İşsizlik, yolsuzluk, rüşvet, eğitim eksiklikleri, hükümet baskısı, ifade özgürlüğünün kısıtlılığı ve temel hakların ihlali gibi nedenlerle halk bu sistemin değişmesini istemiş ve protesto düzenlemiştir. Bu gösteriler kısa zamanda büyük bir eyleme dönüşerek diğer Arap ülkelerine sıçramıştır. Arap Baharı bazı ülkelerde siyasi rejimlerin değişimine neden olmuş olsa da genel anlamda başarı sağlayamamıştır. Özellikle Suriye'de farklı bir seyir izleyerek iç savaşa neden olmuştur. Ancak Suriye'deki durumu sadece Arap Baharı ile açıklamak yeterli değildir çünkü yaşanan iç savaş birçok farklı dinamiği barındırmaktadır (Öztürk & Boyacı, 2022).

ç savaşın ekonomik sonuçları genellikle daha büyük olmasına rağmen siyasi sebepler de önemli bir rol oynamıştır. Halk rejime karşı hoşnutsuzluğunu barışçıl gösterilerle ortaya koymuş ancak bu sert yasaklara, halka karşı silahlı saldırılara ve halkın terörist olarak itham edilmesine neden olmuştur. Buna rağmen halk direnişe devam ederek gösterilerini sürdürmüş ve Beşşar Esad yönetimi de karşılığını şiddetlendirerek birçok insanın hayatına mal olmuştur (Şen, 2021).

Dera şehrine, her iki tarafın da geri çekilmediği bir dönemde tanklar ve silahlarla girildi. Bu müdahalenin terör eylemlerini durdurmak ve güvenliği sağlamak amacıyla yapıldığı iddia edildi. Dera'daki eylemcilerin askerleri esir aldığı ve ateşe verdiği ileri sürülmüştü ancak daha sonra 14 yaşında bir çocuğun ortadan kaybolduğu ve işkence görerek hayatını kaybettiği anlaşılmıştı. Bu olayın olduğu gün 252 kişilik bir grup Cilvegözü sınır kapısından Türkiye'ye sığınma isteğinde bulunmuştu. Türkiye insancıl bir tutumla bu kitlesel akını kabul etmiş ve sınır illerinde kampların oluşturulması emrini vermiştir (Acar, 2019).

Göç Krizi

Son 20 yılda Türkiye, bölgedeki çatışmalardan kaçan binlerce insan için bir sığınma yeri olmuştur. 1980'de İran İslam Devrimi'nden sonra, 1988'de Halepçe Katliamı'nın ardından Irak'tan, 1989'da Bulgaristan'dan, 1991'de tekrar Irak'tan, 1992-2001 arasında eski Yugoslavya coğrafyasından ve 2001'de ABD saldırısı sonrası Afganistan'dan gelenlerin Türkiye'ye girişiyle toplamda 1 milyondan fazla insan etkilenmiştir (Yıldız, 2013).

15 Mart 2011'de Arap Baharı olarak bilinen gösterilerle başlayan Suriye Krizi, Nisan ayında çatışmaların ortaya çıkmasıyla ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir. İç savaşın yayılması ve yaşam koşullarının kötüleşmesi sonucu Suriyeliler kendilerini güvende hissetmemiş ve temel ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişlerdir. Bu nedenle Suriyeliler ülkelerini terk etmek zorunda kalmış ve çözüm aramışlardır. Suriye'deki gelişmeler sonucu ortaya çıkan kitlesel göç dünyanın en büyük insani krizlerinden birini yaratmıştır (Tunç, 2015).

Türkiye, Suriye ile güçlü tarihi, kültürel ve komşuluk bağlarına sahip olduğundan, toplu göç hareketlerinin başladığı tarihten itibaren Suriye krizinden etkilenen Suriyelilere açık kapı politikası izlemiştir. Başlangıçta, açık kapı politikasının 100.000 kişiye kadar olan bir eşiğe dayandığı söylense de, Türkiye, geçici olarak barındırılan Suriyeli vatandaşların sayısı beklentilerin üzerine çıkarak dört yıl içinde en fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ve aynı zamanda ciddi bir mülteci sorunuyla karşı karşıya kalan bir ülke haline gelmiştir (Sezik & Ağır, 2015). Mevcut durumda kampların sayısı yetersiz kalmış ve Suriyeliler farklı bağlantılar kullanarak şehirlerde yaşamaya başlamışlardır. Zamanla bu sayının artmasıyla sosyal statü farkları ve uyum sorunları ortaya çıkmıştır. Bu durum göç olgusunun doğası gereği beklenen bir durumdur. Ayrıca Türkiye'de kendi ülkelerinden daha iyi bir hayat sürdükleri ve burada bir düzen kurdukları için savaş sona erse bile büyük bir çoğunluğunun geri dönmeyeceği öngörülmektedir (Dulkadir, 2017).

Türkiye'de Yaşayan Suriyelilerin Statüsü

Türkiye'ye 2011 yılından itibaren gelen Suriyeliler, mülteci kamplarına alınmışlardır ancak ulusal ve uluslararası hukuka göre mülteci olarak nitelendirilmeleri kesin değildir (Uzun, 2012). " 1991 yılında Saddam Hüseyin yönetiminden kaçarak Türkiye'ye sığınan yaklaşık 500 bin Iraklının sığınmacı olarak adlandırıldığı tarihsel olay, Suriyeliler için uygun değildir çünkü onlar uluslararası bir koruma statüsüne sahip olmadan sığınmışlardır (Tunç, 2015). " Suriyeliler, 1951 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi'nde ve 1967 yılında eklenen Protokol'de yer almayan bir statü olan "devlet misafiri" olarak ilk başta Türkiye tarafından kabul görmüşlerdir (Uzun, 2012).

Suriyelilerin beklenenden daha uzun süre Türkiye'de kalması, ülkeyi uluslararası koruma statülerine uyum sağlayacak yeni hukuki arayışlara yöneltmiştir. Suriyelilerin statüsüne hukuki bir dayanak sağlanmış ve Ekim 2011'den itibaren Suriyeliler "geçici koruma" statüsünde kabul edilmiştir. Türkiye'nin coğrafi kısıtlamaları sebebiyle, mevcut ulusal hukuk çerçevesinde uygulanan sistem, Avrupa Konseyi üyesi olmayan ülkelerden gelen sığınma başvurularına genel olarak "geçici sığınma" statüsü verilmesini ve bu şekilde UNHCR'nin desteklerinden faydalanılmasını hedeflediği ifade edilmektedir (Dulkadir, 2017).

Suriyelilerin durumunu düzenleyen ilk özel hukuk metni, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından 30 Mart 2012 tarihinde hayata geçirilen ve 62 numaralı "Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarına ve Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Yaşayan Vatansız Kişilere Kabul ve Barınma Usulleri Hakkında Yönerge"dir. Bu Yönerge, kitlesel sığınma durumlarında acil koruma gereksiniminin giderilmesi, sığınma verilen ülkeye ulaşımın sağlanması, geri gönderilmeme ilkesinin hayata geçirilmesi ve insan haklarına uygun minimum standartların oluşturulması gibi temel ögeleriyle "geçici koruma" kavramını tanımlamaktadır. "Geçici koruma" statüsü, acil hallerde ve özellikle toplu nüfus akınlarında uygulanabilecek ve isminden de anlaşılacağı gibi geçici bir çözüm olduğunu belirtmektedir. Yabancılara "geçici koruma" verilebileceği kabul edilirken, ülkelerinden zorunlu olarak ayrılmış, geri dönebilme imkanı bulunmayan ve acil geçici koruma isteyen kişilere yönelik Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91/1 maddesi gereğince Türkiye sınırlarına kitlesel olarak giriş yapan veya sınırları aşan kişilere geçici koruma verilebileceği kabul edilmiştir (Uzun, 2012).

Yöntem

Bu çalışmada, Suriyeli mülteciler başlıklı yayınlar, Web of Science (WoS) veri tabanında bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bibliyometrik analiz, matematiksel ve istatistiksel teknikler kullanarak belirli bir konu alanının durumunu ve gelişimini izlemeye ve değerlendirmeye yarayan bir araştırma alanıdır. Bu analizde, bibliyometrik grafik ve haritalar kullanılarak literatür görsel olarak sunulmuştur. Bibliyometrik analiz, bir disiplinin akademik yayınlarını, yazarlarını, atıflarını, anahtar kelimelerini, üretilen ülkeleri, yazarların kurum ilişkilerini, yayın yıllarını ve kaynaklarını gibi verileri gösterir. Bibliyometrik haritalar ise bilimsel literatürü görsel olarak ifade etmek için kullanılan sayısal bir yöntemdir. Farklı çeşitlerde bibliyometrik haritalar olmasına rağmen, genel amacı belirli bir alandaki veya konudaki bilimsel literatürün yapısına genel bir bakış vermektedir. Bu haritalar, alanlar arasındaki bağlantıları görmek, genel akımları izlemek ve alanda farklı bir bakış açısı kazanmaya yardımcı olur. Ayrıca, bibliyometrik haritalama, büyük miktardaki literatürle baş etmek, özet bilgiler sağlamak, farklı çalışmalar arasındaki bağlantılara bakmak, alanların büyüklükleri hakkında bilgi edinmek ve bir konu hakkında kapsamlı bilgi vermek için de kullanılır (Demir, Çiftçi & Tüfekçi, 2023).

WoS, dünyada etki değeri yüksek bilimsel çalışmaları içeren ve çok disiplinli atıf indeksi olan en geniş veri tabanlarından biridir. WoS, Eugene Garfield tarafından 1960'larda kurulan Science Citation Index'in temelini teşkil etmiş ve Thomson Reuters Bilimsel Bilgi Enstitüsü tarafından geliştirilmiştir. Bu veri tabanı, 10.000'den fazla dergiyi içerir ve dergiler, kitaplar, raporlar ve konferanslardan elde edilen çeşitli bilgileri ve atıfları listeler (Chadegani & ark., 2013). Bibliyometrik analiz yapmak için oluşturulan R Bibliometrix yazılımı (Aria ve ark., 2017) ve verileri görselleştirmek amacıyla Vosviewer yazılımı (Van Eck & Waltman, 2017) kullanılmıştır.

Bibliyometrik çalışmalar arasında, "Suriyeli mülteciler" konusunda mevcut durumu ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, 14/06/2023 tarihinde WOS'da "Syrian refugees (Title)" parametresi kullanılarak yapılan arama sonucunda toplamda 1783 çalışma bulunduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın hedefi, WOS veri tabanında yayınlanan "Suriyeli mülteciler" (Syrian refugees) başlıklı çalışmaların bibliyometrik özelliklerini incelemek ve bu özelliklere dayalı olarak ağ haritası oluşturmaktır. Araştırmada ele alınan sorular şunlardır:

1. WOS veri tabanında yer alan Suriyeli mülteciler (Syrian refugees) başlıklı çalışmaların yıllara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

2. WOS veri tabanında yer alan Suriyeli mülteciler başlıklı çalışmaların yayınlandıkları dillere göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
3. WOS veri tabanında yer alan Suriyeli mülteciler başlıklı çalışmaların yayınlandıkları dergiler ve araştırma alanlarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
4. WOS veri tabanında yer alan Suriyeli mülteciler başlıklı çalışmaların yazarları ve yazarların kurumlarına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
5. WOS veri tabanında yer alan Suriyeli mülteciler başlıklı çalışmaların yayınlandıkları ülkeler ve ülkeler arası iş birliği ağına göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
6. WOS veri tabanında yer alan Suriyeli mülteciler başlıklı çalışmaların yıllık atıf sayıları ve yayınlara göre atıflar nasıl bir dağılım göstermektedir?
7. WOS veri tabanında yer alan Suriyeli mülteciler başlıklı çalışmaların anahtar kelime dağılımı, yıllık değişim ve kullanım yoğunluğu haritası nasıl bir dağılım göstermektedir?

Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın soruları göz önünde bulundurularak öncelikle WoS'un kendi sistemi üzerinden gerçekleştirilen tanımlayıcı analizlere, ardından ise R Bibliometrix yazılımı ve VOSviewer programı ile oluşturulan haritalara ve tespit edilen verilere ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir.

Tablo 1. Genel Bilgiler

	Sayı/Oran
Zaman Aralığı	2012 - 2023
Yayın	1783
Kaynak	908
Anahtar Kelime	3184
Yazarlar	4511
Tek Yazarlı Yayın	405
Yayın Başına Ortak Yazar	2,97
Yayın Başına Ortalama Atıf	8,62
Referanslar	50309
Yayın Ortalama Yaşı	3,44
Yıllık Büyüme Oranı	%38,63

Tablo 1'de filtreleme sonucunda elde edilen verilerin genel bilgileri sunulmuştur. Tablo incelendiğinde WOS veri tabanında Suriyeli mülteciler başlıklı ilk yayının 2012 yılında yayınlandığı ve geçen 11 yıllık süreç içerisinde 1783 yayının 908 farklı kaynakta yayınlandığı, yayınlarda 3184 anahtar kelime kullanıldığı, bununla birlikte toplamda 4511 yazarın bulunduğu ve405 yayının da tek yazarlı olduğu, yayın başına düşen ortak yazar sayısının 2,97 olduğu tespit edilmiştir.

WOS veri tabanındaki Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yıllara göre dağılımı grafik 1'de sunulmuştur. Grafik incelendiğinde en çok yayın yapılan yılların 2020 (n=345), 2021 (n=327) ve 2019 (n=286) olduğu görülmektedir. Grafik bütünüyle değerlendirildiğinde, Suriye iç savaşının başladığı 2011 yılı sonrasında Suriyeli mülteciler ile ilgili akademik çalışmaların başladığı tespit edilmiştir. Bu durum, Suriye iç savaşından sonra başlayan göçlerin önemli bir araştırma konusu olarak kabul edildiğini göstermektedir.

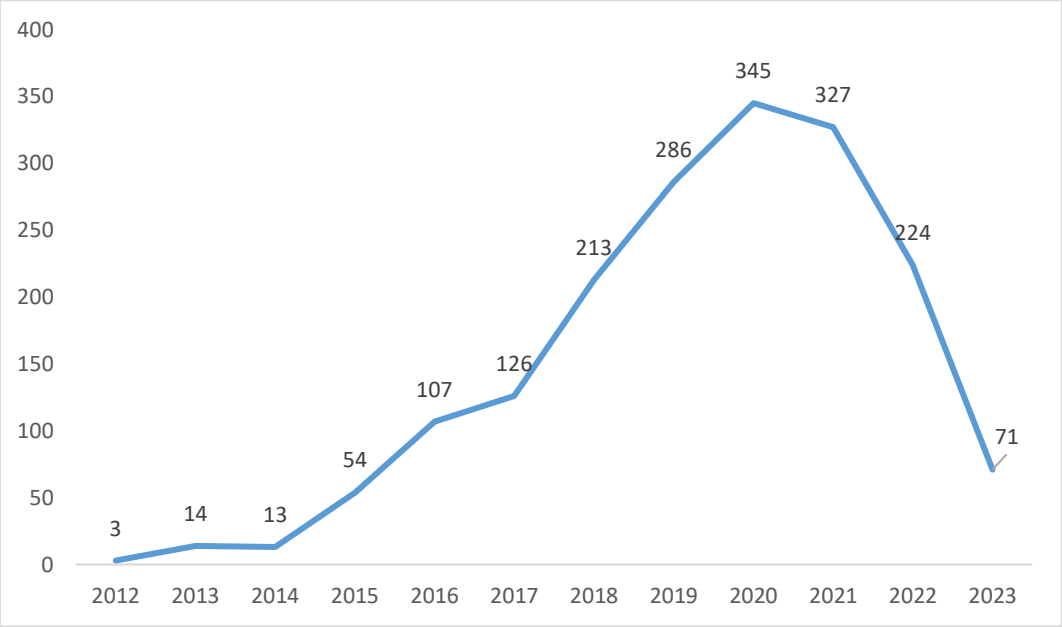

Grafik 1. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yıllara göre dağılımı

WOS veri tabanı üzerinde, Suriyeli mülteciler başlıklı akademik çalışmaların hangi dillere ait olduğunu belirlemek için hazırlanan Grafik 2'de, en çok yayın yapılan dilin İngilizce (n= 1736) olduğu ortaya konulmuştur. Bu durumun sebepleri arasında, İngilizcenin yaygın olarak dünyada bilim dili olarak kullanılması ve WOS veri tabanında bulunan yayıncıların İngilizceyi yayın dili olarak tercihleri sayılabilir. Genele baktığımızda toplam 8 farklı dilde yayın yapıldığı, Türkçe'nin ise en çok yayın yapılan ikinci dil olduğu tespit edilmiştir.

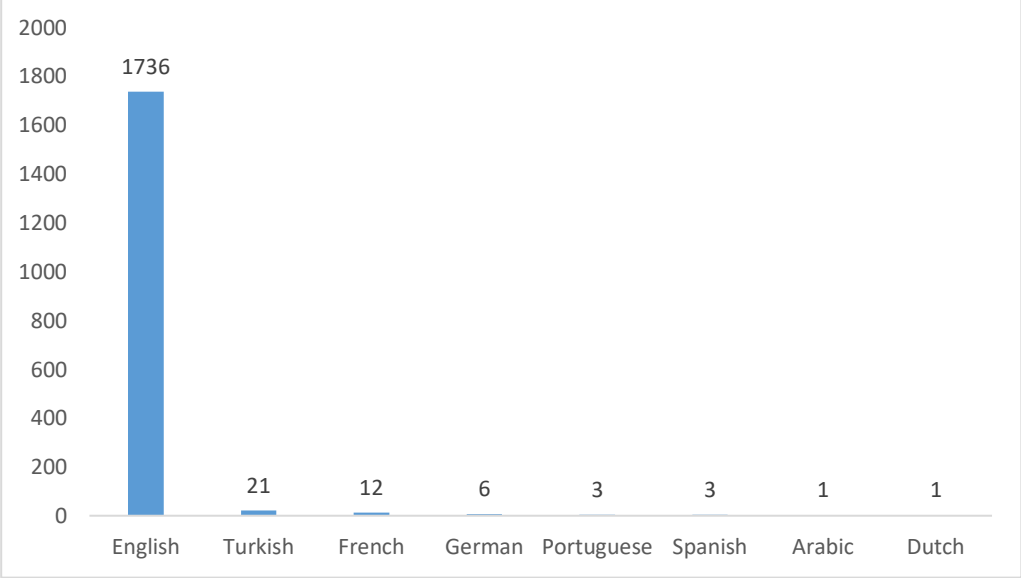

Grafik 2. Yayın diline göre Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların dağılımı

WOS veri tabanı üzerinde, Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yayımlandıkları dergilere göre dağılımını belirlemek için hazırlanan Grafik 3'te, en çok yayın yapılan ilk on dergiye yer verilmiştir. 908 dergi içerisinde ilk sırada Conflıct and Health (n=48) ve Journal of Refugee Studıes (n=48) olduğu görülmektedir.

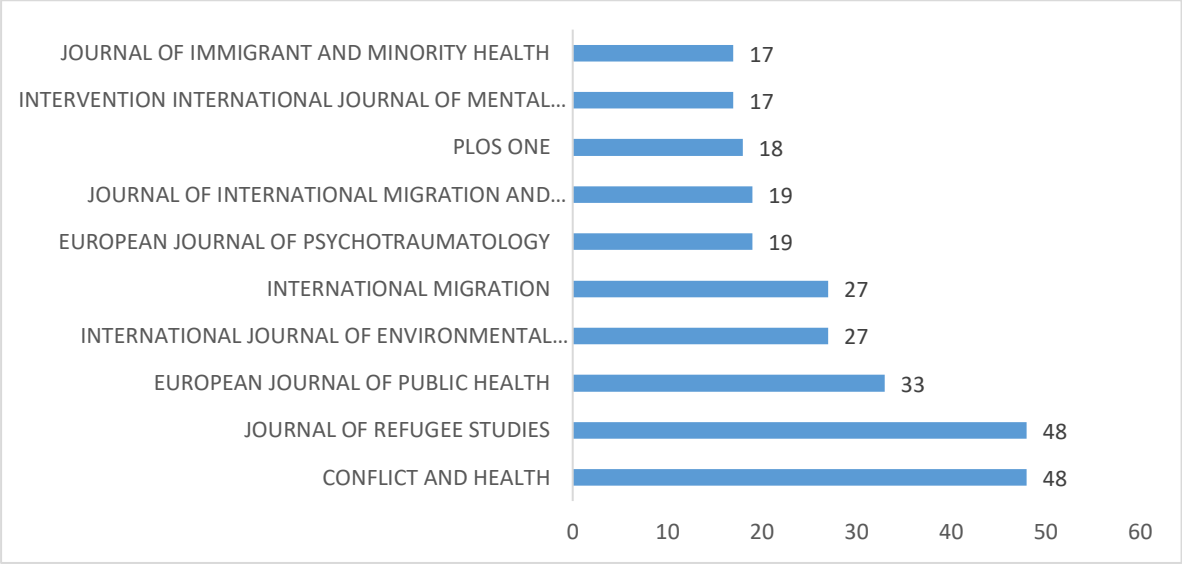

Grafik 3. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yayımlandıkları dergilere göre dağılımı

WOS veri tabanı üzerinde, Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların hangi alanlarda olduğunu belirlemek için hazırlanan Grafik 4'te, en çok yayın yapılan ilk on alana yer verilmiştir. 98 alan içerisinde ilk sırada kamu çevre iş sağlığı (n=320) geldiği, ikinci sırada demografi (n=219) olduğu görülmektedir.

Grafik 4. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların araştırma alanlarına göre dağılımı

WOS veri tabanında Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yazarlarının çalıştığı kurumlara göre dağılımı Grafik 5'te sunulmuştur. Grafikte en fazla yayın sayısına sahip ilk 10 kuruma yer verilmiştir. Veriler incelendiğinde en çok yayın yapan yazarların çalıştığı kurumlar arasında American University of Beirut (n=115) birinci sırada, University of London (n=88) ikinci sırada yer almaktadır. Ülkemizde bulunan kurumlardan biri olan Koç Üniversitesi (n=44) ise altıncı sırada yer almaktadır.

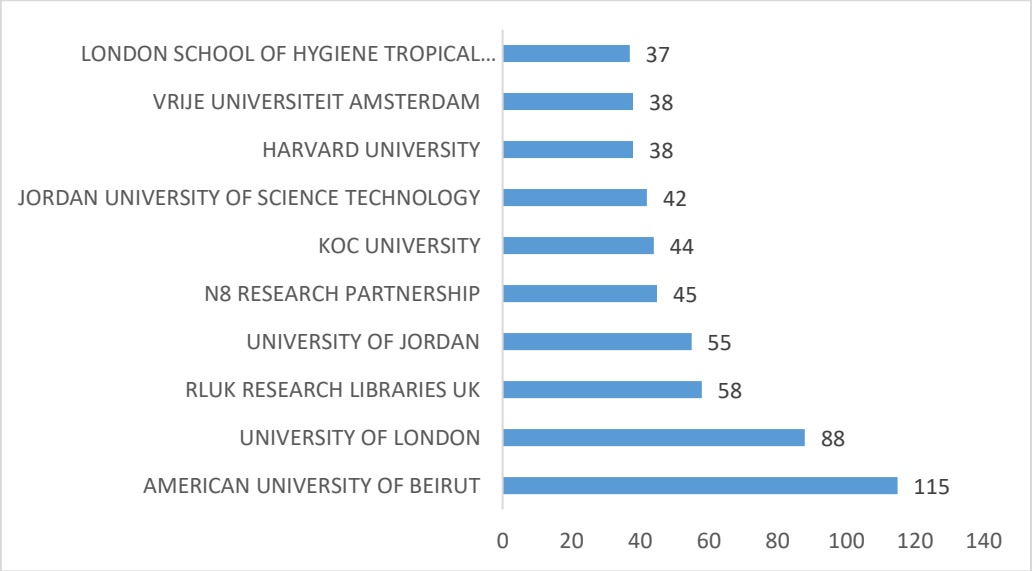

Grafik 5. Suriyeli mülteciler başlıklı yayın yazarlarının çalıştığı kurumlara göre dağılımı

WOS veri tabanında Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yazarlara göre dağılımı Grafik 6'da sunulmuştur. Grafikte sadece en fazla yayın sayısına sahip ilk 10 yazara yer verilmiştir. Grafik 6'da yer alan veriler incelendiğinde en çok yayın yapan yazarlar arasında 29 yayın ile Acartürk C. ilk sırada yer alırken sırasıyla, Cuijpers P. (n=29) ve Sijbrandij M. (n=29) yer almaktadır.

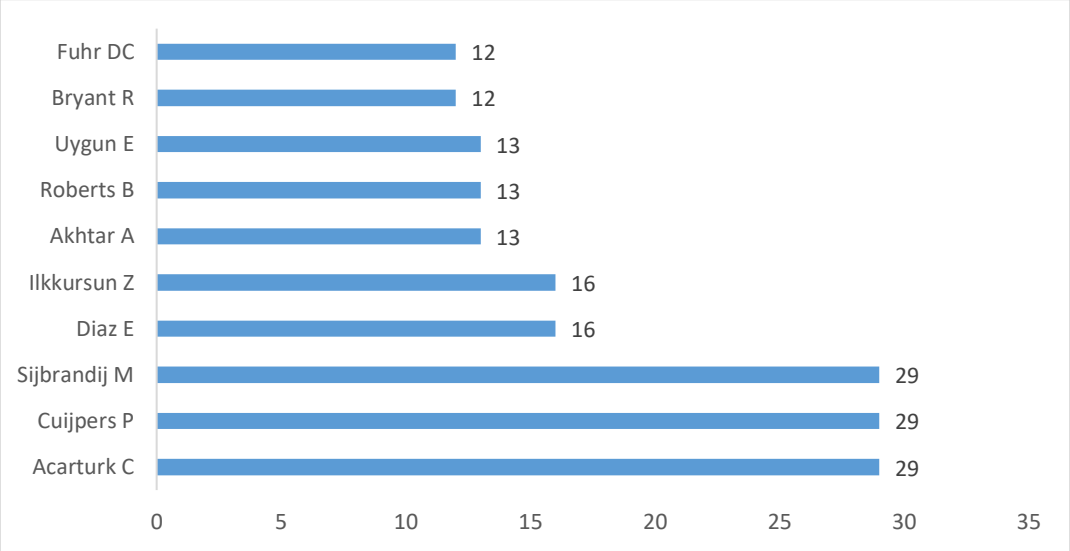

Grafik 6. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yazarlara göre dağılımı

WOS veri tabanında Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların ülkelere göre dağılımı Grafik 7'de sunulmuştur. Ülke sayısının 80 olması nedeniyle grafikte sadece en fazla yayın sayısına sahip ilk 10 ülkenin verilerine yer verilmiştir. Veriler incelendiğinde ülkeler arasında ilk sırada 455 yayın ile Türkiye yer alırken Amerika Birleşik Devletleri 452 yayın ile ikinci sırada yer almaktadır. Veri seti ilk incelendiğinde ülkemizin adı TURKEY (n=442) ve TURKIYE (n=13) olarak iki farklı şekilde yazıldığı için düzeltilip tek bir veri olarak grafikte sunulmuştur.

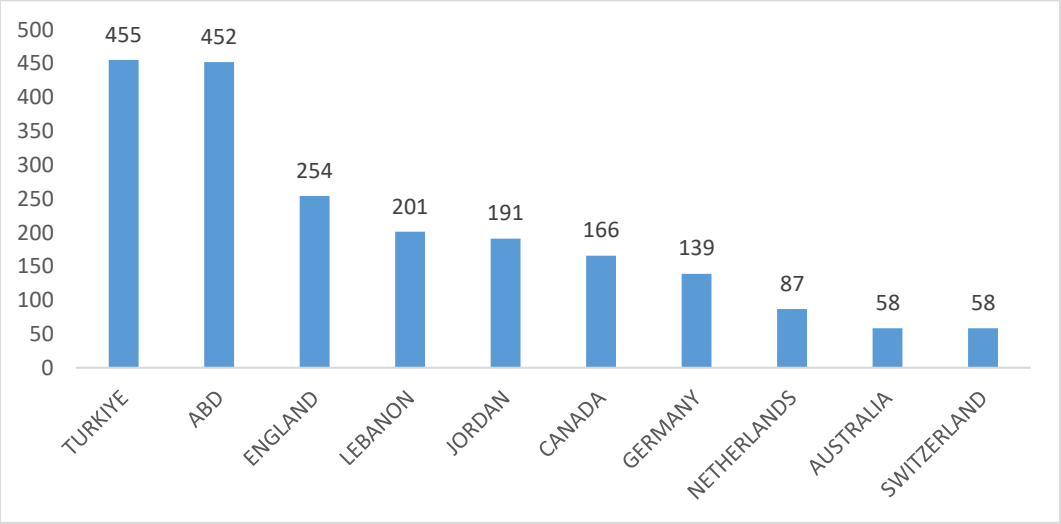

Grafik 7. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların ülkelere göre dağılımı

WOS veri tabanında Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların ülkeler arası iş birliği ağı Şekil 1'de gösterilmiştir. Şekil 1'de, farklı ülkeler arasındaki bilimsel iş birliğini görselleştirmek için Vosviewer programı kullanılmıştır. Program, her bir analiz için seçilen ülkeleri düğüm olarak göstermektedir. Düğümlerin büyüklüğü o ülkenin yayınladığı yayın sayısına göre belirlenmektedir. Düğümler arasındaki mesafe ve bağlantı çizgi kalınlığı ise, ülkeler arasındaki iş birliği yoğunluğunu ifade etmektedir. En az 5 makaleye sahip olan ülkeler analize dahil edilmektedir ve 80 ülke arasında bu kriteri sağlayan 40 ülke tespit edilmiştir. Seçilen ülkeler, benzer iş birliği profillerine sahip olanlar bir araya gelecek şekilde 5 gruba bölünmüştür. Gruplar arasında ise toplam 310 adet bağlantı çizgisi bulunmaktadır. Şekil 1 incelendiğinde sarı renk ve tonlarına yakın olan ülkelerin son yıllarda daha sık iş birliği yaptığı, mavi tonlarına yakın olanların ise geçmiş yıllarda daha fazla iş birliği yaptığı görülmektedir. Bu renk kodlaması ülkelerin iş birliklerinin sıklığının zaman içindeki değişimini göstermektedir. Şekil 1 incelendiğinde; Türkiye ve ABD'nin en fazla iş birliği yapan ülke konumunda olduğu görülmektedir. Hollanda, İrlanda ve Katar'ın yakın tarihli yayınlarda daha fazla iş birliği yaptıkları görülmektedir.

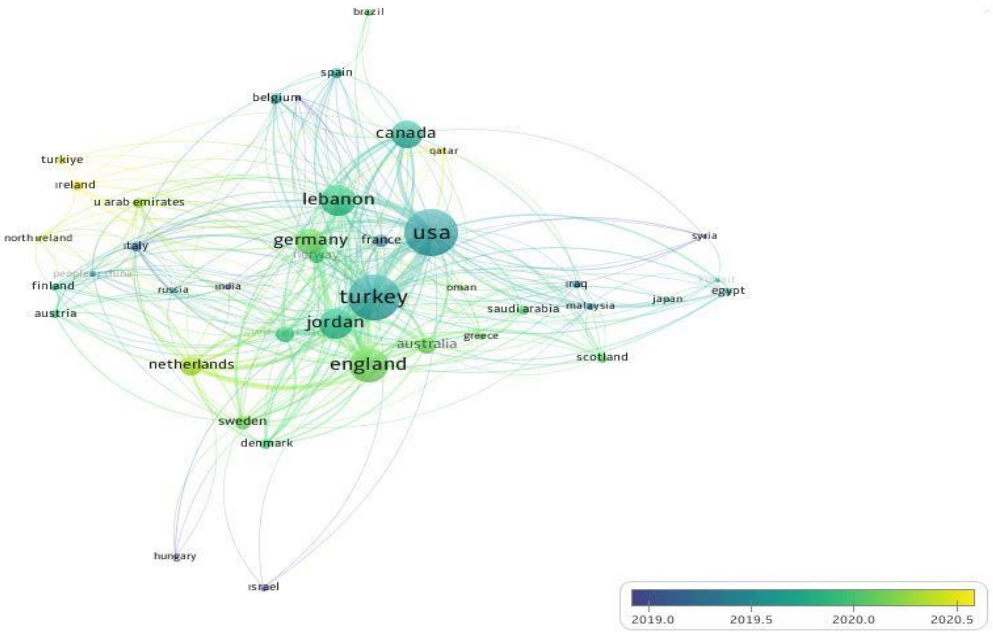

Şekil 1. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların ülkeler arası iş birliği ağı

WOS veri tabanında Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yıllara göre atıf sayılarına göre dağılımı Grafik 8'de sunulmuştur. Veriler incelendiğinde yayınlanan akademik yayınların ilk atıf verilerinin 2013 yılına ait olduğu ve 2013'ten başlayarak yıldan yıla atıf sayısının artış gösterdiği grafikte görülmektedir. 2021 yılında 4102 atıf sayısı ile en yüksek atıf sayısı elde edilmiştir.

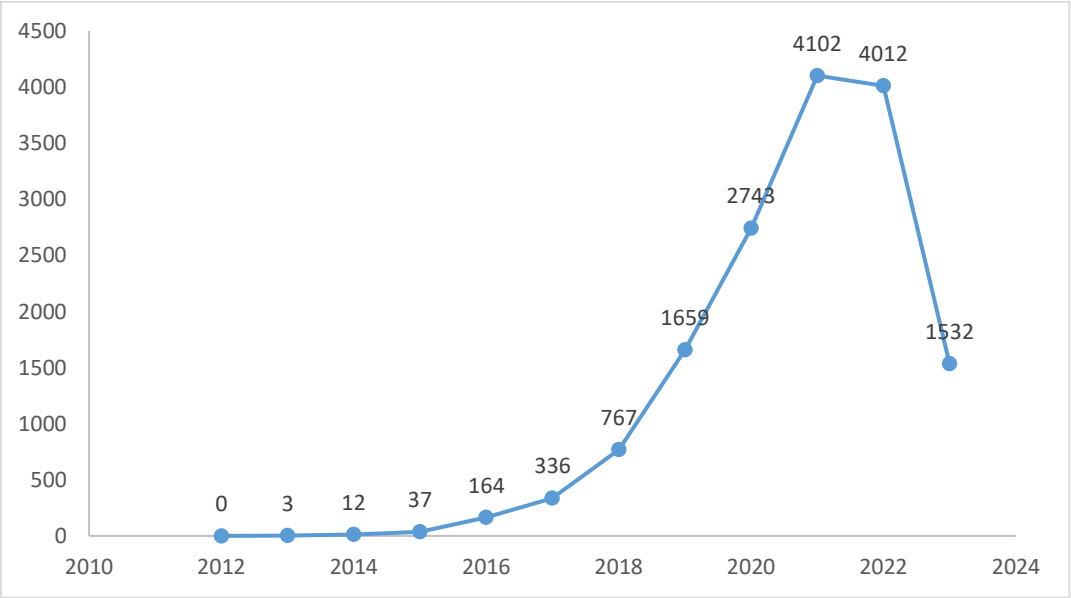

Grafik 8. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yıllık atıf sayılarına göre dağılımı

Tablo 2. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların atıf dağılımı

Yazarlar	Kaynak Adı	Atıf Sayısı	Yayın Yılı
ALPAK, G; UNAL, A; BULBUL, F; SAGALTİCİ, E; BEZ, Y; ALTİNDAG, A; DALKİLİC, A; SAVAS, HA	POST-TRAUMATİC STRESS DİSORDER AMONG SYRİAN REFUGEES İN TURKEY: A CROSS-SECTİONAL STUDY	199	2015
BABAN, F; ILCAN, S; RYGİEL, K	SYRİAN REFUGEES İN TURKEY: PATHWAYS TO PRECARİTY, DİFFERENTİAL İNCLUSİON, AND NEGOTİATED CİTİZENSHİP RİGHTS	160	2017
DEKKER, R; ENGBERSEN, G; KLAVER, J; VONK, H	SMART REFUGEES: HOW SYRİAN ASYLUM MİGRANTS USE SOCİAL MEDİA INFORMATİON İN MİGRATİON DECİSİON-MAKİNG	139	2018
DOOCY, S; LYLES, E; ROBERTON, T; AKHU-ZAHEYA, L; OWEİS, A; BURNHAM, G	PREVALENCE AND CARE-SEEKİNG FOR CHRONİC DİSEASES AMONG SYRİAN REFUGEES İN JORDAN	130	2015
TUMEN, S	THE ECONOMİC IMPACT OF SYRİAN REFUGEES ON HOST COUNTRİES: QUASİ-EXPERİMENTAL EVİDENCE FROM TURKEY	122	2016
SİJBRANDİJ, M; ACARTURK, C; BİRD, M; BRYANT, RA; BURCHERT,	STRENGTHENİNG MENTAL HEALTH CARE SYSTEMS	116	2017

S; CARSWELL, K; DE JONG, J; DİNESEN, C; DAWSON, KS; EL CHAMMAY, R; VAN ITTERSUM, L; JORDANS, M; KNAEVELSRUD, C; MCDAİD, D; MİLLER, K; MORİNA, N; PARK, AL; ROBERTS, B; VAN SON, Y; SONDORP, E; PFALTZ, MC; RUTTENBERG, L; SCHİCK, M; SCHNYDER, U; VAN OMMEREN, M; VENTEVOGEL, P; WEİSSBECKER, I; WEİTZ, E; WİEDEMANN, N; WHİTNEY, C; CUİJPERS, P	FOR SYRİAN REFUGEES İN EUROPE AND THE MİDDLE EAST: İNTEGRATİNG SCALABLE PSYCHOLOGİCAL İNTERVENTİONS İN EİGHT COUNTRİES		
GİLLESPİE, M; OSSEİRAN, S; CHEESMAN, M	SYRİAN REFUGEES AND THE DİGİTAL PASSAGE TO EUROPE: SMARTPHONE INFRASTRUCTURES AND AFFORDANCES	108	2018
WALL, M; CAMPBELL, MO; JANBEK, D	SYRİAN REFUGEES AND İNFORMATİON PRECARİTY	107	2017
OZTURK, N; AYVAZ, S	SENTİMENT ANALYSİS ON TWİTTER: A TEXT MİNİNG APPROACH TO THE SYRİAN REFUGEE CRİSİS	99	2018
ACARTURK, C; CETİNKAYA, M; SENAY, I; GULEN, B; AKER, T; HİNTON, D	PREVALENCE AND PREDİCTORS OF POSTTRAUMATİC STRESS AND DEPRESSİON SYMPTOMS AMONG SYRİAN REFUGEES İN A REFUGEE CAMP	95	2018

Tablo 2'de Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların en çok atıf alan yayın isimleri, yayın yılları ve atıf sayılarının dağılımı gösterilmektedir. En çok atıf alan çalışma Alpak, G; Ünal, A; Bülbül, F; Sagaltici, E; Bez, Y; Altindag, A; Dalkilic, A. ve Savas, H.A. tarafından yazılan, 2015 yılında yayınlanan "POST-TRAUMATİC STRESS DİSORDER AMONG SYRİAN REFUGEES İN TURKEY: A CROSS-SECTİONAL STUDY" başlıklı yayındır. En çok yayın yapan yazarlardan biri olan ACARTURK, C.'nin en çok atıf alan ilk on yayın arasında iki adet yayını mevcuttur.

WOS veri tabanında Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların ortak atıf iş birliği ağı Şekil 2'de gösterilmiştir. Yayınlar arasındaki atıf iş birliğini görselleştirmek için Vosviewer programı kullanılmıştır. Program, her bir analiz için seçilen yayını düğüm olarak göstermektedir. Düğümlerin büyüklüğü yayının atıf sayısına göre belirlenmektedir. Düğümler arasındaki mesafe ve bağlantı çizgi kalınlığı ise, yayınlar arasındaki iş birliği yoğunluğunu ifade etmektedir. Programda, en az 20 atıfa sahip olan yayınlar analize dahil edilmektedir ve bu kriteri sağlayan 146 yayın bulunmaktadır. Eşik değeri aşan yayınlar, benzer iş birliği profillerine sahip olanlar bir araya gelecek şekilde 17 gruba bölünmüştür. Gruplar arasında ise toplam 267 adet bağlantı çizgisi bulunmaktadır. Tablo 2'de bulunan verilerle eşleştirildiğinde analizin doğru olduğu görülmektedir. En fazla atıfa sayıp yayın olan Alpak, G. ve ark. (2015)'ın büyük bir düğüm olduğu ve bağlantı sayısının fazla olduğu görülmektedir.

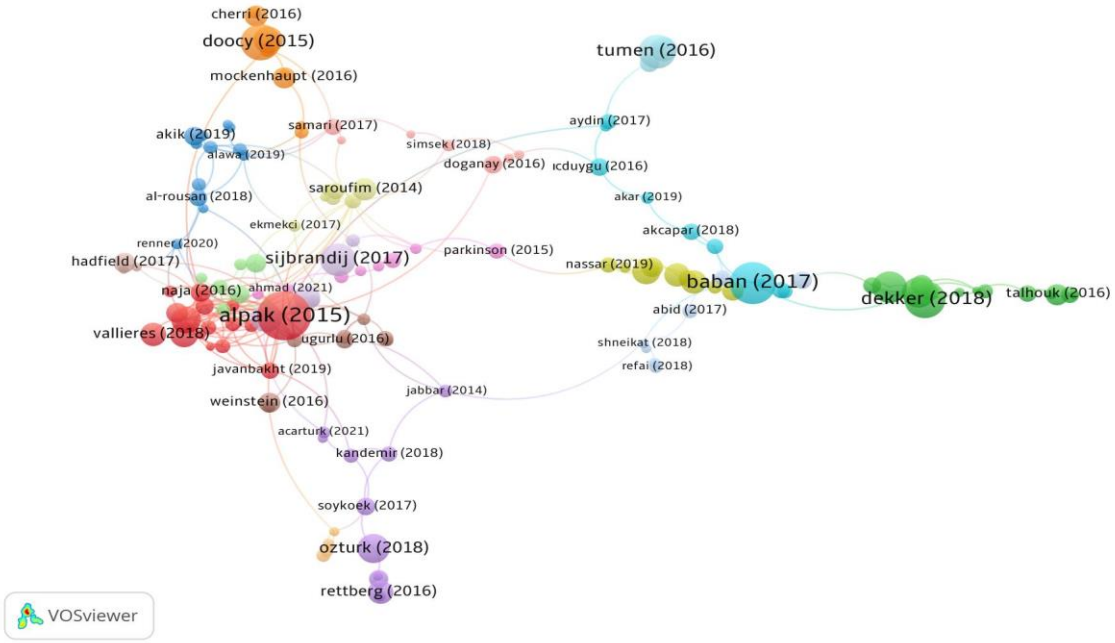

Şekil 2. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların iş birliği ağı

WOS veri tabanında Suriyeli mülteciler başlıklı yayınlarda kullanılan anahtar kelimelerden oluşturulan kelime bulutu Şekil 3'te gösterilmiştir. Veri seti incelendiğinde toplamda 3184 anahtar kelime kullanıldığı tespit edilmiştir. Eşik değeri en az 5 olan anahtar kelimelerin kullanım sıklığının analizi sonucunda 169 kelimenin eşik değerini geçtiği tespit edilmiştir. Anahtar kelime bulutu incelendiğinde yayınlarda Suriyeli Mülteciler (n=395), Mülteciler (n=375), Suriye (n=197), Mülteci (n=152) ve Türkiye (n=146) gibi anahtar kelimelerin en çok kullanıldığı görülmektedir.

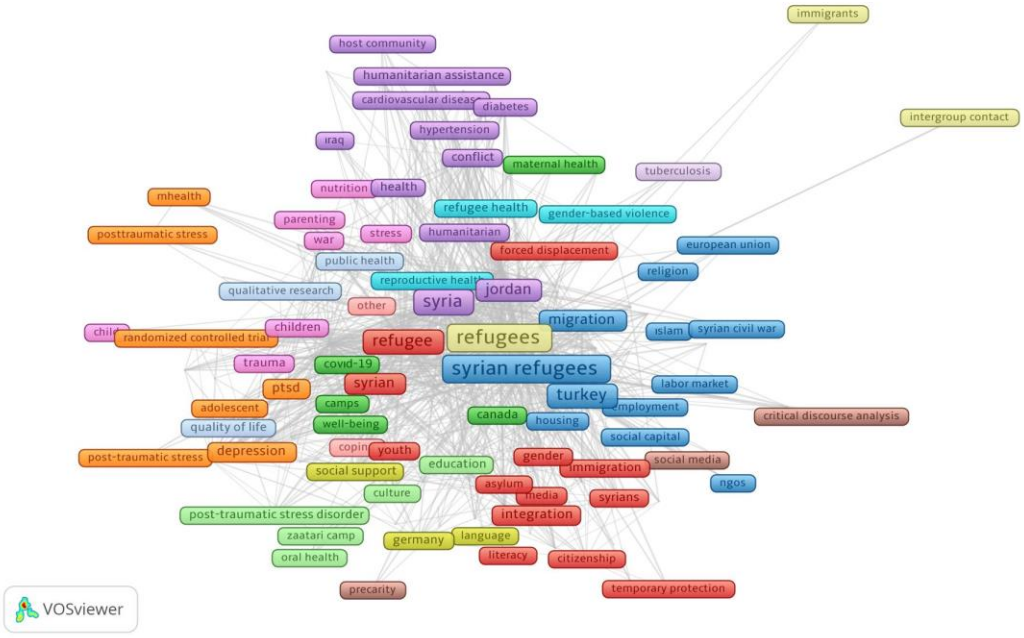

Şekil 3. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların anahtar kelime bulutu

WOS veri tabanında Suriye mülteciler başlıklı yayınlarda kullanılan anahtar kelimelerin yıllık kullanım sıklığı Şekil 4'te gösterilmiştir. Gözlemlenen 66 farklı anahtar kelime arasında,

sarı renklere yakın olan terimlerin son yıllarda daha sık kullanıldığı, mavi tonlarına yakın olanların ise geçmiş yıllarda daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Bu renk kodlama, anahtar kelime kullanım sıklığının zaman içindeki değişimini göstermektedir. Şekil incelendiğinde; kadın (women), covid-19 ve göçmenlik (immigration) gibi kavramların yakın tarihli yayınlarda daha çok kullanıldığı görülmektedir.

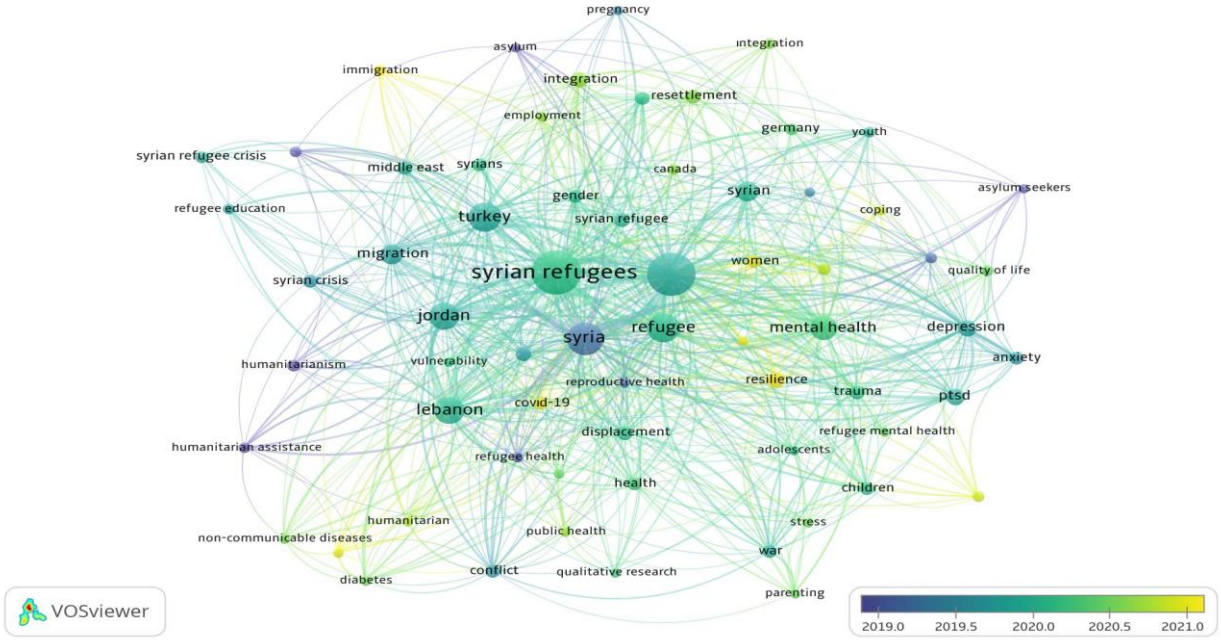

Şekil 4. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların anahtar kelimelerinin yıllık dağılımı

WOS veri tabanında Suriye ile ilgili araştırmalarda kullanılan anahtar kelimelerin yoğunluk haritası şekil 5'te gösterilmiştir. Bu haritada anahtar kelimelerden en çok kullanılanlar daha sarı (Suriyeli Mülteciler (Syria refugess), Mülteci (Refugee), Suriye (Syria) ve Türkiye) olarak görülürken, renkler mavi tonlarına yaklaştıkça kelime kullanım yoğunluğunun azaldığı gözlemlenmiştir.

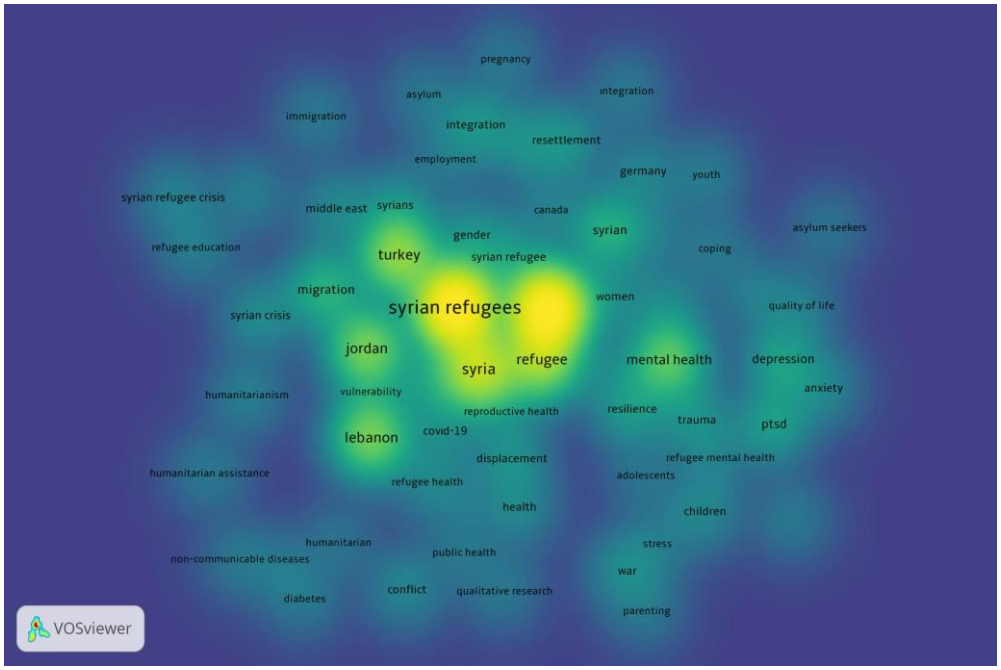

Şekil 5. Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların anahtar kelime yoğunluk haritası

Sonuç

Makaleler, akademik bilgi üretimi ve yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda makaleler, bilimsel bilginin sistematik bir şekilde üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemleriyle yapılan çalışmalar, konuların ve alanların yoğun olduğu yerleri belirleyerek bilim insanlarına yol göstermektedir. Bu yüzden, herhangi bir bilim alanında araştırma yapmak isteyen akademisyenlere destek olmaktadır. Bununla birlikte, benzer konuların tekrar tekrar araştırılmasından ziyade, önceki yayınlardan faydalanarak eksik bilgilerin belirlenmesine veya daha önce hiç araştırılmamış konuların tanımlanmasına katkıda bulunulmaktadır.

Bibliyometrik analizler, bilimsel disiplinlerde giderek daha önemli hale gelen bir araçtır ve araştırmacıların bir alana ilişkin verilere panoramik bir bakış açısıyla ulaşmasına olanak tanır. Yayın sayısı arttıkça, geleneksel yöntemlerle bu yayınlardan anlamlı veriler elde etmek zorlaşır. Bu sebeple, araştırma yönlerinin belirlenmesi bilimsel alanların ve entelektüel yapıların yanı sıra sektörel ve kamusal uygulamalar için de kritik bir öneme sahiptir. Yeni araştırmaların yanı sıra mevcut uygulamaların geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için de gereklidir.

Bu çalışmada, bibliyometri analizi yapabilme yeteneğine sahip olan iki yazılım kullanılmıştır. R programı, açık kaynaklı ve birçok analiz yapma imkânı sunan kütüphaneleri ile birçok kullanıcının faydalanabileceği çözümler sunar. Vosviewer adlı bir diğer yazılım, bibliyometri analizi yapmak isteyen araştırmacılara kullanımı kolay bir araç sunarak görsel ifade yeteneğiyle destek sağlar. Vosviewer ve R yazılımı, araştırmacıların araştırma sorularına yaratıcı ve ilgi çekici cevaplar bulabilmeleri için oluşturulan verimli yazılımlar olarak kullanılabilir.

Bu çalışmada, WOS veri tabanında yayınlanmış olan Suriyeli mülteciler başlıklı yayınların yıl, yayın dili, yazar, kaynak, ülke ve araştırma alanları gibi özellikleri belirlenmiş ve R ve Vosviewer yazılımları kullanılarak bu veriler şekil ve grafiklerle görselleştirilerek bibliyometrik analiz yapılmıştır. Araştırma, 2012-2023 yılları arasında yayınlanmış 1873 yayını içermektedir. Yayınlar, yıllara göre incelendiğinde Suriye iç savaşının başladığı 2011 yılının sonrasında Suriyeli mülteciler ile ilgili akademik çalışmaların başladığı tespit edilmiştir. En yüksek yayın sayısının ise 2020 yılında 345 yayınla kaydedildiği belirlenmiştir. Yayınların çoğunlukla İngilizce dilinde olduğu görülmüştür. "Conflıct and Health" ve “Journal of Refugee Studıes” dergileri 48 yayın ile en yüksek akademik yayın sayısına sahip dergiler olarak saptanmıştır. “Kamu çevre iş sağlığı” (n=320) ve “demografi” (n=219) en çok yayın yapılan alanlar olarak tespit edilmiştir. Araştırmada, en fazla yayın yapan kurumlar olarak "American University of Beirut" ve "University of London" tespit edilmiş olup ülkemizde bulunan kurumlardan biri olan “Koç Üniversitesi” 44 yayın ile altıncı sırada yer almaktadır. "Acartürk C." isimli yazarın 29 yayın ile en çok yayın yapan yazar olduğu görülmüştür. Türkiye 455 yayın ve ABD ise 452 yayın ile en çok akademik yayın üreten ülkeler olarak belirlenmiştir. Vosviewer programı kullanılarak yapılan ağ analizi sonucunda, ülkelerin iş birliği yoğunluğu belirlenmiş ve ülkeler 5 farklı gruba ayrılmıştır. Bu gruplar arasında toplamda 310 bağlantı çizgisi bulunmuştur. Sonuçlar Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri’nin en fazla iş birliği yapan ülke konumunda olduğu görülmektedir. İrlanda, Katar ve Hollanda’nın yakın tarihli yayınlarda daha fazla iş birliği yaptıkları görülmektedir. Yayınların ilk atıf verilerinin 2013 yılına ait olduğu ve 2013’ten başlayarak yıldan yıla atıf sayısının artış gösterdiği ve 2021 yılında 4102 atıf sayısı ile en yüksek atıf sayısı kaydedilmiştir. En çok atıf alan çalışma Alpak, G; Unal, A; Bulbul, F; Sagaltici, E; Bez, Y; Altindag, A; Dalkilic, A ve Savas, H.A. tarafından yazılan, 2015 yılında yayınlanan “POST-TRAUMATİC STRESS DİSORDER AMONG SYRİAN REFUGEES İN TURKEY: A CROSS-SECTİONAL STUDY” başlıklı yayındır. Anahtar kelimeler analiz edildiğinde, Suriyeli mülteciler başlıklı akademik yayınlarda en sık Suriyeli Mülteciler (n=395), Mülteciler (n=375), Suriye (n=197), Mülteci (n=152) ve Türkiye (n=146) gibi terimlerin daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra güncel çalışmaların anahtar

kelimelerinin analizi yapıldığında kadın, covid-19 ve göçmenlik gibi kavramların yakın tarihli yayınlarda daha çok kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışma, Suriyeli mülteciler alanında araştırma yapacak olan araştırmacılar için konunun genel yapısı hakkında fikirler sunmaktadır. Araştırmacılar, bibliyometri analizleri aracılığıyla geniş bir perspektiften mevcut araştırma konularını inceleyerek ve ilgili literatürde hangi konuların üzerinde çalışıldığını, eğilimleri ve potansiyel araştırma konularını belirleyerek fikir sahibi olabilirler.

Kaynaklar

Acar, F. (2019). Türkiye-Avrupa Birliği Mülteci Politikaları ve Suriyeli Mülteciler. Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET000472.pdf

Altundeğer, N. & Yılmaz, M. E. (2016). İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 289-301

Aksöz, E. O. & Yücel, E. (2020). Engelli Turizmi Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 388-404.

Atabay, E., Çizel, B. & Ajanovic, E. (2019). Akıllı Şehir Araştırmalarının R Programı ile Bibliometrik Analizi. 20. Ulusal Turizm Kongresi, 16-19 Ekim 2019, Eskişehir, (s. 1130-1136).

Chadegani, A. A., Salehi, H., Yunus, M., Farhadi, H., Fooladi, M., Farhadi, M., &Ebrahim, N. A. (2013). A comparisonbetween two main academic literatüre collections: web of science and scopus data bases. *Asian Social Science*, 9(5), 18-26. https://doi.org/doi:10.5539/ass.v9n5p18

Demir, H. & Erigüç, G. (2018). Bibliyometrik Bir Analiz ile Yönetim Düşünce Sisteminin İncelenmesi. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2), 91-114.

Demir, Y., Çiftçi, G. E. & Tüfekçi, İ. (2023). Kadına Yönelik Ekonomik İstismara İlişkin Bibliyometrik Bir Analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(1), 552-572.

Dulkadir, D. (2017). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacı Krizi ve Suriyelilerin İç Hukuktaki Statüleri. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1 (2), 21-36

Kalebaşı, A. & Güngör, F. (2019). Suriyeli Ortaöğretim Öğrencilerinin Akademik ve Sosyal Uyum Deneyimleri: Üsküdar'da Nitel Bir Çalışma. *Turkish Studies - Social Sciences*, 14(4), 1525-1545. http://doi.org/10.29228/TurkishStudies.22976

T.C.İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2023). Geçici Koruma. (16.06.2023 tarihinde https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 adresinden ulaşılmıştır)

Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 12-29.

Uzun, E. (2012). Geri Göndermeme (Non-Refoulement) İlkesinin Uluslararası Hukuktaki Konumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 8(30), 25-58.

Üstün, K. & Vargün, B. (2022). Göç, Göçmen ve Hafıza, İnsana Dair Ankara ve Van'da Yaşayan Suriyeli ve Afganistanlı Göçmenler. Kadriye Şahin (Ed.) & Mustafa Çapar (Ed.), *Arafta ve Mobil Göç Olgusuna Disiplinlerarası Bir Yaklaşım* içinde (s. 43-64). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları

Sezik, M. & Ağır, O. (2016). Suriye'den Türkiye'ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 96-116

Şen, E. (2021). İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu: Suriye İç Savaşı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik

Sönmez, V. & Alacapınar, F.G. (2016). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Anı Yayıncılık

Öztürk, T. & Boyacı, E. (2022). Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkisine Yansıması: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme. *Alanya Akademik Bakış*, 6(1), 1809-1823

Van Eck, N. J. & Waltman, L. (2017). Citation-Based Clustering Of Publications Using Citnetexplorer And Vosviewer. *Scientometrics,* 111(2), 1053-1070

Zhang, S. J. & Lyu, P. H. & Yan, Y. (2015). Global Geographical And Scientometric Analysis Of Tourism-Themed Research. *Scientometrics*, 105(1), 385–401

Yıldız, Ö. (2013). Türkiye kamplarında Suriyeli Sığınmacılar: Sorunlar, Beklentiler, Türkiye ve Gelecek Algısı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 140-169.

Montessori Eğitim Sisteminin Gelenekselleşmiş Eğitim Metotuyla Karşılaştırılması

Muzaffer BÖGE[1]

Giriş

Akademik olarak ölçülmüş en başarılı eğitim sistemi olan Montessori Eğitim Modeli, pedagog Maria Montessori tarafından geliştirilmiş olup her çocuğun bireysel becerileri, ilgi alanı, öğrenme hızı ve karakter özelliğine uygun bir eğitim ve öğretim planı hazırlamayı temel alan bir yaklaşımdır. Montessori eğitim modeline göre; sosyal, kültürel, eğitimsel, yaşamsal aktivite ve fırsatlara tüm toplum üyeleri ile birlikte, eşit düzeyde erişimde güçlük yaşayan bütün çocukları kapsamakta ve bu çocukların diğer akranlarıyla birlikte eğitim alma hakkını vurgulamaktadır.

Montessori, "Eğitimde metot değil, insan kişiliği göz önüne alınmalıdır." sözüyle geliştirdiği eğitim yönteminin her çocuğun özel ve tek oluşuna dayandığını ve çocuğa öğrenmek ve gelişmek için özgür ve özgün bir ortam sunduğunu vurgulamaktadır. Montessori eğitim yönteminin temeli çocukların doğal olarak öğrenme süreci içinde bulundukları 'oyun'dur. Montessori eğitiminde öğrenme, çocukların ilgi alanlarına, hazır bulunuşluklarına ve öğrenme tarzlarına uygun bir şekilde ilgi çekici ve karşılıklı etkileşim halinde sunulur. Bu, çocukların öğrenme sürecinde aktif bir rol oynamalarına izin verir.

Montessori tekniğinin hedefi çocuğun fiziksel, ruhsal, sosyal, zihinsel ve duygusal bütünlüğünü ve gelişimini sağlamaktır. Sınıf içi etkinlikler pasif öğrenme süreçlerini değil kişisel keşifleri geliştirecek şekilde tasarlanır. Çocuk, sadece akademik başarısıyla değil, tüm beceri ve tutumlarıyla bir bütün olarak kabul edilir. Montessori sınıflarında saygı atmosferi vardır ve çocuklar çalışacakları projeleri, süresini ve kiminle çalışacaklarını kendileri seçer. Montessori'ye göre çocuğun çevresi ile olan etkileşimi, onun zihinsel ve fiziksel birliğini ortaya çıkarır (Lillard, 1973). Dolayısıyla çocuk baskı altında kalmadan kendi çevresini kendisi oluşturarak gelişimine de katkı sağlar.

Montessori sınıflarında her zaman arkadaşlarına karşı saygı atmosferi vardır ve öğrenciler çalışacakları projeleri, süresini ve kiminle çalışacaklarını kendileri seçer. Bunun yanı sıra Montessori uygulamaları çocuğun yeterlilik (ben bunu yapabilirim) öz-disiplin (kendi sınırlarımı çizebilirim) ve sosyal farkındalık (çevremle ilişkilerimi yönetebilirim) becerilerini de geliştirmeyi önemser.

Montessori, dünyada 76 ülkede ve 5000'den fazla okulda uygulanmakta ve başarılı sonuçlar alınmaktadır. İtalya'da uygulanmaya başlanan Montessori eğitimi olmakla beraber; ABD'de 1909, Kanada'da 511, Almanya'da 318, Hollanda'da 228, Estonia 59, Pakistan'da 23, Ekvator'da 15, Sudi Arabistan'da 4, Etiyopya'da 2 okulda uygulanmaktadır. (Montessori ve Kaynaştırma Eğitimini Geliştirme Derneği) Günümüzde, dünya çapında başarılı olan birçok girişimci ve yöneticilerin çocukluk yıllarından itibaren Montessori eğitimi aldıkları bilinmektedir. İngiliz Kraliyet Ailesi, Facebook kurucusu Marc Elliot Zuckerberg, Amazon sitesinin kurucusu Jeff Bezos ve Google kurucuları Larry Page ile Sergey Brinn, Montessori eğitiminin tanınan en başarılı örneklerindendir.

[1] Öğretmen, Selçuklar Anaokulu,

Günümüzde uygulanan eğitim yöntemleri arasında birçok seçenek bulunmaktadır. Her eğitim yöntemi farklı özellikleri ile dikkat çekmektedir. Çünkü eğitim yöntemleri belirli amaçlar doğrultusunda uygulanmaktadır. Montessori eğitiminin ana felsefesinde bulunan kapsayıcı eğitim, tüm çocukların bireysel özellikleri dikkate alınarak sunulan genel bir eğitimdir. Bu eğitimde çocukların gelişimsel ve sosyokültürel gereksinimleri ön planda tutulmaktadır. Gerekli koşullar sağlanarak çocukların eğitim almaları sağlanmaktadır. Klasikleşmiş geleneksel eğitim sistemi sınıfa, Montessori eğitim tekniği ise bireye eğitim vermeyi amaçlar.

Klasikleşmiş sınıflarda öğretmen bilgiyi sınıftaki öğrencilere farklılıklarını dikkate almadan aynı anda anlatır. Bu anlatım çoğunlukla tahtada yapılan tek taraflı bir sunumu içerir. Sunumun ardından da öğrencilerle ortak etkinlikler yaparak öğrenmenin pekiştirilmesini sağlar. Fakat Montessori tekniğinde öğretmen her çocuğun farklı düzeylerde ve farklı etkinliklerle öğreneceğinin farkındadır. Bu teknikte amaç çocukların reel dünyaya adım attıklarında, kendi potansiyellerinin farkında, öğrenme ve gelişime açık, sosyal ilişkileri gelişmiş kişiler olmalarını desteklemektir. Öğretmen burada bir nevi yol gösteren kişi görünümündedir. Yani öğretmen sınıfa liderlik etmek yerine öğrencilerin bireysel öğrenme rehberi olarak kabul edilir. Montessori bir insanın başka bir insan tarafından eğitilebileceğine inanmamaktadır. Bu nedenle Montessori okullarında eğitim bir çeşit 'kendi kendini eğitme' diye de tanımlanabilir. Sadece çevre, çocuğun gereksinimine göre amaçlı, planlı ve kontrollüdür (Orem, 1970).

Geleneksel eğitimde kural ve sınırlar, Montessori'de ise daima kişisel özgürlükler vardır. Geleneksel eğitimde ders programı okulları açılmadan eğitim yılının başında belirlenir ve bütün yıl boyunca uygulanır. Derslerin ve araların kaç dakika süreceği, hangi dersin kaç saat olacağı hatta sınıflarda her öğrencinin nereye oturacağı kurallar çerçevesinde bellidir. Bir Montessori tekniğinin uygulandığı sınıfta ise öğrenci hangi dersi, hangi konuyu öğrenmek istediğine kendisi karar verebilir. Sınıfın farklı alanlarında, farklı çalışmalar yapabilir. Öğrenciler nereye oturmak istediklerine kendisi karar verir; istedikleri zaman sınıf içindeki farklı çalışma köşelerinde arkadaşlarıyla ya da bireysel çalışabilirler. Fakat tüm bu özgürlüklerinde belirli bir çizgisi vardır.

Gelenekselleşmiş eğitim sisteminde hazır hap bilgi öğrenciye verilir. Fakat Montessori eğitim tekniğinde bilginin keşfedilmesi sağlanır. Bilgiyi kendisinin sorgulaması ve keşfetmesi amaçlanmaktadır. Bu keşfedici öğrenme ortamını da rehber olan öğretmen sağlayacaktır.

Geleneksel eğitim sınıfta kara tahtayla ve kitaplarla, Montessori tekniği ise gerçek malzemelerle öğretmeyi amaçlar. Geleneksel sınıfların en önemli öğrenme malzemesi, materyali kitaplardır. Öğrenciler, deneyerek keşfederek değil tekdüze okuyarak öğrenirler. Montessori tekniği uygulanan sınıflarında ise ortalama bir eğitim ortamına göre çok daha fazla materyal vardır. Kitaptan tekdüze bir öğrenme yerine, özel tasarlanmış malzemelerle dokunarak, deneyerek, keşfederek ve problem çözerek öğrenmenin gerçekleşmesi sağlanır.

Ülkemizdeki yıllardır uygulanan klasik gelenekselleşmiş eğitim modeline göre tüm öğrencilere aynı müfredat belli bir sürede uygulanmaktadır. Bu modelden dolayı bazı öğrenciler başarılı bazı öğrenciler de başarısız olmaktadır. Başarısız olmalarının nedeninde günümüz çocuklarının algısı daha fazla açık ve daha fazla uyarıcılı bir çevreye sahip olmaları yatmaktadır.

Karabük Üniversitesi'nde; Yasemin YÜCESAN tarafından yapılan araştırma tezinde, Montessori eğitimi alan ve almayan 30 çocuk üzerinde, 'Problem Davranış' konulu inceleme yapılmıştır. Araştırma sonucunda; Montessori eğitimi alan çocukların problem davranışlarının, Montessori eğitimi almayan çocuklardan daha düşük olduğu ve Montessori eğitim modelinin, çocukların problem davranışlarını azaltmada etkili bir eğitim modeli olduğu sonucuna varmıştır. (Yücesan,2017)

Lillard (2008) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada Montessori okuluna devam eden çocuklar ile geleneksel okullara devam eden çocukların sosyal ve akademik becerileri karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Montessori eğitimi alan çocukların geleneksel eğitim alan çocuklara göre daha iyi sosyal beceriler sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Farklı araştırmalara bakıldığında Gleen (2003) tarafından yapılan bir araştırmada yetişkinlikte Montessori eğitiminin etkileri değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında Montessori eğitiminin çocukların akademik ve sosyal gelişimlerinde olumlu etkiler yaptığını ortaya koymuştur. Ayrıca Montessori eğitimi ile alan yetişkinler, Montessori eğitimi esnasında edindikleri tecrübelerin şu anki akademik, kişisel ve sosyal gelişmişliklerinde pozitif katkıları olduğunu ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Glenn, C. M. (2003). The Longitudinal Assessment Study (LAS): Eighteen Year Follow-Up. Final Report. ED478792

Koçyiğit, S. (2008). Montessori Eğitimi Alan ve Almayan Anaokulu Öğrencilerinin Sosyal Becerilerinin Karşılaştırılması

Lillard, P.P. (1973). Montessori, A Modern Approach. Schocken Books, s.159, New York.

Lillard, A. (2008). Montessori Life: A Publication of the American Montessori Society, v20, n4, p20–25. EJ819577

Orem, R.C. (1970). Montessori, Her Method and The Movement. Capricorn Books, s. 121, New York.

Vuslat, O. ve Akyol, K. A. (2006). Çocuk eğitiminde montessori yaklaşımı. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı I

Gülten Akın'ın Şiir Evrelerinde Değişen Kadın Teması

Nilda PAŞAOĞLU

Giriş

Gülten Akın, Türk şiiri içerisinde kadının durumunu yansıtan ender şairlerdendir. Gelenekçi bir toplum içinde yetişen kadına, çevresi tarafından yüklenen sorumlulukları betimleyen ve bu sorumluluklar karşısında kadına bir duruş belirler. Akın'ın bu tutumu geliştirmesinin temeli geniş bir coğrafyada gözlem yapmış olması yatar. Kırsal kesimdeki kadınları da kent kadınları gibi sosyal çevre tarafından bu algıyı şiirin dili içerisinde öğretici ve keskin bir tutumla değil, ince bir söylemle dile getirir. Gülten Akın'ın şiirlerinde yansıttığı kadın sorunsalının incelenmesinden önce onun kadını birey olarak nasıl algıladığı, toplumun kadına bakış açısına yönelik saptamalarını belirlemek gerekir. Bu noktada şu göze çarpar: Erkeğin üstün tutulduğu bir toplum yapısı içerisinde kadın daha çok etken erkeğin, edilgen desteği görevini üstlenir; yaşamın akışı üzerinde herhangi bir etkinliği söz konusu değildir. Ne var ki bu edilgenliğe rağmen kadın, yaşananlardan sorumlu tutulan; erkeğin her şekilde sorumluluğunu alan ve binanın ana kolonu gibi onu ayakta tutması gereken taraftır. Binada olacak herhangi bir sarsıntı ya da aksaklık durumunda öncelikle ana kolon incelenecek, suç ona atılacaktır. Kadın ev içerisinde kalıp bütün hayatını bu binayı ayakta tutmaya adamalıdır. Bu eve hapsedilmenin temelinde kadının bir birey olduğunu unutmasını sağlamak bulunur. Ev dışına fiziksel olarak çıkmasa bile gördükleri duydukları sayesinde düşünsel boyutta dışa açılabilen kadın, önce kendi zihninde birey olma düşüncesini oturtur. Bu gerçeği benimsedikten sonra kadın binada olabilecek her türlü yıkıntıya karşı koyabilmekte, kendisine yüklenen sorumluluklardan sıyrılmaktadır. Gülten Akın, şiirlerinde eve hapsedilen edilgen kadın ve evin dışarısına çıkıp birey olma bilincine erişen etken kadını inceler.

Gülten Akın'ın şiir evrelerinde kadın teması, şairin yaşamındaki dönüşümlere verilen referanslarla incelenmiştir. Şiirin ve Dilin Bilinci isimli çalışmadaki "Şair Ana" başlıklı yazısında, Gülten Akın şiirinin üç evrede geliştiği görülür. Birinci evre Bireyci 1952 ile 1964 yılları arasındaki süreçte yayınlanan R*üzgâr Saati, Kestim Kara Saçlarımı, Sığda* kitaplarını; ikinci evre Toplumcu Gerçekçi'de *Kırmızı Karanfil, Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı, Ağıtlar* ve *Türküler, Seyran, İlahiler, 42 Günün Şiirleri*; üçüncü evre Bireşim'de 1991 yılında yayınlanan *Sevda Kalıcıdır*'la başlayıp *Sonra İşte Yaşlandım*'ı 1995 ve *Sessiz Arka Bahçeleri*'yle *Beni Sorarsan* adlı kitabıyla devam eder.

Gülten Akın'ın Bireyci Dönemi'nde Kadın Teması

Gülten Akın'ın ilk dönem şiirinde kadın teması, egemen ataerkil sisteme itirazını çoğu zaman kapalı bir şekilde dile getiren bir kadın öznenin duygu düşünce ve eylemleri çerçevesinde ele aldığı görülür. Kadının içinde bulunduğu durumu betimleyen şair, bu çerçevede kadın benliği, annelik, toplum baskısı altında yaşamak zorunda kalan kadın, toplumun kadın algısı gibi alt izlekleri de ele alır.

Rüzgâr Saati'nden açık ve vurgulu biçimde sergilenen kadın benliği, karşımıza ilk olarak halk arasında coşkulu ruh hali açısından ayrıksı bulunan ilk olarak halk arasında coşkulu

ruh hali açısından ayrıksı bulunan kızlara yakıştırılan ve sevimli bir çağrışımı olan "deli kız" sıfatıyla çıkar. Deli Kızın Türküsü I, II, III, " başlıklı şiirlerinin deli kızı âşıktır. Üç şiirde de karşılıklı olup olmadığı belli olmayan, daha çok benin romantik duygulanımlarının ön plana çıkarıldığı bir aşk anlatılır. Duygularına sahip çıkan genç kız, onları cesur ancak bir o kadar da naif ifadelerle anlatır: *"Elimi uzatsam tutamasam\ Olanca sevgimi yalnızlığımı\Düşünsem hayır düşünemesem\ Senin hiç haberin olmasa\ Senin hiç haberin olmaz ki\ Başlar biter kendi kendine o türkü"* .[1] Deli kızı ne duygularından kaçmakta ne onlardan utanmakta ne de sahip çıktığı bu duyguları alışılagelen erkek söylemiyle anlatır. Duygularını gizlemeyen, derin bir özlem ve bekleyiş içinde olan "deli kız", aşkını sevdiğine doğrudan seslenerek anlatır: *"Sana büyük caddelerin birinde rastlasam\ Elimi uzatsam tutsam götürsem\ Gözlerine baksam gözlerine konuşmasak\ Anlasan"*[2]Bir genç kızın aşkını böyle dillendirmesi o yıllarda ayrıksı olarak algılanabileceği için şair, şiirin ismini "Deli Kızın Türküsü" olarak adlandırmıştır. Burada türkü olarak simgelenen aslında deli kızın yaşam anlayışıdır. Umutlu, yaşama karşı coşku ve aşk dolu deli kız, çevresinin kısıtlamalarının ve yaşamın getirebileceği farkındadır. Bu zorlukları aşk gibi güçlü bir yaşantıyla dengeler.

"Elimi her seferde bir şey için\ Elimi her sefer bir kez tutarsınız\ Sonra bütün davalarımla ortalıkta\ Sonra olanca kalabalığımla yalnız"[3] Bu dizelerle de kadının aşk ilişkileri dışında sosyal yaşamda, sorunlarında yapayalnız kaldığı düşüncesindedir. "Dava" sözcüğüyle kadına ilişkin sorunsalları ele alır. "Biri Kötü mü" adlı şiirinde kadının toplum tarafından belirlenen yazgısından yakınarak doğrudan toplum eleştirisine yönelir:

"Kötü mü yoksul mu biri

Tutsak mı izim yüzümüzden

Biri kardeşini vurduysa sebepsiz

Çaldıysa bizim yüzümüzden"[4]

Olumsuz her şeyin suçu toplum tarafından kadına yüklenir. Kadın, çevresinin ekonomik durumundan, özgür olamayışından, sosyal sorunlarından, işlediği suçlardan sorumludur.

Şair Kestim Kara Saçlarımı başlığından ve giriş şiirinden kitabın kadın meselesine odaklanacağının ipuçlarını verir. "Başlıksız" giriş şiiri bir çeşit manifesto niteliğindedir:

"Kaçıp sevgilerin korkunç tuzaklarından

Kaçıp ona olmaklardan eş olmaklardan

Kentlerdeki yadırga pabuçlu yalnızlığa

Dağlardaki kırmızı ışığa varıldı"[5]

Sevgiler, anne ve eş olmak şiir öznesini, kendi benliğinden uzaklaştırır. Bu rollerin dışına çıkmayı istemesi ise yalnızlığı getirir. "Kentlerdeki yadırga pabuçlu yalnızlık" ifadesi kendini yabancı hissetmeyi, "Dağlardaki kırmızı ışık" ise bilinmeyen ve belki de tekinsiz bir uzak noktayı temsil eder. Ancak şiir öznesi rollerinde, bilinen kalıpların dışında yol almaya karar vererek yalnızlığı ve bilinmezi de göze alır. Şairin *Kestim Kara Saçlarımı* kitabında kadın meselesini tercih edilmiş yalnızlık zemininden hareketle ele aldığı söylenebilir. "Kestim Kara Saçlarımı" şiiri edebiyatımızda toplum tarafından kadın için belirlenen kısıtlayıcı rollere itiraz eden simgeleşmiş bir şiirdir. Kara saçlar bu şiirde toplumun kadın için belirlediği yasakları, bir

[1] Akın,Gülten(2014). Kırmızı Karanfil Toplu Şiirler I İstanbul:Yapı Kredi Yayınları s.20
[2] A.g.e. s.20
[3] A.g.e. s.43
[4] A.g.e s.87
[5] A.e.g. s.52

anlamda toplumun kadın töresini simgeler. Şiirde adı konulup açıklanmayan ama sezdirilen yasak, yasa ve töreler kadını kendi benliğinde uzaklaştırmakta onu yaşamaktan alıkoyar:

"Uzaktı dön yakındı dön çevreydi dön

Yasaktı yasaydı töreydi dön

İçinde dışında yanında değilim

İçim ayıp dışım geçim sol yanım sevgi

Bu nasıl yaşamaydı dön"[6]

Toplumun genel kabullerine göre kadının bu dizelerde anlatılan döngü içinde yaşaması beklenir. Döngünün " içinde, dışına, yanında " yaşayamayan kadın ise bunalır. Bunaltı giderek çoğalır ve kadın bu kısırdöngüden kurtulmak için kara saçlarını keser. Şiirde kadın öznenin saçlarını keserek kurtulduğu şey topum baskısıdır. "İçim ayıp dışım geçim sol yanım sevgi \ bu nasıl yaşamaydı dön" sözleriyle içinde bulunduğu döngüyü özetleyen şiir öznesi, kara saçlarını keserek kendini yaşadığı ağır baskıdan kurtardığını belirtir. Halk arasında da "saçı uzun aklı kısa" sözünden saçlarıyla kadınlığı tanımlanan kadın için kara saçları kesmek o kadar da korkulacak bir şey değildir. Uzun kara saçları olmaya kadın özne artık bambaşka biridir:

"Kestim kara saçlarımı n'olacak şimdi

Bir şeycik olmadı-Deneyin lütfen-

Aydınlığım deliyim rüzgârlıyım

Günaydın kaysıyı sallayan yele

Kurtulan dirilen kişiye günaydın"[7]

Dört betikten oluşan şiirin birinci ve ikinci betiğinde kadının toplumsal dayatmalar karşısındaki konumunu ve bunaltısını ele alan şair, diğer iki betikte de bu soruna bulduğu çözümü anlatır. Şiir öznesi toplumsal dayatmalara sessizce itiraz eder. İtirazını da aslında kendisine ait olan bir şeyi kesip atarak duyurur. Şiirin son dizelerini okuduğumuzda "Aydınlığım deliyim rüzgârlıyım" dizesiyle kendini kara saçların kesilmesinin ima ettiği anlamın şiirin içerdiği bu ironik ton nedeniyle kesin bir cevabı devre dışı bıraktığı düşüncesindedir: *"Kara saçların kesilmesi bir özgürleşim midir, bir lanetten kurtuluş mudur, Yoksa bir türlü özgürleşmeyen kişinin mazoşistçe bir ters dönüşle kendi tutsaklığından öç alması mı?"*[8] Şair bu soruya şiirin son bölümde *" Şimdi şaşıyorum bir toplu iğneyi \ Bir yaşantı ile karşılayanlara \ Gittim geldim kara saçlarımdan kurtuldum"*[9] dizeleriyle cevap verir. "Kara saçlarından kurtulmak" sözüyle ister kadınlıktan vazgeçmek isterse özgürleşmek, hatta her ikisi de kastedilsin, sonuçta şiir öznesinin bir tercihi vurgulamaktadır. Bu tercih onu " aydınlık, deli, rüzgârlı" bir özgürlüğe ulaştırmıştır. Aydınlık olmak hem "kara" sözcüğünün karşıtı hem de "bir durumun farkına varmak" şeklinde anlamlandırılabilir. Toplum gözünde "ayrıksı" olmanın da ifadelerinden biridir. Deli olan çeşitli toplumsal yargı ve törelerden azadedir. "Rüzgarlıyım" ifadesi ise şiire son noktayı koyan nitelemedir. Bunaltıcı bir durumdan kurtuluşu saçlarını kesmekte bulan şiir öznesi, kendisini taşıdığı yüklerden kurtulmuş olarak duyumsar.

Akın, "Koçaklama" şiirinde kadına şiddet uygulayan erkeği ele alır. Koçaklama, Türk halk edebiyatında yiğitlik ve kahramanlık içerikli koşmalara verilen addır. Bu türden şiirlerde yiğitlik övülür ve savaşlarda gösterilen kahramanlıklar anlatılır. Akını "Koçaklama" adını verdiği şiirinde erkeğin zayıf kadına uyguladığı şiddete ironik bir gönderme yapar. Şiirde

[6] A.e.g. s.53
[7] A.g.e. s.53
[8]Koçak,Orhan(2002) "Gülten Akın'ın Sesleri", Kitap-lık, S.51, s.151.
[9] Akın,Gülten(2014). Kırmızı Karanfil Toplu Şiirler I İstanbul:Yapı Kredi Yayınları s.53

fiziksel açıdan güçlü ancak kendi içinde kapalı kalmış muhtemelen eşiyle iletişim kuramayan bir erkek söz konusudur:

"Masalsın korkunçsun, eskisin masalsın

Ötrük odaların iç içe odaların

Üşür senden uzakta senin yanında korkar

Tay bacaklı, sıpa gözlü bir kadın

Pis ya vurmak, incitmek kötü ya-

-Gülünç ya öyle bulmadığı bazılarının-

Kaygısız yaşamanın ormanlarında

Sen avcı olsan avlanamazsın"[10]

"Masalsın korkunçsun, eskisin masalsın" sözleri bu kişinin geçmişte kaldığını ve zihinden uzaklaştırılmak istenen bir anı olduğunu gösterir. Yakını olan tay bacaklı, sıpa gözlü kadının bu erkeğin şefkatine ihtiyacı vardır ancak daha sonra gelen dörtlükte imlendiği üzere, kadın erkeğin uygulayabileceği şiddetten korktuğunu dile getirir.

"Kırmızı Şemsiyeli Kadın", "Güvercinli Kadın" ve "Sorumlu Kadın" şiirleri şairin üçüncü dönemine taşınan "kadın" başlıklı portre şiirlerinin öncüleridir. "Kırmızı Şemsiyeli Kadın" şiirinde yıllardır azalmayan bir bağlılıkla sevilen mahsun kırmızı şemsiyeli kadın anlatılır. Bu son derece kişisel ve kapalı şiiri, naif kadınlığı anlatan "Güvercinli Kadın" izler üç bölümden oluşan şiirin son bölümüne kadar kadını naif kılan özellikler anlatılır. Bunlar; kadının insanlardan uzaklaşmak istediğinde rahatça kaçıp saklanacağı bir gizli köşesinin olması gerektiği, kadının kadınlığı söz konusu olduğunda ürkek, dostluğu istendiğinde ise cesur olması ve ömrünü bir çocuk saflığında geçirmiş olmasıdır.

"Nerde geçirdiniz tüm ömrünüzü/ Böyle karalanmamış çocuk" [11] dizeleriyle saflığı imgeleyen şair, son bölümde *"Elleriniz ne güzel güvercinleriniz"* dizesindeki güvercin imgesiyle ürkek, narin şefkat isteyen bir kadının portresini tamamlar. "Sorumlu Kadın" şiiri ise toplum tarafından baskılanan bir kadının portresidir. Bu kadın yeni çarşılar gibi alımlı ancak bir tarafından diğer tarafı görünen, kim olduğu bilinemeyen bomboş biridir. *"Çarşılarda erkek adları söylenir kadınlar gizli"*[12] dizesiyle bu kadının atsız oluşuna da vurgu yapar. Yaşamın dışında tutulmuş, bir eksiklik ve boşluk olarak konumlandırılan kadın, toplumun ötekisidir.

Son bölümde söylemi çoğullaştıran şair, kadının binlerce yıldır mahkûm olduğu kaderi şu dizelerle anlatır: *"Kara tartılarla ağırlığımız/ Tüm kadın tüm utanç tüm korku"* [13]

"Gücenik Yoksul Günler" şiirinde kadının yaşamsal sıkıntılarından söz eder. Bu şiirde anlatılan kadınlar, yoksul, kendini tüketen, erkeğin bencilliğine rağmen evlerde barış ve huzur isteyen gücenik kadınlardır. Bu kadınları şöyle anlatır: *"O Kadınlar kendini tüketme okullarının/ Ezberci küçük kızlarıdır, hiç değişmezler."*[14]

Kadının özeline onun yalnızlığı, umutsuzluğu ve karamsarlığı üzerinde durur. *"Sığlıkta o kadın tek başına/ Dua biçiminde inceltir korkuyu"*[15] Sığda yani kendini var edebileceği

[10] Akın, Gülten(2014). *Kırmızı Karanfil Toplu Şiirler I* İstanbul:Yapı Kredi Yayınları. s.56

[11] A.g.e s. 80
[12] A.g.e. s.81
[13] A.g.e s.81
[14] A.g.e. s.92
[15] A.g.e s.95

koşulların olmadığı bir ortamda yaşam alanı bulamaz, arayışına anlam veremez, yalnızlığını koyulaştırır.

Şiirin ilk döneminde genç ve kırılgan bir annenin duyarlılığı söz konusudur. "Bir Mevsim Bir Dal İki Serçe" şiirinde sorumlulukları ardında yorulan bir kadının duyguların yansıtılır. Kimi zaman bu sorumluluktan kaçıp gitmek ister*:*

"Annecik terk edip gitmek istiyordu

Şarkının başını unutmak istiyordu

Terk edemezdi unutamazdı

Biliyordu" [16]

dizelerindeki "annecik" sözü hem bu görevin ağırlığını hem de söz edilen kişinin genç anne oluşunu anlatır. "Annecik" nitelemesiyle genç bir annenin duygu ve düşüncelerini yansıtır. Dizeler bir annenin çocuk sahibi olmasına ilişkin duygulanımları üzerine değil, genç annenin kendisine yönelik lirik duyarlılığı üzerine kurulur. Bayrak misali evler yollar üstüne çekilen bu genç hür annenin yaşama ilişkin soruları, kırgın hayalleri, unutulmuş sevgileri vardır.

"Tatlı saatlerdi, kurtuluştu onlar

Yemekler yenmiş çocuklar uyumuş

Gazeteler ardından dinlenilen". [17]

Çocuklar uyuduktan sonra gazete okuyarak dinlenen kadın, bu saatleri tatlı kurtuluş saatleri olarak nitelendirir.

Gülten Akın'ın Toplumcu Gerçekçi Dönemi'nde(1965-1986) Kadın Teması

Akın, Kırmızı Karanfil'le birlikte kadın sorunsalını şiirine çok yönlü ve çok boyutlu olarak yansıtmaya başlar. İlk kitaplarında yer alan belli belirsiz sosyal baskının yerini bu döneminde açıkça sergilenen baskıcı/ Sömürücü toplumsal yapı alır. Kadın emeği, ezilen kadın, yoksul kadın, acı çeken anneler bu dönemin alt izlekleridir.

Kırmızı Karanfil'de yer alan şiirlerde kadının sosyal yaşamındaki sorunları ve erkek egemen kültür içindeki konumu ön plandadır. "Bir Tutsağı Üç Efendi" şiiri kadının yaşamında etkili olan "baba, koca ve oğul" üçlemesini "Efendi zincirli olarak niteleyen bir kadının ağzından yazılmıştır: *"Yem olsun için, kolunda zincirli atmacanın/ Ağzına ürkütülmüş serçeyim"*[18] diyerek zayıflığını ve güçsüzlüğünü vurgulayan "Ufacık" kadın, erkeklerin mutlak gücü karşısında çaresizdir. Efendi olan erkek kimi zaman fiziksel şiddet uygular: *"Efendim ben ölim/ Kaldırıp yere vurdun/ Küçük kız değildim belki taştım/ Çünkü sever babalar küçük kızları/ Başkalarında gördüm"*[19] döven babadır bu efendi. Koca olan efendi ise kolunda atmacayla dağlara ava giden "Şehrin kara eşkıyası" olarak nitelendirir. Kocanın daha çok fiziksel gücünü vurgulayan kadın, içten içe ürkmesine rağmen yine de efendisini sever. Son efendisi ise oğludur: *"Sonra bir gün dişlerinle, kara gözlerinle bir gün/ Efendim ben ölim/ Şaka yok, bundan böyle oğlun olmakla/ Sonuncu efendin benim dedin"*[20] efendi- kadın ilişkisi bu dizelerle anlatılır. Octavia Paz, "Yalnızlığın Diyalektiği" adlı yazısında kadınla ilgili şu yorumda bulunur: *"Dokunmak için her uzandığımızda, o, yumuşak, ama köle varlıkla karşılaşırız. Kadın da sanki aynı duygu içindedir. Kendi*ni- *bir varlık olarak değil de- başka bir varlığın uzantısı(nesnesi) yani "öteki"gibi algılar. Kendi kendini efendisi olmaz.*[21] Efendi- kadın ilişkisi

[16] A.g.e s.22
[17] A.g.e.54
[18] A.g.e.s.134
[19] A.g.e. s.134
[20] A.g.e. s.135
[21]Paz, Octavia(1990). Yalnızlık Dolambacı, (çev. Bozkurt Güvenç), İstanbul:Cem Yayınevi s. 218.

"Ayşe Anasını Göremez" şiirinde de geçer. Karsın Selim kasabasından Ankara'ya göçen boyacı Hasan'ın karısı Dilber anlatılır. Kocasının kendisine nikâh kıyacağını duyduğu zaman rahat bir yaşam süreceğini düşleyen Dilber, bu haberi "Herif senin kölen oluram/ Ayağın altında ölürem" sözleriyle karşılar. Ancak onu, giyinmeleri, süslenmeler, naylon çantalar değil, "Azatsız kölelik" bekler. Karısı yedi aylık hamileyken ona resmi nikâh kıyan Hasan, kıskançlık krizleri yüzünden sürekli şiddet uygular: *"Dilberi başkasına/ Kaçıp göçecek diye korkan Hasan/ Korkmadı/ Öfkesi daha bir yağlı/ Sillesi daha bir kavi/ Yumruğu daha bir oturaklı/ Ciddi aile müessesi/ Azatlı kölesi iken, azatsız kölesi/ Vurdu, yaraladı, onarmadı"*[22]

"Güz", "Kış", "Bir Tutsağa Üç Efendi", "Sürgüne", "Kadın Olanın Türküsü", " Koca Karı Ağıdı"[23] şiirleri kadın sorunlarını ele almakla birlikte çoğunlukla kadın ben'i merkeze almayan, kadının toplumsal yaşam içindeki sorunlarını ön plana çıkaran şiirler olarak dikkati çeker. Akın'ın çevresinde gözlemleyip şiirine aktardığı bu kişiler, emekleri ile var olmaya çalışan, yoksul ve ezilmiş kadınlardır. Şair, kimi şiirlerinde insan yerine konulmayan bu ezilmiş kadınlara sözü teslim eder.

"Güz" şiirinin "Sor bakalım, adam diye kaydımız var mı ?" diye soran kadını, "Kış" şiirinde de aynı söylemi "Deli, serçe kuş mu, hamsi balık mı, biz adam mıyız, deli" sözleriyle devam ettirir. 42. Günün Şiirleri'nde "Kargış" adlı şiirsel öyküde ise, farklı kuşaklara ait kadınlara ilişkin tespitler yapılır. Çocuklara açlık grevinde olan bir grup annenin kadın kimliklerinin ne gibi koşullar altında şekillendiğini irdeleyen şiir öznesi, bu kadınların erkek egemen dünyanın belirlediği koşullar içinde var olduğunu, bu nedenle de kendi özgün kimliklerini geliştirecek imkânlara kavuşamadıklarına düşünür. Dünya onlara uzanınca deyin kat kat örtülerden, yasaklardan geçmek zorundadırlar. Hep suskun hep zayıf hep boyun eğen olmuşlardır. Beler, ağlar, babalar, kocalar, oğullar. Bunca katın katmanların ötesinde, görünür görünmez çitlerinin, tel örgülerinin içinde kurmaca dünyalarına açmışlar gözlerini. Onu bellemişlerdi. Yok başkası. Bu katmanlar, "Alfabe, defter, kalem, okul, öğretmen ve yazı" onlara ulaşınca kızlara göstermelik bile olsa oğullarıyla eşit olunca eriyip yok olmaya başlarlar. Ancak eski kuşak anılar, bunu anlayamazlar, güvenilir sandıkları eski kavuklarına dönmeyi isterler.

Bu şiirlerde kadınlık sorunları, genel insanlık sorunları içinde ele alınır. Bireysel duyuştan toplumcu duyarlılıklara yönelen şiir öznesi, kimi şiirlerinde söylemini de değiştirir. "Kadın Olanın Türküsü" şiirinde bu değişim açıkça görülür. Şair bitmek bilmeyen sürgünler hakkındaki duygu ve düşüncelerini kendi yaşamından kaynaklanan gerçekçi olaylar odağından anlatırken yaşadıklarını kişiselleştirmekten kaçınır. Beş bölümden oluşan şiirin ilk bölümünde "*Git Oldu Can, Sürgün Geldi Dayandı/ Sürgün Yine Geldi Dayandı/ Kitapları Topladım, Çocukları Giydirdim/ Hadi de doğrulalım Dranazın Karına"*[24] dizelerinde "ben" zamiriyle konuşan kadın özne, hemen ikinci bölümünde sonra, "biz nereye düşeriz, halk fakir fukara" sözleriyle söylemini birinci çoğul kişiye dönüştürür. Burada "kadın olan" halktan bir parçadır, halkla birlikte hareket eder.

"O Kadınlar İçin Beşli Sekizli" şiirinde toplum içinde yok sayılan kadının içinde bulunduğu durum ele alınır. Kocasına bakan, oğlunu doğurup büyüten kadın, baktığı ve doğurdukları tarafından güdülür. Kadın, özgür olmadığı gibi yaşamına da hükmedemez:*Canıyla ayrılık sürer/ Kendi ölümünü kendi doğuran/ Kocamız ilk oğlumuzdur/ Güderken bizi tanrı adına/ Yüreği kamaşır huysuzluktan"* [25]

Kendisini ifade edemediği, dar ortamlara hapsedildiği ve özgür yaşamasına izin verilmediği bir yaşama ikliminde güdülmeye çalışılan kadın, neredeyse yok gibidir. Yani

[22] Akın, Gülten(2010).*Ağıtlar ve Türküler* Toplu Şiirler II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları S.88
[23] Akın, Gülten(2014).*Kırmızı Karanfil* Toplu Şiirler I. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları S.113-147
[24] Akın, Gülten(2014).*Kırmızı Karanfil* Toplu Şiirler I. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları S.146
[25] Akın, Gülten(2010).*Ağıtlar ve Türküler* Toplu Şiirler II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları S.26

kadının adı olmadığı gibi cismi ve sesi de yok sayılmaktadır. Şair, bu durumu şu dizelerle anlatır: *"Derin bir boşluğu söylesin diye/ Adımızı e ile a ile çağırırlar/ Sesimiz kendi göğsümüze içerden/ Çarpa çarpa incelmişse denizlerimiz sığ dağlarımız düzse/ Nasıl yankı veririz*" [26]

Akın, "Yaşlanmayan Bir Kadına Türkü" şiirinde ise çalışmalarını takdir ettiği bir kadının kişilik özelliklerini anlatır: *"Atlas dokuyup şayak biçtin/ Makastar sen terzi sendin/ Bir bolu gelende bak bedenine/ Ötekisi dar/ Okul önlüğün mapus giysin*" dizeleriyle seslendiği bu kadının içinde bulunduğu kadın sıkıntılıdır. Ona, her şeylerin yürüyüp karıştığı/ Susturulmuş, suskun günler içinden biraz geçte olsa, gerekenleri/ Kadın elin, ana elin, üretken elin/ Belki yine sen derleyeceksin" dizeleriyle umut vermeye çalışır. Bu şiirde tek bir kadının özelinde kadınlığın üretici gücü vurgulanır.

Doğan Hızlan, "sıralama yapsak Nâzım Hikmet, Fazıl Hüznü Dağlarca ve Gülten Akın; kadını Anadolu'daki konumunu, erkek karşısındaki yerini bireyselliğini anlatan üç usta." [27]sözleriyle Akın'ı kadını en iyi anlatan üç büyük ustadan biri olarak sayar. Bu tespitin Akın'ın özellikle ikinci dönem şiirleri için geçerli olduğunu belirtmeliyiz. Akın, özellikle destanlarında kadını Nazım Hikmet ve Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın destanlarında olduğu gibi daha çok "cefakâr anadolu kadını" imgesi etrafında yer alır. Ancak Akın kadınları içeriden anlatması ile bu şairlerden ayrılmaktadır. Yani şair kadına ilişkin gözlemlerinin yanı sıra hatta ondan daha fazla deneyimlediği yaşantıları şiire aktarmaktadır. Bu deneyimlerin en öncelikle olanı ise annelik hâlleridir.

Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı'nda halk kahramanı Yemliha, on üç çocuk doğuran güçlü ve yoksul Anadolu kadınıdır. Ökkeş'in doğumunu şöyle anlatır; *"Ökkeş Maraş'la Binboğa arasında/ Bir Türkmen hatunundan doğdu\ Ala şafak sabahınan\ Göç koydu Yemliha'yı\ Dereye indi Yemliha\ Doğurdu, göbeğini kara taşla ezdi\ Sardı peştemala yürüdü\ Gün ikindide göçe yetişti"*[28]

Seyran Destanı'nda Yozgat kadını, bir erkeğin ağzından şöyle anlatılır: "Avradımız bile avradımız/ Yiğittir/ Pes etmez tezvaraya/ Hamur yoğurur/ Oğlan doğurur tekne başında/ Sırtında çıtırgı yazıda yabanında/ Burçak tarlasında er kişi niyetine/ Bilakis/Ellerine koyduk namusumuzu/ Anamızı, oğlumuzu, kızımızı/ Alamandayık" [29] Seyran Destanı'nda yoksul Anadolu kadını, geçim yüzünden şehre göç ettiğini anlatır.

"Ayşe Anasını Göremez" şiirinde bebek bakıcılığı yapan Dilber'in geçim koşulları, sorumsuz koca yüzünden kendi çocuğuna annelik yapamamasını anlatır. Ankara'nın yoksul semtlerinden biri olan Seyranbağları'ndan zengin semti Çankaya'ya her gün üç saat yolculuk yaparak bebek bakmaya giden Dilber, akşamları ev işlerinden vakit bulamadığı için kendi kızı Ayşe ile ilgilenemez. Çoğu zaman onu bir kez bile koklayamadan uyutmak zorunda kalır. Bir anne ve evladın birbirlerine hasret kalışı göz önüne serilir. Şiirde Dilber'in baktığı bebekle kızı Ayşe aynı yaşlardadır. O bebek de kendi annesini göremediği için Dilber'i annesi beller. Dilber bu yavrucağı hem sever hem de düşman olur ve hayın olan geçime, parasızlığa seslenir siz olmasanız Ayşeme dönebilirdim der. Dilber bakıcılık yaptığı için kendi kızına somurtkan komşu nine bakmaktadır. Her iki çocuk bu durumda annesizdir: "Ayşe anasını göremez /Dilber sekize kalamaz/ Uyanır çiçekli gülücüğü/Açar söner, açar söner/ Buruşuk, dişsiz, somurtkan / Üşenik bir duvara/Çarpıp döner, çarpıp döner"[30]

---

[26] A.g.e S.26

[27] Hızlan, Doğan(2004)"Gülten Akın'da Kadın Kavramının Peşine Düşmek", Şiirin ve Dilin Bilinci Gülten Akın (Hazırlayan: Alpay Kabacalı). İstanbul:Altan Matbaacılık. s.46

[28] Akın, Gülten(2010).*Ağıtlar ve Türküler* Toplu Şiirler II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları s.253

[29] A.g.e. s.62

[30] A.g.e. s.89

Gülten Akın, şiirinin ikinci döneminde kadının sosyal çevre ve yaşam mücadelesini anlatmaya yönelir. Bu yönelimde yaşamındaki önemli değişikliklerin rolü vardır. Eşinin kaymakamlık görevi dolasıyla yaklaşık on beş yıl Anadolu'nun Kumluca, Gevaş, Alucra, Haymana, Kumru, Gerze, Saray ve Kahramanmaraş gibi çeşitli ilçe ve illerinde yaşayan ve gözlemler yapan şair, edindiği duyarlılık ve malzemeleri şiirine taşır. Toplumcu gerçekçi söylemin içinde yazdığı bu dönemde Anadolu yaşamı ve insanıyla Anadolu kadını da şiirinin içine girer. 1972'de Ankara'ya yerleşmesiyle Akın'ın gözlemciliği devam eder. Bu kez de yaşadığı sosyal çevrenin kadınlarını şiirine alır. Ankara'nın 1970'li yıllarda Anadolu'nun çeşitli yörelerinden göç alan Seyranbağları, Seyran Destanı'nın ilham kaynağı olur. Anlattığı kadınlar, çevresindeki çeşitli kesimlerden seçtiği, çoğunlukla da yoksul ve emekçi kadınlardır. Amacı, bu kadınlar aracılığıyla hem emekçi kesimin gerçekçi bir tablosunu çizmek hem de bu kadınları erkeklerle mücadeleye yönlendirmektir.

Gülten Akın'ın Bireşim Dönemi'nde Kadın Teması (1991-2014)

Gülten Akın'ın şiir döneminin üçüncü evresi Bireşim dönemidir. Kadın sorunlarından bakış açısından Akın'ın şiirinin ilk dönemiyle üçüncü dönemi birbirine benzer. *Rüzgar Saati*'nde kentli genç kızın ince duyarlılıkları üzerinde duran şair, "Kestim Kara Saçlarımı" şiiri ile kadın sorunsalını etkili bir biçimde ele almaya başlar. Bu başlangıç o dönemin şiiri için çok yenidir.

Akın, "Kestim Kara Saçlarımı" diyerek erkek egemen bakış açısına sessizce isyan eder. İkinci döneminde çoğunlukla Anadolu kadınının içinde bulunduğu durumu erkekten bağımsızlaştırmadan bütüncülük içinde ele alır.Üçüncü döneminde ise, ilk döneminde olduğu gibi, sadece kadın sorunlarının altını çizip isyan etmekle kalmaz; erkek egemen sistemi kimi şiirlerinde doğrudan eleştiriler yönelttiği gibi, pek çok şiirinde de çeşitli kadınlık hallerini yansıtır.

Şairin erkek egemen sistemi eleştirdiği şiirlerin en çarpıcı olanı "Dedem Öldüğünde"dir. Şiirde üç kuşak kadının, erkek egemenliği karşısındaki farklı tutumu anlatılır. Dört bölümden oluşan şiirin ilk bölümünde ninenin erkek karşısındaki konumunu şöyle anlatır. *"Dedem öldüğünde/ Yüz sürerek ayaklarına/ Vedalaşmıştı ninem"*[31]bu sözlerle "Ayağında köle olmak" çağrıştırılarak ninenin eşi karşısındaki ikincil konumu vurgulanır. Fiziksel şiddet gören anne ise çevresinden utandığı için bunun gizlenmesini ister: *"Annem incecik bedenine/ Deli vuruşlar indiğinde/ Ağzından çıkan sözcükler şunlardı/ "Bağırma, duymasın kimse"* şiir öznesi kadın üçüncü kuşaktandır. Oda erkek karşısında alttan alması gerektiğini bildiren sözlü şiddet yaşamaktadır: "*Bir var ki alttan almalıymışım onlara göre/ Bana yönetilenlere karşılık/ Bir aşağıda olmalıymış sözlerim" Artık " barbarda köle" de ölmüş, "zalim de mazlum"* da toprağa karışmış, yeni bir yaşama biçimi ortaya çıkmıştır. Kendisinden sonra gelen kuşak ise, kadın erkek eşitliğini gündeme getirir: *"Egemene karşı evde dışarda dünyada/ Şimdi sözüm davranışım özgürce, eşit eşite/ Bunun çocuklarımızdan öğrendim"* der.

" O Zaman", " Sözleri Kuş Kadınlar", " Saklayan Kadınlar Şiiri", "Düşleri Çıkmayan Kadınlar", "Evdeki Kadının Şiiri", " Korkak Kadınlar Şiiri", " Bölünen Kadınlar Şiiri", " Konkenci Kadınlar", " Kapıcı Kadınlar Şiiri", " Oğlunu Soran Kadının Şiiri", " Anneler İlahisi", "Kara Kadınlar Şiiri"[32]. Bu şiirlerde kadınlığın çeşitli dönemleri, farklı sosyal sınıflardan ve yaşamlarını özgün tercihlerle biçimlendiren kadınları anlatır. Akın'ın empati yaptığı bu kadınlar, toplumun çeşitli sosyal sınıflarda seçilmiş, birbirinden farklı kadınlardır. "Sözleri Kuş Kadınlar", "Saklayan Kadınlar Şiiri", "Düşleri Çıkmayan Kadınlar", " Evdeki Kadının Şiiri", "Korkak Kadınlar Şiiri", "Bölünen Kadınlar Şiiri", "Konkenci Kadınlar", "Kapıcı Kadınlar Şiiri ve Kara Kadınlar Şiiri" olarak sıralayabileceğimiz bu şiirler, çok çeşitli

[31] Akın,Gülten(2016). Uzak Bir Kıyıda Toplu Şiirler III. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları S.37
[32] A.g.e. s.93-108

kadın portrelerini temsil etmelerini rağmen onları birleştiren çok önemli bir ortak nokta vardır. Bu kadınların hemen hepsi kendilerini var edemedikleri için mutsuzdur. Dolasıyla kendilerini ve yaşamayı sonraya bırakırlar. "Sözleri Kuş Kadınlarda" da dinlenmediği zaman susan kadınlar; "Saklayan Kadınlar Şiirin" de aşkı yitirmemek için kavuşmamayı tercih eden kadınlar; "Düşleri Çıkmayan Kadınlarda" her seferinde yiten sevgililerini düşleyen kadınlar; "Evdeki Kadının Şiiri"nde hayatı mutfak, oda, yatak ve beşik arasında ev işleriyle oyalanarak geçip giden, aşktan uzak kalan kadınlar; "Korkak Kadınlar Şiiri"nde korku içinde yaşayan en çok da sevdiklerini yitirmekten korkan kadınlar; "Bölünen Kadınlar Şiiri"nde hayallerinin peşinde ömürlerini tüketen kadınlar; "Konkenci Kadınlar" da istemeseler de ellerine kâğıtlar gelen konkene sığınmış kadınlar; "Kapıcı Kadınlar Şiiri"nde sağlığını kaybeden kapıcı kadınlar; "Kara Kadınlar Şiiri"nde çocuklarını farelerin kemirdiği bir kadının olduğu dünyada hiçbir zaman temiz olmayacak "Kadınlık" kavramını vurgular. Bu şiirler içinde "Kapıcı Kadınlar" şiirleriyle "Kara Kadınlar Şiiri" içerdiği eleştiriler tonla diğerlerinden ayrılır. Akın bu şiirlerde eleştirisini tüm insanlığa yöneltir.

"kısarak seslerini, sözlerini eksilterek

eğerek başlarını

yeraltından usulca çıkıyorlar

mor yemenileri ve turuncu hırkalarıyla

kapıcı kadınlar, kocalar çocuklar

çorak kentlerimizi bahçeye dönüştürüp

solgun daha solgun sonra daha solgun

uçuyor yüzleri geceye kadar" [33]

Kapıcı kadınlar ve aileleri tüm gün çalışarak çorak kentleri bahçeye dönüşür. Ancak bunu gerçekleştirirken ağır çalışma koşulları yüzünden sağlıklarından olurlar. Şair, bu kadınların sağlıklarını kaybetmesini, renklerden ve renk çağrışmalarından yararlanarak dizelere yansıtır. Dördüncü dizede yer alan "Mor yemeni ve turuncu hırka" ile altıncı dizedeki "bahçe" sözcüğüyle canlılığı simgeler. Bu canlılık yedinci dizede yer alan "solgun" sözcüğünün derece derece tekrarıyla azaları ve son dizede yer alan "yüzlerin geceye kadar uçması" imgesi ile son bulur.

"Kara Kadınlar Şiiri" de şiir öznesi, tüm kadınların ortak vicdanına seslenir:

"çocuklarını farelerin kemirdiği kadın

bir simge

o alınlarınıza vurulmuş damga

aklanıp aklanıp çıksanız da

kanlı tellaklar hamamından

derununuz kara yüzleriniz kara elleriniz kara"[34]

Bir kadının çocuğunu farelerin kemirmesi gibi büyük bir trajedinin gerçekleşmiş olması, kadınların anlına vurulmuş kara bir damgadır. Buna sessiz kalan tüm kadınlar, bu kara lekeden kurtulamayacaklardır. Çünkü bu kadınların içine, yüzüne ve ellerine kara damga bulaşmıştır.

"Eksik Şiir" adlı şiirde *"çorbasını büyüleyen biridir anneler/ hasta yatağınızda/ elleri yüzleri hoş kokar"*[35] dizelerinde güven kaynağı olan anne imgesine vurgu yapar. "Oğlunu Soran

[33] A.g.e. s.104
[34] A.g.e s.108
[35] A.g.e s.106

Kadının Şiiri"nde işkence izleğini yoğun bir şekilde irdeler. Şiir, işkence gören çocuğunun hesabını soran kadının ağzından yazılır. Anne, işkenceciye seslenerek onun vicdanını sorgulamasını ister:

"her şey sorulduydu herkes şunu sustu:

sonra o ellerle nasıl

okşadın kızını

nasıl şiir yazdın"[36]

"Anneler İlahisi'nde", "Anneler olmasa kimi severdi/ saklı tutun o insanı insana bağlayan güvenci/ yollar boyu, ekşitilmiş alanlarda/ solgun bir bedeni gezilmedin Metin'in annesini" dizeleriyle 1996 yılında işkence sonucunda hayatını kaybeden gazeteci Metin Göktepe'nin annesini anlatır. Çocuğunun ölümünden sonra onu öldürenlerin cezalandırılması için mücadele eden Metin Göktepe'nin annesi, şiirin başlığında da belirttiği üzere çocuğunu yitirmiş ya da çocuğu acı çeken tüm anneleri temsil eder.

"Mavi Kuş" şiirinde kadının kent yaşamı içindeki var oluş halinden söz eder:

"Kadınlar, beton labirentler mazgallar

kanallarla savunulmuş kentlerinde

taşıyarak yol halinde bir hüzün

bir uçtan öteki uca

gidip dönüyorlar

bu onların en özgür halleri

biri diyor "evle perdelendim"

beni yordu" [37] Kent, bir cezaevine benzetilir. Kadınlar beton labirent, mazgal ve kanallarla donatılmış kentte bir uçtan ötekine gidip gelirler. Doğadan koparılmış bir beton kentte ceza evinde volta atar gibidirler. *"Evle perdelendim"* dizesi kadının eve hapsolduğunu anlatır. Akın'ın yaşamında en etkili olan kadınlardan biri edebiyat öğretmeni Nahit Hanımdır. Şair, *Uzak Bir Kıyıda* da onun için "Nahit Hanım" adlı bir portre şiir yazar. Altı bölümden oluşan "Nahit Hanım" şiirinin ilk iki bölümünde Nahit Hanım'ın fiziksel açıdan betimler. Saçları düz ve kumralıdır, yüzü solgun bir azizenin yüzüne benzer, ince bedenini eprimiş önlüğü ile gizler. Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde ise Nahit Hanımın nasıl bir öğretmen olduğunu anlatır. Nahit Hanımın şairi en çok etkileyen yönü, Akın'a okumayı sevdirmesi ve onunla ilgilenmesidir. Bu duygularını beşinci bölümünde şöyle anlatır: *" Ekmek ve şaraptı, Karamozoflardı/ Düşlerim artardı/ Kimdi küçük çaresiz bir kızı/ Böyle güneşte dolduran"* (Akın, 2016:127) son bölümünde ise, Nahit Hanımın Orhan Veli ile olan ilişkisini anlatır. Bu ilişki o zamanlar bir genç kız olan Akın'ın merak duygusunu uyandırır.

"Rakı şişesinde balık" mıydı

söylentiler.Onlar nasıl insanlardı.

akşamlar nasıldı bilmek isterdim

sanki gündüzü kaplayan gecelerdi

ders biter, o uzun leylek bacaklı

"bir Garip Orhan Veli"

[36] A.g.e s.105
[37] A.g.e s.142

eski pardösüsü, yakası kalkık

gelir, alır giderdi

onu belki bu yüzden suçladım" (Akın, 2016:127)

Akın "Bahtımın Yıldızı" şiirinde bahtını etkilemiş olabilecek insanları sıralarken annesi, babası ve ninesinden sonra;

"Yontup oturmuşlar gövdesine

Başı heykel, gözleri yeşil

İnsan, insaf, usulca sığındığın

Ağır öğretmen mi ?" (Akın, 2013:26)dizeleriyle üzerinde etkili olan bir öğretmeninden söz eder. Bu şiirde sözü edilen öğretmeninde yukarıdaki şiirden ve şairin Nahit Hanımdan bahsettiğini söyleyebilir.

"Hırka" şiirinde kendisine soyutlanmış hisseden bir kadının, "Deli kraliçenin", erkekler konusundaki belli belirsiz yakılmasıyla karşılaşırız:

"sesleri gür kocaman pabuçlar taşıyarak

şapkalar, tıraşlar, öfkeler taşıyarak

hep vardır dışarı, onlarındır

biz kullanmadık hiç zaman

eskidik ki kapıları açtılar." (Akın,2016:169) Bu dizelerde doğrudan erkeğin adı anılmaz verilen ayrıntılar erkeğe ilişkin ayrıntılardır. Dış dünya sesleri gür, kocaman pabuçlu, şakalı, tıraşlı, öfkeli erkeklere aittir. Kadın, "Mavi Kuş" şiirinde olduğu gibi eve hapis edilmiştir. Ancak yaşlanınca dışarıya çıkmasına, topluma karışmasına izin verilir.

"İktidar I", "İktidar II" ve " O Kadınlar" şiirlerinde kadın teması yan temalarla birlikte karşımıza çıkar. "İktidar I " de evin iktidarına tabi olup ona göre denge kuran kadınlar anlatılır:

"Evin zoru devletten

Bile büyüktür

Bilir kimi kadınlar

Yerleşir de sarsılmaz bir dengeye

Taşırlar"

Ev hayatını dengede tutmak için kimi kadınlar aile bireyleri arasında denge unsuru olur. Şiirde "Devletten bile büyük" iktidarı kadının dengelemesi, onun yüklendiği görevin zorluğunu çağrıştırır. "İktidar II" şiirinin

"Annenin yaralı kızıdır doktor

hazır bulduğu

zaten bütün kızlar yaralıdır

çok sürmez ip kopar

bir fırtınayla düşülür

biri doktor öteki hasta

tıp hışmına kuşanır

olanca iktidarla

herkesin gözü önünde

biter" (Akın, 2013:25) Bu dizeleriyle anne ile doktoru özdeştirir. Doktorun bir taraftan da iyileştirme gücüne, bilgisine atıfta bulunur, olumlar. Aslında bunu iki farklı anlamda kullanır. Doktorun iyileştirme yeteneğinden dolayı, annelerinin yaralı kızlarını tedavi etmesini bir anne yüreğiyle eşleştirirken, başka açıdan da ironi yapar. "O kadar çok yaralı ve ruhen hırpalanmış kadın var ki, tıbbın gücü bunu onarmaya yeter mi?" gibisinden bir söylem de bu dizeye hakimdir. "Yaralı kız" imgesi kadın sorunsalına göndermedir. Kadının her daim yaralı olması, ezilmiş ve ötekileştirilmiş olmasının getirdiği bir sonuçtur.

" Susma" adlı şiirinde kadınlara seslenir. Bu şiirde kadının susmaması gerektiği anlatılır. Ona göre susmak, yok olmaktır.

"Kadın görünmüyor, iki yanda da yok

balkonda, verandada, hayır yok kapatmış

kendini yalnızlığıyla

şezlong kitap gözlük orda

öylecene

sustu kaldı, geriye geriye çekilerek biliyor

her konuşma bir şeyi değiştirir hayatımızda" (Akın, 2013:51) Bu satırlarda kendi içinde kaybolmuş kadından, kadının pasifize edilmesinin ve korkularının hayatının önüne geçmesinden söz eder. Kadının üzerindeki baskı o kadar yoğundur ki, değişme ve özgürlüğe kendini kapamak zorunda kalır. "Her konuşma bir şeyi değiştirir hayatımızda" dizesi korkan, değişimden endişelenen kadının ruh halini de yansıtır. Gülten Akın şiirlerinde kadını; korkuları, çıkmazları, endişeleri ve çekingenlikleriyle işler. Kendilerine öğretilen, öngörülen, toplumsal değerlere göre yaşayan ve itiraz edemeyen kadınların sesi olur. Akın, kadınların edilgen olması sebeplerini ataerkil sistemde arar ve sorumlusunun ataerkil yapı olduğunu söyler. Erkeğin de aynı sistemde öğretilmiş kodlarla davrandığından söz eder. Erkek olmanın da bu sistemde koşulları vardır. Sert, duygu yoksunu, güçlü, etken, ciddi tavırlı bir erkek olmalıdır. O öğretilmiş rolle erkek de kadının kendisine biat etmesini ister.

"Sen Leyla değilsin diyebilir Mecnun

susar Leyla ölümüne

sen Mecnun değilsin diyemez

çün sözden düşmüştür

nice emek nice sarp

dağlar aşmıştır

çöllerde serap fırtına

" solma solma " taşıyarak en değerliyi

derine daha derine

söz yok nesne yok beden hiç

Leyla köle kestiği anılardan

onu uyuşturur" dizelerinde kadının itaati görülür. Onun sözünün bir değeri yoktur.

Kadın isyan edemez, başına gelenleri kader deyip sineye çekmek zorundadır. Akın bu yapıya karşı şiirlerinde kadını isyana teşvik eder, kadını uyarır. Çünkü kadınlar hala geleneksel

algıyla davranır. Kadının aşkı da bu bağlamda değerlendirilir. Kadın birey olamadığı için aşkında, sevdasında da özgür değildir.

SONUÇ

Patriyakanın kadınlara dayattığı ve yüklediği rollerin, kadınların kendilerini var etmeleri önünde engel olarak görüldüğü bir gerçektir. Gülten Akın, şiir evrenini toplumsal, evrensel karmaşanın ve sınıfsal çatışmanın ortasında kurmuştur. Gülten Akın şair olmanın verdiği yükümlülüğün altında ezilmeden yoluna devam etmiştir. Türk Edebiyatı için önemlilik arz eden Akın'ın toplumsal yaşamın kuralları, değer yargıları, kadına yüklediği rollerle, toplumsal olaylara bakışının ve tepkisinin belirginleştiği şiirlerde sosyalist bir dünya görüşüne hâkim olduğu görülmektedir. İçine doğduğu dünyaya karşı kararlı, zarif bir isyanı, keskin ama incelikli şiirler yazmıştır.

Gülten Akın, ilk şiirlerinden beri çeşitli biçimlerde kadına ve kadın temasına büyük bir yer ayırmıştır. Akın, şiir serüveni boyunca toplumcu duyarlılığı kadınca bir duyarlıkla birleştirmiş, şiirlerinde 'ben' in bireyselliğini es geçmeden, onu toplumsallığıyla birlikte bütünselliği içinde ele alarak şiirin ve dilin bilinciyle anlatmıştır. Şiirlerinde estetik ve etik kaygıyı bir arada işlediği görülmüştür.

Akın'ın şiir dünyasında, aşk olduğu kadar ayrılık, insan olduğu kadar doğa, anne olduğu kadın da var olmuştur. Nerede yaşadıysa o yere kucak açan, orayı anlamaya çalışan, oradan evrensele açılan bir şiirin peşindedir. Kendisi olmaktan daha fazlasını isteyen bir kadındır. Yüreğinin derinliklerine ancak şiirle ulaşılabilen biri olmuştur. Yaşamı anlamlı ve güzel kılmanın yolunda yürümüştür. Onun şiiri ince, bir o kadar da güçlü yaşam zincirinin halkalarıdır. O sadece şiirini değil kendini de doğru bildiği bir yaşamdan süzmüştür. Bağlantısız gibi görünen ayrıntılar arasında bağlar kurarak; insanları, mekânları, incelikleri birbirine bağlayarak yürüdüğü o yılları şiirinde özdeşleştirerek anlatmıştır.

İlk dönem şiirlerinde kadınlık rolleriyle özgürlük arasında sıkışan genç kadının çatışık duygularına yer vermiştir. Toplumcu Gerçekçi adını alan şiirinin ikinci bölümünde kadını daha çok toplumsal hayat içerisinde yaşantısal sorunlarıyla ele alır. Bireşim adını alan şiirinin üçüncü evreninde gerilimden uzaklaşmış, kadınlığın insanlık zemindeki ortak sonuna yönelmiştir. *Rüzgar Saati* ile yaşama ürkek bir serçe kırılganlığı ardında bakan genç kız; *Beni Sorarsan* kitabıyla görmüş geçirmiş, hayatı tecrübe eden yaşlı bir kadına dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Akın, Gülten(2014).*Kırmızı Karanfil Toplu Şiirler I(*4.Baskı*)*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Akın, Gülten(2010). *Ağıtlar ve Türküler Toplu Şiirler II(2.Baskı).* İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Akın, Gülten(2016). *Uzak Bir Kıyada Toplu Şiirler III(4.Baskı).* İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Akın, Gülten(2013). *Beni Sorarsan*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

Akın, Gülten(1983). *Şiiri Düzde Kuşatmak*. İstanbul:Alan Yayıncılık.

Hızlan, Doğan(2004)"Gülten Akın'da Kadın Kavramının Peşine Düşmek", Şiirin ve Dilin Bilinci Gülten Akın (Hazırlayan: Alpay Kabacalı). İstanbul:Altan Matbaacılık

Paz, Octavia(1990).*Yalnızlık Dolambacı*.(çev. Bozkurt Güvenç). İstanbul:Cem Yayınevi

Mardin Şehrine Bir Gerçek Kişi Tarafından Kazandırılan İki Ekonomik Değere Bir Kavramlaştırma Önerisi : "Vakfedilmiş / Bağışlanmış Emek"

Abdürrauf AYDIN

1-GİRİŞ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada gerek yaşadığı yörede (MardinLife, 2021) gerekse de ulusal [1] (TRTHABER, 2020)ve uluslararası [2] (BBC, 2021)sosyal medyada yer almış bir kişinin (Şeyhmus Erginoğlu) çalıştığı iktisadi iki kolda emeğinin karşılığı olan ücreti almayarak feragat etmesi söz konusu edilmiştir.

Genel bir tanımlama ile emek insanın üretime dönük bedensel ve zihinsel çabaları olup bunun karşılığı veya geliri ücret olarak tanımlanmaktadır. Genel iktisat çerçevesinde değerlendirildiğinde Erginoğlu'nun faaliyette bulunduğu emeğine karşı ücret almadığından, bu eylemi akılcı/rasyonel davranış değildir

Ancak kendisinin konuya ilişkin açıklamasına göre ise bu emeğin karşılığı olarak ortaya çıkan değerin topluma/sosyal çevreye bağışladığını/vakfettiğini açıklamaktadır (Erginoğlu, Ücreti alınmayan ekonomik faaliyetler, 2021)

İnsanların iktisadi kararlar alırken genellikle akılcı/rasyonel davranmadığını öngeren davranışsal iktisat anlayışı, kararların pek çok sosyal, kültürel ve psikolojik etki altında alındığını bu nedenle iktisat politikalarının da bu faktörler dikkate alınarak planlanması ve uygulanması gerektiğini ileri sürer. Bu politikaların makro ve mikro iktisat politikaları olması mümkündür.

Davranışsal iktisat şemsiyesi altında yapılan çalışmalarda farklı görüşleri görmek mümkündür. Mesela bir çalışmada ana akım iktisatta egemen olan "ekonomik insan"ı anlamaya yönelik eklektik bir çalışma biçimi olarak davranışsal iksadın argümanlarının işe yarar ise ana akım iktisada entegre olacağı (Diamond, Vartiainen, & Kamilçelebi, 2016) şeklinde bir görüş belirtmişken bir başka çalışmada (Demir, 2013, s. 9-10) çıkarını gözeterek karar veren birey yaklaşımı gerçekçiliğini tartışmalı olduğunu ve konunun sadece iktisat bilimine bırakılamayacağını ileri sürer.

Çalışma biçimi veya davranışsal iktisadın önümüzdeki dönemde evrileceği veya başka bir ifade ile nasıl gelişim göstereceği ayrı bir çalışma konusudur

Yaptığı her iki iktisadi koldaki çalışmalar; ağaçlandırma alanı için kamusal mekân bulma, fidan temini-ekimi, koruma ve bakım ayrıca antik kent Mardin'e ait su yapılarını tanıma/bilme, onyıllarca önce kurumuş çeşmelerin arızalarını bulup tekrar faaliyete geçirme gibi iktisadi

[1] TRT HABER, (09.12.2020) "Ömrününü doğaya adadı…", Anadolu Ajansı (05.08.2021) "Ömrünü doğaya adayan Şeyhmus amca…" , Hürriyet Gazetesi, (09.07.2021), İlgili linkler ve haber başlıkları kaynaklar kısmında verilmiş olup, arama motorlarına akıldığında konuya ilişkin çok sayıda haber bulunabilecektir.

[2]BBC,Türkçe (18/01/2021) "Tek başına bir orman kurmak: Mardinli 'Şeyhmus Amca'nın hikayesi", ayrıca kendisi ile 30.11.2021 tarihinde yaptığım görüşmede ; yaptığı bu çalışmaların Almanya'dan bir kilisenin dikkatini çektiği için kendisi ile görüşmeye geldiklerini, görüştüklerini ve memnun ayrıldıklarını, ayrıca kendisini ülkelerinde ağırlamakatan memnun kalacaklarını ifade ettiklerini söylemişlerdir.(A.AYDIN)

faaliyetlerdir. Bilindiği gibi tarihi yapıların onarım bakım maliyetleri diğer yapılara göre nisbeten daha pahalıdır. Dolayısıyla her iki ekonomik koldaki çalışmasını vasıflı emek olarak kabul etmek gerekir.

Neticede emeğinin karşılığı olan ortaya çıkardığı değer/ ücretten feragat etmiştir. Erginoğlu'nun bu davranışını *"bağışlanmış emek"* ya da *"vakfedilmiş emek"* olarak kavramlaştırmak mümkün mü? Ayrıca,bu çalışmada Erginoğlu'nu bu davranışa sevk eden amiller neler olabilir gibi sorulara cevap aranmaktadır.

II. AMAÇ

Çalışmanın amacı, "bağışlanmış emek"/"vakfedilmiş emek" kavramının iktisat literatürüne girişinin Erginoğlu örneği ile karşılığını bulup bulamayacağı sorusuna cevap arama çabasıdır**.** Bu kavramlaştırma genel kabul gördüğü takdirde Erginoğlu örneğine benzer örnekler çoğaltılabilir mi, Toplumda başkaca örnekleri de var mı? sorularına çalışmanın kısıtları nedeniyle tam olarak cevap verilmese de kavramlaştırmanın ilk olması nedeniyle gerekçeleri üzerinde fikir ileri sürülecektir.

III. KAPSAM

Araştırmanın evreni Mardin ilidir. Kapsamı; Erginoğlu'nun iki ekonomik iş kolu olan tarım ve inşaat sektöründe faaliyet göstermekte olduğu ve vasıflı emek [3]karşılığı olarak gösterdiği bu çabalarına karşılık ücret almadığı, almadığı bu karşılığa olarak kendi ifadesi ile "vakıf" ettiğini ifade etme isteği/davranışı incelenmeye yöneliktir. Her ne kadar 1995 yılından beri ve halen sürmekte olan bu faaliyetlerden ücret almamış ayrıca ölçeklendirilmemiş olsa da bir katma değer üretmiştir. Emek gücünü tamamen, ayrıca elde ettiği geliri de zorunlu temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bakiyesini bu amaca yönelik olarak harcamıştır. Muhasebe bilimi ile değerlendirildiğinde çalışma konusu edilen ekonomik olay "para ile ifade edilme" durumu oluşmamıştır. Bunun sonucu olarak kayıtlı ekonomi içerisine büyük oranda yer almamıştır/ girmemiştir denilebilir.Erginoğlu üzerinden tespit edilmeye çalışılacak olan bu ekonomik olayın son tahlilde isimlendirmesi/kavramlaştırmasının mümkün olup olamayacağı çalışmanın esas temasıdır.

IV. YÖNTEM

Ele alınan çalışma konularına ilişkin elektronik ortam ve diğer yazılı kaynaklar incelenmiştir. Bunlar genel olarak konuya ilişkin medyada çıkan haberlerdir.Ayrıca mali olay açısından iktisat litarürü taranmıştır. Daha sonra dokümanlardan elde edilen bilgileri teyit etmek amacıyla Erginoğlu ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada gözlem, görüşme ve doküman analizi yöntemleri kullanılarak olaylar gerçekçi ve doğal bir ortamda bütüncül bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

[3] Ormancılık alanında yapılan ağaçlandırma işi genellikle ücret karşılığı yapılmaktadır. Örneğin; Erginoğlu benzeri bir çalışma Konya'nın Akşehir ilçesi Tekke Mahallesi'nde oturan 5 kardeş, kıraç olan toprakların ormana dönüşmesine büyük katkı sağladı.Ancak bu kardeşler 1958'den 1980'li yılların sonuna kadar Orman İşletme Müdürlüğü'nün ağaç seferberliği çalışmalarında işçi olarak çalışmışlardır. DHA, https://www.youtube.com/watch?v=2Hwqg3_Qyxo (E.T. 18 Tem 2019)

V.BULGULAR VE TARTIŞMA

A- Kişisel emek için vakıf kavramı (vakfedilmiş emek)

TDK sözlüğünde Vakıf kavramı "Bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülk ve edinen kuruluş" İslam ansiklopedisi vakıf maddesinde de ""bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi" (Günay) ile hukuken oluşturulan kuruluş olarak geçmektedir.

Tanımlardan da rahatlıkla analaşılacağı gibi vakıf bir tüzel kişiliktir.Bir başka ifade ile hukuki hükmi şahıstır. Yapılan bir çalışmada Türk Medeni Kanunun yürürlüğe girmeden önce bir tasnifi yapılmış tümünün tüzel kişilik olduğu anlaşılmaktadır. Kanun yürürlüğe girdikten sonra ise vakıf oluşturması aynı zamanda tüzel kişiliğin oluşturulması anlamına gelmektedir**.** (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022)

Çalışmada söz konusu edilen gerçek kişininin emeği olup katma değeri yüksektir. Kamuya bağışlanmış olsa da, kamu mülkiyeti üzerinde katma değer oluşturmuştur.Bu faaliyete hukuki bir terim bulmak mevcut şartlarda zor görünmektedir.

B-Ücret alınmayan ve faaliyette bulunulan iş kolları

1.Ormancılık ve Ağaçlandırma

a) Çam ağacı, meyve ağacı ayrıca palamut tohumu atılması: Mardin Orman İşletme Müdürlüğü tarafından Şeyhmus Erginoğlu'na ağaçlandırma yapılmak istenen üç alan gösterilmiş, mevki ve yüzölçümleri Harita I,II ve III te gösterilmiştir. Bu alanlar dışında ayrıca cezaevi civarı ve istasyon mevkii-Kasımiye Medresesi arasındaki alanda ayrıca cami bahçelerinde faaliyetlerinin bulunduğu yapılan araştırmalarda anlaşılmıştır.

Harita I

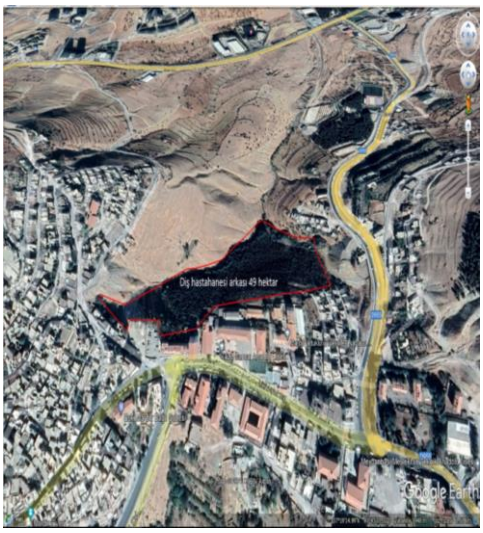

Kaynak: Mardin Orman İşletme Müdürlüğü (10.11.2021, Servet Teker), Diş Hastanesi arkası (49)Hektarlık alanda toplam 10.000 ağaç.(çam,meşe ve meye ağaçları)

Harita II

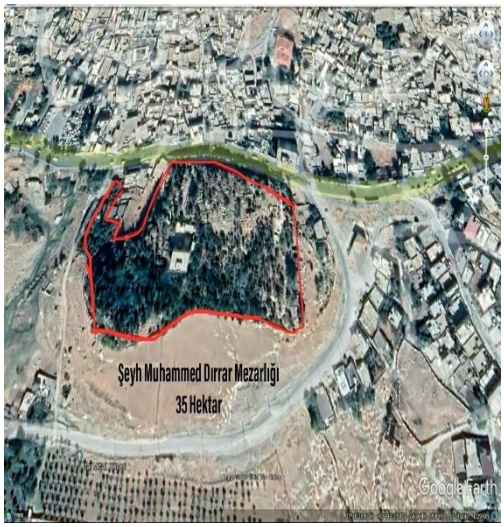

Kaynak:Mardin Orman İşletme Müdürlüğü, (10.11.2021 Servet Teker), Şeyh M.Dırrar Mezarlığı (35) hektarlık alan 3000 fidan dikimi

Harita III

Kaynak: Mardin Orman İşletme Müdürlüğü, (10.11.2021, Servet Teker), Şeyh Senan Tepesi (33) hektarlık alan içerisinde fidan dikimi ve meşe palamudu tohumu ekimi.

b) Ağaçlandırma faaliyetlerine ilişkin elektronik ortam ve diğer yazılı kaynaklar incelenmiş, daha sonra teyit amacıyla Mardin Orman İşletme Müdürlüğü yetkili/ilgilileri görüşülmüş (Teker, 2021) bu görüşmede Harita I,II ve III te görülen yerler için fidan desteği sağlanmıştır.Orman Genel Müdürlüğü resmi sitesinde bu faaliyetleri takdir edilmiş (OGM, 2021) ayrıca,bakanlık faaliyetini anlatan bir video yayınlayarak teşekkür etmiştir (Pakdemirli, 2020).

Daha sonra Erginoğlu ile görüşme gerçekleştirilmiştir (Erginoğlu, Ağaç sayıları, çeşitleri ve yapılan çalışmalar, 2021) Her iki görüşmede de dikilen ağaç sayıları hakkında net sayı alınamıştır Ağaçlandırılan alanlar türüne göre çam, meşe ayrıca meyve ağaçlarından oluşmaktadır. Net sayıların ortaya çıkması ve maliyetlerinin hesaplanması için ayrıca bir çalışma yapılması gerektiği kanaatine varılmıştır. Erginoğlu'nun ağaçlandırma ile ilgili faaliyetlerine bakıldığında gönüllülük [4] esasına dayalı olup Bu yönüyle de ayrıca özgün bir rol model gibi görünmektedir.

[4] Çalışma kapsamında yaptığımız araştırma çerçevesinde gönüllü olarak ağaçlandırma faaliyetleri örneklerine rastlanmış ancak bu yönüyle benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Örnek: ORMAN DEDE RAHİM DEMİRBAŞ (8.8.2020) https://www.youtube.com/watch?v=6XdeECUrk0s https://www.youtube.com/watch?v=ACBVJ27WdSE
Şehmus Erginoğlu 1995, Rahim Demirbaş 1998 yılından beri aralıksız olarak gönüllü olarak ağaçlandırma/orman oluşturma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ancak Rahim Demirbaş kendi mülk ve tasarrufunda olan bir yerlere, Erginoğlu ise Kamuya ait

2) Tarihi Mardin Antik Kent'te bulunan kadim su yapılarında oluşan tıkanıkların açılması ve kuruyan çeşmelerin bağlantı yollarını bularak tekrar faaliyete alınması, bakımı ve tamiri (İletişim, 2018) Atıl durumda olan elli çeşme kendi emeği ve hayırseverlerin desteği ile faal hele getirmiştir.

Örneğin Resim II de görülen çeşme, Kız Meslek Lisesi merdivenlerinin onarımı sırasında fark edilip kayıp bir çeşme olduğunu tespit etmiştir. Yaptığı çalışma ile çöküntü kanalları bypass ederek döşediği yüzlerce metre boru ile bu çeşmeyi vücuda getirmiştir.Bir başka örnek ise Resim I görülen Latifiye Camii Çeşmesidir. Bu çeşme de birinci örneğe benzer şekilde yüzlerce metre boru döşenip su kaynağına bağlanarak aktif hale getirilmiş, emeği karşılığında herhangi bir ücret almamıştır (Erginoğlu, Ücreti alınmayan ekonomik faaliyetler, 2021).

a)Birçok uygarlığın kesişme noktasında yer almış olan Mardin'de, evrensel bir kültür mirası niteliğini taşıyan, günümüzde de işlevini sürdüren su yapısı mevcuttur. Sokaklarında birçok çeşmelerin mevcudiyeti şüphesiz su yollarına verilen önemden kaynaklanmaktadır. Suyun sokaktaki çeşmelere ve en çok kullanıldığı cami, mescid, medrese, han ve hamamlara dağıtımını düzenli ve sürekli yapabilmek için bir organizasyonu gerektirmektedir.

b)Mardin ilindeki su yapıları hakkında yapılan çalışmada (Yıldız, 2008) bu yapılar içerisinde Mardin il genelinde çeşme, hamam, çamaşırhane, değirmen ve köprüler sayılmıştır. Çalışmada su yapıları içerisinde olarak tespit edilebilen Mardin il merkezinde 30 adet çeşme ve 7 adet hamam hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Çeşmeler faal ve 23 tanesi Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tescillenmiştir. Erginoğlu, 1995 yılından bu yana Mardin su sistemleri içine girip, tamir edip su kesintisi olan çeşmeleri onararak faal duruma getirmiştir.
Bu bağlamda kadim Mardin yerleşimi şehir merkezinde eski dönem/medeniyetlere ait su yapılarının (Hamam, sarnıç, çeşme vb.) bağlantı ve şebeke sistemlerini tanıma, teşhis etme ve arıza durumunda müdahale ederek suyu doğal akışına getirme işini gönüllü yapmış hatta gerektiğinde tesisat malzemesi için kendi kısıtlı bütçesinden harcama yapmıştır.Kadim Mardin şehri için üç önemli noktada tamir edilip faaliyete alınan Latifiye Cami, Kız Meslek Lisesi ve Babussor çeşmeleri elli çeşmeden üçü olup örnek olarak erilmiştir. (Resim I,II ve III)

Resim I Latifiye Cami Çeşmesi

yerlerde bu faaliyeti gerçekleştirmektedir. Ayrıca bkz. TÜRKİYE GAZETESİ (14/11/2020 'Orman Dede', Babadan Kalma Arazisini 11 Yılda Ormana Dönüştürdü https://www.youtube.com/watch?v=Db9IqEIQvPc

Resim II Kız Meslek Lisesi Çeşmesi

Resim III Babossor Çeşmesi

3) Erginoğlu'nun 26 yıllık çalışması sonucu Mardin şehrine kazandırdığı ormanlık ve yeşil alanlar ve 50 tarihi çeşmenin bakım ve onarımının yapılarak faal durumda tutulması devlet bütçesi imkanları ile yapılması durumunda ne kadar bütçe gideri oluşturabileceği ayrı bir çalışma konusudur.Ancak bu mali olayın para ile ifade edilebilir hale getirmek istersek bir kamu kuruluşunda sözkonusu hizmetleri ifa etmek üzere asgari ücret ile çalıştığını varsaymamız durumunda şu hesaplamayı yapabiliriz.

Çalışılan yıl x Ay (12) : Toplam ay sayısı

26 x 12 : 312 Ay :

7.603 x 312 : **2.372.136 Lira**

2022 yılı ikinci yarısı için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığın'ca belirlenen aylık asgari ücretin işverene maliyeti 7.603. liradır. (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2022) Bu rakamı toplam çalışılan ay (312) ile çarptığımızda 2.372.136 (İkimilyon üçyüzyetmişikibin yüzotuzaltı) rakamını elde ederiz. Bir başka ifade ile kamusal bir hizmet gördüğü için bir kamu kuruluşunda asgari ücret üzerinden bütçe harcaması yapıldığını varsayarsak bu rakam 2.372.136 (İkimilyon üçyüzyetmişikibin yüzotuzaltı) liradır. Bu rakam Erginoğlu tarafından üretilen iki ekonomik değerin asgari tutarı olarak kabul edilebilir.

b) 5737 sayılı Vakıflar Kanununun 5. Maddesine göre güncellenen **2022** yılı için yeni vakıfların kuruluş asgari mal varlığı, **90.000-TL (DoksanbinTürkLirası)** olarak belirlenmiştir. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022)

4)Son tahlilde Erginoğlu'nun yaklaşık (26) yıldan bu yana sürdürülen ve halen devam eden faaliyeti sonucunda;

a)- Kendisine fayda: Emekli olduktan sonra sağlık problemi yaşayacağını düşünerek bu işlere girişmeye başlamış, öncelikle bedenen ve ruhen yapacağı işin kendisine yarar getirdiğini bu bağlamda bir taraftan Mardin tarihi kentte bulunan su yolunun bakım ve onarımını yaparak bu kültürel mirasın gelecek nesillere intikali yönünde çaba sarf etmiş, diğer taraftan bu su yolunun akış yönünü ağaçlandırma alanına doğru akışkanlığını sağlayarak Google Earth'te de görüleceği gibi kendi adına Savurkapı, Diş Hastanesi ve MAÜ Yabancı Diller Yüksekokulu arkasında (49) dekarlık alanda on bini aşkın ağaç dikmiştir. Bu ve benzeri faaliyetlerinin tümünü kamusal alanlarda gerçekleştirmiştir.

b)- Yaşadığı topluma/şehre fayda/sevme: Meyve ve çam ağaçlarını dikerek hava kirliliği ile mücadelede aktif rol almak; böylelikle yararlanma, tüm ülke için aynı şeyleri yapma isteği

c)- Tabiata/çevreye karşı sorumluluk: Gelecek nesillere fayda sağlanması, temiz bir çevre bırakma

d)- Kendisinin bağlı olduğu inanç sistemi çerçevesinde Allah'a ve peygambere karşı sorumluluk: Kendi aktarımıyla;"Kıyametin kopmasına bir gün kalmış olsa bile ağaç dikin" hadisi ile motive olması gibi amiller ile adanmışlık ruhu ile hareket etmiştir.

SONUÇ

Su, insan ve diğer canlılar için hayati öneme sahip olup ayrıca ağaçlandırma faaliyeti de oldukça önemlidir. Erginoğlu her iki alanda tüm emek gücünü ve eline geçen kısıtlı SGK emekli maaşını 26 yıldan bu yana temel ihtiyaçlarını karşıladıktan bakiyesini ücretsiz olarak kamunun yararına sunmuştur. Mardin tarihi su yapıları içerisinde yaptığı onarımlar kıt bulunan bir emek türüdür.

Bu çalışmanın neticesinde Şeyhmus Erginoğlu'nun hiç bir ücret almadan ayrıca ilave olarak zaman zaman kendi bütçesinden parasal katkı sağlayarak yaptığı faaliyetler, edinilen bulgular ışığında aşağıdaki şekilde değerlendirilmektedir.

1.Genel iktisat çerçevesinde değerlendirildiğinde Erginoğlu'nun faaliyette bulunduğu iki iktisadi kolda emeğine karşı ücret almamış, ana akım iktisat anlayışına göre de bu eylemi akılcı/rasyonel davranış değildir. Diğer yandan ekonomik beklentiler tespit edilemediğinden Davranışsal İktisat içerisinde de değerlendirilmesi zor görünmektedir. Yapılan literatür taramasında bu mali olaya karşılık gelebilecek terim/kavrama rastlanmamıştır.

2.Vakıflar uygulamada genellikle gerçek kişi olmayıp tüzel kişilik olarak ortaya çıkarlar.2022 yılı için yeni kurulacak bir vakfın asgari mal varlığı **90.000-(DoksanbinTürkLirası)** dır. Çalışmada söz konusu edilen gerçek kişininin emeği olup katma değeri yüksektir.26 yıllık çalışması bir asgari ücretli çalışanı olarak veri olarak kabul edildiğinde; yeni kurulacak bir vakfın asgari mal varlığının yaklaşık 35 katına takabül eder Kamuya bağışlanmış kamu mülkiyeti üzerinde katma değer oluşmuştur.

3.Bu faaliyete iktisadi veya sosyal bilimler alanına girecek tanım önerimiz ön çalışma olarak şu şekildedir: Bağışlanmış/Vakfedilmiş Emek : Bir tüzel kişiliği olan vakfın kuruluş asgari mal varlığı parasal değerinden az olmamak üzere gerçek kişi tarafından üretilen katma değer.Bu katma değerin kalıcı olarak kamuya bağışlanması veya vakfedilmesi durumu.

3.Ücret almama kararının, başta inanç sistemi olmak üzere pek çok sosyal, kültürel ve psikolojik etki altında alındığını ve inanç sistemi içerisinde aranıp insan–insan ilişkileri, insan-tabiat/evren/kainat ilişkileri ve insan-Allah ilişkileri bağlamında değerlendirmek de ayrıca mümkün görünmektedir.

Sonuç olarak Şeyhmus Erginoğlu'nun adanmışlık ruhu ile ürettiği ve ölçümü tam olarak yapılamayan nitelikli katma değerini "Bağışlanmış Emek" veya "Vakfedilmiş Emek" olarak kavramlaştırmak mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı (2021) "Ömrünü doğaya adayan Şeyhmus amca…" https://www.aa.com.tr/tr/gundem/omrunu-dogaya-adayan-mardinli-seyhmus-amcadan-fidan-dikin-cagrisi-/2325181 (05.08.2021)

BBC. (2021). Tek başına bir orman kurmak: Mardinli 'Şeyhmus Amca'nın hikayesi https://www.youtube.com/watch?v=_GE4EOGCbhU. (02 02, 2021)

Demir, Ö. (2013). Akıl ve Çıkar Davranışsal İktisat Açısından Rasyonel Olmanın Rasyonelliği. Ankara: Sentez Yay.

Diamond, P., **Vartiainen**, H., & **Kamilçelebi**, H. (2016). Davranışsal İktisat ve Davranışsal İktisadın Uygulamaları. Nobel Yay. Ankara.

Erginoğlu, Ş. (2021, 12 10). Ağaç sayıları, çeşitleri ve yapılan çalışmalar. (Abdürrauf Aydın, Röportajı Yapan)

Erginoğlu, Ş. (2021, 11 30). Ücreti alınmayan ekonomik faaliyetler. (Abdürrauf Aydın, Röportajı Yapan)

Günay, H. M. TDV İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif (10.8.2021)

İletişim, M. (2018) 25 yılda 50 çeşme yaptı. https://www.mardiniletisimgazetesi.com.tr/genel/25-yilda-50-cesme-yapti/ (20.12.2021)

MardinLife.(2021) Doga sevdalisi Şeyhmus amcadan fidan Çagrisi. https://www.mardinlife.com/seyhmus-erginoglu/haberleri (08.08.2021).

OGM. (2021). Daha Yeşil Bir Türkiye İçin "Gönüllü" Kahramanlar. 11 11, 2021 tarihinde Orman Genel Müdürlüğü: https://www.ogm.gov.tr/tr/haberler/daha-yesil-bir-turkiye-icin-g%C3%B6n%C3%BCll%C3%BC- (13.01.2021)

Pakdemirli, E. (2020, 12 6). 10 bin tane ağaç dikip çöplük denilen yeri ormana çeviren Şeyhmus amca... tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=AaWLVXapIio (11.11. 2020).

Ruben, E., & **Devrim**, D. (2013). İktisat ve Psikoloji. D. Dumludağ, G. Özge, N. Levent, & R. (. Ester içinde, İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar (s. 31-50). Ankara: İmge Yay.

TDK. (tarih yok). Vakıftarihinde Türk Dil Kurumu : https://sozluk.gov.tr/ adresinden alındı(05.06. 2021)

Teker, S. (2021, 11 2021). Şehmus Erginoğlu'nun ağaçlandırma yaptığı alanlar,ağaç sayıları . (A. Aydın, Röportajı Yapan)

TRTHABER, (. ". (2020, 12 09). Ömrününü doğaya adadı. 01 10, 2021 tarihinde TRT Haber Web sitesi. adresinden alındı

VGM. (tarih yok). Vakiflarimiz genel bilgi. 10 14, 2022 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü: Müd, https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimizi adresinden alındı

Yıldız, İ. (2008). Mardin'deki Su Yapıları(Yayınlanmamış Doktora Tezi). Van.

Personel Seçim Sürecine Yönelik Karar Destek Modeli Önerisi

Ömer Çağrı YAVUZ[1]

Giriş

Bir işletme ve kurumun en önemli varlıklarından biri olan insan sermayesinin etkin bir şekilde yönetilmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda rekabetçi strateji, kâr maksimizasyonu ve sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi adına insan kaynaklarına yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır (Uslu ve Kedikli, 2017). Organizasyonlarda insan kaynakları departmanı tarafından yerine getirilen fonksiyonlar arasında iş ilişkileri, iş kazaları, başarı-kariyer planlamaları ve istihdam yer almaktadır (Öge, 2011). Bu fonksiyonlar içerisinde yer alan ve İnsan Kaynakları Yönetimi'nin önemli fonksiyonlarından biri olan işe alım süreci; başvuruların incelenmesi, test edilmesi, görüşme, kontrol ve yerleştirme gibi işlemleri içermektedir (Okakın, 2009). Bu işlemlerin gerçekleştirilmesinde çeşitli zorluklar yaşanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri İnsan Kaynakları Yönetimi Derneği'ne göre işe alım sürecinde bir personel için ortalama 4.129 dolar harcanmaktadır. Dahası yönetim pozisyonlarında bu miktar artmaktadır (Cappelli ve Holmes, 2019). Maddi kayıplardan ziyade uygun olmayan pozisyona başvuru yapan adayların başvurularının değerlendirilmesi de insan kaynakları birimleri için zaman kaybına neden olmaktadır. Ek olarak işe alım sürecinde yer alan personelin dikkat dağınıklarına bağlı bireysel hatalar ve yanlı yaklaşımlar sürecin objektif yürütülmesine engel olmaktadır. Ayrıca 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 3.maddesinde yer alan liyakat ilkesinin uygulamasında çeşitli zorlukların yaşandığı belirtilmektedir (Karatepe ve Kurnaz, 2019). Bu ve benzeri durumlar doğrultusunda işe alım sürecinin yanlış yönetilmesi kurum ve kuruluşlar için çeşitli kayıplara neden olabilmektedir. Bu kayıpların önüne geçmek ve sürecin doğru yönetilmesi amacıyla sürecin dijitalleştirilmesinin katkı sağlayacağı belirtilmektedir (Akduman, 2019).

Alternatiflerin seçimi ve sıralanması işlemlerine dayanan çok kriterli karar verme yöntemleri, ileriye dönük karmaşık problemlerin hızlı bir şekilde çözülmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda elde edilen veriler değerlendirilmektedir. Veriler değerlendirilirken kriterlerin ağırlıklandırılması, karmaşıklıkların giderilmesi ve sürecin parçalara ayrılması hedeflenerek etkinlik ve verimliliğin arttırılmasına odaklanılmaktadır (Dodgson vd., 2009). Bu çalışma kapsamında çok kriterli karar verme yöntemlerinden MAUT (Multi Attribute Utility Theory)'tan esinlenilerek bir karar destek modeli geliştirilmesi amaçlanmıştır. MAUT yöntemi temelde kriterler belirleme, ağırlık değerleri atama, değer ölçüsü belirleme ve fayda değeri hesaplama prosedürlerinden oluşur. Geliştirilen karar destek modelinde her organizasyonun insan kaynakları birimi veya yöneticileri tarafından belirlenen kriterler (kişisel bilgiler, eğitim bilgileri, yabancı dil bilgisi, kurs ve seminer bilgisi, iş deneyimi, referanslar vs.) çerçevesinde esnek bir form oluşturulması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Belirlenen kriterler, alt kriterlere bağlı olarak oluşturulan formların işe alım sürecini değerlendiren personele/hakemlere sunulması amaçlanmıştır. Oluşturulan formlarda yer alan her bir kriter için çeşitli alt kriterler oluşturularak hakemlerden alınan bilgiler dahilinde değer ölçüsü atanmıştır. Geliştirilen modelin kullanımıyla çeşitli kurum ve kuruluşlarda işe alım süreçlerinde yer alan personelin iş yükünün azaltılarak etkin ve verimli bir süreç oluşturulması

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü

sağlanacaktır. Ayrıca geliştirilen modelde kullanılan kriterler, alt kriterler ve değer ölçülerinin sorumlu kişiler tarafından atanması modelin sektör fark etmeksizin çeşitli kurum ve kuruluşlarca kullanımını mümkün kılarak esnek açısından avantaj sağlayacaktır.

MAUT Yöntemi

Çok kriterli karar verme yöntemlerinin temelinde yer alan alternatiflerin kriterler bağlamında nitelenmesiyle seçim sürecinde tercihlerin daha anlamlı getirilebileceği belirtilmektedir. Belirsizlikler bulunmayan seçimlerde bütüncül tercihler birkaç nitelik açısından tercihlerin toplamı olarak ifade edilebilir (Fishburn, 1970). Bahsedilen tercihlerin değerlendirilmesi, ilgili problemin çözümüne etki eden kriterlere sayısal fayda değerleri atanmasıyla gerçekleştirilir (Chankong ve Haimes, 1983). Kriter ve alternatiflerin fayda değerlerine dayanan yarar fonksiyonu MAUT yönteminin temelini oluşturmaktadır.

MAUT yöntemi temel olarak aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır.

1. Mevcut problemin çözümünde ele alınan kriterler ve her bir kriter için alt kriterler belirlenmesi

2. Belirlenen kriterlerin sonuca etkisini ortaya koymak amacıyla her bir kriter için ağırlık değeri atanmaktadır. Kriterleri ağırlıkları toplamının 1 olması gerekmektedir.

$$\sum_{1}^{n} \boldsymbol{w_i} = \mathbf{1}$$

3. Kriterlerin birbirleri üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak alt kriterler için beşlik, onluk veya yüzlük sisteme göre değer ölçülerinin atanması

4. Aşağıdaki formül kullanılarak kriterlere atanan değer ölçülerine Min-Maks normalizasyonu uygulanması

$$\boldsymbol{x_i} = \frac{\boldsymbol{x - Min\ (x_i)}}{\boldsymbol{Max\ (x_i) - Min\ (x_i)}}$$

5. Aşağıdaki formülde verilen yarar fonksiyonu formülüyle atanan değer ölçüleri ağırlık değerleriyle çarpılarak toplanır.

$$\boldsymbol{U(x_i)} = \sum_{1}^{n} \boldsymbol{(x_i * w_i)}$$

6. Alternatifler için hesaplanan fayda değerleri üzerinden sıralama veya seçim işleminin yapılması

Karar Destek Modeli

İşe alımlarda adaylardan beklenen bilgi, beceri ve yetkinlikler farklılık göstermektedir. Bu sebeple model tasarlanırken esnek bir yapı sunulması adına kriter, alt kriter ve değer ölçüleri karar vericinin inisiyatifine bırakılmıştır. Şekil 1'de görüldüğü üzere karar vericiden öncelikle adaylardan beklenen kriterlerin girilmesi beklenmektedir.

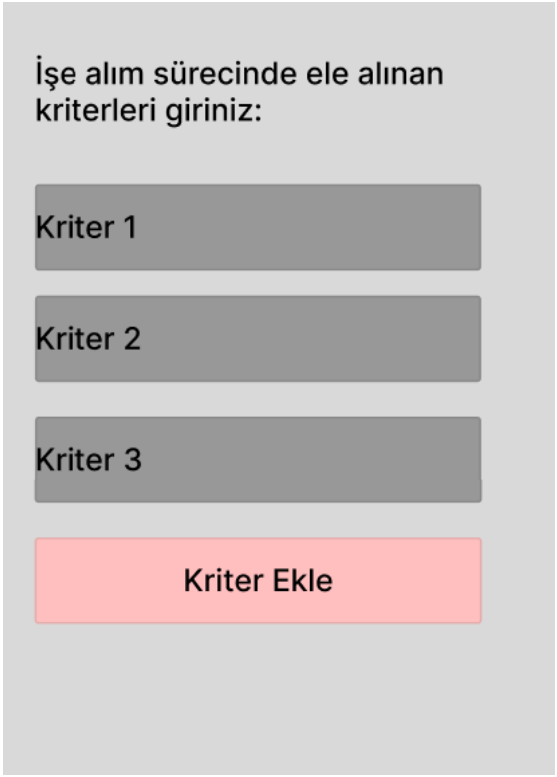

Şekil 1. Kriterler

Kriterler girildikten sonra yine karar vericinin inisiyatifine bağlı olarak beklenen bilgi, beceri ve yetkinliklerin sonuca etkisinin değerlendirilmesi amacıyla her bir kriter için ağırlık değerlerinin girilmesi beklenmektedir.

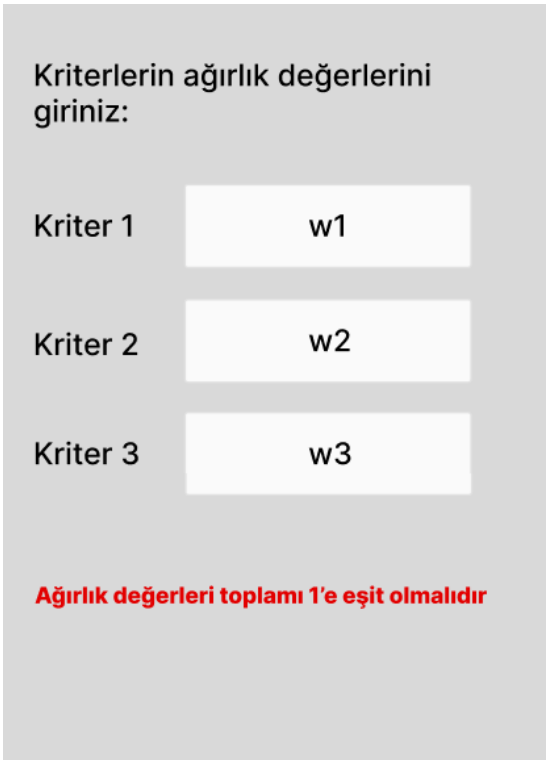

Şekil 2. Ağırlık Değerleri

Kriterler girildikten sonra her bir kriterin alt kriterlerinin girilmesi istenmektedir. Şekil 3'te üç farklı kriter bulunmaktadır. K1 için üç alt kriter, K2 ve K3 için ise iki alt kritere yer verilmiştir.

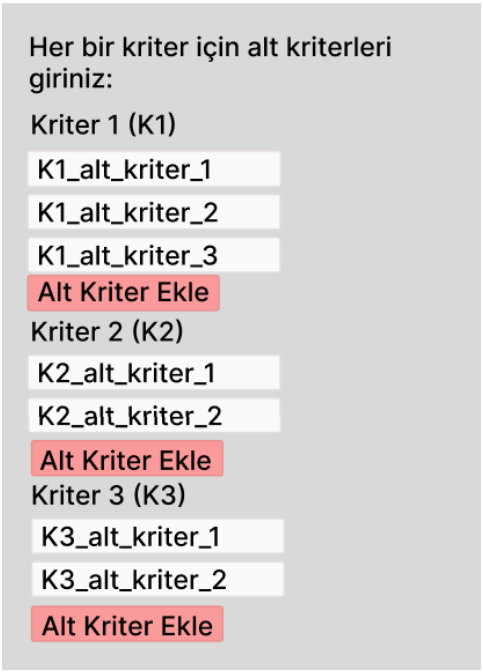

Şekil 3. Alt Kriterler

Sonrasında her bir alt kriterin sonuca etkisinin ortaya konulması amacıyla değer ölçülerinin girilmesi gerekmektedir. Şekil 4'te yer alan x, y ve z değerleri değer ölçülerini ifade etmekte olup bu değerlerin 1-10 arasında girilmesi istenmektedir.

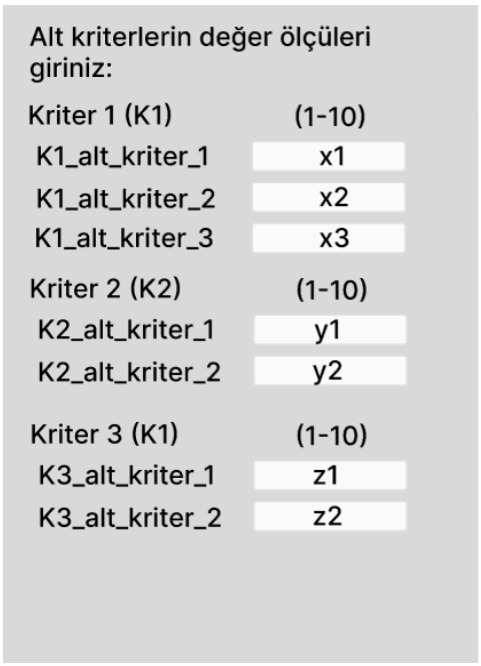

Şekil 4. Değer Ölçülerinin Atanması

Bir sonraki süreçte her bir alternatif için alt kriterlerin seçilmesi istenmektedir. Aşağıda verilen adaylar alternatifleri temsil etmektedir. Şekil 5'te üç farklı aday ve bu adaylara ait özellikler verilmiştir.

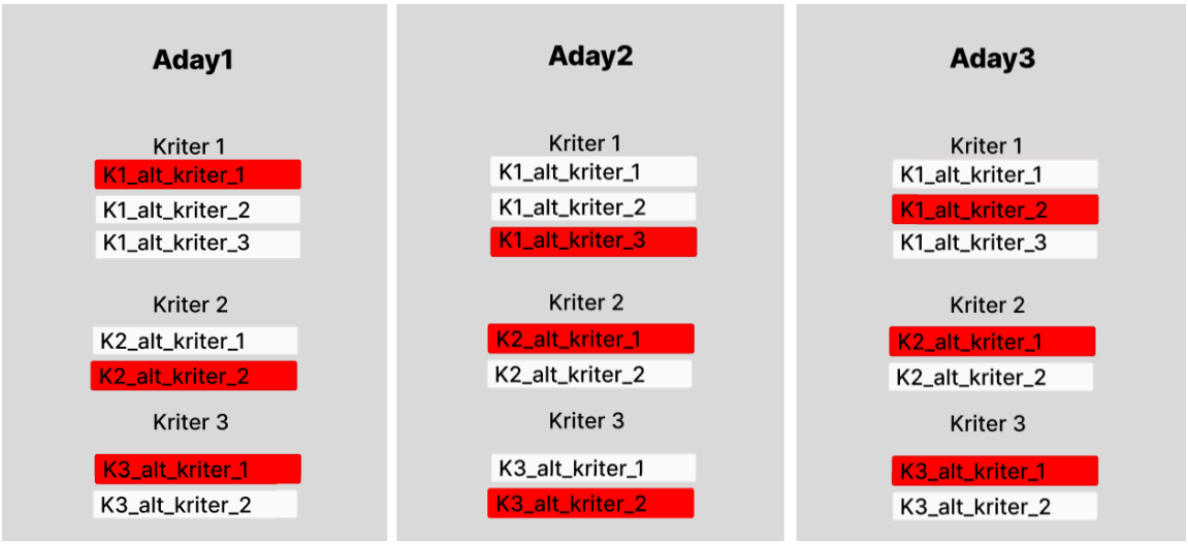

Şekil 5. Değer Ölçülerinin Atanması

Son olarak her bir değer için fayda değeri, yarar fonksiyonu kullanılarak hesaplanır. Şekil 6'da görüldüğü üzere her bir adaya ait değer ölçüsü ağırlık değerleriyle çarpılarak toplanır.

Adaylar	Puan
Aday1	(x1*w1)+(y2*w2)+(z1*w3)
Aday2	(x3*w1)+(y1*w2)+(z2*w3)
Aday3	(x2*w1)+(y1*w2)+(z1*w3)

Şekil 6. Fayda Değerlerinin Hesaplanması

Örnek Uygulama

Türkiye'de en çok kullanılan eleman bulma ve işe alım çözümleri sunan internet sitesinde yer alan geniş kapsamlı iş ilanları incelenerek Tablo 1'de yer alan kriterler belirlenmiştir. Bu kriterlerin sonuca etkisinin ortaya konulması amaçlanarak her bir kriter için ağırlık değerleri atanmıştır. Tablo 1'de işe alım sürecinde ele alınan kriterler ve kriterlerin ağırlık değerleri verilmiştir.

Tablo 1. Kriterler ve Ağırlık Değerleri

Kriter	**Ağırlık Değeri**
Eğitim Seviyesi	30
Yaş	5
Yabancı Dil Bilgisi	20
Ehliyet	5
Temel Bilgisayar Becerisi	10
İş Tecrübesi	30

Kriterler belirlendikten sonra her bir kriter için alt kriterler belirlenerek değer ölçüsü ataması yapılmıştır. Eğitim durumu için belirlenen alt kriter ve değer ölçüleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Değer Ölçüleri (Eğitim Durumu)

Eğitim Durumu	**Değer Ölçüsü**
Lise	2
Önlisans	4
Lisans	6
Yüksek Lisans	8
Doktora	10

Yaş kriteri için belirlenen alt kriterler ve değer ölçüleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Değer Ölçüleri (Yaş)

Yaş	**Değer Ölçüsü**
18-25	8
25-35	10
35-45	6
45+	5

Yabancı Dil Bilgisi kriteri için belirlenen alt kriterler ve değer ölçüleri Tablo 4'te verilmiştir. Yabancı Dil Bilgisi için birden fazla seçim imkanı sunulmaktadır. Örnek olarak İngilizce ve Almanca bile adayın ilgili kriter için değer ölçüsü 7 olarak girilmektedir.

Tablo 4. Değer Ölçüleri (Yabancı Dil Bilgisi)

Yabancı Dil	**Değer Ölçüsü**
İngilizce	5
Rusça	1
Arapça	1
Almanca	2
Fransızca	1

Ehliyet kriteri için belirlenen alt kriterler ve değer ölçüleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Değer Ölçüleri (Ehliyet)

Ehliyet	**Değer Ölçüsü**
A	4
B	7
D	10

Temel Bilgisayar Becerisi kriteri için belirlenen alt kriterler ve değer ölçüleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Değer Ölçüleri (Temel Bilgisayar Becerisi)

Temel Bilgisayar Becerisi	**Değer Ölçüsü**
Temel	3
Orta	6
İyi	8

İş Tecrübesi kriteri için belirlenen alt kriterler ve değer ölçüleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Değer Ölçüleri (İş Tecrübesi)

İş Tecrübesi (Yıl)	**Değer Ölçüsü**
0-3	4
3-5	6
5-7	8
7+	10

Kriterler, alt kriterler belirlenerek değer ölçüleri ataması yapıldıktan sonra rastgele özelliklere sahip üç farklı temsili aday için değerlendirme yapılmıştır. Temsili adaylara ilişkin bilgiler Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Aday Bilgileri

Aday	**Eğitim Durumu**	**Yaş**	**Yabancı Dil Bilgisi**	**Ehliyet**	**Temel Bilgisayar Becerisi**	**İş Tecrübesi**
Aday 1	Lisans	26	Rusça	B	İyi	4
Aday 2	Doktora	36	İngilizce, Fransızca	B	Orta	6
Aday 3	Lise	22	İngilizce	A	İyi	1

Üç farklı adayın bilgilerine karşılık gelen değer ölçüleri Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Değer Ölçüleri

	Değer Ölçüleri					
Aday	Eğitim Durumu	Yaş	Yabancı Dil Bilgisi	Ehliyet	Temel Bilgisayar Becerisi	İş Tecrübesi
Aday 1	6	10	1	7	8	6
Aday 2	10	6	6	7	6	8
Aday 3	2	8	5	4	8	4

Son olarak her bir aday için fayda değeri, yarar fonksiyonu kullanılarak hesaplanmıştır. Adaylara ilişkin değer ölçüleri yukarıda Tablo 1'de ağırlık değerleriyle çarpılarak toplanmıştır. Her bir aday için yapılan işlem Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Fayda Değerleri

Aday	**Fayda Değeri**	**Sonuç**
Aday 1	(6*30)+(10*5)+(1*20)+(7*5)+(8*10)+(6*30)	545
Aday 2	(10*30)+(6*5)+(6*20)+(7*5)+(6*10)+(8*30)	785
Aday 3	(2*30)+(8*5)+(5*20)+(4*5)+(8*10)+(4*30)	420

Adaylar için fayda değerleri hesaplandıktan sonra alternatifler için sıralama veya seçim işlemi yapılır. Tablo 10'da görüldüğü üzere 785 puan ile Aday 2 ilk sırada yer almaktadır.

Sonuç

İşe alım sürecine yönelik sunulan karar destek modeli ile işveren beklentileri doğrultusunda adayların performanslarının değerlendirilmesi, sıralanması ve seçim işlemlerinin daha etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Uygulaması oldukça basit olan MAUT yöntemiyle her bir iş ilanı için kriterler, alt kriterler ve değer ölçüleri belirlendikten sonra yüksek sayıda alternatif değerlendirilebilmektedir. Ayrıca farklı sektörlerde çeşitlilik gösteren beklentiler doğrultusunda kriterler ve alt kriterlerin karar vericinin inisiyatifinde olması modelin kullanımında esneklik sağlamaktadır. Geliştirilen model ile farklı sektörlerde çeşitli amaçlarla yapılan disiplinlerarası çalışmalarda çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanımına yönelik yol gösterilmesi hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

Akduman, G. (2019). Dijital İşe Alım: Dijital Dünya'nın İnsan Kaynakları İşe Alım Fonksiyonuna Etkisinin Kavramsal Ve Uygulama Örnekleriyle Değerlendirilmesi. International Journal of Arts and Social Studies, 2(3), 24-44.

Cappelli, P., & Holmes, D. (2019). Recruiting. Harvard Business Review Online. https://hbsp. harvard. edu/product/R1903B-PDFENG.

Chankong, V., & Haimes, Y. Y. (1983). North-Holland. New York.

Demir Uslu, Y. ve Kedikli, E. (2017). Sürdürülebilirlik kapsamında yeşil insan kaynakları yönetimine genel bir bakış. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 52(3), 66-81. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.17.12.694

Dodgson, J. S., Spackman, M., Pearman, A., & Phillips, L. D. (2009). Multi-criteria analysis: a manual.

Fishburn, P. C. (1970). Utility Theory for Decision Making. Research Analysis Corp McLean VA.

Karatepe, S., & Kurnaz, S. (2019). Kamu yönetiminde liyakat ilkesi: İngiltere örneği üzerinden Türkiye için bir değerlendirme. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 33(46), 77-104.

Öge, H. S. (2011). İnsan kaynakları yönetimi. Eğitim Yayınevi.

Okakın, N. (2009). Çalışma yaşamında insan kaynakları yönetimi. Beta.

Lise Öğrencilerinde Okula Yabancılaşma

Hasan KILIÇ[1]
Hakan ILIKSU[2]

Giriş

Genel anlamda, insanın toplumuyla, çevresiyle ve dünyasıyla olan ilişkilerindeki olumsuzluk hali olarak kabul edilen yabancılaşmayı (Kızılçelik; Erjem,1992) Hegel, fiziki anlamda insanın varoluşu ile ruhi anlamda varlığı arasındaki mesafe olarak tanımlamaktadır. Erich Fromm'a göre yabancılaşma, insanın kendinden uzaklaşması olarak tanımlanabilir. Fromm'a göre, insanın özgün niteliği, sevebilen bir varlık olarak, sevgiye değer vermesidir fakat insan, sevgiye önem verme niteliğini yitirmiştir. Değer anlayışını yitiren insan, varoluşuna doyurucu bir cevap alamamış ve özüne yabancılaşmıştır (Kılıç,2009:32).K. Marx ise, daha çok emeğin yabancılaşması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Marx'a göre emeğin yabancılaşması, insanın fiziksel varoluş ve maddi üretim dünyasında yer alan ve tüm yaşama alanlarını ilgilendiren bir süreci ifade etmektedir. Ve bu yabancılaşmayı ekonomik sistem üretmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan yabancılaşma, toplumsal davranışları biçimlendiren özerkliği ve yaratıcılığı kapsayan insani etkinlikleri olumsuz etkilemektedir (Şentürk, 2006:276).

Yabancılaşma, kavram olarak çok eskilere götürülebildiği gibi, kavramın çağrıştırdığı anlam da süreç içerisinde farklı algılamalara neden olmuştur. Günümüzde dahi yabancılaşma kavramına, her ideoloji, her felsefi yaklaşım veya her sistem ayrı bir anlam yüklemektedir (Aktaran: Uygun,2004;Yeniçeri,1993). Bu çalışmada yabancılaşma kavramına, tarihsel süreç içinde veya yaklaşım biçimine göre yüklenen anlamlar, kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışmamızda Lise öğrencilerinin yabancılaşma durumu, güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık ve sosyal uzaklık boyutlarını içeren okula yabancılaşmayı ifade etmektedir. Okula yabancılaşan öğrenciler, okuldan, okuldaki eğitim sürecinden, arkadaşlarından ya da öğretmenlerinden uzaklaşma eğilimi gösterebilirler. Öğrencilere göre; gerek okul, gerek sınıf, gerekse aile ortamlarında kendilerinden yetişkin gibi düzenli, uyumlu, anlayışlı ve düşünceli davranışlar beklenmekte fakat bu ortamların oluşumunda kendilerine danışılmamaktadır. Kendileri ile ilgili durum ve seçimlerde görüşleri dinlenmemekte ve belirlenen şekilde davranmak ve yaşamak zorunda bırakılmaktadırlar(Çelik,2005:21). Yetişkinler, kişisel yetenek ve isteklerini göz önünde bulundurmadıkları öğrencinin, okuldan soğumalarına ve uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle öğrenciler, okulun önemini ve değerini anlayamamakta ve okulu can sıkıcı, rutin ve ileriki yaşamlarında hiçbir işe yaramayacak bir yer olarak algılamaktadırlar (Çelik,2005:21). Okulun öğrenciler için önemi düşünüldüğünde, okula yabancılaşma durumunun ne kadar tehlikeli olduğu anlaşılacaktır (Gedik,2014:3). Okula yabancılaşma, öğrenciler, öğretmenler, genel olarak okulun çevresi ve yapısına bağlılığın olmayışıdır (Warner, Weist ve Krulak,1999;Aktaran: Türk,2013). Okula yabancılaşan öğrenci, yeteneklerini kendine yabancı görmektedir.

Mau (1992), yabancılaşmanın dört boyutunun güçsüzlük, anlamsızlık, normsuzluk (kuralsızlık) ve sosyal uzaklığın okul bağlamına uygulanabilirliğini göstermektedir. Okula yabancılaşmanın alt boyutları şu şekilde açıklanabilir(Aktaran: Sanberk,2003):

Güçsüzlük, öğrencinin, belli hedeflere gereğinden fazla anlam yüklemesi sonucunda, bu hedefleri başarmakta zorlanmasıdır (Mau,1992;Aktaran: Sanberk,2003). Oerlemans ve Jenkins

[1] Öğretmen, Mersin Mahmut Arslan Anadolu Lisesi
[2] Öğretmen, Mersin Evliya Çelebi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

(1998), okulun ilke ve kurallarının, öğrencinin ilgi ve yeteneklerini göz önünde bulundurmaması ve öğrenciye seçim yapma olanağı tanımaması sonucunda öğrencinin güçsüzlük duygusu yaşadığını belirtmektedir (Aktaran:Sanberk,2003).

Anlamsızlık, ders ve ders içeriklerinin öğrenciyi gelecekte yapmak istediği işe hazırlamaması durumunda yaşanan bir duygudur (Oerlemans ve Jenkins, 1998; Aktaran: Sanberk,2003).

Okul bağlamında Kuralsızlık, öğrencilerin okul idaresinin kendileri yerine karar vermelerine ve demokratik olmayan okul sistemine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır (Mau,1992;Aktaran: Sanberk,2003). Not sistemiyle öğrenciler akademik farklılığın göz önünde tutulduğu bir sınıflama içerisine sokulmaktadır. Sosyal karşılaştırma süreciyle kenarda kalan öğrenciler okul yapısına, karşı bağlanma geliştirememektedirler. Bu öğrencilerden çoğu, okul kurallarına eşlik eden öğrencilik rolleriyle, derslere katılma ve verilen ödevleri yerine getirme kurallarını kabul etmezler (Mau,1992;Aktaran: Sanberk,2003); Bu öğrenciler okul kurallarını önemsiz ve gereksiz görmektedirler (Oerlemans ve Jenkins, 1998; Aktaran: Sanberk,2003).

Sosyal uzaklaşma, arkadaşlık ağıyla bütünleşmeden yoksun veya organizasyondaki katılım yoksunluğunu ifade eder (Seeman,1984Aktaran: Sanberk,2003). Sosyal açıdan uzaklaşmış öğrenciler okulu, karmaşık ve hoşgörüsüz, hayal kırıklığına uğradıkları bir mekan olarak algılamaktadır. Birçoğu, evde kalmayı, sahile gitmeyi ya da arkadaşlarıyla dışarıda olmayı tercih etmektedir. Öğrencilerin, toplumsal bir kimlik kazanmalarında, kültürleşmelerinde ve sosyalleşmelerinde önemli yeri olan okulun bu işlevini yerine getirebilmesi, ancak öğrencilerin okula ilişkin sağlıklı bağlılık geliştirmeleri ile mümkün olacaktır (Seeman,1984; Aktaran: Sanberk,2003)

Okula yabancılaşma, öğrencilerde sosyal ve ailevi nedenlerle başlayan ve zamanla okula bağlılığın yitirilmesiyle birlikte, dışlanmışlık hissi ve akademik başarısızlıkla sonuçlanan bir süreçtir. Aile, kitle iletişim araçları ve akran grupları gibi faktörler, okul başarısına etki ederek öğrencilerin eğitim sürecinden soğumalarına, uzaklaşmalarına yol açmaktadırlar. Kişisel etkenler, arkadaş, aile ve toplumsal çevre gibi pek çok etken yabancılaşmaya sebep olabilir. Yapılan araştırmalar sonucunda çocukların genel olarak şu nedenlerden dolayı okula yabancılaştıkları ortaya konmuştur (Mcelhinney, Kunkel ve Lucas,1970;Aktaran: Katıtaş,2012):

-Çocukların kendi yaşantılarını kontrol etme yoksunluğu.
-Başarıya ulaşmak için eşit fırsatların tanınmaması.
-Okul dışındaki yaşamla bağlantı kurulamayan okul müfredatı.
-Öğretmenle iletişime geçememe.
-Okulda karşılaştığı sorunlardan dolayı içe kapanma.
-Ailenin ilgisizliği.
-Çocukların yetişkinleri güvenilir bulmamaları.

Bu nedenler dikkate alındığında, öğrencinin okula yabancılaşmasını tamamen ortadan kaldırmanın kolay bir iş olmadığı söylenebilir. Üstelik okul bürokrasisinden, öğretme-öğrenme sürecinden, yönetimden ya da öğretmenlerden kaynaklanabilecek yabancılaşma nedenleri ortadan kaldırılabilse bile, aile faktörü karşımızda durmaktadır. Toplumsal yapının eğitim boyutunda karşılaşılan yabancılaşma sorunu, aile yapısından bağımsız bir sorun değildir. Türkiye'de yapılan konuyla ilgili araştırmalarda görüleceği üzere, okula yabancılaşmayı etkileyen bağımsız değişkenin çoğunlukla okul iklimi ve bürokrasi kaynaklı olduğuna yönelik tespitler ve çözüm önerileri görülür. Bu tespitler doğru olmakla birlikte, aile değişkeninin yeterince dikkate alınmaması açısından eksiktir. Her çocuğun anne-babasıyla olan ilişkisi, kişisel gelişimi açısından çok önemlidir. Anne-babanın çocuğuna yeterince ilgi göstermemesi, yabancılaşmanın bir başka boyutudur. Hiç kuşkusuz herkesin içinde bulunduğu aile ortamı kendine özgüdür ve farklı sosyo-ekonomik faktörlerin belirlediği çeşitli aile ortamları vardır. Öğrencilerin okula yabancılaşma düzeyi, aile yapısı ve ailenin sosyo-ekonomik özelliklerinden bağımsız değildir. Anne-babası ya da ebeveyn desteğini alamayan öğrenci yalnız başına kendini güçsüz hisseder, yeteneklerini kendine yabancı görür. Anne-babası arasında sürekli bir çatışma

hali olduğuna şahit olan, aile içinde huzursuz bir ortamda bulunan, anne-babasından birini ya da ikisini birden kaybetmiş olan, anne-babası boşanmış olan, anne-babasının eğitim düzeyi düşük olan veya anne-babasının aylık geliri yeterli olmayan öğrenciler yaşadıkları olumsuz koşullar nedeniyle, okula yabancılaşabilecektir. Ailesel nedenlerle olumsuz koşullar yaşayan öğrenciler, okula yabancılaşmada en riskli grubu oluşturmaktadır. Çocuk açısından düşünülecek olursa, o güne kadar en fazla bağlı olduğu iki kişiye yani anne ve babasına, bundan sonra eşit olarak ulaşamayacak ve dünyası bir anlamda bölünecektir (Öngider, 2013:143). Yapılmış çalışmalarda, anne babası boşanmış çocukların, anne-babası birlikte olan çocuklara göre psikolojik sorunlar açısından daha fazla risk altında olduğu konusunda fikir birliği olduğu görülmektedir (Öngider, 2013:140).

Son yıllarda Türkiye'de eğitim alanında yapılan araştırmaların, yabancılaşmayı çoğunlukla öğrenci ve öğretmen boyutlarıyla ele aldığı görülmektedir. Eğitimde yabancılaşmanın öğrenci boyutuyla ele alındığı araştırmalarda; Bayhan (1997), üniversite öğrencilerinde anomi ve yabancılaşmayı; Sanberk (2003), öğrenci yabancılaşma ölçeğini; Çelik (2005), orta öğretim öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerini; Kocayörük (2007), Lise öğrencilerinde eğitim ortamına yabancılaşma ile anne-baba ilişkileri arasındaki ilişkiyi; Türk (2010), lisede öğrenci yabancılaşmasını doğuran nedenler ve eğitimde yabancılaşmanın öğrenciye yansımalarını; Yiğit (2010), ilköğretim öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerini; Katıtaş (2012), ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okula yabancılaşma ve okulu bırakma eğilimlerinin hangi düzeyde olduğunu; Türk (2013), ortaöğretim öğrencilerinde duygusal istismar, okula yabancılaşma ve disiplin cezaları arasındaki ilişkiyi; Gedik (2014), lise öğrencilerinin okul yaşam kalitesi ile okula yabancılaşma algıları arasındaki ilişkiyi; Özsarı (2015), ilköğretim öğrencilerinde okula yabancılaşma ve sosyal becerileri arasında ilişki olup olmadığını araştırmıştır. Bu araştırmaların dışında, yabancılaşmayı konu alan fakat öğrenci yabancılaşması dışında eğitim ve farklı disiplinlere ait çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Öğrencilerle ilgili olmayan bu çalışmalar, konumuzla doğrudan ilişkili olmadığı için buraya alınmamıştır. Araştırma konusu ile ilgili olduğu düşünülen araştırmalar ve sonuçları aşağıda kısaca özetlenmeye çalışılarak verilmiştir.

Bayhan (1997), "üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma" başlıklı araştırmasında, üniversite gençliğinde görülen anomik ve yabancılaşmış davranışların toplumsal nedenlerini incelemiştir. Araştırma sonucunda; öğrencilerin bireysel yabancılaşma ve anomi davranış düzeyi orta derecede bulunmuştur. Ayrıca öğrencilerin anomi ve yabancılaşma düzeylerinin orta düzeyde olduğunu saptamıştır. Araştırma bulgularına göre; üniversite öğrencilerinin anomi ve yabancılaşma açısından; cinsiyet (kız öğrencilerde kısmen yüksek düzeyde), aile tipleri (parçalanmış aile mensuplarında en yüksek), sosyal tabaka (üst ve alt tabakada yüksek), hayatlarını uzun süre geçirdikleri yerleşim merkezleri (kasabalardan gelenlerde en yüksek), yaşadıkları ortam (otel, misafirhane ve Yurtkur yurtlarında kalanlarda en yüksek), öğrenim gördükleri fakülte (mühendislik fakültesi öğrencilerinde en yüksek), maddi ihtiyaçlarını karşılama durumları (maddi ihtiyaçlarını karşılayamayanlarda en yüksek), ailelerinin yaşadığı bölge (Marmara bölgesinden gelenlerde daha yüksek) ve diğer değişkenlere göre, orta düzeyde anomi ve yabancılaşma yaşadıkları saptanmıştır.

Öğrenci yabancılaşmasıyla ilgili geçerli ve güvenilir sonuçlar sunabilen bir yabancılaşma ölçeği ihtiyacını problem yapan Sanberk (2003;Aktaran: Kılıç, 2009:70), öğrenci yabancılaşma ölçeği başlıklı yüksek lisans tezinde, lise öğrencilerinin okula ilişkin yabancılaşma düzeylerini ölçecek bir ölçme aracı geliştirmeyi amaçlamıştır. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde; kapsam geçerliği, yapı geçerliği, ölçüt bağıntı geçerliği ve test tekrar test güvenirliği sınanmıştır. Araştırmanın sonuçları, yeni öğrenci yabancılaşma ölçeğinin içerdiği dört faktörün güvenilir ve geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Her bir faktör alt ölçek olarak kabul edilerek; anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık ve güçsüzlük şeklinde adlandırılmıştır. Araştırma bulgularına göre, anlamsızlık, kuralsızlık ve sosyal uzaklık boyutlarında üst sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin alt düzeydeki öğrencilere göre daha yüksek düzeyde yabancılaştığı saptanmıştır. Ayrıca, öğrencilerin sınıf düzeyi ile yabancılaşma düzeyleri arasında anlamlı farklılık

bulunmuştur. Buna göre 11.sınıf öğrencilerinin 9. ve 10. sınıf öğrencilerine göre anlamsızlık ve sosyal uzaklık alt ölçeklerinde daha yüksek düzeyde yabancılaştıkları belirlenmiştir. Bir başka bulguya göre, öğrencilerin devam ettikleri okul türü ile yabancılaşma puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüş; Anadolu lisesi öğrencilerinin, genel lise, meslek lisesi ve özel liselere göre daha yüksek düzeyde yabancılaşma gösterdiği saptanmıştır. Sanberk, Anadolu liselerindeki öğrencilerin anlamsızlık ve kuralsızlık alt ölçeklerinde daha yüksek düzeyde yabancılaşmalarının nedenini, ders yoğunluğunun fazlalığı ve eleştiri kültürü potansiyellerine bağlamıştır.

Çelik (2005), "orta öğretim öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi" başlıklı yüksek lisans teziyle, orta öğretim öğrencilerinin cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve öfke ifade düzeylerine göre, okula yabancılaşma düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını bulmayı amaçlamıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin öfke ifade tarzlarına göre okula yabancılaşma düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir.

Kocayörük (2007) tarafından yapılan araştırmada "9. ve 10. sınıfa giden lise öğrencilerinin eğitim ortamına yabancılaşmaları ve anne-baba ilişkileri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya katılan alt, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin anne-baba ilişkilerinin öğrenci yabancılaşmasının anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığı da incelenmiştir. Araştırma sonucunda anne-baba ilişkileri puanları ile yabancılaşma puanları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Araştırma, ailelerin çocuklarının eğitim süreçlerine aktif katılımları ile onların gerek eğitim gerekse gelişim süreçlerine birçok açıdan sağlayacağı katkının önemini de vurgulamıştır.

Türk (2010) tarafından Lise 3. Sınıf öğrencileri üzerinde yapılan araştırmada, yabancılaşmanın eğitim alanına yansımaları, öğrenci yabancılaşmasını doğuran nedenler ve eğitimde yabancılaşmanın öğrenciye yansımalarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Eğitimde yabancılaşmanın öğrenci üzerindeki yansımalarını daha kapsamlı anlayabilmek için nitel yöntemden yararlanılmış, konuya ilişkin ayrıntılı ve kapsamlı bilgilere ulaşmak için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuca göre Lise 3. Sınıf öğrencileri eğitimde yabancılaşma yaşamaktadırlar. Yabancılaşmanın göstergesi olarak ortaya çıkan anlamsızlık duygusunu öğrenciler okula, derslere, ders içeriklerine ve okul etkinliklerine karşı hissetmektedirler. Okulda öğrencilerin okul yöneticileri ve öğretmenleri ile olan ilişkilerinde eşit, iletişime dayalı bir ilişki içinde olmadıkları görülmüştür. Lise öğrencileri bir otorite olarak gördükleri okul yöneticileri ve öğretmelerinin karşısında kendilerini güçsüz ve edilgen ve kabullenici olarak görmektedirler. Okulda düzen sağlamak adına konulan kuralların büyük bölümü öğrenciler tarafından ihtiyaç karşılayan bir unsur olarak görülmemektedir. Özellikle okullardaki kılık-kıyafet uygulamasındaki katılık öğrencilerin sık sık bu kuralı ihlal etmelerine yol açmaktadır. Öğrenciler istekleri doğrultusunda katıldıkları etkinlerden olumlu etkilenirken, kulüp çalışmaları gibi zorunlu etkinliklerin kendileri için anlamsız olduklarını belirtmektedir. Etkinlik içeriği ve çeşitlerinin öğrenci tarafından belirlenmemesi nedeniyle, etkinliklerden beklenen sonuçlara çoğu zaman ulaşılamamaktadır. Bu nedenle, okullarda yapılan sosyal etkinliklerin öğrencinin sosyal gelişimine beklenen katkıyı sağlayamadığı görülmektedir. Öğrenciler katıldıkları etkinliklere anlam yükleyememekte ve yabancılaşma içine girmektedirler.

Yiğit (2010) tarafından yapılan araştırmada, ilköğretim öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeyleri; yönetici ve öğretmen davranışları ve diğer bazı değişkenler (okul, sınıf düzeyi, cinsiyet, anne-baba eğitim düzeyi, anne-baba mesleği, ailenin aylık gelir düzeyi, öğrencinin hareketlerini kısıtlayan bir rahatsızlığa sahip olması ve öğrencinin bir işte çalışması)açısından incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre öğrencilerin okula yabancılaşma düzeylerinin, cinsiyete; öğrenim gördükleri okula; sınıf düzeyine; bir işte çalışma durumuna; hareketlerini kısıtlayan bir rahatsızlığı olup olmamasına; anne- baba eğitim düzeylerine; anne- baba mesleğine; ailenin aylık gelir düzeyine; okul idarecilerinin, derse giren ve girmeyen

öğretmenlerin, arkadaşlarının davranışlardan etkilenme düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur.

Katıtaş (2012) tarafından yapılan araştırmada, ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okula yabancılaşma ve bunun sonucunda ortaya çıkan okulu bırakma eğilimlerinin hangi düzeyde olduğunu belirlemek ve gerek yabancılaşma gerekse okulu bırakmaya yol açan etkenleri ortaya koyabilmek amaçlanmıştır. Araştırma bulguları, öğrencilerin okula düşük düzeyde yabancılaşma yaşadıklarını ortaya koymuştur. Araştırmada ayrıca, öğrencilerin en yüksek düzeyde güçsüzlük alt boyutunda, en düşük düzeyde kuralsızlık alt boyutunda yabancılaşma yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan, öğrencilerin okula yabancılaşma düzeylerinin ve okulu bırakma eğilimlerinin cinsiyet, bir işte çalışma durumu, akademik başarı, şiddet eğilimi, okulda kavgaya karışma, ailede konuşulan dil, ailenin ekonomik durumu, aile ilişki düzeyi, aile baskısı, okulların bulunduğu ilçe, idareci ve öğretmenlerden memnuniyet, idareci ve öğretmenlerden haksız yere dayak yeme, yakın arkadaşların okul başarı düzeyi değişkenlerine ve yakın arkadaşların okulu bırakma eğilimlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği bulunmuştur.

Türk (2013) tarafından yapılan araştırmada, ortaöğretim öğrencilerinde duygusal istismar, okula yabancılaşma ve disiplin cezaları arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Anne babadan algılanan duygusal istismar, öğretmenden algılanan duygusal istismar, okula yabancılaşma, disiplin cezaları; cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, sınıf tekrarı yapma, disiplin cezası türü, anne babanın birliktelik durumu ve gelir düzeyi değişkenleri açısından incelenmiştir. Ana baba duygusal istismarı ile öğrenci okula yabancılaşması arasında olumlu yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca öğretmen duygusal istismarı ile öğrencinin okula yabancılaşması arasında da olumlu yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Hem ana baba duygusal istismar hem de öğretmen duygusal istismar düzeyleri, sınıf tekrarı yapanların daha yüksektir. Disiplin cezası alanlarda ebeveynlerinden algılanan reddetme aşağılama ve yıldırma düzeyleri daha yüksektir. Disiplin cezası alanlar daha fazla öğretmen duygusal istismar yıldırma düzeyine sahiptirler. Kuralsızlık puanları yüksek olanlar, daha fazla disiplin cezası almışlardır. Ancak, disiplin cezası almayanların sosyal uzaklık puanları daha yüksek bulunmuştur.

Gedik (2014) tarafından Malatya il merkezindeki liselerde yapılan araştırmada, öğrencilerin okul yaşam kalitesi ile okula yabancılaşma algıları ve öğrencilerin okul yaşam kalitesi ile okula yabancılaşma arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan betimsel istatistikler sonucunda ortaöğretim öğrencilerinin Lise Yaşam Kalitesi ve Öğrenci Yabancılaşma ölçeklerinde yer alan ifadelere "orta" düzeyde katıldıkları belirlenmiştir. Öğrenci Yabancılaşma ölçeğinde yer alan ifadelere ilişkin öğrenci algıları değerlendirildiğinde, cinsiyet değişkenine göre öğrenci algıları güçsüzlük boyutunda anlamlı farklılık gösterirken, anlamsızlık, kuralsızlık ve sosyal uzaklık boyutlarında ve ölçeğin genelinde anlamlı farklılıklar göstermemiştir. Sınıf düzeyi değişkenine göre öğrenci algıları güçsüzlük, anlamsızlık, sosyal uzaklık boyutunda ve ölçeğin genelinde anlamlı farklılıklar gösterirken, kuralsızlık boyutunda anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Okul türü değişkenine göre öğrenci algıları kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve ölçeğin genelinde anlamlı farklılık gösterirken, güçsüzlük ve anlamsızlık boyutlarında anlamlı farklılık göstermemiştir. Ortaöğretim öğrencilerinin okul yaşam kalitesi ve okula yabancılaşma algıları arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler belirlenmiştir.

Özsarı (2015) tarafından yapılan araştırma, ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma ve sosyal becerilerinin cinsiyet, ailenin algılanan sosyo-ekonomik durumu, anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi, öğrenim gördüğü sınıf mevcudu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini ve ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma ve sosyal becerileri arasında ilişki olup olmadığını belirlemeyi amaçlamıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre; cinsiyet açısından öğrenci yabancılaşma ölçeği ile güçsüzlük, anlamsızlık, sosyal soyutlanma alt ölçeklerinden aldıkları puanlar ve okula yabancılaşma toplam puanlarında anlamlı fark bulunurken, kuralsızlık alt boyutunda anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Ailenin sosyo-ekonomik düzeyine göre okula yabancılaşma puanları

incelendiğinde; güçsüzlük alt boyutunda anlamlı bir farka rastlanırken, anlamsızlık, sosyal soyutlanma ve kuralsızlık alt boyutlarında ve okula yabancılaşma toplam puanlarında anlamlı bir fark görülmemiştir. Öğrencilerin anne eğitim düzeylerine göre güçsüzlük alt boyutuna ve okula yabancılaşma toplam puanlarına bakıldığında anlamlı bir fark bulunmuş ancak anlamsızlık, sosyal soyutlanma, kuralsızlık alt boyutlarında ise anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Öğrencilerin baba eğitim düzeylerine göre ise güçsüzlük, anlamsızlık alt boyutlarına ve okula yabancılaşma toplam puanlarına bakıldığında anlamlı fark bulunurken, sosyal soyutlanma ve kuralsızlık alt boyutlarında anlamlı fark bulunmamıştır. Öğrencilerin, algıladıkları sosyo-ekonomik düzeye, babanın eğitim düzeyine, öğrenim gördükleri sınıf mevcuduna göre sosyal beceri puanlarında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Genel anlamda öğrenci yabancılaşmasıyla ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında; ilkokuldan üniversiteye kadar her seviyede farklı değişkenler dikkate alınarak araştırmalar yapıldığı ve güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal yalıtılmışlık ya da sosyal uzaklık ve kendine yabancılaşma gibi bazı alt boyutlar kullanıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili araştırmalarda elde edilen bulgularda okula yabancılaşmada, okul ikliminin ve okulun bürokratik yapısının, yabancılaşmaya neden olduğu ortaya konulmuştur. Oysa okula yabancılaşmada okul dışı faktörlerinde etkili olduğuna dair bulgular vardır. Yapılan araştırmalarda düşük gelir durumunun ve düzensiz aile hayatının öğrencilerin okula yabancılaşmasında etkili olduğu ortaya konulmuştur (Gedik,2014:38). Lise düzeyinde yapılan veaile faktörünü dikkate alan araştırma sayısının karşılaştırma yapma açısından yetersiz olduğu, yapılan bazı araştırmaların (Kocayörük.2007; Türk,2010) sadece 9. ve 10. Sınıf ya da sadece 11. Sınıflara dayandırılarak genelleştirildiği, tüm lise öğrencilerini kapsayan araştırma yapılmadığı ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, lise öğrencilerinin aile yapısı ve sosyo-ekonomik özellikleriyle ilgili değişkenlere göre güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık ve sosyal uzaklık boyutlarında okula yabancılaşma düzeylerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Öğrencilerin aile yapısı ve sosyo-ekonomik koşullarının farklı olması çoğunlukla okula yabancılaşma düzeylerinin farklı olmasını sağlar. O halde öğrencilerin aile yapısı ve sosyo-ekonomik özellikleri incelenerek onların okula yabancılaşmaya yönelik algılarının düzeyi hakkında bilgi sahibi olunabilir. Öğrencilerin aile yapısı ve sosyo-ekonomik koşullarının yabancılaşma alt boyutlarında ortaya çıkardığı sonuç bilinirse daha iyi bir eğitim yaşamı için gerekli tedbirler alınabilir. Üstelik okula yabancılaşmayla ilgili literatürde de tespit edilen problemin sadece kurum, sistem ya da bürokrasiden kaynaklanmadığı; aile yapısı ve sosyo-ekonomik koşulların da öğrencilerin kişisel, sosyal ve akademik gelişimi için önemi olduğu görülür. Bu sorunu çözebilmek için öğrencilerin hangi aile yapısı ve sosyo-ekonomik özelliklerde, hangi okula yabancılaşma düzeylerini algıladıklarını bilmek gerekir.

Çocuğun düzenli, uyumlu ve mutlu bir aile ortamında yaşaması, anne babasının üzerine aldığı görev ve sorumlulukları yerine getirmesi, çocuğun gelecekle ilgili olumlu duygular kazanmasını, çevresine karşı sorumlu bir yetişkin olmasını, kendini başarılı ve şanslı görmesini sağlayabilmektedir (Şentürk,2006:280). Bu noktada aile konusunda sorunu olan çocuk, birçok problemin yanında yabancılaşmayı yaşayabilmektedir. Yukarıda kısaca değinilen önemine rağmen, öğrencilerin aile yapısı ve sosyo-ekonomik özellikleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan okula yabancılaşma nedenleri, araştırmacılar tarafından üzerinde çok az durulmuş bir araştırma konusudur. Türkiye'de yapılan bazı araştırmalar, lise öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerini; yaş, cinsiyet, okulun bürokratik yapısı, çalışma süresi gibi değişkenlerin etkilediğini ortaya çıkarmıştır.

Bu araştırma öğrencilerin aile yapısı ve ailelerinin sosyo-ekonomik özellikleri ile okula yabancılaşmanın boyutları hakkında bilgiler sunması nedeniyle önem taşımaktadır. Ayrıca alan

yazında ulaşılabilen kaynaklar incelendiğinde lise öğrencilerinin aile yapısı ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre okula yabancılaşma düzeylerini inceleyen bir çalışmanın bulunmaması açısından bu araştırma önemlidir.

Problem Cümlesi ve Alt Problemler

Bu araştırmada, lise öğrencilerinin aile yapısı ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre okula yabancılaşmaya ilişkin algı düzeylerinde farklılık olup olmadığı problem yapılmıştır. Bu probleme cevap bulmak için aşağıdaki alt problemlere cevaplar aranmıştır:

Lise öğrencilerinin okula yabancılaşmaya ilişkin algıları ne düzeydedir?

Lise öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeyleri;

a)Yaş, b) Cinsiyet, c)Öğrenim süreleri boyunca barındıkları yer,

d)Anne-babasıyla beraber yaşama durumu,

e)Anne-babası ile beraber yaşayan öğrencilerin anne-babalarının ilgilenme durumu,

f)Anne-babası ile ayrı yaşayan öğrencilerin anne-babalarının ilgilenme durumu,

g) Kardeş sayısı, h) Kimlerle yaşamak istediği,

i)Öğrencilerin babalarının eğitim durumu,

j)Öğrencilerin annelerinin eğitim durumu,

k)Öğrencilerin ailelerinin aylık gelir durumu değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Varsayımlar (Sayıltılar)

Öğrencilerin ölçme araçlarına verdiği cevaplar gerçek görüşlerini yansıtmaktadır.

Ölçme araçlarında yer alan sorular, öğrencilerin aile yapısı ve sosyo-ekonomik özelliklerini betimleyici niteliktedir.

Okula yabancılaşma ölçeğindeki maddeler öğrencilerin okula yabancılaşma düzeylerini betimleyici niteliktedir

1.4.Sınırlılıklar

Araştırma Mersin İl Merkezine bağlı Yenişehir ilçe belediye sınırları içerisinde yer alan resmi ortaöğretim kurumlarından örnekleme dahil edilen okullarda, 2015-2016 eğitim öğretim yılında öğrenim gören öğrencilerin algılarıyla sınırlıdır.

Öğrencilerin aile yapısı ve sosyo-ekonomik özellikleri veri toplama aracındaki maddelerle sınırlıdır.

Öğrencilerin okula yabancılaşma algılarını belirlemeye yönelik ifadeler, bu araştırmanın ölçme araçlarında yer alan ölçek maddeleri ile sınırlıdır.

1.5.Tanımlar

Aile Yapısı ve Sosyo-ekonomik Özellikler: Araştırma örneklemini oluşturan öğrencilerin öğrenim süresince barındığı yer, anne-babalarının beraber yaşayıp yaşamadıkları, anne-babalarının ilgilenme durumları, kendileri dahil kardeş sayıları, anne-babalarının eğitim düzeyi ve ailenin ortalama aylık geliridir.

Liseler: Araştırma kapsamında, Mersin il merkezine bağlı Yenişehir ilçesinde bulunan Anadolu, Fen, Sosyal Bilimler liseleri ve Meslek liselerinden oluşan ortaöğretim kurumlarıdır.

Anadolu, Fen ve Sosyal Bilimler Lisesi: Sınavla öğrenci alımı yapan, yabancı dil ağırlıklı eğitim veren lise türleridir.

Meslek Lisesi: Ticaret, turizm, sağlık, inşaat gibi farklı hizmet alanlarında ihtiyaç duyulan elemanları yetiştirmeyi amaçlayan, uygulamalı dersleriyle mesleki eğitim veren lise türüdür.

Okula Yabancılaşma: Öğrencinin okuldan sosyal ve ailevi nedenlerle, akademik ve sosyal yönden uzaklaşmasını ifade eden; güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık ve sosyal uzaklık alt boyutlarından oluşan, dışlanmışlık hissi ve akademik başarısızlıkla sonuçlanan süreçtir.

2.Yöntem

2.1.Araştırma Deseni

Araştırma tarama modelinde, betimsel bir çalışmadır. Mersin il merkezi Yenişehir ilçesindeki resmi kurumlarda öğrenim gören Lise öğrencileri araştırma evreni olarak seçilmiştir. Mersin il Milli Eğitim Müdürlüğü İstatistik Bürosundan elde edilen verilere göre,2015-2016 eğitim-öğretim yılı itibariyle araştırma evrenini oluşturan11.461 öğrenciden5494'ününkız,5967 öğrencinin de erkek öğrenci olduğu tespit edilmiştir. Bu evrendeki her okul türü bir tabaka kabul edilerek5 lise ve bu liselerden tesadüfi yolla306 kız, 334 erkek olmak üzere toplam 640 öğrenci örneklem olarak belirlenmiştir. Örneklem seçiminde her okul türü bir tabaka kabul edilmiş ve oranlı tabakalı örnekleme tekniği ile evrendeki grupların örneklemde temsili sağlanmıştır. Bu teknik toplam nüfusu temsil etmekle birlikte alt kümelerin temsilini sağlar (Geray,2006).

Tablo-1: Okul Türüne Göre Evren ve Örneklem Dağılımı

OKUL TÜRÜ	Öğrenci Sayısı(Nj)	%5*Nj=n
Anadolu Lisesi	5934	297
Sosyal Bilimler Lisesi	463	24
Fen Lisesi	905	45
Meslek Lisesi	4159	208
Toplam	N=11461	n=574

Tablo-1'de görüldüğü gibi öğrencilerin okul türlerine göre, tabaka toplam sayıları belirlenmiş ve bu sayıların % 5'i alınarak tabaka örneklem sayılarına (Nj) ulaşılmıştır. Sonra toplam örneklem sayısının evren değerine oranı ile elde edilen tabaka ağırlığı tabaka sayıları ile çarpılarak, örneklem sayısı belirlenmiştir. Anket uygulanırken hatalı ya da eksik cevaplar olabileceği dikkate alınarak örneklemin belirlenen sayıdan daha fazla tutulması uygun görülmüştür. Anketin uygulanabilmesi için Mersin Valiliğinden izin alınarak örneklem seçilen okullardan uygun saatler için randevu alınmıştır. Anket uygulanırken, okul yöneticilerinin izni ile ders öğretmenleri ve rehberlik servislerinden destek alınmış ve anketlerin gönüllülük esasına göre doldurulması ilkesi gereği isteksiz öğrencilere ısrar edilmemiştir. Anketlerin toplanması sırasında eksik cevap verdiği fark edilenlere cevaplarını tamamlamaları rica edilmiştir. Anketin uygulanmasında toplamda 660 öğrenciye dağıtım yapılmasına karşılık, 656 anket geri dönmüştür. Geri dönen anketlerin 16'sı yönergeye uygun olarak doldurulmaması nedeniyle değerlendirmeye alınamamış, sonuç olarak 640 anket değerlendirmeye alınmıştır.

2.2.Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan anket soruları literatürdeki benzer araştırma soruları ve uzman görüşü alınarak oluşturulmuştur. Anketin geçerliliği; soruların konuyla ilişkisi, konuyu kapsaması ve soruların anlaşılır nitelikte açık olması bakımından uzmanlara incelettirilmiş;

evren içinden tesadüfi yöntemle seçilen 30 kişilik bir gruba uygulanmış, araştırma alanının sınırlandırılması ve içeriğin daraltılması amacıyla bazı sorular anketten çıkarılmıştır. Anket; açık ve kapalı uçlu soruların avantajından yararlanmak için iki soru türünün birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Anket;8 adet kapalı uçlu soru, 3 adet açık uçlu soru ve 17 adet derecelendirilmiş öğrenci yabancılaşma ölçeği maddelerinden oluşmaktadır. Öğrencilere uygulanan anket; "yaş", "cinsiyet", "barındıkları yer", "anne-babanın beraber yaşama durumu", "beraber yaşayan anne-babanın çocuğuyla ilgilenme durumu", "ayrı yaşayan anne-babanın çocuğuyla ilgilenme durumu", "kardeş sayısı", "kiminle yaşamak istediği", "babasının eğitim düzeyi", "annesinin eğitim düzeyi", "ailesinin aylık geliri" değişkenlerinden oluşan sosyo-ekonomik bilgi durumlarına ilişkin soruları ve 5'i düz, 12'si ters yönde kodlanmış 17 maddeden oluşan beşli (Likert tipi) derecelendirilmiş öğrenci yabancılaşma ölçeğini içermektedir.

2.3.Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 20 programında analiz edilmek üzere öncelikle kodlanmış, anketteki açık uçlu sorulara verilen cevaplar da gruplandırılmıştır.

Verilerin analiz edilebilmesi için öncelikle, verilerin normal dağılım durumu kontrol edilmiş ve verilerin normal dağıldığı görülmüştür. Araştırma sonucunda verilerin frekans tabloları oluşturulmuş ve katılımcıların sosyo-ekonomik özellikleri ile yabancılaşma durumlarına ilişkin görüşler .05 manidarlık düzeyinde iki kategorili değişkenlerde t testi, çoklu kategorilerde Anova tekniğiyle değerlendirilerek yorumlanmıştır. Tek yönlü varyans analizi, ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem ortalaması arasındaki farkın sıfırdan anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmek üzere uygulanır (Büyüköztürk, 2007:47). Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) normal dağılımlı bir seride üç ve daha fazla bağımsız ortalama arasındaki farkın anlamlılığının hesaplanmasında kullanılır. ANOVA tek başına üç veya daha fazla grubun aritmetik ortalamalarını kümülatif olarak karşılaştırır; bu karşılaştırmalardan en az birisi anlamlı olduğunda ANOVA sonucu da anlamlı bulunur. Araştırma, tarama modelinde olup, nicel araştırma tekniğiyle gerçekleştirilmiştir.

Tablo-2: Ölçeğe Ait Yabancılaşma Düzeyi Puan Aralıkları

OKULA YABANCILAŞMA	**YABANCILAŞMA DÜZEYİ**		
ALT BOYUTLAR	DÜŞÜK	ORTA	YÜKSEK
GÜÇSÜZLÜK	≤ 6	7-13	≥ 14
ANLAMSIZLIK	≤ 6	7-15	≥ 16
KURALSIZLIK	≤ 5	6-15	≥ 16
SOSYAL UZAKLAŞMA	≤ 5	6-12	≥ 13

Öğrencilerin okula yabancılaşma düzeyinin belirlenmesinde aritmetik ortalamanın +1 ve -1 standart sapma aralığı orta düzey olarak belirlenmiştir. Yabancılaşma alt boyutlarında ortalama puanların hesaplanması ve faktör puanlarına göre öğrencilerin ölçek alt boyutlarındaki durumları bakımından birbirleriyle karşılaştırılması ve yorumlanabilmesi için önce her alt boyutun aritmetik ortalaması, okula yabancılaşma ölçeğinin her alt boyutundan aldıkları toplam puanın, toplam öğrenci sayısı olan 640'a bölünmesi ile elde edilmiştir. Okula yabancılaşma ölçeğinin güçsüzlük boyutunun aritmetik ortalaması 10.24, standart sapması 3.45'tir. Bu nedenle güçsüzlük boyutunda 14 ve daha fazla puan alanlar yüksek yabancılaşma düzeyine; 7-13 arası puan alanlar orta yabancılaşma düzeyine; 6 ve daha az puan alanlar ise düşük yabancılaşma düzeyine sahiptirler. Anlamsızlık boyutunun aritmetik ortalaması 11.55, standart sapması 4.30'dur. Bu nedenle anlamsızlık boyutunda 16 ve daha fazla puan alanlar yüksek

yabancılaşma düzeyine; 7-15 arası puan alanlar orta yabancılaşma düzeyine; 6 ve daha az puan alanlar ise düşük yabancılaşma düzeyine sahiptirler. Kuralsızlık boyutunun aritmetik ortalaması 11, standart sapması 4.55'tir. Bu nedenle kuralsızlık boyutunda 16 ve daha fazla puan alanlar yüksek yabancılaşma düzeyine; 6-15 arası puan alanlar orta yabancılaşma düzeyine; 5 ve daha az puan alanlar ise düşük yabancılaşma düzeyine sahiptirler. Sosyal Uzaklık boyutunun aritmetik ortalaması 9.58, standart sapması 3.37'dir. Bu nedenle Sosyal Uzaklık boyutunda 13 ve daha fazla puan alanlar yüksek yabancılaşma düzeyine; 6-12 arası puan alanlar orta yabancılaşma düzeyine; 5 ve daha az puan alanlar ise düşük yabancılaşma düzeyine sahiptirler. Tablo-2'de de görüldüğü gibi öğrencilerin okula yabancılaşma düzeylerinin belirlenmesinde aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri kullanılmıştır.

Öğrencilerin cinsiyete göre okula yabancılaşma düzeyleri ile anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla kategori sayısı iki olduğu için t testi, diğer değişkenler için kategori sayısı ikiden fazla olduğundan ortalamaların karşılaştırmasında tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Anlamlı çıkan varyans analizi sonuçları için, farkın kaynağını bulmak amacıyla Scheffe testi uygulanmıştır. Grup ortalama puanları arasındaki farkların test edilmesinde 0.05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır. Homojen olmayan varyanslarda, post hoc tekniklerden Tamhane's T2 tekniği uygulanmıştır.

Öğrenci yabancılaşma ölçeği belirlenirken Sanberk'in (2003) "Öğrenci Yabancılaşma Ölçeği (Bir Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması)" adlı yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezindeki Öğrenci Yabancılaşma Ölçeğinden yararlanılmıştır. Bu ölçeğin her bir maddesinde okula yabancılaşmayla ilgili duygu ve düşünce belirten bir durum sunulmakta ve öğrencilerden bu durumu ne sıklıkta yaşadıklarını beşli (Likert tipi) ölçek üzerinde belirtmeleri istenmektedir. Olumlu yöndeki ifadeleri içeren maddeler, hiç katılmıyorum:5, katılmıyorum:4, kararsızım:3, katılıyorum:2, Tamamıyla katılıyorum:1 şeklinde; olumsuz yönde ifadeler içeren maddeler bunun tam tersi olarak, hiç katılmıyorum:1, katılmıyorum:2, kararsızım:3, katılıyorum:4, Tamamıyla katılıyorum:5 şeklinde puanlanmıştır. Öğrencinin tüm maddelerden aldığı puanlar toplanarak, her öğrenci için bir toplam ölçek puanı elde edilmiştir. Kuramsal olarak her bir madde için puanlama, 1 ile 5 arasında değiştiği için ölçekten alınabilecek en yüksek puan 85, en düşük puan17'dir. Puan arttıkça yabancılaşma düzeyi artmaktadır. Yüksek puan, okula yabancılaşmanın daha yoğun yaşandığının göstergesi olarak kabul edilmektedir.

2.4.Geçerlilik ve Güvenirlilik

Sanberk (2003) tarafından öğrenci yabancılaşma ölçeği için test-tekrar test korelasyon katsayısı .77, güçsüzlük alt boyutu için .61, anlamsızlık alt boyutu için .68, kuralsızlık alt boyutu için .74, sosyal uzaklık alt boyutu için .65 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ölçeğin belli zaman aralıkları içinde uygulanması durumunda, kararlılık gösterdiği anlamına gelmektedir (Aktaran: Gedik, 2014:61).

Sanberk (2003) tarafından yapılan güvenirlik analizinde, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları güçsüzlük boyutu için .45, anlamsızlık boyutu için .72, kuralsızlık boyutu için .73, sosyal uzaklık boyutu için .77 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin genelinde ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .79 olarak bulunmuştur. Özdamar (2004) alfa katsayısının .40'dan düşük olması durumunda ölçeğin güvenilir olmayacağını belirtmiştir (Aktaran: Gedik, 2014:61). Bu değerlere göre öğrenci yabancılaşma ölçeğineait ölçümlerin güvenilir olduğu söylenebilir. Öğrenci yabancılaşma ölçeği, bu araştırmanın amacına hizmet edebilecek geçerli bir ölçek olarak görüldüğünden araştırma kapsamında kullanılması uygun bulunmuştur.

Bu araştırmada öğrenci yabancılaşma ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları güçsüzlük boyutu için .51, anlamsızlık boyutu için .75, kuralsızlık boyutu için .74, sosyal uzaklık boyutu için .69 olarak hesaplanmıştır.Ölçeğin genelinde ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .80 olarak bulunmuştur.

3.Bulgular ve Yorum

Bu bölümde ankette yer alan değişkenlerin frekans dağılımları tablo haline getirilmiş ve yorumlanmıştır. Değişkenlerin okula yabancılaşma düzeylerine göre farklılıkları değerlendirilirken İki kategorili cinsiyet değişkeni t testi, çoklu kategorili değişkenler ise Anova tekniğiyle değerlendirilerek yorumlanmıştır. Öğrencilerin yaş, cinsiyet, öğrenimi süresince kaldığı yer, anne ve babanın beraber olup olmadığı, anne ve babanın beraber olup olmadığına göre öğrenciyle ilgilenme durumları, kardeş sayısı, anne ve babanın eğitim düzeyi, ailesinin aylık gelir düzeyi değişkenleri açısından, okula yabancılaşma düzeylerindeki farklılıklara ilişkin bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Verilerin analizinden elde edilen bulgular araştırmanın alt problemlerinin düzenlenişindeki sıra göz önünde bulundurularak sunulmuştur.

Tablo-3:Örneklemde Yer Alan Öğrencilerin Bağımsız Değişkenlere Göre Dağılımları

Değişkenler		f	%
Yaş	14 Yaş	36	5.6
	15 Yaş	243	38
	16 Yaş	218	34
	17 Yaş	119	18.6
	18 Yaş	24	3.8
Cinsiyet	Kız	306	47,8
	Erkek	334	52,2
	Toplam	640	100
Öğrenim süresince İkamet yeri	Ailesinin Yanında	567	88,6
	Akrabasının Yanında	14	2,2
	Öğrenci Yurdunda	40	6,3
	Diğer	19	3
	Toplam	640	100
Anne-Baba beraber mi?	Beraberler	519	81,1
	Boşanmışlar Annesiyle kalıyor	80	12,5
	Boşanmışlar Babasıyla kalıyor	9	1,4
	Babası vefat etmiş	13	2
	Annesi vefat etmiş	5	0,8
	Diğer	14	2,2
Beraber yaşayan anne-babanın ilgisi	İlgileniyorlar	420	80,9
	Bazen ilgileniyorlar	81	15,6
	İlgilenmiyorlar	18	3,5
Ayrı yaşayan anne-babanın ilgisi	Annesi ilgileniyor, babası ilgilenmiyor	50	48,1
	Babası ilgileniyor, annesi ilgilenmiyor	7	6,7
	Hem anne hem de baba ilgileniyor	37	35,6
	İkisi de ilgilenmiyor	10	9,6

Kardeş sayısı	Tek	42	6.6
	İki	217	33.9
	Üç	177	27.7
	Dört	85	13.3
	Beş	40	6.2
	Altı ve daha çok	79	12.3
İmkân olsa kimlerle yaşamak istediği	Ailesiyle	392	61.3
	Tek Başına	105	16.4
	Arkadaşlarıyla	121	18.9
	Diğer	22	3.4
Baba Eğitim düzeyi	Okur yazar değil	14	2.2
	ilköğretim mezunu	335	52.3
	Lise Mezunu	174	27.2
	Üniversite Ön Lisans Mezunu	29	4.5
	Üniversite Lisans Mezunu	73	11.4
	Lisansüstü Mezunu	15	2.3
Anne Eğitim Düzeyi	Okur yazar değil	79	12.3
	ilköğretim mezunu	344	53.8
	Lise Mezunu	139	21.7
	Üniversite Ön Lisans Mezunu	13	2
	Üniversite Lisans Mezunu	51	8
	Lisansüstü Mezunu	14	2.2
Aylık gelir ortalaması	1000 TL'nin altında	151	23.6
	1001-2000 TL	239	37.3
	2001-3000 TL	113	17.7
	3001-5000 TL	67	10.5
	5001 ve üstü	70	10.9
	Toplam	640	100

Tablo-3, ankete cevap veren 640 öğrencinin sosyo-ekonomik özelliklerini göstermektedir. Buna göreankete katılan öğrencilerinyaş dağılımına bakıldığında; % 38'inin 15 yaşında, %34'ünün 16 yaşında, % 18.6'sının ise 17 yaşında olduğu tespit edilmiştir.

Tablo-3'e göre, ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine bakıldığında; %47,8'inin kız, %52,2'sinin erkekolduğutespit edilmiştir.

Tablo-3'e göre öğrencilerin eğitimleri boyunca ikamet ettikleri (barındıkları) yer incelendiğinde % 88,6'sının ailelerinin yanında;% 2.2'sinin akrabalarının yanında; %6,3'ünün ise öğrenci pansiyonunda kaldıkları tespit edilmiştir.

Öğrencilerin ebeveynlerinin beraber yaşayıp yaşamadıklarına bakıldığında; % 81.1'inin anne-babasının beraber yaşadığı, % 12.5'inin boşanmış annesiyle kaldığı, % 1.4'ümün

boşanmış ve babasıyla kaldığı, % 2'sinin babasının, % 0.8'inin ise annesinin vefat etmiş olduğu görülmektedir.

Öğrencilerden Anne-babasının beraber yaşadığını belirten gruptan % 80.9'u anne-babasının kendisiyle ilgilendiğini; % 15.6'sı anne-babasının bazen ilgilendiğini, % 3.5'i ise anne-babasının kendisiyle ilgilenmediğini bildirmiştir.

Öğrencilerden Anne-babasının ayrı yaşadığını belirten gruptan % 48.1'i annesinin ilgilendiğini babasının ilgilenmediğini; % 6.7'sinin babasının ilgilendiğini ama annesinin ilgilenmediğini, % 35.6'sı hem annesinin hem de babasının kendisiyle ilgilendiğini, % 9.6'sı ise hem annesinin hem de babasının kendisiyle ilgilenmediğini bildirmiştir.

Ankete katılan öğrencilerin kendileri dahil kardeş sayılarına bakıldığında; % 33.9'ununiki kardeş, % 27.7'sinin üç kardeş, % 13.3'ünün dört kardeş, %12.3'ünün 6 ve daha fazla kardeşiolduğutespit edilmiştir.

Tablo-3'e göre Öğrencilerin, "seçme imkânınız olsaydı kimlerle yaşamak isterdiniz?" sorusuna verdikleri yanıtlara göre; % 61.3'ü ailesiyle, %18.9'u arkadaşlarıyla, %16.4'ü tek başına yaşamak istediğini bildirmiştir.

Tablo-3'e göre öğrencilerin babalarının % 52.3'ü ilköğretim mezunu, % 27.2'si lise mezunu, % 11.4'ü üniversite lisans mezunu, % 4.5'i ön lisans mezunudur. Öğrencilerin babalarının % 2.2'si okur yazar değildir.

Tablo-3'e göre öğrencilerin annelerinin % 53.8'ü ilköğretim mezunu, % 21.7'si lise mezunu, % 12.3'ü okur yazar değildir. Öğrencilerin annelerinin toplamda %12.2'sinin üniversite mezunu olduğu anlaşılmaktadır.

Ankete cevap veren 640 öğrencinin, ailelerine ait aylık gelir ortalamasına bakıldığında; %23.6'sının çok düşük düzeyde, % 37.3'ünün düşük, % 17.7'sinin sınırlı, % 10.5'inin orta düzeyde ve % 10.9'unun iyi düzeyde gelir durumu beyan ettikleri görülmektedir (Tablo-3).

3.1. Öğrencilerin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Lise öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeyleri bilgisi için, veri toplama aracının ikinci bölümündeki okula yabancılaşma ile ilgili maddelere verilen yanıtlara göre elde edilen puanlar üzerinde istatistiksel işlemler uygulanmıştır. Bunun için daha önce yöntem bölümünde de belirtildiği gibi, okula yabancılaşma alt boyut puanlarının aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları esas alınarak yabancılaşma düzeyini gösteren üç puan aralığı belirlenmiş (Tablo-2) ve bu puan aralıklarına göre öğrencilerin dağılımı yapılarak frekans ve yüzdeler hesaplanmıştır. Bu işlemlere göre elde edilen bulgular Tablo-3'te verilmektedir.

Tablo-4:Öğrencilerin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Alt Boyutlar	Yabancılaşma Düzeyi	Puan Aralığı	Sayı	%
Güçsüzlük	Yüksek Düzey	≥14	119	19
	Orta Düzey	7-13	431	67
	Düşük Düzey	≤6	90	14
Anlamsızlık	Yüksek Düzey	≥16	102	22
	Orta Düzey	7-15	462	66
	Düşük Düzey	≤6	76	12

Kuralsızlık	Yüksek Düzey	≥16	99	15
	Orta Düzey	6-15	479	75
	Düşük Düzey	≤5	62	10
Sosyal Uzaklık	Yüksek Düzey	≥13	142	22
	Orta Düzey	6-12	415	65
	Düşük Düzey	≤5	83	13

Tablo-4 verilerine göre öğrencilerin % 19'unda yüksek; % 67'sinde orta ve % 14'ünde düşük güçsüzlük boyutunda yabancılaşma tespit edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin çoğunluğunda güçsüzlük düzeyinin (% 81) orta ve yüksek düzey olduğunu göstermektedir. Nitekim Türk'ün (2010) araştırmasında, lise öğrencilerinin kendilerini okulda güçsüz hissettikleri ortaya çıkmıştır. Katıtaş'ın (2012) yaptığı araştırmada ise, ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin güçsüzlük düzeyinin en yüksek düzeydeki yabancılaşma alt boyutu olduğu tespit edilmiştir.

Tablo-4 verilerine göre Anlamsızlık alt boyutunda öğrencilerin % 22'sinde yüksek; % 66'sında orta ve % 12'sinde düşük anlamsızlık düzeyi tespit edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin çoğunluğunda anlamsızlık düzeyinin (% 88) orta ve yüksek düzey olduğunu göstermektedir.

Tablo-4 verilerine göre kuralsızlık alt boyutunda öğrencilerin % 15'inde yüksek; % 75'inde orta ve % 10'unda düşük kuralsızlık düzeyi tespit edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin kuralsızlık düzeyinin % 75 ile orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Sosyal Uzaklık alt boyutunda öğrencilerin % 22'sinde yüksek; % 65'inde orta ve % 13'ünde düşük sosyal uzaklık düzeyi tespit edilmiştir. Bulgular, öğrencilerin sosyal uzaklık düzeyinin % 65 ile orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

3.2. Öğrencilerin Aile Yapısı ve Sosyo-Ekonomik Özelliklerine Göre Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu başlık altında öğrencilerin okula yabancılaşma düzeyleri; güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık ve sosyal uzaklık boyutlarında aile yapısı ve sosyo-ekonomik değişkenlere göre sunulmuş ve yorumlanmıştır.

3.2.1. Yaş Değişkenine Göre Öğrencilerin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo-5:Lise Öğrencilerinin Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların Yaş Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	47,764	4	11,941	1,005	,404
	Gruplariçi	7547,609	635	11,886		
	Toplam	7595,373	639			
Anlamsızlık	Gruplararası	1146,404	4	286,601	17,072	,000
	Gruplariçi	10660,282	635	16,788		
	Toplam	11806,686	639			
Kuralsızlık	Gruplararası	167,768	4	41,942	2,036	,088
	Gruplariçi	13083,093	635	20,603		
	Toplam	13250,861	639			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	272,757	4	68,189	6,206	,000
	Gruplariçi	6977,491	635	10,988		
	Toplam	7250,248	639			
Okula Yabancılaşma	Gruplararası	3528,352	4	882,088	7,625	,000
	Gruplariçi	73457,091	635	115,680		
	Toplam	76985,444	639			

Tablo-5'teki analiz sonuçları, farklı yaşlardaki öğrencilerin güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma ölçeğinden alınan toplam puanlar arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin yaşa göre, güçsüzlük alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(4-635)=1.005$, $p<.05$) olduğu görülmektedir(Tablo-5). Başka bir ifadeyle öğrencilerin güçsüzlük puanları, yaşa göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan post hoc tekniklerden Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde 14-18 yaş aralığında yaş büyüdükçe güçsüzlük algısının arttığı görülmüştür.

Tablo-5'te öğrencilerin yaşa göre, anlamsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(4-635)=17.072$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin anlamsızlık puanları, yaşa göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan post hoc tekniklerden Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde 15 ve 16 yaş grubu öğrencilerin 17 ve 18 yaş grubundaki öğrencilere göre daha fazla anlamsızlık algısı olduğu görülmüştür. Bu sonuç Sanberk'in (2003) araştırma bulgularında, yaşça büyük 11. Sınıf öğrencilerin, 9. ve 10. sınıf öğrencilerine göre, anlamsızlık alt boyutunda daha yüksek düzeyde yabancılaştıkları bulgusunun tersi yönde bir sonuç olması nedeniyle dikkat çekicidir.

Tablo-5'te öğrencilerin yaşa göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(4-635)=2.036$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, yaşa göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için uygulanan Scheffe tekniği sonucunda $p<.05$ düzeyinde 14-18 yaş aralığında yaş büyüdükçe kuralsızlık algısının arttığı görülmüştür.

Tablo-5'te öğrencilerin yaşa göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(4-635)=6.206, p<.05) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, yaşa göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda p<.05 düzeyinde 16, 17 ve 18 yaşındaki öğrencilerin 14 ve 15 yaşlarındaki öğrencilere göre daha fazla sosyal uzaklık algısının olduğu belirlenmiştir.

Tablo-5'te öğrencilerin okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlara göre, yaşları arasında anlamlı bir farklılığın (F(4-635)=7.625, p<.05) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin okula yabancılaşma düzeyleri, yaşlarına göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi yaş grupları arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda p<.05 düzeyinde 17 ve 18 yaş öğrencilerin 14, 15 ve 16 yaşındaki öğrencilere göre daha fazla okula yabancılaşma algısı olduğu görülmüştür.

3.2.2. Cinsiyet Değişkenine Göre Öğrencilerin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde t testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-6'da verilmiştir.

Tablo-6:Lise Öğrencilerinin Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların Cinsiyet Değişkenine Göre t Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
GÜÇSÜZLÜK	Kız	306	10.38	3.53	638	1.028	.229
	Erkek	334	10.10	3.36			
Alt Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
ANLAMSIZLIK	Kız	306	11.22	4.22	638	1.823	.448
	Erkek	334	11.84	4.35			
Alt Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
KURALSIZLIK	Kız	306	10.50	4.43	638	2.949	.357
	Erkek	334	11.56	4.60			
Alt Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
SOSYAL UZAKLIK	Kız	306	9.22	3.57	638	2.511	.002
	Erkek	334	9.89	3.14			
Alt Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
OKULA YABANCILAŞMA	Kız	306	41.34	10.62	638	2.382	.767
	Erkek	334	43.40	11.22			

Tablo-6'da görüldüğü gibi örneklem, cinsiyet değişkenine göre güçsüzlük boyutunda anlamlı bir farklılık göstermemektedir [t(638)=1.028, p>.05]. Başka bir deyişle lise öğrencileri arasında cinsiyete bağlı olarak güçsüzlük boyutunda bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo-6'ya göre örneklem anlamsızlık alt boyutunda da cinsiyet değişkenine göre gruplar arasında bir farklılık olmadığını göstermektedir[t(638)=1.823, p>.05].Başka bir deyişle lise öğrencileri arasında cinsiyete bağlı olarak anlamsızlık alt boyutunda bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo-6'ya göre örneklem kuralsızlık alt boyutunda da cinsiyet değişkenine göre gruplar arasında bir farklılık olmadığını göstermektedir[t(638)=2.949, p>.05].Başka bir deyişle lise öğrencileri arasında cinsiyete bağlı olarak kuralsızlık alt boyutunda bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo-6'da görüldüğü gibi örneklem, cinsiyet değişkenine göre sosyal uzaklık boyutunda anlamlı bir farklılık göstermektedir [t(638)=2.511, p<.05]. Başka bir deyişle lise öğrencileri cinsiyete göre sosyal uzaklık boyutunda anlamlı bir farklılık göstermektedir. Erkek öğrencilerin sosyal uzaklık algıları ($\bar{X}$= 9.89), kız öğrencilere göre ($\bar{X}$= 9.22) az da olsa yüksek bulunmuştur.

Tablo-6'nın son satırında görüldüğü gibi öğrencilerin okula yabancılaşma düzeyleri arasında cinsiyete göre farklılık görülmemektedir [t(638)=2.382, p>.05].Okula yabancılaşmaya ilişkin bu bulgu, Sanberk'in (2003) ve Gedik'in (2014) liselerde yaptıkları araştırma sonuçlarını desteklememektedir. Yiğit (2010), Katıtaş (2012) ve Özsarı'nın (2015) ilköğretim ikinci kademe öğrencilerine uyguladıkları araştırmalarda ise cinsiyet değişkeninin okula yabancılaşmada anlamlı farkı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

3.2.3. Öğrenim Süreleri Boyunca Barındıkları Yer Değişkenine Göre Öğrencilerin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo-7:Lise Öğrencilerinin Öğrenim Süreleri Boyunca Barındıkları Yere Göre Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	24,670	3	8,223	,691	,558
	Gruplariçi	7570,703	636	11,904		
	Toplam	7595,373	639			
Anlamsızlık	Gruplararası	9,980	3	3,327	,179	,910
	Gruplariçi	11796,706	636	18,548		
	Toplam	11806,686	639			
Kuralsızlık	Gruplararası	34,783	3	11,594	,558	,643
	Gruplariçi	13216,078	636	20,780		
	Toplam	13250,861	639			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	31,540	3	10,513	,926	,428
	Gruplariçi	7218,708	636	11,350		
	Toplam	7250,248	639			
Okula Yabancılaşma	Gruplararası	122,451	3	40,817	,338	,798
	Gruplariçi	76862,993	636	120,854		
	Toplam	76985,444	639			

Tablo-7'deki analiz sonuçları, öğrencilerin öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma düzeyinde alınan toplam puanlar arasında anlamlı farklılıklar olmadığını göstermektedir.

Öğrencilerin öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre, güçsüzlük alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-636)=.691, p>.05) olmadığı görülmektedir (Tablo-7). Başka bir ifadeyle öğrencilerin güçsüzlük puanları, öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Tablo-7'de öğrencilerin öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre, anlamsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-636)=.179, p>.05) olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin anlamsızlık puanları, öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Tablo-7'de öğrencilerin öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-636)=.558, p>.05) olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Tablo-7'de öğrencilerin öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-636)=.926, p>.05) olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Tablo-7'deöğrencilerin öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre, okula yabancılaşma düzeyi toplam puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-636)=.338, p>.05) olmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle öğrencilerin okula yabancılaşma düzeyleri, öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

3.2.4. Anne Babalarının Beraber Olup Olmama Durumlarına GöreÖğrencilerin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-8'de verilmiştir.

Tablo-8:Lise Öğrencilerinin Anne Babalarının Beraber Olup Olmama Durumlarına Göre Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	36,994	5	7,399	,621	,684
	Gruplariçi	7558,379	634	11,922		
	Toplam	7595,373	639			
Anlamsızlık	Gruplararası	82,593	5	16,519	,893	,485
	Gruplariçi	11724,093	634	18,492		
	Toplam	11806,686	639			
Kuralsızlık	Gruplararası	133,205	5	26,641	1,288	,267
	Gruplariçi	13117,656	634	20,690		
	Toplam	13250,861	639			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	84,298	5	16,860	1,492	,190
	Gruplariçi	7165,950	634	11,303		
	Toplam	7250,248	639			

Okula Yabancılaşma	Gruplararası	1005,214	5	201,043	1,678	,138
	Gruplariçi	75980,229	634	119,843		
	Toplam	76985,444	639			

Tablo-8'deki analiz sonuçları, öğrencilerin anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma düzeyinde alınan toplam puanlar arasında anlamlı farklılıklar olmadığını göstermektedir.

Öğrencilerin anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre, güçsüzlük alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=.621, p>.05) olmadığı görülmektedir (Tablo-8). Başka bir ifadeyle öğrencilerin güçsüzlük puanları, anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre değişmemektedir.

Tablo-8'de öğrencilerin anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre, anlamsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=.893, p>.05) olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin anlamsızlık puanları, anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre anlamlı bir şekilde değişmemektedir.

Tablo-8'de öğrencilerin anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=1.288, p>.05) olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre değişmemektedir.

Tablo-8'de öğrencilerin anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=1.492, p>.05) olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre değişmemektedir.

Tablo-8'de öğrencilerin anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre, okula yabancılaşma düzeyi toplam puanları arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=1.678, p>.05)olmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle öğrencilerin okula yabancılaşma düzeyleri, anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre değişmemektedir. Elde edilen bu sonuç anne baba beraber olsa bile ayrı olanlardan farklı olmayacak şekilde okula yabancılaşmaya neden olabilecek aile içi ilişkiler olabileceği gerçeğini düşündürmektedir.

3.2.5. Beraber Yaşayan Anne Babalarının İlgilenme Durumuna Göre Öğrencilerin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-9'da verilmiştir.

Tablo-9:Lise Öğrencilerinin Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların Beraber Yaşayan Anne Babalarının İlgilenme Durumuna Göre ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	105,010	2	52,505	4,524	,011
	Gruplariçi	5988,485	516	11,606		
	Toplam	6093,495	518			
Anlamsızlık	Gruplararası	106,745	2	53,373	3,093	,046
	Gruplariçi	8904,272	516	17,256		

	Toplam	9011,017	518			
Kuralsızlık	Gruplararası	431,054	2	215,527	11,019	,000
	Gruplariçi	10092,753	516	19,560		
	Toplam	10523,807	518			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	136,983	2	68,491	6,491	,002
	Gruplariçi	5444,628	516	10,552		
	Toplam	5581,611	518			
Okula Yabancılaşma	Gruplararası	2670,114	2	1335,057	11,677	,000
	Gruplariçi	58995,462	516	114,332		
	Toplam	61665,576	518			

Tablo-9'daki analiz sonuçları, beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumuna göre öğrencilerin güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumuna göre öğrencilerin, güçsüzlük alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(2\text{-}516)=4.524$, $p<.05$) olduğu görülmektedir (Tablo-9). Başka bir ifadeyle öğrencilerin güçsüzlük puanları, beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumuna göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde anne babası ilgilenmeyen grubun anne babası ilgilenen gruba göre güçsüzlük algısının daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-9'da öğrencilerin beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumuna göre, anlamsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(2\text{-}516)=3.093$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde anne babasının kendisiyle yeterince ilgilenmediğini bildiren öğrenci grubunun, diğer gruplardaki öğrencilere göre daha fazla anlamsızlık algısı olduğu görülmüştür.

Tablo-9'da öğrencilerin beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumuna göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(2\text{-}516)=11.019$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumuna göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için uygulanan Scheffe tekniği sonucunda $p<.05$ düzeyinde anne babasının yeterince ilgilenmediğini bildiren öğrenci grubunun kuralsızlık algısının diğer öğrenci gruplarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo-9'da öğrencilerin beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumuna göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(2\text{-}516)=6.491$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumuna göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde anne babasının yeterince ilgilenmediğini bildiren öğrenci grubunun sosyal uzaklık algısının diğer öğrenci gruplarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo-9'da öğrencilerin okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlara göre, beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumları arasında anlamlı bir farklılığın ($F(2\text{-}516)=11.677$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılanScheffe tekniğinin uygulanması sonucundap<.05 düzeyinde anne

babasının yeterince ilgilenmediğini bildiren öğrenci grubunun okula yabancılaşma algısının, anne babasının yeterince ilgilendiğini bildiren gruba göre daha fazla olduğu görülmüştür.

3.2.6. Anne Babaları Ayrı Yaşayan Lise Öğrencilerinin Anne Babalarının ilgilenme Durumuna Göre Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-10'da verilmiştir.

Tablo-10: Anne Babaları Ayrı Yaşayan Lise Öğrencilerinin Anne Babalarının ilgilenme Durumuna Göre Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	36,413	3	12,138	,949	,420
	Gruplariçi	1279,241	100	12,792		
	Toplam	1315,654	103			
Anlamsızlık	Gruplararası	158,377	3	52,792	2,254	,087
	Gruplariçi	2342,661	100	23,427		
	Toplam	2501,038	103			
Kuralsızlık	Gruplararası	159,073	3	53,024	2,541	,061
	Gruplariçi	2086,917	100	20,869		
	Toplam	2245,990	103			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	99,769	3	33,256	2,604	,056
	Gruplariçi	1277,145	100	12,771		
	Toplam	1376,913	103			
Okula Yabancılaşma	Gruplararası	1122,766	3	374,255	3,253	,025
	Gruplariçi	11506,618	100	115,066		
	Toplam	12629,385	103			

Tablo-10'daki analiz sonuçları, anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında alınan toplam puanlar arasında anlamlı farklılıklar olmadığını; okula yabancılaşma düzeyinde ise alınan toplam puanlar arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermektedir.

Anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre, güçsüzlük alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-100)=.949, p>.05) olmadığı görülmektedir (Tablo-10). Başka bir ifadeyle öğrencilerin güçsüzlük puanları, anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre değişmemektedir.

Tablo-10'daanne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre, anlamsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-100)=2.254, p>.05) olmadığı görülmektedir.

Tablo-10'da anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-100)=2.541, p>.05) olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre değişmemektedir.

Tablo-10'da anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-100)=2.604, p>.05) olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre değişmemektedir.

Tablo-10'da anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre, okula yabancılaşma düzeyi toplam puanları arasında anlamlı bir farklılığın (F(3-100)=3.253, p<.05)olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle öğrencilerin okula yabancılaşma düzeyleri, anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda p<.05 düzeyinde sadece babasının ilgilendiğini bildiren öğrenci grubunun okula yabancılaşma algısının, anne babasından ikisinin de yeterince ilgilenmediğini bildiren gruba göre daha fazla olduğu görülmüştür. Elde edilen bu ilginç sonuç; öğrenciler açısından anne ilgisinin baba ilgisine nazaran daha fazla etkili olduğunu göstermektedir.

3.2.7.Kardeş Sayısına Göre Lise Öğrencilerinin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-11'de verilmiştir.

Tablo-11:Kardeş Sayısına Göre Lise Öğrencilerinin Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	32,360	5	6,472	,543	,744
	Gruplariçi	7563,014	634	11,929		
	Toplam	7595,373	639			
Anlamsızlık	Gruplararası	165,847	5	33,169	1,807	,109
	Gruplariçi	11640,839	634	18,361		
	Toplam	11806,686	639			
Kuralsızlık	Gruplararası	366,251	5	73,250	3,604	,003
	Gruplariçi	12884,610	634	20,323		
	Toplam	13250,861	639			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	327,798	5	65,560	6,004	,000
	Gruplariçi	6922,450	634	10,919		
	Toplam	7250,248	639			
Okula Yabancılaşma	Gruplararası	1872,804	5	374,561	3,162	,008
	Gruplariçi	75112,640	634	118,474		
	Toplam	76985,444	639			

Tablo-11'deki analiz sonuçları, lise öğrencilerinin kardeş sayısına göre güçsüzlük ve anlamsızlık boyutlarında alınan puanlar arasında anlamlı farklılık olmadığını göstermektedir. Öğrencilerin kardeş sayısına göre; kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma düzeylerinde ise alınan toplam puanlar arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir.

Lise öğrencilerinin kardeş sayısına göre, güçsüzlük alt boyutundan aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=.543, p>.05) olmadığı görülmektedir (Tablo-11). Başka bir ifadeyle öğrencilerin güçsüzlük puanları, lise öğrencilerinin kardeş sayısına göre değişmemektedir.

Tablo-11'delise öğrencilerinin kardeş sayısına göre, anlamsızlık alt boyutunda da aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=1.807, p>.05) olmadığı görülmektedir.

Tablo-11'delise öğrencilerinin kardeş sayısına göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=3.604, p<.05) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, kardeş sayısına göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için uygulanan Scheffe tekniği sonucunda p<.05 düzeyinde 1, 2 ve 3 kardeşi olduğunu bildiren öğrencilerin;4 ve daha fazla sayıda kardeşi olduğunu bildiren öğrencilere göre daha yüksek düzeyde kuralsızlık algısının olduğu görülmüştür.

Tablo-11'de öğrencilerin kardeş sayısına göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=6.004, p<.05) olduğu görülmektedir. Öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, kardeş sayısına göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda p<.05 düzeyinde kardeş sayısının 4 ve daha fazla olduğunu bildiren öğrencilerin sosyal uzaklık algısının kardeş sayısı 1, 2 ve 3 olan öğrencilere göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle kardeş sayısı arttıkça sosyal uzaklık algısının düştüğü belirlenmiştir.

Tablo-11'de öğrencilerin okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlara göre, kardeş sayısı durumları bakımından da anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=3.162, p<.05) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda p<.05 düzeyinde kardeş sayısının 4,5,6 ve daha fazla olduğunu bildiren öğrencilerin; kardeş sayısının 1,2 ve 3 olduğunu bildiren öğrencilere göre daha düşük düzeyde okula yabancılaşma algılarının olduğu görülmüştür.

3.2.8. Kimlerle Yaşamak İstediğine Göre Öğrencilerin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-12'de verilmiştir.

Tablo-12: Lise Öğrencilerinin Kimlerle Yaşamak İstediğine Göre Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	217,290	3	72,430	6,244	,000
	Gruplariçi	7378,084	636	11,601		
	Toplam	7595,373	639			
Anlamsızlık	Gruplararası	299,174	3	99,725	5,512	,001
	Gruplariçi	11507,512	636	18,094		

	Toplam	11806,686	639			
Kuralsızlık	Gruplararası	1028,713	3	342,904	17,844	,000
	Gruplariçi	12222,148	636	19,217		
	Toplam	13250,861	639			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	252,057	3	84,019	7,636	,000
	Gruplariçi	6998,191	636	11,003		
	Toplam	7250,248	639			
Okula Yabancılaşma	Gruplararası	5764,417	3	1921,472	17,159	,000
	Gruplariçi	71221,027	636	111,983		
	Toplam	76985,444	639			

Tablo-12'deki analiz sonuçları, seçme imkânları olsa kimlerle yaşamak istediğine göre öğrencilerin güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin seçme imkânları olsa kimlerle yaşamak istediğine göre, güçsüzlük alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık ($F(3\text{-}636)=6.244$, $p<.05$) olduğu görülmektedir (Tablo-12). Başka bir ifadeyle öğrencilerin güçsüzlük puanları, seçme imkânları olsa kimlerle yaşamak istediğine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde ailesiyle birlikte yaşamak isteyen grubun tek başına ve arkadaşlarıyla yaşamak isteyenlere göre güçsüzlük algısının daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle ailesiyle birlikte yaşamak istemeyen grubun güçsüzlük algısı daha yüksek düzeyde görülmüştür.

Tablo-12'de öğrencilerin seçme imkânları olsa kimlerle yaşamak istediğine göre, anlamsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(3\text{-}636)=5.512$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde ailesiyle birlikte yaşamak istediğini bildiren öğrenci grubunun, diğer gruplardaki öğrencilere göre anlamsızlık algısının daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-12'de öğrencilerin seçme imkânları olsa kimlerle yaşamak istediğine göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(3\text{-}636)=17.844$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, kimlerle yaşamak istediğine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için uygulanan Scheffe tekniği sonucunda $p<.05$ düzeyinde tek başına ve arkadaşlarıyla birlikte yaşamak istediğini bildiren öğrenci gruplarının; ailesiyle birlikte yaşamak istediğini bildiren gruba göre kuralsızlık algısının daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-12'de öğrencilerin kimlerle yaşamak istediğine göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında da anlamlı bir farklılığın ($F(3\text{-}636)=7.636$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, imkanları olsa kimlerle yaşamak istediğine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde tek başına yaşamak istediğini bildiren öğrenci grubunun sosyal uzaklık algısının ailesiyle birlikte yaşamak istediğini bildiren öğrenci gruplarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo-12'de öğrencilerin seçme imkânları olsa kimlerle yaşamak istediğine göre, okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(3\text{-}636)=17.159$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu

belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda p<.05 düzeyinde ailesiyle birlikte yaşamak istediğini bildiren öğrenci grubunun okula yabancılaşma algısının, tek başına ve arkadaşlarıyla yaşamak istediğini bildiren gruplara göre daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle ailesiyle birlikte yaşamak istemeyen öğrencilerin; ailesiyle birlikte yaşamak isteyen öğrencilere göre daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma algısı olduğu görülmektedir.

3.2.9. Öğrencilerin Babalarının Eğitim Düzeyine Göre Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-13'te verilmiştir.

Tablo-13:Lise Öğrencilerinin Babalarının Eğitim Düzeyine Göre Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	53,448	5	10,690	,899	,482
	Gruplariçi	7541,925	634	11,896		
	Toplam	7595,373	639			
Anlamsızlık	Gruplararası	280,189	5	56,038	3,082	,009
	Gruplariçi	11526,497	634	18,181		
	Toplam	11806,686	639			
Kuralsızlık	Gruplararası	404,008	5	80,802	3,988	,001
	Gruplariçi	12846,853	634	20,263		
	Toplam	13250,861	639			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	482,926	5	96,585	9,049	,000
	Gruplariçi	6767,323	634	10,674		
	Toplam	7250,248	639			
Okula Yabancılaşma	Gruplararası	3343,729	5	668,746	5,757	,000
	Gruplariçi	73641,714	634	116,154		
	Toplam	76985,444	639			

Tablo-13'teki analiz sonuçları, babalarının eğitim düzeyine göre öğrencilerin güçsüzlük boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık olmadığını göstermektedir. Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyine göre anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyine göre, güçsüzlük alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık (F(5-634)=.899, p>.05) olmadığı görülmektedir (Tablo-13). Başka bir ifadeyle öğrenciler arasında babalarının eğitim düzeyine göre güçsüzlük algısı açısından farklılık görülmemiştir.

Tablo-13'te öğrencilerin babalarının eğitim düzeyine göre, anlamsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=3.082, p<.05) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda p<.05 düzeyinde babalarının eğitim düzeyini ilköğretim düzeyinde bildiren öğrenci grubunun, diğer gruplardaki öğrencilere göre anlamsızlık algısının daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-13'te öğrencilerin babalarının eğitim düzeyine göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=3.988, p<.05) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için uygulanan Scheffe tekniği sonucunda p<.05 düzeyinde babalarının eğitim düzeyi okur yazar olmayan ve ilköğretim mezunu olduğunu bildiren öğrenci gruplarının; babalarının lisans ve lisans üstü eğitim düzeyinde mezun olduklarını bildiren gruba göre kuralsızlık algısının daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-13'te öğrencilerin babalarının eğitim düzeyine göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında da anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=9.049, p<.05) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, babalarının eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda p<.05 düzeyinde babalarının ilköğretim mezunu olduğunu bildiren öğrenci grubunun sosyal uzaklık algısının babalarının lisans ve lisansüstü mezunu olduğunu bildiren öğrenci gruplarına göre daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-13'te öğrencilerin babalarının eğitim düzeyine göre, okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı bir farklılığın (F(5-634)=5.757, p<.05) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda p<.05 düzeyinde babalarının ilköğretim mezunu olduğunu bildiren öğrenci grubunun okula yabancılaşma algısının, babalarının lisans ve lisansüstü mezunu olduğunu bildiren gruplara göre daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle babalarının eğitim düzeyi düşük olan öğrencilerin; eğitim düzeyi yüksek babaları olan öğrencilere göre daha düşük düzeyde okula yabancılaşma algısı olduğu görülmektedir.

3.2.10. Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-14'te verilmiştir.

Tablo-14:Lise Öğrencilerinin Annelerinin Eğitim Düzeyine Göre Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	106,492	5	21,298	1,803	,110
	Gruplariçi	7488,881	634	11,812		
	Toplam	7595,373	639			
Anlamsızlık	Gruplararası	493,011	5	98,602	5,526	,000
	Gruplariçi	11313,675	634	17,845		
	Toplam	11806,686	639			
Kuralsızlık	Gruplararası	545,941	5	109,188	5,449	,000
	Gruplariçi	12704,920	634	20,039		
	Toplam	13250,861	639			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	461,690	5	92,338	8,624	,000
	Gruplariçi	6788,558	634	10,708		
	Toplam	7250,248	639			
	Gruplararası	4502,506	5	900,501	7,877	,000

Okula Yabancılaşma	Gruplariçi	72482,938	634	114,326		
	Toplam	76985,444	639			

Tablo-14'teki analiz sonuçları, öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyine göre güçsüzlük boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık olmadığını göstermektedir. Öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyine göre anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyine göre, güçsüzlük alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık ($F(5\text{-}634)=1.803$, $p>.05$) olmadığı görülmektedir (Tablo-14). Başka bir ifadeyle öğrenciler arasında annelerinin eğitim düzeyine göre güçsüzlük algısı açısından farklılık görülmemiştir.

Tablo-14'te öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyine göre, anlamsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(5\text{-}634)=5.526$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde annelerinin eğitim düzeyinin lise ve ilköğretim seviyesinde olduğunu bildiren öğrenci gruplarının, annelerinin lisans ve lisansüstü eğitim mezunu olduğunu bildiren gruplardaki öğrencilere göre anlamsızlık algısının daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-14'te öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyine göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(5\text{-}634)=5.449$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, annelerinin eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için uygulanan Scheffe tekniği sonucunda $p<.05$ düzeyinde annelerinin eğitim düzeyi okuryazar olmayan ve ilköğretim mezunu olduğunu bildiren öğrenci gruplarının; annelerinin lisans ve lisansüstü eğitim düzeyinde mezun olduklarını bildiren gruba göre kuralsızlık algısının daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-14'te öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyine göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında da anlamlı bir farklılığın ($F(5\text{-}634)=8.624$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, annelerinin eğitim düzeyine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde annelerinin okuryazar olmadığını bildiren öğrenci grubunun sosyal uzaklık algısının annelerinin önlisans, lisans ve lisansüstü mezunu olduğunu bildiren öğrenci gruplarına göre daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-14'te öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyine göre, okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(5\text{-}634)=7.877$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde annelerinin okuryazar olmadığını, ilköğretim ve lise mezunu olduğunu bildiren grupların okula yabancılaşma algısının, annelerinin önlisans ve lisansüstü mezunu olduğunu bildiren gruplara göre daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle annelerinin eğitim düzeyi yüksek olan öğrencilerin; eğitim düzeyi düşük anneleri olan öğrencilere göre daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma algısı olduğu görülmektedir.

3.2.11. Ailesinin Ortalama Aylık Gelir Durumuna Göre Öğrencilerin Okula Yabancılaşma Düzeyleri

Bu alt probleme yanıt bulmak için elde edilen verilerin analizinde Anova testi kullanılmış ve analiz sonuçları Tablo-15'te verilmiştir.

Tablo-15:Lise Öğrencilerinin Ailelerinin Ortalama Aylık Gelir Durumuna Göre Okula Yabancılaşma Ölçeğinden Aldıkları Puanların ANOVA Sonuçları

Boyutlar	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Güçsüzlük	Gruplararası	41,157	4	10,289	,865	,485
	Gruplariçi	7554,217	635	11,896		
	Toplam	7595,373	639			
Anlamsızlık	Gruplararası	147,250	4	36,813	2,005	,092
	Gruplariçi	11659,436	635	18,361		
	Toplam	11806,686	639			
Kuralsızlık	Gruplararası	729,534	4	182,384	9,249	,000
	Gruplariçi	12521,327	635	19,719		
	Toplam	13250,861	639			
Sosyal Uzaklık	Gruplararası	562,579	4	140,645	13,354	,000
	Gruplariçi	6687,670	635	10,532		
	Toplam	7250,248	639			
Okula Yabancılaşma	Gruplararası	3807,662	4	951,916	8,260	,000
	Gruplariçi	73177,781	635	115,241		
	Toplam	76985,444	639			

Tablo-15'teki analiz sonuçları, öğrencilerin ailelerinin ortalama aylık gelir düzeyine göre güçsüzlük ve anlamsızlık boyutlarında aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık olmadığını göstermektedir. Öğrencilerin ailelerinin ortalama aylık gelir düzeyine göre kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin ailelerinin ortalama aylık gelir düzeyine göre, güçsüzlük alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık ($F(4\text{-}635)=.865$, $p>.05$) olmadığı görülmektedir (Tablo-15). Başka bir ifadeyle öğrenciler arasında ailelerinin ortalama aylık gelir düzeyine göre güçsüzlük algısı açısından farklılık görülmemiştir.

Tablo-15'e göre öğrencilerin ailelerinin ortalama aylık gelir düzeyleri bakımından, anlamsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(4\text{-}635)=2.005$, $p>.05$) olmadığı görülmektedir.

Tablo-15'te öğrencilerin ailelerinin ortalama aylık gelir düzeylerine göre, kuralsızlık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(4\text{-}635)=9.249$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin kuralsızlık puanları, ailelerinin ortalama aylık gelir düzeyine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için uygulanan Scheffe tekniği sonucunda $p<.05$ düzeyinde çok düşük, düşük ve sınırlı gelirleri olduğunu bildiren öğrenci gruplarının; orta düzey ve iyi düzey geliri olduklarını bildiren gruplara göre kuralsızlık algısının daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo-15'te öğrencilerin ailelerinin ortalama aylık gelir düzeylerine göre, sosyal uzaklık alt boyutunda aldıkları puanlar arasında da anlamlı bir farklılığın ($F(4\text{-}635)=13.354$, $p<.05$) olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin sosyal uzaklık puanları, ailelerinin ortalama aylık gelir düzeylerine göre anlamlı bir şekilde değişmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde ailesinin çok düşük düzeyde aylık geliri olduğunu bildiren öğrenci grubunun;

ailesinin orta ve iyi düzeyde geliri olduğunu bildiren öğrenci gruplarına göre daha düşük düzeyde sosyal uzaklık algısının olduğu görülmüştür.

Tablo-15'te öğrencilerin ailelerinin ortalama aylık gelir düzeylerine göre, okula yabancılaşma ölçeğinden aldıkları toplam puanlar arasında anlamlı bir farklılığın ($F(4-635)=8.260, p<.05$) olduğu görülmektedir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe tekniğinin uygulanması sonucunda $p<.05$ düzeyinde ailesinin çok düşük düzeyde aylık geliri olduğunu bildiren öğrenci grubunun; ailesinin orta ve iyi düzeyde aylık geliri olduğunu bildiren öğrenci gruplarına göre daha düşük düzeyde okula yabancılaşma algısının olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle ailelerinin aylık gelir düzeyi yüksek olan öğrencilerin; aylık gelir düzeyi düşük olan öğrencilere göre daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma algısı olduğu görülmektedir.

4.Sonuç ve Tartışma

Lise öğrencilerinin aile yapısı ve sosyo-ekonomik özelliklerine bağlı olarak okula yabancılaşma düzeylerini ortaya çıkarmak için yapılan bu araştırmada ulaşılan sonuçlar araştırmanın alt problemlerine göre aşağıda sıralanmıştır.

4.1.Lise öğrencilerinin okula yabancılaşmaya ilişkin algıları ne düzeydedir?

Araştırmaya katılan öğrencilerde güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık ve sosyal uzaklık boyutlarında orta düzey okula yabancılaşma tespit edilmiştir. Nitekim Gedik (2014), araştırmasında da lise öğrencilerinin güçsüzlük ve kuralsızlık boyutlarında yer alan ifadelere "kısmen" katıldıkları; anlamsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve ölçeğin genelinde yer alan ifadelere ise "orta düzeyde" katıldıkları belirlenmiştir.

4.2.Lise öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeyleri; aile yapısı ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Lise öğrencilerinin görüşlerinden hareketle okula yabancılaşmanın aile yapısıyla ve sosyo-ekonomik koşullarla da ilgisi olduğunu ortaya çıkaran araştırma bulguları genel yönleriyle önemli bulunan sonuçları dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, 15 ve 16 yaş grubu öğrencilerin 17 ve 18 yaş grubundaki öğrencilere göre daha fazla anlamsızlık algısı olduğu görülmüştür. Bu sonuç Sanberk'in (2003) araştırma bulgularında, yaşça büyük 11. Sınıf öğrencilerin, 9. ve 10. sınıf öğrencilerine göre, anlamsızlık alt boyutunda daha yüksek düzeyde yabancılaştıkları bulgusunun tersi yönde bir sonuç olması nedeniyle dikkat çekicidir. Ayrıca 16, 17 ve 18 yaş gruplarındaki öğrencilerin 14 ve 15 yaşlarındaki öğrencilere göre daha fazla sosyal uzaklık algısının olduğu belirlenmiştir. Sanberk'in (2003) araştırmasında da yaşça büyük 11.sınıf öğrencilerinde 9. ve 10. Sınıf öğrencilerine oranla daha yüksek düzeyde sosyal uzaklık algısı belirlenmiştir. Öğrencilerin yaşları büyüdükçe okula yabancılaşma algılarının arttığı görülmüştür.

Literatür gözden geçirildiğinde, cinsiyet değişkenine göre yabancılaşma düzeylerinin farklılaşmadığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Mackey (1974), Ikponwosa (1982), Lane (1999), Trent (2001), Sanberk (2003), Williamson ve Cullingford (1998) yabancılaşma düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığını rapor etmişlerdir(Aktaran:Çelik,2005). Araştırmamız bulgularında da öğrenciler arasında cinsiyetegöre okula yabancılaşmada (sosyal uzaklık boyutu hariç) farklılığa rastlanmamıştır. Erkek öğrencilerin sosyal uzaklık algıları, kız öğrencilere göre daha yüksek düzeyde bulunmuştur.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin öğrenim süreleri boyunca barındıkları yere göre okula yabancılaşma düzeylerinde farklılık bulunmamıştır.

Öğrencilerin anne babalarının beraber olup olmama durumlarına göre güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında ve okula yabancılaşma düzeyinde farklılık bulunmamıştır. Elde edilen bu sonuç anne baba beraber olsa bile ayrı olanlardan farklı olmayacak şekilde okula yabancılaşmaya neden olabilecek aile içi ilişkiler olabileceği gerçeğini düşündürmektedir.

Araştırma bulgularına göre beraber yaşayan anne babalarının ilgilenme durumuna göre; anne babasının yeterince ilgilenmediğini bildiren öğrenci grubunun, anne babasının yeterince ilgilendiğini bildiren gruba göre daha fazla okula yabancılaşma algısının olduğu görülmüştür.

Anne babaları ayrı yaşayan lise öğrencilerinin anne babalarının ilgilenme durumuna göre güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, sosyal uzaklık boyutlarında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Okula yabancılaşma düzeyinde ise alınan toplam puanlar arasında anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Sadece babasının ilgilendiğini bildiren öğrenci grubunun okula yabancılaşma algısının, anne babasından ikisinin de yeterince ilgilenmediğini bildiren gruba göre daha fazla olduğu görülmüştür. Elde edilen bu ilginç sonuç; öğrenciler açısından anne ilgisinin baba ilgisine nazaran daha fazla etkili olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın ilginç bir bulgusuna göre, çocuk sayısı dört ve üzeri olan ailelerin çocuklarında daha düşük düzeyde okula yabancılaşma algılarının olmasıdır. Çocuk sayısı az olan ailelerin çocuklarında ise nispeten daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma görülmesi, daha ilgili anne babalarının olması ve daha eleştirel bir bakış açısıyla yetiştirilmelerinden kaynaklanabilir. Çocuk sayısı ya da kardeş sayısına bağlı okula yabancılaşma konusunda literatür bilgisine ulaşılamamıştır.

Araştırma bulgularına göre ailesiyle birlikte yaşamak istemeyen öğrencilerin; ailesiyle birlikte yaşamak isteyen öğrencilere göre daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma algısı olduğu görülmüştür. Bu durum hem aile hem de okul baskısını hisseden bazı lise öğrencilerinin bu baskılara yönelik yabancılaşma algılarına işaret etmektedir.

Anne ve babalarının eğitim düzeyine göre öğrencilerin güçsüzlük algısında farklılık yaşamadığı; anne babalarının eğitim düzeyi yüksek olan öğrencilerin; eğitim düzeyi düşük olanlara göre daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma algısı olduğu görülmüştür.

Yiğit'in (2010) yaptığı araştırmada elde ettiği bulgulara göre ailelerinin aylık gelir düzeyi yüksek olan öğrencilerin; aylık gelir düzeyi düşük olan öğrencilere göre daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma algısı olduğu görülmüştür. Araştırma bulguları, aileleri düşük ve yüksek gelir düzeyine sahip olan öğrencilerin, orta gelir düzeyine sahip aileleri olan öğrencilerden daha fazla yabancılaşma yaşamakta olduklarını ortaya çıkarmıştır.

Özetlemek gerekirse; lise öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerinin orta düzeyde olduğu, yaşları büyüdükçe okula yabancılaşma algılarının arttığı, cinsiyete göre yabancılaşma düzeylerinin farklılaşmadığı, öğrencilerin barındıkları yere göre okula yabancılaşma düzeylerinde farklılık olmadığı görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre anne babanın beraber olmasının yabancılaşmayı azaltmaya yetmediği, ilgisiz anne babalar yüzünden okula yabancılaşmanın arttığı, anne ilgisinin baba ilgisine göre okula yabancılaşmada daha etkili olduğu, kardeş sayısının artması ile okula yabancılaşma arasında ters orantı olduğu, ailesiyle birlikte yaşamak istemeyen öğrencilerin daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma algısının olduğu, eğitim düzeyi yüksek anne babaları olan öğrencilerin daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma algısının olduğu, aylık gelir düzeyi yüksek olanaile öğrencilerinin daha yüksek düzeyde okula yabancılaşma algısının olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere; eğitimin en önemli unsuru olan öğrencilerin aile koşullarına bağlı edilgen birer figür olması durumunda, okula yabancılaşmaları kaçınılmaz olarak tartışılan bir konu olmayı sürdürecektir.

5.Öneriler

Literatürde eksikliği görülen öğrenci velileri ile öğrencilerin okula yabancılaşmalarına yönelik ilişkisel nitelikte çalışmalar yapılabilir.

Okula yabancılaşmanın aile yapısı ve sosyo-ekonomik özellikleri, ilköğretim seviyesinde de yeterince araştırılmamış bir konudur. İlköğretim öğrencileri, lise öğrencilerine göre yaşça aileye daha bağımlı olduklarından, aile yapısı ve ailenin ilgilenme durumunun okula yabancılaşma düzeyiyle ilişkisi araştırılabilir.

Okullarda veli toplantıları yapılarak anne babaların çocuklarıyla iletişimi konusunda daha bilinçli olmaları için eğitim etkinlikleri organize edilebilir. Okul yönetimleri ve ilgili rehber öğretmenlerce bu etkinliklere katılmayan velilerin evleri ziyaret edilip bilgi verilmesi için planlama yapılabilir.

Yabancılaşma yaşanan konularda öğrencilere ve ailelerine rehberlik ve psikolojik danışmanlık yapılarak, eğitim-öğretim süreci daha verimli hale getirilebilir. Ayrıca yabancılaşmanın aile yapısından kaynaklanan sebeplerine karşı öğrencinin korunması sağlanarak okula yabancılaşmanın azaltılması sağlanabilir.

Bu çalışma aile yapısı ve sosyo-ekonomik durumlarına göre lise öğrencilerini kapsadığı için, parçalanmış aile çocuklarıyla ilgili daha kapsamlı(aile içi ilişki düzeylerini ölçen ölçeklerin kullanıldığı) çalışmaların yapılması düşünülebilir.

Literatürde eksikliği görülen boşanmanın çocuğun hangi yaşında, hangi koşullarda, hangi sebeple gerçekleştiğine göre olumsuz etkisinin araştırılması ve çözüm yolları hususunda daha kapsamlı araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Bayhan, V. (1997),*Üniversite gençliğinde anomi ve yabancılaşma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Büyüköztürk, Ş. (2007*), Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Çelik, F. (2005), *Orta Öğretim Öğrencilerinin Okula Yabancılaşma Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Gedik, A. (2014), *Ortaöğretim Öğrencilerinde Okul Yaşam Kalitesi Bağlamında Okula Yabancılaşma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi,Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı

Geray, H. (2006), Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş. Ankara: Siyasal Kitabevi

Katıtaş, S. (2012). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde okula yabancılaşma ve okulu bırakma eğilimi: Şanlıurfa ili örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Kılıç, H. (2009). *Sosyo-ekonomik Değişkenler Açısından Eğitimde Yabancılaşma Olgusu ve Öğretmen* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Mersin.

Kızılçelik, S.; Erjem, Y. (1992), *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*. Konya: Emre Matbaacılık&Yayıncılık, 1992

Kocayörük, E. (2007), Lise öğrencilerinin yabancılaşmaları ile anne baba ilişkileri arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 5(17), 92-111.

Mersin İl Milli Eğitim Müdürlüğü, (2015), *Okul İstatistikleri Kitapçığı*, Mersin: Mersin İl Milli Eğitim Müdürlüğü İstatistik Bürosu, 2015

Öngider, N. (2013), Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-CurrentApproaches in Psychiatry* 2013; 5(2):140-161

Özsarı, M.P. (2015), *İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma ve sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,İlköğretim Anabilim Dalı

Sanberk, İ. (2003), *Öğrenci Yabancılaşma Ölçeği (Bir Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri AnaBilim Dalı

Şentürk, Ü. (2006), *Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler (Malatya Uygulaması)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Türk, F. (2010*), Lise öğrencilerinin eğitimde yabancılaşma sorunu: Ankara ili Yenimahalle ilçesi iki genel lise örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Politikası AnaBilim Dalı

Türk, T. (2013), *Ortaöğretim öğrencilerinde duygusal istismar, disiplin cezaları ve okula yabancılaşma arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri AnaBilim Dalı

Uygun, S. (2004),Üniversite Gençliğinin Yabancılaşması, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Yıl:5, Sayı:57

Yiğit, S. (2010), *İlköğretim 5., 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okula yabancılaşma düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak: Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Programları ve Öğretimi AnaBilim Dalı

19. Yüzyılda Batı Kafkasya'da Balneolojik Kaynaklar

Didem ÇATALKILIÇ[1]

Giriş

Rusya'daki şifalı su kaynaklarının kullanım tarihi, I. Petro'nun 1608'de Viyana yakınlarındaki Baden'i, 1717'de Almanya'daki Pyrmont'u ve ardından Belçika'daki Spa'yı ziyaretiyle başladı. Burada elde ettiği bilgiler şifalı suların tedavilerinin getirdiği sonuçlardan çok etkilenmesine neden oldu. Yurtdışında kaldığı süre boyunca, o zamanlar ünlü olan doktorların Avrupa'nın en ünlü kaplıca şehirlerini ziyaret etmelerine ve tanımalarına izin verdi ve eve döndükten sonra onları Olonets ve Lipetsk şifalı sularını kurmaları için çağırdı. Beraberinde Rusya'daki ilk balneolojik yönetmelikler, I. Petro'nun emriyle kaleme alındı (Lange, 1875). Yine I. Petro döneminde Kafkasya'da 1717-1720 yılları arasında Dr. Gottlieb Schober tarafından Terek-Sunja bölgesinde St. Petro, St. Katerina, St. Paul ve St. Mariya olarak adlandırılan su kaynakları keşfedildi ve bu kaynaklar I. Katerina döneminde İ. A. Gildenştedt tarafından kimyasal analize tabi tutuldu. 1717 yılında I. Petro'ya saray hekiminin Batı Kafkasya sakinleri Çerkeslerin ülkesinde de benzer su kaynaklarının olduğunu söylemesi ise o dönemde karşılık bulmadı (Çatalkılıç, 2021; Dougles, 1869; Семенов, 1883). Olonets, Volgograd ve Lipetsk'teki suların keşif ve imar faaliyetleri gerçekleşene kadar Batı Kafkasya'daki duruma ise şüpheyle yaklaşıldı (Freygang, 1823).

Kafkasya, Rus Bilimler Akademisinin kurulduğu 1724 yılından itibaren alpinistler, jeologlar ve devlet görevlileri için keşfedilmeyi bekleyen bir coğrafya olarak merak cezbedici olmuştur (Dougles, 1869). 18. yüzyılın sonlarından itibaren hem Batılı hem de Rus pek çok isim Kafkasya'yı etnografik ve coğrafi bilgi için ziyaret etmişlerdir. Dağcılar tarafından Himalaya ve And Dağlarına benzetilen Kafkasya Dağları özellikle İngiliz alpinistler tarafından incelenirken pek çok Alman ve Fransız jeolog ve mühendis bölgeyi şifalı su kaynakları açısından incelemiştir (Dougles, 1869).

Yapılan incelemelerle Terek-Sunja bölgesindeki şifalı su kaynaklarına nispeten küçük bir alanda ama daha yoğun bir şekilde, kuzeyden güneye doğru uzanan yaklaşık 50 verstlik[2] bir alandaki Pyatigorsk sularına çok daha büyük önem verilmiştir. Tüm Pyatigorsk su kaynaklarının ayırt edici bir özelliği, her biri ayrı ayrı alınan kaynak gruplarının su bileşimi açısından büyük bir çeşitlilik sunmasıdır (Favre, 1875; Семенов, 1883; Вертепов, 1892). I. Petro'dan sonra I. Aleksandr 1802'de bir kimyager olan Mr. Swenson'a bölge sularının analiz edilmesi emrederken, 1803'te hastaların tedavisi için bölge sularının kullanımı onaylanmış ve Dr. Sucharew müfettiş olarak atanmıştır. Böylelikle ilk kimyasal analizler başlamıştır (Freygang, 1823; Lange, 1875).

Rus Bilimler Akademisi Alman bilim insanları başlangıçta İ. A. Gildenştedt 18. yüzyılın son çeyreğinde söz konusu kaynaklar üzerine araştırmalar yapmıştır. Bölgede iskân ve inşa faaliyetlerinin başlamasıysa Çerkeslerin baskınları nedeniyle ötelenmiştir. Batılı seyyahların bu su kaynaklarına yaptıkları ziyaretlerde kendilerine Rus Kazakları refakat etmiş ancak 1835'ten sonra Çerkes baskınlarına karşı güvenli seyahat söz konusu olabilmiştir (Hell, 1847;

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi, İletişim Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-2550-3961.

[2] Verst: 1.0668 kilometreye karşılık gelen Rus eski uzunluk ölçüsü birimi.

Montpéreux, 1840). Bu tarihten sonra Pyatigorsk, Jeleznovodsk ve Kislovodsk yerleşim birimleri askerî anlamda Rus kontrolüne girmiştir. Bu döneme kadar Azak-Mozdok Hattı üzerinde bir kale olarak Podkuma Nehri'nin sol kıyısında kurulan Rus iktidarı için üs işlevi gören Georgievsk yerini Pyatigorsk'a bırakmıştır (Montpéreux, 1840; Надеждин, 1891).

Almanya'daki Aachen sularına benzetilen Kafkasya'daki su kaynaklarının her yıl artan hasta sayısı hastalar için konut inşasının gerekliliğini ortaya koymuştur (Freygang, 1823). Aynı benzetme Çarlık Rusya tarafından inceleme yapma maksadıyla bölgeye davet edilen Fransız ve Alman bilim insanları tarafından da yapılmıştır. Örneğin J. François, Batı Kafkasya'daki şifalı suları Fransa'nın Vichy ve Bagnères-de-Luchon*;* Belçika'nın Spa; Almanya'nın Aachen, Bad Kissingen ve Schwalbach; Çekya'nın Mariánské Lázně şehirlerindeki mevcut kaynaklarla karşılaştırılmış, F. D. Montpéreux ise bu çalışmaların bir sonucu olarak Pyatigorsk'ta Jeognostik Müzesi'ni kurmuştur (François, 1876; Lange, 1875). Tüm bu çalışmalarla su kaynaklarının yapılan kimyasal analizlerle gruplandırılması metodik hale getirilmiş ve böylece kaynakların yoğun kullanımı mümkün olmuştur (Dru, 1884). Başlangıçta tıbbi araştırmaların yapıldığı şifalı su kaynaklarında zamanla tesisler kurulmuştur (Smirnow, 1870).

Bilim insanlarına göre bu şekilde şifalı su kaynaklarının nispeten küçük bir alanda böyle bir kombinasyonu örneği hiçbir coğrafyada bulunmamaktadır (Вейденбаум, 1888). Ancak Rus hastalar yetersizlik nedeniyle uzun süre yabancı topraklardaki şifalı su kaynaklarını tercih etmişler bu da paranın ülke içinde kalmasını engellemiştir. Şifalı suların sadece sağlık açısından değil aynı zaman da devlet ekonomisi için de ne manaya geldiği anlaşılmış ve hastaların tedavisi için kullanılan çalışmamızda adı geçen yerleşim birimlerindeki şifalı sulara hastaların ulaşımı için omnibuslar[3] hizmet etmiştir (Dougles, 1869; Вертепов, 1892). Kafkasya'nın suları görülen önem üzerine yapılan çalışmalarla 19. yüzyılın ortalarında 1.500'den fazla kişi tarafından ziyaret edilmiştir (Hell, 1847).

1803 yılında ilk defa şifalı su kaynakları için doktorlar atanmış, 1863 yılında Pyatigorsk'ta Balneoloji Derneği kurulmuştur. Kurulduğu tarihte 17 üyeden oluşan dernek zamanla üye sayısını üç dört katına çıkarmıştır. H. Abich Aralık 1873'te adı geçen dernekte dersler vermiştir. Bu dernek sayesinde bağımsız Rus balneolojisinin gelişimi, özellikle Batı Kafkasya'nın şifalı sularının araştırılması, pratik ve bilimsel yönde hızlı bir şekilde devam etmiştir (Lange, 1875; Smirnow, 1870).

Bölgeyle ilgilenen Komisyonu'nun yerini Kafkasya Mineralli Suları Müdürlüğü almış ve buna Tıbbi Komite ve Şehir Kolonizasyon Komitesi eklenmiştir. Tüm bu yenilikler, çarın emri altına yerleştirilen hat birliklerinin başkomutanının yetkisi altına girmiş ve o zamanlar Kafkasya'nın tüm kurumlarında var olan askerî karakterin bir kısmını korumuştur. Suların incelenmesinden ve tıbbi rapor kapsamında düzenlenmesinden sorumlu olan sağlık kurulunun yürütme yetkisi olmamış ve kararlarının sonucunu yönetime sunmak zorunda kalmışlardır (Smirnow, 1870).

Kafkasya coğrafyasındaki su kaynaklarının Rus Çarlığı tarafından ele geçirilme süreci Kafkasya'nın işgal süreciyle paralel olmuştur. Rus Çarlığı başlangıçta egemenlik hattının ötesinde olmasına rağmen su kaynaklarını ele geçirmek amacıyla bu bölgeye karakollar ve tabyalar kurmuştur (Dougles, 1869; Hell, 1847; Lyall, 1825). Bu süreçte yerlilerle yapılan savaşlarda yaralanan askerler de şifalı sulardan faydalanmışlardır:

[3] Omnibus: Üstü kapalı, arka tekerlekleri ön tekerleklerine göre büyük bir at arabası.

Tablo 1. 1862-1866 Yılları Arasındaki Banyo Kullanım Sayısı

Yıllar	Askerî Yetkili	Asker
1862	244	180
1863	213	301
1864	277	404
1865	314	462
1866	257	174

(Smirnow, 1870)

General Mihail Loris-Melikov ve General Kont Nikolay Yevdokimov'un bölgeyi abluka altına almasıyla birlikte askerî faaliyetler bölgede Çarlık iktidarını güçlendirirken iskân sadece askerî minvalde kalmamıştır. II. Aleksandr'ın kardeşi Grandük Mihail Nikolayeviç Romanov'un yardımıyla Kafkasya'yı Çarlık'a bağlamak için bir demiryolu yaptırmıştır. Rostov-na-Donu ve Vladikafkas demiryolunun Mıneralnıe Vodı Tren İstasyonu 1875'te açılmıştır. Böylelikle demiryollarının gelişimi bölgeyi ziyareti ve bölgede iskânı kolaylaştırmıştır (Abich, 1896; Dougles, 1902; François, 1876; Frankl, 1865; Милютин, 1878). II. Aleksandr'ın Eylül 1871'de Kafkasya'ya yaptığı ziyaret esnasında şifalı su kaynaklarının tam randıman alınacak şekilde kullanılmasını onaylamasıyla hasta sayısı hızla artmıştır (Lange, 1875). 19. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde (53 yıllık periyotta) Batı Kafkasya'daki şifalı sulara Çarlık tarafından 2.056.758 ruble harcanmıştır (Милютин, 1878).

Tablo 2. 1871 ve 1872 Yıllarında Ziyaretçi Sayısı

1871-Pyatigorsk	28.333
1871-Kislovodsk	9.804
1871-Jeleznovodsk	18.133
1871-Yessentuki	7.448
1871 Toplam	63.718
1872 Toplam	72.306

(Lange, 1875)

Pyatigorsk (1780)

1780 yılında Grigori Aleksandroviç Potyomkin'in yayılmacı politikaları gereği bölgede Abazaların, Çerkeslerin ve Nogay Türklerinin baskınlarını kontrol etmek amacıyla Georgievsk'ten 40 verst uzaklıkta Pyatigorsk'tan Yessentuki'ye giden yol üzerinde Konstantinogorsk Kalesi kurulmuştur. Kale sürekli olarak Çerkes baskınlarına maruz kalmıştır (Dougles, 1869; Hell, 1847; Pallas, 1812; Семенов, 1883; Вейденбаум, 1888). Böylelikle Konstantinogorsk Kalesi civarındaki su kaynakları rahatsızlıkları ve yaralıları tedavi edici özelliğiyle Rus hükümetinin dikkatini çekmiştir (Freygang, 1823). İlk hastalar ya tahkimatın kendisine ya da yakınındaki banliyöye yerleştirilerek günlük olarak kaynaklara gönderilmiştir. Burada bulundukları süre içindeyse baskın düzenleyen yerlilere karşı korunmaları için askerî bir ekip görevlendirilmiştir (Вейденбаум, 1888).

Konstantinogorsk Kalesi'ne 5, Nalçik'e 80, Karras'a 7 verst uzaklıkta Maşuk Dağı'nın (1.000 m.) güney yamaçlarında, Goryaçi Dağı'nın hemen ardında, Podkuma Nehri'nin sol kıyısında bulutsuz bir gökyüzü ve ılımlı havaya sahip 1.600 fit [4] yükseklikteki Nogay

[4] Fit: 30.48 cm'ye eşit İngiliz uzunluk ölçü birimi.

Türkçesindeki Beştav manasından Rusçaya tercümeyle Pyatigorsk adı verilen yerleşim birimi Kafkasya'daki su kaynaklarının merkezi olmuştur. Rus Çarlığı bölgede bu kaynakların tespiti ve doğru kullanımı için yoğun çaba sarf etmiştir. Oldukça sıra dışı bir karaktere sahip dağların güney sırtındaki Pyatigorsk'ta kaplıcaların olduğu bölge, teorisi yüzeyin görünüşüyle doğrulanan Dr. S. A. Smirnov'a göre, tamamen kükürtlerin birikmesiyle oluşmuştur. Pyatigorsk'un tepelerindeki bu kaynaklara ulaşmak için Çarlık tarafından yollar inşa edilmiştir (Déchy, 1905; Dougles, 1869; Hell, 1847; Montpéreux, 1840; Надеждин, 1891; Wilbraham, 1839; Вейденбаум, 1888).

(Smirnow, 1870)

Kafkasya'nın kuzeyindeki en önemli şehirlerden biri olan Pyatigorsk'un Maşuk Dağı'nın eteğinden ve hepsinden öte, tamamen eş merkezli kompakt beyaz tüf katmanlarıyla kaplı, Goryaçi Dağı'nın bir kolundan çıkan hem içmede hem de banyo da kullanılan 23° ila 38° R[5] arasında değişen sıcaklıklara sahip Maşuk Dağı'ndan kaynağını alan 20 kükürt-alkali su kaynağı vardır (Fevre, 1875; Lange, 1875; Надеждин, 1891; Семенов, 1883; Вейденбаум, 1888). Sodyum klorür, kükürt, soda ve magnezyum içeren bu kaynakların bir libresinde[6] 30 katı madde bulunmaktadır ve kaynaklar bol miktarda karbonik asit ve azotla karışık hidrojen sülfür gazı vermektedir (Frankl, 1865).

- Aleksandr Kaynağı: Pyatigorsk'taki bilinen en eski kaynağa P. S. Pallas'ın 1793-1794'teki ziyareti esnasında I. Aleksandr'ın onuruna Aleksandrovski adını vermiştir. 1.790 rakımdaki kükürt-alkali içeriğe sahip bu su kaynağının su akışı saatte 12-15 kovadır. Söz konusu kaynak 1853'te aniden kurumuş 1854'te eski pınarından biraz daha aşağıda yeniden ortaya çıkmıştır. Bu pınar ortadan kaybolduğunda yakınlarında zaten var olan kükürt-alkali suyun sıcaklığı 28°'den 32°C[7]'ye çıkmış ve daha gür bir hale gelmiştir (Gille, 1859; Hell, 1847; Lange, 1875; Pallas, 1812).
- Aleksandr-Nikolay Kaynakları: 45.5°C sıcaklıktaki Alexander-Nikolay kaynağı saatte 900-1.000 kova su vermektedir. 20 inç'e[8] kadar hidrojen sülfit içeriği.

[5] Réaumur: Donma ve kaynama derecelerinin 0° ve 80° olduğu bir sıcaklık ölçeği.
[6] Libre: Yarım kiloya karşılık gelen ağırlık ölçü birimi.
[7] *Santigrat:* Donma ve kaynama derecelerinin 0° ve 100° olduğu bir sıcaklık ölçeği.
[8] İnç: 2.54 cm'ye eşit İngiliz uzunluk ölçü birimi.

Maşuk Dağı'nın en derin katmanlarından birkaç damarda yükselir ve tüm Pyatigorsk kaynaklarının en yükseğidir. Suyu, yedi küvet sağlayan bir havza tarafından alınır. 1836-1840 arası banyo binaları inşa edilmiştir (Lange, 1875; Smirnow, 1870).

- Sabaneev Kaynağı: Bu kaynağın sıcaklığı 42°C, su hacmi saatte 360 kova, hidrojen sülfür içeriği ise 20°C'dir. Yanında altı taş küvet vardır. 1851'de kaynağın yakınına bir galeri inşa edilmiştir (Lange, 1875; Smirnow, 1870).
- Konstantin Kaynağı: 42.2 °C sıcaklıkta bir su içme çeşmesi olan Konstantin kaynağı, saatte beş kova su verir ve 14°-18°C hidrojen sülfür içerir (Lange, 1875).
- Mihail Kaynağı: Taşla çevrili bir dış havuz olan bu kaynak 29.2°C sıcaklığa sahiptir ve çok az miktarda suya sahiptir. 39.4°C sıcaklıktaki içteki ise saatte 12 kova su sağlamaktadır. Her ikisinin de hidrojen sülfür içeriği 14°-20°C'dir. 1846-1848 yılları arası Mihail galerisi inşa edilmiştir (Lange, 1875; Smirnow, 1870).
- Yermolov Kaynağı: Aleksandr kaynağının üç arşın[9] altındaki bu kaynak 44°C sıcaklığa sahiptir ve 7° hidrojen sülfür içerir. 24 saatte 33.230 kova su hacmine sahiptir (Dru, 1884; Lange, 1875).
- Yelizavet Kaynağı: Sularla bağlantılı en güzel bina, kemerlerin altından şehrin ve aşağıdaki ovanın güzel bir manzarasının elde edildiği uzun bir pasaj ve İtalyan mimarisinin en iyi örneklerinden olan Samuel Upton tarafından inşa edilen Yelizavet Galeri'dir. 1810 yılında Dr. Friedrich Joseph Laurentius Haass tarafından keşfedilen bu kaynağa I. Aleksandr'ın eşi Yelizavet Alekseevna'ya istinaden Yelizavet adı verilmiştir. Yelizavet galerisinde 16 küvet mevcuttur ve bu küvetlerden 14'ü pencerelerle aydınlatılan, 14'ü sağda, 14'ü solda olmak üzere 28 odaya açılan merkezi bir dehliz ekseni boyunca düzenlenmiştir. Bu odaların her birinde hastanın banyodan sonra dinlenebileceği bir kanepe bulunmaktadır. Küvetin bulunduğu, yukarıdan cam bir fenerle aydınlatılan, vantilatörlü kabinin her iki yanında uyku odalarının her birine açılan bir kapısı vardır. Bunlar dış bir dehlizle bağlantı kurar. 30.6°C sıcaklığa ve 10°C kükürt içeriğe sahip bu kaynak 289 fit uzunluğunda, 32 fit genişliğinde, 19 fit yüksekliğindedir. Galeriye girdiğinizde mermer bir vazo bulunan pınar sizi karşılamaktadır (Dougles, 1869; Gille, 1859; Lange, 1875; Надеждин, 1891).

[9] Arşın: 68 cm'ye karşılık gelen uzunluk ölçü birimi.

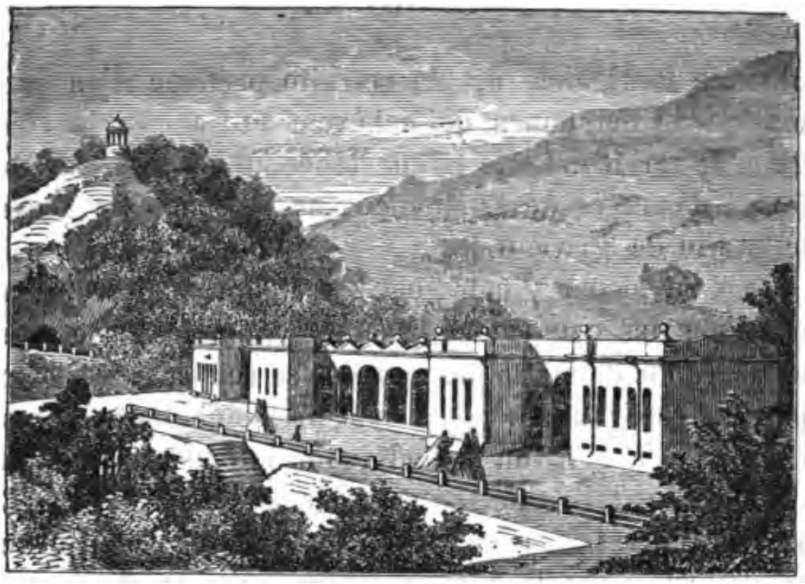

La galerie Elisabeth.

(Smirnow, 1870)

Sezonun 1 Mayıs'ta açıldığı Pyatigorsk suları romatizma, karaciğer, dalak, nevrelaji, hemoroid, skrofula ve periferik felç gibi rahatsızlıklarda ayrıca kronik nezle ve kadın hastalıkları tedavisinde kullanılmaktadır. Pyatigorsk'un iklimi, kanın aktivitesinin hafifçe uyarılması, yüksek yaz sıcaklıkları ile tamamlanan madde salınımlarının ve boşaltımlarının (atılımlarının) artması, havanın kurumasıyla birlikte tümü kükürtlü suların kullanımıyla birleşerek diskrazilere (kan hastalıkları) yakalananların iyileşmesi için en iyi koşulları sunmuştur. Aynı şey romatizmal ağrılar için de söylenebilir. 1857' de Pyatigorsk'u ziyaret eden 700 hastadan 400'ü Kafkasya'nın farklı bölgelerinden gelmiştir (Lange, 1875; Надеждин, 1869; Семенов, 1883; Gille, 1859; Smirnow, 1870). 35°-40° C banyolar hem sıcaklık hem de süre olarak hastalığın koşullarına göre ayarlanır ve kademeli olarak arttırılmış, içme kürleri, genel ve yerel banyolar, buhar ve duş banyoları, inhalasyonlar kullanılmış ve bunlarla uygun durumlarda, çeşitli şekillerde elektrik tedavisi ile birleştirilmiştir. Genelde günde bir kez nadiren iki kez banyo kullanılmıştır. Su genellikle katkı maddesi olmadan içilmiş, ancak daha sonra süt, peynir altı suyu veya müshil tuzları ile de içilmiştir. Tedavi genellikle sadece 1/3 bardak ile başlar ve günde birkaç bardağa çıktığı da olmuştur. Plethora abdominalisin çıkarılması tercihen içme kürleri ile sağlanmış; aynı zamanda buna bağlı mide, bağırsak ve mesane rahatsızlıkları da ortadan kalkmıştır. İçme kürü için en sık kullanılan kaynaklar Yelizavet, Mihail ve Konstantin kaplıcaları olmuştur (Lange, 1875).

Biri Baumgarten diğeri M. Schmidt tarafından yönetilen, 1862'de kurulan Kafkas Mineralli Sular İdaresi Eczanesi (bulvar üzerinde, Otel Couronne'nin karşısında yer alır) olmak üzere iki eczane bulunmuştur. Burada ayrıca Yessentuki'nin alkali pastilleri ve diğer gruplardan getirilen şişelenmiş suların ve Jeleznovodsk'tan gelen kımız satışı da yapılmıştır. Bu suların tüketilmesine alışık olunan saatlerde, eczanelerin balkonlarında masalar kurulmuş, hastalar içtikleri her bardaktan sonra sokaklarda dolaşmışlardır (Smirnow, 1870).

Tablo 3. Yelizavet, Mihail ve Konstantin Kaplıcaları Su İçerikleri

	Yelizavet	Mihail	Konstantin
Tuz	10.9418	10.7735	10.9215
Klorik asit potasyum	8.7291	0.7054	0.7054
Sülfürik asit	8.6507	8.4177	8.4931

Sülfat	0.3315	1.3194	0.3264
Karbondioksit	7.4987	8.2495	8.0046
Magnezyum karbonat	1.4734	1.4734	1.4432
Sodyum iyot	0.0194	0.0194	-
Kükürtlü soda	0.0386	0.0386	0.0273
Silis	0.5383	0.5383	0.5370

(Надеждин, 1891)

Buradaki hayat Ruslar için özellikle aristokrat sınıf tarafından yılın bazı aylarında rağbet görmüştür. Bu kişiler günlerini kaplıcaları kullanarak, müzik dinleyerek (Bu dönemde Mabel Waltz dinlemek de popüler olmuştur) su ve sigara içerek geçirmişlerdir (Dougles, 1869; Hell, 1847). Galerilerde, suların kullanıldığı saatlerde, sabah ve akşam saatlerinde hem hijyen açısından hem de sigara içmeyen kişilerin haklarının güvence altına alınması amacıyla sigara içilmesi yasaklanmıştır (Smirnow, 1870). Hastalar başlangıçta konaklama imkânı olmadığı için Konstantinogorsk'u tercih etmişler, Rus müfrezelerin koruması ve İtil bölgesinden gelen Kalmukların tedarik ettiği kibitkalar da yaşamışlar ve yine Kalmukların koruması altında şifalı sulara gidebilmişlerdir (François, 1876; Вейденбаум, 1888).

Pyatigorsk'ta ilk yapı 1807 yılında bir seferde 40 kişiyi ağırlayabilecekken en fazla altı kişiyi barındırabilen, kaynağında kötü bir ahşap yapı, suya girenlerin dinleneceği ağaç dallarından yapılmış kulübelerin bulunduğu biçimsiz bir şekilde bir çim havzaya yönlendirilen kükürtlü su kaynağının etrafına inşa edilmiştir. 1811 yılında 200 Rus aile Pyatigorsk'a yerleşmiş, 1812'de ise Konstantinogorsk Kalesi'nden yetkili Çernevskiy Pyatigorsk'taki iki ev inşa etmiştir. Bu Pyatigorsk'ta Rus imarının başlangıcı olmuş bölgedeki imar faaliyetleri için Astrahanlı tüccar Fedorov 60.000 ruble bağışlamıştır. Bu parayla, ana kaynağa taş bir merdiven, ekipler için bir yol döşenmiş, daha sonra General Aleksey Petroviç Yermolov'un adını taşıyan ahşap bir hamam binası ve Nikolay hamamları yapılmıştır. Aleksey Mihailoviç Obreskov ve General Aleksey Petroviç Yermolov'un bölgede görev yaptıkları 1811-1819 yılları aralığında ise inşaat faaliyetleri hız kazanmıştır. 1814'te M. P. Afrosimov 1815'te 500 ruble maaşla sulardan sorumlu olarak atanmıştır. General Aleksey Petroviç Yermolov görev yaptığı 1816-1827 yılları arasında Pyatigorsk şifalı sularının önemini anlamış, eski hamamların yıkılıp yenilerinin yapılması ve onlara gidecek yollar açılması projesini hayata geçirmiştir. 1819 yılında ilk kaplıca yapılmıştır. 1822'de bir çarlık fermanıyla, Kafkasya'daki şifalı sular için planların hazırlanmasını ve bir bütçenin oylanmasını emretmiştir. Bir askerî hastane yapılmasına karar verilmiş ve bilimsel araştırmalar yapılmasını emretmiştir. Akademisyen A. P. Nelyubin, bu kapsamda Pyatigorsk'a gönderilmiş, 1819'dan 1830 yılına kadar olan süreçteyse Çarlık desteğiyle oteller, halk bahçeleri, kaplıcalar, dükkanlar, yamaçlarda villalar, pazar ve yollar inşa edilmiştir. Binalar için yeni bir plan 1836'da onaylanmıştır (Dougles, 1869; François, 1876; Klaproth, 1814; Милютин, 1878; Montpéreux, 1840; Семенов, 1883; Smirnow, 1870; Владыкин, 1885).

Hôtel des eaux minerales à Piatigorsk.

(Smirnow, 1870)

Pyatigorsk'un mimarı ise İtalyan Giuseppe ve Giovanni Bernadazz kardeşler olmuştur. Bernadazz kardeşler 1824 yılında devlet binası, Otel Couronne ve bir bulvar yapmıştır. Ek olarak Tsvetnik Parkı içinde Diana mağarasını inşa etmişlerdir. 1830 yılı ise Pyatigorsk için bir milat olmuş bu yıl itibariyle Pyatigorsk arazi tahsisleriyle önemli bir yerleşim birimine dönüşmüştür. Bu süreçte düzenlemeler Elbrus Dağı'na tırmanma fikrine sahip akademisyenler Lenz, K. Meyer, Kunfer ve Menetria'nın ünlü seferine birçok yönden katkıda bulunan General Kont Georgi Arseneviç Emmanuel tarafından yapılmıştır (Семенов, 1883; Smirnow, 1870; Вейденбаум, 1888; Владыкин, 1885). General Georgi Arseneviç Emmanuel (1826-1831) görevi esnasında M. Hoven'in yardımıyla Pyatigorsk'un imar ve bayındırlık faaliyeti ile meşgul olmuştur. Engelliler için ev inşa edilmiş, bulvarlar düzenlenmiş, bölge suyunun drenajı için çalışmalar yapılmış, su akışı için büyük borular döşenmiş, Maşuk Dağı'na General Aleksey Aleksandroviç Velyaminov adına Velyaminov geçidi yapılmıştır. 1827'de suların ziyaretçilerinden biri olan Başpiskopos Tobie ahşap kilise inşa etmek için bir miktar para toplamış, 1847'de inşaatı başlayan 1867 yılında tamamlanan büyük bir katedralin temelleri atılmış, 1861'de Nikolaev Tren İstasyonu açılmıştır. Mihailovskaya Dağı civarında General Kont Georgi Arseneviç Emmanuel kendi adına Emmanuel Parkı'nı Guiseppe Bernadazz'a yaptırmıştır (Dru, 1884; Милютин, 1878; Smirnow, 1870; Владыкин, 1885).

Tablo 4. 1821-1830 Yılları Arasında Pyatigorsk'taki Hasta Sayısı

Yıllar	Yüksek Sınıf	Alt Sınıf ve Hizmetliler
1821	241	457
1822	211	578
1823	315	638
1824	336	607

1825	319	631
1826	302	386
1827	279	774
1828	322	553
1829	188	346
1830	588	905

(Smirnow, 1870)

Tablo 5. Pyatigorsk'taki 1850-1860 Yılları Arasındaki Hasta Sayısı

Yıllar	Özel Kişiler	Askerî Yetkililer Askerler	
1851	189	280	519
1852	246	300	792
1853	234	257	752
1854	90	232	1.222
1855	127	274	597
1856	190	368	831
1857	281	381	752
1858	239	320	700
1859	227	393	900
1860	810	485	816

(Smirnow, 1870)

Hastalar ya daire kiralamışlar ya da otellerde kalmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise Pyatigorsk'ta sahiplerinin çoğu Alman ve Fransızlardan oluşan otel sayısı 10'u bulmuş konaklama fiyatı ise bir üç ruble arasında değişmiş, konaklama süresine göre toplam fiyat 50-500 rubleyi bulmuştur (Lange, 1875; Smirnow, 1870). Tedavi için gelenler genellikle hususi daireler tutmaya çalışmışlardır. Konuyla ilgili bilgilerin bir defterden ya da haftalık olarak 1863 yılında yayımlanmaya başlayan 10 kapik karşılığında satın aldıkları "Listk Mineralnıh Vod" gazetesinde edinmişlerdir. Gazete tıbbi ve jeolojik açıdan kaynaklara ilişkin genel veriler gibi hastalar için yararlı olan çeşitli bilgi ve bildirimler, meteorolojik gözlemler, halk hekimliği makaleleri gibi yazılar vardır. Örneğin yaz aylarında Pyatigorsk'ta mütevazi mobilyalara sahip altı odalı bir daire kirası ortalama 400 ruble olmuştur. Mal sahiplerinin kira geliri yaz mevsimiyle sınırlı olduğundan (kış aylarında kiracı sayısı düşmektedir), dairelerin kirası için bir yıllık ödeme yapılmıştır. Hastalarsa, şartlara göre her zaman imkânları olmadığı için, küçük apartman daireleri kiralamayı veya ucuz olduğundan şehrin en ücra semtlerinde daire kiralamayı tercih etmişlerdir. İki taraf için de eşit derecede elverişsiz hale gelen bu düzen değişmiş büyük evlerin sahipleri dairelerini bölerek daha sınırlı sürelerle kiralaya vermişler ve oteller de çoğalmıştır (Smirnow, 1870; Владыкин, 1885). Hastalar misafirlikleriyle alakalı soruları için (hamam giriş biletlerinin satıldığı, yeni gelenlere kiralık daire ilanları, omnibüs hareketleri gibi ihtiyaç duyabilecekleri tüm bilgileri sağlamak için) Nikolaev Tren İstasyonu karşısındaki bir ofise başvurmuşlardır. Pyatigorsk'taki ana ve sabit ofise ek olarak diğer gruplarının sadece sezon boyunca açık ofisleri olmuştur. Aynı zamanda 07.00-21.00 saatleri arasında açık olan pazar ve çarşamba günleri postaların geldiği postane ve sayesinde hem Rusya hem de Avrupa ile iletişim sağlanan telgraf ofisi kurulmuştur. Hastalar, Nikolaev Tren

İstasyonu ve Yelizavet Galerisi arasında 15 kapik karşılığında drojki[10] kullanarak ulaşımlarını sağlamışlardır (Smirnow, 1870; Владыкин, 1885).

Tablo 6. Pyatigork'ta Fiyatlar

Günde bir saat	50 kapik
Gece bir saat	75 kapik
Kişi başı bir saat yürüyüş	1 ruble
İki kişi bir saat yürüyüş	1 ruble 50 kapik
At sırtında gezinti	50-75 kapik
Bir sıcak banyo	30 kapik
Bireysel gezi	1 ruble
En iyi evler	150-300 ruble
Küçük daireler	75-150 ruble
Tek kişilik daireler	10-40 ruble

(Lange, 1875; Smirnow, 1870; Владыкин, 1885)

Çeşitli su grupları arasında omnibüsler aracılığıyla günlük kesintisiz ulaşım olmuş bu araçlar ihtiyaçlar ortaya çıktıkça önce Pyatigorsk ile Yessentuki arasında, ardından Jeleznovodsk ile Kislovodsk arasında hareket etmeye başlamıştır. Omnibüsler Pyatigorsk'tan sabah 07.00-08.00 arasında Otel Couronne önünden kalkmış 15.00-16.00 saatleri arasında yukarıda saydığımız yerlerden ayrılarak Pyatigorsk'a dönmüştür. Üç korna sesinden sonra gelmeyen yolcular beklenmeden hareket eden omnibuslara yetişemeyen yolculara ofisten alınan biletlerin ücret iadesi yapılmamıştır. Omnibuslar sadece yolcu taşıma amaçlı olduğundan bagaj taşınması ise yasaklanmıştır. Hasta mektuplarının bir yerleşim biriminden diğerine postalanması ücretsizken, yazışmaların omnibüsün hareketinden en az bir saat önce ofislere teslim edilmesi gerekmiş hastaların ofis dışında sürücülere emanet etmesi gerektiğine inandıkları mektuplarla ilgili sorumluluk alınmamıştır. Gönderilen mektuplar ofislerden teslim alınmıştır. Diğer gruplardan Pyatigorsk postanesine gönderilecek mektuplar damga taşıması ve yazışmalarının ilk postayla ulaşmasını isteyenlere postanın kalkmasından bir gün önce postaneye bırakılması zorunlu tutulmuştur (Smirnow, 1870).

Tablo 7. Pyatigork'tan Omnibus Fiyatları

Pyatigorsk-Yessentuki	75 kapik
Pyatigorsk-Jeleznovodsk	1 ruble
Pyatigorsk-Kislovodsk	1 ruble 25 kapik
Yessentuki-Kislovodsk	75 kapik

(Smirnow, 1870)

Hastaların ulaşımı için Rostov-na-Donu ve Pyatigorsk arasındaki posta arabası istasyonları yapılmıştır. Tiflis ile haftada üç kez ve gerektiğinde daha fazla olmak üzere omnibüsler ve otobüslerle düzenli bir bağlantı sistemi kurulmuştur. Haftada altı kez hat, Rostov-na-Donu'dan Tiflis'e kadar giden bu hatla gelenler dışında Pyatigorsk ve Moskova ile iç kesimlerdeki diğer şehirler arasındaki iletişim karayolu, posta arabası, demiryolları ve buharlı gemilerle gerçekleşmiştir (Smirnow, 1870).

[10] Drojki: Üstü açık dört tekerli bir tür at arabası.

Tablo 8. Pyatigork'a Ulaşım Rotaları

Moskova-Rostov-na- Donu- Stavropol veya Gerogievsk-Pyatigorsk
Moskova-Rostov-na-Donu-Aleksandrovskaya-Pyatigorsk
Voronej demiryoluyla Novoçerkassk-Stavropol-Pyatigorsk
Moskova demiryoluyla Nijniy Novgorod vapurla Volga Nehri üzerinden Tsaritsın demiryoluyla Kerç Boğazı vapurla Rostov-na-Donu posta arabasıyla Pyatigorsk

(Smirnow, 1870)

Tablo 9. Pyatigork'tan Avrupa'ya Ulaşım Rotaları

Stavropol-Yekaterinodar-Taman Yarımadası-Kerç Boğazı buharlı gemiyle Odessa-Tuna Nehri veya karayoluyla Boğdan
Vladikafkas-Tiflis-Poti deniz yoluyla İstanbul veya Odessa

(Smirnow, 1870)

Sabah 04.00-05.00 arası şifalı su kaynaklarına su içmeye ve suya girmeye giden hastalar, genellikle buluşma noktası olarak kabul edilen Yelizavet galerisi yakınında 06.00-08.00 arası müzik dinmişler, 08.00'e kadar kahvaltılarını yaptıktan sonra ve tekrar suya girmişlerdir. 12.00-14.00 arası öğle yemeğinden sonra tekrar suya girmişlerdir. 17.00-19.00 arası müzik dinletisine katılan hastalar, parklarda ve Podkuma Nehri civarında yürüyüş, Maşuk Dağı'na tırmanış yapmışlardır. Akşam 19.00'dan sonra otellerdeki balo veya konserlere katılmışlar, 22.00'de ise uyumuşlardır. Her yaz, Pyatigorsk'a iki askerî orkestra gönderilmiştir, ayrıca sezon boyunca sadece Pyatigorsk'ta değil, diğer yerleşimlerde de gezici sanatçılar tarafından birçok konser verilmiştir. Haftada bir veya iki kez düzenlenen dans gecelerine erkeklerin girişi 1 rubleyken (sezonluk 10 ruble) kadınlar için ücretsiz olmuştur. Sezon başındaki bu akşamlar genellikle sadece Pyatigorsk'ta gerçekleşirken, haziran ayının sonundan itibaren Jeleznovodsk'ta ve ağustostan itibaren Kislovodsk'ta da gerçekleşmiştir. Ek olarak Pyatigorsk bir tiyatroya sahip olmuştur (Lange, 1875; Smirnow, 1870; Владыкин, 1885).

Pyatigorsk'taki spor salonu, 08:00-10:00 ve 16.00-18.00 saatleri arasında açıkken, hastalar doktorların gözetiminde egzersizler yapmışlardır (Smirnow, 1870). İlk başta hastaların, şifalı suları nasıl kullanacaklarına dair talimatları bulabilecekleri bir rehbere ihtiyaçları sebebiyle, Novoselsk şehrindeki şifalı sularının eski idaresinde hizmet veren ve tedavinin ilerlemesini takip etme görevini üstlenen doktorlardan bir konsey kurulmuştur (Владыкин, 1885).

Tablo 10. 1862-1866 Yılları Arasında Pyatigorsk'ta Banyo Kullanım Sayısı

Yıllar	Kadın	Erkek
1862	3.569	32.740
1863	2.963	29.996
1864	3.983	26.960
1865	5.445	33.563
1866	4.296	24.654

(Smirnow, 1870)

I. Nikolay 1837'de Kafkasya'yı ziyareti esnasında Pyatigorsk'taki kaplıcaların iyileştirilmesi için 200.000 ruble bağışta bulunmuştur (Владыкин, 1885). Pyatigorsk şehrinin gelişme dönemi 1840'lı yılların sonuna kadar devam etmiş, hızla yükselen şehir birçok girişimciyi, zengin hastaları ve yüksek rütbeli askerî personeli kendine çekmiştir. Bu dönemde Pyatigorsk'ta kulübeler ortadan tamamen kalkmış, yukarıda saydıklarımıza ek olarak kışla,

topçu atölyesi, bir Ortodoks Kilisesi, kır evleri, yürüyüş parkurları, buhar banyoları, pansiyonlar, kaplıcalar, kükürt buhar banyoları, soğuk su banyoları, konser salonu, hayır kurumu, Rus-Kafkas Savaşları esnasında yaralanan askerler için hastane inşa edilmiştir. Hastalar bu tesislerde terapötik jimnastik yapmışlardır. Pyatigorsk bu görünümüyle Rus Çarlığı'nın üst düzey askerî kadrosuna ve saraylılarına oldukça hoş bir manzara sunmuştur. Bu tarihlerde yedi kaplıca ve sıcaklıkları 30°-38° R arasında değişen 11 kükürtlü su kaynağı hizmet vermiştir (Frankl, 1865; Hell, 1847; Надеждин, 1891; Семенов, 1883). Pyatigorsk 19. yüzyılın sonuna doğru otelleri, dükkanları, galerileri, lüks evleriyle ve asfaltlanmış sokaklarıyla Avrupalı bir şehir görünümü kazanmıştır. Şehirde sonbahar ve kış aylarında yerel bir kulüp; salonu olan bir istasyon, okuma için bir kütüphane, bir kimya laboratuvarı, bir mineraloji müzesi, ücretsiz barınma için ev, diğer su kaynaklarına sahip yerleşimlerle ulaşım için posta araba sistemi, Maşuk Dağı'na iki verst yol ve şehrin su temini için sekiz verst uzunluğunda kanal inşa edilmiştir (Frankl, 1865; Надеждин, 1891). Şunu da belirtmek gerekir ki, önemine rağmen Pyatigorsk, Yessentuki ve Kislovodsk'tan daha az konforlu otellere sahip olmasına rağmen yine de bu bölge, Kafkasya'daki şifalı su grubunun en büyük ve en çok aranan bölgesi olmuştur (Dru, 1884). Pyatigorsk 19. yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde güçlü bir şekilde kükürt emprenye edilmiş kaplıcalara sahip olmuştur (Wilbraham, 1839).

Pyatigorsk'un sembollerinden birisi de "Aeolian harp"tır. Dr. Conrad'ın çabalarıyla ortaya çıkan bu yapı ziyaretçilerin favori mekânlarından olmuştur. Ziyaretçilerin Pyatigorsk'a geldiklerindeki uğrak noktalarından birisi de Mihail Lermontov'un mağarası, konutu ve düello yaptığı yer olmuş ve meydandaki katedralin karşısına Mihail Lermontov'un anıtı dikilmiştir (Hell, 1847; Надеждин, 1891).

Домикъ Лермонтова въ Пятигорскѣ.

(Семенов, 1883)

Pyatigorsk nüfusu bölgede görev yapan memurlar, emekli askerler, tüccarlar, doktorlar, tedavi için bölgeye gelen hastalar ve garnizon sakinlerinden oluşmaktadır (Hell, 1847; Надеждин, 1891). 1824'ten itibaren, o zamana kadar bir kasaba bölgesi olarak kabul edilen ve önemli bir nokta olan 35 verst ötedeki komşu bir kasaba olan Georgievsk Stavropol'e devredilmiş, ardından sakinlerin önemli bir kısmı, ikinci sınıf bir şehir mertebesine inen Georgievsk'ten ayrılmış ve mallarıyla birlikte Pyatigorsk'a taşınmıştır. Böylece yeni şehrin, Georgievsk ve Konstantinogorsk'un tüm güç unsurlarını kendi üzerinde yoğunlaştırmasına ve onların enkazı üzerinde yükselmesine karar verilmiştir. Nüfusun artmasında 1820'lerde

Georgievsk nüfusunun Pyatigorsk'a taşınması önemli bir etken olmuştur. Böylelikle Konstantinogorsk Kalesi miadını doldurmuştur (Dougles, 1869; Smirnow, 1870). Eskiden küçük bir Goryaçevodsk kolonisi olan Pyatigorsk, 1830'da bir ilçe kasabası olmuştur. Pyatigorsk'a yerleşen veya oraya yerleşmek için Georgievsk'i terk edecek olanlar lehine, tüccarlar için loncaların vergisi ve birliklerin barınması gibi çeşitli vergi ve harçlardan ayrıcalıklar ve muafiyetler tanınmıştır. Bu tür himayeler altında gelişen Pyatigorsk şehri, hızla büyümüştür (Smirnow, 1870).

Tablo 11. 19. Yüzyılda Pyatigorsk Nüfusu

Abazalar	9.770 kişi
Nogaylar	187 aul-3.727 kişi
1835	2.807 hane-10.577 kişi
1859	6.000 kişi
1865	5.000 kişi
1870	8.600 kişi
1882	15.000 kişi
1888	13.133 kişi

(Dru, 1884; Frankl, 1865; Gille, 1859; Smirnow, 1870; Вейденбаум, 1888; Зубов, 1835)

Tablo 12. Pyatigorsk Hava Durumu

Aylar	Sıcaklık (Fahrenheit)[11]	Yağış (İnç)
Ocak	23	0.24
Şubat	21.2	0.96
Mart	37.8	0.91
Nisan	49.6	2.30
Mayıs	59.9	2.13
Haziran	67.5	4.67
Temmuz	74.5	0.71
Ağustos	73	1.25
Eylül	63	2.15
Ekim	48.6	1.04
Kasım	38.3	2.01
Aralık	21.7	0.76
Yıllık	48.2	19.3

(Dougles, 1902)

Bölgedeki en önemli kükürtlü sıcaklığı 4°-38° R arasında değişen su kaynaklarından birisi de Pyatigorsk'a 1.5 verst uzaklıktaki Büyük Proval Gölü'dür. Ters çevrilmiş bir huni şeklinde olan gölün oval tabanının çapı 8 sajen[12], yüksekliği 12.5 sajendir ve Moskovalı bir tüccar tarafından yapılan bir geçitle erişilebilir hale gelmiştir. Gölün içinde 1.5 sajen

[11] Fahrenheit: Donma sıcaklığı 32 °, kaynama sıcaklığının 80 ° olduğu bir sıcaklık ölçeği.
[12] Sajen: 2.13 metreye karşılık gelen Rus eski uzunluk ölçü birimi.

genişliğinde, 1.3/4 sajen yüksekliğinde bir mağara bulunmaktadır ve mağara girişindeki su 28 fit sonunda 38.5 fite ulaşır. Suyun dibindeki hidrojen sülfür ise hastalarda baş ağrısı ve baş dönmesine sebebiyet vermiştir. Mağaranın suyu romatizma, skrofula ve özellikle göz hastalıklarında çok faydalı olmuştur. Hastalar için mağaranın girişine bir platform ve şehirden Pyatigorsk'tan gelenler için bir araba yolu mağaraya ise ahşap bir yüzme ve su içme havuzu inşa edilmiştir (Dougles, 1869; Frankl, 1865; Надеждин, 1869). Ayrıca Yelizavet Galerisi ile Büyük Proval arasında Küçük Proval Gölü de mevcuttur (Dru, 1884).

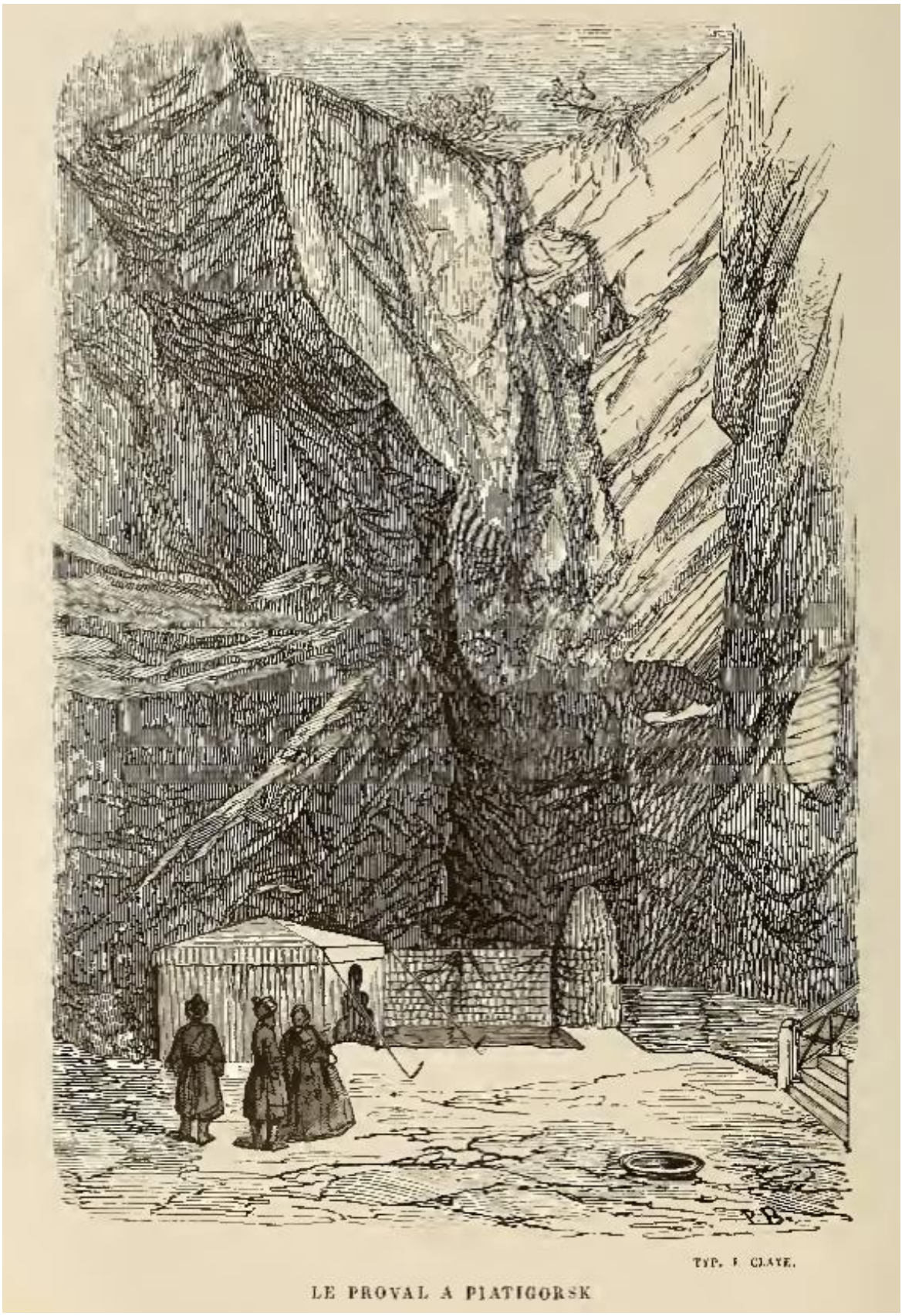

(Gille, 1859)

Kislovodsk (1803)

Kislovodsk suları 1790 yılında Rusların Kabardey Çerkesleriyle olan savaşı esnasında keşfedilmiş, Abaza ve Çerkes baskınlarından korunmak amacıyla Abaza Jantemir sülalesinin iki köyünün olduğu bölgede 1803 yılında tabya olarak General Pavel Dmitriyeviç Tsitsianov tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan sonra özellikle suyun kaynağını kapatmak ya da yönünü değiştirmek amacıyla Abaza ve Çerkesler tarafından sıkça baskınlar yapılmış, bu dönemde pek çok adam kaçırma olayı yaşanmıştır (François, 1876; Hell, 1847; Lyall, 1825; *Montpéreux*, 1840; Pallas, 1812; Smirnow, 1870; Wilbraham, 1839; Вейденбаум, 1888; Владыкин, 1885).

Pyatigorsk'tan 40, Konstantinogorsk'tan 35, Yessentuki'den 13, Georgievks'ten 75 verst uzaklıkta, 2.702 fit yükseklikte, Olkhovka ve Berezovka Nehirlerinin birleştiği noktada verimsiz ve dağlık bir yerde kurulan Kislovodsk, alçak tepelerle çevrili dar bir vadide yer almış ve karbonik asitli sularıyla tanınmıştır. Söz konusu asitli su vadiden çıkmaktadır. Askerî ilişkiler sayesinde Kislovodsk'un ünü ise bütün Çarlık topraklarında kısa sürede yayılmıştır (Blaramberg, 1872; Dougles, 1869; Favre, 1875; Freygang, 1823; Gille, 1859; Hell, 1847; Lyall, 1825; Надеждин, 1869; Надеждин, 1891; Вейденбаум, 1888).

(Семенов, 1883)

1799 yılında onarımları yapılan su kaynakları bölgede görev yapan askerî doktorlar tarafından tıbbi olarak tavsiye edilmiş bunun üzerine hastalar ilk olarak çadırlarda tedavi olmaya başlamışlardır. 1804 yılına kadar artan ziyaretçi sayısı üzerine suyun tedavi edici özelliklerini incelemek amaçlı bölgeye birden çok kez kimyagerler ve doktorlar gönderilmiştir. Kafkasya'da vuku bulan salgın hastalıklar nedeniyle 1809'a kadar serbest dolaşım mümkün olmamıştır. Ancak bu salgın biter bitmez, Kafkasya sularının birçok hastalıkta iyileştirici bir araç olarak ünü hızla artmıştır. Ertesi yıl gelen ziyaretçiler içinse çadırların yetersiz kalması sonucu ahşap mesken inşa gerekliliği görülmesi üzerine su kaynaklarının etrafına birkaç küçük oda inşa edilmiştir. Bu süreçte top atışları hala duyulmuş barınma ve güvenlik sorunları devam etmiştir. 1811'de gelen ziyaretçi sayısının artması üzerine bir önceki yıl yapılanların da yetersiz

kalınca İtil Kalmuklarından 100 kibitka daha tedarik edilmiş, 1812'de Kislovodsk'ta kibitkaların yerini yavaş yavaş taş yapılar almaya başlamış, 1814'te yol yapımı için 300 Polonyalı mahkûm çalıştırılmıştır. Yine 1814 yılında Ioannis Varvakis tarafından kaplıcalar ve iki ana yol inşa edilmiştir. Kaplıcalara çıkan cadde, akasya ağaçlarıyla bezenmiştir. Hastaların kabulü için 1819'da ilk evler, 1823'e gelindiğinde restoran ve kaplıcaların yanında ahşap evler ve otel inşa edilmiş en pahalı otel Safanov Oteli olmuştur. Nispeten küçük bir otel olan Sakartvello da bu dönemde hizmet vermiş, Kislovodsk galerileri, terasları, bahçeleri ve villalarıyla dikkat çekmiştir (Dougles, 1869; Freygang, 1823; Hell, 1847; *Montpéreux*, 1840; Smirnow, 1870; Владыкин, 1885).

Kislovodsk'ta 1890 Yılında İnşa Edilmiş Bir Otel

(TÜBİTAK-BİDEB 2214-A Doktora Sırası Yurt Dışı Araştırma Bursu sırasında çekilmiştir-18.08.2019)

1825 yılına gelindiğinde yılda ortalama 80-100 kişi tarafından ziyaret edilen Kislovodsk'ta 1848-1851'de mimar Samuel Upton tarafından yaz aylarını burada geçirme niyetinde olan Kont Mihail Semenoviç Vorontsov'un desteğiyle galeriler, hamamlar, kumarhane ve Kislovodsk'un hastalar tarafından en çok ilgi çeken mekânlarından biri olan Olkhovka Nehri'nin iki yanına yayılan akasyaları, kızılağaç, ıhlamur, dişbudak ve kavak ağaçlarıyla Kislovodsk Parkı Bernadazz kardeşler tarafından inşa edilmiştir (François, 1876; Gille, 1859; Lange, 1875; Lyall, 1825; Надеждин, 1869; Надеждин, 1891; Smirnow, 1870; Вейденбаум, 1888). Parkta ayrıca Narzan'dan daha fazla su sağlayan sıcaklığı 8.7°C olan büyük kaynak, banyo tesisleri ve hidropati tesisi yapılmıştır (Lange, 1875). Tüm bu iskân faaliyetleri esnasında Çerkesler ise su pınarlarını taşlarla kapatarak sulardan faydalanılmasını engellemeye çalışırken, Ruslar başka noktalarda suyun çıkışı için yeni noktalar açarak ve tabyalar inşa ederek Çerkes baskınlarını durdurmuşlardır (Freygang, 1823).

Kislovodsk Parkının Planı

(TÜBİTAK-BİDEB 2214-A Doktora Sırası Yurt Dışı Araştırma Bursu sırasında çekilmiştir-18.08.2019)

Birkaç kibitka ile çevrili çok kusurlu banyolar, 1829'a kadar on altı küvet ve suyu ısıtmak için birkaç ahşap leğen içeren yeni bir hamam inşa edilene kadar korunmuştur. Bu hamam 1832'de yeniden yapılmış ve nihayet 1848'de mevcut hamamların yanı sıra galeriye de başlanmış ve 1851'de yeni bir hazne yapılmıştır (Smirnow, 1870).

Tablo 13. 1862-1866 Yılları Arasında Kislovodsk'ta Banyo Kullanım Sayısı

Yıllar	Kadın-Erkek	
1862	713	
1863	3.934	
	Kadın	Erkek
1864	1.581	3.467
1865	981	3.260
1866	783	4.431

(Smirnow, 1870)

Kislovodsk serin havası ve sayfiye yeri olarak Kafkasya'da görev yapan Rus Çarlığı'nın yetkililerinin ilgi odağı olmuştur (Dougles, 1869). 1819'dan itibaren Kislovodsk'un imar ve inşasındaki en önemli isim olan General Aleksey Petroviç Yermolov Kislovodsk'daki 55°-57° F kaplıcaları düzenlemek ve evler inşa etmek için 200.000-300.000 ruble harcama fikrine sahip

olmuştur. Çünkü 19. yüzyılın ilk çeyreğinde hem kadınların hem de erkeklerin kullandığı az sayıda kaplıcalar saman ve saz marifetiyle örgü modelinde yapılmıştır (Hell, 1847; Lyall, 1825; Владыкин, 1885). Kislovodsk, Kont Mihail Semenoviç Vorontsov'a (1844-1856) vaat edilmiş, kendisi için favori ve kalıcı bir yazlık ikamet yeri olmuştur (Владыкин, 1885).

Temmuz ortasında başlayan hasta kabulünde Kislovodsk suları tedavi amaçlı kullanım manasına gelen terapötik etkileri nedeniyle balneolojik su sınıfına girmekte ve İsviçre'nin Engadine Vadisi'ndeki St. Moritz sularından daha güçlü ve etkili olmuştur (Abich, 1896; Smirnow, 1870). Bu pınarın suyunun canlandırıcı ve güçlendirici özelliği sinir hastalıkları, kansızlık, yaşlılık uzun süreli hastalıktan iyileşmede ve her türlü kuvvet kaybında her zaman faydalı bir etkiye sahipken, tedavi görenler için Kislovodsk, Narzan ile birlikte tam anlamıyla bir eğlence ve keyif yeri haline gelmiştir (Семенов, 1883). Kislovodsk'a gelen hastalar burada günlerini aynı rotayı üç kez yürüyüş yaparak geçirmişler, egzersize ek olarak Dr. Sucharew tarafından hazırlanan diyet programı uygulamışlardır. Bu programa göre et, kahve, çikolata ve ısıtılan her şeyden uzak durulmalı, sebze ve süt tüketilmelidir. İlk birkaç gün buradaki sulardan bir bardak içilmiş ardından bu miktar 10-15 gün içinde iki üç bardağa çıkmıştır. Hastalar akşam yürüyüşünün ardındansa hem vokalin hem de enstrümanların eşliğinde müzik dinlemişlerdir (Freygang, 1823). Kislovodsk'u ziyaret edenler kaplıcaları kullanmak yerine genel olarak su içmeyi tercih etmişlerdir *(Montpéreux*, 1840). Kislovodsk Vadisi'nde bazıları sadece içme suyu olarak kullanılan çok sayıda küçük kaynak vardır (Lange,1875).

Tablo 14. 1873'te Kislovodsk'ta Fiyatlar

Ayrı küvette bir ılık tam banyo	50 kapik
Ortak küvette bir sıcak tam banyo	20 kapik
Tam gaz banyosu (karbondioksit)	30 kapik
Bir yerel gaz banyosu	15 kapik
Her gün gaz inhalasyonları ve yerel gaz duşları	30 kapik
Bireysel gezi	50 kapik

(Frankl, 1865)

William von Freygang gerekli ihtimam gösterildiği takdirde Kislovodsk'un, Viyana'nın güneyindeki Baden kasabası ve Almanya topraklarındaki Aachen kentindeki kaplıcalardan daha iyi bir seviyeye gelebileceğini, H. Abich İsviçre'deki Graubünden sularının burayla rekabet edemeyeceğini ifade ederlerken Dr. Friedrich Joseph Laurentius Haass yine Almanya topraklarındaki Pyrmont'taki kaplıcalara benzetmiştir (Abich, 1896; Freygang, 1823).

Tablo 15. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kislovodsk Sularının Özellikleri

Kükürt-sodyum	5.6
Kömür-kireç	8.6
Sodyum klorür	2.1
Kömür-demir oksit	0.03

(Frankl, 1865)

Tablo 16. Kislovodsk Hava Durumu

Aylar	Sıcaklık (Fahrenheit)	Yağış (İnç)
Ocak	21	0.27
Şubat	21	0.35
Mart	40	0.72
Nisan	48.1	2.41
Mayıs	57.2	6.80
Haziran	62.8	6.55
Temmuz	68.9	0.95
Ağustos	68.7	1.69
Eylül	59.5	0.97
Ekim	46.2	0.64
Kasım	38.7	1.42
Aralık	22.3	0.48
Yıllık	46.2	23.25

(Dougles, 1902)

Kislovodsk'taki en bilinen kaynak Abaza köylerine dört verst, Podkuma'ya beş verst uzaklıktaki Narzan'dır. Narzan yer altından şaşırtıcı bir güçle fışkıran Çerkesçe "devin cereyanı", "kahramanların içeceği"; Türkçe "acı su", "acı bulak" manasına gelen bir kaynaktır. Ruslar ise bu kaynağa Nogay Türkçesinden tercümeyle Kislovodsk demeyi tercih etmişlerdir. Havzanın yüzeyinin karbonik asit gazından dolayı sürekli bir köpürme halinde olması bu ismin verilmesine sebep olmuştur (Blaramberg, 1872; Dougles, 1869; Freygang, 1823; Lyall, 1825; Надеждин, 1869; Reineggs, 1807).

1812'de Narzan deresinin her iki tarafına, kaynağın kendisinden üç sajen uzaklığa, içinde üç küvet bulunan iki küçük ahşap bina inşa edilmiştir (Милютин, 1878). Zamanla Narzan gelişmiş sekizgen Narzan kaynağında 40 fit çapında altıgen bir havuzdan 16 fit derinlikten çıkan kaynağı kaplayan bina içinde çok sayıda kaplıcalar, odalar ve hastalara yürüyüş alanları mevcuttur. Narzan hamamı Kont Mihail Semenoviç Vorontsov tarafından yaptırılmıştır (Dougles, 1869; François, 1876; Gille, 1859; Lange, 1875; Montpéreux, 1840; Владыкин, 1885). Söz konusu havuzun etrafı bir müddet sonra hastaların çok yaklaştıklarında baş dönmesi sebebiyle suya düşmesini engellemek amacıyla ızgarayla çevrilmiştir (Надеждин, 1869). Hareketli bir hayatın olduğu Narzan'da sabah 07.00'de müzikle birlikte hastalar güne başlamışlardır (Владыкин, 1885). Aynı zamanda, Pyatigorsk komutanı E. T. Einhelgardt, Narzan yakınlarındaki vadiye tamamen ağaçsız bir park yaptırmıştır (Smirnow, 1870).

Narzan suları hem yüksek demir ve tuz oranı sebebiyle hastalıklar üzerinde hem de vücudu güçlendirici özelliğiyle etkili olmuştur. Özellikle mukoza zarı, diş eti iltihabı ve ülserden muzdarip kişiler bu suyu kullanmışlardır (Berg, 1879; Blaramberg, 1872; Reineggs, 1807; Семенов, 1883). Narzan sularının kullanımında zaman zaman kontrendikasyonlar yaşanmıştır (Gille, 1859).

11°-12° R sıcaklığa sahip Narzan kaynağı ve bir dakika içinde 88, 24 saatte 126.000 kova suyu fışkırtmış ve hacminin beş katı 190.000 fit küp karbondioksit üretmiştir. Narzan suyunun sıcaklığı kışın 7.5°-10°C yazınsa 15°-22.5°C'dir (Gille, 1859; Lange, 1875; Надеждин, 1869; Семенов, 1883).

Sekizgen Narzan Kaynağı

TÜBİTAK-BİDEB 2214-A Doktora Sırası Yurt Dışı Araştırma Bursu sırasında çekilmiştir

Tablo 17. Narzan Suların Özellikleri

Litre başına gram cinsinden sabit kalıntı	2.56250
Potasyum sülfat	0.05174
Sodyum sülfat	0.73765
Magnezyum sülfat	0.05116
Magnezyum klorür	0.30866
Magnezyum iyot	0.00002
Alüminyum fosfat	0.00064
Magnezyum karbonat	0.01758
Kireç karbonat	1.28408
Demir karbonat	0.00432
Mangan karbonat	0.00084
Stronsiyen karbonat	0.00579
Silis	0.01676
Karbonik asit	1.81419

(Dru, 1884)

Jeleznovodsk (1810)

Traktik Jelezno Dağı'nın (3.000 fit) eteğinde, Pyatigorsk'un 17 verst kuzey-batısında 2.070 fit yükseklikte yer alan Jeleznovodsk büyük miktarda karbondioksit içeren ve 11° ila 41° R sıcaklığa sahip demir alkali sulara sahiptir. Bu sular hacminde %32'den %71'e kadar yüksek karbondioksit içeriği barındırmaktadır (Abich, 1896; Dougles, 1869; Favre, 1875; Frankl, 1865; Надеждин, 1891; Семенов, 1883; Вейденбаум, 1888). Jeleznovodsk kaynaklarındaki su sıcaklıklarının çeşitliliği, serbest karbon dioksit ve çözünebilir demir karbondioksit miktarına bağlıdır (Семенов, 1883). Jeleznovodsk suları sıcaklıklarına göre üç gruba ayrılmıştır:

- Kuzey ve güneyde ısısı 0°-16° R,
- Kuzey ve güneyde ısısı 24° R aşanlar,
- Ilıman kaynaklar 16°-24° R

Bu kaynaklar şöyledir:

- Baryatinski: General Aleksandr İvanoviç Baryatinski'nin adının verildiği 1.890 rakımdaki dört küvetli banyosuyla Baryatinski kaynağı 19° R ile soğuk su kaynağı olarak tek istisnadır. Altı sajenlik bir galeriyle kullanım alanı artırmaya çalışılsa da 18° R'da 24 saatte 300 kova olan orijinal hacim değişmemiştir (Dru, 1884; Lange, 1875).
- Büyük Dük Mihael: Taş mağara ile kaplı bu kaynağın sıcaklığı 21°C, su hacmi saatte 90 kovadır. Öncelikle içme kürleri için kullanılır ve yüksekliği 1.946 rakımdır (Lange, 1875).
- Muravyev: Eosen arazisinde +270 sajen kotunda açılan ve bu alanda ince bir traverten şeridiyle örtülü bir sondaj kuyusundan çıkan Muravyev suları 15° R sıcaklığa sahiptir ve 24 saatte 2.600 kova su vermektedir (Dru, 1884).
- Zavadovski: +266 sajen kotunda yer alan bu kaynak, kuzeydeki traverten yataklarının oluşturduğu çıkıntı üzerinde, Muravyev kaynağının karşısındadır (Dru, 1884).
- İvanovski: İvanovski su kaynağı altı inç çapında dikey bir sondajla elde edilmiş yedi sajen derinliğinde, 24° R sıcaklığa sahiptir. 24 saatte 900 kova su hacmi vardır (Dru, 1884).
- Emmanuel: Demir oksit ve karbonik asitle yoğun bir şekilde yüklü olan bu su 312 sajende ortaya çıkar ve 20°-23° R sıcaklığa sahiptir. 24 saatte 500 kovayı zar zor geçen üretimi, yapılan çalışmalarla 1.300 kova artırılmıştır (Dru, 1884).
- Kegam: Jelezno Dağı'nın kuzey yamacında 290 sajen yükseklikteki kaynak 15° R sıcaklığa sahiptir. Serbest karbonik asit açısından oldukça daha zengindir ve Emmanuel kaynağından beş kat daha fazla demir protoksit içerir; aynı zamanda soda ve potas karbonatları lehine daha az kireçli tuzlarla yüklüdür. Jeleznovodsk'un tüm soğuk demirli su kaynakları arasında en iyi şekilde mineralleşmiş olanıdır (Dru, 1884). Jeleznovodsk suları günümüz Çek Cumhuriyeti sınırları içindeki Mariánské Lázně, Františkovy Lázně, Karlovy Vary ve Almanya'nın Bad Driburg yerleşimlerindeki sulara benzetilmiştir (Надеждин, 1891).

Tablo 18. İvanovski, Emmanuel ve Kegam Sularının Özellikleri

	Kegam	Emmanuel	İvanovski
Litre başına gram cinsinden sabit kalıntı	2.70800	2.44000	2.912000
Sülfürik asit	0.62248	0.58678	0.707640
Klor	0.26049	0.21313	0.284170
Alkali karbonatlar	0.88170	0.34268	
Toprak alkali karbonatlar	0.63216	0.96488	
Kireç	0.37059	0.38500	0.423510
Magnezyum	0.05693	0.06650	0.063410
Demir protoksit	0.00583	0.00144	0.001337
Karbonik asit	2.11916	1.61096	0.590440
Potasyum ve soda karbonatları			0.489020
Kireç ve magnezyum karbonatları			0.615530

(Dru, 1884)

Tablo 19. Muravyev, Büyük Dük Mihail ve Baryatinski Su Kaynaklarının Özellikleri

	Kova (24 saat)	Potasyum sülfat	Sodyum sülfat	Sodyum klorür	Sodyum karbonat
Muravyev	1.555	0.06832	1.02490	0.42070	0.43910
Büyük Dük Mihail	1.829	0.04527	1.00931	0.34304	0.21644
Baryatinski	2.333	0.06382	1.15689	0.51421	0.13975

(Dru, 1884)

Tablo 20. Muravyev, Büyük Dük Mihail ve Baryatinski Su Kaynaklarının Özellikleri

	Kireç karbonat	Magnezyum Silis	karbonat	Nitröz karbonat
Muravyev	0.78570	0.14311	0.03032	0.00785
Büyük Dük Mihail	0.71906	0.16241	0.05032	0.00977
Baryatinski	0.79600	0.12789	0.03490	0.01243

(Dru, 1884)

Tablo 21. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Jeleznovodsk Sularının Genel Özellikleri

Kükürt-sodyum	8.2-9.5
Kömür-kireç	4.6-6.9
Sodyum klorür	2.2-2.9
Kömür-demir oksit	0.5-0.8

(Frankl, 1865)

1 Haziran'da açılan sezonla bu şifalı sular hasta bir kişinin durumuna kullanımını onların bir tür kademeli olarak tedavi edilmelerine izin verilmiştir (Семенов, 1883; Smirnow, 1870). 1810 yılında Dr. Friedrich Joseph Laurentius Haass, Kabardey Çerkesi Prens İsmail Bey Atajukin'in yardımıyla ilk kez araştırılan suların tıbbi amaçla kullanımı 1812'de başlamıştır (Милютин, 1878; Вейденбаум, 1888). Bu tedavi esnasında güçlü bir diyetle bölgede yaşayan Nogay Türklerinin kısrak sütünün fermante edilmesiyle elde edilen kımız ve et tüketilmesi önerilmiştir (Frankl, 1865; Lange, 1875; Надеждин, 1891). 17 kaynağın olduğu Jeleznovodsk suları bazen içmek bazen de kan hücrelerindeki demir eksikliğinden kaynaklanan hastalıklarının tedavisinde banyo yoluyla kullanılmıştır. Banyo sıcaklıkları ise genelde hastaların durumuna göre belirlenmiştir. Jeleznovodsk, Pyatigorsk veya Yessentuki'de bir tedaviye ihtiyaç duyan hastalar tarafından burada ek veya son bir tedavi görmek için sık sık ziyaret edilmiştir (Lange, 1875; Надеждин, 1891). Hastalara ek olarak öğretmenler, diş hekimleri, fotoğrafçılar ve tüccarlar kısa süreli de olsa Jeleznovodsk'ta kalmışlardır (Lange, 1875).

(Семенов, 1883)

Bu dönemde Jeleznovodsk'u ziyaret edenlerin bilgi alacağı ofis, parkın demir kapılarının karşısında bulunmuş, Jeleznovodsk kaynaklarının konumu ise, konutlar ve tüm şifalı su tesisleri, hastaların neredeyse tüm gününü parkta geçirmelerini sağlayacak şekilde dizayn edilmiştir. Parkın hemen hemen başında, küçük bir tepede, 1872'de büyük bir salon, bayanlar tuvaleti ve büfenin eklendiği bir istasyon, ayrıca ortak masalı bir otel ve kafe-restoran da bulunmuştur. Akşamları ise istasyonun önündeki meydanlarda müzik çalmıştır. (Владыкин, 1885).

Yessentuki yolu boyunca General Kont Nikolay Yevdokimov'un çiftliğine veya havuzdan ormana dönerek Beştav'ın eteğine gidilen pek de elverişli olmayan bu orman yolu, uzun etaptan tepe noktasından açılan muhteşem manzara ile bezenmiştir. Bu yerleşim biriminde en yaygın yürüyüş, ısmarlama yemeklerin düzenlendiği ve Alman tereyağı ve iyi krema ile her zaman mükemmel çay ve kahve bulunan Alman kolonisine yapılmıştır. Parkta kalanlarsa jimnastik, kukla ve top oyunu oynayarak vakit geçmişlerdir (Lange, 1875; Владыкин, 1885). Çünkü yalnızca doğu parkına sahip Jeleznovodsk, tamamen güneye açıktır ve çok düzensizdir; orada, doğru, ince bir gölge bulunur, ancak güneşin ısısını yumuşatmak için yetersizdir. Bu

nedenle Jeleznovodsk, hastaların günün ancak belirli saatlerinde sıcaktan korunabileceği gezinti yerleri olarak görülmüştür (Dru, 1884).

İlk konut, 1 ve 2 numaralı kaynakların yakınında inşa edilmiştir. Hastalara kiralanan yedi oda içermekte dahası, suların dinginliğini gözetmekle görevli askerleri barındırmak için birkaç kışla inşa edilmiş, yola bir Rus Kazak karakolu kurulmuş ve suları küçük bir banyoya getirmek için borularla birlikte bir taş bir alan kazılmıştır. Böylelikle bilinen birkaç kaynak kullanıma açılmış ve kısa süre sonra da yeni keşifler sonucunda hastalar daha fazla kolaylık sağlamak mümkün olmuştur. 1824 yılında General Aleksey Petroviç Yermolov'un emriyle yeni hamamlar (No. 1 ve 2) ve otel inşa edilmiştir. 1825 tarihinden itibaren parkın başlangıcı; ormanın içinden pınarlara giden yollar yapılmış ve 8 numaralı kaynağın yakınında galeri görevi gören sazdan bir yapı inşa edilmiştir. 1828'de Kalmukskaya banyosu (No. 12), Kalmuk çadırlarının modeline göre, yani kumaşla kaplı ahşap çerçevelerle inşa edilmiş 19. yüzyılın ikinci yarısında binaya dönüştürülmüştür. Otellerin, kaplıcaların, hamamların, dükkanların ve parkların inşasındaki katkılarından dolayı General Aleksey Petroviç Yermolov, Jeleznovodsk'un kurucusu olarak kabul edilmiştir. Generalin Kafkasya'da görev yaptığı yılların ardından özellikle 1831-1845 yılları arasında yoğun bir imar faaliyeti devam etmiştir (Lange, 1875; Smirnow, 1870; Милютин, 1878; Владыкин, 1885). 1831'den 1846'ya kadar Jeleznovodsk yakınlarında bir askerî koloni kurulmasıyla 36 evden oluşan bir stanitsaya dönüşmüştür (Smirnow, 1870).

Tablo 22. 1862-1866 Yılları Arasında Jeleznovodsk'ta Banyo Kullanım Sayısı

Yıllar	Kadın-Erkek	
1862	3.996	
1863	10.282	
	Kadın	Erkek
1864	4.987	10.022
1865	4.460	10.276
1866	5.107	11.297

(Smirnow, 1870)

Bir yemek odası ve fırına sahip Karpova Oteli dönemin en iyi oteli olarak kabul görmüş, 1872-1873 yıllarında inşa edilen Vauxhall ise dans ve balo gibi etkinlikler için kullanılmıştır. Jeleznovodsk'taki haneler ise genellikle Rus Kazaklarına ait olmuş, kiralama yoluyla konaklanacak evler de yine çok konforlu görülmemiştir. Sezonluk kiralar 50-500 ruble arasında değişmiştir (Lange, 1875; Владыкин, 1885). Jeleznovodsk yürüyüş yapmaya müsait bir parka sahip Jeleznovodsk kaplıcalarındaki konforsa Pyatigorsk ile karşılaştırıldığında daha az ihtimam gösterilmiş, bir sıcak banyo 30 kapik olarak fiyatlandırılmıştır (Frankl, 1865; Lange, 1875).

Yessentuki (1825)

Yessentuki, antik çağın alüvyonlu nehirleri üzerine inşa edilen, Podkuma Nehri'nin sol kıyısında Pyatigorsk'tan 17, Kislovodsk'tan 22 verst uzaklıkta 1798'de bir sınır karakolu olarak kurulan Yessentuki Kazak stanitsasına dönüşmüştür (Dougles, 1869; Frankl, 1865; Gille, 1859; Lange, 1875; Надеждин, 1891; Smirnow, 1870). Adını Podkuma Nehri'ne akan Yessentuk Nehri'nden alan Yessentukskaya stanitsası 1826-1827'de Yessentuk Nehri kaynağına yakın bir yere 1.979 fit yükseklikte bozkır bir araziye taşınmıştır (Вейденбаум, 1888).

20’den fazla soğuk, alkali kaynak Yessentuki kaynak grubunu oluşturan kil-kireçtaşı, marnlı topraktan akmış, Yessentuki’deki bu sular Fransa Vichy’deki sulardan üstün görülmüştür (Abich, 1896; Семенов, 1883; Вейденбаум, 1888).

Tablo 23. Yessentuki’de İçme Suyunun Özellikleri

Kireç karbonat	3.1
Sodyum karbonat	44
Sodyum klorür	36.5
Magnezyum karbonat	2.7
Sodyum bromür	0.05
Sodyum iyodür	0.003

(Семенов, 1883)

1823 yılında A. P. Nelyubin tarafından incelenen Bugunta Nehri civarındaki Yessentuki sularını üç grupta toplayabiliriz: Alkali-muriatik asitli su 15°-16°; Alkali-tuzlu su 16°; alkali-kükürtlü su 9° (Gille, 1859; Вейденбаум, 1888).

Alkali-muriatik asitli:

- 17 numaralı kaynak: İyileştirici etkileri nedeniyle Kafkasya’daki tüm kaynakların en önemlisi gibi görünen 17 numaralı kaynak öncelikle içmek için kullanılmış, 1847-1848’de taş bir galeri, 1873’te taştan yapılmış geniş bir pompa odasıyla çevrili demir köşk inşa edilmiştir. 15.8°C sıcaklıkta saatte ortalama 16 kova su veren bu kaynağı bileşenleri arasında lityum karbonat da bulunmaktadır (Lange, 1875; Милютин, 1878).
- 18 numaralı kaynak: 15°C sıcaklıkta ve saatte altı yedi kova su hacmine sahip olan ve yine öncelikle içme kürleri için kullanılan 18 numaralı kaynak, aynı zamanda az miktarda demir içerir ve bu nedenle demir-alkali kaynağı olarak anılır. Bu kaynak toplama havuzunda banyolar için kullanılmıştır (Lange, 1875).

Tablo 24. 17 ve 18 Numaralı Suların Özellikleri

	17 Numaralı	18 Numaralı
Litre başına gram cinsinden sabit kalıntı	8.94600	9.35000
Potasyum sülfat	0.02918	
Sodyum sülfat	0.02028	
Kireç karbonat	0.16499	0.37830
Magnezyum karbonat	0.25452	0.27510
Soda külü	4.45857	4.61550
Demir karbonat	0.00522	0.01181
Sodyum klorür	3.99650	4.04870
Potasyum klorür		0.02320
Silis	0.02636	0.01393
Karbonik asit	0.85800	1.64220

(Dru, 1884)

6 numaralı kaynak: Saatte sekiz kova su sağlayan, 15° C'de bir su içme çeşmesi olan bu kaynak iyot, brom ile karşılaştırılmış ve gerekçesiz olarak kaynaklarının yanına yerleştirilmiştir (Lange, 1875).

Alkali-muriatik asitleştirmelere ait olan bu kaynakların ana bileşenleri, sodyum karbonat ve sodyum klorür olarak kalmış ve kimyasal kombinasyonlarının çeşitliliği ile ilgili olarak en etkili alkali kaynaklar arasında sayılmıştır. Sodyum karbonatın karbonat zenginliği, farklı ülkelerdeki kaynakların hiçbiri ile kıyaslanmamıştır. Örneğin Vichy'deki Grande-Grille, Bad Ems'deki Kesselbrunnen, Selters'deki su kaynakları önemli ölçüde daha az karbonat içerir veya hiç ya da çok az miktarda iyot ve brom içerir (Lange, 1875).

Alkali-tuzlu su:

5 numaralı kaynak: Saatte 1.2 kova su verdiği için çok az önemi olan bu kaynağın sıcaklığı 17°C'dir (Lange, 1875).

4 numaralı kaynak: Kaynak vadisinin en ucunda yer alan ve 15°C sıcaklıktaki 4 numaralı kaynak, orta tuzlar, özellikle sodyum sülfat açısından 5 numaralı kaynağa göre daha zengindir ve bu nedenle yalnızca dahili olarak müshil olarak kullanılmaktadır (Lange, 1875).

Alkali-kükürt su:

20-21-22 numaralı kaynaklar: Bu kaynakların sıcaklıkları 11.75°C'dir ve bu üç kaynaktan çıkan su miktarı birlikte saatte 45 kovadır (Lange, 1875).

23 numaralı kaynak: 13°C sıcaklığa sahip bu kaynak saatte dört kova su vermektedir (Lange, 1875).

25 numaralı kaynak: 11.2°C sıcaklığa sahiptir (Lange, 1875).

26 numaralı kaynak: 12°C sıcaklıktadır. Yakın çevresinde 1872'de keşfedilen 15°C sıcaklıktaki Ponomarev kaynağı vardır. Her iki kaynak da saatte 55 kova su vererek Ponomarev toplama havuzunu beslemektedir (Lange, 1875).

28 numaralı kaynak: 11.2°C sıcaklıktaki bu kaynak saatte 65 kova olan suları 1 numaralı kuyuya dökülmektedir (Lange, 1875).

Grandük Mihail Nikolayeviç Romanov'un emrindeki tıp doktoru Dr. Libau, Yessentuki kaynaklarına ilişkin olarak 84 paya kadar sodyum karbonat içeren Morovya'daki (günümüz Çek Cumhuriyeti) Luhačovice kasabası yakınında şifalı su kaynağı hariç tutulduğunda, Avrupa su kaynaklarının hiçbirisinin, katı bileşen maddelerin temel parçasının Yessentuki su kaynaklarının içeriğine sahip olmadığını belirtmiştir (Семенов, 1883).

15 Mayıs'ta hasta kabulüne başlayan brom ve iyot içermesi nedeniyle şifalı olan Yessentuki suları hem banyo hem de içme yoluyla kullanılmış ve ayrıca sinirlerin tedavisi amaçlı olarak Rusya'nın her yerine şişelerde gönderilmiştir. Yessentuki suları karın bölgesi organları, hiperemi, karaciğer, dalak hipertrofisi, artrit, skrofula, kadın hastalıkları, uterus, ülser, mesena taşı, ekzantem, bağırsak, böbrek ve solunum organlarının mukoza zarları, amfizem ve skrofula gibi rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmıştır. Ayrıca *Yessentuki'de üretilen glauber tuzu Pyatigorsk'taki hastalara müshil olarak verilmiştir* (Abich, 1896; Gille, 1859; Lange, 1875; *Montpéreux*, 1840; Семенов, 1883; Smirnow, 1870). Bahsi geçen 17 numaralı kaynağı kullanan bir hastanın 12.000 gram vücut ağırlığı kaybettiği ve sağlık merkezinden iyileşmiş olarak ayrılan genel obezite ile kronik gastrointestinal vakaları olmuştur (Lange, 1875).

Yessentuki suları 1810 yılında Dr. Friedrich Joseph Laurentius Haass tarafından keşfedilmiştir. 1839'da 23, 24, 25 ve 26 numaralı kükürtlü alkali kaynaklar üzerine ilk banyo, 1841'de bu kaynaktan ve ona bitişik olanlardan gelen fazla suyu almak için bir taş rezervuar, 1847'den 1848'e kadar kaynağın üzerine güzel bir taş galeri inşa edilmiştir. Son olarak 1858'de

yakınlara yine taştan yapılmış iki küvetten oluşan bir taş hamam inşa edilmiştir. Önceleri Rus Kazakların mülkü olan kaynakların bulunduğu yer ve çevresi 1847'de devlet tarafından satın alınarak Su İdaresi'ne bağlanmıştır. 1840'tan itibaren, Yessentuki'nin en değerli varlıklarından birini oluşturan 17 numaralı saf alkali kaynak ünlü olmaya başlamış, 1856'da bu kaynağın yanına geniş bir taş galeri inşa edilmiştir. 17 numaralı kaynak halkın buluşma noktası olmuştur (Smirnow, 1870; Владыкин, 1885). Yessentuki'de 1873'te sıcak banyo gezisi 50 kapik iken bireysek gezi 70 kapik olarak fiyatlandırılmıştır (Lange, 1875).

Bu kaynaklardan hastaların yararlanabilmeleri için parkın kapısındaki ofisten bilet almaları gerekmiş bütün bir sezonda içme suyu üç ruble iken banyo için 50 kapik fiyat biçilmiştir. Hastalar yine ofis aracılığıyla Pyatigorsk'tan omnibusla gelen gazeteyi her sabah 09.00'da satın alabilmişler ve Pyatigorsk'taki kütüphaneye üye olma yoluyla kitap edinebilmişlerdir. 1863'te Kazaklar tarafından parkın kapılarının yakınında küçük bir otel açılmış, 1868'de sulardan sorumlu müdür parkta bir yemek galerisi inşa etmiş ve 1872 yılında hanımlar için bir oda, yeni bir mutfak ve hizmetçiler için bir oda ekleyerek galeri genişletilmiştir. Ayrıca içinde bir büro ve eczane barındıracak küçük bir bina yapılarak ve hamamlar da onarılmıştır. Parkın içindeki Kompanneyskoya Oteli en iyi ve en pahalı otel olarak anılmıştır. Petro Gerasimoviç Bespalov'un konuk odaları ise daha uygun fiyatlı olmuştur. Ünlü Kursov sokağında ayrıca bir eczane açılmıştır (Владыкин, 1885). Bu yerleşim biriminde hastalar için yeşilliklerin içinde yürüyüş parkurları yapılmıştır. Hastalar özellikle parklarda müzik eşliğinde yürüyüşler yapmışlardır. Ek olarak oteller, Rus Kazaklarının yaşadığı evler, orman içindeki parkları ve hızla yükselen binalarıyla gözde olmuştur (Abich, 1896; Dougles, 1869; Надеждин, 1891).

Tablo 25. 1862-1866 Yılları Arasında Yessentuki'de Banyo Kullanım Sayısı

Yıllar	Kadın-Erkek	
1862	738	
1863	2.685	
	Kadın	Erkek
1864	1.542	2.374
1865	3.041	2.240
1866	2.999	2.606

(Smirnow, 1870)

Tablo 26. Yessentuki Hava Durumu

Aylar	Sıcaklık (Fahrenheit)	Yağış (İnç)
Ocak	22.6	0.22
Şubat	21.2	0.40
Mart	37	0.94
Nisan	48.2	2.42
Mayıs	58.1	2.26
Haziran	64.8	3.68
Temmuz	72	0.58
Ağustos	71.6	0.76
Eylül	61.7	2.07
Ekim	47.5	0.66

Kasım	37.4	1.15
Aralık	21	0.22
Yıllık	46.9	15.36

(Dougles, 1902)

Sonuç

İ. A. Gildenştedt'ın Terek-Sunja bölgesinde ifa ettiği görevi Batı Kafkasya'da zoolog ve botanikçi P. S. Pallas ve doktor J. Reineggs tarafından başlamıştır. Ancak Çarlık Rusya bünyesinde bu konuyla alakadar olabilecek yeterlilikte isimlerin olmayışı Avrupa'dan bilim insanlarının davet edilmesine sebebiyet vermiştir. Ekseriyeti D. Montpéreux, J. François, E. Favre, C. Lange, H. Abich gibi Alman ve Fransız bilim insanları sayesinde ciddi araştırmalar yapılarak kaynaklar gerçek değerini bulmuştur. Bu isimler jeolojik araştırmalar, haritalandırmalar yapmışlar ve sürekli olarak Avrupa'daki kaynaklarla yaptıkları karşılaştırmada gerekli ihtimam gösterilirse büyük bir potansiyelin olduğunun altını çizmişlerdir. Bahsi geçen bilim insanları jeoloji araştırmalarıyla birlikte botanik bilimiyle de meşgul olmuşlardır. Aslında modern müzeciliğin temeli olarak kabul edilen Rönesans dönemi "merak kabinleri" ne malzeme sağlayan bu platformlar için yapılan çalışmalar Aydınlanma Çağı ve özellikle Fransız İhtilali ile daha da hızlanmış, Kafkasya da sahip olduklarıyla adı geçen bilim insanlarını cezb etmiş ve bu manada Batılı bilim insanları için eşsiz bir coğrafya olmuştur.

Literatürdeki çalışmaların arttığı tarih ise Çarlık Rusya'nın Kafkasya'yı işgal ettiği tarihe denk düşmüştür. Bir tesadüf olarak göremeyeceğimiz bu durum işgalle birlikte Abaza ve Çerkes baskınlarının durmasıyla açıklanabilir. Bu baskınların durmasındaysa Azak-Mozdok Hattının işlevi göz ardı edilmemelidir. Hem hat faaliyetleri hem kara ve demir yollarının yapımı Rus iktidarının ve toplumunun su kaynaklarına erişimini kolaylaştırmıştır. General Aleksey Petroviç Yermolov, General Aleksandr İvanoviç Baryatinski ve Kont Mihail Semenoviç Vorontsov şifalı suların bulunduğu bölgedeki imar faaliyetlerine ihtimam göstermişlerdir.

Batılı bilim insanları tarafından Avrupa'ya sıklıkla benzetilen kaynaklar üzerine tavsiyeler karşılık bulmuş 19. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle Pyatigorsk civarındaki bu yerleşim birimleri artan nüfusu ve imar faaliyetleriyle Kafkasya'nın ekonomik olarak Çarlık Rusya'ya getirisini arttırmıştır. Söz konusu su kaynaklarının kullanım şekli Kafkasya'nın kolonizasyonunda sıkça çıkan karşımıza nüfus taşınması ve bölgede ekonomik faaliyet alanlarının oluşturulması metoduyla gerçekleşmiştir. Şifalı sular yalnızca hasta veya yaralılar için yerel bir şifa aracı olarak değil, aynı zamanda ülkenin refahını artırmanın ve Kafkasya'yı Çarık Rusya'ya daha güçlü bağlarla bağlamanın kesin bir yolu olarak görülmüştür.

Balneoloji çalışmaları sonucunda hem Rus Çarlarına istinaden Aleksandr, Nikolay hem de Kafkasya'nın işgalinde başat rol oynamış Yermolov, Baryatinski, Muravyev gibi komutanların yani tarihi hafızayı ayakta tutacak isimlerin verilmesi toponimi üzerinden tarihi hafıza yoluyla iktidar kurulmasını sembolize etmektedir. Çarlık Rusya'nın bölgede kökleşmesi olarak görebileceğimiz bu faaliyet günümüzde karşılığını bulmuş işbu şifalı su kaynakları hem sağlık turizmi açısından hizmet verirken hem de uzun yıllar Kabardey Çerkesi prenslerin ikametgahı olan Psıhuabe isim değişikliğiyle Pyatigorsk olarak varlığını devam ettirmiş bölgedeki Abaza ve Çerkes nüfusu azımsanmayacak oranda yok olmuştur.

KAYNAKÇA

Abich, H. (1896). *Aus kaukasischen Ländern*. Band II, Wien.

Berg, Fr. (1879). *Aus Petersburg nach Poti*. Dorpat.

Blaramberg, J. (1872). Erinnerungen aus dem Leben des Kaiserlich russischen General-Lieutenant Johann von Blaramberg. Erster Band, Berlin.

Çatalkılıç, D. (2021). *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı Mozdok Hattı (1552-1832)*. Ankara: Koyusiyah Yayıncılık.

Déchy, M. (1905). Kaukasus: Reisen und Forschungen im kaukasischen Hochgebirge. Band I, Berlin.

Dougles, W. F. (1869). *Central Caucasus and Bashan*. London: Longsmans, Green, and Co.,.

Dougles, W. F. (1902). *Exploration of Caucasus*. Vol. II, London: Edward Arnold.

Dru, L. (1884). Rapport sur les eaux minérales du Caucase. Mission de 1882. Paris: Typograhhie Georges Chamerot.

Favre, E. (1875). Recherces Géologiques dans la partie centrale chaine du Caucase. Genève-Bâle-Lyon.

François, J. (1876). Le Caucase et ses eaux minérales mémoire lu a l'Academie des sciences (Institut de France). Paris.

Frankl, J. A. (1865). Die Mineralquellen des Kaukasus.

Freygang, W. (1823). Letters from the Caucasus and Georgia: To Which Are Added, The Account of a Journey into Persia in 1812. London: John Murray.

Gille, F. (1859). Lettres sur le Caucase et la Crimee. Paris.

Hell, X. H. (1847). Travels in the Steppes of the Caspian sea, the Crimea, the Caucasus. London: Chapman and Hall.

Klaproth, J. (1814). *Travels in The Caucasus and Georgia*. London: Henry Colbum.

Lange, C. (1875). Die mineralwässer des Kaukasus. Riga.

Lyall, R. (1825). Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia. Vol. I, London.

Милютин, М. К. (1878). Исторический очерк развития и устройства Кавказских Минеральных вод. Москва.

Montpéreux, F. D. (1840). Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée. Tome IV, Paris.

Москвич, Г. Г. (1913). Иллюстрированный практический путеводитель по Кавказу. С.-Петербург.

Надеждин, П. П. (1869). Природа и люди на Кавказе и за Кавказом. С. Петербург.

Надеждин, П. П. (1891). Опит географии Кавказского края. Тула

Pallas, P. S. (1812). Travels through the Southern Provinces of the Russian Empire in the years 1793 and 1794. Vol. I, London.

Reineggs, J. (1807). A General, Historical, and Topographical Description of Mount Caucasus. Vol. I, London.

Семенов П. П. (ред.). (1883 г.). *Живописная Россия, Кавказ*. Том 9, Владикавказ.

Smirnow, S. (1870). Guide aux eaux minérales du Caucase. Moscou.

Вертепов, Н. (1892). Горячеводская минеральная вода. П. Стефановский (ред.), в *Терском сборнике* (стр. 104-132), Книга II, Владикавказ.

Вейденбаум, Е. (1888). *Путеводитель по Кавказу*. Тифлис.

Владыкин, М. (1885). Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу. Часть I, Москва.

Wilbraham, R. (1839). *Travels in the Trans-Caucasian Provinces*. London: John Murray.

Зубов, П. (1835). *Картина Кавказского края*. Часть II, Санкт-Петербург.

Ekler

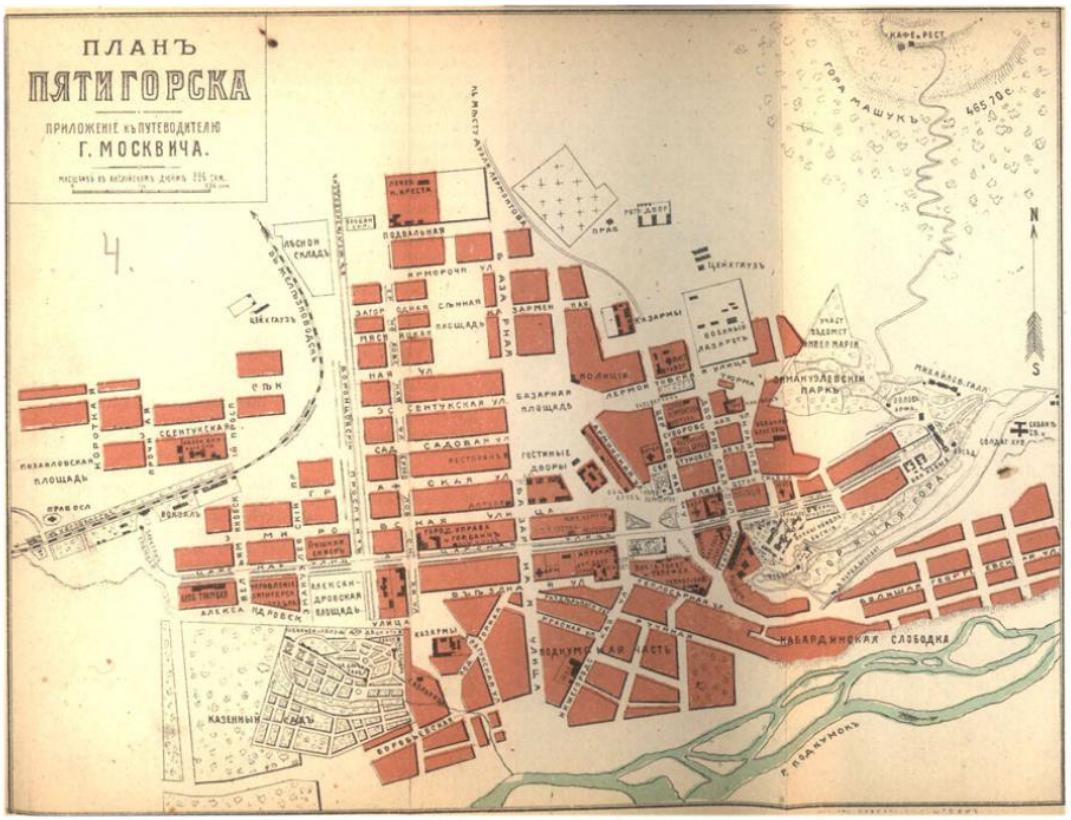

Pyatigorsk'un Planı

(Москвич, 1913)

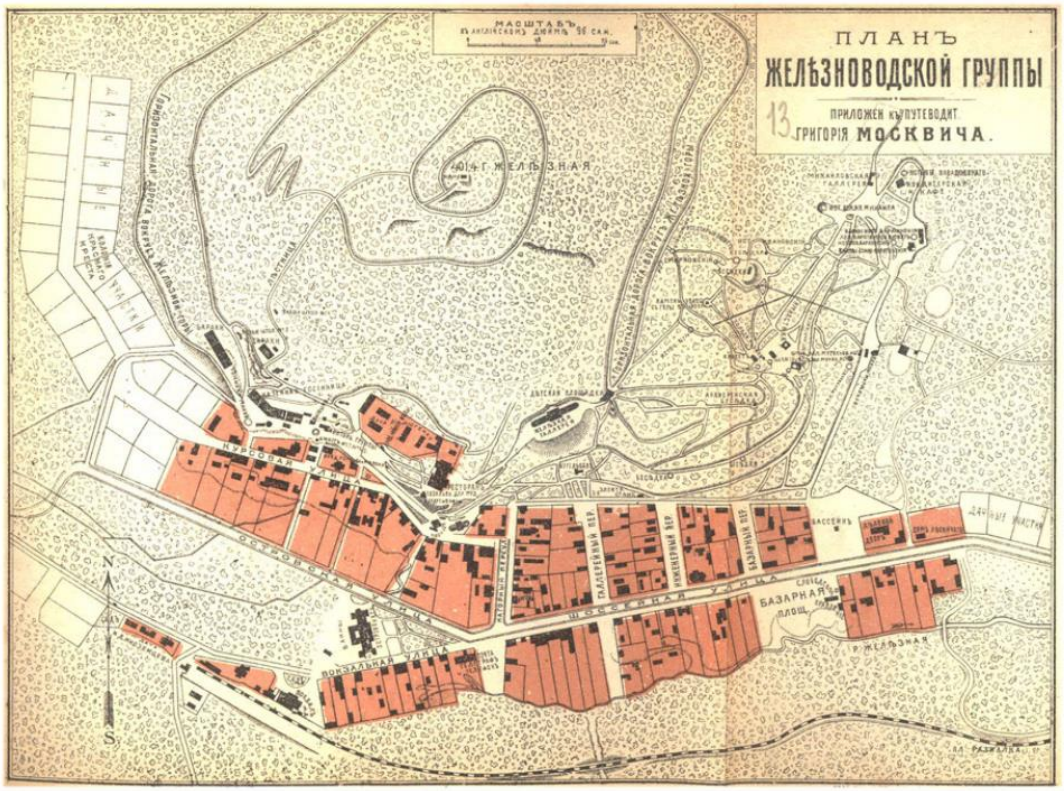

Jeleznovodsk'un Planı

(Москвич, 1913)

Kislovodsk'un Planı

(Москвич, 1913)

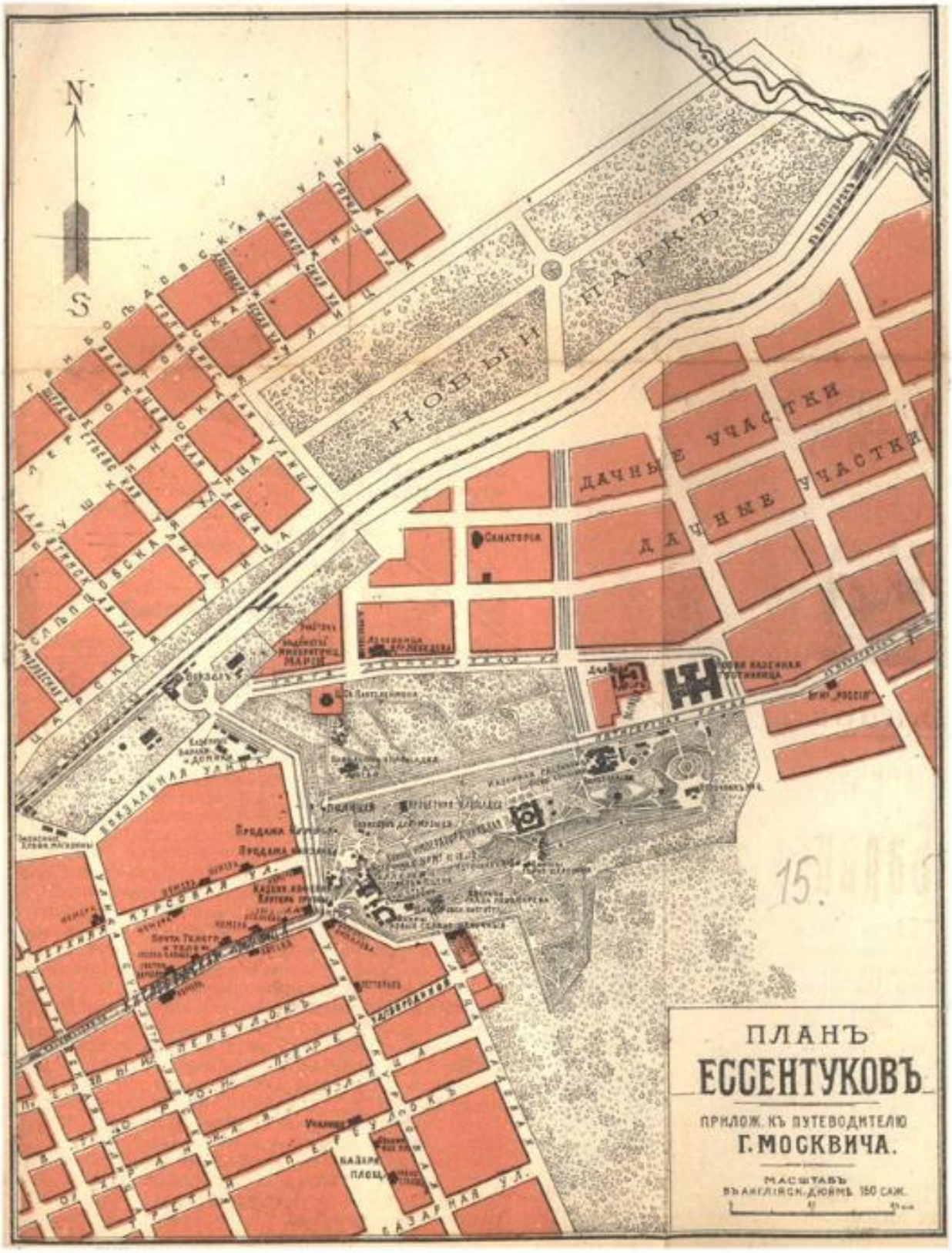

Yessentuki'nin Planı

(Москвич, 1913)

Duygusal Zeka

Aylin AKYOL[1]

Giriş

Bu çalışmanın amacı duygusal zeka konusunu teorik çerçevede inceleyerek alanyazına katkı sağlamaktır. Duygusal zeka hem organizasyonel hem bireysel yaşamda oldukça önemli bir konu olmaktadır. Duygusal zekası yüksek bireyler iş ve aile yaşamlarında başarıya ulaşabilmektedir. Duyguları ve duygulara ilişkin sorunları yönetmeye yönelik önerilen çözüm duygusal zekanın uygulanmasıdır (Hoxha & Zeqiraj, 2022: 740). Jahangard ve arkadaşları (2012: 198) duygusal zekanın öğrenilebilir bir beceri olduğunu ve duygusal zeka bileşenlerine ilişkin eğitimin bireylerin zihinsel sağlığını iyileştirebileceğini belirtmektedir.

Zekanın farklı tanımları olmakla birlikte genellikle kişinin çevreye uyum sağlama ve deneyimleyerek öğrenme yeteneği şeklinde tanımlanmaktadır (Aktaran: Şahin & Soğukpınar, 2023: 223). Zeka, kişinin deneyimlerinden öğrenme ve çevreye uyum sağlama aynı zamanda çevreyi ve deneyimlerini şekillendirme ve seçme yeteneğidir. Zeka, göreve özgü beceriye ve genellik ve uyuma odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, farklı pek çok görevde yüksek becerili olmak ve çeşitli ortamlara uyum sağlamak zekanın temel bileşenleri olmaktadır. Zekayı ölçmeye yönelik genelde IQ testi kullanılmaktadır. Duygusal zeka, bireylerin duygularını ön plana çıkaran, duyguları anlama, yönetme ve kontrol etme yeteneği ile empati yeteneğini ifade eden zeka türüdür. Duygusal zekalı bireylerin önemli niteliği, kişisel duygularının yanında diğerlerinin duygularını da anlamak, değerlendirmek ve yönetmektir (Salovey & Mayer, 1990; Yeke, 2023: 2).

20. yüzyılın ilk yarılarında entelektüel zekaya ilişkin testler yeterli zeka kriteri şeklinde değerlendirilmiştir. 1920'li erken nitelendirilebilecek yıllarda Thorndike gerçek zekanın sadece akademik bir unsurdan değil aynı zamanda duygusal ve sosyal unsurlardan oluştuğunu ifade etmiştir. 1967'de Guilford, zekaya yönelik yüz yirmi farklı zeka çeşidinden oluşan çok yönlü yapı şeklinde bakış açıları belirtmiştir. (Mandell & Pherwani, 2003: 387-388). Longobardi, Badenes-Ribera ve Fabris 'e (2020: 377) göre, çalışmalar genellikle zekanın bilişsel yönlerine odaklanmaktadır. Teorisyenler zekanın tek bir yapı olmadığı konusunda fikir birliğine ulaşmışlardır ve zekanın farklı bileşenleri olduğu belirtilmektedir. Bilişsel ve duygusal zekanın belirli bir alanda uzmanlaşmış genel zeka biçimleri olduğu ifade edilmektedir. Salovey ve Mayer (1990) günlük sorunları çözmeye yönelik duygusal zekanın gerekliliğini ve bireylerin bilişsel süreçlerinde duyguları kullanma becerilerine ilişkin farklılık olduğunu ifade etmişlerdir (Walton & Hibbard, 2019: 200).

İnsanlar, mevcut zeka seviyelerinin en üstünde yer almaları ve düşünme konusunda daha iyi olmaları ve duygularını etkili şekilde ifade edebilmelerine yönelik benzersiz olmaktadır. İnsan beyni, karmaşık bilgileri işlemeye yönelik oldukça değerli bilişsel becerilere sahip olmaktadır. Howard Gardner (1983), çoklu zeka kuramı geliştirerek, insan zekasının akıl yürütme, planlama, problem çözme, soyut düşünme, fikirleri kavrama, dili kullanma ve öğrenme şeklinde beynin farklı bölümlerindeki çoklu zekalara sahip olduğunu belirtmektedir. Gardner zeka türlerini yedi farklı bileşene ayırmaktadır: mantıksal, dilsel, uzamsal, müzikal,

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi

kinestetik, kişilerarası ve içsel zeka şeklindedir. Bu zeka türleri genel olarak soyut, somut ve sosyal zeka şeklinde üç kategoride gruplandırılmaktadır (Chopra & Kanji, 2010: 971-972). Araştırmacılar duygusal zekanın sosyal zeka köklerinden olduğunu açıklamaktadır. Kişilerarası zeka ve içsel zeka, duygusal zeka fenomeni ile yakın ilişkili olmaktadır (Aktaran: Chopra & Kanji, 2010: 972). Temelde duygusal zeka, duygular ve düşünme süreci arasındaki bağlantıdır. 'Düşünme hakkında hissetmek' ve 'hissetmek hakkında düşünmek' şeklinde açıklanmaktadır (Chopra & Kanji, 2010: 972).

Son yıllarda duygusal zeka araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Pek çok araştırmacı duygusal zekayı açıklamaya yönelik farklı modeller ortaya çıkarmıştır. 1983 yılında Harvard Üniversitesi eğitim profesörü Gardner duygusal zekayı yayınladığı Çoklu Zeka Kuramı'na dayalı olarak duygusal zekanın kavramsal hale getirilmesine yardımcı olmuştur. Howard Gardner (1983) sekiz zeka türü açıklamıştır. Bunlar: 1.Dil zekası, 2. Mantıksal-matematiksel zeka, 3.Uzamsal zeka, 4.Bedensel-kinestetik zeka, 5.Müzikal zeka, 6.Kişiler arası zeka, 7.İçsel zeka, 8. Natüralist zeka şeklindedir. Mayer ve Salovey (1993) ise duygusal zeka yetkinlik boyutlarını: 1.Bireyin kendi duygularının farkında olması, 2. Kendi duygularını yönetme becerisi, 3. Başkalarının duygularını anlama becerisi (empati), 4. Kendini motive etme becerisi ve 5. İlişki kurma becerisi (sosyal beceriler) şeklinde açıklamıştır (Goleman, 1995; Odacı, Değerli & Bolat, 2017: 622; Lamba, Jagadeesh & Deshpande, 2023: 70).

Değişim sloganının ön planda olduğu bir yüzyılda, organizasyonların yaşamlarını devam ettirebilmeleri ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmeleri insan kaynaklarının etkili değerlendirilebilmesine bağlı olmaktadır. Başarılı insanları diğerlerinden ayıran özelliğin zekaları olduğu fikri uzun yıllar gündemde olmuştur. Davranış ve organizasyon bilimlerindeki son gelişmelerle birlikte, dikkatler duygusal zeka faktörüne yöneltilmiştir. Günümüzde organizasyonel amaçlara ulaşmaya çalışan yöneticiler, insan kaynaklarının gelişimine fırsat sağlamaya ilişkin insanların duygusal zekasını değerli kaynak olarak görme durumundadır. Duygusal zekayı şekillendirmeye yönelik fırsatlar genellikle yaşamın ilk dönemlerinde sağlanmakla birlikte, yaşam boyu şekillenebilmektedir. Duygu, insan etkileşimlerinde yer alan insan deneyiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Aynı zamanda, organizasyon çalışanlarının duygusal zekalarının yönetim kararlarını etkilemesi de olasıdır (Salehi & Mohammadi, 2017: 325-327). Son yıllarda, organizasyonların etkililik ve performansına yönelik insan sermayesinin önemi artmıştır. Geleneksel örgütsel davranış ve insan kaynakları modellerinden duyguların yönetiminin ön planda olduğu organizasyonlarda duyguların rolünün sorgulandığı rekabetçi avantaj kazandırma potansiyeli olan modellere geçiş yapılmıştır (Loureiro, Nunes & Araújo, 2022: 561).

Çalışma ortamındaki değişiklikler, olağanüstü performans sağlamaya yönelik performans taleplerinde artışa neden olmaktadır. Günümüzde çalışanların sadece fiziksel olarak değil aynı zamanda duygusal olarak da işlerine daha fazla eğilim göstermeleri ve işlerine bağlı olmaları beklenmektedir (Turner & ark., 2002; Nasir, Bamber & Mahmood, 2023: 60-61). Küreselleşme, sadece ekonomiyi ve uluslararası ticareti etkilememekte aynı zamanda küresel kariyerlerin dönüşümüne ve ulus ötesi beşeri sermaye şekillerinin ortaya çıkmasına katkı sağlayan işgücü hareketliliğine neden olmaktadır (Abdyrakhmanova & Poór, 2023: 326). Rekabetin arttığı çalışma ortamlarında yaşamını devam ettirebilmeye ve gelişebilmeye yönelik performans geliştirme konusunda işletmelerin endişeleri artmaktadır. İşletmeler ortalama zeka niteliklerinin üstünde performans gösteren yöneticilerin yanı sıra inisiyatif alabilen, işbirliği, dayanıklılık, kişiler arası beceriler, takım liderliği, iyimserlik ve duygusal zekası yüksek yöneticiler istihdam etmeyi planlamaktadır (Chauhan & Chauhan, 2007: 217).

Duygusal zeka, son yıllarda örgütsel davranış, insan kaynakları ve yönetim alanyazınlarında önemli ölçüde ilgi görmüştür (O'Boyle JR & ark., 2011: 788). Duygusal zeka, farklı araştırmacılar tarafından kişisel performansı ve işle ilişkili sonuçları etkileyen bir konu olarak geniş kapsamda tartışılmıştır (Prentice, 2019; Hameli & Ordun, 2022: 75). Duygusal

zekanın, kişisel entelektüel gelişimi ve sosyal ilişkisel gelişmeyi teşvik ederek düzenleyen önemli zeka yeterliliklerinden biri olduğu tartışılmaktadır (Aktaran: Han & Johnson, 2012: 78). Duygusal zeka kişilik boyutunun yanı sıra bir yetenek olarak da dikkate alınmıştır (Goleman, 1995; Salovey & Mayer, 1990; Hassan & Shabani, 2013: 73). Duygusal zeka, işteki davranış ve tutumları şekillendirmeye yönelik bireysel farklılıkların rolüne ilişkin araştırmalarda önemli derecede ilgi görmektedir (Sackett & ark., 2017). Bununla birlikte, ilk bilimsel araştırmalarda, duygusal zekanın işyerindeki insan davranışını anlamaya ve tahmin etmeye yönelik teorik ve uygulamalı değerine ilişkin tartışmalar bulunmaktadır (Rodrigues & Rebelo, 2022: 2218).

Son zamanlarda yönetim tartışmalarındaki en cazip düşüncelerden biri duygulara ilişkin yeni bir zeka şeklinin organizasyon üyelerinin performansıyla ilişkili olma olasılığı olmuştur (Goleman, 1998; Caruso ve Salovey, 2004). Bu bakış açısı ile, organizasyon üyelerinden yüksek duygusal zekaya sahip olanlar etkili performans gösterebilmektedir. Duygusal zeka kavramı, yönetim uygulamasında alışılmadık şekilde önemli etki göstermiştir (Ashkanasy & Daus, 2002). Farklı işletmeler duygusal zekayı çalışan gelişim programlarında dikkate almaktadır. Duygusal zekanın çekiciliği, başarının sadece sözel ve nicel yetenekler şeklindeki iyi bilinen yeteneklerle değil, aynı zamanda duygulara ilişkin yeteneklerle de belirlendiği fikrini yansıtmasıdır (Côté & Miners, 2006: 1). Yönetim alanındaki çoğu çalışma, duygusal zekanın işyerinde faydalı olduğunu belirtmektedir. Duygusal zeka çalışanların iş performansını geleneksel zekaya kıyasla daha iyi gösterebilmektedir. Bir organizasyonda, yüksek duygusal zekalı çalışanların bağlılıkları, işbirlikleri ve yaratıcılıkları daha yüksek olmaktadır (Goleman, 2001; Jeon, 2016: 347).

İş ortamlarında duyguların etkisi, uzun yıllar dikkate alınmamakla birlikte günümüzde uygulamalı ve organizasyonel psikolojide geniş ölçüde incelenmektedir (Ashkanasy & Dorris, 2017; Côté, 2014; Troth & ark., 2017; Michinov & Michinov, 2022: 1323). Beş düzeyli duygu modeline göre (Ashkanasy & Dorris, 2017; Ashkanasy & Humphrey, 2011) duygular bireysel düzeyde çalışanları ve işletmeleri farklı şekillerde etkileyebilmektedir: a) içsel kişisel etkiler, b) kişiler arası faktörler, c) kişiler arası davranışlar, d) grup düzeyinde, e) organizasyonel düzeydedir. Çalışmalar genellikle, çalışanların ya da yöneticilerin bireysel düzeyde tutum ve davranışlarında duyguların rolünü araştırmaktadır. Duygusal zekanın işin farklı yönlerine ve organizasyonel sonuçlara etkileri incelenmekle birlikte alanyazında süregelen tartışmalardan biri de duygusal zeka ölçümlerine ilişkindir. Duygusal zeka ölçümlerine yönelik ise üç kategori bulunmaktadır: 1. Performansa dayalı ölçümler veya yetenek testi 2. Öz-raporlama ve akran duygusal zeka ölçümlerini kullanan özelliğe dayalı ölçüm 3. Kişilik ve davranış unsurlarının karışımına dayalı karma ölçümlerdir (Michinov & Michinov, 2022: 1323).

Kobe, Reiter-Palmon ve Rickers (2001: 154) son zamanlarda duygusal zekanın istikrarlı bir bireysel farklılık değişkeni olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Akademisyenler tarafından duygusal zeka yapısının değerlendirilmesine yönelik araçların geliştirilmesine ilişkin yetenek, özellik ve karma modeller şeklinde kategorize edilen farklı duygusal zeka modelleri belirlenmiştir (Petrides & Furnham, 2000, 2001). Duygusal zeka araştırmalarına yönelik kavramsallaştırma, değerlendirme ve uygulamalara ilişkin mevcut tartışmalara rağmen, duygusal zeka araştırılması gereken önemli bir yapı olmaya devam etmektedir (Zeidner & ark., 2008; Mancini, 2019: 1630).

Zekaya ilişkin günümüzde duygusal zeka olarak nitelendirilen becerilerin, kişisel yaşamda ve iş yaşamında başarıyı belirlemeye yönelik önemli rolü olduğuna ilişkin kanıtlar bulunmaktadır (Srivastava, 2013). Goleman (1995), duygusal zekanın yaşamdaki başarıyı tahmin etmeye yönelik etkili ve kimi zaman da IQ'dan daha güçlü olduğunu ileri sürmektedir. İyi şekilde gelişmiş duygusal becerili insanların, zihinsel konularda ustalık kazandığında üretkenliklerinin arttığı ve yaşamlarında daha tatminkar olarak etkililiklerinin daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. Duygusal yaşamlarında kontrol sağlayamayan kişilerin işe

odaklanma ve net düşüncelere ulaşma yetenekleri kazanmak için mücadele etmeleri önerilmektedir (Lamba, Jagadeesh & Deshpande, 2023: 66).

Yüzyıllık bir olgu olmakla birlikte, duygusal zeka son yirmili yıllarda akademik ve akademi dışı çevrelerde oldukça ilgi görerek popülerlik kazanmıştır. Duygusal açıdan zeki yetenekler ve beceriler, etkili liderlikten ekipler kurmaya, dünya çapında iletişim ağına, insan potansiyelinin ve performansının geliştirilmesine, sosyal becerilere ve ekonomik ve siyasal yaşama kadar tüm işlerde daha önemli hale gelmektedir. Dinamik ve karmaşık şekilde entegre olan uluslararası ekonomik sistemde, geleceğin liderleri duygusal zeka yardımıyla diğer bireylerin kişisel liderliklerini, becerilerini ve potansiyellerini geliştirmelerine yardım etmek durumunda olacaktır. Buna rağmen, duygusal zekanın yapısını ölçmeye yönelik en iyi yönteme ilişkin araştırmacıların tartışmaları devam etmektedir (Chopra & Kanji, 2010: 971).

Daniel Goleman'ın duygusal zekaya ilişkin 1995'te yayınladığı kitap ile duygusal zeka olgusu geniş ölçüde yaygınlık kazanmıştır. Daniel Goleman'a (1995, 1998, 2006) göre, duygusal zeka genel zekadan daha iyi şekilde mükemmellik tahmincisi olarak yaşamdaki başarının %80'ini tahmin edebilmektedir. Yetenek şeklinde ölçülen duygusal zekaya yönelik güncel araştırmalar duygusal davranış problemlerinin azaltılmasına yönelik duygusal zekanın önemli sonuçları olduğunu kanıtlamaktadır. Bu çerçevede duygusal zeka, öz-duygusal yönetim, insan potansiyelinin gelişimi, özel yaşamda ve iş yaşamında ilişki yönetimi, takım çalışması, etkili liderlik, iş performansı, organizasyonel gelişim, yaratıcılık ve yenilikçilik, eğitsel gelişim, stres azaltma ile ilişkili olmaktadır (Chopra & Kanji, 2010: 973).

Günümüz küresel rekabet ortamında işletmeler koşuldaki ve ortamdaki değişimlerle farklı yöntemler uygulamaya zorlanmaktadır. Değişimler; müşterilerden, sektör yapısından, rakiplerden, tedarikçi ilişkilerinden, firmalardan ve teknolojik ortamdan kaynaklanabilmektedir. 4. Sanayi devriminin yaşandığı günümüz dijital çağında farklılıkların insan kaynağı ile gerçekleştirilmesi ile rekabet avantajı kazanılması önem kazanmıştır. Geleneksel bağlamda çalışanların iş tanımlarına yönelik eğitilmesi gerekmektedir. Çalışanlardan empatik düşünme becerisi talep edilmektedir. Çalışanların kendilerinin ve diğer bireylerin duygularını anlamaları, değerlendirmeleri ve duygulardan faydalanmaları işletmeler için önemli olmuştur. İletişim becerileri ve empati kurabilme her dönemde çalışanlardan beklenen yetenekler olmaktadır. Yönetici ve çalışanların birbirleriyle ve müşterilerle ilişkilerini yönetebilmeleri, karşılıklı güven duyguları ve duygu sergileme kurallarına uyum sağlayabilmeleri işletmelere ilişkin önemli konular olmaktadır. İşletmelerde bilişsel zekası yüksek çalışanlarla birlikte duygusal zekaya sahip çalışanların varlığı da önemli olmaktadır. Duygusal zeka da en az diğer zeka türleri kadar önem taşımaktadır (Yeke, 2023: 1-2).

Duygusal zeka son on yılda oldukça ilgi görmekle birlikte, kavramlar 1920'lerin başlarında ortaya çıkmıştır. Yüksek düzeyde duygusal zekaya sahip bireylerin hem iş yaşamında hem yaşamın diğer alanlarında daha başarılı olma eğiliminde oldukları açıklanmaktadır (Carmeli & ark., 2009). Bar-On'a (2007) göre, iş bağlamında duygusal zekanın temel fenomen olduğu bilinmektedir ve bu nedenle, başarılı ve rekabetçi herhangi bir organizasyonun odak noktası olması gerekmektedir (Nasir, Bamber & Mahmood, 2023: 60-61). Çalışanların etkili ve verimli olabilmelerine yönelik bilişsel ve kavramsal zekanın ilerisinde zeka ihtiyaçları vardır (Ishak & ark., 2010). Duygusal zeka, duygular ve düşünceler arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik modern devrimdir (Rafiee & ark., 2013). Duygusal zeka, kendisinin ve başkalarının duygularını anlama ve tanıma yeteneğidir (Alheet & Hamdan, 2021). Bu kapsamda, geleceğe yönelik insan kaynakları stratejilerinin yaşama geçirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Organizasyonların başarısı, bireylerin özelliklerine ve organizasyonel ortamda iş rolüne uyum sağlamalarına bağlı olabilmektedir. Mayer ve arkadaşları (2001), duygusal zekanın öğrenilebilen, geliştirilebilen ve iyileştirilebilen sosyal zeka türü olduğunu vurgulamaktadır. Duygusal zeka, ''kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını izleme, aralarında ayrım yapma ve bilgiyi kişinin

düşünce ve eylemlerine rehberlik edebilmeye yönelik kullanma yeteneğidir'' (Schutte & ark., 1998: 167**).** (Nasir, Bamber & Mahmood, 2023: 61).

Bireyin duyguları ve duygusal bilgileri kullanma kapasitesinde farklılıklar olduğu ve bu doğrultuda hem teoride hem de pratikte duygusal zekanın popüler bir yapı kazandığı ileri sürülmektedir. Duygusal zeka son yıllarda hem sosyal hem de yönetsel bir beceri olarak gelişmektedir (Elayan & ark., 2023: 18). Duygusal zeka kavramı, sosyal bağlamlarda diğerlerini okuma ve anlama, onların duygusal tepkilerini belirleme ve kişinin kendi duygularını düzenleme kapasitesi şeklinde tanımlanmaktadır (Melita Prati & ark., 2003: 21; Elayan & ark., 2023: 18). İş yaşamında en etkili yöneticiler duyguları yönetme konusunda beceriklidir ve liderlik empatisi gelişmektedir (Elayan & ark., 2023: 19). Duan ve arkadaşları (2023: 101) duygusal zeka teorisyenlerinin, yüksek duygusal zekaya sahip liderlerin, bireysel başarıyı ve etkililiği olumlu şekilde etkileyen yüksek performanslı liderlik davranışı gösterdiklerini belirtmektedir.

Duygusal zeka konusunda temel oluşturan Peter Salovey ve John D. Mayer, 1990 yılında yayınlanan ''Duygusal Zeka'' makalelerinde kavramı, ''kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını izleme, aralarında ayrım yapma ve bu bilgiyi kişinin düşünce ve eylemlerine rehberlik etmesine yönelik kullanma'' olarak açıklamışlardır (Ganesan & ark., 2022: 3). Duygusal zeka, duyguları doğru şekilde değerlendirmek, anlamak, ifade ederek düzenlemek ve bilgileri problem çözümü ve davranışlara rehberlik etmeye yönelik kullanmaya ilişkin becerileri içermektedir (Salovey & Mayer, 1990). Duygusal zeka, öznel iyi oluş, fiziksel ve zihinsel sağlık, akademik performans ve duygusal işlevsellik şeklinde pek çok kişisel ve kişilerarası sonuçla ilişkili olmaktadır (Downey & ark., 2008; SánchezÁlvarez & ark., 2016; Constantin & ark, 2021: 5527).

Duygusal zeka günümüzde yeni bir terim olmamaktadır. Duygusal zekayı tanımlamak ve ölçmek oldukça zor olmakla birlikte, akademik çevrede konuya oldukça ilgi gösterilmekte ve pek çok araştırma yapılmaktadır. Duygusal olarak zeki bir işgücüne sahip olmanın olumlu etkisi veya duygusal zekası düşük çalışanlara ya da liderlere sahip olmanın olumsuz etkisi önemli bir konudur. Duygusal zeka, bireyin kararlarının ve etkileşim tarzlarının, bireye bağlı olanların faaliyetlerini ve refahını doğrudan etkilediği yönetimin en üst düzeylerinde özellikle önem taşımaktadır (Pirvu, 2020: 60). Duygusal zeka, incelikleri olan, tanımlaması zor ancak geniş kapsamlı yapılardan biridir. Duygusal olarak zeki liderlere ve çalışanlara sahip işletmeler, ortaya çıkan çatışmaları ve gerilimleri müzakere etmeye ve barışçıl şekilde çözmeye yönelik iyi konumda bulunmaktadır. Bu sayede, örgütsel yıpranma ve işgücü devri azalmakta, çalışanların güven duygusu artmakta ve olumlu bir işletme imajı oluşturulabilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (sosyal medya) gelişmelerle birlikte, yetenekli insanlar organizasyona katılmadan önce duygusal ortamı anlamaya yönelik araştırmalar yapmakta ve değerlendirmeler sonucunda sağlıklı ve yapıcı bir çalışma ortamı talep etmektedir. Pek çok insan için temel çalışma motivasyonu günümüzde de para olmakla birlikte, işverenler duygusal çalışma ortamını gerçek anlamda sağlama konusunda yeni baskılarla karşılaşmaktadır. Özellikle Y kuşağı ve sonraki nesillere ilişkin duygusal zeka, gerçekten tatmin edici bir iş sunabilmenin önemli bir parçası olmaktadır (Pirvu, 2020: 61).

Günümüzün rekabetçi ortamında başarılı olmaya yönelik işletmelerin akademik zekadan fazla zekaya sahip insan kaynağına ihtiyaçları bulunmaktadır. Net düşünebilme, stresli ve kaotik durumlarda sakin kalabilme şeklindeki nitelikler işyerinde en iyi performans gösteren bireyleri ayırt edici özelliklerdir. Bu nitelikler bireysel ve örgütsel etkililiğe genel zekadan daha yüksek oranda katkı sağlayabilmektedir. Araştırmalar, duygusal zekanın işyerinde başarılı performansla ilişkili olduğunu göstermektedir. Duygular yaşam alanlarımızın hepsini etkilemektedir. Duyguları işten ayırmak mümkün olmamaktadır. Çalışanlar daha insancıl liderlik tarzlarını tercih etmektedir. Duygusal zeka araştırmacıları işyerinde geliştirilen ilişkilerle motivasyonun sağlandığını ve duygusal zekanın iyi insan ilişkileri kurmaya yardım

eden mantıklı çerçeve sunduğunu belirtmektedir. Pek çok firma, yeni insan kaynağı istihdamında teknik niteliklere, eğitim durumuna ve iş deneyimine odaklanmaktadır. Fakat, genellikle yeni çalışanlara ilişkin en kritik faktör sadece daha temel ve merkezi olan kişinin nitelikleridir. İnsan becerilerini ölçülebilir nesnel duruma getirmeye yönelik duygusal zeka kullanılabilmektedir. Öz-yönetim ile başlayan insanları yönetme süreci, yöneticilerin kişisel ve profesyonel başarıya ulaşmalarına yönelik yüksek öncelik göstermektedir (Chauhan & Chauhan, 2007: 218-219).

Dulewicz ve Higgs 'e (2004: 95-96) göre, duygusal zeka mesleki psikolojiye ilişkin önemli bir konudur. Duygusal zeka, son yıllarda medyada geniş ölçüde yer alması ile ve toplumun bütün alanlarından insanların yoğun ilgisi dikkate alındığında insan kaynakları yönetiminde de canlı bir kavramdır. Yalnızca yöneticiler ve insan kaynakları uzmanları değil eğitimciler, danışmanlar gibi meslek grupları için de kavramın önemli potansiyel değere sahip olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra teorik çerçevesi, yapıyı tanımlamaya ilişkin terminolojisi ve ölçüm yöntemlerine yönelik olarak tartışmalı bir kavramdır. Tartışmalı konulardan biri de duygusal zekanın kalıtsal mı, geliştirilebilir mi olduğunun belirlenmesine yöneliktir. Alanyazında çoğunlukla duygusal zekanın geliştirilebilir bir özellik olduğuna ilişkin güçlü bir fikir birliği bulunmaktadır (Goleman, 1996; Cooper, 1997; Martinez, 1997). Bu kapsamda genellikle bireylerin duygusal zekalarını geliştirmelerine yardımcı olmaya yönelik tasarlanan süreç veya programlar tanımlanmaktadır (Martinez, 1997; Cooper, 1997). Goleman (1996) ise, duygusal zekanın gelişmeye yönelik olmakla birlikte, süreçte çocukluk dönemindeki müdahalelerin en etkili olduğunu vurgulamaktadır. Duygusal zekanın organizasyonel bağlamdaki potansiyel değerinin önemi, yönetsel öğrenme bağlamındaki rolüne ve geliştirilebilirliğine yönelik tartışmalara yol açmıştır (Fineman, 1997; Höpfl & Linstead, 1997). Höpfl ve Linstead'a (1997) göre, temel yetenekler çocuklukta geliştirilmekle birlikte, şekillendirilebilmekte ve geliştirilerek değiştirilebilmektedir. İş yeri deneyimleri şekillendirme sürecinde önemli etkiler taşımaktadır. Bu argüman çerçevesinde, yönetim faaliyetlerinin duygusal boyut açısından çalışma deneyimleri ve uygulamaları ile yansıtıldığı belirtilmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle duygusal zeka kavramı kapsamlı şekilde incelenmektedir. Sonrasında duygusal zeka uygulamaları ve duygusal zeka modellerinden bahsedilerek son bölümde sonuç ve değerlendirme yapılmaktadır. Çalışmanın teorik düzeyde gerçekleştirilmesi ise sınırlılık oluşturabilmektedir.

Duygusal Zeka

Duygusal zeka kavramı ilk olarak araştırmacılar John Mayer, Peter Salovey ve David Caruso ile ortaya çıkmış olmasına rağmen, 1995 yılında Daniel Goleman tarafından yayınlanan ''Emotional intelligence: Why it is more important than IQ'' isimli kitapla popülerlik kazanmıştır (Aslan & Ozata, 2008; Brackett ve ark., 2011; Goleman, 1995). Duygusal zeka oldukça dikkat çeken bir terim olmakla birlikte tartışmalı ve tanımına ilişkin uzlaşı sağlanamamış bir kavramdır (Brackett ve ark., 2011; Irshad, 2015). Duygusal zeka, kişinin eylemlerine rehberlik yaparak, başarılı ve mutlu olacağı noktaya gelmesine yardımcı olmaktadır. Duygusal zekaya odaklanan çalışmaların artışı ve çeşitli disiplinler tarafından yapılan araştırmalarla alanyazın genişlemiştir (Irshad, 2015; Şahin & Soğukpınar, 2023: 224). Duygusal zeka kavramı, 1960'lı yıllarda edebiyat eleştirisinde ve psikiyatride kullanılmıştır (Chauhan & Chauhan, 2007: 219).

Duygusal zeka kavramı 1990'lı yılların başlarında Yale Üniversitesi psikoloğu Peter Salovey ve New Hampshire Üniversitesi psikoloğu John Mayer tarafından ilk olarak kullanılarak 1995 yılında psikolog ve yazar Daniel Goleman tarafından oluşturulmuştur. Goleman (1995) duygusal zekayı, kişiyi yaşamın getirebileceği değişimlere veya olasılıklara hazırlayan, karakter olarak isimlendirilen özellikler grubu şeklinde tanımlamaktadır (Durnali, Orakci & Khalili, 2023: 2). Ayrıca, duygusal zeka alanında Bar-On EQ-I'in kurucuları Bar-On

(1997) ve duygusal zeka özellik modelini (Trait EQ) modelini destekleyen Konstantinos V Petrides'in (2007) çalışmaları da dikkat çekici olmaktadır (Pirvu, 2020: 62).

Duygusal zekanın IQ'dan iki kat fazla öneme sahip olduğu belirtilmektedir (Goleman, 1998). Cherniss (2000) tarafından yapılan araştırma duygusal zekanın neredeyse her işte önemli yeterliliklere yönelik temel oluşturduğunu ileri sürmektedir (Chauhan & Chauhan, 2007: 220). IQ'nun ergenlik sonrası yükselmediği ancak duygusal zekanın (EQ) önemli ölçüde öğrenildiği için yaşam boyu geliştirilebileceği kanıtlanmıştır (Chauhan & Chauhan, 2007: 220). Duygusal zeka, yetkinliklerin bir kombinasyonudur (Chauhan & Chauhan, 2007: 222).

Duygusal zekanın işyerinde yardımcı olma şekilleri:

- Duyguları tanımlamak,
- Duyguları kullanmak,
- Duyguları anlamak,
- Duyguları yönetmektir (Chauhan & Chauhan, 2007: 223).

Duygusal zekayı tanımlamak kolay olmamaktadır, çünkü duygusal zekayı tanımlamaya ilişkin kullanılabilecek çeşitli bakış açıları bulunmaktadır (Pirvu, 2020: 62). Duygusal zeka kavramı henüz gelişme aşamasındadır ve tanımları ve ölçüleri konusunda tam uzlaşı sağlanamamıştır (Bradberry & Su, 2006; Zysberg, 2012: 38). Mayer, Roberts ve Barsade (2008) tarafından gerçekleştirilen araştırmada duygusal zeka yeteneğinin çocukluk ve ergenlik döneminde kişiler arası ilişkilerin kalitesi ve ilişkilerden algılanan memnuniyet, sosyal refah, aile ilişkilerinden memnuniyet ve etkili iletişim tarzı ile ilişkili olduğu ve etkilerin kişilik özellikleri veya bilişsel yetenekler kontrol edildiğinde de sürdürüldüğü ortaya çıkmaktadır (Zysberg, 2012: 38). Côté (2014) tarafından yapılan çalışmaya göre ise, insanlar duygusal zeka düzeylerinde farklılaşmakla birlikte eğitim ve ilişkili müdahaleler yoluyla duygusal zekaları geliştirilebilmektedir (Gaspar, Methasani & Schweitzer, 2022: 569).

Salovey ve Mayer (1990) duygusal zekayı üç alanda sınıflandırmaktadır: duygunun değerlendirilmesi ve ifadesi, duygunun düzenlenmesi ve kullanımıdır. İlk alan duyguların değerlendirilmesi ve ifade edilmesi, kişinin kendisinin ve diğerlerinin duygularını doğru şekilde algılayıp kavramasını ve duygularını başarılı ve doğru şekilde ifade etmesini amaçlamaktadır. Duyguların düzenlenmesi, kişinin duygularını ve diğerlerinin duygularını etkili şekilde kontrol etme yeteneğidir. Duygudan yararlanma, yaşamsal sorunları planlayarak çözmek için duygusal bilgileri doğru anlama ve kullanmaktır (Lim, You & Ha, 2015: 635).

Hess ve Bacigalupo'ya (2010: 222) göre, bilgi tabanlı işletmeler, duygusal zekaya ilişkin davranışların kullanımı ile fayda sağlayabilmektedir ve duygusal zeka, organizasyonel gelişimin sonucu değil süreci şeklinde tanımlanabilmektedir. Duygusal zeka, bireyin ve organizasyonun aynı anda gelişimine yönelik bir strateji olabilmektedir. Goleman (1998: 108) yıldız performans gösteren çalışanlarla üst düzey liderlik pozisyonlarındaki ortalama kişileri karşılaştırdığında farkın yaklaşık %90 oranıyla bilişsel zeka yeteneklerinden değil duygusal zeka faktörlerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Rahim & Psenicka, 2005: 330). Huy'a (1999: 325) göre, duygusal zeka, bireysel uyum ve değişimi kolaylaştırırken, duygusal yetenek işletmelerin radikal değişim gerçekleştirme olasılığını artırmaktadır. Salovey ve Mayer (1990: 186) duyguları; fizyolojik, bilişsel, motivasyonel ve deneyimsel sistemleri içeren pek çok psikolojik alt sistemin sınırlarını aşan organize tepkiler şeklinde tanımlamaktadır. Duygular genelde, bireye olumlu veya olumsuz anlam taşıyan içsel ya da dışsal olaya tepki şeklinde ortaya çıkmaktadır (Huy, 1999: 342). Caruso, Mayer ve Salovey (2002) duygusal zekanın bir liderin ilişki becerilerine temel oluşturduğunu açıklamaktadır. Bu doğrultuda organizasyonların lider seçiminde ve geliştirilmesinde duygusal zekayı dikkate almalarının önemini vurgulamaktadırlar (Mandell & Pherwani, 2003: 391).

Bir kişinin etkili şekilde performans göstermesine yönelik bilgi, beceri ve genel zekasının duyguları algılama, anlama ve düzenleme yeteneği ile artırılması gerekmektedir. Araştırmalar

duygusal zekanın eğitim ve öğretim yoluyla geliştirilebileceğini ileri sürmektedir (Mayer & Caruso, 1999; Jaeger, 2003: 616). Duygular, uyum sağlayabilir şekilde bilişsel faaliyetleri ve doğrudan eylemleri harekete geçiren organize tepkilerdir (Salovey & Mayer, 1990). Duygular, insanlara kendilerine ilişkin ve diğer bireylerle ilişkilerine yönelik değerli bilgiler sunmaktadır. Mayer ve Geher'e (1996: 89) göre, düşüncelerini ve duygularını iyi ilişkilendiren insanlar, kendi düşüncelerinin duygusal mesajlarını ve başkalarının söylemlerinden duygularını anlayabilmektedirler (Jaeger, 2003: 618). Jahangard ve arkadaşlarına (2012: 197) göre, duygusal zeka kişilerarası ilişkilerin başarılı şekilde yönetilmesinde temel bir yeterliliktir. Duygusal zekaya ilişkin kuramsal temelleri inceleyen araştırmacılar, duygusal zekanın bir çeşit sosyal zeka türü veya onun bir bileşeni olabileceğini ifade etmişlerdir (Abraham, 1999; Mayer & Salovey, 1993; Salovey & Mayer, 1990). Bu kapsamda, duygusal zeka ve sosyal zeka yapıları uyum göstermektedir (Kobe & ark., 2001: 157-158). Duygusal eğilimlerin sonuçları etkilediği ve sağlık, eğitim, sosyal ve organizasyonel pek çok alanda uygulamaları olduğu belirtilmektedir (Laborde, Guillén & Vaughan, 2022: 2542). Goleman (1995) duygusal zekaya ve bilişsel zekaya eşit şekilde odaklanılması gerektiğini ifade etmektedir (Lamba, Jagadeesh & Deshpande, 2023: 75).

Duygusal zeka kavramı insanlık tarihi kadar eskidir. Antik Yunan filozofu Sokrates (MÖ469-399) duyguların ve arzuların insan motivasyonunu ve kişinin bütün ahlaki eylemlerini etkileyebileceğine inanmıştır. İnsanların davranışlarını belirlemede duyguların rolünü kabul etmektedir. Kişinin yaşamını inceleyerek kendini tanımasının önemini vurgulamıştır. Sokrates'in öğrencisi Platon'a göre insan zihninin temel bileşenlerinden biri de duygulardır ve tüm öğrenme konularının duygusal bir temeli bulunmaktadır. Aristoteles'e göre, duygular ahlaki yaşamda büyük önem taşımaktadır. Aristoteles, doğru koşullarda doğru duygular hissetmeyi öğrenmenin bir sonucu olarak kabul etmektedir (Chopra & Kanji, 2010: 973). 1986 yılında ABD'de Wayne Leon Payne, yayımlanmamış yüksek lisans tezinde duygusal zeka kavramını kullanmıştır. Duygusal zeka teriminin ilk akademik kullanımı bu çalışma olmuştur (Chopra & Kanji, 2010: 974). Duygusal zeka kavramı, psikolog ve New York Times bilim yazarı Daniel Goleman'ın (1995) ''Duygusal zeka: neden IQ'dan daha önemli olabilir?'' isimli kitabının yayınlanması sonrası popüler hale gelmiştir. Reuven Bar-On 1997 yılında duygusal zekayı ölçmeye ilişkin ilk değerlendirme aracını yayınlamıştır (Bar-On, 1997: 27). Bu araç, kişinin çevresel talep ve baskılarla mücadelesine yönelik becerisini etkileyen bilişsel olmayan yetenek, yeterlilik ve beceriyi ölçmektedir. 1998 yılında Daniel Goleman, ''Duygusal zeka ile çalışmak'' eserini yayınlamıştır. Eserde Goleman duygusal yeterliliği, 'işte olağanüstü performansla sonuçlanan duygusal zekaya dayalı öğrenilmiş bir yetenek olarak tanımlamıştır (Goleman, 1998: 23). Duygusal zeka kavramına ilişkin eleştirilerden en önemlisi kavramın ölçümü, geçerliliği ve bilimsel temeline yönelik ampirik araştırma eksikliği olmaktadır (Chopra & Kanji, 2010: 974-975). Duygusal zeka kavramı, öznel duygular ve nesnel zeka şeklinde duygusal ve zeka olarak karmaşık ve çelişkili terimleri içermesi nedeniyle paradokstur (Chopra & Kanji, 2010: 977).

Thorndike (1920), Bar-On (1985) ve Salovey ve Mayer'in (1990) çalışmaları ve bunlara dayalı Goleman (1995)'nın araştırmaları ile duygusal zeka 'duygularınızı yönetebilirseniz hayatta başarılı olma olasılığınız daha yüksektir' mesajı ile popüler hale gelmiştir. Taylor ve Bagby (2000) duygusal tepkileri belirleyerek duygular hakkında düşünme ihtiyacını incelemişlerdir. Bu çerçevede duygusal zekayı anlamlandırmaya yönelik duyguları anlamak gerekmektedir (Russell & Barchard, 2002). Duygusal zeka kavramı erişilebilir, herkes tarafından fark edilebilen ve herkesin kendi duygusal yeterliliğini geliştirmeye yönelik gerekli adımları atabildiği bir yapıda olmaktadır. Duygusal zeka becerileri, bireylerin kendi duygularının ve başkalarının duygularının gücünü ve duygularını nasıl yöneteceklerini anlamaya teşvik ederek işteki performansı artırmaya yönelik bilinçli şekilde kullanılabilmektedir (Merlevede, Bridoux & Vandamme, 2001; Cliffe, 2011). Çeşitli

kariyerlerden başarılı insanlar, sezgisel şekilde öğrenebilmekte ve bilinçaltında kullandıkları duygusal zeka becerilerini geliştirmektedirler (Cliffe, 2016; Cliffe, 2018: 224).

Duygusal zeka, diğer bireylerin farklılıklarını iyi anlamak ve sonuçları tahmin etmeye yönelik kültürel olarak farklı ortamlar hakkında karar verirken duyguların doğru ifade edilerek kontrolünü teşvik etmektedir. Aynı zamanda, önyargıları önleyerek yeni yaşam ortamlarında farklı zorlu durumlarla mücadelede yardımcı olmaktadır. Ayrıca, iş ve iş dışı ortamlara uyum sağlamaya yönelik diğer bireylere yönelik eylemlerde ve insanlarla iyi etkileşim kurmak ve sosyalleşmeyi artırmak açısından fayda sağlamaktadır. Duygusal zeka, bireylerin duygularını kontrol etmelerine, stres ve çatışmaları yönetmelerine, iş arkadaşları ile iyi etkileşim kurmalarına yardımcı olarak daha yüksek iş performansı göstermelerine yardımcı olmaktadır. Duygusal zekası yüksek çalışanlar, ekip çalışmalarında etkili işbirliği kurma ve örgütsel değişime uyum sağlayarak baskı durumlarında dahi yüksek performans ortaya çıkarabilmektedir (Abdyrakhmanova & Poór, 2023: 328).

Duygusal zekayı keşfetmeye yönelik potansiyel avantajlar son yıllarda birey ve organizasyona yönelik olarak artırılmaktadır. Bireylerin duygusal yönü, yaşamdaki başarının temeli olarak kabul edilmektedir ve bu görüşün temelinde, yüksek duygusal yetkinliklere sahip kişilerin işyerinde başarıya ulaşma olasılıklarının daha yüksek olduğu fikri yer almaktadır. Pek çok işletme artık duygusal zekanın önemini fark etmektedir ve insan kaynakları yöneticilerini rekabet avantajı elde etmeye yönelik 'duygusal katsayısı' yüksek bir işgücü geliştirmeye yönelik stratejiler geliştirmeye teşvik etmektedir. İşyeri performansında duygusal zekanın rolünü incelemeye yönelik sınırlı çalışma vardır ve gelişme aşamasındadır (Nasir, Bamber & Mahmood, 2023: 62-63).

Duygusal zekanın önemi farklı işletmelerde giderek fazla kabul görmeye başlamaktadır. Sonuç üreten, değişim yaratan, ilham kaynağı şeklinde organizasyonu yönlendiren çalışanlarda duygusal zeka en önemli ve dinamik özelliklerden biri olarak kabul edilmektedir. Duygusal açıdan zeki organizasyon kültürü, ilişki kurma, empati ve sosyal sorumluluğu derin şekilde vurgulamaktadır. Bu özellikler, güven ve bağlılığı artırarak yeni istihdam edilen birey ile işletme arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmaktadır. Duygusal olarak yetersizlik ise, bireylerin tüm potansiyellerine ulaşmalarını engelleyebilmektedir (Sayeed & Shanker, 2009: 594).

Pirvu'ya (2020: 60) göre, günümüzde duygusal zeka sadece moda bir kavram olmamaktadır. Organizasyonel hedeflere ulaşılmasında ve yeteneklerin işe alınmasında, geliştirilmesinde ve organizasyonel bağlılıklarının sağlanmasında kilit bir faktördür. Duygusal zeka, sürdürülebilir işe yönelik kilit faktörlerden biri olmaktadır. Duygusal zeka olmaksızın, örgütsel stres ve duygusal yıpranma şeklinde istenmeyen olguların ortaya çıkma olasılığı daha yüksektir. Duygusal zeka ile üretkenlikteki değişimler yakın ilişkili olmamakla birlikte gerçek faydalar organizasyonda çalışan insanlar tarafından hissedilmektedir. Duygusal olarak zeki bir ortamda çalışmak sürdürülebilir iş geliştirmeye yönelik doğru çevresel koşullar sunarken, duygusal zekadan yoksun bir ortam, sürdürülebilirliğe ilişkin bir engel oluşturmaktadır.

Singh'e (2008: 298) göre, duygusal zekanın etkisi yeteneğin elde tutulması ve işe alınması ile başlamaktadır. Üst düzey yöneticilerin işe alım kararlarında duygusal zeka yöneticilerin nihai başarısı üzerinde önemli etkiye sahip olmaktadır. İşe alım sağlayan kişilerin duygusal zekaları da oldukça önem taşımaktadır. Duygusal zeka aynı zamanda yetenek gelişimini de etkilemektedir. Mentorların, işverenlerin ve meslektaşların duygusal zekaları, kişiler arası etkileşimde organizasyonel etkililik için önemli yetenekleri geliştirmeye ve kullanmaya yardımcı olacaktır. Olumlu duygular işbirliğini geliştirmekte ve grup performansını iyileştirmektedir. Bu kapsamda, duygusal zeka iş yaşamında ve özel yaşamda son derece öneme sahiptir.

Müşteri ilişkilerinde de çalışanların müşterilerin duygularını anlamaları, değerlendirmeleri ve bu doğrultuda davranmaları müşteri memnuniyetini sağlamaya yönelik vazgeçilmezdir

(Martin & ark., 2008; Yeke, 2023: 2). Çalışanların duygularını anlamaya ilişkin duygusal zeka gerekli olmaktadır (Singh, 2008; Yeke, 2023: 2).

Duygular, düşünce ve davranışları etkileyen ve yönlendiren önemli bir bileşendir (Beck, 2011). Duygularını tanımlayabilen birey, düşünceleri üzerindeki etkisini ve davranışlarının temelinde yer alan motivasyonu fark edebilmektedir. Bu sayede birey, duygularını yönetebilmekte, ifade edebilmekte ve stresli durumlarda uyumlu davranış sergileyebilmektedir. Duygusal zeka düzeyi yüksek olan bireyler, diğer insanların ses tonunda, jestlerinde, mimiklerinde ve sözlerinde duyguları fark etmenin yanısıra empatik bir yaklaşım da kullanmaktadırlar. Kendi duygularını yönetebilen ve başkalarının duygularını anlayabilen birey, duygusal sorunlarla baş etmede ve sosyal ilişkilerde daha yapıcı ve olumlu tepkiler vermektedir (Mayer, Salovey & Caruso, 2004; Odacı, Değerli & Bolat, 2017: 623).

Duygusal zeka olumsuz duyguların düzenlenmesi ve kontrolü üzerinde etkilidir (Armstrong & ark., 2011). Aynı iş ortamında birlikte çalışanların birbirlerini anlayabilmeleri, işbirliği halinde çalışabilmeleri ve ortak duyguları paylaşabilmelerine yönelik iş dünyasında duygusal zekaya ihtiyaç olmaktadır (Druskat & Wolff, 2001; Yeke, 2023: 3). Firmaların değişen süreçlerinde ve iş süreçlerini günümüz koşullarına uyumlu hale getirmelerine yönelik duygusal zekanın yüksek olması gerekmektedir (Hagel & ark., 2017; Vakola & ark., 2004; Yeke, 2023: 3).

Yaşamdaki başarı faktörünün yalnızca %20'si IQ, %80'i ise duygusal zeka olmaktadır. Yüksek duygusal zekaya sahip kişiler, duygusal olarak yetkin, iyi sosyal becerilere sahip, uzun süreli ilişkiler kurabilen ve çatışmaları çözmeye yönelik yetenekleri fazla olan kişilerdir. Genetik ve doğal faktörler sebebiyle insanlar duygularını tanımlamada farklılıklar yaşamakla birlikte eğitim yoluyla her düzeydeki insanın yetenek ve becerileri geliştirilebilmektedir (Haghighi & Abbasi, 2015; Şahin & Soğukpınar, 2023: 225).

Gardner (1983) mantıksal-matematiksel, dilbilimsel, müzikal, uzamsal, kinestetik, içsel ve kişilerarası alanları kapsayan ''çoklu zeka'' kavramını ortaya çıkarmıştır (Tuan & Ngoc, 2014: 63). Duyguları çözmek ve düzenlemekten fazlası olan duygusal zeka, duygular ve duygularla ilişkili uyaranlar hakkında karmaşık bilgi işlemeyi uygulama ve bilgiyi düşünme ve davranışa yönelik rehber olarak kullanma veya duygu ve düşünceyi artırmaya yönelik duygusal bilgiyi kullanma kapasitesini içermektedir (Mayer, Salovey & Caruso, 2008; Tuan & Ngoc, 2014: 63). Kişilik teorisi bağlamında, Bar-On (1997) duygusal zekayı ölçmeye yönelik bir araç olarak ankete dayalı 133 madde ve beş boyuttan oluşan bir bilişsel olmayan zeka modeli önermiştir ve anket kişisel beceriler, kişiler arası beceriler, uyum sağlama, stres yönetimi ve genel ruh hali boyutlarından oluşmaktadır (Tuan & Ngoc, 2014: 63). Duygusal zekanın alanyazında bireysel ve örgütsel sonuçların öncülü olduğu belirlenmektedir (Tuan & Ngoc, 2014: 64).

Duygusal zekanın en temel tanımlarından biri Salovey ve Mayer (1990: 189) tarafından ifade edilen ''kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını izleme, aralarında ayrım yapma ve bu bilgiyi kişinin düşünce ve eylemlerine rehberlik etmesine yönelik kullanma becerisini içeren sosyal zekanın alt kümesi şeklindeki tanımdır (Hameli & Ordun, 2022: 76). Mayer ve Salovey (1993)'e göre, duygusal zeka genel zekaya benzer yetenek olmakla birlikte, mekanizmalar ve tezahürler açısından farklılık gösterebilmektedir. Duygusallık, duygu yönetimi ve nörolojik alt tabakalar mekanizmaları açıklarken, tezahürler ise duygusal alanlarda daha fazla sözel akıcılık ve duygusal ataklar sırasında genel olarak daha iyi bilgi iletimi içerebilmektedir (Hameli & Ordun, 2022: 76).

Duygusal zeka, bireylerin duygusal olarak önemli bilgileri seçme, dikkat etme ve işleme becerilerinde farklılaşma şekillerini göstermektedir. Duygusal zeka, kendinin farkında olma ve diğer duyguların farkında olma şeklinde sınıflandırılabilmektedir. Özellikler öz-düzenleme, empati ve sosyal becerilerle bilgi temelli organizasyonda bireyler ve gruplara yönelik cezbedici niteliklerdir (Aktaran: Hameli & Ordun, 2022: 77). Duygusal zekanın çeşitli örgütsel sonuçları

olumlu etkilediği gösterilmektedir. İş tatmini, motivasyon, bireysel performansa doğrudan etkisi olmakta ve işe uyumu belirlemektedir (Wen & ark., 2019; Parmentier & ark., 2019; Lam & Kirby, 2002; Coetzee & Beukes, 2010; Hameli & Ordun, 2022: 77). Aynı zamanda Jain ve Obhi (2022:73) duygusal zeka ile çalışanların refahı ve liderlerin etkililiğine ilişkin örgütsel sonuçlar arasında pozitif ilişkiler bulgulayan araştırmalar (Jain & Sinha, 2005; Carmeli, 2003; Shipper & ark., 2003) olduğunu belirtmektedir. Duygusal zekanın sonuçlarına ilişkin çalışmalarda yöneticilerin duygusal zekalarının astlarının iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışları, kariyer gelişimini sağladığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, duygusal zeka müşteri memnuniyeti ve kar performansını da artırmaktadır (Aktaran: Jain & Obhi, 2022: 73). Araştırmacılar (Antonakis & ark., 2009; Riggo & Reichard, 2008; Webb, 2009) örgütsel süreçleri anlamaya yönelik duyguların önemini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, işyerindeki duygulara ilişkin daha fazla araştırma yapılması gerektiği vurgulanmaktadır (Jain & Obhi, 2022: 73). Duygusal zekası yüksek liderlerin etkili olma nedenleri arasında, farklı çalışanlar arasındaki sosyal çatışmaları azaltma konusunda başarıları, astlarının güven ve saygısını kazanabilmeleri, ortak hedef geliştirme ve astların işbirliği, güven ve iyimserlik duygularını hedeflere ulaşmaya yönelik kullanma başarıları yer almaktadır. Ayrıca, duygusal zekası yüksek liderler stresli koşullarda karar vermeye ilişkin esnek bir yaklaşım benimsemektedir (Aktaran: Jain & Obhi, 2022: 73). Brown ve Moshavi'e (2005:867) göre, bilişsel olmayan duygusal zeka potansiyel olarak kişilerarası etki ve liderliğin bütüncül şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Ancak tanım ve ölçüme ilişkin önemli sorunların kesin şekilde çözülmesi gerekmektedir.

Duygusal zeka, kendimizin ve diğerlerinin duygularını tanıma, kendimizi motive etme ve içimizdeki ve ilişkilerimizdeki duyguları iyi yönetme kapasitesi şeklinde de açıklanabilmektedir. Mayer, Salovey ve Caruso (2004) duygusal zekanın düşünmeyi geliştirmeye yönelik duygular ve duygular hakkında akıl yürütme kapasitesi olduğunu açıklamaktadır. Bu doğrultuda duygusal zeka, düşünceye yardımcı olmaya yönelik duyguları doğru şekilde algılama, duyguları ve duygusal bilgiyi anlama ve duygusal ve entelektüel gelişmeyi teşvik etmeye ilişkin duyguları düzenleme becerilerini içermektedir (Duan & ark., 2023: 101).

Duygusal zekanın bir yetenek olduğunu savunan Salovey ve Mayer (1990), duygusal zeka seviyesi yüksek bireylerin duyguyu algılayabildiklerini, düşünceyi bütünleştirebildiklerini, anlayabildiklerini ve yönetebildiklerini ileri sürmektedir. Sosik ve Mergerian (1999) ise, duygusal olarak zeki insanların, yaşamsal olayları kontrol etme ve etkileme becerilerinde kendilerini daha güvende hissettiklerini belirtmektedir (Brown & Moshavi, 2005:868).

Son on yıllarda, duygusal zeka kavramına ilişkin pek çok tanım ve teorik model geliştirilmiştir. Günümüzde yetenek duygusal zekası ve özellik duygusal zekası şeklinde iki temel kavramsal yaklaşım birlikte kullanılmaktadır (Pirsoul, Parmentier & Nils, 2023: 5836). Brown ve Moshavi (2005: 869) duygusal zekanın; kişisel farkındalık, bütünleşme, içgörü ve duyguları düzenleme yeteneğinden oluştuğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda duygusal zeka tanımına ilişkin farklı üç yaklaşım geliştirildiğini ifade etmektedir:

1.Bir özellik olarak duygusal zeka: Duygusal zekanın duygusal esenlik sağlayan doğuştan gelen kişisel bir özellik olduğu fikridir.

2.Kazanılmış yetenek olarak duygusal zeka: Duygusal zekanın, etkili liderlik ve performansla ilişkili kazanılmış beceriler ve yeterlilikler birleşimi olduğudur.

3.Entelektüel bir yetenek olarak duygusal zeka: Dört alanda duyguyla akıl yürütme kapasitesi olarak; duyguyu anlamak, düşünceyle bütünleştirmek, anlamak ve yönetmektir.

Duygusal zeka konusunda teorik olarak benzerlik gösteren ancak ölçüm konusunda farklılaşan iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşler; yetenek temelli duygusal zeka ve özellik temelli duygusal zekadır. Yetenek temelli görüşte, duygusal zeka duygu ile ilişkili bilişsel

becerileri içermektedir ve maksimum performans testleri ile ölçülmektedir. Özellikli duygusal zeka daha sabittir ve kişisel bildirilen anketler ve derecelendirme ölçekleri aracılığı ile ölçülen duygusal algıların toplamından oluşmaktadır (Aktaran: Constantin & ark, 2021: 5527).

Duygusal zekası yüksek bireylerin beş temel yeteneğinden söz edilmektedir:

- Kendini tanıma: Bireyler kendi duyguları ve fikirler ve eylemlerle ilişkileri konusunda bilinçlendikçe daha duyarlı hale gelmektedir.
- Duygusal kontrol: Gürültülü veya rahatsız edici ortamda oluşabilecek yargılama hatalarını düzenlemeyi sağlamaktadır.
- İkna yetenekleri: Bireylere, diğerlerini ikna etmeden önce kendilerini nasıl ikna edeceklerini öğretmektedir.
- Empati: Bireyler arasında iletişimi ve bağlantıyı kolaylaştırmaktadır.
- Sosyal ve inisiyatif beceriler: Bireyler arası başarılı iletişim sürdürürken otoritenin korunmasını sağlamaktadır (Ganesan & ark., 2022: 4).

Duygusal zekası yüksek çocukların öznel iyilik hallerinin daha iyi olacağı belirtilmektedir. Aynı zamanda, akademik başarı ile duygusal zeka arasında olumlu ilişkiler ortaya çıkarılmıştır. Yüksek duygusal zeka, başkalarının duygularını anlamaya yardımcı olur, başarılı bir sosyal ilişki oluşumuna yol açar ve kendine ve karşılaşılan duruma karşı olumlu ve iyimser bir bakış açısı sağlar. Duygusal zekanın benlik saygısı ve düşük depresyon ile de ilişkili olduğu açıklanmaktadır. Duygusal zeka, çocukların büyürken ebeveyn sevgisi alması ile de ilişkilidir. Duygusal zekası yüksek ergenlerin ebeveynlerinden büyük sevgi gördüğü ifade edilmektedir. Güvenli bağlanma gerçekleştirildiğinde yüksek duygusal zekalı bireyler yetiştirildiği belirtilmiştir (Aktaran: Lim, You & Ha, 2015: 635).

Matthews, Roberts ve Zeidner (2004: 179-189) çalışmalarında duygusal zeka hakkında yedi efsane belirtmektedirler. Bu kapsamda duygusal zekaya ilişkin efsaneler aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

Efsane 1: Duygusal zekanın tanımları kavramsal olarak tutarlıdır: Bu efsaneye göre, duygusal zeka savunucuları kavramın çeşitli duygusal, sosyal ve kişisel yeterlilikleri kapsayan kavramsal olarak tutarlı yapı olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte, literatürel incelemelerde duygusal zekanın, açık, fikir birliğine dayalı bir tanımı olmadığı ve kavramın kapsadığı çok sayıda niteliğin farklılaştığı ortaya çıkmaktadır.

Efsane 2: Duygusal zeka ölçümleri standart psikometrik kriterleri karşılar. Duygusal zeka teriminin ilk ortaya çıkışıyla birlikte, yapıyı değerlendirmeye yönelik ölçümlerde hızlı yayılım olmuştur. Testlerin her birinin içeriği teorik kavramsallaştırmanın fonksiyonu olarak değişim eğilimindedir, araçlar arasında benzerlikler oldukça az olmaktadır.

Efsane 3: Kişisel rapor duygusal zeka, mevcut kişilik yapılarından farklıdır. Metodolojide, duygusal zekanın öz-algıları yanlış olabilmektedir. Sosyal beğenilirlik faktörlerine ve izlenim yönetimine karşı zayıf nitelik gösterebilmektedir. Duygusal yeterlilik bilinçli şekilde erişilebilir olamamaktadır.

Efsane 4: Duygusal zeka için yetenek testleri, bilişsel zeka kriterlerini karşılar. Yaygın kabul gören inanışta, duygusal zeka geleneksel, bilişsel zeka testine yönelik gerekli kriterleri karşılamaktadır. Duygusal zeka savunucuları, duygusal zekanın meşru zeka şekli ve bilimsel alan oluşturduğu düşünülmeden öncesinde de terimin kavramsal, psikometrik ve gelişimsel kriterleri karşıladığı fikrini desteklemektedir.

Efsane 5: IQ (zeka katsayısı) bilişle ilgili iken, duygusal zeka (EQ) duyguyla ilgilidir. İyi bir teori, hem duygusal zekayı destekleyen bileşenlerin işlenmesine yönelik bireysel farklılıkların tanımını hem de bireysel farklılıkların uyarlanabilir öneminin açıklamasını gerektirmektedir.

Efsane 6: Duygusal zeka, uyarlanabilir mücadeleyi öngörür. Duygusal zekanın savunucuları, stresli durumlarla başarılı bir şekilde baş edebilmenin yapının merkezinde olduğunu belirtmektedir.

Efsane 7: Duygusal zeka, gerçek dünya başarısı için kritik öneme sahiptir. Duygusal zekanın eğitim ve meslek psikolojisi gibi uygulamalı ortamlardaki eleştirel doğası, popülist literatürde ve kitle iletişim araçlarında raporlanmaktadır. Duygusal zeka yeterliliklerinin, eğitim ve meslek bağlamlarında başarılı olmaya yönelik gerekli taleplerin, kısıtlamaların ve fırsatların başarılı şekilde müzakere edilmesine ilişkin yaşamsal olduğu vurgulanmaktadır.

Son yıllarda, duygusal zeka becerilerinin herhangi bir organizasyonun yönetim felsefesinin ve sonrasında başarısının yaşamsal bir bileşeni olduğu fark edilerek duygusal zeka ölçümlerinin kullanımı Batı dünyasındaki pek çok organizasyonda yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Duygusal zekanın başarılı işyeri davranışını zekayı aşan düzeyde geçerli şekilde öngördüğü belirtilmektedir. Duygusal zekanın popüler hale gelmesine yardım eden Times isimli makalesinde Gibbs (1995: 59), ‘’Kurumsal dünyada IQ sizi işe alır ancak EQ-duygusal zeka sizi terfi ettirir’’ şeklinde açıklamada bulunmuştur (Matthews, Roberts & Zeidner, 2004: 190).

Duygusal zekaya ilişkin her modelin kendine özgü tanımlamaları bulunmaktadır. Daniel Goleman’ın (1995) modeli ise, duygusal zeka yapısının ne olduğu konusunda iyi bir anlayış sunmaktadır. Bu model, kişinin öz farkındalığı ile başkalarına yönelik farkındalığını, öz duygu yönetimi ve başkalarının duygularını yönetmeye ilişkin şekilde nasıl kullanılacağını zeka ile birleştirmektedir. Daniel Goleman (1995) modelinde duygusal zeka bileşenlerini dört temel özellikle açıklamaktadır:

1.Kişisel farkındalık,

2.Öz yönetim,

3.Sosyal farkındalık,

4.İlişki yönetimi şeklindedir (Pirvu, 2020: 63).

Pek çok çalışma, duygusal zekanın duygusal taleplerin olduğu mesleklerde iş tatminini artırarak ve iş stresini azaltarak çalışanların tutum ve davranışlarını etkileyebileceğini göstermektedir. Önceki araştırmalar, özellikle hem bireysel hem de profesyonel düzeyde bireylerin davranışlarını önemli ölçüde etkileyecek etkili bilgiler sağlama söz konusu olduğunda, duygusal zeka açısından bireyler arasında farklılıklar olduğunu göstermiştir. Bireysel düzeyler esenlik şeklindeyken, profesyonel düzeyler; liderlik, iş tatmini, iyi iş fırsatları arama, işten ayrılma ve yüksek performansı içermektedir (Sanchez-Gomez, Breso & Gabriele, 2021).

Duygusal zekası yüksek bireyler duyguların iletimi, duyguları tartışma ve duygularla başa çıkabilme, toplumsal olaylara duyarlılık ve toplumsal sorunlara yaratıcı çözümler üretebilme konusuna yatkınlardır (Nasir & ark., 2023; Köksal & ark., 2023: 161). Kişisel bir özellik olarak duygusal zeka (Cheng & ark., 2012), stres azaltıcı etkisi olan ve kişilerarası çatışmadan kaynaklı olumsuz duygusal tepkilerle baş edebilme potansiyeli sağlayan değerli bir kaynak olabilmektedir (Kundi & Badar, 2021: 518). Araştırmalar bireylerde stresli durumlarla mücadeleye yönelik duygusal zekanın önemini vurgulamaktadır (Abdollahi & ark., 2016; Kundi & Badar, 2021: 518).

Duygusal açıdan zeki liderlerin bilgi temelli organizasyonlardaki karmaşıklıkla mücadeleye yönelik başarı sağlayabileceği vurgulanmaktadır (Hess & Bacigalupo, 2010: 226). Duygusal zekanın organizasyonel gelişimi sağlayabilmesi için bireysel olarak ve ekip halinde ihtiyaçların karşılanmasına yönelik sorumluluk hissedilmeli ve bağlılık düzeylerinin artırılmasına istekli olunmalıdır (Hess & Bacigalupo, 2010: 227). Alan araştırmacıları, duygusal zekayı etkili liderlik ve daha yüksek organizasyonel performans ile

ilişkilendirmektedir. Bu durum, etkili liderliğin iyi iş tutumlarına, örgütsel bağlılığa ve yüksek performansa yol açabilen duygusal zeka yoluyla çalıştığı anlamına gelmektedir (Sweis & ark., 2022: 1-2). Alanyazındaki çalışmalar sürekli duygusal zekanın daha iyi duygu düzenleme ve uyumlu üstesinden gelme, stres ve tükenmişlik düzeyinde düşüş ile ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Saklofske, Austin, Galloway & Davidson, 2007; Slaski & Cartwright, 2002; Austin, Saklofske & Mastoras, 2010: 43).

Duygusal Zeka Uygulamaları

Duygusal zeka yönetim becerilerini geliştirmektedir. Duygusal zeka çeşitli kritik şekillerde yöneticilere yardımcı olabilecek yeteneklerdir. Bu yetenekler:

- ✓ Esnek planlama
- ✓ Düşünce ve duyguları dengelemek
- ✓ Motivasyon
- ✓ Karar verme
- ✓ Ekip etkililiği
- ✓ Yaratıcı düşünce
- ✓ Sosyal etkililiktir ((Chauhan & Chauhan, 2007: 224-225).

1.Esnek planlama: Duygusal olarak zeki yöneticiler, planlarını uyarlamaya yönelik duygularını kullanmaktadır. Duygusal olarak zeki davranışlar, yöneticilerin pek çok açıdan daha iyi plan yapmasına yardımcı olmaktadır.

2.Düşünce ve duyguları dengelemek: Duygusal zekası yüksek yöneticiler, ne çok mantıklı ne de çok duygusal davranmayarak düşünceleri ve duyguları arasında bir denge kurabilmektedirler.

3.Motivasyon: Duygusal olarak zeki yöneticiler, çalışanlarını ve kendilerini motive etmelerine yardımcı olmaya yönelik kendilerinin ve başkalarının duygularını anlayabilmektedirler.

4.Karar verme: Yöneticilerden, güçlü duygulara dayalı kararlar alması beklenmektedir. Duygular yapıcı şekilde ele alınmadıklarında kötü kararlara yol açabilmektedir.

5. Ekip etkililiği: Ekip ortamında çalışırken, duygusal zeka becerisi işe ilişkin daha önemli hale gelmektedir. Kilit nokta, başkalarıyla verimli şekilde çalışmaktır. Duygusal zeka ayrıca yeni ve yaratıcı fikirler üretmeye ve sorunlara çözüm bulmaya yardımcı olmaktadır.

6.Yaratıcı düşünce: Tüm ekip üyelerinin sorunlara çözüm bulması gerekmektedir. Duygusal zeka, pek çok açıdan yaratıcı düşünmeye yardım etmektedir.

7.Sosyal etkililik: Takımda çalışırken sosyal etkililik, istenen hedefe ulaşmaya olanak tanımaktadır. Duygusal zeka, başkalarıyla çalışırken yardımcı olmaktadır.

Duygusal zeka yaşam boyu geliştirilebilmektedir. Bireyin duygusal zekayı geliştirmeye yönelik kendi kendine başlattığı adımlar şu şekildedir:

- ❖ Öfke ve kırgınlığın düzeltilmesi,
- ❖ Anında tepki verme eğiliminden kaçınmak,
- ❖ İnsanlara konumlarından bağımsız şekilde saygılı ve onurlu davranmak,
- ❖ Kendinden alt seviyedeki kişilere karşı otoriter olma eğiliminden kaçınmak,
- ❖ Mazeret bulmadan hataları kabul etmek,
- ❖ Saldırgan olmadan kendi bakış açısını sunmak,
- ❖ Zihniyetlerle başa çıkmak şeklindedir (Chauhan & Chauhan, 2007: 232-233).

Duygusal Zeka Modelleri

Duygusal zeka modelleri; yetenek modeli, özellik modeli ve karışık model şeklinde üç başlıkta incelenmektedir (Sweis & ark., 2022: 3):

1.Yetenek Modeli: Yetenek modelleri temel olarak duygusal bilgiye ilişkin nispeten farklı zihinsel süreçlerle ilgilidir. Bu tür modeller, bilişsel yeteneğe odaklanmakta ve duygusal zekayı duygusal bilgiyi işlemeye ve analiz etmeye yönelik bir zeka biçimi olarak görmektedir. Mayer'in modeli (Mayer, Salovey & Caruso, 2004) sadece algılama, özümseme, duyguların yönetimi ve anlama şeklindeki duygusal yetenekleri vurgulamak yerine, sosyal ve kişisel zeka gibi farklı önemli zeka türlerini içerecek biçimde incelenmiştir.

2.Özellik Modeli: Özellik modelleri temel olarak duygusal yeteneklerin tanınmasıyla ilgili olmaktadır. Belirli bir ortamda duygularımızı anlama, yönetme ve ifade etme anlamında kendini tanıma inancıdır. Petrides ve Furnham'ın (2001) bu duygusal zeka modeli dört bileşen içermektedir: kendine güven, mutluluk ve iyimserlik içeren esenlik; sosyal yeterlilik, girişkenlik ve başkalarının duygularını yönetmeyi içeren sosyallik; stres yönetimi, duyguların düzenlenmesi ve dürtülerin kontrolünü içeren özdenetim; kendine ve başkalarına ilişkin duygusal algı, duyguların ifadesi ve empatiyi içeren duygusallıktır. Ayrıca, duygusal zekanın özellik modelinin beş büyük kişilikle de ilişkili olduğu vurgulanmaktadır.

3.Karışık Model: Karma modeller, yetenek kavramlarını ve kişilik özelliklerini birleştiren modellerdir. Bar-On'a (1997, 2004) göre duygusal zeka, bireyin hem zihinsel yetenekleri hem de kişisel nitelikleri arasındaki kesişmeyi temsil etmektedir. Bar-On, duygusal zekanın iletişim kurmayı, algılamayı, kişinin kendi duygularını yönetmesini, başkalarının duygularını fark etmesini ve kontrol etmesini kolaylaştırabilecek sosyal beceriler gerektirdiğini belirtmiştir. Karma modeller esas olarak içsel niteliklerle (örneğin öz-saygı, öz girişkenlik farkındalığı, bağımsızlık, azim), kişilerarası beceriler (örneğin, empati, sosyal sorumluluk ve insan ilişkileri), uyum sağlama (örneğin esneklik, problem çözme ve proaktif yaklaşım), stres yönetimi (örneğin stres kontrolü, tolerans ve sabır) ve genel ruh hali (örneğin mutluluk, iyimserlik, pozitiflik) ile ilişkisini açıklamaktadır.

Duygusal zekaya yönelik Salovey ve Mayer (1997), Goleman (2006) ve Bar-On (2006) tarafından sunulan kavramsal tanımlarda farklılık olmakla birlikte, çeşitli açılardan tamamlayıcılık bulunmaktadır (Fernández-Berrocal & Extremera, 2006). Bu kapsamda alanyazında duygusal zekanın üç kavramsal modeli bulunmaktadır: 1. Salovey ve Mayer'in (1997) duygusal beceri modeli, 2. Goleman'ın (2006) duygusal beceri modeli ve 3. Bar-On'un (2006) duygusal-sosyal zeka modelidir (Loureiro, Nunes & Araújo, 2022: 562). Duygusal zeka teorik modelleri Tablo 1'de aşağıdaki şekilde belirtilmektedir.

Tablo 1. Duygusal Zeka Teorik Modelleri

Modeller	Yazar	Model Tanımı	Tanım
Beceri Modeli	Salovey-Mayer (1997)	Duygusal Yetenek Modeli	Duygusal zekayı, temel beceri dizileriyle ölçülen, düşünmeyi kolaylaştırmaya yönelik duyguları algılama, anlama, yönetme, ifade etme ve kullanma yeteneği şeklinde tanımlamaktadır.
	Goleman (2006)	Duygusal Beceri Modeli	Duygusal zekayı, çoklu karşılaştırma değerlendirmeleriyle ölçülen genel performansı yönlendiren temel yetkinlik ve beceri dizisi

Karışık Modeller			şeklinde değerlendirmektedir.
	Bar-On (2006)	Duygusal-Sosyal Zeka Modeli	Duygusal zekayı, akıllı davranışı etkileyen ve bireyin etkili anlama ve ifade etme şeklini, başkalarını anlama ve başkalarıyla ilişki kurma ve günlük taleplerle baş edebilme şeklini belirleyen duygusal ve sosyal becerilerin, yeteneklerin ve kolaylaştırıcıların karşılıklı ilişkilerini, kendini algılama/raporlama ile ölçüldüğü şekilde tanımlamaktadır.

Kaynak: (Loureiro, Nunes & Araújo, 2022: 562)

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada duygusal zeka teorik çerçevede incelenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde alanyazın taraması sonucu ulaşılan araştırmalar genel kapsamda değerlendirilmektedir. Bu çerçevede alanyazına katkı sunulması hedeflenmiştir.

Duygusal zeka, Lee, Park ve Whang'a (2023: 1) göre bireyin kendi duygularını ve başkalarının duygularını değerlendirme yeteneğini ifade eden kritik bir sosyal zeka becerisidir. Alanyazında duygusal zeka becerileri ile davranışsal ve örgütsel sonuçlar arasında pozitif ilişkiler olduğu kanıtlanmıştır (Zaid & ark., 2016; Loureiro, Nunes & Araújo, 2022: 564). Duygusal zeka alanı, 1970'li yıllarda gelişim aşamasında dikkat çeken araştırmalarda yer almakla birlikte henüz kesin şekilde çözülmemiş önemli sorunlarının olduğu ortaya çıkmaktadır. İleriki araştırmalarda duygusal zekanın sosyal etkisinin anlaşılmasına yönelik bireysel, grup ve örgütsel sonuçlar arasındaki ilişkiler ve problem çözümlerine odaklanılması da önerilmektedir (Brown & Moshavi, 2005: 870). Şirket sahipleri ve insan kaynakları yöneticileri, örgütsel olumlu çıktılar (bağlılık vb.) elde etmeye yönelik duygusal zekaya önem veren samimi bir ortam oluşturmaya çalışmalıdır. Çalışanların duygusal zekası özgüvenlerini ve belirli görevi yerine getirebileceklerine ilişkin inançlarını artıracaktır ve bu sayede örgütsel bağlılık düzeyleri yükselecektir. Duygusal zekanın karanlık tarafları olduğuna ilişkin bakış açıları da bulunmaktadır (Davis & Nichols, 2016). Örneğin, dolaylı saldırganlık, çıkarcı bilişsel çarpıtmalar ve psikopati şeklindeki diğer özelliklerle birlikte yüksek duygusal zekanın duygusal manipülasyona yol açabileceğini belirten çalışmalar da alanyazında yer almaktadır (Grieve & Mahar, 2010; Grieve & Panebianco, 2013).

Sosyal ekonomi organizasyonlarının gelişen ilişkisel bağlamı, duygusal zekanın teşvik edilmesi ve yönetilmesine yönelik insan kaynakları yönetimi (iky) uygulamalarının geliştirilmesi ihtiyacını artırmaktadır. İşletmeler dahili anlamda eğitim ve çalışanlarını güçlendirmeye yönelik desteğe ihtiyaç duymakla birlikte, duygusal zekanın önemini kabul etmekte ve çalışanlarının duygu yönetimlerini kolaylaştırmaya yönelik resmi olmayan (informal) uygulamaları benimsemektedir. Duygusal zeka yönetiminde işletmelere ve yöneticilere yönelik kapasite geliştirme programları geliştirilmesi gerekmektedir. Hizmet işletmelerinde çalışanlara ve organizasyonlara yönelik duygusal zekanın günlük bir araç olarak önemi vurgulanmaktadır. Duygusal zeka gelişimini kolaylaştıran resmi uygulamaların benimsenmesi ile çalışanların duygu yönetiminde işletmelerin eğitim programları geliştirmesi faydalı olabilecektir. İnsani durumlara ve bağlamlara ilişkin duyguların ifadesini doğru şekilde

sağlama konusunda stratejiler geliştirmek önemli olmaktadır (Loureiro, Nunes & Araújo, 2022: 567).

Duygusal zekanın gerçek hayatta pratik önemli, gerçekçi ve bilimsel olarak doğrulanmış bir yapı şeklinde kabulünden önce aşılması gereken kavramsal, psikometrik ve uygulamalı konular bulunmaktadır. Duygusal zekanın faydaları, aslında duygusal konular hakkında farkındalık yaratmakta ve yöneticileri duygusal konuları ciddiye almaya ilişkin motive etmektedir. Tamamen bilişsel veya entelektüel olarak kabul edilen psikolojik süreçlerin aslında biliş ve duygu arasındaki sinerjiye dayandığına ilişkin artan farkındalık bulunmaktadır. İşyerlerinde duygusal becerileri geliştirmeye yönelik programlar geliştirmek giderek daha meşru hale gelmektedir. Programlar duygusal zeka yeterliliklerini gerçek anlamda geliştirmekte ve katılım sırasında çatışma yönetimi, sözlü iletişim becerileri vb. çeşitli faydalı beceriler öğrenilmektedir. Son yıllarda duygusal zeka heterojen şekilde duygusal, bilişsel ve davranışsal becerilerin birlikteliğine odaklanan potansiyel şekilde yararlı müdahalelere yönelik destek sağlamaya yardımcı olmaktadır (Matthews, Roberts & Zeidner, 2004: 192).

Duygusal zeka herhangi bir bireyde ve herhangi bir organizasyonda gerekli ve faydalı bir faktör olarak dikkate alınmalı ve duygusal zekaya ilişkin farklı yönler anlaşılmaya çalışılmalıdır. Günümüz küresel rekabet ortamında ve dijital çağda, liderlerden ve sıradan bireylerden duygusal zekalarını geliştirmeye yönelik çalışmaları ve başka bireylerle etkileşimlerinde sempatik ve samimi olmaları beklenmektedir. Duygusal zeka tek başına çalışanların üstlerini, işlerini veya çalıştıkları kurumları sevmelerini sağlamamaktadır. Bununla birlikte, duygusal zekanın olmaması her türlü istenmeyen karmaşıklığa yol açan anlaşmaları bozabilmektedir. En üst düzey liderliklerde, özellikle dönüşümcü liderlik tarzları veya çalışanlar arasında yüksek güven ve iyi niyeti teşvik eden liderlik tarzlarına yönelik duygusal zeka bir zorunluluk olmaktadır (Pirvu, 2020: 67-68).

Duygusal olarak zeki yöneticiler, çalışanların kendi içsel durumlarını ve duygularını yönetmelerini sağlayan yeterliliğe sahip olduklarında ve ekip üyeleri arasında başarıya yardımcı olabilecek şekilde ilişkiler kurmalarını ve yönetmelerini sağladığında çalışanların davranışlarını ve tutumlarını etkileyerek arzu edilen sonuçlara ulaşmayı sağlayabilmektedir (Sweis & ark., 2022: 15).

Organizasyonlar, yöneticilerin duygusal zekalarını ve karar verme becerilerini geliştirme sürecini kolaylaştırmaya yönelik duygusal zeka alanında eğitim programları düzenleyebilirler. Alt ve orta kademe yöneticiler problem çözmeye ve karar vermeye ilişkin sorumluluk almaya teşvik edilebilir. Üst düzey yöneticiler yüksek sorumluluk almaya yönelik astlarını yetkilendirmelidir (Chauhan & Chauhan, 2007: 233). Sosyo-duygusal beceriler, iş bağlamında bireylere yönelik oldukça önem taşımaktadır (Michinov & Michinov, 2022: 1333).

Duygusal desteğin bireyin davranışı ve duygusal yönetimine yönelik önemli etkileri olduğu belirtilmektedir. Duygusal zekanın, problem çözme, liderlik, girişimcilik ve yöneticilik durumlarını belirlemeye ilişkin bilişsel becerilerden daha güçlü olduğu ortaya çıkmıştır. Duygusal zeka, akademik performansın ve iş performansının yanı sıra, insan davranışını da tahmin etmektedir. Doğası itibariyle çok yönlü, ölçülebilir, değişken, geliştirilebilir ve bütüncüldür. Bu kapsamda duygusal zekanın yapısında iç ve dış unsurlar uyumlu haldedir (Chopra & Kanji, 2010: 1000-1001). Duygular sübjektiftir ve gerçekleştirilen eylemlerde geri yansıtmak geçmişe dönük anlam getirmektedir ve bilinçsizce veya bilinçli şekilde duygular ileriye dönük davranışı şekillendirmektedir (Cliffe, 2016; Cliffe, 2018: 237).

Duygusal zeka düzeyi yüksek bireylerin, başkalarına empati gösterme, başkalarına hizmet etme, başkalarını değiştirmeye yönelme şeklindeki yüksek ahlaki standartlarda tutum ve davranışlara sahip olduğu belirtilmektedir. Clarke (2006) araştırmasında duygusal zeka yeterliklerinin işyeri ortamında öğrenilebileceğini açıklamaktadır. Duygusal zeka daha yüksek düzeyde güven oluşturmaktadır. Duygusal zeka, işbirliğini ve ekip çalışmasını vurgulamaktadır

ve bu sayede bilgi, değer ve hedeflerin paylaşımını geliştirmektedir (Tuan & Ngoc, 2014: 82-84).

Duygusal zekanın doğasına ilişkin genel tartışmalarda ne ölçüde geliştirilebileceği konusuna yönelik önemli tartışmalar yapılmaktadır. Geniş kapsamda, duygusal zekanın geliştirilebilir olduğuna yönelik fikir birliği bulunmakla birlikte, gelişimin kapsamına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır (Dulewicz & Higgs, 2004: 106). Çalışma kapsamında duygusal zekanın geliştirilebileceğine ilişkin yaygın kabul gören inancı destekleyen kanıtlar bulunmuştur. Duygusal zekanın kolaylaştırıcı unsurlarının eğitim sonrası geliştirilebilir olduğu bulgulanmıştır. Çalışmada yöneticiler dışındaki gruplarla uzun süreli eğitim programlarına odaklanan araştırmaların gerekliliği belirtilmiştir (Dulewicz & Higgs, 2004: 109).

Çalışanlara duygusal zekalarını geliştirmeye yönelik eğitim ve öğretim imkanları sağlanmalıdır. Duygusal zekası yüksek vizyoner ve karizmatik yöneticiler istihdam edilmelidir. Organizasyon tasarımlarında karmaşıklığın ve merkeziyetçiliğin azaltılması gerekmektedir. Kurumsal kültürde iyileştirmeler sağlanarak sosyal beceriler geliştirme, empati kurma, sorgulayıcı ve araştırmacı, öğrenmeyi ödüllendiren kültürel değişimler yapılmalıdır. Bu sayede yöneticiler iş performanslarını geliştirebilecek ve etkililikleri artacaktır (Rahim & Psenicka, 2005: 338).

Hess ve Bacigalupo'a (2010: 228) göre, organizasyonlarda duygusal zekanın rolüne ilişkin alanyazında belirsizlik bulunmaktadır. Bir taraftan duygusal zekanın organizasyonel başarıyı sağlamaya yönelik kritik faktör olduğu açıklanırken diğer taraftan duygusal zekanın sadece karizmatik kişilik özelliği olduğu belirtilmektedir.

Abdyrakhmanova ve Poór (2023: 326) araştırmalarında duygusal zekanın kültürler arası uyum ve iş performansı üzerinde güçlü etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu doğrultuda insan kaynakları yönetimi uzmanları ve çok uluslu şirketlere yönelik seçim, işe alım ve kültürler arası eğitim ve gelişim alanlarında duygusal zekanın önemi ortaya çıkmaktadır. Yüksek duygusal zeka sahibi kişiler daha olumlu tutum geliştirmektedir ve bu sayede üretkenliğe ilişkin en iyi koşullar oluşturulmaktadır (Abdyrakhmanova & Poór, 2023: 331).

Constantin ve arkadaşlarının (2021: 5526) araştırmasında, duygusal zekanın duygusal sıkıntı ile ters yönlü bir ilişkisi olduğuna ilişkin sonuçların yanı sıra düşük özellikli duygusal zekanın, duygusal sıkıntı deneyimini artırabilecek olumsuz tekrarlayan düşüncelere yol açabileceği ortaya çıkarılmıştır. Duygularını kendi içlerinde düzenleme konusunda zorluk yaşayan bireyler, ciddi duygusal sıkıntı belirtileri yaşama riskini artıracak şekilde endişelenebilmekte, derin düşünceler oluşturabilmekte ve duyarlılıkları artabilmektedir. Duygusal zekası düşük bireyler, duygusal sıkıntıyı azaltmayı amaçlayan müdahale stratejilerinden faydalanabilir (Constantin & ark, 2021: 5533).

Loureiro, Nunes ve Araújo'nun (2022: 566) nitel araştırma sonuçlarına göre, küresel ölçekte kendi duygularını iyi yönetmeye yönelik içsel kapasite şeklinde açıklanan duygusal zeka kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, dinleme, kendini diğerinin yerine koyma (empati kurma), anlama, uyum sağlama ve kişisel ve profesyonel alanlarda denge kurma önemli konular olmaktadır. Bu şekildeki duygusal zeka yeterlikleri, Salovey ve Mayer, 1997; Goleman, 2006 ve Bar-On, 2006 araştırmacılarının tanımlarında da yer almaktadır

Duan ve arkadaşları (2023: 100) Çin'de özel sektör ve kamu sektöründe çalışan kadın liderlerle gerçekleştirdikleri nicel araştırma sonucunda duygusal zekanın liderlik performansını pozitif etkilediğini belirtmektedirler. Kadın liderlerin duygusal zekası arttıkça liderlik performansları da artmaktadır. Ayrıca, duygusal zeka örgüt kültürünü olumlu şekilde etkilemektedir. Duygusal zeka ile liderlik performansı arasındaki ilişkide örgüt kültürünün aracılık etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda kadın liderlerin ve işletmelerin başarılı olmasına yönelik örgüt kültürünün inşasına oldukça dikkat etmeleri gerekmektedir.

Elayan ve arkadaşları (2023: 18) 350 öğretmenle Suudi devlet okullarında yaptıkları araştırmada algılanan yöneticinin duygusal zekası ile işyerindeki mutluluk arasındaki ilişkide iş tatmininin ve duygusal örgütsel bağlılığın tam aracılık etkisi olduğu sonucunu bulgulamışlardır. Elayan ve arkadaşlarına (2023: 26)'a göre, yöneticiler yüksek düzeyde duygusal zeka uygulamaları ile çalışanların olumlu duygularını empatik şekilde yanıtlayabilir ve çalışanlarda olumlu duygular uyandırarak işyerinde mutluluğu sağlayabilirler. Ganesan ve arkadaşları (2022:1) öğretmenler ile gerçekleştirdikleri araştırmada duygusal zekanın iş-yaşam dengesi sağlama konusunda faydalı olduğunu belirtmektedirler. Duygusal zeka konusundaki farkındalık ve eğitimler sayesinde çalışanların stresten uzak bir çalışma yaşamına sahip olmaları açıklanmaktadır.

Kırıcı Tekeli ve Özkoç'un (2022: 588) turist rehberleri ile gerçekleştirdikleri karma yöntemli araştırma sonuçlarına göre, duygusal zekanın mükemmeliyetçilik ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkide aracılık rolü olduğu ortaya çıkmıştır. Odacı, Değerli ve Bolat'ın (2017: 622) araştırmalarında psikolojik danışman adaylarının duygusal zeka ile genel danışmanlık becerileri arasında anlamlı negatif korelasyon ilişkisi ortaya çıkmıştır. Araştırma kapsamında, duygusal zeka düzeylerinin demografik değişkenler üzerinde etkili bir farklılık göstermediği de ifade edilmektedir. Şahin ve Soğukpınar (2023: 222) İzmir'de gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda duygusal zeka ile doğum sonrası depresyon arasında anlamlı ilişkiye rastlamamışlardır. Köksal ve arkadaşları (2023: 157) otel hizmeti çalışanları ve amirleri ile gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda proaktif kişiliğin kültürel zeka aracılığıyla iş performansı üzerindeki dolaylı etkisinin duygusal zekası yüksek çalışanlarda daha güçlü olduğunu ortaya çıkarmaktadırlar.

Hameli ve Ordun (2022: 75) Kosova'da çalışanlarla yaptıkları araştırmada, duygusal zekanın öz yeterlilik ile olumlu şekilde ilişkili olduğunu ve duygusal zeka ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide öz yeterliliğin aracılık etkisi olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Çalışma çerçevesinde, işletme yöneticilerinin çalışanlarının duygusal zekasını göz önünde bulundurmaları gerektiği ve yüksek duygusal zekalı çalışanların daha iyi performans gösterecekleri belirtilmektedir. Jain ve Obhi (2022: 71) Hindistan'da imalat şirketi çalışanı orta düzey yöneticilerle yaptıkları araştırmada duygusal zekanın sosyal güç ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide düzenleyici rolünün olduğunu belirtmişlerdir.

Lim, You ve Ha (2015: 631) Kore'de yapısal eşitlik modellemesi ile yaptıkları araştırmada annenin duygusal desteğinin ergenlerin duygusal zekalarına anlamlı etkisinin bulunduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ebeveynlerin çocuklara yönelik yakın duygusal ilişkileri çocukların duygusal zekalarının yüksek olmasına katkı sağlamaktadır.

Nasir, Bamber ve Mahmood'un (2023: 60) Suudi Arabistan'da öğretim üyeleri ile gerçekleştirdikleri nicel araştırmada duygusal zekanın duyguların değerlendirilmesi, kullanılması ve düzenlenmesi yoluyla iş performansına önemli katkı sağladığı ortaya çıkarılmıştır. Rutelione ve arkadaşları (2022: 579) Litvanya'da gerçekleştirdikleri araştırmada, duygusal zekanın materyalizme dolaylı olumsuz etkisinin olduğunu ve duygusal zekanın öznel iyi oluşun her iki boyutu olan yaşam doyumu ve duygulanım dengesi üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca, duygusal zeka ile materyalizm arasındaki ilişkide öznel iyi oluşun kısmi aracılık etkisinin olduğu belirtilmektedir.

Perry ve Ball'ın (2007: 443) deneyimli öğretmenler ile gerçekleştirdikleri araştırmada olumlu veya olumsuz durumlara verilen duygusal tepkilerin duygusal zeka düzeyi tarafından düzenlendiği ortaya çıkarılmıştır. Duygusal zeka düzeyi düşük bireylerin duygusal zeka düzeyi yüksek bireylerle karşılaştırıldığında duygusal olarak zeki tepki verme olasılıklarının daha düşük olduğu sonucu açıklanmaktadır. Sweis ve arkadaşlarının (2022: 1) Ürdün'de özel hastane ve kamu hastanesi çalışanları ile gerçekleştirdikleri nitel araştırmada kamu hastanelerindeki yöneticilerin duygusal zeka öz değerlendirmeleri ile meslektaşları, astları ve üstleri tarafından

yapılan duygusal zeka değerlendirmeleri arasındaki farkın özel hastane çalışanlarından daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Wang ve Kong (2014: 844) Çin'de 321 katılımcı ile gerçekleştirdikleri bir araştırmada, duygusal zekanın bilinçli farkındalığın yaşam doyumuna ve zihinsel sıkıntıya etkisinde kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir. Araştırmada duygusal zeka ile bilinçli farkındalık arasında pozitif ilişkiler ortaya çıkmıştır. Ayrıca erkeklerin duygusal zekalarının kadınlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Wang & Kong, 2014: 850-851).

Yeke (2023: 1) nitel araştırma tasarımı ile Staj filmi ve Silikon Vadisi dizisine yönelik yaptığı çalışma sonucunda işletmeler için duygusal zeka ile dijital zekaya eşit şekilde önem verilerek aynı anda değerlendirildiğinde başarılı sonuçların ortaya çıkabileceğini açıklamaktadır. İnsan kaynağı kalitesindeki değişimler günümüz rekabet ortamında takip edilmesi gereken çevresel bir faktör durumuna gelmektedir (Yeke, 2023: 9).

Zysberg'in (2012: 43) araştırması duygusal zekanın yalnızlık ile negatif şekilde ilişkili olduğunu belirtmektedir. Austin, Saklofske ve Mastoras'ın (2010: 42) 475 Kanadalı lisans öğrencisi ile yaptıkları araştırmada öğrencilerin daha yüksek stres seviyeleri yaşadıklarında duygusal zeka bileşenlerinde daha düşük puanlar aldığı belirtilmektedir.

Clarke (2010: 6) araştırmasında duygusal zeka yeteneklerinin, kişiler arası ekip süreçlerinde doğrudan etkisi olduğunu bildirmektedir. Jordan ve Troth (2004), 108 takım halinde oluşturulan 350 öğrenci ile gerçekleştirdikleri araştırmada yüksek ortalama duygusal zeka düzeyine sahip takımların daha iyi takım performansı gösterdiğini bulgulamışlardır. Ayrıca ekip duygusal zekası ile ekipler içinde farklı çatışma çözme yaklaşımlarının (rekabetçi veya işbirlikçi) kullanımı arasında pozitif ilişkiler göstermektedirler (Clarke, 2010: 10). Bireyin duyguları algılama ve doğru şekilde değerlendirme yeteneği, sonrasında duygusal bilgiyi kullanmasını ve buna uygun davranmasını sağlamada en önemli konu olmaktadır. Ekiplere müdahalede uygun tasarım ve süreyi belirlemeye ilişkin duygusal yeteneklerin geliştirilebileceği en iyi yolların belirlenmesine yönelik problemler bulunmaktadır. Bununla birlikte, bireylerin duyguları algılama becerilerinin eğitim yoluyla gelişebileceği kanıtlanmaktadır (Elfenbein, 2006). İşyerindeki takım temelli öğrenme müdahaleleri, bireylerin düşüncelerini şekillendirmeye yönelik duygularını daha etkili kullanmalarına yardım edebilmektedir (Clarke, 2006b; Clarke, 2010: 22-24). Clarke'a (2006: 26) göre, kültürün duygusal zeka üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yapılan çalışmalar bireylerin benzer durumlarda duygularını nasıl yönetecekleri konusunda kültürel farklılıklar olduğunu belirtmektedir.

Camplisson ve Cormican (2023: 1777) proje yöneticilerine yönelik gerçekleştirdikleri araştırmada yüksek düzeyde duygusal zekası olan proje yöneticilerinin proje performansını olumlu yönde etkilediğini ortaya çıkarmaktadır. Projeleri yönetmeye yönelik yüksek duygusal zekaya sahip proje yöneticileri istihdam edilmesi gerekmektedir. İşletmeler duygusal zekanın faydalarından yararlanmaya yönelik mücadele etmektedir.

Chauhan ve Chauhan (2007: 217) yöneticiler üzerinde uyguladıkları araştırmada üst yönetim kademesindeki yöneticilerin, orta ve alt kademedeki yöneticilere göre daha yüksek duygusal zekaya sahip olduklarını bulgulamışlardır. Yüksek duygusal zekaya sahip üst düzey yöneticilerin etkili karar verme ve rol yeterliliğine olumlu katkı sağladığı ortaya çıkarılmaktadır. Duygusal zeka ile karar verme ve rol yeterliliği arasında pozitif ilişkiler sonucu açıklanmaktadır. Cheung, Cheung ve Hue'nin (2015: 295) Çin'de lisans öğrencileri ile yaptıkları çalışmada benlik saygısının kendi kendini değerlendiren duygusal zeka üzerinde önemli pozitif etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırmada, cinsiyetin kendi kendini

değerlendiren duygusal zeka konusunda fark oluşturmadığı ifade edilmektedir. Araştırma bulgularının doğrulanmasına yönelik daha büyük örneklemlerle araştırma yapılması gerekmektedir.

Côté ve Miners (2006: 20-23) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, düşük bilişsel zekaya sahip çalışanlar duygusal olarak zeki olmaları durumunda görevlerini etkili ve doğru şekilde yerine getirmektedir ve örgütsel vatandaşlık davranışı göstererek mevcut rol tanımlarının dışında gerektiği durumlarda arkadaşlarının işlerini de yerine getirebilmektedir. Duygusal açıdan zeki bireyler, çatışmayı başarılı şekilde yöneterek yüksek iş performansı elde edebilirler. Bu doğrultuda, gelecekteki araştırmaların duygusal zekayı ölçmeye yönelik iyileştirmelerin nasıl gerçekleştirileceğinin incelenmesi önerilmektedir. En zeki insanları organizasyona çekerek elde tutan işletmelerin rekabet avantajı kazanacağı görüşü hakimdir. Bilişsel zeka çalışanların giderek daha teknik ve büyük bilgiyi işlemesine yardım etmektedir. Bununla birlikte, çalışma kapsamında organizasyonların yüksek duygusal zekalı insanları işletmeye çekerek elde tutabildiklerinde başarılı oldukları ortaya çıkmaktadır.

Durnali, Orakci ve Khalili (2023: 1) tarafından öğretmenlerle yapılan araştırmada duygusal zekanın girişimciliği ve yaratıcı düşünmeyi pozitif etkilediği ortaya çıkmıştır. Duygusal zeka arttığında girişimciliğin ve yaratıcı düşünmenin de arttığı belirlenmektedir.

O'Boyle ve arkadaşları (2011: 806) araştırmalarında duygusal zekanın iş performansı ile ilişkili olduğu sonucunu açıklamaktadır. Gaspar, Methasani ve Schweitzer (2022: 567) çalışmalarına göre, etik eğitim programları özellikle önemlidir ve etik eğitimi, duygusal zeka ve müzakere eğitimine entegre edilmelidir. Çalışanlar, duygusal zeka eğitim programlarında öğretildiği gibi, yalnızca duygularının gücünü nasıl kullanacaklarını değil, aynı zamanda duygularını "doğru" nedenlerle kullanmanın önemini de anlamalıdır.

Etik eğitim programları özel önem taşımaktadır. Duygusal zeka eğitimine etik eğitiminin entegrasyonu sağlanmalıdır. Çalışanlar ve yöneticiler duygusal zekanın geniş çaplı sonuçlarına dikkat etmelidir. Duygusal zekası yüksek bireyler, işletmelerinde güçlü konumlara yükselme olasılığı en yüksek kişilerse, bu durum özellikle önemli olmaktadır. Duygusal açıdan zeki liderlerin organizasyonel bağlamlarda etik konularla ilişkisini keşfedici araştırmalar yapılabilmesi önerilmektedir. Bireylerin bir statü hiyerarşisinde yükselmelerini sağlayan stratejilerin, güç kazanma durumlarında etkisi değişebilmektedir (Gaspar, Methasani & Schweitzer, 2022: 580). Duygusal zeka organizasyonlarda ilerlemeye yönelik bir araç şeklinde kavramsallaştırılmaktadır (Gaspar, Methasani & Schweitzer, 2022: 577). Bu doğrultuda, duygusal zekayı değerlendirmeye yönelik performansa dayalı ölçümler geliştirilmesi gerekmektedir (Gaspar, Methasani & Schweitzer, 2022: 578).

Han ve Johnson'un (2012: 78) çevrimiçi programdaki yüksek lisans öğrencileri ile yaptıkları araştırmada, öğrencilerin duygusal zekaları, sosyal bağları ve eğitim ortamında doğal şekilde gerçekleşen etkileşimleri arasında anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Hassan ve Shabani (2013: 73) İran'da ergen gençlerle gerçekleştirdikleri araştırmada duygusal zekanın ruhsal zeka ile ruh sağlığı arasındaki ilişkide aracılık rolü olduğunu göstermektedir. Hogan ve arkadaşlarının (2010: 30) ergenlerin akademik başarılarına ilişkin yaptıkları araştırmada duygusal zekanın kızların ve erkeklerin sözel zekaları ile genel not ortalamaları arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulgulanmıştır.

Hoxha ve Zeqiraj'ın (2022: 739) Kosova'da çalışan emlakçılar ile yaptıkları araştırmada duygusal zekanın iş performansına önemli etkisinin olduğu belirlenmiştir. McCoy (1997), duygularının farkında olan ve duygularını yönetebilen kişilerin daha tatminkar ve ödüllendirici

bir kariyerleri olduğunu, yaşamdan zevk aldıklarını belirterek bu durumun yüksek performansla sonuçlandığını ifade etmektedir (Hoxha & Zeqiraj, 2022: 752). Hoxha ve Zeqiraj'ın (2022: 753) çalışmalarında duyguların insan yaşamında önemli rol oynadığı ve etkileşimin yüksek olduğu mesleklerde duyguların anlaşma sağlayabileceği sonucu elde edilmiştir. Wisker ve Poulis (2004) firmaların hedef müşterilerle kolay sosyal etkileşimde bulunabilen duygusal zekası yüksek adayları istihdam etmeleri gerektiğini bildirmektedir. Aynı zamanda, çalışanlara duygusal zeka yeteneğini benimsetmeye yönelik eğitim ve motivasyon sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Hoxha ve Zeqiraj, 2022: 753).

Jaeger (2003: 615) tarafından lisansüstü öğrenciler ile yapılan araştırmada, duygusal zeka ile akademik performans arasında güçlü ilişkiler olduğu görülmüştür. Duygusal zekayı geliştirmek çalışanlara ve işverenlere yönelik arzu edilen bir sonuçtur. Günümüzün sürekli değişen çalışma ortamındaki zorluklar çalışanların kişiler arası becerilere yönelik oldukça gelişmiş olmasını gerektirmektedir. Duygusal zeka sayesinde çalışanlar ve işletmeler fayda sağlayacaktır (Jaeger, 2003: 634). Jahangard ve arkadaşları (2012: 201) tarafından yapılan araştırmaya göre, duygusal zeka becerilerine ilişkin eğitim bireylerin psikolojik rahatsızlıklarının iyileşmesine yardımcı olmaktadır. Jan ve Anwar'ın (2019: 38) Pakistan'daki lisans öğrencileri yaptıkları araştırmada duygusal zeka ile akademik performans arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Hava yolu şirketi çalışanlarında yüksek duygusal zekanın iş tatminini artırdığı, işgücü devir hızını azalttığı belirlenmiştir. Ayrıca, uçuş görevlilerine yönelik duygusal zeka eğitimlerinin maliyetleri azalttığı, hizmet kalitesini artırdığı ve ekip çalışmasında verimliliği sağladığı ifade edilmektedir (Jeon, 2016: 364).

Kearney ve arkadaşları (2017: 185) İngiltere'de yaptıkları işletmeden işletmeye elektronik ticaret ofis araştırmalarında satış görevlilerinin müşteri ile ilişkilerinin duygusal zekaları tarafından yönetildiğini açıklamışlardır. Ayrıca duygusal zekanın çalışanların vatandaşlık davranışları ile ilişkili olduğu ortaya çıkarılmıştır. İşletmelerde duygusal zeka eğitim programlarının satış elemanlarının duygusal zekasını ve satış performansını artırmaya yönelik etkili olduğu ortaya çıkmıştır (Kearney & ark., 2017: 193).

Kidwell ve arkadaşlarının (2011: 78) pazarlama alanında sigorta ve emlak sektörlerinde yaptığı araştırmaya göre, satış uzmanlarının yüksek duygusal zekaları satış performansını ve müşteri ilişkilerini olumlu şekilde etkilemektedir. Duygusal zeka firma, müşteri ve satış elamanına yönelik olumlu sonuçlar sağlayacak şekilde önemli bir anahtar sunmaktadır (Kidwell & ark., 2011: 88). Yüksek duygusal zekalı kişilerin istihdamı ile iş arkadaşları, ekip üyeleri ve amirler arasında iyi iletişim, olumlu çalışma ortamlarının kolaylaştırılması, artan örgütsel vatandaşlık davranışı, azalan rol çatışması ve işten ayrılmaların azalması sağlanabilmektedir (Verbeke, 1997; Kidwell & ark., 2011: 89).

Kobe ve arkadaşlarının (2001: 161-162) çalışma sonuçlarına göre, duygusal zeka ve sosyal zeka liderlikle ilişkili olmaktadır. Liderlik hem duygusal zeka hem sosyal zeka bileşenleri içermektedir. Liderlik deneyimlerini açıklamaya yönelik duygusal zeka, sosyal zekayı tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. İşletmeler liderlik belirlemesine ilişkin çalışanların duygusal ve sosyal zekalarını değerlendirerek etkili tahminler yapabileceklerdir.

Kundi ve Badar (2021: 514) Pakistan'da yaptıkları araştırmada kişilerarası çatışma ile üretkenlik karşıtı iş davranışı arasındaki pozitif ilişkinin yüksek duygusal zeka seviyelerindeki bireylerde daha zayıf olduğunu ve duygusal zekanın tampon rolünün kadınlarda daha güçlü olduğunu bulgulamaktadır. Ayrıca, duygusal zekası yüksek bireylerin negatif duygularını

düzenlemeye yönelik daha başarılı oldukları dikkate alındığında, duygusal zeka eğitiminin kişiler arası çatışma çözümünde ve üretkenlik karşıtı iş davranışının azaltılmasında güçlü bir araç olabileceği belirtilmektedir. Duygusal anlamda zeki çalışanları istihdam etmenin ve çalışanların duygusal kontrol yeteneklerini geliştiren eğitim programları sağlamanın işletmeler için temel öncelik olması gerekmektedir. Bununla birlikte, bu müdahale şekilleri maliyetli ve zaman alıcı olabilmektedir (Kundi & Badar, 2021: 528).

Kwan ve Kwok (2021: 2387) Çin'deki ortaokul öğrencileri ile gerçekleştirdikleri araştırmada çocukluk çağındaki duygusal istismar ile ergenlikteki öznel mutluluk arasındaki ilişkide duygusal zekanın kısmi aracılık etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda öğrencilerin öznel mutluluklarını artırmaya yönelik duygusal zekalarının geliştirilmesi önerilmektedir. Bu çerçevede, öznel mutluluğun artırılmasına yönelik duygusal zekanın geliştirilmesi gerekmektedir (Kwan & Kwok, 2021: 2396).

Lamba, Jagadeesh ve Deshpande (2023:65) Hint kültürüne özgü kutsal metin olan Bhagavad Gita perspektifiyle gerçekleştirdikleri araştırmada farklı sorunlara sürdürülebilir çözümler sunmaya ve insanların sürdürülebilir ve amaçlı yaşamalarına yardımcı olmaya yönelik duygusal zekanın güçlendirilmesi ve geliştirilmesinin önemini belirtmektedir. Zekayı anlamaya yönelik paradigma değişimi, insanlığın farklı problemleri çözmesine ve sürdürülebilir mutluluk deneyimine yardım etmektedir. Kişi zekayı hem IQ hem de duygusal zeka şeklinde algıladığında sürdürülebilir mutluluk yaşamakta ve dışsal yollarla ulaştığı mutluluğa bağımlı olmamaktadır. Duygusal zeka sayesinde bireylerde rekabetin yerini işbirliğini teşvik etmek almaktadır. Ruhsal bilinçle yaşayan, yüksek duygusal zekalı kişiler başarılı kabul edilerek pek çok kişiye ilham vermektedir. Duygusal zeka ile sürdürülebilir kalkınma sağlanarak tüketim daha sade ve bilinçli hale gelmektedir. İnsanlık sorunların çözümüne yönelik şefkatli, duygusal istikrarlı ve net düşünce sahibi olmaktadır. Bu doğrultuda duygusal zeka dünyanın daha mutlu ve sağlıklı hale gelmesine yardım etmektedir (Lamba, Jagadeesh & Deshpande, 2023: 82).

Liu ve arkadaşları (2018:1) Çinli doktorlar ile gerçekleştirdikleri çalışmada duygusal zeka ile yorgunluk arasındaki ilişkide duygusal emeğin kısmi aracılık rolü olduğunu belirtmektedir. Longobardi, Badenes-Ribera ve Fabris (2020: 377) İtalya'da suç davranışları ile duygusal zekayı araştırdıkları çalışmada suçluların duygusal zeka puanlarının yüksek olduğu sonucunu bulgulamışlardır. Loureiro, Nunes ve Araújo (2022: 561) Portekiz'de yaptıkları nitel araştırmada sosyal ekonomi organizasyonlarında teknik ve duygusal açıdan çalışanların duygusal zekaları ile iş performansı arasında pozitif ilişkiler olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Duygusal zeka işletmelerin performanslarını etkilemektedir. Louwen, Reidlinger ve Milne (2023: 47) sağlık çalışanları ile gerçekleştirilen meta analiz çalışmalarında duygusal zeka, kişilik özellikleri ve davranış stillerinin alanyazında belirtilen sağlık profesyonellerinin temel özellikleri olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Meslek grupları içinde ve arasında heterojenlik ve homojenlik bulunmaktadır. Sağlık profesyonellerinin mesleki başarılarında bilişsel olmayan özelliklerin önemi ifade edilmektedir.

Mancini (2019: 1629) İtalya'da çocuklar ile yürüttüğü araştırmada duygusal zeka ile psikolojik sağlık arasında olumlu ilişkiler olduğunu açıklamaktadır. Mandell ve Pherwani (2003: 387) Amerika'da orta ve büyük ölçekli işletmelerde çalışanlarla gerçekleştirdikleri araştırmalarında dönüşümcü liderlik tarzı ile duygusal zeka arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkarmaktadırlar. Çalışmada, kadın ve erkek yöneticilerin duygusal zeka puanlarında da anlamlı ilişki görülmüştür. Kadın yöneticilerin toplam duygusal zeka puan ortalamaları erkeklerden daha yüksek bulgulanmıştır. Duygusal zeka puanlarının dönüşümcü liderliği etkilemesi nedeniyle işletmeler liderlerin işe alınmasında, terfisinde ve geliştirilmesinde duygusal zeka ölçümlerini faydalı araçlar olarak kullanabileceklerdir (Mandell & Pherwani, 2003: 400).

Mérida-López ve arkadaşları (2023: 212) tarafından İspanya'daki profesyonel öğretmenlerle yapılan araştırmada duygusal zeka ile işe bağlılık arasındaki ilişkide algılanan

stresin kısmi aracılık etkisi olduğu gösterilmektedir. Duygusal zeka ile işe bağlılık arasında pozitif ilişkiler ortaya çıkmıştır. Duygusal zeka gelişimi ve stres yönetiminde çok yönlü müdahalelerin öğretmenlik vb. duygusal açıdan talepkar mesleklerde kolaylık ve fayda sağlayacağı belirtilmektedir.

Sánchez-Ruiz, Pérez-González ve Petrides (2010: 51) farklı fakültelerden üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdikleri çalışmada sosyal bilimler, doğa bilimleri, sanatsal birimler ve beşeri bilimlerdeki öğrencilerin teknik birimdekilerden daha yüksek duygusal zeka düzeyinde olduklarını belirtmektedir. Ayrıca, sosyal bilimlerdeki kız öğrencilerin duygusal zekaları erkek öğrencilerden yüksek ortaya çıkmıştır. Mysirlaki ve Paraskeva (2020: 551) sanal takımlarla yaptıkları araştırmada algılanan lider duygusal zekası ile sanal ekip etkililiği arasında dönüşümcü liderlik davranışının aracılık etkisi olduğunu belirtmektedir. Nwokah ve Ahiauzu (2009: 864) Nijerya'da gerçekleştirdikleri çalışmada duygusal zekanın işletmelerin pazarlama etkililiğini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Pearson ve Weinberg (2017: 610) İngiltere'de üniversite öğrencileri ile yaptıkları araştırmalarında psikolojik danışmanlara uygulanan eğitimin duygusal zeka üzerinde olumlu etkisi olduğunu bulgulamışlardır. Pong ve Leung (2023: 1) Asya-Pasifik bölgesindeki Çinli gençlerle gerçekleştirdikleri çalışmada duygusal zekanın kariyer uyumluluğu ile pozitif ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu kapsamda eğitimde duygusal zekanın önemi ortaya çıkarılmıştır. Psilopanagioti ve arkadaşları (2012: 1) Yunanistan'da doktorlar ile gerçekleştirdikleri araştırmada duygusal zekanın iş doyumu ile anlamlı ve pozitif ilişkisi olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Raheja (2022: 281) Hindistanda yaptığı araştırmada yatırım kararları ile risk toleransı ve duygusal zeka arasında ilişki olduğunu tespit etmiştir. Rodríguez-Leal ve arkadaşları (2023: 1) tarafından İspanya'da hemşirelik öğrencileri ile yapılan araştırmada duygusal zeka ile stres faktörleri arasında anlamlı ve zayıf yönlü bir ilişki bulgulanmıştır. Duygusal zeka stres faktörleri ile mücadelede yardımcı olmaktadır.

Sayeed ve Shanker (2009: 593) araştırmalarında duygusal zeka ile dönüşümcü liderlik arasından anlamlı ilişkiler ortaya çıkarmıştır. Yöneticilerin ve liderlerin astlarını hedefe yönelik geliştirebilmek için duygusal kapasitelerini güçlendirmesi gerekmektedir (Sayeed & Shanker, 2009: 608). Schutte ve arkadaşlarına (2001: 535) göre, duygusal zeka kişiler arası ilişkileri kolaylaştırmaktadır. Duygusal zekayı yoğun eğitim aracılığıyla geliştirmek mümkün olmaktadır. Schutte ve arkadaşları (2010: 18) Avustralya'da yaptıkları araştırmada yüksek duygusal zekanın yüksek yaşam doyumu ve yüksek karakteristik pozitif duygulanım ile ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Deneyimsel ve rasyonel işlemsel süreçlerin yüksek duygusal zeka ile ilişkisi de araştırmada ortaya çıkmıştır. Duygusal zekanın öznel iyi oluş hali ile ilişkisi ve duygusal zekanın duygu yönetimini kolaylaştırarak ve iyi ilişkiler kurmayı sağlayarak refah artışına yol açtığı tespit edilmiştir. Schutte (2014: 748) araştırmasında duygusal zekanın olumlu duygulanım, yaşam doyumu ve iyi oluş hali ile ilişkisi olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, duygusal zekanın sosyal çevresel bağlamla ilişkisi ortaya çıkarılarak bireylerin en çok zaman geçirdikleri iki yetişkinin algılanan duygusal zekası ile ilişkisi vurgulanmıştır. Setiawan (2021: 64) Endonezya'da hastane çalışanları ile yaptığı araştırmada, duygusal zekanın bilgi yönetimine, ekip çatışmasına ve ekip performansına önemli şekilde doğrudan etkisi olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Singh'e (2008: 302) göre, duygusal zeka yeterlilikleri önemli oranda iyileştirilebilmektedir ve sürdürülebilirliğe sahiptir. Srivastava ve Nair (2010: 313) kamu sektörü ve özel sektörden yöneticilerle yaptıkları araştırmalarında duygusal zekanın yönetsel etkililiği olumlu yönde etkilediğini göstermişlerdir. Troth ve arkadaşları (2012: 700) çalışmalarında ekip düzeyindeki duygusal becerilerin ekip görev performansını pozitif şekilde yordadığını açıklamışlardır. Walton ve Hibbard (2019: 199) pilot çalışmalarında yetişkinlerin duygusal zekası ile çocukların sosyal-duygusal yeterliliği arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulgulamaktadır. Yudes, Rey ve Extremera (2022: 2093) İspanya'da ergenlik dönemindeki gençlerle yaptıkları araştırmada siber zorbalık eylemi ile duygusal zeka arasında negatif yönlü

ilişki olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, problemli internet kullanımı ile duygusal zekanın negatif yönde ilişkili olduğu ve bu ilişkinin kızlarda daha güçlü olduğu ortaya çıkmıştır.

İleriki çalışmalarda duygusal zekanın düzenleyicilik etkileri incelenerek kişilik tipleri ile ilişkiler araştırılabilir, boylamsal araştırmalar ve deneysel çalışmalar yapılabilir ve ayrım analizi şeklinde farklı yöntemlerle çalışma gerçekleştirilebilir (Kırıcı Tekeli & Özkoç, 2022: 608; Tuan & Ngoc, 2014: 87; Wang & Kong, 2014: 851; Hassan & Shabani, 2013: 78; Hogan & ark., 2010: 38; Köksal & ark., 2023: 169; Kundi & Badar, 2021: 527; Kwan & Kwok, 2021: 2397; Liu & ark., 2018:7; Mancini, 2019: 1638; Mysirlaki & Paraskeva, 2020: 563; Pirsoul, Parmentier & Nils, 2023: 5846; Pong & Leung, 2023: 14; Psilopanagioti & ark., 2012: 10; Yudes, Rey & Extremera, 2022: 2914; Elayan & ark., 2023: 27). Gelecekteki araştırmalar duygusal zekayı farklı kültürlerde, ülkelerde ve sektörlerde inceleyebilir. Ayrıca, duygusal zeka modeli kullanılarak erkek ve kadın cinsiyetleri arasındaki karşılaştırma dikkate alınabilir (Nasir, Bamber & Mahmood, 2023: 71; Hoxha & Zeqiraj, 2022: 754; Jeon, 2016: 365; Köksal & ark., 2023: 169; Kundi & Badar, 2021: 528; Longobardi, Badenes-Ribera & Fabris, 2020: 391; Mancini, 2019: 1629; Nwokah & Ahiauzu, 2009: 879; Jain & Obhi, 2022: 82; Lim, You & Ha, 2015: 643; Cheung, Cheung & Hue, 2015: 302-303).

KAYNAKÇA

Abdollahi, A., Carlbring, P., Khanbani, M. & Ghahfarokhi, S.A. (2016). Emotional intelligence moderates perceived stress and suicidal ideation among depressed adolescent inpatients. *Personality and Individual Differences, 102,* 223-228. Doi: 10.1016/j.paid.2016.07.015

Abdyrakhmanova, K. & Poór, J. (2023). The role of emotional intelligence and crosscultural adjustment on job performance of selfinitiated expatriates with origins from central Asian countries. *Journal of Eastern European and Central Asian Research, 10* (2), 326-338. Doi: 10.15549/jeecar.v10i2.1127

Abraham, R. (1999). Emotional intelligence in organizations: A conceptualization. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs, 125,* 209-224. https://psycnet.apa.org/record/1999-05491-005

Alheet, A.F. & Hamdan, Y. (2021). Exploring the relationship between emotional intelligence and job performance: A study of Jordanian retail industry. *International Journal of Entrepreneurship, 25* (3), 1-16.

Antonakis, J., Ashkanasy, N.M., & Dasborough, M.T. (2009). Does leadership need emotional intelligence? *The Leadership Quarterly, 20* (2), 247-261. Doi: 10.1016/j.leaqua.2009.01.006

Armstrong, A.R., Galligan, R.F. & Critchley, C.R. (2011). Emotional intelligence and psychological resilience to negative life events. *Personality and Individual Differences, 51* (3), 331-336. Doi: 10.1016/j.paid.2011.03.025

Ashkanasy, N. & Daus, C.S. (2002). Emotion in the workplace: The new challenge for managers. *Academy of Management Executive, 16* (1), 76-86. https://www.jstor.org/stable/4165815

Ashkanasy, N.M. & Dorris, A.D. (2017). Emotions in the workplace. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 4,* 67-90. Doi: 10.1146/annurev-orgpsych-032516113231

Ashkanasy, N.M. & Humphrey, R.H. (2011). Current emotion research in organizational behavior. *Emotion Review, 3,* 214-224. Doi: 10.1177/1754073910391684

Aslan, S. & Ozata, M. (2008). Investigating the relationships between emotional intelligence and burnout: The case of healthcare professionals. *Journal of Erciyes University Faculty of Economics and Administrative Sciences, 30,* 77-97.

Austin, E.J., Saklofske, D.H. & Mastoras, S.M. (2010). Emotional intelligence, coping and exam-related stress in Canadian undergraduate students. *Australian Journal of Psychology, 62* (1), 42-50. Doi: 10.1080/00049530903312899

Bar-On, R. (1985). *The development of an operational concept of psychological well-being*, Unpublished doctoral dissertation, Rhodes University.

Bar-On, R. (1997). *BarOn emotional quotient inventory: Technical manual*. Toronto: Multi-Health System Inc.

Bar-On, R. (1997). Emotional intelligence. International Journal of Sociology and Social Policy, 29, 164-175.

Bar-On, R. (2004). The Bar-On emotional quotient inventory (EQ-I): Rationale, description and summary of psychometric properties. In G. Geher (Ed.), *Measuring emotional intelligence: Common ground and controversy* (pp.115-145). Hauppauge, NY: Nova Science.

Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema, 18,* 13-25.

Bar-On, R. (2007). How important is it to educate people to be emotionally intelligent, and can it be done? In. R. Bar-On (Ed.), *Educating people to be emotionally intelligent* (pp.1-14). London: Praeger Publisher

Beck, J.S. (2011). *Cognitive therapy. Basics and beyond.* New York: Guilford.

Brackett, M.A., Rivers, S.E. & Salovey, P. (2011). Emotional intelligence: Implications for personal, social, academic and workplace success. *Social and Personality Psychology Compass, 5* (1), 88-103. Doi: 10.1111/j.1751-9004.2010.00334.x

Bradberry, T. & Su, L.D. (2006). Ability versus skill-based assessment of emotional intelligence. *Psicotema, 18,* 59-66.

Brown, F.W. & Moshavi, D. (2005). Transformational leadership and emotional intelligence: A potential pathway for an increased understanding of interpersonal influence. *Journal of Organizational Behavior, 26,* 867-871. Doi: 10.1002/job.334

Camplisson, C. & Cormican, K. (2023). Analysis of emotional intelligence in project managers: Scale development and validation. *Procedia Computer Science, 219*, 1777-1784. Doi: 10.1016/j.procs.2023.01.473

Carmeli, A. (2003). The relationship between EI and work attitudes, behavior and outcomes: An examination among senior managers. *Journal of Managerial Psychology*, *18* (8), 88-813. Doi: 10.1108/02683940310511881

Carmeli, A., Yitzhak-Halevy, M. & Weisberg, J. (2009). The relationship between emotional intelligence and psychological wellbeing. *Journal of Managerial Psychology*, *24 (*1), 66-78.

Caruso, D.R. & Salovey, P. (2004). *The emotionally intelligent manager.* San Francisco: Jossey-Bass.

Caruso, D.R., Mayer, J.D. & Salovey, P. (2002). Emotional intelligence and emotional leadership. In R.E. Riggio, S.E. Murphy, & F.J. Pirozzolo (Eds.), *Multiple intelligences and leadership* (pp.55-74). Mahwah, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.

Chauhan, S.P. & Chauhan, D. (2007). Emotional intelligence: Does it influence decision making and role efficacy?. *Indian Journal of Industrial Relations, 43* (2), 217-238. https://www.jstor.org/stable/27768129

Cheng, T., Huang, G., Lee, C. & Ren, X. (2012). Longitudinal effects of job insecurity on employee outcomes: The moderating role of emotional intelligence and the leader-member exchange. *Asia Pacific Journal of Management, 29* (3), 709-728. Doi: 10.1007/s10490-010-9227-3

Cherniss, C. (2000). Emotional intelligence: What it is and why it matters. *Annual Meeting for the Society for Industrial and Organisational Psychology,* April, New Orleans, LA.

Cheung, C.K., Cheung, H.Y. & Hue, M. (2015). Reciprocal influences between self-assessed emotional intelligence and self esteem. *International Journal of Adolescence and Youth, 20* (3), 295-305. Doi: 10.1080/02673843.2013.800567

Chopra, P.K. & Kanji, G.K. (2010). Emotional intelligence: A catalyst for inspirational leadership and management excellence. *Total Quality Management, 21* (10) 971-1004. Doi: 10.1080/14783363.2010.487704

Clarke, N. (2006). Emotional intelligence training: A case of caveat emptor. *Human Resource Development Review, 5* (4), 422-441. Doi: 10.1177/1534484306293844, 422-441

Clarke, N. (2006b). Developing emotional intelligence through workplace learning: Findings from a case study in healthcare. *Human Resource Development International,* 9 (4), 447-465. Doi: 10.1080/13678860601032585

Clarke, N. (2010). Emotional intelligence abilities and their relationships with team processes. *Team Performance Management, 16* (1/2), 6-32. Doi: 10.1108/13527591011028906

Cliffe, J. (2011). Emotional intelligence: A study of female secondary school headteachers. *Educational Management Administration & Leadership, 39* (2), 205-218. Doi: 10.1177/1741143210390057

Cliffe, J. (2016). Female headship and life history research: Using emotional turning points. *Creative Education, 7* (18), 2774-2790. Doi: 10.4236/ce.2016.718258

Cliffe, J. (2018). Emotional intelligence testing for headteachers: Globalization or lost in translation. *Journal of Professional Capital and Community, 3* (3), 223-240. Doi: 10.1108/JPCC-12-2017-0033

Coetzee, M. & Beukes, C.J. (2010). Employability, emotional intelligence and career preparation support satisfaction among adolescents in the school-to-work transition phase. *Journal of Psychology in Africa, 20* (3), 439-446. Doi: 10.1080/14330237.2010.10820396

Constantin, K., Penney, A.M., Pope, C.J., Miedema, V.C., Tett, R.P. & Mazmanian, D. (2021). Negative repetitive thoughts clarify the link between trait emotional intelligence and emotional distress. *Current Psychology, 40,* 5526-5535. Doi: 10.1007/s12144-019-00497-2

Cooper, R.K. (1997). Applying emotional intelligence in the workplace. *Training and Development, 51* (12), 31-38. http://www.astd.org/

Côté, S. & Miners, C.T.H. (2006). Emotional intelligence, cognitive intelligence and job performance. *Administrative Science Quarterly, 51* (1), 1-28. https://www.jstor.org/stable/20109857

Côté, S. (2014). Emotional intelligence in organizations. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 1,* 459-488. Doi: 10.1146/annurev-orgpsych-031413-091233

Davis, S.K. & Nichols, R. (2016). Does emotional intelligence have a dark side? A review of the literature. *Frontiers in Psychology, 7,* 1316. https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2016.01316/full

Downey, L.A., Mountstephen, J., Lloyd, J., Hansen, K. & Stough, C. (2008). Emotional intelligence and scholastic achievement in Australian adolescents. *Australian Journal of Psychology, 60* (1), 10-17.

Druskat, V.U. & Wolff, S.B. (2001, March). Building the emotional intelligence of groups. *Harvard Business Review.*

Duan, W.H., Asif, M., Mahmood, N.H.N., & Zakaria, W.N.W. (2023). Emotional intelligence and high-performance leadership of women leaders: The mediating role of organization culture. *Management Research Review, 46* (1), 100-115. Doi: 10.1108/MRR-06-2021-0419

Dulewicz, V. & Higgs, M. (2004). Can emotional intelligence be developed? *The International Journal of Human Resource Management, 15* (1), 95-111. Doi: 10.1080/0958519032000157366

Durnali, M., Orakci, Ş. & Khalili, T. (2023). Fostering creative thinking skills to burst the effect of emotional intelligence on entrepreneurial skills. *Thinking Skills and Creativity, 47,* 1-15. Doi: 10.1016/j.tsc.2022.101200

Elayan, M.B., Albalawi, A.S., Shalan, H.M., Al-Hoorie, A.H. & Shamout, M.D. (2023). Perceived manager's emotional intelligence and happiness at work: The mediating role of job satisfaction and affective organizational commitment. *Organizacija, 56* (1), 18-31. Doi: 10.2478/orga-2023-0002

Elfenbein, H.A. (2006). Learning in emotion judgements: Training and the cross-cultural understanding of facial expressions. *Journal of Nonverbal Behaviour, 31* (1), 21-36.

Fernández-Berrocal, P. & Extremera, N. (2006). Emotional intelligence: A theoretical and empirical review of its first 15 years of history. *Psicothema, 16,* 7-12.

Fineman, S. (1997). Emotion and management learning. *Management Learning, 28* (1), 13-25. Doi: 10.1177/1350507697281002

Ganesan, M., Murugaiah, S., Velusamy, K., Ramesh, B. K., Rathinavelu, S., Viswanathan, R. & Jageerkhan, M.N. (2022). Work life imbalance and emotional intelligence: A major role and segment among college teachers. *International Journal of Professional Business Review, 7* (6), 1-17. Doi: 10.26668/businessreview/2022.v7i6.832

Gardner, H. (1983). Frames of mind-The theory of multiple intelligences. London: Heinemann.

Gaspar, J.P., Methasani, R. & Schweitzer, M.E. (2022). Emotional intelligence and deception: A theoretical model and propositions. *Journal of Business Ethics, 177,* 567-584. Doi: 10.1007/s10551-021-04738-y

Gibbs, N. (1995). What's your EQ. *Time,* 60-68.

Goleman, D. (1995). Emotional intelligence: Why it can be matter more than IQ. New York: Bantam Books.

Goleman, D. (1996). Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ. London: Bloomsbury.

Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence.* New York: Bantam Books.

Goleman, D. (2001). Emotional intelligence issues in paradigm building. Cherniss, C. & Goleman, D. (Eds.), *The emotionally intelligence workplace*. San Francisco: Jossey Pass.

Goleman, D. (2006). Social intelligence: The new science of social relationships. New York, NY: Bantam Books.

Grieve, R. & Mahar, D. (2010). The emotional manipulation-psychopathy nexus: Relationships with emotional intelligence, alexithymia and ethical position. *Personality and Individual Differences, 48* (8), 945-950. Doi: 10.1016/j.paid.2010.02.028

Grieve, R. & Panebianco, L. (2013). Assessing the role of aggression, empathy, and self-serving cognitive distortions in trait emotional manipulation. Australian Journal of Psychology, 65 (2), 79-88. Doi: 10.1111/j.1742-9536.2012.00059.x

Guilford, J.P. (1967). Three faces of intellect. *American Psychologist, 14,* 469-479. Doi: 10.1037/h0046827

Hagel, J., Schwartz, J., & Bersin, J. (2017). Navigating the future of work: Can we point business, workers, and social institutions in the same direction? *Deloitte Review, 21,* 25-45.

Haghighi, M. & Abbasi, R. (2015). The relationship between emotional intelligence and breastfeeding success in lactating mothers. *International Journal of Pediatrics, 3* (2.1), 15-21. Doi: 10.22038/ijp.2015.4006

Hameli, K. & Ordun, G. (2022). The mediating role of self-efficacy in the relationship between emotional intelligence and organizational commitment. *European Journal of Management Studies, 27* (1), 75-97. Doi: 10.1108/EJMS-05-2021-0033

Han, H. & Johnson, S.D. (2012). Relationship between students' emotional intelligence, social bond, and interactions in online learning. *Journal of Educational Technology & Society, 15* (1), 78-89. https://www.jstor.org/stable/10.2307/jeductechsoci.15.1.78

Hassan, S.A. & Shabani, J. (2013). The mediating role of emotional intelligence between spiritual intelligence and mental health problems among Iranian Adolescents. *Psychological Studies, 58* (1), 73-79. Doi: 10.1007/s12646-012-0163-9

Hess, J.D. & Bacigalupo, A.C. (2010). The emotionally intelligent leader, the dynamics of knowledge-based organizations and the role of emotional intelligence in organizational development. *On The Horizon, 18* (3), 222-229. Doi: 10.1108/10748121011072672

Hogan, D.M.J., Parker, J.D.A., Wiener, J., Watters, C., Wood, L.M. & Oke, A. (2010). Academic success in adolescence: Relationships among verbal IQ, social support and emotional intelligence. *Australian Journal of Psychology, 62* (1), 30-41. Doi: 10.1080/00049530903312881

Hoxha, V. & Zeqiraj, E. (2022). The role of emotional intelligence on the performance of real estate agents in Prishtina, Kosova. *Property Management, 40* (5), 739-757. Doi: 10.1108/PM-08-2021-0057

Höpfl, H. & Linstead, S. (1997). Learning to feel and feeling to learn: Emotion and Learning in organisations. *Management Learning, 28* (1), 5-12.

Huy, Q.N. (1999). Emotional capability, emotional intelligence, and radical change. *The Academy of Management Review, 24* (2), 325-345.

Irshad, S. (2015). Impact of emotional intelligence on psychological well-being among 1'st year medical students of public and private colleges. *International Journal of Innovation and Scientific Research, 15* (1), 50-63. http://www.ijisr.issr-journals.org/

Ishak, N.M., Iskandar, I.P. & Ramli, R. (2010). Emotional intelligence of Malaysian teachers: A comparative study on teachers in daily and residential schools. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 9,* 604-612. Doi: 10.1016/j.sbspro.2010.12.205

Jaeger, A.J. (2003). Job competencies and the curriculum: An inquiry into emotional intelligence in graduate Professional education. *Research in Higher Education, 44* (6), 615-639.

Jahangard, L., Haghighi, M., Bajoghli, H., Ahmadpanah, M., Ghaleiha, A., Zarrabian, M.K. & Brand, S. (2012). Training emotional intelligence improves both emotional intelligence and depressive symptoms in inpatients with borderline personality disorder and depression. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice, 16,* 197-204. Doi: 10.3109/13651501.2012.687454

Jain, A.K. & Obhi, S.S. (2022). Social power and citizenship behaviors in India: The moderating role of emotional intelligence. *Organization Development Journal, 40* (4), 71-86.

Jain, A.K. & Sinha, A.K. (2005). General health in organizations: Relevance of emotional intelligence, trust and organizational support. *International Journal of Stress Management, 12* (3), 257-273. Doi: 10.1037/1072-5245.12.3.257

Jan, S.U. & Anwar, M.A. (2019). Emotional intelligence, library use and academic achievement of university students. *Journal of the Australian Library and Information Association, 68* (1), 38-55. Doi: 10.1080/24750158.2019.1572482

Jeon, A. (2016). The effect of pre-flight attendants' emotional intelligence, emotional labor, and emotional exhaustion on commitment to customer service. *Serv Bus, 10,* 345-367. Doi: 10.1007/s11628-015-0273-2

Jordan, P.J. & Troth, A.C. (2004). Managing emotions during team problem solving: Emotional intelligence and conflict resolution. *Human Performance, 17* (2), 195-218. Doi: 10.1207/s15327043hup1702_4

Kearney, T., Walsh, G., Barnett, W., Gong, T., Schwabe, M. & Ifie, K. (2017). Emotional intelligence in front-line/back-office employee relationships. *Journal of Services Marketing, 31* (2), 185-199. Doi: 10.1108/JSM-09-2016-0339

Kırıcı Tekeli, E. & Özkoç, A.G. (2022). The mediating role of emotional intelligence on the impact of perfectionism on problem-solving skills: An application for tourist guides. Journal of Hospitality and Tourism Insights, 5 (3), 588-611. Doi: 10.1108/JHTI-11-2020-0216

Kidwell, B., Hardesty, D.M., Murtha, B.R. & Sheng, S. (2011). Emotional intelligence in marketing exchanges. *Journal of Marketing, 75* (1), 78-95. https://www.jstor.org/stable/25764296

Kobe, L.M., Reiter-Palmon, R. & Rickers, J.D. (2001): self-reported leadership experiences in relation to inventoried social and emotional intelligence. *Current Psychology: Developmental. Learning. Personality. Social, 20* (2), 154-163.

Köksal, O., Güler, M., Çetin, F. & Şahin, F. (2023). Proactive personality and job performance during cross-cultural service encounters: A moderated mediation model. *Baltic Journal of Management, 18 (2),* 157-172. Doi: 10.1108/BJM-09-2022-0326

Kundi, Y.M. & Badar, K. (2021). Interpersonal conflict and counterproductive work behavior: The moderating roles of emotional intelligence and gender. *International Journal of Conflict Management, 32* (3), 514-534. Doi: 10.1108/IJCMA-10-2020-0179

Kwan, C.K. & Kwok, S.Y. (2021). The impact of childhood emotional abuse on adolescents' subjective happiness: The mediating role of emotional intelligence. *Applied Research in Quality of Life, 16,* 2387-2401. Doi: 10.1007/s11482-021-09916-8

Laborde, S., Guillén, F. & Vaughan, R. (2022). Convergent validity analysis between the profile of emotional competences full-form and the trait emotional intelligence questionnaire full-form. *International Journal of Mental Health and Addiction, 20,* 2542-2558. Doi: 10.1007/s11469-021-00531-0

Lam, L.T. & Kirby, S.L. (2002). Is emotional intelligence and advantage? An exploration of the impact of emotional and general intelligence on individual performance. *The Journal of Social Psychology, 142* (1), 133-143. Doi: 10.1080/00224540209603891

Lamba, S.V., Jagadeesh, M. & Deshpande, A. (2023). Emotional intelligence as the core of intelligence: A perspective based on the Bhagavad Gita. *Pastoral Psychology, 72,* 65-83. Doi: 10.1007/s11089-022-01032-0

Lee, G., Park, S. & Whang, M. (2023). The evaluation of emotional intelligence by the analysis of heart rate variability. *Sensors, 23,* 1-16. Doi: 10.3390/s23052839

Lim, S.A., You, S. & Ha, D. (2015). Parental emotional support and adolescent happiness: Mediating roles of self-esteem and emotional intelligence. *Applied Research Quality Life, 10,* 631-646. Doi: 10.1007/s11482-014-9344-0

Liu, L., Xu, P., Zhou, K., Xue, J. & Wu, H. (2018). Mediating role of emotional labor in the association between emotional intelligence and fatigue among Chinese doctors: A cross-sectional study. *BMC Public Health, 18,* 1-8. Doi: 10.1186/s12889-018-5817-7

Longobardi, C., Badenes-Ribera, L. & Fabris, M.A. (2020). Emotional intelligence in child molesters. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice, 20* (4), 377-394. Doi: 10.1080/24732850.2020.1742016

Loureiro, P., Nunes, P. & Araújo, A. (2022). Emotional intelligence and performance in social economy organisations: The Portuguese Experience. *Proceedings of the 18th European Conference on Management Leadership and Governance (ECMLG 2022),* 10-11 November 2022, Portugal, (pp.561-569).

Louwen, C., Reidlinger, D. & Milne, N. (2023). Profiling health professionals' personality traits, behaviour styles and emotional intelligence: A systematic review. *BMC Medical Education, 23* (120), 1-56. Doi: 10.1186/s12909-023-04003-y

Mandell, B. & Pherwani, S. (2003). Relationship between emotional intelligence and transformational leadership style: A gender comparison. *Journal of Business and Psychology, 17* (3), 387-404. https://link.springer.com/article/10.1023/a:1022816409059

Martin, D., O'Neill, M., Hubbard, S. & Palmer, A. (2008). The role of emotion in explaining consumer satisfaction and future behavioral intention. *Journal of Services Marketing, 22* (3), 224-236. Doi: 10.1108/08876040810871183

Martinez, M.N. (1997). The smarts that count. *HR Magazine, 42* (11), 72-78.

Matthews, G., Roberts, D.R. & Zeidner, M. (2004). Seven mtyhs about emotional intelligence. *Psychological Inquiry, 15* (3), 179-196. Doi: 10.1207/s15327965pli1503_01

Mayer, J. & Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence, 17,* 433-442. Doi: 10.1016/0160-2896(93)90010-3

Mayer, J.D. & Caruso, D.R. (1999). Ability model of emotional intelligence. *Emotional Intelligence: Optimizing Human Performance in the Workplace Conference,* September, Chicago, IL.

Mayer, J.D. & Geher, G. (1996). Emotional intelligence and the identification of emotion. *Intelligence, 22* (3), 89-113. Doi: 10.1016/S0160-2896(96)90011-2

Mayer, J.D., Perkins, D.M., Caruso, D.R. & Salovey, P. (2001). Emotional intelligence and giftedness. *Roeper Review, 23* (3), 131-137. https://www.positivedisintegration.com/Mayer2001.pdf

Mayer, J.D., Salovey, P. & Caruso, D.R. (2008). Emotional intelligence: New ability or eclectic traits? *American Psychologist, 63* (6), 503-517. Doi: 10.1037/0003-066X.63.6.503

Mayer, J.D., Salovey, P., & Caruso, D.R. (2004). ''Target Articles'': Emotional intelligence: Theory, findings and implications. *Psychological Inquiry, 15* (3), 197-215. Doi: 10.1207/s15327965pli1503_02

McCoy, B.H. (1997). Emotional intelligence provides key to life success. *Real Estate Issues, 56* (1), 103-104.

Melita Prati, L., Douglas, C., Ferris, G.R., Ammeter, A.P. & Buckley, M.R. (2003). Emotional intelligence, leadership effectiveness, and team outcomes. *The International Journal of Organizational Analysis, 11* (1), 21-40. Doi: 10.1108/eb028961

Mérida-López, S., Carvalho, V.S., Chambel, M.J. & Extremera, N. (2023). Emotional intelligence and teachers' work engagement: The mediating and moderating role of perceived stress. *The Journal of Psychology, 157* (3), 212-226. Doi: 10.1080/00223980.2023.2169231

Merlevede, P.E., Bridoux, D. & Vandamme, R. (2001). *7 steps to emotional intelligence*. Bancyfelin: Crown House.

Michinov, E. & Michinov, N. (2022). When emotional intelligence predicts team performance: Further validation of the short version of the workgroup emotional intelligence profile. *Current Psychology, 41,* 1323-1336. Doi: 10.1007/s12144-020-00659-7

Mysirlaki, S. & Paraskeva, F. (2020). Emotional intelligence and transformational leadership in virtual teams: Lessons from MMOGs. *Leadership & Organization Development Journal, 41* (4), 551-566. Doi: 10.1108/LODJ-01-2019-0035

Nasir, S.Z., Bamber, D. & Mahmood, N. (2023). A perceptual study of relationship between emotional intelligence and job performance among higher education sector employees in Saudi Arabia. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance, 10* (1), 60-76. Doi: 10.1108/JOEPP-11-2021-0323

Nwokah, N.G. & Ahiauzu, A.I. (2009). Emotional intelligence and marketing effectiveness. *Marketing Intelligence & Planning, 27* (7), 864-881. Doi: 10.1108/02634500911000199

O'Boyle JR., E.H., Humphrey, R.H., Pollack, J.M., Hawver, T.H. & Story, P.A. (2011). The relation between emotional intelligence and job performance: A meta-analysis. *Journal of Organizational Behavior, 32,* 788-818. Doi: 10.1002/job.714

Odacı, H., Değerli, F.İ. & Bolat, N. (2017). Emotional intelligence levels and counselling skills of prospective psychological counsellors. *British Journal of Guidance & Counselling, 45* (5), 622-631. Doi: 10.1080/03069885.2017.1379596

Parmentier, M., Pirsoul, T. & Nils, F. (2019). Examining the impact of emotional intelligence on career adaptability: A two-wave cross-lagged study. *Personality and Individual Differences, 151,* 1-6. Doi: 10.1016/j.paid.2019.05.052

Payne, W.L. (1985). A study of emotion: Developing emotional intelligence, self-integration, relating to fear, pain and desire (theory, structure of reality, problem solving, contraction/expansion, tuning in/comingout/letting go). (Unpublished doctoral dissertation). The Union for Experimenting Colleges and Universities, Cincinnati, OH.

Pearson, A. & Weinberg, A. (2017). The impact of counsellor training on emotional intelligence. *British Journal of Guidance & Counselling, 45* (5), 610-621. Doi: 10.1080/03069885.2016.1226496

Perry, C. & Ball, I. (2007). Dealing constructively with negatively evaluated emotional situations: The key to understanding the different reactions of teachers with high and low levels of emotional intelligence. *Social Psychology of Education, 10,* 443-454. Doi: 10.1007/s11218-007-9025-z

Petrides, K. V., Pita, R. & Kokkinaki, F. (2007). The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *British Journal of Psychology, 98,* 273-289. Doi: 10.1348/000712606X120618

Petrides, K.V. & Furnham, A. (2000). On the dimensional structure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences, 29,* 313-320. Doi: 10.1016/S0191-8869(99)00195-6

Petrides, K.V. & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to estblished trait taxonomies. *European Journal of Personality, 15,* 425-448. Doi: 10.1002/per.416

Pirsoul, T., Parmentier, M. & Nils, F. (2023). One step beyond emotional intelligence measurement in the career development of adult learners: A bifactor exploratory structural equation modeling framework. *Current Psychology, 42,* 5834-5850. Doi: 10.1007/s12144-021-01772-x

Pirvu, C. (2020). Emotional intelligence- A catalyst for sustainability in modern business. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management, 15* (4), 60-69.

Pong, H.K. & Leung, C.H. (2023). Cross-sectional study of the relationship between trait emotional intelligence and career adaptability of Chinese youths. *BMC Public Health, 23* (514), 1-16. Doi: 10.1186/s12889-023-15372-w

Psilopanagioti, A., Anagnostopoulos, F., Mourtou, E. & Niakas, D. (2012). Emotional intelligence, emotional labor, and job satisfaction among physicians in Greece. *BMC Health Services Research, 12* (463), 1-12.

Rafiee, M., Kazemi, H. & Alimiri, M. (2013). Investigating the effect of job stress and emotional intelligence on job performance. *Management Science Letters, 3* (9), 2417-2424. Doi: 10.5267/j.msl.2013.08.025

Raheja, S. (2022). Emotional intelligence of investors: Role of investment decisions and risk tolerance. *Prajnan, 3*, 281-298.

Rahim, M.A. & Psenicka, C. (2005). Relationship between emotional intelligence and effectiveness of leader role: A dyadic study in four countries. *The International Journal of Organizational Analysis, 13* (4), 327-342.

Riggio, R., & Reichard, R. (2008). The emotional and social intelligences of effective leadership. *Journal of Managerial Psychology, 23* (2), 169-185. Doi: 10.1108/02683940810850808

Rodrigues, N. & Rebelo, T. (2022). The bandwidth dilemma applied to trait emotional intelligence: Comparing the contribution of emotional intelligence factor with its facets for predicting global job satisfaction. *Current Psychology, 41*, 2218-2226.

Rodríguez-Leal, L., Gonz´alez-Hervías, R., Silva, L.I.M., Rodríguez-Gallego, I., Salda˜na, M.R. & Montesinos, J.V.B. (2023). Stressors inherent to clinical practices and their relationship with emotional intelligence in nursing students: A cross sectional study. *Nurse Education Today, 124*, 1-7. Doi: 10.1016/j.nedt.2023.105753

Russell, J.A. & Barchard, J.A. (2002). Toward a shared language for emotion and emotional intelligence. Feldman Barrett, L. & Salovey, P. (Eds), In *The wisdom in feeling: Psychological processes in emotional intelligence* (pp.363-382). New York, London: Guilford Press.

Rutelione, A., Seinauskiene, B., Nikou, S., Lekaviciene, R. & Antiniene, D. (2022). Emotional intelligence and materialism: The mediating effect of subjective well-being. *Journal of Consumer Marketing, 39* (6), 579-594. Doi: 10.1108/JCM-01-2021-4386

Sackett, P.R., Lievens, F., Van Iddekinge, C.H. & Kuncel, N.R. (2017). Individual differences and their measurement: A review of 100 years of research. *Journal of Applied Psychology, 102* (3), 254-273. Doi: 10.1037/apl0000151

Saklofske, D.H., Austin, E.J., Galloway, J. & Davidson, K. (2007). Individual difference correlates of health-related behaviours: Preliminary evidence for links between emotional intelligence and coping. *Personality and Individual Differences, 42*, 491-502. Doi: 10.1016/j.paid.2006.08.006

Salehi, M. & Mohammadi, N. (2017). The relationship between emotional intelligence, thinking style, and the quality of investor's decisions using the log-linear method. *Qualitative Research in Financial Markets, 9* (4), 325-336. Doi: 10.1108/QRFM-04-2017-0025

Salovey, P. & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality, 9* (3), 185-211. Doi: 10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG

Sánchez-Álvarez, N. Extremera, N. & Fernández-Berrocal, P. (2016). The relation between emotional intelligence and subjective wellbeing: A meta-analytic investigation. *The Journal of Positive Psychology, 11* (3), 276-285. Doi:10.1080/17439760.2015.1058968

Sanchez-Gomez, M., Breso, E. & Gabriele, G. (2021). Could emotional intelligence ability predict salary? A cross-sectional study in a multioccupational sample. *International Journal of Environmental Research and Public Health. 18* (3), 1322. Doi: 10.3390/ijerph18031322

Sánchez-Ruiz, M.J., Pérez-González, J.C. & Petrides, K.V. (2010). Trait emotional intelligence profiles of students from different university faculties. *Australian Journal of Psychology, 62* (1), 51-57. Doi: 10.1080/00049530903312907

Sayeed, O.B. & Shanker, M. (2009). Emotionally intelligent managers & transformational leadership styles. *Indian Journal of Industrial Relations, 44* (4), 593-610. https://www.jstor.org/stable/27768233

Schutte, N.S. (2014). Social environment contexts of trait emotional intelligence. *Journal of Human Behavior in the Social Environment, 24* (7), 741-750. Doi: 10.1080/10911359.2013.866065

Schutte, N.S., Malouff, J.M., Bobik, C., Coston, T.D., Greeson, C., Jedlicka, C., Rhodes, E. & Wendorf, G. (2001). Emotional intelligence and interpersonal relations. *The Journal of Social Psychology, 141* (4), 523-536. Doi: 10.1080/00224540109600569

Schutte, N.S., Malouff, J.M., Hall, L.E., Haggerty, D.J., Cooper, J.T., Golden, C.J. & Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences, 25* (2), 167-177. Doi: 10.1016/S0191-8869(98)00001-4

Schutte, N.S., Thorsteinsson, E.B., Hine, D.W., Foster, R., Cauchi, A. & Binns, C. (2010). Experiential and rational processing styles, emotional intelligence and wellbeing. *Australian Journal of Psychology, 62* (1), 14-19. Doi: 10.1080/00049530903312865

Setiawan, L. (2021). The effect of emotional intelligence, organizational commitment on the team performance of hospital officers in South Sulawesi and central Sulawesi province, Indonesia. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing, 15* (1), 64-82. Doi: 10.1108/IJPHM-04-2019-0028

Shipper, F., Joel, K., Rotondo, D.M., & Hoffman, R.C. (2003). A cross-cultural exploratory study of the linkage between emotional intelligence and managerial effectiveness. *International Journal of Organizational Analysis, 11* (3), 171-191. Doi: 10.1108/eb028970

Singh, K. (2008). Emotional intelligence & work place effectiveness. *Indian Journal of Industrial Relations, 44* (2), 292-302.

Slaski, M. & Cartwright, S. (2002). Health, performance and emotional intelligence: An exploratory study of retail managers. *Stress and Health, 18,* 63-68. Doi:10.1002/smi.926

Sosik, J.J. & Mergerian, L.E. (1999). Understanding leader emotional intelligence and performance: The self-other agreement on transformational leadership perceptions. *Group and Organizational Management, 24* (3), 367-390. Doi: 10.1177/1059601199243006

Srivastava, N. & Nair, S.K. (2010). Emotional intelligence & managerial effectiveness: Role of rational emotive behaviour. *Indian Journal of Industrial Relations, 46* (2), 313-327. https://www.jstor.org/stable/41149449

Sweis, R.J., Aldaod, S., Alsayyed, N.M. & Sukkari, L.S. (2022). Self vs. other raters' assessment of emotional intelligence in private and public hospitals: A comparative study. *Administrative Sciences, 12,* 1-19. Doi: 10.3390/admsci12040194

Şahin, A. & Soğukpınar, N. (2023). The relationship between postpartum depression risk and emotional intelligence and evaluation of affecting factors. *Technium Social Sciences Journal, 41,* 222-238. Doi: 10.47577/tssj.v41i1.8590

Taylor, G.J. & Bagby, R.M. (2000). An overview of the alexithymia construct. Bar-On, R. & Parker, J.D.A. (Eds.), In *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment and application at home, school, and in the workplace* (pp.40-67). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Thorndike, E.L. (1920). Intelligence and its uses. *Harper's Magazine, 140,* 227-235. https://psycnet.apa.org/record/1920-10067-001

Troth, A., Lawrence, S., Jordan, P. & Ashkanasy, N. (2017). Interpersonal emotion regulation in the workplace: A conceptual and operational review and future research agenda. *International Journal of Management Reviews,* 20 (2), 1-21. Doi: 10.1111/ijmr.12144

Troth, A.C., Jordan, P.J., Lawrence, S.A. & Tse, H.H.M. (2012). A multilevel model of emotional skills, communication performance, and task performance in teams. *Journal of Organizational Behavior, 33* (5), 700-722. Doi: 10.1002/job.785

Tuan, L.T. & Ngoc, L.T.B. (2014). CSR-based model of clinical governance. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing, 8* (1), 62-97. Doi: 10.1108/IJPHM-05-2013-0026

Vakola, M., Tsaousis, I. & Nikolaou, I. (2004). The role of emotional intelligence and personality variables on attitudes toward organisational change. *Journal of Managerial Psychology, 19* (2), 88-110. Doi: 10.1108/02683940410526082

Verbeke, W. (1997). Individual differences in emotional contagion of salespersons: Its effect on performance and burnout. *Psychology and Marketing, 14* (6), 617-636. Doi: 10.1002/(SICI)1520-6793(199709)14:63.3.CO;2-U

Walton, G.E. & Hibbard, D.R. (2019). Exploring adults' emotional intelligence and knowledge of young children's social-emotional competence: A pilot study. *Early Childhood Education Journal, 47,* 199-206. Doi: 10.1007/s10643-017-0887-1

Wang, Y. & Kong, F. (2014). The role of emotional intelligence in the impact of mindfulness on life satisfaction and mental distress. *Social Indicators Research, 116* (3), 843-852.

Webb, K.S. (2009). Why emotional intelligence should matter to management: A survey of the literature. *SAM Advanced Management Journal, 74* (2), 32-41.

Wen, J., Huang, S. & Hou, P. (2019). Emotional intelligence, emotional labor, perceived organizational support, and job satisfaction: A moderated mediation model. *International Journal of Hospitality Management, 18,* 120-130. Doi: 10.1016/j.ijhm.2019.01.009

Wisker, L.Z. & Poulis, A. (2014). Emotional intelligence-sales performance relationship: A mediating role of adaptive selling behavior. *International Journal of Management and Economics, 43* (2), 32-52. Doi: 10.1515/ijme-2015-0002

Yeke, S. (2023). Digital intelligence as a partner of emotional intelligence in business administration. *Asia Pacific Management Review, 30* (40), 1-11. Doi: 10.1016/j.apmrv.2023.01.001

Yudes, C., Rey, L. & Extremera, N. (2022). The moderating effect of emotional intelligence on problematic internet use and cyberbullying perpetration among adolescents: Gender Differences. *Mental & Physical Health Psychological Reports, 125* (6), 2902-2921. Doi: 10.1177/00332941211031792

Zaid, A., Islam, A., Ibrahim, A. & Estelle, C. (2016). Correlating emotional intelligence and job performance among Jordanian hospitals registered nurses. *Nursing Forum, 52* (1), 12-20. Doi: 10.1111/nuf.12160.

Zeidner, M., Roberts, R.D. & Matthews, G. (2008). The science of emotional intelligence: Current consensus and controversies. *European Psychologist, 13* (1), 64-78. Doi: 10.1027/1016-9040.13.1.64

Zysberg, L. (2012). Loneliness and emotional intelligence. *The Journal of Psychology, 146* (1/2), 37-46. Doi: 10.1080/00223980.2011.574746

Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretiminde Oyun, Proje Ve Kültür Tabanlı Uygulamalar

Oğuzhan SEVİM[1]
Ali UZUN[2]
Seher SEVİM[3]

Giriş

Eğitimin küreselleşmesi ve modernleşmesi, modern toplumun pek çok alanını derinden etkilemiştir. Böylesine bir etkinin altında uluslararası temaslar artmakta, bu ise yabancı dil öğretimini önemli bir hâle getirmektedir. Yabancı dil öğretimi ise sadece bir dil öğretimi süreci olarak ele alınmamakta, o dilin temsil ettiği kültürel ve düşünsel zemini de bu sürecin kapsamına almaktadır. Yani insanların bir yabancı dil edinmeleri aynı zamanda edinmek istedikleri dilin kültürel ve düşünsel arka planını da öğrenmelerini ve içselleştirmelerini gerektirmektedir.

Teknolojinin gelişmesine paralel olarak dil öğretimi yaklaşımları, yöntemleri ve teknikleri de sürekli olarak güncellenmekte ve yeniden değerlendirilmektedir. Özellikle iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin yarattığı fırsatlar dil becerilerini yeni kullanımlara açmakta, bu durum ise yabancı dil öğretimi konusunda yeni fikirlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ayrıca küreselleşmenin siyasi, sosyal ve ekonomik etkileri iş gücü piyasasının bundan kaynaklanan yeni taleplerinin ortaya çıkmasına yol açmakta; kültürler arası iletişimin zorlukları ve kültürün çeşitlenmesi gibi olgular ise özellikle yabancı dil öğretiminde yeni bakış açılarının geliştirilmesini önemli bir ihtiyaç olma noktasına taşımaktadır. Yabancı dillerin çağdaş toplumların gelişmesinde önemli bir role sahip olması göz önünde bulundurulduğunda, bu ihtiyacın karşılanmasının ne kadar hayati bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Son yıllarda gözlemlenen sosyal, ekonomik ve politik değişim, yabancı dil eğitimi ve pedagojisinde çeşitli zorluklara yol açtığı gibi bu konuda yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasını sağlamıştır. İlk olarak yaşam süresinin artması ve doğum oranlarının düşmesi gibi demografik değişiklikler, 65 yaş ve üstü nüfus yüzdesinin artmasına neden olmuştur. Bu arada yaşam boyu öğrenme fikri popülerlik kazanmakta ve tüm bu etkenler, ileri yaşlarda yabancı dil eğitimi de dâhil olmak üzere eğitime olan ilginin artmasına neden olmaktadır. Özellikle son zamanlarda beyin araştırmalarında kaydedilen ilerlemeler yabancı dil eğitiminin insanların gündemine iyiden iyiye girmesini kolaylaştırmaktadır. İnsanların öğrenen beyinde neler olduğuna dair bilgisi hiç bu kadar çok olmamıştı. Beyin ile ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, bugün yabancı dil öğretimi ve öğrenimi de dâhil olmak üzere eğitim adına sonuçlar çıkarmak için kullanılmaktadır. Tüm bu değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda, yabancı dil eğitiminin, mevcut yabancı dil öğretimi ve öğrenimi teorilerinin bakış açısında bir değişikliğe yol açabilecek çok sayıda yeni zorlukla karşı karşıya kaldığı sonucuna ulaşılabilir (Kalita, 20).

[1] Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, oguzhan
[2] Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi TÖMER
[3] Uzm., Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçerken pek çok alanda olduğu gibi yabancı dil eğitiminde de önemli değişikliklerin yaşanması, doğal bir gelişme olarak araştırmacıların gündemine girmektedir.

İçinde bulunduğumuz yüzyıl; eğitim, sağlık, ekonomi, iletişim gibi farklı alanlarda köklü değişikliklerin yaşanmasına zemin hazırladığı gibi yabancı dil öğretimi alanında da önemli gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuştur. Artık günümüz yabancı dil öğretimi sınıfları, geride bıraktığımız 20. yüzyıl dil öğretimi sınıflarından çok farklı bir yapı arz etmektedir. 21. yüzyılda dil öğretimi, hazırlanan öğretim programlarından uygulama sürecinde işe koşulan materyallere kadar büyük değişikler yaşamıştır. Bu değişiklikler doğal olarak kendisini dil öğretim sürecinde benimsenen eğilimlerde de göstermiş ve göstermeye de devam etmektedir. Bu çalışmanın amacı yabancılara Türkçe öğretimi konusuyla ilgilenen araştırmacıları Türkçenin ikinci dil olarak öğretimindeki çağdaş eğilimlerden oyun, proje ve kültür tabanlı uygulamalar hakkında tartışmaya teşvik etmek, düşündürmek ve konu hakkında yansıtıcı tepkiler oluşturmalarını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ilk olarak Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde oyunlardan nasıl yararlanılabileceği hakkında bilgi verilmeye çalışılmış, ikinci olarak hem bireysel hem de takım çalışmalarına uygun olan proje tabanlı çalışmalarda kalitenin sağlanması konusunda neler yapılması gerektiği tartışılmış ve son olarak ise yabancı dil öğretiminde kültür tabanlı çalışmaların önemi üzerinde durularak hedef dil ve hedef kültür kavramları bir arada değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Oyun Tabanlı Uygulamalar

İkinci dil öğretiminde öğrenci motivasyonunu ve ilgisini artırmanın etkili yollarından biri de oyunlardan yararlanmaktır. Oyun denildiğinde akla ilk gelen özellikler kurallar, rekabet ve eğlencedir. Bu nedenle öğretmenlerin oyunu bu özellikleri ile tanımalarında büyük fayda vardır. Öğretmenlerin ayrıca oyunların öğrencilerin dikkatini çekmedeki, öğrencilerin stresini azaltmadaki ve öğrencilere gerçek iletişim şansı verme konusundaki avantajlarını da göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Son olarak öğretmenler oyunları ikinci dil öğretiminde kullanırken ne zaman ve nasıl kullanacaklarını iyi değerlendirmeleri gerekmektedir. Oyunların etkin olarak kullanımında uygun bir zaman seçmek ve bunları müfredatla bütünleştirebilmek çok önemlidir. Çünkü müfredatın sınırlamaları nedeniyle oyunlar çoğu zaman olması gerektiği kadar kullanılamamaktadır. Bu nedenle öğrencilerin hedef dildeki yeterliliklerini geliştirmek için müfredata uygun oyunların seçilmesi ya da hazırlanması öğretmenler için zorlayıcı olabilir (Baqoyevna, 2019: 35; Bredemeier ve Greenblat, 1981).

İlgili alan yazınına bakıldığında oyunların ikinci dil öğretiminde pek çok faydasının olduğuna dair araştırma sonuçlarına rastlanmaktadır. Bahsi geçen bu yararlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir (Bredemeier ve Greenblat, 1981; Chen, 2005; Cruickshank ve Telfer, 1980):

1. Oyunlar anlamlı bir iletişim bağlamı sunar. Öğrencilerin oyunu nasıl oynayacakları, oynarken hangi kurallara göre davranacakları, oyunu kazanmak için neler yapmaları gerektiği ile ilgili oyun öncesi, esnası ve sonrasına ilişkin tüm süreçler aslında öğrencilerin iletişim sürecine aktif olarak katılımını zorunlu kılmaktadır. Yani öğrencilerin oyun ile ilgili işlemleri oyun hakkında anlamlı iletişim kurmaları anlamına gelmektedir.

2. Bu anlamlı iletişim, öğrencilerin alıcı dil becerileri için bir temel oluşturur. Öğrenciler oyun oynarken birbirlerine anlaşılabilir çıktılar üreterek ortak amaç olan anlaşma zemininde buluşmaya çalışırlar.

3. Oyunlar, öğrencilerin öğrenme sürecine ilgiyle katılmalarını sağlar. Bir dili öğrenmek uzun vadeli bir çaba gerektirir ve ikinci dil öğrenme deneyimlerinden bilindiği üzere ilgiyi sürdürmek, çabayı sürdürmek anlamına gelmektedir. Bu durum ise en kararlı öğrenci için bile zordur. Bir öğrenme görevini oyun biçiminde şekillendirmek, öğrenciler için olağanın dışında, ilgi çekici bir etkinlik olarak görülmesini sağlar.

4. Oyunların dikkat çekici özelliklerinden biri de tüm dil becerilerinde kullanılabilir olmalarıdır. Oyunlar, dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerine dönük şekilde hazırlanabilir. Bu süreçteki en dikkat çekici yön ise aynı oyunda sıklıkla bir beceri kombinasyonunun yer aldığının görülmesidir. Bu nedenle oyunlar aynı anda farklı öğrenci özelliklerine hitap edebilmek için harika bir araçtır.

5. Oyunlar öğrenme sürecinde eğlenceli bir deneyim sunar. Öğrenciler oyun oynarken heyecanlanırlar. Bu ise öğrencilerde farklı duyguların aynı anda açığa çıkmasını sağlar. Böylece ikinci dil öğrenme süreci duygularla desteklenerek daha kalıcı öğrenmelerin gerçekleşmesi mümkün olur.

6. Oyunlar tüm öğrencilerin iletişim sürecine aktif katılımını teşvik eder. Özellikle grupça oynanan oyunlar; hedef dilde iletişim kurma kaygısını azaltmakta, sınıfta bir köşede sessizce dersi takip etmeyi tercih eden öğrencileri bile derse katılmaya teşvik etmektedir.

7. Oyunlar öğrenen merkezli etkinliklerdir. Bu süreçte öğretmenler sadece oyun sürecini hazırlayıcı olarak rol alırken dil öğrenicileri sorumluluk alarak öğrenme sürecine aktif olarak katılırlar.

8. Oyunların diğer bir özelliği ise öğrenme sürecini sınıf dışına da taşıyabilmeleridir. Farklı oyun formatları öğrenmenin sınıf dışındaki ortamlarda da devam etmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle oyunlar öğretmenlere öğrencilerin hedef dili ders saatleri dışında da kullanmaları için bir araç sunar.

9. Oyunlar, grupla oynandıkları zaman iş birlikli öğrenmeyi de teşvik eder. Çoğu oyun formatı küçük gruplarla verimli ve eğlenceli bir öğrenme deneyimi sunar. Böylece öğrencilerin başkalarıyla çalışma becerilerini geliştirmeleri için bir ortam yaratır. Ayrıca iş birliğine ihtiyaç duyulması, takım ruhunun oluşmasının teşvik edilmesi, sınıf dinamiklerinde olumlu bir zincirleme etkisine sahip olması, rekabet içermesi, risk yönetimi için imkân sunması ve öğrencilerin tamamını iletişim kurmaya teşvik etmesi grup oyunlarının diğer faydalarındandır.

10. Oyunlar, öğrencilerin farklı zekâ alanlarına hitap eder. Diğer bir deyişle oyunlar çoklu zekâ kuramına uygundur. Örneğin görsel girdi içeren oyun görevleri, görsel/uzaysal zekâ, tartışma gerektiren oyunlar ise kişiler arası zekâyla etkileşime girer. Bu durum ise oyun etkinliklerinin çeşitli zekâ türleri ile gerçekten ilişkili olduğunu gösterir.

Oyun denildiğinde akla ilk olarak klasik oyunlar gelmektedir. Fakat günümüzde dijital oyunlar da artık dil öğrenme sınıflarında giderek önem kazanmaktadır. Dijital oyun endüstrisi dünya genelinde insanların dikkatini çekmektedir ve sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde video oyun endüstrisinin 2010'dan 2019'a kadar on yıllık bir zaman diliminde %30 artarak 19,6 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmiştir. Video oyunlarıyla ilgili yakın tarihli bir ankette ise Amerikalı katılımcıların %49'unun video oyunlarını oynadıkları ve %10'unun "oyuncu" kişiliğini benimsediğini dile getirdiği görülmüştür (Sykes, 2018: 219). Tüm bu veriler dijital oyunların da ikinci dil öğretimi sürecinde etkili öğretim materyalleri olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Al- Eqabi ve Alnoori (2021) tarafından dijital oyunların çocukların kelime öğrenimi üzerindeki etkilerini alan yazını taramasına dayalı olarak araştırdıkları çalışmada dijital oyunların öğrencilerin;

- iletişim becerilerini geliştirmede,
- konuşma becerilerini ve kelime hazinelerini geliştirmede,
- kendilerini güvende hissetmelerini, kaygı ve korkularından kurtulmalarını sağlamada,
- başka insanlarla veya dünyanın farklı ülkelerinden gelen öğrencilerle kültür alışverişinde bulunmalarını sağlamada,
- dinleme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmada,
- sınıfta özellikle öğretmen ders anlatırken ikinci dili kullanmalarını sağlamada,

- yabancı dil öğretiminde teknolojinin çok önemli olduğunu ve teknoloji kullanımının başarılı sonuçlar vermesinde etkili olduğu yönünde sonuçlara ulaşmışlardır.

Dijital oyunlar, animasyonlu grafikler ve ses efektleri sağlayarak hedef dili öğrenmeye çalışan öğrencilere iyi bir motivasyon sağlayarak kelime öğrenmelerini kolaylaştırabilir (Liu ve Chen, 2013). Ayrıca öğrenme sürecinde birden fazla duyunun işe koşulmasıyla birlikte bilişsel yük de azalmış olacaktır. Bu ise öğrencilerin hedef dildeki kelimeleri ve yapıları kolayca öğrenmelerine yardımcı olacaktır.

Noraddin ve Kian (2014) dijital oyunları iki ana kategoride incelemişlerdir. Bunlardan ilki eğitici oyunlardır. Yabancı dil eğitimi veren uzmanlar, eğlenceli unsurlarla belirli eğitim hedeflerine ulaşmak için bu türü kullanabilirler. Bu tür oyunlarda alıştırma etkinlikleri yapılarak dil öğrenicilerinin kelime dağarcıklarının gelişmesine yardımcı olunabilir. Mesela Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen çocukların kelime ezberlemelerini kolaylaştırmak için eğitici oyunlara müracaat edilebilir. İkinci kategoride yer alan dijital oyunlar ise ticari kullanıma hazır oyunlardır. Bu oyunlar sadece eğlence için kullanılır ve öğretmenlerin bu oyunları herhangi bir öğretim kaygısı veya hedefi olmadan kullandıkları anlaşılmıştır (Connolly ve diğerleri 2012). Burada ifade edilen her iki türdeki dijital oyunlardan öğretim hedefleri ve süreçleri dikkate alınarak faydalanılabilir. Önemli olan, öğretmenin bu oyunları niçin kullandığının farkında olmasıdır.

Proje Tabanlı Uygulamalar

Dil öğrenenleri gerçek dünya meseleleriyle meşgul ederek gerçekleştirilebilir hedefler doğrultusunda tasarlanmış, hem sürece hem de ürüne dönük öğrenme deneyimleri sunan proje tabanlı çalışmalar, bireysel ve takım çalışmalarına imkân tanıyan yönüyle yabancı dil öğretiminde etkin olarak kullanılabilecek bir yöntem olarak her geçen gün araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Proje tabanlı çalışmalar 21. yüzyıl becerileri arasında geçen iş birlikli çalışma, zaman yönetimi, iletişim becerileri, problem çözme ve yaratıcı düşünme gibi pek çok becerinin kullanılabilmesine uygun yapısıyla yabancı dil öğretiminde popüler bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Coleman, 1992).

Proje tabanlı çalışmalar ortak bir hedefe yönelik eklemlenmiş bir dizi görevi yapılarında barındırır. Ortak hedefe ulaşmak amacıyla bir araya gelen takım üyeleri sorunu çözecek bir ürün ortaya koymak amacıyla çalışırlar. Başarılı bir proje uygulaması için Şekil 1'deki aşamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Kriwas, 1999).

Şekil 1. Proje Süreci

❖ Spekülasyon

Bu aşama, ilgi uyandırmayı ve araştırma sürecini sorunsuz bir şekilde yönlendirecek spekülasyon ve araştırmaya elverişli bir ortam geliştirmeyi amaçlayan proje konusunun seçimini ve bu konuda öğrenciyi duyarlı hâle getirmeyi içerir. Konu, grubun tüm üyeleri ve öğretmenin katılımıyla seçilir (Brinia, 2006: 79).

❖ Proje etkinliklerinin tasarlanması

Bu aşama, grupların oluşturulması ve rollerin dağıtılmasını, yöntem, bilgi kaynakları, gerçekleştirilecek etkinlikler ve öğrencilerin sınıf dışında ziyaret edecekleri yerler ile ilgili kararları içerir. Etkinliklerin yapılandırılması ne kadar iyi yapılırsa, araştırma o kadar kolay ve hızlı yürütülecektir (Fragoulis, 2008).

❖ Proje faaliyetlerinin yürütülmesi

Bu aşamada gruplar bir önceki aşamada tasarlanan etkinlikleri uygularlar. Öğrenciler bilgiyi toplar, işler ve sınıflandırır. Gerekli görülürse grup üyeleri arasındaki iş birliği, kişisel ilişkilerdeki sorunlar ve grup kompozisyonundaki olası değişikliklerle ilgili konular tartışılabilir ve geri bildirimler alınabilir.

❖ Değerlendirme

Değerlendirme, katılımcılar tarafından faaliyetlerin değerlendirilmesi, amaç ve hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığı, sürecin uygulanması ve nihai ürünler hakkında tartışmanın yapıldığı son aşamadır (Brinia, 2006: 82). Bu aşamasında değerlendirmenin bireysel ve grup düzeyinde yapılmasına, hataların ve sorunların belirlenmesine ve aynı zamanda elde edilen deneyimlerin de değerlendirmeye konu edilmesine dikkat edilmelidir (Beckett, 2002).

Yabancı dil öğretiminde proje tabanlı çalışmaların etkili sonuçlar verebilmesi için proje sürecinin çok iyi tasarlanmış olması gerekir. Aksi hâlde dil öğrenicileri proje sürecini bir zaman kaybı olarak görür ki bu, dil öğretimi sürecinde hiçbir öğretmenin yaşamak istemeyeceği bir durumdur. Yabancı dil öğreticileri proje tabanlı çalışmaları kullanmaya karar verdiklerinde bunu neden kullanmak istedikleri konusunda kafalarının net olması gerekir. Bu netliği aynı şekilde hedef dili öğrenmeye çalışan öğrenciler de yaşamalılar ki proje sürecinin değerini anlayabilsinler.

Proje tabanlı uygulamalar, öğrenci merkezlidir. Özellikle anlatım yönteminin kullanıldığı yabancı dil sınıflarında ders verme ve not alma kavramları öğretim sürecinin merkezine yerleşerek öğretmen merkezli bir eğitim anlayışının ortaya çıkmasına sebep olur. Fakat proje tabanlı çalışmalar, öğrencilerin kendi öğrenmelerinden sorumlu oldukları ve bunu kendi şartlarında gerçekleştirdikleri öğrenme deneyimleri sunarak öğrencilerin kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu almalarını ve kontrolünü yapmalarını sağlar.

Proje tabanlı çalışmalar, öğrencilerin gerçek dünya becerilerini kullanmalarına izin verir. Öğrendiklerinin gerçek dünyayla ilgili olduklarını gördüklerinde öğrenme motivasyonları artar. Sınıfta gerçekleştirilen etkinliklerle dil öğrenimine "gerçek dünya" hissi katmak zordur. Ancak projeler, öğrencilerin öğrendiklerini gerçek hayattaki durumlara uygulamaları için mükemmel bir fırsat sunar. Dil öğrenicileri kendilerine anlatılanları dinlemek yerine dilin ve kültürün değerini ilk elden deneyimleyebilirler.

Projeler aynı zamanda üst düzey düşünme becerilerinin kullanımını da teşvik eder. Öğretim faaliyetlerinin temel hedeflerinden biri de öğrencilerin bu üst düzey becerilerini kullanmalarını sağlamaktır. Gerçek hayatla ilişkilendirilmede zorluk çekilen, sadece bilgi ve kavrama düzeyinde öğrenmeye hitap eden öğretim etkinlikleri öğrencilerin dil öğrenme sürecinden çok kolay kopmalarına, motivasyonlarının düşmesine ve dil öğrenme konusunda öğrenilmiş bir çaresizliği yaşamalarına yol açar. Fakat kaliteli bir proje süreci, bilgiyi en üst düzeyde kullanmaları için öğrencilere eşsiz bir fırsat sunacaktır. Peki kaliteli bir proje söylemiyle ne kastedilmektedir? Kaliteli bir projenin sahip olduğu özellikler nelerdir?

Kaliteli bir proje her şeyden önce gerçek dünyadaki durumlarla ilgilidir. Öğrenciler gerçek problemleri çözmek için dil becerilerini işe koşarlar. Proje için çalışmaya başladıklarında keyif alabilecekleri kültürel ürünler üzerinde düşünür, tartışır ve değerlendirmeler yaparlar. Bu durum ise hedef dili öğrenmede kültürel unsurların desteğini sağlar.

Kaliteli bir proje çalışma konuları yani problemler müfredat hedefleri ve öğrenme çıktılarıyla uyumludur. Yabancı dil öğretiminin esas çıktıları temel dil becerilerine dönük program kazanımlarıdır. Yani hangi strateji ya da yöntem kullanılırsa kullanılsın asıl amaç öğrencilerin program kazanımlarını davranışa dönüştürebilmeleri ve bu becerileri etkin olarak kullanabilmeleridir. Bu sebeple proje tabanlı çalışmaları kullanmayı düşünen öğretmenler, öğrencilerin öğrenme hedefleri için gerçekten çalışacaklarından emin olmalıdırlar. Bunu sağlayabilmek içinse proje çalışmaları başlamadan önce proje değerlendirmesinde göz önünde bulundurulacak kriterleri öğrencilerle paylaşmalıdırlar.

Kaliteli bir proje sürecinde dil öğrenicileri öğrenme sürecinin merkezindedirler. Öğretmenin yapması gereken tek şey, çalışma gruplarına yön vermek ve rehberlik etmektir. Proje konuları belirlenirken öğrencilerin de bu sürece katılmaları sağlanmalıdır. Öğrencilerle birlikte hazırlanan problem havuzundan öğrencilerin serbestçe seçim yapabilmelerine imkân tanınmalıdır. Proje çalışmaları sürecinde öğrencilerin özerk çalışma isteklerine saygı duyulup yaratıcılıklarını ve problem çözme becerilerini sergilemelerine alanlar açılmalıdır.

Etkili bir proje tabanlı çalışma, öğretmenin farklı bir rol üstlenmesini gerektirir (Levy, 1997). Öğretmenin rolü baskın değildir; öğretmen rehber, danışman, koordinatör (Papandreou, 1994) ve kolaylaştırıcı olarak hareket eder. Proje yönteminin uygulanmasında, öğrenme sürecinin odak noktası öğretmenden öğrenenlere, tek başına çalışmaktan grup hâlinde çalışmaya doğru kayar.

Öğretmenler proje sürecinin sonunda başarısızlığın da doğal bir sonuç olduğunu öğrencilerin içselleştirmelerine yardımcı olmalılardır. Bu süreçte iyi yapılan şeyler olabileceği gibi yanlış yapılan şeylerin de olabileceğini öğrencilerin deneyimlemeleri sağlanmalıdır. Her bir yanlışın ya da başarısızlığın dil öğrenme sürecinde yeni bir öğrenme fırsatı doğurduğu konusunda öğrenciler sürekli motive edilmelidir. Öğrenciler bu süreçte mücadele etmeli hatta bazen hayal kırıklığına uğramalıdır. Önemli olan öğrencilerin tüm bunların dil öğrenme sürecinin doğal bileşenleri olduğunu fark etmelerini sağlamaktır. Bunun farkında olan dil öğrenicileri hedef dildeki becerileri kullanırken daha fazla öz güvenli ve daha az kaygılı bir şekilde öğrenme etkinliklerine katılacaklardır.

Proje konuları ilgi çekici olmalıdır. Eğer proje konuları ilgi çekme konusunda yetersiz kalırsa öğrencilerin motivasyonları bundan olumsuz etkilenir. Proje sürecinde öğrencilerin kendilerine sunulan problemlerle mücadele edebilmeleri için bu mücadele içerisinde eğlencenin de olması gerekir. Öğrencilerin ilgisini çekmeyen bir sorun ya da konu onlar açısından eğlenceli olarak da değerlendirilmeyecektir. Öğrencilerin eğlenerek gerçekleştirdikleri çalışmalarda sorunun çözümüne odaklanmada daha başarılı oldukları görülecektir. Proje konuları öğrencilerin ilgisini çekmeli ve bu ilgiyi canlı tutmalıdır, böylece her gün çok az yönlendirmeyle ya da hiç yönlendirme olmadan o konu üzerinde çalışmaya devam edeceklerdir. Spor, müzik, çizim veya video oyunları gibi popüler etkinliklerle yemek, tarihî yerler ya da tatil bölgeleri gibi hedef dilin kültürüne ilişkin yönler öğrenciler için ilgi çekici olabilir.

Kültür Tabanlı Uygulamalar

Dil ile kültür ilişkisi hakkında hem ana dili hem de yabancı dil öğretimi alanında pek çok çalışma yapılmış ve hâlâ da yapılmaya devam etmektedir. İç içe geçmiş derin bir ilişkiye sahip olan dil ve kültür, biri diğerini etkileyen ve biri olmadan diğerinden bahsetmekte zorlanılan bir yapı sergiler. Söz varlığında yer alan tüm kavram ve yapılar o dilin konuşulduğu kültürü temsil eder. Aynı şekilde bir toplumun din, ekonomi, bilim ve dünya görüşü gibi kültürel özellikleri de o toplumun dilinde vücut bulur ve böylece kültür dili sembolize eder.

Yabancı Dil Eğitimi İçin Ulusal Standartlar Projesi'ne (1996) göre dil öğrenicileri öğrendikleri dilin oluştuğu kültürel bağlama hâkim olana kadar bu dilde gerçek anlamda ustalaşamazlar. Diğer bir deyişle ikinci dil ediniminde başarılı olmanın yolu öğrenilen dilin

kültürünü anlamaktan geçmektedir. Nasıl ki ana dili öğreniminde aile ve içinde yaşanılan çevre kültürel unsurlarla dil öğrenimini besliyorsa, aynı şekilde yabancı dil öğrenme sürecinde de öğrenilen dilin kültürünün dil öğrenme sürecini beslemesi gerekmektedir. Birbiri içine geçmiş dil ve kültür yapısında kültürel destek olmadan gerçek anlamda bir dil ediniminden bahsedilmesi mümkün olmayacaktır (Lu, 1998).

İkinci dil öğrenme; dil bilgisel, iletişimsel, dilsel yeterlilik ve kültürel kavrayış dâhil olmak üzere birçok farklı boyutu içermektedir (Thanasoulas, 2001). İkinci dil öğretimi, sadece söz dizimsel yapılar hakkında konuşmalar yapmak veya yeni kelimeler öğrenmekle ilgili değildir, aynı zamanda kültürel unsurları da içermelidir. Kültürel etkinlikler ve hedefler dikkatlice düzenlenmeli ve öğretim içeriğini zenginleştirmek için ikinci dil öğretimi ders planlarına dâhil edilmelidir. İkinci dil öğretimi ders planlarına kültürel etkinliklerin dâhil edilmesi için şu altı strateji takip edilebilir (Kuo & Lai, 2006):

- Kültürel Öğrenme Materyallerinin Sağlanması

Öğrencilerin gerçek kültürel deneyimler yaşamasına yardımcı olabilmek için uygun materyallerin kullanılması gerekmektedir. Bu materyaller, filmleri, haber yayınlarını, televizyon programlarını, web sitelerini, dergileri, gazeteleri ve diğer basılı materyalleri içerebilir. Öğretmenler, kültürel materyal kullanımlarını öğrencilerin yaşlarına ve dil yeterlilik seviyelerine göre uyarlayabilirler. Örneğin, başlangıç dili öğrencileri, hedef dildeki bir televizyon programından alınan videoları izleyip dinleyebilir ve selamlaşma gibi kültürel geleneklere odaklanabilir. Öğretmen, öğrencilere ayrıntılı bir çeviri sağlayabilir veya bir diyalog dinlerken veya bir video izlerken tamamlamaları için onlara bir tablo, şema veya taslak verebilir. Uygun görsel-işitsel kaynakları kullanmak, öğrencilerin hedef kültür hakkındaki imajlarını güçlendirebilir ve ikinci dil öğrenimlerini geliştirebilir.

- Yaygın Atasözlerinin Öğrenme Sürecinde Değerlendirilmesi ya da Tartışılması

Hedef dildeki yaygın atasözlerinin tartışılması, öğrencilerin atasözlerinin ana dillerindeki atasözlerinden ne kadar farklı veya benzer olduğunu anlamalarına yardımcı olabilir. Bu aynı zamanda farklılıkların bir ülkenin tarihî ve kültürel arka planının altını çizebileceğini anlamalarına da yardımcı olabilir (Ciccarelli, 1996). Hedef dilde yaygın olarak kullanılan atasözlerinin derste bir araç olarak kullanılarak tartışmaya açılması, öğrencilerin hedef kültürü kendi kültürleri ile karşılaştırarak içselleştirmelerinde büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

- Sosyokültürel Bir Yaklaşım Olarak Rol Oynamanın Uygulanması

Rol yapma sosyokültürel olarak yararlı bir öğretim yöntemidir. İkinci dil öğretiminde sosyokültürel bakış açısının çok önemli bir yer vardır (Wertsch, 1991). Kültürel bir konunun ya da olayın dil öğrenicileri tarafından dramatize edilmesi, iletişim becerilerini uygulama ve gerçek hayatta karşılaşılabilecek olaylara hızlı bir şekilde hedef dilde çözüm üreterek temel dil becerilerini işe koşma açısından oldukça etkili bir yöntem olacaktır (Savignon, 1997; Tomalin ve Stempleski, 1993).

- Öğrencilerin Kültür Kapsülleri Aracılığıyla Araştırmaya ve Sunmaya Teşvik Edilmesi

Kültürü öğretmek için en köklü ve en iyi bilinen yöntemlerden biri de kültür kapsüllerinin kullanımıdır (Jerrilou, 1979). Aile, yaşam tarzı, tutumlar, gelenekler ve görgü kuralları, tarihî yerler ve olaylar ile ilgili hedef dil için hazırlanan kapsüller öğretmen tarafından öğrencilere sunulur ve öğrencilerden bireysel ya da grupça bu kapsüller hakkında araştırma yaparak elde ettikleri bilgileri sınıfta paylaşmaları istenir. Böylece öğrenciler hedef dille ilgili kültürel konularda bilgi sahibi olurken aynı zamanda kendi kültürleri ile öğrenmekte oldukları kültürü karşılaştırma imkânı da bulurlar.

- Öğrencilerin Kültürel Kaynak Olarak Görülmesi

Bu uygulamada öğretmenler kendi kültürlerinin özelliklerini sunmaları için değişim öğrencilerini, göçmen öğrencileri veya uluslararası öğrencileri kültürel kaynaklar olarak sınıfa davet edebilirler. Bu öğrenme etkinliğinde, öğrenciler sadece farklı kültürlerin çeşitli yönlerini öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda bu sunumlar aracılığıyla kendi ana kültürleri ile hedef dilin ait olduğu kültürel yapı arasında bağlantı kurma fırsatları yakalarlar.

• Öğrencilerin Kültürel Bilgi Kazanmalarına Yardımcı Olmak İçin Bilgisayar Teknolojisinden Yararlanma

Bir bilgisayar ve ona bağlı dil öğrenme programları, ikinci dil öğrencilerine sınıflarda daha fazla bağımsızlık sağlayabilir ve öğrencilere günün herhangi bir saatinde öğrenme materyalleri üzerinde çalışma seçeneği sunar. Bilgisayar ve internet aracılığıyla, ikinci dil öğrenenler, öğrenmeyle ilgili uygun materyal ve bilgilere erişmek için her yerde ve her zaman bağlantı kurabilirler. Öğrenciler, hedef dilde yazılmış kaynakları bulabilir ve diğer ülkelerin kültürleri hakkında bilgi edinebilir. Bilgisayar üzerinden bağlanılan web siteleri öğrencilere kültürel anlayışlarını sürdürmeleri, okuma ve kelime bilgisi becerilerini geliştirebilmeleri için çeşitli kültürel öğrenme fırsatları sunar.

Burada tavsiye niteliğinde paylaşılan uygulamaların sayısı daha da artırılabilir. Önemli olan, ikinci dil öğretiminin sosyokültürel yönünün ihmal edilmeyerek öğrenme sürecinin kültürel unsurlarla desteklenmesidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkçenin ikinci dil olarak öğretimi çok eski dönemlerden beri çeşitli amaçlarla gerçekleştirilmekte ve dönemin yaşam koşullarına göre uygun teknik ve yöntemlerle yapılagelmektedir. Günümüzde kişiler ve toplumlar arası iletişimin yanında ilişkilerin de baş döndürücü bir şekilde ilerlemesi, ikinci bir dil öğrenmeyi neredeyse zaruret hâline getirmiştir. Dil öğreticileri de bu doğrultuda birtakım uygulama ve teknikler geliştirerek dili ikinci bir dil olarak daha hızlı ve etkili öğretme çabasındadırlar. Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde pek çok yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan biri oyun tabanlı uygulamalardır. Çünkü oyunlar öğrenenlerin dili daha kolay, eğlenceli öğrenmelerini sağlamakla birlikte onları motive de etmektedir. Gencer ve Kotan (2022) çalışmalarında Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde hazırlanan eğitsel oyunların öğrenenlerin dil becerilerinin geliştirilmesinde ve derslerin eğlenceli bir hâle getirilmesinde önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedirler. Teknolojik imkanlar doğrultusunda da Türkçenin ikinci dil olarak öğretimi sürecinde oyun tabanlı uygulamaların kullanılmasının etkili ve yararlı olacağı düşünülmektedir.

Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen her birey bu dili ana dili gibi konuşmak ister. Bu istek dil öğrenimi için önemli bir motivasyondur. Dil öğretimi sistematik bir biçimde gerçekleştirilmekle birlikte bireysel ve toplu olarak da yapılmaktadır. İkinci bir dilin özellikle hedef dilin konuşulduğu yerde öğretiminin yapılması öğrenenler açısından bir avantaj olarak ifade edilebilir. Türkçenin ikinci dil olarak öğretilmesinde de proje tabanlı çalışmaların yapılması öğretim etkinlikleri ve çeşitliliği bakımından önem taşımaktadır. Proje tabanlı uygulamalar sayesinde dili öğrenenler proje sürecinin tüm aşamalarına ve dil öğretimi sürecine bizzat dâhil olarak öğrenmelerini gerçekleştirirler. Kaptan ve Korkmaz'a (2002) göre proje tabanlı uygulama, güncel eğitim yaklaşımlarında sıklıkla karşılaşılan, öğrencinin merkezde olduğu ve etkinlerde severek yer aldığı, eleştirel düşünme ve yaratıcı becerilerini geliştiren bir yaklaşımdır. İş birliğinin de etkin olarak kullanıldığı proje tabanlı uygulamalarda öğrenenler özgür ve aktif olarak dil öğrenimlerini gerçekleştirirler. Uzun ve Uzun (2022) iş birlikli çalışmanın, yaşam becerilerinden karar verme, yaratıcı düşünme, problem çözme, etkili iletişim, kişiler arası ilişki, eleştirel düşünme, takım çalışması gibi becerilerin gelişimde etkili bir uygulama olduğunu ifade etmektedir. Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde de iş birliğine dayalı proje tabanlı uygulamaların gerçekleştirilmesi bu sürece destek verecektir.

Hedef dilin öğretildiği ve özellikle konuşulduğu mekânlarda o dilin konuşurlarının sosyal yaşantı ve kültürleri de beraberinde öğrenilmektedir. Dil ve kültür birbirini tamamlayan ve birlikte yaşayan en temel unsurlardandır. Moralı ve Göçer (2019) çalışmalarında kültürel bilginin, Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen bireylerin günlük iletişim ihtiyaçlarını karşılamalarında önemli bir role sahip olduğunu ve aynı zamanda günlük hayatta dil ile kültür iç içe olduğu için kültürel bilginin, öğrencilerin iletişim becerilerinin anlamlı ve etkili olmasını sağladığını ve bu sebeple Türkçe öğrenenlerin iletişimsel süreçleri daha verimli bir şekilde yürütebilmeleri için kültürel kazanımları da edinmelerinin bir ihtiyaç olarak algılandığını ifade etmektedirler. Kültür, dilin öğretimi sürecinde tamamlayıcı bir unsur olarak düşünüldüğünde Türkçe öğretiminde kültür tabanlı uygulamaların önemli bir yer tuttuğu ve bunun yaygınlaştırılmasının sürece katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Al- Eqabi, B. N. R., & Alnoori, B. S. M. (2021). The influence of using digital games in language teaching. *Multidisciplinary International Journal,* 7, 95-103.

Baqoyevna, I. M. (2019). The effectiveness of games on learning a foreign language. International *Journal of Scientific Research and Modern Education, 4*(2), 35-37.

Beckett, G. (2002). Teacher and student evaluations of projectbased instruction. *TESL Canada Journal, 19*(2), 52 -66.

Bredemeier, M. E., & Greenblat, C. S. (1981). The educational effectiveness of simulation games: a synthesis of findings. *Simulation and Games 12*(3), 307–22.

Brinia, V. (2006). Experiential learning in the subject "Organisation and business administration" in general upper secondary school: A suggestion for effective education. [Online] Available: http://www.pi-schools.gr (April 24, 2009) (in Greek). Brophy

Chen, I. (2005). Using games to promote communicative skills in Language learning. *TESL Journal [Online]*, 2, 125-132.

Ciccarelli, A. (1996). Teaching culture through language: Suggestions for the Italian language class. *Italica, 73*(4), 563-576.

Coleman, J. A. (1992). Project-based learning, transferable skills, information technology and video. *Language Learning Journal*, 5, 35-37.

Connolly, T. M., Boyle, E. A., MacArthur, E., Hainey, T., & Boyle, J. M. (2012). A systematic literature review of empirical evidence on computer games and serious games. *Computers & Education, 59*(2), 661-686.

Cruickshank, D. R., & Telfer, R. (1980). Classroom games and simulations. *Theory Into Practice,* 19, 75–80.

Fragoulis, I. (2008). *Notes on environmental education*. Patras, Primary Teachers' in-service training college, University of Patras.

Gençer, S., & Kotan, Y. (2022). Yabancı dil olarak türkçe öğretiminde gramer odaklı oyun önerileri (Zaman Ekleri Örneği). *8. Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Kongresi.*

Jerrilou, J. (1979). Living language: USA culture capsules for ESL students: dialogs on life in the United States for students of English as a foreign language. Rowley, MA: Newbury House Publishers.

Kalita, M. (2018). Task-based approach to teaching foreign languages to older adults: A neurobıologıcal perspectıve. In New Trends in Foreign Language Teaching: Methods, Evaluation and Innovation (pp. 20-22). Edited by António Lopes and Raúl Ruiz Cecilia. Cambridge Scholars Publihing.

Kaptan, F., & Korkmaz, H. (2002). Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının ilköğretim öğrencilerinin akademik başarı, akademik benlik kavramı ve çalışma sürelerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22*(22).

Kriwas, S. (1999). *Environmental education. A handbook for educators*. Athens: Ministry of Education.

Kuo, M. and Lai, C. (2006). Linguistics across cultures: The impact of culture on second language learning. *Journal of Foreign Language Instruction, 1*(1), 1-10.

Liu, C. C., Cheng, Y. B., & Huang, C. W. (2011). The effect of simulation games on the learning of computational problem-solving. Computers & Education, 57(3), 1907-1918.

Lu, M. (1998). Language learning in social and cultural contexts. *Eric Digest.* Retrieved October 11, 2006 from http://www.ed.gov.databases/ERIC_Digests/ ed423531.html

Moralı, G., & Göçer, A. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür paylaşımına yönelik öğretmen görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 7*(4), 1115-1129.

National Standards in Foreign Language Education Project. (1996). *Standards for foreign language learning: Preparing for the 21st century.* Lawrence, KS: Author.

Noraddin, E. M., & Kian, N. T. (2014). Academics' attitudes toward using digital games for learning & teaching in Malaysia. *Malaysian Online Journal of Educational Technology, 2*(4), 1-21.

Savignon, S. (1997). *Communicative competence: Theory and practice.* (6th ed). N.Y.: Mc Graw Hill.

Sykes, J. M. (2018). Digital games and language teaching and learning. *Foreign Language Annals*, 51, 219–224.

Thanasoulas, D. (2001). *The importance of teaching culture in the foreign language classroom.* Retrieved October 12, 2006 from http://radicalpedagogy.icaap.org /content/issue3_3/7-thanasoulas.html

Tomalin, B., & Stempleski, S. (1993). *Cultural Awareness*, Oxford: Oxford University Press.

Uzun, E., & Uzun, A. (2022). Etkinliklerle yaşam becerileri eğitimi. (Ed. Kırkkılıç, H. A., Sevim, O., & Ulaş, A. H.) *İş birlikli çalışma becerileri*. Anı Yayıncılık.

Wertsch, J. (1991). Voices of the mind: A sociocultural approach to mediated action. Cambridge: Harvard University Press.

Fen Bilimleri Alanında Yaratıcı Drama Yöntemi

Derya ÇINAR[1]
Kevser GÜRKAN[2]

Giriş

Günümüzdeki teknolojik gelişimler ve yenilikler bireyleri gelişimsel ve değişimsel olarak etkilemektedir. Bireyler bu gelişim ve değişimin ortaya çıkardığı yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmek için çeşitli bilgi ve beceriye ihtiyaç duymaktadır. Araştırma, sorgulama, yaratıcı düşünme, iletişim kurma, problem çözme gibi pek çok özellik günümüz insanlarının yaşamlarındaki yeniliklere uyum sağlaması açısından önemlidir. Bu özellikleri bireylere kazandırmanın en doğru yolu eğitimden geçmektedir. Eğitimin pek çok alanı vardır. Gündelik yaşamla ilişkili konuları içine alan ve teknolojik gelişmeleri yakından takip eden eğitim alanı ise fen bilimleridir.

Fen bilimleri; insanın günlük hayatındaki eylem ve faaliyetlerini kapsayan, yaşamda karşılaşmış olduğu çeşitli sorunlara çözüm üreten, problem çözme ve bilgi edinme yoludur. Bireyler hayata ilk atım attığı andan itibaren fen bilimleri ile iç içe olan günlük hayat olaylarıyla karşılaşırlar. Küçük yaşlardan itibaren, bireylerin yaşamlarındaki sorunları çözmeye yönelik becerilerin kazandırılması gerekmektedir. Fen konu ve kavramlarına yönelik bilişsel algılamanın başladığı 6-14 yaş itibariyle, fen öğretimi yoluyla günlük becerilerin kazandırılması bu gereksinimleri karşılamaktadır. Erken yaştan itibaren edindirilen beceriler bireyin yaşamı boyunca kalıcı olarak sürmektedir. Bu açıdan kazanımları küçük yaş grubundaki bireylerin anlayacağı şekilde verilmesi gerekmektedir. 6-14 yaş dönemindeki çocukların zihinsel gelişimi; soyuttan somuta öğrenme, aktif olma ve eğlenmeye yöneliktir. Öğretim sırasında çocuğun zihinsel ihtiyaçlarına yönelik bir yöntemin seçilmesi, çocuğun zihninde bilgiyi kalıcı hale getirmektedir (Gürdal, 1992).

2005-2006 yılları arasında ortaya çıkan yapılandırmacı yaklaşımla birlikte; öğrenciyi aktif ve özgür kılan, bilgiyi yapılandırmasını sağlayan, somuttan soyuta ve yaparak yaşayarak öğrenme imkanı sunan yöntem ve teknikler de ortaya çıkmıştır. 2005-2006 yılı itibariyle de bu yöntem ve teknikler fen bilimleri öğretim programında uygulamaya başlanmıştır. Yeni alternatif yöntem ve teknikler, geleneksel öğretim yollarına göre eğitimde akademik başarı, tutum ve becerileri pozitif yönde etkilemiştir. Geleneksel yöntemlerin temel aldığı öğretmen merkezli eğitim, yerini öğrenci merkezli yapılandırmacı yöntem ve tekniklere bırakmıştır. Bu yöntemlerden biri de yaratıcı drama yöntemi olmuştur (Teyfur, 2020).

Yaratıcı drama; önceden yazılmış hazır bir metin olmaksızın, bireylerin kendi yaratıcı düşünceleri ve yaşanmışlıklarına dayanarak ortaya çıkardığı, doğaçlamaya dayalı canlandırmalardır (San, 1998). Yaratıcı drama gönüllülük esaslı katılımcılarla ve gruplarla yürütülür. İçerisinde dilsel ve bedensel etkinlikler vardır. Gruplar arasındaki iletişimler

[1]Dr.Öğr.Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi
[2] Öğretmen, Ş.İ.Ş İlkokuku

bireylerin sosyal açıdan gelişimini sağlamaktadır. Bireylerin sergilemiş oldukları performanslar yaparak yaşayarak öğrenme fırsatı sunarak bilginin kalıcılığını artırmaktadır. Bu süreçte doğaçlama, yeniden oluşum ve değişimi ortaya çıkarır. Bireyler yeni oluşumlarla gerçek hayata hazırlık yapabilmektedirler. Yaratıcı drama içerisinde ulaşılan bu beceriler kişiye; özgüven, özsaygı, sorgulama, keşfetme, merak ve yaratıcı düşünme gibi özellikler kazandırmaktadır (San, 1990b).

Yaratıcı dramaya eğitsel açıdan bakıldığında; görsel bir performans sergilemenin dışında katılımcıların bütünsel gelişimini sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Katılımcıları zihinsel, bedensel, sosyal, kültürel, sanatsal ve duyuşsal olarak geliştirir. Yaratıcı drama ortaya çıkışı itibariyle özellikle eğitimde bütünsel gelişimi sağlamaya yönelik bir süreçtir. Zihinde canlandırılması zor olan konuları bireye eğlenerek öğreten ve soyut konuları somutlaştıran öğretim aracıdır. Fen bilimlerinde de keşfetme aracı olarak bu yöntem kullanılmaktadır (Arieli, 2007).

Fen bilimleri

Yaşamın varoluşundan itibaren evren sürekli olarak değişmiş ve gelişmiştir. İnsanoğlu, çevresindeki değişim ve gelişimi anlamak için bilgiye ihtiyaç duymuştur. Bilim insanlarına ve bilimsel verilere göre bilginin temelinin, fen bilimleri olduğu görülmüştür. Ortaya çıkan yeni buluş ve oluşların temeli, fen bilimleridir. Merak etme, keşfetme, yoğun düşünme ve araştırma biçimidir. İlk çağlardan günümüze kadar geçen süre içerinde, bilgi de sürekli olarak değişerek gelmiştir. Değişen bilginin gerçekliğini kanıtlamak ve doğruluğunu tespit etmek gerekmektedir. Fen bilimleri ise, bilim insanlarının çalışmalarıyla doğru bilgiyi ortaya çıkarma aracı olmuştur (Akın, 1996).

Gündelik yaşamın fen bilimleriyle iç içe olması, bilim insanları kadar gündelik hayattaki bireylerinde fen bilimlerine ait bilgilere ulaşmasını gerektirmiştir. Bu ihtiyaç ise, bireyleri fen bilimleri eğitimine yönlendirmiş. Fen bilimleri; eğitimin temeli olan ilkokulda başlayarak, ortaokul ve lisede devam etmiştir. Fen bilimleri; eğitim sürecinde bilimsel bilgi, tutum, beceri ve davranışları kazandırmaktadır. Fen bilimleri tanımsal olarak; biyoloji, fizik ve kimya gibi pozitif bilimlerin oluşturduğu grup olarak tanımlanmaktadır. Okullarda fen bilimlerine yönelik olarak verilen eğitimler; bireylerin sorunla karşılaşması, sorunları tanıyıp ortaya çıkarması, sorunlara yönelik araştırma yapması, elde ettiği verileri toplayıp analiz etmesiyle, sorunlarına çözüm bulma becerisi kazandırmaktadır. Becerileri kazandırma aşamasının, sistematik ve planlı bir şekilde olması fen bilimlerini eğitsel bir süreç haline getirir. Kazanımlar, okul ve yaş düzeyi esas alınarak sarmal ve sistematik olarak verilir. Basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene, soyuttan somuta ve yakından uzağa ilkelerini esas alarak kademeli olarak ilerler. İlköğretimde fen bilimleri ile hayat bilgisi dersi içerisindeki fen kavramlarıyla başlayan süreç; ortaöğretimde biyoloji, fizik ve kimya gibi derslerle devam etmektedir. Böylece her yaştan birey; fen bilimleri eğitim süreci içerisinde fen bilimleri kazanımlarını anlayıp, algılamaktadır. Bireyler bu açıdan, fen kazanımları sayesinde bütünsel gelişimi sağlamaktadır. Fen eğitimindeki bu gelişim, fen bilimlerini bazı hedef ve amaçlara yöneltmiştir (Kolburan, 1997).

Fen bilimleri amacı

Çevreyi anlamlandırma ihtiyacı, bireyleri fen eğitimi almaya yönlendirmiştir. Fen eğitimi ilk ortaya çıktığında ezbere dayalı yapılırken, 1860-1880 yılları arasında akıl, mantık, araştırma, gözlem ve deneysel becerileri geliştirmeye yönelik bir ders haline gelmiştir. Bu

dönüşümle birlikte; fen bilimlerinin hedef ve amaçları da ortaya çıkmıştır (Laçin-Şimşek, 2019).

Fen bilimleri, çeşitli yöntem ve teknikleri kullanarak; bireylerde kalıcı öğrenmeyi gerçekleştirmeyi, problem çözmeyi, soyut düşünmeyi ve öğrenilenleri günlük hayata aktarmayı kazandırmak istemiştir. Eğitim kademelerinde buna yönelik olarak, çevreyi anlama ve fen bilimlerine karşı olumlu tutum geliştirmek için eğitimler verilmektedir. Bireylerin hazır bilgiye ulaşmasından ziyade bilgiye kendinin ulaşması, üst düzey bilimsel süreç becerilerine sahip olması fen bilimlerinin amaçlarını oluşturmuştur (Doğru & Aydoğdu, 2003).

Fen bilimlerinin okul programlarında olmasının genel amaçları vardır. Bu amaçlar; fen ve teknoloji alanını temel alan mesleklere hazır bireyler yetiştirme ve temel oluşturma, fen bilimleri derslerinden yararlanarak psikomotor el becerileri ve zihinsel beceriler kazandırma, topluma fen okuryazarı kişiler kazandırma gibi başlıklar altında toplanmaktadır. Genel amaçlar doğrultusunda fen eğitiminin hedefleri; bilimsel bilgiyi bilme ve anlama, araştırma ve keşfetme, hayal etme ve geliştirme, duygulanma ve değer verme, kullanma ve uygulanma şeklinde özetlenmektedir (Çepni, 2005).

2005-2006 yıllarından itibaren öğretim programları içine giren yapılandırmacı yaklaşımla birlikte, son zamanlarda köklü değişiklikler yaşanmaktadır. Ülkemizde en son değişiklik Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2018 yılında yapılmıştır. Bütün bireylerin fen okuryazarı olarak topluma kazandırılmasını amaçlayan fen bilimleri dersinin özel amaçları şu şekilde belirlenmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018):

1. Astronomi, biyoloji, fizik, kimya, yer ve çevre bilimleri ile fen ve mühendislik uygulamaları hakkında temel bilgiler kazandırmak,
2. Doğanın keşfedilmesi ve insan-çevre arasındaki ilişkinin anlaşılması sürecinde, bilimsel süreç becerileri ve bilimsel araştırma yaklaşımını benimseyip bu alanlarda karşılaşılan sorunlara çözüm üretmek,
3. Birey, çevre ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi fark ettirmek; toplum, ekonomi ve doğal kaynaklara ilişkin sürdürülebilir kalkınma bilincini geliştirmek,
4. Günlük yaşam sorunlarına ilişkin sorumluluk alınmasını ve bu sorunları çözmede fen bilimlerine ilişkin bilgi, bilimsel süreç becerileri ve diğer yaşam becerilerinin kullanılmasını sağlamak,
5. Fen bilimleri ile ilgili kariyer bilinci ve girişimcilik becerilerini geliştirmek,
6. Bilim insanlarınca bilimsel bilginin nasıl oluşturulduğunu, oluşturulan bu bilginin geçtiği süreçleri ve yeni araştırmalarda nasıl kullanıldığını anlamaya yardımcı olmak,
7. Doğada ve yakın çevresinde meydana gelen olaylara ilişkin ilgi ve merak uyandırmak, tutum geliştirmek,
8. Bilimsel çalışmalarda güvenliğin önemini fark ettirerek güvenli çalışma bilinci oluşturmak,
9. Sosyobilimsel konuları kullanarak muhakeme yeteneği, bilimsel düşünme alışkanlıkları ve karar verme becerileri geliştirmek,
10. Evrensel ahlak değerleri, millî ve kültürel değerler ile bilimsel etik ilkelerinin benimsenmesini sağlamak.

Fen bilimleri dersinin temel hedeflerine ulaşmak için program kapsamında bazı alana özgü beceriler geliştirmek istenmiştir. Bu beceriler; bilimsel süreç becerileri, yaşam becerileri, mühendislik ve tasarım becerileri olmak üzere aşağıdaki gibi üç başlık altında toplanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018):

- Bilimsel Süreç Becerileri**:** Bu alan; gözlem yapma, ölçme, sınıflama, verileri kaydetme, hipotez kurma, verileri kullanma ve model oluşturma, değişkenleri değiştirme ve kontrol etme, deney yapma gibi bilim insanlarının çalışmaları sırasında kullandıkları becerileri kapsamaktadır.
- Yaşam Becerileri: Bu alan; bilimsel bilgiye ulaşılması ve bilimsel bilginin kullanılmasına ilişkin analitik düşünme, karar verme, yaratıcılık, girişimcilik, iletişim ve takım çalışması gibi temel yaşam becerilerini kapsamaktadır.
- Mühendislik ve Tasarım Becerileri: Bu alan, fen bilimlerini matematik, teknoloji ve mühendislikle bütünleştirmeyi sağlayarak, problemlere disiplinler arası bakış açısıyla, öğrencileri buluş ve inovasyon yapabilme seviyesine ulaştırarak, öğrencilerin edindikleri bilgi ve becerileri kullanarak ürün oluşturmalarını ve bu ürünlere nasıl katma değer kazandırılabilecekleri konusunda stratejileri geliştirmesini kapsamaktadır.

Fen bilimlerinin temel amaçlarına ve gerekli becerilere bakıldığında, fen bilimleri dersinin doğa ve çevreyle iç içe olduğu görülmektedir. Amaca giden yolda kazanılması gereken becerilerde ise bireyi aktif kılma, yaratıcı düşünmeyi sağlama, bilgileri yapılandırma ve kalıcı öğrenmeyi gerçekleştirme esas alınmıştır. Fen bilimleri eğitimi sırasında ise bu becerileri kazanmak için seçilecek yaklaşım ve yöntemler önem kazanmaktadır. Fen bilimlerine hitap eden yapısalcı yaklaşım temelli yöntemlerden biri ise yaratıcı drama yöntemi olmaktadır (Tımbıl, 2008).

Fen bilimlerinin önemi

Fen; modern yaşamın, vatandaşlığın, teknoloji ve tasarımın temelinde olması açısından önemlidir. Çevresel olaylar, küresel ısınma, doğal kaynakların azalması, iklim değişikliği, nüfus fazlalığı ve küresel sağlık sorunları içinde yaşadığımız dünyanın insanlığa getirdiği bazı sorunlardır. Bu tür problemlere çözüm üretmenin en sağlıklı ve önemli yolu fen bilimleridir. Fen eğitimlerinden elde edilen beceriler ortaya çıkan güçlüklere çözüm üretmektedir. Temelden itibaren iyi bir fen eğitimi almış birey; bilgi, anlayış, yetenek ve değerlendirme yönünden kazanımlar elde ederek sorunlara çözüm odaklı davranışlarda bulunmaktadır. Fen bilimleri, doğanın insan yaşamına sunmuş olduğu güzelliklerin keşfedilmesi sağlamakla birlikte, çevresel sorunlara duyarlı bireyler yetiştirmektedir. Çevresel sorunlarda, bununla birlikte en aza inmektedir. Fen bilimleri almış bir birey, yaşamına ve toplumsal kalkınmaya yön vermesi ve katkı sağlaması açısından önemlidir (Akın, 1996).

Her yaş grubundaki insan, yaşamına hakim olan fen ilkelerini bilmek istemektedir. Hangi yaş grubunda olursa olsun insanların bu alana yönelik merakları vardır. En meraklı olunan yaş grubu ise 6-14 yaş arasıdır. Bu dönem ve sonraki dönemlerde bütün bireyler gerçekçi cevaplar ister. Dolayısıyla her konuda ve her yaş grubunda insan yaşamına yardımcı olması açısından fen bilimleri önem kazanmaktadır (Gürdal, 1991).

Yaratıcı drama

Yaratıcı drama; bir lider önderliğinde, gruplarla birlikte etkileşim gerektiren, temelinde atölye çalışmalarının olduğu, doğaçlama ve oyunlaştırmayla birlikte bir konu ya da düşünceyi aktarmaya yarayan canlandırma etkinliğidir. Bir konu ya da olayı anlatırken birey çeşitli roller alır. Bu roller toplumsal ve bireysel roller olabilmektedir. Rolleri canlandırma sırasında birey, yaparak ve yaşayarak aktif bir yaşantı geçirir. Hayatla ilişkiler kurar, gerçekte ortaya koyamadığı davranışları ortaya koyarak, yaşamında olabilecek durumları önceden görme fırsatı

bulabilir. Böylece bireysel bir zarar görmeden, toplumsal ve bireysel bir problemin çözüm yollarına canlandırma sırasında ulaşır. Yaratıcı drama içerisindeki etkinlik ve uygulamalarla bir sorunu da çözdürür. Katılımcılar, yaratıcı dramanın etkisiyle problem çözme becerisi de kazanır (Önder, 2000).

Yaratıcı drama; önceden yazılmış herhangi bir metne ya da senaryoya bağlı olmadığı için başlangıcı ya da sonu belirsizdir. Ancak yaratıcı drama da bazı kurallar vardır. Kurallar bireyi sınırlamaya yönelik değil, özgürleştirmeye yöneliktir. Etkinlik esnasında, sonsuz özgürlüğe sahip birey kendi duygu ve düşüncelerini rahatça ifade eder. Drama esnasında her şey o an gerçekleşir ilktir. Bundan dolayı varoluşsal bir yapısı vardır. Önemli olan geçmiş ya da gelecek değil, içinde bulunduğun anı yaşamaktır. Anı yaşamaya izin veren, yaşanılan anı keyifli kılan ise yaratıcı dramanın kullandığı oyun ve etkinliklerdir. Çocuk, genç ve yetişkin her yaş grubundaki katılımcı; oyun ve etkinliklerden yararlanmaktadır (San, 1996).

Her yaş grubundan bireyin yararlanabildiği yaratıcı dramanın sanatsal yönüyle birlikte, aynı zamanda eğitsel ve öğretisel yönü de vardır. Bir diğer değişle yaratıcı drama; 2000'li yıllarla birlikte bireylere yaratıcılıklarını ortaya çıkarma fırsatı veren, katılımcıların etkileşimine ve iletişimine dayalı, uygulanması esnasında kişiye keyif veren sanatsal ve eğitsel işlevi olan modern bir yaklaşımdır (Üstündağ, 1996).

Yaratıcı drama hedefleri

Yaratıcı drama, hedefleri ve tanımı bakımıyla literatüre eğitsel ve sanatsal boyutuyla girmiştir. Eğitimdeki amacı, sanatsal haz vermenin yanı sıra öğrenciye sanatsal araç yardımıyla kalıcı öğrenme sağlamaktır. Günümüzde öğretim kademelerinde bir yöntem ya da teknik olarak kullanılmaktadır. Eğitimde drama lideri görevi üstlenen öğretmenin, katılımcı görevindeki öğrencilere sunmuş olduğu yapay ve kurgusal dünya; öğrencinin çevresini anlamlandırmaya katkı sağlar. Dramanın eğitimdeki nihai hedefi; çevresel olay, olgu ve durumların kavranması böylece gerçekleşir (Akar-Vural & Somers, 2021).

Günümüz eğitim sisteminde dramanın hedefleri; bireyin edindiği kazanım ve becerilerini bilişsel, psikomotor ve duyuşsal alanda bütünsel bir şekilde kullanmasına yöneliktir. Temelde esas alınan bütünsel gelişim yaratıcı dramanın asıl hedeflerini oluşturur ve şu şekilde açıklanabilir (Üstündağ, 1998):

- Alınan eğitim ve öğretimle birlikte kendini ifade edebilme
- Sanatsal ve üretimsel gelişim
- İş birliği ve etkileşim kurma
- Sosyolojik gelişim sağlama
- Öz güven oluşturma
- Karar verme ve muhakeme becerisi kazanma
- İletişim sayesinde kelime dağarcığı oluşturma
- Hayal kurma gücü edindirme
- Duygu ve düşünceleri geliştirme
- Bireysel farklılıkları benimseyip ve farklılıklara saygı duyma
- Toplumsal sorunlara gerçekçi yaklaşma

- Problem çözme
- Maddi ve manevi değerler oluşturma
- Farklı bireylerin duygularını hissetme ve anlama
- Empati kurma
- Çok yönlü ve eleştirel düşünme
- Öz eleştiri yapabilme
- Ezberden uzak, bilgileri yapılandıran kalıcı öğrenme gerçekleştirme
- Haklarını koruyabilme
- Adil bir birey olma
- Liderlik duygusu kazanma
- İnsan sevgisini ve insani değerleri esas alma
- Meta bilişsel öğrenme becerisi kazandırma

Detaylı olarak hedefleri incelendiğinde, yaratıcı drama; mevcut eğitim programlarının genel amaçları doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bundan dolayı yaratıcı dramanın eğitimle örtüşmesi ve eğitimde kullanılması, eğitimsel ihtiyaçları karşılamaktadır.

Yaratıcı drama ögeleri

Sistemli ve belli kuralları olması yaratıcı dramnın ögelerini ortaya çıkarmıştır. Bir biriyle ilişkili ve bağlantılı ögeleri vardır. Yaratıcı drama sonucu ortaya çıkan durum, öğrenme ya da canlandırmalar; bu ögelerin süreç içerisindeki bağlantılarıyla oluşur. Bu bileşenler bütün yaş grubundaki katılımcılara hitap etmektedir. Yaratıcı drama ile ilgili uygulama ve bilgi sahibi olmak isteyenler açısından bu ögeleri bilmekte fayda vardır. Bu ögeler; drama lideri, oyun grubu, içerik ve çalışma mekanı gibi dört temel kavram üzerine kurulmuştur (Adıgüzel, 2018).

Drama lideri

Süreç boyunca katılımcılara yol gösteren kişidir. Gelişime açık olma, grup etkileşimini sağlayabilme, kendinden emin, çok yönlü kişisel özelliklere sahip olması yaratıcı drama da kişiyi drama lideri yapmaktadır. Katılımcılar tarafından benimsenmek isteyen bir lider; problem çözen, üretken, özgür, anlayışlı, iletişim becerisi kuvvetli, gözlemci, analiz-sentez yapan ve neden-sonuç ilişkisi kurabilen bir kişilik yapısındadır. Mesleki yeterlilikle birlikte müzik, tiyatro ve psikoloji gibi çeşitli alanlara da hakimdir (Tuluk, 2004).

Eğitimde bir yöntem ya da teknik olarak kullanırken yaratıcı drama lideri, öğretmendir. Liderlik yapacak eğiticinin; drama eğitimi almış olması süreci verimli kılacaktır. Öğretmenin bu konuda istekli olması gerekmektedir. Liderlik yaptığı grubun yaş ve gelişim özelliklerine hakim olmalı ve konu ile yaratıcı drama arasındaki bağı oluşturacak aşamaları bilmelidir. Böylece eğitimde, öğretmenin yapmış olduğu liderlik süreci kalıcı ve yapıcı öğrenmeleri oluşturmaktadır. Lider, eğitimde yaratıcı dramayı iki şekilde kullanır. Herhangi bir dersi öğretmek ya da bireyin bütünsel gelişimini sağlamaktır (Adıgüzel, 2006).

Oyun grubu

Süreç içinde yer alan katılımcılardan oluşur. Katılımcılar, bir grup içerisine dahil olur ve gruba ait olma isteği süreç boyunca verim almasını sağlayacaktır. Her katılımcının farklı özellikleri ve yaratıcı dramadan farklı beklentileri vardır. Etkinliğe başlamadan önce katılımcıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ön bilgiler verilir. Bireylerin gönüllülük esaslı etkinliğe katılması, elde edilecek kazanımları artırmaktadır. Etkinliğe katılan bireyler ilk olarak kendini tanımak ister, nihai olarak da kendini gerçekleştirmek (Yalım, 2003) .

Özgür bir ortam suna yaratıcı drama da katılımcılar özgürlükleri doğrultusunda düzensiz ve gelişigüzel düşünmezler. Çerçevesi çizilen özgür planlama dahilinde yaratıcılıklarını ortaya çıkarırlar. Doğal ve içten davranmaları, yaratıcı dramanın kazandıracağı becerilere yol açar ve katılımcılar süreç sonunda önemli kazanımlarla uygulamadan ayrılırlar. Elde edilen bu kazanımlar; empati kurma, çevreyi anlama, kendini ifade edebilme, çözüm üretme ve özgüvendir. Bireyler kendi davranışlarını denetleyip, kendisi ve toplum yararına davranışlar ortaya koyar (Karadağ & ark., 2008).

İçerik

Yaratıcı drama uygulamasında konu ya da işlenecek duygu ve düşünceleri ifade etmektedir. Drama ya başlarken öncelikle bir konu seçilir. Konu belirlenirken etkinlik sürecinin hedefleri de ortaya konmuş olur. İçeriğin belirlenmesiyle aslında süreç sonunda ortaya çıkacak ürün hakkında ipucu vermektedir. Konu oluşturulurken katılımcıların yaş ve özellikleri dikkate alınır. Kişilerin gelişim düzeyleri konu seçiminde etkili bir değişkendir. Eğitimde uygulanırken de, eğitimin amaçları ve programın hedefleri doğrultusunda konular seçilmektedir (Selvi, 1999).

Çalışma mekanı

Çevre, araç-gereç ve materyaller yaratıcı dramanın ögelerinden çalışma mekanını oluşturmaktadır. İnsan, varoluşu itibariyle çevre ile sürekli etkileşimdedir. Yaratıcı drama da; çevrenin çok geniş bir alan olmasına gerek yoktur. Önemli olan katılımcıların rahat hareket edeceği büyüklükte olmasıdır. Etkinlikteki odaklanma süreci ve rahatlama sürecinde çevre, bir birine temas gerektirmeyecek şekildedir. Bulunması gereken özellikler, genel uyarılmışlık haline uygun olmalı ve katılımcıların performansını olumsuz etkilemeyecek şekilde düzenlenmelidir. Çevrede; ses, ışık, ısı ve güvenlik gibi önlemler katılımcılara uygun düzeydedir. Katılımcılara zarar verebilecek bütün araç- gereçler ortamdan çıkarılır ve fayda sağlayacak malzemeler ortama dahil edilir. Eğitimde çocuğun hayal gücünü geliştirecek nesneler bulundurulup, ortama getirilmesi mümkün olmayan nesneler yerine kullanılabilir (Önder, 2004).

Yaratıcı drama aşamaları

Bireysel ve grupsal özelliklere göre yaratıcı dramanın pek çok değişen aşaması olsa da, pek çok araştırmacı tarafından kabul görmüş belli aşamaları vardır. Pedagojik açıdan yaratıcı dramanın aşamaları şu şekildedir (San, 1990):

1. Kendini ve başkalarını tanıma
2. Karşılıklı iletişim
3. Karşılıklı iletişimin giderek ikili iletişimden

a) daha çok kişili etkileşime geçme, grup dinamiğinin oluşması, konuşma ve öyküleme gibi anlatım teknikleri

b) rol oynama

4. Tiyatronun seyirciye sahnelenmesi ve gösterilmesi

5. Tüm aşamaların tartışılması ve irdelenmesi aşamasıdır.

Bir başka açıdan yaratıcı dramanın genel aşamalarına bakıldığında; ısınma ve rahatlama çalışmaları, rol oynama ve oyunlar, doğaçlama, oluşum ve değerlendirme şeklindedir (San, 1992):

Isınma ve rahatlama

Grup liderinin önderliğinde ve dramanın başlangıcında, belirli kurallarla yapılan aşamadır. Etkinlikler kaynaşmaya ve grup içi dinamiği oluşturmaya yöneliktir. Tanışma ile başlayan bu aşama; güven oluşturma, uyum sağlama, beş duyuyu kullanma, beden ve beyinle harekete geçme olarak devam eder. Birey önce kendini tanır, daha sonra kendisi ile grup üyelerini bütünsel açıdan tanır. Beş duyu organın harekete geçirilmesine ve gelişmesine yönelik etkinlikler bu aşamada gerçekleşmektedir (Morgül, 2004).

Liderin burada ki görevi; katılımcıları motive etme, cesaretlendirme ve kendi geliştirdiği planlama ile katılımcıları eğlendirmelidir. Isınmaya yardımcı olması için, kısa süreli çocuk oyunları, bedensel ve yeniden kurulmuş oyunlar düzenlenmektedir. Eğlenceli oyunlar sayesinde, etkinliğe alışma ve içeriği kavrama ön kazanımlardır. Bütün katılımcıların gönüllülük esaslı, bu aşamaya katılımı sağlanmalıdır. Böylece katılımcıların hepsi aidiyet duygusu kazanırlar (Adıgüzel, 2006).

Rol oynama ve oyunlar

Yaratıcılık ve imgeleme gücünün oluştuğu ve belli kurallar dahilindeki oyunların olduğu aşamadır. Katılımcılar kurallar içerisinde, özgürdür. Oyun; katılımcıların empati içinde bağdaşım ve etkileşim kurduğu, kişiliği geliştiren ve şekillendiren, etkili bir aşamadır. Farklı özelliklere sahip bireylerle yapılan paylaşımlar, gerçek hayatta katılımcının yaşamını düzenleme açısından fırsat olur. Yaratıcılığın ön planda olduğu bir aşamadır. Yaşamdan elde edilen deneyimlerden yola çıkılarak; jest, mimik, söz ve bedensel hareketlerle gerçekleşir (Şahbaz, 2004).

Doğaçlama

Önceden yazılmış herhangi bir metne bağlı kalmadan, katılımcıların o anda gerçekleştirdikleri, yaratıcılığın en üst düzeyde olduğu aşamadır. Bireyin o sürece kadar deneyimledikleri, yaratıcılığının kaynağıdır. Bireysel ve grup ile yürütülebilir. Bütün aşamalarda olduğu gibi birey ile grubun özelliklerine uygun bir tema seçilir ve ona yönelik doğaçlamalar olur. Bu aşamada; önceden var olmayan bir ürün ortaya çıkmaya başlanarak, oluşum aşamasına zemin oluşturulur (Adıgüzel, 2006).

Oluşum

Isınma ve rahatlama ile başlayan, rol oynama ve doğaçlama ile devam eden sürecin sonuç kısmıdır. Başlangıçta nereye gidileceği ve nasıl sonlanacağı bilinmeyen süreç, aşamalar sonucunda bir ürünle sonuçlanır ve bu aşamaya da oluşum denir. Katılımcıların yaratıcılığı ve özgünlüğüne dayalı bir oluşum ortaya çıkar (Ünüvar, 2007).

Değerlendirme

Bütün aşamalar sonucunda, elde edilen sonucun değerlendirildiği aşamadır. Bir diğer anlamda tartışma aşamasıdır. Katılımcıların duygu ve düşünceleri alınır. "Ne yaşadınız?", "nerede zorlandınız?", "ne hissettiniz?" gibi çeşitli sorular sorulur. Katılımcıların fikirlerini almak için bazı araçlar kullanılabilir. Bunlar; gözlem, anket, görüşme, test, ilgi ve tutum ölçeği gibi araçlardır. Değerlendirme sayesinde katılımcılar, drama sürecinden elde ettiği kazanım ve verimi dönüt olarak lidere iletebilmektedir. Böylece sürecin; verimliği, etkililiği, olumlu ya da olumsuz yönleri ortaya çıkarılabilir (Üstündağ, 1998).

Yaratıcı drama ve eğitim

Yaratıcı drama ve eğitim arasında etkili bir ilişki vardır. Eğitimde yaratıcı drama, sanatsal yönünden daha çok bütünsel gelişimi sağlayan yöntem ya da teknik olarak kullanılmaktadır. Bir konunun öğretilmesi amacıyla da yaratıcı drama, eğitime dahil edilmektedir. Katılımcılar yöntemle birlikte; sorunları hayal eder, canlandırır ve düşünür (Freeman, Sullivan& Fulton, 2003).

Yaratıcı drama, özellikle eğitim için tasarlanmış; duyusal gelişimi, çok boyutlu düşünmeyi ve yenilikleri sağlayan dikkat çekici, bir yöntemdir. Anlaması güç, soyut ve bilimsel konuları eğlenerek öğrenme fırsatı verir. Öğrenileni kalıcı hale getiren ve öğrenmeleri bütünsel organize etmeye yarayan öğrenme aracıdır (Arieli, 2007).

Eğitici dramanın, öğretim programının hedeflerini gerçekleştirme amacı vardır. Yaşamayı hissetmeyi ve ilişki kurmayı sağlar. Fen, tarih, edebiyat, evrensel, soyut ve sosyal konuları taklit ederek; konularla ilgili bilgileri yapılandırır ve anlamlandırır. Eğitimi eğlenceli hale getiren, öğrenciyi aktif kılan ve öğrenci merkezli bu yöntem; tüm eğitim kademelerinde uygulanmaktadır. Eğitimde yaratıcı drama esnasında lider görevindeki öğretmen önceden kazanımları belirler. Belirlene kazanım doğrultusun, yaratıcı drama aşamaları ve ögeleri dikkate alınarak yöntem uygulanır. Böylece kazanımlar, yaratıcı drama sayesinde kazandırılır (Çalışkan & Karadağ, 2020).

Eğitimde yaratıcı dramanın faydaları, pek çok araştırmada belirtilmiştir. Eğitimde yaratıcı dramanın faydaları şu şekilde açıklanabilir (Karakaya, 2007):

- Bütünsel gelişim
- Özgüven ve özsaygı gelişimi
- Kendini ifade edebilme
- Paylaşma ve dayanışma duygu
- Çok yönlü düşünme
- Empati duygusu
- Yaratıcılık
- Kalıcı öğrenme
- Bilgiyi yapılandırma
- Tartışma ve eleştirebilme
- Farklı görüş ve düşüncelere saygı

- Kendi bedenini tanıma ve etkinliklere uyum sağlama
- Dinleme ve konuşma becerilerini geliştirme
- Liderlik ve yöneticilik gibi özellikler kazanma
- Araştırma ve keşfetme isteği
- Sorumluluk duygusu kazanma
- Eğitim ve öğretimde aktif rol alma

Yaratıcı drama sürecinde dikkat edilen noktalar ve faydaların yanı sıra, eğitimde karşılaşılabilecek bazı sınırlılıklar vardır. Bu sınırlılıklar şu şekilde açıklanmaktadır (Öcal, 2014):

- Rol yapma yeteneği olan ve cesaretli öğrenciler, çekingen öğrencilere göre daha çok ön planda olmak isterler. Etkinlik sırasında hep aynı kişiler ön plana çıkabilir.
- Süreç içinde, gruplandırma yaparken zaman kaybı olabilir.
- Canlandırma esnasında; öğrencilerin yapmış olduğu aşırı davranışlar, sınıf disiplin problemlerine yol açabilir.
- Eğitim sürecinde aşamalar uzun zaman alabilir.
- Bazı rolleri canlandırırken öğrenciler zorlanabilir.
- Gruplandırma sırasında bazı öğrenciler, hep aynı grupta olmak isteyebilir. Gruplandırma sürecinde zorlanılabilir.
- Büyük gruplarda, fazla kişiye rol vermek sorun olabilir. Bu yüzden yöntem küçük gruplarda uygulanmalıdır.
- Oyunsu doğası gereği, drama etkinliklerinde öğrenciler zorlanabilir.
- Derslerin hedef ve kazanımları arasında ilişki kurulamazsa, yöntem işe yaramaz hale gelir.
- İşlenen derslerin amaçları belirlenmelidir. Yoksa sadece süreçteki katılımcılar faydalanabilir.

Günümüzde, okul öncesinden lisansüstü eğitime kadar her kademe de yaratıcı drama yöntemi kullanılmaktadır. Alanlarına ve eğitime katkı sağlamak için öğretmen ve öğrenciler bu yöntem hakkında çeşitli eğitimler alırlar. Geleneksel yöntemin dışında, çağdaş eğitimin doğasına uygun yapıdadır. Öğretmen ve öğrencilerin sık tercih etmesine yol açmaktadır. Bu açıdan eğitimde yaratıcı dramada öğretmen ve öğrencilerin aldığı rollere bakmak fayda sağlamaktadır (Köksal-Akyol, 2003).

Eğitici dramada öğretmenin rolü

Eğitimde uygulanırken yaratıcı drama lideri, öğretmendir. Liderin belirli özelikleri vardır. Özellikler eğitime uyarlandığında detaylanmaktadır. Öğretmen, öğrencilerin metabilişsel düşünmeleri yaratıcı drama ile destekler. Öğrenme ortamını baskıdan uzaklaştıran

kişidir. Lider öğretmen, öğrencilerin kendi kendine öğrenmelerini ve keşfetmelerine destek verir. Birleştirme çalışmalarında bulunmalı, yaratıcılığa ve keşfetmeye teşvik etmelidir. Öğrencinin süreçte; konular, materyaller ve çevreyle ilişki kurmasını sağlayan kişi, öğretmendir. Yaratıcı drama aşamalarıyla birlikte, öğretmen gözlemler ve öğrenciye de gözlemleme yeteneği kazandırır. Kendi fikirlerini sunan öğrencileri destekler. Öğrencinin kişilik özelliklerine saygı duyulduğunu hissettirmelidir. Bunun aksi durumda öğrenci yaratıcı drama sürecinden uzaklaşır. İyi bir lider öğrencilerin hatalarını kabul eder, onların hatalarını fark etmelerini sağlar (Ömeroğlu, 1990).

Yukarıdaki özelliklere göre, eğitimde yaratıcı drama sürecinde öğretmenin özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Akbaş, 2011):

- Bireyi, başkalarıyla kıyaslamadan eleştirmeli.
- Deneyimleme, inceleme ve araştırma fırsatı verir.
- Etkinlik sırasında yapılan tartışmaların, liderlik özelliklerini çıkarmaya yönelik olmasını sağlar.
- Çocuğun oyun sırasında karakterlerden kendine çıkardığı duygulara fırsat verir.
- Olayları bilimsel yönden inceleme ve görsel olarak çocuklara aktarabilme.
- Öğrencilerin görevlerini kendilerinin yapmalarını sağlamak.
- Her bireye, eşit davranmak ve olumlu tutum sergilemelidir
- Öğrencilerin karşılaştığı sorunlara, çözüm üretebilmek.
- Bireylerin bütün yeteneklerini göstermelerini sağlamak.
- Bireyin öğretimi esnasında, özgür öğrenmesini gerçekleştirme.
- Gözlemlerini dışarıdan değil, sürece dahil olarak gerçekleştirir.
- İyi bir gözlemci ve öğrencinin kişisel özelliklerini ortaya çıkarabilen yapıda olmalı.
- Sabırla soruları cevaplamalıdır.
- Öğrencilerin başarı duygusunu tatmalarını sağlamalıdır.

Eğitici dramada öğrencinin rolü

2000'li yılların başıyla birlikte yaratıcı drama öğretmen ve öğrenciler arasında trend haline gelmiştir. Sosyal medyanın ve sosyalleşmenin etkisiyle öğrenciler kendilerini çevrede ön planda tutacak ve ifade etmek istemektedir. Yaratıcı drama yöntemi öğrencilerin bu ihtiyacını karşılamaktadır. Öğrencilerin yaratıcı dramadan bekledikleri ve yaratıcı dramanında öğrenciden beklediği özellikler vardır. "Kendimi geliştimek için yapmalıyım", "sorunları çözebilirim", "yapacaklarım bana çok şey katacak" ve "bu işin üstesinden gelebilirim" gibi düşünceler öğrencilerde bulunmalıdır (Üstündağ, 1996).

Eğitici dramada öğrencide bulunması gereken özellikler şu şekilde özetlenebilir (Tulgay, 1997):

- Sorunların peşine takılmalı ve çözüm yolunu bulana kadar devam etmelidir.

- Amaçlarını gerçekleştirmek için merak etmeli ve farklı ortamlar aramalıdır.
- Tüketmek yerine üretmelidir.
- Grupla iş birliğine ve çalışmaya açık olmalıdır.
- Başkalarıyla ve kendiyle iletişimde olmalıdır.
- Çevreyi algılayabilmelidir.
- Eğitim hedeflerini liderle birlikte bulmalı ve davranış haline dönüştürmelidir.
- Genel kurallara uymalı ama süreçte özgür olduğunu bilmelidir.
- Bilgiyi hazır almak yerine bilgiye ulaşmayı ve yapılandırmayı tercih etmelidir.
- Net fikirler ortaya koymalı ve cesaretli olmalıdır.
- Başkalarının fikirlerine saygı duymalıdır.
- Öğretmenini lider olarak benimsemelidir.

Bu özelliklere sahip olan bir öğrenci; olayları, kavramları ve kavramlar arasındaki ilişlileri kurar. Bilimin işlevlerinden yola çıkar ve bilimin özellikleriyle bağ kurabilir. Bu özelliklerle birlikte kalıcı öğrenme gerçekleşmiş olur.

Yaratıcı drama ve fen bilimleri

Fen bilimlerinin amacı, fen okuryazarı bireyler yetiştirmektir. Okuryazar bireyler için temelde kazandırılması gereken özellikler vardır. Birey ve toplum sorunlarına duyarlı olma, doğayı keşfetme ve araştırmalar yapma, sürdürülebilir kalkınma becerileri geliştirmek, sorumluluk, evrensel ve kültürel değerleri benimsetme, muhakeme yeteneği, karar verme becerisi gibi kazandırılması gereken özelliklerdir. Hedefler, fen bilimleri konularıyla uyumlu bir şekilde verilmelidir (MEB, 2018).

Yaratıcı drama, fen kavramlarını ve program içeriklerini bireylere örtük bir şekilde vermektedir. Anlaşılması zor olan konuları yapılandırmakta ve soyut kavramları somutlaştırmaktadır. Fen bilimlerinde öğrencilerin beş duyusuna aktifleştiren bu yöntem, anlaşılması güç konuları bireye aktarmaktadır. Fen konuları drama uygulanarak işlendiğinde; öğrencinin uzun süreli bellekte konuları depolaması ve sistematik bir şekilde sınıflamasını sağlar. Yaratıcı dramada rol alma tekniği yardımıyla fen konuları canlandırılır. Örneğin; elektron rolü oynayarak, elektron kavramını öğrenmektir. Konulara yönelik olarak farklı etkinlikler uygulanmaktadır. Etkinlikler uygulanırken; konunun yapısı, kişisel özellikler ve öğrenci yaşı dikkate alınmaktadır (Teker, 2009).

Fen konuları, denenerek öğrenildiğinde günlük hayata aktarmayı kolaylaştırmaktadır. Yaratıcı drama, rol yapma esnasında durumları yaşama fırsatı vermektedir. Fen okuryazarı olmak için yanıtlar verir. Girişimcilik ve kariyer bilinci gibi geleceğe yön verecek kişilik özellikleri bu yöntemle ulaşılmaktadır. Yaparak yaşayarak öğrenme ve ilgi çekici bir özelliğe sahip yaratıcı drama, fen bilimleri eğitimiyle uyumludur. Yöntem sırasında yapılan aktiviteler; öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimlerine etki etmektedir. Bu açıdan fen bilimlerinin hedeflediği bütünsel gelişime de ulaşılmış olur. Öğrenciler fen bilimlerine olumlu tutup geliştirir ve derslerden zevk alırlar. Bununla birlikte olumlu ve verimli bir sınıf iklimi oluşur (Altıntaş, 2012).

Yaratıcı drama etkinlikleri ile fen bilimleri konu örnekleri

Fen bilimleri kavramları, bir birine benzeyen ve anlaması güç konulardır. Konular öğretilirken öğrenciler, konuları yanlış öğrenebilmekte ve kavram yanılgısına düşebilmektedir. Örneğin; ilköğretim düzeyinde dünyanın dönme ve dolanma hareketleri konusunda, dönme-dolanma kavramlarını karıştırmaktadır. Öğrenim esnasında kavram yanılgısına dikkat edilmelidir. Bu gibi durumların önüne geçmek için yaratıcı drama kavram yanılgısını ve kalıcı öğrenmeyi gerçekleştirebilecek bir yöntemdir. Aşağıda, fen bilimleri konularının yaratıcı dramanın bazı aşamalarında uygulanabilinecek konu örnekleri yer almaktadır. Fen bilimleri konularının yaratıcı drama yöntemi kullanılarak işlenmesi ile ilgili bazı örnekler şu şekildedir:

- **Örnek Konu: Dünya'mızın Hareketleri**

Öğretmen sınıfın ortasına büyük bir elips çizer. Elipsin üstüne "yörünge" yazar, ortasına da nokta koyar. Daha sonra bir öğrenci elipsin ortasındaki noktanın üstünde hareket etmeden beklemeye başlar. Öğretmen önceden hazırlamış olduğu "güneş" yazısını öğrencinin üzerine yapıştırır. Katılımcılardan diğer bir öğrenciyi ise yörüngenin üzerine getirir ve öğrenci bekler. Bu öğrencinin üzerine de "dünya" yazısını yapıştırır. Öğretmen diğer iki öğrenciden birinin üzerine, 1 gün (24 saat) diğerinin üzerine de 1 yıl (365 gün 6 saat) yazar. Sınıfın bir duvarına doğu, tam tersi duvarına da batı yazısını yapıştırır. Öğretmen hafif bir müzik ile canlandırmayı başlatır. Müzik esnasında yörüngenin üzerindeki öğrenci yavaşça batıdan doğuya doğru, kendi etrafında dönmeye başlar ve öğretmen müziği durdur. O sırada gözleri açık olan öğrenci müziğin sonlanmasıyla birlikte gözlerini kapatır ve sınıfta seyirci rolündeki diğer öğrencilerin önünden üzerinde 1 gün (24 saat) yazan öğrenci geçer. Bu sırada öğrenciler; dünyanın kendi eksini etrafında döndüğünde geçen sürenin, 1 gün (24 saat) ve öğrencinin gözü açılıp kapanmasıyla da gece-gündüz oluştuğunu fark ederler. Daha sonra dünya görevindeki öğrenci; batıdan doğuya, güneş görevindeki öğrencinin etrafında kendi etrafında dönerek dolanır. Dolanırken dört farklı ses çıkarır. Yağmur sesi, kuş sesidir, şiddetli rüzgar sesi ve dalga sesi. Bu sesler dört mevsimi temsil etmektir. Öğrenci başladığı noktaya geldiğinde durur ve arkadan üzerinde 1 yıl (365 gün 6 saat) yazan öğrenci geçer. Böylece güneş etrafında dolanma süresinin 1 yıl (365 gün 6 saat) ve sonuçta mevsimler de oluştuğu fark edilir.

Ulaşılan Kazanımlar:

1. Dünya'nın dönme ve dolanma hareketleri arasındaki farkı açıklar. Dönme ve dolanma hareketine günlük yaşamdan örnek verilir.

2. Dünya'nın hareketleri sonucu gerçekleşen olayları açıklar.

a. Dünya'nın dönme hareketine değinilir.

b. Dünya'nın dolanma hareketine değinilir.

c. Dünya'nın dönmesine bağlı olarak Güneş'in gün içerisindeki konumunun değişimine değinilir.

ç. Gece ve gündüzün oluşumuna değinilir.

d. Gün, yıl, zaman kavramları verilir (MEB, 2018).

- **Örnek Konu: Çevremizdeki Varlıkları Tanıyalım**

Lider görevindeki öğretmen, öğrencilere çeşitli roller verir. Bir öğrenci basketbol topu, bir öğrenci basketbol oyuncusu, bir öğrenci tohum ve bir öğrenci de bahçıvandır. Diğer öğrenci ise kuştur. Öğretmen süreci üç bölüme ayırır. Süreç içindeki ilk alkışta, donuk bir şekildeki basketbol topu ve basketbol oyuncusu görevindeki öğrenciler; ikinci alkışta da donuk bir şekildeki tohum ve bahçıvan görevindeki öğrenciler canlandırmaya başlarlar. Üçüncü alkışta ise; kuş rolündeki öğrenci canlandırmaya başlar. Basketbol oyuncusu topunu gelmesi için çağırır, basketbol topu görevindeki öğrenci hareket etmez. Daha sonra basketbol oyuncusu, basketbol topunu sektiriyormuş gibi yapar ve basketbol topu rolündeki öğrenci aşağı yukarı, sağa sola zıplayarak dolanır. Burada cansız varlıkların tanımı ve kendiliğinden hareket etmediği fark ettirilir. Daha sonra öğretmen ikinci alkışı yapar. Bahçıvan rolündeki öğrenci, tohum rolündeki öğrenciyi su sesi çıkararak sular. Bahçıvan sulamayı bırakır. Tohum rolündeki öğrenci yavaşça, oturur pozisyonda iken kalkmaya ve kollarını açmaya başlar. Böylece canlı varlıkların tanımı ve kendiliğinden hareket ettiği sonucuna varılır. Ayrıca bir bitkinin yaşam döngüsü ile ilgilide gelişmeleri gözlemleyebilir. Üçüncü alkışta da, kuş rolündeki öğrenci kuş sesi çıkarıp kendiliğinden uçmaya başar. Burada da hayvanların canlı bir varlık olduğu ve kendiliğinden hareket ettiği sonucuna varılır.

Ulaşılan Kazanımlar:

1. Çevresindeki örnekleri kullanarak varlıkları canlı ve cansız olarak sınıflandırır.
   a. Canlıların sistematik sınıflandırılmasına girilmez.
   b. Canlı türlerinden sadece bitki ve hayvanlardan söz edilir.
   c. Canlı ve cansız kavramlarında literatürdeki kavram yanılgılarına dikkat edilir.
2. Bir bitkinin yaşam döngüsüne ait gözlem sonuçlarını sunar. Bir bitkinin belirli bir süre boyunca gelişiminin izlenmesi ve gözlem sonuçlarının kaydedilmesi beklenir (MEB, 2018).

DİPNOTLAR

Bu bölüm, “ Türkiye’de 2003-2021 Yılları Arasında Yaratıcı Drama Yöntemi Kullanılarak Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi” tezinin bir kısmından üretilmiştir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Ö. (2006). Yaratıcı drama kavramı, bileşenleri ve aşamaları. *Yaratıcı Drama Dergisi, 1*(1), 17–29.

Adıgüzel, Ö. (2018). *Eğitimde yaratıcı drama* (6.Basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akar-Vural, R., & Somers, J. W. (2021). *İlköğretimde drama: Kuram ve uygulama* (4.basım). Ankara: Anı Yayıncılık.

Akbaş, H. Ş. (2011). Fen eğitiminde problem çözme stratejisi olarak drama uygulamalarının başarı, tutum, kavramsal anlama ve hatırlamaya etkisi. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

Akın, S. (1996). Geleneksel öğretim yöntemleri ile işbirlikli öğrenme yönteminin fen bilgisi öğretimi üzerindeki etkileri. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Altıntaş, E. (2012). Fen bilgisi öğretmen adaylarının drama yöntemiyle fen ve teknoloji dersinin işlenmesine yönelik öz yeterlilik ve tutumlarının belirlenmesi. Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi.

Arieli, B. (2007). *The integration of creative drama into science teaching.* Doctoral dissertation, Kansas State University.

Çalışkan, N., & Karadağ, E. (2020). *Eğitimde drama teorik temelleri ve uygulama örnekleri* (4.basım). Ankara: Anı Yayıncılık.

Çepni, S. (2005). Bilim, fen, teknoloji kavramlarının eğitim programlarına yansımaları. S. Çepni (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya Fen ve Teknoloji Öğretimi İçinde* (s. 8-15). Ankara: Pegem Akademi.

Doğru, M., & Aydoğdu, M. (2003). Fen bilgisi öğretiminde kullanılan yöntemlerde karşılaşılan sorunlar ile ilgili öğrenci görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(13), 150–158.

Freeman, G. D., Sullivan, K., & Fulton, C. R. (2003). Effects of creative drama on self-concept, social skills, and problem behavior. *Journal of Educational Research, 96*(3), 131–138.

Gürdal, A. (1991). İlkokul fen eğitiminde labaratuvar ve arç kullanımı. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(3), 145–155.

Gürdal, A. (1992). İlköğretim okullarında fen bilgisinin önemi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8*(8), 185–188.

Karadağ, E., Korkmaz, T., Çalışkan, N., & Yüksel, S. (2008). Drama lideri olarak öğretmen ve eğitimsel drama uygulama yeterliği ölçeği: geçerlik ve güvenirlik analizleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28*(2), 169–196.

Karakaya, N. (2007). İlköğretimde drama ve örnek bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27*(1), 103–139.

Köksal-Akyol, A. (2003). Drama ve dramanın önemi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 1*(2), 0–0.

Kolburan, A. (1997). İlköğretim altıncı sınıf fen bilgisi dersi araçlarını gerçekleştirme düzeyi. Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi.

Laçin-Şimşek, C. (2019). *Çocukların temel fen kavramları ile ilgili düşünceleri* (1. basım). Ankara: Pegem Akademi.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Fen bilimleri dersi öğretim programı ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar. Içinde *T.C.Milli Eğitim Bakanlığı*.

https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812312311937-FEN BİLİMLERİ ÖĞRETİM PROGRAMI2018.pdf

Morgül, M. (2004). *Eğitimde yaratıcı dramaya merhaba* (3.basım). Ankara: Kök Yayınları.

Öcal, E. (2014). Vücudumuzdaki sistemler ünitesinin öğretiminde drama yönteminin ve kukla/karagöz uygulamalarının öğrrenci başarısı ve tutuma etkisi. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi.

Ömeroğlu, E. (1990). Anaokuluna giden 5-6 yaşındaki çocukların sözel yaratıcılıklarının gelişimine yaratıcı drama eğitiminin etkisi. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Önder, A. (2000). Yaşayarak öğrenme için eğitici drama: kurumsal temellerle uygulama tekikleri ve örnekleri (2.basım). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Önder, A. (2004). Yaşayarak öğrenme için eğitici drama: kurumsal temellerle uygulama teknikleri ve örnekleri (6.basım). İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Şahbaz, Ö. (2004). İlköğretim 4. sınıf "canlılar çeşitlidir" ünitesinde yaratıcı drama uygulamalarını öğrencilerin sözel yaratıcılıklarına, başarılarına ve derse yönelik tutumlarına etkisi. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

San, İ. (1990a). Eğitimde yaratıcı drama. *Ankara Universitesi Egitim Bilimleri Fakultesi Dergisi, 23*(2), 573–582.

San, İ. (1990b). Eğitimde yaratıcı drama. *Ankara Universitesi Egitim Bilimleri Fakultesi Dergisi, 23*(2), 001–010.

San, İ. (1996). Yaratıcılığı geliştiren bir yöntem ve yaratıcı bireyi yetiştirme bir disiplin: Eğitsel yaratıcı drama. *Yeni Türkiye Dergisi*, *7*, 148–160.

San, İ. (1998). Türkiyede yaratıcı drama çalışmalarının dünü ve bugünü. B. Onur (Ed.), *Cumhuriyet ve Çocuk İkinci Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi içinde* (s. 276–273). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Selvi, K. (1999). Yaratıcı drama yönteminin eğitimde kullanılması. Içinde *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(11), 301-308.

Teyfur, M. (2020). Eğitim bilimlerinde yeni yaklaşımlar. N. Saylan (Ed.), *Eğitim bilimine giriş içinde* (s. 316–347). Ankara: Anı Yayıncılık.

Teker, E. (2009). Fen ve teknoloji öğretiminde yaratıcı drama yönteminin kullanılmasının ilköğretim öğrencilerinin fene yönelik görüşlerine ve çevre ile ilgili problem durumlarına etkisi. Yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Tımbıl, N. (2008). İlköğretim ikinci kademe fen öğretiminde aktif öğrenme yaklaşımı ve drama tekniği kullanılmasının öğrenci başarılarına etkilerinin karşılaştırılması. Yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi.

Tulgay, B. (1997). Yaratıcı drama eğitimi alan ve almayan ergenlerin yaratıcılıklarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi.

Tuluk, N. (2004). Yaratcı Drama. *Pivolka, 3*(15), 10–12.

Ünüvar, T. (2007). İlköğretim 6. sınıf fen bilgisi dersinde canlının iç yapısına yolculuk ünitesinde yaratıcı drama ile öğretimin öğrencilerin erişisine etkisi. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi.

Üstündağ, T. (1996). Yaratıcı dramanın üç boyutu. *Yaşadıkça Eğitim, 49*(49), 19–23.

Üstündağ, T. (1998). Yaratıcı drama eğitim programının ögeleri. *Eğitim ve Bilim, 22*(107), 28–35.

Yalım, N. (2003). İlköğretim dördüncü sınıf fen bilgisi dersinin yaratıcı drama yöntemi ile öğretiminin öğrencilerin akademik branşlarına etkisi. Yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi.

Fransızcanın Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kısa Metrajlı Filmler Ve Kültür Öğretimi

Özge ÖZBEK[1]

1. Giriş

Yabancı dil öğrenme sürecinde bireysel farklılıkların önemi birçok araştırmada vurgulanmaktadır. Bu süreçte öğrenen kişinin genetik, fiziksel ve ruhsal durumunun yanında çevresel faktörlerin de etkisi yadsınamaz (Demirel, Başbay & Erdem, 2006, s. 51). Öğrenenler arasında var olan bireysel farklılıkların yanında kültürel unsurlar da birçoğunun dikkatini çekmektedir. Bireysel farklılıkların varlığı bilinse de her öğrenen için hedef dilin konuşulduğu ülkede ilgi çekecek olan farklı bir kültürel özellik bulunabilir.

Kültür teriminin sosyal, ekonomik ve siyasi gerçeklere dayanan ve toplum bireylerini yakından ilgilendiren sosyolojik bir boyutunun olduğu bilinmektedir. Yabancı dil öğretimi ve yabancı kültür öğretimi birbirine bağlıdır (Windmüller, 2015, s. 37-39). Hatta "bireyler toplumun kültürel özelliklerini nitelendirmek ve bir araya getirmek için dilden yararlandığı için dil kültürün bir parçasıdır" (a.g.e., s. 39).

"Dil, kültür aracılığıyla ifade edilen ve aktarılan sosyal bir üründür ve bundan dolayı biz dil üzerinden kültürü inceleriz ve düşünürüz" (Windmüller, 2015, s. 39). Yazar "her iletişim evrensel olmayan, dilsel ve dil dışı araçları barındırdığından günlük iletişimlerin kültürel ifadelerle dolu olduğunu" belirtmektedir (s. 41). Tam da bu yüzden yabancı dil öğrenen bireylerin "karşısındaki kişinin sosyal statüsünü, toplumdaki rolünü ve içinde bulundukları iletişim durumundaki ilişki tipini hesaba katması gerekir (...) (örneğin) selamlaşmalar, hitap etme şekilleri, ritüelleşmiş ifadeler, vb." (a.g.e., s. 41).

Avrupa Konseyi tarafından çok dilliliğin ve çok kültürlülüğün yaygınlaştırılması amacıyla oluşturulan *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni*'nin (D-AOBM) sunuş sayfasından itibaren birçok kısmında kültür ön plandadır:

> Avrupa Kültür Anlaşması (European Cultural Convention) aracılığıyla, 50 Avrupa ülkesinin her biri, diğer Avrupa ülkelerinin "vatandaşlarının dilleri, tarihi ve medeniyeti üzerine araştırma yapmayı" teşvik edeceğini taahhüt etmektedir. D-AOBM, bu vizyonunu gerçeğe dönüştürmede önemli bir rol oynamıştır ve oynamaya da devam etmektedir. (2020, s. 11)

D-AOBM'ne göre Fransa'da çok dilliliğin ve çok kültürlülüğün (veya çoğul dillilik/çoğul kültürlülük) yaygınlaştırılması için çalışma yapan birçok kurum ve kuruluş bulunmaktadır:

> Alliance Française, Alliance Française de Nice, Alliance française Paris Ile-de-France, British Council Lyon, CAVILAM (Centre d'Approches Vivantes des Langues et des Médias) – Alliance Française, CIDEF (Centre international d'études françaises) Université catholique de l'Ouest, CIEP (Centre international d'études pédagogiques), CLV (Centre de langues vivantes), Université Grenoble-Alpes, Collège International de Cannes. (2020, s. 20)

2001'de yayımlanan D-AOBM'nden sonra 2020 yılında yayımlanan ve *tamamlayıcı cilt* isimli versiyonuna "Çoğul kültürlü birikimi temel alıp geliştirme" şeklinde tanımlayıcı ölçekler eklenmiş ve güncellemeler yapılmıştır (Avrupa Konseyi, 2020, s. 27). D-AOBM'nde dilin, kapsayıcı eğitim ve kültürlerarası diyaloğun yaygınlaştırılması

[1] Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi ABD.

için bir araç olarak düşünüldüğü belirtilmektedir. Bu yüzden çok dillilik ve çok kültürlülük Avrupa toplumlarının sosyal veya mesleki açıdan ilerleme kaydetmesi için önemlidir. Yabancı dil artık sadece Avrupa ülkelerine giderken seyahat amaçlı öğrenilmemekte; çok dilli ve çok kültürlü bir Avrupa yaratmak için öğrenilmektedir (Puren, 2014, s. 29)

Toplumlar konuştukları dille var olurlar ve kültür de dilin ayrılmaz bir parçasıdır. Ana dilimizde konuşmaya başladığımızda dilin içinde kültürü de öğrendiğimiz gibi, yabancı dil öğrenme sürecine de kültür dâhil edilmelidir. Bu süreçte uzmanlar tarafından üretilmiş ders materyali yerine özgün ders malzemelerine yer verilirse doğal olarak yabancı toplumun kültürü de sınıf ortamına aktarılmış olacaktır.

> Ders kitaplarında özgün ders malzemesi kullanımının elbette hedef dili konuşanların kültürlerinin sınıf ortamına taşınmasındaki katkısı tartışılmaz. Kültürün aktarımının yanında gerçek ve özgün iletişim durumlarını öğrenme ortamına taşıyarak hedef dili anadili olarak konuşanların özgün dil kullanımlarının gözlenmesine olanak sağlaması açısından da bu ders malzemelerinin önemi büyüktür (Aydın, 2022, s. 712).

Öğretmen yabancı dil öğretiminde özgün ders malzemelerine yer vererek dolaylı olarak hedef dilin kültürünü de öğrenenlere aktarmış olacaktır. Eylem Odaklı Yaklaşıma göre (fr. La perspective actionnelle) öğrenenlerin sınıf ortamında kültürlerarası karşılaştırmalar yapmalarının teşvik edilmesi, diller ve kültürler arasında var olan benzerliklerin ve farklılıkların ortaya çıkarılması, üzerine tartışmalar yapılması sağlanmalıdır (Avrupa Konseyi, 2020, s. 34).

"Bazı durumlarda yabancı dil grubunun kültürünü anlamadıkça öğretilen tümceler ve konuşma parçaları öğrenene anlamsız gelebilir" (Alpar, 2013, s. 101). Örneğin derslerde croissant, crêpe, vb gibi belli başlı kültürel kavramlara yer verildiği bilinmektedir. Ancak gerek müfredat kaynaklı gerekse zaman yetersizliğinden dolayı birçok farklı kültürel özelliklere derslerde yer verilmemektedir. "Örneğin; yabancı bir dilde erkek ve kadın için kullanılan sözcükler o toplumda erkek ve kadının sosyal statülerini ortaya koyar. O halde dil, içinde yaşadığı toplumun düşünce biçimini yansıtan bir aktarıcıdır" (Köşker, 2015, s. 412). Fransızcayı yabancı dil olarak öğrenen ve önceden hiç Fransa'da bulunmayan bir öğrenenin ders dışında belirtilen kavramları öğrenmesi zor olacaktır. Bu yüzden özellikle dinleme becerisi ve okuma becerisini geliştirmeye yönelik başvurulacak metinlerin veya diyalogların kültürel unsurları içerenler arasından seçilmesi önerilebilir. Başvurulan metin veya diyalog üzerinden çeşitli alıştırmalarla kültürel unsurların öğrenenler tarafından anlaşılması sağlanmalıdır. Hatta öğrenenlere farklı gelen kültürel unsurlar sınıf içinde tartışmalar ve çeşitli diller arası karşılaştırmalar yapılarak öğrenilen kavramların kalıcı olması sağlanabilir.

2. Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı Fransızcanın yabancı dil olarak öğretimi alanında kültürün öğretimini vurgulayarak ilgili konunun kısa metrajlı filmlerle nasıl öğretilebileceğine dikkat çekmektir. Bu doğrultuda bir Fransız televizyon kanalı olan TV5 Monde'a ait olan Fransızca öğrenim web sitesinde uzmanlar tarafından oluşturulan bir ders malzemesi (Fr. Fiche Pédagogique) incelenecek, Fransızcanın yabancı dil olarak öğretildiği sınıflarda nasıl kullanılabileceği sorgulanacaktır.

"Nitel araştırmacılar dokümanları inceleyerek, davranışları gözlemleyerek ve katılımcılarla görüşerek bizzat veri toplarlar […]" (Creswell, 2021, s. 46). Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve içerik analizi yöntemlerine başvurulacaktır. Bu kapsamda TV5 Monde televizyon kanalının Fransızca Öğrenimi ve Öğretimi web sitelerinde bulunan görsel-işitsel ders materyalleri ve kültür öğretimi incelenecek; ayrıca öğrenenin bireysel öğreniminin (fr. auto-apprentissage) desteklenip desteklenmediği belirlenmeye çalışılacaktır.

3. Kısa Metrajlı Filmlerin Yabancı Dil Öğretiminde Kullanımı

"Filmlerde birçok kültürel unsur yer almaktadır. Örneğin dilin farklı ağızları, şiveleri, yazı şekilleri, gelenek ve görenekler, tabular ve buna benzer daha birçok kültürel unsur filmlerde gösterilmekte ve öğretmene öğretim sürecinde yardımcı olmaktadır" (Çobanoğulları, 2021, s. 729). Filmler kadar uzun soluklu olmasalar da kısa metrajlı filmler de yabancı dil öğretiminde etkili bir öğretim malzemesi olarak kullanılabilir. Film izlemenin öğrencilerin sözcük bilgisini artırdığı, yabancı dil sesletim becerilerini geliştirdiği ve dilbilgisi kurallarını daha iyi anlamasını sağladığı düşünülmektedir.

İlk olarak, kısa metrajlı filmlerin yabancı dil öğretiminde kullanılması durumunda öğrenenlerin sözcük dağarcığı gelişir. Öğrenenlerle, kısa film izlenmeden önce bazı özel sözcükler cümle içinde verilebilir ve bu sayede sözcükleri önceden bağlam içinde görmüş olurlar. Kısa film izledikten sonra, öğrencilerden bu sözcükleri kullanarak cümleler kurmaları istenebilir. İkinci olarak, kısa film kullanımı öğrenenlerin dinleme ve konuşma becerilerini geliştirmede yardımcı olabilir. Kısa film izletildikten sonra öğrenenlere bazı sorular sorulabilir ve ardından filmde yer alan kişiler hakkında konuşup tartışmaları istenebilir. Ayrıca konuşurken kısa filmden öğrendikleri yeni sözcükleri veya kalıpları kullanmaları da istenebilir. Son olarak kısa metrajlı filmlerin, öğrencilerin hedef dilin kültürü hakkında daha fazla bilgi edinmelerine yardımcı olduğu ve bunu yaparken de görsel öğeler kullandığı için öğrenenlerin daha iyi anlamalarını ve hatırlamalarını sağladığı söylenebilir. Didkovska'ya göre "kısa filmler dil öğretimi için bir araçtır" kültürlerarası bir bağlantı kurmamızı sağlarlar ve farklı amaçlarla birçok şekilde müfredatlara dahil edilebilirler (2018, s. 18). Sonuç olarak kısa metrajlı filmlerin, yabancı dil öğretiminde çok yönlü bir ders materyali olabileceğini söylemek mümkündür.

4. Kısa Metrajlı Filmler ve Kültür Öğretimi Konulu Ders Malzemesi (fiche pédagogique)

Bu başlık altında aşağıdaki şekilde ekran görüntüsü verilen TV5 Monde Fransızca Öğretimi (Enseigner le français avec TV5 Monde) web sitesinde bulunan "Çok Dillilik ve Kültürlerarası Diyalog" (Multilinguisme et dialogue interculturel) başlıklı eğitim malzemesi incelenecektir.

Şekil 1: "Çok Dillilik ve Kültürlerarası Diyalog" Başlıklı Ders Malzemesi

Kaynak: https://enseigner.tv5monde.com/fiches-pedagogiques-fle/multilinguisme-et-dialogue-interculturel

Şekil 1'de sağda bulunan kısımda dersin amaçları ve hangi dil becerilerine yönelik olduğu belirtilmiştir:

"B2 Bağımsız Kullanıcı C1 Yetkin Kullanıcı (Yetişkinler): Dilin bazı öğelerini içeren videolarla çok dilliliğin önemini göstermek.

Konuşma

Kelime bilgisi: dil

Kelime bilgisi: politika ve toplum

Kelime bilgisi: milliyetler

Dinleme

Yazma" (Fransızcadan Türkçeye tarafımızca çevrilmiştir).

Ardından içerikle ilgili bilgiler verilmiştir:

"Dilsel çeşitliliğin faydalarını ve kültürlerarası diyalogda dillerin rolünü tartışmak için mizah ve zirzopluk dolu 10 kısa film.

Ders malzemesi, tüm bu kısa filmlere dayanan tartışma önerileri sunarken, "bağlantılar" sekmesi 5 farklı tematikte malzemeye gönderme yapmaktadır:

- Dillerle zenginleşme,

- Dil öğrenme,

- Avrupa'nın inşası,

- Dil çeşitliliği,

- Bir yolculuk olarak dil" (Fransızcadan Türkçeye tarafımızca çevrilmiştir).

İlgili ders malzemesinde farklı kişiler tarafından hazırlanan 10 kısa metrajlı filmden yararlanılmıştır ve bu ders malzemesinin Fransızcada B2 veya C1 dil düzeyine sahip olan yetişkinler için uygun olduğu belirtilmiştir. Ders malzemesi 31.12.2030 tarihine kadar internet üzerinden dünyadaki herkesin erişimine açıktır ve ücretsizdir. İlgili web sitesinde bulunan diğer ders malzemelerinin aksine, burada öğretmen dosyası ve öğrenen dosyası yerine sadece ders malzemesi (fr. fiche pédagogique) isimli bir dosya sunulmaktadır. Ders malzemesinde yer verilen 10 kısa filmin, 2008'de Avrupa Kültürlerarası Diyalog Yılı aracılığıyla düzenlenen yarışma sonucunda 28 film arasından seçildiği belirtilmektedir. Düzenlenen yarışmayla Avrupalı gençlerde kültürlerarası diyalogların rolü konusunda farkındalık yaratmak ve gençlerin dilsel çeşitliliğin avantajları hakkında düşünmelerini sağlamak amaçlanmıştır.

Ders malzemesinde aşağıdaki gibi video dosyalarının isim ve yıl bilgileri sunulmuştur:

"2020 / Dawn Hourigan & Hrund Atladdottir – Pays-Bas

De pratglada kossornas park (Garden of chatty cows) / Oskar Westerberg - Suède

Game / Ewa Górzna – Grande-Bretagne

Language is Music / Peter Palos – Grande-Bretagne

Mira a tu alrededor y absorve (Look around yourself and absorb) / Sandra Garcia Piñero - Espagne

Natural Expressions / Maayke Schurer – Grande-Bretagne

No Fishing / Richard Meitern – Estonie

Smile / Charles Temujin Doran – Grande-Bretagne

The Babel Show / Stephane Kaas – Pays-Bas

Washed up / Joseph Martin – Grande-Bretagne".

Ders malzemesinin içeriğiyle ilgili bilgilendirme yapılmaktadır: "Bu kısa filmler bizi çok farklı, şiirsel, zengin, renkli dünyalara götürüyor. Hepsi Avrupa'daki kültürel çeşitlilik ve çok dillilikle ilgili bir temayı ve bakış açısını vurgulamaktadır ". Bu kısa filmlerin Fransızcanın yabancı dil olarak öğretildiği bir sınıfta kullanılması öğrenenlerde birçok fikri ve tartışmayı tetikleyeceği belirtilmektedir. Öğrenen özerk bir şekilde ders malzemesini Fransızca öğrenmek için kullanabilir veya bir öğretmen eşliğinde ders malzemesi üzerinden alıştırmalar oluşturulabilir.

Ders malzemesi beş tema altında toplam on kısa metrajlı film sunmaktadır:

1. Dil öğrenimi (fr. l'apprentissage des langues)
2. Dilsel çeşitlilik (fr. la diversité linguistique)
3. Dil, bir yolculuk (fr. la langue, un voyage)
4. Avrupa'nın inşaası (fr. la construction européenne)
5. Dillerle zenginleşme (fr. l'enrichissement par les langues)

On kısa filmle ilgili bilgiler verildikten sonra tüm videolar için tartışma alanları oluşturulmuş ve öğrenenleri tartışma yapmaya yöneltebilecek şekilde aşağıdaki sorular hazırlanmıştır:

Kısa filmlerin verdiği mesajlar:

-Bu videolar hangi mesajı vermeye çalışıyor? Bizi ne hakkında düşünmeye yönlendiriyorlar ve hangi formda?

- Bu videolar neden ilgi çekiyor ve özellikle kimlere yönelik çekilmişlerdir?

- Gençleri yabancı dil öğrenmenin önemi konusunda nasıl bilinçlendirebiliriz?

- Genel olarak, çok dilliliğin bireyler üzerindeki etkisi nedir?

Kurumlarda ve Avrupa Birliği'nde çok dillilik:

- Her ulusal dili Birlik içinde tutmak neden önemlidir?

- Baskın olan bir dille nasıl başa çıkılır? Onu kabul etmeli miyiz? Evet ise, neden?

- Avrupa Kurumlarındaki durum bunu Birliğe nasıl yansıtabilir?

- Küçük ülkelerin dillerinin hayatta kalmasına nasıl yardımcı olunur?

- İngilizcenin başlıca konuşulan dil olması bir şans mı yoksa, tam tersi olarak, genellikle feda edildiği göz önüne alındığında bu durum yıkıcı mı?

- Avrupa Birliği'nin dil politikası hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Çok dillilik: kültürlerarası diyalogda bir köprü mü yoksa bir engel mi?

Ders malzemesinde on kısa filmle ilgili bilgi bulunmaktadır; ancak kısa filmlerin ders malzemesindeki veriliş sırasıyla web sitesindeki kısa film videolarının sırası aynı değildir. Web sitesinde ilk sırada bulunan (aşağıda şekil 2) 2020 başlıklı kısa filmde 2020 Avrupasına doğru bir yolculuğa çıkılır. Trende geçen kısa filmde arka plan sürekli değişim halindedir, birçok farklı kültürden insanı barındırır ve çalan müzik birçok Avrupa dilinin karışımından oluşur. Trene binen « Kalandor Chucha » isimli güzel olduğu düşünülen ama asla yüzü görülmeyen bir kadın trendeki herkesin ilgisini çeker. Videonun sonunda farklı dil, din ırka sahip insanlar birlikte dans edip şarkı söyleyip eğlenirler. Bu kısa filmi izleyen öğrenenlere "Bu videoda en çok ne ilginizi çekiyor?" veya " Bu video bize hangi mesajı vermeye çalışıyor?" gibi sorular rahatlıkla sorulabilir ve öğrenenlerin kendi arasında tartışma yapması beklenebilir. Sonuçta söz konusu kısa film 3. tema olan "Dil, bir yolculuk" (fr. la langue, un voyage) temasını ve dilsel çeşitliliği yansıtmaktadır.

Şekil 2: "2020" Başlıklı Kısa Film

İkinci kısa film olan " Garden of chatty cows" (konuşkan ineklerin bahçesi) "Dilsel çeşitlilik" (fr. la diversité linguistique) teması altında bulunmaktadır ve İsveç yapımıdır. Aynı dili konuşan ineklerin olduğu bu video hayali bir dünya sunmaktadır (bkz. şekil 3).

Şekil 3: "Garden of Chatty Cows" Başlıklı Kısa Film

Videoda görüldüğü üzere ineğin çıkardığı "mö" sesinden sonra koyun, maymun, kunduz ve denizaslanı dahil tüm hayvanlar aynı sesi çıkarır. Ancak sonunda koyun dayanamayıp kendine özel sesi çıkarır; başka bir deyişle "meler". O anda diğerleri bu duruma şaşırır, ancak sonrasında alışırlar, herkes sorgulamaya başlar ve birbirinin farklılığına saygı göstermeyi öğrenir. Sonunda herkes kendi dilini konuşur. Başta ineğin dili baskın ve sıkıcı olan dildir, herkes aynı dili konuştuğu için hareketlilik bulunmamaktadır. Ancak diğer hayvanlar koyunun dilini öğrenip konuşmaya başlayınca eğlence başlar. Videoda hayvanlar üzerinden çok dillilik kavramına dikkat çekilmektedir. Bu kısa filmden hareketle öğrenenlere "Genel olarak, çok dilliliğin bireyler üzerindeki etkisi nedir?" sorusu yöneltilebilir ve bu şekilde öğrenenlerin sözlü iletişim becerileri geliştirilebilir. Ayrıca söz konusu kısa film öğrenenlere izletilip üzerine kısa bir yazma becerisi uygulaması da yapılabilir.

Üçüncü kısa film olan "Game" isimli kısa film Finlandiya yapımıdır:

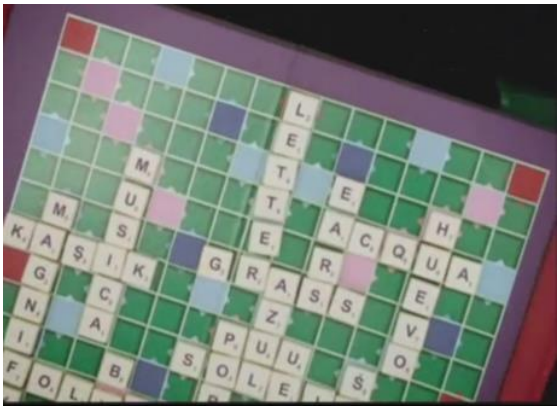

Şekil 4: "Game" Başlıklı Kısa Film

Videoda en başta birbiriyle bağlantısı olmayan birçok insan ve nesne gelip gider. Her biri geldiğinde bir sözcük duyulur ve her defasında başka bir dilde söylenir. Örneğin kocaman bir kaşık görünür ve Türkçe olarak "kaşık" duyulur, veya güneş görülür ve Fransızca olarak "soleil" sözcüğünü duyarız. Kısa filmin sonunda her şey anlam kazanır: 5 farklı dile sahip gencin bir arada olup sözcük (scrabble) oyununu oynadığı görülür ve tüm bu sözcükler çokdilli olan bu oyunun içindedir. Normalde bir tahta üzerinde tek dilde oynanan (örneğin ingilizce) ve birbirine bağlı sözcükler türetmemizi sağlayan bir oyundur. Kısa filmde bu oyunu oynayan gençler birçok dilde sözcük kullanarak bu oyunu yaratırlar. Gençlerin yaratıcılıklarına başvurduklarını ve yeni bir şey ürettiklerini belirtmek mümkündür. İlgili gençlerin Avrupa'daki çok dilliliği temsil ettiği söylenebilir ve Fransızcanın yabancı dil olarak öğretildiği sınıflarda bu kısa film rahatça birçok şekilde kullanılabilir. Örneğin sözcük oyununun olduğu kısım öğretmen tarafından şekil 4'teki gibi durdurularak "Sizce buradaki sözcüklerden başka hangi Fransızca sözcükler türetilebilir?" sorusu sorulup öğrenenlerin yaratıcılıklarını kullanmaları teşvik edilebilir.

Dördüncü kısa film olan "Language is music" (dil müziktir) İngiltere yapımıdır:

Şekil 5: " Language is music " Başlıklı Kısa Film

Kısa filmde yaşları 1 ile 3 arasında değişen birçok çocuğun oyun oynadığı ve her birinin bezinde Avrupa Birliği'ne üye 27 ülkeden birinin bayrağını taşıdığı görülmektedir. Daha sonra tüm çocuklar sarı renkte inşaat kaskı takıp mavi ve sarı oyuncaklarıyla bir yapı inşa etmeye başlarlar. Belli bir aşamaya gelince İngiltere ve İrlanda'yı temsil eden bebekler biraz birbirlerini tartaklar. Sonrasında mavi ve sarı renklerin Avrupa Birliği'nin renkleri olduğu ve inşa ettikleri yapının da Avrupa Birliği'nde olan ülkelerin haritası olduğu anlaşılır. Bu kısa filmle Avrupa Birliği'nin hangi uluslarla, hangi dillerle ve hangi zorluklardan geçerek ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. İçinde farklı fikirleri barındırsa bile birlikten güç doğar kavramının altı çizilmektedir. Bu aşamada öğrenenlere "Bu videolar hangi mesajı vermeye çalışıyor? Bizi ne hakkında düşünmeye yönlendiriyorlar ve hangi formda? Her bir bebek neyi temsil ediyor? Kısa film sonunda bebeklerin oluşturduğu nedir?" vb. sorular yöneltilebilir.

Beşinci kısa film İspanya tarafından yapılan Mira a tu alrededor y absorve (Look around yourself and absorb) isimli videodur:

Şekil 6: " Mira a tu alrededor y absorve " Başlıklı Kısa Film

Başta bir kapı, karanlık bir oda, bir sandalye ve boş bir kitap görülür. Daha sonra içeriye giren genç bir kız havada uçan sözcükleri yakalamaya çalışır. Her bir sözcüğü yakaladığında farklı bir kişiye dönüşür. Her defasında yeni bir kimlik ve kişilik kazanır. En başta bomboş olan kitap videonun sonunda öğrenilen yeni dillerle birlikte dolu görünür. Genç kız çok kültürlü ve çok dilli bir şekilde yeni dünyaya açılır. Burada farklı dillerin ve kültürlerin zenginlik ve yaratıcılığı birlikte getirdiği vurgulanmaktadır. "Bu video sizce kimlere yönelik çekilmiştir? Kısa filmden hareketle çok dilliliğin bireyler üzerindeki etkisi hakkında ne söyleyebilirsiniz?" soruları öğrenenlere sorulabilir.

Altıncı kısa film "Natural expressions" olarak isimlendirilmiş Ingiltere tarafından yapılmıştır:

Şekil 7: " Natural expressions" Başlıklı Kısa Film

Belirtilen kısa filmde birçok dilin içlerinde barındırdığı zenginliğe ve yaratıcılığa tanıklık etmiş oluyoruz. Hava durumuna bağlı birçok deyimsel ifade görselleştirilerek videoda sunulmuştur. Örneğin fransızcada kullanılan " il pleut des cordes" veya "il pleut comme vache qui pisse" (tr. Bardaktan boşalırcasına yağıyor) deyimleri görselleştirilerek ve doğal bir şekilde öğrenene anlatılmaya çalışılmıştır. Öğrenenler yukarıda şekil 7'yi göreceğinden bu deyimin akılda kalıcılığının daha fazla olacağı söylenebilir. Benzer bir şekilde aynı deyimin İngilizcedeki karşılığı " it is raining cats and dogs" duyulurken de videoda kedi ve köpek görülmektedir. Buradan hareketle öğrenenlere gökyüzünde ne gibi silüetler/şekiller gördükleri, bunların ilgili dilde hangi anlama gelebileceği, ne ifade ettikleri sorulabilir ve dillerarası bir karşılaştırma yapılabilir.

Yedinci kısa film " No fishing" olarak isimlendirilmiş Estonya tarafından yapılmıştır:

Şekil 8: " No fishing" Başlıklı Kısa Film

"Dil öğretimi" teması altında bulunan kısa filmde "balık tutmak yasaktır" isimli bir tabela olmasına rağmen fakir bir adamın balık tuttuğu görülür. Oltasına takılan balık aniden ingilizce konuşmaya başlar, altın balık olduğunu iddia eder. Onu geri nehre bırakması karşılığında adama

ne isterse vereceğini söyler ancak adam ingilizce bilmediği için balığı anlamaz. Sonrasında adam evine gider, eşi ve çcocukları balık görünce çok mutlu olurlar. O sırada balık başka dillerde de adama tekliflerde bulunmaya devam eder ancak adam onu kullanıldığı hiçbir dilde anlamaz. Sonunda balığı pişirip yerler. Videonun sonunda bir cümle ekranda belirir: Dil öğrenin (learn languages). Aslında kısa film metaforik bir bakış açısıyla dil bilmenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Kısa filmdeki aile dil bilseydi balıkla anlaşma yapıp birçok şey elde edebilirdi. Ancak dil bilmedikleri için balığın dilini anlamadılar ve onu pişirip yediler. Yabancı dil sınıfında bu kısa filme başvurularak öğrenenlere aşağıdaki sorular sorulabilir:

-Balık hangi dillerde konuşabilmektedir?

-Balık adama ne vadetmektedir?

-Eğer adam yabancı dil bilseydi sonuç sizce ne olurdu?

-Balık ve adamdan hareketle dil öğrenmenin önemini açıklayabilir misiniz?

Sekizinci kısa film "Smile" (tr. gülümse) olarak isimlendirilmiş ve İngiltere tarafından yapılmıştır:

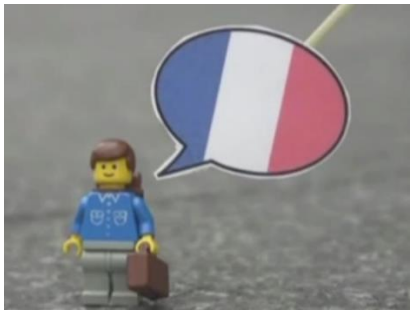

Şekil 9: " Smile" Başlıklı Kısa Film

Kısa filmde uluslararası kişiliğe sahip olan bir oyun kahramanı Avrupa'da ülke ülke gezmektedir. Kahraman konuşmamaktadır, arka planda müzik duyulmaktadır. Ancak her gittiği ülkede o ülkenin dilini konuştuğu hemen beliren bayraktan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bildiği her dil ona başka bir kapı açmakta, bu şekilde tren yolculuklarıyla birçok dili ve kültürü öğrenmektedir. Bu kısa filmi izlettikten sonra öğrenenlere oyun kahramanının hangi ülkelere/şehirlere gittiği, her gittiği ülkede ne yaptığı, nereleri gördüğü sorulabilir. Ayrıca "sizce yabancı dil bilmek nasıl bir yolculuktur?" sorusu da öğrenenlere yöneltilebilir.

Dokuzuncu kısa film "The Babel Show" olarak isimlendirilmiş ve Hollanda tarafından yapılmıştır:

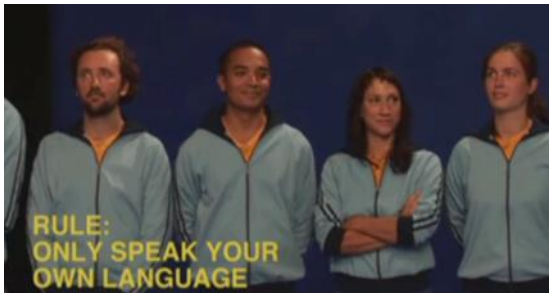

Şekil 10: " The Babel Show " Başlıklı Kısa Film

Bu kısa film sunucusu olan bir televizyon programıdır. 10 farklı Avrupa ülkesinden gelen kişilerin programa katıldığı görülür. Her biri kendi ana dilini kullanmak zorundadır, kendileri

için yabancı olan dili kullanmaları yasaktır. Onlara verilen görev birbirlerinin üzerine tırmanarak bir insan kulesi (ing. human tower) yapmalarıdır. Başta birbirlerinin dilini anlamayıp biraz kafaları karışsa da sonunda verilen görevi yerine getirmeyi başarırlar. Bu video Babil Kulesini andırır. Ayrıca video Avrupa Birliği'ndeki ulusların nasıl omuz omuza verip, birbirlerine destek olup bu birliği oluşturduklarına göndermede bulunur. Bu videoyla işbirliğinin önemi vurgulanmaktadır. Öğrenenlere " sizce videodaki kişiler nerelidir? Bu kişiler nasıl birbirlerini anlıyorlar? Amaçları nedir/ Ne yapmaya çalışıyorlar? Sizce yabancı dil öğrenirken işbirliğinin önemi nedir?" vb. sorular yöneltilebilir.

Onuncu kısa film "Washed up" olarak isimlendirilmiş ve İngiltere tarafından yapılmıştır:

Şekil 11: " Washed up" Başlıklı Kısa Film

Kısa filmde 12 kişi kendilerini bir plajda bulur. Oraya nasıl ve ne zaman geldiklerini bilmemektedirler. Başta her biri başka bir dil konuştuğu için anlaşamazlar, arka planda da birçok Avrupa ülkesinin milli marşı çalar. Ancak bir ortak noktaları vardır: hepsinin boynundaki kolyede mekanik bir çark bulunmaktadır. Sonra buldukları müzik kutusuna her birinin boynundaki 12 çarkı takarlar ve müzik kutusu çalışır hale gelir. Çalan müzik Beethoven'ın 9.senfonisidir, ki bu müzik Avrupa Birliği marşı olarak kabul edilmiştir. Videonun sonunda şekil 11'deki gibi 12 kişi müzik kutusunun etrafında bir daire oluşturur ve her biri Avrupa Birliği bayrağındaki bir yıldıza dönüşür. Bu kısa film de tıpkı "Language is music" başlıklı kısa film gibi Avrupa Birliği'nin nasıl oluştuğuna, ne gibi zorluklardan geçtiklerine dikkat çekmektedir. Bu kısa filmi izlettikten sonra öğrenenlere aşağıdaki sorular yöneltilebilir:

-Kısa filmdeki 12 kişi neyi temsil etmektedir?

-12 kişinin en sonda bir araya gelmesi sizce ne ifade etmektedir?

-Sizce videonun başında konuşan kişiler neden birbirlerini anlamıyorlar?

İncelenen 10 kısa filmden hareketle tümünün öğrenenlerin bireysel olarak Fransızca öğrenmesini destekledikleri söylenebilir. Öğrenen kendi başına TV5 Monde Fransızca Öğretimi (fr. Enseigner le français avec TV5 Monde) web sitesinde bulunan "Çok Dillilik ve Kültürlerarası Diyalog" (Multilinguisme et dialogue interculturel) başlıklı eğitim malzemesini açıp videoları dinlemesi mümkündür. Ancak TV5 Monde Fransızca Öğretimi web sitesinde bulunan diğer ders malzemelerinin aksine burada öğrenen için çok fazla alıştırma sunulmamakta; sadece birkaç açık uçlu soru sorulmaktadır. Ayrıca ders malzemesinin sonunda çok dillilik ve çok kültürlülük söylemleri üzerine bazı bağlantılar dersin devamı niteliğinde öğrenenlerle paylaşılmaktadır.

TV5 Monde televizyon kanalına ait Fransızca Öğrenimi (fr. Apprendre le français) web sitesinde "Interculturel" (tr. kültürlerarası) başlıklı bir tema bulunmaktadır (https://apprendre.tv5monde.com/fr/aides/interculturel). Fransızcayı yabancı dil olarak öğrenenler (A1 dil düzeyi için) bireysel olarak belirtilen web sitesini açıp çevrimiçi birçok ders malzemesine erişebilmektedirler. Belirtilen web sitesinde birçok konuda kültürel dersler yer almaktadır: Fransa'da biriyle selamlaşırken el sıkışmak mı veya yanaklardan öpmek mi gerekir? Komşuyla veya arkadaşla bir sohbet başlatmak için ne yapılmalı ve nelerden bahsedebiliriz? Farklı frankofon ülkelerde tüm bu kültürel unsurlar ve görgü kuralları farklılık gösterir mi? Yemek yerken görgü kuralları nedir? Bir arkadaş dışarıda bir şeyler içmeye/yemeye nasıl davet edilir? Boş zamanlarda arkadaşlarla neler yapılabilir? vb. birçok soruya cevap niteliğinde 30 civarı ders malzemesi bulunmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'ne göre çok dilliliğin ve çok kültürlülüğün (veya çoğul dillilik/çoğul kültürlülük) Avrupa'da ve hatta tüm dünyada yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. D-AOBM aracılığıyla oluşturulan Eylem Odaklı Yaklaşıma göre öğrenenler sınıf ortamında diller arası ve kültürlerarası karşılaştırmalar yapmaya yönlendirilmelidir. Derslerde kültürlerarası benzerliklerin ve farklılıkların ortaya koyulması öğrenenler açısından yararlı olacaktır. Bu şekilde Fransızcayı yabancı dil olarak öğrenen bireyler Fransa'ya gittiğinde daha az zorluk çekecektir.

Söz konusu çalışmada TV5 Monde Fransızca Öğretimi (Enseigner le français avec TV5 Monde) web sitesinde bulunan bir ders malzemesi ve bu ders malzemesinde bulunan 10 kısa metrajlı film incelenmiştir. Sürelerinden ve görsel-işitsel materyal içerdiklerinden dolayı yabancı dil öğretiminde bu tür filmlere yer verilmesi dersleri öğrenenler açısından daha ilgi çekici hale getirebilir. Kısa film izleyen öğrenenlerin sözcük bilgisini artması; dinleme, konuşma becerilerini geliştirme ihtimali yüksektir. Ayrıca kısa metrajlı filmler öğrenenlerin hedef dilin kültürünü anlamaları için bir araç rolü üstlenmektedir.

İncelenen kısa filmlerin tümü kültürlerarası ve diller arası bir temayı ön planda tutmakta, hatta bunun yanında bazıları Avrupa Birliği'nin nasıl kurulduğunu, Avrupa toplumlarının hangi zorluklardan geçerek sonunda nasıl işbirliği yaptıklarını vurgulamaktadır.

Sonuç olarak kısa filmlerin yabancı dil öğretiminde hem öğrenen tarafından özerk bir şekilde hem de sınıf ortamında öğretmenle birlikte etkili bir öğretim materyali olarak kullanılabileceği, birçok kültürel unsuru içerdiği ve görsel-işitsel ders malzemeleri oldukları için öğrenmelerin kalıcılığını artırdıkları belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Alpar, M. (2013). Yabancı Dil Öğretiminde Kültürel Unsurların Önemi, *Journal of Language and Linguistic Studies, 9* (1), 95-106. http://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/140/139 Erişim Tarihi: 14.02.2023.

Avrupa Konseyi (2020). *Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni: Öğrenme, Öğretme ve Değerlendirme*. Tamamlayıcı Cilt https://rm.coe.int/diller-icin-avrupa-ortak-basvuru-metni-ogrenme-ogretme-degerlendirme-t/1680a52d54 Erişim Tarihi: 30.02.2023.

Aydın, B. (2022). Yabancı dil olarak Fransızcanın öğretiminde özgün belgelerin seçimi ve kullanım uygunlukları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 710-727. DOI: 10.29000/rumelide.1105593. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2382854 Erişim Tarihi: 21.02.2023.

Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri. Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev. M. Bütün ve S. B. Demir). 6. Baskı. Ankara: Siyasal.

Çobanoğulları, F. (2021). Kültürlerarası yaklaşım bağlamında Almancanın yabancı dil olarak öğretilmesinde film kullanımı. Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (25), 726-736. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2115480 Erişim Tarihi: 21.04.2023.

Demirel, Ö., Başbay, A. & Erdem, E. (2006). *Eğitimde Çoklu Zekâ. Kuram ve Uygulama*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Didkovska, T. L. (2018). Short film as a medium for language learning. *Philology, 6* (3), 18-20.https://www.academia.edu/37051114/SHORT_FILM_AS_A_MEDIUM_FOR_LANGUAGE_LEARNING Erişim Tarihi: 21.04.2023.

Köşker, G. (2015). Yabancı Dil Öğretiminde Kültür Aktarımı: Fransız Dili Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 16* (2), 409-421. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1489287 Erişim Tarihi: 13.02.2023.

Puren, C. (2014). La compétence culturelle et ses différentes composantes dans la mise en œuvre de la perspective actionnelle. Une problèmatique didactique, *Intercâmbio*, 2ª série, 7, 21-38. https://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/13060.pdf Erişim Tarihi: 15.02.2023.

Windmüller, F. (2015). « Apprendre une langue, c'est apprendre une culture. » Leurre ou réalité? Gießen : Giessener Elektronische Bibliothek.

https://enseigner.tv5monde.com/fiches-pedagogiques-fle/multilinguisme-et-dialogue-interculturel

https://apprendre.tv5monde.com/fr/aides/interculturel

Sağlık Hizmetlerinde Yalın Dönüşüm: Yalın Muhasebe, Değer Akış Haritalama ve Değer Akış Maliyetleme

İlknur ARSLAN ARAS[1]

Giriş

Hastaneler, rekabetçi kalabilmek için operasyonlarını giderek daha fazla geliştirmeye çalışmaktadır. Sağlık hizmetlerine olan talebin artması, yeni teknolojilerin ortaya çıkması, artan rekabet ve daha yüksek kalite standartlarına olan gereksinim, hastaneleri, işletmenin hayatta kalmasının doğrudan süreçlerinin verimliliğine bağlı olduğu yeni bir gerçekliğe uyum sağlamaya zorlamıştır (Lee ve Porter, 2013). Sağlık hizmetlerinde yalın uygulamanın önündeki en sık bahsedilen engeller, personelin Yalın'ın otomobil endüstrisinden gelmesinden dolayı sağlık hizmetlerinde uygulanabileceğine inanılmamasıdır (Fillingham, 2007; Kim ve değerleri, 2007; Laursen ve diğerleri, 2003)

Literatür incelendiğinde hastanelerin karşılaştığı en büyük sorunun, diğer sorunların yanı sıra hastaneye yatışlar ve konsültasyonlar için uzun bekleme kuyrukları oluşturan operasyonel kapasite eksikliği ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Baker ve Taylor,2009; Squire,2008). Bu sorunların en büyük nedeninin, birçok hastanenin işi bir bütün olarak vurgulamaması ve bunun yerine kendi hedefleri, bilgi sistemleri ve ayrı iç süreçleri olan ayrı departmanlar olarak faaliyet göstermesidir.

Bu zorluğun üstesinden gelmek için çeşitli hastaneler, sorunlarını çözmek ve süreçlerini yönetmek için üretimde benimsenen ortak teknikleri benimsemiştir (Dickson ve diğerleri, 2009). Genel olarak 'yalın sağlık' olarak bilinen sağlık sektöründe yalın kavramların uygulanmasına artan bir vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle, Yalın ilkelerinin sağlık hizmetleri diline çevrilmesi, böylece araçlarının ve tekniklerinin sağlık personeli tarafından uyarlanması ve sahiplenilmesi büyük önem arz etmektedir (Poksinska, 2010; Fillingham, 2007). Literatürde başarılı yalın yönetimi başarıyla uygulayan hastaneler bulunduğu belirtilmektedir.

Andersch (2014) tarafından yapılan çalışmada yalın uygulamaların finansal performans üzerindeki etkisi incelenmiş ve doğrusal regresyon analizini sonuçlarına göre yalın uygulamanın hastane performansını olumlu yönde etkilendiğini bulmuşulardır. Baggaley ve Maskell (2003) Yalın muhasebe üzerine öncü çerçevesi, muhasebe ve finans boyutundaki Yalın bir dönüşümün, bir nakliye ekipmanı tesisinin diğer iş boyutlarında uygulanan değişikliklerle paralel hareket etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte, Yalın'ın finansal performansın iyileşmesine yol açtığına dair çok az kesin ampirik kanıtlar vardır. Watlow Electric Manufacturing Co., dünya çapında endüstriye ısıtıcılar, sensörler ve kontroller için termal çözümlerin bir numaralı tasarımcısı ve üreticisidir (Brosnahan 2008). Watlow Electrical, 2004 yılının sonlarında yedi tesiste hızlı bir dağıtımla Yalın'ı bir büyüme stratejisi olarak takip etmeye başlamıştır (Brosnahan 2008). 2006 yılının ortalarında yönetim, dönüşümü idari alanlara, özellikle de muhasebe sistemlerine doğru genişletmeye karar vermiştir.

Değer akışı maliyetlemesi, geleneksel maliyet analizinin ötesine geçen değerli bir maliyet muhasebesi tekniğidir. Sağlık hizmetleri değer akışlarını haritalandırarak ve analiz ederek israfı belirleyebilir, verimliliği artırabilir ve maliyetleri optimize edebilir. Uygulamaları, israfın ortadan kaldırılmasından maliyet şeffaflığına, karar vermeye, performans ölçümüne ve işlevler

[1] Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Kurumları Yönetimi, Ankara, Türkiye. Orcid: 0000-0003-4030-0158

arası işbirliğine kadar uzanmaktadır. Değer akışı maliyetlemesini uygulamak, kuruluşların katma değerli faaliyetlere ve sürekli iyileştirmeye odaklanarak rekabet avantajı elde etmelerini sağlamaktadır.

Günümüzün hızla gelişen sağlık hizmeti ortamında, sağlık kuruluşlarının operasyonlarını optimize etme, israfı azaltma ve yüksek kaliteli bakımı verimli bir şekilde sunma ihtiyacı artmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için sağlık uzmanları yalın ilke ve metodolojilere yönelmektedir. Yalın muhasebe, değer akışı haritalaması ve değer akışı maliyetlemesi, finansal performansı iyileştirmek, hasta sonuçlarını iyileştirmek ve sağlık kuruluşlarında sürekli iyileştirmeyi desteklemek için önemli potansiyel sunan birbirine bağlı üç yaklaşımdır.

Bu bölümde sağlık hizmetlerinde yalın muhasebe, değer akış haritalama ve değer akış maliyetleme uygulamaları incelenmiştir. Bu bölüm 4 ana başlık altında incelenmiştir. İlk kısımda sağlık hizmetlerinde yalın yönetim, ikinci kısımda sağlık hizmetlerinde yalın muhasebe, üçüncü kısmında değer, değer akışı, değer akış haritalama ve dördüncü kısımda değer akış maliyetleme konuları ele alınmıştır.

1.Sağlık Hizmetlerinde Yalın Yönetim

Hastanelerde yalın yönetim, operasyonel mükemmelliği sağlayabilen, hasta deneyimlerini iyileştirebilen ve genel sağlık hizmeti sonuçlarını iyileştirebilen güçlü bir yaklaşımdır

Yalın yönetim tekniklerini etkili bir şekilde uygulamak için kuruluşlar genellikle Kaizen, 5S ve Tam Zamanında (JIT) gibi metodolojilere güvenmektedir. "Sürekli iyileştirme" anlamına gelen Kaizen, sürekli iyileştirmeyi sağlamak için süreçlerde küçük, artımlı değişiklikler yapmayı içermektedir. 5S, temiz ve verimli bir çalışma ortamı yaratarak işyeri organizasyonuna ve standardizasyonuna odaklanmaktadır. JIT ise, müşteri talebini karşılamak için ürün veya hizmetleri tam zamanında üretip teslim etmeyi, böylece envanteri ve ilgili maliyetleri düşürmeyi vurgulamaktadır (Liker, 2021).

Yalın yönetim tekniklerini uygulamak, kuruluşlar için çeşitli faydalar sağlayabilir. Bunlar, iyileştirilmiş operasyonel verimliliği, azaltılmış maliyetleri, artan üretkenliği, iyileştirilmiş kaliteyi, daha kısa teslim sürelerini ve daha yüksek müşteri memnuniyetini içermektedir. Kuruluşlar, israfı ortadan kaldırarak ve süreçleri optimize ederek operasyonel mükemmelliğe ulaşabilir, sürekli iyileştirme kültürü oluşturabilir ve rekabetçi bir pazarda önde kalabilir (Shah ve Ward, 2007).

Yalın yönetim tekniklerinin özünde, israfın tanımlanması ve ortadan kaldırılması yer almaktadır. Bu bağlamda atık, nihai ürün veya hizmete değer katmayan her türlü faaliyet veya süreci ifade etmektedir. Yalın yönetim, değer katan faaliyetlere odaklanarak ve katma değer sağlamayanları ortadan kaldırarak veya azaltarak operasyonları düzene sokmayı amaçlamaktadır. Yalın yönetimde tanımlanan israf türleri şunlardır (Womack ve Jones, 2003):

1. **Bekleme (Waiting):** Süreçler arasında veya adımlar arasında bekleme süreleri, israf olarak kabul edilmektedir. Bu, işin ilerlemesinin durmasına, kaynakların boşa harcanmasına ve zamanın israf edilmesine neden olmaktadır.

2. **Hareket (Motion):** İş süreçlerinde gereksiz hareketler, aramalar veya taşımalar israf olarak kabul edilmektedir. Bu, çalışanların verimsiz hareketlerle zaman kaybetmesine ve enerji harcamasına yol açmaktadır.

3. **Taşıma (Transportation):** Malzemelerin veya bilginin gereksiz yere taşınması, depolanması veya iletilmesi israf olarak kabul edilmektedir. Bu, kaynakların boşa harcanmasına, süreç süresinin uzamasına ve hatalı iletimlere neden olabilir.

4. **İşlem (Processing):** Gereksiz veya fazla işlem adımları, kontrol noktaları veya onay süreçleri israf olarak kabul edilmektedir. Bu, kaynakların boşa harcanmasına, süreçlerin karmaşık hale gelmesine ve verimsizliklere yol açmaktadır.

5. **Stok (Inventory):** Fazla stoklar, işlem sürelerini uzatabilir, alan gereksinimini artırabilir ve maliyetleri yükseltebilir. Aşırı stoklar, kaynakların boşa harcanmasına ve süreçte gizli sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir.

6. **Hata (Defects):** Hatalı ürünler veya hatalı hizmetler, müşteri memnuniyetsizliğine, geri çağırma maliyetlerine ve yeniden işleme ihtiyacına yol açmaktadır. Hatalar, kaynakların israfına ve sürecin güvenilmez hale gelmesine neden olabilir.

7. **Fazla Üretim (Overproduction):** Talepten fazla üretim yapmak veya gereksiz hizmet sunmak, stok birikimine ve kaynakların boşa harcanmasına neden olmaktadır. Fazla üretim, sürecin dengesizleşmesine ve müşteri taleplerinin dışında üretim yapılmasına sebep olabilir.

8. **Yetenek Kullanımı (Underutilization of Talent):** Çalışanların yeteneklerinin tam olarak kullanılmaması, verimsizliklere ve potansiyel kaynak israfına yol açmaktadır. Bu, yeteneklerin atıl kalmasına ve süreçteki yenilik ve gelişmelerin engellenmesine neden olmaktadır.

İlk yedi israf literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak, bazı yazarlar tarafından yeni bir tür israfı ortaya atılmıştır. En yaygın olanı Womack ve Jones (1996) tarafından tanıtılan "bilgi veya yetenek kaybı"dır. Araştırmacılar başlangıçta sekizinci israfı "kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamayan ürünlerin tasarımı" olarak tanımlamış, ancak daha sonra bunu "çalışanların yetersiz kullanımı" olarak yeniden tanımlamıştır (Womack ve Jones, 2003).

Bir sağlık kurumunun yalın yapan ilklere aşağıda yer almaktadır (Womack ve Jones, 2003):

1. **Değer (Value):** Değer, müşterinin ürün veya hizmete olan talebidir. Yalın düşünce, değeri müşterinin gözünden tanımlamayı ve müşteriye değer katmayı hedeflemektedir.

2. **Değer Akışı (Value Stream):** Değer akışı, değer yaratma sürecindeki tüm adımları, kaynakları ve bilgi akışını ifade etmektedir. Yalın düşünce, değer akışını analiz eder ve israfları (muda) ortadan kaldırarak süreci iyileştirmektedir.

3. **Akış (Flow):** Akış, süreçte malzeme, bilgi ve işin sürekli ve düzgün bir şekilde ilerlemesidir. Yalın düşünce, akışı sağlamak için engelleri kaldırır ve süreci düzenlemektedir.

4. **Çekme (Pull):** Çekme, müşteri talebine göre üretimi veya hizmeti gerçekleştirmeyi ifade etmektedir. Yalın düşünce, üretimi veya hizmeti müşteri talebi doğrultusunda gerçekleştirir ve stokları minimuma indirmektedir.

5. **Mükemmellik (Perfection):** Mükemmellik, sürekli iyileştirme ve sürdürülebilirlik hedefidir. Yalın düşünce, sürekli olarak süreci ve faaliyetleri iyileştirir ve mükemmelliği hedeflemektedir.

Sağlık hizmetlerinde yalın yönetim tekniklerinin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için bazı yöntemler ve araçlar mevcuttur. İş süreçleri analizi, değer akışı haritalaması, standartlaştırma, hata önleme teknikleri ve Kaizen gibi yaklaşımlar, süreçlerin iyileştirilmesine ve atıkların ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmaktadır (Singh ve Singh, 2018).

Yalın yönetim tekniklerinin sağlık hizmetlerinde uygulanması birçok fayda sağlayabilir. Bu faydalar arasında iş süreçlerinin iyileştirilmesi, maliyetlerin azaltılması, hasta güvenliğinin artırılması, hata oranlarının düşürülmesi, verimlilik ve performansın artması ve çalışanların katılımının teşvik edilmesi yer alır. Yalın yönetim, sağlık hizmetlerinde kalite odaklı bir kültürün geliştirilmesine ve operasyonel mükemmelliğin elde edilmesine yardımcı olmaktadır (Toussaint ve Berry, 2013).

Çilhoroz ve Arslan (2018) tarafından yapılan çalışmada işletme süreçlerinde iyileştirmeler yapılması ve sistemli süreçler araçlığıyla hizmet kalitesinin artırılmasını hedefleyen yalın yönetim yaklaşımı, sağlık hizmetlerinde çeşitli birimlerde başarıyla uygulanmıştır. Bu uygulamaların sonuçları, sağlık hizmetlerinin kalitesinde ve verimliliğinde artış sağlarken aynı zamanda elde edilen tasarrufları da göstermektedir. İşlemlere bağlı bekleme sürelerinde, hataların ve kusurların, maliyetlerin, stok miktarının, israfın ve ölüm oranlarının azaldığı gözlemlenmiştir.

Sağlık Hizmetlerinde Yalın Yönetim Uygulamaları

Yalın yönetimin sağlık hizmetlerinde uygulanmasının birincil nedeni, yüksek verimlilik ve kalitede bakım sağlamak için sağlık hizmetlerine yönelik artan taleplerdir (de Souza, 2009;Joosten diğerleri, 2009). Sağlık hizmetlerinde yalın, öncelikle bir süreç iyileştirme yaklaşımı olarak uygulanmıştır(Poksinska, 2010). Ballé ve Regnier (2007) tarafından Yalın sağlık hizmetinin mihenk taşının, personelin yetkilendirildiği ve iyileştirmeler yapmaya teşvik edildiği bir kültür geliştirmek olduğunu vurgulanmıştır.Hastaneler tarafından, tutarlı uygulamalar sağlamak, hataları en aza indirmek ve sağlık ekipleri arasındaki iletişimi geliştirmek için standartlaştırılmış iş süreçleri ve görsel yönetim araçları uygulanmaktadır. Renk kodlu etiketler, tabelalar ve kontrol listeleri gibi görsel ipuçları, hızlı tanımlama sağlamaktadır ve standartlaştırılmış protokollere uyumu desteklemektedir (Jimmerson, 2017).

Hızlı İyileştirme Etkinlikleri: Kaizen etkinlikleri olarak da bilinmektedir. Hızlı iyileştirme etkinlikleri hastane süreçlerindeki belirli sorunları veya verimsizlikleri belirlemek ve çözmek için kısa bir süre için bir araya gelen işlevler arası ekipleri içermektedir. Bu etkinlikler işbirliğini teşvik eder, ön saflardaki personeli güçlendirir ve hızlı süreç iyileştirmelerini kolaylaştırmaktadır (Poksinska ve diğerleri, 2013). Sağlık hizmetlerinde yalın yönetimin bir örneği, değer akış haritalamasının uygulanmasıdır. Bu teknik, katma değeri olmayan faaliyetleri veya israfı belirlemek ve ortadan kaldırmak için kabulden taburculuğa kadar tüm hasta bakım sürecini görselleştirmeyi ve analiz etmeyi içermektedir. Sağlık hizmeti kuruluşları, süreçleri kolaylaştırarak, devirleri azaltarak ve akışı iyileştirerek hasta deneyimlerini iyileştirebilir, bekleme sürelerini azaltabilir ve kaynak kullanımını optimize edebilir (Graban, 2016).

Ayrıca, ilaç hatalarını azaltmak ve hasta güvenliğini artırmak için yalın yönetim ilkeleri uygulanabilir. Örneğin hastaneler, tutarlılığı sağlamak, değişkenliği azaltmak ve hata riskini en aza indirmek için ilaç uygulama süreçlerinin standartlaştırıldığı ve belgelendiği "standart çalışma" protokollerini uygulamıştır. Bu, sağlık hizmeti sağlayıcılarının en iyi uygulamaları takip etmesine ve yüksek düzeyde ilaç güvenliği sağlamasına yardımcı olmaktadır (Chiarini, 2014). Sağlık hizmetleri sektöründe verimlilik ve maliyet kontrolü önemli konular arasında yer almaktadır. Yalın muhasebe, sağlık hizmeti sağlayıcılarına operasyonel süreçlerinde iyileştirmeler yapmak ve israfları azaltmak için etkili bir araç sunmaktadır.

2. Yalın Muhasebe

Yalın Muhasebe, 2005 yılında Yalın Muhasebe Zirvesi'nde gündeme gelmiştir. Yönetim sürecinde süreçlerin basitleştirilmesini ve kayıpların azaltılmasını izleyen yalın yönetim gibi, Yalın Muhasebe de muhasebe raporlarını basitleştirir ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Carnes ve Hedin, 2005).). Yalın Muhasebenin temel amacı, israfları kaynaklarını belirleyerek ortadan kaldırmaktır. Yalın muhasebe değer akışı maliyetleme yöntemiyle yapılmaktadır. Yalın

Muhasebe sistemi, bir ürün veya bir dizi ürünle ilgili müşteri için değerli olan her şeyi içeren bir değer akışında maliyetleri düzenlemektedir. Bu yaklaşım basit ve anlaşılması kolaydır (Ofilenau ve Topar, 2014). Yalın Muhasebe, Hedef Maliyetleme ve Kaizen Maliyetleme yöntemlerini aynı anda kullanır. Bu yöntemler bir sıra ile birbirine bağlanmalıdır, böylece ürünün yaşam döngüsü boyunca küresel yönetim maliyeti buna göre uygulanacaktır (Ofilenau ve Topar, 2014). Yalın muhasebe, geleneksel muhasebe uygulamalarını dönüştürerek yalın üretim felsefesiyle uyumlu bir maliyetlendirme ve performans ölçümü yaklaşımıdır. Yalın üretimde, israfların azaltılması, değer yaratmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılması ve sürekli iyileştirme ön plandadır. Bu nedenle, yalın muhasebe, geleneksel maliyet hesaplama yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda işletmelerin ihtiyaç duyduğu bilgi sağlamak için kullanılmaktadır.

Yalın muhasebenin temel amacı, değer akışında oluşan maliyetleri gerçek zamanlı olarak izlemek ve değer yaratmayan faaliyetlerin maliyetini ortaya çıkarmaktır. Bu yaklaşım, işletmelerin iş süreçlerindeki israfları belirlemesine ve kaynakları daha etkin bir şekilde kullanmasına yardımcı olmaktadır. Yalın muhasebe, maliyet hesaplama yöntemlerini basitleştirerek ve maliyetleri değer akışı boyunca izleyerek işletmelere operasyonel verimliliklerini artırma fırsatı sunmaktadır.

Örneğin, bir üretim işletmesinde yalın muhasebe uygulaması, üretim sürecindeki israfları ve değer yaratmayan faaliyetleri belirlemeye yardımcı olabilir. Geleneksel muhasebe uygulamalarında, maliyetler genellikle departmanlara veya makinelerin kullanım sürelerine göre tahsis edilmektedir. Ancak yalın muhasebede, maliyetler değer akışında gerçekleşen işlemlere bağlı olarak tahsis edilmektedir. Böylece, değer yaratmayan faaliyetlerin maliyeti ortaya çıkarılır ve iyileştirme için odak noktaları belirlenmektedir (Maskell ve Baggaley, 2006; Kennedy ve Brewer, 2005).

Sağlık hizmetleri sektöründe, maliyet kontrolü, verimlilik artışı ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi gibi konular önemli birer hedef haline gelmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için birçok sağlık kuruluşu, yalın muhasebe uygulamalarını benimsemekte ve uygulamaktadır. Yalın muhasebe, maliyet hesaplama ve yönetimi süreçlerini optimize etmek, israfı azaltmak ve iş akışlarını iyileştirmek amacıyla kullanılan bir yönetim yaklaşımıdır (Kaplan ve Anderson, 2007).

Sağlık kuruluşlarındaki yalın muhasebe geleneksel muhasebe uygulamalarının yanı sıra bazı yeni yöntemler ve araçlar da içermektedir. Bunlardan biri, "ilk seferde doğru yap" (First Time Right) prensibi kullanılarak hataların önlenmesini hedefleyen maliyet takibi ve analizidir. Sağlık hizmetlerinde hataların tekrarlanmasının önlenmesi, hasta güvenliği açısından kritik öneme sahiptir ve maliyetler üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Ayrıca, yalın muhasebe sağlık kuruluşlarında performans ölçümünü de desteklemektedir. Geleneksel muhasebe yöntemlerinde sadece finansal verilere dayanarak performans değerlendirmesi yapılırken, yalın muhasebe daha kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Örneğin, hasta memnuniyeti, tedavi süresi, tekrar ameliyat oranları gibi operasyonel performans göstergeleri kullanılarak hem finansal hem de operasyonel performansın değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Bu da sağlık kuruluşlarının hedeflere ulaşmak için daha dengeli ve bütünsel bir yaklaşım benimsemelerini sağlamaktadır. Yalın muhasebenin sağlık sektöründe uygulanmasının bir örneği, Virginia Mason Tıp Merkezi'nde uygulanmıştır. Virginia Mason, yalın prensiplerini maliyet hesaplamalarına ve performans ölçümlerine entegre ederek verimlilik ve kaliteyi artırmıştır. Bu yaklaşım, tedavi maliyetlerinde %20'ye varan tasarruflar sağlarken, hasta memnuniyeti ve tedavi sürelerinde önemli iyileştirmeler elde etmeyi başarmıştır (Kaplan ve Porter, 2011).

Yalın Muhasebe Aşamaları

Yalın muhasebeyi uygulamak için bazı adımlar şunlardır:

Yalın İlkelerini Anlayın: Yalın üretim veya yalın yönetimin temel ilkeleri öğrenilmelidir. Bu, yalın muhasebenin altında yatan felsefeyi ve yalın uygulamalarla nasıl bütünleştiğini anlamanıza yardımcı olacaktır (Lean Enterprise Institute, 2023).

Değer Akışlarını Tanımlayın: Sağlık işletmelerinde bulunan değer akışları tanımlanmalıdır. Bir değer akışı, hastaya bir ürün veya hizmet oluşturmak ve teslim etmek için gereken adımlar dizisidir. Değer akışı haritalama bu süreçleri görselleştirmek ve analiz etmek için yaygın olarak kullanılan bir tekniktir (Rother ve diğerleri, 2003).

Mevcut Durumu Haritalandırın: Atık, darboğaz ve verimsizlik alanlarını belirlemek için bir mevcut durum değer akışı haritası oluşturulmalıdır. Bu harita, iyileştirme çabaları için bir temel oluşturacak ve yalın muhasebe uygulamalarının nerede uygulanabileceğine dair içgörü sağlayacaktır (Rother ve diğerleri, 2003).

Temel Performans Göstergelerini (TPG) Tanımlayın: Yalın hedeflerle uyumlu bir dizi finansal ve operasyonel TPG geliştirilmelidir. Geleneksel finansal ölçümler, yalın girişimlerin gerçek performansını yakalayamayabilir, bu nedenle iyileştirilmiş akışı, azaltılmış tedarik sürelerini ve artan müşteri değerini yansıtan ölçümlere odaklanmak önemlidir (Maskell ve diğerleri, 2004).

Yalın Maliyet Tekniklerini Uygulayın: Değer akışlarında maliyetlerin nasıl oluştuğuna dair daha derin bir anlayış kazanmak için faaliyet tabanlı maliyetleme (ABC) gibi yalın maliyet teknikleri uygulanmalıdır. Bu, daha iyi maliyet tahsisi, katma değeri olmayan faaliyetlerin tanımlanması ve daha doğru ürün/hizmet karlılık analizi sağlamaktadır (Cooper, 2017).

Sürekli İyileştirme: Yalın muhasebe uygulamalarını düzenli olarak gözden geçirerek ve ayarlayarak sürekli iyileştirme kültürü benimsenmelidir. Yalın hedeflerle sürekli uyum sağlamak için TPG'ler izlenmeli, değer akışlarını yeniden değerlendirilme ve finansal raporlamayı iyileştirilmelidir (Kennedy ve Brewer, 2005).

Şekil 1'de hastalarına daha iyi değer sağlamak için verimliliğini artırmayı ve israfı azaltmayı amaçlayan bir hastanenin yalın muhasebe uygulama aşmaları örnek olarak yer almaktadır.

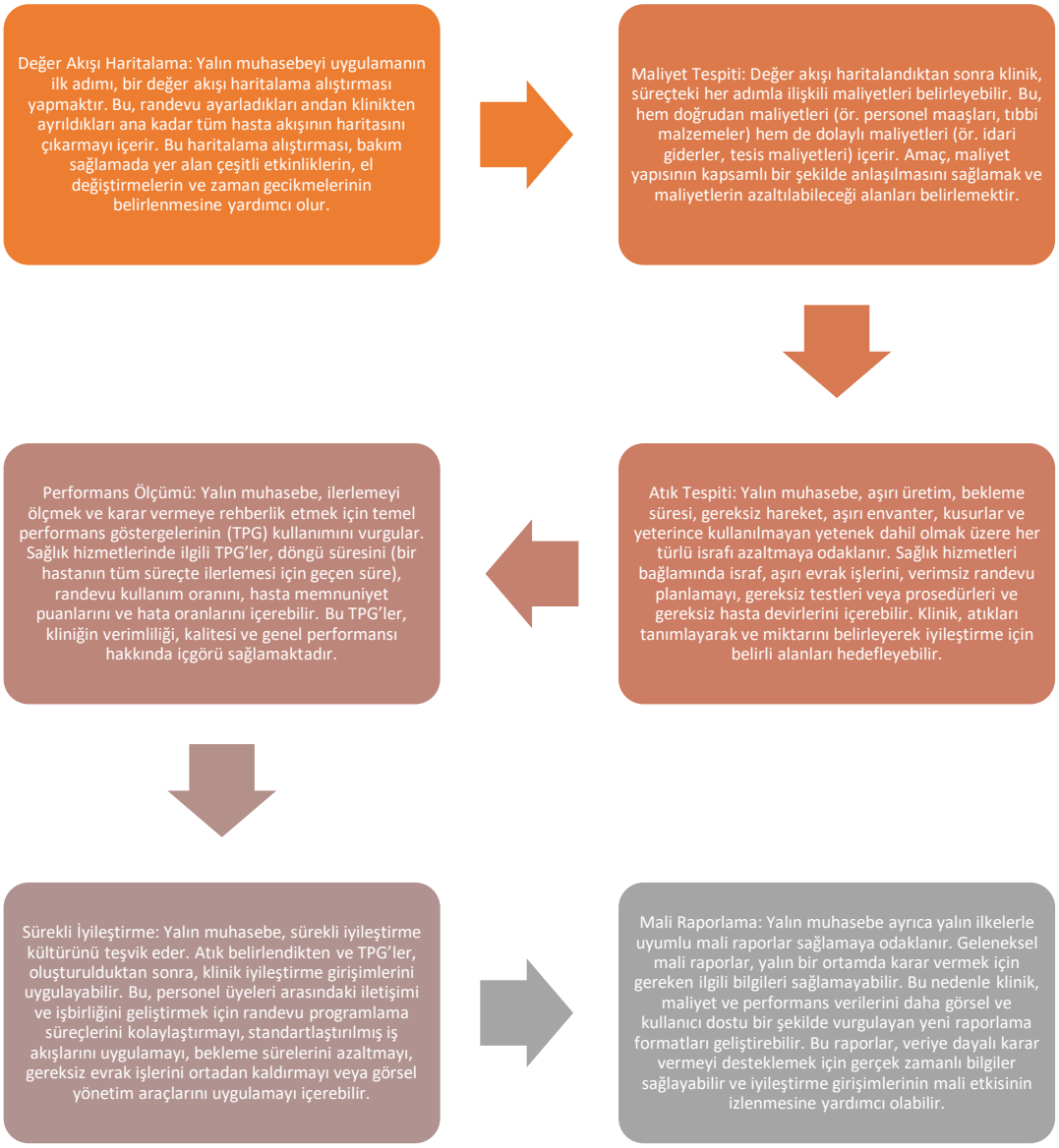

Şekil 75: Sağlık hizmetlerinde Yalın Muhasebe Uygulama Örneği

Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Değer Kavramı

Değer, felsefe, ekonomi ve sosyoloji dahil olmak üzere çeşitli çalışma alanları tarafından keşfedilen ve tanımlanan çok yönlü bir kavramdır. Bireylerin veya toplumların nesnelere, fikirlere veya eylemlere verdiği değer, önem veya faydayı kapsamaktadır.

Ekonomide değer, genellikle bir mal veya hizmetin tüketilmesinden elde edilen tatmin veya faydayı temsil eden fayda kavramıyla ilişkilendirilmektedir (Samuelson & Nordhaus, 2009). Bir başka tanıma göre değer bir mal veya hizmetin piyasadaki fiyatı veya takas değeri olarak tanımlanmaktadır (Mankiw, 2014).

Filozof Jeremy Bentham tarafından, eylemlerin veya politikaların genel mutluluğu veya zevki en üst düzeye çıkarması ve acıyı en aza indirmesi durumunda değerli olduğunu öne süren faydacılık fikri ortaya atılmıştır (Mill, 2010). Filozof Immanuel Kant tarafından, sonuçlardan ziyade içsel değeri ve ahlaki görevi vurgulayarak değere deontolojik bir yaklaşım önerilmiştir(Kant, 1998). Filozof Friedrich Nietzsche, değeri bir şeyin insanın amacına veya isteğine uygunluğu olarak tanımlamaktadır (Nietzsche, 1996). Filozof Plato'ya göre, değer bir şeyin gerçek, değişmez ve kalıcı formuna olan yakınlığına bağlıdır (Plato, 1993).

Psikolog Abraham Maslow, değeri bireyin temel ihtiyaçlarının tatminine ve kendi potansiyelini gerçekleştirmesine dayandırmaktadır (Maslow, 1970).

Antropolog Clifford Geertz, değeri bir toplumun semboller ve anlamlar yoluyla inşa ettiği bir sosyal fenomen olarak ele almaktadır (Geertz, 1973).

Sosyolojik bir bakış açısından değer, sosyal olarak inşa edilmiş ve kültürel olarak etkilenmiş olarak görülmektedir. Toplumlar inançlarına, davranışlarına ve normlarına rehberlik eden değer sistemleri geliştirilmektedir (Berger & Luckmann, 1967). Sosyolog Max Weber, değeri insanların inançları, değerleri ve toplumsal normları üzerinden anlamaya çalışmaktadır (Weber, 1904).

Kişisel değer, bireyin kendileri için neyin anlamlı, önemli veya arzu edilir olduğuna ilişkin öznel değerlendirmesi olarak ifade edilmektedir (Schwartz, 1992).

İş ve pazarlamada müşteri değeri, bir ürün veya hizmetin maliyetine göre elde edilen algılanan faydaları temsil eden anahtar bir kavramdır (Woodruff, 1997).

Sağlıkta Değer Kavramı

Sağlıkta değer kavramı, sağlıkta harcanan kaynaklardan elde edilen fayda ve sonuçların değerlendirilmesi olarak ifade edilmektedir. Hem sağlık müdahalelerinin etkinliğini ve verimliliğini hem de bireyler, topluluklar ve toplumlar üzerindeki daha geniş etkiyi kapsamaktadır. Sağlıkta değer kavramını anlamak, farklı bakış açılarını ve yaklaşımları dikkate almayı gerektirmektedir. Ekonomik bir bakış açısından, sağlıkta değer tipik olarak, birim maliyet başına elde edilen sağlık sonuçlarını değerlendiren maliyet etkinliği açısından ölçülmesidir (Drummond ve diğerleri, 2015). Hasta merkezli bir bakış açısından, sağlıkta değer, hastalar için en önemli olan yaşam kalitesi, fonksiyonel yetenek veya semptomların giderilmesi gibi sonuçlarla tanımlanmaktadır (Porter & Teisberg, 2006).

Sağlıkta değere ilişkin bir toplum sağlığı perspektifi, hastalıkların önlenmesi, sağlığın teşviki ve geliştirilmesi ve sağlık eşitsizliklerinin ele alınması gibi faktörleri göz önünde bulundurarak, belirli bir nüfus için elde edilen genel sağlık iyileştirmeleri vurgulanmaktadır (Kindig & Stoddart, 2003). Sağlık teknolojisi değerlendirmesi (STD) çerçevelerinin perspektifi, klinik etkinlik, güvenlik, maliyet etkinliği ve diğer ilgili boyutları göz önünde bulundurarak sağlık hizmeti müdahalelerinin değerini değerlendirmektedir (Hailey ve diğerleri, 2006). Değere dayalı sağlık hizmeti, kaynak tahsisini optimize ederken yüksek kaliteli bakım sağlamaya odaklanmaktadır. Hastalar için önemli olan sonuçları ölçmeyi ve ödeme sistemlerini hacimden çok değeri ödüllendirecek şekilde düzenleme vurgulanmaktadır (Porter, 2010).

Sağlık Hizmetlerinde Değer Akışı

Değer akışı, Toyota Üretim Sistemi'nden kaynaklanan bir kavramdır ve temel olarak süreçlerdeki israfları ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. İşletmelerin müşteri değerini maksimize etmelerini sağlamak için faaliyetlerini optimize etmelerine yardımcı olmaktadır. Değer akışı, bir ürün veya hizmetin müşteriye ulaşması için gereken tüm adımları inceleyerek, değer yaratmayan süreçleri belirler ve bunları geliştirme veya ortadan kaldırma fırsatlarına dönüştürmektedir.

Sağlık sektöründe değer akışı, hasta bakım süreçlerini iyileştirmek ve israfları azaltmak için kullanılan bir yöntemdir. Değer akışı uygulamaları, hastaların süreç boyunca yaşadığı deneyimi iyileştirmeye odaklanırken aynı zamanda sağlık hizmeti sağlayıcılarının etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır. İşte bazı sağlıkta değer akışı uygulamaları şunlardır:

1. Hasta Akışı Optimizasyonu: Hasta akışı optimizasyonu, hastaların klinik süreç boyunca nasıl hareket ettiğini ve bu süreçte karşılaştıkları engelleri anlamayı hedeflemektedir. Bu sayede sağlık hizmeti sağlayıcıları, süreçteki aksamaları

belirleyerek beklemeleri azaltabilir ve hizmet kalitesini artırabilir. Hasta akışının optimize edilmesi, sağlık kuruluşlarının verimliliğini artırmasına ve kaynakları daha etkin bir şekilde kullanmasına yardımcı olmaktadır (

2. Değer Akışı Haritalama: Değer akışı haritalama, bir sürecin adımlarını ve bu adımlarda gerçekleşen değer yaratmayan aktiviteleri anlamak için kullanılan bir araçtır. Sağlık sektöründe değer akışı haritalama, hasta bakım süreçlerinin görsel bir temsili olan haritaların oluşturulmasını içerir. Bu haritalar, değer yaratmayan adımları, beklemeleri ve israfları belirlemek ve sürecin daha verimli hale getirilmesi için geliştirme fırsatlarını ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır (Womack ve Jones, 2003; Holden ve Karsh, 2010).

3. İşbirliği ve İletişim Geliştirme: Değer akışı uygulamaları, sağlık ekibi arasında işbirliği ve iletişimi geliştirmeyi hedefler. Hasta bakım süreçlerinde farklı paydaşlar arasında etkin iletişim ve koordinasyon sağlanarak süreçlerdeki hatalar ve aksamalar azaltılabilir. Bu da hasta güvenliğini artırır ve sağlık hizmeti kalitesini iyileştirmektedir (Nelson ve diğerleri, 2007; Makary ve Daniel, 2016).

3. Sağlık Hizmetlerinde Değer Akış Haritalama

Değer akışı haritalama, bir sürecin adımlarını ve bu adımlarda gerçekleşen değer yaratmayan aktiviteleri görsel bir şekilde temsil eden bir araçtır. Bu haritalar, sürecin başlangıcından sonuna kadar olan adımları, malzeme ve bilgi akışını, süreleri, beklemeleri ve israfları göstermektedir. Değer akışı haritaları, bir sürecin tam olarak nasıl işlediğini anlamak ve iyileştirme fırsatlarını belirlemek için kullanılmaktadır. Seth ve Gupta (2005) değer akış haritalamayı üretim, tedarikçiler ve müşterilere dağıtımı içeren bir değer akışındaki tüm bileşenlerin ve alt montajların malzeme ve bilgi akışlarını haritalandırma süreci olarak tanımlamaktadır. Sağlık hizmetleri alanında değer akışı haritalaması, hasta bakım süreçlerinin analiz edilerek iyileştirilmesini sağlamaktadır. Bu iyileştirmeler, hasta deneyimini artırmaya, beklemeleri azaltmaya, hizmet kalitesini iyileştirmeye ve kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Aşağıda, sağlık hizmetlerinde değer akışı haritalamasının bazı uygulamaları yer almaktadır:

Gill (2012) tarafından yapılan çalışmada, acil servislerde sistemik işleyişi yeniden düşünmek için 'bütünü görme' ihtiyacının süreç iyileştirmenin temeli olduğu bildirilmektedir. Hastane ortamlarında çok sayıda kopukluk vardır ve bütünün performansının daha iyi olmasını sağlamak için bu kopuklukların farkına varmak ve bunlarla dikkatli çalışmak gerekmektedir. Bu sorunu çözmek için değer akış haritalamasının temel bir araç olduğu vurgulanmaktadır.

Terakye ve Gürer (2007) tarafından yapılan çalışmada hizmet işletmelerinde yalın düşünce felsefesinin uygulanabileceğini önerilmiştir. Araştırmalarında, acil servis örneği üzerinden yalın düşünce yaklaşımının kullanılabilirliği incelenmişlerdir. Elde ettikleri verileri kullanarak değer akış haritalama değer akış haritalama tekniğiyle mevcut durumu analiz etmişler ve sonuçları mevcut durum haritasında göstermişlerdir. Daha sonra, sisteme başvuran hastaların beklentilerini tespit ederek israfları belirlemişlerdir. Elde edilen sonuçlara dayanarak, hastaların beklentilerini en iyi şekilde karşılayabilecek öneriler sunmuşlardır. Tüm bu önerileri gelecek durum haritasında göstererek bir iyileştirme sistemi sunmuşlardır. Yapılan öneriler arasında hastaların bekleme sürelerinin azaltılmasıyla birlikte hasta memnuniyetinde artış sağlanabileceği belirlenmiştir.

Rother ve Shook (2003) tarafından yapılan çalışmada hastanelerde değer akış haritalama yaparken sadece bilgi ve ürün işlemeyi ve bunun hastane ortamına uyarlanması ele alınmıştır. Çalıma sonuçlarında sadece hasta akışını (ürün) ve ilgili bilgileri gösterilmektedir. Hall ve diğerleri (2006) tarafından yapılan çalışmada bir hastane ortamında hasta, numune, çalışan,

bilgi, malzeme ve farmasötik ürün akışlarını içeren çeşitli akışların mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Çalışılan her model için dikkate alınan akışlar.

Modelde kullanılan akışlar	Baker ve diğerleri	Tapping ve diğerleri	Jimmerson	Tapping ve Shuker	Makigami
Hasta akışı	+	+	+		+
Malzeme akışı	+				
Bilgi akışı	+	+	+	+	+

Kaynak: Henrique ve diğerleri, 2015

Tablo 1'de literatürde sağlık hizmetlerinde değer akış haritalama modellerini uygulayan çalışmaların özeti yer almaktadır. Üç akışı temsil eden tek model Baker ve diğerleri (2009)'dur. Bu modelde, bu akışlar, tüm bilgiler değer akışının tek bir noktasında merkezileştirilerek basitleştirilmiş bir şekilde temsil edilir. Bu sebeple hasta akışını doğrudan etkileyen bilgi ve malzeme akışlarının kullanımı ile ilgili bu modele eleştireler gelmektedir.

Genel olarak, incelenen modellerin tüm yazarları, haritalama sırasında insanların dahil edilmesinin ve katılımının önemini vurgulamıştır. Bunlar için değer akış haritalama olası darboğazları belirlemek ve iyileştirme önerilerini temellendirmeye katkıda bulunmak için değer akışı boyunca sorunları ve israfları açıklayabilmelidir (Henrique ve diğerleri, 2015). Şekil 2'de bir acil servisin değer akış haritası oluşturulurken izlenmesi gereken adımlar örnekle anlatılmıştır.

Şekil 76. Değer Akış Haritası Oluşturma Aşamaları Örneği

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. Sağlık Hizmetlerinde Değer Akış Maliyetleme

Değer akış maliyetleme, maliyet muhasebesine ilişkin işlemlerin çoğunu ortadan kaldırdığı için israfı azaltmaktadır. Ayrıca bütün çalışanların finansal bilgilerin nereden geldiğini ve ne anlama geldiğini anlayabileceği kadar basit bir yöntemdir (Maskell ve diğerleri, 2011). Değer akışı maliyetleme, bir işletmenin ürün veya hizmetlerin oluşturulması sürecinde ortaya çıkan maliyetleri ve değeri analiz etmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, değeri artıran faaliyetleri belirlemek ve değer yaratmayan veya israf olarak kabul edilen faaliyetleri tanımlamak amacıyla değer akışı haritalama ile birlikte kullanılmaktadır. Değer akışı muhasebesi olarak da bilinen değer akışı maliyeti, bir kuruluşun değer zincirinin bütünsel görüşünü vurgulayarak geleneksel maliyet muhasebesi yöntemlerinin ötesine geçmektedir. Hammaddeleri bitmiş ürünlere veya hizmetlere dönüştüren uçtan uca süreçlerin haritalandırılmasını ve analiz edilmesini içermektedir. Değer akışı maliyetlemesi, tedarikçiden müşteriye kadar değer akışının her adımını inceleyerek kuruluşların maliyet etkenlerini, darboğazları ve iyileştirme fırsatlarını belirlemesini sağlamaktadır.

Değer akışı maliyetlendirme, yalın yönetim organizasyonlarının ihtiyaçlarını en iyi karşılayan alternatiftir (Rosa ve Machado, 2013). Yalın ilkeler, hasta için değer yaratmayı ve israfı ortadan kaldırmayı vurgulamaktadır. Yalın muhasebe, her hasta için değer akışına göre maliyetlendirerek değer yaratmaya çalışmaktadır (Baggaley ve Maskell, 2003; Maskell ve Katko, 2007). Böylelikle karmaşık maliyetlendirme yöntemlerini kullanarak maliyetleri tahmin etmek ve tahsis etmek için boşa harcanan çabayı azaltmaktadır (Cunningham & Fiume, 2003).

Değer akışı maliyetlendirmesi, atık alanlarını ve kapasiteyi daha verimli yönetme fırsatlarını vurgulamaktadır (Rosa ve Machado, 2013). Yalın ilkeler, müşteri için değer yaratmayı ve israfı ortadan kaldırmayı ön plana çıkarmaktadır. Yalın muhasebe, ürünleri tek tek ürünler veya departmanlar yerine değer akışına göre maliyetlendirerek değer yaratmaya çalışmaktadır (Baggaley ve Maskell, 2003; Maskell ve Katko, 2007).

Değer Akış Maliyetlemenin Faydaları

İsrafı ve Katma Değeri Olmayan Faaliyetleri Belirleme: Değer akışı maliyetlemesinin birincil kullanımlarından biri, atık ve katma değeri olmayan faaliyetlerin tanımlanması ve ortadan kaldırılmasıdır. Kuruluşlar, malzeme, bilgi ve etkinlik akışını değerlendirerek kaynakların yetersiz kullanıldığı, aşırı envanterin olduğu veya gereksiz adımların atıldığı alanları belirlemektedir. Değer akış maliyetlemesi, tam zamanında üretim ve sürekli iyileştirme gibi yalın ilkelerin uygulanmasını kolaylaştırarak maliyetlerin düşürülmesine ve verimliliğin artırılmasına yol açmaktadır (Liker ve Meier, 2007).

Maliyet Şeffaflığı ve Karar Verme: Değer akışı maliyetlemesi, maliyetleri değer akışı içindeki belirli katma değerli faaliyetlere tahsis ederek maliyet şeffaflığı sağlamaktadır. Bu şeffaflık, kuruluşların süreç iyileştirmeleri, ürün fiyatlandırması ve kârlılık analizi ile ilgili bilinçli kararlar almasına yardımcı olur. Yöneticiler, çeşitli faaliyetlerin maliyet etkilerini anlayarak, en yüksek değeri sunan girişimlere öncelik verirken, genel değer yaratmaya önemli ölçüde katkıda bulunmayanları azaltmakta veya ortadan kaldırmaktadır (Monden, 2012).

Performans Ölçümü ile Entegrasyon: Değer akışı maliyetlemesinin bir diğer önemli faydası, performans ölçüm sistemleriyle entegrasyonudur. Kuruluşlar, maliyet bilgilerini temel performans göstergeleri (TPG) ile uyumlu hale getirerek, operasyonel iyileştirmelerin finansal etkisini değerlendirebilir. Örneğin, tedarik süresindeki veya kusurlardaki azalmanın ölçülmesi, operasyonel ve finansal performansın kapsamlı bir görünümünü sağlayarak, değer akışı iyileştirmeleri yoluyla elde edilen maliyet tasarruflarıyla ilişkilendirilebilir (Drew ve diğerleri, 2015).

Fonksiyonlar Arası İşbirliği: Değer akışı maliyetlemesi, kuruluşlar içinde işlevler arası işbirliğini teşvik etmektedir. Tüm değer akışının haritalandırılmasını içerdiğinden, farklı

departmanlar ve ekipler karşılıklı bağımlılıklarının ve faaliyetlerinin genel maliyetleri nasıl etkilediğinin farkına varmaktadır. Bu paylaşılan anlayış, departmanlar arasındaki iletişimi, koordinasyonu ve işbirliğini kolaylaştırarak daha iyi maliyet yönetimi uygulamalarına ve ortak hedeflere yönelik çabaların uyumlu hale getirilmesine yol açmaktadır (Rother & Shook, 2009).

Geleneksel maliyet sınıflamasında, direkt ve endirekt maliyet ayrımı yapılmaktadır. Ancak, değer akışı maliyetlemesinde bu ayrım söz konusu değildir. Değer akışı maliyetlemesinde, değer akışına ait tüm maliyetler direkt maliyet olarak kabul edilmektedir (Baggaley ve Maskell ve 2003). Örneğin, bir değer akışında olan bir hemşirenin kan alması, damar yolu açması, tansiyon ölçmesi vb. gibi aşamaların önemi yoktur. Bu personelin maliyeti, ilgili değer akışının doğrudan maliyeti olarak kabul edilmektedir.

Sağlık hizmetlerinde değer akış maliyeti, kabulden taburculuğa kadar hasta bakım süreçlerinin akışının haritalandırılmasını ve analiz edilmesini ve her adımda ilişkili maliyetlerin belirlenmesini içermektedir. Kaynak kullanımını optimize etmeyi, israfı azaltmayı ve hasta sonuçlarını iyileştirmeyi amaçlayan hasta bakım yolculuğundaki katma değerli ve katma değeri olmayan faaliyetleri anlamaya odaklanmaktadır Şekil 3'de sağlık hizmetlerinde değer akış maliyetleme aşamaları örnekle anlatılmıştır. Değer akışı olarak bir hastanenin acil servisini ele alalım. Değer akışı, bir hasta acil servise geldiğinde başlamaktadır ve taburcu edildiğinde veya başka bir bölüme transfer edildiğinde sona ermektedir. Amaç, hastanın acil servisteki yolculuğunun her adımıyla ilişkili maliyetleri belirlemek ve izlemektir.

Şekil 77. Acil Serviste Değer Akış Maliyetleme Aşamaları

Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sağlık kuruluşları, değer akışını haritalandırarak ve her adıma maliyet atayarak, acil serviste bakım sağlamayla ilişkili maliyetleri belirleyebilir. Bu bilgi daha sonra belirli süreçlerin maliyetlerini analiz etmek, israf veya verimsizlik alanlarını belirlemek ve bakım

kalitesini korurken veya iyileştirirken maliyetleri azaltmak için iyileştirme stratejileri uygulamak için kullanılabilir.

Bunun basitleştirilmiş bir örnek olduğunu ve bir sağlık kuruluşundaki gerçek değer akışının ve ilgili maliyetlerin daha karmaşık ve çeşitli olabileceğini unutmamak önemlidir. Anahtar nokta, hastanın değer akışı içinde maliyet etkenleri ve iyileştirme fırsatları hakkında içgörüler elde etme yolculuğundaki ana adımları ve ilgili maliyetleri belirlemektir.

Aksoylu (2014) tarafından yapılan çalışmada bir hastanenin ultrasound ve Magnetik Rezonans (MR) işlemlerinin değer akışları oluşturularak değer akış maliyetlemesi yapılmıştır. Çalışmaya göre değer akışı maliyetlemesinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, değer akışları arasında kaynakların ortak kullanımının ortadan kaldırılması önemlidir. Eğer bu şart sağlanmazsa, maliyet bilgilerini yanıltıcı hale getiren dağıtımlar ortaya çıkabilir ve sistem verimli bir şekilde işletilmesi zorlaşabilir. Değer akışı maliyetlemesinde, doğrudan değer akışına yüklenemeyen ortak giderlerin dağıtımdan kaçınılarak faaliyet giderleri olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde, gelir tablosunda faaliyet giderleri içerisinde yer almaları sağlanır.

Deran ve Beller (2014) tarafından yapılan çalışmada bir kamu hastanenin röntgen film sonuçları değer akışlarına göre düzenlenerek gelir tablosu oluşturulmuştur ve geleneksel yöntemle oluşturulan gelir tablosu karşılaştırılmıştır. Kamu hastanesinden elde edilen verilere göre, iki farklı yönteme göre düzenlenen gelir tablolarında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak, geleneksel gelir tablosu verilerine dayanarak, çalışmanın konusunu oluşturan hastanenin röntgen ve biyokimya birimlerine ait verilere ayrı ayrı erişmek mümkün değildir. Bununla birlikte, değer akış maliyetleme yöntemi dikkate alınarak düzenlenen gelir tablosuna bakıldığında, röntgen ve biyokimya değer akışlarına ait verilere değer akışları bazında erişilebildiği görülmektedir.

Sonuç

Yalın düşünce ilkelerine dayanan bir yönetim muhasebesi yaklaşımı olan yalın muhasebe, sağlık kuruluşlarının israfı ortadan kaldırmasına, maliyetleri düşürmesine ve finansal performansı iyileştirmesine yardımcı olmaktadır. Yalın muhasebe, değer katan faaliyetlere odaklanarak ve değer katmayanları ortadan kaldırarak sağlık hizmeti sağlayıcılarının operasyonlarını düzene sokmasına, kaynakları etkin bir şekilde tahsis etmesine ve bilinçli finansal kararlar almasına olanak tanımaktadır. Bu yaklaşım, sürekli iyileştirme kültürünü teşvik ederek sağlık kuruluşlarının maliyetleri en aza indirirken yüksek kaliteli bakım sunmalarını sağlamaktadır.

Değer akışı haritalama, bir sağlık hizmeti sürecinin görsel bir temsili olarak hizmet ederek kuruluşların değer ve atık akışını tanımlamasını ve analiz etmesini sağlamaktadır. Sağlık hizmeti sunucuları, değer akış haritalama aracılığıyla mevcut durumları hakkında kapsamlı bir anlayış edinebilir, darboğazları ve verimli olmayan alanları belirleyebilir ve hastalara değer akışını optimize eden gelecekteki durum süreçlerini tasarlayabilir. Değer akış haritalama tüm hasta yolculuğunun haritasını çıkararak işbirliğini kolaylaştırmaktadır, işlevler arası problem çözmeyi teşvik etmekte ve kanıta dayalı karar almayı destekleyerek sonuçta gelişmiş hasta memnuniyetine ve operasyonel mükemmelliğe yol açmaktadır.

Değer akışı maliyetlemesi, değer akışına bir maliyet perspektifi sağlayarak değer akışı haritalamasını tamamlamaktadır. Değer akış maliyetleme, değer akışının her aşamasında tüketilen kaynakları inceleyerek sağlık kuruluşlarının bakım sağlamanın gerçek maliyetini belirlemesine yardımcı olmaktadır. Kuruluşlar, bireysel faaliyetlerin ve süreçlerin maliyetini analiz ederek israf, verimsizlik ve potansiyel maliyet tasarrufu alanlarını belirleyebilir. Bu bilgi, daha iyi kaynak tahsisi, bütçeleme ve fiyatlandırma stratejileri sağlayarak sağlık hizmeti

sağlayıcılarının yüksek kaliteli bakım sunarken finansal sürdürülebilirlik elde etmelerini sağlamaktadır.

Yalın muhasebe, değer akışı haritalaması ve değer akışı maliyeti birlikte, sağlık kuruluşlarına süreç iyileştirme, maliyet azaltma ve değer yaratma için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Sağlık hizmeti sağlayıcıları bu metodolojileri benimseyerek operasyonel verimliliklerini artırabilir, israfı ortadan kaldırabilir, hasta deneyimlerini iyileştirebilir ve finansal istikrar sağlayabilir. Yalın ilkelerin ve muhasebe uygulamalarının entegrasyonu, sağlık hizmeti sunumunda devrim yaratma, sürekli iyileştirme kültürünü teşvik etme ve nihayetinde hem hastalar hem de sağlayıcılar için daha iyi sonuçlar elde etme konusunda büyük bir potansiyele sahiptir.

KAYNAKLAR

Aksoylu, S. (2014). Hastane işletmelerinde değer akış maliyetlemesi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(1), 260.

Andersch, A. (2014). *Lean implementation and the role of Lean accounting in the transportation* equipment manufacturing industry (Doctoral dissertation, Virginia Tech).

Baggaley, B., & Maskell, B. H. (2003). Value stream management for lean companies, Part II. *Journal of Cost Management*, 17(3), 24-30.

Baker, M., Taylor, I., & Mitchell, A. (2009). Making Hospitals Work: how to improve patient care while saving everyone's time and hospitals' resources. Lean enterprise academy Ltd.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1967).The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge. Anchor.

Brosnahan Jan, P. (2008). Unleash the power of Lean Accounting. Journal of Accountancy, Temmuz, 2008, 22-25.

Carnes, K., & Hedin, S. (2005). Accounting for lean manufacturing: another missed opportunity?. *Management Accounting Quarterly*, *7*(1).

Chiarini, A. (2014). A comparison between time-driven activity-based costing and value stream accounting in a lean Six Sigma manufacturing case study. *International Journal of Productivity and Quality Management*, *14*(2), 131-148.

Cooper, R. (2017). Target costing and value engineering. Routledge.

Çilhoroz, Y., & Arslan, İ. (2018). Yalın yönetim yaklaşımı ve sağlık hizmetlerinde uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(32), 156-185.

De Souza, L. B. (2009). Trends and approaches in lean healthcare. *Leadership in health services*, *22*(2), 121-139.

Deran, A., & Beller, B. (2014). Hastanelerde yalın yönetimin bir aracı olarak değer akış maliyetleme ve kamu hastanesinde bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 161-174.

Dickson, E. W., Anguelov, Z., Vetterick, D., Eller, A., & Singh, S. (2009). Use of lean in the emergency department: a case series of 4 hospitals. *Annals of emergency medicine*, *54*(4), 504-510.

Drew, J., McCallum, S., & Roggenhofer, S. (2015). Integrating value stream costing with operational performance measures. *Journal of Applied Management Accounting Research*, 13(2), 1-14

Drotz, E., & Poksinska, B. (2014). Lean in healthcare from employees' perspectives. *Journal of health organization and management*, *28*(2), 177-195.

Drummond, M. F., Sculpher, M. J., Claxton, K., Stoddart, G. L., & Torrance, G. W. (2015). *Methods for the economic evaluation of health care programmes*. Oxford university press.

Fillingham, D. (2007). Can lean save lives?. *Leadership in health services*, *20*(4), 231-241.

Geertz, C. (1973). The Interpretation of Cultures. Basic Books.

Gill, P. S. (2012). Application of value stream mapping to eliminate waste in an emergency room. *Global Journal of Medical Research*, *12*(6), 51-56.

Graban, M. (2016). Lean hospitals: improving quality, patient safety, and employee engagement. CRC press.

Hailey, D., et al. (2006). HTA and Health Policy-Making in Europe: Current Status, Challenges, and Potential. *European Journal of Health Economics*, 7(Suppl 1), 5-7.

Hall, R., Belson, D., Murali, P., & Dessouky, M. (2006). Modeling patient flows through the healthcare system. *Patient flow: Reducing delay in healthcare delivery*, 1-44.

Henrique, D. B., Rentes, A. F., Godinho Filho, M., & Esposto, K. F. (2016). A new value stream mapping approach for healthcare environments. *Production Planning & Control*, *27*(1), 24-48.

Holden, R. J., & Karsh, B. T. (2010). The technology acceptance model: its past and its future in health care. *Journal of biomedical informatics*, *43*(1), 159-172.

Jimmerson, C. (2017). Value stream mapping for healthcare made easy. Crc Press.

Joosten, T., Bongers, I., & Janssen, R. (2009). Application of lean thinking to health care: issues and observations. *International journal for quality in health care*, *21*(5), 341-347.

Kant, I. (1998). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge University Press.

Kaplan, R. S., & Anderson, S. R. (2007). Time-driven activity-based costing: a simpler and more powerful path to higher profits. Harvard business press.

Kaplan, R. S., & Porter, M. E. (2011). How to solve the cost crisis in health care. *Harv Bus Rev*, *89*(9), 46-52.

Kennedy, F. A., & Brewer, P. C. (2005). Lean accounting: What's it all about?. *Strategic Finance*, *87*(5), 26.

Kim, C. S., Hayman, J. A., Billi, J. E., Lash, K., & Lawrence, T. S. (2007). The application of lean thinking to the care of patients with bone and brain metastasis with radiation therapy. *Journal of Oncology Practice*, *3*(4), 189-193.

Kindig, D., & Stoddart, G. (2003). What is population health?. *American journal of public health*, *93*(3), 380-383.

Laursen, M. L., Gertsen, F., & Johansen, J. (2003). Applying lean thinking in hospitals-exploring implementation difficulties. In *udgivet på: http://www. hctm. net/publications/publications. html*.

Lean Enterprise Institute. (2023). "What is Lean?" https://www.lean.org/whatslean Erişim tarihi [01.05.2023]

Lee, T., & Porter, M. (2013). *The strategy that will fix healthcare*. Boston: Harvard Business Review.

Liker, J. K. (2021). Toyota way: 14 management principles from the world's greatest manufacturer. McGraw-Hill Education.

Liker, J. K., & Meier, D. (2007). *Toyota talent: Developing your people the Toyota way*. McGraw-Hill Companies.

Makary, M. A., & Daniel, M. (2016). Medical error—the third leading cause of death in the US. *Bmj*, *353*.

Mankiw, N. G. (2014). *Principles of Economics*. Cengage Learning.

Maskell, B. H., & Baggaley, B. L. (2006). Lean accounting: What's it all about. *Target*, *22*(1), 35-43.

Maskell, B. H., Baggaley, B., & Grasso, L. (2011). Practical lean accounting: a proven system for measuring and managing the lean enterprise. CRC Press.

Maskell, B., & Katko, N. (2007). Value stream costing: The lean solution to standard costing complexity and waste. Lean accounting: Best practices for sustainable integration, 155-176.

Maslow, A. H., Frager, R., Fadiman, J., McReynolds, C., & Cox, R. (1970). Motivation and Personality, Harper & Row, New York. *McClelland, DC, & Burnham, DH (1976). Power is the great motivator. Harvard Business Review*, *25*, 159-166.

Mill, J. S. (2010). *Utilitarianism-Ed. Heydt*. Broadview Press.

Monden, Y. (2011). Toyota production system: an integrated approach to just-in-time. CRc Press.

Nelson, E. C., Batalden, P. B., & Godfrey, M. M. (Eds.). (2011). *Quality by design: a clinical microsystems approach*. John Wiley & Sons.

Nietzsche, F. (2017). *The will to power*. Penguin UK.

Ofileanu, D., & Topor, D. I. (2014). Lean accounting-an ingenious solution for cost optimization. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, *4*(4), 342.

Plato. (1993). The Republic. Oxford University Press.

Poksinska, B. (2010). The current state of Lean implementation in health care: literature review. *Quality management in healthcare*, *19*(4), 319-329.

Poksinska, B., Swartling, D., & Drotz, E. (2013). The daily work of Lean leaders–lessons from manufacturing and healthcare. *Total Quality Management & Business Excellence*, *24*(7-8), 886-898.

Porter, M. E. (2010). What is value in health care. *N Engl J Med*, *363*(26), 2477-2481.

Porter, M. E., & Teisberg, E. O. (2006). Redefining health care: creating value-based competition on results. Harvard business press.

Radnor, Z. J., Holweg, M., & Waring, J. (2012). Lean in healthcare: the unfilled promise?. *Social science & medicine*, *74*(3), 364-371.

Rosa, A. C. R., & Machado, M. J. C. V. (2013). Lean accounting: Accounting contribution for lean management philosophy. T*ourism & Management Studies*, 3, 886-895.

Rother, M., & Shook, J. (2003). Learning to see: value stream mapping to add value and eliminate muda. Lean enterprise institute.

Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. (2009). *Macroeconomics 19e*. McGraw-Hill Higher Education, Maidenhead.

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 1-65). Academic Press.

Seth*, D., & Gupta, V. (2005). Application of value stream mapping for lean operations and cycle time reduction: an Indian case study. *Production Planning & Control*, *16*(1), 44-59.

Shah, R., & Ward, P. T. (2007). Defining and developing measures of lean production. *Journal of operations management*, *25*(4), 785-805.

Singh, A., & Singh, H. (2018). Lean Management in Healthcare: A Comprehensive Review. *International Journal of Healthcare Management,* 11(2), 98-108.

Squire Jr, R. W. (2008). The Power of Integration: Aligning Pharmacy and Nursing to Drive Efficient Medication Management. *Cardinal Health*.

Terakye, C., & Gürer, G. (2007). Ankara numune eğitim ve araştırma hastanesi acil servis kliniğinde yalın hizmet/değer akış haritalama.*Bitirme Projesi, Gazi Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Ankara*.

Toussaint, J. S., & Berry, L. L. (2013). The promise of Lean in health care. In *Mayo clinic proceedings* (Vol. 88, No. 1, pp. 74-82). Elsevier.

Tucker, A. L., & Edmondson, A. C. (2003). Why hospitals don't learn from failures: Organizational and psychological dynamics that inhibit system change. *California management review*, *45*(2), 55-72.

Weber, M. (2002). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: and other writings. Penguin.

Womack, J. P., & Jones, D. T. (1996). Beyond Toyota: How to root out waste and pursue perfection. *Harvard business review*, *74*(5), 140-151.

Womack, J. P., & Jones, D. T. (2003). Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. Free Press.

Woodruff, R. B. (1997). Customer value: the next source for competitive advantage. *Journal of the academy of marketing science*, *25*, 139-153.

İslâmî Finansal Sisteminin Öğretim Sürecinin Temel Özellikleri

İsmail ÇELİK[1]

Giriş

İnsanın bu dünyaya gönderiliş gayesi kendini yoktan yaratıp nihayetsiz ihsanları ile yaşatan ve ebedi âlemde dahi yaşatmaya devam edecek olan Allah'a ibadet etmektir (Zümer 51/56)[2]. İnsanın her anı ve yaşayışı kayıt altında olduğu için hesap gününde hesabının kolaylaşması bu dünyadaki yaşantısına göre olacaktır.

İslâm dini, insanların dünya yaşamlarının düzenli ve huzur içinde geçmesi için gerekli unsur ve tavsiyeleri barındıran bir dindir. Dinlerin amacı da aslında budur. Çünkü özelde dünyada, genel de ise evrende geçerli olan uyumluluk ve ahenktir (Kamer 54/49)[3]. Bu genel karakteristik özelliğe istisna oluşturan sadece insanların meydana getirdikleri ortamlardır. Nerede insan varsa orada bir kargaşa, zulüm ve keşmekeş mevcuttur (Bakara 2/30)[4]. Zaten İlâhî iradenin kastı insanların uygulamaları ile evrende mevcut olan düzen ve ahenge uyum sağlamak adına bunu gösterebilmeleridir (Bakara 2/30)[5] İşte bunun için İlâhî irade insanlara bir din ikliminde sunduğu verilerle bunu sağlamaları için de yol göstermiştir. Çünkü insanın kendi aklı ile dünyada ortak bir huzur ve barış ortamını sağlamak için gerekli bilgileri tam anlamıyla bilmesi mümkün değildir. Bunu en iyi bilecek ve bildiğini bildirecek olan da o İlâhî iradedir. Çünkü şu evrende hiçbir şey amaçsız olmadığına göre özellikleri itibari ile diğer varlıklardan oldukça ayrıcalıklı yaratılan insanın (Tîn 95/4)[6] da amaçsız olması (Kıyamet 75/36)[7] mümkün değildir.

İşte küreselleşen şu çağda ortak bir medeniyetle, huzur ve barış içerisinde şu dünyayı yaşanılır kılması insanlıktan beklenen bir neticedir. Çünkü küreselleşme; huzur, barış, refah ve medeni yaşam kalitesinin herkes tarafından benimsenip uygulanmasını gerekli kılar. Yani artık dünya bir köy gibi küçülmüş olduğuna göre bu yapıyı pekâlâ insanoğlu yaşanılır kılmak için elinden gelen çabayı sarf etmesi gerekir.

Özellikle ekonomik hayatta ciddi olarak adaletsizlik ve sömürü sisteminin hâkim olduğu günümüz dünyasında emek ve sermaye çatışması, refah seviyesinin pozitif etkilerinin sermaye sahipleri lehine kurgulanmış olması insanlar arasındaki barış ve huzur ortamının egemen olarak yaşanılır olmasına engel olmaktadır. Böyle bir ortamdan insanları çekip çıkarıp dünyayı yaşanılabilir hale getirmenin birinci adımı faizli ekonomiden faizsiz ekonomiye geçmek olacaktır. Zira günümüzdeki emek-sermaye çatışmasının baki kalmasını sağlayan yegâne unsur faizli uygulamalardır. Çünkü emekçinin gelirleri gelinen süreçteki ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediği için kendisini bankanın kapısında bulmaktadırlar. Bunun için de Kur'an, müntesiplerini ciddi anlamda ikaz etmektedir (Bakara 2/275)[8].

---

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Keçiborlu MYO, ORCİD 0000-0002-1639-5276

[2] Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.

[3] Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.

[4] Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?

[5] Hani, Rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler. Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti.

[6] Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.

[7] İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.

[8] Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışveriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse,

Bu çalışmada söz konusu durumun ortaya çıkabilmesi için gerekli olan adımlar ifade edilecektir. Konunun özelliği[9] gereği genelde Said Nursî öğretisi temelinde konuya bir bakış açısı kazandırılacaktır. Bu sebeple de konu işlenirken daha ziyade Kur'an ayetlerinden ve Nursî öğretilerinden atıflar yapılacaktır.

1.İslâm Finansının Uygulanmasında İnsan Fıtratının Göz Önünde Bulundurulması

İnsanın diğer varlıklardan farkı, bir şeyleri zamanla öğrenmesi ve kavramasıdır. Çünkü o bu dünyaya ilim ve dua vasıtası ile terakki etmek için gelmiştir (Nursî, Sözler/423)[10]. Onun bu fıtratı sürekli çaba ve gayreti gündemde tutmaktadır. Bu ise amacına ulaşmak için meşru bir yol ile hayatını şekillendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Çünkü bu aktivasyonun her bir anı ibadet kapsamında kayıtlara geçebilmesi için elinin altında yol haritasının olması gerekir. Bu yol haritası ise ancak dinler ile mümkün hale gelmektedir. Bu sebepledir ki Allah insanlık âlemine binlerce peygamber[11] (Fatır 35/24)[12],[13] ve semavi dinler göndermiştir. Fakat insanın kendisinin terakkisi ve mükemmelleşmesi zamanla olduğu gibi insanlık âleminin de gelişmesi aynı minval üzere gitmektedir. Bunun içindir ki Allah dinleri ve peygamberleri insanın ve insanlığın olgunlaşma derecesine göre göndermiştir. Aslında Allah katında din tek olduğu halde insanlığın gelişmişlik seviyesine göre o tek din o topluluğa uygun olarak farklı isimlerle gönderilmiştir (Âl-i İmran 3/19)[14]. Bu süreç belli bir seviyeye gelince de en kâmil hali ile o din insanlara evrensel ortak din olarak gönderilmiştir (Mâide 5/3)[15].

Vaka böyle olmakla birlikte İslâm dini gönderilirken yine insanlık âleminin fıtratı devre dışı tutulmamış, o dönemki sosyal, ekonomik ve inançsal durumlara göre insanlık medeniyeti tesisi söz konusu olmuştur. Öncelikli olarak bir topluluğa, dolayısıyla da tüm insanlık âlemine gönderilen İslâm dini; o toplumda söz konusu olan yozlaşmalara neşter vurmak ve güzel olan uygulamaları da tahkim etmek için (Nursî, İşârât-ül İ'caz/227) zihinsel inşa ve inanç adımlarını attıktan sonra amelî hükümlere de zamanla kademeli olarak yer vermiştir. İslâm'ın Mekke döneminde daha ziyade zihni inşa ile birlikte itikadî derinleşme için hicrete kadar 12 yıllık bir dönem tesis edilmiştir. Bu temellendirmeden sonra ise ameli ve sosyal hayata yönelik temel dinamikler ile birlikte iman ehli olan diğer dinlerin itiraz ettikleri konular üzerinde aydınlatıcı açıklamalara yer verilmiştir (Nursî Sözler/612-613).

İnsan potansiyel olarak en mükemmele ulaşabilecek bir yapıda yaratılmış (Tîn 95/4)[16] (İsrâ 17/60)[17] ve bu mükemmeliyete ulaşması için de dinler, peygamberler ve kitaplarla takviye edilmiştir. Fakat insan kendi tercihleri ile bu sistemden faydalanmak yerine kendi ölçücükleriyle şekillendirilmiş insanî sistemlerin sunduğu reçetelere göre yolunu bulmaya çalıştıkça da hem şahsî, hem de sosyal hayatında çıkmazlarla karşı karşıya kalmıştır (Tîn

artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır.

[9] Tefsir iki kısımdır:

Birisi, malum tefsirlerdir ki, Kur'ân'ın ibaresini ve kelime ve cümlelerinin mânâlarını beyan ve izah ve ispat ederler.

İkinci kısım tefsir ise, **Kur'ân'ın imanî olan hakikatlerini kuvvetli hüccetlerle beyan ve ispat ve izah etmektir. Bu kısmın pek çok ehemmiyeti var.** Zâhir malûm tefsirler, bu kısmı bazen mücmel bir tarzda derc ediyorlar. Fakat Risale-i Nur, doğrudan doğruya bu ikinci kısmı esas tutmuş, emsalsiz bir tarzda muannid feylesofları susturan bir mânevî tefsirdir (Nursî Şualar7648).

[10] Nursî'ye ait atıflar; "http://erisale.com/#home" sitesinden yapılmıştır.

[11] Müsned 5/265-266; İbn Hibbân, 2/77

[12] Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.

[13] Ayet mealleri; https://www.kuranmeali.com/ sitesindeki ayet karşılaştırma seçeneğindeki "Diyanet İşleri Meali (Yeni)" sekmesinden alıntılanmıştır.

[14] Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır.

[15] Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.

[16] Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.

[17] Ant olsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

95/5)[18]. İnsanlığın bu yozlaşması devam ettikçe de yeni peygamberler, dinler ve kitaplar da insanlığın gerçek vazifesi, net ve yeni gelişen şartlara göre tekrar tekrar nazara verilmesi için gönderilmiştir.

"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim." (Mâide5/3) ile *"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."* (Ahzâb 33/40) gibi ayetler aslında din olarak bütün dinlerin en kâmil hali olan İslamiyet'in, peygamber olarak da Hz. Muhammed (a.s.m)'ın mesaj ve tatbikatlarının her şeyi hülasa olarak insanlığa çözüm çareleri ürettiğinin ve de üretebileceğinin ifadesidir. Çünkü eğer bir eksiklik olsaydı Hz. Muhammed (a.s.m) son elçi olmazdı. Diğer taraftan da *"Şüphesiz O Zikr'i (Kur'an'ı) Biz indirdik Biz! Onun koruyucusu da elbette Biz'iz."* (Hicr 15/9) ayeti kitap olarak da Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın son sağlam ve koruma altındaki dinin en temel referans kaynağı olduğu ifade edilmiştir.

Her ne kadar din, elçi ve kitap noktasında her şey hem orijinal hem de bütün insanlığın her çeşit hayat aşamalarında ihtiyaç duyacağı verilerle dolu olsa da yine insanın fıtratı gereği İslâm dininin tatbikatında ve Kur'an'ın mesajlarının yorumunda yozlaşmaların olacağı da normaldir. Çünkü her türlü çözüm çareleri Kur'an'dan alınmakla birlikte bunlar Kur'an'dandır fakat Kur'an değillerdir. İslâm bilginleri arasındaki bilgi alış verişleri zamanla Kur'an'ın ne dediğine değil de bilim adamlarının ne dediğine evrildiği için Kur'an hakiki bir rehber olmaktan çıkmış, sadece mübarek günlerde yine sadece okunması ile yetinilen ve ölüler için tahsis edilen bir kitab-ı mukaddes sırasına indirgenmiştir. Hayatın her aşamasına hâkim olması gereken Kur'an, harf sevabı ile yetinilen bir referans olmaya başlayınca insanî sistemler Müslümanların dolayısıyla da insanlığın yol haritası olmaya başlamıştır (Nursî İlk Dönem Eserleri/Sünühat/322 -323).

Diğer taraftan Kur'an'ın hakikatlerine ulaşmak için yunan felsefesi ile birlikte yorumlar getirilerek saf olan Kur'an'ın manaları bu şekilde insanî sistemlerle bulaşmak zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Hristiyan ve Yahudi din âlimlerinin Müslüman olması ile onların fikirleri de Müslümanlaştı zannedilerek o çeşit fikirler de bu saf ayetlere anlam olarak girmeye başlamıştır. Yine aynı şekilde Müslüman olmadıkları halde İslam dini ve Kur'an araştırmacıları kendi inanç ve fikir dünyalarını İslâm dünyasının fikir dünyası ile buluşturdular. Zamanla bunlar Kur'an gerçeklerinin anlaşılmasının önünde aşılmaz duvarlar hükmüne geçtiler. Durum böyle olunca da İslâm dininin en değerli kaynağı olan Kur'an lafız olarak muhafaza edilmişken anlam yönünden ciddi eksen kaymaları ile baş başa kalmıştır (Nursî, Muhakemat/28-29). Bu ise Kur'an'ın evrensel anlam zenginliğine engel olmuş ve İslam dininin yetersizliği iddia edilerek tamamen insanî çözüm çareleri ve sistemleri insanlık âleminde hüküm sürmeye başlamıştır.

Bu durumda yapılması gereken tekrar Kur'an'a muhatap olup Kur'an'ın anlamlarını da yine Kur'an'dan almaktır. İşte burada da devreye sadece Kur'an'ı rehber kabul edecek ve çözüm çarelerinin Kur'an'da mevcut olduğu inancı ile hayatın her aşamasına Kur'an'ın mesajlarının olduğunu gösterme çaba ve gayreti ile çalışacak ve insanlığın geldiği anlam seviyesine uygun bu mesajları ifade edebilecek Kur'anî çalışmalara hız vermektir (Nursî İlk Dönem Eserleri/Sünühat/323). Bu sebepledir ki İslâm peygamberi Hz. Muhammed (a.s.m); İslamiyet ve Kur'an'ın önündeki bu engelleri kaldıracak ve zamanının anlayışına uygun Kur'an'ın mesajlarını ifade edecek kişilerin Kur'an'ın evrenselliğinin korunması için görev yapacağını ifade etmiştir.[19]

[18] Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik.

[19] **"Şüphesiz ki, Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek bir müceddid gönderecektir."** *(Ebu Davud, Melahim)*

Özellikle günümüz insanlığının en önemli özelliği; bilimsellikle bir gerçeği kabul veya ret etmesidir. Dolayısıyla inanç ve ibadet gibi dinin emir ve yasaklarının da bu zamanda aklî ve mantıkî delillerle ispatiyecilik metodu ile muhataplarına izah edilmesi gerekmektedir. Her türlü bilimsel, teknik ve teknolojik gelişmelerle birlikte insanların akıl düzeyi bu izah ve ispat metodu ile inanç kavramlarının anlatılmasını zorunlu kılmaktadır. Hâlbuki dini konuların çoğu genelde teslimiyetle kabul edilip uygulanacak kavramlar arasında yer almaktadır. Fakat bu gibi konuların izah ve ispat edilememesi insanların inanç yönünden tatminsizliğini dolayısıyla da dinin emir ve yasaklarına karşı lakayt kalınmasını netice verir. Dinin sınırları yerine, insanlığın şekillendirdiği sistem ve bu sistemlerin gerekleri uygulanması gereken prensipler olarak algılanmaya başlanınca her şey ters düz olmak zorunda kalmıştır.

İşte bu aşamada kutsal kavramaları bu zamanın anlayışına uygun olarak insanlara anlatacak kaynaklara ihtiyaç vardır. Bu kaynak da yine İslâm dininin en temel kaynaklarından biri olan Kur'an temelinde ve rehberliğinde olmalıdır. Madem insanlığın geldiği aklın algılama düzeyi ispatiyecilik olmuştur. O halde İslâm dininin inanç ve ibadet esasları da bu zamanda ispat edilebilirlik esasına göre insanlara anlatabilecek bir kolaylığı ve metodun insanlığın elinin altında hazır bir çare olarak sunulmuş olması gerekir. Çünkü insanın en önemli bu dünyadaki görevi yaratanı bilip ona hayatının her anına yayılmış farklı ibadet çeşitleri ile kulluk etmektir. Elbette ki bu gibi kavramlar da bu zamanda izah ve ispat edilebilecek şekilde insanlığın önüne sunulmuş olmalıdır (Nursî, Mesnevi-i Nuriye/277). Yoksa İslâm dini ve temelde de Kur'an-ı Kerim evrensel olma özelliğinin bir anlamı olmaz. Müslümanların öncelikli olarak inanç değerlerine yani fabrika ayarlarına dönmeleri ile bu mümkün olacaktır.

2.İslâmi Finansın Öğretiminde İtikat İlmine Ağırlık Verilmesi

İslâm'ın ilk dönemlerinde başlayıp Hz. Hasan (r.a) dönemini de içine alan halifelik dönemlerinde esas mesele iman hakikatlerinin şemsiyesi altında bütün hayat safhalarının geçmesi amacını taşımak şeklinde geçmiştir. Toplumdaki düşünce iklimi bu esaslar ile diri tutulmuş (Nursî, Emirdağ Lahikası/105) daha sonra ise konu saltanat ve siyaset konularına evrilince bu hakikatler gölgede kalınca insanların dünyevileşmesi evresi başlamıştır (Nursî, Mektubat/152). Bu ise Kur'an'ın en önemli meselesi olan Allah'ın rıza dairesinde kalmak için Kur'an'a nazar etmek yerine dünyevi şartlar neyi gerektiriyorsa ona göre yaşam standartları belirleme üzerine İslâm felsefesinin konumlanmasının yolunu açmıştır. Özellikle günümüzde Avrupa medeniyetinden medet beklenmesi, tabiatçılık akımına kapılıp inanç esaslarının gölgelenmesinin yolunu açılması, hayatta kalma endişesinin insanların ortak gailesi olmaya başlaması ile Müslümanların bütün fikirleri iman hakikatlerinden uzaklaşmış ve dünyevî bakış açısı ile İslâm dini yaşanmaya başlanmıştır (Nursî,647-648). Hâl böyle olunca da Kur'an'ın kendine muhatap olup tekrar o iklimi nazara vermek mecburiyeti ortaya çıkmıştır.

İnsanlığın, geldiği son noktada dinlerine daha ziyade sarılmaları gerekirken bilakis "dinin terakkiye mani olduğu" gibi safsatalarla tamamen sekülerleşerek dinden soyutlaşmış bir sistem cari olmaya başlamıştır (Nursî, Kastamonu Lahikası/141). Böyle olunca da dünya endeksli bakış açısına göre her türlü yaşam standartları şekillenmeye başlamıştır. Adı Müslüman olan insanlar dinin ne dediğine değil piyasanın neyi dayattığına kapılarak geleceğini konumlandırmaya başlamışlardır. Bu ise özellikle din temelinde uygulanmak istenen ekonomik model ve finansal sisteminin ayaklarının yere basmasını engelleyecek durumun varlığını sürekli kılmaktadır. Hâlbuki günümüz Müslümanları suretin medenî gözükseler de dininde oldukça salabeti zayıflamış, ilahiyat konularında ise oldukça yabanileşmişlerdir. Bilim ve teknolojide ilerledikçe kendilerini din noktasında da söz sahibi sanarak dinin hükümlerine karşı dünyevi bakış açısı ile değer biçmeye başlamışlardır. Bu ise din noktasında uzman olmayan kişiler adedince dinin yaşanma kriterlerini ortaya çıkaracak dinin yorumlanmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece gerek bireyler arasında gerek sosyal hayatta gerekse de ekonomik hayatta inanç, amel ve ahlâkî davranışlarda anarşi ve kaosun ortaya çıkmasını tetiklemektedir. Böyle

bir ortamdan kurtulmanın çaresi elbette ki Müslümanların fabrika ayarlarına tekrar geri dönmeleri ile mümkündür. Çünkü İslâm'dan başka din, Kur'an-ı Kerim'den başka kutsal kitap ve Hz. Muhammed (a.s.m)'den başka da elçi yoktur.

Böylesine bir durumun ortaya çıkmasında en önemli sebep dinin itikat esaslarına gerekli değerin verilmeyip amelî hükümlerine bütün mesailerini sarf etmeleridir. Bütün fıkıh kitapları neredeyse birkaç sayfada akaide dair konuları hülasa ederek yüzlerce sayfa amelî konuları tafsil etmişlerdir. Hâlbuki amelî hükümlerin uygulanmasının temelini bireyin itikadî konulardaki fikri derinliği ve bu konularda kazandığı melekesidir. Bu konudaki eksiklik ise hem var olan dinin hükümlerine karşı gelmeyi, hem de uygulamada ise nemelazımcılığı ziyadeleştirecek bir ortamı diri tutacak keyfiyettedir.

Günümüz Müslümanlarının muamelatta yaşamış olduğu tembellik ve gerekli ihtimamı göstermemelerinin temelinde vicdani ve akli olan imanın devreye girememesidir. Çünkü iman esasları, bir Müslümanın yaşam tarzının dinin esaslarına göre cereyan etmesinde en önemli güç kaynağıdır. Bu bilinç muamelatta Müslümanların uygulanması gereken hükümlerdeki titizliğini ve uygulama hızını sürekli kılacak tek özelliktir. Bunun en önemli göstergesi asr-ı saadette Müslümanların gelen dinin hükümlerinin hayata geçirilmesinde göstermiş oldukları tutumlarıdır.

Meselâ; içkinin haram kılınmasında hem tedricilik yani toplumu bu yasağa alıştırma hem de yasak geldiği zaman da o yasağı hemen uygulama refleksinin toplumda oluşturulmuş olmasıdır. *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahirî) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür."* (Bakara 2/219) ayeti bu konuda ilk gönderilen ayettir. Sonraki süreçte *"Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, ...namaza yaklaşmayın."* (Nisa 4/43) ayeti ise yasak hükmünün kısmı olarak ifade edildiği bir geçiş dönemini ifade eder. Son olarak da *"Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"* (Maide 5/90-9) ayetleri geldiğinde artık toplum bu yasağı hiç tereddüt etmeden uygulamaya geçmiştir. Öyle ki Hz. Muhammed (a.s.m)'in emriyle bir görevli bu ayetin hükmü olarak "haberiniz olsun ki içki haram kılınmıştır" ilanını yapınca depolarda bekletilen içkiler Medine sokaklarına dökülerek imha edilmiştir.[20]

Konumuzun temelini oluşturan faizin haramlığı dahi tedricilik dahilinde gerçekleşmiştir. Öncelikle Allah'ın azamet ve ilahlığı akıl ve kalplerde yerleştirilmiş daha sonra da toplumda yıllara sâri bir hastalık olan faizcilik sistemini kaldırmak için zihinlerin faizsizlik üzerine müesses olacak bir uygulamaya hazır hale getirilmesi sağlanmış, kalpler bu noktada tartışmasız kabul edebilecek iklimi kendilerinde bulmuştur.

Nitekim*, "İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz.* (Rum 30/39)" ayeti faiz konusunda ilk indirilen ayet olmuş olup faizin yasaklanmasına ait bir hüküm içermemekle birlikte bu anelin uhrevî hayat için bir kazanım sağlamayacağı ifade edilmiştir.

"Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. (Nisa 4/160-161)" Bu ayette ise daha önceki ümmetlerde faizin haram kılındığı ifade edilerek zamanla faizin tamamen yasaklanacağının dolaylı bir anlatımla ipuçları verilmektedir.

[20] Buhârî, Sahih,5.

"Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz (Âl-i İmran 3/130) ayeti ise faizin kısmen yasaklanmasının ifadesi olarak literatüre girmiştir.

"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışveriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır. (Bakara 2/275)"

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur. (Bakara 2/278-279) ayetleri ise tamamen faizin ekonomik ilişkilerden dışlanması gerektiği konusu net bir dille ifade edilmiştir.

Tatbikatta Kur'an ayetlerinin uygulamaya yönelik hükümlerinin toplum tarafından içselleştirilip uygulanması sağlandıktan sonra eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam edildiği görülmektedir. Ebu Amr ed-Dânî, *"Kitabu'l-Beyan"* adlı eserinde isnadını da kaydederek Hz. Osman, Hz. İbn Mes'ud ve Hz. Ubey'den şunu rivayet etmektedir:

"Resulullah (s.a.v) onlara Kur'ân-ı Kerim'den on âyeti kerime öğretirdi. Onlar ise bu âyet-i kerimelerde amel ile ilgili hususları öğrenmedikçe bir başka on âyet-i kerimeye geçmezlerdi. Böylelikle Hz. Peygamber, bizlere hem Kur'ân-ı Kerim'i ve hem de onunla amel etmeyi birlikte öğretirdi."[21] *Ki bu uygulamanın aslı da aslında Hz. Muhammed'in "Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar."* (Hûd, 11/112) ayetine karşı göstermiş olduğu hassasiyetten kaynaklanmıştır. Öyle ki bu ayetin kendisini ihtiyarlattığını ifade etmiştir. Onun için *"Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır"* (Ahzâb 33/21) ayeti Hz. Muhammed (a.s.m)'in ümmetine her konuda rol model olma bilinci ile peygamberlik dönemini tamamladığını göstermektedir.

İslâm medeniyetinde ise bu ilişkinin nasıl olduğu ve olması gerektiğini ise Said Nursî bir örnekle kitabında şu şekilde anlatmıştır:

"Evet, millet-i İslâmiyenin sebeb-i saadeti yalnız ve yalnız hakaik-i İslâmiye ile olabilir. Ve hayat-ı içtimayesi ve saadet-i dünyeviyesi şeriat-ı İslâmiye ile olabilir. Yoksa adalet mahvolur. Emniyet zîr ü zeber olur. Ahlâksızlık, pis hasletler galebe eder. İş yalancıların, dalkavukların elinde kalır. Size bu hakikati ispat edecek binler hüccetten bir küçük nümune olarak, bu hikâyeyi nazar-ı dikkatinize gösteriyorum:

Bir zaman bir adam, bir sahrâda, bedevîler içinde ehl-i hakikat bir zâtın evine misafir olur. Bakıyor ki, onlar mallarının muhafazasına ehemmiyet vermiyorlar. Hatta ev sahibi, evinin köşesinde paraları oralarda açıkta bırakmış. Misafirhane sahibine dedi:

"Hırsızlıktan korkmuyor musunuz, böyle malınızı köşeye atmışsınız?"

Hane sahibi dedi: "Bizde hırsızlık olmaz." Misafir dedi:

"Biz paralarımızı kasalarımıza koyduğumuz ve kilitlediğimiz halde çok defalar hırsızlık oluyor."

[21] *Muvatta, Kur'ân 11; Kurtubi, el-Camiu'l Ahkami'l-Kur'an 1/244-246.*

Hane sahibi demiş: "Biz emr-i İlâhî namına ve adâlet-i şer'iye hesabına hırsızın elini kesiyoruz."

Misafir dedi: "Öyleyse çoğunuzun bir eli olmamak lâzım gelir."

Hane sahibi dedi: "Ben elli yaşına girdim, bütün ömrümde bir tek el kesildiğini gördüm."

Misafir taaccüp etti, dedi ki: "Memleketimizde hergün elli adamı hırsızlık ettikleri için hapse sokuyoruz. Sizin buradaki adaletinizin yüzde biri kadar tesiri olmuyor."

Hane sahibi dedi: "Siz büyük bir hakikatten ve acip ve kuvvetli bir sırdan gaflet etmişsiniz, terk etmişsiniz. Onun için adaletin hakikatini kaybediyorsunuz. Maslahat-ı beşeriye yerine adalet perdesi altında garazlar, zâlimâne ve tarafgirâne cereyanlar müdahale eder, hükümlerin tesirini kırar. O hakikatin sırrı budur:

"Bizde bir hırsız elini başkasının malına uzattığı dakikada hadd-i şer'înin icrasını tahattur eder. Arş-ı İlâhîden nâzil olan emir hatırına gelir. İmânın hassasıyla, kalbin kulağıyla, kelâm-ı ezelîden gelen ve hırsız elinin idamına hükmeden "Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Maide 5/38) âyetini hissedip işitir gibi iman ve itikadı heyecana ve hissiyat-ı ulviyesi harekete gelir. Ruhun etrafından, vicdanın derin yerlerinden, o sirkat meyelânına hücum gibi bir hâlet-i ruhiye hâsıl olur. Nefis ve hevesten gelen meyelân parçalanır, çekilir. Git gide, o meyelân bütün bütün kesilir. Çünkü, yalnız vehim ve fikir değil, belki mânevî kuvveleri (akıl, kalb ve vicdan) birden o hisse, o hevese, hücum eder. Hadd-i şer'îyi tahattur ile ulvî zecr ve vicdanî bir yasakçı o hissin karşısına çıkar, susturur.

"Evet, iman, kalbde, kafada daimî bir mânevî yasakçı bıraktığından, fena meyelânlar histen, nefisten çıktıkça 'yasaktır' der, tard eder, kaçırır.

"Evet, insanın fiilleri kalbin, hissin temayülâtından çıkar. O temayülât, ruhun ihtisasatından ve ihtiyacatından gelir. Ruh ise, iman nuru ile harekete gelir. Hayır ise yapar, şer ise kendini çekmeye çalışır. Daha kör hisler onu yanlış yola sevk edip mağlûp etmez.

"Elhasıl: Had ve ceza, emr-i İlâhî ve adalet-i Rabbaniye namına icra edildiği vakit, hem ruh, hem akıl, hem vicdan, hem insaniyetin mahiyetindeki lâtifeleri müteessir ve alâkadar olurlar. İşte bu mânâ içindir ki, elli senede bir ceza, sizin hergün müteaddit hapsinizden ziyade bize fayda veriyor. Sizin adalet namı altındaki cezalarınız, yalnız vehminizi müteessir eder. Çünkü biriniz hırsızlığa niyet ettiği vakit, millet, vatan maslahatı ve menfaati hesabına cezaya çarpılmak vehmi gelir. Yahut insanlar eğer bilseler ona fena nazarla bakarlar. Eğer aleyhinde tebeyyün etse, hükûmet de onu hapsetmek ihtimali hatırına geliyor. O vakit yalnız kuvve-i vâhimesi cüz'î bir teessür hisseder. Hâlbuki nefis ve hissinden çıkan—hususan ihtiyacı da varsa—kuvvetli bir meyelân galebe eder. Daha o fenalıktan vazgeçmek için o cezanız fayda vermiyor. Hem de emr-i İlâhî ile olmadığından, o cezalar da adalet değil. Abdestsiz, kıblesiz namaz kılmak gibi battal olur, bozulur. Demek, hakikî adalet ve tesirli ceza odur ki, Allah'ın emri namıyla olsun. Yoksa tesiri yüzden bire iner.

"İşte bu cüz'î sirkat meselesine sair küllî ve şümullü ahkâm-ı İlâhiye kıyas edilsin. Ta anlaşılsın ki, saadet-i beşeriye dünyada adaletle olabilir. Adalet ise, doğrudan doğruya Kur'ân'ın gösterdiği yol ile olabilir." Diye cümlelerini bağlar ve bu meseleye gerekli titizliği gösterilmezse *"Eğer* beşer *çabuk aklını başına alıp* adalet-i İlâhiye *namına ve* hakaik-i İslâmiye *dairesinde mahkemeler açmazsa, maddî ve mânevî kıyametler başlarına kopacak, anarşilere, Ye'cüc ve Me'cüclere teslim-i silâh edecekler"* diyerek meseleyi sonuçlandırır (Nursî, Hutbe-i Şamiye 568- 570).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Faiz konusu sadece Müslümanların değil aynı zamanda tüm insanlığın en temel sorunudur. Bu olgu ile mücadele etmek ekonomistlerin değil ekonomik hayatta rol alan tüm bireylerin görevidir. Bunun başarılabilmesi için her şeyden önce konunun Allah nezdindeki hükmünün bilinmesi ve gereğinin yapılması için ortak bir davranış içinde olunmuş olması gerekir. Böyle bir davranış sergilemek için de tüm paydaşların bu konudaki inanç değerlerinin temellendirilmesinin gerçekleştirilmesi çalışmalarının yapılmasıdır. Bu zamanda dine ve inanç değerlerine karşı teslimiyet zayıfladığı için bunu başarmak da o kadar kolay değildir. Bu noktada İslâm dininin başlangıçtaki insanlık âlemindeki varlığını kabul ettirme süreci aynen tatbik edilmelidir. Çünkü dinin hükümlerinin hayata geçirilmesi için insanın bir güce ihtiyacı vardır. Bu güçte sahip olmuş olduğu iman esaslarının canlı ve devrede olacak şekilde insanın bütün duygularını yönetecek bir yapıda olmasına bağlıdır. İnsanların Müslüman olmaları onların imanlarının da devrede olduğu anlamına gelmez (Hucurat 49/18)[22]. Bu zamanda var olduğu ya da devrede olduğu zannedilen imanın üzerine strateji uygulandığı için de gerekli sonuç alınamamaktadır. Çünkü bu zamanda insanlar maddiyat, günahlar ve gaflet yüzünden imanın kökleşmesinin engellenmesi, devreye girememesi ve etkilerinin sonuçsuz kalması ile baş başa kalmışlardır (Nursî, Şualar/144).

Bu ortamın tesis edilebilmesi ve yatırımcıların faizsizlik esasına göre faaliyette bulunan İslâm bankacılığı modeline uyum sağlayabilmeleri için imanın devrede olduğu, etkisinin yaşama yansıtıldığı bir eğitim modelinin uygulamaya konulmuş olması gerekir. Bunun için de;

İslâm finansının temel aksiyomlarından olan tevhid, risalet ve ahiret ve adalet unsurları (Çelik, 2016) üzerinde titizlikle durulup yükseköğretim ve İslâm finans okuryazarlığında bu hususlar sürekli gündemde tutulmalıdır. Yapılan bu faaliyetlerin dinin bir icabı ve insanların finansal uygulamalarda da Allah'ı razı etmelerinin gerekliliği bu şekilde sağlanmış olacaktır. Yükseköğretimde verilen derslerde itikat esaslarının üzerinde durulmalı ve temel dersler arasında yer almalıdır. Özellikle Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberlik müessesesi ve Hz. Muhammed'in peygamberlik etik ilkeleri, öldükten sonra bir hesap günü için dirilişin olacağı konularının anlatıldığı ahiret inanç esasları üzerinde titizlikle durulmalıdır. Çünkü bir Müslüman gerçek anlamda dinini öğrenemez ise başka dinlere de gerçek anlamda girmesi mümkün olmayacağı için dinsiz bir insan gibi yaşamaya başlar ki bu da onun hiçbir sınır tanımadan dünyevi menfaati neyi gerektiriyorsa onu yapacak bir davranış sergilemesini gerekli kılabilecektir. Menfaatini elde etmek için de her yol mubahtır deyip herhangi bir ahlâkî sisteme bağlı kalmak istemeyecektir.

İslâmi finansal modellerin İslâmîliği net bir şekilde konumlandırılıp bu sektörlerde görev alan insan kaynakları ile bu sektöre kaynak aktarmak isteyen yatırımcılar bu konuda bilinçlendirilmelidir. Bunun için de bu sektörlerin bünyesinde hizmet içi eğitim programları uygulanmalı ve bu programlara yatırımcılar da davet edilmelidir.

Müslümanlar bu alanı bir kazanç kapısı olarak değil İslâm dininin bu sahada da bir sözünün olduğunun ispatı olarak bu sektöre yönlenmelidirler. Bu birliktelik faiz konusunun ekonomideki olumsuz etkilerini zamanla ortadan kaldırmaya aracı olacağı için ekonomik hayatta da "haklı olanın kuvvetli olduğu" (Ersoy, 2015) bir adil düzen ortaya çıkmış olacaktır. Ki bu uygulamaların temelinde de böyle bir prensibin uygulanması vardır.

Bütün dinlerde faiz yasak olmasına rağmen parasal güce inanan günümüz din otoriteleri maalesef bu olgudan istifade ederek varlığını sürdürme gayretindedirler. Müslümanların böyle bir otoriteleri olmadığı için özellikle Hristiyan ve Museviliğin buradan devşirdikleri güçle dünyada uygulamış oldukları "kuvvetli olan haklıdır" (Ersoy, 2015) ilkelerinin batıl olduğu

[22] Bedevîler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. (Öyle ise, "iman ettik" demeyin. "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi.

ancak faizin ekonomiden dışlanması ile mümkün olacaktır. Bu da İslâmî bankacılık modeli ya da pencerelerine olan güven ve yönelimin ziyadeleşmesi ile mümkün hale gelebilecektir.

Yatırımcıların bilinçli olarak bu sisteme yönelmeleri için itikat esaslarının temel can alıcı noktaları belirlenip küçük kitapçık halinde bir eğitim faaliyeti başlatılmalıdır. Bunun için gerekli fon, uluslararası İslâmî finans kurumlarının katılımı ile oluşturulabilir. Bu aynı zamanda hem müşteri sayısını artırmaya yönelik hem de birey olarak da bu sistemde yetkili olanların "emr-i bi'l-ma'ruf, nehy-i anil-münker" konusunda da üzerlerine düşen en önemli tebliğ görevi olan imanın tebliği konusunda tesirli bir görev ifa edilmiş olabilecektir.

KAYNAKÇA

Çelik, İ. (2016). İslâm Finansının Geleceğinin Aksiyomları. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 169-176.

Ersoy, A. (2015). İslâm İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtrî İktisat. İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi, (38-39).

İnternet Kaynakları

https://www.kuranmeali.com/

http://erisale.com/

https://sorularlaislamiyet.com/

Çok Değişkenli İstatistiksel Metotlar Yardımıyla Veri Analizi ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Esra ŞİMŞEK[1]
Füsun YALÇIN[2]

1.Giriş

Çok değişkenli analiz yöntemi birçok bilim alanında sıkça kullanılmaya başlamıştır. Yöntem, her geçen gün önemini artırmakta ve verilerin incelenmesinde oldukça yüksek başarı sağlamaktadır (Gatty 1966).

Çok değişkenli analiz yöntemlerinin uygulanması sırasında, belirlenmiş veri seti için çok değişkenli tekniklerden hangisinin kullanılabileceğinin belirlenmesi oldukça zordur. Öncelikle, uygun olan çözüm yönteminin belirlenmesi için, verilerin içindeki değişkenlerin karşılıklı ilişkileri, bağımlı olup olmadıkları ve var ise bağımlı değişkenin sayısı, değişkenlerin hangi ölçek ile belirlendiği açıklanmalıdır (Hair vd.,1998; Boyacıoğlu ve Kara, 2007; Suner ve Çelikoğlu, 2008; Unvan ve Tatlidıl, 2011; Sağlam, 2013). Bu nedenle, Çok değişkenli analiz yöntemlerinin uygulanması ve analizler sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar önem kazanmıştır.

Çalışmanın amacı, verilerin değerlendirilmesi sırasında kullanılan çok değişkenli analiz yöntemlerini tanımlamak ve bu yöntemlerin uygulanması sırasında nelere dikkat edilmesi gerektiği açıklanacaktır.

2. Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Yöntemleri

Literatürde yaygın olarak kullanılan çok değişkenli istatistiksel analiz teknikleri şu şekilde sıralanabilir: 1- Çok Değişkenli Hipotezlerin Testi (Hotelling T^2 Testi): Çok değişkenli normal dağılım varsayımı için iki ve ikiden fazla değişkenli ($p\geq 2$) tek ve iki örnek hipotezlerinin test edilebilmesi için kullanılan bir tekniktir (Özdamar, 1999). 2- Çok Değişkenli Varyans Analizi (MANOVA, Multivariate Analysis of Variance): İki veya ikiden fazla çok değişkenli ($p\geq 2$) normal dağılım gösteren veri setleri için kurulmuş olan hipotezleri test etmede kullanılan bir tekniktir. İki ve tek yönlü deneme sonuçlarıyla çok faktörlü ve çok değişkenli deneme sonuçlarının analizinde kullanılmaktadır. 3- Çok Değişkenli Kovaryans Analizi (MANCOVA, Multivariate Analysis Of Covariance): İki veya ikiden fazla çok değişkenli ($p\geq 2$) normal dağılım gösteren veri setlerine göre kurulmuş olan hipotezlerin ortak değişkenlerinde bulunduğu veri setinin test edilmesinde kullanılmaktadır. 4- Çok Değişkenli Regresyon Analizi (Multivariate Regression Analysis): İki bağımlı, bir veya daha çok bağımsız değişkenin arasında bulunan neden-sonuç ilişkilerini belirlemek amacıyla kullanılan bir tekniktir. 5- Ana bileşenler Analizi (Temel Bileşenler Analizi): Birbirleri ile ilişkili iki veya ikiden fazla değişkeni kapsayan veri matrislerinden, birbirleriyle bağımsız olan ve çok az sayıda yeni veriler bulmak için kullanılan bir tekniktir. 6- Ayırma Analizi (Discriminant Analysis): Veri setinde birbirleri ile ilişkili iki veya daha fazla yeni alınan değişkenlerin özelliklerine uygun olan gruplara ayırmak için kullanılan bir tekniktir. 7- Faktör Analizi (Factor Analysis): Çok sayıda değişkenden oluşmuş veri setini daha az sayıda anlamlı ve birbirinden bağımsız faktör

[1] Esra Şimşek, Yüksek Lisans Öğr., Akdeniz Üniversitesi, Matematik Bölümü,
[2] Füsun Yalçın, Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Matematik Bölümü, Orcid: 0000-0002-2669-1044

sistemlerine dönüştürmek, özgün değişkenlere göre açıklanmayan yeni faktör sistemi haline getirmek, öne sürülen gizil yapısal modelleri belirlemek için kullanılan bir tekniktir. 8-Uyum Analizi (Correspondence Analysis): r*c gibi iki boyutlu veya r*c*m gibi çok boyutlu tablolaştırılan değişkenlerin arasında birlikte olan değişimleri, tablolardaki kikare değerleri yardımıyla hesaplanmış olan varyans elemanlarından yararlanılarak grafiksel gösterim yardımıyla yorumlamak, incelemek için kullanılan bir tekniktir. 9-Kümeleme Analizi (Cluster Analysis): Çok değişkenli verilerin arasındaki benzerlik veya farklılıklardan faydalanarak birim veya değişkenlerin veya her ikisininde oluşturdukları kümeleri ortaya çıkarmak amacıyla kullanılan bir tekniktir. 10-Setlerarası Korelasyon Analizi (Canonical Correlation Analysis): Çok değişkenli iki veya ikiden çok değişkenlerin veri seti arasında bulunan korelasyonları açıklayabilmek ve bulunan bu korelasyonları yorumlayabilmek için kullanılan bir tekniktir. 11-Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi (Multidimensional Scaling): Faktör analizine seçenek olarak ortaya çıkmış bir tekniktir. Çok boyutlu ölçekleme analizi gözlenen birimler ve nesnelerin arasında oluşan benzerlikler ile farklılıkları izah etmede araştırmacılara fayda sağlayan, boyutlara yol açan anlamlı yapıları belirlemede kullanılan bir tekniktir. 12. Doğrusal Olasılık Modelleri (Logit Analysis): Bu model ayırma analizi teknikleri ve çok değişkenli regresyonun ve birleşmiş halidir (Hair ve ark.,1998). Burada uygulanmış olan yöntem çok değişkenli regresyona benzemekte birden çok bağımsız değişken, tek bağımlı değişkeni hesaplamada kullanılan bir tekniktir. 13. Probit Regresyon Modeli (Probit Regression Models): Bağımlı değişken evet ya da hayır gibi cevaplardan oluşan ve 0 veya 1 şeklinde ikili olarak kodlanmış kategorik modelleri hesaplamak için kullanılan bir tekniktir. Lojistik regresyona bir seçenek olacak şekilde ortaya çıkmıştır (Albayrak ve ark., 2005). 14. Lojistik Regresyon Analizi (Logistic Regression Analysis): Bağımsız değişkenlerin nominal ve metrik olması halinde çok değişkenli normallik varsayımı, gerçekleşmemektedir. Çok değişkenli normallik varsayımı bozulduğu andan itibaren testlerin sınıflandırılmasını ve testlerin anlamlılığı olumsuz olarak etkilenir. Bağımsız değişkenler için lojistik regresyon analizi, dağılımsal varsayımlar da bulunmamaktadır (Sharma, 1996).

2.1. Çok Değişkenli İstatistiksel Analizin Kullanım Amaçları

Çok değişkenli istatistik çok sayıda özelliğin analiziyle ilgilendiğinden dolayı uygulamalar içerisinde farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Çok değişkenli analiz, bilimsel araştırmalarda başka amaçlarla kullanılmaktadır (Tatlıdil, 1996): Basitleştirme ve Veri İndirgeme: k kütle olmak şartıyla içerisinde p tane değişken bulunduran veri setinin çeşitliliğini açıklayan aynı zaman da aralarında bir ilişki olmayan az sayıda değişken ($k < p$) yardımıyla veri yapısını yorumlamayı sağlamak. Veri Setinin Çok Değişkenli Veri Analizine Uygun Hale Getirmek: Çok değişkenli ve tek değişkenli yöntemlerin veri yapılarına uygulanabilmesi için veri setinin bu iki yöntemin temel varsayımlarına uygun olması gerekmektedir. Mesela çok değişkenli için Normal dağılıma uygunluk, ardışık bağımlılık, bağımsız değişkenler arasında ilişki bulunmaması ve hata terimlerinin farklı varyanslılık içermemesi gibi birkaç varsayımı içermesi gerekmektedir. Verilerin Kümelenmesi ve Sınıflandırılması: Sınıfsal yapıları belli olmayan değişkenler arasında birbirleri ile benzeyen obje veya değişkenlerden gruplar belirtme faaliyetlerine yardımcı olmak. Sıralama ve Ölçekleme: Sıralama işlemi yapılırken bazı uygulamalarda birimleri belirli ölçülerine göre sıralamak temel amaç iken, ölçeklemede ise çok sayıda değişkenden yararlanılarak daha az boyutta gösterim temel amaçtır. Karşılaştırmalarda, yakınlık ve uzaklık durumlarında, grafiksel gösterimlerin gözlemlenmesinde kolaylık sağlamaktadır. Çok Değişkenli Hipotezlerin Test Edilmesi: k tane çok değişkenli ortalamaları vektörünün eşitliğine veya farklılığına dair kurulacak hipotezleri belirlemek. Çok değişkenli istatistiksel analiz tekniklerinin kullanımı, değişkenlerin arasında bulunan bağlantıya göre bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık olacak şekilde ikiye ayrılır: 1. Bağımlılık Analizi: Bir bağımlı değişken veya değişkenler diğer bağımsız değişkenler tarafından tahmin edildiği ya da açıklandığı yöntemlerdir. (Hair vd., 2002). 2. Karşılıklı Bağımlılık Analizi: Değişken ya da

değişkenler grubu başkalarına bağlı kalmadığı ya da açıklanamadığı, değişkenler bağımlı veya bağımsız şeklinde belirtilmediğinde tüm değişkenler içerisinde karşılıklı bağıntılar olmaktadır Tatlıdil ve Özel, 2005; Güler ve Veysikarani, 2018; Denizli, 2022).

2.2. Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Yöntemlerinin Varsayımları:

Çok değişkenli istatistik yöntemlerin dayandığı varsayımlar vardır. Çok değişkenli istatistik yöntemler araştırmanlara kolaylık sağlarken aynı zamanda yöntemlerin varsayımlara dayanması araştırmacılara büyük bir zorluk sağlamaktadır. Burada varsayımlar ve bunlardan oluşan sapmaların istatistik testler üzerinde oluşan etkileri ele alınmalıdır. Aynı zamanda verilerin varsayımlara uygunluğunu sağlamada kullanılacak dönüşümler ve verilerin varsayımlara uygunluğunun araştırılması gibi konulara dikkat edilmelidir: 1.Çoklu normal dağılım: Burada kullanılacak veriler çok değişkenli normal dağılım ile uygunluk gösterir. 2.Eşkovaryans: Bütün veri grupları için kovaryans matrisi eşitlik gösterir. 3.Çoklu doğrusal bağlantı: Veri seti içindeki bağımsız değişkenler arasında anlamlı ve doğrusal açıdan tutarlılık yoktur. 4.Doğrusallık: Değişkenler arasındaki tutarlılık doğrusaldır. 5.Bağımsızlık ve otokorelasyonun olmaması durumu: Değişkenlerin birim değerleri birbirleri ile alakasızdır (Uysal ve Kılıç, 2022; Çağdaş, 2023).

2.2.1. İstatistik testlerin gücü ve anlamlılığı

Testin gücü, testin istatistik bakımından anlamlı olması olasılığıdır. Diğer bir ifade ile gerçekte yanlış olan sıfır hipotezinin reddedilmesi olasılığıdır. Araştırmacıların en temel amacı anlamlılığı yüksek olan sonuçlar elde etmektir. Bu testlerin gücü hipotez testleriyle birlikte ele alınmıştır. Genellikle bu hipotezlerde alfa ve beta olmak üzere iki tip hatayla karşılaşılmaktadır. Hipotez testinin ikinci aşaması olan testin anlamlılık düzeyinin belirlenmesi durumunda araştırmacı alfa hatasını belirlerken beta düzeyi de belirlenmiş olur. Alfa ve beta hatalarından yalnızca birinin karar verme aşamasında önemli olması halinde ilgilenilen hatayı küçük tutarak öteki hatanın büyümesi sağlanabilir. Fakat her iki hatanın da önemli olması halinde tek bir çözüm vardır bu çözüm örnek hacmi arttırılarak alfa ve beta hatalarını beraber küçültmektir (Orhunbilge, 2000).

Hipotez testlerinde alfa düzeyi araştırmacılar tarafından seçilmektedir. Mesela %5'lik alfa düzeyi için araştırma birkaç kere tekrar edildiğinde bu araştırmaların yaklaşık %5 kadarı sıfır hipotezinin yanlışlıkla reddedilebilceği anlamı taşır. Fakat hipotezlerden sapma olması halinde, yanlış sıfır hipotezinin reddedilmesi oranı alfa düzeyinin üzerinde ya da altında olabilmektedir. Mesela, çok değişkenli ifadelerin normallik varsayımından sapma düzeyine tabi olarak belirlenen nominal alfa düzeyi %5 olsa bile gerçek alfanın düzeyi %25 olabilmektedir. Başka bir ifadeyle hipotez testlerinin gerçek alfa düzeyi ile nominal alfa düzeyi arasındaki eşitlik normallik ve başka varsayımların sağlanabilmesi durumuna bağlıdır. Aksi takdirde gerçek alfa düzeyi ile nominal alfa düzeyi birbiriyle aynı olmamaktadır. Böylelikle istatistik testinin gücü, $1-\beta$ ifadesine eşittir ve gerçekte yanlış kabul edilmiş sıfır hipotezinin reddedilmesi olasılığıdır. İstatistik testinin gücü düşük ise hesaplanabilen anlamlılık düzeyleri düşüktür. Bundan dolayı, bilimsel araştırmalarda istatistik testlerin gücünün ve alfa düzeyinin varsayımlarda bulunan sapmalardan ne şekilde etkilendiğinin bilinmesi için oldukça önemlidir (Göcen 2020; Özgür ve Hepsağ, 2020; Bilek 2022).

2.2.2. Normallik varsayımı

Çok değişkenli istatistik tekniklerden bazıları modellerin çok değişkenli normal dağılımdan oluşan ana kütleden tahmin etmektedir. Bu tahmin yani varsayım, bazı işlemlerin ve sonuçların yorumlanmasında kolaylık sağlamaktadır (Tatlıdil, 1996). Çok değişkenli istatistik tekniklerin esas tahminlerinden birisi olan normallik varsayımından sapmaların hepsi anlamlıysa, t ve F istatistiklerinin hesaplanabilmesin de bu tahmin gerekli olduğundan, ulaşılan

testler geçerliliklerini yitirmiştir. Tek değişkenli teknikler tek değişkenli normallik varsayımına, çok değişkenli teknikler ise hem tek değişkenli normallik varsayımına hem de çoklu normallik varsayımına dayanmaktadır.

Araştırmacılar çok değişkenli ve tek değişkenli analizlerde normallik varsayımından sapmaların alfa hatası üzerinde güçlü bir şekilde etkili olmadığını göstermişlerdir (Glass vd.,1972; Mardia, 1971; Everitt, 1979; Olson vd., 1974). Normallik varsayımından sapma istatistik testlerin gücünü ve sınıflandırma oranını etkiler.

Tek değişkenli normal dağılım basit bir şekilde tespit edilebilmektedir. Tek değişkenli istatistik tekniklerinde normallik varsayımına uyum sağlamayan değişkenlerin dağılımını, uygun normal dağılama çevirebilmek için belirli dönüşüm uygulanmaktadır. Çoklu normal dağılım, her değişkenin tek değişkenli normal dağılımları sağladığını ve ilgilenilen değişkenlerin kombinasyonlarının normal olduğunu tahmin etmektedir. Kısaca bir değişken çoklu normal dağılım için uygun ise, tek değişkenli normal dağılım içinde uygundur denilir. Tersi her zaman doğru değildir. Normal dağılımdan sapmaların etkisini büyük örnekler her ne kadar azaltsa da analiz kısmına dahil edilecek bütün değişkenler için normallik varsayımı sağlanır (Hair vd.,1998).

Tek değişkenli normal dağılım 3 basıklık ve sıfır çarpıklık değerlerine sahiptir. Kimi durumlarda basıklık olarak verilen değerden 3 çıkarılır ve bu şekilde basıklık değerimiz normal dağılım gösteren değişkenlerde sıfır olmaktadır. O halde tek değişkenli normal dağılımların çarpıklık ve basıklık değerleri sıfırdır. Sağa çarpık dağılım pozitif, sola çarpık dağılım negatif çarpıklık değerine sahip olur. Araştırmacılar çoklu normal dağılımın sapmasının bütünüyle çarpıklıktan oluşması halinde istatistik testinin gücüne etki etmediğini göstermiştir (Sharma, 1996).

Basıklık ölçüleri dizideki birimlerin dağılımının sivri (leptokurtic) mi, basık (platykurtic) mı yoksa normal (mesokurtic)mi olduğunun araştırılmasında kullanılan bir yöntemdir. Bu ölçülerin asıl hedefi, değişkenlerin ortalamanın etrafında ne şekilde dağılım gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır. Basıklığın değeri eğer pozitif değerli ya da 3'ten büyük ise sivri, negatif değerli ya da 3'ten küçük ise basık ve sıfır ya da 3 ise normal kabul edilir. Değişkenlerin normalleştirilmiş basıklık değerleri -3 ile $+3$ aralığında olduğundan bahsedilen değerler klasik normal dağılımdan gelmektedir. Dağılımın basıklığı istatistik testinin gücü üzerinde etkilidir, fakat bu etki sivri dağılımdan ziyade basık dağılıma göredir.

Tek değişkenli normallik testi

Öncelikle tek değişkenli normal dağılımı inceleyelim. Bu incelemenin birinci amacı çok değişkenli normallik testinin tek değişkenli normallik testine göre karmaşık ve zor olması ve çok değişkenli normallik normallik testini sağlaması tek değişkenli normallik testlerine bağlı olması durumudur. İkinci amacı ise çok azda olsa, tüm aykırı dağılımlar normal dağılım için uygun olsa da çoklu normal dağılımın sağlanamaması durumudur. Tek değişkenli normallik testi varsayımının sağlanıp çoklu normal dağılım testinin sağlanamadığı durumlarda azda olsa bulunmaktadır (Gnanadesikan ve Wilk, 1968). Özetle birimlerin çok değişkenli normal dağılımdan yola çıkarak sapma göstermesi halinde normal dağılımı sağlamayan değişkenler araştırılmalıdır. Tek değişkenli normal dağılım testinin belirlenmesi için grafik ve analitik testlerinden yararlanılmaktadır (Arslan ve diğ., 2020). Grafik Testler: Görsel normallik varsayımını belirleyebilmek için gövde-yaprak, Q-Q, histogram, kutu ve P-P vs. grafikleri kullanılır. Burada en çok kullanılan Q-Q grafiğidir (Norusis, 1993). Bu Q-Q grafikleri aşağıda verilen adımlar ile elde edilir (Johnson & Wichern, 1992). Gözlem sayısı n ise gözlem değerleri $x_1 < x_2 < \cdots < x_n$ biçiminde küçükten büyüğe doğru sıraya konulur. Genellikle sürekli değişkenlerde ki gibi gözlemlerin farklı olması, j kadar gözlem x_j değerinden küçük veya x_j değerine eşit olmalıdır. x_j değerinden küçük olan gözlemlerin oranları $\frac{(j-0,5)}{n}$ biçiminde

hesaplanmaktadır. Gözlemlerden 0,5 değerinin çıkarılmasının amacı sonsuzluğun düzeltilmesidir. Her j değeri için bu oran, z değerleri ve kümülatif normal dağılım için olasılık düzeyleri, belirlenen normal dağılımlar için muhtemel olasılıkları ortaya çıkarmaktadır. Teorik z değerleri ile sıralanmış gözlemlerin x_j arasındaki belirtilen grafiğe Q-Q grafiği denir. Doğrusal olan bir grafik normal dağılımı gösterirken doğrusal olmayan bir grafik normal olmayan dağılım göstermektedir.

Tek değişkenli normallik için analitik testler

Kolmogorov-Smirnov (K-S) Z, Ki-kare uygunluk ve Shapiro-Wilks (W istatistiği) testleri normallik varsayımlarını yorumlamada kullanılan analitik testlerdir. Buradaki Ki-kare uygunluk testi rastgele bir örneğin çağrışımından yola çıkarak, bu örneğin belirli kurumsal olasılık dağılımını belirten bir ana kütleden gelip gelmediğini belirlemede kullanılır. Testinlerin uyarlanabilmesi için olasılığa ait frekanslar en az 5 ya da 5'ten daha büyük olmalıdır (Karapınar ve Dölen, 2020; Orhunbilge, 2000; Menteş 2022). Kolmogorov-Smirnov Z testi diğer bir analitik testi olan Ki-kare uygunluk testine seçenek olarak kullanılan bir testtir. Ki-kare testinin uyarlanabilmesi önemli olan şıklara ilişkin frekansların en az 5 ya da 5 den daha büyük olması şartı bulunmamaktadır. Bu testte ulaşılan kümülatif göreceli frekans dağılımı H_0'dan yola çıkarak öne çıkan anakütle teorik olasılık dağılımı ile karşılaştırılmasına dayanır. Kolmogorov-Smirnov Z testi, araştırılan kümülatif göreceli frekans dağılımıyla (f) ile H_0 içindeki kümülatif teorik frekans dağılımı (f') arasında maksimum mutlak fark aracılığı ile hesaplanır. Yani $K-S\,z = Max|f - f'|$ dır.

1968 yılında Wilks, Shapiro ve Chen aracılığıyla gerçekleştirilen çalışmalardan yola çıkılarak Wilks testinin normallik varsayımını yorumlamada en kuvvetli test olduğu ispatlanmıştır (Sharma, 1996). Veriler normal dağılımlı bir ana kütleden gelmiyor ise dağılımın çarpıklık ve basıklık belirtileri incelenerek daha ayrıntılı yorumlar yapılabilmektedir. Bu basıklık ve çarpıklık istatistikleri aşağıda verildiği gibi hesaplanır.

$Z_{Çarpıklık} = \frac{Çarpıklık}{\sqrt{\left(\frac{6}{N}\right)}}$, $Z_{Basıklık} = \frac{Basıklık}{\sqrt{\left(\frac{24}{N}\right)}}$ (Hair vd., 1995)

Hesaplanan z değeri kritik değeri aşması durumunda dağılımın alakalı özellik için normal dağılım olmadığına karar verilir. Kritik olan z değeri nominal anlamlılık düzeyini göstermektedir ve normal dağılım tablosu aracılığı ile belirlenir. Mesela z değeri $\mp 2{,}58$ değerini geçmesi halinde %1 anlamlılık düzeyinde dağılımda ki normallik varsayımı reddedilmektedir. %5 anlamlılık düzeyi için sıkça yararlanılan kritik değer $\mp 1{,}96$ dır.

Çok değişkenli sapan birim değerlerinin incelenmesi

Çok değişkenli sapan gözlemlerin saptanabilmesi için analiz kısmın da kullanılacak bağımsız değişkenlerin arasında bulunan kareli Mahalanobis uzaklıkları (MD^2) hesaplanmaktadır. Yani analizin içindeki her gözlem için belirlenen kareli Mahalanobis uzaklıkları analizin içindeki değişken sayısına bölünerek ortaya çıkan ölçü (MD^2/df) t dağılımına uyar. Rastgele gözlemlerin sapan değer adı altında yorumlanabilmesi için %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmalıdır. Şöyle ki; MD^2/df değeri 5,014' ten büyük olmalıdır (Hair vd.,1995). Genellikle, sapan değerlerinin analizden çıkarılması normal dağılıma uyan değişken için önemlidir bu demektir ki dönüştürülmesi gereken değişken daha azdır. Ancak bundan dolayı her sapan değerin analizden çıkarılması düşünülmemelidir (Yaşa ve Künç, 2020; Evcimen ve diğ., 2020).

Çok değişkenli norma dağılım testleri

Çoklu normal dağılımları araştırmada kullandığımız testler tek değişkenli testlerde kullandığımız grafik ve analitik testlerinde ki gibi ikiye ayrılır fakat burada az sayıda test vardır. Bu bölümde tek değişkenli normallik testlerinde belirtilen grafik yöntem ve bu yönteme dayandırılan analitik yöntem açıklanır. Grafik testi, bir diğer test olan Q-Q grafiğine benzemektedir. Analitik testler de basıklık ve çoklu çarpıklık istatistiklerinin yorumlanmasına dayanır. Çoğu istatistik paket programında çoklu çarpıklık ve basıklık istatistikleri hesaplanamaz. Örneğin; SPSS 10.05, SAS, NCSS 2001 ve Statgraphic Plus 3.0 programlarında çoklu çarpıklık ve basıklık istatistikleri hesaplanamaz. Aynı zamanda istatistikler için matematik dağılımları hesaplanamaz ise bu durumda çok değişkenli normallik testi kullanımı azalmaktadır (Sharma,1996; Şahin ve diğ., 2020). Çoklu normallik testine birimler için kareli Mahalanobis uzaklıklarını hesaplayarak başlanır. Eğer ana kütleler normalse ve örnekler yeterince büyük ($n \geq 25$) olduğu zaman uzaklıklar Ki-kare dağılımına uygundur (Johnson & Wichern, 1992). Buradan aşağıda verilen Ki-kare grafiği elde edilmektedir (Johnson & Wichern, 1992; Sharma, 1996): Toplam gözlem sayısı n olacak şekilde, öncelikle kareli Mahalanobis uzaklıkları küçükten büyüğe doğru sıralanmalı: $MD^{12} < MD^{22} < \cdots < MD_n^2$.

İkinci olarak, kareli Mahalanobis uzaklık değeri (MD^2) için, j gözlem değerinin sayısı olmak üzere, $\frac{j-0,5}{n}$ ifadesi ile yüzdelikleri hesaplanmaktadır. Üçüncü olarak ikinci kademede elde ettiğimiz yüzdeliklere göre, p değişkenin sayısını aynı zaman da serbestlik derecesini belirtmek üzere, ters birikimli ki-kare değerleri hesaplanır. Son aşamada ise Mahalanobis uzaklık değerleri (MD^2) yardımıyla ile ki-kare (x^2) birimlerinin grafikleri çizilecektir. Eğer veriler normal dağılım için uygun değilse değişkenlere bazı dönüşümler yapılarak normal dağılıma dönüştürülmesi sağlanır. Çok değişkenli analizler aykırı dağılımı normal olmayan bütün değişkenlere uygun dönüşümler yapılarak çoklu normal dağılıma uygun hale getirilmeye çalışır.

Çizelge 3.3.2.1. *Normalliği sağlamada kullanılacak Dönüşümler (Johnson & Wichern, 1992)*

Ölçek Tipi	**Dönüşüm**
Mutlak Büyüklükler	Karekök, Logaritmik veya Hiperbolik
Oranlar $(\boldsymbol{p})$	$Logit(p) = 0,5Log\frac{p}{1-p}$ veya arcsin(x)
Korelasyon $(\boldsymbol{r})$	$FisherZ = 0,5Log\frac{1+r}{1-r}$

Normal dağılıma uymayan değişkenlerin normal dağılıma dönüştürülmesi işlemi dağılımın basıklık ve çarpıklığına göre yapılmaktadır. Çarpık dağılım için logaritmik, karekök veya hiperbolik dönüşümler uygunken, basık dağılımlar için genelde hiperbolik $(1/x)$ dönüşümler en uygundur. Ancak araştırman bu işlemi yaparken her türlü dönüşümleri uygulayarak bu dönüşümler sonucunda en uygun olan, en iyi sonucu veren dönüşümü tercih etmelidir (Hair vd. s.77). Logaritmik dönüşüm genellikle sağa çarpık dağılımları normalleştirmede; karekök dönüşümü ise genellikle sola çarpık dağılımları normalleştirmede en iyi sonucu vermektedir. Normalliğin sağlanması için mutlak büyüklükler de karekök, oranlar da $logit$ ya da $arcsin(x)$, korelasyonlar da ise $Fisher - Z$ dönüşümü en iyi sonucu verir. Bu dönüşümler aracılığı ile normallik varsayımı sağlanmadığı takdirde ise normalliği sağlamak için analitik yaklaşımlar kullanılmaktadır.

2.2.3. Kovaryans matrislerinin eşitliği varsayımı

Farklı varyans probleminin genellikle normallik problemlerinden referans aldığı gibi değişkenlerin dağılım biçiminden de referans alabilmektedir. Farklı varyans halinde regresyon analizi hataları gözlemlendiğinde hataların dağılımları bir koniye benzetilmektedir. Böyle durumlarda eğer koni sola açılmış ise değişkenin karekökü, koni sağa açılmış ise değişkenin tersi alınır. Kimi dönüşümler veri türüne bağlı olmaktadır. Mesela; oranlar için en iyi sonucu $\arcsin\left(x^* = 2arcsin\sqrt{x}\right)$ ya da logaritmik dönüşümler verir. Daima değişkenlere uygulanmış dönüşümlerin çözüm yolu getirip getirmediğinin kontrolü sağlanmalıdır (Hair vd., 1998; Çiftçi ve diğ., 2020).

Tek değişkenli analizler de kovaryans matrisi durağan bir sayı ve bağımlı değişkenin varyansı tüm hücreler açısından eşit olduğunda varsayım sağlanır. Fakat Manova analizi ile diskriminant analizinde kovaryans matrisinin bütün hücreleri eşit olduğunda varsayım sağlanmaktadır. Örneğin, kovaryans matrisinde üç varyans $({\sigma_1}^2, {\sigma_2}^2, {\sigma_3}^2)$ ve üç kovaryans $(\sigma_{12}, \sigma_{13}, \sigma_{23})$ mevcut bağımlı değişkeni inceleyelim. Kovaryans matrislerinin eşitliklerinin varsayımının bulunabilmesi için matrislerde bulunan altı unsur eşit olmalıdır. Bundan dolayı diskriminant analizi ve Manova analizinde kovaryans matrisleri eşitliği hipotezinden sapma ihtimali Anova analizinin sapma ihtimalinden daha yüksektir (Sharma vd., 1996).

Alfa ve beta hatalarını kovaryans matrislerinin eşitliğinden sapmalar etkilemektedir. Yapılan simülasyon çalışmalarında etkinin beta hatasından çok alfa hatasını daha çok etkilediği gözlemlenmiştir. Yapılan çalışmalar eşit hücre büyüklükleri halindeki anlamlılık düzeyleri, eşit olmayan kovaryans matrislerinden etkilenmemiştir (Holloway ve Dunn, 1967). Bundan dolayı yapılması gereken şey eşit hücre büyüklükleri elde etmektir. İki kümeli analizler için aşağıda verilen çıkarımlar simülasyon faaliyetlerinden elde edilmiştir (Holloway ve Dunn, 1967). Eğer küçük grup büyük gruptan çok daha büyük bir varyansa sahip ise test liberal olmaktadır ve aynı zaman da testin gerçek alfa seviyesi nominal alfa seviyesinden büyüktür. Tersi durumda, eğer büyük grup küçük gruptan çok daha büyük varyansa sahip ise test tutucu olmaktadır ve testin gerçek alfa seviyesi nominal alfa seviyesinden daha küçük olur.

Kovaryans matris eşitliğinin test edilmesi

Manova, Diskriminant analizi ve diğer bütün çok değişkenli istatistik teknikler kovaryans matrislerinin eşit olduğu varsayımında bulunmaktadırlar. Bundan dolayı ilk olarak 1949 yılında Box adlı kişi tarafından M istatistiği geliştirilmiştir. Box-M istatistiği eşvaryans testi olan tek değişkenli Barlett-Box F testinin genelleştirilmesi sonucunda belirlenmiştir. Aynı zamanda $p = 1$ için hesaplanıcak olan Box-M istatistiğinin eşit olduğu istatistik Barlett-Box F dir. p sayıda değişken için ölçülmüş g sayıda grup vardır ve bu grupta ki nesne sayısı n_j ile gösterilsin. Bu durumda Box-M, Barlett-Box F istatistiğinin genelleştirilmesi sonucunda şu şekilde ifade hesaplanır (Tacg, 1997; Karakılıç, 2019; Servi ve Erişoğlu, 2020; Sandal ve Yıldız, 2021).

$$Box - M = (N - g) \times Ln|S_w| - \sum_{j=1}^{g} (n_j - 1) \times Ln(S_{\{j\}})$$

Buradaki, $N = \sum_{j=1}^{g} n_j \qquad S_w = \frac{\sum_{j=1}^{g} (n_j - g) S_j}{N - g}$

Box-M istatistiğinin anlamlılığı Ki-kare ve F istatistiği ile test edilir. Kovaryans matrislerinin eşitliğinin tespit edilmesinde yararlanılan bütün istatistikler normallik varsayımına karşı hassastır. Eğer Box M istatistiği önemli bulunduğu durumda eşit kovaryans matrisin varsayımının sağlanmadığı görülür. Böylelikle elde edilen grupların varyanslarını inceleyerek testin tutucu olup olmadığına ya da liberal olup olmadığına karar verilir. Örneğin

küçük grupların varyansı çok daha büyük ise test liberaldir. O halde çok değişkenli testlerin sonuçları tesadüfi olabilmektedir. Bundan dolayı, kovaryans matrisinin eşit olmasını sağlayacak dönüşüm uygulandıktan sonra analiz tekrardan yapılmalıdır. Buna göre gruplarda hangi değişkenin değişik varyansa sahip olduğunu belirtmede tek değişkenli testler uygulanmaktadır. Bundan dolayı Barlett-Box F testi kullanılır.

2.2.4. Doğrusallık varsayımı

Yapısal eşitlik modeli, çoklu regresyon analizi, diskriminant analizi ve faktör analizi gibi korelasyonların katsayılarına dayanan çok değişkenli yöntemlerin gizli olan varsayımlarından biri de doğrusallık varsayımıdır. Doğrusal olmayan örnekler için hesaplanan doğrusal korelasyonlar ilişkiyi daima az gösterir.

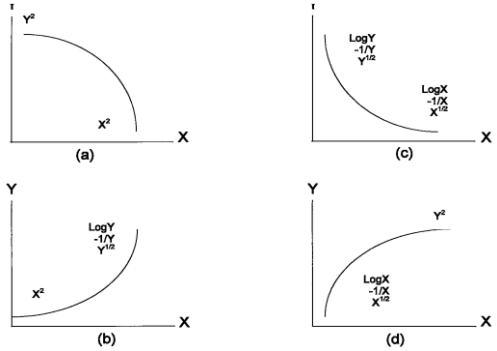

Şekil 3.3.4.78. *Doğrusallık varsayımı içi dönüşüm seçimi (Hair vd., 1998)*

İki değişkenin arasında bulunan doğrusallığı sağlamak için birçok sayıda dönüşüm uygulanmakta, fakat doğrusal olmayan bağlantılar dört grup da toplanmıştır (Şekil 3.1). Verilen bir grafik kuadratik fonksiyonun bağımlı ve bağımsız değişkenlere uygulanmış dönüşümlerini gösterir. Çoklu dönüşüm alternatifleri doğrusallık olana kadar en üst basamaktan ki dönüşümden başlayarak aşağı doğru hareket ederek dönüşümler gerçekleştirilir. Bu dönüşümler doğrusallığın şartı sağlanıncaya kadar yukarıdaki dönüşümden aşağıdaki dönüşüme doğru olacak şekilde gerçekleştirilir (Hoş, 2020; Çarkıt, 2021; Yıldırım ve Karagöz, 2022).

2.2.5. Eşvaryans, normallik ve doğrusallık için dönüşümler

İstatistikte veri dönüşümünün üç temel amacı vardır, bunlar durağanlaştırma, normalleştirme ve doğrusallaştırmadır. Bazı dönüşümlerle genelde ilk iki amaç bazı durumlarda da üçüncü amaç gerçekleştirilmektedir. Yaygın olarak kullanılan dönüşümler aşağıda verilmiştir:

Logaritmik dönüşüm $[\boldsymbol{x^* = LG10(x), LN(x)}]$:Logaritmik dönüşüm negatif sayıların logaritmasının alınamamasından dolayı değerleri pozitif olanlara uygulanmaktadır. Fakat negatif değerleri pozitif değere çevirmek için değişken değerlerine bir sabit sayı eklenerek negatif değerler pozitif değerlere çevrilmiş olur. Bu dönüşüm şunun için kullanılır; x nin dağılımı sağa çarpık ise x'in dağılımını normalleştirmek; x artarken x'nin varyansıda artıyor ise varyansı durağanlaştırmak ve bağımlı değişken bağımsız değişkenlerle sürekli artış olan bir eğimi gösteriyor ise modeli doğrusallaştırma da kullanılır (Gökmen ve Dağalp, 2020; Çelik, 2021).

Logit dönüşüm $[\boldsymbol{Logit(p) = 0,5LG10(\frac{p}{1-p})}]$: Eğer değişken değerleri oranları gösteriyor ise değişkeni normalleştirmek amacıyla kullanılır. p değişkeni 0 ve 1 aralığında değer alır (Kömüryakan ve Çağlayan-Akay, 2022).

Karekök dönüşüm $\boldsymbol{(x^* = \sqrt{x})}$: Eğer varyans x'nin ortalamasıyla orantılıysa varyansı durağanlaştırmak için kullanılır. Dönüşümün daha olumlu sonuçlar vermesi için bağımlı

değişkenin Poisson dağılımına uyması gerekmektedir. Aynı zamanda değişkenin dağılım sola çarpık ise değişkeni normalleştirmede kullanılır (Çelik, 2021; Şahin, 2023).

Arcsin dönüşümü ($x^* = Arcsin\sqrt{x} = Sin^{-1}\sqrt{x}$ veya $x^* = 2Arcsin\sqrt{x}$): Değişkenlerin değerleri oran şeklinde verilmişse varyansı durağanlaştırmak amacıyla kullanılır. Dönüşümün yapılabilmesi için x pozitif olmaslıdır (Aslı ve Esin, 2020).

Fisher Z dönüşümü [$FisherZ = 0,5LG10\left(\frac{1+r}{1-r}\right)$]: Eğer değişkenlerin değerleri korelasyonlar ise değişkeni normalleştirmek amacıyla kullanılan bir dönüşümdür (Wu ve diğ., 2021).

Kare dönüşümü ($x^* = x^2$): Bağımlı değişkenlerin hata değerleri sola çarpık ise bağımlı değişkeni normalleştirme de kullanılır (Karakul ve Özaydın, 2019).

Hiperbolik dönüşüm $\left(x^* = \frac{1}{x}\right)$: Eğer varyans x 'nin dördüncü derecesiyle orantılıysa varyansı durağanlaştırmak için kullanılır ve dağılımı basık olarak verilmiş değişkenlerin dağılımını normalleştirme de kullanılır. Hiperbolik dönüşüm ise değişkende ki büyük değerlerin etkisini azaltır .

2.2.6. Dönüşüm (transformasyon) için genel kurallar

Değişkenlere dönüşümü uyguladıktan sonra çözüm getirip getirmediğinin kontrolü sağlanır. Sürekli uygulanmış olan dönüşüm kesin olarak çözüm getirememekte, yalnızca varsayımlardan oluşan sapmaların derecesini azaltmaktadır. Dönüştürme yapılmış değişkenler varsayımlardın sapmalarını azaltmış olsa da analiz sonuçlarının belirlenmesini zorlaştırdığı, karmaşıklık oranını arttırdığından dolayı analizden ayrı tutulması öncelikli tercihtir. Bundan dolayı dönüşüm uygulama yapılmadan önce mümkün ise değişkeni olandan farklı bir ölçü birimine dönüştürme durumunun uygunluğu araştırılmalıdır (Helberg, 2002). Dönüşüm yapılırken dikkat edilmesi gereken önemli noktalar aşağıda verilmiştir (Hair vd., 1998):

Dönüşümlerden iyi etki gözlemlemek için değişkenin ortalamasının standart sapmasına oranı 4'ten küçük olmalıdır. Dönüşüm farklı iki değişkenden birisine uygulanacak ise ortalamasının standart sapmasına oranının çok düşük olduğu değişken tercih edilmelidir. Birbirinden farklı varyanslılık durumu yok ise sadece bağımsız değişkenler dönüştürülmektedir. Farklı varyanslılık durumu, bağımlı değişkenler dönüştürülerek düzeltilir. Farklı varyans bağlantısı doğrusal değil ise bağımlı değişkenler gibi bağımsız değişkenlerde dönüştürülmelidir. Dönüşümler değişkenlerin yorumunu değiştirebilmektedir (Akbıyıklı ve Dikmen, 2019; Yirmibeşoğlu ve Bozkurt, 2019; Gündoğan ve Doğan, 2022).

2.2.7. Çoklu doğrusal bağlantı (multicalinearity) varsayımı

Bağımsız değişkenler arasındaki bağlantı çoklu doğrusal bağlantı şeklinde adlandırılır. İki değişkenin arasında verilen ilişki eğer $+1$ oluyorsa aynı yönlü, -1 oluyorsa zıt yönlü tam bağımlılık söz konusu iken sıfıra eşit olması durumunda ise tam bağımsızlık söz konusu olur. Çoklu bağlantı durumunda bağımsız bir değişken ile başka bağımsız değişken ya da değişkenler aracılığıyla eksiksiz bir şekilde hesaplanması durumunda gerçekleşen en uç durumlara tekillik adı verilmektedir. Çoklu bağlantı, bir bağımsız değişkenin diğer bağımsız değişkenlerle olası ilişkisinin derecesine göre bağımsız değişkenin tahmin hızını azaltmaktadır. Çoklu bağlantı arttıkça buna özgü varyans ise azalmakta ve ortak varyansın yüzdesi artar (Yılmaz ve diğ., 2020; Hoş, 2020).

Çoklu doğrusal bağlantı probleminin sonuçları

Çoklu doğrusal bağlantı problemleri genellikle aşağıda verilen sorunlara yol açmıştır (Gujarati 1995). Çoklu doğrusal bağlantı olması durumunda, katsayıları tanımsızdır ve bu

tanımsız olan katsayıların standart yani klasik hataları sonsuz olur. Çoklu bağlantı durumlarında katsayıların hem kovaryans hem de varyansları artmaktadır. Çok sayıda bağımsız değişkenden kaynaklanan örneğin çoklu korelasyon katsayısı yani (R^2) fazla fakat bağımsız değişkenlerin çok azı anlamlı çıkmıştır.

Çoklu bağlantı probleminin saptanması: koşullu endeksler ve varyans artış faktörü (VIF)

Bağlantı problemini saptamak için kullanılan bazı yöntemler vardır (Gujarati, 1995): Bu yöntemlerden birincisi basit korelasyon matrisinin incelenmesi durumudur. Bağımsız iki değişken arasında verilen basit korelasyon katsayısı eğer anlamlı ise bu durum çoklu bağlantı problemine yol açmıştır. Ancak daima anlamlı korelasyon çoklu bağlantı problemine yol açmamaktadır (Türkoğlu ve diğ., 2020). Çoklu bağlantı probleminin saptanabilmesi için kullanılan bir diğer yöntemde, modelimize bağımsız değişkenler eklendikçe R^2 deki değişimi incelemektir. Eğer R^2 katsayısın da önemli gelişme olmaz ise bu bağlantı problemi için zemin oluşturmaktadır. Çoklu bağlantı probleminin ortaya çıkarılmasında kullanılan bir diğer yaklaşımda, kısmi korelasyon katsayılarının varlığının incelenmesidir. Eğer iki değişken arasındaki basit korelasyon katsayıları anlamlı olması halinde diğer bir yaklaşım olan kısmi korelasyonun katsayıları anlamsız çıkıyor ise, bu çoklu bağlantı probleminin ortaya çıkmasını sağlar. Bundan dolayı, kısmi korelasyon daima etkili yaklaşım olamamaktadır. Çoklu bağlantı probleminin saptanmasına yardımcı olan bir diğer önemli yaklaşım ise varyans artış faktörüdür (VIF). VIF değerlerini hesaplayabilmek için üç bağımsız değişkenli olan modeli ele alalım:

$$Y = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + b_3X_3 + e$$

VIF değerleri şu şekilde hesaplanır: İlk adım olarak, X_1 bağımsız değişkenini bağımlı değişken olarak alır ve bu akınan bağımsız ile R^2 hesaplanabilir. Böylelikle X_1 değişkeninin varyans artış faktörü $VIF(X_1) = 1/(1 - {R_1}^2)$ şeklinde hesaplanır. İkinci adım olarak, X_2 değişkeni bağımlı değişken olarak alınıp X_1 ve X_3 bağımsız değişkenlerinin arasında yer alan R^2 hesaplanır. Böylelikle X_2 değişkeninin varyans artış faktörü, $VIF(X_2) = 1/(1 - {R_2}^2)$ biçiminde hesaplanır. Üçüncü adım olarak, X_3 değişkeni bağımlı değişken olarak alınıp X_1 ve X_2 değişkenleri arasında yer alan R^2 hesaplanır. Böylelikle X_3 değişkeninin için varyans artış faktörü, $VIF(X_3) = 1/(1 - {R_3}^2)$ biçiminde bulunur. Bağımlı değişkenle bağımsız değişken arasında bir bağlantı yok ise ($R^2 = 0$) $VIF = 1$ olmaktadır. Bağımlı değişken ve bağımsız değişken arasında bir bağlantı var ise ($R^2 = 1$) $VIF = \infty$ olmaktadır. $R^2 = 0{,}9$ olduğunda $VIF = 1/(1 - 0{,}9) = 10$ olur (Webster, 1995).

Çoklu bağlantının saptanmasında kullanılacak bir diğer teknikte, değişkenlerin tolerans değerlerini bulmaktır. Bu değer şu şekilde hesaplanır; $T = 1 - R_i^2$. Böylelikle daha az tolerans değeri fazla VIF demektir (Gujarati, 1995). Çoklu bağlantının saptanmasında kullanılacak diğer bir yöntemde yardımcı regresyon eşitliklerinden faydalanarak F değerlerinin hesaplanmasıdır. Örneğin, yukarıda verilen üç bağımsız değişkeni içeren modeli aşağıda tekrar ele alalım: Bağımlı olarak tanınan bütün bağımsız değişkenle başka bağımsız değişkenlerin arasında $R_{1,23}, R_{2,13}, R_{3.1.2}$ şeklindeki çoklu korelasyon katsayıları hesaplanmaktadır. Çoklu korelasyon katsayılarından faydalanarak tüm bağımsız değişkenler için F değeri hesaplanabilir. Örneğin; X_1 bağımsız değişkenin de F aşağıda verilen biçimde hesaplanmaktadır (Gujarati, 1995).

$$F_{1.23} = \left(\frac{\frac{R^2_{\{1.23\}}}{(k-1)}}{\frac{\left(1 - R^2_{\{1.23\}}\right)}{(n-k)}} \right)$$

Formüldeki n, örnek birim sayısının toplamını k ise sabit terim ile birlikte tahmin edilecek parametrenin sayısı ($k = 3$) olarak ifade edilir. F değeri, bir alfa anlamlılık düzeyi ve

serbestlik derecesi $df_1 = k - 2$ ve $df_2 = n - k + 1$ olan kritik F değeri ile karşılaştırılır. Eğer belirlenen $F_{1.23}$ değeri kritik olan F değerinden büyükse, X_1 değişkeni ile öteki bağımsız değişkenler olan X_2 ve X_3 değişkenleri arasında belirlenen ilişkinin anlamlı olduğu düzeyine karar verilir. Çoklu bağlantı probleminin ortaya çıkarılmasında kullanılan bir diğer yöntem, koşullu endeks sayılarını (CI) hesaplamaktır.

$$CI = \sqrt{\frac{V_{\{max\}}}{V_{\{x_i\}}}}$$

Verilen formülde V_{max} ıklanan maksimumum varyansı; V_{x_i}, i. değişken aracılığıyla belirlenen toplam varyansı gösterir. CI değeri, $10 - 30$ aralığında ise orta düzeyde, 30'u geçerse çok kuvvetli çoklu bağlantı problemi vardır.

Çoklu doğrusal bağlantı probleminin çözümü

Çoklu bağlantı problemi için bazı yöntemler vardır (Gujarati, 1995). Bir ya da birden fazla bağımsız değişkeni modelden çıkartabiliriz. Ancak hangisi çıkartılabilir? Bu şekilde bir yaklaşım modeli yanlış tanımlamaya sürükleyebilir. Kimi zaman örnek büyütülerek çoklu bağlantı problemi çözülebilmektedir. Ancak örneğe birim eklemek her zaman mümkün olmayabilir. Birbirleri ile bağlantılı olan iki değişken ve bu değişkenlerin toplamını içeren tek değişken şeklinde modele dahil edilmektedir. Polinomlu regresyonlarda çoklu bağlantı problemi ile çok fazla karşılaşılmaktadır. Bağlantı probleminin tekrar devam etmesi durumunda ortogonal polinomların yardımıyla bağımlı değişkenler bağımsız hale dönüştürülür. Ortogonal polinomlarda, değişkenlerin gerçek verileri yerine değişkenlerin arasında verilen farklı çeşitteki dereceli polinomları yansıtan kodlanmış biçimde verilen katsayılar bağımsız değişken adı altında kullanılır. Ortogonal değişkenlerin arasında belirtilen korelasyon sıfır olmaktadır. Birbirlerinden bağımsız bileşenler oluşturan asal bileşenler analizi ya da birbirlerinden bağımsız faktörler oluşturan faktör analizi kullanılabilir (Hoş, 2020; Sibel ve Gezer, 2020).

2.2.8. Hataların bağımsızlığı ve otokorelasyon

Otokorelasyon rastgele bir zaman serisi ya da eşleştirilmiş zaman serisinin değerlerinin arasında bulunan korelasyondur. Çapraz korelasyon, farklı iki zaman serisinin arasında bulunan ilişkidir. Sıra korelasyonu ise hem çapraz korelasyon hem de otokorelasyon anlamına gelmektedir. Otokorelasyon ile sıra korelasyonu eş anlamda kullanılabilir (Gujarati, 1995). Anlamlı otokorelasyon sistemin yanlış bir şekilde açıklandığını gösterir. Yani modelde fonksiyonel ilişki yanlış tanımlanmış ya da önemli bir değişken unutulmuş olur. Böyle bir durumda, en küçük kareler yöntemi kullanılıyor ise, regresyon analizinin hesap edilen standart yani klasik hataları düşük hesaplanacak ya da değişkenlerin anlamlılık düzeyleri ile hatalı sonuçlara varılacaktır (Orhunbilge, 2000).

Otokorelasyon yöntemi-genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi

En küçük kareler yöntemi anlamlı otokorelasyon olduğu hallerde geçersiz sonuç verebilmektedir. Geçersiz sonuçlar vermesi durumunda genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi kullanılmaktadır. Bu teknikte dönüştürülmüş olan değişkenlere en küçük kareler yöntemi uygulanmakta, böylelikle çok daha etkili ve kabul edilmiş standart hataları, hipotez testleri ve tahmin aralıkları elde edilir. Otokorelasyonun olması durumunda en çok kullanılan en küçük kareler yöntemimiz Cochrane-Orcutt prosedürüdür. Bu yöntem iki aşamalı bir yöntemdir (Keskin, 2019; Yildirim ve diğ., 2019).

(1) $Y_t = b_0 + b_1 X_t + e_t$

(2) $Y_{t-1} = b_0 + b_1 X_{t-1} + e_{t-1}$ [$t - 1$ dönemi için]

(3) $\rho Y_{t-1} = \rho b_0 + \rho b_1 X_{t-1} + \rho e_{t-1}$ [mutlak değer ρ ile eşitlik (2) çarpılır.]

(4) $Y_t - \rho Y_{t-1} = (b_0 - \rho b_0) + b_1(X_t - \rho X_{t-1}) + (e_t - \rho e_{t-1})$

$=(1-b)b_0 + b_1(X_t - \rho X_{t-1}) + (e_t - \rho e_{t-1})$ [eşitlik (1) - eşitlik (3)]

(5) $Y_t^* = {b_0}^* + {b_1}^* X_t^* + e_t^*$ [eşitlik (4) tekrar yazılır]

Burada, $Y_t^* = Y_t - \rho Y_{t-1}, {b_0}^* = (1-\rho)b_0, X_t^* = (X_t - \rho X_{t-1}), e_t^* = (e_t - e_{t-1}) ve\ E(e_t^*) = 0$ olur.

Yukarda verildiği üzere Cochrane-Orcutt işlemi beş adımda gerçekleşmektedir. İlk basamakta regresyon modeli yazılmalıdır. İkinci aşamada aynı modeli bir dönem geriye götürerek yazılır. Üçüncü aşamada ikinci aşamada yazdığımız regresyon doğrusunu otokorelasyonun mutlak değeri ile çarpılır. Dördüncü aşamada birinci aşamada elde ettiğimiz regresyondan üçüncü aşamada bulduğumuz regresyon çıkartılır. Beşinci aşamada ise dördüncü aşamada bulduğumuz otokorelasyon içermeyen regresyon tekrardan yazılır ve bu regresyon en küçük kareler yöntemi (EKK) yardımıyla çözülür. En küçük kareler yöntemindeki hataların beklenen değeri sıfırdır yani $[E(e) = 0$. Buradan hareketle 4. aşamadaki hatalar birbirlerinden bağımsızdır. Burada ki eşitliğe EKK yöntemi uygulanmaktadır. Otokorelasyonu çözmek için yararlanılan diğer teknikler şu şekildedir: 1.Cochrane-Orcutt İki Aşamalı Prosedür (CO2); 2.Maksimum Olabilirlilik Prosedürü (ML) (Johnston, 1984); 3.İteratif Yule-Walker Yöntemi (YWi); 4.Bayes yöntemi; 5.Prais-Winsten Yöntemi (PW) (Johnson, 1992); 6.Doğrusal Olmayan En Küçük Kareler Yöntemi (NLS); 7.Hildreth-Lu Prosedürü (HL); 8.İteratif Cochrane-Orcutt Prosedürü (COi) (Cochrane ve Orcutt, 1949); 9.Theil-Negar Yöntemi (TN); 10.Yule-Walker Yöntemi (YW, iki aşamalı tam dönüşüm yöntemi); 11.Durbin İki Aşamalı Prosedürü (Durbin,1960)

2.3. Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Yöntemlerinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar:

Araştırmalarda kullanılacak çok değişkenli istatistik tekniklerin hepsi belirli varsayım ve hususlar altında gerçekleşir. Bu varsayımları yerine getirmek araştırmacılar için her ne kadar zor olsa da kullanılan yöntemlerin geçerlilikleri bu husus ve varsayımlara dayanmaktadır. Çok boyutlu uzayın ve tahmin değerlerinin realist sonuçlar verebilmeleri için kullanılan veri setleri bu husus ve varsayımlara göre incelenir (Sharma, 1996). Araştırmalarda verilerden geçerli sonuçlar elde etmek istiyorsak verilerin kaliteli ve nitelikli olması gerekir. Çok değişkenli analizi yapmadan önce veri setinde dikkat edilmesi gereken önemli hususlar ve varsayımlar vardır (Mertler ve Vannatta, 2017). Bu hususlar ise sırasıyla verilmiştir; **Verilerin hatasızlığı:** Araştırma esnasında kullanılan veri setlerinin analize uygun bir biçimde olmamaları ortaya çıkan sonuç ve yargıları geçerli kılmayacaktır. Bundan dolayı araştırma için seçilecek veri setleri kaliteli veriler olmalıdır (Mertler ve Vannatta, 2017). **Kayıp veriler:** Veri analizlerinde sürekli karşılaşılan problemlerden biriside kayıp verilerdir. Bu sorunun önemli kısımları kayıp verilerdeki örüntünün ne kadar büyüklükte olduğu ve sebebinin ne olduğunun bilinmemesidir. Burada önemli olan kısım kayıp verinin miktarından ziyade, kayıp verinin örüntüsüdür. Veri matrislerinde az sorun çıkaran kayıp verilerin tarafsız dağılım gösterdiği ve sorun oluşturmadıkları gözlemlenmiştir. Araştırmalarda geniş veri setleriyle çalışılıyor ise bu veri seti tarafsız biçimde dağılım gösteriyorsa oluşan sorunlar kaygı verici düzeyde olmayıp, kayıp değerleri düzeltmede kullanılan tekniklerle yeniden benzer sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Ancak kullanılan orta ve küçük ölçekte örneklem büyüklüğü çok fazla kayıp değer oluşturuyorsa sorunlar ciddi boyutta olabilmektedir. Ne yazık ki veri kayıplarının ne seviyeye kadar örneklem büyüklüğünü tolere edebilecekleri hakkında kesin bir yargı bulunmamaktadır. Tarafsız dağılım gösteren veri kayıplarında ise az sayıda olsa da sonuçları etkilemede çok ciddi sorunlara neden olacaktır (Tabachnick ve Fidell, 2015). **Uç Değerler:** Çok değişkenli ve tek

değişkenli durumlarda, kesin ve sürekli değişkenlerde, bağımlı ve bağımsız değişkenlerde, veri ve sonuçlarda görülmektedir. I.Tip ve II.Tip hatalara neden olabilir ve bu hatanın nedenleri belirlenemeyebilir. Uç değerler ile genelleme yapmak oldukça zordur. Bu tarzda genellemeleri yapmak için örneklemin bütününün uç değerlerden oluşması gerekmektedir. Uç değerlerin oluşmasında dört temel sebep vardır: 1.Verilerin yanlış girilmesi; 2.Veri setinde kayıp veri olarak tespit edilen verinin istatistiksel paket programa düzgün tanımlanması; 3.Uç değerin alındığı örneklemin bir üyesi olmaması; 4.Uç değerin evrenin diğer üyelerinden farklı olması

Tek değişkenli uç değerlerin dağılım sayıları bazı istatistiksel teknikler aracılığıyla standart Z değerlerine dönüştürülebilmektedir. Ayrıca tek değişkenli uç değerleri belirlemede grafiksel yöntemlerde kullanılabilmektedir. Kutu grafiği, Histogram grafiği, normal olasılık ve kısıtlandırılmış normal olasılık grafikleri tek değişkenli uç değerleri bulmada kullanılan uygun grafiksel yöntemlerdir. Çok değişkenli uç değerleri belirlemede Mahalanobis uzaklıkları kullanılmaktadır. Bu istatistiksel işlemin sayesinde bir deneğin diğer deneklerin merkezlerinden olan uzaklıkları gösterilir. Uç değerlerin belirlenmesinden sonra bu değerlerin örneklemin alındığı evrenin üyesi olmamasından mı, deneğin diğer üyelerden farklı olmasından mı yoksa yanlış veri girişinden mi kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Yanlış veri girişinden kaynaklanan uç değerler kontrol edilerek kolaylıkla düzeltilirken, üçüncü ve dördüncü temel nedenlerle bir uç değer belirlenmiş ise bu veriyi değiştirmek veya silmek oldukça zor bir karar olacaktır (Tabachnick ve Fidell, 2015).

2.4. Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Yöntemlerinin Seçim Algoritması

Hair ve diğ.'nin 1998'de yaptığı çalışma da çok değişkenli analiz teknikleri, veri setindeki değişkenlerin bir kurama göre iç bağımlı ve bağımlı şeklindeki gibi bir farka bağlı kalmasına, şayet böyle bir farka bağlı kalıyorsa analiz kısmındaki değişkenlerden kaçının bağımlı değişken adı altında incelendiğini, iç bağımlı ve bağımlı bütün değişkenlerin ne şekilde ölçüldüğüne dair değişkenlerin ölçeğinin belirlenmesi gereklidir. Çok değişkenli istatistiksel analiz teknikleri belirlenirken aşağıdaki kriterlerin dikkate alınması gerekir: -Çok değişkenli analiz tekniklerinin belirlenmesinde öncelikle değişkenler arasında iç bağımlı ve bağımlı ayrımının olup olmadığı belirlenmelidir. Bundan dolayı seçilen yöntemin bağımlı mı iç bağımlı olduğuna karar verilmiş olacaktır. -Bağımlı sistemlerde, bağımlı değişken ve bağımsız değişkenlerin belirlenmesi temel amaçtır, iç bağımlı sistemlerde iç ilişkilerin belirlenmesi temel amaçtır aynı zamanda iç bağımlı sistemlerde bağımlı veya bağımsız ayrımı yapılmamaktadır. -Çok değişkenli analizde geçerli olan bağımlı yöntemler iki ölçüt şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu ölçütler analizde kullanılan değişkenlerin ölçeği ve bağımlı değişken sayılarıdır. Örneğin çok değişkenli analizde mevzu olan sistem tek metrik yani ölçülebilir bağımlı değişkenle tanımlanıyor ise uyumlu olan teknik konjoint ya da çoklu regresyon analizidir. Diğer taraftan eğer tek bağımlı değişken metrik ölçüm değil ise doğrusal olasılık sistemleri, lojistik regresyon teknikleri ya da ayırma analizi uygun yöntemler olmaktadır. -Sistem eğer birden fazla bağımlı değişken ile açıklanacak ise dört farklı teknik uygulanır. Eğer bağımlı değişkenimiz metrik ölçümse ise bağımsız olan değişkenlere bakılmalıdır. Eğer bağımsız değişkenlerimiz metrik ölçüm değil ise çok değişkenli varyans analizi yani MANOVA, kullanılmalıdır. Sistem bağımlı değişken ya da bağımsız değişken ilişkiler setiyle tanımlanabiliyorsa yapısal eşitlik modeli kullanılmalıdır. -İç bağımlı olan tekniklerde bağımsız değişken ve bağımlı değişken farkı yapılmamaktadır. Eğer değişkenlerimiz için veri setinin esas ölçüleri araştırmanın asıl mevzusu ise faktör analizi en uyumlu yöntem olmaktadır. Eğer amaç değişkenler için veri setinin esas ölçülerini araştırmaksa kümeleme analizi uygun yöntem olmakta, nesneler için veri setinin ölçülerini araştırmaksa metrik çok boyutlu ölçekleme yöntemi en uygun yöntem olmaktadır. Çok boyutlu ölçekleme yardımıyla metrik olan yada metrik olmayan değişkenleri analiz etmektedir (Parlar 2020; Bulut ve diğ., 2023.

2.5. Çok Değişkenli Normal Dağılım

Çok değişkenli normal dağılımın, çok değişkenli analizlerdeki rolü büyüktür. Birden fazla çok değişkenli teknik, örneklerin çok değişkenli normal dağılım gösteren popülasyondan alınmış rastgele örnekler olduğunu farz ederek çıkarımlar yapar. Bu teknikler MANOVA, Setler arası Korelasyon Analizi, Hotelling T^2 testi, Ayırma Analizidir. Çok az veri dışında birçok veri normal dağılım göstermektedir. Normal dağılım göstermeyen veriler bazı dönüştürme yaklaşımlarıyla normal dağılıma dönüştürülebilir. Doğrudan veya dönüştürme aracılığı ile değişkenlerin kurumsal olarak gerçek popülasyon da normal dağılım gösterdiği varsayımı, birçok problemi standartlaştırarak yaklaşımıyla çözümleme kolaylığı sağlamaktadır. Çok değişkenli normal dağılımdan yararlanarak çözümlemeler yapmanın birçok avantajlı yönü vardır. Bu avantajlar şu şekilde sıralanır: 1-Çok değişkenli normal dağılımın, matematiksel açıdan incelenmesi ve çözümler yapılması basit olan bir dağılımdır. Sürekli değişken içeren bazı olaylar normal dağılım gösterirler. 2-Çok değişkenli normal dağılım dışındaki yaklaşımlar matematikte yaygın olarak kullanılmamakta ayrıca çok değişkenli Normal dağılım dışındaki yaklaşımlarla ilgili birçok uygulamacı yeterli bilgiye sahip olmamaktadır. 3-Normal dağılım bazı hallerde popülasyondaki dağılımların asimptotik yapısına uygun olmaktadır. Normal dağılım çoğu hallerde gerçek toplum modeli olarak görev yapmaktadır. 4-Çok değişkenli istatistiklerin örneklem dağılımları çok değişkenli normal dağılım göstermektedir. 5-Kısaca belirtmek gerekirse dünyadaki birçok problemin araştırılıp incelenmesinde normal dağılım varsayımlarından yararlanılması oldukça uygun bir yaklaşımdır. Normal dağılım dünyadaki birçok olaya ilişkin popülasyon dağılımlarının normal olması açısından bir öneme sahiptir. Normal dağılım çok değişkenli istatistik analizlerinin örneklem dağılımlarının normal olması açısından bir öneme sahiptir (Esen ve Timor, 2019; Akoğul ve diğ., 2020).

2.5.1. Çok değişkenli normal dağılım ve özellikleri

Bilindiği üzere tek değişkenli normal dağılımın varyansı (σ^2) ve ortalaması μ olan bir dağılımdır [$X \sim N(\mu, \sigma^2)$] ve olasılık yoğunluk fonksiyonu aşağıdaki gibidir (Orak ve diğ., 2021);

$$f(x) = \left(\frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}}\right) e^{-\frac{1}{2}(\frac{x-\mu}{\sigma})^2}$$

$-\infty < x < +\infty$ şeklinde yazılır. Yukarıdaki eşitlikte üs olarak verilen $(\frac{x-\mu}{\sigma})^2$ teriminin matris gösterimi aşağıda verilmiştir.

$$(\frac{x-\mu}{\sigma})^2 = (\mathrm{x}-\mu)\sum^{-1}(\mathrm{x}-\mu)$$

Sabit değer olarak alınan $\frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}}$ değeri ise; $\frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}} = (2\pi)^{-1/2}(\Sigma)^{-1/2}$

Σ: $p * p$ boyutlu boyutlu ve p ranklı kovaryans matrisi; x: $p * 1$ boyutlu gözlem vektörü; μ : $p * 1$ boyutlu ortalama vektörü. Bu gösterim kullanılarak tek değişkenli yapıdan p değişkenli yapıya genelleme yapılması mümkün olmaktadır. Tek değişkenli Normal dağılım fonksiyonu; p değişken içeren X rastgele değişken veri matrisi $n * p$ (boyutlu) $\sum$ kovaryans matrisi ($p * p$ boyutlu) ve μ ortalama vektörüne ($p * 1$ boyut) göre çok değişkenli normal dağılım biçiminde aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$f(x) = \left(\frac{1}{(2\pi)^{p/2}|\Sigma|^{1/2}}\right) e^{-\left(\frac{1}{2}\right)(X-\mu)'\Sigma^{-1}(X-\mu)}$$

$-\infty < X_i < +\infty$; $i = 1,2,\ldots,p$

Çok değişkenli Normal dağılım fonksiyonunun matris formu ise aşağıdaki gibidir:

$$f(x) = \left(\frac{1}{(2\pi)^{p/2}|\Sigma|^{1/2}}\right) \exp\left(-\frac{1}{2}(X-\mu)'\Sigma^{-1}(X-\mu)\right)$$

Yukarıdaki eşitlikte $|\sum|$ kovaryans matrisinin determinantını belirtmektedir. $\sum p * p$ boyutlu simetrik bir kare matris olmaktadır. $X\ n * p$ boyutlu veri matrisidir. Çok değişkenli normal dağılıma ait olan X matrisinin dağılım fonksiyonu ise $X - N_p(\mu, \Sigma)$ biçiminde gösterilir. Kovaryans matrisi $\sum$ pozitif ve simetrik tanımlı bir kare matristir. Çok değişkenli normal dağılım gösteren toplumlardan çekilen n birimlik örneklerdeki $(X = [x1, x2, \ldots, xp])$ p değişkeni için parametre vektörlerinin tahminleri aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$\hat{\mu} = \bar{X}$$

$$\hat{\Sigma} = \frac{1}{n}\sum_{j=1}^{n}(X_j - \bar{X})(X_j - \bar{X})' = \frac{n-1}{n}S = S_n$$

Çok değişkenli istatistiklerin örneklem dağılımları ise; 1- $\bar{X} \sim N_p(\mu, (1/n)\Sigma)$; 2- $(n-1)S$, $(n-1)$ serbestlik dereceli WISHART dağılır. Wishart dağılımı; X ve S bağımsız olmak şartıyla aşağıdaki şekilde tanımlanır. Çok değişkenli istatistikler için merkezi limit teoremi ise aşağıdaki gibidir.

μ ve S parametreli normal dağılımdan alınan rastgele sütun vektörlerinde gözlemler $(x_1, x_2, \ldots, x_n)$ biçiminde gösterilmektedir. $n - p$ yeterince büyük olmak şartıyla; 1. $\bar{X}$ yaklaşık $N_p(\mu, \left(\frac{1}{n}\right)\Sigma)$ parametreli çok değişkenli normal dağılım göstermektedir. 2. $\sqrt{n}(\bar{X} - M)$ yaklaşık $N_p(0, \sum)$ parametreli çok değişkenli normal dağılım göstermektedir. 3. $n(\bar{x} - \mu)'\sum^{-1}(\bar{x} - \mu)$ yaklaşık p serbestlik derecesi kikare dağılır.

$$n(\bar{x} - \mu)'\sum^{-1}(\bar{x} - \mu) \sim {X^2}_p$$

4. Örnek istatistikleri kullanılarak istatistiklerin dağılımı aşağıdaki gibidir:

$$\sqrt{n}(\bar{x} - \mu) \sim N_p(0, S_n)$$

$$n(\bar{x} - \mu)'^{S^{-1}}(\bar{x} - \mu) \sim {X^2}_p$$

5. Çok değişkenli verilerde eğer normal dağılım varsayımı sağlanmıyorsa incelenen verilere uygun dönüşümler yaparak dağılımları çok değişkenli normallik varsayımına yaklaştırmak gerekmektedir. Bu dönüşüm için uygulanacak bazı dönüştürme yöntemleri şu şekilde verilmiştir:

Çizelge 3.6.1.2. *Çok değişkenli normal dağılım için dönüştürme teknikleri*

Orijinali Veri	**Uygun Dönüştürme Tekniği**
Sayma ile elde edilen değerler	$\sqrt{y}, \sqrt{y+0.5}, \sqrt{y+1}$
Oransal değerler	$\log it(p) = \left(\frac{1}{2}\right) log\left(\frac{p}{q}\right), Arcsin\sqrt{p}$
Korelasyonlar	$Fisherz = \left(\frac{1}{2}\right) log\left(\frac{1+r}{1-r}\right)$
Aralıklı, Oransal ölçekli değerler	$ln(y), y^2, \frac{1}{y}, y^{(1/3)}, y^4$

Veri matrisinin çok değişkenli normal dağılıma yaklaştırılmasında uygun dönüştürme tekniğinin seçilmesi için grafiksel yöntemlerden yararlanmak uygun olmaktadır. Dönüştürülmüş ve orjinal verilerin grafiksel gösterimleri izlenerek normale yaklaşımın hangi dönüştürme yöntemi ile sağlandığı görsel olarak izlenmeli ve uygun olan testler yapılmalıdır.

İki değişkenli normal dağılım: Çok değişkenli normal dağılımın basit hali iki değişkenli normal dağılımdır. İki değişkenli normal dağılımın parametleri aşağıda verilmiştir:

$$\mu_1 = E(x_1) \quad \mu_2 = E(x_2)$$

$$\sigma_{11} = Var(x_1) \quad \sigma_{22} = Var(x_2)$$

$$\rho^{12} = Corr(x^1, x^2) = \frac{\sigma^{12}}{\sqrt{\sigma^{11}\sigma^{22}}}$$

$$\Sigma = \begin{bmatrix} \sigma_{11} & \sigma_{12} \\ \sigma_{21} & \sigma_{22} \end{bmatrix} \Sigma^{-1} = 1/(\sigma_{11}\sigma_{12} - {\sigma_{12}}^2) \begin{bmatrix} \sigma_{22} & -\sigma_{21} \\ -\sigma_{12} & \sigma_{11} \end{bmatrix}$$

p boyutlu normal dağılım için sabit yoğunluğun grafiği bir elipsoid olarak çizilmektedir. Bu elipsoid x ile belirlenen ve c^2 alanıyla açıklanan elipsoid olarak belirtilir.

$$c^2 = (x - \mu)'\sum^{-1}(x - \mu)$$

şeklinde hesaplanır. Bu elipsoidin merkezi μ ortalamalar vektörüdür, eksenleri özdeğer ve özvektörler yardımı ile tanımlanmaktadır ve aşağıdaki gibi belirlenir:

$\pm c\sqrt{\lambda_i e_i}$ $\quad$ $\lambda_i e_i = \sum e_i$ $\quad$ i=1,2,...,p

Buradaki $\lambda_i \; i = 1,2,\ldots,p$ özdeğerleri, $e_i \; i.$ özdeğere ilişkin özvektörü ve $\sum$ kovaryans matrisini belirtir. Çok değişkenli normal dağılımın birkaç özelliği aşağıda belirtilmiştir.

X çok değişkenli normal dağılıma ait rasgele bir vektör olsun; 1. X çok değişkenli normal dağılım bileşenlerinin doğrusal bileşenleri dahi çok değişkenli normal dağılmaktadır. 2. X çok değişkenli normal dağılım bileşenlerinin bütün altsetleri dahi çok değişkenli normal dağılım göstermektedir. 3. Sıfır kovaryansa sahip olan karşılıklı bileşenler birbirinden bağımsız dağılım göstermektedirler. 4. Bileşenlerin koşullu dağılımları çok değişkenli normal dağılım göstermektedirler. 5. $A \; p * p$ boyutlu simetrik matris ve $x, \; p * 1$ boyutlu rasgele bir vektör olmak üzere; a) $x'Ax = iz(x'Ax)$; b) $iz(A) = \sum\lambda_i$ şeklinde yazılır.

X veri matrisinin doğrusal bileşenlerinin de çok değişkenli normal dağılım gösterdiği kuralı aracılığıyla doğrudan veriler yerine bu verilerin doğrusal bileşenleri kullanılarak yapılan analizlerin de çok değişkenli normal dağılım varsayımı ile incelenmesini sağlamaktadır.

Çok değişkenli normal dağılım varsayımı aracılığı ile parametre tahminleri yapmak, değişkenlerin dağılımı hakkında kesin bir bilgi olmadığında önemli yardımcı rol oynamaktadır.

2.5.2. Çok değişkenli normal dağılım varsayımı

Çok değişkenli normal dağılımın sağlanıp sağlanmadığının araştırılmasında kullanılan direkt bir test bulunmamaktadır. Çok değişkenli normal dağılımın sağlanabilmesi için bütün değişkenlerin tek değişkenli normal dağılım göstermesi gerekmektedir. Ancak, bu durum yine de değişkenlerin çoklu normal dağılım gösterdiğini garanti etmemektedir. Çok değişkenli süreç kontrol yöntemlerini uygulamaya başlamadan önce değişkenlerin tekli ve çoklu normallik testlerine bağımlı tutularak normallik varsayımının sağlanması gerekmektedir (Orçanlı, 2017). Tek değişkenli normallik testlerinde en çok kullanılan teknikler (Ülen,2010); Kolmogorov-Smirnov normallik testi, Shapiro-Wilks normallik testi, Q-Q grafik tekniği, Anderson-Darling normallik testidir. Değişkenlerin normal dağlıma uygunluğunun belirlenmesinde çoğunlukla kullanılan grafiksel yöntemler; Q-Q grafiği, P-P grafiği, histogram, kutu grafiği, dal-yaprak

gösterimi grafiğidir (Newbold, 2001). Çok değişkenli normal dağılım verilerinde normallik varsayımının belirlenmesi, tek değişkenli verilerdeki gibi kolay olmamaktadır (Salmona, 2004). Çok değişkenli normal dağılımın test edilmesinde birden fazla test çıkartılmış olmakla beraber çıkartılan bu testlerin sonucunda güvenilir bir sonuç elde edilememiştir. Veri kümesi çok değişkenli normal dağılıma uygun olmadığı zamanlarda tek değişkenli normal dağılmayan değişkenler araştırılır ve uygun dönüşümleri yaparak çok değişkenli normallik sağlanabilmektedir (Çilan, 2005).

2.5.3. Çok değişkenli normal dağılıma uygunluk testleri

X veri matrisinin çok değişkenli normalliğe uygunluğu için çok fazla sayıda test geliştirilmiştir. Bu testlerin yaygın olarak kullanılanları Mardia tarafından geliştirilmiştir. Mardia tarafından çıkarılan çok değişkenli basıklık (multivariate Curtosis, MVNC_TEST) ve çok değişkenli çarpıklığa (Multivariate Skewness, MVNS_TEST) dayalı testler, çok değişkenli Shapiro-Wilk (MVNSHAPIRO) ve Doornik&Hanses Omnibus (D&H_OMNIBUS) testidir. Mardia tarafından geliştirilen Skewness ve Curtosis bilinen en eski çok değişkenli normallik testleridir. 2009'da Villasenor Alva ve Estrada tarafından yapılan Monte Carlo simülasyon deneyimlerinde MVNSHAPIRO testinin diğer testlere göre daha güçlü bir çok değişkenli normallik testi olduğu belirlenmiştir. Çok değişkenli Normal dağılıma uygunluk testi matris cebiri yaklaşımına göre MINITAB ve MATLAB programlarında yapılabilir (Bilgin ve diğ., 2020; Musa ve Yüce 2022).

2.6. Hotellıng T² Testi (Çok Değişkenli Hipotezlerin Testi)

Hotelling T² testi (kolay olması adına ilerleyen bölümlerde Hotelling T2 testi olarak belirtilecektir) çok değişkenli normal dağılım varsayımı için kurulan çok değişkenli hipotezlerin test edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Hotelling T2 testi $N_p(\mu, \Sigma)$ parametreli çok değişkenli normal dağılımdan tesadüfi bir şekilde çekilen veri matrisi aracılığıyla çok değişkenli hipotezleri test etmede kullanılan bir yöntemdir. Hotelling T2 testi, bağımsız ve bağımlı olacak biçimde iki örneklem halinde değişken sayısı iki veya ikiden fazla olduğunda $(p \geq 2)$ örnek ortalama vektörlerinin farksız olduğunu veya ortalamalar fark vektörünün sıfır olduğuna dair hipotezlerin önemli olduğunu test etmekte kullanılan bir tekniktir. Tek değişkenli parametrik hipotezlerin test edilmesinde olduğu gibi Hotelling T2 testinde de benzer biçimde çok değişkenli parametrik hipotezleri test edebilmek için üç farklı model bulunmaktadır. Hotelling T2 Testi, aşağıda verilen çok değişkenli parametrik hipotezleri test eder (Gökçe 2021):

- Parametreleri bilinen p değişkenli bir topluluğun ortalama vektörüne dayalı hipotezler: Bu model ile p değişkenli toplum ortalama vektöre dayalı hipotezler test edilmektedir. Bu model tek değişkenli parametirk hipotezlerin test edilmesinde kullanılan tek örnek t testinin çok değişkenli genellemesidir.
- Parametreleri bilinen bağımsız iki topluma ait çok değişkenli hipotezler: Bu model ile p değişkenli bağımsız 2 toplum ortalama vektörlerine dayalı hipotezler Hotelling T2 Testi aracılığı ile test edilmektedir. Bu model tek değişkenli parametirk hipotezlerin test edilmesinde kullanılan bağımsız iki örnek t testinin çok değişkenli genellemesidir.
- Parametreleri bilinen bağımlı iki topluma ilişkin çok değişkenli hipotezler: Bu model ile p değişkenli bağımlı iki toplum ortalama fark vektörüne dayalı hipotezler Hotelling T2 Testi aracılığı ile test edilmektedir. Bu model tek değişkenli parametrik hipotezlerin test edilmesinde kullanılan bağımlı iki örnek t testinin çok değişkenli genellemesidir.

2.6.1. Çok değişkenli toplum ortalama vektörüne dayalı hipotezlerin test edilmesi

Normal dağılım gösteren tek toplum parametresine dayanan hipotezleri test ederken ele alınan tek değişkenli sıfır (H_0) ve alternatif (H_1) hipotezleri (Altıner ve Sungur, 2021)

$H_0: \mu = \mu_0$

$H_1: \mu \neq \mu_0$ test edilir.

$H_0: \mu = \mu_0$ hipotezinin $H_1: \mu \neq \mu_0$ hipotezine karşı test edilebilmesinde

$t = \left(\frac{\bar{x}-\mu}{\sqrt{\left(\frac{S^2}{n}\right)}} \right) t \sim t_{\alpha,n-1}$ test modelinden yararlanılmaktadır.

Çok değişkenli normal dağılım gösteren tek topluma ait H_0 ve H_1 hipotezleri ise aşağıdaki gibi kurulur.

$$H_0: \begin{bmatrix} \mu_1 \\ \vdots \\ \vdots \\ \vdots \\ \mu_p \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mu_{01} \\ \vdots \\ \vdots \\ \vdots \\ \mu_{0p} \end{bmatrix} \qquad H_0: \begin{bmatrix} \mu_1 \\ \vdots \\ \vdots \\ \vdots \\ \mu_p \end{bmatrix} \neq \begin{bmatrix} \mu_{01} \\ \vdots \\ \vdots \\ \vdots \\ \mu_{0p} \end{bmatrix}$$

Çok değişkenli H_0 ve H_1 hipotezlerinin test edilebilmesi için tek değişkenli tek örnek t testi modelinin çok değişkenli genelleşmiş hali olan Hotelling T2 Testi çok değişkenli tek örnek formu kullanmaktadır.

$$T^2 = n(\bar{x} - \mu)' S^{-1} (\bar{x} - \mu)$$

Buradaki n örnek hacmi, S örnek kovaryans matrisi, μ toplum ortalama vektörü ve x örnek ortalama vektörü belirtmektedir. Hoteling T2 istatistiği x ile μ arasında verilen istatistiksel aralığı göstermektedir ve bu ifade p boyuttaki gözlemlerin çok fazla farklı bileşenlerinin arasında bulunan istatistiksel aralığı gösterecek biçimde genişletilebilmektedir. Mesela, tek bir gözlem vektörü olan X ile kitle ortalaması μ veya μ nün varsayımı olan X arasında veya i-inci değişken ortalaması X_i ile bütün örneklem ortalaması X arasında bir istatistiksel açıdan uzaklık tanımlanabilmektedir. (Özkale,2004)

Hotelling T2 Test istatistiği T2'nin önemliliği açısıdan F dağılımından yararlanmaktadır. T2'nin F yaklaşım değeri aşağıdaki gibidir; $F = \left(\frac{n(\bar{x}-\mu)' S^{-1} (\bar{x}-\mu)(n-p)}{(n-1)p} \right)$

Şeklinde veya $F = \left(\frac{(n-p)}{(n-1)p} \right) \times n(\bar{x} - \mu)' S^{-1} (\bar{x} - \mu)$

Şeklinde hesaplanmaktadır. F test istatistiği $p, (n-p)$ serbestlik derecesi olan teorik F dağılımını göstermektedir. $[F \approx F(\alpha, p, n-p)]$. F değerinin aşağıdaki belirtilen kritik değerlerine göre T2 test istatistiği değerlendirilmektedir.

$F = \left(\frac{n(\bar{x}-\mu)' S^{-1} (\bar{x}-\mu)(n-p)}{(n-1)p} \right) < F(\alpha, p, n-p)$ olduğunda H_0 kabul edilir.

$F = \left(\frac{n(\bar{x}-\mu)' S^{-1} (\bar{x}-\mu)(n-p)}{(n-1)p} \right) \geq F(\alpha, p, n-p)$ olduğunda ise H_0 red edilir.

p değişkenli bir topluluğun parametre vektörlerine dayalı olarak kurulan H_0 ve H_1 hipotezlerini n birimlik örnekten elde edilmiş X_{n*p} matrisinin yardımı ile Hotelling T2 Testine göre test etmek için izlenecek aşamalar aşağıda verilmiştir.

1) X_{n*p} veri matrisinin çok değişkenli normal dağılıma uygunluğu test edilmektedir. X veri matrisinin çok değişkenli normal dağılıma uygunluğu çok değişkenli Basıklık testi (Multivariate Curtosis, $\beta_{2,q}$) ve Mardia çok değişkenli Çarpıklık testine (Multivariate Skewness, $\beta_{1,q}$) göre belirlenmektedir. 2) X veri matrisinin kovaryans matrisi olan S ve ortalama vektörü olan X hesaplanmaktadır. 3) Örnek ortalama vektörüyle toplum ortalama vektörü arasındaki fark alınır ve bu fark vektörü (d) hesaplanır. $d = X - \mu$. 4) Kovaryans matrisinin tersi alınır. (S^{-1}). 5) T2 test istatistiği aşağıdaki verilen şekildeki gibi hesaplanır. $T2 = n(\bar{x} - \mu)'S^{-1}(\bar{x} - \mu)$ veya $T2 = n \times d'S^{-1} \times d$ 6) T2'nin Fdönüşümü elde edilir.

$$F = \left(\frac{T2(n-p)}{(n-1)p}\right)$$

7) F değeri $(p, n-p)$ serbestlik derecesi olan teorik F dağılımının $\alpha = 0.05,0.01,0.001$ kritik değerleriyle karşılaştırılmaktadır. $F < F_{\alpha}$ karşılaştırmasına göre karar verilmektedir. Veri matrisinde değişkenlerin ölçü birimleri benzerlik göstermiş olsa da ölçüm değerlerinin ortalamaları ve değişim aralığı farklılık gösterebilmektedir. Oluşan bu farklılığı analize yansıtabilmek için ortalama vektöründeki farklılığı analize yansıtacak bir doğrusal bileşenler vektöründen yararlanılması gerekmektedir. $S * a = (X - \mu)$ yaklaşımıyla a doğrusal bileşen vektörü $a = dS^{-1}$ şeklinde bulunmaktadır. Buradan test istatistiği $T^2 = n * d' * a$ şeklinde hesaplanmaktadır. Bu yaklaşım aracılığı ile elde edilen T^2 değeri direkt orjinal değerler kullanılarak yapılan hesaplama ile aynıdır.

2.6.2. Güven limitleri ve önemli değişkenlerin belirlenmesi

Çok değişkenli X gözlem matrisi $X \approx N_p(\mu, \Sigma)$ parametreli normal dağılım gösteriyorsa a doğrusal bileşen vektörü olmak üzere y vektörü $y = a'x \approx N(a'\mu, a'\Sigma a)$ parametreli çok değişkenli normal dağılımı göstermektedir. Bu halde test edilen hipotezler şu şekildedir (Paylan ve Kavas, 2020; Metin ve Atila, 2022);

$H_0(a)$: $a'\mu = a'\mu_0$ $H_1(a)$: $a'\mu \neq a'\mu_0$. Bu yaklaşım aracılığı ile $a'\mu$ 'nün $1-\alpha$ olasılıkla güven aralığı aşağıdaki gibidir.

$$\mathrm{P}\left[a'\bar{x} - \sqrt{\left(\frac{1}{n}\right)a'Sa \times F(\alpha, p, n-p)} \leq a'\mu \leq a'\bar{x} + \sqrt{\left(\frac{1}{n}\right)a'Sa \times F(\alpha, p, n-p)}\right] = 1 - \alpha$$

Rasgele X gözlem değerlerinin alındığı toplumun $1-\alpha$ güven ile her bir değişkenin ortalamalarını tahmin etmek mümkündür.

Değişken ortalamalarının güven aralığı yöntemi ile test edilmesi

Güven aralığı yaklaşımının önemli fonksiyonlarından biri de doğrusal bileşenler yardımı ile gözlem setinde yer alan değişkenlerin ortalamalarının güven aralıklarını belirlemektir. Belirlenmiş olan güven aralıkları, varsayılan toplumun ortalama vektöründe bulunan her bir değişken için ortalama parametresini içerip içermediği araştırılarak o değişkenin önemliliğe sebep olan bir değişken olup olmadığına ilişkin karar vermeye yardımcı olmaktadır. Örneğin; μ tahmini parametre vektöründeki güven sınırları μ_0 parametre vektörü değerlerini kapsıyorsa örnek toplumun rasgele örneğidir. Eğer tahmini parametre vektöründeki bazı değişkenlerin güven aralıkları toplum parametre vektöründeki aynı değişkene ait değeri içermiyor ise o değişkenin önemli olduğu kabul edilmektedir. Bu kararlaştırma bütün değişkenler için tekrarlanmaktadır. Güven limitlerinin belirlenmesi a doğrusal bileşenlerine göre her bir değişkenin alt sınır değeri ile üst sınır değeri aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Hoş, 2020).

$$\mu_{1,2} = \left(a'\bar{x} \mp \left[\left(\frac{1}{n}\right)a'\bar{x}a\right]^{\left\{\left(\frac{1}{2}\right)\right\}} \times \left[\left(\frac{p(n-1)}{n-p}\right) * F(\alpha, p, n-p)\right]^{1/2}\right)$$

Değişken ortalamalarının t dağılımı yöntemi ile test edilmesi

Bilindiği üzere X matrisi $N_p(\mu, \Sigma)$ parametreli çok değişkenli normal dağılımdan çekilen bir örnek olduğundan ℓ doğrusal bileşenler vektörü olmak üzere; $Z = \ell_1 x_1 + \ell_2 x_2 + \ldots + \ell_p x_p = \ell X$ şeklinde yazılabilmektedir (Uludağ ve diğ., 2014; Aslan 2020).

$\mu_z = E(Z) = \ell'\mu \; ve \; var(Z) = \sigma_z^2 = \ell'\Sigma\ell$ olarak yazılmaktadır. t dağılımı yardımıyla doğrusal bileşen ile belirlenen bir ortalama vektörü öğesinin güven aralığı;

$$t = \frac{\bar{z} - \mu}{\frac{S_Z}{\sqrt{n}}} = \frac{\sqrt{n}(\ell'\bar{x} - \ell'\mu)}{\sqrt{\ell S \ell}}$$

şeklindedir. Ortalama vektöründe yer alan her bir değişken ortalamasının önemliliği;

$$|t| = \left|\frac{\sqrt{n}(\ell'\bar{x} - \ell'\mu)}{\sqrt{\ell S \ell}}\right| \leq t_{\{\alpha, n-1\}}$$

şeklinde veya $t^2 = \frac{n(\ell'\bar{x} - \ell'\mu)^2}{\ell' S \ell} = \frac{n\left(\ell'(x-\mu)\right)^2}{\ell' S \ell} \leq t^2_{\alpha, n-1}$ şeklinde hesaplanır.

Bu test istatistiğinden faydalanılarak ortalama vektöründe yer alan hangi değişkenin önemli olduğuna karar verilmektedir. Aynı zamanda bu eşitlikten faydalanılarak ℓ doğrusal bileşeni yardımıyla ortalama vektöründeki her bir değişken ortalamasının $1 - \alpha$ güven aralığı hesaplanmaktadır.

$$P\left(\bar{z} - t_{\alpha, n-1} \times \left(\frac{S_z}{\sqrt{n}}\right) \leq \mu_z \leq \bar{z} - t_{\alpha, n-1} \times \left(\frac{S_z}{\sqrt{n}}\right)\right) = 1 - \alpha$$

F dağılımı kritik değerlerine göre değişkenlerin önemliliğinin belirlenmesi

Ortalama vektörünün elemanlarına ait güven sınırlarının hesaplanabilmesinde başka bir yaklaşımda F dağılımının kritik değerlerinden faydalanmaktır. Bu yaklaşım sadece n örnek sayısının büyük olduğu durumlarda geçerlidir. Değişkenlere göre F yaklaşımı ile güven aralıkları aşağıdaki gibidir. x_i ortalama vektörünün i. değişkene ait elemanı s_{ii} değerleri kovaryans matrisinin köşegen elemanları ve i. değişkenin varyansları olmak üzere aşağıdaki şekilde hesaplanır (Dündar, 2006; Aydıner ve Semiz, 2008).

$$\mu_{i,1,2} = \bar{x}_i \mp \sqrt{\left(\frac{p(n-1)}{(n-p)}\right) F(\alpha, p, n-p)} \times \sqrt{\left(\frac{S_{ii}}{n}\right)}$$

Farklı değişken ortalamaları arasında önemliliğin test edilmesi

Çok değişkenli normal dağılımdan alınan n birimlik p değişkenli örneklerde i. ve j. değişken ortalamalarının arasındaki farkın önemliliğini test etmek gerekebilir. Değişken ortalamaları arasındaki güven sınırlarının belirlenmesinde F dağılımı yaklaşımından faydalanarak $\mu_i - \mu_j$ popülasyon ortalamaları farklarına bakılarak her iki popülasyondan alınan i. ve j. değişken ortalamaları arasındaki farkın güven aralığı aşağıdaki yaklaşım aracılığıyla belirlenir (Aydıner ve Semih, 2008; Yazgan ve Yıldırım, 2020).

$$\mu_i - \mu_j = \left(\bar{x}_i - \bar{x}_j\right) \mp \sqrt{\left(\frac{p(n-1)}{(n-p)}\right) F(\alpha, p, n-p)} \times \sqrt{\left(\frac{S_{ii} - 2S_{ij} + S_{kk}}{n}\right)}$$

2.6.3. Toplum ortalama vektörünün μ₀'ın sıfır olduğu durumlarda hotelling t² testi

Toplum ortalama vektörünün sıfır değeri aldığı $\mu_0 = [0,0,\ldots,0]$ veya ortalamalar arası fark vektörünün $\mu_D = [0,0,\ldots,0]$ olduğu hallerde Hotelling T2 testi aşağıdaki şekilde hesaplanır (Willems ve diğ., 2002; Chen ve diğ., 2011).

$T2 = n\bar{x}'S^{-1}x \quad H_0: \mu_0 = [0,0,\ldots,0] \quad H_1: \mu_0 \neq [0,0,\ldots,0]$

$T2 = n(\bar{x}_d)'S^{-1}(x_d) \quad H_0: \mu\_\{D\} = [0,0,\ldots,0] \quad H_1: \mu\_\{D\} \neq [0,0,\ldots,0]$

2.6.4. Çok değişkenli bağımsız iki topluma ilişkin hipotezlerin test edilmesi

Bağımsız iki topluma ait tek değişkenli hipotezler $H_0: \mu_1 = \mu_2$; $H_1: \mu_1 \neq \mu_2$ olarak verilir. Verilen bu hipotezlerin çok değişkenli genellemesi olan $H_0: \mu_1 = \mu_2$; $H_1: \mu_1 \neq \mu_2$ hipotezlerinin test edilmesi için Hotelling T2 testinden faydalanılır. p değişkenli μ_1 ve μ_2 ortalama vektörüne ait çok değişkenli normal dağılım gösteren iki popülasyondan alınan n_1 ve n_2 birimlik örnek ortalama vektörlerinden faydalanarak $H_0: \mu_1 = \mu_2$; $H_1: \mu_1 \neq \mu_2$ veya $H_0: \mu_1 - \mu_2 = 0$; $H_1: \mu_1 - \mu_2 \neq 0$ hipotezlerini test edebilmek için kullanılan Hotelling T2 testi modeli aşağıdaki gibidir Çelik ve Baran, 2017):

$$T2 = \left(\frac{n_1 \times n_2}{n_1 + n_2}\right)(\bar{x}_1 - \bar{x}_2)'S^{-1}(\bar{x}_1 - \bar{x}_2)$$

S ortak kovaryans matrisi ve S_1 birinci örnek kovaryans matrisi S_2 ikinci örnek kovaryans matrisleri aşağıdaki gibi tahmin edilmektedir.

$$S = \left(\frac{(n_1 - 1)s_1 + (n_2 - 1)s_2}{n_1 + n_2 - 2}\right)$$

T2 test istatistiği yaklaşık p , $(n_1 + n_2 - p - 1)$ serbestlik dereceli F dağılımı göstermektedir.

$$s_1$$

$$F = \left(\frac{n_1 + n_2 - p - 1}{p(n_1 + n_2 - 2)}\right)T2 \quad F \approx F\big(p, (n_1 + n_2 - p - 1)\big)$$

F değerinin önemliliği, $F(\alpha, p, (n_1+n_2-p-1))$ teorik dağılımın kritik değerleriyle kıyaslanarak bulunur. Gruplar arasındaki çok değişkenli farklılığı test edebilmek amacıyla dört tane testten faydalanılır. Bu dört test şunlardır; Pillai İz Kriteri (Pillai Trace), Roy en büyük kök kriteri, Hotelling İz Kriteri (Hotelling Trace, Lawley-Hotelling Trace), Wilk's Lambda Kriteridir. Bu istatistiklerin hesaplanması ve önemliliğinin değerlendirilmesinde kullanılacak yaklaşımlar aşağıda verilmiştir. Her bir test istatistiği $H = BW^{-1}$ matrisinin özdeğerleri yardımıyla hesaplanmaktadır. H: Hipotez matrisi ve genel kareler ve çapraz çarpım toplamı matrisi. B: Gruplararası KÇÇT matrisi. W: Hata KÇÇT matrisi.

Pillai Kriteri, H matrisinin sıfırdan büyük özdeğerleri yardımıyla aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$\sum_{i=1}^{s} \lambda_i/(1 + \lambda_i)$ (Pillai,1967)

Burada s sıfırdan büyük olan özdeğer sayısını göstermektedir.T nin önemliliğini belirtmek için Pillai Kriteri'nde F yaklaşımından faydalanılmaktadır.

$$F = \left(\frac{(n_e - p - s)T}{\big(b(s - T)\big)}\right)$$

n_e : Hata KÇÇT matrisi serbestlik derecesi; n_h : Hipotez KÇÇT matrisi serbestlik derecesi; $b = max(p, n_h)$ p: Değişken sayısı; s: Sıfırdan büyük özdeğer sayısı; F değerinin

önemliliği $b,s(n_e - p + s)$ serbestlik dereceli teorik F dağılımının kritik değerleri aracılığı ile belirlenir.

Hotelling İz Kriteri HT istatistiği, H matrisinin sıfırdan büyük özdeğerleri kullanılarak aşağıdaki şekilde hesaplanır. $HT = \sum_{i=1}^{s} \lambda_i$

HT nin önemliliğinin belirlenmesi için aşağıdaki F yaklaşımı kullanılmaktadır. $F = \left(\frac{2(sn+1)HT}{s^2(2m+s+1)}\right)$

Burada $n = \frac{|n_e - p| - 1}{2}$ ve $m = \frac{|n_h - p| - 1}{2}$ şeklinde hesaplanmaktadır. F değerinin önemliliği $s(2m + s + 1), 2(sn + 1)$ serbestlik dereceli teorik F dağılımının kritik değerleri aracılığı ile belirlenir.

Wilk's Lambda Kriteri (L), H matrisinin sıfırdan büyük özdeğerlerinden faydalanılarak aşağıdaki gibi hesaplanır. $L = \prod_{i=1}^{s} \frac{1}{1+\lambda_i}$ (Rao, 1973)

L nin önemliliğinin belirlenmesi için aşağıdaki F yaklaşımı kullanılmaktadır. $F = \left(\frac{\left(1-L^{1/\ell}\right)\left(M\ell+1-\frac{n_{\{h\}p}}{2}\right)}{L^{1/\ell}nhp}\right)$

F değerinin önemliliğinin belirlenmesinde n_{hp} ve $\left(m\ell + 1 - \frac{n_{hp}}{2}\right)$ serbestlik dereceli teorik F dağılımının kritik değerlerinden faydalanılmaktadır. Buradaki ℓ²=(p²n_{h}²-4)/(p²+n_{h}²-5) ve M=n_{e}-(p+1-n_{h})/2 şeklinde hesaplanmaktadır.

Roy En büyük kök kriteri (R) ise aşağıdaki gibi hesaplanır. $R = \lambda_1/(1 + \lambda_1)$

2.6.5. Hotelling T2 istatistiğinin dağılım özellikleri

Ayrı ayrı hepsinin m büyüklükte p değişkeni kapsayan n tane birim olduğunu ve bu birimlerin Σ kovaryans matrisli, μ ortlama vektörlü bir normal dağılımdan edinildiğini kabul edelim. Hesaplamalarda zıttı belirtilmediği sürece p bileşeninin üzerinde tek bir gözlemin olduğu ve $m = 1$ varsayılmaktadır (Orçanlı ve diğ., 2018).

Hoteling T^2 testi istatistiğini açıklamada değişik olasılık fonksiyonları kullanılabilmektedir. Aşağıda üç farklı yaklaşım ele alınmıştır. 1) Çok değişkenli normallik dağılımına ait olan μ ve Σ'nin bilindiğini varsayalım. Her bir gözlemin vektörü X'e ait olan T^2 istatistiği aşağıdaki gibi $T^2 = n(\bar{X} - \mu)'S^{-1}(\bar{X} - \mu) \sim x_p^2$ olup x_p^2, p serbestlik dereceli ki-kare dağılımını göstermektedir. T^2 dağılımı yalnızca X gözlem vektöründeki belirtilen değişken sayısı olan p ye bağlıdır.

2) Çok değişkenli normallik varsayımı içinde, anakütle μ ve Σ parametreleri bilinmeden X ve S varsayımlarını kullanarak hesapladığımızı farzedelim. X ve S değerleri n gözlemi kapsayan önceden verilen veri kümesinden bulunur. $\bar{X} = \left(\frac{1}{n}\right)\sum_{i=1}^{n} X_i$

$$S = \frac{1}{n-1}\sum_{i=1}^{n}(X_i - \bar{X})(X_i - \bar{X})'$$

$\bar{X}$ ve S den bağımsız gözlem vektörü X için T^2 istatistiği aşağıdaki gibi

$T^2 = n(\bar{X} - \mu)'S^{-1}(\bar{X} - \mu) - \left[\frac{p(n+1)(n-1)}{n(n-p)}\right]F_{(p,n-p)}$ olup p ve $(n - p)$ serbestlik dereceli F dağılımına sahiptir.

3) Hotelling T^2 testinin dağılımı, geçmişte kontrol altına alınan bir süreçten rastlantı olarak belirlenen p değişkenine ve n gözlemine bağlıdır. μ ve Σ nin belli olamayıp X ve S ile

düşünüldüğünü X gözlem vektörünün X ve S den ayrı olmadığını farzedelim. Bundan dolayı T^2 istatistiğinin dağılımı ve yapısı şu şekildedir:

$$T^2 = (X - \bar{X})' S^{-1} (X - \bar{X}) - \left[\left(\frac{(n-1)^2}{n}\right)\right] B_{(\frac{p}{2}, \frac{n-p-1}{2})}$$

2.7. Varyans Analizi (Anova, Manova)

Çok değişkenli varyans analizi iki veya ikiden fazla ortalamanın birbirinden farklı olup olmadığıyla ilgili hipotezleri test etmede kullanılan bir yöntemdir. İki ortalamanın arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını test edebilmek için kullanılan diğer bir yöntemde t testidir. Ancak t testi ikiden çok ortalamanın karşılaştırıldığı durumlarda sorun oluşturmaktadır. Ancak, ikiden çok ortalamanın karşılaştırıldığı durumlarda da, ortalamaları ikişer ikişer ortalamaları t testiyle kıyaslamak muhtemel olsa dahi, yapılan bu yöntem 1. tip hata oranının fazla bir şekilde artmasına neden olacaktır. Varyans 1. tip hata oranını arttırmada ikiden çok ortalamanın karşılaştırılmasında kullanılan bir testtir. Varyans analizinde H_0 hipotezine göre, tüm popülasyonların ortalamaları eşit kabul edilebilir (Çeçen, 2008; Pasin ve diğ., 2016).

H_0: $\mu_1 = \mu_2 = \ldots = \mu_n\}$ Ortalamalar eşittir aralarında fark yoktur; H_a : Ortalamaların minimum ikisi arasında anlamlı fark vardır; H_0 hipotezi, iki varyans tahminini karşılaştırma yoluyla test edilmektedir. Birinci varyans, grupların içindeki varyanstır (Mean square error MSE). MSE H_0 hipotezi eğer doğru olsun ya da olmasın, varyansın tahmini olmaktadır. İkinci varyans, grupların ortalamalarının varyansları üzerine yerleştirilmiştir (Mean Square Between MSB). MSB, sadece H_0 hipotezi eğer doğruysa varyansın tahmini olmaktadır. H_0 hipotezi eğer yanlışsa MSB varyanstan daha büyük bir rakam varsaymaktadır. Varyans analizindeki hipotez testi şu şekilde yazılır: MSE ile MSB yaklaşık eşit ise → H_0 hipotezi doğru; MSB, MSE' den büyük ise → H_0 hipotezi yanlış; Varyans analizinde asıl amaç ortalamaların arasındaki farkın varlığını belirlemektir.; Varyans analizinde hipotezi test edebilmek için aşağıdaki F değeri kullanılmaktadır;

$$F = \left(\frac{MSB}{MSE}\right)$$

Eğer F değeri, belirtilen anlamlılık düzeyinde tablodaki değerden küçükse H_0 hipotezi reddedilmez. Bu durumda ortalamaların arasında anlamlı fark yoktur. F değeri, eğer tablodaki değerinden büyükse H_0 hipotezi reddedilir. Bu durumda ortalamaların arasında anlamlı bir fark vardır. Varyans analizinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerden bahsedilmektedir. Bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenler üzerinde oluşturduğu etkiler araştırılır. Bağımsız değişken kategorik olması gerekirken, bağımlı değişken ise metrik olmalıdır.

2.7.1. Tek yönlü varyans analizi (anova)

Tek yönlü Anova'da esas olan iki varsayım bulunmaktadır. Bu varsayımlara göre gruplar normal dağılımdan gelmekte ve bu grupların varyansları homojen olmaktadır. Çalışmalarda genelde varyansların homojenliğine bakılır. Ancak varyanslar homojense varsayımların tamamının sağlandığı kabul edilir (Serkan ve Kızılok, 2011; Hıdıroğlu, 2020). Normal dağılım gösteren bağımsız g grup için ($g > 2$) tek değişkenli hipotezlerin test edilebilmesinde tek yönlü varyans analizinden (TYANOVA) faydalanılır. TYANOVA'da bağımsız g topluluğuna ait kurulan H_0 ve H_1 hipotezleri test edilebilmektedir. TYANOVA'da H_0 hipotezi g toplum ortalamalarının birbirine eşit olduklarını varsayarken, H_1 hipotezi ise g toplum ortlamasından en az birinin diğerlerinden farklı olduğunu varsaymaktadır. H_0: $\mu_1 = \mu_2 = \ldots = \mu_g$; H_1: $\mu_1 \neq \mu_2 \neq \cdots \neq \mu_g$ H_1: "En azından bir populasyon ortalaması diğerlerinden farklıdır."

2.8.2. İki yönlü anova

Bağımsız olan iki değişkenin, bir bağımlı değişkenin üzerine olan etkisi araştırılırken, bunu tek tek araştırmaktansa, ikisini tek bir işlem de birleştirmek daha verimli olmaktadır. Böyle bir yaklaşım, bağımlı değişkenler üzerinde, bağımsız olan değişkenlerin tek tek etkilerini hesaplamanın yanı sıra, bağımsız değişkenin birbirleri arasında oluşan etkileşimi de düşünmek gerekir (Serin, 2010; Deniz ve diğ., 2014).

2.8.3. Çok değişkenli varyans analizi (manova)

Çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) iki ve ikiden fazla bağımsız ve bağımlı değişkenlerde çok değişkenli normallik dağılımına dayalı olan hipotezleri belirlemek için geliştirilen bir tekniktir. Grup sayısı ikiden çok olduğu zaman T2 yöntemi çalışmamaktadır ve MANOVA aracılığı ile analizler yapılmaktadır. MANOVA, Hotelling T2 testinin fonksiyonlarını da yapan bir tekniktir. MANOVA üç farklı şekilde kurulan hipotezleri test etmektedir. MANOVA test edilen hipotez tipine göre farklı isimler ile hatırlanmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi verilebilir: İki veya ikiden fazla ($g \geq 2$) bağımsız grupta çok değişkenli normal dağılımını gösteren toğluluğa ait kurulan hipotezlerin test edilebilmesinde Tek Yönlü Çok Değişkenli Varyans Analizi (TYMANOVA) kullanılır; İki veya ikiden fazla ($g \geq 2$) bağımlı grupta çok değişkenli normallik dağılım gösteren topluluğa ait kurulan hipotezlerin test edilebilmesinde İki Yönlü Çok Değişkenli Varyans Analizi (IYMANOVA) kullanılır; İki veya ikiden fazla bağımsız veya bağımlı çok değişkenli çok faktörlü denemelerin sonuçlarının analizinde Faktöriyel MANOVA (FMANOVA) tekniği kullanılmaktadır. Aşağıda grup sayısı $g > 2$ ve faktör sayısı $f \geq 2$ için manova türleri açıklanacaktır (Alper ve Deryakulu, 2010; Pasin ve diğ., 2016).

Tek yönlü çok değişkenli varyans analizi (tek yönlü manova, TYMANOVA)

TYMANOVA yöntemi çok değişkenli normal dağılımı belirten g toplum ortalama vektörlerine ait hipotezleri belirtmektedir. TYMANOVA'da H_0 hipotezi g toplum ortalama vektörlerinin birbirlerine eşit olduğunu varsayarken, Hı hipotezi ise g toplum ortlama vektörlerinden en az birisinin diğerlerinden farklı olduğunu belirtmektedir. Bu hipotezler aşağıdaki şekilde verilebilir (Kubat ve Ayaşlıgil 2002; Ardahan ve Lapa, 2010; Nur, 2011; Yerlisu ve diğ., 2012).

$$H_0: \begin{bmatrix} \mu_1 \\ \mu_2 \\ \vdots \\ \vdots \\ \mu_g \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mu_{01} \\ \mu_{02} \\ \vdots \\ \vdots \\ \mu_{0g} \end{bmatrix} \qquad H_0: \begin{bmatrix} \mu_1 \\ \mu_2 \\ \vdots \\ \vdots \\ \mu_g \end{bmatrix} \neq \begin{bmatrix} \mu_{01} \\ \mu_{02} \\ \vdots \\ \vdots \\ \mu_{0g} \end{bmatrix}$$

Bilindiği üzere tek değişkenli g toplumuna ait oluşturulan hipotezler, toplumlardan rasgele çekilen g örnek grup verilerine dayanarak test edilmektedir. MANOVA'da da temel şart gruplarda veri matrislerinin çok değişkenli normal dağılım göstermektedir. Tek değişkenli g bağımsız grupta i. grup ve j. birime ait gözlem değeri; $X_{ij} = \mu + \alpha_i + e_{ij}$ $i = 1,2, \ldots g$; $j = 1,2, \ldots n_i$ şeklinde belirlenir. Buradaki μ genel ortalamayı, α_i i. grup etkisini ve e_{ij} rasgele hatayı belirtir. Rasgele hata vektörü e_{ij}; $e_{ij} \sim N_p$ (0,Σ) parametreli çok değişkenli normal dağılımı göstermektedir. α_i grup etkilerini belirtmektedir ve şu özelliği taşımaktadır. $\sum_{i=1}^{g} n_i \alpha_i = 0$ TYMANOVA'da "kovaryans matrisinin tüm toplumlarda benzer olduğu, örneklerin alındığı varsayılan toplumların ortak kovaryans matrisli çok değişkenli normal dağılım gösterdiği" varsayılmaktadır. TYANOVA'daki yaklaşıma benzer biçimde, TYMANOVA'da da g gruptan elde edilen p değişkenli gözlem vektörünün elemanlarının genel ortalamadan olan farkları iki bileşene ayrılır;

$$x_{ij} - \bar{x} = (\bar{x}_i - x) + (\bar{x}_{ij} - \bar{x}_i)$$

I II

Bu eşitlikteki I. eleman grup ortalama vektörünün genel ortalama vektöründen farkını göstermekte ve grupların arasındaki etki farklılığını belirtir. II. eleman her gruptaki gözlemler vektöründeki elemanların kendi grup ortalama vektöründen ayrılışlarını belirtir ve hatları belirtir. Yukarıdaki bu bileşenler Kare ve Çarpımlar Toplamı terimleri cinsinden ele alınırsa, gözlemler ile genel ortalama vektörü arasında olan genel değişimi iki bileşene ayırarak MANOVA uygulaması yapılabilmektedir. I. eleman aracılığı ile belirlenen değişim kaynağı gruplar arası kareler ve çarpımlar toplamı matrisiyle (B) belirlenir. II. eleman ise Hata Kareler Toplamı Toplamı ve Çapraz Çarpımlar Toplamı matrisi (W) aracılığı ile belirlenir. Toplam değişim $T = B + W$ biçiminde belirlenir. Gruplar arası değişimi gösteren B matrisi aşağıdaki şekilde hesaplanır;

$$B = \sum_{i=1}^{g} n_{i(\bar{x}_i - \bar{x}) - (\bar{x}_i - \bar{x})'}$$

- Gruplariçi değişimi gösteren W matrisi aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$W = \sum_{i=1}^{g} \sum_{j=1}^{n_i} (x_{ij} - \bar{x}_i)(x_{ij} - \bar{x}_i)'$$

- Toplam değişimi gösteren T matrisi $T = B + W$ biçiminde hesaplanır. Gruplararası serbestlik derecesi ise $sd_1 = g - 1$ şeklinde belirlenir. Gruplariçi serbestlik derecesi ise $sd^2 = \sum_{i=1}^{g} n_i - g$ şeklinde belirlenir. Toplam serbestlik derecesi gsd $sd^2 = \sum_{i=1}^{g} n_i - 1$biçiminde hesaplanır. Genel değişimi belirten terimler ve bu değişimin, değişim kaynaklarına göre bileşenleri Çok Değişkenli Tek Yönlü Varyans Analizi tablosunda aşağıdaki gibi verilmiştir. Bu tabloda $g > 2, p \geq 2$ için veri matrisinin istatisitikleri test edilebilmektedir. Gruplararası değişimin hataya göre önemliliğinin test edilebilmesinde Wilk's Lambda istatistiği kullanılır. Wilk's Lambda (Λ) aşağıdaki gibi hesaplanır.

- $\Lambda = L = \left(\frac{|W|}{|B+W|}\right) = \left(\frac{\left|\sum_{i=1}^{g} \sum_{j=1}^{n_i} (x_{ij} - \bar{x}_i)(x_{ij} - \bar{x}_i)'\right|}{\left|\sum_{i=1}^{g} \sum_{j=1}^{n_i} (x_{ij} - \bar{x})(x_{ij} - \bar{x})'\right|}\right)$
- L nin önemliliği p değişken ve g grup sayısına bağlı olarak farklı şekillerde değerlendirilsede toplam birim sayısı $N(\Sigma n_i)$ yeterince büyükse aşağıdaki gibi hesapanır.
- $LL = -\left(N - 1 - \frac{(p+g)}{2}\right) ln\left(\frac{|W|}{|B+W|}\right)$
- L istatistiğinin önemliliği, gruplardaki birim sayılarına göre değerlendirilmektedir. $n_i \geq 10$ olduğunda Kikare yaklaşımı, $n < 10$ olduğunda ise F dağılımı yaklaşımı tercih edilmektedir.
- $n_i \geq 10$ ise LL test istatistiği, $p(g-1$) serbestlik dereceli Kikare dağılımı göstermektedir ($LL \approx \chi^2(p(g-1))$). LL'nin önemliliği ise $\chi^2(p(g-1))$ dağılımının kritik değerlerine göre belirlenmektedir.
- $n_i < 10$ 0 olduğunda ise LL test istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanır
- $LL = \left(\frac{\sum n_i - p - 2}{p}\right)\left(\frac{1-\sqrt{L}}{\sqrt{L}}\right)$
- ve $2p$, $2(N-p-2)$ serbestlik dereceli F dağılımı göstermektedir ($LL \approx F(2p, 2(\sum n\_\{i\} - p - 2))$.

- $n_i < 10$ ise LL test istatistiği $F(\alpha, 2p, 2(N-p-2))$ teorik dağılımının kritik değerlerine göre belirlenmektedir. Buradaki $N = n_1 + n_2 + \ldots + n_g\}$ şeklinde hesaplanan genel gözlem sayısıdır.

TYMANOVA uygulamasında başka bir temel varsayım ise grup kovaryans matrislerinin homojen olması şartıdır. Grup kovaryans matrislerinin homojenliği Box's M testi aracılığı ile belirlenir. Box's M testi aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$M = \sum_{i=1}^{g}(n_i - 1)ln|S| - \sum_{i=1}^{g}(n_i - 1)ln|S_i|$ Verilen bu eşitlikte S, ortak kovaryans matrisini, S_i her bir grubun kovaryans matrisini, $|S_i|$ grup kovaryans matrislerinin determinantını belirtmektedir. S ortak kovaryans matrisi örnek kovaryans matrislerinden faydalanılarak aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$S = \left(\frac{\sum_{i=1}^{g}(n_i - 1)S_i}{\sum_{i=1}^{g}(n_i - 1)}\right) = \left(\frac{\sum_{i=1}^{g}(n_i - 1)S_i}{N}\right)$$

İki yönlü çok değişkenli varyans analizi (IYMANOVA)

IYMANOVA $i.$ işlemde $j.$ birimin gözlenen değeri; $X_{ij} = \mu + \alpha_T + \beta_B + e_{ij}$ olarak ele alınır (Oğuzlar, 2007).

Buradaki μ genel ortalamayı, α_T işlem etkisini, β_B birim etkisini ve e_{ij} rasgele hatayı belirtir. Modelde birim ve işlem arasında bir etkileşimin olmadığı varsayılmaktadır.

IYMANOVA, IYANAOVA'nın $p \geq 2$ için çok değişkenli bir genellemesidir.

$p \geq 2$ değişken sayısı, j birim sayısı, i işlem sayısı olmak üzere bağımlı gözlem aşağıdaki gibi ifade edilir;

$$X_{ijk} = \mu + \alpha_i + \beta_j + \alpha\beta_{ij} + e_{ijk}$$

Buradaki μ genel ortalama vektörünü, α_i işlem etkilerini, β_j birim etkilerini, $\alpha\beta_{ij}$ birim ile işlem etkileşimini ve e_{ijk} rastgele hatayı belirtir. $i = 1,2,\ldots,t;\ j = 1,2,\ldots,b;\ k = 1,2,\ldots,n$ olacak şekilde değerler almaktadır.

İki yönlü bir deneme sonucuyla genel ortalama arasındaki fark şu şekildedir;

$$X_{ijk} - \mu = \alpha_i + \beta_j + \alpha\beta_{ij} + e_{ijk}$$

Bu ifadeyi karesel terimler cinsinden açık bir şekilde aşağıdaki gibi yazabiliriz.

$$X_{ijk} - \mu = \sum_{i=1}^{t}\sum_{j=1}^{b}\sum_{k=1}^{n}\left(X_{ijk} - \bar{X}\right)\left(X_{ijk} - \bar{X}\right)'$$

$$'+= \sum_{i=1}^{t} b_n\,(\bar{X}_{i.} - \bar{X})(\,\bar{X}_{i.} - \bar{X})' + \sum_{j=1}^{b}\mathrm{tn}\left(\bar{X}_{j.} - \bar{X}\right)\left(\,\bar{X}_{j.} - \bar{X}\right)' +$$

$$+\sum_{i=1}^{t}\sum_{j=1}^{b} n\left(\bar{X}_{ij} - \bar{X}_{i.} - \bar{X}_{j.} + \bar{X}\right)\left(\bar{X}_{ij} - \bar{X}_{i.} - \bar{X}_{j.} + \bar{X}\right)'$$

$$+\sum_{i=1}^{t}\sum_{j=1}^{b}\sum_{k=1}^{n} n\left(\bar{X}_{ijk} - \bar{X}_{.j}\right)(\bar{X}_{ijk} - \bar{X}_{ik})'$$

Burada yer alan 4 elemandan her biri genel çeşitliliğin birer bileşeni olan birim etkisini, işlem etkisini, hata değişimini ve birim ile işlem etkileşimini belirtmektedir. Bu bileşenleri Kareler Toplamları (KT) şeklinde aşağıdaki gibi hesaplayabiliriz.

- İşlem KT= $\sum_{i=1}^{t} b_n\,(\bar{X}_{i.}-\bar{X})(\,\bar{X}_{i.}-\bar{X})'$
- Birey KT= $\sum_{\mathrm{j}=1}^{\mathrm{b}} \mathrm{tn}\big(\bar{X}_{j.}-\bar{X}\big)\big(\,\bar{X}_{j.}-\bar{X}\big)'$
- Birim×İşlem KT= $\sum_{i=1}^{t}\sum_{j=1}^{b} n\big(\bar{X}_{ij}-\bar{X}_{i.}-\bar{X}_{j.}+\bar{X}\big)\big(\bar{X}_{ij}-\bar{X}_{i.}-\bar{X}_{j.}+\bar{X}\big)'$
- Hata KT= $\sum_{i=1}^{t}\sum_{j=1}^{b}\sum_{k=1}^{n} n\big(\bar{X}_{ijk}-\bar{X}_{.j}\big)\big(\bar{X}_{ijk}-\bar{X}_{ik}\big)'$

KÇÇT matrislerinden faydalanarak; işlem etkilerinin önemliliği, birim×işlem önemliliği, ve birim etkilerinin önemliliğine ait hipotezler test edilmektedir. İlk olarak etkileşim olup olmadığına ait hipotezler test edilir.

H_0: $\alpha\beta_{ij}$=0; H_1: En azından bir etkileşim $\alpha\beta_{ij}$ ≠0

$$\Lambda_{INT}=\left(\frac{|K\text{ÇÇ}T_{RES}|}{|K\text{ÇÇ}T_{INT}+K\text{ÇÇ}T_{RES}|}\right)$$

Biçiminde hesaplanır. Λ_{INT} 'nın önemliliği için; $LL_{\{INT\}}=-\left[tb(n-1)-\frac{p+1-(t-1)(b-1)}{2}\right] ln\Lambda > \chi^2_{a,(t-1)(b-1)p}$

İşlem etkisinin önemliliği için; $\Lambda_{TR}=\left(\frac{|K\text{ÇÇ}T_{RES}|}{|K\text{ÇÇ}T_{TR}+K\text{ÇÇ}T_{RES}|}\right)$

Λ_{TR}'nın önemliliği için $LL_{\{TR\}}=-\left[tb(n-1)-\frac{p+1-(t-1)}{2}\right] ln\Lambda > \chi^2_{a,(t-1)p}$

Birim etkisinin önemliliği için; $\Lambda_{BR}=\frac{|K\text{ÇÇ}T_{\{RES\}}|}{|K\text{ÇÇ}T_{\{BR\}}+K\text{ÇÇ}T_{\{RES\}}|}$

Λ_{BR}'nın önemliliği için $LL_{BR}=-\left[tb(n-1)-\frac{p+1-(b-1)}{2}\right] ln\Lambda > \chi^2_{a,(b-1)p}$

yaklaşımlarından faydalanılır. Yukarıda verilen modellerde birim ve işlem yerine iki faktör ele alınarak faktöriyel MANOVA yapılabilmektedir. Eğer modelde etkileşim yoksa bu durumda etkileşim kaynağına ait KÇÇT matrisi $K\text{ÇÇ}T_{RES}$ içinde yer alır. Böylelikle interaksiyon önemliliği test edilemez.

2.9. Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon Analizi

Regresyon analizi aralarında bağlantı olan iki veya ikiden fazla değişkenlerden birisinin bağımlı değişken diğerinin bağımsız değişkenler olacak şekilde ayrımıyla bu değişkenler arasındaki ilişkiyi matematiksel eşitlik ile inceleyen bir yöntemdir. Regresyon analizi modeldeki bağımlı değişken sayısına göre farklı şekillerde isimlendirilir (Karabulut ve Şeker, 2018; Karakul, 2018):

- Basit Regresyon: Bağımlı bir Y değişkeniyle bağımsız bir X_1 değişkeni arasındaki ilişkiyi araştıran teknik basit regresyon olarak adlandırılır. Basit regresyon modeli $Y=f(X)$ şeklinde yazılır.

- Çoklu Regresyon: Bağımlı bir Y değişkeniyle iki veya ikiden fazla bağımsız $X^1, X^2, \ldots, X_P$ değişkeni arasında bulunan ilişkiyi araştıran teknik çoklu regresyon olarak adlandırılır. Çoklu regresyon modeli $Y = f(X_1, X_2, \ldots, X_p)$ şeklinde yazılır.

- Çok Değişkenli Regresyon: En az iki bağımlı değişken ve en az bir bağımsız değişken arasındaki bağıntıyı inceleyen yönteme çok değişkenli regresyon denir. Çok değişkenli regresyon modeli $(Y_1, Y_2, \ldots, Y_q) = f(X_1, X_2, \ldots, X_p)$ şeklinde yazılır.

Bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran modeller doğrusal bağıntı şeklindeyse bu tipteki regresyon modellerine doğrusal (linear) regresyon yöntemi denir. Bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkenler arasında bulunan ilişki eğer doğrusal değil ise bu tipteki regresyon modellerine doğrusal olmayan (nonlinear) regresyon yöntemi denir. Aşağıda doğrusal model çeşitleri verilmiştir;

$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + e_{ij}$ Basit doğrusal model

$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \ldots + \beta_p X_p + e_{ij}$ Çoklu doğrusal model

$(Y_1, Y_2, \ldots, Y_q) = f(X_1, X_2, \ldots, X_p)$ Çok değişkenli doğrusal model

Çoklu regresyon modeli Çok değişkenli regresyon modeli olarak ifade edilemez. Yukarıda verilen model açıklamalarında da olduğu gibi çoklu regresyon modelinde bir bağımlı, iki veya daha fazla bağımsız değişken vardır. Çok değişkenli modelde ise en az iki bağımlı, bir veya birden fazla bağımsız değişken vardır.

2.9.1. Basit doğrusal regresyon

Basit doğrusal regresyon tekniğinde bir Y bağımlı değişkeniyle bir X bağımsız değişkeni arasındaki matematiksel bağıntı incelenmektedir (Oğuzlar, 1999; Burcu, 2010; Kılıç 2013). $Y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon$ şeklinde ifade edilen modele basit doğrusal regresyon modeli denir. β_0: doğrunun y-eksenini kestiği nokta; β_1: doğrunun eğimi; ε: şansa bağlı hata terimi; Basit doğrusal regresyon teknikte bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki işlevsel bağıntının matris biçimi aşağıdaki gibidir. $Y = \beta X + \varepsilon$

Bu teknikte; $Y, (n \times 1)$ boyutlu bağımlı değişken vektörünü, $X, (n \times (p+1))$ boyutlu bağımsız değişken matrisini, $\beta, ((p+1) \times 1)$ boyutlu katsayılar vektörünü ve $\varepsilon, (n \times 1)$ boyutlu rasgele hata vektörünü belirtmektedir. Regresyon teknikleri için değişkenlerin uyması gereken bazı önemli şartlar bulunmaktadır. Önemli şartlar şu şekilde verilmiştir. 1- Y normal dağılım göstermelidir. 2- X gözlemleri birbirinden bağımsız olmalıdır. 3- X hatasız ölçümleri içermelidir. 4- $e, N(0, \Sigma)$ parametreli normal dağılım göstermelidir. 5- Hata terimleri arasındaki kovaryans sıfır olmalıdır $\left(Cov(e_i, e_j) = 0\right)$. Basit doğrusal regresyon modeli matris formunda aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$\begin{bmatrix} Y_1 \\ Y_2 \\ \vdots \\ Y_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & X_1 \\ 1 & X_2 \\ \vdots & \vdots \\ 1 & X_n \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \beta_0 \\ \beta_1 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_1 \\ e_2 \\ \vdots \\ e_n \end{bmatrix}$$

şeklinde veya $Y = X\beta + \varepsilon$ biçiminde yazılır. Bu modeldeki $E(\varepsilon) = 0$ ve $Cov(\varepsilon) = \sigma^2 I$ dir. Bu modelde Y'nin beklenen değeri $E(Y) = X\beta$ şeklinde belirtilir. Modelde yer alan $p+1$ regresyon katsayısı En küçük Kareler Yöntemine göre şu şekilde tahmin edilir. $b = (X'X)^{-1}X'Y$

2.9.2. Çoklu doğrusal regresyon

Çoklu doğrusal regresyon bağımlı bir Y değişkeniyle iki ve ikiden fazla bağımsız $(X_1, X_2, \ldots, X_p)$ değişkeni arasındaki doğrusal bağıntıyı inceleyen bir tekniktir. Çoklu regresyon modelinde bağımlı değişkenle bağımsız değişken arasında bulunan işlevsel ilişki aşağıdaki matris formu ile gösterilir Kayaalp ve diğ., 2015; Takma, 2012; Kılıç, 2013). $Y = X\beta + \varepsilon$

Y: $(n \times 1)$ boyutlu bağımlı değişken gözlem vektörü; X: $(n \times (p+1))$ boyutlu bağımsız değişkenler gözlem matrisi; β: $((p+1) \times 1)$ boyutlu katsayılar vektörü; ε: $(n \times 1)$ boyutlu rastgele hata vektörü; Verilere çoklu regresyonun uygulanabilmesi için, genel regresyon uygulamaları için verilerin uyması gereken koşullara ek olarak bağımsız değişkenlerin arasında çoklu bağımlılık olmaması gerekmektedir. Gözlemlere göre yukarıdaki p değişkenli çoklu doğrusal regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$\begin{bmatrix} Y_1 \\ Y_2 \\ \vdots \\ Y_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & X_{11} & X_{12} & \ldots & X_{1p} \\ 1 & X_{21} & X_{22} & \ldots & X_{2p} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 1 & X_{n1} & X_{n2} & \ldots & X_{np} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \beta_0 \\ \beta_1 \\ \vdots \\ \beta_p \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_1 \\ e_2 \\ \vdots \\ e_3 \end{bmatrix}$$

veya $Y = X\beta + \varepsilon$ şeklinde yazılır. Bu modeldeki $E(\varepsilon) = 0$ ve $Cov(\varepsilon) = \sigma^2 I$ dir. Böylece Y'nin beklenen değeri $E(Y) = X\beta$ şeklinde belirlenir. Modelde yer alan p+1 regresyon katsayıları En Küçük Kareler Yöntemi ile aşağıdaki şekilde tahmin edilir. $b = (X'X)^{-1}X'Y$Bu yaklaşımda p+1 sayıda regresyon katsayısına ait tahminler elde edilmektedir $(b_0, b_1, \ldots, b_p)$. Çoklu doğrusal regresyon tekniğinde parametre tahminleri ve Kareler Toplamları basit doğrusal regresyon bölümünde kullanılan matris formundaki formüller ile aynıdır.

2.9.3. Regresyon katsayılarının önemliliğinin test edilmesi

Regresyon analizinde regresyon denkleminin Y'yi açıklamadaki yeterliliğinin yanı sıra regresyon katsayılarının sıfırdan önemli ölçüde farklılık gösterip göstermediğinin test edilmesi de gerekmektedir. Basit ve çoklu doğrusal regresyon modellerinde $H_0: \beta_i = 0$ hipotezinin $H_1: \beta_i \neq 0$ hipotezine karşı test edilebilmesi söz konusu iken çok değişkenli regresyon modelinde $H_0: \beta_{ij} = 0$ hipotezi $H_1: \beta_{ij} \neq 0$ hipotezine karşı test edilir (Akyol ve diğ., 2012; Ege ve Bayrakdaroğlu, 2012; Zaman ve Alakuş 2019).

Basit ve çoklu regresyon modelinde regresyon katsayılarının önemliliğini belirlemek için her bir parametre tahmininin varyansını hesaplamalıyız. Regresyon katsayılarının varyansları $var(b_i)$ $s^2(X'X)^{-1}$ matrisinin diyagonal elmanlarından oluşmaktadır. Her bir regresyon katsayısının önemliliğinin belirlenmesinde t testinden faydalanılır. t testi modeli aşağıda verilmiştir.

$$t_i = \left(\frac{b_i - \beta_i}{\sqrt{var(b_i)}} \right) \quad sd = n - 1$$

t_i test istatistiğinin önemliliğini belirlemede $t(\alpha, sd)$ kritik değerlerinden yararlanılır. $H_0: \beta_0 = 0$ hipotezinin test edilmesinin amacı doğrunun merkezden geçip geçmediğini belirlemektir. Eğer doğru merkezden geçiyorsa yani H_0 hipotezi kabul ediliyor ise o zaman modele sabit katsayının eklenmesine gerek yoktur. Ama doğru merkezden geçmiyorsa yani H_0 hipotezi reddediliyor ise o zaman modele b_0 eklenmelidir. b_0 testi aracılığı ile modelde sabite yer verilip verilmeyeceğine karar verilir. Hipotez gereği doğru merkezden geçer anlamına $H_0: \beta\_\{i\} = 0$ gelir. $H_0: \beta_1 = 0$ hipotezinin test edilmesinin amacı regresyon doğrusunun

eğiminin sıfır olup olmadığının belirlenmesidir. Çoklu regresyon modelinde regresyon katsayılarının önemliliği, basit doğrusal regresyonda izlenen yönteme benzer biçimde test edilmektedir. Her bir değişkenin katsayılarının önemliliği, o değişkenin Y değişkeninin değişimi üzerine olan etkilerinin ne derecede önemli olup olmadığının test edilmesidir. Çoklu regresyonda her regresyon katsayısının sıfırdan önemli düzeyde farklı olup olmadığının belirlenmesi için aşağıdaki modelden yararlanılır.

$t_i = \left(\frac{b_i - \beta_i}{\sqrt{var(b_i)}}\right)$ Hipotez gereği $\beta_i = 0$ olur. t_i istatistiğinin önemliliği için $sd = n - 1$ serbestlik dereceli kuramsal t dağılımının kritik değerleri $t(\alpha, sd)$ ile karşılaştırılır.

$Var(b_i)$ değerleri $A = inv(X' * X)$ olmak üzere, $VARb = s2 * A$ biçiminde hesaplanır.

Çok değişkenli regresyon modelinde regresyon katsayılarının önemliliğinin belirlenmesi için RKT ve AKT matrislerinden faydalanılır. Bu matrisler yardımı ile H matrisi aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$H = inv(AKT) * RKT$$

H matrisinin öz değerleri hesaplanabilmektedir. Bu öz değerler aracılığı ile aşağıda verilen bir yaklaşımla L test istatistiği hesaplanır.

$$L = \Pi(1 + \lambda\_\{i\})^{-1}$$

L test istatistiği $x^2 = -(n - p - 1 - (1/2) * (p - q + 1)) * log(L)$ şeklinde kikare test istatistiğine dönüştürülür. χ^2 değerinin önemliliği, $\chi^2(\alpha, pq)$ teorik dağılımının kritik değerleri aracılığı ile karşılatırılarak bulunur. q : bağımlı değişken sayısı; p : bağımsız değişken sayısı

2.10. Ana Bileşenler Analizi (ABA, PCA)

Ana bileşenler Analizi, aralarında korelasyon ilişkisi bulunan p tane gözlemsel değişkenin varyansını açıklayan daha küçük sayıda, birbirlerinden bağımsız ve orjinal değişkenlerin doğrusal bileşenleri olan gizil değişkenlerle belirtme yöntemidir. ABA bir veri indirgeme tekniğidir. Ana bileşenler analizinde temel fikir, aralarında ilişki bulunan p sayıda değişkenden ibaret olan veri kümesinin, mevcut çeşitliliği için olabildiğince önlem alarak, n boyuttan k boyuta indirgemeye yarayan tekniktir. Bu durum ilişkisiz olan ve ilişkisiz olmayan ana bileşenlerde özgün değişkenlerinden var olan çeşitliliği koruyarak, ayarlanmış doğrusal kombinasyonlarının yüksek varyansının kontrol edilerek ve orijinal değişkenin sayısından daha az yani $k < p$ olacak biçimde özgün bir değişken grubuna çevrilerek gerçekleştirilir. Aynı zamanda bu özgün değişkenler öbür çok değişkenli analizlerde de kullanılabilmektedir (Jolliffe, 2002; Özdamar, 2013). Ana bileşenler analizinin dört genel amacı vardır (Özdamar, 2013): 1) Değişken indirgemesi yapmak. 2) Hesaplama yapmak. 3) Diğer tekniklerin analiz edilebilmesinde yardımcı olmak (Regresyon ve faktör analizi). 4) Birbiriyle ilişki içinde olan değişkenlerden türetilecek ana bileşen skorlarını açıkladığı maksimal varyansa dair birimleri bu skorlara göre büyükten küçüğe doğru veya küçükten büyüğe doğru olacak şekilde sıralamak (Arslan, 2008; Koçyiğit ve Korürek, 2010).

Genel manada ana bileşenler analizi boyut indirgeme ve bağımlılık yapısını ortadan kaldırmak için kullanılan bir teknik olsa da bazı diğer yöntemler içinde veri hazırlama yöntemi olarak kullanılabilmektedir (Tatlıdil, 1992). Farklı bir biçimde anlatmak gerekirse ana bileşenler bizzat kendileri sonuç olmaktan ziyade sonuç almayı hedefleyen bir özelliğe sahiptir. Örneğin, veri setine çoklu regresyon uygulayabilmek için çoklu regresyon varsayımlardan biri olan "bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağımlılığın olmaması "şartının yerine getirilmesi gerekir. Eğer veri matrisi bu şartı sağlamıyor ise çoklu regresyon analizi

uygulanamaz. Böyle bir durumda ana bileşenler analizi aracılığı ile yapay değişkenler türetilerek çoklu doğrusal bağlantı problemi ortadan kaldırılır, yeni yapay değişkenlerle çoklu regresyon analizi uygulanır. Aynı zamanda ana bileşenler analizi faktör analizi modelleri için ölçeklenmemiş hallerde kovaryans matrisi çarpanları olarak kullanılmaktadır (Özdamar, 2013). Ana bileşenler analizinde değişkenlere bağımsız değişken ve bağımlı değişken ayrımı yapılmadan, bütün gözlemlerin birbirinden bağımsız olduğu, bütün değişkenlerin normal dağılım gösterdiği ve değişkenlerin arasında bir doğrusal ilişkinin olması gerekmektedir (Bayram, 2009). Ana bileşenler analizindeki veri seti içinde gözlemlenen değişkenlerin bağlantıları belirtilmek için çok değişkenli normallik varsayımlarına ihtiyaç yoktur. Fakat anakütlede, çok değişkenli normallik varsa numune olan bileşimlerden intikal yapılabilir ve analizin açıklama gücü artabilir. Aynı zamanda ana bileşenler analizinde yararlanılan matrislerin tersine gerek olmadığından için çoklu doğrusallık için sorun oluşturmamaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2015).

2.10.1. Ana bileşenlerin elde edilmesi

Cebirsel olarak ana bileşenler analizi, p sayıdaki rastgele değişkenin $X_1, X_2, \ldots, X_p$ doğrusal bileşenleridir. Geometrik olarak ise, doğrusal bileşenleri $X_1, X_2, \ldots, X_p$ koordinat eksenlerini orijinal olan düzeneği döndürerek elde edilen, özgün bir koordinat sisteminin seçimini gösterir. Yeni olan eksenler maksimal kararsızlığı gösteren gidişatı belirtmekte ve kovaryansın çok basit ve çok az sayıda değişken aracılığıyla açıklanmasını sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında ana bileşenler $X_1, X_2, \ldots, X_p$, kovaryans matrisi $\sum$ veya korelasyon matrisi p' ye bağlıdır. Daha önceden de belirtildiği gibi anabileşenler analizindeki X veri matrisinde çoklu normallik varsayımının olması gerekmemektedir. Öte yandan çoklu normallik gösteren bir popülasyon söz konusu ise türetilen ana bileşenler sabit yoğunluk elipsoitleri cinsinden faydalı yorumlamalarda bulunabilir. Aynı zamanda toplum çoklu normallik gösteriyorsa örnek bileşimlerden çoklu normallik dağılımlarına ilişkin çıkarsamalarda bulunabilir (Johnson ve Wichern, 2007). X veri matrisi p sayıdaki değişkenin doğrusal bileşenlerini bulabilmek için korelasyon veya kovaryans matrisinin özdeğerlerini ve özvektörlerini kullanması gerekir. Özdeğerlere karşılık gelen özvektörler birbirinden bağımsızdır. Ana bileşenler analizi bu özellikten yararlanarak, öz değerlerin büyüklük sırasına göre önem derecelerini belirlemektedir.

Bir rastgele vektör $X' = [X_1, X_2, \ldots, X_p]'$ nin $\lambda_1 \geq \lambda_2 \geq \ldots \geq \lambda_p \geq 0$ şeklinde özdeğerleriyle beraber kovaryans matrisine $\sum$ sahip olsun. Öz vektörler yükler matrisi $(E = L)$ aşığıdaki gibi hesaplanır.

$$E = L = \begin{bmatrix} \ell_{11} & \ell_{21} & \ldots & \ell_{p1} \\ \ell_{12} & \ell_{22} & \ldots & \ell_{p2} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \ell_{1p} & \ell_{2p} & \ldots & \ell_{pp} \end{bmatrix}$$

Bu verilen varsayıma göre doğrusal bileşenler aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$Y_1 = \ell_1{}'X' = \ell_{11}X_1 + \ell_{21}X_2 + \ldots + \ell_{p1}X_P\}$$

$$Y_2 = \ell_2{}'X' = \ell_{12}X_1 + \ell_{22}X_2 + \ldots + \ell\_\{p2\}X_P$$

$$Y_P = \ell_p{}'X' = \ell_{1p}X_1 + \ell_{2p}X_2 + \ldots + \ell_{pp}X_P$$

Her bir ana bileşenin varyansı;

$$Var(Y_i) = \ell_i'\Sigma\ell_i \quad i = 1,2,\ldots,p$$

Kovaryansı; $Cov(Y_i, Y_k) = \ell_i' \Sigma \ell_k \quad i,k = 1,2,\ldots,p$ şeklinde tanımlanır. Anabileşenler, $Y_1, Y_2, \ldots, Y_p$ birbirleriyle ilişkili değildir ve varyansların büyüklüklerine göre sıralanırlar. Birinci anabileşen, maksimum varyanslı doğrusal kombinasyon olmaktadır. Yani, $Var(Y_1) = \ell_1' \Sigma \ell_1$ en üst düzeye çıkarılır. $Var(Y_1) = \ell_1' \Sigma \ell_1$ birim uzunluğunda verilen bu ifade ile birtakım sabit vektörler aracılığıyla rastgele bir ℓ_1 çarpıldığında artabileceği bellidir. Böylece anabileşenler analizi şu şekilde belirlenir:

1.ana bileşen: $Var(\ell_1' X')' i \, \ell_1' \ell_1 = 1$ olması gereken şekilde maksimize edilerek bulunan $\ell_1' X'$ doğrusal kombinasyonudur. 2.ana bileşen: $Var(\ell_2' X')' i \, \ell_2' \ell_2 = 1$ ve $Cov(\ell_1' X', \ell_2' X') = 0$ olması gereken şekilde maksimize edilerek bulunan $\ell_2' X'$ doğrusal kombinasyonudur. i.ana bileşen $\ell_1' \ell_1 = 1$ ve $k < i$ için $Cov(\ell\_\{i\}' X', \ell\_\{k\}' X') = 0$ olması gereken şekilde maksimize edilerek bulunan $\ell_1' X'$ doğrusal bileşenidir (Johnson ve Wichern, 2007).

Ana bileşenler, veri setinde bulunan değişkenlerin ölçü birimlerinin farklı olduğu ve değişkenliklerinin farklı olduğu zamanlarda korelasyon matrisinden veya standardize veri matrisinden hesaplanır. $z_{ij} = (X_{ij} - \mu)/\sigma_{ii}$ yaklaşımıyla veri setindeki her bir değişkene ait veri vektörü standardize edilmektedir. R korelasyon matrisi, gerek standardize değerler olsun, gerekse orjinal değerlerin üzerinden hesaplansın, kovaryans matrisi S ve korelasyon matrisi R benzerdir. R matrisi standardize ve orjinal veri matrisleri için benzer olduğu için orijinal değişken için R matrisine standardize değişkenler için ise S ve R matrislerine anabileşenler uygulanarak benzer sonuçlar çıkarılır.

Eğer standardize değişkenlerin kovaryans matrisleri üstünden ana bileşenler hesaplanacaksa veri matrisi standardize edilebilir. $S = R$ matrisi hesaplanabilir. Eğer orjinal değerler aracılığı ile hesaplanan korelasyon matrisine göre ana bileşenler hesaplanacak ise değişkenler arasındaki ikili ilişki düzeyleri hesaplanarak R matrisi hesaplanabilir. Standardize ve orijinal değerlerin korelasyon matrisleri birbirlerine eşittir. X veri matrisinde değişkenlerin arasında çok fazla yüksek korelasyonlar var ise, orjinal değerlerin ölçü birimleri çok farklı ise veya değişkenlerin değişim aralıkları analizi etkileyecek kadar çok farklılık gösteriyorsa böyle bir durumda verilerin standardize edilerek kullanılması uygun olmaktadır. Verilerin standardize edilebilmesinde standart sapma köşegen matrisinin elemanlarından ve ortalama vektöründen faydalanılır.

2.10.2. Ana bileşenlerin elde edilmesinde kullanılan matrisler

Ana bileşenler analizi, hem orijinal veri setinden hesaplanan kovaryans ve korelasyon matrisleri kullanılarak hem de standardize edilmiş veri setlerinden hesaplanan korelasyon veya kovaryans matrisleri kullanılarak uygulaması yapılabilmektedir. Her iki veri tipinde ve her iki matristen de elde edilen ana bileşenler farklılık gösterebilir. Bundan dolayı farklı sonuçlar verebilen bu iki veri tipi ve matristen hangisinin seçileceği verilerin uygun olan ölçü birimlerine bağlıdır. Veri setinde yer alan p tane değişkenin ölçü birimlerinde ve değişim aralıklarında birbirlerinden çok farklılık gösteriyor ise söz konusu olan durumu anabileşenler analizinde korelasyon matrisini kullanmak, aksi halde ise yani farklılık göstermiyor ise kovaryans matrisini kullanmak yerinde olacaktır. Standardize veri setlerinde korelasyon veya kovaryans matrislerinden yararlanılarak elde edilen ana bileşenleri kullanabilmek için verilerin çok farklı değişkenliğe ve değişim genişliğine sahip olması gerekir (Özdamar, 2013).

2.10.3. Ana bileşen sayısını belirlemede kullanılan yöntemler

Ana bileşenler analizi, aynı zamanda daha az değişken ile çalışma yöntemidir. Bundan dolayı p değişken içeren verilerin kaç ana bileşen ile belirtilmesi gerektiği önemli olan sorunlardan biridir. Ana bileşen sayısını belirlemede kullanılan en popüler yöntemler aşağıdaki

gibidir. **Öz değer sayısına göre ana bileşen belirleme (kaiser kriteri):** S matrisinin veya R matrisinin 1 veya 1'den çok büyük özdeğer sayısı ($\lambda_i \geq 1$) kadar anabileşen seçmek genellikle en yaygın olarak kabul edilmiş kurallardan biridir. Anabileşenler analizinde uygulanacak matrisin öz değerleri hesaplanır ve değeri 1'e eşit ve çok daha büyük olan kaç tane öz değer var ise o kadar sayıda ana bileşen belirlenmesi için çözümlemeler yapılmaktadır. **Açıklanan varyans yüzdesine göre ana bileşen belirleme**: Orijinal değişkenlerin yerine geçebilecek sayısı belirlerken en az ana bileşen sayısının toplam varyansın $2/3$'üne yani $\%67$'sini açıklayacak şekilde anabileşen belirlemek uygun olmaktadır. Açıklanan varyans oranı $\%67$'den daha büyük değerler seçilirse bu yöntem anabileşenler analizi çözümlerinin tutarlılığı açısından gerekli olabilir. Böyle bir durumda açıklanan varyans oranını $\%95$'lere çıkan değerlerde seçmek gerekebilir. Fakat $\%67$'den daha büyük oranlar çok sayıda anabileşenin seçilmesini gerektirir. Optimal oran araştırmanın boyutuna, veri indirgemenin derecesine göre araştırıcı aracılığıyla belirlenmelidir.

$\Sigma\lambda_i \geq \%67$ şartını sağlayan 2 tane özdeğer ($\lambda_1 ve\ \lambda_2$) bulunmaktadır. Verilen bu kurala göre örnek veriler için iki tane anabileşen seçmek uygundur. **Öz değerler eğim grafiğinden faydalanarak ana bileşen sayısını belirleme**: S veya R matrisinin özdeğerli bulunduktan sonra bulunan bu öz değerlerin büyüklük sırasına göre dizilmiş halleri bir çizgi grafiği şeklinde gösterilir. Koordinat düzleminde X ekseninde bileşen sayısı $(1,2,\ldots,p)$, Y ekseninde özdeğerler olmaktadır. Bu çizgi grafiğinin eğimine bakılmaktadır. Eğim grafiği, çoğunlukla negatif yönlü bir eğilim göstermektedir. İlk bileşen en yüksek olmak üzere, takip eden diğer değişkenlerde orta ve düşük düzeyde azalan bir eğimle sıralanmaktadır. Azalan değerlere göre bir eğim izleyen eğilim çizgisinin eğiminin sabitleştiği veya çok küçük azalan kuvvetlere eriştiği noktaya kadar olan sayıda ana bileşen seçilmektedir ve çözümlemeler bu öz değerlerden yola çıkarak uygulanmaktadır. Ancak eğim grafiği kesin bir sonuç vermemektedir. Araştırmacıların seçimlerinde ideal güvenilirlik söz konusu olmadığından öz değerdeki kesilmelerin nerede olduğu kısmen belirlenmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2015). Kural olarak, ana bileşen sayısını belirleme yöntemlerinin birlikte ele alınması fayda sağlamaktadır. Araştırmacı problemin özelliğine ve veri matrisinin yapısına göre üç yöntemi birlikte ele alarak ana bileşen sayısının kaç tane olduğuna karar vermelidir. Genel bir kural olarak ikiden daha az sayıda ana bileşen ile çalışılmamalıdır.

2.11. Faktör Analizi (FA)

Faktör Analizi, 1930 ile 1950 yıllarında matematiğin yaygın olan gelişimi içerisinde ilerleyen ve değişen çok değişkenli analizlerden birisidir. Öncelikli olarak psikoloji alanında yaygın bir kullanım alanı keşfetmiş ve 1950 yılından sonra bilgisayarların gelişmesi sonucunda sosyal alanlarda ve bunun yanı sıra farklı alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır. Faktör analizi (FA) birbirleri ile ilişkili çok sayıdan oluşan veri yapılarını birbirinden bağımsız, daha az sayıda özgün veri yapılarına çevirmek, yapılan veri yapısında elde edilen değişkenleri kümeleyerek bir olayı anlattıkları varsayılan ortak faktörlerin belirlenmesini, bir oluşumu etkileyen değişkenleri grup haline getirmek, majör ve minör faktörlerini tanımlamak için kullanılan bir tekniktir.

Diğer bir ifade ile faktör analizi, ortak boyutların belirlenebilmesi ve bağımlılık yapısının yok edilebilmesi için kullanılan bir tekniktir. Faktör analizinin hedefi fazla sayıda incelenen değişken ile daha küçük sayıdaki faktör denilen daha küçük ölçüdeki gizli değişkenlerin arasında kovaryans bağlantısı oluşturur. Faktör analizi, birbirleri ile bağlantılı sayısız değişkeni bir arada toplayarak, kavramsal olacak şekilde anlamlı olan daha az sayıda özgün veri setleri keşfetmeyi hedefleyen istatistiksel yöntem olarak da tanımlanmaktadır (Tavşancıl, 2002). Diğer bir araştırmacıya göre Faktör analizi incelenebilen ve ölçülebilen oldukça fazla sayıdaki özelliğin ardında bulunan gerçek sebeplerin gizil boyutların ortaya çıkarmaktadır (Hair vd., 1998). Faktör analizi, çok karışık ve çok boyutlu bir bağlantı ile karşılaşıldığı hallerde, çok

boyutlu ölçekleme analizi, kümeleme analizi ve kanonik korelasyon analizi gibi kullanılabilen bir tekniktir (Albayrak, 2003). Faktör analizi yorumlanabilmesi zor, birbirleriyle ilişkili çok fazla sayıda değişkenden en az bilgi kaybı ile bağımsız, kavramsal bakımdan az sayıda değişkenler bulmayı, ortaya koymayı hedefleyen çok değişkenli yöntemdir. Faktör analizi anlaşılabilmesi zor olan çok değişkenli bir verinin, daha az değişkenle açıklanıp açıklanmayacağının belirlenmesinde kullanılan bir tekniktir (Alpar, 2011).

Faktör Analizinin iki temel amacı aşağıdaki gibidir: 1-Değişkenlerin toplam sayısını azaltmak. 2-Orjinal değişkenlerin arasındaki ilişkilerden faydalanarak, aralarında ilişki olmayan fakat bir grup oluşturan değişkenlerin açıkladığı düşünülen bazı yeni yapılar ortaya çıkarmak (Özdamar, 2013).

Faktör analizi, Ana bileşenler analizine benzemektedir. Faktör analizinde de Ana bileşenler analizinde de verilerin indirgenmesi mevzubahisti. Ancak Faktör Analizi Ana bileşenler analizinden farklı olarak birimleri kümeleyerek ortak faktörleri açıklama özelliğine sahiptir. Faktör Analizi; özellikle sosyoloji, tıp, eğitim bilimleri, psikoloji, sosyal bilimler gibi alanlarda, değişkenlerin çok sayıda birbirleri ile bağlantılı olan özellikler arasından, birbirleriyle ilişkisiz ancak bir olayı açıklamada kullanılabilecek olan değişkenleri kümeleyerek yeni bir adlandırma faktör olarak açıklamayı sağlayan ve sürekli olarak kullanılan bir tekniktir. Faktör analizi gözlenen ve aralarında korelasyon bulunan X veri matrisindeki p tane değişkenden gözlenemeyen ancak değişkenlerin bir araya gelmesiyle oluşan sınıflamayı yansıtan rastgele faktörleri ortaya çıkarmada kullanılır. Belirlenen bu yeni değişkenlere faktör adı verilmektedir. k sorudan oluşan bir ölçek aracılığı ile ölçülen sosyo-kültürel, bilişsel ya da duyuşsal fenomenin hangi alt faktörlerden oluştuğunu belirlemek ve bu faktörlere birer isim vererek subjektif durumu objektif biçimde belirtmek için faktör analizinden yararlanılır. Faktör analizi uygulama amacına göre farklı isimlerle ifade edilmektedir. Bunlar hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir. **Açıklayıcı faktör analizi (AFA):** Birbirleriyle ilişkili p sayıda değişkenden oluşmuş veri setinin Kovaryans veya korelasyon matrisinden faydalanılarak daha az veya eşit sayıda ve birbirinden bağımsız yeni faktörleri belirlemek için kullanılan bir tekniktir. **Doğrulayıcı faktör analizi (DFA):** Açıklayıcı faktör analizi aracılığıyla belirlenen faktörlerin, hipotez ile belirlenen ya da teorik faktör yapılarına uygunluğunu tespit etmek için kullanılan faktör analizi çeşididir. **Q-Tipi faktör analizi:** Birimlerin birbirleriyle benzerliklerini inceleyerek bu benzerliklerden daha az sayıda homojen birim gruplamaları ortaya çıkaran bir analiz yöntemidir. **R-Tipi faktör analizi:** Değişkenlerin R matrisinden yararlanarak yapılan bir faktör analizi çeşididir. **O-Tipi faktör analizi:** Veri matrisinde sütunların yılları, satırların ölçümleri belirttiği durumlarda ölçümlerin hangi yıllarda kümelenme gösterdiğini araştıran faktör analizi yöntemidir. **T-Tipi faktör analizi:** Veri matrisinde sütunların yılları, satırların birimleri ifade ettiği durumlarda tek değişkenli yapılarda birimlerin yıllara göre kümelenmesini göstermek için kullanılan faktör analizi yöntemidir. **S-Tipi faktör analizi:** Veri matrisinde sütunların kategorileri, satırların yılları ve hücrelerde ise bir değişkene ait ölçümlerin bulunduğu durumlarda kategorilerin zaman periyodlarına göre kümelenmesini inceleyen bir faktör analizidir. Günümüzde tek değişkenli olan yöntemlerden O-tipi, Q-tipi, R-tipi, S-tipi, ve T-tipi faktör analizleri veri analizinde kullanılmamaktadır.

2.12. Kümeleme Analizi (Cluster Analysıs)

Çok değişkenli analiz tekniklerinden biri olan kümeleme analizinin temel amacı nesnelerin veya bireylerin temel özelliklerini dikkate alarak onları gruplandırmaktır. Kümeleme analizi X veri matrisinde bulunan ve doğal gruplamaları kesin olmayan değişkenleri, birimleri veya hem değişkenleri hem birimleri birbirleriyle benzer sınıflara ayırmada kullanılan bir yöntemdir. Kümeleme analizi birimleri değişkenleri ve hem birim hem değişkenleri uzaklık benzerlik farklılık ve yakınlıklarına göre hesaplanan ölçümlerden yararlanarak homojen gruplara ayırmak için kullanılır.

Kümeleme analizinin dört temel amacı şu şekildedir; 1- n sayıda nesneyi, oluşumu, birimi, p değişkenine göre kendi içinde homojen ve kendi içinde heterojen olan alt gruplara ayırmak, 2- p sayıda değişkeni, n sayıda birimden üretilen değerlere göre ortak özeliklerin açıklandığı varsayılan alt kümelere ayırmak ve kümelerin ortak yapılarını tespit etmek, 3- Hem değişkenleri hem de birimleri beraber ele alarak n birimini p değişkenli ortak özellikli alt gruplara ayırmak, 4- Birimlerin, p değişkene göre belirtilen yapılar vasıtasıyla toplumdaki doğal veya olası oluşturdukları düşünülen biyolojik ve topolojik sınıflamayı ortaya koyar.

2.12.1. Kümeleme analizinde dikkat edilmesi gereken hususlar

Analizde kullanılan uzaklık ölçüleri ile bu ölçüler üzerine kurulan bir takım yöntemlerin olması bu tekniğin kullanılmasında bazı mecburi genellemeleri ortaya çıkarmıştır (hamarat, 1998). -Kümeleme analizi tekniklerinin birçoğu istatistikçi bir temele dayandırılmadığından dolayı kolay bir işlem süreci içermektedir. - Yöntemlerin seçiminde kullanılacak veri setine en uygun olan kümeleme yöntemi seçilmelidir. Uygulamalarda farklı bilim dallarının seçilmesi durumunda her bilim dalının kendine özgü eğilime sahip olduğu ve verilerin farklılık gösterebileceğinden dolayı analiz aşamasında bu eğilime dikkat edilmelidir. - Aynı veri setine farklı kümeleme yöntemleri uygulandığından farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Kümeleme analizinin hedefi karşılaşılan her türlü özel sorunlara bir çözüm yolu bulmaktır (Hamarat 1998).

2.12.2. Kümeleme analizi uygulamada izlenecek adımları

1. Veri matrisini elde etmek: Değişkenlerin veya birimlerin doğal sınıflamaları için kesin bilgilerin olmadığı topluluklardan alınan n sayıda örnek birimlerin p sayıdaki değişkenlerine ait verileri elde etmek. **2. Uzaklık, farklılık veya benzerlik matrisini hesaplamak**: Değişkenlerin, birimlerin veya hem değişkenlerin hem de birimlerin birbirleriyle olan uzaklıklarını, farklılıklarını veya benzerliklerini belirten uygun bir uzaklık, farklılık veya benzerlik, matrisini hesaplamak. **3. Kümeleri belirtmek:** Uygun kümeleme yöntemi aracılığı ile uzaklık, farklılık, benzerlik matrisine göre birimleri uygun olacak şekilde kümelere ayırmak. **4. Kümeleri araştırmak ve test etmek:** Elde edilen kümelerin değerlendirilmesi ve kümeleme şekline göre kurulan varsayımları doğrulamak için gerekli olan yöntemleri irdelemek ve test etmek. Buradan anlaşılacağı üzere kümeleme analizi çok sayıda farklı işlemi ele alan yöntem topluluğudur. Yani farklı amaçlar için farklı yöntemler içermektedir.

2.12.3. Değişkenlerin transformasyonu (dönüştürülmesi)

Verilerin belirli aralıklara dönüştürülmesi için birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlere aşağıda kısaca değinilmektedir. Z skorlarına dönüştürme: Kümeleme yapılacak birimler için tanımlanan değişkenler oransal veya aralıklı ölçekte olup normal gösterdiği düşünülen verilere uygulanan yöntemdir. En çok tercih edilen dönüştürme yöntemidir.
$Z_i = ((x_i - x)/S)$ p değişken sayısı olduğundan, $i = 1,2,\dots,p$ S, i. değişkenin standart sapması

- $-1 \leq X \leq +1$ aralığına dönüştürme: Aşırı sapan değerlerin bulunduğu, artı ve eksi değerlerin bulunduğu durumlarda ve verilerin heterojen yapıda olduğu durumlarda tercih edilen bir dönüştürme yöntemidir. X_{max} en büyük değer olmak üzere dönüştürme şu şekilde ifade edilir;

$x_i = \left(\frac{X_i}{X_{max}}\right)$ $0 \leq X \leq +1$ aralığına dönüşümü: Heterojen yapıdaki veri setlerinde, aşırı sapan değerlerin bulunduğu durumlarda değerleri pozitif ve $0-1$ arasında değişecek biçime dönüştürmede kullanılan bir dönüştürme yöntemidir. X_{max} en büyük değer X_{min} en küçük değer ve R değişim genişliği olmak üzere dönüştürme şu şekilde ifade edilir.

$X_i = \frac{X_i - X_{min}}{R}$ $R = X_{max} - X_{min}$

- Maksimum değeri 1 olacak biçimde dönüştürme: Veri setindeki değerlerin maksimum değerinin 1 olması istenildiği durumlarda kullanılan bir dönüşüm yöntemidir. Dönüştürme;

$$x_i = \frac{X_i}{X_{max}}$$

şeklindedir. Eğer veri setindeki maksimum değer yani X_{max} sıfır ise dönüşüm;

$$x_i = \frac{X_i}{|X_{min}|} + 1$$

şeklinde yapılır. Dönüştürülmüş veri setinin ortalaması 1 olacak biçimde dönüştürme: Dönüştürülmüş veri setinin ortalamasını 1 yapabilmek için kullanılan bir dönüşüm yöntemidir. Dönüşüm;

$$x_i = \frac{X_i}{x}$$

şeklinde yapılır Eğer veri setinin ortalaması yani x sıfır ise dönüşüm;

$$x_i = \frac{X_i + 1}{x + 1}$$

şeklinde yapılır. Dönüştürülmüş veri setinin standart sapması 1 olacak biçimde dönüştürme: Veri setinin dönüşümü yapıldıktan sonra veri setinin standart sapmasını 1 yapabilmek için kullanılan bir dönüşüm yöntemidir. Dönüşüm;

$x_i = \frac{X_i}{S}$ olarak hesaplanır. Şayet verilerdeki sayısal değerler $-$ ve $+$ şeklinde ise standart sapması yani S sıfır ise veri setinde dönüşüm yapılamaz. Yapılamaması durumunda ise yukarıda belirtilen bir diğer dönüşümlerden biri uygulanarak dönüşüm gerçekleştirilir. Oluşturdukları düşünülen biyolojik ve topolojik sınıflamayı ortaya koyar.

2.12.4. Uzaklık ölçüleri

Bir veri setinde bulunan tüm değişkenler sürekli olduğu zaman birimlerin arasındaki yakınlıklar karakteristik olarak, farklılık ya da uzaklık ölçümleriyle ölçülür. nxn tipindeki matrislerde D uzaklıkları d_{ij} bu uzaklıkların elemanlarını göstermektedir. p sayıdaki değişkenler veya birimler için kullanılan uzaklık ölçüsü Minkowski uzaklık ölçüsüdür. Minkowski uzaklık ölçüsünün formülünde yer alan m değerinin 1 olması durumunda oluşan uzaklık ölçümü Manhattan uzaklığı, m değerinin 2 olması durumunda oluşan uzaklık ölçümü Öklid uzaklığı olarak adlandırılır. Sıklıkla kullanılan uzaklık ölçüleri Çizelge 3.3.'de verilmiştir (Özdamar, 2013).

Çizelge 3.12.4.3. Uzaklık ölçüleri

Uzaklık Ölçüleri	Denklemleri
Minkowski Uzaklığı	$d_{ij} = \left[\sum_{k=1}^{p} \left\|X_{ik} - X_{jk}\right\|^{m}\right]^{1/m} \quad m \geq 1$
Manhattan Uzaklığı	$d_{ij} = \sum_{k=1}^{p} \left\|X_{ik} - X_{jk}\right\| \quad m = 1$
Öklid ve Karesel Öklid Uzaklığı	$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^{p} \left(X_{ik} - X_{jk}\right)^2}$ $d_{ij}{}^2 = \sum_{k=1}^{p} \left(X_{ik} - X_{jk}\right)^2 \quad m = 2$
Mahalanobis Uzaklığı	$d_{ik} = \sqrt{(X_i - X_k)^T (X_i - X_k)}$
Gower Uzaklığı	$d_{ij} = \frac{1}{n} \sum_{k} \frac{\left\|X_{ik} - X_{jk}\right\|}{max_k - min_k}$
Pearson ve Karesel Pearson Uzaklığı	$d_p(i,j) = \sqrt{\frac{\sum_{k=1}^{p} \left(X_{ik} - X_{jk}\right)^2}{S_k^2}}$ $d_p^2(i,j) = \frac{\sum_{k=1}^{p} \left(X_{ik} - X_{jk}\right)^2}{S_k^2}$

2.12.5. Benzerlik ölçüleri

Bütün değişkenler şayet kategorik olarak tanımlanan verilere sahipse, bu durumda verilere genel olarak benzerlik ölçüleri kullanılır. Ölçümler çoğunlukla $[0,1]$ aralığında ölçülürken bazı durumlarda $0 - 100$ verileri aralığında yüzde biçiminde de ifade edilir. Benzerlikte bulunan sıfır değeri önem kazanır. Bu durumda iki değişkenin bütün değişkenler için anlamı olur. Yani maksimum açıdan farklılık bütün değişkenler için söz konusu olur. Benzer olan öğelerin eğer karakteristiği var ise (1) değerini ve karakteristiğin olmaması halinde (0) sıfır değerini alırken, ikili değişken ilave ederek matematiksel açıdan daha çok karakteristik özellik kazanabilir. İki değişkenin benzeşme değerinin bilinmesi olasılık tablosunda beraber olup olmadıklarına göre Çizelge 3.4. verilmiştir. a: İki gözlemdeki değişken sayısı; b: $X_{ik} = 1$ ve $X_{jk} = 0$ olan değişkenin sayısı; c: $X_{ik} = 0$ ve $X_{jk} = 1$ olan değişkenin sayısı; d: İki gözlemde 0 bulunan değişken sayısı; İkili değişkenler için önerilen benzerlik ölçüleri Çizelge 3.5.'de verilmiştir.

Çizelge 3.12.5.4. Benzeşme değeri için olasılık tablosu

i.Gözlem	j. Gözlem	
	Var(1)	Yok(0)
Var(1)	a	b
Yok(0)	c	d

Çizelge 3.12.5.5. İkili değişkenler için benzerlik ölçüleri

Benzerlik Ölçüleri	Denklemleri
Sneath ve Sokal	$\frac{a}{[a+2(b+c)]}$
Gower ve Legendre	$\frac{(a+d)}{\left[a+\frac{1}{2}(b+c)+d\right]}$
Eşleştirme Katsayısı	$\frac{(a+d)}{p}$
Jaccard Katsayısı	$\frac{a}{a+b+c}$
Rogers ve Tanimoto	$\frac{(a+d)}{[a+2(b+c)+d]}$

2.12.6. Kümeleme yöntemleri

Temel kümeleme yöntemlerine Çizelge 3.6. da yer verilmiş ve bu yöntemlerin özeliklerine değinilmiştir (Han vd., 2012; Güler, 2006).

Çizelge 3.12.6.6. Kümeleme Yöntemleri

Yöntemler	Özellikleri
Izgara Tabanlı	Çoklu sonuç üretir. Hızlı işlem yapma imkânı sağlar.
Hiyerarşik	Hiyerarşik bir işleyiş öngörür. Bağlantı teknikleri ya da mikro kümelenme gibi tekniklere dahil olmayı sağlar. Hatalı birleştirilmiş işlemlerde düzeltme ya da geri alma durumu yapılamaz.
Hiyerarşik Olmayan	Mutlak ayrık kümeleri bulabilmek için kullanılan yöntemdir. Uzaklık ölçümü aracılığı ile işlemler yapılır. Küçük ve orta ölçekli kümelerde etkin rol oynar.
Yoğunluk Tabanlı	Uç değerleri ayırır. Rastgele olan şekillerdeki kümeleri oluşturur.
Bulanık	Uzaklık ölçülerini kullanmada esneklik gösterir. Yorumlama kısmında kullanışlı üyelik değerlerini sağlar.

2.13. Diskriminant Analizi (Ayırma Analizi)

Gerçek anlamda ayırma olup değişkenlere ait p tane özellikten faydalanarak dahil oldukları grupların belirlenmesinde ve var olan grupları birbirinden ayıran fonksiyonu belirlemede kullanılan istatistiksel bir tekniktir (Çamdeviren, 2000). Birimlerin gruplanmasında diskriminant fonksiyonu adı verilen eşitliklerden yararlanılır. Bu eşitlikler birbirlerine benzeyen grupları belirlemede yarar sağlayacak biçimde grupların ortak özelliklerini belirtmek için kullanılır. Bu grupları ayırmak için yararlanılan karakteristikler diskriminant değişkeni olarak adlandırılır. Özetlemek gerekirse iki veya daha çok sayıdaki grupların farklılıklarının diskriminant değişkenleri ile ortaya konulmasıdır (Klecka, 1980).

2.13.1. Diskriminant analizi kullanımı ve varsayımları

X veri setinde yer alan değişkenlerin iki ya da daha çok gerçek gruplara ayrılmasında kullanılan yöntemdir (Özdamar, 1999). Diskriminant Analizi, gruplar arasında bulunan çeşitli değişkenlere bağlı kalarak farklılıkları ortaya çıkarmaya olanak sağlar. Birimler ise en az hatayla ait oldukları birimlere ayrılır. İki ya da daha çok gruptaki birimler arasındaki etkileşimin ne seviyede olduğu, diğer değişkenlerin arasında ne tarz bir farklılık olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Tümer 2001). Diskriminant Analizi ayırma fonksiyonu belirlemek için uygulanmışsa tanımlayıcı diskriminant analizi, sınıflamak için uygulanmışsa tahmin edici

diskriminant analizi olarak adlandırılır. Diskriminant analizinin kullanılabilmesi için veri setlerinin ANOVA ve MANOVA yöntemleri için aşağıdaki varsayımları sağlaması gerekir.

1) X veri seti çok değişkenli normal dağılıma sahip olmalıdır. 2) Veri setindeki değişkenlerin varyansları ve ortalamaları arasında bağlılık bulunmamalıdır. 3) Değişkenlerin kovaryans matrisleri türdeş olmalıdır. X veri matrisinde bulunan değişkenler ortak kovaryans matrisine ait çok değişkenli normal dağılımdan oluşan ana kütleden çekilmelidir. 4) Değişkenlerin arasında yüksek korelasyon olmamalıdır. 5) Veri setindeki değişkenlerin arasında çoklu bağımlılık olmamalıdır. 6) X veri matrisi grupların birbirlerinden ayrılmasını sağlayacak şekilde doğru ve gerekli olan değişkenleri içermelidir. Gereksiz değişkenlere yer verilmemelidir.

Diskriminant analizinin varsayımları:

1) Anakütle belirli özelliklere göre gruplandırılabilir (Tatsuoka 1976). Birbirlerinden farklı iki ya da daha çok grup olmalıdır (Polat 1995). 2) Bütün gruplarda en iki durum söz konusu olmalıdır. Yani $n_i \geq 2$ olmalıdır. 3) Veriler anakütlenin içerisinden rastgele seçilmiştir. 4) Ayırt edici değişkenler 1.ölçek düzeyinde ölçülmelidir. 5) Herhangi bir ayırt edici değişken başka bir ayırt edici değişkenin lineer bileşimi olmamalıdır. 6) Her grup için herhangi bir özel formül kullanılmadığı takdirde kovaryans matrisleri eşittir. Gruplar için kovaryans ve ortalama matris önceden bilinmelidir. Grupların sapma matrisleri de eşittir (Karels and Prakash 1987). Bu varsayım sağlanmadığı sürece Diskriminant analizinin karesel olan yöntemi kullanılır. 7) Eğer gruplar eşit sayıda birimden oluşmuyorsa bu durumda üyelerin tahmini olasılıklarının bilindiği farzedilir.

2.13.2. İki grup için doğrusal diskriminant analizi

Doğrusal diskriminant analizinin temel sorunu p adet değişkenin hangi lineer bileşimin örneklerini en iyi biçimde ayırt edeceğidir. Sonuçlar gruplar arası oranları, grup içi oranları ve toplam varyansı kapsayan bir kurala göre belirlenmektedir. Bu analiz için açıklanan varyansın yüzde yüzüne tekabül eden bir öz değer ve bir diskriminant fonksiyonu vardır. Birden çok diskriminant analizi olması durumunda bunların ilki bunların en büyüğü ve en önemli olanıdır. İkinci fonksiyon açıklayıcı anlamda ikinci olarak en önemlisidir. Doğrusal diskriminant fonksiyonunu kullanabilmek için verilerin ortak varyans-kovaryans matrisine sahip olmaları gerekir ve aynı zamanda normal dağılımlı olması gerekir. Varsayımların sağlanmaması durumunda bir takım çalışmalar yapılmıştır. Fisher'in belirlediği klasik diskriminant analizinde p değişkenli iki grup için iki fonksiyon belirlenmiştir. g_1 ve g_2 gruplarından alınann_1 ve n_2 hacimli çok değişkenli veri grupları olsun. X_1 ve

X_2 bu veri gruplarının gözlem matrisi, S_1 ve S_2 ise kovaryans matrisleri olsun. g_1 ve g_2 Σ ortak korvaryans matrisine sahip olan toplumun rastgele örnekleri olsun. Böylece $S_1 = S_2$ olur. Bu grupların ortak varyansları olan S matrisi aşağıdaki gibi hesaplanır. $S = \frac{(n_1-1)*S_1+(n_2-1)*S_2}{n_1+n_2-2}$. Ortak kovaryans matrisi aşağıdaki biçimde hesaplanır. $\hat{\Sigma} = E(X-\bar{x_i})(X-\bar{x_i})'$. Diskriminant analizi her grup için birer ayırma fonksiyonu hesaplamayı hedefler. $Y_i = b_{0i} + b_{1i}X_1 + b_{2i}X_2 + \cdots + b_{pi}X_p \quad i = 1,2$ grup sayısı; Burada b_{0i} sabit değeri b_{ij} ise doğrusal bileşenleri belirtir. Doğrusal bileşenlere aynı zamanda kanonik değişkenlerde denir. Doğrusal bileşenler aşağıdaki şekilde de hesaplanır: $b_{ij} = S^{-1}(\bar{x}_i) \quad i = 1,2,\ldots g \quad j = 1,2,\ldots,p$; b_{ij} katsayılarına doğal değişkenler veya grup ayırma fonksiyonunun katsayıları da denir. Bazen bu katsayılar belli bir kritere göre ölçeklendirilerek veya normalize edilerek kullanılır. İki tür ölçeklendirme veya normalizasyon vardır. $b^* = \frac{b}{\sqrt{b'b}}$ veya $b^* = \frac{b}{b_{max}}\, b_{max}$: (en büyük doğrusal bileşen). İki tür ölçeklendirme veya normalizasyon yaklaşımında amaçlanan durum katsayılardan birinin diğer katsayılara göre önemli olacak şekilde ağırlığını

arttırmak ve diğer katsayılara göre çok önemli olan değişkenleri modelde etkin biçimde görmektir. Ayırma fonksiyonu aracılığı ile gruplar arasındaki farklılığı maksime ederek grupları birbirinden ayırmak mümkündür. Bundan dolayı ortak olan bir ayırma fonksiyonu belirlenir. i ve j gruplarının arasında oluşan diskriminant fonksiyonu; $Y = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + \cdots + b_pX_p$

Burada ki b_i ler ortalama fark vektörü yardımıyla $b_i = S^{-1}(\bar{x}_i - \bar{x}_j)\ \ i = 1,2,\dots,g$ eşitliği ile bulunur.

b_0 sabit değeri ise $b_0 = -(1/2)\bar{x}'S^{-1}\bar{x}$ ile hesaplanır. P değişkenli ve g grup arasında bulunan karesel uzaklığı veren ve Mahalanobis tarafından belirlenen D^2 uzaklığı ${D_{ij}}^2 = (\bar{x}_i - \bar{x}_j)'S^{-1}(\bar{x}_i - \bar{x}_j)$ ile hesaplanır. i ve j gruplarının birbirinden ayrılmasında D^2 uzaklığının etkin rol oynayıp oynamadığı tespit edilir. Bu nedenden dolayı Hotelling T^2 ile D^2 nin önemliliği belirlenir. T^2 nin önemliliği içinde F yaklaşımından faydalanılır. $T^2 = \left(\frac{n_1 * n_2}{n_1 + n_2}\right)D^2$

$$F = \frac{(n_1 + n_2 - p - 1)}{p(n_1 + n_2 - 2)}T^2$$

2.13.3. Çoklu doğrusal diskriminant analizi

$p \geq 2$ ve $g > 2$ şeklinde olan veri setlerine doğrusal ayırma analizini uygulayabilmek için doğrusal ayırma analizinin $g = 2$ geçerli olan kuralları $g > 2$ kuralı için genellenmelidir. Böylelikle grup sayısının çokluğu kadar ayırma fonksiyonu hesaplanmış olur.

g grubuna ait ortak kovaryans matrisi aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$S = \frac{(n_1 - 1)S_1 + (n_2 - 1)S_2 + \cdots + (n_g - 1)S_g}{n_1 + n_2 + \cdots + n_g - g}$$

Doğrusal ayırma fonksiyonu şu şekilde hesaplanır; $y_i(x) = \bar{x}_i'S^{-1}x - \frac{1}{2}\bar{x}_i'S^{-1}\bar{x}_i + lnp_i$

p_i her bir grubun ilk olasılığını göstermektedir. p_i verilmediği durumlarda $p_i = \frac{n_i}{N}$ oranı olarak alınır. Gruplar arasındaki karesel uzaklığı veren Mahalanobis uzaklığı aşağıda belirtildiği gibi hesaplanır. $D = (\bar{x}_i - \bar{x}_j)'S^{-1}(\bar{x}_i - \bar{x}_j)$. x gözlem matrisinin i. gruba ait ortalama vektöründen uzaklığını belirten karesel uzaklık ise şu şekildedir; ${D_i}^2(x) = (x - \bar{x}_i)'S^{-1}(x - \bar{x}_i)$

BİLGİ
Bu çalışma, ilk yazar olan Esra ŞİMŞEK'in yüksek lisans tezinin bir bölümüdür.

KAYNAKÇA

Albayrak, A., S., Eroğlu, A., Eroğlu, Ş., Küçüksille, E., A.K, B., Karaatlı, M., Ünlü, H., N., Kesk, Çiçek, E., Kayış,A., Öztürk,E., Antalyalı, Ö., Uçar, N., Demirgil, H., İşler,D. B., Sungur, O., (2005). SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti, Ankara.

Akbıyıklı, R., & Dikmen, S. Ü. (2019). İnşaat Proje Yönetimi Teorisi ve İnşaat Sektörü İlişkisi: Bir İnceleme Çalışması. Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 7(1), 136-159.

Akoğul, S., Erisoglu, M., & Erişoğlu, Ü. (2020). Çok Değişkenli Normal Dağılımların Karmasına Dayalı Kümelemede TOPSIS Yöntemiyle ile Küme Sayısının Belirlenmesi. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi, 36(3), 472-480.

Akyol, K., Şen, B., & Çalık, E. (2012). Biyokimya ve Hemogram Laboratuvar Test Sonuçlarının Lojistik Regresyon Yöntemiyle Analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Karabük.

Albayrak, A.S. (2003). Türkiye'de illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin çok değişkenli istatistik yöntemlerle incelenmesi. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Alpar, R. (2011). Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler, Detay Yayıncılık. Ankara.

Alper, A., & Deryakulu, D. (2010). Web ortamlı probleme dayalı öğrenmede bilişsel esneklik düzeyinin öğrenci başarısı ve tutumları üzerindeki etkisi. Eğitim ve Bilim, 33(148), 49-63.

Altıner, A., & Sungur, O. (2021). Türkiye'de Döviz Kuru ve Enflasyon Arasında Zamanla Değişen Nedensellik İlişkisi: 1989-2020 Dönemi İçin Kanıtlar. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10(4), 3398-3420.

Ardahan, F., & Lapa, T. Y. (2010). Üniversite öğrencilerinin serbest zaman tatmin düzeylerinin cinsiyete ve gelire göre incelenmesi. Spor Bilimleri Dergisi, 21(4), 129-136.

Arslan, A. (2020). Üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. International e-Journal of Educational Studies, 4(7), 27-41.

Arslan, A. K., Tunç, Z., & Çolak, C. (2020). Normal dağılıma uygunluğu değerlendirmek için açık kaynak web tabanlı yazılım: normal dağılımı inceleme yazılımı.

Arslan, O. (2008). Su kalitesi verilerinin cbs ile çok değişkenli istatistik analizi Porsuk Çayı Örneği. Jeodezi ve Jeoinformasyon Dergisi, (99), 5-15.

Aslı, K. U. R. T., & Esin, A. V. C. I. (2020). Binomial (oran) verilerin meta-analizi: Türkiye'deki internet bağımlılık oranının belirlenmesi. Erzincan University Journal of Science and Technology, 13(3), 1050-1068.

Aydıner, Ö., & Semiz, M. (2008). Çok Değişkenli Çok Örnekli Parametrik Olmayan Konum Testi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi İstatistik Anabilim Dalı.

Aydıner, Ö., & Semiz, M. (2008). Çok Değişkenli Çok Örnekli Parametrik Olmayan Konum Testi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi İstatistik Anabilim Dalı.

Bayram, N. (2009). Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi. Ezgi Kitabevi, Bursa.

Bilek, G. (2022). İstatistiksel güç analizi ve r uygulamaları. Sosyal Bilimler Alanında Teori, Uygulama, Tarihsel Ve Güncel Tartışmalar, 187.

Bilgin, M., Doğan, A., & Colak, E. (2020). Sürekli Yapıdaki Çoklu Tanı Testleri İçin Birleştirme Yöntemlerinin ROC Eğrisi Analizi Kullanarak Karşılaştırılması. Osmangazi Tıp Dergisi, 42(5), 553-567.

Boyacıoğlu, M. A., & Kara, Y. (2007). Türk bankacılık sektöründe finansal güç derecelerinin tahmininde yapay sinir ağları ve çok değişkenli istatistiksel analiz tekniklerinin performanslarının karşılaştırılması. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 197-218.

Bulut, C., Altuglu, T. B., & Yetkin, E. F. (2023). Filtre modelli öznitelik seçim algoritmalarının EEG tabanlı beyin bilgisayar arayüzü sistemindeki karşılaştırmalı sınıflandırma performansları. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 38(4), 2397-2408.

Burcu, A. T. A. R. (2010). Basit doğrusal regresyon analizi ile hiyerarşik doğrusal modeller analizinin karşılaştırılması. Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology, 1(2), 78-84.

Chen, L. S., Paul, D., Prentice, R. L., & Wang, P. (2011). A regularized Hotelling's T 2 test for pathway analysis in proteomic studies. Journal of the American Statistical Association, 106(496), 1345-1360.

Cochrane, D. & Orcutt, G.H. (1949). Application of least squares regressions to relationships containing autocorrelation error term. Journal of the American Statistical Association, 44, 32-61.

Çağdaş, K. A. R. A. (2023). Yaya yolculuk taleplerinin mahalle karakteristiklerine dayalı tahmini. Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 13(2), 359-372.

Çamdeviren, H., 2000. Lojistik regresyon ve diskriminant analizi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 89-91 s.

Çarkıt, E. (2021). Üniversite öğrencilerinde COVID-19 korkusunun yordayıcısı olarak belirsizliğe tahammülsüzlük. Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 5(1), 33-42.

Çeçen, A. R. (2008). Öğrencilerinin cinsiyetlerine ve anababa tutum algilarina göre yalnizlik ve sosyal destek düzeylerinin incelenmesi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(3), 415-431.

Çelik, Ş. (2021). The Varyansların Homojen Olmadığı Durumlarda Grup Ortalamalarının Eşitliğinde Alternatif Testlerin Kullanımı: Tarımda Bir Uygulama. Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 36-47.

Çelik, Ş. (2021). The Varyansların Homojen Olmadığı Durumlarda Grup Ortalamalarının Eşitliğinde Alternatif Testlerin Kullanımı: Tarımda Bir Uygulama. Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 36-47.

Çelik, Y., & Baran, M. (2017). Çalışanların işletmenin kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelik algısı ile iş tatmini arasındaki ilişki ve kimya/boya sektöründe bir araştırma. İş'te Davranış Dergisi, 2(1), 63-79.

Çiftçi, K., Güngör, M., & Çiftçi, N. (2020). Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Verileri Kullanılarak Ülkelerin Sınıflandırılmasının Diskriminant Analizi ile Karşılaştırılması. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 163-177.

Çilan, Ç.A. (2005). Kalite kontrol diyagramlarında varsayımların sağlanması ve cam sanayinde bir uygulama. VII. Ulusal Ekonometri ve statistik Sempozyumu

Deniz, D., Küçük, B., Cansız, Ş., Akgün, L., & İşleyen, T. (2014). Ortaöğretim matematik öğretmeni adaylarının üstbiliş farkındalıklarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 22(1), 305-320.

Denizli, N. A. (2022). Fonksiyonel Veri Analizi Yaklaşımı ve Kullanım Alanları Üzerine Bir Derleme. Eurasian Econometrics Statistics & Emprical Economics Journal, 1-22.

Durbin, J. (1960). Estimating of parameters in time series regression models. Journal of The Royal Statistical Society, Ser. B, 22, 139-153.

Dündar, M. (2006). Anaokulu ve İlköğretimin Birinci Kademesinde Şarkı Öğretimi. Eurasian Journal of Educational Research (EJER), (22).

Ege, İ., & Bayrakdaroğlu, A. (2012). İMKB şirketlerinin hisse senedi getiri başarılarının lojistik regresyon tekniği ile analizi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 5(10), 139-158.

Esen, M. U. H. A. M. M. E. D., & Timor, M. (2019). Çok değişkenli aykırı değer tespiti için klasik ve dayanıklı Mahalanobis uzaklık ölçütleri: Finansal Veri ile Bir Uygulama. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (25).

Evcimen, C., Çakıcı, A., & Çakıcı, C. (2020). İşin anlamlılığının sapma davranışı ve performansa etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 23(2), 672-683.

Everitt, B.S. (1979). A Monte carlo ınvestigation of the robustness of hotelling's one and two sample T2 tests. Journal of the American Statistical Association, 74, s. 48-51.

Gatty, R. (1966). Multivariate Analysis for Marketing Research. An Evaluation. Applied Statistics, 15(3),157-172.

Glass, G.V., Peckham, P.D. & Sanders, J.R. (1972). Consequences of Failure to Meet Assumptions Underlying the Fixed Effects Analyses of Variance and Covariance. Review of Educational Research, 42, 237-288.

Gnanadesikan, R., & Wilk, M. B. (1968). Probability plotting methods for the analysis of data. Biometrika, 55(1), 1-17.

Göcen, S. (2020). Ekonomik gelişme ve kadın iş gücü istihdamı: türkiye için nedensellik ilişkisi incelenmesi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (29), 45-60.

Gökçe, O. Z. (2021). Kantitatif çok vakalı (large-n) veri analizi ve küresel uluslararası ilişkiler yazınındaki uygulamaları. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (42), 131-147.

Gökmen, Ş., & Dağalp, R. (2020). Logaritmik ve Yarı Logaritmik Ölçüm Hatalı Modeller: SIMEX Yönteminin Etkinliği. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1), 210-224.

Gujarati, D.N. (1995). Basic Econometrics, 3rd Ed., McGraw-Hill, New York.

Güler, E. Ö., & Veysikarani, D. (2018). OECD Ülkelerinin inovasyon Göstergeleri Açısından Çok Değişkenli İstatistiksel Analizlerle Karşılaştırılması. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19(2), 157-168.

Gündoğan, N., & Doğan, C. (2022). 5 Serbestlik Dercesine Sahip Bir Kaynak Robotunun İleri Kinematik Analizi. MAS Journal of Applied Sciences, 7(4), 891-902.

Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (1995). Multivariate data analysis withreadings. NewYork, NY: PrenticeHall.Holloway, L.N. & Dunn, O.J. (1967). The Robustness of Hotelling's T2. Journal of the American Statistical Association, 62, 124-136.

Hair, J. F., Rolph E. A., Ronald L. T. & William C. B. (1998). Multivariate Data Analysis. New Jersey: Prentice Hall, 5th Edition.

Hair, J.F. Anderson, R.E. Tatham, R.L. & Black, W.C. (1998). Multivariate Data Analysis. Fifth Edition, Prentice Hall International Editions, New Jersey.

Hamarat, B. (1998). Türkiye'de sağlık açısından homojen il gruplarının belirlenmesine ilişkin istatistiksel bir yaklaşım, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Han, J. Kamber, M. & Jian, P. (2012). Data Mining Concepts and Techniques. Morgan Kaufmann Publishers is an imprint of Elsevier, USA

Helberg, C. (2002). Pitfalls of Data Analysis. http://www.execpc.com/~helberg/pitfalls.

Hıdıroğlu, D. (2020). Girişimcilik Eğitimlerinin Girişimcilik Motivasyonuna Katkısı: Üç Boyutta Tek Yönlü Varyans Analizi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 12(3), 3209-3224.

Hoş, S. (2020). Çoklu doğrusal regresyon analizi güvenilirliğinin jackknife tekniği ile sınanmasına yönelik bir araştırma. Journal of Management & Economics Research, 18(4).

Hoş, S. (2020). Çoklu doğrusal regresyon analizi güvenilirliğinin jackknife tekniği ile sınanmasına yönelik bir araştırma. Journal of Management & Economics Research, 18(4).

Hoş, S. (2020). Çoklu doğrusal regresyon analizi güvenilirliğinin jackknife tekniği ile sınanmasına yönelik bir araştırma. Journal of Management & Economics Research, 18(4).

Hoş, S. (2020). Çoklu doğrusal regresyon analizi güvenilirliğinin jackknife tekniği ile sınanmasına yönelik bir araştırma. Journal of Management & Economics Research, 18(4).

Johnson, R.A. & Wıchern D.W. (2007). Applied multivariate statistical analysis. Pearson Prentice-Hall, New Jersey.

Johnson, R.A. & Wichern D.W. (1992). Applied multivariate statistical analysis. Prentice Hall, NJ.

Johnson, R.A. (1992). Applied multivariate data analysis. Prentice Hall, New Jersey.

Johnston, J. (1984). Econometric methods, 3rd ed., McGraw-Hill, New York.

Jollıffe, I.T. (2002). Principal component analysis, Springer, New York.

Karabulut, R., & Şeker, K. (2018). Belirlenmiş değişkenlerin vergi gelirleri üzerindeki etkisi: çoklu doğrusal regresyon analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(3), 1049-1070.

Karakılıç, N. Y. (2019). Cameron ve Quinn örgüt kültürü ölçeğinin güvenirlik ve geçerliğinin test edilmesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1), 19-30.

Karakul, A. (2018). Türkiye'de kentlere ilişkin bazı göstergelerin öğrenci başarısına etkisinin çok değişkenli doğrusal regresyon ile modellenmesi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 53-77.

Karakul, A., & Özaydın, G. (2019). Türkiye'nin inovasyon göstergeleri arasındaki ilişkilerin değişen varyans problemli çok değişkenli doğrusal regresyon ile modellenmesi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2), 125-139.

Karapınar, A., & Dölen, T. (2020). Bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konusu açıklamaları: türkiye örneği. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 22(4), 763-780.

Karels, V.G. & Prakash, J.A. (1987). Multivariate Normality and Forecasting of Business Bankruptcy. J. of business finance &accounting, 14(4), 573-593.

Kayaalp, G. T., Güney, M. Ç., & Cebeci, Z. (2015). Çoklu doğrusal regresyon modelinde değişken seçiminin zootekniye uygulanışı. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 30(1), 1-8.

Keskin, H. İ. (2019). Türkiye'nin turizm talebinin tahmininde görünürde ilişkisiz regresyon modelinin kullanılması. Journal of Tourism Theory and Research, 5(2), 182-190.

Kılıç, S. (2013). Doğrusal regresyon analizi. Journal of Mood Disorders, 3(2), 90-92.

Kılıç, S. (2013). Doğrusal regresyon analizi. Journal of Mood Disorders, 3(2), 90-92.

Klecka, W.R. (1980). Discriminant analysis, Sage Pub., Beverly Hills.

Koçyiğit, Y., & Korürek, M. (2010). EMG işaretlerini dalgacık dönüşümü ve bulanık mantık sınıflayıcı kullanarak sınıflama. İTÜDERGİSİ/d, 4(3).

Kömüryakan, F., & Çağlayan-Akay, E. (2022). Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Simetrik ve Asimetrik Modeller ile Analizi: Logit, Probit, Log-log ve Clog-log. Hacettepe University Journal of Economics & Administrative Sciences/Hacettepe Üniversitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Fakültesi Dergisi, 40(4).

Kubat, A., & Ayaşlıgil, T. (2002). Doğa bilimlerinde ki-kare bağımsızlık testi ve tek yönlü varyans analiz testi uygulamasında spss programı kullanımı. Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University, 52(1), 155-167.

Mardia, K.V. (1971). The effect of non-normality on some multivariate tests and robustness to non-normality in the linear model. Biometrika, 58, 105-212.

Menteş, N. (2022). Açıklayıcı faktör analizinin kavramsal çerçevesi. Matematik ve Fen Alanında Uluslararası Araştırmalar VII, 95.

Mertler, C.A. & Vannatta R.R. (2017). Advanced and multivariate statistical methods practical application and ınterpretation. Routledge Taylor & Francis Group, New York and London.

Metin, A. E., & Atila, G. Ü. L. (2022). Eko-Psikolojiyi Etkileyen Değişkenlerin Belirlenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 26(1), 90-105.

Musa, E. Ş. İ. T., & Yüce, M. İ. (2022). Çok Değişkenli Kuraklık Frekans Analizi ve Risk Değerlendirmesi: Kahramanmaraş Örneği. Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 8(2), 368-382.

Newbold, P. (2001). İşletme ve iktisat için istatistik., (çeviri: Ü. Şenesen), Prentice Hall.

Norusis, M.J. (1993). SPSS for windows: Base System User's Guide, Rel.

Nur, D. (2011). Kamu hastanelerinde çalışan sağlık personelinde iş doyumu ve stres ilişkisi. Klinik Psikiyatri, 14(4), 230-240.

Oğuzlar, A. (1999). Parametrik Olmayan Basit Doğrusal Regresyon Analizi. İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Derg İ S İ, 33.

Oğuzlar, A. (2007). İşsizliğe Etki Eden Değişkenlerin Medyan Parlatma Tekniğiyle Analizi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1), 103-117.

Olson, C.L. (1974). Comparative robustness of six tests in multivariate analysis of variance. Journal of american statistical association, 69 (348), 894-907

Orak, M. E., Hanifi, Ü. Z. Ü. M., & Yılmaz, E. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Dijital Oyun Bağımlılığı Düzeylerinin Belirlenmesi. Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6(2), 279-293.

Orçanlı, K. (2017). Çok değişkenli kalite kontrol grafikleri ve yapay sinir ağları yöntemiyle döküm sanayisinde bir istatistik süreç kontrol uygulaması. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Orçanlı, K., Birgören, B., & Oktay, E. (2018). Döküm Sanayisinde Metal Alaşım Oranlarına Hotelling T^2 ve MEWMA Kontrol Grafikleri Uygulamaları. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(1), 114-135.

Orhunbilge, N. (2000). Tanımsal istatistik olasılık ve olasılık dağılımları. Avcıol-Basım, İstanbul.

Özdamar, K. (1999). Paket programlar ile istatistiksel veri analizi. Kaan Kitabevi, Eskişehir.

Özdamar, K. (2013). Paket programlar ile istatistiksel veri analizi cilt 2. Nisan Kitabevi, Eskişehir.

Özgür, Ö., & Hepsağ, A. (2020). Doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testlerinin gecikme uzunluğuna olan duyarlılığı. İstatistik Araştırma Dergisi, 12(1), 1-15.

Özkale, M.R. (2004). İstatistiksel kalite kontrol yöntemleri ve uygulamalar. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Parlar, T. (2020). Meme Kanseri Teşhis ve Prognozunda Radiomics ile Yapay Zeka Yöntemleri Kullanımı Hakkında Bir İnceleme. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, 300-306.

Pasin, Ö., Ankaralı, H., Cangür, Ş., & Sungur, M. A. (2016). Parametrik olmayan çok değişkenli varyans analizi ve sağlık alanında bir uygulaması. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 9(1), 13.

Pasin, Ö., Ankaralı, H., Cangür, Ş., & Sungur, M. A. (2016). Parametrik olmayan çok değişkenli varyans analizi ve sağlık alanında bir uygulaması. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 9(1), 13.

Paylan, M. A., & Kavas, Y. B. (2020). Tüketici güveninin, algılanan finansal refah, toplum yanlısı etnosentrik eğilimler ve yerli ürün satın alma davranışı arasındaki düzenleyicilik etkisinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 19(COVID-19 Special Issue), 398-412.

Polat, E. (1995). Türk bankacılık sisteminde problemli kredileri önceden belirleyecek model geliştirilmesi için bir uygulama. Pamukbank T. A. Ş. Eğitim Yayınları, İstanbul, 66.

Sağlam, M. (2013). Çok değişkenli istatistiksel yöntemler ile toprak özelliklerinin gruplandırılması. Toprak Su Dergisi, 2(1), 7-14.

Salmona, M.Ö.A. (2004). Multivariate statistical quality control: an ındustrial application. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Sandal, M., & Yıldız, Z. (2021). Yüksek Boyutlu Veriler İçin Behrens-Fisher Probleminin Çözümü ve Önerilen Test İstatistiklerinin Karşılaştırılması. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi, 16(2), 397-415.

Serin, G. (2010). İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerin Fene Karşı Meraklarının İncelenmesi/Investıgatıon of 7th grade elementary students' Scıence curıosıty. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13), 237-252.

Serkan, A. T. E. Ş., & Kızılok, E. (2011). Basınçlı infiltrasyon ile üretilen SiC/Al2014 kompozitlerin özelliklerine infiltrasyon sıcaklığının etkisinin tek yönlü varyans analizi ile incelenmesi. International Journal of Engineering Research and Development, 3(1), 50-54.

Servi, T., & Erişoğlu, Ü. (2020). Türkiye'deki şehirlerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin istatistiksel analizi. Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 174-186.

Sharma, S. (1996). Applied multivariate techniques. John Wiley & Sons, Inc, New York.

Sibel, Ö. R. K., & Gezer, F. (2020). Çoklu doğrusal bağlantı problemi altında tahmin edicilerin karşılaştırılması: genelleştirilmiş maksimum entropi, ridge, liu. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (66), 82-96.

Suner, A., & Çelikoğlu, C. C. (2008). Uygunluk analizinin benzer çok değişkenli analiz yöntemleri ile karşılaştırılması. İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya, 1(1), 9-15.

Şahin, A. Y. (2023, March). Deprem Derzleri ve Çekiçleme Etkisinin Kentsel Dönüşüm Projeleri ile Yapı Stokları Kapsamında Değerlendirilmesi. In International Conference on Frontiers in Academic Research (Vol. 1, pp. 346-350).

Şahin, G., Doğan, B., & Kasapbaşı, M. C. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinin Kripto Paralar ve Döviz Kurları Üzerindeki Etkisi: Korelasyon ve Çok Değişkenli Regresyon Analizi. MAS Journal of Applied Sciences, 7(3), 604-616.

Tabachnıck, B.G. ve Fıdell Linda S., 2015. Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı, Baloğlu, Mustafa, (Çeviri Editörü), Nobel Akademik Yayıncılık, 6.Baskı, Ankara.

Tabachnick, B.G. & Fidel, L.S. (2015). Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı. Baloğlu, Mustafa, (Çeviri Editörü), Nobel Akademik Yayıncılık, 6.Baskı, Ankara.

Tacg, J. (1997). Multivariate techniques in social Sciences. Sage Pub. Ltd., London.

Takma, Ç., Atıl, H., & Aksakal, V. (2012). Çoklu doğrusal regresyon ve yapay sinir ağı modellerinin laktasyon süt verimlerine uyum yeteneklerinin karşılaştırılması. Kafkas Univ Vet Fak Derg, 18(6), 941-944.

Tatlıdil, H. (1992). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz, Hacettepe Yayınları, Ankara.

Tatlıdil, H. (1996). Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz. Cem Web Ofset Ltd. Şti., Ankara.

Tatlıdil, H., & Özel, M. (2005). Firma Derecelendirme Çalışmaları Konusunda Çok Değişkenli İstatistiksel Analize Dayalı Karar Destek Sistemlerinin Kullanımı. Bankacılar Dergisi, 54, 46-58.

Tatsuoka, M.M. (1976). Discriminant Analysis. Data Analysis Strategies and Designs for Substance Abuse Research, 201-220.

Tavşancıl, E. (2002). Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Tümer, M. (2001). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti imalat sanayinde faaliyet gösteren kobileri ayrıştıran faktörlerin tespiti. Doğu Akdeniz Üniversitesi, 296-303.

Türkoğlu, K., Gürbüz, C., & Bekci, İ. (2022). Kurumsal Yönetim, Muhafazakâr Muhasebe ve Şirket Büyüklüğünün Kazanç Kalitesi Üzerine Etkisi. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 7(3), 726-740.

Uludağ, G., Taşdöven, H., & Dönmez, M. (2014). Polis adaylarının mesleki kaygı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(2), 75-94.

Uysal, İ., & Kılıç, A. F. (2022). Çok değişkenli normallik testleri üzerine bir inceleme. In EJER-Congress 2022 bildiri özetleri kitabi (pp. 968-969).

Ülen, M. (2010). Çok değişkenli istatistiksel kalite kontrolünün ilaç endüstrisine uygulanması. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ünvan, Y. A., & Tatlidıl, H. (2011). Türk Bankacılık Sektörünün Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler ile İncelenmesi. Ege Academic Review, 11.

Webster, A. (1995). Applied statistics for business and economics, 3rd ed.

Willems, G., Pison, G., Rousseeuw, P. J., & Van Aelst, S. (2002). A robust Hotelling test. Metrika, 55, 125-138.

Wu, S., Sun, S., Camilleri, J. A., Eickhoff, S. B., & Yu, R. (2021). Better the devil you know than the devil you don't: Neural processing of risk and ambiguity. NeuroImage, 236, 118109.

Yaşa, A. A., & Künç, G. Y. (2020). Kamu harcamaları ve sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri bakımından illerin gruplandırılması: türkiye üzerine bir uygulama. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 12(22), 276-297.

Yazgan, Ç. Ü., & Yıldırım, A. F. (2020). Üniversite gençliğinde internet bağımlılığı ve derslerde siber aylaklık davranışları. Gençlik Araştırmaları Dergisi, 8(Özel Sayı), 5-29.

Yerlisu, L. T., Ağyar, E., & Bahadır, Z. (2012). Yaşam Tatmini, Serbest Zaman Motivasyonu, Serbest Zaman Katilimi: Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenleri Üzerine Bir İnceleme (Kayseri İli Örneği). Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 10(2), 53-59.

Yıldırım, M., & Karagöz, Y. (2022). 5. Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Niyeti Kavramları Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi: An Investigation of the Relationship Between the Concepts of Burnout and Intention to Leave with the Structural Equation Model. Internatıonal Journal Of Economıc And Admınıstratıve Academıc Research (E-Issn: 2757-959X), 2(2).

Yılmaz, F., Bayyurt, L., Abacı, S. H., & Tahtalı, Y. (2020). Comparison of Least Squares and Some Bias Estimators in Multicollinearity. Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology, 8(3), 793-799.

Yildirim, O., Uysal, Ö., & Awa, Y. M. J. (2019). Dış Ticaret Yardımlarının Batı Afrika Ekonomik Ve Parasal Birliği'nin Dış Ticaret Performansına Etkileri. Third Sector Social Economic Review, 54(2), 969-991.

Yırmibeşoğlu, S., & Bozkurt, Ö. (2019). Corporate culture model proposal for operating in local business in Turkey. Journal of Current Researches on Social Sciences, 9(3), 33-52.

Zaman, T., & Alakuş, K. (2019). Bootstrap Tahminini Kullanarak Pearson Korelasyon Katsayısının Önemliliğinin Araştırılması. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi, 14(1), 77-88.

Bilgisayarlaşma Ve Otomasyon: Orta Vasıflı İşlerin Azalan Önemi Ve İşgücüne Etkisi

Özlem KÜÇÜK

Giriş

Autor ve Dorn (2013)'a göre, rutin görevlerin otomasyon maliyetinin düşmesi ve aşırı uzmanlaşma yerine çeşitliliği yeğleyen tüketici tercihleri ABD'de orta vasıflı işlerin erimesine yol açmıştır. Böylece, hizmet sektöründe düşük vasıflı işgücü alımı artarken, diğer yandan yüksek beceri temelli işlere olan talepte artmıştır. Böylece ABD'de otomasyon ve bilgisayarlaşmanın yaygınlaşması orta vasıflı işgücüne talebi azaltırken, düşük ve yüksek vasıflı işgücüne talebi artırarak, hem ücretlerde hem de istihdamda kutuplaşmaya sebep olmuştur (Autor ve Dorn, 2013).

Goos, Manning ve Salomons'un araştırması, 16 Batı Avrupa ülkesinde 1993-2010 yılları arasında artan otomasyon ve düşük maliyetler için denizaşırı ülkelere yönelen imalat nedeniyle iş kutuplaşmasının yayıldığını belgelemektedir. Böylece rutin taraflı teknoloji ve denizaşırı ülkelere kayan istihdam nedeniyle 16 Batı Avrupa ülkesinde iş kutuplaşması 1993-2010 yılları arasında artmıştır (Goos, Manning ve Salomons, 2014).

Bilişimin, 20. yüzyılın ikinci yarısında daha yaygın hale geldiği andan itibaren, bilim adamları yeni "bilgi toplumunun" çalışma yaşamında ne gibi değişiklikler getireceğini anlamaya çalıştılar (Boon, 2020: 1). Yapay zekâ, otomasyon ve dijital teknolojilerdeki gelişmeler, gerçekleştirdiğimiz faaliyetler ve başarılı olmak için ihtiyaç duyduğumuz becerilerle çalışma şeklimizi değiştirmektedir. Bu hızlı dönüşüm dalgasını yakalamak, sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için büyük önem taşımaktadır. Otomasyon, yapay zekâ ve dijital teknolojiler bazı iş kayıplarına yol açarken, üretkenlikte artan kazanımlar, yatırımların artmasına ve hizmet ekonomisinin büyümesine yol açmaktadır. Nitekim 2030 yılına kadar üretim sürecindeki yeniliklerin 3,1 milyon kadar iş üretilmesine öncülük edeceği tahmin edilmektedir (McKinsey Global Institute, 2020).

Geçmişten farklı olarak dijital teknolojiler daha hızlı bir şekilde mesleklerimizi değiştirmektedir. Yakın zamanda dijitalleşme yalnızca bazı meslekleri etkilerken, şimdi birçok OECD ülkesinde çalışanların çoğunluğu İnternet'i işlerinin bir parçası olarak kullanmaktadır. Nitekim yakın zamanda çok geniş bir kesim için dijital okuryazarlığın kritik öneme sahip olacağı tahmin edilmektedir (Kispeter, 2018: 4). İşçiler, işverenler ve bir bütün olarak toplumların yararına verimli işgücü piyasalarını teşvik eden politikalar geliştirerek, teknolojinin olumlu etkisini değerlendirmek önem arz etmektedir. Diğer yandan hızlı teknolojik ilerleme ve yenilik istihdamı tehdit edebilir. Böyle bir endişe yeni değil, en azından 1930'larda John Maynard Keynes'in *teknolojik işsizlik* görüşünü ilan ettiği zamandan beri devam etmektir. Keynes'e göre teknolojik yenilikler istihdamı iki şekilde etkileyebilir:

- İşçileri daha önce yapmakta oldukları görevlerden doğrudan uzaklaştırarak (yer değiştirme etkisi).
- Teknolojik ilerleme nedeniyle şekillenen ya da gelişen endüstrilerde veya işlerde emek talebini artırarak (verimlilik etkisi) (Petropoulos, 2018: 119).

Dönüştürücü inovasyon ve dijital teknolojiler, gerek Bilgi İletişim sektöründe (BİT) gerekse dijitalleşmenin etkilediği tüm diğer sektörlerde talep edilen yüksek vasıflı işgücü için yeni fırsatlara yol açmıştır. Kapsam ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, küresel olarak vasıflı BİT çalışanı sıkıntısı bulunmaktadır. Bu durumun, ekonomik büyümeyi olumsuz etkileme potansiyeli ve iş üretme üzerinde dezavantajı vardır. ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) için uygulanan doğru politikalarla beraber eğitim- öğretime yatırımın hedeflenen ölçülerde yükseltilmesi ve emek göçünün daha verimli yönetimiyle güçlenen dijital ekonomi, küresel, bölgesel ve ulusal düzeylerde insana yakışır iş ve kapsayıcı ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlayabilir (ILO, 2019: 6).

Nispeten kısa bir süre içinde Çin, teknolojik bir durgunluktan sonra dünyanın en büyük dijital ekonomilerinden biri haline gelmiştir. Yaklaşık bir milyar internet kullanıcısına sahip olan Çin'in e-ticaret satışları, 2020'de 1,7 trilyon dolara yükselirken, Çin'deki tüm perakende satışların yüzde 30'una eşdeğer bir rakama ulaşmıştır. Ancak bunlardan daha önemlisi, çok kanallı perakende, sosyal medya, beklemesiz sanal hizmet, hızlı değişim, finans teknolojisi, sağlık teknolojisi ve diğer alanlarda, "en önde Çin" sloganıyla yenilikçi imajını geliştirme yeteneğine kavuşmuştur. McKinsey tarafından yapılan araştırmanın sonucunda Çin'de dijital inovasyona dayalı gelecekte oluşacak altı mega trend öngörülmüştür (Bu, Chung, Leung, Wei Wang, Xia, vd, 2021). Bunlar:

1. Çok kanallı perakende, beklemesiz sanal hizmet ekonomisi, sosyal ekonomi ve perakende tedarik zinciri ile bütünleştirilerek, önceden ayrı olan perakende sektörlerinin güçlendirilmesi mümkün kılacaktır.

2. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin sanallaştırılması ise Çin için kaynak kullanımında önemli bir fırsat olacaktır. Eğitimde dijitalleşme, birinci kademe şehirlerde Çin'in daha küçük üçüncü ve dördüncü kademe şehir merkezlerinden 3,3 kat daha yüksek olan eşitsiz kamu harcamalarının telafi edilmesine yardımcı olacaktır.

3. Çin'in son derece gelişmiş paylaşımlı şebeke ağı, ufukta görünen tam otonom sürüş filolarıyla birlikte elektrikli araçların ve bağlantılı "akıllı araçların" mevcudiyetiyle akışkanlık devrimi giderek daha fazla güçlenecektir.

4. Tencent gibi önde gelen dijital oyuncular, oyun, e-ticaret ve sosyal medyayı birleştiren, merkezi olmayan, rekabetçi ve fiziksel dünyada anlamlı etkileri olacak bir "gerçeğe yakın sanal dünya" üreterek yenilik dostu bir ekosistem oluşturan portföyler üretmektedirler. Popüler romanlarda tasvir edildiği şekliyle sanal gerçeklik dünyalarında yaşayan insanların kurgusal hikâyeleri hızla "gerçek" dünyaya geçiş yaparken sosyal hayat dijitalleşmektedir.

5. Endüstriyel nesnelerin internetinin dijital üretimi, dijital tedarik zinciri geliştirirken blok zinciri tabanlı envanter yönetimini dönüştürmek üzere geniş ölçekte kullanılarak, tedarik zincirini dijitalleştirmektedir. Dünyada toplamda yaklaşık 500 akıllı kentin neredeyse yarısı Çin'de yer almaktadır. Başlangıçta akıllı şehir uygulamaları, güvenlik ve trafik yönetimi gibi alanlara odaklanmış olsa da, 5G ağları ve uç bilgi işlem ilerlemeleri birleştirilerek entegre dijital platformlarla şehirler için yeni bir çağ başlatılması mümkün olacaktır (Bu, Chung, Leung, Wei Wang, Xia, vd, 2021).

Amazon.com gibi internette kitap satmaya başlayan bir şirketin 1999 yılı sonunda birçok köklü büyük şirketten daha büyük bir piyasa değerine sahip olabileceği gerçeği, birkaç yıl önce bile inanılmayacak kadar büyüktü. Teknoloji şimdi, yüksek giriş maliyetleri nedeniyle daha önce erişilemeyen pazarlara yeni girenlerin girmesine izin veren büyük bir dengeleyicidir. Bugün insan kaynakları işlevi için en büyük zorluklar, bu yeni teknolojileri geliştirmek ve kullanmak için gerekli olan bilgi çalışanlarını çekmek ve elde tutmaktır (Robertson, 2000: 377).

OECD ülkelerinde orta vasıflı işlerin payı son yirmi yılda azalmıştır. Orta vasıflı işler, ücret ortalamaları onları ücret dağılımının ortasına yerleştiren meslekler olarak tanımlanır.

1990'ların ortasından (1994-1996) mevcut olan en son döneme (2016-2018) kadar, orta vasıflı meslekler tarafından açıklanan toplam istihdamın payı – erkekler için kamyon şoförleri ve makine operatörleri, kadınlar için kasiyerlik ve sekreterlik gibi - yüzde 11'in üzerinde düşüş yaşamıştır. Bu durum, yüksek beceri gerektiren mesleklerde yüzde 9'luk ve düşük vasıflı mesleklerde yüzde 3'lük büyüme ile tezat oluşturmaktadır. Orta vasıflı mesleklerin istihdam içindeki payı, düşük ve özellikle yüksek vasıflı mesleklerde ki işlerin sayısı güçlü bir şekilde artarken orta vasıflı işlerin sayısı genel olarak sabit kaldığı için azalmıştır. Oysaki imalat sektörü zirvedeyken, ülkeler milyonlarca işçiyi sigortalı bir şekilde ücret dağılımının tam ortasında istihdam etmiştir. Böylelikle, sanayileşmiş ülkelerde güçlü bir orta sınıfın desteklenmesi mümkün olmuştur. Nitekim 1970'lerden bu yana, OECD ekonomilerinde istihdam, imalattan hizmet sektörüne kaymıştır. Aynı zamanda, çeşitli endüstrilerde orta vasıflı mesleklerde istihdamın payı giderek azalmıştır. Bu işler azalırken, insan kaynakları ve bilgi teknolojisi desteği gibi yüksek vasıflı mesleklerde istihdam artmıştır. Kapıcılar, evde bakım işçileri ve perakende satış asistanları gibi düşük vasıflı hizmet işleri de genişleme göstermiştir (OECD, 2020).

Orta beceri gerektiren işler, tipik olarak bir lise diplomasından fazlasını, ancak dört yıllık bir diplomadan daha azını gerektiren işlerdir. 2029 yılına kadar 18,5 milyona ulaşması beklenen 17,7 milyon işçisiyle Amerikan işgücünün önemli ölçüde büyük bir sektörü olan orta vasıflılar yüksek talepli iyi ücretli işleri temsil etmektedir. Bu işler, Amerikan işgücünün önemli ölçüde büyük bir bölümünü temsil ederken özellikle işyeri geçişlerine karşı savunmasız kalmaktadır. Esasen, Harward Business School (2016) tarafından yapılan bir araştırma, işverenlerin %69'u, orta becerilere sahip yetenekleri çekme ve elde tutma konusundaki yetersizliklerinin, firmalarının rekabet gücünü ve büyüme yeteneğini sınırladığını ifade etmiştir. Aynı zamanda, Kovid-19 beraberinde teknoloji, dış piyasa güçleri ve küreselleşmenin neden olduğu bir iş gücü kesintisi ortamında, orta düzeyde beceriye sahip çalışanlar, kariyer esnekliği ve sürdürülebilirlik için becerilerin adaptasyonunu ve geliştirilmesini desteklemek üzere yenilikçi yollara ihtiyaç duymaktadırlar (Frady, 2021:16-17).

Böylece mesleki değişiklikler sadece istihdam modellerini şekillendirmekle kalmazken, aynı zamanda son birkaç on yılda kaydedilen gelir eşitsizliğinin genişlemesine de katkıda bulunmaktadır. Gelişmiş ekonomiler de kazanç tablosu incelendiğinde, rutin olmayan bilişsel işlere, rutin ve rutin olmayan manuel mesleklerden ortalama olarak önemli ölçüde daha yüksek ücretler ödendiğini göstermektedir. Orta vasıflı rutin işler pahasına beceri merdiveninin hem alt hem de üst ucundaki işlerin sayısındaki artış, gelir eşitsizliğinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Orta vasıflı işlerin azalan önemi, büyük ölçüde rutin görevlerin otomasyonundaki artıştan ve bir dereceye kadar işlerin dış kaynak kullanımından kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde orta vasıflı işlerin içinin boşaltılmasının ana nedeni olarak genellikle teknolojik ilerleme gösterilmektedir. Yeni teknolojiler – özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri, tekrarlayan (rutin) orta düzey bilişsel işlerin ve üretim faaliyetlerinin yerini almaktadırlar. Diğer yandan yeni teknolojiler, avukatlar gibi yüksek beceri seviyelerine bağlı rutin olmayan görevlere ile kapıcılar ve güvenlik personeli gibi örgün eğitim açısından çok az beceri gerektiren manuel görevlere yönelik göreceli talebi artırmıştır (ILO, 2015).

OECD tarafından yayımlanan bir araştırma, orta vasıflı işlerde çalışanların payının 1995'te %49'dan 2015'te %40'ın altına düştüğünü göstermektedir. Kaybedilen orta vasıflı işlerin yaklaşık %80'i, yönetici ve bilim insanı gibi yüksek vasıflı işlerle yer değiştirmiştir. Bu eğilim, üniversiteye giden gençler için uygun olmakla birlikte ancak daha fazla eğitim almak istemeyen orta vasıflı işlerde çalışan daha yaşlı çalışanlar için uygun değildir. Zira işlerini korumalarını zorlaştırmaktadır. Orta vasıflı işlerin neredeyse tamamen yüksek vasıflı işlerle değiştirildiği bir sektör, finansal hizmetlerdir. Bu sektörlerde ki büro çalışanlarının (sekreterler gibi) yerini yazılımlar alırken daha fazla kaynak teknik becerilere sahip işçilere gitmiştir. Kaybedilen orta vasıflı işlerin diğer %20'si, perakende mağazalarında çalışan satış elamanları ve ev temizlikçileri gibi düşük vasıflı pozisyonlarla değişmiştir. Bu tür işler daha az eğitim gerektirir

- genellikle hızlı bir şekilde öğretilebilen temel manuel veya bilişsel görevleri içerirler - ancak görevler genellikle el-göz koordinasyonuna dayanır ve bu nedenle otomatikleştirilmesi daha zordur (Kopf, 2017).

Rekabete dayalı piyasa ekonomisi ve bilimin önündeki tüm engellerin kaldırıldığı yeni politik sistemle, firmaların üretim verimliliğini artırmak ve maliyetleri düşürmek üzere üretimde süreç yeniliğini destekledikleri görülmektedir. Ürün yeniliği, yepyeni veya büyük ölçüde iyileştirilmiş bir mal veya hizmetin sunulmasını içerir; süreç yeniliği, yeni bir uygulama yâda büyük ölçüde iyileştirilmiş üretim veya teslimat metodunun uygulanması; pazarlama yeniliği, ürünün tasarımında yâda ambalajında, ürün promosyonunda, dağıtımında yâda fiyatlandırmasında önemli değişiklikleri içeren yeni pazarlama yöntemlerinin uygulanmasını içermektedir. Örgütsel yenilik ise bir firmanın iş metotlarında, işyeri organizasyonunda veya diğer paydaşlarla ilişkilerinde yeni fonksiyonel yöntemlerin uygulanması içermektedir (IEG World Bank Group, 2019: 159).

Diğer yandan, Kovid-19, evden çalışma hususunda kitle halinde bir sosyal deneyi tetiklemiştir. Böylece, salgın öncesi çalışma saatlerinin yüzde beşine kıyasla, Amerikalılar, Nisan ve Aralık 2020 arasında ücretli çalışma saatlerinin hemen hemen yarısını evden gerçekleştirmiştir. Bu konuda Apple CEO'su Tim Cook şöyle demektedir: "Açık konuşmak gerekirse, fiziksel olarak birlikte olmak gibi değil. [Ama] eski halimize döneceğimize inanmıyorum çünkü sanal olarak gerçekten iyi çalışan bazı şeyler var olduğunu bulduk" (Barrero, Bloom ve Davis, 2021).

Üretimde süreç yenilikleri özellikle rutin işlerin makineler yâda dijital teknolojiler tarafından yapılmasını sağlamaktadır. Bu durum üretim verimliliğini artırırken diğer yandan orta vasıflı işlerin yerini almaktadır. Örneğin, Burning Glass Technologies tarafından yakın zamanda yayınlanan bir rapor, yönetici sekreterleri ve yönetici asistanları için çevrimiçi açık pozisyonların %65'inin artık bir lisans derecesi gerektirdiğini ortaya koymuştur (Modestino, 2016: 44).

Dijital dönüşüm ve işgücü piyasaları üzerindeki etkilerine yönelik son zamanlardaki akademik ve profesyonel çalışmaların çoğu, emek yerine geçen yeniliklerin ve emeğin dijital dönüşümünün olası etkilerini incelerken, orta-vasıflı işlerdeki istihdam ve gelir kayıplarının sosyal ve ekonomik etkilerini gözden kaçırmıştır. Bu çalışma yeni teknolojiler ve sanayi 4.0 ile istihdam oranı düşen orta vasıflı işler, gelir kayıpları ve sosyo-ekonomik etkileri ve önemini araştırmaktadır. Aynı zamanda güncel literatür, Kovid-19 krizinin sadece bir sağlık krizi olmadığı ve gelir ile kaynakların yeniden tahsisine yönelik gelişmeler getireceği öngörmektedir. Barrero ve diğerleri (2020), Kovid nedeniyle oluşan işten çıkarmalarının yüzde 32-42'sinin kalıcı olabileceği ve her on işten çıkarmanın yerine sadece üç yeni işe alım söz konusu olacağını öngörmüştür. Önceki sanayi devrimlerinde üretimi organize etmenin eski yollarının "yaratıcı yıkımı", sürekli iş kaybına ve aynı zamanda iş üretilmesine yol açarken, uzun vadede yüksek işsizliğe yol açmamıştır. Ancak Sanayi 4.0 diğer devrimlerden farklı özellikler taşımaktadır ve yok ettiği mesleklerin yerine üretilen yeni işlerin üretim faktörlerinden (insan-makine) hangisinin daha az maliyetli olduğuna bakılarak dağıtılması söz konusu olabilecektir.

Diğer bir konu ise "büyük istifa" dır. ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu'na göre, 4 milyon Amerikalı Temmuz 2021'de işini bırakmıştır. İstifalar Nisan'da zirve yaparken diğer yandan Temmuz sonunda, 10,9 milyon iş pozisyonu açık kalarak rekor kırmıştır. 2022 yılına gelindiğinde, son birkaç aydır anormal derece yüksek kalan açık iş oranı 12 milyona kadar yükselmiştir. Çoğunluğu 30-45 yaş arası işgücünden oluşan istifaları, genellikle kariyerinin ortasında olan kişiler yapmaktadırlar. Daha çok teknoloji ve sağlık alanında çalışanlar işi bırakmıştır. Bu istifaların tam olarak neden ve niçin olduğu bilinmemekle birlikte, Brezilya'da aynı şirkette 80 yılı aşkın bir süredir çalışıp, Guinness rekorlar kitabına giren Walter Orthmann,

gibi sıkı çalışmaya inanan insan sayısı azalma eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür (Cook, 2021; CNN, 22.04.2022).

YÖNTEM

Bu çalışma, başta OECD, ILO, WB, UNCTAD, WTO ve McKinsey veri tabanlarında orta vasıflı işler, orta vasıflı işgücü, otomasyon, dijitalleşme, bilgisayarlaşma, teknolojik değişim, istihdam anahtar kelimeleri kullanılarak 2010-2022 yılları arasındaki araştırmalara odaklanmıştır. İlaveten TÜİK'in kurumsal web sitesinden Türkiye'nin ulusal istihdam yapısına ilişkin veriler elde edilmiştir. Otomasyon, bilgisayarlaşma ve dijital dönüşümle ilgili güncel literatür, genel olarak teknolojinin işler ve iş gerekleri üzerinde ürettiği olumsuz ve olumlu etkileri araştırılmıştır. Böylece, orta vasıflı işgücünde oluşagelen iş, istihdam ve gelir kayıplarının üretebileceği sosyo-ekonomik hususlara bir iz düşüm yapılmıştır. Bu araştırma, orta-vasıflı işgücündeki kayıpları ve nedenlerini ulusal ve uluslararası literatür ile uluslararası kurumların raporlarını inceleyerek gözler önüne sererken, değişimin getirebileceği etkileri tahmin etmeye çalışmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Teknolojinin istihdam üzerindeki etkisi üzerine birçok çalışma yayınlanmış olsa da, orta vasıflı işgücündeki değişimin sosyo ekonomik etkileri üzerinde fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu makale, uluslararası ekonomik örgütler ve kurumların teknoloji ve istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen uluslararası kabul gören araştırma raporlarını temel alarak hazırlanmıştır. KOVID-19 salgını işgücü piyasasını küresel olarak olumsuz etkilemiştir. Nitekim Kovid-19 dünyada büyük işsizlik artışlarının yaşandığı ekonomik krizlerden biridir. Halihazırda literatür Kovid-19 resesyonunun dinamiklerinin hem işgücü piyasasında hem de ekonomide oldukça farklı şekilde işleyebileceğini öne sürmektedir.

Akademik literatür son yıllarda emek tasarrufu sağlayan teknolojik ilerlemenin Avrupa Birliği, ABD ve Çin başta olmak üzere iş kutuplaşmasına neden olduğunu da ileri sürmektedir. Bilgisayar teknolojisi ve robotlar, makine işletimi, inşaat işleri ve idari işler gibi rutin orta vasıflı işlerin yerini almıştır. Diğer taraftan rutin olmayan yüksek vasıflı işlerde (örneğin yöneticiler ve profesyoneller) ve düşük vasıflı işlerde (örneğin tarım, temizlik ve kişisel bakım hizmetleri) bir artışa neden olmuştur. Diğer yandan esas mesele yapay zekâ destekli teknolojilerin hızla artan gelişiminin üreteceği tehdittir. Bu teknolojiler silinen bilgiyi geri getirebilir, lojistiği koordine edebilir, finansal hizmetleri sağlayabilir, tüm envanteri tutabilir, vergileri hazırlayabilir, karmaşık belgelerin tercümeleri yapabilir, rapor hazırlayabilir, yasal özetler hazırlayabilir ve hastalıkların teşhisini koyabilir seviyeye gelmiştir. Bu nedenle otomasyonun ve bilgisayar teknolojilerinin azalttığı orta vasıflı işlerin tamamlayıcısı niteliğinde yeni görevleri yapay zekâlar kolaylıkla tamamlamaktadır. Nitekim tüm bu teknolojik ilerlemelerin ürettiği yeni görevler ise yüksek vasıflı nitelik gerektirecektir.

Böylece, düşük vasıf gerektiren işler, örneğin Fildişi sahillerinde kakao ağaçlarına tırmanarak keskin aletlerle kakao meyvesi toplayan düşük ücretli çocuk işçiler için ne otomasyon ne de yapay zekâlı donanımlar - bu kadar düşük maliyetle- üretime giremeyeceğinden rakip olamayacaktır. Ancak iyi bir ücrete tabi orta vasıflı sosyal güvenceli işler teknolojik ilerlemenin ezici gücü altında ya çok hızlı şekilde makinelerle rekabet edebilmek için yetenek geliştirecek ya da düşük ücretli işlerde sosyal güvencesiz şekilde çalışmaya zorlanacaktır. Nitekim gerek Kovid-19 salgını sırasında hızla artan oranda uzaktan çalışma ve serbest çalışma geleneksel çalışan işveren arasındaki ilişkiyi değiştirirken, diğer yandan orta vasıflı işlerin giderek azalması iş kutuplaşmasını getirmekte ve kayıt dışılık, toplumsal kutuplaşma ve eşitsizliğe neden olurken, sosyal refahı ve tüketimi tehdit etmektedir.

1. Sanayi devrimleri ve işgücü

Çalışma hayatında köklü değişiklere neden olan İngiliz Sanayi Devrimi, ilk sanayi devrimi olarak anılır. Buhar enerjisinin üretimde makineleşmeye yol açtığı ve verimliliğin arttığı bu dönem, birçok zanaat işinin yerini fabrika işine bıraktığı dönemin başlangıcıdır. Çalışma hayatındaki değişim İkinci Sanayi Devrimi ile hızlanmıştır. Elektrik enerjisinin üretimde kullanılmaya başlandığı bu dönemde, imalat sektöründe montaj hattı, işbölümü ve uzmanlaşma ile üretim verimliliğini artırırken, diğer yandan imalat alanında işçilerin ürettiğini satın alabilmesi için sanayici Henry Ford öncülüğünde kredi mekanizmasına dayalı yeni bir ekonomik sistem önerildiği dönemdir (Küçük, 2019; Duman, 2014).

İşbölümüne ve uzmanlaşma temelinde üretim ve montaj hattı, üretim ve tüketim bağlantısında yeni başlangıçlara neden olmuştur. Birinci ve ikinci sanayi devrimleri, günümüz toplumunun şekillenmesinde itici güçlerdir. Bu devrimler iki buçuk yüzyıl boyunca ideolojide, sosyal hiyerarşide, üretim ve dağıtımda, uluslararası ilişkilerde, ticari bağlantılarda ve en önemlisi teknolojik ilerlemelerde önemli değişikliklere temel teşkil etmiştir. Önceki iki sanayi devriminden farklı olarak, ortaya çıkan Üçüncü Sanayi Devrimi ise bunlara ilaveten yaşama ve planlama şeklimiz başta olmak üzere toplumumuzun neredeyse her yönünü değiştirmiştir. İlk devrim, tramvaylar ve demiryolları tarafından hizmet verilen kasabalardan gürültülü ve kiralık konut sitelerine doğru kentsel peyzajda bir değişikliğe yol açmıştır. İkinci devrim, banliyölere yol açarak şehir içinin gerilemesine neden olurken şehirler doğrusal ve çok merkezli hale gelmiştir. Hızlı kentleşmenin etkisiyle gelişen kentlerde büyük gecekondular, aşırı büyümüş kentlerin iç kesimlerinde ise yoksulluklar meydana gelmiştir. Önceki devrimlere benzer şekilde, Üçüncü Sanayi Devrimi (ÜSD), esas olarak üretim, dağıtım ve enerji faktörlerindeki teknolojik gelişmelerden kaynaklanmıştır. ÜSD, üretimin en büyük bileşeni olan emeğe güvende bir kayma gerçekleştirmiştir. Nitekim küresel emek payının sermayeye oranı, 1980'lerin başından beri önemli ölçüde azalmaktadır. ÜSD'nin emek/sermaye oranında daha fazla azalma sağlaması öngörülmektedir. ÜSD, 3D baskı ve robotik tarafından desteklenerek yerelleştirilmiş üretimdeki artışı, ticaret, üretim ve üretim için sınırsız İnternet potansiyelini ve yenilenebilir enerjide (rüzgâr, güneş ve kaynaklar) önemli ilerlemeleri beraberinde getirmiştir (Aktürk, 2001; Roberts, 2015).

Günümüzde Endüstri 4.0 (E4.0), endüstriyel işletmelerin işleyişinde değişikliklerle ilgili en popüler kavramdır. E4.0 ile ilgili sosyal zorluklar göz ardı edilerek, esas olarak teknolojik bir bakış açısıyla aktüel literatürde tartışılmıştır. Akıllı bir fabrikada çalışanın rolü ve buna bağlı olarak çalışanların niteliklerinde ve mesleki yeterliliklerinde ihtiyaç duyulan değişiklikler, bilhassa dijital beceriler ve sürekli mesleki gelişim süreci karşımıza çıkmaktadır. Otomasyon, robotik ve dijitalleşmenin kapsamlı kullanımı, beceriler, yeterlilikler, işler ve meslekler üzerinde ciddi etkiler üretmektedir. Ancak E4.0 ile işgücü piyasasının yönetiminde yapısal değişikliklerin olmaması bazı sorunları beraberinde getirebilir. Zira insanlar paradan, maldan veya fikirden daha az hareketlidirler, bir anlamda pasaportlara, vizelere, ikamet ve çalışma niteliklerine bağlı olarak 'millileştirilmiş' kalırlar. Demokratik devletin nüfusunu düzenlemesi bakımından bir toprak sahibi olarak rolü, bu nüfus adına konuşabilmesi için başka hiçbir kurumun sahip olamayacağı şekilde, ona uluslararası alanda kesin bir meşruiyet verilmesidir. Ancak, E4.0 enformasyon ve dijital teknolojilerle beyin göçünü dijital ortamda vatandaşlık dışı bir perspektifte değerlendirecek boyuta ulaşmıştır (Ejsmon, 2021: 2; Hirst ve Thompson,1995: 409).

Onlarca yıldır imalat sektörü çalışan ihtiyaçlarını, tarımın makineleşmesi sonrası tarımsal üretimden kopan genç erkeklerle ve sonra kadınlarla karşılamıştır. İmalatçılar, makinelere kaynak yapan, tamir eden ve bir kaynak üfleci kullanmayı bilen geniş bir kalifiye işçi seçiminden oluşmuştur. Ancak çiftçi aileleri küçülmeye başladıkça, topluluklar üretim işiyle ilgilenen çok daha az işgücünü tecrübe etmeye başlamıştır. Sonuç olarak, imalat işverenleri

bugün yeterli kaynakçı, dolap üreticisi veya diğer montaj hattı işçileri bulamamaktadır (Young, 2015).

Geleneksel orta sınıf işlerde istihdam son birkaç on yılda keskin bir şekilde düşmeye devam etmektedir. Aynı zamanda, orta sınıfı oluşturan çalışanların ücretlerin payı da büyümemektedir. Son yıllarda orta sınıfın gerilemesi, ABD ve Avrupa'da pek çok tartışmada öne çıkmaktadır. Bu düşüşün işgücü piyasasında iki önemli bileşeni vardır. Birincisi, imalat ve büro mesleklerinde iyi ücretli orta vasıflı işlerin sayısı 1980'lerin ortalarından bu yana önemli ölçüde azalmıştır. İkincisi, işçiler için ücret dağılımının neredeyse ortasında yer alan nispi kazançları aynı dönemde düşerken, 30 yıldır neredeyse hiç reel ücret artışı olmamasıdır (Boehm, 2014).

Nitekim dünya genelinde işgücüne katılım oranı (çalışan ya da işsiz olan ve aktif olarak iş arayan çalışma çağındaki nüfus) Aralık 2007'deki Büyük Durgunluğun başlangıcında yüzde 66'dan Eylül 2014'te yüzde 62,7'ye düşmüştür (Aaronson, Hu, Seifoddini ve Sullivan, 2014: 100).

2. Kovid-19 krizi ve işgücüne etkisi

2020'deki korona virüs salgını ve ekonomik kriz dijital dönüşümü hızlandırmıştır. 2030'a kadar, dünyadaki işlerin yaklaşık yarısının ve Rusya'da biraz daha azının potansiyel olarak otomatikleştirilmiş rutin işlerle ilgili olduklarından E4.0'a uyum sağlamaları gerekmektedir (Zemtsov, 2020: 723).

Diğer yandan, kapanmalar normalleşince, tüketiciler ve firmalar giderek daha fazla "dijitalleşti". Çevrimiçi alışveriş kısa sürede önemli ölçüde genişledi, e-ticaretin küresel perakende ticaret içindeki payı ise 2019 ile 2020 yılları arasında %14'ten yaklaşık %17'ye artış göstermiştir (UNCTAD, 2021).

Kovid-19 hastalığı ve düşen petrol fiyatlarıyla ilişkili ekonomik kriz, gecikmiş dijital dönüşümü hızlandırmaktadır. Kovid sırasında ve sonrasında uzaktan çalışma olanakları, çevrimiçi hizmetler, tıbbi robotlar-asistanlar, teslimat dronları, nesnelerin interneti, endüstriyel robotlar vb. için birçok fırsat ve ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Ancak bu hızlı dijital dönüşümden geleneksel üretim yapan küçük ve orta ölçekli işletmeler büyük zarar görecek, işgücünde azalma ve kayıt dışı sektöre geri çekilme yaşanırken dijital platform şirketleri ise büyümeye sürdürecektir (Zemtsov, 2020: 725).

ABD'nin öncülüğünde neoliberalizm, gelişmekte olan ülkelere artan oranda doğrudan yabancı sermaye akışını sağlamıştır. Bu da, büyümeyi teşvik ederken, bilgi ve yeni teknolojileri yaymış, yönetim becerilerini paylaşarak, istihdamı patlatmış ve üretkenlik artışına neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve küresel ekonomik düzen kurumları için hem ekonomik verimlilik hem de yatırım yoluyla artan ekonomik entegrasyonun barışı desteklemeye yardımcı olacağı fikrine dayanan büyük bir tarihsel öncelik, sınır ötesi yatırımın önündeki engellerin azaltılması ve bu yatırımlara adil muamelenin sağlanması ile elde edilmiştir (CSIS, 2017: 63).

Esnek çalışma neoliberalizmin sonuçlarından biridir. Ancak Kovid-19 salgını ile uzaktan çalışma modelleri uygulama alanı bulmuştur. Twitter salgın dönemi başlattığı uzaktan çalışma uygulamasını tıpkı Microsoft firması gibi kalıcı hale getirmek üzere harekete geçmiştir. Zira uzaktan çalışma üretkenliği düşürmemiştir. Diğer yandan birçok kişi, işe gidip gelmenin olmaması, ofis alanına daha az ihtiyaç, özerkliğin artışı ve daha iyi iş-yaşam dengesi nedeniyle bu yeni yaşam tarzının avantajlı olduğunu düşünmektedir. Bazı ulus ötesi şirketler (TNC) uzaktan çalışma sisteminin faydalarını kalıcı hale getirmek istemektedir. Japonya genelinde 80.000 kişiyi istihdam eden Japon teknoloji devi Fujitsu, çalışanlarına benzeri görülmemiş bir esneklik sunan "Çalışma Yaşamı Değişimi" politikasını sürdürmektedir (Ní Chúláin, 2021).

Gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren gerçek zamanlı geleneksel TNC'lerle karşılaştırıldığında, dijital TNC'ler ve Küresel Değer Zincirleri, daha az bağlılık gösterirlerken daha çok varlıklarını kaydırabilme gücüne sahiptirler. Dijital TNC'ler, E4.0 ile uyumlu doğuştan dijitaller olarak değişimin yeni ajanlarıdır ve üretim ve hizmet sektöründeki geleneksel firmaları dijital teknolojileri benimsemeye iterler. Nitekim doğuştan dijital şirketlerin geleneksel gerçek zamanlı TNC'leri dijital uyarlama ve değişime zorlaması kaçınılmazdır. Sonuç olarak, geleneksel TNC'ler "dijitalleşerek" E4.O'da rekabet etmeye zorlanmaktadır (Srinivasan ve Eden, 2021: 2).

Verimlilik (kişi başına üretim) arttığında, bir ekonomide gelirler ve ücretler artabilir. Kamu altyapısı ile kamu üniversitelerinde ve diğer kurumlarda eğitim-öğretim sistemleri aracılığıyla teknolojik yeniliklere ve işgücüne yatırımlar dâhil olmak üzere devletlerin ellerinde üretkenliği artırmak için birçok araç vardır. Ancak birçok devlet, ekonomik kalkınmaya yönelik ileriyi göremeyen bir yaklaşım lehine devletin ekonomik büyümesini sağlamaya yönelik tüm sakinlere fayda sağlayan sorumluluklarından geri çekilmektedir. Böylece, gelirlerde bir artışa yol açmayan verimliliği artıran stratejilere doğru eğilim vardır. Nitekim verimliliği artırmanın kanıtlanmış en iyi yolu: eğitime yapılan yatırımlara yönelimin hızla artmasıdır. Ezici bir şekilde, yüksek ücretli eyaletler, iyi eğitimli bir işgücüne sahip eyaletlerdir. Bir eyaletteki işgücünün eğitim düzeyi ile eyaletteki medyan ücretler arasında açık ve güçlü bir ilişki vardır. Diğer devletlerden özel yatırım almak için vergileri kesmek, eğitime yatırım yapma yeteneğini baltalayan aşağı doğru çeken bir ekonomik kalkınma stratejisidir. Devletler, eğitime yatırım yaparak ve iyi eğitimli işçi sayısını artırarak yüksek ücretli işverenleri çekerek, ekonomilerinin gücünü ve büyüme yeteneklerini artırabilir (Berger ve Fisher, 2013).

Kovid-19 salgını, birçok bilişim çalışanı için hızlı bir şekilde tam zamanlı uzaktan çalışmaya geçişe neden olmuştur. Kovid 19 salgınından önce, Amerikalıların en fazla %5'i haftada üç günden fazla evden çalışırken, Nisan 2020'ye gelindiğinde Amerikalıların %37'sinin tam zamanlı olarak evden çalıştığı tahmin edilmektedir. Böylece, birkaç hafta içinde salgın ABD'li işçilerin yaklaşık üçte birinin evden çalışmaya geçmesine neden olurken, evden çalışabilen neredeyse her Amerikalı uzaktan çalışmaya geçmiştir. Twitter, Facebook, Square, Box, Slack ve Quora gibi birçok teknoloji şirketi, en azından bazı çalışanlarının uzaktan çalışmasını sağlayacak daha uzun vadeli ve bazı durumlarda kalıcı, uzaktan çalışma politikalarını duyurarak bu değişimi, bir adım öteye taşımışlardır. Nitekim Kovid-19 geleneksel ofis işlerinden uzaklaşmayı hızlandırırken, öyle ki salgın sona erdikten sonra tam zamanlı uzaktan çalışma politikalarını sürdürmeyen firmaların bile salgın öncesi çalışma düzenlerine tam olarak dönmeleri pek mümkün görünmemektedir. Bunun yerine, çalışanların zamanlarını uzaktan ve ofis işleri arasında bölüştürdükleri bir tür hibrit çalışma modeline geçmeleri veya firmaların tam zamanlı uzaktan çalışanlar ile tam zamanlı ofis çalışanlarının bir karışımından oluştuğu karma bir model oluşturmaları olasılıklar arasındadır (Yang, Holtz, Jaffe, vd, 2021).

3. Piyasa ve toplum: işgücüne katılım ve sosyal refah

Çalışma yaşındaki kişilerin işgücüne katılım oranında düşüşün nedenleri günümüzde en önemli araştırma konularındandır. Zira daha düşük bir işgücü katılım oranı, daha düşük gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) ve daha düşük vergi gelirleri ile ilişkilidir. Ayrıca, daha büyük sosyal harcamalarla da ilişkilidir, çünkü işgücünde olmayan kişilerin belirli sosyal yardım programlarına kaydolma olasılığı daha yüksektir. İşgücüne katılmayan insanlar bazı nedenler öne sürmektedir. Örneğin, birçok insan, özellikle erkekler, bir hastalık veya sakatlık nedeniyle çalışmadıklarını bildirmektedir. Birçok Kadın, bir aile üyesine baktığı için işgücünün dışında kaldığını bildirmektedir. İşgücüne katılım, insanların cinsiyet, doğum yılı, eğitim, medeni durum ve evde küçük çocukların varlığı gibi demografik özelliklerine göre değişir. Nüfusun demografik özelliklerindeki değişikliklerle birlikte demografik gruplar içindeki işgücüne katılım eğilimleri, genel işgücüne katılım oranındaki değişimleri hesaba katmaya yardımcı olur (Congress of the Unıted States Congressıonal Budget Office, 2018: 2).

OECD ve AB ülkelerine kıyasla genç nüfus oranı yüksek olan Türkiye'de 15-64 yaş arası aktif nüfusun işgücüne katılımı ise düşüktür. 1994'de 15-64 yaş arası aktif nüfusun %52'si; 2009'da %44'ü; 2015'de ise % 46,8'i istihdam edilmiştir (Ofluoğlu ve Balcı, 2016, s.70). Bu oran 2018 yılında %52 olmuş ancak 2019 yılında %50.3 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2019). 2020 yılında ise Türkiye genelinde istihdam oranı yüzde %42.8 olarak gerçekleşirken, 15-64 yaş arası aktif nüfusun 2020'de yüzde 47.5'i istihdam edilmiştir (TÜİK, 2020). 2021 yılında ise Türkiye'de mevsim etkisinden arındırılmamış istihdam oranı %42.9 olarak gerçekleşirken, toplam istihdam içerisinde en büyük payı %54.5 (mevsim etkisinden arındırılmış) ile hizmetler sektörü almıştır (TÜİK, 2021).

1980'de, borç krizinden hemen önce ve Latin Amerika'nın geri kalanının deneyiminin aksine, neredeyse tüm Kosta Rika'lıların kayıtlı işleri ve yüksek kaliteli sosyal hizmetleri bulunmaktadır. İnsanların refahı, aynı zamanda işgücü piyasasına uygun katılımı ve bu piyasanın büyük dalgalanmalarına karşı korunmasıyla mümkündür. Her şeyden önce, tüketimlerini artırabilmeleri ve hanelerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için istikrarlı bir gelire güvenebilmeleri gerekir. Aynı zamanda insanlar piyasadan bağımsız bir şekilde dış dalgalanmalar ve krizlere karşı kendilerini güvence altına almanın bir yolu olarak yurttaş haklarının bir parçası olan belirli hizmetleri de almak isterler. Ne yazık ki, Güneydeki sadece birkaç ülke piyasa ve toplum birleşimini bir arada başarabilmiştir (Franzoni ve Sánchez-Ancochea, 2017: 124).

Bu bağlamda Çin, piyasa ve toplum entegrasyonunu sağlama konusunda çabalayan ülkelerden biridir. Çin hükümeti, çalışanların çalışma hakkını korumak için Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, Çin Halk Cumhuriyeti İş Kanunu ve diğer ilgili yasa ve yönetmelikleri çıkarmıştır. Çin hükümeti, işgücü kaynaklarındaki avantajını kullanmaya büyük önem vermektedir. İşsizleri serbest meslek sahibi olmaya veya işlerini kurmaya İşletmeleri ise işçi almaya (50 yaş üstü işten çıkarılan erkekler ve 40 yaş üstü kadınlar esnek bir biçimde yeniden istihdam sağladıklarında belirli sosyal sigorta sübvansiyonları vererek) teşvik etmektedir (DI, 2005: 4).

On yıllardır Çin'deki amaç, uluslararası sahnede göreceli bir durgunluktan, dünyanın en büyük ikinci ekonomisini inşa ederek büyümeyi sürdürme arayışı olmuştur. Ancak Kovid-19 salgınının hızını gerilettiği Çin'de Başkan Xi Jinping, dünyanın en eşitsiz büyük ekonomilerinden birinde "ortak refahı" yayma planlarını açıklamıştır. Böylece, Çin'in büyüyen teknoloji milyarderleri grubu da dâhil olmak üzere zengin seçkinler üzerinde sert bir baskı uygulayacağı anlaşılmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre Çin, ABD'den sonra en yüksek eşitsizlik ölçütlerinden birine sahiptir. Devlet başkanı Deng Xiaoping'in 1978'de ülkeyi ilk kez küresel ticarete açmak için harekete geçmesinden bu yana onlarca yıl süren ekonomik cesaret arayışının arkasında uzun vadede daha yoksul bölgelere yardım etmek için "önce bazı insanların zengin olmasına izin vermek" gerekeceğinin inancı vardır (The Guardian, 2021).

Diğer taraftan Çin, 2016'dan bu yana imalat alanında en fazla endüstriyel robot kullanan ülke olurken, çok sayıda düşük vasıflı imalat işçisinin yer değiştirmesi söz konusu olmuştur. Dünya Ekonomik Forumu'na göre becerilerinin yenilenmesi ve uygun beceriler kazanılması sonrası montaj işçileri inşaat sektörüne kaydırılabilir. Bununla birlikte, Çin, işgücünün altında yatan beceriler ve bu becerilerin gelişimi ve mekânsal dağılımı hakkında hala ayrıntılı bir anlayıştan yoksundur (Xu, Li, Qin, Chen, Rutherford, Frank, Reeson ve Rahwan,2021: 1).

1975 ile 2012 yılları arasında en az 15 yıllık veriye sahip 59 ülkeden 42'si işgücü paylarında düşüş eğilimi sergilemiştir. İşgücü payındaki küresel düşüşün çoğu, endüstriyel bileşimdeki değişikliklerden ziyade endüstri içi değişikliklere atfedilebilir (Karabarbounis ve Neiman, 2014, s.62). Örneğin, bilgi ve iletişim teknolojisindeki (BİT) gelişmeler, ağırlıklı olarak orta ücretli işlerde çalışanların yer değiştirmesine yol açmıştır. Benzer şekilde, ABD imalatında buhar gücünden sonra elektriğin benimsenmesi, yüksek ücretli üretim dışı işlerin büyümesine neden olurken, zanaatkârlar, orta ücretli makinistler ve düşük ücretli çalışanların

yer değiştirmesinede neden olmuştur (Feng ve Graetz, 2015, s.2). Son yıllarda orta sınıfın düşme eğilimi başta ABD ve diğer ülkelerde çokça tartışılmıştır. Bu azalmanın ilk önemli bileşeni, 1980'lerden bu yana imalat ve büro mesleklerinde iyi ücretli orta vasıflı işlerin sayısında yaşanan düşüştür. İkinci önemli bileşen ise aynı dönemdeki ücret dağılımının ortasında yer alan işçiler için nispi kazançlardaki düşüştür. Nitekim bilgi ve iletişim teknolojisinde yaşanan hızlı değişimle daha önce orta vasıflı çalışanların yaptığı rutin işleri makineler yapmaya başlamıştır (Boehm, 2014).

Schumpeter'ın, emek tasarrufu sunan yöntemlerin getirilmesinin istihdam ve reel ücretler üzerindeki etkileri ve teknolojik ilerlemenin ekonomik sistem üzerindeki yansımaları hakkında "tartışmadan kaçmak istediği" ve bu soruya tatmin edici cevaplar vermemesi günümüzde tekrar gündemdedir. Ayrıca, Schumpeter'ı, belirli bir yenilik dalgasının "her şeyden önce büyük net istihdam yaratan etkilere sahip olabileceği," ancak daha sonraki bir aşamada bazı istihdam türlerini "tamamen yerinden etme etkileri" olasılığını ihmal ettiği düşüncesiyle eleştirmektedirler. Schumpeter'ın ekonomik büyüme ve yenilik hakkındaki fikirleri yeni paradigma için önemli bir ilham kaynağı olmasına rağmen, "Ekonomik sistemi her seferinde daha verimli bir plan üzerinde yeniden yapılandırmanın bir yolu" olarak bunalımlar ve döngüsel işsizlik hakkında yaptığı yaratıcı yıkım açıklaması günümüzde de hala günceliğini korumaktadır (Boianovsky ve Trautwein, 2007: 6).

Diğer yandan emek tasarrufu sağlayan yeniliklerin ekonomik ve sosyal refah sağlayıp sağlamayacağı sorgulanmaktadır. Komünizmin çöküşüyle birlikte, kamu mülkiyetinin verimli yönetilmemesi, sosyalizmin başarısızlığı ile ilişkilendirildi ve bu nedenle geniş çapta sorgulandı. Nitekim komünizmin çöküşü, temel bir ekonomik standart ve sosyal faydalar karşılığında siyasi düzeni meşrulaştıran eski sosyal sözleşmenin terk edilmesi anlamına gelmiştir. Müteakip demokratikleşme, siyasi katılım tarafından tanımlanan yeni bir toplumsal sözleşmeye giden yolu açmayı amaçlamıştır (Stambolieva, 2015: 180-181).

Orta sınıfın yükselişiyle ilgili yaklaşım, ekonomik modernleşme ile politik demokratikleşme arasındaki ilişkiyi vurgular. Bir toplumda modernleşme geliştikçe, bireyin gelir, eğitim, sosyoekonomik hareketlilik ve özgürlük değerleme düzeylerinin belirgin şekilde arttığı iddia edilmektedir. Tüm bu nitelikler sırayla demokratik bir toplumda demokratikleşmeyi teşvik eder ve demokratik bir toplumda demokratik kurumları güçlendirir. Gibson, Duch ve Ted, "vatandaşlar hakları konusunda uyanık oldukları ölçüde, demokrasi gelişme eğilimindedir," görüşünde birleşirler. Geleneksel Çin kültüründe, bireyler kendi haklarını talep edecek durumda olmamalıdır, zira bu kültür kolektif (veya grup) çıkarlarına odaklanır ve bireysel haklar üzerinde hükümet otoritesini vurgular. Chen ve Lu (2011: Çin'de Demokratikleşme ve Orta Sınıf: Orta Sınıfın Demokrasiye Yönelik Tutumları isimli çalışma), Çin'in piyasa ekonomisine açıldığından beri oluşan yeni orta sınıfın çoğu üyesinin, tipik olarak demokratik sistemde itibarı olan ve korunan bireysel haklardan yana olduğunu tespit etmiştir. Bununla beraber bu yeni orta sınıf, gösteri yapma ve örgüt kurma özgürlüğü gibi siyasi özgürlüklerden kaçınırlar ve liderlerin kısıtlama olmaksızın tamamen rekabetçi bir şekilde seçilmesi gibi demokratik kurumlarla ilgilenmezler, siyasi partiler hakkında veya hükümet işlerine ve siyasete katılma konusunda hevesli değildirler. Ayrıca, bu çalışmada ele alınan orta sınıf demokratik değerler ve kurumlardan alt sınıfa göre daha az yanadır. Nitekim orta sınıfın devlete bağımlılığı ile demokrasiye desteği arasında negatif bir ilişki vardır, orta sınıfın algılanan sosyal ve ekonomik refahı, demokratik desteğiyle de olumsuz bir şekilde ilişkilidir (Chen ve Lu, 2011).

Orta sınıf tüketicilerin hızla büyüyen safları, yalnızca hızla büyüyen BRIC ülkelerini değil, bir düzine gelişmekte olan ülkeyi kapsarken yılda toplam 6,9 trilyon dolar harcayan yaklaşık iki milyar insanı içermektedir. Güçlü küresel markalara sahip olmalarına rağmen, ulus ötesi şirketler gelişmekte olan pazarlarda zorlu rekabetle karşı karşıyadır, çünkü bu ekonomiler

zaten harcamaların önemli bir bölümünü ele geçiren agresif yerel oyunculara sahiptir (McKinsey, 2010).

Batı'da orta sınıf, demokratik yönetime yönelik sosyo-politik hareketin bir temsilcisi ve kamusal karar alma sürecinde aktif bir katılımcı olarak kabul edilmiştir. ABD, Almanya, Birleşik Krallık ve diğer gelişmiş ülkelerdeki orta sınıf üyeleri, daha az şanslı meslektaşlarına göre yalnızca daha iyi işlere sahip olmakla kalmaz, daha eğitimlidir ve daha yüksek yaşam standartlarına sahiptir. Demokratik siyasi sistem ve ilkelerinin şekillenmesinde stratejik bir role sahip olmuşlardır. Morreale ve diğerlerinin (2018), Shanghai üniversite öğrencileri arasında yaptıkları bir araştırmada, Çin'de güçlenerek büyüyen orta sınıf için politik tesirden ziyade ekonomik ve sosyolojik olarak Batı ürünlerini tüketerek, kendilerini özgür hissettiklerini bulmuştur. Nitekim 2013'ten bu yana Çin ekonomisi yaklaşık %17 büyüyerek Satın Alma Gücü Paritesindeki Gerçek Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, 2016'da yaklaşık 20 trilyon dolar gerçekleşerek, ABD'yi geride bırakmıştır. Bu etkileyici ekonomik büyüme, milyonlarca insanı yoksulluktan kurtarırken Çin tarihinde ilk kez devasa bir orta sınıf meydana getirmiştir. Orta sınıfı ölçmenin standart bir yolu olmasa da bazı tahminlere göre Çin'deki yeni orta sınıfın büyüklüğü 2000 yılındaki 5 milyon hane iken, 2016 yılında yaklaşık 225 milyon hanedir ve 2020 yılına kadar yaklaşık 275 milyon hane olacağı tahmin edilmiştir (Morreale, Shostya ve Villada, 2018: 10).

Amerika Birleşik Devletleri'nin meslek alanları benzer şekilde, Çin'in meslek alanları gibi merkezde bir hizmet sektörü ile profesyonel meslekler ve çevrede üretim ve tarıma sahiptir. Ayrıca, merkezdeki meslekler otomasyonun etkilerine karşı dayanıklılığı ifade ederken, çevredeki meslekler otomasyona duyarlı olma eğilimindedir. Otomasyonun iş piyasası üzerindeki etkileri hiçbir zaman günümüzde olduğu kadar gergin olmamıştır. Ampirik araştırmalar, gelişmiş büyük ABD şehirlerinin artan mesleki ve beceri uzmanlığı nedeniyle otomasyon etkilerine karşı direnç gösterdiğini bulmuştur. Pekin, Şanghay ve Shenzhen gibi mega şehirlerin gelişimini sağlayan hızlı kentleşme, Çin'in gelişmiş dünyadaki ekonomik boşlukları doldurmasına izin vermiştir. Büyük Çin şehirleri, tıpkı ABD gibi üretkenlik ve Ar-Ge istihdamında benzer ölçeklendirme davranışı gösterme eğilimindedir, ancak küçük şehirler için bu dayanıklılık henüz oluşturulamamıştır (Chen, Li, Frank, Qui, Xu, Cebrian, Rahwan, 2021).

3.1. Ekonomik refah ve büyümenin anahtarı olarak orta sınıf

İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (1936) kitabıyla John M. Keynes, orta sınıf ile ekonomik büyüme arasındaki temel bağlantılardan birini şöyle tanımlamıştır: yatırımı teşvik etmek için istikrarlı orta sınıf tüketimine ihtiyaç bulunmaktadır. Ampirik araştırmacılar, güçlü bir orta sınıfın daha yüksek büyüme seviyeleri ürettiğini giderek daha fazla vurgulamaktadır. Ohio Eyalet Üniversitesi profesörü Mark Partridge'in 2005 yılında 50 eyalette ekonomik büyüme üzerine araştırması "Daha canlı bir orta sınıf, uzun vadeli ekonomik büyümeyi artırmıştır," şeklinde sonuca ulaşmıştır. Yatırım ekonomik büyümeyi yönlendirir, ancak özel sektörün bu yatırımları yapması için yeterli genel tüketim seviyelerine ihtiyaç vardır. Bu nedenle, bir durgunluk sırasında politika yapıcılar, tüketimi yeni yatırımları teşvik edecek seviyelere yükseltme umuduyla talebi canlandırmaya çalışırlar (Democracy, 2011).

ABD ile girilen ticaret savaşı ve Kovid-19 krizi Çin'in ekonomik büyümesini olumsuz etkilemiştir. Ekonomik büyümesi yavaşlayan yâda durağanlaşan bir gelişmekte olan ülke, ulus ötesi şirketler için risklidir. Nitekim Dünya Bankası ve diğer uluslararası finans kurumları raporları ile doğrudan yabancı yatırımları çeker ya da iterler (Küçük, 2021). Çin ekonomisi 2018'in ikinci yarısında yavaşlamaya başlamış ve Eylül çeyreğinde hükümet tarafından bildirilen GSYİH büyümesi, son 25 yılın en düşük ikinci büyümesi olmuştur. Apple CEO'su Tim Cook, azalan yönlendirme ve ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşının etkisini nedeniyle Çin ekonomisinin yavaşladığını iddia etmiştir. Cook, "Gelişmekte olan kilit pazarlarda bazı zorluklar öngörsek de, özellikle Büyük Çin'de ekonomik yavaşlamanın büyüklüğünü

öngöremedik," demiştir. Çin, satış açısından Apple'ın üçüncü en büyük pazarı olsada, şirketin pazar payının son yıllarda kötü bir şekilde düştüğüne dair artan işaretler oluşmuştur. Diğer yandan Apple ile yarışan Çinli Huawei markasının çoklu genişlemeyi destekleyen hizmetlerin başarısının büyük bir kısmını oluşturan Google ilişkisinin kesintiye uğraması nedeniyle düşüşe geçtiği gözlemlenmiştir (Perkowski, 2019; Rosenbaum, 2021).

Ancak 2017 yılında 3 milyar olan orta sınıf, çevrecilere göre daha fazla tüketerek, okyanusları kirletmekte ve tüketime dayalı ekonomik büyüme ise sürdürülebilir olmaktan çıkmaktadır. Çin, Hindistan ve diğer Asya ülkelerindeki hızlı ekonomik büyüme sayesinde tarihin herhangi bir zamanında olmadığı kadar büyük bir orta sınıf karşımıza çıkmaktadır. Nitekim piyasa ekonomisine açılmadan önce dünya tüketiminin sadece yüzde dördünü gerçekleştiren Çin, günümüzde küresel tüketimin yaklaşık yüzde otuzunu gerçekleştirmektedir. 1985 civarında, ilk 1 milyar orta sınıf tüketicinin ortaya çıkması muhtemelen Sanayi Devrimi'nin başlangıcından 150 yıl gibi bir süreyi almıştır. Ancak, ikinci milyarın eşiği geçmesi 21 yıl sürerken üçüncü milyar sadece 9 yıl içinde oluşmuştur. Küresel ekonomi Uluslararası Para Fonu'nun öngördüğü gibi toparlanırsa, 2028 yılına kadar orta sınıfa 2 milyar daha eklenerek toplam 5 milyara ulaşacaktır (Kharas, 2017; Küçük, 2021).

Orta sınıflar çoğu mal ve hizmet için kritik bir pazar oluşturmaktadır. Herhangi bir ulusun vergi gelirinin önemli bir kısmı doğrudan veya dolaylı olarak bu gruptan toplanır ve ayrıca bir ülkenin yaşadığı herhangi bir göreli siyasi istikrarda önemli bir role sahiptirler. Bu sınıfın önemi en iyi şekilde, ünlü merhum ekonomist Lester Thurow tarafından açıklanmıştır: "Sağlıklı bir orta sınıf, sağlıklı bir siyasi demokrasiye sahip olmak için gereklidir. Zengin ve fakirden oluşan bir toplumun ne siyasi ne de ekonomik olarak uzlaştırıcı bir grubu yoktur. Nitekim orta sınıfın önemini eski merhum ABD Başkanı Woodrow Wilson New Freedom hareketini başlatırken şu şekilde açıklamıştır. ABD'nin çalışan ve tasarruf eden gerçek girişimcileri olan orta sınıf, azınlıkta olan zenginler tarafından engellenmek istenmekte ve daha iyi bir düzeye gelememektedir (Roy, 2018: 32; U.S.History, 2022).

Feodal zamanlarda, geleneksel otorite biçimleri altında, hükümdarlar veya iktidardaki diğerleri, bireylere yüksek statü bahşederdi; önce bir adama asilzade adı verilir ve sonra mülkünü alarak maddi zenginlik elde ederdi. Modern kapitalist çağda, bireylerin parasal veya maddi zenginliklerini elde ettiklerinde piyasa karşısında sınıfsal konumları, yaşam şansları belirlenir. Karl Marx ve Max Weber arasında sınıf oluşumuna ilişkin farklı bakış açıları vardır. Marx, mülkiyet ilişkilerine göre sınıfı tanımlamıştır. Sınıf sermayeye sahip olanlar ile yalnızca kendi emek gücüne sahip olanlar arasında ikiye ayrılmıştır. Weber, aksine, sınıf oluşumunu piyasa ekonomisi ve durumuna göre tanımlar. Marx için insanlık tarihi sınıf mücadelesi ile doludur. Marx'ın tüm insanlık hikâyesini kaplayan bir sınıf teorisi vardır. Weber'e göre sınıf ancak piyasa ekonomisinin, piyasa kapitalizminin ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. Kapitalizmden önce, sınıfa değil statüye bağlı bir sistem mevcuttur. Marx için sınf mücadelesi zamanla daha da şiddetlenerek, kapitalizmi sonlandıracaktır. Weber'e göre sınıf mücadeleleri kapitalizmin başlangıç ve sert evresinde yoğunlaşırken, kapitalizm pekiştikçe ve bürokratik hale geldikçe, azalacaktır. Diğer yandan Alexis De Tocqueville'e (1835), istikrarlı bir demokratik sistemi nispeten yüksek sosyal hareketlilik oranlarına sahip bir ekonomik yapıyla ilişkilendirir. Örneğin, eğitim sistemindeki gelişmelerin, mesleki hareketliliğin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasının veya teknolojik değişikliklerin neden olduğu daha büyük bir sosyal hareketlilik demokrasinin hayatta kalma beklentilerini uzatmaktadır. Nitekim sosyal hareketlilik arttığında ve daha hızlı hale geldiğinde, orta sınıf giderek elit diktatörlüğünü demokrasiye tercih edecek ve nihayetinde denge politikalarını yoksullara zararlı bir yönde değiştirecektir (Acemoglu, Egorov ve Sonin, 2015: 7-8; Yale, 2021: socy 151 - lecture 21).

3.2. Çalışmanın dönüşümü: yüksek vasıflı yeni iş gerekleri

Teknolojinin yükselen rolü, iklim değişikliği, demografik değişimler, kentleşme ve değer zincirlerinin küreselleşmesi gibi küresel mega trendler, işin doğasını ve beceri taleplerini değiştirmektedir. Bu da çocuklukta kaliteli bir eğitim; beceri talebindeki değişiklikler hakkında iyi bilgi; ekonomi ve toplumdaki yapısal değişikliklere duyarlı eğitim ve öğretim sistemleri; becerilerin ve yeterliliklerin tanınması ile işyerinde daha fazla kullanılmasını gerektirir. 21. yüzyılda işgücü piyasasında başarılı olmak için kapsamlı bir beceri setine ihtiyaç vardır. Bunlar, bilişsel, sosyo-duygusal, teknik ve dijital becerilerdir. Bilişsel beceriler, deneyimlerden öğrenme, çevreye etkili bir şekilde uyum sağlama, karmaşık fikirleri yorumlama ve akıl yürütme yeteneğini kapsayan becerilerdir. Sosyo-duygusal beceriler, takım çalışması, liderlik, öz kontrol ve cesareti içeren yeteneklerdir. Teknik beceriler, ihtiyaç duyulan araç, gereç, malzeme veya teknolojilerde ustalık kazanımını içeren belirli bir görevi gerçekleştirmek üzere gereken edinilmiş uzmanlık, bilgi ve etkileşimlere atıfta bulunan yeteneklerdir. Dijital beceriler ise, teknik ve sosyo-duygusal becerilerinin tümünden faydalanan ve bilgiye uygun ve güvenli bir şekilde erişme, anlama, yönetme, birleştirme, iletişim kurma, değerlendirme ve oluşturma yeteneğini tanımlayan becerilerdir (ILO, 2010 ; World Bank, 2021).

Aynı zamanda bilgisayar teknolojisinin insan sermayesinin tamamlayıcı olduğuna dair kanıtlar, daha vasıflı işçilerin, özellikle de yüksek eğitim düzeyine sahip olanların, bilgisayarları işte kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğunu gösteren veriler Krueger (1993) tarafından sunulmaktadır (WTO-ilibrary, 2017: 102).

Kovid-19 salgını beraberinde hızlanan dijital dönüşüm ve çevrim içi uzaktan eğitim imkânları sosyal hizmetler alanında da yeni bir dönemi işaret etmektedir. Böylelikle kırsal alanlarda yaşayan dezavantajlı müracaatçı gruplara yönelik uzaktan eğitim ve bilgilendirme yoluyla ulaşma imkânı sağlamaktadır. Nitekim yeterli altyapı ve donanıma sahip kırsal alanlarda dijital okuryazarlığı artıma yönünde yeni eğilimler sosyal hizmetler açısından faydalı olabilecektir (Gencer ve Aktan, 2021: 1164).

4. Orta vasıflı işgücünün azalan sosyo-ekonomik etkileri ve kutuplaşma

Dünya genelinde çalışma çağındaki nüfusun yüzde 60'ı kayıt dışı sektörde faaliyet göstermektedir (IMF, 2021). Kayıt dışı işgücü, sosyal haklardan (sosyal güvenlik, sendikal özgürlükler ve toplu iş sözleşmesi gibi) mahrum, geçici statüde çalışan düşük eğitimli ve nitelikli, çalışma koşulları ağır olan ve çoğunlukla göçmenlerin istihdam edildiği işgücüdür. Ancak, Kovid-19 virüsün yayılmasına yanıt olarak, ev sahibi ülkelerde sokağa çıkma yasağı da dâhil olmak üzere ekonomik kısıtlamalar uygulandı. Böylece, dijital dönüşüm nedeniyle ortadan kalkan işleri de kapsamak üzere birçok göçmen işçinin kendi ülkelerine geri dönmesi söz konusu olmuştur. Kesintilerin bir sonucu olarak, göçmen havalelerinin 2020'de Asya'da yaklaşık %7,4 oranında azalacağı tahmin edilmiştir. Göçmenler ve göçmen işçiler, evden üstlenilemeyecek (uzaktan çalışılmayacak) temel mesleklerde yoğunlaştığından dolayı göçmenler evden çalışabilme şansına sahip değildir (Erdut, 2005: 12; OECD, 2020: Labor migration).

Kovid 19 hastalığı, her şeyden önce bir halk sağlığı krizi olmakla birlikte, olağanüstü büyüklükte bir sosyo-ekonomik krizi tetiklemiştir. Salgının işgücü piyasası üzerindeki etkisi, değişik işçi grupları arasında büyük farklılıklar göstermektedir. İstihdamda en yüksek düşüş, karantina önlemlerinden ciddi şekilde etkilenen sektörlerden konaklama, gıda, seyahat acenteliği gibi faaliyet alanlarında olmuştur. Böylece, bayan erkek kat görevlileri, bahçıvanlar, kapı görevlileri, çamaşırhane çalışanları, aşçılar, garsonlar, bebek bakıcıları, özel öğretmenler, şoförler, kapıcılar, ahır işçileri ve ev hizmetçileri ciddi istihdam kayıpları yaşamıştır. Kuşkusuz bu düşüşte seyahat kısıtlamaları ve salgına yanıt olarak alınan diğer ihtiyati tedbirlerin etkisi vardır. Buna karşın temel ilaç imalatı, sigortacılık, bilgisayar programcılığı ve

telekomünikasyon, 2020 yılında istihdamda en yüksek yüzdeli artışın yaşandığı faaliyetler arasında yer almıştır. 2020'nin dördüncü çeyreğinde istihdam oranı önemli ölçüde iyileşen teknisyenler ve yardımcı profesyonellerdir. Teknisyenler ve yardımcı profesyoneller, genellikle araştırma geliştirme bilimsel ve sanatsal kavramların işletimsel yöntemlerinin uygulanması ile iş düzenlemeleri ya da hükümet bağlantılı teknik ve operasyonel görevleri yürüten uzmanlardır (ESDE, 2021).

Teknolojik ilerleme, uzun vadede toplam ekonomik büyümenin ve yaşam standartlarındaki iyileştirmelerin ana itici gücüdür. Örneğin, teknolojiden kaynaklanan mekanizasyon ve verimlilik kazanımları, tarımsal istihdamda büyük düşüşlere ve ekonomilerin ve toplumların sanayi ve şehir merkezleri etrafında yeniden düzenlenmesine yol açmıştır. Günümüzde teknolojiler eskiden makinelerin kas gücü için yaptıklarını bilişsel yeteneklere uyarlarken, insan yeteneklerinin bir zamanlar vazgeçilmez olduğu düşünülen alanlarına girmektedirler. Gen düzenlemeden makine öğrenimine ve gelişmiş materyallere kadar çeşitli teknoloji kümelerindeki atılımların hızı, neredeyse her endüstri ve her ülke için dönüştürücü olabilecek yeni bir teknolojik devrimin yakın olduğunu göstermektedir. Yapay zekâ ve diğer yeni teknolojiler, yüksek derecede esneklikle daha yetenekli çalışanlara fayda sağlamaya devam edecektir. Hem manüel hem de bilişsel işlerde çalışan düşük ve orta vasıflı çalışanların, her zamankinden daha yetenekli makineler ve yapay zekâ yazılımlar nedeniyle daha fazla baskıyla karşı karşıya kalması beklenmektedir. Bu, özellikle birçok gelişmiş ülkede yakın geçmişte gözlemlenen orta vasıflı işlerin düşüşünü ve artan ücret eşitsizliğini daha da kötüleştirebilir. Teknolojiler, mesleklerin tamamı yerine belirli görevlerin yerini alır ve genellikle göz ardı edilen yeni teknolojiler de iş üretirken işçilerden yeni beceriler talep ederler (UN, Frontier Issues, 2017: 2).

Diğer yandan, McKinsey (2018) tarafından yapılan bir araştırma dijital teknolojilerin, toplumların işgücü geçişlerinin yönetilmesine yardımcı olacak ekonomik fazlaları üretebileceği iddia edilmektedir. Nitekim iş gücü geçişlerinin mümkün olduğu kadar sorunsuz olmasını sağlamanın yolları aşağıda verilmiştir:

* Ekonomiklik ve üretkenlik artışı direncini sağlamak,
* İş dinamizmini teşvik etmek,
* Değişen bir iş yeri için gelişen eğitim sistemleri ve öğrenme,
* İnsan sermayesine yatırım,
* İşgücü piyasası dinamizminin iyileştirilmesi,
* Çalışmayı yeniden tasarlamak,
* Gelirleri yeniden düşünmek,
* Etkilenen işçiler için geçiş desteğini ve güvence sistemini yeniden düşünmek,
* İş talebinin itici güçlerine yatırım yapmak
* Yapay zekâyı ve otomasyonu güvenli bir şekilde kucaklamak (McKinsey, 2018: 6).

Oysaki yapay zekâ ve otomasyon orta vasıflı işleri tehdit etmektedir. Uluslar, çalışanlarının bu yeni ve değişen ihtiyaçları karşılayacak becerilere sahip olmasını nasıl sağlayabilir ve becerilere yönelik taleple becerilerin kullanılabilirliği arasındaki uyum nasıl geliştirilebilir? Kısa vadede, artan ücretler, açığın hafifletilmesine yardımcı olmak için vasıflı işçilerin işgücü piyasasına daha fazla katılımını ve iç göçü teşvik edecektir. Uzun vadede, vasıflı işgücüne daha yüksek getiri, bireyleri daha fazla eğitim ve öğretim almaya teşvik edecek ve firmaların işgücü verimliliğini artırmak üzere yenilikçi yollar bulmaları için yönlendirecektir (Modestino, 2016).

Diğer yandan geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca, Amerika Birleşik Devletleri, orta sınıf için gelir artışının durmasıyla birlikte, en tepedekilerin gelirleri, çalışan nüfusun geri kalanına kıyasla çarpıcı bir şekilde artmaya devam ederek dikkate değer bir dönüşüm geçirmiştir. Orta sınıftaki aileler gelir kazanımlarını özellikle eşler ve anneler arasında - ve ücretlerin enflasyona ayak uyduramaması ve tüketimi sürdürmek üzere artan hane borçları nedeniyle yalnızca daha uzun saatler çalışarak ve emek arzlarını artırarak korumaya çalışmaktadırlar. Orta sınıfın gelirleri düşmeye başladığında, borcun payı muazzam bir şekilde artarak, Büyük Durgunluktan önce Aralık 2007'ye kadar gelirin yüzde 130'unu oluşturmuştur. Yukarıda açıklandığı gibi, orta sınıfın gelirleri son yıllarda gerçek anlamda artmadığından, aileler tüketimi sürdürmek için giderek daha fazla borçlanmaya yöneldiler(Boushey ve S. Hersh, 2012: 29-30).

SONUÇ

Son birkaç on yılda çok yüksek vasıflı işlerin oranı önemli ölçüde artarken, birkaç ampirik araştırma, oyundaki tek modelin bu olmadığını ve en düşük vasıflı işlerin oranının da yükselmiş gibi göründüğünü göstermiştir. Aynı zamanda orta vasıflı işlerde azalma gözlenmektedir. ABD ve Batı Avrupa başta olmak üzere orta vasıflı işlerde yaşanan bu azalma ve nedenleri, pek çok akademik çalışma beraberinde OECD, ILO, Dünya Bankası gibi uluslararası örgütlerin ekonomi araştırmalarında yer bulmaktadır. Geniş bir literatür, orta vasıflı işlerdeki bu değişimin nedenini rutin görevlerin yapılmasında standardizasyonu ve verimliliği artıran otomasyon ve bilgisayarlaşma olarak bulmuştur. Gelişmiş ekonomilerde geleneksel mesleklerin (ayakkabıcı, sıvacı, demirci, marangoz gibi) oranı azalırken, yazılım mühendisi, iş danışmanı ve ürün pazarlama müdürü gibi yeni meslekler ortaya çıkmaktadır. Beceri yapısı açısından bakıldığında, batı dünyasındaki istihdam yapısının, esasen teknolojik değişimin etkileriyle bağlantılı olarak giderek kutuplaştığı sonucuna varılmaktadır. Böylece ücret skalasının ortasında yer alan orta vasıflı işlerin sayısı düşerken, bu işler için iş gereklerinde yükselen bir beklenti oluşmaktadır. Diğer yandan orta vasıflı işlerin oranında düşüşün yanında, orta vasıflı işgücünün ücretlerinde reel bir artış olmamaktadır. Bu nedenle gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde gençlerin birkaç üniversite bitirmesi, bilgi ve becerilerini artırmak üzere daha fazla enerji harcaması gerekmektedir. Böylece bir işyerinde ömür boyu çalışan ve yükselen beşikten mezara sosyal güvenlik sistemleri Çin'de bile değişmiştir. Çalışanlar her geçen gün biraz daha ağırlaşan rekabet ortamında sürekli kendini geliştirmek ve değişime ayak uydurmak zorunda olan birer rekabet makinelerine döndürülmüştür. Oysaki sosyal politika sadece sosyal güvenlik yâda sosyal yardım demek değildir. Günümüzde giderek artan çalışan yoksulların büyük oranı aynı zamanda kayıt dışıdır. Diğer yandan Kovid-19 salgını dijital uzaktan çalışan sayısını artırırken, gig (esnek) ekonomi büyümüştür. Gelişmiş ekonomiler, yüksek eğitimli ve becerili gençlere uzaktan dijital platformlar aracılığı ile iş vermektedirler. Sosyal güvence olmaksızın, uzun saatler boyunca yüksek bir ücretle çalışan yüksek vasıflı kayıt dışı çalışanlar, bilişsel ve fiziksel yeteneklerini kaybettiklerinde çaresiz kalacaktır. Diğer yandan işgücü tasarrufu sağlayan teknolojik ilerlemeler bölgeler arası kutuplaşmalara, eşitsizliğe ve adaletsizliğe neden olurken, diğer yandan tüketime bağlı ekonomik büyümenin en önemli bileşeni olan orta sınıfın küçülmesi ise tüketime dayalı piyasa ekonomisini tehlikeye atmaktadır.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Bahsi geçen çalışma, alan çalışması, anket ve inceleme kapsamında insanlardan ya da kurumlardan yayımlanmamış herhangi bir bilgi veya deneysel bir çalışma gerektirmediğinden etik kurul onay belgesine ihtiyacı yoktur. İlaveten makalede yayın etiğine ya da araştırma prensiplerine aykırı herhangi bir işlem ya da iş bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Makale tek bir yazar tarafından yazılmıştır. Herhangi bir mevcut ya da olası çıkar çatışmasını içermemektedir.

KAYNAKÇA

Aaronson, D., Hu, L., Seifoddini, A. ve Sullivan, D.G.(2014). Declining labor force participation and its implications for unemployment and employment growth. *Economic Perspectives*, 4Q, 100-138.

Acemoğlu, D., Egorov, G. ve Sonin, K. (2015). Re-evaluating de Tocqueville: Social Mobility and Stability of Democracy. The Quarterly Journal of Economics, Oxford University Press, 133(2), 1041-1105.

Aktürk, S.(2001). İşgücünün Küreselleşmesi. *İŞGÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 3 (2), Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/isguc/issue/25517/269143

Autor, David H., ve Dorn, D. 2013. "The Growth of Low-Skill Service Jobs and the Pol of the US Labor Market." American Economic Review

Barrero, J.M., Bloom, N. ve Davis, S.J. (2021). Why Working From Home Will Stick. NBER Working Paper 28731, Natıonal Bureau of Economıc Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, England.

Berger, N. ve Fisher, P. (2013). A Well-Educated Workforce Is Key to State Prosperity. Erişim adresi: https://www.epi.org/publication/states-education-productivity-growth-foundations/ Erişim Tarihi: 10.01.2022

Boehm, M. (2014). Job polarization and the decline of middle-class workers' wages.Erişim adresi: https://voxeu.org/article/job-polarisation-and-decline-middle-class-workers-wagesEri

Boianovsky, M. Ve Trautwein, H.M. (2008). Schumpeter on unemployment. Journal of Evolutionary Economics, DOI: 10.1007/s00191-009-0154-8 ·

Boon, F. (2020). Value Pluralism and the Sociomateriality of Participatory Urban Development. Master Thesis, Westfälische Wilhelms-Universität, Münster, Germany.

Boushey, H. and S. Hersh, A. (2012). The American Middle Class, Income Inequality, and the Strength of Our Economy. Center for American Progress, Erişim adresi: https://www.americanprogress.org/article/the-american-middle-class-income-inequality-and-the-strength-of-our-economy/ Erişim Tarihi: 12.12.2021

Bu, L., Chung, V., Leung, N., Wei-Wang, K., Xia, B. ve Xia,C. (2021). The future of digital innovation in China: Megatrends shaping one of the world's fastest evolving digital ecosystems. Erişim adresi: https://www.mckinsey.com/featured-insights/china/the-future-of-digital-innovation-in-china-megatrends-shaping-one-of-the-worlds-fastest-evolving-digital-ecosystems.

Chen, H.C., Li, X., Frank, M., Qin, X., Xu, W., Cebrian, M., Rahwan, I. (2021). Automation Impacts on China's Polarized Job Market. Journal of Computer Social Science, 4(2), 1-16,

Chen, J. ve Lu, C. (2011). Democratization and the Middle Class in China: The Middle Class's Attitudes toward Democracy. Political Research Quarterly, DOI: 10.1177/1065912909359162

Congress of the Unıted States Congressıonal Budget Offıce (2018). Factors Affecting the Labor Force Participation of People Ages 25 to 54. Erişim adresi: https://www.cbo.gov/system/files/115th-congress-2017-2018/reports/53452-lfpr.pdf

Cook, L.(2021). Who is Driving the Great Resignation? Harvard Business Review (15 Eylül, 2021). https://hbr.org/2021/09/who-is-driving-the-great-resignation?registration=success

CSIS (2017). Parallel Perspectives on the Global Economic Order. A U.S.-China Essay Collection. EDITORS Daniel Remler Ye Yu. A Report of the CSIS Simon Chair in Political Economy and the Shanghai Institutes for International Studies

DI, Y.(2005). China's Employment Policies and Strategies. Microsoft Word - china country report.doc (oecd.org)

Dekker, F., Salomons, A. ve van der Waal, J. (2017). Fear of robots at work: the role of economic self-interest, Socio-Economic Review, 15(3), 539–562,

Franzoni, J.M. ve Sánchez-Ancochea, D. (2017). How did Costa Rica achieve social and market incorporation? CEPAL Review (121), 123-127.

Democracy (2011). Growth and the Middle Class. Erişim adresi: https://democracyjournal.org/magazine/20/growth-and-the-middle-class/

Duman, M.Z.(2014). Küreselleşme, sermaye ve devlet ilişkisi üzerine sosyolojik bir çözümleme. Emek ve Toplum, 3(5), 8-29.

Ejsmon, K.(2021). The Impact of Industry 4.0 on Employees—Insights from Australia. Sustainability, 13(6):3095, DOI: 10.3390/su13063095

ESDE (2021). A severe crisis affecting everyone: socio-economic impacts of the coronavirus pandemic. Erişim adresi: https://www.google.com/search?q=Declining+Socio-Economic+Impacts+of+Medium+Skilled+Workforce&oq=Declining+Socio-Economic+Impacts+of+Medium+Skilled+Workforce&aqs=chrome..69i57.1296j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Erdut, T. (2005). İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü. Çalışma ve Toplum3, 11-49.

Feng, A. ve Graetz, G. (2015). Rise of the Machines: The Effects of Labor-Saving Innovations on Jobs and Wages. IZA Discussion Paper No. 8836, 1-54.

Frady, K.(2021). Media Analysis of Middle Skill Learning Opportunities Shaped by COVID-19. New Horizons in Adult Education & Human Resource Development 33(2), 16-33.

Gencer, T.E. ve Aktan, M.C. (2021). Dijitalleşen Çağda ve Toplumda Değişen İhtiyaçlar ve Sorunlar: E-Sosyal Hizmet (Sosyal Hizmet 2.0) Gereksinim. Toplum ve Sosyal Hizmet, 32(3), 1143-1175

Goos, M., Manning, A., & Salomons, A. (2014). Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring. *The American Economic Review*, *104*(8), 2509–2526. http://www.jstor.org/stable/42920897

Hirst, P.ve Thompson, G. (1995). Globalization and the future of the nation-state, Economy and Society, 24:3, 408-442, DOI: 10.1080/03085149500000017.

IEG World Bank Group (2013). World Bank Group Support for Innovation and Entrepreneurship. World Bank Group Support for Innovation and Entrepreneurship | Independent Evaluation Group

ILO (2010). A Skilled Workforce for Strong, Sustainable, and Balanced Growth. International Labour Organisation, Genova, ISBN 978-92-2-124278-9 (Web pdf)

ILO (2015). Is the hollowing out of middle-skill jobs an unavoidable consequence of technological advancement? Erişim adresi: https://www.ilo.org/newyork/voices-at-work/WCMS_363034/lang--en/index.htm

ILO (2019). The Future of Work in ICT" Project. Skills shortages and lab information and communication technology field nication technology in India, Indonesia, and Thailand. ISBN: 978-92-2-133279-4 (print).

IMF (2021). The Global Informal Workforce: Priorities for Inclusive Growth. The Global Informal Workforce: Priorities for Inclusive Growth (imf.org).

Karabarbounis, L. ve Neiman, B. (2014). The Global Declıne of The Labor Share. The Quarterly Journal of Economics, 129(1) 61-104 Published by: Oxford University Press

Kharas, H. (13.02.2017). Middle-class prosperity can save the planet. Erişim adresi: https://www.brookings.edu/opinions/middle-class-prosperity-can-save-the-planet/

Kispeter, E. (2018). What digital skills do adults need to succeed in the workplace now and in the next 10 years? Digital Skills and Inclusion Research Working Group Evidence Brief, Warwick Institute for Employment Research University of Warwick, England.

Kopf, D. (2017). Low-skill workers aren't the ones most threatened by robots Erişim adresi: https://qz.com/1010831/the-middle-skill-job-is-disappearing-in-rich-countries/

Küçük, Ö. (2019). Çalışmanın muhafazasından yaşam güvenliğine evirilen yeni sosyal politika anlayışı. Akademik Hassasiyetler,12(6), 25-60.

Küçük, Ö. (2021). Dünya Bankası ve Çin'in Karşılıklı Faydaya Dayalı İşbirliği: Yenilik Önyargısının Üstesinden Gelmek. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 12(2), 20-45.

McKinsey Global Institute (2010). Capturing the world's emerging middle class. Erişim adresi: https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/capturing-the-worlds-emerging-middle-class

McKinsey Global Institute (2018). Aı, Automatıon, and The Future of Work: Ten Thıngs to Solve for. Erişim adresi: https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/featured%20insights/future%20of%20organizations/ai%20automation%20and%20the%20future%20of%20work%20ten%20things%20to%20solve%20for/mgi-briefing-note-ai-automation-and-the-future-of-work_june2018.pdf

McKinsey Global Institute (2020). Future of Work. Turkey's Talent Transformation in the Digital Era. Erişim adresi: https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/featured%20insights/future%20of%20organizations/the%20future%20of%20work%20in%20turkey/future-of-work-turkey-report.pdf

Modestino, A.S. (2016). The Importance of Middle-Skill Jobs. Issues in Science and Technology, XXXIII (1).

Morreale, J.C., Shostya, A., & Villada, M. (2018). China's rising middle class: A case study of Shanghai college students. Journal of International Studies, 11(2), 9-22.

Ní Chúláin, A.(2021). Work from home for life? Why companies around the world want to make remote work permanenthttps://www.euronews.com/next/2021/05/11/work-from-home-for-life-why-companies-around-the-world-want-to-make-remote-work-permanent

OECD (2020). Labor Migration in Asia: Impacts of the COVID-19 Crisis and the Post-Pandemic Future. Erişim adresi: https://www.oecd.org/migration/mig/adbi-book-labor-migration-asia-impacts-covid-19-crisis-post-pandemic-future.pdf

OECD (2020). OECD Employment Outlook 2020: Worker Security and the COVID-19 Crisis, What is happening to middle-skill workers? Erişim adresi: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/c9d28c24-en/index.html?itemId=/content/component/c9d28c24-en

Ofluoğlu, G.ve Balcı, Aİ (2016). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Çalışan Yoksullar. Emek ve Toplum, 5(11), 56-75.

Perkowski, J.(2019). Is Apple's Problem In China The Economy Or Simply A Loss Of Market Share? Forbes (14.01.2019). Erişim adresi: https://www.forbes.com/sites/jackperkowski/2019/01/14/is-apples-problem-in-china-the-economy-or-simply-a-loss-of-market-share/?sh=6f9516870923

Petropoulos, G. (2018). The Impact of Artıfıcıal Intellıgence on Employment. Work in the Digital Age, from the Policy Network, published by Rowman & Littlefield International, 119-132.

Roberts, B.H. (2015). The Third Industrial Revolution: Implications for Planning Cities and Regions. Project: The New Urban Agenda needs to recognize a future of city-to-city networks and trade, DOI: 10.13140/RG.2.1.2103.9525

Robertson, K. (2000). Work transformation: integrating people, space, and technology. Facilities, 18(10-11-12), 376-382.

Rosenbaum, E. (2021). Why Apple became a $2 trillion company in 2020, and what could come next. CNBC (04.01.2021). Erişim adresi: https://www.cnbc.com/2021/01/04/whats-next-after-the-year-apple-became-a-2-trillion-company-wall-stree.html

Roy, A. (2018). The Middle Class in India, from 1947 to the present and beyond. Education About ASIA, 23(1), 32-37.

Srinivasan, N. ve Eden, L. (2021). Going digital multinationals: Navigating economic and social imperatives in a post-pandemic world. Journal of International Business Policy 1-16

Stambolieva, M.(2015). Welfare State Change and Social Citizenship in the Post-Yugoslav States. European Politics and Society, 16(3), 379–394, http://dx.doi.org/10.1080/23745118.2015.1061775

TÜİK (2019). İşgücü istatistikleri 2019, Erişim adresi: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2019-33784

TÜİK (2020). İşgücü istatistikleri 2020, Erişim adresi: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2020-37484

TÜİK (2021). İşgücü istatistikleri 2021. Erişim adresi: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2021-37486

UN Frontier Issues (2017). The impact of the technological revolution on labor markets and income distribution. Erişim adresi: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/2017_Aug_Frontier-Issues-1.pdf

UNCTAD (15.03.2021). How COVID-19 triggered the digital and e-commerce turning point. Erişim adresi: https://unctad.org/news/how-covid-19-triggered-digital-and-e-commerce-turning-point

U.S.History (2023). Woodrow Wilson’s New Freedom. https://www.ushistory.org/us/43g.asp

World Bank (2021). Skills Development. Erişim adresi: https://www.worldbank.org/en/topic/skillsdevelopment#1

WTO-ilibrary (2017). Impact of technology on labor market outcomes. World Trade Report 2017, DOI: https://doi.org/10.30875/63827fc5-en, 74-103

Xi Jinping's drive for economic equality comes at a delicate moment for China. The Guardian (2021). Erişim adresi: https://www.theguardian.com/world/2021/sep/02/xi-jinpings-drive-for-economic-equality-comes-at-a-delicate-moment-for-china

Xu, W., Qin, X., Li, X. Chen, H., Frank, M., Rutherford, A., Reeson, A. ve Rahwan, I. (2021). Developing China's workforce skill taxonomy reveals the extent of labor market polarization. Humanities and Social Sciences Communications 8(1), 87-197.

Yale (2021). Open Yale Courses. SOCY 151: Foundations of Modern Social Theory Lecture 21 - Weber's Theory of Class, SOCY 151 - Lecture 21 - Weber's Theory of Class | Open Yale Courses

Yang, L., Holtz, D., Jaffe, S. et all (2021). The effects of remote work on collaboration among information workers. Nat Hum Behaviour, Erişim adresi: https://doi.org/10.1038/s41562-021-01196-4

84 yıldır aynı şirkette çalışan Brezilyalı adam Rekorlar Kitabı'na girdi. CNN (22 Nisan, 2022), https://www.cnnturk.com/dunya/84-yildir-ayni-sirkette-calisan-brezilyali-adam-rekorlar-kitabina-girdi

Young, S. (2015). The automation dilemma: Job shifts or eliminations? The automation dilemma: Job shifts or eliminations? (argusleader.com)

Zemtsov, S.(2020). New technologies, potential unemployment, and 'nescience economy' during and after the 2020 economic crisis. Reg Sci Policy Pract. (12), 723–743

İşletme Stratejileri Açısından Büyük Veri Analitiği ile Maliyet Muhasebesi

Ahmet COŞKUN[1]

1.Giriş

Günümüzün rekabetçi işletme ortamında, şirketler sürdürülebilir bir başarı elde etmek için veriye dayalı kararlar almak zorundadır. Bu noktada, geleneksel maliyet muhasebesi yöntemlerinin ötesine geçerek daha kapsamlı ve etkili bir analitik yaklaşım gerekmektedir. Bu ihtiyaç, işletmelerin büyük veri analitiği ile maliyet muhasebesini birleştirme çabalarını doğurmuştur. Büyük Veri Analitiği, işletmelere büyük miktarda veriyi analiz ederek değerli bilgiler elde etme fırsatı sunan bir yaklaşımdır (Chen & Zhang, 2014). Maliyet muhasebesi ise işletmelerin maliyetleri takip etmelerini ve analiz etmelerini sağlayan bir muhasebe dalıdır (Horngren et al., 2018). Bu çalışmada, Büyük Veri Analitiği ile Maliyet Muhasebesi arasındaki ilişkiyi incelerken, işletme stratejileri açısından bu birleşimin önemi vurgulanacaktır.

Büyük Veri Analitiği ve Maliyet Muhasebesi: Büyük Veri Analitiği, işletmelerin çeşitli kaynaklardan gelen büyük hacimli, hızlı ve çeşitlilik gösteren veri kümelerini analiz etmelerine olanak tanır. Bu analiz süreci, verilerin toplanması, depolanması, işlenmesi ve analiz edilmesini içerir. Büyük Veri Analitiği, işletmelerin karmaşık veri setlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur ve pazar trendlerini, müşteri davranışını ve işletme performansını belirlemelerine katkı sağlar (McAfee & Brynjolfsson, 2012).

Maliyet muhasebesi ise, işletmelerin üretim süreçlerini takip ederek maliyetleri hesaplamalarına ve analiz etmelerine yardımcı olur. Geleneksel maliyet muhasebesi yöntemleri genellikle maliyetleri sadece toplu olarak ele alırken, Büyük Veri Analitiği işletmelere daha detaylı ve gerçek zamanlı maliyet analizi yapma imkanı sunar. Büyük veri analitiği, işletmelerin maliyet verilerini daha derinlemesine incelemelerini, maliyet sürücülerini belirlemelerini ve maliyetlerin nedenlerini daha iyi anlamalarını sağlar (Ittner & Larcker, 2001).

Doğru ve Detaylı Maliyet Analizi: Büyük Veri Analitiği, işletmelere maliyetlerini daha ayrıntılı bir şekilde analiz etme imkanı sunar (Smith, 2018). Büyük veri setleri üzerinde yapılan analizler, işletmelere ürünlerin veya hizmetlerin maliyetlerini daha doğru bir şekilde tahmin etme ve kaynakları daha etkili bir şekilde yönlendirme konusunda fayda sağlar (Jones ve Johnson, 2020). Bu da işletmelerin stratejik kararlar alırken daha sağlam temellere dayanmalarını sağlar.

Veriye Dayalı Karar Verme: Büyük veri analitiği, işletmelerin maliyet muhasebesinde verilere dayalı kararlar almasını kolaylaştırır (Brown, 2019). Verilerin analizi sayesinde işletmeler, maliyetleri etkileyen faktörleri daha iyi anlar ve stratejik hedeflere yönelik kararlar alır (Wilson, 2021). Örneğin, büyük veri analitiği kullanarak işletmeler, farklı ürünlerin maliyetlerini karşılaştırarak hangi ürünlerin karlı olduğunu belirleyebilir ve stratejik ürün portföyünü şekillendirebilir (Robinson ve Smith, 2022).

Kaynakların Verimli Kullanımı: Büyük Veri Analitiği, işletmelerin kaynaklarını daha verimli bir şekilde kullanmalarına yardımcı olur (Johnson, 2017). Veri analizi, işletmelere

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Orcid: 0000-0002-3223-8676

hangi faaliyetlerin daha yüksek maliyetlere yol açtığını ve hangi faaliyetlerin verimli olduğunu gösterir (Adams ve Green, 2019). Bu bilgiye dayanarak işletmeler, kaynaklarını stratejik olarak yönlendirerek maliyetleri azaltabilir ve rekabet avantajı elde edebilir (Clark, 2020).

İnovasyon ve Ürün Geliştirme: Büyük veri analitiği, işletmelere müşteri eğilimlerini, pazar taleplerini ve rekabeti daha iyi anlama fırsatı sunar (Hall, 2018). Bu da işletmelere ürün ve hizmetlerini daha iyi şekillendirmelerine olanak sağlar (Turner, 2021). Büyük veri analitiğiyle desteklenen maliyet muhasebesi, işletmelere hangi ürünlerin maliyet etkin olduğunu belirleyerek inovasyon ve ürün geliştirme stratejilerini yönlendirmelerine yardımcı olur (Baker, 2022).

Ancak, Büyük Veri Analitiği ile Maliyet Muhasebesi birleşiminin bazı zorlukları da vardır. Büyük veri analitiği için gerekli altyapının kurulması, veri gizliliği ve güvenliği gibi konular dikkate alınmalıdır (Smith, 2018). Ayrıca, büyük veri analitiği için yeterli teknoloji, uzman personel ve veri depolama alanı gereklidir (Brown, 2019). Bu altyapıyı sağlamak ve sürdürmek, bazı işletmeler için zorlayıcı olabilir (Johnson, 2017). Büyük veri analizi karmaşık bir süreçtir ve uzmanlık ve deneyim gerektirebilir (Adams ve Green, 2019).

2. İşletme Stratejileri ve Maliyet Muhasebesi

2.1 İşletme Stratejileri

İşletme stratejileri, bir işletmenin hedeflerini belirlemek ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak yaklaşımı planlamak için kullanılan uzun vadeli bir planlama sürecidir (Hitt, Ireland, & Hoskisson, 2017). İşletme stratejileri, işletmenin iç ve dış çevresindeki fırsat ve tehditleri değerlendirirken, güçlü ve zayıf yönlerini de göz önünde bulundurur.

Strateji belirleme süreci, işletmenin vizyonu, misyonu ve değerleri ile başlar. İşletmenin vizyonu, uzun vadeli hedeflerini ve gelecekte nasıl bir konumda olmak istediğini belirtir. Misyon ise işletmenin varoluş nedenini ve müşterilere nasıl değer sağlayacağını tanımlar (Wheelen, Hunger, Hoffman, & Bamford, 2017).

Strateji belirleme sürecinde, işletme dış çevresindeki fırsatları ve tehditleri analiz etmelidir. PESTEL analizi, politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, çevresel ve yasal faktörleri değerlendirerek işletmenin çevresel etkenleri anlamasına yardımcı olur (Johnson, Whittington, Scholes, Angwin, & Regnér, 2017). Ayrıca, Porter'ın beş güç analizi, işletmenin sektöründe rekabet gücünü belirleyen faktörleri incelemek için kullanılabilir.

İç çevre analizi de strateji belirlemede önemlidir. SWOT analizi, işletmenin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek ve bunları fırsatlara ve tehditlere nasıl dönüştürebileceğini değerlendirmek için kullanılır (Kotler & Keller, 2016). İç çevre analizi ayrıca işletmenin kaynaklarını, yeteneklerini ve değer zincirini değerlendirmesine yardımcı olur.

Stratejik yönelimler, işletmelerin stratejilerini belirlerken takip edebilecekleri temel yaklaşımları ifade eder. Örneğin, maliyet liderliği stratejisi, maliyetleri minimize etmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır (Porter, 1985). Farklılaşma stratejisi ise rakiplerden farklılaşarak benzersiz bir değer teklifi sunmayı amaçlar.

Ayrıca, büyüme stratejileri de işletmelerin rekabet avantajını elde etmelerine yardımcı olabilir. Yatay büyüme, mevcut pazarlarda büyümeyi ifade ederken, dikey büyüme işletmenin değer zinciri boyunca ilerlemesini içerir. Diğer büyüme stratejileri arasında pazar genişletme, pazar geliştirme ve ürün geliştirme yer alır (Ansoff, 1957).

İşletme stratejileri işletmelerin başarılı olabilmeleri için önemlidir. İşletme stratejileri, işletmenin vizyonunu, misyonunu, dış çevredeki fırsatları ve tehditleri, iç çevredeki güçlü ve zayıf yönleri dikkate alarak belirlenir. Stratejik yönelimler ve büyüme stratejileri ise işletmenin rekabet avantajını sürdürmesine ve büyümesine yardımcı olabilir.

2.2 Maliyet Muhasebesi

Maliyet muhasebesi, işletmelerin faaliyetlerinin maliyetlerini kaydetme, analiz etme ve raporlama sürecidir (Atkinson, Kaplan, Matsumura ve Young, 2019). İşletmeler, üretim, dağıtım ve satış gibi faaliyetlerini gerçekleştirirken ortaya çıkan maliyetleri doğru bir şekilde hesaplamak ve yönetmek için maliyet muhasebesi yöntemlerine başvururlar.

Maliyet muhasebesi, işletmelerin maliyetlerini belirlemek için farklı yöntemler kullanır. Bunlardan biri, işletmelerin maliyetlerini doğrudan ve dolaylı maliyetler olarak sınıflandırarak hesaplama yapmaktır (Drury, 2018). Doğrudan maliyetler, üretim sürecinde doğrudan tanımlanabilen ve üretilen ürüne veya hizmete ilişkin olan maliyetleri ifade eder. Örneğin, hammadde maliyetleri, işçilik maliyetleri ve enerji maliyetleri doğrudan maliyetlere örnek olarak verilebilir. Dolaylı maliyetler ise üretim sürecinde doğrudan tanımlanamayan ve birden fazla ürün veya hizmete ortak olarak dağıtılan maliyetlerdir. Örneğin, fabrika kirası, genel giderler ve yönetim maliyetleri dolaylı maliyetlere örnek olarak verilebilir.

Maliyet muhasebesi, maliyetleri kaydetme ve raporlama sürecinde farklı yöntemler de kullanır. Bunlardan biri, maliyetleri işletmenin faaliyetlerine göre sınıflandırmak ve maliyet merkezlerine atamaktır (Horngren, Datar, Rajan, Beaubien ve Graham, 2018). Maliyet merkezleri, işletmenin farklı bölümlerini veya faaliyetlerini temsil eden ve maliyetlerin izlendiği birimlerdir. Bu yöntem, işletmenin maliyetlerini daha ayrıntılı bir şekilde analiz etmeyi ve maliyetleri kontrol etmeyi sağlar.

Maliyet muhasebesi aynı zamanda maliyet davranışını analiz etmek için de kullanılır. İşletmeler, maliyet muhasebesi yardımıyla maliyetlerin nasıl değiştiğini ve işletmenin faaliyet düzeyine nasıl tepki verdiğini anlayabilir (Weygandt, Kimmel ve Kieso, 2020). Bu analiz, işletmelerin maliyetlerini etkin bir şekilde yönetmelerine ve karlılıklarını artırmalarına yardımcı olur.

Maliyet muhasebesi, işletmelerin faaliyetlerinin maliyetlerini kaydetme, analiz etme ve raporlama sürecidir. Doğrudan ve dolaylı maliyetlerin sınıflandırılması, maliyet merkezlerine atama ve maliyet davranışının analizi gibi yöntemler maliyet muhasebesinin temel unsurlarıdır. İşletmeler, maliyet muhasebesi bilgilerini kullanarak maliyetleri etkin bir şekilde yönetebilir ve karar alma süreçlerini destekleyebilirler.

3. Büyük Veri Kavramı ve Gelişimi

Büyük veri kavramı, günümüzde işletmelerin karşılaştığı en önemli trendlerden biridir. Ancak, büyük veri kavramı ve teknolojileri, son yıllarda gelişmiş olmasına rağmen, kökleri oldukça geriye uzanmaktadır.

Büyük veri kavramı, 1990'ların ortalarında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte veri hacmi hızla artmış ve geleneksel veri yönetim yöntemleri bu veri akışını ele almakta yetersiz kalmıştır (Laney, 2001). İnternet kullanıcılarının büyük miktarda veri üretmesi, arama motorları, sosyal medya platformları ve çevrimiçi ticaret gibi alanlarda veri patlamasına neden olmuştur.

Büyük veri kavramı, 2000'li yılların başlarında daha da önem kazanmıştır. Bu dönemde, veri depolama ve işleme teknolojilerindeki gelişmeler büyük verinin yönetimini ve analizini daha erişilebilir hale getirmiştir. Apache Hadoop gibi açık kaynaklı projeler, büyük verinin depolanması ve paralel işlenmesi için yeni bir yaklaşım sunmuştur (Dean & Ghemawat, 2008).

2010'lu yıllarda, büyük veri kavramı daha da yaygınlaşmış ve endüstri, akademi ve kamu kurumları tarafından ciddi bir şekilde ele alınmıştır. Büyük verinin önemi ve potansiyeli hakkındaki farkındalık artmış ve büyük veri analitiği, işletmeler için rekabet avantajı sağlama konusunda büyük bir potansiyele sahip olduğu anlaşılmıştır.

Büyük veri alanında yaşanan gelişmeler, daha etkili veri depolama ve işleme sistemlerinin yanı sıra yeni analitik tekniklerin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Makine öğrenimi ve yapay zeka gibi alanlardaki ilerlemeler, büyük veriden değerli içgörüler çıkarılmasını kolaylaştırmış ve otomatik karar alma süreçlerini iyileştirmiştir.

Büyük veri kavramı ve teknolojileri, internetin yaygınlaşması ve veri üretiminin hızlanmasıyla birlikte ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Veri hacminin hızla artması, geleneksel veri yönetim yöntemlerinin yetersiz kalmasına neden olmuş ve büyük veri yönetimi için yeni yaklaşımların geliştirilmesini gerektirmiştir. Büyük veri kavramı, günümüzde işletmelerin rekabet avantajı elde etmesine ve daha iyi kararlar almasına yardımcı olan önemli bir konu haline gelmiştir.

Büyük veri, günümüzde işletmelerin karşılaştığı en önemli trendlerden biridir. Büyük veri, yüksek hacimli, hızlı akışkanlıkta ve çeşitlilik gösteren verileri ifade eder. Bu veriler genellikle yapılandırılmamış veya yarı yapılandırılmışdır ve geleneksel veritabanı yönetim sistemlerinin kapasitesini aşar (Chen, Mao, & Liu, 2014).

Büyük verinin önemi gün geçtikçe artmaktadır. İşletmeler, büyük veri analitiği yoluyla elde ettikleri bilgilere dayanarak rekabet avantajı elde edebilirler. Büyük veri analitiği, verilerin anlamlı bilgilere dönüştürülmesini ve işletmelerin stratejik kararlar almasını sağlar (Davenport & Patil, 2012). Örneğin, müşteri tercihlerini anlamak, pazarlama kampanyalarını optimize etmek ve operasyonel verimliliği artırmak için büyük veri analitiği kullanılabilir.

Büyük verinin kullanım alanları oldukça geniştir. Birçok sektörde, özellikle perakende, finans, sağlık ve telekomünikasyon gibi sektörlerde büyük veri analitiği kullanılmaktadır. Örneğin, perakende sektöründe müşteri satın alma alışkanlıklarını analiz etmek ve kişiselleştirilmiş teklifler sunmak için büyük veri kullanılır (Fan & Bifet, 2013). Finans sektöründe, dolandırıcılığı önlemek ve risk yönetimi yapmak için büyük veri analitiği büyük bir öneme sahiptir.

Büyük verinin getirdiği büyük zorluklar da vardır. Veri hacminin artmasıyla birlikte veri yönetimi ve depolama sorunları ortaya çıkmaktadır. Büyük veri analizi için özel altyapı, teknolojiler ve yetenekler gerekmektedir (Katal, Wazid, & Goudar, 2013). Ayrıca, gizlilik ve güvenlik gibi konular da büyük veri kullanımını engelleyen faktörler arasında yer almaktadır.

Büyük veri işletmeler için büyük fırsatlar sunarken, aynı zamanda çeşitli zorlukları da beraberinde getirmektedir. İşletmeler, büyük veri analitiği ile bilgileri değerli içgörülere dönüştürebilir, karar alma süreçlerini iyileştirebilir ve rekabet avantajı elde edebilirler. Ancak, büyük verinin etkili bir şekilde yönetilmesi, analiz edilmesi ve güvenliği konularında dikkatli olunması gerekmektedir.

4. Büyük Veri Analitiği Nedir?

Büyük Veri Analitiği (Big Data Analytics), büyük miktarda verinin incelenmesi ve anlamlı bilgilere dönüştürülmesi sürecidir. Büyük veri analitiği, geleneksel veri yönetim ve analiz yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda kullanılır ve işletmelere, kurumlara ve araştırmacılara değerli içgörüler sunar.

Büyük veri analitiği, çeşitli yöntemler ve teknikler kullanarak veriyi anlamlı bilgilere dönüştürür. İstatistiksel analiz, veri madenciliği, makine öğrenimi, yapay zeka ve veri görselleştirme gibi teknikler büyük veri analitiği sürecinde yaygın olarak kullanılan araçlardır (Chen & Zhang, 2014). Büyük veri analitiği, verinin keşfedilmesi, desenlerin tespit edilmesi, tahminlerin yapılması ve karar destek sistemlerinin geliştirilmesi gibi amaçlarla kullanılır.

Büyük veri analitiğinin önemi günümüzde giderek artmaktadır. Büyük veri analitiği, işletmelere rekabet avantajı sağlar ve stratejik karar alma süreçlerini iyileştirir. Büyük veri analitiği kullanarak, müşteri davranışlarını anlamak, pazar trendlerini belirlemek, operasyonel

verimliliği artırmak ve yeni iş fırsatlarını keşfetmek mümkün olur (Davenport, 2014). Örneğin, perakende sektöründe, büyük veri analitiği müşteri segmentasyonunu ve kişiselleştirilmiş pazarlama stratejilerini destekleyebilir.

Büyük veri analitiği, çeşitli sektörlerde ve alanlarda kullanılmaktadır. Finans sektöründe dolandırıcılık tespiti ve risk yönetimi için büyük veri analitiği kullanılırken, sağlık sektöründe hastalık teşhisi ve tedavi planlaması için büyük veri analitiğine başvurulur (Lazer et al., 2014). Lojistik ve tedarik zinciri yönetimi, enerji verimliliği, sosyal ağ analizi, kamu hizmetleri ve daha pek çok alanda büyük veri analitiği önemli bir rol oynamaktadır.

Büyük veri analitiği büyük miktarda veriyi anlamlandırmak ve değerli içgörüler elde etmek için kullanılan bir süreçtir. İşletmeler için rekabet avantajı sağlamak, karar alma süreçlerini iyileştirmek ve yeni fırsatlar keşfetmek açısından büyük bir öneme sahiptir.

5. Büyük Veri Analitiği ile Maliyet Muhasebesi: İşletme Stratejileri Açısından Bir Değerlendirme

Günümüzde işletmeler, büyük veri analitiğiyle elde edilen içgörülerden yararlanarak rekabet avantajı elde etme ve stratejik kararlar alabilme konusunda büyük bir potansiyele sahiptir (Chen & Zhang, 2014; Davenport, 2014). Bununla birlikte, büyük veri analitiğinin faydalarını maksimize etmek için belirli işletme alanlarında kullanılması önemlidir. Maliyet muhasebesi, işletmelerin finansal performansını izlemek ve stratejik kararlar almak için önemli bir araçtır (Kaplan & Anderson, 2007). Bu makalede, büyük veri analitiğinin maliyet muhasebesi ile nasıl ilişkilendirilebileceği, faydaları, olumsuz yönleri ve kullanımı işletme stratejileri açısından incelenecektir.

5.1 Büyük Veri Analitiği ve Maliyet Muhasebesi İlişkisi:

5.1.1 Büyük Veri Analitiği Kavramı

Büyük veri analitiği, büyük miktarda verinin incelenmesi ve anlamlı bilgilere dönüştürülmesi sürecidir. Büyük veri analitiği, işletmelere müşteri tercihlerini anlama, operasyonel verimliliği artırma, pazarlama stratejilerini optimize etme gibi avantajlar sunar (Chen & Zhang, 2014).

5.1.2 Maliyet Muhasebesi

Maliyet muhasebesi, işletmelerin mali kaynaklarını izlemek, maliyetleri doğru bir şekilde tahmin etmek ve stratejik kararlar almak için kullanılan bir muhasebe dalıdır. Maliyet muhasebesi, işletmenin faaliyetlerinin maliyetlerini belirlemek ve analiz etmek için çeşitli teknikler ve yöntemler kullanır (Kaplan & Anderson, 2007).

5.1.3 Büyük Veri Analitiği ile Maliyet Muhasebesi Arasındaki İlişki

Büyük veri analitiği, maliyet muhasebesi alanında önemli bir rol oynayabilir. Büyük veri analitiği kullanılarak elde edilen veriler, maliyet muhasebesi sürecinde kullanılan verilerle entegre edilebilir ve daha kapsamlı bir maliyet analizi sağlayabilir. Büyük veri analitiği, işletmelerin maliyet sürücülerini belirlemesine, maliyet tahminlerini geliştirmesine ve maliyetleri etkileyen faktörleri anlamasına yardımcı olabilir (Chen & Zhang, 2014; Kaplan & Anderson, 2007).

5.2 Büyük Veri Analitiğinin Maliyet Muhasebesine Faydaları:

5.2.1 Maliyet Sürücülerinin Belirlenmesi

Büyük veri analitiği, işletmelerin maliyet sürücülerini belirlemesine yardımcı olabilir. Büyük veri analitiği kullanılarak, işletmeler belirli faaliyetlerin maliyetini etkileyen faktörleri tespit edebilir ve maliyet sürücülerini belirleyebilir. Bu da işletmelerin maliyetlerini etkin bir şekilde yönetmelerini sağlar (Chen & Zhang, 2014).

5.2.2 Maliyet Tahminlerinin Geliştirilmesi

Büyük veri analitiği, işletmelerin maliyet tahminlerini daha doğru bir şekilde yapmalarına olanak sağlar. Büyük veri analitiği kullanılarak, işletmeler geçmiş verilere dayanarak gelecekteki maliyetleri tahmin edebilir ve planlama süreçlerini daha etkin bir şekilde yönetebilir (Chen & Zhang, 2014).

5.2.3 Maliyet Analizinin Daha Kapsamlı Olması

Büyük veri analitiği, işletmelerin maliyet analizini daha kapsamlı hale getirebilir. Büyük veri analitiği kullanılarak, işletmeler farklı iş birimlerinin maliyetlerini, ürün ve hizmetlerin maliyetlerini, müşteri segmentlerinin maliyetlerini analiz edebilir ve daha ayrıntılı bir maliyet yapısı elde edebilir (Chen & Zhang, 2014).

5.3. Büyük Veri Analitiğinin Maliyet Muhasebesine İlişkin Olumsuz Yönleri:

5.3.1 Veri Güvenliği ve Gizlilik Riskleri

Büyük veri analitiği, işletmelerin karşılaşabileceği veri güvenliği ve gizlilik risklerini artırabilir. Büyük veri analitiği için kullanılan verilerin güvenli bir şekilde depolanması, işlenmesi ve korunması önemlidir. Ayrıca, büyük veri analitiği sürecinde kişisel verilerin kullanılması, veri gizliliği ile ilgili endişeleri beraberinde getirebilir (Lazer et al., 2014).

5.3.2 Veri Karmaşıklığı ve İşlenmesi

Büyük veri analitiği sürecindeki veri karmaşıklığı ve işleme zorlukları, bazı işletmeler için önemli bir engel olabilir. Büyük veri analitiği için gerekli altyapı, teknoloji ve uzmanlık gerektirebilir. Ayrıca, büyük veri analitiği için doğru veri analiz yöntemlerinin seçilmesi ve uygulanması önemlidir (Chen & Zhang, 2014).

5.4 Büyük Veri Analitiğinin Maliyet Muhasebesinde Kullanımı:

5.4.1 Veri Toplama ve Entegrasyon

Büyük veri analitiği için gerekli verilerin toplanması ve entegrasyonu önemlidir. İşletmeler, çeşitli kaynaklardan gelen verileri birleştirmeli ve maliyet muhasebesi sürecinde kullanılacak veri setlerini oluşturmalıdır (Davenport, 2014).

5.4.2 Veri Analizi ve Modelleme

Büyük veri analitiği için veri analizi ve modelleme yöntemleri kullanılmalıdır. İşletmeler, büyük veri analitiği için uygun istatistiksel analiz yöntemlerini, makine öğrenimi algoritmalarını ve veri görselleştirme tekniklerini uygulamalıdır (Chen & Zhang, 2014).

5.4.3 Sonuçların Değerlendirilmesi ve Uygulanması

Büyük veri analitiği sonuçları maliyet muhasebesi sürecinde değerlendirilmeli ve stratejik karar alma süreçlerine entegre edilmelidir. İşletmeler, büyük veri analitiği ile elde edilen içgörülerin kullanılmasını teşvik etmeli ve bu içgörülerin işletme stratejilerine yansıtılmasını sağlamalıdır (Davenport, 2014).

Büyük veri analitiği, maliyet muhasebesi açısından işletmelere önemli faydalar sunabilir. Büyük veri analitiği, maliyet sürücülerinin belirlenmesi, maliyet tahminlerinin geliştirilmesi ve maliyet analizinin daha kapsamlı hale getirilmesi gibi alanlarda işletmelere değerli içgörüler sağlar. Ancak, veri güvenliği ve gizlilik riskleri ile veri karmaşıklığı ve işleme zorlukları gibi olumsuz yönleri de dikkate alınmalıdır. İşletmeler, büyük veri analitiğini maliyet muhasebesi sürecine entegre etmek ve stratejik kararlarını desteklemek için doğru veri toplama, analiz ve uygulama yöntemlerini kullanmalıdır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Büyük veri analitiği, günümüzde işletmeler için önemli bir değer yaratma potansiyeli sunmaktadır, özellikle maliyet muhasebesi alanında. Büyük veri analitiğinin sağladığı faydalar, işletmelere maliyetlerini etkin bir şekilde yönetme, stratejik kararlar alma ve rekabet avantajı elde etme imkanı sağlamaktadır.

Büyük veri analitiği, işletmelere maliyet sürücülerinin belirlenmesi konusunda büyük bir katkı sağlar. İşletmeler, büyük veri analitiği sayesinde faaliyetlerini etkileyen faktörleri tespit edebilir ve hangi faaliyetlerin maliyetleri üzerinde en çok etkili olduğunu anlayabilir. Böylece işletmeler, kaynaklarını etkin bir şekilde yöneterek maliyetlerini düşürebilir ve karlılıklarını artırabilir.

Aynı şekilde, büyük veri analitiği maliyet tahminlerinin geliştirilmesi konusunda da işletmelere önemli bir destek sağlar. Büyük veri analitiği, işletmelerin geçmiş verileri analiz ederek gelecekteki maliyetleri daha doğru bir şekilde tahmin etmelerine yardımcı olur. Bu da işletmelerin bütçeleme ve planlama süreçlerini daha etkin bir şekilde yönetmelerini sağlar.

Maliyet analizi, işletmeler için stratejik kararlar almak açısından büyük önem taşır. Büyük veri analitiği, işletmelere daha kapsamlı bir maliyet analizi yapma imkanı sunar. İşletmeler, büyük veri analitiği kullanarak farklı iş birimlerinin maliyetlerini, ürün ve hizmetlerin maliyetlerini, müşteri segmentlerinin maliyetlerini analiz edebilir ve daha ayrıntılı bir maliyet yapısı elde edebilir. Böylece işletmeler, hangi faaliyetlerin daha fazla maliyet yarattığını ve hangi faaliyetlerin daha fazla değer sağladığını belirleyebilir. Bu bilgiler doğrultusunda işletmeler, stratejik kararlarını daha bilinçli bir şekilde alabilir ve kaynaklarını en etkili şekilde kullanabilir.

Ancak, büyük veri analitiği kullanımının bazı olumsuz yönleri de dikkate alınmalıdır. Veri güvenliği ve gizlilik riskleri büyük veri analitiği sürecinde karşılaşılabilecek önemli konulardır. Büyük veri analitiği için kullanılan verilerin güvenli bir şekilde depolanması, işlenmesi ve korunması önemlidir. Ayrıca, büyük veri analitiği sürecinde kişisel verilerin kullanılması, veri gizliliği ile ilgili endişeleri beraberinde getirebilir. İşletmeler, bu riskleri göz önünde bulundurarak veri güvenliği politikalarını güçlendirmeli ve gizlilik standartlarına uygun hareket etmelidir.

Büyük veri analitiği aynı zamanda veri karmaşıklığı ve işleme zorlukları gibi teknik konuları da beraberinde getirebilir. Büyük veri analitiği için gerekli altyapı, teknoloji ve uzmanlık gerektirebilir. İşletmeler, büyük veri analitiği için doğru veri analiz yöntemlerini seçmeli ve uygulamalıdır. Veri analizi ve modelleme süreçleri doğru bir şekilde yürütülmeli ve sonuçların güvenilirliği sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, büyük veri analitiği işletmeler için maliyet muhasebesi alanında önemli faydalar sunmaktadır. Ancak, veri güvenliği ve gizlilik riskleri ile veri karmaşıklığı ve işleme zorlukları gibi olumsuz yönlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İşletmeler, büyük veri analitiğini etkili bir şekilde kullanmak için doğru veri toplama, analiz ve uygulama yöntemlerini benimsemeli ve stratejik karar alma süreçlerine entegre etmelidir. Böylece işletmeler, maliyetlerini etkin bir şekilde yönetebilir, rekabet avantajı elde edebilir ve sürdürülebilir büyüme sağlayabilir.

Kaynaklar

Adams, J., & Green, S. (2019). The role of big data analytics in cost accounting: An exploratory analysis. Journal of Management Accounting Research, 32(2), 45-59.

Ansoff, H. I. (1957). Strategies for diversification. Harvard Business Review, 35(5), 113-124.

Atkinson, A. A., Kaplan, R. S., Matsumura, E. M., & Young, S. M. (2019). Management accounting: Information for decision-making and strategy execution (7th ed.). Pearson.

Baker, R. (2022). Leveraging big data analytics in cost accounting for innovation and product development strategies. Strategic Finance, 103(1), 30-36.

Brown, A. (2019). Big data analytics and cost accounting: The impact on decision making. Journal of Applied Accounting Research, 20(2), 241-258.

Chen, H., & Zhang, C. (2014). Data-intensive applications, challenges, techniques and

Chen, M., Mao, S., & Liu, Y. (2014). Big data: A survey. Mobile Networks and Applications, 19(2), 171-209.

Clark, M. (2020). Using big data analytics for cost management and strategic decision-making. Journal of Cost Management, 34(4), 5-17.

Davenport, T. H. (2014). Big Data at Work: Dispelling the Myths, Uncovering the Opportunities. Harvard Business Review Press.

Davenport, T. H., & Patil, D. J. (2012). Data scientist: The sexiest job of the 21st century. Harvard Business Review, 90(10), 70-76.

Dean, J., & Ghemawat, S. (2008). MapReduce: Simplified data processing on large clusters. Communications of the ACM, 51(1), 107-113.

Drury, C. (2018). Management and cost accounting (10th ed.). Cengage Learning.

Fan, W., & Bifet, A. (2013). Mining big data: Current status, and forecast to the future. ACM SIGKDD Explorations Newsletter, 14(2), 1-5.

Hall, R. (2018). Big data analytics and cost accounting: A strategic approach. International Journal of Business Analytics, 5(3), 52-65.

Hitt, M. A., Ireland, R. D., & Hoskisson, R. E. (2017). Strategic management: concepts and cases: competitiveness and globalization. Boston, MA: Cengage Learning.

Horngren, C. T., Datar, S. M., Rajan, M. V., Beaubien, F. A., & Graham, M. (2018). Cost accounting: A managerial emphasis (16th ed.). Pearson.

Horngren, C. T., Datar, S. M., Rajan, M. V., Beaubien, S. E., & Graham, M. A. (2018). Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson.

Ittner, C. D., & Larcker, D. F. (2001). Assessing empirical research in managerial accounting: A value-based management perspective. Journal of Accounting and Economics, 32(1-3), 349-410.

Johnson, G., Whittington, R., Scholes, K., Angwin, D., & Regnér, P. (2017). Exploring strategy: text and cases. Harlow, UK: Pearson.

Johnson, L. (2017). The challenges of big data analytics in cost accounting. Cost Management, 31(2), 25-33.

Jones, K., & Johnson, M. (2020). Big data analytics in cost accounting: A comprehensive review. International Journal of Accounting Information Systems, 39, 100516.

Kaplan, R. S., & Anderson, S. R. (2007). Time-driven activity-based costing: A simpler and more powerful path to higher profits. Harvard Business Review, 85(11), 131-138.

Katal, A., Wazid, M., & Goudar, R. H. (2013). Big data: Issues, challenges, tools and good practices. In Proceedings of the 2013 International Conference on Contemporary Computing (pp. 404-409).

Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing management. Boston, MA: Pearson.

Laney, D. (2001). 3D data management: Controlling data volume, velocity, and variety. META Group Research Note, 6(70), 1-5.

Lazer, D., Kennedy, R., King, G., & Vespignani, A. (2014). The parable of Google Flu: traps in big data analysis. Science, 343(6176), 1203-1205.

McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2012). Big Data: The Management Revolution. Harvard Business Review, 90(10), 60-68.

Porter, M. E. (1985). Competitive advantage: creating and sustaining superior performance. New York, NY: Free Press.

Robinson, D., & Smith, T. (2022). The impact of big data analytics on cost accounting and strategic decision-making. Journal of Cost Accounting Research, 5(1), 87-105.

Smith, J. (2018). Big data analytics in cost accounting: A strategic perspective. Journal of Cost Management, 32(3), 17-27.

Turner, S. (2021). The role of big data analytics in cost accounting for innovation and product development strategies. Journal of Strategic Cost Management, 24(4), 34-43.

Weygandt, J. J., Kimmel, P. D., & Kieso, D. E. (2020). Managerial accounting: Tools for business decision-making (9th ed.). Wiley.

Wheelen, T. L., Hunger, J. D., Hoffman, A. N., & Bamford, C. E. (2017). Strategic management and business policy: globalization, innovation and sustainability. Boston, MA: Pearson.

Wilson, C. (2021). Big data analytics and cost accounting: Enhancing decision making and performance management. Journal of Accounting and Public Policy, 40(2), 105516.

Doğal Afet Dönemlerinde Sosyal Medya Kullanımı Ve Doğru Bilgi Akışı

Eser Karataş[1]

Giriş

Şiddetli afetler toplumları parçalayarak bölgeler arası ilgiyi attırmaktadır. Bu tür krizler silahlı saldırıları, terör eylemleri, doğal afetler ve salgın hastalıklara kadar değişkenlik gösterebilmektedir. Bununla birlikte "afet yönetimine yönelik organize bir müdahale, can kayıplarını azaltmak için önem taşımaktadır" (Dynes, 1970: 12) personel, strateji, görev dağılımı ve çeşitli müdahale kuruluşları ile sosyal çevre arasındaki ilişkiler dahil olmak üzere organize bir müdahalenin önemi artırmaktadır. Bu tür senaryolarda, sosyal medya, bireyler ve gruplar tarafından hem kasıtsız hem de kasıtlı olarak yayılabilen, çelişkili ve çoğu zaman yanlış bilgilerin fazla olduğu bir iletişim ortamının otaya çıkmasına neden olmaktadır. Bilgi paylaşımı ve koordinasyon, özellikle kuruluşlar arasında kritik bir faktör olduğu için "afet durumlarında doğru bilgi akışını geliştirmek ve desteklemek ayrıca kapsamlı bir sosyal medya iletişim stratejisinin geliştirilmesi gerekmektedir" (Yates ve Paquette, 2011: 6-13). Bir afet durumunda yanlış bilgilendirilme ve korku tellallığı iletişim krizine neden olurken yardım kuruluşlarına ve hükümetlere zorluk çıkarabilmektedir. Son yıllarda, afet dönemlerinde "karar vermek için resmi komuta ve kontrol ile ortaya çıkan gayri resmi kendi kendini organize eden bilgi ve iletişim sistemleri arasında bir gerilim oluşmaktadır" (Bunker ve diğerleri, 2015: 51-65). Resmi olarak oluşturulmuş ve kontrol edilen bilgi sistemleri, bir afet sırasında kritik karar vermek için bilgilerin çoğunu üretmektedir; ancak afet dönemlerinde sosyal medya platformları tarafından üretilen çok büyük miktarda doğru ya da yanlış bilgi ortaya dökülmektedir. Bu, kendi kendini organize eden sistemler, kuruluşlar, topluluklar ve bireyler arasında kolektif gayri resmi karar alma eylemini körüklemektedir. Örneğin, resmi komuta ve kontrol bilgi sistemleri doğal afet sırasında başarısızlığa uğradığında, sosyal medya tarafından etkinleştirilen kendi kendini organize eden sistemler vasıtasıyla oluşan bilgi boşluğunu doldurmaktadır. "Bugün tüm doğal afetlerde, istisnasız bir şekilde kamuoyunda bilgi alışverişi ve kriz yönetimi iletişimi için yaygın olarak kabul gören platformlar olan sosyal medya aracılığıyla iletilmektedir" (Reuter ve diğerleri, 2019: 1-17). Afetler ve acil durumlar sırasında sosyal medya, başlangıçta genel halk tarafından iletişim kurmak için kullanılmaktaydı ve şimdi acil durum müdahale ekipleri, hükümetler ve sivil toplum kuruluşları tarafından afet yönetimi için ayrılmaz bir araç olarak benimsenmektedir.

Bu çalışma, sosyal medyanın bu doğal afette nasıl kullanıldığına ve bu belirli kullanımları şekillendiren faktörlere odaklanmaktadır. Sonraki bölümlerde ilgili literatürü gözden geçirilecektir ve son olarak tartışma kısmında literatür taraması göz önüne alınarak öneriler sunulacaktır.

Teorik Hususlar

Alexander'a (2005: 25-38) göre, gelecekte dünyada ortalama bir günde "acil durum evrelerinde iki ila üç felaket, iyileşme dönemlerinde 15-20 felaket ve devam eden süreçte bir düzine çatışma temelli acil durum görülecektir." Bunlar, savaşlar, depremler ve aşırı hava

[1]*Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişi Bölümü Doktora Öğrencisi*

koşulları gibi olayları içermektedir. Bu durum iletişimin kesilmesiyle birleşince, toplumun büyük bir bölümünün beklenen rutin koşullardan mahrum kalması sonucu toplu strese yol açabilecek bir belirsizlik dönemine dönüşecektir. "(…) toplumu rutin koşulları olarak adlandırılan bu durum insanların normal ihtiyaçları olarak tanımlanmaktadır" (Barton, 2005: 125-152). Bununla birlikte, "halk genellikle afetlerde aktif rol almakta ve Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) kullanımı yoluyla afetlerde halk katılımı giderek daha görünür hale gelmektedir" (Palen ve Liu, 2007: 727-736).

İletişim, acil durum yönetiminin temel araçlarından birini ifade etmektedir. Bir afete müdahale eden onlarca kurum ve kuruluş olduğunda iletişim konusu çok önemli hal almaktadır. "Doğal afetlerde bu kuruluşların kendi rolleri ve sorumlulukları ile hızlı yanıt vermelerinin kurumlar içinde ve kurumlar arasında koordine edilmesini gerektirir" (Reddy ve diğerleri, 2009: 259-269). Afetlerin çoğu, iletişim altyapısında ciddi hasara neden olmaktadır telefon baz istasyonları tamamen veya kısmen çökerek çok ihtiyaç duyulan iletişimi bozabilmektedir. Bunun yanı sıra "afetin türü ne olursa olsun, terör saldırısı, sel veya deprem, iletişim hatlarına aşırı yüklenile bilinir ve çok fazla insan bilgiye erişmek için bunları kullanmaya çalıştığı için hücresel ağlar bunalıma girebilir" (Palen ve Liu, 2007: 727-736). Şiddetli doğal afetlerde, "altyapı ciddi şekilde hasar gördüğünde tüm iletişim şebekelerinin kararmasına neden olabilir" (Stiegler ve diğerleri, 2011: 21-26). Bazı durumlarda "doğal afetler, iletişim altyapısı olmayan bir coğrafi bölgeyi vurabileceği gibi; kısmi iletişim altyapısının sağlam kaldığı yerlerde bile, yeni sistemlerin konuşlandırılması karmaşık bir hal alabilir" (Manoj ve Baker, 2007: 51-53). Böyle bir durumda her kuruluşun kendi radyo frekanslarını çalıştırması, birleşik ve senkronize bir yanıt oluşturmayı zorlaştırır; "ilk müdahale ekipleri için bir iletişim sisteminin hızlı bir şekilde konuşlandırılmasından çeşitli kuruluşlar arasında birlikte çalışabilirliğe kadar uzanan teknolojik bir zorluklar söz konusu olur" (Hughes ve diğerleri, 2008: 44-54). "Bir afet sırasında ve hemen sonrasında geleneksel iletişim araçları çalışmaz hale geldikçe, sosyal ağlar gibi alternatif araçlar bilgi toplama ve paylaşma için önemli bir kanal haline gelmektedir" (Chan ve diğerleri 2010: 137-155). İletişim sistemleri bir felakete dayanabilmeli ve iletişim ağları çöktüğünde bile cihazların etkin bir şekilde çalışması sağlanmalıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde kullanmak doğal afetler öncesi, sırası ve sonrasında çeşitli işlevlere hizmet etme konusunda önemli bir potansiyele sahip hale gelmektedir. Ayrıca çevrimiçi medya söylemi, riskin sosyal inşasında önemli bir mekandır.

Afetler sırasında sosyal medya kullanımına ilişkin mevcut çalışmalar çoğunlukla örgütsel bir bakış açısına sahiptir Bu çalışmalar, "kuruluşların sosyal medyayı kullanma biçimlerine, karşılaştıkları sınırlamalara ve en iyi uygulama önerilerine odaklanır" (Lundgren ve McMakin, 2013: 16). Başka bir çalışmada, Freberg ve diğerleri (2013: 93) kuruluşlar tarafından gönderilen sosyal medya mesajlarının etkinliğini test ederek şu ilgili işlevleri tanımladı : "hızlı iletişim, güvenilirlik, doğru bilgi, bilginin basit/sade olması, bilginin eksiksiz olması ve geniş iletişim kurmak" için bu araçların çok işlevsel olduğunu ortaya koydular.

Öte yandan, sosyal medyanın halk, karar vericiler ve gazeteciler gibi bireyler tarafından kullanımına bakan daha az çalışma bulunmaktadır. Bu ender araştırmalardan, biri felaketten sonra sosyal medyanın benimsenmesi ve sürekli kullanımının önemli olduğunu, çünkü "sosyal medyanın medyanın bireyler tarafından müdahale ve iyileştirme çabalarına yardımcı olmanın yanı sıra bir topluluk duygusunu yeniden inşa etmenin bir yolu olarak algılandığını" (Hughes ve Palen, 2009: 248-260) ileri sürmektedir.

Ayrıca internet penetrasyon düzeyi, sosyal medya kullanım düzeyi ve bu ortamların kullanımı gibi yapısal faktörlerin coğrafi açıdan ele alınması önem arz etmektedir. Starbird ve Palen (2010: 1-10), acil durum alanı dışındaki kişilerin retweetlerini incelediler ve "medya bilgilerini kullanımlarının yerel halkınkinden önemli ölçüde daha yüksek olduğunu" buldular. Medya izleyicileri son teknolojik değişikliklerle, artık pasif bilgi alıcıları değiller. Acil durumlarda, kısacık saniyeler yaşam ve ölüm arasındaki fark olabilirken,

> Twitter gibi anlık sosyal medya araçları bilgi akışı ve kurum/kuruluş, hükümetler, sivil toplum örgütleri ve en önemlisi doğal afet mağdurları için paha biçilmez olduğunu kanıtlandı (Reddy ve diğerleri, 2009: 259-269).

İster doğal afetlerden etkilenenlerin hashtag'li, konum bilgisi güncellemeleri olsun, ister haber kuruluşlarının, acil servislerin ve yardım kuruluşlarının üyeleri olsun hayati önem taşımaktadır. Bununla birlikte, "Twitter ve Google gibi diğer teknoloji şirketleri, iletişim kanalı olarak büyük bir sosyal gücün parçası haline gelmektedir" (Palen ve Liu, 2007: 727-736).

Çoğu kişi, "acil bir durum öncesinde bilgiye erişmek için aşina oldukları teknolojileri (cep telefonları, e-posta, sosyal medya platformları ve bilinen haber siteleri gibi) yani Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) kullanma eğilimindedir" (Sheth ve diğerleri, 2011: 1-5). Böyle bir durumda amaç, "teknolojinin kendisinin kullanılması değil, toplulukların BİT'in adaptasyonu ve yenilikçi kullanımları yoluyla karşılanmayan ihtiyaçları nasıl karşıladığıdır" (Shklovski ve diğerleri, 2008: 127-136). Özetle BİT'in amacı aşırı koşullar altında yaşayanların diğer sakinlerle yeniden bağlantı kurması, hepsini etkileyen bilgileri toplaması ve paylaşması için bir araç sunmaktadır. "İnsanların, coğrafi topluluklarıyla ilgili benzer ihtiyaçları ve endişeleri olan başkalarını aktif olarak aradıkları ve BİT kullanımı yoluyla (sanal olsa da) yeni topluluklar oluşturduğu görülmektedir" (Shklovski ve diğerleri, 2008: 127-136). Bu nedenle haber tüketimi, demografik özellikler ve ülke kültürü açısından sosyal medya platformlarının benimsenmesinde önemli farklılıklar görülebilmektedir.

Sosyal medya siteleri sürekli olarak büyük miktarda bilgi üretmektedir. "Veri akışlarında filtreleme ve örüntü tanımayı kullanan acil durum müdahale ekipleri, önemli ve anlamlı bilgilere gerçek zamanlı olarak erişebilir ve bu bilgilere anında yanıt verebilirler" (Sheth ve diğerleri, 2011: 1-5): Zamanla, "yanıt verenlere topluluklara algılarını ve eğilimlerini tespit edilebilir" (Bunker ve diğerleri, 2015: 51-65). Bu nedenle "telefon veya posta yoluyla anket yaparak, veri toplama öncesinde ve sırasında önemli çabaların yanı sıra önemli miktarda finansman gerektirirken" (Sheth ve diğerleri, 2011: 1-5), "sosyal medya aracılığıyla bilgi akışı gerçek zamanlı olarak veri toplamak için çok daha etkili ve ekonomik bir yöntemdir" (Kavanaugh ve diğerleri, 2011: 121-130). Siviller, hükümet, özel kuruluşlar, gazeteciler, haber siteleri, acil durumlarda hem resmi hem de gayri resmi çok sayıda kuruluş aşırı bilgiyi aynı anda yayınlar; "bu da bilgi bulmayı, organize etmeyi, anlamayı ve buna göre hareket etmeyi zorlaştırmaktadır" (Kavanaugh ve diğerleri, 2011: 121-130). Özellikle "doğal afet gibi stres zamanlarında bu tür bilgilerin manuel olarak analiz edilmesi mümkün değildir ve bu nedenle bilgi akışının gerçek zamanlı olarak izlenmesini sağlayan otomatik sistemler gereklidir" (Pohl ve diğerleri, 2012: 683-686). Aynı zamanda, "karar vericilerin bu tür sınırsız bilgiyle aşırı bilişsel yüklenmesinin önlenmesine ihtiyaç vardır" (Blum ve diğerleri, 2013: 161-173). Bunun yanı sıra "uzunluk kısıtlamaları ve doğal dil kullanımı nedeniyle tweetlerin yazım stili, insanların olaylara ve konumlara atadığı farklı adlar gibi otomatik analiz yeteneklerini karmaşık hale getirir" (Chan ve diğerleri, 2014: 137-155). Yaklaşık 368.4[2] milyon aktif Twitter kullanıcının her gün 500 milyon tweet attığı düşünüldüğünde afet durumlarında Twitter iletişimini incelemek zordur, çünkü "tweet'lere erişim kısa ömürlüdür ve olay devam ederken, ancak kapsamı ve üretilen veriler tam olarak anlaşılmadan önce hangi bilgilerin toplanacağına ilişkin hızlı kararlar alınmasını gerektirir" (Vieweg ve diğerleri, 2010: 1079-1088). Dünya çapında milyonlarca kullanıcıyı birbirine bağlayan ve hızlı iletişim sağlayan "sosyal medya doğal afetlerin izlendiği yöntemleri dönüştürmeye olanak tanır" (Schmidt, 2012: 31-33). Sosyal medya hem halka bilgi yayarak hem de onlardan gelen bilgilere erişerek vatandaşları afet sonrası yönetimine dahil etmek için fırsatlar sunmaktadır.

> ABD Jeoloji Araştırması (USGS), "deprem" kelimesini içeren izleme tweet'leri aracılığıyla deprem tespitlerinin %75'inin başlangıç zamanından sonraki 2 dakika içinde yapıldığını

[2] **Bkz: Ahlgren, M. (2013). *TWITTER STATS, FACTS AND TRENDS*. websiterating.com. (erişim tarihi: 02.31.2023). https://www.websiterating.com/tr/research/twitter-statistics/#chapter-2.**

bildirdi. Bu, dünyadaki birçok bölgede sismografik tespitlerden çok daha hızlı bir tanımlamayı temsil eder ve düşük bir yanlış tetikleme oranına sahiptir (Earle ve diğerleri, 2011: 708-715).

Bu, sosyal araçların hazırlık faaliyetlerine entegrasyonunun, "bir kriz sırasında tanıdık araçları kullanarak profesyonel müdahaleciler ve vatandaşlar için etkili bir acil durum müdahalesini kolaylaştırabileceğini göstermektedir" (Vieweg ve diğerleri, 2010: 1079-1088). Kriz öncesi, sırası ve sonrasındaki düşük maliyetli, geniş erişimli ve kanıtlanmış avantajlarına rağmen, sosyal medya araçlarının vatandaşlar başta olmak üzere hükümet, sivil toplum kuruluşları ve diğer kurum/kuruluşlar tarafından kullandığı görülmektedir.

Afet Döneminde Bilgi İhtiyacı ve Sosyal Medyada Bilgi Formları

İnsanlar, öncelikle kendi sosyal ağlarına dayanan doğal bilgi arayıcılarıdır. "Bir afetin ardından halk öncelikle en yaygın ve tanıdık kanalları arar" (Palen ve Liu, 2007: 727-736); telefon görüşmeleri veya kısa mesajlar gibi. "Eğer insan bu iletişim kanallarında başarısız olurlarsa, alternatif ve/veya resmi bilgi kaynaklarına yönelirler" (Stiegler ve diğerleri, 2011: 21-26). İnsanlar, afet durumu hakkında "bilgi edinmek, ailelerini ve arkadaşlarını bulmak ve olanlarla ilgili belirsizliği azaltmak ortadan kaldırmak adına kendileri için bilgi ararlar; böyle bir durumda afet zedeler gazeteler, televizyon ve internet dahil olmak üzere mevcut herhangi bir bilgi kaynağını arayacaklardır" (Boyle ve diğerleri, 2004: 155-167). Halkın sağlığını tehlikeye atan olaylarda, "özellikle iyileştirici önlemler alınması veya riski belirlemeye yönelik eylemler yapılması beklendiğinde, bilgi büyük önem taşır" (Maxwell, 2003: 233-258). "Bilgi hızlı bir şekilde dağıtılmalı ve yeterince basit olmalı ki yüksek kaygısı olan kişiler uygun şekilde anlayıp uyum sağlayabilsinler" (Wray ve diğerleri, 2008: 2214-2222). İnternet teknolojilerinin ve araçlarının gelişmesiyle birlikte, "afet bölgelerindeki kullanıcılar, bulundukları bölgeye özgü bilgileri aramak ve sosyal ağlarındaki zayıf bağları etkinleştirmek için internet bağlantılarına başvururlar" (Abbasi ve diğerleri, 2010: 819-824). Bu aslında günümüzde yeni olmayan yeni ortamlar, "acil durumlar sırasında katılımı mümkün kılan yeni bir sivil gazetecilik biçimi yaratmaktadır" (Laituri ve Kodrich, 2008: 3037-3055). Doğal afetler nedeniyle "geleneksel medya kanallarında kesintiler ve hasarlar meydana gelebileceğinden internet bilgi akışı için daha güvenilir bir araç haline gelmektedir" (Procopio ve Procopio, 2007: 67-87). Tüm bunlar dahilinde insanlar internet ortamlarını bilgi arayabilecekleri, paylaşabilecekleri ve sentezleyebilecekleri bir iletişim ve bilgi paylaşım platformları olarak tanımlamaktadır.

Sosyal medya araçlarının dahil edilmesi, afet durumlarında geleneksel bilgi yayma yollarını değiştirmiştir. "Bugün sosyal medya ortamında çok daha fazla bilgi sağlayıcı var ve resmi/gayri resmi kaynakları kullanan halkın daha fazla katılımı sağlamaktadır" (Zook ve diğerleri, 2010: 7-33). Farklı felaketler sırasında bilgi yayma mekanizmaları benzerdir, "yani kullanıcılar arkadaşlarının aktivitelerini veya bildirilen davranışlarını izlerler ve mesajlaşma eylemleri yoluyla bu bilgiyi kendi hayranları veya takipçileri tarafından görünür hale getirirler" (Lerman ve Ghosh, 2010: 90-97). Afet durumlarında, "sosyal medya araçları aracılığıyla yayınlanan bilgi, haber kanallarından çok daha önce ortaya çıkmaktadır" (Lerman ve Ghosh, 2010: 90-97). Sosyal medya araçları, bilgi yaymak için mükemmel bir mekanizma sunmaktadır. Örneğin "Twitter gibi sosyal medya siteleri yeniden tweetleme ile bilgilerin katlanarak çoğalmasına ve yayılmasına neden olmaktadır" (Tamura ve Fukuda, 2011:1652). Türkiye'de, Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraşlı merkezli 11 ilde meydana gelen depremde Twitter, bilgileri halka yaymak için birincil araç haline gelmiştir.

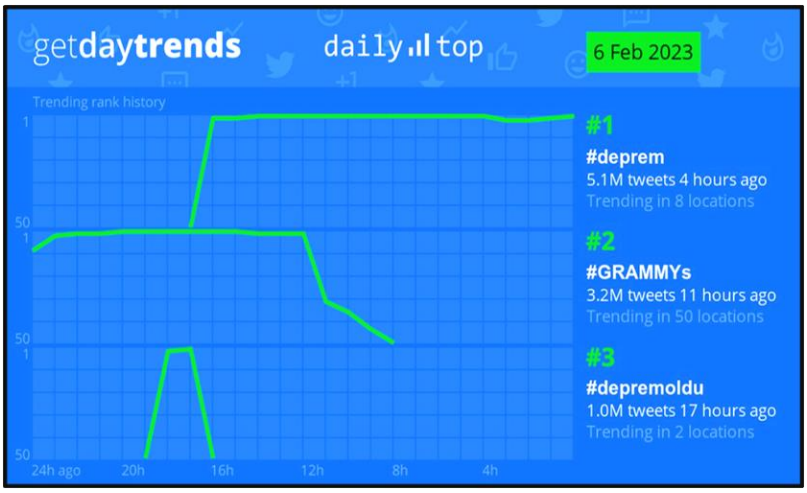

Şekil 1: *6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraşlı merkezli depremde atılan tweet sayısı.*

Kaynak: *https://getdaytrends.com/2023-02-06/16/ (erişim tarihi: 02.20.2023*

Türkiye'de, 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraşlı merkezli depremde dört saat içinde #deprem hashtag'i altında 5.1 milyon tweet atıldı. Bir diğer #depremoldu hashtag'i altında ise 1 milyon tweet atıldı. Buna karşın farklı bir çalışmada Taylor ve diğerleri (2012: 20-26.), "sosyal medyanın popüler olmasına rağmen, insanların acil durum bilgisi için televizyona dönme ihtimalinin yüksek olduğunu" buldular. Yine de araştırma, sosyal medyanın insanları "resmi bilgi kaynaklarına yönlendiren ve bu mesajları daha geniş bir kitleye ulaştıran" (Taylor ve diğerleri, 2012: 20-26) bir kanal işlevi gördüğünü de göstermektedir. Buna karşın Bir kriz anında "halkla iletişim kurmak için sosyal araçları kullanmak isteyen bir devlet kurumu öncelikle politikalarını belirlemeli ve hangi bilgilerin hangi kanallardan paylaşılacağını belirlemelidir" (Kavanaugh ve diğerleri, 2011: 121-130).

Bunun yanı sıra afet durumunun coğrafi konum bilgisi üzerinde önemli bir etkisi vardır, çünkü ilk uyarı aşamasında insanlar etkilenecek konumları bilmezler; "tehlikeli yerleri, tahliye yolları, kaynakların mevcudiyeti ve durumu yönetmek ve yardım sağlamak için harcanan çabalar hakkında bilgiye ihtiyaç olduğundan, bunlar etki ve iyileştirme aşamalarında çok önemlidir" (Vieweg ve diğerleri, 2010: 1079-1088). Bir afetin ardından, "haritalara ve mekansal bilgilere önemli bir talep ve ihtiyaç vardır" (Zook ve diğerleri, 2010: 7-33). MacEachren ve diğerleri. (2011: 3-8), "sosyal medyanın giderek coğrafi hale geldiğini ve acil durumlarda bu bilgilerin potansiyel kullanımının hem kurumlar hem de acil durum kuruluşları tarafından kabul edildiğini" bulmuştur. Afet durumlarında sosyal medya iki tür konuma dayalı bilgi sağlayabilmektedir.

> Birincisi, bir bilgi formu olarak coğrafi konum verileridir: şehir, ilçe, sokak adı gibi; ikincisi, bir yerin yerine başka bir yerin bilgilerine atıfta bulunan veya bir yer işareti aracılığıyla konumdan bahseden konum referansıdır: Bunlar, kolayca çıkarılabilen coğrafi konum bilgilerini değil hem bireylerin hem de acil durum konumlarıyla ilgili verileri içerir (MacEachren ve diğerleri, 2011: 3-8).

Ancak her iki türün de doğal afetlerde, kullanıcının ikamet ettiği konumu kişisel profilinden çıkardığı ve aynı alandan bilgi yayınladığı düşünüldüğünde, "kullanıcı tamamen farklı bir bölgede/ülkede bulunurken bilgileri yayınlayabilir ve bu konum bilgileri yanlış olma riski taşır" (Vieweg ve diğerleri, 2010: 1079-1088). Coğrafi bilgileri bulmayı, yakalamayı ve görüntülemeyi amaçlayan çok sayıda araç ve platform mevcuttur ve bu araçların kullanılması doğal afetlerde sosyal medya kullanımdan daha fazla önem taşımaktadır. "Sosyal haritalama platformları, tüm alanları, yolları, binaları ve doğal afet sonucu ortaya çıkan hasarı haritalamak için kitle kaynak yeteneklerini kullanır" (Zook ve diğerleri, 2010: 7-33). Ortaya çıkan haritalar, kuruluşların kendi aralarında iş birliğini kurmalarını, bilgi paylaşmalarına ve görevlerini yerine getirme sırasında koordinasyon sağlamak için kullanılabilmektedir. Doğal afetler sırasında

yoğun bir bilgi akışı sağlayan Twitter coğrafi konum bilgileri için *Application Programming Interface*'ten (API) yararlanmaktadır.

> Araç aracılığıyla yakalanan veriler, çeşitli biçimlerde dışa aktarılabilir ve her tweet için Twitter API'sinden alınan şu coğrafi veri noktalarını içerir: 1) **geo_type:** gönderenin coğrafi koordinatlarının sağlandığı form; 2) **geo_coordinates_0:** coğrafi koordinatların ilk öğesi; 3) **geo_coordinates_1:** coğrafi koordinatların ikinci öğesi (developer.twitter, erişim tarihi: 2023)

Bu bilgi, acil durum müdahale ekiplerinin, tam resmi adresi belirtmeye gerek kalmadan, halkın kullandığı yerleri belirlemesine yardımcı olabilir. "Halk, acil durumlarda sosyal medya aracılığıyla akan büyük miktardaki bilginin sınıflandırılması ve tasnif edilmesinde yardımcı olabilir, bu da analiz ve işlemenin basitleştirilmesini sağlar" (White ve diğerleri, 2009: 369-382). Sosyal medyada yayılan bilgiler, kişilerin durumuna ilişkin güncellemeleri, haber sitelerine bağlantıları ve olaydan etkilenenlere duygusal mesajların yanı sıra daha birçok mesaj içerebilir (Skinner, 2013: 56-78). Chew ve Eysenbach, (2010: 1-13), araştırmalarında halkın sosyal medya aracılığıyla 14 farklı türde bilgi yayınladığını gözlemlediler:

> 1) olayla ilgili haberler; 2) olayla ilgili güncellemeler; 3) kişisel deneyimler; 4) kişisel görüş; 5) espriler; 6) pazarlama ve reklamcılık etkinlikleri; 7) spam ve alakasız bilgiler; 8) mizah ve alay; 9) mutluluk göstergesi; 10) risk azaltmaya yönelik bilgi; 11) duydukları endişe, korku ve/veya üzüntü; 12) umutsuzluk ve öfke; 13) yanlış bilgi ve 14) olay/konu ile ilgili sorular (Chew ve Eysenbach, 2010: 1-13).

Buna karşılık başka bir araştırmacı grubu acil durumlarda "bilgiyi kişisel (kişinin aile ve arkadaşlarıyla ilgili) ve bilgilendirici (halkı ilgilendiren)" (Imran ve diğerleri, 2013: 1021-1024) olmak üzere iki ana kategoriye ayırmanın yeterli olduğunu belirtmiştir. Sosyal medyadaki her bilgi parçası hem metinden türetilen doğrudan bilgileri hem de yazarın ruh hali ve tutumu gibi analizinden türetilen bilgileri içerdiğinden bir veya daha fazla kategoriye ayrılabilmektedir.

Afet Döneminde Sosyal Medyada Filtrelenecek Bilgiler

Kullanıcıların kimliği ve sosyal medya sitelerinde yayınladıkları bilgilerin doğruluğu garanti edilemez. "Acil olaylar sırasında bireyler, geçerliliklerinin veya yanlış bilgilendirme riskinin farkında olmadan büyük miktarda bilgiye maruz kalırlar" (Lu ve Yang, 2010: 529-538). Latonero ve Shklovski (2011: 1-16), araştırmalarında "halktan gelen bilgilerin acil durum kuruluşları tarafından kullanıp kullanmama konusunda büyük bir zorluk teşkil ettiğini" ortaya koydular. Bu nedenle Latonero ve Shklovski'nin (2011: 1-16) bulgularına göre, "acil durum yönetimi profesyonelleri, yenilikçi teknolojik çözümler yerine sezgi, deneyim ve geleneksel iletişim araçlarını kullanmaları gerekmektedir." Özetle bilgi akışı arttıkça, acil durum yetkilileri durumlar üzerinde daha az kontrole sahip olur ve halk tarafından üretilen bilgileri doğrulamak için baskı görebilirler.

Buna karşın Zook ve diğerleri (2010: 7-33), "bir felaketin ardından kurtarma operasyonları için iyi coğrafi bilginin ve kitle kaynaklı bilginin bir uzman tarafından üretilen bilgi kadar faydalı olduğunu" söylemektedir. Özetle, afet durumunda birlikte çalışan yeterli sayıda insanla, bir kişinin yaptığı herhangi bir hatanın topluluğun diğer kişileri tarafından kolayca düzeltilebilmektedir. Bir doğal afetin zirvesi sırasında söylentiler ve yanlış bilgiler yayılabilir olsa da kullanıcılar genellikle bunları düzeltmekte hızlıdır, bu da "sosyal medyayı kendi kendini düzenleyen" (Merchant ve diğerleri, 2011: 289-291) hale getirmektedir. Bu nedenle, "resmi makamlar kendi sosyal medya sitelerini kullanarak dezenformasyon ve söylentilere yönelik düzeltmeleri yapmakla yükümlüdür" (Bird ve diğerleri, 2012: 27-33). Mendoza ve diğerleri (2010: 71-79), çalışmalarında Twitter'da "doğrulanmış gerçekler" ve "yanlış söylentiler" yayılımını takip ettiler: "Tweetlerin yaklaşık %95,5'inin gerçekleri doğruladığını ve yalnızca %4,5'inin yanlış söylentileri doğruladığını" (Mendoza ve diğerleri, 2010: 71-79) buldular.

Taylor ve diğerlerinin (2012: 20-26), yaptığı bir diğer araştırmaya göre "nüfusun yalnızca çok küçük bir yüzdesinin (% 6) bilgi için yalnızca sosyal medyaya güveneceğini,

bununda bilginin geçerliliğine ilişkin şüphelerinden kaynaklandığını" buldu. Bununla birlikte, "güveni sürdürmenin ve yanlış bilgileri çürütmenin, topluluk temelli sosyal medya kanallarını zorlayabilecek yüksek düzeyde aktif yönetim gerektirdiği göz önünde bulundurulmalıdır" (Taylor ve diğerleri, 2012: 20-26). Bu bütünlüğü ve güveni sürdürmek için sosyal medya sayfalarının yöneticilerinin spam mesajları, bot hesapları ve dezenformasyon ya da yanlış bilgileri mümkün olduğunca erken tespit etmesi ve yasaklaması gerekmektedir.

1) Yanlış ve Dezenformasyona Uğramış Bilgiler

Yanlış bilgi, kasıtsız olarak yayılan sahte veya yanlış bilgidir. "Kullanıcılar, güvene dayalı olarak, bilgileri doğruluğunu kontrol etmeden kasıtsız olarak paylaşırlar" (Liang ve diğerleri, 2015: 1-35). İnsanlar bilgi paylaşmaktan zevk almaktadır ve sosyal medya, bilginin geleneksel ağlara kıyasla daha hızlı yayılmasına yardımcı olmaktadır.

Dezenformasyon, yanıltıcı ve kasıtlı olarak aldatıcı yanlış bilgidir. "Yanlış bilgilendirmeden temel farkı, onu yaymanın ardındaki niyettir. Kişinin niyeti bilinmediği için dezenformasyonu yanlış bilgiden ayırmak zor bir iştir" (Vahed ve diğerleri, 2015: 1589-1599). Dezenformasyon viral hale gelirse (ve bir söylentiye dönüşürse), özellikle afetlerin kritik olduğu zamanlarda kullanıcılar arasında sıkıntıya neden olabilmektedir. "Yanlış bilgi ve dezenformasyonun neden olduğu sıkıntı, spam mesajların etkilerinin ötesine geçebilir çünkü insanlar üzerinde doğrulanamayan ve merak uyandıran bir duygu uyandırırlar" (Vahed ve diğerleri, 2015: 1589-1599). Ayrıca, yanlış ve dezenformasyona uğramış bilginin "özellikle insanların aktif olarak bilgi aradığı ve yetkililerin yardım süreciyle meşgul olduğu kriz ve panik zamanlarında ortaya çıkması ve yayılma süreci hızlanır" (Aditi ve diğerleri, 2013: 729-736). Dezenformasyona uğramış bilgiler tespit için birtakım özellikler göstermektedir.

> Örneğin, dezenformasyona uğramış bilginin yayılma süreci normal gönderilerden farklıdır; gönderilerin orijinalliği daha düşüktür (gönderilerin çoğu retweetlenir); Basamağa dahil olan kullanıcı sayısı, viral olana kıyasla düşüktür. Ayrıca, kullanıcılar arama yoluyla bilgi aldığından ve gönderiler çoğunlukla arkadaşlık ağında yayılmadığından, ortaya çıkan basamakların derinliği normal gönderilerinkinden daha düşüktür. (Aditi ve diğerleri, 2013: 729-736).

Bununla birlikte "sosyal medya platformları, bir içeriğin yanlış olduğu ve dolayısıyla yanlış bilgi olduğu konusunda net olabilir, ancak zarar verme potansiyeli konusunda belirsizdir ve net olamaz" (Vahed ve diğerleri, 2015: 1589-1599). Bu açıdan sosyal medya platformlarının yanlış bilgi müdahalelerine ilişkilin ürün yeteneklerindeki farklılıklar göz önüne alındığında, yanlış ve yanıltıcı bilgilerin yaygın olarak kabul edilen ve işlevselleştirilmiş bir tanımının olmaması, yanlış bilgiye müdahaleyi imkânsız değilse de zorlaştırmaktadır.

2) Bot Hesaplar Tarafından Oluşturulan İçerikler

Kötü amaçlı bir bot, "ele geçirilen veya kötü niyet içeren bir hesabı kontrol eden bir yazılım parçasıdır" (Taylor ve diğerleri, 2012: 20-26). "Bu botlar, normal kullanıcı kılığına girerek sosyal medyada agresif takip etme ve takipten çıkma veya sosyal medya platformlarında kar elde etmek için reklamlara tıklama gibi hileli görevler gerçekleştirmektedirler" (Yazan ve diğerleri, 2013: 556-578). Öte yandan, iyi huylu botlar çoğunlukla kendi kendini beyan eder ve faydalı faaliyetlere sahiptir: Örneğin, "birçok haber sitesi için başlıca kaynaklardan ve haber ajanslarından içerikleri düzenli olarak alarak ve otomatik olarak yeniden yayınlayan botlar" (Yazan ve diğerleri, 2013: 556-578). "Botların hızlı ve kolay bir şekilde mesaj oluşturma ve otomatikleştirme yeteneğiyle büyük ölçekte kötü amaçlı faaliyetler gerçekleştirmek için verimli bir zemin sağlar" (Taylor ve diğerleri, 2012: 20-26). Araştırmacılar, bu tür durumlardan kaçınmak için botları normal kullanıcılardan ayırt edebilen davranışları incelediler: "Botlar, hafta boyunca düzenli kalıplara dayalı gönderiler oluşturur. Buna karşılık, bot olmayan normal hesaplar sporadik gönderme davranışları sergilerler. Ayrıca botların normal kullanıcılara göre daha fazla takipçisi vardır" (Marion ve diğerleri, 2012: 1:23). Botlar mesaj oluşturma sürecini otomatikleştirmek için "kullanıcı adları bir dizi anahtar sözcükten veya popüler adlardan

rastgele seçilir. Bundan dolayı kullanıcı adlarının kalitesi düşüktür ve bu özelliği ile gerçek kullanıcı adlarından kolayca ayırt edilebilir" (Kyumin ve diğerleri, 2010: 1139-1140). Botlar ayrıca sosyal medyayı bir iletişim kanalı olarak kullanırlar ve "ürettikleri trafik normal kullanıcıların oluşturduğu trafikten farklıdır. Her kullanıcı için bir profil oluşturarak ve bunu sonraki kullanımlarıyla karşılaştırarak anormal davranışlar tespit edilebilir" (Sangho ve Jong, 2014: 48-57). Bu duruma bir örnek, Türkiye'de 6 Şubat tarihinde Kahramanmaraş merkezli deprem sonrası Twitter'daki gönderi trafiğinde kendini ortaya koymaktadır. Şekil 2'de yoğunlaşma kürelerinin iki tanesi haber sitelerine, diğer yoğunluk küreleri ise kullanıcı hesaplarına ve onların takipçilerinin tutumlarına aittir; aşağıdaki diğer bölümlerde bulunan şekillerde bu haber sitelerinin isimleri bulunmaktadır.

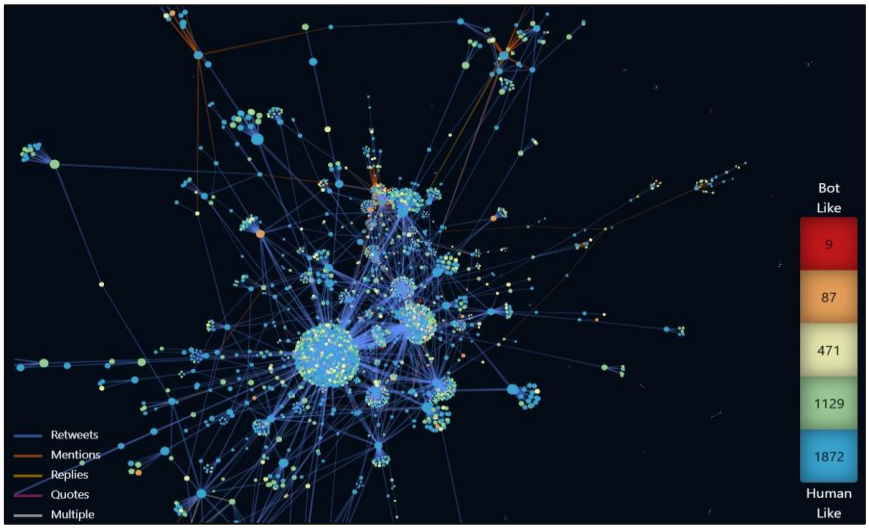

Şekil 2: *Deprem sonrası yapılan paylaşımlarda 1 dakika içinde yaşanan yoğunluk*

Kaynak: *https://socialbearing.com/ (erişim tarihi: 25/02/2023)*

Yukarıdaki şekilde bir dakika içinde büyük küre yoğunlukları tarafından yapılan paylaşımların diğer kullanıcılar tarafından bahsetme, retweet, cevaplama ve alıntılıma oranları gözükmektedir. Bu paylaşımların merkezi haber siteleri olduğu düşünüldüğünde ve diğer kullanıcıların bir dakika içinde etkileşime girmeleri göz önüne alındığında, kullanıcıların haber sitelerinin makalelerini okumadıkları ya da doğrulukları üzerinde kesin bir bilgiye sahip olmadıkları ve buna rağmen bunları yaymama devam etikleri görülmektedir.

3) Spam Mesajlar

Spam, "yanıltmak için tasarlanmış içerik veya sitenin yasal kullanıcılarının almak istemediği içeriktir" (Paul ve diğerleri, 2007: 36-45). "Sosyal medya siteleri, istenmeyen gönderi belirtileri olan etkinliklerin bir listesini sağlamaktadır. Sosyal medya için bu durum zararlı bağlantılar yayınlamayı, kullanıcıları agresif bir şekilde tavırları ve birden fazla hesap oluşturmayı içermektedir" (Marion ve diğerleri, 2012: 1:23). Ayrıca "insanların kafasını karıştıran, yanıltan veya dolandıran sayfalar, gruplar veya olaylar taciz olarak kabul edilmektedir" (Paul ve diğerleri, 2007: 36-45). Bu siteler, "istenmeyen gönderme belirtileri olan kullanıcıları tespit etmek ve askıya almak için mekanizmalara sahiptir: Örneğin Twitter'da 2014 yılında açılan hesapların %50'si askıya alındı" (Paul ve diğerleri, 2007: 36-45); bu durum sosyal medyada spam göndermenin hakimiyetini göstermektedir.

Spam gönderenler, istenmeyen içeriği büyük hacimlerde yayınlayarak sosyal medya platformlarının güvenilirliğini düşürmektedir. "Spam gönderenlerin kötü niyetli olmaları nedeniyle belirli özelliklere sahip oldukları gözlemlenmiştir" (Fangzhao ve diğerleri, 2015: 1601-1610): Örneğin, "kötü amaçlı spam gönderenler belirli bir konuda, genellikle benzer URL'ler, anahtar kelimeler ve hashtag'lerle yayın yapmaktadırlar" (Paul ve diğerleri, 2007: 36-

45). Bu nedenle, "kullanıcıları gönderilerinin konularına göre gruplandırılırsa, spam gönderenler normal kullanıcılardan farklı olarak yoğun bir küme oluşturacaktır" (Fangzhao ve diğerleri, 2015: 1601-1610). Aşağıda şekil 2'de Türkiye'de 6 Şubat tarihinde Kahramanmaraş merkezli deprem sonrası 'solcugazete' hesabından yapılan paylaşımların yoğunluğuna bağlı olarak ulaştıkları kişi sayısı ve bu kişilerin diğer kişilerle olan etkileşim yoğunluğunu göstermektedir.

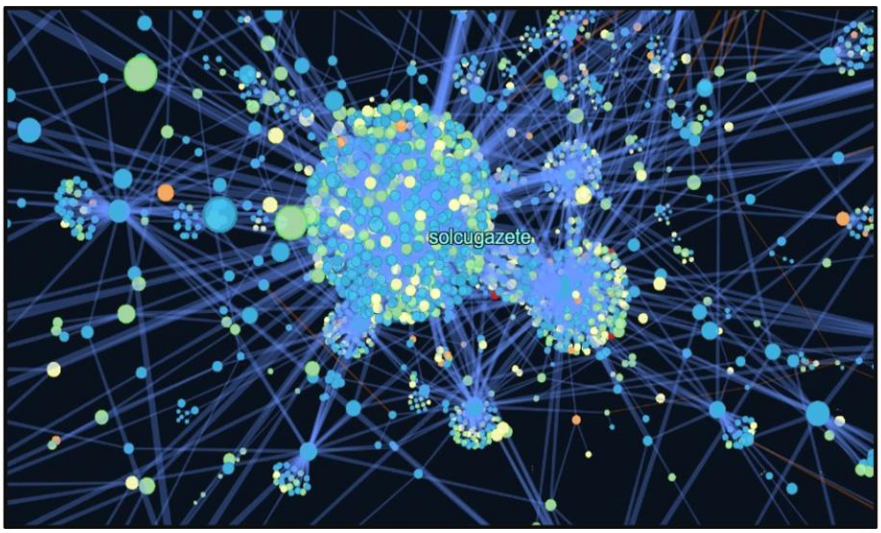

Şekil 3: *Deprem sonrası solcugazete hesabından yapılan paylaşımların yoğunluğu*

Kaynak: *https://socialbearing.com/ (erişim tarihi: 25/02/2023)*

Spam gönderenlerin bir diğer özelliği de ağ bağlantılarıdır. "Spam gönderenler meşru görünmek için normal kullanıcılarla çok sayıda bağlantı kurmaya çalışır" (Fangzhao ve diğerleri, 2015: 1601-1610). Türkiye'de yaşanan deprem sonrası sosyal medya paylaşımları ile yoğun bir küme bulutu oluşturan ve şekil 3'te verilen diğer bir haber sitesi 'yirmiucderece' isimli haber sitesidir.

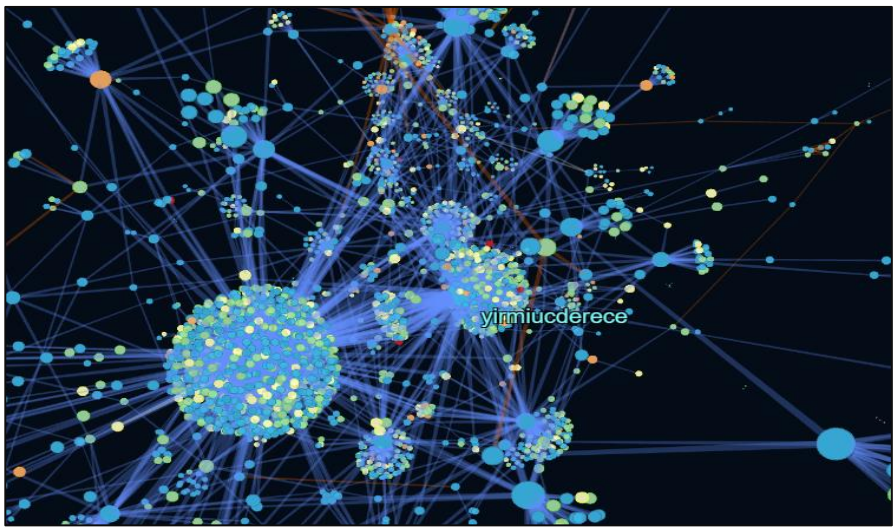

Şekil 4: Deprem sonrası yirmiucderece hesabından yapılan paylaşımların yoğunluğu
Kaynak: https://socialbearing.com/ (erişim tarihi: 25/02/2023)

Spam gönderenlerin kullanıcı adları bile normal kullanıcılardan farklıdır; "daha çeşitlidirler ve yaş ve cinsiyeti yansıtmazlar" (Reza ve Huan, 2015: 423-431). "Sosyal medya platformları gerçek kullanıcıları spam gönderilerden korumak için yöntemler geliştirdikçe, spam gönderenler tespit edilmekten kaçmak için yeni davranışlar benimsemektedir ve bu dinamik davranış, tespit yöntemlerinin hızla güncelliğini yitirmesine neden olmaktadır"

(Fangzhao ve diğerleri, 2015: 1601-1610). Afet durumunda sosyal medya platformlarındaki bu kadar etkileşim yoğunluğunu beraberinde yanlış ve dezenformasyon uğramış bilgi paylaşımını beraberinde getirmektedir.

Afet Yönetiminde Sosyal Medya Sınırlamaları

Sosyal medya platformlarının güvensizliği üzerine çalışma yapan Bunker ve diğerleri (2019: 536-552) "afetlerde gayri resmi toplu karar vermede ve kullanım kapsamını sınırlayan bir dizi faktör olduğunu" belirtmektedir. Bunlar aşağıdakileri içerir:

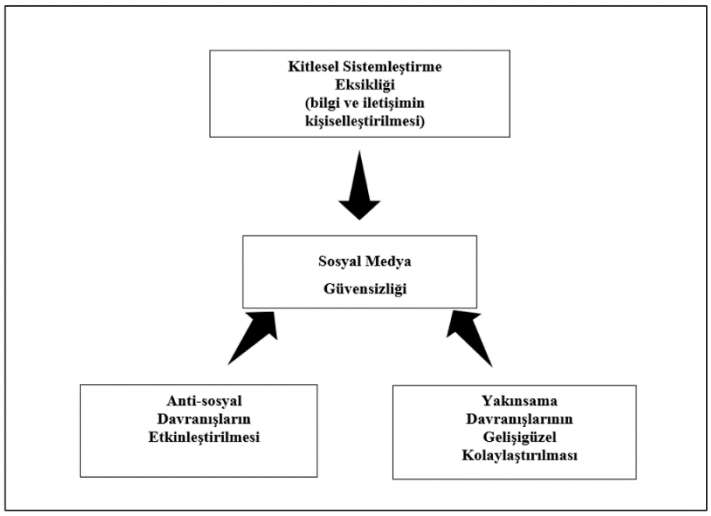

Şekil 5: *Bunker ve diğerlerinin sosyal medya platformlarının güvensizliği üzerine şeması*

Kaynak: *https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20671-0_37.*

Kitlesel sistemleştirme eksikliğinin genel fikri, "içeriği belirli bir kullanıcının bilinen istek ve ihtiyaçlarına göre uyarlamaktır" (Bunker ve diğerleri, 2019: 536-552). "Bir kullanıcıya hangi bilginin gösterilmesi gerektiğini tahmin etmek için kullanılan bir kullanıcı modeli olarakta tanımlanabilir" (Vahed ve diğerleri, 2015: 1589-1599). Bir kullanıcıya gösterilmesi gereken öğelerin tanımlanmasını destekleyen çeşitli yapay zekâ teknolojileri vardır; "buna bir örnek tavsiye teknolojileridir" (Bunker ve diğerleri, 2019: 536-552). Örneğin, "işbirlikçi filtreleme mevcut kullanıcıya, benzer tercihlere sahip kullanıcılar tarafından daha önce olumlu olarak değerlendirilen öğeleri önerir" (Vahed ve diğerleri, 2015: 1589-1599). Son olarak, bilgiye dayalı tavsiyeciler, bir dizi filtre kısıtlaması temelinde ilgili öğeleri tanımlar. Bu durumda afet dönemlerinde bireyin erişebileceği bilgi çeşitliliğini kısıtlar.

Anti-sosyal davranışların etkinleştirilmesi, "söylentilerin (yanlış kimlik beyanı dahil), yanlış ve manipüle edilmiş bilgilerin, görüntülerin ve seslerin, siber zorbalığın, zorlama ve tacizin, mahremiyet ihlallerinin vb. yayılmasını kolaylaştırmasıdır" (Bunker ve diğerleri, 2019: 536-552). Şiddet içerikli medyanın bilişsel ve uyarıcı etkileri de vardır. Diğer saldırgan bireylerle ilişkiler ve etkileşimler artar. "Böylece afet sonrası dönemlerde sosyal medyada artan heyecan ve saldırgan bir duygusal durum vasıtasıyla şiddet içeren eylemlerde bulunurlar" (Bunker ve diğerleri, 2019: 536-552); buna en iyi örnek yine 6 Şubat tarihinde Kahramanmaraş depreminde yağma ve hırsızlık yapanlara karşı şiddet görüntülerinin sosyal medyada yayılarak artması ve sonuç olarak bazı deprem mağduru insanların bile bu şiddete yağmacı sanılarak maruz kalması gösterilebilir.

Genel olarak, yakınsama "belirli bir noktaya doğru hareket veya eğilim ve yaklaşma" (Fritz ve diğerleri, 1957: 3) anlamına gelir. Yakınsama davranışlarının gelişigüzel kolaylaştırılması; "afet durumlardaki genel davranış imajının aksine, insanlar sosyal medyadan edindiği kaynaklar ve bilgiler nedeniyle afet bölgesinden uzaklaşmak yerine birleşir" (Bunker ve diğerleri, 2019: 536-552). Bu davranış, "birçok yetkilinin ve acil durum yöneticisinin

yakınsama davranışının etkisiyle boğuşmasına neden olmaktadır" (Vahed ve diğerleri, 2015: 1589-1599). İnsanlar doğal afet sonrası korku içinde alandan kaçmak yerine sosyal medya üzerinden durum hakkında mümkün olduğunca daha fazla bilgi toplamaya çalışır ve "bu bilgilere dayanarak hayatlarını kurtarmak için hızlı kararlar verirler" (Bunker ve diğerleri, 2019: 536-552). Bu nedenle, pek çok durumda beklenmedik sayıda insan kontrolsüz şekilde bir olaya tepki olarak büyük miktarda bilgi ürettiğinde ve durum yönetilmezse krizi karmaşıklaştırabilir. Bu nedenle insanların bir krize yaklaşırken sahip olabilecekleri farklı güdüleri anlamak, insanların bir krize doğru kitlesel hareketini kontrol etmek için daha iyi anlaşılması gerekmektedir.

Sosyal Medyada Anlamlandırma Mekanizmaları Ve Afet İletişimi

Sosyal medya platformları, "afet sonrası uyarılarına, kriz müdahale eylemlerine bilgi arama, yayınlama, bağış toplama veya hiyerarşiden bağımsız iş birliğini artırma olanağına sahiptir" (Dervin, 1998: 36-46). Aynı zamanda "sosyal medya iletişimi, bilgiyi kişiselleştirmesi nedeniyle anlam yaratma ve karar verme üzerine olumsuz bir etki de yaratabilmektedir" (Schlagwein ve Hu, 2017: 194-209); yakınsama davranışının gelişigüzel kolaylaştırılması ve anti-sosyal davranışın etkinleştirilmesi gibi durumlarda afet dönemi iletişiminde olumsuz etkileri olabilmektedir. "Geçmişte resmi bilgi sistemleri, karar verme için bilgi ve mesajların kitlesel sistemleştirilmesi kavramına dayanıyordu" (Bunker ve diğerleri, 2019: 536-552). "Resmi sistemler, verilerin tanımı ve ona uygulanan süreçler de dahil olmak üzere, karşılıklı olarak üzerinde anlaşmaya varılan sistem spesifikasyonları üzerine inşa edilmiştir" (Bunker ve diğerleri, 2019: 536-552). Bununla birlikte "Twitter gibi sosyal medya platformları, söylentileri ve yanlış bilgilerin yayılmasını kolaylaştırabilecek bir altyapı sağlamaktadır" (Mirbabaie ve diğerleri, 2016: 207-216). Bu platformlardaki bilgiler, (doğrulanmamış) bilgilerin yayılması ve yayılması için organik bir ağ yapısı sağlarken, "zorunlu olarak doğrulanmadan veya yaratıcısının kimliğini doğrulamadan önce bireysel düzeyde oluşturulur, temsil edilir, yorumlanır ve bunlara göre hareket edilir" (Kim ve Dennis, 2019: 1025-1039). "Sosyal medya platformlarının inşa edilmiş bilgi sistemlerinin koordinasyon mekanizmalarından yoksun olması, genellikle bir doğal felaket veya kriz olayında gelişigüzel bir grup yakınlaşması sonucu doğurmaktadır" (Bunker ve diğerleri, 2019: 536-552). Bilgi bağımlılıklarının soyutlanması, kaçınılmaz olarak "afet iletişimine bir anlam verme teorisi" (Weick, 1988: 305-317) uygulanmasına yol açmaktadır. Bu teori, "bilgi sistemlerini, anlamlandırma süreçleri için bir araç olarak birleştirir" (Dervin, 1998: 36-46). "Bireysel deneyimleri kolektif bir anlayışa bağlamak, bireylerin kaosu anlamlandırmasına yardımcı olur" (Dervin, 2003: 215-231). Ayrıca, "bilgi akışı ile bilgi sistemleri arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için hangi mesajların ve kaynakların dikkate alındığına dair yapısal koşullar arasındaki gerilim de dikkate alınmadır" (Weick, 1988: 305-317). Bu amaçla, geleneksel acil durum yönetimi yaklaşımları sosyal medya ortamında daha etkin çalışacak şekilde yeniden kavramsallaştırılmaktadır.

Afet yönetimi sırasında, "bilgi belirsizliğini acil müdahale operasyonları, iletişim, iş birliği ve karar verme için temel sorunlardan biri olarak tanımlamışlardır" (Oh ve diğerleri, 2012: 1-10). Afet dönemlerinde bilgi sistemleri vasıtasıyla yerel ve küresel uyarı/müdahale faaliyetlerinin hızlıca uygulanması gerektirmektedir. "Sosyo-teknik bir olgu olarak, halka açık olayların başlangıçta yerel görgü tanıkları tarafından" (Appleby ve diğerleri, 2019: 293-305) "mobil iletişim cihazları aracılığıyla bildirilmesi yaygın bir uygulama haline gelmiştir" (Tanev ve Zavarella, 2017: 592-602). Kamuya açık olarak üretilen bilgiler, sosyal medya aracılığıyla hızla dağıtılmaktadır, ardından ana akım medyada yer almaktadır. Bu nedenle, "kurtarma ve müdahale ekipleri tarafından doğal afetler sonrası halka açık sosyal medya platformlarında kuruluşlardan, gruplardan ve bireylerden kaynaklanan ek bilgileri hızlı müdahale için ele alabilir ve değerlendirebilir" (Mirbabaie ve diğerleri, 2014: 207-218). Kurtarma ekipleri, hükümetler ve medya kuruluşları, "risk altındaki bireylerle etkileşim

kurmak, uyarı bilgilerini yaymak ve bir afet olayı boyunca bilgi güncellemeleri sağlamak için iletişim stratejilerine sıklıkla sosyal medyayı dahil etmektedir" (Palen ve diğerleri, 2010: 1-12). Dolayısıyla, bu kuruluşlar tarafından sosyal medyanın kullanılması iki konuyu beraberinde getirmektedir: "bir yandan, sosyal medyayı mesajları iletmek için ek bir kanal olarak kullanmak; diğer yandan, kriz bölgesinde doğrudan etkilenen yerel halktan değerli durumsal bilgilere ulaşmak" (Ehnis ve Bunker, 2012: 1-10). İkinci önermenin çoğu zaman faydalı bir sinerjik etki yarattığı kanıtlanmıştır; "İlk müdahale ekiplerinin bilgisi, güvenilir kaynakların desteğiyle birleştiğinde daha etkili bir acil durum müdahalesiyle sonuçlanma potansiyeline sahiptir" (Oh ve diğerleri, 2012: 1-10). Bu açıdan düşünüldüğünde başarılı bir kriz müdahalesinin kilit faktörü, bulundukları yere bakılmaksızın bireyler ve kuruluşlar arasında etkili bilgi paylaşımı ve koordinasyonun kurulmasıyla oluşmaktadır. Bu nedenle etkili bilgi paylaşımı ve koordinasyon kurulması açısından sosyal medya kullanıcıların paylaşımları anlamlandırmaları ayrıca önem arz etmektedir.

Anlam oluşturma, "bireysel olarak yapılandırılmış bir bilgi sürecidir: Dış ipuçları, bireyin belirli bir durumun" (Dervin ve Dewdney, 1986: 506-513) veya "mevcut etkinliklerin" (Weick, 1995: 58) anlamını ilerletme yeteneğini etkilediğinde ortaya çıkmaktadır. Süreç, "bilgi arama ve bilgiyi kullanma" (Dervin ve Dewdney, 1986: 506-513), "makul bir anlam üretme" (Weick, 1995: 58) ve "kararları ve eylemleri doğrulama" (Zhang ve Gao, 2014: 844-849) etrafında dönmektedir. Bu nedenle anlam oluşturma kavramı, insan iletişiminin genel bir görüşüne dayanmaktadır. "Artan sosyal medya yayılımıyla anlamlandırma, doğal afet ilişkileri için yeni bir araç seti olarak benzersiz bir bakış açısı sunmaktadır" (Dervin, 1999: 727-750): "Doğal afetler, karakterize edilir ve bu nedenle, anlamlandırma için güçlü bir talep uyandırır" (Weick, 1988: 305-317). Sosyal medya, doğal afet müdahalelerinin anlamlandırılması ve ele alınma biçimleri için dönüştürücü kapasiteye sahip olabilir. Bunun başlıca nedeni "sosyal medyanın bilgi yayılımını, veri izleme ve analizini kısmide olsa iyileştirebilmesidir" (Stieglitz ve diğerleri, 2018: 156-168). Ayrıca sosyal medya "zamansal ve mekansal ayrımın üstesinden gelebilir ve bu nedenle afet sonrası ekipler eylemlerini daha iyi koordine eder" (Van der Meulen ve diğerleri, 2019: 243-262). "Bir sosyal medya kullanıcısının yaptığı anlamlandırma etkinliğinin başarısı, başka bir kullanıcının faydalı bilgiler sunabilme yeteneğine bağlıdır" (Weick, 1995: 58). Anlamlandırma, "karmaşık bilgi kümelerinin temsillerini toplama, organize etme ve yeniden yaratmanın sonucudur; hepsi de çözülmesi gereken bir sorunu anlamaya dahil olan zihinsel modellerin oluşumu ve desteklenmesine odaklanmıştır" (Gioia ve Chittipeddia, 1991: 433-448). Anlam oluşturma teorik kavramına, anlam verme ve anlam kırma gibi ek terimler eklenmiştir. "Anlam verme, akılda tercih edilen bir gerçeklik tanımına sahip olarak birinin anlam oluşturmasını etkileme girişimi olarak tanımlanır. Bu nedenle anlam verme, bilginin olası yorumlarının sayısını sınırlamaktadır" (Gioia ve Chittipeddia, 1991: 433-448). Voronov'a (2008: 195-221) göre "anlam kırma, düşünülenin aksine anlam oluşturma sürecinde devam eden yorumlamadan koptuğunda bireylerin yeniden yönelimini tanımlar." Üç kavram şu şekilde tanımlanır: "1) anlam verme: Belirli bir fenomenin gerekçelerinin tanımlanmasıyla ilgilenir; 2) anlam oluşturma: Bir gerekçelendirmenin yayılmasını desteklerken; 3) anlam kırma, çürütme ile ilgilidir: Eski bir gerekçelendirmeyi silme ve yenisinin benimsenmesiyle ilgilidir" (Giuliani, 2016 : 218-237). Aşağıdaki şekil 6 bu kavramlar arasındaki etkileşimin grafiksel bir temsilini sağlamaktadır.

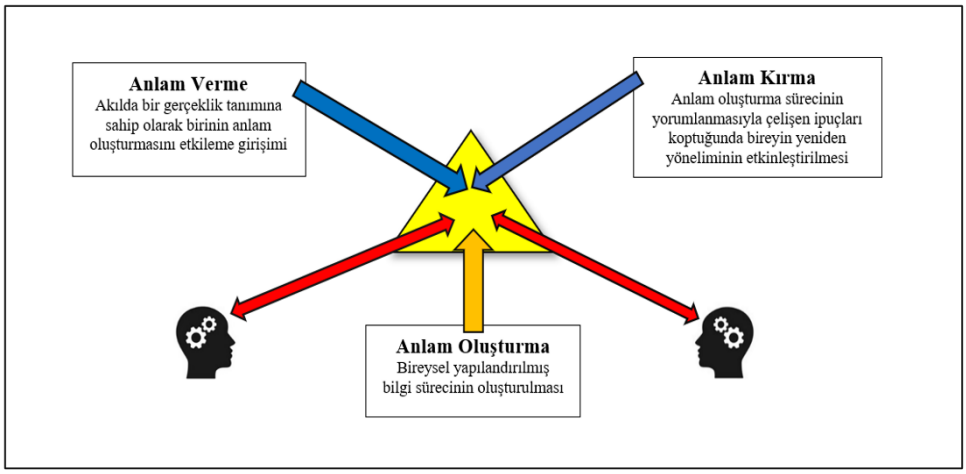

Şekil 6: *Sosyal medyada anlamlandırma etkileşimin grafiksel bir temsili*

Sosyal medya kriz iletişimi üzerine yapılan araştırmalar, "anlamlandırmayı kolektif bir süreç ve hatta kolektif bir çalışma olarak tanımlar" (Starbird ve Palen, 2012: 7-16). Ancak, bu sürece katkıda bulunan bireysel kullanıcıların boyutları eşit olarak dağılmamıştır. "Etkilenen ya da dolaylı olarak etkilenen kullanıcılardan oluşan bir dinleme topluluğu güvenilir bilgi ararken" (Ehnis ve Bunker, 2013: 1-12), "bilgi sağlayan etkili kullanıcıların oluşumu da vardır" (Starbird ve Palen, 2012: 7-16). "Anlam verme ve anlam oluşturma doğası gereği farklı gibi görünse de her iki süreç daha az belirgin alanlardır" (Rouleau, 2005 : 1413-1441) "aynı madalyonun iki yüzünden biri diğerini ima eder ve onsuz var olamaz" (Ehnis ve Bunker, 2013: 1-12). "Anlam verme/oluşturma anlama ile ilgiliyken, anlam kırma, bir durumun algısını ve yorumlarını şekillendirme hedefiyle etkileme ve ikna etme ile ilgilidir" (Dixon ve diğerleri, 2017: 294-317). Bilgi birikimi, bilgi liderliği ve toplanmanın meydana gelmesinin muhtemel olduğu sosyal medyada afet durumu iletişimi bağlamında anlamlandırmanın bir şekilde anlaşılması henüz tam manasıyla sağlanamamaktadır. Bununla birlikte, bir dizi faktörün anlam vermeyi etkileyebileceğini bilinmektedir. Bunlar, bir bireyin veya kuruluşun;

Popülerlik**:** "Ünlüler, devlet kurumları ve tanınmış kuruluşlar, popülerlikleri ve beğenilebilirlikleri ile özgünlük ve inanılırlık havası sayesinde anlam verme üzerinde bir etkiye sahip olabilir" (Skageby, 2010: 170-177).

Ağ tabanlı içerik etkisi**:** "Bir ağın parçası olmak, bir gruba fiziksel olarak bağlı olunduğu ve bir ağın kabul edilmiş bir üyesi olunduğu anlamına gelir" (Oh ve diğerleri, 2013: 407-426). "Bu nedenle bir üyenin olayları anlamlandırma çabaları benzer düşünen bir grup ışığında değerlendirilir" (Lee ve diğerleri, 2017: 841-867).

Bilgi**:** "Bilgi tüm formları ve doğruluğu ya da yanlışlığı ile anlamlandırmayı etkiler çünkü insanların afet sonrası dönemde sosyal medyada bulunma amacı bilgidir" (Mingers ve Standing, 2018: 85-104).

Yetkili davranış**:** "Kişinin sadece tüm gerçeklere sahipmiş gibi davranması benzer bir durum yaşamış olması ve fikirlerini tüm bu deneyimler dayanarak belirtmesi diğer insanların güvenebileceği bir anlam oluşturma sürecine katkıda bulunabilir" (Bakshy ve diğerleri, 2011: 65-74).

Bilgi boşluklarını kapatma yeteneği**: "**Haber kuruluşları, izleyicilerine satmak için bilgi taradıkları için kişilerin durumları anlamlandırması konusunda iyidir. Benzer şekilde, bir konuda profil oluşturmuş uzman kişiler de anlamlandırma konusunda boşlukların kapatılmasına yardımcı olabilir" (Marx ve diğerleri, 2018: 1-12).

Önleyici eylemde bulunma yeteneği **:** "Afet yönetimi kurumları ve hükümetler, politikaları ve risk azaltmayı etkileme yeteneğine sahiptir ve bu nedenle, bir felaket meydana

gelmeden önce bir ağda varlıklarını oluştururlar" (Oh ve diğerleri, 2013: 407-426) ve "bu, onların anlam verme rollerine katkıda bulunan ağ üyeleri nezdinde zaten güvenilirlik ve orijinalliğe sahip oldukları anlamına gelir" (Bakshy ve diğerleri, 2011: 65-74).

Tercih edilen gerçekliği tanıma ya da aşinalık: "Toplumsal normlar, değerler ve inançların tümü, eylemleri ve durumları anlamlandırma yeteneğimizi şekillendirir" (Giuliani, 2016: 218-237). Örneğin, "bir toplumda hukukun üstünlüğü temel bir inançsa, bu inançları savunan kuruluşlar ve bireyler anlam verme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır" (Bakshy ve diğerleri, 2011: 65-74).

Anlam verme ayrıca, "(…) vatandaşların durumu anlamalarına ve hayatta kalmalarına yardımcı olmak için afet sonrası müdahale ekipleri veya hükümet birimleri arasındaki komuta ve kontrol yönetim yapıları gibi hiyerarşik liderlik yapılarında anlam oluşturmayı doğrudan etkiler" (Bunker ve diğerleri, 2015: 51-65). Resmi kuruluşlar, bir iletişim yapısı hiyerarşisi yoluyla durumun kolektif kontrolü sayesinde bir duruma anlam verebilirler. Bunun yanı sıra "(…) yanlış bilgi ve dezenformasyon gibi anlam kırıcı çabalar kısıtlayıcı faktörlerken" (Giuliani, 2016: 218-237), "anlam verenler doğru ve ilgili bilgileri yaymak için karşı önlemler alabilirler" (Bakshy ve diğerleri, 2011: 65-74).

Acil Durum Yönetimi İçin Sosyal Medya

Sosyal medya, afetler öncesinde, sırasında ve sonrasında iletişim kurmak için giderek daha fazla kullanılmaktadır. "Acil durumlarda iletişim için sosyal medyanın kullanılması, acil durum yetkilileri tarafından kullanılmadan önce halk tarafından kullanılmaya başlatılmıştır" (Sutton ve diğerleri, 2008: 1-9). "Acil durumların yönetilme şekli ve tek yönlü iletişim, halkı olayla ilgili güncel bilgileri araştırmak ve yayınlamak için alternatif yollar bulmaya zorlamıştır" (Latonero ve Shklovski, 2011: 1-16). "Ayrıca, insanların doğal afetler sonrasında bir dizi özel yardım ve iyileştirme koşullarını paylaştığı sosyal medyada görülmektedir" (Sutton ve diğerleri, 2008: 1-9). Afet durumunda, bir olay hakkında bilgi bulma, bağlantı kurma ve bilgi paylaşma ihtiyacı artarak devam eder; "(…) böyle olağan üstü hal durumlarında bireyleri birleştiren şey, doyumsuz katılım ihtiyacıdır" (Mingers ve Standing, 2018: 85-104). Kullanıcılar düşünüldüğünde, onlar katılımcı olarak yeniden bir yapılanma içine girmiş olur. Bunu yaparken, onlar deneyimlerin ortak yazarları, işbirlikçileri ve hatta yardımcıları olarak görülmeye başlanır. Bu tür bir yeniden yapılandırmayı ele almak için aşağıda verilen noktalar dikkate alınmalıdır:

Halkın katılımı

Afetlerden sonra halkın rolü, "1950'lerden bu yana birçok sosyolog tarafından incelenmiştir" (Barton, 2005:103); "bir afet sonrası önemli toplumsal işlevlerin yerine getirilmesi ve bu toplumsal işlevleri oluşturma aracı olarak ortaya çıkan davranışlar da sosyologlar tarafından ele alınmıştır" (Mingers ve Standing, 2018: 85-104). Bireyler ve gruplar, bir olay karşısında harekete geçilmesi gerektiği konusunda hemfikirdirler. "Bu genellikle afetin türüne, müdahalenin aşamasına, bölgeye ve topluma bağlı olarak farklı tezahürlerle ortaya çıkan ve organize olan gönüllülük olarak gerçekleşir" (Drabek ve McEntire, 2002: 197-224): "Bazıları kişisel nedenlerle gönüllü olurken, bazıları özgecil nedenlerle gönüllü olur" (Wolensky, 1979: 33-42). Araştırmalar, deprem gibi fiziksel felaketlerin "kurbanlarının aktif olarak kendi kendine yardım etme çabalarına girişirken" (Drabek ve McEntire, 2002: 197-224), "diğer kitlesel yoksunluk durumlarının (açlık, ekonomik çöküş veya baskı) kurbanlarının kadercilik, kendi kendini suçlama veya irrasyonel bir suçlu arayışı içinde olduğunu ortaya koymuştur" (Barton, 2005:103). Sosyal bilimcilerin çoğu, arama ve kurtarma, ilk yardım tedavisi, mağdur tahliyesi ve çevrimiçi yardım gibi faaliyetler de dahil olmak üzere "afet sonrası aktif halk katılımının büyük ölçüde fedakârlığı olduğunu ortaya koydu" (Kendra ve

Wachtendorf, 2003: 97-122). Afet sonrası halk, "aktif ve kapsamlı bir yüksek katılımla gerçek ilk müdahale ekipleri" (Palen ve Liu , 2007: 727-736) olarak hizmet etmektedir.

Araştırmacılar, "bir felaketten sonra insanların coğrafi bir bölgeye yakınlaşmasını çevrimiçi araçların yakınsamasına" (Palen ve Liu, 2007: 727-736) benzetmişler ve "popülasyonlar arasında davranışsal olarak benzerlikler" (Drabek ve McEntire, 2002: 197-224) olduğunu bulmuşlardır. "Günümüzde çevrimiçi yakınsamaya katılabilecek kişilerin yerleri veya sayısı konusunda herhangi bir sınırlama yoktur" (Hughes ve diğerleri, 2008: 44-54). "Bilgi kaynakları tanındıktan sonra, afet bölgesindeki teknolojik olarak yetkin sakinler, aynı erişime sahip olmayabilecek topluluk üyelerine bilgileri yeniden dağıtmak için bir dizi sosyal medya araçlarını kullanmaktadır" (Sutton ve diğerleri, 2008: 1-9). "Doğal afet sonrası bu topluluk mekanizmaları, yerel bölge sakinlerinin ortak endişeleri ve ortak eylemleri sonucunda ortaya çıkmaktadır" (Mingers ve Standing, 2018: 85-104). Bu nedenle sosyal medya kullanıcıları, "bir doğal afetin ardından bilgi konusunda oluşan boşluğu sıklıkla doldurmuşlardır" (Hughes ve diğerleri, 2008: 44-54). "Acil durum yetkililerinin tek yönlü iletişim ve bilgi dağıtımı tercih etmeleri, halkı olayla ilgili güncel ve ilgili bilgileri aramak ve yaymak için alternatif yollar bulmaya zorlamaktadır" (Sutton ve diğerleri, 2008: 1-9). Bird ve diğerleri (2012: 27-33) çevrimiçi bir anket kullanarak yaptıkları çalışmada "insanlar, etraflarındakilerin endişelerini gidermenin bir yolu olarak bilgi toplamak ve yaymak zorunda hissettiklerini" belirtmişlerdir. Ayrıca afet durumlarında bilgi paylaşımı yapmak için "çoğu kişinin ilgili topluluk sayfalarına arkadaş davetleri yoluyla katıldıklarını" (Bird ve diğerleri, 2012: 27-33) keşfetmişlerdir. Bunun yanı sıra yanıt verenlerin üçte ikisinin "kendi toplulukları hakkında bilgi bulmak için Facebook ve Tweeter'daki gruplarına eriştiklerini" (Bird ve diğerleri, 2012: 27-33) söylemişlerdir. Özetle sosyal medya kullanan insanların faaliyetlerinin, olup bitenler hakkında bilgi aramak veya aktif olarak bilgi istemek ve başkalarına yardım sağlamak olsun, gerçek ihtiyaçlarını yansıttığını göstermektedir.

Afetlerde kitle kaynak kullanımı

Kitle kaynak kullanımı terimi "(…) ilk olarak 2006 yılında, kuruluşların konumları veya kimlikleri ne olursa olsun, bağlı kalabalığa görevler vermesine atıfta bulunarak türetilmiştir" (Howe, 2006: 1-4). Aynı zamanda "çevrimiçi, sorun odaklı kitle kaynak kullanımı ve çözüm üretim modeli" (Brabham, 2008: 75-90) tarafından tanımlanır ve "yetenekli kalabalıkların, bir bilgi parçasını doğrulamadan, düzenlemeye ve yönetime kadar çeşitli görevlere katılmasına" (Gao ve diğerleri, 2011: 10-14) olanak tanımaktadır.

Tip	*Nasıl çalışır?*	*Sorun türleri*
Bilgi keşfi ve yönetimi	Organizasyon, ortak bir konum ve formatta bilgi bulma ve toplama konusunda bir kalabalığa görev verir.	Kolektif kaynakların oluşturulması gibi bilgi toplama, organizasyon ve raporlama sorunları için idealdir.
Yayın arama	Örgüt, ampirik problemleri çözmek için bir kalabalığa görev verir.	Bilimsel problemler gibi ampirik olarak kanıtlanabilir çözümleri olan fikir oluşturma problemleri için ideal
Meslektaşlar tarafından incelenmiş yaratıcı üretim	Organizasyon, yaratıcı fikirler yaratma ve seçme konusunda bir kalabalığa görev verir.	Çözümlerin, tasarım veya estetik sorunlar gibi beğeni veya pazar desteğiyle ilgili olduğu fikir sorunları için ideal
Dağıtılmış insan zekâsının görevlendirmesi	Organizasyon, büyük miktarda bilgiyi analiz etmek için bir kalabalığa görev verir.	İnsan zekasının bilgisayar analizinden daha verimli veya etkili olduğu büyük ölçekli veri analizi için ideal

Şekil 7: *Brabham'ın sorun odaklı kitle kaynak kullanımı tipolojisi*

Kaynak: *https://wtf.tw/ref/brabham.pdf (erişim tarihi: 01.03.2023)*

Bilgi keşfi ve yönetimi, "belirli bilgileri bulmak ve ortak bir depoda belirli şekillerde toplamak için bireyler topluluğunun yazma ve düzenleme gibi müştereklere dayalı akran üretimini yansıtmaktadır" (Sutton ve diğerleri, 2008: 1-9). Bu yaklaşımda, "(…) ne kadar çok kullanıcı varsa ve ne kadar çok kullanıcı dahil olurlarsa, sistem o kadar iyi çalışır bu çoğu katılımcı kültür fenomenine uygulanabilecek bir gerçektir" (Brabham, 2008: 75-90).

Kitle kaynak kullanımına yönelik yayın arama yaklaşımları, "(…) muhtemelen sorunun doğrudan uzmanlık alanının dışında ve bir çözüm üretmek için önceki çalışmaları uyarlayabilen tek bir uzman bulmaya yöneliktir" (Gao ve diğerleri, 2011: 10-14). Yayın arama yaklaşımı, "kanıtlanabilir, ampirik olarak doğru bir cevabın var olduğu ancak bir kuruluş tarafından henüz bilinmediği problemler için uygundur" (Brabham, 2008: 75-90) . Teorik olarak kitle kaynak kullanımı "organizasyonu tarafından kullanılan ağ ne kadar geniş olursa, sorunu çevrimiçi olarak açık bir şekilde yayınlamak, olası çözümleri beraberinde getirmek daha kolay hale gelir" (Brabham, 2008: 75-90) .

Meslektaşlar tarafından incelenmiş yaratıcı üretimiyle, "bazı üstün fikirler de dahil olmak üzere bir dizi sunum gönderen bir İnternet kullanıcıları ağına açılır" (Drabek ve McEntire, 2002: 197-224). Uzmanlar değerlendirmesi süreci, "aynı anda en iyi fikirleri belirler ve sağlam bir birlikte yaratma örneğine indirger" (Drabek ve McEntire, 2002: 197-224). Son olarak, kitle kaynak kullanımına yönelik dağıtılmış insan zekâsı görevlendirme yaklaşımı, bir veri topluluğu ve sorun tasarımları üretmek, bilgi bulmak veya çözümler geliştirmek için değil, verileri işlemek için daha uygun olduğuna vurgu yapar.

Bunun yanı sıra "Crowdsourcing[3] platformları, farklı türde haritaların hızlı bir şekilde oluşturulmasını sağlayarak, mevcut sınırlı kaynakların başka görevlere kaydırılmasını" (Zook ve diğerleri, 2010: 7-33) ve ayrıca "olay alanındaki hasarlara ilişkin bilgilerin toplanmasını ve analiz edilmesini kolaylaştırır" (Yang ve diğerleri, 2014: 1-10). Bu tarz platformlar geniş bir insan kitlesinden bilgi veya kaynak almayı içermektedir. Genel olarak, bu platformlar dört ana kategori temelinde çalışmaktadır:

Bilgelik*:* Kalabalığın bilgeliği, "sorun çözme veya değerleri belirleme (bir ineğin ağırlığı veya bir kavanozdaki jöle sayısı gibi) söz konusu olduğunda, büyük insan gruplarının bireysel uzmanlardan toplu olarak daha akıllı olduğu fikridir" (Yang ve diğerleri, 2014: 1-10). Sosyal medya platformları üzerinden oluşturulan anket çalışmaları buna örnek gösterilebilir.

Oluşturma*:* Kalabalık oluşturma, "bir şeyi tasarlamak veya inşa etmek için işbirlikçi bir çabadır" (Howe, 2006: 1-4). Açık kaynaklı yazılımlar buna bir iyi örnektir.

Oylama*:* Kalabalık oylama, "seyirciyi oylayarak belirli bir politikayı veya hareket tarzını seçmek için demokratik ilkeyi kullanır" (Zook ve diğerleri, 2010: 7-33).

Finansman*:* Kitle fonlaması, "çok sayıda fon sağlayıcıdan nispeten küçük miktarlar talep ederek çeşitli amaçlar için para toplamayı içermektedir" (Gao ve diğerleri, 2011: 10-14). Deprem sonrası oluşturulan mesaj kampanyaları buna en iyi örneklerden biridir.

Bu platformlar, bilgi analizi ve güncellenmiş bilgilerin sağlanması gibi site içi kullanıcılara yardımcı olmaktadır. Bu tür bir çalışma, saha acil durum yönetimi personeline gerçek zamanlı bilgi sağlayabilir ve yardımcı olabilecek sanal operasyon destek ekibinin oluşturulmasını sağlayabilir.

[3] Verileri İnternet, sosyal medya ve akıllı telefon uygulamaları aracılığıyla gönderen büyük bir grup insandan iş, bilgi veya görüş almayı içerir. Bkz: Howe, J. (2006). *The rise of crowdsourcing*. Wired magazine. 14. (6). http://www.wired.com/wired/archive/14.06/crowds.html.

Acil müdahale ekipleri ve sosyal medya

Birçok araştırmacı, "sosyal medyanın acil müdahale ekipleri tarafından potansiyel kullanımına dikkat çekmiş ve daha büyük kalabalığa daha hızlı ulaşma yeteneklerinin önemli ölçüde artacağını belirtmiştir" (Denis ve diğerleri, 2012: 1-10). "Acil müdahale ekipleri sosyal medyayı halkla ek bir iletişim kanalı olarak kullanmaya başlamıştır" (Sutton ve diğerleri, 2008: 1-9). Doğal afetten etkilenen bölge, "hasarın dağılımı, nüfusun yerleşim yerleri" (Zook ve diğerleri, 2010: 7-33)ve "arama kurtarma görevlerinin gerekli olabileceği potansiyel alanlar gibi kritik bilgilerin hızlı bir şekilde değerlendirilmesi acil müdahale ekipleri için yüksek önceliğe sahiptir" (Durham ve diğerleri, 2008: 101-116). Bun karşın acil durum yetkilileri yayınladıkları bilgileri doğrulamalıdır, "bu nedenle halka teslim edilene kadar nihai bir gecikme olur" (Bird ve diğerleri, 2012: 27-33), bununla birlikte "doğal afet sonrası insanlar bilgiye gerçek zamanlı olarak ihtiyaç duyulacak ve talep edilecektir" (Zook ve diğerleri, 2010: 7-33). "Bir iş birliği içinde olan acil durum yetkilileri ve kurumlar aralarındaki bilgi ve eylemleri koordine etmek için neredeyse tamamen kurumsal sosyal medya araçlarına" (Yates ve Paquette, 2011: 6-13) (örneğin, Microsoft SharePoint[4]) güvenmektedirler.

Geleneksel risk ve kriz iletişimi, acil durum kuruluşlarından halka, aracı olarak hareket eden haber medyası (TV ve radyo) aracılığıyla tek yönlüydü. Bu kanallar hala halk için önemli iletişim aracı olmaya devam etse de afet sonrası acil durum kuruluşlarının sosyal medyaya entegre etmek "etkileşimli, katılımcı, eşzamanlı, iki yönlü iletişim" potansiyeli sağlar (Palen ve Liu, 2007: 727-736). Çeşitli kuruluşlar tarafından sağlanan resmi acil durum müdahalesi için karar verme süreci, hükümetin sorumluluğunun bir parçasıdır; "siyasi mülahazalar, teknolojilerin büyük ölçekte benimsenmesini karmaşık hale getirebilir" (Latonero ve Shklovski, 2011: 1-16). Bu nedenle acil durum yetkilileri tarafından tanımlandığı gibi, "sosyal medya üzerinde acil durum müdahaleleri belirli bir uzmanlığa sahip belirli silolara göre çalışan hiyerarşik, rütbeye dayalı organizasyonlarda yapılandırılır" (Yates ve Paquette, 2011: 6-13). Gao ve diğerleri (2011: 10-14), acil durum müdahaleleri sırasında iletişimi tanımlamak için çalışmalarında kurumlar arası harita tasarlamışlardır. Bu harita, halk ve kurumlar arasındaki iletişim modelini ortaya koymaktadır: "İstekler, sosyal medya kitle kaynak kullanımı aracılığıyla toplanır. Kuruluşlar daha sonra haritadaki bilgileri kullanarak harekete geçebilir, bilgi paylaşabilir ve birbirleriyle koordinasyon sağlayabilir" (Gao ve diğerleri, 2011: 10-14). Gao ve diğerlerinin kurumlar ve halk arasındaki iletişim şeması aşağıdaki gibidir;

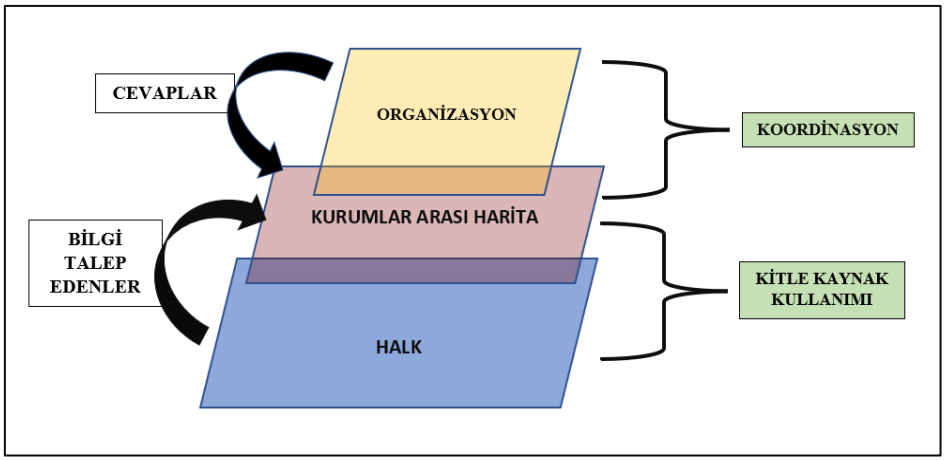

[4]Kuruluşlar, Web siteleri SharePoint Microsoft SharePoint'i kullanır. Siz de bilgileri depolamak, düzenlemek, paylaşmak ve bunlara tüm cihazlardan erişmek için güvenli bir yer olarak kullanabilirsiniz. Microsoft Edge, Internet Explorer, Chrome veya Firefox gibi bir web tarayıcısı yeterlidir. Bkz: https://support.microsoft.com/tr-tr/office/sharepoint-nedir-97b915e6-651b-43b2-827d-fb25777f446f.

Şekil 8: *Gao ve diğerlerinin, kurumlar ve halk arasındaki iletişim şeması*

Kaynak: *https://nini2yoyo.github.io/huiji-gao/files/cpss.pdf (erişim tarihi: 04.03.2023)*

Bir kriz anında "halkla iletişim kurmak için sosyal araçları kullanmak isteyen kurumlar öncelikle politikalar belirlemeli, yönetimden destek almalı, hangi bilgilerin hangi kanallardan paylaşılacağını belirlemelidir" (Kavanaugh ve diğerleri, 2011: 121-130). "Teknolojik çözümleri kullanan ve acil durum müdahalesi için sosyal medyaya entegre olan her kurum, Bilgi Teknolojisi (IT) uzmanlığına sahip profesyonelleri, sosyal medya moderatörleri olarak dahil etmesi tavsiye edilmiştir" (Latonero ve Shklovski, 2011: 1-16).

Etkilenen bir bölgenin medya kapsamı tüm afetlerde eşit değildir; "merkezi yerler geniş bir şekilde kapsanırken, fiziksel olarak yetersiz erişime sahip uzak bölgeler, çok az kapsama alınma veya hiç kapsama alınmama eğilimindedir" (Fernando, 2010: 4). Doğal afetler sonrası fiziksel olarak yetersiz erişime sahip uzak bölgelerde yerel ve güvenilir bilgiye duyulan ihtiyaç, sosyal medya platformları tarafından sağlanabilinir; "(…) bu bölgelerde yaşan insanları basit çözümler üretmeye motive edebilir, bilgi alışverişini kolaylaştırabilir ve bölgenin insani yardım çabalarını kolaylaştırabilir" (Procopio ve Procopio, 2007: 67-87). Bu eylemler, topluluğun güçlendirilmesini hızlandırabilir, "değişken acil durum olayları sırasında ve sonrasında destek sağlayabilir, belirli bir acil durum sırasında bir iletişim platformu görevi görebilir" (Procopio ve Procopio, 2007: 67-87) ve "acil durum yatıştıktan sonra bu kanallar kapanabilir" (Latonero ve Shklovski, 2011: 1-16). "Fiziksel olarak yetersiz erişime sahip uzak bölge halkı, resmi kaynaklardan bilgi bulamaz veya almazsa, gerçek zamanlı olarak erişmek için resmi olmayan kaynaklara yönelecektir" (Hagar, 2013: 2). Bird ve diğerlerinin (2012: 27-33) belirtiğine göre, "böyle bir durumda yerel bölge halkı, ailelerine yardımcı olmak ve başkalarının fotoğraf paylaşmasına izin vermek için sosyal medyadaki topluluk sayfalarına erişmektedir." Buna karşın "resmi yönetimler, resmi bilgileri web sayfalarına entegre etse de en önemli bilgi kaynağına yerel halkın kullandığı bu sosyal medyadaki topluluk sayfaları oluşturmaktadır" (Bird ve diğerleri, 2012: 27-33). Doğal afetler sonrası hayatta kalanların ve müdahale ekiplerinin, durumları ve konumları, afetin çevreleri üzerindeki etkisi, barınak ve malzemelerin nerede ve nasıl bulunacağı, hangi bölgelere nasıl rapor verileceği gibi konularda iletişim kurmak için sosyal medyayı koordineli kullanmaları önemlidir. Acil durum müdahale ekiplerinin, toplumla ilişkiler kurmaya ve afet sonrası beklentileri belirlemeye (örn. sığınaklar ve dağıtım noktaları) ve ek olarak, halk sağlığına yönelik potansiyel tehditleri (örn. bulaşıcı hastalık) belirlemek ve izlemek için sosyal medyayı verimli kullanmaları gerekmektedir. Kitle kaynak kullanımı, acil müdahale ekiplerinin (İnternet aracılığıyla büyük bir insan grubundan bilgi toplamak) çabaları desteklemektedir.

Sonuç ve Çıkarımlar

Yalnızca sınırlı bilimsel literatür, afet sonrası acil durum müdahale ekiplerinin ve onların sosyal medya kullanımlarına odaklanmaktadır. Bu nedenle bu çalışma başka çalışmalara zemin oluşturabilecek bir çalışmadır. Bunun yanı sıra bu çalışma birçok açıdan geliştirmeye açık bir çalışmadır.

Afet dönemlerinde bir platformun kullanılması veya yalnızca bir platforma güvenilmesi, halkın doğal afetler ve tehlikeleri konusunda tam olarak bilinçlenmemesine ve bilgilenmemesine neden olabilir; afet yardımı uzmanları, afet yardımı çabalarını koordine ederken çeşitli sosyal medya araçlarını ve yaklaşımlarını kullanmalıdır. Bir doğal afet meydana geldiğinde, yalnızca verimli acil durum müdahaleleri ve yardım operasyonları için değil, aynı zamanda halkı bilgilendirmek ve insanların endişelerini kontrol altına almak için, devlet kurumları ve halk arasında uygun iletişim kanallarının kurulması çok ayrıca önem arz etmektedir. Doğal afetler sırasında ve sonrasında afet yönetimine dahil olan kurumların sosyal medya faaliyetlerinin nasıl kullanılacağını anlamak faydalıdır. Çünkü bir afet durumunda kurumların, acil müdahale ekiplerinin ve halkın sosyal medyayı nasıl kullanmayı tercih ettiği,

sosyal medya izleyicisinin erişimine ve boyutuna göre değişmektedir. Ayrıca bir şehrin acil müdahale ekipleri güçlü bir Twitter varlığına sahipken, başka bir şehrin topluluğun daha fazla sayıda Instagram takipçisi olabilir. Bu nedenle bilginin olabildiğince çok kişiye ulaşmasını sağlamak için stratejiler geliştirirken bu faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Afet sonrası acil müdahale ekiplerinin bir doğal afet öncesinde, sırasında ve sonrasında sosyal medya kullanıcılarıyla iletişim kurmak için en iyi uygulamalar konusunda hazırlanmaları gerekmektedir: Bireylerin soru bırakabilecekleri veya belirli bir sosyal medya hesabında ne tür bilgileri ve ne zaman alması gerektiği konusunda kullanıcılara açık bir şekilde iletebilecekleri bir yer olarak bir sosyal medya platformunun belirlenmesini ve tanıtılması gerekmektedir. Afet yardım yetkilileri, sosyal medya çalışmalarında beklenmedik gelişmelerle de mücadele etmeli ve gerektiğinde değişiklik yapmalıdır. Örneğin, bir devlet kurumu, bazı gönderilerinin metinsel bilgi birlikte kullanmaktansa bir resim kullanarak ya da kısıtlı metinsel bilgi ile paylaşabilir, bunu bilen yetkililer, mesajlarının mümkün olduğunca çok kişiye ulaşmasını sağlamak için stratejilerini ayarlayabilir veya değiştirebilir.

Yapılan bu çalışmayla, sosyal medyanın afet sonrası aktif halk katılımı, arama ve kurtarma, ilk yardım tedavisi, mağdur tahliyesi ve çevrimiçi yardım gibi faaliyetler dahil olmak üzere büyük ölçüde fedakâr olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal medya hem halka bilgi yayarak hem de onlardan gelen bilgilere erişerek vatandaşları acil durum yönetimine dahil etmek için fırsatlar sunmaktadır. Acil durumlar sırasında bireyler, geçerliliklerinin veya yanlış bilgilendirme riskinin farkında olmadan büyük miktarda bilgiye maruz kalırlar, ancak kullanıcılar genellikle bunları düzeltmekte hızlıdır, bu da sosyal medyayı kendi kendini düzenleyen bir ortam hale getirmektedir. Bununla birlikte sosyal medyaya duyulan güvensizlik, medya algısı sonucu katılımında kaymalara neden olmaktadır; sosyal medya bireylerin ve kuruluşların kritik durumlarda bilgiyi anlamlandırma biçiminde değişikliklere yol açmaktadır ve afet bilgilerinin doğru şekilde yayılmasını etkilemektedir. Bu nedenle acil durumlar sona erdikten sonra, ne kadar iyi iletişim kurduklarını ve hız, doğruluk ve yerel hükümet kurumları ve kırsal kesimdeki izleyiciler gibi bilgiye en çok ihtiyaç duyan kişilere ulaşma konusunda iyileştirme yapılması gereken alanları ölçmek için değerlendirme araştırması kullanıyor olmalıdırlar. Halk eğitimi de önemlidir. İnsanlar, doğru bilgi veya yardım için acil durumlarda kimi dijital olarak takip edeceklerini veya arayacaklarını bilmelidir.

Kaynakça

Abbasi, A. Hossain, L. Hamra, J. & Owen, C. (2010). *Social networks perspective of firefighters' adaptive behaviour and coordination among them*. 2010 IEEE/ACM Int'l Conference on Green Computing and Communications & Int'l Conference on Cyber, Physical and Social Computing. Computer Society. DOI:10.1109/GreenCom-CPSCom.2010.57.

Aditi, G. Hemank, L. Ponnurangam, K. & Anupam, J. (2013. *Faking Sandy: Characterizing and Identifying Fake Images on Twitter during Hurricane Sandy.* In Proceedings of the International Conference on World Wide Web. DOI: 10.1145/2487788.2488033.

Alexander, D. E. (2005). An interpretation of disaster in terms of changes in culture, society and international relations. Xlibris Press. ISBN: 0412047519, 9780412047510.

Appleby, A. S. Brockdorff, N. Fallou, L. & Remy, B. (2019). *Truth, trust, and civic duty: Cultural factors in citizens perceptions of mobile phone apps and social media in disasters*. Journal of Contingencies and Crisis Management. 27.(4). DOI:10.1111/1468-5973.12282.

Bakshy, E. Hofman, J. M. Mason, W. A. & Watts, D. J. (2011). *Everyone's an influencer: quantifying influence on twitter.* In Proceedings of the fourth ACM international conference on Web search and data mining. https://doi.org/10.1145/1935826.1935845.

Barton, A. H. (2005). *Disaster and collective stress*. What is a disaster. DOI: 10.1007/978-0-387-32353-4_1.

Bird, D. Ling, M. & Haynes, K. (2012). *Flooding Facebook-the use of social media during the Queensland and Victorian floods*. Australian Journal of Emergency Management. 27. (1).

Blum, J. R. Eichhorn, A. Smith, S. Sterle-Contala, M. & Cooperstock, J. R. (2014). *Real-time emergency response: improved management of real-time information during crisis situations*. Journal on Multimodal User Interfaces. 8. DOI:10.1007/s12193-013-0139-7.

Boyle, M. P. Schmierbach, M. Armstrong, C. L. McLeod, D. M. Shah, D. V. & Pan, Z. (2004). *Information seeking and emotional reactions to the September 11 terrorist attacks*. Journalism & Mass Communication Quarterly. 81(1). DOI: 10.1177/107769900408100111.

Brabham, D. C. (2008). *Crowdsourcing as a model for problem solving: An introduction and cases*. Convergence. 14. (1). https://doi.org/10.1177/1354856507084420.

Bunker, D. Levine, L. & Woody, C. (2015). *Repertoires of collaboration for common operating pictures of disasters and extreme events*. Information Systems Frontiers. 17.(1). DOI:10.1007/s10796-014-9515-4.

Bunker, D. Stieglitz, S. Ehnis, C. & Sleigh, A. (2019). *Bright ICT: Social media analytics for society and crisis management.* In: International working conference on transfer and diffusion of IT, Accra, Ghana. Cham: Springer International Publishing. DOI: 10.1007/978-3-030-20671-0_37.

Chan, C. K. Vasardani, M. & Winter, S. (2014). Leveraging Twitter to detect event names associated with a place. Journal of Spatial Science. 59 (1). DOI: 10.1080/14498596.2014.852073.

Chew, C. Eysenbach, G. (2010). *Pandemics in the Age of Twitter: Content Analysis of Tweets during the 2009 H1N1 Outbreak.* PLoS ONE. 5(11): e14118. doi:10.1371/journal.pone.0014118.

Denis, L. A. Hughes, A. L. & Palen, L. (2012). *Trial by fire: The deployment of trusted digital volunteers in the 2011 shadow lake fire*. In Proceedings of the 9th International ISCRAM Conference. Vancouver: Simon Fraser University.

Dervin, B. & Dewdney, P. (1986). *Neutral questioning: A new approach to the reference interview*. Research Quarterly. 25.(4). **ERIC Number:** EJ341559.

Dervin, B. (1998). *Sense-making theory and practice: An overview of user interests in knowledge seeking and use*. Journal of Knowledge Management 2(2). https://doi.org/10.1108/13673279810249369.

Dervin, B. (1999). *On studying information seeking methodologically: The implications of connecting metatheory to method*. Information Processing & Management. 35. https://doi.org/10.1016/S0306-4573(99)00023-0.

Dervin, B. (2003). Audience as listener and learner, teacher and confidante: The sense-making approach. (eds: Dervin B, Foreman-Wernet L, Launterbach E). *Sense-Making Methodology Reader: Selected Writings of Brenda Dervin*. Cresskill, NJ: Hampton Press. ISBN :9781572735088.

Dixon, D. P. Weeks, M. Boland Jr, R. & Perelli, S. (2017). *Making sense when it matters most: An exploratory study of leadership in extremis*. Journal of Leadership & Organizational Studies. 24.(3). DOI: 10.1177/1548051816679356 .

Drabek, T. L. & McEntire, D. A. (2002). *Emergent phenomena and multiorganizational coordination in disasters: Lessons from the research literature*. International Journal of Mass Emergencies & Disasters. 20.(2). DOI:10.1177/028072700202000208.

Durham, T. S. Johari, P. & Bausch, D. (2008). *Strategic directions in seismic modeling: HAZUS® development and current applications for catastrophe planning*. Risk assessment, modeling and decision support. Strategic directions. DOI: 10.1007/978-3-540-71158-2_4.

Dynes, R. R. (1970). *Organized behavior in disaster*. Heath Lexington Books. DOI:10.2307/2393972.

Earle, P. S. Bowden, D. & Guy, M. (2011). *Twitter earthquake detection: earthquake monitoring in a social world.* Annals of geophysics. 54. (6). DOI:10.4401/AG-5364.

Ehnis, C. & Bunker, D. (2012). *Social media in disaster response: Queensland police service-public engagement during the 2011 floods*. Conference: 23rd Australasian Conference on Information Systems ACIS 2012At: Geelong, Australia.

Ehnis, C. & Bunker, D. (2013). *The impact of disaster typology on social media use by emergency services agencies: the case of the Boston Marathon bombing*. In: Proceedings of the 24th Australasian conference on information systems. Melbourne. VIC. Australia.

Fangzhao, Wu. Jinyun, S. Yongfeng, H. & Zhigang, Y. (2015). *"Social Spammer and Spam Message Co-detection in Microblogging with Social Context Regularization,"* In Proceedings of the Association for Computing Machinery International Conference on Information and Knowledge Management. https://doi.org/10.1145/2806416.2806560.

Freberg, K. Saling, K. Vidoloff, K. G. & Eosco, G. (2013). *Using value modeling to evaluate social media messages: The case of Hurricane Irene*. Public Relations Review. DOI:10.1016/J.PUBREV.2013.02.010.

Gao, H. Barbier, G. & Goolsby, R. (2011). *Harnessing the crowdsourcing power of social media for disaster relief.* IEEE intelligent systems. 26. (3). Accession Number: ADA581803.

Gioia, D. A. & Chittipeddi, K. (1991). *Sensemaking and sensegiving in strategic change initiation*. Strategic management journal. 12. (6). https://www. jstor .org /kararlı/2486479.

Giuliani, M. (2016). *Sensemaking, sensegiving and sensebreaking*. Journal of Intellectual Capital. 17.(2). DOI:10.1108/JIC-04-2015-0039.

Howe, J. (2006). *The rise of crowdsourcing*. Wired magazine. 14. (6). http://www.wired.com/wired/archive/14.06/crowds.html.

Hughes, A. L. & Palen, L. (2009). *Twitter adoption and use in mass convergence and emergency events*. International Journal of Emergency Management. 6(3). DOI:10.1504/IJEM.2009.031564.

Hughes, A. L. Palen, L. Sutton, J. Liu, S. B. & Vieweg, S. (2008). *Site-seeing in disaster: An examination of on-line social convergence*. In Proceedings of the 5th International ISCRAM Conference . Washington, DC. DOI:10.1177/0894439309332302.

Hughes, A. L. Palen, L. Sutton, J. Liu, S. B. & Vieweg, S. (2008, May). *Site-seeing in disaster: An examination of on-line social convergence*. In Proceedings of the 5th International ISCRAM Conference. Washington, DC.

Imran, M. Elbassuoni, S. Castillo, C. Diaz, F. & Meier, P. (2013). *Practical extraction of disaster-relevant information from social media*. In Proceedings of the 22nd international conference on world wide web. ACM 978-1-4503-2038-2/13/05.

Kavanaugh, A. Fox, E. A. Sheetz, S. Yang, S. Li, L. T. Whalen, T. & Xie, L. (2011). *Social media use by government: From the routine to the critical*. In Proceedings of the 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times. DOI: 10.1145/2037556.2037574.

Kavanaugh, A. Fox, E. A. Sheetz, S. Yang, S. Li, L. T., Whalen, T. Xie, L. (2011). *Social media use by government: From the routine to the critical*. In Proceedings of the 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times.

Kendra, J. M. & Wachtendorf, T. (2003). Reconsidering convergence and converger legitimacy in response to the World Trade Center disaster. In Terrorism and disaster: New threats, new ideas. Vol. 11. Emerald Group Publishing Limited. DOI: 10.1016/S0196-1152(2003)11.

Kim, A. & Dennis, A. R. (2019). Says who? The effects of presentation format and source rating on fake news in social media. *MIS Quarterly*. 43(3). DOI: 10.25300/MISQ/2019/15188.

Kyumin, L. James, C. & Steve, W. (2010). *The Social Honeypot Project: Protecting Online Communities from Spammers*. In Proceedings of the International Conference on World Wide Web. https://doi.org/10.1145/1772690.1772843.

Laituri, M. & Kodrich, K. (2008). On line disaster response community: People as sensors of high magnitude disasters using internet GIS. Sensors. 8(5). doi: 10.3390/s8053037.

Latonero, M. & Shklovski, I. (2011). *Emergency management, Twitter, and social media evangelism*. International Journal of Information Systems for Crisis Response and Management (IJISCRAM). 3.(4). DOI:10.4018/jiscrm.2011100101.

Lee, E. Kim, Y. G. Seo, Y. D. Seol, K. & Baik, D. K. (2017). *An evaluation method for content analysis based on Twitter content influence*. International Journal of Software Engineering and Knowledge Engineering.27.(05). DOI: 10.1142/S0218194017500310.

Lerman, K. & Ghosh, R. (2010). *Information contagion: An empirical study of the spread of news on digg and twitter social networks*. In Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media. Vol. 4, No. 1. DOI:10.1609/icwsm.v4i1.14021.

Liang, W. Fred, M. Xia, H. & Huan, L. (2015). *"Mining Misinformation in Social Media".* in Big Data in Complex and Social Networks. CRC Press, Taylor & Francis Group. ISBN: 9781315396705.

Lu, Y. & Yang, D. (2011). *Information exchange in virtual communities under extreme disaster conditions*. Decision Support Systems. 50. (2). https://doi.org/10.1016/j.dss.2010.11.011.

Lundgren, R. E. & McMakin, A. H. (2013). *Risk communication: A handbook for communicating environmental, safety, and health risks*. John Wiley & Sons. ISBN: 1119456150, 9781119456155.

MacEachren, A. M. Robinson, A. C. Jaiswal, A. Pezanowski, S. Savelyev, A. Blanford, J. & Mitra, P. (2011). *Geo-twitter analytics: Applications in crisis management*. In 25th international cartographic conference. https://doi.org/10.1109/VAST.2011.6102456.

Manoj, B. S. & Baker, A. H. (2007). *Communication challenges in emergency response*. Communications of the ACM. 50(3). DOI: 10.1145/1226736.1226765.

Marion, R. J. Ann, N. C. Panagiotis, T. M. & Eni, M. (2012). *It's Trending on Twitter - An Analysis of the Twitter Manipulations in the Massachusetts 2010 Special Senate Election*. American Political Science Association Annual Meeting Paper. SSRN_ID2136122_code333903.

Marx, J. Mirbabaie, M. & Ehnis. C. (2018). *Sense-Giving Strategies of Media Organisations in Social Media Disaster Communication: Findings from Hurricane Harvey*. In Australasian Conference on Information Systems. DOI: 10.5130/acis2018.df.

Maxwell, T. A. (2003). *The public need to know: emergencies, government organizations, and public information policies*. Government Information Quarterly. 20(3). https://doi.org/10.1016/S0740-624X(03)00039-X.

Mendoza, M. Poblete, B. & Castillo, C. (2010). *Twitter under crisis: Can we trust what we RT?* In Proceedings of the first workshop on social media analytics. DOI:10.1145/1964858.1964869.

Merchant, R. M. Elmer, S. & Lurie, N. (2011). *Integrating social media into emergency-preparedness efforts*. New England journal of Medicine. 365. (4). DOI: 10.1056/NEJMp1103591.

Mingers, J. & Standing, C. (2018). *What is information? Toward a theory of information as objective and veridical*. Journal of Information Technology. 33.(2). https://doi.org/10.1057/s41265-017-0038-6.

Mirbabaie, M. & Marx, J. (2020). *Breaking'news: uncovering sense-breaking patterns in social media crisis communication during the 2017 Manchester bombing*. Behaviour & Information Technology. 39.(3). https://doi.org/10.1080/0144929X.2019.1611924.

Mirbabaie, M. Ehnis, C. & Stieglitz, S. (2014). *Communication roles in public events A case study on Twitter communication*. In: IFIP advances in information and communication technology. Cham: Springer. DOI:10.1007/978-3-662-45708-5_13.

Mirbabaie, M. Stieglitz, S. & Volkeri, S. (2016). *Volunteered geographic information and its implications for disaster management*. In: Proceedings of the 49th Hawaii international conference on system sciences. New York: IEEE.

Oh, O. Agrawal, M. & Rao, H. R. (2013). *Community intelligence and social media services: A rumor theoretic analysis of tweets during social crises*. MIS quarterly. Vol. 37. No. 2. https://www.jstor.org/stable/43825916.

Oh, O. Eom, C. Rao, H. R. (2012). *Collective sense-making through the Twitter service during the 2011 Egypt revolution*. In: 33rd international conference on information systems. DOI: 10.1287/isre.2015.0565.

Palen, L. & Liu, S. B. (2007). *Citizen communications in crisis: anticipating a future of ICT-supported public participation*. In Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems. ISBN: 978-1-59593-593-9/07/0004.

Palen, L. & Liu, S. B. (2007). *Citizen communications in crisis: anticipating a future of ICT-supported public participation*. In Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems. https://doi.org/10.1145/1240624.1240736.

Palen, L. Anderson, K. M. Mark, G. Martin, J. Sicker, D. Palmer, M. & Grunwald, D. (2010). *A vision for technology-mediated support for public participation & assistance in mass emergencies & disasters*. ACM-BCS Visions of Computer Science. DOI: 10.14236/ewic/VOCS2010.8.

Paul, H. Georgia, K. & Hector, M. (2007). *Fighting Spam on Social Web Sites: A Survey of Approaches and Future Challenges*. Institute of Electrical and Electronics Engineers Internet Computing. vol. 11, no. 6. DOI:10.1109/MIC.2007.125.

Pohl, D. Bouchachia, A. & Hellwagner, H. (2012). *Automatic sub-event detection in emergency management using social media*. In Proceedings of the 21st international conference on world wide web. DOI:10.1145/2187980.2188180.

Procopio, C. H. & Procopio, S. T. (2007). *Do you know what it means to miss New Orleans? Internet communication, geographic community, and social capital in crisis*. Journal of applied communication research. 35(1). DOI:10.1080/00909880601065722.

Reddy, M. C. Paul, S. A. Abraham, J. McNeese, M. DeFlitch, C. & Yen, J. (2009). Challenges to effective crisis management: using information and communication technologies to coordinate emergency medical services and emergency department teams. International journal of medical informatics, 78(4). 10.1016/j.ijmedinf.2008.08.003.

Reuter, C. Kaufhold, M. A. Schmid, S. Spielhofer, T. & Hahne, A. S. (2019). *The impact of risk cultures: Citizens' perception of social media use in emergencies across Europe*. Technological Forecasting and Social Change. 148(1). DOI: 10.1016/j.techfore.2019.119724.

Reza, Z. & Huan, L. (2015). *"10 Bits of Surprise: Detecting Malicious Users with Minimum Information,*" In Proceedings of the Association for Computing Machinery International Conference on Information and Knowledge Management. DOI:10.1145/2806416.2806535.

Rouleau, L. (2005). Micro-practices of strategic sensemaking and sensegiving: How middle managers interpret and sell change every day. Journal of Management Studies. 42.(7). https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2005.00549.x.

Sangho, L. & Jong, K. (2014). *Early Filtering of Ephemeral Malious Accounts on Twitter*. The International Journal for the Computer and Telecommunications Industry. Volume 54. (1). https://doi.org/10.1016/j.comcom.2014.08.006.

Schlagwein, D. & Hu, M. (2017). How and why organisations use social media: Five use types and their relation to absorptive capacity. *Journal of Information Technology*. 32. (2). https://doi.org/10.1057/jit.2016.7.

Schmidt, C. W. (2012). *Trending now: using social media to predict and track disease outbreaks*. Environmental Health Perspectives. Volume 120. Issue 1. DOI: 10.1289/ehp.120-a30.

Shaw, F. Burgess, J. Crawford, K. & Bruns, A. (2013). *Sharing news, making sense, saying thanks*. *Australian Journal of Communication.* 40.(1). https://eprints.qut.edu.au/220013/.

Sheth, A. P. Purohit, H. Jadhav, A. S. Kapanipathi, P. & Chen, L. (2010). *Understanding events through analysis of social media*. Wright State University CORE Scholar. https://corescholar.libraries.wright.edu/knoesis/788.

Shklovski, I. Palen, L. & Sutton, J. (2008). *Finding community through information and communication technology in disaster response*. In Proceedings of the 2008 ACM conference on Computer supported cooperative work . DOI:10.1145/1460563.1460584.

Skageby, J. (2010). *Gift-giving as a conceptual framework: framing social behavior in online networks*. Journal of Information Technology. 25.(2). DOI:10.1057/jit.2010.5.

Skinner, J. (2013). *Natural disasters and Twitter: Thinking from both sides of the tweet*. First Monday. Volume 18, Number 9. DOI: https://doi.org/10.5210/fm.v18i9.4650.

Starbird, K. & Palen, L. (2010). *Pass It On? Retweeting in Mass Emergency*. Paper presented at the Proceedings of the 7th International ISCRAM Conference–Seattle. ID: 110852483.

Starbird, K. & Palen, L. (2012). *(How) will the revolution be retweeted? Information diffusion and the 2011 Egyptian uprising*. In Proceedings of the acm 2012 conference on computer supported cooperative work. https://doi.org/10.1145/2145204.2145212 .

Stiegler, R. Tilley, S. & Parveen, T. (2011). *Finding family and friends in the aftermath of a disaster using federated queries on social networks and websites*. In 2011 13th IEEE International Symposium on Web Systems Evolution. DOI:10.1109/WSE.2011.6081815.

Stieglitz, S. Mirbabaie, M. Ross, B. & Neuberger, C. (2018). *Social media analytics - Challenges in topic discovery, data collection, and data preparation*. International Journal of Information Management. 39. (1). https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2017.12.002.

Sutton, J. N. Palen, L. & Shklovski, I. (2008). *Backchannels on the front lines: Emergency uses of social media in the 2007 Southern California Wildfires*. Proceedings of the 5th International ISCRAM Conference. Washington. DC. USA.

Tamura, Y. & Fukuda, K. (2011). *Earthquake in Japan*. The Lancet. Volume 377. Issue 9778.https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)60672-7.

Tanev, H. & Zavarella, V. (2017). *Monitoring disaster impact: Detecting micro-events and eyewitness reports in mainstream and social media*. In: Proceedings of the 14th ISCRAM conference. ISCRAM. http://www.fao.org/3/a-i5128e.pdf.

Taylor, M. Wells, G. Howell, G. & Raphael, B. (2012). *The role of social media as psychological first aid as a support to community resilience building*. Australian Journal of Emergency Management. 27(1).

Vahed, Q. Emily, R. Dragomir, R. R. & Qiaozhu, M. (2011). *Rumor Has It: Detecting Misinformation in Microblogs.* Proceedings of the Conference on Ampirical Methods in Natural Language Processing. https://aclanthology.org/D11-1147.

Van Der, M. N. Van B. P. Van, H. E. & Mülder, S. (2019). *No teleworker is an island: The impact of temporal and spatial separation along with media use on knowledge sharing networks*. Journal of Information Technology. 34. (3). https://doi.org/10.1177/0268396218816531.

Vieweg, S. Hughes, A. L. Starbird, K. & Palen, L. (2010). *Microblogging during two natural hazards events: what twitter may contribute to situational awareness.* In Proceedings

of the SIGCHI conference on human factors in computing systems. DOI:10.1145/1753326.1753486.

Voronov, M. (2008). *Toward a practice perspective on strategic organizational learning*. The learning organization. 15. (2). ISSN: 0969-6474.

Weick, K. E. (1988). *Enacted sensemaking in crisis situations*. Journal of Management Studies. 25. (4). https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.1988.tb00039.x.

Weick, K. E. (1995). *Sensemaking in Organizations*. Thousand Oaks, CA: SAGE. ISBN: 9780803971776.

White, C. Plotnick, L. Kushma, J. Hiltz, S. R. & Turoff, M. (2009). *An online social network for emergency management*. International Journal of Emergency Management. 6. (3-4). DOI:10.1504/IJEM.2009.031572.

Wolensky, R. P. (1979). *Toward a broader conceptualization of volunteerism in disaster*. Journal of Voluntary Action Research.8. (3-4). https://doi.org/10.1177/089976407900800306.

Wray, R. J. Becker, S. M. Henderson, N. Glik, D. Jupka, K. Middleton, S. & Mitchell, E. W. (2008). *Communicating with the public about emerging health threats: lessons from the pre-event message development project*. American Journal of Public Health, *98*(12). DOI: 10.2105/AJPH.2006.107102.

Yang, D. Zhang, D. Frank, K. Robertson, P. Jennings, E. Roddy, M. & Lichtenstern, M. (2014). *Providing real-time assistance in disaster relief by leveraging crowdsourcing power*. Personal and Ubiquitous Computing. 18. 2025-2034.

Yates, D. & Paquette, S. (2011). *Emergency knowledge management and social media technologies: A case study of the 2010 Haitian earthquake*. International journal of information management, 31(1). https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2010.10.001.

Yates, D. & Paquette, S. (2011). *Emergency knowledge management and social media technologies: A case study of the 2010 Haitian earthquake*. International journal of information management. 31.(1). https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2010.10.001.

Yazan, B. Ildar, M. Konstantin, B. & Matei, R. (2013). *Design and Analysis of a Social Botnet*. The International Journal of Computer and Telecommunication Networking. DOI: 10.1016/j.comnet.2012.06.006.

Zhang, P. & Gao, D. (2014). *Collective sensemaking in social media: A case study of the H7N9 flu pandemic in*. In: iConference 2014 proceedings, Berlin. Grandville, MI: iSchools. DOI: https://doi.org/10.9776/14259.

Zook, M. Graham, M. Shelton, T. & Gorman, S. (2010). *Volunteered geographic information and crowdsourcing disaster relief: a case study of the Haitian earthquake*. World Medical & Health Policy. 2(2). http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2216649.

Fernando, J. (2010). *Media in disaster vs media disasters*. Anthropology News. 4.(51), 4-4. DOI:10.1111/j.1556-3502.2010.51404.x.

Procopio, C. H. & Procopio, S. T. (2007). *Do you know what it means to miss New Orleans? Internet communication, geographic community, and social capital in crisis*. Journal of applied communication research. 35.(1). http://dx.doi.org/10.1080/00909880601065722.

Hagar, C. (2013). *Crisis informatics: Perspectives of trust–is social media a mixed blessing?* School of Information Student Research Journal. 2.(2). DOI:10.31979/2575-2499.020202.

Ölçme Araçlarında Bulunması İstenen Nitelikler

Yusuf KASAP

Giriş

Bir ölçme aracı ölçmesi gereken davranış evreninin küçük bir örneklemini içermektedir. Her hangi bir ölçme aracıyla ilgili olarak iki temel sorunun sorulması uygun olacaktır. İlk soru ölçme aracının ölçmesi gereken özelliği ne derece ölçüp ölçmediğidir. ‘’Ölçme aracıyla ölçülen davranışlar ölçülmek istenen özellikle uyuşuyor mu?’’, ‘’Ölçme aracı amaca ne derece hizmet ediyor?’’ Bu sorular geçerliğe yönelik bir sorular olup, ölçme aracının her hangi amaca yönelik kullanımına karar vermek için önemlidir. İkinci soru ise ölçme aracının ölçmesi gereken özelliği ne derece hatasız ölçtüğü ile ilgilidir. Bu yapılan ölçmenin gerçeği yansıtma derecesidir ve ölçme aracının güvenirliğini ifade eder. Bir ölçme aracı güvenilir olup geçerli olmayabilir fakat geçerli olmayan bir ölçme aracını kullanmak anlamsızdır. Ölçme aracının kullanılmasına karar vermek için diğer bir nitelik ise kullanışlılıktır. Ancak bu özellik geçerlik ve güvenirlik kadar önemli değildir. Kullanışlılık ölçme aracının hazırlanış, uygulanış ve puanlanış yönünden zaman, emek ve maliyet bakımından ekonomik olmasıdır. (Turgut & Baykul, 2011)

Ölçme aracıyla insanın sahip olduğu bilişsel, duyuşsal ve psikomotor özelliklerin ölçülmesi dikkate alındığında, ölçme sonuçlarının mümkün olduğunca gerçeğe yakın ve objektif olabilmesi bu sonuçlara göre yapılacak değerlendirmelerin isabetli olmasını sağlar. Bu sebeple ölçme araçlarından faydalanmak bir zorunluluktur (Güler, 2011). Ölçme aracının hazırlanması sürecinin uzmanlık gerektiren uzun süreli bir süreç olduğu açıktır. Ölçme aracının standartlarına göre, her ölçme aracının amaçladığı özelliği geçerli ve güvenilir biçimde ölçtüğünün kanıtlanması gerekmektedir (Alıcı & ark., 2010).

Bu bölümde eğitimde ve psikolojide kullanılan ölçme araçlarının sahip olduğu niteliklerden güvenirlik, geçerlik ve kullanışlılık üzerine durulmuştur.

Güvenirlik

Bir niteliğin ölçülmesine yönelik yapılan araştırmalar kapsamında ölçümlerin güvenirliği temel bir sorun ve zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır (Downing & Yudkowsky, 2009). Güvenirlik en genel anlamıyla ölçme sonuçlarının tesadüfi hatalardan arınık olma derecesi olarak ifade edilebilir. Bu tanıma göre güvenirlik ölçme aracının bireyleri gerçek puanlara göre sıralama derecesidir (Baykul, 2000) Diğer bir tanıma göre ise güvenirlik, aynı bireyler üzerinde yapılan, bir niteliğe ait ölçmelerin benzer şartlarda tutarlılık derecesidir (Crocker & Algina, 1986). Güvenirlik katsayısı [0,1] arasında değer alır. Ancak uygulamada ölçümlerin hatasızlığı anlamına gelecek 1.00 değerini ve ölçümlerdeki farkların tümüyle ölçme hatası olduğu anlamına gelecek 0.00 değerlerini alması mümkün değildir (Özçelik, 2010). Güvenirliğin yorumlanması Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Güvenirliğin Yorumlanması

Güvenirlik katsayısı	Yorum	Karar
0.00-0.69	Güvenilir değildir.	Test kullanılamaz
0.70-0.79	Kısmen güvenilirdir.	Daya iyi test yoksa test kullanılabilir
0.80-0.89	Orta düzeyde güvenilirdir.	Test kullanılmak için uygundur.
0.90-0.99	Yüksek düzeyde güvenilirdir.	Test kullanılmak için çok uygundur.
1.00	Güvenirlik tamdır.	Uygulamada bu değere ulaşılamaz.

[Murphy & Davidshofer, 1988]

Güvenirliğin Anlamları

Ölçme araçlarının güvenirliği tutarlılık, kararlılık anlamları ile ifade edilebilir.

- **Tutarlılık**

Bir ölçme aracındaki maddelerin veya bir ölçme aracını farklı formlarının aynı niteliği ölçmesidir (Gronlund, 1982).

- **Kararlılık**

Kararlılık, ölçme aracının farklı zamanlarda art arda yapılan ölçmelerde aradan zaman geçmesine rağmen birbirine yakın ve değişmeyen (tutarlı) sonuçlar vermesidir (Kurpius & Stafford, 2005). Ölçme aracından elde edilen ölçme sonuçlarında ne kadar az hata olursa ölçme aracı o derece kararlı olur.

Güvenirlik Hesaplamak için yöntemler

Ölçme aracının güvenirliği kestirmek için kullanılan yöntemleri iki uygulamaya ve tek uygulamaya dayalı olarak incelemek mümkündür (Traub, 1994).

İki Uygulamaya Dayalı Yöntemler

- **Test-Tekrar Test Yöntemi**

Test-tekrar test güvenirlik katsayısı bir testin aynı gruba iki farklı zamanlarda uygulanması sonucunda her iki uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki korelasyon katsayısıdır. Test-tekrar test güvenirlik katsayısının bazen tutarlılık katsayısı olarakta ifade edilir. Tutarlılık katsayısı bir ölçme aracının bir gruba iki kez uygulanması sonucunda bireylerin puanlarının ne kadar tutarlı olduğunu gösterir (Tekin, 1994). Diğer yandan test-tekrar test yönteminden elde edilen güvenirlik katsayısı testin kararlılık katsayısı olarakta ifade edilir (Murphy & Davidshofer, 2005). Bu durumda, kararlılık ölçme aracının iki farklı zamanda uygulaması sonucunda aradan zaman geçmesine rağmen tutarlı sonuçlar vermesi olarak ifade edildiği için kararlı sonuçlar veren ölçme aracının aynı zamanda tutarlı sonuçlar verdiği söylenebilir.

Test-tekrar test yönteminde en önemli sorun iki uygulama arasındaki geçen zamandır. İki uygulama arası geçen zamanda yeni öğrenmelerin olması ve unutmalar güvenirliğin düşük çıkmasına neden olacaktır. Bu nedenle iki uygulama arasındaki geçen zaman unutmaların olmayacağı kadar kısa ancak birinci uygulamadaki cevapların hatırlanmayacağı kadar uzun olmalıdır (Crocker & Algina, 1986).

Testin iki farklı zamanda uygulanması sonucunda elde edilen puanların farklılığı ölçme aracından kaynaklı olacağı gibi ölçme aracının dışındaki faktörlerden de kaynaklı olabilir. Bunlar; iki uygulama arası unutmaların veya yeni öğrenmelerin olması, ölçme aracının iki uygulamadaki ortam şartlarında değişikliğe neden olan ses, gürültü, ısı, ışık gibi faktörler ve öğrencilerin iki uygulama sürecindeki motivasyon, yorgunluk ve sağlık gibi durumların farklılaşması gibi faktörlerdir.

Ölçülen özellikte zaman içinde değişimin az olacağı düşünülüyorsa (Duyuşsal özellikler gibi) ve ölçme aracının kararlığı hakkında bilgi edinilecekse test-tekrar test yöntemiyle güvenirliğin belirlenmesi uygundur (Güler, 2011). Test-tekrar test yönteminin uygulaması Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Test-Tekrar Test Yöntemi Uygulaması

Öğrenci	Birinci uygulama	İkinci uygulama
A	30	33
B	80	81
C	52	55
D	63	66
E	39	40

Tablo 2'ye göre 5 öğrencinin aynı testin iki kez uygulamasından aldıkları puanlara göre birinci ve ikinci uygulamada öğrencilerin başarı sıralamalarının değişmediği görülmektedir. Bu durum birinci uygulama ile ikinci uygulama arasındaki ilişkinin yüksek olduğunun dolayısıyla test-tekrar test yöntemiyle elde edilen kararlılık anlamında güvenirliğin yüksek çıktığının göstergesidir.

- **Paralel Formlar Yöntemi**

Aynı kapsamı ölçen güçlük düzeyleri birbirine yakın olacak biçimde hazırlanan iki eşdeğer test aynı cevaplayıcı grubuna kısa zaman aralığı ile art arda uygulanır. İki uygulamadan elde edilen puanlar arası korelasyon katsayısı her bir testin güvenirlik katsayısı anlamına gelir. Bu yöntemle elde edilen güvenirlik katsayısı test tutarlılığı anlamına gelmektedir (Ebel & Frisbie, 1991). Buradaki yaklaşım iki farklı tartı ile art arda yapılan ölçme işleminden elde edilen ölçümlerin tutarlılığının incelenmesine benzemektedir. Bu yöntem test-tekrar test yönteminde zamandan kaynaklı olarak soruların hatırlanması ve yeni öğrenmelerin olmasından kaynaklı olarak meydana gelecek hataları ortadan kaldırabilir (Doğan, 2019)

Bu yöntemle güvenirlik tahmini için, iki eşdeğer formunun geliştirmiş olması gerekir. Paralel iki testin eşdeğer olabilmesi için, her iki test; kapsam, soru türü, soru sayısı, güçlük düzeyi, uygulama süresi bakımından benzer olmalıdır. Birbirine paralel iki test geliştirmenin zor olması nedeniyle bu yöntem testleri hazırlama yönünden kullanışlı değildir. Bu yöntemde iki test formunun paralelliğini sağlamanın zor olması nedeniyle testlerin güvenirliğini sağlamak zor olacaktır (Güler, 2011). Paralel formlar yönteminin uygulaması Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Paralel Formlar Yöntemi Uygulaması

Öğrenci	A testi	B testi
A	35	38
B	82	83
C	51	54
D	65	67
E	38	40

Tablo 3'e göre 5 öğrencinin A ve B testinin uygulanmasından aldıkları puanlara göre öğrencilerin A ve B testindeki başarı sıralamalarının değişmediği görülmektedir. Bu durum A testinden elde edilen punlar ile B testinden elde edilen puanlar arası ilişkinin yüksek olduğunun dolayısıyla paralel formlar yöntemiyle elde edilen tutarlılık anlamında güvenirliğin yüksek çıktığının göstergesidir.

Tek Uygulamalı Yöntemler

- **Test Yarılama (Eşdeğer Yarılar) Yöntemi**

Hazırlanan test gruba bir kez uygulandıktan sonra iki yarıya bölünür. İki yarıya bölme işlemi tek numaralı sorular, çift numaralı sorular biçiminde veya ilk yarı son yarı olarak ayrılarak yapılabilir. daha sonra her iki yarıdan elde edilen puanlar arası korelasyon katsayısı testin yarısının güvenirliğini verir. Elde edilen korelasyon katsayısı sperman Brown formülünde yerine yazılarak testin bütününün güvenirliği yani iç tutarlılık katsayısı hesaplanır.

$$r_{xx} = \frac{2.r_{12}}{1 + r_{12}}$$

r_{xx}**:** Testin tamamının güvenirlik katsayısı

r_{12}**:** Testin iki yarısı arasındaki korelasyon

Bu formülden elde edilen güvenirlik katsayısı testin bütününün güvenirliğini verir. Her zaman testin bütününün güvenirliği yarısının güvenirliğinden daha yüksektir. Çünkü soru sayısı artınca güvenirlik artar. Burada iki yarı kapsam, güçlük ve içerik olarak ne kadar benzer olursa güvenirlik o derece yüksek çıkar. Bu yöntem tek hazırlamalık ve tek uygulamalık yöntem olduğundan test-tekrar test ve paralel formlar yöntemindeki dezavantajlar ortadan kalkmaktadır. Bu yönüyle test-tekrar test ve paralel formlar yöntemine göre kullanışlıdır. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta bu yöntemin amacına ulaşabilmesi için testteki tüm soruların homojen (benzer özelliği ölçen) olması yani testin tek boyutlu olması gerekmektedir.Test yarılama yönteminde yarılar kapsam ve güçlük bakımıdan farklı olursa hataya neden olacağından güvenirlik düşer. Bu yöntemde en önemli sorun test olası yarılara bölünerek oluşan alt testlerin farklı kombinasyonları farklı güvenirlik değerleri verebilir (Crocker & Algina, 1986). Test yarılama yönteminin uygulaması Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Test Yarılama Yöntemi Uygulaması

Test / Öğrenci	**A**	**B**	**C**	**D**	**E**
Madde 1	1	0	1	1	0
Madde 2	1	0	1	1	0
Madde 3	0	1	1	1	0
Madde 4	1	1	0	1	1
Madde 5	0	0	0	1	0
Madde 6	0	1	0	1	0
Madde 7	1	0	1	1	1
Madde 8	1	0	1	1	1
İlk yarı puanı	3	2	3	4	1
İkinci yarı puanı	2	1	2	4	2

Tablo 4'e göre 5 öğrencinin testin ilk yarısından (ilk dört sorudan) aldıkları puanlar ile ikinci yarısından (son dört sorudan) aldıkları puanlara göre öğrencilerin ilk yarı ve son yarıdaki başarı sıralamalarının değişmediği görülmektedir. Bu durum ilk yarıdan elde edilen punlar ile son yarıdan elde edilen puanlar arası ilişkinin yüksek olduğunun dolayısıyla testin iç tutarlılık anlamında güvenirliğinin yüksek çıkdığının göstergesidir.

- **Kuder-Richardson KR-20 ve KR-21 Yöntemleri**:

Kuder ve Richardson tarafından geliştirilen bu formüller maddeler ile test puanları arasındaki ilişki üzerinden güvenirlik hesaplamaktadır (Doğan, 2019). Bu nedenle KR-20 ve KR-21 formülünün işlevi maddeler arası uyumu ve ilişkiyi incelemektir. Bu formüller madde-

madde tutarlılık incelediğinden hassas iç tutarlılık belirleme yöntemleridir. Çoktan seçmeli testler ve doğru yanlış testlerinde (objektif testlerde) kullanılır. 1-0 puanlamaya uygundur. Tek boyutlu psikolojik testlerde(Sayısal yetenek testi, sözel yetenek testi) kullanılır. Bu yöntemler maddeler arası uyumun incelenmesi esasına dayandığından KR-20 ve KR-21 güvenirlik katsayısı bir testte bulunan maddeler arası uyumun ölçüsüdür. Eğer bir testteki maddelerin hepsi aynı özelliği ölçüyorsa maddeler birbiri ile uyum göstereceğinden elde edilen güvenirlik değerleri yüksek, maddeler birbirleriyle uyumlu değilse (maddeler farklı özelliği ölçüyorsa) hataya neden olacağından güvenirlik değerleri düşük çıkacaktır.

Bu yöntemlerden elde edilen güvenirlik katsayısı testin iç tutarlılığı hakkında bilgi verir. Maddeler arası uyum arttıkça maddeler birbiri ile tutarlı olacağından testin iç tutarlılığı artacaktır. Bu yöntemler tek hazırlamalık ve tek uygulamalık yöntem olduğundan kullanışlıdır. Ancak KR-20'nin hesaplanmasında madde analizi yaparak formülle hesaplandığı için hesaplaması zaman alır. KR–20 ve KR-21 formülünün uygulanması için testteki her bir maddenin aynı özelliği ölçmesi (homojen olması) ve cevaplayıcılar soruların en az %90'nı yanıtlamalıdır.

Kuder ve Richardson tarafından geliştirilen KR-21 yöntemi madde analizin ihtiyaç duymaz çünkü KR-21 formülü madde güçlük indekslerini eşit sayar. Güvenirliği test istatistikleri olan ortalama ve varyans ile kestirir. Bu yönüyle KR-20'ye göre daha kullanışlıdır. KR-20 güvenirlik yöntemi bir testteki madde güçlükleri aynı veya farklı olduğu durumda güvenirliğin doğru olarak hesaplarken KR-21 sadece madde güçlükleri aynı olduğu durumda güvenirliği doğru olarak hesaplar. Çünkü KR-21 formülü madde güçlük düzeylerinin eşit olması varsayımına göre oluşturulmuştur. KR-21 güvenirliği madde güçlüklerinin farklı olduğu durumda düşük çıkar. Bir testteki maddeler eşit güçlükte olursa KR-20 ve KR-21 eşit çıkarken maddelerin farklı güçlükte olmaları durumunda KR-21 güvenirliğin gerçek değerini veren KR-20'den daha düşük çıkar. Uygulamada madde güçlük düzeyleri aynı olmayacağından KR–20>KR–21 olur. Günümüzde hesaplamalar bilgisayar yardımıyla pratik olarak yapılabildiği için güvenriliği belirlemede KR-21 formülü kullanılmamaktadır (Kurpius & Stafford, 2005).

KR-20 ve KR-21 güvenirlik değerleri yüksek çıkarsa

- Testteki maddelerin birbiriyle uyumlu(Homojen) olduğu söylenir.
- Testin iç tutarlığı yüksek çıkar.
- Testin tek boyutlu yapıyı ölçtüğü söylenir.
- Ölçme sonuçlarının tesadüfi hatalardan arınık olduğu söylenebilir.
- Testin yapı geçerliğinin(Ayırtediciliğin) yüksek çıkması beklenir. (Kesin değil)
- Grubun heterojen olduğu söylenebilir.

➢ **Cronbach alfa(α) Yöntemi**

Dereceli puanlamaya uygun olduğundan dereceleme ölçeği olan likert tipi tutum ölçeği gibi ölçeklerde kullanılır. Alfa yöntemi KR-20'nin çoklu puanlamaya uyarlanmış halidir. Bu yöntem madde-madde tutarlılık incelediğinden hassas iç tutarlılık belirleme yöntemleridir. Alfa formülünün işlevi maddeler arası uyumu ve ilişkiyi incelemektir. Bu yöntem maddeler arası uyumun incelenmesi esasına dayandığından **α** güvenirliği bir ölçekte bulunan maddeler arası uyumun ölçüsüdür. Eğer bir ölçekteki maddelerin hepsi aynı özelliği ölçüyorsa maddeler birbiri ile uyum göstereceğinden elde edilen güvenirlik yüksek, maddeler birbirleriyle uyumlu değilse güvenirlik düşük çıkar. Bu yöntemden elde edilen güvenirlik katsayısı testin iç tutarlılığı hakkında bilgi verir. Maddeler arası uyum arttıkça maddeler birbiri ile tutarlı olacağından testin iç tutarlılığı artacaktır. Tek hazırlamalık ve tek uygulamalık yöntem olduğundan kullanışlıdır. Ancak KR-20 gibi madde analizi yaparak formülle hesaplandığı için hesaplaması zaman alır. Bu yöntem tek boyutlu duyuşsal alan ölçeklerinde kullanılır. Eğer ölçekteki maddeler farklı

özelliği ölçüyorsa (maddeler heterojen ise) ölçümlere hata karışacağından güvenirlik düşük çıkar.

Cronbach alfa(α) güvenirlik değeri yüksek çıkarsa

- Testteki maddelerin birbiriyle uyumlu(Homojen) olduğu söylenir.
- Testin iç tutarlığı yüksek çıkar.
- Testin tek boyutlu yapıyı ölçtüğü söylenir.
- Ölçme sonuçlarının tesadüfi hatalardan arınık olduğu söylenebilir.
- Testin yapı geçerliğinin(Ayırtediciliğin) yüksek çıkması beklenir. (Kesin değil)
- Grubun heterojen olduğu söylenebilir.

Eğitimde Yapılan Puanlama İşlemlerinde Güvenirlik Belirleme Yöntemleri

Hakem güvenirliği ve hakemler arası güvenirlik olmak üzere ikiye ayrılır (Miller, Linn & Gronlund, 2009)

- **Hakem Güvenirliği**

Bir puanlayıcının iki farklı zamanda (4-5 gün arayla) yaptığı puanlamadan elde edilen puanlar arası uyumun ölçüsüdür. İki puanlamadan elde edilen puanlar arası korelasyon katsayısı kararlılık anlamında güvenirliktir. Hakem güvenirliği yönteminde puanlayıcının özenli puanlama yapmaması ölçümlere hata karıştıracağından puanlama güvenirliği düşer. Bu yöntem yazılı yoklamalar, projeler ve kısa cevaplı testler gibi subjektif puanlamanın yapıldığı ölçme araçlarında yapılan puanlama işleminin güvenirliğini belirlemede kullanılır. Objektif testlerde (çoktan seçmeli, D-Y ve eşleştirmeli testler) kullanılmaz.

- **Hakemler Arası Güvenirlik**

İki farklı puanlayıcının aynı zamanda yaptığı puanlama sonucunda elde edilen puanlar arası uyumun ölçüsüdür. İki puanlamadan elde edilen puanlar arası korelasyon katsayısı tutarlılık anlamında güvenirliktir. Hakemler arası güvenirlik yönteminde puanlayıcıların özenli puanlama yapmaması ölçümlere hata karıştıracağından puanlayıcı güvenirliği düşer. Yazılı yoklamalar, projeler ve kısa cevaplı testler, sözlü sınavlar, mülakatlar, jüriler ve performans testleri gibi subjektif puanlamanın yapıldığı ölçme araçlarında yapılan puanlama işleminin güvenirliğini belirlemede kullanılır. Objektif testlerde (çoktan seçmeli, D-Y ve eşleştirmeli testler) kullanılmaz.

Güvenirliği Etkileyen Faktörler

- Testteki soru sayısı: Testte bulunan soru sayısını arttırmak güvenirliği artımanın en etkili yoludur. Soru sayısı artınca ölçme birimi küçülür ve duyarlık artar. Duyarlığın artmasıyla ölçme sonuçlarına karışan hata oranı azalır ve güvenirlik artar. Burada duyarlık ölçme aracının veya ölçme sonuçlarının biriminin büyüklüğüyle ilgilidir Ölçme aracının birimi ne kadar küçük olursa o oranda duyarlı (hassas) ölçüm yapar. Duyarlı ölçme aracıyla yapılan ölçmelere daha az hata karıştığından yapılan ölçmenin güvenirliği artar. Örneğin milimetre bölmeli cetvel santimetre bölmeli cetvele göre daha fazla duyarlıdır.
- Soruların açık, net ve anlaşılırlığı: Testeki soruların kesin cevaplı, açık ve anlaşılır olması testin uygulandığı bireylerin gelişigüzel cevap vermesini önleyeceğinden güvenirlik artar.
- Öğrenci mativasyonu: Öğrenciye uygulanan testin amacı söylenirse öğrencinin gelişigüzel cevap vermesi önleneceğinden güvenirlik artar.
- Sınav süresinin yeterli olması: Sınav süresinin fazla veya az olması güvenirliği düşüreceğinden ortalama bir sınav süresi güvenirliği artırır.

- Kullanılan ölçme aracının orta güçlükte olması: Ölçme aracının aşırı zor veya aşırı kolay olması ölçümlerin homojenliğine neden olarak güvenirliği düşürür. Sınav orta güçlük düzeyinde olması ölçümlerin heterojenliğini artıracağından güvenirlik artar.
- Uygun bir test yönergesi hazırlama: Test yönergesi testin uygulanması sürecinde olası hatalara yönelik önlem alınmasını sağlayacağından güvenirlik artar.
- Sınavın yapıldığı ortamın uygun olması: Testin uygulandığı ortamın uygunluğu ortamdan karışacak hataları azaltarak güvenirliği artırır.
- Ölçme sonuçlarının hatasız kaydedilmesi: Sınav verilerinin dikkatli kaydedilmesi özellikle tesadüfi hataları azaltıp güvenirliği artırır.
- Testin objektif ve dikkatli puanlanması: Objektiflik yapılan bir ölçmenin kim tarafından yapılırsa yapılsın birbirine yakın, tutarlı sonuçlara ulaşılmasıdır. Özellikle açık uçlu sınavların puanlanmasında objektif puanlanlama ve dikkatli olunması güvenirliği artır.
- Duyarlığı yüksek araç ve yöntem kullanma: Daha fazla soru sorma imkanı sağlayan çoktan seçmeli testlerin daha duyarlı olması nedeniyle güvenirlikleri diğer az sayıda soruların sorulduğu açık uçlu sınavlardan daha yükksek çıkar.
- Testin uygulandığı grubun heterojen olmasını sağlama: Grubun heterojen olması art arda ölçmelerde puanlardaki sıralamanın değişimini önlemede önemli etkisinin olması nedeniyle güvenirlik artar.
- Testin uygulandığı kişi sayısını evreni en iyi temsil edecek şekilde artırma: Kişi sayısını popülasyonu temsil edene kadar artırma heterojenliği artırıp böylece güvenirliğin artmasını sağlar.

Geçerlik

Geçerlik ölçme aracının geliştirilmiş olduğu alana yönelik amacına hizmet etme derecesidir (Miller, Linn & Gronlund, 2009). Örneğin başarı testleri, öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek, eğitim aktivitelerini düzenlemek, öğrenci ve velilere dönüt vermek, gibi amaçla kullanılabileceği gibi seçme ve yerleştirme, tanılama ve sertifika verme amacıyla kullanılmaktadır. Diğer yandan yetenek testleri ise öğrencilerin gelecek öğrenme çıktılarını kestirmek, eğitimin başarısı hakkında fikir yürütmek amacıla kullanılabilir (Cunningham, 2005). Diğer bir örnek ise, uzunluk ölçmek için geliştirilmiş bir araç olan metre, kişilerin boylarını ölçme amacına hizmet eder. Fakat kişilerin kütlelerini ölçme amacına hizmet etmez. O halde; metre uzunluk ölçmede geçerli, kütle ölçmede geçerli değildir. Geçerlik ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği başka herhangi bir özellikle karıştırmadan (yazı güzelliği, şans başarısı, cinsiyet, tutum vb…) doğru olarak ölçebilme derecesidir. Bir ölçme aracının ölçtüğü özelliği hatasız ölçebilmesi güvenirliğini, ölçülen özelliği amacın dışında özellikleri karıştırmadan ölçebilmesi de geçerliğini ifade eder (Güler, 2011). Örneğin, öğrencilerin matematik bilgilerini ölçmek için uygulanan açık uçlu sorulardan oluşan sınavın Öğretmen tarafından puanlanması sürecinde yazı güzelline ek puan verilmesi durumunda ölçme sonuçlarına istenmeyen bir özelliğin karışmasına neden olarak ölçme işleminin doğrudan geçerliği düşer. Geçerlik aynı zamanda ölçme aracının bilenle bilmeyeni ayırt etme derecesidir. Örneğin, sayısalcı ve sözelci öğrencilerin bulunduğu gruba bir matematik testi uygulandığıda sayısalcıları testten yüksek, sözelcilerin ise düşük puan alması durumunda test bilenle bilmeyeni ayırtedeceğinden geçerli sonuçlar vermiş olur. Bir testin geçerliği, bir derece sorunudur. Ya hep, ya hiç sorunu değildir. Geçerlik katsayısı, [-1,+1] arasında değer alır. Geçerlik ölçme sonuçlarının zorunlu bir özelliğidir. Yapılacak bütün ölçme durumlarından elde edilen ölçümlerin geçerliğine ilişkin bir kanıt sunulması gerekmektedir. (Haladyna & Downing, 2011).

Geçerlik ve Güvenirlik Arasındaki İlişki

Uygulamada bir sınav geçerli ise aynı zamanda güvenilirdir. Çünkü geçerlik ölçme aracının ölçmesi gereken özelliği iyi derecede ölçebilmesi iken güvenirlik ölçümlerin tesadüfi hatalardan arınık olma derecesidir. O hale ölçülmesi gereken özellik iyi derecede ölçülüyorsa (geçerli ölçme yapılıyorsa) bu durumda tesadüfi hataların az olduğu düşünülür ve güvenirliği yüksek olduğu söylenebilir. Bir sınav güvenilir ise geçerli olduğu söylenemez. Çünkü ölçümlerde tesadüfi hataların az olmasına rağmen sınav amaca hizmet etmeyebilir. Örneğin kütleyi hatasız ölçen bir baskül boy ölçmek için kullanıldığında tesadüfi hata miktarı az olmasına rağmen amaca hizmet etmeyeceğinden geçerli bir ölçme yapamaz. Sonuç olarak geçerli bir ölçme işlemi güvenilirdir. Ancak güvenilir bir ölçme işlemi geçerli olmayabilir. Geçerlik için güvenirlik ön koşuldur ancak yeterli koşul değildir.

Geçerlik Türleri

- **Kapsam Geçerliği**

Testin kullanılış amacı programın sağlamlığının, öğretim etkililiğinin veya öğrenme eksikliklerinin belirlenmesi ve öğrencilerin başarılarını değerlendirerek onlara not verilmesi ise tüm davranışları temsil edecek, onları uygun biçimde örnekleyecek biçimde seçilmiş az sayıda davranıştan oluşan bir davranış grubu seçilir. Buna göre, bir testin kapsam geçerliği; o testte bulunan maddelerin konular evrenindeki ölçülmek istenen davranışları örnekleme derecesidir (Baykul, 2000). Ölçme aracında bulunan soruların konulara dengeli dağıtılmasıdır. Her ölçme aracında öncelikle bunması gereken geçerliktir. Özellikle başarı testlerinde kapsam geçerliği çok önemlidir (Doğan, 2019).

Kapsam geçerliğinin aşamaları

- Ölçülen değişkenle ilgili davranışlar evreninin belirlenmesi
- Testi oluşturan davranışların (örneklemin) belirlenmesi
- Testi oluşturuan davranışlar örnekleminin, evreni temsil düzeyinin belirlenmesi
- Testteki her bir maddenin ölçmesi gereken kazanımı ölçüp ölçmediğinin kontrol edilmesi

(Tan, 2011)

Kapsam geçerliğinin belirlenmesinde; testi oluşturan davranışların, davranış evrenini temsil etme düzeyinin belirlenmesinde belirtke tablosunun hazırlanması gerekmektedir. (Bloom, Hasting & Madous, 1971)

Kapsam Geçerliğinin Belirlenmesi

Kapsam geçerliğinin nicel olarak belirlenmesi çabaları olmuştur. Ancak, korelasyonun kapsam geçerliği için anlamsız olduğunu ifade edilmiştir (Crocker & Algina, 1986). Kapsam geçerliği belirleme daha çok uzman kanılarına dayanır. Geçerliği belirlemede bazı görüşler aşağıda açıklanmıştır.

- **Uzman kanısına başvurma**

Hazırlanan test ve belirtke tablosu bir uzmana iletilir. Daha sonra uzman test ile belirtke tablosunu karşılaştırarak gerek genel izlenime göre gerekse de "evet, hayır"lı, davranışlarla "ilgili, ilgisiz" veya davranışları "ölçüyor, ölçmüyor" gibi 1-0 puanlama yapabilir ya da davranışları ölçme düzeyini gösteren 3 ya da 4'lü likert tipi dereceleme ölçekleri kullanarak puanlama yapar. Daha sonrada kapsam geçerliği hakkında karar verir.

- **İstatistiksel Yaklaşım**

Ölçülecek hedef kapsamı ölçmek için geliştirilmiş ve o kapsamı geçerli olarak ölçtüğü uzmanlarca kanıtlanmış test ile aynı kapsamı ölçmek için sonradan geliştirilen yeni test

kıyaslanır. Bunun için, bu iki testin bir grup öğrenciye uygulanması sonucunda her iki testten elde edilen puanlar arasındaki korelasyon hesaplanır. Bu korelasyon değeri yeni hazırlanan testin uygunluk geçerliğini verir. Uygunluk geçerliği de hazırlanan testin kapsam geçerliği hakkında bilgi verir.

- **Ölçüt Geçerliği**

Ölçüt geçerliğine yönelik çalışmalar test puanlarının mevcut öğrenci performansı ile ilişkisi veya test puanlarının gelecekteki öğrenci performansı ile ilişkisinin incelenmesi üzerine kurulmuştur (Kubiszyn & Borich, 2016). Bu çalışmalar ölçütün gelecekte olduğu durumda yordama ölçütün mevcut olduğu durumda uygunluk olmak üzere ölçütün elde ediliş zamanına göre ikiye ayrılır.

- **Yordama Geçerliği**

Ölçme aracının gelecekteki başarıyı veya performansı tahmin etme derecesidir. Ölçüt puanları yordayıcı puanlarından sonra elde ediliyorsa ölçüt puanlarıyla test puanları arasındaki ilişki katsayısı yordama geçerliğini verir (Baykul, 2000). Örneğin pazarlama elemanlarının işe alınma sürecinde yapılan sınavdan alınan puanlarla işe alınan elemanların ilk ay sonundaki satış miktarı arasında korelasyon katsayısı hesaplanırsa bu korelasyon değeri iş sınavının yordama geçerliği anlamına gelir. Eğer sınavdan yüksek alıp işe alınanlar ilk ayın sonunda fazla miktarda satış yapmışsa iş sınavının iş performansını tahmin edebildiği ve dolayısıyla yordama geçerliğinin yüksek olduğu söylenebilir. Özellikle iş sınavı, üniversiteye giriş sınavı gibi seçme ve yerleştirme sınavlarında bulunması gereken geçerlik türü yordama geçerliğidir.

- **Uygunluk (Uyum, zamandaş, halihazır) Geçerliği**

Ölçüt puanları, yordayıcı puanlarla aynı zamanda veya daha önce edilmiş ise bu tür geçerliğe uygunluk geçerliği denir (Turgut, 1980). Örneğin öğrencilerin sayısal yeteneklerini ölçmek için yeni hazırlanan bir testin geçerlik çalışmasında, sayısal yeteneği aynı kapsamda geçerli olarak ölçtüğü bilinen önceden hazırlanmış test ile yeni hazırlanan testi yakın oturumlarda bir grup öğrenciye uygulanması sonucunda her iki test puanları arasındaki korelayon değeri yeni hazırlanan testin uygunluk geçerliği anlamına gelir (Baykul, 2000). Bu örnekte ölçüt önceden geçerli olduğu bilinen sayısal yetenek testidir. Diğer bir örnek ise, herhangi bir aracı kullanmak için yapılan iki basamaklı ehliyet sınavlarında çoktan seçmeli sınavdan elde edilen puanlar ile uygulama sınavından elde edilen puanlar arasındaki korelasyon katsayısı çoktan seçmeli sınavın uygunluk geçerliğini verir (Alıcı & ark., 2010). Burada ölçüt puanları uygulama sınavından alınan puanlardır.

- **Yapı Geçerliği**

Bir test, bireyin soyut psikolojik bir özelliğe sahip olma düzeyini belirlemek için kullanılıyorsa yapılacak çalışma yapı geçerliğini belirlemeye yöneliktir. Yapı geçerliği ölçme aracının ölçülen bireylerdeki kuramsal yapıları ortaya çıkarabilme derecesi olarakta tanımlanmaktadır (Lord & Novick, 1968). Benzer biçimde, yapı geçerliği ölçme aracının ölçmeyi planladığı yapıyı açıklama düzeyi olarak ifade edilebilir (Doğan, 2019). Yani ölçme aracının ölçülen yapıya sahip olanlar ile sahip olmayanları ayırt etme derecesidir (Baykul, 2000). Bir ölçme aracının yapısı birbirleriyle ilişkili öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu bir örüntüdür. Yapı geçerliği yüksek olan test neyi ölçmek için hazırlandıysa tüm maddelerin o özelliği ölçmesi gerekir. Bu sorular birbiriyle alakasız ve uyumsuz olursa testin yapı geçerliği düşecektir. Diğer yandan ölçme aracının yapı geçerliğinin sağlanabilmesi için ölçme aracındaki maddelerin ölçülen yapının kapsamını temsil etmesi gerekmektedir. Sonuç olarak bir ölçme aracının yapı geçerliğinin yüksek olması için her madde yapı ile ilgili olmalı ve maddeler yapının tüm durumlarını örneklemelidir. Testi geçerlemede, bir teste dayalı olarak açıklamalar yapılır ve bunlar bir niteliğe bağlanır. Bu nitelik o testle açıklanan yapıdır (Baykul, 2000). Yapı geçerliği çalışmaları temelde deneysel bir araştırma niteliği taşımaktadır (Doğan, 2019).

Yapı Geçerliğinin Saptanmasında Kullanılan Yöntemler

Bir ölçme aracının yapı geçerliğine yönelik bir çok bulguya ihtiyaç duyulur. Birbirini destekleyen bulgular elde edilmesi halinde testin belli bir yapıyı ortaya koyma özelliğinin bulunduğuna karar verilebilir. Testin yapı geçerliğini göstermede çeşitli bulgular elde etmek için çeşitli yöntemlere ihtiyaç duyulur (Cronbach, 1984).

- **Uzman Görüşü**

Yapı geçerliği çalışılan testte ölçülmesi gereken yapının kapsamını temsil eden maddelerin belirlenmesi ve ölçülmesi gereken yapıyla ilgili olmayan maddelerin belirlenmesi uzman tarafından tespit edilir. Maddelerin uzman kişilerce incelenmesi, soruların çeşitli yollarla cevaplandırılması, bu cevaplar bulunurken gösterilen davranışların ortaya çıkarılması o testin ölçtüğü yapı hakkında bilgi verir.

- **Cevaplayıcının Cevaplama Süreçlerinin Çalışılması**

Testin uygulandığı kişilere soruları nasıl anladıkları, sorulara nasıl yanıt verdikleri ve ne düşündüklerinin açıklattırılması, doğru cevaba ve hataya götüren davranışların saptanması, bunların yapıyla ilişkilerinin kurulması testin yapısını açıklamada önemli bilgiler verir (Baykul, 2000).

- **Diğer Testlerle Korelasyon**

Yapı geçerliği önceden belirlenmiş test ile yapı geçerliği çalışılan test aynı zamanda art arda bir grup öğrenciye uygulandıktan sonra elde edilen puanlar arası korelasyon hesaplanır. Korelasyon değeri yeni hazırlanan testin uygunluk geçerliğini verir. Uygunluk geçerliği ise hazırlanan testin yapı geçerliği hakkında bilgi verir. Yüksek korelasyon düzeyi testin yapı geçerliğinin yüksek olduğu, düşük korelasyon düzeyi testin yapı geçerliğinin düşük olduğunu gösterir.

- **Gruba Uygulama**

Test gruba uygulanır. Testin ölçtüğü yapıya sahip olanlar yüksek, sahip olmayanlar düşük puan alırsa test ölçülen yapıya sahip olanla olmayanı ayırt eder. Ayırt edicilik düzeyi yapı geçerliğinin ölçüsüdür. Örneğin, hazırlanan yaratıcılık testinin yaratıcı düşünmeyi ölçüp ölçmediğini belirlemek için testi yaratıcılığı yüksek ve düşük düzeyde olan gruba uyguladıktan sonra test bu grupları birbirinden ayırt edebiliyorsa testin yapı geçerliği yüksektir.

- **Pratik Ölçütlerle Korelasyon**

Bazı durumlarda, testin ölçtüğü yapı ile yakından ilişkili performanslar veya davranışlar bulunur. Bu gibi durumlarda, bireylerin test puanlarıyla performans veya davranışa yönelik başarı arasındaki korelasyon testin geçerliğini göstermede kanıt olarak gösterilebilir (Baykul,). Örneğin bir zeka testi bir fabrikaya mühendis alımında kullanılacaksa testten elde edilen puanlarla mühendislik performans puanları arasındaki ilişki ne kadar yüksek çıkarsa zeka testinin yapı geçerliği o kadar yüksek olduğuna yönelik bulgu sağlar.

- **Test karalılığı**

Yapının kararlı olduğu biliniyorsa test-tekrar test güvenirliğinin yüksek, yapının kararsız olduğu biliniyorsa test-tekrar test güvenirliğinin düşük oluşu, testin o yapıyı yoklayıp yoklamadığı hakkında bilgi verir.

- **Faktör analizi**

Birbiriyle ilişkili maddeleri ortak bir boyut içinde toplayarak bir testte bulunan boyut sayısının belirlenmesinde kullanılan tekniktir. Faktör analizi bir testte ölçülmesi gereken yapıları ölçen ve ölçmeyen maddelerin belirlenmesinde kullanılır. Testin ölçtüğü değişkenlerin sayısı ve

bunların her birinin testin bütününden elde edilen toplam puanlara katkısı testin ölçtüğü yapı ve bu yapıları ortaya çıkarmada kullanılabilir.

- **Görünüş geçerliği**:

Ölçme aracının ölçmesi gereken özelliği ölçüyor göründüğüyle ilgilidir. Görünüş geçerliği yüksek olan bir test kapağında ne yazıyorsa onu ölçüyor görünmelidir. Testin bütünü için söz konusu olan görünüş geçerliği, testteki her bir soru içinde geçerlidir. Yani görünüş geçerliği ölçme aracının biçimiyle içeriğinin uyumudur. Örneğin, ‘’ondört bölü dört nedir?’’ Sorusu ilk bakışta sözel özelliği ölçen bir soru gibi görünmektedir. Fakat içerik olarak matematik özelliğini ölçmektedir. Bu durumda sorunun görünüş geçerliği düşüktür. Bu sorunun görünüş geçerliğinin yüksek olması için 14/4=? biçiminde olmalıdır. Duyuşsal alan ölçekleriyle yapılan ölçmelerde kişiler kasıtlı olarak yanlış bilgi verdiğinden yapılan ölçmenin yapı geçerliği düşmektedir. Bu olumsuzluğun önüne geçmek için testin görünüş geçerliği düşürülerek bireyin kasıtlı olarak yanlı bilgi vermesi önlenip yapılan ölçmenin yapı geçerliği artırılmış olur. Ancak bilişsel alan testlerinde ise görünüş geçerliğinin yüksek olması istenir.

Geçerliği Etkileyen Faktörler

- Testte yer alan bütün sorular ölçülmek istenen özellikle ilgili olmalıdır.
- Test kapsamı ölçülen kapsama yakın olmalıdır.
- Amaca hizmet eden testin güvenirliğini artıran tüm faktörler geçerliğini de artırır.
- Sınav süresinin fazla veya az olması güvenirliği düşüreceğinden ortalama bir sınav süresi güvenirliği artırır.
- Öznel yargıların karışma riskinin olduğu ölçmelerde objektif puanlama geçerliği artırır.
- Ölçüt puanların geçerli ve güvenilir olması ölçüt geçerliğini artırır.
- Ölçme aracının güçlüğü amaca ne kadar uygun olursa geçerlik o kadar artar.
- Sınavlarda sorulacak sorular sınavdan önce sınıfta çözülmemeli, sorular veya cevaplar sınavdan önce öğrencilere verilmemeli, kopya engellenmeli ve sınav öncesi sorular öğrenciden gizlenmelidir.
- Testin uygulandığı grubun heterojen olması doğrudan güvenirliği dolaylı olarak geçerliği artırır.
- Testin uygulandığı kişi sayısının evreni iyi derecede temsil edecek biçimde artırılması geçerliği artırır.

Kullanışlılık

Ölçme aracının hazırlanış, uygulanış ve puanlanış yönünden zaman, emek ve para bakımından ekonomik olmasıdır. Kullanılılık, geçerlik ve güvenirlik gibi testin psikometrik bir özelliği değildir. Kullanılması zor olan, ileri derecede uzmanlık gerektiren emek, para ve zaman açısından maliyetli olan bir test kullanışlı değildir. Ancak birçok durumda test formatı, soru sayısı, uygulama koşulları ve uygulama süresine karara vermede önemli bir etkiye sahiptir (Miller, Linn & Gronlund, 2009). Buna ek olarak, kullanışlılık konusunda en çok üzerine durulacak nokta, geçerliliği ve güvenirliği yeterli olmayan bir testin ne kadar kullanışlı olursa olsun kullanılmaması gerektiğidir.Testin kullanışlılığı genellikle madde formatı, soru sayısı ve biçimsel özellikleri bakımından incelenmektedir.

Bir ölçme aracının kullanışlılığı için dikkat edilmesi gereken noktalar

- **Hazırlayıcı ve uygulayıcının nitelikleri**

Bir ölçme aracının hazırlaması ve uygulanması hazırlayan ve uygulayan kişiden ne kadar özel beceriler gerektirirse, kullanışlığı da o oranda sınırlanır.

- **Cevaplayıcının nitelikleri**

Öğrenciler cevaplama yönergesini kolayca anlayabilir ve cevaplarını kolayca kaydedebilirlerse, o araç kullanışlıdır. Bir ölçme aracının uygulanmasında cevaplayıcıdan fazla beceri istenmemelidir.

- **Uygulama kolaylığı**

Testlerde sayfa düzeni, yönerge, cevap kağıdının düzeni ve baskı kalitesinin iyi olması, puntonun yaş grubuna uygun olması, madde formatı uygulama kolaylığı sağlayacak nitelikte olması, soru sayısının az olması kullanılışlılığı artırır.

- **Puanlama kolaylığı**

Kalabalık gruplarda yazılı yoklamaların puanlanmasının zorluğundan bu durumda çoktan seçmelilerin puanlama yönünden kullanışlılığı daha yüksektir. Çünkü çoktan seçmeli testler optik okuyucu ile daha kısa zamanda puanlanabilmektedir. Objektif araçlar subjektif araçlara göre puanlama yönünden daha kullanışlıdır.

- **Puanların yorumlama kolaylığı**

Objektif araçlar subjektif araçlara göre yorumlama yönünden daha kullanışlıdır. Örneğin çoktan seçmeli test sonuçlarının yorumlanması açık uçlu soruların yorumlanmasına göre daha kolaydır.

KAYNAKÇA

Alıcı, D., Başol, G., Çakan, M., Kan, A., Karaca, E., Özbek, Ö.Y., & Yaşar, M. (2010). *Eğitimde Ölçme ve Değerlerdirme*. Satılmış Tekindal (Ed.), (2. baskı, s. 44-81). Ankara: Pegem Yayın Dağıtım.

Baykul, Y. (2000). *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması* (1. Baskı, s. 201-221). Ankara: ÖSYM Yayınları.

Bloom, B. S., Hastins, J. T., & Madous, F. G. (1971). *Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning.* New York: McGraw-Hill Book Company.

Crocker, L., & Algina, J. (1986). *Introduction to Classical and Modern Test Theory.* Newyork: Holt. Rinehart and Winston

Cronbach, J. L. (1984). *Essentials of Psychological Testing. Newyork*: Harpers and Row, Publishers.

Cunnningham, G. (2005). Assesment in the Classroom: Constructing and İnterpreting Texts. Taylor & Francis.

Doğan, N. (2019). *Eğitimde Ölçme ve Değerlerdirme* (1. baskı, s. 50-63). Ankara: Pegem Yayın Dağıtım.

Downing, S.M., & Yudkowsky, R. (2009). *Assesment Health Professions Education*. Taylor & Francis.

Gronlund, N. E. (1982). *Constructing Achivement Tests*. Pentice-Hall.

Güler, N. (2011). *Eğitimde Ölçme ve Değerlerdirme* (2. baskı, s. 40-54). Ankara: Pegem Yayın Dağıtım.

Haladyna, T. M., & Downing, S. M. (2011). *Handbook of Test Development*. Taylor & Francis. Prentice Hall.

Özçelik, D.A. (2010). *Okullarda Ölçme ve Değerlendirme: Öğretmen El Kitabı* (1. Baskı, s. 147-151). Ankara: Pegem Yayın Dağıtım.

Kubiszyn, T., & Borich, G. D. (2016). *Educatonal Testing and Measurement*, 11th Edition. Wiley.

Kurpius, S. E. R., & Stafford, M.E. (2005). *Testing and Measurement:* A User-Friendly Guide. SAGE Publications.

Lord, F. M., & Novick, R. M. (1968). *Statistical Theories of Mental Test Scores*. California: Addison-Wesley Publishing Company

Miller, M. D., Linn, R. L., & Gronlund, N. E. (2009). *Measurement and Assesment in Teaching.* Merrill/Pearson.

Murpy, K.R., & Danshofer, C.O. (1988). *Psychological Testing* (4nd ed., pp. 201-222). New Jersey:

Murpy, K.R., & Danshofer, C.O. (2005). *Psychological Testing: principles and aplications*. Pearson/Prentice Hall.

Tan, Ş. (2011). *Öğretimde Ölçme ve Değerlendirme: KPSS El Kitabı* (6. baskı, s. 176-190). Ankara: Pegem Yayın Dağıtım.

Tekin, H. (1994). *Eğitimde Ölçme ve Değerlerdirme*. Ankara: Yargı Yayınları.

Traub, R. E. (1994) Reliability for the Social Sciences: Theory & Applications. Thousand Oaks: Sage.

Turgut, M. F. (1980). *Eğitimde Ölçme ve Değerlerdirme*. Ankara: Gül Yayınevi.

Turgut, M. F., & Baykul, Y. (2011). *Eğitimde Ölçme ve Değerlerdirme* (2. baskı, s. 122-139). Ankara: Pegem Yayın Dağıtım.

Depremzede Çocukların Sanat Terapi Çalışmalarında Geçmişten Geleceğe Depremin Etkileri

Emine Gülriz AKAROĞLU[1]
Hümeyra Nur ŞEN[2]
Şeyda Nur ERDOĞAN[3]
Ulya TEKBAŞ[4]
Aysel KOÇ[5]

Giriş

Dünyada doğal afet kaynaklı sorunlar her geçen gün daha da artmaktadır. Heyelanlı bölgelere, fay hatlarına, volkanik bölgelere ve akarsu vadilerine insanların yerleşimi bu bölgelerde kaynaklanacak olası bir hareketlenme sonucunda büyük felaketlerle karşı karşıya kalınmasına yol açmaktadır (Sertel & Sanyürek, 2017). Yaşanan afetler, bireyler üzerinde fiziki ve psikolojik yönden travmalar bırakabilmektedir (Sapsağlam, 2019; Değirmenci & İlter, 2013). Türkiye'nin bölgeleri incelendiğinde büyük bir kısmının 1. ve 2. derecede deprem bölgesi olduğu bilinmektedir (Gerek & Soyluk, 2016). Türkiye'nin en aktif faylar üzerinde olması etkili ve tehlikeli olan depremlerin hayatımız boyunca yeniden karşımıza çıkmasına neden olurken (Koçan & Sürün, 2020) maddi, manevi kayıplar yaşatabilmektedir. Deprem sonucunda travma yaşayan insanlarda bilişsel, duygusal, sosyal ve davranışsal bozukluklar görülmektedir (Düzenli, Mumcu, & Yılmaz, 2017). Bu durum bize doğal afetler konusunda alınması gereken önlemleri göstermektedir (Becker-Blease, Turner, & Finkelhor, 2010). 6 Şubat 2023'te meydana gelen Kahramanmaraş merkezli deprem Türkiye tarihinde en fazla can kaybına neden olan deprem olarak kabul edilmektedir. Asrın felaketi olarak adlandırılan bu depremde Kahramanmaraş başta olmak üzere Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman, Malatya ve Hatay'ı da etkilemiştir. Bunun yanı sıra deprem sonrası hava şartlarından dolayı sel meydana gelmiştir. Artçı sarsıntılardan ve yaşanan selden etkilenerek ailelerin bazıları deprem bölgesi olmayan illere göç ederken bazıları kendi illerinde kalmaya devam etmiştir. Deprem felaketi ve sonrasında yaşanan süreç tüm Türkiye'de olduğu gibi depremzede çocuklarda da korku, endişe ve gelecek kaygısına neden olurken evlerinin yanı sıra gelecekte memleketlerine de dönememe korkusu yaratmıştır. Afetler bazen arka arkaya gelebilmektedir. Bu durum bireylerin yaşamı boyunca birden fazla afetle karşılaşabilmesine yol açmaktadır. Yapılan bir çalışmada 2.030 ABD'li çocuktan oluşan örneklemde %13,9'unun yaşamı boyunca çeşitli afetlere maruz kaldığı belirtilmektedir. Bu oran düşünüldüğünde çocukların afet sonrasındaki duygularını ifade edebilmelerinin oldukça önemli olduğu söylenebilir. Ancak çocuklar bunu her zaman başaramamaktadır. Özellikle çocukları oyun, resim yapma, drama, müzik, etkili hikaye anlatımı ve masal terapi gibi etkinlikler sayesinde

[1] Doç. Dr. Emine Gülriz AKAROĞLU, KTO Karatay Üniversitesi
[2] Uzm. Hümeyra Nur ŞEN, KTO Karatay Üniversitesi
[3] Uzm. Şeyda Nur ERDOĞAN, KTO Karatay Üniversitesi
[4] Uzm. Ulya TEKBAŞ, KTO Karatay Üniversitesi
[5] Uzm. Aysel KOÇ, KTO Karatay Üniversitesi

onları anlayarak dillerini çözebilmekteyiz. Bu anlamda ruh sağlığı uzmanları çeşitli terapilerle, çocuk gelişimciler korku, endişe ve gelecek kaygısına yönelik eğitim programlarıyla depremzede çocuklara destek sağlanmasında önemli bir rol almıştır. Günümüzde çocuklar her zamankinden daha çok sanata ihtiyaç duymaktadır (Ayaydın, 2017). Bunun yanı sıra ebeveynlerin tutum ve davranışları, çocukların psiko-sosyal gelişimlerinde temelleri oluşturmaktadır. Psiko-sosyal gelişimleri sağlıklı ebeveynleri model alan çocuklar da sağlıklı toplum oluşturmaktadır. Depremden etkilenen ebeveynler kaygı ve endişelerini çocuklara da yansıttığından ebeveyn ve çocuk odaklı yaklaşımın önemli olacağı düşünülmektedir.

Depremzede çocuklara 1999 Gölcük depreminde sanat terapi etkinlikleri uygulanmış ve olumlu sonuçlarının olduğu görülmüştür. Tedavilerde sanatın kullanılması sanatla tedavi adıyla olmasa da eski zamanlara dayandığı bilinmektedir (Hasgül, 2020). Sanat terapi, depresyon, nörolojik bozukluklar ve travma sonrası stres bozukluğu gibi birçok travmada kullanılmaktadır (Öz Çelikbaş, 2019). Covid 19 döneminde çocukların aynı duyguları yaşamasıyla grup sanat terapisinin kullanıldığına dair araştırmalar bulunmaktadır (Park & Cha, 2023). Çocukların travmalarını erken kapatmak erken müdahale programında olduğu gibi yaraların iyileşmesine ve hasarsız yollarına devamını sağlamaktadır (Yıldız, 2021). Sanat terapisinin avantajlarından biri de psikolojik sorunları olduğunu kabul etmek istemeyen insanlara yardım etme fırsatı sunmasıdır (Ezeh, ve diğerleri, 2023). Bireyin iç dünyasını anlamlandırmasına ve duyguların dışavurumuna yardımcı olmaktadır (Bostancıoğlu & Kahraman, 2017; Hebi, Czamanski-Cohen, & Azaiza, 2022). Sanat terapide tek bir sanat dalı kullanılabileceği gibi birkaç sanat dalı birleştirilerek de kullanılabilir. Bu süreç İntermodel Sanat Terapi olarak adlandırılmaktadır (Güner ve Genç, 2021). Bu alanlardan herhangi birinin yapılandırılmış ya da yarı yapılandırılmış bir plan içerisinde terapi olarak kullanılması ile danışan/hasta sözel olarak ifade etmekte zorlandığı, zorlanabileceği konuları bilinç dışında gizlendiği ya da saklandığı yerden su üstüne yani sözel aktarıma taşıma imkânı bulur (Eracar, 2021). Böylece içsel yaşamı, fikirleri, hisleri, resimler, hikayeler ve şarkılar sayesinde ifade kazanır. Duygularını ve düşüncelerini ifade edemeyen çocuklarda sanatsal faaliyetlerle sosyalleşme ve duygusal gelişim hedeflenir.

Deprem ve doğal afet üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde bir çoğunun risk analizlerine (Kundak & Türkoğlu, 2010; Korkmaz, 2006; Yavaş, 2001; Fahjan, Pakdamar, Eryılmaz, & Kara, 2015; Usta & Bozdağ, 2021; Sezer, 2003), deprem yönetmeliklerine (Fahjan, 2008; Dalyan & Şahin, 2019; Başaran, 2018; Öztürk, 2018; Keskin & Bozdoğan, 2018; Nemutlu, Balun, Benli, & Sarı, 2020; Çaycı & Eldemir, 2021; Cansız, 2022), deprem bölgelerine (Özmen, Nurlu, & Güler, 1997; Özmen, 2012) yönelik olduğu, öğretmenlere (Demirdelen & Çakıcı, 2021; Öcal, 2005; Öztürk M. K., 2013) ve çocuklara yönelik yapılan çalışmaların (Sözcü, 2020; Aksoy, 2013; Karakuş, 2013; Demirkaya, 2007; Doğan & Koç, 2017; Erkan, 2010) sayısının yetersiz olduğu düşünülmektedir. Depremzede çocukların, Sanat Terapi Çalışmalarında geçmişten geleceğe depremin Etkileri" adlı çalışma depremin sarsıcı etkilerini hisseden ergen bireylerin gelecek kaygı ve endişelerinin en aza indirilmesi ve yaşıtlarıyla sosyalleşmesi temel amaçtır. Ergenlerin psikolojik iyi oluş sağlandığında özel yaşam alanı ve çevresel alanı içerisindeki tutum, davranış ve duygularında düzenleme olacağı, yaşıtları ile kaynaşma sağlayarak aralarında dostluk, dayanışma, ders çalışma grupları oluşturarak depremin yarattığı gerginliklerin azalacağı varsayılmaktadır. Bu çalışmada ek bir sanat dalı yerine resim ve edebiyat sanat disiplinleri kullanarak depremzede çocuklarla etkileşime geçilerek ısındırma çalışmaları, sanat terapi ve rahatlama çalışmalarında da meditasyon kullanılmıştır. Sanat Terapi sürecinde depremzedelerden çizimlerde sanatı bir kaygı unsuru taşımadan estetik amaçlı değil serbest bir şekilde içlerinden geldiği gibi yaratım

sürecini deneyimlemeleri yönünde yüreklendirilmişlerdir. Çalışmada sağ ve sol el çizimlerine yer verilmiştir. Bunun nedeni ise iki yarı küreden oluşan beynimiz sağ ve sol olarak farklı işlevlerinin olmasından kaynaklandırılmıştır (Erduran Avcı & Yağbasan, 2008; Özaydın Özkara, 2020). Sol beyin konuşmayı kontrol edebilmekte, olayları hatırlamayı sağlamakta sağ beyin ise hayaller kurmakta ve yaratıcılıkta daha baskındır (Öztan, 2006). Beyin mantığın, bilginin, becerinin merkezi olduğu gibi acının ve sevginin de merkezidir (Duman & Köksal, 2019). Bu nedenle çalışmada çocuklardan geçmişlerini hatırlayarak temsilen sol ellerini, gelecek hayallerini temsilen sağ ellerini boyamaları istenerek çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda araştırmanın temel sorusu "Depremzede ergenlerin depremin etkileriyle yalnızlık, korku ve gelecek kaygıları ne düzeydedir?" olarak ifade edilebilir. Temel soruya ilişkin oluşturulan alt amaçlar ise şu şekildedir;

1. Anlatımlarda deprem konusu var mıdır?
2. Deprem dışında belirtilen sorunlar var mıdır?
3. Depremin etkilerini ve bina yapılarını araştıran var mıdır?
4. Sağ ve sol el çizimleri arasında deprem konusunda farklılık var mıdır?
5. Sağ ve sol el çizimleri arasında ev figürü çizimlerinde farklılık var mıdır?
6. Sağ ve sol el çizimleri arasında siyah kullanımlarında cinsiyetler açısından fark var mıdır?
7. Sağ ve sol el çizimleri arasında sıcak-soğuk renk kullanımında fark var mıdır?

Yöntem

Çalışma nitel araştırma yöntemi desenlerinden durum çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Bir ya da daha fazla olayı bütüncül olarak derinlemesine analiz eden yönteme durum çalışması adı verilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Çalışmada çocukların sağ ve sol el çizimleri derinlemesine ele alınarak tüm boyutlar açısından incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunun belirlenmesinde küme örneklem yöntemleri içerisinden tesadüfi örneklem yöntemiyle oluşturulmuştur. Çalışma grubunu evlerinin yıkılmayan ancak depremden etkilenerek Konya iline göç eden gönüllü 18 ergen ile gerçekleştirilmiştir. Tablo 1'de çocukların cinsiyetlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Çocukların cinsiyetlerinin incelenmesi

		n	**%**
Cinsiyet	Erkek	6	33.3
	Kız	12	66.7
	Toplam	18	100.0

Tablo 1'e göre çocukların cinsiyetleri incelendiğinde 6'sının (%33,3) erkek, 12'sinin (%66,7) kız olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları, Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veriler 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli depremden etkilenerek Konya'ya göç eden çocuklardan toplanmıştır. Eğitim öncesinde çocukların ailelerine sözel olarak bilgilendirme yapılmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler frekans ve yüzde dağılım hesaplamaları yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 26 paket program kullanılarak oluşturulmuştur.

Sanat terapi etkinliği depremzedelerin Konya'ya göç ederek otelde misafir olarak kalan gönüllü ergen çocuklarla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada grup olarak 5 gün 3 saatlik Sanat Terapisi uygulanmıştır. 10 günlük bir eğitim programı hazırlanmasına rağmen otelde kalan çocukların farklı KYK yurtlarına yerleştirilmesiyle program tamamlanamamıştır. Araştırmada çalışmanın yalnızca ilk gününe yer verilmiştir. Tüm oturumlarda gönüllü çocukların konuşmasına özen gösterilmiştir. Katılımcıların verdiği yanıtlar araştırmacılar tarafından kayıt altına alınmıştır. Çalışma tanışma süreci ile başlanmıştır. Çocukların kaygılarını ve streslerini azaltmak, ortama ısınmalarını sağlamak amacıyla çöp poşetleri ile ısındırma etkinliği gerçekleştirilmiştir. Her bir katılımcıya birer poşet verilerek müzik esnasında istedikleri şiddette poşeti açıp kapatmaları istenmiştir. Tüm katılımcıların aktif katılım sağladıkları gözlemlenmiştir. Etkinlik sonrasında çember şeklinde hazırlanan oturma alanına geçilerek "Etkinlik size nasıl geldi?, Sizi rahatlattı mı?, Stresinizi azalttığını düşünüyor musunuz?, Siz stresinizi azaltmak için nasıl teknikler kullanıyorsunuz?" soruları üzerine konuşulmuştur. Çalışmanın ikinci oturumunda masalara geçilerek projektif bir değerlendirme amaçlı sol elin geçmişi ifade ettiği ve sağ elin geleceği ifade ettiği belirtilerek "sol ve sağ el" çizip boyanmaları istenmiştir. Bitiren katılımcılardan çember alana geçmeleri söylenmiştir. Çemberin tamamlanmasıyla çizilen eller üzerine sohbet edilmiştir. Çalışmanın son oturumunda ise el çizimleri ve boyamalarındaki konuları temel alan bir hikâye yazmaları istenmiştir. Gönüllü katılımcıların hikayeleri okumasıyla gün sonlandırılarak veda edilmiştir.

Bulgular

Tablo 2. "Anlatımlarda deprem konusu var mıdır?" araştırma sorusunun incelenmesi

		n	%
Depremi içeren anlatım yapılması	Yok	0	0.0
	Var	18	100.0
	Toplam	18	100.0

Tablo 2'ye göre anlatımda deprem konusu incelendiğinde 18'inin (%100,0) depremi içeren anlatım yaptıkları görülmektedir.

Tablo 3. "Deprem dışında belirtilen sorunlar var mıdır?" araştırma sorusunun incelenmesi

		n	%
Deprem dışında belirtilen sorunlar	Aile tutumları	7	38.9
	Sınav stresi	7	38.9
	Okul sorunları	3	16.7
	Belirtmeyen	1	5.6
	Total	18	100.0

Tablo 3'ye göre deprem dışında belirtilen sorunlar incelendiğinde 7'sinin (%38,9) aile tutumlarıyla sorun yaşadıkları, 7'sinin (%38,9) sınav stresiyle sorun yaşadıkları, 3'ünün (%16,7) okul sorunları yaşadıkları, 1'inin (%5,6) belirtmediği görülmektedir.

Tablo 4. "Depremin etkilerini ve bina yapılarını araştıran var mıdır?" araştırma sorusunun incelenmesi

		n	%
Depremin etkilerini ve bina yapılarının araştırılması	Araştırmayan	8	44.5
	Araştıran	10	55.6
	Toplam	18	100.0

Tablo 4'e göre depremin etkilerini ve bina yapılarının araştırılması incelendiğinde 8'inin (%44,5) araştırmadığı, 10'unun (%55,6) araştırdığı görülmektedir.

Tablo 5. "Sağ ve sol el çizimleri arasında deprem konusunda farklılık var mıdır?" araştırma sorusunun incelenmesi

		Sol el		Sağ el	
		n	**%**	**n**	**%**
Depremi içeren resim yapılması	Yok	12	66.7	14	77.8
	Var	6	33.3	4	22.2
	Toplam	18	100.0	18	100.0

Tablo 5'e göre resimlerde deprem konusunun çizimi incelendiğinde sol elde 12'sinin (%66,7) depremi içermeyen resim, 6'sının (%33,3) depremi içeren resim çizdikleri; sağ elde 14'ünün (%77,8) depremi içermeyen resim, 4'ünün (%22,2) depremi içeren resim çizdikleri görülmektedir.

Tablo 6. "Sağ ve sol el çizimleri arasında ev figürü çizimlerinde farklılık var mıdır?" araştırma sorusunun incelenmesi

		Sol el		Sağ el	
		n	**%**	**n**	**%**
Resimde ev figürü bulundurma	Yok	15	83.3	14	77.8
	Var	3	16.7	4	22.2
	Toplam	18	100.0	18	100.0

Tablo 6'ya göre resimlerde ev figürünün kullanılması incelendiğinde sol elde 15'inin (%83,3) ev figürünün olmadığı, 3'ünün (%16,7) ev figürünü içerdiği; sağ elde 14'ünün (%77,8) ev figürünün olmadığı, 4'ünün (%22,2) ev figürünü içeren çizim yaptıkları görülmektedir.

Tablo 7. "Sağ ve sol el çizimleri arasında siyah kullanımlarında cinsiyetler açısından fark var mıdır?" araştırma sorusunun incelenmesi

			Sol el		Sağ el	
			n	**%**	**n**	**%**
Resimde siyahın kullanılması	**Erkek**	Yok	4	57.1	4	57.1
		Var	3	42.9	3	42.9
		Toplam	7	100.0	7	100.0
	Kız	Yok	2	18.2	4	35.4
		Var	9	81.8	7	63.6
		Toplam	11	100.0	11	100.0

Tablo 8'e göre resimde siyahın kullanılması incelendiğinde erkeklerde sol elde 4'ünün (%57.1) siyahı kullanmadığı, 3'ünün (%42.9) siyahı kullandığı; sağ elde 4'ünün (%57.1) siyahı kullanmadığı, 3'ünün (%42.9) siyahı kullandığı görülmüştür. Kızların sol el çizimleri incelendiğinde 2'sinin (%18,2) siyahı kullanmadığı, 9'unun (%81,8) siyahı kullandığı; sağ elde 4'ünün (%35,4) siyahı kullanmadığı, 7'sinin (%63,6) siyahı kullandığı görülmektedir.

Tablo 9. "Sağ ve sol el çizimleri arasında sıcak-soğuk renk kullanımında fark var mıdır?" araştırma sorusunun incelenmesi

		Sol el		Sağ el	
		n	**%**	**n**	**%**
Sıcak ve soğuk renk kullanımı	Sıcak	4	22.2	11	61.1
	Soğuk	14	77.8	7	38.9
	Toplam	18	100.0	18	100.0

Tablo 9'a göre sıcak ve soğuk renk kullanımı incelendiğinde sol elde 4'ünün (%22,2) sıcak renk kullandığı, 14'ünün (%77,8) soğuk renk kullandığı; sağ elde 11'inin (%61,1) sıcak renk kullandığı, 7'sinin (%38,9) soğuk renk kullandığı görülmektedir.

Resimlerin İncelenmesi

Şekil 1

Şekil 1'de bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir kız çocuğudur. Resmi "Depremde en yakın arkadaşımı ve öğretmenimi kaybettim. Sol elimdeki siyah ve kahverengi boyalar bunları anlatıyor. Pembe, turuncu, kırmızı olarak boyadığım yerler ise çocukluğum sakin ve mutlu bir çocukluk geçirdim. Yaşım büyüdükçe telaşlarımın ve işlerimin arttığını düşünüyorum. Sağ elimdeki renkli kısımların hayallerimi ve planlarımı kapsadığını söyleyebilirim. Orta alandaki siyah kısmı ise ölümü düşünerek çizdim." olarak ifade etmiştir. 3. oturum esnasında "Depremden önce kafama taktığım sorunların aslında gereksiz olduğunu hayatın her anını dolu dolu yaşamam gerektiğini anlamaya başladığım bir zamandayım. Bu depremden güzel sonuç çıkaranlar da olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden felaket denilmemesinin uygun olduğunu söyleyebilirim. Biz olanlardan ders çıkarıp geleceğimizi yönlendirmeliyiz. Hayata daha çok tutunmalı hem de çok bağlanmamalıyız." şeklinde bir hikaye yazmıştır. Hikayesinde ve çiziminde depremi simgelemiştir. Anlatımını ise ağlayarak ifade ettiği görülmüştür.

Şekil 2

Şekil 2'de bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir kız çocuğudur. Resmi "Sol elimdeki gri renk ailemi, kahverengi depremi, mor, yeşil, turuncu ve mavi renkler ise geçmişimdeki güzel anılarımı ifade ediyor. Alt kısımdaki evlerin bir kısmı sağlam iken bir kısmını yıkılmış olarak çizdim. Tıpkı şu an içinde bulunduğumuz durum gibi. Evimiz yıkılmadı ancak büyük bir hasar aldı. Onun için çok üzgünüm. Sol elimdeki tüm renkler daha canlı onlar benim hayallerimi ifade ediyor. Yazar olmak istiyorum. Çiçekleri depremden sonra toparlanacağımız için çizdim. Alt kısımdaki evler ise artık daha sağlam şekilde yapılan yeni evlerimiz." olarak ifade etmiştir. 3. Oturumda ise "Bir otele geldik. Bu otel Konya'da adı gibi ışıl ışıl bir şehir. Burada çok iyi insanlar var. Hepsi bizim için çabaladılar. Sabah, öğle ve akşam yemeklerimizi burada yiyoruz. Otelde kalan yeni insanlarla tanışıyoruz. Sonra bir anda başka birilerini gördük. Bizimle çok güzel oyunlar oynadılar, etkinlikler yaptılar. Çok iyiler sanki birisi kalplerine üç melek yerleştirmiş gibi. Hepsine çok teşekkür ederim." şeklinde bir hikaye yazmıştır.

Şekil 3

Şekil 3'te bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir kız çocuğudur. Resmi "Sol elimdeki sarı renk benim çocukluğumu, pembe ve kırmızı renkler okulla ilgili yaşadığım sorunlarımı, kahverengi depremi düşünerek çizdim. Sağ elimi ise depremden dolayı şu an bir

evimiz yok ve Konya'da kalıyoruz. Hangi okula gideceğim, hangi evde kalacağımız belli değil. O yüzden yeşille boyadım" olarak ifade etmiştir. 3. oturum esnasında herhangi bir hikaye yazmak istemediğini belirtmiştir.

Şekil 4

Şekil 4'te bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir kız çocuğuna aittir. Resmi "Sağ elimi renkli bir şekilde boyadım. Güzel bir çocukluk geçirdiğimi düşünüyorum. Ancak depremle beraber yaşamım değişti. Konya'ya gelmek zorunda kaldık. Siyahla depremi ifade ettim. Sağ elimde ise baş parmağımda olan siyah depremin etkilerinin halen devam ettiğini belirtiyor. Diğer renkler ise benim hayallerim depremin etkilerinin bir süre sonra silinerek yaşamımıza devam edeceğimizi düşünüyorum. Ara kısımlardaki siyahlar ise geleceğimde olmasını düşündüğüm zorlukları gösteriyor." olarak ifade etmiştir. 3. oturum esnasında hikayesini yarıda bırakmıştır. Bu durumun duygularından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Şekil 5

Şekil 5'te bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir kız çocuğuna aittir. Resmi "Sol elimdeki sarı renk doğduğum zamanı, kırmızı renk okulumu, pembe ve mor renkler çocukluk anılarımı gösteriyor. Sol elimdeki kırmızı rengi depremden dolayı şanssız ve umutsuz olduğumu düşündüğüm için bu şekilde boyadım. Mavi kısım ise hayallerim. Bir süre sonra

hayallerimi gerçekleştireceğimi düşünüyorum.” olarak ifade etmiştir. 3. oturum esnasında yazdığı hikayesini okumak istememiştir.

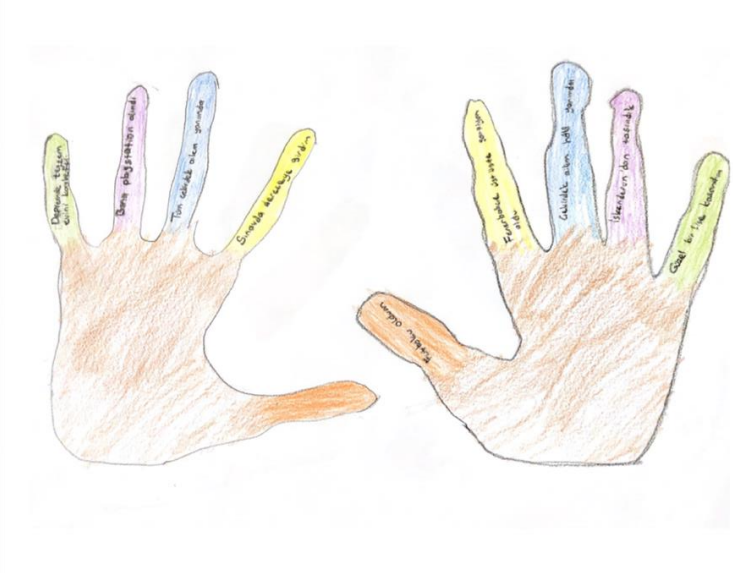

Şekil 6

Şekil 6’da bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir erkek çocuğuna aittir. Resmi “Ben parmaklarıma neyi ifade ettiklerini boyayarak değil yazarak yapmak istedim. Sol elime yeşil renkle depremde teyzem evini kaybetti. Mor renkle bana playstation alındı. Mavi renkle tüm çekirdek ailem yanımda. Sarı renkle sınavda dereceye girdim olarak yazdım. Sağ elime turuncu renkle futbolcu oldum. Sarı renkle Fenerbahçe üst üste şampiyon oldu. Mavi renkle çekirdek ailem hala yanımda. Mor renkle İskenderun’dan taşındık. Yeşil renkle güzel bir lise kazandım olarak yazdım. Kahverengi olan kısımlar ise depremden dolayı ne olacağını bilmediğim durumlar için boyadım.” olarak ifade etmiştir. 3. Oturumda ise “Tüm maçlarda gol atan başarılı bir futbolcu olmuşum. Ailem beni bu konuda hala desteklemiyor. Ama ben futbolcu olmayı çok istiyorum.” şeklinde bir hikaye yazmıştır.

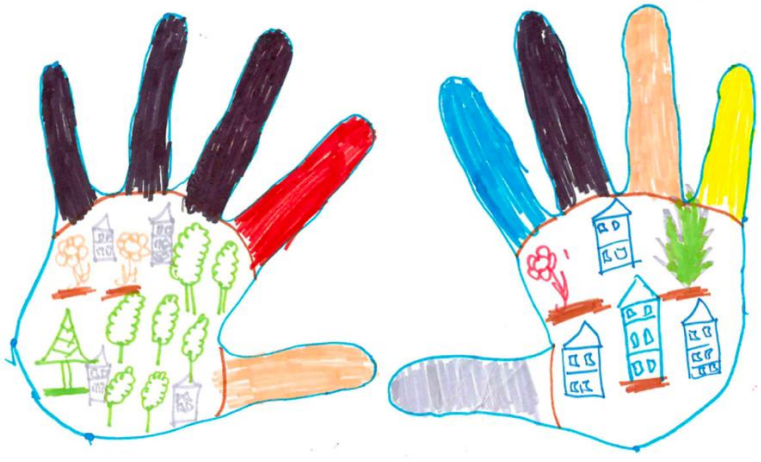

Şekil 7

Şekil 7’de bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir kız çocuğuna aittir. Resmi “Sol elimdeki üç parmağımdaki siyah depremi, kırmızı acılarımı ifade ediyor. Avuç içerisindeki evler ise bizim evlerimiz. Depremden dolayı yıkılmasa da ağır hasar aldı. Sol elimdeki gri renk

depremin etkilerini bir süre devam edeceği için boyadım. Mavi, sarı ve turuncu renkler hayallerimi ifade ediyor. Avuç içine çizdiğim evler ise yeni evlerimiz. Deprem yönetmeliklerine ve Japon sistemine uygun olan evleri çizdim." olarak ifade etmiştir. 3. oturum esnasında "Annem ve babam kardeşimle daha fazla ilgilenirken benimle çok az ilgileniyor. Keşke beni dinleyen, düşünen, benimle gezen birileri olsa… Arkadaşlarıma baktığımda ailelerin onlarla ilgilendiğini ve gezdiğini gördüm. Ailemle bunları konuşmaya gittiğimde kavga ettiklerini gördüğümden konuşmadım ve bunu kimseye anlatmadım." şeklinde bir hikaye yazmıştır.

Şekil 8

Şekil 8'de bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir kız çocuğuna aittir. Resmi "Tırnaklarımı farklı renklere boyadım. Bunların hepsi farklı bir anımı temsil ediyor. Kalp içerisindeki yara bandını depremden dolayı çizdim. Orta parmağımdaki yangın işaretini okulda yaşadığım sorunlardan dolayı çizdim. Salıncağı ise özgür biri olduğumu ifade ediyor. Baş parmağımdaki taç işaretini oyuncu olmak istediğimden çizdim. Ancak oyuncu olmama ailem izin vermiyor. Sol elimde siyah tırnak ile belirtilen parmağın altına kırık bir kalp çizimini depremden dolayı çizdim. Depremin etkilerinin bir süre devam etse de düzeleceğini düşünüyorum. Özgürlüğümün hala var. Orta parmağımda geçmişte var olan okul sorunlarımın uzaklaştırma aldığım için devam edeceğini düşünüyorum. Baş parmağımdaki yıldız ise artık hayalimi gerçekleştirip oyuncu olduğumu gösteriyor." olarak ifade etmiştir. 3. Oturum esnasında "İnsanları güldürmeyi çok severim ama yalnız kaldığımda ağlıyorum. Sıkıntılarımı en yakın arkadaşıma bile anlatmam. Yalnız kaldığımda oyuncaklarımla beni dinlediklerinden onlarla konuşmayı severim. Oyuncu olmak istiyorum ancak ailem oyuncu olmama izin vermiyor. Onların beni anlamadığını düşünüyorum. Derslerim önceden kötüydü ancak şimdi düzelttim. Hala notlarımı düzelttiğimden dolayı beni tebrik etmeyerek kötü sonuçlarımı görüyorlar." şeklinde bir hikaye yazmıştır. Hikayesinde depreme yer vermediği ancak resimde depremi içeren simgelerin bulunduğu görülmektedir. Bunun nedeninin ise şu an ki sorunları depremden kaynaklansa da deprem öncesinde de ebeveynleri ile problemlerinin olduğu düşünülmektedir.

Şekil 9

Şekil 9'de bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir kız çocuğuna aittir. Resmi "Avucumdaki sarı yer doğduğum günü belirtiyor. Ellerimin diğer yerlerini karışık olarak boyadım. Çünkü doğumumdan itibaren karmaşıklıklar oldu. Dudak yarıklığı problemim vardı. 11. kez plastik ve estetik cerrahi ameliyatları geçirdim. Psikolog tedavisi aldım. Birçok ailevi problemlerim oldu. Onları düşünerek çizdim. Sol elimin avucumdaki siyahlık ise depremin bir süre devam edeceğini ancak sonra hayallerimizi kavuşacağımız için bu şekilde çizdim." olarak ifade etmiştir. 3. Oturum esnasında "2000'li yılların acıya getirdiği minik yaralı bir kızım. Doğduktan hemen sonra çok kez ameliyat geçirdim. Doktorlar, psikologlar, okuldan dışlanmam, ailevi problemlerim sonucunda ruhsal sıkıntılar, yetiştirme yurtları, ders yoğunlukları, panik atak ve stresler, deprem olmak üzere çok kez sorunlar yaşadım. Kendimin kelebeklerle hayatta kalan biri olduğumu düşünüyorum." şeklinde bir hikaye yazmıştır. Çizim ve hikayede deprem konusuna değindiği gibi yaşadığı zorlukları da anlatmıştır. Öncelikli sorun deprem gibi görünse de arkasında aile sorunlarının da bulunduğu görülmektedir.

Şekil 10

Şekil 10'da bulunan resmin yorumu; ergenlik çağında bir kız çocuğuna aittir. Resmi "Buradaki yara izi depremi ifade ediyor. Depremde hepimiz derin yaralar aldık. Yara bandıyla yaralarımızın sarılacağını düşündüm. Serçe parmağımdaki kırmızı yer de aldığımız yaraları ifade ediyor. Akrabalarımız memleketimizde kaldı. Sadece biz Konya'ya gelebildik. Sol elimdeki dünya ve kalpler hepimizin toparlanacağını yaralarımızın iyileşeceğini düşündüğüm

için çizdim." şeklinde ifade etmiştir. 3. Oturum esnasında "Depremin olduğu gün çok yorgun olduğum için yapacağım işleri yarına erteleyip uyudum. Gece 4.17 yattığım koltuğun sallandığını hissettim ve hemen annemle babama bağırdım. Çok korktum. Babaannemleri de alıp Malatya'dan çıkmaya karar verdik Denizli'ye gidip kalacaktık. Sonra Konya'da durduk ve şimdi bu otelde kalıyoruz." şeklinde anlatmıştır. Çizim ve hikayesinde tamamen depremi ele aldığı, korkusunu hem çiziminde hem de hikayesinde açık bir dille ifade ettiği görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırma gerçekleştirilirken deprem odaklı stresi, kaygıyı azaltmaya, duyguları ifade etmeye ve kaynaştırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunda bulunan 18 kişinin %33,3'nün erkek, %66,7'sinin kız olduğu görülürken hiçbirinin depremden evinin yıkılmadığı ancak ağır hasarlı veya hasarlı olduğu bilinmektedir. İlk gün eğitime katılan çocukların kardeş veya kuzenleri dışında otelde kimseyi tanımadıklarını ifade ederken ikinci günde akşam beraber vakit geçirdiklerini, oyunlar oynadıklarını iletmişlerdir. Özcan (2012) yaptığı sanat terapi çalışmasıyla çocukların birçoğunun kendisini daha pozitif, daha rahat hissettiğini ve genellikle iletişime daha açık hale geldiğini ifade etmiş, duygularıyla artık daha yapıcı bir şekilde mücadele edebildiklerini belirtmiştir. Toy (2006) sanat eğitimi alan ve almayan 15-17 yaş grubu ile yaptığı çalışmasında sanat eğitimi alan çocukların benlik saygılarının yüksek olduğu ve olumlu benlik tasarımını geliştirdiklerini saptamıştır. Bu noktada çocukların ilk günden kaynaşmasının sanat etkinliklerinin uyum ve grup bilinç düzeylerini önemli derecede etkilediğini düşündürmektedir. Karataş ve Güler (2020) yaptığı çalışmayla yapılandırılmış grup sanat terapisi programına katılan ergenlerin mutluluk düzeylerinin, bu programa katılmayanlara göre olumlu duygu puanlarında anlamlı düzeyde artış olduğu belirlemiştir. Demir ve Yıldırım (2017) lise öğrencilerine yapılan sanat terapi programıyla anksiyete düzeylerini azaltmada etkili olduğunu saptamıştır. Karataş (2016) 15-18 yaş grubu ile yaptığı 11 haftalık sanat terapi çalışmasında mutluluk ve duygu ifade eğilimlerinde pozitif olarak artış olduğunu tespit etmiştir.

Araştırmamızın birinci sonucuna göre çocuklar içerisinde %38,9'unun aile tutumlarıyla sorun yaşadıkları, %38,9'unun sınav stresiyle sorun yaşadıkları, %16,7'sinin okul sorunları yaşadıkları, %5,6'sının belirtmediği görülmektedir. Bu sonuç çocuklarda şu an var olan problemlerinin deprem olduğu bilinse de aile içerisindeki çatışmaların onlar için daha fazla kaygı ve strese neden olacağını düşündürmektedir. Bunun yanı sıra etkinlik esnasında ebeveynlerindeki kaygı, stresin çocuklara yansıyarak yoğun kaygı ve strese neden olduğu gözlemlenmiştir. Depremi yaşayanların yanı sıra deprem bölgesine ait yıkılma, sallantı, bina çökme, yaralı ve ölen kişilerin videolarına da birçok ebeveyn ve çocuk maruz kalmıştır. Büyük Doğu Japon depremi sonrasında yapılan çalışmada afetlerde televizyon görüntülerine maruz kalmak ebeveyn ve çocuklarda ruh sağlığında uzun vadeli olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Ohnuma, ve diğerleri, 2023). Ebeveynlerin depremi çocuklara doğru ve kaygı yaratmadan anlatmamasının çocukları etkilediği düşünülmektedir. Çocukların doğum öncesinde depreme yakalanmasıyla etkilendiğini belirten çalışmalar bulunmaktadır (Morales, Girard, Sawrikar, & MacBeth, 2022). Gelecek artçı sarsıntıların beklentisiyle annede oluşan stresin çocukları da etkilediği belirtilmektedir (Ogasawara, 2022). Liang ve ark. (2022) yaptıkları çalışmada annenin depresif belirtilerinin çocukların depremi algılamasına aracılık ettiği saptanmıştır. Afet sonrası oluşan suçluluk gibi olumsuz duygular, biliş ve psikolojik bozuklukların intihar riski üzerindeki etkilerini artırabildiğini bildirilmektedir (Wang, Li, Yuan, Wu, & Lan, 2022). Bu nedenle ebeveynlerin çocuklar ile doğru konuşması, onların stres ve kaygılarını azaltması önem arz etmektedir.

Araştırmamızın ikinci sonucuna göre çocukların %55,6'sının depremle ilgili bilgi sahibi oldukları, japon evlerini ve sistemlerini inceledikleri görülmüştür. Yapılan başka çalışmalarda da bulgumuzu destekler nitelikte 11-14 yaş grubuyla yapılan afet bilgisi, risk algıları ve hazırlık durumuyla ilgili çalışmada çocuk merkezli afet yönetiminin yaşamı daha güvenli hale getireceği, afetlere karşı daha fazla dayanıklılık yaratmaya yardımcı olacağı umulan önemli çıkarımlar bulunmaktadır (Yıldız, Dickinson, Priego-Hermandez, & Teeuw, 2022). Tuncer, Sözen ve Sakar (2021) yetişkinler ve çocuklara uyguladıkları güvenli yaşam eğitim programı sonucunda deprem hakkındaki bilgi ve farkındalık düzeylerinin %25 oranından %90 oranına ulaştığını saptamıştır. Çalışmamızda da benzer nitelikte çocukların depremden kaynaklı olarak bir evin veya apartmanın sağlam olması için nasıl sistemlerin olduğunu araştırdıkları görülmüştür.

Ergenlik dönemi boyunca dışavurumcu sanat terapi yöntemi, duygu, akıl ve bedende yaşanan değişimlerin yarattığı gerginliği kendi elleriyle yaratıcı bir ürüne dönüştürmesi için başvurulmaktadır (Karataş, 2016). Öğrenme sırasında rol alan beyin, zihinsel faaliyetleri yönetmekte olan merkez bir organ olarak sağ ve sol olmak üzere iki bölgeden oluşmaktadır (Ar & İlkkörücü, 2018). Beynin sol bölgesi okuma yazma, konuşma, isimleri hafızaya alma, olayları hatırlama, analitik hesaplara yönelik kullanılırken sağ bölgesi yaratıcılık ve hayal gücü ile ilgili işlemler için baskın olarak kullanılmaktadır (Doğan H. , 2004). Bu nedenle gerçekleştirilen çalışmada sol eli geçmişi, sağ elin ise geleceği temsil ederek boyanması istenmiştir.

Araştırmanın üçüncü bulgusuna göre resimlerde deprem konulu çizimlerin sol elde %66,7'sinin, sağ elde %77,8'inin depremi içermeyen resim çizdikleri görülmüştür. Depremi içermeyen resim yapsalar da %100'ünün anlatımında depremi içeren ifadeler kullandıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra %22,2'sinin ise el çizimleri üzerine "Depremde evimiz hasar gördü", "Depremde teyzem evini kaybetti", "Şanssızlık", "Umutsuzluk" olarak yazı yazdıkları görülmüştür. Sanat, soyut bir kavram olduğu gibi duygu ve düşüncelerin anlatımında etkili ve yaratıcıdır (Akıncı, 2018). Sanat anılarımızın hafızasıdır. Sanat, kimi zaman hafızayı harekete geçirirken kimi zamanda hafıza sanatı harekete geçirmektedir (Yıldız F. Ü., 2021). Çocukların da el üzerine deprem içeren yazılar yazmasının depremin onların hafızasında önemli bir yer ettiğini düşündürmektedir.

Araştırmanın dördüncü bulgusuna göre resimlerde ev figür çiziminin kullanılması incelendiğinde sol elde %16,7'sinin, sağ elde %22,2'sinin ev figürünü içeren çizim yaptıkları görülmektedir. Ev figürleri incelendiğinde sol eldeki evlerin üzerinde çatlak çizimlerin olduğu dikkat çekmiştir. Sağ elde çizilen ev figürleri incelendiğinde bina altlarını daha sağlam çizdiklerini belirterek renkli çizimler yaptıkları belirlenmiştir. Sağ elde binaların daha fazla çizilmesinin gelecekte yaşanabilecek olan deprem korkusuyla evlerin sağlam olarak inşa edilmesi gerektiği düşüncesinden olduğu söylenebilir. Ev çizimleri çocukların aile yaşamları ile ilgili izlenimlerini, ilişkilerini ve çevreleriyle olan ilişkileri üzerindeki düşüncelerini kapsamaktadır. Ev çizimlerinde evin büyüklüğü, kapısı, penceresi, kullanılan rengi, yanına çizilen aile üyeleriyle değerlendirilmesi gerekse de çalışmanın deprem bazlı olmasıyla ayrıntılara yer verilmemiştir. Çalışma grubunda yer alan çocukların hiçbirinin evinin yıkılmadığı bilinse de ağır hasar aldığı veya hasarlı olduğu bilinmektedir. Çizimlerde de bunun yer almasının başka bir şehre zorunlu göç ederek otelde kalmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Covid-19 döneminde 7-13 yaş grubu ile gerçekleştirilen çalışmada 10 yaş grubundan %42, 13 yaş grubundan %50'sinin ev figürü çizdikleri görülmüştür (Üstündağ, 2022). Pandemi sürecinde çocuklar çoğunlukla vakitleri evde geçirirken deprem sürecinde

çocuklar evlerinde kalamamasıyla sonucun benzerlik gösterdiği söylenebilir. Mülteci çocukları inceleyen bir çalışmada başka bir yönerge verilmesine rağmen çocuğun resminde depremi ifade ettiği görülmüştür (Karabulut, Kasapoğlu, Türksoy, Kırat, 2020). Çalışmamızda çocuklara herhangi bir yönerge verilmemesine rağmen depremi ifade edenlerin olduğu görülmüştür. Bu durumda depremin çocuk üzerinde etkisinin hala devam ettiği söylenebilir. Soyupak Yalçınkaya (2020) resim yapılırken kullanılması için aynı malzemeler verilse de kişilerin algılama düzeylerinin farklı olmasıyla birbirinden tamamen farklı resimler oluşturduklarını vurgulamaktadır. Çalışmamızda katılımcılara aynı boya kalemleri ve kağıt verilse de her birinin farklı şekil ve renklerle çizim yaptıkları görülmüştür. Bu durumun çocukların acılarını, kaygılarını, streslerini, hüzünlerini ve mutluluklarını ifade etme şekillerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmanın altıncı bulgusuna göre resimde siyahın kullanımı sol elde erkeklerde %42,9, kızlarda %81,8'inin siyahı kullandığı; sağ elde erkeklerde %42,9, kızlarda %63,6'sının siyahı kullandığı görülmektedir. Geçmişi temsil eden sol elde kullanılan siyahların daha yoğun olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir. Resimlerin hikaye anlatımında ise siyahın genellikle depremi anlatırken kullanıldığı görülmüştür. Çalışmamıza benzer sonuçta siyah renk kullanım yerlerine göre farklılık barındırsa da acı ve kederin anlatımında da kullanıldığı belirtilmektedir (Avara, 2019). Güvenç (2005) siyahın şaşkınlığı, karışıklığı, üzüntüyü, talihsizliği, şanssızlığı, kaybetmeyi, yası, umutsuzluğu ifade ettiğini belirtmektedir. Bostancı (2006) çocuk resimlerini inceledikleri çalışmada renklerin hangi amaçla kullandıklarını belirtmese de 7-9 yaş grubunun %67,5'inin, 10-12 yaş grubunda %64,2'sinin siyahı kullandıklarını, cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde ise kızların %66,2'sinin, erkeklerin %67,3'ünün siyahı kullandıklarını saptamıştır (Bostancı, 2006). Üstündağ (2022) Covid-19 döneminde yaptığı çalışmasında 7 yaş grubunun resimlerinde %10'unun, 10 yaş grubunun resimlerinde %55'inin, 13 yaş grubunun resimlerinde %78'inin siyah rengi kullandıklarını belirtmektedir. Yaş grubu arttıkça siyah kullanımında artış olduğu söylenebilir. Bu anlamda deprem ve Covid-19'un çocuklarda belirsizlik, kaygı, endişe ve stres yaratmasıyla siyah kullanımının fazla olduğu belirtilebilir.

Araştırmanın yedinci bulgusuna göre sıcak ve soğuk renk kullanımı sol elde %77,8'inin soğuk renk kullandığı; sağ elde %61,1'inin sıcak renk kullandığı görülmektedir. Bu durum geçmişi ifade eden sol elin yaşadıkları olumsuz durumlar yaşanan geçmiş durumundan ve depremden etkilenerek soğuk renk kullandıkları, sağ elde kullanılan sıcak renklerin ise geleceğe umutla bakmaktan kaynaklandığı düşündürmektedir. %22,2'sinin sol elini sıcak renk ile belirtmesinin güzel bir geçmiş geçirdiğini, %38,9'unun sağ elini soğuk renk ile belirtmesinin ise depremden dolayı geleceği hakkında kaygı ve strese kapılmasından kaynaklandığını düşündürmektedir. Araştırmalar renklerin duygu ve zihinsel becerilerin sembolü olabildiği gibi önemli psikolojik ya da bedensel etmenlere de işaret edebileceğine dikkat çekmektedir (Afşaroğlu Eren, 2017). Resimler çocukların iç dünyalarının birer aynası olarak belirtilmektedir (Tezelli, Baş, Tezelli, Kalafat, & Dilmaç, 2020). Çetinkaya (2008) 12-14 yaşındaki çocukların renkleri çok rahat ve gerçekte olduğu gibi kullandıklarını belirtmektedir. Renkler bireylerde psikolojik etkilerine göre sıcak ve soğuk olarak sınıflandırılırlar (Aliyazıcıoğlu, 2012). Soğuk renkler sakinlik, yatıştırma duygularını uyandırırken (İpek, 2014), sıcak renkler, heyecan ve canlılık uyandırmaktadır (Güvenç, 2005). Resimlerde renkler dikkate alındığında bireysel farklılıklar, cinsiyet, yaşanılmış olaylar (Özet, 2022), psikolojik durumu ve psikolojik etkileriyle uyumlu bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir (Gökoğlu, 2020). Sağ ve sol el çizimlerinde ergenlerin farklı renk kullanmasının depremden etkilenme düzeylerine göre değişiklik gösterse de genel açıdan bakıldığında kaygı, stres ve korkuya neden olduğu görülmektedir. Sanat terapide bireyin kullandığı renkler kendisinin ifade ettiği gibi olmaktadır.

Yapılan çalışmada da soğuk renkler acıyı ve hüznü anlattığı gibi sıcak renkler hayalleri anlatmaktadır.

Sarman (2012) yaptığı çalışmada depremi yaşayan çocuklarda kaygı ve depresyon düzeylerinin yüksek olduğunu saptarken bunun en aza indirilmesi için eğitim, hizmet ve rehabilitasyon çalışmalarına önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Sanatın önemli işlevlerinden biri de kişiyi rahatlatmasıdır (Ayaydın, 2011). Etkinlik sonrasında tüm çocukların etkinlik ile ilgili yanıtlarının "Bana çok iyi geldi.", "İlk kez deprem hakkında yaşadıklarımı birine anlattım.", "Depremde nasıl korktuğumu kimseye anlatmamıştım.", "Sanki bizler hastaydık, sizler bize ilaç gibi geldiniz.", "Sizinle tekrar görüşmeyi çok isterdim.", "İzniniz olursa sarılmak istiyorum." söylemlerinden dolayı çalışmanın onların stres ve kaygılarını iyileştirici olduğu düşünülmektedir.

Öneriler

- Uzun süreli bir eğitim programıyla çalışma genişletilebilir.
- Örneklem grubu artırılarak çalışma tekrarlanabilir.
- Çocuklara afet eğitimi verilebilir.
- Öğretmenlere sanat terapi konulu eğitim düzenlenebilir.
- Ailelere aynı eğitim gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Afşaroğlu Eren, E. (2017). Çocuğun kendi dili içinden resmini değerlendirmek. *Uluslararası Beşeri*

Bilimler ve Eğitim Dergisi, 3(2), 158-182.

Ahi, B., Cingi, M., & Kıldan, A. (2016). 48-60 aylık çocukların öğretmen kavramına yönelik algılarının çizimler aracılığıyla incelenmesi. *Elementary Education Online, 15*(1), 77-90.

Akıncı, F. B. (2018). Lise öğrencilerinin görsel sanat derslerindeki kazanımları, tutumları ve düşünme stillerinin çok yönlü incelenmesi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Akalın, T., & Üstündağ, A. (2012). 10-12 yaş danışmanlık hizmeti alan çocukların durumlarının belirlenmesinde resmin önemi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 1*(3), 73-86.

Akaroğlu, E. (2014). *Sanat Eğitim Programının 6 Yaş Çocuklarının Görsel Algı Düzeylerine Etkisi.* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksoy, B. (2013). Depremi yaşamış olan 9. sınıf öğrencilerinin "deprem" kavramına yönelik algılarının nitel açıdan incelenmesi. *Zeifscrift für die Welt der Türken, 5*(1), 247-265.

Aliyazıcıoğlu, S. (2012). Farklı renk ve ışık kombiasyonlarıyla düzenlenmiş yaşama mekanlarının insanlar üzerindeki psikolojik ve fizyolojik etkilerinin araştırılması. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ar, M. E., & İlkkörücü, Ş. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sağ ve sol beyin bölgelerine ve eğitimle olan ilişkisine yönelik bilgilerin değerlendirilmesi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 3*(2), 675-691.

Avara, S. (2019). Savaş Nedeniyle Göçe Maruz Kalmış 9-12 Yaş Arası Suriyeli Mülteci Çocuk Resimlerinin Pskiolojik ve Plastik Açıdan Yorumlanması. Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayaydın, A. (2011). Çocuk gelişiminde bir oyun olarak sanat ve resim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(37), 303-316.

Ayaydın, A. (2017). Çocuğun kendini resimle ifade etme ihtiyacı. *Akademik Bakış Dergisi*(64), 169-177.

Büyükkarabacak, O. (2008). *Çocuk Resimlerinde İmgelerin Yeri.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Büyükkazaz Öztürk, E. (2019). *Okul Öncesi Çocuk Gelişiminde Sanat Eğitiminin Yeri ve Önem.* Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Başaran, V. (2018). Türkiye bina deprem yönetmeliğine (TBDY2019) göre afyonkarahisar için deprem yüklerinin değerlendirilmesi. *Afyon kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 18*(3), 1028-1035.

Becker-Blease, K. A., Turner, H. A., & Finkelhor, D. (2010). Disasters, victimization and children's mental health. *Child Develepment, 81*(4), 1040-1052.

Bengisu, F., & Akkaynak, M. (2021). Bir okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların kardeş çizimlerinin incelenmesi. *International Primary Education Research Journal, 5*(1), 29-45.

Bostancı, F. (2006). *Çocuk resmini, konu, şekil ve renk açısından değerlendirme.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Bostancıoğlu, B., & Kahraman, M. E. (2017). Sanat terapisi yönteminin ve tekniklerinin sağlık-iyileştirme gücü üzerindeki etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi, 5*(2), 150-162.

Can Yaşar, M., & Aral, N. (2009). Sanat ürünü olarak çocuk resimleri. *Çağdaş Eğitim Dergisi, 34*, 24-31.

Cansız, S. (2022). Türkiye'de kullanılan deprem yönetmeliklerinin özellikleri ve eşdeğer yatay deprem yükü hesabının değişimi. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi, 14*(1), 58-71.

Çaycı, B. T., & Eldemir, O. (2021). TBDY-2018 ve DBYBHY-2007 deprem yönetmelikleri performans seviyelerinin karşılaştırılması. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 9*(4), 1386-1397.

Çelebi, S. (2022). Sanat Eğitiminin Okul Öncesi Dönem çocuklarının Sanat Eleştirisi Yapabilme ve Resimleme Becerilerine Etkisi. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çelik, I., Dur, D., & Bayar, M. E. (2016). Okul öncesi dönem çocukalrında deprem algısı (Ağrı ili örneği). *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi, 8*, 63.

Çetin, O. (2018). 7-11 Yaş Arası Özel Gereksinimli Öğrencilerin Aile İçi İlişkilerinin Resim Analizi Yoluyla Betimsel Olarak İncelenmesi: Sultangazi Örneği. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetinkaya, P. (2008). Kaynaştırma ve Özel Alt Sınıfa Devam Eden Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocukların Çizgisel Gelişim Düzeylerinin İncelenmesi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çiçek, T. (2022). Anadolu Masallarında Yer Alan Değerlerin Okul Öncesi Dönemde Resim Analizi Yöntemi İle İncelenmesi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Düzenli, T., Mumcu, S., & Yılmaz, S. (2017). Depremzedelere yönelik peyzaj tasarımı: izmit yuvacık deprem konutları çevresi. *The Journal of Academic Social Science*(40), 237-247.

Dalyan, İ., & Şahin, B. (2019). Mevcut betonarme bir binanın 2007 vev 2018 deprem yönetmeliklerine göre deprem yükleri altındaki taşıyıcı sistem performansının değerlendirilmesi. *Türk Deprem Araştırma Dergisi, 1*(2), 134-147.

Demir, V. (2017). Dışavurumcu sanat terapisinin psikolojik belirtiler ile bilişsel işlevlere etkisi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 7*(13), 577-598.

Demir, V., & Yıldırım, B. (2017). Sanatla terapi programının üniversite sınavına hazırlanan öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres belirti düzeylerine etkililiği. *Ege Eğitim Dergisi, 18*(1), 311-344.

Demirdelen, S., & Çakıcı, A. B. (2021). İlkokul/ortaokul öğretmenlerinin doğal afet okuryazarlık düzeyleri: osmaniye ili örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 10*(3), 532-541.

Demirkaya, H. (2007). İlköğretim öğrencilerinin deprem kavramı algılamaları ve depreme ilişkin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8*, 68-76.

Deniz, L. (2020). Okul Öncesi (4-6 Yaş Grubu) Çocuk Resimlerinde Çevre Algısı ve Çocuk Çevrelerinin Sağlanması Gereken Özellikler. Karadeniz: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Değirmenci, Y., & İlter, İ. (2013). Coğrafya dersi öğretim programında doğal afetler. *Marmara Coğrafya Dergisi*(28), 276-303.

Doğan, E., & Koç, H. (2017). Sosyal bilgiler dersinde deprem konusunun dijital oyunla öğretiminin akademik başarıya etkisi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 5*(8), 90-100.

Doğan, F. (2016). Okul öncesi çocuklarda (4-6 yaş) deprem yangın ve tahliye konusunda durum tespitinin yapılması. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Doğan, H. (2004). Beyin paradoksları bağlamlı olarak örtülü bilgi geliştirme yöntemleri ve organizasyon yapıları arasında ilişki zinciri analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(1), 105-119.

Duman, A., & Köksal, O. (2019). Beyin temelli öğrenmeye göre okul öncesi eğitim programında yer alan bilişsel etkinliklerin ilkokula hazırbulunuşluğa etkisinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 14*(2), 777-801.

Erduran Avcı, D., & Yağbasan, R. (2008). Beyin yarı kürelerinin baskın olarak kullanılmasına yönelik öğretim stratejileri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28*(2), 1-17.

Erkan, S. (2010). Deprem yaşayan ve yaşamayan okul öncesi çocukların davranışsal/duygusal sorunların karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(28), 55-66.

Fahjan, Y. M. (2008). Türkiye deprem yönetmeliği (DBYBHY, 2007) tasarım ivme spektrumuna uygun gerçek deprem kayıtlarının seçilmesi ve ölçeklenmesi. *İMO Teknik Dergi, 19*(93), 4423-4444.

Fahjan, Y., Pakdamar, F., Eryılmaz, Y., & Kara, F. İ. (2015). Afet planlamasında deprem riski belirsizliklerinin değerlendirilmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 1*(1-2), 21-39.

Gökoğlu, M. (2020). Sanat eğitimi alan lisans öğrencilerinin resimlerinde sosyal yapının çocuk figürlerine yansımaları. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Güney, M. (2019). İlkokul 2. 3. ve 4. Sınıf Köy ve Kent Okullarına Devam Eden Çocukların Resimlerinde Doğayı Anlatmadaki Farklılıkların İncelenmesi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Güngör Aytar, F., Kara Eken, C., Aşkan, M., & Şahin, H. (2019). Beş-altı yaş çocuklarının temel duygu durumlarını ifade ediş biçimlerinin çizdikleri resimleri yoluyla incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9*(1), 91-105.

Güvenç, E. (2005). İlköğretim birinci basamağı çocuk resimlerinde renk kullanımında okul, aile ve kültürel etkilerin araştırılması. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Güvercin, A. (2006). Depremzede anneler ve çocuklarının depresyon düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü.

Gerek, A., & Soyluk, A. (2016). Türkiye'deki ilköğretim yapılarının deprem dayanımının incelenmesi. *Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 31*(3), 485-490.

Hasgül, E. (2020). Sosyal hizmet eğitiminde sanat, sanat terapisi ve sanat eğitiminin önemi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55*(2), 1318-1329.

İpek, B. (2014). Çocuklardaki yalnızlık duygusunun resimlerinde kullandıkları renklere yansıması. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Üstündağ, A. (2020). Çocuk resimlerinden "çocuk hakları". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*(46), 11-31.

Köseoğlu, S. A. (2015). Child and drawing. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 12-1*(23), 109-114.

Kalkuloğlu, A. (2022). Pandemi ve deprem sürecini yaşayan okul öncesi çocuklarının sosyal-duygusal iyi oluş ve psikolojik sağlamlıklarının incelenmesi. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Karabulut, R., Kasapoğlu, N., Türksoy, E., & Kırat, H. (2020). Mülteci çocukların çizdiği resimler yardımıyla okula uyum durumlarının incelenmesi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi, 3*(6), 38-50.

Karakuş, U. (2013). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 18*(29), 97-116.

Karanfil, M. (2020). Okul Öncesi Çocuklarının Farklı Temalarla Yaptıkları Resimlerin Göstergebilimsel Olarak İncelenmesi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Nobel Yayınları.

Karataş, E. (2016). Yapılandırılmış grup sanat terapisi programının 15-18 yaş aralığındaki ergenlerin mutluluk düzeyleri, duygularını ifade etme eğilimleri, duygu düzenleme güçlükleri ve psikiyatrik belirtilerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

Karataş, E., & Yavuz Güler, Ç. (2020). Grup sanat terapisi programının ergenlerin mutluluk düzeyleri, duyguları ifade etme eğilimi ve duygu düzenleme güçlüğüne etkisi . *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 15*(25), 3330-3359.

Keskin, E., & Bozdoğan, K. B. (2018). 2007 ve 2018 deprem yönetmeliklerinin kırklareli ili özelinde değerlendirilmesi. *Kırklareli Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi, 4*(1), 74-90.

Kim, S., & Ki, J. (2014). A case study on the effects of the creative art therapy with stretching and walking meditation—Focusing on the improvement of emotional expression and alleviation of somatisation symptoms in a neurasthenic adolescent. *The Arts in Psychotherapy, 41*(1), 71-78.

Koçan, N., & Sürün, S. (2020). I. Derece deprem kuşağında yer alan balıkesir-burhaniye kenti için deprem parkı önerisi. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, 9*(1), 14-31.

Korkmaz, H. (2006). Antakya'da zemin özellikleri ve deprem etkisi arasındaki ilişki. *Coğrafi Bilimler Dergisi, 4*(2), 49-66.

Kundak, S., & Türkoğlu, H. (2010). İstanbul'da deprem riski analizi. *İTÜDERGİSİ, 6*(2), 37-46.

Liang, Y., Zhao, Y., Zhou, Y., & Liu, Z. (2022). How maternal trauma exposure contributed to children's depressive sysmptoms following the wenchuan earthquake: a multiple mediation model study. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*, 1-14.

Metin, Ş., & Aral, N. (2012). Dört-yedi yaş çocuklarının resim gelişim özelliklerinin incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 1*(2), 55-69.

Morales, M. F., Girard, L. G., Sawrikar, V., & MacBeth, A. (2022). An examination of behavioural and emotional problems in children exposed prenatally to the 27F Chilean eartquake: findings from the ELPI cohort. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 1-9.

Nemutlu, Ö. F., Balun, B., Benli, A., & Sarı, A. (2020). Bingöl ve Elazığ illeri özelinde 2007 ve 2018 türk deprem yönetmeliklerine göre ivme spektrumlarının değişiminin incelenmesi. *DÜMF Mühendis Dergisi, 11*(3), 1341-1356.

Ogasawara, K. (2022). Persistence of natural disasters on children's health: evidence from the great kanto earthquake of 1923. *Economic History Review, 74*(4), 1054-1082.

Ohnuma, A., Narita, Z., Tachimon, H., Sumiyoshi, T., Shirama, A., Kan, C., . . . Kim, Y. (2023). Associations between media exposure and mental health among children and parents after the Great East Japan Earthquake. *European Journal of Pyychotraumatology, 14*(1), 1-9.

Öcal, A. (2005). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde deprem eğitiminin değerlendirilmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(1), 169-184.

Öz Çelikbaş, E. (2019). Dışavurumcu Sanat Terapisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 2*(1), 20-37.

Özaydın Özkara, B. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin beyin temelli öğrenmeye yönelik görüşleri. *Kastamonu Education Journal, 28*(5), 2136-2147.

Özcan, H. (2012). Sanat terapisi çalışmasının kanser hastası çocukların yaşam kalitesi üzerindeki etkisinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özet, B. (2022). 7-9 yaş çocukların pandemi sürecinde deneyimledikleri uzaktan eğitimin sosyal gelişimlerine etkisinin resim analizi aracılığıyla incelenmesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Özmen, B. (2012). Türkiye deprem bölgeleri haritalarının tarihsel gelişimi. *Türkiye Jeoloji Bülteni, 55*(1), 43-55.

Özmen, B., Nurlu, M., & Güler, H. (1997). Coğrafi bilgi sistemi ile deprem bölgelerinin incelenmesi. *Afet İşleri Genel Müdürlüğü*, 1-65.

Öztürk, M. (2018). Türkiye bina deprem yönetmeliği ve türkiye deprem tehlike haritası ile ilgili iç anadolu bölgesi bazında bir değerlendirme. *Selçuk-Teknik Dergisi, 17*(2), 31-42.

Öztürk, M. K. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının deprem deneyimleri üzerine bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28*(1), 308-319.

Öztan, P. (2006). Yabancı dil öğretiminde sağ beyin yarıküresini ya da sol beyin yarıküresini baskın olarak kullanan öğrencilerin öğrenme biçemleri ve bunların başarıya etkisi. Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Dil Öğretimi Anabilim Dalı.

Park, S.-R., & Cha, Y.-J. (2023). Effect of online group art therapy on pyschological distress and quality of life after family bereavement: In covid-19 pandemic. *The Arts in Psychotherapy, 82*, 1-8.

Sözcü, U. (2020). Doğal afet okuryazarlığı dersi öğretim programı önerisi. *Afet ve Risk Dergisi, 3*(1), 70-79.

Sapsağlam, Ö. (2019). Okul öncesi dönem çocuklarında doğal afet farkındalığı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38*(1), 283-295.

Sarman, A. (2012). Elazığ ili karakoçan ilçesinde yaşanan yıkıcı deprem sonrasında depremi yaşayan ilköğretim çağı çocuklarda kaygı düzeyi, depresyon belirtileri ve etkileyen faktörler. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Sertel, S., & Sanyürek, M. (2017). Elazığ'da meydana gelen afetler (1931-1980). *The Journal of Academic Social Science*(49), 132-162.

Sezer, L. İ. (2003). Çivril-Denizli deprem yöresinde depre aktivitesi ve riski. *Ege Coğrafya Dergisi, 12*, 93-102.

Soyupak Yalçınkaya, A. (2020). Ortaokul (6. 7. ve 8. sınıf) öğrencilerinin görsel sanatlar dersine yönelik sahip oldukları metaforların çizdikleri resimler. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Şen Beytut, D., Bol Işık, B., Solak, U., & Seyfioğlu, U. (2009). Çocuklarda hastaneye yatma etkilerinin projektif yöntem olan resim çizme yoluyla incelenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, 2*(3), 35-45.

Şener, G. (2018). Şema öncesi dönem çocuklarının (4-7 yaş) okul temalı resimlerine ilişkin yorumlamalar. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(2), 31-41.

Tezelli, S., Baş, Z., Tezelli, S., Kalafat, A., & Dilmaç, B. (2020). İlkokul birinci kademe öğrencilerin resimelrinde aile algısının değerlendirilmesi. *Instructional Teknology and Lifelong Learning, 1*, 44-62.

Toy, B. (2006). Sanat eğitimi alan ve almayan 15-17 yaş grubundaki ergenlerin sosyal uyumlarının ve benlik tasarım düzeylerinin incelenmesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Tuncer, N., Sözen, Ş., & Sakar , Ş. (2021). Okul öncesi eğitimde deprem farkındalığı: "deprem benden küçüksün" projesi Tokat ili örneği. *Uluslararası Eğitim Spektrumu Dergisi, 3*(1), 1-27.

Usta, P., & Bozdağ, Ö. (2021). Tarihi başdurak camisinin deprem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendis Bilimleri Dergisi, 27*(3), 244-250.

Uzun, A. (2020). Vaka analizi: Savaş ve göç travmasına maruz kalmış suriyeli bir kız çocuğunun bilişsel davranışçı temelli sanat terapisi seans süreci. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi, Klinik Psikoloji Bölümü, İstanbul.

Wang, W., Li, N., Yuan, Y., Wu, X., & Lan, X. (2022). Longitudinal relationships between guilt and suicide risk among adolescents in a postdisaster context: Mediating roles of rumination and posttraumatic stress disorder. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 52*(4), 773-781.

Yıldız, A., Dickinson, J., Priego-Hermandez, J., & Teeuw, R. (2022). Children's disaster knowledge, risk perceptions, and preparedness: A cross-country comparison in Nepal and Turkey. *Risk Analysis*.

Yıldız, F. Ü. (2021). Çocukluk ve sanat terapisi. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 4*(1), 1-17.

Yavaş, H. (2001). Doğal afet yönetimi ve yerel gündem 21 çalışmaları kapsamında izmirde deprem riski. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(3), 118-138.

Yukay Yüksel, M., Canel, N., Mutlu, N., Yılmaz, S., & Çap, E. (2015). Okul öncesi çağdaki çocukların "iyi" ve "kötü" kavram algılarının resim analizi yöntemiyle incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi, 13*(29), 271-303.

Yeşil Pazarlama

Murat İsmet HASEKİ[1]

1. GİRİŞ

1.1. Yeşil Pazarlama Tanımı

Yeşil pazarlama; literatüre 1975 yılından ilk defa Amerikan Pazarlama Birliğinin (AMA) himayesinde gerçekleştirilen "ekolojik pazarlama" başlıklı bilimsel toplantısı sonucu girmiştir. Bu toplantıda yeşil pazarlama; "pazarlama faaliyetlerinin çevre kirliliği, enerji tüketimi ve diğer kaynakların tüketimi üzerine olumlu veya olumsuz etkileriyle ilgili çalışmalardır" şeklinde tanımlanmıştır (Erbaşlar, 2012: 95).

Tüketicilerin 21. yüzyılın başından çevreye ve ekolojik sisteme karşı daha bilinçli yaklaşmasına kayıtsız kalamayan işletmelerde, üretimlerinde çevre dostu yaklaşıma ağırlık vermiştir. Yeşil pazarlama; "*işletmelerin, ticari faaliyetlere yön verir iken tüketicilerin arzu ve gereksinimlerini gidermenin yanı sıra ekolojik çevreye minimum zarar ile çevresel sorumluluk bilinci anlayışına odaklanan bir etkinliktir"* (Polonsky,1994: 2).

Tüketicilerde, her geçen gün yaşadığı doğal çevreyle ilgili göstermiş olduğu hassasiyet artmaktadır. Bu hassasiyet karşısında, işletmelerin de üretim yaptığı ekolojik sisteme yüksek ilgi göstermesi misyonlarının değişmez bir parçası haline gelmiştir. Büyük ve orta ölçekli işletmelerin çok büyük bölümü şirket politikalarında çevre unsurlara yer vermektedir.

Ekonominin temel işlevi olan üretimin de doğal bir parçası tüketimdir. Hammaddeyi hazır mamul haline getirmek için, hammaddenin belli bir işlemden geçmesi gerekir. Bu işlem sırasında en azından bir enerji kaynağı kullanılır. Bu kullanımdan sonra ortaya çıkacak atığın çevreye zararının minimum olması yönünde çaba göstermek yeşil pazarlamanın temel hareket noktalarından bir tanesidir.

Polonsky (1994: 3) en basit anlamda yeşil pazarlamayı; "doğa ve çevreye minimum zarar vererek tüketici taleplerini karşılamaktır" şeklinde ifade etmiştir. Bu tanımın devamında işletmelerin ve tüketicilerin istek ve talepleri karşılanırken, çevre bilincinin benimsendiği bir sürece vurgu yapılmaktadır (Polonsky, 1994: 2).

Her ne kadar yeşil pazarlama hakkında tanımlama yapılmaya çalışılsa da tam bir tanımda karar kılınmış değildir. İnsanların bilinç düzeylerinin gelişmesiyle, gelecek nesillere de sağlıklı ve yaşanabilir bir dünya bırakmak istemesiyle, yaşamış olduğu habitata olan ilgisi artmıştır. Daha çok insan odaklı ve çevre duyarlılığı yüksek ürün ve hizmet üretimini ve tüketimini bir bütünlük içinde ele alan yeşil pazarlama, bazı kaynaklarda "ekolojik pazarlama", "çevreci pazarlama" ya da "sürdürülebilir pazarlama" olarak da geçmektedir (Keleş, 2007: 13). Yeşil pazarlama tanımında önceleri ürün odaklı yaklaşımla; çevreye duyarlı, yenilenebilir, dönüşebilir, karbondioksit salımı, ozon tabakasına hassasiyet, çevreci vb. gibi ifadeler

[1] Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Kozan İşletme Fakültesi

kullanılmıştır. Fakat bu bağlamda yapılan tanımlarda sadece ürün temelli yaklaşımın yeşil pazarlamanın doğasını tam da ortaya koymadığı görülmüştür. Örneğin; yeşil pazarlamada sadece çevreye duyarlı ürünün fiziksel niteliklerine değil, aynı zamanda çevreye duyarlı bir yönetim anlayışının egemen olmasına vurgu yapılır. Pazarlama karmasının tüm unsurlarının bir arada yeşil pazarlama düşüncesine uygun çabalar içerisinde olması beklenir. Yeşil pazarlama tanımlarında, klasik pazarlama anlayışındaki işletme ve tüketici ilişkisi boyutuna bir üçüncü çevre boyutunun da eklenmesine işaret edilir. Yeşil pazarlama anlayışında geleneksel ekonomik sorumluluğun yanı sıra çevre ve sosyal sorumluluklara da aynı derecede önem verilir. Bir işletmenin üretim prosesinde yeşil pazarlama anlayışı, bir kanuni zorunluluktan öte, gelecek nesillere duyulan bir sorumluluk duyma olarak görülür. Bu anlamda tüm pazarlama unsurlarıyla (ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım) top yekün bir yeşil pazarlama anlayışı benimsenir.

Yeşil pazarlama, yapılan pazarlama çalışmalarına çevresel koşulların da dahil edilmesidir (Crane, 2000: 278). Daha bütünsel bir yönetim süreci olarak ele alınan yeşil pazarlama, tüketicilerin ihtiyaçlarını, karlı ve sürdürülebilir şekilde belirlemek olarak da, tanımlanmaktadır (Peattie, 2001: 130). Modern pazarlama anlayışında yeşil pazarlama; yeşil veya çevresel pazarlama, tüketici istek ve gereksinimlerini karşılamaya yönelik her türlü çevreye duyarlı ve doğa dostu pazarlama çabalarını içerir (Yücel & Ekmekçiler, 2008: 327).

1.2. Yeşil Pazarlama Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Sanayi devrimiyle beraber, buhar gücünün kullanımı; önce atölye tarzında küçük işletmelerde, daha sonra fabrika tarzında büyük ölçekli işletmelerde başlamıştır. İşletmeler böylece seri üretime başlamıştır. İngiltere'den başlayan ve tüm batılı ülkelerde kendini gösteren bu seri üretim dünya genelini ekonomik ve kültürel olarak etkilemeye başlamıştır. Üretim miktarı ve çeşitliğindeki olağanüstü artışlara dünyanın neresinde olursa olsun tüketiciler de kayıtsız kalmamıştır.

Dünyanın her tarafında çok sayıda işletmenin daha çok üretme, daha çok zengin olma isteği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda işletmeler, üretim için kullandıkları kaynaklar hakkında sanki sınırsızmış ve sonu hiç gelemeyecekmiş gibi bir yanılsamaya düştüler. Kitle üretimi sonucu, tüketimde yaşanan yoğunluk çevreye zarar verir duruma gelmiştir. Teknolojik gelişmelerle desteklenen üretim artışları artık ekosistemi tehdit eder hale gelmiştir. Tüketim sonucu ortaya çıkan zararlı atıklar; havayı (atmosferi), suyu (nehirleri, denizleri) ve tüm ekolojik dünyayı (tabiatta yaşayan tüm canlıları) derinden olumsuz etkilemeye başlamıştır. Kirlilik düzeyi artık lokalden çıkmış, global bir sorun haline gelmiştir (Yücel & Ekmekçiler, 2008: 321). Kirlilik konusunda mutabık olan ülkelerin sayısı her geçen gün hızla artmaya başlamıştır. Dünyanın dört bir yanında tüketim sonucu ortaya çıkan zararlı atıkların bertaraf edilmesi konusunda çare arayan tüketiciler, olayı sadece basit bir üretim-tüketim olarak görmeyip, çeşitli platformlarda tüketim olgusu çerçevesinde sosyal, etik ve çevre faktörlerinin de artık göz ardı edilemeyeceği gerçeğini ortaya koymuşlardır (Crane, 1997: 562). Gelişmiş ülkeler bu sorunlarla ilgili uluslararası bağlayıcılığı olan çözümler üzerinde yoğunlaşmıştır (Yücel & Ekmekçiler, 2008: 321). Ortaya çıkan sorunların geleneksel pazarlama anlayışıyla çözülemeyeceği, daha kapsamlı, detaylı ve sosyal yönü olan yeşil pazarlama gibi yeni tip pazarlama yaklaşımlarıyla çözülebileceği düşünülmüştür. Sosyal açıdan ulusal ve uluslararası toplumda daha fazla farkındalık oluşmaya başlamış ve bu konuda çok değişik baskı grupları ortaya çıkmıştır. Toplumda her geçen gün desteğini artıran bu tür çalışmalar yasal düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece kamuoyu üzerinde daha etkili ve sürdürülebilir politikaların temelleri atılmaya başlamıştır.

İşletmeler de çevre duyarlılığına daha fazla önem verip; kendi hissedarlarını, yasal zorunlulukları, ileri gelen sivil toplum örgütlerinin baskılarını, hükümet politikalarını ve yoğun rekabeti kendi uzun dönemli çevre stratejilerini geliştirmek için kullanma yolunu tercih etmişlerdir (Alkibay, 2001: 77).

Yapılan bu çalışmaların pazarlama literatürüne de yansımaları çok net görülmeye başlamıştır. Yeni pazarlama anlayışında özellikle 1980'li yıllardan sonra çevre duyarlılığı pazarlama alanında kendini, sürdürülebilir pazarlama, sosyal pazarlama, çevreci pazarlama, yeşil pazarlama ya da çevreci pazarlama ifadeleriyle göstermeye başlamıştır (Aslan & Çınar, 2015: 172). Toplumsal pazarlamadan hareketle ivme kazanan yeşil pazarlama; toplumsal pazarlama gibi eş zamanlı olarak tüketicilerin ve toplumun istek ve ihtiyaçlarını karşılarken, bir denge içerisinde sosyal ve ahlaki değerlere de önem verir (Türk & Gök, 2010: 203).

Günümüzde, teknolojinin üretim alanında da çok hızlı şekilde gelişip yayılmasıyla üretim ve tüketim kontrolsüz şekilde artmıştır. İşletmeler daha çok üretme ve daha çok kazanç sağlama isteğiyle doğal kaynakları sorumsuzca kullanma yoluna gitmiştir. Doğal kaynakların hiç tükenmeyecek gibi kullanılması dünya da ekosistemi olumsuz etkilemeye başlamıştır. Tüketiciler tüketim esnasında ve sonrasında çok değişik boyutlarda ekolojik problemlere neden olduklarının bilincine varmaya başlamıştır. En basitinden günlük rutin hayatlarında kullandıkları deodorant ya da saç spreyinde kullanım sonrası atmosferde oluşan zararlı kimyasal atıkların (CFC Chlorofluorocarbon) gelecekte neden olabileceği ve telafisi mümkün olmayan zararları (ozon tabakasında yaratacağı incelme vb. gibi) anlamışlardır (Laroche, Bergeron & Barbaro-Forleo, 2001: 503).

Toplumun büyük kısmı, zamanla gelişen toplumsal bilinçle gelecek nesillere bitmiş, tükenmiş ve telafisi mümkün olamayacak kaynaklar yerine; kendi nesillerinde doğal çevreye minimum zarar verecek şekilde yaşayıp, bu yönde tüketim eğilimine yönelmiştir. Tüketiciler satın alma kararlarında işletmelerin üretimlerine de yön vermişlerdir. Toplumsal pazarlama anlayışıyla ortaya çıkan yeşil pazarlama, tam da bu noktada artık işletmelerin üretim kararlarında etkili olmaya başlamıştır (Biner, 2014: 24).

1990'lı yılların başında sürdürülebilir şekilde toplumda çevresel duyarlılık konusunda bilinç düzeyi artmıştır (Ay, 2004: 21). 1990'lı yıllar boyunca çevre duyarlılığı kendini ekolojik ürünlere talep eğilimiyle göstermiştir. Yeşil pazarlamanın varoluş sürecine bakıldığında 4 önemli aşama (Katrandjiev, 2016) göze çarpmaktadır. Bu aşamalar şunlardır: Embriyo Aşaması, Ekolojik Pazarlama Aşaması, Yeşil Pazarlama ve Sürdürülebilir Pazarlama.

Embriyo Aşaması

Bu aşama pazarlama faaliyetlerinin bir eko sistem içerisine yerleşme dönemidir. 1970'li yılların başında pazarlamanın; alış-veriş ya da mübadeleden çok daha fazlası olduğunun kavranmaya başlandığı dönemdir. Pazarlama faaliyetleri içerisinde işletmelerin topluma, toplumun da çevreye karşı sorumluluklarının olduğuna inanılan dönemdir.

Ekolojik Pazarlama Aşaması

İşletmelerin ekolojik hassasiyetlere uyumu için çıkarılan yasaların en yoğun olduğu dönemdir. Çıkarılan yasaların da uygulanmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntıların temelinde pazarlamacılar çıkarılan yasaları sadece teknik bir konu olarak algılamıştır. Bu bağlamda çevreyle ilgili yasal çalışmaları pazarlama çabalarını engelleyen ve maliyetleri artıran bir unsur olarak görmüşlerdir (Grunert & Juhl, 1995: 53). Hava kirliliği, kimyasal atıklar, petrol rezervleri, tarımda kullanılan sentetik ilaçlar gibi konulara sınırlı da olsa bir hassasiyet gösterilmeye başlanmıştır (Peattie, 2001: 131). Bu dönem; yaşamsal temel ihtiyaçlarımızı karşıladığımız doğal kaynakların, işletmelerin kontrolsüz büyüme isteği karşısında tükenebileceği, dünyanın sonunun gelebileceği ve çevre ile ilgili endişelerin düşünülmeye başladığı bir dönemdir (Yüksel, 2009: 134).

Ekolojik pazarlama dönemi olarak adlandırdığımız ve çoğu kaynakta 1975 ile 1990 arası olarak gösterilen bu zaman diliminde; çevreye dost ürün ve hizmetlerle ilgili çalışmalara

odaklanılmış, ekolojik sisteme ve insanlığa zararlı olan ürünlere bağımlılığı ortadan kaldırmayla ilgili pazarlama faaliyetlerine yer verilmeye çalışılmıştır (Ceritoğlu, 2011: 72).

Yeşil Pazarlama

1990 ile 2000 yılları arasında teknolojinin gelişmesiyle bazı sektörlerde (tarımsal üretim, sanayi, otomotiv, petrol ve kimya vb. gibi) kullanılan sentetik kimyasalların neden olduğu zararlı atıklar, hava kirliliği, fosil yakıtların azalması, nehir ve denizlerin kirlenmesi gibi çevreyle alakalı problemler konusunda üretim ve tüketim anlayışlarının kökten değiştiği dönemdir (Sert, 2017: 36-37). Daha önce yaşanan Bhopal felaketi (1984), Çernobil faciası (1986), Exxon-Valdez (1989) felaketleri medya da; uzun bir zaman ve çok geniş bir şekilde yer almıştır. Haberler çok geniş toplum kesimlerinde endişeye neden olmuştur. Yapılan yayınlarla halk daha detaylı bilgiye sahip olmuştur. Çevreye verilen zararlar konusunda daha bilinçli hale gelmiştir. Yeşil pazarlama konusu daha ciddiyetle ele alınmış, sonuç olarak bu dönemde yeşil pazarlama konusu tam olarak toplumsal boyutta ele alınmaya başlamıştır. İnsanlar bu dönemde çevreyle ilgili endişelerini siyasi arenaya da taşımıştır. Avrupa'da yeşil temalı siyasi partilerin kendini gösterdiği bir dönemdir. Bu dönem içinde çevresel kaygıları olan insanların eylemlerine de sık sık rastlanmaktadır (Aslan, 2007: 21). Teknoloji ve iletişim alanındaki gelişmeler (medya araçları gibi) insanlar arasındaki etkileşimi arttırmıştır. Bu etkileşimle beraber; temiz teknoloji, yeşil tüketici, yeşil enerji, eko-performans, yeşil tüketim, yeşil üretim gibi konular daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır (Kuduz & Zerenler, 2013: 135).

Sürdürülebilir Pazarlama

2000'li yılların başından itibaren, kullanılan doğal kaynaklar tükendiği ve tüketim sonucu ortaya çıkan çevresel atıklardan da sağlıklı bir şekilde kurtulmanın ekolojik sistem açısından önemi herkes tarafından net bir şekilde anlaşılmıştır (Karalar & Kiracı, 2011: 63). Bu anlayışla yeşil pazarlamanın temeli olan sürdürülebilirlik ilkesi gereği; yeşil düşünce, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve işletmelerin sadece temiz ve yararlı teknoloji kullanımıyla gelecek nesilleri de kapsayacak şekilde işletme faaliyetlerinde bulunması beklenmiştir (Koçarslan, 2015: 94).

Doğada bulunan kıt kaynakların hammadde olarak üretim prosesinden sonra ürün/hizmet olarak tüketicinin kullanımına arz edilmektedir. Ürün/hizmetler oluşturulurken kaçınılmaz olarak tabiat kirlenmektedir. Maalesef bu kirlilik çoğu zaman yaşanmaktadır (Karaca, 2012: 140; Arslanoğlu, 2019: 3). İletişim alanında yaşanan gelişmeler sonucu insanlar arasındaki etkileşim artmıştır. Karşılıklı etkileşim sayesinde çevre konusunda duyarlılık bilinci gelişmiştir. Toplumdaki insanlar yaşadıkları habitat konusunda daha bilinçli davranmaya başlamıştır. Kaynakların kıt olduğu için verimli kullanılması gerektiği ve yaşadığımız doğal çevreye minimum zararlı ürün/hizmet üretimi konusunda işletmeler de hassas davranmaya başladılar. Bu davranışın temelinde tüketicilerin doğa dostu ürün ve hizmetlere gün geçtikçe çok daha fazla önem vermesi vardır. İşletmeler hem toplumun hem de çevre dostu tüketicilerin bu beklentilerini önemsemek zorunda kalmışlardır (Koçarslan, 2015: 98).

Sürdürülebilirlik döneminde toplumun tutum ve davranışı, inanç ve değerleri göz ardı edilmeden işletmelerin yeşil pazarlama sürecine entegrasyonu üzerine odaklanılır (Li & ark., 2021). Tüketicilerin sadece çevreye dostu ve çevreye duyarlı düşünceye sahip olması yetmez, bu olumlu düşünce ve tutumun mutlaka davranışla taçlanması gerekir (Mataracı & Kurtuluş, 2020: 306). Bu bağlamda insan davranışı odaklı, ekonomik ve sosyal yönleri de göz ardı etmeyen bir sürdürülebilirlik kavramının yeşil pazarlama kapsamında geliştirilmesi amaçlanır (Gericke, 2018: 2). Bu gerçeği görebilen insanlar telafisi mümkün olmayan ve gelecek nesillere yetersiz doğal kaynak bırakacak üretim politikalarını red eder. Tüketicilerin sahip oldukları çevre bilinciyle hareket ettiklerini ve satın alma davranışlarında da çevre dostu ürün/hizmet

talebine yöneldiklerinin farkında olan işletmeler, bu konuya odaklanarak pazarlama çalışmalarına ağırlık verirler.

2. Yeşil Pazarlama Karması

Yeşil pazarlamada temel hareket noktası tüketicilerin talepleri karşılanırken, doğal çevreye minimum zarar verecek şekilde pazarlama unsurlarını bir araya getirebilmektir (Aslan, 2007: 28). Yeşil pazarlama yaklaşımıyla geleneksel pazarlama kavramları tekrar ele alınmıştır. Pazarlamanın çerçevesi, kapsamı ve anlayışı geliştirilmiş, genişletilmiştir. Çevre dostu, doğal, tabii, yenilenebilir, ozon tabakası, geri dönüşebilir, karbondioksit salınımı, radyasyon, eko-performans gibi kavramlar mevcut pazarlama kavramlarıyla beraber harmanlanıp, karşımıza yepyeni çevreci bir "yeşil pazarlama" kavramı çıkmıştır. Yeşil pazarlama yaklaşımıyla hareket eden işletmeler ürün/hizmet üretimini sadece anlık değil, öncesini ve sonrasını da düşünür. Ürünün henüz fikir aşamasındayken çevreyle olası ilişkisini göz önüne alır. Daha sonra nasıl ve hangi şartlarda üretileceğini hesaplar. Bu üretim esnasında çevreye verilebilecek olası zararları dikkate alarak bu zararları minimize etmeye çabalar. Üretimden sonra da tüketicilere çevreye sorumluluk hissiyatıyla (dağıtımı yapan araçların yakıtının temizliğinden, kullanılan ambalajın yenilenebilir olmasına kadar) dağıtımını yapar. Tüketicilerin kullanımına sunulan ürünlerin atıklarının da nasıl ve hangi yollarla yok edileceğine kafa yorar. Görüldüğü üzere yeşil pazarlamanın insanlara ve işletmelere yüklediği çok detaylı ve geniş sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların pazarlama elemanları üzerindeki bütüncül etkisi de çok önemlidir. Bu pazarlama elemanları; ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtımın da yer aldığı yeşil pazarlama karmasını içermektedir (Kuduz & Zerenler, 2013: 143).

Yeşil Ürün

Yeşil ürün; "dünyayı kirletmeyen ya da doğal kaynakları tüketmeyen ve geri dönüştürülebilen, muhafaza edilebilen ürünlerdir" (Shamdasani, Chon-Lin & Richmond, 1993: 488). Yeşil ürün tanımı yapılırken, hangi ürünün yeşil ürün olup olmadığına karar verme konusu karşımıza çıkar. Bu konuda çok değişik ifadeler vardır. Yeşil ürün ifadelerini bir paydada toplarsak karşımıza; üretiminde ve tüketimi sonrasında yok edilmesinde temiz enerji kullanılan ve fazla enerji harcanmayan, doğal kaynakların sürekliliğini sağlaması, insan, hayvan ve tüm canlı hayatlarına risk oluşturmayan, gereksiz büyüklükte ve ambalajda materyaller kullanılmayan, doğal kaynakları mümkün olabildiğince az harcayan, içeriğinde zararlı kimyasallar olmayan doğa dostu ürünler çıkar (Emgin & Türk, 2004: 9; Moisander, 2007: 405; Hussein & Cankül, 2010: 51-52) Yeşil ürün, kullanım ömrü bittikten sonra doğayı korumaya yönelik, doğa dostu olmayan zararlı malzemelerin ayıklanmasından sonra tekrar kullanılabilmek için geri dönüşüm proseslerine dahil edilebilen üründür (Ottman, 2006: 24). Doğaya dost ürünler; zehirli atık içermeyen, dayanıklı, kirliliğe neden olmayan, geri dönüşüme müsait ve çevre dostu üretim yöntemleri ile üretilen ürünlerdir (Emgin & Türk, 2004: 9). Teknik anlamda bir üretimden bahsederken sıfır atık maalesef yoktur. Çünkü üretim esnasında enerji ve doğal kaynaklar kullanılırken ortaya kaçınılmaz olarak atık emisyon çıkacağı için ürünlere tamamen yeşil üründür diyemeyiz. Bu nedenle benzerleri ile kıyaslandığında göreli olarak çevreye en az zararı olana, diğerlerine kıyasla göreceli yeşil ürün diyebiliriz.

Teknolojik gelişmeler, sanayi üretiminde her geçen gün muazzam artışlara neden olmaktadır. Üretim miktarındaki artışların neden olduğu çevre kirliliği ve zararlı atıklar toplumda büyük bir infiale neden olacak düzeye gelmektedir. Günümüzde tüketiciler satın alma kararı verdikleri ürünlerin çevreye ne kadar zarar verip vermediğine bakıyorlar (Uydacı, 2002: 113). Örneğin; önceden otomobil almak için galeriye giden bir tüketicinin, ilk sorguladığı konu fiyatı, rengi, konforu olurken, şimdilerde sorguladığı konular ise üretilirken çevreye duyarlı süreçlerden geçti mi? Karbondioksit salım oranı vb. gibi başlıklardır. İşletmeler tüketicilerin bu

konudaki kararlılığı karşısında; yeşil yöntem ve politikalar geliştirerek, yeşil ürünler üretme zorunluluğunda olduklarını görmüşlerdir.

Yeşil Fiyat

Fiyat; *"herhangi bir mal veya hizmetin başka bir mal veya hizmetle değişim oranıdır"* (Üstünel, 2000: 109). Yeşil pazarlama yaklaşımıyla fiyat konusu başka bir boyut kazanır. Şöyle ki; yeşil ürün üretimi söz konusu olduğunda, üretiminden önce tasarımdan başlayan, kullanımına hatta kullanımından yok edilmesine kadar olan zaman süreci göz önüne alınarak üretim programlaması yapıldığı için, sayılan her adımın ekstra bir maliyeti ortaya çıkacaktır. Çünkü yeşil ürün üretiminde kullanılan malzeme, teknoloji, tasarım, ambalaj, nitelikli iş gücü ve tüketimden sonra atıklarının yok edilmesi gibi faktörler dikkate alındığında toplam maliyetin yeşil olmayan bir ürüne göre çok daha fazla olacağı aşikardır (Celep, 2015). Bu nedenle işletmeler, ürünün yeşil olma özelliğinden kaynaklanan piyasa fiyatlarını tüketicilere çok iyi anlatabilmelidir.

Fiyatların yüksekliğinin, yeşil ürünün niteliğinden kaynaklandığı, sağlıklı ve uzun yaşamanın temelinde ekolojik sistemi bozulmamış bir çevrenin olduğu bilinmelidir. Katlanılan ekstra maliyetin gelecekte doğada telafisi imkansız sonuçlarla karşılaşmamak için bilinçli katlanılan maliyetler olduğu çok iyi açıklanmalıdır. Ancak bu şekilde yapılacak olan çevre dostu yatırımların maliyetleri fiyatlara yansıtabilir ve sürdürülebilir bir rekabet ortamı yaratılabilir. Katlanılan maliyetlerin orta ve uzun vadede geri dönüşü; hem çevreye daha az zararlı atık olduğu için daha çevreci hem de daha az yakıt harcaması dolayısıyla daha ekonomik olacaktır. Örneğin; yakıt tasarrufu sağlayan hybrid çevre dostu ya da tam elektrikli otomobiller, daha pahalı olduğu halde yüksek talep görmektedir (Erbaşlar, 2007: 8).

Sonuç olarak, yeşil pazarlama yöntemlerinin işletmelerde uygulanması ek bir maliyete neden olacaktır. İşletmeler genelde bu maliyetleri direk ürün fiyatına yansıtmayı tercih eder. Bu strateji çevreye dost ürün tercihinde kararlı olan tüketiciler için geçerli olabilir. Ancak çoğu tüketicinin daha fazla para ödemeye gönüllü olduğunu düşünmek yanılgıya düşürebilir. Genel anlamda fiyata duyarlı olan tüketiciler için maliyet artışı tüketici talebini olumsuz etkiler. Bu olumsuzluğu gidermek için pazarlama iletişimine çok önemli görevler düşmektedir. Öncelikle hitap edilen hedef kitle çevreye duyarlı tüketiciler olmalıdır. Her geçen gün çevreyle ilgili insanların bilinç düzeyinin yükselmesi, zamanla düşen maliyet ve fiyatlar seviyesi tüketicilere daha makul ve kabul edilebilir fiyat olarak yansıyacaktır. Böylece ortaya çıkan çevre dostu ve kabul edilebilir fiyat tüketicileri ürünü satın almaya teşvik edecektir (Varinli, 2008: 39).

Yeşil Tutundurma

İşletmelerin yeşil pazarlama karmasında en önem verdikleri tutundurma politikasıdır. İşletmeler, tüketiciler gözünde çevresel konulara duyarlı bir işletme algısını oluşturmak isterler. İşletmeye yeşil bir kimlik kazandırmak amacıyla tutundurma yöntem ve gereçlerini uyum içerisinde kullanmaya çalışırlar. Tutundurma; satış, kişisel satış, halkla ilişkiler, reklam, satış geliştirme ve doğrudan pazarlama bileşenlerinden oluşmaktadır. İşletmeler, var oldukları habitatta çevresel konulara ne kadar duyarlı olduklarını hedef kitlelerine göstermek isterler. İşletmeler, yeşil ürün karması politikalarıyla uyumlu olmayan yapay ve kısa vadeli tanıtım programlarına itibar etmezler (Türk & Gök, 2010: 205-206).

İşletmelerde yeşil tutundurma politikasının gayesi, tüketicinin gözünde "Çevre Dostu İşletme" imajı yaratmaktır. Bu nedenle tüketicilere ürün hakkında ürünün ekolojik sistemle uyumu hakkında mesajlar vermeye çalışırlar. Bu nedenle tercih edilen reklam kampanyaları, halkla ilişkiler, promosyon ve diğer yeni pazarlama araçlarının birbirleriyle ahenk içinde olması istenir (Kuduz & Zerenler, 2013: 42). Yeşil tutundurma faaliyetinin en önemli unsuru, ürünler ile ilgili doğru ve eksiksiz bilgi verilmesidir. Tüketiciye verilecek bilginin her şeyden önce üzerinde konuşmaya değer ve ilgi çekici bir bilgi olmalıdır. Ayrıca ürünlerle ilgili bilgi ağızdan ağza yayılma ve internet kullanımı da tutundurma faaliyetine önemli katkılarda bulunmaktadır

(Tirkeş, 2008: 48). Dolayısıyla reklam kampanyaları ve tanıtımlarda verilen bilginin gerçek ve önemli çevresel değişikliklere dayalı olması ve bu bilginin nasıl verileceği önemlidir. Ayrıca tüketicinin bu bilgiyi doğru algılamasına imkan verecek biçimde sunulmasına dikkat edilmelidir (Polonsky & Rosenberg, 2001: 26).

Yeşil pazarlama tutundurma faaliyetlerinde ürün hakkında hedeflenen kitleye verilen mesajlarda; genel kabul görmüş, gerçek ve faydalı doğal kanıtlar, teknik terimler, ürünün çevresel gelişime katkı sağlayan herhangi bir özelliği ve faydalarla ilgili veriler yer alır. Ayrıca makbul olan; mesajların kısa, öz, anlaşılır, hatırlanması kolay ve yalın olmasıdır (Charter & Peattie, 2003: 748). İşletmelerin tutundurma çabalarının bir bölümünü de yatırımcı ve hissedarlarıyla ilişkilerinden oluşmaktadır. İşletmeler, hissedarlarına ürün/hizmet üretimlerinde yeşil pazarlama uygulamalarını sürekli ne kadar şeffaf, dürüst ve çevre dostu anlayışıyla gerçekleştirdiklerinin bilgisini verirler. Böylece hissedarlarla uzun süreli ve güvene dayalı bir iletişim şansı bulurlar. Yeşil pazarlama tutundurma anlayışını benimseyen işletmeler, hedefledikleri kitle nezdinde çevreye duyarlı olduklarını göstermek için, zaman zaman kar amacı gütmeyen kurum ve kuruluşlarla projeler bazında bir araya gelerek, bu projelerin hayata geçmesini sağlarlar. Bu tür kurumlara tüketicilerin güvenle bağlı olduklarının bilirler (Mendleson & Polonsky, 1995).

Yeşil Dağıtım

Hem üretimden tüketime hem de tüketimden üretime lojistiğe kadar dağıtım ve dağıtım kanallarıyla ilgili tüm çalışmaları ifade eder. Yeşil dağıtım, üretim noktasından tüketime kadar başlayan ve dağıtım kanallarındaki mevcut tüm aracıların (toptancı, aracı, perakendeci vb.) paydaşlarıyla beraber onların da çevreye duyarlı beklentilerini bir bütünsellik içerisinde ele alır. Yeşil pazarlama dağıtım anlayışında; Dağıtım kanallarındaki ürünlerin ebatlarının ekonomik ve ergonomik olmasına, ambalajlarının geri dönüşebilen malzemeden yapılmış olmasına önem verilir. Dağıtım işlemlerinde kullanılacak araç ve ekipmanların yakıtlarının niteliği ve niceliğine dikkat edilir. Örneğin taşıma araçlarında tam fosil kaynaklı dizel yakıt yerine biodizel yakıtı kullanımını tercih edilir. Kullandıkları araçlarda karbondioksit salınım oranları göz ardı edilmez. Böylece hem daha az hem de yenilebilir yakıt kullanılır. Dağıtım filolarının rotaları en ekonomik şekilde plan ve programlanır (Yüksel, 2002: 86). Yeşil dağıtımda, dağıtım kanallarında çevre dostu uygulamalara hassasiyet özen gösteren aracı kuruluşlarla çalışmaya öncelik verilir. Böylece diğer dağıtım kuruluşları bu yönde teşvik edilir (Türk & Gök, 2010: 207).

Yeşil dağıtımda önemli bir unsur da tersine lojistiktir. Tersine lojistik kısaca; nihai tüketiciden başlayarak, ürün ve ambalajından tüketim esnasında ve sonrasında ortaya çıkacak olan zararlı ya da zararsız atıkların tasnif edilmesi, tasnif edildikten sonra sağlıklı ve sürdürülebilir şekilde imha edilecek yerlere sevk edilmesi ve geri dönüşebilen atıkların tekrar ekonomiye kazandırılması işlemlerinin hepsidir. Sayılan tüm bu sürece çevre dostu bilinciyle yaklaşılması, çevresel duyarlılığın her adımda olması ve yönetilmesi yeşil tutundurmanın da temel amaçlarındandır (Veziroğlu, 2014: 31).

3. Yeşil Pazarlama Stratejileri

Yeşil pazarlama stratejileri, tüketici bilincinin gelişmesiyle gelecek nesillere daha yaşanabilir ve sağlıklı bir dünya kurma düşüncesi temelinde, pazarlama karmasının ekolojik sisteme ve dengeye duyarlı bir şekilde uyarlanmasıdır. Yeşil pazarlama stratejileri; çevre dostu yeşil ürünler (tüm üretim prosesi boyunca çevre dostu yaklaşım), çevreye duyarlı ürün ve hizmetlerin fiyatlandırılması (çevre için zorunlu katlanılan ekstra maliyetlerin dahil edildiği), tüketici ve işletmeler için sosyal sorumluluk kampanyaları, çevre aktiviteleri, söylemleri, çevreyle ilgili taahhütler vb. gibi çevreye sıfır zarar mantalitesiyle hareket edilerek, en azından minimum zarar verilecek şekilde yapılan tutundurma eylemleri ve ulaşım ya da nakliye ya da ters lojistik işlemlerinde yapılan uyarlamalardır (Yücel & Ekmekçiler, 2008: 322).

İşletmelerin hedefledikleri pazar diliminde yeşil pazarlama uygulaması temelinde tüketicilerin beklentilerini en iyi şekilde karşılayacak bir pazarlama karması geliştirmeleri zorunluk halini almıştır. İşletme ortamının gelişimi için yeşil pazarlama adeta toptan kalite yönetim anlayışındaki gibi tüm uygulamaları bir bütünlük içerisinde ele almalıdır. Bu anlayış yeşil pazarlama stratejilerine bir bütünsellik içinde entegre edilmelidir (Türk & Gök, 2010: 204). Pazarlama stratejisi oluşturulurken işletmenin eko-performans durum tespiti yapılmalı, yeşil pazarlamanın işletmeler ve tüketiciler üzerindeki potansiyel etkisini ortaya koymak gerekir. Böylece sağlıklı ve sürdürülebilir şekilde; yeni pazar fırsatları, farklılaşma fırsatları, niş fırsatlar, maliyet avantajı fırsatları yaratılabilir (Charter & Peattie, 2003: 736).

İşletmeler yeşil strateji uygulamasında ilk adım olarak hedeflenen pazardaki rakipleri çok iyi etüd etmelidir. Onlara karşı avantaj ve dezavantajlarını gözeterek stratejilerini belirlemelidir. (Ginsberg & Bloom, 2004: 80-81). Yeşil pazarlama stratejileri hakkında çok farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bir kısım düşünür standart bir stratejilerin geliştirilmesi üzerine görüş belirtirken, ekseriyetle işletmelerin kendine özgü stratejilerinin olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yeşil pazarlama karmasını bir strateji olarak gören de stratejileri birer seviye olarak değerlendiren de vardır. Yeşil pazarlamanın öncülerinden Crane'in 2000 yılında yaptığı bir çalışmada (Corporate Greening as Amoralization), süreci temel alan işletmelerin yeşil pazarlama stratejilerini şöyle tanımlamıştır (Yılmaz Öztürk, 2003: 93-94):

Pasif Yeşillik

Yeşil pazarlama konusunu gerçekte kavrayamamış ancak bulunduğu toplum içerisinde gelebilecek baskıları bertaraf etmek için, yeşil pazarlama uygulamalarını hissedarlarına, paydaşlarına ve üçüncü kişilere karşı uyguluyormuş gibi davranmak isteyen işletmelerin izlediği stratejidir. Bu stratejiyi izleyen işletmeler ürün/hizmet üretiminde yeşil ürün uygulamalarına pek dikkat etmez. Bulundukları ülkelerdeki hükümetlerin yeşil pazarlama alanında takip edilmesi istenen kanuni zorunluluk ve yönetmelikleri gönülden değil, zorunluluktan uygularlar (Peattie & Ratnayaka, 1992: 103-104). Bu tür işletmeler, günü kurtarma ve düzene mecburiyetten uymak için yeşil pazarlama uygulamalarına asgari düzeyde katılım sağlarlar. Bu tür stratejilerin uygulamasına daha çok az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ekonomilerinde rastlanır. Yeşil pazarlama konusunda çevreyle ilgili yapılması gereken tüm uygulamaları bilirler ancak toplumdaki baskı düzeyinin seviyesine göre konjonktürel tepki verirler. Pasif yeşillik stratejisi sayesinde işletmeler pazardaki gelişim ve değişime göre esnek olmaya ve bulundukları pazar ortamına azami uymaya çalışır.

Sessiz Yeşillik

Yeşil pazarlamada sessiz yeşillik stratejisi adeta nötr kalma durumudur. Yeşil pazarlama uygulamaları için aynı pasif yeşillik stratejisindeki, gibi yeşil pazar konusunda herhangi bir etkinlik söz konusu değildir. Bu nedenle yeşil pazarlama anlayışından uzak bir yöntem izlenir. Yine çevre konusunda duyarlı çevreci grupların dış baskıları göz ardı edilmez. Ancak pasif yeşillikten farkı, baskı grupları dışında da bu stratejiyi benimseyen işletmeler çevre konusundaki gelişmeleri her daim yakından takip eder. Çevreye duyarlılık konusunda aktif olmasalar bile her an paydaşlardan gelebilecek çevre ile ilgili taleplere, kayıtsız kalmayarak karşılılık vermeye çalışır. Gönüllü bir görüntü vermeseler de çevresel gelişmelere pazarlama uygulamalarında adım adım yer vermeye çalışırlar.

Niş Yeşillik

Niş Yeşillik stratejisinde hedeflenen pazar çok doğru bir şeklide tanımlanmalıdır. Bu tanımlamadan sonra hedeflenen pazara, klasik ürünlerin rekabet edilebilir yeşil ürün boyutunu eklemek gerekir. Tüketicilerin karşısına oldukça güçlü çıkabilmek için kişiselleştirilmiş ürünlerle Niş yeşillik stratejisi uygulanabilir. Niş yeşillik stratejisi belirlenirken, ürün/hizmetin tüketici nezdinde yeterince farklılaştırılması gerekir. Niş pazarda daha önce beklentisi karşılanamamış tüketicilerin taleplerinin karşılanması için, tüketicinin ne istediği değil, hangi

ürün/hizmetle problemine çözüm bulunabilire odaklanmak gerekir (Tamagnini & Tregear, 1998: 229). Özel bir pazar dilimi olan niş pazar, yeşil pazarlama yaklaşımıyla çok daha özel bir pazar haline gelecektir. Niş yeşillik stratejisiyle ürün/hizmetin tanıtımlarında üstün özelliklerine vurgu yapılmalıdır. Niş yeşillik stratejisiyle rakip işletmelerle sınırlı rekabet içerisinde olan işletmeler bu avantajlarını sürdürülebilir hale getirebilmek için araştırma geliştirme yönlerini devamlı güçlü tutmak zorundadır.

Niş yeşillik stratejisi temelinde AR-GE sayesinde, hedeflenen özel pazar dilimlerinde değerlendirilmek üzere; yaşam dönemlerinin sonuna gelen mevcut ürünler üzerinde yeni düzenlemeler, değişiklikler, modifikasyonlar, farklılaştırmalar yapılarak bu ürünler hem çevreye atık olarak bırakılmamış hem de tekrar değerlendirilmiş olur. Tüm bu yeniliklerde çevre dostu yöntemler benimsenerek, niş yeşillik stratejisiyle niş pazarlarda rakiplere üstünlük sağlanır. Bu tür kişiye özel ürünlerin değerlendireceği pazar niş pazardır.

İşbirlikçi Yeşillik

Teknolojik gelişmelere paralel tüketici bilincinin de her geçen gün artması, işletmelerin hayatta kalma çabalarını zorlaştırmaktadır. İşletmelerin sürekli şekilde iç ve dış çevrelerinde ortaya çıkan yeni koşullar, işletmeleri derinden etkilemektedir. Bütün bu gelişmeler karşısında işletmelerin pazarlama anlayışında da yeni yaklaşım ihtiyacı kendini göstermektedir (Yamamoto, 2003: 28). Bu yeni yaklaşımlardan birisi de işbirlikçi pazarlama yaklaşımıdır. Teknolojik gelişmelerin pazardaki tüm paydaşlar üzerinde etkili olduğu, tüketici ve grupların bağlantılarına, iletişime ve karşılıklı etkileşime yönelttiği görülmüştür. Tüm bunlarında işletmeleri, işbirliğine dayalı pazarlama çabalarına odakladığı görülmektedir (Kotler & Armstrong, 2010: 17). Ortaya çıkan çevresel problemlerle karşılaşan işletmeler, bu problemlerin kaynağının sadece üretici ya da sadece dağıtıcı kaynaklı olmayacağını anlamışlardır. Bu noktada paydaşlarla bütünsellik içerisinde probleme çözüm aranmakta ve çözüm için onlarla işbirliği yapılmaktadır. Yapılan bu işbirliğine yüksek çevre bilinciyle yaklaşılmakta, her paydaştan çevre dostu yaklaşımla çözüme katkı vermesi beklenmektedir. Belki de yeşil pazarlama uygulamalarında, işletmelerin en çok zorlanacağı strateji işbirlikçi yeşillik stratejisidir. Çünkü bu stratejinin temelinde tüm paydaşların güveni ve çevre bilinciyle hareket etmesi en önemli unsurdur.

KAYNAKÇA

Alkibay, S. (2001). Yeşil pazarlama faaliyetlerine tüketicinin ilgisi üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 4,* 76-93.

Arslanoğlu, A. (2019). *İçsel pazarlamanın hasta güvenliği kültürüne etkisi*. Ankara: İKSAD Publications.

Aslan, F. & Çınar, R. (2015). Yeşil pazarlama faaliyetleri çerçevesinde Kafkas Üniversitesi öğrencilerinin çevreye duyarlı ürünleri kullanma eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6* (9), 169-184.

Aslan, F. (2007). Yeşil pazarlama faaliyetleri çerçevesinde Kafkas Üniversitesi öğrencilerinin çevreye duyarlı ürünleri kullanma eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Ay, C. (2004). Yeşil pazarlama ve Serel Seramik AŞ'nin yeşil uygulamaları. *Manisa Celal Bayar Sosyal Bilimler Dergisi, 11* (2), 21.

Biner, N. (2014). Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Celep, S. (2015). Bir farklılaştırma stratejisi olarak yeşil pazarlama yaklaşımı. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ceritoğlu, A. B. (2011). Kurumsal sosyal sorumluluk ve işletmelerin çevre bilinci eksenindeki uygulamalarının tüketici satın alma davranışı ve kurum algısı imajına etkisi. İstanbul: Yalın Yayıncılık.

Charter, M., & Peattie, K. (2003). *The marketing book* (Fifth Edition). (M. Baker, Düz.). Oxford: Butterworth-Heinemann.

Crane A. (2000). Facing the backlash: Green marketing and strategic re-orientationin in the 1999s. *Journal of Strategic Marketing*, *8,* (3), 277-296.

Emgin, Ö., & Türk, Z. (2004). Yeşil pazarlama. *Mevzuat Dergisi, 7* (78), 9.

Erbaşlar, G. (2007). Yeşil Pazarlama. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, *3* (1), 1-12.

Erbaşlar, G. (2012). Yeşil pazarlama. *Mesleki Bilimler Dergisi*, *1* (2): 95.

Gericke, N., Boeve-de Pauw, J., Berglund, T. & Olsson, D. (2018). The Sustainability consciousness questionnaire: The theoretical development and empirical validation of an evaluation instrument for stakeholders working with sustainable development. *Sustainable Development, 27* (1), 35-49. DOI: 10.1002/sd.1859.

Ginsberg, J., & Bloom, P. N. (2004). Choosing the right green marketing strategy. *MIT Sloan Management Review, 46* (1), 79-84.

Grunert, C. & Juhl, H. (1995). Values, environmental attitudes and buying of organic foods. *Journal of Economic Psychology, 16* (1), 39-62.

Hussein, A. T. & Cankül, D. (2010). Üniversite öğrencilerinin yeşil pazarlama faaliyetleri kapsamında çevreye ilişkin davranışlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi,* (1), 50-67.

Karaca, C. (2012). Ekonomik kalkınma ve çevre kirliliği ilişkisi: Gelişmekte olan ülkeler üzerine ampirik bir analiz. *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *21* (3), 139-156.

Karalar, R. & Kiracı, H. (2011). Çevresel sorunlara karşı bir çözüm önerisi olarak sürdürülebilir tüketim düşüncesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *30*, 63-76.

Katrandjiev, H. (2016). Ecological marketing, green marketing, sustainable marketing: Synonyms or an evolutionof ideas?. *Economic Alternatives, University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria, 1,* 71-82.

Keleş, C. (2007). Yeşil pazarlama tüketicilerin yeşil ürünleri tüketme davranışları ve yeşil ürünlerin tüketiminde kültürün etkisi ile ilgili bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Koçarslan, H. (2015). İşletmelerin sosyal sorumluluk bilincinde çevre duyarlılığının yeşil pazarlama üzerine etkileri. Doktora Tezi. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.

Kotler, P. & Armstrong, G. M. (2010). *Principles of marketing*. New Jersey: Prentice Hall.

Kuduz, N. & Zerenler, M. (2013). *Yeşil pazarlama* (1. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Laroche, M. Bergeron, J. & Barbaro-Forleo, G. (2001). Targeting consumers who are willing to pay more for environmentally friendly products. *Journal of Consumer Marketing, 18* (6), 503–520.

Li, G., Yang, L., Zhang, B., Li, X. & Chen, F. (2021). How do environmental values impact green product purchase intention? The moderating role of green trust. *Environmental Science and Pollution Research, 28* (33), 46020-46034. DOI: 10.1007/s11356-021-13946-y.

Mataracı, P. & Kurtuluş, S. (2020). Sustainable marketing: The effects of environmental consciousness, lifestyle and involvement degree on environmentally friendly purchasing behavior. *Journal of Global Scholars of Marketing Science, 30* (3), 304-318. DOI: 10.1080/21639159.2020.1766988.

Mendleson N. & Polonsky M. J. (1995). Using strategic alliances to develop credible green marketing. *Journal of Consumer Marketing, 12* (2), 4-18. DOI: 10.1108/07363769510084867.

Moisander, J. (2007). Motivational complexity of green consumerism. *International Journal of Consumer Studies, 31* (4), 404-409. DOI: 10.1111/j.1470-6431.2007.00586.x.

Ottman, J., Stafford E. R. & Hartman C. L. (2006). Avoiding green marketing myopia: Ways to ımprove consumer appeal for environmentally preferable products. *Environment Science and Policy for Sustainable Development, 48* (5):22-36. DOI: 10.3200/ENVT.48.5.22-36.

Peattie, K. & Ratnayaka, M. (1992). Responding to the green movement. *Industrial Marketing Management, 21* (2), 103-110. DOI: 10.1016/0019-8501(92)90004-D.

Peattie, K., (2001). Towards sustainability: The third age of green marketing. *The Marketing Review, 2* (2):129-146. DOI: 10.1362/1469347012569869.

Polonsky, M. J. & Rosenberger, P. J. (2001). Reevaluating green marketing: A strategic approach. *Business Horizons, 44* (5), 21-30. DOI: 10.1016/S0007-6813(01)80057-4.

Polonsky, M. J. (1994). An introduction to green marketing. *Electronic Green Journal, 2*, 1-10.

Sert, A. (2017). Yeşil pazarlama ve tüketicilerin satın alma davranışları: Üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., İstanbul.

Shamdasani, P., Chon-Lin G.O. & Richmond D. (1993). Exploring green consumers in an oriental culture: Role of personal and marketing mix factors. *Advances in Consumer Research, 20,* 488-493.

Tamagnini V. & Tregear A., (1998). An assessment of niche marketing opportunities in the delicatessen meat sector. *British Foof Journal, 100* (5), 229.

Tirkeş, Ç. (2008). Yeşil pazarlama: Türkiye'de organik gıda ürünlerinin kullanımını arttırmaya yönelik stratejiler. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türk M. & Gök A. (2010). Yeşil Pazarlama anlayışı açısından üretici işletmelerin sosyal sorumluluğu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9* (32), 199-220.

Uydacı, M. (2002). Yeşil pazarlama iş ahlakı ve çevresellik açısından yaklaşımlar. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Üstünel, B. (2000). *Ekonominin temelleri*. İstanbul: Dünya Aktüel.

Varinli, İ. (2008). *Pazarlamada yeni yaklaşımlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Veziroğlu, P. (2014). Gıda ürünleri pazarlamasında yeşil pazarlama kavramı ve tüketici yaklaşımı: Adana ili örneği. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

Yamamoto, G. T. (2003). *Bütünleşik pazarlama*. Ankara: MediaCat Yayınları.

Yılmaz Öztürk, E. (2003). Sanayi işletmeleri açısından çevre ve yeşil pazarlama (Green Marketing). Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Yücel M. & Ekmekçiler Ü. S. (2008). Çevre dostu ürün kavramına bütünsel yaklaşım; Temiz üretim sistemi, eko-etiket, yeşil pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 7 (26), 320-333.

Yüksel, H. (2002). Üretim yönetimi fonksiyonları ile çevre yönetim ilkelerinin bütünleştirilmesi: Çevreye duyarlı üretim. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi,* 3 (2).

Yüksel, E. (2009). Yeşil pazarlamanın modern pazarlamadaki yeri ve küresel bazda değerlendirilmesi: Uygulama örneği. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Dönüşümcü Ve Etkileşimsel Lideliğin Satış Performansı Ve Satış Görevlisi İş Tatminini Üzerindeki Etkileri

Abdulbaki GÜRBÜZ[1]
Dilek SAĞLIK ÖZÇAM[2]

Liderlik

Liderlik insanlar arasında uzun yıllar boyunca ilgi gören bir konu olmuştur. Liderlik ve liderler üzerine yapılan çalışmalar medeniyetin başlangıcına dayanmaktadır. Bir şirketin farklı pozisyonlarında lider, başkalarına ilham veren, onları motive eden ve onlara rehberlik eden kişidir. 5000 yıl önceki eski Mısır hiyerogliflerinde liderlerin sembolleri bulunmaktaydı. Liderlik, tarih boyunca kültürlerde var olan bir kavramdır. Liderliğin evrimi, üç aşamada gerçekleşmiştir: karaktersel, davranışsal ve durumsal liderlik. Birçok yorumcuya göre, tarih büyük insanların liderliği ile şekillenmiştir. Thomas Carlyle karaktersel liderlik teorisini büyük şahsiyetlerin liderliği olarak tasvir etmiştir. Bu teoriye göre lider, takipçilerini farklılaştıran benzersiz özelliklere sahip bir miras olarak, insanlara bir hediyedir. Davranışsal liderliğe geçildiğinde liderlerin kim olduklarına ve ne yaptıklarına bakılmıştır. 1960lı yıllarda Michigan Üniversitesinde yapılan çalışmalarda etkili ve etkisiz liderleri farklılaştıran özelliğin görev odaklı, ilişki odaklı ve katılımcı lider davranışları olduğu tespit edilmiştir (Tirmizi, 2002). Durumsal liderlik teorisi, 1960'lardan günümüze kadar gelen ve liderlerin çeşitli durumlarda ihtiyaçlara, kısıtlara ve fırsatlara göre kendi davranışlarını belirlemelerini gerektiğini savunur. Bu teoride lider, duruma göre davranışlarını değiştirebilmeli ve bulunduğu ortama göre şekil almalıdır. (Burmeister, 2003) Tablo 1'de liderlik teorilerinin gelişimi görülmektedir.

Tablo 1 – Liderliğin Gelişim Süreci

Dönem	Liderlik Teorileri
1800-1940	Karaktersel Liderlik
1940-1960	Davranışsal Liderlik
1960-günümüz	Durumsal Liderlik

Geleneksel biçimde liderlik, üst seviyedeki bir bireyin astlarının davranışını etki altına alma ve onları istenen eylem biçimini takip etmeye ikna etme becerisi olarak tanımlanır. Liderin görevi, tüm personelleri bir organizasyonda bir araya getirmek ve arzu edilen neticelere ulaşmak amacıyla onları koordine etmektir. İster satış görevlilerini, üretim uzmanlarını, ister mühendisleri, hemşireleri, sporcuları yönetsinler bu açıdan bakıldığında yöneticiler birer liderdir (Jolson ve diğerleri, 1993). Doyle ve Smith (1999) dönüşümcü liderlik teorisini en güncel ve geçerli liderlik yaklaşımı olarak kabul etmiştir. Bu teori Burns(1978) tarafından ortaya atılmış ve Bass (1985) tarafından geliştirilmiştir. Dönüşümcü liderlik teorisinin etkileşimsel liderlik teorisini kapsadığı ve onun tamamlayıcı olduğu düşünülmektedir (Hu, 2005).

[1]Abdulbaki GÜRBÜZ, Yüksek Lisans Öğrencisi, Galatasaray Üniversitesi
[2] Prof.Dr.Dilek SAĞLIK ÖZÇAM, Yeditepe Üniversitesi, IKY Bölüm Başkanı

Liderlik, bir kişilik tarzı, itaat oluşturma, güç ilişkisi, etkileşim olayı, bazı belirli davranışlar ve bunların birleşimidir. Lider, amaçları elde edebilmek için diğer insanları etki altına alabilen kimsedir. Liderler, satın alma stratejilerinin oluşturulmasında, kaynakların değerli mal ve hizmetlere dönüştürülmesinde ana rol oynarlar. 1978'de Burns liderliği etkileşimsel ve dönüşümcü liderlik olarak ikiye ayırmıştır. Dönüşümcü liderlik, takipçilerini daha üst ideallere teşvik eden ve ahlaki normlara saygı duyan bir liderlik iken etkileşimsel liderlik çalışan performansını ödüller veya cezalar ile şekillendirir (Riley, 2006).

Etkileşimsel Liderlik

Etkileşimsel liderlik bir değişimi ifade eder. Bir lider takipçisinin karşılıklı olarak anlaşılan bir rolü meydana getirmesine yanıt olarak takipçisini ödüllendirir veya ona ceza verir. Burns'e (1978) göre etkileşimsel liderler takipçilerinin neyi istediklerini bilirler ve yardım karşılığında onların istediklerini elde etmelerine destekçi olmaya söz verirler (Bass, 1997). Liderlerin yönettikleri astlarından beklentilerini açık bir biçimde gösteren ve beklenilen performansın ortaya çıkmasıyla nasıl ödüllendirileceklerini açıklayan lider etkileşimsel liderdir. Etkileşimsel liderlikte liderler daha fazla efor sarf etmeleri için çalışanlarına para ve statü sunarlar. Lidere itaat karşılığında verilecek ödüller açık ve net şekilde belirtilir. (Eren & Titizoğlu, 2014) Etkileşimsel liderler adil ticari anlaşmalar yaparak, iş görevlerini açık şekilde ortaya koyarak ve bu görevlerin başarılı olmasından sonra elde edilecek faydaları netleştirerek takipçilerini motive etmeye odaklanır. Etkileşimsel liderlikte statüko içindeki kaynaklar verimli şekilde kullanılmalıdır. Etkileşimsel liderlik, lider ve takipçiler arasında ortaya çıkan ve karşılıklı faydaya dayanan ilişkidir. Bu etkileşim takipçinin ihtiyacını bireyselleştirmez ve onun kişisel gelişimine odaklanmaz. Etkileşimsel liderlikte kişisel çıkar ön plandadır. Satış ortamında etkileşimsel liderlik sıradan olan operasyon işidir. Etkileşimsel liderlik performans beklentilerini ortaya koymak ve temel direktif yönetim faaliyetlerini sürdürmede öneme sahiptir. Çok sayıda kar gayesi güden kuruluşun kullandığı bir liderlik türüdür (Riley, 2006). Etkileşimsel liderliğin üç bileşeni bulunmaktadır. İlki olan koşullu ödüllendirici liderler, takipçilerinin gereksinimlerine cevap verebilmek için ne yapmaları gerektiği konusunda anlaşma yoluna giderler. Liderler, onaylarına istinaden takipçilerine söz veya ödül verirler. İkincisi olan istisnalarla yönetim, liderler tarafından aktif veya pasif şekilde uygulanmaktadır. Lider aktif ise takipçilerinin performanslarını gözler ve standart durumlardan ayrılmalarını düzeltir. Lider pasif ise, düzeltici önlem oluşturmadan takipçisinde hata ve sapmaların meydana gelmesini bekler. Üçüncüsü olan liderlik bırakınız yapsınlar anlayışını benimser. Bu tarz liderler büyük oranda harekete geçme konusunda isteksizdirler, karar vermekten çekinirler ve gereken zamanlarda ortaya çıkmaya sakınırlar. (Bass, 1997)

Dubinsky ve arkadaşları etkileşimsel liderlik bakımından koşullu ödüllerin Amerika'daki birçok satış yöneticisi ve müdürünün satış güçlerini motive etmek için güvendikleri bir liderlik yöntemi olduğunu belirtmektedir. Bir satış biriminde satış yöneticisi ile satış görevlisi veya ast çalışan önceden belirlenmiş bir performans standardına ulaşıldığında satış görevlisinin alacağı ödülü veya faydayı gösteren resmi bir anlaşma oluşturur. Burada takipçinin yani satışçının ulaşması gereken hedefler amaçlar kısa vadelidir, efora veya neticelere dayalı olabilir, niceliksel olabilir veya olmayabilir ve satışçının satıştaki konumuna ve sorumluluklarına bağlıdır. Bu liderlik tarzı takipçiler üzerinde duygusal olmayan, rasyonel bakış açısına sahip olmasına rağmen oldukça etkili olabilir. Koşullu ödüllerde satış görevlisi için hedefler satış hacmini, yeni hesaplar yaratmayı, alıcıları elden kaybetmemeyi, kota yüzdesini içerebilir. Liderler, başarılı satışçıları yüksek komisyon, artan maaşlar, daha iyi pozisyonlar, daha büyük birimlere geçişler ve övgüler ile ödüllendirebilir. Koşullu ödüllendirmede tam tersi durum olan satışçının düşük performansı azalan tazminat, pozisyonun yeniden değerlendirilmesi gibi sonuçlara yol açabilir (Jolson ve diğerleri, 1993) İstisnalarla yönetimde ise bir lider takipçilerinin performansını gözlemlediğinde ve bu duruma tepki gösterdiğinde oluşmaktadır. Bir takipçi veya satış görevlisi belirlenen standartlar dışına çıkarsa lider tarafından bu duruma

müdahale edilir. Etkileşimsel liderlik anlayışında, hedefleri elde etmek için bir plan yapılmıştır. İstisnalarla yönetim de kendi içinde aktif ve pasif olmak üzere ikiye ayrılır. Aktif yönetim, sapmaları ve hataları izleyerek zamanında müdahale yapmayı gerektiren bir lideri içermelidir. Pasif yönetimde ise lider, hata veya sapma olana kadar bekler. Olay sonuçlandıktan sonra istenilen sonuca ulaşmak için işten çıkarma, satış desteğini azaltma, maaş düşürme gibi eylemler ortaya konabilir (Riley, 2006) İstisnalarla aktif yönetim, satış temsilcisi tarafından standartlardan beklenmeyen sapmaların ne zaman meydana geldiğini belirlemek için kullanılır (Bass, 1997, s. 25). İstisnalarla yönetim, durumu iyiye götürmek için sade, faydalı bir öneri, olumsuz bir durumu tersine çevirmek için ayrıntılı talimatları satış desteği gibi eylemleri içerebilir. (Jolson ve diğerleri, 1993, s. 98-99).

Laissez-Faire (bırakınız yapsınlar) yönetimi de bazı kaynaklarda etkileşimsel liderliğin alt bileşeni olarak kabul edilmektedir. Bu liderlik tarzı birçok takipçi veya satış görevlisi için bat ya da ayakta kal anlayışını benimser. Bu anlayışta liderler, yönlendirme ve öneri ortaya koymadan takipçilerini kendilerini kanıtlamaya bırakırlar. Ödül, geri bildirim, katılım ve motivasyon gibi liderlik gerekleri hemen hemen hiç dikkate alınmaz (Riley, 2006). Laissez-Faire anlayışında lider altında bulunan grubu yönetmek istemez ve tüm sorumluluğu gruba vermek ister. Etkileşimsel olmayan bu yöntemde problem, çalışanların performansları hakkında geri bildirim almaksızın beklentileri karşılayacağı veya karşılamayacağı görevleri tamamlayabilmesidir. (Dey & Carvalho, 2014).

Dönüşümcü Liderlik

Dönüşümcü lider, takipçileri üzerinde etkisi olan liderdir. Dönüşümcü lider vizyon ve karizma sahibidir ve çalışanların firmanın iyiliği için kendi çıkarlarını göz ardı ederek düşünmesi için onları motive eder (Tirmizi, 2002). Dönüşümcü liderlik, çalışanları firmanın hedeflerini kendi hedefleri olarak görmeleri hususunda onlara ilham vererek performansı tetikleyen ve firma çıkarlarını kendi çıkarlarından önde görmeye öncelik veren liderlik tarzıdır. Dönüşümcü liderlikte satış liderleri, satışçılar ile örgütün ana hedeflerini aynı düzlemde birleştirir ve onların performansını artmasını teşvik eder. Satış liderleri bunu mentorluk veya koçluk ile yapabilir. Dönüşümcü satış liderleri, çalışanlar için rol modeldir, firma vizyonunu benimserler ve satışçıların kendilerinden beklenen seviyenin üstüne çıkmaları için onları teşvik eder. Dönüşümcü satış liderleri heves doludur, hedeflere ulaşma konusunda astlarına güven verirler ve onların sorunları çözüme kavuşturmalarında yeni yollar bulmalarını zorlarlar (Inyang ve diğerleri, 2018).

Kökenleri geçmişe uzanmasına rağmen dönüşümcü liderlik, satışçılar ve takipçiler arasında performansı artırmak için liderlik vizyonuna ve etkileşime odaklanarak günümüz yüzyılının başlarında ortaya çıkmıştır. Karizmatik oldukları belirtilen dönüşümcü liderler, bir vizyon açıklama, başkaları için rol model olma, grup hedeflerini aşılama ve entelektüel teşvik sağlama görevlerini yürüten ilham verici liderler olarak görünürler (Peesker ve diğerleri, 2019).

Dönüşümcü liderler takipçileri içindeki kişisel farklılıklara çok dikkat ederler, genel olarak akıl danışmanı olarak görülürler. Bu tarz liderler her kişinin farklı gereksinimlerinin olduğunun farkında olup bu ihtiyaçlarının zaman içinde farklılaşabileceğini düşünürler. Dönüşümcü liderler takipçilerinin sorunlara ilişkin algılarını, onların kendi tutum ve eylemlerini değiştirmeleri için yeni yöntemler sağlarlar. Entelektüel teşvik edici lider çalışanlarına eski problemlere yeni yollarla bakmayı öğretir. Dönüşümcü liderler takipçilerinin büyük başarıla imza atması için onlara ilham verirler. Bu aşamada yüksek beklentiler aktarılır, çabalara odaklanmak için semboller kullanılır ve amaçlar sade bir şekilde ifade edilir. Bu tarz davranışlar takipçinin dönüşümcü lidere olan saygı ve güvenini çoğaltır. İlham veren dönüşümcü liderler genellikle karşı tarafa cesaret aşılar. Takipçilerin gözünde karizmaya sahip olmak ise dönüşümcü lider olmanın en önemli adımıdır. Karizmatik liderler takipçileri üzerinde çok etkilidir ve takipçileri liderlerine büyük oranda güven beslerler. Bass (1997) çalışmasında,

dönüşümcü liderliğin karizmatik boyutunu idealleştirilmiş etki olarak adlandırmıştır. Bireysel değerlendirme, entelektüel teşvik ve ilham veren motivasyonun doruk noktası olan idealleştirilmiş etki karizmatik olarak adlandırılır ve takipçiler üzerinde muazzam derecede güç ve etki bırakır (Humphreys & Zettel, 2002) Dönüşümcü liderlik dört alt aşamadan meydana gelmektedir.

Karizmatik liderler, büyük vizyonlara, çalışanlar üzerinde kuvvetli bir etkiye sahiptirler ve bir firmanın uzun zaman sonra nerede olması gerektiğini önceden düşünürler. Çalışanlar karizmatik liderlere büyük güven duymaktadır, onlara karşı zamanla sadakat duygusu geliştirirler (Martin & Bush, 2006). Karizmatik satış liderleri, satış temsilcileri için sıradan var olan saygı, sevgi, hayranlık ve güveni aşan duygusal cazibeye sahiptirler. *İlham verici liderler,* çalışanlarından yüksek beklentileri olan, en önemli hedefleri sade bir yöntemle ileten liderlerdir. Çalışanların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesinin, amaçları elde etmelerinin yolunu gösterirler ve ileriki zaman için umut aşılarlar. Bu tarz liderler, çalışanlarının başlangıçta düşündüklerinden daha fazlasını yapabileceklerine onları inandırır. İlham veren satış yöneticileri, önceden aynı aşamalardan kendileri geçtiği için satış görevlisinde güven hissi uyandırır. *Entelektüel teşvik edici liderler*, çalışanlarını eski problemleri çözmesi için yeni yöntemler kullanmaya teşvik eder. Bu tarz bir liderin altında çalışan astlar fikirlerini söylemekten çekinmezler ve düşünce şekillerini hızlı bir biçimde değiştirebilirler. Sorunların üstesinden gelmede eleştirel bakış açısına sahiptirler. Entelektüel teşvik edici satış yöneticisi, satış görevlilerinin müşteri sorunlarını çözmede ihtiyaçlarını karşılamada deneyim sahibi olmasına yardım eder. *Kişiselleştirilmiş ilgi gösteren liderler* her bir astına özel bir bireymiş gibi davranır, onlara kişisel alaka gösterir ve bireysel gelişimlerini yakından takip eder. Bu tarz lidere sahip çalışanlar koçluk alma eğilimindedir. Liderlerini arkalarında olduğunu bilirler ve gelişmiş öz güvene sahiptirler (Dubinsky A. J. ve diğerleri, 1995). Satış görevlisi koçluğu, satışçıların kişisel satış bağlamında satış performansını yükseltmek için dış kaynaklar bulmaya, elde etmeye ve kullanmaya açık olma derecesidir. Satış koçu, satış temsilcilerinin beklenen performansı sergilemeleri için onları güçlendirmede, danışmanlıkta, yönlendirmede kritik bir role sahiptir (Shannahan ve diğerleri, 2013).

Satış ve Liderlik

Liderlik ve satış etkinin bir biçimidir. Etkin satış ve liderliğin birçok yönden benzerlikleri bulunmaktadır. (Spiro & Perreault, 1979). Liderlik dönüşümcü ve etkileşimsel olarak incelendiğinde etkili liderlerin tutum ve eylemleriyle etkili satış temsilcilerinin tutum ve eylemleri arasında bağ kurulabilir. Liderlik gibi satış ikna üzerine kuruludur ve katılımcı bir tartışmaya, iş birlikçi fikir ortaklığına dayanır. Liderin kararı takipçiye bırakması gibi; birçok zaman satış, satış temsilcisinden etkilenerek müşteri tarafından verilebilir. Bu durum satış temsilcisi ile mutlak bir tartışmanın ve fikir birliğinin bir sonucu olabilir. Satış temsilcisi alıcı ve lider-takipçi durumuna baktığımızda satış temsilcisi ve lider, alıcı ve takipçilerin algılarını, hislerini, hükümlerini ve eylemlerini farklılaştırmaya ve etkilemeye çaba gösterir. Alıcı ve takipçi etkilenirse hem satış hem de liderlik başarıya ulaşmış olur. Alıcı ve takipçi satışçı ve liderin teklifini reddederse ikna eylemi ve satış başarısız olur. (Bass, 1997). Satış liderliği global satış başarısında kritik bir etken olarak görülür. Satış görevlileri çoğalan müşteri rekabeti, en son teknolojiler ve rekabetçi uygulamalar ile uğraşırken satış liderlerinin rehberliğine ihtiyaç duyarlar (Peesker ve diğerleri, 2019).

Birçok ortak noktaları bulunmasına rağmen, satış ve liderlik arasında bazı farklılıklar da mevcuttur. Satış-alıcı ilişkileri daha kısa bir zamanda meydana gelir ve bir işlemin neticesine odaklanılır: satış yapmak. Satış temsilcileri çok sayıda müşteri ve potansiyel alıcı ile iletişime geçebilir, liderler ise daha az sayıda kişi ile doğrudan temas halindedir. Satış görevlisi bir firmanın, birimin çıkarlarını savunurken, liderler ve takipçileri ortak çıkarlara sahiptir. Kısacası, satışçı ve müşterinin hedeflerinin farklılık göstermesi daha çok görülürken, lider ve takipçilerinin satın almayla ilgili başka amaçların yanında fiyat, hacim ve ürün konusunda aynı

fikri paylaşmaları daha muhtemeldir. Satış-satın alma işlemi bireysel olmayabilir. Bu noktada satışçıdan çok ürün veya hizmete vurgu yapılabilir. Liderlik de ürün veya hizmete odaklanmasına rağmen satış-satın alma olayından daha sık olarak takipçiyi öz saygısı ve değeri önemli olan birey olarak görebilir. Sonuca baktığımızda satış ile liderlik arasındaki ortak paydanın farklılıklardan daha fazla olduğu söylenebilir (Bass, 1997).

Satış liderliği, genel olarak bir satış biriminin satış grubunun ortak faydasına yönelik ticari amaçlarına ulaşmak için başkalarını etkileme faaliyetleri olarak tanımlanır. Satış liderliği faaliyetleri üst düzey satış yöneticileri ve satış temsilcileri tarafından gerçekleştirilir. Satış ortamında liderlik sağlamak zorlukları beraberinde getirir. Çoğunlukla satış temsilcileri şirketin diğer çalışanlardan sosyal, psikolojik ve fiziksel izolasyon içinde çalışırlar. Bu izolasyonun olmadığı ortamlarda satış temsilcilerinin ve yöneticilerinin liderlik özellikleri daha fazla önem arz etmektedir. Satış görevlileri müşteri ve ortakları şirkete karşı temsil ettiklerinden dolayı bu noktada çelişen talepler olması normaldir. Ortaya çıkan bu talepleri çözmek önemli bir liderlik görevidir. Bir satış birimindeki ücretlendirmenin temeli teşvike dayalıdır. Bu sebeple, satış görevlileri satış hacmi gibi kısa vadeli amaçlara odaklanabilir. Bunun dışında günümüzde birçok firma, müşteriyi elde tutma, müşteri memnuniyeti gibi uzun vadeli hedeflere odaklanmaktadır. Satış liderliği bu noktada uzun ve kısa vadeli hedefler arasında dengeyi kurabilmektir (Ingram ve diğerleri, 2005).

Dönüşümcü/Etkileşimsel Liderlik ve Satış

Dubinsky ve arkadaşları (1995), satış görevlilerine karşı karizmatik, ilham veren, bireysel ilgilenen ve teşvik edici olan dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip yöneticilerin ödül sunan etkileşimsel liderliğe sahip satış yöneticilerine karşı daha istikrarlı, tatmin olmuş ve daha rahat olduklarını buldu. Dönüşümcü liderler, çalışanlarını da lidere dönüştürme özelliğine sahipti. Dönüşümcü liderlik hangi şekilde olursa olsun çalışanları daha fazla tatmin ederek onların daha iyi performans göstermesini teşvik etmede etkileşimsel liderliğe de katkıda bulunur. Ancak etkileşimsel liderlikte gösterilen istisnalarla yönetim (çalışanların hatalarını takip etmek) ve koşullu ödül verme dönüşümcü liderliğe göre daha az etkilidir. İstisnalarla yönetimde problemler meydana gelmeden önce pasif bir şekilde problemin oluşmasını beklemek etkisizlik meydana getirir. Hem liderler hem de satış görevlileri, dönüşümcü liderlik özelliklerini güven oluşturan etkileşimsel liderlikleriyle tamamlayabilir. Etkili bir satış gerçekleştirmek için alıcıya hem kısa vadeli kazançlar sağlanmalı hem de onunla uzun vadeli güven ilişkisi oluşturulmalıdır. Etkili satışta satışçıların dönüşümcü liderlik özellikleriyle beraber artan etkileşimsel liderlik özelliklerinin olduğu görülmektedir (Bass, 1997)

Dönüşümcü liderlerin etkileşimsel liderlerden farkları bulunmaktadır. Dönüşümcü liderler, takipçilerinin değerlerini, hedeflerini temelden farklılaştırmayı amaçlar, ceza veya ödülün aksine işlerini değerleriyle tutarlı olduğu için yaparlar. Dönüşümcü liderlikte takipçiler ile liderlerin amaçları bir araya gelir ve her iki taraf da birbirinin motivasyon ve amaç duygusunu yükseltir. Etkileşimsel liderliğin tersine, dönüşümcü liderlikte araçsal uyumdan ziyade bir içselleştirme ve özümseme mevcuttur. Dönüşümcü liderler, etkileşimsel liderlikteki ödül veya ceza vermenin aksine, bir vizyon ifade ederek, uygun bir rol model oluşturarak ve takipçilerinin beklenin ötesinde performansı göstermesi için onları teşvik ederek etkileşimsel liderlikten farklılık gösterir. İki liderlik tarzı farklılıklar gösterse de birbirinin tamamlayıcısı olarak kabul görürler (MacKenzie ve diğerleri, 2001).

Dönüşümcü liderlik içsel motivasyon ile ilgiliyken, etkileşimsel liderlik performansını dışsal sonuçlara bağlar. Etkileşimsel liderlikte satış yöneticilerinin satış görevlilerine çabalarına veya performanslarına bağlı olarak olumlu veya olumsuz geri bildirimi söz konusudur. Yani al-ver-al durumu bulunmaktadır. Etkileşimsel liderin altında çalışan satış görevlileri kendilerine verilen görevleri yerine getirmedeki başarılarına bağlı olarak olumlu veya olumsuz geri bildirim alacaklarını bilirler. Bu tür liderlikte bir itaat etme söz konusudur. Dönüşümcü liderlikte ise

satış liderleri satış görevlilerine denetleyici geri bildirimden çok onları motive etmek için ilham verirler. Dönüşümcü liderler, bir vizyon oluşturularak gelecek hakkında iyimser olmayı takım çalışmasını ve yaratıcı düşünmeyi desteklerler (Hayati ve diğerleri, 2018)

Tablo 2- Dönüşümcü ve Etkileşimsel Liderlik Karşılaştırması

Dönüşümcü Liderlik	Etkileşimsel Liderlik
Liderlik proaktiftir.	Liderlik duyarlıdır.
Yeni fikirleri eyleme dökerek kurum kültürünü değiştirmek için uğraşır.	Örgüt kültürüne sadıktır.
Çalışan kişiler, daha yüksek idealler ahlaki değerler vasıtasıyla amaçlara ulaşır.	Çalışan kişiler, liderlerinin belirlemiş olduğu ödül ve cezalarla amaçlara ulaşır.
Grup çıkarlarını dikkate alarak çalışanlar motive edilir.	Lider, kendi kişisel çıkarlarını dikkate alarak çalışanlarını motive eder.
İlgi ve desteği göstermek için her bir bireye yönelik ayrı davranış benimsenir. Problemleri ortadan kaldırmak için yenilikçi ve yaratıcı fikir sunulur.	Statükoyu korur, performansı yükseltmek amacıyla doğru işler üzerinde vurgu yapar.

Dönüşümcü ve etkileşimsel liderlik 1980'lerden itibaren revaçta olan iki liderlik tarzı kabul ediliyor. Tablo 2'de gösterildiği gibi dönüşümcü liderlik çeşitli mekanizmalar aracılığıyla çalışanların morallerini, motivasyonlarını ve performanslarını artırmanın yollarını aramaktadır. Dönüşümcü liderlik çalışanların öz benlikleri ile kurum benliğini aynı çatı altında bir araya getirmek, çalışanlara ilham veren ve etkileyen bir rol model olmak, çalışanları yüksek ahlaki değerlere sahip olmalarıyla beraber işlerini daha fazla sahiplenmelerini sağlamak isterler. Etkileşimsel liderlik ise Maslow'un İhtiyaçları Teorisi'ndeki gibi ihtiyaçların tatmini sağlamaya odaklanır. Olumlu sonuçları ödüllendirir, olumsuz olanları cezalandırır. Etkileşimsel liderler ileriyi düşünmekten çok var olan süreçle ilgilenirler. Etkileşimsel liderlik çalışanların üst düzey ihtiyaçlarından çok sonuca odaklanan bir yaklaşım olmasıyla; dönüşümcü liderlik ise bireye çok fazla değer verdiği için zamanla çalışanların işleriyle fazla duygusal bağ kurarak strese ve tükenmeye gidebilecekleri yönünden eleştirilmektedir. Ancak birçok yazar dönüşümcü liderliğin etkileşimsel liderliği tamamladığına ve bunun sonucunda daha yüksek bireysel ve grup performansını sağladığına inanmaktadır (Odumeru & George, 2013).

Tablo 3- Araştırmamızda Kullanılan Etkileşimsel ve Dönüşümcü Liderlik Çalışmaları

Çalışma	Liderlik	Bulgular
Dubinsky ve ark. (1995)	Dönüşümcü & Etkileşimsel	Dönüşümcü liderlik, etkileşimsel liderliğin tamamlayıcısıdır.
Russ, McNeilly & Comer (1996)	Dönüşümcü & Etkileşimsel	Dönüşümcü liderlik etkileşimsel liderliği pozitif etkiler. En başarılı performans sergileyenler karizma sahibi dönüşümcü liderlerdir.
Bass (1997)	Dönüşümcü	İş tatmini, ekstra çaba ile dönüşümcü liderler daha iyi performans sağlar
MacKenzie ve ark. (2001)	Dönüşümcü & Etkileşimsel	İki liderlik tarzı da memnuniyet ve satış performansını artırır. Dönüşümcü liderlik daha üstündür, yöneticiye olan güveni ve satış performansını artırmada daha iyidir.
Humphreys & Zettel (2002)	Dönüşümcü & Etkileşimsel	Baskın dönüşümcü liderler, etkileşimsel liderlere göre daha iyi satış rakamları elde etmişlerdir.
Martin & Bush (2006)	Dönüşümcü	Dönüşümcü liderlik müşteri odaklı satışı artırır.

Shannahan, Shannahan, & Bush (2012)	Dönüşümcü	Dönüşümcü liderlik koçluk ile beraber satış performansını artırır.
Schimitz, Lee & Lilien (2014)	Dönüşümcü & Etkileşimsel	Dönüşümcü liderlik satış görevlisinin çapraz satış performansını artırır, etkileşimsel liderlik ise düşürür.
Peesker ve ark. (2019)	Dönüşümcü & Etkileşimsel	Dönüşümcü liderlik koçluk ile birlikte olumlu performansı sağlamıştır.
Donkor, Sekyere, & Oduro (2022)	Dönüşümcü & Etkileşimsel	Dönüşümcü liderlik örgütsel bağlılıkla beraber performansı artırıyor, etkileşimsel liderlik azaltıyor.

İş Tatmini

İş tatmini kişinin bir işe veya pozisyona karşı hissetmiş olduğu etkin duygudur (Mengüç, 1996). Hoppock ise iş tatmini, bireyin işinden tatmin olmasını sağlayan psikolojik, çevresel ve fizyolojik şartların birleşimi olarak tanımlamıştır. Vroom (1964) iş tatminini bireyin içinde bulunduğu role ilişkin duygusal yönelimleri olarak görmüştür. (Aziri, 2011) İş tatmini, bireyin işiyle alakalı olumlu veya olumsuz tutumlarını ifade etmektedir. İş tatmini moral ile eş değer olarak görülmektedir. Guion (1958) morali, kişinin gereksinimlerinin tatmin edilme derecesi ve kişinin bu tatmini toplam çalışma koşullarından kaynaklandığını algılama derecesidir. İş tatmini genel olarak, iç ve dış motivasyon faktörlerinden, bireyin çalışma grubundaki sosyal ilişkilerinden, kişinin işinde başarılı veya başarısız olmasından etkilenir. Çalışanlar iyi bir şekilde motive olduklarında ve kendilerini işlerine adadıklarında iş tatminlerinin yüksek düzeyde olacağına inanılmaktadır. Bireyler belirli amaçları elde etmek için motive olurlar ve yüksek performans gösterirlerse işlerinde tatmin olurlar (Armstrong, 2006). İş tatmini, işin kendisinden, çalışma koşullarından, ücretlendirme politikalarından, gelecekteki daha iyi iş fırsatlarından ve çalışma ortamından etkilenebilir. İş tatminini etkileyen nedenlerin tatminsizliğe de yol açabileceği unutulmamalıdır (Aziri, 2011). Herzberg (1976) iş tatminini etkileyen faktörleri şu şekilde sıralamıştır:

Tablo 4- İş Tatminini Etkileyen Faktörler (Aziri, 2011)

Hijyen Faktörleri	Motive Edici Faktörler
Şirket Politikaları	Başarı
Denetim	Tanınma
Kişilerarası İlişkiler	Çalışmanın Kendisi
Çalışma Koşulları	Sorumluluk
Maaş	Avans
Statü	Büyüme
İş Güvenliği	

Etkileşimsel-Dönüşümcü Liderlik ve Satış Performansı Üzerindeki Etkileri

Başarılı kişisel satış ve liderliğin etkileme açısından oldukça ortak yönü bulunmaktadır. Etkili liderlerde olduğu gibi başarılı bir satış eylemi, satış temsilcisine artan güvene bağlıdır. Hem etkileşimsel hem de dönüşümcü liderlik özelliklerinin satış üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Dönüşümcü liderlik davranışları birçok koşulda satışı artırıcı etki yapmaktadır. Karizmatik satış görevlileri alıcıda güven duygusu oluşturtur, alıcının isteklerini net şekilde

gösterir ve bunları karşılamak için etkili çözüm önerileri sunar. Bireysel düşünceli satışçılar pazarlama bilgilerini tüketici ile paylaşır ve onlara yardımcı olmak için koçluk yaparlar. İlham verici satış görevlisi güçlü kelime ve sembollerden faydalanarak alıcıyı ikna etmede kritik rol oynarlar. Entelektüel ilham verici satışçılar ise alıcının varsayımlarını yeniden değerlendirmelerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak yeni çözüm önerilerini benimsemeleri için mevcut ürün bilgilerini kullanırlar. Etkileşimsel liderlik özellikleri de satış üzerinde etkilere sahiptir. Koşullu ödül davranışını sergileyen satış görevlileri alıcı ile karşılıklı fayda sağlamak için alıcıyla anlaşma yaparlar. İstisnalara göre yönetme davranışı gösteren satışçılar alıcıların mal ve hizmet seçimlerini ve kullanma hatalarını düzeltirler (Humphreys & Zettel, 2002).

Etkileşimsel liderlik davranışları, ana sonuç değişkenleri üzerindeki etkileri beklenen neticeleri vermediği için bazı liderlik araştırmacıları ilgilerini dönüşümcü liderlik bakış açısına çevirmişlerdir (Peesker ve diğerleri, 2019). Dönüşümcü liderlik, görev odaklı olan etkileşimsel liderliğe zıt olarak kişi odaklı bir liderlik biçimidir. Her iki liderlik tarzının da astların performanslarını etkileme gücü ve şiddeti farklıdır. Dönüşümcü liderlik aslında etkileşimsel liderliğin yerine geçmemiş olup onun tamamlayıcısı kabul edilmektedir. Dönüşümcü liderlik çalışanların motivasyonlarını artırmada etkileşimsel liderliğin etkisini de artırmıştır (Inyang ve diğerleri, 2018).

John ve Molly (2002) çalışmasında dönüşümcü ve etkileşimsel liderlik davranışlarının satış performansı üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir. ABD'de kredi veren finansal hizmet firmasındaki 36 satış temsilcisi ile yapılan çalışmada satış temsilcilerinin çoğu satış yaparken kendilerini dönüşümcü liderlik özelliklerine daha fazla sahip olma eğiliminde görmüşlerdir. Katılımcıların yarısına yakını (%46) 41-50 yaş aralığındaydı. Çalışmaya katılan 36 satış temsilcinin yüzde 63'ü erkeklerden oluşmaktaydı. Çalışmada duygusal ve davranışsal başa çıkma yeteneklerinin dönüşümcü liderlik davranışı ile satış performansını nasıl etkilediği detaylı şekilde incelenmiştir. Duygusal başa çıkma yeteneği satışçının olaylar karşısında duygularına hakim olması, davranışsal başa çıkma yeteneği ise bir olay hakkında düşünmek yerine satışçının harekete geçmesidir. İlham veren motivasyon, idealleştirilmiş etki (karizma) ve bireyselleştirilmiş düşünce satış temsilcilerinin satış yaparken en çok benimsedikleri liderlik özellikleri olmuştur. Etkileşimsel liderlik yöntemlerinden ise koşullu ödül satış temsilcilerinin satış yaparken en çok kullandıkları yöntem olmuştur. İdealize edilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireysel ilginin dönüşümcü lider davranışlarının tamamı satış performansı pozitif olarak ilişkiliydi. Dönüşümcü liderlik özelliklerine sahip satıcılar ile etkileşimsel liderlik özelliklerine sahip satıcıların satış performansı arasında anlamlı bir fark bulundu. Kendilerini baskın olarak dönüşümcü lider olarak tanımlayan 13 kişi ortalama 7,57 milyon dolarlık satış yaparken, bu rakam kendilerini dönüşümcü lider olarak görmeyenlerde 4,26 milyon dolardı. Aynı zamanda davranışsal başa çıkma yeteneği yani olaylar karşısında hızlı şekilde harekete geçen satışçıların dönüşümcü liderlik özellikleri ile beraber satış performansları daha yüksekti. Kendilerini dönüşümcü lider ve davranışsal başa çıkma yeteneği fazla olarak tanımlayan satışçılar 8,9 milyon dolarlık satış yaparken daha zayıf davranışsal başa çıkma yeteneğine sahip olanlar 4,59 milyon dolarlık satış yaptılar. Şekil 1'de güçlü ve zayıf duygusal-davranışsal başa çıkma yeteneğinin sergilenen dönüşümcü liderlik altında satış performansına etkisi görülebilir. (Humphreys & Zettel, 2002). Çalışmada dönüşümcü liderlik özelliklerinin satış performansı ile olumlu ilişkisi bulunurken, etkileşimsel liderlik özelliklerinden sadece koşullu ödül faktörünün satış performansı ile pozitif bir ilişkisi bulunmuştur. Satış yöneticileri dönüşümcü liderlik özelliklerini satışta aktif olarak kullanmanın yanı sıra satış eylemi sonunda elde edilecek ödülü ortaya koyarak satış performansını artırabilir.

Şekil 1- Dönüşümcü Liderlik Tarzının Duygusal ve Davranışsal Başa Çıkma Yeteneği İle Satış Performansına Etkisi (Humphreys & Zettel, 2002)

İlk kısmında bahsedildiği gibi başarılı satış performansı için satış lideri ve satış görevlisi arasında, satış görevlisi ve müşteri arasında güven ilişkisi kurulmalıydı. Eun-Jee ve Sunyoung (2019) yılındaki Güney Kore'deki çalışmasında dönüşümcü liderliğin kişilerarası güven ile ilişkisini imalat sektöründeki 208 çalışan ile yapılan anketler sonucu incelenmiştir. Çalışmalara katılanların %64'ü erkekti ve %47si otuz yaşın üzerindeki kimselerden oluşmaktaydı. Dönüşümcü liderlik ile çalışanlar arasındaki güven 0.67 gibi yüksek bir korelasyona sahipti. Güven bilişsel olarak örgüt içindeki bütünlüğü sağlarken duygusal yönden bağlılık ve uyumu beraberinde getirmektedir. Çalışanlar arasında kurulan güven, çalışanların birbirlerini her koşulda cesaretlendirmelerini sağlar. Dönüşümcü liderlik göstermek kişiler arasında güven oluşturmayla yüksek pozitif bir ilişki içindedir (Kim & Park, 2019). Dönüşümcü liderliğin kişiler arasındaki güveni büyük ölçüde sağladığı düşünülerek satış performansını artırması beklenir. Russ ve arkadaşlarının yaptığı çalışma sonucunda orman ürünleri satan 400'den fazla satış temsilcisi, satış yöneticisi ve satış müdürü ile görüşülmüş. Çalışmaya katılan kişilere anonimlik sözü verildiğinden dolayı sadece demografik özellikleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığına bakılmış ve anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yüksek satış performansı gösteren liderlerin daha fazla dönüşümcü ve etkileşimsel liderlik gösterdiği bulunmuştur. Düşük performanslı yöneticilerin karar verirlerken daha çekingen ve daha az rasyonel oldukları görülmüştür. Bass tarafından(1985) geliştirilen geçerliliği ve güvenirliği kabul edilmiş 41 maddelik liderlik ölçeği satış temsilcilerine uygulanmıştır. Satışçılar 'hiç' ve 'sürekli' olarak karizma, kişiselleştirilmiş ilgi, entelektüel teşvik, koşullu ödül ve yönetim istisnası gibi dönüşümcü ve etkileşimsel liderlik kriterlerini değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda hem dönüşümcü liderlik hem de etkileşimsel liderlik sergileyen yöneticilerin herhangi bir baskın liderlik göstermeyenlere göre daha iyi performansa ulaştıkları bulunmuştur (Russ ve diğerleri, 1996).

Russ, McNeilly & Comer'in (1996) bu çalışması dönüşümcü ve etkileşimsel liderliğin satış performansı üzerindeki etkisini ölçmede incelemiş olduğumuz diğer araştırmalara göre hem satış görevlileri hem satış yöneticileri hem de satış müdürlerini içermesi bakımından daha doğru sonuçlar verdiği düşünülebilir. Çalışmamızda yer alan araştırmalar dönüşümcü ve etkileşimsel liderliğin satış performansı üzerindeki etkilerini ortaya koyarken bu araştırma her iki liderlik yaklaşımının herhangi birisinin baskın olması durumunda satış performansını daha olumlu etkilediğini ortaya koyarak farklı bir konuya değinmektedir.

Daha iyi yetkilendirilmiş liderlerin inovasyona eğilimleri yüksek olup çalışanlarına ilham vermede, onların eylem ve algılarını değiştirmede daha iyi oldukları bulundu. Önceki araştırmalar, daha iyi yetkilendirilmiş liderlerin dönüşümcü liderliği benimsemelerinin daha olası olduğunu belirtiyor. Fortune 500 listesine giren bir işletmede daha yüksek yetkilere sahip yöneticiler, çalışanları tarafından ilham verici ve yenilikçi bulunmuşlar. Dönüşümcü liderler çalışanlarına işin anlamını daha iyi geçirirler ve onları takdir etme konusunda geri durmazlar. Takdir edilmek ise dönüşümcü liderlerin çalışanlarının daha güçlü bir psikolojiye sahip olmasını sağlar. Dönüşümcü liderler organizasyonun iyiliği için çalışanların kişisel çıkarlarını aşarak bir takım oyuncusu olmasını ve uyum içinde çalışmasını ve çalışanların problemleri yok etmede yeni yöntemler kullanmasını teşvik ettiğinden dolayı çalışanlar korkusuz ve rahat bir ortamda çalışacaklardır. Dönüşümcü liderlik göstermek satış görevlilerinde daha güçlü bir psikolojik ruh halini sağlamaktadır. Dönüşümcü liderlikte satış görevlileri kendi kişisel çıkarlarını aştıkları için müşteriyle bağ kurmada, müşteri isteklerini dikkate almada yoğun, daha katı ve karşılıklı sözleşmeye bağlı etkileşimsel liderlikteki satış görevlilerine göre daha müşteri odaklı tavır sergileyeceklerdir. Amerika'da telekomünikasyon, finansal hizmetler, makine parçası imalatı, tüketim malları satışı yapan 419 satış yönetici ve satış temsilcisi ile yapılan çalışmada güçlü yetkilendirilmiş liderlerin dönüşümcü liderlik özelliklerini daha fazla benimsedikleri, dönüşümcü liderlerin de daha fazla müşteri odaklı olduğunu ve bu durumun satış performansını ciddi şekilde olumlu etkilediği bulunmuştur. McKenzie ve arkadaşları (2001) dönüşümcü liderliğin satış görevlilerin beklenenin ötesinde performans sergilediklerini ve etkileşimsel liderliğe göre tahmin yeteneklerinin daha kuvvetli olduğunu belirtmişlerdi. Yapılan çalışma satış yöneticilerinin satış görevlilerini daha iyi tahmin ederek uygun hedefler verildiğinde bu durumun müşteri odaklı satışı ve nihayetinde satış performansını artırdığını kanıtlamıştır (Martin & Bush, 2006).

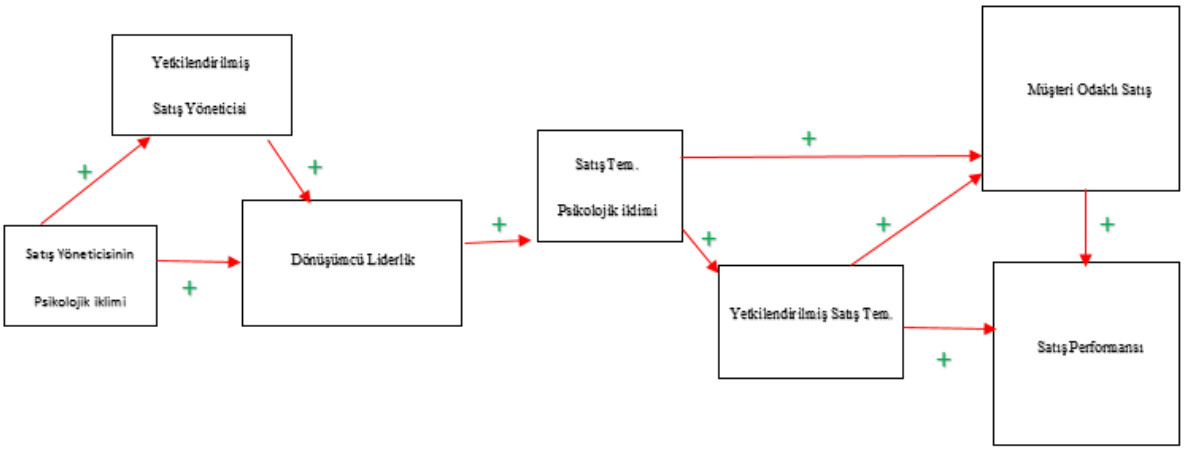

Şekil 2- Dönüşümcü Liderliğin Psikolojik İklim, Yetkilendirilme Derecesi ve Müşteri Odaklı Satış Üzerinden Satış Performansına Etkisi

Martin ve Bush'un (2006) çalışması Şekil 2'de gösterildiği gibi satış yöneticisinin ve satış temsilcisinin olumlu psikolojik durumunun ve kendilerini güçlü şekilde yetkilendirilmiş hissetmelerinin satış performansının dönüşümcü liderlik altında satış performansını olumlu etkilemiştir. Çalışmaya katılanların %62 si 30-50 yaş arasındaydı ve %75 i Amerika'da yaşayan Kafkaslılardı. Hem satış yöneticilerinin hem satış temsilcilerinin destek sağlama ve çalışana-müşteriye özerlik sağlaması psikolojik iklimi olumlu etkilemiştir. Baskı boyutu ise olumsuz etkilemektedir. Dönüşümcü liderlik satışçıya kendi kaderini belirleme ile özerklik ve destek sağlarken, etkileşimsel liderlik ödül ve ceza sistemi ile baskı yaratarak satışçının psikolojisini olumsuz etkiliyor denebilir. Olumlu psikolojik iklim satış yöneticisinin ve temsilcinin dönüşümcü liderliğe sahip olmasını da sağlamaktadır. Olumlu psikolojik iklim beraberinde yetkilendirilmiş satış yöneticileri ve temsilcileri çıkarmaktadır. Bu tarz satışçılar ise müşteri odaklı satışa yönelirken bu durum satış performansını olumlu yönde etkilemektedir. Bu çalışma

dönüşümcü liderliğin psikolojik etmenlerle ilişki içerisinde olduğunu olumlu psiklojik iklimin özerklik sağlayarak daha güçlenmiş satışçıları ve yüksek satış performansını meydana getirdiğini gösterir. Dönüşümcü liderlik etkileşimsel liderliğe göre takipçilerinin kişisel ihtiyaçlarına ve olumlu ruh hallerine daha çok önem veren bir anlayış olduğu için bu araştırma dönüşümcü liderlik teorisi ile uyumlu sonuçlar vermiştir. Aynı zamanda çeşitli sektörlere yer verilmesi ve satış yönetici ve temsilcilerinin çalışmaya katılması, örneklem sayısının diğer çalışmalara göre daha büyük olması dönüşümcü liderliğin satış performansı üzerinde daha olumlu etkisinin olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Yetkilendirilmiş satış temsilcilerinin dönüşümcü liderlikle daha iyi satış performansı gösterdiği Gao, Murphy &. Anderson (2020) tarafından Amerika'daki Qualtricks deneyim yönetim şirketi satışçıları, endüstriyel ürünler, perakende, bilgisayar, elektronik, banka sigorta, otomobil, emlak satışında görev alan 313 satış temsilcisi ile yapılan görüşmede kanıtlanmıştır. Ronnie Gao ve arkadaşlarının (2020) çalışması Martin ve Bush'un(2006) çalışmasını desteklerken daha fazla ve farklı sektörleri içermektedir. Çalışma dönüşümcü liderliğin yetkilendirilmiş satış temsilcisi ve yüksek öz benlik algısının başarma çabası ile satış performansını olumlu etkilediğini buldu. Çalışmaya katılan satış temsilcilerinin %51 i erkek ve %49 u kadındı. Çalıma daha önce ortaya konan çalışmaların aksine dengeli bir cinsiyet dağılımına sahipti (Gao ve diğerleri, 2020).

Tıbbi ürünler satan satış yöneticileri ve personellerine uygulanan çok faktörlü liderlik anketi sonucunda dönüşümcü liderlik ile etkileşimsel liderlik arasında yüksek bir korelasyon çıkmıştır. Dönüşümcü liderliğin etkileşimsel liderliğin tamamlayıcısı olmasından dolayı bu sonuç şaşırtıcı değildi (Dubinsky A. J. ve diğerleri, 1995).

Karen ve ark.(2019) yapmış olduğu çalışmada bilgi teknolojisi alanında çalışan 36 satış lideri ve satış temsilcisi ile görüşülmüştür. Katılımcıların tamamı 30 yaşın üzerindeki kişilerdi ve %95'i erkekti, tamamı yüksek lisans derecesine sahipti. Katılımcıların yarısı Avrupa'dan geri kalanları ise Asya, Orta Doğu ve Birleşik Krallık 'tandı. Bu görüşme sonucunda satış liderlerinin liderlik davranışlarının satış performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Çalışmada satış görevlilerinin en çok üzerinde durduğu konu dönüşümcü liderliğin bileşeni olan koçluk olmuştur. Koçluk, satış temsilcilerinin iş performanslarını daha iyi hale getiren bir unsurdur. Satış liderlerinin koçluk tutumu, satış görevlilerinin kendi yollarını keşfetmesine yardımcı olmaktadır. Etkili koçluk ise güvene bağlıdır. Koçluk güven yoluyla inşa edilmektedir. Araştırma satış koçluğunun satış lideri tarafından net ve tutarlı biçimde ortaya konduğunda gerçekleştiğini göstermektedir. Çalışma, liderlik davranışlarından iş birliği konusu üzerinde de durmuştur. İşbirlikçi tutum ve eylemlerde bulunan liderler, nasıl takım oyuncusu olunacağına dair bir örnek teşkil ederler. Tüm üyelerin iş birliği göstererek ortak bir hedef üzerinde çalışması satışta başarıyı getirir. İş birliği liderlerin astlarına kişisel hedeflerden vazgeçip grup olarak hedefe odaklanmalarını yöneltir. Araştırma katılımcıları iş birliğinin satışta önemini vurgulamış ve bu durum dönüşümcü liderliğin uygulanabilir liderlik modeli olduğunu göstermiştir. Çalışmada iyimserlik, satış performansını artırmada satış liderlerinin sahip olması gereken liderlik özelliklerine yardımcı olan bir diğer etkendi. Bu anlayış dönüşümcü liderlik bakış açısının liderlerin takipçilerinin iyimserliğini yükseltmeleri ve onları mutlu etmeleri gerektiği düşüncesiyle uyuşuyordu (Peesker ve diğerleri, 2019).

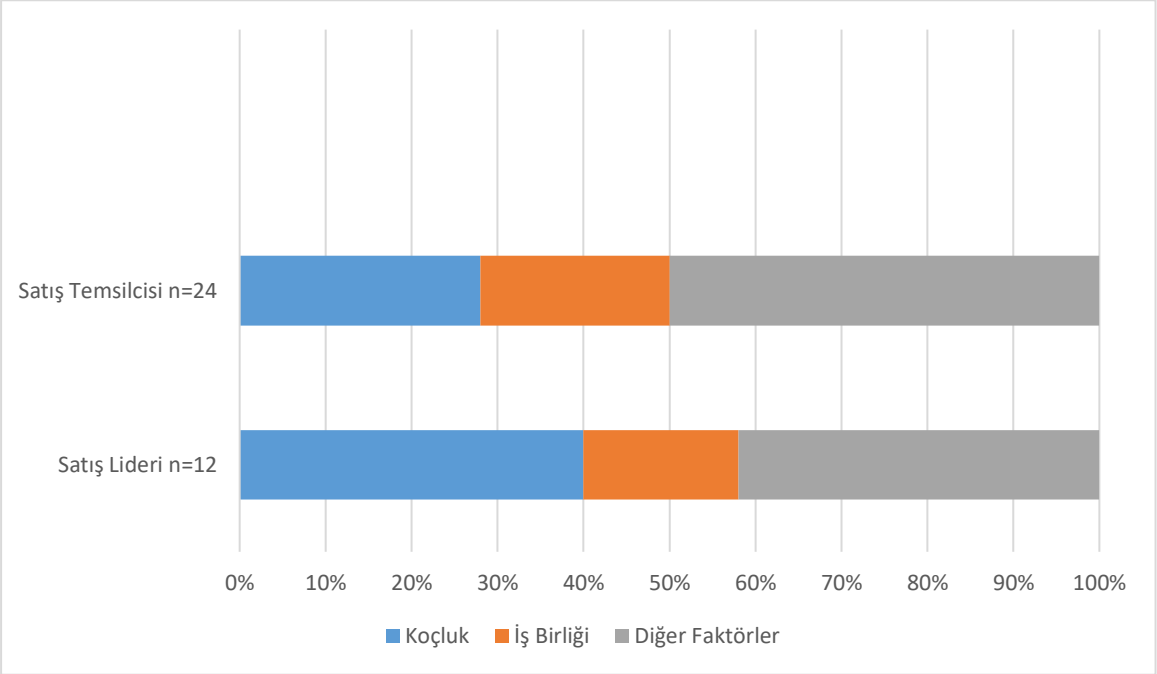

Grafik 1- Satış Temsilcileri ve Satış Liderlerini Tarafından Koçluk ve İş Birliği'nin Satış Performansı Üzerindeki Etkisi

Karen ve ark.(2019) çalışmasında, Grafik 1'de görüldüğü üzere satış temsilcileri ve satış liderleri dönüşümcü liderlik özellikleri olan koçluk ve işbirliğinin satış performansını büyük oranda olumlu etkilediği görülüyor. Karen ve arkadaşlarının (2019) çalışması, Humphreys ve Zettel(2002) ve Eun-Jee ve Sunyoung(2019) çalışmaları satış performansını artırmada dönüşümcü liderlikle birlikte güven sağlamanın öneminden bahsettiler. Karizmatik liderlerin bir özelliği bu tür liderlerin takipçilerine güven aşılamasıydı. Güven bu yönüyle dönüşümcü liderlik ile uyuşan bir kavramdır ve yapılan araştırmaların ortak noktası olarak dönüşümcü liderlerin güven, koçluk, iyimserlik sağlayarak satış performansını daha çok artırdığı söylenebilir.

Örgütsel bağlılık dönüşümcü liderlikle beraber çalışan performansını artırıken, etkileşimci liderlikle düşürmektedir. Francsis ve arkadaşları (2022) Gana'da çoğunluğu 30-39 yaş arasında bulunan 330 kamu görevlisine yapmış olduğu anketlertde dönüşümcü lidere sahip olanların örgütsel bağlılığının arttığını ve performansı da olumlu etkilediğini buldu. Dönüşümcü liderlik performans ile anlamlı ilişkiliydi (r=0.25) Tam tersine, etkileişmci liderlik örgütsel bağlılıkla performansı negatif etkilemekteydi. Bu durum çalışanların kendilerini güven içinde hissettiklerinde, yetkilendirilmiş olduklarında daha iyi performans ortaya koyduklarını göstermektedir. Kamu görevlileri baskının ve hedeflerin ön plana çıktığı etkileşimsel liderlik altında çalışmak istememektedir (Donkor ve diğerleri, 2022). Yetkilendirilmiş satış liderlerinin ve temsilcilerinin daha iyi performans gösteriklerini ortaya koyan Martin ve Bush'un (2006) araştırması bu çalışmayla paralel sonuçlar elde etmiştir. Yapılan çalışmalar güven ortamının sağlandığı, çalışanların kendini özerk ve yetkili hissettiği dönüşümsel liderliğin bulunduğu yerlerde daha iyi performans sergilendiğini desteklemektedir. Francis'in çalışması Batı ülkeleri dışında ve kamu sektöründe yapılan ilk çalışmadır. Dönüşümcü ve etkileşimsel liderlik çalışmaları özel sektör için uygulanırken bu çalışma ile birlikte devlet kurumlarına da uygulanmış oldu. Araştırdığımız çalışmalar ister kamu sektörü olsun, ister özel sektör olsun dönüşümcü liderliğin performansı olumlu yönde etkilediği göstermiş olup, etkileşimsel liderlik bazı çalışmalarda performansı olumlu etkilerken bu çalışmadaki gibi negatif bir etkisi de olabilmektedir. Negatif etkilemesinin nedeni çalışmanın bir Afrika ülkesinde yapılması, kültür farklılığının olması veya devlet sektöründe olması olabilir. Çalışma yeterli örneklem sayısı ile

yapılmış olsa da kamu sektöründeki alanlarda satışın olduğu veya olmadığı bölümleri belirtmeden yapılmıştır.

Nikolas ve Sergios(2009), davranışa dayalı kontrolün dönüşümcü liderlik ile satış performansı üzerinde anlamlı pozitif etkisini bulmuşlardır. Davranışa dayalı kontrol, satış görevlilerinin davranışlarını izleme, yönlendirme ve değerlendirmedir. Burada davranışa dayalı kontrol satış görevlileri tarafından liderlerinden onlara gelen günlük koçluk ve geri bildirim eylemleri olarak algılanmıştır. İlaç, kimya, bilgi teknolojisi, ileri teknoloji, internet hizmetleri, sigorta ve finansal hizmetler alanında faaliyet gösteren 15 Yunan şirketinden 128 satış görevlisi ile yapılan çalışmada koçluk faaliyetinin davranışa dayalı kontrolü sağladığı, bu durumun dönüşümcü liderlikte satış performansını artırdığı bulundu (Panagopoulos & Dimitriadis, 2009). Çalışanların kendi aralarında bilgi paylaşması dönüşümcü liderliğin gereklilerinden birisiydi. Ra'ed Masa'deh ve arkadaşları(2016) Ürdün'de 179 gençlik yüksek konseyi çalışanlarına göndermiş olduğu anketlerde dönüşümcü liderliğin iş performansını artırdığı, ancak bilgi paylaşımını negatif yönde etkilediği bulundu (Masa'deh ve diğerleri, 2016). Etkileşimsel liderlik ise bilgi paylaşımını ve iş performansını daha olumlu etkilemekteydi. Dönüşümcü liderliğin paylaşımcı özelliğinin performansa olumlu etki ettiği diğer çalışmalarla kanıtlanmıştı. Bu araştırma bizlere satış alanında faaliyet göstermeyen bir kurumda etkileşimci liderliğin daha etkili performans ortaya koyabileceğini göstermektedir. Satış yöneticisi liderlik tarzı ile satış performansı arasındaki ilişkide dönüşümcü liderlik anlayışının daha iyi satış performansını sağladığı gösterilmiştir. Dönüşümcü liderlikte satış lideri koçluk davranışı çoğaldıkça, satış görevlisi koçluk özellikleri daha çok teşvik edilmeli ve yüksek satış performansı ortaya çıkması sağlanmalıdır. Satış görevlisi koçluğu satış yöneticisi dönüşümcü liderliği ve satış görevlisi sürekli rekabetçiliğinde satış performansının daha iyi seviyede olduğu görülmüştür. Dönüşümcü liderliğe sahip olmak satış koçluğu ve satış performansı arasında aracılık görevi üstlenerek satış performansının yüksek çıkmasını sağlamıştır. Kirby ve arkadaşlarının (2013) araştırmasında satış görevlisi koçluğu, dönüşümcü liderlik ile satış performansı arasında pozitif bir korelasyon çıkmıştır (r=0.66). Tam tersi, etkileşimsel liderlik tarzı satış koçluğu beraber uygulandığında satış performansı ile arasında negatif bir korelasyon çıkmıştır (r=-0.516) (Shannahan ve diğerleri, 2013).

Her iki liderlik türü de astların liderlere bağlılık göstermesine dayanır. Ancak dönüşümcü liderler, takipçilerin inançları, gereksinim ve değerlerinde bir değişiklik oluşturarak uyumu yakalarken, etkileşimsel liderler bunu güvence sağlayarak yakalar. Satış yönetiminde dönüşümcü liderlik uygulandığında bu durumun etkileşimsel liderliği de artırdığı düşünülmektedir. Hater ve Bass (1988) yılındaki çalışmasında 312 adet çalışandan yöneticilerini liderlik tarzı bakımından değerlendirmelerini istedi. En başarılı performans sergileyen yöneticiler diğerlerine göre daha karizma sahibi olanlar ve daha fazla kişiselleştirilmiş ilgi gösterenlerdi. Etkileşimsel liderlik boyutu için anlamlı bir fark bulamadılar (Russ ve diğerleri, 1996).

Tablo 5 – Araştırmada Kullanılan Dönüşümcü ve Etkileşimsel Liderlik Tarzının Satış-İş Performansı Üzerindeki Etkilerini Gösteren Önceki Çalışmalar (1.kısım)

Makale	Sektör	Ülke	Kişi	Cinsiyet Dağılımı	Yaş Dağılımı	Sonuç
Russ, McNeilly& Comer (1996)	Orman Ürünleri	ABD	538	(-)	(-)	Baskın dönüşümcü ve etkileşimsel liderlik daha yüksek satış performansı sağlar.
Humphreys & Zettel (2002)	Finansal Hizmetler	ABD	36	%63 erkek ve %37 kadın	%46= 41-50 yaş	Aktif etkileşimsel lider öz algısı, dönüşümcü lider öz algısı, davranışsal başa çıkma yeteneği ve satış performansı arasında anlamlı bir ilişki

						olduğunu göstermiştir. Pasif etkileşimsel liderlik veya duygusal başa çıkma yeteneği için durum böyle değildi. Buna ek olarak, davranışsal başa çıkma yeteneği, dönüşümcü kendilik algısı ile satış performansı arasındaki ilişkiyi yönetti; öyle ki, kendilerini dönüşümcü olarak algılayan satış personeli, davranışsal başa çıkma yeteneği zayıf değil, iyi olduğunda satış performansını artırdı.
Martin & Bush (2006)	Telekom, finansal hizmet, makine parçası imalatı, tüketim malları toptan satış (Endüstriyel ve nihai)	ABD	419	%70 i erkek ve %30 Kadın	%62= 30-50 yaş	Yetkilendirilmiş satış yöneticisi ve satış yöneticisinin olumlu psikolojik iklimi dönüşümcü liderliğin benimsenmesini sağlamaktadır. Bu durum satış temsilcisinin yetkilendirilmiş olmasını ve psikolojik iklimini pozitif yönde etkileyerek müşteri odaklı satışla beraber satış performansını olumlu yönde etkilemektedir.
Nikolaos Panagopoulos & Sergios Dimitriadis (2009)	İlaç, kimya, bilgi teknolojisi, internet hizmetleri, sigorta ve finansal hizmetler	Yunanistan	128	%75 erkek ve %25 Kadın	%75 erkek ve %25 Kadın %53= 30-39 yaş	Davranışa dayalı kontrol (koçluk) dönüşümcü liderlikle beraber satış temsilcilerinin satış performansını artırmaktadır.

Tablo 6 - Araştırmada Kullanılan Dönüşümcü ve Etkileşimsel Liderlik Tarzının Satış-İş Performansı Üzerindeki Etkilerini Gösteren Önceki Çalışmalar (2.kısım)

Makale	Sektör	Ülke	Kişi	Cinsiyet Dağılımı	Yaş Dağılımı	Sonuç
Ra'ed Masa'deh, Bader Yousef Obeidat & Ali Tarhini (2016)	Ürdün Gençlik Konseyi	Ürdün	179	%59 erkek ve %41 kadın	%37=30-40 yaş	Dönüşümcü liderlik ve etkileşimsel liderlik iş performansı ile pozitif ilişkili, dönüşümcü liderlik bilgi paylaşımı ile negatif ilişkili, etkileşimsel liderlik daha pozitif ilişkili bulunmuştur.
Kim & Park (2019)	İmalat-üretim şirketi	Güney Kore	208	%64 erkek ve %36 Kadın	%47=30lu yaş	Dönüşümcü liderlik ile kişiler arası güven arasında pozitif bir ilişki mevcut. Güven ilişkisi satışı olumlu yönde etkilemektedir.

Peesker ve ark. (2019)	Bilgi Teknolojisi	Avrupa & Asya	36	%95 erkek ve %5 Kadın	%100= 30 yaş	Koçluk ve işbirliği satış liderlerinin ve satış temsilcilerinin en çok benimsediği dönüşümcü liderlik davranışları olmuştur. Koçluk ve işbirliği satış performansını olumlu yönde etkilemiştir.
Gao, Murphy, & Anderson (2020)	Qualtricks deneyim yönetim şirketi, endüstriyel ürünler, perakende, bilgisayar, elektronik, banka sigorta, otomobil, emlak	ABD	313	%51 erkek ve %49 kadın	%36=26-35 yaş	Dönüşümcü liderlik yetkilendirilmiş satış görevlisi ve yüksek öz benlik algısı ile başarı çabasını artırarak satış performansını olumlu etkilemiştir
Donkor, Sekyere, & Oduro (2022)	Kamu Kuruluşu	Gana	330	%58 erkek ve %42 kadın	Çoğunluk 30-39 yaş	Dönüşümcü liderlik arttığında örgütsel bağlılık artıyor sonucunda çalışan performansı artıyor. Etkileşimsel liderlikte örgütsel bağlılık azalıyor ve çalışan performansı azalıyor

Tablo 5 ve tablo 6'da daha önceki dönemlerde dönüşümcü ve etkileşimsel liderlik ve bu iki liderlik tarzının satış ve iş performansını nasıl etkilediğine dair yapılan somut çalışmalara yer verilmiştir.

Dönüşümcü/Etkileşimsel Liderlik, Satış Performansı ve Satış Görevlisinin İş Tatmini

Brown ve Peterson (1993) ortaya konan satış performansı ile satışçının iş tatmini üzerindeki etkisini göstermek için bir model oluşturdu. Satış performansının satıcının göstermiş olduğu çabadan pozitif etkilendiğini, çabanın ise motivasyon unsurları olan araçsallık ve rekabetçilikten olumlu etkilendiğini gösterdiler.

Araçsallık, görev başarısına odaklanma ve iş eylemlerinde bağımsız olarak hareket etme, çalışanın kendi kaderini kendisinin belirlemesi olarak tanımlanır. Araçsal satış görevlisi, görev performansındaki ayrıntılara odaklanır ve başarılı olmak için kendisini görevine vermektedir. Rekabetçilikte ise satış görevlisi kendi performansını başkalarının performansını aşması için çaba gösterir (Brown & Peterson, 1994). Satış performansını etkileyen motivasyon unsurlarının dönüşümcü liderlik unsurları olduğu görülmektedir. Brown ve Peterson (2003)'un modeli şekil 3'te gösterilmektedir.

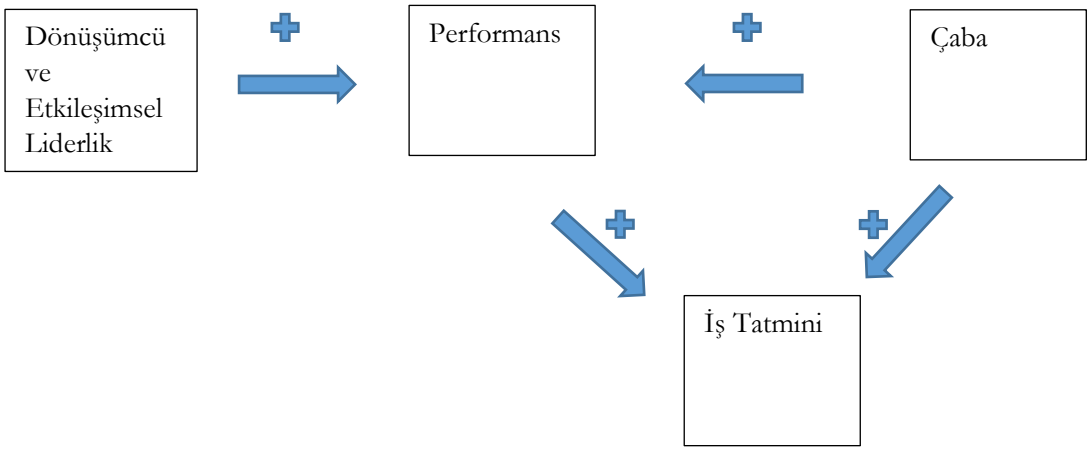

Şekil 3- Dönüşümcü ve Etkileşimsel Liderliğin İş Tatminine Etkisi

Satış yöneticileri, satış görevlilerini işe alır, onları eğitir ve motive eder ancak onlar üzerinde zorlayıcı bir yetkiye sahip değildir. Doğrudan satış görevlilerinin iş katılımı ve bundan memnuniyet duyması kendi kaderini kendisinin belirlemesiyle olacaktır. Dönüşümcü liderlik özelliği olan satışçının kendi kaderini belirlemesinin göstermiş olduğu çaba, performans ve iş tatminini olumlu yönde etkilemiştir. Amerika'da doğrudan yüz yüze dayanıklı ürün satışı yapan 350 satış görevlisi aynı zamanda farklı eyaletlerde satış çabası içine girmişlerdir. Çalışmaya katılanların %70'i erkekti. Satıcılar yaklaşık 3,5 ay eğitim ve satış tecrübesine sahipti. Ölçümler sonuncunda araçsallık ve motivasyonun gösterilen çaba ile hem satış performansında hem de iş tatmininde ciddi olumlu etkileri gözlemlenmiştir. Çabanın iş performansı aracılığıyla iş tatminine etkisi büyük ölçüde olmasa da olumlu çıkmıştır (Brown & Peterson, 1994).

Brown ve Peterson'un modeli Mengüç tarafından Türkiye'deki 8 en büyük endüstriyel firmadaki 432 satış görevlisine uygulandığında benzer sonuçlar bulunmuştur. Özellikle rekabetçilik ve araçsallık durumu satış personellerinin daha fazla çaba göstermesine bu durumunda doğrudan satış performansına ve iş tatminine önemli pozitif etki yaptığı bulunmuştur. Satış görevlilerinin çabası satış performansı aracılığıyla iş tatminini olumlu etkilemektedir (Mengüç, 1996). Çaba faktörü çıkarılarak iş performansının iş tatminine olan etkisine bakıldığında ciddi olumlu bir etkisinin olduğu görülmüştür. İş performansını artırmaya yönelik faaliyetler çalışanların iş tatminini artıracaktır (Christen ve diğerleri, 2006)

Performans ve iş tatmini arasındaki bir bağlantı olup olmadığını bilmeden satış yöneticileri satış görevlilerinin eylemlerini ve deneyimlerini etkili şekilde etkileyemezler. Her ne sebeple olursa olsun yöneticiler iş tatminini artan satışlar ve karlılık ile birlikte bir hedef olarak görebilir. Bu yüzden memnuniyet oluşturmak için satıcıların iyi performans gösterecekleri koşulların yaratılması önemlidir. İş tatmininin performansa göre farklılaştığı ortaya konulsa da bireysel farklılıklar öncül rol oynayabilir. Satış görevlileri performansın kendisinden çok performansla birlikte ortaya çıkan iş tatmininden motive oluyorlar. Benlik kavramı yüksek olan satıcıların da satış performansları ve dolaylı olarak iş tatminlerinin yüksek olduğu bulundu. Motivasyonun satış performansını olumlu şekilde artırdığı bilinmektedir. Bu yüzden satış görevlisi alımlarında başarı motivasyonu yüksek olanlar seçilebilir, performansı artıracak teşvik programları verilebilir ve iş tatmini sağlanabilir (Bagozzi, Spring, 1980).

Jaworski ve Kohli (1991) satış liderlerinin satış görevlilerine sonuçlar üzerinden olumlu geri bildirimler vermesinin satış performansını büyük ölçüde artırdığını ve bunun da liderle olan memnuniyeti çoğalttığını buldu. Ayrıca satış görevlilerinin davranışlarına olan olumlu geri bildirim daha fazla memnuniyet getirmektedir. Olumsuz bildirimler ise satıcıları olumlu bildirimler kadar motive etmemektedir. Avrupa'daki 150 oto satış görevlileriyle yapılan bir

çalışmada olumlu çıktı ve davranışsal geri bildirimin satış görevlileri üzerindeki motivasyonu, performansı ve tatmini artırdığı gözlemlenmiştir. Olumlu geri bildirim, satıcılar üzerinde bilgilendirici ve motive edici rol oynarken satış görevlilerinin performansını ve memnuniyetini önemli ölçüde artırmaktadır. Olumsuz geri bildirim ise bilgilendirme işlevi görse bile motivasyon işlevi görmemektedir ve satış performansını küçük ölçüde artırmaktadır (Jaworski & Kohli, 1991). Olumlu geri bildirim ve yüksek motivasyon dönüşümcü liderliğin kapsam alanında olduğu için bu tür liderliğin satış performansını olumlu yönde etkilediği ve memnuniyeti artırdığı söylenebilir. Satış görevlilerinin görevleri, satış liderleri tarafından net olarak belirlendiğinde, satış liderleri çalışanların kişisel gelişimine dikkat ettiğinde, onları önemseyip başarı için teşvik ettiğinde satış performansları ve iş tatminleri artmaktadır.

Uduji (2013) yılında Nijerya'da çok uluslu firmalarda çalışan 350 satış temsilcisiyle bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada astlarına hedeflerin net olarak belirlendiği doğrudan davranışlar, astların çıkarlarını gözeten destekleyici davranışlar, astlara özerklik sağlayan katılımcı davranışlar ve astları başarı için motive eden başarı odaklı davranışları içeren yol hedef teorisi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda 335 satışçı (%95.7) dönüşümcü liderliğin etkileşimsel liderliğe göre kendilerinde daha iyi iş tatmini sağladığını, 329 satışçı (%94) dönüşümcü liderliğin etkileşimsel liderliğe göre daha iyi satış performansı sağladığını belirtmiştir. Çalışma dönüşümcü liderliğin etkileşimsel liderliğe göre satış performansını ve iş tatminin daha olumlu etkileyeceğini göstermiştir. Ek olarak çalışma dönüşümcü liderliğin satış görevlileri üzerinde daha çok güven ve adil olma duygusu yarattığını ortaya çıkarmıştır (Uduji, 2013).

Mary Shoemaker (1999) Kouzes ve Posner Modeli ile liderlik biçiminin iş tatmini üzerindeki etkilerini inceledi. Bu model, dönüşümcü liderlikle çok yakın ilişkisi olan; zorluklara meydan okumak, karizmatik liderlerin kullandığı bir vizyona ilham vermek, işbirliği oluşturan başkalarının harekete geçmesini sağlamak, rol model oluşturmak ve hedefleri kişilere göre belirlemek, başarıyı teşvik etmek gibi bileşenlerden oluşuyordu. ABD'deki %94'ü erkeklerden ve %96'sı üniversite mezunlarından oluşan 158 elektrik ürünleri satan satış görevlileriyle yapılan anket sonucu 5 bileşenin tamamı satış görevlisi iş tatmini ile pozitif ilişkili çıkmıştır. İş tatmini ile en çok ilişkili olan bileşen başarıyı teşvik etmek olmuştur. Satış görevlisini sürekli olarak umutlu tutmak, başarılarını övmek iş tatminini sağlama da etkili olmuştur (Shoemaker, 1999).

Dönüşümcü ve etkileşimsel liderliğin istisnalar dışında satış performansını olumlu yönde etkilediği çok sayıda araştırma tarafından kanıtlanmış ve bilinmektedir. Bu çalışma, dönüşümcü liderliğin etkileşimsel liderliğin tamamlayıcısı olduğunu, her iki liderlik türü de dikkate alınırsa maksimum satış performansına ulaşılacağını, dönüşümcü liderliğin etkileşimsel liderliğe göre daha iyi satış performansı sağladığını belirtmektedir. Daha iyi satış performansının ise daha iyi iş tatminini sağladığı Brown ve Peterson (2003) çalışmasıyla kanıtlanmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Modern liderlik teorileri dönüşümcü liderlik ve etkileşimsel liderlik satış yöneticilerinin günümüz modern dünyasında kaçınılmaz olarak benimsedikleri yaklaşımlardır. Günümüz liderlik anlayışında elde edilen sonuçların yanı sıra çalışanların psikolojik yönleri ve sosyal faktörler de önemli hale gelmeye başlamıştır. Etkileşimsel liderlik rasyonel ve sonuç odaklı yaklaşımı sayesinde satış performansını olumlu etkilese de insanı çok yönlü bir varlık olarak gören dönüşümcü liderlik, etkileşimsel liderlik anlayışını tamamlayarak günümüzde satış yöneticilerinin maksimum faydaya ulaşabilecekleri liderlik olarak kabul edilmektedir. Karizmatik olan, teşvik edici, ilham veren ve koçluk sağlayan satış liderleri diğer liderlik anlayışlarına göre satış görevlileri ve satış performansı üzerinde daha olumlu etkiler bırakmaktadır. Dönüşümcü liderlik anlayışı etkileşimsel liderlik anlayışına göre daha başarılı sonuçlar veren bir anlayıştır. Olumlu satış performansının ise satış görevlisi iş tatminini artırdığı

araştırmalarla ortaya koymuştur. Bu çalışma dönüşümcü liderlik tarzının etkileşimsel liderlik tarzına göre satış performansını daha iyi hale getirerek satış görevlilerini daha iyi iş tatminine ulaştıracağı konusunda fikir sunmaktadır. Bu çalışmada değinmek istediğimiz bir nokta da satış elemanı kavramının yerine 'satış görevlisi' kavramını kullanarak bir araştırma ortaya koymaktı. Günümüzde 'satış elemanı' kavramı birçok makale ve kitapta yaygın olarak kullanılmaya devam ediyor. Satış görevlileri üstlenmiş oldukları sorumluluk ve saygı açısından değer görmeyi hak eden kişilerdir. Bu yüzden 'satış elemanı' kavramı yanlış bir kavramdır ve bu çalışmada bu kavramın kullanılmamasına özen gösterilmiştir.

Dönüşümcü ve etkileşimsel liderlik tarzlarının satış üzerindeki etkilerini karşılaştıran önceki meta analizler, dönüşümcü liderliğin çalışan performansı ve davranışları üzerinde etkileşimsel liderliğe göre daha kuvvetli etkilere sahip olduğunu göstermiştir (Inyang ve diğerleri, 2018).

Dönüşümcü ve etkileşimsel liderliğin satış performansına etkisini ortaya koymak için incelenen çalışmaların tamamı dönüşümcü liderliğin satış performansını olumlu yönde etkilediğini, etkileşimsel liderlik ile beraber maksimum performansı getirdiğini göstermektedir. Etkileşimsel liderlik, bazı durumlarda satış performansını olumsuz, bazı durumlarda olumlu etkilemektedir. Humphreys & Zettel (2002) çalışmasında, pasif etkileşimsel liderliğin satış performansı ile negatif yönde ilişkisini olduğu bulunmuştu. Örneklem sayısının 36 olması, çalışmanın finansal hizmetler sektöründe yapılması bu sonucu çıkarmış olabilir. Konu hakkında araştırma yapan akademisyenlerin çoğu dönüşümcü liderliğin satış performansı üzerinde gözle görülür önemli pozitif etkisinin olduğunu belirtmiştir. Sadece dönüşümcü liderlik bileşenlerinden her birinin etkisi farklı olmuştur. Panagopoulos & Dimitriadis (2009) koçluğun satış performansı üzerinde olumlu etkisini ortaya koyu. Çalışmasında ilaç, kimya, bilgi teknolojisi, internet hizmetleri, sigorta ve finansal hizmetler gibi farklı sektörlerden satış temsilcilerine yer vermesi koçluğun dönüşümcü liderlik altında satış performansı üzerinde önemli pozitif etkisi olduğu düşüncesi için önemli kanıt sunmaktadır. Peesker ve ark.(2019) daha sonraki yıllarda yapmış oldukları çalışma ile koçluğun satış performansı üzerindeki olumlu etkisi olduğu tezini desteklemiştir. Donkor ve ark.(2022) yakın bir zamanda ilk kez batılı ülkeler dışında kamu sektörü üzerinde dönüşümcü liderliğin iş performansı üzerindeki incelemiş ve olumlu bulmuştur. Etkileşimsel liderliğin ise iş performansı üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Bu çalışma, dönüşümcü liderlik ve etkileşimsel liderlik tarzlarının sadece özel sektör için değil kamu sektörü için de aynı sonuçları sağlayabileceğini göstermiştir. Gelecekteki çalışmalar satış yapan bir kamu sektörünü ele alırsa daha doğru sonuçlar ortaya çıkacaktır.

Gao, Murphy, & Anderson (2020) yakın zamanda yapmış olduğu çalışmada öz benlik algısı yüksek olan ve yetkisi, özerkliği çok olan satış görevlilerinin daha başarılı satış performansı elde ettiğini ortaya koymuşlardır. Çalışmada, endüstriyel ürünler, perakende, bilgisayar, elektronik, banka sigorta, otomobil, emlak gibi farklı sektörlere yer verilmesi 313 kişi ile çalışmanın yapılması, ortaya konan bu düşünceyi desteklemektedir. Daha önceki zamanlarda Martin & Bush(2006) yetkilendirilmiş satış lideri ve görevlilerinin daha iyi satış performansı sağlayacağı konusunda kanıtlar sunmuştu. Jaworski ve Kohli (1991), Uduji (2013) ve Mary Shomaker (1999) çalışmalarında dönüşümcü liderliğin iş tatminini sağladığını göstermektedir. Olumlu geri bildirim veren, motivasyon sağlayan, çalışanlarını sürekli teşvik eden liderler onlar üzerinde güven duygusu yaratarak iş tatminlerinin artmasını sağlamaktadır. Bu yüzden daha önceki yapılan çalışmalar öncülüğünde dönüşümcü liderliğin etkileşimsel liderliğe göre daha iyi satış performansı yarattığını ve bu durumun da satış görevlisinde daha iyi iş tatminini sağladığı görülmektedir. Brown ve Peterson (2003) yılındaki çalışmasında dönüşümcü liderlik özelliklerinden satışçının kendi kaderini kendisi belirlediğinde daha iyi performansa ve iş tatminine ulaştığını kanıtlanmıştır. Satış görevlisinin daha iyi satış performansı ve iş tatminine ulaşması için incelenen çalışmaların çoğu çalışan psikolojisine vurgu yapmaktadır. Motivasyon, koçluk, teşvik etme, başarıyı övme, kişisel ihtiyaca göre hedeflere belirleme, çalışana rahat ve özerk olabileceği çalışma ortamı sağlama gibi unsurların

satış performansını ve iş tatminini olumlu etkilediği bulunmuştur. Tüm bu faktörler, çalışanın insani yönünü ve içsel tarafını dikkate alan dönüşümcü liderlikle özdeşleştiği için dönüşümcü liderliğin satış performansı ve iş tatmini daha olumlu etkilediği söylenebilir. Etkileşimsel liderlik anlayışı ise karşılıklı anlaşmaya odaklanan, rasyonel bakan bir tarz olduğu için psikolojinin ve içsel ruh halinin oldukça önemli hale geldiği günümüz satış dünyasında ancak dönüşümcü liderlik ile başarılı olabilir.

Bu çalışmada, dönüşümcü ve etkileşimsel liderliğin satış performansını ve sonucunda iş tatminini artırdığını gösterir ve birbirini destekleyen çalışmalara yer verilmiştir. Amerika, Avrupa ülkeleri, Gana, Yunanistan, Ürdün, Güney Kore gibi farklı kıtalardan dönüşümcü liderliğin satış performansı ve iş tatminini olumlu yönde etkilediği sonuçlarının elde edilmesi bu iki liderlik tarzlarının küresel anlamda benzer sonuçlar verdiğini ve ortaya çıkan sonuçların kabul edilebilirliğini gösterir. Çalışmalarda genel olarak yeterli örneklem sayısına ulaşılmıştır. Etkileşimsel liderliğin bazı durumlarda olumlu bazı durumlarda olumsuz performansa yol açmasının nedeni çalışılan sektör, araştırmanın yapıldığı ülke ve kullanılan örneklem sayısı olabilir. Çalışmalarda kullanılan örneklemlerin hepsinde erkek sayısı kadın sayısından fazla olmuştur. Bu durumda dönüşümcü ve etkileşimsel liderliğin cinsiyet farklılığı durumunda hangi sonuçları vereceği bilinmemektedir. Liderlik türlerinin cinsiyete bağlı olarak satış performansını olumlu yönde etkileyip etkilemeyeceğini ortaya koymak için kadın sayısının fazla olduğu bir araştırmanın yapılması gerekmektedir. Daha önceki yapılan araştırmalarda araştırmaya katılan kişilerin çoğunluğu 30-50 yaş arasındaki satışçılardan oluşmaktadır. Genç satış görevlileri için liderlik tarzlarının kendileri üzerinde etkileri tam olarak bilinmemekle beraber dönüşümcü liderliğin satış performansı üzerinde olumlu etkisini ortaya koymak için gençlerin ağırlıklı olduğu bir çalışmanın yapılmasında fayda vardır.

Bu çalışma kavramsal çerçevede daha önceki modeller ve araştırmalardan yola çıkarak dönüşümcü liderliğin etkileşimsel liderliğe göre satış performansını daha çok artırarak satış görevlilerinde daha iyi iş tatmini sağlanacağını belirtmektedir. Ortaya konulan çalıma daha önceki verilerden faydalansa da dönüşümcü liderliğin satış performansı aracılığıyla daha iyi iş tatmini sağladığına yönelik veriler toplanarak yeni çalışmalar yapılmasına ihtiyaç vardır. Araştırmada belirli sektörlerdeki satış çalışmalarından faydalanılmıştır. Dönüşümcü liderliğin satış performansını etkileşimsel liderliğe göre daha fazla artırdığına yönelik diğer birçok sektörde çalışma yapılmalıdır. Liderlik tarzları satış performansını etkilese de satış liderleri ve görevlileri, satış performansını etkileyen psikolojik ve dış faktörlerin var olduğunu dikkate alınmalı ve buna göre strateji oluşturmalıdır.

.

Kaynakça

Armstrong, M. (2006). *A Handbook of Human Resource Management Practice* (10th Edition b.). London: Kogan Page Publishing.

Aziri, B. (2011). Job Satisfaction: A Literature Review. *Management Research and Practise, 3*(4), 77-86.

Bagozzi, R. P. (Spring, 1980). Performance and Satisfaction in an Industrial Sales Force: An Examination of Their Antecedents and Simultaneity. *Journal of Marketing, 44*(2), 65-77.

Bass, B. M. (1997). Personal Selling And Transactional/Transformational Leadership. *Journal of Personal Selling & Sales Management, 17*(3), 19-28. https://doi.org/10.1080/08853134.1997.10754097

Brown, S. P., & Peterson, R. A. (1994). The effect of effort on sales performance and job satisfaction. *Journal of Marketing;, 58*(2), 70-80.

Burmeister, W. (2003). Leadership simplified: Abandoning the Einsteinian "Unified Field Theory" approach. *Journal of American Academy of Business, 3*(1/2), 152-154.

Christen, M., Iyer, G., & Soberman, D. (2006). Job Satisfaction, Job Performance,and Effort: A Reexamination Using Agency Theory. *Journal of Marketing, 70*, 147.

Dey, R., & Carvalho, S. (2014). Are Transactional Leaders Also Emotionally Intelligent? -An Analysis of Sales Executives in India. *IJBIT, 7*(2), 43.

Donkor, F., Sekyere, I., & Oduro, F. A. (2022). Transformational and Transactional Leadership Styles and Employee Performance in Public Sector Organizations in Africa: A Comprehensive Analysis in Ghana. *Journal of African Business, 23*(4), 945-963. https://doi.org/https://doi.org/10.1080/15228916.2021.1969191

Dubinsky, A. J., Yammarino, F. J., Jolson, M. A., & Spangler, W. D. (1995). Transformational Leadership: An Initial Investigation in Sales Management. *The Journal of Personal Selling and Sales Management, 15*(2), 17-31. https://www.jstor.org/stable/40471576 adresinden alındı

Dubinsky, A. J., Yammarino, F. J., Jolson, M. A., & Spangler, W. D. (Spring 1995). Transformational Leadership: An Initial Investigation in Sales Management. *The Journal of Personal Selling and Sales Management, 15*(2), 19-20.

Eren, M. Ş., & Titizoğlu, Ö. Ç. (2014). Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Tarzlarının Örgütsel Özdeşleşme ve İş tatmini Üzerindeki Etkileri. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(27), 278-279.

Gao, R., Murphy, W. H., & Anderson, R. E. (2020). Transformational leadership effects on salespeople's attitudes, striving, and performance. *Journal of Business Research, 110*, 237-245. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.01.023

Hayati, B., Atefi, Y., & Ahearne, M. (2018). Sales force leadership during strategy implementation: a social network perspective. *Journal of the Academic Marketing Science, 46*(4), 612-631. https://doi.org/10.1007/s11747-017-0557-2

Hu, Y.-J. (2005). Transformational Leadership of Sales Managers and Job Satisfaction of Sales Associates in the Fast Moving Consumer Goods Industry in Taiwan. *Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of*, 15.

Humphreys, J. H., & Zettel, M. C. (2002). Transformational Leader Self-Perception And Objective Sales Performance: The Potential Moderating Effects Of Behavioral Coping Ability.

International Business & Economics Research Journal, 1(1), 10-20. https://doi.org/https://doi.org/10.19030/iber.v1i1.3876

Ingram, T. N., LaForge, R. W., Locander, W. B., MacKenzie, S. B., & Podsakoff, P. M. (2005). New Directions in Sales Leadership Research. *The Journal of Personal Selling and Sales Management,, 25*(2), 137-138.

Inyang, E., Agnihotri, R., & Munoz, L. (2018). The role of manager leadership style in salesperson implementation of sales strategy: a contingency perspective. *Journal of Business & Industrial Marketing, 33*(3), 1075-1076. https://doi.org/10.1108/JBIM-09-2017-0230

Jaworski, B. J., & Kohli, A. K. (1991). Supervisory Feedback: Alternative Types and Their Impact on Salespeople's Performance and Satisfaction. *Journal of Marketing Research, 28*(2), 190-201.

Jolson, M. A., Dubinsky, A. J., Yammarino, F. J., & Comer, L. B. (1993). Transforming the Salesforce with Leadership. *Sloan Management Review, 34*(3), 95-99.

Kim, J., & Park, S. (2019). The role of transformational leadership in citizenship behavior: Organizational learning and interpersonal trust as mediators. *International Journal of Manpower, 40*(7), 1347-1360. https://doi.org/10.1108/IJM-12-2018-0413

MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M., & Rich, G. A. (2001). Transformational and Transactional Leadership and Salesperson Performance. *Journal of the Academy of Marketing Science, 29*(2), 115-134.

Martin, C. A., & Bush, A. J. (2006). Psychological Climate, Empowerment,Leadership Style, and Customer-Oriented Selling: An Analysis ofthe Sales Manager-Salesperson Dyad. *Journal of the Academy of Marketing Science, 34*(3), 419-438. https://doi.org/10.1177/0092070306286205

Masa'deh, R., Obeidat, B. Y., & Tarhini, A. (2016). A Jordanian empirical study of the associations among transformational leadership,transactional leadership, knowledge sharing, job performance, and firm performance. *Journal of Management Development, 35*(5), 681-697.

Mengüç, B. (1996). Evidence for Turkish industrial salespeople: Testing the applicability of a conceptual model for the effect of effort on sales performance and job satisfaction. *European Journal of Marketing, 30*(1), 33-55. https://doi.org/https://doi.org/10.1108/03090569610105771

Odumeru, J. A., & George, O. I. (2013). Transformational vs. Transactional Leadership Theories: Evidence in Literature. *International Review of Management and Business Research, 2*(2), 355-361.

Panagopoulos, N., & Dimitriadis, S. (2009). Transformational leadership as a mediator of the relationship between behavior-based control and salespeople's key outcomes: An initial investigation. *European Journal of Marketing, 43*(7/8), 1008-1031. https://doi.org/10.1108/03090560910961498

Peesker, K. M., Ryals, L. J., Rich, G. A., & Boehnke, S. E. (2019). A qualitative study of leader behaviors perceived to enable salesperson performance. *Journal of Personal Selling & Sales Management, 39*(4), 319-333. https://doi.org/https://doi.org/10.1080/08853134.2019.1596816

Riley, D. N. (2006). The Effects of Sales Management Leadership Styles on Salesperson Organizational Commitment and Salesperson Turnover Intentions. *H. Wayne Huizenga School o f Business and Entrepreneurship*, 24-35.

Russ, F. A., McNeilly, K. M., & Comer, J. M. (1996). Leadership, Decision Making and Performance of Sales Managers: A Multi-Level Approach. *The Journal of Personal Selling and Sales Management, 16*(3), 1-15.

Shannahan, K. L., Shannahan, R. J., & Bush, A. J. (2013). Salesperson coachability: what it is and why it matters. *Journal of Business & Industrial Marketing, 28*(5), 411-420. https://doi.org/10.1108/08858621311330254

Shoemaker, M. E. (1999). Leadership Practices in Sales Managers Associated with the Self-Efficacy, Role Clarity, Leadership Practices in Sales Managers Associated with the Self-Efficacy, Role Clarity, and Job Satisfaction of Individual Industrial Salespeople. *The Journal of Personal Selling and Sales Management, 19*(4), 1-19. https://www.jstor.org/stable/40471761 adresinden alındı

Spiro, R. L., & Perreault, W. D. (1979). Influence Use by Industrial Salesmen: Influence-Strategy Mixes and Situational Determinants. *The Journal of Business, 52*(3), 435-455. https://doi.org/10.1086/296057

Tirmizi, S. A. (2002). The 6-L framework: a modal for leadership research and development. *Leadership & Organization Development Journal, 23*(5), 270.

Uduji, J. I. (2013). Transformational Leadership of a Salesforce for Higher Level of Job Satisfaction and Performance. *Information and Knowledge Management, 3*(8), 81-92.

Toplumun İlmi Ve Ahlaki Tekâmülünde Ahmet Yesevi'nin Örnek Şahsiyeti

Sadık AMBER[1]

Giriş

Ahmed Yesevî, Türk-İslâm Dünyasında, ilmi dirayetiyle, ahlak anlayışıyla, dini anlama ve İslâm'ı şahsında özümseyip topluma örnek olma zaviyesinden en başta gelen âlim, mutasavvıf ve müderrislerinden biridir. Topluma her yönüyle örnek olan bu tarz mürşitleri ne kadar iyi tanır, anlarsak gelecek nesillere onların anlayışlarını intikal ettirmek kolaylaşır. Bu yüzden Ahmed Yesevî'yi hocalık, babalık, komşuluk, arkadaşlık ve mürşitlik yönüne derinlemesine nüfuz etmek ve genç nesle aktarmak icap etmektedir.

İnsanoğlu birçok sahada yeni musibet ve krizlerle yüzleşmekte ve huzuru elde edebilmek için yeni bir medeniyete dair anlayış geliştirmesi icap etmektedir. Metafizik ve dinî anlayıştan tecrit edilmiş maddeci-pozitivist bilgi, insanlığın ahenk ve dengesini bozmaktadır. Ahmed Yesevî ve ona benzer âlim, şair, mürşitlerden tevarüs eden kültürden de faydalanarak bu konudaki noksanlıkları tespit edip çözüm yoluna odaklanmak gerekmektedir (Uyanık, 2016, s. 191). Hoca Ahmed Yesevî Türk toplumuna arı, duru, Türkçesiyle seslenirken kendi gelenek-göreneklerini, İslâm dininin izin verdiği davranış ve değerler ışığında ortaya koymuştur. O önce kendi uygulamalarından oluşan Yeseviliğe sonra da Rumeli ve Anadolu'da yayılan Bektaşilik ve Nakşibendilik tarikatlarına yaptığı destekle; Dünya yaşamında nasıl hareket edilmesi gerektiğini göstermiştir. Hoca Ahmed Yesevî bu bağlamda, maneviyatı ve dini topluma ulaştırırken onlara ürün ortaya çıkarmalarını önermiştir. Kanaatimize göre bu yöntemde sosyal ve bireysel yaşantımızda İslâm'ı hayattan tecrit etmeden günlük davranışlarımız sergilememizdir (Akbaba, 2017, s. 65-66).

Mâverâunnehir, XI-XII. asırda Karahanlılar'ın kontrolü altında idi. Türk hanedanları bu devirde taht mücadeleleri, siyasî istikrarsızlık ve sürekli kargaşalarla boğuşmaktaydı. Rafizî ve Batınî anlayışlar, içten içe devlette istikrarsızlık oluşturarak çöküşün eşiğine sürüklüyordu (Dosay, 1999). İşte Ahmed Yesevî böyle bir vasatta Türk halkları arasında birliğin teminine, şeriata uzak duran kitlelere İslâmî hassasiyeti öğretmeye, nebevî anlayışın yaygınlaşmasına ve beraber yaşama deneyiminin tekâmülüne liderlik etmiştir (Özköse, 2006, s. 293). Hoca Ahmed Yesevî, talim-terbiye işini temel vazifesi olarak görmüş ve İslâm'ı uygulamalı olarak öğretmiş sadece nasihat edici olarak kalmamıştır. Ortaya koyduğu teknik ve yöntemleri kullanarak insanları olgunlaştırma vazifesi ile dünyanın muhtelif bölgelerine ulaştırmıştır (Akbaba, 2017, s. 74)

Ahmed Yesevî, Türk-İslâm medeniyetinin temelini teşkil eden değerlerin nesilden nesile nakledilmesini temin eden gerçek manada kurucu atalardandır. İç dünyasındaki fikirleri, *Hikmetler* ismini verdiği şiirleriyle topluma ulaştırmıştır. Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerin yansıması olan *Hikmetler*'le Ahmed Yesevî toplumu irşada gayret göstermiştir. Bu şiirlerin Türkçe diliyle kaleme alınması, İslâmî ve tasavvufî anlayışın Türkler arasında kolay intişar etmesine vesile olmuştur. O manevi ve dini gerçekleri *hikmetler* vasıtasıyla ortaya koymuş, dünya sürdükçe geçerliliğini devam ettirecek olan medeniyet inşa değerlerini talim ve temsil etmiştir (Bayraktar, 2016, s. 61). Başka bir anlatımla onun kişiliğini oluşturan iki ana faktör

[1] Dr.,

olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlar, Türk kültür dünyasından tevarüs eden düşünce, bilgi, gelenek-görenekler ve en önemlisi de İslâm Dininin esaslarıdır. (Akyüz, 1994, s. 22).

Ahmed Yesevî'nin örnek şahsiyetini ele aldığımızda, onun insan yetiştirmede gösterdiği gayret takdirlerin çok üstündedir. Çünkü o İslâm'ı kuru bir bilgi olarak öğrenip, şekilcilikte kalmamış; İslâm'ın güzelliklerini her yönüyle ruhuna aksettirmiş, günlük hayatında tatbik etmiştir. Bunlarla da yetinmeyerek başka insanlarında bu güzellikleri öğrenip hayatlarında tatbik etmelerini de arzu etmiştir.70 yıl boyu Sovyetler Birliğinin dinsizlik propagandasıyla yetiştirilmiş Türk Cumhuriyetleri Müslüman topluluklarının Ahmed Yesevî gibi büyük bir şahsiyetten alacakları birçok dersler bulunmaktadır (Dosay, 1999).

Farsça ve Arapçaya vakıf olan Ahmed Yesevî, bilim dili olarak Arapçanın genel kabul gördüğü bir dönemde, insanlara İslâm'ı ulaştırabilme gayretini gösterirken kendi toplumunun lisanı olan Türkçeyi kullanmıştır. Türklerin İslâm'ı öğrenip, hayatlarında tatbik etmelerinde Ahmed Yesevî'nin çok ciddi katkısı olmuştur. Türklerin İslâm diniyle bağlarını güçlendirip anlama yönünden Ahmed Yesevî, kilit bir mürşittir (Onat, 2017). Ahmed Yesevî'nin dönemini, şahsiyetini, talebe yetiştirmedeki tarzını, günlük yaşantısındaki farklılıkları kaynak yetersizliğinden dolayı bütün teferruatıyla öğrenmek gibi bir zorluğa sahibiz. Ancak onun eserlerinde yazdıklarıyla onunla alakalı durumları tespit etmek mümkün olmaktadır.

Türk toplumunun İslâmlaşması ve tasavvufî düşüncelerle tanışmasında çok önemli faaliyetler gerçekleştiren birçok sûfî olmasına rağmen Ahmed Yesevî gibi Türk dünyasında alaka gören, topluma yön veren ve tesir halkasını kendisinden sonra da sürdürebilen başka bir âlim neredeyse yok gibidir (Özköse, 2006). Asırlar boyu Türk İslâm âlemini manevi cihetten etkileyen ve besleyen birçok âlim ve mürşit yetişmiştir. Bunların bir kısmının tesiri, içinde yaşadığı zaman ve coğrafyayla sınırlı iken, bir kısmının da tesiri asırlarca devam etmiş ve bütün Türk ve İslâm âlemini etkileyebilme kudretine sahip olmuşlardır. İşte bu düşünce ve ilim adamlarının başında, Ahmed Yesevî gelmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'de İslâm dininin hükümlerini yaşamaya önem vermiştir ve sadece söze indirgemekten uzak durmuştur.

Esaslarını Ahmed Yesevî'nin ortaya koyduğu Yesevîyye tarikatı, Anadolu ve Türkistan'da gelişecek olan başta Bektaşilik ve Nakşibendi'ye gibi birçok büyük tasavvuf ekollerini de derinden etkilemiştir. Bu oluşumlar Ahmed Yesevî'nin, fikirleri doğrultusunda Anadolu'nun İslâmlaşması ve İslâm'ın yayılması noktasında büyük işler başarmışlardır.

Hoca Ahmed Yesevî, tarikat kurma düşüncesiyle hareket etmemiş, ancak yaptığı hizmetler ve faaliyetler neticesinde sistemi bir tarikat olarak kabul edilir hale gelmiştir. Ahmed Yesevî, ilim, amel ve ihlas üçlüsüne çok önem vermiştir. İlmin elde edilebilmesi için bir hocaya/mürşit-i kâmile ihtiyaç olduğunu, mürşitsiz mesafe alınamayacağını ifade etmektedir. Mutasavvıf Ebu Hafs Haddad'ın (ö. 260/874) bu konudaki "*tasavvuf, tümüyle edepten ibarettir"* (Hucvîrî, 1982, s. 103) sözünü zikreden Ahmed Yesevî, edebi mürşidi-i kâmilin dizinin dibinde öğrenemeden şeriâtın aslını davranış ve halleriyle anlayamayanların imanlarını şeytanın çalacağını ifade etmektedir (Yesevi, 2016, s. 228).

Ahmed Yesevî, dervişin/sâlikin, sadece mürşid-i kâmil vasistasıyla manevi şuura varabileceğini, asıl görevinde şeraitten sonraki hakikate varmak olduğunu ifade etmektedir. Aksi takdirde yaratılış maksadı olan Allaha kul olma anlaşılamamış, ahseni takvim üzere yaratılmış ve halife olarak tercih edilmiş olma methinden uzak kalınmış olacaktır (Yesevi, 2016, s. 114).

Hoca Ahmed Yesevî, *''Divani Hikmet''* adlı eserinde *''âşık''* kelimesini 200'den fazla kez kullanmıştır. Bütün işi Rabbine âşık olmak ve gerçeği görmektir. Bütün bu özellikleriyle toplumun her kademesine İslâmiyet'i davet eden tasavvuf, insanların sosyal hayatları düzelirken insanların tembelliklerini engellemiş, toplum canlılığını artırmış, Allah'ın rahmetinin nurlarını yaşayanlara açmıştır. Sıkıntılı ve yorgun zihinleri rahatlatmayı ve kavrulmuş ruhların suyu olmayı başarmıştır. Öte yandan sanat ahlakının ve kulluğun doruğuna

ulaşan insanlara tevazu ve hiçlik duygusunu sunmuş, onların kibirli olmalarını engellemeye çalışmıştır (Kortobaeva, Kıdır, & Rızkulov, 2020, s. 29).

Ahmed Yesevî günlük iaşesini temin için başkalarının eline bakmaz kendi el emeğiyle ağaçtan yaptığı aletleri satarak sağlıyordu. Verdiği eğitim sebebiyle bir ücrette almıyordu. Gösteriş yapmayı ve göze batmayı sevmez, sıradan insanlar gibi sade yaşamayı tercih ederdi. Yaptığı her işinde peygamberimizi örnek alırdı (Zharar, 2019).

Ahmed Yesevî, birçok yönden insanlığa örnek olma zenginliğine sahip bir mutasavvıf ve mürşittir. Bugüne kadar Ahmed Yesevî'nin mirasına dair birçok çalışma ve araştırma yapılmış ve yapılmaya da devam edecektir. Çalışmamızda Ahmed Yesevî'nin ilim, amel ve ihlas gibi üç tane temel özelliği aynı anda kendinde barındırması ve bu mevzudaki muvaffakiyeti ve örnek şahsiyeti tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Ahmed Yesevî'nin Hayatı

Doğum ve Tahsili

Ahmed Yesevî'nin doğumuna dair kesin bir tarih belirtmek mümkün olmasa da 1093'te doğduğu kabul edilmektedir. Ancak onun Hâce Yûsuf el-Hemedânî'nin (ö.1140-41) halifelerinden oluşu ve ona intisap dönemine bakarsak XI. asrın ikinci yarısında doğduğunu söylemek mümkündür. Kazakistan'daki Sayram kentinin ileri gelenlerinden birisi olan babası, menkıbeleri ve kerametleri ile maruf ve Hz. Ali'nin nesebinden geldiği kabul gören Şeyh İbrahim isimli bir kişidir. Annesi ise Şeyh İbrahim'in halifelerinden olan Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Ahmed Yesevî, Şeyh İbrahim'in Gevher Şehnaz adlı kızından sonra ikinci çocuk olarak dünyaya gelen ve ebeveynini yitirdikten sonra bilinemeyen bir sebeple Gevher Şehnaz ile Yesi şehrine göçmüş ve oraya yerleşmişlerdir (Köprülü, 1984, s. 62-63). Şeyh ibrahim namıyla meşhur olan Ahmed Yesevî'nin babası oğlu yedi yaştayken vefat etmiştir. Gehnaz sultan, Annesi Ayşe hatunun vefatı üzerine onun velayetini deruhte etmiş ve beraberce Yesi'ye[2] göçmüşlerdir. Orada hocası Arslan Bab ile müşerref olmuş, ondan talim terbiye almıştır. Menkıbelerin anlattığına göre Peygamber efendimizin sahabelerindendir. Arslan Baba, Ahmed Yesevî'yi bulması, kendisine teslim edilen emaneti takdim etmesi için vazifelendirilmiştir. Bu emaneti ulaştırabilmesi maksadıyla dört yüz yıl ömür sürmüş ve emaneti sahibine teslim ettikten sonra vefat etmiştir. Kati olarak bilinmemekle beraber emanetin hurma olduğu üzerinde durulmaktadır (Köprülü, 1984, s. 62-63).

Ahmed Yesevî, o dönemin Türkistan'ı, bugünün Kazakistan'ında bulunan Çimkent'in doğusuna düşen Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir. Akşehir veya İspicâb (İsfîcâb) ismiyle de anılan Sayram önceden beri önemli yerleşim merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir (Eraslan, Ahmed Yesevî, 1989, s. 15-16). Ahmed Yesevî'nin Yesevî lakabını alması ve onunla Arslan Baba'nın[3] Yesi'de buluşmalarına dair anane bu bilgiyi teyit etmektedir. Yesi, günümüzde Türkistan ismiyle bilinmektedir. Ahmed Yesevî, kız kardeşi ile bu şehre gelip yerleşmiş, burada Arslan Baba ismindeki maruf Türk şeyhinin ilgi ve alakasına, hayır ve dualarına nail olmuştur. Ancak Arslan Baba'nın vefatı, Ahmed Yesevî'nin yaşı küçükken gerçekleştiğinden, onun karakteri üzerinde güçlü bir etki yaptığıyla alakalı anane tarihî açıdan belirsizlik ortaya koymaktadır (Köprülü, 1984, s. 62-63).

İbrahim isimli bir şeyhin çocuğu olan ve Hz. Ali nesebine mensup, yedi yaşındaki Ahmed'in babası vefat eder, ablası Gevher Şehnaz ile Sayram'dan Yesi'ye göç ederler. Menkıbelerde Oğuz Han'ın başkenti olarak zikredilen bu şehirde, o dönemde Arslan Baba ismiyle ün yapmış, bir şeyhin temsil ettiği bir tasavvuf düşüncesi bulunmaktaydı (Köprülü, 1987: 27-28). Arslan Baba'ya dair maalesef menkıbeler haricinde bilgi alabileceğimiz tarihî vesikalar mevcut değildir. Bir rivayette onun, Otrar'dan bir Türk dervişi olduğu kabul

[2] **Yesi:** Şu an Kazakistan'ın vilayetlerinden biri olan Türkistan'ın eski adıdır.

edilmektedir, başka bir rivayette ise teni siyah olan Arslan Baba, Arap kökenli bir şahıstır (Tayşı, 1996, s. 54).

Tahsil hayatına ilk olarak Yesi'de başlayan Ahmed Yesevî, menkıbelerin beyanına göre, Hızır'ın sohbet ve tedrisine küçük yaşta iken ulaşır, iaşesini öküzünün sırtına koyduğu, kendi alın teri ve el emeğinin ürünü olan tahtadan yapılan kepçe ve kaşıkları satarak sürdürmüştür (Cebecioğlu, 1993, s. 88). Hoca Ahmed Yesevî'nin böyle bir meslek icra etmesinin sebebi, onun çalışmalarını sırf Allah rızası için yaptığı ve İslâm dininin geçim temin için bir vasıta olmadığının göstermek açısından önem arz etmektedir (Akbaba, 2017, s. 68).

Yine menkıbelere göre, Ashabı Kiramdan kabul edilen Arslan Baba, Hz. Muhammed'den aldığı hurmayı, Yesi'de bulunan Ahmed Yesevî'ye ulaştırır. Onun ruhani terbiyesini üstlenen Arslan Baba az bir vakitte bu küçük öğrencisini yetiştirir. Şöhreti çok yerlere yayılan Ahmed Yesevî, hocasının bir sene sonra vefatı sebebiyle Arslan Babanın manevi terbiyesinden mahrum kalır. Ahmed Yesevî bunun üzerine, irfanını ve ilmini geliştirmek üzere, Asya'daki sayılı İslâmi merkezlerinden olan Buhara'ya intikal eder. Orada Tayfûriyye (Nakşibendiyye) tarikatından Hoca Yusuf el-Hemedânî (440/ 1049-535/ 1140)'ye intisap eder. Yusuf el-Hemedânî, Nazar, Hadis, Hilaf ve Usûl-i Fıkıh' da ileri derecede bir âlim kişi idi. Semerkant, Isfahan ve Hemedânî'de hadis ilmi çalışmaları için uzun vakit gayret gösterdi (Eraslan, 1983, s. 16). O Nizamiye Medresesi gibi güçlü bir eğitim merkezinde talebe yetiştirecek kadar parlak bir ilmî derecenin sahibiydi (Kufralı, 1949, s. 15). Kaynaklara göre bu zatın hocası, Ebû Ali Farmedî, Hüccetü'l-İslâm kabul edilen İmam Gazalî'ninde hocasıdır (Hâni. , 1980, s. 57). Ahmed Yesevî, Hanefî fıkhında âlim olan bu hocasıyla beraber farklı coğrafyalara seyahatler gerçekleştirdi (Köprülü, 1984, s. 65-67). Nakşî silsilesindeki Yusuf el-Hemedânî'nin bulunduğu sıra şöydedir: Hz. Muhammed (sav), Hz. Ebû Bekir (r.a.) (13/ 634), Selmân-ı Fârisî (r.a.) (35/655), Kâsım b. Muhammed (k.s) (102/720), Ca'fer-i Sâdık (k.s.) (148/765), Ebâ Yezîd Tayfûr el-Bistâmî (k.s.) (216/831), Ebu'L-Hasan Harakânî (k.s) (425 / 1034), Ebû Ali Fârmedî (k.s.) (477 /1084), Yusuf el-Hemedânî (k.s.) (535/1140), Hoca Ahmed Yesevî (k.s) (562/ 1167) (El-Hanî, 1308, s. 90).

Hz. Peygamberin sünnetlerine son derece bağlı olan Yusuf el-Hemedânî, mütevazı bir hayat sürerdi; ibrik, iki yastık, hasır, bir tencere ve bir keçenin dışında odasında başka eşya yoktu (Köprülü, 1984, s. 69-70). Hocasındaki bu hususiyetlerin Ahmed Yesevî'ye de aynen geçtiğini ve onun da sıradan ve sade bir yaşam sürdüğüne şahit olmaktayız. Halifeleri, hocaları irtihal edince, yapılan vasiyet üzere, sırayla irşat hizmetini deruhte etmişlerdir; Abdullah Berki, Hasan Endakî, Ahmed Yesevî ve Abdülhâhk Gücdüvânî. İrşat vazifesi kendine gelince bir müddet bu vazifeyi ifa eden Ahmed Yesevî, manevi emaneti Abdülhâlık Gucduvânî'ye bırakıp Yesi'ye gelmiş, irtihaline kadarda burada yaşamış, talebe yetiştirmeye ve tarikatını yaymaya gayret göstermiştir (Lamii, 1270, s. 411).

Ahmed Yesevî, Muhammed b. Ali silsilesiyle irtibatlı olduğu için kendisine *hâce* veya *hoca* lâkabı uygun görülmüştür. Ahmed Yesevî, Hâce Ahmed Yesevî, Hâce Ahmed, Kul Hâce Ahmed, Piri Türkistani gibi isimlerle de zikredilmiştir. İbrahim adında bir oğlu doğan Ahmed Yesevî, bu çocuğu kendisi hayatta iken, Türkistan'daki Yesevî rivayetlerine göre öldürülmüş ya da vefat etmiştir (Togan, 1980, s. 320). Bu vefat eden oğlundan başka, kaynaklara göre Gevher Hoşnâz ve Gevher Şehnâz isminde iki kızı doğmuş ve nesli Gevher Şehnâz kanalıyla sürmüştür (Köprülü, 1984, s. 76).

Ahmed Yesevî, yaşamını ağaçtan yaptığı kaşık kepçe gibi materyalleri yapıp satarak temin eden, kendi alın teri ve el emeğiyle geçinmeyi teşvik eden ve bunu yaşamında gösterebilen mutasavvıf bir kişiydi (Eraslan, 1983, s. 26).

Hoca Ahmed Yesevî, Peygamber Efendimizi (s.a.v) kendinden çok severdi. Ona olan sevgisi o kadar büyüktü ki, onun bütün sünnetlerine göre yaşamaya gayret ediyordu. 63 yaşına geldiğinde, *''Peygamberim 63 yaşında vefat ettiğine göre, yeryüzünde ondan daha çok*

yürümekten utanıyorum'' diyerek, malını fakirlere dağıtmış (Taganulu, 2022), ömrünün kalan kısmını Resulullah'a saygısızlık olmasın diye yerin altında açtırdığı hücrede geçirmiştir. Toprak altında yatan Resulullah'ın seviyesinin yukarısında yaşamayı münasip görmemiştir[4]. Kati olmamakla beraber 120 yaşına kadar geldiği ve 562/ 1167'de vefat ettiği bildirilmektedir. Kabrinin bulunduğu alanda olan kabirlere şefaat edeceğine olan inanç sebebiyle Kazak ve Kırgız Türkleri cenazelerini türbe yakınlarına getirip gömmüşlerdir (Eraslan, 1989, s. 160).

Hayatında olduğu kadar vefatından sonra da Ahmed Yesevî'nin ruhani ikliminde, bir saygı halesi meydana gelmiştir. Sultan Sencer'de Ahmed Yesevî'nin hayranlarından ve takipçilerinden birisiydi. Sahabe yolundan ayrılmadığı gerekçesiyle, kendisini çok takdir ettiğini söyleyen Sultân Sencer, ona, talebelerine verilmek üzere, 50.000 altın bağışlamıştır. Bu durum, onun, yönetici kesimle irtibat hâlinde olduğunu göstermektedir (Nevâyî, , 1979, s. 79).

Yine takriben iki asır sonra, Ahmed Yesevî Timur'un (ö. 1405) rüyasına girer, Buhara'ya sefer yapmasını ve netice galip geleceğinin müjdesini verir. Rüyada verilen bu müjde gerçek çıkar. O da Ahmed Yesevî'ye teşekkür kabilinden, anıt-mezar tarzında büyükçe bir türbe inşa ettirir (Köprülü, 1984, s. 160).

Yine Emir Timur'un Çubuk Ovası'nda 1402'de Osmanlı Padişahı Yıldırım Bâyezid ile yaptığı Ankara Savaşı'nda gerçekleşen ilginç bir hadisede, aynı manevi durum mevzubahis olmuştur. Emir Timur savaştan önce, Hoca Ahmed Yesevî'nin Makâmât'ından tefe'ül[5] eder ve şu kıta ile karşılaşır:

Yelda giceni şem'ı şebistân itkân
Bir lahzada âlemni gülistan itkân
Bes müşkül işim tüşübdür âsân itkân
Ey barçanı müşkilini âsân itkân.

Bu kıtada bütün sıkıntıların gideceğine, işlerin kolaylaşacağına ve dünyanın gül bahçesine döneceğine dair işaretler bulunmaktadır. Bu yüzden Timur bunu iyiye yormuştur. Timur bu rubâîyi ezberlediğini, Kayser-i Rûm (Sultan I. Bâyezit) askeriyle karşılaştığında, yetmiş defa okuduğunu ve zafere nail olduğunu haber vermektedir (Timur, 1308).

Eğitiminin İlk yıllarını Yesi'de geçiren Hoca Ahmed Yesevî, eğitimini tamamlamak için Mâverâünnehir'in ilim-irfan merkezi olan Buhara'ya geldi. O dönemde Selçukluların siyasi kontrolü altındaki Karahanlıların hâkimiyetinde olan bu şehir, İslâm medeniyetinin çok önemli bir merkezi konumundadır. Ahmed Yesevî Buhara'da dönemin ileri gelen güçlü mutasavvıf âlimlerinden olan Şeyh Yusuf el-Hemedânî (1049-1I40)'ye bağlanarak, onun ilim ve feyzinden son derece etkilendi ve hocasının üçüncü halifesi olarak vazife gördü. Şeyhinin vefatından sonra posta oturan ilk iki halifeden sonra Buhara'da vazifeyi deruhte edip şeyhlik yaptıysa da şeyhinden aldığı manevi bir işaretle Yesi'ye dönüp vefatına kadar burada güçlü bir şekilde tasavvufa dair hizmetlerde bulundu (Köprülü & Barthold, 1979, s. 39).

Hoca Ahmed Yesevî'nin Buhara'daki konumunun ve itibarını ter ederek Büyük Bozkır'ın tam sınırında, ilk akıl hocası Arslan Baba'nın mezarından çok da uzak olmayan küçük bir kasaba olan Yasi'ye gitmesi çok karakteristiktir. Yesi, (Türkistan) Hoca Ahmed Yesevî'nin şehri olması tesadüfi değildir. Hazret buraya manevi bir görev icra etmek için gelmiştir. Ahmed Yesevî'nin ana misyonu da Büyük Bozkır'ın özgür sakinleri olan göçebe Türkleri İslâmlaştırmaktı. Ve bu görev için, aynı zamanda göçebe ve yerleşik medeniyetin tam sınırında bulunan ve aynı zamanda Orta Asya İslâm merkezlerinden çok da uzak olmayan Yesi'den daha uygun bir şehir bulmak zordu (Mihaylov, 2022).

[4]Ahmet Yesevî kalan ömrünü yapılan çilehanede ibadet ve zikirle geçirmiştir. Mekânın darlığı sebebiyle geçiren göğsüne dizleri dokuna dokuna zikrettikçe göğsü dizlerine sürtüne sürtüne zedelenir ve bu yüzden şahsına "serhalka-i sinerişân" denilirdi.

[5] Rastgele bir kitabın sayfalarını açarak ilk tevafuk edilen yeri okuyup, orada yazılanın çıkacağına dair onu hayırlı kabul ederek ona dikkat kesilmek manasınadır.

Hoca Ahmed Yesevî hayatını akraba halkları birleştirmeye, çok sayıda dini hareketin zemininde manevi birlik yaratmaya adadı. Türkistan'ın eski imamı Abd'ul-Kadir'in aktardığı el yazması kaynaklardan, şehir sakinlerinin Hoca Ahmed Yesevî'ye uzun yıllar karşı çıktığı ve onun zor, sabırlı bir yaşam sürmek zorunda kaldığı biliniyor. Ancak daha sonra onun kıymeti ve derecesi anlaşılmış ve halk saygıda kusur etmemeye dikkat göstermiştir (Privalov, 2022).

Evliliği ve Çocukları

Ahmed Yesevî'nin İbrahim isimli bir çocuğu doğmuş, ancak babası daha yaşarken vefat etmiştir. Gevher Şehnâz veya Gevher Hoşnâs adını taşıyan bir kızı doğmuştur. Kendilerini asırlardan beri Hoca Ahmed Yesevî soyundan olduğunu kabul eden birçok kimsenin Gevher Şehnâz'ın neslinden geldiği ifade etmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin hanımı ve evliliğine dair net bir malumata sahip değiliz (Mardinlife, 2021).

Halifeleri, Müritleri ve Talebeleri

Ahmed Yesevî'nin doksan dokuz bini uzak, on iki binide yakın muhitte olmak üzere takriben yüz on bin talebesi bulunmaktaydı. Farklı ülkelerde müritleri ve hayatta iken geleneğe uygun olarak tayin ettiği pek çok halifesi mevcuttu (Eraslan, 2021). Müritleri İslâm dinini ve Yesevilik anlayışını yaymak için çok büyük gayretler göstermişlerdir. Arslan Bab'ın oğlu Mansur Ata onun ilk ilk halifesi olarak değerlendirilmektedir. Onun bütün mürit ve halifeleri Orta Asya, Balkanlar, Anadolu ve Hindistan tarafına yayılmış ve tesirli olmuşlardır (Çelebi, 1983, s. 62-227). Hoca Ahmed Yesevî'nin talebelerini saymak neredeyse imkânsızdır. İkinci öğrencinin Said Ata, üçüncü öğrencinin Muhammed Danişmend ve dördüncü öğrencinin Süleyman Bakırgani (Hakîm Ata) olduğu bilinmektedir (Taganulu, 2022).

Yesevî'nin talebelerine Horasan erenleri ifadesi de kullanılmaktadır. Göz nuru, el emeği ile yaşam süren ve orta Asya'dan Anadolu'ya gelen, geldikleri yerleri yurt edinen alperenlerden müteşekkildir. Bir yönden *"Türk Birliğinin Kurulması*"na öncülük etmişlerdir. Zira Yesevî'nin hizmet ettiği devirde Abbasiler hilafeti korumada zayıf konumdaydı. Büyük Selçuklu hanedanı gücünü yok etmeye başlamıştı. İktisadi buhranlar, güvenlik problemleri ve Moğol zulmünün işaretleri görünmeye başlamıştı. Türk toplumu arasında güçlü bir dayanışma yoktu ve lüzumsuz mücadele ve çekişmelerle birbirlerini ciddi zararlara maruz bırakıyorlardı. İşte tam böyle bir vasatta Ahmed Yesevî bu birliği tesis etmek, dayanışmayı sağlamak, bir hedef ve ideal uğruna için harekete geçmiştir. Bu arada nerede Türklere ait bir zümresi varsa, o mahalle bu mefkûreyi ulaştırma gereğinin hissediyordu (Bilgin, 1993, s. 45). İşte Ahmed Yesevî Talebeleri bu yüce mefkûreyle yetiştirip sıkıntılı durumda olan toplumların derdine derman olmuştur.

Eserleri

a. Dîvân-ı Hikmet

*Hikmetler'*i içinde barındıran mecmuanın adıdır *''Dîvân-ı Hikmet''*. Nüshalarının içerik açısından olduğu kadar dil açısından da ciddi ihtilafların olması, bu *Hikmetler'* in farklı kişilerce değişik mahallerde oluşturulduğu açıkça anlaşılmaktadır. Kaybolan veya zamanla farklılıklara maruz kalan *hikmetler* derlenirken araya aynı ruhu yansıtan yeni *hikmetler* de katılmış, bu yüzden kısmen de olsa orijinalinden uzaklaşılmıştır. Bütün *Hikmetler'*in temelinde Ahmed Yesevî'nin düşüncesi, inancı ve tarikatının kuralları yer almaktadır. Türkler arasında fikir birliğinin oluşması açısından *Hikmetler* bakımından çok önemlidir (Eraslan, 2021).

Dîvân-ı Hikmet'i Ahmed Yesevî'nin topladığı kesinlik arz etmemektedir. Bugün *Dîvân-ı Hikmet*'in farklı içerikte ve çok sayıda nüshaları mevcuttur. Bilinen en eski nüshaları 16 ve 17. Asra ulaşmaktadır (Köprülü, 1984, s. 122-125). Klasik Türk-İslâm edebiyatının en kıymetli eserlerinden biri de *Dîvân-ı Hikmet*'tir. Çok az sayıda edebi eserin kaleme alındığı çağın eseri olması yönünden önem arz etmektedir. *Dîvân-ı Hikmet* hususiyle Kuzey ve Doğu Türkleri arasında, Kırgız, Kazak, Özbek ve Volga Türkleri arasında ciddi manada şöhrete kavuşmuş, kutsal bir kitap gibi değerlendirilmiştir. (Tosun C. , 2000, s. 123). Kur'an-ı Kerim ayetlerinde

Hikmet kelimesi geçmektedir. Nahl suresinin 125. Ayetinde *''Rabbinin yoluna Hikmet ile çağır''* ayetinde de geçen Hikmet kelimesi bunlardan biridir. *Hikmet* kelimesi en geniş anlamıyla "faydalı iş ve doğru bilgi" manasını taşımaktadır (Kutluer, 2023).

Yazma ve basma *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarında mevcut olan *hikmetler*'de Miskin Ahmed, Kul Hâce Ahmed, Yesevî, Hâce Ahmed gibi mahlaslarla anılmıştır. Bugüne kadar toplanabilen Yesevî'ye ait Hikmetler'in adedi 250'ye çıkmaktadır. Bu yüzden *Hikmetler*'in birisinde bulunan*, "Dört bin dört yüz hikmet söyledim"* sözü bir rivayetten öteye gitmemektedir. Ahmed Yesevî'nin *Hikmetler*'inin ana maksadı, İslâm dini henüz kabul etmemiş veya yeni girmiş Türklere İslâmiyet'in kurallarını, şeriat hükümlerini ve Ehl-i sünnet akaidini talim etmek, Yeseviliğe mensup müritlere tarikatın inceliklerini, tarikatın erkân ve âdâbını öğretmektir. Bu yüzden *Hikmetler* sade, sanat kaygısından uzak ve kuru bir ifade yanında öğretici bir hususiyet bulundurmaktadır. Ancak birtakım *Hikmetler*'de ifade tarzının coşkulu ve sûfiyâne oluşu onları basit manzume şeklinden korumuştur (Eraslan, 2023).

Hikmetler'de Yesevî tarikatının usul-erkânı ve Şeriat esasları en ince detaylarına kadar zikredilir. Yeseviliğin en önemli esaslarından biri olan hikmet söylemek Yesevî müritleri tarafından asırlarca devam ettirilmiş bir gelenektir. Yesevî müritleri bu geleneği tüm Türk topluluklarına bir şekilde ulaşarak Türkmen, Kıpçak, Kazak, Kırgız ve Anadolu olmak üzere bütün Türk-İslâm topluluklarında ve coğrafyalarında yaşatmaya gayret etmişlerdir (Yazıcı, 2014, s. 164).

Hoca Ahmed Yesevî, ruhani vaazlarında, şiirlerinde ve risalelerinde, insanlara samimi sözünü söyleyebileceğini hissettiğinde *Hikmetler* söylemiştir. Hoca Ahmed Yesevî, sadece Müslümanlara ve Türklere değil, diğer ırk ve din müntesiplerine de alaka gösteren bir kişiydi ve halkı farklı inançtaki insanlara karşı da hoşgörülü olmaya davet etmektedir. Çünkü şu an kâfir olan bir Müslüman adayıdır. Buna *Hikmetler*'de şöyle temas etmektedir.

Karşınızda bir kâfir varsa onu gücendirmeyin.
Zalim bir yürekten, bir suçlunun ruhundan Rab yüz çevirir.
Ey Allah, doğru! Böyle bir kölenin kaderi cehennemdir! (Privalov, 2022).

b. Fakr-Nâme

Ahmed Yesevî tarafından oluşturulduğu kabul edilen *Fakr-Nâme* ise *Dîvân-ı Hikmet*'in bazı Kazan ve Taşkent baskılarında bulunmaktadır. Ayrı bir risâleden çok *Dîvân-ı Hikmet*'in nesir halinde bir girişi durumunda olan *Fakrnâme*'nin *Dîvân-ı Hikmet* yazmalarının mevcut olmaması, Ahmed Yesevî tarafından yazılmadığına, *Dîvân-ı Hikmet*'i tertip eden kişiler vasıtasıyla yazılıp esere girdirildiği ihtimalini de göstermektedir (Eraslan, 2021). *Fakr-Nâme,* ilk olarak 1977'de yazar Kemal Eraslan vasıtasıyla Latin harflerine çevrilmiş ve metnin dil özelliklerinin incelendiği geniş bir çalışmayla birlikte makale olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nin 22. sayısında (s. 45-120) neşredilmiştir (Çetin, 2016, s. 339). Biraz manzum biraz mensur olan Ahmed Yesevî'nin bu eseri bazı Kazan ve Taşkent baskılarında da bulunmaktadır (Eraslan, 1977, s. 47-48). Müstakil olarak yine el yazması bir nüshasında mevcuttur (Güzel, 2008, s. 73-74).

Vefatı ve Kabri

Ahmed Yesevî' 1199 tarihinde vefat etmiş ve vefatı sonrasında da kurduğu tarikatı devam etmiştir (Eraslan, 2023). Ahmed Yesevî'nin Kerametleri vefatından sonra da sürmüştür. Rivayete göre o, kendinden çok sonra hayat süren Timur'a zafer kazanacağı müjdesini verir. Timur zafere ulaşınca, nüfuzu ve şöhreti iyice yayılan Ahmed Yesevî'nin ziyaret için kabrine; Yesi'ye gelir. Kabrin üzerine, dönemin mimari şaheserlerinden kabul edilen bir türbe yaptırtır. İnşaat birkaç yıl içinde biter ve türbe, dergâh ve camii ile külliye şeklini alır. Türbenin yakınına defnedilmek bozkır göçebeleri için ayrı bir manevi kıymeti haizdir. Bu yüzden daha yaşarken türbe çevresinde toprak satın alıp kabir hazırlatan birçok insan bulunmaktaydı. Bir kimse kışın

vefat ederse keçeye sarılır, ağaca asılır ve bahara deyin bekletilir; mevsim bahar olunca götürülüp türbenin yakınına defnedilirdi. Bu adet Orta Asya Türklüğü üzerinde Ahmed Yesevî'nin tesirinin ne derece olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir (Eraslan, 2021).

Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesi Kazakistan'ın Türkistan şehrinde bulunmakta, güçlü manevi ruhuyla ve eşsiz mimarisi ziyaretçilerini kabul etmektedir. 31 Mart 2021'de Türk Konseyi Devlet Başkanları Gayri resmi Zirvesi'nde Türk dünyasının manevi başkenti olarak ilan edilmiştir. Emir Timur emriyle 14. yüzyılda yapılan UNESCO'nun Dünya Kültür Miras Listesi'ne kattığı ilk eseri olan Yesevî Türbesi'ne Türkiye ve dünyanın birçok yerinden ziyaretçiler gelmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin türbesi, 1389'da hiç çivi kullanılmadan tuğladan yapılan, iki kat ve 35 odadan oluşan, Orta Asya'nın en büyük kubbesine sahip, Orta Çağ mimarisinin en kıymetli eserlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Güler, 2022).

Hoca Ahmed Yesevî'nin kurduğu medrese, ilme susamışlar için bir çekim merkezi haline geldi. Yetkisi sayesinde Türkistan, Kazakistan'ın önemli bir orta çağ eğitim merkezi haline geldi. Şeyh'in ölümünden sonra, onun yarattığı ruhani Sufi tarikat Yeseviyye faaliyet göstermeye devam etti ve mezarın başında yükselen anıt külliye, Orta Asya'da popüler bir ziyaret yeri haline geldi. Ve Müslüman Doğu'da her zaman olduğu gibi, toplu ziyaret yeri, aktif bir ticaret, zanaat ve manevi yaşam merkezine dönüştü (Privalov, 2022).

Yaşantısıyla Toplumu İrşat Eden, İlim, Amel ve İhlas Dengesini İyi Kuran Ahmed Yesevî'nin Örnek Şahsiyeti

Ahmed Yesevî, toplumu iyi analiz ederek irtibat sağlamış, mesajını ulaştırabilecek araç ve kanalların tespitini güzelce sağlayabilmiştir. Bu sosyolojik anlayış, *Hikmetler'*inde yer yer müşahede edilse de asıl onun toplum katmanlarıyla oluşturduğu alaka biçiminde kendini göstermektedir. Onun Türk toplumuna Türkistan'da İslâm'ı takdim etme, anlatma şeklinde söz konusu anlayışı veya yaklaşımı müşahede etmek mümkündür.

İslâm dini ilme âlime ve ilim öğrenmeye çok büyük önem vermiştir. İlmin ve âlimin ehemmiyetine dair Ayetlerde ve Hadislerde birçok atıflar bulunmaktadır. Ancak İslâm Dini sadece ilmi övmekle kalmamış, amel etmenin önem ve faziletine dairde birçok beyanlarda bulunmuştur. Bir insan ilim öğrendi, amelde yaptı, ancak amelini sırf Allah rızası için ve ihlasla yapmazsa hakiki maksada ve rıza-i İlahi'ye ye ulaşamamış olur. Ahmed Yesevî'de İslâm'ın Müslümanlardan talep ettiği bu çizgi ve minval üzere hayatını şekillendirmiş ve ilim, amel ve ihlas çizgisinden asla sapmamıştır. Bu yüzden hikmetlerinde ilme, âlime övgüler yağdırmış, amel etmenin önemine dair vurgularda bulunmuştur. İlmin ve amel etmeninde olgun bir Müslüman için yeterli olmadığı, amelin ancak ihlasla yapılırsa makbul olacağını, aksi takdirde reddedileceğini ifade etmiştir.

Ahmed Yesevî'nin İlmi yönü ve İlme Verdiği Kıymet

Ahmed Yesevî, Zümer suresinin 9. ayetinde ifadesini bulan "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ayeti ve diğer ilimle alakalı ayetler onun ilimle hemhal olmasına müessir unsurlardan olmuştur. Ahmed Yesevî İslâm dininin ilme verdiği değeri çok iyi idrak etmiş, o haseple manevi ve maddi ilimleri öğrenme mevzuunda gayret sergilemiştir. Kuru ilim öğrenmekle kalmamış, bildikleriyle amel etmiş ve bilgiden uzak cahil insanlara bildiklerini öğretmek ve onların da öğrendikleriyle amel etmek yüksek dereceli gayretler serdetmiştir.

Ahmed Yesevî ilmi ve ahlaki yönden mükemmel denilebilecek bir derecededir. O Kuranı Kerimi, hadisi şerifleri, tarikatı, tasavvufu, hâsılı İnsanlara öğreteceği İslâm'ı çok iyi şekilde biliyordu. İlave olarak muhatap olduğu toplumun her türlü özelliğine vakıf durumdaydı. Mürşidi ve hocası Yûsuf el-Hemedânî'nin daha yaşarken verdiği halifelik vazifesini bir başka müride bırakarak kendi toplumunun içine döndü. Bu hareketi onun ilme, öğretmeye ne kadar düşkün olduğunu ve ileri derecede mütevazı ve ihlaslı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tarz

vasıflara sahip olması onun hem ledünni ilme hem de iyi bir aile ortamında yetişmesinde bağlı gözükmektedir (Tosun C. , 2000, s. 124).

Ahmed Yesevî hikmet söylemek yoluyla toplumu eğitme yöntemini İslâmi eğitim metodu olarak kabul etmiştir. Bu metot, literatürde Tasavvuf Edebiyatı içinde daha çok gösterilmekle beraber, genel halk eğitimi metodu olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Şeriatın tarikattan önce gelmesi, şeriat-tarikat beraberliği gibi ilkeler hususiyle günümüz açısından mühimdir. Hiç şüphesiz hikmet söyleyebilmek için bilge olmak, hakîm olmak icap eder (Tosun C. , 2016, s. 167)

Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde talim-terbiyeye dair yapılan tahlillerde âlimler, ilim ve ilim öğrenmeyle alakalı önemli ifadeler mevcuttur. Birtakım hikmetlerinde ilim öğrenmenin lüzumu ve ehemmiyeti mevzuuna temas etmektedir. Hikmetlerinin bazısında ise âlimleri zikretmektedir.

Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,
"Talebü'l-ilmi farîzatun" deyip Resul söyledi,
"Mâ yecûzu bihi's-salât" ilim zarûrî,
Diri varsınız, ta ölene dek okuyun, dostlar.

Bu 169. hikmette bir hadise istinaden, ilimsiz namazın câiz olmayacağını, ilim öğrenmenin herkese farz oluşunu ve beşikten mezara kadar ilim öğrenmenin lüzumunu özlü bir şekilde beyan etmektedir. Yine bu Hikmet'te, "Mâ yecûzu bihi's-salât" ifadesiyle ilim öğrenmenin ibadetler için zaruri olduğuna namaz örneğiyle işaret etmiştir (Bice, 2015).

Tarikat edeplerinin gerçeğine mutabık şekilde yerine getirilmesi için mürşidin adabının aslına uygun icra edilmesi için mürşidin hem dünya hem de ahiret mevzularında malumat sahibi olmasının talebenin amel ve itikat yönünden sağlam olmasına katkı sağlar. Ve talebe manevi hizmetlerle yok ettiği dünya muhabbetinin yanı sıra şeytanın vesveselerinden necat bularak yakınlık ve Allah sevgisine vasıl olacağını anlatırken şöyle seslenir;

Târikate siyasetli mürşid gerek;
O mürşide itikâtli mürid gerek;
Hizmet kılıp Pir rızasını bulmak gerek;
Böyle âşık Hakk'tan pay alır imiş.

Pir rızası Hakk rızası olur dostlar;
Hakk Taala rahmetinden alır dostlar;
Riyazette sır sözünden bilir dostlar;
Öyle kullar Hakk'a yakın olur imiş.

İşbu yola ey kardeş Pirsiz girme;
Hakk yâdından bir an gafil olup yürüme;
Mâsivaya -akıllı isen-, gönül verme;
Lanetli şeytan kendi yoluna salar imiş.

Ey dostlar, hiç bilmedim ben yolumu;
Saadete bağlamadım ben belimi;
Mâsivadan hiç çekmedim ben dilimi;
Câhilliğim beni rezil eyler imiş (Yesevi, 2016, s. 228).

Elde ettiği ilmi birikim zihin dünyasını etkilemiş ve onun fikirlerinin kaynağını ilk olarak Kur'ân-ı Kerim sonra hadisler teşkil etmiştir. Hadisleri kullanım tarzını göz önüne aldığımızda, onun bu sahada çok derin olmadığı ve tam bir hadis âlimi olarak değerlendirilemeyeceği yönündedir. Hadisleri bir davetçi gibi kullanmıştır, hadisçi gibi kullanmamıştır. Bütün bunlara rağmen, sünnete/ hadise çok kıymet veren ve düşüncesinin kaynağı olarak gören bir mutasavvıf olduğunu rahatlıkla ifade etmek mümkündür (Yıldırım A. , Hoca Ahmed Yesevî Düşüncesinin

Kaynağı Olarak Hadis, 2017, s. 87). Ahmed Yesevî'nin öğreti ve hikmetlerinde, Kur'ân-ı Kerime ilaveten hadislerinde belirleyici rol oynaması, onun bir muhaddis gibi olmasa da hadis bilgisine vakıf olduğunu göstermektedir (Ersoy, 1996, s. 92).

Hakikatte ilimle iştigal etmenin asıl maksadı kendini derinlemesine tanımak ve bilmektir. Kendini tanımak yaratılış gayesini ve neyi yapması gerektiğini de ihtiva eden bir durumdur. Bu bir nevi marifettir. Bu sebeple Ahmed Yesevî;

İlimsiz âdem bu nispette mağrurdur
Onun için ara yolda kalır dostlar (Bice, 2015, s. 269).

Yesevî mefkûresinin ana ilkeleri arasında dünya-ukba, ilim-irfan ve akıl-gönül birlikteliğini oluşturmaktır. Bu yüzden ilmin, sırf dünya veya ahiret için değil her ikisine gerekli bir mürşit ve yoldaş olduğuna işaret edilmektedir.

Din ve dünya âlim ile olur hâsıl
İbadet kılsa kabul, Hakk'a vasıl (Bice, 2015, s. 275).

Din ve dünya işlerinin sadece âlimlerle yapılabileceği aksi takdirde ele bir şey geçmeyeceği vurgulanmaktadır. Ahmed Yesevî, otuz dört yaşında âlimlik derecesine vardığını *Dîvân-ı Hikmet*'inin girişinde, bildirmektedir. Sonrasında âriflik mertebesine geçtiğini anlatıyor. Bu durum Hikmetlerde şöyle geçer:

Otuz dörtte âlim olup ârif oldum;
"Hikmet söyle!" dedi Rabb'im, söyler oldum;
Kırklar ile şarap içtim, yoldaş oldum;
İç ve dış Hak nuruyla doldu dostlar (Bice, 2015, s. 14).

İlim öğrenmemiş kişileri hal yoluna girmelerini tavsiye etmez. İlim olmada marifet elde etmeye çalışanlar istikametlerini yok etme riskiyle karşı karşıya kalır. İlme yöne dikkat etmeden Kur'ân ve Sünnetle alakası olmayan ve ona karşı olan tüm durumlar, sapıklık olarak kabul edilir. Ancak ilimden irfana yolculukla hakikat âleminin giriş kapısı açılabilir.

Hû halkası kuruldu, ey dervîşler, geliniz;
Hakk sofrası yayıldı, ondan pay alınız.
Zâhir ilmini okuyarak, hâl ilmine ulaşarak,
Yokluk içine batarak varlıklardan alınız (Bice, 2015, s. 149).

Ahmed Yesevî'nin ilme değer vermesinin yanında topluma İslâm'ı sunma, talim etme şeklinde sadelik ve anlaşılırlık önem arz etmektedir. Daha çok sözlü kültürün geçerli olduğu Müslüman Türk toplumuna İslâm'ı hoşgörü anlayışıyla öğretme gayreti ve basitleştirerek anlatması dikkat çekicidir. Yesevî'nin çağını aşıp, bir gönül insanı olarak bugünlere mesajını ulaştırabilmesinde de onun sosyolojik okuma tarzının önemli bir tesiri mevcuttur (Okumuş, 2016, s. 171).

Ahmed Yesevî'nin ârif ve âlimlere karşı muhabbeti çok yüksektir bu yüzden onlardan sıklıkla bahseder. Âlimleri de hakiki âlimler ve sahte âlimler olmak üzere ikiye ayırıyor. Hakiki âlimler sorunları ilimle çözen ve haksız olarak fetvalar ortaya koyan kimselerdir. İlmiyle amil olmayan âlimler ilme hakaret etmektedir. Kötü ve sahte âlimler hayatlarını zevkü-safa ve dünya malı toplamakla geçirirler. Hakiki âlimler ibadet konusunda hassas olan, Allah ve ahiret kaygısına sahip insanlardır (Çetinkaya, 2016, s. 69).

Ahmed Yesevî ilmi ve âlimi överken, cehaleti ve cahili yermektedir. Bu durum hikmetlerde şöyle geçmektedir:

Önce-sonra iyiler gitti kaldım yalnız,
Câhillerden işitmedim bir güzel söz,
Bilge gitti câhiller kaldı çektim üzüntü,
Yolu bulamayıp şaşkın olup kaldım ben işte (Bice, 2015, s. 34).

Ahmed Yesevî için âlimler çok önemli bir yer tuttuklarından dolayı, âlimlerle mücadele etmek ve onları düşmanlık göstermek o denli sıkıntılı bir durumdur. İlim erbâbının durmak ve yorulmak bilmeyen gayret ve çabaları çaresizlerin devası olarak kabul edilebilir. Haçlı Seferleri ve Moğol istilalarında olduğu gibi toplumun gözünü açan, onları ümitsizlik girdabından kurtaran âlimlerin gayretleri olmuştur. Yesevî, âlimleri sevme neticesinde onların feyzinden nasiplenmeyi tavsiye ederken âlimi hor ve hakir gömeninde dünya-ahiret hüsranına sebebiyet vereceğini ifade etmektedir. Bu konu Hikmetlerde şöyle geçmektedir:

Âlimleri hor görmek değildir revâ,
Hor görmez o hem yerine yer-gök, hevâ.
Nice ki fakir, miskin o çâresiz,
Âlimi hor görmeyin asla, dostlar.

Âlimi hor görse, o küfür ve nifak,
Âyet, hadis var, insan ve cin ittifak ile
Âlimi seven mümin yüzü apak,
Sorgusu yok günahından inkâr, dostlar.

Kul Hoca Ahmed'e ilhâm verdi söyle diye,
Her âlimin değerini bilsin diye,
Her kim bilse, bunu amel kılsın diye,
Âlim izzetin kılan cennet girer, dostlar (Bice, 2015, s. 275).

Ahmed Yesevî talebe yetiştirmede çok maharetliydi. Manevi ve maddi ilimlerdeki yüksek mertebesiyle çok donanımlı talebeler yetiştirirdi. Bunun örneklerinden biri de Süleyman Hakîm Ata'dır. Rivayete göre günlerden bir gün Hızır aleyhisselâm Ahmed Yesevî'nin talebelerini teftiş için yanına geldi. Aralarında Süleyman isimli bir talebenin de olduğu birkaç talebeyi Ahmed Yesevî ve Hızır Aleyhisselam odun toplamaları maksadıyla gönderdi. Odunlar toplanıp medreseye dönecekleri anda, yağmur başladı. Talebelerin topladıkları odunların hepsi medreseye gelinceye kadar ıslandı. Sadece ıslanmasın düşüncesiyle Çapanıyla [6] örttüğü Süleyman'ın odunları ıslanmadı ve kuru kaldı. O ıslanmamış odunlarla ateşi yakabilmek mümkün oldu. Hızır Aleyhisselam Süleyman'a odunların kuru kalma nedenini sordu. Çapanıyla kapattığını ıslanmaktan muhafaza ettiği ifade etti. Bu güzel cevabı Hızır Aleyhisselam çok beğendi. Süleyman isimli talebeye: ''*Bundan sonra senin adına ilave olarak Hakîm ismini verdik''* dedi ve tükürüğünden Süleyman'ın ağzına sürdü. Bunun üzerine Süleyman manevi tecelliyata nail oldu. Hızır Aleyhisselam başkalarının da onun feyz ve bereketinden istifade etmesi için himmet buyurdu. Bunun üzerine oda hocası Ahmed Yesevî gibi hikmetler terennüm etmeye başladı (Ehlisünnetbüyükleri, 2023).

Mürşidi kadar olmasa da Hakîm Ata, terennüm ettiği hikmetlerle İslâm dinine yeni giren Türkler 'in ahlâkî-dinî anlayışlarının oluşturan âlimlerden biridir. Yukarıda zikri geçen ve insan suretinde gelen Hızır Aleyhisselam'ın hadisesinin inceliklerine vakıf olduktan sonra "*Her geleni Hızır, her geceyi Kadir bil"* sözünü söylemiştir. Ve hocasından aldığı tevazu dersleri neticesinde de *"Eller buğday biz saman, eller yahşi biz yaman"* sözüyle de kendinin acizliğini itiraf edip, başka kardeşlerinin daha iyi olduğunu değerlendirmiştir. Bu yüce ruh sahibi insanların ifade edebileceği bir olgunluktur. Zengi Ata Hakîm Ata'nın en meşhur halifeleri arasındadır (Kara, 2023).

Hoca Ahmed Yesevî,
"Kuran'ın izzet ve ikramını yerine getirmesem,
Edepsizlik, akılsızlık benden geçse affeyle"

[6] **Çapan ():** Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde mertebesi yüksek zatlara saygı ve ikram sadedinde giydirilen ve âlim kişilerin giydiği cübbeyi andıran giysilerdir.

Beytiyle uygulama yapmanın ehemmiyetine, şayet yapılamazsa da o takdirde Cenabı Hak'tan af dilemenin gerektiğine işaret etmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin İlmiyle Amel Etmedeki Hassasiyeti

Hoca Ahmed Yesevî İslâm'ı istikamet üzere yaşama arzusuna varmada kullandığı teknik, yöntem ve stratejilerin ortak noktaları sözden daha çok uygulamalı olmasıdır. İslâmî emir ve nehiyleri talim ederken uygulamaya çok önem vermiştir. Hoca Ahmed: "Dava kılsan hizmet yapmadan tümü yalan" sözüyle, hem amelsiz kuru lafların bir geçerliliğinin olmadığına işaret etmiş oluyor hem de günümüzde gittikçe adetleri fazlalaşan; ameli ve hizmeti olmadan daima halka vaaz edenleri ikaz ediyor (Akbaba, 2017, s. 69). Ahmed Yesevî'nin çok önem verdiği konulardan biri de çalışma ve bir şey üretmedir. Ancak bu çalışmanın dürüstlükle yapılmasını talep etmektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin günümüz kuşağına kadar ulaşan ciltler dolusu eseri Divan-ı Hikmetteki önemli mevzulardan biri de dürüstlükle yapılmasıdır. Divan-ı Hikmet'in hangi sayfasını açarsak açalım, her sözün arkasında insanları dürüst olmaya sevk eden büyüklük, akıl, hikmetin kıvrımları, saf niyetler görülür. Büyük bir düşünürün büyük bir özenle bize bıraktığı en değerli emirlerinden biri dürüst çalışmadır (Sarkıt, 2017).

Hiç bilmedim nasıl geçti ömrüm benim;
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?
Nasıl olacak, yola koysan ben âcizi;
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?

Yoldan çıkıp azdığımı bilmedim ben;
Hakk sözünü kulağıma almadım ben;
Bu dünyadan gideceğimi bilmedim ben;
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?

Ahmed Yesevî bu 75. hikmetinde amellerini muntazam olarak yapmaya çalışsa da tevazuu ve ihlası sebebiyle sanki yaptığı ameller hiçbir kabul edilmemiş gibi tasavvur ederek hiçliğini ve acizliğini Allaha itiraf etmektedir (Bice, 2015, s. 580).

Ahmed Yesevî sadece ilmi öğrenmeyi kâfi görmez ve talebelerinin ve toplumun ilmiyle âmil olmaları için gayret göstermiştir. Yesevî'ye göre cenneti ancak ilmiyle amil olanlar kazanabilir. O Kur'ân ve Sünnet 'ten habersiz bir bilgi ile hareket edenleri, haksız kazanç ve rüşvet yiyenleri, zulmeden zalimleri destekleyenleri, haklının aleyhine olan hüküm verenleri sakar[7] ateşiyle ikaz eder.

Âmil olan âlimler, yola giren âsiler,
Öyle âlim yerini Dâru's-selâmda gördüm.
Kadı olan âlimler, para-rüşvet yiyenler,
Öyle kadı yerini sakar ateşinde gördüm (Bice, 2015, s. 91).

63 yaşına girdikten sonra Ahmed Yesevî güneşi peygamberimizden daha fazla görmeyi hak etmediğini ve içerisinde Hz. Peygamber'in bulunduğu torağın üstüne basmaya hayâ ettiğine dair bir kanata varır. 4 metre derinlikte (Güler, 2022), geleneğe takip ederek müritlerine, tekkesinin avlusunda bir çilehâne yaptırır, irtihaline kadar burada ve riyâzet ve ibadetle iştigal eder. Burada ne kadar yaşadığı bilinmemektedir. Ancak vefatına kadar zaruri haller dışında dışarı çıkmadığı ve hücrede irtihal ettiği kesindir (Eraslan, 2021).

Ahmed Yesevî Sahte âlimleri dini bozan insan olarak görmektedir. Sahte âlimleri okuyan, ancak okuduklarından bir mana çıkarıp amel etmeyenler olarak nitelemektedir. Metinleri kıvrak zekâları zorlanmadan ezberlerler, ezberledikleri mana boyutuna ulaşmaz. Bunların gerçek

[7] **Müddessir, 74/27-30:** "Hem ey Resulüm bilir misin, nedir o sakar (cehennem). Biliyor musun sakar (cehennem) nedir? O ne geri bırakır ne de azadan vazgeçer. İnsanın derisini kavurur. Üzerinde görevli on dokuz (melek) vardır."

ilimden behreleri bulunmamaktadır. Bunlar, Pîr'in tabiriyle *"cehaletin mümessilleri"*dir. Hikmetlerde bu konu şöyle işlenmektedir:

Âlimim diye kitap okur anlamını bilmez,
Çoğu âyetin anlamını asla bilmez,
Büyüklenme, ben-benliğini dini tutmaz,
Âlim değil câhildir dostlarım ey.

Büyüklenme şeytana neler eyledi,
Büyüklendiğinde lânet mührünü saldı,
Melekler görüp orada secde eyledi,
Secde eyleyip emin oldu dostlarım ey (Bice, 2015, s. 137).

İslâm'ın ruhuna uygun amel etmeyenleri ya da hiç amel etmeyenlerden uzak durmamız için bizlere şu tavsiyelerde bulunmuştur. *"Ahir zaman şeyhleri"* ismiyle sahte din âlimlerini tenkit etmiştir. Bu tenkidini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: İbadeti riya için yapan, günahkâr, kibir sahibi, gamsız, gıybet eden, adak alan, mal alma savaşı veren, kötü nefis sahibi, marifetsiz, gaflet içinde olan, işsiz, aşsız, dünyaya mağrur olan. Sahte sufiler içinde şu tabirleri kullanmıştır; "can ve gönlü dünyaya mağrur, pişman olmadan günah işleyen, ibadeti kibir ve riya için yapan, elde tesbih dilde gıybet, gamsız yürür, din işini arkaya atar, işi gaflet, evde yapacak işi yok gözünde yaşı yok, zikri sufi gibi ancak batını uygun değil, nefis önünde kâfir, günahta ısrarlı" ifadelerini kullanmıştır. Bu sözlerini ifade ettiği hikmetlerdeki her kıtanın sonunda "Sufi nakşoldun veli, asla Müslüman olmadın" ifadeleriyle nihayetlendirmiştir. Allah'ın lanetinin bu tarz sufiler üzerine olacağını, vefat ederken imandan mahrum kalacağına tema etmiştir (Akbaba, 2017, s. 79).

İslâm dininde alın teriyle kazanılan para makbul ve helal kabul edilir. Başaklarına yük olmak ise reddedilen bir anlayıştır. Hoca Ahmed Yesevî bir mürşit olmanın yanında meslek sahibidir de aynı zamanda. Yaşamını kendi alın teri ve el emeği ile kazanır. Başkalarının para-puluna minnet etmeyen bir karaktere sahiptir. Onun, ağaç işleriyle iştigal ettiği, kaşık-kepçe tarzı aletler üretip, onları satarak hayatını idame ettirmiştir. Ahmed Yesevî bu mevzuda şöyle demektedir.

Gerçek âlim yastığını taştan kıldı.
Anladığı şeyi âleme dedi.
Kendini bildi ise Hak'kı bildi.
Hüda'dan korktu ve insafa geldi" (Hürriyet, 2016)

Hacı Bektaş Veli de Ahmed Yesevî'yi en iyi anlayan, onun fikirlerini Anadolu'ya taşıyan ve bu coğrafyada yeniden yeşerten kişilerden biridir. Bektaşı Veli bu mevzuda şöyle der: "..Kimesne kendüsün bilmeyince Çalap tealayı dahi bilmez"[8] (Hacı Bektaşı Veli, 2013, s. 54).

Ahmet Yesevî' ilme çok önem vermiştir. Ancak o ilimle amel etmenin mertebesi onun yanında çok yüce, amel etmemenin vebali de çok büyüktür. Bu yüzden *Hikmetler*'de bu konuya çok yermiş ilmine münasip yaşamayanları hep yermiştir.

Müslümanız diyeler, haram-şüpheli yiyeler,
Yemem diye hem inkâr eder, ahir zaman belgisi.
Birbirine bakmazlar, mihr-şefkat kılmazlar,
Ahiretin vererek dünya malın algısı.

Hakk'ı görüp uymazlar, haksız işi yaparlar,
Hakk'ı söylese vururlar, dinsizlerin belgisi.
Mü'minim diye söylerler, oruç-namaz kılarlar,

[8] Bir kimse kendini bilip tanımayınca Mevla Teâlâ'yı da tanıyıp bilemez.

Fesâd işler yaparlar, münafıklar belgisi.

Âlimler haram yerler, âlimlerden din gider,
Zâlimler güçlü olur, mü‘minleri vurgusu.
Hâkimler zalim olur, mü‘minler malın alır
Olup malları kalır, orada Allah’ım sorgusu (Bice, 2015, s. 445).

Gözü daima başkalarının parasında olan, geçimini başkalarının sırtından sağlayan insanların dindarlık dereceleri daima tartışmalıdır. Bugün İslâm dünyasının en mustarip olduğu mevzulardan biri de budur. İnsanların temiz ve saf duyguları istismara uğramakta ve hakları bazen gasp edilmektedir. İşte amel Yesevî öğrenmiş olduğu İslâm dinini gündelik hayatta tatbik ederek, insanları rahatsız etmeden helal para kazanma yolunu tercih etmiştir. Kısaca ilmi ameliyle süslemiştir.

Hoca Ahmed Yesevî amele, çalışmaya, işe ve boş durmamaya çok önem vermektedir. Amel yapmak için vakte ihtiyaç var. Çünkü zamanın kıymetini anlayıp gerek şahsı gerekse de toplumun faydasına olacak şekilde vakti kullanıp zayi etmemeyi tavsiye etmektedir. Vaktin kıymetine dairde *Hikmetler*’de yer vermektedir:

Dem bu demdir başka demi dem deme;
Dünyadan gamsız geçersin gam deme (Bice, 2015, s. 207).
Kul Hoca Ahmed Ganimet bil her nefesi,
Yarsız geçen her deme dem deme (Bice, 2015, s. 208).

Hoca Ahmed Yesevî’nin Amelleri İhlasla Yapmaya Verdiği Değer

Ahmed Yesevî bütün kötülüklerle mücadele ettiği gibi ihlasın zıddı olan riya ile de çok mücadele etmiştir. Onun en çok kötülediği riya tarzı ise ilim öğrenen sonra ilmiyle amil olmayıp gösteriş ve kibirle yaşamını sürdüren ve din kisvesi içerisinde halkı aldatan alimlerdir:

Ahir zaman şeyhlerinin işi hep riya,
Mahşer günü riyaları olacak tanık,
Şeyhim diye bunca riya, bunca heva,
Allah için zerre sevap ettiği yok (Bice, 2015, s. 341).

“Kul Hoca Ahmed, taat kılsan pinhan kıl” sözleriyle hoca Ahmed Yesevî, yaptığı amelin gizli olmasını, insanlara değil Allaha beğendirme arzusunun olduğunu vurgulamaktadır. Zaten ihlas sırf Allah için amel edip başka maksatlar beklememek manasına gelmektedir. Dini ibadetleri ya da amelleri riyadan muhafaza için gizli yapılmasını kendine tavsiye etmiştir. Çünkü gizli hizmetin ve ibadetin kişinin karakterini geliştirme gibi birçok faydası bulunmaktadır (Akbaba, 2017, s. 69).

Hoca Ahmed Yesevî ihlasa ve ihlasla gayret eden âlimlere çok itibar eder, ihlası zayıf olan veya menfaat için çalışanları şiddetli bir şekilde kınardı. Bu konuya dair bir sözünde şöyle demektedir. Kıyamete yakın, bizden sonraki süreçte öyle hocalar çıkacak ki, Şeytan onlardan ilim öğrenecek ve Şeytan’ın yapması gereken işleri onlar icra edecek. Halk ne isterse onu yapacaklar ve halka dost olacaklar. Talebelerini menzile ulaştıramayacaklar. Dışlarını güzelleştirip müritten daha çok hırslı olacaklar ve iç dünyaları harap olacak. İman ile küfür farklı gözetmeyecekler, gerçek âlimlere saygı duymayacak ve onlara alakalanmayacaklar. Ehl-i bid’at ve dalâleti sevecekler, Ehl-i sünnet ve Cemaati düşman olacaklar. Çirkinliklerini öne çıkarıp Allahtan iyilik bekleyecek ve iddiaları da şeyhlik olacaktır” (Tosun N. , 1998, s. 87).

İhlas olmayan amelide her daim kötülemiş, bilhassa âlimlerin ve halkın bu konuya dikkat etmesi yönünde aydınlatıcı ve yol gösterici şekilde beyanlarda bulunmuştur.

Arslan Baba’m dediler; tâliplerde yok ihlâs;
Pirin hazır olduğunda ne gerek Hızır İlyas?
Pir’e adım attığında anmayın Gavsu’l-gıyas;

Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.

"Tâlibim" deyip söylerler, vallah, billah insafsız
Namahreme bakarlar, gözlerinde yok insaf;
Kişi malını yerler, çünkü gönülleri değil saf,
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.

Zâkirim deyip ağlar, çıkmaz gözünden yaşı;
Gönüllerinde gam yok, her an ağrıya başı;
Oyun-hile kılarlar, malum Huda'ya işi;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.

Görünüşü sufiye benzer, kıyametten korkmazlar;
Günah ve haram hâsılı, günahlardan ürkmezler,
Riya tespihi elinde, ağlayıp yaşını dökmezler;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük (Bice, 2015, s. 86-88).

Hâsılı Ahmet Yesevî ilim, amel ve ihlas bütünlüğüne çok önem vermiştir. Bunlardan biri olmazsa olmaz olarak değerlendirmiştir. Bu üç unsuru adeta bir saç ayağı olarak kabul edip bir ayakta saçın ayakta kalamayacağını, iki olduğu takdirde yine maksadın hâsıl olmayacağını, ancak üçayak olduğu zaman bir netice alınabileceğine dair işaretlerde bulunmuştur. Bilhassa âlimler, âlim gözükenler, din tacirleri ve dinden menfaat sağlayan her kim varsa bütün bunlar Ahmet Yesevî'nin tenkit sahasına girmiştir. Kendisi bu üç esasa çok dikkat ettiğini ve talebelerinin, müntesiplerinin ve bütün Müslümanlarında bu mevzuda çok hassas olmalarını arzu etmiştir. İlim, amel ve ihlas olduğu takdirde iki cihan saadetine ulaşıla bilineceğine dair birçok nasihatlerde bulunmuştur.

Ahmet Yesevî, Hâce Yûsuf el-Hemedânî'den, Arslan Baba'dan, kendi babasından ve diğer hocalar dan gerekli olan maddi ve manevi ilimleri almıştır. Kendi yaptıklarını satarak kimseden maddi bir beklentiye girmeden yaşamını sürdürmeye çalışmış, elinden geldiği kadar peygamber efendimizi rehber edinmeye ve yaptığı bütün amellerinde Allah rızası için çalışmaya ve ihlaslı olmaya son derece ehemmiyet göstermiştir. Dünyada bu dereceye ulaşabilen âlimlerin adedi fazla değildir. Birisinde ilim olur, amel olmaz. Kimilerinde amel olur, ilim olmaz. Bazılarında ilim ve amel vardır ihlas yoktur. İşte üçünü bir arada yaşayabilmek bir gayretin ve Mevhibe-i İlâhî'nin bir eseri olsa gerektir.

Kaynakça

Akbaba, S. (2017). (Harakani'nin İzinde Yunus'a Rehber Hoca Ahmet Yesevi Örneği) Uygulamalı İslam. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4*(Ek Sayı 1), 65-84.

Akyüz, H. (1994). Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî. *Atatürk Üniversitesi Türkivat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (AÜTAET)* (1), 19-27.

Bayraktar, L. (2016). Ahmet Yesevi'de Medeniyet Kurucu Değerler. *Felsefe Dünyası*, 60-70.

Bice, H. (2015). Hoca Ahmet Yesevi, Günümüz Hak Yolcusuna Divan-ı Hikmet. H Yayınları.

Bilgin, O. (1993). Ahmed-i Yesevî'nin Devlet Anlayışı. *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu.* Kayseri: Erciyes Ü. Yay.

Cebecioğlu, E. (1993). *Hoca Ahmet Yesevi.* Ankara.

Çelebi, E. (1983). *Seyahatname.* (İ. Parmaksızoğlu, Dü.) İstanbul: Kültür Bakanlığı.

Çetin, S. (2016). Yesevî'nin Fakr-nâmesi. *Bilig,* 339-342.

Çetinkaya, B. (2016). Hoca Ahmet Yesevi Öğretisinde Alim Arif ve Alim Olguları. *Diyanet İlmi Dergi*, 69-91.

Çubukçu, İ. (tarih yok). Ahmet Yesevi ve Düşüncesi.

Dosay, K. (1999). Hoca Ahmet Yesevi: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri. *Tasavvuf, 1*(2), 105-129.

Ehlisünnetbüyükleri. (2023, 06 10). *Süleyman Hakim Ata*. Ehli Sünnet Büyükleri: https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/HAKIM-SULEYMAN-ATA/296 adresinden alındı

El-Hanî, A. b. (1308). el-Hadâiku'l-Verdiyye fi Hakaiki Ecillâi'n-Nakşbendiyye. İstanbul.

Eraslan, K. (1977). Yesevî'nin Fakr-Nâme'si. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, 22, s. 47-48.

Eraslan, K. (1983). Ahmed-i Yesevî, DİvAn-ı Hikmet'ten Seçmeler. Ankara.

Eraslan, K. (1989). *Ahmed Yesevî.* İstanbul : DİA.

Eraslan, K. (2021, 05 05). *Ahmet Yesevi*. TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi adresinden alındı

Eraslan, K. (2023, 06 15). *Ahmed Yesevi*. TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi adresinden alındı

Eraslan, K. (2023, 06 10). *Divan-i-Hikmet*. TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-hikmet adresinden alındı

Ersoy, A. (1996). Hoca Ahmed Yesevî'nin Sosyal Yapılanmaya Yönelik Yaklaşımları. Ahmed-i Yesevî. (M. Şeker, & M. Yılmaz, Dü) İstanbul: Seha Neşriyat.

Güler, A. (2022, Anadolu Ajansı 09). *Türkistan'ın sembolü Hoca Ahmet Yesevi Türbesi asırlar öncesinin manevi atmosferini yansıtıyor*. https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/turkistanin-sembolu-hoca-ahmet-yesevi-turbesi-asirlar-oncesinin-manevi-atmosferini-yansitiyor/2529225 adresinden alındı

Güzel, A. (2008). Ahmet Yesevi'nin Fakr-Name'si Üzerine Bir İnceleme. Ankara: Öncü Kitap.

Hacı Bektaşı Veli. (2013). *Makalat.* (M. Akkuş, Dü.) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hâni. , M. (1980). *Adâb.* (A. Hüsrevoğlu, Çev.)

Hikmet. (tarih yok). Milli Eğitim Bakanlığı.

Hucvîrî, A. (1982). *Keşfu'l-Mahcûb.* (S. Uludağ, Dü.) İstanbul: Dergah Yayınları.

Hürriyet. (2016, 06 25). *Ahmet Yesevi ve ahlak temelli din anlayışı*. Hürriyet: https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/ahmet-yesevi-ve-ahlak-temelli-din-anlayisi-40122137 adresinden alındı

Kara, M. (2023, 06 10). *Hakim Ata*. TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/hakim-ata adresinden alındı

Kortobaeva, G., Kıdır, T., & Rızkulov, S. (2020). Ahmet Yasavı Şıkarmalarındagı Sopılık Düniyetanım. *Habarşı. Dintanu Seriyası, 1*(21), 25-29. doi:https://doi.org/10.26577/EJRS.2020.v21.i1.r3

Köprülü, M. (1984). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar.

Köprülü, M., & Barthold, W. (1979). *İslam Medeniyeti Tarihi.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Kufralı, K. (1949). *Nakşibendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı, (Basılmamış Doktora. Tezi),.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü.

Kutluer, İ. (2023, 06 10). *Hikmet*. TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/hikmet#1 adresinden alındı

Lamii. (1270). *Terceme-i Nefehâti'l-Üns.* İstanbul.

Mardinlife. (2021, 05 07). *Hace Ahmed Yesevi kimdir, nerelidir? Eşi kimdir? Ne zaman yaşadı, ne zaman öldü?* Mardinlife.com: https://www.mardinlife.com/hace-ahmed-yesevi-kimdir-nerelidir-esi-kimdir-ne-zaman-yasadi-ne-zaman-oldu.html adresinden alındı

Mihaylov, A. (2022, 12 17). *Ratel-Kz.* Ходжа Ахмед Ясави: что известно о жизни святого до его появления в Туркестане: https://ratel.kz/outlook/hodzha_ahmed_jasavi_chto_izvestno_o_zhizni_svjatogo_do_ego_pojavlenija_v_turkestane adresinden alındı

Nevâyî, , A. (1979). Nesâyimü'l-Mahabba min Şemâyûni'l-Fütüvve. İstanbul.

Okumuş, E. (2016). Sosyolojik Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmet Yesevi. *Diyanet İlmi Dergi, 52*(4), 169-190.

Onat, H. (2017, 07 07). *Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları*. Maturidiyeseviotagi: https://www.maturidiyeseviotagi.com/ahmet-yesevinin-din-anlayisi-bektasilikteki-bazi-yansimalari/ adresinden alındı

Özköse, K. (2006). Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet. *Tasavvuf, 7*(16), 293-312. Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet", Tasavvuf, 2006, c. VII, sy.16, s. adresinden alındı

Privalov, B. (2022, 06 26). *ХОДЖА АХМЕД ЯСАВИ — ОСНОВОПОЛОЖНИК ТЮРКСКОЙ ВЕТВИ СУФИЗМА*. Yujanka.kz.: https://yujanka.kz/hodzha-ahmed-yasavi-osnovopolozhnik-tyurkskoj-vetvi-sufizma/ adresinden alındı

Sarkıt, a. (2017, 06 20). *Қожа Ахмет Ясауи — мұсылмандардың рухани ұстазы*. Baribar: https://baribar.kz/29723/qozha-akhmet-yasaui-musylmandardynh-rukhani-ustazy/ adresinden alındı

Tayşı, S. (1996). Ahmet Yesevi'nin İnanç ve Düşünce Dünyası. İstanbul.

Timur. (1308). *Vakı'ât-ı Timur.* (H. Hâtif, Çev.) Taşkent.

Togan, A. (1980). *Umumi Türk Tarihine Giriş.* İstanbul.

Tosun, C. (2000). Hoca Ahmet Yesevi Hayatı Eserleri ve Toplumu Eğitme Metodu. *Dini çalışmalar,* 119-132.

Tosun, C. (2016). Hoca Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmetinde Eğitim. *Diyanet İlmi Dergi*, 147-167.

Tosun, N. (1998). Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-Kulûb. *İlam Araştırma Dergisi, 2*(2), 41-85.

Uyanık, M. (2016). Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmet Yesevi ve Yönetiminin Önemi. *Diyanet İlmi Dergi, 52*(4), s. 191-213.

Yazıcı, N. (2014). *İlk Türk İslam Devletleri Traihi.* Ankara: T.D.V. Yayınları.

Yesevi, A. (2016). *Divan-ı Hikmet.* (M. Tatcı, Dü.) Ankara: Merkez Repro Basım.

Yıldırım, A. (2017). Hoca Ahmed Yesevî Düşüncesinin Kaynağı Olarak Hadis. *Bilig*(80), 75-93.

Zharar. (2019, 01 22). *Қазақ әдебиеті | Қожа Ахмет Яссауидің шығармалары.* Zharar: https://www.zharar.com/kz/kurs/20741-l.html adresinden alındı

Taganulu, N. (2022, 11 08). *ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ ЖӘНЕ ИХСАН ІЛІМІ*. Muftyat.kz: https://www.muftyat.kz/kk/articles/ikhsan-ilimi/2022-11-08/40843-kozha-akhmet-iasaui-zhne-ikhsan-ilimi/ adresinden alındı

İbn Sa'd'ın *"Tabakât"* İsimli Eserinin Siyer Kısmında Tefsir Rivayetlerini Kullanma Yöntemi

Mustafa SOYCAN[1]

Giriş

Bir eseri doğru anlamak için eserin kelimelerinin ve cümlelerinin manasını çıkarmak, yazarın lügatçesini, edebi tavrını, metodunu, düşüncesini tanımak ve metnin tarihe ne getirdiğini sormak gerekir. Tarih ile ilgili bir eserin değeri hakkında önermede bulunmak için izlediği yöntem, konu hakkındaki diğer eserlerle ayrıştığı ve mutabık olduğu hususlar tespit edilmelidir. (E. Halkin, 1989). Böylece eserin metodu, üslubu, muhtevası, kaynak değeriyle ilgili benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuş olur.

Hz. Muhammed, insanlık tarihinde büyük değişimler gerçekleştirmiş son peygamberdir. Bu nedenle onun hayatı ve mesajı birçok çalışmaya konu olmuştur. Fakat onun hayatı ve mücadelesi birçok noktada özgün olduğu için bu durum hakkında kaleme alınan eserlere de yansımış ve tarihi süreç içerisinde Müslümanlara özgü siyer yazımı oluşmuştur.

Başlangıçtan itibaren İslam âlimleri siyer yazımında Kur'an-ı Kerim'i de kaynak olarak kullanmışlardır. Fakat Kur'an'ın kaynaklık değeri, siyer yazımında ondan nasıl ve hangi metotla yararlanıldığı müelliflere göre farklılık arz etmektedir.

Kur'an, Hz. Peygamber'in hayatı için en önemli ve en güvenilir kaynaktır. Vahiy-olgu ilişkisinin anlamlı bir şekilde kurulabilmesi için de Kur'an'ın bir tarih kaynağı olarak sağlıklı bir şekilde okumaya tabi tutmak gerekir. (Apak & Demircan, 2019). Ayrıca Kur'an dışındaki kaynaklar Hz. Peygamber'in vefatından sonra yazılmaya başladıkları için verdikleri bilgilerin tenkit ve tahkikine ihtiyaç vardır.

Müslümanlar Hz. Peygamber dönemini hakikatin kendisi olarak tasavvur ettikleri için bu dönemle ilgili tarihsel bilgiler doğru bir şekilde tespit edilmelidir. Aksi takdirde gerçekle ilgisi olmayan uydurma, efsanevi ve mitolojik bilgiler hakikatin yeri alarak insanların gerçekle bağlarının kopmasına neden olabilir. Bu nedenle vahyin nazil olduğu çevre ve dönem, mesajın sağlıklı anlaşılması için kapsamlı ve nesnel bir şekilde tespit edilmelidir.

Kur'an'ın dışındaki rivayetler erken dönemden itibaren tartışma konusu olmuş, bu da müellifleri rivayetler arasında tercihe zorlamış, böylelikle temel kaynaklar arasında aynı, benzer veya farklı bilgiler söz konusu olmuş bu da farklı peygamber tasavvurlarının oluşmasının zeminini teşkil etmiştir. İbn İshâk (151/768), İbn Hişâm (218/833), Vâkıdî (207/823), İbn Sa'd (230/845), ve Belâzürî'ye (279/892-93) nispet edilen ilk dönem siyer kaynakları birincil kaynaklardır. Bu müellifler ile eserleri hakkında yapılacak tespitler; siyer yazımının gelişimi, üslubu, muhtevası, metodu ve kaynaklık değerlerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

İslam tarihi kaynaklarının kaynaklık ve bilgi değerleri, sınıflandırılmaları ve metotları hakkında yapılacak karşılaştırmalı çalışma ve değerlendirmeler Hz. Peygamber'in hayatını daha iyi anlamamıza ve bu eserlerden sağlıklı bir şekilde yararlanma açısından büyük bir öneme haizdir.

[1] Dr. Milli Eğitim Bakanlığı

Bu çalışmada İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ* adlı eserinin siyer kısmında yer alan tefsir rivayetlerine nasıl ve ne şekilde yer verildiği diğer siyer müelliflerinin eserleriyle karşılaştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece siyer kaynaklarındaki tefsir rivayetleri süreç içerisinde nasıl oluşup şekillendiği, siyer-tefsir ilişkisinin tarihi süreçte nasıl evirildiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

İbn Sa'd, ilk siyer müelliflerinden Vâkıdî'nin hem öğrencisi hem de kâtibi olmuştur. Bu nedenle kendisinden önceki siyer müelliflerinin çalışmaları hakkından geniş bir malumata sahip olduğu kuşkusuzdur. Döneminde kaynaklara erişimin artmış, İslâmî ilimlerin kendilerini özgü usul ve metotları oluşmaya başlamıştır. Bu dönemin ilmi seviyesinin İbn Sa'd'ı ne ölçüde etkilediği, onun siyer, tarih ve tefsir ilmine ne tür katkılar sağladığını kendisinden önceki ve sonraki siyer müelliflerinin eserleriyle mukayese edilip tespit edilerek sağlıklı bir sonuca ulaşılabileceğini düşünmekteyiz.

İbn Sa'd'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Tabakât'ın Genel Özellikleri

Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, 777 yılında, Kureyş kabilesinin Benî Zühre koluna mensup bir ailenin çocuğu olarak Basra'da doğdu. (Zehebî, 10/664; Horovitz, 1949; Kelpetin, 2014).

İbn Sa'd, Basra'da tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn âlimlerinden hem dinî ilimleri hem de Arap dili ve edebiyatı öğrenmiş, onlardan hadis almıştır. Daha sonra hadis ve ahbâr öğrenmek için Kûfe, Medine ve Mekke'ye gitmiştir. Medine ve Mekke'de Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerinin geçtiği yerleri incelemiş, son olarak Bağdat'a gitmiş ve ölünceye kadar orada kalmıştır. *et-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ'* isimli eseri dikkatli bir şekilde incelendiği zaman onun hadis, ricâl, cerh ve ta'dîl, fıkıh, kıraat ve diğer Kur'an ilimleri, siyer, megâzî, ahbâr, fütûh, şiir ve ensâb sahalarında yetkin bir âlim olduğu görülecektir. (Fayda, 1999).

İbn Sa'd, 815 yılında Bağdat'a gelerek burada hocası Vâkıdî'nin ölümüne kadar kâtipliğini yapmış ve 845 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. (Hatîb el-Bağdâdî, 5/322). Cerh ve ta'dil âlimlerinden Zehebî ve İbn Hacer, İbn Sa'd'ı güvenilir, İbn Nedim ise görünüş olarak sika, gerçekte ise ne olduğu tam olarak bilinmeyen biri olarak nitelemiştir. (İbn Hacer, 5/118-119; Zehebî, 10/664-668; İbn Nedim, 151).

İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ı, İbn İshâk'ın İbn Hişâm aracılığıyla günümüze ulaşan *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si ile Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Meğâzî'*sinden sonra Hz. Peygamber'in hayatı hakkında kaleme alınmış eserlerin üçüncüsü, tabakat kitaplarının ise ilkidir.

Eserin siyer kısmı iki ciltten oluşmaktadır. İlk cildinde Hz. Âdem'in yaratılışına, bazı peygamberlerin hayatına, Hz. Peygamber'in soyuna, doğumuna, çocukluk ve gençlik yıllarına, evliliği ve nübüvvet öncesi hayatına, nübüvvetine, peygamberlik alametlerine, İslam'a davet mektuplarına, Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'deki vasıflarına, yaratılış özelliklerin ve kişisel yaşamına yer verilmiştir. Arap kabileleri, sosyal, kültürel, ticari ve ilmi hayatla ilgili bilgilere de rastlamak mümkündür. İkinci ciltte ise Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleri detaylı bir şekilde yer almaktadır. Medine hayatı, hastalığı, vefatı, ardından söylenenler ile geride bıraktığı ashabının önde gelenlerinin temel özellikleri yer almaktadır. (Apak & Öz, 2014).

Tabakât, kendisinden önceki siyer eserlerinden farklı olarak Hz. Peygamber'in hayatını sadece siyasi olaylarla sınırlamamış, sosyal olaylara, Hz. Peygamber'in bireysel ve ahlaki özelliklerine de yer vermiştir. "Peygamberlik Alametleri" konusu sahasında bir ilktir. Daha sonra kaleme alınan "Delâilü'n-Nübüvve" eserleri bu minvalde yazılmıştır. Yine bu eser, Hz. Peygamber'in yüce ahlakını "Sıfatü Ahlâkı Rasûlillah" başlığı altında ilk kez topluca ele alarak şemâil edebiyatına öncülük etmiştir. İlginçtir ki bu başlık altında İbn Sa'd hiç tefsir rivayetine yer vermemiştir. İbn Sa'd, bu yaklaşımıyla kronolojik ve siyasi siyer yazımından kronolojik ve tematik siyer yazımının temelini oluşturmuş, öğrencisi Belâzürî bu yöntemi daha da geliştirmiştir. Böylece siyer ilmi muhteva olarak daha da zenginleşmiştir. Tabakât'ın bir diğer

özelliği de önceki siyer eserlerinden farklı olarak telfîke daha az başvurmasıdır. İbn Sa'd, siyer eserlerine yönelik senet eleştirilerini dikkate alarak haberleri genel olarak senetleriyle birlikte zikretmiştir.

Siret-Nüzûl İlişkisi

Vahiy; Hz. Peygamber'e belli bir zaman dilimi ve coğrafyada, yirmi üç yıllık bir süreçte diyalektik bir şekilde nazil olmuş ve kitap hâline gelmiştir. Bu iniş şekli, vahyin ilk muhataplarını sürecin ve anlamın doğal aktörlerine dönüştürmüştür. Anlayan ve anlaşılması gereken aynı bağlam içerisinde yer aldığı için de Kur'an, Hz. Peygamber döneminde hiçbir anlaşılma sorunuyla karşılaşmamıştır. Bu nedenle sürecin muhataplarının Kur'an'ı anlama, yorumlama ve uygulama pratiklerini sağlıklı bir şekilde tespit etmek Kur'an'ı ve onun mübelliğini sahih bir şekilde anlamak için büyük bir önem arz etmektedir. Bu noktada vahyin arka planını oluşturan siyer ilmi, vahiy-olgu ilişkisinin tespiti için vazgeçilmez bir kaynaktır. Siret-nüzûl ilişkisini tespit etmek de siyer ve meğâzî rivayetleri aracılığıyla mümkündür. Bu ilişki doğru kurulduğu zaman nüzûl ortamında gerçekleşmiş olan anlama ulaşılabilir. Bu ilişki doğru kurulmadığı zaman metnin konuşması yerine metni anlayan konuşur ve metin araçsallaştırılıp anlam tahrif edilebilir. (Öztürk, 2020). Bu itibarla da siyer malzemesinin derlenmesi, tasnif ve telif edilmesi süreçlerinin bilinmesi, bu eserlerdeki bilgilerin kritik edilip izledikleri metodun tespit edilmesi gerekir. Ayrıca bu eserlerdeki rivayetlerin Kur'ân'ın bütünlüğü ve genel ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir.

Tabakât ve Tefsir Rivayetleri

İbn Sa'd, Tabakât'ın ilk iki cildinde yaklaşık olarak yüz otuz beş kadar tefsir rivayetine yer vermiştir. Bunlardan on beş kadarının senedinde telfîke başvurmuş (bunların büyük bir kısmı meğâzî ile ilgilidir) diğerlerinin senetlerine yer vermiştir. Bu da ilk dönem siyer kaynakları içerisinde İbn Sa'd'ın tefsir rivayetlerini senetli olarak zikretme hususunda en dikkatli müellif olduğunu göstermektedir. Benzer yöntemi öğrencisi Belâzurî de sürdürmüştür. Yine bunlardan kırk kadarı tefsirle ilgili değildir. Bunların bir kısmı Hz. Peygamber'in bir konu hakkındaki konuşmaları, sahabe ve tabiîn kavillerinden oluşmaktadır. Diğer rivayetler de ise âyetlerin nüzûl sebeplerine ve tefsirine yer verilmektedir. Bütün bunlar Tabakât'ın zengin bir tefsir kaynağı olduğunu göstermektedir.

İbn Sa'd, İbn Hişâm ve Vâkıdî'ye göre âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlerde daha fazla ve farklı lafızlar kullanmaktadır. Onun bu eserindeki nüzûl ile ilgili lafızlar şu şekildedir: Bu âyette şu hadise kastedilmektedir. Allah bu âyetini indirdi, âyeti şuna işaret etmektedir. İşte bu Allah'ın şu âyetinde zikredilmektedir. Allah'ın onları vasfettiği hâlde idiler. İşte bu Allah'ın sözünün gerçekleşmesiydi, âyeti nazil oluncaya kadar… Âyetini Resûlullah'a indirdi, hakkında nazil oldu. Tabakât'ta tefsir rivayetleri içerik olarak arttığı için nüzûl ile ilgili lafızların da farklılaştığı görülmektedir.

Nüzûl Sebeplerine Dair Verdiği Bilgiler

Vahyin iniş keyfiyeti Hz. Peygamber'in siretini şekillendirdiği için bu süreç aynı zamanda siyeri de oluşturmuştur. Bu nedenle Hz. Peygamber ve ashabının yaşamı, vahiyden bağımsız bir şekilde anlaşılması mümkün değildir. İlk siyer eserleri nüzûl sürecine ışık tutacak birçok tefsir rivayetine de yer vermişlerdir. İbn Sa'd da diğer müellifler gibi âyetlerin nüzûl sebebine yer vermiştir. Fakat onun bu eserinde sebeb-i nüzûl rivayetleri nicel olarak azalmış, muhteva olarak artmıştır. İbn Sa'd, âyetin ne zaman, kim hakkında, nerede ve nasıl indiğine dair rivayetlere yer vermektedir. O, bu rivayetleri İbn Abbas, Enes b. Mâlik ve Kâtade, Mücâhid, Zührî ve Vehb b. Münebbih gibi âlimlerden nakletmektedir. Bazen de "dediler" ifadesini kullanarak râvi veya râvileri zikretmemektedir.

Ayetin kim veya kimler hakkında indiğine dair naklettiği rivayetler:

Hz. Peygamber'in önce ilk oğlu Kâsım, sonra da Abdullah Mekke'de vefat edince Âs b. Vâil es-Sehmî "Onun nesli kesildi. Artık o zürriyetsiz birisidir." dedi. *"Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir."* (Kevser, 106/3.) âyeti onun hakkında nazil olmuştur. (Tabakât, 1/110-111). Belâzürî'nin rivayetine göre Âs b. Vâil, Hz. Peygamber'le ile alay edenlerdendi. Allah Resûlü'nün oğlu Abdullah vefat edince "Muhammed'in soyu kesiktir, erkek çocukları yaşamıyor" dedi. Onun hakkında Allah (Kevser, 106/3.) âyetini indirdi. (Belâzürî, 1/175.) Konu hakkında İbn Hişâm'ın rivayeti ise şu şekildedir: Âs b. Vâil'in yanında Hz. Peygamber'in ismi zikredildiği zaman şu şekilde tepki gösterirdi: "Onu bırakınız, o geriye bir erkek çocuk bırakmadığı için ebterdir. Şayet o ölürse hatırlanmaz ve siz de ondan kurtulmuş olursunuz." (İbn Hişâm: 1-2/393). Konu hakkındaki rivayetlerin birbirini tamamladığını söyleyebiliriz.

Yahudilerden bir grup Hz. Peygamber'e gelerek "Sana sadece peygamberlerin bilebileceği bazı sorular soracağız" dediler. Hz. Peygamber anlattıklarının doğru olması hâlinde kendisine iman edeceklerine dair onlardan söz aldı. O, Yahudilerin ilk üç sorusunu cevapladı. Son soruları ise Hz. Peygamber'in hangi meleği dost edindiğiydi. Bu sorunun yanıtına göre iman edip etmeyeceklerini söylediler. Hz. Peygamber'in cevabı "Benim dostum Cebrail'dir çünkü Cebrail'in dostu olmayan hiçbir peygamber gönderilmemiştir." şeklinde olunca Yahudiler "Bu cevap bizim senden ayrılmamız demektir. Şayet bir başka meleği dost edinseydin seni tasdik ederdik" dediler. Hz. Peygamber "Onu tasdik etmenize engel olan şey ne? diye sorunca "Cebrail bizim düşmanımızdır" cevabını verdiler. Bunun üzerine Yahudiler hakkında (Bakara, 2/97-101.) âyetleri nazil oldu. (İbn Sa'd, 1/147-148).

Gatafân Gazvesi esnasında Müslümanlar yağmura yakalandılar. Hz. Peygamber ıslanan elbiselerini kuruması için bir ağaca astı ve ağacın gölgesinde dinlenmeye koyuldu. Bu esnada Du'sûr b. Hâris isimli bir düşman Resûlullah'ın yanına kadar gelmeyi başarmış ve kılıcını çekerek "Beni senden kim koruyacak" demiştir. Hz. Peygamber, beni "Allah" koruyacak dedi. Cibril'in, Du'sûr b. Hâris'in göğsüne vurmasıyla kılıcı elinden düştü. Bu defa Hz. Peygamber "Şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?" deyince adam şehadet getirip Müslüman oldu. Daha sonra arkadaşlarının yanına giderek onları İslam'a davet etti. Onun hakkında (Mâide, 5/11.) ayeti nazil oldu. (Tabakât, 2/31-32). Aynı rivayete Belâzüri ve Vâkıdî de yer vermekte fakat Vâkıdî'nin rivayeti daha fazla detay içermektedir. (Belâzurî, 1/368; Vâkıdî, 1/193-195).

Ebû Tâlîb, Resûlullah'a eziyet edilmesine engel oluyor fakat kendisi İslâm'a girmiyordu. "Onlar başkalarını ondan (Kur'an'dan) alıkoyarlar, hem de kendileri ondan uzak kalırlar. Onlar farkına varmaksızın, ancak kendilerini helâk ediyorlar" (En'âm, 6/26.) âyeti Ebû Tâlîb hakkında nazil oldu. Yine "Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O, doğru yola gelecekleri daha iyi bilir" (Kasas, 28/56.) âyeti de Ebû Talib hakkında nazil olmuştur. (İbn Sa'd, 1/101).

Nerede, ne zaman, hangi hadise üzerine ve nasıl indiğine dair rivayetler:

Mekke müşrikleri Bedir mağlubiyeti sonrası Mekke'ye dönünce kervanlarının Dârunnedve'nin önünde bekletildiğini gördüler. Bunun üzerine Ebû Süfyân'a giderek kervanın kârının Müslümanlarla yapılacak bir savaş için verebileceklerini söylediler. Ebû Süfyân onların bu teklifini kabul etti ve kervanın mallarını satarak altına çevirdi. Bunun üzerine (Enfâl, 8/36). âyeti nazil oldu. (Tabakât, 2/33). İbn Hişâm ile Vâkıdî rivayetlerine göre bu âyet, Mekke müşriklerinin Uhud Savaşı için yaptıkları hazırlık hakkında nazil olmuştur. (İbn Hişâm, 3-4/60; Vâkıdî, 1/199-200). Taberî, bu âyetin Bedir veya Uhud savaşlarından birine işaret etmediğini, Kureyş müşriklerinin Müslümanlar aleyhine yaptıkları her türlü faaliyeti haber verdiğini belirterek âyetin nüzûl sebebinin bu savaşlardan herhangi birisine tahsis edilemeyeceğini belirtmiştir. Taberî'nin konuyla ilgili naklettiği rivayetlerinden bazılarına göre ise bu âyet, Uhud Savaşı öncesi Ebû Süfyân'ın Benî Kinâne kabilesinden iki bin Ehâbiş'i Müslümanlara karşı savaşmaları için kiralaması üzerine nazil olmuştur. Yine konuyla ilgili diğer rivayetlere

göre ise bu âyet, Uhud Savaşı öncesi savaşın finansmanı için kırk ukiyye altın infak eden Ebû Süfyân hakkında nazil olmuştur. (Taberî, 11/171-175).

Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in azı dişi kırılmış, yüzüne kan akacak kadar alnından yaralanmıştı. Hz. Peygamber onların bu yaptıkları hakkında "Onları Rabb'lerine çağıran peygamberlerine bunu yapan bir topluluk nasıl kurtulur" demiş, bunun üzerine (Âl-i İmrân, 3/128). âyeti nazil olmuştur. (Tabakât, 2/42). Buhârî, konuyla ilgili üç farklı rivayete yer vermiştir. Bunlardan ilkine göre âyet, Hz. Peygamber Uhud Savaşı'nda yaralanınca "Peygamberlerine bunu yapan bir kavim nasıl kurtulur." demesi üzerine nazil olmuştur. Diğer rivayete göre âyet Resûlullah'ın sabah namazının son rekâtında rükûdan kalktıktan sonra "Allah hamd edenin hamdini işitir. Allahım! Filan kimseye, filan kimseye lanet et." şeklinde beddua etmesi hakkında nazil olmuştur. Konuyla ilgili son rivayetine göre âyet, Hz. Peygamber'in Safvân b. Ümeyye, Süheyl b. Amr ve Hâris b. Hişâm'a beddua etmesi üzerine nazil olmuştur. (Buhârî, Kitâbu'l-Meğâzî, 1). İbn Hişâm ve Vâkıdî'nin rivayetlerine göre bu âyet Uhud Savaşı'nda Resûlullah'ın yaralanması üzerine nazil olmuştur. ((İbn Hişâm, 3-4/79-80; Vâkıdî, 1/320).

Hz. Peygamber Hudeybiye'den ayrılıp Dacnân mevkiine gelince *"Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik."* (Fetih, 48/1.) âyeti nazil oldu ve Cebrail "Allah seni ve Müslümanları kutluyor" dedi. Diğer bir rivayete göre "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik" (Fetih, 48/1.) âyeti Hudeybiye'de nazil oldu. Bir diğer rivayete göre ise bu âyet indikten sonra Hz. Peygamber Hudeybiye'de kurbanını kesip saçlarını tıraş etti. Hudeybiye'den dönerken insanlar develerini durdurup birbirlerine neler olduğunu sordular. Onlara vahiy indirildiği söylenince heyecanlı bir şekilde yola devam ettiler. Hz. Peygamber'in Kürâ'ülgamîm'de durdu ve *"Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik"* (Fetih, 48/1.) ayetini okudu. Sahabîlerden biri "Ey Allah'ın Resûlü bu bir fetih mi? diye sorunca Hz. Peygamber "Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki bu açık bir fetihtir" dedi. (İbn Sa'd, 2/94; 99-100). Konuyla ilgili Taberî de bu âyetin Hudeybiye'de ve Hudeybiyeden dönerken nazil olduğuna dair iki farklı rivayete yer vermiştir. (Taberî, 21/239-239).

Âyetlerin nüzûl sırası ve süresine dair verdiği bilgiler:

Hz. Peygamber'e ilk nazil olan âyetler Alak suresinin ilk beş âyetidir. Ubeyd b. Umeyr' göre Hz. Peygamber'e ilk nazil olan sûre Alak sûresidir. Vahiy, Peygamber'in vefatına kadar sürdü. Vahyin en çok nazil olduğu zaman Resûlullah'ın vefat ettiği gündür. (İbn Sa'd, 1/166; 2/172-173). Belâzürî, Kur'an'dan ilk inen sure ve âyetin hangisi olduğuna dair on iki rivayete yer vermiş, bu rivayetlerden bazılarına göre inen ilk âyet, *"Ey örtüsüne bürünen"* (Müddesir, 74/1.) âyeti, bazılarına göre ise *"Yaratan Rabb'inin adıyla oku"* (Alak, 96/1-5.) âyetleridir. Belâzurî'ye göre bu rivayetler içerisinde en sağlam olanı, Hz. Peygamber'in içine düşen korkudan dolayı *"Beni örtün (dessirûnî)"* demesi üzerine nazil olan *"Ey örtüsüne bürünen"* (Müddesir, 74/1.) âyet, Kur'an'da ilk nazil olan âyettir. (Belâzürî, 1/144-147). İbn Hişâm bu konudaki ihtilaflara yer vermemiş, ilk inen âyetlerin Alak suresinin ilk beş âyeti olduğunu, surenin kalan kısmının daha sonra nazil olduğunu nakletmiştir. (İbn Hişâm, 1/236-237). İbn Hişâm'ın rivayetine göre "*Ey örtüsüne bürünen* (Müddesir)" âyeti şu hadise üzerine nazil olmuştur: Hz. Peygamber'in karşılaştığı en şiddetli şey şudur: O, bir gün hür-köle karşılaştığı herkesi İslâm'a davet etti ama onların tamamı kendisini yalanlayıp eziyet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber evine dönerek maruz kaldığı şeylerin ağırlığından dolayı disâr denilen bir örtüyle örtündü. Bunun üzerine "*Ey örtüsüne bürünen*" (Müddessir, 74/1.) âyeti nazil oldu. (İbn Hişâm, 1/291).

İbn Sa'd bu konuda şöyle bir rivayete de yer vermektedir: Hasan Basrî *"Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik."* (İsrâ, 17/106). âyetini okudu ve ardından "Allah insanların aralarında konuşacağını bildiği için Kur'ân'ı Mekke'de parça parça indirdi. Bize gelen habere göre Kur'an hicretten önce sekiz, hicretten sonra on yıl olmak üzere 18 yılda nazil olmuştur. (İbn Sa'd, 1/191).

Resûlullah'ın ashabından Medine'ye Medine'ye ilk gelenler Mus'ab b. Umeyr ve Abdullah ibn Ümmü Mektûm'dur. Bu iki sahabe Medinelilere Kur'an öğretiyorlardı. Daha sonra Bilâl, Ammâr ve Sa'd geldiler. Ömer b. Hattab yirmi kişi ile birlikte geldi. Son olarak da Resûlullah hicret etti. İnsanların Resûllullah'ın gelişiyle sevindikleri kadar hiçbir şeyle sevinmediler. Çocukların "İşte Resûlullah geldi" dediklerini gördüm. Resûlullah ben (A'lâ, 87/1.) ve mufassal sûrelerden birkaç sûre okuduktan sonra teşrif etmişti. (İbn Sa'd, 1/201).

İbn Sa'd'ın verdiği bu rivayetler incelendiğinde bu bilgilerin tamamı nüzûl sürecine ışık tutacak niteliktedir. Yine bu rivayetlerin bazılarına diğer siyer müelliflerinin eserlerinde yer almakla birlikte bazıları sadece bu esere özgüdür.

Rivayetler Hakkında Tercih ve Tenkitte Bulunması

Siyer ve meğâzî yazarları, muhaddislerden farklı olarak konu bütünlüğünü sağlamaya matuf olarak ilk telif çalışmalardan itibaren telfîke başvurmuşlardır. Zührî, İbn İshak, İbn Hişâm ve Vâkıdî bu yöntemi sıklıkla kullanan ilk siyer müelliflerindendir. Bu yöntemi takip etmeleri nedeniyle de muhaddisler tarafından eleştirilmişlerdir. Bu nedenle İbn Sa'd, eserinin siyer ve meğâzî kısmında nakletmiş olduğu bilgilere genelde senetleriyle birlikte yer vermiştir. Resûlullah'ın gazve ve seriyyelerine tahsis ettiği bölümde ise yer yer telfîke başvurmuştur. (İbn Sa'd, 2/5).

Siyer yazımında ilk defa Vâkıdî, haberlerin senetlerini değerlendirerek tercih ve tenkidini ortaya koymuştur. O, konuyla ilgili farklı rivayetleri yer yer tartışarak kanaatini belirtmiştir. (Fayda, 2012). İbn İshak, tercih ettiği haberi zikretmiş, tercih yapamadığı durumlarda ise farklı rivayetleri nakletmiş ve "Allah en doğrusunu bilir" diyerek kararı okuyucuya bırakmıştır. Vâkıdî ise bu ifadeyi kullanmamış, iki haber karşısında ya tercihte bulunmuş ya da sessiz kalmayı tercih etmiştir.(Öz, 2016). Konu hakkında şu örnek verilebilir: Hendek Savaşı'nda Kurayza Yahudileri anlaşmayı bozarak Hz. Peygamber'e ihanet etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onları kuşatmış, zor durumda kalan Yahudiler Hz. Peygamber'den durumlarını istişare etmek üzere anlaşmalıları Ebû Lübâbe b. Münzîr'le görüşmek istemişlerdir. Hz. Peygamber'in izni ile Kurayza ile görüşen Ebû Lübâbe bu görüşme esnasında Müslümanlara ihanet etmiştir. Yaptığından pişman olan Ebû Lübâbe hakkında (Tevbe, 9/102.) âyeti nazil olmuştur. Diğer bir rivayete göre onun hakkında (Enfâl, 8/27.) âyeti nazil olmuştur. Bir diğer bir rivayete göre ise (Mâide, 5/4.) âyeti nazil olmuştur. Vâkıdî'ye göre Ebû Lübâbe hakkında (Tevbe, 9/102.) âyeti nazil olmuştur ve rivayetlerin en doğrusu budur. (Vâkıdî, 2/509510; 3/1073).

Vâkıdî'nin öğrecisi İbn Sa'd, eserinin siyer ve meğâzî bölümünde nakletmiş olduğu rivayetler hakkında tenkit ve tercihlerine de yer vermiştir. Onun farklı rivayetleri zikrettikten sonra kullanmış olduğu ibareler şu şekildedir: "Bizce üzerinde ittifak edilen gazveler bunlardır." "İttifakla kabul edilen görüş budur." "Bize göre ilk hadiste anlatılan doğrudur." "Bu rivayet şaz bir rivayettir." "Bize göre sahih olan görüş budur." "Bize göre sağlam olan budur." Rivayetin sıhhatinden emin olmadığı durumlarda "denilmektedir" ifadesini kullanmaktadır. İbn Sa'd'ın bu hassasiyeti olayların kronolojisini doğru bir şekilde tespit etme hususunda da görülmektedir. (İbn Sa'd, 2/5-10, 19, 21, 59-61.)

İbn Sa'd, siyer rivayetlerinde yer yer tenkit ve tercihlerine yer verirken tefsir rivayetleri hakkında bu yönteme hiç başvurmamıştır. O, bu hususta kendi yöntemiyle uyumlu olacak şekilde sahih kabul ettiği bilgileri nakletmekle yetinmiş, tartışmalara ve farklı bilgilere yer vermemiştir. İbn Sa'd, "Resûlullah'ın nesebi ve Hz. Âdem'e kadar babalarının isimleri" başlığı altında şu bilgilere yer vermektedir: Bize Hişâm haber verdi. O, Ebû Salih'ten, o da İbn Abbas'tan: Hz. Peygamber nesebini sayarken Ma'ad b. Adnân b. Üded'in ilerisine geçmez ve "Neseple uğraşanlar yalan söylerler" derdi. Allah *"Âd ve Semûd kavimlerini, Ress halkını ve bunların arasında pek çok nesilleri de helâk ettik"* (Furkân, 25/38.) buyuruyor. İbn Abbas konu hakkındaki görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: Şayet Resûlullah soy kütüğünü öğrenmek

isteseydi öğrenirdi. İbn Sa'd, konu hakkında Abdullah b. Mesud'ın yorumuna da yer vermektedir: Abdullah b. Mes'ud, *"Sizden önceki Nûh, Âd, ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin –ki onları Allah'tan başkası bilmez- haberi size gelmedi mi?* (İbrahîm, 14/9.) ayetini okur ve "Neseple uğraşanlar yalan söylerler" derdi.

İbn Sa'd'ın konu hakkında nakletmiş olduğu bilgilerden ilki, Resûlullah'a nispet edilmekte (merfu hadis), ikincisi ise (mevkuf) sahabeye nispet edilmektedir. İbn Sa'd içerisinde tefsir rivayetinin de yer aldığı bu hususu şu şekilde yorumlamıştır: Ma'ad b. Adnân b. Üded'in, Kayzer b. İsmail'in çocukları olduğu hususunda ilim ehli arasında bir ihtilaf yoktur. Bize göre Hz. Peygamber'in nesebi Ma'ad b. Adnân'a kadar gider. Bu konudaki ihtilaf ehl-i kitaptan kaynaklanmaktadır. Onu kendilerine tercüme ettiler ve ihtilaf ettiler. Eğer bu doğru olsaydı Resûlullah bunu bütün insanlardan daha iyi bilirdi. Bize göre Hz. Peygamber'in nesebi Ma'ad b. Adnân'a kadar gider. İsmail ve İbrahim'e kadar olan diğer kısmında temkinli olmak gerekir. (İbn Sa'd, 1/38-40).

İbn Sa'd'ın öğrencisi Belâzürî konu hakkında şu bilgiye yer vermektedir: Bana Abbas b. Hişâm anlattı. O babasından, o dedesinden, o Ebû Sâlih'ten, o da İbn Abbas'tan rivayet etti. "Hz. Peygamber nesepleri sayarken Üded'e ulaşınca şöyle dedi: "Nesep bilginleri yalan söylemiş! Nesep bilginleri yalan söylemiş! Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: *'Bunlar arasında birçok nesiller…*' (Furkân, 25/38.) İbn Abbas "Şayet Resûlullah nesep ilminin kendisine öğretilmesini isteseydi, kendisine öğretilirdi." dedi. Belâzürî, konu hakkında farklı rivayetleri naklettikten sonra Adnân b. Üded'in soyu hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Kelbî dedi ki: Üded, Nâbit b. Hemeysa b. Teymün b. Nebt b. Kayzer b. İsmâil'in çocuğudur. Bazı Medineliler, Üded'in Hemeysa b. Eşcüb b. Nebt b. Kayzer b. İsmâil'in oğlu olduğunu söyleseler de Kelbî'nin sözü daha doğrudur. (Belâzürî, 1/45-46).

İbn Sa'd ve Belâzürî'nin vermiş olduğu bu bilgileri değerlendirdiğimizde bilginin kaynağı ve senedinde farklılıklar olduğu, müelliflerin bu bilgileri değerlendirmede farklı yöntemler izlediği görülmektedir.

Rivayetler Hakkında Tercih Yapmaması

İbn Sa'd, diğer siyer müelliflerinin tamamında görüldüğü üzere bazen aynı konu hakkında farklı rivayetlere yer vermiş ve bunlar hakkında her hangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu konuda Ebû Talib'in ölümü öncesi ve sonrası olanlar ile bu konuda nazil olduğu belirtilen rivayetleri örnek verilebilir. O, bu rivayetler hakkında tercih veya tenkitte bulunmamıştır.

Konu hakkında naklettiği ilk rivayet şu şekildedir: Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, Ma'mer b. Râşid'den; o, Zührî'den; o, Said b. Müseyyeb'den; o da babasından: Ebû Tâlib, ölüm döşeğindeyken Resûlullah onun yanına geldi. Bu esnada Abdullah b. Ümeyye ve Ebû Cehil de Ebû Tâlîb'in yanındaydı. Resûlullah amcasına "kelime-i tevhidi söyle Allah katında sana şahitlik yapayım" dedi. Abdullah b. Ümeyye ve Ebû Cehil ise "Abdülmuttalib'in dininden vaz mı geçiyorsun" diyerek onu etkilemeye çalıştılar. Resûlullah kelime-i tevhidi söylemesi, onlar da atalarının dini üzere kalması için ısrar ettiler. Ebû Talib'in son sözü "Abdülmüttalib'in dini üzereyim" olmuştur. Amcasının ölümü üzerine Resûlullah "Yasaklanmadığım sürece senin için af dileyeceğim" dedi. Resûlullah amcası için *"Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere."* (Tevbe, 9/113.) âyeti nazil oluncaya kadar af diledi. Buhârî de aynı hadisi (senedindeki yer alan iki râvi farklı olmak üzere) nakletmektedir. Taberî de bu âyetin Hz. Peygamber'in amcası veya annesi için istiğfar talebi üzerine nazil olduğuna dair rivayetlere yer vermektedir. (İbn Sa'd,1/100-101; Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 40; Taberî, 2/19-29).

İbn Sa'd konu hakkında "Resûlullah'ın annesi Âmine'nin vefatı" başlığı altında ise şu bilgilere yer vermektedir: Hz. Peygamber Hudeybiye'ye giderken Ebvâ'ya uğradı ve "Allah,

annesinin kabrini ziyaret etmesi için Muhammed'e izin vermiştir" dedi. Sonra da annesinin kabrine gitti, kabri düzeltti ve ağladı; onun ağladığını gören sahâbîler de ağladılar. Kendisine bunun nedeni sorulunca, "Annemin şefkat ve merhameti gözümün önüne geldi de onun için ağladım" dedi. İbn Sa'd, bu hususta şu hadisi de nakletmektedir: Hz. Peygamber annesinin kabrini ziyaret etmek için izin istedi ve ona istediği verildi. Annesi için mağfiret dilemek istedi fakat buna izin verilmedi. Aynı hadis Müslim tarafından da nakledilmektedir. (Müslim, "Cenâ'iz", 106).

Bu konuda Mukâtil şu bilgiye yer vermektedir: Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiği zaman anne babasından hangisinin daha sonra vefat ettiğini sormuş, "Annen Âmine" denilince, onun Ebvâ'daki kabrini ziyaret etmiş; sonra gözlerinden yaşlar akar halde kalkmış ve "Rabbimden annemin kabrini ziyaret etme izni istedim, bana izin verdi; O'ndan annem için istiğfarda bulunma izni istedim, ama izin vermedi bana." buyurmuş; bunun üzerine (Tevbe, 9/113.) âyeti nâzil olmuştur. (Mukâtil, 2/199). Zemahşerî konu hakkında her iki rivayete de yer vermiş ve âyeti şu şekilde yorumlamıştır: Doğru olan görüş Resûlullah'ın annesi için istiğfarda bulunma isteğidir. Çünkü Ebû Tâlib hicretten önce vefat etmiştir; bu ayet ise Medine'de en son nâzil olan ayetlerdendir. (Zemahşerî, 3/196-198).

Konu hakkında naklettiği ikinci rivayet ise şu şekildedir: Hz. Ali, Ebû Talib'in vefat haberini Resûlullah'a haber verince ağlamış ve Hz. Ali'ye babasını yıkayıp kefenleyip defnetmesini söylemiştir. Ayrıca "Allah onu affetsin ve ona merhamet etsin" demiştir. Hz. Ali, Resûlullah'ın isteklerini yerine getirmiştir. Resûlullah birkaç gün sonra onun için Allah'tan af dilemeye başladı ve (Tevbe, 9/113.) âyeti nazil oluncaya kadar evinden hiç çıkmadı. (İbn Sa'd,1/101-102).

Üçüncü rivayet ise şu şekildedir: Ebû Talib vefat edince Hz. Peygamber onun için "Allah sana rahmet etsin ve seni affetsin. Allah bana bunu yasaklayıncaya kadar senin için af dileyeceğim" dedi. Müslümanlar da vefat eden müşrik yakınları için af dilemeye başladılar. Bunun üzerine *"Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de müminlere."* (Tevbe, 9/113.) âyeti nazil oldu. (İbn Sa'd,1/102).

Elmalılı Hamdi Yazır bu âyeti şu şekilde yorumlamıştır. Cumhur, bu âyetin Ebû Tâlib hakkında nâzil olduğunu nakletmektedir. Bu rivayetlere göre ilgili âyetler ya Mekke'de nâzil olmuş veya Resûlullah bunların nüzûlüne kadar birçok seneler istiğfâra devam etmiş demek olur ki bunun ikisi de gerçeğe aykırı ve aklen mümkün değildir. Görülüyor ki her biri bir nokta-i nazar ifade eden bu rivayetlerin hepsi esas itibariyle birbirine benzerdir. Bu rivayetler ahu vah etmekten ibaret değil, bir haslet-i kalbiye ve hâlet-i rûhiyeyi beyandır. Allah düşmanları hakkında dua ve istiğfârın kabul edilmesi ihtimâli olsa idi Hz. İbrâhim'in duası kabul edilir ve o, istiğfardan vazgeçmezdi. Binâen'aleyh bundan da anlamalı ki cehennemlik oldukları kesinleşen kimselere ne müminlerin ne de Hz. Peygamber'in istiğfar etmesi câiz değildir. (Elmalılı, 3/456-459).

İbn Sa'd'ın bazı âyetlerin nüzûl sebebiyle ilgili verdiği bilgilerde çelişkiler de söz konusudur. O, "Resûlullah'ın yanına gelen Arap elçiler" başlığı altında Temîm heyetinin Medine'ye geldiklerini şu şekilde nakletmektedir: Temîm'den gelen heyet seksen veya doksan kişi kadardı. Bilâl ezan okurken mescide girdiler. O esnada insanlar Resûlullah'ın gelmesini bekliyorlardı. Benî Temîm heyeti Resûlullah'ın geciktiğini düşünerek "Ey Muhammed! Bizim yanımıza çık" diye bağırdılar. Resûlullah evinden çıkarak mescide girdi, Bilâl de kamet getirdi. Öğle namazı kılındıktan sonra heyet Hz. Peygamber'in yanına geldi. İçlerinden Akra b. Hâbis'in "Ey Muhammed! Bana izin ver. Allah'a yemin olsun ki benim övgüm çok güzel, yergim ise çok çirkindir." demesi üzerine Hz. Peygamber "Yalan söyledin. Böyle olan sadece Allah'tır." dedi. Sonra Utârid b. Hâcib isimli hatipleri konuştu. Hz. Peygamber bu defa Sâbit b. Kays b. Şemmâs'tan ona cevap vermesini istedi. Sâbit'in cevabından sonra "Ey Muhammed! Şairimize izin ver de şiir okusun" dediler. Resûlullah'ın izin vermesiyle Zikribân b. Bedr ayağa

kalkıp şiir okudu. Hz. Peygamber bu defa da Hassân b. Sâbit'tin ona cevap vermesini istedi. Hassân'ın okuduğu şiirden sonra şöyle dediler: "Allah'a yemin olsun ki onun hatibi bizim hatibimizden daha beliğ, şairi bizim şairimizden daha üstündür. Ayrıca onlar bizden daha yumuşak huylu kimseler. Bunlar hakkında *"(Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağıranların çoğu aklı ermeyen kimselerdir."* (Hucurât, 49/4). âyeti nazil oldu. (İbn Sa'd, 1/255). İbn Sa'd, "Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'nin Benî Temîm Seriyyesi" başlığı altında ise şu bilgilere yer vermektedir. Hicretin dokuzuncu yılında Resûlullah, Uyeyne b. Hısn el-Fezârî'yi Benî Temîm'e aralarında Muhacir ve Ensâr'ın bulunmadığı Araplardan atlı elli kişiyle birlikte gönderdi. Çölde onlara saldırarak on bir kişiyi esir aldılar. Müslümanlar onların kaçıp terk ettikleri yerde on bir kadın ve otuz çocuk buldular. Onları Medine'ye getirdiler. Esirlerin serbest kalmaları için Temîm kabilesinin önde gelenlerinden bir heyet geldi. Çocuklar ve kadınlar onları görünce ağlamaya başladılar. Bunu gören heyet Hz. Peygamber'in kapısına gelerek Ya Muhammed seninle görüşmek istiyoruz." diye bağırmaya başladılar. Resûlullah onlarla görüşmek için çıktı. Bilal namaz için çağırınca Resûlullah'a sarıldılar ve onun bırakmak istemediler. Sürekli bir şeyle söylüyorlardı. Resûlullah onları dinledikten sonra öğle namazını kıldı. Namazdan sonra Resûlullah mescit sahanında oturdu. Benî Temîm Utârid b. Hacib'i sözcü seçti. O, Resûlullah'ın huzurunda bir konuşma yaptı. Hz. Peygamber, Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ı onlara cevap vermek üzere görevlendirdi. Bu arada onlar hakkında (Hucurât, 49/4.) ayeti nazil oldu. (İbn Sa'd, 2/147-148). Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere burada bir bilgi hatası söz konusudur. Çünkü iki farklı hadise için de aynı âyetin nazil olduğunu nakletmektedir. Mağlup olmuş kimselerin Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e bu şekilde davranmaları çok tutarlı bir davranış olarak gözükmemektedir. Bu nedenle âyetin sebeb-i nüzûlünün ilk rivayetteki hadise olduğunu söyleyebiliriz. (Aycan, 2011.)

Bu bilgileri incelediğimiz zaman siyer eserlerindeki tefsir rivayetlerinin sıhhati; hadisenin meydana geldiği zaman, tarihi ve aklî gerçekler ve olayın bağlamı, Kur'an'ın hakemliğinde tahkik ve tenkide tabi tutulduktan sonra tespit edilmelidir.

Gazve ve Seriyyeler

İbn Sa'dın hocası Vâkıdî ile İbn Hişâm ve İbn İshak'tan ayrıldığı en önemli hususlardan birisi de Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleri hakkındaki tefsir rivayetlerini kullanma yöntemidir. O, kendisinden önceki müelliflerin aksine bu konuda daha az tefsir rivayetine yer vermiş ve bu rivayetleri delil ve şahit göstermek amacıyla kullanmıştır. İbn Sa'd'la başlayan bu yöntem öğrencisi Belâzürî tarafından daha da geliştirilmiştir. Örneğin İbn Sa'd, Abdullah b. Cahş Seriyyesi hakkında hiçbir tefsir rivayetine yer vermemiştir. Hâlbuki İbn Hişâm, Vakıdî ve Belâzürî (Bakara, 2/217). âyetinin Abdullah b. Cahş ve arkadaşları hakkında nazil olduğunu nakletmekteler. (İbn Sa'd, 2/9-10; İbn Hişâm, 1-2/605; Vâkıdî, 1/18; Belâzürî, 1/440). Taberî'ye göre (Bakara, 2/217). âyeti İbn Hadrâmî'nin öldürülmesi hakkında nazil olmuştur ve bu konuda müfessirler arasında ittifak vardır. Taberî, 3/650).

İbn İshak, İbn Hişâm ve Vâkıdî, tefsir rivayetlerine yer verirken çoğu zaman "konu hakkında nazil olan âyetler" başlığı altında konuyla doğrudan ve dolaylı ilişkisini gözetmeden birçok âyetin veya surenin nüzûl sebeplerine yer vermişlerdir. İbn Sa'd'ı bu konuda diğer müelliflerden farklı kılan husus, onun konu ile doğrudan ilgili rivayetlere yer vermeye çalışmasıdır. Örneğin Bedir Savaşı'nı işlerken Enfâl suresinin tamamının Bedir Savaşı hakkında nazil olduğunu nakletmekte ve (Enfâl, 8/1, 11, 25-26, 42). âyetlerinin nüzûl sebeplerine yer vermektedir. (İbn Sa'd, 2/16-17, 22-24). İbn Sa'd'ın öğrencisi Belâzürî ise Bedir Savaşı hakkında sadece iki tefsir rivayetine yer vermiştir. Belâzürî, 1/339, 342-343, 435). Buna karşın İbn İshak, İbn Hişâm ve Vâkıdî, Bedir Savaşı'nın her aşaması hakkında birçok tefsir rivayetine yer vermişlerdir.

Siyer müelliflerinin tefsir rivayetlerini kullanma hususunda izledikleri yöntemin benzerlik ve farklılığı, eserlerinde yer verdikleri âyetlerin manaya delaletinin kati veya zanni

oluşuna göre de tespit etmek mümkündür. Örneğin Vâkıdî'ye göre Mekke döneminde nazil olan, benzer üslup ve muhtevaya sahip şu dört âyet (Mü'min, 40/77; Hac, 22/19; Yunus, 10/46; Ra'd, 13/40; Zuhruf, 43/41-42.) Bedir Savaşı hakkında nazil olmuştur. Yine ona göre Mekke'de nazil olan ve farklı surelerde yer alan on âyet Bedir Gazvesi'ne (Müzzemmil, 73/11; A'raf, 7/185; Duhân, 44/16; Furkân, 25/77; Mü'minûn, 23/64; Saffât, 37/176-177; Secde, 32/21; Yunus, 10/109; İsrâ, 17/80; Hac, 22/55). işaret etmektedir. (Vâkıdî, 1/68-70; 72-73; 133-137). İbn Hişâm'ın konu hakkındaki rivayetine göre *"Ey örtüsüne bürünen!"(Müzzemmil, 73/1).* âyetinin nazil olmuş, bir süre sonra da *"Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz süre tanı. Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır."* (Müzzemmil, 73/11-13). âyetleri nazil olmuştur. Bu iki ayetin nüzulü arasından çok geçmeden Allah, müşrikleri Bedir Savaşı'yla birlikte cezalandırmaya başlamıştır. (İbn Hişâm, 1-2/671). İbn Sa'd'ın rivayetine göre şu Mekkî âyetler Bedir Savaşı hakkında nazil olmuştur: Savaş öncesi mübareze yapanlar hakkında *"İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir…"* (Hac, 22/19). âyeti nazil olmuştur. *"Onları o en şiddetli yakalayışla yakalayacağımız günü hatırla. Şüphesiz biz öcümüzü alırız."* (Duhân, 44/16.) âyeti Bedir Savaşı'ndan bahsetmektedir. Yine Mekke müşrikleri hakkında (Kamer, 54/45; Hac, 22/55; Duhân, 44/16.) âyetleri nazil olmuştur. (İbn Sa'd, 2/16-17). Belâzürî, Bedir Savaşı'na yer verdiği bölümde bu âyetlerden hiç birisine yer vermemiştir. (Belâzürî, 1/339-349).

Bu rivayetleri incelediğimiz zaman Belâzürî dışındaki ilk siyer müelliflerinin manaya delaleti kati olmayan Mekkî ayetler hakkında ortak veya farklı rivayetlere yer vermektedirler. Ayrıca bu rivayetler İslâmî ilimlerin gelişim sürecine de ışık tutmaktadır. Bu ilimlerin usul ve muhtevasının gelişmesiyle birlikte siyer eserlerinde tefsir rivayetlerinin de nicel olarak azaldığı görülmektedir.

Bedir zaferi, Benî Kaynuka Yahudilerinin içlerinde gizledikleri kin, kıskançlık ve hasedi ortaya çıkarmıştır. Onlar bu olaydan sonra Hz. Peygamber ile yapmış oldukları anlaşmayı bozmuşlardır. Bunun üzerine onlar hakkında (Enfâl, 8/58). âyeti nazil olmuştur. Bu âyet nazil olunca Hz. Peygamber "Benî Kaynuka'dan endişeleniyorum" demiş ve âyetin uyarısıyla onların üzerine yürümüştür. (İbn Sa'd, Tabakât, 2/26). Vâkıdî, Meğazî'sinde, Taberî de *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülûk*'de Urve'den naklettikleri rivayete göre bu âyet Benî Kaynuka hakkında nazil olmuş, bunun üzerine Hz. Peygamber Kaynuka üzerine yürümüştür. (Vâkıdî,1/176-177, Taberî, 2/480). Konu hakkında Belâzürî ise şu bilgiye yer vermektedir: Beni Kaynuka Yahudileri Bedir Savaşı'ndan sonra Hz. Peygamber ile yapmış oldukları anlaşmayı bozdular. Onlar hakkında (Enfâl, 8/58). âyeti nazil olmuştur. Bu âyetin Benî Kurayza hakkında nazil olduğu da nakledilmektedir. (Belâzürî, 1/165). Müfessirlerden Mukâtil, Taberî ve Zemahşerî'ye göre bu âyet Benî Kureyza hakkında nazil olmuştur.[2] (Mukâtil, 2/122. Taberî, 11/239; Zemahşerî, 2/1160-1162). Siyer müellifleriyle tefsir müellifleri âyetin nüzûl sebebi hakkında ihtilaf etmişler, sadece Belâzürî bu ihtilafa dikkat çekmiş; İbn Sa'd, hocasi Vâkıdî ile İbn Hişâm'ın yaklaşımını benimsemiştir.

İbn Sa'd bazen de meğâzi rivayetleri hakkında çelişkili rivayetlere yer vermiş ve bunu belirtmemiştir. Bedir Savaşı bahsini işlerken Enfâl suresinin tamamının Bedir Savaşı hakkında nazil olduğunu belirtmiş fakat *"Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü…"* (Enfâl, 8/17.) âyetini Uhud Savaşı sonrası bir olayla ilişkilendirmiştir. Konu hakkındaki bilgi şu şekildedir: Mekke müşriklerinden Übey b. Halef el-Cumahî Bedir Savaşı'nda esir düşmüş, fidye karşılığın serbest bırakılınca Hz. Peygamber'e "Bir atım var, seni öldürmek için onu çok güzel bir şekilde besliyorum." deyince Hz. Peygamber de ona "İnşallah ben seni onun üzerinde

[2] Taberî, bu âyetin Kureyza Yahudileri hakkında nazil olduğunu belirtmiş ve âyeti şöyle yorumlamıştır: "Düşmanın ihanet edeceği emareleri ortaya çıkar ve onların saldıracaklarından endişe edilirse yapılan anlaşma bozulur ve savaş ilan edilir." Hz. Peygamber, Benî Kureyza'nın Ebû Süfyân ve müttefikleriyle işbirliği yapmayı kabul etmeye yeltenmesi ve kendisine ihanet edecekleri endişesinden dolayı onlarla olan antlaşmasını bozduğunu bildirmiştir. (Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* 11/ 239).

öldüreceğim" demiştir. Übey b. Halef, Uhud günü bahsini ettiği at üzerinde Hz. Peygamber'i öldürmek için yaklaşınca Müslümanlardan bazıları önüne geçip onu öldürmek istediler. Hz. Peygamber arkadaşlarından çekilmelerini istemiş ve ayağa kalkarak elindeki mızrağı ona fırlatmıştır. Übey b. Halef'in kaburga kemiklerinden birisi kırılmış ve ağır yaralı olarak arkadaşlarının yanına dönmüştür. Arkadaşları onu kaçırdılar ve yarasının önemsiz olduğunu söylediler. Ubey, arkadaşlarının aksine Muhammed'in "İnşallah ben seni onun üzerinde öldüreceğim" sözünü duymadınız mı demiş ve Mekke'ye geri dönerken yolda ölmüştür. Sa'id b. Müseyyeb bu konuda şöyle demiştir: Übey b. Halef hakkında (Enfâl, 8/17.) âyeti nazil olmuştur. (İbn Sa'd, 2/16, 43).

Vâkıdî'nin verdiği bilgiye göre (Enfâl, 8/17.) âyetinin "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü…" kısmının nüzûl sebebi şu olaydır: Resûlullah'ın ashabından bazıları Bedir Savaşı'nda "Filanı ben öldürdüm" diyordu. Bir diğer rivayete göre Resûlullah müşriklerin üzerine bir avuç toprak atınca Allah "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü…" (Enfâl, 8/17.) buyurmuştur. Bu âyette geçen "Bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir." ifadesi, Allah'ın Bedir günü müminlere yaptığı yardımdan bahsetmektedir. Vâkıdî'ni Zührî'den naklettiği bir diğer rivayete göre ise Uhud Savaşı'nda Übey b. Halef atını mahmuzlayarak Resûlullah'a yaklaşınca sahabiler onu öldürmek istemişler fakat Resûlullah onu kendisine bırakmalarını istemiş ve mızrağıyla onu yaralamıştır. Ubey b. Halef, Mekke'ye dönerken ölmüş, bunun üzerine "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı…" (Enfâl, 8/17.) âyeti nazil olmuştur. (Vâkıdî, 1/132-133, 250). Vâkıdî, bu iki rivayet hakkında görüş belirtmemiştir. Taberî, konuyla ilgili şu bilgilere yer vermiştir: Hz. Peygamber, Bedir günü savaş başlayınca bir avuç taş (toprak) alarak "yüzleriniz çirkinleşsin" diyerek müşriklerin üzerine atmıştır. Taşların müşriklere isabet etmesiyle bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da esir alınmıştır. Müslümanların galibiyetinde önemli bir rol oynayan bu ilahi yardım (Enfâl, 8/17.) âyetiyle dile getirilmiştir. Konuyla ilgili bir diğer rivayete göre "Savaşta onları siz öldürmediniz." ifadesi sahabilerin "şunu ben öldürdüm" demeleri üzerine nazil olmuştur. "Attığın zaman da sen atmadın." ifadesi ise Hz. Peygamber'in düşmanlarının üzerine çakıl taşlarını atmasını söz konusu etmektedir. Taberî konu hakkında bir diğer bilgiyi şu yorumla birlikte vermektedir: Bu konuyla ilgili nakledilen bilgilerin hilafına Zührî'nin şöyle bir rivayeti bulunmaktadır: "Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı…" (Enfâl, 8/17.) Übey b. Halef el-Cümâhî bir parça kemiği ufaladıktan sonra Hz. Peygamber'e "Bu çürümüş kemiği Allah mı diriltecek?" demiş, Hz. Peygamber de ona "Allah o kemiği diriltecek, seni de öldürecek, sonra da seni cehenneme sokacak" demiştir. Uhud günü Übey b. Halef el-Cümâhî'nin "Muhammed'i görürsem onu öldüreceğim" sözlerini işiten Hz. Peygamber "Allah'ın izniyle onu ben öldüreceğim" demiştir. Hz. Peygamber savaşın en kritik anında kendisini öldürmeye yeltenen Übey b. Halef el-Cumahî'yi yaralamış, Mekke'ye dönerken aldığı yaradan dolayı yolda ölmüştür. (Taberî, 6/100-101; 11/87; 11/81-87). Vâkıdî'nin konuyla ilgili tüm rivayetlerine Taberî de yer vermiş fakat rivayetlerin nakil sürecinde bazı değişikliklere maruz kaldığını söyleyebiliriz. İlgili rivayetten de anlaşılacağı üzere müellifler siyer ve tefsir malzemesinden yararlanırken rivayetler hakkında kişisel tercihlerde bulunmuşlar, bazıları ihtilaflara yer verirken bir kısmı ise yer vermemiştir. Fakat zikredilen bu rivayetleri zayıf veya uydurma olarak nitelemek yerine hadiselerin daha tutarlı bir şekilde bir şekilde anlaşılmasına katkı sunduğunu ifade edebiliriz.

Garanik Olayı

İlk siyer kaynakları içerisinde Garanik olayına yer veren ilk ve tek müellif İbn Sa'd'dır. İbn Sa'd bu rivayete "Resûlullah'ın ashabının Habeşistan'dan dönüş sebepleri" başlığı altında yer vermiştir. Onun eserinde bu hadise şu şekilde yer almaktadır: Hz. Peygamber, kavmi kendisinden yüz çevirince "Keşke onları benden uzaklaştıracak bir âyet nazil olmasa" diyerek kavmine yaklaştı, onlar da yaklaştılar. Bir gün Kâbe'nin yanında bulunanlara Necm suresini

okudu. *"Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?"* (Necm 53/19-20.) âyetini okuduğu esnada şeytan, "Bunlar yüce turnalardır; elbette onların şefaatleri umulur." sözlerini Hz. Peygamber'in diline attı. Hz. Peygamber de bu ifadeleri tekrar etti ve sureyi bitirip secdeye gitti. Kureyşliler de onunla birlikte secde ettiler. Kureyş, bu sözlerden memnun oldu ve bunu "Biz, Allah'ın dirilttiğini, öldürdüğünü ve yaratıp rızıklandırdığım biliyorduk; ancak bu tanrılarımız onun yanında bize şefaatçi olur. Eğer sen tanrılarımıza bir pay vereceksen biz de seninle beraberiz." sözleriyle dile getirdiler. Bu ifadeler Hz. Peygamber'e çok ağır gelmişti. Akşam olunca Cebrail Hz. Peygamber'e gelerek Necm suresini okudu ve "Sana o iki kelimeyi getirdim mi?" dedi. Hz. Peygamber de "Allah'ın söylemediği bir şeyi söyledim." dedi. Bunun üzerine İsrâ suresi, 73-75. âyetleri nazil oldu. (İbn Sa'd, 1/174-176).

Konu hakkında İbn Hişâm ve Belâzürî de benzer başlık altında şu bilgiye yer vermektedirler (İbn Hişâm'ın kaynağı İbn İshak, İbn Sa'd ve Belâzürî'nin kaynağı ise Vâkıdî'dir.[3]): Habeşistan'a ilk hicret eden muhacirler, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber ile birlikte secde edip Müslüman olduğu haberini alınca Mekke'ye geri döndüler ve haberin gerçeği yansıtmadığını gördüler. Bu nedenle her biri bir Kureyşli'nin himayesinde Mekke'ye girdi. İbn Hişâm'ın rivayetine göre bir kısmı gizlice şehre girdi. (İbn Hişâm, 1/364; Belâzürî, 1/266). Belâzürî ve İbn Hişâm'ın Garanik olayı ve bu olayla ilgili tefsir rivayetlerine yer vermemeleri bilinçli bir tercih olduğu aşikârdır. Bu iki müellifin konuya ve ilgili tefsir rivayetlerine yer vermemelerinde bu rivayetlerin sübut ve sıhhati hakkındaki kuşkularının etkili olduğunu söyleyebiliriz.[4]

Taberî'nin İslam tarih yazıcılığının önemli isimlerinden İbn Şihâb ez-Zührî'den konu hakkında şu rivayeti nakletmektedir: Hz. Peygamber, Necm sûresini okurken *"Lât ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menat'a ne dersiniz?"* (Necm, 53/19-20). âyetlerine gelince yanılarak "Onlar şefaatleri umulan ulu kuğu kuşlarıdır." dedi. Müşrikler, Hz. Peygamber'e selam verdiler ve bu duyduklarından çok memnun oldular. Hz. Peygamber, onlara bu son okuduğunun şeytandan olduğunu söyledi. Sonrasında da *"Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."* (Hac, 22/52). âyeti nazil oldu. (Taberî, 16/608-609). Her ne kadar İbn Şihâb'ın mevcut nüshasında bu rivayet yer almasa[5] da ilk tasnif dönemi siyer ve hadis müelliflerinin de bu bilgilerden haberdar olduğunu söyleyebiliriz.

İsrâiliyata Dair Rivayetlere Yer Vermesi

İbn Sa'd, "Resûlullah'ın babası sayılan peygamberler" başlığı altında diğer siyer müelliflerinin eserlerinde yer almayan rivayetlere yer vermektedir. Bu bilgileri sahabeden İbn Mes'ûd ve İbn Abbas, tabiinden Said b. Cübeyr, Katâde ve İkrime'den nakletmektedir. Burada dikkat çeken husus İbn Sa'd'ın bu rivayetleri İsrâiliyat'ın kabul veya red açısından sakınca görülmeyen âlimleren nakletmesidir. O; Said b. Cübeyr, Katâde ve İkrime gibi kabul veya ret bakımından bir sakınca görülmeyen müelliflerden konu hakkında rivayetlere yer vermiştir. O, rivayetlerinde şüphe duyulan tâbiîlerden Kâ'b el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih'den bu konuda haber nakletmemiştir.

İbn Sa'd, dinî gerçeklerle uyuşmayan birçok İsrâiliyat'a yer vermiştir. Özellikle Hz. Âdem'in ve eşi Havva'nın yaratılışı ile ilgili antropomorfik (insanbiçimsel) çağrışımlara neden

[3] Bazı araştırmalarda bu bilginin Vâkıdî'nin Meğâzî'sinde de yer aldığını belirtseler de araştırmada belirtilen yerde böyle bir bilgi yer almamaktadır. Bz. Hikmet Akdemir, Tefsir Kaynağı Olarak İbn Sa'd'ın Tabakât'ı, 169.

[4] Tefsir kaynaklarından Taberî, Garanik Hadisesi hakkında birçok rivayete yer vermekte ve bu rivayetler hakkında her hangi bir değerlendirme yapmayarak rivayetlerin sıhhatini zımnen kabul etmektedir. (Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* 16/ 603-613).

[5] İbn Şihâb ez-Zührî (1981), *el-Meğâzî en-Nebeviyye*, Nşr. Süheyl Zekkâr, Dımaşk.

olabilecek birçok mitolojik rivayete yer vermektedir. Bu konuda şu rivayet örnek gösterilebilir: Âdem'in ilk olarak başı yaratılmıştır. O bakarken vücudu yaratılıyordu. Ayaklarının yaratılması ikindi vaktine kalınca "Ya Rabbi, gece oldu acele et!" dedi. Onun bu sözlerine Allah *"İnsan çok aceleci (tez canlı) yaratılmıştır…"* (Enbiyâ, 21/37.) şeklinde karşılık vermiştir. (İbn Sa'd, 1/14.)[6] Aynı rivayete Taberî de yer vermektedir. Benzer bir bilgi Mukâtil'in eserinde de yer almaktadır. (Taberî, 16/272; Mukâtil, 3/79).

Zemahşerî bu âyeti şu şekilde yorumlamaktadır: Müşrikler, Allah'ın azabının çabucak gelmesini ve gerçeği öğrenip insanı ikrara mecbur bırakan mucizelerinin hemen gösterilmesini istiyorlar ve "Bu vaat ne zamanmış" diyorlardı. Allah, öncelikle insanı fıtratı gereği son derece aceleci olması yüzünden yermekte, sonra da onları böyle davranmaktan nehyedip sakındırmaktadır. Sanki şöyle demektedir: Acele etmenizde şaşılacak bir şey yok. Çünkü siz böyle bir özellikte yaratıldınız, bu sizin tabiatınız ve seciyenizdir. Zemahşerî âyeti tefsir ederken durum bağlamını göz önünde bulundurarak İsrâiliyatla açıklamaya ihtiyaç duymamıştır diyebiliriz. (Zemahşerî, 4/434).

İbn Sa'd, konu hakkında yine diğer siyer kaynaklarında yer almayan rivayetlere yer vermektedir ki bunların modern bilinç açısından dinî, ilmi ve tarihî gerçeklerle izahı mümkün değilse de ilk hitap çevresindeki mitolojik ve antropormorfik kavrayışla örtüşmektedir. Bu konuda İbn Abbas'ın şu rivayeti örnek gösterilebilir: Havva tekrar hamile kaldı. Bu kez Şis ve kardeşi Azûra'yı doğurdu. Ona Hâbil isminden türetilmiş "Hibetullah" ismi verdiler. Bu çocuk doğduğu zaman Cebrail "Bu Allah'ın Hâbil yerine sana hediyesidir." dedi. O, Arapça'da Şes, Süryanice'de Şas, İbranice'de Şis olarak okunmaktadır. Şis dünyaya geldiğinde Hz. Âdem yüz otuz yaşındaydı. Havva kolay bir hamilelik süreci geçirdi. Bu süreçte Havva oturup kalkabiliyordu. Bir gün şeytan kılık değiştirerek Havvâ'ya geldi ve ona "Ey Havva! Bu karnındaki nedir?" diye sorunca Havva bilmediğini söyledi. Şeytan "Muhtemelen bu hayvanlardan biri olmalıdır" dedi. Havva yine "bilmiyorum" deyince doğum yaklaşıncaya kadar bir daha Havva'nın yanına gelmedi. Doğum yaklaşıp yükü ağırlaşınca tekrar gelerek "Kendini nasıl hissediyorsun?" diye sordu. Havva da "Beni korkuttuğun gibi olmasından endişe ediyorum." dedi. Bu defa Şeytan "Ey Havva, Allah'a dua etsem çocuğunu sana ve Âdem'e benzetse benim ismimi ona verir misin? dedi. Havva şeytanın bu isteğini kabul etti. O ayrıldıktan sonra Havva eşine "Yanıma birisi geldi. Karnımdakinin bu hayvanlardan biri olduğunu bana haber verdi. Ben onun için ağırlık hissediyorum ve onun dediği gibi olmasından korkuyorum." dedi. Çocuk doğuncaya kadar Âdem ile Havva'nın başka bir kederi yoktu. İşte Allah'ın *"Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: "Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!"* (A'râf, 7/189.) âyetinin anlamı budur. Ayrıca bu doğurmadan önceki dualarıydı. Havva sağlıklı bir çocuk doğrunca şeytan yanına gelerek "Bana söz verdiğin gibi ismimi ona verdin mi? diye sorunca Havva ona ismini sordu. Şeytanın ismi "Azâzîl'di. Fakat Havva'nın kendisini tanımaması için isminin Hâris olduğunu söyledi. Havva da oğluna "Abdü'l-Hâris" ismini koydu. Bu çocuk ölmüştür. Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği bu nimet hakkında (sanki nimeti veren Allah değilmiş gibi) O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir."* (A'râf, 7/190). (İbn Sa'd, 1/21).

Konu hakkında Belâzürî şu bilgiye yer vermektedir: Dediler ki: Kâîn b. Âdem, kardeşi Hâbil'i öldürünce Hz. Âdem'in Şîs adında bir çocuğu dünyaya geldi. Hz. Âdem, "Bu Allah'tan bir bağıştır. Hâbîl'den sonra gelen sadık kimsedir" dedi ve bu çocuğuna "Allah vergisi" anlamına gelen "Şîs" adı verdi. (Belâzürî, 1/37). İbn Sa'd'ın öğrencisi olan Belâzürî'nin bu

[6] İbn Sa'd, Tabakât, 1/14. Mukâtil b. Sülayman, bu âyetle ilgili şu bilgilere yer vermektedir: Hz. Âdem, yaratılışı esnasında cuma günü henüz kendisine ruh üflemenin tamamlanmasını beklemeden acele ederek oturmak istemiştir. O, ruh göbeğinden ayağına ulaşmadan önce yaratılışının güzelliğine bakıp bedeninin yarısı henüz çamurken oturmak istemişti. Âdem'in bu aceleciliğini tüm nesli miras almıştır. Mukâtil b. Süleyman, 3/79.

rivayetlerden haberdar olduğu fakat çok seçici davrandığı görülmektedir. İbn İshak ve İbn Hişâm bu tür rivayetlere yer vermemişlerdir. Bu sonuç İsrailiyata dair tefsir rivayetlerinin siyer eserlerinde yer bulmasının İbn Sa'd'la başladığını göstermektedir.

İbn Sa'd, İbn Abbas'tan peygamberlerin masumiyetiyle telif edilmesi mümkün olmayan rivayetler de nakletmektedir. Borç ayeti nazil olduğu zaman Resûlullah şöyle dedi: "İlk inkâr eden Âdem'dir." Hz. Peygamber bunu üç kez tekrar etmiştir. (İbn Sa'd, Tabakât, 1/12). İbn Sa'd, sorumluluğun şahsiliği ve masumiyet karinesine aykırı olan rivayetlere de yer vermektedir. Bu konuda İbn Mes'ud'dan şu rivayeti nakletmektedir: Allah, İblis'i yeryüzüne göndererek onun toprağının tatlısından ve tuzlusundan almasını istemiştir. Âdem'i ondan yarattı, bir kâfirin çocuğu da olsa, Allah'ın tatlı topraktan yarattığı her şey cennete; takva sahibi birisinin oğlu bile olsa, Allah'ın tuzlu topraktan yarattığı her şey cehenneme girecektir. İşte bu nedenle İblis *"... Ben, çamurdan yarattığın kimseye secde eder miyim!"* dedi. (İsrâ,17/61). Çünkü İblis çamur getirmişti. Ona, yerin yüzeyindeki topraktan yaratıldığı için Âdem ismi verildi. (İbn Sa'd, 1/10).

İbn Sa'd bu konuda farklı tariklerden aldığı ve İbn Abbas'a ait birbirini tamamlayıcı tefsir rivayetlerine de yer vermiştir. "Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz." (A'râf, 172). âyetiyle ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: Rabb'in Âdem'in sülbünü meshetti ve kıymete kadar yaratacağı bütün insanları Arefe'nin arkasındaki Na'mân dağına çıkardı ve onlardan "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" şeklinde misak aldı. Allah, Âdem'in sülbünü Na'mân Dağı'nda meshetti. Ve kıyamete kadar yaratacağı bütün insanları çıkarıp misak aldı. Sonra da (A'râf, 172.) ayetini okudu. Allah, Âdem'i Dahnâ'da yaratarak sülbünü meshetti. Ve kıyamet gününe kadar yaratacağı bütün insanları çıkardı, sonra da "Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz;" ayetinde ifade edilenler olmuştur. Said b. Cübeyr "insanlar misakın o gün alındığını göreceklerdir." demiştir. "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz;" (Müminûn, 23/12). ayetiyle ilgili şunu rivayet etti: Âdem topraktan yavaş yavaş çıktı. Katâde: "… Nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz…" (Müminûn, 23/14.) ayetiyle ilgili şunu rivayet etti: Bazıları "vücut kıllarının çıkmasıdır", bazıları da "Ruhun üflenmesidir" demişlerdir. 1/14-15. (İbn Sa'd, 1/10-13). Diğer siyer müelliflerinin hiç biri bu rivayetlere yer vermemişlerdir.

Âyetlerin ve Kelimelerin Tefsirine Yer vermesi

İlk siyer müellifleri sadece ayetlerin nüzûl sebebine yer vermemiş, Kur'an'da sık kullanılmadığından dolayı anlamı açık olmayan lafızların ve ayetlerdeki kapalı ifadelerin tefsirine de yer vermiştir. Onlar, eserlerinde doğrudan tefsiri ilgilendiren filolojik analizler yaparak Kur'an'ın kelime ve tamlamalarının semantiğine ve etimolojisine dair bilgilere de yer vermişlerdir. İbn Hişâm'ın eserini bu konudaki en zengin kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Vâkıdî de bu konuda birçok bilgiye yer vermiştir. Fakat İbn Sa'd, çok az sayıda kelimesinin tefsirine ve kıraatine dair bilgiye yer vererek bu konuda öğrencisi Belâzürî'nin de gerisinde kalmıştır. İslâmî ilimlerin gelişim süreciyle birlikte siyer ile tefsirin sınırları belirginleşmeye başlayınca siyer kaynaklarındaki tefsir rivayetlerinin nicel olarak azalmasının ve rivayetler hususunda daha seçici davranmasının buna neden olduğunu söyleyebiliriz. (İbn Hişâm, 3/112-116; Vâkıdî,1/384; 2/494-495; 3/1022-1023; Belâzürî, 1/58; 1/567).

Konu hakkında İbn Sa'd şu rivayete yer vermektedir: *"Hani siz vadinin (Medine'ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağınızdaydı…"* (Enfâl, 8/42.) âyetinde

vadinin bu tarafında bunların, diğerlerinin ise vadinin öteki tarafında oldukları bildirilmektedir. Râvi, Affân'ın bu âyeti "bi'l-udve" şeklinde okuduğunu söylemiştir. (İbn Sa'd, 2/24).

Hz. Nuh, gemiye bindikten sonra iki yerden su çıktı. "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Yerden de sular fışkırttık; derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti." (Kamer, 54/11-12.) âyetleri bunu dile getirmektedir. "Münhemir" kelimesi "dökülen", "feccerna'l-arda" ifadesi ise "yeri yardık" anlamına gelmektedir. Sonuçta yarısı gökten, yarısı da yerden olmak üzere su iki kısma ayrıldı. Su, yeryüzündeki en yüksek dağın on beş zira üstüne yükseldi. Altı ay sonra gemi Cudî'de karar kıldı. Cudî, Musul'un "Hısnayn" bölgesinde yer alan bir dağın adıdır. Altı ay sonra "…Zalimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun! denildi." (Hûd, 11/44.) Gemi, Cud'i Dağı'nın üzerine oturunca da "Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. "Su çekildi, iş bitirildi…" (Hûd, 11/44.) Yani yeryüzü onu emdi. Gökten inen su, yeryüzündeki denizleri oluşturdu.

İbn Sa'd'ın rivayet ettiğine göre *"O şeytan sizi ancak kendi dostlarından korkutuyor. Onlardan korkmayın, eğer mü'min iseniz, benden korkun."* (Âl-i İmrân, 3/173.) âyetinde bahsi geçen kişi Ebû Süfyân'dır. O, Uhud günü Hz. Peygamber'e "Ey Muhammed, Bedir'de arkadaşlarımızı öldürdüğün yerde görüşmek üzere" deyince Hz. Peygamber'in mukabelesi "keşke" olmuştur. Hz. Peygamber söz verdiği gibi panayırın kurulduğu gün Bedir'e gelmiştir. İşte bu hadise (Âl-i İmrân, 3/174). âyetinde dile getirilmiştir. Bu âyette geçen "fadl" kelimesi "yaptıkları ticaretten kazandıkları" anlamına gelmektedir. Ayrıca buna Küçük Bedir Gazvesi denir. Yine (Kıyâmet, 75/16). âyetinde geçen "kur'ânehü" ifadesi onu okutmak anlamına gelmektedir. (İbn Sa'd, 1/24-25; 168; 2/57).

Mücâhid, "… Ve ondan da eşini yaratan…" (Nisâ, 4/1). âyeti hakkında şunu rivayet etmiştir: Havva, Âdem uykudayken onun kaburgasından yaratıldı. Kusayra "kısa kaburga" anlamındadır. Âdem uyandığında "Aaa! Kucağımda bir kadın" dedi. "Onlara yakın bir fetih verecektir" (Fetih, 48/18) âyetinde haber verilen fetih; Hayber'dir. (Fetih, 48/21). âyetinde ise Fars ve Rumlar kastedilmektedir. (İbn Sa'd, 1/23; 168; 2/109).

Abdullah b. Muhammed b. Akîl b. Ebû Tâlib "Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve o sıkıntılı zamanda, içlerinden bir grubun moralleri bozulmaya yüz tuttuktan sonra bile ona bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti." (Tevbe, 9/117). âyeti hakkında şunları söyledi: Tebük seferinde bir deveye iki veya üç kişi biniyordu. Çok sıcak bir zamanda sefere çıkıldı. Susuzluk had safhaya çıktığı zaman develeri kesip işkembelerini sıkıp suyunu içiyorlardı. İşte su, binek ve yiyecek konusunda yaşananlardan dolayı bu sefer zorluk seferidir. (Katâde) "… Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik…" (Bakara, 2/253). Bu âyette geçen Ruhu'l-Kudüs ifadesiyle Cebrail kastedilmektedir. (İbn Sa'd, 1/164; 2/152-153).

İbn Sa'd "Hz. Âdem İle Hz. Muhammed arasındaki asırlar" başlığı altında peygamberlerin yaşadığı dönemler hakkında rivayetlere yer vermiştir. Onun İkrime'den naklettiği bilgiye göre Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasında on asır vardır ve bu zaman diliminde yaşayanların hepsi de İslâm üzereydi. Konu hakkında Vâkıdî'den şu bilgileri nakletmiştir: Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasında on asır vardır ve bir asır yüz yıldır. Hz. Nuh ile Hz. İbrahim arasında on asır; Hz. İbrahim ile Hz. Musa arasında on asır vardır. İbn Abbas'tan ise şu bilgileri nakletmektedir: Hz. Musa ile Hz. İsa arasında bin dokuz yüz yıl vardır ve aralarında fetret yoktur. Başka topluluklara gönderilenler dışında bu dönemde sadece Benî İsrail'e bin peygamber gönderilmiştir. Hz. İsa'nın doğumu ile Hz. Peygamber arasında beş yüz atmış dokuz yıl vardır. Bu dönemin başında üç peygamber gönderilmiştir. *"Hani biz onlara iki elçi göndermiştik de onları yalancı saymışlardı. Biz de onlara üçüncü bir elçi ile destek vermiştik. Onlar, "Şüphesiz biz size gönderilmiş elçileriz" dediler"* (Yâsîn, 36/14). âyeti bunu ifade etmektedir. Destek olarak gönderilen kişi Havarilerden olan Şem'ûn'dur. Allah'ın hiç elçi göndermediği fetret dönemi dört yüz otuz dört yıldır. İsa b. Meryem'in havarileri ise on iki kişiydi. (İbn Sa'd,1/35-36).

İbn Sa'd, "Resûlullah'ın biseti ve getirdiği mesaj" başlığıyla konu hakkında Süddî'den *"Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi?"* (Duhâ, 93/7.) âyetiyle ilgili şu bilgiyi nakletmektedir: Resûlullah kırk yıl boyunca kavminin emrindeydi. (İbn Sa'd,1/161). Taberî bu âyetle ilgili şu bilgilere yer vermektedir: Süddî bu âyeti şu şekilde yorumlamıştır: Kırk yıl kavminin durumu üzereydin. Bazıları da bu âyeti şu şekilde yorumlamışlardır: Allah seni dalâlet içerisinde bulana bir kavmin içerisinde bulup hidayete eriştirmiştir. Taberî ise âyeti şu şekilde yorumlamıştır: "Seni bu günkü halinden farklı bulup hidayete eriştirmedik mi?" (Taberî, 24/489). Her iki müellifin de kaynakları arasında Süddî bulunmakta ve Taberî âyeti daha mutedil bir şekilde yorumlamaktadır. İbn Sa'd ise bu konuda her hangi bir yorum yapmamıştır.

Ahkâm Âyetlerinin Nüzûlü, Uygulaması ve Neshine Yönelik Rivayetlere Yer Vermesi

İbn Sa'd, eserinin siyer ve meğâzî bölümünde doğrudan tefsire ve fıkha kaynaklık edecek bilgilere de yer vermekte ve bunların senet ve muhtevası hakkında her hangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır. O, Hz. Peygamber'in hicrî 6. yılın Şevval ayında, Kürz b. Câbir el-Fihrî komutasında Uranîler üzerine göndermiş olduğu seriyye başlığı altında şu bilgilere yer vermektedir:

Ureyne kabilesinden sekiz kişi Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman oldu. Medine'de vebaya yakalan bu sekiz kişiyi Hz. Peygamber şehre altı mil uzaklıktaki Zülcedr mevkiindeki otlakta bulunan develerin yanına gönderdi. Sağlıklarına kavuşuncaya kadar orada kaldılar. Daha sonra Müslümanlara ait develeri alarak oradan uzaklaştılar. Develeri geri almak için onlara yetişen Resûlullah'ın mevlası Yesâr'ın ellerini ve ayaklarını kestiler. Ölünceye kadar da gözlerine ve dillerine diken batırdılar. Resûlullah'ın göndermiş olduğu yirmi kişilik bir seriyye bunları yakalayıp Medine'ye getirdi. Hz. Peygamber bunların ellerinin ve ayaklarının kesilmesini, gözlerinin çıkarılmasını emretti. Bu hadise üzerine (Mâide, 5/33). âyeti nazil oldu. Hz. Peygamber bu âyet nazil olduktan sonra hiç kimsenin gözlerini oydurmadı. (İbn Sa'd, 2/89-90).

Vâkıdî, "Kürz b. Câbir komutasındaki seriyye" başlığı altında bu bilgiye yer vermiş, ilgili âyetin bu konu hakkında nazil olduğunu Ebû Hureyre'den nakletmiştir. Fakat o, Hz. Peygamber'in askeri bir birlik gönderdiği zaman onları müsle yapmaktan kaçınmaları konusunda uyardığı bilgisine de yer vermektedir. Yine Vâkıdî, Hz. Peygamber'in asla dil kestirmediğini ve göz oydurmadığını, el ve ayak kesme cezası uyguladığı zaman daha fazlasına izin vermediğini nakletmektedir. O, bu rivayetler hakkında her hangi bir tercih veya tenkitte bulunmamıştır. (Vâkıdî, 2/569-571). İbn Hişâm ve Belâzürî eserlerinde bu bilgiye yer vermemişlerdir.

Taberî bu âyetin nüzûl sebebi hakkında ihtilaf bulunduğunu belirtmekte ve bu görüşlerin tamamını nakletmektedir. O, İbn Sa'd'ın naklettiği bu rivayete de yer vermektedir. Hatta Hz. Peygamber'in bu kimselerden bazılarını yaktırdığı bilgisine de yer vermektedir. Onun konu hakkında naklettiği rivayetin birinde Hz. Peygamber'in böyle bir şey yapmak istediğini, ilgili ayetin nazil olması nedeniyle bundan vazgeçtiği bilgisi de yer almaktadır. Taberî âyetle ilgili rivayetleri naklettikten sonra konuyu şu şekilde yorumlamıştır: Allah ve Resûlü'ne karşı savaşan ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlara karşı nasıl bir hüküm tatbik etmesi gerektiğini Ureyne kabilesine tatbik edilen cezadan sonra (Mâide, 5/33). âyetiyle vuzuha kavuşmuştur. (Taberî, 8/360-368). Buhârî ve Müslim de bu âyetin Ukül ve Ureyne kabileri hakkında nazil olduğunu nakletmişlerdir. Bu iki müellifin verdiği bilgilere göre Resûlullah onların gözlerini oydurtup ellerini kestirmiş ve Harra mevkiinde ölüme terk edilmelerini emretmiştir.[7] Mukâtil de âyetin bu hadise hakkında nazil olduğunu belirtmektedir. (Mukâtil, 1/272-273). Zemahşerî'ye göre bu âyet Hilâl b. Uveymir'in kavmi hakkında inmiştir. Hz. Peygamber ile bu

[7] Buhârî, Muhâribin 16, 17, 18, Diyât 22, Vudû 66, Zekât 68, Cihâd 152, Megâzî 36, Tefsir, Mâide 5, Tıbb 5, 6, 29; Müslim, Kasâme, 9.

kabile arasında antlaşma olmasına rağmen onlar Hz. Peygamber'e gitmek isteyen bir heyetin yolunu yurtlarında kesmişlerdir. Ona göre bu âyetin Uranîler hakkında indiği de söylenmiştir. (Zemahşerî, 2/430).

İbn İshâk ve Vâkıdî'nin vermiş oldukları bilgiye göre Uhud Savaşı'da müşrikler öldürdükleri Müslümanlara müsle yapmışlardır. Müslümanlar bu duruma çok öfkelenmiş ve aynısını onlara yapacaklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine nazil olan *"Eğer ceza vereceksenız size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır."* (Nahl, 16/126). âyeti onları bundan nehyetmiştir. (İbn Hişâm, 3-4/96; Vâkıdî, Meğâzî, 1/290). Aynı bilgiye Taberî de yer vermiş fakat o bu bilgileri sıhhatli bulmamış ve âyetin Müslümanları mal ve nefis hususunda Allah'ın belirlediği sınırların dışına çıkmamaları hususunda uyardığını belirtmiştir. (Taberî, 14/402-407).

Bu âyetin hem iniş sebebi hakkında ihtilaflar söz konusu hem de benzer rivayetlerin ciddi anlamda müdahaleye maruz kaldığı aşikârdır. Ayrıca Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı sonrası tavrı, getirdiği mesajın rahmet boyutu, akıl ve sağduyunun onayladığı birçok uygulaması göz önünde bulundurulduğunda bu rivayetleri sıhhatli bulmak mümkün değildir. Rivayetler arasındaki farklılıklar ve çelişkiler siyer yazımında farklı bilgi kaynaklarının senkronize bir şekilde okunmasını ve konu hakkında nihai olarak Kur'an'ın hakemliğine başvurmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra Muhacirlerin bir kısmını kendi aralarında, bir kısmını da Ensâr ile kardeş yaptı. Bu kardeşlik hak ve eşitlik üzerine tesis edilmiş ve birbirlerine varis olmuşlardır. Denildiğine göre birbirlerine kardeş olanların kırk beşi Ensar'dan, kırk beşi de muhacirlerden olmak üzere doksan kişiydi. Yine denildiğine göre bunlar yüz kişiydi ve bu hadise Bedir Savaşı'ndan önce gerçekleşmiştir. Bedir Savaşı'ndan sonra *"Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihad edenler, işte bunlar da sizdendir. Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."* (Enfâl, 8/75). âyeti nazil olunca Ensar ile Muhacirlerin bir birlerine miracı olmaları hakkındaki hüküm neshedilmiştir. Artık müminler sadece kendi yakın akrabalarına varis olmaya başlamıştır. (İbn Sa'd, 1/204-2059).

Konu hakkında Belâzürî şu bilgilere yer vermektedir: Hz. Peygamber, Hamza ile Zeyd b. Hârise'yi hak ve dayanışma üzerine kardeş ilan etti. Ebû Bekir ile Ömer'i, Osman ile Abdurrahman b. Avf'ı, Zübeyr ile Abdullah b. Mes'ûd'u, Ubeyde b. Hâris ile Bilâl'i, Mus'ab b. Umeyr ile Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim'i, Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile Talha b. Ubeydullah'ı kardeş yaptı. Ali b. Ebû Tâlib'e de "Sen benim kardeşimsin!" dedi. Allah Resûlü, muhacirleri akrabalarının yanı sıra birbirlerine de mirasçı olmak üzere Ensar ile kardeş yaptı. Bedir'de şehit olanların Hz. Peygamber'in yaptığı kardeşleştirmeden olan kardeşleri, ölen yakınlarının mirasını talep etti. Bunun üzerine (Enfâl, 8/75). âyeti nazil oldu. Böylece kardeşleştirme nedeniyle mirasçı olma hükmü kaldırıldı. (Belâzürî, 1/315-316). İbn Hişâm bu âyetin neshedilip edilmediğini belirtmemiş, ayeti "mirasta daha yakındırlar" ifadesiyle açıklamıştır. Vâkıdî'nin rivayetine göre bu âyet Müslümanların birbirlerine mirasçı olmalarını neshetmiştir. (Vâkıdî, 1/336). Taberî bu âyeti (Enfâl, 8/72-75). âyetleriyle birlikte bağlamı dikkate alarak yorumlamış ve şu sonuca ulaşmıştır: (Enfâl, 8/73). âyetinde geçen "İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir." ve "Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse" ifadelerinden mirasla ilgili bir hüküm çıkarmak mümkün değildir. Çünkü Arapçada "veli" kelimesi yardım etmek, yardımlaşmak anlamlarına gelmekte ve meşhur kullanımı da budur. Kelimenin bu anlama geldiği hususunda fikir birliği oluşmuşken başka bir manaya tevcih etmek doğru değildir. Yine bu iki âyettten (Enfâl, 8/72-73). sonra ensar ve muhacirlerin davranışları övülmektedir. Eğer önceki iki âyet miras hakkında olsaydı onları miras konusunda teşvik ederdi. Bütün bu delillerden sonra bu iki âyetlerin nâsih veya mensuh olduğu, mirasla ilgili olduğu söylenemez. (Taberî, 11/288-289).

Siyer eserlerinin bu konuda vermiş oldukları bilgiler bir birini tamamlar mahiyette olduğu ve bağlamı dikkate almadıklarını göstermektedir. Konu hakkında Belâzürî dışında hiçbir müellif ayetin hükmünün niçin kaldırıldığına dair bir bilgiye yer vermemiştir. Bu da siyer müelliflerinin süreç içerisinde kaynaklara erişiminin arttığını göstermektedir.

Konu hakkında İbn Sa'd, Enes b. Mâlik'ten şu rivayete de yer vermiştir: Hz. Peygamber Bi'rü Ma'ûne şehitlerine üzüldüğü kadar hiçbir şeye üzülmemiştir. Allah bu şehitler hakkında *"Kavmimize Rabbimize kavuştuğumuzu, onun bizden razı olduğunu ve bizim de ondan razı olduğumuzu bildirin"* âyetini indirmiş fakat daha sonra bu âyetin hükmü ortadan kaldırılmıştır.[8] (İbn Sa'd, 2/48-51). Vâkıdî, Buhârî ve Taberî de Bi'ru Maûne'de şehit edilenler hakkında böyle bir ayetin nazil olup hükmünün kaldırıldığına dair rivayete yer vermişlerdir. (Taberî, 6/ 227-238; Buhârî, Meğâzî, 28; Vâkıdî, 1/350). İbn Hişâm ise ilgili konunun anlatımında böyle bir âyetin inip inmediğine dair bir bilgiye yer vermemiştir. Taberî'nin konu hakkında naklettiği rivayete göre hükmü neshedilen bu âyetin yerine *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar."* (Âl-i İmrân, 3/169). âyeti nazil olmuştur. Fakat Taberî bu rivayeti değerlendirdikten sonra şu sonuca ulaşmıştır: Bu âyet Uhud şehitleri hakkında nazil olmuştur. (Taberî, 6/234-235).

Kur'an Âyetlerini Hadiselere Delil Göstermesi

İlk siyer müelliflerinden İbn İshak, İbn Hişâm ve Vâkıdî, İslâmî ilimlerin gelişim döneminde tefsir rivayetlerine daha çok bağdaştırma amaçlı yer vermişler, rivayetin konuyla ilgisini ve bağlamını yeterince dikkate almamışlardır. İbn Sa'd'la birlikte tefsir rivayetleri delil gösterme, siretin arka planını ortaya koyma amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. (Öztürk, 2020). Belâzürî bu yöntemi daha da geliştirmiştir.

İbn Sa'd, tefsir rivayetlerini tarihi olaylara delil göstermek amacıyla sık sık tefsir rivayetlerine başvurmuştur. Hz. Peygamber'in nesebiyle ilgili nakletmiş olduğu rivayetler bu hususa örnek gösterilebilir. O, bu rivayetleri sahabeden İbn Abbas; tabiînden Said b. Cübeyr, Hasan Basrî ve İkrime'den nakletmektedir. Bu rivayetlerde dikkat çeken husus verilen bilgilerin sahabe veya tabiinin kendi kişisel yorumlarını içermesidir. Bu türden rivayetlere İbn İshâk, İbn Hişâm ve Vâkıdî'nin eserlerinde tesadüf edilmemektedir. Bu müellifler, sahabe ve tabiinin tefsir yorumlarından ziyade âyetlerin nüzûl sebeplerine yer vermişlerdir. Ayrıca bu müelliflerin eserlerinde yer verdikleri tefsir rivayetlerinin kaynağını çoğu kez tespit etmek mümkün değildir. Aynı şekilde Belâzürî de sahabe ve tabiinin kişisel tefsir yorumlarına yer vermemektedir.

İbn Sa'd, Hasan Basrî'den "Ben Arapların ilkiyim." hadisini naklettikten sonra İbn Abbas'ın konuyla ilgili şu yorumlarına yer vermiştir: *"Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki…"* (Tevbe, 9/128). âyetinde Allah "Ey Araplar! O sizin soyunuzdan gelmektedir." şeklinde buyurmaktadır. Resûlullah, Kureyş nesebinin en hayırlısıdır. Kureyş boylarından hiç birisi yoktur ki onu doğurmuş olmasın. Allah ona *"… Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum…"* (Şûra, 42/23). demesini söylemiştir. İkrime bu âyeti şu şekilde yorumlamıştır: Resûlullah için bir doğum gerçekleştirmemiş olan Kureyş kolu yok gibidir. O, Kureyş'e "Şayet size getirdiğim risalet konusunda beni korumayacaksanız beni akrabalıktan dolayı koruyunuz." demiştir. Said b. Cübeyr de bu âyeti aynı şekilde yorumlamıştır. Konu hakkında İbn Abbas'ın delil gösterdiği bir diğer rivayet ise şu şekildedir: *"… Ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman…"* (Şuarâ, 26/219). Bu âyet, "bir

[8] İbn Sa'd'ın Tabakât'ında yer alan tefsir rivayetleri hakkında yapılan çalışmaların birinde bu rivayetin sadece İbn Sa'd'ın eserinde yer aldığı ve bu nedenle ilgili rivayetin uydurma olduğu gibi bir değerlendirme söz konusudur. Hâlbuki farklı ilim dallarına ait kaynaklar titiz bir şekilde araştırılsaydı böyle açık bir hataya düşülmüş olmazdı. bk. Zeynep Demiryorgan "Tefsir Kaynağı Olarak İbn Sa'd'ın Tabakât'ı Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa - 2016 Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 10.

peygamberden diğerine, ondan bir diğerine, ta ki seni gönderinceye kadar" anlamına gelmektedir. (İbn Sa'd, 1/5-8).

İbn İshâk, İbn Hişâm ve Belâzürî eserlerinde bu bilgilere yer vermemişlerdir. Bu da İbn Sa'd'ın eserinin özgün yönlerinden birisini oluşturmaktadır.

Hz. Peygamber, Hendek kuşatması sürerken Uyeyne b. Hısn b. Bedr ile anlaşma yapmak istedi. Ensâr bu anlaşmayı kabul etme taraftarı değildi. Bu esnada her iki tarafın da güvenini kazanmış olan Nu'aym b. Mes'ud el-Eşca'î geldi. Nu'aym, Ahzâb arasında fitne çıkararak savaşın Ahzâb'ın geri dönmesine sebep oldu. İşte bu Allah'ın *"Allah, savaşta müminlere kâfi geldi"* (Ahzâb, 33/25.) sözünün gerçekleşmesidir. (İbn Sa'd, 2/69).

Hudeybiye seferinde müşrikler Hz. Peygamber ve ashabının Kâbe'yi ziyaret etmesine engel oldular. Anlaşma sonucunda bir yıl sonra aynı zamanda umre yapmaları karara bağlandı. Müslümanlar bir yıl sonra engellendikleri ayda kaza umresi yaptılar. İşte bu Allah'ın (Bakara, 2/194). ayetinde dile getirdiği şeydir. (İbn Sa'd, 2/96). Fetih günü Mekke'de bir duman vardı. Bu Allah'ın. *"Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle."* (Duhân, 44/10.) sözüdür. (İbn Sa'd, 2/132).

Tasviri bir anlatım şeklini tercih etmesi

İbn Sa'd, hocası Vâkıdî ve İbn Hişâm'dan farklı olarak siyer yazımına edebi bir veçhe kazandırmasıdır. O, siyer ve tefsir rivayetlerine yer verirken canlı bir anlatım tarzı benimseyerek okuyucuda edebi bir metin hissi uyandırmaktadır. Öğrencisi Belâzürî de tefsir rivayetlerine yer verirken tabakat, ensâb ve ahbâr üsluplarını birleştirerek bu yöntemi daha da geliştirmiştir.

Hz. Âdem'in dört kızı vardı. Bir erkek bir kız batnından, bir erkek ve bir kız diğer batındandı. Ekin sahibi (erkek kardeşin) kız kardeşi çok güzel, koyun sürüsü sahibi (erkek kardeşin) kız kardeşi ise çirkindi. Ekin sahibi (kendi kız kardeşini kastederek) "Onun için daha çok hak sahibiyim" dedi. Koyun sürüsü sahibi de, "Onun için ben daha çok hak sahibiyim" dedi. Derken koyun sahibi "Yazık, sen o kızın güzelliğiyle bana üstünlük mü sağlamak istiyorsun? Gel birer kurban takdim edelim. Eğer senin kurbanın kabul edilirse sen ona daha çok hak sahibi olmuş olursun. Yok, benim kurbanım kabul edilirse, ben ona daha çok hak sahibi olmuş olurum" dedi. Derken onlar kurbanlarını takdim etmeye başladılar. Koyunların sahibi çok güzel, boynuzlu ve beyaz bir koç getirdi. Ekin sahibi (Kâbil) ise yiyeceğinden bir küme getirdi. Koç kurban olarak kabul edildi. Allah onu kırk yıl cennete sakladı. Ekin sahibi *"Andolsun mutlaka seni öldüreceğim"* (Mâide, 5/27.) dedi. Koyun sahibi (Hâbil) ise şöyle dedi: *"Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur."* (Mâide, 5/28-29). Hâbil'in sözünde geçen "… Benim günahımı…" ifadesinden maksat şudur: Beni öldürdüğün takdirde, beni öldürmeden önceki günahlarınla birlikte bu günahı da yüklenirsin." Sonuç olarak onu öldürdü. Ve pişman oldu. Onu olduğu gibi bıraktı, cesedini gizleyemedi. "Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?" dedi, ettiğine de pişman oldu."* (Mâide, 5/31). Kardeşini akşam öldürmüştü. Ne yapacağını düşünmek için sabahladı. Bir de ne görsün canlı bir karga ölü bir kargayı gömmeye çalışıyor. Dedi ki: "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim? Şu karga kardeşini gizlediği gibi ben nasıl gizleyemiyorum" diyerek kendisine beddua etti. Ve pişman oldu. (İbn Sa'd, 1/16, 19-21).

Kur'an'ın Yaşanan Hayatla İlişkisi

İbn Sa'd, hem Hz. Peygamber'in siyasî, dinî ve beşeri münasebetlerine dair hem de sahabe ve tabiinin tavır ve davranışları hakkındaki rivayetlere yer vererek onların Kur'an'ı anlama, yorumlama ve yaşam pratiğine dökme adına birçok rivayete yer vermektedir. Bu rivayetlerden hareketle dönemin sosyo-kültürel yapısı, varlık tasavvuru, Hz. Peygamber'in uygulamaları, özel yaşamı, vb. hususlar hakkında bazı sonuçlara da ulaşılabilmektedir.

Hz. Peygamber, Mekke'de evinin avlusunda otururken Osman b. Maz'ûn tebessüm ederek yanından geçiyordu. Hz. Peygamber ona "oturmaz mısın" dedi. Osman onun bu isteğini kabul ederek karşısına oturdu. Konuşurlarken bir ara Hz. Peygamber gözlerini yukarı dikerek bir süre gökyüzüne baktı. Sonra gözünü sağa tarafına indirdi. Bu tavrıyla arkadaşından yüz çevirmiş gibi olmuştu. Sonra söylenen şeyleri anlıyormuş gibi başını eğdi. Bütün bunlar Osman'ın yanında gerçekleşiyordu. Söylenenleri aldıktan sonra tekrar gözlerini semaya dikti. Gözlediği şey kayboluncaya kadar bu hâli devam etti. Daha sonra Osman'la ilgilenmeye başladı. Osman, şahit olduğu şeyleri daha önce kendisinde görmediğini söyleyince Hz. Peygamber ona ne gördüğünü sordu. O, gördüklerini anlatınca Hz. Peygamber "bunu anlamak istiyor musun?" diye sordu. Osman'ın "evet" yanıtı üzerine "Biraz önce Allah'ın elçisi Cebrail bana geldi." dedi. Osman şaşkın bir şekilde "Allah'ın elçisi mi?" dedi. Hz. Peygamber "Evet Allah'ın elçisi" dedi. Osman bu kez "Sana ne dedi Allah'ın elçisi? diye sorunca Hz. Peygamber *"Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."* (Nahl, 16/90). dedi. Osman b. Maz'ûn duygularını şu şekilde ifade etmiştir: Bu olay sonrası iman kalbime yerleşti ve Muhammed'i sevmeye başladım." (İbn Sa'd, 1/147).

Hz. Aişe, eşinin vefatı öncesi şahit olduklarını şu şekilde dile getirmiştir: Hz. Peygamber vefatından önce "Allah'ı her türlü eksiklikten uzak tutar, O'na kendi hamdi ile hamd ederim. Allah'tan bağışlanmayı diler O'na tövbe ederim." sözlerini sık sık tekrar ediyordu. Ona bunun nedenini sorunca Allah Resûlü "Rabbim bana ümmetimde bir alamet göstereceğini, onu gördüğüm zaman kendisine tesbih, hamd ve istiğfar etmemi emretmişti. O alameti (Nasr suresini) gördüğüm için böyle yapıyorum" dedi. Nasr suresi inince Hz. Peygamber kızı Fâtıma'yı yanına çağırarak " Ölümüm bana bildirildi." dedi. Bunun duyan Fâtıma ağlamaya başlayınca Hz. Peygamber "Ağlama, ailem içinden babana ilk kavuşan sen olacaksın" dedi. Fâtıma bunun üzerine gülmeye başladı. Hz. Peygamber bu kez "Allah'ın zaferi ve fethi gelince, gönülleri yumuşak olan Yemenliler gelince… İman Yemenli, hikmet Yemenlidir." dedi. Dünya ile ahiret arasında muhayyer bırakılmadan hiçbir Peygamber'in ölmediğini duymuştum. Resûlullah hastalığında çok sıkılınca "*Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!"* (Nisâ, 4/69). dedi. Ona tercih hakkı verildiğini zannettim. Hz. Peygamber "Bütün peygamberlerin önce ruhu kabzedilir sonra da sevabını görür. Sonra ruhu tekrar kendisine döndürülerek ölüm ile yaşam arasında muhayyer bırakılır. Hz. Aişe bunu daha önce Hz. Peygamber'den öğrenmişti. Hastalığı esnasında onu göğsüme dayamıştım. Onun boynun büküldüğünü gördüm ve "vefat etti" dedim. O zaman Hz. Peygamber'in dediğini anladım. Tekrar baktığımda başını kaldırdı. Ben bu defa "Allah'a yemin olsun ki o bizi seçmeyecek" dedim. Hz. Peygamber "*Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!"* (Nisâ, 4/69.) dedi. (İbn Sa'd, 2/202).

İbn Mes'ud'ın rivayetine göre Hz. Peygamber vefat etmeden bir ay önce kendi ölümünden bahsetti. Ayrılık vakti gelince bizi Hz. Aişe'nin evinde toplayarak şunları söyledi: Hiç kimseye büyüklük taslamayın çünkü Allah bana ve size *"İşte âhiret yurdu. Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır."* (Kasas, 28/83). *"Artık kıyamet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Büyüklük*

taslayanların kalacağı yer cehennemde değil midir?" (Zümer, 39/60.) diyor. (İbn Sa'd, 2/224-225). Hz. Peygamber vefat ettiği zaman teselli eden bir ses geliyor, oradakiler bu sesin sahibinin kim olduğunu görmüyorlardı. O şöyle diyordu: Ey ev ahalisi! Allah'ın selamı, rahmet ve bereketi sizin üzerinize olsun. Her musibete karşı Allah yardımcı olarak yeter. Başa gelen her şeye Allah kâfidir. Allah'a güvenin ve ondan ümit var olun. Asıl bedbaht olan sevaptan mahrum olandır. Tekrar Allah'ın selamı, rahmet ve bereketi sizin üzerinize olsun. Hz. Ali'ni belirttiğine göre bu kişi Hızır'dı. (İbn Sa'd, 2/227).

Hz. Peygamber vefat ettiği zaman taziye meleği geldi. İnsanlar sesini duyuyorlar fakat kendisini göremiyorlardı. O *"Ey ev halkı Allah'ın selam, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun"* (Âl-i İmrân, 3/185.) her musibete karşı Allah yardımcı olarak yeter. Geçen her şeye karşı Allah kâfidir. Allah'a güvenin ve ondan ümit var olun. Musibetzede sevaptan mahrum bırakılandır. (İbn Sa'd, 2/239). Bu iki rivayette farklılık olmasına rağmen İbn Sa'd bu konuda tercih veya tenkitte bulunmamıştır.

Bir grup Kureyşli toplanmış, kapının ucundan Resûlullah'ı gözetliyorlar ve onu elbisesinden tanımaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda Resûlullah'a kimin saldıracağını müzakere ediyorlardı. Onlar kapının önünde otururken Resûlullah aralarından çıkıp Bathâ'dan aldığı bir avuç toprağı onların üzerine attı ve Yasîn sûresinin ilk on âyetini okudu ve gitti. (İbn Sa'd, 1/194-195).

Hz. Peygamber yazışmalarına Kureyş'in de tercih ettiği "Allah'ım senin isminle" ifadesiyle başlıyordu. *"... Haydi, gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın..."* (Hûd, 11/41.) âyeti nazil olunca "bismillah" şeklinde; *"İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur."* (İsrâ, 15/110). âyeti nazil olunca "Rahmân olan Allah'ın adıyla" şeklinde; son olarak *"Mektup Süleyman'dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır."* (Neml, 27/30.) âyeti nazil olunca "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" başlamıştır. (İbn Sa'd, 1/227).

Resûlullah Eskaf kabilesinin ileri gelen papazlarına şöyle bir mektup yazdı. İman edenlere selam olsun. İşin sonucuna gelince hiç şüphesiz Meryem'in oğlu İsa, Allah'ın ruhu ve kelimesidir. Allah o kelimeyi tertemiz Meryem'e bırakmıştır. Gerçek şu ki *"Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz."* (Bakara, 2/136). selam doğru yolda olanların üzerinedir. Hz. Peygamber bu mektubu Dihye el-Kelbî ile gönderdi. (İbn Sa'd, 1/239).

Hz. Peygamber, Himyer kabilesinden el-Hâris, Mesrûh ve Nu'aym b. Abdülkülâle'ye bir mektup yazdı. Mektubu Ayyâş b. Ebû Rebî'a el Mahzûmî ile gönderdi. Ayrıca ondan *"Kitap ehlinden inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdi.* (Beyyine, 98/1.) âyetiyle başlayan sureyi okumasını emretti. Sureyi okumayı bitirdiğinde "Muhammed iman etti. Ben de iman ettim ve ben müminlerin ilkiyim." de. Bunu yaptığın takdirde aleyhine gelebilecek bütün delilleri çürütecek, süslü yazıların nuru sönecektir. Şayet anlaşılamayacak şekilde okurlarsa onlardan tercüme etmelerini iste ve Allah bana yeter: *"... Ben, Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah, hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş de ancak O'nadır."* (Şûrâ, 42/15).[9]

[9] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/244.

Sonuç

Yazılı kültür mirasına sahip olmayan Araplar, Kur'an vahyinin nüzûlüyle birlikte okuma yazmaya önem vermeye başlamışlar, tarihi süreç içerisinde diğer ilim dallarında olduğu gibi dinin mübelliği Hz. Peygamber'in yaşam öykü ile ilgili özgün siyer eserleri telif etmişlerdir. Süreç içerisinde bu eserler birbirinden etkilenerek tekâmül etmiştir.

Siyer yazımıyla ilgili telif edilen eserlerden biri de İbn Sa'd'ın Tabakât'ıdır. Tabakât her ne kadar bir biyografi kitabı olarak tasarlansa da ilk iki cildi Hz. Peygamber'in hayatına tahsis edilerek ilk dönem İslam tarihi için başvuru kaynaklarının başında gelmektedir.

Tabakât, Hz. Peygamber'in yaşam öyküsünü anlatırken O'nun ve Arapların hayatında dönüm noktası teşkil eden vahyin nüzûl sürecine dair birçok tefsir rivayetine yer vermektedir. Bu rivayetler sîret-nüzûl ilişkisine ışık tuttuğu gibi tefsir ilmine de kaynaklık edecek mahiyettedir.

Çalışmamızda İbn Sa'd'ın bu eserinde yer alan tefsir rivayetleri diğer siyer müelliflerinin eserlerinin yöntemi de dikkate alınarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

İbn Sa'd, siyer rivayetlerinde yer yer tenkit ve tercihlerine yer verirken tefsir rivayetleri hakkında bu yönteme hiç başvurmamıştır. O, bu hususta kendi yöntemiyle uyumlu olacak şekilde sahih kabul ettiği bilgileri nakletmekle yetinmiş, tartışmalara ve farklı bilgilere yer vermemiştir.

İbn Sa'd'ın tefsirle ilgili naklettiği rivayetlerin bir kısmı sıhhat yönünden araştırılmaya tabi tutulması gerekmektedir. Bu rivayetlerinin sıhhati; hadisenin meydana geldiği zaman, tarihi ve aklî gerçekler ve olayın bağlamı, Kur'an'ın hakemliğinde tahkik ve tenkide tabi tutulduktan sonra tespit edilmelidir. Siyer müellifleri siyer ve tefsir malzemesinden yararlanırken rivayetler hakkında kişisel tercihlerde bulunmuşlar, bazıları ihtilaflara yer verirken bir kısmı ise yer vermemiştir. Fakat zikredilen bu rivayetleri zayıf veya uydurma olarak nitelemek yerine hadiselerin daha tutarlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sunduğunu ifade edebiliriz.

İbn Sa'd'ın tefsir rivayetleri hususunda kendisinden önceki siyer müelliflerinden ayrıştığı en önemli yönü tefsir rivayetlerini kullanma yöntemi ve sıklığıdır. Kendisinden önceki siyer eserlerinde tefsir rivayetlerine daha çok bağdaştırma amacıyla yer verilmiş, bağlama çok dikkat edilmemiştir. İbn Sa'd ise tefsir rivayetlerine delil ve şahit gösterme amacıyla yer vermiştir. Onun bu yöntemi tercih etmesi İbn İshak, İbn Hişâm ve Vâkıdî'ye nazaran çok az sayıda tefsir rivayetine yer vermesiyle sonuçlanmıştır. Bu konudaki diğer bir farklılığı da tâbiîn, tebe-i tâbiînin Kur'an'ı anlama çabalarıyla ilgili rivayetlerine de yer vermesidir. Diğer siyer eserlerinde bu tür bilgiler yer almamaktadır.

İlk siyer müellifleri manaya delaleti kati olmayan Mekkî ayetler hakkında ortak veya farklı rivayetlere yer vermişlerdir. Bu rivayetler İslâmî ilimlerin gelişim sürecine de ışık tutmaktadır. Bu ilimlerin usul ve muhtevasının gelişmesiyle birlikte siyer eserlerinde tefsir rivayetlerinin de nicel olarak azaldığı görülmektedir. İbn Sa'd'ın eserinde bu tür rivayetler azalmış, Belâzür'i'nin eserinde ise yer almamıştır.

İlk siyer kaynakları içerisinde Garanik olayına yer veren ilk ve tek müellif İbn Sa'd'dır. İbn Sa'd bu rivayete yer vermiş ve sıhhati hakkında yorum yapmamıştır. Diğer müelliflerin böyle bir rivayetten haberdar oldukları fakat farklı gerekçelerle yer vermedikleri görülmektedir. Yine İbn Sa'd diğer siyer müelliflerine tesadüf edemediğimiz İsrâiliyât'la ilgili birçok rivayete yer vermiştir. Onun bu eserinde ilk hitap çevresindeki mitolojik ve antropormorfik kavrayışla örtüşen, Hz. Âdem'in ve eşi Havva'nın yaratılışı ile ilgili antropomorfik (insanbiçimsel)

çağrışımlara neden olabilecek birçok mitolojik rivayet yer almaktadır. Bu rivayetler içerisinde peygamberlerin masumiyetiyle telif edilmesi mümkün olmayan bilgiler de yer almaktadır.

İbn Sa'd, sadece âyetlerin nüzul sebeplerine yer vermemiş, anlamı açık olmayan lafızların ve ayetlerdeki kapalı ifadelerin tefsirine de yer vermiştir. Doğrudan tefsiri ilgilendiren filolojik analizler yaparak Kur'an'ın kelime ve tamlamalarının semantiği ve etimolojisine dair bilgilere de yer vermiştir. Fakat onun bu konuda vermiş olduğu bilgilerin çok sınırlı olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak da döneminde İslâmî ilimlerin teşekkül etmeye başlamasıyla birlikte her ilim dalının kendi sınırlarını belirlemeye başlamasını gösterebiliriz. İbn Sad'ın eseri bu yönüyle diğerlerinde ayrışmaktadır. Onunla birlikte siyer eserlerinde tefsir rivayetleri nicelik olarak azalmış, içerik olarak artmıştır. Bunda onun, siyer yazımında kronolojik ve tematik bir yöntemi kullanmasının da etkili olduğunu ifade edebiliriz.

İbn Sa'd'ın ve diğer müelliflerin eserlerinde yer alan bazı tefsir rivayetlerinde âyetlerin iniş sebebi hakkında ihtilaflar söz konusu hem de benzer rivayetlerin ciddi anlamda müdahaleye maruz kaldığı görülmektedir. Bu rivayetler Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu mesajın rahmet boyutuyla çelişmekte, akıl ve sağduyunun onaylamayacağı bir muhtevaya sahiptir. Rivayetler arasındaki farklılıklar ve çelişkiler siyer yazımında farklı bilgi kaynaklarının senkronize bir şekilde okunmasını ve konu hakkında nihai olarak Kur'an'ın hakemliğine başvurmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

İbn Sa'd, hocası Vâkıdî ve İbn Hişâm'dan farklı olarak siyer yazımına edebi bir veçhe kazandırmıştır. O, siyer ve tefsir rivayetlerine yer verirken canlı bir anlatım tarzı benimseyerek okuyucuda edebi bir metin hissi uyandırmaktadır. Bu da onun eserinin siyasi tarih anlayışından sosyal tarihe geçiş için önemli bir adım olduğunu göstermektedir. Öğrencisi Belâzürî de tefsir rivayetlerine yer verirken tabakat, ensâb ve ahbâr üsluplarını birleştirerek bu üslubu daha da geliştirmiştir.

Sonuç olarak İbn Sa'd'ın bu eseri tefsir ve siyer ilmi için önemli bir kaynaktır. Fakat Hz. Peygamber'in hayatını öğrenmemize kaynaklık eden siyer, tefsir, hadis kaynaklarındaki bilgilerin birbirleriyle örtüştüğü, birbirini tamamladığı gibi bir birbirleriyle çeliştiği de bir gerçektir. Bu da Hz. Peygamber'in sîretini inşa ederken öncelikle usul ve yöntem tespit edilmesini, sonra bu eserlerdeki bilgilerden kritik edildikten sonra yararlanılmasını gerekli kılmaktadır. Bütün bunlar yapılırken de her eserin benzer ve farklı yönleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu eserlerden belli bir usul ve yöntem esas alından, tenkit ve tahkik edilmeden yararlanıldığı takdirde Kur'an'ın tanıttığı evrensel peygamber tasavvuruna ulaşmak çok mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

Apak, A. (2014). İslâm Tarihi Kaynağı olarak Tabakât, Muhammed Ali Alioğlu (Ed.), *Bir Âlim Bir Eser-İbn Sa'd ve Tabakât,* (s. 125-134). İstanbul: Siyer Yayınları.

Apak-Demircan, A. & A. (2019). *Hz. Peygamber Döneminde Müşriklerle İlişkiler.* İstanbul: Kuramer Yayınları.

Aycan, İ. (2011). Benî Temîm, *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 40/418-419.

Birışık, A. (2001). İsrâiliyat, *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 23/199-202.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. (1979). *Sahîh-i Buhârî.* Kahire: Matbaatus-Selefiyye,

Fayda, M. (1999). İbn Sa'd, *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 20/290-297.

Fayda, M. (2012). Vâkıdî, *TDV İslam Ansiklopedisi,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 42/471-475.

Halkin, Leon-E. (1989). *Tarih Tenkidinin Unsurları.* (Bahaeddin Yediyıldız, çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. (t.s.) *Târîhu Bağdâd.* 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Horovitz, J. (1949). *el-Meğâzî'l-ûlâ ve mü'ellifûhâ.* (Hüseyin Nassâr, çev.). yy.: Kahire.

İbn Hacer el-Askalânî, (1907-1909). *Tehzîbü't-Tehzîb,* 12 Cilt, Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifi'n-Nizâmiyye.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. (1955). *es-Sîretü'n-Nebeviyye.* nşr. Mustafa es-Sakkâ v.dğr. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye.

İbn İshâk, *Sîretü'n-Nebeviyye*. nşr. Ahmed Ferid. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferac Muhammed Ebû Ya'kûb İshâk. (1978). *el-Fihrist li'bni'n-Nedîm,* Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* (t.s.). 11 Cilt, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.

İbn Şihâb ez-Zührî .(1981), *el-Meğâzî en-Nebeviyye*, nşr. Süheyl Zekkâr, Dımaşk: y.y.

Kelpetin, M. (2014). İbn Sa'd'ın Hayatı, Eserleri, Hocaları ve Öğrencileri, Muhammed Ali Alioğlu (Ed.), *Bir Âlim Bir Eser-İbn Sa'd ve Tabakât,* (s. 59-68). İstanbul: Siyer Yayınları.

Mukâtil b. Süleyman. (1979.)*Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*. nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 4 Cilt, Kahire: y.y. 1979.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbûrî Müslim b. el-Haccâc. (2000). *Sahîh-i Müslim.* Suudi Arabistan: Dâru's-Selâm.

Öz, Ş. (2006). *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora.

Öz, Ş. (2014). Siyer Kaynağı olarak Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr, Muhammed Ali Alioğlu (Ed.), *Bir Âlim Bir Eser-İbn Sa'd ve Tabakât,* (s. 105-124). İstanbul: Siyer Yayınları.

Öztürk, M. (2020). Tefsir Geleneğinde Nüzûl-Sîret İlişkisi. Adnan Demircan (Ed.),

Kur'an'ı Nüzûl Dönemiyle Okumak, (s. 103-148). Ankara: Fecr Yayınları.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. (2001). *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecer.

Taberî, (1988). *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*. 6 Cilt. Beyrut: y.y.,

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî. (1984). *Kitâbü'l-Megâzî.* thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: y.y.,

Yazır, E. H. (2021). *Hak Dini Kur'an Dili.* 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. (1981-85). *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ,* nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., nşr.) C 1-23. y.y.: Beyrut.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed. (2016). *el-Keşşâf an hakâ'ıkı ğavâmizı't-tenzîl ve uyûni'l-akâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Pamuk Lifi Özelliklerinde Ülke Etkisinin İncelenmesi

Eda YALÇIN KAYACAN[1]

Giriş

Pamuk, yaygın kullanım alanları nedeniyle büyük bir öneme sahip olan doğal bir bitki lifidir. Tekstil, tarım, kimya, yağ ve yem sanayisi gibi sektörler pamuğun başlıca öneme sahip olduğu sektörler olmakla birlikte, pamuk yüksek talep gören ve yarattığı katma değerle dünya ekonomilerinde büyük öneme sahip olan bir üründür.

Pamuğun kullanım alanları dikkate alındığında, yaygın olarak tekstil sektöründe yer aldığı ve hammaddesi olarak kullanılan lifi için üretildiği görülmektedir. Tekstil endüstrisinde pek çok çeşitli ürün formunda tercih edilen pamuğun süreci, pamuk bitkisinden pamuk lifinin elde edilmesiyle başlamakta ve genellikle iplik haline getirilmesiyle devam etmektedir. Pamuklu tekstil ürünlerinin üretim süreci, ipliğin dokuma ve örme kumaşa dönüşmesiyle devam etmektedir.

Dünya ekonomisinde önemli bir emtia olan pamuk, aynı zamanda ülke ekonomilerindeki önemi nedeniyle oldukça politik bir üründür. Pamuğu üreten ve ihraç eden pek çok ülke olmasına rağmen, gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülke eğirme ve tekstil endüstrileri için pamuk lifi ithalatına bağımlı durumdadır. Şekil 1'de 2020-2021 yılında pamuk üretiminde dünyada öncü olan ülkeler ve pamuk üretim miktarları yer almaktadır. Grafik incelendiğinde, 2020-2021 yılları için Çin'in, dünyada pamuk üretiminde öncü olan ülke olduğu ve onu Hindistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) izlediği görünmektedir.

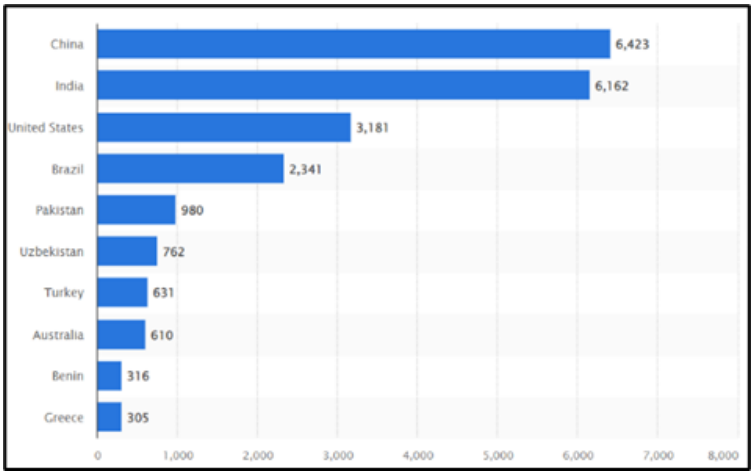

Şekil 1. Dünyada Pamuk Üretiminde Öncü Ülkeler (2020-2021 yılı/ bin ton) (Shahbandeh, 2022)

2020 – 2021 yıllarında pamuk ihracatında Brezilya, Hindistan ve Yunanistan gibi ülkeler öncü iken; Çin, Bangladeş, Vietnam ve Türkiye'nin en yüksek ithalat oranlarına sahip ülkeler olduğu görünmektedir. Detaylı ülke sıralamaları Şekil 2 ve Şekil 3'te yer almaktadır.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi

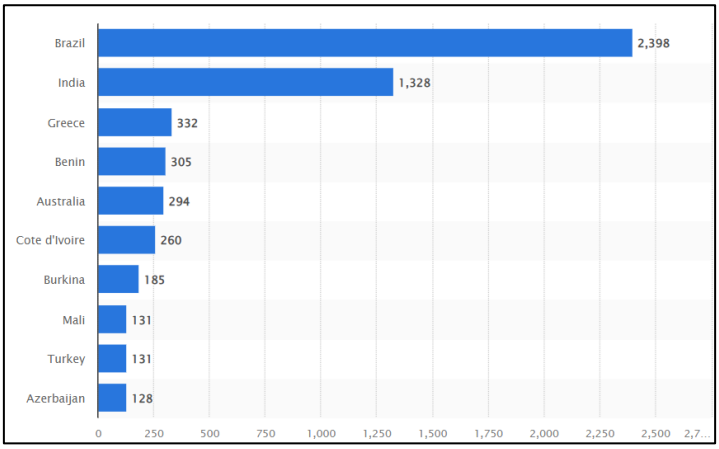

Şekil 2. Dünyada Pamuk İhracatında Öncü Ülkeler (2020-2021 yılı/ bin balya) (Shahbandeh, 2022)

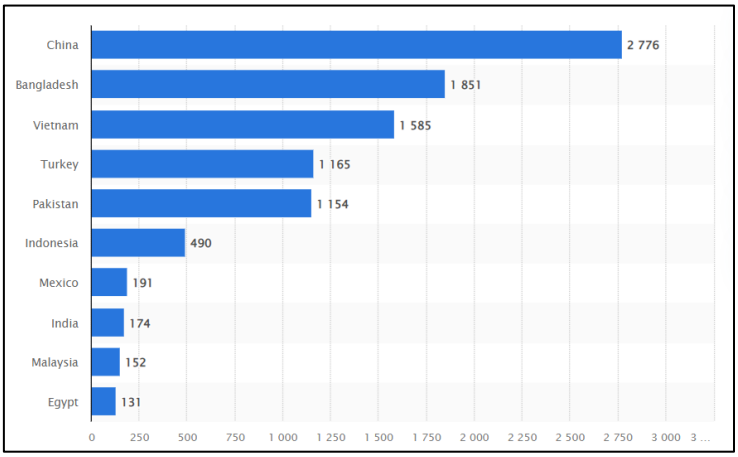

Şekil 3. Dünyada Pamuk İthalatında Öncü Ülkeler (2020-2021 yılı/ bin balya) (Shahbandeh, 2022)

Pamuk fiyatını etkileyen önemli iki bileşen bulunmaktadır. Bunlar pamuğun konumu ve kalitesidir. Bir balya pamuğu taşımanın maliyeti, her sevkiyat için gerekli finansal işlemler, bitki sağlığı yönetmeliklerine uyumun sağlanması, taşıma sırasındaki risklere karşı sigortalanması gibi durumlar konum kaynaklı maliyetleri ifade etmektedir. Bir pamuk balyasının fiyatını etkileyen kalite farklılıkları ise; balyadaki pamuk lifinin yapısı, hava koşulları, kültürel uygulamalar, hasat ve depolama uygulamaları, nem ve çepel içeriği, çırçırlama işlemleri, balyalama sonrası depolama ve işleme uygulamaları gibi birçok faktörden kaynaklanmaktadır. Pamuğa ait bazı kalite özellikleri pamuğun genetiğinden daha fazla etkilenirken, bazı özellikleri ağırlıklı olarak çevresel koşullar, kültürel uygulamalar, hasat ve çırçır uygulamalarının etkisi altında bulunmaktadır. Dolayısıyla pamuk kalitesini etkileyen faktörleri temel olarak; pamuk lifinin özellikleri (uzunluğu, mukavemeti, inceliği vb.), pamuğun yetiştiği çevresel şartlara ait özellikler (toprak, yağış, iklim koşulları, böcek zararı, kültürel yöntemler vb.) ile pamuğun işlem süreçlerine ait özellikleri (toplama, paketleme, nakliye, depolama, temizleme, çırçırlama vb.) şeklinde özetlemek mümkündür.

Pamuk lifine ait özelliklerin üretildikleri ülkenin koşullarına ve üretim süreçlerine bağlı olarak farklılıklar göstermesi, pamuktan elde edilen ürünlerin kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kalite üzerindeki söz konusu bu önemli etki, pamuk lifi özelliklerine ait değerlerin çeşitli yöntemlerle araştırılmasına yol açmıştır. Pamuğun; uzunluk, incelik, mukavemet, düzgünlük, parlaklık, sarılık gibi başlıca fiziksel özelliklerine ait değerleri kalitesi açısından dikkate alınan önemli bileşenleridir.

Pamuk lifi özelliklerinden incelik (micronaire), dönüşeceği ürünün inceliğini belirleyen özelliğidir. Pamuk lifindeki incelik, önemli bir lif özelliği olmakla birlikte, verilen kalınlıktaki bir ipliğin enine kesitinde kaç tane lif bulunduğunu göstermektedir (Bal, 2020). Daha ince liflerden yapılan iplikler enine kesitte daha fazla lif içerdiği için daha sağlam olarak kabul edilmektedir. Pamuk lifi değerleri dikkate alındığında, 3.0 (mg/inç) değerinden daha az lifler çok ince olarak nitelendirilirken; 6.0 (mg/inç) değerinin üstündeki lifler çok kalın olarak kabul edilmektedir. 4 – 4.9 (mg/inç) aralığındaki lifler ise orta olarak değerlendirilmektedir.

İplik eğirme performansı, iplik inceliği, iplik düzgünsüzlüğü, iplik mukavemeti gibi özellikler üzerinde etkili olan önemli bir diğer pamuk özelliği ise lif uzunluğudur. Hem dünya piyasalarında pamuk fiyatının hem de pamuğun tekstil endüstrisinde kullanım amacının belirlenmesindeki rolü açısından uzunluk (lenght) önemli bir özelliktir. Pamuk lifi içinde kısa elyaf yüzdesinin artması; iplik kopuşları, neps miktarının ve düzgünsüzlüğün artması, mukavemetin düşmesi sorunlarına yol açtığı için, uzunluk pamuk lifi kalitesi açısından dikkate alınan başlıca bileşenlerdendir. Uzunluk ve incelik arasında genellikle doğrusal bir ilişki olduğunu; uzun lifli pamukların ince iken kısa lifli pamukların kalın olduğunu ifade etmek mümkündür. Uzunluk, pamuğa ait kalıtsal bir özellik olmakla beraber çevresel faktörlerden de etkilenmektedir.

Mukavemet (strenght), life ait kalıtsal bir özellik olup sağlam iplik ve kumaş üretimi açısından kopma mukavemetinin yüksek olduğu liflere ihtiyaç bulunmaktadır. Lif kopma dayanıklılığı (gram/tex), bir tex'lik lif demetini koparmak için gerekli olan kuvvetin gram cinsinden değeri olarak ifade edilmektedir. Lif kopma dayanıklılığının yüksek olması, pamukların eğrilme işlemleri sırasında daha az kopmanın ortaya çıkmasını sağlayarak; sağlam ipliklerin üretilmesini mümkün kılmaktadır.

Pamuk lifi özelliklerinden düzgünlük (uniformity) ise, pamuğun içindeki neps ve kopuk liflerin oranı ile eğrilebilme durumunu gösteren ve kalite açısından dikkate alınan bir diğer niteliktir.

Pamuğun kalite derecesinin belirlenmesi açısından önemli bir diğer özelliği rengidir. Lif sarılık değeri (b), pamuk lifleri tarafından yansıtılan ışığın sarılığını ifade etmekte olup bu değerin düşük olması tercih edilmektedir. Lif parlaklık değeri (Rd) ise pamuk lifleri tarafından yansıtılan ışığın beyazlığını yani lif demetlerinin ne kadar parlak olduğunu ifade etmektedir. Genellikle yüksekliği daha iyi olduğunu göstermektedir.

Pamuğun kalitesinde önemli göstergeler olarak dikkate alınan incelik, uzunluk, mukavemet, parlaklık, sarılık, düzgünlük gibi özelliklerinin yanında, bu özelliklerin bir bileşkesi gibi olan ve yaygın olarak kullanılan diğer bir özellik iplik eğrilebilirlik indeksi (SCI)'dır. İplik eğrilebilirlik indeksi (SCI), liflerin eğrilebilirliğinin bulunması için yapılan bir hesaplama olup, SCI indeksinin yüksek olması lif kopma dayanımının ve lif eğrilebilirliğinin yüksek olması anlamına gelmektedir. SCI indeksi, eşitlik (1)'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$SCI = -414.67 + 2.9*Strenght - 9.32*Micronaire + 49.17*Lenght(inch) + 4.74*Uniformity + 0.65*Rd + 0.36*b \quad (1)$$

Pamuk lifi kalitesinde etkili olduğu ifade edilen tüm bu niteliklerin, pamuğun tedarik edildiği ülkeler açısından anlamlı farklılıklar içerip içermediğinin tespit edilmesi çalışmanın esas sorusunu ifade etmektedir. Özellikle tedarikçi firma tarafından, kalite açısından belirleyici olan bu niteliklerin, pamuğun ithal edildiği ülkelerde anlamlı farklılıklara sahip olup olmadığının bilinmesi ve eğer varsa bu farklılıkların hangi yönde hangi ülkeden kaynaklandığının tespit edilmesinin büyük önem taşımaktadır. Pamuğun lif özellikleri üzerinde tedarik edildiği/üretildiği ülkelerin etkisini ortaya koymayı amaçlayan çalışmalara ait literatür incelendiğinde, Türkiye ve Suriye pamuk lif özelliklerini F testi kullanarak varyans analizi ile incelediği ve bölgesel farklılıkları değerlendirdiği tez çalışması yer almaktadır (Alhalabi, 2007). Bu çalışmada, farklı ülkelerden tedarik edilmiş pamuk liflerine ait özelliklerin ülkeler

açısından değerlendirilmesinde, normallik varsayımını gerektirmeyen ve dolayısıyla gerçek veri setleri ile çalışılması daha uygun olan Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U Testi ile kullanılmıştır. Dolayısıyla hem literatürdeki eksiklik hem de çalışmada kullanılan istatistiksel yöntem nedeniyle literatüre önemli katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Metodoloji

Kruskal – Wallis Testi

Kruskal – Wallis testi, iki ya da daha fazla popülasyon medyanı arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığının sınanmasında kullanılmaktadır. Tek yönlü varyans analizi F testi (ANOVA)'nın parametrik olmayan yöntem karşılığı olarak ifade edilmesi mümkündür. Populasyon ortalamalarının ($k > 2$) eşitliğinin test edilmesinde kullanılan varyans analizi F testi, verilerin normal dağılımlı olması ve populasyon varyanslarının eşit olması varsayımlarını gerektirmektedir. Tek yönlü ANOVA testi, veriler normal dağılmadığında doğru olmayan p değerleri vermektedir. Kruskal- Wallis Testi ise normallik varsayımı yapılmadan, parametrik olmayan tek yönlü ANOVA testi gibi kullanılmaktadır.

Kruskal Wallis testi, veri setindeki her bir ölçülen değerin yerini sıra numarasının almasıyla başlamaktadır. En küçük değerler 1 sıra numarasını alırken, ikinci en küçük 2 değerini almak üzere devam etmektedir. Eğer aynı sıra numaralarına sahip olan gözlemler varsa bu durumda sıra numaralarının ortalaması alınarak numaralandırılmaya devam edilmektedir. Kruskal Wallis H testi için örneklemlerin tesadüfi ve birbirlerinden bağımsız olarak alınmış olması ve popülasyonların dağılımlarının yaklaşık olarak benzer şekillere sahip olması gerekmektedir. Kruskal – Wallis test istatistiği (KW), (2) nolu eşitlikteki gibi ifade edilmektedir (Kruskal & Wallis, 1952).

$$KW = \frac{1}{s^2}\left(\sum_{i=1}^{k} \frac{R_i^2}{n_i} - \frac{N(N+1)^2}{4}\right) \quad (2)$$

(2) nolu eşitlikte: n_i: i. grubun örneklem büyüklüğünü ($i = 1,2,\dots,k.$), N : tüm gruplardaki örneklem büyüklüğünü ($\sum n_i$) ve R_i: i. örneklemin sıra numaraları toplamını ($\sum_{j=1}^{n_i} R_{ij}$) ifade etmektedir. Sıra numaralarına ait varyans s^2 olmak üzere eşitlik (3)'deki gibi ifade hesaplanmaktadır.

$$S^2 = \frac{1}{N-1}\left(\sum_{i=1}^{k} \sum_{j=1}^{n_i} r_{ij}^2 - \frac{N(N+1)^2}{4}\right) \quad (3)$$

KW test istatistiğini, veri setinde tekrar eden gözlemler olmaması durumunda ise (4) nolu eşitlikteki gibi hesaplamak mümkündür.

$$KW = \frac{12}{N(N+1)} \sum_{i=1}^{k} \frac{R_i^2}{n_i} - 3(N+1) \quad (4)$$

Kruskal Wallis H testinde, (4) nolu denklemden elde edilen test istatistiğinin, χ^2_{k-1} değerinden büyük olması durumunda grup medyanlarının eşit olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Kruskal Wallis testi sonucunda anlamlı bulguların elde edilmesi, en azından bir örneklemin diğer örneklemlerden farklı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, farklılıkların nerelerde meydana geldiğinin belirlenebilmesi için ek testler gerekmektedir. Mann Whitney U testi bu amaçla kullanılan ve bireysel gruplar arasındaki farklılıkların incelenebilmesinde kullanılan yararlı bir yöntemdir (Corder & Foreman, 2009). (5) nolu eşitlikte yer alan etki büyüklüğü değerinin hesaplanması da Kruskal Wallis H testindeki bağımlı değişken üzerindeki kategorik farklılıkların etkisinin büyüklüğünün yorumlanmasında kolaylık sağlamaktadır (Cevahir, 2020).

$$\eta^2 = \frac{\chi^2}{n-1} \quad (5)$$

Mann Whitney U Testi

Kruskal – Wallis testi sonucunda gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunun tespit edilmesinin ardından, farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunun tespit edilmesi amacıyla Mann Whitney U testi uygulanmaktadır. Mann Whitney U Testi, iki grubu karşılaştırmak için kullanılan parametrik olmayan istatistiksel bir testtir [10]. Wilcoxon sıra toplamı testi (rank sum) olarak da bilinen Mann-Whitney U testi, belirli bir dağılım olmaksızın tek bir sıralı değişken üzerinde iki grup arasındaki farklılıkları test etmektedir (Mann & Whitney, 1947) (Wilcoxon, 1945). Normal dağılım varsayımına dayanan bağımsız örneklem t testinin, dağılım varsayımı gerektirmeyen parametrik olmayan formu olarak ifade etmek de mümkündür (McKight & Najab 2010).

n_1 ve n_2 hacimli bağımsız iki örneğin aynı medyanlı popülasyondan alınmış rastgele örnekler olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan Mann-Whitney U testinde, öncelikle n_1 ve n_2 serilerine birlikte sıralama puanları verilmektedir. Sıralama puanlarından birinci örneğe ait olanlarının toplamı R_1, ikinci örneğe ait olanları toplamı R_2 olmak üzere öncelikle bu değerler hesaplanmaktadır. Bir sonraki aşamada toplam sıralama puanlarından yararlanarak eşitlik (6) ve (7)'de yer alan U_1 ve U_2 test istatistikleri elde edilmektedir.

$$U_1 = n_1 * n_2 + \frac{n_1*(n_1+1)}{2} - R_1 \quad (6)$$

$$U_2 = n_1 * n_2 + \frac{n_2*(n_2+1)}{2} - R_2 \quad (7)$$

U_1 ve U_2 istatistiklerinden küçük olan U istatistiği olarak alınmakta ve $n_1 > 20$ ve $n_2 > 20$ olması durumunda U istatistiğinin anlamlılığı normal dağılım yaklaşımı ile z test istatistiği kullanılarak temel hipotez sınanmaktadır.

Bulgular

Tekstil sektöründe öncü bir firmanın farklı ülkelerden tedarik ettiği pamuk liflerine ait verilerinin kullanıldığı çalışmada, değişken olarak kullanılan pamuk liflerine özellikleri Tablo 1'de ifade edilmiştir. Pamuk liflerine ait incelik, uzunluk, mukavemet, parlaklık, sarılık, düzgünlük gibi nitelikler ile bu nitelikler kullanılarak hesaplanan iplik eğirme indeksi değişkenleri kullanılarak, tedarik edilen ülkelerde bu nitelikler açısından farklılıkların olup olmadığı ve farklılık varsa hangi ülkeden ve ne yönde kaynaklandığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Analizlere başlamadan önce değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler incelenmiş ve sonuçlar Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Değişkenler

Mic	İncelik
Len	Uzunluk
Str	Mukavemet
Rd	Parlaklık
b	Sarılık
Unif	Düzgünlük indeksi
SCI	İplik eğirme indeksi

Tablo 2'de yer alan bulgularda, ABD'den tedarik edilen pamuk lifi balya sayısının, Brezilya ve Meksika'dan tedarik edilen balyalardan daha yüksek olduğu görünmektedir. Brezilya ve Meksika'dan tedarik edilen balya sayıları birbirine yakın olmakla beraber en az pamuk lifi balyasının Meksika'dan tedarik edildiği görülmektedir. Her bir ülke için pamuk lifi niteliklerine ait tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde; ABD balyaların en düşük ortalama

incelik, uzunluk, düzgünlük özelliğine sahip iken Brezilya balyalarının en yüksek ortalama incelik ve düzgünlük özelliğine sahip olduğu izlenmektedir. Mukavemet ve sarılık açısından en yüksek ortalama değerlere ABD balyaları sahip iken, parlaklık değeri açısından en yüksek ortalamanın Brezilya balyalarında olduğu görülmektedir. SCI değerleri açısından karşılaştırıldığında ise en yüksek ortalama değere Meksika balyalarının sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir. Kolmogorov Smirnov istatistikleri incelendiğinde ülkelere ait tüm pamuk lifi nitelikleri dağılımlarının normal dağılıma uymadığı sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler normal dağılımlı olmadığı için parametrik olmayan yöntemlerle devam edilmiştir.

Tablo 2. Tüm Harmanlara ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ülke	N	Ortalama	Medyan	Std. S.	Min.	Mak.	Kolmogorov-Smirnov İstatistiği
Mic	ABD	38892	3.440	3.200	0.667	2.000	5.500	0.181*
	Brezilya	7777	4.547	4.570	0.208	3.770	5.300	0.057*
	Meksika	6779	3.541	3.400	0.560	2.400	4.900	0.275*
len	ABD	38892	27.908	27.940	1.458	23.400	34.290	0.076*
	Brezilya	7777	28.071	27.530	1.207	24.384	31.390	0.184*
	Meksika	6779	29.246	29.210	1.310	25.400	34.036	0.070*
str	ABD	38892	29.159	29.100	1.872	19.000	39.700	0.030*
	Brezilya	7777	28.845	28.700	1.146	25.400	33.800	0.086*
	Meksika	6779	28.863	28.700	1.571	24.300	37.900	0.056*
Rd	ABD	38892	76.310	77.000	4.364	50.900	85.800	0.072*
	Brezilya	7777	77.737	78.600	3.488	59.000	84.500	0.133*
	Meksika	6779	74.204	74.800	5.109	57.800	86.200	0.054*
b	ABD	38892	9.321	9.200	1.307	6.000	15.700	0.066*
	Brezilya	7777	7.690	7.700	0.588	6.100	10.100	0.049*
	Meksika	6779	8.738	8.100	1.593	6.000	14.300	0.184*
Unif	ABD	38892	79.351	79.400	1.446	73.500	88.400	0.024*
	Brezilya	7777	81.056	81.100	1.012	75.700	84.700	0.044*
	Meksika	6779	80.243	80.400	1.344	71.500	85.400	0.154*
SCI	ABD	38892	120.931	121.102	14.827	61.250	170.275	0.027*
	Brezilya	7777	118.440	118.263	8.029	79.213	153.233	0.020*
	Meksika	6779	124.379	125.405	11.310	82.315	167.287	0.038*

* %1 önem seviyesinde temel hipotez reddedilmektedir.

Analizde ilk olarak, her bir değişken için ayrı ayrı Kruskal Wallis H testi yapılmış ve ipliklerin tedarik edildikleri ülkeler açısından farklılıklara sahip olup olmadıkları sınanmıştır. Tüm ülkeler için nitelikler arasında farklılıkların tespit edilmesinin ardından Mann Whitney U testi yapılarak ülkeler arasındaki farklılıklarda üstünlük sıralaması izlenmiştir. Her iki teste ait bulgular Tablo 3'te özetlenmiştir. İncelik özelliği açısından ülkeler arasında anlamlı fark olduğu ve Brezilya'nın Meksika'dan; Meksika'nın da ABD'den daha yüksek incelik değerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzunluk özelliği açısından en yüksek değere Meksika, en düşük değere ise ABD'ye ait harmanların sahip olduğu görülmüştür. Mukavemet özelliği

açısından en yüksek değere ABD, en düşük değere ise Brezilya balyalarının sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Parlaklık özelliği için en yüksek değere Meksika, en düşük değere Brezilya sahip iken; sarılık niteliği açısından en yüksek değere ABD, en düşük değere Meksika'nın sahip olduğu izlenmiştir. Düzgünlük özelliği açısından ise en yüksek değere Meksika balyalarının sahip olduğu görülmüştür. Son olarak SCI değerleri açısından karşılaştırıldığında en yüksek sıralamanın Meksika'ya ait olmak üzere, sıranın ABD ve Brezilya şeklinde devam ettiği bulgusu elde edilmiştir.

Bağımlı değişkendeki varyansın ne kadarının bağımsız değişken tarafından açıklandığını gösteren etki büyüklüğü (η^2) değerleri dikkate alındığında; Str, Rd ve SCI değişkenleri için küçük; Len değişkeni için orta; Mic, b ve Unif değişkenleri için büyük etkinin söz konusu olduğu görünmektedir. Dolayısıyla, pamuğun özelliklerinden sarılık değerinin ülkelere göre farklılıklardan en çok etkilenen özellik olduğunu ve varyansının %24.79'u ülke etkisi tarafından açıklandığını ifade etmek mümkündür. Düzgünlük indeksindeki değişmelerin %18.02'sinin ve incelik özelliğindeki değişmelerin %15.33'ünün de ülkelere göre farklılıktan kaynaklandığı görünmektedir.

Tablo 3. Ülkelere göre iplik özelliklerinin karşılaştırılması

Değişken	Ülke	n	Ortalama Rank	χ^2	p	Etki Büyüklüğü	Anlamlı fark*
Mic	ABD	38892	23035.88	8194.256	0.000	0.1533	Brezilya-ABD
	Brezilya	6436	37013.62				Meksika-ABD
	Meksika	8120	36236.46				Brezilya-Meksika
Len	ABD	38892	24778.85	3751.729	0.000	0.0701	Brezilya-ABD
	Brezilya	6436	26405.40				Meksika-ABD
	Meksika	8120	36296.41				Meksika-Brezilya
Str	ABD	38892	27453.28	717.344	0.000	0.0134	ABD- Brezilya
	Brezilya	6436	21909.71				ABD- Meksika
	Meksika	8120	27050.16				Meksika-Brezilya
Rd	ABD	38892	26757.32	357.962	0.000	0.0066	ABD- Brezilya
	Brezilya	6436	23921.58				Meksika-ABD
	Meksika	8120	28788.92				Meksika-Brezilya
b	ABD	38892	30789.21	13251.210	0.000	0.2479	ABD- Brezilya
	Brezilya	6436	24157.04				ABD- Meksika
	Meksika	8120	9290.91				Brezilya-Meksika
Unif	ABD	38892	22728.42	9635.564	0.000	0.1802	Brezilya-ABD
	Brezilya	6436	36360.89				Meksika-ABD
	Meksika	8120	38226.46				Meksika-Brezilya
SCI	ABD	38892	26689.79	874.102	0.000	0.0163	ABD- Brezilya
	Brezilya	6436	22572.07				Meksika-ABD
	Meksika	8120	30182.01				Meksika-Brezilya

* Mann Whitney U testi yapılmıştır. Bonferroni düzeltmesi sonrasında $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı fark elde edilen sonuçlardır.

Sonuç ve tartışma

Pamuk, başlıca tekstil, tarım ve kimya gibi sektörlerde yer alan ve yarattığı katma değerle dünya ekonomilerinde büyük öneme sahip olan bir üründür. Pamuğun kullanım alanı çeşitliliği ve dünya ekonomilerindeki değeri pamuk lifi kalitesini belirleyen niteliklerin daha dikkate değer hale gelmesini sağlamıştır.

Pamuk kalitesini etkileyen faktörleri pamuk lifine ait özellikler, pamuğun yetiştiği çevresel şartlara ait özellikler ve pamuğun işlem süreçlerine ait özellikler olarak özetlemek mümkündür. Çalışmada pamuğun; uzunluk, incelik, mukavemet, düzgünlük, parlaklık, sarılık gibi başlıca fiziksel özelliklerine ait değerlerinin kalitesi üzerindeki etkisine odaklanılmış, bu faktörlerin tedarik edildiği ülkelere göre anlamlı farklılıklara sahip olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada dikkate alınan pamuk lifi özelliklerinden; incelik özelliğinin pamuğun dönüşeceği ürünün inceliğini belirleyen temel özellik olması, uzunluk özelliğine bağlı olarak neps miktarının ve düzgünsüzlüğün artması, mukavemet özelliğinin lif kopmasında dayanıklılığının yüksek olmasını göstermesi gibi nedenlerle pamuk tedariğinde kaliteyi belirleyen bu niteliklerin üzerinde kontrolün sağlanması önemli hale gelmektedir. Yine pamuğun sarılığının ve parlaklığının üretilmek istenilen çıktıya uygun değerlerde olması ya da kalite göstergesi bir ölçüt olarak kullanılan iplik eğrilebilirlik indeksine ait değerlerde tedarik kaynağı ülkenin etkisinin bilinmesi tercih edilmektedir. Kruskal Wallis H testi ve Mann Whitney U testleri kullanılarak, özellikle tedarikçi tarafından önemli ve kalite açısından belirleyici olan bu niteliklerin, pamuğun ithal edildiği ülkelerde anlamlı farklılıklara sahip olup olmadığı incelenmiş ve bu farklılıkların hangi yönde hangi ülkeden kaynaklandığına ait bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, pamuk lifi özelliklerinde pamuğun tedarik edildiği ülkeler açısından anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Bulgulardan hareketle; çıktı üründe inceliğin yüksek olması isteniyorsa Brezilya'dan, uzunluğun, parlaklığın ve düzgünlüğün yüksek olması tercih ediliyorsa Meksika'dan, mukavemetinin ve sarılığın yüksek olması isteniliyorsa ABD'den pamuk tedarik edilmesi gerekliliğini ifade etmek mümkündür. Tercih edilen ve yaygın olarak kullanılan bir kalite ölçütü olarak SCI dikkate alındığında ise tedarikçi olarak incelenen ülkeler içerisinde en kaliteli pamuğun Meksika'ya ait olduğunu ifade etmek mümkündür.

Elde edilen bulgular, pamuğun özellikleri açısından tedarik edildikleri ülkelere göre anlamlı farklılıkların olmasının yanı sıra pamuğa ait sarılık, düzgünlük ve incelik özelliklerinin diğer özelliklerine kıyasla ülke farklılıklarından daha fazla etkilendiğini göstermiştir. Pamuk lifi kalitesi üzerinde ülke etkilerinin bilinmesinin özellikle firmaların tedarik kararlarına katkı sağlayacağı ve çalışmanın pamuk lifi özellikleri üzerinde tedarikçi ülke, tedarikçi firma gibi kategorik değişkenlerin etkisini sınamak isteyen diğer çalışmalara öncü olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alhalabi, K. (2007). Suriye ve Türkiye'de üretilen pamuk liflerinin özelliklerinin ve eğrilme yeteneklerinin karşılaştırılmalı incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

Bal, Ş. (2020). Pamuk tarımında kullanılan gübrelerin lif ve iplik kalitesine olan etkileri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

Cevahir, E. (2020). SPSS ile Nicel Veri Analizi Rehberi, Kibele, İstanbul.

Corder, G. W. & Foreman, D. I. (2009). Comparing two unrelated samples: the Mann–Whitney U-Test. Nonparametric Statistics for Non-Statisticians: A Step-by-Step Approach, 57-78.

Kruskal, William H. & Wallis, Allen W. (1952). Use of ranks in one-criterion variance analysis. Journal of the American Statistical Association, 47: 583–621, 48 (1953), 907–11.

Mann, H. B. & Whitney, D. R. (1947). On a test of whether one of two random variables is stochastically larger than the other. Ann. Math. Statistics, 18, 50-60.

McKight, P. E. & Najab, J. (2010). Kruskal-wallis test. The corsini encyclopedia of psychology, 1-1.

Shahbandeh, M (2022). Leading cotton producing countries worldwide in 2020/2021. (15.03.2022 tarihinde https://www.statista.com/statistics/ 263055 / cotton-production-worldwide-by-top-countries/ adresinden ulaşılmıştır).

Shahbandeh, M (2022). Leading cotton exporting countries in 2020/2021 (in 1,000 metric tones). (15.03.2022 tarihinde https://www.statista.com/statistics/191895/leading-cotton-exporting-countries/. adresinden ulaşılmıştır).

Shahbandeh, M (2022). Leading cotton importing countries in 2020/2021 (in 1,000 metric tones). (15.03.2022 tarihinde https://www.statista.com/statistics/191896/leading-cotton-importing-countries/ adresinden ulaşılmıştır).

Tomczak, M. & Tomczak, E. (2014). The need to report effect size estimates revisited. An overview of some recommended measures of effect size. Trends in sport sciences, 1(21), 19-25.

Wilcoxon, F. (1945). Individual comparisons by ranking methods. Biometries, 1, 80-83.

Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS-T İçin Panel Veri Sınamalarından Kanıtlar*

Serhan ERASLAN[1]
Rüya ATAKLI YAVUZ[2]

Giriş

Schultz beşeri sermayeyi; Bir ülkenin emek gücü yetiştirmesi adına yatırımlarını oluşturarak, o ülke insanlarının sahip olduğu yararlı bilgi, deneyim ve yeteneklerin birikimi şeklinde ifade etmiştir (Schultz,1968: 277). Beşeri sermaye birikimi, fiziki sermaye etkinliğini arttırmasının yanı sıra teknolojik ilerlemelere de katkı sağlamaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010: 31). Beşeri sermaye kavramı bugüne dek olan ekonomik analizlerde, üzerinde çalışılan ve tartışılan, içeriğinde stratejik özelliklerinin de olması nedeniyle 21. yüzyıldaki üretim faktörleri içinde en önemlisi olarak ortaya çıkmıştır (Aksu, 2016: 70). Beşeri sermaye, üretim aşamasına iştirak eden emek gücüne ait olan ve başka üretim faktörlerinden daha verimli ve etkin faydalanılmasına olanak tanıyan bilgi, beceri, deneyim ve dinamizm gibi pozitif unsurların tamamı şeklinde ifade edilmektedir. Söz konusu değerler, yeni teknolojilerin icat edilmesini, etkin bir biçimde kullanılmasını ve benimsenmesini sağlayarak, ekonomik büyümeye olumlu yönde etki etmektedir. Beşeri sermaye unsurları ülke ekonomisinin daha hızlı gelişmesine katkıda bulunmaktadırlar.

Ekonomik büyümenin tanımlanmasında beşeri sermaye, kilit bir rol oynamakta ve işgücünün daha çok çıktı elde etmesine olanak tanımaktadır. Beşeri sermayenin emek gücünün üretkenliğinin artmasıyla, emek talebi ve istihdam da artmakta ve fiziki sermayeden en uygun biçimde yararlanılmasını sağlamaktadır. Bir ülkedeki beşeri sermayedeki artış fiziki sermayenin artışını daha çekici kılarak üretimin de artmasını sağlayacaktır. Literatürde birçok çalışma beşeri sermayenin büyümeyi pozitif yönde etki yaptığını ortaya koymaktadır. Beşeri sermayenin iktisadi büyümeyi tetikleyen bir unsur olması beşeri sermayenin gelişimine önem verilmesi zorunluluğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bilhassa, gelişmekte olan ülkelerin hedefleri arasında yer alan gelişmiş ülkelere yetişebilme çabası nedeniyle beşeri sermaye unsurunun daha çok göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikalarının en önemli hedeflerinden biri hızlı bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmektir. Bu gerçekten hareketle, çalışmanın amacı ekonomik yapıları benzerlik gösteren BRICS-T ülke grubu (Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan, Rusya ve Türkiye) için beşeri sermayeyi temsilen insani kalkınma endeksi ve ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin 2000-2020 dönemi verileri yardımıyla ortaya konulmasıdır.

Literatür Taraması

Ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların özellikle son yıllarda literatürde çokça yer aldığı söylenebilir. Literatürde, beşeri sermaye ve büyüme ilişkisi üzerine birçok araştırmaya rastlanmıştır. Burada temel çalışmalara yer verilmiştir.

---

*Bu çalışma Serhan Eraslan tarafından, Rüya ATAKLI YAVUZ danışmanlığında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Yüksek Lisans Programı dahilinde 2021 yılında tamamlanan ""Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi"" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

[1] Bağımsız araştırmacı, serhan_eraslan@windowslive.com, 0000-0002-5269-1419
[2] Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Orcid No:0000-0003-3147-333X

Wolff (2000), beşeri sermaye göstergesi olarak eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemek amaçlı 24 OECD ülkesinin 1950-1990 dönemine ait verileriyle yaptığı regresyon analizi sonucunda, eğitimin verimlilik artışı ve büyüme üzerindeki etkisinin pozitif yönde istatiksel anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Asteriou ve Agiomirgianakis (2001), beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlı Yunanistan için 1960-1994 dönemine yönelik, eğitim düzeylerine ilişkin (ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim) okullaşma oranı ve büyüme ilişkisini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi ile araştırmıştır. Değişkenler arasında hem uzun dönem hem de kısa dönem ilişki elde etmiştir. Diğer yandan, eğitimden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik belirlemişlerdir. Evans vd. (2002), 82 ülkenin 1972-1992 dönemine ait işgücü, fiziksel sermaye, beşeri sermaye ve parasal faktör (para veya kredi) verilerini kullanarak, beşeri sermaye ve finansal gelişmenin ekonomik büyümeye katkısını incelemişlerdir. Panel regresyon analizi sonucunda, beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Self ve Grabowski (2003), eğitim düzeyleri (ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim ve mesleki eğitim) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Japonya'nın savaş öncesi ve savaş sonrası dönemini ele almışlardır. VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) sonucunda, savaş öncesi ve sonrası dönemde, eğitim düzeylerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Lin (2003), eğitim ve teknik sürecin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak için Tayvan'ın 1965-2000 dönemini ele almıştır. Analiz sonucunda, eğitimin ekonomik büyümeye pozitif ve istatiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğunu; fakat teknik sürecin rolünün çok önemli olmadığı belirtilmiştir. Brempong ve Wilson (2003) beşeri sermaye, ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Aşağı Sahra Afrika için 1975-1994 yılları arası dönemi ve OECD'ye üye olan 23 ülke için 1975-1994 yılları arası dönemi ele almışlardır. Veri olarak kişi başına düşen gelir, doğuşta yaşam beklentisi ve sağlık harcamalarını kullanarak panel veri analizi yapmışlardır. Çalışmalarının sonucunda ele aldıkları göstergelere dayanarak beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Lin (2004), 1965-2000 döneminde Tayvan'da yüksek eğitim programının işgücüne ve buna bağlı olarak da ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. Sonuçlar, yüksek eğitimin Tayvan ekonomisinin gelişmesinde pozitif ve anlamlı etki yarattığını göstermiştir. Gyimah-Brempong ve Wilson (2004), sağlıklı beşeri sermayenin kişi başına gelir büyümesindeki etkisini araştırmak için 21 tane sahra altı ülkesini ve 22 tane OECD ülkesini ele almışlardır. Sahra altı ülkeleri için 20 yıllık periyot ile OECD ülkeleri için 35 yıllık periyot kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Sahra altı ülkeleri ve OECD ülkelerinde sağlıklı beşeri sermaye kişi başına gelirin büyümesinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki yarattığı ifade edilmiştir. Çoban (2004), Türkiye'de 1980-1997 dönemini dikkate alarak eğitimle ilgili değişkenler ile iktisadi büyümenin göstergesi olan kişi başına gayri safi milli hasıla arasındaki etkileşimleri ve ilişkileri ortaya koyabilmek eşbütünleşme ve Granger nedensellik testini uygulamıştır. Analiz sonucunda, ilkokul okullaşma oranı, lise okullaşma oranı, yüksekokul okullaşma oranı ve eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ortaya konmuştur ve ilkokul okullaşma oranındaki artışın iktisadi büyümenin nedeni olduğu belirlenmiştir.

Çakmak ve Gümüş (2005), beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Türkiye açısından 1960-2002 dönemi için eşbütünleşme analizi yardımıyla belirlemeye çalışmışlardır. Bu analiz için öncelikle ilk, orta ve yükseköğretimden mezun öğrencilere çeşitli ağırlıklar verilerek beşeri sermaye endeksi oluşturulmuştur. Analiz sonuçlarına göre Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Oketch (2006), 1960-1998 döneminde kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla büyümesi, fiziksel sermaye yatırımı ve eğitim yatırımları verilerinin beşer yıllık toplam artışları kullanılarak 47 Afrika ülkesinin ekonomik büyüme kaynaklarını analiz etmiştir. Analizden elde edilen sonuçlara göre, beşeri sermaye yatırımlarının ve fiziksel sermayenin Afrika ekonomilerinin büyümesinde ve gelişmesinde önemli belirleyicilerden olduğu belirtilmiştir. Kar ve Ağır (2006),

Türkiye'de 1926-1994 dönemi için sağlık harcamalarının gayri safi milli hasıladaki payı, eğitim harcamalarının gayri safi milli hasıladaki payı ve kişi başına gayri safi milli hasıla değerlerini yıllık bazda alarak beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik bağlamında değerlendirmişlerdir. Eğitim harcamalarının gayri safi milli hasıladaki payı ile kişi başına gayri safi milli hasıla arasındaki kısa dönem ilişkiye bakıldığında eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik olduğu tespit edilmiş; fakat sağlık harcamalarının gayri safi milli hasıladaki payı ile kişi başına gayri safi milli hasıla arasındaki nedensellik ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru çıkmıştır.

Daşdemir (2008) 1990-2005 yılları arasındaki verileri kullanarak Avrupa Birliği'ne üye olan 27 ülkenin ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisini panel veri analizi ile değerlendirmiştir. Yazar ekonometrik çalışmasının sonucunda Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerde ekonometrik büyüme ve beşeri sermaye arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'yi beşeri sermaye açısından Avrupa Birliği üyesi ülkelerle karşılaştırdığında ise Türkiye'nin orta derecede beşeri kalkınma seviyesine sahip ülkeler grubunda yer aldığını ve bu bağlamda kendisine en yakın olan ülkelerin Bulgaristan, Romanya ve Malta olduğunu belirtmiştir. Chi (2008), 1996-2004 dönemi için Çin'deki 31 bölgenin gayri safi yurtiçi hasıla, nüfus, işgücü, sabit sermaye yatırımı, hükümet gelir ve giderleri, kamu eğitim harcamaları, toplam eğitim harcamaları ve çalışanların eğitim düzeyi verilerini kullanarak beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemiştir. Analiz sonucunda beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığı ortaya konmuştur. Ancak beşeri sermayenin sabit sermaye birikimi üzerindeki etkisinin büyük olduğu ve yükseköğrenim görmüş işgücünün fiziksel sermaye yatırımlarında önemli bir faktör olduğu belirtilmiştir. Baldacci vd. (2008), 118 gelişmekte olan ülkede 1971-2000 dönemine ait verileri kullanarak sosyal harcamalar, beşeri sermaye ve büyüme arasındaki bağlantıları araştırmıştır. Panel veri analizi sonucunda, eğitim ve sağlık harcamalarının sağlık ve eğitim sermayesi birikiminde doğrudan ve pozitif bir etki yarattığı ve buna bağlı olarak da eğitim ve sağlık harcamalarının dolaylı olarak ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Ay ve Yardımcı (2008), Türkiye'de 1950-2000 dönemini kapsayan verilere yönelik beşeri sermaye değişkeni olarak liseye kayıtlı öğrenci sayısı ile yükseköğrenime kayıtlı öğrenci sayılarını alarak büyümeye etkisini eşbütünleşme ve VAR model ile analiz etmişlerdir. Türkiye'de üniversite düzeyinde beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyüme ile birlikte hareket ettiğini ve beşeri sermayenin hem fiziksel hem de çalışan başına gayri safi yurtiçi hasılayı pozitif yönde etkilediğini belirlemişlerdir.

Yumuşak ve Yıldırım (2009), sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1980-2005 yılları arasında sağlık harcamaları, doğuşta yaşam beklentisi ve gayri safi milli hasıla verilerini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonucunda sağlık harcamalarının gayri safi milli hasıla üzerindeki etkisinin küçük ve negatif olduğu ile doğuşta yaşam beklentisinin gayri safi milli hasıla üzerindeki etkisinin daha büyük ve pozitif olduğunu belirlemişlerdir. Sağlık harcamalarında çıkan bu küçük ve negatif etkinin sağlık harcamalarının yetersiz veya verimsiz olduğunun bir göstergesi olduğu kanısına varmışlardır. Pereira ve Aubyn (2009), eğitimin ekonomik büyüme üzerine etkisini araştırmak amacıyla Portekiz'in 1960-2001 dönemine ait verilerini kullanarak ekonometrik bir analiz yapmışlardır. Analiz sonucunda, ilk ve orta öğretimin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Fakat benzer sonuç, yükseköğretim için elde edilememiştir. Li ve Huang (2009), 1978-2005 dönemi için Çin'in bölgesel verilerini kullanarak kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasıla ile fiziksel sermaye, beşeri sermaye ve sağlık yatırımları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla panel veri analizini uygulamışlardır. Ampirik sonuçlar, sağlık ve eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak da anlamlı olduğunu ortaya koymuştur.

Telatar ve Terzi (2010), Türkiye'de 1968-2006 dönemi için ekonomik büyüme, nüfus ve eğitim arasındaki ilişkileri Granger nedensellik testi ve VAR analizi yardımıyla test etmişlerdir. Ampirik bulgular, ekonomik büyümeden nüfusa doğru negatif, yükseköğretim mezunu öğrenci sayısına doğru ise pozitif bir nedenselliğin olduğunu göstermiştir. Ayrıca meslek lisesi mezunu

öğrenci sayısından iktisadi büyümeye doğru pozitif bir nedenselliği olduğu belirtilmiştir. Şimşek ve Kadılar (2010), Türkiye'nin 1960-2004 dönemine ilişkin yıllık beşeri sermayenin göstergelerinden biri olan yüksek öğrenime kayıt olan kişi sayısı, reel gayri safi yurtiçi hasıla ve reel ihracat verilerini kullanarak beşeri sermaye ve ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Sonuç olarak, uzun dönemde Türkiye'de ihracattaki artış ve beşeri sermaye birikiminin uzun dönemli ekonomik büyümeyi desteklediğini ve gayri safi yurtiçi hasıladaki artışın da beşeri sermaye birikimini beslediğini ortaya koymuşlardır. Çetin ve Ecevit (2010) beşeri sermayenin unsurlarından sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, belirledikleri 15 ülke için test etmişlerdir. Fakat büyüme ile sağlık harcamaları arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Ekonomik büyüme ile ithalat, ihracat, istihdam ve işgücü verimliliği değişkenleri arasında ise pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Narayan vd. (2010), iktisadi büyüme ve sağlık arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla 5 Asya ülkesinin (Tayland, Nepal, Endonezya, Hindistan ve Sri Lanka) 1974-2007 dönemini ele almışlardır. Yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme ve uzun dönem panel tahmin edicisi testlerini uygulamıştır. Değişkenlerin uzun dönemde ilişkili yani eşbütünleşik olduğunu bularak, pozitif ilişki tespit etmişlerdir. Diğer yandan, eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğunu belirtmişlerdir. Bozkurt (2010), eğitim, sağlık ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri incelemek için 1980-2005 dönemine ait Türkiye'nin yıllık verileri ile iki aşamalı Engle-Granger, Johansen Kointegrasyon ve Stock Watson Dinamik OLS yöntemlerini kullanmıştır. Analiz sonucunda, eğitim ve sağlık ayrı ayrı değerlendirildiğinde iktisadi büyüme üzerinde pozitif yönde etkili olduğu görülmüştür; fakat iki bileşen birlikte değerlendirildiğinde, sağlığın eğitime göre katsayısının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Zhang ve Zhung (2011), Çin'de 1997-2006 için beşeri sermaye bileşimlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla Genelleştirilmiş Momentler Yöntemini (GMM) kullanmışlardır. Analiz sonucunda yükseköğretimin ekonomik büyümedeki rolünün ilkokul ve orta öğretimden daha önemli olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca beşeri sermayenin bileşiminin bölgesel ekonomik büyümedeki etkisinin gelişmişlik düzeyi ile alakalı olduğunu belirtmişlerdir. Yani çok gelişmiş bölgelerde yükseköğretimin katkısı ekonomik büyümeye katkısı fazlayken, gelişmemiş bölgelerde ise ekonomik büyüme ilkokul ve ortaöğretime dayanmaktadır. Umutlu vd. (2011), beşeri sermaye endeksleri (eğitim ve sağlık endeksleri) ve kurumların etkinliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ve yakınsama hipotezi açısından geçerliliğini araştırmak amacıyla 29 OECD ülkesinin 2000-2007 dönemine ait yıllık verileri, Mankiw-Romer-Weil (MRW) modelini kullanarak panel veri regresyon analizi ile inceleme yapmışlardır. Eğitim, sağlık ve kurumsal gelişmişlik endekslerinin ekonomik büyümeyi sırasıyla pozitif, negatif ve pozitif yönde etkilediği ile yakınsama hipotezinin incelenen dönem itibariyle geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Amiri ve Ventelou (2012), 20 OECD ülkesi için 1970-2009 dönemine ait kişi başına yurtiçi hasıla ve kişi başına sağlık harcaması verilerini kullanarak Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapmışlardır. Sonuç olarak, iki değişken arasında iki yönlü bir nedensellik olduğu belirtilmiştir. Frini ve Muller (2012), doğurganlık, eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi incelemek amacıyla Tunus'da 1963-2007 dönemini ele almışlardır. Analiz sonucunda, eğitimin ekonomik büyümeyi beslediği belirtilmiştir. Tsamadias ve Prontzas (2012), 1960-2000 döneminde Yunanistan ekonomisi için eğitimin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Yaptıkları analizde, eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu belirlemişlerdir.

Koç (2013), beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 27 Avrupa Birliği ülkesi için 2012 verilerini kullanarak yatay-kesit analiz yöntemi ile test etmiştir. Sonuç olarak beşeri sermayenin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğunu ortaya koymuştur. Özşahin ve Karaçor (2013), Türkiye'nin 1980-2010 dönemi için gayri safi yurtiçi hasıla, toplam işgücü, işgücüne katılım oranı, eğitim harcamalarından

yükseköğrenime ayrılan payı, yükseköğrenim kayıtları, istihdam oranı verilerini kullanarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan hareketle yükseköğrenime ayrılan harcama miktarı ile yükseköğrenim kayıtlarının büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre yükseköğrenim harcamalarının ve yükseköğrenim kayıtlarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyen değişkenler olduğu ortaya koyulmuştur. Çalışkan vd. (2013), eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla Türkiye'nin 1923-2011 dönemini ele almışlardır. Ekonometrik analizde, ekonomik büyümeyi temsilen gayri safi yurtiçi hasıla ve eğitim göstergeleri olarak da eğitim seviyelerindeki öğrenci sayıları kullanılmıştır. Eğitim seviyesi, ilköğretim, lise, meslek lisesi ve yükseköğretim olarak dört basamağa ayrılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, lise ve yükseköğretimdeki öğrenci sayıları ile gayri safi yurtiçi hasıla arasında pozitif yönlü bir ilişki görülürken; ilköğretim ve meslek lisesi öğrenci sayıları ile gayri safi yurtiçi hasıla arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya konmuştur. Jalil ve Idrees (2013), 1960-2010 dönemi için Pakistan'da eğitim düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini zaman serisi analizini kullanarak araştırmışlardır. Sonuçlar, bütün eğitim düzeylerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini, ortaöğretimin diğer eğitim düzeyleri ile karşılaştırıldığında ekonomik büyümenin en önemli bileşeni olduğunu ortaya koymuştur.

Mercan ve Sezer (2014), eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla Türkiye için 1970-2012 dönemini ele almışlardır. Analiz sonuçlarına göre eğitim harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında pozitif ve önemli bir ilişki olduğu görülmüştür. Bal vd., (2014), 1995-2011 dönemleri arasında BRICS ülkeleri ile Türkiye'nin beşeri sermaye endeksi ve büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Panel veri yönteminin uygulandığı analiz sonuçları, BRICS ülkeleri ve Türkiye'deki ekonomik büyüme, beşeri ve sabit sermaye arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Beşeri sermayedeki %1'lik artış BRICS ülkeleri ve Türkiye'de ekonomik büyümeyi %2.81 oranında artırmaktadır.

Şahbudak ve Şahin (2015), BRIC ülkesi olarak adlandırılan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ekonomilerinin sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini araştırmışlardır. Ekonomik büyüme göstergesi olarak GSYİH, beşeri sermaye unsurlarından sağlık değişkenini ifade etmek için çocuk ölüm oranlarını, doğumda yaşam beklentisini ve sağlık harcamalarının GSYİH'daki payını kullanmışlardır. Panel veri regresyon analizi yaptığı çalışmada değişkenlerden sadece çocuk ölüm oranları ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu, diğer değişkenlerle ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Manga ve diğerleri (2015), Türkiye ve BRICS ülkelerinde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz ettikleri çalışmalarında, 1995-2011 dönemini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda, Türkiye ve BRICS ülkelerinde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisi olduğunu, beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ortaya koymuşlardır. Arun ve Kumar (2015), 1995-2013 dönemleri arasında BRICS ülkelerinde kişi başına kamu sağlık harcamaları ile kişi başına GSYH arasındaki nedensellik ilişki araştırılmıştır. Analiz bulguları, kişi başına GSYH'dan kişi başına kamu sağlık harcamalarına doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu; buna karşılık kişi başına kamu sağlık harcamalarından kişi başına GSYH'ya doğru herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermiştir.

Cebeci ve Ay (2016) tarafından yapılan çalışmada, 2000-2014 dönemleri arasında BRICS ülkeleri ve Türkiye'de beşeri sermaye yatırımı olarak sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz bulguları, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Demir ve Yılmaz (2016), Türkiye ve BRICS ülkelerinde 1995-2012 dönemleri arasında beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz etmiştir. Konya nedensellik testi sonuçlarına göre, Çin ve Rusya'da eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Hindistan'da ise sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Gülen (2018) 1999-2014 dönemleri arasında istihdam edilmiş beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisini değerlendirmek için 28 OECD ülkesi için panel veri analizi yapmıştır. Ekonometrik modelde beşeri sermaye göstergesi olarak orta ve yüksek eğitim seviyesine sahip istihdamın toplam istihdama oranı, yüksek istihdam düzeyine sahip istihdamın toplam istihdama oranı ve orta eğitim düzeyine sahip istihdamın toplam istihdama oranı kullanılırken, ekonomik büyüme göstergesi olarak da reel GSYİH kullanılmıştır. Analiz sonucunda, uzun dönemde gelişmiş ülkeler için istihdam edilmiş beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında anlamlı pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşırken, kısa dönemde anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Şahin ve Durmuş (2018) çalışmasında, Türkiye ve BRICS ülkelerinde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995-2014 dönemleri için analiz etmiştir. Panel AMG sonucunda beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Konya (2006) nedensellik testine göre; Çin ve Rusya'da kişi başına düşen eğitim harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Ogundari ve Awokuse (2018) tarafından yapılan çalışmada 1980-2008 döneminde 35 ülke için eğitim ve sağlık harcamaları ile büyüme ilişkisi panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada Sahra altı Afrika ülkeleri ele alınmıştır. Analiz sonucuna göre eğitim ve sağlık ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ayrıca sağlığın eğitimden daha fazla ekonomik büyümeyi etkilediği tespit edilmiştir. Azam (2018) çalışmasında 1981-2015 dönemi için BRICS ülkelerinde beşeri sermaye ve büyüme ilişkisini analiz etmiştir. Analiz sonucunda, beşeri sermaye ve büyüme uzun dönemde pozitif yönde ilişkilidir, aynı zamanda beşeri sermayeden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Matousek ve Tzeremes (2019), beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2014 dönemleri arasında 100 ülkeden oluşan bir örneklem üzerinde incelemiştir. Elde edilen bulgular, beşeri sermayenin ülkelerin ekonomik büyüme düzeyleri üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Mohanty ve Sethi (2019), 1985-2017 yılları için BRICS ülkelerinde beşeri sermaye ve büyüme ilişkisini eşbütünleşme analizi yardımıyla incelemiştir. Hem uzun hem de kısa dönemde pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir. Ayrıca, panel nedensellik analizi sonucunda beşeri sermayeden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik elde edilmiştir. Kırıkçı ve Yanar (2020) tarafından yapılan çalışmada beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla 26 gelişmiş ve 64 gelişmekte olan ülke grubu için 2002-2016 dönemi için panel regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, gelişmiş ülkelerde eğitim, sağlık, demokrasi, hukuksal yapı ve yolsuzluğun kontrolü ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ise demokrasi ve hukuksal yapı arasında anlamlı bir ilişki saptanmazken eğitim, sağlık ve yolsuzluğun kontrolü ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Osiobe (2020), sekiz Latin Amerika ülkesinde (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Peru ve El Salvador) beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2000-2014 dönemi için incelemiştir. Ampirik sonuçlar, eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemde güçlü ve çift yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Köksel ve Yılmaz (2021) tarafından yapılan çalışmada 1990-2018 döneminde verilerine ulaşılabilen üst gelir (41 ülke), orta üst gelir (28 ülke), orta alt gelir (32 ülke) ve alt gelir (16 ülke) grubundaki ülkeler analize dâhil edilmiştir. Uygulanan eşbütünleşme testi sonucunda seriler arasında uzun dönemli ilişki bütün ülke grupları için tespit edilmiştir. AMG katsayı tahmincisi sonuçlarına göre beşeri sermaye endeksindeki %1'lik artış; yüksek gelirli ülkelerde büyümeyi %3,13, orta üst gelirli ülkelerde %4,44, orta alt gelirli ülkelerde %2,62 ve alt gelirli ülkelerde %1,87 oranında arttırmaktadır. Yapılan nedensellik analizi, bütün ülke gruplarında sosyal sermaye ve büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu ortaya koymuştur. Abdouli ve Omri (2021), Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar, çevre kalitesi, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1990-2013 dönemi için incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasında çift yönlü bir nedensellik vardır.

Akdeniz'e kıyısı olan Afrika ülkelerinde beşeri sermayeden doğrudan yabancı yatırımlara tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Materyal ve Yöntem

Bu bölümde öncelikle veriler tanıtılacak ardından kullanılan ampirik yöntem hakkında bilgi verilecektir.

Verilerin Tanıtımı

Çalışmada, ekonomik yapıları benzerlik gösteren BRICS-T ülke grubu (Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan, Rusya ve Türkiye) açısından beşeri sermayeyi temsilen insani kalkınma endeksi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler ele alınacaktır. Ülke verilerinin eksiksiz bulunabildiği 2000-2020 arası yıllık veriler için analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası'nın resmi internet sitesi (www. worldbank.org) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın resmi internet sitesinden (http://hdr.undp.org/en/data) elde edilmiş ve Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımları

Değişken	Gösterim	Tanımı
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (milyar $)	GSYİH	Bağımlı Değişken
İnsani Kalkınma Endeksi (%)	İKE	Bağımsız Değişken

Panel Veride Homojenliğin Test Edilmesi

Paneli düzenleyen yatay kesitlere yönelik eşbütünleşme denklemlerinde yer alan eğim katsayılarının homojen olup olmadığının tespiti üzerine yapılan ilk araştırmalar Swamy (1970) tarafından başlatılmıştır. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından ise, Swamy testi geliştirilmiştir.

$$x_{it} = \alpha + \beta_i MM_{it} + \varepsilon_{it} (1)$$

olarak gösterilen genel bir panel eşbütünleşme denkleminde βi eğim katsayılarının yatay kesitler arasındaki farklılığı test edilmiştir. Buradaki N ve T büyüklükleri hangi testin tercih edileceği konusunda önem teşkil etmektedir. N>T olduğundan optimum homojenlik testi Swamy testidir. Bu testteki hipotezler;
H0: Eğim katsayıları homojendir
H1: Eğim katsayıları homojen değildir.

Panel Veride Yatay Kesit Bağımlılığının Testi

Birinci nesil birim kök testleri, paneli meydana getiren yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli meydana getiren birimlerden birine gelen şoktan yatay kesit birimlerinin tümünün eşit şekilde etkilendikleri varsayımına dayanır. Günümüzde uluslararası ekonomilerinin birbiri ile bağlantılı olduğu düşünüldüğünde, paneli ortaya çıkaran yatay kesit birimlerinin birine gelen bir şoktan birimlerin değişik ölçüde etkilenmesi daha gerçekçi bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu olumsuzluğun giderilmesi amacıyla, yatay kesit birimleri arasında bulunan yatay kesit bağımlılığını ön planda tutarak birim kök analizini gerçekleştiren ikinci nesil birim kök testleri düzenlenmiştir.

Birim kökün varlığının test edilebilmesi için panel verilerinden yararlanıldığında, yatay kesit bağımlılığının sınanması gerekir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığı varlığının reddedilmesi halinde, 1. nesil birim kök testlerinden yararlanılabilir. Bunun yanı sıra panel değerlerinde yatay kesit bağımlılığının bulunması halinde, 2. nesil birim kök testlerinden faydalanmak daha tutarlı, etkin ve sağlam tahminlerde bulunulmasına yardımcı olacaktır.

Yatay kesit bağımlılığını sınamak için Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş LM testi (LM_{adj}) kullanılmıştır. Bu testteki hipotezler:

H_0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur

H_1: Yatay kesit bağımlılığı vardır

Testin neticesinde sağlanacak olasılık değeri 0.05'ten az olması durumunda H_0 hipotezi %5 anlamlılık seviyesinde reddedilerek panelin oluşumundaki birimler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğuna karar verilmektedir (Pesaran vd, 2008).

Panel Veride İkinci Nesil Birim Kök Testleri

Bu çalışmada seriler arası yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden dolayı serilerin durağanlığı, ikinci kuşak birim kök testlerinden CADF ile test edilmiştir. CADF testinde, hata teriminin serilerin tümü açısından ortak ve her seriye özgü olacak şekilde, iki bölümden oluştuğu varsayılmıştır. Bu modelde yatay kesit bağımlılığının, gözlenemeyen ortak öğenin varlığı nedeniyle oluştuğu varsayılmaktadır. Bu testteki hipotezler;

H0: Birim kök var
H1: Birim kök yok

Bu teste ilk olarak her bir ülke açısından CADF istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu veriler, Pesaran'ın (2007) oluşturmuş olduğu Monte Carlo simülasyonuyla hesaplanan tablodaki verilerle karşılaştırılır. Hesaplanan CADF istatistiği, tablo kritik değerinden küçük olduğu durumda, H0 reddedilir. Başka deyişle, söz konusu ülkenin verisinde birim kök olmadığı ve şokların geçici olduğu konusunda karar verilir. Yani; CADF kritik tablo verisi, CADF istatistiğindeki değerden büyükse boş hipotez reddedilerek yalnızca o ülkedeki serinin durağan olduğu sonucuna varılır.

Panelin tümünde birim kökün varlığına karar verebilmek için; her bir ülke için belirlenen CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınmakta ve CIPS istatistiği hesaplanmaktadır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran'nın (2007) tablosundaki değerler ile karşılaştırılır. Hesaplanan CIPS değeri, tablodaki kritik değerden küçük olduğu durumda, H0 reddedilir. Bu durumda, panelin oluşumdaki ülkelerin tümü açısından, söz konusu değerde birim kökün olmadığı ve şokların geçici olduğu kanısına varılır.

Westerlund & Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi

Panel veri analizlerinde eşbütünleşme testlerinden, zaman serisi (T) ve yatay kesit (N) boyutunda değişkenler arasında olan uzun vadeli bağlantıların varlığını sınamak amacıyla yararlanılır. Bu çalışmada değişkenler arasında bulunan uzun vadeli bağlantıların tespiti için Westerlund & Edgerton'ın (2007) geliştirmiş olduğu LM bootstrap panel eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Bu eşbütünleşme testi McCoskey ve Kao'nun (1998) ortaya attığı Langrage testi çarpanına dayanır. Bu testteki hipotezler:

H_0: $\sigma_i^2 = 0$ eşbütünleşme ilişkisi vardır

H_1: $\sigma_i^2 > 0$ eşbütünleşme ilişkisi yoktur şeklindedir.

Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının FMOLS Tahmini

Bu çalışmada uzun vadede eşbütünleşme katsayıları FMOLS (Full Modified OLS) metoduyla ele tahmin edilmiştir. Phillips ve Hansen'a (1990) göre, FMOLS metodu; değişkenlere yönelik denklemlerin hata terimleri arasındaki eş zamanlı bağlantıları ön planda tuttuğundan, ikinci derece sapmaları da ortadan kaldırmaktadır.

Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki olması durumunda VECM'e dayanan Granger nedensellik analizi, hata düzeltme katsayısı ve açıklayıcı farklılaştırılmış gecikmeli katsayıların

toplamından oluşan geçici nedenselliğe izin vermesiyle birlikte standart VAR modelinden daha üstündür (Ekinci ve Gül, 2007:177).

Hata düzeltme modeli şu şekildedir:

$$\Delta X_t = \alpha + \sum_{i=1}^{m} \beta_i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \psi_i \Delta Z_{t-i} + \lambda ECT_{t-i} + e_t \quad (2)$$

2 numaralı denklemde ifade edilen VECM'e dayalı nedensellikte kısa ve uzun vadeli nedensellik ilişkilerinin arasındaki farklılığı tespit etmek önem taşır (Kıran, 2007: 273). Hata düzeltme terimi uzun vadeli nedensel etkileri belirtmektedir. Hata düzeltme mekanizmasının çalışabilmesi için ECTt-i değişkeninin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekir (Badurlar, 2008, s. 233).

Hata terimlerinin katsayısının istatistiki yönden anlam içermesi, bağımsız değişkenin uzun vadede bağımlı değişkenin sebebi olduğunu belirtir. Öte yandan, bağımsız değişkenlerdeki gecikme değerleriyse kısa vadeli nedensel etkileri göstermektedir. Bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin katsayılarının bir bütün halinde anlamlı olduğu tespit edildiğinde, bağımsız değişkenin istatistiki açıdan kısa vadede bağımlı değişkenin sebebi olduğu ispat edilmiş olur (Baltagi, 2005: 56).

Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi

Paneli meydana getiren serilerdeki eşbütünleşik ilgisinin olup olmaması kullanılacak olan nedensellik testinde değişiklik yaratmaktadır. Bütün panel nedensellik testlerinde yatay kesit bağımsızlığı varsayımı altında tahminde bulunulmaktadır. Sadece Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından düzenlenmiş testle hem yatay kesit bağımlığı hem de yatay kesit bağımsızlığı halinde tahminde bulunulabilmekte ve etkin sonuçlar elde edilmektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012), X ile Y arasında bulunan nedensellik ilgisini aşağıdaki doğrusal modelden yardım alarak incelemişlerdir.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{K} \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{K} \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Uygulama Sonuçları

Beşeri sermayenin büyümeye etkisini incelemek amacıyla uzun vadeli ilişkilere yönelik panel eşbütünleşme analizine ve kısa vadeli ilişkilere yönelik hata düzeltme modeline yer verilmiştir. Eşbütünleşme analizi öncesinde homojenlik ve yatay kesit bağımlılığı testleri gerçekleştirilmiştir. Ardından birinci ve ikinci nesil birim kök testlerine yer verilmiştir. Yapılan testlerden elde edilen bulgular eşliğinde uzun ve kısa dönem ilişkiler ortaya konulmuştur. Son aşamada nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir.

Homojenlik Testi Sonuçları

Panel veri uygulamalarında ilk olarak değişkenlerin homojen olup olmadıklarına bakılmalıdır. Değişkenlerin homojen veya heterojen olması, uygulanacak olan birim kök ve eşbütünleşme testlerinin biçimlerini değiştirmektedir. Homojenlik testinin sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2. *Paseran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları*

Homojenlik testi (H_0: Eğim katsayıları homojendir)		
Test	**Test istatistiği**	**p-değeri**
Delta_tilde	8.472	0.000*
Delta_tilde_adj	9.134	0.019*

*0.05 düzeyinde anlamlı

Tablo 2'de hesaplanan testlerin olasılık değerleri 0.05'ten az olması nedeniyle H_0 reddedilmiştir. Eğim katsayılarının homojen olmadığına karar verilmiştir.

Birinci Nesil Birim Kök Testleri

Çalışmada heterojenlik varsayımını baz alan birinci nesil Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) testinden yararlanılacaktır. Tablo 3'te 1. nesil birim kök testlerinin sabitli ve trendli şeklinde panel değerine uygulanması neticesinde meydana gelen seviye ve 1. farklardaki t-istatistiği ile olasılık değerleri gösterilmiştir.

Tablo 3. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		**Im vd. (2003)**	**Maddala ve Wu (1999)**	**Choi (2001)**
GSYİH	düzey	-0.846(0.119)	9.502 (0.127)	-0.918(0.134)
	∇	-6.521(0.000)*	33.88(0.000)*	-7.215(0.000)*
İKE	düzey	-0.969(0.105)	8.560 (0.209)	-1.286(0.218)
	∇	-7.231(0.000)*	39.402(0.000)*	-10.119(0.000)*

Not: ∇ gösterimi birinci mertebe farkı, * gösterimi ise, 0.05 için durağanlık durumunu göstermektedir. Testlerin deterministik spesifikasyonu sabit ve trendi içermektedir. Olasılık değerleri parantez içerisinde belirtilmektedir. Testlerin sıfır hipotezi birim kök vardır şeklindedir. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri kullanılarak belirlenmiştir.

Tablo 3'te belirtilmiş olduğu gibi, değişkenlerin tümü düzey verilerinde birim köke sahiptir. Ancak ilk fark serileriyse birim kök içermemektedir. Bundan dolayı değişkenlerin tümünün I(1) oldukları bir başka deyişle 1. mertebe fark açısından durağan oldukları görülür.

Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Yatay kesit bağımlılığının varlığı: zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu durumda (T>N); Berusch Pagan (1980) CD_{LM1} testi ile, zaman boyutunun yatay kesit boyutuna eşit olması halinde (T=N); Pesaran (2004) CD_{LM2} testi ile, zaman boyutunun yatay kesit boyutundan küçük olduğu durumda ise (T<N); Pesaran (2004) CD_{LM} testi yardımıyla kontrol edilir. Bu çalışmada bir ülke grubu için 6 ülke (N=6) ve 21 yıl (T=21) olması sebebiyle T>N durumu vardır ve Berusch Pagan (1980) CD_{LM1} testinden yararlanılmıştır. Tablo 4. yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını vermektedir.

Tablo 4. Berusch Pagan (1980) CD_{LM} Test Sonuçları

Değişkenler		**Berusch Pagan (1980) CD_{LM} test**
GSYİH	t ist	7.832
	p	0.001*
İKE	t ist	8.993
	p	0.000*

Not: * 0.05 düzeyinde anlamlı

Tablo 4.'te gösterilen verilere göre; olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olması sebebiyle, seri ve denklemde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumda paneli meydana getiren ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Ülkelerden birine etki eden şok, diğer ülkeleri de etkisi altına almaktadır.

İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları

Birinci nesil birim kök testleri, paneli meydana getiren yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli meydana getiren birimlerden birine etki eden şokun, yatay kesit birimlerinin tümünde aynı şekilde etkiye neden olduğu varsayımına dayanmaktadır. Halbuki paneli meydana getiren yatay kesit birimlerinden birine etki eden şokun, diğer birimleri farklı derecelerde etkilemesi, daha gerçekçi bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu eksikliği ortadan

kaldırabilmek amacıyla yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı ön planda tutarak durağanlığı analiz eden ikinci nesil birim kök testleri oluşturulmuştur.

Tablo 5. *CIPS Test Sonuçları*

Değişkenler	**CIPS istatistiği**
∇GSYİH	-5.842*
∇İKE	-4.884*

*birinci mertebe fark için durağan seri

Not: CIPS için Pesaran (2007) sf 281 Tablo 5.7'de %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer = -2.987'dir. Gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Trend+sabit modeli çalışılmıştır.

Hesaplanan CIPS istatistiğinin, tablo kritik değerinden büyük olması nedeniyle, H_0 kabul edilerek paneli meydana getiren serilerde birinci derece fark alınmasıyla birim kök olmadığına karar verilmiştir. Bu durumda, seriler düzey verilerinde sabit değildir, birinci derece fark alındığındaysa sabittir. Seriler düzey verilerinde sabit olmadığından dolayı eşbütünleşme analizi birinci derece farklarıyla oluşturulacaktır.

Westerlund & Edgerton (2007) LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bu çalışmada değişkenler arasında bulunan uzun vadeli ilginin tespitine yönelik Westerlund & Edgerton'ın (2007) geliştirilmiş olduğu LM bootstrap panel eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır.

Tablo 6. *Westerlund ve Edgerton (2007) LM Boostrap eşbütünleşme sonuçları*

	Bağımlı değişken: FLogGSYİH					
	Sabit			**Sabit+Trend**		
$\mathbf{LM_N^+}$	*İstatistik*	*Asimptotik p-değeri*	*Bootstrap p-değeri*	*İstatistik*	*Asimptotik p-değeri*	*Bootstrap p-değeri*
	5.936	0.173	0.321	6.871	0.001	0.369

Bootstrap olasılık değerleri 10.000 tekrarlı dağılım yoluyla elde edilmiştir. Asimptotik olasılık verileri, standart normal dağılımdan alınmıştır. Gecikme ve öncül düzeyleri 1 olarak alınmıştır. Tablo 6'da verilen sonuçlar incelendiğinde, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu ($p>0.05$) kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak seriler uzun vadede birlikte hareket etmektedir. Serilerin eşbütünleşik olduğuna karar verilmesiyle birlikte eşbütünleşme tahmincileri ile modelde yer alan katsayılar üzerinde tahminde bulunulabilir. Modelin uzun vadeli katsayı tahminlerine geçilecektir.

Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının FMOLS (Full Modıfıed OLS) Tahmin Sonuçları

Bu çalışmada uzun vadeli eşbütünleşme katsayıları FMOLS (Full Modified OLS) yönteminden yardım alınarak incelenmiştir.

Tablo7. *Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayı Tahminleri*

Model: FlogGSYİH=f(FLogİKE)	
Ülkeler	**FLogİKE**
Brezilya	0.273*
Rusya	0.381*
Hindistan	0.183*
Çin	0.126*
Güney Afrika	0.224*
Türkiye	0.217*
PANEL	0.231*

*%5 önem düzeyinde, katsayının anlamlı olduğunu ifade etmektedir. (Analizdeki otokorelasyon ve değişen varyans problemleri Newey-West yöntemiyle giderilmiştir)

Analiz için, değişkenlerin durağan oldukları mertebe birinci farklar ile çalışılmıştır. Ayrıca, mevsimselliğin giderilmesi amaçlı ve yorumlamada yüzde cinsinden rahat karşılaştırma imkanı tanıması nedeniyle değişkenlerin logaritması alınmıştır.

FMOLS tahmin sonuçlarına göre, insani kalkınma endeksinin ele alınan ülkeler için pozitif yönde anlamlı ilişkili olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). katsayı büyüklüklerine bakıldığında Brezilya için; insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %27.3 artmaktadır. Rusya için, insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %38.1 artmaktadır. Hindistan için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %18.3 artmaktadır. Çin için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %12.6 artmaktadır. Güney Afrika için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %22.4 artmaktadır. Son olarak Türkiye için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %21.7 artmaktadır. Panel geneli için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %23.1 artmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Rusya ve Brezilya için insani kalkınma endeksi ekonomik büyüme üzerine daha fazla olumlu etki sağlamaktadır. En düşük etki Çin için elde edilmiştir. Çin'de insani kalkınma endeksi ekonomik büyüme üzerinde çok etkili olmamaktadır, başka dinamikler büyümeye daha fazla katkı sağlamaktadır. Çin'den sonra Hindistan için insani kalkınma endeksi ekonomik büyüme üzerinde düşük etkili çıkmıştır. Türkiye ise, Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü sırada insani kalkınma endeksinin ekonomik büyüme üzerinde düşük etkili olduğu ülkedir.

Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Eşbütünleşik seriler arasında bulunan kısa vadede ortaya çıkan nedensellik ilgisinin tespitinde hata düzeltme teriminden destek alınarak bilgi sağlanmaktadır. Özetle, bağımsız değişkende görülen dengesizliğin bir sonraki süreçte ne kadarının düzeltilebileceğini gösteren hata düzeltme yöntemidir. Kısa vadeli analizde, farkı alınmış serilerin gecikmeleri ve uzun vadeli analizden sağlanan hata terimi serisinin bir dönem gecikmeli değeri (Error Correction Term: ECT_{t-1}) kullanılmaktadır. Modele ilişkin denklem aşağıda verilmiştir.

$$\Delta LogGSYIH_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta LogIKE_t + \beta_2 \Delta ECT_{t-1} + v_t \quad (4)$$

Tablo 8. Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Katsayı Tahminleri

Bağımlı Değişken: ΔLogGSYİH	Katsayı	St. hata	t-İstatistiği	p
ΔLogİKE	0.137	0.024	5.708	0.000*
ΔECT_{t-1}	-0.274	0.060	4.566	0.000*
Sabit	0.379	0.079	4.797	0.002*
R^2=0.598, DW=2.15, J-B=0.256, Harvey test(p)=0.219				

Not: *0.05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı, JB; Jarque-Bera normallik testi olasılık değerini ifade etmektedir. Tahminlerdeki otokorelasyon ve değişen varyans sorunları, Newey-West yöntemi ile giderilmeye çalışılmıştır.

Tablo 8.'de hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve istatistiki açıdan anlam içermektedir. Başka bir ifadeyle; modeldeki hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Buna bağlı olarak uzun vadede birlikte hareket eden serilerin arasında kısa vadede oluşan sapmaların %27.4'ü giderilmekte ve seriler yeniden uzun vadedeki denge değerine yaklaşmaktadır. Bir başka deyişle; kısa vadede meydana gelen sapmalar (her yıl %27.4'lük kısmı giderilerek) engellenmekte ve değişkenler yeniden uzun vadedeki denge değerine yakınsamaktadır. Böylelikle seriler arasındaki hem kısa hem de uzun vadeli bağlantılar elde edilmiştir.

Kısa dönem katsayı değerlerine bakıldığında, insani kalkınma endeksinin büyümeye etkisi uzun dönem katsayı değerine göre daha düşüktür. Bu durumda, insani kalkınma endeksindeki artışın, büyüme üzerine etkisinde, hemen kısa dönemde büyük katkı görülmemekte, uzun dönemde etkileri daha yüksek olmaktadır.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi Sonuçları

Dumitrescu ve Hurlin (2012) testiyle hem yatay kesit bağımlığı hem de yatay kesit bağımsızlığı durumlarında tahminde bulunulabilmekte ve etkin sonuçlara varılmaktadır. Bu çalışmada statik duruma dönüştürülmüştür serilere Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanarak elde edilen sonuçlar Tablo 9.'da gösterilmiştir.

Tablo 9. *Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi Sonuçları*

Boş hipotez	Test	İstatistik değerleri	p
FLogGSYİH değişkeni FLogİKE değişkeninin Granger nedeni değildir	***Whnc***	8.564	0.000
	Zhnc	9.228	0.000
	Ztild	9.804	0.002
FLogİKE değişkeni FLogGSYİH değişkeninin Granger nedeni değildir	***Whnc***	7.421	0.000
	Zhnc	8.302	0.000
	Ztild	9.743	0.001

Tablo 9'da belirtildiği gibi, GSYİH değişkeni İKE değişkeninin Granger sebebidir ve İKE değişkeni de GSYİH değişkeninin Granger sebebidir. Çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Bu durum GSYİH ↔ İKE şeklinde gösterilebilir. Buradan hareketle, GSYİH değişkeninin geçmiş değerlerinin İKE'nin cari değeri üzerinde anlamlı etkili olduğunu, ayrıca İKE değişkeninin geçmiş değerlerinin de GSYİH'nın cari değeri üzerinde anlamlı etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bireylerin sahip olduğu bilgi birikimi, deneyim ve yeteneklerinin tamamı beşeri sermaye olarak ifade edilir. Bilgi ve teknoloji, ekonomik büyümenin tetikleyici unsurları olmakla beraber, bu unsurların etkin ve verimli kullanımları insan gücüyle yani beşer kaynaklı

sağlanabilmektedir. Bilgi, teknoloji ve beşeri sermayenin birlikte ele alınması sonucunda birey ve toplum açısından fayda düzeyinde artış olacağı beklenmektedir.

Bu çalışmanın amacı ekonomik yapıları benzerlik gösteren BRICS-T ülke grubu (Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan, Rusya ve Türkiye) için beşeri sermayeyi temsilen insani kalkınma endeksi ve büyüme arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin ortaya konulmasıdır. İlk aşamada, Paseran ve Yamagata (2008) testi sonucunda eğim katsayılarının homojen olmadığı yönünde karar verilmiştir. Heterojenlik varsayımını baz alan birinci nesil Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) testleri kullanılmış ve birinci derece fark için değişkenlerin durağan olduğu tespit edilmiştir. Başka bir aşamada, yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmış, T>N durumu olması nedeniyle Berusch Pagan (1980) CD_{LM1} testinden yararlanılmıştır. Paneli meydana getiren ülkeler arasında, yatay kesit bağımlılığı elde edilmiştir. Ülkelerden birine etkileyen şok, diğer ülkeleri de etkisi altına almaktadır. Bu durumda ikinci nesil birim kök testlerinden CIPS testi uygulanmış ve değişkenlerin birinci mertebede durağan olduğu görülmüştür. Böylece, eşbütünleşme analizi için birinci mertebe farklar alınarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Westerlund ve Edgerton (2007) LM Boostrap Eşbütünleşme neticesinde değişkenler arasında uzun vadeli bir ilgi belirlenmiştir, değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir.

FMOLS tahmin sonuçlarına göre, insani kalkınma endeksinin ele alınan ülkeler için pozitif yönde anlamlı ilişkili olduğu belirlenmiştir. Katsayı büyüklüklerine bakıldığında Brezilya için; insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %27.3 artmaktadır. Rusya için, insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %38.1 artmaktadır. Hindistan için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %18.3 artmaktadır. Çin için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %12.6 artmaktadır. Güney Afrika için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %22.4 artmaktadır. Son olarak Türkiye için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %21.7 artmaktadır. Panel geneli için insani kalkınma endeksi arttıkça büyüme %23.1 artmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Rusya ve Brezilya için insani kalkınma endeksi büyümede daha fazla olumlu etki sağlamaktadır. En düşük etki Çin için elde edilmiştir. Çin'de insani kalkınma endeksi büyüme üzerinde çok etkili olmamaktadır, başka dinamikler büyümeye daha fazla katkı sağlamaktadır. Çin'den sonra Hindistan için insani kalkınma endeksi büyüme üzerinde düşük etkili çıkmıştır. Türkiye ise, Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü sırada insani kalkınma endeksinin büyüme üzerinde düşük etkili olduğu ülkedir.

Hata düzeltme modeli sonucunda, hata teriminin katsayısı negatif ve istatistiki açıdan anlam içermektedir. Başka bir ifadeyle; modeldeki hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Bu durumda uzun vadede birlikte hareket eden seriler arasında kısa vadede ortaya çıkan sapmaların %27.4'ü giderilmekte ve seriler yeniden uzun vadedeki denge verilerine yaklaşmaktadır. Böylelikle seriler arasında hem kısa hem de uzun vadeli ilgiler sağlanmıştır. Kısa dönem katsayı değerlerine bakıldığında, insani kalkınma endeksinin büyümeye etkisi uzun dönem katsayı değerine göre daha düşüktür. Bu durumda, insani kalkınma endeksindeki artışın, büyüme üzerine etkisinde, hemen kısa dönemde büyük katkı görülmemekte, uzun dönemde etkileri daha yüksek olmaktadır. Bu çalışmada literatür doğrultusunda beşeri sermayenin büyüme üzerinde hem kısa hem uzun dönem için pozitif yönlü etkisi belirlenmiştir.

Dumitrescu ve Hurlin'ın (2012) geliştirdikleri panel nedensellik testinin uygulanması sonucunda değişkenler arasındaki çift taraflı nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle, GSYİH değişkeninin geçmiş değerlerinin İKE'nin cari değeri üzerinde anlamlı etkili olduğunu, ayrıca İKE değişkeninin geçmiş değerlerinin GSYİH'nın cari değeri üzerinde anlamlı etkili olduğunu söylenebilir.

Kaynakça

Abdouli, M. ve Omri, A. (2021). Exploring the nexus among FDI ınflows, environmental quality, human capital, and economic growth in the mediterranean region, *Journal of the Knowledge Economy*, 12(2), 788-810.

Aksu, L. (2016). Türkiye'de beşeri sermayenin önemi: iktisadi büyüme ile ilişkisi, sosyal ve stratejik analizi, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi Journal of Economic Policy Researches*, 3(2), 68-129.

Amiri, A. ve Ventelou, B. (2012). Granger causality between total expenditure on health and GDP in OECD: evidence from the Toda-Yamamoto approach. *Economics Letters*, 116 (3), 541-544.

Arun, J. V. ve Kumar, D. (2015). Causality between public health expenditure and economic growth in BRICS countries. *International Journal of Scientific Research and Management*. 3(11), 3718-3722.

Asteriou, D. ve Agiomirgianakis, G. M. (2001). Human capital and economic growth time series evidence from Greece. *Journal of Policy Modeling*, 23 (5), 481-489.

Ay, A. ve Yardımcı, P. (2008). Türkiye'de beşeri sermaye birikimine dayalı ak tipi içsel ekonomik büyümenin VAR modeli ile analizi (1950-2000). *Maliye Dergisi,* 155(1), 39-54.

Azam, M. (2018). Relationship between energy, ınvestment, human capital, environment, and economic growth in four BRICS countries, *Environmental Science and Pollution Research*, 26(33), 34388-34400.

Badurlar, İ. Ö. (2008). Türkiye'de konut fiyatları ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 223-238.

Bal, H., Algan, N., Manga, M. ve Kandır, E. (2014). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS ülkeleri ve Türkiye örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, 30Ağustos -06Eylül, Kazan, Rusya, 1-9.

Baldacci, *E*., Clements, B., Gupta, S., ve Cui, Q. (*2008*). Social spending, human capital, and growth in developing countries. *World Development*, 36 (8), 1317-1341.

Baltagi, B. H. (*2005*). Econometric Analysis of Panel Data (third ed.), New York: John Wiley. & Sons Pbc.

Bozkurt, H. (2010). Eğitim, sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: türkiye için bir Analiz, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,* 5 (1), 7-27.

Brempong, K. G. ve Wilson, M. (2003). Health human capital and economic growth in Sub-Saharan African and OECD countries, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 1(1),1-25.

Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification tests in econometrics. *Review of Economic Studies,* 47(1), 239-253.

Cebeci, E. ve Ay, A. (2016). The effects of health expenditures on economic growth: a panel regression analysis on BRICS countries and Turkey. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICEBSS Özel Sayısı, 91-102.

Chi, W. (2008). The role of human capital in China's economic development: review and new evidence, *China Economic Review*, 19 (3), 421-436.

Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data, *Journal of International Money and Finance*, 20(1), 249-272.

Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005), Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: ekonometrik bir analiz (1960- 2002), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 59-72.

Çalışkan, Ş., Karabacak, M., & Meçik, O. (2013). Türkiye'de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (kantitatif bir yaklaşım), *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.

Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.

Çoban, O. (2004). Beşeri sermayenin iktisadi büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 131-142.

Daşdemir, A. M. (2008). AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Demir, G. ve Yılmaz, A. (2016). Türkiye ve BRICS ülkelerinde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel Granger nedensellik analizi, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1),1-21.

Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels, *Economic Modelling,* 29(4), 1450-1460.

Ekinci, A. ve Gül, E. (2007). Türkiye'de yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: uygulamalı bir analiz (1960- 2004), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 167-184.

Evans, A. D., Green, Christopher J. ve Murinde, V. (2002). Human capital and financial development in economic growth: new evidence using the translog production function. *International Journal of Finance and Economics,* 7 (2), 123-140.

Frini, O. ve Muller, C. (2012). Demographic transition, education and economic growth in Tunisia, *Economic Systems*, 36 (3), 351-371.

Gülen, H. (2018). İstihdam edilmiş beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri için panel veri analizi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Gyimah-Brempong, K. ve Wilson, M. (2004). Health human capital and economic growth in Sub-Saharan African and OECD countries, *The Quarterly Review of Economics and Finance,* 44 (2), 296-320.

Im, K. S., Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels, *Journal of Econometrics,* 115(1), 53-74.

Jalil, A. ve Idrees, M. (2013). Modelling the impact of education on the economic growth: evidence from aggregated and disaggregated time series data of Pakistan. *Economic Modelling,* 31(1), 383-388.

Kar, M. ve Ağır, H. (2006), Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi 1926-1994, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 50-68.

Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). İktisadi kalkınma sürecinde beşeri sermayeye ilişkin bir inceleme, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2(3), 29-55.

Kıran, B. (2007). Türkiye'de reel döviz kuru ile kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri ilişkisi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 269-284.

Kırıkçı, M. ve Yanar, R. (2020). Kurumsal yapı, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (2), 311-331.

Koç, A. (2013). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme, *Maliye Dergisi*, 165(1), 241-258.

Kónya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach, *Economic Modelling*, 23(6), 978-992.

Köksel, B. ve Yılmaz, H. (2021). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: farklı gelire sahip ülkeler grubu üzerine bir inceleme, *Journal of Life Economics*, 8(2), 157-171.

Li, H. ve Huang, L. (2009). Health, education, and economic growth in China: empirical findings and implications, *China Economic Review*, 20 (3),374-387.

Lin, Tin-C. (2003). Education, technical progress, and economic growth: the case of Taiwan, *Economics of Education Review*, 22 (2), 213-220.

Lin, Tin-C. (2004). The role of higher education in economic development: an empirical study of Taiwan case, *Journal of Asian Economics*, 15 (2), 355-371.

Maddala, G. S. ve Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Special Issue, 61(1), 631-652.

Manga, M., Bal, H., Algan, N., Kandır, E. (2015). Beşeri sermaye, fiziksel sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS ülkeleri ve Türkiye örneği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.

Matousek, R. ve Tzeremes, N. G. (2019). The asymmetric ımpact of human capital on economic growth, *Empirical Economics*, 60(3), 1309-1334.

McCoskey, S. ve Kao, C. (1998). A residual-based test of the null of cointegration in panel data. *Econometric Reviews*, 17(1), 57-84.

Mercan, M. ve Sezer, S. (2014). The effect of education expenditure on economic growth: the case of Turkey, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 925-930.

Mohanty, S. ve Sethi, N. (2019). Outward FDI, human capital and economic growth in BRICS countries: *An Empirical Insight, Transnational Corporations Review*, 11(3), 235-249.

Narayan, S., Narayan, P. K. ve Mishra, S. (2010). Investigating the relationship between health and economic growth: empirical evidence from a panel 5 Asian countries, *Journal of Asian Economics*, 21 (4), 404-411.

Ogundari, K. ve Awokuse, T. (2018). Human capital contribution to economic growth in Sub-Saharan Africa: does health status matter more than education?, *Economic Analysis and Policy*, 58(1), 131-140.

Oketch, M. O. (2006). Determinants of human capital formation and economic growth of African countries. *Economics of Education Review*, 25 (5), 554-564.

Osiobe, E. U. (2020). Human capital and economic growth in Latin America: a cointegration and causality analysis, *The Economics and Finance Letters, Conscientia Beam*, 7(2), 218-235.

Özşahin, Ş. ve Karaçor, Z. (2013). Ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olarak beşeri sermaye: yükseköğrenimin Türkiye ekonomisi için önemi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 148-162.

Pereira, J. ve Aubyn, M. (2009). What level of education matters most for growth? evidence from Portugal, *Economics of Education Review*, 28 (1), 67-73.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Papers*, no.1233, 255–260.

Pesaran, M. H. (2007). A Simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.

Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of Econometrics*, 142 (1), 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah A. ve Yamagata T. (2008). A bias-adjusted lm test of error cross-section independence, *Econometrics Journal*, 11 (1), 105-127.

Phillips, P. ve *Hansen,* B. (*1990*) Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes, *Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.

Schultz, T. W. (1968), Education and economic growth: return to education, *Readings in the Economics of Education,* UNESCO, *277*-292.

Self, S. ve Grabowski, R. (2003). Education and Long-Run Development in Japan, *Journal of Asian Economics,* 14 (4), 565-580.

Swamy, P. (1970). Efficient ınference in a random coefficient regression model, *Econometrica Journal of The Econometric Society*, 38(2), 311-323.

Şahbudak, E, Şahin, D. (2015). Sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: brıc ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(4), 154-160.

Şahin, D. ve Durmuş, S. (2018). Türkiye ve BRICS ülkelerinde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi, *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5(30), 4049-4060.

Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). Türkiye'de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 11 (1), 115-140.

Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2010). Nüfus ve eğitimin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye üzerine bir inceleme, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 197-214.

Tsamadias, C. ve Prontzas, P. (2012). The effect of education on economic growth in Greece over the 1960-2000 period, *Education Economics*, 20(5), 522-537.

Umutlu, G., Yılmaz, F. A. ve Günel, S. (2011). Ekonomik büyüme farklılıklarının incelenmesi: OECD ülkeleri için bir uygulama, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 16 (22), 351-372.

Westerlund, J. ve Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test, *Economic Letters*, 97(3), 185-190.

Wolff, E. (2000). Human capital investment and economic growth: exploring the cross-country evidence, *Structural Change and Economics Dynamics*, 11 (4),433-472.

Yumuşak, İ. G. ve Yıldırım, D. Ç. (2009). Sağlık harcamaları iktisadi büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme, *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 4(1), 57-70.

Zhang, C. ve Zhuang, L. (2011). The composition of human capital and economic growth: evidence from China using dynamic panel data analysis, *China Economic Review*, 22 (1), 165-171.

Tarh Zamanaşımına İlişkin Değerlendirmeler

Özgür KIZILTOPRAK[1]

Giriş

Bir verginin varlığı için öncelikle bu borcun kanunda belirlenmiş usul ve süreçlerin sonuçlanması gereklidir. Bunun için öncelikle belirli bir gelirin vergi yükümlülüğü doğuracağına hükmeden bir kanun hükmü gerekmektedir. Sonra bu kanun hükmüne göre vergilendirmeyi gerektiren olay veya kazancın ortaya çıkması gerekmektedir. Vergi yükümlülüğüne ilişkin ilgili kanun yürürlüğe girdikten sonra ve vergiyi doğuran olay da gerçekleştikten sonra (bu durumun vergi idaresine bildirilmesi (beyanla) veya idare tarafından tespit edilmesi üzerine) verginin kanunda belirtilen oran uygulanmak suretiyle hesaplanması işlemine ise tarh işlemi denilmektedir. Tarh zamanaşımı durumunda kanuna göre vergilendirilmesi gereken bir gelir tespiti bulunmakla birlikte (vergi doğuran olay gerçekleşmiş) idarenin bu kazanç üzerinden vergiyi hesaplayamaması durumu söz konusudur. Bu durum Vergi Usul Kanunu'nun 114. maddesi hükümlerinden kaynaklanan bir durumdur. Anılan durum mükelleflere güvence sağlayan bir hukuki düzenlemedir. Hukuk devleti olmanın gereğidir. Söz konusu düzenleme ile vergi idaresine ilanihaye vergilendirme yapabilme yetkisi kısıtlanmıştır. Düzenli idare ilkesi de bunu gerektirir. Zira idare vergiyi doğuran olayın vuku tarihinden itibaren belirli bir sürede vergilendirme işlemini yapmak zorundadır.

Tarh zamanaşımı mükellefler için üzerinden belirli bir zaman geçmiş kazançların vergilendirilmemesi için bir güvence iken vergi idaresi tarafından ise zamanaşımına uğratılmış potansiyel bir vergi kaynağının kaybıdır. Mükellefler lehine işleyen bu bu durumun zaman zaman vergi idaresinde görevi ihmal ve sorumluluk doğurucu bir işlem kaynağı haline de gelebilmektedir. Hukuk devleti olmanın gereklerinden biri olarak Türk vergi sisteminde yer alan tarh zamanaşımı süresi aynı zamanda idarenin keyfiliğinin önüne geçen bir müessese durumundadır. Söz konusu kavramın Türk vergi sisteminde uygulanması ve bu uygulamalardan kaynaklanan sorunların irdelenmesi çalışmanın özünü oluşturmaktadır.

Özellikle tarh zaman aşımını durduran sebeplerin başında gelen takdir komisyonunda geçen süreyi bir yıl ile sınırlayan Anayasa Mahkemesi (AYM) kararı sonrasında idare ve yargı merciileri arasındaki uyuşmazlık sayısında azalma olmuştur. Ancak bununla birlikte tarh zaman aşımına ilişkin uyuşmazlıkların göz ardı edilemeyecek kadar fazla olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira tarh zamanaşımının beş yıllık aktif süresi konusunda bir kesinlik bulunmakla birlikte asıl tartışmalı husus bu sürenin başlangıç tarihine ilişkin olanlardır. Bazı özellikli durumlarda olayın mahiyetine göre zamanaşımının başlangıç tarihi değişebilmektedir. Mükelleflere hukuki güvence sağlayan bu müessese idare tarafından erozyona uğratılabildiğinden konu hakkında belirsizliklerin azaltılmasına yönelik olarak hazırlanmış bu çalışmanın literatüre bu yönüyle katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Tarh Zamanaşımı

Tarh zamanaşımının düzenlendiği VUK'un 114/1. maddesine göre, '*vergi alacağının doğduğu takvim yılını takip eden yılın başından başlayarak beş yıl içinde tarh ve mükellefe tebliğ edilmeyen vergiler zamanaşımına uğrar*'. Söz konusu hükümde tarh, zamanaşımı süresinin işlemesi vergi alacağının doğumuna bağlanmıştır. Bu kapsamda tarh zamanaşımı

[1] Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-1798-3352.

süresinin başlangıç tarihi, vergi alacağının doğduğu yılı takip eden yılın başı kabul edilmiştir. Bu hükme göre örneğin 2009/08 dönemi KDV tarhiyatı için zamanaşımının başlangıcı 01.01.2010 yılıdır. Söz konusu döneme ilişkin KDV'nin ise 31.12.2014 tarihine kadar tarh ve tebliğ edilmesi gerekmektedir. Buna göre 31.12.2014 tarihine kadar tarh ve tebliğ edilemeyen bir tarhiyat için tarh zamanaşımı söz konusu olur. Dikkat edildiği üzere belirtilen tarihte sadece tarh edilmiş olması yeterli olmayıp söz konusu tarhiyatın aynı zamanda usulüne uygun bir şekilde tebliğ edilmiş olması da gerekmektedir.

Mükellef ile vergi idaresi (devlet) arasında vergilendirmeden kaynaklanan ilişki salt alacak-borç ilişkisi değildir. Bu ilişki aynı zamanda bir ödev ilişkisidir. Söz konusu ödev ilişkisi Anayasa'nın 73. maddesine dayanmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim, tarafların yükümlüklerini süresinde, usulüne uygun ve eksiksiz yerine getirmesini, idarenin tarh, tahakkuk ve tahsil işlemlerini kanunda belirtilen sürede gerçekleştirmesini gerektirmektedir.

VUK'un 113. maddesinde vergi borcunu sona erdiren nedenler arasında sayılan tahsil zamanaşımı, ' *yasada belirtilen sürenin geçmesi nedeniyle tahakkuk etmiş vergi alacağının kalkması*' olarak tanımlanmıştır. Zamanaşımı kavramında kamu yararı düşüncesi hakimiyeti söz konusudur. Vergi idaresine borçlarını takip ve tahsil konusunda gerekli dikkat ve özen borcunu yükleyen zamanaşımında muhatapların talep ve müracaatları bulunup bulunmadığına bakılmaksızın hüküm ifade etme durumu söz konusudur.

VUK'daki belirtilmiş olan tarh zamanaşımı süresinin tamamlanması ile vergi otoritesinin vergiyi tarh ve tebliğ etme imkânı sona ermektedir. Bu nedenle tarh zamanaşımına uğramış bir vergi için ilgili mükellef hakkında tarh işlemi yapılamaz, vergi ceza ihbarnamesi düzenlenemez. Zamanaşımı süresinin tamamlanması halinde zamanaşımına uğramış dönem için vergi incelemesi yapılması da imkânsızdır.

Zamanaşımını, alacak hakkının, yasada belirtilmiş sürelerde kullanılmaması sebebiyle dava edilebilme hakkından yoksunluk olarak tanımlanmış ise de (AYM, 2009; Nas, 2011) bu tanımlamanın eksik kaldığı düşünülmektedir. Türk vergi sisteminde iki türlü zamanaşımı söz konusudur. Bunlar tahsil ve tarh zamanaşımlarıdır. Tahsil zamanaşımı alacak hakkının belirtilen sürede kullanılmaması nedeniyle bu alacağın alacaklı tarafından borçludan istenememesi durumunu ifade eder. Buna karşın tarh zamanaşımında bir alacak hakkı söz konusu değildir. Vergilendirilmesi gerekten bir gelir söz konusu olmakla birlikte buna ilişkin vergilendirme işleminin yapılamaması söz konusudur.

Tarh asıl itibariyle vergi matrahına kanunen uygulanması gereken vergi oranının uygulanması veya verginin maktu olarak alınması suretiyle ödenmesi gereken verginin hesaplanması işlemidir. Tarh işleminde ortada vergilendirilmesi gereken bir gelir bulunmaktadır. Bu gelir üzerinden alınması gereken vergiyi kanunun yetkilendirdiği idarenin (genellikle vergi daireleridir) bunu hesaplaması ise tarh işlemi olarak kavramlaştırılmıştır.

Tarh zamanaşımı kavramıyla; kanunda belirtilen sürenin geçmesinden sonra bir verginin tarh edilemeyeceği ifade edilmektedir. Tarh zamanaşımı süresi Vergi Usul Kanunu'nun 114. maddesinde düzenlenmiştir. Anılan kanun maddesine göre (VUK 114. md.) vergiyi doğuran olayın doğduğu yılı izleyen takvim yılının başından başlayarak beş yıl içinde tarh ve tebliğ edilmezse o döneme ilişkin vergi tarh zaman aşımına uğramış sayılmaktadır. Zamanaşımına ilişkin belirtilen sürenin geçmesi ile birlikte söz konusu verginin tarh ve hatta tebliğ edilmesi mümkün değildir.

Tarh Zamanaşımının Gerekliliği

Vergi kanunlarına göre vergiyi doğuran olayın gerçekleşmesinden itibaren verginin tarhı, tebliğ, tahakkuku ve tahsili sürecine kadar olan usul işlemlerin tamamının kanunda belirtilen usul ve şekilde vergi idaresi tarafından gerçekleştirilmesi esastır. Vergilendirmeye dair usulü işlemler 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK)'nda, tahsil ve cebri takibat işlemlerine ilişkin

usul ve esaslar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun (AATUHK)'da düzenlenmiştir. Bu anlamda kamu alacağının tahsil aşamasına gelmesi için 213 sayılı VUK'da belirtilen usul ve esaslarda vergi alacağının önce tarh etmesi ve ardından tebliğ gibi usulü işlemler sonrasında kesinleşmesi gerekmektedir. Mali literatürde verginin tahakkuk etmesi olarak kavramlaştırılan durum vergi tarhiyatının tebliğ edilerek ihtilafsız kesinleşmesini ifade eder. Verginin kesinleşmesi (tahakkuku) sonrasında tahsili söz konusu olabilmektedir. Kesinleşmemiş bir verginin tahsile konusu olması söz konusu olamaz. Sonuç olarak tahsil edilebilir aşamaya gelmiş bir vergi kanunda belirtilen aşamalardan sırasıyla geçerek bu duruma gelmiştir. Bu işlem silsilesinin bir sonucu olarak vergilendirmeye dair işlemlerde bir idari işlemin tesis edilebilmesi için bir önceki hukuki durumun tekemmül etmiş olması gerekmektedir. Bu zorunluluktan dolayı bir önceki aşamada tekemmül etmemiş veya usulüne uygun tekemmül etmemiş bir idari işlem nedeniyle sonraki aşamadaki idari işlemin tekemmülünden söz etmek mümkün değildir. Bu nedenledir ki vergilendirme sürecindeki herhangi bir işleme karşı dava açılması halinde önceden tamamlanmış hukuki durumların hukuki denetime tabi tutularak yargı mercii tarafından incelenmesi esastır. Bu gereklilik idari işlemlerin sürekli yargı denetimi altında tutulmalarını gerektiren istikrar ilkesi gereğidir.

Bu nedenle tarh sonucu düzenlenen vergi ceza ihbarnamelerine konu cezalı tarhiyatlara karşı süresi içinde dava yoluna gidilmemesi halinde ihbarname içeriği vergi ve buna ilişkin ceza tahakkuk etmektedir. Ayrıca bu işleme karşı olağan bir yargısal başvuru yolu da kalmadığından vergi ve ceza kesinleşmektedir (tahakkuk etmektedir). Usulüne uygun tebliğ edilmiş vergi ceza ihbarnameleri içeriği vergilerin dava edilmemesi halinde tarh aşamasındaki hukuka aykırılıkların sonraki davalarda (ödeme emri veya haciz davalarında) ileri sürülmesi mümkün ise de yargı merciinin bu yöndeki iddiaları kural olarak değerlendirmeye tabi tutması imkânı bulunmamaktadır. Ancak tarh zamanaşımının vergiyi doğuran olayın vergilendirilmesi imkânını kaldıran niteliği, vergilendirme süreçlerinde tamamlanmış hukuki durumların incelenemeyeceği yönündeki içtihada bir istisna niteliğindedir.

Bu kapsamda Danıştay İçtihadı Birleştirme Kurulu 03/04/1987 tarih ve E:1986/3, K:1987/1 sayılı kararı konu hakkında bir içtihat oluşturmuştur. Anılan karara göre tarh zamanaşımına uğramış bir verginin tarh aşamasının dava konusu edilmeksizin kesinleşmesi halinde kesinleşmiş ancak vadesinde ödenmemiş bu alacak için AATUHK hükümleri uyarınca ödeme emri düzenlenmesi ve ödeme emrinin dava konusu edilmesi halinde ödeme emri davasında mahkemece tarh zamanaşımı hususunun re'sen dikkate alınacağı yönünde hüküm kurulmuştur. İçtihadı Birleştirme Kurulu'na göre tarh zamanaşımı olduğu yönündeki definin ödeme emrine itirazı düzenleyen AATUHK'nun 58. maddesinde sınırlı itiraz halleri olarak sayılan üç halden "böyle bir borcu olmadığı" yolundaki itiraz nedeninin kapsamı içinde değerlendirilecektir. Dolayısıyla ödeme emrinin tebliği aşamasında, tarh zamanaşımının yargı merciilerince re'sen incelenebileceği ve tarh zamanaşımının varlığı halinde ise ödeme emrinin iptali yoluna gidilebileceği öngörülmüştür.

Zamanaşımı mükellefler için bir nevi hukuki güvencedir. Zira hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak hukuki güvenlik gerektiren alanlardan biri de vergilemedir (Kaneti, 1987). Sınırsız bir egemenlik yetkisi üzerine temellenmemiş bir hukuk devletinde vergilendirme işlemlerinde de bir sınırlılık halini ifade eder. Vergilendirmenin yasa ile belirlenmiş usul ve esaslara göre gerçekleşmesi ve bu kurallar bütününün hem vergi otoritesi hem de mükellefleri bağlayıcı olması hukuki güvence ilkesinin vergilendirme alanındaki yansımasıdır. Tarafların tümü için bağlayıcı olan hukuk kurallarının varlığına dayalı bir hukuki güvenceden tek başına söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte tarafların hukuka uygunluğunu denetleyen bağımsız bir mekanizmanın tesisi de gereklidir. Kişilerin menfaatlerini etkileyen tüm eylem ve işlemlerin yargı denetimine tabi olması hukuki güvencenin bir uzantısıdır.

Hukuki güvenlik ilkesi geriye yürümezlik, kıyas yasağı ve belirlilik olmak üzere üç ana unsur üzerine temellenmiştir (Çağan, 1982). Bunlardan biri geriye yürümezlik ilkesidir. Geriye

yürümezlik ilkesi, kanunların yürürlüğe girdiği tarihten önce gerçekleşen eylem ve işlemler için geçerli olmayacağını ifade eder. Ceza hukukunun temel ilkelerinden biri haline gelmiş bu ilkenin mali yükümlülük doğuran işlemlerin arenası olan vergilendirme alanında da geçerli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Eylem ve işlemin gerçekleştiği zamandaki yasal mevzuata göre vergilendirilmemesi gereken bir kazancın sonra yayımlanan bir kanuna göre vergilendirilmeyeceğini ifade eden hukuki kuralın temel dayanağı geriye yürümezlik ilkesidir. Bu ilkenin bir sonucu olarak yeni yürürlüğe girmiş ve ek mali yükümlülük doğuran bir vergi kanunu karşısında vergilendirme işlemi gerçekleştirilemez. Süreci başlamış veya geçmiş dönemde tamamlanmış ve o dönemdeki mevzuata göre ek yükümlülük gerektirmemekle birlikte sonradan yayımlanmış kanundan dolayı ek yükümlülük gerektirici bir faaliyet olarak tanımlanmış bir kazanç unsurunun ek mali yükümlülük gerektirecek şekilde vergilendirilmemesi gerekmektedir (Tekbaş, 2009).

Bir diğer ilke vergide belirlilik ilkesidir. Vergide belirlilik ilkesi kanunilik ilkesine dayanmakta olup vergilemeye ilişkin kural ve yükümlülüklerin kanunla konulup kanunla kaldırılması veya değiştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte vergilemeye ilişkin kural ve işlemler bütününün öngörülebilir şeffaf ve erişilebilir olmasını da gerektirir. Kanunda boşluk bulunması durumunda kanunda benzer bir durum için düzenlenmiş olan bir hükmün, hakkında hüküm bulunmayan başka bir duruma uygulanmasına kıyas denilmektedir. Vergilemede kıyas yasağı bulunmaktadır. Vergide kıyas yasağının hukuki dayanağını ise hukuki güvenlik ve kanunilik ilkesidir.

Zamanaşımıyla mükelleflerin ilanihaye vergiyi doğuran olay nedeniyle vergilendirme yükümlülüğüyle karşılaşmasının belirli bir süreden sonra sonlanmasındır. Devletin vergilendirme yetkisinin zamanaşımına dayalı sınırlandırılması vergilendirme yetkisinin sınırsız olmadığını göstermektedir. Zamanaşımı müessesesi nedeniyle vergilendirme otoritesine konunun kendisine yüklediği görevi süresinde gecikmeksizin yerine getirme mükellefiyeti yüklenmiştir. Bu müessese idareye vergiyi doğuran olayları izleme ve tespit konusunda daha dikkatli olma zorunluluğunu gerektirir. Böylece hem kamu yararı hem mükelleflerin yararları korunmuş olmaktadır. Zamanaşımının kamu yararı bakımından doğurduğu sonuçlardan biri devletin tespit ve takibi gecikmiş vergileme işlemlerinin sürüncemede kalmasını önlemesidir. Zira üzerinden uzun süre geçmiş bir vergi doğuran işlemin gerçek mahiyetinin tespiti oldukça zordur. Zaman ve gerçek mahiyet arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Bilindiği üzere "t" zamanından uzaklaştıkça verginin gerçek mahiyetini tespit de zorlaşmaktadır. Vergilendirmeye dair defter ve belge saklama yükümlülüğünün de süreli olduğu dikkate alındığında zamanaşımına ilişkin düzenlemelerin hukuka uygun vergi sistemlerinde bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır (Öncel, Kumrulu & Çağan, 2008).

İlgili Mevzuat

VUK'ta üç türlü zamanaşımı düzenlenmiştir. Birincisi tahsil zamanaşımı olup VUK'un 113. maddesinde düzenlemiştir. Tahsil zamanaşımı tahakkuk etmiş bir vergi alacağının kanunda belirtilen hallerde belirli sürede tahsil edilememesi nedeniyle vergi alacağının ortadan kalkması gerekliliğini ifade eder.

İkincisi tarh zamanaşımı olup VUK'un 114. maddesinde düzenlenmiştir. Üçüncüsü ise düzeltme zamanaşımı olup VUK'un 126. maddesinde düzenlenmiştir. Düzeltme zamanaşımında da tarh zamanaşımına benzer şekilde idarece vergilendirmeye dair hataların belirli bir süreden sonra düzeltilememesi öngörülmektedir.

Çalışmanın asıl itibariyle konusunu oluşturan tarh zamanaşımını düzenleyen kanun hükmünün (VUK'un 114. maddesinin ikinci fıkrası) bazı fıkraları hakkında itirazlar ortaya çıkınca anılan hükümler hakkında değişiklik yapılmıştır. Zamanaşımının durma süresine ilişkin belirsizliğinin Anayasa'nın 2. maddesine aykırı olduğu iddiasıyla açılan iptal davasında Anayasa Mahkemesi 15/10/2009 tarihli ve E:2006/124, K:2009/146 sayılı kararı ile davaya

konu fıkranın iptaline karar vermiştir. Bunun üzerine idare kanunun 114. maddesinin ikinci fıkrasını 23/07/2010 tarihli ve 6009 sayılı Kanun'un 8. maddesiyle yeniden düzenlemiştir. Buna göre "Şu kadar ki, vergi dairesince matrah takdiri için takdir komisyonuna başvurulması zamanaşımını durdurur. Duran zamanaşımı mezkûr komisyon kararının vergi dairesine tevdiini takip eden günden itibaren işlemeye devam eder. Ancak işlemeyen süre her hâl ve takdirde bir yıldan fazla olamaz." düzenlemesine yer verilmiştir.

Kanun'un 30/1. maddesinde "Re'sen vergi tarhı, vergi matrahının tamamen veya kısmen defter, kayıt ve belgelere veya kanunî ölçülere dayanılarak tespitine imkân bulunmayan hallerde takdir komisyonları tarafından takdir edilen veya vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlarca düzenlenmiş vergi inceleme raporlarında belirtilen matrah veya matrah kısmı üzerinden vergi tarh olunmasıdır. İnceleme raporunda bu maddeye göre belirlenen matrah veya matrah farkı resen takdir olunmuş sayılır." hükmü yer almaktadır.

213 sayılı VUK'un 72-75. maddelerinde takdir komisyonlarının teşekküllerine, üye seçimi, görev ve yetkilerine ilişkin açıklama ve hükümlere yer verilmiştir. 31. maddesinde ise takdir komisyonları tarafından belirlenen vergi matrahları veya matrah kısımlarının takdir kararlarına bağlanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Kanun'un 74/a. maddesinde matrah ve servet takdirlerinin yapılması, fiyat, ücret veya diğer matrah ve değerleri takdir etmenin de takdir komisyonlarının görevleri arasında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca takdir komisyonlarının sayılan görevlerini icra ederken takdir sebeplerinin bulunup bulunmadığını incelemeksizin sadece hatalı olduğunu tespit ettiği işlemleri ilgili vergi dairesine bildirmeye mecbur olduğunu hükme bağlamıştır. Anılan kanun hükümlerinden anlaşılacağı üzere takdir komisyonlarının vergi matrahı takdir etmek haricinde bir takım yetkilerinin ve görevlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu görev ve yetkileri arasında bir tek vergi matrahı takdir ederken tarz zamanaşımının duracağı anlaşılmaktadır.

Tarh Zamanaşımının Durması

Tarh zamanaşımını düzenleyen kanun maddesinde (*VUK'un 114/2. maddesinde)* AYM kararı sonrası yapılan değişiklikten önce takdir komisyonuna matrah için başvurulmasının zamanaşımını durduracağı hüküm altına alınmıştır. Bu hükme istinaden süre söz konusu olmaksızın idare tarh zamanaşımını takdir komisyonuna başvurarak süresiz durduruyordu[2]. Bu durum idarenin zamanaşımını durdurmak için matrah takdirini gerektirmeyen durumlarda bile takdir komisyonlarına başvurularını arttırmıştır. Hatta inceleme elemanları tarh zamanaşımı problemi olan inceleme dosyalarını inceleme bitmeden takdir komisyonlarına sevk etmeye başlamış ve takdir komisyonları bir nevi tarh zamanaşımı durdurma merkezleri görevini üstlenmiştir. Bu durum takdir komisyonlarının asıl işlevlerinden uzaklaştırmış, inceleme elemanları ve vergi idaresinin tarh zamanaşımı karşısında hareket alanı sağlamıştır. Tarh zamanaşımı ile mükelleflere sağlanmış olan hukuki güvence ve düzenli idare ilkeleri erozyona uğratılmıştır.

Bu durum ilgili kanun maddesinin anayasaya aykırılık durumunu gündeme getirmiştir. Zira vergisel anlamda tarh zamanaşımının durması zamanaşımı süresinin işlememesini ifade etmektedir. VUK'un 114. maddesinin ikinci fıkrasına göre vergi dairesi tarafından matrah tespiti için takdir komisyonuna başvurulması tarh zamanaşımı süresini durdurmaktadır. Başvuru takdir komisyonu tarafından sonuçlandırılmadığı sürece (komisyonda matrah takdiri için kaldığı sürece) tarh zamanaşımı işlememektedir. Durmuş zamanaşımı, takdir komisyonu kararının vergi idaresine tevdi edildiği günü izleyen günden itibaren durduğu yerden yeniden işlemeye başlamaktadır.

[2] "*Şu kadar ki, vergi dairesince matrah takdiri için takdir komisyonuna başvurulması zamanaşımını durdurur. Duran zamanaşımı mezkûr komisyon kararının vergi dairesine tevdiini takip eden günden itibaren işlemeye devam eder*" şeklindeydi.

Bilindiği üzere takdir komisyonunun kuruluşuna, üyelerin seçilmesine, görev ve yetkilerine dair hususlar 213 sayılı VUK'un 72.-75. maddelerinde belirtilmiştir. Anılan Kanun'nun 31. ve 32. maddelerinde ise takdir edilen matrah veya matrah kısmının 'takdir kararı'na bağlanarak imza karşılığında ilgili vergi dairesine tevdi edileceği belirtilmiştir.

Ancak bununla birlikte söz konusu değişiklikten önce 213 sayılı Kanun'da karara bağlanmış olan takdir komisyonu kararlarının vergi dairesine tevdi süresi hususunda herhangi bir ifade bulunmamaktaydı. Tarh zamanaşımının düzenlendiği kanun maddesinde zamanaşımının gerektiren nedenler, durma sebepleri ile durmuş zamanaşımı süresinin işleyişine ilişkin hükümlere yer verilmiştir.

Takdir komisyonuna başvuru için keyfiyet tamamıyla vergi dairesine bırakılmış, bu kapsamda herhangi bir kısıtlayıcı hüküm söz konusu olmaksızın *'vergi dairesinin matrah takdiri için'* takdir komisyonuna başvuracağı belirtilmiş ve takdir komisyonuna başvuru hususunda herhangi bir kısıtlayıcı veya açıklayıcı hükme yer verilmemişti. En önemlisi takdir komisyonu kararının vergi dairesine tevdii süresi hususunda bir süre belirlemesi söz konusu olmamıştır. Başka bir ifadeyle matrah tespitine ilişkin takdir komisyonu kararının ilgili vergi dairesine gönderilmesi hususunda VUK'un 114. maddesinde herhangi bir süre öngörülmemiş idi. Bu durum vergilendirme otoritesi tarafından adeta vergiyi tarh zamanaşımına uğratmama mekanizması olarak kullanılmaya başlanmıştır. Konunun birçok uyuşmazlığa konu edilmesi üzerine ilgili kanun maddesinin ilgili kısmının anayasaya aykırılık sorunu teşkil ettiğine kanaat getiren yargı mercii tarafından bu husus AYM'ye intikal ettirilmiştir.

Anayasa'ya Aykırılık Sorunu

İdarenin takdir komisyonuna başvurusu ile zamanaşımının süresiz bir şekilde durması hakkında birçok eleştirel görüş bulunmaktaydı. Takdir komisyonundaki bu sürecin süreli olmamasının idarenin keyfi uygulamalarına yol açtığı ve bu durumun hukukun genel ilkelerinden hak ve nesafet ilkelerini erozyona uğrattığı ileri sürülmüştür. Ayrıca zamanaşımı müessesini işlemez hale getiren bu uygulama nedeniyle idarenin geç harekete geçmesinden (tarhiyatın gecikmesi hesaplanması gereken gecikme faizinin artması demektir) dolayı ortaya çıkan gecikme sebebiyle mükelleflerin fazladan gecikme faizi ödemek durumunda kalacağı iddia edilmiştir. Söz konusu tüm iddialar gerekçe gösterilerek takdir komisyonunda süre sınırlandırmasının bulunmamasının Anayasa'nın ikinci maddesiyle amaçlanan değerlere aykırılık oluşturduğu ileri sürülmüştür.

Bu kapsamda mükelleflerin menfaatini etkileyen bu durum nedeniyle VUK'un 114. maddesinin ikinci fıkrası *"vergi dairesince matrah takdiri için takdir komisyonuna başvurulmasının zamanaşımını durduracağı, duran zamanaşımının mezkûr komisyon kararının vergi idaresine tevdiini takip eden günden itibaren işlemeye devam edeceği"* Anayasa aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi nezdinde itiraz konusu yapılmıştır.

Hukuki güvenlik ve idarenin eylem ve işlemlerinde belirlilik hukuk devletinin temel esaslarındandır. Belirlilik ilkesinin vergi hukukunda hayat bulmuş hali vergi yükümlülüğüne ilişkin durumun kişiler ve idare için belli, kesin ve tereddüte yer bırakmayacak ölçüde açık olmasını gerektirir. Ayrıca yasa hükümlerinin, muhatabı olan bireyleri tereddüte bırakmayacak ölçüde ne tür sonuçlar ortaya çıkaracağını öngörebilir nitelikte olmasını gerektirir.

Tarh zamanaşımı, belirli bir döneme ve vergi türüne ilişkin olarak yasayla belirlenmiş süre zarfında kullanılmamış vergilendirme yetkisinin yasaklanmasını ifade eder. Zamanaşımı, süregelen eylemli bir durumun kesin ve dokunulmaz bir eylemsizlik haline dönüştüren bir kurumdur. Bu nedenle kanun koyucu, zamanaşımıyla hedeflenen amacı dikkate olarak zamanaşımı sürelerini belirler. İdare, söz konusu belirleme fonksiyonunu gerçekleştirirken hukukun genel esasları ve Anayasa'nın temel ilkelerinin çizdiği sınırlar içinde kalmaya özen gösterir.

Verginin yegâne alacaklısı konumundaki otoriteyi alacağını takip ve tahsil konusunda güdüleyen bu güç vergilendirmenin temel unsurlarındandır. Halkın yetkilendirdiği temsilciler tarafından kanunlaştırılmış bir hükümde kamu yararı söz konusudur. Bu kapsamda süre aşımı nedeniyle vergiyi doğuran olaya rağmen bir verginin tarh edilemeyeceği durum hukuk devleti olmanın bir sonucu olarak mükelleflere sağlanmış hukuki güvencelerdendir. Bireyin toplam faydasını etkileyecek eylem ve işlemlerin idarenin keyfi uygulamalarında uzak olması gerekmektedir. Ayrıca vergiyi doğuran olay, verginin matrahı, vergini oranı, verginin tarhı, verginin tahakkuku, tahsili gibi temel vergilendirme unsurlarında olduğu gibi zamanaşımına ilişkin sınırların da kanunlarla belirlenmesi gereklidir.

Bu çerçevede vergi dairesince matrah takdiri için komisyonuna başvuru yapıldıktan sonra vergi matrahının tespiti, buna ilişkin sürecin işlemesi ve nihayetinden komisyon kararının vergi dairesine gönderilmesi süreye bağlanmalıdır. Takdir komisyonunun zamanaşımı durduran bu işlemlerinin bir süreye bağlanması hukuki bir gerekliliktir. Aksi yönde takdir komisyonun takdirine bırakılmış bir sürecin hukukiliğinden söz etmek mümkün değildir. Takdir komisyonuna matrah tespiti için gönderilmiş bir tarhiyatın takdir komisyonunda kaldığı sürece tarh zamanaşımını durdurmaya devam etmesi ve bunun süresiz olması vergi mükellefleri aleyhine işleyen sonuçlar doğurması kaçınılmazdır.

Vergilerin kanuniliği ilkesi, vergilendirme sürecinin hukuksal alt yapısının temel unsurudur. Bu nedenle verginin salınması, salınma usulü, tahsil zamanı verginin aktörleri için (idare vergi sorumlulukları ve mükellefler) belirginlik gerektirir. Mükelleflere güven veren bu ilke, vergi yönetimininde de kararlı ve herkese eşit davranan bir yapıya kavuşmasında rol oynar.

Takdir komisyonuna başvuru ile duran zamanaşımının tekrar kaldığı yerden devam etmesi ilgili takdir komisyonu kararının vergi dairesine tevdiinden sonra söz konusudur. Takdir komisyonlarının matrah takdir etmesi ve bu kararı vergi dairesi müdürlüklerine tevdii etmesi komisyonların işleyiş biçimi ve konunun ek araştırma gerektirip gerektirmediğine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Bu durum, zamanaşımına ilişkin belirsizlikleri arttırdığı gibi verginin her iki aktöründe de (idare vergi sorumlulukları ve mükellefler) öngörülemezlik silsilesine neden olmaktadır.

Zamanaşımının durma süresine ilişkin belirsizliğin birçok negatif yansıması bulunmaktadır. Vergi dairesi tarafından matrah takdiri için takdir komisyonuna yapılan başvurunun sırf zamanaşımını durdurmak kastıyla yapılan fiktif bir işlem olduğu yönündeki algıyı güçlendirmekle birlikte mükelleflerdeki hukuki güvence algısını zayıflatarak vergiye gönüllü uyumu azaltması da mümkündür. Ayrıca vergi tahsilâtının geciktiği süre kadar gecikme zammı ve faizi uygulanacak olması da yükümlünün vergi yükünü artırarak haksız sonuçlar doğmasına neden olabilmektedir.

Zamanaşımı hükümlerine ilişkin açıklık ve belirlilik kriterinin sağlanması için zamanaşımı süresine ilişkin temel hususların yasada belirtilmesi yeterli değildir. Vergilemede hukuksal adaletin sağlanması için zamanaşımına ilişkin temel hususların belirgin, açık, öngörülebilir ve somut bir şekilde kanunda düzenlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle takdir komisyonuna matrah takdiri için gelmiş bir hususun takdir komisyonun işleyiş süreci dikkate alınarak belirli bir sürede tamamlanarak ilgili vergi dairesi müdürlüğüne tevdii edilmesi hususunda yasal düzenleme yapılmasını gerekli kılmıştır.

Yasa koyucu AYM'nin iptal gerekçesini dikkate alarak düzenleme yapmıştır. Buna Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından yasalaştırılan 6009 sayılı Kanun'la VUK'un 114. maddesinde revizyon yapılmıştır. Bu revizyona göre matrah takdiri için takdir komisyonlarına yapılacak başvuruların her hal ve takdirde bir yıldan fazla zamanaşımını durdurmayacağına hükmedilmiştir. Yalnız bununla birlikte VUK'un 114. maddesi uyarınca zamanaşımının durması için, matrah takdiri için takdir komisyonlarına başvurulması gerekmektedir. Emsal bedel takdiri ve kıymet takdiri gibi sair nedenlerle takdir komisyonunu

başvurulması, tarh zamanaşımını durduramamaktadır (Özyer, 2008). Ayrıca tarhiyat öncesi uzlaşmaya gidilmesi halinde de zamanaşımının durması söz konusu değildir (Danıştay, 1997/3709).

Anayasaya Aykırı olmadığı Yönündeki Görüşün Temel Dayanakları

Verginin asıl alacaklısı olan devlet ve vergi ödevlisi arasındaki iki yönlü bir etkileşim bulunmaktadır. Bu bir karşılıklı yükümlülük ilişkisidir. Yükümlülük ilişkisinin bir yansıması olarak vergilendirme işlemleri ve karşılıklı yükümlülük ifası tarafların yükümlülüklerini süresinde, usulüne uygun şekilde ve tam yerine getirmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda vergi otoritesinin kanunun çizdiği sınırlar içinde kalmak suretiyle vergilendirme işlemlerini başta anayasa olmak üzere yasal mevzuata uygun hukukun genel ilkelerine uygun bir şekilde yerine getirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu anlamda yasal sınırların aşılmaması güvencesini getiren vergilerin kanuniliği ilkesi gereği vergiyi doğuran olay sonrasında keyfi uygulamalara başvurmadan toplum yararı gözetilerek vergi salınması vergi tarh edilmesi gerekmektedir. Vergi otoritesi vergilendirme görevini ifa ederken vergide eşitlik ve adalet ilkelerini dikkate almak zorundadır. Düşük gelirliler üzerinden vergiyi süresinde tarh ve tahsil ederken yüksek gelirli bir mükellefin sırf tarz zamanaşımına uğradığı gerekçesiyle vergilendirilmesinden vazgeçilmesi vergide eşitlik ilkesini zedeler. Bu kapsamda kamu yararı vergide eşitlik ve adalet ilkeleri dikkate alınarak gerektiğinde takdir komisyonlarında idareye gereken süre tanınarak tarh zamanaşımının önlenmesine imkân sağlanmalıdır.

Takdir komisyonlarında geçen sürenin tarh zamanaşımını süresiz durduracağı yönündeki idari uygulamalar uyuşmazlık konusu edilmiştir. Konunun birçok uyuşmazlığa konu edilmesi üzerine ilgili kanun maddesinin ilgili kısmının anayasaya aykırılık sorunu teşkil ettiğine kanaat getiren yargı mercii tarafından bu husus AYM'ye intikal ettirilmiştir. Anayasa'ya aykırı olduğundan bahisle Anayasa Mahkemesi 15/10/2009 tarihli ve E:2006/124, K:2009/146 sayılı kararı ile kanunun ilgili hükmünü iptal ederek idareye takdir komisyonlarında geçen sürenin belirli bir süre ile sınırlandırılması hususunda yol göstermiştir. İdare AYM'nin iptal kararı doğrultusunda bir düzenleme yaparak takdir komisyonlarında zamanaşımının en fazla bir yıl duracağı yönünde düzenleme yapmıştır.

Bilindiği üzere Anayasa Mahkemesi 15/10/2009 tarihli ve E:2006/124, K:2009/146 sayılı kararı oybirliği ile çıkmış bir karar değildir. Söz konusu karara katılmayan üyenin konu hakkındaki görüşü takdir komisyonlarında geçen süreyi sınırlanmaması gerektiği yönünde olmuştur. Karara muhalif kalan AYM üyesine göre takdir komisyonları özerk kuruluşlardır. Anayasa'nın 123. Maddesinin idareye merkezden ve yerinden yönetim şeklinde yapılanmaya cevaz verdiği dikkate alındığında vergi idaresi içinde Anayasa'nın ruhuna uygun bir tarafsız bir otoritenin teşekkülü söz konusudur. Görevlerini (matrah takdirini) kesin bir süre içinde yerinde getirmesi gerektiği yönündeki düzenleme bu idarenin objektifliğini ve hareket kabiliyetini sınırlandıracaktır. Kaldık ki takdir komisyonları ile vergilendirme otoritesi arasında hiyerarşik bir ilişki de söz konusu değildir. Takdir komisyonları kanunların verdiği göreve istinaden dışarıdan memur olmayan üyelerinde katılımıyla teşekkül eden bağımsız kurullardır. Bu kurulları idarenin emir ve talimatı ile işleyen yapı olarak tanımlamaya gerektirecek hiyerarşik bir ilişki bulunmamaktadır.

Beyan ilkesinin hâkim olduğu Türk vergi sisteminde aynı zamanda yapılan beyanların eksikliklerini denetlenmesi de söz konusudur. Vergiye gönüllü uyumun olmadığı veya eksik beyan durumlarında vergi idaresi vergi kayıp ve kaçaklarını engellemek için re'sen tarh işlemleri yapmaktadır. Vergi idaresinin kayıt dışı kalan vergi matrahının tespiti için iki seçeneği bulunmaktadır. Bunlarından biri vergi inceleme elemanları vasıtasıyla matrah tespiti yapmak iken bir diğeri takdir komisyonları marifetiyle matrah takdiridir. Takdir komisyonları içinde kamu görevlisi niteliğine haiz olmayan kişilerinde katılımı ile oluşturulmuş teşekküldür. Takdir ettiği matrahlara ve verdiği kararlara karşı hem idare hem de mükelleflerin itirazı söz konusudur. Bu durum takdir komisyonlarının idarenin emir ve talimatı altında çalışan bir

oluşum olmadığını gösteren hususlardandır. Kaldı ki takdir komisyonlarının kuruşuna ilişkin 213 sayılı VUK hükümleri de takdir komisyonlarının bağımsız bir yapı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla takdir komisyonlarının idarenin istemi ile ve özellikle durmuş tarh zamanaşımı süresini daha da uzatmak kastıyla işlem yapmayacağı ileri sürülmektedir.

Vergilendirme işlemlerini yürütmek ve tahakkuk etmiş vergileri süresinde tahsil etmekle yetkilendirilmiş bir vergi idaresinin sorumluluğu kendi görev ve yetkileri ile sınırlıdır. Bu yetkilerin belirli bir sürede kullanılması için kanun koyucu yasal alt yapıyı buna uygun hale getirmiştir. Vergi idaresi vergiyi doğuran olayı tespit etmek için diğer kamu kurumlarında olmayan birçok yetki ile donatılmıştır. Gerektiğinde kolluk kuvvetlerini bile kullanma ve bu suretle vergi kayıp ve kaçağını tespit etme yetkileri ile donatılmış olan vergi idaresinin bu yetkisi hukuki güvenlik amacıyla belirli süre içinde kullanması esastır. Vergi idaresi kendisine verilmiş yetkileri belirtilen sürede kullanmak suretiyle vergi kayıp ve kaçaklarını tespit edebilecek iken bu olağan yola başvurmaması bir idari kusur olarak nitelendirilir. Vergi idaresinin kendi görev ve sorumluluk alanındaki vergiyi doğuran olayı tespit edememesi ve bu suretle tarh zamanaşımına uğratması sorumluluk gerektiren bir durumdur.

Matrah takdiri için bu takdir komisyonlarına vergi daireleri tarafından başvuru yapılması ile birlikte vergi idaresinin illiyet bağı matraha ilişkin tespit süresince kesilmekte konu hakkında başkaca işlem yapmaksızın takdir komisyonunca belirlenecek matrah işlemleri beklenmektedir. Matrahı belirleyen oluşumlar (Takdir komisyonları) vergilendirme sürecini başlatan bu kapsamda tarh, tahakkuk ve tebliğ eden taraf değillerdir. Zira bahsi geçen vergilendirme görevleri takdir komisyonları dışında gelişir. Vergiyi doğuran olayın doğduğu yılı izleyen beş yıl içinde tarh ve tebliğ edilmeyen vergilerin zamanaşımına uğramasında belirleyici olan kıstas tebliğdir. Dolayısıyla tebliğ işlemi asıl itibariyle vergi idaresinin yetki ve sorumluluğundadır. Bunun bir sonucu olarak vergi dairesi müdürlüğünün görev alanının sonlandığı zamanda (takdir komisyonuna sevkin yapılmasıyla) zamanaşımın durması doğal ve olağan hukuki bir sonuçtur. Takdir komisyonlarının başka bir yerden veya birimden emir veya talimat almaması ayrı bir idari organizasyon olması ve kararlarının ilgili vergi dairesi müdürlüğüne imza karşılığında tevdi edilmesi, her iki teşekkülün ayrı ve bağımsız bir idari organizasyon olduğunu göstermektedir. Takdir komisyonlarına vergi matrahını belirlemeye dair tanımlı bir süresinin verilmemiş olması, bu organizasyonların taraflı olarak kasten görevini ihmal ettiğini sonucuna varılmaması gerekmektedir. Dahası konu hakkındaki Anayasa'ya aykırılık itirazı takdir komisyonlarının karar süreçleriyle ilgili yaklaşımları inceleyen kuralın değil, vergi matrahının belirlenmesi sürecini sınırlandırmama yolundaki eksik düzenlemenin eleştirileri olabilir. Takdir komisyonlarının gerek yapısı gerekse karar süreci ve idarenin hiyerarşik bağından uzak olması bu hususi yapıya ilişkin işleyiş sürecinin Anayasa'nın ilgili maddesine (123. Maddesi) aykırı olduğu yönündeki iddiaları temelsiz bırakmaktadır.

Diğer taraftan, Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilen kural herkesin mali gücüne karşı vergi ödemesi gerektiğini ifade eden Anayasa'nın 73. maddesiyle de tam uyum içindedir. Hukuk devleti ilkesine uygun olan bu düzenleme vergide adaletin sağlanması içinde bir güvencedir. Kaldı ki tarh zamanaşımını düzenleyen hükümler belirgin, açık ve her türlü soyutlamadan uzaktır. Zamanaşımına ilişkin yasal hükmün öngördüğü husus verginin belirlenen sürede tebliğidir. Vergi dairesinin işleviyle bağlantılı olan bu durumdan başka ve ayrı bir oluşumu (takdir komisyonunu) dâhil ederek zamanaşımı kavramının kapsamını genişletmek tarh zamanaşımı müessesinin sözüne, özüne ve hedeflediği amaç ve yapıya aykırıdır.

Tarh Zamanaşımına İlişkin Özellikli Durumlar

Tarh zamanaşımı süresi beş yıl olup bu sürenin başlangıç tarihi bazı özellikli durumlarda olayın mahiyetine göre değişebilmektedir. Mükelleflere hukuki güvence sağlayan bu müessese idare tarafından erozyona uğratılabilmektedir. Bazı hususlarda ise dayanak kanunda (VUK 114. md) hüküm bulunmaması nedeniyle idare ve mükellefler arasında tartışmaya konu

olabilmektedir. Tartışmalı hususların uyuşmazlık konusu yapılması üzerine konu hakkında sadr olunmuş Danıştay kararları konu hakkındaki belirsizliklerin azaltılması açısından önemlidir. Diğer taraftan doktrinlerin de tereddütlü hususlar konusunda yol gösterici olduğunu belirtmek gerekmektedir. Tarh zamanaşımına ilişkin temel belirsizlikler bu konu başlığı altında irdelenmiştir.

Veraset ve İntikal Vergisinde

Tarh zamanaşımının başlangıcı vergiyi doğuran olayın vukuu tarihidir. Ancak veraset ve intikal vergisinde (VİV) tarh zamanaşımının başlangıcı için vergiyi doğuran olayın vukuu tarihi esas alınmamıştır. Zira veraset ve intikal vergisinde zamanaşımının başlangıcı mükellefiyetin doğduğu zamandır (Kırbaş, 1995). Veraset ve İntikal Kanunu (VİVK)'nun 20. maddesine ilişkin kanun gerekçesinde, vergi alacağının asıl itibariyle maddi bir olay niteliğinde olan ölümün vukuuna veya hukuki durumun tekemmülüne bağlıdır. Ancak bu madde (VİVK'in 20. maddesi) ile mükellefiyetin başlangıcı tarihi (ölüm ve ivazsız iktisabın tarihi olmayıp) beyanname tarihidir. Bu belirlemenin amacı VİVK'ya göre doğan verginin zamanaşımına uğramasının engellenmesidir.

VİV mükellefiyeti; beyannamenin verildiği tarihte başlar. Bu durumda tarh zamanaşımı genel kurallara göre tespit edilir. Ancak VİV beyannamesine dahil edilmemiş mal ve haklar için zamanaşımı idarece tespit olunan tarihte başlamaktadır. Bu durumda zamanaşımı tespitin yapıldığı yılı izleyen yılın başından başlaması gerekmektedir. Bu özellikli durumlarda; vergiyi doğuran olay ölüm yada ivazsız intikal olmakla birlikte, buna ilişkin beyanın hiç gerçekleşmemesi veya eksik verilmesi halinde, idarenin bilgisi dışında bırakılmış olan VİV konusu malların vergi idaresinin ıttılasına girdiği tarih zamanaşımının işlemesi bakımından esas alınmaktadır (Kaneti, 1987).

Nitekim bu konuyla ilgili olarak Danıştay tarafından verilmiş olan bir kararda da (Danıştay, 1985/2) VİV beyannamesinin verilmediği veya eksik verildiği hallerde tarh zamanaşımının başlangıç tarihinin intikal eden malların idarece tespit olunduğu tarih olduğuna hükmedilmiştir. VİV'deki, vergi mükellefiyetinin idarece tespit edilen tarihte başlaması gerektiğine dair düzenleme bu verginin zamanaşımını nedeniyle kaybını önemli ölçüde önlemektedir. Ancak bununla birlikte intikal olayı beyan edilmedikçe veya idarece tespit edilmedikçe verginin doğmadığı kabul edilmektedir. Ayrıca bu süre içinde gerek vergi matrahı ve gerekse ödenecek vergi tutarı enflasyon karşısında reel olarak azalabilmektedir. Bu azalışın telafisi olmadığı gibi geç veya eksik beyan nedeniyle idarenin gecikme faizi veya usulsüzlük cezası dışında herhangi bir cezai yaptırımı da söz konusu olamamaktadır (Ufuk, 2010)

Defter tutma, terekenin tahriri ve resmi tasfiye durumlarında mahkemece bu işlemlerin tamamlandığı tarihi izleyen yılın başından itibaren işlemeye başlayan bir zamanaşımı söz konusudur (VİVK, md. 20). Mirası reddetmemiş varisler hakkında VİV'den kaynaklanan bir yükümlülükten söz edebilmek için vergiye tabi bir matrahın bulunması gerekmektedir (Danıştay, 1986/1175). VİV'e tabi bir matrahın varlığı halinde takip eden yılın başından itibaren işlemeye başlayan bir tarh zamanaşımı söz konusudur.

Damga Vergisinde

Damga vergisin (DV)'de vergiyi doğuran olay, Damga Vergisi Kanunu (DVK) kapsamında olan kâğıtların düzenlenmesidir. DV'de tarh zamanaşımı ise DV'ye tabi kâğıtların düzenlediği tarihi takip eden yılın başından itibaren 5 yıldır. Bu yasal ve mutat tarh zamanaşımı süresidir. Bununla birlikte VUK'un 114. maddesinde DV'ye ilişkin özel bir tarh zamanaşımı düzenlemesi söz konusudur. Bu düzenlemeye göre DV'ye tabi olmakla birlikte vergi ve cezası zamanaşımına uğramış DV'ye tabi evrakın hükmünden tarh zamanaşımı süresi dolduktan sonra faydalanılması halinde, bu evraka ait vergi alacağının yeniden doğacağı hüküm altına alınmıştır. DV'deki tarh zamanaşımına ilişkin özel düzenleme, tarh zamanaşımının yeniden başlaması olarak nitelendirilmemelidir. Bu özel durum vergiyi doğuran olayın ikinci kez ortaya

çıkması olarak değerlendirilmelidir. Zira DV'ye tabi evraktan yeniden yararlanılması halinde güncel oran ve tarifeler üzerinden vergi tarh edilmesi söz konusu olacaktır (Özyer, 2008).

Stopaj Yoluyla Yapılan Vergilendirmelerde Zamanaşımı

Türk vergi sisteminde gerek GVK'da gerekse KDV gibi tüketim vergilerinde belirli hallerde verginin ödeme anında tarh tahakkuk ve tahsilini bir anda gerçekleştirmek suretiyle vergilendirilmesi söz konusudur. Vergi sorumlusu olarak kanun tarafından tespit edilmiş kişi ve kurumların mal ve hizmet alımı karşılığında yaptıkları ödemeler sırasında ilgili vergiyi kanunda belirtilen oran ve tarifeye göre gelir sahibinden vergiyi keserek ilgili vergi dairesi müdürlüğüne yatırma mükellefiyeti bulunmaktadır. bu kişilerin bu ödevi ihmal etmeleri nedeniyle tahakkuk ve tahsil edilmesi gereken verginin ne zaman tarh zaman aşımına uğrayacağı hakkında belirsizlikler bulunmaktaydı. Ancak VUK'un 114. maddesindeki genel hükümden hareketle vergiyi doğuran olay stopajı gerektiren ödemenin yapıldığı tarih olması tartışmasızdır (Öncel, Kumrulu & Çağan; 2006). Dolayısıyla bu hallerde tarh zamanaşımı stopaja konu ödemenin yapıldığı tarihi takip eden yılbaşından itibaren beş yıldır. Zira henüz borç doğmamışken nihai bir vergilendirme yöntemi olarak sorumluluğun öngörülmüş olduğu hallerde zamanaşımının başlangıç anı, sorumluluğun yüklendiği ödeme anıdır.

Bu durumda vergilendirme otoritesi (vergi dairesi) VUK'un 114. maddesi gereği, vergi sorumlusunun stopaja konu ödeme anında kesmesi gereken vergiyi kesmemesi veya kesme rağmen vergi dairesine yatırmaması nedeniyle stopaja konu ödemenin gerçekleştiği tarihi izleyen takvim yılının başından itibaren beş yıl içinde tarh ve tebliğ yapmazsa stopaja konu vergi zaman aşımına uğrayacaktır (Akkaya, 1997). Danıştay da konuyla ilgili bir kararında tevkifata ilişkin zamanaşımı süresinin tevkifata konu ödemenin yapıldığı tarihi izleyen yılın başından itibaren başlaması gerektiğine hükmetmiştir (Danıştay, 1997).

Emlak Vergisinde

Emlak vergisi (EV)'ndeki tarh zamanaşımı VİV'deki tarh zamanaşımı düzenlemesine benzemektedir. Süresinde verilen EV beyannamelerinde tarh zamanaşımı genel kurallara göre işlemektedir (Danıştay, 1986/28) 20. Buna göre EV'de tarh zamanaşımı emlak beyannamesinin verildiği yılı takip eden takvim yılının başından itibaren beş yıldır. Ancak buna karşın bina ve arazi vergilerinde zamanaşımı süresinin başlangıcı farklıdır. Beyan dışı kalmış bina ve arazi vergilerinde tarh zamanaşımının başlangıç tarihi bu hususun idarece ıttıla olduğu tarihtir. Buna göre bildirim dışı kalmış bina ve arazi vergilerine ilişkin tarh zamanaşımının başlangıç tarihi idarece öğrenilen tarihi takip eden yılın başından itibaren başlamaktadır. Emlak Vergisi Kanun (EVK)'nun 40. maddesinde yapılan değişikliğe (4751 sayılı Kanunla 21 09.04.2002 tarihinde) kadar "bildirim dışı" yerine "beyan dışı" kavramı kullanılmaktaydı. Bildirim dışı beyan dışına göre daha geniş bir kavramı içermektedir (EVK md. 40).

Diğer Özel Durumlarda Tarh Zamanaşımı

Vergi inceleme elemanının incelemeye başladıktan sonra takdir komisyonuna matrah takdiri için sevk ettiği durumlarda bu durum fiktif bir sevk işlemi olup sırf zamanaşımını kesmeye yönelik bir işlemdir. Zira inceleme elemanlarının matrah takdir yetkileri olduğu halde matrahı takdir komisyonları marifetiyle yaptırmaya çalışmaları mutat bir durum değildir.

Örneğin 2010 yılı dönemi için 14/12/2015 tarihinde incelemeye başlanan ve inceleme devam ederken 16/12/2015 tarihinde takdire sevk edilen ve 18/11/2016 tarihli takdir komisyonu kararıyla takdir edilen matrah üzerinden yapılan tarhiyata ilişkin tanzim edilen vergi ceza ihbarnameleri 24/11/2016 tarihinde mükellef şirkete tebliğ edilmiş ise bu durumda tarh zamanaşımı söz konusudur. Zira 2010 yılı hesap ve işlemleri incelenen bir mükellef hakkında inceleme devam ederken yapılan takdire sevk işleminin zamanaşımı süresini durdurmadığı yönündeki bir karara göre 24/11/2016 tarihinde mükellef şirkete tebliğ edilmiş olan ihbarnameler içeriği cezalı verginin zamanaşımına uğrayacağı tabiidir (Danıştay 3, 2019/3865).

Uygulamadan kaynaklanan söz konusu belirsizliklerin giderilmesi yönünden Danıştay Vergi Dava Dairesi tarafından verilmiş olan 14.09.2022 tarih E:2022/224, K:2022/1018 sayılı karar Danıştay 3. Dairesinin konu hakkındaki kararının aksi yönündedir. Danıştay Vergi Dava Dairesi'ne göre vergi matrahının re'sen takdiri 213 sayılı VUK'un 30. maddesinde sayılan re'sen takdir sebeplerinin varlığı halinde takdir komisyonu veya vergi inceleme elemanları tarafından takdir edilebilmektedir. Kanunda belirtilen durumlarda vergi matrahının takdir komisyonları tarafından takdir edilebileceği tartışmasızdır. Bu nedenle bir mükellefin belirli hallerde takdire sevk edilmesine, inceleme elemanları tarafından düzenlenmiş vergi inceleme raporlarının takdir komisyonları tarafından done olarak kullanılmasında yasal bir sınır da bulunmamaktadır. Bununla birlikte Kanun hükümlerinden (VUK md.74) takdir komisyonlarının takdir nedenlerinin bulunup bulunmadığı hususunda takdir yetkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu konuyla ilgili bu kararında (2022/224) takdir komisyonuna sevkin gerçekleştirildiği tarih itibarıyla ortada re'sen tarh sebebinin bulunmadığı, bu şekildeki takdire sevk işleminin tamamıyla zamanaşımını durdurmak kastıyla yapıldığına kanaat getirerek takdire sevk işleminin işlemeye devam eden zamanaşımı süresini durdurmayacağı yönünde verilmiş yerel mahkeme kararını bozmuştur. Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu VUK'da takdir komisyonlarına yapılan başvuruların hukuki sonuçlarından biri de zamanaşımının durmasıdır. Bunun bir sonucu olarak takdir komisyonlarına sevk sonucunda ilgili sevkin takdie komisyonu kayıtlarına girişi bile birlikte tarh zamanaşımı durmaktadır. Danıştay Vergi Dava Dairesi'nin bu kararı sonrasında inceleme elemanları tarafından salt zamanaşımını durdurmak için takdir komisyonuna matrah takdiri başvurularında artış yaşanacağı düşünülmektedir. Bu durum tarh zamanaşımı müessesinin temel misyonu olan hukuki güvenlik ilkesini erozyona uğratmaktadır.

Zira VUK'un 30. maddesinde ifade edildiği üzere vergiye dair matrahın tamamen veya kısmen mükellefin defter, kayıt ve belgelerine veya kanunen belirlenmiş kıstaslara dayanılarak tespitinin mümkün olmadığı durumlarda vergi matrahının takdir komisyonu tarafından tespit edileceği ifade olunmuştur. Bu durumlarda bir mükellef hakkında vergi incelemesine başlanılmadan önce bu mükellefin takdir komisyonuna sevk edilmesinde vergilendirme tekniği açısından herhangi bir sakınca bulunmamakla birlikte bu işlemin tarh zamanaşımı süresini durduramayacağını belirtmek gerekmektedir. Kanun hükmünde takdir komisyonuna sevk zamanaşımını durdurur gibi genel bir hüküm bulunmaktadır. Ancak sırf zamanaşımını durdurmak amacıyla yapılmış bu işlemin fiktif olduğu ortadadır.

Tarh zamanaşımı süresi kural olarak beş yıldır. Verginin doğumunu gerektiren olayı vukuu tarihini takip eden yıldan başlayarak beş yıl içinde mükellefine tarh ve tebliğ edilemeyen vergi tarh zaman aşımına uğramaktadır. VUK zamanaşımını düzenleyen hükümlerinde tarh zamanaşımı süresinin en son gününün tatil gününe rastlamasının zamanaşımının süresini uzatacağına dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak bununla birlikte İYUK ve hukuk muhakemeleri usulü kanunundaki sürelere ilişkin kıyastan yola çıkarak son günün tatil gününe rastlaması halinde zamanaşımının süresinin ilk tatil gününe kadar uzayacağını iddia edilmiştir. Ancak Danıştay'a intikal eden söz konusu uyuşmazlıklarda Danıştay (E:1995/609) son günün tatil gününe rastlamasının süreyi uzatmayacağına hükmetmiştir.

Sürenin son gününün tatil gününe rastlasa da bu sürenin uzamayacağı yönündeki Danıştay görüşü mükellef menfaatini gözeten bir görüştür. Zira bu görüş, dava süresinde olduğu gibi son günü tatil günün rastlanması halinde bu sürenin takip eden ilk mesai günün sonuna kadar uzayacağı ile ilgili genel kurulla uyumlu değildir.

Şarta bağlı muafiyet ve istisna durumlarında tamamen veya kısmen veya alınamayan vergilere ilişkin zamanaşımı süresi şartın (istisna veya muafiyetin şartının) ihlal edildiği tarihi takip eden yılın başından işleyen bir zamanaşımı söz konusudur (VUK.114). Bu durumda zamanaşımı süresi şarta bağlı istisna veya muafiyetin ihlal edildiği tarihi takip eden yılın ilk gününden başlamak üzere beş yıldır.

Bir yıldan fazla süren inşaat ve onarım işlerinde de tarh zamanaşımı tartışmalı konulardandır. Zira vergiye tabi kazanç işin bitimine bağlanmaktadır. Bu nedenle bir yılı aşkın inşaat ve onarım işlerinde tarh zamanaşımı süresi işin bittiği yılı izleyen yılın ilk gününden itibaren başlamaktadır. Gelir Vergisi Kanunu (GVK)'nda bu husus açık olarak ifade edilmemiştir. Ancak yıllara sari inşaat ve onarım işlerinde tarh zamanaşımının işin bittiği yılı izleyen yıldan başlayarak beş yıl olacağı tartışmasızdır. Zira VUK'a göre zamanaşımını vergi alacağının doğduğu yılı takip eden yılın başından başlamaktadır. Yıllara sari inşaat işlerinde de vergi kazancı işin bittiği yılın geliri sayılmaktadır. Bu nedenle yıllara sari inşaat işlerinde tarh zamanaşımı da bu işlere (Yıllara sari inşaat işleri) ilişkin gelirlerin beyan edildiği yılı takip eden yıldan başlayacaktır (Özver, 2008).

Tarh Zamanaşımının Kesilmesi ve Sonuçları

Tarh zamanaşımının kesilmesi tek şekilde gerçekleşmektedir. Zamanaşımına konu vergiyi doğuran olayın ait olduğu dönem için vergi tarh ve tebliğ edilmesidir. Tarh zamanaşımında zamanaşımının süresi bitmeden vergiyi doğuran olaya usulüne uygun tarh ve tebliğ yapılması zamanaşımının kesilmesini ifade etmektedir. asıl itibariyle tarh zamanaşımının kesilmesini gerektiren tek olay tarh ve tebliğ işlemi olup zamanaşımının yeniden başlaması gibi bir durum söz konusu değildir. Tarh zamanaşımının kesilmesi ile zamanaşımına konu vergiyi doğuran olayın ait olduğu dönem için tarh ve tebliğ işleminin yapılması kastedilmiş olmaktadır. VUK'daki vergi cezalarına ait zamanaşımı sürelerinin aksine, tarh zamanaşımının kesilmesi hali düzenlenmemiştir. Bu yüzden zamanaşımına uğrayan bir vergiye ilişkin tarh zamanaşımı süresinin yeniden işlemesi kural olarak mümkün değildir. Bu kuralın tek istisnası bulunmaktadır. Bu istisna VUK'nun 114. maddesinde DV ile ilgili istisnadır (Candan, 2000;197) 40. Zira damga vergisi (DV)'ne tabi olmakla birlikte buna ilişkin vergi ve ceza tarh zamanaşımına uğramışsa DV'ye tabi evrakların hükümlerinden tarh zamanaşımı süresi tamamlandıktan sonra yararlanılması halinde ilgili evraka ait vergi alacağı yeniden doğmaktadır (VUK.m.14). Başka bir ifade ile tarh zamanaşımı süresi yeniden başlamaktadır. Zamanaşımının durmasında ise o zamana kadar işlemiş olan süreler saklı kalırken, kesilmede işlemiş olan sürelerin tamamen yok olması söz konusudur (Akıntürk, 2006)

Tarh zamanaşımı süresi dolduğunda artık vergi idaresinin vergiyi doğuran olaya rağmen vergiyi tarh ve tebliğ etme yetkisi ortadan kalkmış olmaktadır. Bu süreden sonra mükellef hakkında vergi tarhiyatının yapılması mümkün değildir. Zamanaşımının süresinin geçmesiyle vergiyi doğuran olayı vergilendirilebilme imkânı ortadan kalkmaktadır. Verginin eksik tarh edilmiş olması nedeniyle sonradan yapılan tarhiyata ikmalen tarhiyat denilmektedir. İkmalen tarhiyat yoluna gidilebilmesi için tarh zamanaşımı süresinin dolmamış olması gerekmektedir (Öncel, Kumrulu, Çağan; 2008).

Kaynakça

Akıntürk, T. (2006). *Borçlar Hukuku*. (20. bs.). İstanbul: Beta.

Akkaya, M. (1997). Vergi Sorumlusunun Vergi Yargısı ve Vergi İdaresi Karşısındaki Konumu. *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 46, Sayı 1-04, s. 185-208.

Anayasa Mahkemesi 15/10/2009 tarihli ve E:2006/124, K:2009/146 sayılı kararı.

Candan, T. (2000). *Vergilendirme Yöntemleri ve Uzlaşma*. Ankara: Yaklaşım Yayınları.

Çağan, N. (1982). *Vergilendirme Yetkisi*. Kazancı Hukuk Yayınları. İstanbul.

Kaneti S. (1987). *Vergi Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Kırbaş S. (1995). *Vergi Hukuku*. Ankara: Siyaset Kitabevi.

Danıştay 7. Dairenin 17.11.1986 tarih ve E: 1985/2, K: 1986/2528 sayılı Kararı. 31.08.2010, http://www.danıstay.gov.tr/kerisim/ozet.jsp?özet=metin=dokid.pdf.

Danıştay 7. Dairenin 18.04.1986 tarih ve E: 1986/1175, K: 1986/1307 sayılı Kararı. 31.08.2010, http://www.danıstay.gov.tr/kerisim/ozet.jsp?özet=metin=dokid.pdf

Danıştay 7. Dairenin 12.03.1997 tarih ve E: 1995/7184, K: 1997/1046 sayılı Kararı. 31.08.2010, http://www.danıstay.gov.tr/kerisim/ozet.jsp?özet=metin=dokid.pdf.

Danıştay 3. Dairenin 25.03.1999 tarih ve E: 1997/3709, K: 1999/1188 sayılı Kararı. 31.08.2010,

Danıştay 4. Dairenin 17.12.1996 tarih ve E: 1995/609 K: 1996/5649 sayılı Kararı.

Danıştay 3. Dairenin 17.12.1996 tarih ve E: 2019/3865 K: 2022/3354 sayılı Kararı.

https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?id=825407100&arananKelime=3.%20Daire,2019/3865

Danıştay 3. Dairenin 11.03.1986 tarih ve E: 1986/28, K: 1986/799 sayılı Kararı.

Danıştay Vergi Dava Dairesinin 14.09.2022 tarih E:2022/224, K:2022/1018 sayılı Kararı. https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?id=819800300&arananKelime=tarh%20zamana%C5%9F%C4%B1m%C4%B1

Öncel M., Kumrulu A. & Çağan N. (2008). *Vergi Hukuku*. (15. bs.). Ankara: Turhan Kitabevi.

Özyer A. M. (2008). *Vergi Usul Kanunu Uygulaması*. (4. bs.). İstanbul: Hesap Uzmanları Derneği.

Ufuk, M.T. (2001). Veraset ve İntikal Vergisinde Zamanaşımı, Yaklaşım Dergisi.

Öğretmenlerin Gözünden Covid-19 Pandemisinin Fen Eğitimine Yansımaları

Ayhan ÇİNİCİ[1]
Nur ŞİMŞEK[2]

Giriş

Uzaktan eğitim modelleri okulöncesinden yükseköğretime kadar eğitim-öğretim kurumlarına birçok öğrenme platformu sunarak, çeşitli nedenlerle ortaya çıkan fırsat eşitsizliklerini azaltma, eğitimin niteliğini arttırıp maliyeti düşürme, öğrenciye zengin öğrenme ortamları sunma gibi çeşitli imkanlar sunsa da bazı riskleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin uzaktan eğitim sürecinde yüz yüze eğitime nazaran öğrenci-öğretmen etkileşiminin oldukça sınırlı kalması, öğrencilere arkadaşlarıyla yeterli sosyalleşme imkanı sağlamaması, öğrenme güçlüğü olan ya da bireysel çalışma ve öğrenmede sıkıntı yaşayan öğrencilere katkısının düşük olması, uygulama gerektiren derslerde yeterince verimli olmaması ve teknoloji bağımlılığını arttırması gibi sınırlılıklarının olduğu ifade edilmektedir (Ayaz, 2021; Filiz & Gökmen, 2022; Ünal, & Bulunuz, 2020).

Tüm bu risk ve fırsatlar bilimsel platformlarda tartışılırken, küreselleşmenin de etkisiyle tüm dünyayı hızla etkisi altına alan COVID-19 pandemi sürecinde salgının yayılmasını önlemek için okulların kapatılması; öğrencilerin eğitimlerine devam edebilmeleri için zorunlu olarak uzaktan eğitim modellerinin hızla benimsenmesini gerektirmiştir (Arslan & Şumuer, 2020; Bakioğlu & Çevik, 2020).

Bu dönemde fen bilimleri öğretmenleri de öğrencilere fen bilimleri konularını uzaktan öğretme ve öğrencilerin bilimsel düşünme becerilerini geliştirme konusunda hem önemli zorluklar hem de çeşitli fırsatlar içeren yeni bir meydan okumayla karşı karşıya kalmışlardır. Uzaktan eğitim ortamında fen bilimleri dersinin etkili bir şekilde öğretilmesi ve öğrenilmesi bir dizi zorlukla karşılaşmaktadır. Öğretmenler, bu yeni öğretim ortamında öğrencileri motive etmek, etkileşim sağlamak ve deneyimsel öğrenmeyi desteklemek için yeni stratejiler geliştirmek zorunda kalmışlardır (Akçöltekin, Özdemiz, Genç & Sevgin, 2022; Balaman & Hanbay Tiryaki, 2021; Benli-Özdemir, 2021).

Fen bilimleri dersi, öğrencilerin temel bilimsel kavramları anlamalarını ve bilimsel yöntemleri kullanarak düşünme becerilerini geliştirmelerini sağlamayı hedefleyen önemli bir ders olarak kabul edilmektedir. Uzaktan fen öğretimi, öğretmenlerin ve öğrencilerin geleneksel sınıf ortamlarından farklı bir şekilde etkileşimde bulunmalarını gerektirmiştir. Bu süreçte öğretmenler, sanal sınıflar, çevrimiçi araçlar ve diğer teknolojik platformlar aracılığıyla öğrencileri desteklemek ve onlara etkili bir şekilde fen bilimleri öğretimi sunmak için yeni yöntemler geliştirmeleri gerekmiştir (Aydın Ceran & Ergül, 2022; Bakırcı, Doğdu & Artun, 2021; Deniş Çeliker & Tumru, 2022).

Sonuç olarak, öğrencilerin merkezde yer alacağı bir uzaktan eğitim sisteminin tasarlanması noktasında öğretmenin rolü, pandemi döneminde daha da önem kazanmıştır. Uzaktan eğitimde

[1] Doç. Dr.
[2] Uz. Öğr.,

öğrenme süreçlerini kolaylaştırma ve öğrenciyi merkeze alma ve ona rehberlik etme rolleri olan öğretmenlerin, pandemi döneminde hızla dahil olunan uzaktan eğitime yönelik perspektifleri ve uzaktan eğitimle ders verme deneyimleri, uygulama sürecinin verimliliğini doğrudan etkilemektedir (Bakırcı, Kayar, Cancan & Tozlu, 2022; Başköy & Çil, 2022; Metin, Gürbey & Çevik, 2021; Yılmaz & Aydoğdu, 2022). Bu çalışma özelinde değerlendirildiğinde, ilkokuldan liseye fen bilimleri derslerine giren gerek sınıf ve gerekse branş öğretmenlerinin pandemi sürecinde fen derslerine ilişkin karşılaştıkları sorunların, risk ve fırsatların belirlenmesinin eğitim sistemine yol göstereceği ve sonraki çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Öğretmenlerin deneyimlerini anlamak, uzaktan fen öğretimi sürecinin etkisini değerlendirmek ve gelecekteki öğretim yaklaşımlarını geliştirmek için önemli bir adımdır (Bakırcı, Kayar, Cancan & Tozlu, 2022; Bakioğlu & Çevik 2022; Dönmez, Ekmekçi & Aydın, 2022). Bu derleme çalışması, öğretmenlerin pandemi dönemi uzaktan fen derslerinde kullandıkları yöntem ve stratejileri belirleyerek, diğer öğretmenlere rehberlik edebilir ve uzaktan fen öğretiminde iyi uygulamaların yayılmasına katkı sağlayabilir. Araştırmanın sonuçları, öğretmenlerin pandemi dönemindeki acil ve uzaktan fen öğretimi deneyimlerinin geniş bir anlayışını sunacak ve bu sürecin etkilerini daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

İlgili alanyazın incelendiğinde, öğretmenlerin Covid-19 pandemi döneminde hızlı bir şekilde dahil oldukları zorunlu uzaktan fen eğitimi sürecine ilişkin deneyimlerini belirlemeye yönelik literatürü toparlayarak konuya ilişkin daha geniş bir perspektif sunabilecek çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda sadece Bakırcı, vd. (2022) tarafından yürütülen bir meta-sentez çalışmasına ulaşılmıştır. Bakırcı, vd. (2022)'nin çalışmasında, 2020 ve 2021 yıllarında Türkiye'de yürütülen 14 adet nitel makale incelenmiştir. Bu çalışmada ise, öğretmenlerin pandemi döneminde uzaktan fen öğretimiyle ilgili gerek uygulamalarını gerekse görüş, düşünce ve tutumlarını belirlemeyi amaçlayan çalışmaların belirli temalar çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Fen öğretmenlerinin pandemi dönemi deneyimlerini anlamak, uzaktan fen öğretiminin etkisini değerlendirmek ve iyileştirmek için önemli bir adımdır. Ayrıca, öğretmenlerin uyguladıkları öğretim yöntemleri, kullandıkları materyaller ve öğretim teknolojileri hakkında bilgi sağlayarak diğer öğretmenlere rehberlik edebilir ve en iyi uygulamaların paylaşılmasını sağlayabilir.

Özetlenecek olursa, öğretmenlerinin pandemi döneminde uzaktan fen öğretimiyle ilgili görüş ve düşüncelerini belirlemek, birkaç önemli nedenle önemlidir (Birhan & Doğru, 2022; Bostan Sarıoğlan, Altaş & Şen, 2020; Haşıloğlu, Durak & Arslan, 2020; Koçak & Kaya, 2022; Ünal & Bulunuz, 2020; Zan, 2021).

1. **Eğitim Politikalarının Geliştirilmesi:** Fen öğretmenlerinin deneyimlerini ve görüşlerini belirlemek, eğitim politikalarının geliştirilmesinde yol gösterici olabilir. Bu araştırma, fen öğretiminde uzaktan eğitimin etkilerini anlamaya yardımcı olabilir ve politika yapıcıların doğru kararlar almasına yardımcı olabilir.
2. **Uygulamaların iyileştirilmesi:** Fen öğretmenlerinin deneyimlerini ve görüşlerini anlamak, uzaktan fen öğretimi uygulamalarını geliştirmek için önemli bir kaynak olabilir. Öğretmenler, öğrencilerin ihtiyaçlarına daha iyi uyacak yöntemleri veya stratejileri belirlemek için geri bildirim sağlayabilir. Bu şekilde, uzaktan fen öğretimi sürecinde daha etkili ve verimli bir öğrenme ortamı sağlanabilir.
3. **Öğrenci motivasyonunu artırma:** Fen öğretmenlerinin uzaktan fen öğretimi sırasında öğrenci motivasyonunu artırmak için kullandıkları stratejileri belirlemek, öğrencilerin daha iyi katılım sağlamasını sağlayabilir. Öğretmenlerin, öğrencileri çevrimiçi derslere katılmaya teşvik eden veya öğrenmeyi daha ilgi çekici hale getiren yöntemleri paylaşması, öğrenci motivasyonunu artırabilir.
4. **Öğretmenler arası paylaşım:** Fen öğretmenlerinin görüşlerini ve deneyimlerini paylaşması, uzaktan fen öğretimi sürecinde diğer öğretmenlere yardımcı olabilir. İyi

uygulamaların ve başarı hikayelerinin paylaşılması, diğer öğretmenlere ilham verebilir ve onlara farklı yaklaşımlar denemeleri konusunda fikir verir.

5. **Öğrenci başarısını izleme:** Fen öğretmenlerinin görüşleri, öğrenci başarısını ve öğrenme ilerlemesini değerlendirmek için bir gösterge olarak kullanılabilir. Öğretmenlerin geri bildirimleri, uzaktan fen öğretimi sürecinde öğrencilerin ne kadar başarılı olduklarını ve hangi konularda zorluk yaşadıklarını belirlemek için değerli bilgiler sağlayabilir.
6. **Öğrenci Başarısını İyileştirme:** Fen öğretmenlerinin görüşlerini toplamak, uzaktan fen öğretimi sürecinde öğrenci başarısını artırmak için önemli bilgiler sunabilir. Bu bilgiler, öğrencilerin öğrenme deneyimini iyileştirmek için alınacak önlemleri belirlemeye yardımcı olabilir.
7. **Eşitlik ve Erişim Sorunlarını Anlama:** Fen öğretmenlerinin deneyimleri, uzaktan fen öğretimi sürecinde eşitlik ve erişim sorunlarını anlamak için değerli bir kaynak olabilir. Bazı öğrenciler, teknoloji veya internet erişimi eksikliği nedeniyle dezavantajlı olabilir. Bu araştırma, bu sorunları belirlemek ve bu öğrencilere daha iyi destek sağlamak için önlemler geliştirmeye yardımcı olabilir.
8. **İyi Uygulamaların Paylaşılması:** Fen öğretmenlerinin görüşlerini toplamak, diğer öğretmenlere iyi uygulamaların paylaşılması için önemli bir kaynak olabilir. Bu araştırma, uzaktan fen öğretiminde başarılı olan stratejilerin belirlenmesine ve diğer öğretmenlerin bu stratejileri kullanmasına yardımcı olabilir.

Bu çalışmada Türkiye'de COVID-19 pandemisi nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitime yönelik öğretmenlerinin gerek uygulamaları gerekse görüş, tutum ve düşünceleri üzerine yapılmış ulusal makale çalışmalarının incelenerek genel özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bazı araştırma soruları belirlenmiştir:

I. İlgili ulusal makale çalışmalarının betimsel özellikleri nelerdir?

II. İlgili ulusal makale çalışmalarının yöntemsel özellikleri nelerdir?

III. İlgili ulusal makalelerin çalışma konuları nelerdir?

IV. İlgili ulusal makale çalışmalarının genel sonuçları nelerdir?

Yöntem

Bu araştırma için nitel araştırma desenleri içerisinde yer alan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. "*Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar*" (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 187).

Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada 2019-2023 yılları arasında Türkiye'de COVID-19 pandemisi nedeniyle mecburi yürütülen uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşleri üzerine yapılmış ulusal makale çalışmalarına ulaşmak için; "Dergipark", "Google Akademik", "Tr Dizin" veri tabanları taranmıştır.

Tarama yaparken "Pandemi Dönemi Fen eğitimi", "Pandemi Dönemi Fen öğretmen görüşleri", "Covid Dönemi Fen öğretmen görüşleri", "Covid-19 Fen Öğretimi" anahtar kelimeleri yazılmıştır ve toplamda 36 makaleye ulaşılmıştır. Fakat bu çalışmalardan 7 tanesi belirlenen temalara uyum sağlamadığı için elenmiştir.

Veri Analiz Süreci

Doküman incelemesi yapılarak toplanan veriler, betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2018)'e göre betimsel analiz, önceden belirlenmiş bir çerçeveye bağlı olarak nitel verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve tanımlanan bulguların yorumlanması adımlarını içeren analiz yaklaşımıdır.

Araştırma kapsamında 29 makale betimsel ve yöntemsel özelliklerine ve çalışma konularına göre kategorize edilmiştir. Bu kategoriler, yayın yılı, örneklem türü, araştırma yöntemi, veri toplama aracı, veri analiz yöntemi ve çalışma konusudur.

Çalışma konusuna göre inceleme yapmak için 6 tema belirlenmiştir. Bunlar, "Yaşanan Sorunlar", "Avantaj/Dezavantaj", "Metaforik Algılar", "Tutum", 'STEM/Deney Etk.' ve "Mesleki Gelişim" şeklindedir. Bu temalar, taranan çalışmaların içeriğine ve çalışmaların amacına yönelik oluşturulmuştur. Makalelerinin özet ve yöntem kısımları incelerek, yayın yılı, araştırma yöntemi, veri toplama aracı, veri analiz yöntemi ve çalışma konusu özellikleri incelenmiştir.

Bulgular

Çalışmanın amacı ve bu amaç çerçevesinde oluşturulan araştırma sorularına ilişkin elde edilen bulgular tablolar eşliğinde sunulmuştur. Tablo 1'de belirlenen araştırma sorularına yönelik olarak incelenen temalar görülmektedir.

Tablo 1. Çalışma sorularına yönelik temalar

Makalelerin Betimsel Özelliklerine Yönelik Bulgular	**Makalelerin Yöntemsel Özelliklerine Yönelik Bulgular**	**Makalelerin Çalışma Konularına Yönelik Bulgular**
İlgili Ulusal Makale Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı	Örneklem Türüne Yönelik Bulgular	Makalelerin Çalışma Konularına Göre Temalar
	Araştırma Yöntemine Yönelik Bulgular	Makalelerin Temel Sonuçlarına Göre Temalar
	Veri Toplama Aracına Yönelik Bulgular	
	Veri Analizine Yönelik Bulgular	

Yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre, yürütülen çalışma sayısının 2020 yılından itibaren her yıl artarak devam ettiği görülmektedir.

Tablo 2. Yapılmış Makale Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Makale Sayısı
2020	5
2021	10
2022	14
Toplam	29

Çalışmalar, kullanılan örneklem grupları açısından incelendiğinde en fazla çalışmanın ortaokul fen bilgisi öğretmenleriyle yapıldığı (f=18), bunun yanında 6 çalışmanın ise içlerinde fen bilgisi öğretenlerinin de bulunduğu ortaokul branş öğretmenleriyle yürütüldüğü belirlenmiştir. Diğer taraftan, sınıf öğretmenleriyle ve lise fen alanı öğretmeleriyle (Fizik, Kimya, Biyoloji) yapılan çalışmaların ise oldukça sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Örneklem Grubuna Yönelik Bulgular

Örneklem Türü	Makale Sayısı
İlkokul Sınıf Öğretmenleri	2
Ortaokul Branş Öğretmenleri	6
Fen Bilgisi Öğretmenleri	18
Lise Fen Alanı Öğretmenleri	3
Toplam	29

Kullanılan araştırma yöntemleri incelendiğinde, çalışmaların öğretmelerin uygulama görüş ve düşüncelerine odaklanması nedeniyle çoğunlukla nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Nitel yöntemler içerisinde ise en fazla fenomenoloji yönteminin kullanılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Araştırma Yöntemine Yönelik Bulgular

Araştırma Yöntemi	Makale Sayısı
Fenomenoloji	14
Temel Nitel Araştırma	2
Karma Yöntem Araştırma Desenlerinden Yakınsayan Desen	2
Örnek Olay İncelemesi	4
Tarama Yöntemi	7
Toplam	29

Yürütülen çalışmalar veri toplama araçları açısından incelendiğinde, nitel araştırma yöntemlerinin baskın olarak kullanılmasına paralel olarak nitel veri toplama araçlarının yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu noktada en fazla yarı yapılandırılmış görüşmelerin

kullanıldığı, bunu ise açık uçlu anketlerin takip ettiği belirlenmiştir. Çalışma havuzundaki tarama türü çalışmalarda ise nispeten kalabalık örneklemlerle çalışıldığı için genellikle likert tipi ölçeklerin ve/veya anketlerin kullanıldığı görülmektedir (Tablo 5).

Tablo 5 Veri Toplama Aracına Yönelik Bulgular

Veri Toplama Aracı	**Makale Sayısı**
Yarı Yapılandırılmış Görüşme	16
Anket Formu	6
Likert Tipi Ölçek (Tutum-Algı)	5
Odak Grup Görüşme	1
Yapılandırılmış Görüşme	3
Metafor	1
Rubrik	1
Toplam	33

Çalışmaların yöntemsel özelliklerine yönelik incelenen temaların sonuncusu olan veri analiz yöntemlerine ilişkin bulgular ise Tablo 6'da sunulmuştur. Buna göre, verilerin analizinde en fazla içerik analizi (f=18) ve bunun ardından betimsel analiz (f=10) kullanılmıştır. Bunun yanında birden fazla analiz yönteminin kullanıldığı çalışmalara da rastlanmaktadır.

Tablo 6 Veri Analizine Yönelik Bulgular

Analiz Yöntemi	**Makale Sayısı**
İçerik Analizi	18
Betimsel Analiz	10
Kestirimsel İstatistik (SPSS)	3
Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz	1
SWOT Analizi	1
Metafor Analizi	1
Toplam	34

İncelenen makaleler çalışma konuları bakımın incelendiğinde, genel olarak 6 tema etrafında toplandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bunlar; "*süreçte yaşanan sorunlar, avantaj ve dezavantajlar, mesleki gelişime etkileri, metaforik algılar, tutum, STEM/Deney uygulamaları*"dır. Bu konu başlıkları içerisinde en fazla çalışmanın ise, Covit-19 pandemisi zorunlu uzaktan fen öğretimin sürecinin sağladığı avantaj ve/veya dezavantajlara ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemeye yönelik olduğu tespit edilmiştir.

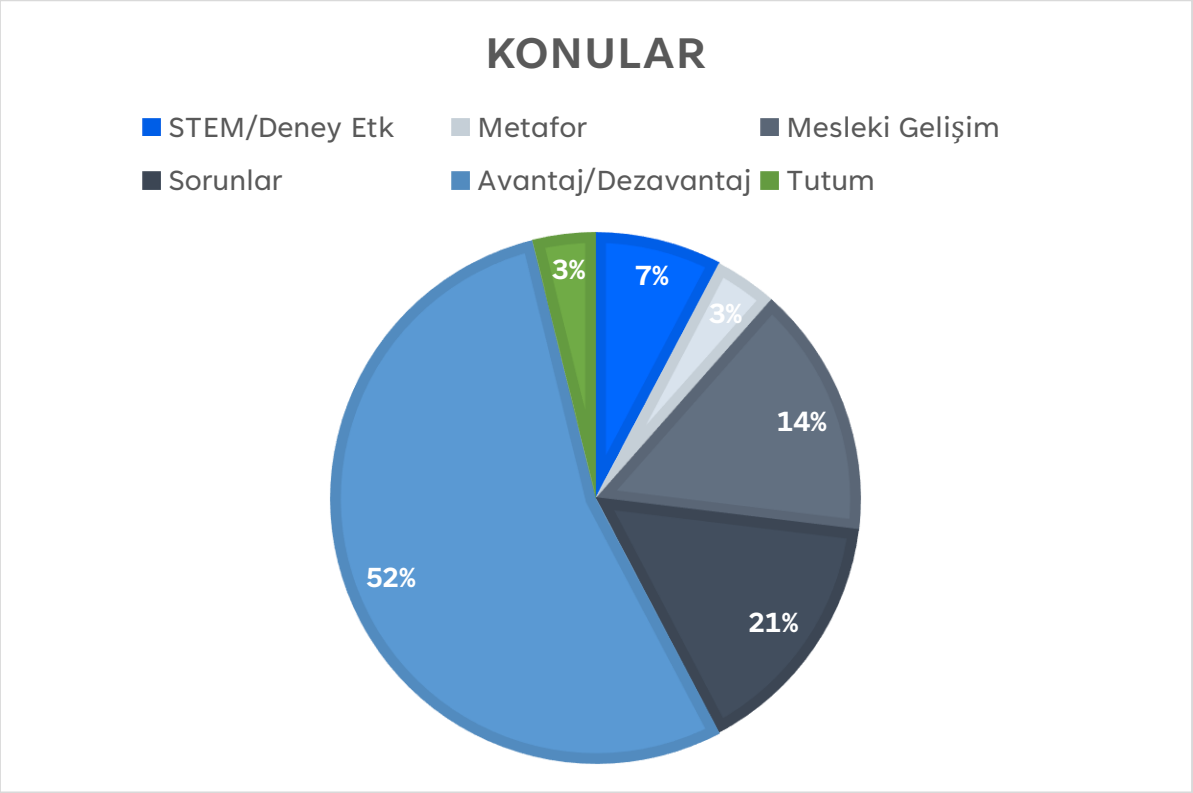

Şekil 1. Makalelerin Çalışma Konularına Göre Temalar

Şekil 1'de paylaşılan ve 6 tema etrafında toplanan çalışma konularının yüzdelik dağılımına ilişkin pasta grafik, her bir temanın altında yer alan konu başlıkları bağlamında analiz edilerek tablolar halinde aşağıda sunulmuştur (Tablo 7-12).

Tablo 7. Yaşanan sorunlar temasına dahil edilen çalışmalara ilişkili konu başlıkları

Tema Adı	Makale Sayısı	Konu Başlığı
Yaşanan Sorunlar	6 / %21	• Sanal Sınıflarda Yaşanan Sınıf Yönetimi Sorunları • Uzaktan Eğitimden Yüz-yüze Eğitime Geçişte Yaşanan Sorunlar • Öğretmenlerin Uzaktan Eğitim Sürecinde Yaşadıkları Sorunlar • Covid-19 Pandemi Sürecinde Öğrenme Kayıplarının Tespiti ve Telafi Yöntemleri

Tablo 8. Mesleki gelişime etkileri temasına dahil edilen çalışmalara ilişkili konu başlıkları

Tema Adı	Makale Sayısı	Konu Başlığı
Mesleki Gelişime Etkileri	4 / %14	• Uzaktan Eğitim Sürecinde Öğretmenlerin Mesleki Gelişim İhtiyaçları Fen Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Uygulamalarına Yönelik İhtiyaçlarının SWOT Analizi

Tablo 9. Tutum temasına dahil edilen çalışmalara ilişkili konu başlıkları

Tema Adı	Makale Sayısı	Konu Başlığı
Tutum	1 / %3	• Fen Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Tutumları

Tablo 10. STEM/Deney temasına dahil edilen çalışmalara ilişkili konu başlıkları

Tema Adı	Makale Sayısı	Konu Başlığı
STEM/Deney Etkinlikleri	2 / %7	• Uzaktan Fen Eğitiminde Deney Yapmaya İlişkin Öğretmen Görüşleri • Uzaktan Eğitimde Çevrimiçi STEM Etkinlikleri Uygulayan Öğretmenlerin Bu Konudaki Görüşleri

Tablo 11. Metaforik algılar temasına dahil edilen çalışmalara ilişkili konu başlıkları

Tema Adı	*Makale Sayısı*	*Konu Başlığı*
Metaforik Algılar	1 / %3	Fen Öğretmenlerinin Uzaktan Fen Eğitimine İlişkin Metaforları

Tablo 12. Avantaj/Dezavantaj temasına dahil edilen çalışmalara ilişkili konu başlıkları

Tema Adı	*Makale Sayısı*	*Konu Başlığı*
Avantaj/Dezavantaj	15 / %52	• Uzaktan eğitim Sürecine İlişkin Fen Öğretmen Görüşleri • Uzaktan eğitim Platformlarının Öğrenci, Öğretmen ve Öğretim üzerine Etkilerine Yönelik Öğretmen Görüşleri • Fen Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Deneyimleri • Fen Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Sürecinde, Öğretmen, Öğrenci ve Veliler Hakkındaki görüşleri • Uzaktan eğitim Sürecinin Fen Öğretmen Rollerine Yansımaları

Sonuç

Bu derleme çalışmasında, pandemi sürecinde Türkiye'de uygulanan acil uzaktan eğitim faaliyetlerine ilişkin ilkokuldan liseye fen derslerine giren (Sınıf, Fen Bilimleri, Fizik, Kimya, Biyoloji) öğretmenlerin uygulamalarını, görüş, düşünce ve tutamlarını belirlemeye yönelik araştırma makaleleri; yayın yılı, amaç, yöntem, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri analiz yöntemleri, temel bulgular, sonuçlar ve öneriler açısından incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda *TR Dizin, Google Akademik* ve *Dergipark* platformlarında taranan dergilerde yayınlanan Türkiye merkezli 29 araştırma makalesine ulaşılmıştır. Nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülen bu çalışmada incelenen makalelerden elde edilen bulgulara göre,

öğretmenlerin görüşleri genel olarak; öğrenmenin kalitesine ve kalıcılığına, öğrenci katılım ve kontrolüne, mesleki gelişim ihtiyaçlarına ve bu sürecin avantaj ve dezavantajlarına odaklanmaktadır. Ayrıca çalışmaların büyük bir çoğunluğunun (f=18) ortaokul fen bilgisi öğretmenleri ile yürütüldüğü, diğer çalışmaların ise 6'sının, içerisinde fen bilgisi öğretmenlerinin de olduğu ortaokul branş öğretmenleriyle, 2'sinin sınıf öğretmenleriyle, kalan 3'ünün ise lise fen branş öğretmenleriyle (Fizik, Kimya, Biyoloji) yürütüldüğü bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmalarda araştırma yöntemi olarak en fazla nitel desenlerden Fenomenoloji (olgu-bilim) deseninin kullanıldığı görülmüştür. Buna bağlı olarak, veri toplama aracı olarak en fazla yarı yapılandırılmış görüşmelerin, veri analiz yöntemi olarak ise çoğunlukla içerik analizinin kullanıldığı görülmüştür.

İncelenen çalışmalarda öğretmenlerin fen öğretimi bağlamında zorunlu uzaktan eğitim sürecinde birçok sorunla başa çıkmaya çalıştığı, bununla birlikte sürecin eğitime teknoloji entegrasyonu noktasında önemli fırsatlar da yarattığını düşündükleri görülmüştür. Çalışmalardan elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde;

I. Fen bilimleri dersine giren branş ya da sınıf öğretmenleri, Covid-19 pandemi döneminde öğrencilerinin uzaktan eğitime katılma oranlarının düşük olduğunu belirtmişlerdir.

II. Öğretmenler öğrencilerin uzaktan eğitime katılım oranının düşük olmasını; her evde internetin olmaması, bilgisayar ve tablet sayısının sınırlı olması, okula giden kardeş sayısının çok fazla olması nedeniyle yeterli teknolojik araçların olmamasıyla açıklamışlardır.

III. Uzaktan eğitim yaklaşımında öğretmenler bilgisayar, tablet, cep telefonu ve TRT EBA TV'yi kullanmışlardır.

IV. Öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde karşılaştıkları temel sorunlardan birincisi kullanılan teknolojik araçları ve dijital uygulamaları kullanma konusunda yaşadıkları sorunlardır. İkincisi ise öğrenci katılımının yetersizliğidir.

V. Öğretmenler genel olarak, zorunlu uzaktan eğitim sürecinde öğretim programındaki kazanımları yeterli düzeyde gerçekleştiremediklerini düşünmektedir.

Burada incelenen araştırmalarda, sınıf öğretmenlerinden lise fen alanı branş öğretmenlerine kadar geniş bir yelpazede yer alan öğretmen gruplarıyla ilgili bulgular derlendiğinden, Covid-19 pandemisi uzaktan fen eğitimiyle ilgili görüşler farklılık gösterebilir, ancak aşağıda bu çalışmalardan elde edilen bazı ortak **öğretmen görüşleri** bulunmaktadır (Kurt & Aydın, 2021; Metin, Emlik, Gürlek & Demirbaş, 2021; Yunus, Yıldırım & Kalaycı, 2021):

1. *Sağlık ve Güvenlik Önceliği:* Öğretmenler, öğrencilerinin ve kendi sağlıklarını ve güvenliklerini en üst düzeyde tutmanın önemini vurgulamaktadır. Pandemi sürecinde hijyen önlemlerinin sıkı bir şekilde uygulanması, sosyal mesafe kurallarına uyulması ve maske takılması gibi önlemlerin alınması gerektiğini düşünmektedirler.

2. *Uzaktan Eğitim Zorlukları:* Öğretmenler, uzaktan eğitim sürecinin zorluklarını ve öğrencilerin eşit erişim sağlama konusundaki sıkıntılarını belirtmektedir. Bazı öğrencilerin teknolojiye erişimlerinin kısıtlı olması veya uygun çalışma ortamlarının bulunmaması gibi nedenlerle eğitime katılımlarının düşebileceğini ifade etmektedirler.

3. *Öğrenci İhtiyaçlarının Karşılanması:* Öğretmenler, uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerinin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamama endişesi taşımaktadır. Sınıf ortamında birebir etkileşimlerin eksikliği, öğrencilerin duygusal ve sosyal gelişimlerini etkileyebileceği düşünülmektedir. Öğretmenler, öğrencilerin akademik başarılarını desteklemek ve psikososyal ihtiyaçlarını karşılamak için ek destekler sağlanması gerektiğini düşünmektedir.

4. *İnteraktif çevrimiçi araçlar ve kaynaklar:* Öğretmenler, uzaktan eğitim sürecinde interaktif çevrimiçi araçları ve kaynakları kullanarak fen öğretimini desteklemeye çalışabilirler. Sanal laboratuvarlar, simülasyonlar ve diğer çevrimiçi kaynaklar, öğrencilerin fen konularını keşfetmelerini ve deneyimlemelerini sağlayabilir. Bu kaynakların etkili bir şekilde kullanılması, uzaktan eğitimde fen öğretiminin kalitesini artırabilir.
5. *Öğrenci motivasyonunu sürdürme:* Uzaktan eğitim sürecinde fen öğretmenleri, öğrencilerin motivasyonunu sürdürmek için ekstra çaba harcamak zorunda kalabilirler. Fen dersleri, öğrencilerin deney yapma ve keşfetme becerilerini geliştirdikleri etkileşimli bir alandır. Uzaktan eğitimde, öğrencilerin bu etkileşimi deneyimlemeleri zor olabilir. Fen öğretmenleri, öğrencilerin ilgisini çekecek etkileşimli ve pratik yaklaşımları kullanarak motivasyonlarını artırmaya çalışabilirler.
6. *Gerçek hayat bağlantıları:* Fen Bilimleri dersleri, gerçek hayattaki olaylarla bağlantı kurma fırsatı sunar. Öğretmenler, öğrencilere pandemi sürecinde fen konularının nasıl uygulandığını ve nasıl etkilendiğini göstererek gerçek hayat bağlantılarını güçlendirebilir. Örneğin, virüslerin yayılmasıyla ilgili temel kavramlar, pandemi sürecindeki önlemlerle ilişkilendirilebilir.
7. *Öğretmenlerin İş Yükü:* Pandemi döneminde öğretmenlerin iş yükü artmıştır. Uzaktan eğitim sürecinin planlanması, materyal hazırlığı, ödevlerin değerlendirilmesi ve öğrencilerle iletişim kurma gibi görevler, öğretmenlerin zaman ve enerji açısından daha fazla çaba sarf etmelerini gerektirmektedir. Bu durum, öğretmenlerin yorgunluk ve tükenmişlik hissi yaşamasına neden olabilir.
8. *Yüz Yüze Eğitim Özlemi:* Birçok öğretmen, yüz yüze eğitimin önemini vurgulamakta ve öğrencilerin sınıfta bir araya gelerek daha etkili bir şekilde öğrenmelerini sağlamak istemektedir. Öğretmenler, yüz yüze eğitim sürecinin pandemi koşullarında güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesi için uygun önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Öğretmenler, pandemi döneminde uzaktan eğitim sürecinde fen öğretimiyle ilgili bir dizi zorlukla karşılaştılar. Öğretmenler pandemi döneminde yaşadığı bazı **deneyimler** şöyle özetlenebilir (Domaç, Neccar & Tüfekci, 2022; Filiz & Gökmen, 2022; Koç & Bavlı, 2022; Kumaş & Kan 2022; Sezen-Gültekin & Algın, 2021; Şahinoğlu & Sağlam Arslan, 2021):

1. *Teknolojik zorluklar:* Uzaktan eğitim süreci, öğretmenlerin teknolojik araçları etkin bir şekilde kullanmayı öğrenmelerini gerektirmiştir. Video konferans uygulamaları, başta EBA olmak üzere çevrimiçi ders platformları ve diğer öğretim araçlarıyla ilgili beceri ve bilgi eksikliği, başlangıçta bazı zorluklara yol açmıştır.
2. *Erişim sorunları:* Öğrencilerin internet erişimi ve uygun teknolojik cihazlara sahip olma konusunda farklı düzeylerde sorunlar yaşadığı görülmüştür. Bu durum, bazı öğrencilerin derslere katılımını ve etkin bir şekilde uzaktan eğitime dahil olmalarını zorlaştırmıştır
3. *İçerik uyarlaması:* Fen bilimleri dersleri genellikle laboratuvar deneylerini ve pratik uygulamaları içerir. Ancak, pandemi sürecinde bu pratik deneyimlerin yüz yüze yapılması mümkün olmadığından, öğretmenler içeriklerini uyarlama ve öğrencilere etkili bir şekilde sunma konusunda bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır.
4. *Öğrenci motivasyonu*: Uzaktan eğitim, öğrencilerin motivasyonunu etkileyebilir. Yürütülen çalışmalar göstermiştir ki, öğrenciler yüz yüze etkileşim eksikliği ve kendilerini derslere katılım konusunda sorumlu hissetmeme gibi nedenlerle motivasyon problemleri yaşamaktadır. Bu nedenle öğretmenlerin, öğrencileri motive etmek için çeşitli stratejiler geliştirmeleri gerekmiştir.

5. *Değerlendirme ve geri bildirim:* Uzaktan eğitimde, öğretmenlerin öğrencilerin performansını izlemek, değerlendirmek ve geri bildirim sağlamak için farklı yöntemler kullanmaları gerekmiştir. Bu amaçla, geleneksel sınavlara ek olarak, çevrimiçi testler, proje tabanlı değerlendirmeler ve ödevler gibi yöntemlerin kullanıldığı rapor edilmiştir.
6. *İletişim eksikliği:* Yüz yüze etkileşim yerine, öğretmenler öğrencilerle çevrimiçi platformlar aracılığıyla iletişim kurmak zorunda kalmışlardır. Bu durumun, bazı iletişim eksikliklerine ve anlaşmazlıklara yol açmıştır.

Çalışmalara göre, pandemi döneminde fen öğretmenlerinin uzaktan fen öğretimiyle ilgili gördükleri bazı **riskler ve fırsatlar** şöyledir:

Riskler:

1. Teknoloji sorunları: Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenler ve öğrenciler arasındaki internet bağlantısı, donanım sorunları veya diğer teknik zorluklar nedeniyle iletişimde aksamalar yaşanmıştır.
2. Eşitsizlik: Uzaktan eğitim imkanlarına erişim konusunda var olan eşitsizlikler nedeniyle bazı öğrencilerin, uygun teknolojik araçlara veya internet bağlantısına sahip olmaması fen öğrenimine erişimlerini olumsuz etkilemiştir.
3. Öğrenci katılımı: Uzaktan eğitimde öğrenci katılımı ve motivasyonu sağlamak zor olabilir. Evde dikkat dağıtıcı faktörler olabilir ve bazı öğrenciler, sınıf ortamındaki etkileşimi ve yüz yüze iletişimi özlemiş olabilir.
4. Deneylerin kısıtlamaları: Fen derslerinde deneyler ve laboratuvar çalışmaları önemli bir rol oynar. Uzaktan eğitimde bu deneylerin gerçekleştirilmesi çeşitli çevrimiçi site ya da uygulamaları bilmeyi ve kullanmayı gerektirmektedir. Çalışmalara göre, öğretmenlerin çoğu bunları kullanmamıştır. Bazı deneylerin ise tam olarak deneyimlenmesi mümkün olmamıştır.

Fırsatlar:

1. *Teknoloji kullanımı:* Uzaktan eğitim süreci, öğretmenlere çeşitli dijital araçlar ve platformlar kullanma fırsatı sunmaktadır. Öğretmenler, merakları nispetinde öğrencilerin ilgisini çekebilecek interaktif materyaller, simülasyonlar ve videolar gibi kaynakları keşfetme, öğrenme ve derslerinde uygulama şansına sahip olmuşlardır.
2. *İşbirliği ve iletişim:* Uzaktan eğitim platformları, öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle zaman ve mekan sınırlaması olmadan iletişim kurmasını teşvik etmektedir. Bazı çalışmalarda öğretmenler öğrencilerini, çevrimiçi grup çalışmaları veya forumlar aracılığıyla ortak çalışmalara ve fikir alışverişine katmışlardır.
3. *Öğretmenler arası paylaşım:* Uzaktan eğitim sürecinde fen öğretmenleri, deneyimlerini ve en iyi uygulamalarını çevrimiçi platformlar (EBA gibi) aracılığıyla daha fazla paylaşma fırsatı bulmuşlardır.

Son olarak Pandemi döneminde öğretmenlerin uzaktan fen öğretimini gerçekleştirirken **kullandıkları platformlar ve öğretim yöntemleri** genel olarak şu şekildedir:

1. *Canlı Dersler:* Fen öğretmenleri, Milli Eğitimin kendilerine sağladığı ya da farklı video konferans araçları veya eğitim platformları üzerinden canlı dersler düzenlemişlerdir.
2. *Video Dersleri:* Bazı durumlarda ise öğretmenler, konuların anlatımını, görsel materyallerin kullanımını ve deneylerin veya simülasyonların gösteri içeren video dersleri hazırlayarak öğrencilere sunmuşlardır.

3. *İnteraktif Materyaller:* Öğretmenler, çeşitli çevrimiçi platformları ya da uygulamayı kullanarak öğrencilerin fen konularını daha iyi anlamalarına yönelik interaktif simülasyonlar, oyunlar veya çevrimiçi etkinlikler düzenlemişlerdir.
4. *Ödevler ve Proje Tabanlı Öğrenme:* Bazı öğretmenler, öğrencilere bireysel veya grup projeleri vererek fen konularını keşfetmelerini ve derinlemesine araştırmalarını teşvik etmişlerdir.
5. Çevrimiçi Tartışmalar ve Forumlar: *Bazı öğretmenler, çevrimiçi tartışma platformları veya forumlar aracılığıyla öğrencilerin birbirleriyle etkileşim kurmasını desteklemiştir. Bu ortamlarda öğrenciler*, fen konularıyla ilgili fikirlerini paylaşarak, sorular sormuş ve tartışmalara katılmıştır.
6. *Biçimlendirici Değerlendirme Araçları:* Fen öğretmenleri, çeşitli quizler, anketler veya çevrimiçi testler aracılığıyla öğrencilerin öğrenme ilerlemesini takip etmişlerdir.

Bu yöntemler ve stratejiler, genel olarak öğretmenlerinin uzaktan fen öğretimini etkili bir şekilde yürütmelerine yardımcı olmuş ve öğrencilerin de fen konularını anlamalarını ve ilgilerinin canlı tutulmasına destek olmuştur.

KAYNAKÇA

Akçöltekin, A., Ozdemiz, B., Genç, S.Z. & Sevgin, H. (2022). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Covid 19 Pandemi Dönemi Fen Bilimleri Dersi Uzaktan Eğitim Uygulamalarına Yönelik İhtiyaçlarının SWOT Analizi ile İncelenmesi. *International Journal of Innovative Approaches in Education, 6*(1), 50-62. doi: 10.29329/ijiape.2022.437.5.

Arslan, Y. & Şumuer, E. (2020). Covıd-19 döneminde sanal sınıflarda öğretmenlerin karşılaştıkları sınıf yönetimi sorunları. *Milli eğitim dergisi, 49*(1), 201-230. doi: 10.37669/milliegitim.791453.

Ayaz, E. (2021). İlkokul fen bilimleri dersinin pandemi dönemi uzaktan eğitimine ilişkin öğretmen ve ebeveyn görüşlerinin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34*(1), 298-342. https://doi.org/10.19171/uefad.815664.

Aydın Ceran, S., & Ergül, E. (2022). Determination and compensatory methods of learning losses within the primary school science lesson during the Covid-19 pandemic process. *Educational Academic Research, 45*, 35-50.

Bakırcı, H., Doğdu, N. & Artun, H. (2021). Covid-19 Pandemi Dönemi Uzaktan Eğitim Sürecinde Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Mesleki Kazanımlarının ve Sorunlarının İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(2), 640-658. DOI: 10.31592/aeusbed.909184.

Bakırcı, H., Kayar, S., Cancan, M. & Tozlu, İ. (2022). Türkiye' de COVID-19 Koşullarında Uzaktan Fen Eğitimi ile İlgili Bir Meta-Sentez Çalışması. Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi, 3 (2), 353-377. DOI: 10.54637/ebad.1148676

Bakioğlu, B., Çevik, M. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies, 15*(4), 109-129. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43502.

Bakioğlu, B., ve Çevik, M. (2022). Uzaktan eğitim sonrası fen bilimleri öğretmenlerinin fen öğretimine yönelik görüşleri. *Yaşadıkça Eğitim, 36*(2), 384-401.

Balaman, F & Hanbay Tiryaki, S. (2021). Corona Virüs (Covid-19) Nedeniyle Mecburi Yürütülen Uzaktan Eğitim Hakkında Öğretmen Görüşleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10*(1), 52-84. Retrieved from http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/769798.

Başköy, D. Y. & Çil, E. (2022). *Ordu İlindeki Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri*. Uluslararası Covid-19 Kongresi, s.78-89, Artvin, Türkiye.

Benli-Özdemir, E. (2021). Views of Science teachers about online STEM practices during the COVID-19 period. *International Journal of Curriculum and Instruction 13*(1) Special Issue 854–869.

Birhan, H. & Doğru, M. (2022). Uzaktan eğitim aracılığıyla gerçekleştirilen fen bilimleri dersinin etkililiğine ilişkin öğretmen görüşleri. *Anadolu Öğretmen Dergisi, 6*(1), 121-147, DOI: 10.35346/aod.1066331

Bostan Sarıoğlan, A., Altaş, R. & Şen, R. (2020). Uzaktan eğitim sürecinde fen bilimleri dersinde deney yapmaya ilişkin öğretmen görüşlerinin araştırılması. *Milli Eğitim Dergisi, 49(*1), 371-394. DOI: 10.37669/milliegitim.787933

Deniş Çeliker, H. & Tumru, Ö. F. (2022). Pandemi sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan fen eğitimine ilişkin görüşlerinin metaforlar yoluyla belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (62), 590-616.

Domaç, G. G., Neccar, D., & Tüfekci, A. (2022). Koronavirüs (Covid-19) salgını sürecinde uzaktan eğitimin fen bilimleri öğretmenlerinin mesleklerine yansımaları. *Nitel Sosyal Bilimler, 4*(1), 59-77. https://doi.org/10.47105/nsb.1117062.

Dönmez, A., Ekmekçi, S. & Aydın, M. (2022). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Journal of History School,* 56, 349-373.

Filiz, S. ve Gökmen, F. (2022). Pandemi sürecinde ortaokul öğretmenlerinin online eğitimden yüz yüze eğitime geçişlerde yaşananlara ilişkin görüşleri. *JRES, 9*(2), 297-2-326. https://doi.org/10.51725/etad.1134572

Haşıloğlu, M. A., Durak, S. & Arslan, A. (2020). Covid-19 Uzaktan Eğitim Sürecinde Fen Bilimleri Şube Rehber Öğretmenlerinin Gözünden Öğretmen, Öğrenci ve Velilerin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi, 6*(3), 214-239. DOI: 10.47714/uebt.811306.

Koç, T. & Bavlı, B. (2022). Acil Uzaktan Eğitim Sürecinde Ortaokul Öğretmenlerinin Mesleki Gelişimi: Fenomenolojik Bir Çalışma. *ulakbilge, 69,* 93–107. doi: 10.7816/ulakbilge-10-69-01.

Koçak, H. & Kaya, H. (2022). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşleri. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, 8*(64): 1912-1928.

Kumaş, A. & Kan, S. (2022). Hibrit Eğitim Sürecinde Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Öğretimsel Uygulamalara Yönelik Görüşleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 56*(56), 1-21. DOI: 10.15285/maruaebd.1038137.

Kurt, A. & Aydın, M. (2021). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitimde Karşılaştıkları Zorluklar ve Uzaktan Eğitim Süreci Hakkındaki Görüşleri. *Journal of History School,* 54, 3349-3375.

Metin, M., Gürbey, S. & Çevik, A. (2021). Covid-19 Pandemi sürecinde uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşleri. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 5*(1), 66-89. https://doi.org/10.46762/mamulebd.881284.

Metin, M., Emlik, H., Gürlek, E. H., & Demirbaş, S. (2021). Uzaktan eğitime yönelik öğretmen görüşlerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Studies in Educational Research and Development, 5*(1), 19-47.

Sezen-Gültekin, G. & Algın, G. (2021). Öğretmenlerin Gözünden Covid-19 Pandemisinin Eğitim Sistemine Yansımaları. *Eğitim ve Gençlik Araştırmaları Dergisi 1*(2), 62-81. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eyor/issue/68053/1056907.

Şahinoğlu, A. & Sağlam Arslan, A. (2021). Determination of distance education experiences of science group teachers in the covid-19 pandemic process: The case of private school, *Inonu University Journal of the Faculty of Education, 22*(3), 1898-1923. DOI: 10.17679/inuefd.926826

Ünal, M. & Bulunuz, N. (2020). Covıd-19 Salgını Döneminde Yürütülen Uzaktan Eğitim Çalışmalarının Öğretmenler Tarafından Değerlendirilmesi ve Sonraki Sürece İlişkin Öneriler. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 343-369. DOI: 10.37669/milliegitim.775521.

Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8th ed.). Ankara: Seckin Yayinevi.

Yılmaz, S. & Aydoğdu, B. (2022). Covid-19 pandemisi acil uzaktan eğitiminde fen bilimleri öğretmenlerinin perspektifinden çevrim içi dersler. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 9*(2), 468-488. DOI: 10.21666/muefd.1017669.

Yunus, Ö., Yıldırım, Z. & Kalaycı, S. (2021). Uzaktan Eğitim Sürecinin Değerlendirilmesi: Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Görüşleri. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6*(2), 477-494. DOI: 10.53506/egitim.922664.

Zan, N. (2021). Kimya Öğretmenlerinin; Covid-19 Sürecinde Uzaktan Eğitim Uygulamaları Hakkında Görüşleri. *Türkiye Kimya Derneği Dergisi Kısım C: Kimya Eğitimi 6*(2), 241-284.

Güvenlik ve Bağlantı Bulma: Travma Deneyimi Olan Depremzedeler ile Sosyal Hizmet Uygulamasında Polivagal Teori

Münevver ERYALÇIN[1]

Giriş

Yaşanılan travma deneyimi kendiliğinden yok olmamakta; bedende kalmaya devam etmektedir. Asrın felaketi olarak anılan Kahramanmaraş depremi Türkiye'de pek çok ilde büyük yıkımlara neden olmuş ve büyük toplulukların kaybına yol açmıştır. Bu süreçte ruh sağlığı uzmanları, psikososyal ilk yardım, travmatik olaya maruziyetin zararlarını azaltma, travmatik stres bozukluğu semptomlarını önleme ve bireylerin psikososyal iyilik halini sağlamaya yönelik çalışmalarla deprem bölgesine hizmet vermiştir. Travmatik maruziyetin ardından birey, grup ve toplulukların ruh sağlığının korunması için pek çok ruh sağlığı uzmanı travma ile çalışma, travmaya dayalı uygulama ve bedensel müdahaleler ile ilgili eğitimlere katılmış ve alanda travma mağdurlarıyla sahada çalışmalarına aktif olarak devam etmektedir.

Birey, grup ve toplumlar, travma deneyimi ve bu deneyimin bedensel, duygusal, sosyal, ruhsal sağlığı olumsuz etkileyen sonuçlarıyla yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Travmatik semptomlar travmatik olayın hemen ardından açığa çıkabileceği gibi uzun yıllar boyunca bedende kalabilmektedir. Porges tarafından geliştirilen polivagal teori, insanların fizyolojik sürecinin engellenmesi durumunda ortaya çıkan stresin ve baskılanan enerjinin nasıl sosyal, duygusal ve iletişimsel davranış bozukluklarına yol açtığına ilişkin anlamlı açıklamalar getirmektedir.

Bu çalışmada, ülkemizde yakın geçmişte yaşanan ve pek çok ilde yıkıcı etkilere yol açan Kahramanmaraş depremi sonrasında travma mağduru bireyler, aileler ve gruplarla yürütülecek sosyal hizmet müdahalelerinde Polivagal teorinin kuramsal temelinin ve beden odaklı müdahale yaklaşımının kullanımına dair teorik bir kapsam sunulması amaçlanmaktadır. Polivagal teori, depremzedelerin en temel ihtiyaçlarından olan güvende hissetme ve hayata devam edebilmeleri için bağlantı kurmanın nörofizyolojik ve bedensel temellerine ilişkin anlamlı açıklamalar sunmaktadır.

Deprem, Travma ve Bedendeki Etkileri

Doğal afetler, deprem, sel, kasırga ve doğal dünyadan kopuşa neden olan, yoğun korku ve tahribata neden olan insan kontrolünün ötesindeki olayları içermektedir (Levine, 2010). Depremler, biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak insanların fiziksel, duyuşsal, ruhsal ve sosyal sağlığını zedeleyen; ruhsal ve bedensel bütünlüğü tehdit eden kayıplara ve mağduriyetlere neden olan doğal afetlerden biridir. Doğal afet türlerinden biri olarak depremler bireylerde derin travmatik deneyimlere yol açabilmektedir. En temel yaşamsal ihtiyaçlardan biri olan emniyette hissetme duygusunun yıkımı, birincil travma deneyimini ve bedensel, duygusal, ruhsal zorlanımları beraberinde getirmektedir.

Travma, ani bir tehdit durumuyla başedecek yeterli iç ve dış kaynakların olmayışını (Van der Kolk, 2021) ifade etmektedir. Travmanın farklılaşan açık ya da örtük semptomları olabilmektedir. Davranışsal ve psikosomatik etkiler travma yaratan olayın hemen sonrasında ortaya çıkmayabilmekte, uyku halinde kalıp yıllar sonra stresli bir dönemde birden ortaya çıkayabilmektedir (Levine ve Frederick, 2013). Travmatik stres tepkilerinin şiddeti bireyin özellikleri, sosyo-kültürel

[1] Dr, Ankara Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Orcıd: 0000-0003-4177-1381

nitelikleri ve mevcut kaynaklarına göre değişkenlik göstermektedir. Travma sonrası stres tepkileri, bireylerin çevresine, ilişkilerine, müdahale ve tedavi hizmetlerine yönelik tepkilerini de büyük ölçüde etkilemektedir. Bu süreç kendi dünyaları (başkalarına bakışları, güvenlik duyguları), gelecekleri (umut etme, gelecek kaygısı) ve kendilik algıları (dirençli hissetme, duyguları düzenleme) hakkındaki varsayımları da şekillendirmektedir.

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen kolektif bir felaket olan Kahramanmaraş merkezli deprem sonrasında da hayatta kalan pek çok depremzede bu dehşet verici deneyime maruz kalmıştır. Bu sürec yoğun korku, çaresizlik, anksiyete, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), somatik ağrı gibi kaçınılmaz sonuçlar doğurmuştur. Porges (2021), psikopatolojik durumların fizyolojik etkenler ve içinde bulunulan çevrenin güvenliği ile kuvvetli bir ilişkiye sahip olduğunu ifade etmektedir.

Travma yaşayan insanlar bedenlerinde güvensiz hissetme, acı verici içsel rahatsızlık, içsel uyarı işaretlerine karşı hissizleşme, kendini kapatma haline geçebilirler. Bu kişilerde yoğun korku kaygı ve panik atak şeklinde ortaya çıkabilir. Travma sonrası fiziksel temeli olmayan kronik yorgunluk, sırt-boyun ağrıları, migren, sindirim problemleri, astım gibi somatik şikayetler yaygınlaşabilmektedir. Bedenin verdiği mesajları ve işaretleri göz ardı etmek ya da baskılamak kişinin güvenilir iyileşme kaynaklarına erişimini engelleyebilmektedir. İnsanların güvende ve rahat hissedebilmeleri için duygularının ardındaki fiziksel duyuların ve bedenlerindeki değişimin farkına varmaları gerekmektedir (Van der Kolk, 2021).

Polivagal Teori ve Travma Bilgisine Dayalı Uygulama

Polivagal teori, otonom sinir sisteminin omurgalılardaki evrimini inceleyen bir çalışmadan temelini almıştır. Otonom sinir sistemi (OSS) akciğer, bağırsak, kalp gibi ana organlarda düzenleme işlevine sahipken, beyindeki devreler de OSS'yi düzenlemektedir. Vagus siniri otonom sinir sisteminin bir parçası, beyin kökünden göğüs kafesi ve karına kadar ilerleyen kalp damar, solunum, sindirim sisteminde büyük rol oynayan en uzun sinirlerden biridir. Beyin ve beden karşılıklı olarak dinamik bir etkileşim halindedir. Teoriye göre, sosyal davranışlar, duygusal ve somatik bozukluklar gibi pek çok fiziksel durum sinir sistemiyle bağlantılıdır (Porges, 2021). Travma ile ilişkili psikopatolojilerin tedavisinde beden-zihin iletişimine odaklanan terapötik yaklaşımlara daha fazla önem verilmeye başlanmıştır.

Stephen Porges, 1994 yılında travmayı anlayabilmede sosyal ilişkileri merkeze alan ve beden sistemini güçlendirmeye dayanan Polivagal teoriyi tanıtmıştır. Bu teori, güvenlik ve tehlike durumlarında biyolojik değişimlere ilişkin detaylı bir çerçeve sunmaktadır (Van der Kolk, 2021). Nöroalgı, duygu ve tepkisel davranışları düzenleyen sempatik ve parasempatik sinir sistemimiz farkında olmadan gerçekleşen yaşam tehdidine yol açan tehlike ipuçlarını algılamak için programlanmış sinirsel süreç olarak tanımlanmıştır (Porges ve Furman, 2011). Bir tehdit algılandığında içgüdüsel olarak açığa çıkan sosyal bağlılık düzeyinde çevreden yardım ve destek arayışı ile rahatlama mümkündür. Bununla birlikte bu yardım çağrısına yanıt gecikirse ya da gelmezse sempatik sinir sistemi devreye girer, tehlike nöroalgısı aktive olur ve beden savaş ya da kaç tepkisi sergileyebilir. Ancak hiçbir çıkış yolu ya da kurtulma şansı yoksa, savaşma ya da güvenli bir yere kaçma mümkün değilse, son düzey acil durum sistemi dorsal vagal kompleks harekete geçer. Hayati tehlike nöroalgısının aktifleştiği bu süreçte, kalp atışı, nefes alma hızı ve metabolizma yavaşlayabilir, organizma kendini korumak için donma-çökme konumuna girebilir. Ani tehdit durumu ve tehlike kimi insanda savaş- kaç tepkisine, panik ya da öfke tepkisine yol açarken kimilerinde kopma, donma ve sosyal bağlılık sisteminin kapanmasına yol açmaktadır (Van der Kolk, 2021). Levine ve Frederick (2013), bu hareketsizlik veya "donma" durumunu, travmayı anlamanın anahtarı olarak tarif etmektedir. Ani tehdit nedeniyle durumun yarattığı tüm korku ve enerji bedende kilitlenmektedir. Porges (2021)'a göre, bu tehdit nedeniyle oluşan yoğun enerjinin sinir sisteminde sıkışıp kalacağını ve eğer boşaltılamazsa, duygusal, ruhsal, psikosomatik ve davranışsal sorunlar gibi çeşitli semptomlara neden olmaktadır. Travmatize olmuş kişiler bedensel duyusal geribildirimleri tatsız ve anlamsız olarak değerlendirme eğilimindedir. Travma, sosyal katılım sisteminde sosyal bakış ve duygusal ifade ile ilintili bozuklukları (bakıştan kaçınmak, sese yanıt

vermeme, atipik baş hareketleri, azalmış yüz duygulanımı, ses prozodisinin azalması, çiğnemede zorluk) ile sindirim sorunları gibi otonom düzenleme bozukluklarına neden olabilmektedir. Bunlar melodik bir ses tonlaması, sosyal farkındalık, duygulanımı ifade etme ve spontan davranış gibi becerilerin zayıflamasına yol açmaktadır.

Yaşam süresinin büyük bir bölümünde vagal fren ve sosyal bağlılık sisteminin diğer özellikleri sosyal öğrenmenin gerçekleşmesi için pek çok fırsat hazırlamaktadır. Savunma sistemlerinin yıkıcı tezahürlerini (örneğin, savaş-kaç davranışları) körelten etkili bir vagal fren olmaksızın prososyal davranışın gelişimi sınırlı kalmakta; sosyal öğrenme ve sosyal bağlanma fırsatları en aza inmektedir (Porges ve Furman, 2011). Bireyler anlamlı ve doyumlu bir yaşam için güvenli ilişkilere; travma ve yarattığı stres ile başedebilmek için sosyal desteğe ihtiyaç duymaktadır. Sosyal bağlılık sistemi, yüz kasları, orta kulak ve larinksi hareket ettiren sinirlerin olduğu 'ventral vagal kompleks' olarak tanımlanmaktadır. Bu sistem aktifleştiğinde kalp atışlarının yavaşlaması, derin nefes alma, sakin ve keyifli hissetme mümkün olabilmektedir (Van der Kolk, 2021). Polivagal teori, bedensel ve davranışsal düzenlemede duygusal deneyim, duygusal ifade, jest-mimik ve sosyal etkileşime vurgu yapmaktadır. Polivagal teori, içsel farkındalık, sakin bir ses tonu ve yüz ifadesine dayalı iletişim teknikleriyle travma deneyimi olan kişide tehlike algısının ve duygusal etkileşimin yeniden düzenlenmesine yönelik çeşitli teknikleri içermektedir (Porges, 2021). Bu nörofizyolojik tepkilerin farkında olmak destekleyici ve onarıcı ilişkiler kurabilmek açısından hem danışan ve ailesi hem de ruh sağlığı çalışanları için oldukça faydalı bir bağlam sunmaktadır.

Travmanın bedendeki işaretlerinin farkına varılması, okunması ve ihtiyaçla ilişkilendirilebilmesi ruh sağlığı uzmanları için oldukça önemlidir. Bu noktada sosyal hizmet uzmanları depremzedelerle psikolojik ilk yardım ve psikososyal destek süreçlerinde kurdukları temaslarda travma bilgisine ve beden odaklı yaklaşım bilgisine ihtiyaç duymaktadır.

Sosyal hizmet uzmanlarının travma mağduru birey ve gruplarla çalışırken kabullenici, yargılayıcı ve tehdit edici olmayan bir tutum izlemesi, müracaatçı merkezli ve onun bulunduğu yerden başlama ilkesine göre izleyeceği bir etkileşim yöntemidir (Hepworth vd., 2016). Bununla birlikte dirençli, isteksiz, kızgın ve kaygılı müracaatçılarla çalışırken empatik olabilmek zorlayıcıdır. Travma merceğinden bakıldığında ise, bu tutumlar çaresizlik ve kırılganlık duygularına karşı koruyucu ve uyum sağlamak için geliştirilmiş baş etme tepkileri olarak yeniden çerçevelenebilir (Steele vd., 2016). Sosyal hizmet uzmanları travma bilgisine dayalı uygulama sürecinde travmanın biyopsikososyal gelişim ve baş etme becerileri üzerindeki etkilerinin farkındadır. Terapötik ilişkide güçsüzleştirici travmatik etkilere neden olabilecek dinamiklerden kaçınır ve müracaatçıların baş etme yolları geliştirmesine odaklanır. Müracaatçıların daha sağlıklı bir psikososyal işleyişe sahip olmasını teşvik eden öz-savunma ve öz yeterlilik becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur (Levenson, 2020). Müracaatçıların güçlendirilmesi için kritik noktalar tavsiye vermekten kaçınma, aktif dinleme ve açık uçlu sorularla müracaatçının deneyimi keşfetmedir. Müracaatçılar travmatik stres altında baskı altında hissetme ve işlevsel olmayan seçimlere gitme eğiliminde olduklarında tavsiye vermeme daha zor olabilmektedir (Hepworth vd., 2016).

Travma yaşayan kişiler genellikle güvenli bir yerde olsa da güvensiz hissetme eğiliminde olmaktadır. Ruh sağlığı uzmanı tamamıyla anda ve müracaatçısıyla uyumlu olduğunda, onların varlığı müracaatçılar için işitildikleri, hissedildikleri, anlaşıldıkları ve ihtiyaçlarının karşılanacağına dair bir güven hissi uyandırmaktadır. Polivagal teoriye göre müracaatçılar bir başka insan tarafından hissedildiğinde ve anlaşıldığında, güvende hissetme, sakinlik ve ilişki kurma dinamiklerini içeren güvenlik nöroalgısı da desteklenmiş olur (Porges, 2021).

Travmatik etkiler sonucu savaş, kaç ya da don gibi temel hayatta kalma stratejileri bireylere kişisel güç, duygusal acıdan kurtulma veya koruma hissi verir ancak bunlar güvene dayalı bir terapötik ittifak kurulması önünde engelleyici olabilmektedir. Sosyal hizmet müdahalesinde, kendini kullanma tekniği, uzmanın müracaatçıyla terapötik ilişki kurabilmek için kendini bir terapötik araç olarak kullanmasıdır (Knight, 2012). Sosyal hizmet uzmanları müracaatçılarına kelimelerle, beden diliyle, jestlerle ve mevcudiyetiyle "dokunur". Sosyal hizmette bu dokunuş, kaliteli bir müracaatçı

uzman ilişkisinin ayırt edici özellikleri olan samimiyet, empati ve sıcaklık ile karakterize edilmektedir (Trevithick, 2003).

Terapötik mevcudiyet, ruh sağlığı uzmanı ve müracaatçı arasında güvene dayalı bir ilişkinin inşa edilmesini, sosyal bağlılık sisteminin aktive edilmesini sağlar. Eğer uzman sakinse, duygular, beden ve beyin çift yönlü olarak bağlantılı olduğu için müracaatçı da uzmanın topraklanmış bedeniyle uyum içinde sakinleşecek ve kendisini açarak terapötik ilişkiye dahil olması kolaylaşacaktır (Geller ve Porges, 2014; Porges ve Dana, 2018). Bu mevcudiyet ve var olma halini Germer (2005), kolayca herhangi biri tarafından deneyimlenen ancak yeterince tarif edilemeyen, sözsüz (yani duyusal, somatik, sezgisel, duygusal çoğunlukla deneyimsel bir dikkatli farkındalık olarak tanımlamaktadır.

Sosyal katılım belirteçleri (yüz ifadeleri, jestler ve prozodik seslendirmeler) savunuculuğu azalmakta; pozitif terapötik ilişkileri için müracaatçının en uygun fizyolojik duruma girmesini sağlayarak müdahalenin etkisini artırmaktadır (Geller ve Porges, 2014). Yüz ifadeleri ve göz hareketlerine uyum sağlamak Polivagal perspektiften danışanın durumunu değerlendirebilmeyi sağlamaktadır. Açılmış gözler tehdit altında ve güvensiz hissetme, daha yumuşak bakışlar güvende ve rahat hissetmeyi ifade etmektedir (Porges ve Dana, 2018). Travmanın bedendeki görünümleri ve somatik etkileri müdahale süreci için bedenle çalışmayı gerektirmiş ve beden odaklı müdahalelerin önemli bir yere taşınmasını sağlamıştır.

Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Beden Odaklı Yaklaşım

Sosyal hizmet, genel pratiğe rehberlik etmek için geleneksel olarak biyopsikososyal model, sistem perspektifi ve ekolojik yaklaşım olmak üzere üç ana çerçeveden yararlanmaktadır (Pyles ve Adams, 2015). Çevresi içinde birey anlayışına ve bireyin biyopsikososyal bağlamına vurgu yapan sosyal hizmet uygulaması, kişi-çevre uyumu, psikososyal esenlik, bireylerin, sağlık ve güvenlik kaygıları gibi bedenin politik, fiziksel, epistemolojik boyutlarıyla ilgili konuları ele almaktadır (Tangenberg, Kemp, 2002). Sosyal hizmet uygulamasında bedene kaydedilen birçok ifade edilmemiş öykü ve önemli gerçek (Krieger, 2005) genellikle görmezden gelinmekte veya bastırılmaktadır (Mensinga ve Pyles, 2021).

Bununla birlikte sosyal hizmet uygulamasıyla ilgili sosyal sorunların çeşitliliği (bağımlılık, hastalık, şiddet, travma) ve bireysel deneyimlerin karmaşık kesişimi, mesleğin bedene ve bedene dayalı uygulamaya daha gelişmiş bir kuramsal dikkat geliştirmesini gerektirmiştir. Sosyal hizmet uzmanları rutin olarak afet, şiddet, bağımlılık, kronik hastalık veya kötü muamele gibi travmatik, acı verici veya aşağılayıcı bedensel deneyimlerden derinden etkilenen müracaatçılar ile ilgilenmektedir (Tangenberg ve Kemp, 2002). Kahramanmaraş depremi sonrasında yıkımın en fazla olduğu illerde psikolojik ilk yardım ve psiko-sosyal destek için görevlendirilen başlıca ruh sağlığı mesleklerinden biri sosyal hizmet uzmanlarıdır. Sosyal hizmet uzmanları psikolojik ilk yardım sürecinde depremzedelerin duygularını ifade edebilecekleri alan sağlanması ve pratik sorunlarına çözüm bulunması için sahada aktif olarak görev almaktadır.

Sosyal hizmet uygulamasında beden önemli bir unsur olmasına rağmen, bedenin gerçek fiziksel durumlarını aşan sorunlarına çok daha az dikkat edilmekteydi. Bununla birlikte, zihin-beden ilişkisine ve bedenin "içgüdüsel bilgisine" dikkatin yönelmesi (Tangenberg, Kemp, 2002) ile beden odaklı müdahalelere teorik ve pratik düzlemde daha çok yer verilmeye başlanmıştır. Pek çok travma uzmanının (van der Kolk, 2021, Ogden vd., 2006; Porges, 2021) çalışmaları sayesinde, travma mağduru bireylerin bedenleriyle yeniden bağlantı kurabilmesine olanak sağlayan dans oyun, yoga, drama, gibi iyileşmeyi, drama gibi yeni müdahale fırsatları kabul edilmeye başlanmış ve sosyal hizmet uzmanlarının bu müdahaleleri profesyonel uygulamalarına dahil etmeleri sağlanmıştır (Mensinga ve Pyles, 2021).

Polivagal teori, içsel güvenlik ya da güvensizlik hissimiz ile bağlantılı çevresel ipuçlarını tanımlamaktadır. Bunlar yüzümüzü, sesimizi, nefesimizi ve bedenimizi kullanma biçimlerimizde tezahür etmektedir. Terapist ya da bir ruh sağlığı uzmanıyla etkileşim kurmak, kişide farkında olmayabileceği bedensel değişimleri tetiklemektedir (Porges ve Dana, 2018). Bu etkileşim için sosyal

hizmet uzmanı empatik bir yaklaşım izlemektedir. Empatik yaklaşım bireyin duruşu, bakışı, enerjisi, sözel geribildirimi, ifade ettikleri ve etmedikleri gibi pek çok durumu kapsayan bir çerçeveye sahiptir. Van Rhyn ve arkadaşları (2021), sosyal hizmet uygulamasının özü olan empatide, diğerinin duygusal ve zihinsel durumlarını aynalamaktan ziyade vücudun fiziksel olarak hissetmek, duygusal ve zihinsel durumları yorumlamak için "güçlü bir araç" olarak kullanıldığını ifade etmektedir.

Levine ve Frederick (2013), kaplanı uyandırmak isimli kitabında travmanın iyileştirilebileceğini, doğru bir destekle dönüştürücü olabileceğini ve bedenin iyileşmedeki merkezi rolünü vurgulamaktadır. Bedendeki duyum ve duygulanımlar, travmanın doğasını bütüncül bir yaklaşımla ele almamıza olanak sağlamaktadır. Ona göre, içgüdüsel bir varlık olarak insan en yıpratıcı travmatik deneyimlerde bile kendini iyileştirebilecek bir potansiyele sahiptir.

Polivagal teorinin travmaya yönelik sosyal hizmet müdahalelerine entegrasyonu, travma sonrası bozulan ruh sağlığının iyileştirilmesinde önemli bir paradigma sunmaktadır. Güçlendirme yaklaşımıyla paralel olarak bireylerin temel gücünü kendi biyolojik ritminden aldığının farkına varması hem kendi bedeninde hem de içinde bulunduğu çevreyle ilişkisini dengeye ulaştıracak potansiyelini keşfetmesini mümkün kılmaktadır. Sosyal hizmet uygulamasında bireyin aslında en iyi uzmanın kendisi olduğuna dair anlayışı birey için en iyi şifacının yine kendisi olduğu anlayışını savunmaktadır.

Beden ve hareket odaklı müdahaleler, vücut farkındalığını artırarak ve bilişsel, duygusal ve somatik işlemeyi entegre ederek travma sonrası stres bozukluğu semptomların azaltılmasında (Probst et al., 2010; Rohricht, 2009) duygu düzenlemesinin sağlanmasında ve travmatik deneyimlerin işlenmesinde çarpıcı katkılar sunmaktadır. Beden odaklı psikoterapide temel amaç, bedenin bir kaynak olarak kullanılarak sinir sisteminin düzenlenmesi ve güvenlik hissinin sağlanmasıdır (Ogden vd., 2006). Beden odaklı terapiler içerik, deneyimin yeniden çerçevelenmesi ve terapötik ilişkinin kullanımı; şimdi ve burada olma, koşulsuz kabul gibi teknikleri içermesi bakımından diğer terapi yöntemlerinden farklılaşmaktadır (Totton, 2003). Van der Kolk (2021), travma deneyimi olan bireylerin iyileşebilmeleri için bedensel duyumlarıyla barışmaları gerektiğini savunmaktadır.

Beden odaklı yaklaşımlar, travma sonrası savaş/kaç ve içe kapanma yaşayan kişilerin savunma hareketlerini etkisiz hale getirecek ve yeniden sosyal bağ sistemini aktive edecek yöntemler arasında ön plana çıkmaktadır (Porges, 2021; Levine ve Frederick, 2013). Sosyal hizmetin bireyi ele alırken kullandığı sistemik bakış açısı, bireyin sinir sistemi ve fiziksel sağlığı arasındaki ilişki ile bunların sosyal etkileşim bağlamına yansımasını da içermektedir. Buradan hareketle, travma deneyimi olan müracaatçılarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının, polivagal teorinin ilkelerinden faydalanarak istemsiz biçimde donma tepkisinin doğasını anlaması ve sosyal bağlılık sisteminin aktivasyonu için çalışması mümkün görünmektedir.

Polivagal teoriyle ilgili yapılan araştırmalar, bireylerin sorunlarına yanıt verme kapasitelerini geliştirmeye yönelik çok sayıda müdahaleyi (uyku hijyenini artırma, kardiyovasküler egzersiz, meditasyon ve farkındalık, nefes egzersizleri ve şükran ifadeleri) incelemektedir (Johnson vd., 2021). Polivagal teori nefes egzersizi, Uzakdoğu savaş sporları, yoga, koroda şarkı söyleme ve dans etme gibi tıbbi olmayan farklı yöntemlerin nasıl işe yaradığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu yöntemler içsel farkındalığa, yüz ve ses ile iletişime bağlıdır; bireyleri savaş kaç halinden çıkararak sosyal bağları güçlendirmeye ve ilişkiyi sürdürme kapasitelerini artırmaya odaklıdır (Van der Kolk, 2021). Beden ve hareket odaklı müdahaleler, örneğin duyu-motor psikoterapi, somatik deneyimleme (Levine, 2010), beden-odaklı psikoterapi (Röhricht, 2009) ve psikomotor terapi (Probst vd., 2010) gibi müdahaleler mevcut bilişsel davranışçı ve maruz bırakma tedavileri ile birlikte sunulabilmektedir.

24-27 yaş aralığında 4 yetişkin katılımcı ile 28 hafta süren beden-odaklı bireysel terapötik süreçlerin değerlendirildiği çalışmada, depresyon ve TSSB değerlerinde azalma görüldüğü; katılımcıların duygusal regülasyon becerisi edinme, somatik ağrılarda azalma yaşama, özdüzenleme

becerisinin gelişimi, özfarkındalığın artması, kendilerini ve diğer insanları daha iyi anlayabilme gibi kazanımlar elde ettikleri belirlenmiştir (Yar, 2022).

McMahon (2017), tarafından yapılan niteliksel bir çalışmada somatic deneyimleme tekniğini kullanan uygulayıcılar, vücut duyumlarını keşfetmeye istekli, daha az konuşan, farklı travma müdahalelerini deneyimleyen ancak yönlendirici olmayan alternatif bir yaklaşıma açık olan danışanlar için somatik deneyimleme gibi tekniklerin daha uygun olduğunu savunmuştur. Somatik deneyimleme müdahaleleri, travmanın sinir sistemi üzerindeki etkisini doğrudan ele alan ve her bireyin sinir sistemine göre kişiselleştirilen beden temelli bir yaklaşımdır. Mevcut çalışmalarda, Somatik deneyimlemenin TSSB semptomlarının azalmasında ve birçok kültürdeki danışanda önleyici bir travma tedavisi olarak etkili olduğu belirlenmiştir.

Sensorimotor psikoterapi (SP), Pat Ogden tarafından geliştirilen ve sensorimotor işlemeyi bilişsel ve duygusal işlemeyle bütünleştirerek travmayı tedavi eden başka bir somatik müdahaledir. Somatik deneyimlemeden farklı olarak travmanın duygusal ve bilişsel yönlerini işlemek için somatik duyumları birbirine bağlamaya çalışır (Ogden & Minton, 2000).

Sonuç ve Öneriler

Travmanın ele alınış biçimi bireyler ve toplumların refahını ilgilendiren önemli bir etkiye sahiptir (Levine ve Frederick, 2013). Müracaatçıların bedensel ve somatik deneyimlerinin sürece dahil edilmesi onların iyileşme ve kendini gerçekleştirme sürecinde güçlü bir etkiye sahiptir. İçsel bedensel deneyimler sosyal hizmet uygulama çerçevesinde geri planda kalmaktadır ve bedene dayalı yaklaşımların uygulama sürecine dahil edilmesi daha etkili müdaheleleri mümkün kılacaktır (Unrau, Yvonne and McCormick, 2016).

Sosyal hizmet uzmanları insanların bedenlerinde yaşadıkları gerçeklerin, özellikle somatik deneyimlerinin, sosyal konumlarıyla, daha geniş politik ekonomiyle ve yapısal sistemlerle girift bir şekilde bağlantılı olduğunu doğrulamaktadır (Mensinga ve Pyles, 2021). Bu bakış açısından hareketle, kompleks bir bağlama sahip olan travmaya yönelik sosyal hizmet müdahaleleri bireyin biyopsikososyal, kişilerarası ve toplumsal sorunlarını ve ihtiyaçlarını da gözeten içerici bir bakışa sahip olmalıdır. Deprem sonrası travmatik stres faktörlerinin etkisinde olan mağdurlar için travmatik olayların kısa ve uzun vadeli etkileri; barınma ve güvenlik ihtiyacının karşılanması, psikososyal desteğin sürdürülmesi, günlük rutinlerin ve yaşamsal pratiklerin devamı, ailevi ve toplumsal desteğin sağlanması oldukça elzemdir. Bununla birlikte bu düzeydeki tüm müdaheleler için öncelikle bireyin bozulan nöroalgısının yeniden düzenlenebilmesine yönelik beden odaklı iyileştirme yöntemleri kilit öneme sahip görünmektedir.

Biyolojik temelli davranışlara odaklanmak ruh sağlığı uzmanlarının sosyal bağlılık sistemi ve nöroalgısı bozulan depremzedelerle çalışırken yeni müdahale paradigmaları geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Bu noktada Polivagal teori, teorik bağlamın yanısıra pratiğe aktarılabilecek travmaya dayalı uygulama bilgisine uygun müdahale süreci izlenmesini sağlayan bir temel sunmaktadır.

Doğal afetler, iklim krizleri, pandemi, kronik rahatsızlıklar, dijital hastalıklar, sosyal adaletsizlik, ruhsal problemler ve daha pek çok sosyal problemin birey ve kitlelerin bedenindeki yansımaları ve geniş bir yelpazeye yayılan somatik görünümleri sosyal hizmet uygulamalarında bedenin pratikte ne kadar kilit bir yerde durduğuna işaret etmektedir.

Beden temelli müdahale ve uygulamaların sosyal hizmet alanına dahil edilmesi için sosyal hizmet eğitimi müfredatına travma, travma bilgisine dayalı uygulama, polivagal teori gibi kuramsal derslerin eklenmesi; beden odaklı müdahale, travma ile çalışma, yas danışmanlığı gibi pratik derslerin yürütülmesi ve supervise edilmesi meslek adayları için önemli bir katkı sağlayacaktır.

Afetlerde sosyal hizmet, psikiyatrik sosyal hizmet, krize müdahale, kayıp ve yas süreçlerinde aktif çalışan sosyal hizmet uzmanlarının polivagal teori ve beden odaklı terapi eğitimlerine katılımını destekleyen işbirliği ve projelerin geliştirilmesi de doğal afetler bakımından

risk altında olan bir ülke olarak yetkin saha personelini ihtiyacını karşılayacaktır. Beden odaklı tedavi yöntemlerinin etkililiğinin kanıtlanması, kültürel farklılıkları içerici uygulama için kanıt temeline dayalı, uzun erimli çalışmaların desteklenmesi gerekmektedir.

Risk altındaki grupların TSSB semptomlarının azaltılması ve önlenebilmesi için sensorimotor terapi, somatik deneyimleme, psikomotor terapi, yoga, nefes terapisi gibi alterative ve bütünleştirici beden odaklı tedavi seçeneklerine erişimlerini sağlamak ve bu tedavilerin ruh sağlığı politikalarında yer edinmesi ve yaygınlaştırılması oldukça önemlidir.

Kaynaklar

Dana, D. (2018). The polyvagal theory in therapy: Engaging the rhythm of regulation. (1st ed.). W.W. Norton & Company.

Geller, S. M., & Porges, S. W. (2014). Therapeutic presence: Neurophysiological mechanisms mediating feeling safe in therapeutic relationships. *Journal of Psychotherapy Integration, 24*(3), 178–192.

Germer, C. (2005). Mindfulness: What is it? what does it matter? In Mindfulness and psychotherapy (pp. 33-28). Germer, C., Siegel, R. & Fulton, P. (Eds.). New York: The Guilford Press.

Hepworth, D. H., Rooney, R. H., Rooney, G. D., & Strom-Gottfried, K. (2016). Direct social work practice: Theory and skills (10th ed.). Boston: Cengage Learning.

Johnson, L., Bradford, A. B., & Miller, R. B. (2021). A physio-rela-tional theory of relationship functioning. Unpublished manuscript. Brigham Young University (PDF) Honoring Protective Responses: Reframing Resistance in Therapy Using Polyvagal Theory. Available from: https://www.researchgate.net/publication/351822820_Honoring_Protective_Responses_Reframing_Resistance_in_Therapy_Using_Polyvagal_Theory [accessed May 17 2023].

Knight, C. (2012). Therapeutic use of self: Theoretical and evidence-based considerations for clinical practice and supervision. Clinical Supervisor, 31(1), 1–24. doi:10.1080/07325223.2012.676370.

Krieger, N. (2005). Embodiment: A conceptual glossary for epidemiology. Journal of Epidemiology and Community Health, 59(5), 350–355. doi:10.1136/jech.2004.024562

Levine, P. (2010). In an Unspoken Voice, How the Body Releases Trauma and Restores Goodness, North Atlantic Books, Berkeley, CA.

Levine, P. A., & Frederick, A. (2013). Kaplanı uyandırmak. Z. Yalçınkaya, Çev). İstanbul: Butik Yayıncılık.

Levenson, J. (2020). Translating trauma-informed principles into social work practice. Social Work, 65(3), 288-298.

McMahon, S. (2017). The Body Recovers: Practitioner Perspective on Somatic Experiencing. Retrieved from Sophia, the St. Catherine University repository website: https://sophia.stkate.edu/msw_papers/768.

Mensinga, J., Pyles, L. (2021) Embodiment: A Key to Social Workers' Wellbeing and Attainment of Social Justice, Australian Social Work, 74:2, 131-133, DOI: 10.1080/0312407X.2021.185847

Ogden, P., Minton, K., & Pain, C. (2006). Trauma and the body: A sensorimotor approach to psychotherapy. W.W. Norton & Company.

Ogden, P., Minton, K. (2000). Sensorimotor psychotherapy: One method for processing traumatic memory. Traumatology 6(3), 3. Retrieved from https://www.sensorimotorpsychotherapy.org/articles.html.

Porges, S. (2021). Polivagal Teori. Duyguların Bağlanmanın İletişimin Özdüzenlemenin Nörofizyolojik Temelleri. İstanbul: Psikonet Yayınları.

Probst, M., Knapen, J., Poot, G., & Vancampfort, D. (2010). Psychomotor therapy and psychiatry: What is in a name. The Open Complementary Medicine Journal, 2, 105–113.

Pyles, L., & Adam, G. J. (2015). Educating transformative social workers: The case for holistic pedagogies. In L. Pyles & G. Adam, Holistic engagement: Transformative social work education in the 21st century (pp. 3-29). New York: Oxford.

Porges S., Furman, S.A. (2011). The Early Development of the Autonomic Nervous System Provides a Neural Platform for Social Behavior: A Polyvagal Perspective. Infant Child Dev, 20(1):106-118. doi: 10.1002/icd.688. PMID: 21516219; PMCID: PMC3079208.

Röhricht, F. (2009). Body oriented psychotherapy: The state of the art ¨ in empirical research and evidence-based practice: A clinical perspective. Body, Movement and Dance in Psychotherapy, 2, 135–156. https://doi.org/10.1080/17432970902857263

Steele, K., Boon, S., & van der Hart, O. (2016). Treating trauma-related dissociation: A practical, integrative approach [Norton series on interpersonal neurobiology]. New York: W. W. Norton

Tangenberg, K.M., Kemp, S. (2002). Embodied Practice: Claiming the Body's Experience, Agency, and Knowledge for Social Work. Social Work, 47 (1), 9-18. https://www.jstor.org/stable/23717915

Totton, N. (2003). Body Psychotherapy: an introduction. Berkshire: Open University Press.

Trevithick, P. (2003). Effective relationship-based practice: A theoretical explanation, Journal of Social Work Practice, 17(2), pp. 163–76.

Unrau, Yvonne and McCormick, Melinda (2016). The Environment-Within-Person Perspective: Integrating a Mindfulness Framework into Social Work Practice, The Journal of Sociology & Social Welfare: Vol. 43: Iss. 4, Article 3. DOI: https://doi.org/10.15453/0191-5096.4043.

van der Kolk, B. (2021). Beden Kayıt Tutar. (Çev. Nurdan Cihanşümül Maral). 19. Bası Ankara: Nobel Yaşam.

van Rhyn, B., Barwick, A., & Donelly, M. (2021). Embodiment as an instrument for empathy in social work. Australian Social Work, 74(2), 146–158. https://doi.org/10.1080/0312407X.2020.1839112

Yar, S. (2022). Gelişimsel Travma Terapisinde Beden Odaklı Terapötik Yaklaşımın Karma Desen İle Değerlendirilesi: Bir Vaka Serisi Çalışması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Politik Okuryazarlık Ve politik Güven

Banu BEYAZ[1]

Giriş

Politika, devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü, siyaset, siyasa demektir. (Türk Dil Kurumu [TDK], 2018).Politika, 1) Hükümet Etme Sanatı Olarak Politika, 2) Kamusal Hayat Olarak Politika, 3) Uzlaşma ve Uyum Olarak Politika ve4) Gücün ve Kaynakların Dağıtımı Olarak Politika olmak üzere 4 farklı boyutta tezahür edebilmektedir.

Politika sözcüğünün kökeni ise Yunanca'dan polise (şehir devlete, siteye) ait işler anlamında kullanılmıştır. Ancak dilimize İtalyanca'da"Politica"dan geçmiştir. Günümüzde, siyasetçiler, yazarlar, siyaset bilimciler, birbirinden farklı siyaset tanımlamaları yapmışlardır. Örneğin; Aristo, "insan mutluluğunu geliştirme sanatı", Büyük Selçuklu hükümdarı Nizamülmülk, "adalete ve bilgiye dayanan yönetim biçimi", Platon ise "insanları rızaları ile yönetme sanatı" olarak tanımlamıştır. (Öztürk, 2004)

Politika kavramını açıklayabilmek için ilişkili olduğu kavramları da bilmek gerekir. Bunlar;

a) İktidar etme sanatı olarak politika: Politikayı iktidar etme sanatı olarak gören kişilerin kabul ettiği görüş "devletle ilgili olan" geleneksel görüştür. Bu görüşe göre politika, bakanlar kurulunda, hükümet dairelerinde ve yasama meclislerinde yürütülür. Özellikle siyasetçiler, lobi görevlileri ve kamu görevlileri gibi az sayıda insanlar tarafından faaliyete geçirilir.

b) Kamusal faaliyetler olarak politika: Bu görüş açısına göre politika "adil toplum"oluşturma amacını kapsar. Bu politikaya ait görüş, iktidar etme sanatı olarak politika görüşüne göre daha geniş kapsamlı olarak kamunun yürüttüğü işler ve kamusal hayatı da kapsar. Bu görüş, siyasi olan ile siyasi olmayan ayrımını yapar ve böylece özel alan ile kamusal alana vurgu yapmış olur. Hükümet veya devletin çerçevesinde kamusal alan siyaset, sanat ve kültür, ticaret, iş, sivil toplum çerçevesinde özel yapılar ise, kişisel alan, özel teşebbüs, aile ve ev içi hayatı kapsamaktadır.

c) Uzlaşma olarak politika: Bu görüşe göre politika, "mümkün olanın sanatı"olarak ifade edilmektedir. Siyasette kararların alınma yoluyla ilgilenir ve daha çok çatışmayı çözmenin yolu olarak görür. Toplumda düzen oluşturma probleminin çatışma, şiddet ve zorlama yerine uzlaşarak çözülmesi gerektiğine inanır.

d) Hükümetin ve kaynakların dağıtımı olarak politika: Politikanın hem kökten hemde en geniş anlamı olan bu görüş, politikayı devlet, hükümet, kamu gibi sınırlı alanlara sığdırmaktan çok tüm beşeri alanlarda ve sosyal faaliyetlerde olduğu görüşünü savunur. Bu manada politika, ailelerde, arkadaş gruplarında, toplumda, uluslararası alanlarda ve sosyal etkileşimin olduğu her yerde de mevcuttur (Heywood, 2017: 23-30).

[1]Dr. Psk. Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi/Psikoloji Polikliniği.

Yukarıda belirtilen bu maddelere göre politika, resmi ve resmi olmayan, kamu ve özel tüm ortaklaşa faaliyetlerin, tüm kurumların, beşeri grupların ve toplumun tam merkezinde yer almaktadır.

Okuryazarlık toplumda çalışmak, hedeflerine ulaşmak ve bilgi ve potansiyelini geliştirmek için basılı ve yazılı bilgileri kullanmaktır. Okuryazarlık kavramı ilk ortaya çıktığında yalnızca okuma yazma bilen insanları anlatmak için kullanılan bir kavram iken zaman içerisinde değişime ve gelişime uğramıştır.

Unesco ise 1970'li yıllarda literatüre işlevsel okuryazarlık kavramını sokmuştur. Buna göre işlevsel okuryazarlık, içtimai, kültürel ve sosyal yaşamın içinde bireyin kendisini ifade edebilme becerisini kazanmış olması olarak ifade edilmektedir. İşlevsel okuryazarlığın normal bir okuryazarlıktan farkınışöyle anlatmak doğru olacaktır. İnsanların günlük yaşamında resmi bir evrak işini kendi başına halledebilmesi işlevsel okuryazar olduğunu gösterirken, bunu kendi başına gerçekleştiremiyor olması da okuryazar olmadığı manasına gelmemektedir. (Altun, 2005: 2-8).

Politik okuryazarlık en dar anlamıyla, siyasal sistemler içerisinde vatandaşların yöneticiler ve alınan siyasi kararlar üzerinde söz sahibi olmasıdır." (Doğanay, Çuhadar, & Sarı, 2007). **Politik okuryazarlık, etkili birer vatandaş olarak bireylerin rollerini yerine getirebilmek için politik süreç ve konuları bilmesi ve bireyler tarafından bunların kavranması olarak tanımlanabilir.**(Kuş, 2013: 208). Politik açıdan bilinçli vatandaşların yetiştirilmesi için insanların önyargı ve abartılardan uzak, farklı kanıt parçalarını analiz edebilen, kaynakları tartan ve sonuçlara ulaşabilen ve sorunları araştırmak için beceriler geliştirebilecek özelliklere sahip olmaları gerekmektedir.

Etkin vatandaşlar, verilen bilgileri doğrudan almak yerine inceleyebilmeli, anlamlandırmalı ve gerekliyse eylemde bulunabilmelidir (Faiz &Dönmez, 2016). Etkin vatandaş sorunlara küresel bakabilen, kültürel farklılıkları kabullenen, işbirliği içinde ve sorumluluk alarak çalışabilen, çatışmaları şiddet kullanmadan çözen, eleştirel düşünebilen, çevrenin korunması için yaşam tarzını değiştiren kişidir. Bireylere vatandaş olma bilinci kazandırmak farklılıkları ortak amaçlarda birleştirmek ve bir ülkenin devamlılığını sağlayabilmek adına önemlidir (Hablemitoğlu&Özmete, 2012).

Ülkemizde geliştirilen bir ölçek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır: Etkin vatandaşlık ve politik okuryazarlık ölçeği

Ölçeğin geliştirilme aşamaları: Madde havuzu oluşturma aşaması: ölçme aracındaki taslak maddeleri belirleme adına ilgili alan yazın incelenmiş (Dağ &Koçer, 2019; Görmez, 2018; Faiz, 2016; Faiz &Dönmez, 2019; Kuş, 2013; Kuş &Tarhan, 2016; Tarhan, 2015) ve politik okuryazarlık ölçeğinin madde havuzu oluşturulmuştur. 5 üniversite öğrencisine ölçekteki alt boyutları içeren beş tane soru sorulmuş ve 45 maddelik havuz oluşturulmuştur. Ölçek beşli likert olarak 1- Kesinlikle Katılmıyorum. 2- Katılmıyorum. 3- Az Katılıyorum. 4- Katılıyorum. 5- Kesinlikle Katılıyorum şeklinde oluşturulmuş ve. "Politik Uzmanlık, Politik Bilgi, Politik Farkındalık, Politik İlgi ve Politik Katılım" alt boyutlarıyla yapılandırılmıştır. Ayrıca uzmanlar maddeleri, bilimsel açıdan, dil ve anlatım yönünden uygunluğuna yönelik görüş belertmişlerdir. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra tekrar uzmanlara gönderilmiş ve taslak bir madde oluşturulmuştur. Geliştirilen politik okuryazarlık ölçeğinde olumsuz madde yer almamakta ve ölçekteki maddeler tersten puanlanmamaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 24, en yüksek puan 120'dir. Ayrıca, toplanabilirlik testi (ANOVAwithTukey's Test forNonadditivity) sonuçlarından hareketle ölçeğin toplam üzerinden değerlendirilebileceği görülmektedir.(Köksal&Erol, 2021).

Ölçek aşağıdaki boyutlar ve alt itemlerden oluşmaktadır:

Politik Uzmanlık

Güncel politik olayları takip ederim.

Siyasi partiler arasındaki ideolojik farklılıkları bilirim.

Politik sorunların medyaya etkilerini analiz edebilirim.

Politik sorunların topluma etkilerini analiz edebilirim

Politikacıların söylemlerini eleştirel bir bakış açısı ile analiz edebilirim.

Politik bir konuyu diğer konulardan ayırt edebilirim.

Politik bir olayı süreç içerisinde analiz edebilirim.

Medyadaki politik haberlere eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşırım.

Politik Bilgi

Demokrasinin bir yaşam biçimi olması gerektiğini bilirim.

Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğunu bilirim.

Politik kavramlara ilişkin bilgi düzeyine sahibim.

Toplumu oluşturan bütün bireyler yasalar önünde eşit olmalıdır.

Demokratik toplumları diğer toplumlardan ayırt edebilirim.

Politik Farkındalık

Bir vatandaş olarak sorumluluklarımın neler olduğunu bilirim.

Bir vatandaş olarak haklarımın farkındayım.

Devletin vatandaşlara karşı görev ve sorumluluklarının farkındayım.

Demokratik toplumlarda düşünce özgürlüğünün olması gerektiğinin farkındayım.

Bilinçli oy kullanmak için politik okuryazar olmak gerektiğinin farkındayım.

Politik İlgi

Hükümet sistemlerinin nasıl çalıştığını bilmek isterim.

Politik konular hakkında konuşmak beni mutlu eder.

Toplumu ilgilendiren sorunların çözümüne katkı sağlamak isterim.

Politik Katılım

Politik kampanyalara katkıda bulunmak isterim.

Seçimlere aktif katılım gösteririm.

Ülke yönetiminde halkın söz sahibi olması gerekir.

Politik okuryazarlığın amacının bir toplum ile siyasal kurumlar arasındaki bağın sağlıklı bir şekilde işleyebilmesidir. Vatandaşlar hak ve sorumluluklarını bildiği, hem kendisini hem de yaşadığı yerin gereksinimlerini görebildiği, sosyal konularda duyarlı olduğu, siyasal söylemleri analiz edip değerlendirebildiği, bir arada yaşama kültürü ve değerlerine sadık kaldığı sürece; aslında politik okur yazarlık amacını gerçekleştirmiştir denilebilir.

Demokrasilerin temelini, halkın devlet yönetimine katılımı oluşturur ve bu demokrasiler için önemlidir. **Katılımla bireyler toplumda kendini gösterebilir ve kendini ifade eder**. "Bilinçli katılımın gerçekleşebilmesi için birtakım politik bilgilerle donatılmış politik okuryazar olan bir bireyin özellikleri ön plana çıkmaktadır. Politik okuryazar olan insan hem bilgili bir izleyicidir hem de sorumlu ve etkili bir şekilde politikayla ilgilenebilmek için aktif bir katılımcıdır." (Lockyer&Crick, 2003).

Politik katılım, politik konularda bilgi sahibi olmadan bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmez. Muhakkakki politik okuryazarlık becerisine sahip vatandaşların politik katılım gerçekleştirmeleri daha muhtemel olacaktır. Politik katılımın 3 psikolojik faktörle yakından ilgili olduğunu belirtmiştir. Bunlar, bilişsel yetenek, kişilik kontrolü ve bireyin dışa dönüklük yapısıdır. Elbette bu belirtilen özellikleri gelişmiş insanların politik katılım göstermeleri daha menfi olacaktır .(Dawes, 2014: 888-889).

Anderson politik okuryazarlığı modellemiştir. Bu model üç farklı öge ile politik okuryazarlığa derinlik katmaktadır; bunlar bilgi, anlayış ve pratik yeterliliktir. Bu model yalnızca politik bilginin tek başına siyasi katılıma yol açmayacağını, ancak bu bilginin anlaşılması ve bir kişinin nasıl uygulanacağını öğrenmesi gerektiğini göstermektedir. Ona göre "Siyasi kurum ve süreçleri bilmek, anlamak ve hareket etmek yeterli değildir, ancak eleştirel olarak bunlara yansıtabilmek yeterlidir." (Collins, 1992: 14).

Dünya üzerinde yaşanan gelişmeler göz önüne aldığında ve süreçler değerlendirildiğinde politik okuryazarlığın önemi daha da artmaktadır. Dünyanın önemli STK'larından olan Freedom House'un 2019 raporuna göre dünya ülkelerinin %45'i özgür olmasına karşın dünya nüfusunun %39'u özgürdür. Ülkelerin %25'i özgür değildir. Dünya nüfusu dikkate alındığında %37'sinin özgür olmadığı belirtilmiştir. Rapora göre Tüm dünyada demokrasi, son yılların en ciddi krizini yaşamıştır. Demokrasinin temel ilkeler olarak gördüğü serbest ve adil seçimlerin garantisi, azınlıkların hakları, basın özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü de dâhil olmak üzere birçok temel ilke saldırıya uğramıştır. Rapora göre özgür olmayan ülkelerin oranı son 13 yıldır artmaktadır. İnsanların günlük yaşantısında politika önemli bir yer tutar. Toplumsal yaşamın işleyişinin anlaşılması için temel politik bilgilere ve eleştirel düşünme becerisine sahip olmak gerekir. Bundan dolayı çocukların küçük yaşlardan itibaren demokrasinin fonksiyonlarıyla tanıştırılması önemlidir.(Freedomhouse, 2019).

Aşağıda en az lise mezunu olmak koşulu ile akıl yürütebileceğiniz, karar verebileceğiniz bir farkındalığınızı arttırabileceğiniz 33 soruluk çoktan seçmeli **Politika Bilgi Testi** siz okuyucuların ilgisine sunulmuştur.

4. BÖLÜM

POLİTİKA (SİYASET) BİLGİ TESTİ

Sayın katılımcı, aşağıda bulunan çoktan seçmeli test politikaya (Siyaset) ilişkin bilişsel düzeyinizi belirlemek için hazırlanmıştır. Sizden istenen maddeleri dikkatlice okumanız ve kendinize en uygun olan seçeneği işaretlemenizdir. Her madde için yalnızca bir seçeneği işaretleyiniz. Lütfen her bir soruyu cevaplamaya çalışınız.

1. Aşağıdaki ülkelerden hangisinde Arap Baharı etkisi ile protesto eylemleri olmamıştır?
A)Tunus B) Mısır C) Libya D) Suriye E) Pakistan

2. Aşağıdaki ideoloji ve sembol eşleştirmelerinden hangisi yanlıştır?
A) Komünizm B) Nazizim C) Faşizm D) Feminizm E) Anarşizm

3. Aşağıda verilen ideoloji ve lider eşleştirmelerinden hangisi yanlıştır
A) Faşizm - Benito Mussolini B) Nazizim-Adolf Hitler C) Komünizm - Lenin
D) Maoculuk- Stalin E) Siyonizm - Theodor Herzl

4.Aşağıdaki devletlerden hangisi federasyon devleti değildir?
A) Rusya B) ABD C) Almanya D) Türkiye E) Kanada

5.Apolitik ne demektir?
A) Etkin vatandaş B) Eski siyasetçi C) Siyaset ile ilgilenmeyen D) Siyaset uzmanı E) Milletvekili

6. Aşağıdakilerden hangisi siyasal partilerin işlevlerinden biri değildir?
A) Politikacı yetiştirmek B)Seçmenlerini temsil etmek C)Toplumsal sorunlar hakkında görüş bildirmek
D)Seçmenlerinin politikada sosyalleşmesine katkıda bulunmak E)Üyelerine maddi kazançlar sağlamak

7. Aşağıdakilerden hangisi sivil toplum kuruluşlarının özelliklerinden biri değildir?
A)İktidar olmayı amaçlama B)Toplumsal sorunlara ilgi duyma C)Devletten bağımsızlık
D)Sorunlar konusunda hükümeti etkilemeye çalışma E)Gönüllülük

8. Turuncu devrim olarak adlandırılan olay hangi ülkede gerçekleşmiştir?
A) Brezilya B) Ukrayna C) Macaristan D) Mısır E) Romanya

9. Aşağıda verilenlerden hangisi faşizmin savunduğu ilkelerden birisi değildir?
A)Tek tip toplum B)Sınırsız hak ve özgürlük C) Baskıcı devlet D)Tek partili sistem E)Üstün lider

10. Birleşmiş Milletlerin 2019 yılındaki mevcut genel sekreteri aşağıdakilerden hangisidir?
A) Angela Merkel B) Donald Trump C) Emmanuel Macron D) António Guterres E) Katrín Jakobsdóttir

11.Aşağıdakilerden hangisi günümüzde bağımsız olan Türk devletlerinden birisi değildir?
A) Türkmenistan B) Azerbaycan C) Kazakistan D) Özbekistan E) Tacikistan

12. Aşağıdaki devletlerden hangisi Arap devleti değildir?
A) Irak B) İran C) Mısır D) Ürdün E) Libya

13. Siyasi güçler ve/veya kamuoyunun birbirini dışlayan aralarında büyük mesafe bulunan kabaca iki temel siyasi görüş ya da çizgi etrafında bölünmesine ne denir?
A) Siyasal Kutuplaşma B) İdeolojik çarpışma C) Siyasal Kaygı D) Muhalif davranış E) Siyasal hoşgörü

14. Libya, Tunus, Mısır ve Yemen'de Arap Baharı sürecinde neler yaşamıştır?

A) Büyük çapta protestolar olmuştur.
B) Silahlı çatışmalar olmuştur.
C) Küçük çapta protesto ve gösteriler olmuştur.
D) Arap ülkesi olmamasına rağmen sorunlar yaşanmıştır.
E) Hükümetler devrilmiş ve yönetimler değişmiştir.

15. Aşağıdakilerden hangisi sosyalist bir lider değildir?
A) Mao Zedong B) Che Guevara C) Fidel Castro D) Vladimir Lenin E) General Franco

16. Irak, Yemen, Nijerya, Afganistan, yerlerle ilgili ifadelerden aşağıdaki hangisi doğrudur?
A) Petrol üreten ülkeler B) Açlık sorunlarının yaşandığı ülkeler C) Günümüzdeki savaş bölgeleri
D) Dünya üzerindeki Arap ülkeleri E) Gelişmekte olan ülkeler

17. Aşağıdakilerden hangisi politika biliminin kapsamı (konusu) dışındadır?
A) Siyasal kuram B) Siyasal kurumlar C) Partiler, topluluklar (gruplar), kamuoyu
D) Küresel ısınma E) Uluslararası ilişkiler

18. Siyasetname ne anlama gelmektedir?
A) Anayasa ile ilgili eserlerin ortak adı
B) Ekonomi bilgisi ile ilgili eserlerin ortak adı
C) Hukuk bilgisi ile ilgili eserlerin ortak adı
D) Devlet yönetimi ile ilgili eserlerin ortak adı
E) Vatandaşlık ile ilgili eserlerin ortak adı

19. Aşağıdakilerden hangisi günümüzdeki enklav devletlere örnek verilebilir?
A) Litvanya B) Moldova C) Vatikan D) Panama E) Estonya

20. Aşağıdaki ülkelerden hangisi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi üyesi değildir?
A) ABD B) Fransa C) Almanya D) Rusya E) İngiltere

21. Devletin, ülke, millet ve egemenlik unsurları ile yasama, yürütme ve yargı organları bakımından teklik özelliği gösteren devlet şekline ne denir?
A) Federal Devlet B) Üniter Devlet C) Feodal Devlet D) Hegamonik Devlet E) Sömürge Devlet

22. Bir toplumda bireylerin siyasal iktidarların kendi menfaatleri doğrultusunda karar almaları ve kural koymaları için iktidarı etkilemek amacıyla giriştikleri her türlü davranış ve eylemlere ne denir?
A) Politik Tepki B) Siyasi Baskı C)Siyasallaşma D) Pasif Direniş E) Siyasal katılma

23. Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi'ni benimseyerek 20. yy ilk yarısında ülkesinin sınırlarını karadan genişletmeyi düşünen ülke aşağıdakilerden hangisidir?
A) İtalya B) Japonya C) Almanya D) ABD E) İngiltere

24. Aşağıdakilerden hangisi Siyasal katılma eylemleri içinde olağandışı siyasal katılma biçimlerinden değildir?
A) Boykot-Grev B) Yollarda barikat kurmak C) Vergi vermeyi reddetmek
D) Politikacılara tepki göstermek E) Silahlı saldırılarda bulunmak

25. Aşağıdakilerden hangisi olağan siyasal katılma biçimlerinden biri değildir?
A) Seçimlerde oy kullanmak B)Siyasilere mektup yazmak C) Siyasi toplantılara katılmak
D) Milletvekilleriyle görüşmeler yapmak E)İşgal ve grev eyleminde bulunmak

26. Aşağıdakilerden hangisi siyasal katılma eylemini etkileyen bir faktör değildir?
A) Cinsiyet B) Maddi durum C)Yaş D) Eğitim E) Yeryüzü Şekilleri

27. Aşağıdaki ifadelerde kamuoyu hakkında söylenilenlerden hangisi yanlıştır?
A) İktidarlar kamuoyunu dikkate alırlar B) Kamuoyu toplumun görüşüdür.
C) Kamuoyunu sadece siyasi partiler oluşturur. D) İnternet ve televizyonlar kamuoyunun oluşturulmasında etkilidir.
E) Hükümetler de kamuoyunu etkilemeye çalışırlar.

28.Bireyin özgür olmasını ve ekonomik güçler arasında özgür yarışmayı, devletin bireyler, sınıflar ve uluslararasındaki ekonomik ilişkilere karışmamasını isteyen siyasal ve ekonomik öğreti aşağıdakilerden hangisidir?
A)Monarşi B)Demokrasi C)Oligarşi D)Totalitarizm E)Liberalizm

29. Aşağıdaki düşünce akımlarından hangisi gelenek ve göreneklere kanunlar kadar önem verip onu sosyal yaşam düzenin temeli görerek korur?
A) Realizm B) Muhafazakârlık C)Liberalizm D)Rasyonalizm E)Sosyalizm

30. Medeniyetler Çatışması isimli tez aşağıdaki düşünürlerden hangisine aittir?
A) Samuel Huntington B) Fareed Zakaria C) Francis Fukuyama D)Guillermo O'Donnell E) Jürgen Habermas

31. Aşağıdakilerden hangisi dünya üzerindeki çatışma bölgelerinden birisi değildir?
A) Dağlık Karabağ B) Transilvanya C) Sudan D) Keşmir E) Sri Lanka

32. Avrupa Konseyi, AB'ye adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken kriterleri belirtmiştir. Bu kriterlerin kabul edildiği zirve aşağıdakilerden hangisidir?
A) Roma B) Maastricht C) Kopenhag D) Lizbon E) Brüksel

33. Dünya üzerinde bazı ülkeler arasında çeşitli sınır sorunları bulunmaktadır. Aşağıda verilen ülkelerden hangileri arasında sınırlardan kaynaklanan sorun yoktur?

A) Kuzey Kore-Güney Kore B) Pakistan-Hindistan C) Japonya-Rusya D) İsrail-Suriye E) Arjantin-Brezilya

Politik Güven

Güven, taraflardan birinin karşısındaki kişiden herhangi bir fayda sağlayacağına veya fayda sağlayamasa bile herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmayacağına yönelik pozitif bir düşünce içerisinde olma durumu olarak tanımlanmaktadır.

Luhman (1979) ise güveni, karşımızdaki insanın herhangi bir konuda adil davranacağına, yapacağı davranışların ahlaki kurallara uygun ve tahmin edilebilir olacağına karşın bir inancı ifade etmektedir.

Güven kişiler arası ilişkilerde duygusal ve bilişsel olmak üzere iki temel düzeyde ele alınmaktadır. Duygusal güven, kişilerin ifade ve eylemleri ile birbirlerinin iyiliklerini düşündüklerini gösteren birtakım eylemlerden oluşan duygusal alanda yapılanmaktadır. Bilişsel güven modelinde ise daha rasyonel bir seçim ile kimlere hangi şartlarda ve ne sebeple güvenileceğine yönelik bir seçim söz konusu olmaktadır. Bu durumda bilişsel modelde görülen güven yapıları; bilgiye dayalı ve hesaplanmış güven olmaktadır.(Asunakutlu, 2002).

Siyasal güven konusunu sosyolojiye ve siyaset bilimine kazandıran öncü teorisyenler olarak GabrielAlmond, SidneyVerba ve David Easton gösterilebilir. **Siyaset bilimi literatüründe siyasal güven kavramının tanımı çok net değildir. Yerine göre "güven", "yaygın destek", ya da "halk desteği" kavramları da aynı anlamda kullanılmaktadı**r.(Akgün, 2001: 4). İlk üç kavramı kullanan çalışmalar siyasal güveni, siyasi liderlerin, hükümetin ve siyasi kurumların performansının veya bunların yürürlükte olan politikalarının, vatandaşın beklentilerini karşılayıp karşılamama durumuna göre tanımlarken, David Easton'un kavramsallaştırdığı "destek" kavramlarını kullanan çalışmalar ise, vatandaşın siyasal topluma, siyasal sisteme, siyasi lidere, siyasetçilere ve hükümet politikalarına verdiği desteği baz alarak siyasal güveni tanımlamışlardır.Bu konularda ilk çalışmaları yapan David Easton, güven kavramını "siyasal otoritelere ya da rejime yönelik yaygın destek" olarak tanımlamıştır. (Easton, 1975).

Politik güven toplumdaki politik sisteme ve onun kurumlarına duyulan olumlu bir tutum olarak da tanımlanmaktadır. (Shi, 2001). Politik güven kavramı aynı zamanda sıklıkla kamusal çıkar, siyasal hoşgörü, politik kurumlardan eminlik ve bunun gibi başka olgularla ilişkili olan *sivil görüşlülük (civicmindedness), katılımcılık vesiyasal destek* şeklinde de kavramsallaştırılmıştır.

Daha özel anlamda güven şu şekilde tanımlanabilir: Halkın, siyasal sistemin herkes için eşit ve adil sonuçlar doğuran politikalar üretebileceğine ilişkin yaygın inancını, ya da vatandaşların kendi siyasal inanç ya da moral değerlerine göre sorumlu siyasal otoriteler ve kurumların performansının değerlendirilmesine dayanan bir yargıyı ifade eder.(Milleri&Ustaug,1990).

Bir başka önemli güven teorisyeni Hardin'e göre ise siyasal güven, vatandaşların seçtiği siyasetçilerin kendilerinden beklenilen uygun davranışların ve politikaların yerine getirileceğine dair vatandaşların beslediği inançtır.

20. yüzyılda vatandaşlığın anlamının ne olduğu bir topluma bağlanmanın soy, atalara bağlılık, popüler hareketlilik, ana dil, örf ve gelenekler gibi etnik temele dayalı klasik vatandaşlık görüşünden; gönüllü vatandaşlık olarak adlandırılabilecek, siyasal bir topluluğu, sivil kimliklenmeyi; genel kurumlar, hak ve sorumluluklar için ortak hükümleri duyumsadığı bir vatandaşlık anlayışına doğru kaymıştır. Özellikle gruplar arası çatışmanın olduğu durumlarda, siyasal liderler gruplar arası güveni yapılandırmada bir diğer önemli etkendir.

Bugünün çağcıl demokrasilerinde vatandaş grupları arasındaki güven tek başına sisteme duyumsanan güvenin genelleştirdiği bireyde oluşan genel güvenin ötesinde, bireyin bulunduğu gruba duyduğu bağlılığın, gruplar arası ilişkilerin ve bu ilişkileri sistem düzeyinde temsil eden meclis ve üyelerine (milletvekilleri) duyacağı politik güvenle de yakından ilişkilidir.(Coymak, 2015).

Gelişmiş ülke demokrasilerinde yapılan pek çok araştırma, vatandaşların siyasal kurumlara ve liderlere yönelik güveninde genel bir düşüş trendi olduğunu saptamıştır. (Norris, 1999).

Peki vatandaşların siyasal sistemin işleyişine ve temel kurumlarına ilişkin duyduğu güvensizlik nasıl açıklanabilir ve hangi faktörlerden etkilenmektedir ? Bu çalışma bağımlı değişken olarak bir "güven indeksi" kullanmaktadır. Bu indeks halkın meclise, hükümete, mahkemelere ve memurlara güvenini ölçen dört ayrı değişkenden oluşturulmuştur. Bu güven indeksinin değerleri (en yüksek güveni gösterir) ve arasında değişmektedir. Güven endeksi düşük ise problemler baş göstermekte toplumda, toplumdaki bireylerde kaygı giderek artmaktadır.

Politik güvenbireylerinhuzur ve mutluluğu için de önem taşımaktadır.Güven,toplumiçinde var olan sorunların belirlenmesi ve en kısa sürede çözüme kavuşturulması için gerekmekte ve toplumun sağlıklı bir şekilde işleyişine kendini var edebilmesine imkan tanımaktadır.

Aşağıda siz okuyucuların ilgisini çekebilecekiki ölçek bu konuda kendinizi gözden geçirmenize, farkındalığınıza katkı sağlayacaktır.Şöyle de yapabilirsiniz, ölçek 2' de takip ettiğiniz liderleri, ölçek 1'deki itemler açısından değerlendirebilirsiniz.

Ölçek 1) Aşağıda Türkiye'nin bazı sorunları yer almaktadır. **Güvenilir bir siyasi lider**, size göre bu ülke sorunlarına nasıl yaklaşmalıdır? **Aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katılırsınız?**(Can, 2015:510).

1: Kesinlikle Katılmıyorum
2: Katılmıyorum
3: Kararsızım
4: Katılıyorum
5: Kesinlikle katılıyorum

1	Ordunun siyasete müdahalesine izin vermemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	Siyasetin istikrarsızlaştırılmasına (kaos ve düzensizlik oluşturulmasına) müsaade etmemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	Türkiye'nin yararı için yapılan doğru politikaları desteklemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	Türkiye'nin demokratikleşmesini desteklemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	İşsizliği azaltacak ekonomi politikaları geliştirmelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	Avrupa Birliği'ne giriş sürecini desteklemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	Devletin içinde gizlenmiş resmi olmayan yapılara (derin devlet, paralel devlet vs.) müsaade etmemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	Terör sorununa çözüm üretmelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	Devlet kurumlarının işleyişinde hukuksuzluğa (rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma vs.) izin vermemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	Bürokrasinin (atanmışların) siyasete müdahalesine izin vermemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	Özgürlükleri desteklemelidir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	Dış politikada Türkiye'nin çıkarı için ne gerekiyorsa yapmalıdır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

Ölçek 2). Aşağıda Türkiye'nin bazı sorunları yer almaktadır. **Güvenilir bir siyasi lider**, size göre bu ülke sorunlarına nasıl yaklaşmalıdır? **Aşağıdaki ifadelere ne ölçüde katılırsınız?**(Can,2015:512).

SİYASİLİDERLER **0. Ne Güvenilir Ne Güvenilmezdir(Kararsızım)** **1. Kesinlikle GÜVENİLMEZ** **2. GÜVENİLMEZ** **3. GÜVENİLİR** **4. Kesinlikle GÜVENİLİR**						
1	Kenan EVREN	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
2	Bülent ECEVİT	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
3	M. Kemal ATATÜRK	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
4	Necmettin ERBAKAN	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
5	Adnan MENDERES	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
6	Muhsin YAZICIOĞLU	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
7	Süleyman DEMİREL	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
8	Alparslan TÜRKEŞ	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
9	Turgut ÖZAL	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
10	İsmet İNÖNÜ	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
11	Deniz BAYKAL	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
12	Mesut YILMAZ	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
13	Cem UZAN	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
14	Tansu ÇİLLER	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
15	Kemal KILIÇDAROĞLU	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
16	Abdullah GÜL	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
17	Selahattin DEMİRTAŞ	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
18	Mustafa KAMALAK	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
19	Devlet BAHÇELİ	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
20	Mustafa DESTİCİ	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
21	Recep Tayyip ERDOĞAN	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
22	Ahmet Türk	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
23	Doğu PERİNÇEK	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
24	Ertuğrul KÜRKÇÜ	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**
25	Zekeriya YAPICIOĞLU	**0**	**1**	**2**	**3**	**4**

Toplumumuzun politikokur yazarlığı ile birlikte politik güven düzeyinin de yükselmesi kuşkusuz demokratik yönetimler ile güçlenecektir. Demokrasi kuşkusuz laiklik ilkesi ile çok yakından ilgilidir.Son yıllarda özgürlüğü, dini baskı altına alma çabaları kimi kurumlarda ve toplumda yer yer izlenmektedir. Laik bir toplum yapısında devletin resmi dini olamayacağı için devlet taraf olamaz. Dolayısı ile sadece dinsizlere yada sadece dindarlara destek vermemelidir. Toplumun üyelerinin çoğunluğunun dinleri ne olursa olsun, ayrımcılığa izin vermemelidir. Uygar ülke ve toplumlar insan hak ve özgürlüklerini gözetirler.

Kaynakça

Altun, A. (2005). Gelişen teknolojiler ve yeni okuryazarlıklar. Ankara: Anı Yayınları.

Asunakutlu, T. (2002). Örgütsel güvenin oluşturulmasına ilişkin unsurlar ve bir değerlendirme. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9,1-13.

Can, İ. (2015). Liderler kurumlar ve süreçler bakımından Türkiye'de siyasal güven. (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Çoymak, A., Gheorghiu, M. A., Niens, U., &Lyons, E. (2015).Vatandaşlığın psikolojisi ve politik güven. Ö. Dirilen-Gümüş (Ed.), SiyasetPsikolojisi içinde (ss.257-276). İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Dawes, C. (2014). Therelationshipbetweengenes, psychologicaltraits, andpoliticalparticipation. AmericanJournal of PoliticalScience, 20(2), 888-903.

Doğanay, A., Çuhadar, A., & Sarı, M. (2007). Öğretmen adaylarının siyasal katılımcılıkdüzeylerine çeşitli etmenlerin etkisinin demokratik vatandaşlık eğitimibağlamında incelenmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 13(50), 213-246.

Easton, D. (1975).A re-assessment of theconcept of politicalsupport, British Journal of PoliticalScience,5(4), 435-457, October.

Faiz, M., & Dönmez, C. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının politik okuryazarlık düzeyleri. Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi 9(2),475-501.

Freedomhouse. (2019). Freedom in theworld. (15.05.2023 tarihinde) https://freedomhouse.org/report/freedom-world adresinden alınmıştır).

Hablemitoğlu, Ş., &Özmete, E. (2012). Etkili vatandaşlık eğitimi için bir öneri. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 1(3), 39-54.

Heywood, A. (2017). Siyaset. (B. B. Özipek, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla & H. Y. Başdemir, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

Köksal, H., & Erol, M. (2021). 'Politik okuryazarlık ölçeğinin geliştirilmesi'. Kefad, 22(1), 444-471.

Kuş, Z. (2019). Politik okuryazarlık. B. Aksoy, B.Akbaba ve B. Kılcan (Ed.), Sosyal bilgilerde beceri eğitimiiçinde (ss.446-468). Ankara: Pegem Akademi.

Lockyer, A., &Crick, B. A. (2003). Educationfordemocraticcitizenship.Farhanm: Ashgate Publishing.

Luhmann, N. (1979). Trustandpower. New York: John Wiley.

Mijler, A. H., &Ustaaug, O. (1990). Politicalpartiesandconfidence in government: a comparison of norway, swedenandtheunitedstates. British Journal of PoliticalScience,20(3), 357-386;

Norris, P. (1999) Critical citizens: Global supportfordemocraticgovernment.OUP, Oxford.
https://doi.org/10.1093/0198295685.001.0001.

Öztürk, H. (2004). Siyasi istikrarsızlık ve ekonomi üzerindeki etkileri: Türkiye uygulaması (1950-2003). (Yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Politika. (2018). Türk dil kurumu. (15.05.2023 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option= com_gts&kelime=POL%C4%B0T%C4%B0KA adresinden alınmıştır).

Nevrotik Bir Olgunun Psikometrik Değerlendirilmesi Ve Çekingen Kişilik Bozukluğuna (Ç.K.B) Dair Bir Derleme

BanuBEYAZ[1]

Giriş

Bu çalışmada nevrotik genç bay hasta, üç ayrı test tekniği ile etraflıca değerlendirilmiş, çekingen kişilik özelliklerinin baskın olduğu görülmüş, ilgili test teknikleri tanıtılmış, bulgular rapor haline getirilmiş ve son olarak ÇKB'nin sağaltımına ilişkin iki yaklaşım ile çalışma sonlandırılmıştır.

Nevroz; bireyde bunaltı (anksiyete) ya da bunaltıya karşı özel savunma belirtileri ile giden, bireyin gerçekle bağlantısının kopmadığı, toplumsal uyumun fazla bozulmadığı, psikozlara göre bütün işlevlerde bozukluğun daha hafif olduğu rahatsızlıklar kümesidir. Gerçeği değerlendirme yetisi (realitytesting) bozulmaz. Hasta hastalığını bilir; düşüncelerini korkularını saçma bulur. Neyin hayal mahsulü (imge, düş, istek) neyin gerçek yaşamda olan bir olay olduğunu ayırt edebilir.

Psikoanalistlere göre nevroz, altta yatan fizyolojik ya da anatomik bir bozukluk olmaksızın Odipal kompleks ve buna bağlı ilişkili savunma düzeneklerinin yer aldığı intrapşişik çatışmalardan kaynaklanan belirtiler sergileyen ruhsal bozukluklardır. Anında ve tam doyum arayan dürtüsel yapıların bir bölümü ego'da karşılanır. Böylece bu ögelerin bilince ulaşarak bunaltı (anksiyete) yaratmaları engellenir. Bastırılarak bilinçaltına atılan ruhsal ögeler kaybolmaz ve bilinçaltında birikir. Freud'un görüşüne göre geleceğin belli bir duruma gelmesi nevrotik belirtilerin ortaya çıkmasına neden olur.

Ruhsal örgütlenme Kernberg'e göre de kabaca üç şekilde görülebilir (Kernberg 1977) bunlar;

1. Nevrotik kişilik örgütlenmesi
2. Borderline kişilik örgütlenmesi
3. Psikotik kişilik örgütlenmesidir.

Kernberg'e göre bu örgütlenmeler arasındaki ayrım kimlik bütünleşmesi, savunma mekanizmaları ve gerçeği değerlendirme yetisi olmak üzere üç niteliğe göre yapılır.

Psikodinamik gelenek nevrotik kişilik organizasyonun en üst ve sağlıklı seviye olduğunu bildirmektedir. Nevrotik organizasyon, bireyin arzu ettiği ile yasak olan arasında yaşadığı çatışmadan kaynaklanırken, bireyin gerçeklik testinde ve kimlik bütünlüğünde bir bozulma yoktur ve birey stres anında olgun savunma mekanizmaları kullanır. Bireyin kendilik tasarımı bütünlüklü ve kararlıdır. Kullandığı başlıca savunma mekanizmaları arasında bastırma, reaksiyon formasyon, izolasyon, rasyonalizasyon, konversiyon, entellektüalizasyon mekanizmaları yer alır. Gerçeği değerlendirme kapasitesi, yani ruhsal dünya ile dış dünya ayrımı tamdır ve birey, hezeyan ve varsanılara kapılmadan duygu ve düşüncelerini gerçekçi şekillerle ifade eder. Gözlemleyen egonun varlığı terapide psikoterapistle ittifaka girmesine yardımcı olur (Şahin, 2009).

[1]Dr. Psk. Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi/Psikoloji Polikliniği.

Psikoloji Polikliniğine başvuran 42 yaşındaki genç bay hasta daha ziyade unutkanlık şikayeti ile başvurmuşsa da, görüşmenin ilerleyen kısmında kişilik süreçlerine dair sıkıntılar ifade etmiş, iki yıl önce bipolar bozukluk tanısı ile takip edildiğini belirtmiş, sürücü belgesine el konulması nedeni ile ilgili olarak öncelikli olarak bilişsel işlevlerinin değerlendirilmesi amacı ile nöro-psikolojik test uygulamasına geçilmiştir, değerlendirmeyi aşağıda göreceksiniz:

NÖROKOGNİTİF DEĞERLENDİRME

Nöropsikolojik yönden değerlendirilmesi istenen hastaya; dikkat için digitspan, verbal bellek değerlendirmesi için SBST testi, nonverbal bellek değerlendirilmesi için WMS (Wechslermemoryscale) görsel alt testi, vizyospasyal ve konstrüksiyon yeteneği açısından küp çizme testi, yürütücü (frontal) işlevleri değerlendirmek için ise mental kontrol ve verbal akıcılık testleri uygulanmıştır.

Zaman yönelimi korunmuş, yer yönelimi korunan hastanın dikkati düz: 6, ters: 4 item düzeyindedir. Buna göre hastanın basit dikkati normal iken, dikkatini sürdürme yeteneği normal sınırların altında değerlendirilmektedir.

Verbal bellek değerlendirmesi açısından, Hasta 15 verbaliteminondört tanesini altıncı tekrar sonucunda belleğe kaydedebilmektedir. Yaklaşık 40 dk sonra bu itemlerden dokuz tanesini kendiliğinden geri getirmekte, altı tanesini tanıyarak hatırlamaktadır. Hastanın toplam öğrenme puanı: 125/150'dir.

Nonverbal bellek değerlendirmesi sonucunda kayıt fazı ve geri getirme fazı hafif derecede yetersiz sınırlarda değerlendirilmiştir.

Vizyospasyal işlev ve konstrüksiyon yetileri iki boyutlu şekillerde ve üç boyutlu çizimlerde şekillerde normal olarak değerlendirilmiştir.

Dil işlevleri değerlendirildiğinde adlandırma ve anlama korunmaktadır.

Atasözü yorumlama ile bakılan muhakeme becerisi ile benzerlikler ile bakılan soyut düşünme becerisi ve hesaplama yetileri ile yargılama normal sınırlar içerisinde işlevsellik göstermektedir.

Executive (Frontal) fonksiyonlar değerlendirildiğinde stroop testte uygunsuz cevap eğilimini bastırma ve tepkiyi değiştirmede başarılı olduğu izlenmiştir.Mental kontrolü iyi olan hastanın semantik ve fonemik akıcılığı ile kategorilerarası üretimi normaldir. Yapılandırma ve planlama becerileri normaldir.

Sonuç olarak;

Nöropsikolojik test sonuçları değerlendirildiğinde, dikkati sürdürme güçlüğüne eşlik eden hafif derecede verbal bellek yetersizliği ve hafif derecede non-verbal bellek yetersizliği tespit edilmiştir. Saptanan verbal bellek bozukluğu kendiliğinden geri getirme (recall) sürecinin vasat olmasına karşın tanımanın (recognition) korunduğu frontal tipte bir bellek yetersizliği biçimindedir.

Hasta daha sonra MMPI ve Rorschach test uygulamasına alınmıştır. Npt uygulamasından sonra Rorschach Test uygulamasına geçilmiş, hastanın planşlara verdiği yanıtlar kodlanmış ve raporu oluşturularak Psikiyatri Uzmanına yönlendirilmesi yapılmıştır. Aşağıda hastanın sözel tepkilerini ve rorshach test değerlendirilmesini göreceksiniz. Kodlama başlığına geçmeden önce biraz test hakkında bilgi verelim:

Rorschach testi, İsviçreli psikiyatr HermannRorschach tarafından 1911-1921 yılları arasında detaylı çalışmalar sonucu geliştirilmiştir. Test, mürekkep lekelerinden oluşmuş 10 adet kart içermektedir. Her kart kendi içerisinde şekil, renk, hareket ve gölge içermektedir. I, IV, V, VI, VII numaralı kartlar koyu renkli, siyah ve beyaz; II ve III numaralı kartlar siyah ve kırmızı renklerden oluşur. VIII, IX ve X numaralı kartlar renklidir (İkiz, 2001).

Rorschach testi malzemesi siyah ve çeşitli kromatik renkte, mürekkep lekelerini içeren 10 resimden oluşur. Bu testin amacı süjeye yapılanmamış bir uyaran vererek, o uyaranı nasıl algıladığını incelemektir. Testin yapılanmamış olması onun algılanması sırasında bireyin kişilik özelliklerinin rol oynamasına neden olur. Amaç verilen belirsiz uyarıcı sayesinde (mürekkep lekesi) bireyin duygularını, çatışmalarını, düşüncelerini yansıtmasını sağlamaktır (Anastasi, 1970: 495-498). Test bireyin ruhsal savunmalarını, çatışmalarını, ilişkisel yatırımlarını ve düşünce süreçlerini ortaya çıkarır, böylelikle kişinin ruhsal dünyasına ilişkin derinlikli bilgi edinmemize yardımcı olur (Kalyoncu, 2018).

Rorschach testi, kişiyi bir bütün olarak ele almaya çalışan bir ölçme aracıdır. Kişiyi anlayıp yorumlamada kolaylık sağlayan olası patolojileri araştıran bir testtir. Kişilerin sekil algılama özelliklerini incelerken, lekelere verilen cevapların kişilerin ruhsal yapılarına göre değiştiğini fark eden HermannRorschach, testi normal ve anormal tanımlamada kullanmıştır (Özgüven, 1994; Hacıosman, 2006).

Testi alan kişi yanıtlarında tamamen serbesttir. Kişi, kendisine sunulan malzemeden ve önerilen etkinlik tipinden yola çıkarak, istediği şeyi söylemekte ve yapmakta serbesttir. Önceden belirlenmiş doğru ya da yanlış cevapların olmadığı kendisine söylenir; aklına gelen ilk düşünce doğrudur (Anzieu ve Chabert, 2005).

Rorschach'a göre test edilen kişi mürekkep lekesini gördüğünde duyumları kaydeder, onları geçmiş deneyimlerine dayanarak imgelere dönüştürür ve daha sonra benzer bellek izleriyle bunları birleştirerek bu imgelere bir anlam yükler. Sonuç olarak yorum algının özel bir türü, Rorschach deneyimi ise kişinin algısal gücünün testi olarak adlandırılabilir (Rorschach, 1969: 17-18; Güneri, 2016: 13).

Rorschach Testi uygulanırken araştırmacı ve katılımcı bir masa etrafındayüzyüze ancak çapraz olacak şekilde oturmuşlardır. Testi uygulamaya geçmedenönce katılımcıya test hakkında bilgi verilmiştir. Bunun bir zeka veya performans testiolmadığı ve doğru ya da yanlış yanıtların olmadığı açıklanmıştır. Daha sonrasındakatılımcıya "**şimdi size bir dizi kart vereceğim. Bu kartların size neler düşündürttüğü ve neleri hayal ettiğinizi söyleyiniz**" şeklinde yönerge verilerek 10 kart sırasıylagösterilmiş ve yanıtlar araştırmacı tarafından not edilmiştir. Uygulamanın bitiminde kartlar psikanalitik kurama uygun olarak analiz edilir. RorschachTesti'ne verilen her bir yanıt lokalizasyonuna (global/detay), tayin edicisine (biçim/hareket/renk/gölgeleme) ve içeriğine göre (insan/hayvan/doğa/bitki/anatomi vb.) kodlanmıştır. Protokollerin analizleri, Fransız Okulu'na özgü içerik analizi yöntemi ile yapılmıştır.

Kodlama

PLANŞ I.	
Biraz korkunç bir yere ve bir şeye benziyor(Sıkıntılı)	
Böceğin kafasına benziyor.	G Clob Ad
Aşağıda geyik böceği var	D F+ A
PLANŞ II.	
Burda bir korkunçluk görmüyorum.	
Şurda bir savaş uçağı var, arkasından ateş çıkıyor.	Dbl D KCkobObj./ Nat
Göl gibi bir şey üzerinden geçiyor	
PLANŞ III.	
Ters çevirince böcek	G F+ A
İki insan yerde birlikte bir şey karıştırıyor.	D F+ K H (Ban)
Bunlar bayan	
Şu ortada kalpleri	Abstr.

PLANŞ IV.
Bunu bilemedim… (5sn ara)
Kurumuş yaprak. G F- Plt.
Yada böcek gibi.. G F+ A
Simetrik, ayna konmuş gibi, bir varlık gibi görünüyor..

PLANŞ V.
Kelebek gibi G F+ A(Ban)

PLANŞ VI.
Şurası… Yusufçuk böceği bir yere tutunmuş, yumurta bırakıyor. D F+ Kan A

PLANŞ VII
? yanıtsız bıraktı. Red

PLANŞ VIII.
Bu bir devletin arması, Osmanlı turasının Avrupa versiyonu Ddbl D F- Obj.
Şunlar bayrak, flama.. D F+ Obj.
Şunlar ayılar D F+ A (Ban)

PLANŞ IX.
Bu biraz korkunç bir şey G Clob A
Hayvan kafası D F+ Ad
Göz D F+ Anat.
Kulak D F- Anat.
Omuz. D F- Anat.

PLANŞ X.
Şunlar yengeç D F+ A(Ban)
Şunlar balık D F- A
Bir denizin altı gibi, korkulacak bir şey yok.. G ClobNat. C

Kodlama sonrasında yapılan analiz sonucu rapor oluşturulmuştur.

Rorschach Test Raporu

Birey test ve testör ile kooperasyon/iletişim kurabilmiştir.Birey kendisi ve durumu ile ilgili bilgilendirme yapabilmiş, kişi kartlara yatırım yapabilmiş, kartlarla ilgilenmiş ve test esnasında istekli /gayretli bir konumda olabilmiştir.Reaksiyon zamanı kısadır. Cevap sayısı beklenildiği gibi normaldir.Bireyin gramatik ifadeleri eğitim seviyesine uygundur.Entelektüel süreçlerine bakıldığında F+ yanıtlarının beklenilen düzeyin hafif altında(%64)ancak banal yanıtları yeterlidir.Bireyin hayal gücü ve sembolizasyon yeteneği mevcuttur. K (Hareket) yanıtlarının yetersiz olması; kişinin kendi iç dünyasını teste yansıtmadığını ve nesnel kalma uğruna sadece gördüklerini açıklama şeklinde defansif bir tutum içinde olduğunu göstermektedir. Anatomi yanıtının fazla oluşu, iç dünyasında beden bütünlüğünü oluşturamadığını düşündürmektedir. Obje yanıtları canlı olanı yâdsıma, cansızlaştırma eğilimine işaret etmektedir. Duygusal ve afektif dünyayı ön plana çıkarması beklenen renkli kartlarda, renk yanıtlarının azlığı da hastanın iç dünyalarındaki çölleşmeye ve depresif duygulanıma işaret etmektedir.Hasta son iki yıldır düzenli ilaç kullandığını daha öncesinde bipolar bozukluk teşhisi ile takip edildiğini, Abilify 400 gr depo, Lituril 2*2, Lamotrojin 250

mg kullandığı bilgisini vermiştir.Son üç yıldır yalnız yaşamakta, akşam yemeği saatinde ailesinin evine ziyarete gittiğini belirtmiştir.

Kişiliğin entelektüel faktörleri incelendiğinde; idrak fonksiyonlarında asimilasyon yani algılamanın işleyişinde özümseme iyidir. Bu bağlamda devamlı dikkat fonksiyonu, konsantrasyon yeteneği, idrak fonksiyonunda netlik, imaj, hatıra netliği, gözlem yeteneği, düşüncede devamlılık, düşüncede sensibilite ve müşahede kabiliyeti iyidir. Düşünce prosesinde dakiklik zayıf, entelektüel kontaktı iyidir. Çağrışımlarda sembolizasyon ve abstraksiyon, düşüncede discordantperseverasyon bulguları mevcuttur. İntellektüel yaratma kaabiliyeti olmayıp, erlebnisi ambiequal tiptedir.

Kişiliğin affektif faktörleri incelendiğinde; kollektif düşünceye katılım tam, sosyal kontakt zayıf, affectivekontakt zayıf, sosyal çevreyle ilişkiler nevrotik, anxiete, negativizm, kuvvetli affective ambivalance, inferiorite bulgusu, nörotik semptom, destek ve korunma ihtiyacı içerisinde ve ilkel impulslar davranışı etkilemekte, sosyal çevreden uzaklaşma bulguları saptanmıştır.

Bireyin protokolü analitik açıdan değerlendiğinde arkaik dönemde anne ile kurulan ilişkinin yetersiz olduğu, annenin kapsayıcı işlevlerinin yeterli olmadığı durum ifade edilmiş olup, içselleştirilmiş anne imgesi tehdit edici biçimde ortaya çıktığı, kötü nesnenin yansıması olarak nesne tarafından zarar görme endişesinin olduğu anlaşılmış, ilişkide ketlenme yaşandığı ancak bireyin bütüncül bir kendilik tasarımı oluşturabildiği tespit edilmiştir. Bireyin bastırma savunma düzeneğine başvurduğu, nesne ilişkilerinde emosyonlarını ötekine aktaramadığı, libidinal ilişkinin yaşanmadığı, agresif dürtülerinin benlik savunmalarının üzerine çıktığı, uyarı kalkanlarının yetersiz kaldığı, nesne kaybına yönelik hipomanikdürtüsel patlamanın hakim olduğu düşünülmüştür. Bireyin kendini öteki üzerinden tasarımlayabildiği, identifikasyon sorunsalı yaşamadığı, özdeşiminin kadınsı yönde olduğu, aktif ilişkisel bağ kurduğu ancak birlikte yapılan ve dayanak ilişkisine işaret eden bir eyleme gönderme yaptığı anlaşılmıştır. Birey otorite, yönetim ve kontrol duyguları karşısında yetersizlik hissetmiş, depresif tasarım vermiş,devitalizasyona başvurmuş böylelikle kayıptan kaçınma ve olası bir eksiklikle karşılaşmamayı tercih etmiş, ardından fobik bir yanıtım vermiş otorite imgesi zarar verici algılanmış ve daha sonra bağımlılığa gönderme yapan birleşme- yapışma temalı simetri yanıtımı ile çatışmadan kaçınma ve olası bir kaybın önüne geçerek nesnenin mufazasına hizmet eden savunma işlevi göstermiş, ego-distonik yapılanma sergilemiştir. Birey ‘gerçeği kavramakta’ ve ‘gerçeğe uyum sağlamakta’dır, ancak narsistik açıdan değerli bir imge oluşturamamıştır. Birey erkeğe ait uyarımlardasimbiyotik bağa gönderme yapmakta, yetişkin dünyası ile bağdaşmakta zorluk çekmekte, infantil obje ve üreme ile ilgisinin fazla olduğu anlaşılmakta,kadına ait uyarımları ise yadsıma yolunu seçmektedir. Birey sosyal çevreyi güvenilmez olarak algılamakta bununla beraber kendini tanıtma arzusu ve çevresine hakim olma ihtirası duyduğu düşünülmektedir. Dış dünyaya karşı tek başına bırakılan bireyin dış dünya ile başaçıkma becerisinin olmadığı, korku duygusuna karşı koruyucu bir uyarı kalkanı işlevi sağlanamamış, hassas benlik yapılanması sergilediği yanısıraparanoid tepki verdiği düşünülmektedir. Bireyin aktarımının olduğu, dağınıklığı bütünleştirebilme potansiyelinin olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak bireyin diagnostik değerlendirmesinin nevrotik örgütlenme açısından yapılmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Aynı hastaya Minnesota Çokyönlü Kişilik Envanteri de uygulanmıştır, sonuçlar aşağıda verilmiştir. Aşağıda hastanın çizgi grafiği ve raporu verilmiştir Öncelikle MMPI testini biraz tanıtalım:

MMPI(Minesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri) «doğru», «yanlış» ve «bilmiyorum» şeklindecevaplandırılan 566 maddeden oluşan, bireyin kişisel ve toplumsal uyumunu objektif olarak değerlendirmeyi amaçlayan bir ölçektir. 1939 yılında Psikolog Starke R.

HathawayveNöropsikiyatristJ. CharnleyMeKinleytarafından geliştirilmiştir. Uygulamada 16 yaş ve üstü, en az orta eğitim seviyesindeki bireylere,zeka düzeyi minimum 80 IQ civarında olan bireylere uygulanır, yaklaşık 1,5-2 saatte tamamlanır Mümkün olan bütün maddeleri doldurması kişiden istenir, gerekirse boş bırakılan maddeleri tekrar okuması için yönlendirilir(Oral&Özdemir, 2020).

Test, üç geçerlik testinden ve on klinik alt testten meydana gelir

Geçerlik Alt Testleri

L (Lie) testi

F (Frequency) testi

K (Correction) testi

Klinik Alt Testler

Hipokondriazis (Hs)

Depresyon (D)

Histeri (Hy)

Psikopatiksapma(Pd)

Kadınlık-Erkeklik (Mf)

Paranoya (Pa)

Psikasteni (Pt)

Şizofreni (Sc)

Hipomani (Ma)

Sosyal içedönüklük(Si)

(?) Bir şey Diyemem Alt Testi

Boş bırakma nedenleri önemlidir.Kişi soruları anlamamış olabilir, işbirliği kurulamamış olabilir bunlar uygulama ile ilgili nedenlerdir.

L Yalan Alt Testi

L alt testi bireyin dürüstlüğünü ve samimiyetini gösterir. Bu testi oluşturan maddeler; saldırganlığın,kötü düşüncelerin ve karakterdeki zayıflıkların inkarıyla ilgilidir

F Sıklık Alt Testi

Bireyin yakınma sıklığını gösterir, aşırı yüksek ve aşırı düşük olması durumunda dikkatle incelemek gerekir.

K Düzeltme/Ego Gücü Alt Testi

Temel olarak savunucu tutumu ölçmemize yardımcı olur.K alt testinde yükselme ve düşme, kişilerinigörüleri ve sorunlarının boyutlarıyla ilgilidir.

MMPI Klinik Alt Testleri

1. Hipokondriazis (Hs) Alt Testi

Bedensel işlevler ve var olmayan hastalıklarla aşırı ilgilenmeyi ölçmektedir. Histeri, şizofreni ve paranoya alt testleri ile ortak maddeleri vardır.Gerçek fiziksel hastalığı olan bir kişi bu alttestte orta düzeyde yükselme gösterecektir.

2. Depresyon (D) Alt Testi

Maddeler apati, kendini değersiz hissetme, umutsuzluk ve temel güdülerin inkarıyla ilgilidir.Ayrıca fiziksel belirtiler, uyku bozukluğu, düşünce ve hareketlerde yavaşlamayla ilgili maddeler de bulunmaktadır.

3. Histeri (Hy) Alt Testi

Maddeler iki alanda sınıflandırılabilir; Somatik maddeler.Sosyal maddeler Maddelerin yarısı Hs alt testi ile ortaktır.

4. Psikopatik Sapma (Pd) Alt Testi

Psikopatik sapma alt testi genel sosyal uyumsuzluğa işaret eder. Ayrıca psikopatik kişilik bozukluğu olan bireylerin kişilik özelliklerini ölçmek için geliştirilmiştir

5. Kadınlık-Erkeklik (Mf) Alt Testi

Erkek ya da kadın rollerinin temel özelliklerini ölçmeyi amaçlamaktadır.

6. Paranoya (Pa) Alt Testi

Bu alt test aşırı duyarlılık, kolay incinme, kuşkuculuk, tutum ve fikirlerde katılık gibi konuları ölçen 40 maddeden oluşmuştur.Ayrıca psikopatik kişilik bozukluğu olan bireylerin kişilik özelliklerini ölçmek için geliştirilmiştir.

7. Psikasteni (Pt) Alt Testi

Uzun süreli ya da durumluk kaygı, stres durumuna bağlı tepkisel anksiyete, obsesif kompulsif belirtiler gibi belirtileri ölçer.

8. Şizofreni (Sc) Alt Testi

Bu alt test tuhaf düşünme ve algılama, sosyalyabancılaşma, aile ilişkilerinde kopma, dikkatinyoğunlaşması ve tepki kontrolünde güçlükler, derin ilgi kaybı, kendilik değeri ve kimlikle ilgili önemli kuşkular ve cinsel sorunları içeren maddelerden oluşur.

9. Hipomani (Ma) Alt Testi

Bu alt test duygulanımda artış, fikir uçuşmaları ve eksitasyonu ölçmeyi amaçlamaktadır.

0. Sosyal İçedönüklük (Si) Alt Testi

Bireyin içedönüklük ve dışadönüklük derecesini belirlemek için geliştirilmiştir. Alt test Si'deki yükselme, içedönüklük eğilimini gösterirken T Puanının 50'nin altında olması dışadönüklük eğilimine işaret etmektedir.

Burada hastanın çizgi grafiğine yer verebiliriz:

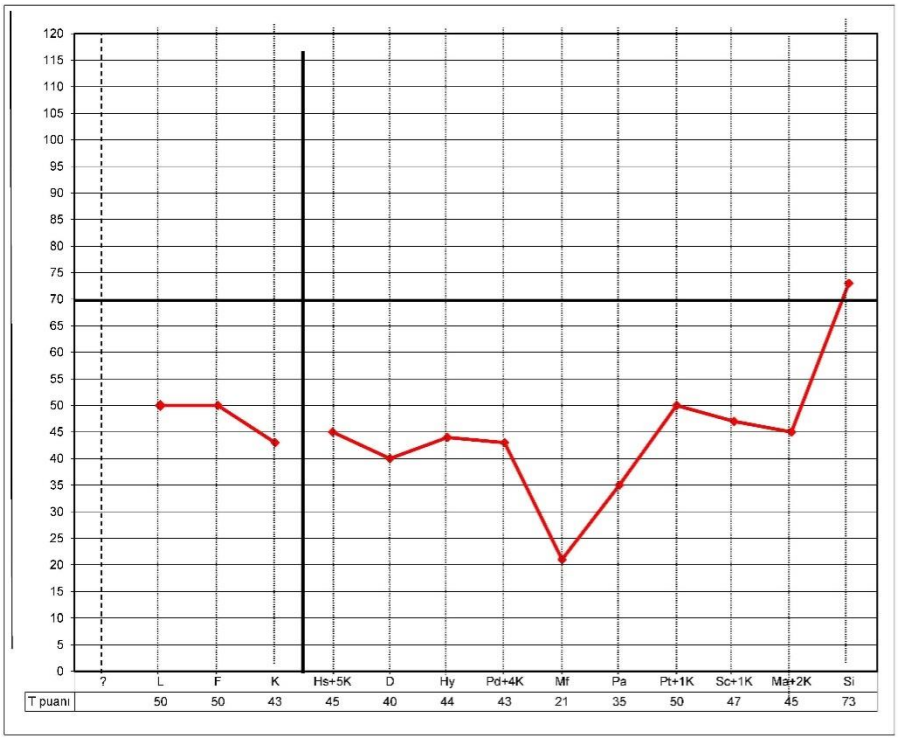

ERKEK

Adı Soyadı	
Adres	
Meslek	çalışmıyor
Uygulama Tarihi	25.01.2021
Eğitim	önlisans
Yaş	41
Medeni Durumu	
İstekte Bulunan	bipolar hastası

PROFİL
MINESOTA ÇOK YÖNLÜ
KİŞİLİK ENVANTERİ

MMPIRaporu

Bu profil geçerlidir. Geçerlik alt testleri incelendiğinde birey sadece belirgin maddelere yanıt vermiştir. İlgi alanları daralmıştır. Bu hastalar sınırlı kişisel kaynakları ile açıkça ortaya koydukları ciddi sıkıntıları yaşamaktadırlar. Zayıf kendilik değerleri vardır ve kendilerinden hiç memnun değillerdir. Ancak durumlarını değiştirecek gerekli kişilerarası beceri ve niteliklerden yoksundurlar.

Klinik alt testler incelendiğinde sadece sosyal içedönüklük alt testi 70 T puanı üzerine çıkmıştır. Sosyal açıdan beceriksiz olan kişi, sosyal ilişkilerde anksiyete yaşar ve ilişki kurmaktan kaçınır. Mesafeli, donuktur. Güvensizlik, kuruntulama ve nevrotik belirtiler gözlenebilir. Utangaç, geri çekilmiş,kendine güvenmeyen, başkalarının düşüncelerine duyarlı,-otoriteyi kabul eden, itaatkar, boyuneğici, katı, tutucu, kararsız, karamsar,suçluluk duyguları içindeolabilirdepresifdönemler yaşayabilir.Diğer ölçekler ve öyküye bağlı olarak; şizoid geri çekilme, nevrotik geri çekilme, kendini aşağılama ve içe dönük oryantasyon da görülebilir. Bedensel yakınmaları yoktur, olumlu kişilerarası ilişkileri inkar etme eğiliminde ve maskülen görünmek için kompulsif bir uğraş içerisindedir.Bireyin kendi erkekliğini yoğun bir biçimde ortaya koyması, alta yatan güvensizlik ile ilgilidir Birey somut düşünmeye eğilimli ve enerjisi orta düzeydedir.

Çekingen Kişiliğin Sağaltımında İki Önemli Yaklaşım

Bilişsel Davranışçı (BDT) Terapi

ÇKB görülme sıklığının %2,4 olduğu bildirilmektedir. Bu oranlar toplumda geleneksel çevrelerde yükselmektedir. Geleneksel toplumlarda ÇKB'nin hafif dereceleri destek ve beğeni toplamakta olduğu için tahmin edilenin üzerinde bir sıklıkta görülebilmektedir(Öztürk,2015).

Bu bozukluğa sahip kimseler koşulsuz kabullenmenin güçlü garantisi verilmedikçe ilişkilere girmeye isteksizdirler. Bu nedenle yakın arkadaşlara ve dostlara sahip olmazlar. Genelde, asıl kişilik özelliği utangaçlıktır (Kaplan &Sadock, 2004).ÇKB hastasına yapılacak terapide ilk ve en öncelikli hedef; bu hastaların tedaviye katılmalarını kolaylaştıracak güvenin sağlanmasıdır. Aksi takdirde hastanın tedaviye katılımı sınırlı olacaktır.

‘‘ÇKB’ye (Çekingen Kişilik Bozukluğu) yönelik BDT (Bilişsel Davranışçı Terapi) ile ilgili yapılan çalışmalar kronolojik olarak incelendiğinde ilk olarak 1989 yılında Alden tarafından yapılan çalışma dikkat çekmektedir. Çalışmada 3 ayrı şekilde yapılandırılmış olan 10 seanslık davranışçı kısa süreli terapi ve kontrol grubu karşılaştırması yapılması amaçlanmıştır. Terapilerde odak noktaları aşamalı maruz bırakma, kişilerarası beceri eğitimi ve yakın ilişkiler şeklinde ayrı ayrı seçilmiş olsa da bu üç grup arasında önemli bir fark bulunmamıştır. Bunun yanında genel anlamda bu yapılandırılmış terapilerin kontrol grubuna göre ÇKB’de gelişme sağladığı belirtilmiştir. Katılımcıların sosyal aktivitelerden daha fazla keyif aldıkları, içe çekilmelerinin ve sosyal kaygılarının azaldığı raporlandırılmıştır. Bu noktada bu üç uygulamanın farklı özelliklerindense ortak özelliklerine odaklanmanın anlamlı olacağı düşünülmektedir. Tüm gruplar için bilişsel terapinin bazı yönleri tedavi planına dahil edilmiştir. Kaçınma örüntüsü altında yatan korkuları tanımlama, kaygıya neden olan etkiler hakkındaki farkındalığın arttırılması, dikkati korku ile ilişkili düşünceden davranışsal eyleme kaydırma bunlara örnek verilebilir. Araştırmacı tarafından gelişmenin görülmesinin umut vaat edici olması yanında katılımcıların işlevselliklerinin yine de normatif seviyeye ulaşamadığı noktasına dikkat çekilmiştir. Bunun nedenlerinden ilki, müdahalelerin süresinin daha etkili bir değişim için yetersizliği olarak belirtilmiştir. İkinci neden olarak ise ÇKB olan kişilerin değişimleri ile ilgili belki de bir “üst limit”ten bahsedilmesi gerektiği öne sürülmüştür. Diğer bir deyişle, araştırmacı tarafından biyolojik bazı faktörlerin de rol oynadığı göz önünde bulundurularak terapilerden belki de tamamen fayda beklenmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak çalışmada bilişsel faktörlere odaklanmanın az olduğu, genel anlamda davranışçı müdahaleler yürütüldüğü ve bunun sadece on seanslık bir uygulama olduğu düşünüldüğünde bu tarz bir hipotez öne sürmek için çok erken olduğu akla gelmektedir. Bu şartların sağlandığı çalışmalarla ÇKB’nin tedavi edilebilirliği hakkında daha sağlıklı görüşlerin elde edilebileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda araştırmacının daha sonraki bir çalışmasında ÇKB olan kişilerin kişilerarası problemler açısından birbirlerinden farklı profillere sahip oldukları ve bu farklılığın kişilerin davranışsal müdahalelere verdikleri tepkileri etkilediği sonucuna vardığı görülmektedir (Alden ve Capreol 1993). Bu çalışmada ÇKB olan 76 kişi katılımcı olarak seçilmiştir. Daha sonra aşamalı maruz bırakma, beceri eğitimi ve kontrol gruplarına seçkisiz olarak atanmıştır. İki tedavi koşuluna da bilişsel terapi ögeleri dahil edilmiştir. **Katılımcıların tamamının sosyal kaçınma ve girişken olamama (nonassertiveness) ile ilgili problemleri olduğu belirtilmiştir.** Bu problemlere ek olarak güvensiz ve öfkeli davranışlarla ilgili problemleri olan kişilerin aşamalı maruz bırakmadan fayda görürken beceri eğitimden fayda görmedikleri belirtilmiştir. Diğer insanlar tarafından kontrol edilme ve zorlanma ile ilgili problemleri olan kişilerin ise iki prosedürden de fayda gördükleri, ancak yakın ilişki kurma odaklı beceri eğitiminden özellikle faydalandıkları belirtilmiştir. Araştırmacılar tarafından bilişsel davranışçı bir müdahale planlarken farklı tür problemli kişilerarası davranışların kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesinin gerekli olduğu öne sürülmüştür. Buradan da çıkarılabileceği gibi tedavi sürecini etkileyen birçok faktörün olduğu unutulmamalıdır’’ (Ergin&Alkar, 2022).

Yine o yıllarda yapılan 2 çalışma komorbid olarak sosyal anksiyete bozukluğu (SAB) olan bireylerle yapılmıştır. İlk olarak Hyman ve Schneider (2004) tarafından yapılan bir vaka çalışmasında, SABkomorbiditesi olan biriyle 21 seans boyunca kişilik bozuklukları için BDT (Beck& ark. 1990, akt. Hyman ve Schneider, 2004) ve davranışsal beceri eğitimleri ile çalışılmıştır. **Çalışmada bilişsel yeniden yapılandırma, gevşeme egzersizi, modelleme, canlandırma, geribildirim, terapi sırasında hipotezleri test etme, karşıt kanıtlar bulma ve psikodrama gibi teknikler kullanılmıştır**. Araştırma sonucunda semptomlarda klinik olarak anlamlı derecede azalma bulunmuştur. Ayrıca 2007 yılında Hofmann tarafından yapılan vaka çalışmasında, katılımcının komorbidSAB bulunmaktadır. Çalışmada sosyal bir nesne olarak (socialobject) kişinin çarpık öz-algısını değiştirmek için 27 seans uygulanmış ve seanslarda maruz bırakma, canlandırma ve davranışsal deney bilişsel davranışçı teknikleri kullanılmıştır.

Bu müdahalede de bir yıl sonra yapılan takip çalışmasında da varlığını sürdüren dramatik bir gelişme sağlanmıştır(Ergin&Alkar, 2022).

Atılganlık Eğitimi

Günlük yaşamımız içinde kullandığımız, farklı iletişim biçimleri davranış modellerimizi oluşturur. Duygu ve düşüncelerimizi ifade ederken **çekingen** (nonassertivenness), **saldırgan** (aggressivenness), **atılgan** (assertivenness) davranış olmak üzere üç temel davranışta bulunuruz. Birey, her ikisi de olumsuz olan çekingenlik ve saldırganlıktan uzaklaştıkça, pozitif davranış modeli olan, atılgan (assertive) tavra yaklaşır. İnsanın bu iki uç noktanın hangisine daha yakın davranacağını toplumda, görevinde aldığı rol, içinde yaşadığı kültür, bireysel yaşantıları belirlemektedir (Terakya, 1998).

Atılganlık, her insanın temel hakları olduğu fikrine dayanır ve atılgan davranışın amacı, insanın, diğer insanların haklarını yemeden kendi haklarını kullanabilme durumudur (Langrish, 1981).

Çekingen kişiliğin desteklenmesinde atılganlık eğitiminden yararlanılmaktadır.

Atılganlık eğitimi, psikiyatrik hastalığı olan bireyler de dahil; çocuklar, gençler ve yetişkinler olmak üzere her yaştan bireyde karmaşık kişiler arası etkileşime odaklanan, kendini güçlendirme ve sosyal etkileşim yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan, davranışçı ve bilişsel teknikleri içeren yapılandırılmış sistematik bir müdahaledir (Lin & ark. 2008; Mousa& ark. 2011; Abed& ark. 2015; Eslami& ark. 2016; Mohamed&Abd El Aziz, 2016; Speed& ark. 2018).

Eğitimin içeriği: Atılgan becerileri geliştirmeye yönelik oluşturulan eğitimde oturumların içeriği şunlardır; iletişimi başlatma, sürdürme ve bitirme, grubun amacını açıklama, grup kurallarını belirleme, sözlü-sözsüz mesajları tanıma, etkili iletişim becerilerini ifade etme, atılgan davranışı ayırt etme, temel insan haklarını tanıma, karar verebilme, istekte bulunma ve isteklere yanıt verme, hayır diyebilme, ben dilini kullanma, olumlu ve olumsuz duyguları ifade etme, aynı görüşte olduğunu ifade etme, farklı görüşte olduğunu tartışmadan ifade etme, iş birliği yapma, rekabet etme, övgü/iltifat etme, övgü/iltifatları kabul etme, değerlendirme yapmadan oluşmaktadır(Üstün, 2018).

Kaynakça

Anzieu, D., &Chabert, C. (2005). *Projektif yöntemler* (B. Kolbay, Çev.).İstanbul: Bağlam Yayınları.

Ergin, E.,&Alkar, Ö.Y.(2022). C kümesi kişilik bozukluklarında bilişsel davranışçı terapinin etkinliği.*Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-CurrentApproaches in Psychiatry, 14*(2), 185-194.

Güneri, E.(2016). *Roschach testi: Dinamik ve diagnostik yaklaşım.*İstanbul: Gelişim Üniversitesi Yayınları.

Hacıosman, M. (2006). *Rorschach testi nedir ne değildir?*İstanbul: Organon İlaçları.

İkiz, T. T. (2001). *Rorschach testinin psikanalitik yorumu-I*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Lin, Y., Wu, M., Yang, C., Chen, T., Hsu, C., Chang, Y. & ark. (2004). Evaluation of an assertivenesstraining program on nursingandmedicalstudents' assertiveness, self-esteem, andinterpersonalcommunicationsatisfaction. *NurseEducToday, 24*(8), 656-665..

Oral, N., & Özdemir,C.(2020). *Minnesota çok yönlü kişilik envanteri el kitabı*(4.Baskı). Bursa: Gazi Kitapevi.

Özgüven, E. (1994).*Psikolojik testler.*Ankara: PDREM.

Öztürk, M., &Öztürk, O. (2015). *Ruh sağlığı ve hastalıkları kitabı*(13. Basım). Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.

Şahin, D. (2009). *Kişilik bozuklukları.*(15.05.2023 tarihinde https://www.tavsiyeediyorum.com/makale_3940.htm adresinden alınmıştır).

Terakye, G. (1998).*Hasta-hemşire ilişkileri* (5. Baskı). Ankara: Zirve Ofset.

Üstün, G.(2018). Şizofreni hastalarına uygulanan atılganlık eğitiminin işlevsel iyileşme ve atılganlık düzeyine etkisi.(Doktora tezi). Cerrahpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü, İstanbul.

Wushu-Kungfu Türkiye Şampiyonasına Katılan Depremzede Sporcuların Travma ve Zihinsel Dayanıklılık Düzeyleri

Recep AYHAN[1]
Hüseyin ÇİÇEK[2]
Muhammed Ramazan ŞENOL[3]

Giriş

Deprem veya yer sarsıntısı, yer kabuğundaki beklenmedik enerjiden kaynaklanan sismik bir titreşimdir. Temblor (sarsıntı) olarak da adlandırılan depremler, dünyanın her yerinde her zaman olabilen doğa olaylarıdır. Depremlerin çoğu, Dünya'nın en dış kabuğundaki değişikliklerden kaynaklanır. Kabuk, plaka adı verilen yaklaşık bir düzine kaya kütlesinden oluşur. Farklı yerlerde plakalar birbirinden ayrılır, çarpışır veya birbirinin yanından geçer. Bu durum zamanla, hareket basıncın artmasına neden olur. Basınç çok arttığında, kaya kütleleri kabukta fay adı verilen bir çatlak boyunca aniden kayar. Hareket eden kayalar, enerjiyi şok dalgaları şeklinde serbest bırakır. Bu dalgalar kayanın içinden her yöne yayılarak depreme neden olur. Çok güçlü depremlerde, çok uzak mesafedeki insanlar dahi yerin sarsıldığını hissedebilir. (Johanson, 2019; Rooney, 2015). Okyanus tabanındaki depremler insanlar tarafından hissedilemez. Ancak güçlü olanlar tsunamiler yaratabilir. Bir sismolog olan Charles Francis Richter depremlerle ilgili detaylı araştırmaları sonucu bir deprem ölçeği icat etmiştir. Bu ölçek günümüzde de kullanılan kendi ismi ile andığımız Richter ölçeğidir.(Felix, 2018)

Şekil 1 Dünya genelinde Levhalar (Plakalar)

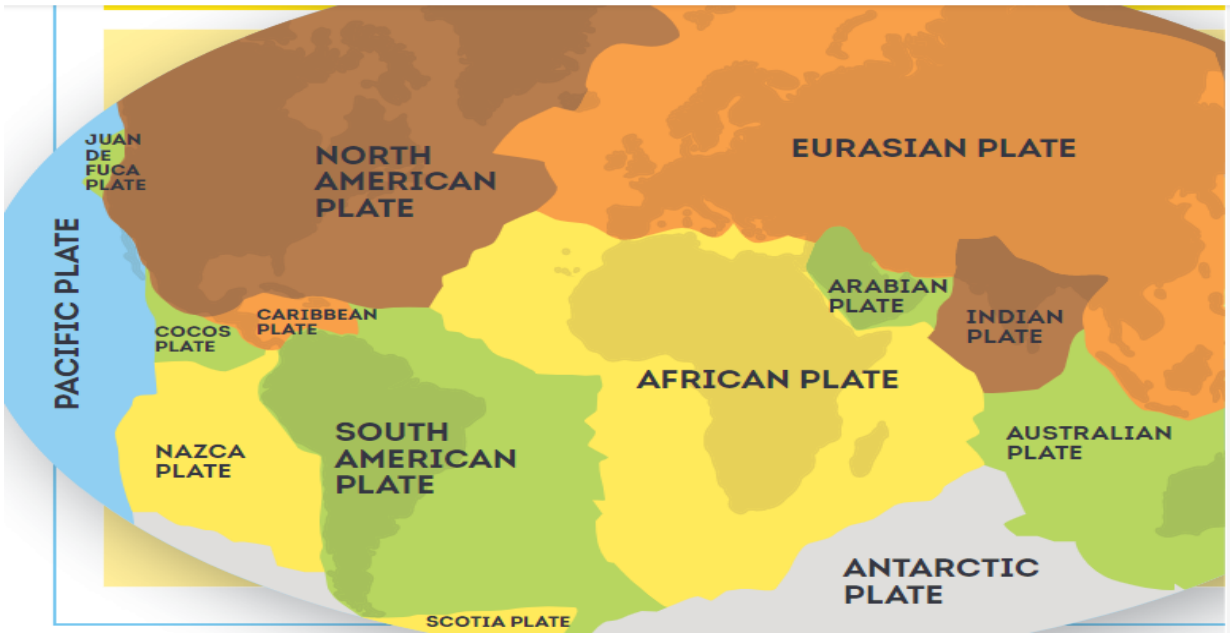

[1] Doktorant, Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
[2] Dr., Kırıkkale Şehit Hakan Yorulmaz Spor Lisesi
[3] Ant., Diyarbakır Wushu-Kungfu İl Temsilcisi

Türkiye depremlerin sıklıkla görüldüğü bir kuşakta yer almaktadır. Anadolu ve komşu bölgelerin neotektoniği, orta-geç Miyosen ‘den *(Miyosen, jeolojik zamandan 23.03 ile 5.3 milyon yıl öncesi arasındaki jeolojik dönemdir. Bilimsel literatürde bu dönem üç kısımda ele alınmaktadır. Bunlar Erken Miyosen, Orta Miyosen ve Geç Miyosen'dir. (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, 2023)*) itibaren esas olarak Avrasya levhası Arap Plakası ile Afrika Plakası arasında yer alır. Dahası; Sınırları içerisinde Kuzey Anadolu Fay Hattı, Doğu Anadolu Fay Hattı ve Batı Anadolu Fay Hattı ile Bitlis-Zagros Kuşağı içindedir. Anadolu'nun batı bölgesi, graben sistemleri (örneğin kuzeyden güneye, Edremit, Bakırçay, Kütahya, Simav, Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Gökova) dahil olmak üzere birçok genişleme yapısının varlığı ile karakterize edilir.(Kırkan vd., 2023)

Şekil 2 Türkiye Güncel Fay Haritası

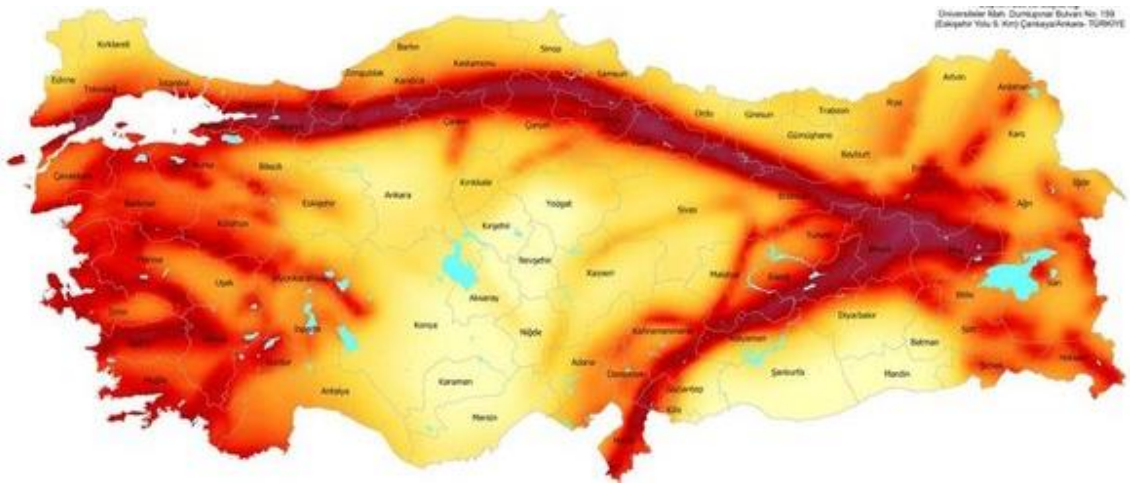

Depremler muazzam miktarda gücü serbest bırakabilir, bu yüzden onları asla kontrol edemeyecek veya önleyemeyeceğiz. En büyük depremler—Richter ölçeğine göre 9 ile 10 arasındakiler, yaklaşık 1.000 nükleer bombanın eşdeğer patlayıcı gücünü ortaya çıkarır. Dünya tarihinde en çok ölüme sebebiyet veren üç deprem şöyledir;

4. 1556, Shansi, Çin, 830,000
5. 1976, Tangshan, Çin, 242,000–655,000
6. 2010, Port-au-Prince, Haiti, 300,000. (Rooney, 2015).

Türkiye coğrafyasında ise en ölümcül on depremi şöyle sıralayabiliriz;

11. M.S.115 Antakya (Antioch), 260,000
12. 525, Antakya (Antioch), 250,000
13. 458, Antakya (Antioch), 80,000
14. 587, Antakya (Antioch), 60,000
15. 1598, Amasya, 60,000
16. 2023, Pazarcık, 51882
17. 342, Antakya (Antioch), 40,000
18. 1939, Erzincan, 32700
19. 1458, Erzurum Erzincan 32,000
20. 1444, Nemrut, 30,000 (National Geophysical Data Center, 2023).

Deprem gibi büyük afetlerden sonra; yaralanma, uzuv kayıpları, bulaşıcı hastalıklar ve salgın hastalıklar, barınma ve sosyal sorunlar ortaya çıkabilir. Tüm bunlara ek olarak, travma sonrası stres bozukluğu başta olmak üzere depresif belirtiler, anksiyete belirtileri gibi psikolojik etkileri de olabilir. Büyük doğal afetler sonrası ortaya çıkan psikiyatrik belirti ve hastalıklar yaş, cinsiyet, medeni durum, afet sonrası can ve mal kaybı, eski sağlık sorunları ve ülkedeki

ekonomik duruma göre değişmektedir. Ayrıca ruhsal bozukluklara yönelik erken teşhis ve müdahale de hastalığın seyrini değiştirebilmektedir. Literatür çalışmaları, depremzedelerde yaygın anksiyete bozukluğu (YAB), majör depresif bozukluk (MDB), akut stres bozukluğu (ASB) gibi ruhsal hastalıkların görülme sıklığının arttığını bulmuştur. Bunların arasında bilimsel araştırmalara en çok başlık olan; Akut stres bozukluğu ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) vardı. Doğal afetler, aniden ortaya çıkan ve ciddi sonuçları olan travmatik olaylardır. Tsunami, sel, toprak kayması, orman yangını ve deprem gibi doğal afetler birçok insanı aynı anda etkilemekte ve ruh sağlığını doğrudan etkilemektedir. Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ise doğal afetlerle birlikte en sık gözlemlenen ve üzerinde çalışılan ruh sağlığı bozukluklarından biridir. Birçok kişinin yaşadığı bu travmatik olaylardan sonra bazı kişilerde travma sonrası stres bozukluğu oluşmasında hem bireysel hem de travmaya bağlı özellikler etkilidir.(Blanc vd., 2015; Cankardas ve Sofuoglu, 2019; Farooqui vd., 2017; Taşçı ve Özsoy, 2021).

Araştırmalar, travma sonrası stres bozukluğu prevalansının travmaya maruz kalma, yaralanma şiddeti ve yaralanma süresi ile arttığını göstermiştir. Norveç boya fabrikasından sağ kurtulanların %80'i, toplama kampından sağ kurtulanların %75'i, 1982 Lübnan Savaşı'nda savaşan İsrail askerlerinin %59'u, Amerikan Vietnam askerlerinin %19'u ve Meksika depreminden sağ kurtulanların %32'si travma sonrası stres bozukluğu yaşadı. Ayrıca Meksikalı göçmenlerin %25'inde ve hava kazası kurbanlarının %22'sinde de stres bozuklukları tespit edildi. Çoğu çalışma, stres etkeni daha önemli hale geldikçe travma sonrası stres bozukluğu olasılığının arttığını göstermektedir. Aynı travmatik olayı yaşayan herkes TSSB geliştirmez.(Özçetin vd., 2008)

Spor yapmak, özellikle çocuklar, ergenler ve genç yetişkinler için hayatın her aşamasında önemlidir, sağlıklı yaşamın teşviki, hastalıkların önlenmesi ve zihinsel sağlık ve iyi olma hali için kritik öneme sahiptir. İnsanlar serbest zamanlarında dış çevrenin olumsuz etkilerini azaltmak, iş ve sosyal yaşamda azalan zihinsel enerjiyi geri kazanmak için spor, sanat gibi birçok aktiviteyle uğraşabilir, kendilerini mutlu, iyi ve sağlıklı hissedebilirler. Beynimizi bir kas olarak düşünürsek, düzenli egzersiz yaparak onu geliştirebiliriz. "Egzersiz beyin gıdasıdır." Fiziksel aktivitenin biliş üzerinde olumlu etkisi olduğu, egzersiz ve spor sırasındaki stres hormonlarını düzenlediği, bilgi işlemeyi hızlandırdığı bilinen serotonin ve norepinefrin gibi nörotransmiterleri artırdığı ve nörotrofinleri (beyin kaynaklı nörotrofik faktör, insülin- faktör gibi). Bir büyüme faktörü ve majör bir fibroblast büyüme faktörü olarak). Ek olarak, egzersiz beyne giden kan akışını artırır. Böylece kan, beyne yüksek konsantrasyon ve konsantrasyon için gerekli olan oksijen ve glikozu sağlar. (American Psychiatric Association, 2013; Ploughman, 2008).

Spor Eğitmenleri ve profesyonellerin sporcuların fiziksel performans ve becerileri kadar önem vermeleri gereken bir fenomende sporcuların psikolojik performanslarıdır. Bu önemli ve üzerinde ısrarla durulması gereken psikolojik performansın alt başlıklarından birisi de zihinsel dayanıklılıktır. Bilimsel gerçekler, zihinsel dayanıklılığın ve psikolojik becerilerin, sporcuların spor karşılaşmaları öncesinde olduğu gibi müsabakalar sırasında ve sonrasında da psikolojik iyi oluşları için çok önemli olduğunu göstermektedir. Eğitim faaliyetleri ile aynı zamanda spor hayatını devam ettirebilmek, normalden daha fazla zihinsel dayanıklılık ve psikolojik beceri gerektirmektedir (Yazıcı vd., 2022).

Muazzam performansa sahip başarılı bir sporcu olmak için psikolojik faktörler her zaman yüksek önceliğe sahiptir. Böyle bir sporcu için ana odak alanı, performansta ivme kazanmaya çalışan zihinsel dayanıklılıktır. Zihinsel dayanıklılık kişiliğin temel bileşenlerinden biridir. Spor psikoloğu, antrenörler ve spor yorumcuları, spor performansındaki zihinsel dayanıklılığın sporcular için çok önemli bir faktör olduğunun farkındadırlar. Şampiyon ve elit sporcular yetiştirmek için, psikolojik nitelikleri gerektiren yüksek kalitede bir zihinsel dayanıklılık gereklidir. Bir araştırmada yaralı sporcuların, klinik rehabilitasyon süreçlerinde ağrıyla daha iyi

başa çıkma yeteneği söz konusu olduğunda zihinsel dayanıklılık düzeyleri yüksek olan sporcuların bu süreçte daha iyimser oldukları, sporcuların zihinsel dayanıklılık düzeyleri düştükçe de daha kötümser oldukları bildirilmiştir (Nicholls vd., 2008; Singh, 2017).

Ülkemizde yaşanan ve yüz yılın felaketi olarak altı çizilen deprem felaketleri neticesinde bölgede yaşayan sporcuların yüksek düzeyde psikolojik travmalara maruz kaldıklarını söyleyebiliriz. Sporcuların yaş, cinsiyet, milli ve elit sporcu olma durumlarına göre deprem sonrası travma düzeyleri değişebilir. Bu nedenle, farklı özelliklerdeki sporcuların DST düzeyleri ve zihinsel dayanıklılıkları incelenmelidir. Böylece, antrenörler ve spor psikologları travma ve zihinsel dayanıklılık konusunu en ince ayrıntısına kadar anlayarak gerekli görülen yerlerde önlemler alabilirler. Bu açıklamalardan yola çıkarak, bu araştırmanın amacı Wushu-Kungfu sporcularının deprem sonrası travma ve zihinsel dayanıklılık düzeylerinin belirlenmesidir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma tarama (survey) modeli ile tasarlanarak, güvenilir ve geçerli bir ölçekle katılımcıların verileri toplanmıştır. Tarama araştırmaları, büyük bir gruptan bilgi toplamanın benzersiz bir yoludur. Bu tür araştırmanın yürütülmesinin kolay olduğuna dair yaygın bir algıya rağmen, anlamlı sonuçlar elde etmek için bir anketin kapsamlı bir planlama, zaman ve çabaya ihtiyacı vardır (Jones vd., 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmamızın Örneklem grubunu Hatay, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Elâzığ illeri adına mücadele eden Sanda ve Taolu branşını ve her iki branşı da yapan 9-52 yaş arasında yaş ortalamaları 19,68 olan araştırmamıza gönüllü olarak katılan 50 sporcu oluşturmaktadır. Katılımcılarla ilgili demografik veriler aşağıdaki Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1 Örneklem Grubuna Ait Demografik Bilgiler

		N	%
Cinsiyet	Kadın	16	32,0
	Erkek	34	68,0
Spor Yılı	0-5 Yıl	32	64.0
	6 ve üzeri	18	36,0
Wushu nun Hangi Formu?	Sanda	34	68,0
	Taolu	11	22,0
	Her İkisi	5	10,0
Wushu branşında milli sporcu mu?	Evet	15	30,0
	Hayır	35	70,0
Ekonomik gelir düzeyi	Çok kötü	6	12,0
	Kötü	9	18,0
	Orta	23	46,0
	İyi	9	18,0
	Çok iyi	3	6,0
Depremde Bulunduğunuz Şehir	Kahramanmaraş	4	8,0
	Hatay	6	12,0
	Malatya	3	6,0
	Diyarbakır	25	50,0

	Elâzığ	5	10,0
	Kilis	1	2,0
	Gaziantep	6	12,0
Depremde Eviniz Ne Derece Hasar Aldı	Hasar Görmedi	15	30,0
	Az Hasarlı	26	52,0
	Orta Hasarlı	4	8,0
	Ağır Hasarlı	4	8,0
	Tamamen Yıkıldı	1	2,0
Pazarcık deprem anında	Evde Kapalı ortamda	43	86,0
	Dışarıda açık ortamda	7	14,0
Elbistan deprem anında	Evde Kapalı ortamda	35	70,0
	Dışarıda açık ortamda	15	30,0

Tablo 1 Örneklem Grubuna Ait Demografik Bilgiler (Devamı)

		N	**%**
Depremde Kayıplarınız	Kaybımız Olmadı	20	40,0
	Uzak Akrabalarımız	15	30,0
	Yakın Akraba/Komşu	14	28,0
	Kardeş/Ebeveyn	1	2,0

Tablo 1'de araştırmaya katılım sağlayan sporcuların tanıtıcı özellikleri yer almaktadır. Tabloya ek olarak katılımcıların yaş ortalamaları 19,68 (Std. Sapma 10,19), 9-52 yaşa aralığında değişmektedir. Katılımcıların %82'lik büyük bir çoğunluğunu çocuk ve genç sporcular oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları;

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılara araştırmacılar tarafından düzenlenen sporcuların genel olarak demografik bilgilerini değerlendirmek için kişisel bilgi formu yer almaktadır. İkinci bölümde ise Kung-fu culların travma ve zihinsel dayanıklılık düzeylerini ölçmek amacı ile Deprem sonrası travma ölçeği ve Zihinsel dayanıklılık Ölçeğinden yararlanılmıştır.

Deprem Sonrası Travma Belirleme Ölçeği (DSTBÖ): (Kayri & Tanhan, 2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek geliştirilirken yapılan faktör analizi sonucunda 20 maddeden oluşan beş boyutlu bir yapıya sahiptir. Ortaya çıkan modelin RMSEA için uygunluğu 0.000 idi; NFI için 0,88; GFI için 0,94, RMR için 0,080 ve AGFI için 0,92 olarak bulunmuştur. Ölçek üzerinde yapılan güvenirlik analizi sonucunda ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,87 olarak belirlenmiştir. Mevcut çalışmamızda ise iç tutarlılık katsayısı 0,88 gibi yüksek bir düzeyde bulunmuştur. Deprem Sonrası Travma Belirleme Ölçeği (DSTBÖ) olumsuz 20 maddeden oluşmaktadır. DSTBÖ beşli. Likert tarzı ifadeler; "hiç katılmıyorum", "az katılıyorum", "orta düzeyde katılıyorum", "katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum" şeklindedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan ise 100'dür. Ölçekten alınan puanların artması bireyler üzerindeki etki düzeyinin de arttığını göstermektedir. Ölçekten alınacak 52.385 ± 5.051 puan aralığı kişilerin travma eşiğini göstermektedir. Bu eşiğin üstü ve altı, düşük ve yüksek travma seviyelerini gösterir. Maddelerde yer alan travmatik davranışı gösteren maddelerin ifadelerine bakılarak ölçeği oluşturan faktörlerden; birinci faktör "Davranış Problemleri"; ikinci faktör "Heyecansal sınırlılık", üçüncü faktör "Duyuşsal", dördüncü faktör "Bilişsel yapılandırma" ve son faktöre "Uyku sorunları" adı verildi. Birinci alt

boyut (7, 11, 4, 10); ikinci alt boyut (22, 21, 9, 20, 14); üçüncü alt boyut (17, 16, 12, 18); dördüncü alt boyut (15, 6, 5, 19) ve beşinci alt boyut (2, 3, 1) sayılı maddelerle temsil edildi.

Zihinsel Dayanıklılık Ölçeği (ZDÖ): (Madrigal vd., 2013) tarafından geliştirilen Zihinsel Dayanıklılık Ölçeği (ZDÖ) (Erdoğan, 2016) tarafından Türk kültürüne uyarlanmış ve ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Özgün ölçeğin yapı geçerliliğini doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır ve özgün ölçeğin tek faktörlü yapısı ile tutarlı olduğu görülmüştür (X2/sd=1.94, p<.001, RMSEA=0.06, S-RMR=0.02, NNFI=0.96, CFI=0.96, GFI=0.92, AGFI=0.90, IFI=0.95). Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .87 olarak yüksek bir düzeyde ölçülmüştür. Mevut çalışmamızda ise iç tutarlık katsayısı 0,96 gibi yüksek bir düzeyde ölçülmüştür. ZDÖ, (1) hiç katılmıyorum (2) katılmıyorum (3) kararsızım (4) katılıyorum (5) tamamen katılıyorum şeklinde yanıtlanan beşli likert tipli bir ölçektir 11 maddelik tek faktör yapısındadır. Ölçekten alınacak puanlar yorumlanırken;1-Çok Düşük (1-1,80), 2-Düşük (1,81-2,60), 3-Orta (2,61-3,40), 4-Yüksek (3,41-4,20), 5-Çok Yüksek (4,21-5,00) şeklinde yorumlanabilir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 11 en yüksek puan ise 55'tir. Ölçekten alınan puanların artması bireylerin Sporcu Zihinsel Dayanıklılık Düzeylerinin Yüksek olduğunu gösterir.

Verilerin Toplanması

4 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve asrın felaketi olarak vurgulanan büyük iki depremden bir ay kadar sonra Antalya Kemer' de gerçekleştirilen Wushu Kung Fu Türkiye Şampiyonasına Kahramanmaraş, Hatay, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Elazığ illerimizden katılım sağlayan sporcular ile şampiyona esnasında önceden güvenirliği ve geçerliliği kanıtlanmış Deprem Sonrası Travma Belirleme Ölçeği (DSTBÖ) ve Zihinsel Dayanıklılık Ölçeği (ZDÖ) aracılığıyla ile 50 katılımcıyla gönüllülük esasına dayanarak ilgili yerlerde gereken izinlerin alınmasının ardından gerçekleştirilmiştir. Daha derinlemesine inceleme yapabilmek için araştırmacı, 7 yaşında erkek bir Sandacı ile ailesinin ve katılımcının rızasını alarak mülakat ve gözlem yapmıştır. Bu mülakatta yazar tarafından hazırlanan ve alanında uzman olan araştırmacılara kontrol ettirilen yarı yapılandırılmış katılımcının yaşına uygun mülakat formu ile katılımcının kendini rahat hissedeceği bir ortamda sorular yöneltilerek depremle ilgili bilgi düzeyi, deprem anındaki tutumu ve deprem sonrası fiziksel ve ruhsal değişimleri incelenmeye çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde kullanılacak testleri belirlemek için basıklık ve çarpıklık değerlerinin yanında, Kolmogorov-Smirnov, Histogram, Plot Grafikleri ve Kayıp veri ve uç değer analizleri yapılarak incelenmiştir. (George ve Mallery, 2020) normallik varsayımı için ±2 aralığını kabul edilir olarak değerlendirmektedir. Bütün bu değerlendirmeler neticesinde verilerin normallik varsayımını sağladığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Ölçeklerin güvenirlik ve çarpıklık-basıklık tablosu

Ölçekler	Maddeler	N	$\bar{X}$	SD	Çarpıklık	Basıklık	C.Alpha
ZDBÖ.	20	50	2.62	0.14	.179	-.247	0.88
ZDÖ.	11	50	3,51	0.19	-.431	.140	0.96

Verilerin analizinde ikili karşılaştırmalar için parametrik test olan bağımsız örneklem t-Testi; çoklu karşılaştırmalar için ANOVA testi ve anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Tukey testi kullanılmıştır. Verilerin analizi için IBM tarafından geliştirilen SPSS 26 versiyonundan faydalanılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma problemlerine yönelik yapılan analizlere ilişkin bulgular yer almaktadır. Araştırma verileriyle yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Araştırmanın bu kısmında birinci alt problem olan "Sporcuların Deprem sonrası travmaları ne düzeydedir ve sporcuların demografik verilerine göre değişkenlik göstermiş midir?" probleme yönelik bulgular yer almaktadır.

Tablo 3. DSTBÖ alt boyutlarına yönelik aritmetik ortalama $\bar{X}$ ve standart sapma (±) değerleri

	F	X	SD
Davranış Problemleri	50	2,35	1,26
Heyecansal Sınırlık	50	2,47	1,34
Duyuşsal	50	2,61	0,59
Bilişsel Yapılandırma	50	3,07	1,37
Uyku Problemleri	50	2,63	1,52
DSTBÖ Ortalama	50	2,62	0,98

Tablo 3' e göre sporcuların DSTBÖ düzeylerinin x=2,62 ± 0,98 ortalama ile orta düzeyde (2,62 X 20= 52,4 Eşik değer) olduğu görülmektedir. Ölçeğin alt boyutlarına bakıldığında Bilişsel yapılandırma boyutunda x=3,07±1,37 ortalama ile en yüksek değer eşik değerin üstünde elde edilmiştir. Heyecansal Sınırlılık boyutunda ise x=2,47±1,34 ortalama ile en düşük değer eşik değerin altında elde edilmiştir.

Wushu-Kungfucuların deprem sonrasında kamu kurum ve kuruluşlarından gördüğünüz yardım ve hizmetleri 1-10 puan arasında değerlendirmeleri sonucu oluşan puan ortalamaları Tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4. Deprem Sonrası Kamu ve STK memnuniyet tablosu (1-10 puan arası)

	F	X	SD
Kamu Kurumları	50	4,98	3,20
Sivil Toplum Örgütleri	50	5,32	3,21

Yapılan değerlendirme sonucunda depremzede sporcular Sivil toplum kuruluşların aldığı puan Kamu kurum ve kuruluşlarından fazla olduğu görülmektedir.

DSTBÖ düzeylerinin yaş değerleri ile ilişkili olup olmadığını incelediğimiz Pearson Korelasyon Analizi sonuçları Tablo 5. de verilmiştir.

Tablo5. Yaş ile DSTBÖ ve alt boyutları arasındaki korelasyon tablosu

		Davranış Problemleri	Heyecansal Sınırlık	Duyuşsal	Bilişsel Yapılandırma	Uyku Problemleri	DSTBÖ Ortalama
Yaş	r	,016	,066	-,014	,271	,029	,107
	p	,910	,647	,921	,057	,843	,459
	N	50	50	50	50	50	50
*. "Korelasyon çift yönlü 0,05 düzeyinde anlamlıdır".							
** "Korelasyon çift yönlü 0,01 düzeyinde anlamlıdır".							

Buna göre araştırmaya katılan kişilerin yaş düzeyleri ile davranış problemleri (r=,16 p=.910), heyecansal sınırlık (r=.66 p=.647), Duyuşsal (r=-.14 p=.921) Bilişsel Yapılandırma (r=.271 p=.057) Uyku Problemleri (r=.029 p=.459), DSTBÖ ortalama (r .107, p=.459) arasında bir ilişki bulunmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan kişilerin DSTBÖ düzeylerini cinsiyet değişkenine göre değerlendirdiğimiz t-testi analiz sonuçları Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. DSTBÖ cinsiyet değişkenine göre karşılaştıran t-testi sonuçları

	Cinsiyet	**N**	**X**	**SD**	**t**	**p**
Davranış Problemleri	Kadın	16	2,2813	,77392	-,243	0,81
	Erkek	34	2,3750	1,44108		
Heyecansal Sınırlık	Kadın	16	2,2875	1,14768	-,650	0,52
	Erkek	34	2,5529	1,42706		
Duyuşsal	Kadın	16	2,4063	,71807	-1,716	0,09
	Erkek	34	2,7059	,49799		
Bilişsel Yapılandırma	Kadın	16	2,8438	1,14701	-,782	0,44
	Erkek	34	3,1691	1,46386		
Uyku Problemleri	Kadın	16	2,5833	1,27947	-,158	0,88
	Erkek	34	2,6569	1,63605		
DSTBÖ Ortalama	Kadın	16	2,4656	,69203	-,738	0,46
	Erkek	34	2,6868	1,09706		
* "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".						

Yapılan t-testi sonuçlarına göre Erkeklerin DSTBÖ ortalama ve alt boyutlarında düzeylerinin kadınlardan yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir (p<0,05).

Araştırmaya katılan kişilerin DSTBÖ düzeylerini Millilik değişkenine göre değerlendirdiğimiz t-testi analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. DSTBÖ Milli Sporcu değişkenine göre karşılaştıran t-testi sonuçları

	Millilik	**N**	**X**	**SD**	**t**	**p**
Davranış Problemleri	Evet	15	2,2167	1,34916	-,468	0,64
	Hayır	35	2,4000	1,23402		
Heyecansal Sınırlık	Evet	15	2,6400	1,46814	,591	0,56
	Hayır	35	2,3943	1,29386		
Duyuşsal	Evet	15	2,7333	,46739	,972	0,34
	Hayır	35	2,5571	,63038		
Bilişsel Yapılandırma	Evet	15	2,6667	1,19398	-1,360	0,18
	Hayır	35	3,2357	1,41674		
Uyku Problemleri	Evet	15	2,3778	1,43021	-,776	0,44
	Hayır	35	2,7429	1,56156		
DSTBÖ Ortalama	Evet	15	2,5400	1,02942	-,354	0,73
	Hayır	35	2,6486	,97728		
* "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".						

Yapılan t-testi sonuçlarına göre Milli olmayan Wushu cuların DSTBÖ ortalama ve alt boyutlarında düzeylerinin Milli sporculara göre yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir (p<0,05).

Sporculara gece 04:17 de gerçekleşen Pazarcık depreminde evde veya kapalı ortamda mı bulundukları sorulmuş ve bu değişkene göre travma düzeyleri Tablo 8' de verilmiştir.

Tablo 8. DSTBÖ Pazarcık depreminde bulunduğu ortama göre karşılaştıran t-testi sonuçları

	Deprem Anı	N	X	SD	t	p
Davranış Problemleri	Evde	43	2,3837	1,26814	,535	0,60
	Dışarıda	7	2,1071	1,26538		
Heyecansal Sınırlık	Evde	43	2,4512	1,32096	-,218	0,83
	Dışarıda	7	2,5714	1,54673		
Duyuşsal	Evde	43	2,5523	,61373	-,1,758	0,09
	Dışarıda	7	2,9643	,09449		
Bilişsel Yapılandırma	Evde	43	3,1686	1,39271	-1,339	0,18
	Dışarıda	7	2,4286	1,06765		
Uyku Problemleri	Evde	43	2,7054	1,53652	,830	0,41
	Dışarıda	7	2,1905	1,42539		
DSTBÖ Ortalama	Evde	43	2,6395	,99610	,416	0,68
	Dışarıda	7	2,4714	,96517		

* "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".

Araştırmaya katılan sporcuların DSTBÖ düzeylerini Pazarcık depremi anında bulunduğu ortama göre değerlendirdiğimiz t-testi analiz sonuçları t-testi sonuçlarına göre kapalı ortamda bulunan Wushu cuların DSTBÖ ortalama düzeylerinin dışarıda açık ortamda bulunan sporculara göre yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir (p<0,05).

Kungfucuların DSTBÖ düzeylerinin gelir değişkenine göre değişimini incelediğimiz Tablo 9 aşağıda verilmiştir.

Tablo 9. DSTBÖ Gelir Değişkenine göre karşılaştıran ANOVA testi

	Gelir	N	X	SD	T	P	FARK
Davranış Problemleri	Çok Kötü	6	2,00	1,67	,786	,540	
	Kötü	9	2,92	1,38			
	Orta	23	2,32	1,28			
	İyi	9	2,31	,84			
	Çok İyi	3	1,67	,95			
Heyecansal Sınırlık	Çok Kötü	6	2,10	1,76	,405	,804	
	Kötü	9	2,84	1,22			
	Orta	23	2,55	1,47			
	İyi	9	2,18	,99			
	Çok İyi	3	2,33	,92			
Duyuşsal	Çok Kötü	6	2,75	,61	3,036	**,027***	2>5
	Kötü	9	2,89	,40			
	Orta	23	2,68	,58			
	İyi	9	2,31	,57			
	Çok İyi	3	1,83	,29			
Bilişsel Yapılandırma	Çok Kötü	6	1,92	1,62	1,858	,135	
	Kötü	9	3,67	1,14			
	Orta	23	3,05	1,44			
	İyi	9	3,00	,90			
	Çok İyi	3	3,83	1,26			
Uyku Problemleri	Çok Kötü	6	1,94	1,64	,663	,621	
	Kötü	9	3,22	1,59			
	Orta	23	2,57	1,50			

	İyi	9	2,59	1,43		
	Çok İyi	3	2,89	1,90		
DSTBÖ Ortalama	Çok Kötü	6	2,15	1,31	,926	,457
	Kötü	9	3,09	,82		
	Orta	23	2,63	1,07		
	İyi	9	2,46	,66		
	Çok İyi	3	2,48	,83		

** "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".

Tablo 9 de gelir değişkenine göre travma düzeylerini incelediğimiz varyans analizi neticesinde sadece duyuşsal alt boyutta Gelir seviyesi çok iyi durumda olan sporcuların kötü düzeyde olan sporculardan travma düzeylerinin anlamlı düzeyde düşük olduğu görülmektedir.

Wushu-Kungfu sporcularının yaptıkları sporun stili değişkenine göre travma düzeyleri incelenmiş ve analiz sonuçları Tablo 10 da verilmiştir.

Tablo 10. DSTBÖ Wushu-Kungfu Stili değişkenine göre ANOVA tablosu

	Stil	**N**	**X**	**SD**	**T**	**P**	**FARK**
Davranış Problemleri	Sanda	34	2,4118	1,25813	,144	,866	
	Taolu	11	2,2045	1,34545			
	Her İkisi	5	2,2000	1,30384			
Heyecansal Sınırlık	Sanda	34	2,4471	1,28399	,85	,919	
	Taolu	11	2,6000	1,57987			
	Her İkisi	5	2,3200	1,41845			
Duyuşsal	Sanda	34	2,5221	,62270	2,23	,119	
	Taolu	11	2,9318	,25226			
	Her İkisi	5	2,5000	,70711			
Bilişsel Yapılandırma	Sanda	34	3,2794	1,42457	1,35	,269	
	Taolu	11	2,6591	1,21075			
	Her İkisi	5	2,5000	1,11803			
Uyku Problemleri	Sanda	34	2,6667	1,61641	0,39	,962	
	Taolu	11	2,6061	1,43618			
	Her İkisi	5	2,4667	1,21564			
DSTBÖ Ortalama	Sanda	34	2,6544	,99090	,154	,858	
	Taolu	11	2,6000	1,05499			
	Her İkisi	5	2,3900	,94763			

** "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".

Tablo 10. da verilen analiz neticesinde Wushu nun her iki stilini de yapan sporcuların Travma düzeyleri Sanda ve Taolu stilini yapan sporculardan her ne kadar düşük olduğu bulunsa da istatistiksel olarak anlamdı düzeyde değildir.

Katılımcıların katılım sağladığı şehirlere göre travma düzeylerinin incelendiği tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 11 da verilmektedir.

Tablo 11. DSTBÖ İkamet edilen Şehir değişkenine göre ANOVA tablosu

	İkamet	N	X	SD	T	P	FARK
Davranış Problemleri	Kahramanmaraş (1)	4	3,1875	1,54616	5,73	,000*	1>5, 2>5, 3>4-5-6
	Hatay (2)	6	3,3333	1,17969			
	Malatya (3)	3	4,1667	,76376			
	Diyarbakır (4)	25	2,2000	1,07529			
	Elâzığ (5)	5	1,0000	,00000			
	Gaziantep (6)	6	1,6667	,83166			
Heyecansal Sınırlık	Kahramanmaraş (1)	4	3,1000	1,06458	5,71	,000*	2>5-6, 3>5-6,
	Hatay (2)	6	3,7333	1,01719			
	Malatya (3)	3	4,2667	,64291			
	Diyarbakır (4)	25	2,3200	1,28712			
	Elâzığ (5)	5	1,0000	,00000			
	Gaziantep (6)	6	1,8000	,82946			
Duyuşsal	Kahramanmaraş (1)	4	2,3125	,55434	,821	,541	
	Hatay (2)	6	2,5833	,87560			
	Malatya (3)	3	2,6667	,57735			
	Diyarbakır (4)	25	2,6200	,60000			
	Elâzığ (5)	5	3,0000	,00000			
	Gaziantep (6)	6	2,3750	,49371			
Bilişsel Yapılandırma	Kahramanmaraş (1)	4	3,7500	1,19024	3,85	,006*	2>5, 3>5
	Hatay (2)	6	4,2917	1,18761			
	Malatya (3)	3	4,5000	,50000			
	Diyarbakır (4)	25	2,9400	1,20822			
	Elâzığ (5)	5	1,8000	1,78885			
	Gaziantep (6)	6	2,4167	,75277			
Uyku Problemleri	Kahramanmaraş (1)	4	3,5000	1,59861	5,40	,001*	2>5, 3>5
	Hatay (2)	6	4,0000	1,42984			
	Malatya (3)	3	4,6667	,33333			
	Diyarbakır (4)	25	2,4267	1,39616			
	Elâzığ (5)	5	1,0000	,00000			
	Gaziantep (6)	6	2,0000	,91894			
DSTBÖ Ortalama	Kahramanmaraş (1)	4	3,1500	1,06849	6,64	,000*	1>5, 2>4-5-6, 3>4-5-6
	Hatay (2)	6	3,5750	,90374			
	Malatya (3)	3	4,0333	,50083			
	Diyarbakır (4)	25	2,4960	,82650			
	Elâzığ (5)	5	1,5600	,35777			
	Gaziantep (6)	6	2,0417	,59027			

* "P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir".

Tablo 11 da gösterilen analizlere göre DSTBÖ ve alt boyutlarda anlamlı düzeyde farklar tespit edilmiştir. Özellikle depremden daha çok etkilenen Kahramanmaraş, Hatay ve Malatya

gibi illerimizden katılım sağlayan sporcuların travma düzeyleri Elâzığ, Diyarbakır ve Gaziantep illerinde katılım sağlayan sporculara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Araştırmamıza katılım sağlayan depremzede Wushu-Kungfucuların Zihinsel dayanıklılık düzeylerinin ölçüldüğü ortalama veriler Tablo 12 de gösterilmiştir.

Tablo 12. ZDÖ yönelik aritmetik ortalama $\bar{X}$ ve standart sapma (±) değerleri

	F	**X**	**SD**
Zihinsel Dayanıklılık	50	3,51	1,37

Tablo 12' e göre Kungfucuların sporcu zihinsel dayanıklılık düzeylerinin x=3.51 ± 1,37 ortalama ile yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan kişilerin DSTBÖ ile ZDÖ arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizinde Pearson korelasyon katsayısına bakılmış ve sonuçlar Çizelge Tablo 13 de verilmiştir

Tablo 13. ZDÖ seviyesi ile DSTBÖ arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon analizi sonuçları

		Davranış Problemleri	Heyecansal Sınırlık	Duyuşsal	Bilişsel Yapılandırma	Uyku Problemleri	DSTBÖ Ortalama
Zihinsel	r	,413**	,404**	-,289*	,628**	,360*	,466**
Dayanıklılık	p	,003	,004	,042	,000	,010	,001
Ölçeği	N	50	50	50	50	50	50
*. "Korelasyon çift yönlü 0,05 düzeyinde anlamlıdır".							
** "Korelasyon çift yönlü 0,01 düzeyinde anlamlıdır".							

Buna göre araştırmaya katılan kişilerin ZDÖ düzeyleri ile davranış problemleri (r=.413 p=.003), heyecansal sınırlık (r=.404 p=.004), bilişsel yapılandırma (r=.628 p=.000) uyku problemleri (r=.360 p=.010) ve DSTBÖ ortalama (r=.466 p=.001) arasında pozitif yönde bir ilişki bulunduğu, duyuşsal düzeyi (r=-.289 p=.001) arasında ise negatif yönde bir ilişki bulunduğu görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Sporcuların DSTBÖ düzeylerinin orta düzeyde (52,4 Eşik değer) olduğu görülmektedir. Ölçeğin alt boyutlarına bakıldığında Bilişsel yapılandırma boyutunda ortalama ile en yüksek değer eşik değerin üstünde elde edilmiştir. Heyecansal Sınırlılık boyutunda ise en düşük değer eşik değerin altında elde edilmiştir. Tanhan ve Kayri (2013)' nin geliştirdikleri ölçekten alınacak 52,385±5,051 puan aralığının bireylerin travmatize oldukları eşik bir değere işaret ettiğini, bu eşik değerin üstü ve altının ise travmatize olmada düşük ve yüksek düzeyi gösterdiğini ifade belirtmişlerdir. Tanhan ve Kardaş (2018)' ın üniversite öğrencileri ile yaptıkları bir araştırmada öğrencilerin DSTBÖ ortalama değerleri 23,126±15,033 olarak bulunmuştur. 23 Ekim 2011 de meydana gelen ve MW 7.1 şiddetinde(Li vd., 2020) can ve mal kayıplarının olduğu büyük bir deprem olmasına rağmen travma düzeylerindeki farklılık örneklemlerin farklı olmasından veya deprem sonrası geçen süreden kaynaklanıyor olabilir. Bu araştırma depremden yaklaşık 1,5 yıl sonra yapılmıştır. Mevcut araştırmamız ise 6 şubat 2023 04:17 (Mw = 7.7, Pazarcık, Kahramanmaraş) and 12:30 (Mw = 7.6, Elbistan, Kahramanmaraş) iki büyük depremden (Karabacak vd., 2023) hemen bir ay sonra 5-17 Mart 2023 tarihinde yapılmıştır. Bu bağlamda puanların oldukça değişken olmasının örneklem farklılığından daha çok depremden sonra geçen zamanla ve depremin şiddeti ve etkisi ile de bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Depremzede sporculara deprem sonrası Kamu Kurumlar ve Sivil Toplum örgütlerinden deprem sonrasında aldığınız desteği 1-10 arasında puanlama yapınız sorusuna yapılan

değerlendirme sonucunda depremzede sporcular Sivil toplum kuruluşların aldığı puan (5,32), Kamu kurum ve kuruluşlarından (4,98) fazla olduğu görülmektedir. Ülkemizde "yüzyılın felaketi" olarak değerlendirilen felaketin büyük bir bölgeyi etkilemesi bazı ana ulaşım yollarının, elektrik su ve iletişim alt yapılarının büyük ölçüde yıkıma uğraması Kamu kurumlarını, yerel yönetimleri ve sivil toplum örgütlerinin vatandaşlara acil müdahale imkanını imkânsız kıldığından sporcularımız Kamu kurumlarını ve STK' ları yetersiz görmüş olabilirler.

Çalışmamızda Kungfucuların yaş düzeyleri ile DSTBÖ arasında bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca cinsiyet değişkenine göre değerlendirdiğimiz analiz sonuçlarına göre Erkeklerin DSTBÖ ortalama ve alt boyutlarında düzeylerinin kadınlardan yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir. 8-15 yaş aralığında 1999 depremini yaşayan ve İzmit' te ikamet eden çocukların travma sonrası stres bozukluk düzeylerinin incelendiği bir araştırmada yaş ve cinsiyet değişkeninin travma düzeylerinde belirleyici bir etken olmadığı sonucuna varılmıştır (Bal ve Jensen, 2007). Dizer (2008)' in büyük 1999 Marmara depremin de Sakarya ilinde yaşayan liseli ergenlerin travma algı düzeylerini de incelediği bir araştırmada da çalışmamıza benzer şekilde anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Cinsiyet ve yaş farklılıklarının ergenlerin depresyon, anksiyete bozukluğu, kendine zarar verme, psikoz, travma sonrası stres bozukluğu, alkol-uyuşturucu bağımlılığı ve dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ile ilişkili sorunlara etkisinin incelendiği bir araştırmada ise kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre depresyon ve anksiyete bozukluğu ile ilişkili sorunlarının, erkek öğrencilerin de kız öğrencilere göre psikoz, alkol bağımlılığı ve dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ile ilişkili sorunlarının yüksek olduğu belirlendi. Buna rağmen travma sonrası stres düzeylerinde cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilemedi. Bu bağlamda travma düzeylerinde cinsiyet faktörünün belirleyici bir değişken olmadığını söyleyebiliriz(Akça vd., 2018).

DSTBÖ düzeylerini Millilik değişkenine göre değerlendirdiğimiz analiz sonuçlarına göre Milli olmayan Wushu cuların DSTBÖ ortalama ve alt boyutlarında düzeylerinin Milli sporculara göre yüksek olduğu görülse de bu fark anlamlı düzeyde değildir. Deprem gibi travma ve stres tetikleyici bir süreçten geçtiğimiz Covid-19 pandemi döneminde sporcuların algılanan stres düzeylerinin incelendiği bir araştırmada on yıl ve üzeri spor yapan haftada 6-7 gün antrenman yapan elit düzeyde sporcuların stres algılarının diğer sporculara göre anlamlı düzeyde düşük olduğu sonucuna varılmıştır (Kalkavan ve Ayyıldız, 2021). Bu bağlamda milli, deneyimli ve elit sporcuların travma ve stres gibi psikolojik etkenlerden daha az etkilendiği sonucuna varabiliriz.

Kungfucuların sporcu zihinsel dayanıklılık düzeylerinin x=3.51 ± 1,37 (38.61 Puan) ortalama ile yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Taekwondocularla yapılan bir araştırmada zihinsel dayanıklılık düzeylerinin 43.75 puan ile yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir (İhsan vd., 2020). Sheard (2012) zihinsel dayanıklılık olgusunu sporun başarıda önemli bir köşe taşı olarak vurgulanmıştır. Zihinsel dayanıklılığı zayıf sporcuların aktiviteden uzaklaşma, kontrol altında tutma da zorluk, değişikliklerle karşılaştığı zaman streslenip panikleme ve değişikliklere karşı direnç gösterdiği görülmektedir (Klag ve Bradley, 2004). Sonuç olarak sporcularda zihinsel dayanıklılık ayırt edici bir özellik olup rakiplerin karşında büyük avantaj sağlamasına yarayan mental bir özelliktir. Özellikle profesyonel düzeyde sporla uğraşan sporcularda olması beklenen bir özelliktir. Elit düzeydeki sporcuların birbirinden ayıran özelliği zihinsel dayanıklılık olarak gösterilmektedir. Bunun sebebi olumsuz koşullarda bile performansını devam ettirebilmesi olarak açıklanmaktadır. Bu yüzden elit düzeydeki sporcular antrenörle olduğu kadar spor psikologları ile de eş düzeyde çalışmalı ve fiziksel ve zihinsel olarak sporcunun performansı yükseltilmelidir. (Yılmaz, 2021).

Öneriler

Yukarıda elde edilen veriler doğrultusunda, Depremzede çocuklarımız ve gençlerimiz Wushu Kungfu gibi bireysel ve takım sporları ile bu zor süreçte daha fazla ilgilenerek depremin yol açtığı travma ve benzeri olumsuz etkilerini azaltabilirler. Bu bağlamda Gençlik Spor

Bakanlığı, Spor il müdürlükleri, yerel yönetimler; gençlerin ve çocukların spor faaliyetleri ile daha fazla zaman harcayacağı ortamları oluşturmada üzerine düşeni yapabilmelidir. Sadece bölgede değil deprem nedeniyle başka şehirlere taşınmak zorunda kalan depremzedelerin de Spor etkinleri ile travma düzeylerinin azaltılması sağlanmalıdır. Bu bağlamda Branş antrenörleri Spor İl Müdürlükleri ve yerel yönetimler koordinesinde gönüllü programlar yaparak depremzedelere destekte bulunabilmelidirler.

KAYNAKÇA

Akça, S. Ö., Selen, F., Demir, E., ve Demir, T. (2018). Cinsiyet ve Yaş Farklılıklarının Ergenlerin Depresyon, Anksiyete Bozukluğu, Kendine Zarar Verme, Psikoz, Travma Sonrası Stres Bozukluğu, Alkol-Uyuşturucu Bağımlılığı ve Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu İle İlişkili Sorunlara Etkisi. *Dicle Tıp Dergisi, 255-264*. https://doi.org/10.5798/dicletip.457235.

Bal, A., ve Jensen, B. (2007). Post-traumatic stress disorder symptom clusters in Turkish child and adolescent trauma survivors. *European Child & Adolescent Psychiatry, 16(7)*, 449-457. https://doi.org/10.1007/s00787-007-0618-z.

Blanc, J., Bui, E., Mouchenik, Y., Derivois, D. ve Birmes, P. (2015). Prevalence of post-traumatic stress disorder and depression in two groups of children one year after the January 2010 earthquake in Haiti. *Journal of Affective Disorders,* 172, 121-126. https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.09.055.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. (2023). *Miocene Epoch. Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/science/Miocene-Epoch.

Cankardas, S. ve Sofuoglu, Z. (2019). Post-Traumatic Stress Disorder Symptoms and Their Predictors in Earthquake or Fire Survivors. *Turkish Journal of Psychiatry*. https://doi.org/10.5080/u23613.

Dizer, D. (2008). Sakarya ilindeki liseli ergenlerin 1999 Marmara depremi sonrası travmayı algılama, sosyal destek sistemleri ve umutsuzluk belirtilerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, *Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* İstanbul.

Erdoğan, N. (2016). Mental Toughness Scale (MTS): The Study of Adaptation to Turkish, Validity and Reliability Study. *International Journal of Science Culture and Sport*, 4(18), 652-652. https://doi.org/10.14486/IntJSCS588.

Farooqui, M., Quadri, S. A., Suriya, S. S., Khan, M. A., Ovais, M., Sohail, Z., Shoaib, S., Tohid, H., & Hassan, M. (2017). Posttraumatic stress disorder: A serious post-earthquake complication. *Trends in Psychiatry and Psychotherapy,* 39(2), 135-143. https://doi.org/10.1590/2237-6089-2016-0029.

Felix, R. (2018). *Earthquakes.* Sandcastle; eBook Subscription Super Collection - Turkey (EBSCOhost).

George, D. ve Mallery, P. (2020). IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference (Sixteenth edition). Routledge, Taylor & Francis Group.

İhsan, S., Samet, S., ve Demir, A. P. (2020). Sporda zihinsel dayanıklılık: Taekwondo sporcularında bir inceleme. B*eden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi,* 22(4), 131-147.

Johanson, P. (2019). E*arthquake*s. Britannica Educational Publishing; eBook Subscription Super Collection - Turkey (EBSCOhost).

Jones, T., Baxter, M., ve Khanduja, V. (2013). A quick guide to survey research. T*he Annals of The Royal College of Surgeons of England,* 95(1), 5-7. https://doi.org/10.1308/003588413X13511609956372

Kalkavan, A., ve Ayyıldız, Y. (2021). Investigation of Perceived Stress Levels of Athletes during the *Epidemic Period. Journal of Sports Education*, 5(3), 14-20.

Karabacak, V., Özkaymak, Ç., Sözbilir, H., Tatar, O., Aktuğ, B., Özdağ, Ö. C., Çakir, R., Aksoy, E., Koçbulut, F., Softa, M., Akgün, E., Demir, A. ve Arslan, G. (2023). The 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş, Türkiye) earthquake (M w 7.7): Implications for surface rupture

dynamics along the East Anatolian Fault Zone. *Journal of the Geological Society,* 180(3), jgs2023-020. https://doi.org/10.1144/jgs2023-020

Kayri, M. ve Tanhan, F. (2013). Deprem sonrası travma düzeyini belirleme ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(2).

Kırkan, E., Akyüz, H. S., Basmenji, M., Dikbaş, A., Zabcı, C., Yazıcı, M., ve Erturaç, M. K. (2023). Earthquake history of the Milas Fault: An active dextral fault in an extensional province (SW Anatolia, Türkiye). *Natural Hazards*. https://doi.org/10.1007/s11069-022-05733-w.

Klag, S., ve Bradley, G. (2004). The role of hardiness in stress and illness: An exploration of the effect of negative affectivity and gender. *British Journal of Health Psychology*, 9(2), 137-161. https://doi.org/10.1348/135910704773891014.

Li, J., Wu, Z., Jiang, C., Zhou, S., ve Zhang, Y. (2020). Simple Models of Complex Slip Distribution? A Case Study of the 2011 Mw 7.1 Van (Eastern Turkey) Earthquake. *Pure and Applied Geophysics,* 177(1), 387-395. https://doi.org/10.1007/s00024-019-02167-7.

Madrigal, L., Hamill, S., & Gill, D. L. (2013). Mind Over Matter: The Development of the Mental Toughness Scale (MTS). *The Sport Psychologist,* 27(1), 62-77. https://doi.org/10.1123/tsp.27.1.62.

National Geophysical Data Center. (2023). Global Significant Earthquake Database [Data set]. NOAA National Centers for Environmental Information. https://doi.org/10.7289/V5TD9V7K.

Özçetin, A., Maraş, Ataoğlu, A., ve İçmeli, C. (2008). Deprem Sonucu Gelişen Travma Sonrası Stres Bozukluğu ile Kişilik Bozuklukları Arasında İlişki. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi,* 10(2), 8-18.

Rooney, A. (2015). *Earthquake! Britannica Digital Learnin*g; eBook Subscription Super Collection - Turkey (EBSCOhost).

Sheard, M. (2012). M*ental toughnes*s: The mindset behind sporting achievement. Routledge.

Tanhan, F., ve Kardaş, F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Yuzunci Yil Universitesi Egitim Fakultesi Dergisi,* 15(1), 1-36. https://doi.org/10.23891/efdyyu.2018.60.

Taşçı, G., & Özsoy, F. (2021). Deprem travmasının erken dönem psikolojik etkileri ve olası risk faktörleri. *Cukurova Medical Journal*, 46(2), 488-494. https://doi.org/10.17826/cumj.841197.

Yazıcı, Ö. F., Mergan, B., ve Kargün, M. (2022). Mental Toughness in Athlete Students: The Predictive Role of Psychological Skills and The Investigation of the Relationship Between Them According to Some Variables. Ondokuz Mayis University Journal of Education Faculty, 41(2), 639-658.

Yilmaz, A. (2021). Sporda zihinsel dayanıklılık. *International Journal of Mountaineering and Climbing.* https://doi.org/10.36415/dagcilik.975076

Travmatik Bir Olayda Çocuğa Yaklaşım: Deprem (Etkinlik Örnekleriyle)

Esra Gül KOÇYİĞİT[1]

Giriş

Afetler, insanlık tarihinin başlangıcından beri varlığını sürdürmektedir. Afetler yönünden riskli bölgelerde meydana gelen afetler nedeniyle insanlık büyük bedeller ödemek zorunda kalmıştır. Türkiye, mevcut fay hatları nedeniyle deprem riski yüksek bir coğrafya içinde olması dolayısıyla, tarihsel süreç içinde can ve mal kaybına neden olan büyük depremlerle karşı karşıya kalmıştır. En son 6 Şubat 2023 tarihinde sırası ile merkez üssü Pazarcık (Kahramanmaraş) ve Elbistan (Kahramanmaraş) olan 7.7 ve 7.6 büyüklüğünde iki deprem meydana gelmiştir. Kahramanmaraş merkezli yaşanan depremlerde 50.000'den fazla insan hayatını kaybetmiş (AFAD, 2023) ve Türkiye, tarihindeki en büyük depremlerden birini yaşamıştır. Afetlerde hayatını kaybeden insanların önemli bir kısmını çocuklar oluşturmaktadır. Çocukların kırılgan, güçsüz yapıları, afetzede olarak afetlerden etkilenme oranını artırmaktadır. Bu nedenle bu tür durumlarda afeti bizzat yaşayan veya uzakta olsa bile kitle iletişim araçları aracılığıyla yaşanan olaylara maruz kalan çocuklara doğru bir biçimde yaklaşmak psikiyatrik sorunların ortaya çıkması ve/veya kronikleşmesinin önlenmesi açısından önemlidir. Bu nedenle afet sonrası çocuklarda ortaya çıkan stres tepkileri ve bu tepkilere karşı yaklaşımının nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgi sahibi olmak çok önemlidir. Bu çalışmada hem ailelere, öğretmenlere ve çocukların bakımı ile ilgili kişilere bilgi sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

Travma

Travma, ölüm tehdidinin ya da gerçek bir ölümün bulunduğu, ciddi bir yaralanmanın, yaşamsal veya fiziksel olan bütünlüğe yönelik bir tehdidin meydana geldiği ve bireyin kendisinin yaşadığı, şahit olduğu veya değer verdiği bir kişinin başına geldiğini öğrendiği olağandışı olaylar olup (Özen, 2017) bireylerin, kendisine ve çevresine yönelik algılarında kalıcı bir şok etkisine neden olan kritik tecrübelerdir. Diğer bir tanımda ise travma, bireyin savunma mekanizmaları ve bireysel başa çıkma stratejilerini kullanarak üstesinden gelemeyeceği kadar sarsıcı ve ağır yaşantılar şeklinde ifade edilmektedir (Kendir, 2022). Bireyin örseleyici olayları birebir yaşamadığı ancak tanık olduğu durumlarda travma etkisi yaratabilmektedir ve bu nedenle böyle tanıklıklar da travma sayılır. Ağır travmatik olaylar arasında; deprem ve sel gibi doğal afetler, trafik ve uçak kazaları, ağır dayak ve işkence görmek, cinsel saldırıya uğramak, teröristlerce rehin alınmak, toplama kamplarında bulunmak, savaşta uzun süreli siperde bulunmak veya bombardıman altında kalmak gibi herkes için ağır zorlanmaya neden olabilecek durumlar sayılabilir. Bir kişinin yaşanan travmatik olaydan etkilenme derecesini belirleyen kuşkusuz olayın şiddeti ile yakından ilgilidir. Bununla birlikte, bireyin "dayanma gücü" kişinin kalıtımsal ve gelişimsel özelliklerine, öğrenmelerle gerçekleştirdiği benlik gücüne ve daha pek çok faktöre bağlıdır. Yani, travmanın etkisi bireyden bireye değişiklik gösterir (Öztürk ve Uluşahin, 2016). Travmatik olayların bu denli sarsıcı olması belli bir süre bireylerin baş etme stratejilerini felç etmesiyle de ilgilidir. Yaşanan bu olaylarla, bireylerin başa çıkma stratejileri arasında meydana gelen bu çelişki bireylerde çaresizlik duygusuna neden olmaktadır (Kendir, 2022).

[1] Dr.Öğretim Üyesi, Altınbaş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim

Travma, beklenmedik bir özelliğe sahip olduğundan "güvenlik hissini" de olumsuz yönde etkilemektedir. Herhangi bir olaydaki dehşet verici ve şaşkınlık durumu, hazırlıksız durumda olan bir çocuk için şok edici bir özellik taşır. Gerçekte yaşanan olay kısa süreli bile olsa çocuk olayın sonrasında ortaya çıkan duygusal tepkilerle uzun süre mücadele etmek zorunda kalabilir (İşmen, 2011). Doğal afetlerden biri olan deprem çok yönlü olumsuz etkiler içermektedir. Dakikalar içinde gerçekleşen bir olay olmasına rağmen yaşantının doğasında pek çok stresör bir arada bulunmaktadır. Depremle ilgili stresörler şöyle ifade edilebilir.

- *Psikofizyolojik Stresörler:* Zeminin (yerin) altından gelen korkutucu sesler, toz duman kokuları vb.
- *Bilgi (İnformation) Stresörleri:* "Nasıl kaçabilirim?", "yakınlarım nerede", "neler yaşanıyor?" gibi peki çok cevaplanamayan sorular.
- *Duygusal Stresörler:* Korku ve kofüzyon, ölüm veya sakat kalma korkusu gibi olumsuz duygular
- *Sosyal Stresörler:* Toplumu veya yakın çevrenin kaybı, okulun, evin, marketin, cadde ve sokakların olmadığını fark etmek gibi ego bütünlüğüne zarar veren yaşantılar (Kukuoğlu, 2018).

Travma Sonrası Stres Belirtileri

Bireylerin travma sonrası stres tepkileri, yeniden yaşantılama, kaçınma ve aşırı uyarılma tepkileri olmak üzere üç ana grupta toplanabilir.

1.Yeniden yaşantılama

Travma ile ilgili stres tepkilerinden ilki travmatik olayla ilgili yeniden yaşantılama şeklindedir (Nakajima, 2012). Bu durum bilişsel, duygusal ve fizyolojik şekilde kendini gösterebilir. Travmatik olayla ilgili tekrarlı bir biçimde imgeler, düşünceler ve kabuslar bilişsel yeniden yaşantılamayı içermektedir (Özgen ve Aydın, 1999). Duygusal yeniden yaşantılama ise kişide ortaya çıkan kızgınlık, kaygı ve huzursuzluk şeklindedir. Davranışsal yeniden yaşantılama çeşitli şekillerde görülebilir. En dikkat çeken şekli travma sırasında yaşanan agresif dürtülerin yeniden yaşantılanarak çevreye yönelik fiziksel saldırganlıkta bulunmasıdır. Fizyolojik duyarlılık ise, travmayı tekrar hatırlatmaya neden olan nesnelere karşı fizyolojik tepkisellik, uykusuzluk, baş ağrısı, konsantre olmada yaşanan zorluk, gastrointestinal sistem yakınmaları ve taşikardi olarak sıralanabilir (Hacıoğlu ve ark., 2002).

2.Kaçınma tepkileri

Kaçınma, travmatik olayla ilgili düşünce, duygu ve etkinliklerden kaçınmayı içermektedir (Lotfi ve Başçıllar, 2017). Birey, travmatik olayı hatırlatan her türlü konuşmadan, uğraşlardan, birey ve anılardan kaçınır. Duygusal kaçınma ise, duygusal açıdan uyuşmuş gibi hissetmek şeklinde yaşanır. Güçlü bütün duygulardan kaçınma bireyi travma ile ilgili emosyonel duyarlılıktan korumaktadır (Açıkgöz Karaoğlu, 2016).

3.Aşırı uyarılma tepkileri

Aşırı uyarılmışlık, travma sonrası stres bozukluğunun en sık görülen belirtisidir. İrritabilite, tetikte olma, öfke patlamaları ve aşırı irkilme en çok gözlenen belirtilerdir. Bu belirtiler kendini aşırı öfke ve saldırganlık biçiminde göstermektedir (Özgen ve Aydın, 1999). Birey, travma sonrası olay anını hatırlatan herhangi bir uyarıcı ile karşılaştığında yeniden travmatik olayı yaşıyormuş gibi hissedebilir veya belli bir yer de yaşanan travmayı hatırlatabilir ve otomatik şekilde beden aşırı bir fizyolojik uyarılma durumuna geçer. Bu fizyolojik tepkiler,

kas ağrısı, sırt ve karın ağrısı gibi belirtilere neden olabilirler (Kaptanoğlu, 2003). Örneğin; deprem anında duyulan bir ses, koku, binaların görüntüsü hatırlatıcı olabilir. Travma tepkilerinin ortaya çıkmasında hatırlatıcıların etkilerinin bilinmesi, travma tepkileriyle başa çıkmada hem çocuk hem de yetişkinlerde büyük önem taşır. Üç ana başlıkta özetlenen belirtiler hem yetişkinlerde hem de çocuklarda benzer olmakla birlikte, travma sonrası stres belirtileri çocuklarda yetişkinlerde olduğundan farklı şekillerde görülmektedir (Açıkgöz Karaoğlu, 2016).

Yaşamın hangi döneminde olursa olsun, doğal afetler sonucu her insan dehşet, karmaşa ve korku gibi duyguları belli ölçüde yaşamaktadır (İşmen, 2011). Yetişkinlerde olduğu gibi çocuk ve ergenlerde belli bir bölümün, yıkıcı etkiye sahip olan doğal afet nedeniyle yaşadıkları travma sonrasında duygu ve düşüncelerini organize ederek uyum sağlayabildikleri ve normal yaşamlarına geri döndükleri belirtilmektedir. Ancak, önemli bir kısmında ise günlük yaşamlarında önemli bozulmalar meydana gelmekte hem kendileri hem de aileleri için önemli sıkıntılara sebep olan tepkiler göstermektedir (Cırcır ve Tagay, 2022). Çocuklar bulundukları gelişim düzeyi ve yetersiz yaşam tecrübeleri nedeniyle doğal afetleri bir yetişkinden daha farklı yorumlayıp, farklı bazı tepkiler verebilirler.

Çocuklarda Yaşlara Göre Travma Belirtileri

Yukarıda üç kategoride özetlenen belirtiler yetişkin ve çocuklarda aynı olmakla birlikte, travma sonrası stres tepkileri çocuklarda yetişkinlerden daha farklı bir biçimde görülmektedir (İşmen, 2011). Bu sorunlar kaygı bozukluklarından başlayarak depresyona kadar uzanabilen duygu durum değişiklikleri, davranışsal sorunlar, psikofizyolojik tepkiler ve bilişsel değişiklikler şeklindedir (Karabulut ve Bekler, 2019). Ayrıca farklı yaş ve gelişim dönemlerindeki çocuklar farklı tepkiler gösterebilirler.

0-3 yaş arası çocuklar: Üç yaş öncesi çocuklarda genellikle ağlama, huzursuzluk, uyku sorunları, kabuslar, iştah kaybı gibi çeşitli belirtiler görülebilir. Bu belirtilerle birlikte bakım verenlerinden ayrılmaya yönelik direnç gösterme, yabancılardan korkma ve hırçınlık gibi tepkiler gösterebilir (Kar, 2009).

3-6 yaş arası çocuklar: Bu yaş dönemi çocuklar afeti bizzat yaşamış veya kitle iletişim araçları aracılığıyla yaşanan olaylara maruz kalmış olabilirler. Deprem, çocuklarda maruz kalma şeklinden bağımsız olarak çeşitli tepkisel davranış değişiklikleri ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yaşanan bu olayla birlikte yaşam alanları ve günlük rutinlerinde yaşanan bozulmalar çocuklarda uyum sorunlarına neden olur (Cırcır ve Tagay, 2022). Bu yaş grubundaki çocuklarda genellikle korku, şaşkınlık ve güvensizlik belirgin şekilde görülmektedir (Karabulut ve Bekler, 2019). Bununla birlikte, ebeveynlerine yapışma ve ayrılmak istememe, uyku sorunları, yaşanan olayı anlatan tekrarlı oyunları oynama, sürekli olarak yaşananları anlatma, tekrar eden olayla ilgili sorular sorma, alt ıslatma, parmak emme gibi gerileme davranışları görülebilmektedir. Ayrıca bu yaştaki çocuklar yaşananların kendi hatalarından kaynaklandığını düşünerek suçluluk duygusu yaşayabilir (Erden ve Gürdil., 2009; Hagan, 2005).

7-11 yaş arası çocuklar: Bu yaş grubundaki çocuklar gelişim düzeylerine bağlı olarak daha gerçekçi bir bakış açısına sahiptirler ve çevrelerinde olan biteni ve meydana gelebilecek değişiklikleri değerlendirebilecek olgunluğa ulaşmışlardır. Yetişkin bireylerin de afet karşısında çaresiz kaldıklarına şahit olmaları çocuklarda güven duygusunun zedelenmesine neden olabilir (Erden ve Gürdil, 2009). Bununla birlikte dikkat sorunları, alt ıslatma gibi önceki gelişim dönemine gerileme, saldırganlık ve itaatsizlik (Erden ve diğ., 1999) okul başarısında düşüklük, okul reddi (Karabulut ve Bekler, 2019; Cırcır ve Tagay, 2022) depresyon, benlik saygısında azalma, somatik şikayetler gibi belirtiler ortaya çıkabilir (Walton ve diğ, 1997). Ayrıca çocuk kendini sosyal ilişkilerden geri çekebilir ki, bu durum arkadaş ilişkilerinin önemli olduğu bu dönemde (Meb, 2013) ilişkilerin bozulmasıyla sonuçlanabilir.

13-18 yaş arası çocuklar

Bu yaş grubundaki çocuklarda agresif tutumla birlikte çevresine karşı saldırgan davranışlar görülebilir. Hayatta kalma ile ilgili suçluluk duygusu yaşayabilir. Afet sonrası yaşam koşullarının değişmesiyle birlikte hazır olmadığı bir anda sorumluluk artışı olabilir ve bu durum kimlik karmaşasına neden olabilir. Aileleri, arkadaşlarını, bedensel bütünlük ve bağımsızlıklarını kaybetme kaygısı, geri çekilme, yalnızlık ve keder duygularına sebep olabilir (Tuncer ve diğ., 2021). Madde kullanımı (Yüksel, 2016), kendine zarar verme, intihar eğilimi görülebilir. Ayrıca, fiziksel şikayetler, iştah ve uyku problemleri yaşanabilir. Özgüven eksikliği ve despresif belirtiler görülebilir (Limoncu ve Atmaca, 2018; İşmen, 2001; Ataç ve Özsezer, 2021).

Deprem Felaketinde Çocuklara Yaklaşım Nasıl Olmalıdır?

Travmalardan etkilenen çocuklara göre etkilenmeyen çocukların özelliklerine bakıldığında, bu çocuklar çevresinden yardım isteme becerisi olan ve bulundukları çevre üzerinde kontrol sahibi olan çocuklardır (HaizlipCorder, 1996). Strese dayanıklı olarak ifade edilen bu çocukların, çevrelerini olumlu şekilde algılayan, olumlu bir benlik algısına sahip ve aile içinde sıcak, yakın ve pozitif ilişkilerin hâkim olduğu bir aile ortamına sahip oldukları belirtilmektedir. Aile ortamının bu denli önemli olmasına rağmen, ebeveynlerin çoğunlukla nasıl davranacakları konusunda yetersiz kaldıkları söylenebilir. Travmatik olaydan tüm aile üyelerinin etkilenmesi durumunda genellikle anne-babalar kendi sorunları ile uğraşırken çocuklara yeterli derecede destek olamamaktadırlar. Ebeveynlerin uyum sorunları ne kadar fazla ise, çocukların da uyum sorunları o denli fazla olmaktadır. Yetişkinlerde olduğu gibi çocuklarda deprem felaketinden korku duyarlar. Ancak depremin bizim kontrolümüzde olmadığını ve doğal bir olay olduğunu anlamak konusunda zorluk yaşarlar. Yaşanan bu olaya karşı ailenin verdiği tepki, kayıp derecesi, günlük yaşantıdaki değişiklikler, aile içi ilişkiler, sosyal destek, ekonomik koşullar gibi faktörler çocuğun olaydan etkilenme derecesini belirler (Kılıç ve diğ., 1999). Beş yaş öncesinde çocuklar depremin neden olduğu kayıplar ve yaşam şartlarında meydana gelen değişiklikleri anlamakta zorluk yaşarlar. Bu sebeple ailenin ve yakın çevrenin desteği çocuklar için oldukça önemlidir. Çocukların verdiği tepkiler birbirinden farklı olabilir. Bazı çocuklar deprem sonrası davranışsal tepkilerde bulunurken, bazıları günler, haftalar hatta aylarca bir şey olmamış gibi davranır ve daha sonra problemli davranışlar sergileyebilirler (Bulut, 2010). Bazı çocuklar birebir depremi yaşayabilirken bazıları da kitle iletişim araçları aracılığıyla olaylara tanık olabilmektedir. Özellikle küçük çocuklar depremin nasıl gerçekleştiğini zihinsel açıdan tam olarak kavrayamadıkları için deprem belirsiz bir özellik taşır. Belirsizlik kaygıyı arttırır ve sonucunda çocukta güvensizlik ve endişeye neden olur (Whalley ve Kaur, 2020). Bu nedenle çocukların depremle ilgili sordukları sorulara yaş ve gelişimlerine uygun olacak şekilde cevap vermek gerekmektedir. İlk yapılması gereken basit bir biçimde, çok fazla ayrıntıya girmeden sakin bir biçimde açıklamalarda bulunmaktır. Örneğin; depremin, kar, yağmur yağması, şimşek çakması, gök gürültüsü gibi bir doğa olayı olduğunu; yeryüzündeki bazı katmanların hareketlerinin yeryüzündeki bazı sarsıntıları oluşturduğu şeklinde bir açıklama yapılabilir. Çocukların sorduğu sorular cevapsız bırakılmamalıdır. Cevapsız kalan soruların cevabını kendi bulmaya çalışırken çocuğun, zengin hayal dünyası onun daha çok korku duymasına neden olabilir (MEB, 2020). Çocuğun yanında depremle ilgili haber ve görüntülere maruz kalmasının önüne geçilmelidir. Onlara güvende olduklarını ifade etmek ve tüm önlemlerin alındığına dair güvence vermek gerekmek çocukların zedelenmiş güven duygularının inşası için çok önemlidir. Bununla birlikte, korkularından bahseden çocuklara,

- Korkacak ne var
- Erkekler korkmaz

- Sen korkak mısın, korkaklar korkar sadece
- Deprem falan olmaz

Gibi ifadelerden kaçınmak gerekmektedir (Öztanrıöver ve Bugay-Sökmez, 2022). Bunları cümleleri duyan çocuklar anlaşılmadığını hisseder. Çocukların duygularını dışa vurmalarına izin vermek gerekmektedir. Korku içerikli oyunlar oynamalarına da fırsat tanımak ve bu sayede korkularıyla başa çıkabilmelerine destek olmak çok önemlidir. Ayrıca sık sık sarılmak, temasta bulunmakta çocuğu rahatlatması bakımından fayda sağlamaktadır.

Bölgede depremi yaşayan çocuklara yaklaşım nasıl olmalıdır?

Çocukların zayıflamış olan güven duygularını, günlük yaşantı ve rutinlerini tekrar kazanabilmeleri için ailenin ve sosyal çevrenin destekleyici ve paylaşımcı bir yaklaşımla güvenli bir ortam sağlaması gerekmektedir. Böyle yıkıcı bir afetle başa çıkabilmeleri için çocukların duygusal açıdan olduğu kadar zihinsel olarak da güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte çok iyi bir dinleyici olmak çocukların duygularını rahat bir biçimde dile getirebilmelerinin sağlanması bakımından çok önemlidir (MEB, 2023). Sabırlı, anlayışlı, güven verici olmak gerekmektedir. Resim yapmak, öykü oluşturmak çocukların duygularını dile getirebilmesinde önemli aracılardır (Ogawa, 2018; Halmatov, 2017). Resim hem iyi bir anlatım hem de iyi bir paylaşım sağlar. Aynı zamanda bireyi rahatlatır. Güç, kontrol ve enerjiyi tekrar kazandırmaya yönelik oyunlar, kolaj, heykel çalışmaları, müzik gibi çeşitli sanat etkinlikleri duygusal engel ve zorlukları aşmada fayda sağlayacaktır (Goodman ve diğ., 2009). Çocukların çizdikleri resimler, oynadıkları oyunlar da güven duygusunun yeniden kazanılmasına, kendi güçlerinin farkına varmasına, neler yapabileceklerine ilişkin farkındalıklarının artmasını sağlayacaktır.

Hasarlı binalardan kurtulan çocuklara ne söylenmeli?

Deprem, güvende olma duygusunu kişide ileri derecede yıpratır ve güvende olma hissini zedeler (Nakajima, 2012). Destek ve sağaltım sürecinde de esas, kişide ileri derecede yıpranan güvende olma duygusunun yeniden tesisi ve kazanımıdır. Bu kazanım, pek çok psikolojik belirtinin sona ermesini sağlayacak ve pek çoğunun sağaltımını kolaylaştıracaktır. Çocuklar aynı soruyu tekrar tekrar sorabilir (Yıldız, 2004). Bu durum çocuğun güvende olduğundan emin olmak için kullandığı bir yöntemdir. Bıkmadan, sabırla tüm sorularına cevap verilmelidir. Bu nedenle çocuklara artık güvende oldukları söylenebilir. Bu yaşanılanların bir doğa olayı olduğunu ve kendi suçu olmadığı da ifade edilebilir. Çünkü zihinsel gelişim açısından yeterli olgunluğa ulaşmamış çocuklar bu tür olayların kendi düşüncelerinden meydana geldiğini de düşünebilirler. Kendilerini suçlu ve çaresiz hissedebilirler. Hayatta her şeyin kontrolümüz altında olmadığı ve kontrolümüz dışında gelişen olaylarda bizim sadece önem alabileceğimiz anlatılmalıdır.

Deprem haberleri çocuklara izletilmeli mi?

Çocuğu televizyon ve dolayısıyla haberlerden tamamen uzak tutmak mümkün olmayabilir. Ancak çocuğun izlediği televizyon programlarına sınır konulması gerekmektedir. Aşırı korkutucu veya aşırı duygusal haberler yerine gerçek haberlerin aktarıldığı televizyon programlarını ebeveynin/bakım verenin nezaretinde izlenmesi sağlanabilir.

Medyada çıkan haberlerin amacını çocuklara anlatmak kaygılarını azaltabilir. Bu haberlerin depreme karşı önlem alınması konusunda bilgi amaçlı verildiği ifade edilebilir. Evleri daha sağlam yapabilmeyi ve deprem esnasında nasıl davranmak gerektiğini öğrenmenin depremden korunmaya fayda sağlayacağı söylenebilir.

Deprem sonrası süreçte çocuklara ailenin yaklaşımı nasıl olmalıdır?

- Ebeveynin/bakım verenin yalnızca çocuğun ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanması ve kendi ihtiyaçlarını ihmal etmesi uygun değildir. Beslenme, sağlık, duygusal ihtiyaçlar vb. konularda kendine bakım verebildiğinde çocuklarına da daha faydalı olabileceğini bilmelidir.
- Ebeveynler/ bakım veren kişiler çocuğun bu yaşanan olayı daha iyi anlayabilmesini sağlamak için çocuğun yaş ve gelişim düzeyine uygun biçimde depremin oluşumu ve etkileri hakkında bilgi verebilir.
- Ebeveynler/ bakım verenler, ailece mümkün olduğunca bir arada kalınmasını sağlayabilir.
- Çocuğun yeme-içme, uyuma gibi fiziksel ihtiyaçları mümkün olan en kısa sürede afet öncesi dönemdeki rutine dönmelidir. Bu sayede çocuk kendini daha güvende hissedecektir.
- Ebeveyninden ayrılma endişesi yaşayan çocuklara destek sağlanarak güven duyup rahat hissetmeleri sağlanmalıdır.
- Bu süreçte hem ebeveynin hem de çocuğun çevresindeki önemli kişilerin iyi birer dinleyici olmaları gerekmektedir. Çocuğun anlatmak istediklerini dikkatli ve sakin bir şekilde sabırla dinlemek çocuğun duygularını aktarmasında çok önemlidir.
- İmkanlar el verdiğince çocuklara oyuncaklı ortamlar hazırlanmalıdır. Özellikle baba, anne, kardeş, arkadaş, ev, itfaiye, polis, doktor, ambulans, hastane gibi kişi ve nesneleri temsil eden oyuncakların bulunmasına özen gösterilmelidir. Çocuklar, çocuksu doğallıklarıyla gerilimlerini oyuna yansıtarak deşarj olurlar.
- Çocukla bire bir konuşulabilir. Hikâye yazdırılabilir. Korkularından bahseden çocuklara korkuları ile ilgili resim yaptırılabilir. Bununla birlikte kendisini kurtarmaya gelen itfaiye ekibi, gönüllü çalışanları da resmetmeleri konusunda cesaretlendirilebilir. Kolaj çalışmaları gibi sanat etkinlikleri de yaptırılabilir.
- Depreme maruz kalmış diğer kişilere veya kendini kurtarmaya gelmiş kişilere mektup yazmak gibi çalışmalar için desteklenebilir.
- Çocuğun kendisini ifade etmesi konusunda ebeveyn/ bakım verenleri tarafından desteklenmeli ancak bu konuda çocuk zorlanmamalıdır. Bazı çocuklar olayla ilgili daha çok konuşurken bazıları olayın sadece bir kesiti hakkında konuşabilirler. Ayrıca çocukların yaş ve gelişim düzeyi de dikkate alınmalıdır. Gelişimsel anlamda 5 yaş altındaki çocuklar çok fazla şey söylemezler. 6-9 yaşlardaki çocuklar bazı şeyleri konuşabilecek kadar hazırdırlar. 10 yaş ve üzerindeki çocuklar daha fazla konuşmaya uygundurlar. Çocukların kendini ifade edebilmeleri desteklenirken *"deprem olduğunda hissettiğin ilk şey neydi?"* diye sorulabilir. Cevap alınmadığında o zaman *"ne düşündün"* şeklinde de sorulabilir. *"Kendini daha güvende hissedebilmen için neler yapabilirim", "Kendini güvende hissedebilmek için sen neler yapabilirsin"* gibi sorular sorulabilir. Güvenli *"yer"* in neresi olduğu ile ilgili resim çizdirilebilir. Ayrıca çocuklara beklenmedik durumlar karşısında üzülmenin normal olduğu söylenmelidir. Çocukların ağlamalarına da üzgün olmalarına da fırsat verilmelidir. Çocuklar cesur olmak zorunda değillerdir. O nedenle *"sen cesur bir çocuksun" korkmamalısın"* gibi ifadelerden kaçınılmalıdır.

- Olumlu gelişmelerden de bahsedilmelidir. Birçok kişinin de depremden zarar görmediğini, yararlananların da hızlıca iyileştiğini, yaşanmış kahramanlık hikayelerinden de bahsetmek gerekmektedir.
- Çocuğun kendini güvende hissetmesini sağlarken, "Asla bir daha olmayacak" gibi kesinliği olmayan cümleler kurmamak gerekmektedir.
- Çocuğun bu dönemde gerileme davranışları olabilir. Örneğin; daha önce tuvalet alışkanlığını kazanmış veya parmak emme gibi davranışları olmayan çocuklarda afet sonrası alt ıslatma, parmak emme gibi davranışlar görülebilir. Bu konuda çocuğu eleştirmemek, olumsuz tepkiler göstermemek gerekmektedir.
- Çocuğa güven duygusunu oluşturmanın bir yolu da kötü bir durum olduğunda ne yapması, nereye gitmesi konusunda bir plan yapmaktır. Çocuğun bilgilerin içeren bir kâğıdın yazılı olduğu küçük bir cüzdan temin edilebilir. Çocuğa mutlaka birilerinin kendisiyle ilgileneceği söylenebilir.
- Ebeveynin/bakım verenlerin desteği bazen tek başına yeterli olmayabilir.
- Çok uyumak veya uykusuzluk gibi uyku değişiklikleri, kâbus görme, yemek yeme de değişiklikler, iştah kaybı veya çok yeme, sık sık ağlama, karın ağrısı, bağırsaklarla ilgili şikayetler, aşırı yorgunluk ve irritabilite, önceki keyif aldığı şeylerden zevk alamama, dikkat ve konsantrasyon güçlüğü, aşırı derecede ayrılık anksiyetesi, umutsuzluk hissetme gibi belirtiler varsa ve çocukta görülen bu belirtiler 4-6 haftadan daha fazla sürüyorsa profesyonel yardıma başvurulmalıdır (Uslu ve Kılıç, 2000; Öztanrıöver ve Bugay-Sökmez, 2022; İşmen, 2001; Ataç ve Özsezer, 2021; Nakajima, 2012).

Deprem sonrası farklı okullarda eğitime başlayan çocuklara öğretmen yaklaşımı nasıl olmalıdır?

Deprem sonrası farklı okullarda tekrar eğitime başlayan çocuklar için öncelikle tüm yaşam alanlarının ve sahip oldukları tüm rutinlerin kaybolduğunu göz önünde bulundurmak ve buna göre davranmak gerekmektedir. Yeni geldikleri bu ortama pek çok sahip oldukları şeyleri bırakarak geldiklerini aklımızdan çıkarmamalıyız. Gerekli uyumu sağlayabilmeleri için belli bir zamana, güvenli bir ortama ve sosyal desteğe ihtiyaçları olacaktır. Güven ortamının ve sosyal desteğin sağlanmasında sınıftaki diğer öğrencilere ve özellikle öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Bu nedenle aşağıdaki konulara dikkat edilmelidir.

- Sınıftaki diğer çocukların depremzede çocuklara meraklı sorular ve bakışlar yöneltmemesi konusunda önceden uyarın. Sınıfa gelen çocuklara doğal bir biçimde yaklaşmalarını söyleyin.
- Öğrencilerin yeni gelen çocuklara karşı anlayışlı ve paylaşımcı olmalarını sağlayın.
- Depremzede çocuklara yaşadıkları olayla ilgili sorular sormayın (nerede yaşıyordun, ailende ölen biri var mı? vb.). Eğer kendi anlatmak istiyorsa dikkatli bir şekilde dinleyin. Acını anlıyorum demeyin, çünkü kimse kimsenin acısını tam olarak anlayamaz. Onun yerine yaşadığın şeyi hayal edebiliyorum diyebilirsiniz ve ona destek olmak istediğinizi söyleyebilirsiniz.
- Başkalarının durumu ile kıyaslamayın. Diğerlerine göre senin durumun daha iyi demeyin.

- Annesini, babasını, kardeşlerini, yakınlarını kaybeden çocuğa güçlü durmak zorundasın, ağlamamalısın demeyin. Annen/baban seni yukarıdan izliyor, eğer üzülür ve ağlarsan onlarda üzülür gibi ifadelerde bulunmayın.
- Ağlayan bir çocuğu susturmaya çalışmayın. "Hadi artık ağlama, bak şimdi oyun oynayacağız" gibi şeyler söylemek yerine, acısını yaşamasına izin verin ve yanında olun"
- Çocuğun ihtiyaç duyduğu bilgileri kendisine verin. Bilmediğiniz bir şey ise öğrenip sana bilgi vereceğim diyebilirsiniz ve ardından mutlaka bilgi ile ilgili geri dönüş yapın. Bu sayede çocuk önemsendiğini hisseder. Güven duygusu inşa edilmeye başlar.
- Bazı çocuklar korku ve kaygıyı sözel olarak ifade edemezler veya etmek istemeyebilirler. Bu tür çocuklara resim yaptırmak duygularını yaşamaları konusunda teşvik edicidir. Ayrıca korku ve kaygılarını resimleyen çocukların resimlerini birlikte kilitli bir kutuya koymak korku ve kaygıları üzerinde kontrol duygusunun da artması noktasında fayda sağlayabilir.
- Çocuklar için rutinler oldukça önemlidir ve kontrol duygusunu arttırır. Bu nedenle çocuklara yaşına ve gelişimine uygun hem sınıf içi görevler hem de ödevler verilebilir.
- Çocuklara umut verin ancak "bundan sonra her şey çok güzel olacak" gibi büyük cümleler kurmayın. Bu süreci hep birlikte atlatacağız ve ben bu süreçte yanında olacağım gibi ifadeler kullanılabilir.
- Çocuktan izin istemeden dokunmayın. O an destek olmak için elini tutmak istediğinizde önce izin isteyin. "Elini tutmama izin verir misin, elini tutabilir miyim?" diye sorun.
- Oturma düzenine dikkat edin. Mümkün olduğunca ön veya orta kısımlarda oturmasına özen gösterin. Ayrıca sıra arkadaşlarını empati düzeyi yüksek, şefkatli olan öğrencilerden seçin.
- Bazı çocuklar kendi düşüncelerinden dolayı depremin gerçekleştiğini, ailesini kaybettiğini düşünüp kendini suçlayabilir. Bu yaşananların kendi suçu olmadığını ve elinden gelen çabayı gösterdiğini söyleyin.
- Depremle ilgili oyunlar oynayan çocuklara müdahale etmeyin. Onların bu tür oyunlar oynamasına izin verin. Bunun bir tür sorunla baş etme yolu olduğunu bilin ve yalnızca çocukları gözlemleyin.
- Ergenlerde saldırganlık, öfke gibi dışa vuran durumlar olabilir. Bu durumları kişiselleştirmeyin, olağan karşılamaya gayret edin. Durum sürekli hale gelir ve yoğunlaşırsa rehber öğretmenlere yönlendirin.
- Uykusuzluk, iştahsızlık, dikkat-konsantrasyon problemleri olan, sürekli suçluluk duygusu yaşayan, ölmek istediğinden bahseden çocukları izleyin ve durum devam ediyorsa rehber öğretmene yönlendirin.
- Çocuklara umut verici etkinlikler düzenleyin. İçeriği umut olan hikâye kitaplarından faydalanılabilir veya filmler izletilebilir (MEB, 2023; Cırcır ve Tagay, 2022).

Kimden Yardım Almalı?

Aile ve öğretmen desteğinin yeterli gelmediği psikolojik durumlarda, psikiyatristler, psikolog ve sosyal hizmet uzmanları destek almak için başvurulabilecek profesyonellerdir. Tedavideki amaç, çocuğun yaşadığı stresle baş edebilmesi konusunda desteklenmesi ve söz konusu olduğu takdirde yasla başa çıkma becerilerini kazandırmak şeklinde olmalıdır. Uygun görülen durumlarda ilaç tedavisi de önerilebilir (Nakajima, 2012).

Etkinlik Örnekleri

Duygu Çiçeği

Amacı ve Etkileri: Çocuğun yaşanan deprem sonrası duygularını ifade edebilmesini sağlamak. Bu etkinlikle sırasında çocuk duygularının farkına varır ve rahatlıkla ifade edebilir.

Gerekli Malzemeler: Renkli kağıtlar, boya kalemleri, makas, yapıştırıcı, çiçek resmi

Uygulama: Yaşadığımız depremden sonra çeşitli duyguları bir arada yaşıyor olabiliriz. Herkeste yaşanan duygular ve yoğunlukları birbirinden farklı olabilir. Bu duyguları tanımamız, onların bize zarar vermemesi için önemlidir. Bu etkinlikte ne gibi duygular yaşadığımızı tanımlamaya çalışacağız diyerek etkinlik başlatılır.

Saksıdaki çiçek resmi ve renkli elişi kağıtları çocuklara dağıtılır. Ardından "Şimdi sizden deprem sonrası yaşadığınız ve hala devam eden duygularınızın neler olduğunu düşünmenizi istiyorum" Her duygunuz için renkli kağıtlardan duygunuzla ilgili bir renk seçip, yoğunluğuna göre de boyutunu belirleyin. Daha sonra çizdiğiniz yaprakları kesip saksıdaki çiçeğinize yapıştırın. Daha az yoğunlukta hissettiğiniz duyguyu ifade eden yaprağınız için de başka bir renk seçip daha küçük boyutta yaparak çiçeğinize yapıştırabilirsiniz. Yaprakların üstüne unutmamak için hangi duyguyu ifade ettiğini de yazabilirsiniz. Çiçeğin yaprakları oluştuktan sonra boş kalan diğerlerini de istediğiniz şekilde boyayabilirsiniz. Çocuklara etkinlik için yeterli süre tanındıktan sonra paylaşım aşamasına geçilir. Çocuklardan öncelikli olarak gönüllü olanlardan kendi çiçeklerini gruba tanıtırlar ve hissettikleri duyguları paylaşırlar. Uygulayıcı bu süreçte şu soruları sorarak yönlendirmede bulunabilir:

- Duygu çiçeğini oluştururken neler yaşadın?
- Bu etkinlik sırasında neler hissettin/ şu anda neler hissediyorsun?

Uygulayıcı yaşanan duyguların kişiden kişiye farklılaşacağını vurgulayarak etkinliği sonlandırır (MEB, 2023a).

Korku Maskesi

Amacı ve etkileri: Korku ile ilgili sık kullanılan tekniklerden biridir. Çocuğa korkunun veya korkunç bir şeyin maskesi yaptırılır. Bireysel veya grup olarak uygulanabilir. Bu uygulama doğrudan bilinçdışına erişim, doğrudan ve dolaylı öğrenim, duygusal boşalma, özdenetim, özyeterlilik konusunda destek sağlar.

Gerekli Malzemeler: Renkli elişi kağıtları, yapıştırıcı, makas, renkli keçeli boya kalemleri.

Uygulama: Renkli kağıtlar çocuğun önüne dizilir ve "Şimdi seninle korkunun maskesini yapacağız. Ben sana nasıl yapıldığını gösteririm" denir. Çocuklar korkularını çok farklı şekillerde hayal edebilirler. Bu nedenle yapılacak maskenin illaki insan yüzü olması gerekmez. Kare, altıgen, üçgen, daire veya çok anlamsız bir biçimde de olabilir. Önemli olan maske formatında olmasıdır. Çocuk makas kullanmakta zorlanmıyorsa kendisi yapabilir. Bu durumda uygulayıcıda kendi maskesini yapmalıdır. Böylece oyun daha eğlenceli hale gelebilir. Eğer çocuk çok küçükse ve makas kullanmakta zorlanıyorsa bu durumda uygulayıcı çocuğa yardım edebilir. Maskenin formu tamamlandıktan sonra çocuğa çeşitli sorular sorarak maske tamamlanacaktır.

- Sence korkunun gözü nasıldır?
- Rengi nasıldır?
- Saçları var mı, varsa nasıldır?
- Yüzü nasıldır?
- Sakalı, bıyığı var mıdır? Gibi sorular sorarak maske korkunçlaştırılır. İlla gözü kaşı olması gerekmez. Bunlar dışında değişik eklentiler de yapılabilir. Örneğin; acayip kulaklar, boynuz, yüzünde herhangi korkunç uzantılar vb. Maske yapımı bittikten sonra çocuk maske ile tanıştırılır. Daha sonra çocuk, korkusuna merak ettiği soruları sorar.
- Ne istiyor korku?
- Nerelerde yaşıyor?
- Ne yer ne içer? Gibi sorular sorulur. Çocuk gayet ciddi biçimde korku ile konuşacaktır. Uygulayıcı da elindeki maske ile (yüzüne de takabilir) korku rolünü üstlenecektir. Ancak çocuğu korkutucu hareketlerden kaçınmalıdır. Aşağıda korku ile çocuğun konuşmasına bir örnek verilmiştir.

Çocuk: Korku ne istiyorsun?

Korku: "Ağzım olsaydı daha iyi olurdu" Bu durumda çocuk hemen bir ağız şekli keser ve maskeye yapıştırır.

"Başka ne isterdin Korku"

"Keşke daha güzel olabilseydim. Çocukları korkutmaktan bıktım artık. Ben onları korkutmak değil, güldürmek istiyorum. Sen bana yardım edebilir misin?"

Çocuk, Korku maskesindeki daha önce yapmış olduğu saç, sakal ve diğer ne varsa çıkartır. Maskeyi yeniden yapar. Bu kez maske eğlenceli ve güzel olmalıdır. Daha sonra maskeye başka bir isim verilebilir. Çocuk böylece korkusuyla yüzleşmiş olur (Halmatov, 2016).

Kaynaklar

AFAD. (2023). https://deprem.afad.gov.tr/press-release-detail/216. Erişim Tarihi: 28.03.2023.

Açıkgöz Karaoğlu, B. (2016). Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Depresyon Arasındaki İlişkide Ontolojik İyi-Oluşun Aracılık Etkisi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arel Üniversitesi, İstanbul.

Ataç, M., ve Özsezer, G. (2021). Depremden Etkilenen Çocuk ve Ergenlerin Ruhsal Durumu ve Hemşirelik Yaklaşımı. Emergency Aid and Disaster Science, 1 (1): 22

Cırcır, O., ve Tagay, Ö. (2022). "Afet Sonrası Çocuk ve Ergenlerde Kayıp ve Yas" Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Araştırmalar. (ss. 97-116).

Dr Matthew Whalley, M., ve Kaur, H. (2020). https://www.psychologytools.com/assets/covid-19/guide_to_living_with_worry_and_anxiety_amidst_global_uncertainty_tr.pdf. Erişim Tarihi: 26.03.2023

Erden G., Gürdil G., (2009), Savaş Yaşantılarının Ardından Çocuk ve Ergenlerde Gözlenen Travma Tepkileri ve Psiko- Sosyal Yardım Önerileri, Türk Psikoloji Yazıları, 12(24), 1- 13.

Erden, G., Kılıç, E. Z., Uslu, R. İ. ve Kerimoğlu, E. (1999). Çocuklar İçin Travma Sonrası Stres Tepki Ölçeği: Türkçe geçerlik, güvenirlik çalışması. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 6(3), 143-149.

Goodman, R. F., Chapman, L. M., ve Gantt, L. (2009). Creative Arts Therapies For Children. In

E. B. Foa, T. M. Keane, M. J. Friedman, & J. A. Cohen (Eds.), Effective Treatments For PTSD: Practice Guidelines From the International Society for Traumatic Stress Studies (pp. 491–507). The Guilford Press.

Halmatov. (2016). Oyun Terapisinde Pratik Teknikler. Pegem Akademi, 2. Baskı, Ankara.

Halmatov. (2018). Oyun Terapisinde Pratik Teknikler. Pegem Akademi, 4. Baskı, Ankara.

Hacıoğlu, M., Gönüllü, O., ve Kamberyan, K. Travma Sonrası Stres Bozukluğu Tanısının Gelişimi Üzerine Bir Gözden Geçirme. Düşünen Adam Dergisi, 15(4), 210-214.

Haizlip T.M, ve Corder B. (1996) Coping with Natural Disasters. Severe Stress and Mental Disturbance in Child ren da. Ed: Pfeffer CR. American Psychiatric Press, s: 131-152.

İşmen, A.E. (2001). Deprem Yaşantısına Bağlı Travma ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1, (2).

Kaptanoğlu, C. (2003). Travma Sonrası Stres Bozukluğunda Tanı ve Klinik Özellikler. Psikolojik Travma ve Sonuçları, 5US Yayınları, 79-88.

Kar, N. (2009). Psychological İmpact of Disasters on Children: Review of Assessment and İnterventions. World Journal of Pediatrics, 5(1), 5-11.

Karabulut, D., ve Bekler, T. (2019). Doğal Afetlerin Çocuklar ve Ergenler Üzerindeki Etkileri. Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 5(2): 368-376, DOI: 10.21324/dacd.500356

Kendir, F. N. (2022). Üniversite Öğrencilerinde Travmatik Yaşam Olaylarının Araştırılması ve Travmatik Yaşam Olayları Saptananlarda Travmatik Yaşantının Benlik

Saygısı ve Psikolojik Dayanıklılık ile İlişkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

Kılıç Emine, Z., Uslu Runa, İ., Erden, G. ve Kerimoğlu, E. (1999). Çocuklarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu Belirtilerini Sürdürüen Ailesel Etmenler. Kriz Dergisi, 7 (2), 0-0. Doi: 10.1501/Kriz_0000000143.

Lotfi, S., ve Başcıllar, M. (2017). Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Sosyal Hizmet. IGUSABDER, 3 (2017): 275-286.

Nakajima, Ş. (2012). Deprem ve Sonrası Psikolojisi. Okmeydanı Tıp Dergisi 28(Ek sayı 2):150-155, 2012

MEB. (2013). Sosyal Gelişim. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB.(2023).https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_02/09163326_OYRETMENLER_YCYN_YARDIM_KILAVUZU.pdf. Erişim Tarihi: 28.03.2023.

MEB.(2020).https://talatpasa.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/35/12/970306/dosyalar/2020_02/27133313_deprem_cocuYa_nasYl_anlatYlYr.pdf. Erişim Tarihi: 26.03.2023

MEB. (2023a).https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_02/09162659_Ylkokul.pdf. Erişim Tarihi: 29.03.2023.

Ogawa, Y. (2018). Childhood Trauma and Play Therapy Intervention for Traumatized Children. Journal of Professional Counseling: Practice, Theory and Research, 32(1), 19-29.

Özgen, F., ve Aydın, H. (1999). Travma Sonrası Stres Bozukluğu. Klinik Psikiyatri, 1:34-41.

Öztürk, M.O. ve Uluşahin, N. (2016). Ruh Sağlığı ve Bozuklukları. Nobel Tıp Kitapevleri, 14. Baskı, Ankara.

Özen, Y. (2017). Psikolojik Travmanın İnsanlık Tarihi. TJJS, 1(1): 2.

Öztanrıöver, S., ve Bugay Sökmez, A. (2021). Çocukluk Travmaları ve Güvenli Çocuk Becerilerinin Geliştirilmesi: Vaka Örneği. Klinik ve Ruh Sağlığı Psikolojik Danışmanlığı Dergisi, 2(2): 1-32

Tuncer, N., Sözen, Ş.,ve Şakar, Ş.(2021). Okul Öncesi Eğitimde Deprem Farkındalığı: "Deprem Benden Küçüksün" Projesi, Tokat İli Örneği. Uluslararası Eğitim Spektrumu Dergisi, 3(1):1-27.

Uslu, R., ve Öztürk Kılıç, E. (2000). Çocukların Travmatik Bir Olaya İlişkin Yaşantıları: Betimleyici Bir Çalışma, Kriz Dergisi, 8(2).

Yücel, D. (2014). Çocukluk Çağı İstismar Yaşantılarının Genç Yetişkinlik Dönemindeki Bağlanma Süreçleri, Psikopatolojik Semptomlar, İlişki Yeterlilikleri ve Aşk Tutumları ile İlişkilerinin İncelenmesi. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Yıldız, A. (2004). Kayıp, Ölüm ve Yas. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(12.):125-144.

Yüksel T., (2016), Adolesanlarda Madde Kullanımı ve Bağımlılığı, Adolesanda Psikososyal Sorunlar, (Haspolat Y.K., Yüksel T., Yolbaş İ. Ed.), ss.95-99

Walton, J. R., Nuttall, R. L. ve Nuttall, E. V. (1997). The İmpact of War on The Mental Health of Children: A Salvadoran Study. Child Abuse and Neglect, 21(8), 737-749.

Modern Türk Şiirinde İmgesel Titreyiş: Deprem

Berna USLU KAYA[1]

Giriş

Deprem, bir başka ifadesiyle zelzele, tahrip edici gücüyle beklenmedik bir anda gerçekleşen en yıkıcı doğa olaylarından biridir. Üç kıtanın kadim köprüsü Anadolu toprakları geçmişi milattan önceki yüzyıllara dayanan derin sarsıntıların izlerini taşır. M.Ö. 330 Niksar depremi ile başlayan bu sarsıntılar, Türkiye Cumhuriyeti tarihine de damgasını vurarak binlerce can kaybına neden olmuştur. 1939 Erzincan depreminden sonra, 6 Şubat 2023'te meydana gelen deprem sadece Türkiye tarihinin en şiddetli depremi değil, Dünya üzerinde de karada meydana gelen en büyük deprem olarak kayıtlara geçmiştir. Yerin altından ansızın kopup gelen öngörülemez sarsıntılar hangi devirde yaşanırsa yaşansın, insan ömrüne asılan korkunun, acziyetin ve çaresizliğin en gerçekçi fotoğrafı gibi karşımıza çıkar. Belki de ancak yaşayanın anlayabileceği o dehşetli ve hiç bitmeyecekmiş gibi gelen anların izleri, sadece sarsıntının ocağında kavrulan yüreklerde değil; o can yanığı dumanı içine çeken milletin de kalbine yerleşmekte, ânda yaşanan o sızı ömre/ömürlere sirayet etmektedir. Hayatın yansıması olan edebiyat ve çalışmamız çerçevesinde ele aldığımız şiir de insan hayatını böylesine etkileyen depremlere yer vermiş, deprem anında ve sonrasında insanların yaşadıkları dramı genel itibariyle gerçekçi biçimde tasvir etmiştir.

Zelzelenin Söyledikleri

Modern Türk şiirinde pek çok şair deprem felaketini gerçekçi bir biçimde ele alıp hem tematik hem de muhteva olarak şiirlerinde işlemişlerdir. Bu anlamda şiirlere verilen başlıkların depremin yerini ve tarihini de işaret edecek biçimde isimlendirilişi göze çarpmaktadır. Bazı şairlerse depremin sarsıcı yüzünü imgeleştirmiş, yaşanan siyasî ve sosyal çalkantıları, bireysel ruh titreyişlerini deprem motifi ile bütünleştirerek sembolize etmişlerdir. Söz konusu şiirlerin ortak yanı ise depremin insanı hazırlıksız yakalayarak bir şehri/ili/ilçeyi yakıp yıkarken mekâna ve insana verdiği hasarların sarsıcı boyutlarıdır. Kimi şairler bu noktada depreme ağıt yakmış, kimi şairler de depremzedelerin yürek yangınına milleti ortak ederek insanları yardıma davet etmişlerdir.

Tevfik Fikret'in 1894 İstanbul depremi üzerinden oğluna nasihatlar verdiği *Zelzele* şiiri doğrudan depremi konu almasa da yaşanan sarsıntı üzerinden hayatın sallantılarla geçip giden yüzüne atıfta bulunur. Yerin, *"hep sinirli ve hummalı hastalar gibi"* (Fikret, 1985) birden ve uzun uzun titrediğini anlatan şair, sonrasında yaşananları *"korku yüzleri soldurdu; evler, aileler / birer döküntü; kalanlar bütün ezik, kurâda"* (Fikret, 1985) satırlarıyla özetler. Minarelerin bile yıkıldığını işaret ederek bir bela olarak nitelediği depremi insanların uyanışı için bir ders olarak da görür. Şiirin, "*Sen işte böyle siyah günlerin misafîrisin*" (Fikret, 1985) dizesinden sonra gelen anlatımda şiirin lirik tonu babanın oğluna vermek istediği nasihata dönüşerek daha imgesel bir boyuta taşınır. Burada şiirde konuşan kişi baba, oğluna sarsıntının içinde bulacağı gerçek istikameti anlatmakta, "*Hayâtın elbette / Kolay ve neş'e-fezâ bir seyahat olamayacak"* (Fikret, 1985) demektedir. Kolay olmayan bu yolculuğun, *"Önünde zelzeleler, arkasında zelzeleler!"* olsa da Tevfik Fikret oğluna *"Hayâtı dev-i hakikatle çarpışan kazanır / Zafer biraz da hasar / İster"* (Fikret, 1985) diyerek hayatın gerçeğin ne olduğunu hatırlatır. *Zelzele* şiiri,

[1] Dr. BLIS, Orcıd: 0000-0002-9156-0614

doğrudan İstanbul depremini konu almasa da depremin imgesel karşılıklarının babanın perspektifinden yorumlanması biçiminde karşımıza çıkar. 1894 İstanbul depreminden bir yıl sonra doğan Haluk'a, depremin hem realist hem de sembolik yüzüyle öğüt veren Tevfik Fikret, "*mahûf adımlar* (la)" (Fikret, 1985) yürüyen insanlara seslenir. Zira ona göre; *"Hayâtı dev-i hakikatle çarpışan kazan(acaktır)"* (Fikret, 1985) Zelzelenin insan ömrüne yayılan telmihleriyle, yaşamın sarsıcı yansımalarını anlatan şair, *Verin Zavallılara* şiirinde ise doğrudan 1898 Balıkesir depremini konu alır. Tevfik Fikret, bu defa deprem felaketinin çarpıcı tasvirleriyle karşımıza çıkar.

Servet-i Fünûn dergisinde yayımlanan *Verin Zavallılara* şiiri, felaketin boyutlarını ortaya koyarken bir köy tasviriyle başlar. Zelzeleden harap olan köyde depremin dehşetini realist biçimde yansıtan Tevfik Fikret, evlerin âdeta fotoğraflarını çeker. Bir yanda çatısı çürük direklerin dehşetle fırlayışı, diğer yanda çamur yığınları içine gömülü temeller, öbür tarafta çöken ve yıkılmak üzere bir evin önünde bir kadının çaresizliği resmedilir. Tevfik Fikret, bu manzara karşısındaki çaresizliği, sızlayan kalbinin acısı olarak görür. Şiirin ilk bölümündeki şiirsel ton, yaşanan çaresizliği gerçekçi biçimde ortaya koyar. Depremden sonra başımızı çevirdiğimiz her yerde karşılaştığımız iç sızlatan bu manzara, şiirin ikinci bölümünde şiir kişisinin perspektifinden daha içli bir anlatıma dönüşür. *"Velev haşîn ü mülevves, ki böyle bir hâli / Görüp de sızlamasın"* (Fikret, 1985) diyerek, yürek sızlatan bu manzaranın üzerine düşen karları, yaşanan çaresizlikle imgeler. Karla kaplı beyaz örtü, bu defa sefaleti örten bir perde gibi karşımıza çıkar. *"Bütün o manzara-i can şikâfı bir de kaim / Ridâ-yi berf ile örtün ki titresin de yine / -İçinde saklıyarak sûziş-i felâketini / -Yabancı gözlere göstermesin sefâletini"* (Fikret, 1985) dizelerinde, beyaz örtünün altında sefaletle titreyenlerin bu hâli karşısında kayıtsız kalınmaması gerektiği anlatılır. Tevfik Fikret, şiirin son bölümünde insanlara seslenir ve *"Derin, iniltili çarpıntılarla sîne-i hâk / Teessürâtım söyler bu levh-i âlâma / Sizin de kalbiniz elbet acır, değil mi?"* (Fikret, 1985) diye sorar. Ardından millî bir vazifeyi yerine getirmek için emir kiplerini kullanarak, *"Verin şu dullara, yoksul kalan şu eytâma / Verin enînine gaayet şu bir yığın beşerin*" (Fikret, 1985) der. *Verin Zavallılara* şiiri deprem sonrası manzaranın maddesel ve insanî boyutlarını resmederken, bu acı tablonun her insanın yüreğinde açacağı yaraya tabîlik verir ve ardından da insanları "verin" diyerek yardıma çağırır. Şiirin söz konusu üç bölümü depremden sonra yaşananların bir hülâsası gibi görülebilir. Zira Tevfik Fikret, *Verin Zavallılara*'da önce acıyı değil, manzarayı okura gösterir. Burada yaşanan acının görüntüsü yıkık evlerdir. Yıkımın ev/hane/ocakla başlaması, insanların dul ve yetim kalışları ocağın yıkılışı, sönüşü ile ilgilidir. Kendilerine kol kanat gerecek babanın ölümü/evin yıkılışı yaşanan felaketi göstermeye/işaret etmeye yeterlidir. Evi yıkılan, direği, temeli çöken ve çamur yığınlarına gömülen, özetle ocağı sönenlere "yardım edin" diyen Tevfik Fikret, şiirin başlığını da bir çağrı olarak vurgunun yapıldığı noktada işaretlemiştir. *Zelzele*'de sallanan toprağın, sarsılan insanlıkla imgesel bağına dikkati çeken ve oğluna bu devirde ne yapması gerektiğini öğütleyen Tevfik Fikret, *Verin Zavallılara*'da deprem felaketinin maddi ve manevi yıkımını gözler önüne serer.

Bir Kış Gecesi Acılar Erzincan'a Yürürken

27 Aralık 1939'da gece vakti olan ve 7.9'luk şiddetiyle Dünya'nın da en büyük depremleri arasında sayılan Erzincan depremi üzerine de pek çok şiir kaleme alınmıştır. Âşık Veysel'in *Erzincan* başlıklı şiiri, 1939 yılında Erzincan ve çevresinde yaşanan depreme bir ağıt gibidir. Beş bölümden oluşan şiirde, harap olan memlekette sevdiklerini kaybeden insanların acısı anlatılır. Şiirin ilk bölümünde *"Nice yiğitleri nice güzeli / Feleğin toruna düşen Erzincan"* (Şatıroğlu, 1971) diyerek, Erzincan'ı kişileştiren Âşık Veysel, insanların yaşadığı tüm acıları Erzincan'a atfederek imgeler. *"Tarihli felaket nişan Erzincan"* (Şatıroğlu, 1971) dizesiyle, bugüne kadar yaşanan felaketlerin nişanı olarak sembolize edilen Erzincan'da, hayatın umutlarla birlikte eriyişi *"bahar gelir güller açmaz bağında"* (Şatıroğlu, 1971) dizesiyle vurgulanır. Yukarıda da işaret edildiği gibi kış mevsiminde herkesin uykuda olduğu bir anda

gerçekleşen depreme, *"Kâinat uykuda hep yatağında / Bir seher vaktinde uyku çağında / Feryadı dağlardan aşan Erzincan"* (Şatıroğlu, 1971) diye seslenen Âşık Veysel, zorlu kış şartlarında hızlı bir şekilde ulaşılamayan ve kayıplarından dolayı feryad eden insanların da acısını içli bir tonda okura sunar.

Yusuf Ziya Ortaç'ın *Unutma* şiiri de Erzincan depreminden sonra kış mevsiminin zor koşulları altında verilen mücadelenin ve yitirilen canlar için çekilen acının sessiz çığlığı gibidir. Şiirin ilk bölümünde depremden hemen sonra insanların yaşadıkları can pazarı gözler önüne serilir. *"Duyuyorum: ölümün buz tutan çığlığını!"* (Ortaç, 1939) diyerek hem kış mevsimine hem de insanların canına dokunan feryadına atıf yapan şair, ana ve babaların evlatlarına yanışını, can çekişen insanları, hayatların ve ocakların darmadağın oluşunu tasvir eder. *"Gözlerde, gökyüzüne dalıp kalmış bir bakış... / Sarıyor çöken köyü beyaz bir kefene kış"* dizeleriyle kefensiz yerde yatan insanların son bakışını acılı bir tonda okura sunan Yusuf Ziya Ortaç, tıpkı Tevfik Fikret'in *Verin Zavallılara* şiirinde olduğu gibi karları, yaşanan felaketin üzerindeki örtü olarak imgeler. Burada beyazlığı ve masumiyeti sembolize eden karlar, ölülerin üzerindeki kefene teşbih edilir. Yaşanan felaketi millet olarak sahiplenişimizi, *"Benim... Sensin... Hepimiz... On sekiz milyon yasta!"* dizelerinde yansıtan şair, *"Sönen: Türk köylüsünün hepimizin ocağı!"* mısrasıyla da bu duygusunu pekiştirir. Şiirin son bölümünde, *"Ona; sen acımazsan kim acır? Kimler ağlar? / Bâri son ümidinin çökmesin temelleri, / Şefkatin, koşup sıksın o buz tutan elleri! / Bir harabe üstünde hepsi hasta, hepsi aç, / Yeni doğmuş bir çocuk gibi her şeye muhtaç!"* ifadeleriyle herkesi yardıma davet eden şair, bu noktada Tevfik Fikret'in *Verin Zavallılara* şiirinde olduğu gibi depremin yıkıcı yüzünü önce gerçekçi tasvirlerle lirik bir tonda yer vermiş, ardından da son bölümdeki ton farkını yardım çağrısı olarak içselleştirmiştir. *"Ne yersen, ne yollasan kurtaracak bir canı"* dizesinde insanların hayatta kalması için "her şeye" olan ihtiyacının altı bir kez daha çizilmiş, şiirin başlığında olduğu gibi insanlardan Erzincan'ı unutmaması istenmiştir.

1939 Erzincan depremi için benzer bir ağıt da Halide Nusret Zorlutuna'nın *Ah Erzincan, Vah Erzincan* başlıklı şiiridir. Şiire *"gözyaşım Fırat gibi çoştu, çağladı durdu"* (Zorlutuna, 2001) diyerek başlayan Halide Nusret, yüreğinin bu depremle birlikte yanışını dizlelerine yansıtır. Altı bölümden oluşan şiirde her dörtlüğün sonunda tıpkı bir şarkının nakaratı gibi tekrarlanan *"Ah güzel Erzincan'ım! Vah dertli Erzincan'ım"* (Zorlutuna, 2001) dizlerindeki "ah, vah" yakınması yaşanan felaket sonrası kayıplarına yanan, dövünen insanların sesi gibi karşımıza çıkar. Erzincan'ın cennetten bir köşeyken, birden cehenneme dönüşünü acıyla anlatan şair, yavrusuz kalan anaların bağrına basılan taşı, anasız kalan yavruların da gözünde sel olan yaşlarını gerçekçi biçimde tasvir eder. *"Ölümü özlemekle sağ kalan her kuru baş"* (Zorlutuna, 2001) dizesi, geride kalanların gidenin ardı sıra ona kavuşmak istercesine tükenişi öne çıkar. Şiirin son bölümünde *"ne acıklı bitirdin toprakla savaşını"* (Zorlutuna, 2001) diyerek Erzincan'ın taşına, toprağına seslenen Halide Nusret, *"göğsünde coşkun Fırat gülüp akmasın gayrı"* (Zorlutuna, 2001) dizesiyle tabiatın bile yaşanan mateme katılmasını teklif eder. Toprağın altındaki sarsıntının, toprağın üstündekileri titreterek içine çekişi ve tabiatın insanlara matemi emanet edişi Nazım Hikmet'in *Kara Haber* şiirinde de karşımıza çıkar.

Nazım Hikmet'in *Kara Haber*'i, kış vakti sarsılan Erzincan'ın mevsimin güç koşulları altında yaşadığı felaketi konu alır. *"karın ortasında Erzincan ağlar"* (Ran, 2002) dizesiyle kişileştirilen vatan toprağının, insan ruhuyla kurduğu ilişki, lapa lapa yağan karların, *"yan yana sırtüstü yatan ölüler"* (Ran, 2002) üzerine yağışı ile tasvir edilen bu manzarada bütünleşir. Burada depremde ölen insanların *"ezilmiş başlarıyla"* (Ran, 2002) karşımıza çıkması, kiminin altı aylık, kiminin ak sakallarıyla yağan karın altında sırtüstü yatışları yaşananları tüm çıplaklığıyla yansıtır. Nazım Hikmet, *Kara Haber*'de ansızın biten yaşamların yarım kalan hikâyelerine dikkati çeker. "*Yayıkta yağ vardı dövülmedi / ak peynir torbaya koyulamadı / hasret gitti ölüler / dünyaya doyulamadı"* (Ran, 2002) dizlerinde felaketten kaçamayıp hayata doyamayan insanların gözünden dünyevî bir perspektifle acının sesini yorumlanır. Nazım Hikmet, Tevfik Fikret gibi insanları doğrudan yardıma davet etmese de, *"kesemde verecek*

şeyim/ yok. Yüreğimden verdim" (Ran, 2002, 36) diyerek bir insan olarak hissettiği derin hüznü ortaya koyar.

Zeki Ömer Defne'nin *Bir Memleket Böyle Ağlar* şiirinde de Erzincan depremine ağıt gibi söylenen ve derin bir hüznü dile getiren dizeler karşımıza çıkar. Erzincan'ın yarasından sızan kanı, vatan toprağının yürek acısında hisseden şair, ben dilini kullanarak milletin müşretek sızısını aktarır. *"Karışam kuşlara, çığrışam âh oy! / Katılam kurtlara, böğrüşem âh oy"* (Defne, 1971) dizleriyle başlayan şiir, Erzincan'ın depremden önceki görüntüsüyle, depremden sonraki ahvalini "âh, oy" nidalarıyla karşılaştırır. Şiirde sevdiğini kaybeden bir âşığın kederli dili, şiir kişisinin Erzincan'a sevdasıyla bütünleşir. Sevdiğini yitirmiş bir âşığın hisli yüreğinden dökülürcesine sıralanan dizelerde şiir dilinin konuşma üslübu karşımıza çıkar. Burada şair/âşık, giden yitirilen maşuk/Erzincan'dır. Bu yitirilişin sebeplerini Erzincan'ın taşına, toprağına, havasına soran şair, *"Türkünü sayıklar teller Erzincan! / Titrer boşlukta eller Erzincan"* (Defne, 1971) diyerek gidenin ardı sıra tutulan yasa bürünmüş gibidir. *Bir Memleket Böyle Ağlar*, deprem sonrasında kaybolan şehirlerin ardından çekilen acının, halk edebiyatı diliyle okura sunulan sızılı türküsü de sayılabilir.

Korku ve Titreyiş Varto'yu Selamlarken

Depremi konu alan şiirlerden bazıları da 19 Ağustos 1966'da Muş'un Varto ilçesinde meydana gelen 6.9 şiddetindeki depremle ilgilidir. Halide Nusret Zorlutuna'nın *Varto İçin* şiiri, Nezihi Gülcüoğlu'nun *Varto Üstüne*, Nevzat Üstün'ün *Varto,* Cemal Süreya'nın *Afyon Garında* şiirleri yaşanan felaketi ve sonrasında insanların yaşadıkları canpazarını gözler önüne serer. Halide Nusret Zorlutuna *Varto İçin* şiirinde depremin sorumlusu olarak gördüğü toprağa sitemkârane seslenir. *"Toprak! Aziz toprak hıncın kimedir?"* (Zorlutuna, 2001) diye toprağa soru sorarak başlanan şiirde, depremin sorumlusu olarak toprak öne çıkarılır. Şiirin bütününde toprağın "ana" olarak imgelenişi ve ananın evladına kıyışı söz konusudur. Âdeta topraktan hesap soran şair, "*Yeter! Etme anam bu zumü bize!"* (Zorlutuna, 2001) diyerek toprağı insafa davet eder. Yaşanan felaketin tek sorumlusu olarak sembolize edilen toprağı tek muhatap olarak gören Halide Nusret Zorlutuna, beş bölümden oluşan şiirin dörtlükleri, "*Sen Ana'sın zulüm sana uyar mı? / Ana evladına böyle kıyar mı?"* (Zorlutuna, 2001) dizelerindeki toprak-insan çatışmasını işler. Depremin bir başka çatışması da Nezihi Gülcüoğlu'nun *Varto İçin* şiirinde karşımıza çıkar. Nezihi Gülcüoğlu, şiirin bütününde eleştirel bir ton kullanarak şiirine *"Konmaz gümüş kanatlı devletkuşu / Yıkık bacasına Doğu'nun"* (Zorlutuna, 2001) dizeleriyle başlar. Şair, Doğu'nun hissesine düşen yoksulluğu, "*Yazgı beşiğinde ağıtla sallanır"* dizeleriyle bütünleştirir. Böylece hem depremin sarsıcı yüzüne hem de ağıtın Doğu'da hissesine düşen kadere atıfta bulunur. Şiirin sonunda depreme aldırmayan Batı'daki insanları da eleştiren şair, *"kime ne gerek. / Kulüp Bahçe'nde pişti oynayan ağa / karpuz kesmekle soğutur yüreği"* (Zorlutuna, 2001) diyerek acının bağrında yaşayanları ve bu acıdan hissesine düşeni alamayanları da sorgular.

Varto depremi için Nevzat Üstün'ün kaleme aldığı *Varto* şiiri de, Doğu'da yüzyıllarca fark edilmeyi bekleyen bir ilçenin depremle adının gündeme gelişini, ancak bu güncelliğin acılı yüzü yine eleştirel tonla anlatılır. Depremin şiddetine atıfta bulunularak başlayan şiirde, *"Bir yoksul köydü Varto / Ayrıldı gitti Türkiye'den"* (Üstün, 1967) dizeleri âdeta haritadan silinen bir ilçenin kaderine sesleniyor gibidir. Depremden önce sessizce bekleyen ve herkese kucak açan Varto'nun, artık çok uzaklara gitmesinin acısını çeken şair, *"Ölmedikçe konuşulamayanlardandın / Ölümlerin çeşitli / Unutulmuşun biriydin / Satılmışın biri"* (Üstün, 1967) dizelerinde sadece Varto'yu yerle bir eden depremi değil, öncesinde yaşanan siyasî ve sosyal olayları da ilçenin kaderindeki makûs ağlar olarak telâkki eder. Şiirin sonunda, yaşananlardan ibret alın dercesine Varto'ya seslenen şair, *"Doğru bak gerçeklere Varto / İyi bak"* (Üstün, 1967) diyerek Varto'ya çağrıda bulunur. Benzer bir eleştiri de Cemal Süreya'nın *Afyon Garındaki* şiirinde göz çarpar. Garda bekleyen bir insanın perspektifinden memleketin Doğu-Batı arasındaki gelişmişlik düzeyine yapılan eleştiri, deprem bölgesine gönderilen

yardımların, depremzedelerce anlaşılamamış olması üzerinedir. *"Varto depremini düşün yardım olarak Batı'dan / Gönderilmiş bir kutu süttozu ve sütyeni"* (Süreya, 1996) dizlerinde öne çıkan yardımların, Vartolular tarafından amacına uygun kullanılamaması ironik biçimde anlatılır. Ne işe yaradıklarını bile bilmedikleri nesnelerle hayatta kalmaya çalışan Varto'ya üzülen şair, *"Eşikte oturmuş bir dolu insan"* (Süreya, 1996) diyerek eşiğin sembolik boyutuyla arada kalmışlığın da altını çizer. Cemal Süreya, doğrudan deprem felaketini konu almasa da yukarıda da ifade edildiği gibi Varto depremi için kaleme alınan şiirlerdeki imgelerin eleştirel yansımaları burada da ön plana çıkar.

1943'te Yükselen Ağıtlar: Tosya, Adapazarı

Rıfat Ilgaz'ın 26 Kasım 1943'te 7.2 şiddetinde yaşanan depremi konu alan *Tosya Zelzelesi* şiiri, Tosya'da yaşanan depremin öncesinde ve sonrasında yaşananları anlatı üslübuyla okura sunar. Depremin olduğu geceyi anlatan şair, bir sonbahar akşamında insanların yavaş yavaş evlerine dağılışını, insanların gece yarısı kahvedeki miskin hâlleri tasvir edildikten sonra *"Postacının atları huysuzlanıyor / kişniyor pazarcının beygiri"* (Ilgaz, 1989) dizeleriyle depremi önceden hisseden hayvanların huzursuzluğu gerçekçi biçimde anlatılır. Şiirin ikinci bölümünde gece herkesin yavaş yavaş uykuya geçişini; üçüncü bölümde saat biri on beş geçe başlayan depremle insanların korku ve çaresizlikle ölümle yüzleşmesi hikâye tadında okura sunulduktan sonra, depremin ardından insanların yaşadıkları can pazarı anlatılır. Şiirin beşinci bölümünde sabah gelen deprem haberinin etkileri, altıncı bölümde deprem sonrasında tüm milletin seferber olarak Tosya'ya uzattıkları yardım eli öne çıkar. Rıfat Ilgaz'ın depremin öncesinde ve sonrasında yaşananları bir bütün hâlinde ele aldığı şiirini, yaşanan felaketlerden bir müddet sonra insanların depremi unutuşlarının da altını çizerek noktalar.

Enver Gökçe'nin 20 Haziran 1943 Adapazarı depremi için yazdığı *Ağıt* şiiri halk türkülerinin yaşanmışlığını barındıran diliyle yazılmış gibidir. Yokluğun, hasretin sözcüsü ağıtlarda öne çıkan "kara haber, yaralı turna, ölüm, mendil, sevda vs." gibi kelimeler burada da karşımıza çıkar. Depreme yakılan *Ağıt* şiiri, gerçeklerin realist tasvirinden çok insanların yaşadıkları acıyı öne çıkarır. "*Adapazarı, Erzincan oldun türkülerdesin"* (Gökçe, 1990) diyerek, yaşanan felaketi millî hafızaya kazımaya davet eden şiir, acının boyutlarını da *"uğruna destan yazılası"* dizesiyle vurgular. Hasan Hüseyin Korkmazgil'in 22 Mayıs 1971 Bingöl depremi için kaleme aldığı *Deprem Günlüğü* şiiri günce üslûbuyla, deprem sonrasında yaşananları devrin siyasî çalkantıları ve çatışmaları ekseninde ele alır. Bir yanda radyo başında yaşananları takip eden şairin, içli türkülerle dinlediği deprem felaketi, diğer yanda İstanbul'da saat 24'ten sonra sokağa çıkma yasağı ülkenin iki yakasında yaşananların dramatik bir fotoğrafı gibidir. *"Karanlık altında yatıyor Bingöl"* (Korkmazgil, 1988) diyerek, söz konusu karanlığı siyasî bir imgeye dönüştüren şair, şiirin devamında 12 Mart 1971 muhtırasına atıfta bulunarak ülkenin yaşadığı darbeyle, Bingöl'ün sarsıntısını sembolik olarak aynı bakış açısıyla yorumlar.

ve Körfez'e Kan Damlarken

17 Ağustos 1999'da merkez üssü Gölcük olan, ancak sarsıntının şiddetiyle çevre il ve ilçelerde de büyük izler bırakan deprem için İsmet Kemal Karadayı, Aydın Hatipoğlu, Necati Tosuner, Hasan Hüseyin Yalvaç, Sunay Akın ve Naci Ferhatov gibi pek çok şair şiir kaleme almıştır. Bu şiirlerin ortak yanı sarsıntının büyüklüğü ile parelel olarak yaşanan korku ve çaresizliktir. İsmet Kemal Karadayı'nın *Hiç Ölüm* ve Aydın Hatipoğlu'nun *17 Ağustos 99* başlıklı şiirleri depremin insan hayatını birdenbire değiştiren yüzünü ve insanların deprem karşısındaki çaresizliğini konu alır. *Hiç Ölüm* başlıklı şiirde, mağmanın alevleri, insanın depremle birlikte eriyen hayatını ve yarım kalan düşlerini tasvir ederek başlar. İnsanların, derin uğultuyla gelen sarsıntıda *"yüzbinlerce çığlık"* (Karadayı, 2002) atarak ölüme yürüyüşleri lirik bir tonda okura sunulurken, şiirin üçüncü bölümünde eleştirel bir dil karşımıza çıkar. Şair, *Hiç Ölüm* başlığını *"nedir bilim / Kimsin sen?"* (Karadayı, 2002) dizeleriyle buluşturur. Burada

bilimin deprem karşısındaki çaresizliğini sorgulayan şair, her şeye rağmen *"çiçekler açacak ülkemin en güzel bahçelerinde"* (Karadayı, 2002) ifadesiyle umudun hiç bitmeyeceğin de altını çizer. Aydın Hatipoğlu'nun *17 Ağustos 99* şiiri ise bir yandan gecenin sessizliğinde ve herkesin derin uykuda olduğu bir saatte birdenbire başlayan depremin yıkıcı etkilerini anlatırken, diğer yandan da yaşanan bu felaketin insanın başına neden geldiği yorumlanır. Ona göre, *"Azgın hırsın / Doymaz çıkarın / Sökülen bağın / Kuruyan bahçenin"* (Hatipoğlu, 2003) öcü olan deprem, yırtılan toprağın ağıtıdır. Şiirin son bölümünde dünyanın her yerinden deprem felaketine gelen yardımlara da işaret eden şair, bu yardımlar olmasa *"Sevgi tükenecek / İnsanlık da ölecekti"* (Hatipoğlu, 2003, 38) diyerek insanlığın felaketler karşısında aldığı tavra da dikkati çeker.

Necati Tosuner'de *Dersimiz Deprem* şiirinde insanlığa benzer göndermelerde bulunur. Şair burada doğrudan çocuklara seslenerek, ona *"bir çadır çiz çocuk"* (Tosuner, 1999) diyerek erdemi, fazileti ve dürüst olmayı çocuklara öğütler. Hasan Hüseyin Yalvaç'ın üç bölümden oluşan *Deprem Ağıtı* şiiri ise *"anladık ki artık ölüyorduk"* (Yalvaç, 2001) dizelerinin tekrarıyla vurgulanan deprem anındaki çaresizliği ve zalim dünyanın zulme yakınlaşan yüzündeki "ölen insanlığı" eleştirel bir tonda dile getirir. Şiirin ilk bölümünde deprem anının sarsıntısını, sallanan dünya ile sembolize eden ve evrene karşı *"dönmüyordu, sallanıyordu"* (Yalvaç, 2001) diyerek seslenen şair, bu noktada hem deprem gerçekliğini hem de insanlığın çalkantılı yüzünü imgeler. Şiirin bütününde ölüme randevusuz yakalanmanın çaresizliğini anlatır. Sunay Akın'ın *Enkaz Altında* şiirinde ise korkuyla sarsılan ve çaresizlik içinde enkazın içine gömülen insanların ölümü kabullenişi gerçekçi bir tonda anlatılır. Burada, deprem bölgesinde yaşayan hatta fay hatlarının evlerinin altından geçtiğini bile bile çaresizce evlerinde yaşamak zorunda kalan insanların manzarası resmedilir. Son dönemde yaşanan deprem felaketi sonrası kulağımızda çınlayan ve şiirin son bölümünde bir isyan gibi karşımıza çıkan *"kimse var mı ordaaa?"* seslenişi, sadece yıkılan İstanbul'a değil, enkaz altında kalan insanlığa da bir eleştiri taşımaktadır.

Sarsıntının İmgesel Titreyişi

Oktay Rifat'ın *1509 Depremi* şiiri ve Attila İlhan'ın *Deprem Bekçisi*, Can Yücel'in *Sizmografi*, Hilmi Yavuz'un *Deprem* şiirleri ise doğrudan tarih veya yer adı vermeden deprem felaketini anlatır.. Can Yücel'in *Sizmografi* şiirinde de *"Dünya öküzün boynuzları üstünde dururmuş"* (Yücel, 2000) diyerek bir vakitler halk inancındaki deprem algısı üzerinden siyasî göndermeler yapar ve yaşanan sarsıntının sosyal çalkantılarla imgelenen yanına seslenen şair, deprem gerçekliği üzerinden halkın yaşayışını eleştirir Şaire göre, Dünya'yı omuzlarında taşıyan halkların kıpırdanması ve titreyişi gerçek sarsıntıyı yapacak güçtedir. Rıfat Ilgaz'ın *1509 Depremi* şiiri ise 10 Eylül 1509'da İstanbul'da yaşanan ve depremin şiddetinden dolayı halk arasında "Kıyamet-i Suğra" olarak nitelendirilen depremi konu alır. Medeniyetlerin beşiği İstanbul'da yaşanan depremin, kiliselere de zarar veren yanından yola çıkarak, putların yıkılışına telmihte bulunulur. Şiirde *"ve dev suretler göründü, Matta, Lukas, / Yohanna ve melekler, dökülmüş Bizans"* (Rıfat, 1999) dizeleriyle İncil üzerinden Hıristiyan dünyasının Osmanlı'daki çözülüşüne atıfta bulunur.

Attila İlhan'ın *Deprem Bekçisi* şiiri ise doğrudan depremi değil, hayata tutunamayan entelektüelin korkuyu ve ölümü bekleyişi deprem imajı içinde canlandırılır. Beklenenin deprem oluşuyla, şairin yaşadığı yalnızlık ve korku arasında kurulan ilişki, *"karanlıkta sustum büyük bekledim / ölüm bıçak gibi parlıyordu"* (İlhan, 2000) dizelerinde öne çıkar. Burada şairin karanlık dünyası, depremin sarsıcı yanı ve ölümün parlayan yüzü entelektüel titreyişlerle kurulan ilişkiyi yansıtmaktadır. Hilmi Yavuz'un *Deprem* başlıklı şiiri ise sevgiliye seslenişi ve âşığın ruh titreyişlerini deprem imgesiyle anlatır. *"sevdalar kimdedir, kandedir / ve depremler / senin neren?"* (Yavuz, 2007) diyerek depremin derin sarsıntılarını duygularla sembolize Hilmi Yavuz, ilişkilerin acılı ve sessiz yüzünü kalbindeki sevgiliye kavuşma olarak yorumlar.

Çalışmanın başında da ifade edildiği gibi konusunu doğrudan doğruya depremden alan şiirlerin ortak özelliği depremin yıkıcılığına işaret edecek biçimde korkunun ve çaresizliğin fotoğrafı olarak karşımıza çıkar. Modern Türk şiirinde depremin yıkıcı yüzü insanın ve mekânın eriyişi, evin ve ocağın sönüşü ile özdeşleşmiştir. Yitip giden ve yerle bir olan şehirlerin ardı sıra hissedilen derunî boşluksa milletin sinesine kazınmıştır. Deprem gerçeğine ister dinî bir tevekkülle, ister dünyevî bir tefekkürle, isterse de seküler bir bakış açısıyla bakılırsa bakılsın, neticede milletin hissesine düşen yas/matem aradan ne kadar zaman geçerse geçsin derin izler bırakarak mazîye asılmıştır.

Kaynakça

Akın, S. (2000). *Adam Dergisi*. Sayı: 172/Mart

Baysal, F. (2007). *Gül Sancılı Adam*. Adapazarı: Adapazarı Belediyesi Kültür Yayınları.

Defne, Z. Ö. (1971). *Denizden Çalınmış Ülke*. İstanbul. Meb Yayınları

Gökçe, E. (1990). *Yaşamı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Belge Yayınları.

Gülcüoğlu, M. N. (1979). *Dört Yandan*. İstanbul: May Yayınları.

Hatipoğlu, A. (2003). *Yalnız Karanfil Sokağı*. İstanbul: Evrensel Basın Yayın.

Karadayı, İ.K. (2002). *Us-Su*. İstanbul: Gerçek Sanat Yayınları.

Korkmazgil, H. H. (1988). *Tohumlar Tuz İçinde*. İstanbul: Bilgi Yayınevi

Ilgaz, R. (1989). *Toplu Şiirler-2*. İstanbul: Çınar Yayınları.

İlhan, A. (2000). *Korkunun Krallığı Bütün Şiirleri-10*. Ankara: Bilgi Yayınevi

Ortaç, Y. Z. (1939, 30 Aralık). Unutma. *Tan Gazetesi*.

Ran, N. H. (2002). *Yatar Bursa Kalesinde Şiirler-4*. İstanbul: YKY.

Rifat, O. (1999). *Bütün Şiirleri II*. İstanbul: Adam Yayınları

Süreya, C. (1996). *Sevda Sözleri*. İstanbul: YKY

Şatıroğlu, Â. V. (1973). *Dostlar Beni Hatırlasın*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Tevfik Fikret (1985). *Rübab-ı Şikeste*. İstanbul: Inkılap ve Aka Kitap.

Tosuner, N. (1999). *Ay Sallanıyor*. İstanbul: Pen Yazarlar Birliği/Cumhuriyet Kitapevi.

Üstün, N. (1967). *Hey Sen Amerikalı*. İstanbul: Var Yayınevi.

Yalvaç, H. H. (2001). *Sevdadan Yana Yaşamak*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Yavuz, H. (2007). Büyü'sün, Yaz! Toplu Şiirler 1969-2005. İstanbul: YKY

Yücel, C. (2000). *Can Feda*. İstanbul: Doğan Kitap.

Zorlutuna, H. N. (2001). *Ellerim Bomboş*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı.

Endüstriyel Doğalgaz Talebini Etkileyen Faktörler -Abd Özelinde Ampirik Bir Analiz-

Tuğba HANTAL[1]
Ergin UZGÖREN[2]

1.GİRİŞ

Ekonomilerin gelişmesinde, yaşam standartlarının artırılmasında, sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde önemli bir girdi olarak değerlendirilen enerji artan önemiyle yaşam kaynaklarından biri haline gelmiştir. Ülkelerin, artan büyüme hızı, nüfus artışı, teknolojik ilerlemeler gibi nedenlerle daha çok yenilenemez enerji kaynaklarına yöneldiği görülmektedir. Petrolden sonra gelen ikinci enerji kaynağı olan doğalgaz küresel ve bölgesel ölçekte oldukça önem kazanmıştır. Uzun dönemde yenilenebilir enerji kaynaklarının ön plana çıkması beklense de kısa dönemde doğalgazın küresel iktisadi sistemdeki öneminin değişmeyeceği tahmin edilmektedir.

Doğalgaz, yüzyıllar önce fosilleşmiş bitki ve hayvan atıklarından oluşan yeraltındaki sıcaklık ve basıncın etkisiyle ortaya çıkan kimyasal değişim sonucunda meydana gelmektedir. Diğer yenilenemez enerji kaynakları gibi, oluşan doğalgaz bulunduğu bölgeden coğrafi olarak uzak alanlara yani tüketim merkezlerine çeşitli boru hatları ve tankerlerle ulaştırılabilmektedir. Geçmiş zamanlarda petrolün üretimi esnasında ortaya çıkan ve önemsiz bir atık olarak değerlendirilen doğalgaz günümüzde stratejik bir öneme sahip olmuştur.

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel girdisi olduğu düşünülen enerji ve enerji sektörü toplumun temel ihtiyacının karşılanabilmesi, üretim olanaklarının iyileştirilmesi, teknolojik ilerlemenin gerçekleşmesi toplumsal yaşam standartlarının iyileşmesi ve ekonomik gelişme üzerindeki yarattığı etkiler nedeniyle ekonomiler için önem arz etmektedir. Dünyada yaşanan hızlı nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme ve teknolojinin yaygınlaşması ile birlikte, doğal kaynaklara ve enerjiye olan talep giderek artarken iktisadi ve uluslararası ilişkilerin karmaşıklaşmasıyla enerji daha önemli bir hale gelmiştir. Arz ve talep yönüyle daha çok kıt kaynak olabilecek yenilenemeyen fosil enerji kaynakları siyasi ve stratejik bir silah haline gelmiştir. Çeşitli krizlerden etkilenen özellikle petrol ve doğalgaz, ekonomileri yeni tükenmeyen enerji kaynaklarına yönlendirmiştir. Bu ise alternatif enerji kaynaklarını daha cazip hale getirmiştir.

Enerji kaynaklarından sağlanan enerji sektörel ölçekte de önem arz etmektedir. Nitekim enerjiyi sanayi sektöründe katma değeri yüksek ürünler üretmek için kullanan ülkelerin ekonomik gelişme hızının artacağı düşünülmektedir. Araştırmanın da konusu olan doğalgaz enerjisi günümüzde birçok sektörde kullanılmaktadır. Sektörel bazda doğalgaz tüketiminin sürekli olarak artması ekonomik gelişmenin istikrarlılığı açısından önemlidir. Ayrıca fosil yakıtlara göre çevreye daha az zarar veren yenilenemez enerji kaynaklarından en temizi olarak kabul edilen yakıt olan çeşitli tüketim alanlarına sahip olan doğalgaz yıllar içinde artarak yaygın olarak kullanılan avantajlı bir girdi olarak değerlendirilmektedir.

[1] Kütahya Dumlupınar Üniversitesi LEE İktisat YL
[2] Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

Bu kapsamda yapılan çalışma ile, endüstriyel doğalgaz talebini etkileyen faktörler literatürdeki çalışmalardan elde edilmiş ve ABD'nin endüstriyel doğalgaz talebi ekonometrik yöntemler yardımıyla araştırılmıştır. Araştırmada, 1997-2019 dönemlerini kapsayan yıllık veriler kullanılarak ABD'nin endüstriyel doğalgaz talebi Johansen Eşbütünleşme ve Engle-Granger Eşbütünleşme yöntemleriyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre; değişkenler arasında uzun dönemli durağan bir ilişki görülmüş, endüstriyel doğalgaz talebi ve endüstriyel doğalgaz fiyatı arasında ters yönlü bir ilişki, sanayi katma değeri ve sanayide istihdam ile pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

2. Enerji Kaynağı Olarak "DOĞALGAZ"

Yapısında karbon içeren bir kaynak olarak doğalgaz; diğer yenilenemez enerji kaynakları gibi yüzyıllar önce yaşamış bitki ve hayvan atıklarının yeraltındaki yüksek sıcaklık ve basınç etkisiyle kimyasal değişim sonucunda meydana gelmiş fosil bir yakıt olarak kabul edilmektedir. Kayaç boşluklarında sıkışmış ya da serbest haldeki renksiz, kokusuz, hafif bir gaz olan doğalgaz genellikle sedimenter havzalarda petrol yataklarında yaklaşık %40 ya da serbest olarak yaklaşık %60 kadar bulunan fosil bir yakıttır. Yakıt olarak petrolden sonra gelen ikinci önemli enerji kaynağı olarak değerlendirilmektedir. İçeriğinde; %70-90 gibi önemli bir kısmı metan gazından (CH_4) kalanı ise etan (C_2H_6), propan (C_3H_8), bütan (C_4H_{10}) gibi hidrokarbon bileşiklerinden oluşurken az miktarda ise karbondioksit (CO_2), azot (N_2), helyum (He) ve hidrojen sülfür (H_2S)'de bulunmaktadır. Bulunduğu yataktan çıkarıldığı anda kullanılmayan ve yapısındaki farklı değerli sıvı ve katı ayrışımların yapılması için çeşitli kimyasal işlemlerden geçirilmektedir. Ticari kullanım için doğalgazın yapısında genellikle %80-95 metan, %5-10 etan ve propan bulunurken geriye kalan kısmı ise genellikle azottan oluşmaktadır (Bayraç,2018).

Doğalgazının sağlanmasında yerel piyasa, ulusal piyasa, uluslararası piyasalar, bölgesel piyasa ve oluşum aşamasındaki piyasalar söz konusu olmaktadır. Yerel piyasalarda arz ve talep arasında ilk defa başlayan piyasada doğalgaz hacmi düşük seviyede ve alt yapı yatırımları ise yetersiz, arz ve talep yönlü riskler mevcuttur. Bu risklerin azaltılmasında ise kontratlar yapılmaktadır. Ulusal piyasalar ise yerel piyasada mevcut boru hatlarının ulusal ölçekte entegrasyonu sonucu oluşmuştur. Uluslararası piyasalarda ise iki ülke arasında uzun mesafeli boru hatları ve/veya LNG ticareti yoluyla doğalgaz ticaretinin gerçekleştirildiği piyasalar olarak belirtilmektedir. Uluslararası piyasalarda enerji arz ve talep güvenliği sorunu bulunmaktadır. Doğalgaz ticaret hacminin elli milyar metreküp üzerine çıktığı, risklerin ve ticari ilişkilerin arttığı ve karmaşıklaştığı piyasalar ise bölgesel piyasalardır. Bu piyasalarda altyapı gelişmiş, enerji arz ve talep güvenliğinin yanı sıra nakil güvenliği de ön plana çıkan piyasa türüdür. Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'da söz konusu piyasa örneklerine rastlanılmaktadır. Doğalgaz piyasalarının nihai olarak ulaşacağı evre ise oluşum aşamasındaki piyasalardır. Oluşum aşamasındaki piyasalarda gaz gaz ile rekabet etmektedir. Bu piyasada doğalgaz talebi doygunluğa ulaşırken fiyatlar ise spot piyasalarda belirlenmektedir. Serbestleşmenin, özelleştirmenin, tüketici bilincinin ve üçüncü taraf erişimi gibi kavramların hakim olduğu piyasa türüdür (Demirtaş, 2022). Doğalgaz; talebindeki artışa karşılık oluşturulan üretim, dağıtım, depolamanın maliyet ve finansal yatırımlarının yüksek olması, üretimin bölgesel olması ve çift taraflı sözleşmelere bağlı olması gibi nedenlerden dolayı, stratejik öneme sahip olmuş ve politik silah olarak kullanılmaya başlamıştır (Südüpak, 2019).

2021 yılında yayınlanan British Petroleum enerji istatistik raporuna göre; doğalgaz fiyatları birkaç yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Doğalgaz fiyatları 1995'ten 2020'ye kadar olan süreçte ABD Henry Hub ortalama 1,99$/mmBtu ile en düşük seviyeye gerilerken, Asya (Japonya, Kore) LNG (sıvılaştırılmış gaz) fiyatları ise 4,39$/mmBtu ile rekor düzeydeki en düşük seviyede olduğu belirlenmiştir. Doğalgaz tüketiminde ise 81 milyar metreküp (bcm) (%2,3) düşüş gözlemlenmiştir. Ayrıca birincil enerji içerisindeki doğalgazın payında artışlar devam ederek %24,7'lik rekor bir yüksekliğe ulaşmıştır. Gaz talebinde düşüşler Rusya (-33

bcm) ve ABD (-17 bcm) öncülük ederken, en büyük artışları ise Çin (22 bcm) ve İran (10 bcm) izlemiştir. Bölgeler arası gaz ticareti ise %5,3 azalmış ve boru hattı ticaretinde 54 milyar metreküp (%10,9) düşüş gerçekleşmiştir. LNG arzı 4 bcm (%0,6) artarak 10 yıllık ortalama yıllık %6,8'lik oranın oldukça altında kalmıştır. ABD LNG arzı 14 bcm (%29) artmış, ancak başta Avrupa ve Afrika olmak üzere diğer birçok bölgedeki düşüşlerle kısmen de olsa dengelenmiştir (BP,2021).

Dünyada en fazla petrol ve doğalgazı tüketen, az rezerve sahip olmasına rağmen aynı zamanda dünyada en fazla petrol ve doğalgaz üreten ülke olan ABD mevcut rezervlerini sonuna kadar kullanmaktadır. İhtiyaç duyduğu petrolün %61'ini, doğalgazın ise % 96'sını kendisi üretmektedir. Geri kalan kısmı ise büyük oranda Kanada, Venezuela ve Meksika'dan almaktadır. 2035 yılı itibariyle enerji ihtiyacının tamamını öz kaynaklarından karşılayarak kendi kendine yeterli bir ülke haline geleceği öngörülen ABD 2014 yılında en büyük petrol ve doğal gaz üreticisi halini almıştır (Yılmaz, 2016). Mevcut rezervleri arasında evrimsel kaya gazı ve kömür kaynaklı metan gazı rezervleri bulunan ABD, yeni kuşak kaya gazı üretimi zenginliği sayesinde ulaşacağı ulusal endüstriyel ve ekonomik canlılık için gün saymaya başlamıştır. Klasik doğalgaz kabul edilmeyen kaya gazı ve geleneksel doğalgaz kökenli sayılmayan kömür kaynaklı metan gazı, teknolojileri ile yakın gelecekte Amerika'nın sahip olacağı ekonomik ve endüstriyel kazanımların yanı sıra ülkeye geniş bir istihdam olanağı sağlayacaktır. Ayrıca Amerikan petrokimya endüstrisi, üretim süreçlerinde gerekli hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için teknolojilerini yerli olan ucuz doğalgaza dönüştürerek dış piyasalarla çok yönlü rekabet edilebilir konuma gelmektedir (Taner, 2012).

3. Literatür Araştırması

Sanayileşme ile birlikte gelişen enerji talebi ulaşım, hizmet, konut, endüstri gibi sektörlerin önemli bir girdisini oluşturmaktadır. Üretim ve tüketim aşamasında enerji girdisi olarak kullanılan özellikle doğalgaz ve petrol dışa bağımlı ülkeler için stratejik bir konuma sahiptir. Özellikle ekonomik büyümenin gerçekleşmesine katkı sağlayan sanayi yatırımlarının artması ve artan sanayi ürünlerinin hızla gelişim göstermesi sanayi sektöründe sıklıkla tercih edilen endüstriyel doğalgaz - LNG (Sıvılaştırılmış Doğalgaz) ve CNG (Sıkıştırılmış Doğalgaz)- araştırmacılar için dikkat çeken bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çerçeveler dahilinde literatür araştırması detaylı şekilde incelenmiştir. Çalışmalara ait değişkenler Tablo 1'de belirtilmiştir.

Burke ve Yang (2016), 44 ülke için 1978-2011 dönemlerini kapsayan veriler ile panel veri analizinden yararlanarak sanayi ve konut doğalgaz talebinin fiyat ve gelir esneklerini tahmin etmiştir. Analiz sonucundan elde edilen bulgulara göre; uzun dönemde fiyat esnekliği (-1,25) gelir esnekliği katsayısı ise pozitif olup 1'in üzerinde olduğu belirlenmiştir.

Çatık ve Deliktaş (2016), Türkiye'de 1960-2012 ve 1982-2012 dönemlerini kapsayan verilerden yararlanarak Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme yöntemini kullanarak petrol, kömür ve doğal gaz talebinin gelir ve fiyat esnekliklerini tahmin etmişlerdir. Analiz sonucundan elde edilen bulgulara göre; uzun dönemde doğal gaz talebinin fiyat ve gelire göre esnekliğinin düşük olduğu, petrol talebinin ise fiyat esnekliğinin düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kömür talebinin fiyat esnekliğinin düşük, gelir esnekliğinin ise yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. VAR sonuçlarında ise enerji tüketimindeki meydana gelen değişmelerin önemli bir kısmı gelir düzeyi tarafından açıklandığı, fiyatın katkısının ise sınırlı kaldığı sonucuna varılmıştır.

Kılınç ve Çoban (2017), OECD ülkelerinin 1997-2011 dönemlerini kapsayan veriler ile dinamik panel veri yöntemlerinden yararlanarak sanayi sektörü enerji talep esnekliklerini tahmin etmişlerdir. Analiz sonucundan elde edilen bulgulara göre; sanayi sektöründeki toplam enerji fiyatındaki artış enerji talebini azaltmakta olduğu sonucuna ulaşılırken enerji kaynaklarının ayrı ayrı değerlendirilmesinde elektrik enerjisi fiyatındaki artış elektrik enerjisi

talebini arttırmakta, doğalgaz fiyatındaki artış doğalgaz talebini azaltmakta, kömür fiyatındaki artış ise kömür talebini azaltmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Peñasco, Río ve Jordán (2017), İspanya'nın 1995-2010 dönemlerini kapsayan veriler ile sanayi sektöründeki elektrik ve gaz talebinin uzun dönemli analizini ARDL modeli ile tahmin etmişlerdir. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara göre; elektrik talebinin gelir esnekliği (0,22-0,29), doğalgaz talebinin fiyat esnekliği ise (-0,44/-0,48) olarak bulunmuştur.

Ildırar, Bal ve Manga (2020), Türkiye ve AB üye ülkeleri için 2007-2015 dönemlerini kapsayan veriler ile Panel ARDL yönteminden yararlanarak doğal gaz talebinin konut ile sanayi sektörlerindeki fiyat ve gelir esnekliğinin tahmin etmişlerdir. Analiz sonucundan elde edilen bulgulara göre; uzun dönemde doğalgaz talebinin konut sektöründeki fiyat esnekliğinin (-0,60) ve gelir esnekliğinin (0.62); sanayi sektöründe ise fiyat esnekliğinin (-1.52), gelir esnekliğinin (0.50) olduğu belirlenmiştir. Kısa dönemde ise, konut ve sanayi sektöründe anlamlı bir fiyat esneklik katsayısı bulunamazken gelir esnekliği katsayısının ise (0.45), (1.62) olarak bulunduğu görülmektedir.

Ergül ve Soylu (2022), Türkiye'nin 12 bölgesinde 2015-2019 dönemlerini kapsayan veriler ile ticari açıklığın sanayi sektörünün enerji tüketimine etkisini istatistiksel olarak incelemişlerdir. Analiz sonucundan elde edilen bulgulara göre; ticari açıklık ile sanayi sektörü enerji tüketim miktarının pozitif yönlü ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Javid, Khan ve Arif (2022), Pakistan'ın 1972-2019 dönemlerini kapsayan veriler ile ticari, sanayi ve konut sektörleri için doğalgaz talebi ile temel enerji talep eğilimi (gelir ve fiyat esnekliği) arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Johansen eşbütünleşme yöntemi ile test ettikten sonra VAR (vektör hata düzeltme modeli) yönteminden yararlanarak korelasyon ve değişen varyansı test etmişlerdir. Analiz sonucundan elde edilen bulgulara göre; her üç sektörde de doğalgaz talebi ile temel enerji talebi eğilimi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada, ABD'nin 1997-2019 dönemlerini kapsayan yıllık veriler kullanılarak ABD ekonomisinde endüstriyel doğalgaz talep esnekliği incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler ve kaynakları Tablo 1'de verilmiştir. Modelimizde serilerin logaritmik düzeyleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm ekonometrik tahminler Eviews 9 paket programı ile yapılmıştır. Model literatürdeki değişkenlerden baz alınarak hazırlanmıştır. Araştırmanın tahmin edilen tam logaritmik doğrusal modeli 1 numaralı denklemde belirtilmiştir.

$$IC_t = \beta_0 + \beta_1 IP_t + \beta_2 IA_t + \beta_3 EI_t + u_t \quad (1)$$

Tablo 1: Modele İlişkin Veri Seti Tanımlaması

Değişkenler	Tanımlanması	Kaynak
lnIC	Endüstriyel doğalgaz tüketimi (milyon kübik feet)	EIA
lnIP	Endüstriyel doğalgaz fiyatı (dolar/binküp feet)	EIA
lnIA	Sanayi katma değeri (sabit 2015 ABD doları) (wb)	World Bank
lnEI	Sanayide istihdam (Toplam istihdamın yüzdesi) (wb)	World Bank

Model (1)'de bağımsız değişken ABD'nin endüstriyel doğalgaz fiyatı (IP),sanayi katma değeri (IA) ve sanayide istihdam (EI) ; bağımlı değişken ise endüstriyel doğalgaz tüketimi (IC)'dir.

Bu çerçevede öncelikle serilerin durağanlığı test edilerek birim kök içerip içermediği belirlenecek ve ilgili analizler yapılacaktır.

5. Ampirik Yöntem ve Bulgular

Zaman serisi; değişkenlerin gün, ay, yıl gibi düzenli zaman birimleri boyunca izlendiği seriler olarak tanımlanmaktadır. Zaman serileri analizi ise belirli ekonometrik varsayımlar altında zaman serisini oluşturan veri setlerinin modellenmesiyle oluşturulmaktadır ve veriler rassal (stokastik) olarak belirlenebilmektedir. Zaman serilerindeki rassal süreç gözlemlerin belli olasılık dağılımına göre oluşturulduğu istatistiksel bir süreç olarak belirtilebilmektedir. Uygun yöntemin seçimi için zaman serilerinde durağanlık dereceleri önem arz etmektedir. Buna göre durağanlık; zaman serisinin ortalaması ile varyansının zaman içinde değişmemesi kovaryansının ise hesaplandığı döneme göre değil iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan rassal bir süreç olarak ifade edilebilmektedir (İzolluoğlu, 2019). Durağan dışı seriler ile analize devam edilirse belirlenen sonuçlar gerçeği yansıtmaz ve t, F testleri geçerliliklerini kaybetmektedir (Petek ve Çelik, 2017). Bu nedenle zaman serilerinin birim kök içermemesi (durağan olması) durumunda serilerin ortalamasının ve varyansın koşulsuz ortalamaya yaklaşırken seriler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı da test edilebilir (Gülhan, 2020).

Belirtilen çerçeveler dahilinde çalışmamızda değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tahmininden önce literatürde yaygın olarak kullanılan birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) ve Phillips ve Perron (1988)'den yararlanılmıştır. ADF, PP birim kökleri testi ile elde edilen sonuçlar sırasıyla Tablo 2' de belirtilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

ADF	SEVİYEDE		BİRİNCİ FARK	
DEĞİŞKENLER	C	C+T	C	C+T
lnIC	-1.339 (0.592) [0]	-0.836 (0.945) [1]	-5.068 (0.000) [0]	-7.073 (0.000) [0]
lnIP	-1.876 (0.336)[0]	-1.843(0.648) [0]	-5.388 (0.000) [0]	-4.804 (0.005) [1]
lnIA	-1.326 (0.598) [0]	-2.728 (0.236) [1]	-3.317 (0.027) [0]	-5.276 (0.002) [0]
lnEI	-1.918 (0.317) [2]	-1.957 (0.589) [1]	-3.049 (0.047) [1]	-3.560 (0.059) [1]
PP	SEVİYEDE		BİRİNCİ FARK	
DEĞİŞKENLER	C	C+T	C	C+T
lnIC	-1.402 (0.562) [2]	-0.990 (0.924) [1]	-5.037 (0.000) [2]	-7.459 (0.000) [4]
lnIP	-1.762 (0.387) [2]	-1.672 (0.728) [5]	-5.480 (0.000) [2]	-6.566 (0.000) [8]
lnIA	-1.326 (0.598) [0]	-2.248 (0.442) [1]	-3.208 (0.033) [3]	-9.144 (0.000) [11]
lnEI	-1.799 (0.371) [0]	-1.014 (0.921) [1]	-2.574 (0.113) [2]	-5.790 (0.000) [6]

Birim kök testlerinde kullanılan modeller: "C, sabiti içerir"; "C+T, trend ve sabiti içerir" şeklinde tanımlanmaktadır. ADF ve PP testinde %5 anlamlılık düzeyinde sabitli modelde hesaplanan test istatistik değerleri sırasıyla (-1.339), (-1.402) sabitli trendli modelde , (-0.836)(-0.990), olasılık değerleri parantez içerisinde, gecikme değerleri ise köşeli parantez içinde verilmektedir. Max gecikme uzunluğu [2] olarak alınmış olup en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriterlerden faydalanılmıştır.

ADF ile PP birim kök testlerinin sonuçları incelendiğinde; şu bulgular ön plana çıkmaktadır. Endüstriyel doğalgaz tüketimi (IC), endüstriyel doğalgaz fiyatı (IP), sanayi katma değeri (IA) ve sanayide istihdamın (EI) değişkenlerinin ADF ve PP testine göre hem sabitli hem sabitli trendi modelde birinci farkında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde değişkenlerin serilerinin düzey değerlerinin durağan olmadığı ancak serilerin birinci farkları alındığında aynı dereceden durağan hale geldikleri görülmektedir. Serilerin her ikisinin de aynı dereceden durağan hale gelmesi eş-bütünleşme analizi açısından bir ön koşuldur. Veri setleri durağanlıkları birim kök testleri incelendikten sonra seriler için VAR (Vector Auto Regressive) modeli kurulmaktadır ve uygun gecikme uzunluğu seçilmektedir VAR modelinde kullanılmak üzere gecikme uzunlukları bilgi kriterleri kapsamında değerlendirilmiştir. Kurulan VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu sonuçları Tablo 3'te verilmektedir: Tablo 4'ten de anlaşıldığı gibi model için uygun gecikme uzunluğu 2'dir. Çünkü Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) bilgi kriterleri %5 düzeyinde 2 dönemlik gecikme için anlamlı sonuçlar üretmektedir. Buna göre Akaike bilgi kriterinin değerinin en düşük olduğu ikinci gecikme dikkate alınmıştır.

Tablo 3: Bilgi Kriterlerine Göre Gecikme Uzunluğu Verileri

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.82e-09	-8.333	-8.134	-8.294
1	122.935	4.03e-12	-14.929	-13.933	-14.735
2	**32.228***	**1.35e-12***	**-16.259***	**-14.467***	**-15.909***
3	11.185	2.79e-12	-16.257	-13.668	-15.751

Not: Bulunan optimal gecikme uzunluğu ile ilgili olarak yapılan otokorelasyon ve değişen varyans testleri sonucunda otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı belirlenmiştir.

Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinde, LR, FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Bu kriterlerden yıldızın bulunduğu gecikme optimal gecikme sayısı olarak dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla çalışmada LR, FPE ve AIC bilgi kriterlerine göre VAR modeli için optimal gecikme uzunluğu 2'dir.

Bu aşamalardan sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Johansen (1988, 1995) Eşbütünleşme Testi kullanılmıştır. Eşbütünleşme testinde kullanılacak modelin belirlenmesi için teoride geçen beş alternatif model arasından en uygun modelin seçilmesi gerekmektedir. Model seçimi Pantula ilkesi dikkate alınarak yapılmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 595).

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Testi

Hipotezler	Trace (İz)			Max-Eigenvalue (Maksimum Özdeğer)		
	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri
$\boldsymbol{H_0}$: r=0 $\boldsymbol{H_1}$: r≥0	93.961	54.079	0.000	38.550	28.588	0.001
$\boldsymbol{H_0}$: r≤1 $\boldsymbol{H_1}$: r≥2	55.410	35.192	0.000	29.464	22.299	0.004
$\boldsymbol{H_0}$: r≤2 $\boldsymbol{H_1}$: r≥3	25.946	20.261	0.007	20.061	15.892	0.010

Not: %5 anlamlılık düzeyine göre eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir.

Tablo 4'teki sonuçlar incelendiğinde hem maksimum öz değer testi hem de Trace (İz) testi için ele alınan seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Herhangi bir koentegre vektörün bulunmadığını söyleyen temel hipotez (r=0) için maksimum öz değer 38.588, %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer 28,588 'den büyüktür. Temel hipotez için iz test değeri 93.961, %5 anlamlılık düzeyinde iz testi kritik değeri 54.079'dan büyüktür. Elde edilen sonuçlara göre her iki test içinde %5 anlamlılık düzeyinde seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı mevcuttur. Diğer bir deyişle ele alınan seriler arasında en az bir eşbütünleşik vektör bulunmaktadır. Seriler arasında birden fazla eşbütünleşik vektör bulunmaktadır.

Granger eşbütünleşme testinde test edilecek olan sıfır hipotezi ve alternatif hipotez şu şekildedir;

H_0: Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur

H_1: Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

Tablo 5: Engle-Granger Eşbütünleşme Testi

$\boldsymbol{H_0}$ Hipotezi	Tau İstatistiği	Olasılık Değeri	Z İstatistiği	Olasılık Değeri
Eşbütünleşme yoktur.	-5.407	0.012	-24.250	0.019

Not: Engle-Granger eşbütünleşme testinde maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiş olup, uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriterinden faydalanılmıştır.

Engle-Granger eşbütünleşme testinin sonuçları incelendiğinde; %5 anlamlılık düzeyinde "değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur" şeklindeki H_0 hipotezinin Tau ve Z İstatistiğine göre reddedildiği belirlenmiştir. Eşbütünleşme testlerinin sonuçları birlikte ele alındığında, bağımlı değişken endüstriyel doğalgaz tüketimi ile bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli durağan bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir.

Eşbütünleşme testlerinin sonuçları incelendiğinde istatistiklerin çoğunluğu değişkenler arasında uzun dönemli durağan bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir sonraki aşamada modelin uzun dönem katsayıları tahmin edilecektir. Tahmin edilecek model 1 için Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen "Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS)" ve Park (1992) tarafından geliştirilen "Kanonik Koentegrasyon Regresyonu (Canonical Cointegrating Regression-CCR)" ile tahmin edilecektir. Modele ilişkin katsayı tahminleri Tablo 6'te belirtilmiştir

Tablo 6: Modelin Uzun dönem Katsayı Tahminleri

Değişkenler	FMOLS	CCR
lnIP	-0.274 [0.023]	-0.285 [0.026]
lnIA	0.624 [0.124]	0.661 [0.133]
lnEI	0.576 [0.118]	0.601 [0.119]

Not: Köşeli parantez standart hata terimini temsil etmektedir. FMOLS ve CCR tahminlerinde maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiş olup, uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriterinden faydalanılmıştır. Uzun dönem katsayı tahminlerinde Kernel Bartlett metodu kullanılmış ve bant genişliği Newey-West yöntemiyle belirlenmiştir.

Uzun dönem katsayı tahminleri incelendiğinde, her iki tahminciyle de elde edilen katsayıların işaret ve büyüklük açısından birbiriyle tutarlı oldukları ve tüm katsayıların %1 anlamlılık düzeyinde istatiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Elde edilen katsayılar incelendiğinde, FMOLS yönteminden elde edilen katsayılara göre; uzun dönemde endüstriyel doğalgaz fiyatındaki bir artış endüstriyel doğalgaz tüketimini (talebini) azaltmaktadır. Diğer bir ifadeyle; diğer değişkenler sabitken uzun dönemde %1'lik artış doğalgaz talebini % 27,4 azaltacaktır. Diğer değişkenler incelendiğinde sanayi katma değerindeki %1'lik artış uzun dönemde doğalgaz talebini %62,4 arttırmaktadır. Benzer şekilde sanayideki istihdamda %1'lik artışın doğalgaz talebine etkisi pozitiftir. Sanayideki istihdam %1 arttığında doğalgaz talebi %57,6 artmaktadır. CCR yönteminden elde edilen katsayılara göre; uzun dönemde diğer değişkenler sabitken endüstriyel doğalgaz talebindeki dönemde %1'lik artış doğalgaz talebini % 28,5 azaltırken; sanayi katma değerindeki %1'lik artış doğalgaz talebini %66,1 arttırmaktadır. Sanayideki istihdam katsayısı ise; diğer değişkenler sabitken uzun dönemde %1'lik artışın doğalgaz talebinde etkisi pozitif etkisi olduğu diğer ifadeyle; sanayideki istihdamın %1'lik artışı doğalgaz talebini %60,1 arttırdığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular genel kapsamlı incelendiğinde; uzun dönemde istatistiksel bir ilişkiye rastlanırken FMOLS ve CCR yöntemlerinden elde edilen katsayıların tutarlı olduğu endüstriyel doğalgaz talebinin, doğalgaz talebi arasındaki ilişki negatif yönde etkilenirken, sanayi katma değeri ve sanayide istihdamın ise doğalgaz talebine etkisi pozitif olarak belirlenmiştir.

6. Sonuç

İlk çağlardan günümüze enerji sanayinin, kalkınmanın, teknolojinin, sosyal ve ekonomik gelişmenin temel girdilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Enerji, sanayinin hız kazanması ve dünya nüfusunun hızla artmasıyla beraber günümüzde olduğu gibi gelecekte de önemli bir konumda olacağı düşünülmektedir. Ekonomik kalkınmanın sağlanması, sürdürülebilirliği için enerjinin kesintisiz temini de önem arz eden bir diğer konu olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik büyümeye paralel olarak enerji kullanan sermaye stokunun dönüşüm olanağının artması, enerjinin sermaye stoku ile tamamlayıcılık ilişkisi enerjiye olan talebin artmasına neden olmuştur. Artan talep karşısında enerji kaynaklarından sağlanan üretimin ve talebin bölgesel jeopolitik konumu da dikkate alınarak en az kayıp ve maliyetle en uygun üretim ve iletim için stratejik planlar yapılmalıdır. Ekonomiler bu kapsamda kendi politikalarını belirlemektedir.

Bu çalışma; ABD'nin endüstriyel doğalgaz talebini ekonometrik yöntemler yardımıyla araştırmıştır. Çalışmada 1997-2019 dönemlerini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında uygun yöntemin belirlenmesi için birim kök testleri yapılmıştır. Birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) ve Phillips ve Perron (1988) KPSS Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992) yer verilmiştir. Birim kök test sonuçlarına göre değişkenler birinci farkında durağan kabul edilmiştir. Veri setlerinin durağanlıkları birim kök testleri aracılığıyla incelendikten sonra seriler için VAR (Vector Auto Regressive) modeli kurulmuş olup uygun gecikme uzunluğu seçilmiştir. Bu aşamalardan sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan Johansen (1988, 1995) testi sonuçlarına göre; %5 anlamlılık düzeyinde endüstriyel doğalgaz tüketimi, endüstriyel doğalgaz fiyatı, sanayi katma değeri ve sanayideki istihdam serileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Ayrıca, Trace (İz), Max-Eigenvalue (Maksimum Özdeğer) istatistiklerinden elde edilen sonuçlar değişkenler arasında birden fazla eşbütünleşme vektörünün olduğunu göstermektedir. Engle Granger eşbütünleşme sonucuna göre; bağımlı değişken petrol tüketimi ile bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli durağan bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir. Eşbütünleşme testlerinin sonuçları incelendiğinde istatistiklerin çoğunluğu değişkenler arasında uzun dönemli durağan bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bir sonraki aşamada modelin uzun dönem

katsayıları tahmin edilmiştir. Tahmin edilecek model için Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS)" ve Park (1992) tarafından geliştirilen "Kanonik Koentegrasyon Regresyonu (Canonical Cointegrating Regression-CCR)'dan yararlanılmıştır. Uzun dönem katsayı tahminleri incelendiğinde ise her iki tahminciyle de elde edilen katsayıların işaret ve büyüklük açısından birbiriyle tutarlı oldukları ve tüm katsayıların %1 anlamlılık düzeyinde istatiksel olarak anlamlı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular genel olarak incelendiğinde; uzun dönemde FMOLS ve CCR yöntemlerinden elde edilen sonuçlara göre; endüstriyel doğalgaz talebinin, doğalgaz talebi arasındaki ilişki negatif olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle endüstriyel doğalgaz talebi doğalgaz tüketimini azaltmaktadır. Sanayi katma değeri ve sanayide istihdam ise doğalgaz talebini arttırmaktadır.

FMOLS yönteminden elde edilen katsayılara göre; uzun dönemde diğer değişkenler sabitken %1 birim artış doğalgaz talebini % 27,4 azaltırken , sanayi katma değerindeki %1 birim artış uzun dönemde doğalgaz talebini %62,4 arttırmaktadır. Benzer şekilde sanayideki istihdamda %1 birim artış doğalgaz talebini %57,6 artmaktadır. CCR yönteminden elde edilen katsayılara göre; uzun dönemde diğer değişkenler sabitken endüstriyel doğalgaz talebindeki dönemde %1 birim artış doğalgaz talebini % 28,5 azaltırken; sanayi katma değerindeki %1birim artış doğalgaz talebini %66,1 arttırmaktadır. Sanayideki istihdam katsayısı ise; diğer değişkenler sabitken uzun dönemde %1 birim artışın doğalgaz talebine etkisinin pozitif olduğu diğer ifadeyle; sanayideki istihdamın %1 birim artışın doğalgaz talebini %60,1 arttırdığı sonucunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Bayraç, H. N. (2018). Uluslararası doğalgaz piyasasının ekonomik yapısı ve uygulanan politikalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 1*3(3), 13-36.

Burke, P. J., & Yang, H. (2016). The price and income elasticities of natural gas demand: International evidence. *Energy Economics,* 59, 466-474.

BP (2021). Statistical review of world energy. (15/01/2023). https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/ pdfs /energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf

Çatık, A. N. & Deliktaş, E. (2016). Türkiye'de petrol, kömür ve doğal gaz talebinin fiyat ve gelir esnekliklerinin tahmin edilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1(25),1-20.

Demirtaş, F. C. (2022). Sektörel doğalgaz tüketiminin Türkiye'nin GSYİH gelişimine etkisinin incelenmesi. *Fiscaoeconomia, 6*(1), 189-214.

EIA (2022). Natural Gas Summary Data (17/12/2022). https://www.eia.gov/dnav/ng/ng_sum_lsum_a_epg0_vin_mmcf_a.htm

EIA (2022). United States Natural Gas Industrial Price Data (17/12/2022). https://www.eia.gov/dnav/ng/hist/n3035us3a.htm

Ergül, M., Ve Soylu, Ö. B. (2022). Türkiye'de ticari açıklık ve sanayide enerji tüketimi ilişkisi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 34-48.

Gülhan, Ü., (2020). Altın fiyatları ile VİX endeksi, BİST 100 endeksi, döviz kuru ve petrol fiyatları ilişkisi: ekonometrik bir analiz, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi,* 11(2), 576-591.

Ildırar, M., Bal H., Ve Manga, M. (2020). Doğal gaz talebinin esnekliği: seçilmiş Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29*(1), 84-94.

İzolluoğlu, C. (2019). *Zaman serisi birim kök testleri ve bir uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Javid, M., Khan, F. N., & Arif, U. (2022). Income and price elasticities of natural gas demand in Pakistan: A disaggregated analysis. *Energy Economics, 113*.

Kılınç Ş., N. & Çoban, O. (2017). Sanayi sektöründe enerji talep esnekliklerinin tahmini: OECD ülkeleri örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20) , 479-496 .

Peñasco, C., Río, P., & Jordán, D. R. (2017). Gas and electricity demand in Spanish manufacturing industries: An analysis using homogeneous and heterogeneous estimators. *Utilities Policy, 45,* 45-60.

Petek, A., ve Çelik, A., (2017). Türkiye'de enflasyon, döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi (1990-2015), *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* ,54 (626), 69-87.

Sevüktekin, M., Çınar, M. (2014). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi, Dora Yayıncılık, Bursa.

Südüpak, Ö. B. (2019). *Doğalgaz tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Hazar havzası örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Taner, A. C., (2012). ABD, Geleneksel Olmayan Doğalgaz Türü Kaya Gazı Rezervleri Zenginliği İle Klasik Olmayan Doğalgaz Çeşidi Kömür Yataklı Metan Gazı (Coalbed Methane-CBM) Bolluğu Sayesinde Ulaşacağı Endüstriyel ve Ekonomik Kazanımlar. *Fizik Mühendisleri Odası.*

Yılmaz, H. (2016). Ortadoğu'nun jeo-ekonomik önemi ve ABD'nin Ortadoğu politikasının ekonomik nedenleri. *Tesam Akademi Dergisi*, *3*(1),99-128.

WB (2022). Indicator Data (17/12/2022). https://data.worldbank.org/indicator

İnternet Kullanımının Belirleyicileri: Seçilmiş Ab Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi

Burcu KILINÇ SAVRUL[1]
Ulvi ONURLU[2]

Giriş

Günümüzde internet hayatın her alanında yoğun olarak kullanılmaktadır. İnternetin özellikle son yıllarda kolayca ve hızla erişilebilir oluşu yaygın kullanımının artmasına sebebiyet veren en önemli unsurlardan birisidir. Gerek gelişmiş gerek ise gelişmekte olan toplumlarda, internet kullanımı zaman içerisinde hızla artmış ve bireyler için zorunluluk olmaktan çıkıp bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) ve internet sayesinde; eğitim alanında çevrimiçi dersler, seminerler, konferansalar, eğitim ve akademik toplantılar ve danışmanlıklar; sağlık alanında hastanelerden hekim randevularının oluşturulması, sağlık iletişimine dahil birçok çevrimiçi mobil uygulamalar, tahlil sonuçları, e-reçetelere ulaşılması; sosyal ve kültürel alanda çeşitli sosyal medya platformları sayesinde sosyal etkileşimin arttırılması (Liang ve Guo, 2015) gibi birçok bireysel ve toplumsal fayda elde edilmektedir. Ulaşım, bankacılık vb. birçok sektörde bireyler internet üzerinden bireysel işlemlerini gerçekleştirmektedirler. Bu sektörlere ek olarak,ayrıca internet sayesinde e-ticaret olgusu gelişmekte ve bireylerin internet aracılığı ile gelir elde etme ve pazarlama faaliyetleri dehızlı bir artış göstermektedir. Eurostat tarafından yapılan anket araştırmasına göre, 2021 yılında Avrupa'da yaşayan internet kullanıcılarının yaklaşık olarak %74'ü, ürün ve hizmet alımlarını internet aracılığı ile gerçekleştirmiş olup ve 2016-2021 dönemi arasında en fazla internet üzerinden ürün ve hizmet alımı gerçekleştiren ülkenin Çek Cumhuriyeti olduğu raporlanmıştır (Eurostat resmi istatistikleri, 2022).

Kalkınma iktisadı açısından ise internet ve teknolojiye kolay erişim sağlanması,toplumların ekonomik gelişmişlik göstergelerinden bir tanesi olarak kabul edilmektedir.İktisadi açıdan gelişmiş koşullara sahip ülkelerde, internete erişimin artması özellikle teknolojiye ayrılan yatırım payı ile orantılı olarak artmaktadır. Caselli ve Coleman (2001); Comin ve Hobijn (2004) ve Rosenberg (1972) yaptıkları çalışmalarda, ülkelerde gelir düzeyi, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye gibi unsurlarda meydana gelen artışların, bilgi ve iletişim teknolojilerinin daha yoğun kullanımı ve yaygın hale gelmesini sağladığını ortaya koymuşlardır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin en önemli unsuru olan internetin iktisadi açıdan gelişmiş toplumlarda daha sık ve yaygın kullanımı beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, belirli bir ekonomik refaha ulaşmış olan gelişmiş ülkelerde ekonomilerin tarımdan eğitime her alanda bir bilgi ve teknoloji dönemine girdiğini söylemek mümkündür (Özkan ve Çelik, 2018: 2).

Politika yapıcılar ve toplumda yaşayan bireyler açısından ise internet ve teknoloji kullanımının belirleyicilerini ortaya koymak; internetin daha verimli, her kesimin eşit ve

[1]Prof.Dr.Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ramazan Aydın Yerleşkesi, Biga, Çanakkale/Türkiye
[2]Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat ABD, Biga, Çanakkale/Türkiye

kolayca erişim koşullarında kullanımının sağlanması anlamına gelecektir. Bu sebeple gerek gelişmiş gerek ise gelişmekte olan toplumlarda internete erişim ve internet kullanımının artmasına veya azalmasına sebebiyet verecek unsurların ortaya konulması büyük önem arz etmektedir.

Günümüze kıyasla geçmişte, Avrupa Birliği ülkelerinde teknoloji ve internet kullanım ve erişim verilerine ulaşmak oldukça kısıtlıydı (Milicevic ve Gareis, 2003: 1). 2001 yılından 2003 yılına kadarki süreç içerisinde yürütülen "Bilgi Toplumunu Kıyaslayan İstatistiksel Göstergeler (SIBIS)" isimli AB projesi sayesinde teknolojik açıdan gelişen AB toplumları için teknoloji göstergelerine ilişkin veriler toplanarak, bu veriler sayesinde ülkelerin gelişimlerinin karşılaştırılması ve analiz edilmesi sağlanmıştır (SIBIS resmi internet sitesi, 2022). Projenin devamı niteliğinde olan BISER (Bilgi Toplumunun Kıyaslanması: Avrupa Bölgeleri için E-Avrupa Göstergeleri) isimli proje sayesinde ise bölgesel bazda AB ülkeleri için bilgi ve iletişim verileri derlenerek araştırmacıların kullanımına açık hale getirilmiştir. Dünya Bankası tarafından da yayınlanan, AB ülkelerinin de dâhil edildiği, "Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) Dünya Telekomünikasyon/BİT Göstergeleri Veritabanı" sayesinde de son zamanlarda internet ve teknoloji kullanımına ilişkin olarak yapılan çalışmaların sayısı hızla artmaktadır. Literatürde, internet ve teknoloji kullanımının belirleyicileri üzerine yapılmış olan AB ülkelerine ilişkin çalışmalarda daha çok anket verilerinden faydalanarak bölgesel bazda mikro ekonometrik analizlerin yer aldığı çalışmalar mevcuttur (Billion vd., 2016; Cerno ve Amaral, 2006; Lera-Lopez vd. , 2011). AB ülkelerinin karşılaştırıldığı ve internet kullanımının belirleyicilerinin belirli dönemler için araştırıldığı panel veri analizi yapan çalışmaların sayısı oldukça azdır.

Bu amaç doğrultusunda, bu çalışma gelişmiş ülkeler olarak kabul gören 24 Avrupa Birliği (AB) ülkeleri için internet kullanımının belirleyicilerini 2007-2019 yılları aralığında ekonometrik analizler de sıkça tercih edilen panel veri yöntemlerini kullanarak incelemeyi hedeflemiştir. Çalışmada literatürde yer alan internet kullanımı üzerine yazılmış olan çalışmalar Avrupa Birliği ülkeleri ve diğer ülkeler olarak detaylıca incelenecektir. Literatür araştırmasında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için yapılmış olan çalışmalar literatür araştırmasına dahil edilecektir. Daha sonra çalışmada kullanılan veri seti, veri kısıtı,veri kaynağı ve ekonometrik yöntemler hakkında detaylıca bilgi verilecek ve ayrıca kullanılan ekonometrik tahmin yöntemleri arasında ayrım yapılmasını sağlayan ve varsayımdan sapmaları belirleyen ampirik testler (otokorelasyon, değişen varyans, birimler arası korelasyon vb.) de ele alınacaktır. Seçilmiş 24 AB ülkesine ait internet kullanımının belirlenmesi amacı ile Dünya Bankası veri tabanından derlenen değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler verilecek, internet kullanımına ait grafik sunulacak ve uygun model seçimi yapılacaktır. Seçilen uygun modele ait model tahmin sonuçları raporlanacak ve modele ait varsayımdan sapmalar test edilecektir. Varsayımdan sapmaların olması durumunda ise uygun ekonometrik yöntemler aracılığı ile çeşitli varsayımdan sapmalara karşı dirençli hale getirilen tahmin sonuçları sunulacaktır. Çalışmanın sonucunda, gerek toplumda yaşayan bireyler gerekse politika yapıcılar açısından elde edilen sonuçlara dayanarak öneriler sunulacaktır.

1.LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, Avrupa Birliği ülkeleri için yapılan birçok çalışma olduğu görülmektedir. Yapılan AB çalışmalarının büyük birkısmı, bireyler veya hane halkları için derlenen anket veya idari verileri kullanarak internete olan talebi ve internet kullanımını belirleyen unsurları araştırmışlardır.

1996 yılında İspanya'da yapılan bir çalışma (Madden ve Simpson, 1996), internete abone olma olasılığı daha düşük olan hane halklarını belirlemeyi ve varsa abonelik faizi ile yaygın olarak kabul edilen sosyal dezavantaj önlemleri arasında herhangi bir bağlantı olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmacılar, internet aboneliğine sahip olma

olasılığını belirlemek için 1 Nisan 1995 ve 9 Nisan 1995 tarihleri arasında yüz yüze gerçekleştirilen ve 1000 haneden oluşan anket çalışmaları aracılığı ile haneler hakkında hane geliri, hane büyüklüğü, hane tipi, yaşanılan yer, etnik köken, teknik okuryazarlık, yaş, cinsiyet, çalışma durumu ve meslek grubu gibi birçok alanda veri toplamışlardır. Kullanılan probit regresyon analizi sonucunda, yaşın, aile reisinin kadın olması ve herhangi bir işte çalışma durumunun internete abone olma olasılığını azalttığı bulgusuna varılmıştır. Ayrıca, daha düşük eğitim seviyesine sahip olan hanelerde internete abone olma olasılığının azaldığı, daha yüksek gelire sahip olan hanelerde ise arttığı görülmüştür.

2002 yılında yapılan çalışmada,28 AB üye ülkesine ait 11800 kişinin katıldığı anket verileri kullanılarak, AB bölgelerinde internet dahil olmak üzere BİT kullanımı arasındaki NUTS 2 bölgelerindeki bölgesel farklılıklar araştırılmıştır (Milicevic ve Gareis, 2003). Çalışmada kullanılan veriler "Bilgi Toplumunu Kıyaslayan İstatistiksel Göstergeler (SIBIS)" isimli Avrupa Birliği ülkeleri için hazırlanan bir projeden elde edilmiştir. Çalışmada AB bölgeleri, nüfus yoğun bölgeler, hizmet ağırlıklı bölgeler, hizmet odaklı bölgeler, endüstriyel bölgeler, tarım ağırlıklı bölgeler olmak üzere gruplara ayrılmıştır. Çalışma sonucunda, nüfus yoğun bölgelerde ve hizmet odaklı bölgelerde internet ve bilgisayar kullanımın diğer bölgelere göre daha yoğun olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan çalışmalardan bir tanesi Cerno ve Amaral tarafından 2005 yılında İspanya için yapılan çalışmadır. Çalışmada İspanya'da yaşayan bireylerin internete olan taleplerini ve internete erişimlerini belirlemede önemli etkiye sahip olduğu düşünülen sosyo-demografik, ekonomik ve teknolojik nitelikler hakkında veri toplanarak, bu niteliklerin hangilerinin bireylerin internete olan taleplerini etkilediğini ortaya koymuşlardır. Ulusal İstatistik Enstitüsü (INE) tarafından derlenen "Yıllık TIC – H Anketi 2003" verilerini kullanarak ailelere ait gelir, eğitim seviyesi, kullanılan teknolojik ürün türü (PC, telefon, laptop, cep telefonu vb.), yaş, cinsiyet, ailede yaşayan birey sayısı vb. unsurların internet talebi üzerindeki etkisini multinomial logit model kullanarak analiz etmişlerdir. Araştırmacılar, bireylerin internet talebinin, gelir seviyeleri, cep telefonuna sahip olmaları ve ailedeki birey sayıları ile doğru orantılı olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca yapılan analizde, erkek bireylerin kadınlara göre daha fazla internet kullandığı, bireylerin yaşı ve bir okulda okuyor olma durumlarının istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde internete olan taleplerini azalttığı ortaya koyulmuştur.

Reisdorf (2011), çoklu regresyon analizi yaptığı çalışmasında İngiltere ve İsveç'te yaşayan internet kullanmayan bireylerin ülkeler bazında sosyo-ekonomik unsurlara göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Her iki ülkeden elde ettiği benzer yapıya sahip 2007 ve 2009 yıllarını kapsayan anketler aracılığı ile analizlerini gerçekleştirmiştir. İngiltere'de İsveç'e kıyasla, interneti benimsememe durumunun özellikle sosyo-ekonomik unsurlar tarafından daha fazla etkilendiğini ortaya koymuştur. Çalışmada ayrıca yaş ve sahip olunan meslek türünün her iki ülke için de internetin benimsenmemesinde önemli bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir. Farklı yaş gruplarında yer alan bireylerin farklı sosyo-ekonomik niteliklere sahip olduğu ve internet benimsememe nedenleri olarak ise internete ilgi duymadıkları veya internet kullanımı ile alakalı tereddütleri olduğunu belirtmişlerdir.

İspanya için başka çalışma, Lera-Lopez vd. tarafından 2011 yılında yapılmıştır. Çalışmada her yıl derlenen "2007 BİT Ekipmanı ve Kullanımı" verisine ait ilk altı aylık hanehalkı verisi kullanılmıştır. Hanehalkını oluşturan bireylere ait sosyo-ekonomik (gelir seviyesi, çalışılan sektör vb.), demografik (eğitim seviyesi, yaş, cinsiyet, etnik köken vb.) ve bölgesel belirleyicilerin (yaşanılan yer kırsal veya kentsel olmak üzere) açıklayıcı değişkenler olduğu, internet kullanımının ve kullanım sıklığının açıklanan değişken olduğu modelde Heckman'ın iki aşamalı tahmin süreci kullanılarak binom ve sıralı probit modelleri tahmin edilmiştir (N= 22198). Analiz sonucunda, internet kullanımınınesasen eğitim, yaş, meslek grubu, çalışan sektör, etnik grup, gelir seviyesi gibi değişkenler tarafından belirlendiği ortaya konulmuştur.

Duplaga (2017), 2013 yılı için derlenen "Sosyal Teşhis" isimli anket verilerini kullanarak (N=3556) Polonya için engelli bireylerin internet kullanımını etkileyen unsurları araştırmıştır. Multinominal lojistik regresyon analizi kullanarak, engelli bireyler arasında yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin temel eğitim seviyesine sahip bireylere kıyasla internet kullanımlarına ait fark oranlarının 18 kat daha fazla olduğu ve yaşlı engelli bireylerin genç engelli bireylere kıyasla internet kullanımının daha fazla olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Kıbrıs için yapılan bir çalışmada, Kıbrıslı çiftçilerin kişisel bilgisayar ve internet kullanımını etkileyen faktörleri incelenmiştir (Adamides vd., 2013). Tabakalı rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak Kıbrıs'ta yaşayan 526 çiftçiye ait çeşitli sosyo-ekonomik nitelikler hakkında bilgi toplanılmıştır. Elde edilen veriler kullanılarak logit model tahmin edilmiştir. Analiz sonucunda, çiftçilerin %60,6'sının kişisel bilgisayar ve %54,2'sinin internet kullandığını raporlanmıştır. Ek olarak, logit model tahmin sonuçlarına göre, yaş, eğitim düzeyi, gelir, tarımsal faaliyet türü ve çiftliğin yaşadığı yerin kişisel bilgisayar ve internet kullanımı için önemli belirleyiciler olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Billon vd. (2016) tarafından yapılan bir çalışma, Avrupa'nın farklı bölgelerinde yaşayan ailelerin ve firmaların (28 AB ülkesi için 98 adet bölge belirlenmiştir) BİT kullanımını etkileyen unsurları araştırmıştır. Yazarlar, kanonik korelasyon analizini kullanarak, önce Avrupa'da bölgeler arası BİT kullanımıfarklılıklarını ortaya koymuş, haneler ve firmalar tarafından BİT kullanımını açıklamak için bölgesel özelliklerin neler olduğunu araştırmışlardır. BİT kullanımında bölgesel farklılıklara sebebiyet veren en önemli unsurların bölgede faaliyet gösteren yerel hükümetin kalitesi, bilgi yoğun hizmetler ve ekonomik kalkınma değişkenleri olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, BİT kullanımında güney ve kuzey ile batı ve doğu bölgeleri arasında bir farklılaşma tespit edilmiştir. Bireyler ve firmalar bazında yapılan analizlerde ise özellikle eğitim ve iktisadi değişkenlerin BİT kullanımında belirleyici rol aldıkları ortaya konulmuştur.

Bir başka ilginç çalışma ise Hollanda'da derlenen "AB Çevrimiçi Çocuklar" projesinden alınan verileri kullanarak ebeveynlerin internet için yeni arabuluculuk türleri uygulayıp uygulamadığını ampirik olarak incelemektedir (Ponck vd., 2013). Ebeveyn aracılık türlerini belirlemek amacı ile demografik özellikler (yaş, cinsiyet, eğitim, aile büyüklüğü), internet kullanım ölçüleri ve internet kullanımına yönelik ebeveyn görüşleri analiz edilmiştir. Ebeveynler özellikle daha küçük çocukları izlemiş, daha sıklıkla kızlara aktif olarak aracılık etmiş ve daha sık olarak daha büyük ailelerde çocukların internet kullanımını kısıtlamıştır.

AB ülkeleri için yapılan diğer çalışmalar ise internet bankacılığı, e-ticaret veya sosyal medya kullanımı gibi internet aracılığı ile gerçekleştirilen bireysel çevrimiçi işlemlere ilişkin belirleyicileri ortaya koymayı amaçlamıştır (Santouridis ve Kyritsi, 2014; Dumičić vd., 2015;Polasik ve Wisniewski, 2009; Meyer, 2006; Centeno, 2003; Bughin, 2001).

Santouridis ve Kyritsi (2014),Yunanistan için internet bankacılığı kullanımını belirleyen unsurları analiz etmişlerdir. Analizlerinde kullandıkları verileri, Teknoloji Kabul Modeli'nin (TAM) uyarlanmasına dayanan bir anket aracılığı ile elde etmişlerdir. Analize dahil edilen nihai örneklem, Yunanistan'ın Teselya bölgesindeki internet konusunda deneyimli 266 banka müşterilerinden oluşmakta idi. Çalışmalarında kullandıkları, temel bileşen ve regresyon analizleri sonucunda, bankalara ait internet bankacılığının kullanışlılığı, güvenilirliği ve müşteriye sağladığı kullanım kolaylığı hakkındaki müşteri algısının, bankaların internet bankacılığı kanalını kullanma istekleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu doğrulamıştır. Ayrıca, çalışmada alana özgü yenilikçilik ve ATM'lerden duyulan memnuniyet de müşteri kullanım niyetlerinin güçlü belirleyicileri olarak kanıtlanmıştır (Santouridis ve Kyritsi, 2014).

Bir önceki kısımda yer alan çalışmalara benzer bir şekilde, internet kullanımının belirleyecileri, AB ülkeleri dışındaki ABD (Amerika Birleşik Devletleri), Avustralya,

Hindistan, Japonya, Türkiye, Tanzanya, Çin, OECD ülkeleri (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) vb. ülkeler için de analiz edilmiştir.

Madden, Savage ve Simpson tarafından 1996 yılında Avusturalya'da 5000 kişiden oluşan anket çalışması ile oluşturdukları yatay kesit verilerini kullanarak bireysel internet kullanımını etkileyen faktörleri araştırdıkları çalışmaları ile demografik özelliklerin bireysel karar vermede ana etkenlerden birisi olduğunu keşfetmişlerdir. Ayrıca eğitim seviyesinin (pozitif etki) ve bireylerin yaşlarının (negatif etki) yani kısaca demografik özelliklerin teknoloji kullanımını önemli ölçüde etkilediğini göstermişlerdir.

Poda vd. (2006), Afrika'da bulunan Ouagadougou Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi'nde bir anket düzenleyerek, fakültede eğitim gören bireylerin internet ve teknoloji kullanımını araştırmıştır. Anket yapılarak katılımcıların internet kullanımına bakış açılarına ilişkin sorulararak bireylerin teknoli kullanımları, teknolojiye ilgileri, internete ilişkin deneyimleri ve interneti kullanım durumları hakkında veriler toplanmıştır. Analizler sonucunda, fakültedeetkin ve entegre bir bilgi teknolojisi organizasyonunun kurulması; fakülte ve personel geliştirme eğitiminin uygulanması ve kurumlar arası kurumlar arası işbirliğini teşvik etme gibi unsurların yüksek öğretim kurumlarında internetin daha verimli kullanılmasını sağlayacağı vurgulanmıştır.

Goyal vd. 2010 yılında anket verisi ile yaptığı tanımlayıcı istatistiki analizinde Hindistan'da yer alan Navi Mumbai şehri genelindeki eğitim yönetim enstitülerinde internet altyapı kullanılabilirliğinin, finansal kaynakların mevcudiyetinin, uluslararası topluma açıklığın internetin benimsenmesinde pozitif etki sağladığı görülmüştür.

Kruger ve Rhiel 2016 yılında dünya genelinde 100 ülkede 2002 – 2012 tarih aralığı için yaptıkları ülkeler arası regresyon analizinde ekonomik büyüme, kentleşme, elektrik mevcudiyeti ve kurumsal çevre kalitesinin internetin benimsenmesinde pozitif etki sağladığı görülmüştür.

Anıl ve Köksal (2016) tarafından Türkiye için yapılan çalışmada Türkiye'deki internet kullanımının belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmada, TUİK'in 2014 yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasının veri setini kullanılmıştır. Araştırmacılar, öncelikle hanehalklarının internete erişimlerini belirleyen sosyo-ekonomik, bölgesel ve demografik belirleyicileri araştırmış, sonrasında ise bu unsurların internet kullanımını nasıl etkilediğini ortya akoymuşlardır. Gelir, eğitim, cinsiyet, yaş gibi değişkenlerin internet erişimi ve kullanımını istatistiksel açıdan önemli ölçüde etkilidiğini ortaya koymuşlarıdr. Ayrıca, hanede ilkokulda öğrenim gören çocuk sayılarındaki artışın internet erişiminde önemli bir etkiye sahip olduğu; iktisadi ve demografik nitelikler olan hanehalklarının gelir düzeyleri, bireylerin yaş ve eğitim seviyelerinin de internet kullanımını istatistiksel açıdan anlamlı ölçüde belirlediği sonuçlarına varmışlardır.

Mugobi ve Mulozi (2020) Tanzanya'da UNESCO Dünya Miras Alanlarında yaşayan bireylerin BİT kullanımının belirleyicilerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, 238 Dünya Miras Alanı karar vericilerinden, Ağustos 2017'den Şubat 2018'e kadar olan dönem için sistematik rastgele örnekleme metodu kullanılarakçeşitli değişkenler hakkında veri toplanılmıştır. Sonraki aşamada ise yapısal eşitlik modellemesi (SEM) analiz teknikleri kullanılarak BİT kullanımının belirleyicileri araştırılmıştır. Analiz sonucunda, karar vericilerinin daha yüksek düzeyde BİT destek altyapıları ve destek becerileri sayesinde, daha yüksek düzeyde BİT kullanımı gerçekleştirdiklerini ortaya kıymuştur. Ayrıca, daha yüksek düzeyde gerçekleşen rekabet baskısının ve müşteri baskılarının, daha yüksek düzeyde BİT kullanımına sebebiyet verdiği sonucuna varılmıştır.

Sadece bir değişken olan algılanan uyumluluk, BİT kullanımı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip değildi ve İSS'lerde BİT kullanımını etkileyebilecek önemsiz bir faktör olarak belirlendi. Önemli bir katkı, çalışmanın turizm endüstrisinde BİT

teknolojilerinin kullanımına ilişkin bilgi tabanını genişletmeye katkıda bulunmasıdır. Çalışma, yalnızca WHS'ler için değil, eğitim kurumları, oteller, BİT satıcıları, danışmanlar ve Tanzanya'daki hükümet gibi diğer turizm sektörleri için BİT belirleyici faktörlerle ilgili daha sağlam modeller geliştirmek için kullanılabilir.

Türkiye için yapılan en güncel çalışma ise Abdioğlu ve Harman tarafından yapılan mikroekonometrik çalışmadır (2022). Çalışmada, Türkiye için BİT kullanımını belirleyen demografik ve sosyo-ekonomik faktörler araştırılmıştır. Bu amaçla 2019 yılına ilişkin "Hane Halkı Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımı" anketinden yararlanılarak iki seçenekli logit modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda, internet kullanma olasılığını belirleyen en önemli unsurların hane geliri, hane büyüklüğü, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, coğrafik yerleşim yeri ve mesleki statü olduğu raporlanmıştır. Eğitim düzeyinin, hane geliri ve hanenin sahip olduğu teknoloji araçlarındaki internet kullanım olasılığını arttırdığı gösterilmiştir.

Dünya genelinde COVID-19 salgını sebebi ile önemli ölçüde artan internet kullanımının Bangladeş için belirleyicileri Biswas vd. (2022) tarafından araştırılmıştr. Çalışmada, bir e-anket aracılığıyla 608 yetişkin bireyin katılımıyla,20 adet sorıu içeren bağımlılık testleri yapılarak veriler toplanmıştır. İkili nitel tercih modellerinden lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre COVID-19 pandemisi sırasında yetişkinler arasında internet bağımlılığını arttıran en önemli iki unsur internette daha fazla vakit geçirme ve sigara tüketim durumu idi. 24 yaş ve üzeri olma durumu, aileden uzakta yaşama, düzenli fiziksel aktivite ve en az 6 saat düzenli uyuma gibi unsurların internete olan bağımlılığı azalttığı bulgularına erişilmiştir.

2.ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada 2007-2019 yılları arasında seçilmiş 24 Avrupa Birliği (AB) ülkeleri (Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandya, Fransa, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç ve Birleşik Krallık) için internet kullanım düzeyini belirleyen ekonomik, sosyo-demografik ve teknolojik-altyapısal faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu faktörlerin belirlenmesi amacı ile ekonometride sıkça kullanılan panel veri analizi yapılmıştır.

Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Ekonometrik Model

Araştırmaya dâhil edilen 24 Avrupa Birliği ülkesi için tabloda verilen değişkenler Dünya Bankası "World Development Indicator" (WDI) veritabanından 13 yıl için (2007-2019) elde edilmiş ve derlenmiştir. Tabloda belirtilen değişkenlerin mevcut ülkeler için derlenip dengeli bir panel oluşturulması amacıyla analiz yılı 13 yıl ile sınırlandırılmıştır. Toplamda birim boyutu N = 24 ve zaman boyutu T = 13 olması dolayısı ile analize dahil edilen toplam gözlem sayısı 312 olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak elde edilen veri seti, dengeli bir panel veri setidir.

Çalışmada Denklem 1'de görüldüğü üzere son 3 ay içinde interneti kullanan kişilerin toplam nüfus içindeki yüzdesi internet kullanımını ölçen bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Modelde internet kullanımını belirleyen açıklayıcı değişkenler üç farklı grupta ele alınmış olup sırasıyla ekonomik belirleyiciler, sosyo-demografik belirleyiciler ve son olarak teknolojik ve altyapısal belirleyiciler olarak gruplandırılmıştır. Gayrisafi yurtiçi hasıla yıllık büyümesi, işsizlik ve enflasyon oranları ekonomik belirleyiciler olarak Denklem 1'de verilen modele dahil edilirken; sosyo-demografik etkileri belirlemek amacı ile ülkelerdeki üniversite ve yüksekokul eğitimi alan öğrencilerin yüzdesi eğitim değişkeni (yükseköğretim kurumlarında kayıtlı brüt öğrenci yüzdesi) ve topluma ait yaşlanma göstergelerinden biri olarak görülen doğuştan beklenen yaşam süresi değişkeni modele eklenmiştir. Ayrıca, her bir ülkeye ait teknolojik ve altyapısal gelişme göstergeleri olarak mobil hücresel abonelikler (100 kişi başına),sabit geniş bant aboneliği (100 kişi başına) ve bilgi ve iletişim teknolojileri toplam ürün ithalat yüzdesi açıklayıcı değişkenler olarak modele dahil edilmiştir.

Tablo 1.Araştırmada Kullanılan Değişkenler Ve Değişken Tanımları

Değişken İsmi	Değişken Kısaltması	Değişken Tanımı
(Bağımlı Değişken)		
İnternet Kullanımı (%)	İK	Son 3 ay içinde interneti kullanan kişilerin toplam nüfus içindeki yüzdesi
(Bağımsız Değişkenler)		
İktisadi Belirleyiciler		
Kişi Başı GSYİH'ın yıllık büyümesi (%)	GSYİHG	Sabit ulusal para birimine göre hesaplanmış kişi başına GSYİH için yıllık yüzde büyüme oranı
İşsizlik Oranı (%)	İŞO	Toplam işgücü içinde işsiz bireylerin yüzdesi (national estimate)
Enflasyon (%)	ENF	Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık %)
Sosyo-Demografik Belirleyiciler		
Yükseköğretim kurumlarında kayıtlı öğrenci oranı (% bürüt)	YKO	Üniversite veya diğer yükseköğretim kurumlarındaki brüt kayıt oranı
Doğuşta beklenen toplam yaşam süresi (yıl)	YS	Yıl olarak hesaplanan doğumda beklenen toplam yaşam süresi
Teknolojik ve Altyapısal Belirleyiciler		
Mobil hücresel abonelikler (100 kişi başına)	MA	100 kişi başına mobil hücresel abonelikler
Sabit geniş bant aboneliği (100 kişi başına)	SGBA	100 kişi başına İnternet'e yüksek hızla erişim için geniş bant sabit abonelikler
Bilgi ve iletişim teknolojileri toplam ürün ithalatı (%)	BİTİ	Toplam ithal edilen ürünler içinde ithal edilen Bilgi İletişim Teknolojileri ürünlerinin yüzdesi

Kaynak: "World Bank Development Indicators" veritabanı.

$$\text{İK}_{it} = \boldsymbol{\alpha_0} + \boldsymbol{\alpha_1}\text{GSYİHG}_{it} + \boldsymbol{\alpha_2}\text{İŞO}_{it} + \boldsymbol{\alpha_3}\text{ENF}_{it} + \boldsymbol{\alpha_4}\text{YKO}_{it} + \boldsymbol{\alpha_5}\text{YS}_{it} + \boldsymbol{\alpha_6}\text{MA}_{it} + \boldsymbol{\alpha_7}\text{SGBA}_{it} + \boldsymbol{\alpha_8}\text{BİTİ}_{it} + u_{it} \quad (1)$$

i= 1,2,……., 24 ve t= 2007, 2008, 2009, ……..,2019 göstermektedir.

Sekiz adet açıklayıcı değişken bulunan Denklem 1'de i indisi her bir AB ülkesini temsil ederken, t indisi ise 2007-2019 dönemine ait her bir yılı temsil etmektedir. u_{it}ise modelde i ülkesi ve t zamanına ait hata terimini ifade etmektedir.

Ekonometrik Yöntem

Ekonometride en genel anlamda üç farklı veri türünden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki yatay kesit verisi olarak isimlendirilen, t zamanına ait birden fazla birimden meydana gelen kesitsel veridir. Dolayısı ile birden fazla yatay kesit boyutunun yer aldığı (N>1) bu veri türünde zaman boyutunun tek olması (T=1) sebebi ile birimleri birden fazla dönemde gözlemlemek mümkün olmamaktadır. Bir diğer veri türü ise zaman serisi verisidir. Bu veri türü ise yatay kesit verilerinin aksine bir adet kesit boyutuna (N=1) ve birden fazla zaman boyutuna sahiptir (T>1). Bu tarz veri türlerinde de birimin farklı yıllarda gözlenerek hakkında veri toplanılması ve zaman içerisinde gözlemlenmesi durumu söz konusudur. Bu veri türünün birleşimi olarak kabul edilebilecek bir diğer veri türü ise günümüzde iktisadi çalışmalarda sıkça kullanılan panel veridir. Panel verinin kullanımı 1990'lı yıllardan günümüze kadar devam etmiştir (Yerdelen Tatoğlu; 2020: 3). Kısaca panel veri birden fazla yatay kesit boyutun ve aynı zamanda bu birimlere ait birden fazla zaman boyutunun yer aldığı veri türüdür. Günümüzde gerek ulusal gerek uluslarası veri tabanları (Eurostat, OECD, Dünya Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) veri tabanları vb.) sayesinde iktisatçıların çalışmalarında kullanabilecekleri, gerek ülke bazında gerek ise bölgesel bazda panel veri setlerine erişimleri kolaylaşmıştır. Bunların dışında bireysel bazda derlenen ve her yıl aynı gözlemleri dâhil eden veriler de kurum veya kuruluşlar tarafından derlenmektedir. Ülkemizde Türkiye İstatistik Kurumu tarafından her yıl düzenli aralıklar ile derlenen anketler sayesinde birçok araştırmacı bölge, il veya ilçe bazında panel verilere kolayca erişim sağlamaktadır.

Ekonometride bir adet açıklayıcı değişkenin yer aldığı panel veri modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_{it} + \partial_{it} X_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Denklem 2'de Y bağımlı değişken olmak üzere, X_{it} bağımsız değişken ve u_{it} ise hata terimini ifade etmektedir. Sırasıyla i alt indisi yatay kesit boyutunu temsil eden birimleri (ülke, bölge, il, ilçe, şirket vb.) ve t alt indisi ise yıl, ay, hafta, gün vb. gibi zaman boyutunu temsil etmektedir. 2'de yer alan model basit regresyon modelleri kapsamında tek açıklayıcı değişken için gösterilmiştir. Ekonometrik uygulamalarda genelde birden fazla açıklayıcı değişken yer almaktadır. Modelde ayrıca sırasıyla sabit terim (β_{it}) ve eğim katsayısının da (∂_{it}) i ve t alt indisleri ile gösterilmiş olmaları sayesinde katsayıların da birimlere ve zamana göre farklı değerler alabileceklerini göstermektedir (Yerdelen Tatoğlu; 2020: 5).

Panel verinin analiz edilmesinde özellikle birim (yatay kesit birimlerine ait) ve zaman etkilerinin (belirlenen zaman boyutuna ait) göz önüne alınması, modele uygun tahmin yönteminin belirlenmesine; dolayısı ile uygun modelin seçilmesine ve model tahmin sonuçlarının sapmasız ve tutarlı olmasında önemli bir etkiye sahip olacaktır.

Panel veri modelinde belirlenen birimlere ait etkiler olan birim etkiler, birimlerin kendi aralarında farklı niteliklere sahip olmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ülke bazında toplanan panel verilerin analiz edilmesinde, ülkeden ülkeye değişen fakat zamana göre değişmeyen coğrafi ve kültürel nitelikler (din, gelenek görenek vb.) birim etkilere gösterilebilecek örnekler arasındadır. Öte yandan birimden birime değişmeyen fakat zamana göre değişen zaman etkilerine örnek olarak ise belirli zaman aralıklarında gerçekleşmiş olan pandemiler, finansal krizler, savaşlar, afetler gösterilebilir.

Panel veri modellerinde, bir önceki satırda bahsedilen birim veya zaman etkilerinin varlığına göre de tek yönlü (birim veya zaman etkisinin yer aldığı model) veya çift yönlü model (hem birim etki hem de zaman etkisinin yer aldığı model) kurularak çeşitli ekonometrik testler aracılığı ileuygun modele karar verilmelidir. Sonraki aşamada isemodelde yer alan hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında bir ilişki olduğu varsayılıyor ise sabit etkiler modeli; bu ilişkinin tamamen rassal (tesadüfi) olduğu varsayılıyor ise tesadüfü etkiler model tercih edilmelidir. Bu çalışmada internet kullanımını seçilmiş 24 AB ülkeleri açısından

belirleyicilerini panel veri analizi kapsamında analiz etmek amacı ile öncelikle modelin tek yönlü veya çift yönlü model olup olmadığı F ve Olabilirlik Oranı (LR) testleri ile belirlenmiş ve tek yönlü modelin daha uygun olduğu tespit edilmiştir. Hausman testi kullanılarak ise sabit etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Sonrasında ise Grup İçi Tahmin yöntemi kullanılarak sabit etkiler modeli tahmin edilmiştir. Çalışmada 24 adet ülke ve 13 adet yıl ve N >T koşulu sağlanmış olması ve bu sebeple mikro panel veri yapısı gösteriyor olmasında dolayı veri setinde yer alan değişkenler için herhangi bir panel birim kök sınamalarına ihtiyaç duyulmamıştır (Baltagi, 2005: 237)

Uygun Modelin Seçilmesi İçin Kullanılan Testler

Bu bölümde öncelikle F ve Olabilirlik Oranı (LR), testlerine yer verilecek sonrasında ise sabit etkiler model ve tesadüfi etkiler modeli arasında tercih için kullandığımız Hausman testi anlatılacaktır.

F Testi

ANOVA F testi olarak da bilinen F testi, 1989 yılında Moulton ve Randolph tarafından ilk defa kullanılmıştır. F testi kapsamında iki model ele alınmaktadır.

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \cdots + u_{it} \quad (3)$$

i=1,2,…..,N; t=1,2,.,,,,,T olmak üzere Denklem 3 kısıtlı model olarak tanımlanmaktadır.

Ayrıca;

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \cdots + \beta_k X_{kit} + \partial_1 B_{1i} + \partial_2 B_{2i} + \cdots + \partial_{N-1} B_{N-1,i} + \emptyset_1 Z_{1t} + \emptyset_2 Z_{2t} + \cdots + \emptyset_{T-1} Z_{T-1,t} + u_{it} \quad (4)$$

i=1,2,…..,N; t=1,2,.,,,,,T olmak üzere Denklem 4 hem birim etkilerin hem de zaman etkilerinin yer aldığı kısıtsız modeldir.

Teste ait hipotezler ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

Temel Hipotez (H_0: $\partial_1 = \partial_2 = \cdots = \partial_{N-1} = \emptyset_1 = \emptyset_2 = \cdots = \emptyset_{T-1} = 0$)(5)

Denklem 5'de yer alan temel hipotezin kabul edilmesi durumunda modelde birim veya zaman etkisinin olmadığı anlamına gelecektir. Öte yandan alternatif hipotezin kabul edilmesi ise birim veya zaman etkilerinden en az bir tanesinin modelde yer alması demektir. Hesaplanacak olan F test istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$F = \frac{(RSS - URSS)/(N+T-2)}{\frac{URSS}{N(T-1)} - T - K + 2} \quad (6)$$

Denklem 6'da yer alan RSS, Kısıtlı Kalıntı Kareler Toplamı iken, URSS ise Kısıtsız Kalıntı Kareler Toplamı olarak tanımlanmaktadır. N birim sayısını, T zaman boyut sayısını, K ise kısıtlı modelde (Denklem 3) yer alan kısıt sayısını göstermektedir.

i=1,2,…..,N; t=1,2,.,,,,,T olmak üzere sadece birim etki var iken kısıtsız model aşağıdaki gibi kurulur:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \cdots + \beta_k X_{kit} + \partial_1 B_{1i} + \partial_2 B_{2i} + \cdots + \partial_{N-1} B_{N-1,i} + u_{it} \quad (7)$$

Denklem 7'nin tahminin sonucunda ise F test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$F = \frac{(RSS - URSS)/(N-1)}{\frac{URSS}{N(T-1)} - K + 1} \quad (8)$$

i=1,2,…..,N; t=1,2,.,,,,T olmak üzere sadece zaman etkisi var iken kısıtsız model aşağıdaki gibi ifade edilecektir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \cdots + \beta_k X_{kit} + \emptyset_1 Z_{1t} + \emptyset_2 Z_{2t} + \cdots + \emptyset_{T-1} Z_{T-1,t} + u_{it} (9)$$

Denklem 9'un tahmini sonrasında ise aşağıda gösterilen F test istatistiği hesaplanır:

$$F = \frac{(RSS - URSS)/(N-1)}{\frac{URSS}{T(N-1)} - K + 1} \quad (10)$$

Sadece birim etkinin olduğu kısıtsız model (Denklem 7) ile kısıtlı modeli (Denklem 3) karşılaştırmak için ise temel hipotez aşağıdaki gibi yazılır (Yerdelen Tatoğlu; 2020: 176):

$$H_0: \partial_1 = \partial_2 = \cdots = \partial_{N-1} = 0 (11)$$

Sadece zaman etkinin olduğu kısıtsız model (Denklem 9) ile kısıtlı modeli (Denklem 3) karşılaştırmak için ise temel hipotez aşağıdaki gibi yazılır (Yerdelen Tatoğlu; 2020: 176):

$$H_0: \emptyset_1 = \emptyset_2 = \cdots = \emptyset_{T-1} = 0 (12)$$

Modele ilişkin olarak Denklem 5'de yer alan temel hipotez reddedilir ise sırasıyla birim ve zaman etkilerin yer aldığı modelleri gösteren Denklem 7 ve 9sırasıyla tahmin edilerek yeniden F testleri gerçekleştirilir. Denklem 11'de yer alan hipotez reddedilirse fakat Denklem 12'de yer alan hipotez kabul edilirse tek yönlü birim etkiler modeli geçerli olacaktır. Eğer F testi sonucunda Denklem 11'de yer alan hipotez reddedilip, Denklem 12'de yer alan hipotez kabul edilirse de tek yönlü zaman etkiler modeli geçerli olacaktır. Her iki hipotez de reddedilmiş ise Denklem 4'de gösterilen hem birim hem de zaman etkisinin yer aldığı iki yönlü panel veri modeli tercih edilmelidir.

Olabilirlik Oranı testi (LR)

Uygun panel veri modeli seçiminde kullanılan bir diğer test ise Olabilirlik Oranı testidir. LR testi olarak da bilinmektedir. Mantık olarak F testine benzeyen LR testinde aşağıdaki tesadüfi etkiler modelleri tahmin edilerek uygun modele karar verilir. Kısıtlı model Denklem 3'deki gibi; i=1,2,…..,N; t=1,2,.,,,,T olmak üzere hem birim hem de zaman etkisinin yer aldığı tesadüfi etkiler modeli Denklem 13'deki gibi ifade edilir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \cdots + \beta_k X_{kit} + \partial_i + \emptyset_t + u_{it} (13)$$

i=1,2,…..,N; t=1,2,.,,,,T olmak üzere yalnızca birim etkisinin yer aldığı model Denklem 14'deki gibi ifade edilir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \cdots + \beta_k X_{kit} + \partial_i + u_{it} (14)$$

i=1,2,…..,N; t=1,2,.,,,,T olmak üzere sadece zaman etkisinin yer aldığı model Denklem 15'deki gösterilir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \cdots + \beta_k X_{kit} + \emptyset_t + u_{it} (15)$$

Modeller maksimum olabilirlik yöntemi ile tahmin edilip Denklem 16'da verilen LR test istatistiği hesaplanır:

$$LR = -2(l(\text{kısıtlı}) - l(\text{kısıtsız})) \sim \chi_q^2 \quad (16)$$

Denklem 3'de yerlan kısıtlı modele ait en çok olabilirlik değeri l(kısıtlı) iken diğer herbir modelden elde edilecek en çok olabilirlik değeri l(kısıtlı) olarak ifade edilir. LR test istatistiği q kısıt sayısı iken χ^2 dağılımı göstermektedir. Temel hipotezler, kısıtlı modellere karşılık kısıtlı modelin geçerli olduğunu ifade etmektedir. σ birim veya zaman etkilerinie ait standart hataları temsil etmek üzere; Denklem 13, 14 ve 15 için kurulan hipotezler sırasıyla aşağıdaki şekilde yazılır:

$H_0: \sigma_\partial = 0$; $H_0: \sigma_\theta = 0$; $H_0: \sigma_\theta = \sigma_\partial = 0$(17)

Hausman Testi (1978)

Uygulamalarda, tahmin edilecek olan çift yönlü veya tek yönlü uygun modele karar verildikten sonra sabit etkiler modelinin mi yoksa tesadüfi etkiler modelinin mi daha uygun olacağına karar vermek amacı ile kullanılan bir testtir. Dolayısı ile modelde birim veya zaman etkilerinin varlığı tespit edilmiş ise bu etkiler ile bağımsız değişkenler arasında herhangi bir ilişki olup olmadığına karar vermek gerekmektedir (Yerdelen Tatoğlu; 2020: 194). Çalışmamızda dördüncü bölümde yer alan test sonuçlarımız kapsamında tek yönlü modelin uygun olduğuna karar verilmiş olması sebebi ile bu kısımda Hausman testinin uygulanışı "Tek Yönlü Panel Veri Modeli" için anlatılacaktır.

Hausman testi (1978) Ekonometri literatüründe özellikle tahminciler arasında seçim yapmak amacı ile kullanılmakta olup; bu çalışmada sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli arasında bir tercih yapmak amacı ile kullanılacaktır. Sabit etkiler modeli gözlemlenemeyen birim etkiler ile (zamana göre sabit) açıklayıcı değişkenler ile ilişkili olduğunu varsayarak, tahmincilerde ortaya çıkacak sapmaların önüne geçmek amacı ile gözlemlenemeyen birim etkileri model dışında bırakır. Tesadüfi etkiler modeli ise bu ilişkilerin rassal (tesadüfi) olduğunu varsayarak, birim etkileri hata terimine dâhil ederek model tahminini gerçekleştirir. Dolayısı ile Hausman testi için kurulan temel hipotez, modelde yer alan açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında herhangi bir ilişki olmadığı yönünde olacaktır (Denklem 18).

H_0: $\mathrm{E}(X_{it}\partial_i) = 0$ (Tesadüfi Etkiler Modeli geçerlidir)(18)

H_1: $\mathrm{E}(X_{it}\partial_i) \neq 0$ (Sabit Etkiler Modeli geçerlidir)

Hausman test istatistiği Denklem 19'da yer alan formüle göre hesaplanmaktadır:

$$H = (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})'\left[Avar(\hat{\beta}_{SE}) - Avar(\hat{\beta}_{TE})\right]^{-1}(\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}) \sim \chi^2_k \quad (19)$$

Denklem 19'da SE sabit etkiler modelini, TE ise tesadüfi etkiler modelini temsil ederken, Avar ifadesi ise tahmincilere ait varyans-kovaryans matrisini sembolize etmektedir. Ayrıca H test istatistiği, her bir modeldeki parametre sayısı olan k serbestlik dereceli χ^2dağılımı göstermektedir.

Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli ve Grup İçi Tahmin Yöntemi

Bu kısımda Denklem 20'de ifade edilen tek yönlü sabit etkiler modeli yeniden ele alınacak ve çalışmada kullanılan grup içi tahmin yöntemi anlatılacaktır.

i=1,2,…..,N; t=1,2,.,,,,T olmak üzere sadece birim etkilerin yer aldığı tek yönlü sabit etkiler modeli aşağıdaki gibi ifade edilir:

$Y_{it} = \beta_0 + X_{it}\beta + \partial_i + u_{it}$ (20)

Bu model grup içi tahmin yöntemi kullanılarak tahmin edilmek istenilirse modelde yer alan tüm unsurlar için zamana göre ortalama alınması gerekir (sabit terim ve birim etkiler hariç). Dolayısı ile Denklem 20, Denklem 21 şeklinde yeniden ifade edilir:

$\bar{Y}_i = \beta_0 + \bar{X}_i\beta + \partial_i + \bar{u}_i$(21)

Birim etkiler olan ∂_i'leri modelden düşürmek amacı ile Denklem 21'den 20 çıkarılır ve dönüştürülmüş model (zaman kısaltılmışı modeli) Denklem 22 ile ifade edilir. Modele ait sabit etkiler tahmincisi ise havuzlanmış en küçük kareler yöntemi uygulanarak tahmin edilir (Denklem 23):

$(Y_{it} - \bar{Y}_i) = (X_{it} - \bar{X}_i)\beta + \partial_i + (u_{it} - \bar{u}_i)$ veya $\ddot{y}_{it} = \ddot{x}_{it}\beta + \ddot{u}_{it}$(22)

Grup içi tahmin yöntemi (GİT) ile elde edilecek olan eğim katsayısı β 'nın hesaplanmasına ait formül ise aşağıdaki gibidir:

$$\hat{\beta}_{GİT} = \left[\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T} \ddot{x}'_{it}\ddot{x}_{it}\right]^{-1}\left[\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{T} \ddot{x}'_{it}\ddot{y}_{it}\right] (23)$$

Grup içi tahmin yönteminin diğer tahmin yöntemlerine kıyasla avantajı her bir birim etki için ayrı ayrı gölge değişken eklemek gerekmemesidir. Çeşitli ekonometrik paket programlarda uygulanışı da oldukça kolaydır. Ayrıca sabit etkile modelinde varsayımdan sapmalar söz konusu ise (değişen varyans, otokorelasyon, çoklu bağlantı, birimler arası korelasyon vb.), parametre tahminleri en küçük varyansa sahip olma özelliği olarak tanımlanan etkinlik özelliğini yitirir. Buna karşılık literatürde bu tarz varsayımlardan sapmalar söz konusu iken önerilen dirençli tahminciler mevcuttur. Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi panel veri modellerinde ortaya çıkabilecek özellikle değişen varyans (heteroskedastisite) ve otokorelasyon olması durumu için dirençli standart hatalar kullanılarak tahmincilerin daha etkin tahmin edilmesini sağlamaktadır. Bu tahminci Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından geliştirilmiş olup tahmincinin genel amacı birimler içerisinde yer alan kalıntıların korelasyonlu ve korelasyonsuz olma durumlarına göre standart hatalar türeterek parametrelere ait varyans-kovaryans tahmincisi türetmektir ve tahminci aşağıdaki gibi hesaplanır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 309):

$$Var(\widehat{\beta}) = \frac{N_j-1}{N_j-k}\frac{M}{M-1}(X'X)^{-1}[\sum_{i=1}^{N} X_i'\,\hat{u}_i\hat{u}_i'X_i](X'X)^{-1} \quad (25)$$

Panel Veri Modellerinde Otokorelasyonun, Değişen Varyansın ve Birimler Arası Korelasyonun Test Edilmesi

Panel veri modelleri için geliştirilmiş çeşitli varsayımların test edilmesi için geliştirilmiş testler mevcuttur. Panel veri modellerinde parametrelerin etkinlik olabilmeleri için özellikle bu varsayımların sağlanmış olmaları gerekmektedir. Panel veri modeli olan sabit etkiler modelinin varsayımlarından bir tanesi olan hata terimine ait koşullu varyansın sabit varyans niteliği göstermesi ve hata terimleri arasında herhangi bir otokorelasyon sorunun olmaması gerekmektedir. Çalışmada öncelikle birimlere göre değişen varyans (heteroskedastisite)'nin varlığı değiştirilmiş Wald testi (Greene, 2000) ile test edilmiş olup; sonrasında otokorelasyonun varlığı Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez (1999) ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan'nın Durbin Watson testleri ile test edilmiştir. Ayrıca birimler arası korelasyon için Pesaran tarafından geliştirilen Pesaran CD (2004) ve Friedman'nın testleri (1937) kullanılmıştır.

Sabit etkiler modelinde koşulsuz varyans matrisinin her zaman sabit olmadığı görülmektedir. İşte bu duruma değişen varyans ismi verilmekte olup aşağıdaki gibi ifade edilmektedir. Denklemde verilen $\sigma_{\ddot{u}}^2$ kalıntılara ait varyansı ve I_T ise birim matrisi temsil etmektedir.

$$E(\ddot{u}_i'\ddot{u}_i \mid \ddot{x}_i, \partial_i) \neq \sigma_{\ddot{u}}^2 I_T (26)$$

Sabit etkili panel veri modellerinde en sık kullanılan testlerden olan değiştirilmiş Wald testine ait temel hipotez değişen varyansın olmadığı $(H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2)$, alternatif hipotez ise değişen varyansın olduğu durumlarını $((H_0: \sigma_i^2 \neq \sigma^2)$ ifade etmektedir.

Wald test istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$W = \sum_{i=}^{N} \frac{(\hat{\sigma}_i^2-\hat{\sigma}^2)^2}{Var(\hat{\sigma}_i^2)} \sim \quad \chi_N^2 \quad (27)$$

Buna göre $\hat{\sigma}_i^2$ i. Birime ait kalıntıların varyansının tahmini olarak tanımlanmaktadır (Greene, 2000: 598) ve N serbestlik dereceli χ^2 dağılımı göstermektedir.

Çalışmada otokorelasyonun varlığı ise Baltagi-Wu (1999) tarafından geliştirilen Yerel En İyi Değişmez testi ile sınanmıştır. ρotokorelasyon katsayısı olmak üzere, otokorelasyon testine ait temel hipotez $(H_0: \rho = 0)$ olarak tanımlanmıştır. Temel hipotezin kabul edilmesi durumunda modelde kalıntılar arasında otokorelasyon olduğu sonucuna varılır.

Sabit etkiler modelinde otokorelasyonun test edilmesi için ikinci bir test olan Bhargava, Franzini ve Narendranathan'nın Durbin Watson testi de kullanılabilir. 1982 yılında geliştirilen testin mantığı AR(1) sürecini kullanarak Durbin Watson test istatistiğinin hesaplanmasına dayanmaktadır. Teste ait temel hipotez $(H_0: \rho = 0)$ buna karşılık alternatif hipotez ise $(H_0: \rho < 1)$. Otokorelasyon katysaısı olan ρ'nun sıfıra eşit olması modelde kalıntılar arasında otokorelasyonun olmadığı anlamına gelmektedir. Hem Baltagi-Wu (1999) testine ait test istatistiği hem de Durbin Watson (d) test istatistiği eğer 2'den daha küçük değerler alıyor ise modelde otokorelasyonun varlığından söz edilebilir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 241).

Durbin Watson test istatistiği (d) aşağıdaki formül ile hesaplanır:

$$d = \frac{\sum_{i=1}^{N}\sum_{j=1}^{n_i}\left[\tilde{z}_{i,t_{i,j}} - \tilde{z}_{i,t_{i,j-1}} I(t_{i,j} - t_{i,j-1} = 1)\right]^2}{\sum_{i=1}^{N}\sum_{j=1}^{n_i}\tilde{z}_{i,t_{i,j}}^2} \quad (28)$$

$\tilde{z} = diag(B_i B_i')(Y - X\tilde{\beta})$ve ayrıca $\tilde{\beta}$ test sırasında dönüştürüşmüş olan modele ait havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile elde edilen parametre tahmincileri iken j alt indisi testte kullanılan birimlere ait her bir birim matrisi ve son olarak $I(t_{i,j} - t_{i,j-1} = 1)$ matrisi 1 ve 0 değerini alan işaret fonksiyonunu temsil etmektedir.

Sabit etkili modellerde birimler arası korelasyonun varlığı da araştırılmalıdır. Birimlerarası korelasyon, modelde yer alan hataların yatay kesit birimleri boyunca eşanlı olarak korelasyon içinde olmaları anlamına gelir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 242). Çalışmada Pesaran CD (2004) testi kullanılmış olup, CD test istatistiği aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}}\left(\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\sqrt{T_{ij}}\,\hat{\rho}_{ij}\right. \quad (29)$$

Ayrıca bu test, Monte Carlo simülasyonları sonucunda N>T olduğu durumlar için oldukça tutarlı sonuçlar verdiği görülmüştür (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 245)

Çalışmada, birimler arası korelasyonun test edilmesi için kullanılan bir diğer test Friedman'ın testidir (1937). FR test istatistiği T-1 serbestlik derecesi ile χ^2 dağılımı göstermekle birlikte, ortalama Spearman korelasyon (R_{OSK}) katsayısı kullanılarak Denklem 29'daki gibi hesaplanır:

$$FR = [(T-1)((N-1)R_{OSK} + 1)] \quad (30)$$

Temel hipotezi Pesaran CD (2004) testi ile aynıdır. Temel hipotez kabul edilirse birimler arasında otokorelasyonun olmadığına karar verilir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın dördüncü bölümünde üçüncü bölümde anlatılan yöntemlere ait uygulamalar yer almaktadır. Öncelikle uygulamada kullanılanbağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler hakkında bilgi verilecek, açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon matrisi sunulacak ve sonrasında ise ampirik bulgulara yer verilecektir.

Tanımlayıcı İstatistikler

Analizde 24 adet seçilmiş AB üye ülkeleri için 2007-2019 yılları için analize dâhil edilen değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler (değişkenlere ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler) tabloda verilmiştir.

Tablo 2.Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	N
İK	72,500	14,174	28,3	98,046	312
GSYİHG	1,739	3,764	-14,464	23,999	312
İŞO	8,681	3,978	2,01	26,09	312
ENF	1,984	2,172	-4,478	15,402	312
YKO	67,393	12,777	32,418	94,919	312
YS	78,818	3,094	70,9	83,831	312
MA	122,491	16,109	89,475	172,121	312
SGBA	26,951	7,741	8,302	45,986	312
BİTİ	7,853	3,8148	3,118	23,195	312

Tabloya göre, 2007-2019 yılları arasında seçilmiş 24 AB üye ülkesine ait son 3 ay içinde interneti kullanan kişilerin toplam nüfus içindeki ortalama yüzdesi yaklaşık olarak %73 civarındadır. Ayrıca aynı değişkene ait maksimum değer %98 olarak karşımızda çıkmaktadır. Veri setinde en yüksek internet kullanımına sahip AB ülkesi 2019 yılı için Danimarka iken, minimum değer olan %28,3 ise 2007 yılı için Romanya'ya aittir. Ayrıca kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla büyüme oranının ortalama olarak %1,74 olduğu görülmektedir. Minimum büyüme oranı ise -%14,5 olarak bulunmuştur. Bu değer bazı ülkelerde iktisadi küçülme olduğu anlamına gelmektedir. Veri setinde yer alan 24 AB üye ülkeleri için ortalama işsizlik oranı %8,6 ve ortalama enflasyon oranının ise yaklaşık %2 civarında olduğu görülmektedir. Yükseköğretim kurumlarındaki brüt kayıt oranı (üniversite veya yüksekokullarda kayıtlı öğrenci yüzdesi) en yüksek %98 olarak bulunmuş olup; bu oran 2011 yılı için Finlandiya'ya aittir.Ayrıca 100 kişi başına ortalama mobil hücresel abonelikler 122,491 ve 100 kişi başına ortalama geniş bant abonelikleri ise 26,951 adettir. Toplam ithal edilen ürünler içinde ithal edilen bilgi ve iletişim teknolojileri ürünlerinin yüzdesi en yüksek olan (yaklaşık %24) ülke ise 2007 yılı için Malta'dır.

Modele dâhil edilen 1 adet bağımlı değişken ve sekiz adet bağımsız değişken bulunmaktadır, Modele eşanlı olarak dokuz açıklayıcı değişkenin dahil edilebilmesi için öncelikle çoklu doğrusal bağlantı probleminin önüne geçebilmek amacı ile değişkenler arasındaki korelasyon matrisi incelenmiştir. Tabloda verilen korelasyon matrisine göre açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları %75'ten daha küçük olmaları sebebi (Wooldridge, 2015), ile değişkenlerin modele dahil edilmelerinde herhangi sorun olmayacağı tespit edilmiştir.

Tablo 3.Değişkenler İçin Korelasyon Matrisi

Değişken	İK	GSYİHG	İŞO	ENF	YKO	YS	MA	SGBA	BİTİ
İK	1,000								
GSYİHG	0,028	1,000							
İŞO	-0,129	-0,196	1,000						
ENF	-0,355	0,065	-0,208	1,000					
YKO	0,412	-0,025	0,130	-0,042	1,000				

YS	0,478	-0,165	0,006	-0,445	0,161	1,000			
MA	-0,0001	-0,008	-0,105	0,021	0,207	-0,077	1,000		
SGBA	0,805	-0,011	-0,185	-0,377	0,216	0,616	-0,041	1,000	
BİTİ	0,046	0,059	-0,186	0,090	-0,342	-0,204	-0,115	-0,125	1,000

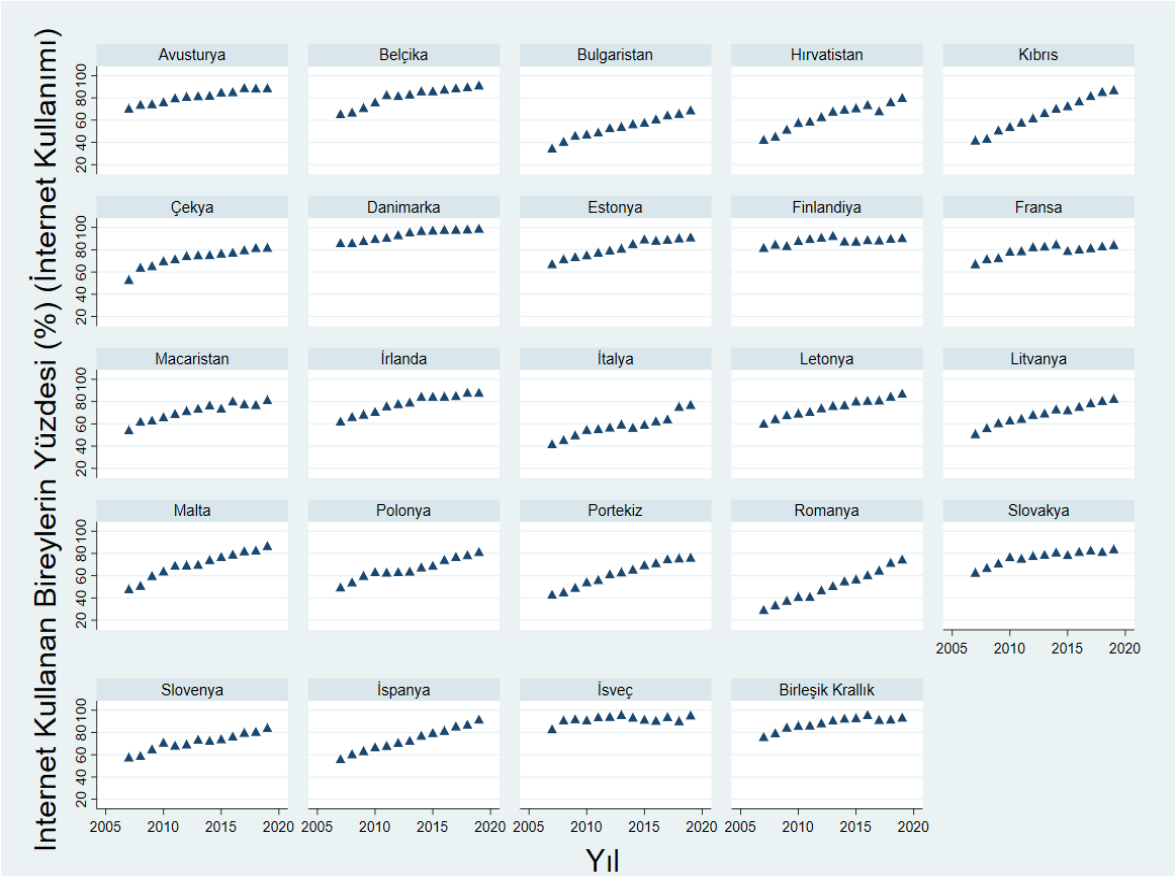

Şekil 1.İnternet Kullanan Bireylerin Yıllara Ve Ülkeler Göre Yüzde Oranı
Kaynak: Dünya Bankası(2022)

Şekle göre ise veri setinde yer alan 24 adet AB üye ülkesine ait internet kullanan bireylerin yıllara ve ülkeler göre yüzde oranı görülmektedir. Her bir ülke için internet kullanımının 2007-2019 yılları arasında artış gösterdiğini söylemek mümkündür. 2019 yılı itibari ile en yüksek internet kullanımına (%98) sahip olan ülke Danimarka iken; en düşük internet kullanımına (%67) sahip olan ülke ise Bulgaristan'dır.

Uygun Panel Veri Modelinin Seçimi

Tabloda uygun panel veri modeline karar veren F testi, LM testi ve Hausman testi sonuçları bulunmaktadır. Ülke ve yıl etkilerini içeren modellere karar verirken bir diğer ifade ile uygun modele karar verirken F, Olabilirlik Oranı (LR) ve Hausman testleri yapılmıştır.

Tablo 4.Uygun Modelin Seçilmesi İçin Kullanılan Testlere Ait Sonuçlar

F Testi	LR Testi	Hausman Testi
$F_{birim-zaman}$=31,52***	$LR_{birim-zaman}$ = 346,62***	
F_{birim} = 46,22***	LR_{birim} = 346,62***	
F_{zaman} = 1,40	LR_{zaman} = 0,00	H=35,97***

Not: Tabloda *, ** ve *** işaretleri sırasıyla yüzde 10, yüzde 5 ve yüzde 1 düzeylerinde anlamlılığa ifade etmektedir.

F testi, LR (Olabilirlik Oranı) testleri ile öncelikle hem birim hem de zaman etkilerinin yer aldığı iki yönlü panel veri modelinin tek yönlü panel veri modellerine göre geçerliliği araştırılmıştır. Her iki test sonucuna göre de birim ve zaman etkilerinin sıfıra eşit olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilerek en az bir etkinin olduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmiştir ($F_{birim-zaman}$=31,52*** ve $LR_{birim-zaman}$ = 346,62***).Dolayısı ile bölüm üçte kısıtlı model olarak ifade edilen model reddedilmiştir. Bu test sonucuna göre iki yönlü model tahminine hemen geçilmemiş ve sırası ile ayrı ayrı birim ve zaman etkilerinin varlığı da araştırılmıştır. Öncelikle birim etkilerin varlığı test edilerek modelde birim etkinin olduğunu ifade eden alternatif model kabul edilmiştir (F_{birim}= 46,22*** ve LR_{birim}= 346,62***). Sonrasında ise zaman etkilerinin varlığı aynı testler aracılığı ile araştırılmıştır. Elde edilen F ve LR test istatistiklerinin herhangi bir anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı olmadıkları tespit edildiğinden modelde zaman etkilerinin yer almadığını ifaden eden temel hipotez kabul edilmiştir (F_{zaman}= 1,40 ve LR_{zaman}= 0,00).

Panel veri analizinde tek yönlü birim etkili modele karar verildikten sonra rassal etkili modele karşılık sabit etkili modeli sınamak amacı ile Hausman testi kullanılmaktadır. Tabloda yer alan Hausman testi sonucuna göre ise temel hipotezi "Rassal Etkili Model Etkindir" olan hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir (H=35,97 < 0,01).

Sabit Etkiler Modeline Ait Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Birimlerarası Korelasyon Testleri Sonuçları

Tabloda ise karar verilen tek yönlü sabit etkiler modeline ait tahmincilerin etkin olma özelliğini etkileyebilecek değişen varyans (heteroskedastisite), otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon testleri yapılmıştır. Tabloda yer alan Değiştirilmiş Wald testi sonucuna göre, elde edilen χ^2 test istatistiği (χ^2= 868,41) %1 hata payı için istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısı ile değişen varyansın olmadığını savunan temel hipotez reddedilmiştir.

Otokorelasyonun varlığını tespit etmek amacı ile uygulanan Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez testi (Baltagi-Wu LBI= 0,848 <2) ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan'nın Durbin Watson testleri (Durbin Watson = Baltagi-Wu LBI= 0,848 < 2) sonucuna göre elde edilen test istatistiği değerleri kural gereği ikiden daha küçük olması sebebi ile hata terimleri arasında otokorelasyon olduğu sonucuna varılmıştır.Sonuç olarak hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığını savunan H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Pesaran CD testi sonucuna göre ise elde edilen CD test istatistiğinin istatistiksel açıdan anlamlı olmaması sebebi ile birimler arasında herhangi bir korelasyon olmadığı bulunmuştur. Dolayısı ile H_0 hipotezi kabul edilmiştir,Aynı sonuç Friedman'nın birimlerarası korelasyon testi tarafından da desteklenmekte olup elde edilen test istatistiği istatistiksel açıdan herhangi bir anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmamıştır (Friedman'ın test istatistiği = 14,280).

Tablo 5.Sabit Etkiler Modeline Ait Heteroskedastisite (Değişen) Varyans, Otokorelasyon Ve Birimler Arası Korelasyon Testleri Sonuçları

Değiştirilmiş Wald Testi (Greene, 2020)	**Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez (1999) Testi**	**Pesaran CD testi (2004)**
$\chi^2(24)$ = 868,41***	Baltagi-Wu LBI= 0,848	CD = -0,251
	Bhargava, Franzini ve Narendranathan'nın Durbin Watson testi (1982)	**Friedman'nın Testi (1937)**
	Durbin Watson: 0,564	Friedman: 14,280
H_0 = Değişen Varyans yoktur,	H_0 = Otokorelasyon yoktur	H_0 = Birimler arası korelasyon yoktur

*Not: Tabloda *, ** ve *** işaretleri sırasıyla yüzde 10, yüzde 5 ve yüzde 1 düzeylerinde anlamlılığa ifade etmektedir, Test sonuçları seçilmiş 24 Avrupa Birliği üye ülkesi için 2007-2019 yılları aralığı için verilmiştir (N =312)*

Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Bir önceki kısımda elde edilen bulgulara göre modelde değişen varyans ve otokorelasyonun olduğu, birimler arası korelasyonun olmadığı sonucuna varılmıştır,Bu tarz durumlarda ekonometri literatüründe dirençli tahmincilerin kullanılması önerilmektedir, Çalışmamızda, otokorelasyon ve değişen varyansın olması fakat birimler arası korelasyonun olmaması sebebi ile sabit etkiler modeli için dirençli standart hataların türetilmesini sağlayarak bu sorunlara çözüm getiren Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi kullanılmıştır. Tabloda hem tek yönlü sabit etkiler modeli tahmincisi hem de Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisine ait sonuçlar sunulmuştur (Panel A). Modellerin performanslarına yönelik türetilen F test istatistikleri ve R^2 değerleri ise tabloda Panel B'de raporlanmıştır. Her iki tahminciye ait gözlem sayısı 312'dir.

Tablo 6. Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	**Grup içi Tahminci (Dirençli olmayan standart hatalar)**	**Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi (Dirençli standart hatalar)**
	Model 1	**Model 2**
	Panel A	
GSYİHG	0,045	0,045
	(0,055)	(0,039)
İŞO	0,011	0,011
	(0,075)	(0,120)
ENF	-0,190	-0,190*
	(0,115)	(0,101)
YKO	0,138***	0,138*
	(0,032)	(0,075)
YS	2,890***	2,890***
	(0,416)	(0,786)
MA	-0,044**	-0,044
	(0,021)	(0,037)
SGBA	1,048***	1,048***
	(0,086)	(0,219)
BİTİ	-0,106	-0,106
	(0,115)	(0,114)
Sabit Katsayı	-186,428***	-186,428***
	(31,389)	(31,389)

	Panel B	
F(8, 280)	252,79***	
F(8, 23)		251,17***
R^2	0,524	0,524
N	312	312

*Not: Standart hatalar ve dirençli standart hatalar parantez içinde raporlanmıştır, Tabloda *, ** ve *** işaretleri sırasıyla yüzde 10, yüzde 5 ve yüzde 1 düzeylerinde anlamlılığa ifade etmektedir, Model tahmin sonuçları seçilmiş 24 Avrupa Birliği üye ülkesi için 2007-2019 yılları aralığı için verilmiştir (N =312)*

Panel A'da yer alan tek yönlü sabit etkiler modeli tahmincisi olan grup içi tahminci (Model 1) sonuçlarına göre, kişi başı gayrisafi yurt içi hasıla büyüme oranındaki (GSYİHG) ve işsizlik oranındaki (İŞO) artışın internet kullanımını (İK) arttırdığını fakat bu artışın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır, Katsayılara ait işaretler, iktisadi açıdan anlamlı olsa da ekonometrik açıdan anlamlı değildir, Bu sonuçlar dirençli standart hataların kullanıldığı Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi (Model 2) ile karşılaştırıldığında katsayı tahminlerinin aynı olduğu; fakat sadece iki tahminci arasında standart hatalar arasında fark olduğu görülmektedir. Model 1'de enflasyon oranı (ENF), işsizlik oranı (İŞO)ve bilgi ve iletişim teknolojileri toplam ürün ithalatı (BİTİ) değişkenlerinde meydana gelen %1'lik bir artış ise internet kullanımını sırasıyla %0,19, %0,011 ve %0,10 oranlarında azalttığı görülmektedir fakat bu etkiler de benzer bir şekilde istatistiksel açıdan anlamlı değildir.

Dirençli standart hataların kullanıldığı tahminciye ait çıktı incelendiğinde ise enflasyon değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artışın internet kullanımını %10 anlamlılık düzeyinde % 0,19 oranında azalttığı görülmektedir. Enflasyon artışı bireylerin alım gücü üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Alım gücü düşen bireyler ise temel olmayan ihtiyaçlarını azaltma eğilimi gösterirler. Ayrıca, enflasyonda meydana gelene herhangi bir artış ülkelerde teknoloji ve internet altyapısı üzerine yapılacak yatırımları azaltarak bireylerin internet kullanımı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacaktır (Yi ve Choi, 2005: 889).

Bu etkilerin yanında, Model 1 'de elde edilen sonuçlara göre yükseköğretim kurumlarında kayıtlı öğrenci yüzdesinde (YKO) meydana gelen %1'lik bir artış, internet kullanım yüzdesini %0,14 oranında arttırmaktadır. Bu etki aynı zamanda %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etki olarak elde edilmiştir. Bir diğer ifade ile toplumu oluşturan bireylerin eğitim düzeylerinde meydana gelen artışlar AB ülkelerinde olduğu gibi gelişmiş toplumlarda internet kullanımını göreceli olarak arttırmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek olan toplumların teknoloji ve bilim odaklı toplumlar olması sebebi ile teknoloji ve internet kullanımının yüksek olması iktisadi açıdan beklenen bir durumdur. Ayrıca toplumu oluşturan bireylerin doğuşta beklenen yaşam sürelerinde (YS) meydana gelen 1 yıllık bir artış, internet kullanımını yaklaşık olarak %2,9 civarında arttırmaktadır,Beklenen yaşam süresi kalkınma iktisadı açısından, ekonomik ve sosyal gelişmişliğin işareti olarak değerlendirilir (Aydın, 2020: 166). Dolayısı ile daha yüksek yaşam standartlarına sahip olan ülkelerde bireylerin de daha uzun süre yaşamaları, beklentilere uygunluk göstermektedir.

Ek olarak, günümüzde internet kullanımının artması ile birlikte, toplumları oluşturan bireyler daha sağlıklı bir yaşam sürmelerini sağlayabilecek sağlık ile alakalı bilimsel bilgilere, videolara, çevrimiçi seminerlere, bloglara ve konferanslara rahatlıkla ulaşabilmekte ve bilinçli, sağlıklı bir yaşam sürme hakkında donanımlı hale gelmektedirler. Bireyler, son yıllarda sağlık sistemlerinde meydana gelen kalite odaklı dönüşümler sonucunda, internet üzerinden randevu alarak muayene olmak istedikleri hekimleri seçerek sağlık merkezlerine veya hastanelere rahatlıkla ulaşabilmeleri sebebi ile sağlık durumlarını internetin sağladığı imkânlar ile iyileştirebilmektedirler,

Grup içi tahminciye ait Model 1 çıktısına göre 100 kişi başına mobil hücresel aboneliklerde (MA) meydana gelen artış internet kullanımını istatistiksel açıdan %5 anlamlılık düzeyinde azaltmaktadır. Ancak Model 2 çıktısına göre bu etki istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Öte yandan her iki modelden elde edilen sonuçlara göre, 100 kişi başına (İnternet'e yüksek hızla erişim için) geniş bant sabit abonelikler (SGBA) değişkeninde meydana gelen 100 adet abonelik artışı, internet kullanımını %1 anlamlılık düzeyinde %1,05 oranında arttırdığı görülmektedir. Geniş bant internet, yüksek hızda ve daha yüksek kapasitede veri hacmine sahip internet altyapısıdır. Bu altyapı sayesinde bireyler daha hızlı bir şekilde internete bağlanabilir ve bu sayede ulaşmaya çalıştıkları bilgilere internet üzerinden daha rahat ulaşabilirler. Dolayısı ile rahat ve kolay internete erişim sağlama imkânı yaratan geniş bant internet aboneliklerindeki artış, 24 AB üye ülkesi için internet kullanımının da artması anlamına gelmektedir.

Her iki modele ait sabit katsayı %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır ve ayrıca her iki model için F istatistikleri anlamlı, belirlilik katsayıları (R^2) yaklaşık olarak %53 civarında bulunmuştur.

SONUÇ

Günümüzde, internet ve BİT araçları toplumun her kesiminde hayatın her alanında yoğun olarak kullanılmaktadır. Eğitimde okullarda, üniversitelerde, kütüphanelerde, konferanslarda, seminerlerde; sağlıkta hastanelerde, laboratuvarlar işlemlerinde, bireysel hasta işlemlerinde; tarımda, kültürel faaliyetlerde, sanayide kısaca çevrimiçi düzenlenen tüm faaliyetlerde kullanılmaktadır. Gelişen teknoloji ile birlikte tarım toplumlarından sanayi toplumlarına da geçiş yapılmış olması dolayısı ile internete erişim ve internet kullanımının ne denli öneme sahip olduğu açıktır. BİT'in kullanımı sayesinde toplumlarda bilginin daha hızlı akışı sağlanarak insan odaklı yaklaşımların gelişmesi ve beşeri sermayenin verimliliğinin arttırılması hedeflenmektedir (Abdioğlu ve Harman, 2022). Bu akışa bağlı olarak ise, AB ülkelerinin hedeflediği iktisadi kalkınma, bilgi ve teknoloji yoğun toplumlara dönüşmek ve yüksek refah düzeyinde yaşayan toplumlar haline gelmek amaçlarına daha da yaklaşılması sağlanmaktadır. Bu sebeple, ülkeler açısından internet kullanımını belirleyen, arttıran veya azaltan unsurların ortaya çıkarılması büyük önem taşımaktadır.

Çalışma, 2007-2019 dönemi için seçilmiş 24 Avrupa Birliği üye ülkeleri için internet kullanımının belirleyicilerini (N=312) panel veri analizi yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir. Bilgimiz ve araştırmalarımız doğrultusunda, bu çalışma AB ülkeleri için internet kullanımını belirleyen unsurları güncel verileri kullanarak panel veri yöntemleri aracılığı ile ortaya çıkaran ilk çalışma olması dolayısı ile literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda, Dünya Bankası veritabanı (World Development Indicators veritabanı) kullanılarak "son 3 ay içinde interneti kullanan kişilerin toplam nüfus içindeki yüzdesi" değişkeni tahmin edilen ekonometrik modelde bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Ayrıca, iktisadi belirleyiciler olarak kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranı, enflasyon oranı ve işsizlik oranı değişkenleri modele dahil edilmiştir. Bu açıklayıcı değişkenlerin dışında, üniversite veya diğer yükseköğretim kurumlarındaki brüt kayıt oranı ve analize dahil edilen AB ülkeleri için doğuşta beklenen yaşam süresi değişkenleri sosyo-demografik faktörler olarak ele alınmıştır. Son olarak, ülkelerde internet altyapısını güçlendirici teknoloji unsurlarının etkilerini ortaya koyabilmek amacı ile mobil hücresel abonelikler (100 kişi başına), sabit geniş bant aboneliği (100 kişi başına) ve bilgi ve iletişim teknolojileri toplam ürün ithalatı değişkenleri modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilmiştir.

Panel veri analizinde, birim boyutunun zaman boyutundan daha büyük olduğu (N>T) durumlarında mikro paneller oluşmaktadır. Bu çalışmada da N = 24 ve T = 13 olması dolayısı ile N>T şartı sağlanmış ve böylece değişkenler için birim kök testlerinin yapılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Analizde öncelikle panel veri analizinde öncelikle uygun panel veri modeline

karar verilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, F testi, LR (Olabilirlik Oranı) testleri yapılarak hem birim hem de zaman etkilerinin yer aldığı iki yönlü panel veri modelinin tek yönlü panel veri modellerine göre geçerliliği araştırılmıştır. Her iki test sonucuna göre de birim ve zaman etkilerinin sıfıra eşit olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilerek en az bir etkinin olduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmiştir (Fbirim-zaman=31,52*** ve LRbirim-zaman = 346,62***). Bu test sonucuna göre iki yönlü model tahminine hemen geçilmemiş ve sırası ile ayrı ayrı birim ve zaman etkilerinin varlığı da araştırılarak modelde birim etkinin olduğunu ifade eden alternatif model kabul edilmiştir. Sonrasında ise zaman etkilerinin varlığı da yine aynı testler aracılığı ile araştırılmıştır. Elde edilen F ve LR test istatistiklerinin herhangi bir anlamlılık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı olmadıkları tespit edilerek, tek yönlü birim etkiler modelinin analiz için uygun olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca, tek yönlü birim etkili modele karar verildikten sonra rassal etkili modele karşılık sabit etkili modeli sınamak amacı ile Hausman testi kullanılmıştır. Hausman testi sonucuna göre ise temel hipotezi "Rassal Etkili Model Etkindir" olan hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve sabit etkili modelin daha etkin olduğuna karar verilmiştir (H=35,97 < 0,01).

Panel veri modelleri ile tahmin yapılırken katsayı tahmincilerinin çeşitli varsayımları sağlaması gerekmektedir. Bu varsayımlardan tahmincilerin etkinlik özelliğini önemli ölçüde etkileyen değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon gibi varsayımlarının modelde var olup olmadığının araştırılması gerekir. Çalışmada, tek yönlü sabit etkiler modeli tahmini sonrasında, modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının olduğu fakat birimler arası korelasyonun olmadığına uygun testler aracılığı ile karar verilmiştir. Sonraki aşamada ise,bu sorunların varlığında kullanılabilecek dirençli standart hataların türetilmesini sağlayan Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından geliştirilen tahminci kullanılmıştır.

Tahmin sonuçlarına göre, kişi başı gayrisafi yurt içi hasıla büyüme oranındaki (GSYİHG) ve işsizlik oranındaki (İŞO) artışın internet kullanımını (İK) arttırdığını fakat bu artışın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı bulunmuştur. Ayrıca, enflasyon oranı (ENF) değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artışın internet kullanımını %10 anlamlılık düzeyinde % 0,19 oranında azalttığı görülmektedir. İşsizlik oranı ve bilgi ve iletişim teknolojileri toplam ürün ithalatı değişkenlerinde meydana gelen değişmelerin, internet kullanımını istatistiksel açıdan etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Bu etkilerin yanında, yükseköğretim kurumlarında kayıtlı öğrenci yüzdesinde (brüt oran) meydana gelen artış, internet kullanım yüzdesini %0,14 oranında arttırmaktadır. Ayrıca doğuşta beklenen yaşam sürelerinde (YS) meydana gelen 1 yıllık bir artış, internet kullanımını yaklaşık olarak %2,9 civarında arttırdığı sonucuna varılmıştır. Son olarak, 100 kişi başına mobil hücresel aboneliklerde meydana gelen artış internet kullanımını istatistiksel açıdan önemli ölçüde etkilemedi fakat 100 kişi geniş bant sabit abonelikler (GBSA) değişkeninde meydana gelen 100 adet abonelik artışı, internet kullanımını %1 anlamlılık düzeyinde %1,05 oranında arttırdığı görülmektedir.

Çalışmaya ait bulgular doğrultusunda, seçilmiş 24 AB üye ülkesi için enflasyon oranı, eğitim düzeyi, doğuşta beklenen yaşam süresi ve geniş bant sabit abonelikler değişkenlerinin internet kullanımını önemli ölçüde etkilediği ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, AB ülkeleri açısından internetin ve BİT araçlarının kullanımının arttırılması iktisadi, sosyo-demografik, altyapısal ve teknolojik unsurlar tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu kapsamda, bu ülkelerde internet altyapılarının güçlendirilmesi, internet ve teknoloji kullanım becerilerinin arttırılması ve bu alanda kullanılacak bütçe paylarının arttırılması sayesinde internet erişimi ve kullanımı önemli ölçüde arttırılabilir. Ayrıca, eğitimli bireyler diğer bireylere göre bilgiye ulaşmada ve bu bilgiyi daha etkin bir şekilde uygulayabilmede göreceli olarak diğer bireylere göre daha yetkin oldukları için AB ülkelerinde eğitime ayrılan bütçe payının da arttırılması (beşeri sermaye yatırımı) internet kullanımını arttıracaktır. Ek olarak, geniş bant sabit

aboneliklerinde yapılacak herhangi bir tarife indirimi, sübvansiyonlar, teknoloji ürünlerine erişimi kolay hale getirecek destekleyici politikalar ile internet kullanımı arttırılabilir.

KAYNAKÇA

Abdioğlu, Z. ve Harman, B. (2022). Türkiye'de İnternet Kullanımının Mikro Ekonomik Analizi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 63-86.

Adamides, G., Stylianou, A., Kosmas, P. C., ve Apostolopoulos, C. D. (2013). Factors Affecting PC and Internet Usage by the Rural Population of Cyprus. *Agricultural Economics Review*, 14, 16-36.

Arellano, M., (1987). Computing Robust Standard Errors for Within-Groups Estimators. *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, 49 (4), 431-434.

Baltagi, B.H. (2005). Econometric Analysis of Panel Data, 3rd Edition. *John Wiley & Sons Inc.*, New York.

Baltagi, H., Badi ve Ping X. Wu, (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressıons With Ar(1) Dısturbances, *Econometric Theory*, 15(06), pp.814-823

Billon, M., Lera-Lopez, F. ve Marco, R. (2016). ICT use by households and firms in the EU: links and determinants from a multivariate perspective. Rev *World Econ*, 152, 629–654. https://doi,org/10,1007/s10290-016-0259-8.

Caselli, F., ve Coleman, W. (2001). Cross-country technology diffusion: The case of computers. *American Economic Review*, 91(2), 328– 335.

Cerno, L., Amaral, T.P. (2006). Demand for Internet Access and Use in Spain. In: Preissl, B., Müller, J. (eds) *Governance of Communication Networks*, Contributions to Economics, Physica-Verlag HD, https://doi,org/10,1007/3-7908-1746-5_18.

Comin, D., ve Hobijn, B. (2004). Cross-country technology adoption: Making the theories face the facts. *Journal of Monetary Economics*, 5(1), 39–83.

Duplaga, M. (2017). Digital divide among people with disabilities: Analysis of data from a nationwide study for determinants of Internet use and activities performed online. *PLoS ONE* 12(6): e0179825, https://doi.org/10.1371/journal.pone.0179825.

Eurostat (2022) (12). AB ülkelerinde 16-74 yaş arasındaki bireylerin 2016 ve 2021 yıllarında internet üzerinden ürün veya hizmet sipariş verme oranları Erişim Tarihi: 19.Ekim.2022. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Digital_economy_and_ soci ety_statistics_-_households_and_individuals#Services_ordered _via_the_internet.

Froot, K. A., (1989).Consistent Covariance Matrix Estimation with CrossSectional Dependence and Heteroskedasticity in Financial Data. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24 (3), 333-355.

Goyal, E., Purohit, S. ve Bhagat, M. (2010). Factors that affect internet usage: A case study in management education. *Journal of Information Technology Management*, 21 (4), 38-57.

Greene, W. (2000). *Econometric Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice--Hall.

Hausman, Jerry (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*, 46, 1251-1271.

Lera-Lopez, F., Billon, M. ve Gil, M. (2011), Determinants of Internet use in Spain. *Economics of Innovation and New Technology*, Taylor & Francis Journals, vol, 20(2), pages 127-152.

Liang, P., Guo, S. (2015). Social interaction, internet access and stock market participation - an empirical study in China, J. Comp, *Econ*, 43(4), 883–901.

Madden, G., Savage, S. ve Simpson, M. (1996), *Information Inequality and Broadband Network Access: An Analysis of Australian Household Survey Data*. Industry and Corporate Change, Oxford University Press, 1049-1056, 1996.

Milicevic, I., Gareis, K. (2003). Disparities in ICT take-up and usage between EU regions *Conference: NESIS Workshop The regional effects of the New Information Economy At*: Milano, Italy.

Mugobi, T.I. ve Mlozi, S.R. (2020). ICT usage determinants among Tanzania World Heritage sites. *Tourism and Heritage Sites*, 2, 41-57.

Özkan, G. ve Çelik, H. (2018). Bilgi İletişim Teknolojileri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Uluslararası Ticaret Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1-15, 10,30711/Utead,405474.

Pesaran, M., H., (2004), General Diagnostic Tests for Cross-Section Dependence in Panels, *Working Paper*, Trinity College, Cambridge.

Poda, I., Murry, J.M., Miller, M.T. (2006). Internet use in the developing world: A case study of an African university. *International Education Journal*, 7(3), 235-244. ISSN 1443-1475.

Reisdorf, B.C. (2011). Non-Adoption of The Internet in Great Britain and Sweden. *Information, Communication & Society*, 14:3, 400-420, DOI:10.1080/1369118X.2010.543141.

Rogers, W., (1993). Regression Standard Errors in Clustered Samples. *Stata Technical Bulletin*, 13, 19-23.

Rosenberg, N, (1972). Factors affecting diffusion of technology. *Explorations in Economic History*, 10(1), 3-33.

SIBIS. http://www.sibis-eu.org/about/about.htm.

Santouridis, I. ve Kyritsi, M. (2014). Investigating the Determinants of Internet Banking Adoption in Greece. *Procedia Economics and Finance*, 9: 501-510, ISSN 2212-5671, https://doi,org/ 10,1016/S2212-5671(14)00051-3.

Wooldridge, J.M. (2015). Introductory Econometrics: A Modern Approach. *Nelson Education*, Toronto, Canada.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi* (5. Baskı 2020). Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2012.

Yi Myung Hoon and Choi Changkyu, The effect of the Internet on inflation: Panel data evidence, *Journal of Policy Modeling*, 2005, vol. 27, issue 7, 885-889

Sivil Havacılıkta Kariyer Yönetimi

Elif ÖZDİL DEMİREL[1]

Giriş

Günümüzde yaşanan her türlü değişim toplumsal hayatın en önemli parçalarından olan çalışma hayatını da derinden etkilemektedir. Gerek teknolojik gerekse ekonomik anlamda karşılaşılan yenilikler örgütlerde yönetim şekillerini ve işgücüne bakış açısını da değiştirmektedir. Bu noktada rekabet avantajı yakalamak isteyen örgütlerin, nitelikli işgücünü elde etme ve sürekliliğini sağlayabilmede etkin bir insan kaynakları yönetimi uygulamasına sahip olması gerekmektedir.

Bireysel açıdan bakıldığında da hızla yaşanan değişimlere ayak uydurabilmek ve mevcut işlerin elde tutulabilmesi için iyi bir kariyer planlamasının yapılması gerekmektedir. Artık örgütler çalışanları bir maliyet olarak değil örgütsel kaynakların etkin bir şekilde kullanılabilmesinde bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Bu bakış açısına sahip olabilen örgütlerin insan kaynakları yönetiminin en önemli işlevlerinden olan kariyer yönetimini etkili bir araç olarak kullanabildiklerinde başarının da beraberinde geleceği ifade edilebilir (Bursalı & Kök, 2018).

Sürekli gelişimin yaşandığı sivil havacılık sektörü emek yoğun çalışılan ve nitelikli işgücüne her zaman ihtiyaç duyulan bir alandır. Bu sektörde yer alan her pozisyonun kendi içinde taşıması gereken çok önemli beceriler bulunmaktadır. Güvenlik ve emniyet gerekliliklerinden dolayı hatanın kabul edilemeyeceği bir sektör olması bakımından bu sektörde çalışan her bir iş görenin niteliği örgütlerin iş ve işleyişlerine önemli ölçüde etki edecektir. Bu doğrultuda her sektörün insan kaynakları yönetimi için önemli olan personel istihdamı ve kariyer yönetimi uygulamaları zaten nitelikli işgücü gereksinimi fazla olan sivil havacılık sektörü için daha hayati bir durum olmaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada sivil havacılık sektöründe insan kaynakları ve kariyer yönetimi uygulamaları ile karşılaşılan sorunlar ele alınacaktır.

Sivil Havacılık

Havacılık sektörünün gelişimi 1978 yılında ABD' de başlayıp dünya genelini etkisi altına alan serbestleşme hareketiyle başlamış; teknoloji, nitelikli ve eğitilmiş iş gücü gibi faktörler sayesinde önemli bir konuma gelmiştir (Küçükonal & Korul, 2002). Ticari yolcu uçuşlarının başladığı tarihten beri uçuş yapan yolcu sayısı hızla artış göstermiştir. Rakamlarla ifade edildiğinde, 2003 yılında iç ve dış hatlar dahil 34,4 milyon olan yolcu sayısı 2022 yılı sonları itibariyle 161 milyon olmuştur. Dünya ekonomisi açısından çok önemli olan dış ticaret ve turizm sektörlerinin gelişimi ve sürekliliği havacılık faaliyetlerinin gelişim göstermesiyle daha da canlanmış durumdadır (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı).

Sivil havacılık, havacılık faaliyetlerinden askeri amaçlar kapsamı dışında kalan faaliyetleri içermektedir. Tarihin her döneminde yoğun ilgi gören bu sektör ülkemizde 2003 yılı

[1] Öğr. Gör. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi, ORCİD: 0000-0003-0343-2952

itibariyle gelişim göstermeye başlamıştır. Havayolu ulaşımının büyük zaman tasarrufu sağlaması, uçuş yapılan ülke ve şehirlerin artması ve havayolu firmalarının sayısının artmasıyla fiyatların düşmesi hem sivil havacılık sektörünün gelişmesini sağlamış hem de çalışan sayılarını artırmıştır (Akduman & Karahan, 2020).

Ülkemizde Sivil Havacılık sektörü, taleplerin sürekli artması ve yapılan yatırımlarla birlikte her geçen yıl gelişim göstermektedir. Bu gelişimle birlikte istihdam da artmakta, bu alanda nitelikli ve yeterlilik belgesine sahip kişiler için önemli bir iş fırsatı oluşmaktadır (Çemberci & ark., 2017). Bu durum sayısal verilerle de açıkça görülebilmektedir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, 2003 yılı itibariyle yapılan yasal düzenlemelerin de etkisiyle faaliyet gösteren havayolu şirketlerinin artması sayısal olarak istihdam ve ciro oranlarını da artırmıştır. 2003 yılında sektörde yaklaşık 65.000 çalışan istihdam edilirken, bu sayı 2021 yılında 253.885'e ulaşmıştır. 2021 yılı sektör cirosu 2003 yılından itibaren TL bazında 90 kat, Dolar bazında ise kurdaki artışa rağmen 9 kat artış göstermiştir (SHGM 2022 Faaliyet Raporu).

Tablo 1: 2021 Yılı Ciro ve Personel Sayısı

YILLAR	PERSONEL SAYISI	CİRO (Milyar ₺)	CİRO (Milyar $)
2003	65.000	3,06	2,2
2015	191.716	68,12	23,36
2016	191.709	70,24	19,97
2017	196.041	91,63	24,31
2018	209.049	143,32	27,20
2019	295.547	160,71	27,06
2020	245.876	105,68	14,26
2021	253.885	272,6	20,50

Kaynak: SHGM 2021 Faaliyet Raporu.

Sivil Havacılık Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi

İnsan kaynaklarının etkin yönetimi faaliyet alanın ne olursa olsun her örgütte önemlidir. Ancak insan hata ve ihlallerinin çok büyük güvenlik sorunlarına yol açabileceği havacılık sektöründe insan kaynağının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bundan dolayı bu sektörde eğitimle birlikte yetenekli ve dikkatli insan kaynağına her zaman ihtiyaç bulunmaktadır. Zira insan hatasından kaynaklanabilecek bir uçak kazası yüzlerce can kaybına neden olup, kurumlar için çok ciddi maliyet ve prestij kaybına sebebiyet verebilecektir. Dolayısıyla özellikle pilot, kontrolör ve uçak teknisyeni gibi kritik görevlere çalıştırılacak adayların büyük bir titizlikle seçilmesi, işe yerleştirilmesi, eğitilmesi ve gelişimlerinin takip edilmesi gerekmektedir (Benligiray & Kurt, 2016). Sivil havacılık sektöründe insan kaynağının yönetimini karmaşık yapan bir diğer durum da bu sektörde hizmet veren işletmelerin çok geniş faaliyetleri yerine getirebilecek, zorlu birden çok görevi üstlenebilecek personel gereksinimidir. Havacılık sektörü yapısı gereği yarım gün ve mevsimlik personel istihdamının yaygın kullanıldığı bir alandır. Çalışma şekli nasıl olursa olsun kurum yöneticileri ve insan kaynakları departmanı tarafından personel planlamasının çok iyi yapılması ve ihtiyaçların doğru belirlenebilmesi gerekmektedir. Bu aşamada ilgili birimler tarafından aşağıda sırlanan soruların sorulması ve iyi değerlendirilmesi gerekmektedir (Sürmeli, 1991:63'ten aktaran Küçükönal & Korul, 2002):

- Ne tür personele ihtiyaç vardır?
- Bu personele neden gerek vardır?

- Her tür personelden hangi miktarda gereksinim vardır?

- Her adayda aranacak nitelikler nelerdir?

- Bu personele ne zaman ihtiyaç duyulmaktadır?

- Aranan personel için iş çalışma süresi nedir?

- Personelin gelişme potansiyeli konusunda zorunluluk var mıdır?

- İhtiyaç duyulan personel işletmeye alınabilir (çekilebilir) mi?

- Bu personelin ücreti karşılanabilir mi?

- İstenilen miktarda ve kalifiyede iş gücü bulunabilir mi?

İnsan kaynakları yönetimini havacılık işletmeleri için önemli hale getiren birçok unsur bulunmaktadır. Bu sektörde güvenlikten, yüksek performans ve müşteri memnuniyetine kadar sağlanması gereken bütün önemli faaliyetler insan kaynakları yönetimi departmanı tarafından yürütülmektedir (Korkmaz, 2020). Bu durumda bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin insan kaynakları yönetimini ihmal etmemesini gerektirmektedir.

Hemen her sektör için önemli bir rekabet üstünlüğü ve taklit edilemeyecek bir güç olan insan kaynaklarının yönetilmesi sivil havacılık sektörü açısından diğer üretim faktörlerine kıyasla oldukça karmaşık ve zor bir durumdur (Küçükonal & Korul, 2002). Bu noktada sahip olunan insan kaynağının stratejik bir bakış açısıyla yönetilebilmesi önemli bir rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Sivil havacılık sektöründe insan kaynaklarının örgütsel süreçlerinin tamamıyla hem doğrudan hem de dolaylı olarak ilişkili olması bu kaynağın örgütün rekabet üstünlüğü sağlamasında ve devamlılığında önemli bir yer işgal etmektedir (Benligiray & Kurt, 2016).

Sivil havacılık sektörü teknik ve karmaşık hizmetlerden oluşmaktadır. Bu hizmetlerin etkin ve sorunsuz bir şekilde yerine getirilebilmesi bu alanda eğitimli ve yetişmiş insan kaynağı ile sağlanabilir. Sektörde yaşanan teknolojik gelişimlerle otomasyon kullanımının yaygınlaşması iş gücüne duyulan ihtiyacı azaltmamış aksine eğitimli ve alanında uzman personele duyulan ihtiyacı daha da artırmıştır. Dolayısıyla orta ve uzun vade de bu sektörde hizmet veren örgütlerin başarısı etkin bir insan kaynakları yönetimi ve planlaması ile elde edilebilecektir (Küçükonal & Korul, 2002). Havacılık sektöründe personel seçiminin önemi aşağıdan sıralanan ifadelerden daha iyi anlaşılabilmektedir (Can, 2008):

-Rasyonel ve etkin bir seçim süreci işletmenin bütün faaliyetlerinde başarının anahtarını oluşturmaktadır.

-Doğru kişilerin seçilmesi gözetim ve eğitimi en alt seviyeye indirgemektedir.

-Doğru kişinin iş tatmini, konsantrasyonu ve motivasyonu daha yüksektir, işini severek yapar, işletmesine bağlılık duyar.

-İşletmedeki işlerle, o işi yerine getirecek personel arasındaki uyum, bir yandan ilgili işlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesini sağlarken, diğer yandan, personelin iş doyumunu yükseltecek dolayısıyla hata oranını azaltacaktır.

-Yeni uygulama ve teknolojilere üst seviyede uyum gösterebilen, dinamik ve yetenekli çalışanlar ile stres ve baskı unsurları azalacak dolayısıyla hata oranları düşecektir.

-Havacılık güvenliğinde önemli bir faktör olan çalışanların kişilik özelliklerinin, geçmiş deneyim ve tecrübelerinin araştırılması kritik görevlerin güvenilir ellere teslim edilmesini sağlayacak ve güvenlik konusunda üst seviyede farkındalık sağlayacaktır.

Örgütsel başarıda kilit role sahip faktörlerden bir tanesi de çalışanların kurumlarına karşı bağlılıklarıdır. Kurum içinde insan kaynakları yönetimi birimi pozitif bir iklim oluşturma ve alanında uzman personeli uzun vadeli olarak istihdam etme yönünde çalışırlar. Örgütsel bağlılığın oluşturulmasına yönelik hizmetler sunarak işten ayrılma niyetlerinin azaltılması amaçlanır. Bu doğrultuda çalışanlara kariyer gelişim olanakları sunmak iyi bir araç olarak değerlendirilmelidir (Demirer & Kaya, 2020). Yapılan çalışmalarda sivil havacılık alanında insan kaynakları yönetiminin etkin bir şekilde kullanılmasının çalışanların örgütsel bağlılığını artırdığını gösteren çalışmalar (Çakı, 2017; Kormaz, 2020) bulunmaktadır. Kariyer bağlılığı ve kariyer gelişimi de örgütsel bağlılığı pozitif olarak etkilemektedir (Demirer & Kaya, 2020). Dolayısıyla rekabetin çok şiddetli yaşandığı havacılık sektöründe üstünlüğün ve örgütsel başarının sağlanabilmesi için sahip olunan insan kaynaklarının kurumlarına olan bağlılıkları artırılmalı, bu noktada da iş görenlere kariyer fırsatları bağlılığı saylayıcı araçlar arasında kullanılmalıdır.

Sivil Havacılık Sektöründe Kariyer Yönetimi

Kariyer olgusu iş ve çalışma kavramları kadar eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen kavram olarak 1900'lü yılların başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde yapılan kuramsal çalışmalar birey ve meslek uyumu üzerine yoğunlaşmış ve bireysel kariyer aşamaları ile bireylerin kariyer seçimleri üzerinde durmuştur. 1970'li yıllara gelince kariyer ile ilgili yapılan çalışmalar birey öncelikli olmaktan ziyade örgütü merkezine alacak şekilde değişmiştir. Birey-meslek uyumu yerine birey-örgüt uyumu ön plana çıkmıştır. Bu dönemde kariyer çalışmaları bireysel amaçlarla örgütsel amaçları bütünleştirme noktasında önemli bir araç olarak görülmüştür. Zamanla kariyerle ilgili birey-meslek uyumu odağının eksik kalması gibi birey-örgüt uyumunu merkez alan açıklamalar da yetersiz kalmıştır. Son yıllarda yaşanan ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel gelişmeler çalışma hayatını ve kariyer kavramına bakış açısını da değiştirmiştir. Artık kariyer kavramının örgüt sınırlarını aşan bir boyut kazanması durumuyla karşı karşıya kalınmış ve mevcut kuramlar bu durumu açıklamada yetersiz kalmıştır (Erdoğmuş, 2003).

Kariyer kavramının kökeni Latince "carruc (at arabası)" ve "carrera (yol)", Fransızca "carriere (koşu yolu)", İngilizce "career (meslek, meslek hayatı)" kelimelerinden oluşmaktadır (Dündar 2010). Türkçe 'de çeşitli anlamlar içeren bu kavram için en yaygın kullanılan ifade "iş görenin çalışma hayatında yukarı doğru ilerlemesi" şeklindedir (Bursalı & Kök, 2018). Türk Dil Kurumu Sözlüğü 'ne göre ise kariyer "bir meslekte zaman ve çalışmayla elde edilen aşama, başarı ve uzmanlık" şeklinde tanımlanmıştır. Anafarta (2001) ise kariyeri "bir bireyin istediği yaşam tarzını sağlamaya çalışabilmesi için uzun dönemde elde ettiği veya edeceği eğitim, yetenek ve deneyimler birikimi" şeklinde ifade etmiştir. Bir başka tanımlamaya göre kariyer, "bireyin iş yaşamına yönelik tutum ve değerlendirmelerini, kariyer planlama konusunu ve kurum içerisinde bireyin kariyer hedeflerinin örgüt tarafından yerine getirilen faaliyet ve planları, bireyin kendi istek ve gereksinimi ile örgütün gereksinimleri arasındaki uyumun sağlanması gibi konuları içerisine alan bir konu" biçiminde açıklanmıştır (Gümüştekin & Gültekin, 2009).

Çalışma hayatında yaşanan değişimlerle birlikte çalışanlar bireyselliğe daha fazla önem vermeye başlamış, yaşam standartlarının artması isteğiyle kurum içi terfi, daha yüksek statülü iş bulabilme ve meslek değiştirebilme gibi fırsatlara verilen önem artmıştır. Dolayısıyla her geçen gün hem bireysel hem de örgütsel açıdan kariyer yönetimi üzerinde daha fazla durulması gereken konulardan birisi olmuştur (Kılıç & Öztürk, 2009). Kariyer, bir kişinin zamanının büyük bir çoğunluğunu çalışarak geçirdiği göz önüne alındığında yaşamın önemli bir bölümünü

kapsayan ve hem yaşam kalitesi hem de iş tatminini büyük ölçüde etkileyebilen bir konudur (Kaya & Zerenler, 2014).

Sivil havacılık sektöründe yaşanan gelişmelerle birlikte sektör, kariyer imkanları açısından da ilgi çekici bir konum elde etmiştir. Bu durum yükseköğretim kurumları tarafından dikkate alınmış ve sektör için kilit rol üstlenen iş gücünün yetiştirilmesi amacıyla birçok üniversitede farklı programlar ve bölümler açılmıştır (Yavaş, 2021). Bu bölümlerle gerek lisans gerekse ön lisans düzeyinde eğitimler verilmekte ve sektörün ihtiyacı karşılanmaya çalışılmaktadır. Ülkemizde sivil havacılık eğitimi 1986 yılında kurulan "Anadolu Üniversitesi Sivil Havacılık Meslek Yüksekokulu" ile başlamıştır. Bu okulda eğitim süresi, 1992 yılında Yüksek Öğretim Kanununda yapılan değişiklikle birlikte bir yıl İngilizce hazırlık olmak üzere beş yıla çıkarılmıştır. Sivil havacılık alanında artan nitelikli personel ihtiyacını karşılamak üzere Anadolu Üniversitesinin yanı sıra 2001'de Erciyes Üniversitesi, 2005'te Kocaeli Üniversitesi ve 2008'de Mustafa Kemal Üniversitesi de lisans düzeyinde eğitim faaliyetlerinde bulunmaya başlamışlardır (Kiraci & Bayraktar, 2014). Günümüzde ise sivil havacılık alanında sektörel işgücü ihtiyacının karşılanabilmesi amacıyla 2022-2023 yılı itibariyle "Havacılık Yönetimi" programında lisans düzeyinde 20 devlet üniversitesinde ve 20 vakıf üniversitesinde aktif olarak eğitim verilmektedir. Ön lisans düzeyinde ise "Sivil Havacılık ve Kabin Hizmetleri" programı 20 devlet üniversitesinde ve 32 vakıf üniversitesinde; "Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği" programı ise 21 devlet üniversitesinde ve 18 vakıf üniversitesinde aktif eğitim verilen programlardır (YÖK Atlas, 2023).

Kişilerin üniversite tercihlerinde kendilerini geliştirme, istihdam olanaklarının fazlalığı, hedefleri gerçekleştirebilme imkânı ve çalışılacak sektörler önemli bir yer oluşturmaktadır. Havacılık sektörü de her dönem gözde bölümler arasında yer alarak kişilerin istihdam hedefleri arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla sürekli gelişen yapısıyla havacılık ve ilişkili sektörlerdeki işletmeler de önemli istihdam sağlayıcı sektörler arasında yer almaktadır (Yavaş, 2021). Bu sektörde yaşanan gelişmelerin etkisiyle de sivil havacılık mezunlarının %85'i gibi büyük bir çoğunluğu mezun olduktan sonraki bir yıl içerisinde bir işe yerleşebildikleri görülmektedir (Kiraci & Bayrak, 2014).

Sivil havacılık alanıyla alakalı eğitim veren programlar artsa bile kurumlar tarafından istenilen sertifikalar üniversitelerce verilmediği için mezun olanlara 2 yıl boyunca aldıkları derslerin eğitimleri tekrar verilmektedir. Yani üniversitelerde verilen derslerle birlikte sertifika verilmediği için hava yolu işletmeleri eğitimleri tekrar verip başarılı olanlara sertifika vermektedir. Yeterliliğini kanıtlayıp sertifika almaya hak kazanan adayların işbaşı eğitimleri başlatılmaktadır. Dolayısıyla, havacılıkla ilgili bölümlerden mezun olanlar doğrudan sertifika sahibi olmadıkları için doğrudan iş bulamamaktadır (Bilkay, 2021). Bu noktada önemli olan durum sivil havacılıkla alakalı programlardan mezun sayısını artırmak değil bu programların öncelikle ulusal ve uluslararası belirlenmiş standartlara uygun şekilde akredite edilmesi ve nitelikli mezun verilebilmesidir. Böylelikle, sektörün ihtiyacı olan nitelikli iş görenler temin edilebilecek, eğitim maliyetleri minimuma indirilebilecek ve sektörel beklentiler karşılanabilecektir (Karaağaoğlu, 2015).

Ülkemizde sivil havacılık sektöründe hizmet veren en önemli şirketlerden Türk Hava Yolları "Kariyeriniz göklere ulaşsın" sloganı ile önemli bir istihdam alanı oluşturmaktadır. Kurumda "kabin ekibi", "idari/teknik birim çalışanı", "kokpit ekibi", "uluslararası çalışan" ve "yeni mezun/öğrenci" pozisyonları ile personel istihdamı yapılmaktadır. Bu pozisyonlarla ilgili bilgiler özetle aşağıda ifade edildiği gibidir (https://careers.turkishairlines.com/):

Kabin ekibi: Şirketin görünen yüzü olarak değerlendirilen bu pozisyon çalışma saatleri, süreleri ve koşulları bakımından diğer iş kollarına kıyasla daha zorlayıcı olarak nitelendirilmektedir. Kabin içinde meydana gelebilecek her türlü olağan dışı durumla belirli standartlar ve kurallar kapsamında baş edebilmek bu pozisyonun temel görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır. Bu pozisyonda çalıştırılacak kişilerde hizmet sektörü tecrübesi ya da havacılık sektörüne uygun kişilik özellerine sahip olması istenmektedir. Ayrıca iyi derece İngilizce bilme ve tercihen ikinci bir yabancı dilin bilinmesi temel kriterler arasındadır. Mezuniyet şartı genellikle en az yüksekokul olarak istenmekte, kadın ve erkek adaylara göre boy oranlarının istenilen aralıkta olması gerekmektedir. Yetiştirilen adaylara daha önce almış olsalar dahi Kabin memuru temel eğitimi verilmekte ve başarı ile tamamlayan adayların işe alım süreçleri gerçekleşmektedir.

İdari/teknik birim çalışanı: Hava yolu ulaşımının yerde görev yapan ekibini oluşturan bu birimde pazarlama ve satış, operasyon, finans ve mali, planlama ve mühendislik gibi geniş yelpazede teknisyen, memur, uzman ve mühendis gibi pozisyonlarda istihdam yapılmaktadır. Bu pozisyonlar için yetkinlik bazlı mülakat, yazılı ve sözlü seçme ve değerlendirme yöntemleri uygulanarak seçimler yapılmaktadır.

Kokpit ekibi: Türk hava yollarında kokpit personeli istihdamı kaptan pilot, II. pilot, yetiştirilmek üzere II. pilot aday adayı ve simülatör eğitim öğretmeni olmak üzere dört kategori kapsamında yapılmaktadır. Bu pozisyonlar için aday değerlendirme sürecinde genel olarak İngilizce bilgisi, boy-kilo ölçüleri, bilgi ve yetenek modüllerinde oluşan teknik bilgiler, kişilik özellikleri ve yetkinliklerinin değerlendirilmesi, mesleki yetkinlik ve yeteneklerin değerlendirilmesi gibi aşamalar bulunmaktadır.

Uluslararası çalışan: Bu pozisyonda Türkiye dışında bulunan ofislerde çalıştırılmak üzere personel istihdamı yapılmaktadır. Bu pozisyonda istihdam süreci genel yetenek ve İngilizce bölümlerinden oluşan online sınav ve bu sınavda başarılı olan adaylarla online mülakat aşamalarından oluşmaktadır. Bu aşamaları başarı ile tamamlayan adaylara iş teklifi yapılmaktadır.

Yeni mezun/öğrenci: Türk hava yollarında tecrübeli personel istihdamı yapıldığı gibi yeni mezun ve öğrencilere de çeşitli imkanlar sunulmaktadır. Yeni mezun adaylar "Take-Off JR Programı" ile insan kaynakları, pazarlama ve satış, operasyon, finans ve mali planlama ve mühendislik gibi birimlerde uzman, memur ve part-time memur gibi pozisyonlarda çalışabilmektedir. Lisans eğitimi devam ederken de "Take-Off 101 Programı" ile teorik bilgilerin pratiğe dönüştürülmesine imkân sunulmaktadır. İki dönem boyunca toplamda 12 ay part-time çalışma imkânı sunan bu programla adaylar hem iş hayatını tecrübe edebilmekte hem de gelişimlerine katkıda bulunabilecek projelere, çevrimiçi ve sınıf eğitimlerine katılabilmektedir. **"Anadolu Part-Time Programı"** ile de öğrencilik süreci devam ederken Anadolu istasyonlarında sahayı deneyimleyerek havacılık tecrübesi edinme fırsatı sunulmaktadır.

Havacılık sektöründe kariyer yönetimi sürecinde oryantasyon, terfi, rotasyon, yönetici yetiştirme, yedekleme planı, mesleki gelişim gibi faaliyetler bulunmaktadır. Bu süreç, kariyer planı ve kariyer basamaklarını da içerisine almaktadır. Burada amaç örgütsel gereksinimlerle bireysel beklentilerin uyumlaştırılarak bir bütün içinde entegre edilmesidir (Uğraç, 2018). Havacılık gibi ekonomik katkısı yadsınamaz boyutta olan bir sektörün insan kaynakları yönetimi ve kariyer yönetimi uygulamalarının büyük titizlikle yerine getirilmesi gerekmektedir. Özellikle yetişmiş ve tecrübeli personel bulma noktasında yaşanan sıkıntılar göz önüne alınarak, mevcut personellere becerilerine uygun bir şekilde kariyer fırsatları sunulmalıdır.

Böylelikle hem örgütsel başarıya ulaşılabilecek hem de örgüt için en önemli güçlerden olan personel tatmini sağlanabilecektir.

Sivil Havacılıkta Kariyer Yönetiminde Karşılaşılan Sorunlar

Ekonomik etkileri çok büyük olan havacılık sektörünün gelişimini olumsuz etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi de nitelik ve nicelik yönünden yetersiz insan kaynağıdır. Bu sektörde hizmet veren kurumlar nitelikli insan kaynağı açığını kapatmak için özellikle pilotluk gibi pozisyonlarda yurtdışından çok yüksek ücretlerle iş gücü temin etmekte bu durumda zaten rekabetin çok şiddetli olduğu bu sektörde kar ve verimliliğin düşmesine neden olmaktadır. Bu sektörde yaşanan insan kaynağı sorunları sektörel raporlarda da sıklıkla ifade edilmekte ve sektörün ve kurumların büyümesinin önündeki en önemli engellerden olduğu belirtilmektedir. Havacılık sektörü uluslararası kurallar çerçevesinde faaliyet gösterilebilen, emniyet ve güvenlik temelli işleyen bir sektördür. Uluslararası kurallar, çalıştırılacak personelleri de etkilemekte ve belirlenen kurallara uygun nitelikte iş gücü gereksinimi oluşturmaktadır. Bu sektörde çalışacak her kişinin yapacağı işle alakalı eğitime ve sertifikaya sahip olması gerekmektedir (Demir, 2016).

Macit & Macit (2017) çalışmalarında sivil havacılık sektöründe yaşanan istihdam sorunları şu başlıklar halinde sıralamışlardır:

- Lisanslı personel açığı,
- Sivil havacılık sektörünün gereksinim duyduğu pilot ve teknik personelin Türk Silahlı Kuvvetler bünyesinden karşılanması,
- Eğitim kurumlarının hızlı büyümeye cevap verecek ihtiyacı karşılayamaması,
- Sivil havacılık sektöründe eğitimin standart bir yapıya kavuşturulmaması,
- Personel üzerindeki aşırı yük ve sorumluluk,
- Sosyal hayatı olumsuz etkilemesi,
- Ücretlerin yeterli düzeyde olmayışı,
- Mesleki yeterlilikler,
- Fiziksel yeterlilikler,
- Eğitim ve sertifikasyon zorunluluğu.

Her sektör için doğru işe doğru personelin seçilmesi önemli bir insan kaynakları yönetim uygulaması olarak görülse de havacılık sektörü gibi insan hatasının kabul edilemeyeceği bir alanda yanlış kişinin istihdam edilmesinin sonuçları daha ağır olacaktır. Nitelikli iş gücü açığının zaten fazla olduğu bu sektörde kadroların doldurulabilmesi için yanlış kararların verilmemesi gerekmektedir.

Sonuç

İnsan kaynakları yönetimi, insanı üretim faktörleri arasından en değerlisi olarak görmektedir. Kurumların etkinlik ve verimlilikleri insan kaynağının etkinliği ve verimliliği ile doğru orantılı olarak değerlendirilmektedir. İnsan kaynağının etkin ve verimli olması da onun istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasıyla bağlantılıdır. Çalışma hayatı açısından bakıldığından çalışanların en önemli ihtiyaçlarından bir tanesi de kariyerdir. Dolayısıyla örgütsel amaç ve hedeflerin gerçekleştirilebilmesi ve etkililikte kariyer yönetimi bir aracı olarak kullanılabilir. Bu noktadan hareketle örgütler hem bireysel kariyer planlamasına hem de örgütsel kariyer planlamasına önem vererek etkin bir kariyer yönetim sistemi oluşturmalıdır (Tunçer, 2012).

Havacılık, dünyada en hızlı gelişen sektörlerden bir tanesidir ve bu sektörde çalışan iş gücünün bilgi ve becerisinin sürekli güncellenmesi gerekmektedir. Havayolu işletmelerinin amaç ve hedeflerine ulaşabilmelerinde sahip oldukları insan kaynağının önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu sektörde hizmet veren işletmelerin yüksek kalite ve güvenilirlikle faaliyetlerini sürdürmesi sahip oldukları iş görenlerinin eğitim ve gelişim düzeylerine bağlıdır. Bundan dolayı havacılık sektöründe hizmet veren işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmeleri ve karşılaşılabilecek problemlerle başa çıkabilmelerinde etkin bir insan kaynakları yönetiminin önemli bir yere sahip olduğunu göz ardı etmemeleri gerekmektedir (Küçükönal & Korul, 2002: 89). Farklı bir ifade ile havacılık alanında faaliyet gösteren işletmelerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlayabilmeleri, sadece rakiplerinden farklı ya da maliyete odaklanmış ürün ve hizmetler üretmekten geçmemekte, bunlarla birlikte bu faaliyetleri geliştirebilecek beceriye sahip iş görenlere sahip olmaları da gerekmektedir (Benligiray & Kurt, 2016). Tüm bu nedenlerden dolayı, havacılık alanında faaliyet gösteren işletmelerin insan kaynakları yönetimini planlı ve etkin bir şekilde yürütmeleri kritik öneme sahiptir. Ayrıca adaylar istihdam edildikten sonra sürecin sonlanmayıp iyi bir kariyer planlaması ile devam etmesi gerekmektedir. Zira günümüzde kişiler sadece bir iş bulmak istemiyor, mesleklerinde yükselme fırsatlarının olduğu ve iyi bir kariyer yapabilecekleri işletme ve pozisyonlarda çalışmak arzusu güdüyor.

Örgütler açısından önemli bir rekabet avantajı yaratan insan kaynağının ekonomik etkileri çok büyük olan havacılık sektöründe istenilen düzeyde karşılanamaması birçok istenmeyen sonuç meydana getirecektir. Sektörün ihtiyacı olan insan kaynağının nitelik ve nicelik yönünden iyi belirlenmesi ve alana özgü eğitim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir (Demir, 2016).

KAYNAKÇA

Akduman, G. & Karahan, G. (2020). Kabin Memurunun Sahip Olması Gereken Yetkinlikler: Sivil Havacılık Kabin Hizmetleri Mezunu İstihdam Edilen Kişilerle Bir Alan Araştırması. *Havacılık ve Uzay Çalışmaları Dergisi*, *1*(1), 7-32.

Anafarta, N. (2001). Orta Düzey Yöneticilerin Kariyer Planlamasına Bireysel Perspektif. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* (2), 1-17

Benligiray, S. & Kurt, Y. (2016). Havacılık Sektöründe Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolü: Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etme. *23-25 May 2016- Istanbul, Turkey Proceedings of SOCIOINT 2016 3rd International Conference on Education, Social Sciences and Humanities*,357-365.

Bilkay, S. (2021). Havacılıkta Nitelikli İnsan Kaynağı Yetiştirme Sorununun Üniversitelerdeki Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği ve Havacılık Yönetimi Bölümlerinde Görev Alan Akademik Kadroların Niteliği-Niceliği Bağlamında Değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, *9*(1), 1-18.

Bursalı, Y. M. & Kök, S. B. (2018). İnsan Kaynaklarında Değişimin Yeni Yönelimi: Kariyer Yönetimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *5*(3), 46-67.

Can, İ. (2008). Havacılık Güvenliği Açısından İnsan Kaynakları Yönetimi ve Thy Teknik A.Ş.'nde Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Çakı, N. (2017). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Pilotlar Üzerine Bir Alan Araştırması. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Çemberci, M., Onursal, F. S., Artar, O., Uca, N., & Civelek, M. E. (2017). Sivil Havacılıkta Yeterlilik Belgesi Gerektiren İş Pozisyonlarının Analizi (Analysis of Business Positions Requiring Professional Competence Certificates in Civil Aviation). *IJOESS,* 8(27), 680-712.

Demir, A. Z. (2016). Hava Taşımacılık Sektörü, İstanbul Yeni Havalimanı ve İnsan Kaynağı Planlama İhtiyacı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(25), 79-94.

Demirer, Ö. & Kaya, A. (2020). Kariyer Gelişim Sürecinin Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Yer Hizmetleri Çalışanları Örneği, *BMIJ*, 8(5): 4175-4210 doi: http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i5.1654

Dündar, G. (2010). Kariyer Geliştirme. Cavide Uyargil & ark. (Ed.). *İnsan Kaynakları Yönetimi* içinde 263-295. İstanbul: Beta Basım A. Ş.

Erdoğmuş, N. (2003). *Kariyer Geliştirme Kuram ve Uygulama.* (1. Baskı). Anakara: Nobel Yayın Dağıtım.

Gümüştekin, G. E., & Gültekin, F. (2009). Stres kaynaklarının Kariyer Yönetimine Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *23*(2), 147-158.

Karaağaoğlu, N. (2015). Sivil Havacılık Alanındaki Sektör Beklentileri ve İstihdam Taleplerinin Akademik Programların Oluşturulmasında Etkisi: Yök-Shgm Sivil Havacılık Eğitim Komisyonu Çalışmaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Kaya, Ş. D. & Zerenler, M. (2014). Çalışma Hayatında Psikolojik Sermaye, Mesleki Bağlılık ve Kariyer Planlamasına Genel Bakış. (1. Baskı). Ankara: Nobel Akademi.

Kılıç, G., & Öztürk, Y. (2009). Kariyer Yönetimi: Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *20*(1), 45-60.

Kiracı, K. & Bayrak, Ü. (2014). Sivil Havacılık Lisans Mezunlarının İstihdam ve Kariyer Durumları Üzerine Bir Araştırma. *E-International Journal of Educational Research, 5*(2), 67-88.

Korkmaz, S. (2020). Havacılık Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetim Fonksiyonları ile Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Tgs Yer Hizmetleri İşletmesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Küçükönal, H. & Korul, V. (2002). Havayolu İşletmelerinde İnsan Kaynakları Yönetimi. Sosyal Bilimler Dergisi, 67-90.

Macit, D. & Macit, A. (2017). Türkiye'de Sivil Havacılık Sektöründe İstihdamın Mevcut Durumu, Sorunları ve Sorunların Çözümüne Yönelik Öneriler. *Journal of Emerging Economies and Policy, 2*(2), 74-85.

SHGM 2022 Faaliyet Raporu. (2022). (01/06/2023 tarihinde https://web.shgm.gov.tr/tr/kurumsal/4006-faaliyet-raporlarimiz adresinden erişilmiştir).

THY, (06/06/2023 tarihinde https://careers.turkishairlines.com/ adresinden erişilmiştir).

Tunçer, P. (2012). Değişen İnsan Kaynakları Yönetimi Anlayışında Kariyer Yönetimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 31(1), 203-233.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü (07/06/2023 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden ulaşılmıştır)

Uğraç F. (2018). Havayolu İşletmelerinde Kariyer Yönetimi Uygulamaları: Bir İşletmede "Uçan Şef" (Flyıng Chef) Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İşletme Yönetimi Programı, İstanbul.

YAVAŞ, V. (2021). Havacılık Yönetimi Öğrencilerine Yönelik İş İlanlarının Analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(Armağan Sayısı), 121-136.

YÖK (2023). Yüksek Öğretim Program Atlası. (30/05/2023 tarihinde https://yokatlas.yok.gov.tr/ adresinden erişilmiştir).

Türkiye'de İhracat Yapısının Dönüşümü: Tarım Ve Madencilik Ürünlerinden Sanayi Ürünlerine Geçiş

Ali SEVİNÇ

Giriş

Türkiye'nin ekonomik büyüme modelinde yurtdışına açılma stratejisi benimsenmiş ve bu doğrultuda önemli adımlar atılmıştır. Ülke, uluslararası kuruluşlara üyelik girişimlerinde bulunmuş ve yapısal ile yasal düzenlemeler gerçekleştirerek ihracat potansiyelini artırmıştır. Aynı zamanda, uluslararası ticaretin kolaylaştırılması ve firmaların ihracata teşvik edilmesi amacıyla çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Bu çabaların sonucunda ihracat rakamlarında sürekli bir artış gözlenmiş ve Türkiye'nin ekonomik gelişmeleri, Ar-Ge çalışmaları ve diğer sektörlerdeki ilerlemeler ihracata olumlu şekilde yansımıştır. Türkiye'nin ihracatında özellikle sanayi ürünlerinin payı önemli olup, bu alanda teknoloji seviyesinde büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Türkiye, yüksek teknoloji ürünleri üreten ve ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir.

Yüksek katma değerli ürünler, ihracatta büyük bir öneme sahiptir. Bu ürünler, ülkenin rekabet gücünü artırırken, ekonomik büyümeye de katkı sağlar. İhracatta katma değeri yüksek ürünlerin payı arttıkça, ülkenin dış ticaret dengesi güçlenir ve daha sürdürülebilir bir ihracat yapısı oluşturulur. Yüksek katma değerli ürünler, daha fazla istihdam yaratırken, teknolojik ve yenilikçi yetenekleri de destekler. Bu ürünler, markalaşmayı ve uluslararası pazarda rekabet edebilirliği artırırken, ülkenin uluslararası itibarını da yükseltir. Dolayısıyla, yüksek katma değerli ürünlerin ihracattaki önemi Türkiye'nin ekonomik büyümesi ve kalkınması için kritik bir faktördür.

Ülke ihracatında, katma değerli ürünlere yönelmesi ve yüksek teknoloji ürünler olmasında savunma sanayinin katkısı çok önemlidir. Denizcilik ve havacılık sektöründeki ciddi atılımlar yapılmıştır. İhracata doğrudan yansımıştır. Türk firmaları, ihracat hedefiyle yabancı firmalarla sözleşmeler imzalayarak ihracata yönelik işbirliği yapmaktadır. Türkiye'nin ihracat performansının gelişmesinde, yüksek teknoloji ürünlerinin önemli bir yeri vardır. Performansın artırılması için hedef belirleme ve bu doğrultuda çalışmanın büyük bir önemi bulunmaktadır.

İhracat performansının geliştirilmesi, ülke ekonomisinin güçlendirilmesi anlamına gelir. Türk firmalarının uluslararası pazarlarda varlık göstermeleri, yeni müşteriler kazanmaları ve mevcut müşterilerine daha fazla ürün veya hizmet sunmaları, sadece kendileri için değil aynı zamanda ekonomik büyümeye de olumlu katkı sağlar. Her bir ürün veya hizmetin yurtdışına ihraç edilmesi, döviz girişi sağlayarak ülkenin cari açığını olumlu yönde etkiler. Bu nedenle, Türk firmalarının ihracat performansını artırmak için yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır.

Firmaların sadece yurtiçine yönelik satışlar ile gelişmesi ve büyümesi sınırlı kalacaktır. Pazar riskini azaltmak, pazar çeşitliliği kazanmak ve uluslararası tecrübe kazanması, bununla birlikte beklenen gelişme ve büyümeyi sağlayabilmeleri için yurtdışı pazarlara açılmaları öncelikli konu olmuştur. Firmalar performansının gelişmesi, cari yıl içinde daha çok üretmek ve üretilen ürünleri satmaktan geçmektedir. Performans için konulan hedeflerin yurtdışı satışlar ile gerçekleştirilmesi mümkündür. Firmaların büyüme sürekliliğini sağlamak için ihracatın sürekli bir şekilde devam ettirilmesi önem taşımaktadır. Bu amaçla, uluslararası pazarlara

açılmak, yeni pazarlar keşfetmek ve ihracat yapılan ülkelerle sürekli ilişkiler geliştirmek için aktif faaliyetler yürütülmesi gerekmektedir.

Ülkeler, hem iç ihtiyaçlarını karşılamak hem de ihraç ürünlerinin üretiminde kullanılan hammaddeleri, yarı mamulleri ve enerjiyi yurtdışından ithal etmektedir. Bu durum, ülkelerin ekonomik bağımlılığının bir göstergesidir. Enerji kaynaklarına örnek olarak doğalgaz ve petrol gibi ham maddeler verilebilir. Bu nedenle, ülkeler arasında karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur. İhtiyaç duyulan ürün ve hizmetlerin ithalatı, ülkelerin ekonomik büyümesi ve ihracat faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Ülkelerin enerji kaynakları gibi stratejik hammaddeleri yurtdışından ithal etmeleri, ekonomik büyüme ve ihracat faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için kritik bir öneme sahiptir. Bu durum, ülkeler arasında karşılıklı bir bağımlılığın varlığını göstermektedir.

İhracat, üretim ve hizmet sektöründeki işletmelere canlılık katmakta ve büyük öneme sahiptir. Uluslararası piyasalarda elde ettiği gelişim ve deneyim, firmaların rekabet gücünü olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum, firmaların yurtdışında elde ettikleri kazanımların doğrudan ekosisteme olumlu bir şekilde yansımasını sağlamaktadır. İhracatın cari açığa olumlu etkisinin yanı sıra, üretim ve istihdamın artması ile yatırım alanlarının genişlemesine katkıda bulunmaktadır.

Firmaların, Dünya pazarlarına açılması ve ürünlerini ihracat etmesi, ekosistemin büyümesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için kritik bir rol oynar. Bu şekilde, firmalar yeni pazarlara erişir, ürün ve hizmetlerini daha geniş bir müşteri kitlesine sunar ve uluslararası rekabet güçlerini artırır. Bu süreç, ekosistemin canlılığını koruyarak, firmaların büyümesine ve ekonomik başarısına katkıda bulunur.

İhracatın artması, ekonomik istikrarın sağlanmasına, refah seviyelerinin yükselmesine, işsizlik oranlarının azalmasına ve bölgesel kalkınmanın desteklenmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle, ekonomi yönetimleri ihracatı artırmak amacıyla ekonomik büyümeyi sağlamaya ve uluslararası alanda etkinliklerini artırmak için stratejiler ve politikalar geliştirmektedir. Türkiye, 1980'lerden itibaren yurtdışına açılmaya odaklanmış ve faaliyetlerini artırmıştır. Özellikle son on yılda ürün ve hizmet ihracatına yönelik yoğun bir çaba gösterilmiş ve her yıl düzenli olarak ihracat rakamları artmıştır. Türkiye ekonomisi için ihracat, son derece önemli bir konudur.

İhracatın önemi

Ekonomi yönetimleri, ülke kalkınmasını ve toplumun refah seviyesini artırmayı hedefleyerek ekosistemde gerekli iyileştirmeleri gerçekleştirmek amacıyla büyüme hedeflerini belirlemektedir. Bu hedeflere ulaşabilmek için hem kamu hem de özel sektör, yeni nesle istihdam imkânı sağlamak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. İhracatın, hem firmalar açısından hem de ekosistem açısından büyük bir önemi vardır. Ekonomik büyümeyi tatmin edici seviyelere çıkarabilmek için yurtdışı pazarlara açılma büyük bir öneme sahiptir. Bu sayede firmalar, yeni pazarlara erişim sağlayarak büyümelerini sürdürebilir ve ekosistemde olumlu etkiler oluşturabilir. İhracat, firmaların rekabet gücünü artırırken, ekonomik büyümeyi destekleyerek istihdam ve refah seviyesinde artış sağlamaktadır.

İhracatın ekosistem üzerindeki etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Firmaların sadece yerel müşterilere odaklanarak üretim ve satış yapmalarının yeterli olmadığı bilinmektedir. Katma değer oluşturmak ve büyümek için firmaların yurtdışına açılması ve ihracat yapması zorunlu hale gelmiştir. Türk firmalarının uluslararası pazarlara açılması, yeni pazarlar keşfetmelerine, yeni müşteriler edinmelerine ve yeni fırsatlar yaratmalarına olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda büyümelerine katkıda bulunmaktadır. Firmaların ihracat yapması, uluslararası alanda birçok olumlu gelişmenin tetikleyicisi olmaktadır. Dünya'ya

açılmaları ve uluslararası çalışmaları, kendilerine sağladıkları faydaların yanı sıra dolaylı olarak ülke ekonomisine de yansımaktadır.

Yurtdışı pazarlar, hem firmalara hem de ekosisteme değer katan bir öneme sahiptir ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda istihdamın artmasına, verimlilik düzeyinin yükselmesine ve ülkeye döviz girişinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. İhracat, sermaye artışına ve cari açığın azalmasına da katkı sağlamaktadır (İmamoğlu, 2022). Ekonomi yönetimleri her dönemde ihracatı teşvik etmek amacıyla ihracat hedeflerini belirlemekte ve bu hedeflere ulaşmak için çaba göstermektedir.

Türkiye'nin yurtdışına açılması, ekonomide birçok alanda dönüşüm sağlamıştır. İhracatın artması, ürün çeşitliliğinde ve teknolojik seviyede önemli bir yükselmeye neden olmuştur. Firmalar, uluslararası pazarlarda rekabet güçlerini artırmak, kurumsal yapılarını güçlendirmek ve yurtdışında etkin olmak için organizasyonel yapılarında iyileştirmeler yapmaktadırlar. Bu deneyime yurtdışı tecrübesi de eklenince, firmalarda sinerji oluşmakta ve daha başarılı sonuçlar elde edilmektedir.

Türkiye'nin yurtdışına açılmasıyla birlikte, firmaların uluslararası arenada daha rekabetçi olabilmek için ürün çeşitliliği ve teknolojik seviye konularında önemli ilerlemeler kaydettiği görülmektedir. Bu süreçte, firmaların organizasyonel yapılarını güçlendirmek amacıyla yapılan iyileştirmeler, uluslararası pazarda daha etkin olmalarını sağlamıştır.

Türkiye’nin yurtdışına açılma süreci

Türkiye, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için belirlenen hedefleri uluslararası işbirliğiyle desteklemek amacıyla yoğun bir şekilde çalışmalara odaklanmış ve işbirlikleri için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin temel amacı, öncelikle diplomatik başarı elde etmektir. Aynı zamanda, ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitli gruplarda yer alarak ülke adına ekonomik değere dönüştürülebilecek faaliyetlerin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. 1950'lerden sonra uluslararası işbirliği için yapılan anlaşmalarla ilgili gayret ve çaba artmıştır. Bu sayede Türkiye, uluslararası alanda etkin bir konuma ulaşarak ekonomik kalkınmayı desteklemektedir.

Türkiye, 1951 yılında GATT anlaşmasını imzalayarak dış ticareti gündemine taşımıştır. Ardından 1963'te Ankara Anlaşması ile Avrupa Ekonomi Topluluğu'na (EEC) üyelik başvurusunda bulunmuş ve böylece dış ticaret önemi daha da artmıştır. 1980 yılında yapılan değişiklikler ile dış ticaret teşvik edilmiş ve bu alanda önemli adımlar atılmıştır (Yılmaz, 2022). Aynı dönemde Türkiye, OECD'ye üye olarak ekonomik işbirliğini güçlendirmiştir. 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olan Türkiye, uluslararası ticaretteki yerini sağlamlaştırmıştır. 1996 yılında Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği'ne girerek ekonomik ve ticari işbirliğini artırmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2023). Bu anlaşmaların temel amacı, ekonomik ve ticari işbirliğini artırarak Türkiye'nin uluslararası alanda rekabet gücünü yükseltmektir. İhracatın ekonomik büyüme ile geri besleme ilişkisi olduğu görüşü kabul edilmekte ve 1980'lerden itibaren ihracata dayalı bir ekonomik model benimsenmiştir. Bu model, Türkiye ekonomisi için önemli bir gösterge haline gelmiştir (Çelik, 2022; İspir, Ersoy & Yılmazer, 2009). Yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi için teşvik çalışmaları yapılmış ve devletin ekonomik rolünün azaltılması hedeflenmiştir. 1995 yılında imzalanan DTÖ anlaşması, hizmet ticaretinin gelişimini desteklemiş ve hizmet sektöründeki katma değeri artırmıştır (Koca, 2023). Ayrıca, 1982 yılında kabul edilen "Turizm Teşvik Kanunu", turizm gelirlerini artırmayı amaçlamış ve 2019 yılında Türkiye ekonomisinin %11'ini, istihdamın %9,3'ünü ve ihracatın %16,9'unu turizm sektörü karşılamıştır (Yılmaz, 2023).

Ülkeler, ihracatı teşvik etmek ve ithalatı düzenlemek amacıyla çeşitli tedbirler almakta ve politikalar oluşturmaktadır. Bu tedbirler arasında tarife kotaları, gümrük vergileri ve süspansiyonlar yer almaktadır. Ayrıca, dış ticaretin geliştirilmesine yönelik politikalar da

uygulanmaktadır. Bu bağlamda, Akdeniz ülkeleri arasında ticaretin istikrarını artırmak amacıyla Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Bölgesi ve Kuzey Afrika'daki Aagadir Anlaşması gibi işbirliği anlaşmaları yapılmıştır (Narman, 2023).

Türk firmaları kalkınma sürecinde ihracat faaliyetlerinde değişim göstermiştir. İlk kalkınma dönemlerinde tarım ürünleri ve madenlerin işlenmesiyle elde edilen ürünlerin ihracatı ön planda iken, zamanla ihracat yapılan ürünlerin çeşidi ve teknoloji seviyeleri değişim göstermiştir (Cunda & Hatırlı, 2019). Türk firmaları, başlangıçta tarım ürünleri ihracatıyla faaliyet gösterirken, daha sonra sanayi ürünleri ihracatının önemi artmıştır. Son yıllarda ise yüksek teknoloji ürünleri ihracatında bir artış görülmüş, özellikle savunma sanayi ve havacılık sektöründeki ürünlerin payı artmıştır. İthalat ise ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı düşüncesiyle firmalar tarafından yapılmaktadır, çünkü ihraç edilecek ürünlerin üretiminde kullanılan yarı mamul, hammadde ve yatırım malı ithal edilmektedir. Ancak ekonomik büyümeyi sağlamak ve refah seviyesini artırmak amacıyla ithalatın azaltılması yönünde çalışmalar da yapılmaktadır (Yılmaz & Albayrak, 2023). Bu çalışmalar, yerli üretimin teşvik edilmesini ve dışa bağımlılığın azaltılmasını hedeflemektedir. Yerli üretimin teşvik edilmesi, ekonomik büyümeyi desteklemek ve istihdamı artırmak için önemli bir adımdır.

Türkiye'nin ihracatına katkısı olan kurumlar

Türkiye'de ekonomi yönetimleri, özel sektörün ürettiği ürünleri yurtdışına pazarlamak için politikalar geliştirir ve yapısal düzenlemeler yapar. Bu politikalar, ihracat yapmayan firmaların ihracata başlamalarını teşvik etmek ve ihracat yapan firmaların ihracatlarını artırmak amacıyla hem mevzuatı kolaylaştırıcı önlemler hem de maddi destek sağlamak üzerine odaklanır. Ayrıca, dijital platformlar aracılığıyla firmalara yasal mevzuat ve ihracat konusunda rehberlik hizmetleri sunulur. Bu yasal düzenlemeleri yürütmek için kamu kurumları ve sanayi odaları gibi öncü kurumlar görev alır.

Türkiye'deki ihracatı artırmak için çalışan kurumlar, firmaların ihracat potansiyelini ve rekabet gücünü artırmak, ayrıca ihracatı teşvik etmek amacıyla faaliyet gösterir. Bu kurumlar, firmalara proje bazında veya kredi şeklinde destek sağlayarak ihracat yapmalarını teşvik eder. Örneğin, TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu), yenilikçi çalışmaları destekleyerek Türkiye'nin teknolojik gelişimine katkıda bulunur ve yenilikçi ürünlerin ihracatına yönelik Ar-Ge çalışmalarını teşvik eder (TÜBİTAK, 2023). KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı), küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet gücünü artırmak ve ihracat yapmalarını teşvik etmek amacıyla çeşitli destekler sunar(KOSGEB,2023). Türk Eximbank, firmalara ihracat faaliyetleri için finansman sağlayarak ihracata destek olur (Eximbank,2023).

İstanbul Sanayi Odası (İSO), üyelerinin ihracatını artırmak amacıyla çalışmalar yürütür ve ihracat potansiyeli olan sektörlerin gelişimini teşvik eder. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), Türkiye'nin ihracatçılarını temsil eden bir kurum olarak eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunmanın yanı sıra pazar araştırmalarıyla ilgili destekler sağlar (TİM, 2023). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), üye işletmelere işbirliği imkânları sunarak ihracatın artırılmasına yardımcı olur (TOBB, 2023). Kamu kurumları da ihracat yapmaya cesaretlendirmek, yol göstermek ve işlemleri kolaylaştırmak amacıyla önemli bir bütçe tahsis etmektedir.

İhracat destekleri

Ekonomi yönetimi, Türk firmaların uluslararası piyasalarda etkinliğini artırmak, daha çok ihracat yapmak için düzenlemelere gitmiştir. Birçok sektörde destek vermek amacıyla Ticaret Bakanlığı Turquality destek programını 2004 yılında yürürlüğe sokmuştur (Ünal, Nacar & Şeker, 2020).

Bununla birlikte pazara giriş belgesi desteği, yurt dışı marka tescil desteği, pazara giriş projesi hazırlama desteği, yurt dışı ve yurt içi fuar destekleri , küresel tedarik zinciri destekleri, birim kira desteği, tanıtım desteği, eximbank'ın uyguladığı faiz oranı ile cırr arasındaki farkın desteklenmesi ve eximbank ihracat kredi sigortası tazmin desteği, tasarım ve ürün geliştirme projesi desteği, tasarımcı şirket ve tasarım ofisi desteği, gemi ve yat sektöründe faaliyet gösteren şirketlere tasarım desteği, çok kanallı zincir mağaza desteği, ur-ge proje desteği, ihracat konsorsiyumu desteği, pazara giriş rapor desteği, sektörel ticaret heyeti ve alım heyeti destekleri, sanal ticaret heyeti desteği ,tasarım organizasyonu desteği vermektedir (Ticaret Bakanlığı, 2023). KOSGEB, KOBİ'lere yönelik yurtdışı Pazar araştırma destek programı sunmaktadır (KOSGEB, 2023). İhracat konusunda devlet yardımlarında çeşitlilik sağlanmıştır.

E-Ticaret destekleri

Ticaret Bakanlığı, Türk firmalarının ihracat kapasitelerini güçlendirmek amacıyla mevzuat düzenlemeleri yaparak destek olmaktadır. Aynı zamanda yurtdışı fuarlar gibi çeşitli programlarla firmalara destek sağlamakta ve ihracat süreçlerinde karşılaşılan engellerin üstesinden gelmek için çözüm odaklı çalışmalar yürütmektedir. Bakanlık, pazara giriş için duyurular ve serbest ticaret antlaşmaları gibi girişimlerde bulunmakta, kolay ihracat platformuyla firmaları yönlendirmekte, eğitim programları ve tanıtım toplantıları düzenlemekte, yurtdışından ticaret heyetlerini davet ederek ikili görüşmelerin gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, dış ticaret bültenleri ve sektör raporları yayımlayarak firmaları bilgilendirmekte ve zamanın şartlarına göre yeni uygulamalar geliştirmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2023). Türk firmalarının uluslararası pazarda rekabet gücünü artırmak ve ihracatını desteklemek için aktif bir rol üstlenmektedir.

Ticaret Bakanlığı, e-ticaretin dünya gündemine girmesiyle birlikte destek uygulamalarına başlamıştır. Bu kapsamda e-ihracat beyan kılavuzunu hizmete sunmuş, yeni nesil ihracat desteklerini tanıtmak amacıyla bir tanıtım filmi ve prefinansman modeli lansmanı düzenlemiştir. Ayrıca, e-ticaret desteklerine ilişkin sunumlar ve eğitim videoları hazırlayarak ihracatçıları bilgilendirmiştir. 5986 sayılı e-ticaret destekleri hakkında karar yayımlanmış, e-ticaret konsorsiyumu oluşturulmuş ve KEP (Kayıtlı Elektronik Posta) ve e-imza usulü hakkında detaylı bilgilendirme yapılmıştır. Bakanlık ayrıca yararlanıcı ve incelemeci kuruluşlara yönelik küresel ticari ürün kılavuzu da yayımlayarak ihracatçıların bilgi edinmesine yardımcı olmuştur. Bu şekilde Ticaret Bakanlığı, ihracatçıları e-ticaret konusunda desteklemekte ve bu alanda bilinçlendirme çalışmaları yapmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2023).

Mikro İhracat

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, ihracatı teşvik etmek amacıyla kargo ve posta yoluyla yurtdışına gönderilen 150 kg'ı geçmeyen veya değeri 7500 Euro'yu aşmayan ürünlerin işlemlerini kolaylaştırmak için 4 Haziran 2011 tarihinde bir tebliği yayınlamıştır (Resmi Gazete, 2011). Daha sonra 10 Mart 2013 tarihinde Bakanlık, kargo ve posta ile gönderilen ürünlerde Gümrük ve bürokratik işlemleri daha da kolaylaştırmak amacıyla ek maddeler içeren bir tebliğ daha yayınlamıştır (Resmi Gazete, 2013). Bu düzenlemeler, Türk firmalarının sürekli olarak küçük miktarlarda ürünleri yurtdışı müşterilerine göndererek daha fazla ihracat yapmalarını teşvik etmeyi hedeflemekte ve kargo ve posta ile gönderilen ürünlerin sürekliliğini sağlamaktadır. Özellikle e-ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte Ticaret Bakanlığı, bu alanda çalışmalar yaparak firmaların kolaylıkla ihracat yapabilmesini sağlamıştır. Bu düzenlemeler, Türk firmaları için hem kolaylık sağlamış hem de büyük faydalar sunmuştur.

İhracatta Dinamik Şehirler

Türkiye'de en fazla ihracat yapan şehirler arasında öncelikli olarak İstanbul yer almaktadır. İstanbul, büyük nüfusu, ticaret merkezi olması, çeşitli sektörlerin yoğunluğu,

stratejik coğrafi konumu, gelişmiş limanlar, havalimanları ve etkili lojistik altyapısıyla ihracatta önde gelen bir konumdadır. İzmir ise ikinci sırada yer almakta olup, hizmet ve imalat sektörlerinin yoğunluğuyla dikkat çeker ve İzmir Limanı da ihracata katkı sağlamaktadır. Bursa, diğer bir sanayi şehri olarak otomotiv, kimya ve mobilya sektörlerinde birçok büyük ve küçük ölçekli firmaya ev sahipliği yaparak ülke ihracatına önemli katkı sağlamaktadır. Savunma sanayisi açısından gelişmiş olan Ankara da elektronik, inşaat, makine ve ekipman sektörlerinde faaliyet gösteren firmalar aracılığıyla ihracata önemli katkı sağlamaktadır. Gaziantep, Antalya, Adana, Kocaeli ve Denizli gibi şehirler ise tarım ürünleri, gıda, tekstil, otomotiv, kimya ve plastik ürünleri gibi alanlarda ihracat yaparak ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır (TİM, 2023).

Türkiye'nin ihracat potansiyeli

Türkiye'nin ihracatını artırmak ve hedeflere ulaşmak için, etkili bir plan yapılmasında, çalışmalara katkı sağlayacak faktörlerin belirlenmesi ve bu unsurların gözetilmesi önem taşımaktadır. Ülkenin mal ve hizmetlerini yurtdışına satmak için bazı avantajları bulunmaktadır. Türkiye'nin stratejik coğrafi konumu, Avrupa, Orta Doğu, Asya ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında bulunması sayesinde farklı pazarlara erişim imkânı sağlamaktadır. Türkiye'nin ihracat potansiyeli yüksek olan güçlü yönleri bulunmaktadır. Ülke, sanayi üretiminde geniş bir ürün ve sektör çeşitliliğine sahiptir. AB standartlarına uyumlu gelişmiş yan sanayisi ve esnek üretim yapısı mevcuttur. Ayrıca, güçlü lojistik hizmetleri, yüksek kapasiteli limanları ve çeşitli ulaşım ağlarına sahip olması Türkiye'yi avantajlı kılmaktadır. İhracat finansmanında gelişmiş olanaklar sunmaktadır.Tedarik güvenliği ve yakınlık avantajı gibi faktörler, potansiyel ülke emisyon sınırlamaları ve AB pazarı için Gümrük Birliği'nin sağladığı vergi avantajı gibi faktörlerle birleşerek Türkiye'yi önemli bir ihracatçı ve tedarikçi konumuna getirmektedir. Ayrıca, yüksek navlun fiyatlarına karşı yakın tedarik imkânlarına sahip olması da Türkiye'nin ihracat potansiyelini artırmaktadır (TİM, 2021). Türkiye'nin ihracatını artırmak için hükümet tarafından yürütülen teşvik ve destek politikaları da önemli bir etkendir.

E-Ticaret in dış ticarete yansımaları

Son yıllarda yazılım sektöründe ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, ulaşım imkânlarının artması ve firmaların teknolojiyi etkin bir şekilde kullanması, ihracat potansiyelini önemli ölçüde artırmıştır. Bu gelişmelerle birlikte birçok alanda değişikliklere gidilmiş, firmalar bu değişimlere uyum sağlamaya çalışmıştır. Üretim altyapıları ve pazarlama faaliyetlerinde yazılımların yoğun bir şekilde kullanılması, şirketlere büyük kolaylıklar sağlamıştır. Teknolojideki ilerlemeler, firmaları iletişim yöntemlerini değiştirmeye zorlamış ve firma içi toplantılar ile uluslararası toplantılar artık çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmektedir.

Bu gelişmelerin ardından birçok firma, satışlarının bir kısmını internet üzerinden yapmaya başlamıştır. E-ticaret web siteleri kurularak satış kanalları çeşitlenmiştir. Bu yeni sistemden fayda gören satıcılar ve müşteriler, memnuniyetlerini başkalarına önererek kullanıcı sayısında önemli bir artış sağlamıştır. Bu durum, birçok firmanın e-ticaret kanalını kullanmaya başlamasına yol açmış ve işlemler hızlanarak bir yaşam tarzı haline gelmiştir.

E-ticaret kavramı, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından 1998 yılında Cenevre'de kabul edilmiştir. E-ticaret, bilgisayar ağları üzerinden ürün veya hizmetlerin sipariş alınması veya verilmesi için tasarlanmış yöntemlerle satın alınması veya satılması anlamına gelmektedir(Gedik, 2021). Türkiye'de ise internet bağlantısının ilk kullanımı 1993 yılında ODTÜ'de başlamış ve ardından Bilkent, Boğaziçi, İstanbul ve Ege üniversiteleri de bu alana katılmıştır. 1997 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BYTK), elektronik ticaret ağı oluşturulması için toplantılar yapmış ve e-ticareti teşvik etmiştir. 1998 yılında ise Dış Ticaret Müsteşarlığı bünyesinde Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu (EYTK) oluşturulmuştur.

2015 yılında yürürlüğe giren 6563 sayılı "Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun" ile düzenlemeler yapılmıştır (Demirdöğmez, Gültekin, & Taş, 2018).

İnternet teknolojilerinin gelişmesi ve web sayfalarının yaygınlaşmasıyla, ticarette geleneksel yöntemler yerini dijital yöntemlere bırakmıştır. Bu sayede yeni bir ekonomik model benimsenmiştir. Dijital platformlarda faaliyet gösteren bireysel girişimciler artmış ve sürekli büyüme fırsatı yakalamışlardır (Aslan & Manavgat, 2021).Teknolojik gelişmeler ve e-ticaret sitelerinin yaygınlaşması, ticaretin gelişmesine katkı sağlamış ve elektronik ortamda yapılan alışverişler artmıştır (Ülger & Toksarı, 2020). Ayrıca dijitalleşme, teknolojik yenilikler ve dış ticaret arasında karşılıklı etkileşimler olmuş, üretim, tüketim ve yaşam tarzlarında değişiklikler yaşanmıştır. Dijitalleşme bankacılık sektörüne yansımış, reklamların yapılış şekli de değişerek uluslararası alanda yaygınlaşmıştır (Çora &Yolcu, 2022). E-ticaretin yaygınlaşması, ülke ekonomisine önemli etkiler yapmış ve özellikle Covid-19 salgınıyla birlikte e-ticaret işlemleri önemli ölçüde artmıştır.

İhracatın performansını etkileyen faktörler

Dış talep, ihracatın performansını belirleyen en önemli etkendir. Küresel ekonomik büyüme ve tüketici talebi, başka ülkelerdeki ekonomik büyümeye bağlı olarak ihracat potansiyeline yansır. Rekabet gücü, ihracatın performansına direkt olarak etki eder ve ürün ve hizmetlerin fiyatlandırması önemli bir rol oynar. Aynı zamanda, firma yenilikçilik kapasitesi, marka değeri, etkin ve verimli tedarik zinciri ihracatı etkileyen diğer önemli faktörler arasındadır. Döviz kur düzeyleri de ihracat performansını etkiler; Türk lirasının yabancı para birimlerine karşı değer kaybetmesi ihracatı olumlu etkileyebilir. Ticaret politikaları da ihracat potansiyelini etkileyen önemli unsurlardır. Serbest ticaret anlaşmaları, gümrük vergileri, tarife engelleri, kota sistemleri ve teknik standartlar gibi ticaret düzenlemeleri ihracat performansını şekillendirir. Ayrıca, ihracatçıların lojistik altyapısı, depolama tesisleri, limanlar, karayolları ve demiryolları gibi taşımacılık faktörleri yurtdışına mal satışında büyük öneme sahiptir (TİM, 2023).

Türkiye’nin dış ticaret ürünlerinin dönüşümü

Türkiye'nin ekonomik yapısı başlangıçta tarım ve madencilik ürünlerine dayanırken, zaman içinde sanayi ürünlerine yönelmiştir. Bu değişen ekonomik yapı, Türkiye'nin ihracat yapısını da etkilemiştir. Türkiye'nin ekonomi yönetimi, daha fazla katma değer yaratmak ve ihracatı artırmak amacıyla kalkınma planlarında önemli adımlar atmıştır. Üretim koşullarının gelişmesi ve değişmesiyle birlikte, ihraç edilen ürün çeşitliliği ve miktarı da artmıştır. Özellikle yüksek teknoloji ürünlerinin üretim süreçlerinde kullanılması, ihracata olumlu yansımıştır. Türkiye'de orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerinin yerli olarak üretilmesi, hem yerel ihtiyaçları karşılamakta hem de ihraç edilen ürünler listesinde kendine yer bulmaktadır (TİM, 2023).

Bu dönüşüm sürecinde Türkiye, sanayi sektöründe önemli bir gelişme kaydetmiştir. Sanayi ürünleri, ihracatta büyük bir rol oynamış ve Türkiye'nin ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. Yüksek teknoloji ürünlerine odaklanarak, uluslararası pazarda rekabet gücü yüksek ürünler üretilmiş ve ihracat miktarı artmıştır. Bu da Türkiye'nin ekonomik yapısının dönüşümünü ve ihracat potansiyelini göstermektedir. Ekonomi yönetimi, bu süreci destekleyen politikalar ve teşviklerle üretim şartlarının daha da iyileştirilmesine önem vermiştir.

Türkiye'nin ekonomik yapısının değişimi, sanayi ürünlerine yöneliş ve yüksek teknoloji ürünlerinin kullanımıyla ihracat yapısına yansımıştır. Bu süreçte, ekonomi yönetiminin kalkınma planları ve politikaları büyük önem taşımıştır. Türkiye'nin ihracatı, çeşitlilik ve miktar olarak artarken, yerli üretimin geliştirilmesi ve yüksek teknoloji ürünlerinin ihracatında da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (TİM, 2023).

1980 yılından itibaren gelişmekte olan ülkeler, mal ihracatına odaklanırken, gelişmiş ülkeler hizmet ihracatına yönelmeye başladı. Bu küresel gelişmeler, Türkiye'yi de etkiledi. Türkiye, öncelikli olarak tarım ürünlerinin ihracatından tekstil ürünlerinin ihracatına doğru bir kayma yaşadı. Ancak 2000'li yılların başında tarım ürünlerinin ihracatı ciddi bir gerileme yaşadı ve tekstil ürünlerinin ihracatı toplam ihracat içinde oransal olarak azaldı. Bunun yerine elektrikli ürünler, makine teçhizat ve parçaları ile ara malların ihracatında artışlar gözlendi (Karakaş, 2012).

Sanayi ürünlerinin ihracatı önemli ölçüde arttı ve 2001 yılına kıyasla 2016 yılında toplam ihracat içinde tekstil sektöründeki ihracat azalırken, otomotiv, altın ve mücevher sektörlerinde ihracatın arttığı görüldü (Şahin, 2022). Özellikle otomotiv ihracatı, 2000'li yılların başından itibaren hızla arttı ve 2020 yılında 30 milyar doların üzerinde bir seviyeye ulaştı. Otomotiv sektörü, Türkiye'nin sanayi ürünleri ihracatındaki önemli kalemlerden biri haline geldi ve ülke ihracatında önemli bir paya sahip oldu (TİM, 2023).

Bu dönüşüm süreci, Türkiye'nin ekonomik yapısında ve ihracat yapısında dönüşümlere işaret etmektedir. Tarım ürünleri ve tekstil gibi geleneksel sektörlerin yerini, yüksek katma değerli ürünlerin olduğu sanayi sektörü almıştır. Otomotiv sektörü ise ihracatın öncü sektörlerinden biri haline gelerek Türkiye'nin uluslararası pazardaki rekabet gücünü artırmıştır.

Türkiye'nin ihracat yapısı, gelişmekte olan ülkelerin genel trendine paralel olarak değişim göstermiştir. Sanayi ürünlerinin ihracatı önemli ölçüde artarken, tarım ve tekstil gibi sektörlerde gerileme yaşanmıştır. Özellikle otomotiv sektörü, Türkiye'nin ihracatında önemli bir rol oynamış ve ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlamıştır. Bu dönüşüm süreci, Türkiye'nin uluslararası pazarda daha rekabetçi ve katma değeri yüksek ürünler üreten ve ihraç eden ülke konumuna getirmiştir.

Yapılan bir araştırmada, Ar-Ge harcamaları, patent sayısı ve yüksek teknoloji arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Dağlı & Ezanoğlu, 2021). Bu durum Türkiye'de teknolojinin gelişmesinin ihracata yansıdığını göstermektedir. Örneğin, tıp teknoloji ihracatında 2010-2011 yıllarında %13-%26 arasında bir artış yaşanmıştır (Kılıçarslan & Takkasız, 2019). Savunma alanında da benzer bir trend görülmektedir. 2002 yılında 248 milyon dolar olan savunma ihracatı, 2022 yılında 3224 milyon dolara ulaşmıştır (Küçükoğlu, 2023). Ayrıca, 2012 yılında insansız hava aracı (İHA) ihracatı da başlamış ve Katar, Suudi Arabistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Tunus gibi ülkelere İHA ihracatı gerçekleştirilmiştir (Erdem, 2021).

Sektörel olarak 2022 yılında Türkiye'nin en çok ihracat gerçekleştiren üç sektörü Kimyevi Maddeler ve Mamulleri (33,5 milyar dolar) ve Otomotiv (31,0 milyar dolar) olarak belirlenmiştir. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin sektörel sınıflandırmasına göre, 2022 yılında 20 sektör ihracat değerini artırmıştır. Ayrıca, 2022 yılında 1 milyar doların üzerinde ihracat yapan il sayısı 23, ülke sayısı ise 51 olmuştur (TİM, 2023). Bu veriler, Türkiye'nin yüksek teknolojiye dayalı sektörlerdeki ihracatının artışını göstermektedir. AR-GE çalışmaları, patent sayısı ve teknolojik gelişmeler, ülkenin ihracat performansını olumlu yönde etkilemektedir. Kimyevi maddeler, otomotiv ve savunma gibi sektörlerdeki ihracattaki artışlar, Türkiye'nin rekabetçi bir şekilde uluslararası pazarda yer almasını sağlamıştır. Sonuç olarak, Türkiye'de teknolojik gelişmelerin ihracata yansıdığı ve yüksek teknoloji sektörlerinin ihracat performansının arttığı görülmektedir. AR-GE çalışmaları, patent sayısı ve sektörel odaklanmalar, Türkiye'nin uluslararası pazarda rekabet gücünü artırmaktadır. Kimyevi maddeler, otomotiv, savunma ve diğer sektörlerdeki ihracattaki artışlar, ülkenin ihracat çeşitliliğini ve değerini artırmıştır.

Türkiye'nin ihracatında önemli bir rol oynayan sektörlerden biri makine ve ekipman sektörüdür. Tarım makineleri, inşaat ekipmanları ve tekstil makineleri gibi ürünlerde üretim ve ihracat yapılmaktadır. Bu sektör, uluslararası pazarda yüksek kaliteli ve rekabetçi ürünlerle başarılı bir performans sergilemektedir. Aynı şekilde elektronik ve beyaz eşya sektörü de ihracatta büyüme kaydetmiştir. Televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi gibi elektronik

ürünler, Türkiye'nin ihracatında önemli bir paya sahiptir. Avrupa ve Ortadoğu pazarlarına yapılan ihracat da önemli ölçüde artmıştır. Türkiye'nin sanayi ürünlerinin ihracatının çeşitlenmesi ve miktarlarının artması, sanayi sektöründeki gelişimi ve dönüşümü göstermektedir. Sanayi sektöründeki firmaların ihracattaki rolü büyük olmuş ve ekonomik yapının dönüşümüne önemli katkılar sağlamıştır (TİM, 2023).

Türk savunma sanayi sektörü, son yıllarda önemli bir dönüşüm geçirmiş ve uluslararası pazarda rekabet edebilen ürünler geliştirmiştir. Yerli üretim kapasitesinin artması, savunma sanayi ihracatına olumlu yansımıştır. Türkiye'nin kendi milli savunma sanayi ürünlerini geliştirerek bunları ortak projelerde kullanması, ihracat potansiyelini artırmıştır. Bu sektörün uluslararası pazarda teknolojik ve yenilikçi ürünlerle yer almasıyla birlikte ihracat miktarı sürekli olarak artmaktadır. Türkiye'nin savunma sanayi ihracatında sürekli bir artış gözlemlenmesi, bu sektörün uluslararası pazarda kendine yer edindiğini göstermektedir (TİM, 2023).

Verilerin önemi

Verilerin analiz edilip bilgiye dönüştürülmesi, hem bir firmanın hem de bir sektörün veya ülke ekonomisinin durumunu anlamak ve yönetim kararlarına yön vermek için son derece değerlidir. Eskiden dokümanlarda basılıp dağıtılan veri ve raporlar günümüzde dijital ortamlarda paylaşılmaktadır. Analiz için kullanılan yazılımlar ve yapay zeka teknolojileri geliştirilmiş ve etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Dinamik kurumlar, örneğin borsa, canlı yayınlarla anlık verileri sunmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), ekonomi ve diğer konularda verileri derleyip düzenli olarak her yıl kamuoyuyla paylaşmaktadır. Bu veriler, yıllara göre değişimi analiz etmek için önemli bir kaynak sağlamaktadır. TÜİK'in yayınladığı veriler arasında büyük işletmeler ve KOBİ'lerle ilgili istatistikler bulunmaktadır, özellikle dış ticaret verilerine odaklanılmaktadır. İhracat ve ithalat rakamları gibi veriler sunulmaktadır. Bu verilere dayanarak Türkiye'nin ihracat durumu değerlendirilebilir. İhracat yapan firma sayısı, ihracat tutarları, KOBİ'lerin ihracata katkısı gibi bilgilere erişilebilir. Aynı zamanda üretim sektörü, ticaret sektörü ve diğer sektörlerin gerçekleştirdiği toplam ihracat rakamları da sunulmaktadır. Bu çalışmalar, yurtdışında faaliyet gösteren kişilere ve kurumlara yol gösterici niteliktedir (TÜİK, 2021).

KOBİ’lerin ihracattaki payı

Türkiye'de işletmelerin %99'unun KOBİ'lerden oluşması ve istihdamın %70 civarında bu işletmeler tarafından sağlanması, ekonomi yönetimleri için önemli bir odak noktası olmuştur. KOBİ'ler, Türkiye'nin 2013-2021 yılları arasındaki toplam ihracatının %30-36'sını gerçekleştirerek ülkenin ihracat performansında büyük bir rol oynamıştır. Özellikle tekstil, hazır giyim, gıda, mobilya, otomotiv yan sanayi gibi sektörlerdeki KOBİ'lerin ihracata olan katkısı önemlidir (TÜİK, 2021). KOBİ'lerin ihracattaki büyüme potansiyeli, Türkiye'nin ekonomik çeşitliliğini artırarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlamaktadır.

Tabo:1. Türkiye'de 2013-2021 Yılları Arası İhracat Yapan Firmaların Sayısı

Yıl	Büyüklük grubu	Toplam	Sanayi	Ticaret	Diğer
2013	**Toplam - Total**	**58 617**	**26 346**	**26 241**	**6 030**
	KOBİ - SMEs	**54 948**	**24 043**	**25 254**	**5 651**
	Büyük Ölçekli Firma	3 669	2 303	987	379
2014	**Toplam - Total**	**61 926**	**27 728**	**27 968**	**6 230**
	KOBİ - SMEs	**57 799**	**25 174**	**26 828**	**5 797**
	Büyük Ölçekli Firma	4 127	2 554	1 140	433
2015	**Toplam - Total**	**63 654**	**28 457**	**29 027**	**6 170**
	KOBİ - SMEs	**59 114**	**25 611**	**27 742**	**5 761**
	Büyük Ölçekli Firma	4 540	2 846	1 285	409
2016	**Toplam - Total**	**65 760**	**29 165**	**30 083**	**6 512**
	KOBİ - SMEs	**60 760**	**26 064**	**28 612**	**6 084**
	Büyük Ölçekli Firma	5 000	3 101	1 471	428
2017	**Toplam - Total**	**70 142**	**30 612**	**32 224**	**7 306**
	KOBİ - SMEs	**64 282**	**27 055**	**30 400**	**6 827**
	Büyük Ölçekli Firma	5 860	3 557	1 824	479
2018	**Toplam - Total**	**76 055**	**32 475**	**35 385**	**8 195**
	KOBİ - SMEs	**72 865**	**30 302**	**34 701**	**7 862**
	Büyük Ölçekli Firma	3 190	2 173	684	333
2019	**Toplam - Total**	**83 051**	**34 864**	**38 601**	**9 586**
	KOBİ - SMEs	**79 678**	**32 591**	**37 803**	**9 284**
	Büyük Ölçekli Firma	3 373	2 273	798	302
2020	**Toplam - Total**	**86 415**	**35 930**	**40 463**	**10 022**
	KOBİ - SMEs	**82 393**	**33 249**	**39 456**	**9 688**
	Büyük Ölçekli Firma	4 022	2 681	1 007	334
2021	**Toplam - Total**	**99 853**	**40 055**	**47 993**	**11 805**
	KOBİ - SMEs	**94 111**	**36 415**	**46 317**	**11 379**
	Büyük Ölçekli Firma	5 742	3 640	1 676	426

Tablo 1'de, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2013-2021 yılları arasında ABD doları üzerinden ihracat yapan işletme sayısı ve KOBİ ölçekli ihracat yapan işletme sayısı yer almaktadır (TÜİK, 2021b). Bu istatistik verileri, işletmelerin ekosisteme katkısını göstermekte ve KOBİ'lerin genel rakamlar içindeki oranını tespit etmemizi sağlamaktadır. Ayrıca, yayımlanan veriler ekonomi yönetimleri, odalar, borsalar ve ihracatla ilgilenen kurum ve kuruluşlar için değerli bilgiler sunmaktadır.

Bu veriler, ülke ihracatının genel durumunu analiz etmek, hedefe ulaşma durumunu değerlendirmek ve geleceğe yönelik plan ve programlar yapmak için önemli bir kaynaktır. İmalat ve ticaret sektörlerinde faaliyet gösteren ve ihracat yapan işletme sayısı ile ihracat miktarları verileri sunulmaktadır. Bu veriler arasında ayrıca KOBİ'lerin payı da ayrıca belirtilmektedir. KOBİ'lerin yıllara göre ülke ihracatına katkısını değerlendirmek mümkündür.

Şekil 1 ve 2'de, hem büyük ölçekli işletmelerin hem de KOBİ'lerin yıllara göre ihracat yapan işletme sayısı ve ihracat miktarlarındaki artışları gözlemlenebilir. Tarım ve madencilik sektörlerine ait işletmeler diğer sektörlerde yer almaktadır, hizmet grubu işletmeleri ise ticari grubun içerisinde yer almaktadır. İhracatın ilk dönemlerinde tarım ve madencilik ürünleri ağırlıklı olmuştur, ancak ekonominin dönüşümüyle birlikte ihracat ürünleri çeşitlenmiştir. Son yıllarda ise ihracatı sanayi sektöründeki firmalar gerçekleştirmektedir ve genel ihracat miktarlarında artış gözlenmektedir. Bu artış doğal olarak sanayi ürünlerine yansımaktadır ve ihracat rakamlarının önemli bir bölümünü sanayi firmaları oluşturmaktadır. Hem büyük ölçekli firmalar hem de KOBİ'lerde sanayi sektöründeki ihracatta artış yaşanmıştır.

Şekil 1 ve 2'de 2013-2021 yılları arasındaki büyük ölçekli işletmeler ve KOBİ'lerin imalat, ticaret ve diğer sektörlerdeki ihracat yapan işletme sayısındaki artışlar görülebilir. Aynı şekilde KOBİ'lerin toplam ihracat içindeki payındaki artış da gözlemlenebilir. Bu verilerin ışığında, KOBİ'lerin ihracattaki artan rolü ve genel ekonomiye sağladıkları katkı anlaşılmaktadır. İhracat yapan işletme sayılarındaki ve ihracat miktarlarındaki artışlar, KOBİ'lerin uluslararası pazarda rekabet güçlerinin arttığını ve ihracata olan katılımlarının yükseldiğini göstermektedir.

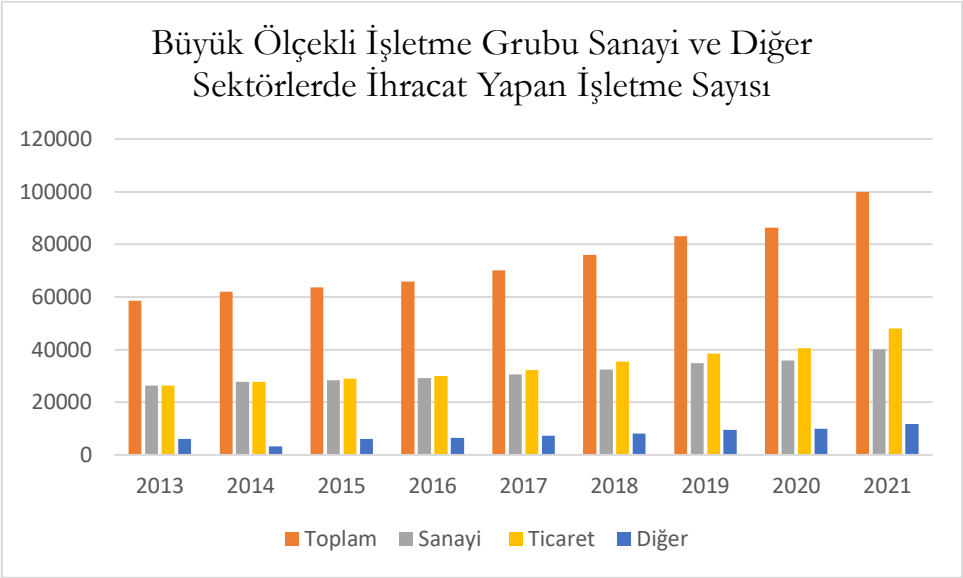

Şekil 1. Büyük Ölçekli İşletmelerde Sanayi ve Diğer Sektörlerde İhracat Yapan İşletme Sayısı

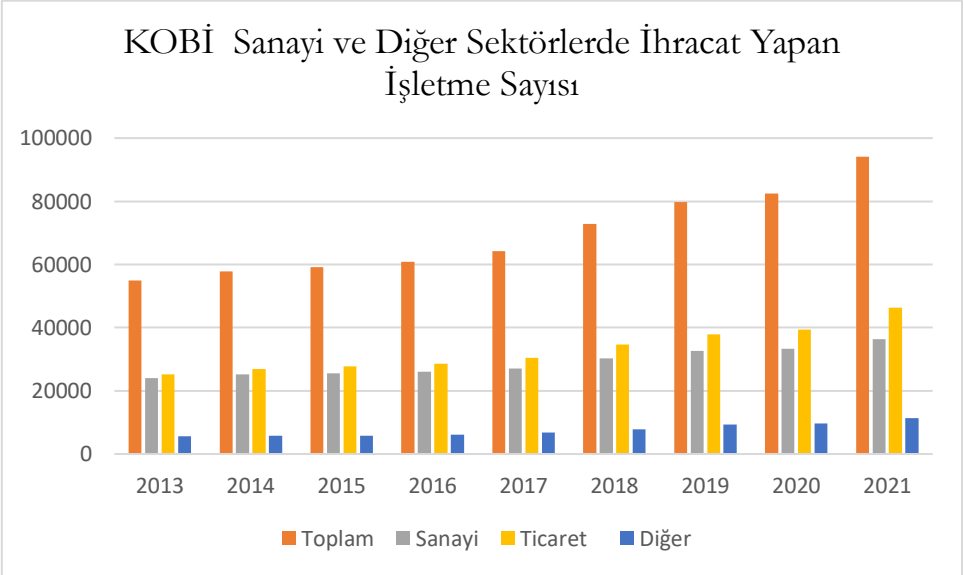

Şekil 2. KOBİ Sanayi ve Diğer Sektörlerde İhracat Yapan İşletme Sayısı

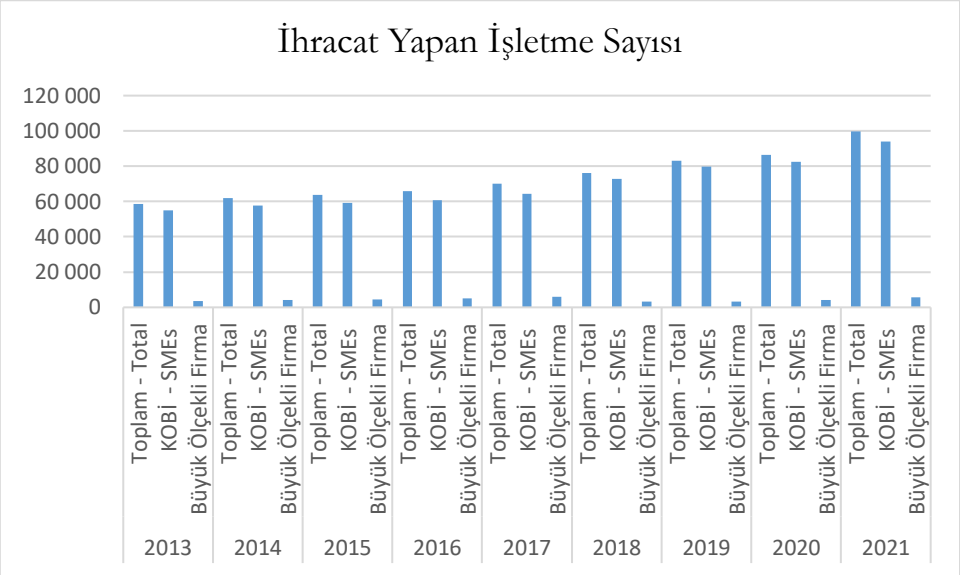

Şekil:3.Türkiye'de Toplam İhracat Yapan İşletme Sayısı ve Toplam Sayı İçinde KOBİ'lerin oranı

Şekil 3. Türkiye'de 2013-2021 yılları arası toplam ihracat yapan işletme sayısı ve ihracat yapan KOBİ sayısı verilmiştir. Yıllar itibariyle işletme sayısında artış olmuştur. Bununla birlikte ihracat yapan KOBİ sayısında da artış olmuştur.

KOBİ'ler, işletmelerin önemli bir bölümünü oluşturarak üretimin ve katma değerin büyük bir kısmını sağlamaktadır. Ayrıca istihdamın da önemli bir kaynağıdırlar. Bu sebeple, KOBİ'lerin ekosisteme sağladığı katkı, ekonomi yönetimlerinin odak noktası haline gelmiştir. KOBİ'lerin ihracata katılımını teşvik etmek amacıyla çeşitli politikalar ve teşvikler sunulmaktadır. Uluslararası pazarlara erişimlerini kolaylaştırmak, ihracat yeteneklerini geliştirmek ve rekabetçiliklerini güçlendirmek için destek mekanizmaları geliştirilmiştir. KOBİ'lerin rekabet gücünü artırmak için çeşitli destek modelleri ve programlar oluşturulmuştur.

KOSGEB, KOBİ'lere yönelik destek programlarıyla ihracat kabiliyetlerini artırmayı hedeflemektedir. Aynı şekilde diğer kurumlar da ihracat ve benzer konulara yönelik destek programları sunmaktadır. Ticaret Bakanlığı'nın da KOBİ'lere yönelik destek programları bulunmaktadır. Bu destekler, KOBİ'lerin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırarak ihracatlarını artırmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), her yıl ihracat yapan işletme sayısı ve ihracat miktarı gibi verileri yayımlamaktadır. Aynı şekilde KOBİ ölçeğinde ihracat yapan işletme sayısı ve ihracat tutarları da raporlanmaktadır. Bu veriler, KOBİ'lerin ihracattaki performansını değerlendirmek ve gelişmeleri takip etmek için önemli bir kaynak sağlamaktadır.

Tablo: 3. KOBİ'lerin Toplam İhracattaki Payı

KOBİ'lerin Toplam İhracata Katkısı				
Yıl	**İşletme Ölçeği**	**$**	**Toplam İhracat**	**KOBİ'lerin % Payı**
2013	**KOBİ**	**56 938 334**	**157 087 608**	**0,36246229**
	Büyük	**100 149 274**		
2014	**KOBİ**	**58 207 756**	**161 794 012**	**0,35976459**
	Büyük	**103 586 256**		
2015	**KOBİ**	**49 068 065**	**143 954 135**	**0,34085902**
	Büyük	**94 886 070**		
2016	**KOBİ**	**46 347 623**	**143 208 027**	**0,32363844**
	Büyük	**96 860 405**		
2017	**KOBİ**	**49 836 079**	**162 759 486**	**0,30619462**
	Büyük	**112 923 407**		
2018	**KOBİ**	**65 512 949**	**174 245 380**	**0,37598098**
	Büyük	**108 732 431**		
2019	**KOBİ**	**65 403 590**	**178 461 024**	**0,36648669**
	Büyük	**113 057 434**		
2020	**KOBİ**	**60 872 838**	**167 154 059**	**0,36417206**
	Büyük	**106 281 221**		
2021	**KOBİ**	**67 617 861**	**222 535 516**	**0,303852**
	Büyük	**154 917 655**		

Tabo:2.de KOBİ'lerin ve büyük işletmelerin ihracat miktarları verilmiştir. Bununla birlikte Toplam ihracattaki payı verilmektedir. KOBİ'lerin payı % 30-36 arasında değişmektedir.

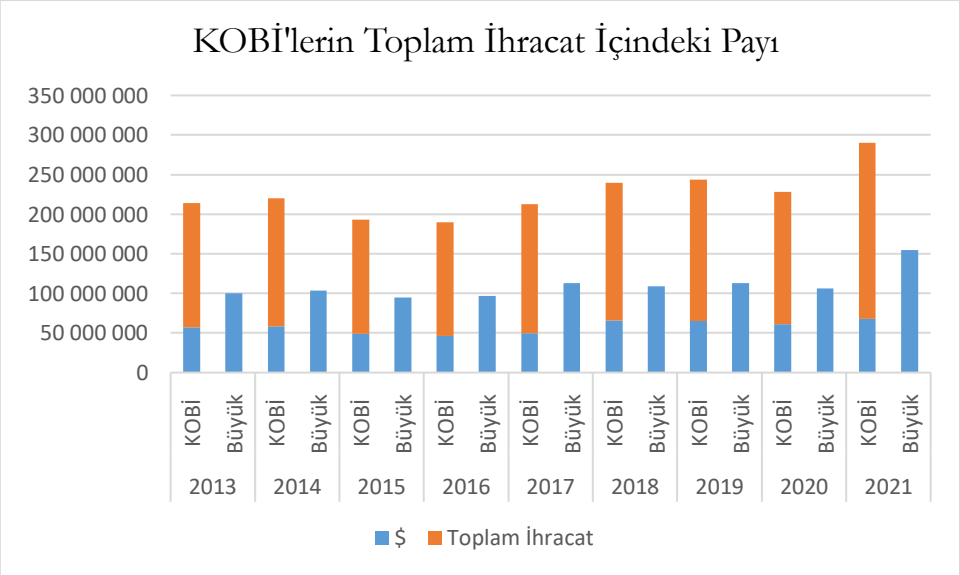

Şekil:4. KOBİ'lerin Toplam İhracattaki Payı

Şekil: 4'de büyük işletmelerin ve KOBİ'lerin ihracat miktarları verilmektedir. İhracat rakamları bazı yıllarda azalma görülse de, genel olarak artış göstermiştir.

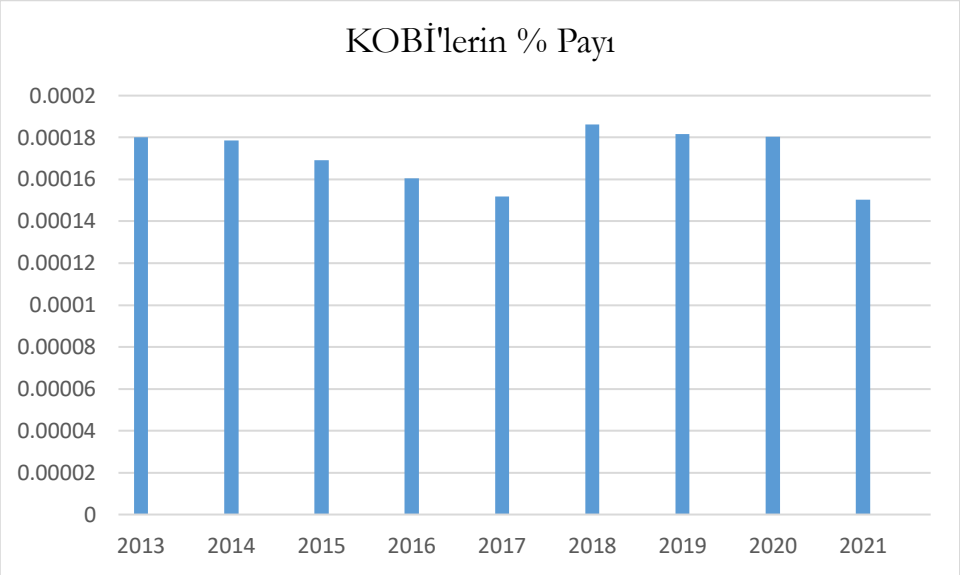

Şekil:5. KOBİ'lerin Toplam İhracattaki % olarak oranı

Şekil'5 de KOBİ'lerin toplam ihracatta payı verilmektedir. Toplam ihracatın % 30-36'ı KOBİ'ler yapmıştır.

İmalat sektörünün ihracattaki payı

Türk firmaları tarım ve madencilik ürünleri ihraç ederken, ekonomideki dönüşüm, ihraç ürünlerine yansımış, sanayi ürünleri ihraç eden konuma gelmiştir. Toplam ihracat içindeki payı yıllar içerisinde artmıştır. Özellikle 2013 yılından, 2021 yılları arası, ihracatın % 90 civarı sanayi ürünlerinden yapılmaktadır. Türk firmalarının tarım ve madencilik ürünleri ihracatından sanayi ürünleri ihracatına geçiş, ekonomik dönüşümün bir göstergesidir. Bu süreçte Türkiye'nin ihracat yapısı, sanayi ürünlerinin payının önemli ölçüde artmasıyla değişmiştir. Özellikle son yıllarda sanayi sektöründeki ihracatın büyük bir paya sahip olması, Türk firmalarının uluslararası pazarlarda rekabet gücünün arttığını göstermektedir.

Tabo:3 İmalat Sanayinin Toplam İhracat İçindeki Payı

	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Tarım, ormancılık ve balıkçılık ürünleri	5 638 032	6 051 070	6 236 536	6 103 527	6 120 373	6 041 889	6 239 945	6 525 801	7 835 252
Madencilik, taş ocakçılığı	3 855 447	3 370 140	2 751 955	2 636 809	3 480 958	3 373 872	3 179 096	2 912 011	4 039 516
İmalat sanayi	146 985 876	151 638 659	134 449 407	134 034 256	152 595 495	164 098 427	168 381 458	157 068 132	209 613 858
Toplam	**157 087 608**	**161 794 012**	**143 954 135**	**143 208 027**	**162 759 486**	**174 245 380**	**178 461 024**	**167 154 059**	**222 535 516**

Tablo 3.de imalat sanayi, tarım, ormancılık ve balıkçılık ürünleri ve maden taş ocaklığı ürünlerinin ihracat miktarları verilmiştir. Toplam ihracat ile kıyaslandığında imalat sanayinin ön plana çıktığı görülmektedir.

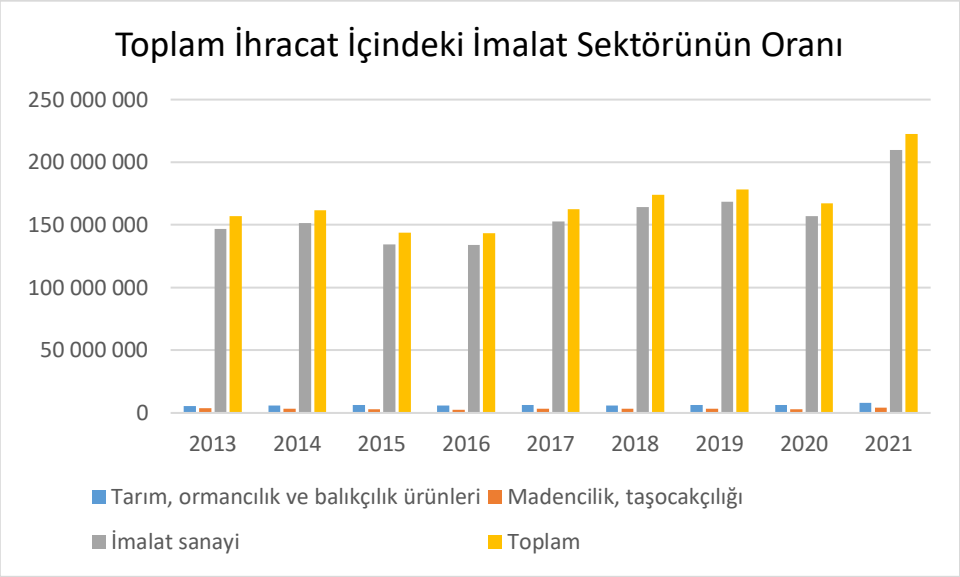

Şekil: 6. İmalat Sanayinin Toplam İhracat İçindeki Payı

Şekil 6 de İmalat sektörünün toplam ihracat ile kıyaslandığında, ihracatın çok önemli kısmını imalat sektörünün gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'de ekonomi yönetimlerinin gayret ve çabası sonuç vermiştir. Son on yıldan beri ihracat rakamları düzenli olarak artmıştır. İhraç ürün çeşitlerinde artış olmuş, sanayi ürünleri tutarı, tüm ihracat tutarlarına oransal olarak artmıştır. İhracat rakamlarının önemli kısmını sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Türk firmaları büyük özveri ile çalışmış, Dünya'nın birçok ülkesinde kurdukları iletişim ve yaptıkları araştırmanın ihracat faaliyetlerinde faydası olmuştur. 2013-2021 yılları arasında ihracat yapılan en verimli yıl. Operational Competitiveness Rating (OCRA) yöntemiyle tespit edilmiştir.

Düşük, orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünleri ihracatının OCRA yöntemi ile en verimli yılın tespit edilmesi

Tablo:4 2013*-2021 yılları arası Düşük, orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürün ihracatı yapan işletme sayısı ve ihracat değeri*

Yıl	Girişim sayısı	İhracat değeri
2013	25 658	87 183 463
2014	27 007	89 837 490
2015	27 741	80 564 016
2016	28 428	80 664 492
2017	29 831	90 791 520
2018	31 652	99 525 295
2019	33 970	101 302 097
2020	35 070	93 750 113
2021	39 128	122 099 815
Max	39 128	122 099 815
Min	25 658	80 564 016
F. Ağırlık.	**0,426**	**0,574**

Tablo 4 de 2013 yılından 2021 yılına kadar düşük, orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürün ihracatı yapan işletme sayısı ve ihracat değerleri verilmiştir.

Tablo 4'de yer alan verilere göre, 2013 ile 2021 yılları arasında Türkiye'de düşük, orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünleri ihraç eden işletme sayısı ve ihracat değerleri incelenmiştir. İhracat değerlerinin en düşük olduğu yıl 2015 olarak görülmektedir, bu yılda 27,741 işletme tarafından 80,564,016 birim değerinde ihracat gerçekleştirilmiştir. Ancak, tablodaki verilere göre ihracat değerleri yıllar içinde artış göstermiş ve en yüksek değer 2021 yılında kaydedilmiştir. Bu yılda 39,128 işletme tarafından 122,099,815 birim değerinde ihracat yapılmıştır. Genel olarak, tablodaki veriler Türk işletmelerinin teknoloji düzeyi yüksek ürünlerde ihracatın arttığını göstermektedir. Bu da Türkiye'nin yüksek teknoloji ürünlerindeki rekabet gücünün ve uluslararası pazardaki varlığının güçlendiğini göstermektedir.

Tablodaki veriler, Türkiye'nin ihracat performansının zaman içinde istikrarlı bir şekilde arttığını ve özellikle yüksek teknoloji ürünlerine yönelik ihracatının önemli bir gelişme kaydettiğini göstermektedir. İşletme sayısındaki artış ve ihracat değerlerindeki yükseliş, Türk işletmelerinin uluslararası pazarda rekabet gücünün arttığını ve teknoloji odaklı ürünlerle daha fazla ihracat gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu veriler, Türkiye'nin ekonomik dönüşüm sürecinde sanayi üretimine ve yüksek katma değerli ürünlere odaklanarak ihracatta başarılı bir performans sergilediğini göstermektedir.

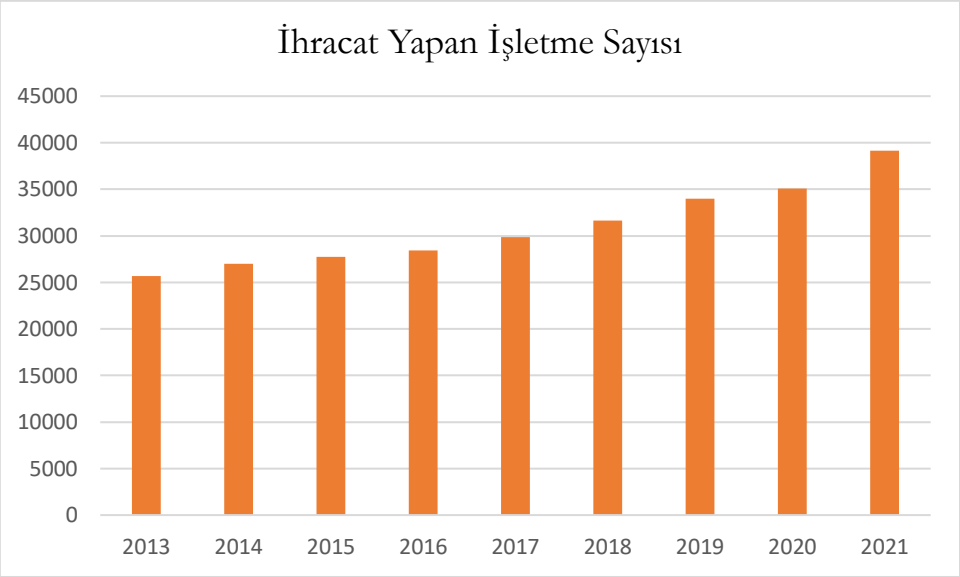

Şekil:7 Toplam İhracat Yapan İşletme Sayısı

Tablo 5. *Ölçeklendirilmiş Girdi ve Çıktı İndeksi ve Sıralama*

	Ölçeklendirilmiş girdi indeksi		**Ölçeklendirilmiş çıktı indeksi**		**Ölçeklendirilmemiş genel tercih indeksi**	**Ölçeklendiril-lmiş genel tercih indeksi**	**Genel sıralama**
	Girişim sayısı		**İhracat değeri**				
2013	0,224	0,0224	0,047	0,0470	0,0694	0,0580	6
2014	0,2012	0,0122	0,0661	0,0661	0,0783	0,0669	5
2015	0,1891	0,0114	0,0000	0,0000	0,0114	0,0126	7
2016	0,1777	0,0233	0,0007	0,0007	0,0240	0,0791	3
2017	0,1544	0,0302	0,0729	0,0729	0,1031	0,0705	4
2018	0,1241	0,0385	0,1351	0,1351	0,1736	0,0075	7
2019	0,0856	0,0183	0,1478	0,1478	0,1661	0,0048	9
2020	0,0674	0,0674	0,0939	0,0939	0,1613	0,1347	2
2021	0,0000	0,0000	0,2959	0,2959	0,2959	0,2959	1

Tablo 5 de Tablo 1 deki verilerin hesaplaması OCRA yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Ölçeklendirilmiş girdi indeksi, ölçeklendirilmiş çıktı indeksi, ölçeklendirilmemiş genel tercih indeksi, ölçeklendirilmiş genel tercih indeksi üzerinden en verimli yıldan başlayarak, yılların sırlaması yapılmıştır. 1. Sırada 2021 yılı, 2. Sırada 2020, 3. Sırada 2016 yılı tespit edilmiştir.

Sonuç ve öneriler

Türkiye, uluslararası işbirliği anlaşmaları imzalama ve Gümrük Birliği Antlaşması'na taraf olma gibi adımlarla yurtdışına açılma girişimlerinde bulunarak uluslararası işbirliği anlayışını ortaya koymuştur. Bu süreçte 1980 yılından itibaren ihracata dayalı ekonomik büyüme hedefine odaklanmış ve Türk firmaları da yurtdışı pazarlara açılarak bu sürece katkı sağlamışlardır.

Türkiye'nin ekonomi yapısındaki değişim, ihracata da yansımış ve ülkenin tarım ve maden ürünleri ihracatından, sanayi ürünleri ihracatına geçişi sağlanmıştır. Son yıllarda savunma sanayi gibi yüksek teknoloji ürünleri ihraç eden Türk firmaları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, katma değeri yüksek ürünlerin ihracat miktarlarında da artış gözlenmiştir. Son on yılda Türkiye'nin ihracat rakamlarında kayda değer bir artış yaşanmıştır ve ihracat yapısı çeşitlenmiştir. Özellikle sanayi ürünleri ihracatı payı yaklaşık %54 oranında artmıştır.

Türk firmalarının yurtdışı tecrübelerinin artması, iç piyasada da olumlu etkiler yaratmıştır. Bu süreçte Ar-Ge harcamalarında artış görülmüş, patent ve marka tescili önem kazanmıştır. Firmalar, üretim alt yapılarında ve pazarlama faaliyetlerinde yazılımları yoğun bir şekilde kullanmaktadır. İş kalitesinde artış sağlanmış ve kurumsallaşmaya önem verilmektedir. Nitelikli eleman istihdamına öncelik verilmektedir.

Ekonomi yönetimleri, ekonomik sorunların çözümü ve toplumun refah seviyesinin artırılması için üretimi teşvik etmek amacıyla yasal düzenlemeler, planlar ve programlar yapmaktadır. İhracat, kalkınma planlarının önemli bir unsuru haline gelmiştir. İhracatın kolaylaşması için düzenlemeler yapılmakta ve ihracatı teşvik etmek amacıyla büyük işletmelere ve KOBİ'lere hibe destekleri ve kredi imkânları sunulmaktadır. Üretimin sürekliliği ve yurtdışı pazarlara erişimin sağlanması için ihracat teşvik edilmektedir. Ticaret Bakanlığı, Eximbank, KOSGEB, İhracatçı Birlikleri, Türkiye İhracatçılar Meclisi ve Sanayi ve Ticaret Odaları gibi

kurumlar, ihracatçıların yurtdışı pazarlarla tanışmalarını sağlamak, plan ve programlar hazırlamak, mevzuat konularında bilgilendirmek, rehberlik yapmak ve destek programları sunmak gibi aktif roller üstlenmektedirler.

Türkiye'nin ihracatını daha da artırmak ve ihracat performansını iyileştirmek için bir dizi önlem alınabilir. İhracat yapan işletmelerin karşılaştığı bürokratik engellerin azaltılması ve işlemlerin kolaylaştırılması önemli adımlardır. Ayrıca, ihracat yapan işletmelere vergisel teşvikler sağlanması da ihracatın artmasına katkıda bulunabilir. Örneğin, yıllık ihracat rakamı belirli bir seviyeyi aşan işletmelere daha düşük vergi oranları uygulanabilir. İhracat performansına bağlı olarak uygun koşullarda ihracat kredisi sağlanması da ihracatçıların güçlenmesine yardımcı olabilir. İhracatın etkinliğini artırmak için lojistik altyapının geliştirilmesi de önemlidir. İhracat limanlarının kapasitesinin artırılması, gümrük süreçlerinin hızlandırılması ve lojistik merkezlerin kurulması teşvik edilmesi, ihracatın daha verimli ve etkin bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlayabilir.

Yurtdışı pazar potansiyelini artırmak için daha fazla ticaret antlaşması yapılabilir ve ihracat programlarıyla işletmelerin uzman yetiştirilmesi desteklenebilir. Ürün standartlarının uyumlaştırılması konusunda çalışmalar yapılabilir ve Türkiye, ihracatçılara ürün standartları konusunda destek sağlayabilir. İhracatı artırmak isteyen işletmelere yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır. İhracat süreçleri, pazar analizi, pazarlama stratejileri ve kültürel farklılıklar gibi konularda işletmelere destek sağlanabilir. Bu şekilde Türkiye'nin ihracat performansı daha da güçlenebilir ve uluslararası pazarda rekabetçi bir konuma ulaşabilir.

KAYNAKLAR:

1. Aslan, M. & Manavgat, G. (2021). Yeni ekonomide teknolojik gelişmelerin uluslararası rekabet gücüne etkisi: Türkiye'de e-ticaret SWOT analizi. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(14), 67-92.
2. Cunda, G., & Hatırlı, S. A.(2019). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Ürün Çeşitliliği Üzerine Etkisi The Effect Of Foreıgn Dırect Investments On Export Product Dıversıfıcatıon In Turkey. 11(30). 867-885.
3. Cora, Ç. R., & Yolcu, İ. U. (2022). Dijitalleşmenin Dış Ticaret Üzerine Etkisi Ve Kağıtsız Dış Ticaret. *Atlas Journal, 8*(47), 2597-2610.
4. Çelik, H. (2022). Türkiye'de İhracat Çeşitliliği Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ardl Yaklaşımı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (35), 147-162.
5. Demirdöğmez, M., Gültekin, N., & Taş, H. Y. (2018). Türkiye'de e-ticaret sektörünün yıllara göre gelişimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, *8*(15), 2216-2236.
6. Dağlı, İ., & Ezanoğlu, Z. (2021). Ar-Ge, patent ve ileri teknoloji ihracatının ekonomik büyümeye etkileri: OECD ülkeleri için dinamik panel veri analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *10*(1), 438-460.
7. Dışişleri Bakanlığı (2023). mfa.gov.tr. (30.5.2023tarihinde https://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_vegelismeteskilati_oecd_.tr.mfavehttps://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu dto_.tr.mfa#:~:text=%C3%9Clkemiz%20Uruguay%20Round%20sonunda%20Marake%C5%9F,anla%C5%9Fmalar%C4%B1nda%20%C3%B6ng%C3%B6r%C3%BClen%20taahh%C3%BCtlerini%20yerine%20getirmi%C5%9Ftirvettps://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa adresinden ulaşılmıştır)
8. Erdem, A. (2021). Türkiye'nin İnsansız Hava Aracı (İHA) ihracat rekabet gücünün analizi. *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi*, *3*(1), 7-16.
9. EXİMBANK (2023), Krediler. (31.05.2023 tarihinde https://eximbank.gov.tr/urun-ve-hizmetlerimiz/krediler adresinden ulaşılmıştır).
10. İstanbul Sanayi Odası, (2023). Dış Ticaret. 31.5.2023 tarihinde https://www.iso.org.tr/projeler/dis-ticaret/ihracat-yol-haritasi adresinden ulaşılmıştır)
11. Gedik, Y. (2021). E-Ticaret: Teorik bir çerçeve. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(1), 184-198.
12. İmamoğlu, İ. K. (2022). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve İhracat İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ardl Sınır Testi Yaklaşımı. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, *6*(1), 79-96.
13. İSO, (2023). (01.06.2023 tarihinde https://www.iso.org.tr/projeler/dis-ticaret/ihracat-yol-haritasi adresinde ulaşılmıştır).
14. İspir, M. S., Ersoy, B. A., & Yılmazer, M. (2009). Türkiye'nin Büyüme Dinamiğinde İhracat Mı İthalat Mı Daha Etkin?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *24*(1), 3-16.
15. KOSGEB,(2023),Destekler,(31.05.2023tarihindehttps://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekdetay/7139/yurt-disi-pazar-destek-programi adresinden ulaşılmıştır)

16. Karakaş, A. (2012). Türkiye ekonomisi'nde yapısal değişim: Dış ticarette fasıl bazlı yapısal dönüşüm analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, *4*(1), 1-9.

17. Kılıçarslan, M., & Takkasız, B. (2019). Dünyada ve Türkiye'de Tıbbi Cihaz Sektöründe Pazarlamanın Önemi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (17), 966-971.

18. Koca, A. (2023)Taşımacılık, İnşaat, Seyahat ve Finansal Hizmetler Sektörü İhracatının Ekonomik Büyümeye Etkisi; Türkiye Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *18*(1), 187-209.

19. KOSGEB,(2023).Destekler.(30.5.2023tarihindehttps://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekdetay/7139/yurt-disi-pazar-destek-programi adresinden ulaşılmıştır)

20. Küçükoğlu, M. (2023). Türk Savunma Sanayisindeki Gelişmelerin Ekonomiye Etkileri (2000-2023). *Sakarya İktisat Dergisi*, *12*(1), 15-41.

21. Resmi Gazete, (2011). Eskiler. (04.06.2023 tarihinde, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110720-16.htm adresinden ulaşılmıştır).

22. Resmi Gazete, (2013). Eskiler. (04.6.2023 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130310-5.htm adresinden ulaşılmıştır)

23. Şahin, N. (2021).Orta Doğu Ve Kuzey Afrika (Mena) Ekonomilerinde İhracat Katma Değeri ve İthalat Bağımlılığı: Girdi-Çıktı Analizi. *Ortadoğu Ve Göç*, *11*(1), 85-109.

24. Şahin, I. F. O. (2022). Türkiye'nin 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Gelişiminin İrdelenmesi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, *9*(27), 82-99.

25. Ticaret Bakanlığı, (2023). İhracat Destekleri, 30.5.2023 tarihinde https://ticaret.gov.tr/destekler/ihracat-destekleri/5973-sayili-ihracat-destekleri-hakkinda-karara-iliskin-genelgeler/marka-ve-turquality-destekleri adresinden ulaşılmıştır)

26. TOBB, (2023), (31.05.2023 tarihinde https://www.tobb.org.tr/ABDID/DisTicaret/Sayfalar/IhracatDestekOfisleri.php adresinden ulaşılmıştır).

27. TİM, 2023, Faaliyetlerimiz. (10.6.2023 tarihinde https://tim.org.tr/tr/faaliyetlerimiz adresinden ulaşılmıştır)

28. TİM, (2023), Raporlar, 10.6.2023 tarihinde https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM_Ihracat_2023_Raporu.pdf adresinden ulaşılmıştır)

29. TÜİK, (2021). Küçük ve Orta-Büyüklükteki-Girişim-İstatistikleri. (14.06.2023 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2021-45685#:~:text=KOB%C4%B0%27ler%202021%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20toplam,35%2C5%27ini%20olu%C5%9 adresinden ulaşılmıştır)

30. Ticaret Bakanlığı, (2023). E-Ticaret Destekleri. (04.06.2023 tarihinde https://ticaret.gov.tr/destekler/e-ihracat-destekleri. adresinden ulaşılmıştır)

31. Narman, Z. (2023). Akdeniz Ülkelerinde Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(1), 19-36.

32. TOBB, (2023). İhracat Destek Ofisleri, (01.06.2023 tarihinde https://www.tobb.org.tr/DisTicaret/IhracatDestekOfisleri adresinden ulaşılmıştır)

33. TÜBİTAK (2023). Ulusal Destek Programları, (31.5.2023 tarihinde https://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/sanayi/ulusal-destek-programlariadresinden ulaşılmıştır)

34. Ülger, Y. T., & Toksarı, M. (2020). E-Ticaret Sitelerinin Kullanılabilirliği Ve Başarısını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *6*(2), 116-128.

35. Ünal, T. D., Nacar, R., & Şeker, A. (2020). Küresel Milli Markalaşma ve TURQUALITY® Programı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 591-618.

36. Yılmaz, Ö., & Albayrak, M. (2023). Türkiye'de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (38), 89-108.

37. Yılmaz, F. (2022). Ekonomik büyüme ve dış ticaret bağıntısı: Türkiye örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(1), 21-32.

38. Yılmaz, H. (2023). Türkiye'de Turizmin Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, *7*(1), 257-276.

Star Wars Evreni ve Plastik Sanatlara Etkileri

Ayhan ÖZER[1]

Giriş

Star Wars, sinema tarihinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilen, kült halini almış fenomen bir film serisidir. Yaratıcısı George Lucas'ın vizyonu ve öngörüsüyle Star Wars, kendine özgü bir evren yaratmış ve milyonlarca hayranın kalbini kazanmıştır. Ancak, Star Wars sadece sinema endüstrisinde bir devrim yaratmakla kalmamış, aynı zamanda plastik sanatlar alanında da önemli etkiler bırakmıştır.

Bu çalışma ile Star Wars evreninin plastik sanatlara, özellikle de resim sanatına olan etkilerini sistemli bir şekilde inceleyecek ve anlaşılmasını sağlayacak bir çerçeve sunmaya çalışılmıştır. İlk yayınlandığı günden başlayarak, Star Wars'un yaratıcı estetiği, karakter tasarımları, görsel efektleri ve hikaye anlatımı, plastik sanatçılarının ve resim sanatı alanında yeni ufuklar açmış ve yaratıcı düşünceleri tetiklemiştir.

Bu araştırma, Star Wars evreninin plastik sanatlar alanındaki etkilerini belirlemek için çeşitli disiplinler arası yaklaşımları birleştirmeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, Star Wars'un film ve medya sanatlarındaki önemi ve popüler kültür üzerindeki etkisi literatür taramasıyla ele alınacak ve temel bir çerçeve oluşturulacaktır. Ardından, plastik sanatlar disiplinindeki ilgili çalışmalar gözden geçirilecek ve Star Wars'un bu alanda öncü bir rol oynadığına dair kanıtlar sunmaya çalışılacaktır.

Ayrıca, Star Wars evreninin plastik sanatlara olan etkileri heykel, illüstrasyon, animasyon, resim sanatı ve çağdaş sanat olmak üzere beş ana kategori altında ele alınmıştır. Her bir kategori, Star Wars'un yaratıkları, karakterleri, mekanları ve atmosferik unsurları üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde ele alacak ve plastik sanatçılarının nasıl ilham aldığını ve yeni yaratıcı ifade biçimleri geliştirdiğini açıklanmaya çalışacaktır.

Bu araştırmanın sonucunda, Star Wars evreninin plastik sanatlara olan etkileri ve bu etkilerin sanat dünyasında nasıl yansıtıldığıyla ilgili önemli bulgular elde edilmesi hedeflenmiştir. Star Wars'un yaratıcı estetiği, yaratıcı karakter ve kostüm, mekan tasarımları ve hikaye anlatımı gibi unsurların plastik sanatların evriminde nasıl bir dönüşüm sağladığı anlaşılarak, bu evrenin sanat dünyasındaki kalıcı ve etkileyici izi daha iyi anlaşılmıştır.

Bu çalışma, plastik sanatlar ve popüler kültür arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamak ve Star Wars evreninin sanat dünyasındaki önemini vurgulamak için bir adım olarak kabul edilebilir. Ayrıca, Star Wars'un yaratıcı evreninin resim sanatçılarına ve plastik sanatlar disiplinine nasıl ilham kaynağı olduğunu vurgulayarak, sanat ve popüler kültür arasındaki karşılıklı etkileşimin önemini vurgulamaktadır. Star Wars'un eşsiz görsel evreninin resim sanatında ortaya çıkan yeniliklere ve sanatçıların yaratıcılığını tetikleyen etkileri önemli etkileşimlere yol açmıştır. Star Wars'un benzersiz karakter tasarımları, ikonik mekanları ve araçları plastik sanatlarda yeni anlatımlar ve kompozisyonlar oluşturma potansiyelini ortaya çıkarmıştır. Darth Vader, Yoda, R2-D2 ve diğer birçok karakter, plastik sanatçılarının figüratif çalışmalarını zenginleştirerek, estetik ve kavramsal açıdan ilham verici bir imkan sunmuştur. Ayrıca, filmlerdeki kostümler, uzay gemileri, gezegenler ve mimari yapılar gibi görsel unsurlar, perspektif, derinlik ve atmosferik etkilerin resim, animasyon ve illüstrasyon sanatlarında kullanımına ilham kaynağı olduğu görülmektedir.

[1] Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, Gaziantep, Türkiye. ORCID ID: 0000-0002-0014-4608

Ayrıca, Star Wars evreninin hikaye anlatımı ve karakter gelişimi de resim sanatına ilham vermiştir. Filmlerdeki epik sahneler, duygusal durumlar ve çatışmalar, sanatçılar anlatıcı bir dil kullanarak eserlerini derinleştirmesine olanak sağlamıştır. Sanatçılar, Star Wars evreninin karakterlerini, sahnelerini ve hikayelerini kendi yaratıcı yorumlarıyla eserlerinde yeniden canlandırarak, izleyicilerine tanıdık bir evrende yeni bir bakış açısı sunmuşlardır.

Star Wars Evreni

Star Wars, film serisi, televizyon dizileri, kitaplar, çizgi romanlar ve video oyunları gibi çeşitli medya formatlarında genişleyen bir evrende geçmektedir. Star Wars, George Lucas tarafından yaratılan ve ilk olarak 1977 yılında "Yıldız Savaşları: Bölüm IV-Yeni Bir Umut" filmiyle tanıtılan epik bir bilim kurgu evrenidir. İlk film, Luke Skywalker, Leia Organa, Han Solo, Darth Vader ve Jedi Şövalyeleri gibi ikonik karakterleri tanıtmıştır. Devam filmleri olan "İmparator"un Dönüşü" (1980) ve "Jedi Şövalyeleri" (1983) bu film galaktik bir isyanı ve Jedi şövalyelerinin mücadelesini anlatmaktadır.

Star Wars evreninin geçmişini anlatan "Ön Üçleme", 1999'da "Bölüm I- Gizli Tehlike" ile başlamıştır. Bu üç film, Jedi şövalyesi Anakin Skywalker'ın yükselişini ve galaksiyi etkileyen politik entrikaları anlatmaktadır. "Bölüm II- Klonların Saldırısı" (2002) ve "Bölüm III- Sith'in İntikamı" (2005) ile devam eden bu üçleme, Star Wars evreninin kökenlerine ışık tutmaktadır (Star Wars Timeline, 2023).

Disney'in Lucasfilm'i satın almasının ardından, Star Wars evreni yeniden canlandırılmış ve genişletilmiştir. "Bölüm VII- Güç Uyanıyor" (2015) ile başlayan yeni üçlemenin ana hikayesi, orijinal üçlemenin olaylarından yıllar sonra geçmektedir. "Bölüm VIII- Son Jedi" (2017) ve "Bölüm IX- Skywalker'ın Yükselişi" (2019) ile devam eden bu üçleme, yeni karakterlerin ve maceraların yanı sıra eski karakterlerin dönüşünü de içermektedir (Tikkanen, 2023).

Ayrıca, Star Wars evreni televizyon dizileri aracılığıyla da genişlemiştir. "Star Wars: The Clone Wars" (2008-2020) ve "Star Wars Rebels" (2014-2018) gibi animasyon dizileri, evrenin farklı dönemlerini ve karakterlerini keşfetmektedir. Bunların yanı sıra, "The Mandalorian" (2019-günümüz) adlı bir canlı çekim aksiyon dizisi, popülerlik kazanmış ve Star Wars evrenine yeni bir hikaye katmıştır (Star Wars Evrenini Tanıma Rehberi, 2019).

Star Wars filmleri, kurgusal bir galakside geçen olayları anlatmaktadır. Evrende çeşitli uzaylı ırklar ve robotlar bulunmaktadır. Filmlerde "Güç" olarak adlandırılan bir enerji sistemi ve yetenekli kullanıcıları (Jedi'ler) da yer almaktadır. Güç, kullanıcılarına telekinezi, kehanet, öngörü, zihin kontrolü gibi doğaüstü yetenekler sağlar. Seri, Güç'ün iyilik için kullanılabileceği gibi karanlık tarafın takipçileri tarafından da kötülük amacıyla kullanılabileceğini anlatır.

Star Wars filmlerinin izleme sırası zaman çizelgesine göre düzenlenmemiştir. Serinin ilk çıkan filmleri, teknolojik sınırlamalardan dolayı hikayenin ortasından başlayarak çekilmiştir. Bu nedenle, izleme sırası kronolojik olarak değil, yayın sırasına göre belirlenmiştir (Resmi Star Wars Sitesi, 2023).

Star Wars Serisinin Popüler Kültüre Etkileri

Bilimkurgu sinemasının öncü serilerinden olan Star Wars sinema tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Yaratıcı dünyası, görsel efektleri, epik hikayesi ve unutulmaz karakterleri ile bilimkurgu sinemasına yeni bir soluk getirmiştir. Star Wars'un başarısı, bilimkurgu türünün sinema sektöründe daha geniş bir kabul görmesini sağlamış ve birçok filmin yapılmasına ilham vermiştir. Star Wars, 1977 yılından bu yana bilim kurgu filmlerine ve dizilere büyük bir ilham kaynağı olmuştur. Özellikle uzay temalı, galaksi çapında epik hikayeler içeren yapımlar üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Örneğin, "Star Trek" serisi ve "Guardians of the Galaxy" gibi yapımlar, Star Wars'un etkisini açık bir şekilde göstermektedir.

Star Wars, Luke Skywalker, Princess Leia, Han Solo, Darth Vader gibi karakterleriyle popüler kültürde ikonik hale gelmiştir. Bu karakterler, sinemanın yanı sıra televizyon programları, kitaplar, çizgi romanlar ve video oyunlarında da yer almıştır. Star Wars karakterleri, giysileri, replikaları ve oyuncaklarıyla popüler kültürde geniş bir etkiye sahip

olmuştur. Star Wars evreni, video oyun endüstrisinde de büyük bir etki yaratmıştır. Star Wars temalı video oyunlar, özellikle 1980'lerin sonundan itibaren popülerlik kazanmıştır, örneğin "Star Wars: Knights of the Old Republic", "Star Wars Jedi: Fallen Order", "Star Wars Battlefront" ve "LEGO Star Wars" gibi oyunlar, büyük bir hayran kitlesi oluşturmuş ve oyun sektöründe etkilerini göstermiştir.

Star Wars'un unutulmaz film müzikleri de popüler kültürde derin bir etki bırakmıştır. Besteci John Williams tarafından yaratılan epik müzikler, Star Wars filmlerinin karakteristik bir özelliği haline gelmiş ve dünya çapında tanınmıştır. Özellikle "The Imperial March" (Darth Vader'ın teması) ve "Star Wars Theme" (Ana tema), popüler kültürde sık sık kullanılan ve tanınan müzikler arasında yer alır.

Star Wars, birçok televizyon dizisi, film, kitap ve diğer medya içeriklerinde de yoğun bir biçimde yer almıştır. Popüler dizilerde veya filmlerde Star Wars karakterlerinin kostümleri veya diyaloglarına yapılan göndermeler, popüler kültürde bir mizah unsuru haline gelmiştir. Ayrıca, "May the Force be with you" (Güç seninle olsun) ve "I am your father" (Senin babanım) gibi replikler, geniş kitleler tarafından tanınan ve alıntılanan ifadeler arasına girmiştir. Star Wars Filmlerinden gelen kültürel etki, birçok farklı medya formatında ve geniş bir hayran kitlesiyle devam etmektedir.

Star Wars Serisinin Sinemada Özel Efekt Alanın Gelişimine Etkileri

Öncelikli olarak Star Wars filmlerinin başka sanat formlarından etkilendiği sıklıkla dile getirilir. George Lucas, Star Wars filmlerinin yapımında Japon yönetmen Akira Kurosawa'nın eserlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle "The Hidden Fortress", "Yojimbo" ve "Sanjuro" gibi samuray filmleri, Star Wars'un temel hikaye öğelerine ve karakter dinamiklerine ilham kaynağı olmuştur. George Lucas, başlangıçta Flash Gordon film serilerini yeniden yapma fikriyle Star Wars projesine başlamıştır. Ancak lisans sorunları nedeniyle bu fikirden vazgeçerek, The Hidden Fortress ve Joseph Campbell'ın "The Hero With a Thousand Faces" kitabı gibi diğer kaynaklara yönelmiştir. Bununla birlikte, Flash Gordon'un jargonu ve bazı görsel unsurlar Star Wars filmlerinde hala görülebilmektedir.

Joseph Campbell ve "Kahramanın Yolculuğu": George Lucas, Joseph Campbell'ın "The Hero With a Thousand Faces" kitabını keşfettiğinde Star Wars'ın temel taslaklarını yeni yazmıştır. Campbell'ın "Kahramanın Yolculuğu" konsepti, Lucas'a geniş bir hikaye evrenini tek bir hikaye modeline sığdırma odak noktası sağlamıştır. George Lucas, J.R.R. Tolkien'in Yüzüklerin Efendisi serisinin Star Wars üzerinde büyük bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Lucas, Tolkien'in efsanevi hikayelerin ahlaki mesajlarını nasıl ilettiğini ve karakterlerin doğru ile yanlış arasında seçim yapma konusundaki ipuçlarını öğrendiğini söylemiştir. Gandalf ve Cadı-Kral karakterleri, Obi-Wan Kenobi ve Darth Vader karakterlerini etkilemiştir (Star Wars Influences, 2023).

Star Wars filmleri kendinden sonra gelen sanat kültürünü oldukça etkilemiştir. Özellikle, modellemede ve mekanik efektlerde çığır açan yenilikler getirmiştir. Örneğin, orijinal üçlemenin yapımcısı Industrial Light & Magic (ILM), uzay gemileri, droidler, uzay istasyonları ve uzay savaşları gibi sahnelerde gerçekçi modellemeler ve maketler kullanarak görsel olarak etkileyici sonuçlar elde etmiştir. Star Wars, özel efektlerin daha önce kullanılmamış tekniklerini sinemaya taşımıştır. Örneğin, "Motion Control Camera" teknolojisi kullanılarak hassas hareketli kamera çekimleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, "Blue Screen" ve "Green Screen" teknikleriyle karakterler ve nesneler farklı arka planlarla birleştirilmiştir. Bu teknikler, diğer filmlerde de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Star Wars evreni, ikonik uzay gemileri ve droidlerle doludur. Özel efektler, bu uzay gemilerini ve droidleri gerçekçi ve inandırıcı bir şekilde hayata geçirmek için kullanılmıştır. Örneğin, X-wing, TIE Fighter ve Star Destroyer gibi uzay gemileri, özel efektlerle detaylı ve etkileyici bir şekilde oluşturulmuştur. R2-D2 ve C-3PO gibi droidler ise hareket mekanizmaları ve efektlerle canlandırılmıştır. Star Wars filmleri, ışık kılıcı ve Güç kullanımı gibi özellikleri görsel olarak etkileyici bir şekilde sunmada özel efektleri kullanmıştır. Işık kılıcı dövüşleri, özel

efektlerle aydınlatma, hareket izleri ve ışık efektleriyle oluşturulmuştur. Güç yeteneklerini göstermek için ise özel efektlerle enerji akımları, kuvvet alanları ve ışınlanma gibi efektler kullanılmıştır (Star Wars Evrenindeki En İyi 10 Uzay Gemisi ve Araç, 2023).

Star Wars, sinemada görsel efektlerde birçok yenilik getirmiştir; örneğin, "Matte Painting" (Görsel 1.) tekniğiyle gerçekçi arka planlar oluşturulmuştur. Ayrıca, özel efektlerle yaratılan uzay savaşları, patlamalar, lazer atışları ve uzay gemilerinin hızlı hareketleri gibi sahneler, sinema seyircisine o dönemde görülmemiş görsel deneyimler sunarak büyük ilgi uyandırdı. Bu detaylar, Star Wars filmlerinin sinemada özel efektleree yaptığı katkıları göstermektedir. George Lucas ve ILM gibi yapımcılar, teknolojik yeniliklerle sinemada görsel bir devrim yaratmış ve daha sonraki filmlere ve endüstriye ilham vermiştir. Star Wars'un etkisi, sinemada özel efektlerin kullanımında dönüm noktalarından birini oluşturmuştur (Star Wars Influences, 2023). Bu örneklerle Star Wars serisinin de büyük bir etkileşimin odağında olduğu görülmektedir.

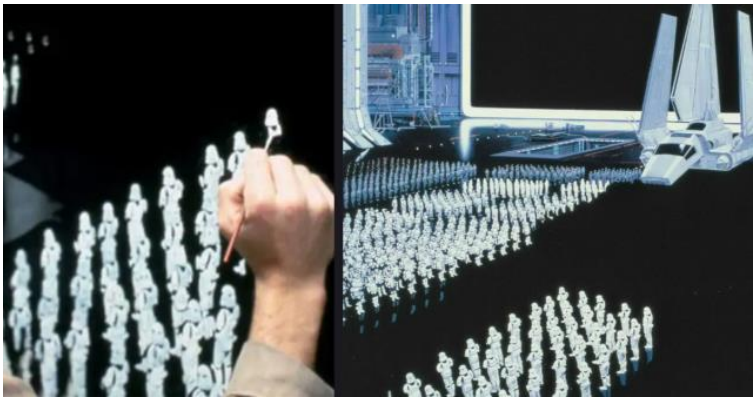

Görsel 1. Cam Üzerine Matte Painting.

Star Wars Serisinin Plastik Sanatlara Etkileri

Star Wars serisi, sinema tarihinin en ikonik ve etkili eserlerinden biridir ve sadece sinemaya değil, aynı zamanda diğer sanat disiplinlerine de büyük bir etki yapmıştır. Plastik sanatlar, özellikle görsel efektler ve set tasarımı alanında, Star Wars'un yaratıcıları ve sanatçıları için büyük bir oyun alanı sağlamıştır. Star Wars'un plastik sanatlara olan etkisi, film serisinde kullanılan görsel efektlerin ve yaratılan fantastik dünyanın büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Bu etkiler heykel, illüstrasyon, animasyon, resim sanatı ve çağdaş sanat olmak üzere beş ana kategori altında ele alınmıştır.

Star Wars Serisinin Heykel Sanatına Etkileri

Star Wars serisi, bu bağlamdaki heykel sanatına olan ilgiyi artırmış ve birçok sanatçının Star Wars evrenindeki karakterleri ve sahneleri heykel formunda yeniden yaratmasına ilham kaynağı olmuştur. Star Wars'un orijinal üçlemesinin sanat direktörü olan Ralph McQuarrie, serinin ikonik karakterlerini ve mekanlarını tasarlamıştır. Onun çizimleri ve konsept heykelleri, Star Wars evreninin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Star Wars heykelleriyle tanınan Lawrence Noble, serinin karakterlerini gerçekçi ve ayrıntılı bir şekilde heykel formunda yeniden yaratmıştır. Yaratıcılığı ve becerisiyle Star Wars hayranlarının beğenisini kazanmıştır.

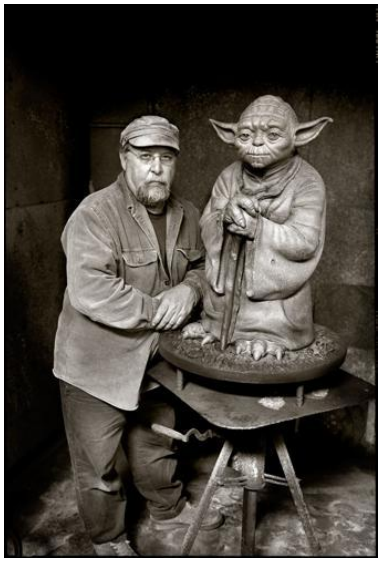

Görsel 2. Lawrence Noble ve Yoda.

Darth Vader'ın ikonik miğferinin ve zırhının orijinal tasarımcısı olan Brian Muir, Star Wars serisinin heykel sanatına olan etkisinde önemli bir rol oynamıştır. Star Wars heykelleri üreten bu Gentle Giant Studios, serinin karakterlerini çeşitli ölçeklerde ve detaylarda heykel formunda üretmiştir.

Görsel 3. Brian Muir ve Darth Vader Miğferi

Star Wars heykelleri konusunda öne çıkan bir diğer stüdyo olan Sideshow Collectibles, karakterlerin detaylı ve özgün heykellerini üretmektedir. Bu heykeller, gerçekçi detaylarıyla dikkat çeken heykelleriyle Star Wars evrenine olan bağlılığı arttırmaktadırlar. Star Wars karakterlerinin tasarımını ve heykelini yapan Kotobukiya, serinin hayranları için özgün ve çarpıcı heykeller üretmektedir. Karakterlerin dinamik hareketleri ve özel efektlerle süslenmiş heykelleriyle dikkat çekmektedirler.

Görsel 4. The Art of Sideshow

Star Wars serisinin karakterlerini ölçekli ve detaylı heykellerle yeniden yaratmış olan Attakus firması, sanatçıların yeteneklerini sergileyerek Star Wars evreninin büyüsünü heykel formunda yaşatmaktadır. Star Wars heykelleri konusunda öne çıkan bir diğer marka olan Kotobukiya ArtFX+, karakterlerin çeşitli pozlarını ve sahnelerini gerçekçi bir şekilde heykel formunda yeniden oluşturmaktadır. Star Wars heykelleri konusunda ünlü olan Randy Bowen, serinin karakterlerini hareketli ve etkileyici bir şekilde heykel formunda yeniden yaratmıştır. Detaylara verdiği önem ve özgün tasarımlarıyla tanınmaktadır.

Görsel 5. Randy Bowen, "Rancor Monster".

Star Wars serisinin çeşitli heykellerini üreten Gentle Giant Ltd., karakterlerin yanı sıra uzay gemileri ve diğer ikonik unsurları da heykel formunda üretmektedir. Star Wars heykelleri üreten Kotobukiya Fine Art, karakterleri gerçekçi bir şekilde heykel formunda yeniden yaratırken aynı zamanda onlara sanatsal bir dokunuş katmaktadır. Star Wars karakterlerinin detaylı ve ölçekli heykellerini üreten Hot Toys, gerçekçilikleri ve hassas işçilikleriyle dikkat çekmektedir. Üstün kaliteleri ve benzersiz aksesuarlarıyla Star Wars hayranlarını etkilemektedir (Resmi Star Wars Sitesi, 2023).

Görsel 6. Gabriel Dishaw, Eski Louis Vuitton Valizlerini Star Wars Heykelleri.

Sanatçıların Star Wars'tan esinlenerek yapmış oldukları heykellerin çeşitliliği şaşırtıcı düzeydedir. "Ömür boyu hayran, tutkusunu türünün tek örneği bir sanata dönüştürdü. Indianapolis merkezli sanatçı Gabriel Dishaw, eski Louis Vuitton valizlerini Star Wars heykellerine dönüştürüyor" (Nied, 2017).

Star Wars serisi, heykel sanatçılarına yeni bir bakış sunmuş ve onlara yaratıcılıklarını sergileme ve Star Wars evrenine katkıda bulunma fırsatı vermiştir. Bu sanatçılar, Star Wars hayranlarının tutkulu ilgisini kazanmış ve Star Wars evreninin plastik heykel sanatındaki önemli bir parçası haline gelmiştir. "Travis Durden adlı bir Fransız sanatçı tarafından dijital olarak oluşturulmuş sahte mermer heykeller (en sevdiği iki filme gönderme). Hatta bazı sanatçıları antik heykellerle Star Wars evreninden karakterleri birleştirdiği eserler üretmiştir (Görsel 7), "Travis Durden adlı bir Fransız sanatçı tarafından dijital olarak oluşturulmuş sahte mermer heykeller (en sevdiği iki filme gönderme) Kafalar elbette ikonik Star Wars karakterlerine aitken, vücutlar Louvre'daki çeşitli şaheserlerden yeniden tasarlandı. (Star Wars Characters Reimagined as Greek Sculptures, 2015).

Sıralanan sanatçılar ve stüdyolar, Star Wars serisinin heykel sanatına olan etkisini yansıtan ve hayranlarını büyüleyen özgün ve dikkat çekici çalışmalara imza atmışlardır. Star Wars evreninin zenginlik ve görsel çekiciliği, heykel sanatçılarının yaratıcılığını beslemeye devam etmektedir.

Görsel 7. Travis Durden, Star Wars Karakterleri Yunan Heykelleri Olarak Yeniden.

Star Wars Film serisinin heykel sanatına zengin bir ilham kaynağı olduğuna ilişkin diğer bir örnekte; "Yıldız Savaşları: Kahramanlar ve Kötüler, yalnızca Yıldız Savaşları Evreninden değil, diğer birçok bilim kurgu evreninden hayran çizimlerini de içeriyor ve hepsi yerel Utah sanatçıları tarafından yaratılıyor" (Görsel 8.)'de görülür.

Görsel 8. Dan Hainsworth, Yoda-Budha. 2018.

Star Wars Film serisinin çor farklı anlayışlarla çağdaş heykel sanatına ilham kaynağı olduğu örnekleri arttırmak mümkündür. Ancak bu etkileşim önümüzdeki yıllarda daha artacak gibi görülmektedir.

Star Wars Serisinin İllüstrasyon Sanatına Etkileri

Star Wars filmleri ve evreninden etkilenen pek çok illüstrasyon sanatçısı vardır, ancak öncelikli olarak Star Wars filmlerinin illüstratörlerini tanımak gerekir. Bunlardan bazıları şunlardır; Dave Doug Chiang, Star Wars evrenindeki çok sayıda karakter, araç ve mekanın tasarımında görev almıştır. Iain McCaig, Star Wars filmlerindeki karakterlerin tasarımlarında önemli bir rol oynamıştır (Görsel 8.). Darth Maul, Kraliçe Amidala ve Anakin Skywalker'ın Sith kıyafetleri gibi ikonik tasarımların yanı sıra diğer karakterlere de dokunuşlar yapmıştır. Joe Johnston, Star Wars evrenindeki birçok ikonik aracın tasarımcısıdır. Örneğin, X-Wing ve TIE Fighter gibi uzay gemilerinin tasarımlarına katkıda bulunmuştur. Phil Tippett, Star Wars filmlerinde yaratıkların hayata geçirilmesi ve stop-motion animasyon efektlerinde uzmandır. "Yıldız Savaşları: Bölüm VI- Jedi'ın Dönüşü" filmindeki Rancor yaratığı gibi birçok ikonik yaratığın tasarımında çalışmıştır.

Christian Alzmann, Star Wars filmlerindeki karakter ve araç tasarımlarında görev almıştır. "Yıldız Savaşları: Bölüm II - Klonların Saldırısı" filmindeki Jango Fett ve Kaminoan karakterlerinin tasarımlarını yapmıştır. Jake Lunt Davies: Star Wars evrenindeki karakter tasarımlarına katkıda bulunmuş ve "Rogue One: Bir Star Wars Hikayesi" filminde görsel efektler tasarlamıştır.

Görsel 9. Iain McCaig, Yıldız Savaşları Bölüm III: Sith'in İntikamı' Konsept Çizimi.

Star Wars filmleri ve evreninden etkilenen pek çok illüstrasyon sanatçısı vardır; Dave Rapoza, karakter tasarımı ve dijital illüstrasyon alanında başarılı bir sanatçıdır (Görsel 10.). Star Wars evreninden esinlenen eşsiz ve detaylı çalışmalarıyla tanınmaktadır. Brian Rood, Star Wars filmlerinin resmi lisanslı illüstratörlerinden biridir. Orijinal ve çarpıcı Star Wars illüstrasyonlarıyla tanınmaktadır (Görsel 11.). Rood, bu çalışmaları ile ilgili duygularını şöyle ifade eder: "Kariyerimin büyük bir bölümünü tüm zamanların en sevdiğim film serilerinden biri için sanat eseri yaratmaya adayabildiğim için çok müteşekkirim. Star Wars evreninin gerçekten derinliklerine dalabildim ve hikayenin varlığından haberdar olmadığım yönlerini keşfedebildim" (Akt. Reising, 2017).

Görsel 10. Dave Rapoza, Star Wars.

Görsel 11. Brian Rood, Yoda.

Tsuneo Sanda, resmi Star Wars posterleri ve kapaklarıyla ünlüdür (Görsel 12.). Dikkat çekici kompozisyonları ve detaylı çalışmalarıyla Star Wars evrenini tutkuyla yansıtmaktadır. Paul Shipper, Star Wars dahil olmak üzere popüler kültürün birçok alanında çalışan bir illüstrasyon sanatçısıdır. Çalışmalarıyla ikonik Star Wars karakterlerini ve sahnelerini canlandırmaktadır (Görsel 13.).

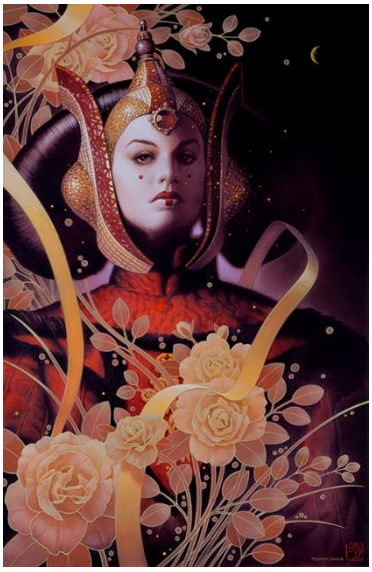

Görsel 12. Tsuneo Sanda, Amidala.

Görsel 13. Paul Shipper, The Emiır Strikes Back.

Ayrıca, Jake Bartok, çizgi roman ve illüstrasyon alanında başarılı bir sanatçıdır. Star Wars temalı eserleri, dikkat çekici çizim tarzı ve renk kullanımıyla öne çıkmaktadır. Chris Trevas, resmi Star Wars kitapları ve yayınları için illüstrasyonlar yapan bir sanatçıdır. Detaylı çizimleri ve atmosferik eserleriyle Star Wars evrenini hayata geçirmektedir. Joe Corroney, Star Wars ve diğer popüler lisanslı markalar için resmi illüstrasyonlar yapmış bir sanatçıdır. Karakterlerin ayrıntılı portrelerini ve aksiyon dolu sahnelerini başarıyla tasarlamaktadır. Karen Hallion, Star Wars ve diğer fantastik evrenlerden ilham alan popüler bir sanatçıdır.

Görsel 13. Joe Corroney, Star Wars.

Kendine özgü tarzıyla çizdiği eserlerinde Star Wars karakterlerini ve temalarını farklı bir perspektiften ele almaktadır. Randy Martinez, Star Wars filmlerinin resmi lisanslı sanatçılarından biridir. Kendi stilinde Star Wars karakterlerini ve sahnelerini renkli ve dinamik bir şekilde tasarlamaktadır. Brian Miller, Star Wars ve diğer popüler markalar için resmi lisanslı posterler tasarlayan bir sanatçıdır. Etkileyici kompozisyonları ve renk paletleriyle Star Wars evrenini vurgulamaktadır. Sayılan bu sanatçılar, Star Wars evreninden ilham alarak farklı ve

kendilerine özgü tarzlarıyla çalışmalarını sürdürmekte ve Star Wars temalarını illüstrasyonlarında canlandırmaktadır.

Star Wars Serisinin Animasyon Sanatına Etkileri

Star Wars serisindeki evrenin genişlemesinde ve derinleşmesinde önemli bir rol oynayan unsurlardan biri de animasyon sanatıdır. Star Wars'un animasyon serileri, çeşitli şekillerde evrenine katkıda bulunmuş ve hayranlar için unutulmaz deneyimler sunmuştur. Star Wars animasyon serileri, görsel olarak büyüleyici bir estetiğe sahiptir. Detaylı karakter tasarımları, yaratıkların ve uzay gemilerinin özenle oluşturulmuş detayları ve etkileyici mekan tasarımları, animasyon serilerinin sanatsal değerini artırır. Göze çarpan bazı seriler şunlardır:

"Star Wars: The Clone Wars", serinin ilk animasyon serisidir. Genel olarak 3D animasyon tarzında yapılan bu dizi, filmlerdeki olayların arasını dolduran bir hikaye sunar. Dizi, Anakin Skywalker'ın çıraklık dönemi olan Klon Savaşları'nda yaşadıklarını ve Galaktik İmparatorluk'un yükselişini anlatır. Bu dizi, geniş bir hayran kitlesi kazanarak Star Wars evreninin derinleşmesine ve karakterlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, serinin bazı önemli karakterlerini ve olaylarını ele alarak, genel hikayeyi daha da zenginleştirmiştir.

"Star Wars: Rebels" (2014-2018) orijinal üçlemenin (Epizod IV-VI) ve "The Clone Wars" serisinin arasında geçen bir animasyon dizisidir. 3D animasyon tarzında yapılan dizi, Galaktik İmparatorluk döneminde İmparatorluğa karşı mücadele eden bir grup isyancıyı takip eder. Bu dizi, yeni karakterlerin tanıtımını yaparak Star Wars evrenini genişletirken, orijinal üçlemenin ruhunu da korumuştur. Ayrıca, "Star Wars: Rebels" serisi, "The Clone Wars" serisinde yer alan bazı karakterlerin hikayelerini de tamamlamış ve derinleştirmiştir.

"Star Wars: Resistance" (2018-2020) Star Wars evreninin devam üçlemesinin (Epizod VII-IX) arasında geçen bir animasyon dizisidir. 3D animasyon tarzında yapılan dizi, direnişin yükselişini ve Birinci Düzen'in yükselişini ele alır. Bu dizi, yeni karakterlerin hikayelerini ve orijinal üçlemeden tanıdığımız bazı karakterlerin geçmişlerini anlatarak, evreni daha da genişletir ve derinleştirir.

"Star Wars: The Bad Batch" (2021-günümüz), "The Clone Wars" serisinin devamı niteliğinde olan bir animasyon dizisidir (Görsel 14.). Dizi, Klon Savaşları'nın sona ermesinin ardından hayatta kalan bir klon askeri birimi olan "Bad Batch" ekibini takip eder. Seri, Star Wars evrenindeki olayların sonuçlarını ve galaksinin dönüşümünü göstererek, orijinal üçlemenin başlangıcına doğru bir köprü oluşturur (Resmi Star Wars Sitesi, 2023).

Görsel 14. Star Wars: The Bad Batch.

Bu animasyon serileri, Star Wars evrenini yeni hikayelerle genişletme imkanı sunmuş ve karakterlerin arka planlarını, motivasyonlarını ve gelişimlerini derinleştirmiştir. Aynı zamanda,

çeşitli animasyon tarzları kullanılarak görsel açıdan da çarpıcı bir deneyim sunmuşlardır. Star Wars animasyon serileri, hayranların evrene daha fazla bağlanmasını sağlamış ve Star Wars evreninin genişliği ve derinliği konusunda büyük bir etki yaratmıştır.

"Star Wars: Visions", serisi dokuz farklı Japon animasyon stüdyosunu kendi tarzlarında ürettikleri, sıra dışı bir Star Wars yorumu içerir. "Kamikaze Douga, Geno Studio, Studio Colorido, Trigger, Kinema Citrus, Science Saru ve Production IG'nin geliştirdiği Star Wars kısa animelerinden oluşan 9 bölümlük ilk sezon, 22 Eylül 2021'de izleyicilerle buluşmuştu" (FRPNET, 2022).

Görsel 15. Star Wars Visions.

"Star Wars: Visions," (Görsel 15.) Star Wars evreninde geçen animasyon kısa filmlerden oluşan bir antoloji dizisidir. Dizi, Lucasfilm ve yedi Japon anime stüdyosu olan Kamikaze Douga, Geno Studio, Studio Colorido, Trigger, Kinema Citrus, Science Saru ve Production IG'nin iş birliğiyle ortaya çıkmıştır. Her stüdyo, benzersiz yetenek ve bakış açısını katıp kendi galaksiler arası vizyonlarını oluşturmak için Star Wars evrenindeki hikayeleri anlatır. Kamikaze Douga, "The Duel" adlı bölümü üretmiştir. Kamikaze Douga, 2D ve CGI animasyonunu birleştirmesiyle tanınan bir stüdyodur. Bu bölüm, Star Wars'a Japon kültürünü katarak Star Wars'a Japon ikonografisini yansıtır.

Geno Studio, "Lop and Ochō" adlı bölümü oluşturmuştur. Geno Studio, Twin Engine prodüksiyon şirketinin bir parçasıdır. Daha önce "Sound & Fury" ve "JoJo's Bizarre Adventure: The Animation"ın açılış jeneriğinde çalışmışlardır. Studio Colorido: Studio Colorido, yine Twin Engine'in bir parçası olan "Tatooine Rhapsody" adlı bölümü üretti. Digital çizimi teşvik etmekle tanınırlar. Bu bölüm Tatooine'de geçer ve tanıdık yüzlerle ve eğlenceli müzikle doludur. Trigger, iki bölümü üstlenen ünlü bir anime stüdyosudur. İlk Trigger bölümü "The Twins," karanlık tarafa doğan yeni bir ikiz çiftini hayal eder. İkinci Trigger bölümü ise "The Elder"dir.

Kinema Citrus: "The Village Bride" adlı bölümü ürettiler. Kinema Citrus, "Made in Abyss" ve "The Rising of the Shield Hero" gibi anime projeleriyle tanınır. Science Saru: Science Saru iki bölüm olan "Akakiri" ve "T0-B1" bölümlerini üretti. Science Saru, Masaaki Yuasa tarafından kurulan benzersiz animasyon tarzıyla tanınan bir animasyon stüdyosudur. "Devilman Crybaby" ve "Keep Your Hands Off Eizouken!" gibi projeleriyle ün kazanmışlardır. Production IG: "The Ninth Jedi" adlı bölümü ürettiler. Production IG, "Ghost in the Shell" ve "Attack on Titan" gibi dizilerle tanınan saygın bir anime stüdyosudur (Patches, 2021). Star Wars'un Disney'e satılmasının ardın, evrenin özellikle animasyon alanında hızlı genişlemesi artarak devam edecek gibi görünmektedir.

Star Wars Serisinin Resim Sanatına Etkileri

Star Wars filmlerindeki sahneler, güçlü ve etkileyici anlatıcı kompozisyonlara sahiptir. Bu sahneler, resim sanatındaki kompozisyon tekniklerine ilham vermiştir. Örneğin, filmlerdeki epik savaş sahneleri veya karakterlerin ikonik duruşları, ressamların eserlerinde de benzer

kompozisyon seçimlerine yol açmıştır. Star Wars serisi, zengin bir kavramsal dünya sunar. Dünyalar arası yolculuklar, farklı türden canlılar ve ikonik araçlar gibi kavramlar, ressamlara geniş bir yaratıcı alan sunmuştur. Sanatçılar, kendi kavramsal sanat eserlerini yaratırken Star Wars evreninden ilham almışlardır.

Star Wars filmleri, ışık ve gölgelerin etkili kullanımına örnek teşkil eder. Özellikle ışın kılıcı sahneleri, dramatik ışıklandırma ve atmosfer yaratma amacıyla kullanılır. Bu konsept, ressamların ışık ve gölgeleri kullanarak eserlerine derinlik ve vurgu katmasına ilham vermiştir. Star Wars serisi, karakter tasarımı ve kostüm konusunda büyük bir özgünlüğe sahiptir. Serideki ikonik karakterlerin kostümleri, ayrıntılı tasarımlarla birlikte görsel bir şölen sunar. Bu, ressamların karakter portrelerinde ve figüratif çalışmalarında kostüm tasarımı ve detaylı karakter oluşturması konusunda ilham almasına neden olmuştur (Star Wars Serisi Hakkında, 2020). Star Wars serisi, sürrealizm ve fütüristik unsurları bir araya getirerek benzersiz bir evren yaratır. Bu özellikler, ressamların fütüristik ve gerçeküstü sanat eserleri oluştururken Star Wars'un yaratıcılığından ilham almasına yol açmıştır. Star Wars serisi, güçlü duygusal temaları ve karakter gelişimini içerir. Bu derinlik, ressamların eserlerinde de duygusal bir etki yaratmak için ilham kaynağı olmuştur. Karakterlerin iç dünyası, duygusal ifade ve hikaye anlatımı, resim sanatında da önemli bir rol oynamaktadır (Miller, 2023).

Bu etkiler, Star Wars serisinin resim sanatına olan katkılarını yansıtmaktadır. Sanatçılar, serinin görsel ve kavramsal öğelerinden ilham alarak kendi eserlerini yaratmış ve Star Wars'un evrenini resim tuvaline yansıtmışlardır. Christian Waggoner, Star Wars karakterlerini farklı bir yaklaşımla resmeden bir sanatçıdır. Soyutlama ve modern sanat tekniklerini kullanarak benzersiz eserler oluşturur Christian Waggoner'ın Star Wars Reflections serisindeki sanat eserleri genellikle yansıma ve sürreal unsurlar içerir. Resimleri gerçekçilik ve soyut teknikleri ustalıkla birleştirerek görsel olarak etkileyici kompozisyonlar oluşturur. Eserlerindeki yansıma kullanımı derinlik ve benzersiz bir görsel unsuru eserlere katar (Görsel, 16-17).

Görsel 16-17. Christian Waggoner, Reflections

Dave Dorman da Star Wars resimleriyle tanınan bir ressamlardan bir diğeridir. Dorman'ın Star Wars sanat eserleri, çizgi roman kapakları, kitap kapakları ve diğer Star Wars evreni için ürettiği eserlerden oluşur. Sanat eserleri genellikle Star Wars evrenindeki çeşitli konuları ve karakterleri tasvir eder (Görsel 18.).

Görsel 18. Dave Dorman. Star Wars

Star Wars resimleriyle tanınan bir sanatçı da Jerry Vanderstelt'dır, çalışmaları, Star Wars evreninin ikonik karakterlerini ve sahnelerini canlı ve etkileyici bir şekilde tasvir etmektedir (Vanderstelt, 2023). Star Wars resimleri, gerçekçilik ve görsel anlatı arasında bir denge kurarak dikkat çekici bir stil sergiler. Çalışmalarında ışık ve gölge efektlerini ustalıkla kullanır ve derinlik hissi yaratır. Ayrıca, resimlerinde renklerin ve kompozisyonun etkileyici bir şekilde kullanılmasıyla görsel bir çarpıcılık oluşturur. Star Wars evrenindeki çeşitli karakterlerin yanı sıra, Vanderstelt'ın resimleri ikonik sahneleri de tasvir eder (Görsel 19.).

Görsel 19. Jerry Vanderstelt, Amidala.

Görsel 20. Brian Rood, Star Wars.

Brian Rood, Star Wars evrenindeki karakterleri ve sahneleri canlı ve etkileyici bir şekilde tasvir eden bir sanatçıdır. Rood'un çalışmaları, özgün bir tarz ve yetenekle gerçekçilik, ayrıntı ve duygusal bir anlatıyı bir araya getirir (Görsel. 20.). Rood'un Star Wars resimleri, karakterlerin yüz ifadeleri, kostümleri ve çevreleriyle büyük bir dikkatle oluşturulmuştur. Çalışmalarında derinlik, hareket ve dramatik bir etki yaratmak için perspektif ve kompozisyon öğelerini ustalıkla kullanır. Ayrıca, renk paletini ve aydınlatmayı kullanarak resimlerine bir atmosfer ve duygu katar. Sanatçının Star Wars resimleri arasında Luke Skywalker, Han Solo,

Leia Organa, Darth Vader, Yoda ve diğer birçok ikonik karakterin yanı sıra, epik çatışmalar, galaktik savaşlar ve unutulmaz sahneler yer alır. Rood'un resimleri, Star Wars hayranlarına bu sevilen evrene duygusal bir bağlantı kurma fırsatı sunar (Rood, 2023).

Görsel 21-22. Ayhan Özer, Otoportre.

Star Wars evrenindeki mekanlardan ilham alan bir diğer ressam olan Ayhan Özer, otoportrelerini Star Wars evreninin karakteristik mekanlarını arka plan olarak kullandığı resimler yapar (Görsel 21-22). Özer'in otoportreleri, sanatçının kendi benliği ve içsel dünyası arasındaki çatışmaları ifade ettiği bir alandır. Ancak Özer, bu içsel mücadeleleri sadece kişisel bir deneyim olarak ele almaz, aynı zamanda Star Wars evreninden ilham alarak resimlerine bir anlam ve derinlik katmaya çalışır. Bu şekilde, sanatçı, kişisel çatışmalarını evrensel ve mitolojik bir anlatıya dönüştürür. Star Wars Serisinin ilham kaynağı olarak, ele alan çok sayıda ressam bulunmaktadır ve bu serinin daha pek çok ressamı da etkisi altına alacağı öngörülmektedir.

Star Wars Serisinin Çağdaş Sanata Etkileri

Star Wars, popüler kültürün en tanınmış ve etkili serilerinden biridir. İkonik karakterleri, uzay gemileri, mekanları ve müziğiyle bir kültürel fenomen haline gelmiştir. Bu nedenle, çağdaş sanatçılar, eserlerinde Star Wars'un sembollerini kullanarak popüler kültüre ve pop ikonlara bir gönderme yapma eğilimindedirler. Bu, çağdaş sanatta popüler kültürün etkisini ve önemini vurgular.

Star Wars serisi, görsel efektler ve sinematik estetik açısından devrim niteliğindedir. İleri teknoloji kullanımıyla yaratılan galaktik mekanlar, uzay gemileri ve dövüş sahneleri, çağdaş sanatçıları etkilemiştir. Sanatçılar, dijital medyanın gelişimiyle birlikte bu görsel estetiği kendi çalışmalarında kullanarak yeni ifade biçimleri ve deneysel görsel efektler yaratmışlardır. Star Wars, mitolojik ögeleri büyük bir ustalıkla kullanarak epik bir hikaye anlatır. İyi ve kötü arasındaki mücadele, kahraman yolculuğu ve kaderin rolü gibi temalar, çağdaş sanatçıların da ilgisini çekmiştir. Sanatçılar, kendi çalışmalarında mitolojik ögeleri ve epik hikaye anlatımını kullanarak derin anlamlar ve evrensel mesajlar iletmeye çalışırlar.

Star Wars, kendi içinde birçok ikonik görüntü ve sembol barındırır. Işın kılıçları, Darth Vader'ın maskesi, Yoda figürü gibi unsurlar, çağdaş sanatta sık sık kullanılan popüler kültür ikonografisine dahil olmuştur. Sanatçılar, bu ikonografik unsurları kendi çalışmalarında kullanarak güçlü bir görsel etki yaratırken aynı zamanda izleyiciye tanıdık ve nostaljik bir deneyim sunarlar Star Wars, büyük bir hayran kitlesine sahip olan bir seri olduğu için fan kültürüne de büyük bir etkisi vardır. Fanlar, kendi yaratıcı çalışmalarıyla Star Wars evrenini yeniden işlerler. Bu, çağdaş sanatçılar için de bir ilham kaynağı olmuştur. Star Wars'un ikonik unsurlarını yeniden yorumlayan, dönüştüren ve kendi perspektifinden ele alan sanatçılar,

orijinal serinin fanlarıyla bağ kurarak yeni bir anlatı yaratır (Yoo, 2012). Star Wars evreni ile politik bağlar kuran Michael Rakowitz'in çalışmaları ilgi çekicidir.

Görsel 23. Michael Rakowitz, Victory Arch, 2009.

> "1973'te Great Neck, New York'ta doğan ve şu anda Chicago'da yaşayan Rakowitz, popüler kültürden türetilen çağdaş mitolojilerin kolektif bilinçaltını nasıl bilgilendirdiğini araştırıyor. Yeni projesi, bir dizi ayrıntılı çizim ve heykel asamblajı aracılığıyla Saddam Hüseyin'in Star Wars filmlerine olan hayranlığı, Jules Verne'in romanlarının ikonografisi ve Dünya Güreş Federasyonu'nun Körfez Savaşı siyasetine benzersiz yaklaşımı gibi temaları ele alıyor" (Rakowitz,2010).

Star Wars evrenini çok farklı biçimde ele alan sanatçılardan biri de Cédric Delsaux'dur (Görsel 24.). Çalışmalarını George Lucas şöyle anlatır:

> "Yıllar boyunca birçok sanatçı, Star Wars'u filmlerde gördüğümüz her şeyin çok ötesine geçen şekillerde yorumladı. Gördüğüm en benzersiz ve merak uyandıran yorumlardan biri, Yıldız Savaşları karakterlerini ve araçlarını katı kentsel, endüstriyel- ama şüphe götürmez bir şekilde dünyaya bağlı - ortamlara zekice entegre eden Cedric Delsaux'nun çalışmasına ait. Görüntüleri ne kadar yeni ve rahatsız edici olsa da, aynı zamanda tamamen makul"(Akt. Cedric. 2010).

Görsel 24. Cédric Delsaux, Darl Lens, 2009.

> "Yıllar boyunca birçok sanatçı, Star Wars'u filmlerde gördüğümüz her şeyin çok ötesine geçen şekillerde yorumladı. Gördüğüm en benzersiz ve merak uyandıran yorumlardan biri, Yıldız Savaşları karakterlerini ve araçlarını katı kentsel, endüstriyel- ama şüphe götürmez bir şekilde dünyaya bağlı- ortamlara zekice entegre eden Cedric Delsaux'nun çalışmasına ait. Görüntüleri ne kadar yeni ve rahatsız edici olsa da aynı zamanda tamamen makul"(Akt. Cedric. 2010).

Red Hong Yi, anamorfik Star Wars silüetleri ile çalışmalar üreten sıra dışı sanatçılardan bir diğeridir. Yi, belirli bir konumdan bir ışık huzmesinin teller üzerinde düzenlenmiş farklı şekiller üzerine yansıtılmasıyla oluşturduğu gölge sanatı deneyleri yapmaktadır (Yi, 2023).

Görsel 25. Red Hong Yi, Anamorphic Star Wars Silhouettes

Noel Green, gibi sanatçılarında düzenli olmayan farklı denemeleri ilgi çekmektedir. "Noel Green, dünyanın en büyük özel "Yıldız Savaşları" koleksiyonunun sahibi olan bir koleksiyoner için bir mastodon fildişi parçasına bir "Yıldız Savaşları" sahnesi kazıyarak tamamen pop kültürüne yöneldi" (Staff ve Utne, 2012).

Görsel 26. Noel Green, Star Wars.

Star Wars evreni, sosyal ve politik konuları da ele almıştır, gelecekteki çağdaş sanatçıların, Star Wars'un izlediği yoldan giderek, toplumsal konulara daha derinlemesine odaklanan çalışmalar yapabilecekleri düşünülmektedir.

SONUÇ

Star Wars evreni, plastik sanatlara önemli etkilerde bulunmuştur. İlk olarak, Star Wars'un yaratıcı estetiği ve karakter tasarımları, plastik sanatçılarına yeni bir perspektif sunmuştur. Özellikle ikonik karakterler ve yaratıklar, plastik sanatçıların figüratif çalışmalarını zenginleştirmiş ve yaratıcı düşüncelerini tetiklemiştir. Darth Vader, Yoda, R2-D2 gibi karakterler, resim sanatında yeni anlatımlar ve kompozisyonlar oluşturma potansiyelini ortaya

çıkarmıştır. Star Wars'un görsel unsurları da plastik sanatlar üzerinde etkili olmuştur. Filmlerdeki uzay gemileri, gezegenler, mimari yapılar gibi görsel unsurlar, perspektif, derinlik ve atmosferik etkilerin resim, animasyon ve illüstrasyon sanatlarında kullanımına ilham kaynağı olmuştur. Star Wars evreni, sanatçılara yeni ve farklı görsel dünyalar yaratma fırsatı vermiştir.

Ayrıca, Star Wars evreninin hikaye anlatımı ve karakter gelişimi de plastik sanatlara ilham kaynağı olmuştur. Filmlerdeki epik sahneler, duygusal durumlar ve çatışmalar, sanatçılar anlatıcı bir dil kullanarak eserlerini derinleştirmelerine olanak sağlamıştır. Star Wars evreninin karakterleri, sahneleri ve hikayeleri, resim sanatçıları tarafından kendi yaratıcı yorumlarıyla yeniden canlandırılarak, izleyicilere tanıdık bir evrende yeni bir bakış açısı sunulmuştur. Star Wars'un etkisi sadece resim sanatıyla sınırlı kalmamıştır. Heykel, illüstrasyon, animasyon ve çağdaş sanat gibi diğer plastik sanatlar da Star Wars evreninden etkilenmiştir. Star Wars'un yaratıcı estetiği ve görsel unsurları, bu sanat disiplinlerinde de farklı ifade biçimleri ve yeniliklerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Star Wars'un plastik sanatlara olan etkisi, popüler kültürdeki geniş hayran kitlesiyle birleşerek daha da büyümüştür. Star Wars, sinema tarihinde ve popüler kültürde önemli bir fenomen haline gelmiş ve birçok sanatçı ve hayran üzerinde derin izler bırakmıştır.

Star Wars evreni, plastik sanatlar alanında yeni ufuklar açmış ve sanatçıların yaratıcılığını tetiklemiştir. Star Wars serisi, teknolojiye dayalı bir evrende geçtiği için, gelecekteki teknolojik ilerlemeler sanatçıların yaratıcılığını daha da genişletebilir. Sanatçılar, gelişmiş dijital araçlar ve yazılımlarla daha karmaşık ve etkileyici sanat eserleri oluşturabilirler. Örneğin, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi teknolojiler, Star Wars evrenini daha gerçekçi bir şekilde yeniden canlandırmak için kullanılabilir. Star Wars'un zengin hikaye anlatımı, gelecekteki sanat eserlerinde daha derinlemesine hikayelerin anlatılmasına ilham verebilir. Sanatçılar, karakterlerin geçmişini, duygusal yolculuklarını veya arka plan hikayelerini keşfetmek için yeni teknikler ve yaklaşımlar kullanabilirler. Bu, izleyiciye daha fazla içgörü ve bağlantı sağlayan derin ve anlamlı eserlerin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Cedric. D. (2023). Dark Lens Origins 2004-2014. (Erişim: 25.05.2023). https https://www.cedricdelsaux.com/dark-lens-origins

FRPNET. (2022). Star Wars'un Anime Antoloji Serisi. (Erişim: 20.05.2023). https://frpnet.net/haberler/dizi-haberleri/star-warsun-anime-antoloji-serisi-visionsin-2-sezonu-geliyor

Miller, D. (2023). Star Wars: Every Kurosawa Reference & Homage In Movies & Shows Explained. (Erişim: 24.05.2023). https://screenrant.com/star-wars-movies-shows-akira-kurosawa-influences-references-explained/

Nied, J. (2017). Sanatçı, Eski Louis Vuitton Mayolarından Muhteşem Star Wars Heykelleri Yapıyor. (Erişim: 21.05.2023). https://www.simplemost.com/gabriel-dishaw-star-wars-louis-vuitton-sculptures/

Patches. M. (2021). First look at Star Wars Anime Anthology Visions Debuts at Anime Expo. (Erişim: 20.05.2023). https://www.polygon.com/22562417/star-wars-anime-visions-release-date-disney-plus

Star Wars Evrenini Tanıma Rehberi (2019). (Erişim: 20.05.2023). https://altyazi.net/altyazi/star-wars-evrenini-tanima-rehberi/

Tikkanen. A. (2023). Star Wars Film Series. (Erişim: 20.05.2023). https://www.britannica.com/topic/Star-Wars-film-series

Rakowitz. M. (2010). Star Wars Meets Saddam. (Erişim: 25.05.2023). http://artpulsemagazine.com/michael-rakowitz-star-wars-meets-saddam

Reising. S. /2017). Lucasfilm İllüstratörü Brian Rood ile Stüdyoda. (Erişim: 21.05.2023). https://astropad.com/lucasfilm-star-wars-illustrator-brian-rood/

Resmi Star Wars Sitesi. (2023). (Erişim: 20.04.2023). https://www.starwars.com/films

Rood. B. (2023). Brian Rood Art. (Erişim: 23.05.2023).

Star Wars Evrenindeki En İyi 10 Uzay Gemisi ve Araç. (2023). (Erişim: 21.05.2023). https://yolcu360.com/blog/star-wars-gemileri/

Star Wars Serisi Hakkında. (2020). Star Wars Serisi Hakkında Daha Önce Duymadığınız 20 İlginç Gerçek. (Erişim: 20.04.2023). https://www.neoldu.com/star-wars-serisi-hakkinda-gercekler-36694h.htm

Star Wars Influences. (2023). (Erişim: 20.04.2023). https://brianrood.com/https://starwars.fandom.com/wiki/Star_Wars#Influences

Star Wars Characters Reimagined as Greek Sculptures. (2015). (Erişim: 22.05.2023). https://www.boooooooom.com/2015/12/15/star-wars-characters-reimagined-as-greek-sculptures/

Star Wars Timeline. (Erişim: 20.04.2023). https://starwarscanontimeline.com/

Staff ve Utne, (2012). Scrimshaw Artists. (Erişim: 25.05.2023). https://www.utne.com/arts/scrimshaw-artists-zm0z12mazwar/

Vanderstelt, J. (2023). Artworks. (Erişim: 23.04.2023). https://vandersteltstudio.com/

Yi. R. H. (2023). Anamorphic Star Wars Shadow Art by Red Hong Yi. (Erişim: 25.05.2023). https://thekidshouldseethis.com/post/anamorphic-star-wars-shadow-art-by-red-hong-yi

Yoo, A. (2012). Ultimate Roundup of Star Wars Inspired Art. (Erişim: 22.05.2023). https://mymodernmet.com/star-wars-inspired-art/

Görsel Kaynakçası

Görsel 1. https://twistedsifter.com/2022/10/the-sets-from-the-original-star-wars-trilogy-were-actually-incredibly-detailed-matte-paintings-on-glass/

Görsel 2. https://theworldlink.com/community/sculptor-lawrence-noble-speaks-to-artists-feb-21/article_b19348fe-5533-5843-8c92-2911fdf33444.html

Görsel 3. https://www.starwarsunderworld.com/2015/11/original-darth-vader-sculptor-brian.html

Görsel 4. https://arcus-www.amazon.com.tr/Star-Wars-Collecting-Sideshow-Collectibles/dp/168383626X

Görsel 5. https://www.invaluable.com/auction-lot/randy-bowen-bronze-of-the-rancor-monster-from-sta-77-c-f3b41efbfc

Görsel 6. https://www.simplemost.com/gabriel-dishaw-star-wars-louis-vuitton-sculptures/

Görsel 7. https://www.boooooooom.com/2015/12/15/star-wars-characters-reimagined-as-greek-sculptures/

Görsel 8. https://www.upr.org/arts-and-culture/2018-05-14/salt-lake-arts-gallery-holds-exhibit-dedicated-to-star-wars

Görsel 9. http://filmsketchr.blogspot.com/2013/02/young-han-solo-star-wars-episode-iii.html

Görsel 10. https://twitter.com/DaveRapoza/status/723331939160088577

Görsel 11. https://astropad.com/lucasfilm-star-wars-illustrator-brian-rood/

Görsel 12. http://www.sandaworld.com/gallery/special/ribbon.html

Görsel 13. https://images.fandango.com/images/fandangoblog/shipper1.jpg

Görsel 14. https://www.beyazperde.com/haberler/diziler/haberler-1000020039/

Görsel 15. https://www.fanthatracks.com/news/literature-art/comic-review-star-wars-visions-2022-1/

Görsel 16-17. https://theinspirationgrid.com/new-star-wars-artworks-by-christian-waggoner/

Görsel 18. https://twitter.com/CoolComicArt/status/1007459878607118336

Görsel 19. https://vandersteltstudio.com/

Görsel 20. https://brianrood.com/star-wars-original-trilogy-stories

Görsel 23. http://artpulsemagazine.com/michael-rakowitz-star-wars-meets-saddam

Görsel 24. https://www.cedricdelsaux.com/dark-lens-welcome-to-the-dark-corporation

Görsel 25. https://thekidshouldseethis.com/post/anamorphic-star-wars-shadow-art-by-red-hong-yi

Görsel 26. https://www.utne.com/arts/scrimshaw-artists-zm0z12mazwar/

Özel Gereksinimli Çocukların Çocuk Kütüphanelerinden Yararlanma Durumları: Tokat Bebek Ve Çocuk Kütüphanesi Örneği

Esmanur ŞENGEZER
Ayşenur GÜNEŞ

Giriş

Geçmişten günümüze özel gereksinimli bireyler her zaman her yerde bulunabilmektedir. Bu noktada insanların bu konularda daha bilinçli olması gerekmektedir. Bu bilincin sağlanabilmesi için küçük yaştan itibaren eğitim gerekmektedir. Araştırmanın önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çocukların hem öğrenmek hem de boş vakitleri değerlendirmeleri için çocuk kütüphaneleri mevcuttur. Eğlenirken öğrenebilecekleri bu mekân çocukların daha bilinçli olmalarının sağlanabileceği en önemli ortamlardan birisidir. Gerek seçilen kitap dermesi, gerekse çocukların oyun oynayabilecekleri materyaller bu konuda dikkatli seçilmesi gereken unsurlardan birisidir. Doğru yapılan bu seçimler sayesinde çocuklar küçük yaştan itibaren özel gereksinimin ne olduğu, onların normal çocuklardan çokta farklı olmadıklarını, onlara saygıyla yaklaşmaları gerektiğini anlamalarını sağlayacaktır. Aynı zamanda özel gereksinimi bulunan çocuklar kendilerinde bulunan bu farklılığın aslında anormal olmadığını, kendisini kötü hissedeceği bir durumun söz konusu olmadığını öğrenecektir.

Özel gereksinimli çocukların kendilerini diğer çocuklardan farklı hissetmeden her ortamda eşit haklara sahip olabilmeleri kendilerini daha özgüvenli ve rahat hissetmelerini sağlar. Bu konuda kütüphanede önemli mekânlardan bir tanesidir. Her çocuğun sahip olduğu özel gereksinime uygun derme ve materyal bulunması bu noktada önemlidir. Onların gelişimine ve diğer akranlarına eğitim düzeyinde ulaşabilmeleri için belli başlı kaynaklardan öncelikle yararlanmaları gerekmektedir. Örneğin disleksiye sahip bir çocuk için heceleme kitapları bulunması ya da bu hastalığın en büyük düşmanı olan çabuk unutma durumu için hafıza kart oyunlarının bulunması, bu çocukların eğitimini ve gelişimini fazlasıyla destekler.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın hipotezi "Tokat Bebek ve Çocuk Kütüphanesi'nde sağlanan materyal ve derme özel gereksinimli çocuklara uygun değildir." şeklinde belirlenmiştir.

Araştırma yönetimi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama tekniği olarak yapılandırılmış görüşme, gözlem, ve doküman incelemesi yapıldı. Yapılandırılmış görüşmede ilk olarak Kastamonu Rehberlik Araştırma Merkezi'nde görev yapan özel eğitim öğretmeni Ferhat Pehlivanoğlu ile görüşüldü. Bu görüşme esnasında öncelikli olarak down sendromu, zihinsel yetersizlik, otizm ve disleksili çocuklar için hangi materyallerin uygun olduğu soruldu. Daha sonrasında bir psikolog önerisi üzerine duyu market isimli online satış platformundan araştırma kapsamında incelenen hastalıklara uygun materyaller nelerdir bunlar incelendi. Bu bilgiler doğrultusunda kütüphane incelemesinde hangi materyallerin gerekli olduğuna dair ön bilgi edinildi. Daha sonrasında araştırma için gerekli literatür taraması yapıldı. Kütüphane görüşmesinden önce bazı sorular hazırlandı. Araştırmanın doğru sonuçlanması için kütüphane personeline öncelikle şu soruları soruldu:

- Kütüphanenize özel gereksinimli çocuklar geliyor mu?

• Özel gereksinimli çocuklar için özel koleksiyonunuz var mı?

• Yapılan etkinlikler özel gereksinimli çocuklara uygun mu?

• Sesli kitap, matematik oyunları, zihin kartlar, abc kitapları gibi özel gereksinimli çocukların gelişimine katkı sağlayacak materyaller var mı?

• Okullar, rehabilitasyon ya da öğretmenlerle özel gereksinimli çocuklar için bir işbirliğinde olup, özel gereksinimli çocuklara kütüphane sevgisi aşılayacak projeleriniz bulundu mu?

Bu soruları cevaplandırdıktan sonra Tokat Rehberlik Araştırma Merkezi'nde görüşme sağlayarak Tokat'ta bulunan özel gereksinimli çocukların istatistiği ortaya koymak için engeli bulunan çocukların sayısı öğrenildi.

Down Sendromu

Down sendromu halk arasında genellikle 46+1 kromozom olarak bilinmektedir. Görünüş olarak bu hastalığa sahip olan bireylerin birbirlerine benzer fiziksel özelliklerinin bulunması en belirgin özelliklerinden birisidir. Mongolizm, yani halk arasında down sendromu olarak bilinen hastalık +1 kromozom fazlalığı sebebiyle ortaya çıkan bir hastalıktır. Normal insanlarda kromozom sayısı 46'dır. Bu kromozomlardan 44 tanesi otozomal kromozomu, 2 tanesi de cinsiyet kromozomu olarak bilinir (Akın, 1998, s.323).

"*Down sendromu, çoğunlukla zihinsel engelle birlikte görülen bir kromozom bozukluğudur. Kromozom bozukluğu organ sistemlerini de (kalp problemleri, işitme yetersizlikleri vb.) etkilemektedir. Genetik nedenlere bağlı zihinsel yetersizliğe yol açan bu sendromu olan bebeklerin doğum oranı çeşitli kaynaklara göre 600 de 1 ya da 1000 de 1'dir." (Crane ve Morris, 2006; Roizen ve Patterson, 2003; Sherman, Allen, Bean ve Freeman, 2007 Akt: Erdem ve Ege, 2011, s.24).*

Down sendromu, dünya üzerinde en çok bilinen ve sıklıkla rastlanan bir engel türüdür. Genetik kökenli mental geriliklerin en önemli nedenlerindendir (Karagöl, Saygılı, 2011, s.97).

"*Down sendromu ilk olarak 1866 yılında Langdon Down tarafından "mongolien gerilik" olarak tanımlanmıştır. Lejeune ve ark. 1959 yılında, Down sendromunun ekstra G grubu kromozomla ilişkili olduğunu ve sayısal bir kromozomal anomaliden kaynaklandığını göstermiştir. Daha sonra da translokasyon tip ve mozaik tip Down sendromu tanıları rapor edilmiştir* " (Karagöl, Selma, 2011, s.97).

Down sendromunun bazı ailelerde birden fazla kişide görülmesi ve down sendromlu annelerin çocuklarında %50 oranında rastlanması, bu hastalığın kalıtsal olduğunun düşünülmesini sağlamıştır (Akın, 1998, s.326).

Waardenburg 1932 yılında down sendromuyla alakalı yapılan çalışmaların bulgularına bakarak, bu hastalığın kromozom anomalisinden kaynaklandığını, hatta bunun sebebinin ayrılamama olabileceğini öne sürmüştür.

"*Kromozom inceleme metodlarının gelişmesine paralel olarak 1959 yılında Jerome Lejeune ve arkadaşları, bu hastalığın G grubu kromozom çiftlerinden birinin bir fazla kromozoma sahip*

*olmasıyla total kromozom sayısının 47 ye yükselmesi sonucu meydana geldiğini göstermiştir"(*Tayşı ve Say 1975, Şaylı 1986 Akt: Akın, 1998, s.326).

Down sendromlu bireyler genel olarak iyi huylu, sakin ve kendi hallerindedirler. Anlayışlı ve sevimli mizaçları bulunur. Bunun yanı sıra zekâ geriliğine sahiptirler. Yetişkin hastalarda genel olarak %50 civarında görülür fakat bazen I.Q.' su %70' in üzerinde olanlara da rastlanır. Bahsedilen seviyelerin altında I.Q.' su bulunan hastaların yaşamları ve eğitimleri daha zorlu olabilmektedir. Belirtilen seviyeden daha düşük I.Q.' ya sahip olanların çocukluk dönemlerinde yürüme ve konuşmaları daha geç, tuvalet eğitimleri de genellikle 4 yaşından sonra başlamaktadır (Köküöz, 1995 Akt: Akın, 1998, s.328).

Büyüme ve gelişmeleri genel olarak geridir. Normal doğan bebeklere göre boy ve kiloları daha azdır. Yüz görünümleri ve baş şekilleri farklıdır. Genel olarak bir tip mevcuttur bu da onların hastalıklarının dışarıdan fark edilmesine sebebiyet vermektedir. İki göz arası mesafe çok azdır. Dil genellikle ağızdan dışarı sarkar ve pütürlüdür. Dişleri düzenli değil, yamuktur (Tayşı ve Say 1975, Şaylı 1986, Köküöz 1995 Akt: Akın, 1998, s.328).

Down sendromunda karakteristik özelliklerinden biri de üst göz kapaklarında değişik bir epikantal (göz çevresinde bulunan kıvrılmış deri parçası) kıvrımın bulunmasıdır. Bu da down sendromu sahip olan kişilere çekik badem gözlü bir görünüm sağlar. Bu görünüm sayesinde diğer down sendromlu bireylerle benzer görünmelerini sağlar (Şaylı 1986, Köküöz 1995 Akt: Akın, 1998, s.329).

Bu bireylerde boyun kısa ve kalındır. Yeni doğanlarda ensede bir deri kıvrımı bulunmaktadır. Bu kıvrım bebeklik döneminde kaybolur. Boyları genel olarak normalden kısadır. Eller kısa ve geniş, parmaklar ise kısa ve küttür. Ayaklardaki en tipik özellik baş ve ikinci parmak arasında bulunun aralığın normalden fazla olmasıdır (Akın, 1998, s.329).

Şekil 1: Down Sendromlu Bebeklerin Özellikleri

Bu resimde genel olarak down sendromuna sahip olan bebeklerin özellikleri nelerdir ve görünüşleri nasıldır bunlar verilmektedir. Down sendromuna sahip olan hastaların normal bireylere oranla lösemi oranlarının 15-20 kat arttığı gözlenmektedir (Tayşi ve Say 1975, Şaylı 1986, Köküöz 1995 Akt: Akın, 1998, s.329).

Down sendromuna sahip çocuklar yaşamlarının ilk 5 yılında akranlarına göre 50 kat artan lösemi hızına sahiptirler. 5-10 yaşları arasında 10-15 kat daha fazladır. Otuz yaşından sonra normal akranlarıyla aynı oranda lösemiye rastlanır (Karagöl, Saygılı, 2011, s.100).

Otizm

Otizm genel olarak dışarıdan bakan birisi için çok belirgin bir hastalık değildir. Gözlem sonucu bir bireyde otizm olup olmadığını davranışları üzerinden anlamak çok kolaydır. İnsan sosyal bir varlıktır. Yaşamının parçası olan iletişim, onu hayata katmaya, değişip gelişmesini sağlayan bir unsurdur. İlk iletişim ve sosyalleşme, bebeklik döneminde aile içinde gerçekleşir. Bu sayede küçük yaştan itibaren bir yere ait olma hissini yaşar. Büyümeye devam ettikçe bulunduğumuz farklı ortamlar, bizim duygularımızı ve sosyal yaşantımızın pekişmesine olanak sağlar. Fakat otizm spektrum bozukluğuna sahip olan bireylerde bu durum maalesef söz konusu değildir.

Otizmin yaklaşık olarak 100 kişiden birini etkilediği ve nedenleri arasında genetiğin önemli rol oynadığı ve temel sorunların; sosyal ilişkiler, dil gelişimi ve iletişim becerilerinde oluştuğu bilinmektedir. Ayrıca otizmli bireylerin %75'inde gözlenen entellektüel yetersizlik, yaşam boyu önemli düzeyde sosyal ve eğitsel desteğe gereksinim yarattığından ciddi bir toplumsal sağlık problemi oluşturmaktadır" (Yosunkaya, 2013, s.84).

"Otizm, Yunanca "autos" (kendisi) ve Latince "ismus" (bir görüşün ya da sürece ilişkin takı eki) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır" (Kuhn ve Cahn, 2004:361-366)

Otizm ilk zamanlarda çocukluk şizofrenisi olarak tanımlanmıştır. Gerçeklikle ilişki kurma bozukluğu olarak nitelendirilmiş; ancak otizmin şizofreninin başlangıcı olduğu düşüncesi, şizofrenide görülen halüsinasyon ve delüzyonların otizmde olmaması ile birbirinden ayrılmıştır (Darıca vd., 2000, s. 20 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 610).

Otizm spektrum bozukluğuna ait ilk yazılı kaynaklar 18.yüzyıla dayanmaktadır. "Otizm" terimini ilk kez İsviçreli psikiyatrist Eugen Bleur tarafından, 1911 yılında kullanıldığı düşünülmektedir(T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016, s.23).

Otizme sahip olan bireyler temel yaşam becerileri konusunda yetersizlerdir. Öz bakım, sosyal, iletişim ve akademik olarak bir beceriye sahip değillerdir. Yetersiz oldukları bu alanlarda başkalarına bağımlı şekilde yaşarlar. Fakat şunu belirtmek gerekir, otistik bireyler herhangi bir fiziksel engele sahip değillerdir. Genel olarak sosyal anlamda, bizlere basit görünen davranışları sergilemede zorluk çekerler. Bu durumda, ilerleyen dönemlerde, yani yetişkinlik zamanlarında yalnızlığı tercih eder ve toplum arasında olumsuz bir etkileşimi tetikler (Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 611).

Otistik bireyler genel olarak iletişim konusunda sorun yaşadıkları için diğer bireyler ile etkileşime geçmek onlar için güç bir durumdur. Bu durum zamanla onlar için negatif bir etkileşim halini almaktadır. İletişimler genellikle tek taraflı gerçekleştiği için, otizmli bireylerin sosyalleşme alanının daralmasına ve onların dışlanma eylemine maruz kalmalarına sebebiyet vermektedir (Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 611).

Yapılan araştırmalarda otizmli bireylerin bulunduğu ailelerin stres seviyelerinin çok yüksek olduğu belirtilmiştir (Montes ve Halterman, 2007, s. 1040,1046 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 611). Çünkü otizmli bireylerin bulunduğu ortamlarda sosyal etkileşimde otizmin etkisi baskın olmaktadır. Bu sebepten ailede bulundukları toplumsal çevreden uzaklaşmak zorunda kalmaktadır (Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 611).

Otizmli kişilerin sosyal uyaranlara tepkileri çok azdır. İsimleri seslenildiğinde bile neredeyse hiç tepki vermezler. Göz temasından kaçınırlar. Bu da iletişim problemine sebebiyet vermektedir. Otizmli kişilerde, en basit sosyal davranıştan en zoruna kadar yapılması gereken tüm sosyal beceriler fazlasıyla zayıftır. Akranları ile iletişim kopukluğu, iletişim halinde oldukları insanların duygularını anlamda yaşanılan güçlük, insanların yüz ifadesi gibi iletişimleri yorumlamakta zorlanırlar (Özlü, Fazlıoğlu, 2004, s.16-17 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 612).

Kendileri rahat ve güvenli olduklarını hissettikleri alanları seçme becerileri yoktur. Taklit ve oyun becerileri ya yetersiz ya da hiç yoktur. Jest ve mimik genellikle kullanmazlar ve sınırlıdır. Korku ya da tehlike anını sezinleme ya yoktur ya da aşırıdır. Konuşurken alışkın olmadığımız vurgu ve ses kalitesine sahiplerdir. Fiziksel teması sevmezler ve kaçınırlar. Duygu durum bozukluğu yaşarlar. Kuralları anlamada zorluk çekerler (Darıca vd, 2000, s.21 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 612).

Hayal gücüne bağlı oyun oynamakta zorluk yaşarlar. Oyunlara diğerlerinin ısrarı sonucu katılım sağlarlar ve genellikle başkalarıyla oynamazlar. Senaryolu oyunlarda sınırlıdırlar. Oyuncaklarla alışılmışın dışında oynarlar. Olayların, insanların ve objelerin farkında değillerdir(Bachevalier, 1994, s.629 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 612). Etrafında bulunan insanlarla sevinçlerini ve başarılarını paylaşmazlar. Başkalarının duygularını anlamada güçlük çekerler. Empati kurmakta zorlanırlar. Aslında yalnızlığı tercih etmezler fakat arkadaşlık ilişkileri onlara zor geldiği için yalnızlığı tercih ettikleri düşünülür (Burgess ve Gutstein 2007, s.80,86 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 612,613).

Otizme sahip bireylerin büyük bir çoğunluğu iletişim gereksinimlerini karşılayacak kadar doğal konuşma yeteneğine sahip değillerdir(Noens vd., 2006, s.621,632 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 613). Bu yetenekleri istedikleri ifade etmekte ve deneyimleri paylaşmakla sınırlıdır. Şahıs zamirlerini kullanmakta zorluk çekerler. Kendileriyle iletişime geçildiğinde kaçma eğilimi gösterirler. Bazılarıysa iletişim kurmak isterler fakat iletişimi sürdürmede zorlanırlar(Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 613).

Otizmden ağır etkilenmiş bireyler konuşmayı hiç öğrenemeyebilirler. Küçük yaştan itibaren sözlü ve sözsüz iletişimi kullanamazlar ya da kullanmayı reddederler (Aydın, 2008, s.17 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s.613).

Otizmde sadece yetersizlikler değil istenilmeyen bazı davranışlarda gözlenmektedir. Bunlar problem olarak kabul edilmiştir. Bu problemler otizmli bireylerin yeni beceriler edinmesini ya da mevcut becerilerini faaliyete geçiresine engel olmaktadır. Özellikle davranışsal ve duyusal problemler çok yaygındır. Bu da onların kendilerine zarar verici davranışlar, öfke nöbetleri yaşamalarını sağlar. Bu problemler hem bireyin kendi hayatını hem de ailesinin hayatını zorlaştırır. Ayrıca otizmli bireylerde beslenme ve uyku problemleri de oldukça yaygındır (Dominick vd., 2007, s.145-162 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s.613, 614).

Problemli davranışların nedenleri sosyal ve iletişim içerikli olduğu bilinmektedir. Bu davranışların sebebinin istenmeyen durumlardan kaçma, kendi isteğinin yerine getirilmesini sağlama ya da dikkat çekmek için yapıldığı belirtilmiştir. Bu görüş sayesinde otizmli bireylerde gözlemlenen problemli davranışların sebebi, çevreyle iletişim eksikliği ve yetersizliğinden dolayı olduğu düşünülmektedir (Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s. 614).

Kendini ifade edemeyen ve etrafında olan bitenin farkında olmayan otizmli bireylerde bazı korkular görülmektedir. Genelde alışık oldukları ortamların uğradığı ufak değişiklikler, onların strese kapılmasına ve korkmasına sebep olmaktadır (Aydın, 2003, s.24 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s.614).

Yeniliklere zor uyum sağladıkları için kalıplaşmış oyun becerileri devam etmektedir ya da rutinlerini sürdürmede ısrarcı olurlar. Alışmışın dışında bazı nesnelere ya da durumlara fazla tepki gösterebilirler. Örneğin, sudan korkma, ayakkabının rahatsızlığından dolayı ayakkabıyı giymeyi reddetme gibi. Bu da onların sinirli ve kaygılı olmalarına neden olmaktadır (Darıca vd., 2000, s. 18,19, 62, 63 Akt: Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s.614).

Otizmli bireylerde bazen uygunsuz duygu durumları gözlemlenebilmektedir. Örneğin, öfke ve sevinç nöbetleri, kendini ısırma, başını duvara vurma gibi davranışlar sergilerler. Kendilerini ifade edemedikleri için, kendini anlatamamanın vermiş olduğu zorlukla bu gibi

nöbetler geçirirler. Nöbet, onların istemedikleri bir durumda olmalarında ya da isteğinin yerine getirilmediği zamanda açığa çıkabilir. Bazen düzenli olarak nöbet geçirebilirler. Nöbetler bazen birkaç saniye, birkaç dakika ya da bir saat kadar uzun olabilir. Yetişkinlik dönemlerinde bu nöbetlerin kontrolü daha zor hale gelir. Öfke nöbetlerindeyken onların yanına yaklaşmak ya da iletişim kurmak daha zor olmaktadır (Mengi ve Çopuroğlu, 2014, s.614).

Otizmin erken teşhis koyulması ve tedavinin yapılması için doğumdan sonraki 12-18 aylar arasındaki belirtileri dikkate almak gerekir çünkü çocuklarda 24 aydan önce otizm tanısı koymak oldukça zordur. Bu belirtiler aile tarafından ya da kısa süreli doktor muayenelerinde fark edilebilir. Her çocuğun gelişim hızı aynı değildir fakat aileler bunu bilmelidirler. Erken belirtilerden bazıları şunlardır:

• 6. Aydan itibaren sıcak şekilde gülümsememek

• 9. Aydan itibaren seslere, gülümsemelere ve yüz ifadelerine tepki vermemek

• Bay bay gibi jestleri yapmamak

• 2 yaşından itibaren basit cümleleri kurmamak (T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016, s.41, 42).

Sosyal Etkileşimde Bozukluk	İletişimde Bozukluk	Tekrarlı Davranışlar ve Sınırlı İlgiler
▸ Uygun göz kontağı kuramama ▸ Sıcak ve neşeli ifade yoksunluğu ▸ İlgi veya keyif paylaşımı yoksunluğu ▸ İsmine tepki verme yoksunluğu	▸ Jestleri gösterme yoksunluğu ▸ Sözsüz iletişim koordinasyonunda yoksunluk ▸ Olağandışı ölçüleme (ses perdesinde değişiklik, garip tonlama, düzensiz ritim, alışılmadık bir ses kalitesi)	▸ Nesnelerle tekrarlı hareketler ▸ Vücudun duruşu ya da kollar, eller ya da parmaklarla yapılan tekrarlı hareketler

Şekil 2: Otizmli Çocukların Özellikleri(T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016, s.42).

Verilen bu tabloda otizmli bireylerin karakteristik olarak sahip oldukları davranışlar belirtilmiştir. OSB olan bireylerin %40 ile %70'inde en sık görülen psikiyatrik rahatsızlıklar; depresyon, bipolar bozukluklar, kaygı bozukluğu, karşıt gelme bozukluğu ve dikkat eksikliği-hiperaktivite bozukluğu şeklinde bilinmektedir. (Fein ve Dunn, 2007; Güzelhan, Öztürk, Zoroğlu, Acar, Tüzün ve Arıkan, 2001; Kılınçaslan, Motavallı-Mukaddes, Sözen-Küçükyazıcı ve Gürvit, 2010; Kırcaali-İftar, 2012; Özçivit-Asfuroğlu, Fidan ve Toklu, 2013; akt: T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016, s.45).

Otizme sahip bireylerde bazı takıntılı davranışlara rastlanmıştır. Bunlar:

• Nesneleri alışılmışın dışında kullanma. Örneğin kalem yazı yazılması içindir fakat otizme sahip bir birey bunu amacı dışında kullanabilir.

• Hareketli nesnelere aşırı ilgi gösterme. Odaklarını bazen tamamen bu nesnelere verip dış dünyayla bağlantılarını kesebilirler.

• Sıra dışı konulara ilgi duyma

• Sıra dışı el hareketleri

• Alışmış oldukların düzenin değişmesi durumunda aşırı tepki göstermek. Farklı bir ortamda bulunmak zorunda kaldıklarında bu durumdan huzursuzluk duyabilir ve öfke gösterebilirler. (T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016, s.47, 48).

Özel Öğrenme Güçlüğü (Disleksi)

Disleksi, bireylerin daha geç öğrenmesine sebebiyet veren bir hastalıktır. Okul öncesi dönemde ortaya çıkar fakat iyi gözlem yapılmadığı taktir de okul çağlarında anlaşılır. Kişinin

geç okuma-yazma öğrenmesine, akranlarının erken çocukluk dönemlerinde sahip olabildikleri fakat onların geç kazanıma sahip olmalarına sebebiyet veren bir hastalıktır.

Ülkemizde özel öğrenme güçlüğü yaşayan çocuk sayısı oldukça fazladır. Özel öğrenme güçlüğü yani disleksi, aileler ve eğitimciler tarafından çok bilinmediğinden, çocuklar hem aile içerisinde hem de okul içerisinde oldukça zorluklarla karşılaşmaktadırlar. "Öğrenme Bozukluğu" terimi ilk kez 1963 yılında özel eğitimci Kirk tarafından kullanılmıştır. Öğrenme bozukluğunda özel bir akademik alanda belirgin disfonksiyon söz konusudur. Bu tanıya sahip çocuklarda bilişsel yetileri düzgün değildir. Düşük sosyoekonomik durum, anksiyete, depresyon veya obsesif sorunlar akademik-bilişsel yetkinliği olumsuz etkilese de günümüzde daha çok nörobiyolojik nedenlerin daha etkili olduğunu kabul edilir (Salman, Özdemir, Salman, Özdemir, 2016, s.170).

Disleksi, Dünya Sağlık Örgütü'ne (2013) göre; yeterli zekâ, sosyokültürel fırsatlar ve bireye uygulanan eğitime rağmen verimli okuma becerisi kazanmada meydana gelen beklenmedik ve kalıcı başarısızlık olarak tanımlanmakla birlikte, bireyin yapısı, çevresel faktörler, aile desteği, aldığı eğitimin süresi ve etkililiği, bireydeki disleksinin yapısını değiştirmektedir (Balcı, 2017, s.2).

Disleksi her 5 çocuktan birini etkilemektedir. Dünyanın her yerinde görülen bir öğrenme sorunudur. En kapsamlı anlamıyla disleksi, akıcı okumada zorluk ve okuduğunu anlama sorunuyla kendini gösteren nörolojik temelli bir öğrenme güçlüğüdür. Disleksinin temel sorunları; sesleri fark etme, çözümleme, harfe dönüştürme, işitsel kısa süreli bellek ve hızlı isimlendirme sorunları vardır (Saraç, 2014, s.71).

Literatürde disleksi(okuma sorunu) öğrenme bozukluğu ile eş anlamlı olarak verilmektedir. Tanım içerisinde bazen konuşma, anlama ve dinleme yetilerindeki sorunları da kapsar.

"Disleksi, zekâsı normal ya da normal üstü olan, herhangi bir duyusal, nörolojik, fiziksel, ruhsal ve kültürel özrü olmayan okuma, yazma, matematik, kendini ifade etme, düşünme, zaman ve mekanda yönelme alanlarından biri veya birkaçında yetersizliğe yol açan bir bozukluktur" (Salman ve diğerleri, 2016, s.171).

Disleksiye sahip olan bireylerde beynin sağ kısmı ya da sol kısmının gelişmediği ya da az geliştiği görülür. Yapılan araştırmalarda bunun sebebi kesin olarak öğrenilemese de düşük kilolu doğumlar, doğum öncesi ya da doğum sonrası yaşanan sorunlar, dikkat eksikliği bozuklukları, görsel- işitsel- algısal gibi sorunların özel öğrenme güçlüğü ile ilişkili olduğu varsayılmaktadır (Salman ve diğerleri, 2016, s.171).

Bu konuda çalışma yapan bazı araştırmacılar dislekside temel mekanizmanın, art arda gelen sesleri ayıramamak olduğunu savunurken, diğer çoğunluk ünlü- ünsüz kural yanlışlarını ve fonolojik farkında olmayı temel sorun olarak görmektedir. Disleksiye sahip olan bireylerin yazım hataları oldukça tipiktir. Özellikle b, p, d harflerini ses ve yazım olarak birbirlerine benzediği için çok karıştırırlar. Çocuk her şeyi ters yazar ya da ters okur. Örneğin; "ev" kelimesini "ve" diye okuyabilir, birbiri ardına gelen harfleri bitiştirebilir. Noktalama işaretlerini doğru kullanamazlar. Yazıları genellikle düzgün olmaz. Okul başarısızlığı, okula gitmeyi reddetme, davranış problemleri, hiperaktivite vb. gibi sorunlarla karşılaşılabilir. Her çocuğun kişiliğine göre bu sorunlar değişebilir (Salman ve diğerleri, 2016, s.171)

Özel öğrenme güçlüğü dört grupta incelenir:

- Okuma bozukluğu
- Aritmetik bozukluğu
- Yazılı anlatım bozukluğu
- Başka türlü adlandırılamayan öğrenme bozuklukları

(Salman ve diğerleri, 2016, s.171).

Özel Öğrenme Güçlüğü Olan Çocukların Genel Davranış Özellikleri

Okul öncesi dönemde:

• Konuşmada gecikme. Genellikle bebekler 8-18 ay dönemleri arasında ilk kelimelerini kullanırlar fakat özel öğrenme güçlüğüne sahip olan çocuklarda bu durum daha ileriki dönemlerde gerçekleşebilir.

• Ayakkabıları bağlayamama. Basit bir kazanım olarak görülse de dizleklsili çocuklar için kafa karıştırıcı olabilir.

• Sağ-sol gibi yön kavramlarını karıştırma. Yön kavramlarını çok daha ileri dönemlerde öğrenebilirler.

• Zaman kavramlarını anlayamama. (Salman ve diğerleri, 2016, s.173).

Okul döneminde:

• Okuma geç ve zor öğrenilir. Zamanında özel öğrenme güçlüğü fark edilip özel eğitim alınmazsa çocuk çok geç yaşlarda öğrenebilir.

• Yavaş ve yanlış okunulur.

• Harfler birbirine karıştırılır. Bazı sesler birbiriyle karıştırılır. B harfi d' ye gibi.

• Ayna görüntüsünden dolayı ters yazılır. Yine aynı şekilde birbirine benzediği için b harfini d şeklinde yazabilirler. (Salman ve diğerleri, 2016, s.173).

Öğrenme bozukluğunun tedavisi eğitim ile gerçekleşir. Diğer hastalıklarda olduğu gibi ilaçla tedavi uygulanmaz. Fakat çocukta hiperaktivite ya da dikkat eksikliği varsa o zaman ilaç tedavisi ile destek yapılır. Eğitim sadece okulda verilen destekle kalmayıp, özel eğitim programıyla ve psikopedagojik yaklaşımla eğitsel tedavi öğrenme gerçekleşebilir. Her çocuğun tanı sonucunda kişiye özel eğitim programı oluşturulur. Mutlaka pedagojik destek alınmalıdır. Derslerde başarısız olan çocuklar beraberinde pedagojik sorunlar barındırır. Derslerde başarısız olan öğrenci derslere ve okula düşmanca tavır beslerler. Hayal kırıklıkları onlarda başarısızlık duygusunu açığa çıkarır. Bu durumda cesaretlendirilmeye ihtiyaç duyarlar. Bu noktada destek alınması önemlidir (Salman ve diğerleri, 2016, s.173).

Disleksi hakkında bilinen bazı yanlış davranışlar:

1. Disleksili bireyler geriye doğru okuma yaparlar. Hayır tersten okuma yapmazlar sadece harfler yanlış telaffuz edebilirler.

2. Erkeklerin kızlara oranla disleksi olma durumu fazladır.

3. Sol el kullananların disleksi olma durumu fazladır. Kesin olan bir durum değildir. Her çocuk için eşit miktarda risk vardır.

4. Disleksili bireylerin hepsi özel yetenekli bireylerdir. Genellikle disleksili bireylerin çoğu belirli alanlarda daha yetenekli olabilirler fakat her birey için geçerli değildir.

5. Başarılı bireylerin disleksi olma ihtimali yoktur. Aksine dünyaca bilinen bilim insanlarında bile disleksi vardır.

6. Zekâ ile disleksinin doğrudan ilişkisi vardır. Doğrudan ilişkisi yoktur hatta bazı disleksili bireylerde yüksek zekâ oranı görünür.

7. Disleksi toplumlarda nadir görülen bir durumdur.

8. Bir birey okuyabiliyorsa o birey disleksiye sahip değildir. Yanlış bir düşüncedir. Birey okusa da öğrenmesi yaşıtlarına göre daha zor ve yavaştır.

9. Okuma eğitimi başlamadan önce bireydeki disleksi teşhis edilemez. Bebeklik döneminden bu durum anlaşılabilir. İyi gözlem yapıldığı takdirde okul öncesi dönemde çocuklarda disleksi olup olmadığı anlaşılabilir.

10. Disleksi çocuklarda bulunur, yetişkinlerde bulunmaz. Disleksi hayat boyu süren bir durumdur. Çok iyi duruma gelinse de tamamen yok olmaz.

11. Disleksi yalnız medikal tedavi yöntemleri ile tedavi edilebilir. Hayır. Özel eğitim ile beraber disleksi en az seviyelere inebilir (Balcı, 2017, s.9).

Zihinsel Yetersizlik Nedir?

Çocukluk dönemi bireyin duygusal, bilişsel ve akademik olarak yeterliliklerini oluşturduğu dönemdir. Bu dönemde çocuğun kazandığı sosyal beceriler, diğer bireylerle iletişime geçebilmesini, bulunduğu çevreye ayak uydurabilmesini ve akademik olarak belli bir düzeye gelebilmesini sağlar (Aykır ve Çifci Tekinarslan, 2012, s.628).

"Dünya tarihinde önemli bir role sahip olan sosyal olaylar zihin yetersizliği olan bireylere ilişkin bakış açısının ve bu bireyleri tanımlamada kullanılan terimlerin değişmesinde etkin rol oynamıştır"(Cavkaytar, Melekoğlu ve Yıldız, 2014, s 111).

Zihinsel yetersizlik tanımını yapmak gerekirse; zekâ geriliği, geri zekalılık, zihin özrü gibi terimler kullanılmıştır (Yıldırım, 2015, s 4).

Günümüze kadar zihinsel yetersizlik kavramı ile alakalı çok fazla tanım yapılmıştır. Bu tanımlar arasından herkes tarafından kabul edilip, kullanılan bir tanım bulunmamaktadır. Bunun sebebi konuya farklı açılardan bakılmasıdır. Zihinsel yetersizliğe ilişkin konuyu açıklayıcı tanımlar 1900'lü yıllarında yapılmıştır. Bu tanımlar içerisinden en yaygın olanı 2002 yılında Luckasson'un başkanlığını yaptığı AAMR tarafından yapılmıştır.

"Zekâ geriliği, zihinsel işlevde bulunma ve kavramsal, sosyal ve pratik uyumsal becerilerde kendini gösteren uyumsal davranışların her ikisinde de anlamlı sınırlılıklar olarak karakterize edilen bir yetersizliktir. Bu yetersizlik 18 yaşından önce başlar" (Eripek, 2005 Akt: Buğday, 2015, s.7).

Özel gereksinimi olan çocuklar olarak da adlandırılan bu grup bedensel özellikleri veya öğrenme yetileri akranlarından farklı olan çocuklardır. Bu farklılığın derecesi çocuklarda özel gereksinim olduğu ve özel eğitimin ihtiyaç duyulduğu belirlenir. Bu eğitimin yararlı olabilmesi için her çocuğa özel olarak ihtiyaçları doğrultusunda eğitim verilmelidir. Özel gereksinimli çocuk demek sadece yetersizliği bulunan çocukları değil, aynı zamanda üstün yeteneğe sahip olan çocukları da kapsar. Davranış ya da öğrenme sorunu olan, fiziksel yetersizliği olan, zihinsel olarak üstün ya da özel yetenekli çocuklarda bu gruba dahildir (Buğday, 2015, s.8).

Zihinsel yetersizliğin 250' den fazla nedeni olduğu söylenmektedir. Nedenleri farklı sınıflandırmalar içerisinde tartışılmaktadır. AAMR oluş zamanına göre ve oluş şekline göre ayırmaktadır (Tekinarslan, 2012, s 145 Akt: Yıldırım, 2015, s 9).

Zihinsel yetersizliğe sahip olan bireylerin geçmişten günümüze farklı şekillerde sınıflandırıldığı görülmüştür. En eski sınıflandırma: embesil, idiot ve moron şeklindedir. Bu sınıflandırma da maalesef insanları toplumdan uzaklaştıran ve onlara karşı farklı bir bakış açısı sağlayan söylemlerdi. Daha sonrasında eğitilebilir, öğretilebilir ve klinik bakıma ihtiyaç duyabilir şeklinde daha kabul edilebilir bir sınıflandırma gerçekleşmiştir. AAMR' nin yapmış olduğu hafif, orta, ağır ve çok ağır zihinsel yetersizlik sınıflaması uzun yıllar kullanılmıştır. Yapılan çalışmalar doğrultusunda zekâ testlerinde 50/55-70 hafif, 35-50/55 orta, 25-35/40 ağır, 20 ve altı çok ağır zihinsel yetersizliği temsil eder. Birçok eğitim kurumunda bu testlerin kullanıldığı ve test sonuçlarına göre sınıf düzeylerinin belirlendiği bilinmektedir (Kaplan, 1996 Akt: Buğday, 2015, s.8).

Zekâ Bölümü	Tıbbi Tanı	Psikolojik Tanı	Eğitsel Tanı
70–55	Debil	Hafif	Eğitilebilir
55–35	Embesil	Orta	Öğretilebilir
35–25	İdiot	Ağır	Bağımlı
25-altı	İdiot	Çok ağır	Tam bağımlı

Şekil 3: Zekâ Seviye Oranları (Kulaksızoğlu, 2003 Akt: Buğday, 2015, s.9).

Zihinsel yetersizliğe sahip olan bireyler de kendi içlerinde de farklı sınıflandırılmaktadır. Sınıflamalar incelendiğinde, zihinsel yetersizliğe sahip olan bireylerin diğer bireylerden farklı tıbbi, psikolojik ve eğitsel tanılarda gösterebilecekleri akademik ve sosyal gelişim özellikleri olduğu görülmektedir (Kulaksızoğlu, 2003). Bu sınıflandırmalar engelin nedenine, engelin ağırlık durumuna ve ne kadar yardıma ihtiyaç duyulduğuna bağlı olarak değişebilir (Atik Çatak, 2006 Akt: Buğday, 2015, s.9).

Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler

Zihinsel açıdan ve kavramsal, sosyal ve pratik becerilerinde düşük düzeyde yetersizlik sebebiyle özel eğitim ve destek eğitime çok fazla ihtiyaç duymayan grubu ifade etmektedir (MEB, 2006 Akt: Buğday, 2015, s.9).

Bu grupta bulunan çocuklar normal okullarda özel sınıflarda eğitim görmektedirler. Günümüzde bu çocukların geneli sınıf öğretmenlerine sağlanan danışmanlık hizmeti ya da çocuklara sağlanan danışmanlık hizmeti sayesinde normal sınıflarda eğitim görmektedirler. Zihinsel yetersizliği hafif olan çocuklarda bu durum okula başlayana kadar hatta ilerleyen dönemlere kadar fark edilmez. Ancak ileri sınıflarda bu durum farkına varılır. Bunun sebebi de bireye verilen görevlerin daha da zorlaşmasından kaynaklıdır (Buğday, 2015, s.9).

Orta Düzeyde Zihinsel Engelliler

Bu gruptaki bireyler, temel akademik ve günlük ve iş yaşamı becerilerin kazanılmasında özel ve destek eğitim hizmetlerine gereksinim duymaktadırlar (MEB, 2006 Akt: Buğday, 2015, s.9).

Zihinsel engeli orta seviyede olan çocuklar genellikle akranlarından ayrı olarak özel sınıflarda eğitim görürler. Bu sınıflarda günlük yaşamlarında ihtiyaç duydukları bilgilerin öğrenilebilmesi için yapılandırılmış eğitim programları verilir. Geçmişte zihinsel engeli bulunan çocuklar toplumdan uzak tutulup, yatılı okullara mahkûm ediliyorlardı. Bu kurumlarda oldukça yetersiz eğitim görmekteydiler. Günümüzde, geçmişte yapılan hataların aksine, bireylerin günlük ihtiyaçlarına yönelik yapılandırılmış eğitim programları sunulup, onların topluma kazandırılması hedeflenmiştir ve bu yönde başarılı sonuçlar alınmıştır (Eripek ve Vuran, 2009 Akt: Buğday, 2015, s 10).

Ağır Düzeyde Zihinsel Engelliler

Bu grupta yer alan bireyler öz bakım becerileri ile birlikte yaşam boyu yoğun ve özel ve destek eğitime gereksinim duymaktadırlar (MEB, 2006 Akt: Buğday, 2015, s 10).

Ağır düzeyde zihinsel engele sahip olan bireyler doğumda ya da doğumdan hemen sonra fark edilir. Çoğunun merkezi sinir sisteminde hasar bulunmaktadır. Genellikle çoğunda farklı hastalıklar ya da başka yetersizlikler bulunur. Kişisel gereksinimleri karşılayamaz, hareketleri çok sınırlıdır, ya da yardım almadan hareket edemezler. 7/24 bakıma ihtiyaç duyabilirler. Yakın zamanlara kadar ağır zihinsel engel olan bireyler için eğitimlerinde ağırlıklı olarak öz bakım ve iletişim konularında çalışılmaktaydı. Öğretim teknolojilerinde bulunan son gelişmeler

sayesinde, temel seviyeden daha ileri yapılamayacağını düşünülen yetkinlikleri aslında kazanabilecekleri, toplumda yaşamlarını rahatlıkla sürdürebileceklerini göstermektedir (Eripek ve Vuran, 2009 Akt: Buğday, 2015, s 10).

Çok Ağır Düzeyde Zihinsel Engelliler

Zihinsel yetersizlikleri birlikte günlük yaşamında, öz bakım ve temel akademik becerileri edinememeleri sebebiyle yaşam boyu bakıma ihtiyaç duyan bireyleri kapsamaktadır (MEB, 2006 Akt: Buğday, 2015, s 10).

Bu çocukların da neredeyse hepsi doğumda ya da doğumdan hemen sonra fark edilir. Aynı şekilde merkezi sinir sistemlerinde hasar mevcuttur. Farklı rahatsızlıkları da bulunmaktadır. (Ataman, 2003 Akt: Buğday, 2015, s 11).

Normal Sınıf	Öğrenciler eğitimlerinin çoğunu normal sınıflarda alırlar. Ancak zamanlarının %21 de destek özel eğitim hizmetleri verilir. Çocuğun sınıf içi ve sınıf dışı etkinliklerin tümü özel eğitim kapsamı içinde ele alınır.
Kaynak Oda	Öğrenciler, okul zamanının en az % 21 de en çok %60 da destek özel eğitim hizmetleri alır. Zamanının geriye kalan kısmında normal sınıfta öğretim görebilir. Bu uygulamaya yarı zamanlı kaynaştırma da denilmektedir.
Ayrı Sınıf(Özel Sınıf)	Öğrenciler, okuldaki zamanın %60'ından fazlası özel eğitim ve destek hizmetleri kendileri için düzenlenmiş özel sınıflarda tam zamanlı olarak alırlar. Sadece boş zamanlarda normal sınıflardaki arkadaşları ile kaynaşırlar.
Ayrı Okul	Öğrenciler okuldaki zamanının %60 fazlasında özel gereksinimi olan çocuklara yönelik ayrı gündüzlü okullarda özel eğitim ve destek hizmetler alırlar. Akranlarıyla ancak okul dışı saatlerde birlikte olmaları söz konusudur.(Yatılı olmayan Fen Liseleri, Görme engelliler, İşitme engelliler okulları).
Yatılı Okul	Öğrenciler, okullardaki zamanlarının %100 özel gereksinimli çocuklar için açılmış olan yatılı kurumlarda, özel geliştirilmiş programlar, özel yetiştirilmiş personel ve özel donatılmış eğitim ortamlarında alırlar.
Ev/Hastane	Öğrenciler hastanelerde ya da evde özel eğitim alırlar.

Şekil 4: Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Eğitim Alabilecekleri Ortamlar (Ataman, 2003 Akt: Buğday, 2015, s 11).

Bu tabloda zihinsel yetersizliği bulunan bireyler için çeşitli öğrenim alanlarının neresi oldukları gösterilmektedir.

Zihinsel engelli öğrencilerin okuma- yazma, okuduğunu anlama gibi problemleri olduğu görülmektedir. Okuma yetersizliğinden daha çok okuduğunu anlama sorunu görülür (Güzel, Özmen, 2001 Akt: Güldenoğlu, 2008, s 52). Okuduğunu anlayamama sorunu, bireyin tüm yaşamı boyunca akademik hayatını etkileyen ve birçok becerinin kazanılmasına engel olmaktadır. Okuduğunu anlayamayan bir bireyin tüm akademik hayatı boyunca başarısızlıkla mücadele etmesi, farklı derslere ilgilerinin azalması, derslerde performans düşüklüğü yaşamasına sebebiyet verir (Güzel, 1998 Akt: Güldenoğlu, 2008, s 52).

Eripek, zihinsel engele sahip olan bireylerin okuma becerilerini incelemek için yapmış olduğu çalışmada, genellikle öğrencilerin birinci ya da ikinci sınıf düzeylerinde okuma öğrendiklerini ve okuduklarını anlamak için yardıma ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Bu

sorunun nedeni olarak zihinsel engelli çocukların dikkat sürelerinin çok kısa olduğu, tekrarlama becerilerinin olmadığı gibi hafıza problemlerinden kaynaklandığını vurgulamıştır (Güldenoğlu, 2008, s 52).

Zihinsel engelli öğrencilerin okudukları metinlerde bulunan görselleri anlamada zorluk çektikleri, bu görselleri metinle bağdaştırmada zorlandıkları belirtilmiştir (Güzel, 1998 Akt: Güldenoğlu, 008, s 52).

Resimli Çocuk Kitaplarının Önemi

Çocuklar gelişim süreçlerinde okudukları kitaplardan ya da etrafında bulunan insanların davranışlarını örnek alırlar. Bu noktada çocukların gelişim dönemlerinde onlara okuduğumuz ya da okuttuğumuz kitaplar, onların gelişimi için oldukça önemli bir yer sağlamaktadır. Doğru kitaplardan faydalanan çocuklar kazanacakları farkındalık sayesinde daha bilinçli bireyler olup, etrafında ya da bizzat kendinde olan farklılığı daha olumlu karşılayıp, doğru duygular içerisinde olacaktır.

Günümüzde bilgi ve teknolojinin hızla gelişip ilerlemesine eş olarak eğitimde kullanılan araçlar da değişmektedir. Bilgisayar, internet ve modern teknolojik araçların kullanılmasına rağmen eğitim kurumlarının ve insanların vazgeçemediği kitap, basılı eğitim araçlarının başında gelmektedir. Geçmişten günümüze toplumların gelişmesi kitap okuma alışkanlığı edinmiş bireyler yetiştirme ile doğru orantılıdır. Bundan dolayı toplumları bilgi toplumu seviyesine çıkarabilmek için çocukları ders kitapları dışında çocuk edebiyatı eserlerinden de yararlanmak önemlidir (Gönen, Katrancı, Uygun ve Uçuş, 2011 Akt: Gönen, Karakuş, Uysal, Kehci, Ulutaş, Kahve, 2016, s. 724-725).

Çocuk edebiyatı, çocukların doğdukları andan itibaren ergenlik dönemine kadar onların gelişimsel düzeylerine uygun olarak, onların düşünce ve duygu dünyalarına eşlik eden sanatsal nitelik taşıyan görsel ve dilsel öğelerle zenginleştirilmiş ürünler bütünüdür (Sever, 2003 Akt: Gönen, Uludağ, Fındık Tanrıbuyurdu, Tüfekçi, 2014, s. 126).

Çocuk edebiyatının en önemli özelliği çocuklara kitap okuma alışkanlığı ve sevgisi kazandırmaktadır. Bu kazanım süreci çok küçük yaşlardan itibaren hatta anne karnında başlamaktadır (Yılar ve Celepoğlu 2011 Akt: Gönen ve diğerleri, 2014, s. 126). Çocukların tanıştıkları ilk kitap resimli çocuk kitaplarıdır. Resimli çocuk kitapları 0-6 yaş grubunda bulunan çocukların gelişimlerini desteklemek ve aynı zamanda okuma alışkanlığı kazandırılmak için hazırlanmaktadır (Uzuner Yurt 2011 Akt: Gönen ve diğerleri, 2014, s. 126). Yeni bilgiler veren ya da bilgilerini pekiştiren ve göze hitap eden kitaplar olan resimli çocuk kitaplarında, önemli olan unsur resimdir. Metinler sadece resmin tamamlayıcısı olarak görünür (Gönen ve diğerleri, 2014, s. 126).

Resimli çocuk kitapları, okul öncesi döneminde bulunan çocukların hayatlarında önemli rol oynamaktadır. Bunun sebebi çocuklar okul öncesi dönemlerinde çevresini farklı açılardan anlamaya başlar. Bu evrede, kendileri tanıma evresinden, dış çevreyi tanıma evresine geçerler. Okul öncesi dönemde sadece hayali olan öyküleri değil gerçekçi öyküleri de kavrayarak diğer insanlarla ilişki kurma becerilerini geliştirir ve insanlar ve dünya hakkındaki meraklarını giderirler(Russell, 1994 Akt: Işıtan, 2016, s. 474).

Resimli öyküler aynı zamanda karakterin başından geçen olayları çocukların anlamasına ve yorumlamasını sağlamaktadır. Bu sayede öyküler kültürel bilgilerin, inanç ve değerlerin aktarılmasına olanak sağlar (Campbell, 1988 Akt: Işıtan, 2016, s. 474).

Okul öncesi dönemi kapsayan çocuk kitapları 0-3 yaş arası çocuklar ve 3-6 yaş arası çocuklara yönelik olarak iki gruba özel hazırlanmaktadır. 0-3 yaş grubuna özel hazırlanan kitaplar ABC kitapları olarak tanımlanır. Genellikle resimden oluşur ya da resimlere karşılık gelen tek veya birkaç kelime bulunur. Çocuğun etrafında bulunan canlıları, nesneleri ve kendi

hayatında ki olayların örneklendirildiği kitaplardır (Sever 2005; Turgut Bayram 2009 Akt: Gönen ve diğerleri, 2014, s. 127).

Kişilik gelişiminin en önemli olduğu dönemler olan 3-6 yaş aralığı, resimli kitap okumanın da önemli bir dilimini oluşturur. 3-6 yaş arası, çocukların bireyselliğinin geliştiği önemli bir dönemdir. Çocuk, edebiyat ile ne kadar erken tanışırsa okuma alışkanlığı kazanması, dil gelişimi, kendini ve etrafındakiler tanıması daha kolay gerçekleşir (Gönen ve diğerleri, 2016, s. 725)

Türkiye' de 0-3 yaş grubu için hazırlanan resimli çocuk kitapları oldukça yeni bir alandır. Bu alanda üretilen kitapların, 0-3 yaş grubunda bulunan çocuklar için yeterli donanımda ve sayıda üretiminin yapılıp yapılmadığı aynı zamanda yayınlanan kitapların kalitesinin ve çocuklara katkısının bulunup bulunmadığı kontrol edilmelidir (Gönen ve diğerleri, 2014, s. 127).

Resimli kitaplar çocukların sadece gelişimine ve sosyalleşmesine değil, küçük yaştan itibaren başlayan çocuk-edebiyat-kitap ilişkisi çocuğun ileriki hayatında kitap sevgisi ve okuma kültürünün oluşmasına da zemin hazırlar. Bu sayede çocukta oluşan kitap kültürü çocuğu yorum yapan, düşünen, araştıran ve tartışan birey haine getirmektedir (Bilgin, 2011 Akt: Gönen ve diğerleri, 2016, s. 725).

Çocukların okudukları kitap karakterleriyle kendilerini özdeştirmeleri, olumlu rolleri hayatlarına yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Çocuklar okudukları kitaplarda kendi yaşıtları olan kahramanların başından geçen hikâyeleri dinlemeyi oldukça severler. Kahramanların çocuklar olduğu kitapların resimlerin renkli ve oldukça sade ve anlaşılır olması gerekir. Resimler, onların yaşına ve kavrayış biçimlerine uygun olarak yapılmalıdır. Bu tip eserler çocuklar tarafında daha ilgili şekilde okunacaktır. Kitapta bulunan karakterlerin, başından geçen olaylara yaklaşımları sayesinde çocukların kendi çevresiyle olan ilişkilerini düzenlemesini ve tepkilerini bilinçlendirmesine yardımcı olur. Çünkü çocuk karakterler kendini özdeştirip, dünyayı tanır (Mardi, 2016 Akt: Gönen ve diğerleri, 2016, s. 725-726).

Çocuk kitaplarındaki kahramanların inandırıcı olabilmesi için çok fazla abartılı olamaması gerekir. Bunun sebebi çok fazla hayali olduğu müddetçe inandırıcılığa ters düşecek olmasıdır. Ayrıca kahramanların sorunlarla başa çıkamaması, yenilgiye uğraması da olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu yüzden karakterlerin sorun çözümüne odaklı, merak ögesini canlı tutması gerekir (Zivtçi, 2005 Akt: Gönen ve diğerleri, 2016, s. 726).

Kitap okuma ve çocuklarda empati gelişimi arasında pozitif bir bağ vardır (Aram ve Shapira, 2012 Akt: Çelikel, Durmuşoğlu, 2020, s. 3219). Özel gereksinimli çocuklar hakkında kitaplar okumak, normal gelişim gösteren çocukların akranlarına karşı daha duyarlı ve bilinçli olmasını sağlar (Williams, Inkster ve Blaska, 2005 Akt: Çelikel, Durmuşoğlu, 2020, s. 3219). Çocuklar, içerisinde özel gereksinimli olan bireylerin bahsedildiği kitaplar okuduklarında, kendilerini kitap karakteriyle özdeştirmekte ve karakterlerin yaşadıkları duruma yönelik empati geliştirebilmektedirler (Pardeck, 2005 Akt: Çelikel, Durmuşoğlu, 2020, s. 3219). Normal gelişim gösteren çocukların, özel gereksinimli arkadaşları anlayabilmesi, onlara empati ile yaklaşabilmesi, onları kabullenme süreçlerini kolaylaştırır (Işıtan, 2013 Akt: Çelikel, Durmuşoğlu, 2020, s. 3219). Resimli çocuk kitaplarında özel gereksinimlerin konu alınması, duygulara ve empatiye yer verilmesi, çocukların sosyal hayatlarında uyumlu davranışlar sergilemesine, sağlıklı iletişim ve empati gelişimine katkı sağlar (Dirican ve Dağlıoğlu, 2014 Akt: Çelikel, Durmuşoğlu, 2020, s. 3219).

Özel gereksinimi ya da özel gereksinimli tanıdığı olan kitap kahramanları seçmek, çocukların farklı durumlarda verecekleri tepkilerin daha duyarlı olmasını sağlar. Özel gereksinimli karakterlere yer veren resimli çocuk kitapları, normal gelişim gösteren çocukların yaşıtlarına önyargısız yaklaşmalarına, onları farklılıklarıyla kabul etmelerine, ve onlarla olumlu iletişim kurmalarını sağlar (McGrail ve Rieger, 2016 Akt: Çelikel, Durmuşoğlu, 2020, s. 3219).

Bu kitaplar sayesinde çocuklar özel gereksinimli arkadaşları hakkında farkındalık sahibi olup, onlara karşı daha kabullenici olurlar (Prater, Dyches ve Johnstun, 2006: 21-22 Akt: Çelikel, Durmuşoğlu, 2020, s. 3219). Ayrıca özel gereksinimli olan çocukların duygularını gördükleri için kendi duygularıyla karşılaştırma yapıp empati becerilerini geliştirirler. Özel gereksinimleri konu alan kitaplar sayesinde normal gelişim gösteren çocuklar, akranlarını tanırken, özel gereksinimli çocuklar da bu kitapta bulunan karakterler sayesinde kendileriyle benzerlik gördüğü kahramanlarla karşılaşarak, yaşadıkları sorunların çözümü için kendilerine modeller benimsemektedir (Çelikel, Durmuşoğlu, 2020, s. 3220).

Özel gereksinim türü	f	%
Astım	1	10.0
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB)	3	30.0
Disleksi	1	10.0
İşitme yetersizliği	1	10.0
Görme yetersizliği	1	10.0
Ortopedik yetersizlik	2	20.0
Ortopedik yetersizlik ve görme yetersizliği	1	10.0
Toplam	10	100.0

Şekil 5: Özel Gereksinimli Çocuklar İçin Yazılmış Kitapların Özel Gereksinim Türüne Göre Dağılımı (Işıtan, 2016, s. 483).

Bu tabloda özel amaçla yazılmış olan çocuk kitaplarında hangi hastalıklara değindiğine dair ortalamayı göz önüne koymaktadır.

Çocukların daha fazla özel gereksinimli hikâye kahramanlarıyla tanışabilmeleri için özel gereksinimi konu alan kitapların sayısının artması gerekmektedir. Aynı zamanda öğretmenlerin ve ailelerin, çocukları bu kitaplarla tanıştırması ve özel gereksinimli olan insanların dünyasını tanıtması gerekmektedir. Kitaplar çocuklara sunulurken, kitapların çocuklar için dil özelliklerinin çocuklar için uygun olup olmadığına dikkat edilmesi gerekmektedir. Kitaplar çocukların uygunsuz kelimeler öğrenmelerini değil, doğru tutum ve davranışları öğrenmelerini sağlaması gerekmektedir (Çelikle, Durmuşoğlu, 202, s. 3232).

Resimli kitaplarda özel amaçla yazılmış temaları inceleyen çalışmalara örnek olarak özel gereksinimli kavramıyla alakalı da çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Koç, Koç ve Özdemir(2010) resimli kitaplarda duygusal ve fiziksel engelin nasıl işlendiğini incelemiştir. Bu araştırmaya göre; özel gereksinimli olmanın olumlu, nötr ve olumsuz bir biçimde resmedildiği, karakterlerin özel gereksinimli bireylerle etkileşimlerinin zamanla değiştiği gözlemlenmiştir. Çalışma sonucunda bu tür kitapların özel gereksinimli bireyleri kabul etme ve saygılı bir biçimde yaklaşılması için önemli olduğu vurgulanmıştır. Yine Gürdal Ünal (2011) yılında yapmış olduğu çalışmada 1969-2009 yılları arasında basılmış olan kitaplarda özel gereksinim kavramını incelemiştir. Bunun sonucunda temaya uygun sadece 7 tane kitap olduğunu belirtmiştir. Benzer olarak Özkardeş (2013) yaptığı çalışmada özel gereksinimli olma kavramını ele alan çok az sayıda kaynak olduğunu açıklamıştır. Aynı şekilde Gönen, Dursun, Topcu Bilir, Tarman Nur (2015) özel gereksinimli bireylerin yaşamını ele alan resimli kitapları incelmişlerdir. Bu çalışmada, doğrudan özel gereksinimli karakterler olma şartı aranmamış, gözlük kullanma, cücelik vb. gibi insan hayatını olumsuz etkileyen faktörlerde ele alınmıştır. Araştırma sonucunda bazı kitaplarda özel gereksinimi olumsuz şekilde yansıtıldığı, bundan dolayı özel gereksinimli bireylerin kabulü ve engelin anlaşılmasının zorlaştığı belirtilmiştir. Aynı çalışmada günümüzde bu tarz kitapların sayısının arttığı fakat yine de yetersiz olduğu belirtilmiştir (Işıtan, 2016, s. 477-478).

Engellilere Yönelik Kütüphane Hizmetleri

Eğitimi amaçlarından biri edinmiş olan kütüphaneler; bilginin toplanmasını, depolanmasını, düzenlenmesini ve uygun ortamlarda saklanmasını, uzman personel tarafından aktarılmasını sağlayan kuruluşlardır. Erken beyin gelişimi araştırmaları, şarkı söylemenin, bebeklere ve çocuklara kitap okumanın dil becerileri üzerinde etkili olduğu görülmüştür (IFLA, 2007, s. 3 Akt: Güller ve Bilbay, 2016, s. 399).

Hiç şüphesiz bilgi merkezi dünyasının en önemli merkezlerinden birisi çocuk kütüphaneleridir. Günümüzde yalnız örgün eğitim hayatının değil, sosyal ve kültürel yaşam açısından önemli faktörler olarak görünen okuma alışkanlığı, bilgi okuryazarlığı ve yaşam boyu öğrenme yeterliliklerinin erken çocukluk döneminde kazanılması ve bireyde düzenli kütüphane kullanıcı olma alışkanlığının gelişmesindeki kolaylaştırıcı rolü, söz konusu özgünlüklerinden biridir (Akkaya ve Odabaş, 2019, s. 82).

Geçmişten günümüze, toplumun bilgi ihtiyacını giderecek ortamlar haline gelen kütüphane türlerinden biri olan çocuk kütüphaneleri de çocukların bilgi ihtiyaçlarına ve çocukların gelişim özelliklerine göre şekillenmesi gerekmektedir. Bu yapının sürekli değişim ve gelişim göstermesi için farklı uygulamalar ve çeşitli hizmetler geliştirilmektedir (Güneş, 2021, s. 6).

Materyal ve etkinliklerini geniş bir yelpazede sunan halk kütüphaneleri, bebeklere, çocuklara aynı zamanda onların ebeveynlerine ve bakıcılarına sadece onlar için uygun olan öğrenme kaynaklarının bulunduğu ortam, kendi yaş grubu için tekerlemeler, şarkılar, kartlar ve dokunmatik kitaplarla deneyim sunmaktadır. Yaşanılan merak kıvılcımları ve hayalgücü ile kütüphanenin bir parçası olmak, toplumsal bir deneyimdir (IFLA, 2013, s. 4 Gürbüz ve Ekici, 2013, s. 4).

Çocuk kütüphaneleri, kütüphane kullanım alışkanlığının küçük yaşlarda kazanıldığı gerçeğiyle hareket ederek, ülkemizin kalkınmasına katkı sağlayacak olan günümüz çocuklarını, dünyaya gözlerini açtıkları andan itibaren onların gelişimlerini destekleyen kurumlar olmalıdırlar (Güneş, 2021, s. 8).

Toplum hayatına katılım sağlanması açısından bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişim ve bu değişimlere ayak uydurmak önemlidir. Etkili bir iletişimin olabilmesi için bilgiye erişim geniş bir alanı kapsamaktadır. Günümüzde tüm bireylerin ihtiyaç duyduğu her türlü bilgiye erişim sağlanabilmesi ve engelli bireylerin bilgi ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğinin bilincinde olan bir toplumun varlığı bilgi çağının ihtiyaçlarından biri haline gelmiştir (Subaşıoğlu, 2008, s. 410 Akt: Kilarcı, 2019, s. 89).

Her çocuk birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar genel olarak bedensel, bilişsel ve duyusal olarak sınıflandırılabilir. Her çocuk kendine has bedensel yapıya ve işlevlere, öğrenme hızına, duygusal özelliklere sahiptir. Bu farklılıklar belli sınırlar içinde olduğunda, öğrenciler eğitim hizmetlerinden yararlanabilmektedir. Ancak farklılıkların daha fazla olduğu çocuklarda, genel eğitim hizmetleri yetersiz kalmakta ve özel eğitim hizmeti gerekli olmaktadır. Özel eğitim, ortalama öğrenci özelliklerinden farklılaşan öğrencilere verilen, bireysel olarak planlanan ve bireyin bağımsız yaşama olanağını en üst seviyeye çıkarmayı hedefleyen eğitim türüdür (Kırcaali İftar, 1998, s. 3).

Engelli çocuklar da sağlıklı olan akranları ile aynı eğitim hakkına sahip olmalıdırlar. Bu çocuklar için bilgiye erişim sağlayabilecekleri ve bilgi okuryazarlığı becerileri kazanabilmelerini sağlayan uygun formdaki materyaller çok önemlidir (Kilarcı, 2019, s. 17).

Sesli kitaplar, iri puntolu yazılmış kitaplar ya da Braille alfabesi ile yazılan kitaplar, dokunma duyusuyla algılanabilen kitaplar, okul öncesi çocuklar, okul çağındaki çocuklar ve gençlerin okuma ihtiyaçlarına yönelik materyaller arasında en çok tercih edilenler arasında yer almaktadır (Kilarcı, 2019, s. 17).

Engeli bireylerin bilgiye erişim konusunda karşılaştıkları sorunlar için maalesef yeterli düzenlemeler bulunmamaktadır. 2007 yılında Türkiye tarafından imzalanan engellilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldıran, yaşam kalitesini yükseltmek gibi sorumluluklar getiren Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi' nin 'erişilebilirlik', 'düşünce özgürlüğü ve bilgiye erişim' maddeleri engelli bireyler için yasal bir dayanaktır (Kilarcı, 2019, s. 89).

Engellilere özel materyaller

• Sesli kitaplar, sesli gazeteler ve sesli dergiler

• Büyük baskılı kitaplar

• Kolay okuma kitapları

• Braille kitapları

• Altyazılı ve/ya da işaret dili olan video/DVD kitapları

• E-kitaplar

• Dokunsal resimli kitaplar

(IFLA, 2005 Akt: Irvall ve Nielsen, 2022, s. 7).

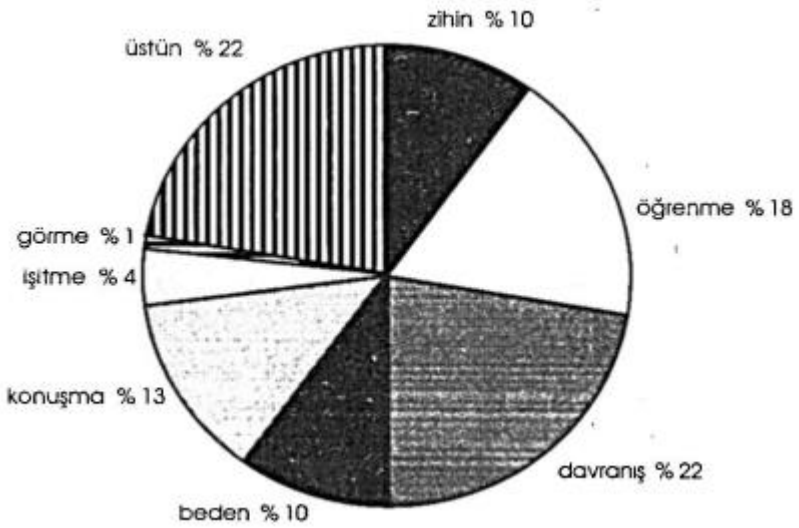

Şekil 6: Engel Gruplarının Özel Eğitim Gerektiren Öğrenciler İçerisindeki Oranları (Kırcaali İftar, 1998, s. 7).

Kütüphaneye erişilebilirlik konusu, açıkça belirlenmiş bir yönetim sorumluluğu olmalıdır. Görevlendirilmiş bir personel, engelli grupları ve destek kuruluşları ile bağlantı kişisi olarak hareket etmelidir. Bununla beraber, kütüphanede bulunan tüm personelin engelli kullanıcılarla en iyi biçimde nasıl yardımcı olabileceğini bilmelidir. Ayrıca personel bir bakıcı aracılığıyla değil doğrudan kullanıcı ile iletişimde olmalıdır (IFLA, 2005 Akt: Irvall ve Nielsen, 2022, s. 8).

Okuma güçlüğü çeken kullanıcılar özel ilgiye ihtiyaç duyarlar. Kütüphane personeli, çeşitli engeller ve bu engellere sahip kullanıcılara nasıl hizmet verebilecekleri konusunda bilgi olmalıdır. Okuma güçlüğü bulunan kişiler için özel olarak üretilmiş materyallerin bulunması kolay olmalıdır. Bu materyaller, bazı ülkelerde ticari bazı ülkelerde de Görme Engelliler Kütüphanesi tarafından üretilen sesli kitaplar, Braille kitapları ve büyük baskılı kitapları içerebilir (IFLA, 2005 Akt: Irvall ve Nielsen, 2022, s. 6).

Özel gereksinimi bulunan bireyler için kütüphanede sağlanması gereken standartlar:

• Okuma güçlüğü çeken kullanıcılar için merkezi olarak konumlandırılmış sesli kitapların ve diğer materyallerin bulunduğu bir bölüm

• Bu özel bölüme giden renkli (görünürlük için sarı) dokunsal bir çizgi

• Belirgin işaretler

• Parlak okuma ışıklı rahat oturma alanı

• Görsel-işitsel koleksiyonu kullanmayı sağlayacak teyp, CD çalar, Dijital Ses Bilgi Sistemi oynatıcı ve diğer ekipmanlar

• Büyüteç, ışıklı büyüteç, elektronik okuyucu ya da kapalı devre televizyon

• Okuma ve bilişsel engelli kullanıcılar için tasarlanmış ekran bağdaştırıcıları ve yazılımları olan bilgisayarlar • Dijital Ses Bilgi Sistemi (birçok kütüphane tarafından görme engelliler için kullanılan bir dijital konuşan kitap sistemi)" (IFLA, 2005 Akt: Irvall ve Nielsen, 2022, s. 6).

Engelli grupları	Büyük baskı	Bant/ Dijital Ses Bilgi Sistemi/ CD/DVD	Braille	Web Sitesi	Altyazılı ve/ya da işaretli videolar	Metin telefon	Okuması kolay
Görme engelliler	X	X	X	X			
Sağır ve işitme engelliler				X	X	X	X
Okuma güçlüğü çekenler	X	X		X			X
Fiziksel engelliler		X		X			
Bilişsel engelliler		X		X			X

Şekil 7: Engelli kullanıcılara yönelik gerekli materyaller (IFLA, 2005 Akt: Irvall ve Nielsen, 2022, s. 9).

Engel durumuna göre bireylerin kütüphanede yararlanabilecekleri materyallerin neler olabileceğine dair liste şekil 7'de yer almaktadır.

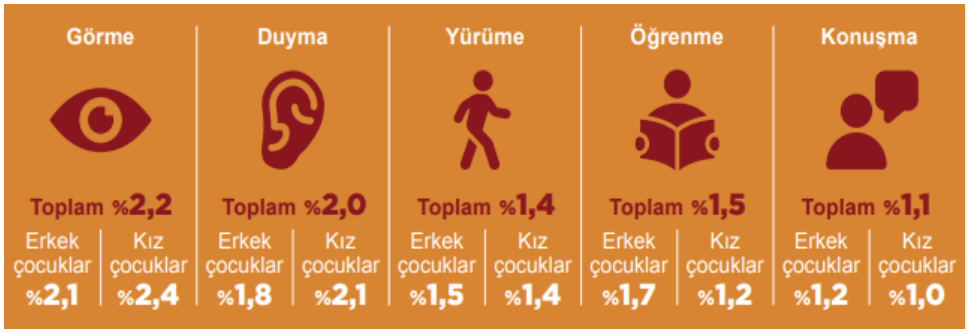

Şekil 8: 2-14 yaş grubunda fonksiyonlara göre zorluk çeken çocukların yüzdesi, 2019 (TÜİK, 2020, s. 12).

TÜİK verilerine göre 2019 yılında Türkiye' de bulunan çocukların engel yüzdeleri tabloda verilen şekildedir.

Çocuk kütüphanelerinin beş temel işlevinden söz edilebilir. Bunlar;

1. Çocuklarda olumlu kişilik oluşturması ve geliştirmesini sağlamak.
2. Konuşma ve dil becerilerini geliştirmek
3. Bilgiye erişim becerisi kazandırmak, kaynakları doğru kullanmalarını öğretmek
4. Okumanın zevk ve gücünü göstermek

5. Şu anda ve gelecek yıllarda iyi bir kütüphane kullanıcısı olmalarını sağlamak (Yılmaz, 2019, s.11).

Kütüphane için kullanıcı kavramı, kütüphane olanaklarından yararlanan ya da yararlanması olası kişilerdir. Çocuk kütüphanelerinin kullanıcı grupları; bebekler, okul öncesi çocuklar, okul döneminde olan çocuklar, özel gereksinimi olan engelli/dezavantajlı çocuklar, yetişkinler, ebeveyn ya da bakıcılar, öğretmenler ve kitap/medya alanında çalışan kişilerden oluşmaktadır. Bu yüzden çocuk kütüphanesinde bulunan materyaller, bilgi kaynakları ve sunulan hizmetler bütün bu kullanıcıların gereksinimlerine yanıt verebilecek nitelikte olmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 42).

Çocuk kütüphanelerinin çocuklara araştırma, bilgiye erişme, okuma, oyun oynama, sosyalleşme, keşfetme, dil, hayal gücü yeteneklerini geliştirme ve yeniliklerle karşılaşma olanakları sağlama rolü vardır (Yılmaz, 2019, s. 19).

Engelli Bireyler İçin Kütüphanenin Sağlaması Gereken Standartlar:

• Engelli çocukların diğer çocuklar ile beraber oyun oynamalarını sağlayacak düzenlemeler son derece önemlidir. Özellikle fiziksel yetersizliği bulunan çocukların da diğer çocuklar ile beraber oyun oynamalarına olanak sağlayan park tasarımları bulunmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 22-23).

• Kütüphane binaları, engelli kullanıcıların da kütüphane hizmetlerinden tam olarak yararlanmalarını sağlayacak biçimde tasarlanmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 34).

• Engelli bireylerin kütüphane hizmetlerinden yararlanmaları sağlayabilmek için uygun donanım ve yazılım olmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 35).

• Kütüphaneler tüm çocuklar içindir. Bundan dolayı, kütüphane materyalleri hiçbir engel gözetmeksizin herkesin erişebileceği konumda olmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 36).

• Seçilecek olan kitap ve diğer materyallerin "çocuğa görelik" (fiziksel, ruhsal, sosyal, dilsel, etik ve estetik) ilkesine uygun olarak yazılmış/üretilmiş olmasına dikkat edilmelidir (Yılmaz, 2019, s. 36).

• Dermede bulunan kitapların farklılıklara saygı (fiziksel, zihinsel, din, dil, ırk vb.)ilkesi ile hazırlanan yayınlara yer verilmelidir (Yılmaz, 2019, s. 37).

• Dermede yer alan materyaller ve oyuncaklar çocuğun dil gelişimini desteklemelidir (Yılmaz, 2019, s. 40).

• Engelli çocukların kütüphane hizmetlerinden ve kaynaklarından yaralanabilmeleri için özel bir çaba gerekmektedir. Bu kullanıcılara ulaşım okullar, hastaneler ve ilgili sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu grupta olan çocukların zamanlarının çoğu eğitici oyunlar ile geçmektedir. Engelli olan çocukların kitaplar ile ilişkisi diğer çocuklara göre bazı farklılıklar içerir. Kitaplarla olan ilişkileri kitaba dokunmak ya da kitabın kendisine bakmak olabilir. Gelişimlerine katkı sağlayacak en önemli unsur kütüphanelerdir ve bu nedenle bu özel gruplar kütüphaneye kazandırılmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 44).

• Çocukların gelişimine uygun, basılı materyaller (kitap, broşür, çizgi roman, dergi), medya (CD, DVD, kaset), oyuncaklar, öğrenme oyunları, bilgisayar, yazılım ve internet bağlantısını da içeren tüm materyalleri bulundurmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 45).

• Çocukların konuşma ve dil becerilerini geliştirmeleri desteklenmelidir (Yılmaz, 2019, s. 46).

• Engelli kullanıcılar için gelişimine yönelik kaynak, materyaller ve hizmetler olmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 47).

• Engelli çocukların diğer çocuklarla kaynaşabilmeleri adına etkinlikler düzenlenmelidir (Yılmaz, 2019, s. 72).

• Bu çocukların bilgiye erişimde yaşadıkları sıkıntılardan dolayı anne-baba veya ilgili kişilerle iletişim halinde olunmalıdır (Yılmaz, 2019, s. 72).

• Kütüphanenin web sitesinde engellilere yönelik hizmetlerle alakalı bilgiler verilmelidir (Yılmaz, 2019, s. 72).

• Çocukların faydalanabilecekleri kitap öneri listesi hazırlamak ve bunları isteyen ebeveynlere vermek (Yılmaz, 2019, s. 73).

• Çocukların kütüphane dışında faydalanabilecekleri kitap ve materyal seçimi için ebeveynlerin bilinçlendirilmesine yönelik kaynaklar hazırlamak ve etkinlikler geliştirmek (Yılmaz, 2019, s. 73).

• Çocukların yaş gruplarına göre ebeveynler için çeşitli konularla alakalı bilgilendirme toplantıları yapılmalı. Bunun için çocuk gelişimi uzmanı, çocuk psikologu vb. uzmanlar tarafından yardım alınmalı (Yılmaz, 2019, s. 74).

Kastamonu Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nde görev yapan özel eğitim öğretmeni Ferhat Pehlivanoğlu ile özel gereksinimli çocuklara hizmet için kütüphanede bulunması gereken materyaller hakkında konuşuldu. Kendisi; disleksili çocuklar için görsel materyallerin olması gerektiğini söyledi. Yazılı ve yönleri öğretici materyallerin bulunması gerektiğini, kitap içeriğinin daha görselli fakat daha sade bir biçimde olması gerektiği söyledi. Otizmli çocuklar için özellikle sesli kitapların, daha sakin içerikli kitapların bulunması gerektiğini iletti. Aynı zamanda seçilen kitapların içeriğinde özel gereksinime değinen ya da kahramanın özel gereksinimli olduğu kitapların dermede bulunmasının son derece önemli olduğunu vurguladı. Çocukların farkındalık kazanması ve durumu kabullenmeleri açısından önemli olduğunu belirtti.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Tokat Bebek ve Çocuk Kütüphanesi' nin değerlendirilmesine geçmeden önce Tokat merkezde bulunan özel gereksinimli çocukların sayısını iletmekte fayda var.

Eğitsel Tanı	Erkek Sayısı	Kız Sayısı	Toplam Tanı Sayısı
Ağır Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu	5	1	6
Orta Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu	38	1	39
Hafif Düzeyde Otizm Spektrum Bozukluğu	148	37	185
Ağır Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	7	7	14
Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	32	22	54
Hafif Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	197	169	366

Özel Öğrenme Güçlüğü	234	134	368

Bu verilere Tokat Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nden ulaşılmıştır. Down sendromuna sahip olan çocuklar zihinsel engelli bireylerin içinde sınıflandırılmaktadır.

Tokat merkez nüfusu 2022 verilerine göre 206.621 kişidir. Bunların 10.897'si engelli bireylerden oluşmaktadır. Bu bireylerin 1032'si özel gereksinime ihtiyaç duyan çocukların sayısıdır(fiziksel engelli çocuklar hariç).

Tokat; Yeşilırmak havzası içerisinde bereketli topraklar üzerine kurulmuş olmasının verdiği avantajla 6000 yıllık tarihi boyunca önemli bir ticaret ve kültür merkezi olmuş, 14 beyliği de bünyesinde barındırmış önemli bir anadolu şehridir. Hatti, Hitit, Frig, Roma, Bizans, Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı dönemine kadar gelişen süreç içerisinde tarihin her dönemine ait eserleri Tokat'ın her yerinde bulabilmek mümkündür (http://www.tokat.gov.tr/tokat, 2023).

Tokat Bebek ve Çocuk Kütüphanesine İlişkin Bilgiler

Türkiye'nin ilk müstakil bebek ve çocuk kütüphanesi olarak hizmet veren kurum 2019 yılında açılmıştır. Kültür Bakanlığına bağlı olup Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü arasında imzalanan protokole göre hizmet vermektedir. Kurumda 2 okul öncesi öğretmeni ve bir kütüphaneci görev almaktadır. Kurumda 0-2 yaş giriş katı, 2-3 yaş 1.kat, 3-6 yaş 3.kat ve etkinlik odasının bulunduğu katlar mevcuttur. Kütüphanede 1495 üye bulunmaktadır. 4050 adet kitap mevcuttur.

Tokat Bebek ve Çocuk Kütüphanesi Derme İncelemesi

Kütüphane değerlendirmesine geçecek olursak eğer yapılan incelemelerde öncelikle personel sayısı yetersizdir. Çalışan kütüphaneci sayısı bir kişi. Proje kapsamında kütüphanede bulunması gereken okul öncesi öğretmeni 2 kişi fakat şu an bir öğretmen görev yapmaktadır. Aynı şekilde henüz okul öncesi eğitim kurumlarında eğitim almayan çocukların yaş ve gelişim özelliklerine dikkate alarak kütüphanede haftanın bir günü özel eğitim öğretmeni ile çalışılıyordu fakat şu an bu hizmet mevcut değil. Kütüphanenin web sayfası mevcut değil. Engelli kullanıcılara dair verilebilecek hizmetlerin duyurusu yapılmamaktadır. Kütüphanenin sadece sosyal medya hesabı bulunmaktadır. Bu platform üzerinden insanlara erişiliyor. Aynı zamanda kütüphanenin herhangi bir bilgisayar hizmeti bulunmamaktadır. En büyük eksikliklerden birisi de kütüphanede özel eğitim öğretmeni ya da çocuk psikoloğunun bulunmaması.

Resim1: Kitap Rafları

Görselde de göründüğü üzere bulunan kitapların konumu çok yüksektedir. Herhangi bir engel gözetmeksizin herkesin ulaşabileceği konumda olması gerekmektedir. Kitapların konumu doğru değil.

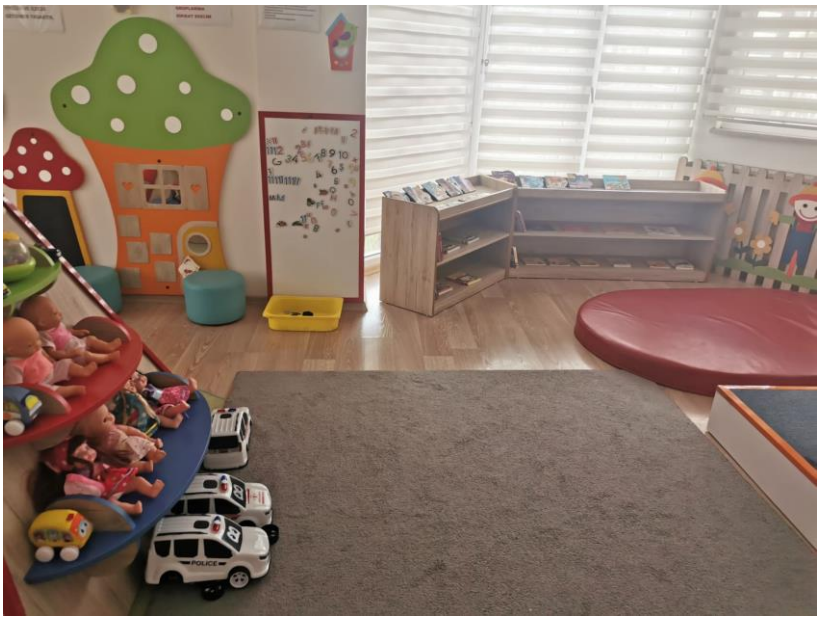

Resim2: Oyun Alanı

Bu görselden de anlaşılacağı üzere ortam yeterince geniş değil. Herhangi bir fiziksel engeli bulunan, tekerlekli sandalye kullanması gereken kullanıcılar için ortam uygun değil.

Resim3: Kütüphane Binasında Bulunan Merdivenler

Merdivenlerde engelli rampası bulunmuyor. Aynı şekilde bina içerisinde asansörde yok. Özel gereksinimli bireylerin rahat hareket edebilmeleri için bina içerisinde bazı kolaylıkların oluşturulması lazımdır. Örneğin down sendromlu bireyler kendisine refakat eden birisiyle merdivenlerden çıkmakta zorlanabilir. Bunun önüne geçmek adına bina içerisine asansör yapılabilir ya da uygun fiziki koşulları taşıyan farklı bir binada hizmet verilebilir.

Resim4: Kütüphane Derme Örnekleri

Görselde bulunan materyaller çocukların zihinsel gelişimine destek sağlayacak olan materyallerdir. Yapılan inceleme de bu materyallerden yeterli sayıda olmadığı gözlenmektedir. Ayrıca bulunan bu materyaller kapalı bir dolap içerisindedir. Kütüphaneye gelen kullanıcılar eğer kütüphaneci tarafından bilinçlendirilmezse varlığından haberdar olunmayabilir. Tüm derme ve materyallerin kullanıcıların erişebilecekleri konumda olması gerekmektedir.

Resim5: Kütüphane Derme Örnekleri

Örnek olması adına kütüphanede bulunan bazı materyallerin görselleri. Zekâ gelişimini, dikkat eksikliğini, çocukların matematik gelişimine katkı sağlayacak ve okuma yazma öğrenmelerini destekleyecek kaynak sayısı toplam 33 adettir. Aynı zamanda hareketli kitap sayısı da sadece 38 tanedir. Daha önceki bölümlerde de açıkladığı üzere özel gereksinimi bulunan çocuklar için zekâ gelişimine katkı sağlayan oyunlar, kitaplar oldukça önemlidir. Fakat Tokat Bebek ve Çocuk Kütüphanesi bu materyallerin sayısı konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu tarz materyallerin sayısının arttırılıp, ailelere öneride sunulup, faydalanmalarının sağlanması gerekmektedir.

Yapılan araştırma kapsamında Tokat Bebek ve Çocuk Kütüphanesi personeli ile yapılan görüşmede engelli çocukların aileleri ile herhangi bir iletişim kurulmadığını iletmektedir. Engelli çocuklar için ayrı etkinlikler düzenlenmemektedir. Engelli çocukların gelişimine destek için herhangi bir hizmet verilmemektedir. Aynı şekilde derme seçilirken herhangi bir psikolog

ya da özel eğitim öğretmeni görüşünü alınmamaktadır. Özel gereksinimli çocuklar için ayrı bir koleksiyon bulunmamaktadır. Kütüphanede bulunan derme ve materyaller direkt olarak bakanlık tarafından gönderilmektedir. Sesli kitap sayısı da aynı şekilde yetersizdir. Ayrıca yapılan görüşmede kütüphane personeli özel gereksinimli çocukların kütüphane hizmetlerinde fazla yararlanmadıklarını iletti. Okul öncesi öğretmenleri haftalık olarak etkinlikler düzenlemekte fakat bu etkinliklere özel gereksinimli çocukların katılımları bulunmuyor. Bu etkinlikler düzenlenirken herhangi bir özel eğitim öğretmeni ya da çocuk psikoloğundan yardım alınmamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda Tokat Bebek ve Çocuk Kütüphanesi' nin özel gereksinimli bireylere uygun olmadığı kanıtlanmıştır. Yapılan çalışmada alınan profesyonel görüşler ve araştırmalar sonucu Tokat Bebek ve Çocuk Kütüphanesi derme ve materyal bakımından yetersiz durumdadır. Sağlanan standartlar özel gereksinimli çocuklar için yeterli değildir. Bu eksikliklerin giderilmesi adına çalışma kapsamında şunlar önerilmektedir:

Öncelikle kütüphanenin bulunduğu binanın fiziki koşulları özel gereksinimli bireylere uygun değil bu yüzden öncelikle bu sorunun giderilmesi gerekmektedir. Mevcut bina koşulları iyileştirilebilir ya da daha uygun bir binada hizmet verilebilir. Diğer bir eksiklik olan personel sayısının yetersizliğidir. Özel gereksinimli bireylerin kütüphanelerden rahat faydalanabilmesi için kişilerin özel ilgiye ihtiyacı olabilir. Bu durumda tek bir personel bu konuda yetersiz kalabilir. Araştırma kapsamında kütüphane personeli ile görüşüldüğünde özel gereksinimli bireylerin kütüphane hizmetlerinden fazla yararlanmadıklarını iletti. Okullar, rehabilitasyon ya da öğretmenler aracılığıyla etkinlikler düzenlenmeli veliler bilgilendirmelidir. Ayrıca bu etkinlikler sayesinde özel gereksinimli çocuklar akranlarıyla kaynaşabilir ve daha sosyal bireyler haline gelebilir. Derme ve materyaller özel gereksinimli çocuklar için uygun değildir. Uygun olan materyal ve derme sayısı da oldukça azdır. Ayrıca kütüphanede yapılan etkinlikler özel eğitim öğretmeni ya da çocuk psikologlarından yardım alınarak yapılmamaktadır. Yapılan etkinlikler için uzman kişilerden yardım alınmalı, çocukların gelişimine katkı sağlayacak ya da erken çocukluk döneminde varsa bir engel ortaya koyabilecek etkinlikler seçilmelidir. Kütüphaneye ait bir web sayfası bulunmuyor. Bir web sayfası kurulup engelli bireyler için hizmetlere ilişkin duyurular yapılmalıdır. Diğer çocuklarla kaynaştırılması için veliler bilgilendirmeli etkinliklere çocuklar kazandırılmalıdır. Derme ve materyal seçiminde özel eğitim öğretmeni ya da çocuk psikoloğundan destek alınarak, onların gelişimine destek sağlayacak, kütüphane sevgisi aşılayacak kaynaklar seçilmelidir. Gerekirse bu profesyoneller desteğiyle aileler bir araya getirilip, kaynak seçme konusunda bilgilendirilebilir. Kütüphane personeli gelen kullanıcıların ailelerine, çocukların durumuna uygun faydalanabilecekleri kaynak önerisinde bulunabilir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de kütüphane personeli bilgilenmelidir. Özel gereksinimli bireylere uygun kaynak ve materyalleri öğrenilmelidir. Kütüphane içerisinde kaynaklar çocukların erişebildiği konumda bulunmalıdır. Buna ilişkin de bir düzenleme yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akkaya, M. A.,& Odabaş, H. (2019). Kütüphane deneyiminin beşiği olarak çocuk kütüphaneleri. Bilgi Merkezleri: Kütüphaneler–Arşivler–Müzeler, 82-125.

Balcı, E. (2017). Disleksi hakkında gerçekler: disleksi nedir ve ne değildir?. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 19 (1), 1-17.

Buğday, M. (2015). Okula devam eden zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin okuma yazma beceri düzeylerinin belirlenmesi.

Cavkaytar, A., Melekoğlu, M., & Yıldız, G. (2014). Geçmişten günümüze özel gereksinimli olma ve zihin yetersizliği: Dünya'da ve Türkiye'de kavramların evrimi.

Çelikel, B.,& Durmuşoğlu, M. C. (2020). Özel Gereksinimleri Konu Alan Resimli Hikâye Kitaplarında Duygu Durumları ve Empati İfadelerinin İncelenmesi.

Çopuroğlu, Y. C.,& Mengi, A. (2014). Toplumsal dışlanma ve otizm. Electronic TurkishStudies, 9(5).

Erdem, R.,& Pınar, E. G. E. (2011). Down sendromlu bireylerin zihin kuramı gelişimi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 12(01), 23-38.

Gönen, M., Karakuş, H., Uysal, H., Kehci, A., Ulutaş, Z., & Kahve, Ö. (2016). Resimli çocuk kitaplarının içerik ve resimleme özelliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi.

Gönen, M., Uludağ, G., Tanrıbuyurdu, E. F., & Tüfekçi, E. (2014). 0-3 yaş çocuklarına yönelik resimli çocuk kitaplarının özelliklerinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29(29-1).

Güldenoğlu, B. (2008). Zihinsel yetersizliği olan öğrencilerde okuduğunu anlama becerilerinin desteklenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 9(02), 51-63.

Güller, E. D.,&Bilbay, P. (2016). Kütüphane yapılarında okul öncesi çocuklara yönelik interaktif mekânların irdelenmesi. Türk Kütüphaneciliği, 30(3), 398-414.

Güneş, S. (2021). Çocuk kütüphanelerinde okul öncesi dönem için hizmet modeli (Doctoraldissertation, Marmara Universitesi (Turkey).

Gürbüz, M. & Ekici, S. (2013). Bebekler ve küçük çocuklar için kütüphane hizmetleri rehberi.

Irvall, B. &Skat Nielsen, G. (2022). Engelliler için kütüphanelere erişim-kontrol listesi IFLA.

Işıtan, S. (2016). Özel amaçla yazılmış çocuk kitapları.

Karagöl, B. S.& Karagöl, a. (2011). Down sendromu ve trombositopeni. Çocuk dergisi, 11(3), 97-101.

Salman, U., Özdemir, S., Salman, A. B., & Özdemir, F. (2016). Özel öğrenme güçlüğü "Disleksi". İstanbul Bilim Üniversitesi FlorenceNightingale Tıp Dergisi, 2(2), 170-176.

Saraç, S. (2014). Okuma güçlükleri ve disleksi. Psikoloji Çalışmaları, 34(1), 71-77.

TÜİK, (2020). Türkiye'deki çocuklar 2020 istatistiklere bakış.

Yıldırım, B. (2015). Hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin beslenme özellikleri ve aile etkileşimi (Doctoraldissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Yılmaz, B. (2019). Çocuk kütüphanesi hizmetleri kılavuzu.

Yosunkaya, E. (2013). Otizm etiyolojisinde genetik ve güncel perspektif. Journal of IstanbulFaculty of Medicine, 76(4), 84-88.

AÇIK ERİŞİM ADRESİ

Down sendromlu bebeklerin özellikleri, Erişim tarihi: 02.03.2023 https://slideplayer.biz.tr/slide/14144870/

Tokat tarihçesi, Erişim tarihi: 04/06/2023 http://www.tokat.gov.tr/tokat

Psiko-Sosyal Boyutlarıyla Deprem Ve Dezavantajlı Gruplar

Barış DEMİREL[1]

Giriş

Deprem, tarihsel süreçte insanların sürekli maruz kaldığı ve dünyanın birçok yerinde yaşanan doğal bir afettir. Doğal afetler insanların ve toplumların günlük yaşamlarını olumsuz bir şekilde etkilerken can kayıpları, mal kayıpları, yerinden olma, engellilik, evsizlik, yoksulluk vb. gibi birçok sonucu da doğurabilen olgulardır. Doğal afetler; depremler, volkanik faaliyetler, heyelanlar, orman yangınları, fırtınalar, seller ve kuraklık gibi tüm yer küre hareketleri, meteorolojik durumlar ve iklim olaylarını içermektedir (Soydan ve Alpaslan, 2014; Şahin, 2019). Ne yapılırsa yapılsın tam olarak doğal afetlere engel olunamamaktadır. Bu doğrultuda tüm afetler odağında çalışmalar yapılmakta afetlerin psiko-sosyal, ekonomik vb. birçok bağlamı üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla insanoğlu tamamen engel olamadığı ve olumsuz etkilerini ortadan kaldıramadığı doğal afetlere, depremlere yönelik hazırlıklar geliştirmekte, önlemler almakta ve sonuçlarıyla ilgili çalışmalar yapmaktadır.

Deprem konusu da etkileri ve bireylerin yaşamlarında yarattığı ciddi değişimler kapsamında özellikle önlem alınması gereken bir olguyu ifade etmektedir. Dünya üzerinde yaygın olarak deprem görülen ülkelerin başında Japonya gelirken; Türkiye'nin de deprem kuşağında yer alması nedeniyle büyük ölçekli ve büyük etkileri olan depremleri yaşadığı bilinmektedir. En güncel haliyle 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olarak gerçekleşen 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki iki büyük deprem; 20 Şubat 2023 tarihinde ise 6.4 büyüklüğünde Hatay/Yayladağı merkezli depremler yaşanmıştır. Etkileri bakımından özellikle on bir ilde de (Kahramanmaraş, Adıyaman, Hatay, Gaziantep, Kilis, Osmaniye, Adana, Şanlıurfa, Malatya, Diyarbakır ve Elazığ) olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Bu on bir şehrin toplam nüfusu 2022 verileriyle 14.013.196 kişi olarak belirlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Yani Türkiye nüfusunun neredeyse % 20'sinin doğrudan deprem mağduru olduğu ifade edilebilir. Depremin sayısal boyutlarını daha net görmek adına dünyadan ve Türkiye'den istatistiksel verilere yer vermekte fayda görülmektedir.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi

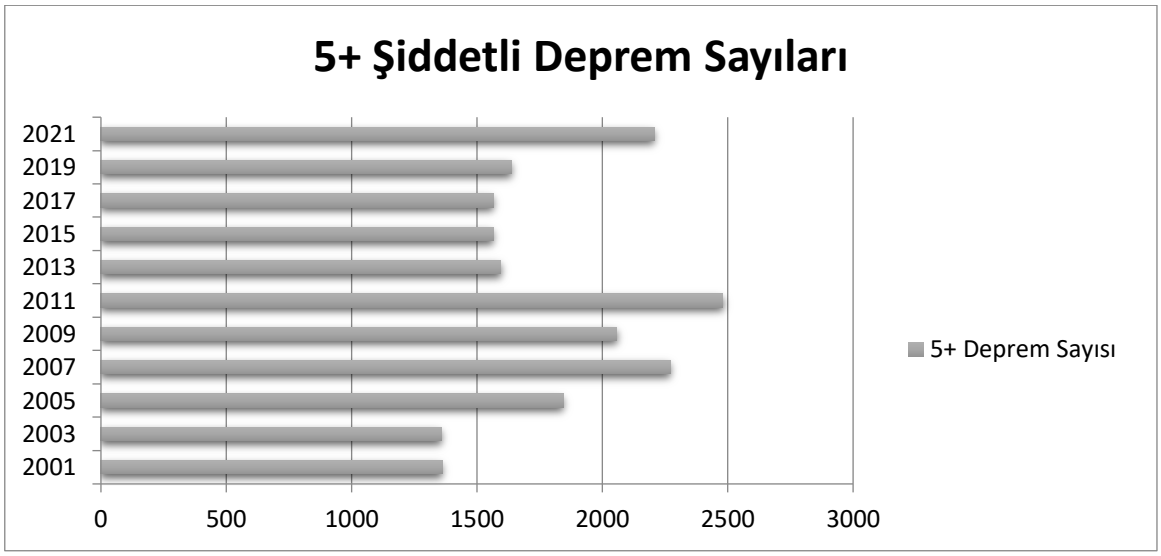

Grafik 1. *Dünya Genelinde 5 Şiddetinden Büyük Deprem Sayıları*

(Kaynak: https://www.statista.com/statistics/263105/development-of-the-number-of-earthquakes-worldwide-since-2000/ adresinden yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Grafik 1 incelendiğinde 5 şiddetinden büyük depremlerin belli yıllara göre sayısal değişimi görülmektedir. Buna göre 2001 yılında dünya genelinde 1361; 2011 yılında 2481; 2021 yılında ise 2206 deprem gerçekleştiğine yer verilmektedir. Sayılar incelendiğinde depremin dünya genelinde yıllık bazda ciddi miktarlarda gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda verilen istatistiklere ek olarak dünya genelinde tarihsel olarak doğal afetlerden kaynaklı (sadece deprem değil) birçok can kaybının yaşandığı görülmektedir. 1900-2020 yılları arasında yirmi yıllık periyotlarda doğal afetlerde yaşanan ortalama can kayıplarına ise Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1. *Doğal Afetlerde Ortalama Ölüm Sayıları*

Yıl	**1900**	**1920**	**1940**
Ölüm Sayısı	147.241	523.892	386.592
Yıl	**1960**	**1980**	**2000**
Ölüm Sayısı	174.078	75.010	78.130
Yıl	**2020**		
Ölüm Sayısı	12.886		

Kaynak: https://ourworldindata.org/natural-disasters üzerinden derlenmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde doğal afetlerin her dönemde önemli miktarlarda can kayıplarına neden olduğu anlaşılmaktadır. Oluşturulan tabloya ek olarak günümüzde dünya genelinde doğal afetlerden kaynaklı can kayıplarının yıllık ortalama 45 bin kişi olduğu paylaşılmaktadır (https://ourworldindata.org/natural-disasters). Bunların içerisinde deprem kaynaklı ölümler de önemli bir paya sahiptir. Türkiye'de yıllara göre yaşanan depremlere ilişkin sayısal bilgilere de Grafik 2'de yer verilmektedir (AFAD, https://deprem.afad.gov.tr/event-statistics).

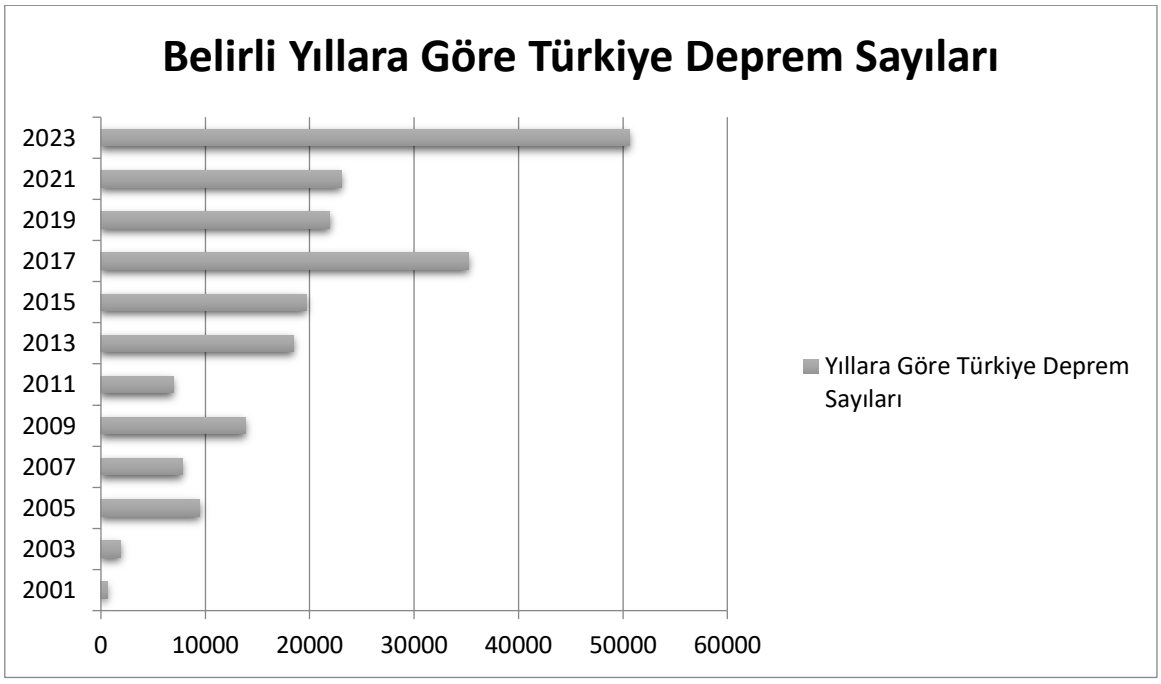

Grafik 2. *Yıllara Göre Türkiye Deprem Sayıları*

Grafik 2 incelendiğinde 2001 yılında 599 olan deprem sayısının 2011'de 6947, 2021'de 23005 ve 2023'te ise 50602 olarak belirlendiğine yer verilmektedir. 2023 yılının Türkiye için kötü deprem deneyimleriyle başlaması da bu sayısal verilerin temel göstergesidir. Buna ek olarak 2023 yılı deprem sayılarının yılsonuna kadar çok daha fazla olacağını söylemek de mümkündür. Türkiye'nin tarihsel sürecinde gerçekleşen 7 ve daha büyük şiddette gerçekleşen depremlerden bazılarına ise tablo 2'de yer verilmektedir.

Tablo 2. *Türkiye'nin 7 Şiddetinden Büyük Depremleri*

Yıl	**1930**	**1939**	**1942**
Yeri ve Şiddeti	Hakkari-7.6	Erzincan-7.9	Erbaa-7.0
Yıl	**1943**	**1984**	**1953**
Yeri ve Şiddeti	Ladik-7.2	Gerede-7.2	Çanakkale, Ladik-7.2
Yıl	**1957**	**1957**	**1964**
Yeri ve Şiddeti	Fethiye-7.1	Abant-7.1	Manyas-7.0
Yıl	**1964**	**1970**	**1976**
Yeri ve Şiddeti	Manyas-7.0	Gediz-7.2	Van, Muradiye-7.5
Yıl	**1999**	**1999**	**2011**
Yeri ve Şiddeti	Gölcük-7.4	Düzce-7.2	Van-7.2
Yıl	**2023**	**2023**	
Yeri ve Şiddeti	Kahramanmaraş, Pazarcık-7.7	Kahramanmaraş, Elbistan-7.6	

Kaynak: AFAD ve Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde 1930'dan 2023 yılı Kahramanmaraş merkezli depremlere kadar 7 şiddetinin üzerinde 17 deprem yaşandığı görülmektedir. Bunlardan en çok bilinenleri 1939

Erzincan depreminde 32.968 kişinin; 1999 Gölcük ve Düzce depremlerinde toplam 19.218 kişinin; 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş (Pazarcık ve Elbistan) depremlerinde ise toplam 50.783 kişinin can kaybı yaşadığı resmi kaynaklar tarafından açıklanmıştır (AFAD, 2023). Elbette her bir deprem sonrası çokça yaralının bulunması ve birçok bireyin engelli birey haline gelmesi de söz konusu olmuştur. Anadolu Ajansı tarafından aktarılan aşağıdaki görselde de Kahramanmaraş merkezli depremler sonucu oluşan yıkımlardan bir kare görüntüye yer verilmektedir.

Şekil 1. *Kahramanmaraş Depremi Sonrası Enkaz Görseli*

Kaynak: https://www.trthaber.com/haber/gundem/kahramanmarasta-77-ve-76-buyuklugunde-art-arda-iki-buyuk-deprem-743825.html.

Doğal afet türlerinden olan ve Türkiye'de yaygınlık gösteren deprem olgusuna ilişkin temel göstergelerin paylaşılması, konunun önemi ve Türkiye'nin net bir biçimde deprem ülkesi olarak nitelendirilmesi ile ilgilidir. Çalışmanın devamında ise; afet yönetimi, depreme maruz kalanlar, dezavantajlı gruplar, depreme müdahalede bulunanlar, deprem sürecine dolaylı olarak tanıklık edenler ve deprem sonrası psiko-sosyal destek çalışmaları çerçevesinde bir değerlendirilme sunulmaktadır.

Afet Yönetimi

Afet yönetim süreci afet öncesi, esnası ve sonrası şeklinde planlanmaktadır. Bu kapsamdaki çalışmaların teknik ve sosyal boyutları söz konusudur. Türkiye'de afet yönetimi merkezi yönetim, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve gönüllüler aracılığıyla yürütülmektedir. Genel olarak afet yönetim sisteminin risk ve zarar azaltma, hazırlık, müdahale, iyileştirme ve geliştirme (Mağden vd., 2008) olmak üzere temel aşamaları bulunmaktadır. Bu aşamalar;

1. Risk ve Zarar Azaltma Aşaması

Özellikle deprem odaklı afet öncesi çalışmalarda; teknik boyutta yapıların sağlamlığı, denetimi, dayanaksız yapıların yeniden dönüşümü, bina yapımına uygun olmayan alanların imara açılmaması, arama-kurtarma eğitimleri vb. uygulamalar ön plana çıkarılmaktadır. Temel beklenti olası bir depremde bina hasar ve yıkımlarının asgari seviyeye indirilerek insanların olumsuz etkilenmesinin en aza indirilmesidir. Sosyal boyutta ise deprem öncesi çalışmaların toplumsal farkındalık ve depreme duyarlı bir toplum olunması adına yürütüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla risk ve zarar azaltma aşamasında ortaya konulan bu uygulamalar koruyucu-önleyici bir bakışı yansıtıyor denilebilir.

2. Hazırlık Aşaması

Bu aşamada temel olarak hedeflenen nokta olası bir afet sürecindeki zararların asgari düzeye indirilmesidir. Bireysel olarak alınacak önlemlerin yanı sıra toplumsal bir farkındalığın

geliştirilmesi de son derece önemlidir. Özellikle afetler sonucunda yardıma gereksinimli hale gelebilecek kimselere yönelik hızlı ve etkili bir müdahalenin ortaya konulmasında hazırlıklı olmanın önemli bir yeri bulunmaktadır (Ertürkmen, 2006). Özellikle afetlere yönelik müdahale ekiplerinin eğitilmiş olması ve yetkinliklerinin artırılmış olması da bu aşamada gerçekleştirilmelidir.

3. Müdahale Aşaması

Afetin gerçekleşmesinden hemen sonra toplumun tüm kaynakları ile afete müdahalede bulunması ve afetten kaynaklı olarak oluşan hasar ve kayıpların tespitini içermektedir. Bu aşamada afetten etkilenen bireylerin barınma, yeme, içme, temizlik, giyecek vb. gereksinimlerinin giderilmesi gerekmektedir. Temel hedef bir an önce afet bölgesinin afet öncesi olanaklarına ulaştırılmasıdır. Bu aşamada sürecin yönetimini sağlayacak etkili bir "kriz masası" nın kurulması ve varlığı son derece önemlidir.

Depremin gerçekleşmesinden hemen sonra bölgeye ivedilikle ulaşılması çok önemlidir. Hasarlı binaların tespit edilmesi ve halen bu binalarda kalmakta olan kimselerin güvenli alanlara tahliyesinin gerçekleştirilmesi gerekir. Ayrıca yıkılan binalarda enkaz altında kalan bireylerin belirlenmesi, enkaz altında onlara en hızlı şekilde ulaşmak adına profesyonel ekiplere gereksinim bulunmaktadır.

Örneğin; deprem olayı meydana geldikten sonra yıkımla sonuçlanan depremlerde can kayıplarının en aza indirilmesi adına arama-kurtarma çalışmaları yapılmaktadır. Bu aşamada arama-kurtarma çalışmalarının planlı ve koordinasyona dayalı olarak sürdürülmesi elde edilecek faydayı azami düzeye ulaştıracaktır. Arama-kurtarma çalışmalarının ardından enkaz kaldırma çalışmalarının yapılmasıyla deprem bölgelerinin olabildiğince normal bir görünüme yeniden kavuşması adına çalışmalar yapılmaktadır. Fiziksel anlamda yürütülen bu iş ve işlemlerin yanı sıra deprem sürecinden doğrudan etkilenen insanların yanı sıra dolaylı etkilenen kimseler olduğunu da unutmamak gerekir. Çalışma özelinde insanlar üzerinden süreç ele alınmakta iken başka birçok canlının da depremlerden zarar gördüğü bir olay olarak depremi tasvir etmek mümkündür.

4. İyileştirme ve Geliştirme Aşaması

İyileştirme aşamasında afetin tüm etkilerinin ortadan kaldırılması ve bireylerin olabildiğince normalleşmelerini sağlamak adına çalışmalar yapılmaktadır. İyileştirme ve geliştirme safhasında, bu çalışma özelinde psiko-sosyal uygulamalar üzerinde durulmaktadır. İlgili kısımda psiko-sosyal destek süreci kapsamlı olarak açıklanmaktadır.

Afete Maruz Kalan Bireylerin Psiko-Sosyal Tepkileri

Afetler birey, aile ve toplum odaklı olarak birçok etkiye sahiptir. İnsanlar üzerindeki bu etkilerin genel olarak psikolojik, ekonomik ve sosyal boyutlarda yoğunlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır (Can, 2020). Afetten etkilenen bireylerde bir dizi psikolojik temelli bozulmalar gelişebilir. Bunların başında da travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, anksiyete, duygu-durum bozukluğu, gerekçesiz ağlamalar, uykusuzluk, kaygılı olma, adaptasyon sorunu ve akıl yürütmede takılmalar sayılabilir (Kukuoğlu, 2018; Hugelius vd., 2020).

Bireyin yaşadığı deprem neticesinde her an yeniden deprem olacağı ve yeniden aynı korkuları yaşayacağı, aynı güçlüklerle karşı karşıya kalacağı düşüncesi travma sonrası stres bozukluğu olarak yaşamında yer edinebilir. Diğer tepkilerde olduğu gibi travma sonrası stres bozukluğunda da depreme maruz kalan kimselerin tek tip tepkiler göstermesi beklenemez. Bireylerin deprem öncesi yaşamları, psikolojik sağlamlık düzeyleri, farkındalık düzeyleri, deprem başta olmak üzere afetlere yönelik hazırlıklı olma gibi durumlar verilen tepkilerin farklılaşmasına neden olmaktadır (Demirbilek ve Gökkaya, 2022).

Doğrudan deprem mağduru olmasa dahi dolaylı olarak basın, sosyal medya ve diğer haber kaynakları aracılığıyla deprem sürecini takip eden, bilgi edinen kimselerde de benzer psiko-sosyal tepkiler gelişmesi söz konusu olabilir. İkincil düzeyde travmatize olma durumunun temelinde de yine geçmiş deneyimler ve olaylara karşı bireyin yaklaşımının belirleyici bir unsur olduğunu ifade etmek mümkündür.

Yaşanan olumsuz deneyimler sonrasında olağan bir şekilde olumsuz durumların gelişmesi beklenebilir. Ancak bu durum özellikle dezavantajlı gruplar ya da incinebilir gruplar olarak nitelenen kimseler üzerinde sayılan etkilere ek olarak daha ağır sonuçlar da doğurabilir. İçinde bulundukları koşullardan kaynaklı olarak yaşanan depremin olumsuz etkileri dezavantajlı gruplar açısından daha hissedilebilir bir noktaya ulaşabilir.

Depremde Dezavantajlı Gruplar

Deprem sürecinde ele alınan dezavantajlı gruplar; çocuk ve ergenler, korunmaya ihtiyacı olan çocuklar, engelliler, evsizler, göçmen ve sığınmacılar, kadınlar ve yaşlılar şeklindedir.

Deprem süreci başta olmak üzere afet süreçlerinden en fazla etkilenen grupların başında çocuklar ve ergenler gelmektedir. Doğrudan deprem sürecine maruz kalmak bu grup üzerinde ciddi travmatik etkilere neden olabilirken; süreçte yakınlarını kaybetmiş olmaları da önemli bir belirleyicidir. Ayrıca özellikle ulusal ve uluslararası haber kaynaklarının takip edilebildiği bir gelişimsel dönemde olan çocuk ve ergenler için depreme maruz kalmasa dahi edinilen bilgiler, takip edilen kaynaklar ve deprem görsellerinin olumsuz etkiler oluşturması muhtemeldir. Hiç kuşkusuz çocuk ve ergenlerin afet süreçlerinde verdikleri tepkilerin temel belirleyicilerinin başında içinde bulundukları gelişimsel dönem gelmektedir (Erdur Baker vd., 2018). Yani her bir çocuk veya ergen bulunduğu gelişim safhasına göre tepkiler geliştirmektedir. Afetler sonrasında kaygılı olma, korkma, içe kapanıklık ve yas tepkileri çocuk ve ergenlerde öne çıkan durumlardır. Özellikle yetişkinlerde olduğu gibi travma sonrası stres bozukluğu ve anksiyete gelişimi de görülen ruhsal değişimlerdir (Özyer ve Dinçer, 2020).

Korunmaya İhtiyacı Olan Çocuklar, sosyal hizmet koruma ve bakım modellerinden yararlanarak sosyal hizmet kuruluşlarında 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu kapsamında bakım tedbiri ile kalmaktadır. Buna ek olarak bakım tedbiri kararı bulunmasının yanı sıra koruyucu aile hizmetinin herhangi bir türünden yararlanan çocuklar da bulunmaktadır. Özellikle deprem sürecinde yaşanan kayıpların korunmaya ihtiyacı olan çocukların yaşadığı ebeveyn yoksunluğunu yeniden tetiklemesi ve ikincil bir travma sürecine maruz kalmaları söz konusu olabilir. Ayrıca depreme doğrudan maruz kalma halinde birlikte kaldığı çocuklardan herhangi birinin kaybı ve/ya kuruluş çalışanlarının herhangi birinin kaybı yine çocuklar üzerinde olumsuz etkiler doğurabilir. Özellikle deprem sonrası kamu çalışanlarına tanınan isteğe bağlı iş yeri değişikliği hakkıyla çocukların aşina olduğu çalışanların başka şehirlere gitmesi de olası bir sonuçtur.

Çocukların kaldığı kuruluşun fiziksel olarak hasar alması ve/ya yıkılması zorunlu bir taşınmayı beraberinde getirebilir ve çocukların aidiyet geliştirdiği alandan başka bir alana ya da şehre nakillerinin yapılmasına neden olabilir. Bu durum da yeniden bir sosyal uyumsuzluk sürecini doğurabilir.

Koruyucu aile hizmetinden yararlanan çocuklar içinse; arada bir ebeveynlik bağı geliştirdiği kimselerin zarara uğraması, can kayıpları yaşaması önemli problemlerin gelişmesine neden olabilir. Halihazırda bir ebeveyn yoksunluğu sürecini deneyimlemiş olan çocuk, yaşayacağı bu kayıplarla ikinci kez travmatik bir yaşam deneyimine sahip olabilir.

Özellikle krizler, afet durumları ve/ya olağanüstü haller sonrasında ise bu çocuk ve ergenlerde; gerileme, kızgınlık, kendini suçlama, aykırı davranışlar gösterme eğilimi vb. gelişmesi beklenen sonuçlardır (Limoncu ve Atmaca, 2018).

Günlük yaşam aktivitelerini kısmi olarak ya da tamamen yerine getiremeyen ve bir başkasının desteğine gereksinim duyan kimseler de engelli bireylerdir. Engel türleri genel olarak zihinsel, fiziksel, ruhsal, işitme, görme, dil ve konuşma ve kronik hastalıklar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Olağan süreçte erişebilirlik ve sosyal içerme kapsamında önemli sorunları bulunan engelli gruplarının depreme maruz kalmaları yaşam kalitelerini olumsuz etkileyecek; yaşamlarında çizilen sınırların daha belirgin hale gelmesine neden olacaktır. Özellikle zihinsel engellilerin süreci kesinlikle anlamlandıramayacağı, kayıpların yaşanacağı bu süreçte kronik hastalıklılar gibi tıbbi cihazlara gereksinimi bulunan kimseler açısından da oldukça problemli bir durum gelişecektir. Örneğin; sürekli solunum cihazına bağlı olarak yaşamını sürdüren bir engelli birey için deprem sonrasında elektriğe ve solunum cihazına erişim konusunda problemler yaşanabilecektir. Sosyal hizmet kuruluşlarında bakımı sağlanan engelliler için de benzer süreçlerin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Dünya genelinde gerçekleşen tüm afetlerde engelliler, sağlıklı bireylere kıyasla çok daha olumsuz etkilenmişler ve ciddi zararlar görmüşlerdir (Stough ve Kang, 2015).

Yoğun bir şekilde sosyo-ekonomik gerekçelerle depremden önce evsiz olan bireylerin toplumun diğer kesimlerine kıyasla yaşadıkları belirgin bir barınma sorunu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle evsizlik döneminde ihmal ve istismara maruz kalma riski yükselen evsizlerin suça sürüklenmesi de görülebilen sonuçlar arasındadır (Christensen vd., 2005). Deprem sürecinde evsizlerin dönemsel olarak barınma olanağına sahip oldukları belediye sosyal tesisleri, spor salonları ve konukevi gibi., alanların da zarar görmesi onları ikinci kez barınma problemiyle karşı karşıya bırakabilmektedir. Ek olarak deprem öncesinde evsizlik problemi olmayan ciddi bir kitle de deprem sonrası evsizlik sürecini deneyimlemektedir. 6 Şubat 2023 tarihli depremlerin ardından Türkiye'de ortalama bir buçuk milyon kişinin evsiz kaldığı verisine yer verilmektedir (Birleşmiş Milletler, 22 Şubat 2023). Aynı deprem eş zamanlı olarak Suriye'de ciddi etkiler yaratmış ve orada da ciddi sayıda insan topluluğu evsiz kalmıştır.

Türkiye'deki göçmen ve sığınmacı profili dikkate alındığında Suriye ve Afganistan başta olmak üzere zorunlu göç sürecini deneyimleyen bir kitlenin varlığından söz etmek mümkündür. Zorunlu göç sonucunda ortaya çıkan yerinden edilme psikolojisi, özellikle deprem olayı sonrası yeniden ortaya çıkabilir. Yoksulluk, işsizlik ve barınma konularında sorunları yoğunlaşan bu grup için deprem, yaşamı daha güç bir noktaya ulaştırabilir. Göçmen ve sığınmacılar deprem mağduru diğer herkesle aynı sorunları yaşarken ayrımcılıkla karşılaşma durumları da söz konusu olabilmektedir. Özellikle sosyal ağ ve komşuluk ilişkileri kapsamında deprem sonrasında birçok kişiye canlı veya ölü olarak yakınları ve komşularının rehberliğinde ulaşılabilirken göçmen ve mülteciler açısından bu gibi durumlarda aksaklıklar olabileceği söylenebilir. Sosyal uyum ve entegrasyon süreci sağlanamadığı müddetçe göçmenler ve sığınmacıların bir alt kültür grubu olarak varlığını sürdürmesi benzer problemleri artıracaktır. Ek olarak deprem sonrası birçok kişinin yaşadığı şehirlerden ayrıldığı; özellikle Türkiye içindeki Suriyeli sığınmacıların da deprem sonrasında benzer bir eğilim gösterdikleri ifade edilmektedir. Göçmen ve sığınmacılar için yeniden gerçekleşen bir göç süreci yeni uyum problemlerini de beraberinde getirebilmektedir.

Risk altındaki gruplar sıralanırken bunlardan birinin de kadınlar olduğuna yer verilmektedir. Kadınlar özellikle bakım yükünün sürdürülmesi, ev içi işlerin koordinasyonu gibi toplumsal cinsiyete dayalı görevlerde daha fazla rol almaktadır. Süreçte aile üyelerinin sorumluluğu, çocuklara, aile içindeki engelli ve yaşlılara yönelik sorumluluklar yine kadınların uhdesine bırakıldığından yaşanması olası güçlükleri daha yoğun bir şekilde hissetme durumu söz konusu olabilir. Ayrıca şiddet geçmişi olan, yalnız yaşayan, tek ebeveyn olan kadınlarda deprem sonrası travmatize olma riski artarken özellikle ekonomik gereksinimlerin giderilmesi ve sosyal destek yoksunluğu gibi konularda daha belirgin bir durumun öne çıktığı söylenebilir (Güven, 2010; Keçeli, 2015).

Dünya nüfusu ve beraberinde Türkiye nüfusu dikkate alındığında yaşlı nüfus oranın giderek arttığı görülmektedir. Yaşam süresinin uzaması, toplumda var olan yaşlı birey sayısını artırmış; buna bağlı olarak da yaşlı odaklı bir yaklaşımın toplumsal yaşamda daha yaygın hale getirilmesi gereksinimi doğmuştur. Özellikle yaşlılık döneminde fiziksel gerileme, sosyal işlevsellikte azalma, yalnız yaşama, öz-bakım becerilerini yerine getirmede yetersizlik vb. birçok sorun yaşanması muhtemeldir (Arpacı ve Cantekin, 2022). Yaşlıların olağan süreçte bir başkasının desteğine duyduğu ihtiyaçtan referansla deprem gibi afet süreçlerinde bu gereksinimin daha fazla ön plana çıkması beklenmektedir. Diğer bireylere kıyasla süreçten daha olumsuz etkilenmesi beklenen yaşlıların deprem anından itibaren fiziksel hareket kabiliyeti çerçevesinde yaşayacakları olumsuzluklar ve depremden sonra barınma, ısınma ve sosyalleşme konularındaki problemlerinin daha görünür olması söz konusudur. Huzurevleri ve Yaşlı Bakım Evleri gibi kuruluşlarda kalan yaşlılar için özellikle aile ve akraba odaklı sosyal destek yoksunluğu ve yalnızlık olgusunun daha yoğun olduğu ifade edilebilir (Taş ve Şaldırdak, 2021). Buradan da hareketle bir sosyal hizmet uygulaması olan yaşlı bakım modellerinden yararlanan yaşlıların travma sonrası stres bozukluğu yaşamaları ve/ya ikincil travmatik strese maruz kalmaları ile yaşam konforlarında ciddi bir gerileme hissetmeleri söz konusu olabilir.

Deprem Sürecinde Profesyonellerin Psiko-Sosyal Tepkileri

Afetler ve özellikle depremler sonrasında arama-kurtarma çalışmaları, destek çalışmaları, psiko-sosyal uygulamalar, sağlık hizmetleri vb. alanlarda profesyonellerin sahada aktif rol aldıkları görülmektedir. Bu profesyonellerin bir kısmı depremin yaşandığı bölgenin sakinlerinden olup aynı zamanda depremden doğrudan etkilenen kimselerden olabilir. Yani bölgede diğer insanlar gibi deprem mağduru olmasına rağmen bu bireyler sahada profesyonel hizmetlerin yürütülmesinde rol alabilir. Buna ek olarak deprem bölgesinde olmayıp deprem sonrasında bölgeye görevlendirilen birçok profesyonel olduğunu söylemek de mümkündür. Türkiye'de özellikle psiko-sosyal destek hizmetlerini yürütmek adına Aile ve Sosyal Hizmetler, Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlığı profesyonelleri daha aktif rol almaktadırlar.

Travmatik bir sürecin içine girerek profesyonel uygulamalarla topluma hizmet sunma gayesindeki bu kesimlerin de karşılaştıkları vakalar karşısında olumsuz olarak etkilenmeleri görülen bir gerçekliktir. Profesyonellerin süreçten olumsuz etkilenmeleri genel olarak söz konusu olurken daha az olumsuz etkilenen kimselerin özellikle deprem konusunda daha deneyimli ve profesyonel bir tutuma sahip olduğunu ifade etmek gerekir.

Bu çalışma özelinde afetlerde psiko-sosyal destek uygulamalarında yer alan profesyoneller üzerinde durulmaktadır. Buna göre afet dönemlerinde psiko-sosyal destek hizmetleri sunanlarda görülen bazı durumlar: stresin artması, tükenmişlik ve travma sonrası stres bozukluğu yaşama olarak ifade edilmektedir (Pak Güre, 2021; Albayrak, 2023). Bu kapsamda önlemler alınması gerektiği yani psiko-sosyal destek sağlayıcılarına yönelik aktif bir destek mekanizması olması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Buna ek olarak yapılan görevlendirmelerin yeniden gözden geçirilmesi, koordinasyon ve etkili bir planlama dahilinde yürütülmesi olumsuz etkilerin asgari düzeye indirilmesine katkı verebilir.

Depremde Sunulan Temel Hizmetler

Depremde öne çıkan temel hizmetler aciliyet durumuna göre barınma, yiyecek-içecek, sağlık, eğitim, psiko-sosyal destek hizmetleri vb. olarak sıralanabilir. Çalışma kapsamında barınma, yiyecek-içecek, sağlık ve eğitim hizmetleri genel bir çerçeveden ele alınmakta olup psiko-sosyal destek hizmetlerine kapsamlı bir açıklama getirilmektedir.

Barınma Hizmetleri, Deprem sürecinde insanların yaşadığı en önemli problemlerin başında barınma sorunu gelmekte ve sorunun çözümü için de hizmetler üretilmektedir. Özellikle yıkımların ve hasarlı bina sayısının fazla olduğu depremler sonrasında insanların yerinden olma durumları ve barınma gereksinimleri ortaya çıkmaktadır. Bu süreci zorlaştıran önemli bir faktör de depremin kış koşullarında gerçeklemiş olmasıdır. Dolayısıyla hava koşulları nedeniyle

özellikle kış dönemlerinde insanların deprem çadırları aracılığıyla barınmasının sağlanması beklenen olumlu sonucu yaratamamaktadır. Kış döneminde gerçekleşen depremlerde, battaniye, ısıtıcı, uyku tulumu vb. eşyaların sağlanması ve ivedilikle hareket edilmesi son derece önemlidir. İlk aşamada insanlar üzerinde durmasa dahi barınma alanlarının hijyenik olması, banyo ve tuvalet vb. gibi gereksinimleri rahatlıkla karşılayacak donanıma sahip olması gerekmektedir.

Yiyecek-İçecek Hizmetleri, Deprem sonrasında daha güvenli alanlara ulaştırılan bireylerin yeme ve içme gereksinimlerinin giderilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmaların büyük bir kısmında mobil aşevi hizmetlerinin oluşturulması ve alana sevk edilmesi yer almaktadır. Buradaki önemli husus etkili bir koordinasyon çerçevesinde sürecin yürütülmesi gerekliliğidir. Etkili bir koordinasyonun sağlan(a)maması halinde tüm bireylere sağlıklı ve hijyenik yiyecek ve içeceklerin ulaştırılmasında sorunlar yaşanabilir.

Sağlık Hizmetleri, Herhangi bir şekilde darbe almış, yaralanmış ve süreçten daha fazla olumsuz etkilenerek uzuv kayıpları yaşayan kimselere yönelik sağlık hizmetleri deprem sürecinde yoğunlaşmaktadır. Depremin hemen ardından sağlık hizmetlerinin temel hedefi acil müdahalede bulunarak depremden etkilenen kimseleri donanımlı bir sağlık kuruluşuna ivedilikle ulaştırılmayı içermektedir.

Eğitim Hizmetleri, Depremle birlikte eğitimin her düzeyinde aksamaların olması muhtemeldir. Bu kapsamda okulların hasar alması ve/ya yıkılması, öğrencilerin kayıplar yaşaması ve barınma alanlarını kaybetmeleri, eğitim sürecinde aktif rol alan öğretmenler başta olmak üzere eğitim çalışanlarının süreçten olumsuz etkilenmeleri; eğitim sürecini de olumsuz etkilemektedir. Bunun en yakın örneği 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen depremler sonrasında gözlenmiştir. Eğitime bir süre ara verilmiş, sonrasında ise depremin doğrudan etkilediği 11 şehirde kademeli olarak ilk ve orta öğretim düzeyindeki okullar eğitimlerine çeşitli alanlarda (bina, çadır, konteyner vb.) başlamış ve eğitim sürdürülmüştür. Yükseköğretim kurumlarında ise öncelikle online eğitim sürecine başlanmış ardından hibrit eğitim modeli ile dönem tamamlanmıştır. Kriz anına yönelik alınabilecek önlemlerden biri olarak değerlendirilen bu durum sonucunda yeniden benzer bir olayın yaşanması halinde eğitim alanında en az aksaklık yaşanacak şekilde bir planlama yapılma gereksinimi öne çıkmaktadır.

Psiko-Sosyal Destek Hizmetleri

Psikolojik ve sosyal sonuçların birbirini etkilemesi ve aradaki ilişkiyle açıklanan psiko-sosyal kavramında; özellikle afetler sonrasında ortaya çıkması muhtemel psikolojik uyumsuzluk ve bozuklukların engellenmesi, normalleşme sürecinin birey, aile ve toplum düzeyinde yeniden inşa edilmesi, başa çıkma ve toparlanma becerilerinin geliştirilmesi, ayrıca psiko-sosyal destek hizmetlerinde aktif rol alan profesyonellerin desteklenerek sürecin her aşamasının bir disiplin içinde sürdürülmesidir (Mağden vd., 2008).

Deprem süreci gibi diğer tüm afet süreçlerinde öne çıkan en önemli hizmetlerin başında psiko-sosyal destek hizmetleri gelmektedir. Psiko-sosyal destek hizmetlerinin hızlı ve etkili olabilmesi adına son derece planlı hareket etmek ve sürecin koordinasyona dayalı bir biçimde yürütülmesi oldukça önemlidir. Önemli olmasının nedeni bireylerin bu süreçten psiko-sosyal olarak olumsuz etkilenmesiyle ilgilidir.

Afet sonrası süreçte *depremin psikolojik etkilerini,* dört aşamada ele almak mümkündür (Kukuoğlu, 2018). Bireylerde odaklanamama, sanrılar görme, unutkanlık ve katılaşma gibi tepkilerin öne çıktığı ve bir gün (24 saat) kadar devam eden **psikolojik şok süreci** ilk aşamayı ifade etmektedir. Bu aşamada bireyler yaşadıkları olayları anlamlandırmada sorunlar yaşamakta, ne yapması gerektiği konusunda kendini güçsüz hissedebilmektedir. Ayrıca ilk şok sürecinde, bireyler yaşadıkları ufak fiziksel yaralanmaları da belli bir süre fark edemeyebilirler.

Olayın yaşanmasından sonra iki veya altı gün aralığında devam eden; bireylerde sinirlilik, güvensizlik ve kaygılı olma durumlarının ön plana çıktığı ikinci aşama **tepki süreci** olarak nitelenmektedir. Bu aşamada bireylerde bulantı, kalp çarpıntısı ve sürekli hareketlilik gösterme gibi fiziksel durumların yaşanması da söz konusudur.

Yoğun duyguların yaşandığı, odaklanamama ve çatışmaların kendini gösterdiği üçüncü aşama **farkındalık süreci** ise olaydan bir hafta sonra kendini göstermektedir. Bu aşamada bireyler neler olup bittiğini öğrenmek istemeyebilir. Yas sürecini deneyimliyor olabilirler.

Son aşama ise yaşanan olayın üzerinden uzun bir süre geçmesi sonrası görülen **iyileşme süreci**dir. Bu aşamada bireyler yaşadıkları olayları anlamlandırma, yaşanan olayın olumsuz etkilerini giderme, yaşanan kayıpları kabullenme ve sakinleşme evrelerine geçiş yapabilirler. Bu aşama depremin yaşamın bir parçası olduğu konusunda zihinsel dönüşümün sürdürüldüğü aşamayı ifade eder.

Yukarıda sıralanan tepkilerin ve döngüsel sürecin depreme maruz kalan kimseler tarafından kolayca aşılması ve iyileşmenin sağlanması mümkün değildir. Bu kapsamda deprem sürecinin olumsuz etkilerini en aza indirmek için psiko-sosyal destek hizmetlerinin hayata geçirildiğini ifade etmek gerekir. Bunu yaparken kullanılan bazı temel müdahale araçları bulunmaktadır. *Psiko-Sosyal Müdahale Araçları;* İhtiyaç ve kaynak değerlendirmesi, psikolojik ilk yardım, bilgi merkezi oluşturma, toplumu harekete geçirme, sosyal projeler, eğitimler ve çalışana destek uygulamalarını içermektedir (Mağden vd., 2008). Bunlardan en yaygın olarak kullanılanlar ise psikolojik ilk yardım, sosyal projeler, eğitimler ve çalışana destek uygulamaları olarak kendini göstermektedir.

Psikolojik İlk Yardım (PİY): Deprem sonrası yardıma gereksinim duyan bireylere sağlanan destek; bir tanı ve tedavi uygulaması olmaksızın bir krize müdahale yöntemidir (Everly Jr. ve Lating, 2022). Bu süreçte hiçbir birey konuşmaya zorlanamaz ve onun kendisini ihtiyaç duyduğu haliyle ifade etmesi beklenir. Psikolojik ilk yardımın temelinde karşı tarafı etkili bir biçimde dinlemek esastır. Amaçlanan şey kişinin rahatlamasını ve kendini daha iyi hissetmesini sağlamaktır. Psikolojik ilk yardım süreci aşağıdaki konuları içermelidir (IASC, 2007):

- Bireyleri zorlamayan pratik bakım ve destek sağlamak,
- Gereksinim ve kaygıları belirlemek,
- Bireylerin gıda, su, bilgi alma vb. gibi temel ihtiyaçlarını gidermelerine yardımcı olmak,
- Bireyleri konuşmaya zorlamaksızın dinlemek,
- Bireylerin rahatlaması ve sakinleşmelerine destek olmak,
- Bireylerin bilgi edinmesi, hizmetlere ve sosyal desteklere ulaşmaları için yardımcı olmak,
- Bireyleri gelecekteki olası zararlardan korumak.

Psikolojik ilk yardımın, bu konuda eğitim almış kimseler tarafından verilmesi gerekmektedir. Aksi halde destek olma arzusuyla çıkılan bu yolun sonunda bireylerde daha yoğun ve kalıcı hasarlar bırakma ve kişileri travmatize etme gibi olumsuz sonuçlar doğabilir.

Sosyal Projeler: Mevcut kriz durumuyla daha kolay baş edilebilmesi adına ortaya konulan ve bireylerin sorumluluk almasını hedefleyen projelerdir. Toplumun gereksinim ve problemleri çerçevesinde aksiyon alması, problem çözme kapasitelerinin gelişmesi, kontrol mekanizmalarının yeniden organize olması ve sorumluluk duygusunun gelişimini sağlamaktadır (Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri, t.y.).

Eğitimler: Afetten etkilenenlere, psiko-sosyal destek hizmetlerinde aktif rol alan profesyonellere ve afetlerle çalışma ihtimali bulunanlara (psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, kamp yöneticileri, öğretmenler, sivil toplum örgütü çalışanları, toplum liderleri gibi) yönelik

ortaya konulan eğitim uygulamalarıdır (Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri, t.y.).

Çalışana Destek: Yardım çalışanlarına yönelik sağlanan ya da sağlanması gereken psiko-sosyal destek uygulamalarını ifade etmektedir. Bu uygulama kapsamında; afet yardım hizmetleri sırasında kullanılacak bilgilerin, broşürler, toplantılar ve benzeri etkinliklerle yardım çalışanlarına iletilmesi, paylaşım ve destek toplantıları düzenlenmesi, çalışanları etkileyen olumsuz faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin etkilerinin azaltılması yönünde girişimlerde bulunulması gibi etkinliklere yer verilmektedir. Çalışanların kime ne şekilde ve nasıl ulaşacağı ve etkili müdahalede bulunacağı yönünde de destekleyici uygulamalara yer verilebilir (Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri, t.y.).

Sağlanan psiko-sosyal destek müdahalelerinin yanı sıra afetler ve özellikle deprem sürecinde Türkiye'de merkezi yönetim, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler tarafından yapılan çalışmalar, yardımlar, destekler ve uygulamalar söz konusudur. Türkiye'de afet odaklı kamusal hizmetler; Adalet Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı (SB), Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), Türk Kızılayı başta olmak üzere Gençlik ve Spor Bakanlığı (GSB) ve Kolluk Kuvvetlerinin uygulamaları ile yönetilmektedir. Bu kurumlar aracılığıyla psiko-sosyal destek hizmetleri, barınma hizmetleri, yerel düzeydeki uygulamalar vb. ile deprem sonrası yaşanan yıkımlarla alakalı ihmallerin belirlenmesi ve gerekli yasal sürecin takip edilmesi gibi çalışmalar yürütülmektedir.

Sonuç

Deprem, fay hareketleri neticesinde meydana gelen ve tahribat gücü yüksek olan bir doğal afettir. Depremin bir doğal afet olarak ortaya çıkmasının yanı sıra toplumlar üzerinde herhangi bir ayrım gözetmeksizin her statü, her kültürel grup, her din ve/ya yapı üzerinde etkilere sahip olduğu görülmektedir. Deprem konusundaki çalışmalar teknik ve sosyal boyutlarda ilerletilmektedir. Bu çalışmada genel olarak depremin psiko-sosyal boyutları ve etkileri üzerinde durulmuştur. Özellikle deprem sürecinin getirdikleri ve psiko-sosyal etkilerin dezavantajlı gruplara yansımaları genel çerçevede incelenmiştir. Bu doğrultuda aşağıda bir takım önerilere yer verilmektedir.

Deprem olmadan olası doğal afetler ve depremlerin etkilerinin minimuma indirilmesi için hazırlık yapılması son derece önemlidir. Deprem öncesi süreçte özellikle de ülkelerin deprem kuşağında yer alması, bu konudaki politikalara duyulan gereksinimi daha önemli kılmaktadır. Deprem öncesi süreçte yapılan çalışmalar koruyucu ve önleyici çalışmalar olarak nitelendirilmektedir. Koruyucu ve önleyici çalışmalar kapsamında;

- Etkili bir deprem mevzuatı oluşturma,
- Bina güçlendirme,
- Kentsel dönüşüm,
- Fay hatlarından uzakta yapılaşma,
- Toplumsal bilinci artırma ve depreme hazırlıklı bir toplum inşa etme sürecinin takip edilmesi gerekmektedir.

Bu alanlarda atılacak olan adımlar deprem sürecinde ve sonrasında oluşacak olumsuz durumların asgari düzeye indirilmesine olanak tanıyacaktır. Ayrıca özellikle deprem anında insanların güvenli bölgelere erişiminin sağlanması için oluşturulan toplanma alanları da son derece önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta depremin yıkıcı etkileri, mevsimsel güçlükler ve barınma odaklı sorunlar da göz önünde bulundurulduğunda toplanma alanlarının iyi bir şekilde yapılandırılmış olma gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yani belirlenen toplanma

alanlarının başta deprem riskinden uzak olması; insanların beslenme, barınma, temiz su, yıkanma, elektrik vb. ihtiyaçlarını giderecek bir alt ve üst yapıda kurgulanması gerekmektedir.

Toplum temelli deprem farkındalık çalışmalarının yapılması, deprem anında bireylerin yaşayacağı krizleri ve etkilerini asgari düzeye indirecektir. Deprem anında nasıl davranılmalı, depremden korunma yolları, yakınlara yardımda bulunma gibi temel konularda beceri kazanmak oldukça önemlidir. Depremin yaşamın bir parçası olduğu ve aslında alınacak bireysel, toplumsal ve politik önlemlerle etkilerinin azaltılabileceği mutlaka bilinmelidir.

Deprem anında bireylerin daha soğukkanlı hareket edebilmeleri ve deprem esnasında bilinçli bir hareket alanı oluşturmaları son derece önemlidir. Temel pratikte çök-kapan-tutun uygulamasının deprem boyunca sürdürülmesi ve ardından binanın tahliye edilmesi gerekmektedir. Deprem anında yaşanan panikle hareketsiz bir şekilde donuk kalma ya da koşarak kaçma eğilimi gösterme ve panik haliyle zarar verici davranışlar sergileme son derece riskli eylemler olarak nitelendirilebilir. AFAD tarafından verilen temel afet eğitimlerine katılan bireyler açısından daha öngörülebilir ve doğru davranışlar sergilemeleri beklenen bir durumdur.

Deprem sonrasında ise bireylerin ve toplumların yaşamında bazı farklılaşmalar söz konusu olabilmektedir. Özellikle barınma, iş yeri değişikliği ve psiko-sosyal sorunlarla engelliliğe neden olan fiziksel kayıplar yaşanabilmektedir. Özellikle de kadınların, çocukların, engelli ve yaşlıların süreçten olumsuz etkilenme olasılıkları daha yüksektir. Bu gerekçelerle dezavantajlı grupların yüksek yararını koruyabilecek ve etkili psiko-sosyal uygulamaları hayata geçirebilecek yeterlilikte profesyonellerin afet farkındalığının ve uzmanlaşmalarının sağlanması; süreçte de psiko-sosyal açıdan desteklenerek çalışana destek uygulamalarına katılmaları son derece önemlidir.

Yukarıda yer verilen psiko-sosyal destek uygulamalarının yaygınlaştırılması, daha profesyonel bir noktaya taşınması ve depremin her aşamasında etkili bir koordinasyonun oluşturulması sürecin olumsuz etkilerini en aza indirerek iyileşme sürecine olumlu katkılar verecektir.

KAYNAKÇA

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı-AFAD (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Kahramanmaraş (Mw:7.7–Mw:7.6) Depremleri Raporu. Erişim Adresi: https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmara%C5%9F%20Depremi%20%20Raporu_02.06.2023.pdf Erişim Tarihi: 17.06.2023.

Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri* Erişim Adresi: https://www.aile.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/goc-afet-ve-acil-durumlarda-psikososyal-destek/afet-ve-aci-l-durumlarda-psi-kososyal-destek.pdf Erişim Tarihi: 10.06.2023.

Albayrak, H. (2023). Afet Yönetimini İyileştirme: Afet Yönetiminin Müdahale Aşamasında Psikososyal Destek Sağlayan Profesyonellerin Karşılaştıkları Zorluklar, Gereksinimler ve Çözüm Önerileri (Tübitak 1002C Proje Özeti). Erişim Adresi: https://deprem.tubitak.gov.tr/program.html Erişim Tarihi: 30.05.2023.

Arpacı, F. ve Cantekin, Ö. (2022). Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Uluslararası Araştırmalar I İçinde, *Yaşlılık Dönemi ve İstismar*. (Editör: İrfan Yıldız ve Salih Batal), İzmir: Serüven Yayınevi.

Can, İ. (2020). Afet Sosyolojisi, İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Christensen, R.C, Hodgkins, C.C, Garces, L.K, Estlund, K.L, Miller, M.D. ve Touchton, R. (2005). Homeless, mentally ill and addicted: the need for abuse and trauma services. *Journal of health care for the poor and underserved*, 16(4), 615–622.

Demirbilek, Ö. ve Gökkaya, E. (2022). Acil Yardım ve Afet Yönetimi Öğrencilerinde Afetlere Hazırlık Durumları ile Psikolojik Sağlamlık Durumlarının İlişkisinin İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11 (2), 617-624.

Erdur Baker, Ö., Yıldırım, Z. ve Altun, A. (2018). Afetlerde Psikolojik Destek İçin Psikolojik Danışmanlara Yönelik Çevirimiçi Eğitim Geliştirilmesi. Erişim Adresi: https://open.metu.edu.tr/handle/11511/49947 Erişim Tarihi: 17.05.2023.

Ertürkmen, C. (2006). *Afet yönetimi.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Everly Jr, G.S. and Lating, J. M. (2022). *The Johns Hopkins guide to psychological first aid*. JHU Press.

Güven, K. (2010). Marmara depremini yaşayan yetişkinlerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile travma sonrası gelişim ve depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hugelius, K., Becker, J. ve Adolfsson, A. (2020). Five challenges when managing mass casualty or disaster situations: a review study. *International Journal of Environmental Research And Public Health*, 17(9), 3068.

Keçeli, N. M. (2015). *Şiddete maruz kalmış bireylerde travmatik stres, bağlanma stilleri ve somatizasyon arasındaki ilişki.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kukuoğlu, A. (2018). Doğal Afetler Sonrası Yaşanan Travmalar ve Örnek Bir Psikoeğitim Programı, *Afet ve Risk Dergisi*, 1(1), 39-52.

Kuruluşlar-Arası Daimi Komite - IASC. (2007). *IASC Acil Durumlarda Ruh Sağlığı ve Psikososyal Destek Kılavuzu. https://interagencystandingcommittee.org/system/files/iasc_mhpss_guidelines_turkish.pdf.*

Limoncu, S. ve Atmaca, A.B. (2018). Çocuk Merkezli Afet Yönetimi. *Megaron, 13*(1).

Mağden, Ç., Ademhan, Ç., Şavur, E., Yeniokatan, İ., Kılıç, M., Gözden, M., Çavuşculu, M., Akman, P., Thomas A., S. ve Yüksel, S. (2008). *Afetlerde Psikosoyal Destek Uygulama Rehberi*, Türk Kızılayı, Ankara.

Özyer, Y. ve Dinçer, S. (2020). Afetlerde hemşirelerin psikolojik ilk yardım rolleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi,* (7), 198-206.

Pak Güre, M.D. (2021). Yardım Edenlere Nasıl Yardım Edilecek?: Afetlerde Çalışan Profesyonellerle Bütünleyici Grup Terapisi Uygulamaları. *Sosyal Çalışma Dergisi, 6*(1), 29-40.

Soydan, E. ve Alpaslan, N. (2014). Medyanin Doğal Afetlerdeki İşlevi. *İstanbul Journal of Social Sciences (2014) Summer, 7*, 53-64.

Stough, L.M. ve Kang, D. (2015). The Sendai framework for disaster risk reduction and persons with disabilities. *International Journal of Disaster Risk Science*, 6(2), 140-149.

Şahin, Ş. (2019). Türkiye'de Afet Yönetimi ve 2023 Hedefleri. *Türk Deprem Araştırma Dergisi,* 1 (2), 180-196.

Taş, L. ve Şaldırdak, G.A. (2021). Huzurevinde Kalan Yaşlıların Sosyal İzolasyon Deneyimleri. *İstanbul University Journal of Sociology*, 41 (2), 351-379.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. 2023 Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu. Mart 2023. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf Erişim tarihi: 10.05.2023.

Diğer İnternet Kaynakları

2000 yılından Sonra Dünya Deprem İstatistikleri, Erişim Adresi: https://www.statista.com/statistics/263105/development-of-the-number-of-earthquakes-worldwide-since-2000/ Erişim Tarihi: 15.06.2023.

AFAD Deprem İstatistikleri. https://deprem.afad.gov.tr/event-statistics

Birleşmiş Milletler Türkiye İnternet Sitesi. Erişim Adresi: https://turkiye.un.org/tr/220232-bm-kalk%C4%B1nma-uzmanlar%C4%B1-deprem-felaketinin-ard%C4%B1ndan-t%C3%BCrkiyede-15-milyon-ki%C5%9Finin-evsiz-kald%C4%B1%C4%9F%C4%B1#:~:text=BM%20kalk%C4%B1nma%20uzmanlar%C4%B1%2C%20deprem%20felaketinin,bulundu%20%7C%20T%C3%BCrkiye'de%20Birle%C5%9Fmi%C5%9F%20Milletler Erişim Tarihi: 17.05.2023.

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü İnternet Sitesi. Erişim Adresi: http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/tr/ Erişim Tarihi: 24.05.2023.

Dünya Doğal Afetler İstatistikleri, Erişim Adresi: https://ourworldindata.org/natural-disasters Erişim Tarihi: 15.06.2023.

TRT Haber İnternet Sitesi. Anadolu Ajansı Deprem Sonrası Fotoğrafı, Erişim Adresi: https://www.trthaber.com/haber/gundem/kahramanmarasta-77-ve-76-buyuklugunde-art-arda-iki-buyuk-deprem-743825.html Erişim Tarihi: 04.06.2023.

Coğrafya Kader Mi Yoksa Keder Mi? Kahramanmaraş Depremleri Özelinde Yetişkinlerde Deprem Bilinci

Havva Eylem KAYA[1]
Ceylan YAŞAR[2]

1. Yetişkin Eğitimi: Amacı ve Önemi

Günümüz modern toplumlarında önemini her geçen gün daha da artıran yetişkin eğitimi kavramı, yetişkin olarak tanımlanan bireylere yönelik olarak tasarlanan eğitsel etkinlikler ile bu etkinlikleri tasarlayan kişi, kuruluş ve akademik alanı tanımlama amacıyla kullanılmaktadır (Okçabol, 1994, s.7). Sıklıkla "halk eğitimi", "yaygın eğitim" ve "yaşam boyu eğitim" kavramları ile birlikte kullanılan bu kavram, temel olarak yetişkinlerin ilerleme olanaklarını keşfetmelerine yardımcı olma amacı taşımakta, onların olgunlaşma süreçlerine katkı koyarak yaratıcı, özgür ve sorumlu kişiler haline gelmeleri noktasında önemli görülmektedir (Bergevin,1967, s.3; Geray, 1970, s.1). Bu çerçevede eğitimler özellikle örgün eğitim süreçlerinden yeterince faydalanamamış ya da çeşitli sebeplerle bu süreçleri tamamlayamayarak ayrılmış/ayrılmak zorunda bırakılmış yetişkinlere yönelik olarak tasarlanmakta, böylelikle yetişkinlerin çağın gerektirdiği bilgi, beceri ve alışkanlıkları kazanması hedeflenmektedir (Kılıç, 1981, s.1-2). UNESCO'ya göre yetişkin eğitiminin ana misyonu uluslar, sosyal gruplar ve bireyler arasında açılan mesafenin kapatılmasına katkı koymak ve eğitimde yaşanan fırsat eşitsizliklerini ortadan kaldırmaktır. Bu bağlamda yetişkin eğitimi dezavantajlı kesimlere ulaşmanın önemli bir anahtarı olarak oldukça işlevsel görülmektedir (Okçabol, 1994, s.24).

Kavrama gösterilen ulusal ve uluslararası ölçekteki ilgi ise günümüz toplumlarının ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli çözümler sunmasından kaynaklanmaktadır. Teknik ve teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler sonucunda bireylerin yaşamlarının yalnızca belirli ve kısıtlı bir dönemini kapsayan eğitim/öğretim süreçleri yetersiz kalmakta, üstelik ortalama yaşam süresinin uzaması neticesinde kişinin örgün eğitim boyunca edindiği bilgiler çoğu durumda geçerliğini yitirmektedir. Bu noktada bireylerin özellikle de yetişkin bireylerin çağın gerektirdiği yeni bilgi ve becerileri edinmesi son derece önemli hale gelmektedir (Celep, 2003, s.15-16). UNESCO tarafından yapılan tanımda yetişkin eğitiminin hem bireysel hem de toplumsal ölçekte sağladığı faydalara vurguda bulunulmaktadır. Bu bağlamda yetişkin eğitimi; içerik, düzey ya da yöntemine bakılmaksızın yetişkin bireylerin yeteneklerini geliştirmeleri, bilgilerini artırmaları, teknik veya mesleki yeterliklerini iyileştirmeleri noktasında onlara yardımcı olacak, tutum ve davranışlarını hem kişisel gelişme bakımından hem de toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmeye katılma bakımından değiştirmelerine imkan sağlayacak düzenli eğitim süreçlerinin tümünü ifade edecek şekilde kullanılmaktadır (Titmus vd.,1985, s.68). Uluslararası bir kuruluş olan OECD ise, yaşam boyu devam eden öğrenme gereksinimlerine vurguda bulunmaktadır. Buna göre yetişkin eğitimi, zorunlu öğrenim çağının dışına çıkmış bireylerin yaşamlarının herhangi bir aşamasında ihtiyaç duyacakları öğrenme

[1]Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Orcid no: 0000-0003-0736-5662
[2]Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, , Orcid no: 0000-0003-1963-396X

gereksinimleri ve ilgilerini tatmin etmek üzere düzenlenen programları kapsayan süreçleri ifade etmektedir (Okçabol, 1994, s.8).

Yetişkin bireylere yönelik olarak tasarlanan yetişkin eğitiminde istenilen hedeflere ulaşılması için öncelikle hedef kitlenin iyi tanınması gerekmektedir. Hedef kitlede bulunan yetişkinlerin fiziksel ve zihinsel özelliklerinin bilinmesi onları ilgi, istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek eğitim programlarının düzenlenmesi açısından son derece değerlidir. Bu sebeple yetişkin eğitimi ile ilgili süreç ve uygulamalarda başarının sağlanması öncelikle hedef kitlenin iyi analiz edilmesini gerektirmektedir.

Geray'a göre yetişkin bireylerin özellikleri yetişkinlere yönelen eğitimlerin farklı ve özel bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir (1970, s.21). Yetişkin sözcüğü, Latince büyümek anlamına gelen "adolescere" fiilinden türemekte ve yetişkin sözcüğü ile "büyümüş" olan bireyler kastedilmektedir (Onur, 2017, s.75). Büyümek denince akla ilk olarak yaş değişkeni gelse de yetişkinlik tanımlamalarında pek çok farklı değişken daha devreye girmektedir. Bu bağlamda kişinin içerisinde bulunduğu ruhsal durum, sahip olduğu toplumsal roller ile sorumluluklar, fiziksel olgunluğun yanı sıra zihinsel olgunluk, ekonomik bağımsızlık gibi önemli göstergeler de dikkate alınmaktadır (Okçabol, 1994, s.8; Kurt, 2000, s.4; Celep, 2003, s.40).

Bu çerçevede öne çıkan en kapsamlı tanımlamada yetişkinlik; biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve yasal boyutları olan bir durum olarak ele alınmaktadır. Kişinin çocukluktan ergenliğe geçtikçe sorumluluklarının artmasına bağlı olarak benlik ile özyönetim sahibi olmaya başladığına vurguda bulunularak bireylerin aşama aşama birer yetişkin haline geldiği belirtilmektedir. Bu tanımda yer alan biyolojik boyut ile kişinin biyolojik olarak üreyebilecek bir yaşa gelmesi ifade edilirken, psikolojik boyut kapsamında bireyden kendi yaşamının sorumluluklarını üstlenmesi ve özyönetim sahibi olmaya ilişkin bir benlik kavramına erişmesi beklenmektedir. Yetişkinliğin sosyolojik boyutu, bireyin tam zamanlı çalışan, eş, ebeveyn veya oy kullanan yurttaş gibi yetişkin rol ve sorumluluklarını yerine getirmeye başlamasını içermektedir. Son olarak yasal boyutla ise bireylerin sorumlu birer yurttaş olarak oy kullanmak, ehliyet almak ve rıza almaksızın evlenmek gibi yasal hakları elde etmesi ifade edilmektedir. (Knowles vd., 2005, s.64). Bu noktada yetişkinliğin gerektirdiği bireysel ya da toplumsal rol ve sorumlulukların yerine getirilmesi temel gösterge olarak kabul edilmekte ve yetişkin bir bireyden sözü edilen bu rol ve sorumlulukları üstlenerek yerine getirmesi beklenmektedir.

Yetişkinlerin çocuklardan farklı istek, ihtiyaç ve motivasyonlara sahip oldukları gerçeği bu bireylere yönelen eğitimlerin de farklı bir şekilde ele alınması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Öğrenme tüm yaşamı kapsayan ve sonu gelmeyen bir süreç olsa da öğrenme süreçleri hedef kitleye göre organize edilmeli, bu bağlamda yetişkinlerin öğrenmelerinde etkili olan değişkenlerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Okçabol, 1994, s.32). Bu noktada istenilen hedeflere ulaşılarak etkili öğrenmenin sağlanması ancak hedef kitlede bulunan yetişkinlerin özelliklerinin dikkate alınması ile mümkündür.

Tam da bu noktada öne çıkan "andragoji" kavramı, yetişkinlerin öğrenmesine yardım etme sanatı ve bilimi anlamına gelmekte, yetişkin eğitiminde önemli hale gelen kuram, süreç ve teknolojilerinin incelenmesini içermektedir (Titmus vd., 1985, s.24). Andragojiye göre, bireylerin öğrenmeye hazır olmaları ve ihtiyaç duydukları şeyleri öğrenmeleri sahip oldukları eş, ebeveyn, işçi vb. yetişkin rolleri ile yakından bağlantılıdır. Bu noktada konu merkezli öğrenmeden ziyade problem merkezli bir bakış açısı ön plana çıkmaktadır. Buradaki temel varsayım yetişkin öğrenenlerin gündelik yaşamlarında karşılarına çıkan yaşam problemleriyle baş etmede birtakım sorunlarla karşılaştıkları için eğitim faaliyetlerine katıldıklarıdır (Knowles vd., 2005, s.45-48). Yetişkinlerde etkili ve başarılı öğrenme ise bireyin doğal yeteneği ile yaşam birikiminin birlikte kullanımına bağlı olarak gelişmektedir (Okçabol, 1994, s.40-41). Öğrenme ile yetişkin yaşamının içiçe olması yetişkinlerin yaşam ya da sorun odaklı bir bakış açısı ve

öğrenme deneyimine sahip olmalarına sebep olmaktadır (Tezcan ve Deveci, 2018, s.133). Çocukların ve yetişkinlerin öğrenmelerindeki temel farklara dikkat çekerek pedagojik bakış açısı ile kıyaslamalar yapan Knowles, yetişkin öğrenenler için birtakım andragojik ilkeler belirlemiştir. Tablo 1'de bu ilkelere dair detaylı açıklamalar yer almaktadır:

Tablo 12: Andragojik İlkeler

Andragojik İlkeler	**Açıklamalar**
Bilme gereksinimi	Yetişkin öğrenenler bir şeyi öğrenmeye başlamadan evvel o şeyi neden öğrenmeleri gerektiğini bilmek istemektedir. Yetişkin öğreticinin ilk görevi yetişkinlerin bilme gereksinimlerinin farkına varmaktır.
Benlik kavramı	Yetişkinler benlik algısına sahip bireylerdir. Dayatmalar karşısında içerleyip direnebilirler. Bu sebeple eğitimler yetişkinlerin benlik algısına sahip bireyler oldukları gerçeği bağlamında organize edilmelidir.
Yetişkin öğrenenlerin yaşantılarının rolü	Yetişkin öğrenenler çocuklar ve gençlere kıyasla daha çok ve daha zengin yaşam deneyimlerine sahiptirler. Bu deneyimlerin değersizleştirilmesi kendilerinin de değersizleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle yetişkin eğitiminde deneyimsel yöntemlerin önemi göz ardı edilmemelidir.
Öğrenmeye yönelim	Yetişkinlerde öğrenme özellikle yetişkinlerin yaşam problemleri ile baş etmelerine yardımcı oluyorsa verimli bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu sebeple öğrenme sürecinde kazandırılması hedeflenen bilgi, beceri ve alışkanlıkların yetişkin öğrenenlerin yaşam durumları bağlamında sunulması gerekmektedir.
Öğrenmeye hazır olma	Yetişkinler karşılaştıkları yaşam problemleri ile başa çıkabilmek için gereksinimi duydukları şeyi öğrenmeye hazır olmaktadır. Öğrenme deneyimleri yetişkinlerin gelişim dönemleriyle uyumlu hale getirildiğinde daha başarılı bir öğrenme süreci yaşanmaktadır.
Güdülenme	Yetişkinler daha iyi iş, terfi olanakları ve dolgun ücretler gibi dış güdüleyicilerin yanında iş doyumu, yaşam kalitesi ve özgüven gibi iç güdüleyicilere de son derece önem vermektedirler.

Kaynak: (Knowles vd., 2005, s.64-68).

Morstain ve Smart'a (1974) göre yetişkin öğrenenler açısından pek çok farklı öğrenme ve katılma dinamiği söz konusu olmaktadır. Yetişkin öğrenenler için en önemli öğrenme ve katılma dinamiklerinden biri ise yaşamın monotonluğundan ve olumsuzluklarından bir kaçış olanağı elde etmeleridir. Yanı sıra, yeni sosyal ilişkiler kurmak ve bu ilişkileri geliştirmek, toplumsal refah ile gelişime katkı sağlamak, ilgi veya ihtiyaç duydukları alanlara dair bilgilerini artırarak kişisel gelişimlerini sağlamak vb. nedenler de yetişkinlerin öğrenme süreçlerine dahil olmalarında son derece etkilidir. Ancak bu noktada yetişkin öğreticilere de büyük sorumluluk düşmektedir. Yetişkin eğitimi ile ilgili süreç ve uygulamalarda etkili ve başarılı bir öğrenme sürecinin sağlanması tüm katılımcıların bilinçli ve istekli tutumlarıyla mümkündür (Duman, 2000, s.45). Dolayısıyla öğrenenlerin yanında öğreticilerin de andragojik bakış açılarına sahip olmaları son derece elzemdir

2. Nasıl bir yetişkin eğitimi?

Yetişkin eğitiminde istenen hedeflere ulaşılması için öncelikle hedef kitlede bulunan yetişkinlerin istek ve ihtiyaçlarının dikkate alınması gerekmektedir. Geray'a göre yetişkinler; bilgi, beceri ve alışkanlıklarını geliştirecek, sorunlarını kendi başlarına çözebilecek duruma getirecek yöntemleri kazanmak istemekte, ayrıca yaşamlarının çeşitli alanlarında başarılı olmalarına yarayacak öğrenme süreçlerini değerli görmektedir. Bu noktada kendi deneyimleri bağlamında görüşlerini paylaşmak ve tartışmak onlar için önemli hale gelmektedir. Ailesine ve yaşadığı topluma karşı sorumlulukları olan yetişkinin sahip olduğu toplumsal ilişkileri ile

eğlenme ve dinlenme eğilimi öğrenmeye olan ilgisini artırabilmekte veya azaltabilmektedir (1970, s.23-28).

Yetişkin öğrenenlere bilgi ve becerilerini yenileme olanağı sunan yetişkin eğitimi, aynı zamanda entelektüel, mesleki ve kişisel ufuklarını genişleterek bireylerin yaşamına değer katmalarını sağlamaktadır (Chapman vd., 2005, s.100). Teknik ve teknolojik gelişmelerin çok hızlı bir şekilde gerçekleştiği günümüz toplumlarında yetişkin olmak aynı zamanda yaşam serüveninde ortaya çıkan farklı ve yeni sorunlar için yeni öğrenme süreçlerine girilmesi anlamına gelmektedir. Bu öğrenmeler informal olduğu kadar formal de olabilmektedir (Duman, 2000, s.38). Bu çerçevede yetişkinler yeni bilgi, beceri ve davranışları kazanma aşamasında belirli süreçlerden geçmektedir. Yetişkin birey öncelikle yeni bir bilgi, beceri ya da yöntemin var olduğunun farkına varmaktadır. Yeniliğin yararlı ve üstün yönlerini gördüğü takdirde daha geniş bir bilgi edinme yoluna gidebilen yetişkin, artık daha ilgili hale gelmektedir. Daha sonra ise sözü edilen yeni bilgi, beceri ya da yöntemin elverişliliği ve faydaları konusunda birtakım hesaplamalara giden yetişkin tatmin edici bir sonuca ulaştığı takdirde deneme yapmaya karar vermektedir. Başarıyla sonuçlanan bir denemeden sonra ise artık yeni bilgi, beceri ya da yöntemin benimsenmesi söz konusu olmaktadır (Geray, 1970, s. 29-30). Sözü edilen bu süreçler uzun bir zaman dilimine yayılabildiği gibi daha kısa sürelerde de gerçekleşebilmektedir. Öğrenme sürecinden daha kısa vadede daha elverişli sonuçlar elde edilmesi yetişkinlerin gelişim dönemlerinin bilinmesi ve programların buna uygun şekilde hazırlanması ile mümkündür. Böylelikle öğrenme sürecine ket vuran katılma ve öğrenme engellerinin olumsuz etkileri de azaltılabilmektedir.

Yetişkin eğitimi ile ilgili süreç ve uygulamalarda görev alan öğretici ve planlamacıların her şeyden evvel yetişkinlerin özellikleri, genel eğilimleri ve toplumsal gereksinimleri hakkında bilgi ve farkındalık sahibi olması gerekmektedir Bu noktada yetişkinlerin tutum ve davranışlarına etki eden fiziksel ve ruhsal/psikolojik özellikler, öğrenim düzeyi ve toplumsal etmenlerin dikkate alınması gerekmektedir (Kılıç 1981, s.20). Yetişkin eğitimi ile ilgili süreç ve uygulamalarda dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri yetişkinlerin sahip oldukları fiziksel özellikleridir. Yaş ilerledikçe fiziksel yapıda ortaya çıkan değişimler sonucunda birtakım fizyolojik engellerin söz konusu olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Görme ve işitme yetisinde yaşanan azalmalar, ısıya uyum sağlamada zorlanma, çalışma ve fiziksel güçte gözlenen azalmalar dikkate alınmalı, öğrenme ortamları ile programları hazırlanırken bu kriterler göz ardı edilmemelidir. Bu noktada ilerleyen yaşa bağlı olarak özellikle de 45'li yaşlardan sonra öğrenme hızında bazı yavaşlamalar olacağı bilinmeli, ancak öğrenme hızındaki yavaşlama öğrenme gücünün de buna paralel şekilde azalacağı şeklinde yorumlanmamalıdır. Alanda yapılan çalışmalarda genç yetişkinlerin daha hızlı öğrendiğine dair bulgular elde edilse de genç, orta ve ileri yaştaki yetişkinlerin öğrenme başarıları arasında büyük bir farklılık olmadığı gözlenmiştir (Geray, 1970, s.21-23).

Yetişkin eğitimi ile ilgili programlar oluşturulurken dikkate alınacak bir diğer önemli etmen ise yetişkinlerin içerisinde bulundukları ruhsal durum ve beklentileridir. Levinson, bireyin yaşam döngüsündeki çağları ön yetişkinlik(0-22), ilk yetişkinlik(17-45), orta yetişkinlik(40-65) ve ileri yetişkinlik(65+) olmak üzere dört ayrı evreye ayırmaktadır. Her bir evrenin kendi içerisinde biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutları olduğunu belirten Levinson, farklı evrelerde farklı hedef ve motivasyonların ön plana çıktığına vurguda bulunmaktadır (1986, s.5-6). Havighurst ise gelişimsel ödev kavramını öne çıkarmakta ve bireyin yaşamın farklı dönemlerinde bu ödevlerle karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Buna göre birey yaşamının herhangi bir aşamasında karşısına çıkan bir gelişimsel ödevin üstesinden gelemeyince bir sonraki gelişimsel ödevde de güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Sözü edilen gelişimsel ödevler ise şu şekildedir (Okçabol, 1994, s.21):

- Genç yetişkinlik; çalışma yaşamına giriş, toplumsal sorumluluk alma, uygun sosyal gruplara katılma, eş seçme, evlilik, aile kurarak çocuk yetiştirme vb.
- Orta yetişkinlik; yetişkinlere özgü toplumsal sorumluluklar bağlamında ekonomik düzen tahsis etme, çocukların mutlu ve sorumlu bireyler olmasına yardım etme, onlara rehberlik etme, boş zamanları değerlendirme becerisi edinme, orta yaşın getirdiği değişiklere uyum sağlama vb.
- İleri yetişkinlik; ilerleyen yaş ile birlikte azalan fiziksel güç ve sağlık durumuna uyum sağlama, emeklilik ve azalan kazanca uyum gösterme, mutluluk verici yaşam koşulları oluşturma vb.

Yetişkinlerin gelişimsel dönemlerinin ve bu dönemler içerisinde önemli hale gelen gelişimsel ödevlerin bilincinde olunması yetişkin eğitimine yönelik süreç ile uygulamalarda daha planlı ve verimli hareket edilmesi açısından değerlidir. Böylelikle yetişkinlerin ilgi, istek ve hedeflerine uygun programlar ortaya koymak ve katılım noktasında motivasyonlarını artırmak da mümkün olacaktır. Yetişkinin kendisini geliştirerek yaşam hedeflerine ulaşması psikolojik açıdan daha iyi ve değerli hissetmesine de katkı koyacaktır.

Son olarak içerisinde bulunulan toplumsal yapı ve bu yapıya hakim olan kültürün etkisinin de dikkate alınması gerekmektedir. Yetişkinin içerisinde yetiştiği kültür onun duygu, düşünce ve davranış biçimlerini büyük oranda şekillendirmekte, yetişkinin ilgi ve ihtiyaçlarına yön verebilmektedir. Bu ise yetişkinin katılmayı planladığı yetişkin eğitimi etkinliklerinde belirleyici rol oynayabilmektedir (Yazar, 2012, s.28). Yanı sıra sahip olunan meslek ve gelir düzeyi, öğrenim durumu, cinsiyet, yaşanılan yer ve dinsel inançlar vb. pek çok etken de yetişkin eğitimine katılım noktasında belirleyici olabilmektedir (Geray, 1970, s.25).

Bu çerçevede önemle üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise yetişkin eğitiminin içerisinde bulunduğu toplumun ihtiyaç ve beklentilerine ne derece cevap verebildiğidir. Eğitim tek başına değişim yaratamasa da toplumu etkileyen en önemli kurumların başında gelmektedir. Bu sebeple eğitimin yaşama uygulanabilirliği son derece önemlidir. Gerçek yaşamda karşılık bulamayan bir eğitimin etkili olması mümkün değildir. Dolayısıyla eğitim hem bireysel hem de toplumsal anlamda yaşama uygulanabilecek bilgi ve becerileri kazandırmalıdır. Fırsat eşitsizliklerini ortadan kaldırma noktasında önemli bir araç olarak görülen yetişkin eğitiminin toplumun istek, ihtiyaç ve beklentilerini karşılayarak toplumun tamamını en azından belirli bir asgari eğitim düzeyine getirmesi beklenmektedir (Geray, 1970, s.38-40). Özellikle teknik ve teknolojik gelişmeler ile uluslararası işbirliği ve etkileşimin son derece arttığı 21. yüzyılda bireylerin daha bilgili, esnek, hoşgörülü ve demokratik hale gelmesi noktasında eğitimin gücü yadsınamayacak derecede büyüktür. Bu sebeple eğitimin bireyleri fiziksel, ruhsal ve toplumsal yaşantılarında ihtiyaç duyacakları bilgi ve yeterliklerle donatması gerekmektedir (Okçabol, 1994, s.28). Öte yandan programların içeriği, yetişkin bireylerin öğrenme süreçlerine aktif katılımını sağlayacak, öğrenmeye teşvik edecek ve yaşam deneyimlerini dikkate alacak şekilde organize edilmelidir. Ayrıca, hazırlanan programların yetişkin eğitiminin amaç ve hedeflerine uygun şekilde özellikle ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan dezavantajlı konumda bulunan kesimler için ulaşabilir olması gerekmektedir (Kaya, 2015, s. 272).

Toplumların ihtiyaç duydukları bilgi, görgü, beceri ve yeterlik düzeyine sahip bir yetişkinler toplumu oluşturma amacına hizmet eden yetişkin eğitimi ile ilgili süreç ve uygulamalarda planlı ve programlı olunması son derece elzemdir (Duman, 2000, s.43-45). Buna bağlı olarak eğitimler organize edilirken aynı ülke sınırları içerisindeki farklı bölgelerde dahi farklı eğitim ihtiyaçlarının söz konusu olabileceği unutulmamalıdır. Fiziki ve beşeri coğrafya, kültürel yahut bölgesel özellikler ve yerel ihtiyaçlar gibi önemli parametreler göz ardı edilmemeli planlama yapılırken muhakkak göz önüne alınmalıdır. Bu çerçevede Türkiye özelinde tüm vatandaşlara kazandırılması gereken hayati öneme sahip eğitimlerden biri ise deprem bilinci oluşturma ve geliştirme eğitimidir.

3. Deprem bilinci neden önemli?

Türkiye; jeolojik yapısı, topoğrafyası ve iklim özellikleri nedeniyle başta depremler olmak üzere sıklıkla doğa kaynaklı afetlere sebebiyet veren tehlike ve tehditlerle karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle 1950'li yıllar itibariyle gerçekleşen hızlı göçlerle birlikte ortaya çıkan denetimsiz yapılaşma, çarpık kentleşme ve hızla gelişen sanayi sonucunda kentler, başta depremler olmak üzere doğa, teknoloji, çevre veya insan kaynaklı tehlikelere karşı dirençsiz ve savunmasız hale gelmiştir (AFAD, 2022, s.12). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından yayınlanan bir rapora göre (2021), 2020 yılı içerisinde Türkiye'de 905 adet doğa kaynaklı afet gerçekleşmiş, bu afetlerin yüzde 35'lik kısmını ise büyüklüğü 4.0'ın üzerinde olan depremler oluşturmuştur. Bu durum depremi Türkiye açısından etkisi en büyük doğa kaynaklı afet kılmakta, dolayısıyla toplumun afet bilinci bilhassa da deprem bilinci edinmesini hayati bir zorunluluk haline getirmektedir.

Türkiye dünyanın en önemli deprem kuşaklarından biri olan Alp-Himalaya kuşağı üzerinde yer almakta, üstelik en aktif ve kırık hatlardan biri olan Kuzey Anadolu Fay Hattı ülke topraklarının büyük bir kısmını içerisine almaktadır. 2018 yılında güncellenen AFAD Deprem Bölgeleri Haritası Türkiye topraklarının yüzde 70'lik kısmından fazlasının birinci veya ikinci dereceden deprem bölgesi olduğunu gözler önüne sermektedir.[3] Deprem tehlikesinin bu derece büyük bir alana yayılması sonucunda Türkiye, tarih boyunca büyük can ve mal kayıplarına yol açan pek çok yıkıcı depremle yüzleşmiştir. Kayıtlara göre Türkiye coğrafyasında kaydedilen en eski deprem milattan önce 411 yılında gerçekleşmiştir. Yanı sıra 20. yüzyılın başından günümüze dek geçen 123 yıllık süreçte can kaybına veya maddi hasara yol açan 269 deprem yaşanmış, bu depremlerden 20'si ise büyüklüğü 7.0'ın üzerinde yıkıcı depremler olarak kayda geçmiştir. Söz konusu veriler, Türkiye'yi depremlerden en çok zarar gören ülkeler sıralamasında en üst sıralara taşımıştır. Sebep olduğu can kayıpları ve yarattığı ağır hasarlar bakımından en büyük ve yıkıcı depremler ise sırasıyla 2023 Kahramanmaraş (7.7 ve 7.6), 1939 Erzincan (7.9) ve 1999 Gölcük merkezli Marmara Depremleri (7.4) olarak kayda geçmiştir (SBB, 2023, s. 17).

Cumhuriyet tarihinin en yıkıcı depremi olan Kahramanmaraş merkezli depremler 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye yerel saati ile 04.17 ve 13.24 saatlerinde sırasıyla 7.7 ve 7.6 büyüklüğünde gerçekleşmiştir. Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ olmak üzere toplamda 11 ilimizi etkileyen bu deprem hem etki alanı hem de yarattığı hasar bakımından oldukça yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Türkiye demografisinin yaklaşık yüzde 17'sinin (14 milyon) yaşadığı bu illerde deprem sonucunda 50 binden fazla vatandaşımız yaşamını yitirmiş[4], yarım milyondan fazla bina hasar almış, iletişim, enerji alt yapısı, tarımsal yapı, sanayi ve hizmetler sektörü ciddi zarar görmüş ve önemli maddi kayıplar oluşmuştur. Konut hasarları, kamu altyapısı, imalat sanayi, enerji, haberleşme, turizm, sağlık, eğitim sektörleri vb. üzerinde oluşan hasarlar sonucunda depremin Türkiye ekonomisi üzerindeki toplam yükünün yaklaşık 2 trilyon TL (103,6 milyar dolar) düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (SBB, 2023, s. 6-17).

Son 25 yıl içerisinde 7.0 ve daha üzeri şiddetinde son derece yıkıcı hasarlara yol açan iki büyük deprem felaketi yaşayan Türkiye, sürekli olarak deprem gerçeği ile yüzleşmektedir. Deprem gerçeği ile bu kadar sıklıkla yüzleşilmesi Türkiye'de afet denince akla direkt olarak depremi getirmekte, buna bağlı olarak afet kavramı neredeyse deprem ile eş değer bir kavrayışla ele alınmaktadır (Yılmaz, 2021, s.200). Türkiye'nin bir deprem ülkesi olması, depremin ise kaçınılmaz ve önlenemez doğa kaynaklı bir afet oluşu deprem hakkında yapılabilecek en önemli adımın önlem almak ve hazırlık yapmak olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu

[3] Ayrıntılı harita için bkz: https://www.afad.gov.tr/turkiye-deprem-tehlike-haritasi, Erişim tarihi: 09.06.2023

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz: https://www.ntv.com.tr/turkiye/kahramanmaras-merkezli-depremlerde-can-kaybi-50-bin-783e-yukseldi,y8gMM7CAlE2ltf8TFbXryQ , Erişim tarihi: 10.06.2023

çerçevede alınacak en önemli ve hayati önlemler ise sağlam yapılaşma ve deprem bilinci yaratılmasıdır. Böylelikle can ve mal kayıplarının olabildiğince asgari düzeye indirilmesi de mümkün olacaktır (Naimi ve Tufan, 2021, s. 105).

Özellikle afet öncesi çalışmalar kapsamında; kentlerde bulunan mevcut yapıların incelenmesi, aralarında riskli yapılar var ise bu yapıların sahip olduğu hasar durumlarına göre güçlendirilmesi veya direkt olarak yıkılarak yerlerine deprem dirençli yeni konutların inşa edilmesi gerekmektedir. Bina güvenliğinin yanı sıra zemin ilişkisi bağlamında elverişsiz alanlardaki özellikle de fay hatlarının üzeri veya yakınlarındaki yapılaşmaya kesinlikle izin verilmemelidir. Örneğin 2011 yılında yaşanan ve 644 vatandaşımızı kaybettiğimiz Van Depremi'nde meydana gelen hasarların büyük bölümü yerleşim alanlarının bulunduğu zemin özelliklerinden (kohezyonsuz, gevşek ve su seviyesi yüzeye yakın) kaynaklanmıştır. Öte yandan standart dışı ve düşük kaliteli malzeme kullanımı, işçilik hataları ve projelendirilmemiş yüksek katlı yapılaşma da depremde ortaya çıkan hasarları daha da artırmaktadır. Dolayısıyla binaların kaliteli inşaat malzemeleri aracılığıyla, bilimsel gerçeklere uygun olarak inşa edilmesi son derece önemlidir. Sözü edilen önlemler deprem sonucunda ortaya çıkabilecek can ve mal kayıplarının asgari düzeye indirilmesine katkı koyması açısından değerlidir. Bu noktada depremden önce, deprem anında ve sonrasında yapılması gerekenler konusunda halkın doğru bir şekilde bilinçlendirilmesi hayati bir zorunluluk olarak ön plana çıkmaktadır (Selçuk ve Aydın, 2012, s.91-93; Tokgöz ve Bayraktar, 2019, s.270).

Tüm bu gerçeklerden hareketle, Türkiye'nin sürekli olarak yıkıcı etkilere sahip depremlere maruz kalması depreme karşı bilinçli ve hazırlıklı olmayı gerektirmektedir. Depremin önlenmesi her ne kadar mümkün olmasa da depremin yol açtığı can ve mal kayıplarının azaltılması mümkündür. Topraklarının yüzde 70'inden fazla kısmının birinci ve ikinci dereceden deprem bölgesi içerisinde bulunduğu bir ülkede yediden yetmişe tüm vatandaşların her an deprem tehlikesi ile karşı karşıya kalabilecekleri riskinin bilincinde olması gerekmektedir. Deprem sonucunda ortaya çıkan hasarın asgari düzeye indirilmesi noktasındaki asıl görev, sorumluluk ve planlamalar öncelikle yerel ve ulusal karar mekanizmaları ile hükümetin sorumluluğundadır. Ancak bu konuda devlet ve toplumun işbirliği içerisinde hareket etmesi şarttır. Bu sebeple toplumun üyelerinin deprem bilinci kazanması, kendi can ve mal güvenliklerini sağlayacak politikalar konusunda ısrarcı olmaları ve birtakım bireysel önlemler almaları açısından son derece değerlidir.

Türkiye Afet Farkındalığı ve Afetlere Hazırlık Araştırması, halkın afetler konusundaki farkındalık ve hazırlık seviyesine dair son derece çarpıcı sonuçlar içermektedir. Araştırmada elde edilen sonuçlar; katılımcıların yüzde 53'ünün yaşadıkları bölgede afet riski olduğunu düşünmediğini, yüzde 70'inin afetlere karşı hazırlıksız olduğunu, yüzde 89'unun ise herhangi bir afet eğitimi almadığını açığa çıkarmıştır. Katılımcıların neredeyse tamamına yakın kısmının depremde hayatta kalma şansını artıracak en temel aksiyonlar hakkında dahi bilgi ve farkındalık sahibi olmaması ise deprem gerçeği hakkında son derece ciddi bir bilinç eksikliği olduğunu göstermiştir. Buna göre katılımcıların yüzde 73'ü evindeki dolap mobilya ya da duvara asılı büyük objeleri sabitlememiş, yüzde 85'i deprem esnasında evinde sığınacak güvenli bir yer belirlememiş, yüzde 91'i ise şu ana kadar evinde bir acil durum eylem planı yapmamıştır (AFAD, 2014, s.34-57). Depreme hazırlık noktasında son derece önemli olan en temel bilgi ve aksiyonlara dahi sahip olunmaması çok acil bir şekilde eğitim çalışmalarına ağırlık verilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Aynı çalışmada eğitim düzeyi arttıkça bilinç seviyesinde de bir artış olduğunun saptanması eğitim aracılığıyla istenen düzeyde bir bilinçlenme sağlanabileceğini göstermesi açısından değerlidir. Üstelik katılımcıların büyük çoğunluğu bilinçlendirilmeleri için bilgilendirilmeleri gerektiğini düşünmektedir (AFAD, 2014, s.34-35). Akpolat vd. (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada bireylerin deprem bilinçlerine etki eden en önemli faktörün eğitim düzeyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Tekeli vd.'nin (2010) olası

bir İstanbul depremine karşı bireyleri önlem almaya motive eden faktörleri açığa çıkarmaya çalıştığı çalışmada da eğitim oldukça önemi bir faktör olarak ön plana çıkmıştır. Dolayısı ile halkın deprem gerçeği hakkında bilinçlendirilmesi noktasında eğitimin son derece önemli olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Yetişkinlerin deprem gerçeği hakkında bilinçlendirilmeleri ise sahip oldukları eş, ebeveyn, çalışan vb. rollere sahip olmaları sebebiyle çok daha önemli hale gelmektedir. Özellikle ebeveyn olarak yetişkinlerin deprem konusunda bilinçlenmesi, başta kendi çocukları olmak üzere gelecek nesilleri de bilinçlendirerek bu konuda eğitmeleri anlamına gelmektedir. Bu sebeple yetişkinlerin yaşadıkları coğrafyanın barındırdığı deprem tehlikesi noktasında ne derece bilinçli ve hazırlıklı olduklarının tespiti önemli hale gelmektedir. Yetişkinlerin halihazırdaki bilinç düzeylerinin açığa çıkarılması mevcut durumun tespiti ve yapılması gerekenlerin bilincinde olunması açısından elzemdir. Bu çerçevede yapılacak çalışmalar, yetişkin eğitimi ile ilgili süreç ve uygulamalar kapsamında verilecek deprem bilinci kazandırmaya ve/veya artırmaya yönelik eğitimlerin planlanması ve içeriğinin belirlenmesi açısından son derece önemlidir.

4. Yöntem

Yetişkinlerde deprem bilincinin ve depreme ne derece hazırlıklı olduklarının açığa çıkarılmaya çalışıldığı bu çalışma için nitel araştırma yöntem ve teknikleri uygun görülmüştür. Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi yöntemlerin kullanıldığı ve araştırılan konu hakkında detaylı ve derin bir kavrayışa ulaşma çabasının ön plana çıktığı nitel araştırmalarda bakış açıları ve olaylar gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ele alınmaya çalışılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.39). Nitel araştırma yöntem ve teknikleri sayesinde araştırmacılar insanların kendilerini ve çevrelerini semboller, ritüeller, sosyal yapılar, sosyal roller vb. aracılığıyla nasıl anlamlandırıp yapılandırdıklarını keşfetme olanağı bulmaktadır (Karataş, 2015,s.63, Berg ve Lune, 2019, s.20).

Bir alan araştırması olarak tasarlanan bu çalışma kapsamında ülkemizde büyük bir yıkıma yol açmış Kahramanmaraş Depremlerinden etkilenmiş depremzedeler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 24 yaş ve üzeri 17 yetişkin depremzedenin yer aldığı bu çalışmada kartopu örnekleme tekniğinden faydalanılmıştır. Amaca yönelik bir örneklem tekniği olarak ön plana çıkan kartopu örnekleme tekniğinde, bir ya da birkaç kişi veya örnek olaydan gelen bağlantılar kullanılmakta ve zincirleme ulaşım prensibine göre hareket edilmektedir (Neuman, 2014, s.324). Bu çerçevede öncelikle Kahramanmaraş Depremini yaşamış birkaç yetişkin depremzedeye ulaşılmış, sonrasında onlardan yeni kişiler ile gruplara ulaşılması noktasında destek talep edilmiştir. Böylelikle örneklem grubunun zincirleme bir şekilde genişlemesi sağlanmış ve daha zengin veriye ulaşılması hedeflenmiştir.

Örneklem grubuna depremzede bireylerin dahil edilmesinin birincil sebebi maruz kalmanın bilinç düzeyi üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Bu alanda yapılan çalışmalar depreme maruz kalmış olmanın bireylerdeki bilinç düzeyini etkilediğini ortaya koymaktadır (Tekeli vd., 2010; AFAD, 2014; Deng vd., 2019; Akpolat vd. 2021). Cumhuriyet tarihinin en yıkıcı depremini yaşamış bireylerin bu konudaki bireysel ve toplumsal bilinç seviyelerinde meydana gelen değişimlerin tespiti ilerleyen süreçlerde yaşanacak olası depremlere hazırlık noktasında önemli veriler sunma potansiyeli taşımaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere yetişkin öğrenenlerin herhangi bir bilgiye olan ilgileri onların yaşam deneyimleri ve yaşam problemleri ile baş etmede kendilerine sağlayacağı fayda ile yakından ilgilidir (Knowles vd., 2005, s.64-68). Bu sebeple deprem deneyimi yaşamış bireylerde deprem bilincinin oluşmaya başlayıp başlamadığı veya bu konuda bilinç kazanma noktasında herhangi bir ilgi ve taleplerinin olup olmadığının tespiti son derece önemlidir.

Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Belirli düzeyde standartlık ve esnekliği aynı anda sunması sebebiyle sosyal

bilimlerde sıklıkla tercih edilen bu yöntem araştırmacıya pek çok kolaylık ve avantaj sağlamaktadır. Bu yöntemde görüşme esnasında sorulacak sorular önceden hazırlanmaktadır. Araştırmacı, görüşmenin seyrine bağlı olarak çeşitli alt sorularla katılımcılardan yanıtlarını ayrıntılandırrmasını ve genişletmesini isteyerek daha zengin veri elde etme şansına sahip olabilmektedir. Ayrıca yöntemin sunduğu esneklik sayesinde soruların yerinin değiştirilmesi ve yeni sorular eklenmesi de mümkün hale gelmektedir (Türnüklü, 2000, s.547).

Çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulurken bazı temel noktalar üzerinde özellikle durulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak yetişkin depremzedelerin deprem deneyimlerinin açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Daha sonra katılımcıların deprem gerçeği hakkındaki mevcut bilinç düzeyleri, deprem esnasında ve sonrasında yaşadıkları deneyimlere bağlı olarak bilinç düzeylerinde bir değişim yaşanıp yaşanmadığı ve bilinçlenme noktasında herhangi bir motivasyona sahip olup olmadıkları gibi önemli noktaların açığa çıkarılmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca deprem felaketinden sonra herhangi bir hazırlık içerisine girip girmedikleri, yakın çevrelerini bilinçlendirme noktasında harekete geçip geçmedikleri ve ilerleyen süreçlerde yerel ve ulusal düzeyde ne tarz talep ve isteklerinin olduğunun tespiti de yapılmaya çalışılmıştır. Böylelikle katılımcıların depreme dair bilinç düzeyleri arasında deprem öncesi ve sonrası dönem olarak bir kıyaslama yapma olanağı sağlanmış, yetişkinlerin mevcut deprem bilinci ve bu bilinci edinme noktasındaki motivasyon ve talepleri de saptanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler ise betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemleri aracılığıyla elde edilen verilerin belirlenen temalar çerçevesinde düzenlenip okuyucuya sunulduğu bu yöntemde, doğrudan alıntılara sık sık başvurulmakta, bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurularak değerlendirmeler yapılmaktadır. Böylelikle elde edilen bulgular özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.224).

5. Bulgular ve değerlendirme

Yetişkinlerde deprem bilincinin ve depreme ne derece hazırlıklı olduklarının, yaşadıkları deprem deneyimleri, halihazırdaki mevcut deprem bilinçleri, deprem sonrası bilinç düzeyleri ve ilerleyen süreçlerde yerel ve ulusal ölçekteki talep ve istekleri doğrultusunda açığa çıkarılmaya çalışıldığı bu çalışma kapsamında toplamda 17 yetişkin depremzede birey ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Örneklem grubuna dahil edilen her bir katılımcıya bir kod verilmiş olup kadın katılımcılar için *kadın depremzede* anlamına gelen "KD", erkek katılımcılar için ise *erkek depremzede* anlamına gelen "ED" kodu kullanılmıştır. Çalışma kapsamına alınan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 13: Katılımcılara dair demografik özellikler

Katılımcı kodu	Yaş	Depreme yakalandığı şehir
KD1	26	Kahramanmaraş/Merkez
KD2	29	Kahramanmaraş/Merkez
KD3	25	Kahramanmaraş/Merkez
KD4	32	Kahramanmaraş/Merkez
KD5	32	Hatay/Defne
KD6	25	Kahramanmaraş/Merkez
KD7	28	Kahramanmaraş/Merkez
KD8	24	Kahramanmaraş/Merkez
KD9	29	Kahramanmaraş/12 Şubat
KD10	42	Kahramanmaraş/Merkez
KD11	26	Kahramanmaraş/Merkez
ED1	47	Kahramanmaraş/12 Şubat
ED2	44	Kahramanmaraş/Göksun
ED3	48	Hatay/Antakya
ED4	31	Kahramanmaraş/Merkez
ED5	47	Kahramanmaraş/Merkez
ED6	27	Kahramanmaraş/Merkez

Çalışmanın örneklemi, 6 Şubat 2023'de gerçekleşen Kahramanmaraş Depremlerini yaşayan yetişkin bireylerden oluşmuştur. Bu çerçevede 24 yaş ve üzeri yetişkin bireyler ile telefonda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşülen katılımcıların yaşları 24 ile 48 arasında değişiklik göstermiş ve örneklem grubu 11 kadın ve 6 erkek olmak üzere toplamda 17 kişiden oluşmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu ise depreme Maraş'ta yakalanmıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen veriler çözümlenirken kullanılan betimsel analiz çerçevesinde 4 ayrı kategori belirlenmiş, kategoriler oluşturulurken ise araştırmanın kuramsal çerçevesi ve görüşmelerden elde edilen veriler temel alınmıştır. Bu bağlamda ilk kategori; "Depremle tanışma:Deprem deneyimleri", ikinci kategori; "Deprem öncesi mevcut deprem bilinci", üçüncü kategori; "Deneyimlerin rolü:Depremle yüzleşme sonrası bilinç düzeyleri" ve dördüncü kategori ise; "Geleceğe dair talep ve istekler" şeklinde oluşturulmuştur. Her bir kategori kendi içinde alt kategorilere ayrılmış olup belirlenen kategoriler tablolar aracılığıyla betimlenerek yorumlanmıştır.

5.1. Depremle tanışma: Deprem deneyimleri

"Depremle tanışma: Deprem deneyimleri" kategorisi aracılığıyla yetişkin bireylerin deprem deneyimlerinin açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda katılımcılardan şayet kendileri için de uygunsa deprem anı ve sonrasında yaşadıklarını paylaşmaları istenmiş, sorunun yanıtı kötü anı ve deneyimleri canlandıracaksa bu soruyu cevaplamak zorunda olmadıkları kendilerine bildirilmiştir. Bunun sonucunda KD2, KD5 ve ED3 kodlu katılımcılar soruyu yanıtlamak istemediklerini belirtmiş, kalan 14 katılımcının tamamı ise soruyu yanıtlamanın kendileri açısından bir sorun teşkil etmeyeceğini bildirmiştir.

Katılımcıların deprem anında ve sonrasında yaşadıkları deneyimler, deprem gerçeği hakkındaki mevcut bilinç düzeylerinin ve depreme ne derece hazırlıklı olduklarının tespiti açısından son derece değerli görülmüştür. Böylelikle söz konusu deneyimler aracılığıyla, yerel ve ulusal ölçekte yetkili kamu kurum ve kuruluşlarının böyle bir felakete ne derece hazırlıklı olduklarına dair birtakım veriler elde edileceği de öngörülmüştür. Bu çerçevede yetişkinlerin deprem anında yaşadıkları deneyimler "Deprem anında hissedilenler" alt kategorisiyle, deprem sonrasında yaşadıkları deneyimler ise "Deprem sonrası süreç" alt kategorisiyle açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

5.1.1. Deprem anında hissedilenler

Katılımcıların verdikleri cevaplar deprem anında en çok hissedilen duygunun korku ve panik olduğunu ortaya çıkarmıştır. Depremin gece insanlar uykudayken gerçekleşmesi sebebiyle katılımcıların tamamı depreme uykudayken yakalandıklarını ve ilk etapta ne yaşandığını anlamaya çalıştıklarını belirtmiştir. Deprem olduğunun anlaşılması ile birlikte gelen korku ve panik duygusuyla hemen harekete geçtiklerini söyleyen katılımcılardan kimi deprem anında yapılması gerekenleri yaparken, kimi ise yaşadığı şok duygusuyla yapılması gereken en temel hareketleri bile unutarak yapamadığını ifade etmiştir. Katılımcılardan bazılarının bu soruya verdikleri yanıtlar Tablo 3'deki gibidir:

Tablo 14: Yetişkinlerin deprem deneyimleri

Katılımcılar	Cümleler/İfadeler
KD1	*... Ben aslında depreme çok öncesinde hazırlıklıydım. O anda ne yapacağımı çok iyi biliyordum. Kalkar kalkmaz direkt elime telefonu aldım, bugün bu binadan sağ çıkma ihtimalimiz yok diye düşündüm. Öyle bir depremdi ki yani "imkanı yok, artık yolun sonuna geldik, buraya kadarmış "dedim. Evde yeğenlerim vardı onları önüme aldım ve dolabın yan tarafına geçtik. Eğer bir şey olursa ben kendimi üzerlerine kapatacaktım yeter ki onlara bir şey olmasın diye. Çocuklara da telefonu verdim ki bana bir şey olursa en azından onlar sağ kalır, birilerini arayabilir. ...Deprem biter bitmez hemen binadan kendimizi dışarıya attık. Deli gibi kar yağıyordu. Şubat ayındaydık inanılmaz bir soğuk vardı. O telaşla herkesin montunu botunu almayı akıl etmişim ama mesela ayağımın bir tanesinde bot olmadığını üşüyünce fark ettim…*
KD4	*Biz daha önceden Elazığ depremini de Maraş'ta hissetmiştik. O gün bugündür Profesör Doktor Naci Görür'ü takip ediyorum sürekli. Maraş'ta da artçı depremler oluyordu zaten. Ben bu depremi bekliyordum hazırlıklıydım da depreme. Çantamı falan hazırlamıştım. Çocuklarıma evde deprem tatbikatı yaptırıyordum. O sırada o çantayı hazırlamam işime geldi benim. Çünkü çanta hazırda bekliyordu, hemen çantayı alıp çıkabildim bu sayede. ...Ama deprem anında yaptığım tatbikat hiçbir işe yaramadı. Çünkü gece uykuda yakalandık. Çocuklarım kendi odasındaydı. Ben kendi odamdaydım. Yani bir ışıkla, bir patlamayla uyandık ve o sırada hafiften sallanmaya başlayınca deprem olduğunu bildim hemen. Eşime söyledim deprem oluyor diye. Hemen çocukların odasına gittim. Daha hızlanmaya başlamadan çocuklarımı aldım. Bazanın yanına, çocukları yatırdım. Çocuklarımın yanına da ben uzandım. Deprem durduktan sonra da çocuklar korkmasın diye; "hiçbir şey olmadı, korkmayın" şeklinde şeyler söyledim. Dokuzuncu katta oturuyoruz, Yangın merdiveninden aşağı indik. Çocuklarım korkmasın diye soğukkanlılığımı korumaya çalıştım, panik olmasınlar, daha sonra o psikoloji çocukları etkilemesin diye ama daha da atlatamadılar. Eve girmek istemiyor çocuklarım…*
KD7	*Ben depreme uyurken yakalandım. Yatağımdan kalktım. Hemen üstüme yastığım ve yorganımı aldım. Sonra çök-kapan-tutun hareketini yaptım. ... Biz enkazda kalacağımızı ya da evin yıkılacağını düşündük ilk başta. Sonra depremin bitmesini bekledik ve biter bitmez hemen aşağı kaçtık. O ara bir tweette Maraş'ta 7.8 büyüklüğünde deprem olduğunu gördüm. Daha önce hiç deprem yaşamadığımız için bu kadar büyük bir deprem olduğunu tahmin etmiyordum. Sonra bir komşumuz aracına aldı bizi. Öğleye kadar orada kaldık. Aracın içi çok soğuk olduğu için buradan çıkalım camiye gidelim dedik. İkinci depreme de yani Elbistan depremine de camide yakalandık. Caminin minaresi devriliyordu. Babam herkese; "camiden çıkın! Kaçın!" diye bağırıyordu. O an çok kötüydü. Sonrası zaten sokakta kaldık, geceyi sokakta geçirdik. En son 112'yi aradığımda artık hipotermi geçirecek dereceye gelmiştim. O derece soğuktu çünkü.*
KD9	*...Gerçekten hayatımda ilk defa bu kadar canlı ve şiddetli bir depreme yakalandım. O anda direkt öğretilenlerdeki gibi yatağımın arasına girdim. Hayatımda iki kere falan öleceğimi düşünmüşümdür. En yoğun yaşadığım an buydu. Çünkü geçmiyordu ve deli gibi sallıyordu. Tam aşağı inelim derken bu kez de ikinci bir deprem oldu. O da altı buçuk şiddetindeymiş. Beni holden duvara itti. O an bu sefer ev kesin başımıza yıkılacak dedim. Ölüm duygusunu çok yoğun hissettim…*
KD10	*...Tabii depremi hiç yaşamamış biri olarak depremin nasıl bir şey olduğunu anlamam mümkün de değil. Herhalde dedim şöyle bir sallayıp bırakacak bizi. O kadar hafif başladı ki, önce çok hafif böyle bir sallanmaya başladık, sallandık, sallandık. Sonra çok şiddetlenmeye başladı. Biz artık dedik herhalde bu şiddet hiç durmayacak. O kadar çok korktuk ki. Ben o anın deprem olduğunu bile idrak edemedim. ... Çok uzun sürdü. Sonrasında ben tabii çok ağladım ama çocuklarım da olduğu için onlara belli etmemeye çalıştım. Sonrasında eşim kızlarımı toparladı. Ben de şiddetli bir bulantı başladı, kalktığımı hatırlıyorum. Düşüyorum. Tekrar kalkıyorum.*

	Tekrar düşüyorum. Evden çıkmaya çalışıyoruz çok hızlı bir şekilde. Ama hiçbir şeyimizi bulamıyoruz. Eşyalarımızı bulamıyoruz. Yani anlamadık ne olduğunu...
KD11	*... gözümü açtığımda tavanın, binanın her yerin sallandığını gördüm. Deprem olduğunu anladım ve hiçbir şey yapamadım. Sallantının geçmesini bekledim. Hani o an aklıma çök-kapan-tutun yapmak bile gelmedi. Uzandığım yerde öylece sallantıyı izledim ve durmasını bekledim sadece. Durduktan sonra hemen kalktım. Aile üyelerime baktım, yanıma (çünkü hava çok soğuktu) mont, çorap, kıyafet tarzı bir şeyler aldım. Ve hemen diğer aile üyelerimin de binadan tahliye olması için yardımcı olmaya çalıştım. En büyük kardeşim engelli ve tamamen bakıma muhtaç durumda olduğu için binadan tahliye kısmı gerçekten inanılmaz zordu…*
ED5	*Deprem ilk defa yaşadığımız bir olaydı. İlk defa yaşadığımız için de korkunç bir şeydi açıkçası. İlk depremin şiddeti azaldığında biz hemen apar topar aracımızın anahtarını, telefonlarımızı ve üzerimize ceketlerimizi alarak dışarı çıktık. Bir deprem çantamız vardı ama o sırada yatak odasındaydı. Onu almak aklımıza gelmedi. Yani ne kadar plan yaparsak yapalım o planı uygulayamadık. Dışarıda arabadayken ikinci artçıya yakalandık. O arada eş, dosta ulaşmaya çalıştık, ulaşamadık birçoğuna şebekeden dolayı. Daha sonra yavaş yavaş Maraş merkezden ve diğer yakın illerden haberler gelmeye başladı. Radyodan dinliyorduk. ... Psikolojik olarak ilk günler çok çok etkilendik açıkçası. Yani artık ölümün her an yanı başında olması... Binalara yaklaşamıyorsun, korkudan evine giremiyorsun. Zaman geçti, artçılar azaldı. Şu anda kendi evimizde oturtmaya başladık ama yine de tedirginlik var haliyle. Eve geçtiğimizde dedik ki; bu deprem çantası oturma odasında olsun, orada buluşalım. Herkes şuraya çöksün, pozisyonunu alsın. Bu tür planlar yaptık ama Allah'a şükür eve geçtikten sonra da bir sıkıntı yaşamadık.*

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere depremin yoğunluğu ve şiddeti karşısında büyük bir korku ve panik duygusu yaşanmıştır. Buna bağlı olarak kimi katılımcılar deprem esnasında yapılması gereken; güvenli bir yer bulma, çök-tutun-kapan hareketi yapma ve sarsıntının geçmesini bekleme gibi en temel aksiyonları gerçekleştirmeyi başarırken, kimi ise o an hissettikleri korku ve panik duygusuyla donakalmıştır. Yanı sıra bazı katılımcılar (KD1, KD3, KD7, KD9 ve ED5) bulundukları binanın çökeceğini ve öleceklerini düşünmüşlerdir.

Katılımcılardan birkaçı (KD1, KD4, ED5) bu tarz bir depremi beklediklerini belirterek deprem anı ve sonrasında yaşanacaklara hazırlıklı olma noktasında son derece önemli olan; deprem çantası hazırlama, evde güvenli bir yer belirleme, acil durum eylem planı yapma veya aile üyeleri ile tatbikat gerçekleştirme gibi bireysel önlem ve hazırlıkları aldıklarını ifade etmiştir. Ancak KD4'ün; "*Çantamı falan hazırlamıştım. Çocuklarıma evde deprem tatbikatı yaptırıyordum. ...Ama deprem anında yaptığım tatbikat hiçbir işe yaramadı. Çünkü gece uykuda yakalandık.* ifadeleri ile ED5'in; "*Bir deprem çantamız vardı ama o sırada yatak odasındaydı. Onu almak aklımıza gelmedi. Yani ne kadar plan yaparsak yapalım o planı uygulayamadık."* şeklindeki cümleleri deprem anında hissedilen korku ve panik duygusuna bağlı olarak alınan önlem ve hazırlıkların tam anlamıyla hayata geçirilemediğini göstermesi açısından değerlidir.

Katılımcıların deprem anında yaşadıkları deneyimler yetişkinlerde deprem konusunda büyük bir bilinç eksikliği olduğunu gözler önüne sermektedir. KD4 ve ED5 kodlu katılımcılar dışındaki hiçbir katılımcı deprem çantası hazırlama, acil durum eylem planı yapma ya da aile üyeleri ile deprem tatbikatı gerçekleştirme gibi en basit önlem ve hazırlıkları dahi yapmamıştır. Bu derece şiddetli bir depremi ilk kez yaşamış olmanın getirdiği korku ve panik duygusu ile hareket edilmesi ise katılımcıların bu depremi beklemedikleri ve buna bağlı olarak da soğukkanlı davran(a)madıklarını göstermiştir. Katılımcıların bu çerçevede en sık başvurdukları yöntem daha çok güvenli bir yer bularak çök-kapan-tutun hareketini yapmak olmuştur. Bu durum deprem bilinci noktasında en temel ve hayati bilgilere dahi yeterince sahip olun(a)madığının açık bir göstergesidir. Deprem başta olmak üzere doğa kaynaklı afetlerin ne zaman, nerede, ne büyüklükte karşımıza çıkacağı veya nasıl sonuçlar doğuracağını tam anlamıyla bilmek mümkün değildir. Ancak afetler hakkında bilinçlenmek, afet esnasında

yapılması gerekenleri bilmek ve öncesinde hazırlık yapmak afetlerin verebileceği zararın etkisini olabildiğince asgari düzeye indirmek açısından son derece önemlidir (Çiçekdağı ve Kırış, 2012, s.75).

Oysa Kahramanmaraş merkezli depremlerden etkilenen iller Türkiye'nin en hareketli fay hattı olan Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunmaktadır. Birinci dereceden deprem bölgesi olan illerde yaşayan bireylerin deprem bilinci noktasında en temel ve hayati bilgilere dahi yeterince sahip ol(a)maması bu noktada giderilmesi gereken pek çok eksikliğin olduğunu gözler önüne sermektedir. Yetişkinlerin deprem bilinci edinmeleri ortaya çıkabilecek bir deprem felaketinin bireysel ya da toplumsal etkilerini azaltmaları ve kendilerinden sonraki nesilleri bu gerçek hakkında bilinçlendirerek hazırlamaları açısından son derece değerlidir. Bu sebeple yetişkinlerde deprem bilincinin artırılması noktasındaki çalışmalara acilen öncelik verilmesi gerekmektedir.

5.1.2. Deprem sonrası süreç

Yetişkinlerin deprem sonrası süreçte yaşadıkları deneyimlerin açığa çıkarılması yerel ya da ulusal ölçekte yetkili kurum ve kuruluşların böyle bir felakete ne derece hazırlıklı olduklarının tespiti açısından son derece değerlidir. Zira doğa kaynaklı afetler en gelişmiş toplumların dahi ilk etapta başa çıkmakta zorlandıkları olağanüstü durumlardır. Geniş çaplı krizlere sebebiyet verebilme potansiyeli bulunan afetlerin yönetiminde otoritenin tesisi ve karar alma mekanizmalarının hızlı bir şekilde işlemesi son derece önemli ve hayatidir (Leblebici, 2014, s.458). Bu bağlamda katılımcıların özellikle deprem sonrası ilk birkaç gün içerisinde neler yaşadıkları ve temel ihtiyaçların karşılanması noktasında ne gibi zorluklarla karşılaştıkları gibi konular üzerinde durulmuştur. Böylelikle deprem gerçeği hakkında yerel ve ulusal ölçekte alınması gereken aksiyonlar noktasında Türkiye'nin eksiklerinin tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların bu konudaki deneyimleri şehirlerde büyük bir kaosun yaşandığı, sağlıklı bilgiye ulaşma noktasında önemli sıkıntıların gerçekleştiği, su, yiyecek, barınma ve tuvalet gibi en temel insani ihtiyaçlara dahi ulaşılamadığı veya ulaşmakta zorluklarla karşılaşıldığını gözler önüne sermiştir. Katılımcıların neredeyse tamamı ilk birkaç gün boyunca ne yerel ne de ulusal ölçekte herhangi bir yardımın yapılmadığını ve kişisel ihtiyaçlarını kendi imkan ve çabaları dahilinde karşılamaya çalıştıklarını aktarmıştır. Depremin yoğunluğu ve şiddetine bağlı olarak yıkımın çok olması ve yaşanılan can kayıpları ise depremzedelerin ağır psikolojik travmalar yaşamaları ile sonuçlanmıştır. Katılımcılardan bazılarının konuya yönelik ifadeleri şu şekildedir:

"... Yakın akrabalarımdan yaklaşık 40 kişiyi kaybettim. Ayrıca benim mesleğim güvenlik normalde ben burada özel bir hastanede işe başlamıştım. O süreçte o kadar çok ölü insan geldi ki depremin üçüncü günü işimi bırakmak zorunda kaldım. Çünkü sürekli ceset teslim ediyoruz. Koridor full cesetlerle dolu, ölülerle dolu. Hani bir de arkadaşlarım arasından gelenler vardı. Mesela bir arkadaşım geldi enkazdan ölü olarak, ben arkadaşımı tanıyamadım. Çok ağır psikolojiler gerçekten. Allah kimseye yaşatmasın, tekrarı olmasın inşallah tek dileğimiz bu..." KD1

"... Biz bir beş gün falan arabada kaldık. O beş günde hiçbir şekilde yardım gelmedi. Ablamın evinde ne varsa onlarla geçindik. Bir de tek bir aile de değildik. Bir on on beş aile vardık yani. Beş gün sonra burada bir spor salonu var gidip orada kaldık. Ondan sonra çadıra geçtik" KD3

"... O gün sabaha kadar arabadaydık. Birkaç gün arabada kaldık. Dedemin evi müstakil ev olduğu için az hasarlı bile değildi. O yüzden dedemlerin yanına gittik." KD6

"... İkinci günün sabahında üniversiteyi açmışlar. Bunu duyunca bir komşumuza rica ettik bizi üniversiteyi bıraksın diye. Üç gün boyunca orada kaldık, yemek yapımına falan

yardım ettik. Sonra arama kurtarmaya katıldım. Benim için gerçekten çok acı bir şeydi. Üç gün boyunca kuzenlerimden haber alamadık. Telefonumuz falan da yoktu. Onların da Antakya'da vefat ettiğini duydum üçüncü gün. Antakya'da deprem olduğunu hiç bilmiyorduk çünkü…" KD7

"… Hava çok soğuktu eksi iki derece falandı. O yüzden enkazda kalanların eceliyle değil de, yaşayan varsa donarak öldüğünü düşünüyorum. Çünkü kimse yardıma gelmedi. O gün arabada yattık soğuktan donarak. Sonra üniversitenin bir tane binası açılmış onda kaldık bir gün. Su sorunu olduğu için tuvalete gitmeyin dediler. Orada karşılayabildiğimiz tek ihtiyacımız tuvaletti, elektrikler bile yoktu doğru düzgün uzun saatler gelmiyordu. O bile lüksmüş yani. En basitinden su yoktu. Abim bir hafta sonra Maraş'a gittiğinde şehir ceset kokuyor diyordu. Kötüydü yani" KD9

"…Kızım deprem günü babaannesindeydi. Bizim kızımla aramızda beş dakikalık bir fark vardı ama biz o yolu bir saatte anca gidebildik. Yollar o kadar kalabalıktı ki insanların hepsi sokaktaydı. Karanlıktı ve çok şiddetli yağmur ve kar yağıyordu. O kadar üşüdük ki, donduk arabanın içinde. Sonra bizim küçük bir bağ evimiz vardı. Beş aile biz oraya sığındık, üç gün orada kaldık. Susuzduk, elektriğimiz yoktu, tuvalet ihtiyaçlarımızı gideremedik. Sürekli sevdiklerimizin ölüm haberleri geliyordu. Şarjımız yoktu. Yani yemek de yoktu. Artık üç günün sonunda yemek de olmayınca biz bu şartlarda Maraş'ta duramayız diye düşündük çünkü en küçüğümüz üç aylık en büyüğümüz 80 yaşında yaklaşık 25 kişiydik. …Bir ay kadar Nevşehir' de kaldık. Gitmek iyi mi oldu derseniz çocuklarımızı daha rahat toparlayabildik en azından onların sağlığı açısından. Bir ay sonra tekrar memleketimize döndük. Dönmemiz gerektiği için döndük. Çünkü burası bizim memleketimizdi" KD10

"…Benzinimiz yoktu ilk üç gün boyunca. Sobamız yoktu. Isınacak hiçbir şeyimiz yoktu. Arabada kaldık. Hani biz ekmek bile bulamadık açıkçası. Ne ekmek ne su. …Dayımlar enkazda kalmışlardı. Benzinimiz olmadığı için enkaza gidip durumu bile öğrenemiyorduk. Çok zordu gerçekten. İlk üç gün boyunca en temel ihtiyaçlarıma dahi ulaşamadım ben. Ne yemek yiyebildim, ne ısınabildim, ne uyuyabildim. İlk üç gün hatta ilk hafta bu şekildeydi benim için" KD11

"İş yerimizin olduğu binanın çöktüğü haberi geldi oraya gittik. Orada da insanlar öldü. Yaşaması çok zor bir olaydı. İnsanların mücadelesi, bağırması, o uğultusu hala kulaklarımızda." ED1

"Çocuklarımı kaybettim zaten. Allahü Teâlâ bize böyle layık görmüş. Buna da yapacak bir şeyimiz yok. Kötü bir şeydi. Hiç ummadığımız anda oldu. Şuan çocuklarımızın acısıyla yaşıyoruz. Yaşamaya çalışıyoruz daha doğrusu." ED2

"*Deprem anının sonrasında çaresizlik, acizlik, mükemmel bir bilinmezlik tecrübesi yaşadım. Devletin ne kadar aciz olduğunu fark ettim. Ortamdaki kaosu ve insanların birbirine karşı olan tutum ve davranışlarındaki asabiyetleri gözlemledim. Zaten soğukkanlı biriyimdir. O yüzden benim için en kritik şey depremden sonraki on gün hayatta kalma süreciydi. Hijyen, tuvalet, beslenme ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kendi adıma çalışmalarda bulundum"* ED4

"… İlk gün depremden sonra çarşıya gittim hiç yardım yoktu, herkes enkazın başında bekliyordu. İkinci ve üçüncü günü de bu şekildeydi. Ne bir kepçe ne bir kamyon vardı. İnsanlar kendi imkanları ile bir şeyler yapmaya çalışıyordu" ED6

Katılımcıların deprem sonrası yaşadıkları deneyimler kendi kaderlerine terk edildiklerinin açık göstergesidir. İlk birkaç gün ne yerel ne de ulusal ölçekte herhangi bir yardım almadıklarını ifade eden katılımcılar özellikle su, yemek, ısınma, barınma ve tuvalet sorunu ile baş etmeye çalışmışlardır. Havanın çok soğuk olmasına bağlı olarak barınmanın daha önemli

hale gelmesi ancak depremin yarattığı korku ve hasar sonucunda insanların evlerine girememesi ise durumu daha da vahim hale getirmiştir. Arabası olanlar bu sorunu arabada kalarak çözmeye çalışsalar da olumsuz hava şartları depremzedeler açısından büyük bir problem olmaya devam etmiştir. Yanı sıra haberleşme ve ulaşımda problemler yaşanması insanların en yakınlarından bile haber almalarını engellemiş ve sağlıklı bilgiye ulaşmak büyük problem haline gelmiştir.

Bu noktada en büyük problemlerden bir diğeri ise yaşanan ölüm ve trajedilerin insanlarda bıraktığı ağır psikolojik travmalar olmuştur. Aileleri veya yakın çevrelerinden insanları kaybetmenin acısının yanında bir de hiç tanımadıkları insanların acılarına ve ölümlerine şahit olmak bireyleri derinden sarsmıştır. KD1'in *"...Çünkü sürekli ceset teslim ediyoruz. Koridor full cesetlerle dolu, ölülerle dolu. Hani bir de arkadaşlarım arasından gelenler vardı. Mesela bir arkadaşım geldi enkazdan ölü olarak, ben arkadaşımı tanıyamadım. Çok ağır psikolojiler gerçekten"* sözleri, KD7'nin; "*Sonra arama kurtarmaya katıldım. Benim için gerçekten çok acı bir şeydi"* ifadeleri, ED1'in; *"Yaşaması çok zor bir olaydı. İnsanların mücadelesi, bağırması, o uğultusu hala kulaklarımızda"* cümleleri ve ED2'nin; *"Şuan çocuklarımızın acısıyla yaşıyoruz. Yaşamaya çalışıyoruz daha doğrusu"* şeklindeki beyanları depremin katılımcılarda ağır psikolojik hasarlara yol açtığının açık göstergesidir.

Deprem deneyimi, dünyayı görece güvenli bir yer olarak kabul eden insanların bu konudaki güven ve inançlarını aniden yerle bir edebilecek kadar güçlü ve sarsıcı bir deneyimdir. Aileleri ve yakın çevrelerindeki insanların birdenbire ölebileceği düşüncesini taşımayan insanlar yoğun ve şiddetli bir deprem sonrasında şahit oldukları çok sayıda ölüm ve trajik olay sonucunda bu duruma uyum göstermekte zorlanmaktadır. İnsan psikolojisi açısından son derece zor olan bu durum insanların üzüntü, keder, umutsuzluk, öfke ve suçluluk gibi duygular hissetmelerine yol açabilmektedir (Nakajima, 2012, s.151). Bu çalışmada yer alan katılımcıların depreme dair deneyimleri, depremin ardından direkt olarak yaşam mücadelesi içerisine girmek zorunda bırakıldıklarını göstermiştir. Henüz depremin yarattığı korku ve endişe duygusunu atlatamadan temel ihtiyaçlarını karşılamak için yoğun bir çaba içerisine giren bireyler bir de çevrelerindeki yaşam mücadelesi ve trajedilere maruz kalmışlardır.

Yerel ve ulusal ölçekteki yardımların ancak birkaç gün geçtikten sonra yapılması ise Türkiye'de yetkili kamu kurum ve kuruluşlarının depreme hazırlık noktasında son derece yetersiz olduğunu kanıtlamıştır. Su ve yiyecek gibi en temel ihtiyaçların dahi bölgeye ancak birkaç gün sonra ulaştırılması ve tek bir dakikanın dahi son derece hayati önemde olduğu arama-kurtarma çalışmaları noktasında geç kalınması afetin olumsuz etkilerini daha da artırmıştır. Oysa afetlerin yaşandığı ilk 24 saat son derece kritik olup afetzedelerin kurtarılma ihtimalinin en yüksek olduğu zaman dilimi olarak bilinmektedir (Leblebici, 2014, s.459). Üstelik 1999 Büyük Marmara Depremi sonrası yaşamımıza giren ve yalnızca 2000 yılına dek yürürlükte olması planlanan özel iletişim vergisinden (deprem vergisi) 2004 yılından bu yana elde edilen ve enflasyon hesaba katıldığında değeri yaklaşık 580 milyar TL'yi bulan vergi miktarı[5] depreme karşı tüm hazırlıklar için gerekli bütçenin var olduğunu düşündürmektedir. Buna karşın yerel ve ulusal ölçekteki kamu kurum ve kuruluşlarının ilk birkaç günlük süreçte neredeyse tamamen işlevsiz hale gelmesi Türkiye'nin depreme hazırlık noktasında istenilen müdahale seviyesinden son derece uzak olduğunu göstermektedir.

5.2. Deprem öncesi mevcut deprem bilinci

Sözü edilen bu kategori aracılığıyla yetişkin bireylerin deprem öncesindeki mevcut deprem bilinçleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yetişkinlerin deprem felaketi yaşanmadan önceki mevcut bilinçleri, yaşadıkları coğrafya hakkında ne derece bilgi sahibi olduklarının açığa çıkarılması açısından değerli görülmüştür. Bu çerçevede; yaşadıkları şehrin deprem

[5] Ayrıntılı bilgi için bkz: https://teyit.org/dosya/buyutec-deprem-vergilerine-ne-oldu#:~:text=%C3%96zet,itibariyle%20yakla%C5%9F%C4%B1k%2090%20milyar%20TL, Erişim tarihi: 16.06.2023

kuşağı üzerinde olup olmadığına dair bilgileri, daha önce depremle ilgili herhangi bir eğitim ya da farkındalık çalışmasına katılma durumları, yaşadıkları konutların depreme ne derece dayanıklı olduğunu öğrenme noktasındaki çabaları veya bunun için ne gibi yollara başvuracakları hakkındaki bilgi sahiplikleri ve deprem anında uygulamak üzere herhangi bir acil durum eylem planı yapıp yapmadıkları vb. noktalar üzerinde durulmuştur.

Bu çerçevede yetişkin bireylerin yaşadıkları şehirlere dair sahip oldukları bilgiler "Yaşanılan coğrafyaya dair bilgiler" alt kategorisiyle, deprem öncesi mevcut hazırlık ve önlem durumları ise "kişisel güvenlik noktasındaki çabalar" alt kategorisiyle açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

5.2.1. Yaşanılan coğrafyaya dair bilgiler

Yetişkinlerin deprem öncesi mevcut bireysel ve toplumsal bilinç düzeyleri öncelikle yaşadıkları şehir hakkında sahip oldukları bilgiler bağlamında ele alınmıştır. Bu doğrultuda yetişkinlere yaşadıkları şehrin deprem kuşağı üzerinde olduğu hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları ve bu konuya yönelik bir araştırma içerisine girip girmedikleri sorusu yöneltilmiştir. Yapılan incelemeler, katılımcıların tamamının yaşadıkları şehrin deprem kuşağı üzerinde olduğu bilgisine sahip olduğunu göstermiştir. Katılımcıların bir kısmı bu bilgiye yaptıkları araştırmalar sonucu ulaşırken bir kısmı ise yakın çevrelerinden, şehirdeki söylentilerden, eğitim kurumlarından veya medya/sosyal medyada yer alan içeriklerden ulaşmıştır. Katılımcılardan bazılarının konuya yönelik ifadeleri aşağıdaki gibidir:

"Ben biliyordum ve hep araştırma yapıyordum. Çünkü yaşadığım çevre, yaşadığım şehir benim için çok önemli. Maraş'ın birinci derece deprem bölgesi olduğunu, 500 yıldır birikmiş bir enerjinin bulunduğunu biliyordum. Tabii ki ne zaman ne olacağını bilemeyiz, geleceği tabii ki bilemeyiz ama bilinçli olmak tedbirli olmak bu kadar zor olmamalıydı. Deprembilimciler o kadar söylüyor, bunlara vahiy inmiyor ki yeraltını inceliyor bu adamlar. Bir bakın bir okuyun. ...Ailemle de hep konuşuyordum; "bu yaz olmadı, bu kış ayında, bu kış olmadı gelecek yıl ama mutlaka deprem olacak" diye. Aslında geçen yılda sinyalleri veriliyordu, 4.0 gibi ufak tefek depremler oluyordu. Yani uyandırılmıştık ama tabi kimse umursamadı. Halk olarak bilinçsiz bir şekilde yakalandık" KD1

"Elbette biliyordum, üstüne sürekli bir araştırma halindeydim zaten. Ama işte insan başına gelmeyince hiçbir zaman gelmeyecekmiş gibi düşünüyor, o şekilde yaşıyor" KD2

"*Evet bilgi sahibiydim. Yani daha önceki eğitimlerimizden öğrendiğim bir şeydi ama ekstra bir araştırma yapmadım açıkçası"* KD5

"*Evet mesleğim gereği (inşaat mühendisi) deprem dersi almıştım. Orada fay hattının nerelerden geçtiğini öğrenmiştim. Onun dışında zaten Kahramanmaraş'ta nerenin zemini iyi, nerenin kötü ya da neresi fay hattının üzerinde neresi değil gibi bir bilgim vardı"* KD6

"Biliyordum ve araştırma da yapmıştım. Hatta Maraş'taki fay kırığının güney kutup dairesine gittiğini biliyorum. Ama hiçbir önlem alınmadı. Hiçbir şey yapılmadı. Daha önceleri yapılıyordu aslında. Bizim şehrimizin mülteci sorunu olduğu için elimizdeki tüm malzemeler mültecilere kullanıldı. Onlara çadır kent ve konteynerler yapıldı. O yüzden bu kadar mağdur edildik" KD7

"*...Depremde işyerimiz yıkıldı. İşyerimiz Maraş'ın en eski ikinci binasıydı. Abim bana; "özel eşyalarını burada bulundurma deprem olacak, yıkılır" diyordu. Çünkü kendisi Naci Görür'ü çok takip ediyor. ...Üç yıl önce şu aralar İstanbul için denilen şeyleri Maraş'a stajyer olarak geldiğimde duyuyordum. Şey diyorlardı; "deprem olabilir, AFAD tarafından ceset torbaları toplanıyor, beş yüz yıldır deprem olmadı, son demlerini yaşıyoruz." Ama bence bu kadar üst seviye bir şey beklenmiyordu. Arada bir beş şiddetinde de deprem oluyordu.*

Rahatlarız diye düşünüyorduk. Hani bunun bilinciydik ama bu kadar ciddi bir sonucu olacağını bence kimse düşünmemiştir" KD9

"Tabii ki buranın birinci dereceden bir deprem bölgesi olduğunu biliyordum 20 yıldır halk bunu söylüyordu zaten; "Maraş'ta deprem olacak, şu kadar şiddetinde olacak, şu kadar bina yıkılacak şu kadar insan ölecek" diye ve biz bunu yıllardır duyuyorduk. Hatta çoğu zaman tabii doğruluğunu bilemiyorsun ama; "belediye şu kadar ceset torbası siparişi vermiş, Sağlık Müdürlüğü'ne şu kadar ceset torbası gelmiş" gibi söylentiler oluyordu. Yine de deprem olacağına inanmadık herhalde yani öyle diyeyim" KD10

"*Evet biliyordum. Hatta Elazığ depremini yaşadıktan sonra ben bir deprem çantası hazırlamıştım. Ailem ciddiye almamıştı beni, çok komik tepkilerle karşılaşmıştım. Zaten o deprem çantasını kullanmadılar. Annem çantayı açtı, dağıttı. Ama ben böyle bir şey yaşayabileceğimizi biliyordum. Elazığ depremi bunun bir demosu gibiydi benim için. Onu hissedince ben anladım. Dedim ki bunun için bir önlem alınmalı, insan hazırlıklı olmalı böyle bir şeye. Ben bunun bilincindeydim ama etrafımdaki insanlar ya da aile üyelerim bunu pek ciddiye almıyordu diyebilirim"* KD11

"*Biliyorduk ama ne zaman olacağını bilemediğimiz için ne yapacağımızı da bilemedik"* ED2

"*Maraş'ın fay hattı üzerinde olduğunu, buradaki yüksek katlı binaların ileride bir sorun yaratabileceğini biliyordum. Araştırınca yerel yönetimlerin buna karşı özensiz ve dikkatsiz bir şekilde yapılaşmaya gittiğinin farkına varmıştım zaten deprem öncesinde"* ED4

"*Araştırma yapmadım ama bölge olarak Maraş'ın deprem bölgesi olduğunu biliyordum. Fay Hattı'nın güney tarafından geçtiğinin bilincindeydim. Yani daha önce de yaşamadığımız için böyle bir şeyi öyle çok da dikkate almadık"* ED5

Katılımcıların konuya yönelik ifadeleri deprem gerçeği karşısında farklı tavırlar içerisine girildiğini gözler önüne sermiştir. Bazı katılımcılar bu gerçek karşısında yakın çevrelerini uyarıp birtakım hazırlıklar içerisine girerken bazıları ise bu gerçeği adeta görmezden gelmiştir. Bu noktada göze çarpan önemli detaylardan biri depremin uzak bir ihtimal olarak görülmesine bağlı olarak pek de ciddiye alınmadığıdır. KD2'nin; "*Ama işte insan başına gelmeyince hiçbir zaman gelmeyecekmiş gibi düşünüyor, o şekilde yaşıyor"* ifadeleri, KD9'un; "*bunun bilinciydik ama bu kadar ciddi bir sonucu olacağını bence kimse düşünmemiştir"* cümlesi, KD10'un; "*Yine de deprem olacağına inanmadık herhalde yani öyle diyeyim"* açıklaması, ED2'nin; "*Biliyorduk ama ne zaman olacağını bilemediğimiz için ne yapacağımızı da bilemedik"* sözleri ve ED5'in; "*daha önce de yaşamadığımız için böyle bir şeyi öyle çok da dikkate almadık"* şeklindeki beyanları bu durumun açık göstergesidir. Depreme karşı gösterilen bu duyarsızlık büyük oranda depremin ne zaman ve hangi büyüklükte olacağının kesin olarak bilinmemesinden kaynaklanmış ve hem bireysel hem de toplumsal anlamda depreme hazır hale gelmeyi olumsuz olarak etkilemiştir (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001, s.16). Katılımcılar daha önce böylesine şiddetli bir deprem deneyimi yaşamadıkları ve deprem gerçeğine ilişkin detaylı bilgiye sahip olmadıkları için böylesine yıkıcı bir deprem yaşayacakları ihtimalini çok da önemsememişlerdir. Hatta KD11 kodlu katılımcı deprem tehlikesini ciddiye alıp önlem ve hazırlık noktasında harekete geçtiği için ailesi ve yakın çevresi tarafından komik tepkilerle karşılaşmıştır.

Bu durum yetişkinlerin deprem tehlikesinin farkında olsalar da bu konuda yeterli bilince sahip olmadıklarını kanıtlar niteliktedir. Şehirlerinin deprem kuşağı üzerinde olduğunu bilen yetişkinler buna rağmen bu gerçeği göz ardı ederek gündelik yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bireylerin birçok konuda bilgi sahibi olmalarına karşın kaderci bir anlayışla hareket ederek depreme hazırlık noktasında harekete geçmemeleri oldukça büyük bir sorundur (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001, s. 15). Oysa halkın bu konuya yönelik bilgisinin ve bilincinin

artması, depremin her türlü zararının asgari düzeyde tutulması için alınabilecek en önemli ve güçlü önlemlerdendir (Koçak, 2004, s. 27).

Bu bağlamda katılımcılara daha önce depremle ilgili herhangi bir eğitim ya da farkındalık çalışmasına katılıp katılmadıkları sorusu yöneltilmiş ve yaşadıkları şehirlerde konuya yönelik yürütülen çalışmalar hakkında bilgi istenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda KD6, KD7, KD11, ED3, ED4, ED5 ve ED6 dışındaki katılımcıların hiçbirinin daha öncesinde depremle ilgili herhangi bir eğitim ya da farkındalık çalışmasına katılmadıkları saptanmıştır. Üstelik bu tarz bir eğitim ya da farkındalık çalışmasına katıldığını belirten katılımcıların çoğunluğu için bu durum ilkokul, ortaokul ya da üniversite dönemlerinde aldıkları sınırlı çalışma ve eğitimlerden ibarettir. Sözü edilen katılımcıların bu noktadaki ifadeleri aşağıdaki gibidir:

"Yani eğer çök-tutun- kapan tarzında bir eğitimden bahsediyorsak okul zamanımda aldığım şeyler olabilir. Bir de deprem dersi almıştım üniversite zamanında o kadar" KD6

"Üniversitedeyken katıldım. Ayrıca AFAD ve Kızılay gönüllüsüydüm. O yüzden eğitimim vardı. Hatta Maraş'ta dağcılık arama kurtarma ekibindeydim. Arama kurtarmaya da onlarla katıldım" KD7

"Ben sadece ilkokuldayken bir yere gittiğimizi ve orada bir tır olduğunu hatırlıyorum. O tır bir deprem simülasyonu yapıyordu ve deprem sarsıntısı yaratıyordu. Sadece böyle bir şey hatırlıyorum. Onun dışında bir de benim zamanımda çök-kapan-tutun şeklinde değil de direkt sıranın altına girme tarzında bir tatbikat eğitimi vardı. Bunun dışında da bir şey hatırlamıyorum depreme yönelik" KD11

"Ben öğretmen olduğum için okulda depremle ilgili tatbikatlar yapıyorduk. Çok fazla ve önemsiz tatbikatlar. Çök-kapan-tutun gibi herkesin bildiği ama bu depremde hiçbir işe yaramayan şeyler" ED3

"Tamamen kendi inisiyatifimle, AFAD'ın gönüllüsü olmuştum. AFAD'ın eğitimlerini sistem üzerinden tamamladım. Sınavlarına tabi oldum. İlgili sertifikaları aldım. Tabii bu benim merakım doğrultusunda gerçekleşti" ED4

"Çalıştığım şirkette bir eğitim almıştım depremle ilgili o kadar" ED5

"Ben öğretmenim, o yüzden okullarda tatbikat yapmıştık depreme yönelik" ED6

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bahsi geçen eğitim ve farkındalık çalışmalarının büyük çoğunluğu eğitim kurumları içerisinde yapılan deprem tatbikatlarından ve çök-kapan-tutun şeklindeki basit içeriklerden ibarettir. Bu noktada yalnızca KD7 ve ED4 kendi inisiyatifleri dahilinde üye oldukları kurumlar aracılığıyla daha detaylı bir deprem eğitimi almıştır. Doğa kaynaklı bir afet olarak depremin önlenmesi mümkün değildir ancak depremin sebep olduğu yıkım ve ortaya çıkardığı sorunların çözümünde eğitimin yeri son derece büyüktür. Bu sebeple devletlerin toplumda kalıcı bir afet kültürü oluşturmak amacıyla vatandaşlarına gereken eğitimleri vermesi, halkın can ve mal güvenliğini sağlama yükümlülükleri doğrultusunda her bir bireyini deprem gerçeği hakkında bilinçlendirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde ne bireysel ne de toplumsal anlamda bir deprem bilincinin sağlanması mümkün değildir. Üstelik depremin olası sonuçlarına yönelik olumsuz tutuma sahip bireylerin ve toplumların depremden daha fazla zarar görmeye devam edecekleri kaçınılmaz bir gerçektir (Demirkaya, 2007, s.38-39).

Yanı sıra katılımcıların büyük çoğunluğu ise bulundukları şehirlerde depremle ilgili herhangi bir eğitim ya da farkındalık çalışması yürütülmediğini aktarmıştır. Bu bağlamda olumlu beyanda bulunan KD2 ve ED6 kodlu katılımcıların her ikisi de depremden yaklaşık bir ay öncesinde Kahramanmaraş/Merkez'de çök-kapan-tutun tatbikatı yapıldığını ifade etmiş,

hatta KD2 bu tatbikatı *ilkokul müsameresi tadında* şeklinde tanımlamıştır. KD10 kodlu katılımcı; yerel televizyonlarda profesörlerin katıldığı konferanslar aracılığıyla halkın bilgilendirilmeye çalışıldığına dair haber içeriklerine rastladığını ifade ederken, ED1 ise bu tarz çalışmaların yürütüldüğü ancak bir esnaf olarak vakti olmadığı için katılım gösteremediğini belirtmiştir. Bu noktada en çarpıcı ifadeler KD4 kodlu katılımcıdan gelmiştir;*"... AFAD koordinasyon merkezinin yanında hastane var. Oraya gittiğimde AFAD görevlilerinin yaptıkları çalışmaları görüyordum. Hani diyorum ya araştırıyordum ben. Takip ediyordum. Yer bilimciler Maraş'a yönlenince yani Maraş'ta deprem beklediklerini söyleyince çalışmalar başlamıştı. Daha doğrusu şu kadarını söyleyeyim: Ceset torbalarını indirdiklerini görmüştüm..."*. Bu ifadeler KD10'un belediyenin ve Sağlık Bakanlığı'nın ceset torbası topladığına dair duyduğu söylentilerle de uyum içerisindedir.

Diğer katılımcıların şehirlerinde depremle ilgili herhangi bir eğitim ya da farkındalık çalışması yürütülmediğini belirtmesi, olumlu beyanda bulunan katılımcıların ise son derece yetersiz olduğu anlaşılan çalışmalardan bahsetmesi deprem bilinci noktasında ne yerel ne de ulusal otoritelerin üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmediklerini göstermektedir. Katılımcıların yaşadıkları şehirlerin deprem kuşağı üzerinde olduğunu bilmelerine rağmen hazırlık ile önlem noktasında herhangi bir eylemde bulunmamaları bu noktada çok büyük bir toplumsal bilinç eksikliği olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Deprem gerçeği hakkındaki bireysel ve toplumsal bilinç eksikliğinin giderilmesi ise ancak ve ancak yoğun eğitim çalışmaları ile mümkündür. Deprem tehdidini bilmek tek başına sorunun çözümüne hiçbir katkı sunmamakta, dolayısıyla halkın topyekûn bir şekilde bilinçlenerek afetlere özellikle de depreme hazırlıklı hale gelmesi gerekmektedir. Burada asıl sorumluluk ise yerel ve ulusal ölçekteki yetkili kurum ve kuruluşlara düşmektedir. Yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından yapılacak planlamalar doğrultusunda toplumsal bilincin gelişimine katkı koyulması şarttır. Ancak bu eğitimlerin sürdürülebilir olmaması, sosyal faaliyetlerden öteye gidememesi ve eğitim sistemi içerisine entegre edilememesi büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Varol ve Kırıkkaya, 2017, s.6). Bu sebeple yetişkinlerde deprem bilinci oluşturmaya yönelik eğitimlerde deprem gerçeğinin ciddiyetine vurgu yapılması şarttır. Depremi uzak bir ihtimal olarak gören ve konuya yeterli ciddiyetle yaklaşmayan halkın, deprem ve depremin yol açabileceği hasarlar noktasında gerçekçi ve bilimsel bir anlayışla bilinçlendirilmesi en öncelikli amaç olarak belirlenmelidir.

Bu bağlamda en yetkili kurumların başında gelen ve pek çok sorumluluğu bulunan AFAD'ın yakın zamanda gerçekleşeceğine kesin gözüyle bakılan şiddetli bir depreme hazırlık noktasında son derece önemli hale gelen farkındalık yaratma ve bilinçlendirme çalışmaları yapmak yerine ölmesi muhtemel insanlar için ceset torbaları stoklaması kabul edilebilir değildir. Afetlere dirençli toplum oluşturma vizyonu çerçevesinde toplumun afet ve acil durumlar konusundaki farkındalığını ve hazırlıklı olma seviyesini geliştirme amacı güden bir kurumun[6] öncelikli hedefi oluşabilecek can ve mal kayıplarını en aza indirgeme noktasında hareket etmektir. Sürecin olabildiğince asgari hasarla atlatılmasının tek yolu deprem sonrası müdahaleleri içeren kriz yönetiminden önce deprem öncesi hazırlık ve önlemleri içeren risk yönetimine odaklanmaktır. Bu sebeple her şeyden evvel halkın can ve mal güvenliği öncelenmeli, deprem bilincinin bireysel ve toplumsal anlamda tesisi için acil bir şekilde harekete geçilmelidir.

5.2.2. Kişisel güvenlik noktasındaki çabalar

Katılımcıların deprem öncesindeki mevcut bilinç düzeyleri bir de kendi güvenliklerini sağlama noktasındaki çabaları bağlamında ele alınmıştır. Bu doğrultuda katılımcılara yaşadıkları konutların depreme dayanıklılığını öğrenmek için herhangi bir girişimde bulunup

[6] Ayrıntılı bilgi için bkz: https://www.afad.gov.tr/vizyon-ve-misyon, Erişim tarihi: 18.06.2023

bulunmadıkları ve depremden önce, deprem anında uygulamak üzere herhangi bir acil durum eylem planı yapıp yapmadıkları soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların bu sorulara verdikleri cevaplar Tablo 4'deki gibidir:

Tablo 15: Yaşanılan konutların depreme dayanıklılığını öğrenme noktasındaki çabaları

Katılımcılar	Cümleler/İfadeler
KD1	*Biz araştırıp DASK'ını (zorunlu deprem sigortası) falan yaptırmıştık ama inanın hiç bilinçli değildik. Kaldığımız bina sağlamdı kolonlarında bir sıkıntı yoktu ama her yeri döküldü merdivenler çöktü…*
KD2	*… Siteyi yapan kişiler akrabalarımızdı onlardan bilgi almıştık. Ki yanıltmadı da bizi, çok şükür sağ çıktık en azından*
KD3	*Bilmiyordum. Yani hiç de araştırmadık. Hani hiç aklımıza gelmemişti böyle bir şey yaşayacağımız…*
KD4	*… Binamız daha üç yıllıktı, yeniydi. Biz toprak sahibiyiz. Yaparken müteahhidin çalışmalarını görmüştük yapımına güvenmiştik. Malzemeden çalar mı çalmaz mı onu bilemiyorduk ama gözümüzle gördüğümüz için temel derin ve sağlam demiştik. O yüzden hiç araştırmadık. Hiçbir yere de başvurmadık. Yani güveniyorduk binamıza ama şu an orta hasar çıktı.*
KD6	*Babam eğer bu tarz bir şey yaptıysa bilmiyorum ama ben yapmadım. Ama bu konuda ne yapabiliriz derseniz örnek veriyorum; oranın zemin etütü veya statik projesini isteyerek kontrol edebiliriz. Yani projesini inceleyerek sonuç hakkında bir tık yorum yapabiliriz.*
KD7	*Evet, yaptık. Binamız sağlam çıktı. Kolonlarımız ve kirişlerimizde de bir sıkıntı yokmuş. O yüzden evimizde güvenle oturabiliyoruz şuan.*
KD10	*… Biz binamızın depreme dayanıklı olduğunu biliyorduk. Çünkü yeni bir binaydı eski bir bina değildi. Eşim sağ olsun çok dikkat eder böyle şeylere. O yüzden fay hattı üzerinde olmadığını araştırmıştı.*
KD11	*Benim abimle kardeşim inşaat mühendisidir. Abim incelemesini yapmıştı binanın. Binamız zaten eski bir binaydı ama deprem yönetmeliğine uygun biçimde yapılmış mı kontrol ettirmiştik. Daha sonra o yönetmeliğe uygunluğun da aslında öyle sadece kağıt üzerinde olduğunu anladık zaten. Binamız şu an ağır hasarlı yapımında dere kumu kullanılmış. Kıvrımlı demirlerden değil düz demirlerden kullanılmış. Ve binamızda oturan insanlar ağır hasarlı binayı orta hasarlı binaya çevirdiler. Onun için şuan mahkeme süreçleriyle uğraşıyoruz. Hani daha hala güçlendirilip kullanılabileceğine inanıyor insanlar.*
ED1	*Ev için bulunmuştuk ama dükkan için bulunmamıştık. Ölçüm yaptırmıştık bir komşumla beraber. Mühendis tanıdık vardı ona baktırmıştık. Dayanır demişlerdi dayandı çok şükür. Sevindik, çok sevindik yani anlatamam. Ama iş yeri için bir girişimde bulunmadık. Orada bir araya gelemedik kalabalık çok olduğu için. O yüzden olmadı.*
ED2	*Onunla ilgili bazı şeylere başvurabileceğimizi biliyorduk ama hiç de başvurmadık. Zaten biz kiracıyız. Kiracı adamın da çok yerde yeri yok.*
ED4	*… Kendi yaşadığım evden bahsedeyim Karabük'ten. Yeni bina olması benim ve altında dükkan olmaması benim için önemliydi. Çünkü dükkan olduğu zaman kolon kesmeye gidiyorlar. Bunun için belediyeye gidip bizzat fikir almadım ama deprem yönetmeliğine uygun olup olmadığını araştırdım. Oturduğum binanın yapı izin belgesi raporu ve ruhsatını inceleme şansım oldu.*

Katılımcıların bu noktadaki beyanları kendi güvenliklerini sağlama noktasında gerekli bilgi ve bilinç düzeyinde olmadıklarını, yaşadıkları konutların depreme dayanıklılığı hakkındaki bilgilerinin ise informal yollarla edinildiğini açığa çıkarmıştır. Belediye ya da yetkili bir kuruluştan depreme dayanıklılık testi yaptırmak, deprem yönetmeliğine uygunluk veya yapı izin belgesini kontrol ettirmek gibi daha güvenilir yöntemlere başvurmak yerine genellikle yakınlara güvenme ve kendi gözüyle görme gibi informal yolların tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede yalnızca KD1, KD7, KD11, ED1 ve ED4 kodlu katılımcılar deprem yönetmeliğini kontrol etme veya dayanıklılık ölçümü yaptırma gibi daha güvenli ve formal yollara başvurmuşlardır. Bunun dışında kalan tüm katılımcılar ise ya yaşadıkları konutların depreme dayanıklılığını öğrenmek için herhangi bir girişimde bulunmamış ya da edindikleri bilgileri güvenilirliği son derece şüpheli olan informal yollarla edinmiştir. Bu durum deprem gerçeğinin yeteri kadar ciddiye alınmadığı, uzak ihtimal olarak görüldüğü ve toplumsal

bilinç noktasında istenilen düzeyden çok uzak olunduğu gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. KD3 kodlu katılımcının; "*Hani hiç aklımıza gelmemişti böyle bir şey yaşayacağımız*" sözleri de bu durumu kanıtlar niteliktedir

Katılımcıların büyük çoğunluğunun yaşadıkları konutların depreme dayanıklılığını kontrol ettirmek için hangi yollara başvurabileceğini bilmemesi ise bir başka problem olarak ön plana çıkmıştır. Bu noktada izlenecek yol haritası ve yöntemlerden bihaber olan katılımcılar dolayısıyla bu tarz bir girişimde de bulun(a)mamıştır. Ancak bazı katılımcıların ifadeleri yaşanılan deprem deneyimi sonrasında konuya dair bir bilinçlenme yaşandığını ortaya koymuştur. KD8 ve KD9 kodlu katılımcılar deprem sonrasında konuya dair önemli bilgileri *daha yeni yeni* öğrenmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. ED5 kodlu katılımcı ise deprem sonrası kayda değer bir bilinçlenme yaşandığını belirterek; "*Daha önce insanlar ev alırken albenisine, içinin dizaynına, konumuna dikkat ediyordu deprem bölgesi olmasına rağmen. Ama şimdi ilk yapı ruhsatına, inşaat raporlarına, fizibilitesine bakarak almaya başladılar. Artık insanlar yaşadıkları yeri sorgulamaya başladı. Depremden önce böyle bir sorgulama yoktu. Belki bizden sonraki nesil sorgulayacak artık"* ifadelerini kullanmıştır. Sözü edilen katılımcıların ifadeleri deprem deneyimi yaşamış olmanın bilinç düzeyinde olumlu yönde bir etki yarattığını göstermesi açısından değerlidir. AFAD'ın gerçekleştirdiği afet farkındalığı çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmış ve doğrudan afete maruz kalmanın afet konusunda bilinçlenmeye olumlu yönde bir katkı sağladığı saptanmıştır (2014, s.34). Fakat söz konusu bilince böylesi acı bir deneyim sonucunda ulaşılması coğrafyanın kader olmaması adına kritik ve de manidardır.

ED1 ve ED2 kodlu katılımcıların vermiş oldukları cevaplar ise kiracı olma veya binalarda kalabalık/yoğun bir nüfusla yaşamanın bu konudaki girişimlere ket vurduğunu göstermesi açısından değerlidir. Kendi yaşadığı ev için ölçüm yaptırdığını ifade eden ED1, işyerinin olduğu binada kalabalık dolayısıyla ortak bir karara varamadıklarını belirtirken, ED2 ise kiracı olması sebebiyle söz hakkı edinemediği ve *yerinin olmadığını* ifade etmiştir.

Katılımcıların kendi güvenliklerini sağlama noktasındaki bilinç düzeyleri bir de depremden önce, deprem anında uygulamak üzere herhangi bir acil durum eylem planı yapıp yapmadıklarına bağlı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Katılımcıların konuya yönelik ifadeleri genellikle bu tarz bir acil durum eylem planı yapmadıklarını ortaya çıkarmıştır. Deprem anında uygulamak üzere ciddi anlamda bir acil durumu plan yapan katılımcılar sadece KD1, KD4 KD7 ve ED5'dir. Deprem çantası hazırlama, deprem tatbikatı yapma, ev içerisinde yaşam üçgeni oluşturacak güvenli alanlar belirleme, eşyaları sabitleme ve toplanacak bir alan belirleme gibi aksiyonlar aldıklarını ifade eden bu kullanıcılar özellikle aile üyelerine deprem bilincini aşılamaya çalışmışlardır. Diğer 13 katılımcı ise deprem anında uygulamak üzere herhangi bir acil durum eylem planı yapmadıklarını belirtmiş, ancak katılımcılardan birkaçı güvenli alan belirleme veya çök-kapan-tutun hareketi yapma gibi düşüncelere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Depreme hazırlıklı olmanın yalnızca düşünsel düzeyle sınırlı kalması hazırlık ve önlem noktasında istenilen amaçlara ulaşılmasını engellemektedir. Depreme hazırlıklı olmak binaların yapılacağı yerin seçimi ile başlayarak yaşamımız boyunca devam eden kurallar ve davranışlar sürecini ifade etmektedir (Koçak, 2004, s. 29).

KD11 ve ED5 kodlu katılımcıların Türkiye'de yaşanan diğer depremler dolayısıyla bilinçlenerek harekete geçmeleri ise dikkate değer görülmüştür. Elazığ depremi sonrası bir acil durum eylem planı yapması gerektiği düşüncesi içerisine giren KD11 detaylı ve özenli bir plan yapmasa da deprem çantası hazırladığını ve kol çantasında acil durumda ihtiyaç duyabileceği şeyleri her zaman taşıdığını belirtmiştir. ED5 kodlu katılımcı ise 2020 İzmir Depremi sonrası ailesi ile birlikte bir acil durum eylem planı oluşturduklarını aktarmıştır. Sözü edilen katılımcıların beyanları, yetişkinlerin kendi yaşadıkları deneyimlerin yanında başkalarının yaşadıklarından da ders çıkarabildiklerini göstermesi açısından son derece değerlidir.

Sonuç olarak bu kategori kapsamında elde edilen sonuçlar, yetişkinlerin kendi güvenliklerini sağlama noktasında birtakım düşünce ve bilgilere sahip olsalar da istenilen düzeyde bir deprem bilincine erişilemediğini göstermiştir. Yaşadıkları konutların depreme dayanıklılığı hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmayan, bu bilgileri informal yollarla elde eden ya da bunun için ne tarz yöntemlere başvuracağını bilmeyen katılımcıların yoğunlukta olduğu saptanırken, katılımcıların büyük çoğunluğunun ise deprem anında uygulamak üzere bir acil durum eylem planı dahi yapmadığı tespit edilmiştir.

5.3. **Deneyimlerin rolü: Depremle yüzleşme sonrası bilinç düzeyleri**

Bu kategori aracılığı ile yetişkinlerin deprem gerçeği ile yüzleşmeleri sonrası bilinç düzeylerinde yaşanan değişimlerin ortaya konması hedeflenmiştir. Daha önce de vurgulandığı üzere yetişkinlerin öğrenmesinde yaşam deneyimlerinin rolü büyüktür. Dolayısıyla böylesine yoğun ve şiddetli bir depremle yüzleşmenin depreme yönelik bilinç düzeylerini olumlu yönde etkileyeceği öngörülmüştür. Bu bağlamda katılımcılara deprem sonrası bir acil durum eylem planı oluşturup oluşturmadıkları, deprem felaketi yaşandıktan sonra konuya yönelik bilgi ve farkındalıklarını artırmak adına herhangi bir faaliyet içerisine girip girmedikleri ve aile üyeleri/yakın çevrelerini deprem gerçeği hakkında bilinçlendirmek adına bir girişimde bulunup bulunmadıklarına yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu sayede katılımcıların deprem öncesi ve sonrası bilinç düzeylerinde yaşanan değişimlerin tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların deprem gerçeği ile yüzleştikten sonra deprem anı ve sonrasında yaşanacaklara hazırlıklı olmak adına bir acil durum eylem planı yapıp yapmadıkları sorusuna verdikleri cevaplar, birtakım önlem ve hazırlıkların yapıldığını gösterse de ciddi ve kapsamlı bir deprem acil durum eylem planı oluşturulmadığını göstermiştir. Bu çerçevede kimi katılımcılar kendilerine ve ailelerini bir süre idare edecek şekilde bir deprem çantası hazırladıklarını ifade ederken, kimi katılımcılar ise başucunda su, düdük, el feneri, powerbank vb. şeyler bulundurarak yattıklarını belirtmişlerdir. Telefon şarjının yatmadan önce tamamen doldurulması, cüzdan, çanta araba ve ev anahtarı gibi önemli kişisel eşyaların rahatlıkla ulaşılabilecek yerlere konulması, bazı objelerin sabitlenmesi veya direkt kaldırılması, aile üyeleri ile fikir alışverişinde bulunularak deprem anında yaşam üçgeni oluşturacak yerlerin belirlenmesi gibi önlemler de çoğu katılımcı tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Ancak, bunlar dışında ciddi ve kapsamlı bir acil durum eylem planı yaptığını söyleyen herhangi bir katılımcı olmamıştır.

KD2, KD4, KD8, ED2 ve ED3 kodlu katılımcılar ise bu konuda herhangi bir acil durum eylem planı yapmadıklarını belirtmiştir. K2, K4 ve ED3 evlerinin yıkılması ya da ağır hasarlı olması sebebiyle hala çadır veya konteynerde kaldıkları için bu tarz bir plan içerisine girmediklerini belirtirken, KD8 ise; "*O kadar büyük şiddetteki bir depremde insanın aklına hiçbir şey gelmiyor. Yapılmıyor yani o panikle ne yapacağını bilemiyorsun zaten"* diyerek bir plan yapmadığını ifade etmiştir. Bu noktada en çarpıcı yanıt ise ED2 kodlu katılımcıdan gelmiştir. "*Hiçbir önlem almadım plan yapmadım. Çocuklarımı kaybettim depremde. Artık benim tutunacak bir dalım kalmadığı için pek umursayamıyorum. Olmuş olmamış, sallanmış, sallanmamış. Yıkılmış, yıkılmamış umursamıyorum açıkçası"* ifadelerini kullanan ED2, sevdiklerini kaybetmenin acısıyla her şeyi boş verdiğini ima etmiştir. Deprem gibi ağır bir travmanın bireyler üzerinde son derece yıkıcı etkileri olabilmekte, bu etkiler zamanla azalabildiği gibi tamamen de ortadan kalkmayabilmektedir (Nakajima, 2012, s.153). Deprem sonrası pek çok ailede yaşanan kayıplar, dağılmalar ve parçalanmalar sonucunda ortaya çıkan dramatik değişikliklerin, sosyal ve psikolojik maliyeti ise uzun vadelere yayılabilmektedir. Bu sebeple yetkili kamu kurum ve kuruluşlarının üzerine düşeni yerine getirerek vatandaşlarına sosyal ve psikolojik destek sağlaması şarttır (Kasapoğlu ve Ecevit, 2001, s.90-91).

Katılımcıların deprem felaketi yaşandıktan sonra konuya yönelik bilgi ve farkındalıklarını artırmak adına en çok yaptıkları faaliyetler ise deprem hakkında araştırma

yapmak, medya/sosyal medya aracılığı ile uzman görüşleri dinlemek ve bölgede uzmanlar/gönüllüler tarafından yürütülen çeşitli yüz yüze ya da çevrimiçi eğitimlere katılım sağlamaktır. Katılımcılardan bazıları (KD2 ve KD10) bu eğitimlere *başkalarının yaralarını sarmak* için katılırken, kimi katılımcılar ise daha *yeni yeni kendilerine gelmeye başladıklarını* ve bu tarz faaliyetlerden depremle ilgili anıları canlandırdığı gerekçesiyle uzak durduklarını belirtmişlerdir. KD7 ve KD9 kodlu katılımcıların bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

"Aslında bu konuda pek araştırma yapmadım çünkü araştırma yaptığımda hep o deprem anını, arama kurtarma çalışmalarını hatırlıyorum. Arama kurtarma yaptığımız yerlerin önünden geçerken hala çok kötü oluyorum psikolojik olarak. Dizlerim titriyor. O insanların sesini duyup onlara yardım edememek, onların yerin altına gömüldüğünü görmek çok kötüydü. Daha yeni yeni kendime geliyorum" KD7

"Daha çok uzman görüşü dinlemek zorunda bırakıldık. Hem iyi hem kötü oldu benim adıma. Ben bir süre yok saydım her şeyi çünkü her şey o anı (depremi) hatırlatıyordu" KD9

Deprem felaketi yaşandıktan sonra konuya yönelik bilgi ve farkındalıklarını artırmak adına herhangi bir faaliyet içerisine girmediğini söyleyen katılımcılar ise KD8 ile ED2 olmuştur. Katılımcıların deprem gerçeği hakkındaki bilgi ve farkındalıklarını artırma noktasında farklı tercihler içerisine girmeleri yaşadıkları deneyimlerin niteliği ve yoğunluğu ile yakından alakalıdır. Bu çerçevede kimi katılımcılar bilgi ve farkındalıklarını artırmak adına harekete geçerken kimi katılımcılar ise yaşanılan olumsuz deneyim ve süreçleri hatırlattığı gerekçesiyle bu tarz faaliyetler içerisine girmekten kaçınmıştır. Bu noktada olumsuz deneyim ve süreçlerin öğrenme ve bilinçlenmeye ket vurduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

Son olarak katılımcıların neredeyse tamamına yakınının deprem felaketi sonrası aileleri veya yakın çevrelerini deprem gerçeği hakkında bilgilendirme/bilinçlendirme noktasında çaba harcadıkları tespit edilmiştir. Bu çabalar kimi zaman bir WhatsApp grubunda, kimi zaman kalabalık bir arkadaş buluşmasında, kimi zaman ise sosyal medyada sürdürülmüş, katılımcılar yeni bir bilgi öğrendikleri takdirde bunu aileleri ve yakın çevreleri ile paylaşmıştır. Katılımcıların konuya dair açıklamaları Tablo 5'de verilmiştir:

Tablo 16: Deprem sonrası aile ve yakın çevreyi bilinçlendirme çabaları

Katılımcılar	Cümleler/İfadeler
KD2	*Birbirimizi bilgilendirmek adına sağdan soldan gördüğümüz bir bilgiyi veya zaten bildiğimiz şeyleri sürekli birbirimize hatırlatıp yazıştığımız bir WhatsApp grubumuz var.*
KD4	*… Bir yerlerden bir şey öğrendikçe bunu çevremle paylaşıyorum onlar da bilgilensin diye. Yani kendimin de çevremin de bilgilendirilmesini isterim bu konuda*
KD5	*… Deprem sonrası yaşadığımız süreçte sarsıntılar hâlâ devam ediyor. Yakın çevremizde mutlaka her gün ve her gün deprem konusu konuşuluyor ve bilgi alışverişi yapılıyor. Bundan sonrası için de bilgi, destek ve öneriler de bulunacağım.*
KD6	*Sosyal medya üzerinden farklı şehirlerdeki arkadaşlarıma ya da onların ablalarına (çocukları olduğu için) çocuğunuzla depremde nasıl iletişim kurmalısınız, onlara neler söyleyebilirsiniz tarzı yazıları gönderiyorum. Onun dışında deprem yaşamış kişilerle nasıl iletişim kuracağımız, o kişiye nasıl telkinde bulunacağımıza dair şeylerin anlatıldığı bir eğitime katılmıştım. Duyduklarım ve okuduklarımı genellikle çevremle paylaşmaya çalışıyorum*
KD7	*Zaten bir araya geldiğimizde hep bu konu konuşuluyor. Her gittiğim yerde deprem anında ne yapmamız ya da neler yapmayacağımız gerektiği tarzında konular konuşuluyor. Özellikle KADAK (Kahramanmaraş Dağcılık ve Arama Kurtarma Ekibi) başkanımız var onlarla istişare de bulunuyoruz. Yakın zamanda bir toplantı da yapacağız.*
KD9	*… Annem deprem konusunda bizi küçükken çok bilinçlendirmişti. Annem ve babam da artık 70 küsur yaşındalar, bu yaşadıklarından sonra bilgilenmiyorlarsa oturup da onları bilgilendiremem. Ama küçükleri bilinçlendirebilirim.*
KD10	*Depremi bilmek ve yaşamak apayrı şeyler o yüzden etrafımdakilere ne söyleyebilirim pek bilmiyorum açıkçası. Biz çok uzun mu yaşadık, çok şiddetli mi yaşadık o an her şey o kadar farklıydı ki nasıl anlatılır nasıl tedbir alınır bilmiyorum.*

KD11	*Onlara daha fazla katabileceğim ne gibi şeyler olabilir bilmiyorum. Zaten kendileri de bunlara sürekli maruz kalıyorlar, uzmanları dinliyorlar. O yüzden onlar için ekstra bir şey yapmıyorum. Aslında deprem öncesi yapmam gerekiyordu bunu ama ne yazık ki başaramadım.*
ED1	*Yeni toparlanıyoruz daha. Yeni yeni bir araya geliyoruz. Dağıldık baya. Yaşadıklarımızdan sonra bunun (bilgilenmek) çok gerekli bir şey olduğunu fark ettik. Çok gerekli yani herkese gerek.*
ED3	*Deprem bölgesinde bulunan yakınlarıma konuyu ve işin ciddiyetini anlatmaya çalıştım. Özellikle üzerinde durdum, deprem tehlikesi ile her an karşılaşabileceklerini ısrarla söyledim. Ama pek ciddiye alan olmadı gibime geliyor*
ED4	*…Ailem ve kardeşlerime telkinlerde bulunuyorum. Binada yaşamak beni şahsen korkuttu. İlerde müstakil bir evde yaşamayı tercihlerim arasında en üst sıralara koydum o yüzden.*
ED5	*…Yerel olsun kamu yönetimi olsun bu tarz bir çalışma yürütürse (bilgilendirme ve farkındalık) o çalışmanın içinde yer almak katkıda bulunmak isterim.*
ED6	*Depremden önce hiç konuşmamıştık aslında ama deprem olduktan sonra ailemle konuştum, arkadaşlarımla konuştum, öğrencilerimle konuştum. Deprem esnasında ne yapacağız? Ondan sonraki süreç nasıl ilerleyecek ?ne yapabiliriz? gibi şeylerden bahsettim.*

Katılımcıların cevaplarından da anlaşılacağı üzere deprem konusu aile veya yakın çevrede hala en büyük gündem maddesi olmaya devam etmekte, buna bağlı olarak deprem hakkındaki mevcut ya da yeni bilgiler sürekli paylaşılmaktadır. Bu noktada KD10 ve KD11 kodlu katılımcıların beyanları dikkate değer görülmüştür. "*Depremi bilmek ve yaşamak apayrı şeyler …O an her şey o kadar farklıydı ki nasıl anlatılır nasıl tedbir alınır bilmiyorum"* ifadelerini kullanan KD10 depremin yoğunluğu ve şiddeti karşısında duyulan korku ve paniğe bağlı olarak nasıl bilgilendirme yapacağı konusunda tereddütlerinin olduğunu ifade ederken, KD11 ise etrafındaki diğer insanların da depreme maruz kalması sebebiyle karşı tarafa *daha fazla ne katabileceği* ile ilgili bir ikilem yaşadığını belirtmiştir. Sözü edilen katılımcıların bu beyanları deprem gerçeğine karşı yapılacakların sınırlı olduğunu düşündüklerini göstermektedir.

Deprem felaketi sonrası aileleri veya yakın çevrelerini deprem gerçeği hakkında bilgilendirme/bilinçlendirme noktasında çaba harcamadığını ifade eden tek katılımcı ise ED2 olmuştur. "*Ben çok ilgilenmiyorum dediğim gibi, umursamıyorum yani bazı şeyleri. Depremde çocuklarım da gitti eşimle birlikte. Daha hatta birini bulamadım. Ne dirisi var ne cenazesi. Hala daha onunla uğraşıyorum. Ya yaşama sevincim yok desem yeridir. Bunun için de zaten psikiyatri desteği alıyorum"* ifadelerini kullanan ED2, depremin trajik sonuçları ile yüzleşmeye devam etmektedir. Sevdiklerini depremde kaybetmenin acısı sürerken bir de yakınlarından birini bulamamanın getirdiği sorumluluk ile uğraşmak zorunda kalan ED2, buna bağlı olarak yaşama sevincini kaybettiğini belirtmiştir. Bu durum deprem sonrası özellikle büyük kayıplar yaşayan bireylerin yas sürecinin titizlikle takip edilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Yaşadığı acı ve üzüntü karşısında yaşamdan elini ayağını çeken yani kendini izole eden bireylerin olması toplumsal anlamda büyük sorunların yaşanması anlamına gelmektedir. Kahramanmaraş merkezli depremlerde yaşanan can kayıpları göz önüne alındığında bu durumun kısa ve uzun vadede ciddi sonuçlara yol açabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Sonuç itibariyle, bu kategori kapsamında ortaya konan bulgular, katılımcıların deprem sonrası deprem gerçeği hakkındaki bilinç düzeylerinde birtakım değişmelerin meydana geldiğini göstermiştir. Deprem öncesi hazırlık, deprem anında yapılması gerekenler ve deprem sonrası sürecin yönetilmesi hakkında bilgi ve farkındalıkları artan katılımcıların varlığı, deneyimlerin öğrenme süreçlerine etkisini göstermesi açısından değerlidir. Ancak, olumsuz deneyimlerin öğrenme ve bilinçlenme süreçlerine ket vurduğu da gözlenmiştir.

Deprem anı ve sonrasında yaşanılan korku, panik, üzüntü, acı ve keder duygularının yoğunluk ve şiddeti katılımcılarda farklı düşünce ve davranış biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna bağlı olarak kimi katılımcılar bilinç düzeylerini artırma noktasında hareket ederken, kimi katılımcılar ise böylesine yoğun şiddetteki bir deprem karşısında

yapabileceklerinin sınırlı olduğunu düşünerek herhangi bir eylem içerisine girmemeyi tercih etmişlerdir. Bu durum bireysel ve toplumsal anlamda deprem gerçeğine ilişkin büyük bir bilinç eksikliği olduğunu göstermektedir. Oysa yoğun ve verimli bir deprem bilinci eğitimi aracılığı ile öğrenenlerin deprem esnasında ve sonrasında yapmaları gerekenlerin farkına varmaları ve süreci olabildiğince asgari düzeyde zararla atlatmaları sağlanabilmektedir (Öcal, 2005, s. 171).

Öte yandan, yetişkinlerin deprem sonrası deprem gerçeği hakkındaki bilinç düzeylerinde yaşanan olumlu gelişmeler tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Afet ve deprem bilinci oluşturulması, bireysel ve toplumsal anlamda yaşama uygulanması gereken davranış ve kurallar bütününü içermektedir. Bu bilincin kazandırılması hemen mümkün olmamakta, kısa süreli basit içerikler ile kalıcı davranış değişikliklerinin yaratılması oldukça ütopik durmaktadır. Deprem gerçeği hakkında verilen eğitimlerin son derece yetersiz ve faydasız oluşu, Türkiye'de hafif şiddetli depremlerde dahi yapılmaması gereken davranış biçimlerinin sergilenmesinden anlaşılmaktadır. Oysa verilecek eğitimlerin asıl amacı kalıcı davranış değişikliklerinin sağlanarak bunun bir yaşam biçimi haline getirilmesi olmalıdır. Bu noktada depremin sıradan bir doğa olayı haline getirilmesi oldukça yararlı olacaktır (Özdemir vd., 2002, s.126-128).

Bu çerçevede atılacak en önemli adımlardan biri halkın topyekûn bir biçimde deprem gerçeğine karşı bilinçlendirilmesidir. İlkokul, ortaokul ve lise müfredatlarına eklenecek deprem afet bilinci eğitimleri aracılığıyla genç nüfusun bilinçlendirilmesi sağlanırken, halk eğitim merkezleri, üniversiteler ve yaşam boyu öğrenme merkezleri ile de yetişkinlere ulaşılmalıdır. Türkiye'nin bir deprem ülkesi olması, vatandaşların deprem hakkında bilimsel yöntemlerle gerçekçi bir biçimde eğitilmesini zorunluluk haline getirmektedir. Dolayısıyla yerel ve ulusal yönetimlerin sivil toplum kuruluşlarını da kapsayan bir işbirliği çerçevesinde deprem bilinci eğitimlerini yaygınlaştırması ve toplumsal bilinci tesis etmesi şarttır.

5.4. Geleceğe dair talep ve istekler

Çalışma kapsamında son olarak, katılımcıların ilerleyen süreçlerde deprem gerçeğine ilişkin bilgi ve farkındalıklarını artırmak adına ne gibi çalışmalar yürütülmesini talep ettikleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Katılımcılar tarafından dile getirilen talepler ile isteklerin gelecekte hazırlanması planlanan depreme yönelik risk ve kriz yönetimi programlarına ışık tutacağı düşünülmüştür. Katılımcılar tarafından dile getirilen talep ile istekler Tablo 6'da yer almaktadır:

Tablo 17: Geleceğe yönelik talep ve istekler

Katılımcılar	Cümleler/İfadeler
KD1	*... Evlerin dayanıklılığı ile alakalı bir çalışma yürütülebilir, çünkü deprem öldürmüyor yapılar öldürüyor insanları. Deprem ne yapıyor ki sallıyor geçiyor. ... Halkın bilinçlendirilmesi için AFAD Bakanlığı kurulabilir, çünkü insanların sürekli bilinçlendirilmesi gerekiyor. Bir de ilk 4 gün kimse yoktu, bir çok insanı ihmalden ve yetersizlikten kaybettik, yeterli ekipman ve insan olsaydı çoğu insan kurtulabilirdi. Çünkü bizim günlerce enkaz altında konuştuğumuz arkadaşlarımız oldu. 5. Günden sonra ulaşamadığımız insanlar oldu.*
KD2	*...Bu imar afları falan yapılmayabilirdi. Çünkü ilk 10 saniyede yıkılan bir sürü bina oldu gözlerimizin önünde, içindeki insanlar gitti.*
KD5	*Köy köy, mahalle mahalle bir deprem planının olmasını isterim. O kadar büyük bir deprem yaşadık ki belediyenin tüm şehre hâkim olmasındansa mahalle muhtarlarında bir acil durum eylem planı ve malzemelerinin hazır tutulması daha iyi bence. Onun dışında özellikle okullarda deprem yönetmeliğine yüzde yüz uyulacak şekilde eşyaların yerleştirilmesi ve sabitlenmesini isterim. Deprem anında yüksek koruma sağlayacak barınma köşeleri ve acil durum alanlarının bina içerisinde ve dışarısında oluşturulmasını isterim.*
KD6	*...Deprem stokunun hazır olmasını isterim. Deprem yaşandıktan sonra yardımın gelmesinde bir tık gecikmeler oldu. Çadır sorunu çok yaşandı. Onun dışında belki halkı bilinçlendirmeye yönelik Türkiye genelinde eğitimler verilebilir. Ama bu çök-kapan-tutun tarzı şeyler olmamalı. Bunu zaten hepimiz biliyoruz ama ne yazık ki yeterli gelmedi. Daha farklı şeyler daha detaylı şeyler*

	olması lazım. Bir de diyelim ki arsan var ev yapmak istiyorsun. Taşıyıcı elemanlara zarar vererek, buna göz yumularak yapılıyor genelde. Buna kesinlikle bir denetim getirilmeli.
KD7	*Aslında ben AFAD'ın apayrı bir bakanlık olması gerektiğini düşünüyorum. İzmir ve Akdeniz'de yangınlar olduğunda da yetersiz kalınmıştı. O yüzden bunun belediyeleri de kapsayan bir bakanlık şeklinde olması gerek diye düşünüyorum.*
KD9	*2 gün boyunca Maraş' a kimse gelmedi. O gün hava eksi 3 dereceydi. O insanların hepsi donarak öldü. Bu konuda çok kızgın ve öfkeliyim. Ben devlet kurumlarının böyle bir durumda hemen şehre gelmelerini istiyorum. Bunu nasıl yaptıkları, nasıl geldikleri beni ilgilendirmiyor. Artık tırla mı geliyorlar, vinçle mi geliyorlar, helikopter mi uçuruyorlar bilemem. Ama devletse vatandaşlarının can güvenliğini sağlayacak. O yüzden yönetmeliği mi değiştirirler, tatbikatları mı artırırlar, sistemi komple mi değiştirirler bilmiyorum ama ne yapılması gerekiyorsa bir an önce yapsınlar istiyorum. Belediyelerin de sorumsuzlukları var ama bu artık devlet düzeyinde bir şeydi ve devlet kurumlarının hiçbir işlerliği olmadı. Üstelik bu devlet Marmara Depremini de yaşadı. O kadar vergi ödüyoruz, deprem vergisi ödüyoruz. Bu kadar yıldır ne yapıyorlardı?*
KD10	*…Türkiye'de fay hatlarının nereden geçtiği belirli ise toprağın yapısı belirli ise çok yüksek katlı binalara kesinlikle izin verilmemesi gerekiyor. Yapılırken kesinlikle kontrol edilmeli. Depremde bize en çok yıkan şey binalardı. Kentsel dönüşüme çok dikkat edilmesi gerekiyor*
KD11	*Ben öncelikle insanlara bilinç aşılanması gerektiğini düşünüyorum. Afetin önlenmesi gibi bir durum mümkün değil zaten. Ne kadar hazırlıklı olursan ol bina yıkılacaksa ve enkaz altında kalacaksan yaşama şansın çok düşük ihtimal. O yüzden insanların oturacakları binaları seçerken bilinçli davranması gerekiyor ki burada halkın da pek suçu yok. Bina yapılırken yönetmeliklerin düzenlenmesi gerekiyor, imar affi gibi şeylerin kontrol altına alınması gerekiyor. Ben daha çok afet sonrası için hazırlıklı olunmasını isterim. Afetten ölmeyip soğuktan ölen insanlar için bir şeyler yapılabileceğine inanıyorum. Afet sonrası arama kurtarma çalışmaları, yardımların gelmesi, dağıtılması ve planlanması konusunda, gelen gönüllü insanların afetzedeler ile iletişimleri konusunda bilinçli olunması çok önemli diye düşünüyorum. Mesela biz AFAD'dan bir soba istemeye gittik ve azar yiyip geri döndük. Bu benim için gerçekten korkunçtu. Afet yaşandıktan sonra insanların hayatta kalması için de bir şeyler yapılması gerekiyor. Kaderine terk edilmemeli insanlar. Su sorunumuz hala devam ediyor. Soğuklar bitti şimdi sıcak ve salgın hastalık sorunumuz var…*
ED2	*Bu milletin artık kendi para gücüyle ev dikmesini, önüne gelene ben müteahhitim deyip belge vermesini istemiyorum artık. Adam kasap müteahhitlik yapıyor. Kasap müteahhitlikten ne anlar? Okulunu mu bitirmiş? Kursuna mı gitmiş? Adam para gücüyle müteahhit olmuş. Bizim aileler gitti para gücüyle. Bir sürü insan öldü gitti. Denetimlerin çok aşırı şekilde artmasını istiyorum.*
ED3	*Deprem yönetmeliği konusunda her şeyin dört dörtlük olmasını ve hiçbir detayın atlanmadan yapılmasını isterim. Sanırım bu konudaki en büyük isteğim bu. Bazı şeylerin hiç hata kabul etmeden yapılması lazım bu işin ciddiyetini ancak yaşayanlar bilir. Burada iş yetkililere düşüyor.*
ED4	*Bir kere okullarda kesinlikle deprem bilinci eğitimi verilmesini isterim. Okullardaki kızılay kolu, Yeşilay kolu gibi çalışmaların devam etmesini isterim. İlkokul, ortaokul, lise ve hatta üniversite dahil sadece deprem değil tüm afetlere yönelik bilinçlendirme eğitimlerinin verilmesini talep ederim. Belediyelerin ve halk eğitim merkezlerinin yetişkinleri bilinçlendirmek için bu tarz eğitimlere genişçe yer vermesi, online ya da yüz yüze olarak yürütmesini isterim. Afetler ile ilgili eğitimler zorunlu olarak herkese verilmeli bence.*
ED5	*En büyük sıkıntı yetersizlik ve yapılan inşaatların denetimsizliğiydi. Ben yapılan inşaatın teknik çalışması ve raporuna çok kolay bir şekilde ulaşmayı isterim. Örnek veriyorum; eğer bir ev alacaksam o evin teknik verilerine ulaşmak çok zor oluyor. Belediye bunun için maddi bir ücret talep ediyor. Teknik detaya kolayca ulaşılması gerektiğini düşünüyorum*

Katılımcılardan gelen cevaplar doğrultusunda yerel ve ulusal ölçekte en çok dillendirilen talepler şu şekildedir; imar affının kaldırılması, binaların güvenli şekilde yapımının sağlanması, konuya yönelik denetimlerin artması, yüksek katlı yapılara izin verilmemesi, fay hatları üzerindeki yapılaşmanın önlenmesi, AFAD'ın bir bakanlık haline getirilmesi, deprem stoklarının oluşturulması/hazır bir şekilde bekletilmesi, arama kurtarma çalışmaları için yeterli ekipman ve insan gücünün sağlanması, devletin deprem sonrası yardım ve müdahalesinin daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, deprem bilincini artırmaya yönelik eğitim çalışmalarının artırılması vb.

Özellikle imar affı ve yapı denetimi konusuna dikkat çeken katılımcılar kayıpların asıl sebebinin sağlam olmayan yapılar olduğunu belirterek denetimlerin artırılmasını istemişlerdir. Her isteyenin müteahhit olmaması talebinin yanında yüksek katlı binalara izin verilmemesi de istenmiştir. Bu taleplerin neredeyse her katılımcı tarafından dile getirilmesi, sağlam ve güvenli yapı konusuna gereken özenin gösterilmediğini kanıtlar niteliktedir. Bu noktada asıl sorumluluk yetkili kamu kurum ve kuruluşlarına düşmektedir. Türkiye'nin bir deprem ülkesi olduğu gerçeği doğrultusunda devletin vatandaşlarının sağlam yapılarda güvenli bir şekilde barınma hakkını gözetmesi gerekmektedir. Oysa Haziran 2018 Genel Seçimlerinin hemen öncesinde çıkarılan İmar Barışı Düzenlemesi sonucunda mevzuata aykırı yapılara yapı kayıt belgesi verilmesi sağlanmıştır. Afet risklerine hazırlık kapsamında yapıların kayıt altına alınması amacına hizmet eden bu düzenleme, denetim yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle devletin hem kendine hem de imar düzenine aykırı davrananlara sunduğu bir af niteliğindedir. Üstelik süreç içerisinde bu düzenleme yapı sahibinin bildirimindeki verilere dayanan ve afetlere karşı yapının güvenli olması şartını aramayan bir araç olarak uygulamaya girmiştir. Devletin sağlıklı kentleşme, sağlam yapılaşma ve kamu düzenini sağlama gibi yükümlülükleri ile bağdaşmayan bu düzenlemenin doğal ve kültürel çevre üzerinde telafisi imkânsız zararlara neden olacağı aşikardır (Özlüer, 2018, s.315-318). Kaçak yapıların devlet eliyle yasallaştırılması ve afetlere karşı güvenli olma şartının aranmaması sağlam yapılaşma ve güvenli barınmayı imkansız hale getirmekte, herhangi bir afet karşısında en büyük zararları yine bu yapılar vermektedir.

Türkiye açısından bakıldığında deprem felaketlerinde yaşanılan kayıpların depremin yoğunluğu ve şiddetinden ziyade yanlış yapılaşmadan kaynaklandığı görülmektedir. Fay hatlarının üzerine veya yakınına kurulan şehirler, birinci ve ikinci deprem bölgelerinde izin verilen yüksek katlı binalar, imara açılmaması gerektiği halde yapılaşmaya izin verilen alanlar vb. depremin yol açtığı maddi ve manevi hasarları daha da artırmaktadır (Özdemir vd., 2002, s.111-112). Bu çerçevede *deprem değil bina öldürür* tezi bir kez daha doğrulanmakta, sağlam ve güvenli yapılaşmanın sağlanmadığı bir coğrafyada yapılan her türlü önlem ve hazırlık anlamını yitirebilmektedir. Zira bireyler her şeyden önce yaşamlarını bu yapılarda sürdürmektedir. Orta şiddete bile dayanamayacak güvensiz yapılarda çökme sonucu enkaz altında kalındıktan sonra yapılan acil durum eylem planı veya hazırlanan deprem çantası pek de bir anlam ifade etmemektedir. Bireyin tek kurtuluş şansı eğer acele edilirse arama kurtarma ekipleri tarafından bulunmak olacaktır. Bu sebeple asıl sorumluluk her şeyden önce devlete düşmektedir. Sağlam ve güvenli bir yapılaşmanın sağlanması halkın deprem gerçeği karşısındaki korkularının azaltılması ve bilinçlenmesine de katkı sağlayacaktır.

Katılımcılar tarafından en çok dillendirilen bir diğer sorun ise hem arama kurtarma hem de yardım çalışmaları konusunda oldukça geç kalınmasıdır. Yıkımın çok büyük boyutlarda olması ve olumsuz hava şartları sebebiyle oldukça mağdur edildiklerini belirten katılımcılar, deprem sonrası kriz yönetiminin sağlanamadığını iletmişlerdir. Katılımcıların konuya yönelik beyanları hem yerel hem de ulusal ölçekte ne risk ne de kriz yönetimi konusunda başarılı olunamadığını gözler önüne sermiştir. Bu nedenle yerel ve ulusal otoritelerin her şeyden evvel depreme yönelik risk ve kriz yönetimini öncelendirmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla halkın yetişkin eğitimi ile ilgili süreç ve uygulamalar kapsamında deprem bilinci kazanması bu noktada çok daha önemli hale gelmektedir. Deprem öncesi, deprem anı ve deprem sonrası süreçte ne yapılması gerektiğinin farkına varılması hem bireysel hem de toplumsal anlamda daha dikkatli ve talepkar olunması anlamına da gelmektedir. Bir başka deyişle toplumsal bilinçlenme, depremin yıkıcı boyutunun azaltılmasına katkı koymaktadır. Deprem bilinci edinmiş bir toplumda yaşayan bireyler kendilerini depremin olası zararlarından korumak için başvurabilecekleri yolları bilmekte, yapı güvenliği konusunda daha dikkatli hareket etmekte, yerel ve ulusal otoritelerde yapılması gerekenler konusunda kamuoyu baskısı oluşturabilmektedir (Koçak, 2004, s.27-29).

Sonuç ve Öneriler

Deprem deneyimi yaşamış yetişkin bireylerde deprem bilincini açığa çıkarmak amacıyla tasarlanan bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, Türkiye'de deprem gerçeği hakkında çok büyük bir toplumsal bilinç eksikliği olduğunu ortaya koymuştur. Depreme hazırlık ve önlem alma noktasındaki bilgileri oldukça kısıtlı olan yetişkinler, Cumhuriyet tarihinin en yıkıcı depremi olan "Kahramanmaraş Depremleri"ne oldukça hazırlıksız yakalanmışlardır. Yaşadıkları coğrafya birinci dereceden deprem bölgesi olmasına rağmen harekete geçmeyen katılımcıların büyük çoğunluğu, depremi uzak bir ihtimal olarak görerek konuya gereken ciddiyetle yaklaşmamıştır.

Türkiye'nin bir deprem ülkesi olması ve sürekli olarak yıkıcı etkileri olan depremlere maruz kalması halkın bu konuda bilinçlendirilmesini bir zorunluluk haline getirmektedir. Deprem gerçeği ile birlikte yaşamanın öğrenilmesi, deprem sonucunda ortaya çıkacak can ve mal kayıplarının olabildiğince asgari düzeyde tutulması açısından son derece değerlidir. Eş, ebeveyn, çalışan vb. rollere sahip yetişkinlerin deprem gerçeği hakkında bilinçlenmesi başta kendi çocukları olmak üzere gelecek nesilleri de bilinçlendirerek bu konuda eğitmeleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, yetişkinlerin yaşadıkları coğrafyanın barındırdığı deprem tehlikesinin farkına vararak bilinçlenmeleri hayati önem arz etmektedir.

Yetişkinlerin bu konudaki tutum ve davranışlarının olumlu yönde değiştirilmesi ve depreme hazırlıklı hale gelmeleri ise ancak eğitimle mümkündür. Yetişkin eğitimi ile ilgili süreç ve uygulamalar kapsamında organize edilecek deprem afet eğitimleri deprem konusunda istenilen bilinç seviyesine ulaşılmasına katkı koyacaktır. Halk eğitim merkezleri, üniversiteler, yaşam boyu öğrenme merkezleri ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla verilecek yoğun ve verimli içerikler ile yıllardır süregelen çök-kapan-tutun şeklindeki kısırdöngünün aşılması da mümkün hale gelecektir.

Yanı sıra, deprem afet bilinci eğitimleri, yetişkinlerin gerekli önlemler alındığı ve hazırlık yapıldığı takdirde depremi asgari düzeyde zararla atlatabilecekleri bilincini edinmeleri açısından son derece değerlidir. Deprem öncesi, deprem anı ve deprem sonrası yapmaları veya yapmamaları gerekenler konusunda yeterli bilince erişecek yetişkinlerin varlığı, depremin yıkıcı etkilerinin azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Bu sebeple deprem afet bilinci eğitimlerinin öncelikle kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları işbirliğinde yaygınlaştırılması öncelenmeli ve her bir bireyin bu eğitimlerden yararlanması noktasında çaba harcanmalıdır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, depreme maruz kalmanın yetişkinlerin bilinç düzeyinde birtakım olumlu gelişmeler yarattığını ortaya koymuştur. Ancak, deprem deneyimleri neticesinde, deprem anı ve sonrası için birtakım önlem ve hazırlıklar içerisine giren yetişkinlerin tutum ve davranışlarında yaşanan değişikliklerin kalıcı hale getirilmesi gerekmektedir. Bu ise etkili bir deprem afet bilinci eğitimi ile mümkündür. Karşılaştıkları yaşam problemleri ile baş etmede kendilerine fayda sağlayacak şeyleri daha hızlı ve kolay bir şekilde öğrenen yetişkinlere deprem gerçeği karşısında ihtiyaç duyacakları ve yaşamlarına kolayca uygulayabilecekleri bilgi ve beceriler kazandırılmasına dikkat edilmelidir. Bu noktada deneyimlerin rolü de göz önüne alınmalı ve deneyimi ön plana çıkaran bir öğrenme süreci organize edilmelidir. Bu sayede yetişkinlerde öğrenmenin daha etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi sağlanabilmektedir.

Deprem gerçeği hakkında istenilen düzeyde bir toplumsal bilincin sağlanması, yerel ve ulusal otoriteler üzerinde oluşturulacak kamuoyu baskısı için de son derece gereklidir. Katılacakları deprem afet bilinci eğitimleri sonucunda depremin yol açabileceği yıkıcı ve telafisi mümkün olmayan sonuçlar hakkında farkındalık kazanan halkın, özellikle sağlam ve güvenli yapılaşma noktasında daha talepkar olacağı da aşikardır. Zira alınacak bireysel önlemler her ne kadar depremin yıkıcı etkilerini azaltmaya yardımcı olsa da bu noktada asıl sorumluluk yerel ve ulusal otoritelere düşmekte olup, ivedi toplumsal önlemlerin alınmasını

zorunlu kılmaktadır. Devlet her şeyden önce vatandaşlarının güvenli bir şekilde yaşama ve barınma hakkını tesis etmekle yükümlüdür. Bir başka deyişle deprem anı ve sonrasında ortaya çıkacak sorunları organize etmeye yönelen kriz yönetimi yerine deprem öncesi hazırlık ve önlemleri içeren risk yönetiminin öncelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle fay hatları üzerine veya yakınlarına kurulan kentleşmeye izin verilmemesi, imara uygun olmayan şekilde inşa edilen yapıların ortadan kaldırılması, kamu düzeninin korunması ve doğal ve kültürel çevre ile uyumlu sağlıklı bir kentleşmenin sağlanması noktasında yerel ve ulusal otoriteler üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde her deprem felaketinde benzer acı ve trajedilerin yaşanması kaçınılmazdır.

Sonuç olarak yetişkin eğitimi halkın topyekûn bir şekilde bilinçlendirilmesi noktasında son derece önemlidir. Yetişkin eğitimi ile ilgili süreç ve uygulamalar kapsamında organize edilecek deprem afet bilinci eğitimleri ile halka ulaşıldığı takdirde halkın deprem gerçeği ile yaşamayı öğrenmesi daha kolay olacaktır. Bireysel ve toplumsal anlamda ortaya çıkacak risklerin bertaraf edilmesi için deprem afet bilincinin bir yaşam biçimi haline getirilmesi ve yaşamın her alanına uygulanması şarttır. Bu noktada depremle ilgili bilgilerin öğrenilmesinin son derece gerekli ve hayati olduğu vurgulanarak halkın katılıma ikna edilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. Özellikle birinci ve ikinci derece deprem bölgelerinden başlanarak topyekûn bir çalışma içerisine girilmesi, bölge veya il bazında durum tespitleri yapılarak halkın bilinç düzeyinin tespit edilmesi ve mevcut durum bağlamında yetişkin eğitimi programlarının hazırlanmasına ağırlık verilmelidir. Eğitim programları hazırlanırken bilimsel veriler ışığında hareket edilmesi ve halkın ihtiyaç ve taleplerinin göz önünde bulundurulmasına da özen gösterilmelidir.

Bu çerçevede eğitimlerin her koşulda tüm halk için erişilebilir olması ve katılım engellerinin ortadan kaldırılması son derece önemlidir. Kamu eliyle yürütülecek eğitimler, yalnızca merkezi değil bölgesel ve yerel olarak da yaygınlaştırılmalı ve her bir bireye ulaşılması ana hedef olarak belirlenmelidir. Yanı sıra teknik bilgi sağlayan çevrimiçi eğitimlerin yanında uygulamalı eğitimler aracılığıyla da öğrenmenin daha etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesine önem verilmelidir. Ayrıca köyler ve sayfiyeler gibi coğrafi koşullar gereği erişimin daha zor olduğu yerleşim yerlerinde tıpkı gezici kütüphaneler gibi gezici deprem afet bilinçlendirme çalışmaları yapılması için gereken altyapı sağlanmalı ve gerekli planlamalar bu doğrultuda gerçekleştirilmelidir. Son olarak devletin resmi yayın organı olan TRT ve TRT Radyo aracılığı ile yetişkinlerin deprem konusundaki bilinçlerini artırmaya yönelik Yetişkin Deprem Eğitimi Programları (YEDEP) organize edilmeli ve bu programlar sistematik bir şekilde sürekli olarak dolaşıma sokulmalıdır.

Kaynakça

AFAD, (2014). Türkiye Afet Farkındalığı ve Afetlere Hazırlık Araştırması. T.C.Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

AFAD, (2022). 10. Yılında Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı 2023. https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/10yil_UDSEP_KITAP_13062022.pdf, Erişim tarihi: 09.06.2023

Akpolat, Y., Kaya G., Çalışkan, A. ve Karaağaç, Ş. (2021). İzmir Deprem Afetinden Etkilenenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Depremle İlgili Toplumsal Bilincin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *23*(2), 723-753.

Berg, B. L. ve Lune, H. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Çev.) Asım Arı, 4. Baskı, Eğitim Yayınevi, Konya.

Bergevin, P. (1967). A Philosophy for Adult Education, New York: The Seabury Press, 3(5).

Celep, C. (2003). Halk Eğitimi (Genişletilmiş 3. Baskı). Anı Yayıncılık. Ankara.

Chapman, J., Gaff, J., Toomey R. ve Aspin, D. (2005). Policy OnLifelong Learning inAustralia, International Journal of Lifelong Education, 24 (2), 99-122.

Çiçekdağı H. İ. ve Kırış, Ş. (2012). Afet İstasyonu ve Toplanma Merkezi için Yer Seçimi ve Bir Uygulama. Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, (28), 66-76.

Demirkaya, H. (2007). İlköğretim Öğrencilerinin Deprem Kavrami Algilamalari Ve Depreme Ilişkin Görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *8*, 68-76.

Deng, Y., Su, G., Gao, N. ve Sun, L. (2019). Perceptions of Earthquake Emergency Response and Rescue in China: A Comparison Between Experts and Local Practitioners. Natural Hazards, 97(2), 643-664.

Duman, Ahmet. (2000) Yetişkin Eğitimi, Ütopya Yayınları, Ankara.

Geray, C. (1970), Halk Eğitimine Giriş. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları. Ankara Matbaası. Ankara.

Karataş, Z. (2015), "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 62-80.

Kasapoğlu, M. A. ve Ecevit, M. C. (2001). 1999 Depreminin Sosyolojik Araştırması: Hasarları Azaltma ve Toplumu Depreme Hazırlıklı Kılma. Sosyoloji Derneği Yayınları. Ankara.

Kaya, H. E. (2015). Türkiye'de Halk Eğitimi Merkezleri. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, *3*(3), 268-277.

Kılıç, E. (1981). Halk Eğitiminde Kuram ve Uygulama. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları. Ankara.

Knowles, M. S., Holton, E. ve Swanson, R. (2005). The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development (6th), Burlington, MA: Elsevier.

Koçak, H. (2004). Bir Doğal Afet Olarak Depreme Hazırlıklı Olma Bilinci ve Katılım: ABD, Japonya ve Türkiye (Afyon İli Örneği). (*Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*

Kurt, İ. (2000). Yetişkin Eğitimi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Leblebici, Ö. (2014). Afetlerde Kamu Yönetiminin Rolü ve Toplum Temelli Afet Yönetimine Doğru. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(2), 457-477.

Levinson, D. J. (1986). A Conception of Adult Development. American Psychologist, 41(1), 3.

Morstain, B. R. Ve Smart, J. C. (1974). Reasons for Participation in Adult Education Courses: A Multivariate Analysis of Group Differences. Adult Education, 24(2), 83-98.

Naimi S.ve Tufan, T. (2021). Olası İstanbul Depremi ile Yapılan Kentsel Dönüşüm Çalışmaları ve Alınan Önlemlerin İrdelenmesi. *AURUM Journal of Engineering Systems and Architecture*, *5*(1), 89-108

Nakajima, Ş. (2012). Deprem ve Sonrası Psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, *28*(2), 150-155.

Neuman, W. L. (2014). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, 1. Cilt, (Çev.) S. Özge, 7. Baskı. Yayın Odası. Ankara.

Okçabol, R. (1994). Halk Eğitimi(Yetişkin Eğitimi). Der Yayınları.

Onur, B. (2017). Gelişim Psikolojisi:Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm. 11. Baskı. İmge Kitapevi Yayınları. İstanbul.

Öcal, A. (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Deprem Eğitiminin Değerlendirilmesi. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25 (1).

Özdemir, Ü., Ertürk, E., Güner, İ ve Koca K. (2002). İlköğretimde Deprem ve Depremin Zaralarından Korunma Yollarının Önemi. Konya: Doğu Coğrafya Dergisi. (7).

Özlüer, I. Ö. (2018). İmar Barışı Düzenlemesine Hukuki Bir Yaklaşım. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *9*(2), 313-340.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2023). Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Sonrası Değerlendirme Raporu. https://www.sbb.gov.tr/2023-kahramanmaras-ve-hatay-depremleri-raporu/, Erişim tarihi: 14.06.2023.

Selçuk L. ve Aydın, H. (2012). Kuvaterner Yaşlı Alüvyal Zeminlerin Kuvvetli Yer Hareketine Etkisi: 2011 Van Depremleri. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, *36* (2), 75-98.

Tekeli-Yeşil, S., Dedeoğlu, N., Braun-Fahrlaender, C. ve Tanner, M. (2010). İstanbul'da Beklenen Bir Deprem İçin Bireyleri Önlem Almaya Motive Eden Faktörler. *Risk Analysis: An International Journal, 30* (8), 1181-1195

Tezcan, F. ve Deveci, T. (2018). Andragoji ve Yaşam Boyu Öğrenme Bağlamında Yetişkinlerin Öğrenmesi, Researcher: Social Science Studies, 6(2), 123-137.

Titmus, C., Buttedahl, P., Ironside, D., ve Lengrand, P. (1985). Yetişkin Eğitimi Terimleri (Çev: F. Oğuzkan), UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara.

Tokgöz, H. ve Bayraktar, H. (2019). Deprem Tehlikesine Maruz Yerleşimler İçin Yerel Deprem Puanı (YDP) Yönteminin Geliştirilmesi. Politeknik Dergisi, 22 (2), 269-276.

Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, *6*(4), 543-559.

Varol, N. ve Kırıkkaya, E. B. (2017). Afetler Karşısında Toplum Dirençliliği. *Resilience, 1*(1), 1-9.

Yazar, T. (2012). Yetişkin Eğitiminde Hedef Kitle. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(7), 21-30, 2012.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık. Ankara.

Yılmaz, G. G. (2021). Afetlere sosyolojik bakış ve Türkiye'de afet yazınına kuramsal bir yaklaşım. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(1), 195-204.

Kültürel Mirasın Korunmasında Yerel Halkın Katılımı Üzerine Bazı Düşünce Ve Öneriler

Derya ELMALI ŞEN[1]

Giriş

Kültürel miras, "estetik, tarihsel, bilimsel ya da manevi önemi olduğu düşünülen herhangi bir şey ya da kavram" olarak tanımlanır (ICOM Müzecilik Etik Yasası, 2019). Kültürel miras, sıklıkla ziyaretçileri bulundukları yerlere çeken kültürel bir varlık olmanın yanı sıra korunması ve yönetilmesi gereken sosyal, tarihi, estetik ve çevresel değerler gibi somut ve somut olmayan değerleri içerir. Kültürel mirasın somut ve somut olmayan değerleri kendi doğal, kültürel ve sosyal çevresi içinde korunmalıdır (Timothy, 2014; Ahunbay, 2021).Somut kültürel miras değerlerinden biri de mimari mirastır. Mimari mirası korumanın toplumsal bellek oluşturmadaki önemine dikkat çekilen, tekil uygulamalar yerine korumanın kentsel ve bölgesel planlamanın bir parçası olduğunu ve bu bağlamda yerel yönetimlerin ve halkın korumada aktif rol oynaması gerektiğini savunan Amsterdam Bildirgesi'nde bütünleşik ve katılımcı bir koruma yaklaşımı ortaya konmuştur (Amsterdam Bildirgesi, 1975). Bu yaklaşım, kentlerin kimlikleriyle bir bütün olarak değerlendirilmesini ve kent mekânının şekillenmesine katkı veren her aktörün dikkate alınmasını diğer bir ifadeyle katılımını gerektirir (Ahunbay, 1996). Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ile ilgili 1987 tarihli Washington Tüzüğü'nde de "Koruma programının başarısı, kentlilerin katılımı ve görev almalarıyla mümkün olabilir; bu nedenle halkın katılımı desteklenmelidir. Tarihi kentlerin ve kentsel alanların korunması öncelikle orada yaşayanları ilgilendirir." denilerek katılımın önemine dikkat çekilmiştir (Washington Tüzüğü, 1987).

Katılım, kavramsal olarak, bireylerin etkileşim içinde bulundukları çevrede programlar ve kurumlar düzeyinde üretilen kararlarda yer almaları ya da herhangi bir çevrenin tasarlanması veya planlanmasında kendileriyle işbirliği sağlanması eylemidir. Burada sözü edilen bireyden kasıt seçilmemiş, atanmamış kişidir. En basit ifadesiyle halkın, karar süreçlerine doğrudan ya da çıkarlarını temsil eden meşru ara kurumlar aracılığıyla dâhil olması ve seslerini duyurabilmeleri yani planlamada söz sahibi olmaları demektir. Akıllıoğlu (1986), planlamaya katılımı, "yerel halkın, plan tercihlerinin belirlenmesinde oy ve söz hakkına sahip olması, en azından yapılacak işlerden önceden haberdar olması" olarak tanımlamıştır (Hanedan, 2000).

Yapılan planlamanın geleceği açısından katılımın yararları ele alındığında öncelikle şu dikkati çekmektedir; birey planlama, karar verme ve uygulama süreçlerine katkıda bulunduğu için, bu süreçler sonunda alınan kararlar; yerel koşullar ve vatandaşların gereksinim, istek ve beklentileri ile uyumlu olacaktır. Bu durum yönetsel açıdan bakıldığında, kararların halk tarafından benimsenmesi ve dolayısıyla uygulamada daha yüksek oranda başarı sağlanmasına imkân tanıyacaktır. Diğer bir deyişle, halk katılımı her şeyden önce planlamanın geçerliliğini sağlayan bir araçtır. Dolayısıyla halka rağmen halkı koruma ve kollamanın pek de işlemeyeceği, işlese bile uzun vadede başarılı sonuçlar vermesinin mümkün olmadığı bir gerçektir. Bu gerçek doğrultusunda koruma amaçlı plan da dâhil olmak üzere herhangi bir planlamanın gerçekleştirilebilmesi ve sürdürülebilirliği açısından katılımın son derece önemli ve vazgeçilmez bir koşul olduğu açıktır. Ayrıca, katılımcı bir yaklaşımla gerçekleştirilecek bir

[1] Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

planlamanın toplumun koruma bilincinin ve sorumluluğunun arttırılması; vatandaş, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları (STK), akademi ve iş çevreleri arasında ortaklıkların oluşturulması ve geliştirilmesi gibi önemli katkıları da vardır.

Bu bakış açısıyla ele alınan metinde, öncelikle kültürel mirasın korunması ve yönetilmesinde halk katılımını sağlamak üzere uygulanması önerilen düşünceler örneklerle açıklanmıştır. Ardından yapılan değerlendirmeler sonucunda kültürel mirasın korunmasında paydaşlar arası ilişki ve faaliyetleri düzenleyen yürütücü / koordinatör konumundaki yerel yönetimlere düşen ve yerel halkın katılımını sağlamaya yönelik görev ve sorumlulukların neler olduğu irdelenmiştir.

Katılım Zemini Oluşturmaya Yönelik Düşünceler

Daha önce de belirtildiği gibi halkın içinde yer almadığı bir planlamanın başarı ile gerçekleştirilmesi ve gerçekleştirilse dahi sürdürülebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, ister doğal ister kültürel hangi miras türü olursa olsun bir mirasın korunmasında yerel halkın katılımı sağlanmalıdır. Halkın yaşadığı kentle ilgili alınan kararlarda etkin olması yani katılımın sağlanması için öncelikle sahip olduğu kültürel miras ve mevcut imkânları hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Bunun için halkın aidiyet, samimiyet, değer görme, fayda sağlama gibi birkaç duyguyu deneyimlemesi gerekir ki sırasıyla sahiplenme ve katılım gerçekleşsin, planlama ve uygulama amacına ulaşsın ve uzun soluklu olsun:

Aidiyet- Halkın ait olma, sahiplenme ve sorumluluk duygularının geliştirilmesi

Kendini bir yere ait hissetme mekanizmasında aşinalık ve bilgi büyük rol oynar. İnsanlar tarihi nitelikteki doğal ya da yapılı çevresini tanıdıkça ve bu çevresinin değerinin farkına vardıkça, onunla kimlik kazanırlar, ona anlam yüklerler, aidiyet hissederler ve nihayetinde sahip çıkarlar. Bu nedenle çeşitli araçlarla çevrelerine aşina olmalarını sağlamak herhangi bir yönetim stratejisinin bir parçası olmalıdır; broşürler, posterler, konferanslar, radyo ve televizyon programları ve eğitim yöntemleri (okullar, halk eğitim merkezleri vb.) gibi. Diğer bir ifadeyle, yürütme stratejisi "farkındalığı artırıcı" bir süreci kapsamalı ve halkın akıl yürütmesini ve etkin rol almasını teşvik etmelidir (Pickard ve de Thyse, 2001). Örneğin, Çek Cumhuriyeti Telc kentinde, kent sakinleri ve esnafın büyük bir kısmı, sahip oldukları ve ekonomik yarar sağladıkları tarihi mirasla kendilerini özdeşleştirmekte ve onu korumak ve sürdürebilmek için istek duymaktadırlar (Drdachy, 2001). Bir diğer örnek olan Gürcistan Tiflis'te halkın, sahip olduğu değerler konusunda eğitimli ve bilinçli olması, korumaya sahip çıkmasında etkili olmaktadır (Khimshiashvili, 2001).

Değer görme - Halkın yaşadığı kentte/yerde söz sahibi olduğunu hissetmesi

Öncelikle halkın yaşadığı kentle ilgili söz sahibi olduğu hatırlatılmalı, görüşlerinin önemli olduğu ve kıymet verildiği hissettirilmelidir. Halk kent için alınacak kararlarda önemli bir aktör olduğunun farkına varmalıdır. Ülkemizdeki gibi kamu kurumları tarafından korumaya yüksek bütçelerin ayrılamadığı bir yapıda, uygulamaya dönük, gerçekçi bir plan ancak toplumsal uzlaşma ile yapılabilir. Ayrıca, halk söz sahibi olduğu kararların uygulamasında daha çok katkı ve destek sağlayacaktır. Örneğin Gürcistan'da, sahip oldukları kültürel mirasla ilgili halkın bilinç düzeyini belirlemeye yönelik sosyal araştırmalar yapılmıştır. Gürcistan Fonu adına yapılan bir araştırma sonucuna göre, kültürel mirasın ve korumanın önemini kavrayan halk nüfusunda eskiye oranla artış söz konusudur. Araştırmanın diğer bir sonucu ise yarattığı sosyal etkidir; halk araştırmanın kendisinin başlı başına önemli olduğunun altını çizmiştir, çünkü Sovyet dönemi de dâhil olmak üzere ilk kez resmi olarak görüşleri alınmıştır. Bu olay halk arasında olumlu tepkiyle karşılanmış ve halkın görüşüne başvurulması -ne ile ilgili olduğuna bakılmaksızın- çalışmayla ilgili bir güven oluşmasını sağlamıştır(Khimshiashvili, 2001).

Samimiyet - Projenin uygulanabilir olduğunun gösterilmesi, inandırıcılık

Hazırlanan planın gerçekçi ve uygulanabilir olması için, uygulama aşamasında yerel idarelerden esnafa, mülk sahiplerinden kullanıcılara kadar etkin olması beklenen tüm tarafların plana inanması sağlanmalıdır. Bu amaçla plan, mantıklı zaman ve maliyetle yapılabilir olmalıdır. Bu bağlamda dikkatli planlama ve organizasyon stratejileri önem kazanmaktadır. Örneğin, İzmir Kemeraltı'nda, koruma planının gerektirdiği detaylı analizler kısa bir sürede tamamlanamayacağı için, henüz plan aşamasındayken küçük uygulamalar gerçekleştirilerek esnaf ve kullanıcıların plan doğrultusunda yapılacak uygulamaların olumlu kazanımlarını görmelerine imkan tanıyacak alt projeler sunulmuştur. Kısa sürede uygulanıp sonuç alınabilecek ölçekteki bu projeler sayesinde, koruma amaçlı düzenlemelerin mülk sahiplerini de olumlu yönde etkileyebileceği gösterilmiş, böylelikle plan sürecine inanç arttırılmış ve güven ortamı sağlanmıştır (Ecemiş Kılıç ve Aydoğan, 2006). Zira insanların, yapılan koruma planı ve alt projelerin uygulanmasından sonra önemli değişim ve dönüşümlerin gerçekleşeceği ve bunların yaşamlarını pozitif yönde etkileyeceğine inanmaları sürecin başarıyla tamamlanması için oldukça önemlidir.

Fayda Sağlama - Korumanın bir kamu yararı olduğu bilincinin aşılanması

Koruma için alınacak kararların neden olacağı sosyal ve fiziksel değişiklikler gibi tüm yönleriyle kamu yararına düşünülmesi gereklidir. Kültürel mirasın değer kazanması vasıtasıyla avantaj kazandıklarını hissetmeleri insanlar için önemlidir (Pickard ve de Thyse, 2001). Bu nedenle tarihi nitelikler taşıyan yapıların daha değerli olduğu algısı toplumda yaratılmalı ve bu değerin ekonomik boyuta yansıyarak korumanın bir kamu yararına dönüşeceği bilinci oluşturulmalıdır. Bu bilinç ülkemizdeki gibi korunan alanlarda alınan tescil kararları ve getirilen kat sınırlamaları nedeni ile mülk sahiplerinin her halükarda mağdur olacakları yönünde toplumda var olan yanlış kanaatin kırılması ve korumaya yönelik bir isteklendirmenin sağlanması için gereklidir. Örneğin, İzmir-Kemeraltı Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu (KAİPR) projesinde tarihi yapıların korunması durumunda, topluma mülk değerinin artacağı bilinci kazandırılarak, yenileme ve kat sayısını artırmaya yönelik taleplerin azaltılması ve korumaya yönelik talebin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Bunun için bölgeye daha fazla gelir getirecek kullanımlar tanımlanarak, semt sakinlerinin tarihi yapıların bakım masraflarını karşılayabilecekleri düzeye çıkarmak için çalışmalar yapılmıştır (Ecemiş Kılıç ve Aydoğan, 2006). Koruma olgusunu hem yönetsel hem de toplumsal anlamda, adeta gündelik yaşamın bir parçası haline getirmeyi başarmış Çek Cumhuriyeti'nde de, toplumun neredeyse tamamında korumaya ilişkin bilinç belli bir seviyede oluşturulmuş; korunması gereken birçok değer bu kapsamda ele alınmıştır (Uçak, 2009).

Katılımı Gerçekleştirmeye Yönelik Öneriler

Yukarıda bahsi geçen dört madde basit görünmekle birlikte katılımı sağlamanın ön koşuludur ve bu stratejilerle halk belli bir bilinç düzeyine getirildikten sonra katılımdan söz edilebilir. İlk üç madde sadece koruma ile ilgili değil, herhangi bir planlama için de gereklidir. İstenen bilinç düzeyine erişildikten sonra ise katılımı etkin hale getirmek için bir takım yol ve yöntemlerden söz edilebilir. Bunlar; sorumluluğun merkezi yönetim dışına taşınması, koruma planında yerel halkın söz sahibi olması, planlamada kamu yararına öncelik verilmesi, merkezi otorite dışında koruma adına çalışmalar yapabilecek kamu-sivil örgütlenmelerin oluşturulması ve ekonomik açıdan destek verilerek halkın korumaya teşvik edilmesi gibi yöntemlerdir. Aktif katılımı desteklemeye yönelik söz konusu yöntem önerileri başlıklar altında detaylandırılmıştır:

Sorumluluğun merkezi yönetim dışına taşınması

Demokrasi ve projelerin yönetilebilir bir ölçekte yürütülebilmesi adına çalışmanın, merkezi otoritenin dışına taşınması ve toplumla doğrudan ilişki kuran yerel temsilciliklerle

gerçekleştirilmesi önemli bir adımdır (Pickard ve de Thyse, 2001). Ülkemizde plan onaylama yetkisi, çoğu bakanlıklardan oluşan 33 farklı kurum ve kuruluşta bulunmaktadır ve bu yetki il müdürlüklerinde değil bakanlıkların kendilerindedir. Dolayısıyla bakanlıklar tarafından hazırlanan birçok planın gelişim süreci yerel tarafından takip edilememekte, planlama tamamıyla Ankara'da gerçekleşmektedir. Doğal olarak bu merkeziyetçi yapı, yerelin katılımını etkisiz kılmaktadır (Uyanık, 2008). Bu nedenle yönetim strüktürü, probleme anında çözüm üretebilecek yerel aktörlerden oluşmalıdır. Bu strüktür, geniş halk kitlelerinin temsil edildiği aktif demokratik katılımı içermelidir. Bu katılımda semt sakinleri ve gönüllü kuruluşlar öncüdürler. Bu demokratik zorunluluk, tek başına çözüm sağlamayan ancak birbirini karşılıklı olarak besleyen ve ortak hedefe yönelen çok disiplinli yerel ekiplerin birbirleriyle koordineli bir şekilde çalışmalarını gerektirir. Örneğin, İspanya Santiago de Compostela'da, siyasi oybirliği ile çok-disiplinli bir "Rehabilitasyon Ofisi" kurularak yönetim strüktürü için duyulan ihtiyaç tanımlanmıştır. Diğer bir örnek; Almanya Erfurt'da yerel otoritenin yanı sıra kaynakların yönetiminden sorumlu bir "Yeniden Gelişme Temsilciliği" kurulması benimsenmiştir (Pickard ve de Thyse, 2001).

Koruma planında yerel halkın söz sahibi olması

Sadece uygulama sürecinde değil planlama aşamasından itibaren halkın görüşü alınmalı ve değerlendirilmelidir. Fransa'da Koruma Planı, üyeleri devletin önerdiği uzmanlar, STK ve belediye temsilcilerinden oluşan bir yerel komisyon tarafından incelenir. Daha sonra belediye meclisi tarafından tartışılır ve onaylanır. Bu sistem, gerek planın koruma ilkeleri çerçevesinde denetlenmesi gerekse halkın ve sivil toplum kuruluşlarının katılım sağlayarak ve fikir beyan ederek demokratikleşmesi sayesinde dinamik bir süreç tanımlamaktadır. Bu bağlamda, plan aşamasında "halkla birlikte, halk için" ilkesi benimsenmiştir (Songülen, 2009).

Ülkemizde de 26 Temmuz 2005 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi ve Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelik'te katılımı sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Hem Madde 4'te yer alan koruma amaçlı imar planı tanımında, hem de 6f maddesinde "yerel sahiplilik, katılım ve katılımcı alan yönetimi" kavramları yer almaktadır (Resmi Gazete, 2005):

"Madde 6. f) Plan hazırlama süreci içerisinde idarelerce plan yapılacak alanda ilgili meslek odaları, sivil toplum kuruluşları, üniversitelerin ilgili bölümleri, koruma alanı içinde yaşayan hane halkları ve faaliyet gösteren işyeri sahipleri ve etkilenen hemşerilerin katılımı ile plan kararlarının oluşturulmasından önce sorunlar, olanaklar, vizyon, hedefler, araçlar, stratejilerin oluşturulması üzerine ve taslak planın oluşturulmasından sonra taslak planın görüşülerek koruma bölge kuruluna sunulacak son şeklini alması için asgari iki toplantı düzenlenir.

Bu toplantıların halka duyurusu idarece köyler ve belde belediyelerinde mahalli anonslar ve ilan panoları ile, büyükşehir olmayan belediyelerde mahalli anonslar, ilan panoları ve yerel yazılı yayın kuruluşları aracılığıyla, büyükşehir belediyelerinde ise koruma alanında mahalli anonslar, ilan panoları, yerel yazılı ve görsel medya kuruluşları aracılığıyla yapılır. Ayrıca bu toplantılar ilgili meslek odalarına, üniversitelerin ilgili bölümlerine ve sivil toplum kuruluşlarına idarece toplantılardan onbeş gün önce toplantılara ait dokümanlar ve gündem yazılı olarak da bildirilir. Bu toplantılarda dile getirilen görüşler toplantıya katılan ilgili kurum, kuruluş ve kişilerce ayrıca yazılı olarak idarelere sunulur. Bu görüşlerin belirtildiği tutanaklar koruma bölge kuruluna sunulmak üzere koruma bölge kurulu müdürlüğüne iletilir. Müdürlük bu tutanakları arşivleyip, saklamakla sorumludur."

2005'te yayınlanan Yönetmeliğin yukarıda yer verilen 6f maddesi ile plan kararlarının oluşturulmasından önce ve sonra yapılacak toplantılarla plan sürecine yerel halkın, meslek odalarının, STK'ların ve akademisyenlerin katılımı hedeflenmiştir. Ancak 05 Ocak 2017 tarih ve 29939 sayılı Resmi Gazete ile yürürlüğe giren Mevcut Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik hükümlerinde 6f maddesinin içeriği tamamen değiştirilmiş ve "katılım" kavramı ne yazık ki sadece Madde 4'te yer alan koruma amaçlı imar planı tanımında korunmuştur (Resmi Gazete, 2017; Koruma Amaçlı İmar Planı Yönetmeliği, 2005).

Görüldüğü üzere, ülkemizde de Fransa mevzuatına benzer bir çerçeve çizilmek istenmiş ancak sonradan yapılan düzenlemelerle bundan vazgeçilmiştir. Atılan bu geri adımın Türkiye'de, kurumların denetimi, ihale yöntemleri ve planın kamuoyuna göre revize edilmesi gibi konuların sürece uygun şekilde gerçekleştirilememesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Örneğin, yönetmelik maddesinde ön görülen halk toplantıları, planların belediye meclisine sunulup onaylanmasından önce değil, onaylanmasının ardından yapılarak işlevsiz yasal bir prosedür durumuna düşürülmüştür (Uyanık, 2008; Songülen, 2009).

Ülke genelindeki işleyiş böyle olmakla birlikte birtakım tekil çabalar sevindiricidir. Örneğin, İzmir Kemeraltı'nda KAİPR projesinde yerel yönetim, mülk sahipleri ve kiracılar arasında ortak görüş birliğine varılması ve çeşitli yollarla halkın katılımını sağlamak hedeflenmiştir. Bu amaçla, projenin amaç ve hedeflerinin neler olduğuna ve aşamalarına dair bilgi veren bir web sayfası hazırlanmış ve bu sayfa aracılığıyla planlama ekibi ile iletişim imkânları duyurulmuştur. Katılımın sağlanması açısından yerel yönetim birimleri ve esnafla yapılan görüşmeler; uzmanlar ya da alana ilişkin bilgi sahibi kişilerden görüş almaya yönelik toplantı ve organizasyonlar; basın-yayın ve internet aracılığı ile yapılan bilgilendirmeler; düzenlenen sergiler planlama sürecinin önemli bir parçasını oluşturmuştur (Aydoğan ve Ecemiş Kılıç, 2009). Yine TC Kültür ve Turizm Bakanlığı ve ODTÜ işbirliğinde, Adıyaman Kommagene-Nemrut tarihi alanının katılımlı olarak korunması ve geliştirilmesinin amaçlandığı bir program hazırlanmıştır. Kommagene-Nemrut Koruma Geliştirme Programı adlı çalışma kapsamında, Valilik, Kaymakamlık ve Bölge Müdürlükleri gibi yerel yöneticiler ile basın ve bazı sivil toplum örgütü temsilcilerinin katılımıyla kendi bölgeleriyle ilgili proje fikirlerinin tartışıldığı paydaşlar toplantıları düzenlenmiştir. Katılımcı planlama yöntemleri ile yürütülen yönetim planı kapsamında ilki 2006 yılı olmak üzere, 2008, 2009 ve 2010 yıllarında yapılan paydaş toplantıları ve çalıştaylar ile yerel aktörlerin projeye ilişkin düşünce, öneri ve katkılarının belirlenmesi sağlanmıştır (Kommagene Nemrut Koruma Geliştirme Programı, 2006).

Planlamada kamu yararına öncelik verilmesi

Halkın kendine yarar sağlayacak bir projeye destek vermesi planın geçerliliğini artıracağından buna öncelik verilmesi önemlidir. Planlama süreci en alt seviyedekilerin taleplerini de kapsayacak derecede esnek olmalıdır. Bu açıdan halkın yararını gözeten eylem, politika yapanların ve yürütenlerin fikirlerini değiştirebilir. Örneğin, İzmir Kemeraltı'nda gerçekleştirilen paydaş toplantıları ve oluşturulan katılım yöntemleri aracılığıyla proje boyunca bölge halkından gelen talepler doğrultusunda birçok önemli gelişme yaşanmış, alt proje alanları belirlenmiş ve bu projeler birçok önemli kararların alınmasına zemin hazırlamıştır. Bu kararlardan kimi mekâna, kimi kullanım niteliklerine yönelik, kimi ekonomik, kimi ise müdahale kararlarının zamanlaması ile ilgili olmuştur. Örneğin, Kemeraltı esnafının talebi üzerine ilk müdahale Alipaşa Meydanı'ndaki mekânsal sıkıntıları gidermek üzere yapılmıştır. Bu alan için bir alt proje (kentsel tasarım projesi) tasarlanarak meydanda bulunan trafo binası yıkılmış, şadırvan restore edilmiş ve meydana bakan yapıların cepheleri düzenlenmiştir. Bu süreçte belediye ve esnafın işbirliği içinde çalışması ile düzenlemeler kısa sürede hayata geçirilmiştir (Aydoğan ve Ecemiş Kılıç, 2009). Bir başka örnek İrlanda Dublin'de gönüllü bir grup tarafından oluşturulan Dublin Kriz Konferansı, büyük bir mücadele vererek yıkılması öngörülen Temple Bar'ı yıkımdan kurtarmıştır. Söz konusu direniş sonrasında ise sesini

duyurmak için bağırma ihtiyacı duymayan halk, önerilerin ilk aşamalarında en büyük söz sahibi hakkını ve konumunu elde etmiştir (Pickard ve de Thyse, 2001).

Koruma adına çalışmalar yapacak kamu-sivil örgütlenmelerin oluşturulması

Belediye otoriteleri ile temas halinde özel yönetim kurullarının ya da kamu temsilciliklerinin oluşturulması ve bu zeminde bir strateji yürütmek, faaliyetleri koordine etmek ve diğer otorite ve temsilciler ile iş çevreleri ve toplum kuruluşları arasında ilişki kurmak açısından önemlidir. Örneğin, İngiltere Grainger'de yerel otorite ve danışma gruplarıyla doğrudan ilişkili Grainger Kenti Ortaklık Şirketi ve Yönetim Kurulu'nun kurulması, bu merkezdeki rehabilitasyon ve yenileme çalışmaları için oldukça etkili bir araç olmuştur (Pickard ve de Thyse, 2001). Fransa'da, 1975 yılında konfor koşullarını sağlamayan konutların iyileştirilmesine yönelik hazırlanan "Nora-Evano Raporu" dâhilinde, hem çok önemli ve detaylı veriler elde edilmiş hem de konut iyileştirmelerine yönelik kamu-sivil örgütlenmeler ekseninde modeller üretilmiştir. Bu modeller kapsamında, OPAH–Çevre İyileştirmesine yönelik Programlı Çalışma (l'Opération programmée d'Amélioration de l'Habitat), ANAH–Çevre İyileştirilmesine yönelik Ulusal Ajans (l'Agence national de l'Amélioration de l'Habitat), PACT-ARİM–Çevrenin Korunması, İyileştirilmesi, Restorasyonu ve Dönüşmesi (Protection, Amélioration, Conservation et Transformation de l'Habitat) gibi kamu ve sivilin işbirliği içinde olduğu büyük ve küçük ölçekli örgütler kurulmuştur. Koruma alanları için geliştirilen projelerin uygulanmasında rol alan son derece önemli araçlar olan bu örgütler, hem STK olarak çalışmakta; yayınlar yaparak halkı bilinçlendirmekte ve kültürel mirasın koruması için sahiplenilmesini sağlamakta hem de birbirleriyle koordineli çalışmayı görev tanımlarında temel ilke olarak yer vermektedirler (Songülen, 2009).

Çek Cumhuriyeti'nde koruma ile ilgili büyük katkıları bulunan STK'ların ilk ortaya çıkışı 1989 sonrasına rastlamaktadır. Bu kuruluşlardan en önemlisi tarihçi, mimar ve kent plancılarından oluşan Antik Prag Kulübü (Ancient Prague Club)'dür. Kültürel mirasın korunmasına yönelik diğer bir kuruluş ise Praglılar Derneği (the Prague Society- Prazske Gremium)'dir. Dernek sadece kültürel mirasın korunması konusunda değil; yeşil alanlar ile yeni gelişme alanlarının korunması, ulaşım sorunlarının çözümü gibi birçok kentsel konuda da faaliyette bulunmaktadır. Dernek özellikle koruma alanlarında baskı unsuru oluşturabilecek karar ve uygulamaları engellemek üzere, sorumlu kamu kuruluşlarına karşı kampanyalar düzenleyerek, halkın bilgilendirilmesi ve yanlış uygulamaların durdurulması konusunda çalışmalar yapmaktadır. Bir başka önemli kuruluş da tarihi çevrenin korunmasında halk üzerinde önemli bir etkiye sahip olan ve belediye başkanları, belediye yetkilileri ve seçilmiş üyelerden oluşan Bohemya, Moravya ve Silezya Tarihi Yerleşmeleri Derneği (Association of Historic Settlements in Bohemia, Moravia and Silesia)'dir. Bu dernek, Kültür Bakanlığı ortaklığında Avrupa Miras Günleri'nin (International Day of Monuments and Sites) açılışını yapmaktadır (Uçak, 2009).

Ülkemizde diğer ülkelerdeki gibi bu yönde köklü bir gelenek olmamakla birlikte çeşitli çabalar göze çarpmaktadır. Örneğin, İzmir-Kemeraltı KAİPR projesinde esnafın sürece daha bilinçli ve düzenli katılımının sağlanması için proje kapsamında bir dernek kurulmuştur. Dernek merkezi olarak planlanan bölge içerisinde yer alan bir yapı kullanılarak esnaf ile iletişimin arttırılması hedeflenmiştir (Ecemiş Kılıç ve Aydoğan, 2006). Diğer bir örnek olarak, Arkeologlar Derneği'nin İstanbul Şubesi, Sivil Toplum Diyaloğu İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti hibe programı çerçevesinde Kültürel Mirası Katılımcı Koruma Modeli adıyla bir proje gerçekleştirmiştir. Bu proje ile Üsküdar'da yaşayan halkın, gezi, seminer, eğitim, web sayfası gibi çeşitli aktivitelerle kültürel miras konusunda bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır (Kültürel Mirası Katılımcı Koruma, 2014).

Ekonomik açıdan destek verilerek halkın korumaya teşvik edilmesi

Koruma sadece sınır ve yasak getirilerek sağlanamaz. Kültürel mirasın korunmasını teşvik edecek çeşitli araçlar geliştirilmelidir. Koruma ve onarıma destek olacak fonlar oluşturulması, hibe projelerine aracı olunması, tarihi yapılardan vergi alınmaması ya da vergi indirimi yapılması, tarihi dokuda yatırım yapacaklara ayrıcalıklar tanınması gibi yöntemler üretilebilir. Bu aşamada yerel yönetimlerin ve STK'ların desteği önemlidir. Örneğin, Gürcistan'da bağımsız bir varlık olarak faaliyet gösteren ve yerel, ulusal ve uluslararası otoritelerle çalışan Gürcistan Kültürel Mirasını Koruma Fonu mevcuttur ve birçok pilot projeye destek olmaktadır (Pickard ve de Thyse, 2001). İzmir Kemeraltı KAİPR projesinde ise tarihi yapıların bazı harç ve vergilerden muaf tutulması, bazı işlevlerde bu yapılara ayrıcalık tanınması gibi yöntemler uygulanmıştır (Ecemiş Kılıç ve Aydoğan, 2006).

Yerel Yönetimlere Düşen Görev ve Sorumluluklar

Katılımı destekleyecek strateji ve öneriler kapsamında ele alındığında yerel yönetimler, mimari mirası korumada özel ve geniş yetki ve sorumluluklara sahip olmalıdır (Ahunbay, 1996). Bu noktada özel yetkilerle donanmış yerel yönetimler halkı eğitmek ve bilinçlendirmek; teknokrat, STK'lar, özel teşebbüsler, halk vb. farklı grupların bir araya gelmesini sağlayacak ortamlar hazırlamak; özel girişimleri teşvik etmek; teknik olanaklarını kullanmak ve finansal destek sağlamak gibi konularda birtakım görevler üstlenmeli ve bu anlamda yöntemler geliştirmelidir. Esasında bu görev ve sorumluluklar, Amsterdam Bildirgesi ve Washington Tüzüğü gibi birçok metinde daha önceden gündeme gelmiş ve tanımlanmış olmakla birlikte başlıklar altında ele almak gerekirse aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Halkı bilgilendirmek, eğitmek ve söz sahibi kılmak

- Halkı bilgilendirmek, sağlıklı ve yerinde kararlar alabilmek açısından önemli bir adımdır. Halkın programlara katılımını sağlamak üzere, mevcut durumu anlamaları için gerekli olan bilgiler halka verilmeli, bir yandan binaların tarihi ve mimari değerlerinin anlatılması, bir yandan da geçici ve sürekli barınma koşulları hakkında detaylı tüm bilgilerin verilmesiyle halk içinde bulunduğu koşullar hakkında bilinçlendirilmelidir. Halkın ilgisini uyandırmak ve katılımını sağlamak için öncelikle kamu yararı gözetilmeli ve bu anlamda geziler, sergiler, seminerler, konferanslar düzenlenmelidir.
- Koruma planlarında ilgili tarafların fikirlerini belirlemek amacıyla danışma tekniklerini geliştirmeli ve bu fikirleri planlamanın başlangıcından itibaren göz önünde bulundurmalıdır. Çabalarının bir parçası olarak halkı bilgilendirmek amacıyla yerel otorite kararları, açık ve anlaşılır bir dille kamu önünde alınmalıdır; böylece yerel sakinler bilgi edinebilir, tartışabilir ve fikir beyan edebilirler. Halkın birbirine danışıp tartışabileceği toplantı mekânları sağlanmalıdır. Bu açıdan halk toplantıları, sergiler, fikir havuzları, kitlesel iletişim araçlarının kullanımı gibi yöntemlerin yanı sıra uygun diğer yöntemler ortak kullanıma sunulmalıdır (Ek Tablo 1).
- Çocuk ve gençlerin korumaya olan ilgilerini artırmak için her düzeyde eğitim programı oluşturulmalı ve küçük projelerle desteklenmelidir. Örneğin, 2011 yılında KTÜ Mimarlık Bölümü, Trabzon Belediyesi ve Mimarlar Odası Trabzon Şubesi işbirliği ile bir ilköğretim okulunda Çocuk ve Mimarlık-Kentimi Tanıyorum Projesi kapsamında çocukların yaşadıkları kentin kültürel değerlerini tanımalarını amaçlayan bir dizi çalışma yapılmıştır (Elmalı Şen vd., 2011).

Mali kaynak sağlayarak halka destek çıkmak

- Yerel yönetimler bütçesinin bir kısmını koruma politikasına ayırmalıdır. Bu bağlamda, devletten özellikle amaçları için fonlar oluşturulmasını talep etmelidir. Bunun dışında Gürcistan örneğinde yer alan, Dünya Bankası ya da UNESCO gibi uluslararası özel kuruluşlarla da temasa geçilmesi mümkündür (Khimshiashvili, 2001). Günümüzde kültürel mirası koruma faaliyetlerini destekleyen birçok ulusal ve uluslararası ajans hibe desteği sağlamaktadır.
- Kendi bünyesinde döner sermayeli fonlar kurmalı ya da kurulmasını teşvik etmelidir. Tüm özel finans kaynaklarını özellikle de endüstriden gelenleri teşvik etmek hayati önem taşımaktadır. Koruma programlarında yer alan kısıtlamaların neden olduğu ekstra masraflara değer biçmek için yöntemler geliştirilmelidir. Mümkünse, kısıtlamalar nedeniyle restorasyon çalışması yapmaları engellenen mülk sahiplerine ekstra masrafları karşılamaları için gerekli fonlar sağlanmalıdır.
- Eski yapılara koruma ve bakım yapanlara mali ve vergi ayrıcalıkları sağlanmalıdır.

Kişi ve kurumlar arasında aracılık etmek ve onları yönlendirmek

- Faaliyetlerin diğer temsilciler ve özel sektörle bütünleşik bir süreç doğrultusunda ortaklaşa yönetilmesine imkân tanımalıdır. Bu anlamda çok disiplinli yerel ekiplerin kurulmasını teşvik etmeli ve koordinasyonunu sağlamalıdır.
- Özel bireylere, çeşitli dernek ve kuruluşlara maddi ve manevi destek vermelidir.
- Potansiyel bina kullanıcıları ile bina sahipleri arasında doğrudan iletişim kurmalarını sağlayacak ara kurumlar/ temsilcilikler oluşturmalıdır.
- Restorasyon ve rehabilitasyon için gönüllü kuruluşların bilgi edinmesini ve hızlı ve verimli şekilde görevlendirilmesini kolaylaştırmalıdır.
- Birbirlerinin deneyimlerinden faydalanmak amacıyla sürekli bilgi ve fikir alışverişinde bulunabilecekleri yerel yönetimler arası kanalları aktif hale getirmelidirler.

Yöntem ve teknikleri geliştirmek, kalifiye eleman yetiştirmek

- Tarihi komplekslerin restorasyon ve rehabilitasyonu için gerekli yöntem ve teknikler daha iyi kullanılmalı ve kullanım alanları genişletilmelidir. Geleneksel yapı malzemelerinin yanı sıra geleneksel zanaat ve tekniklerin kullanımını ve sürekliliğini sağlayacak adımlar atılmalıdır.
- Yok olma tehlikesi yaşayan özel zanaatları yaşatmaya ve büyütmeye imkan tanımalıdır. Yine bu anlamda programlar hazırlanmalı ve kurslar açılmalıdır.
- Kalifiye işçi yetiştirmek için iyi bir eğitim programı hazırlanmalı ve uzman sertifikalı kurslar açılmalıdır. Bu programlar, esnek, çok-disiplinli olmalı ve alanda uygulamayla deneyim kazanmayı sağlayacak kursları kapsamalıdır.
- İşin niteliği, çalışma şartları, maaş, iş güvenliği ve sosyal statü fırsatları gençlerin bu alanlara ilgisini çekecek, çalışmasını sağlayacak düzeyde olmalıdır.

Sonsöz Yerine

Mimari mirası korumak, toplumsal bellek oluşturmada son derece önemlidir. Amsterdam Bildirgesi'nde; tekil uygulamalar yerine korumanın kentsel ve bölgesel planlamanın bir parçası

olduğu ve bu bağlamda yerel yönetimlerin ve halkın korumada aktif rol oynaması gerektiği savunulmuştur. Bu bakış açısıyla aynı bildirgede, bütünleşik ve katılımcı bir koruma yaklaşımı ortaya konmuştur. Katılım, bireylerin, karar süreçlerine doğrudan ya da çıkarlarını temsil eden meşru ara kurumlar aracılığıyla dâhil olması ve seslerini duyurabilmeleri, yani planlamada söz sahibi olmaları demektir. Birey planlama, karar verme ve uygulama süreçlerine katkıda bulunduğu zaman, bu süreçler sonunda alınan kararlar; yerel koşullar ve vatandaşların gereksinim, istek ve beklentileri ile uyumlu olacaktır. Bu durum, yönetsel açıdan bakıldığında, kararların halk tarafından benimsenmesine ve uygulamada daha başarılı sonuçlar elde edilmesine yol açacaktır. Dolayısıyla, koruma amaçlı plan da dâhil olmak üzere herhangi bir planlamanın gerçekleştirilebilmesi ve sürdürülebilmesi açısından katılım son derece önemlidir.

Katılım, eylem planı araçlarından biridir. Hazırlanacak projelerin her aşamasında bürokratlar, teknokratlar ve halkın belli amaçlar doğrultusunda bir araya gelmesine olanak sağlar. Bu gruplara düşen görevleri kısaca özetlemek gerekirse; yerel yönetimler, projelerin oluşturulmasında öncü ve denetleyici kurum olarak yer alırlar. Teknokratlar; uzmanlık alanları dâhilinde gerekli teknik bilgiyi kamu yararı çerçevesinde proje ekibine aktarmakla görevlidirler. Son olarak halk/kullanıcı/STK'lar ise sorunların, ihtiyaçların, önceliklerin belirlenmesinde; stratejilerin saptanması aşamasında proje ekibini bilgilendirir. Buradan da anlaşılacağı üzere ilk iş yerel yönetimlere düşmektedir.

Halkın bilinçlendirilmesinden daha planlama aşamasında söz sahibi olmasına, kamu-sivil örgütlenmelerin kurulmasından ekonomik destek verilmesine kadar katılıma uzanan her adımda öncelikli sorumluluk yerel yönetimlerindir. Bununla birlikte söz edilen tüm strateji ve öneriler, planlamadan uygulamaya kadar korumanın her aşamasında halkın aktif katılımını sağlamak amacını gütmektedir. Bu sayede daha planın hazırlanması safhasında bilgi sahibi olan, sürece destek olan ve inanan bir kitlenin varlığı, planın uygulanabilirliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

Sonuç olarak; ihtiyaçlara daha iyi cevap veren, benimsenmesi kolay, uygulanabilir projelerin geliştirilebilmesi ve uygulanabilmesi için, envanter çıkarmadan, karar alınmasına kadar planlamanın her aşamasında kamu yararı gözetilmeli ve yerel halk aktif rol almalıdır. Bu bağlamda kültürel mirasın korunması ve sürdürülmesine yönelik herhangi bir planlama ya da projede halk desteği esas alınmalı, yönetimden halka herkes üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirme bilincine sahip olmalıdır. Ancak bu şekilde geçmişine sahip çıkan nesiller geleceğine de sahip çıkabilir ve kendinden sonraki nesillere miras değerlerini aktarabilir.

Ek Tablo 1. Katılım hedef ve teknikleri (Aydemir, 2005)

Hedefler	**Teknikler**
Bilgilendirme	Danışma dokümanlarının hazırlanması Medyada konunun yer alması Sergiler düzenlenmesi Halk toplantıları/ buluşmaların düzenlenmesi Soru-cevap oturumlarının düzenlenmesi
Öğrenme	Yakınma/önerme projelerinin yapılması Servislerin hoşnutsuzluğunun soruşturulması Kentli panellerinin düzenlenmesi Tavsiye referandumlarının yapılması Seçeneklerin bir araya getirilmesi Odak gruplarının oluşturulması
Değiş-Tokuş	İnteraktif web sitelerinin oluşturulması Kentli jürilerinin oluşturulması Vizyon egzersizlerinin yapılması Çeşitli forumların oluşturulması

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (1996). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayınları.

Ahunbay, Z. (2001). *Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri.* İstanbul: YEM Yayınları.

Amsterdam Bildirgesi (1975). (25/05/2023 tarihinde http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0458320001536681780.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Aydemir, S. (2005). *Toplumbilimde Kent Lisansüstü Ders Notları*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2004-05 Bahar Dönemi, Trabzon.

Aydoğan, M., Ecemiş Kılıç, S. (2009). Tarihi kent dokularının korunmasında katılımcı bir uygulama projesi örneği Kemeraltı, *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dergisi Dosya 14* (2), 14-20.

Drdachy, M. (2001). Telc, Czech Republic. R. Pickard (Ed.), *Management of Historic Centres* içinde (31-52). England: Spon Press.

Ecemiş Kılıç, S., Aydoğan, M. (2006). Katılımcı bir kentsel koruma projesi: İzmir-Kemeraltı tarihi kent merkezi, *Ege Coğrafya Dergisi*, 15, 61-71.

Elmalı Şen, D., Candaş Kahya, N., Midilli Sarı, R., Al, S. (2011). Çocuk gözüyle kentten iz'ler: Trabzon. *7. Uluslararası Sinan Sempozyumu: İz,* 28-29 Nisan 2011, Edirne, 224-230.

Hanedan, A. (2000). Planlamaya Katılım: Bir Katılım Modeli Yaklaşımı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

ICOM Müzecilik Etik Yasası (2019). *Müzecilik Etik Yasası*. (12/11/2019 tarihinde http://mmkd.org.tr/wp-content/uploads/2013/10/icom-muzeler-icin-etik-kurallari2.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Khimshiashvili, K. (2001). Old Tbilisi, Georgia. R. Pickard (Ed.), *Management of Historic Centres* içinde (93-112). England: Spon Press.

Kommagene Nemrut Koruma Geliştirme Programı (2006). Toplantı: Adıyaman'da yapılan paydaş toplantısı 06-09 Ekim 2010, Arazi çalışması 02-18 Eylül 2009; Alanda paydaşlarla görüşmeler 28-31 Temmuz 2008, 1. Paydaşlar toplantısı 18 Eylül 2006. (30/05/2023 tarihinde nemrut.org.tr/gunce/ adresinden ulaşılmıştır).

Koruma Amaçlı İmar Planları Yönetmeliği (2005). Koruma amaçlı imar planları ve çevre düzenleme projelerinin hazırlanması, gösterimi, uygulaması, denetimi ve müelliflerine ilişkin usul ve esaslara ait yönetmelik. (28/05/2023 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=9171&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5 adresinden ulaşılmıştır).

Kültürel Mirası Katılımcı Koruma (2014). *Üsküdar kültürel mirası katılımcı koruma modeli projesi.* (30/05/2023 tarihinde www.katilimcikoruma.org adresinden ulaşılmıştır).

Pickard, R. and de Thyse, M. (2001). The Management of Historic Centres: Towards a Common Goal. R. Pickard (Ed.), *Management of Historic Centres* içinde (274-290). England: Spon Press.

Resmi Gazete (2005). Koruma amaçlı imar planları ve çevre düzenleme projelerinin hazırlanması, gösterimi, uygulaması, denetimi ve müelliflerine ilişkin usul ve esaslara ait yönetmelik. (28/05/2023 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050726-5.htm adresinden ulaşılmıştır).

Resmi Gazete (2017). Koruma amaçlı imar planları ve çevre düzenleme projelerinin hazırlanması, gösterimi, uygulaması, denetimi ve müelliflerine ilişkin usul ve esaslara ait yönetmelikte değişiklik yapılmasına dair yönetmelik. (28/05/2023 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170105-5.htm adresinden ulaşılmıştır).

Songülen, N. (2009). Fransa'da koruma olgusu ve koruma mevzuatının gelişimi, *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dergisi Dosya 14* (2), 43-57.

Timothy, D. J. (2014). Contemporary cultural heritage and tourism: development issues and emerging trends. *Public Archeology, 13*(1-3), 30-47.

Uçak, E. (2009). Çek Cumhuriyeti'nin koruma yaklaşım ve deneyimlerinin değerlendirilmesi, *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dergisi Dosya 14* (2), 65-71.

Uyanık, F. (2008). *Yönetişim ve Katılımcı Planlama II*. (29/12/2020 tarihinde http://www.ekonomikpusula.com/fusun-uyanik/yonetisim-ve-katilimci-planlama-2 adresinden ulaşılmıştır).

Washington Tüzüğü (1987). *Tarihi Kentlerin Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü 1987.* (25/05/2023 tarihinde http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0627604001536681570.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretiminde Web 2.0 Teknolojilerinin Kullanımı

Esra ER
Seher SEVİM

Web 2.0'nin Tanımı ve Genel Özellikleri

Kullanıcılara paylaşım ve iş birliği olanağı sağlayan, kendilerini çevrim içi ortamda ifade etmelerine yardımcı olan internet uygulamaları Web 2.0 olarak tanımlanmaktadır. Web 2.0, bilgisayar endüstrisinde internete girişin bir aracı ve interneti günlük hayatın sorunlarının çözümünde etkin kılan bir platform olarak değerlendirilebilir. Bu platform ile kullanıcılar internet üzerinde var olan içerikleri düzenleyebilirken kendi içeriklerini de üretebilmektedirler. Web 2.0 araçları özellikle sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla dünya çapında bir uygulama topluluğu hâline gelmiştir. Web 2.0'nin arkasındaki tasarım, teknik özelliklerde herhangi bir değişiklik olmadan, Web sayfalarının kullanıcılar tarafından tasarlanabilmesi ve kullanılabilmesi şeklindeki değişiklikleri ifade eder.

Web 2.0 kavramı ilk olarak DiNucci' nin Fragmented Future adlı 1999'de yayımlanan makalesinde geçer. Web 2.0 kavramını zihinde netleştirmek için, onu Web'in ilk nesli (Web 1.0) ile karşılaştırmak çok önemlidir. Web 1.0 teknolojisi internetin ilk aşamasını tanımlamak için kullanılmaktaydı. Web 1.0'de çok az içerik oluşturucu vardı ve interneti kullananların çoğu tüketiciydi. Bu bağlamda Web 1.0, kullanıcılar arasında etkileşime ve iş birliğine izin vermeyen statik bir yapıya sahiptir. Diğer bir ifadeyle Web 1.0 ansiklopedi içeren salt okunur ve kullanıcıları arasında herhangi bir etkileşime izin vermeyen diğer Web sayfaları olarak adlandırılır (Mottternam & Sharma 2009). Britannica Online gibi web 1.0 olarak sınıflandırılan internet siteleri statikti; sınırlı işlevselliğe ve esnekliğe sahipti. Web 2.0 ise kullanıcıların belirli bir sorunla ilgili olarak etkileşimde bulunmalarına, yorum yapmalarına ve bakış açılarını paylaşmalarına izin veren özelliklere sahiptir (Thompson, 2008). Özetle web 1.0 etkileşime izin vermeden içerik üretimi ve tüketimi ile ilgilenirken, Web'in ikinci nesli (Web 2.0) paylaşılan bir içerik üzerinde kullanıcılar arasında iş birliği ve etkileşime olanak tanımıştır. Web 1.0 ve Web 2.0 teknolojileri arasındaki fark Tablo 1'deki gibi ifade edilebilir (Bower, Hedberg & Kuswara, 2010; Ehlers, 2009; Umesha & Shivalingaiah, 2008).

Tablo 1. Web 1.0 ve Web 2.0'nin Karşılaştırılması

	Web 1.0'in Özellikleri	**Web 2.0'nin Özellikleri**
1	Bilginin değiştirilmesi zordur yani statiktir.	Bilgi sürekli değişir yani dinamiktir.
2	Kullanıcı girişi daha kontrollü bir şekilde gerçekleşir.	Kullanıcı girişi üzerinde daha az kontrol bulunur.
3	Kanallar daha az dinamik olduğu için bireysel katkı teşvik edilir.	Kanallar daha dinamik ve esnek olduğu için daha fazla iş birliği teşvik edilir.
4	Çok daha bilgilendirici ve veri odaklı bir yapıya sahiptir.	Çok daha sosyal ve etkileşim odaklı olarak kabul edilir.

İnternet, 2000 yılından itibaren, yoğun olarak kullanılmaya başlanan bir sisteme dönüşmüş, bu vesileyle Web 2.0 terimi de bilişim dünyasında kullanılmaya başlanmıştır.

Kullanıcılar bu yeni sistemde yalnızca görüntülemek yerine içeriğin sağlanmasında da aktif rol almışlardır. İnternetin kullanım alanları artarken aynı zamanda sosyal yönünde de önemli değişiklikler olmuştur (Ehlers, 2009). Bu değişikliklerin en önemli sonuçlarından biri de kullanıcıların düşüncelerini, bakış açılarını ve fikirlerini paylaşarak birbirleriyle etkileşimde bulunmalarına olanak tanıyan sosyal medyadır. İnsanlar Web 2.0 teknolojisinin ürünleri olan bu sosyal medya araçlarını kullanarak herhangi bir konuda birbirlerini etiketleyebilmekte, birbirleriyle düşüncelerini paylaşabilmekte, beğendikleri fikir, düşünce ya da görüntüleri beğenebilmektedirler (Ebner, Holzınger & Maurer, 2007; Sevim & Kara, 2019). Çevrim içi bir etkileşim ortamı olan Web 2.0'nin Web 1.0'e göre daha tercih edilir olmasındaki en önemli gerekçelerden biri daha yüksek kapasite oluşturan bir dizi bileşene sahip olmasıdır. Web 2.0 araçlarının bileşenleri; wikiler, kitle kaynak kullanımı, yazılım uygulamaları, sosyal ağ ve kullanıcı tarafından oluşturulan genel içeriklerdir.

Şekil 1. Web 2.0 Bileşenleri

Wiki'ler: Wiki'ler farklı kullanıcılardan girdi toplayan bilgi depoları olarak değerlendirilebilir. Kullanıcılar bir web sayfasındaki bilgileri düzenleyebilir, güncelleyebilir ve değiştirebilir. Bu da sayfaya girilen bilgilerin tek bir kişiye ait olmadığını, kolektif bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Wikiler ile kullanıcılar kendilerine sunulan bilgiyi özümsemek zorunda değildir. Wkipedia'da olduğu gibi wiki tabanlı sitelerin başarısı, kullanıcıların siteye bilgi eklemesine bağlıdır (Boulos, Maramba & Wheeler, 2006).

Yazılım uygulamaları: Web 1.0'de bilgiler site içerisinde depolanmaktaydı. Web 2.0 ile uygulamalar, site dışında korunmaya başlandı ve özellikle bulut sistemler geliştirilerek kullanıcılara büyük imkânlar sunuldu. Veriyi bulut sistemlerde muhafaza etme fikri, şirketlerin yazılım uygulamalarını aylık abonelik esasına göre satabilecekleri yeni bir iş modeli ortaya çıkardı.

Sosyal ağ: Sosyal ağlar wikilere benzer. Sosyal ağlarda da wikilerde olduğu gibi kullanıcılar Web'e bilgi gönderebilirler. Wikiler bilgi amaçlı olup genellikle doğrulama gerektirirken, sosyal ağlar gönderiler konusunda daha esnek bir yapıya sahiptir (Chartland, 2012).

Kullanıcı tarafından oluşturulan genel içerik: Web 2.0'de sosyal medya gönderilerine ek olarak kullanıcılar; çizim, resim, ses, video veya kendilerinin oluşturdukları herhangi bir içeriği kolay bir şekilde yayınlayabilirler. Bu bilgiler çevrim içi yayınlanarak ya diğer kullanıcıların satışına sunulur ya da serbestçe kullanabilmeleri için onlarla ücretsiz bir şekilde paylaşılır.

Kitle kaynak kullanımı: Web 2.0'nin en önemli özelliği, daha doğrusu onu Web 1.0'den ayıran yönü, bireysel değil, kitle kaynaklı çalışmaya imkân tanımasıdır. Web 2.0, ister bilgi temelli ister ticari olsun, bireylerin ortak bir hedefe ulaşmak için kaynakları toplu olarak

paylaşmasına izin verir. Web 2.0'nin bu kooperatif yapısı onun ekonomiden eğitime pek çok alanda kullanılmasını mümkün kılmaktadır (Umesha & Shivalingaiah, 2008).

Doğrudan Web 2.0 uygulamalarıyla ilgili olan bu bileşenlerin her biri günümüzdeki pek çok Web tabanlı gelişme ve uygulamaların da sağlayıcısıdır. Bahsi geçen bileşenler bugün milyonlarca insan tarafından kullanılan yeni tür yazılımlara, platformlara veya uygulamalara imkân tanıması açısından oldukça önemlidir.

Bahsi geçen uygulamaların bir kısmı hizmet yazılımı olarak değerlendirilebilir. Örneğin Zoom, Netflix ve Spotify gibi uygulamalar özellikle Covid 19 Pandemisi'nde insanların birbirleriyle iletişim kurmasını sağlama yönüyle hem önemini hem de özelliklerini artırmaya devam etmektedir. Yine HuffPost, Boing Boing ve Techcrunch gibi bloglar kullanıcıların web sayfalarına düşüncelerini ve elde ettikleri bilgileri girmelerine olanak tanımaktadır. Bu sayfalar, Web 1.0 gibi bilgilendiricidir fakat bu sayfalarda bireysel katkıda bulunan kullanıcılar, kendi bilgilendirici içeriklerini oluşturma ve dağıtma konusunda çok daha büyük bir yeteneğe sahiptir.

Günümüzde kullanıcı sayısı milyonlara ulaşan Twitter, Instagram ve Facebook gibi kişiselleştirilmiş içeriğin webe yüklenmesine izin veren sosyal medya ağları ise insanların sosyal hayatta vazgeçemeyeceği uygulamalar hâline gelmişlerdir. İnsanlar duygularını, düşüncelerini, ürünlerini, tasarımlarını, kısaca hayata dair biriktirdikleri tüm kişisel bilgilerini bu platformlar üzerinden paylaşmak istedikleri insanlara ulaştırabilmektedirler. Facebook en popüler sosyal ağlardan biridir. Kullanıcıların profiller oluşturduğu, içerik ve bilgi oluşturup paylaştığı ve diğer bilinen veya bilinmeyen kişilerle etkileşim kurduğu çevrim içi bir platform sunar (Boyd & Ellison, 2007). Yine benzer şekilde "tweet" olarak bilinen Twitter, kullanıcıların 140 karaktere kadar metin tabanlı mesajlar gönderip okumalarını sağlayan çevrim içi bir sosyal ağdır ve dünya çapında her yaştan kullanıcısı olan Facebook gibi önemli bir platformdur.

YouTube, TikTok ve Flickr gibi uygulamalar da içerik paylaşımına izin veren uygulamalar arasında sayılabilir. Fakat bu uygulamalar multimedya, video veya ses paylaşımında diğerlerine göre daha profesyonel bir altyapıya sahiptir. Web 2.0 araçlarının görsel-işitsel kısmında değerlendirilen YouTube kullanıcıların video klipleri yükleyebilecekleri, görüntüleyebilecekleri ve paylaşabilecekleri bir Web sitesi olarak işlev görmektedir. Reddit, Digg ve Pinterest gibi uygulamalar ise kullanıcı girişine izin vermekle birlikte daha çok, özgün forumların eskiden olduğu gibi, sosyal içeriği belirli temalar veya konular etrafında düzenlemesine yönelik kullanılmaktadır.

Tek bir çalışmada tüm Web 2.0 araçlarını ele alıp açıklamaya çalışmak, hareket eden bir hedefi belirlemeye çalışmak gibidir. Çünkü Web 2.0 araçları her geçen gün hızla artmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada 21. yüzyılda iyi bilinen ve en çok kullanılan bazı Web 2.0 araçları ele alınmaya çalışılmıştır.

Eğitimde Web 2.0 Uygulamaları

21. yüzyılda ön plana çıkan en önemli olgulardan biri, globalleşmeyle birlikte insanlar, toplumlar ve kültürler arasındaki iletişimin artması ve farklılaşmasıdır. Web 2.0'nin diğer teknolojilere göre daha hızlı ve kolay bir şekilde yayılmasının nedenlerinden biri de aslında budur. Çünkü Web 2.0, kullanıcılar arasında daha yüksek düzeyde bilgi paylaşımı ve iletişimi sağlaması yönüyle diğer teknolojik araçlardan farklı bir özellik arz etmektedir. Web 2.0 sayesinde insanlar artık duygu ve düşüncelerini farklı internet sitelerinde hesaplar oluşturarak yayınlayabilir hâle geldiler. Bu durum sosyal medyanın ortaya çıkmasına zemin hazırladı ve kullanıcılar Wikipedia, Facebook, Twitter gibi sosyal medya platformlarını kullanarak hem kendi düşüncelerini başkalarıyla paylaşma imkânı bulurken hem de başkalarının düşüncelerinden aynı anda haberdar olma fırsatını yakaladılar.

Web 2.0 teknolojisiyle hazırlanan ve çevrim içi çalışabilen uygulamalar, öğretmenlerin öğretimsel yönergelerini öğrencilere kolayca ulaştırabilmesini, öğrencilerin de hem öğretmenlerle hem sınıf arkadaşlarıyla hem de anne ve babalarıyla iş birliği yapmalarını kolaylaştırmıştır. Web 2.0 araçlarının öğretim süreci açısından pek çok getirisi olmuştur. Bu araçların kullanımıyla birlikte eğitimde zamandan tasarruf sağlanmış, daha sistemli bir öğrenme ve öğretme sürecinin planlanması mümkün olmuş, dijital ortamda çok az yer kapladıklarından, teknik açıdan da büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bu uygulamalardan pek çoğu Web tabanlıdır yani herhangi bir bilgisayardan, akıllı telefon ya da tabletlerden erişilebilirdir.

Bloglar, Wiki'ler, Podcast'ler, Facebook, Twitter ya da Youtube gibi Web 2.0 araçları artık iyiden iyiye eğitim alanında yerlerini almışlardır. Bu araçlar, yabancı dil öğretimi ve öğrenimi için birçok yenilikçi yol sunmaktadır (Cephe & Balçıkanlı, 2012). Örneğin bloglar öğrencilerin, gerçek öğrenmeyle meşgul olma ve yaratıcı, eleştirel, tartışmacı, iletişimsel, dijital ve iş birlikçi beceriler geliştirmelerine fırsat verir (Duffy & Bruns, 2006; Sevim, 2020; Sevim & Uyumaz, 2022). Wiki'ler ise öğrencilere bilgi paylaşımı için bir platform sağlayarak onlara yeni kavramlar ve konular öğrenme şansı verir ve öğrencilerin çevrim içi kaynakları değerlendirme becerilerini geliştirir (Downes, 2009). Esnekliği ve oynatma özelliği sayesinde öğrencilerin telaffuz ve dinleme becerilerini geliştirmek için Podcast'lerden yararlanılabilir. (Lafferty & Walch, 2006). Öğrencilere hedef dili ve onun doğal telaffuzunu öğretmek için bir öğretim materyali olarak kullanılabilecek zengin bir bilgi kaynağı içerdiği için dil öğreticileri dil öğretiminde etkili bir pedagojik araç olarak sıklıkla YouTube'dan yararlanmaktadırlar. (Embi, 2011). YouTube hem işitsel hem de görsel olarak öğrenenlerin ihtiyaçlarını aynı anda karşılamada etkili olduğu için dil öğretimi ve dil öğreniminde önemli bir yardımcı materyal olarak değerlendirilebilir.

Web 2.0'nin bahsi geçen bu özellikleri aslında dil öğreniminin de özünü yansıtması ve dil öğrenenler için çok sayıda fırsat sağlayan sosyal bir araç olması açısından oldukça önemlidir. Web 2.0 araçları dil öğrenimini dört duvar arasından çıkararak geleneksel sınıf ortamından çok daha geniş, daha ilgi çekici ve daha kapsayıcı bir güce sahip olan Web'e taşımıştır (Chartland, 2012; Thomas, 2009). Bu, esas olarak bir hedef dilin genellikle Web'de yaygın olan topluluklar ve grup ortamlarında kullanıldığı ve edinildiği bir süreç olduğundan, dil öğreniminde gittikçe dikkat çekmektedir.

2004'ten bu yana çeşitli Web 2.0 teknolojileri insanların günlük hayatlarına hızla girmektedir. Web 2.0'nin eğitim ortamlarındaki çağrışımlarına bakıldığında kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğe, bilgi paylaşımına, iş birlikçi çabaya, öğrenciden öğretmene, etkileşimden resmî ya da gayriresmî öğrenmeye kadar farklı ve geniş bir yelpazede çağrışım ağına sahip olduğu görülmektedir. Geleneksel web tabanlı veya e-öğrenme yaklaşımlarıyla karşılaştırıldığında yeni ortaya çıkan Web 2.0 tabanlı çevrim içi öğrenme yaklaşımını yansıttığı anlaşılmaktadır (Brown, 2010; Craig, 2007; Olaniran, 2009). Dil öğrenme alanında Web 2.0 araçlarından yararlanmanın oranı geçmişe nazaran günümüzde çok daha yüksektir. Sosyal medya ya da sosyal teknolojiler olarak adlandırılan Web 2.0 araçları, dil sınıfı etkinliklerinin tüm yönlerine nüfuz etmektedir. Etkileri hakkında sürekli bir korku ve kaygı olmasına rağmen giderek daha fazla dil eğitimcisinin Web 2.0 araçlarını öğretim sürecinde kullandığı görülmektedir (Thomas, 2009).

Günümüzde dil öğretimi konusunda daha verimli ve iş birlikçi bir öğrenme imkânı sağlayan yaklaşım ve yöntemler üzerinde düşünülmektedir (Sevim, 2019). Artık dünyanın pek çok yerine okul ve evlerde masaüstü, dizüstü gibi bilgisayarlarla tablet ve akıllı telefon gibi cihazlar aracılığıyla internete erişim oldukça yaygındır. Burada önemli olan bu imkânı en etkili şekilde değerlendirebilmektir. Bu noktada da öğretmenlere önemli bir görev düşmektedir. Öğretmenler, öğrencilere görevlerini hatırlatmak, yeni görevler ve sorumluluklar vermek, öğrencilerin iş birlikli olarak çalışmalarını sağlamak amacıyla Web 2.0 araçlarının kullanıcılarına sunmuş oldukları kolaylıklardan eğitim-öğretim süreçlerinde yararlanabilirler

(Sevim & Mercan, 2022). Özellikle dilin kültür ile derin ilişkileri gözetildiğinde dil edinimini sınıf dışı ortamlara taşıyabilmek adına öğreticilerin Web 2.0 teknolojilerinden olabildiğince yararlanabilmeleri özellikle yabancı dil öğretiminde büyük öneme sahiptir (Khany & Boghayeri, 2013; Stevenson & Liu, 2010).

Dil öğretimi ya da öğrenme sürecinde sosyal etkileşimin önemli bir rolü bulunmaktadır. Çünkü dil başlı başına iletişimsel bir olgudur. Dolayısıyla bu süreçte etkileşime olanak tanıyan Web 2.0 gibi internet araçlarından olabildiğince yararlanılmasında büyük fayda bulunmaktadır. Çünkü Web 2.0 teknolojisinde dil öğrenicileri arasında etkileşimi sağlayabilecek çok sayıda araç bulunmaktadır. McGee ve Diaz (2007) araç bolluğundan kullanıcıların daha doğru ve etkili kararlar verebilmelerine yardımcı olmak amacıyla beş bölümden oluşan bir sınıflandırma yapmışlardır.

Tablo 2. *Web 2.0 Araçlarının Sınıflandırılması*

Web 2.0 Sınıfı	**Web 2.0 Araçları**	**Örnek Araçlar**
İletişimsel	Bloglar (metin, ses, video)	Blogger
	Anlık mesaj araçları (metin, ses, video tabanlı)	Skype, Googletalk
İş birlikçi	Wikiler	Pb wiki
	Sanal uygulama toplulukları	Google docs, NING
Belgesel	Bloglar	Blogger
	Elektronik portfolyolar	NING
Üretici	Sürükleyici oyun ortamları	World of Warcraft
	Sanal dünyalar	Second life
	Sanal uygulama toplulukları	NING
Etkileşimli	Sosyal ağlar	Faceook, myspace, LinkedIn
	Sanal uygulama toplulukları	NING
	Sanal dünyalar	Second life

Tablo 1'e bakıldığında tüm Web 2.0 teknolojilerinde etkileşimin merkezde yer aldığını ve aynı zamanda bu araçların iletişimsel, iş birlikçi, belgesel, üretici ve etkileşimli olarak değerlendirildiği görülmektedir. Dil öğreticileri buna benzer ya da çok daha kapsamlı sınıflandırmalar hazırlayarak dil öğretimi sürecinde bunları kazanımlara uygun bir şekilde uygulayabilirler.

Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretiminde Web 2.0 Uygulamaları

Dijital bir çağda olmanın gereklerinden biri dijital okuryazarlıktır. Bu sebeple öğretici ve öğrencilerin belli bir düzeyde dijital okuryazarlığa sahip olmaları gerekmektedir ancak hızla gelişen bir alan olmasından ötürü herkesin her an her şeye vakıf olması oldukça zordur. Çalışmanın bu bölümünde kullanıcılara bazı Web 2.0 araçları ve bunların nasıl kullanılabileceğine dair önerilere yer verilmiştir. Bu öneriler içerisinde mesela okuma becerisine katkı sağlayabileceği yönünde örnek olarak verilen bir aracın, kullanıcının kullanma şekline göre dinleme ve yazma becerileri için de kullanılması mümkündür. Diğer bir deyişle, önerilen bu Web 2.0 araçlarının farklı özelliklerinden faydalanılabileceği gibi aynı özellikler kullanılarak farklı dil becerilerinin geliştirilmesine yönelik kullanılması da mümkündür.

Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde temel dil becerilerini geliştirmek amacıyla çeşitli Web 2.0 araçları kullanılabilir. Bu araçların kullanımında kişisel tercihler ön plana

çıkabilmektedir çünkü aynı özellikleri sağlayan birçok farklı Web 2.0 aracı mevcuttur. Birbirlerinden küçük farklılıklarla ayrılan programlar olduğu gibi birbirinden oldukça farklı alternatifler sunan araçlar da çoktur. Örneğin Class Dojo, Google Classroom, Skype Classroom, Goto Meeting gibi sanal sınıf oluşturma uygulamaları, çevrim içi eğitim ortamında temel dil becerilerinin tamamının geliştirilmesi için kullanılabilir. Beyaz tahta paylaşımı, anlık mesajlaşma, video paylaşımı, görüntülü görüşme gibi birçok etkileşim içeren bu tip uygulamalarla bir ders baştan sona etkileşimli olarak tasarlanabilir. Dersin kaydı alınıp tekrar amaçlı paylaşılabilir. Bu uygulamalarda öğrencilerin sözlü ya da yazılı olarak kendilerini ifade etmeleri mümkündür. Bunlara ek olarak Octapull, Zoom Meetings, Google Meet, Microsoft Teams, Adobe Connect, Free Conferance Call, Skype gibi video konferans araçlarıyla online ders akışı planlanabilir, zaman ve mekân sınırı ortadan kaldırılarak konuşma becerisinin geliştirilmesi amacıyla kilometrelerce uzaklıktaki kişilerle anlık sohbet edilebilir. Derslerin farklı aşamalarında bağlantılar paylaşılarak çeşitli interaktif etkinliklerle etkileşimli bir ders gerçekleştirilebilir. Sınıf oluşturulan uygulamalarda öğrencilerin tüm eğitim süreci takip edebilirken video konferans araçlarında görüşmenin bir kısmı ya da tamamı kaydedilebilmektedir ancak bu kayıtların boyutları fazla yer kapladığı için sanal sınıf oluşturma uygulamalarına nazaran dezavantajlıdır.

Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde dinleme becerisinin geliştirilmesinde kullanılabilecek pek çok Web 2.0 aracı bulunmaktadır. Örneğin Edpuzzle ile sanal sınıf oluşturulmasının yanı sıra kullanıcı tarafından oluşturulan veya herhangi bir platformda yer alan videolara; ses, açık uçlu ya da çoktan seçmeli sorular eklenerek içerik etkileşimli hâle getirilebilir. Yine animasyon hazırlama araçlarından olan Animaker ve Toontastic 3D gibi araçlar ile hazırlanmış video kayıtları öğrencilere dinletilerek/izletilerek öğrencilerin dilin kullanımına aşina olmaları sağlanabilir ya da dinletilen kayıtların çevirisi yaptırılarak öğrencilerin dinlediklerini anlama düzeyleri gözden geçirilebilir.

Ses kaydı, görsel sunum, video kaydetme ve paylaşma özellikleri bulunan Fotoboble ile hazırlanan içerikler öğrencilere dinletilerek onların dinlediklerini anlama ve ifade etme, kelimeleri doğru telaffuz etme durumunu tespit etmeye ve geliştirmeye yönelik etkinlikler gerçekleştirilebilir. Bunlarla birlikte video konferans uygulamaları da yine dinlediğini anlama etkinlikleri için kullanılabilir. Öğrencilere doğaya dair çeşitli sesler dinletilerek onların ortamlar hakkında tasvirler yapmaları istenebilir. Shazam ile çeşitli şarkılar dinletilip ardından öğrencilerin diledikleri şarkıları tekrar etmeleri istenebilir. Bu sayede öğrencinin dinlediklerini doğru algılama durumu tespit edilebilir.

Okuma ve okuduğunu anlama becerileri için de kullanılabilecek birçok Web 2.0 aracı bulunmaktadır. Örneğin Thinglink uygulaması kullanılarak etkileşimli metinler hazırlanabilir. Görsellerle desteklenebilen metinlere metni çözümlemeye yarayacak sorular etiketlenerek okuyucunun metni anlaması kolaylaştırılabilir ya da öğrencinin metindeki örtülü anlamları fark etmesi için ilgili bölümlere dikkat çekilebilir. Word Art, Mentimeter, Worditout uygulamaları ile bütün sınıfın katılımıyla anlık etkileşimli olarak kelime bulutları oluşturulabilir. Eşleştirme, doğru yanlış ya da düzenleme gibi etkileşimli oyunların hazırlanabildiği Worwall uygulamasıyla paragrafı yansıtan görsel ile paragrafı eşleştirme, paragraf ile ana fikir ya da anahtar kelime eşleştirme gibi etkinlikler hazırlanabilir.

Çeşitli tasarım özelliklerine sahip birçok türde kavram haritası, diyagram, grafik ve görsel oluşturulabilen Gliffy, Edraw Max ya da Cacoo ile grafik tablo ve görsel okuma etkinlikleri etkileşimli olarak gerçekleştirilebilir ayrıca okunan metnin daha kolay anlaşılması, olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerinin görülmesi, metni oluşturan unsurların somut şekilde ortaya konulması için yine bu uygulamalardaki kavram haritaları ve diyagramlardan faydalanılabilir. Çevrim içi bulmaca yapma programı olan Puzzel ve Crosswordlabs vb. uygulamalarla kelimelerin anlamını bulma, kelimenin eş ve zıt anlamlarını kavrama gibi çeşitli etkinlikler hazırlanabilir.

Storyjumper, Book Press, Storybird, Mystorybook, Writereader, Fliphtml5 gibi uygulamalarla e-kitaplar hazırlanabilir ayrıca hazır bir çalışma kitabı pdf'si fliphtml5'e aktarılarak etkileşimli hâle getirilebilir. Pixton, Toondoo gibi araçlar ile karikatür, çizgi roman hazırlanabilir. Dropbox, Google Drive, Yandex Disk gibi çevirim içi depolama ve dosya paylaşım araçlarıyla kullanıcılar için önemli dosyalar paylaşılabilir. Dosyalar üzerinde değerlendirmelere yer verilen açıklamalar eklenerek yazılanların düzenlenmesi sağlanabilir.

Web 2.0 araçları Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde üzerinde durulması gereken diğer bir beceri olan yazma becerisini geliştirmeye yönelik de kullanılabilir. Örneğin Storyjumper, Book Press, Storybird, Mystorybook, Writereader, Fliphtml5, Pubhtml5, gibi uygulamalarla e-kitaplar, Photo Story 3, Movie Maker, Storyboardthat ile dijital hikâyeler, Pixton ile karikatür ya da çizgi romanlar, öğrenciler tarafından bireysel ödev ya da grup ödevi olarak hazırlanabilir. Padlet ile bir pano oluşturularak öğrencilerin herhangi bir konuda anlık fikirler paylaşmaları istenebilir. Bu sayede katılımcıların beyin jimnastiği yaparak yaratıcılıklarını kullanmaları sağlanabilir. Dropbox, Google Drive, Yandex Disk gibi çevirim içi depolama ve dosya paylaşım araçları kullanılarak iş birlikli ya da bireysel yazma etkinlikleri gerçekleştirilerek yazılanlar grupla paylaşılabilir.

İzer.me ile video, ses, resim ve farklı türlerdeki sorularla etkileşimli çalışma kâğıtları hazırlanarak öğrencilerle güdümlü yazma etkinlikleri, yaratıcı yazma etkinlikleri yapılabilir. Blogger uygulamasında öğrencilerin kendi yazdıklarını arkadaşlarıyla paylaşıp birbirlerini değerlendirmeleri sağlanabilir. Bu sayede öğrencilere yazdıklarını düzenleme fırsatı verilirken aynı zamanda yazma eğitiminde akran değerlendirme çalışmalarına yer verilmiş olacaktır. Yine Quiziz ile hazırlanan açık uçlu sorularla eleştirel yazma becerilerine yönelik etkinlikler hazırlanabilir.

Dinleme, okuma ve yazma becerilerinde olduğu gibi yine konuşma becerisi için de kullanılabilecek Web 2.0 araçları bulunmaktadır. Örneğin Wordwall uygulamasındaki çarkıfelekte, çarkın dilimlerine yazılan kelimeleri ya da kelime gruplarını cümlede kullanma, atasözünü açıklama, çarkta denk gelen birkaç deyimin kullanıldığı herhangi bir olay kurgulayıp onu anlatmak ya da herhangi bir konu hakkında hazırlıksız konuşma etkinliği yapmak için kullanılabilir. Meet, Zoom, Google Classroom, Skype Classroom, Google Hangouts, EzTalks gibi video konferans uygulamaları ile birebir ya da grupça konuşma etkinlikleri düzenlenebilir.

Telaffuzu zor kelimeler belirlenip öğrencilerin bu kelimeleri Chatterpix kullanarak seslendirmesine yönelik diksiyon çalışmaları yapılabilir. Voice Spice uygulamasıyla öğrencilerin yaptıkları seslendirmeleri dinleyip kendi telaffuzlarını değerlendirmeleri ve düzeltmeleri sağlanabilir. Kullanıcılarına konuşan karakter oluşturmada kolaylık sağlayan Voki'de hazır olarak sunulan karakterler değiştirilebilmekte ya da yeni karakterler oluşturulabilmektedir. Karakterlerin seslendirilmesinde istenilen ifadeler, ilgili metin kutusu ya da yazılım içerisinde bulunan ses kayıt özelliği ile sisteme girilebilmektedir. Kullanıcılar ses kayıt özelliğinden faydalanarak empatik konuşma etkinliği gerçekleştirilebilirler. Bunlara ek olarak öğrencilerin Fotobable, Nearpod, Slidetalk, Slıdeboom, Slıderocet, Slidesnack, Slidedog, Slide Show Creator, Photobucket, Emaze, Prezi, Powtoon, Slidely, Tellagami, Sliderocket, Visme, Explain Everything, Movenote, Museum Box, Moovly, Blendspace, Presentation, Empressr gibi slayt ve sunum araçlarını kullanılarak hazırlıklı konuşma etkinlikleri gerçekleştirmeleri sağlanabilir.

Web 2.0 araçları dil bilgisi öğrenme alanı için de etkili bir şekilde kullanılabilir. Örneğin içerisinde kayıp kelimeyi bulma, karışık cümleyi düzenleme, anagram, etiket diyagramı, eşini bul gibi birçok etkileşimli içerikleri barındıran Wordwall ile karışık hâlde verilen cümleleri kurallı ve anlamlı hâle getirme, anlatım bozukluğuna sebep olan kelimeyi tespit etme, yazımı doğru ya da yanlış olan kelimeleri tespit etme, ses olayına uğramış sözcüğü doğru yazma, kök ve ekleri birleştirerek yeni kelimeler türetme, kelimeleri birleştirerek birleşik kelimeler oluşturma ya da tamlamalar oluşturma gibi birçok etkinlik hazırlanabilir. Ayrıca Worwall ile

benzer özellikler taşıyan Learningapps uygulamasıyla öğrenciler için sınıf ortamı oluşturulup onların etkinliklerdeki aktivitelerini istatistiksel olarak takip edebilmek de mümkündür. Quızlet, Easytestmaker, What2learn, Kubbu, Quıbblo, Quızrevolutıon, Proprofs Quız Maker, Quiz Slides, Kahoot, Examtime, Online Quiz Creator, Knowmia, Edpuzzle, FlipQuiz, Quickkey, Exam Reader, Polldaddy, Mentimeter, Flubaroo, Plicke gibi online sınav ve quiz araçları kullanılarak okuma ve yazmaya yönelik etkinlikler hazırlanabileceği gibi dil bilgisi etkinlikleri hazırlanabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Öğretim materyali hazırlanırken çeşitli özellikler taşıyan farklı araçlar bir arada kullanılarak öğretim materyalinin daha etkili ve işlevsel kılınması mümkündür (Sevim, 2016). Örneğin bir bulmaca etkinliği, Crosswordlabs Web 2.0 aracıyla tasarlanıp Liveworksheets uygulama sayfasına gömülebilmektedir. Bununla birlikte bir ders tasarımının farklı aşamaları olduğu için dersin her aşamasında farklı araçlardan faydalanılabilir. Ayrıca dil öğreniminde okuma, dinleme, konuşma ve yazma temel dil becerilerini birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün olmadığı gibi materyal olarak kullanılan araçların da yalnızca dinleme, konuşma ya da yazma gibi etkinliklerden sadece biri için uygun olduğunu ifade etmek de doğru olmayacaktır. Örneğin video hazırlama araçlarından biri ya da birkaçı dinleme etkinlikleri gerçekleştirmek amacıyla kullanılsa da video ile ilgili değerlendirme aşamasında öğrencilerin konuşma becerilerini de kullanmaları gerekecektir. Dolayısıyla aynı materyal hem dineleme hem konuşma etkinliği için etkin bir şekilde kullanılmış olacaktır. Ayrıca öğrencilere öğretim aracı olarak hazır bir şekilde sunulan videolarda dinleme becerisi ön plana çıkacakken öğrencilere bu içerikleri hazırlamayla ilgili görevler verildiği takdirde öğrencilerin konuşma, yazma becerilerini sergilemeleri gerekecektir.

Her öğrenmede olduğu gibi dil öğreniminde de öğrencinin çabası oldukça önemlidir. Bu sebeple lider konumundaki öğreticinin güncel öğretim yöntemleri ve web araçlarıyla ilgili yeterli donanıma sahip olması, öğreniciyi yönlendirmesi ve web araçlarının daha verimli kullanımını sağlaması açısından büyük önem arz etmektedir. Oluşturulan materyallerin içeriklerine göre okul öncesinden yüksek öğretime kadar her seviyede kullanılması mümkün olabilmektedir (Bennett & ark., 2012). Web 2.0 araçlarıyla hazırlanan içeriklerin etkililiği ise ulaşılmak istenen hedefe en uygun aracı belirlemek ve öğrenicinin seviyesine uygun içeriklere yer verilmesiyle doğru orantılıdır. Bu yazıda bahsi geçen web araçları ve kullanım şekilleri öneri mahiyetindedir. Web 2.0 araçları birçok işleve sahip olduğu için okuma etkinliği için örnek oluşturulan bir aracın farklı bir özelliği dinleme ya da yazma etkinliği için de kullanılabilir. Mevcut araçların pek azında Türkçe dil desteği olmasına rağmen Türkçe eğitimi için uygun içerikler oluşturulduğu takdirde rahatlıkla ve verimli bir şekilde kullanılabilir. İçerik oluşturucunun orta düzey İngilizce biliyor olması programı işlevsel şekilde kullanması için yeterli olacaktır. İngilizce bilgisine sahip olmayıp Türkçe dil desteği olmayan araçlarla Türkçe içerikler oluşturacak kişiler de Web 2.0 araçlarından Google Çeviri uygulamasını edindikleri takdirde içerik oluştururken zorlanmayacaklardır.

Kaynakça

Bennett, S., Bishop, A., Dalgarno, B., Waycott, J., & Kennedy, G. (2012). Implementing Web 2.0 technologies in higher education: A collective case study. *Computers & Education, 59*(2), 524- 534.

Boulos, M. N. K., Maramba, I., Wheeler, S. (2006). Wikis, blogs and podcasts: a new generation of Web-based tools for virtual collaborative clinical practice and education. *BMC medical education, 6*, 41-41.

Bower, M., Hedberg, J. G., Kuswara, A. (2010). A framework for Web 2.0 learning design. EMI. Educ. *Media Int., 47*(3), 177–198. doi: 10.1080/09523987.2010.518811.

Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication, 13*(1), 210-230. doi:10.1111/j.1083- 6101.2007.00393.x

Brown, S. (2010). From VLEs to learning webs: the implications of Web 2.0 for learning and teaching. *Interactive Learning Environments, 18*(1), 1-10. doi: 10.1080/10494820802158983

Cephe, P. T. & Balçıkanlı, C. (2012). Web 2.0 tools in language teaching: What do student teachers think? *International Journal on New Trends in Education and Their Implications, 3*(1), 1-12.

Chartland, R. (2012). Social networking for language learners: Creating meaningful output with Web 2.0 tools. *Knowledge Management and E-learning: An International Journal, 4*(1), 97-101.

Craig, E. M. (2007). Changing paradigms: managed learning environments and Web 2.0. *Campus-Wide Information Systems, 24*(3), 152-161. doi: 10.1108/10650740710762185

DiNucci, D. (1999). Fragmented future. *Print, 53*(4), 32, 221-222.

Downes, S. (2009). Blogs in education. Half an hour. Retrieved from http://halfanhour.blogspot.com/2009/04/blogs-in-education.html

Duffy, P. & Bruns, A. (2006). The Use of Blogs, Wikis and RSS in Education: A Conversation of Possibilities. In *Proceedings Online Learning and Teaching Conference*, 2006, pages pp. 31-38, Brisbane. Accessed from http://eprints.qut.edu.au.

Ebner, M., Holzınger, A., Maurer, H. (2007). Web 2.0 Technology: Future Interfaces for Technology Enhanced Learning? In: STEPHANIDIS, C. (ed.) *Universal Access in Human-Computer Interaction. Applications and Services*. Springer Berlin / Heidelberg.

Ehlers, U. D. (2009). Web 2.0 – e- learning 2.0 – quality 2.0? Quality for new learning cultures. Qual. *Assur. Educ., 17* (3), 296–314. doi: 10.1108/09684880910970687.

Ehlers, U. D. (2009). Web 2.0 – e-learning 2.0 – quality 2.0? Quality for new learning cultures. *Quality Assurance in Education, 17*, 296-314.

Embi, M. A. (2011). *Web 2.0 Tools in Education: A Quick Guide*. Centre of Academic Advancement: Universiti Kebangasaan Malaysia.

Khany, R. & Boghayeri, M. (2013). Implementing Web 2.0 tools in language pedagogy: An Iranian EFL teacher's attitude. *Proceedings of the Global Summit on Education*, 151-159.

McGee, P., & Diaz, V. (2007). Wikis and podcasts and blogs! Oh my! What is a faculty member to do? *EDUCAUSE Review, 42(5), 1-11*.

Motteram, G., & Sharma, P. (2009). Blending learning in a web 2.0 world. *International Journal of Emerging Technologies & Society, Vol. 7*(, No. 2), 2009, pp: 83 – 96 . Retrieved from http://www.swin.edu.au/ijets

Olaniran, B. (2009). Culture, learning styles, and Web 2.0. *Interactive Learning Environments, 17*(4), 261- 271. doi: 10.1080/10494820903195124

Sevim, O. (2016). Öğretim materyallerinin etkililiğini artırmaya yönelik disiplinlerarası materyal geliştirme model önerisi: DİMAG Modeli. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18* (2) , 1275-1301. DOI: 10.17556/jef.75930

Sevim, O. (2019). Türkçe öğretiminde çağdaş yaklaşım, yöntem ve teknikler. *Etkinliklerle Türkçe Öğretimi* içinde (ss. 471-500). Emine Kolaç ve Sibel Dal (Ed.). Nobel Yayınları.

Sevim, O. (2020). Eleştirel düşünme ve temel dil becerileri. *Türkçe Eğitimi* içinde (ss. 201-219). Adem İşcan ve Sami Baskın (Ed.). Nobel Yayınları.

Sevim, O. ve Kara, E. G. (2019). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen sosyal medya kullanıcılarının okuma ve yazma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi, 78,* 449-466.

Sevim, O. ve Mercan, M. (2022). Dil öğretiminde web 2.0 araçlarının kullanımı ve önemi. *Web 2.0 Araçları ile Türkçe Öğretimi* 1-8. Sınıflar İçin Uygulama Örnekleri içinde (ss. 21-30). Ahmet Kırkkılıç vd. (Ed.). Anı Yayıncılık.

Sevim, O. ve Uyumaz, F. (2022). Tartışma Beceri. *Etkinliklerle Yaşam Becerileri Eğitimi* içinde (ss. 123- 134). Ahmet Kırkkılıç vd. (Ed.). Anı Yayıncılık.

Stevenson, M. G. & Liu, M. (2010). Learning a language with Web 2.0: Exploring the use of social networking features of foreign language learning websites. *CALICO Journal, 27*, 2, 233-259.

Thomas, M. (2009). *Handbook of research on Web 2.0 and second language learning*. (Ed.). Hershey, PA: IGI Global Reference.

Thompson, J. (2008). Do not be afraid to explore Web 2.0. *Education Digest, 74*(4), 19-22. Retrieved from Academic Search Premier database.

Umesha N, Shivalingaiah, N. (2008). Comparative study of web 1.0, web 2.0 and web 3.0. In *6th International CALIBER*, 499–507.

Retro Pazarlama Stratejisinin Tüketici Üzerindeki Etkisi

Fatma ÖZCAN HAN[1]
Pınar ÖZKAN[2]

Giriş

Tüketici profili her geçen gün daha da değişmekte bu da pazarlama stratejilerinde değişim ihtiyacını zorunlu kılmaktadır. İşte bu arayış içerisinde oluşturulan retro pazarlama stratejisi de son zamanlarda oldukça popüler hale gelmiştir. Retro pazarlama, geçmiş zaman ile şimdiki zamanı bir araya getirir. Retro pazarlama isminden dolayı sanki ileri yaştaki tüketicilere yönelik bir strateji gibi algılansa da aslında retro pazarlama her yaştan tüketicinin ilgisini çekmektedir. Çünkü retro pazarlama; geçmişi özleyen tüketicileri, özledikleri mekanların ve ürünlerin sıcaklığına kavuşturmanın yanı sıra bu duyguları, o zamanı yaşamamış genç kuşaklara da aktarmaktadır (Demir, 2008). Birçok marka, reklamlarında retro pazarlama stratejisini uygulamaktadır. Örneğin; 1989 yılında Fruko'nun reklamında oynayan beş yaşındaki küçük kızın kullandığı "On yüz bin milyon baloncuk yuttum" sözleri hafızalara kazınmış, Fruko aradan 14 yıl geçtikten sonra aynı kişiyle yeniden reklam çekerek, retro pazarlama stratejisini kullanmış ve tüketiciye nostalji yaşatmıştır. Firma, markanın nostaljik imajına uygun olarak tüm ürün ambalajlarını yenilemiştir (Dağdaş, 2013). Yurdakavuşan (2019), Türkiye İş Bankası'nın ve Lacoste'nin reklam filmlerini göstergebilimsel yöntem kullanarak kare kare analiz etmiş, reklamlarda kullanılan retro öğeleri ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Türkiye İş Bankası'nın Cem YILMAZ ile birlikte hazırladığı reklamlarında retro pazarlama stratejisinden faydalanılmış ve kıyafetler, aksesuarlar, saç modelleri, eski tipte tasarlanmış banka ortamı dekorları, İş Bankası kumbarası görsel retro öğeler olarak kullanılmıştır. Retro öğelerden faydalanarak tüketicinin ilgisi çekilmeye çalışılmıştır. Uğur (2018), Pınar Süt'ün 60 saniyelik reklam filmini 32 katılımcıya izletmiş, retro pazarlama ürünlerine ve reklamlarına tüketici tepkilerini nöropazarlama açısından incelemiştir. Reklam izlenirken katılımcıların en fazla tepki verdiği 4 görsel tespit edilmiştir (Uğur, 2018). Bu görseller, 'koşan küçük kız ve elinde Pınar süt (eski ambalaj) dolduran kadın', 'Süt içen küçük kız', çocuğa bardakla süt veren kadın görseli ile 'Ben de annem oldum' sözleri ve anne görseli ile elinde yeni ambalajıyla Pınar süt veren "annemin gözünde ben hiç büyümedim" sözlerinin geçtiği görsellerdir.

Araştırmada retro pazarlama stratejisi, nostaljik uyarım, satın alma niyeti, markaya yönelik tutum ve reklama yönelik tutum kavramları ile birlikte açıklanmış, araştırma için uygulanan ölçek verilerinin analizleri yapılmış, analizlerin bulguları ve yorumlarıyla da desteklenmiştir. Araştırma kapsamında retro pazarlama stratejisini kullanan Fruko Gazoz, Türkiye İş Bankası ve Pınar Süt reklamlarından çekilmiş birer kare görselle birlikte reklamlarında retro pazarlama stratejisini kullanmayan yedi adet markanın reklamlarından çekilmiş birer kare görsel araştırma formuna eklenerek katılımcıların bu görsellerden yalnızca bir tanesini seçmesi sağlanmıştır.

[1] Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi
[2] Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

1. Retro pazarlama ve Nostalji ilişkisi

Brown (1999), retronun geçmişi ve bugünü mantıklı bir şekilde birleştirdiğini belirtmiştir. Yurdakavuşan (2019)'a göre, retro pazarlamanın referans kavramı nostaljidir. Nostalji, kişisel, kişiler arası, kültürel, canlandırılmış ve sanal olmak üzere türleri vardır (Dağdaş, 2013). Değişen pazar ve pazarlama dinamiklerinin sonucunda rekabet üstünlüğü sağlamak isteyen markalar geleneksel yöntemlerin dışında yeni bir arayışa girmekte ve bu yüzden birçok marka retroyu reklamlarda yaratıcı bir strateji olarak kullanmaktadır (Yurdakavuşan,2019). Ayrıca postmodern ortamda daha çok duygusal beklentiler içerisinde olan tüketiciler, geçmiş dönemdeki tüketici gruplardan daha çok geçmişe özlem duymakta ve geçmişi yaşatan reklamlara daha çok yönelmektedir. Marka, retro pazarlama stratejisi uygulayarak, diğer pazarlama yöntemlerine göre çok daha genel bir tüketici grubuna da hitap etmektedir. Pazarlama açısından nostalji, tüketicilerin deneyimleriyle ortaya çıkan, bugünü etkilemeye devam eden, ürün ve hizmet seçimlerini etkileyen bir duygudur. Duygu aktarımını sağlamak için pazarlamacılar, eskiyi canlandıran çeşitli lezzetler, markalar, simgeler, ambalajlar ve reklamlardan yararlanmaktadırlar. Anne kurabiyeli, erişteli, ev salçalı geleneksel konseptli ürünler; Coca- Colanın klasik yeşil renkli cam şişesi ya da Disneyland, Miniatürk gibi geçmişe süreklilik kazandıran mekansal tasarımlar; retro pazarlamanın nostaljiyi besleyen ve nostaljiden beslenen örnekleridir (Odabaşı, 2004:111-113, Akt: Altuntuğ, 2011). Brown (1999), retro pazarlamanın uygulama türleri olarak, repro, retro ve repro retro olduğunu belirtmiştir. Repro, eskiyi olduğu gibi yeniden üretmekle ilgilidir. Retro, eskiyi yeniyle birleştirmeyi, genellikle eski stilini yüksek teknoloji ile birleştirmeyi ifade eder. Repro-retro ise, nostalji üzerine işlem gören bir şeyi yeniden canlandırdığı veya yeniden ürettiği süreci yani neo-nostaljiyi içerir. Volkswagen Beetle'ın 1998'de piyasaya sürdüğü yeni Beetle modelinde, eski modelin kaplumbağa şeklini korumasına rağmen son model otomotiv teknolojisine sahip olması retroya örnek olarak verilebilir. Brown (1999), repro-retroya örnek olarak, 1950'li yıllara atıf yapılarak 1970'de sergilenen, daha sonra 1990'lı yıllarda da 1970'de sergilenmiş olan Happy Days ve Grease Show'un yeniden canlandırılmasını göstermiştir. Reproda, nostalji duygusunu tüketicilere yaşattırmak çok daha kolaydır. LÖSEV'in farkındalık oluşturmak için hazırladığı reklam filminde 1973 yapımlı 'Canım Kardeşim' filmindeki sahneleri alması ve o dönemdeki oyunculara benzer kişilerle yeniden kurgu oluşturulması reproya örnek olarak verilebilir.

2. Literatür

2.1. Nostaljik Uyarım ve Markaya Yönelik Tutum

Gökaliler ve Arslan (2015), retro markaların pazarlama stratejileri kapsamında oluşturdukları marka kimliği ve marka ima

jını tüketicilerin bakış açısından incelemiş, retro pazarlamanın bireylerin duygularına hitap ettiğini ve böylece zihinlerinde o markayla ilgili olumlu görüşler oluşturduğunu bulmuştur. Pınarbaşı ve Türkyılmaz (2016), marka deneyimini retro pazarlama yapan markalar özelinde ele almış ve bu deneyimin yeniden satın alma niyeti ile marka bağlılığı kavramları üzerinden incelemiştir. Sarıçiçek, Çopuroğlu ve Korkmaz (2017), retro pazarlama hedefiyle oluşturulan marka imajı ve marka kimliğini farklı akademik unvanlara sahip ve farklı bilimlerde çalışan akademisyenler üzerinde araştırmış ve nostaljinin marka imajına etkisi olduğunu bulmuştur. Şahin ve Kaya (2019), yaptıkları çalışma ile tüketicilerin retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına ve retro marka güvenine etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Demir (2008), retro ürünlerin özellikle de orijinal haliyle üretildiği durumlarda ürüne ait geçmiş reklâmlar ya da sloganlar eski şekliyle sunularak geçmişin hedef kitle tarafından yeniden kurgulandığını belirtmiştir. Literatür ekseninde H2 önerilmektedir:

H2: Reklamda nostaljiden faydalanma tüketicinin markaya karşı daha olumlu bir tutuma sahip olmasını sağlar.

2.2. Nostaljik Uyarım ve Reklama Yönelik Tutum

Tutum, tüketicilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerinin bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkan tavır ve duruştur (Kardes, Cronley ve Cline, 2010). Yurdakavuşan (2019), yaratıcı strateji olarak reklamda retro yaklaşım kullanılmasının tüketiciler gözünde olumlu etkiler bıraktığını, tüketicilerle duygusal bağ kurabildiğini, marka hikâyesini aktarabildiği ve tüketicilerde nostalji duygusu yaratabildiği sonuçlarına ulaşmıştır. Uğur (2018), retro pazarlama anlayışına yönelik olarak yapılan reklamlardaki mesajlara tüketicilerin verdikleri tepkileri ve tüketicilerin bilinçaltındaki düşüncelerini belirlemiştir. Ju, Jun, Dodoo, ve Morris (2017), nostaljik reklamcılığın markaya karşı olumlu tutumu arttırdığını, aynı zamanda nostaljik duyguları ve anıları başarılı bir şekilde teşvik eden reklamların, reklama yönelik olumlu tutumu da tetiklediğini tespit etmişlerdir. Bu çalışmalardan hareketle H1 önerilmektedir:

H1: Reklamda nostaljiden faydalanma tüketicinin reklama karşı daha olumlu bir tutuma sahip olmasını sağlar.

2.3. Reklama Yönelik Tutum ve Markaya Yönelik Tutum

Çakır (2006), çalışmasında, tüketiciler açısından reklamların beğenilme düzeyinin arttıkça, marka tutumlarının olumluluk düzeyinin de arttığını tespit etmiştir. Reklama yönelik pozitif tutum, markaya karşı da pozitif bir tutum sergilenmesini sağlar (Walker ve Dubitsky, 1994). Batra ve Ray (1986), reklamla uyandırılan duyguların reklama yönelik tutumun öncülleri olduğunu ve markaya yönelik tutum üzerinde zayıf ama önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Biel ve Bridgewater (1990)'a göre, tüketici reklamı beğendiğinde şartlanarak markayı da beğenmektedir. Edell ve Burke (1987), reklamların olumlu ve olumsuz duyguları birlikte ortaya çıkardığını, duyguların reklama yönelik tutuma, markanın niteliklerine ilişkin inançlara ve markaya yönelik tutuma benzersiz bir şekilde katkıda bulunduğunu tespit etmiştir. Spears ve Singh (2004) çalışmasında, reklama yönelik tutumun markaya yönelik tutumu doğrudan etkilediğini ve satın alma niyetini dolaylı olarak etkilediğini tespit etmiştir. Holbrook ve Batra (1987), reklam içeriği ile reklama veya markaya yönelik tutum arasındaki ilişkiye aracılık etmede duyguların etkilerini ele alan bir yaklaşım önermiştir. Çalışmalardan yola çıkarak H4 önerilmektedir:

H4: Tüketicinin reklama yönelik tutumu, tüketicinin markaya yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olmasını sağlar.

2.4. Markaya Yönelik Tutum ve Satın Alma Niyeti

Planlı Davranış Teorisi parametreleri içinde hem bir davranışa yönelik tutumlar hem de öznel normlar, belirli bir davranışı gerçekleştirme niyetinin belirleyici faktörleridir (Ajzen, 1985). Marka tutumu ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi açıklayan çok fazla çalışma mevcuttur. Örneğin, Saadeghvaziri ve Seyedjavadain (2011) çalışmasında, davranışsal değişkenlerden biri olan satın alma niyetinin markaya yönelik tutumdan olumlu ve anlamlı bir etki aldığını tespit etmiştir. Marka tutumunun, tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde etkisi vardır (Sicilia, Ruiz ve Reynolds, 2006). Pınarbaşı (2017), retro marka tutumu, retro marka kredibilitesi ve müşteri tatmininin, yeniden satın alma niyetini ve marka bağlılığını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Pınarbaşı ve Türkyılmaz (2016), marka deneyimini retro pazarlama yapan markalar özelinde ele almış ve bu deneyimin yeniden satın alma niyeti ile marka bağlılığı kavramları üzerinden incelemiştir. Bu çalışmalar neticesinde H5 önerilmektedir:

H5: Tüketicinin markaya yönelik tutumunun tüketicinin satın alma niyeti üzerinde etkisi vardır.

2.5. Nostaljik Uyarım ve Satın Alma Niyeti

Tükenmez, Hocaoğlu, Gelbal ve Çavuşoğlu (2017) retro ürünlere yönelik satın alma davranışını futbol taraftarları üzerinde yaptığı bir çalışma ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda katılımcıların verdikleri cevaplara göre, alışveriş esnasında retro ürünlerin katılımcıların dikkatlerini çektiği, nostaljik ürünlerin geçmişte yaşamış bir kişiyi ve güzel bir anıyı hatırlattığı ve retro ürün satın alma davranışının tüketicilerin sahip olduğu demografik özelliklere göre değişkenlik gösterdiği sonuçlarına ulaşmıştır. Türk (2021), retro pazarlama çerçevesinde kişisel nostalji eğiliminin ve nostaljik ürünlere ilişkin kalite algısının satın alma niyeti üzerindeki etkisini araştırmış ve kişisel nostalji eğilimi ile satın alma niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Pascal, Sprott ve Muehling (2002), bir reklama verilen nostaljik tepkilerin reklama yönelik tutumları, marka tutumlarını ve satın alma niyeti olasılığını etkileyip etkilemediğini incelemiştir. Yaman (2018), nostaljik ürün seçiminde tüketicilerin sahip olduğu farklı demografik özelliklerin satın alma niyetine etkisini incelemiştir. Çeber (2021), Fruko, Tamek, Alo ve bir beyaz eşya markasının üst düzey yöneticileriyle gerçekleştirdiği çalışmada, yöneticiler retro pazarlama uygulamaları neticesinde satışlarda olumlu bir artış ve pazarda büyüme elde ettiklerini belirtmişlerdir. Çalışmalardan hareketle H3 önerilmektedir:

H3: Reklamda nostaljiden faydalanma, reklamı yapılan markayı satın alma olasılığının artmasını sağlar.

3.Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı

20. yüzyılın son dönemleri itibariyle, yerli ve yabancı yazında retro pazarlama kavramı üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, reklamlarında retro pazarlama stratejisini uygulayan markaların tüketicide uyandırdığı nostaljik duyguları, tüketicinin reklama ve markaya karşı tutumları ile satın alma niyetleri doğrultusunda bütüncül bir bakış açısıyla incelemektir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırmada model, temel olarak tüketicide uyandırılan nostalji, reklama yönelik tutum, markaya yönelik tutum ve satın alma niyeti kavramları üzerine kurgulanmıştır. Araştırmanın amacına yönelik olarak kurgulanmış model Şekil 1'de gösterilmektedir.

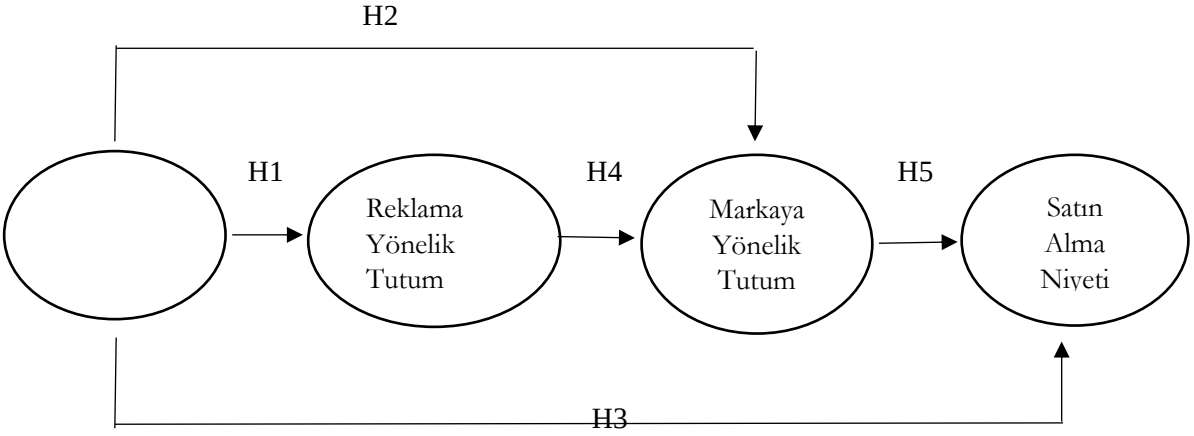

Şekil 1: Araştırma Modeli

Bu kapsamda oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H1: Reklamda nostaljiden faydalanma tüketicinin reklama karşı daha olumlu bir tutuma sahip olmasını sağlar.

H2: Reklamda nostaljiden faydalanma tüketicinin markaya karşı daha olumlu bir tutuma sahip olmasını sağlar.

H3: Reklamda nostaljiden faydalanma, reklamı yapılan markayı satın alma olasılığının artmasını sağlar.

H4: Tüketicinin reklama yönelik tutumu, tüketicinin markaya yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olmasını sağlar.

H5: Tüketicinin markaya yönelik tutumunun tüketicinin satın alma niyeti üzerinde etkisi vardır.

3.3. Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı tüketicide uyandırılan nostaljinin tüketicinin reklama yönelik tutumunu, markaya yönelik tutumunu, tüketicinin satın alma niyetine etkisinin olup olmadığını saptayabilmektir. Bu amaçlar doğrultusunda hazırlanmış soru formunda katılımcıların demografik özelliklerini belirleyen 4 sorudan sonra forma 10 adet (3'ü retro pazarlama stratejisi uygulanan- Pınar Süt, Türkiye İş Bankası, Fruko Gazoz) reklam görseli eklenmiş ve katılımcılardan yalnızca 1 tane görseli seçmesi istenmiştir. Retro pazarlama stratejisi uygulayan firmalar olarak Pınar Süt, Türkiye İş Bankası ve Fruko Gazoz seçilmesinin sebebi; bu markaların daha önce alan yazında retro pazarlama konusunda inceleme yapılmış olan markalar olmasıdır. Katılımcıları reklam görseli seçerken yönlendirmemek için ölçek formunun açıklama kısmına yalnızca araştırmanın 'Reklamların Tüketici Üzerindeki Etkisi'ni incelemek olduğu belirtilmiş, 'retro' ya da 'nostalji' kavramları kesinlikle kullanılmamıştır. Soru formunun son bölümünde ise katılımcıların seçtikleri reklam görseline ilişkin olarak nostaljik uyarımı, reklama yönelik tutumu, markaya yönelik tutumu ve satın alma niyetini ölçen toplam 23 maddelik (5'li likert tipi) ölçek kullanılmıştır. Anket formundaki sorular, Pascal vd. (2002)'nin geliştirdiği nostaljik uyarım ölçeği, Holbrook ve Batra (1987)'nın geliştirdiği reklama yönelik tutum ölçeği, Spears ve Singh (2004)'in geliştirdiği markaya yönelik tutum ve satın alma niyeti ölçeği kullanılarak oluşturulmuştur.

Çalışmanın ana kütlesini Türkiye'deki 15-75 yaş aralığındaki tüketiciler oluşturmaktadır. Zaman ve maliyet kısıtlılığından dolayı çalışma için kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Gegez (2010)'a göre, kolayda örnekleme yöntemi ile zaman ve bütçe darlığı söz konusuysa sadece ulaşılabilir olan kişiler örnekleme dahil edilir. Çalışmada veriler çevrimiçi toplanmıştır. Toplam 446 anket verisi toplanmış ve hatalı olanlar ayıklandıktan sonra kalan 439 veri analizler için kullanılmıştır. Çalışmada SPSS 22 ve AMOS 23 programları kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

3.4. Bulgular

Araştırma kapsamında 194 kadın katılımcının %56.70'i, 245 erkek katılımcının %63.27'si retro öğe içeren reklam görselini seçmiştir. Ayrıca 57-75 yaş aralığındaki 43 katılımcının %93.02'si, 42-56 yaş aralığındaki 127 katılımcının %62.99'u, 22-41 yaş aralığındaki 262 katılımcının %53.82'si, 15-21 yaş aralığındaki 7 katılımcının %57.14'ü retro öğe içeren reklam görselini seçmiştir. Baby Boomers'ta daha yüksek olan nostaljik eğilim yaş düştükçe azalmaktadır. 328 evli katılımcının %62.80'i, 111 bekar katılımcının %53.15'i retro öğe içeren reklam görselini seçmiştir. İlköğretim mezunlarının %75'i, lise mezunlarının %74'ü, önlisans mezunlarının %68.42'si, lisans mezunlarının %59.55'i, Yüksek lisans ve doktora mezunlarının %51.28'i retro öğe içeren reklam görselini seçmiştir. Katılımcıların yaşı

ilerledikçe retro reklam seçme oranı da yükselmektedir. Bu sonuç, Oğuz (2017)'nin çalışması ile ulaştığı, X kuşağının retro pazarlama algısının Y ve Z kuşaklarından daha yüksek olduğu sonucuyla benzerlik göstermektedir. Ayrıca Sarıçiçek, Çopuroğlu ve Korkmaz (2017)'ın çalışmasıyla da benzerlik göstermektedir. Ayrıca eğitim düzeyi yükseldikçe retro reklam seçme oranı düşmektedir. Bu sonuç, Sarıçiçek, Çopuroğlu ve Korkmaz (2017)'ın ulaştığı entelektüel ve akademik birikim düzeyi arttıkça geçmişe duyulan özlemin daha da arttığı sonucundan farklı çıkmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de özet halinde yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Bilgiler	Kategoriler	N	Retro Reklam Seçim Oranı (%)
Yaş	Baby Boomers (57-75)	43	93.02
	X (42-56)	127	62.99
	Y (22-41)	262	53.82
	Z (15-21)	7	57.14
Cinsiyet	Kadın	194	56.70
	Erkek	245	63.27
Medeni Durum	Bekar	111	53.15
	Evli	328	62.80
Eğitim	İlköğretim	28	75
	Lise	50	74
	Önlisans	19	68.42
	Lisans	225	59.55
	Lisansüstü	117	51.28
Toplam	Tüm katılımcılar	439	60.36

Araştırma kapsamında demografik özellikler arasında ki-kare testleri yapılarak sonuçlar Tablo 2'de özetlenmiştir. Ki-Kare beklenen değer varsayımı sağlanamadığı durumlarda Fisher-Freeman-Halton Kesin Ki-Kare testi kullanılmıştır. Ki-kare testlerine göre, eğitim ile retro ürün seçimi arasında, yaş ile retro ürün seçimi arasında, medeni durum ile retro ürün seçimi arasında ve cinsiyet ile retro ürün seçimi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Kİ-Kare test sonuçları

	Değer	Anlamlılık	Alt Değer	Üst Değer
Eğitim-Retro Ürün Seçimi*	47.65	0.04	0.03	0.04
Yaş-Retro Ürün Seçimi*	65.68	0.00	0.00	0.00
Medeni Durum-Retro Ürün Seçimi**	20.43	0.01	-	-
Cinsiyet-Retro Ürün Seçimi**	21.45	0.01	-	-

* Fisher-Freeman-Halton Kesin Testi (Monte Carlo %99 güven aralığında)

** Pearson Ki-Kare Testi

Araştırmada kullanılan ölçeğin analizi sonucunda Cronbach's Alpha değeri 0.975 bulunmuştur. Araştırmalarda bir öğeyi yeterli düzeyde ölçebilmek için kullanılan ölçeğin Cronbach's Alpha değerinin en az 0.70 olması ve tercihen daha yüksek çıkması beklenmekte ve istenmektedir. Dolayısıyla bu araştırmadaki 0.975 alfa değeri, Özdamar (1999)'a göre, araştırmada kullanılan ölçeğin yüksek düzeyde ($0.81<\alpha<1$) güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Faktör analizine başlamadan önce ifadeler arasındaki korelasyon matrisi incelenmiş ve değerlerin hepsi 0.30'dan büyük olduğu için veri setinin analizlere uygun olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyonu tespit etmek için de Pearson korelasyon analizi de yapılmış ve değişkenlerin birbirleriyle korelasyon ilişkisi Tablo 3'te gösterilmiştir. Yapılan Pearson korelasyon analizi sonucuna göre Nostaljik Uyarım ile Markaya Yönelik Tutum arasında (r=.537, p<.001), Nostaljik Uyarım ile Satın Alma Niyeti arasında (r=.488,

p<.001), Nostaljik Uyarım ile Reklama Yönelik Tutum arasında (*r*=.671, *p*<.001), Reklama Yönelik Tutum ile Satın Alma Niyeti arasında (*r*=.643, *p*<.001), Reklama Yönelik Tutum ile Markaya Yönelik Tutum arasında (*r*=.707, *p*<.001) anlamlı ve olumlu ilişki olduğu bulunmuştur.

Tablo 3: Pearson Korelasyon Testi

	M	*SD*	*N*	1	2	3	4
1. Nostaljik Uyarım	3,1292	1,34330	439	-			
2.Markaya Yönelik Tutum	3,2907	1,19782	439	,537**	-		
3.Satın Alma Niyeti	3,1714	1,25902	439	,488**	,895**	-	
4.Reklama Yönelik Tutum	3,5757	1,26457	439	,671**	,707**	,643**	-

**. Korelasyon 0,01 düzeyinde (2-kuyruklu) anlamlıdır.

Ayrıca değişkenler arası kısmi korelasyona da bakılmıştır. Nostalji değişkenini kontrol ettikten sonra markaya yönelik tutum ile satın alma niyeti ($r_{partial}$=.86, *p*=0.00), markaya yönelik tutum ile reklama yönelik tutum arasında ($r_{partial}$=.56, *p*=0.00), reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasında ($r_{partial}$=.49, *p*=0.00) anlamlı ve pozitif yönde bir kısmi korelasyon bulunmuştur. Kısmi korelasyonun 0.7 ve üstü olduğu durumlar çok olmadığı için faktör analizinin doğru sonuçlar vereceği öngörülmüştür (Özkan ve Alkan, 2004). Faktör analizine uygunluk konusunda yapılması gereken diğer testler, KMO ve Bartlett testleridir. Bartlett testi değişkenler arası ilişki gücünü ölçer. Bartlett testi daha önceki korelasyon matrisini genel olarak inceleyerek bu korelasyon matrisinin istatistiki olarak anlamlılığına bakmaktadır. Bartlett testi Chi-Square değeri 15653.47 olup anlamlı (*p*=0.00, *p*<0.001) olması yapılan diğer analizlerin araştırmanın amacına uygun olduğunu göstermektedir. Kaiser-MeyerOlkin Measure of Sampling Adequacy (KMO) değeri 0.97 bulunmuştur. Bu değer 0.6'dan büyük olduğu için anlamlı ve uygundur. KMO testi örneklem yeterliliğini ve faktör analizinin uygunluğunu ölçen bir testtir. KMO değeri büyüklüğünün 0.97 olması, örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olduğunu göstermektedir. Yapısal eşitlik modeli (YEM) gözlemlenemeyen değişkenler ve gözlemlenen değişkenler arasındaki doğrusal denklemler sistemidir ve tek bir analizde çoklu ve birbiriyle ilişkili bağımlılığı tahmin eder. Bu araştırmada AMOS 23 programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Çalışmanın uyum iyiliği ölçütleri Tablo 4'te yer almaktadır. DFA sonucuna göre CMIN, CMIN/Df, GFI, CFI, RMSEA ve NFI değerleri kabul edilebilir değerler almıştır.

Tablo 4: DFA Sonucu

	CMIN/Df	GFI	CFI	RMSEA	NFI
İyi Derece Uygunluk Değerleri*	≤5	≥0.90	≥0.92	≤0.07	≥0.90
YEM Sonucu	2.436	0.904	0.98	0.057	0.967

Kaynak: Byrne (2011), Tablo yazar tarafından düzenlendi. (* N>250, 12<madde sayısı<30)

Faktör analizi sonuçlarına göre özdeğeri 1'in üzerinde olan 3 faktör olduğu saptanmıştır. Birinci faktör bu ölçekle ölçülmeye çalışılan özelliğin %64,47'sini, ikinci faktör %16,57'sini, üçüncü faktör %5,23'ünü açıklayabilmektedir. Toplamda bu ölçek, ölçülmeye çalışılan özelliğin %86,28'ini (>%50) açıklamaktadır. Açıklanan varyansın yüksekliği, bu ölçekle elde edilen bilginin yüksek olduğunu göstermektedir. Faktör analizi sonuçlarına göre, nostaljik uyarımı ölçen maddeler tek faktörde, markaya yönelik tutum ve satın alma niyetini ölçen maddeler tek faktörde ve reklama yönelik tutumu ölçen maddeler tek faktörde yer almaktadır.

Spears ve Singh (2004)'in çalışmasından alınan satın alma ölçeği ile markaya yönelik tutum ölçeğindeki maddeler iki faktörde yer alırken, bu araştırmada tek faktörde toplanmıştır. Literatürde de markaya yönelik tutum ile satın almanın tek faktöre yüklendiği çalışmalar mevcuttur. Haley ve Case (1979) yaptıkları çalışma ile marka beğenisi, marka kalitesi, iyi/kötü marka vb. maddelerin ve satın alma niyeti maddelerinin tek bir faktöre yüklendiğini bulmuşlardır. Yine Anand ve Sternthal (1990) marka değerlendirmelerini reklama yönelik dört tutum öğesi (kötü/iyi, hoş olmayan/hoş, hoşlanmama/beğenme ve zevksiz/keyifli) ve satın alma niyetini ölçmüş ve faktör analizi sonuçları, bu maddelerin tek faktöre yüklendiğini göstermiştir. Ayrıca her bir ölçek için AVE, CR, Cronbach's Alpha, CMIN/Df, GFI, CFI, RMSEA ve NFI değerleri hesaplanmıştır. Sonuçlara göre, analizler için kullanılan ölçeklerin, benzeşme geçerliliğini sağladığı (AVE>0.50), kompozit güvenirliğinin yüksek olduğu (CR<1), ölçek güvenirliğinin yüksek olduğu (α>0.70), DFA sonuçlarına göre ölçeklerden elde edilen verilerin öngörülen modelle yüksek düzeyde uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizleri ile her bir ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizlerinin özeti Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Faktör Yükleri ve Ölçeklerin Geçerlilik Güvenirlilik Sonuçları

		Faktör		
Maddeler	Kod	1	2	3
Nostaljik Uyarım Ölçeği (AVE=0.841, CR=0.981, α=0.982, CMIN/Df=3.13, GFI=0.976, CFI=0.995, RMSEA=0.07, NFI=0.993)				
Bana eski güzel günleri hatırlatıyor.	nost5	0,998		
Geçmişten güzel zamanların anılarını geri getiriyor.	nost6	0,991		
Bana geçmişi hatırlatıyor.	nost1	0,926		
Bana nostaljik hissettiriyor.	nost2	0,912		
Bana geçmişteki güzel günleri hatırlatıyor.	nost10	0,909		
Bana daha önceki bir zamanı hatırlatıyor.	nost8	0,902		
Hoş anıları hatırlamama yardımcı oluyor.	nost9	0,896		
Geçmişin hoş bir hatırlatıcısıdır.	nost4	0,892		
Güzel anıları çağrıştırıyor.	nost7	0,876		
Bana gençliğimi düşündürüyor.	nost3	0,856		
Satın Alma Ölçeği (AVE=0.872, CR=0.965, α=0.961, CMIN/Df=1.586, GFI=0.998, CFI=0.999, RMSEA=0.037, NFI=0.999)				
Kesinlikle satın alırım.	satın3		0,973	
Satın almayı düşünürüm.	satın1		0,954	
Satın almayla yüksek düzeyde ilgileniyorum.	satın2		0,952	
Muhtemelen satın alırım.	satın4		0,852	
Markaya Yönelik Tutum Ölçeği (AVE=0.715, CR=0.926, α=0.96, CMIN/Df=2.01, GFI=0.991, CFI=0.998, RMSEA=0.048, NFI=0.996)				
İyi	marka2		0,907	
Hoş	marka3		0,906	
Olumlu	marka4		0,854	
Çekici	marka1		0,791	
Sevimli	marka5		0,759	
Reklama Yönelik Tutum Ölçeği (AVE=0.925, CR=0.96, α=0.97, CMIN/Df=1.771, GFI=0.998, CFI=0.999, RMSEA=0.042, NFI=0.999)				
Reklamı beğeniyorum.	reklam1			-0,954
Reklama karşı tepkim çok olumludur.	reklam2			-0,947
Bu reklam çok iyidir.	reklam4			-0,904
Reklama karşı hislerim çok olumludur.	reklam3			-0,896

Notlar: Her ölçeğin içindeki madde sayısı ≤12, N>250 için İyi Derecede Uygunluk Değerleri GFI>0.90, CFI>0.95, NFI>0.95, RMSEA<0.07 (Byrne, 2011).

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla değişkenler arasındaki her bir ilişki düzeyinin eş zamanlı olarak değerlendirildiği yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Veri çözümlemeleri AMOS 23 ile incelenmiştir. Öncelikle boyutlara ait ölçüm modelleri değerlendirilmiştir. Yapısal modelde temelde beş hipotez incelenmiştir.

H1: Reklamda nostaljiden faydalanma tüketicinin reklama karşı daha olumlu bir tutuma sahip olmasını sağlar.

YEM'de nostaljik uyarım ile reklama yönelik tutum arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır (β=0,683). Dolayısıyla H1 kabul edilmiştir. Bu sonuç, literatürle benzerdir (Yurdakavuşan, 2019; Uğur, 2018; Ju vd. 2017).

H2: Reklamda nostaljiden faydalanma tüketicinin markaya karşı daha olumlu bir tutuma sahip olmasını sağlar.

YEM'de nostaljik uyarım ile markaya yönelik tutum arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir (β=0.089). H2 reddedilmiştir. Bu sonuç literatürdeki benzer çalışmalardan farklı çıkmıştır. İleri düzey analizler ile daha detaylı incelenmektedir.

H3: Reklamda nostaljiden faydalanma, reklamı yapılan markayı satın alma olasılığının artmasını sağlar.

YEM'de nostalji ile satın alma niyeti arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir (β=0.005). H3 reddedilmiştir. Bu sonuç da literatürdeki benzer çalışmalardan farklı çıkmıştır. İleri düzey analizler ile daha detaylı incelenmektedir.

H4: Tüketicinin reklama yönelik tutumu, tüketicinin markaya yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olmasını sağlar.

YEM'de reklama yönelik tutum ile markaya yönelik tutum istatistiksel olarak anlamlıdır (β=0.657). H4 kabul edilmiştir. Literatürdeki çalışmalar ile benzer özelliktedir (Çakır, 2006; Walker ve Dubitsky, 1994; Batra ve Ray, 1986; Biel ve Bridgewater, 1990; Edell ve Burke,1987; Spears ve Singh, 2004; Holbrook ve Batra, 1987).

H5: Tüketicinin markaya yönelik tutumunun tüketicinin satın alma niyeti üzerinde etkisi vardır.

YEM'de markaya yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır (β=0.93). H5 kabul edilmiştir. Literatürdeki çalışmalar (Saadeghvaziri ve Seyedjavadain, 2011; Sicilia vd. 2006; He, Chen ve Alden, 2015; Salehzadeh ve Pool,2016; Vila ve Kuster, 2011; Hernández ve Küster 2012; Pınarbaşı, 2017, Pınarbaşı ve Türkyılmaz, 2016) ile benzerdir.

Şekil 2'de hipotezlerin test modeli yer almaktadır.

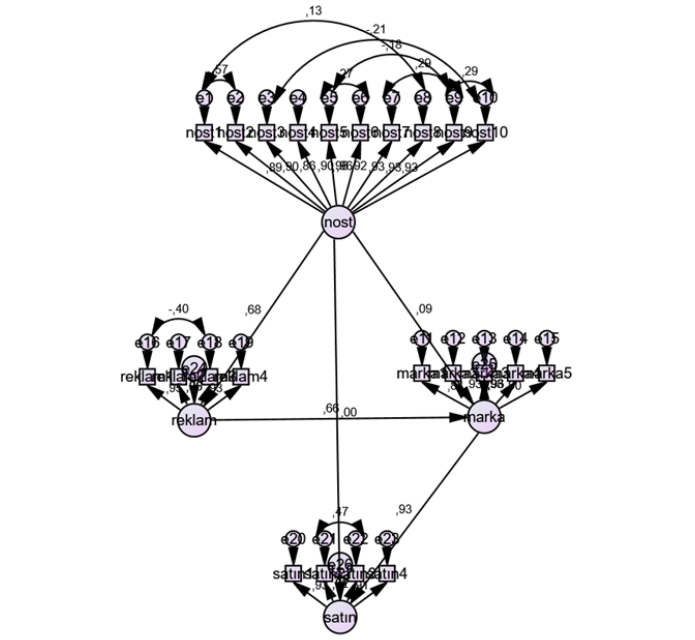

Şekil 2: Hipotez Test Modeli

Karmaşık modellerin açıklanması için kullanılan yapısal eşitlik modellemesi, bazı durumlarda hangi değişkenin diğer değişken üzerindeki etkisini azalttığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Aracılık analizi, bir değişkenin bir başkası üzerindeki etkisini ilettiği mekanizmanın veya mekanizmaların koşullu doğasını tanımlamak ve kullanmaktır (Hayes, 2013). Yapısal Eşitlik Modellemesinde nostaljik uyarım ile markaya yönelik tutum arasında doğrudan ilişki tespit edilememiştir. Ancak model incelendiğinde değişkenler arasında aracılık etkisi olabileceği düşünülmüş ve aracılık testleri yapılmıştır. Aracılık testleri, bağımlı ve bağımsız değişken arasında doğrudan bir bağımlılığın olmadığı gibi görünen durumlarda dolaylı ilişkiyi tespit eder. Değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri tespit edebilmek için SPSS'te PROCESS analizleri yapılmış ve anlamlılıkları test edilmiştir. Nostaljik uyarımın reklama yönelik tutum aracılığıyla dolaylı olarak markaya yönelik tutumu etkilediği belirlenmiştir. Bu sonuca göre, reklama yönelik olumlu tutuma sahip olan tüketicinin nostaljik uyarım düzeyi arttıkça markaya yönelik olarak da olumlu bir tutuma sahip olacağı ifade edilebilir. Bu sonuç, Gökaliler ve Arslan (2015), Pınarbaşı ve Türkyılmaz (2016), Sarıçiçek vd (2017), Şahin ve Kaya (2019) 'un yaptıkları çalışmalarda ulaştıkları sonuçlar ile benzerlik göstermektedir. Yine nostaljik uyarım ile satın alma niyeti arasında yapısal eşitlik modelinde doğrudan ilişki tespit edilememiştir. Ancak PROCESS testlerinde nostaljik uyarımın satın alma niyetini dolaylı yoldan olumlu etkilediği belirlenmiştir. Yani tüketicide nostaljik uyarımın arttırılması ile, tüketicinin reklama ve markaya yönelik tutumları da artacak, sonuç olarak tüketici satın alma davranışı gösterecektir. Literatürdeki çalışmalar (Tükenmez vd. 2017; Türk, 2021; Pascal vd. 2002; Yaman, 2018; Çeber, 2021) ile benzerlik göstermektedir. Aracılık testleri PROCESS Model 6 kullanılarak gerçekleştirilmiş olup model Şekil 3'te yer almaktadır.

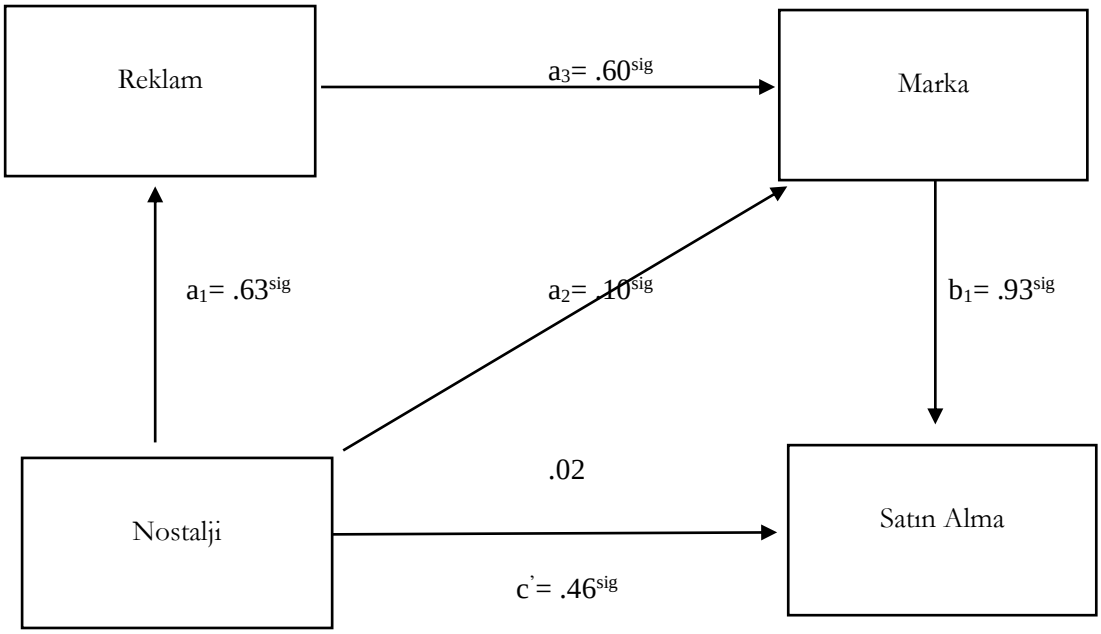

Şekil 3: PROCESS Model 6

Analizlerin özet bilgisi Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: PROCESS Analiz Sonuçları

	β	se	t	LCI		
Doğrudan Etki						
H1:a_1	0.63 sig	0.0334	18.94	0.567	0.698	
H4:a_3	0.60sig	0.0430	13.92	0.514	0.683	
H5:b_1	0.93sig	0.0320	28.91	0.863	0.989	
Dolaylı Etki	β	se	t	LCI		Boot
H2: a_1a_3	0.84sig	0.1230	6.8057	0.5956	1.079	
H3: a_1a_3b1	0.35sig	0.0411	-			0.27-.435
Nostaljinin Satın Almaya Toplam Etkisi	0.46sig	0.0391	11.68	0.38	0.534	

Tartışma ve Sonuç

Değişen tüketici istek ve beklentileri karşılayabilmek adına firmalar farklı pazarlama stratejileri aramaya başlamıştır. Bu aramalar neticesinde son yıllarda oldukça popüler hale gelmiş pazarlama stratejisi olan retro pazarlama firmaların ilgisini büyük ölçüde çekmektedir. Günümüzde firmalar kendi organizasyonlarını, tanıtımlarını, ürün üretim ve yeniden tasarlama süreçlerini ya da farklı alanlardaki faaliyetlerini bu strateji etrafında şekillendirmeye başlamıştır. Böylece Brown (1999)'un tanımını yaparak literatüre kazandırdığı retro pazarlama stratejisi bilim dünyasının da ilgisini çekmiş ve bu alanda çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar, tüketicilerin retro pazarlama algılarını belirlemeye yönelik olduğu gibi firma yöneticilerinin bu stratejiyi uygulama yöntemlerini ve başarı oranlarını belirlemeye yönelik de olabilmektedir.

Tüketicilerin nostaljiye eğilimlerini belirlemek adına yapılan çalışmalar çoğunlukla Baby Boomers ve X kuşakları üzerinde olmuş, Demir (2008), kuşakları daha da genişleterek Y kuşağının da çalışmalara dahil edilmeye başlandığını belirtmiştir. Bu çalışma da alan yazındaki çalışmaların etkisiyle oluşturulmuş, tüm kuşaklar çalışmaya dahil edilmiştir. Alan yazındaki bazı çalışmalarda nostaljiye eğilimle yaş arasında bir bağlantı kurulamamış, bazılarında yaş ilerledikçe nostaljiye eğilimin de arttığı tespit edilmiş. Bu çalışmada ise hem yaş ile nostaljiye eğilim arasında bir ilişki olduğu hem de her kuşaktaki tüketicilerin büyük çoğunluğunun nostaljiye eğilimi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışma ile eğitim durumunun yükseldikçe nostaljiye eğilimin daha düşük düzeyde kaldığı anlaşılmıştır. Gökaliler ve Arslan (2015), retro markaların marka imajlarına yönelik algılarının eğiliminde tüketicilerin cinsiyeti ile ilgili bir farklılık gözlenmemiştir. Ancak bu çalışmada farklı olarak erkeklerin kadınlara göre nostaljiye eğiliminin daha yüksek düzeyde olduğu anlaşılmıştır.

Araştırma kapsamında önerilen modelin faktör analizleri yapıldığında kurulan modelin verilerle oldukça yüksek düzeyde uyumlu olduğu, dolayısıyla kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenirlik kriterlerini sağladığı, korelasyon testleriyle değişkenler arasındaki ilişkilerin mevcut olduğu, değişkenler arasındaki ilişkilerin etki düzeyini belirlemek için yapılan testler sonucunda da literatürle benzer sonuçlar gösterdiği anlaşılmıştır. Reklamlarında nostaljik öğeleri (dekor, konuşma şekli, zaman, mekan vb.) kullanan markalar postmodern tüketicilerin geçmişe duydukları özlem duygusunu tetiklemekte bu durum da tüketicilerin reklamı beğenmelerini sağlamaktadır. Reklamları nostaljiden dolayı beğenen tüketici markaya yönelik olumlu tutum geliştirmektedir. Tüketicinin nostaljik uyarım düzeyi arttıkça, reklama yönelik olumlu tutumu dolayısıyla markaya yönelik olumlu tutumu tüketicinin o markayı seçme olasılığını arttırmaktadır. Yani tüketicinin satın alma niyeti üzerinde nostaljinin etkisinin yanı sıra reklama ve markaya ilişkin olumlu algısının da büyük oranda etkisinin söz konusu olduğu söylenebilir. Bu çalışmada değişkenler arasında doğrudan etkilerin yanı sıra dolaylı etkilerin de incelenmesi, ayrıca kolayda örnekleme yöntemi seçilmesine ve katılımcılara çalışmanın nostaljiyle ilgili olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemesine rağmen her kuşaktaki katılımcının büyük oranda nostaljik öğeleri seçmesi, bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Ajzen, I. (1985). From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior. Action Control, 11- 39. doi:10.1007/978-3-642-69746-3_2

Anand, P., & Sternthal, B. (1990). Ease of message processing as a moderator of repetition effects in advertising. *Journal of marketing research*, *27*(3), 345-353.

Batra, R., & Ray, M. L. (1986). Affective responses mediating acceptance of advertising. *Journal of consumer research*, *13*(2), 234-249.

Biel, A. L. & Bridgewater, A. C. (1990) "Attributes of Likable Television Commercials", Journal of Advertising Research, 30(3), Jun/Jul., 38-44.

Brown, S. (1999). Retro-marketing: yesterday's tomorrows, today!. *Marketing intelligence & planning*.

Çakır, V. (2006). Reklamların Beğenilmesinin Tüketicilerin Marka Tutumlarına Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 663-687.

Çeber, B. (2021). Retro Pazarlama ve Markaların Retro Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Uygulamalı Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(1), 253-275.

Dağdaş, G. (2013). İşletmelerde retro pazarlama uygulamalarının müşteri bağlılığına etkileri üzerine bir araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı, Selçuk Üniversitesi.

Demir, F., O. (2008). Nostalgic play of marketing: Retro branding, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 33, 29-41.

Edell, J. A., & Burke, M. C. (1987). The power of feelings in understanding advertising effects. *Journal of Consumer research*, *14*(3), 421-433.

Gegez, A.E., (2010), Pazarlama Araştırmaları, Geliştirilmiş Üçüncü Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

Gökaliler, E., & Arslan, Z. (2015). Geçmişle Bağ Kuran Bir Pazarlama Yaklaşimi: Retro Pazarlama Perspektifinden Tüketicilerin Marka Kimliği Ve Marka İmajina Bakiş Açilari Üzerine Bir Araştirma. *Global Media Journal: Turkish Edition*, *6*(11).

Haley, R. I., & Case, P. B. (1979). Testing thirteen attitude scales for agreement and brand discrimination. *Journal of marketing*, *43*(4), 20-32.

Hayes, J. R. (2013). *The complete problem solver*. Routledge.

He, Y., Chen, Q., & Alden, D. L. (2015). Time will tell: managing post-purchase changes in brand attitude. Journal of the Academy of Marketing Science, 44(6), 791–805. doi: 10.1007/s11747- 015-0444-7.

Hernández, A., & Küster, I. (2012). Brand impact on purchasing intention. An approach in virtual social networks channels. Economics and Business Letters, 1(2).1-9.

Ju, I., Jun, J. W., Dodoo, N. A., & Morris, J. (2017). The influence of life satisfaction on nostalgic advertising and attitude toward a brand. *Journal of Marketing Communications*, *23*(4), 413-427.

Kardes, F., Cronley, M. & Cline, T. (2010). Consumer Behavior. Cengage Learning. 2nd Edition.

Odabaşı,Y, (2014). Postmodern Pazarlama. İstanbul: MediaCat Kitapları. Akt: Altuntuğ, N. (2011). Değerlere hitap eden pazarlamanın nostalji boyutu. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *3*(2), 265-273.

Oğuz, G. V. (2017). Investigation of the effect of retro marketing on brand loyalty over generations X, Y & Z. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies, 3*(1), 48-60.

Saadeghvaziri, F. & Seyedjavadain, S. (2011) Attitude towards advertising: mobile advertising vs advertising-in-general, *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 28, 104-114.

Salehzadeh, R., & Pool, J. K. (2016). Brand Attitude and Perceived Value and Purchase Intention toward Global Luxury Brands. *Journal of International Consumer Marketing*, 29(2), 74–82. doi: 10.1080/08961530.2016.1236311.

Sharma, S., Mukherjee, S., Kumar, A. & Dillon, W.R. (2005). A simulation study to investigate the use of cutoff values for assessing model fit in covariance structure models. *Journal of Business Research,* 58(7), 935-943.

Sicilia, M., Ruiz, S., & Reynolds, N. (2006). Attitude Formation Onlin - how the Consumers need for Cognition Affects the Relationship between Attitude towards the Website and Attitude towards the Brand. *International Journal of Market Research*, 48(2), 139–154. doi: 10.1177/147078530604800204.

Şahin, E., & Kaya, F. (2019). Retro Pazarlama Kapsamında Tüketicilerin Retro Marka Eğilimlerinin Retro Marka Farkındalığına ve Retro Marka Güvenine Etkisi: Konya İlinde Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *29*(1), 227-248.

Tükenmez, A., Hocaoğlu, M., Gelbal, E., ve Çavuşoğlu, S. B. (2017). Retro Pazarlamasının Tüketici Algısı ve Tüketici Davranışına Etkisi: Futbol Taraftar Grubu Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(15), 509-520.

Türk, Z. (2021). Tüketicilerin Kişisel Nostalji Eğilimi ve Nostaljik Ürünlere İlişkin Kalite Algısının Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (45) , 419-430 . DOI: 10.30794/pausbed.670316.

Uğur, E. (2018), Retro Pazarlama Uygulamalarına Tüketici Tepkilerinin Nöropazarlama ile İncelenmesi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ).

Vila, N., & Kuster, I. (2011). Consumer feelings and behaviours towards well designed websites. *Information & Management*, 48(4-5), 166-177. doi:10.1016/j.im.2011.04.003.

Vincent J. Pascal , David E. Sprott Ph.D. & Darrel D. Muehling Ph.D. (2002) The Influence of Evoked Nostalgia on Consumers' Responses to Advertising: An Exploratory Study, *Journal of Current Issues & Research in Advertising,* 24:1, 39-47, DOI: 10.1080/10641734.2002.10505126.

Walker, D. & Dubitsky, T. M. (1994), "Why Liking Matters", *Journal of Advertising Research*, 34(3), May/June, 9–18.

Yaman, Z. (2018). Nostaljik Ürünlerin Tüketici Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi. *Turkish Studies (Elektronik)*, *13*(7), 301-308.

Yurdakavuşan, S. (2019). *Yaratıcı bir strateji olarak reklamlarda retro yaklaşım kullanımına yönelik bir inceleme* (Order No. 28243895). Available from ProQuest Dissertations & Theses Global. (2486155475). Retrieved from

https://www.proquest.com/dissertations-theses/yaratıcı-bir-strateji-olarak-reklamlarda-retro/docview/2486155475/se-2?accountid=10527.

Yüksel, M. S. (2014). Modern Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım: Retro Pazarlamanın Tüketici Algısına Etkisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş).

Eleştirel Perspektif'ten Fransız Devrimi'ni Okumak

Fevzi YAHŞİ[1]

Giriş

Dünya tarihinde önemli paradigmal değişimlere neden olan Fransız Devrimi, siyasal alandan sosyal yaşama kadar ciddi dönüşümlerin kırılma noktası olmuştur. Bu kırılma içtimai hayatın her alanında kendisini göstermiştir. Bununla da kalmamış imparatorlukların yıkılmasında, dünyada demokrasinin yayılmasında, ulus devletlerin ortaya çıkmasında temel etken olmuştur. Binaenaleyh liberalizm, sosyalizm, komünizm, anarşizm, feminizm, faşizm gibi ideolojilerin de kaynağı olmuştur. Bu denli mühim değişim ve dönüşümlere sebep olan bu devrimin altında yatan nedenlere inip, devrimi tam anlamıyla idrak etmek ve modern dünyadaki sonuçlarını görmek, modernizm/modernite bağlamında günümüz dünyasında karşılığını okumak elzemdir.

Gelenekten ve geçmişe ait her şeyden radikal/kökten kopuşu temsil eden Fransız devrimi, neticeleri itibariyle çoğu batılı veya batılı olmayan filozof, yazar, araştırmacı tarafından eleştirilmiştir. Hatta Amerikan devrimi, İngiliz Devrimi gibi bazı devrimlerden farklı olduğu hususunda çokça eleştiri konusu olmuştur. İşte bu çalışmada gaye, devrimin bu bağlamda gelenekten, toplumdan/toplumsallıktan ve dinden bağımsız, rasyonelist, pozitivist, kapitalist bir bireyci zihniyeti/zeitgeist inşa sürecinden geçtiğini okuyucuya aktarmaktır. René Guénon'un deyimiyle geriye sadece din dışı bilim, din dışı felsefenin kaldığı bir başka ifadeyle gerçek entelektüalitenin inkârının kaldığı, aklı/akılcılığı her şeyin üzerine koyan (Guénon, 2022) bir devrimi tüm detaylarıyla okuyucuya sunmak ve bu devrimi eleştirel bağlamda tartışmak ve incelemek bu çalışmada amaçlanmıştır.

Devrim Öncesi Fransa'da Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Durum

18. yüzyılın sonunda, asiller sınıfı-ruhban ile birlikte krallık nüfusunun yüzde 3'ünü oluşturmaktaydı. Bu sınıf gerçekten imtiyazlı bir sınıftır. Tüm Fransa'daki kilise bölgeleri ve manastırların çoğu asil ailelerine mensup çocukların elinde idi. Dolayısıyla kilise gelirlerinin, öşür dâhil, 240 milyona yükselen büyük bir kısmına sahiptirler. 1781'den beri maaşları toplam 46 milyona yükselen askeri rütbelerde neredeyse sadece asillere verilmekte idi. Ayrıca asiller gayrimenkul vergisinden muaftırlar. Asiller sınıfının bu imtiyazları köylü sınıfı ve burjuvazinin ciddi itirazlarına konu olmuştur. Bu sınıfların talepleri karşısında da aristokrat sınıfı içinde de görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Genel olarak bu sınıf burjuvazinin istediği müsamahayı ve düşünce hürriyetini kabul eder. Bazı asiller, La Fayette ile birlikte, işi Fransa'ya Amerikan tipinde bir anayasa getirilmesini ve milli hâkimiyetin ilanını istemeye kadar ileri götürürler, bu davranış toprak alanına, feodal hakların kaldırılmasını kabul etmek şeklinde yankılanır. Çoğu manastırlarda, çoğu zaman yüksek asiller sınıfına mensup aile çocukları arasında tayin edilen ve ücretlerini almaktan başka kaygıları bulunmayan papazlara karşı bir devrim rüzgârı esmektedir (Coquin & ark., 2013). Vergi, askere alma ve manevi yaşantıyı düzenleyen yasalara itaat taleplerine karşı Fransa'da geniş bir direniş meydana geldi. Fakat önceden bulunan rekabetlerin, sağlam iç bağlantılara sahip muhalif bir bloku devrimci burjuvazinin karşısına çıkarabildiği bölgelerde sıklıkla iç savaşlar ortaya çıktı. Dolaylı yönetimden dolaysız yönetime

[1] Öğretim Görevlisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

doğru devrimci geçiş, bu anlamda bir burjuva devrimini de bünyesinde barındırıyor ve arka arkaya anti-burjuva karşı devrimler meydana geliyordu (Tilly, 2005). Bu dönemde emekçi sınıf olarak bilinen ve sayıları kapitalistlerden kat kat fazla olan işçi sınıfı eğitim, örgütlenme, liderlik ve maddi kaynaklar gibi yönlerden kapitalistlerden daha gerideydiler. Bu anlamda 16. Yüzyıl sosyal mücadeleleri ortaçağ ve modern döneme ait özellikler barındırmaktadır. Almanya'da ortaya çıkan komünist ve dini kökenli Köylüler savaşı, kısmen komünist bir hareket olan İspanya'daki Communeros ve Hermandad ayaklanmaları, kısmen dini temelli çeşitli isyanlar ise İngiltere'de baş göstermiş ve bu olayların geneline bakıldığında temel nedenin daha iyi ücret ve hayat koşulları isteği yattığı görülmektedir (Smith, 2009).

Dolayısıyla bu feodal toplumun içinden doğan ve devrimle birlikte güçlenen orta sınıf, yani burjuvazi, feodalizm yerine malların serbest mübadelesine dayanan, öncelikle kar amacı hedefleyen kapitalist toplum düzenini kurmuştur. Feodalizme karşı savaş veren bu sınıf, üç dönüm noktası geçirmiştir. Birincisi Protestan Reformu, ikincisi İngiltere'nin Şanlı Devrimi, üçüncüsü ise Fransız Devrimidir (Huberman, 2009).

1789 Devrimi öncesinde Fransa'da diğer Avrupa'lı devletlerde olduğu gibi yerel seviyede dolaylı bir yönetim hâkim olup, bu düzende papazlar ve soylular aracı rolündeydi. Diğer tarafta ise burjuvazinin başını çektiği bir halk bloğu bulunmaktaydı. Dolayısıyla ikisi de iktidar üzerinde hak iddia eden, ikisi de halktan önemli bir destek alan devrimci bir durum bu noktada oluşmaya başladı. Asker saraya sırt çevirmiş, muhalefet kuvvetleri oluşmuş ve burjuvazinin önder olduğu halk bloğu devlet aygıtının önemli kesimlerini denetimi altına aldı. 1789-90 sürecinde hukukçular, memurlar ve diğer burjuvalar devleti ele geçirmiş ve içinde rahipler, senyörler, senyörlere bağlı görevliler başta olmak üzere eski aracıları devletten uzaklaştırmışlar ve doğrudan yönetimi kurmuşlardır (Tilly, 2005).

Ayrıca burjuvazi yani yükselen orta sınıf, Fransız devrimini gerçekleştiren ve devrimden en kazançlı çıkan taraf olmuştur. Burjuvazi sınıfının içinde ise yazarlar, doktorlar, öğretmenler, avukatlar, yargıçlar, devlet memurları, tüccarlar, imalatçılar, bankerler bulunmaktaydı. Amaçladıkları şey ise feodal olmayan bir toplumda feodal zırhları üstünden atıp, rahat oturan bir kapitalist ceket giymekti. Onlar ticaret ve sanayide istedikleri laissez-faire'in din ve bilim'deki karşılığı "aklın yönetimi" olmuştur. Burjuvazinin siyasi güçleri ve mülkleri bulunmaktaydı, ancak ekonomik anlamda da güçlenmek ve feodal düzenin mülklerinin üzerindeki boyunduruğundan kurtulmak istemekteydiler. Devrim sürecinde liderliği burjuvazi elde etti. Diğer gruplar ise sadece savaşmıştır. Bu süreçte, burjuvazi kendini zenginleştirecek ve güçlendirecek bir hayli şans elde etmiştir. Kilise ve soylulardan vurgunculuk yoluyla bir hayli toprak elde ettiler (Huberman, 2009).

Ekonomik açıdan giderek güçlenen burjuvazi, siyasal gücü ele geçirip aristokratlardan yana olan yasaları kendilerine çıkar sağlayacak şekilde değiştirmeye başladılar. Amaçları için mutlak monarşilerin iktidarını sınırlama yoluna da gitme faaliyetine girişen burjuvalara karşı bu sefer feodal aristokratik güçlerle monarklar işbirliğine giriştiler. Fakat 18. Yüzyılda roller değişerek, burjuvazi özgürlük ve eşitlik gibi ideolojik söylemlerle mutlak monarşiyi sınırlandırmayı amaçladılar. Burjuvazinin iktidarı sınırlandırmaya yönelik faaliyetleri, siyasal düşünüş alanında da devam etti. Siyasal alanda meşrutiyetçi anayasal parlamento, demokratik kuramlar, siyasal özgürlük gibi kavramları, ekonomik alanda ise devletin ekonomiye karışmaması düşüncesine dayalı ekonomik özgürlükçü liberal teoriler geliştirdiler (Şenel, 2017).

Devrim sürecinde birinci tabaka olan ruhban sınıfı, Ancien Regime'e en önemli desteği vermekteydi. Ancak kilise'de diğer sınıflar gibi bölünmüş bir yapıdaydı. Yukarı din adamları ayrıcalıklı ve etkili statülerinin devamı için düzenin devam etmesini gerektiğinin farkındaydılar. Bu bağlamda sarayla yakın ilişki içindeydiler. Aşağı din adamları ise tiers etat'nın içinden olup, kilise hiyerarşisi içindeki üstlerinin zenginlik ve kibirlerinden

rahatsızlardı. Bu papazlarda düzenin, bu yüzden değişmesi gerektiğini ifade ediyorlardı (Ağaoğulları, 2006).

Köylüler ise, toprak sahibi özgür kişiler olmalarına karşın, hala feodal haklar ve ödentiler altında ezilmeye dayanamamaktaydılar. Ayrıca karşılığında hiçbir şey vermeden kendilerini sömüren soylulara da katlanamamaktaydılar. Dolayısıyla bu sınıf, feodal sömürü düzeninin her ne şekilde olursa olsun yıkılışını desteklemeye hazırdı. Köylülerden başka tiers etat'nın (üçüncü tabakanın) içinde yer alan emekçiler ile burjuvalarda Ancien Regime'den memnun değillerdi. Düşük ücretlerden ve yükselen fiyatlardan rahatsız olan bu sınıf, başlatılacak bir değişimi destekleyecek, ayrıca etkin bir rol üstlenecek bir görüntü veriyordu. Burjuvazi, zengin tüccarlar, bankerler, doktorlar, avukatlar ve küçük tezgâhları işleten zanaatkârlara kadar uzanan çok farklı kesimleri içermekteydi. Bununla birlikte ekonomik açıdan giderek güçlenen bir burjuvazi vardı. Yükselen fiyatlar, yine tüccarlar ile bazı dükkâncıların büyük karlar elde etmesini sağlıyordu. Kendilerine yüklenen vergiler ise köylülerinkiyle karşılaştırıldığında hiçte ağır değildi. Ayrıca burjuvazi, feodalizmin ekonomik gelişmesini engellediğini düşünüyor ve feodalizmle özdeşleştirdiği bütün kurumların, özellikle Kilise ile siyasal yapılanmanın değiştirilmesini hedeflemekteydi. Bununla birlikte burjuvazi, sanayinin ve serbest ticaretin önündeki bütün engellerin kaldırılmasını talep etmekteydi. Burjuvazi bunun hayata geçirilmesinin ancak ayrıcalıkların kaldırılıp, hukuksal eşitliğin sağlandığı bir düzende mümkün olacağının savunuyordu. Bununla beraber burjuvaların Ancien Regime'e karşı duydukları düşmanlığın duygusal bir kapsamı da bulunmaktaydı. Soylular tarafından küçümsenmek, monarşiden ikinci sınıf yurttaş muamelesi görmek ve Kilise'nin ya da ordunun yüksek makamlarını kendilerine kapalı bulmak onurlarına dokunuyordu (Ağaoğulları, 2006).

XVI. Louis, Paris Parlamentosu'nun arazi ve damga vergilerini tescil etmemesine bir tepki olarak, Ağustos 1787'de bu kurumun üyelerini Troyes'a sürgün etti. Soylular ve üst düzey din adamları bu duruma ciddi bir biçimde karşı çıktı. Eyalet parlamentoları Paris parlamentosu'nun düşüncesini destekledi. Grenoble parlamentosu yeni damga ve arazi vergilerini onaylamayı kabul etmeyerek, kraliyetten izin almadan kendi eyalet meclisini toplantıya çağırdı. Monarşinin soyluları vergi ödemeye zorlama girişimine karşı "soylu isyanı" genişledi. Eyalet parlamentoları, Etats Generaux'un toplanmasını talep ettiler. Temelinde isyan monarşinin kendisini hedef almamaktaydı. İsyan gerçekte, soyluların düşüncesine göre milletin haklarına ve ayrıcalıklarına karşı gittikçe despotlaşan bir tahtın işlediği istismarlarını hedef almaktaydı. Sonraki süreçte monarşi uzlaşma aradı. Kasım 1787'de, XVI. Louis Paris parlamentosunu sürgünden geri çağırdı. Fakat Kral, Parlamento'da görüşülmesine fırsat tanınmadan tescil edilen yeni borç fermanları yayınladı. Kral, Mayıs 1788'de Paris Parlamentosu'nun+ en radikal üyelerinden ikisinin tutuklanmasını buyruk verir. Ayrıca parlamentoları askıya alıp, bunların yerine yeni eyalet mahkemeleri oluşturdu. Kraliyet fermanlarını tescil etmek üzere tek bir genel mahkeme kurdu. Kralın parlamentolara karşı faaliyetleri hızlı bir şekilde direnişe neden oldu. Dolayısıyla Fransız Devrimi'ni "soylu isyanı" başlatmıştır (Merriman, 2018).

Bu sosyal buhrana aynı zamanda çok derin bir ekonomik buhran da eklenmiştir. Hükümet mali durumu düzeltmek için ülkenin iktisadi refahına güvenmekteydi. Ekonomi 'de realistten ziyade ideolojik bir liberal politika vardı. Ekonomik kriz o derece genişledi ki 1787'de Fransa'nın ticari muvazenesi -o vakte kadar fazlasıyla lehte idi- tersine döndü. İthalatın 611 milyona çıkmasına karşılık, ihracat 542 milyona düştü. Daha önce 100 milyonluk ticaret fazlası varken, bilançonun 69 milyonluk açıkla kapandığı görüldü. İşsiz güruh artmıştır. Dilencilik ve haydutluk askeri güçlerin müdahalesini gerektirecek biçimde genişledi. Beslenme durumu ülkede sıkıntılıydı. Üretim yetersiz olup, küçük çiftliğin hâkim olduğu Fransa, tarım metotlarının düzeltilmesi yolunda İngiltere ve Belçika'yı izlememişti. 1788'de Paris'te ekmeğin fiyatı zaman zaman dört katına çıktı. Tüm Fransa'da karışıklıklar meydana geldi. İsyan ve yağmalar Paris civarında, Burgonya'da, Midi'de git gide çoğaldı. Paris'te işçiler bir mahallede bir fabrikayı yağmaladılar. 1789'da Provence'da şatolara saldırıldı. Tüm ülke sefalet, şehir ve köy proletaryalarını devrime sürüklüyordu (Coquin & ark., 2013).

Fransız devrimi kaçınılmaz değildi. Fakat önceki yirmi yılın zor ekonomik koşulları, gittikçe yerleşik, ekonomik ve toplumsal ayrıcalıklar karşısında özgürlüğü önceleyen bir söylemin giderek popülerleşmesi ile beraber mümkün görünmesine neden oldu. 1780'lerde bir finansal bir kriz ortaya çıkınca, Kral Etats Generaux"yu toplantıya çağırmaya mecbur kaldı. Ve Fransız devriminde zirveye çıkacak bir karşılaşmanın zemini başladı (Merriman, 2018).

Meşruti monarşiye darbe vuran şey, aslında mali kriz olmamakla birlikte, Kurucu Meclisin büyük bir ihtiyatsızlık ile içine düştüğü dini kriz olmuştur. Rahipler kısmının sivil örgütlenmesi ile onların devlet memuru haline gelmesi ve bu durumun kilisenin bağımsızlığına darbe vurması anlamına geliyordu. Çoğu başpapazın istenen yemini etmemesi, aşırı elemanların Kilise'ye düşmanca tavır takınmaları, yemin etmeyenlerin istifa etmiş sayılacağı gibi durumlar, din krizini daha da üst seviyelere taşıdı. Kralın anayasaya bağlılık yemini etmesi ile Papa'nın dinsizlikle suçladığı Kilise reformunu gerçekleştirmeye söz veriyordu. Kral bir ikilem arasındaydı ya Papa'nın dine aykırı saydığı bir kanunun aleti haline gelecekti ya da Fransız temsilcileri önünde verdiği yemine ihanet etme yolunu seçecekti. Dini kriz daha da alevlendi. Anayasanın istediği kilise kurulsa da rahiplerin büyük çoğunluğu yemin etmedi ve Kurucu bunları asi sayarak, maaşlarını vermedi. Bununla birlikte kiliselerde dindar kesim ile vatansever kesim arasında tartışmalar meydana geldi. Nihayetinde kilise ve devrim birbirine düşman iki partiye ayrıldılar. Aşırılar yani Jakobenler din aleyhtarı, Kralcı kulüpler ise kurulan dine haksızlık hareketlerine karşı Vendee'de toplanan muhalefet (Coquin & ark., 2013).

Devrime Doğru/Devrim Sürecinde Yaşanan Gelişmeler

5 Mayıs 1789'da devrimin ateşleyicisi olacak Etats Generaux, Versailles'da toplanıp çalışmalarına başladı. 175 yıldır hiçbir Fransa kralının aklının ucundan geçmeyen Etats Generaux'yu XVI. Louis'nin yeniden toplanmaya çağırmasının arkasındaki sebepler nelerdir ? Bu duruma Fransa nasıl gelmiştir ? Genişlemeye dair XVI. Louis'den bu yana devam eden savaşlar, devletin vergi kapasitesinin ötesinde bir askeri harcamaya neden oldu. Ayrıca saray harcamaları dahi, ruhban ile soyluların vergi ayrıcalıkları sebebiyle, halktan toplanan vergilerle karşılanamıyordu. Uzun süredir kötü yönetilen Maliye de bunlara eklendiğinde krallığın hızla artan bir bütçe açığı meselesi ortaya çıktı. Bununla beraber ülke, bir ekonomik kriz içine girmişti ve fiyatlar 1770'ten itibaren sürekli artmaktaydı (Ağaoğulları, 2006).

Monarşik iktidar açık bir biçimde bir tehlike içindeydi. Rejim kriz ile karşı karşıyaydı. Parlamento kralın müdahalesine karşın muhalefeti sürdürdü. Parlamento'dan bazı üyeler tutuklandı. Parlamento kralın bu kararına karşı yasa çıkarsa da kral bu duruma boyun eğmedi. Parlamento kralın mutlak monarşisine karşı bir kararname çıkararak bir çeşit "Haklar Beyannamesi" yayınladı. Rennes'de birtakım isyanlar oluştu. Askerlerin müdahalesine karşın 1788'de eyalet Etajeneroları (Sınıflar Meclisi) kendiliğinden Vizille şatosunda toplantı gerçekleştirdiler. 165 soylu, 50 din adamı ve avukatların yönetiminde 325 üçüncü sınıf olarak görülen halk temsilcisi, Etajenero toplantıya çağrılmadığı sürece vergi ödemeyeceklerini ifade ettiler. Yapılan gizli tutuklamalarında kaldırılmasını talep ettiler. 1789 yılı Ocak ayında Parlamento, Etajenero'nun 1614'deki usullere göre toplanmasını istedi. Halk Etajenero'da faal çoğunluğunun olduğu gibi temsil edilmesini istemekteydi. Halkın bir başka meydan okuma ise imtiyazlı sınıflar toplamına eşit mebusla temsil edilmek istemesi ve Etajenero'da oylamanın sınıf başına değil, adam başına yapılmasını istemeleriydi (Coquin & ark., 2013).

Etajenero 1789'un 5 Mayısı'nda Versailles'da toplandığında üç farklı siyasal düşünüş bulunmaktaydı. Mutlakiyetçi Monarşi ayrıcalıkları yavaş bir biçimde ilga etmek ve tüm iktidarı kralın elinde toplamayı amaçlamaktaydı. Eyalet meclisleri ve ayrıcalıklı sınıflar monarşiye "krallığın temel kanunlarını" zorla kabul ettirme gayesindeydi. Diğer grup liberal muhalefet ise ayrıcalıkların kaldırılması yoluyla medeni eşitliğin gerçekleştirilmesini ve "ilahi hak"ka dayanan mutlakiyetçi krallık yerine, milli egemenliğe dayalı meşruti krallığı yerleştirecek bir temsili rejimin getirilmesini istemekteydiler. Böylece ayrıcalıklı sınıf üyeleriyle, liberal

muhalefet sınıf arasında bir mücadele başlamış oldu. Tiers etat ise üç sınıfın bir arada toplantı yapmasını ve adam başına oy verme sistemini savunup, Etajenero'nun eskisi gibi üç sınıf halinde toplanıp oy vermesini talep etmekteydi. Uzun süren tartışmalardan sonra tiersetat soylular ve din adamlarının muhalefetini dinlemedi ve kendini milletin tek temsilcisi ilan edip, Milli Meclis adını almıştır. Bu meclisin üyeleri krallık için bir anayasa meydan getirmek için yola koyuldular. Tierseta'yı onaylayan din adamları sınıfında liberal düşünceler oldukça benimsenmiş durumdaydı. Krallık bu yaşananlar sonucunda karşı karşıya kaldığı, büyük tehdit'e karşı, tepki olarak her sınıfın ayrı ayrı kendi salonlarında oturumlarına devam etmeleri emri verdi. Soylular ve din adamları kralın bu emrine uydular, fakat tierzeta, Halk Meclisi olarak toplantılarını sürdürme kararı aldı. Bu durumu kabullenen kral mağlubiyeti de kabul etmiş oluyordu. Daha sonra, Halk meclisine, rahipler sınıfının büyük çoğunluğu ve soylular sınıfının 47 milletvekili katıldı. Kral, 27 Haziran'da rahipler sınıfı ile asillerin tierzeta ile birleşip Halk Meclisi kurma talimatı verdi. Bu anlamda liberal devrim tamamlanmıştı. Reformlar artık kraldan değil, meclisten gelecek, egemenlik ise Kral'dan seçilmiş milletvekillerinin temsil ettiği millete geçmekteydi (Coquin & ark., 2013).

5 Mayıs 1789'da Versailles'da toplanan ve devrimi başlatan Etats Generaux 578 üyeye sahip homojen bir gruptur. İçinde köylü, zanaatkâr veya işçi bulunmayıp, tümünde burjuvalardan oluşmuş bir yapı vardı. Üyelerinin hepsinin sosyal-toplumsal bir değişimden yanadır. 270 üyesi bulunan soylu sınıfının ayrıcalıklarına dört elle sarılan aristokratlar ve liberal soylulardan oluşmaktaydı. Aristokratlar burada hâkim sınıftı. 291 üyeye sahip din adamları gurubu bölünmüşlük içindeydi. Çoğu din adamı da değişim düşüncesinden yanaydı (Ağaoğulları, 2006). Etajenero seçimleri ekonomik ve mali bir kriz, toplumsal karışıklıklar ve gerçek bir siyasal anarşi içerisinden gerçekleştirildi. Halk mebusları sayısı, ayrıcalıklı sınıflar sayısına eşit olacak şekilde bir katı artırıldı. Yalnız eski seçim sistemi korunarak ayrıcalıklı sınıf mebuslarını doğrudan genel oylamayla seçerken, halk ise mebuslarını genel ve birkaç dereceli oylama ile seçti. Toplanan Etajenero'da 1165 mebus bulunmaktaydı. 300 tanesi ruhban temsilcisi, asillerin temsilcileri 153'ü subay 285 kişiydi. Halkın ise 600 mebusu vardı ve bunun tamamı burjuvadan oluşmaktaydı. Reform taraftarları büyük çoğunluğu elde etmişlerdi. Mutlak monarşi bu anlamda oybirliği ile mahkûm edilmiş gibi görünmekteydi. Üç sınıfın istekleri ise, yasama yetkisinin seçilmiş bir meclise geçirilmesi, basın özgürlüğü, din hürriyeti, işkence ve gizli emirlerin kaldırılması, birey özgürlüğünün korunması ve haklarda eşitlik. Amerikan Birleşik Devletleri'nden örnek alan Fransız kamuoyu yazılı bir anayasa talep ediyordu. 5 Mayıs 1789'da Versailles'de Etajenero'nun toplanması Fransa tarihinde yeni bir devrin başlangıcı anlamına gelmekteydi (Coquin & ark., 2013).

Etat Generaux'nun açılış oturumunda kraliyet her tür siyasi değişimin karşısında olduğu intibasını uyandırmış ve bu durum tiers etat gurubunda hayal kırıklığı oluşturmuştur. Bu duruma istinaden, tiers etat temsilcileri, ayrı meclisler biçiminde toplanılmasını ve oylamaların sınıflara göre yapılmasını kabul etmemişlerdir. Yüksek din adamı ve aristokratların desteklediği krallık iktidarına karşı mücadele etmişlerdir. Tiers etat, Sieyes 'in tavsiyesi ile kendilerini "Ulusal Meclis" olarak ilan etmişlerdir. Ulusal meclis kendisinin uygun görmediği hiçbir vergini geçerli olmadığını duyurmuştur. Kral'ın bu karara karşı girişimleri netice vermemiş ve tiers etat temsilcileri Jeu de Paume salonunda toplanıp anayasa yapılıncaya kadar oradan ayrılmayacaklarını belirtmişlerdir. Salonu kralın tehdidine rağmen terk etmeyen tiers etat temsilcileri tam bir direniş başlatmışlardır. Ruhban üyelerin çoğunluğunun ve 47 soylunun Ulusal Meclis'e gelerek yerlerini alması neticesinde kral teslim olur. Kral 27 Haziran'da ayrıcalıklı sınıfların tüm üyelerinin ulusal meclise katılması emrini verir. Dolayısıyla 17 Haziran kararı kral tarafından onaylanmıştır. Tiers etat bununla kalmayıp 9 Temmuz 1789'da meclisi "Ulusal Kurucu Meclis" olarak tanımlamıştır. 2 gün sonra ise bir Anayasa Komisyonu meydana getirilmiştir. Dolayısıyla burjuvazi kendi devrimini hayata geçirmiş bulunmaktaydı (Ağaoğulları, 2006).

Gerçekte her şey olarak ifade edilen üçüncü tabakanın, soyluların baskıları sebebiyle bugüne kadar hiç statüsüne indirgendiğini belirten Sieyes'e göre, tiers etat'nın hiçbir zaman siyasal hakları da, Etats Generaux'ta gerçek temsilcileri de olmamıştır. Dolayısıyla özgür de olamadıklarını ifade eder. Tiers Etatın her şey olması gerekirken hala hiçbir şey olmasının sebebini, aslında hiçbir şey olan soylu sınıfın her şey olmasından ileri gelmekte olduğunu ifade eder. Siyasal iktidarın soylu sınıfına ait olduğunu, dolayısıyla Fransa'nın aslında bir monarşi olmadığını, aristokratik bir yönetime sahip olduğunu belirtmektedir (Ağaoğulları, 2006).

Uzun bir mücadelede neticesinde üçüncü sınıf, diğer iki yüksek sınıf mebuslarına miktarca eşit mebus çıkarmak iddiasını onaylattırdı. Her sınıf kendi arasında oy vermek zorunda tutulmasaydı, üçüncü sınıfın mebus miktarı oy verilirken önemli bir rol oynayabilirdi. Ancak bu garip oy usulü üçüncü sınıfın mevcut gücünü etkisizleştiriyordu. Dolayısıyla ilk Halk Meclisi mücadelesi bu cihetle başlamaktaydı. "intihab defterleri" gibi propaganda broşürlerinde tüm sınıfların bir araya gelerek bir meclis oluşturmaları ve umumi rey usulünün kabulü ciddi biçimde tavsiye edilmekteydi. Üçüncü sınıf iki yüksek sınıfla birleşmek için asillere ve ruhanilere çoğu kez başvurmuştur. Sonuçta rahip Sieyes'in teklifi üzerine iki sınıfla birleşmeye ve bu içtimanın "Millet Meclisi" şeklinde telakki edilmesine kararlaştırır. Bu karara göre iki imtiyazlı sınıf; istediği takdirde içtimaya katılabilecektir. Lakin bundan çekinirse meclisin doğrudan doğruya karar verme hakkı bulunmaktadır. Bu bağlamda üçüncü sınıf bütün millettir (Aster, 2004).

Ayrıcalıklı kesimler ve Üçüncü tabaka arasındaki çatışmayı engellemek amacıyla 16. Louis, 23 Haziran 1789'da kendisinin de ömür boyu bağlı kalacağı kraliyet reform programı ilan etmiştir. Aydınlanma ile bağlantılı olarak vergilerin parlamento tarafından denetlenmesi, kral emrinin kaldırılması, basın özgürlüğü, iç ticaret serbestisi ve hukuk reformu gibi mühim bazı ödünler sağlandı. 16. Louis'in yayınladığı fermanda Kral devletin üç tabakası arasındaki farkların krallığın anayasasının temel dayanakları olarak devam etmesini emrettiği için Temmuz krizi, Paris ayaklanması ve Fransa'nın çoğu kentlerindeki isyanları başlatan bir adım oldu (Hampson, 1991).

Üçüncü sınıf bir meydan okuma ile kralın otoritesine tanımlanmış sınırların getirilmesini istedi. Kral ise üçüncü sınıfın düşüncelerinin geçersiz olduğuna dair duyuru yaptırdı. 23 Haziran'da Etats Generaux'yu dönem dönem toplamayı, arazi vergisi ve zorunlu bedelsiz çalışma uygulamalarını kaldırmayı, ticarete engel olan iç gümrük ve geçiş ücretlerini kaldırmayı kabul etti. Etats Generaux'da kişi başına fakat sadece üç sınıfın kadim ve anayasal haklarını ilgilendirmeyen konularda oy verilmesini de onayladı. Kral tarafından verilen bu fırsatlar, üçüncü sınıfın radikalleşmiş üyeleri için yetmiyordu. 22 Haziran'da XVI. Louis Necker'i görevden almıştı. Fakat Paris'te binlerce kişinin Necker'in görevde kalması isteğiyle Paris'teki Tuileries Sarayı'nın bahçesini istila ettiğini öğrendikten sonra bunu bıraktı. Necker kraliyetin finansal durumunun vergiler yükseltilmeden düzeltilebileceği tezi ile 1781'de bir tanınırlık elde etti. O zamanlarda din adamlarının çoğu ve soyluların da bazıları üçüncü sınıfa katılmıştı. Kral, Etats Generaux'yu kuvvet kullanarak dağıtma tehdidinden sonra, artık 27 Haziran'da ilk iki sınıftan geriye kalan din adamlarının ve soyluların üçüncü sınıfa katılmalarını buyurdu. Yeni toplantı kendisini Ulusal Kurucu Meclis şeklinde kurdu (Merriman, 2018).

Gazeteler, broşürler ve el ilanları gün geçtikçe artıyor, bunların etkisiyle Paris halkı isyan noktasına geliyordu. Yeni bir belediye yönetimi kuran ve "Ulusal Muhafızlar"ı oluşturan burjuvazi, halk hareketini denetim altında tutmayı amaçladı. Ancak başarı sağlayamadı. 14 Temmuz'da sans-culottes ismiyle bilinen silahlı bir halk gurubu saldırısı neticesinde, Angine Regime'in en önemli sembollerinden biri olan Bastille hapishanesi ele geçirilir. Yenilgiyi kabul eden 16. Louis, daha önce görevden aldığı Necker 'i tekrar göreve getirip, orduyu geri çeker. 17 Temmuz Paris'e giden kral, yeni belediye başkanı Bailly'nin elinden devrimin sembolü olan üç renkli kokartı alır. Bu olaylar duyulunca ülkenin her tarafında halk sokağa dökülür ve şehirlerde çoğu burjuvazinin, yani tiers etat'nın idaresinde olan yeni yönetim organları

oluşturulur. Paris'ten sonra diğer kentlerde devam eden devrim süreci, kırsala da yayılmıştır. Bu süreçte köylü sınıfı devrimin üçüncü safhasını ve üçüncü devrimi hayata geçirirler. Bundan sonra silahlanarak harekete geçen köylülerin yanı sıra krallığın her tarafında senyörlerin şatoları yağmalanmış, soyluların evleri yakılmış, topraklara el konulmuştur. "Büyük Korku" olarak bilinen bu olaylardan sonra soylular ve din adamlarının siyasal üstünlüğü, toplumsal ve siyasal ayrıcalıkları sona ermiştir. Burjuvazi, Angine Regime'e son darbeyi vurur ve 4 Ağustos'ta mecliste benimsenen 11 Ağustos'ta kanunlaşan bir karar ile feodalite tamamıyla sona ermiştir. Ardından 26 Ağustos'ta "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" kabul edilmiştir (Ağaoğulları, 2006).

26 Ağustos 1789'da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, meclis tarafından bir anayasal monarşi kurma gayesiyle ilan edildikten sonra, yeni düzenin genel ilkelerini yansıtan bu bildiri ile yurttaşları özgürlük hususunda eğitmek amaç edinilmiştir. 1776 tarihli Thomas Jefferson'ın Amerikan Bağımsızlık Bildirisinde yücelttiği düşüncelerden bazılarını yansıtan bu bildirinin birinci maddesi, "insanlar, haklar bakımından özgür ve eşit doğar ve yaşarlar" biçimindedir. Bildirinin bireysel özgürlük, yurttaş eşitliği, loncacılık, haksız ayrıcalık ve mutlak yönetime karşı mücadele endişesinde, aklın öncelikli olduğu inancı, onun Aydınlanma etkisinde kaldığının net bir göstergesidir. Bildiri, egemenliği net bir biçimde Fransız milletine tanımaktaydı. Yasalar, milletin temsilcisinde ifade bulacak olan "genel irade" kavramını aksettirecekti. Aynı şekilde bu da Aydınlanmaya has bir anlayıştı. Aynı anlayışta hükümdarın yerine milletin kendisi "bütün egemenliğin kaynağı" olacaktı. Bildiri, "evrensel insan"a hitap ettiğini söylese de, bildirinin yazarları, kadınları bildiriden dışladılar ve cinsiyetlerin eşitliğini reddettiler (Merriman, 2018).

Yiyeceğin kıt ve fiyatların yüksek olduğu bir ortamda, bu durumdan rahatsız olanlar sebebin soylular ve istifçilerin kurduğu düzenden kaynaklandığını savunmaktaydı. Sonraki sürçte gösterici gruplar, Paris girişindeki gümrük kapılarına saldırmış ve şehre giren malların vergilerinin toplandığı ücret kulübelerini paramparça edip, gıda maddelerinin fiyatlarının daha da artmasına neden oldular. 14 Temmuz 1789'da çoğunluğu esnaftan, zanaatçılardan ve ücretlilerden oluşan birçok insan büyük bir askeri hastane olan Invalides'de depolanan silahları ele geçirdiler. Sonraki süreçte Paris'teki kalabalığın dikkati Bastille'e yöneldi. 18. Yüzyılın büyük bir bölümünde hapishane olarak kullanılan Bastille, kentin doğusunda bulunan ve kalabalığın barut ile cephane bulabileceğini düşündüğü bir kale idi (Merriman, 2018).

Bastille hücumu ayrıca halka örnek olmakta ve muhtelif şehirlerde halk isyanları ortaya çıkmakta ve bunu diğer isyanlar izlemektedir. İsyanların gayesi, Paris'te tatbik edilen idari özerkliktir ve cebr ile elde edilmektedir. Mevkilerini emirlerinin sevkine kadar satın almış olan valilerin tamamıyla emrine tabi bulunan kaymakamların yerine seçimle oluşmuş bir komün oluşturuluyor, halk tarafından bir belediye reisi tayin ediliyordu (Aster, 2004).

Sınıf mücadelesi; "akl" ın hâkimiyetini sağlayan bir fikir mücadelesidir. XVIII. Yüzyıl akla; XIX. Yüzyıl ise yumruk hakkına ve kuvvete iman etmektedir. 1790 senesi oldukça sakin geçmesine rağmen, 1791 ilkbaharında olayların sayısı artmıştır. Papa, 10 Mart 1791'de Kurucular meclisinin din hakkında ki kararlarını lanetlemiştir. Bundan böyle kilise ile savaş başlamıştır. Ayrıca, bu durum XVI. Louis'nin ihtilalle barışmasındaki olasılıkları da yok etmekteydi. Bundan sonra Kral, ihtilali her vasıtaya hatta yalana, hileye müracaat ederek yıkmayı Hristiyanlık ve vicdan vazifesi telakki etmiştir (Aster, 2004).

Fransız devriminin temel sloganı olan özgürlük, eşitlik ve kardeşlik, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile hukuksal bir temel alır. Bu bildiri, 26 Ağustos 1789'da Ulusal Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiştir. Bildiri aynı zamanda salt negatif haklara yer verip, çalışma veya eğitim gibi pozitif haklara hiç değinmeyen kendi türünün ilk örneği de değildir. 1776 Amerikan Devrimi sırasında bireylerin hak ve özgürlüklerini ilan eden bu tür bildiriler hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştu. Çağın liberal zihniyetinin izlerini taşıyan Amerikan bildirileri, somut ve pratik içerikleriyle belli hakları siyasal otoritelere karşı güvence altına

almayı gaye edinmişti. Hâlbuki 1789 bildirisi soyut bir yaklaşımın ürünüdür. Bu metni hazırlayan ve onaylayan meclis üyeleri, insan doğasından hareket iddiası ile ortaya çıkarılan temel hakların insanlığın tüm zaman ve mekânlarında geçerli olduğu iddiası dolayısıyla rasyonel siyasal toplumun yalnızca bu ilkeler üzerinde temellendirileceği savunusundadırlar. Bu açıdan bildiri bir nevi felsefi ve siyasal inançlar bütünü özelliğindedir. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, Amerikan bildirilerinden etkilenmiştir. Ancak onun asıl esin kaynağı, XVIII. yüzyıl filozof ve düşünürlerinin mutlak monarşi rejimi altında savunmuş oldukları düşüncelerden ortaya çıkar (Ağaoğulları, 2006).

Egemenliğin halktan kaynaklanmasından da öte halkın kendisi olduğu mitosuyla beslenen devlet, yasallık ve demokratik meşruluk ile donatıp kuvvetlendirmişlerdir. Kral iradesi yerine ulusun iradesi, kendisini İnsan ve Yurttaş Hakları bildirisinin 6. maddesinde belirtildiği üzere kendisini yasalarla belirtir. Bu bağlamda yasa iktidar kılınmış ve iktidar bu anlamda kişisizleştirilmiştir. Siyasal iktidar yasa biçimini almış olup, içsel ve dışsaldır. İçsel olmasının nedeni her bireyin egemenin üyesi olması, doğrudan veya dolaylı olarak yasayı yapan olmasıdır. Yasa her yurttaşın iradesini belirtir. Ancak bununla birlikte dışsaldır da zira yasa bireysel çıkarlardan, bireysel iradelerden oluşmaz ve geneli amaçlar. Homojen bir bütün olan ulusun iradesini yansıtmaktadır (Ağaoğulları, 2006).

16. Louis kendi halkına karşı kanlı bir savaşa girmeyi sıcak bakmıyordu. Kurucu Meclis'e geldi ve askerlerini geri çekeceğini iletti. 17 Temmuz'da da yeni rejimi kabul edip, Paris'e yol aldı. Paris parlamentosu, Ticaret ve Yardım Odaları, Üniversite gibi bazı kurumlar kurucu meclisi ziyaret edip, Kral ile birlikte bu kurumlar da meclisin temsil ettiği milli egemenliği kabul etmekteydiler. Bastille'in alınışı ve belli başlı siyasal olaylar tüm ülkede büyük yankı uyandırmıştır. Kutsal haktan gelen monarşi, artık milletten ayrılmıştı. Otorite dağılmaya başlamış ve anarşi bütün Fransa'ya yayılmıştı. Köylüler feodal hakların kaldırılmasını istemekteydiler. Soylular ise bunun tersine haklarını güçlendirme taraftarıydı. Çoğu senyör kendiliklerinden haklarını bıraktılar. Bırakmayanların ise bazılarının şatolarına saldırılar düzenlenip, yağma ve katliamlar gerçekleştirildi. Krallık memurları görev yapamaz oldular ve çoğu yerde aylıklarını alamayan askerler isyan ettiler. 4 Ağustos'ta Kurucu Meclis zorunlu hizmetleri ve devlet aleyhine edilmiş feodal hakları yürürlükten kaldırdı. Vergi önünde eşitlik ilkesi kabul edildi. Milletvekilleri mali imtiyazlarından vazgeçerken, memurlukların satılması yöntemi de kaldırıldı. Eski rejim artık yoktu (Coquin & ark., 2013).

2 Kasım 1789 tarihinde ise Kilise mülkleri kamulaştırılıp, satışa çıkarılmıştır. Devlet tarafından Ruhban sınıfının mallarına el konulması ile Kilise'nin tekrar örgütlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bunun neticesinde Fransa'daki Katolik Kilisesi'nin papalık ile ilişkileri gevşetilmiş, bir ulusal kiliseye dönüştüren "Ruhbanın Sivil Yapılanması"'na dair kanun onaylanmıştır. Bunun üzerine papalık içinden kendilerinden bu kanuna bağlılık yemini etmeleri istenen rahiplerin yarısı bu yemini yapmadılar. Dolayısıyla Katolik Kilisesi, biri "devrim yandaşı" diğeri "devrim karşıtı" olmak üzere yeminliler ve yeminsizler diye iki gruba ayrılmışlardır (Ağaoğulları, 2006).

13 Şubat 1790 yılında Meclis, Kilise'nin statüsünü radikal biçimde değiştirdi ve dinsel tarikatların kapatılmasına dair hüküm verdi. 12 Temmuz'da Fransız Ruhban Sınıfı Sivil Anayasasını yürürlüğe sokan Ulusal Meclis, ruhban sınıfı ile devlet arasındaki ilişkiyi tekrar tanımlayarak, fiili olarak yeni bir Ulusal Kilise meydana getirdi. Piskoposlar artık hükümetin izni ile duyurular yayınlayabilecek, yerel düzeyde yerel meclislerce seçileceklerdi. Kiliseyi etkileyen bu önlemleri, Kral on gün sonra isteksizce kabul etmek zorunda kaldı. Fransız Ruhban Sınıfı Sivil Anayasası, devrimin gidişatını, ruhban sınıfının yaygın direniş göstermesi ve karşı-devrimci bir hareketin gelişmesine doğrudan bir katkı vermesi nedeniyle değiştirmişti. Semt papazlarının üçte ikisi ila yarısı yemin etmeye yanaşmayınca, meclis bu sadakatsiz (Yeminsiz) papazların, Kilise ayinini yönetmelerini yasak etmiştir. Piskoposluk bölgelerinde, semtlerde ve

bazı hanelerde bu mesele bölünmelere sebep oldu. Yeminsiz papazlara karşı bazı yerlerde halk destek verirken, bazı yerlerde onlara karşı şiddet arttı (Merriman, 2018)

Devrim Sürecinde "Jakobenler" ve "Jirondenler"

Çeşitli gazete, dergi gibi yayın organları ile halkı etkileyip, siyasal alanda söz sahibi olmak, iktidarda yer almak gibi amaçlarla dernekler, kulüpler çoğalmaya başladı. Bunlardan birisi Marat'ın gazetesi olup, bu örgütlenmelerin en mühim olanı ise 30 Nisan 1789'da Versailles'da kurulan Bröton kulübüdür. Bu kulüp daha sonra Anayasa Dostları Derneği ismini almış ve Jakoben kulübü ismiyle daha çok tanınmaktaydı. Jakoben kulübü, ilk kurulduğunda Sieyes, Robespierre, Mirabeau, La Fayette, Duc D'Aiguillon, Barnave gibi birbirinden çok farklı siyasal eğilimlere sahip milletvekilleri bulunmaktaydı. Zamanla kulüpte homojen bir yapı oluşmaya başlamıştır. Bu kulüp dışında devrimin ilk yıllarında mühim bir rol oynayan ve üyeleri arasında Danton ve Desmoulins gibi etkili kişiler olan İnsan ve Yurttaş Haklarının Dostları Derneği 27 Nisan 1790 yılında kurulmuştur. Bu kulüp sans-culotte'lar ile çok sıkı bağlantı halindeydiler (Ağaoğulları, 2006).

Jakobenler, meclisin dışında, içinde olduğundan daha güçlüydü. Jakobenler kulüpler aracılığıyla Fransa'ya hükmetmekte ve devrimi ilerletmekteydiler. Kuruculardan olan Robespierre, Jakobenlerin kulübünde partinin hâkimi ve lideri konumundaydı. Robespierre'de Papacı ve engizisyoncu taraflar bulunmaktaydı. Danton ise cumhuriyetin ünlü bir hatibi olarak, tehlikeli durumlarda Jakobenlere halk güçlerinin yardımını sağlamaktaydı. Jakobenlerden meclisin soluna hâkim olan Gironde adıyla anılan grup, en radikal kısmı oluşturmaktaydı (Coquin & ark., 2013).

Kral 16. Louis, 1791 yılının 20 Haziran'ında ailesi ile birlikte Montmedy de General Bouille'nin Fransız ordusuna katılmak için Paris'ten kaçar. Kaçmadan önce masasına tüm Fransızlara hitaben bir mektup bırakarak, Kurucu Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini elinde toplayıp her çeşit hükümet imkânını, sona erdirmekle suçlamış ve kutsal dininin bağımsızlığı sağlanıp, hürriyetin sağlam ve değişmez temeller üzerine oturuncaya ve hükümetin güçlü bir temele dayandırılıncaya kadar dönmeye niyeti olmadığını belirtiyordu. Bununla birlikte Kurucu Meclis, kralın kaçışını Fransa aleyhine girişilebilecek bir tecavüz savaşının başlangıcı olarak gördü. Alınan bir kararname ile kralın görevleri geçici olarak elinden alınmıştır. Kral ve kraliçe 25 Haziran 1791'de Varennes'de yakalanarak Paris'e getirilir. Anayasaya sadakat yemini vermek suretiyle, Kral'ı yeniden başa geçirmek taraflısı olduklarını da belirtmişlerdir (Coquin & ark., 2013).

Kralın kaçma girişimi, halkın ona karşı duygularını daha da bilemesinin yanı sıra cumhuriyete verilen desteği de körükledi. Kralın kaçmasının ertesi günü, Cordeliers kulübü cumhuriyet kurulması için çağrıda bulundu. Fakat meclisin çoğunluğu iç savaştan çekindi. 17 Temmuz 1791 yılında Paris'teki Camp-de-Mars'da toplanan insanlar Anayurt kürsüsüne yerleştirilen ve Ulusal Meclisin bütün anayasal yolları kullanarak kralı değiştirme çağrısı yapan bir dilekçeye imza attılar. Ulusal muhafızlar ateş açıp elli kişiyi öldürdü. Paris Ulusal muhafız komutanı Lafayette ve Paris belediye başkanı Bailly sıkıyönetim ilan ettiler. Ancak 14 Eylül 1791 yılında XVI. Louis anayasayı resmen kabul etmesi ile monarşiye karşı büyüyen halk dalgasını önleyemedi (Merriman, 2018).

Meclisin aldığı devrimci kararlar karşısında, diğer taraftan karşı devrimci bir aristokratik muhalefette ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Kral durum konusunda umutsuzdu. Neticede 16. Louis, 21 Haziran 1791 de Ren kıyısında toplanan Fransız göçmenleri ile buluşmak ve devrimci Fransa'ya karşı bir Avrupa koalisyonu meydana getirmek hedefiyle Paris'teki sarayından kaçma girişiminde bulunsa da Varannes'de yakalanır, tekrar Paris'e getirilir. Sonraki süreçte Cordelier kulübünce örgütlenen krallık karşıtı bir gösteri kanlı bir şekilde bastırılmış ve La Fayette idaresinde ki Ulusal Muhafızlar meydanda toplanan göstericilerin üzerine ateş açılarak elliden fazla kişi öldürülür. Dolayısıyla sevk ve idare artık ılımlı devrimcilerin elindeydi. 13

Eylül 1791 yılında kral tarafından onaylanıp ilan edilen anayasa artık tamamlanmış ve Ulusal Kurucu Meclis dağılmıştır (Ağaoğulları, 2006).

Yeni seçimler sonucunda Paris'te bir yasama meclisi kuruldu ve bu meclis 1 Ekim 1791 yılında toplandı. Eylül ayında anayasanın ilanının ardından dağılan Kurucu Meclis bu meclisin yerine geçmiştir. Mart 1792'de çoğunluğa ulaşan Cumhuriyetçiler, meclisteki koltuklarının konumu sebebiyle "sol" olarak, monarşistler ise "sağ" olarak ifade edildiler (Merriman, 2018).

Bu süreçte devrim partileri birbirine düşerek, kanlı çatışmalar yaşamışlardır. Liberaller olarak bilinen meclisi elinde tutan ve çoğunluğunu Feuillantlar'ın oluşturduğu bir taraf, diğer tarafta ise kralın görevden uzaklaştırılmasını isteyen, sokağa dayanan ve halk reformlarını talep eden Jakobenler ile Cordeliler'ler bulunmaktaydı. 3 Eylül'de meşruti monarşi kabul edilmiş ve Feuillant'lar meşruti monarşiyi kurtarmışlardı. Kral 14 Eylül 1791'de Meclis'te millete ve kanuna sadakat yemini etti (Coquin & ark., 2013).

1792'de Jironden'ler, rakipleri Feuillant'lara karşı Devrim'in devam ettirilmesini savunmuşlardır. Fakat 1793 yılında ise rakipleri Jakobenlerdir ve bu kez tam tersi bir tutum içine girerler. Ayrıca, Jirondenler'in 1792'de muhalefette, 1793'te ise iktidarda oldukları da önemlidir. Lakin Jakobenler muhalefette de, iktidarda da aynı söylemi devam ettirirler (Ağaoğulları, 2006).

Konvansiyon ve daha radikal olan Paris Komünü otorite yarışına girince, hala savaşta olan Fransız Cumhuriyeti parçalanma sürecine girer. Jakobenler ve Jironden'ler aralarında sert tartışmalar yaşarlar. Jironden'ler halkın gözünde ekonomik liberalizmle ve devrimi saldırgan biçimde Fransa sınırları dışına taşıma amacıyla çalışmaktaydı. Jironden'ler gücün Paris'te merkezileşmesine karşıydı. Jakobenler ise devrimi, iç yıkıcılara ve yabancı ordulara karşı korumak gayesiyle otoriteyi başkentte toplamanın mecburi bir durum olduğuna vurgu yapmaktaydı. Jironden'ler ise devrimin yeteri kadar ileri gittiğini savunmaktaydı. Jakobenlerde Jironden'leri gizlice monarşiye destek vermekle suçlamaktaydı. Jakobenlere için kendi tarafında olmayanlar devrime karşı idiler (Merriman, 2018).

Devrim Sürecinde 1791 Anayasası ve Angien Regime'den Kopuş

1791 anayasası ile rejim siyasal açıdan Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı ilkesini temel alır. Krallık bu süreçte devlet içinde sorumsuz ve dokunulmaz bir temsilci konumuna bürünür. Kral sadece 6 bakan aracılığıyla idari yetkisini kullanmaktadır. Ayrıca diplomatik girişim iktidarına sahip olup, elçileri ve kumandanları tayin etme yetkisi bulunmaktadır. Yasama yetkisi milli egemenliği temsil eden iki yıl için seçilen, daimi, dokunulmaz ve dağıtılmaz yasama meclisine aittir. İşkence kaldırılmıştır. Keyfi mahkûmiyet engellenmiştir. Mali işlerde vergi eşitliği sağlanmış. Siyasal ve ekonomik alanda, anayasada liberalizm düşüncesi sağlanmıştır. Dolayısıyla 1791 anayasası adli, yönetsel, mali ve ekonomik alanda bireyselliğe, merkezleşmeye ve birleşmeye doğru giden uzun gelişme sağlamıştır (Coquin & ark., 2013).

1791 Anayasası, mutlak hâkimiyet yerine anayasal monarşi getirip, Eski Rejim 'den kopuşu resmi hale getirmiştir. Devrim, Eski Rejimi kaldırıp, kalıtsal hukuki ayrıcalıkları ortadan kaldırarak birey ve devlet arasındaki ilişkiyi tekrar düzenlemişti. Bütün yurttaşlar kanun önünde eşit olmalarına rağmen, Meclis, Haziran 1790 yılında kalıtsal soyluluk unvanlarını kaldırdığında aktif ve pasif yurttaş arasında dikkatle bir ayrım gerçekleştirdi. Sadece aktif yurttaşlar dolaylı seçimlerde oy verme hakkına sahiptiler. Marat ve Danton bu kısıtlayıcı oy hakkına karşı çıkıp eleştirdiler. Meclisin, siyasal hakların ölçütü olarak soyluluk unvanı yerine mülkiyet sahipliğini ikame ederek, eski rejimdeki ayrıcalıklı zümre yerine başka bir zümre koymaktan öteye gitmediğini savundular. Hatta bu sistemde Rousseau dahi oy verme yeterliliğine sahip değildi (Merriman, 2018).

1791 anayasası sınıfsal bölünmeyi kaldırmış, soylular ve rahipler sınıfının siyasi önemi yok olmuştur. Tierzeta ise ayrıcalıklı sınıfların üyelerini içinde eritip tek başına milletin

temsilcisi konumuna gelmiştir. Ancak halk içinde hiçbir şeye sahip olmayan, mal sahibi olmayan Fransızlara oy hakkı verilmemiştir. Monarşinin koymuş olduğu herkesin oy verme sistemi yerini, İngiltere ve Amerika'da olduğu gibi sadece mal sahibi olanlara oy verme hakkının tanındığı "servet esası üzerine kurulmuş seçim" ilkesine bırakmıştır. Bir anlamda anayasanın soylulardan aldığı imtiyazları, gayrimenkul sahipleri olarak kısmen iade etmiş bulunmaktaydı. Eskiden ayrıcalıklılar ve ayrıcalıksızlar olarak ayrılan Fransızlar, artık mal sahibi olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflara ayrılmıştır. Sadece mal sahipleri seçmek ve seçilmek hakkına sahip aktif vatandaş statüsüne sahip olacakken, mal sahibi olmayanlar pasif vatandaş statüsüne bürünecektir (Coquin & ark., 2013).

1789 devrimcileri 1791 anayasasında ulus egemenliği ile birlikte önemli yetkilere sahip bir Kral'a da yer verirler. Bu şekilde oluşturdukları siyasal rejimi isimlendirmekte sıkıntı yaşadıkları için adlandırma yapmasalar da devleti krallık olarak isimlendirirler. Bu süreç içinde kral Paris'ten kaçmış ve Varennes'de yakalanır. İşte bu durumdan sonra ağırlığını her geçen gün hissettiren cumhuriyetçi bir siyasal akım meydana gelir. Condercet ve Thomas Paine'in başını çektiği bir grup, Kral'ın Varennes'den Paris'e getirilmesinin neticesinde Cumhuriyet Derneğini kurar. Bu grup aynı zamanda Cumhuriyetçi isimli gazeteyi yayınlamaya başlar (Ağaoğulları, 2006).

Devrim, evrensel insan haklarını ilan edip, Avrupa monarşilerine meydan okumuştur. Lakin ilk iki yıl boyunca barışçıl bir yol izler ve bu devletlerle sıcak bir çatışma içine girmez. Devrimci ideoloji, 1789'dan başlayarak ulusun toprağı anlamında vatandan bahsetmekte, vatanseverliği iyi yurttaşlıkla özdeşleştirmektedir. Vatanseverleri aristokratlardan ayırıyorsa da henüz şoven veya savaşçı bir özellik barındırmamaktadır. Fakat Varennes ile beraber durum farklılaşır. Kralın başarısız kaçma girişiminin saray ile dış karşı-devrimciler arasındaki ilişkiyi açığa çıkarması, bunu izleyen günlerde Devrimi kendileri için bir tehlike olarak gören Avusturya ile Prusya'nın hem kendi aralarında hem de Fransız soylu göçmenleriyle anlaşmalar imzalamaları, liderlerinin kraliyet ailesinden kişiler olduğu bu göçmenlerin Ren nehri kıyısındaki Koblentz kentinde toplanıp bir ordu oluşturmaları ve Fransa'yı istila etme tehditleri savurmaya başlamaları neticesinde devrimci bilinç Fransa sınırlarını geçer (Ağaoğulları, 2006).

Devrimin yerleştirdiği otoritelere karşı etkili alternatif otoriteler meydana getirildi. Karşı devrim, sadece herkesin Devrim'e karşı olduğu yerlerde ortaya çıkmadı. Aynı zamanda geniş bir coğrafi ölçekte, uzlaşmaz farklılıklarla net şekilde tanımlanmış karşıt blokların ve muhalif grupların oluştuğu yerlerde de ortaya çıktı. Batıda karşı devrim, Cumhuriyet'in askeri birliklere yaptığı çağrı üzerine bölgenin büyük bölümünde silahlı direnişin başlaması ile zirveye erişti. Bu aşamada "yurtseverler" ile "aristokratlar" (devrimin savunucularıyla muhalifleri sırasıyla böyle anılacaktı) topluluk halinde katledildi, Angers gibi büyük kentler ele geçirilip, geçici olarak işgal altında tutuldu, mavilerle beyazların (iki tarafın silahlı kuvvetleri) orduları arasında çarpışmalar meydana geldi. Batıdaki karşı devrim, doğrudan devrim otoritelerinin bölgede belli bir türde dolaysız yönetim oluşturma gayesinden kaynaklanıyordu. Bu yönetim kısmen özerk aracılık konumunu soylularla ruhbanın elinden pratikte almış; devletin vergi, insan gücü ve bağlılık taleplerini tek tek yerleşimler, mahalleler, evler düzeyinde dayatmaktaydı. Bölgedeki burjuvaları daha önce hiçbir şekilde sahip olmadıkları bir siyasal güçle donatmaktaydı. Sonrasında bu güç mücadeleyle pekiştirilmiştir (Tilly, 2005).

Muhacirlere yemin vermeyen rahipler, törende gereken tedbirlere başvurdukları esnada bu mücadelenin de başlaması gerekiyordu. Bu yolda iki imkân bulunmaktaydı: İlki ihtilal cereyanının istikametini takip ederek kralın yeni hukuki durumuna önem vermemek. İkincisi ise 1791 Anayasasını tadil etmek ve eğer kral anayasadan aldığı veto hakkını kullanacak olursa buna katiyen mani olmak, bunun da sonucu olarak cumhuriyete giden yolu takip etmek. En uç sol görüşe mensup olanların amacı budur (Aster, 2004).

Karşı devrimci güçlerle bağlarını devam ettiren kral, önüne gelen her radikal kanunu veto etmekte idi. En son yemin etmeyen din adamlarının yurt dışına sürülmesine ve Paris çevresine

taşradan gelecek yirmi bin kişilik bir halk gönüllüleri ordusu yerleştirilmesine dair kanunları da veto eden kralın Tuileries sarayını, Paris belediyesinin (commune) örgütlediği bir halk kalabalığı basar. Vetolarını geri çekemeyen Kral 16. Louis, halkı yatıştırmak için devrim işaretlerinden olan kırmızı takkeyi başına giyer. Bu gelişmeler üzerine 10 Ağustos 1792 de Paris sans-culotte'ları ile birlikte Marsilya'dan gelen federeler büyük bir halk ayaklanması gerçekleştirirler. Saray bu gurup tarafından ele geçirilip, meclise sığınan kral ve ailesi ayaklanmanın başını çeken Devrimci Komün'ün isteği ile tutuklanır. Dolayısıyla bin yıla yakındır Fransa'nın rejim olan Monarşi artık yıkılmıştır (Ağaoğulları, 2006).

10 Ağustos'tan Konvansiyon'un toplandığı 20 Eylül 1792'ye kadarki süreçte tam bir iktidar kargaşası meydana gelmiştir. Zira bu süreçte Yasama Meclisi görevini devam ettirmektedir; fakat karşısında 10 Ağustos Devrimi'ni gerçekleştirmiş olan Devrimci Komün bulunmaktadır. Bununla birlikte meclisin atadığı ve bakanların bazılarının Roland gibi Jirondenler'den, bazılarının da Danton gibi sans-culottes'lara yakın isimlerden oluştuğu geçici bir Yürütme Kurulu görevdedir. Asıl uyuşmazlık, meclis ile başını Robespierre'in çektiği Komün arasında yaşanır. Konvansiyon'un kurulmasıyla birlikte bu uyuşmazlık ortadan kalkmayacak; tersine bu kez, tarafların Jironden'ler ve Dağlılar adlarını almasıyla daha da alevlenecek ve kanlı bir hesaplaşmayla noktalanıncaya kadar devam edecektir (Ağaoğulları, 2006).

Ağustos sonunda Vendee bölgesinde bir karşı-devrim ayaklanmasının başlaması, 2 Eylül'de de Verdun kentinin Avusturya ordusu tarafından sarıldığı haberinin Paris'e ulaşması sonucunda, halk, aralarındaki hainleri cezalandırmak gayesi ile silahlanıp harekete geçti. 2-6 Eylül günlerinde, dükkâncılardan, zanaatkârlardan, federelerden ve Ulusal Muhafızlardan oluşan gruplar, Paris'te hapishaneleri basmış, çoğu adi suçlu olan 1200 kişi ayaküstü yargılanıp idam edilmiş, bir nevi tam bir terör estirmişlerdir. Aynı terörist uygulamalar, daha düşük bir düzeyde de olsa, Paris'ten sonra taşranın bazı kentlerinde de meydana gelmiştir. Kanlı bir Devrim dönemine girilirken, olaylar karşısında meclis çaresiz kalmıştır. Jiroden'ler terörize olmuştu; Paris Komünü ise, halkın adaleti kendisinin uyguladığından söz ederek bu şiddet hareketlerini onaylayıp doğruluyordu. Krallık, 21 Eylül de kaldırılmış; ertesi gün Jakoben Billaud-Varenne'in önerisi üzerine 20 Eylül 1792 tarihinde Fransız Cumhuriyeti'nin birinci yılının başladığı kabul edilmiştir. Netice de 25 Eylül'de Danton'un önerisi benimsenmiş ve Fransız Cumhuriyetinin bir ve bölünmez olduğu kararlaştırılmıştır. Sonunda cumhuriyet resmen ilan edilmiştir (Ağaoğulları, 2006).

Radikal Devrimci Komün Yönetimi ve Terör Dönemi: Ulus Devlete Doğru

Kral'ın tutuklanması, tüm Avrupa'da derin bir etki oluşturdu. Jironden'ler, krallık yönetimine karşı duydukları nefretle ülkeyi devrime bırakmanın yanlış olduğun geçte olsa anlamışlar ve meclisi toplayarak Komünün feshedildiğini haber vermişlerdir. Buna karşılık olarak Komün yönetimi, Jironden partisi şeflerini karşı tutuklanma emri vermiş. Ayrıca komün, Marat'ın teklifi üzerine bir gözlem komitesi oluşturmuş ve uydurma rivayetlerle diktatorya düşmanlarını sindirme politikası yürütmüştür. Bu süreçte Marat, halkı hapishanelere karşı kışkırtarak, binden fazla hükümlü katledilmiş, taşrada da milli güven adı altında halk kışkırtılarak katliamlara Fransa'nın çeşitli yerlerinden devam edilmiştir (Coquin & ark., 2013).

Komün, Jakoben kulübüyle beraber çalışmaktaydı. Ayrıca Robespierre'yi arasına almış, yayınını Marat'a vermişti. Kralı hapsettiren, kral taraftarlarının, Fevillantın matbuatını kapayan, cebren mahveden, krallığı ve sarayı hatırlatan sembolleri tahrip ettiren, umumi silahlandırmayı örgütleyen bu Komündür (Aster, 2004).

Devrimciler, egemenlik teorisini eski düzenden devralıp, yani bir nevi egemenlik kraldan alınıp, homojen bir bütün olan yurttaşlardan meydana gelen halka veya ulusa vermektedir. Devrimcilere göre ulus bir beden gibidir, bu beden kralın bedeninden bağımsız olup, kralı ve monarşiyi saf dışı etmek, ulusun egemenliğini belirtip cumhuriyete ve demokrasiye giden yolu

açmak temel gayedir. Fransa kralları ulusta bedenleşmiş bu halk düşüncesinin büyük bir tehlikeler bütünü barındırdığının farkındaydılar. Bu bağlamda Kral 15. Louis ulusun monark'ın içinde eridiğini savunmaktaydı. Ancak Kral 16. Louis ulus egemenliğini önce fiilen, sonrada hukuksal olarak ilanını kabul etmeye mecbur kalır. Dolayısıyla ulus, kralın yerini alarak devlet ile aynı anlama gelir. Devlet artık bir nevi ulus-devlettir (Ağaoğulları, 2006).

Robespierre ve Danton'un gerçekleştirdiği Devrim Komünü'nün hükümet darbesi gerçekleşmiş ve tüm yetkileri eline almıştır. Komün hemen bir diktatör rejimi oluşturmuştur. Önceki kabinenin bakanları tutuklanmış ve her yerden krallık simgeleri kaldırılmıştır. Dine karşı baskı çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu süreçte asi olan papazlar izlenmiş ve tüm dini mezhepler kaldırılmıştır. Dolayısıyla 1789 liberal devriminin tesis ettiği hukuki sistem, sokak devrimine yenilmişti. Kral Temple'e hapsedilmiş, meşruti monarşi fiilen sona ermiştir. Kral iktidarının yerini Paris Devrim Komünü baskısı altında seçilmiş bir oyuncak hükümet alıyordu. Krallık sona erince Fransa en korkunç aşırılıklar içine sürüklenecekti. Feuillant'lar, meşruti monarşinin kaldırılmasının anayasayı ve Fransızlara garanti ettiği özgürlükleri beraberinde götüreceğini anlamışlardı. Jironden'ler bunu anlayamadılar. Onlar diktatoryanın kurulmasına görmezden gelmişlerdi (Coquin & ark., 2013).

Komün, rahipler ve kilise ile ilgili şu kararları almıştır: Manastırlar kapatılmış, ibadet hariç rahiplerin dini elbise giymeleri yasaklanmış, tunçtan heykeller, İsa adına yapılan haçlar, top dökmeye ayrılır, kilise parmaklıklarının da mızrak yapılması kararlaştırılır. Burada kilise özel bir kurum olarak görülmemekteydi. Akla dayalı bir din düşüncesi egemen olmaya başlamıştır (Aster, 2004).

Kurucu meclisin reformcu eseri yanında halk devrimini destekleyen çeşitli kulüpler oluşturuldu. Jakobenler kulübü adıyla ülkenin tüm şehirlerinde şubeler açacak olan Anayasa Dostları cemiyeti kuruldu. Gazeteler çıkarılıp, halk düşüncesi gelişti. Kurucu mecliste partilere bölündü. Bir tarafta "monarşistler" adıyla devrimi meşruti ve liberal krallık çerçevesinde tutmak isteyen bir gurup bulunurken, diğer tarafta "Aristokratlar" adıyla eski düzeni yeniden tesis etmek isteyen bir gurup bulunmaktaydı. Diğer tarafta ise "vatanseverler" grubu, sokak ayaklanmalarına dayanarak aşırılığa yeltenmekteydi. Monarşistler mecliste çoğunluğu elinde bulunduran gruptu. Bu gurup halktan kendilerini korumak amacıyla toplantıları yasaklayan bir kararname ilan ettirdiler. Robespierre bu tedbirin özgürlüğe karşı bir müdahale olduğunu belirtti (Coquin & ark., 2013).

Yeni devletin doğrudan yönetim kurma sürecinin ilk ürünü direniş ve karşı devrimci eylemler hareketleriydi. 1789-1793 yılları arasında şu gelişmeler yaşanmıştır: eski yönetime dair tüm birimleri kaldırıp, çoğu eski papazlık bölgelerini birleştirip büyük commune'ler kurmuşlardır. Soyluların elindeki kuruluşları ortadan kaldırıp onların ayrıcalıklarına son vermişler ve feodal vergileri sona erdirmişlerdir. Hiyerarşik bir yönetim ve seçim sistemi oluşturulmuş ve soyluların, Kilise'nin mülklerine el konulmuştur. Manastır tarikatlarını kaldırıp, ruhban sınıfını devlete tabi olacak şekilde düzenlemişlerdir. Yeni devletin sistemi içerisinde gerçekleşen bu köklü değişimler 19. Yüzyılda da devam etmiş ve birçok Avrupa devleti için model teşkil etmiştir (Tilly, 2005). Devrim sonrasında kentli devrimciler Hollanda, İsviçre, Kuzey İtalya, Papalık devletleri ve Napoli'de Fransız modeline göre düzenlenen "kardeş cumhuriyetler", meydana getirdiler. Bu merkezi Cumhuriyetler dinsel, feodal ve yerel ayrıcalıklar yerine laik, eşitlikçi ve akılcı hükümetler olarak düzenlendi (Hampson, 1991).

Yürütme gücü olarak kralın yerini alan Paris Devrim Komünü, görevini kralın tam tersi bir anlayışla yerine getirecektir. Partiler arasında bir hakem, anayasa ve halk huzurunun güvencesi rolünü gerçekleştirmesi gerekirken, devrimci azınlığın elinde bir maşa olacak ve polis zihniyetli devletin eline tüm yetkileri devredecekti. Meclis artık komün emirlerini yerine getirmekten başka bir işe yaramıyordu. Dine karşı baskı rahiplere yöneltilmiş ve dilekçeleri imzalayanların ilanı ve bunların devrimcilerin kini ile baş başa bırakma durumu ortaya çıkmıştır. 1791 yılında ilan edilen anayasasının kabul ettiği "insan hakları" kendini tek vatansever parti duyurarak

Liberal devrimin neticelerini yıkan ve Fransa'ya otoriter bir sistemi baskıyla kabul ettiren bir azınlık diktatoryasınca yadsıyordu (Coquin & ark., 2013).

21 Eylül 1792'de Eylül Katliamlarının baskısı ile Fransızların onda biri oranınca seçilmiş olan Konvansiyon, Krallığı sona erdirmiş ve 1792 yılını Cumhuriyetin ilk yılı olduğunu duyuruyordu. Konvansiyon Cumhuriyeti ilan ettikten sonra siyasi eğilim ve istikamet açısından ikiye bölündü. Bir tarafta bireysel özgürlük ve mülkiyete saygı gösteren, Paris Komunü'nün diktotaryasını kabul etmeyen Jironden'ler, diğer tarafta ise Paris Devrim komününe dayanarak hürriyet istibdadını zorla kabul ettirmek ve devrimi tamamlamak isteyen Robespierre, Danton ve Marat'ın hâkimiyeti altında olan Montayrnar'lar grubu (Coquin & ark., 2013).

Lakin Robespierre ve Danton, yayılarak, devrimi mistik temelinden mahrum bırakabilecek olan dinsizlik hareketinden korkmakta idiler. Onların müdahalesiyle çıkarılan bir kararnameyle mezhep serbestisi ve öğrenim hürriyeti kabul edildi. Ancak bunlar sözde kaldı. Kiliseler yine kapalıydı. Dinsizlik ve ifadesi olan mantık mezhebinin yerine, en yüksek varlığa tapınmaktan ibaret bir yeni din, cumhuriyetin resmi dini olarak kabul edildi. Şiddetli ayaklanmalar üzerine, diktatoryanın kurulduğu tarihleri hatırlatan dört büyük anma günü: 14 Temmuz, 10 Ağustos, 21 Ocak ve 31 Mayıs bayramları yerine en yüksek varlık şerefine yapılan törenler ve Pazar ayinlerinin yerini alan otuz altı decadi bayramı kondu. Konvansiyon başkanlığına seçildikten kısa bir süre sonra Robespierre kendinden sonra bütün diktatoryaların uygulayacağı büyük gösteriler usulünü açarak "en Büyük Varlık Bayramı"'nı büyük görkemle kutlamıştır. Ayrıca üzerine hürriyet ağacı dikilmiş bulunduğu dağ önünde dinsizliği temsil eden bir heykeli yaktırıyordu. Bir anlamda kendini devletin en büyük otoritesi olmakla birlikte cumhuriyetin büyük ruhani reisi olarak göstermekteydi. Bununla birlikte Konvansiyon diktatoryasının yerine geçecek olan şahsi diktatörlüğünü hazırlamaktaydı (Coquin & ark., 2013).

Robespierre, meşruti krallığın yeniden kurulmasına imkân vermemek için 16. Louis'in muhakeme edilmeden Konvansiyon tarafından idamını istemiştir. Onun bu isteği karşılık bulmasa da Kral, 11 Aralık'ta muhakeme edildi. Jironden'lerden bazıları Konvansiyonun vereceği karara karşı, krala halk huzurunda itirazda bulunma hakkının tanınmasını talep ettiler. Bu talebi Robespierre, cumhuriyeti gereksiz yere kışkırtacağı ve Saint-Just ise itiraz etmenin halk gözünde krallığı canlandırmak demek olacağı düşüncesiyle kabul etmediler. Kral hakkında kesin hüküm 16 Ocak 1793'te verilir. İdam kararı 360'a karşı 361 oyla kabul edildi. Kral, 21 Ocak'ta Devrim meydanında halkı önlemek için getirilen 100 bin silahlı adamın ortasında idam edildi. Kralın idamı ile birlikte yeni bir devir başlıyordu. Kralı idam eden Konvansiyon 1789'un liberal eserini de ölüme mahkûm etmiştir. Çünkü bu süreçten sonra Konvansiyon, karşı devrimi engellemek için bir terör siyaseti uygulayacak ve cumhuriyeti devirmek amacıyla kurulan bir koalisyona karşı savaşa girecektir (Coquin & ark., 2013).

Jironden'ciler, temel olarak kral taraftarı değillerdir. Onların çevrelerinde görüş olarak cumhuriyet fikri yaygındır. Bu sıralarda Danton da Robespierre'de açık bir biçimde cumhuriyetçilik göstermemekteydi. Ancak Jirond'un parlamento politikası, parti hükümeti onu mecburi bir biçimde meşruti bir kralın, milli birliği temsil eden bir gölge krallık yoluna itmişti (Aster, 2004).

Konvansiyon, 31 Mayıs-2 Haziran günlerinde gerçekleştirilen halk ayaklanmasının da zorlamasıyla Jirondenler'den yirmi yedi milletvekili ile iki bakanın tutuklanması kararı çıkardı. Fakat tutuklanan Jirondenler'den çoğunun Paris'ten kaçıp yer yer kralcılarla işbirliğine girmeleri neticesinde, isyanlar Fransa'nın dört bir yanına yayıldı ve birçok büyük kent karşı devrim-devrimcilerin eline geçti. Üstelik Toulon 27 Ağustos'ta İngilizlere bırakıldı. Lakin bu isyanların tamamı 1793 sonuna kadar bastırıldı. Kaçmış olan Jironden'ler, birkaç tanesi dışında yakalanıp idam edildiler; hapisteki Jironden'ler ise yargılanıp 31 Ekim'de giyotinle idam edildiler. Saf dışı bırakılan Jironden'ler ile birlikte, Jakobenler, iktidarlarını bir diktatörlük olarak nitelendirilecek denli güçlü ve katı bir biçimde kurmaya giriştiler. Kamusal Selamet Komitesi, 10 Temmuz'dan itibaren kademeli bir şekilde Jakobenlerin eline geçti ve

Robespierre'in kabinesi durumuna dönüştü. Özetle Jakoben iktidar, Kamusal Selamet Komitesi eliyle icra edildi (Ağaoğulları, 2006).

24 Haziran'da, yeni anayasa referanduma sunulup halk tarafından kabul edilmiş ve 10 Ağustos 1793'te ilan edilmişti. Fakat Konvansiyon görevini tamamlamış olmasına rağmen dağılmadı. Ve bu anayasa hiçbir zaman yürürlüğe girmedi. Konvansiyon, Kamusal Selamet Komitesinin talebiyle, 5 Eylül'de terörü gündemine aldı. Ve 10 Ekimde de koşullar düzelinceye kadar Fransız Cumhuriyetinin "Devrimci Yönetim" ile yönetileceği kararını aldı. Bundan sonra "ulusal ustura" diye de anılan giyotin, yoğun bir biçimde çalışmaya başladı. Devrimci Yönetim, 4 Aralık 1793 kararlarıyla, hukuksal bir çerçeveye, yani kendi anayasasına kavuştu ve çok katı bir merkeziyetçilik meydana getirildi. Devrimci Yönetimi oluşturup, anayasal haklar ile özgürlükleri kamusal selamet adına askıya alan Jakobenler, kendilerine yönelik sağdan ve soldan gelen her türlü muhalefetin üzerine gittiler. Onlara göre her aykırı ses, ülkenin birliğini ve devrimin geleceğini tehdit etmekteydi (Ağaoğulları, 2006).

Diktatorya rejimi resmen 1793 yılının 10 Ekim'inde kuruldu. 16 Ekim'de kraliçe Marie Antoninette idam edilirken, bu idamı birçok Jironden milletvekili ve 16. Louis'in idam hükmüne lehinde oy veren ve devrime bağlılığını kanıtlayan Orleans dükü takip etmiştir. Devletçi ve terör yanlısı ideoloji, en yüksek varlığı ve ruhun ölümsüzlüğünü savunmakta ve kendini dindarlık seviyesine çıkartmaktaydı. Devrimci ideoloji bir cumhuriyet takvimi kabul edip, haftalar yerine on günlükleri, Hristiyan bayramları yerine Cumhuriyet, Şükran, Hürriyet, Tarım, Gençlik, İzdivaç, İhtiyarlık gibi sivil bayramlar ilan etmiştir. Evlenme ve vaftizdeki dini törenlerin yerine ise sivil törenler almış, Kilise'nin kapatılmasında karar kılınmıştır (Coquin & ark., 2013).

Fransız Devriminin başlangıcından dört yıl sonra, yani 1793'te, Robespierre, bir paradoksa düşmekten çekinmeden kendi yönetimini "özgürlük despotizmi" olarak tanımladığında, Condercet herkesin bildiği şeyi şöyle özetlemişti: "Devrimci sıfatı, yalnızca özgürlüğü amaç edinmiş devrimlere verilebilir." Kralın idamının ve Cumhuriyetin ilanının başlangıç kabul edildiği devrimci bir takvime geçilmesi dahi, devrimlerin yepyeni bir dönemi başlatmak amacının olduklarının delilidir (Arendt, 2017).

Devrimciler, Ancien Regime'i tiranlıkla bir tutmuşlar ve toplumun bir tarafta kral-uyruklar, diğer tarafta çeşitli tabakalar, cemaatler arasında bölünmüşlüğü üzerine kurulu olduğunu savunmuşlardır. Dolayısıyla, onlar tarafından farklı menfaatlere bölünmüşlük her türlü kötülüğün kaynağı olarak görülmektedir. Onlara göre çıkar yol, toplumun bütünlüğünün veya daha doğrusu toplumu oluşturan parçaların birliğinin sağlanmasıdır. Bu da bireylerin kamusal düzeyde bireyselliklerinden arındırılarak onlara dayatılan bir irade veya menfaat birliği içine sokulmalarını zorunlu kılar. Demek ki, insanın yurttaşa, insanlar topluluğunun ulusa dönüştürülmesi ve ulusun iradesinin (genel iradenin) mutlak bir veri olarak benimsenmesiyle gerçekleştirilir. Yurttaşlık kavramı, oluşturulan yeni inanç sisteminin merkezi noktasında yer almaktaydı (Ağaoğulları, 2006).

Yani 1789 burjuva devrimcileri, bireyci kaygılar gütmelerine, bireysel özgürlükler adına hareket etmelerine karşın, her türlü farklılıktan korkup kendiliğinden var olan bir birlik, bütünlük düşüncesine sıkı sıkıya sarılarak, kişisel iradelere ve menfaatlere büyük bir kuşku ile bakarlar. Dolayısıyla özel alana sıkıştırılan bireysel iradelere, ne kendi başlarına ne de sivil toplum örgütleri vasıtasıyla genel iradenin oluşmasında herhangi bir rol verilir. Birey soyut yurttaş kimliğine büründürülerek bu bütüne bağlanır. Devleti ele geçiren burjuva devrimcilerinin, ideolojik söylemlerini ulusal birlik düşüncesi üzerinde temellendirmeleri, yurttaşın, ulusun iradesi olduğu varsayılan genel iradenin dışına çıkamaması neticesini ortaya çıkarır (Ağaoğulları, 2006).

1793-94 döneminde Kamu Güvenliği Komitesi üyesi olan ve Rousseau hayranı olan Robespierre ve Saint Just terör ve imha yöntemleriyle ideal manevi toplumu

gerçekleştirebileceklerini düşündüler. Kendi meseleleri ile mücadele eden Cumhuriyet, Robespierre ve Saint Just için manevi çöküşün ve siyasal despotizmin eski düzene karşı önemli bir mücadele veren İdeal Şahin Devleti haline gelmiştir. Saint Just için monarşi bir kral değil bir suç idi, cumhuriyet ise senato değil bir erdemdir. Robespierre ise cumhuriyeti yüce bir varlığa adayarak Fransa'yı tekrar etkin hale getirmeyi amaçlamaktaydı. Hem Just hem de Robespierre devleti bir baskı kurumu olarak düşünmüşlerdi (Hampson, 1991).

Robespierre partiye dayanarak şahsi diktatorya kurmuş ve Fransa tarihinin en kanlı devrine neden olmuştur. Paris Devrim Mahkemesi, 1794 yılının Ocak ve Temmuz ayları arasında her gün giyotine yeni insanlar gönderdi. Bu rejime karşı hiçbir muhalefet durumu bulunmamaktaydı. Susturulmuş bir bağımsız basın vardı. Tüm muhalifler, derhal tevkif olunuyor, gelişigüzel mahkeme edildikten sonra halk düşmanı olarak idam ediliyordu. Robespierre'nin istediği diktatörlük tedhiş (terör) üzerine oluşturulmuştu. Robespierre, keyfi hareketleri ve ahlaksızlığın düşmanı olarak tedhişin sistematik olmasını istiyor ve şahsi çıkarının değil, politik çıkar arzusundaydı (Coquin & ark., 2013).

Halk selamet komitesi içindeki kışkırtıcı olarak ifade ettiği Herbertist'lere karşı mücadeleye başlayan Robespierre, önce bunları, sonrada Danton ve arkadaşlarını idam ettirdi. Böylece Halk Selamet komitesinde Robespierre, Saint Just ve Couthan üçlüsü hâkimiyeti eline aldı ve komite içinde Jakobenlerden başka kimse kalmamıştı. Halka dayanarak iktidarı ele geçiren Robespierre artık kendi diktatoryasında halkın müdahalesini istememekteydi. Orduya da hâkim oldu ve daha önceden ayaklanmalara alet ettiği Paris bölgelerini dağıtıp, Kordelye kulüplerinin faaliyetine son verdi. Bir nevi halkı aldatmıştı. Jakoben partisi tek parti haline gelmiştir. Parti üyelerinden bir icra komisyonu kurduran Robespierre, polisin amirini ve şüphelileri tutuklama gibi güçlü bir yetkiye sahip gözlem komiteleri kurdurdu. Her yönde bu komitelerin üyeleri korkunç ve iğrenç birer zorba haline geldiler. Bu bağlamda parti tüm Fransa'da üstün hükümet meydana getirdi (Coquin & ark., 2013).

Robespierre'in ılımlıların daha büyük, ama aşırıların daha acil bir tehlike oluşturdukları görüşü doğrultusunda, Jakobenler, ilk önce Hebertist'leri katletmeye karar verdiler. Hebert ve arkadaşları, 13 Mart 1794 gecesi tutuklandılar ve hızlı bir yargılamadan sonra 21 Mart'ta giyotinle idam edildiler. Dokuz gün sonra, kamuoyu, bu olayın şokunu üzerinden atamadan Dantonistlerin tutuklanmaları haberiyle şaşkına döndü. 5 Nisan 1794'te, Devrim Mahkemesinde kendilerini savunmaya bile imkân bulamayan Danton, Desmoulins ve diğerleri idam edildiler. Enrage'ler, Hebertist'ler ve Dantonist'ler gibi iç düşmanlar ortadan kaldırıldıktan, kralcılık yandaşları iyice sindirildikten ve Jakobenlerin başarıyla örgütleyip yönlendirdikleri ordu çeşitli askeri zaferler elde ederek dış düşmanın genç Cumhuriyet için bir tehlike oluşturmasını engelledikten sonra, Devrimci Yönetim ile teröre artık ne gereksinim olduğu sorusuna yönelme başladı. Devrim üzerindeki kara bulutların henüz dağılmadığı ve kendi safları içinde bile karşı-devrimcilerin saklandığını düşünmekteydiler. Dolayısıyla, 10 Haziran 1794'teki halk düşmanı mefhumuna çok geniş bir tanım getiren ve Devrim mahkemelerinde savunma hakkını bütünüyle yok eden kanunlar, teröre tekrar hız kazandırdı. Ayrıca, Hebertist'lerin ülkeyi Hristiyansızlaştırma politikalarına karşı çıkmış olan Robespierre, Devrim'e manevi-dinsel bir temel kazandırmak gayesi ile 7 Mayıs'ta Konvansiyona Yüce Varlık kültünü kabul ettirmiş ve bir ay sonra da kendisi "başrahipliğe" soyunarak bu kültün bayramını hazırladı (Ağaoğulları, 2006).

Robespierre'e karşı, 10 Haziran 1794 kararnamesinin tehdidi altında bulunan eski tedhişçi ve rüşvetçi arkadaşları da mutedillerle birlikte birleşmişler. Robespierre, Paris komününün desteğiyle muhalefeti susturmak amacıyla, Halk Selameti Komitesine iştiraki kabul etmedi. Sonrasında, konvansiyonun bunu bahane ederek iktidarı yeniden ele geçirilmesinden korkan Komite'deki rakipleri uzaklaştırma teşebbüsüne giriştiler. Robespierre bunu kabul etmeyip, onları yıkmak içinde kendisine istediği milletvekilini tevkif etme ve dolayısıyla giyotine yollama yetkisini tanıyan boş kâğıt verilmesini talep etti. Bir nevi bu durum bir meydan

okumaydı. Korkusuz oluşu konvansiyonun tüm üyelerini tehdit etmekteydi. Ona karşı cephe aldılar. Konvansiyon ertesi gün Robespierre ile belli başlı yardımcılarının tevkifine karar verdi. Robespierre taraftarı olan Paris Komünü hemen ayaklanmış ve tevkif edilen milletvekillerini serbest bırakmıştır. Robespierre ve arkadaşlarının sığındığı belediye Sarayına acil bir biçimde toplanan birlikler girdi. Her şeyin bittiğini anlayan diktatör, intihara teşebbüs etmiş ve bir kurşunla çene kemiğini kırmıştır. Robespierre, kanlar içinde sehpaya götürülerek Kral XVI. Louis, Kraliçe Marie Antoinette, Jironden'ler ve Danton'un başlarının kesildiği aynı giyotinle idam edilir. Terör, Robespierre'nin düşüşü ile bitmiştir. Terör süreci, 300 binden fazla tevkife, yalnızca Paris'te 267 kişinin giyotine gönderilmesine, taşrada ise 20 binden fazla Fransız'ın ölümüne neden olmuştur (Coquin & ark., 2013).

Konvansiyon üyeleri, 9 Thermidor (27 Temmuz 1794) günü, Konvansiyonda beş Jakoben (Maximilien Robespierre, Kardeşi Augistin Robespierre, Saint Just, Couthon ve Lebas) hakkında tutuklama kararı çıkarmışlardır. Robespierre ve dört arkadaşı tutuklanıp hapishanelere yerleştirilmiş, sonrasında ise kurtarılmışlar ve Komün'e getirilmişlerdir. Mücadeleyi sürdürebilirlerdi fakat Robespierre'nin bir ayaklanma başlatmaya yanaşmaması sebebiyle onları korumaya gelmiş olan yandaşları dağılmıştır. Konvansiyonun askeri güçlerince tekrar yakalandılar. Konvansiyon tarafından kanun kaçağı olarak ilan edilmiş oldukları için de ertesi gün 17 Jakoben ile birlikte yargılanmadan idam edilmişlerdir. Devrim, Jakobenlerin düşüşüyle birlikte sona ermemiştir, sona eren devrimin radikal dönemi olmuştur. Bu bir nevi Burjuvazi-halk kitleleri ittifakı denemesiydi, ulus devlet mantığının ulaşabileceği en uç noktaydı. 9 Thermidor, buradan bir geriye dönüşü anlatır. Buradan sonra konvansiyonun merkezi kesimi, devrimci yönetimi ele geçirerek devrimi tam anlamıyla bir burjuvazi devrimine dönüştürmeye, burjuvazinin egemenliğini sağlam bir şekilde kurma eğilimi gösterecektir (Ağaoğulları, 2006).

Terör süreci Fransa'da tekdüze biçimde gerçekleşmemiştir. Kamu Güvenliği Komitesi 11.000 ile 18.000 arası insanın ölümünü gerçekleştirdi. Yaklaşık olarak 300.000 kraliyet taraftarı, Jironden veya diğer "Devrim düşmanı" terör döneminde belirsiz süre ile hapsedildi. Öldürülenlerin yaklaşık yüzde 15'i soylu veya ruhban sınıfı içerisindeydi. Bu bağlamda soylular ve din adamları bütün nüfus içindeki sayılarına bakıldığında orantısız biçimde acı çekmişlerdir. İdam edilenlerin en büyük kısmını ise zanaatkârlar ve köylüler meydana getirmekteydi. Aralarında rahipler ve rahibelerin bulunduğu Vendee'de yakalanan karşı devrimci ordulardan binlerce tutuklu, 1793-1794 kışında zalim bir devrim yetkilisinin buyruğu ile tabanına delikler açılan teknelere bindirilerek Loire Nehrine bırakılarak, boğulmaları sağlandı. Savaşın gidişatı Fransız ordularının lehine dönmüş ve Fransızların savaş meydanındaki yengileri nedeniyle, cumhuriyete karşı yakın ve dolaysız dış tehdit sebebiyle Terör'ün gerekli olduğu tezini çürütmüştür. Terör, 1794 yılı mart ayında, ekonomik denetimlerin artırılmasını ve "Hristiyanlıktan arındırma" seferberliğinin yoğunlaştırılmasını isteyen enrages liderlerini, Paris Devrim Mahkemesinde mahkûm ettirip, giyotinle idam ettirdi. Sonra, Kamu Güvenliği Komitesi, terörün artık gerekli olmadığını düşünen, "Hoşgörülüler" olarak nitelenen Danton ve arkadaşlarını yakalayıp, mahkûm edip, giyotinle idam ettirdi. Artık Kamu Güvenliği Komitesinin en radikal üyelerine sadık olanlar arasında dahi sırada kim var sorusunu sorduruyordu (Merriman, 2018).

Robespierre, halkı yeni cumhuriyetçilik değerlerine bağlamak amacıyla, "adaletin sürekli hatırlatıcısı" olarak işlev görecek dünyevi bir "Üstün Varlık Tapımı" oluşturmaya yöneldi. Enrages'nin (Öfkeliler), Danton ve taraftarlarının çoğunun öldürülmesiyle, Robespierre bir "Erdem Cumhuriyeti" meydana getirmeye çalıştı. 1794 Haziran ayında cumhuriyet "Akıl Festivalini" kutladı. Paris'teki Notre Dame Katedrali bir "akıl tapınağı"na dönüştü. Dönemin bir kadın opera şarkıcısı, hürriyet biçiminde giyinip, Frig başlığı takmış biçimde elinde bir mızrakla akıl meşalesinin önünde eğildi. Ressam Jacques-Louis David, Anarşi ve Ateizm gibi devasa canavar heykelleri yaptı (Merriman, 2018).

Jironden destekçileri, Jakobenlere ve Konvansiyon'un otoritesine karşı çeşitli şehirlerde ayaklandılar. Lyon, 9 Ekim 1793 yılında Jakoben birliklerin eline geçti. Konvansiyon, kadın kulüplerini ve derneklerini yasakladı. Jakobenler, eski rejimi yıkıp yeni bir siyasal düzen kurmak amacıyla Ekim 1793 yılında yeni bir takvimi uygulatmaya başlattı. Yeni cumhuriyetçi takvimde ayların adları, mevsim değişimlerine dair daha dünyevi terimlerden oluştu. Jakobenler, eski rejimin simgelerinin yerini almak ve devrimci hırsın devamını özendirmek gayesiyle yeni devrimci simgeler benimsediler. Kral 16. Louis'in idamı sonrası devrimciler, özgürlük ve cumhuriyet simgesi olarak bir kadın resmi seçseler de, kadınlara siyasal haklarını tanımadıkları düşünüldüğünde, bu durum tam tersi bir ironiydi. Bununla birlikte Eylül 1793'te radikal devrimciler, dinsel kurumlara ve simgelere savaş açtıkları "Hristiyanlıktan arındırma" seferberliği başlattılar. Aynı devrimci hareket, kiliseleri kapatmış, kamuya açık yerlerde bulunan haçları kaldırmıştır. Bu durum sivil anayasayı kabul eden çoğu din adamını devrimden soğutup, daha çok direnmesine neden oldu (Merriman, 2018).

Terör Dönemi Sonrası ve Direktuvar Yönetimi

Paris Devrim Mahkemesi, Kamu Güvenliği Komitesinin Haziran 1794 yılında verdiği yeni yetkileri kullanıp, altı hafta içinde 1376 kişiyi katletti. Robespierre'nin listesinde sıranın kendilerine geleceğinden korkan ılımlı Konvansiyon üyeleri Robespierre'e ve müttefiklerine karşı komplo hazırlığına giriştiler. 27 Temmuz 1794 yılında (Thermidor'un 9. Günü), Robespierre, Konvansiyona seslenerek daha fazla temizlik çağrısında bulundu. Aynı gece Robespierre ve Saint Just Paris belediye binasında tutuklanırlar. Robespierre intihara girişip bir kurşunla çenesini dağıtır. Robespierre ve yanındakiler terör mağdurları gibi yargılanmadan doğrudan idam edilir. Ardından yüzden fazla müttefiki giyotin ile idam edildiler. Thermidor'un galipleri Paris Komününü dağıtır ve yeni bir ulusal hükümet kurma girişiminde bulunurlar. Thermidor'cular, 31 Temmuz 1794 yılında Kamu Güvenliği Komitesinin yetkilerini önemli oranda azalttılar. Daha sonra bu kurumu fesih ettiler. Kasım 1794 yılında ise Jakoben kulüpleri yasaklandı. Thermidor'cular 1795 yılında iki meclisli bir yasama organı ve beş direktörün bulunduğu bir ortak yürütme kurulu oluşturan bir anayasa hazırladılar. Devrimin bu dönemi "Direktuvar" adını bu kuruldan almıştır (Merriman, 2018).

1789-1799 sürecinde Fransa'da birbirinden ayrı dört devrim dönemi yaşanmıştır. Hatta biraz daha geriye giderek 1787'de parlement'lerin başkaldırması ile bu süreç başlatılabilir. 1799'da Napolyon'un Direktuvar'ı devirmesiyle sona eren bir devrim sürecidir. Ancien Regime denilen eski rejim devleti, papazlar, soylular ve kent oligarşileri aracılığıyla dolaylı bir yönetim sunuyordu. Hiyerarşik yeni bir yönetim düzeyinin oluşturulması, zorlama ile sermaye arasındaki ilişkileri değiştirmiş ve Fransa'nın çoğu bölgesinde bir dizi iktidar mücadelesinin başlamasını sağlamıştır. Bu süreçte doğrudan yönetimi kurumsallaştırma ve eski aracıları uzaklaştırma gayretleri geniş bir direniş ile yüz yüze geldi (Tilly, 2005).

İdam edilen Robespierre'den sonra, yeni bir süreç başlamaktaydı. Konvansiyon Robespierre'cileri içinden attı. Ayrıca devrim hareketlerinde önemli rol oynayan Paris komününü ortadan kaldırdı. Buna ilaveten devrim mahkemesinin yetkilerini azalttı. Sonrasında Jakoben Partisini dağıtarak, tedhiş sorumlularını giyotine gönderdi. Konvansiyon bununla beraber yeni bir anayasa meydana getirmek için çalışmalara başladı. Ancak Jakobenler geriye dönüş saydıkları bu harekete karşı koydular. Kral taraftarları da şiddet hareketlerine giriştiler. Son kez 20 Mayıs 1795'de Jakobenler kanlı bir isyan ile başkaldırdılar. Konvansiyon şiddetle bu hareketi bastırdı. Ardından Jakoben Kulüpleriyle halk cemiyetlerini cebir yoluyla kapattı. Bu Jakobenliğin sonu oldu (Coquin & ark., 2013).

1795 yılında Konvansiyon yeni bir anayasa kabul edilerek direktuvar dönemi başlamıştır. Anayasa'da rejim iki meclisli bir cumhuriyettir. Beş yüzler meclisi ve 250 üyelik ihtiyarlar meclisi olarak iki farklı meclis oluşturulmuştu. İçlerinden birinin her yıl değişeceği 5 Direktuvar, bu meclisler tarafından seçilecek ve hükümeti bu direktuvarlar yönetecektir. Devlet

otoritesinin Kilise'ye kabul ettirilmesi olayından vazgeçilmiş ve kilise devletten ayrı olarak teşkilatlanmıştı. Direktörlerin uygun gördüğü kişiler, Komünleri idare edecekti (Coquin & ark., 2013).

Direktuvar, terör dönemini sona erdirse de, Nisan 1795 yılında Prusya'yla yapılan barış anlaşmasına karşın, Fransa'ya barış ve istikrar getirmedi. Siyasal ve toplumsal istikrarsızlık daha da kötüleşti. Kralcılar, 5 Ekim 1795'te Paris'te destek gördükleri daha varlıklı mahallelerde ayaklanma girişiminde bulundular. Hükümet bunun üzerine Korsikalı genç bir general olan Napoleon Bonaparte'ı göreve çağırdı ve o da ayaklanmacıları bastırdı. Buna rağmen istikrarsızlık devam etti (Merriman, 2018).

Ekonomik sıkıntılar, sosyal sıkıntıları tetiklemekte, Jakobenler ve aşırı Sol Devrimciler, durumu karşı devrimcilerin bir başarısı olarak yorumluyorlardı. Jakobenlerden Babeuf ve Buonarroti direktuvarı devirmeyi, ekonomik ve siyasi devrim yapmayı planlamaktaydılar. Buonarroti Panteon Kulübünü kurmuş ve kulüp üyeleri halk devrimini meydana getirmek için gizli bir Merkez komitesi oluşturulmuştu. Bu süreçte genç General Bonaparte devreye girerek, Panteon kulübünü dağıtır ve liderlerini tutuklattırır. Babeuf olayı tutukluları, devrim endişesi içerisinde Paris'ten uzakta Vendome şehrinde yargılandılar. Babeuf ve arkadaşı Darthe idam cezası alırken Buonarroti ve bazı tutuklular müebbet hapis cezası aldılar. Ve Babeuf giyotinle idam edildi (Coquin & ark., 2013).

Babeuf, Direktuvar'ı devirmek için bir komplo hazırlamıştı. Rousseau'dan etkilenen Babeuf kendini davasında adayan, küçük devrimci bir grubun sıkı sıkıya örgütlenir ve yoksulların desteğini elde ederse- iktidarı ele geçirebileceğini düşünür. Babeuf, bir avuç zanaatkârın ve dükkancının desteğini alıp, "Eşitlerin Komplosu"nu örgütleme yoluna gitti. O ve arkadaşları Mayıs 1796'da tutuklanıp, yargılandılar. Bir yıl sonra ise giyotine gönderildiler. Direktuvar yeniden Jakobenleri temizlemek için bu komplonun açığa çıkmış olmasından faydalandı. Solda Robespierre'in ve Jakobenlerin anlaşamayan takipçileri, sağda ise kralcılar arasında sıkışıp kalan, etkili ve karizmatik sivil liderlerden yoksun olan Direktuvar'ın zor durumu belirsizliklerin, entrikaların ve hükümet darbesi söylentilerinin olduğu bir ortamda daha da sallantılı bir duruma dönüştü. Tüm başarısızlıklarına rağmen Direktuvar, Fransa'nın temsili hükümetle ikinci çıraklık döneminin gerçekleşmesine yol açtı. 1795 Anayasası bu anlamda monarşik mutlakıyete ve soylu ayrıcalığına dayalı Eski Rejimin siyasal sistemi ile mülkiyetin kutsallığına dayalı modern temsili hükümet arasında mühim bir geçiş safhasıdır (Merriman, 2018).

Babeuf'un ve Darthe nin ölümü, Buonarroti'nin hapsi ile birlikte Devrimci Fransız hareketi siyaset arenasından uzun süre kayboldu. Direktuvar tüm muhalif hareketleri yok etti. Napoleon'un egemenliğine bir nevi yol açılmıştı. 1799 yılında Napoleon direktuvarı devirmiş ve 1804 yılında kendisini imparator ilan etmiştir. Devrim ve Napoleon savaşları durumu tacirler, spekülasyoncular, tefeciler ve borsa adamlarının lehine çevirmiş, hammadde tekelleri oluşturulmuş ve Fransız burjuvazisi için refah bir dönem başlamıştır. Fransız burjuvazisi zenginleşmiştir (Coquin & ark., 2013). 1802 yılında "yaşam boyu konsül" olarak atanan Napoleon, iki yıl sonra kendisine imparatorluk tacı giydirdi. Fransız sömürgeciliği sebebiyle ittifaklar kurmak zorunda kalan dört rakibi ile yani Britanya, Avusturya, Rusya ve Prusya ile savaşmaya devam etti. 1809'a gelindiğinde ise Napoleon, Britanya'ya diz çöktürme gayesine ulaşamasa da kazandığı bazı dikkate değer başarı ile Roma'dan beri, Avrupa'da kurulmuş büyük bir imparatorluk meydana getirdi (Merriman, 2018).

Napoleon aydınlanmadan etkilenmiş olmakla birlikte, Kilisenin devlet işlerinde kurumsal bir rol almaması düşüncesindeydi. Fakat bununla birlikte pragmatist bir tavırla, "Ahlakı teşvik etmenin bir tek yolu vardır", "o da dini yeniden yerleştirmektir" diyordu. Ona göre bazıları diğerlerinden daha zengin olmadıkça toplumun var olamaz, bu eşitsizliğinde din olmadan ortaya çıkamayacağına inanıyordu. Hükümetin otoritesini tehdit edebilecek herhangi bir ayrıcalık dışında, Kilisenin ayrıcalıklarından bazılarını yeniden tanıyıp, monarşist davaya

verilen halk desteğini azaltmak için Kiliseyle anlaşma amacı bulunmaktaydı. Bu bağlamda Napoleon, monarşiyi geri getirme arayışından Kilise'yi kurnazca koparma gayesindeydi. Napoleon 1801 yılında papalıkla bir anlaşma imzalayarak, devrimin getirdiği değişikliklerden bazılarının pekiştirilmesine yardımcı oldu. Katolikliği Fransa'da "yurttaşların çoğunluğunun dini" olarak ilan etti (Merriman, 2018).

Fransız Devrimi'ne Eleştirel Perspektiften Bir Okuma

Fransa'daki devrim hakkında Burke, devrim sürecinde Kral ve kraliçenin infazına dair bir dipnotu *Devrimin Şeytanları* eserinde şu şekilde belirtir: "Fransa Kralı ve Kraliçesinin melankolik ve sıkıntılı bekleyiş sürecinde infazlarına birkaç saat kalmıştı ve tarih 6 Ekim 1789 sabahını gösteriyordu. Uykusunda kapısındaki nöbetçilerin sesiyle irkilen Kraliçe kurtulmak için yardım çığlıkları attı, kendisini korurken ölen Kral, ona olan sadakatini tekrar gösterdi. Zalim maganda grubunun üstü başı kralın kanıyla koktu. Kraliçenin süngülerini yüz defa parçalayıp odasına hızlıca girip onu yatağında hançerlediler; böylece katiller gizli yöntemleriyle kadına eziyet etti. Kralın ayaklarının dibinde sığınak aramak için durduğunda her şey için artık çok geçti. Kocası bir an olsun bile kendi hayatını düşünmemişti. Kral, Kraliçe ve bebekleri için daha fazla konuşacak bir şey yok. Kralı, eşini ve onların çocuklarını öldüren bir grup günahkâr katil küstahça ayarlanmıştı fakat maalesef masumların katliamı tarihin büyük bir lekesi olarak kaldı ama bunun hesabı ahirette sorulacak! " (Burke, 2017).

Yenidünya ve Eski kıta ülkeleri arasındaki bağları koparan olay olarak Fransız devrimi, çağdaşlarının gözünde Atlantik'in diğer tarafındaki örneği olmaksızın gerçekleşmeyeceği düşünülmektedir. Aslında Amerika ve Avrupa arasında 17. Ve 18. yüzyıllar arasında hüküm süren manevi ve siyasi güçlü bağların kopuşuna kesin neden olan şey, devrim olgusunun kendisi değil, onun feci gidişatı ve Fransız cumhuriyetinin yıkılmasıydı (Arendt, 2017).

1785'te yapılan bir konuşmada Burke çağın spekülatörlerini kınıyordu. Ancak Fransız Devrimi'nde siyasetteki spekülatif kötülükler tam ve bir bütün olarak görünür hale geldi. Burke bu devrimin patlak vermesiyle şaşırmıştı, ama onu felsefi bir devrim, ilk tam devrim, duygu, görgü ve ahlaki baskılardaki bir devrim olarak tanımlamaya hazırlanmıştı. Ona göre Fransız Devrimi spekülatif siyasetin tüm kötülüklerini sergiledi ve özetledi (Mansfield, 1987). Burke daha sonra Fransız Devrimi'nden dünyanın ilk "topyekûn devrimi" olarak söz etti. Bir Cinayet Barışına Dair Mektuplar adlı kitabında belirttiği gibi, "Fransa, yeni sisteminde, evrensel bir devrim üreterek evrensel bir imparatorluk kurmayı amaçlıyor". (aktaran Loughlin, 2015).

Aslında 1789 Fransız devrimcileri, halka, ulusa yani temsil edilene bir irade tanımlamaz. Temsil edilenin kendisini ifade edemediğini, iradesini ortaya koyamadığını ileri sürerek, temsilcilerin iradesini ulus iradesiyle özdeşleştirir. Dolayısıyla temsil genel iradeyi siyasal düzeyde yansıtmaz. Bu anlamda temsil edilene, temsil eden tarafından dile getirilmemiş bir irade tanınmaması, halkın iktidar dışına itilmesine sebep olmaktadır. İktidar açıkçası, halk adına konuşanların elindedir. Bunlar kendilerinin halkın sesi olduklarını kabul ettirenlerdir. Bu devlet gücünü elinde bulunduran temsilcilerin hegemonyası durumunu ifade eder. Bir anlamda egemenlik, temsil edilenden, temsil edenin eline geçmiş olur. Bu bağlamda temsilciler düşünceleri doğrultusunda, ulusal iradesi adına hak kazanmayan her türlü bireysel ve toplumsal talebi, etkinlikten yoksun bırakma fırsatı yakalar (Ağaoğulları, 2006).

Teorik olarak Fransız Devrimi'nde halkın yüceltilmesi ise, yasa ve iktidarı aynı temelden türetme çabasının kaçınılmaz bir neticesidir. Mutlak krallığın "kutsal haklara" dayandığı iddiası, laik hükümdarlığı da kâinatın hem kadiri mutlağı, hem de kanun yapıcısı olan bir Tanrı, yani İradesi Yasa olan "Tanrı" görünümüne sokmuştu. Rousseau'nun veya Robespierre'in "genel iradesi" hala, bir yasa meydana getirmek için bunu istemesi yeterli olan bu kutsal irade idi. Tarihsel olarak Amerikan ve Fransız devrimleri arasındaki en önemli ilke ayrılığı, Fransız devriminin İnsan ve Yurttaş hakları beyannamesinin 6. Maddesinde belirttiği üzere "yasa genel iradenin ifadesidir" gibi kesin bir sözü oybirliği ile onaylamasıdır. Ancak Amerikan

Bağımsızlık Bildirgesinde veya Birleşik Devletler Anayasası'nda böyle bir şey yoktur. Uygulamada bu durumun geldiği nokta, halkın ve onun "genel iradesi"'nin değil, doğrudan devrim sürecinin bütün yasaların kaynağı haline gelmiş olması durumudur. Condercet'in deyimiyle "Devrimci bir hukuk, amacı devrimi sürdürmek ve onun seyrini hızlandırıp yoluna sokmak olan bir hukuktur". Uygulamada da kuramsal anlamda da kendi kendisinin yasası durumuna gelen devrimci bir süreci durdurabilecek olan şey sadece karşı-devrimdir (Arendt, 2017).

Halkın veya ulusun egemen kılınması *auctoritas* olarak ifade edilen iktidarın ve *potestas* olarak belirtilen iktidarın kullanımının halka ait olmasıdır. Devrimciler bu konuda görüş ayrılığı yaşamazlar. Ancak mesele, halkın *potestas*'ını doğrudan demokrasi örneği olarak halk dernekleri, kulüpleri, mahalle ya da belediye toplantıları aracılığıyla mı kullanacağı, yoksa kendi namına kullanması için bu yetkiyi meclisteki temsilcilerine mi vereceği bir tür temsili demokrasi örneği ile mi meydana geleceği durumu mühimdir. Devrimin bu iki değişik şekline dair bir sürtüşme mevcuttur. Bu iki duruma yönelik Ulusal Kurucu Meclis seçimini temsil sisteminden yana yapar. Temsil sistemi bir nevi soyut bir bütün olarak görülür. Kurgusaldır. Bu özelliği nedeniyle *potestas*'ı değil, *auctoritas*'ı kendi bünyesinde barındırır. Zira ağızları yoktur, sesi çıkmadığı içinde iradesini yansıtamaz ve yasaları yapamaz. Bunlar adına birilerinin konuşması lazımdır. Bu bağlamda egemenliğin kullanımı, mecburen gerçek kişilerin elinde olması gerektiği ifade edilir (Ağaoğulları, 2006).

Fransız devrimi aktörleri ise tüm iktidarın halka dayandığını ifade ederlerken, iktidardan anladıkları şey, kaynağı ve kökü siyasal alanın dışında olan doğal bir kuvvetti. Bütün şiddetiyle devrimin ortalığa bıraktığı ve bir kasırga gibi *Ancien Regime*'in bütün kurumlarını silip, süpürmüş bir kuvvetti. Üstün insan kuvvetine sahip gibiydi. Tüm ilişkilerin ve siyasi örgütlenişin dışında yaşayan bir kalabalığın birikmiş şiddetinin neticesidir. Şiddet ve iktidarı nasıl ayırt edeceğini bilmeyen ve bütün iktidarın halktan gelmesi gerektiğine inanmış Fransız devrimi aktörleri, siyasal alanı kalabalığın bu siyaset öncesi doğal gücüne açmış ve tıpkı kral veya eski iktidarlar gibi onlarda bu gücün altında ezilip, yitip gitmiştir. Amerikan devrimi aktörleri ise iktidardan siyaset öncesi doğal şiddetin tam zıddı olarak anlamışlardır. Onlara göre iktidar, insanlar bir araya gelip, sözler, anlaşmalar ve karşılıklı taahhütler ile birbirlerine bağlandıkları her an ve mekânda meydana geliyordu (Arendt, 2017).

Arendt'e göre dünyayı ateşe veren, Amerikan değil, Fransız devrimidir. Devrim kelimesinin bugün kullanılan anlamı da, Birleşik devletler dâhil, her yerdeki bütün yan anlamlarını ve çağrışımlarını Amerika'daki olayların seyrinden veya Kurucu babaların eylemlerinden değil, Fransız devriminin gidişatından almıştır. 20. Yüzyılda beliren ve Avrupa'dan çok Amerika'ya ait olan uzman görüşün, çoğu zaman Amerikan Devrimini Fransız Devrimi ışığında yorumlamaya veya eleştirmeye eğilimli olması enteresandır. Zira bu görüş Fransız devriminden çıkarılan derslerle net bir biçimde uyumsuzdur. Acı gerçek şudur ki, bir faciayla sonuçlanmış Fransız devrimi dünya tarihini yazarken, Amerikan Devrimi yerel ölçekteki etkisini çok az aşan bir olay özelliğindedir (Arendt, 2017).

1789 devrimcileri, egemenlikten başka monarşi ve cumhuriyet konusunda da farklı düşüncelere sahiptir. Krallığı cumhuriyetle değiştirmenin yersiz olduğunu düşünenlerin yanı sıra cumhuriyetin küçük bir devlete uygun düşen bir yönetim şekli olduğunu düşünenler, Sieyes gibi bir efendiye sahip olmaktansa bir prense sahip olmak gibi düşünceler ile birlikte genel olarak krallığın reforme edilmesine yönelik bir takım fikirler ön plana çıkar. Bu süreçte meclis içerisinden Robespierre, meclisi dışından ise Marat gibi radikal devrimcilerin cumhuriyeti savunmamasının esas sebebi, bu rejimin Eski Yunan'da küçük kent devletlerinde ve Amerikan Federal devletiyle ilişkilendirilerek Fransa'nın üniter yapısına uymamasıdır. Benzer biçimde Rousseau izlenip, halk egemenliği ve monarşik bir yönetim arasında uyuşmamazlık olmadığı ve meclis karşısında krala sınırlı bir güç tanınmasının doğru bir siyasal yapı için uygun olacağı inancı yaygındır. Krallığa karşı devrimin ilk iki yılı süresince muhalefet oluşmasa da sonraki

süreçte kralın anayasal konumu ve yetkileri üzerine tartışmalar yaşanır. Kralın soydan gelmesi nedeniyle halkın temsilcisi olarak kabul edilmesi fikri mecliste pek taraftar bulamaz. Kral anayasada temsilci ve yürütme başkanı ilan edilir. Veto yetkisine sahip bulunması kral üzerindeki tartışmaları alevlendirir. Monarchiens grubu, Montesquieu'dan esinlenip, siyasal özgürlük adına kralın veto yetkisini savunur. Sieyes'ten Robespierre'e uzanan kesim ise halk egemenliği, çoğunluk ilkesi ve kuvvetler ayrımına zıt olduğu için kralın veto yetkisine karşı çıkmaktadır. Netice itibariyle bu tartışmalara rağmen kral, erteleyici bir veto yetkisi ve kapsamlı bir dokunulmazlık hakkı ile kuşatılır (Ağaoğulları, 2006).

Sieyes, Barera veya Mounier gibi isimlerin temsil sistemini olumlamak gayesiyle ileri sürdükleri iddialar temsile mutlak bir anlam yüklemekte, bir anlamda halka egemenliğin kullanımında herhangi bir pay vermemektir. Emredici vekâlet anlayışına ve isteğine karşı, Sieyes ulusun, ulusal iradenin birliği ve temsilin bütünselliği anlayışını ileri sürmüş, emredici vekâletin gerçekleşmesi halinde farklı emirler ve bu farklı emirlerle bağlanmış temsilciler oluşacaktır. Dolayısıyla bir ve bölünmez olan ulusal iradenin ortaya çıkması imkânsız hale gelecektir (Ağaoğulları, 2006).

Fransız devriminin başlangıcından dört yıl sonra 1793'te, Robespierre, kendi idaresini "özgürlük despotizmi" şeklinde tanımladığında, Condercet herkesin bildiği şeyi yani devrimci sıfatının sadece özgürlüğü amaç edinmiş devrimlere verilebileceğini ifade etmiştir. Kralın idamının ve Cumhuriyetin ilanının milat kabul edildiği devrimci bir takvime geçilmesi bile, devrimlerin yepyeni bir dönemi başlatmak gayesinde olduğunun delilidir (Arendt, 2017). Bununla birlikte Fransız Devrimi ilerledikçe, belirgin bir kutuplaşma görüyoruz. Loius XVI'nın 1793'te idam edilmesinden sonra, devrimciler ve muhafazakârlar arasında herhangi bir siyasi uzlaşma olasılığı özellikle umutsuz görünüyordu. Taht, kilise ve soylular, katledilmelere karşı amansızca karşı çıktılar. Üzüntüleri hükümetin karmaşıklığını kavramakta başarısız olan devrimcilerin teorik aptallığı değil, bir yaşam biçimine kasıtlı ve kötü bir saldırıydı (Haddock, 2005).

Fransız devriminin, onları sırf terk etmek ve 19. Yüzyılın adlandırdığı gibi sefiller, durumuna geri döndürmek için mutsuzlar olarak ifade ettiği ve öfkelilere dönüştürdüğü- yoksul kitleler, yani bu ezici kalabalık, zorunluluğu ve şiddeti yanlarında taşımışlardı. Tarihin en başından bu yana tabi oldukları zorunluluğun üstesinden gelmek için sürekli olarak şiddeti kullanmışlardı. Zorunluluk ve şiddet olguları onların karşı konulamaz görünmelerine neden olmuştu (Arendt, 2017).

Robespierre'in özgürlüğün despotizmi olarak ifade ettiği ve özgürlüğün kurulması için kendi diktatörlüğünü meşrulaştırmak istemesi ve bunun içinde Machiavelli'ye başvurması önemlidir: "Yeni bir Cumhuriyet kurmak veya mevcut cumhuriyetin eski kurumlarını tümüyle yenilemek, yalnızca tek bir kişinin işi olmalıdır." Bununla birlikte Robespierre kendi durumunu James Harrington'a dayandırmış olmalıydı; çünkü Harrington, "Antiklerden ve onların bilge havarisi Machiavelli'den" yararlanarak şunları söyler: " "Yasa koyucu", "tek adam olmalıdır ve yönetim topyekûn bir şekilde yahut bir kereliğine kurulmalıdır. Herhangi bir sebepten ötürü bilge bir yasa koyucu egemen iktidarı kendi eline alabilmek için haklı bir çabanın içine girebilir. Akıl sahibi hiç kimse bu örnekteki gibi zaruri olağandışı yöntemleri kınamamalıdır; zira amaç, iyi düzenlenmiş bir ulusun kurulmasından başka bir şey değildir." Devrimi gerçekleştirenler, Roma ruhuna yaklaşmış ve Harrington'un deyimiyle Antik sağduyunun arşivlerini yağmalama önerisine uymuştu (aktaran Arendt, 2017).

Bir cumhuriyetin siyasi yapısı içinde tanrılara duyulan ihtiyaç, Fransız devrimi sürecinde Robespierre'in yeni bir kült, bir Üstün Varlık kültü meydana getirmeye dair boş çabasında görünürleşti. Robespierre kendi görüşünü ileri sürdüğünde, bu kültün fonksiyonu gözü dönmüş Devrimi durdurmak olarak belirmişti. Ancak bu şenlik tam anlamıyla bir başarısız olmuştur. Bu yeni tanrı ne genel bir af ilanı vahyedebilecek, bırakın bağışlamayı, en küçük seviyede bir hoşgörü gösterecek kadar bile iktidarı yoktu. Ara sıra kullandıkları deistik dile rağmen modern

çağın devrimleri esasen dini inançların bozulmasını değil, onların siyasal alanla olan ilişkilerinin kesin ve mutlak kesilmesini amaçlamaktadır. Bunun ispatı için Robespierre'in Üstün Varlık kültü yeterli bir delildir. Robespierre yalnızca Üstün varlık kültüne ihtiyaç duymamıştı ayrıca "Ölümsüz Yasa Koyucu" olarak ifade ettiği farklı bir bağlamda da kesintisiz Adalet İsteği olarak isimlendirdiği şeye ihtiyaçta duymuştu. Dolayısıyla Fransız devrimi bağlamında ulusun veya Devrimin genel irade ile bir tutulamayacak ve sürüp gidecek aşkın bir otorite kaynağına ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu sayede mutlak bir egemenlik ulusa egemenlik verebilecek, bir parça da olsa sürekliliği ve kalıcılığı cumhuriyet için sağlayabilecekti. (Arendt, 2017).

Devrimlerin belirsiz karakterinin, ne ölçüde onları gerçekleştirenlerin kafalarındaki belirsizlikten meydana geldiği, muhtemelen en iyi biçimde Robespierre'in "Devrimci Yönetimin İlkeleri" olarak ilan ettiği ve enteresan biçimde kendisi ile çelişen formülasyonlarla ifade edilir. Robespierre burada, anayasal yönetimin gayesinin cumhuriyetin korunması biçiminde tarif etmiş ki devrimci yönetim cumhuriyeti, kamusal özgürlüğü tesis etme amacıyla kurmuştu. Ancak anayasal yönetimin esas gayesinin "kamusal özgürlüğü korumak" şeklinde ifade etmesinin ardından çok geçmeden, geri adım atıp, adeta kendi kendini düzeltmişti. "Anayasal hüküm altında bireyleri, kamusal iktidarın istismarlarına karşı korumak icap eder." Bu ifade şunu açıkça belirtir: İktidar hala kamusaldır ve yönetimin elindedir, ancak birey iktidarsız hale gelmiştir ve iktidara karşı korunması gerekir. Bir diğer taraftan da özgürlük yer değiştirmiştir. Özgürlük artık kamusal alanda değil, yurttaşların özel hayatındadır. Artık özgürlük ile iktidar birbirinden ayrılmış durumdadır. Artık özgürlük ile şiddeti, siyasal olan ile yönetimsel olanı, yönetim ile zorunlu bir kötülüğü eşit görme süreci başlamıştır (Arendt, 2017).

1790'da Fransız siyasal toplumunu darmadağın ettiğini ileri sürdüğü anarşik bireyci zihniyetten yakınan Edmund Burke, altı yıl sonraki bir yazısında bu durumun tümüyle ortadan kalkıp yerini bir başka aşırılık olan kapsayıcı devlet anlayışına bıraktığını belirtir. Burke'ü 1796 Fransa'sı için böyle bir yargıda bulunmaya iten olay, Jakoben deneyidir ve bu deneyimin Direktuvar dönemine bıraktığı mirastır. Bu miras ise, ulus devlet anlayışının içerdiği bütün özelliklerin gerçekleştirilmesi ve bu anlayışın bir bakıma gidebileceği en uç noktaya kadar götürülmesidir (Ağaoğulları, 2006).

Fransız devriminden sonra ister devrimci, ister karşı devrimci olsun, şiddet barındıran her ayaklanmayı aslında 1789'da başlamış bu akımın bir devamı olarak nitelendirmek yaygınlaştı. Sanki durgunluk ve restorasyon zamanları yalnızca akımın dibe kaydığı ve tekrar yüzeye çıkmak için güç topladığı duraklama anları idi. 1830, 1832, 1848, 1851 ve 1871 devrimlerini savunanlar ve onlara karşı çıkanlar, her defasında olayları 1789'un doğrudan sonuçları olarak gördüler. Eğer Marx'ın dediği gibi, Fransız devriminin Roma kılığına girmiş olduğu doğruysa, Ekim Devrimi de dâhil olmak üzere sonradan gelen her devrimin Temmuz'un on dördünden başlayıp, Thermidor'un dokuzuna ve Brumaire'in on sekizine kadar devam eden olaylara ve kurallara göre gerçekleştirdiği de o kadar doğrudur. Bu tarihler Fransız halkının hafızasında o kadar derin izler bırakmıştır ki, bugün bile doğrudan doğruya Bastille'in düşüşü, Robespierre'nin ölümü ve Napoleon Bonaparte'ın yükselişiyle ilişkilendirilir (Arendt, 2017).

Devrim'e hız kazandırmak için bilinçli bir şekilde kullanıma sokulan ve kurumsal yöntem olan terör, Rus devriminden önce bilinmemekteydi. Bolşevik partinin yaptığı temizlik, temelde Fransız devriminin gidişatını belirlemiş olan olayları örnek almış ve yine onlara atıfla meşru görülmüştü. Ekim devrimini yapanlara öyle görünmüş olmalı ki, hiçbir devrim iktidar olmuş partinin içinde bir temizlik yapılmadan, tamama ermiş sayılmazdı (Arendt, 2017).

Marksist tarihçilere bakıldığında, Fransız devrimine dair tarih yazımına uzun süre damga vurmuşlardır. Marsist'ler devrimi, soyluların hâkimiyetindeki Eski Rejime burjuvazinin meydan okuyuşunun bir neticesi olarak ifade ettiler. Bu bağlamda, Marksistler, devrimi 18. Yüzyılda burjuvazinin yükselişi ve artan ekonomik gücüyle orantılı toplumsal ve siyasal nüfuz elde etme mücadelesi olarak gördüler. Onlara göre soylular vergi vermeyi reddederek mutlak

monarşinin otoritesini zayıflattılar. Cesaretlenen burjuvazi ise mutlak monarşiyi indirmek için kentli zanaatkârlar ve işçilerle ittifak kurdular. Fransa da burjuvazinin hâkim toplumsal sınıf haline gelmesini anlatan Marksistler, gittikçe kapitalistleşen ülke ekonomisinde burjuvazinin artan rolüne odaklandılar (Merriman, 2018).

17. yüzyıldaki devrimci olayların ürünü olan, anayasal belgelere ve haklar bildirilerine dayalı sınırlı monarşinin, on sekizinci yüzyılda güçlü bir etkisi oldu. Aydınlanma çağının entelektüelleri, İngiliz siyasal sisteminin temsili niteliği ve başta yerel düzeyde olmak üzere siyasal ilişkilerde yaygın katılım fırsatları hakkında olumlu yorumlarda bulundular. Özellikle Voltaire, İngiltere'yi hem üstün siyasal sistemi, hem daha açık toplum yapısı açısından Fransa'yla karşılaştırdı. Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonileri, bir kralın bulunmamasına ve çok daha demokratik olmasına karşılık, diğer pek çok yönden İngiliz siyasal sistemini andıran bir sistem kurmak üzere Amerikan Devrimi'ni yaptı. Bazı yorumcular Amerikan Devrimini büyük ölçüde İngiliz sisteminden türeyen bir sistemin onaylanması olarak görürler. İngiliz Devrimi sadece ilk modern devrim olmakla kalmamış aynı zamanda ta 1917 Rus Devrimine kadar, devrimin araçları ve amaçları hakkındaki mevcut düşünceleri oluşturan iki büyük devrimin temellerini somut bir biçimde atmaya yardım etmiştir. Amerikan devriminin öncesinde bir İngiliz Devrimi olmaksızın gerçekleşebileceğini düşünmek zordur. Fransız İhtilali'nin İngiliz Devriminden başka kaynakları da olmakla birlikte, onunda İngiltere'deki olaylara borçlu olduğu pek çok şey vardır. İngiliz devrimini Fransız İhtilalinden ayıran, ilkinin saklama veya koruma üzerindeki vurgusudur. On yedinci yüzyıl İngiltere'sindeki olayların ürünü sınırlı bir monarşiydi. Bu, sonraki iki yüzyıl içinde, birçok bakımdan İngiliz Devriminden önce var olandan çok farklı bir meşruti monarşiye evrilecekti. Adet ve gelenekle içi boşaltılmış bir şeyi saklama anlayışı ile çok fazla yenilikçi görünen her şeyi denemekteki isteksizlik, İngiliz Devrimini büyük ölçüde ılımlı bir hale getirdi. Katılımcıları devrimciydiler, ama devrimi yürütmekte kullandıkları yöntemlerde ihtiyatlı ve ılımlıydılar. İngiliz devriminde gerek siyasal gerek toplumsal konularda çok daha ileri gitmeyi isteyenler de vardı. Fakat iktidardakiler onların etkisini engellemekte hiç de zorluk çekmediler. Fransız ihtilalinde birçokları meşruti bir monarşiyle yetinecekken, bu uygun bir biçimde gerçekleştirilemedi. Bu durum, yeni ve sözde çok daha üstün bir siyasal sistemi kurmak isteyenlere bir çıkış noktası verdi. Fransa'da savaşın ve iç savaşın baskısı, katılımcıları teröre ve aşırı toplumsal mühendislik uygulamalarına yöneltti (Richards, 2012).

Ayrıca Fransa'da yasaya uygun hareket eden ve ılımlı bir monark olan krala karşı başlatılan isyanın, en yasa tanımaz gaspçılara veya en kanlı tirana karşı bile olmadığı biçimde büyük bir öfke, zulüm ve hakaret içerdiğini ifade eden Burke'e göre, gösterdikleri direncin teslimiyetten kaynaklandığını ve isyanlarının korunma gayesi taşıdığını belirtmiştir. Durumun doğal olmadığını belirten Burke, onların başarılarının gerçekte cezaları olduğunu söylemiştir. Kanunlar saf dışı bırakılmış, mahkemeler, ticaret ve sanayi çökmüş, maaşlarda ödenmeyince halk fakirleşmiştir. Kilise yağmalansa da devlet feraha eremedi. Monarşi'nin anayasası, sivil ve askeri anarşinin eline geçmiştir. İnsani ve ilahi olan her şey "kamu itibarı" denen put uğruna gözden çıkarıldı (Burke, 2016). Bu puta imanı Von Aster şu şekilde açıklar: devrim sırasında doğan yeni toplum düzeni, sadece yeni bir imana dayanarak ileri sürebilir. Fransız devriminin bu yeni imanına temel olan şey, insan ve vatandaş haklarının ilanıdır (Aster, 2004). Burke, bununla birlikte devrimcilerin liderlerinin ayaklarının altında hedefledikleri her şeyi yıktığını ve yere serdiklerini dile getirerek, kanlarının bir damlasını yıktıkları ülkenin uğruna dökmemişlerdir. Devrimcilerin krallarını hapse attırırken, yurttaşlarını öldürürken ve gözyaşları ile yıkanırken ve binlerce değerli insanı ve aileyi yoksulluğa ve sıkıntıya sokarken hiçbir şey feda etmediklerini de ekler. Gaddarlıklarının hiçbir zaman temel bir korkunun neticesi olmadığını, hainliklerine, soygunlarına, tecavüzlerine, suikastlarına, katliamlarına ve hücumları ile bezdirilen bölgenin bütününde yangınlarına izin verilmesi onların mükemmel güvenlik algılarının sonucuydu (Burke, 2018).

Burke, Fransız Devrimini, İngiliz iç savaşlarından farklı olarak, yüzyıllarca süren bilgelik ve cesaretle yaratılmış büyük ve asil Galya toplumu ve medeniyetinin kaotik ve anlamsız bir imhası, ancak vatanseverlerinin yıkılması ve hükümetinin askeri bir diktatörlükle sona ermesiyle sonuçlanabilecek feci bir ayaklanma olarak gördü. "Bir tür otoritenin zayıflığında ve hepsinin dalgalanmasında, bir ordunun subayları, bir halk generali tüm insanların gözünü onun üzerine çekene kadar bir süre isyancı ve hiziplerle dolu kalacaktır." bu tahminde, Burke haklı çıkacaktı. (Nelson, 2007).

Burke, Fransız Devrimi'nin dayandığı teorinin hatalarını, Hobbes, Locke ve Rousseau tarafından ortaya konan insan hakları teorisini ve önceki teorisyenlerin ve tüm teorilerin kusurlarını bir araya getirmektedir. Onun Rousseau'ya yaptığı saldırı bile teorik bir düşünce değildi ama açıkça Rousseau'nun teorilerinin Fransız devrimciler tarafından kullanılmasıyla sınırlıydı (Mansfield, 1987).

Fransız devrimcilerinin kopuş iradesinde sadece bilgisizliğin ve kibrin ürünlerini görmeyen Burke, aynı zamanda kendisinde bir tiksinti duygusu oluşturan bir başka şey daha görmektedir. Ona göre devrim sadece yanlış düşüncelerin akli çevirisi olmayıp, aynı bünyede faaliyet gösteren basit ve şiddet dolu duyguların patlamasıdır. Yani bir nevi uygarlığın mirasının yıkılmasıdır. Gerçek bir durumu ifade eden kopuşu onların ileri sürdüğü gibi bir yenilenme değil, aksine onun gözünde bir nevi alçalma olarak belirir. Ve bu alçalmanın ahlaki bir alçalma olduğunu söyler. Devrimci metafizik yürekleri nasırlaştırmakta, doğal iyi ve kötü duygularını bastırmakta, suçluluk ve bayağılık tutkularını meydana sermekte ve doğrulamaktadır. Devrimcilerin, somut ve gerçek erdemlerin yerine, Özgürlük, Kamu yararı, insanlık kelimelerini koymuştur. Devrimci aklın insani acımasızlığın dizginlerini boşladığını, hâkimiyetinin ikiyüzlülüğün ve fanatizmin hâkimiyeti olduğunu söylemektedir (Beneton, 1991).

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Arendt, H. (2017). *Devrim Üzerine*. (Çev: O.E. Kara). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aster, V. E. (2004). *Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Ankara: Phoneix Yayınevi.

Beneton, P. (1991). *Muhafazakarlık*. (Çev. Cüneyt Akalın). Presses Üniversitaires De France. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Burke, E. (2016). *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler*. (Çev. Okan Arslan). Ankara: Kadim Yayınları.

Burke, E. (2017). *Devrimin Şeytanları*, (Çev. Özlem Koyuncu). İstanbul: Tefrika Yayınları.

Burke, E. (2018). *Devrimin Kötülükleri*, (Çev. Orhan Basat). İstanbul: İkinci Adam Yayınları.

Coquin, F.X., Fitzgerald, C.P., Garan, M. ve Rüzgar, E. (2013). *Dünyayı Değiştiren Devrimler ve İhtilaller*. Ankara: Fabulinus Kitap.

Doyle, W. (1986). *The Ancien Regime*. London: Macmillan Education Ltd.

Guénon, R. (2022). *Modern Dünyanın Bunalımı*. (Çev. Mahmut Kanık). İstanbul: İnsan Yayınları.

Hampson, N. (1991). *Aydınlanma Çağı* (Çev: J. Parla). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Haddock, B. (2005). *A History Of Political Thought, 1789 to the Present*. America, Malden: Polity Press.

Huberman, L. (2009). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (Çev: Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları.

Loughlin, M. (2015). *Burke on law, revolution and constitution* / Burke su diritto, rivoluzione e costituzione. Journal of Constitutional History/ Giornale di Storia Costituzionale. N. 29 (1). pp. 49-60. ISSN 1593-0793. The London School of Economics and Political Science, Research Online.

Merriman, J. (2018). *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi* (Çev: Ş. Alpagut). İstanbul: Say Yayınları.

Nelson, C. (2007). Thomas Paine: Enlightment, Revolution, and the Birth of Modern Nations. London: Profiles Book.

Richards, M.D. (2012). *Dünya Tarihinde Devrimler*. (Çev: Gül Çağalı Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şenel, A. (2017). Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarih öncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağ da Toplum ve Siyasal Düşünüş. Ankara: Dafne Kitap.

Smith, P. (2009). *Rönesans ve Reform Çağı, Bir Sosyal Arka plan Çalışması* (Çev: S. Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Strauss, L. ve Cropsey, J. (1987) *History of Political Philosophy*, İçinde H. Mansfield, Edmund Burke, (ss.687-709). Third Edition, Chicago: The University of Chicago Press.

Tilly, C. (2005). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*.(Çev: Özden Arıkan). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Disiplinlerarası Eğitimde Temel Sorunlar

Kemal DOYMUŞ[1]

Giriş

Disiplinlerarası konusunda karar vermek zorunda olan eğitim yetkilileri, bu yaklaşımın genel eğitimde benimsenmesinin uygunluğu konusunda çeşitli sorularla karşı karşıya kalmaktadır. En çok karşılandığı soruları dört temel soruya indirgenebilir:

1. Eğitimde disiplinlerarasının önemi?
2. Disiplinlerarası Eğitiminde hangi alanlara öncelik verilecek?
3. Disiplinlerarası zorluklar nelerdir?
4. Disiplinlerarası İzlenecek prosedür nedir?

Bu kesimde disiplinlerarası çalışma yapmış çeşitli kaynakların taranması sonucunda elde edilen bilgiler bir değerlendirme yapılacaktır. Özelikle yukarda verilen sorular ayrı ayrı değerlendirdiğinde disiplinlerarası eğitimde meydana gelebilecek zorlukların giderilmesinde büyük katkı sağlayacağı umuyoruz. Bu sorulara cevaplar verilirken disiplinlerarası müfredattın oluşturulması, disiplinlerdeki alanlar ve öğrenci değerlendirmesi ile ilgili olarak boşlukların giderilmesi üzerinde durulacaktır.

1.Eğitimde Disiplinlerarasının Önemi?

Disiplinler arası yeniliklere dahil olan eğitim yetkinlikleri şöyle sıralayabilir

1.1 Disiplinlerarasına Ait Gerekçeler

1. Günümüzde bilim, teknoloji ve araştırmanın hızlı bir şekilde gelişmesi, çeşitli disiplinlerin birbirine entegre edilmesi önemli olmaya başlamıştır. Zamanımızın birçok bilimsel başarısı disiplinler arasıdır veya disiplinler arasındaki sınırlarda yer almıştır, ekoloji ve siyaset sosyolojisi gibi yeni alanlar özünde disiplinler arası bir yapıya sahiptir. Okullar eğitimdeki bu değişimi kabul etmek zorundalar. Bu nedenle problemlerin bütünü içinde bilgi ve algının birliğini teşvik etmesi gerektiği ve bireyin ve toplumun kavramsal birliğini korumaya da yardımcı olmalıdır.

2. Eğitim, insanları çağdaş dünyanın gerçeklerini anlamaya hazırlamalı ve insanlık, varlığını sürdürmesini zorlaştıran ve tek bir disiplinin dar bağlamında ele alınamayacak sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlar, disiplinler, çoklu disiplinler, insan hakları, eğitim düzeyi toplumda sosyal ve psikolojik ve ideolojiler arasında karşılıklı anlayışı olmasını gerektirir. Toplumumuz, bugünün hakimiyetinde ve geleceğin inşasında etkili bir şekilde işbirliği yapabilmek için, gerçeği ve onun değişimlerini tüm yönleriyle anlayabilecek kadar geniş bakış açısına sahip vatandaşlar talep etmektedir. Bu vatandaşlar, gerçekliği tüm karmaşıklığı ve bütünlüğü içinde kavrayabilme yeteneğine sahip olmalıdır; sorunun niteliğine göre tek disiplinden yararlanabileceği gibi birden fazla disiplinden de yararlanabilmeli, uzmanlarla iletişim kurabilmeli ve çok disiplinlik işbirliğine girebilmelidir.

[1] Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi

1.2.Disiplinlerarası Eğitim Psikolojisine İlişkin Gerekçeleri

1. Disiplinlerarası eğitimde tek başına bir anlamı yoktur, ancak öğrencinin istekleri ve toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçları ile ilgili bir eğitim planlamasının asıl koşulu ve aracıdır. Eğitimi gerçeğe uygun hale getirebilmek için, öğrenciye gerçek hayatla ilgili ve girmekte olduğu çevreye iyi uyum sağlamış dengeli bireyler olarak gelişimini sağlayan öğrenme deneyimleri yaşama olanağı verilmelidir. Disiplinlerarası yaklaşım, sorunları normal sınırların dışında yeniden tanımlamak ve karmaşık durumlara ilişkin yeni bir anlayışa dayalı çözümlere ulaşmak için birkaç disiplinden veya ayrı öğrenme dallarından veya uzmanlık alanlarından uygun şekilde öğrenmeyi içerir. Disiplinlerarası eğitim hem okul hem de çevresi arasında daha iyi bir kaynaşma ve daha iyi bir birlikte sağlamasına olanak verir. Bu yaklaşımda okulun topluma, toplumun da okula daha iyi hizmet etmesini sağlar.

2. Genç öğrencilerin merakı belirli bir konu kategorisiyle sınırlı değildir ve sınırlandırılmamalıdır; bu nedenle, öğrenme süreçlerinin bölümlere ayrılmasıyla uyumsuzdur. Aynı düşünceyi paylaşan bir çocuğun kendi gelişimine ve toplumsal sorunlara duyduğu ilgi de disiplinlere bölünemez. Öğrencilere, öğrenmeleri kendilerini yetiştirmeleri, okulda edindikleri bilgi, birikim ve yaşam becerilerini yaşamlarında uygulamaya hazırlamaları için teşvik edilmeli, ilgi alanlarına, doğal yaklaşımlarına ve doğal yaklaşımlarına uygun bir eğitim verilmelidir. Bu nedenle eğitimin içeriği bölümlere ayrılmalıdır.

3. Okullarda toplu öğretim uygulaması yapılmasının gerekçesi olan bütünlük ilkesi, özellikle ilkokulda büyük bir öneme sahiptir. Bütünsellik ilkesinin temel kuralı, eğitilecek kişinin her bakımdan (duyguları, düşünceleri, iradesi, fizyolojisi vb.) bir bütün olarak ele alınması ve bu bütünün her parçasının dengeli bir şekilde geliştirilmesidir. Sadece öğrencideki bilgi genişlemesine değil, ondaki irade, duygusal, ahlaki ve sosyal yönelimleri de harekete geçirecek daha önemli katkılar sağlanabilir. Disiplinlerarası bu tür gelişmelere büyük ölçüde yara sağlar. Örneğin Atom konusunu işleyen bir öğretmen, matematik dersinde matematik dersinde atom hareketleriyle ilgili hesapların yapılması, fen ve teknoloji dersinde atomla ilgili düşüncelerini ve atomun yapısı hakkında bilgilendirme yapması, Türkçe dersinde konu ile ilgili kompozisyon yazdırmayı düşünmesi ve uygulaması ve resim dersinde atom modellerin çizimin yapılması öğretmenin disiplinlerarası kullanacağını göstermektedir. Müfredat, özellikle orta öğretim düzeyinde, genellikle bağlantısız bölümlerin yan yana dizilmesinden ibarettir. Bu tür bölümler öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal bütünleşmesine hizmet edemez. Her bölüm kendi başına önemli olabilir fakat öğrencinin yaşantısına ve gerçek dünyada pek fayda sağlamaz. Disiplinlerarasılık, aksine, daha geniş bir kavramsal çerçeve oluşturmaya, durumların ve sorunların genel algısını desteklemeye, etkileşimleri kavrama yeteneğini ortaya çıkarmaya ve gerçekliğin çeşitli yönlerini ve alanlarını birbiriyle uyumlu hale getirme eğilimindedir.

4. Disiplinlerde, ayrı ayrı ele alınan konuların öğrenciler öğrenmesine rağmen elde edildiği bilgileri gerçek hayata ve başka bir konuya uygulama becerisini gösteremediği araştırmalarla ortaya konulmuştur. Tek disiplinli eğitimde öğretmenler karmaşık görevleri küçük, neredeyse mikro birimlerine ayırma ve bu süreçte müfredatın çoğunu çocuklar için anlamsız hale getirme eğilimindedir. Bu yaklaşımı benimsemek, öğrencilere hayatları ile okulda yaptıkları arasında çok az bağlantı sağlayacaktır. Disiplinlerarası eğitim, öğrencilerin bağlantıları görmelerine yardımcı olmanın bir yoludur. Disiplinlerarası eğitimle olan bağlantıları ve diğer değerleri görmek bilim insanlarını yıllardır meşgul etmektedir. Müfredat düzenleme merkezleri olarak kültürel değişim, işbirliği ve karşılıklı bağımlılık gibi anahtar kavramların kullanılmasını önermiştir. Disiplinlerarası yaklaşımı öğrenmeyi daha anlamlı kılıyor, üst düzey düşünme becerilerine zaman ayırmayı kolaylaştırıyor, sürekli artan içeriği pekiştiriyor. Disiplinlerarası böylece öğrencinin öğrendikleriyle ilgili olarak hür olmasına yardımcı olur ve öğrendiklerini problemlerin çözümüne uygulamaya teşvik eder.

5. Bazı eğitimciler, halihazırda yoğun bir şekilde yüklenen müfredatta yeni konuların çoğalması, farklı disiplinlerden gelen kavramların birleştirilmesini ve tekrarlardan

kaçınılmasını gerekli kılmaktadır. Bir öğrencinin aynı konuyu farklı açılardan incelemesi, ona konunun farklı dallarını bağımsız olarak öğretmekten çok daha yaralı ve ekonomiktir.

6. Disiplinlerarası yaklaşım, öğrencide disiplinlere karşı olumlu tutumlar geliştirmeyi bile mümkün kılar, çünkü kendisini ilgilendiren bir sorunla karşı karşıya kalan öğrenci, sorunu çözmek için kendisine öğretilmiş olan kavramlara, yöntemlere veya tekniklere başvurması gerektiğini fark eder.

2. Disiplinlerarası Eğitimde Hangi Alanlara Öncelik Verilecektir?

Disiplinlerarası tanıtılmaya en yatkın olduğu alanları, farklı disiplinlerarası yaklaşımlara karşılık gelen üç açıdan ele alacağız: entegre edilebilecek disiplinler; uğraşmaya değer problemler (yeni alanlar dahil); öğretimi koordine edilebilecek yöntemler ve kavramlar.

2.1. Entegre edilebilecek disiplinler

Bilimsel konuların ve özellikle doğa bilimlerinin ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde bütünleşmeye uygun olduğu açıktır. Pek çok ülkede, doğa bilimleri öğretimi ilköğretim düzeyinde birleştirilmiştir; çoğu zaman bu bütünleşme, en azından kısmen, coğrafya ve tarihi içerir; matematik daha az derecede ve daha az sıklıkla entegre edilmiştir. Disiplinlerarası eğitim, gelişmekte olan bir çocuğun fiziksel, duygusal, ahlaki, psikolojik ve ruhsal niteliklerini geliştirmesi yanı sıra çocuğun becerilerine ve duygularına göre kişiselleştirilmiş fırsatlar sağlamasına yardımcı olur. Derslerde, öğrencilerin bireysel güçlerini kullanmalarına izin veren güvenli, destekleyici bir ortamda yürütülmesine imkân verir. Disiplinlerarası eğitimde öğretmenler de farklı eğitim seviyelerine ve öğrenme yeteneklerine sahip öğrencileri yetiştirmeye hazır olmalıdır. Beşerî ve sosyal bilimler, ortaöğretim düzeyinde entegrasyonun uygun ve elde edilmesinin oldukça kolay olduğu kapsamlı bir alan oluşturmaktadır. Fen bilimleri dersleri disiplinlerarası olarak entegre edilmesi hem önemli hem de öğrencilerin akademik başarılarını ve becerilerin artmasına imkân sağlanabilir.

*2.*2. Uğraşmaya değer problemler

Genel olarak tüm ilgili yönleriyle ele alınmayan birçok yeni problem veya soru, disiplinlerarası öğretimin konusu olabilir. Bu alanlar, Fen bilimleri, sağlık bilimleri, Sosyal bilimler, siyasal ve ekonomik veya bilimsel değeri açısından önemli olduğu görülmektedir. Toplum, bilimsel katkıyı ve çevre sorunları göz önüne alındığında disiplinlerarası eğitimin önemli olduğu görülmektedir. Disiplinlerarası bir yaklaşım gerektirdiği açıktır ve böyle bir yaklaşıma oldukça uygundur. Müfredattan özellikle bir konu konulduğunda kazanımların diğer disiplinlerle olan ilişkileri göz önüne alınmalıdır. Örneğin su konusu işlendiğinde suyun toplumdaki yararalar, ekonomik boyutları, sağlık üzerindeki etkisi, tarıma olan katkısı, coğrafi dağılımı, kimya yapısı, fiziksel davranışları ve biyolojik davranışlarına önem verilmelidir. Bu durumlar ancak disiplinlerarası eğitim verildiğinde ön sıralarda yer alır aksı halde tek disiplin olan suyun kimyası ile ilgili kazanımlar elde edilir.

2.3. Öğretimde Kullanılabilecek Yöntemler ve Kavramlar.

Gözlem, bir veri toplama tekniğinden oluşur ve deneysel metodolojide ana rolü üstlenir. Doğal gözlem, bir pedagoji alanına sistematik olarak uygulandığında, diğer tekniklerle elde edilenden farklı bilgilerin toplanmasına izin verir. Disiplinlerarası gözlemlerin başında derste kullanılan işbirlikli öğrenme yöntemidir. Bu yöntemde Akran gözlemi, özellikle, akranların birbirlerinin uygulamalarını gözlemlemek için bir araya geldiği ve toplantının kendi başına bir son olmadığı, ancak fikirlerin ifade edilebildiği ve yansıtıcı bir diyaloğun teşvik edildiği bir senaryo olduğu i bir modeldir. İki tür gözlem vardır: birincisi nicel gözlem; ikincisi alan notları aracılığıyla gerçekleştirilen nitel gözlem. Gözlem türüne rağmen, tüm gözlem teknikleri, gözlemcinin gördüklerine ve duyduklarına dayalı olarak iyi tanımlanmış bir sosyal durumdaki

etkileşim birimlerini kaydetmeyi içerir. Bu nedenle, gözlem uygulaması, herhangi bir deneysel metodolojide merkezi bir rol oynar ve gözlem sürecini daha genel bilimsel eğitimin ilk aşaması haline getirir. Bununla birlikte, gözlem, aynı zamanda seçici ve bağlam sallaştırılmışken, karmaşık ve çok yönlü bir süreçtir. Sadece bir bakış açısından, sadece bir referans çerçevesinden, bir anı, bir zamanı, bir yeri canlı bir fotoğrafta olduğu gibi gözlemleriz. Mesleki amaçlarla gözlem yapmak ilk bakışta göründüğü kadar kolay değildir. Çokdisiplinliliğin aksine, disiplinlerarasılık bütünleştiricidir ve bu, farklı disiplinlerin bilgisinin bütünleştirme yoluyla zıtlaştırıldığı ve değiştirildiği anlamına gelir. Nitekim teknik ve pratik görüşlerin çoğulluğu, görüşleri zenginleştirmekte ve sonuçların farklı ve tamamlayıcı katkılarla tartışılmasına imkân vermektedir. Bilginin bu tür entegrasyonu veya sentezi, disiplinlerarasılığın tanımlayıcı özelliği olarak görülür ve sonuç olarak, sentezleme veya bütünleştirme yeteneği, disiplinlerarası tüm öğretim basamaklarında faydalı bir öğrenme olarak kabul edilir.

3. Disiplinlerarası Eğitiminde Zorluklar Nelerdir?

Tüm Eğitim basamaklarda öğrencinin pasif bir tutumunu pekiştiren geleneksel öğretim yöntemlerine hala güçlü bir şekilde uygulanmaktadır. Eğitim yönergeleri daha özgürleştirici ve disiplinlerarası metodolojilere ihtiyaç olduğunu belirtmesine rağmen, değişim için çok uygulama var. Bu bağlamda disiplinlerarasılık, bir bilgi alanının parçaları arasındaki bağlantıyı önererek, eğitimde yeni bir düşüncenin oluşmasına yardımcı olacak önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğretmenlerin en fazla şikâyet ettikleri konu disiplinlerarası uygulamanın oluşturduğu zorluklardır. Bu zorlukları beş anasın altında işlenecektir..

1. Disiplinlerarası eğitimin doğası ve özgünlüğü;
2. Disiplinlerarası eğitime mevcut sistemin etkisi;
3. Disiplinlerarası eğitime öğretmenlerin rolü
4. Disiplinlerarası eğitime öğretim materyallerin etkisi
5. Disiplinlerarası eğitime çevrenin etkisi.

Bu kategoriler içinde, bu zorlukları direnç noktalarına veya ilgili oldukları sistemin parçasına göre ayırdık. Displinlerarası eğitimin uygulanmasında çok karmaşık engeller karşımıza çıkarmaktadır. Bir yerde uygulama tercih edilirken başka bir yerde tercih edilmemektedir. Tutarlılık ve netlik adına, bazı durumlarda fazlalıkları kabul etmekte tereddüt etmedik. Herhangi bir yenilik sayısız zorlukla karşı karşıya gelir. Bunları aşmak için önce onları tanımak ve onlara göz yummak değil, bir önleme politikası uygulamak gerekir. Bir sonraki bölümde, bu zorlukların üstesinden gelmenin yolları ve araçlarına ilişkin öneriler verilmektedir.

3.1. Disiplinlerarası Eğitimin Doğası Ve Özgünlüğü;

Sırasıyla doğa bilimleri, sosyal bilimler ve beşeri bilimlerin alanlarından alınmalarına rağmen, karmaşık sistemlerin davranışları olarak verimli bir şekilde anlaşılabilirler ve hepsi disiplinler arası çalışmayı gerektirir. Her birini belirli bir karmaşık sistemin davranışı olarak düşünmek, disiplinler arası uzmanların bu tür olguları daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir; toplu olarak, disiplinlerarasılığın doğasını ve işleyişini daha iyi anlamamıza yardımcı olurlar. Karmaşıklık ve disiplinlerarasılığın sık sık eşleştirilmesi tesadüf değildir. Bu makalenin iddiası, karmaşık sistemlerin ve fenomenlerin disiplinler arası çalışmalar için gerekli bir koşul olduğudur. Disiplinler arası bir yaklaşım yalnızca karmaşık bir sistem tarafından gerekçelendirilebilir. Yani bir davranış bir sistem tarafından üretilmiyorsa veya sistem karmaşık değilse, disiplinler arası çalışmaya gerek yoktur. Bu kapsamlı genelleme için ikna edici bir durum, açıkça disiplinlerarasılık ve karmaşıklık kavramlarının derinlemesine araştırılmasını gerektirir. İlk olarak, yine de, sağduyulu bir mantık iyi olurdu. Dolayısıyla disiplinlerarasılık, öğretmenlerin rolünde bir değişiklik anlamına gelir, onlardan yeni ve daha

yaygın uygulanabilir bilgi ve öğretimlerini sorunlara ve koşullara uyarlama ve prosedürleri her zaman önceden tanımlanmayan yöntem ve stratejileri veya kullanabilecekleri modelleri uygulama becerisini gerektirir. Bu nedenle, görev tanımlarını açıklığa kavuşturmak, prosedür hatları önermek ve çözümler veya çözüm unsurları önermek için edinilen deneyimden yararlanmak esastır. Disiplinlerarasılığın doğasından kaynaklanan bir başka zorluğu da yerleşik öğrenme prosedürlerine öğretmenlerin uymamasıdır, yani ilgili etkinlikler ve problemler öğrencinin karşılaştığı sırada öğrencinin istediği sırayla ortaya çıkmaz. , daha önce olanları uygun bir şekilde edinmişse - bu tür sorunları çözmek veya bu tür faaliyetlerde bulunmak için gerekli bilgi ve beceriyi edinmişse, mutlaka ustalaşmıştır. Bunun nedeni disiplinlerarasılığın bilinen bilgi üzerine bilinmeyen bilgiyi inşa etmesinde zorluğun olmamasıdır. Öğrenciye birçok yönden gerçeğe yakın durumların sunulması gerçeği, onu yüzleşmeye hazır olmadığı bir duruma sokma riskini artırır.

Öğrencilerinin talep ettiği öğrenme durumlarını ve aktivitelerini doğru bir şekilde seçmek, bu aktivitelerin doğru şekilde uygulanması için gerekli tüm bilgi ve becerileri analiz etmek, onlara öğretmek, disiplinlerarası öğretimden çok daha fazla öğretmene bağlıdır. Bütün bunlar, öğretmenler açısından yeterli bir öğretme becerisi ve etkili bir pedagojik destek yapısı gerektirir.

Disiplinler arası yaklaşımı haklı çıkarmak için, çalışma nesnesinin çok yönlü olması, ancak yönlerinin tutarlı olması gerekir. Çok yönlü değilse, tek disiplinli bir yaklaşım yeterli olacaktır (çünkü tek bir indirgemeci bakış açısıyla yeterince incelenebilir). Çok yönlü ama tutarlı değilse, çokdisiplinli bir yaklaşım yeterli olacaktır (çünkü entegrasyona gerek yoktur). Disiplinlerarası çalışmanın her iki unsurunu da yani disiplinlerden içgörüler çekmesini ve onların içgörülerini bütünleştirmesini- gerekçelendirmek için, çalışma nesnesinin bir sistem tarafından temsil edilmesi gerekir. Yüzeyler arasındaki bağlantılar ağırlıklı olarak doğrusal olmayacağından, sistem karmaşık olmalıdır. Disiplinlerarası bir araştırmanın nihai amacı, dünyanın o belirli karmaşık sistem tarafından modellenen bölümünü anlamaktır. Doğa ve toplum bilimlerinde, her disiplinin kendi perspektifinden gözlemlenebilen birbiriyle ilişkili bir dizi değişkene odaklandığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu değişkenler kolayca bir sistemin bileşenleri olarak görülebilir. Her bir disiplinde herhangi bir tutarlılık varsa (yani, "disiplin"in herhangi bir anlamı varsa), o zaman odaklandığı değişkenler, diğer disiplinler tarafından incelenen değişkenlerden daha yakından ve doğrusal olarak birbiriyle ilişkili olmalıdır. Çoğu yazarın hemfikir olduğu gibi, disiplinlerarası çalışma daha kapsamlı bir anlayışı sentezlemek için birden fazla disiplinin bakış açısını kullanıyorsa, o zaman zorunlu olarak birbirine bağlı daha geniş değişkenler kümesi arasında daha doğrusal olmayan ilişkileri (yani, karesi alınmış terimlerle veya hatta daha yüksek güçlerle) kapsamalıdır. Bir bütün olarak bakıldığında, bu daha geniş değişkenler ve ilişkiler kümesi, verimli bir şekilde karmaşık bir sistem olarak düşünülebilir

Tek çözüm, ulaşılacak hedeflerin kesin bir tanımı ve hem öğretmenler hem de öğrenciler için geri bildirim sağlayan sürekli bir değerlendirmedir. Çünkü bir yandan ele alınan sorunların karmaşıklığı, gerçeklikleri ve önemleriyle birleştiğinde, her zaman olmasa da bazen yüzeysel olarak ele alınmayı gerekli kılıyor. Öte yandan, durum merkezli bir yaklaşım, dikkat edilmezse, hareket noktası olarak hizmet eden durumun özel koşullarının ötesine geçememe riskini taşır. Bu nedenle disiplinlerarası yaklaşımları (araçsal veya davranışsal) aynı zamanda çokludisiplin durumları merkeze alan bir öğretim yaklaşımı olarak benimsemek yararlıdır.

Son olarak, disiplinlerarası eğitim uygulamalı deneyimine sahip olan herkes, öğrenilenlerin değerlendirilmesinin ciddi sorunlar yarattığını kabul eder. Bununla birlikte, bu sorunların birçoğunun disiplinlerarasılığı özgü olmadığı anlaşılmalıdır; ancak disiplinlerarasılık söz konusu olduğunda daha belirgindir çünkü belirli niyetler diğer eğitim türlerinden daha belirgindir.

Ancak bu sorunlar, sosyduygusal hedeflere ulaşmayı amaçlayan herhangi bir eğitimden farklı olarak ortaya çıkmaz. Ve hangi eğitim bu hedeflerden vazgeçmeyi itiraf eder? Disiplinler arası bir öğretim yaklaşımında değerlendirmenin bir diğer zorluğu, bazı öğrenme etkinliklerinin gruplar içinde yer alması gerçeğinden kaynaklanır, ancak burada yine disiplinlerarasılık suçlanamaz, çünkü grup çalışması günümüzün birçok öğretim yönteminde benimsenen bir stratejidir. Disiplinler arası eğitime özgü değerlendirmenin zorluğu, öğrencinin gerçeğe yakın, genellikle karmaşık bir yapıya sahip, kendisinden her zaman basit ve standart bir yanıtın beklenmediği durumlara yerleştirilmesinden kaynaklanır.

3.2. Disiplinlerarası Eğitiminde Mevcut Sistemin Etkisi

Çoğu ülkeler eğitim programlarını disiplinlerarası eğitime uyarlamasını yapmamıştır. Hata gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere birçok ülkenin eğitim sistemlerinin ilk, orta ve yüksek öğretim düzeylerinde henüz disiplinlerarası eğitimi programlarına almamışlardır. Doğal olarak, gelişmekte olan ülkelerin tereddüt etmesine neden oluyor ve dahası, eski sömürge gücü ise hala bazen eğitim sisteminin etkisinde kalıyorlar. Genel olarak, birkaç nadir istisna dışında, üniversitenin yapısı, öğretimi ve değerlendirme sistemi oldukça bölümlenmiş kalmıştır. Bireysel disiplinler büyük ölçüde baskındır, müfredatın oluşturulmasından sorumlu bölümlerde ve eğitim fakültelerinde bile yüksek öğretim, disiplinlerarası nitelikteki sorunları çözme kapasitesinden ziyade ayrı disiplinlere hâkim olmayı tercih etmektedir. Orta öğretim kendini bu gereklilikle uyumlu hale getirme ve iyi dengelenmiş bir eğitimin disiplinlerarası bileşenini en azından lise düzeyinde ihmal etme eğilimindedir. Eğitim Fakültelerinde yetişen öğretmenler disiplin merkezli ve bölümlemeli bir eğitim almakta; hata formasyon eğitimi alıp öğretmen olanlarda disiplinlerarası eğitiminde tamamen uzak ve uygulamada üstesinde gelmeme korkusu hakim olmaktadır. Bu nedenle uygulama aşamasında öğretmenlerin alışık düzeninde yeni bir düzene sokulması ve bu düzenin uygulamasını sağlamak pek sıcak bakılmamaktadır. Dersler her zaman sınıfta yapılmaz ve bazen öğretmen, geleneksel olmayan binalara veya gerçek hayattaki etkinliklerin yapıldığı yerlere (bahçeler, tarlalar, atölyeler, şantiyeler vb.) ihtiyaç duyar. Bir dizi disiplinlerarası etkinlik ayrıca, alanda bilgi toplamak için öğrencilerin bir yerden başka bir yere sık sık hareket etmesini gerektirir. Okulda, özellikle ortaöğretim düzeyinde, zaman bölümü önemlidir ve konuların kesin olarak belirlenmiş bir zaman çizelgesine göre ayrı ayrı öğrenilmesi ilkesine göre düzenlenmiştir. Ayrıca, orta öğretimde, her ders için farklı bir öğretmen olduğundan, esnek ders programları oluşturmak genellikle son derece zordur. Sınavlar açıkça yeni hedeflere ve yeni içeriğe hâkim olmakla ilgili olmalıdır. Bununla birlikte, özellikle değerlendirme harici veya harici kriterlere dayalı olduğunda, sınavların önceki hedeflerle veya yalnızca bu şekilde ve kesin olarak bölümlere ayrılmış bir açıdan bakıldığında disiplinlerin geleneksel ustalığıyla ilgili olmaya devam etmesi sık sık meydana gelir. Bu durum özellikle ortaokul veya daha yüksek giriş sınavlarında ortaya çıkar. Bu tutarlılık eksikliği, konu söz konusu olduğunda gerekliliklerini sınavların gerekliliklerıyle eşleştirme eğiliminde olan öğrencilerin ve ebeveynlerinin cesaretini açıkça kırmaktadır.

3.3. Disiplinlerarası Eğitime Öğretmenlerin Rolü

Öğretmenler genellikle alışılmadık içerik ve beceriler ve alışılmadık stratejiler için olumlu algılardan yoksundur, ancak mesleki gelişim yeterliliği destekleyebilir ve kullanımı teşvik edebilir. Nihayetinde öğretmenler, öğrencileri ve öğretimi için yararlı ve uygulanabilir gördükleri faaliyetlere yatırım yaparlar, ancak bazen yeni becerilerin uygulanmasını tehdit eden zorluklarla karşılaşabilirler. Mevcut araştırmalar, zorlukların yaygınlığını göstermiştir, ancak öğretmenlerin bunların üstesinden gelmelerine nasıl yardımcı olunacağını ve mühendislik gibi yeni uygulamalı disiplinlerarası becerileri öğrenmede devam etme kararlılığını nasıl teşvik edeceklerini göstermemiştir. Algıların ve motivasyonun öğrenmeyi, gelişmeyi ve aktarımı teşvik etme gücü göz önüne alındığında, sistematik mesleki gelişim araştırmalarının,

öğretmenlerin öğrenme ve aktarma çabalarıyla meşgul oldukları sırada motivasyonlu özelliklerini derinlemesine anlamaya devam etmesi önemlidir. Farklı alanlarda bilgi arayışı, farklı ilgi alanları ve dolayısıyla farklı değerler de gerektirir ve farklı konulardaki farklı bilgi olasılıkları da farklı epistemolojilere yol açar. Bu nedenle, disiplin uygulayıcıları arasındaki farklılıklar yaygındır ve uygun bir şekilde kültürel farklılıklar olarak tanımlanır; disiplinlerarası çalışma, bilinçsiz düşünce alışkanlıklarını aşmayı gerektirir. Bu bilinçdışı alışkanlıklar ne kadar çok açıklanırsa ve çeşitli entelektüel kültürlerin farklı özelliklerinin zorunlu olarak farklı ilgi alanları, değerler ve epistemolojilerle nasıl ilişkili olduğunu ne kadar çok anlarsak, düşünce alışkanlıklarını aşma hedefi o kadar uygulanabilir hale gelir. İki tür disiplinler arası çaba başarılı olmuş gibi görünüyor: spesifik, Disiplinlerarası değil, aslında çokludisiplinerlik bir çalışma olan takımlar tarafından sınırlandırılmış problemler çözülmüş ve mevcut disiplinlerin kesişme noktalarında yeni disiplinler türemiştir. Bilim, teknoloji ve toplum bu kalıpların hiçbirine uymuyor.

Öğretmenlerin, toplumun ihtiyaçlarının veya bireylerin özlemlerinin evrimi tarafından üretilen köklü reformlar ile öğretilen konudaki veya eğitim bilimlerindeki ilerlemeler arasında ayrım yapmasına yardımcı olmak ve bakış açılarının, çılgın fikirlerin, asılsız teorilerin veya sorgulanabilir inançların benimsenmesiyle ortaya çıkan yüzeysel, tesadüfi veya temelsiz değişiklikler olarak görmektedir. Öte yandan, öğretmenler her zaman işlerinin önemli bir yönünün bir konuyu öğretmektir ve bu rol o kadar açıktır ki diğerlerini gölgede bırakma eğilimindedir.

Pek çok öğretmen, yalnızca kendi uzmanlık alanlarına bağlı olmayan genel bir durumla uğraşmak zorunda kaldıklarında huzursuz olurlar ve kendilerini yetersiz hissederler. Nispeten basit ve öngörülebilir, önceden hazırlanmış çözümler ürettikleri problemler yerine, çözmek için eğitilmedikleri karmaşık problemlerle karşı karşıya kalırlar, bu problemler kendilerini sürprizlerle karşı karşıya bırakabilir veya sınıfın önünde şaşkına çevirebilir. Öğretmenler, dayanmakta zorlandıkları özgüvenlerini kaybetme riski taşıyan bu durumlardan korkmaktadırlar.

3.4. Disiplinlerarası Eğitime Öğretim Materyallerin Etkisi

Öğretim materyalleri birçok şekil ve boyutları mevcuttur, ancak hepsinin ortak noktası öğrenmeyi destekleme de önemli rol oynar. Öğretme ve öğrenme materyallerinin amacı ve önemi, dersleri ilginç kılmak, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve öğretmenlerin kavramları kolayca ifade etmelerini sağlamaktır. Disiplinlerarası eğitiminde; öğrenme materyalleri, öğrenmeyi destekleyerek öğrencilerin başarısını önemli ölçüde artırabilir. Örneğin, bir eğitim videosu öğrenciye yeni içgörüler sağlayabilir ve çekici bir çalışma sayfası, öğrenciye sınıfta kazanılan yeni bir beceriyi uygulaması için yeni fırsatlara imkan tanıyabilir. Bu süreç, öğrenenin bilgiyi bağımsız olarak keşfetmesine izin vermenin yanı sıra tekrarı sağlayarak öğrenme sürecine yardımcı olur. Her türlü öğrenme materyallerinin öğrencinin öğrenmesinde yardımcı olmasına imkan verir. Öğretme ve öğrenme materyalleri ayrıca ders planlamasına ve öğretimin verilmesine önemli bir yapı ekleyebilir. Öğrenme materyalleri hem öğretmen hem de öğrenci için bir rehber görevi görür. Öğretme ve öğrenme sürecinde değerli bir rutin sağlayabilirler.

Disiplin, çokludisiplin ve disiplinlerarası eğitimlerde genel olarak öğrenmeyi desteklemeye ek olarak, öğretme ve öğrenme materyalleri öğretmenlere öğretimi farklılaştırmada yardımcı olabilir. Öğretimin farklılaştırılması, derslerin ve öğretimin sınıfınızdaki farklı öğrenme stillerine ve kapasitelerine göre uyarlanmasıdır. Çalışma sayfaları, videolar, grup etkinlik yönergeleri veya herhangi bir başka öğrenme materyalinin tümü, örneğin farklı ortamlar kullanarak, öğretmenlerin bunları her bir öğrencinin ihtiyaçlarını veya öğrenme stilini en iyi şekilde etkinleştirecek şekilde değiştirmesine olanak tanır.

Öğretmenlerin öğretme ve öğrenme sürecini desteklemek için kullanabilecekleri pek çok kaynak türü vardır. Bazı kaynaklar veya daha geleneksel, diğerleri daha yenilikçidir. Bu alt

konu, herhangi bir öğretmenin yarın kullanmaya başlayabileceği farklı öğretme ve öğrenme materyallerini inceler ve sunar. Başarılı bir entegrasyon, araçları sınıfınıza yerleştirmekten daha fazlası olduğu için, her araca öğrencilerinizi nasıl dahil edeceğiniz ve derslerinizi nasıl zenginleştireceğiniz konusunda öneriler eşlik eder. Gerçek dünyadaki yaşamı merkeze alan öğretim, güncel yazılı materyallerin yeterliliğini gerektirir ve bu, özellikle öğrenciler için materyallerin yeniden üretilmesinin de sorun olabildiği gelişmekte olan ülkelerde her zaman mevcut değildir. Derse giren öğretmenin kendisine ait bir planlama yaparak disiplinlerarası bir metodolojisi imkan sağlaması gerekir. Şu anda, böyle bir metodoloji mevcut değildir veya daha doğrusu, bütünleştirilebilir ve eğitimsel hedeflere uygunluğu, öğrenilenlerin aktarılabilirliği ve öğrenme süreçlerinin motive edici gücü ve yapılanması. Disiplinlerarası eğitiminde okullarda belirli kılavuzların ve ders kitaplarının olmaması ve diğer yazılı materyali, öğretmenleri yöntem ve materyalleri kendileri oluşturma hazırlanması durumunda kalırsa yeterli bir düzeyde uygulama yapamaz. Kaynak eksikliği, reforma ihtiyaç duyduğu araçları ve kaynakları vermek için kendilerinden gereken çabaya neden idari açıdan eşdeğer bir mali çabanın eşlik etmediğini anlamayan öğretmenler tarafından sık sık kızılır. Genel olarak, disiplinler arası bir reformun başlatılmasının önündeki en önemli engel materyal eksikliği değildir; genellikle reformun zamanından önce genelleştirilmesinden veya uygulanmasındaki öngörü veya titizlik eksikliğinden kaynaklanır.

3.5. Disiplinlerarası eğitime çevrenin etkisi

Eğitim sisteminin dışında disiplinlerarası lehine birçok söylemlere şahit olduk. Disiplinlerarası önemin henüz toplumda tam olarak kabul görmemektedir. Ailelerin desteğine sahip değil, çünkü eğitim söz konusu olduğunda birçok ebeveyn çok geleneksel geleceği olmayan bir deneyin bedelini çocuklarının ödeyeceğinden korkuyorlar ve yenilikçi girişimlere, özellikle de yenilik öğretmenlik mesleği tarafından oybirliğiyle onaylanmazsa, 'eski kanıtlanmış yöntemleri' tercih ediyorlar. Daha eğitimli ve dolayısıyla daha etkili birçok ebeveyn, aldıkları eğitimden oldukça memnundur ve çocuklarının da aynı tür eğitim almasını isterler.

Son olarak, yeniliğin çekici yönleri, bazı destekçilerinin reforma zarar vermenin yanı sıra ebeveynleri korkutan, makul öğretmenlerin cesaretini kıran ve muhalifler için argümanlar sağlayan dar, katı veya aşırı görüşlere sahip olmasına yol açabilir. Disiplinlerarasılığı teşvik edenlerin aşırı bakış açıları, siyah-beyaz görüşleri veya ihtiyatsız beyanları, bazı durumlarda disiplinlerarası reformun bireysel konuların ve müfredat içeriğinin yapılandırılmış çalışmasının terk edilmesini içerdiği ve bunları ikincil rollere havale ettiği inancına yol açmıştır.

4. İzlenecek Prosedür Nedir?

Bu soruyu, önceki sorularda yaptığımız gibi, disiplinlerarası bir eğitimin uygulanmasıyla ilgili yönler ile disiplinlerarası yönelik bir reformun başlatılmasıyla ilgili yönler arasında bir ayrım yaparak yanıtlayacağız. Böylece soruyu iki kısma ayırarak açıklamak daha verimli olabilir.

4.1 Disiplinlerarası Bir Müfredatın Tasarımı ve Formülasyonu

4.1.1. Genel yaklaşım

Disiplinlerarası öğretim öğrenciler için ilgi çekicidir, çünkü öğrencilerin öğrenmesini sırf öğrenmek için öğrenmenin ötesine taşıyacak şekilde yapılandırılmıştır. Disiplinlerarası eğitim ile öğrenciler, gerçek dünya problemlerine çözüm üretme etkinlikleri açısından değerlendirilir. Öğrencilerin, sınıf duvarlarının ötesine geçen eleştirel düşünme becerilerini uygulayarak öğrenmelerinde liderliği üstlenmelerine izin verildiğinde, öğrenciler doğal olarak öğrenmeleriyle daha fazla meşgul olacaklardır.

Disiplinlerarası öğrenme yoluyla öğrenciler, geleneksel olarak tek başına öğretilen içerik alanları arasındaki anlamlı bağlantıları keşfetmeye zorlanır . Bu bağlantıların keşfi, öğrencilerin kavramları ve yeni anlayışları yeni ve yaratıcı şekillerde uygulamalarına, onları yenilikçiler, problem çözücüler ve eleştirel düşünürler olarak konumlandırmalarına olanak tanır. Öğrenciler, önceden belirlenmiş bir sonuca veya doğru cevaba ulaşmak için çabalamaktansa, araştırmalarının sonucunun ne olacağını kendileri belirleyerek kendi öğrenmelerini yönlendirirler. Öğrenme doğrudan öğrencilerin kendi deneyimleri, varlıkları ve fikirleriyle ilgilidir.

Öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek, etraflarındaki dünyayı akılcı ve meraklı bir mercekle anlamlandırmalarını sağlar öğrenci düşüncesi. Disiplinlerarası öğrenme, öğrencileri karşılaştıkları her yeni fikir veya konuyu birden fazla perspektiften ele alarak eleştirel bir şekilde düşünmeye teşvik eder. Aynı zamanda, değerleri, inançları ve tutumları da dahil olmak üzere kendi bakış açılarının daha derinden farkına vararak kendilerinde ve başkalarında önyargıyı fark etmelerini sağlar. Ayrıca, disiplinlerarası bir yaklaşımla eleştirel düşünmek, öğrencilerin disiplinleri aşan küresel kavramları belirlemelerine ve bu kavramları yaratıcı şekillerde uygulamalarına olanak tanır.

Bir sorunu çözmenin nadiren tek bir yolu olsa da, bir sorunun kanıta dayalı çözümlerinin bir kutudan çıkan bir fikir ampulü tutan bir el yalnızca tek bir içerik alanında olması da nadirdir. Öğrenciler, birden fazla içerik alanında hem bildirime dayalı hem de prosedürel bilgiden yararlanarak, karmaşık sorunlara çözümler sunmak için bireysel disiplinlerin benzersiz güçlü yönlerine dayanan iç görülerden yararlanabilirler. Öğrenimlerinde belirsizliği ve muğlaklığı kabul edebilen öğrenciler, bilgiyi çoklu ve bazen çelişkili bakış açılarından değerlendirme becerisi geliştirirler. Bu, öğrencileri, doğru bir şekilde tahmin edemediğimiz geleceğin dünyasında gelişmek için gerekli olan bir şekilde kavramlar ve fikirler hakkında daha derin bir anlayış kazanmaya hazır hale getirir.

Bu tür çalışma, öğrencinin farklı disiplinlerdeki fikirler ve kavramlar arasında bağlantılar kurarak öğrenmesini sağlar. Bu şekilde öğrenen öğrenciler, öğrenme deneyimini derinleştirmenin bir yolu olarak bir disiplinde edindikleri bilgileri başka bir farklı disiplinde uygulayabilirler. Disiplinler arası çalışmaya yönelik en etkili yaklaşım, öğrencilerin kendileri için anlamlı olan dersleri seçerek kendi disiplinlerarası yollarını oluşturmalarını sağlar. Örneğin edebiyatta, sanatta ve tarihte ya da bilimde ve matematikte disiplin sınırlarını aşan bir tema bulmak çok da zor değil. Konuları tematik olarak incelemek, daha anlamlı öğrenmeyle sonuçlanan fikirleri bir araya getirmenin bir yoludur.

Eğitim ortamlarında gerçek bir disiplinlerarası çalışma gerçekleştirmenin önündeki en büyük engellerden biri eğitimcilerin işbirliği gerekliliğidir. Bunu başarmak zor olabilir ama imkansız değil. Disiplinler arası öğretim ve öğrenim, farklı disiplinlerden profesyoneller ortak bir amaca hizmet etmek ve öğrencilerin farklı disiplinler veya konu alanları arasında bağlantı kurmasına yardımcı olmak için birlikte çalıştıklarında en üst düzeye çıkar.

Tüm aşamalar ve tüm seçim, karar, eylem ve değerlendirme seviyeleri arasında tutarlılık sağlayarak söz konusu eğitimin ilk niyetleri. Bu kavramlar, özellikle, disiplinlerarası eğitimde olduğu gibi, toplumun ve bireyin ihtiyaçlarına daha iyi uyum sağlamayı amaçlayan ve temelde farklı disiplinlerin içeriği tarafından belirlenmeyen bir eğitim için geçerlidir. Disiplinlerarası bir eğitim tasarlamak için, bu nedenle aşağıdakileri yapmalıyız:

(1) Toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını, öğrencilerin veya velilerinin ihtiyaçları ve istekleri ile birlikte analiz etmek;

(2) Eğitim amaçlarını ve amaçlarını açıklığa kavuşturmak ve teşvik edilecek değerleri, karşılanması gereken öncelikleri ve teşvik edilecek ve hizmet edilecek durumları seçmek için ulusal eğitim politikasını doğru bir şekilde analiz etmek;

(3) Kesin hedefler belirleyin ve bu hedefleri disiplinlerarası içeriklerle veya farklı disiplinlere giren durumlarla ilişkilendirin.

(4) Öğretim stratejilerini seçin veya geliştirin; özellikle, ana temalar etrafında veya mantıksal veya pedagojik bir ilerlemeye uygun olarak öğrenilebilen veya deneyimlenebilen farklı yan yana veya bütünleşik disiplinlerin içinden ve dışından temalar ve durumlar arasından seçim yapın;

(5) Ders kitapları, basılı materyaller, görsel-işitsel yardımcılar, öğretmen kılavuzları ve gerekli öğretim ekipmanlarını tasarlamak, üretmek ve test etmek;

(6) Eğitim amaçları ve hedefleri doğrultusunda öğrencilerin değerlendirilmesi için öğrenci değerlendirme tekniklerini ve biçimlerini geliştirmek ve tasarlamak, çizelgeler ve belgeler üretmek ve test etmek;

(7) Bir müfredat değerlendirme sistemi tasarlamalı ve uygulamalı, özellikle hedeflerin amaçlarla olan ilişkisini ve stratejilerin, içeriklerin, öğretim kaynaklarının ve öğrenci değerlendirmesinin hedeflerle tutarlılığını kontrol eden bir sistem oluştumak;

(8) Öğrenciler tarafından elde edilen sonuçlara, derslerin gözlemlenmesine ve öğretimin ilerleyişine ilişkin herhangi bir yararlı bilgiye yönelik bir geri bildirim biçimi geliştirmek;

(9) Öğretmenler, müfettişler, okul müdürleri ve öğretmen eğitimcilerinin eğitiminden sorumlu olanlar için genel eğitimle uyumlu bir eğitim müfredatı tasarlamak ve uygulamak.

4.1.2. Hedefler

Disiplinlerarası eğitim durumunda olduğundan çok daha gereklidir, çünkü ikincisinde konu bilgisi, açık olmasalar bile hepsi aynı şekilde önerilen belirli sayıda pedagojik hedefe hakim olmayı destekler. Öğrenilecek konuların veya edinilecek bilgilerin ifade edilmesi durumda, hedefler tamamen yok sayılmaz, ancak işin doğasına veya ilgili teknik bilgi beklenen üst derecesine ilişkin kafa karışıklığı ve yanlış anlamalar ortaya çıkabilir. Öğrenme hedefleri açıkça belirtilmemişse, kişi bir boşlukla karşı karşıya kalır. Bu yaklaşımların kuşkusuz öğretim sürecinde yeri vardır, ancak bütün bir ders hatta bütün bir öğretim süreci, tüm öğretmenlerde sürekli ve aynı derecede kendini göstermeyen bir ilhama dayanamaz. Disiplinlerarası eğitiminde hedeflerin belirlenmesi öğrenmeye önemli katkı sağlamaktadır. Hedefler arasında en önemli olanlar: Bilgi birikimi, bilgileri tanımlama, uygulama, keşfetme ve işleme gibi bilişsel işlemleri kapsar; sorunları çözmek; bir seçim yapmak veya karar vermek; bazı kullandığı araç ve makinaların sökülmesi yeniden montaj yapması gibi 'Yaşam becerileri' belirli bir durumda tutumlar, tepkiler ve duygusal davranışlar açısından ifade edilir. Önerilen bu üç hedef ifade gücü, teknik bilgi ve yaşam becerileri arasında, öğrencilerin bireysel olarak ve içinde öğrendikleri gruptan bağımsız olarak öğrenmeleri için gerekenleri ayrı ayrı ele almalıyız; grup içindeki öğrencilerden beklenenler (bireyler ve grup arasındaki etkileşimler); grubu oluşturan bireyler arasında ayrım gözetmeksizin gruptan hedef seçiminde gerçekçi olmak önemlidir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından konuyla ilgili ulaşılması gereken bir dizi hedef şeklinde asgari bir eşik belirlemek son derece yararlı olacaktır. Öğrencilere öğretilmesi gereken bu faktörler, kavramlar, yetenekler ve değerler, disiplinlerarası eğitimin amacını oluşturur; belirli bir disipline, duruma veya soruna özgü diğerleri bu nedenle ihmal edilmemelidir; kendi içlerinde önemli veya daha geniş sorunlarla uğraşırken gerekli olabilirler. Seçilen kavram, yetenek ve durumların ilgili uzman veya uzmanların görüşüne sunulması önemlidir.

4.1.3. Stratejiler

Öğretme stratejileri ve öğrenme durumlarının ilgili olmasının temel koşulu, hedeflerle tutarlı olmalarıdır; başka bir deyişle, öğretim etkinlikleri, öğrencinin hedeflerde belirtilen ifade,

teknik bilgi ve yaşam becerilerini kullanmasına ve eğitim sürecinin niyetlerini ve umduğu sonuçları ifade etmesine yardımcı olmalıdır. Tez elbette açık; ancak ne yazık ki, pratikte bu geçerlilik durumunun gözden kaybolması veya öneminin yeterince tanınmaması eğilimi vardır. Disiplinlerarası stratejilerin ilki Bağlamsallaştırma , herhangi bir disiplin materyalini zamanın, kültürün ve kişisel deneyimin dokusuna yerleştirme yöntemidir. Bu nedenle, bağlamsallaştırma , bağlamın ne olduğuna bağlı olarak farklı yüzlere sahip olabilir. Bilim tarihi, zaman ve tarihi bir bütünleştirme aracı (bağlam olarak tarih) olarak kullanmanın kanonik bir örneği olabilir . Temel metafizik inançlar, kişisel veya kültürel felsefeler başka bir merkez bağlam olabilir (bağlam olarak metafizik). Başka bir bağlam, bilgi sistemleri ve dünya hakkında akıl yürütme biçimleri olabilir (bağlam olarak epistemoloji).). Tüm bu bağlamlar, bilgiyi insancıllaştırmak veya beşeri bilimler tipi bir sorgulamaya girmek için araçlardır.

İkinci strateji, kavramsallaştırma, iki veya daha fazla disiplinin (örneğin 'değişim', 'doğrusallık') merkezinde yer alan temel kavramları belirlemeyi ve bunlar arasında kesin, ölçülebilir bir bağlantı kurmayı içerir. Örneğin, değişim kavramı, biyolojideki evrim teorisini sıkıştırma fiziği, kimyadaki periyodiklik yasası ve nihayetinde diferansiyel denklemler ve sayı serilerinin matematiği ile ilişkilendirebilir. Sınıfları kavramsallaştıran öğrenciler, fiziksel verileri matematiksel veya ampirik özlerine kadar soyutlamada ve bilimde farklı gösterim ve sembolik temsil sistemlerinin arkasında ortak kalıplar ve süreçler olduğunu keşfetmede ustalaşırlar.

Üçüncü strateji olan problem merkezleme , karmaşık gerçek hayat problemlerini (su kirliliği, genetik mühendisliği veya Afrika'daki AIDS gibi) incelemek için çeşitli disiplinlerdeki (örneğin biyoloji, kimya, siyaset bilimi, ekonomi) bilgi ve düşünme biçimlerini kullanmayı içerir. Çözmek için birden fazla disiplin gerektiren. Bu stratejinin özü, insanlık durumunu iyileştirmeyi amaçlayan somut sonuçlar (yani ürünler, teknolojiler, politikalar, metodolojiler) üretme hedefini takip eden uygulamalı bir sosyal bilimdir. Bu tür alanların amacı, beşeri bilimler ve temel bilimlerde olduğu kadar benlik veya doğal dünya anlayışını derinleştirmek değil, bu anlayışı eyleme ve sosyal değişime uygulamaktır.

En azından, eski konular okul organizasyonunun çerçevesi olarak tutulabilir, ancak uyumlaştırılmış içerikler (eşgüdümlü disiplinler arası kavramlar ve yöntemler, yeni fikirler ve gerçek hayatla ve çağdaş dünyanın ihtiyaç ve sorunlarıyla ilgili yeni konular) tanıtılabilir. Bu bütünleşme yalnızca çok disiplinli temalara (ilgi merkezleri, projeler, karmaşık problemler, disiplinler arası alanlar, vb.) veya az çok komşu disiplinlerin (doğa bilimleri, beşeri bilimler, bilim) birleşmesine odaklanabilir. Her iki durumda da, zaman çizelgesi amaçlanan bütünleştirme derecesinin bir fonksiyonu olarak düzenlenmeli ve içerik şu şekilde belirlenmelidir; bu temaların, yöntemlerin ve kavramların hangi düzeyde (öğrencilerin yaş düzeyinde) ele alınabileceğini belirlemek; bu temaların, yöntemlerin ve kavramların öğretimin mantıksal dizilişindeki yerini, doğası gereği, daha önce öğrenilenleri ve üzerinde düşünülen çalışmanın derinliğini ve kapsamını belirlemek; farklı disiplinlerde bu temaların, kavramların ve yöntemlerin incelenmesine temel oluşturabilecek içerikleri seçmek; bu gerekli temeller ve bu temellerin önkoşulları üzerinde bu disiplinlerin tatmin edici bir öğretimini tasarlamak; disiplinlerarası öğrenme durumlarını bu disiplinler arası temalar, kavramlar ve yöntemler etrafında organize eder ve yapılandırır. Disiplinlerarası en uygun yöntemler, ilgi merkezlerinin veya gerçek yaşam problemlerinin incelenmesi yoluyla keşif veya projelerin uygulanmasıdır.

4.1.4.Disiplinlerarası Eğitiminde Öğretim Kaynakları

Öğrenme kaynakları, öğretmenlerin mesleki gelişim sürecinin bir parçası olarak (hizmet öncesi veya hizmet içi) işlerinin bazı yönlerini daha iyi yapmalarına yardımcı olmak için erişebilecekleri şeylerdir. Bu önemlidir çünkü öğretmenlerin kalitesinin bir okul sisteminin etkililiğini belirlemede en önemli faktördür. Öğretmenlerin bu süreçte bir rolü varsa, yani tasarıma dahil olurlar ve tasarıma katkıda bulunurlarsa, deneyimlerini etkili bir şekilde sınıfa

aktarabilmeleri daha olasıdır. Disiplinlerarası eğitimde; kaynaklar, okul davranışı veya dahil etme politikası belgeleri, değerlendirme prosedürleri veya yeni öğretmenler için bilgiler gibi kuruma özgü olabilir. Bazı kurumlarda, öğretmenlerin kullanabileceği öğretmen gelişimi hakkında kitapların veya dergilerin bulunduğu bir kütüphane veya personel odası bölümü vardır ve elbette tüm öğretmenlerin erişebileceği çevrimiçi kaynaklar vardır. Deneyimli veya uzman öğretmenler (siz de dahil olabilirsiniz), yeni öğretmenler veya yeni bir alanda uzmanlaşmak isteyen öğretmenler için bir bilgi kaynağıdır ve yerel veya ulusal dernekler gibi uygulama toplulukları yararlı profesyonel ağ oluşturma fırsatları sağlayabilir. Öğretmenler yansıtıcı öğretim sürecine girerlerse, öğrencilerden geri bildirim alırlarsa ve öğretimi bilgilendirmek için öğrenci girdilerini kullanarak öğrenme için değerlendirmeye girerlerse, öğrenciler de harika bir öğrenme kaynağıdır.

Öğretim kaynakları ve materyalleri, etkili öğretim ve öğrenimin uygulanmasına yardımcı olabilecek faktörlerden bazılarıdır. Dolayısıyla öğretim kaynakları ve materyalleri ders planlarında yer alması gereken hayati unsurlardır. Öğrenmeyi teşvik etmek, ilgileri sürdürmek, derslerde çeşitliliği artırmak ve konular arasındaki ilişkileri tasvir etmek için öğretim materyalleri kullanılabilir.

Disiplinlerarası eğitiminde uygulanabilecek birçok öğretim kaynağı ve materyali vardır. Örneğin, okul tarafından hazırlanan ders kitabı, okullarda kullanılabilecek öğretme ve öğrenme için temel kaynak materyalinin bir örneğidir. Ayrıca ders kitabı, öğretmenler tarafından öğretimlerini planlamada da kullanılabilir. Ders kitaplarının öğretimi planlamada temel materyal olarak kullanılması okullardaki çoğu öğretmen tarafından kullanılmaktadır. Yine disiplinlerarası eğitimde; ders kitaplarında resimli materyal işlevi gören diyagram ve çizelgeler, öğretmenlerin öğretimde kullandıkları baskın unsurlardır. Açıklamalarla birlikte resimlerle gösteri, öğretim materyallerinin öğrenilmesini artırabilir.

4.1.5. Disiplinlerarası Eğitiminde Öğrenci Değerlendirmesi

Disiplinlerarası eğitimdeki değerlendirme sorunu, disiplinli ve çokdisiplinli eğitimdeki değerlendirmelerden farklı değildir. Ancak aynı şekilde ortaya çıkmaz çünkü disiplinlerarası eğitimde amaçlanan hedeflerin doğası oldukça farklıdır ve çoğu zaman bu hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığı geleneksel bir değerlendirme durumuyla kontrol edilemez. Bilişsel alanda, disiplinlerarası eğitimin değerlendirilmesi, onu geleneksel çerçeveden ayıran ve sonuç olarak öğretmenler ve/veya değerlendiriciler için zorluklar yaratan özellikler sunar. Bu özellikler şu şekildedir;

(1) Disiplinlerarası eğitimin hedeflediği hedefler, genellikle disiplinlerarası eğitime göre daha yüksek seviyelerde yer alır. Disiplinlerarası bir eğitimden öğrencilerin öğrendikleri bilgi ve becerileri önceki bilgiler üzerine inşa yapması, bilgilerarası bütünlük oluşturulması, çeşitlilikleri ve karmaşıklıkları içinde algılama yeteneği geliştirmesini sağlamaktır.

(2) Disiplinlerarası eğitim, en azından kısmen, alanda veya topluluk içinde gerçekleşir. Sonuç olarak, değerlendirmesi de sahada ve toplulukta yer almalıdır.

(3) Disiplinlerarası eğitimin genel amacı, öğrenciyi gerçek problemlerle baş edebilecek hale getirmektir; Bu nedenle değerlendirme, öğrenciyi etkin ve gerçekten dahil olduğu gerçek problemlerle karşı karşıya getirme şeklini almalıdır.

(4) Disiplinlerarası eğitimin içeriği genellikle kırsal ve şehir merkezlerdeki eğitimlerde farklılık göstermektedir. Değerlendirme, herhangi bir (disiplinler arası) programın önemli bir parçasıdır çünkü öğrencilerin derslerin amaçlanan öğrenme çıktılarına ve nihayetinde programın çıktılarına ulaşıp ulaşmadığını izler. Öğrencilere sadece gelişimleri ve ilerlemeleri hakkında bilgi sağlamakla kalmaz, aynı zamanda öğretmenlere öğretimlerinin etkililiği hakkında bilgi verir. Eğitim literatüründe, biçimlendirici ve özetleyici olmak üzere iki değerlendirme biçimi kabul edilmektedir. Biçimlendirici değerlendirmenin amacı, öğrenci

ilerlemesini izlemek ve öğrencilerin öğrenme sürecinde uyum sağlamalarına ve düzeltmelerine yardımcı olmaktır. Özetleyici değerlendirme, öğrencinin öğrenmesini değerlendirmek ve bunu hangi düzeylere çıkardıklarını belirlemektir. Bunu yaparken önemli bir risk göze çarpar bir yeteneğin kendi içinde ölçülmesi değil, ondan faydalanılması ve değerlendirmenin bir grubun ortalamasına göre ayarlanması için değiştirilmesidir. Bunu yaparken, "ölçüte dayalı bir değerlendirmeden" (bir ölçüte göre performans değerlendirmesi) "norma dayalı bir değerlendirmeye" (bir grubun performansına göre bir öğrencinin performansına ilişkin bir yargı) geçiş riski vardır. Sahada alanda kullanılabilecek değerlendirme yol ve araçlarının tasarlanmasını gerekli kılmaktadır. Sahada var olan olasılıklar ve yerel kaynaklar ışığında durumları düşünmelidirler; ve öğrencinin önemli davranışlarının gözlemlenmesi için çizelgeler ve öğrenci etkinliğinin verimini veya sonucunu değerlendirme kriterleri oluşturun. Bu çizelgeler ve kriter listeleri, kesin işaretleme ölçeklerini içermelidir. Ayrıca ampirik olarak geliştirilmeleri gerekir. Sosyoduygusal alanda değerlendirme, Sosyoduygusal alanda hedefler dayatmak ve hatta önermek etik sorunları gündeme getirir ve bu hedeflerin çoğu üzerinde anlaşmaya varmanın zor olduğu genellikle kabul edilir. Eğitsel Sosyoduygusal alanda değerlendirme araçları eksiktir ve mevcut araçlar öğretmenlere aşina değildir. Bazen kullanımları ve yorumları karmaşıktır ve bir öğretmenden beklenemeyecek yetenekler gerektirir. Bu yönde atılması gereken ilk adım, sosyduygusal hedefleri, şüphesiz eksik ama mümkün olduğu kadar açık bir şekilde belirtmektir. Örneğin, "şu ya da bu durumda ya da koşullarda, öğrenci şu ya da bu tutumu benimseyecektir" denebilir ve değerlendiricinin kanaatini (başarısız öğrencinin davranması gereken umulan tutumları gerçekten benimsediğinin kanıtı) ve bu değerlerin formülasyonuna vahiy göstergelerinin veya davranış kalıplarının kısa bir açıklamasıyla eşlik eder.

4.2. Disiplinlerarası Bir Reform Oluşturmak

Karar vericileri ve kamuoyunu bir eğitim reformu yapmaya ikna etmek için öncelikle reformun gerekli olduğuna ve en geniş anlamda öğrenci ve toplum yararına maliyetin haklı olduğuna ikna etmek gerekir. Disiplinlerarasılık ve maliyet sorunu lehine olan argümanlar zaten ele alındı; bunlara geri dönmeyeceğiz, ancak reformun karara bağlanması için elverişli koşulların yaratılması için alınacak önlemlerle önem arz etmektedir. İlk olarak, bu ihtiyaçla ilgilenen uzmanlara ve öğretmenlere, bunun gerçekliğini incelemek ve gerekirse, tüm ilgililerin kabul etmesine ve talep etmesine yardımcı olmak için bir reformun güncelliğini incelemek gerekir. ihtiyaç. Bu nedenle, bir reform stratejisindeki ilk önemli adım, genellikle konuyla ilgili, ilgilerini ve yeterliliklerini kanıtlamış kişileri bir araya getiren, bu durumda disiplinler arası bir seminer düzenlemektir. Bu seminerin amacı, disiplinlerarasılığın avantajlarını ve dezavantajlarını, disiplinler arası bir reforma olan ihtiyacı, bunu üstlenmenin tavsiye edilebilirliğini ve bunu uygulamaya yönelik araç ve stratejileri ortaya çıkarmaktır. Bu toplantılar sadece ilgilileri bilgilendirmek, reform ihtiyacını görmelerini sağlamak ve onları disiplinlerarasılığın tavsiye edilebilir olduğuna ikna etmek için değil, aynı zamanda reformun hazırlık aşaması için gerekli veya yararlı olan tüm bilgileri toplamak için de amaçlanmaktadır. Ebeveynlerin ve tüm eğitim camiasının ilgisini erken bir aşamada çekerek ve bir politika kararı için elverişli koşullar yaratan bir bilgi akışı sağlayarak uyandırmak da gereklidir.

4.2.2. Genel Strateji

Bir eğitim sistemi, birden çok etkileşimi içeren bir bütündür ve bir parçası diğerleri değiştirilmemiş gibi değiştirilemez. Bu nedenle, tasarlanan programın farklı insan gruplarıyla etkileşimine izin veren, programın sunulduğu alt sistemin diğer alt sistemlerle etkileşimini de içeren bir reform stratejisinin oluşturulması gerekmektedir. Daha pratik olarak, reform aşağıdaki şemada temsil edilen insan gruplarıyla uyum içinde gerçekleştirilmelidir:

İlgili kişilerle uyum içinde hareket etmenin temel gerekliliğine aşağıda geri döneceğiz. İlgili alt sistemler arasındaki etkileşimler aşağıdaki gibi gösterilebilir. Kesintisiz oklar, reform planlamacıları tarafından dikkate alınması gereken en önemli etkileşim yönünü göstermektedir. Bu şema, yeni bir müfredat anlayışına girişilmeden önce üç tür analizin yapılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır: bilgi, teknik bilgi ve öğrencilerin halihazırda sahip oldukları veya kolayca edinebilecekleri, ilk ve orta öğretimde daha önce uyguladıkları yaşam becerilerinin analizi. reformun başlatıldığı seviyeye girdiklerinde yeniden etkinleştirilecek; reformun başlangıçtaki niyetleri ile yüksek öğretimin kısıtlamaları arasında bir uzlaşmaya varmak için üst düzeye girme ve onlarla müzakere etme ihtiyaçlarının analizi; yaygın eğitimin, özellikle aile tarihi, medya ve gençlik gruplarının olumlu ve olumsuz katkılarının analizi. Diyagramlar, süreçleri, döngüleri ve senaryoları yapısal veya görsel bileşenlerle göstermek için kullanılır. Çalışma rutininize diyagramlar ekleyerek, bir kavramı tam olarak anlamanız daha olasıdır. Ayrıca diyagramları bellekten yeniden çizerseniz bu, kavramı anlamanızı ve bilgileri ezberlemenizi sağlayacaktır. Çalışma oturumlarınızın aktif bir şekilde geri çağrılmasını dahil etmek için, notlarınızdan diyagramları yeniden çizmek için bir test sınavı ekleyebilirsiniz. Eğitim şemaları, çalışma rutininize eklenebilir ve hafızanızı ve kalıcılığınızı test etmenize yardımcı olabilir. Diyagramları yeniden çizmek, çalışmayı daha keyifli bir süreç haline getirecek yaratıcı bir etkinlik olabilir. Bu strateji, hatırlama ve bir kavramla çalışma yeteneğinizi test etmek için aktif hatırlamayı kullanır. Ayrıca sınavlarda konsantrasyonunuzu artıracaktır. Reform uygulanmadan önce uygun şekilde tasarlanmalı ve planlanmalıdır; bu açıktır, ancak pratikte her zaman böyle değildir ve sonuçları her zaman net değildir. Reformun uygun bir ön tasarımı, pilot sınıflarda deneneceği zaman halihazırda net bir kavramsal çerçevenin, geçici bir müfredatın ve bir metodolojinin olduğu anlamına gelir; temel pedagojik hedefler tanımlanmıştır ve geçici değerlendirme araçları mevcuttur. Başlangıçta gerekli ve mevcut kaynakların bir listesini hazırlamak da gereklidir. Önceki çalışmalar, her zaman gerekli görülmediği için genellikle ihmal edilir; Geniş hatları bir kez tanımlandıktan sonra, reform yürürlüğe girdikten sonra, tasarlanacak ve uygulanacak süreç boyunca kaynakların planlanabileceği ve üretilebileceği düşünülmektedir. Küçük ölçekli denemeler ve bu tür denemeler ışığında yeniden ayarlamalar yapıldıktan sonra kademeli olarak bir reform uygulanması gerektiği konusunda genel bir fikir birliği vardır. Önce; ön inceleme yapılmalıdır. müfredatın karşılaması gereken toplumun ve bireylerin ihtiyaçlarının netleştirilmesi, söz konusu eğitimin amaç ve hedeflerinin netleştirilmesi, öğrencilerin ne öğrendiklerinin, yükseköğretimin gerekliliklerinin ve eğitimin olumlu ve olumsuz katkılarının belirlenmesi. çevre yoluyla eğitim. Sonra; müfredat tasarımı yaılmalı ve hedeflerin tanımlanması, stratejilerin seçilmesi ve açıklığa kavuşturulması, kaynakların tanımlanması, geçici bir müfredatın oluşturulması ve değerlendirme yöntemlerinin oluşturulması (bir öğe bankasının başlangıcı).

4.2.3. Öğretmenleri İkna Etmek Ve Onlara Yardım Etmek

Unutulmamalıdır ki bir eğitim reformu, müfettiş ve okul müdürlerinin gözetim ve kontrolünde, öğretmenler tarafından yürütülmektedir. Tüm öğretim kadrosu kazanılmaz, dahil edilmez ve resme dahil edilmezse, reform yürürlüğe girmeyecektir.

Önceki birçok eğitim reformu deneyimi göstermiştir ki, eğer bir yenilik bir grup uzman tarafından tasarlanırsa ve öğretmenlerin tasarımına katılmadan uygulamak zorunda olduğu hazır bir müfredata yol açarsa, kabul edilme veya empoze edilme şansı çok azdır. Öğretmenler tarafından özel olarak tasarlanan bir reform da kabul edilebilir bir müfredata yol açmayacaktır, çünkü kural olarak öğretmenler müfredat tasarımının tüm yönlerinde ve bir yenilik getirmede yetkin değildir; konumları genellikle olayları yeterince geniş bir perspektiften görmelerini engeller. Reformun başından itibaren, müfredat uzmanları, müfettişler ve öğretmenler bu nedenle disiplinler arası eğitimin uygulanması için bir plan ve strateji üzerinde birlikte çalışmalıdır. Öğretmenleri disiplinler arası bir reformun uygunluğu ve güncelliği konusunda ikna etmek için, günümüz toplumunda genel eğitimin amaçları onlara açıklanmalı ve onların

çalışmaları, eğitim hedefleri ve öğretmenlerin özlemleri arasındaki ilişkileri algılamalarına yardımcı olunmalıdır. Disiplinlerarasılık kendi başına bir amaç olarak değil, bir amaca ulaşmanın bir aracı olarak sunulmalıdır. Disiplinlerarasılığın gelip geçici bir moda olmadığı, okulun dünyaya ve genel olarak hayata tam olarak uyarlanması olduğu gösterilmelidir. Geleneksel disiplinleri terk etmeyi değil, daha ilgili ve etkili bir eğitim sağlamak için onları yakın temasa sokmayı, bir arada ve koordinasyon içinde kullanmayı amaçladığı da açıkça belirtilmelidir. Her öğretmen, kendi disiplinini bir çalışma nesnesi veya kendi başına üstün bir düşünme biçimi olarak değil, diğer disiplinlerle birlikte problemlerin çözümüne katkıda bulunabilecek bir bilgi kaynağı ve operatörler olarak görmeye ikna edilmelidir. Ortaöğretim düzeyinde disiplinler arası eğitimi teşvik ederken, öğretmenler de koordinasyon içinde çalışmaya ve ortak derslerin hazırlanmasında işbirliği yapmaya ikna edilmelidir. Bu nedenle, öğretmenlerin ne zaman, ne sıklıkta ve nasıl birlikte çalışmak zorunda kalacaklarını belirlemek uygundur; birlikte yerine getirmeleri gereken görevleri ve çalışmalarından beklenen pratik sonuçları belirtmek. Disiplinler arası bir reform uygulamak için, ilgili kişilerin çıkarlarını ve çabalarını güvence altına almak ve sürdürmek esastır. Motivasyonları zaman zaman teşvik edilmelidir; kendilerini asla yalnız hissetmemeliler, bunun yerine çalışmalarının başkalarınınkiyle desteklendiği ve herkesin diğer herkesin deneyimlerinden yararlandığı ortak bir çabaya katılıyor olmaları gerekir. Bu gereklilikleri oldukça kolay bir şekilde karşılamanın basit bir yolu, genellikle öğretmenlerin katkıda bulunduğu haberleri ve makaleleri içeren periyodik veya düzenli bir iletişim bülteni yayınlamaktır. Bir medya kampanyası, halkı bilgilendirmek, ilgilerini uyandırmak, öğretmenlerin desteğini kazanmak ve onları motive etmek için faydalı olabilir.

4.2.4. Disiplinlerarası Bir Reformun Başarısının On Bir Anahtarı

(1) Reformun kavramsal çerçevesini belirlemek ve eğitim sürecinin geri kalanıyla ihtiyaçlar ve tutarlılık ile ilgili olmasını sağlamak için ön analiz gerçekleştirin.

(2) Eğitim politikasını belirleyenler ve okul müfredatından sorumlu olanlar için seminerler düzenler.

(3) Karar vericilerin kavramı açıklığa kavuşturması, reformun kültürel değerini, sosyoekonomik önemini ve güncelliğini ortaya koyması ve reformun uygulanması için bir plan sunması amacıyla bir dosya hazırlamak.

(4) İhtiyaç duyulan kaynakların gerçekçi tahminlerini yapın.

(5) Eğitimsel niyetlerle (bireylerin ve toplumun değerleri, ihtiyaçları ve özlemleri) tutarlı, açık, kesin ve kesin bilişsel, sosyoduygusal ve psikomotor hedefler belirleyin.

(6) İyi bir ders kitabı hazırlayın, uzmanlara gönderin ve bir öğretmen kılavuzuyla birlikte test edin.

(7) Reformun başından itibaren öğretmen, müfettiş ve okul müdürlerinin katılımını sağlamak.

(8) Öğretmenlere psikolojik ve profesyonel destek sağlamak, bilgi ve deneyim alışverişinde bulunmak, reformdaki ilerlemeyi değerlendirmek ve öğretmenlere genel bir çabaya katılım duygusu vermek için tasarlanmış bir iletişim bülteni dağıtın.

(9) Aşamalı olarak, hedeflere karşılık gelen bir öğeler bankası ve bir değerlendirme durumları bankası oluşturun.

(10) Yeni öğretimin nasıl çalıştığını ve ulaştığı sonuçları dikkatle gözlemleyerek ve hedefleri, stratejileri ve kaynakları buna göre ayarlayarak, deneysel okullarda en az iki reform denemesi yürütün.

(11) Çalışan öğretmenleri disiplinlerarası ve disiplinlerarası öğretim konusunda uygun şekilde eğitin.

KAYNAKÇA

Adalah Yahia, Evan Cole, Ann Rayford & Joseph Fava (2022) A community-based, interdisciplinary approach to improving HPV vaccine uptake at a large urban public university, Journal of American College Health, DOI: 10.1080/07448481.2022.2044823.

Burawoy, M. (2013). Sociology and interdisciplinarity: The promise and the perils. Philippine Sociological Review, 61(1), 7-19. https://www.jstor.org/stable/43486352

Fei Yu, Ralf Stolzenberg, Alexander Brem, (2023). Assessment of the mono-disciplinary approaches and interdisciplinary approaches in prototyping practice, Journal of Engineering and Technology Management, 67, 101729, https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2022.101729.

Gatto, A., Bassoli, E., Denti, L., Iuliano, L. and Minetola, P. (2015), "Multi-disciplinary approach in engineering education: learning with additive manufacturing and reverse engineering", Rapid Prototyping Journal, Vol. 21 No. 5, pp. 598-603. https://doi.org/10.1108/RPJ-09-2014-0134

Jones, Casey (2009) "Interdisciplinary Approach - Advantages, Disadvantages, and the Future Benefits of Interdisciplinary Studies," ESSAI: (7), 26. Available at: http://dc.cod.edu/essai/vol7/iss1/26

Tudor, G.: The Interdisciplinary Approach of Physics and Its Role in Environmental Protection, EGU General Assembly 2023, Vienna, Austria, 24–28 Apr 2023, EGU23-2348, https://doi.org/10.5194/egusphere-egu23-2348, 2023.

UNESCO (1985)International Symposium on Interdisciplinarity in General Education, Paris. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000070823

Yapay Sinir Ağları İle Finansal Başarısızlık Tahmini[1]

Melike KURTARAN ÇELİK[2]
Ahmet KURTARAN[3]

Giriş

Firmaların finansal durumlarını önceden tahmin etmek, firmalarla ilgili kararların alınmasında çeşitli çevrelere önemli katkılar sağlayacaktır. Başarısızlık tahmin modelleri ile yatırımcılar, gelecekteki finansal başarısızlık riskini önceden görerek değişik yatırım stratejileri geliştirebilir ya da mevcut yatırımların takip edilmesinde yararlanabilirler. Yöneticiler ise erken uyarı modelleri ile bir başarısızlığın sinyalleri önceden gözlemleyip, önlem olarak birleşme ya da yeniden yapılanma yönünde kararlar verebilirler. Kredi verenler açısından, kredinin geri dönüp dönmeyeceği oldukça önemlidir. Kredi veren kurumlar, özellikle de bankalar tahmin modelleri ile yeni bir kredi verecekleri zaman ya da mevcut bir kredinin vadesini uzatmadan önce, potansiyel müşterinin krediyi geri ödeyip ödememe olasılığını tahmin etmeye çalışırlar. Denetçiler açısından bakıldığında ise finansal başarısızlığın öngörülmesi sayesinde denetçiler, işletmelerin finansal durumlarını daha iyi analiz edebileceklerdir. Böylelikle, müşteri işletme seçilirken denetçiler daha doğru sonuçlara ulaşabileceklerdir. Ayrıca devlet de, herhangi bir ekonomik kriz döneminde uygulayacağı politikadan hangi firmaların olumsuz şekilde etkileneceğini bilmek için finansal başarısızlık modellerinden yararlanılabilir.

Son yıllarda sayıları artan batık işletmeler, bankaların donuk kredileri, uygulanan işletme kurtarma yöntemlerinin ekonomiler üzerindeki olumsuz etkileri gibi nedenlerden dolayı işletmelerin gelecekteki finansal başarısını önceden belirleyebilecek modellerin geliştirilmesi gittikçe önem kazanmaktadır. İleriye dönük yaklaşımla hazırlanacak göstergeler sayesinde gelecekte ortaya çıkabilecek sorunları ve bu sorunların çözümüne yardımcı olabilecek etmenleri ortaya çıkarabilecek bir araç olmalarından dolayı, finansal başarısızlığı öngören çalışmalar yararlı olacaktır. Böylece işletmelerin gelecekteki finansal durumları hakkında daha tutarlı tahminler yürütmek ve istenilen hedeflere ulaşabilmek için gerekli önlemleri zamanında almak mümkün olabilir.

Finansal başarısızlık tahmin çalışmalarında geleneksel yöntemlerin beraberinde insanın düşünme yöntemleri analiz edilerek bunların benzerleri yapay yönergeler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken de insan beyninin çalışması hareket noktası olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışmada da, finansal başarısızlığı öngörmede geleneksel yöntemlerin yanı sıra yapay sinir ağları da kullanılarak karşılaştırmalı olarak en iyi yöntemin belirlenmesi ve BIST'te yer alan firmalar için başarısızlıktan 1 ve 2 yıl öncesi için öngörü modelleri kurulmaya çalışılmıştır.

Finansal Başarısızlık Kavramı

Başarısızlık; katlanılan risk de göz önüne alındığında, yatırımlardan elde edilen getirinin, sürekli olarak benzer yatırımların getirisinden önemli ölçüde düşük olmasıdır. Ekonomik

[1] Çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi * Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmış olan "Finansal Başarısızlık Tahmin Modellerinin İMKB'deki Firmalar İçin Karşılaştırmalı Analizi" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

[2] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi
[3] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi,

açıdan ise, gelirlerin maliyetleri karşılamaması durumu ya da yatırımın ortalama getirisinin sermaye maliyetinin altında olmasıdır.

Finansal başarısızlık, bir firmanın ciddi ve kronik kayıplar yasamaya veya varlıklarıyla orantılı olmayan borçlarını ödeme güçlüğü çekmeye başladığında ortaya çıkan bir durum olarak tanımlanmaktadır (Hua & ark., 2007). Finansal başarısızlık tanımları farklı çalışmalarda farklı kriterlere göre ele alınmaktadır. Bu kriterleri Tablo 1'de görmek mümkündür.

Tablo 1. Finansal Başarısızlık Tanımları

Yazar	Kullanılan Kavram	Kullanılan Tanım
Altman	İflas	Yasal olarak iflas etmiş ve denetçi atanmış veya ABD ulusal iflas yasasına göre yeniden yapılanması istenmiş işletmeler
Beaver	Başarısızlık	Vadesi gelmiş borçlarını ödeyememe, iflas, tahvil faizinin ödenmemesi, karşılıksız çek yazılması veya imtiyazlı hisse senetlerine kar payının ödenmemesi
Deakin	Başarısızlık	İflas etmiş ya da alacaklıların isteği üzerine tasfiye edilmiş
Blum	Başarısızlık	Vadesi gelmiş borçlarını ödeyememe, iflas sürecine başlamış olma, kredi verenlerle borçların bir kısmının silinmesi konusunda anlasma
Edmister	Başarısızlık	Hem Beaver hem de Blum'un tanımları kullanılmıştır
Elam	İflas	İflas yasasına göre iflas etmiş sayılan işletmeler
Taffler	Başarısızlık	Tasfiye, alacaklıların isteği üzerine tasfiye ve mahkeme kararıyla faaliyetlerine son verme
Aktas	Başarısızlık	Diğer yazarların kullandıkları tanımlara ek olarak üç yıl üst üste zarar etme, finansal kriz nedeniyle üretimi durdurma

Finansal Başarısızlığın Belirtileri ve Nedenleri

Firmaların başarısızlıklarını önceden tahmin edebilmek için, finansal performans göstergeleri incelenir. Bu göstergeler başarı ya da başarısızlığın belirtilerini taşır. Finansal başarısızlık modellerinin amacı, firma performansının gösterdiği başarı ya da başarısızlığı açıklamak değil, performans göstergelerine bakarak önceden tahminde bulunmaktır. Bunun için de firmaların çeşitli açılardan performanslarını ölçen oranlar kullanılır. Bu oranlar incelenerek, muhtemel başarısızlığın sinyalleri alınabilir.

Bir firma, başarısızlığa doğru giderken bu konuda bazı sinyaller ve uyarı işaretleri verir. Firmaların finansal durumunun bozulmaya yüz tuttuğu konusundaki göstergeler şunlardır (Akgüç, 1994):

- Firmaların oranlarındaki olumsuz gelişmeler ve kötüye doğru gidiş,

- Firma, anonim şirket statüsünde ise hisse senetlerinin fiyatlarında devamlı ve hızlı düşüş,

- Firmaların bankalardaki kredi limitlerini en yüksek düzeye kadar kullanması ve kredilerdeki hareketsizlik, bankalardaki mevduatın en düşük düzeye inmesi ve bu durumun uzun süre devam etmesi,

- Ödemelerde gecikmeler.

Finansal başarısızlıkları öngörmede çeşitli modeller kullanılır. Kullanılan modellerde bulgular finansal tablolardan elde edilir ve değerlendirilir. Böylece işletme ile ilgili taraflar, finansal başarısızlığın ortaya çıkış süreci hakkında gerçekçi bilgiler elde etme olanağını bulmaktadırlar. Finansal başarısızlığın nedenlerinin bilinmesi, modellerin anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Firmalarda finansal başarısızlıklar birçok nedenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenler genel olarak işletme içinden ve işletme dışından kaynaklanan nedenler olarak açıklanmaktadır.

İşletmeleri başarısızlığa iten, işletmenin kontrolü altındaki işletme içi faktörler genel hatlarıyla söyle ifade edilebilir:

- Kötü yönetim
- Çevredeki değişime karsı yetersizlik
- İşletmenin mali yapısı
- İşletmenin örgüt yapısı

İşletmeleri başarısızlığa sürükleyen nedenler arasında, örgüt içi faktörlerin yanı sıra örgüt dışı faktörler de bulunmaktadır. Bu faktörlerin basında temel girdilerde meydana gelen darlıklar veya büyük fiyat değişiklikleri gelmektedir. Bunlar da maliyetlerdeki artış, personel sayısının azaltılması, sosyal imkânların kısıtlanması, çıkarılan personel görevlerinin mevcut personele yüklenmesi gibi bir dizi olumsuz tedbirleri beraberinde getirmektedir.

- Sosyo-ekonomik gelişmeler
- Hukuki ve politik çevre
- Rekabet
- Teknolojik Gelişmeler
- Tabi afetler ve felaketler

Finansal Başarısızlığı Önleme Yolları

Başarısızlığa düşmüş bir işletmeyi bu durumdan kurtarmak veya durumunu iyileştirmek için her şeyden önce işletmenin başarısızlığa düşme nedenini tespit etmek gerekir. Alınacak önlem daha sonra gelir. Başarısız bir işletmenin başarısızlık nedeni araştırılırken işletmenin kendisinin, ilgili sektörün milli ve uluslararası ekonomideki gelişme ve trendlerin bu başarısızlıktaki payları ayrıntılı olarak incelenip ortaya konmalıdır. İşletmelerin başarısızlığa düşmesine neden olan faktörler böylece ayrıntılı bir analizle ortaya konulduktan sonra, olumsuz görülen etkiler bertaraf edildiğinde iyileşme başlayacaktır. Eğer işletmede iyileştirme mümkün olamıyorsa işletmenin tasfiyesi, devri veya satısı son çare olarak kullanılacaktır (Türko, 1999).

Finansal yapısı bozulmuş, yükümlülüklerini yerine getirme gücü zayıflamış bir firma, mali durumunu güçlendirmek için Borçların vadesini uzatmak, Firmanın sermaye yapısının yeniden düzenlenmesi ve sermaye yapısının güçlendirilmesi, Firmanın yasal statüsünü değiştirmesi, Firmanın başka bir firmayla birleşmesi veya katılması ve borçların menkul kıymet haline dönüştürülmesi gibi çeşitli önlemlere başvurabilir. Bu önlemlerde amaç, firmayı tasfiye etmek değil, varlığını devam ettirmesini sağlamaktır (Akgüç, 1994).

Başarısız işletmelerde başarısızlık nedenleri doğru tespit edilmelidir. Başarısızlık sermaye yetersizliğinden kaynaklanıyorsa, öz kaynak artırımına veya başka bir işletme ile birleşmeye gidilmelidir. Şayet başarısızlık yönetimden kaynaklanıyorsa, yönetim yeniden yapılandırılmalıdır. Başarısızlık eleman yetersizliğinden kaynaklanıyorsa, yeni isçi istihdamına, isçilerin yeteneksizliklerinden kaynaklanıyorsa, ya mevcut elemanlara beceri kazandırılmalı veya kalifiye eleman alımına gidilmelidir.

Başarısızlık bölgesel veya genel iç pazarın daralmasından kaynaklanıyorsa işletme dıs pazar arayısına gitmelidir. Bunun için de işletmenin kullandığı teknolojinin, ürün kalitesinin, personel istihdamının yeterli olması ve girdi maliyetlerinin de ucuz olması gerekir. (Demir, www.dtm.gov.tr).

Finansal güçlüğe düsen işletmeler sermaye yapılarını ya da daha kapsamlı olarak finansal yapılarını yeniden düzenlerler. Düzenleme, rekapitilizasyon ve reorganizasyon olarak iki genel baslık altında incelenebilir. Rekapitilizasyon, sermaye yapısının işletme ve ilgililer tarafından gönüllü olarak yenilenmesini, reorganizasyon ise finansal yapıda yapılacak zorunlu düzenlemeyi ifade eder (Gönenli, 1988).

Finansal Başarısızlık Tahmin Modelleri

Finansal başarısızlığın tahminine yönelik olarak basta istatistiksel yöntemlere dayalı olmak üzere literatürde değişik modeller bulunmaktadır. Bunun yanında insan sezgisine dayalı yöntemler de incelenmekte ve böylece insan sezgisine dayalı yöntemlerle, istatistiksel yöntemler karşılaştırılmaktadır. Son zamanlarda bilgi-işlem teknolojisindeki gelişmeler paralelinde yapay sinir ağları olarak adlandırılan yapay zekâ teknolojisine dayalı model denemeleri artmaktadır.

Yapay zekanın alt dalları söyle sıralanmaktadır (elmas, 2003):

— Uzman Sistemler

— Bulanık Mantık

— Genetik Algoritma

— Yapay Sinir Ağları

Finansal başarısızlığın tahmini alanında yapay zekanın alt dalı olan yapay sinir ağları oldukça geniş kullanım alanı oluşturmuştur. Diğer zeka dalları ise finansal başarısızlık alanında henüz kullanım alanına sahip olmamıştır.

Yapay Sinir Ağları Tanımı ve Özellikleri

Yapay sinir ağı, biyolojik sinir ağlarının karakteristiklerine benzer şekilde çalışan bir bilgi isleme sistemidir. İnsan beyninin özelliklerinden olan öğrenme yolu ile yeni bilgiler türetebilme, yeni bilgiler oluşturabilme ve keşfedebilme gibi yetenekleri herhangi bir yardım almadan otomatik olarak gerçekleştirmek amacı ile geliştirilen bilgisayar sistemleridir (Öztemel, 2003). Diğer bir ifadeyle, yapay sinir ağları, normalde bir insanın düşünme ve gözlemlemeye yönelik doğal yeteneklerini gerektiren problemlere çözüm üretmektedir. Bir insanın, düşünme ve gözlemleme yeteneklerini gerektiren problemlere yönelik çözümler üretebilmesinin temel sebebi ise insan beyninin ve dolayısıyla insanın sahip olduğu yasayarak veya deneyerek öğrenme yeteneğidir.

Yapay sinir ağları, yeni bilgiler oluşturabilme ve keşfedebilme gibi yetenekleri herhangi bir yardım almadan otomatik olarak gerçekleştirmek amacı ile geliştirilen bilgisayar sistemleridir. Bu yetenekleri geleneksel programlama yöntemleri ile gerçekleştirmek oldukça zordur veya mümkün değildir. Bu nedenle yapay sinir ağları, programlanması çok zor veya mümkün olmayan olaylar için geliştirilmiş, bilgi isleme ile ilgilenen bir bilgisayar bilim dalıdır (Grıtta&Davalos, 2000).

Yapay sinir ağları insan beyni gibi tecrübelere dayanarak öğrenir. Yapay sinir ağları insan beyninden birkaç noktada ayrılır. Örneğin, sıkılmaz, kahve molası vermez, tatile ihtiyacı yoktur, sadece çalışır. Beyin 2+2'nin 4 olduğunu hesaplarken ya da bir telefonla bir kitabın farklı olduğunu görebilmek için hiç çaba sarf etmez. Fakat yapay sinir ağlarının 2+2'nin 4 olduğunu bulması bazen 3933, bazen de 4008 kez tekrarlayan çözümleri gerektirebilir.

Yani, yapay sinir ağları, olayların örneklerine bakmakta, onlardan ilgili olay hakkında genellemeler yapmakta, bilgiler toplamakta ve daha sonra hiç görmediği örnekler ile karşılısınca öğrendiği bilgileri kullanarak o örnekler hakkında karar verebilmektedir.

Yapay Sinir Ağlarının Özellikleri

Yapay sinir ağlarının birçok bilim alanında uygulama yeri bulmasını sağlayan özellikleri şunlardır:

1) Doğrusal olmama: Yapay sinir ağlarının temel işlem elemanı olan hücre doğrusal değildir. Dolayısıyla hücrelerin birleşmesinden meydana gelen yapay sinir ağları da doğrusal değildir ve bu özellik bütün ağa yayılmış durumdadır. Bu özelliği ile yapay sinir ağları doğrusal olmayan karmaşık problemlerin çözümünde en önemli araç olmuştur.

2) Öğrenme: Yapay sinir ağlarının arzu edilen davranışı gösterebilmesi için amaca uygun olarak ayarlanması gerekir. Bu, hücreler arasında doğru bağlantıların yapılması ve bağlantıların uygun ağırlıklara sahip olması gerektiğini ifade eder.

Yapay sinir ağlarının karmaşık yapısı nedeniyle bağlantılar ve ağırlıklar önceden ayarlı olarak verilemez ya da tasarlanamaz. Bu nedenle yapay sinir ağları, istenen davranışı gösterecek şekilde ilgilendiği problemden aldığı eğitim örneklerini kullanarak problemi öğrenmelidir.

3) Genelleme: Yapay sinir ağları ilgilendiği problemi öğrendikten sonra eğitim sırasında karşılaşmadığı test örnekleri için de arzu edilen tepkiyi üretebilir. Örneğin, karakter tanıma amacıyla eğitilmiş bir yapay sinir ağları, bozuk karakter girişlerinde de doğru karakterleri verebilir ya da bir sistemin eğitilmiş yapay sinir ağları modeli, eğitim sürecinde verilmeyen giriş sinyalleri için de sistemle aynı davranışı gösterebilir.

4) Uyarlanabilirdik: Yapay sinir ağları ilgilendiği problemdeki değişikliklere göre ağırlıklarını ayarlar. Yani, belirli bir problemi çözmek amacıyla eğitilen yapay sinir ağları, problemdeki değişimlere göre tekrar eğitilebilir, değişimler devamlı ise gerçek zamanda da eğitime devam edilebilir. Bu özelliği ile yapay sinir ağları, uyarlamalı örnek tanıma, sinyal isleme, sistem tanıma ve denetim gibi alanlarda etkin olarak kullanılır.

5) Hata toleransı: Yapay sinir ağları çok sayıda hücrenin çeşitli şekillerde bağlanmasından oluştuğu için paralel dağılmış bir yapıya sahiptir ve ağın sahip olduğu bilgi, ağdaki bütün bağlantılar üzerine dağılmış durumdadır. Bu nedenle, eğitilmiş bir yapay sinir ağlarının bazı bağlantılarının hatta bazı hücrelerinin etkisiz hale gelmesi, ağın doğru bilgi üretmesini önemli ölçüde etkilemez. Bu nedenle, geleneksel yöntemlere göre hatayı tolere etme yetenekleri son derece yüksektir.

6) Donanım ve hız: Yapay sinir ağları paralel yapısı nedeniyle büyük ölçekli entegre devre (VLSI) teknolojisi ile gerçekleşebilir. Bu özellik, yapay sinir ağlarının hızlı bilgi isleme yeteneğini artırmakta ve gerçek zamanlı uygulamalarda tercih edilmesine neden olmaktadır.

7) Analiz ve tasarım kolaylığı: Yapay sinir ağlarının temel işlem elemanı olan hücrenin yapısı ve modeli, bütün yapay sinir ağları yapılarında yaklaşık aynıdır. Dolayısıyla, yapay sinir ağlarının farklı uygulama alanlarındaki yapıları da standart yapıdaki bu hücrelerden oluşmaktadır. Bu nedenle, farklı uygulama alanlarında kullanılan yapay sinir ağları benzer öğrenme algoritmalarını ve teorilerini paylaşabilirler. Bu özellik, problemlerin yapay sinir ağları ile çözümünde önemli bir kolaylık getirmektedir.

Yapay Sinir Ağlarının Uygulama Alanları

Yapay sinir ağları yukarıda sayılan avantajları nedeniyle çok değişik alanlarda kullanımı olan bir teknolojidir. Özellikle geleneksel yollarla çözülemeyen problem alanlarında başarılı sonuçlar üretir.

Başlıca uygulama alanlarından bazıları şunlardır (Öztemel, 2003):

Finansal Uygulamalar:

- Makro ekonomik tahminler,

- Borsa endekslerinin tahmin edilmesi,

- Kredi kartı hilelerinin tespiti,

- Kredi kartı kurumlarında iflas tahminleri,

- Banka kredilerinin değerlendirilmesi,

- Emlak kredilerinin yönetilmesi,

- Döviz kuru tahminleri,

- Risk analizleri,

- İpotek uygulamaları,

- Banka hata payı hesaplamaları,

- Opsiyon fiyatlandırma,

- Nakit akış tahminleri,

- Stok işlemleri.

Endüstriyel Uygulamalar:

- Bir endüstriyel proseste fırınların ürettiği gaz miktarının tahmini,

- İmalatta, ürün tasarımı, proses ve makinelerin bakımı ve hataların teşhisi, görsel kalite kontrolü,

- Kimyasal proseslerin dinamik modellenmesi,

- Otomobillerde otomatik rehber sisteminin geliştirilmesi,

- Robotlarda görme sistemleri ve mainpulatörlerin kontrol edilmesi,

- Cep telefonlarında ses ile çalışabilme,

- Araba pistonlarının üretim şartlarının belirlenmesi,

- Elektronik yonga hata analizleri,

- Üretim planlama ve kontrol çalışmaları,

- Müşteri tatmini ve piyasa verilerinin değerlendirilmesi ve analiz edilmesi,

- Kömür güç istasyonları için çevrimiçi karbon akımı ölçülmesi,

- İslerin makinelere atanması ve çizelgeleme,

- Gezgin satıcı problemi.

Askeri Uygulamalar:

- Hedef tanıma ve takip sistemleri,

- Yeni sensörlerin performans analizleri,

- Radar ve görüntü sinyalleri isleme,

- Sensör fizyonu,

- Askeri uçakların uçuş yörüngelerinin belirlenmesi,

- Mayın detektörleri.

Sağlık Uygulamaları:

- Solunum hastalıklarının teşhisi,

- EEG ve ECG analizleri,

- Transplant zamanlarının optimizasyonu,

- Hastalıkların teşhisi ve resimlerinden tanınması,
- Karidovascular sistemlerin modellenmesi ve teshisi,
- Tıbbi resim isleme,
- CTG izleme,
- Hamile bayanların karınlarındaki kalp atışlarının izlenmesi,
- Yumurtalık kanserinin immunoterapik izlenmesi,
- Üroloji uygulamaları.

Diğer Alanlar:

- Sigorta poliçelerinin değerlendirilmesi,
- Uçak parçalarının hata teşhislerinin yapılması,
- Petrol ve gaz aramasının yapılması,
- Havaalanlarında bomba detektörleri ve uyuşturucu koklayıcırlar,
- Rotalama sistemleri,
- Resim isleme, restorasyon,
- Karakter, el yazısı ve imza tanıma sistemleri,
- Şekil sıkıştırma,
- Veri madenciliği,
- İnsani davranışlar sergileyen çocuk oyuncaklarının geliştirilmesi,
- Kömür ve yemeklerdeki nem oranının tahmin edilmesi,
- Büyük inşaat projelerinde (baraj inşaatı gibi) maliyetlerin tahmin edilmesi.

Bu uygulamaların yapay sinir ağları ile gerçekleştirilebilmesi için, öncelikle girdiler, daha sonra da sonuçlar matematiksel büyüklük haline getirilmelidir.

Finans alanındaki uygulamalarına bakıldığında, bankalar, kredi kartı firmaları ve borç veren kurumlar sıklıkla kesin sonuçları belli olmayan kararlar vermek zorunda kalırlar ve genellikle istatistiksel verilerden yararlanırlar. Borç verme onay işlemi, borç veren kurumun karar vermesini kolaylaştıran bir form doldurma işlemini içerir. Günümüzde bu formdaki bilgiler, geçmişte alınan kararların verileriyle eğitilen yapay sinir ağları tarafından kullanılmaktadır. Ayrıca kredi kartı firmaları da benzer geri-beslemeli yapay sinir ağlarını, kredi risklerini ve limitlerini saptamak için kullanmaktadırlar. Yapay sinir ağları, bütün finansal piyasalarda, borsada, bono işlemlerinde, uluslararası nakit para akısında ve ticaret mallarında kullanılmaktadır. Birçok kullanıcı bu sistemleri para getiren sistemler olarak tanımlamakta ve gerçekten de Japonya finans piyasasında yapay sinir ağlarının çok başarılı olduğu bildirilmektedir. Daiichi Kangyo Bankasının hazine bonosu islemleri ile ilgili raporuna göre, yapay sinir ağları hazine bonosunun hit hızını %60'dan %75'e değerine yükseltmişler. Ayrıca, Daiwa Araştırma Enstitüsü, bir yapay sinir ağının Nikkei ortalamadan %20 daha iyi sonuç verdiğini belirtirken; Daiwa Güvenlik'in borsa tahmin sisteminin, şirketlerin hit hızını %70'den %80 değerlerine yükselttiğini açıklamışlardır (Vural, 2007).

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Finansal kararların alınması açısından finansal başarısızlıkların doğru bir şekilde tahmininin yapılması oldukça önemli bir konudur. Başarısızlığın analizinde, başarısızlığa uğrayan ya da uğramayan grup/gruplara ait veriler kullanıldığı için başarısızlık olarak

nitelendirilen zamana gelinceye kadar geçen sürenin net bir şekilde tanımlanması gerekmektedir.

Başarısızlık zamanının tam olarak belirlenebilmesi için başarısızlık kavramının kesin şekilde tanımının yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada başarısızlık, finansal başarısızlık olarak ele alınmaktadır.

İşletmelerin finansal başarısızlıkları, işletme içi ve dışı çeşitli çıkar gruplarını yakından ilgilendirmektedir. İşletmelerle ilgili finansal kararların verilmesinde yüksek tahmin sağlayan çeşitli modellerin kullanılması son zamanlarda rekabet ve kriz ortamlarında oldukça önemli hale gelmiştir. Ancak her koşula uygun bir modelin olmayışı tahmin çalışmalarını devam ettirmektedir.

Bu çalışmada finansal başarısızlığı tahmin edebilmek için yapay sinir ağı modeli BİST'te bulunan firmalar için test edilmesi ve ayrıca bu firmalar için başarısızlığa düşmeden 1, 2 ve 3 yıl öncesi için ayrı ayrı tahmin modelleri oluşturmak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntem

Bu kısımda çalışmada kullanılan firmaların seçimi ve başarısızlığın tahmin edilmesinde kullanılacak olan söz konusu firmalara ait finansal oranlar ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Çalısmada finansal başarısızlığa düşmüş işletmelerin seçiminde aşağıdaki kriterlerden herhangi birini sağlayan işletme başarısız olarak kabul edilmiştir:

- Üst üste üç yıl zarar edilmesi,

- Öz Sermayesinin en az 2/3 oranında azalması,

- Toplam Aktiflerin % 10 oranında azalması.

Yukarıdaki kriterlere girmeyen işletmeler ise başarılı olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle bir yıl zarar etmiş ancak sonrasında faaliyetlerini normal olarak sürdürmüş işletmeler de çalışma kapsamına başarılı işletme olarak alınmıştır. Veriler arasında bu tür işletmelerin bulunmasında amaç, geliştirilecek modelde bu işletmelerle, finansal olarak başarısız kabul edilen işletmelerin daha hassas biçimde ayrılabilmesine olanak sağlamaktır.

Çalısmada başarılı ve başarısız işletmeler seçilirken belirli bir yıl itibariyle yeterli sayıda firma bulunmadığından ve finansal başarısızlık tahmin çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan bir durum olduğundan dolayı farklı yılların verileri kullanılmıştır. Başarısızlık başlangıç yılı olarak, üç yıl üst üste zarar eden firmalar için zararın üçüncü yılı; sermaye veya aktif kaybı olan firmalar için ise, kaybın gerçekleştiği yıl, zarar yılı olarak kabul edilmiştir.

Çalışma kapsamına, faaliyet yapılarının farklı olmasından dolayı yatırım ortaklıkları, sigorta şirketleri ve bankalar hariç olmak üzere BİST' te 1992–2008 yılları arasında işlem gören firmalar dahil edilmiştir. Firmaların seçiminde, finansal başarısızlık kriterine uyan işletme sayısının sınırlılığından dolayı sektör ayırımı yapılmadan işletmelerin tümü birlikte değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca böyle bir ayırımın yapılmaması ile araştırma sonuçlarının firmaların özellikleri ve içinde bulundukları sektöre bakılmaksızın geniş bir uygulama alanına sahip olması hedeflenmiştir. Çalışma kapsamına alınan firma sayıları kullanılan başarısızlık yöntemine göre değişmekle birlikte toplam 355 firma verisi kullanılmıştır. Yıllar itibariyle kullanılan toplam firma sayılarının dağılımı tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Yıllara Göre Çalısmada Kullanılan Firma Sayıları

Yıllar	Başarılı Firma Sayısı	Zarar Eden Firma Sayısı	Toplam
1995	3	3	6
1996	3	3	6
1997	5	5	10
1998	2	3	5
1999	10	8	18
2000	24	19	43
2001	31	33	64
2002	22	20	42
2003	25	21	46
2004	25	18	43
2005	31	17	48
2006	8	9	17
2007	2	1	3
2008	3	1	4
Toplam	**194**	**161**	**355**

Çalısmada veri setini oluşturan firmaların BİST'te kayıtlı firmalar arasından seçilmesindeki temel neden, diğer işletmelerin verilerine ulaşmadaki zorluktur. BİST'te yer alan firmalar finansal tablolarını düzenli olarak borsaya sunmak zorundadırlar. Bu finansal tablolar bağımsız denetimden geçmiş ve SPK'nın belirlediği standartlara göre hazırlanmıştır. Çalışma kapsamına alınan firmaların 12 aylık bilânço ile gelir tabloları BİST'in web sitesinden elde edilmis; eksik olan veriler ise BİST'ten ayrıca talep edilerek tamamlanmıştır. Ayrıca finansal tablolarında eksiklik bulunan işletmeler kapsam dışında bırakılmıştır.

Çalısmada geliştirilen modellerle firmaların başarısızlığa düşmeden 1 ve 2 yıl öncesinden tahmin edilmesi amaçlandığı için, çalışma kapsamına alınan firmaların, finansal başarısızlık yılından 1 ve 2 yıl önceki finansal tablo bilgileri dikkate alınmıştır.

Farklı yıllara ait verilerin kullanılması, finansal tablolar üzerinde enflasyonun etkisini gündeme getirmektedir. Fakat bu çalışmada değişken olarak oran kullanıldığı için veriler üzerinde böyle bir etki oluşmamıştır.

Yapay Sinir Ağları Modeli

Yapay sinir ağları uygulamasında çoklu ağ tabakalarından yararlanılmıştır. Uygulamada 25 bağımsız değişken olduğu için yapay sinir ağı modelini oluşturan girdi katmanında 25 sinir bulunmaktadır, çıktı katmanında da 1 sinir bulunmaktadır.

Yapay sinir ağlarında, veriler rasgele eğitim ve test seti olarak ayrılmaktadır. Eğitim seti, ağın eğitimine yönelik olarak verilerin ağırlıklarına uygun olarak kullanılır. Test seti ise, eğitimin uygulanmasının performansını ölçmek için kullanılır.

Yapay sinir ağlarında birçok ağ yapısı bulunmasına karşılık geriye yayılım algoritmasının diğer yapay sinir ağı algoritmalarından daha yüksek doğruluk oranına sahip olduğu ve basit

algılayıcıların en az hata yapan algoritma olduğu belirtilmektedir (Vural, 2007). Yine daha önceki çalışmaların ışığında 3 katmanlı yapının daha az ya da daha fazla katmanlı yapılara oranla daha doğru sonuçlar ürettiği görülmüştür. Bunun yanında ağın her bir sinir hücresinin başlangıç ağırlıkları rasgele bir şekilde verilmiştir (Vural, 2007).

Çalısmada NeuralWorks Predict 3.1 programı kullanılmıştır. Programda iyi bir sinir ağı oluşturabilmek için aşağıdaki adımlar gerçekleştirilmiştir:

1- Verilerin toplanması ve islenmesi,

2- Ağın kurulması ve eğitilmesi,

3- Ağın geçerliliğinin ölçülmesi ve test edilmesi.

Kullanılan programın isleyişi su şekilde gerçekleşmektedir:

- Eğitim, test ve geçerlilik setinin seçimi: Öncelikle girilen verilerden eğitim, test ve geçerlilik seti oluşturulur. Burada, kullanıcı kendi belirlediği oranları kullanabileceği gibi, program tarafından söz konusu seçimin otomatik olarak yapılması seklinde komut verilebilir.
- Veri analizi ve dönüştürülmesi: Program veriyi analiz eder ve etkin bir ağ kurma için veriyi uygun bir forma dönüştürür. Burada ham veriler kategorik verilere dönüştürüldükten sonra ölçeklendirilir ve sonunda aykırı değerler (sapması yüksek olan değerler) program tarafından veri setinden çıkartılır.
- Değişken Seçimi: Program, girilen verilerden hedef değeri tahmin etmede en etkili olan girdi değişkenlerini otomatik olarak seçer.
- Ağ Mimarisi: Yapay sinir ağı terminolojisinde sinir hücreleri, işlem birimleri olarak adlandırılmaktadır. Program, ağa otomatik olarak işlem birimlerini ekler ve diğer ağ parametrelerini oluşturur.
- Eğitim: Verilen girdilere dayalı olarak, program en iyi sonuca ulaşmak için mevcut olan iki öğrenme kuralından (danışmalı ve danışmansız) birini seçer. Burada öğrenme kuralı danışmalı öğrenme kuralıdır.

Program, ağı oluşturduktan ve eğittikten sonra eğitim, test ve geçerlilik seti kullanılarak ağın performansı değerlendirilebilir. Program Excel ara yüzünü kullanılarak hedef değerlerle tahmini çıktı değerlerini birbirleriyle karşılaştırır ve sonuçları Excel çalışma sayfasına yazar.

Modelin Oluşturulması:

Modelin oluşturulması süreci aşağıdaki beş asamadan oluşur:

1) Veri bölümlemesi: Program ilk olarak mevcut verileri eğitim, test ve geçerlilik etleri olarak ayırır. Programın varsayılan ayarları %70 eğitim ve %30 test seti seklinde olup, daha önce de belirtildiği gibi bu oranlar kullanıcı tarafından serbestçe belirlenebilir.

2) Veri analizi: ikinci aşamada alan veri tiplerinin belirlenmesi amacıyla her bir veri alanı için değerler incelenir. Çünkü çeşitli yapılardaki verilerin sinir ağı sürecine uygun bir şekilde düzenlenmesi ve kodlanması gerekmektedir.

3) Verilerin dönüştürülmesi: Her bir veri alanındaki kayıtların daha tekdüze hale getirilmesi için çeşitli dönüştürme ve uç değerleri çıkarma yöntemi uygulanır. Bu işlem ağın öğrenme sürecine katkı sağlar.

4) Girdi değişkenlerin seçimi: Girdi değişkenlerin dönüştürülmesinde ve bütün girdilerden verimli bir alt veri seti seçiminde genetik algoritma kullanılır.

5) Sinir ağının eğitimi: Eğitim süresince hedef verilerle ağ çıktıları arasındaki hatanın en aza indirilmesi amacıyla sinir ağının ağırlıkları ayarlanır.

Ağırlıkların ayarlanmasına ek olarak, ağın hatasını azaltmak için yeni işlem birimleri ilave edilir. Aşamalı olarak işlem birimleri eklenmesi yöntemi, kademeli (belli aralıklarla) kontrol edilerek, test setinin performansı azalmaya başladığı noktada eğitim durdurulur.

Yapay sinir ağında sistemin yanlış öğrenmemesi için başarılı ve zarar eden firma sayısı eşit ya da birbirine yakın sayıda alınması gerekir (Yazıcı, 2007). Bu nedenle çalışmada her bir yıl için oluşturulan modelde başarılı firma sayısı ile zarar eden firma sayısı eşit alınmıştır.

Çalısmada veriler eğitim ve test seti olarak iki eşit kısma ayrılmıştır. Eğitim ve test setleri için bağımlı değişken olan başarılı firmaları "1" rakamı, zarar eden firmaları ise "2" rakamı temsil etmektedir. Yapay sinir ağında geri yayılım algoritması ve her sinir hücresi için sigmoid fonksiyon kullanılmıştır. Yapay sinir ağında kullanılacak gizli katman sayısı program tarafından belirlenmiştir. Test aşamasında, yapay sinir ağının ağırlıkları ve esik değerleri sabit tutularak örnek veri setinin yarısı eğitilmiş olan ağdan geçirilmiştir.

Çalısmada yapay sinir ağı analizi kullanılarak aşağıdaki uygulamalar gerçekleştirilmiştir:

- İlk olarak Tablo 3'te yer alan ve hesaplanan 25 finansal oran yardımıyla başarısızlıktan 1 ve 2 yıl öncesi için modelin tahmin gücü ölçülmüştür.

- İkinci uygulamada Altman'ın 1968 yılında geliştirmiş olduğu "Z puanı" modelindeki 5 finansal oran kullanılmış ve başarısızlıktan 1 ve 2 yıl öncesi için sadece bu 5 oranın yapay sinir ağları ile tahmin gücü ölçülmüştür.

- Son asama olarak, çalışmada yapılan diskriminant analizi sonucunda başarısızlıktan önceki her bir yıl için bulunan oranlar yapay sinir ağı modelinde kullanılmış ve tüm modeller için ortaya çıkan tahmin güçleri karşılaştırılmıştır.

Başarısızlıktan Bir Yıl Öncesi İçin Oluşturulan Model

Çalışma kapsamında, finansal başarısızlığı bir yıl öncesinden yapay sinir ağı kullanılarak tahmin edebilecek bir tahmin modeli oluşturmak amacıyla 1992-2008 yılları arasında BIST'te kayıtlı bulunan 118 başarılı ve 118 zarar eden firma olmak üzere toplam 236 firmayı içeren analiz yapılmıştır.

Finansal Oranların Tamamı Kullanılarak Yapılan Analiz Sonuçları

İlk aşamada daha önce belirtilen 25 finansal oran kullanılarak yapay sinir ağları modeli oluşturulmuştur. Bu aşamada toplam 118 başarılı firma 59 eğitim ve 59'u test seti olmak üzere ikiye ayrılarak modele yerleştirilmiştir.

Zarar eden toplam 118 firma yine 59 eğitim ve 59'u test seti olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Toplam 118 firmadan oluşan test grubu için modelin tahmin sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Analizde Kullanılan Finansal Oranlar

Değişken	Finansal Oran
X_1	Cari Oran
X_2	Asit-Test Oranı
X_3	Nakit Oran
X_4	Stok Devir Hızı
X_5	Alacak Devir Hızı
X_6	Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı
X_7	Aktif Devir Hızı
X_8	Öz sermaye Devir Hızı
X_9	Net Çalışma Sermayesinin Aktiflere Oranı
X_{10}	Uzun Vadeli Borçları Aktiflere Oranı
X_{11}	Toplam Borç Oranı
X_{12}	Borç-Öz sermaye Oranı
X_{13}	Faiz Karşılama Oranı
X_{14}	Brüt Kar Marjı
X_{15}	Faaliyet Kar Marjı
X_{16}	Net Kar Marjı
X_{17}	Ekonomik Karlılık
X_{18}	Aktif Karlılık
X_{19}	Öz sermaye Karlılığı
X_{20}	Fiyat Kazanç Oranı
X_{21}	Piyasa Değeri Defter Değeri Oranı
X_{22}	Tobin Q
X_{23}	Öz sermaye Piyasa Değerinin Toplam Borçlara Oranı
X_{24}	Net Çalışma Sermayesinin Aktiflere Oranı
X_{25}	Yedeklerin Toplam Aktiflere Oranı

Tablo 4. Bir Yıl Öncesi İçin Oluşturulan YSA Modelinin Tahmin Sonuçları (Tüm Finansal Oranlar)

Gerçek Grup		**Tahmini Grup**	
	Firma Sayısı	Başarılı Firma	Zarar Eden Firma
Başarılı Firma	59	56 (%94,9)	3 (%5,1)
Zarar Eden Firma	59	3 (%5,1)	56 (%94,9)
Toplam	118	59	59

Tablo 4'te görüldüğü gibi, basarısızlıktan bir yıl öncesi için olusturulan yapay sinir ağları modeli, basarılı ve zarar eden firmaları %94,9 ile aynı oranda doğru tahmin etmis, %5,1 oranla hatalı tahminde bulunmustur. Bir yıl öncesi için olusturulan yapay sinir ağları ile ilgili program çıktıları ise Tablo 5'te özetlenmistir.

Tablo 5. Bir Yıl Öncesi İçin YSA Analizi Sonuçları (Tüm Finansal Oranlar)

Veri Seti	R	Net-R	Ortalama Mutlak Hata	En Yüksek Mutlak Hata	Hata Kareleri Ortalaması
Tüm	0,925	0,925	0,072	0,989	0,190
Eğitim	0,939	0,939	0,073	0,877	0,172
Test	0,894	0,894	0,072	0,989	0,226
Geçerlilik	0,925	0,925	0,072	0,989	0,190

Tablo 5'e bakıldığında hedef ve tahmini çıktılar arasındaki korelasyonu ifade eden R değerin, tüm veri seti dikkate alındığında 0,925 olduğu görülmektedir. Bu değerin 1,0'a oldukça yakın çıkması, modelin tahmin sonuçlarının basarılı olduğunu göstermektedir. Yine hedef ve tahmini çıktılar arasındaki ortalama mutlak hata oranları yaklasık 0,07 ile oldukça düsük düzeyde çıkmıstır. Bu değerlerin 0'a yakın olması modelin basarısını gösteren bir baska ölçüttür.

Altman'ın Oranları Kullanılarak Yapılan Analiz Sonuçları

Çalısmada, finansal basarısızlığı bir yıl öncesinden yapay sinir ağı kullanılarak tahmin edebilecek bir tahmin modeli olusturulduktan sonra aynı firma verileri ile fakat sadece bağımsız değisken olarak Altman'ın 1968 yılında yaptığı "Z" modeli çalısmasında bulduğu 5 finansal oran kullanılarak yeni bir yapay sinir ağları modeli olusturulup, her iki modelin birbirine karsı performansı değerlendirilmek istenmistir. Bu amaçla yine 1992-2008 yılları arasında BIST'te kayıtlı bulunan 118 basarılı ve 118 zarar eden firma olmak üzere toplam 236 firmayı içeren analiz yapılmıstır.

Bu asamada toplam 118 basarılı firma 59 eğitim ve 59'u test seti olmak üzere ikiye ayrılarak modele yerlestirilmistir. Zarar eden toplam 118 firma yine 59 eğitim ve 59'u test seti olmak üzere ikiye ayrılmıstır. Toplam 118 firmadan olusan test grubu için modelin tahmin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Bir Yıl Öncesi İçin Oluşturulan YSA Modelinin Tahmin Sonuçları

(Altman'ın Finansal Oranları)

Gerçek Grup		**Tahmini Grup**	
	Firma Sayısı	Başarılı Firma	Zarar Eden Firma
Başarılı Firma	59	53 (%89,8)	6 (%10,2)
Zarar Eden Firma	59	6 (%10,2)	53 (%89,8)
Toplam	118	59	59

Tablo 6'da görüldüğü gibi, Altman'ın kullanmıs olduğu finansal oranlar yardımıyla basarısızlıktan bir yıl öncesi için olusturulan yapay sinir ağları modeli, basarılı ve zara eden firmaları %89,8 ile aynı oranda doğru tahmin etmis, %10,2 oranla hatalı tahminde bulunmustur.

Bu sonuçların, tüm finansal oranların kullanıldığı bir önceki analizde bulunan % 94,9 basarı oranı ile karsılastırıldığında daha düsük düzeyde kaldığı örülmektedir.

Tablo 7. Bir Yıl Öncesi İçin YSA Analizi Sonuçları (Altman'ın Oranları)

Veri Seti	R	Net-R	Ortalama Mutlak Hata	En Yüksek Mutlak Hata	Hata Kareleri Ortalaması
Tüm	0,925	0,925	0,072	0,989	0,190
Eğitim	0,939	0,939	0,073	0,877	0,172
Test	0,894	0,894	0,072	0,989	0,226
Geçerlilik	0,925	0,925	0,072	0,989	0,190

Tablo 7'ye bakıldığında hedef ve tahmini çıktılar arasındaki korelasyonu ifade eden R değerinin, tüm veri seti dikkate alındığında 0,892 olduğu görülmektedir. Bu değerin 1,0'a yakın çıkması, modelin tahmin sonuçları açısından olumlu olmakla birlikte, tüm finansal oranların kullanıldığı analizle karsılastırıldığında daha düsük olduğu görülmektedir. Yine hedef ve tahmini çıktılar arasındaki ortalama mutlak hata oranları 0,08 ile 0,15 arasında değismektedir. Sıfıra yakın çıkması istenen bu değerlerin, tüm finansal oranlar kullanılarak yapılan analizden elde edilen 0,07 düzeyinden daha yüksek çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, Tablo 7'de belirtilen sonuçlar, tüm finansal oranlar kullanılarak yapılan yapay sinir ağları modelinin Altman'ın oranları ile yapılan modele göre daha basarılı sonuçlar verdiğini doğrular niteliktedir.

Diskriminant Analizinden Elde Edilen Oranlar Kullanılarak Yapılan Analiz Sonuçları

Bu asamada, diskriminant analizinden elde edilen finansal oranlar kullanılarak yapay sinir ağları modelinin basarısı ölçülmek istenmistir. Ayrıca ilk iki asama bulunan analiz sonuçları ile bu asamadaki analiz sonuçları karsılastırılarak en iyi modelin belirlenmesi amaçlanmıstır.

1992–2008 yılları arasında ĐMKB'de kayıtlı bulunan 118 basarılı ve 118 zarar eden firma olmak üzere toplam 236 firmayı içeren analiz yapılmıstır. Toplam 118 basarılı firma 59 eğitim ve 59'u test seti olmak üzere ikiye ayrılarak modele yerlestirilmistir. Zarar eden toplam 118 firma yine 59 eğitim ve 59'u test seti olmak üzere ikiye ayrılmıstır. Toplam 118 firmadan olusan test grubu için modelin tahmin sonuçları Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Bir Yıl Öncesi İçin Oluşturulan YSA Modelinin Tahmin Sonuçları

(Diskriminant Analizinin Finansal Oranları)

Gerçek Grup		**Tahmini Grup**	
	Firma Sayısı	Başarılı Firma	Zarar Eden Firma
Başarılı Firma	59	58 (%98,3)	1 (%1,7)
Zarar Eden Firma	59	1 (%1,7)	58 (%98,3)
Toplam	118	59	59

Tablo 8'de görüldüğü gibi, diskriminant analizinin oranları kullanılarak basarısızlıktan bir yıl öncesi için olusturulan yapay sinir ağları modeli, basarılı firmaları % 98,3 gibi oldukça yüksek bir oranla doğru tahmin etmistir. Bu sonuç, diskriminant analizinin oranları ile olusturulan yapay sinir ağı modelinin, Altman'ın oranları ve tüm finansal oranlar kullanılarak olusturulan yapay sinir ağı modellerine göre basarılı firmaları daha doğru tahmin ettiğini

göstermektedir. Model, zarar eden firmaları ise diskriminant analizinin oranları ile olusturulan yapay sinir ağı modeli ile aynı düzeyde % 94,9 oranla doğru tahmin etmistir. Bu durum, her iki modelin de Altman'ın oranlarıyla olusturulan modele göre zarar eden firmaları tahmin etmede daha basarılı olduğunu göstermektedir.

Bir yıl öncesi için diskriminant analizinden elde edilen oranlar kullanılarak olusturulan yapay sinir ağları ile ilgili program çıktıları ise Tablo 9'da özetlenmistir.

Tablo 9. Bir Yıl Öncesi İçin YSA Analizi Sonuçları

(Diskriminant Analizinin Oranları)

Veri Seti	R	Net-R	Ortalama Mutlak Hata	En Yüksek Mutlak Hata	Hata Kareleri Ortalaması
Tüm	0,937	0,927	0,095	0,917	0,210
Eğitim	0,898	0,892	0,098	0,917	0,220
Test	0,929	0,921	0,090	0,665	0,187
Geçerlilik	0,937	0,927	0,095	0,917	0,210

Tablo 9'a bakıldığında hedef ve tahmini çıktılar arasındaki korelasyonu ifade eden R değerinin, tüm veri seti dikkate alındığında 0,937 olduğu görülmektedir. Başarısızlıktan bir yıl öncesi ile ilgili diğer ki model de dikkate alındığında en yüksek R değerinin diskriminant analizinin oranları ile oluşturulan modele ait olması, bu modelin doğru tahmin etme gücünün diğerler modellere göre daha yüksek olduğu yönündeki bulguları desteklemektedir.

Başarısızlıktan İki Yıl Öncesi İçin Oluşturulan Model

Çalışma kapsamında, finansal başarısızlığı iki yıl öncesinden yapay sinir ağı kullanılarak tahmin edebilecek bir tahmin modeli oluşturmak amacıyla 1992–2008 yılları arasında BIST'te kayıtlı bulunan 130 başarılı firma ve 130 zarar eden firma olmak üzere toplam 260 firmayı içeren analiz yapılmıştır.

Finansal Oranların Tamamı Kullanılarak yapılan Analiz Sonuçları

İlk aşamada daha önce belirtilen 25 finansal oran kullanılarak yapay sinir ağları modeli oluşturulmuştur. Bu aşamada toplam 130 başarılı firma 65 eğitim ve 65'i test seti olmak üzere ikiye ayrılarak modele yerleştirilmiştir. Zarar eden toplam 130 firma yine 65 eğitim ve 65'i test seti olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Toplam 130 firmadan oluşan test grubu için modelin tahmin sonuçları Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10. İki Yıl Öncesi İçin Oluşturulan YSA Modelinin Tahmin Sonuçları

(Tüm Finansal Oranlar)

Gerçek Grup		**Tahmini Grup**	
	Firma Sayısı	Başarılı Firma	Zarar Eden Firma
Başarılı Firma	65	62 (%95,3)	3 (%4,7)
Zarar Eden Firma	65	3 (4,7)	62 (%95,3)
Toplam	130	65	65

Tablo 10'da görüldüğü gibi, başarısızlıktan iki yıl öncesi için oluşturulan yapay sinir ağları modeli, başarılı ve zarar eden firmaları %95,3 ile aynı oranda doğru tahmin etmiş, %4,7 oranla hatalı tahminde bulunmuştur.

İki yıl öncesi için oluşturulan yapay sinir ağları ile ilgili program çıktıları ise Tablo 11'de özetlenmiştir.

Tablo 11. İki Yıl Öncesi İçin YSA Analizi Sonuçları (Tüm Finansal Oranlar)

Veri Seti	R	Net-R	Ortalama Mutlak Hata	En Yüksek Mutlak Hata	Hata Kareleri Ortalaması
Tüm	0,988	0,988	0,035	0,423	0,077
Eğitim	0,981	0,981	0,041	0,423	0,090
Test	0,998	0,998	0,023	0,122	0,032
Geçerlilik	0,988	0,988	0,035	0,423	0,077

Tablo 11'e bakıldığında hedef ve tahmini çıktılar arasındaki korelasyonu ifade eden R değerin, tüm veri seti dikkate alındığında 0,988 olduğu görülmektedir. Bu değerin 1,0'a oldukça yakın çıkması, modelin tahmin sonuçlarının başarılı olduğunu göstermektedir. Yine hedef ve tahmini çıktılar arasındaki ortalama mutlak hata oranları yaklaşık 0,035 ile oldukça düşük düzeyde çıkmıştır. Bu değerlerin 0'a yakın olması modelin başarısını gösteren bir başka ölçüttür.

Altman'ın Oranları Kullanılarak Yapılan Analiz Sonuçları Finansal başarısızlığı iki yıl öncesinden yapay sinir ağı kullanılarak tahmin edebilecek bir tahmin modeli oluşturulduktan sonra aynı firma verileri ile fakat sadece bağımsız değişken olarak Altman'ın 1968 yılında yaptığı "Z" modeli çalışmasında bulduğu 5 finansal oran kullanılarak yeni bir yapay sinir ağları modeli oluşturulup, her iki kayıtlı bulunan 130 başarılı ve 130 zarar eden firma olmak üzere toplam 260 firmayı içeren analiz yapılmıştır.

Bu aşamada toplam 118 başarılı firma 59 eğitim ve 59'u test seti olmak üzere ikiye ayrılarak modele yerleştirilmiştir. Zarar eden toplam 130 firma yine 65 eğitim ve 65'i test seti olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Toplam 130 firmadan oluşan test grubu için modelin tahmin sonuçları Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12. İki Yıl Öncesi İçin Oluşturulan YSA Modelinin Tahmin Sonuçları

(Altman'ın Finansal Oranları)

Gerçek Grup			**Tahmini Grup**
	Firma Sayısı	Başarılı Firma	Zarar Eden Firma
Başarılı Firma	65	49 (%75,3)	16 (%24,7)
Zarar Eden Firma	65	8 (12,4)	57 (%87,6)
Toplam	130	65	65

Tablo 12'de görüldüğü gibi, başarısızlıktan iki yıl öncesi için Altman'ın finansal oranları yardımıyla oluşturulan yapay sinir ağları modeli, başarılı firmaları %75,3 ve zarar eden firmaları %87,6 oranında doğru tahmin etmiş, başarılı firmalar için % 24,7, zarar eden firmalar içinse %12,4 oranla hatalı tahminde bulunmuştur. Bu sonuç, modelin başarısının, tüm finansal oranlar kullanılarak oluşturulan modele göre daha düşük düzeyde kaldığını göstermektedir.

Tablo 13. İki Yıl Öncesi İçin YSA Analizi Sonuçları (Altman'ın Oranları)

Veri Seti	R	Net-R	Ortalama Mutlak Hata	En Yüksek Mutlak Hata	Hata Kareleri Ortalaması
Tüm	0,972	0,972	0,039	0,985	0,117
Eğitim	0,983	0,983	0,038	0,682	0,093
Test	0,950	0,950	0,043	0,985	0,158
Geçerlilik	0,972	0,972	0,039	0,985	0,117

Tablo 13'e bakıldığında hedef ve tahmini çıktılar arasındaki korelasyonu ifade eden R değerinin, tüm veri seti dikkate alındığında 0,972; hedef ve tahmini çıktılar arasındaki ortalama mutlak hata oranlarının ise yaklaşık olarak 0,040 olduğu görülmektedir.

Diskriminant Analizinden Elde Edilen Oranlar Kullanılarak Yapılan Analiz Sonuçları

Bu aşamada, diskriminant analizinden elde edilen finansal oranlar kullanılarak yapay sinir ağları modelinin başarısını ölçülmek amacıyla yeni bir model kurulmuş ve ilk iki asama bulunan analiz sonuçları ile bu aşamadaki analiz sonuçları karşılaştırılarak en iyi modelin belirlenmesi amaçlanmıştır. 1992–2008 yılları arasında BIST'te kayıtlı bulunan 130 başarılı ve 130 zarar eden firma olmak üzere toplam 260 firmayı içeren analiz yapılmıştır. Toplam 130 başarılı firma 65 eğitim ve 65'i test seti olmak üzere ikiye ayrılarak modele yerleştirilmiştir. Zarar eden toplam 130 firma yine 65 eğitim ve 65'i test seti olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Toplam 130 firmadan oluşan test grubu için modelin tahmin sonuçları Tablo 14'te gösterilmektedir.

Tablo 14. İki Yıl Öncesi İçin Oluşturulan YSA Modelinin Tahmin Sonuçları

(Diskriminant Analizinin Finansal Oranları)

Gerçek Grup		**Tahmini Grup**	
	Firma Sayısı	Başarılı Firma	Zarar Eden Firma
Başarılı Firma	65	56 (%86,1)	9 (%13,9)
Zarar Eden Firma	65	4 (%1,6))	64 (%98,4)
Toplam	130	65	65

Tablo 14'te görüldüğü gibi, başarısızlıktan iki yıl öncesi için diskriminant analizinden elde edilen 9 finansal oran kullanılarak oluşturulan yapay sinir ağları modeli, zarar eden firmaları %98,4 gibi oldukça yüksek bir oranla doğru tahmin etmiştir. Bu oran şimdiye kadar yapılan analizlerdeki en yüksek doğru tahmin oranıdır. Başarılı firmalar ise %86,1'lik bir doğru tahmin gücüyle sınıflandırılmıştır. Model zarar eden firmaları % 1,6, başarılı firmaları % 13,9 oranla hatalı tahminde bulunmuştur.

Tablo 15. İki Yıl Öncesi İçin YSA Analizi Sonuçları (Diskriminant Analizinin Oranları)

Veri Seti	R	Net-R	Ortalama Mutlak Hata	En Yüksek Mutlak Hata	Hata Kareleri Ortalaması
Tüm	0,999	0,999	0,012	0,195	0,025
Eğitim	0,998	0,998	0,013	0,195	0,028
Test	1,000	1,000	0,011	0,058	0,016
Geçerlilik	0,999	0,999	0,012	0,195	0,025

İki yıl öncesi için diskriminant analizinden elde edilen oranlar kullanılarak oluşturulan yapay sinir ağları ile ilgili program çıktıları ise Tablo 15'te özetlenmiştir. Tablo 15'e bakıldığında hedef ve tahmini çıktılar arasındaki korelasyonu ifade eden R değerinin, tüm veri seti dikkate alındığında 0,999 olduğu görülmektedir. İki yıl öncesi ile ilgili modeller içeresinde en yüksek R değeri bu modelde çıkmıştır. Yine ortalama mutlak hatalarda da en düşük değerler bu modelde gerçekleşmiştir.

Çalısmada kullanılan tüm modeller bir arada incelendiğinde, Tablo 16'da görüldüğü gibi diskriminant analizinin oranları ile oluşturulan yapay sinir ağları modelleri başarısızlıktan önceki her üç yıl için de daha doğru tahmin sunmaktadır.

Tablo 16. Yapay Sinir Ağları Modellerin Birlikte Değerlendirilmesi

	Tüm Oranlar			**Altman'ın Oranları**			**Diskriminant Analizi Oranları**		
Başarısızlıktan Önceki Dönem	BF	ZG	GNL	BF	ZG	GNL	BF	ZG	GNL
					(%)				
1 Yıl Önce	94,9	94,9	94,9	89,8	89,8	89,8	98,3	94,9	96,6
2 Yıl Önce	95,3	95,3	95,3	75,3	87,6	81,5	86,1	98,4	92,3

BF: Basarılı Firmalar
ZF: Zarar Eden Firmalar
GNL: Genel Basarı

Her bir yıl için ayrı ayrı değerlendirildiğinde; bir yıl öncesine göre başarılı firmalar için en iyi modelin, %98,3 başarılı tahminle diskriminant analizinin oranları ile oluşturulan yapay sinir ağları modeli olduğu görülmektedir. Zarar eden firmalar için ise en iyi tahmin değerini %94,9'la tüm finansal oranların ve diskriminant analizi oranlarının kullanılarak oluşturulduğu yapay sinir ağı modelleri paylaşmaktadır. Genel başarıya bakıldığında yine diskriminant analizi oranlarıyla oluşturulan yapay sinir ağı modeli %96,6 ile ilk sırada yer almaktadır.

İki yıl öncesine göre bakıldığında; başarılı firmalar için en iyi modelin, %95,3 ile tüm finansal oranların kullanıldığı yapay sinir ağları modeli olduğu görülmektedir. Zarar eden firmalar için ise en iyi tahmin değeri % 98,4'le diskriminant analizi oranlarının kullanılarak oluşturulduğu yapay sinir ağı modeline aittir. Genel başarıya bakıldığında tüm finansal oranlarla oluşturulan yapay sinir ağı modeli %95,3 ile ilk sırada yer almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Firmaların yasamış oldukları krizlerin ve finansal sıkıntıların bir kısmı sosyo-ekonomik gelişmelerden, hukuki ve politik çevreden, rekabet Sartlarından, teknolojik gelişmelerden, tabi afet ve felaketlerden oluşan işletme dışında gelişen faktörlerden meydana gelmektedir.

Diğer bir kısmı da yönetici hataları, firmaların çevrelerindeki değişime karsı yetersiz kalmaları, firmanın finansal yapısının ve örgüt yapısının bozulması gibi işletme içinde gelişen faktörlerden kaynaklanmaktadır. Firma dışında gelişen faktörlere firma yönetiminin müdahale etme sansı yok denecek kadar azken, firma içinden kaynaklanan faktörlerin yarattığı sıkıntılardan yönetimin müdahalesi, kabiliyeti ve önceden yapılan çalışmalarla gerekli tedbirlerin alınması durumlarında kurtulmak mümkündür.

Firmalarla çeşitli çıkar ilişkisinde bulunan grupların geleceğe yönelik planlarında doğru hedefleri seçmeleri iyi oluşturulmuş bir erken uyarı modeli ile mümkün olabilmektedir. Belirsizlik durumlarında da düşük maliyetlerle belirsizliklerden kurtulmak, erken uyarı modelleri ile sağlanabilmektedir.

Yapay sinir ağları uygulamasında çoklu ağ tabakalarından yararlanılmıştır. Uygulamada 25 bağımsız değişkenden oluşan veriler kullanılarak başarılı ve zarar eden firmalar eşit

sayılarda test ve eğitim setleri olarak ikiye ayrılmıştır. 25 bağımsız değişkenden oluşan yapay sinir ağı sonuçları; başarısızlıktan bir yıl öncesi için başarılı ve zarar eden firmaları %94,9 ile aynı oranda doğru tahmin etmiş, %5,1 oranla hatalı tahminde bulunmuştur. Aynı firma verileri ile Altman'ın 1968 yılında yaptığı "Z" modeli çalışmasında bulduğu 5 finansal oran kullanılarak yeni bir yapay sinir ağları modeli oluşturulmuştur. Bu modele ise, başarılı ve zarar eden firmaları %89,8 oranında doğru tahmin etmiş, %10,2 oranla hatalı tahminde bulunmuştur. Daha sonraki aşamada, diskriminant analizinden elde edilen finansal oranlar kullanılarak yapay sinir ağları modelinin başarısı ölçülmüştür. Buna göre, başarılı firmalar % 98,3 gibi oldukça yüksek bir oranla doğru tahmin edilmiştir, zarar eden firmalar ise % 94,9 oranla doğru tahmin edilmiştir.

Finansal başarısızlığı iki yıl öncesinden yapay sinir ağı kullanılarak tahmin edebilecek bir öngörü modeli oluşturmak amacıyla 25 finansal oran kullanılarak oluşturulan model başarılı ve zarar eden firmaları %95,3 ile aynı oranda doğru tahmin etmiş, %4,7 oranla hatalı tahminde bulunmuştur. Aynı firma verileri ile Alman'ın "Z" puanındaki finansal oranlar kullanılarak oluşturulan model ise başarılı firmaları %75,3 ve zarar eden firmaları %87,6 oranında doğru tahmin etmiş, başarılı firmaları % 24,7, zarar eden firmaları %12,4 oranla hatalı tahminde bulunmuştur. Başarısızlıktan iki yıl öncesi için diskriminant analizinden elde edilen 9 finansal oran kullanılarak oluşturulan yapay sinir ağları modeli, zarar eden firmaları %98,4 oranla, başarılı firmaları ise %86,1'lik bir doğru tahmin gücüyle sınıflandırılmıştır. Model zarar eden firmaları % 1,6 ve başarılı firmaları % 13,9 oranla hatalı tahminde bulunmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma ile firmaların başarı ve başarısızlıklarının oldukça yüksek öngörü gücüyle saptana bilirliği tespit edilmiştir. Böylece, firmaların ilişki içeresinde oldukları çeşitli çıkar gruplarının gelecekle ilgili planlarında ve kararlarında bu çalışmada sunulan öngörü modellerinden yararlanabilecekleri ortaya konulmuştur

KAYNAKÇA

Akgüç, Ö. (1994). *Finansal Yönetim*, Avcıol Basım, 6. Baskı, İstanbul.

Aktas, R. (1993). *Endüstri İşletmeleri İçin Mali Başarısızlık Tahmini* (Çok Boyutlu Model Uygulaması), Türkiye İs Bankası Kültür Yayınları, Ankara, No: 32,).

Altman, Edward I. (1968). *Financial Ratios, Diskriminant Analysis and the Prediction of corporate Bankruptcy",* The Journal of Finance, Vol.23, Nr.4, (September-1968), pp.589-609.

Altman, Edward I. (1970). *"Ratio Analysis and the Prediction of Firm Failure:* A Repply", The Journal of Finance, Vol.25, Nr.5, (December-1970), pp.1169-1172.

Beaver, W. H. (1966*)."Financial Ratios as Predictors of Failure*", Selected Studies,, pp.70-112.

Blum, M. (1974). *"Failing Company Discriminant Analysis*", Journal of Accounting Research, (Spring-1974). pp.1-26.

Demir, www.dtm.gov.tr (DTM, Dış ticaretin Değerlendirilmesi, http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/ upload/EAD/DisTicaretDegerelendirmeDb/II-2.doc. (ET:10.03.2009).

Edmister, Robert O. (1972). "*An Ampiricial Test of Financial Ratio Analysis For Small Business Failure Prediction"*, Journal of Financial and Quantitative Analysis, Vol.17, (March 1972), pp.1477-1493

Gönenli, A. (1988 *). İşletmelerde Finansal Yöneti*m, İşletme Fakültesi Yayını, Nr.18, İstanbul.

Grıtta, Richard D. & Davalos, S. (2000). "Forecasting Small Air Carrier Bankruptcies Using A Neural Network Approach: A Preliminary Analysis",Journal of Financial Management and Analysis, Vol. 13, Nr.1, (January 2000), pp.44-49.

Hua, Z., Wang, Y., Xu, X., Zhang, B., & Liang, L. (2007). Predicting Corporate Financial Distress Based on Integration of Support Vector Machine and Logistic Regression. Expert Systems with Applications, 33(2), 434-440.

Öztemel, E. (2003). *Yapay Sinir Ağları,* Papatya Yayıncılık.

Türko, M. (1999). *Finansal Yönetim*, Alfa Yayın, Nr.536, Erzurum, 1999.

Vural, Barıs B. (2007). *Yapay Sinir Ağları İle Finansal Tahmin*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yazıcı, M. (2007). *Bankalarda Kobi Kredilerini Değerlendirmeye İlişkin Bir Yaklaşım: Yapay Sinir Ağları*, Basılmamış Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, 2007

Firmaların Finansal Başarısızlığının Diskriminant Analizi İle Öngörülmesi: Bist Örneği[1]

Melike KURTARAN ÇELİK[2]
Ahmet KURTARAN[3]

Giriş

Finansal başarısızlığın tahmin edilmesi, gerek gelecekte başarısız olacağı tahmin edilen firmalarda koruyucu ve düzeltici önlemler alabilmek, gerekse kötü performans gösteren firmaları tespit edebilmek açısından son derece önemlidir. Çünkü alınabilecek yanlış kararlar çeşitli finansal sıkıntılara neden olmaktadır. Açık ve dinamik bir sistem olmalarından dolayı işletmeler sürekli olarak çevreleri ile ilişki içindedirler. Bu nedenle firma başarısızlıkları işletme içi ve dışındaki çıkar gruplarını yakından ilgilendirmektedir. Söz konusu çıkar gruplarına örnek olarak; yöneticiler, ortaklar, olası yatırımcılar, kredi verenler, çalışanlar, alıcı ve satıcılar ve devlet gösterilebilir.

Firmaların finansal durumlarını ortaya koymada veya firma başarı veya başarısızlıklarını belirlemede mali analistler tarafından birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. Literatürde her ortamda geçerli olabilecek tek bir iyi yöntemin bulunmamasına rağmen finansal oran kullanılarak oluşturulan öngörü modelleri oldukça kabul görmektedir.

Bu çalışmada da, finansal başarısızlığı öngörmede geleneksel yöntemler arasında yer alan ve oldukça tercih edilen diskriminant analizi kullanılarak BİST'te yer alan firmalar için başarısızlıktan 1 ve 2 yıl öncesi için öngörü modelleri kurulmaya çalışılmıştır.

Finansal Başarısızlık

Farklı açılardan ele alınabilen başarısızlık kavramı, finans literatüründe yaygın olarak, ekonomik başarısızlık, is hayatındaki başarısızlık, finansal başarısızlık, negatif net değere sahip olmak ve iflas olmak üzere farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu başarısızlık kavramları söyle açıklanabilir (Brigham & Gapenski, 1994):

Ekonomik başarısızlık, genellikle şirketin gelirlerinin şirket giderlerini karşılayamaması şeklinde ifade edilir. Ekonomik açıdan başarısız olan işletmeler tasfiye yoluna gitmekte, bu da iş hayatındaki başarısızlığa neden olmaktadır.

İs hayatındaki başarısızlık terimi ise, başarısızlık istatistiklerinin önemli derleyicisi ve dünyada güvenilir uluslararası derecelendirme kuruluşlarından Dun & Bradstreet tarafından "bir işletmenin, kredi verenlerin zarar etmelerine neden olacak şekilde faaliyetlerini durdurması" olarak açıklanmaktadır.

Finansal başarısızlık, diğer iki başarısızlık kavramından farklı olarak şirketin borç ödeme gücünü kaybetmesi seklinde tanımlanabilir. HUA ve diğerleri finansal başarısızlığı, bir firmanın ciddi ve kronik kayıplar yasamaya veya varlıklarıyla orantılı olmayan borçlarını

[1] Çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi * Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmış olan "Finansal Başarısızlık Tahmin Modellerinin İMKB'deki Firmalar İçin Karşılaştırmalı Analizi" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

[2] Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, melike@ktu.edu.tr
[3] Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, kurtarana@gmail.com

ödeme güçlüğü çekmeye başladığında ortaya çıkan bir durum olarak tanımlamıştır (HUA & ark.,, 2007).

Negatif net değere sahip olma; toplam yükümlülüklerinin defter değerinin, varlıklarının gerçek değerinden daha fazla olan işletmeler için söz konusu olmaktadır.

İflas terimine bakıldığında bu terim, hukuki bir özellik taşımaktadır. Bazen, başarısız bir işletmeyi belirtmek için kullanılmasına rağmen, mahkeme tarafından ilan edilmedikçe hiçbir işletme hukuki olarak iflas etmiş sayılmaz.

Finansal Başarısızlığı Öngörmenin Önemi

Finansal başarısızlığın tahmin edilmesi, gerek gelecekte başarısız olacağı tahmin edilen işletmelerde koruyucu ve düzeltici önlemler alabilmek, gerekse kötü performans gösteren işletmeleri tespit edebilmek açısından son derece önemlidir. İşletmenin başarısı, işletme ile ilgili grupları yakından ilgilendirmektedir. Finansal açıdan sorun yasayan bir işletmenin piyasa değerinin büyük ölçüde azaldığını gösteren pek çok kanıt bulunmaktadır. Söz konusu durum, işletme ile ilgili grupların her birini ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Bu nedenle, işletme başarısızlığının toplam maliyeti sanıldığından çok daha büyük olabilmektedir (Brabazon & ark.,, 2002).

Son yıllarda sayıları artan batık işletmeler, bankaların donuk kredileri, uygulanan işletme kurtarma yöntemlerinin ekonomiler üzerindeki olumsuz etkileri gibi nedenlerden dolayı işletmelerin gelecekteki finansal başarısını önceden belirleyebilecek modellerin geliştirilmesi gittikçe önem kazanmaktadır. İleriye dönük yaklaşımla hazırlanacak göstergeler sayesinde gelecekte ortaya çıkabilecek sorunları ve bu sorunların çözümüne yardımcı olabilecek etmenleri ortaya çıkarabilecek bir araç olmalarından dolayı, finansal başarısızlığı öngören çalışmalar yararlı olacaktır. Böylece işletmelerin gelecekteki finansal durumları hakkında daha tutarlı tahminler yürütmek ve istenilen hedeflere ulaşabilmek için gerekli önlemleri zamanında almak mümkün olabilir.

Finansal başarısızlığın tahmin edilmesinin önemi, bu tahminden yarar sağlayanlar açısından incelenebilir. Bunları yedi ana baslık altında toplamak mümkündür:

- Yöneticiler
- Yatırımcılar
- Kredi Kurumları
- Mali Analist ve Dış Denetçi
- Düzenleyici Kuruluşlar
- Devlet
- İs ve isçi Kuruluşları

Finansal Başarısızlık Tahminine Yönelik Geleneksel Yaklaşımlar

Uluslararası finans literatüründe, firma başarısızlıklarını tahmin etmeye yönelik klasik istatistiksel modelleri kullanan çalışmalar, kullanılan modeldeki bağımsız değişken sayısı bakımından tek boyutlu ya da çok boyutlu modeller olarak adlandırılır.

Tek Boyutlu Modeller

Tek boyutlu modeller, finansal oranları teker teker ele almak suretiyle finansal başarısızlığı tahmin etmeye çalışan modellerdir. Sadece bir finansal oranın bağımsız değişken olarak alındığı bu yaklaşımda, kullanılan istatistiksel teknikler 0–1 basit regresyon modeli, teknik diskriminant analizi, Markov zinciri gibi tekniklerdir (Aktaş, 1993).

Bu modellerde finansal başarısızlık tek bir değişkene bağlı olarak tahmin edilmeye çalışılır. Bu değişkenin aldığı değer bir kopuş noktasıyla karşılaştırılır ve işletmenin finansal olarak başarısız veya başarısız olmayan gruplardan hangisine atanacağına karar verilir. Değişken sayısındaki bu kısıtlama tek boyutlu modellerin kullanıcılarını bazı yanıltıcı sonuçlara da götürebilmektedir. Örneğin, likidite oranları işletmenin durumunu başarılı gösterirken, karlılık oranları kötü bir performans gösterdiği izlenimini verebilecektir.

Birden fazla değişkenin incelendiği bazı çalışmalarda değişkenler tek tek ele alındıkları için bunlar da tek boyutlu model çalışmalarında incelenmektedir.

Tek Boyutlu Modellere Getirilen Eleştiriler

Tek boyutlu modellerin çok boyutlu modellere kıyasla uygulama kolaylığı açısından daha üstün olduğu ifade edilebilir. Buna karşılık tek boyutlu modeller su noktalarda eleştirilmektedir (Altman, 1983):

1) Tek boyutlu modeller çelişkili sonuçların ortaya çıkmasına yol açabilirler. Örneğin likidite oranları, işletmenin durumunu parlak gösterirken, karlılık oranları kötü bir performans izlenimini verebilmektedir. Bu durumda mali analizcinin karar vermesi güçleşecektir.

2) Çok boyutlu modelde önemli bulunabilen bir oran, tek boyutlu modelde önemsiz bulunabilir.

3) Çok boyutlu modeller, işletmenin hem tüm özelliklerini, hem de bu özellikler arasındaki ilişkiyi ölçme olasılığına sahipken, tek boyutlu modeller için böyle bir olanak söz konusu değildir.

4) Yapılan araştırmalar sonucunda, tek boyutlu modellerin tahmin gücü çok boyutlu modellere kıyasla daha düşük olarak saptanmıştır (Göktan, 1981).

Çok Boyutlu Modeller

Tek boyutlu modellerin sakıncalarını ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilen çok boyutlu modeller, belli bir kurama dayanmadığı için eleştirilmekte fakat bu modeller genelde daha fazla başarı sağlamaktadır. Çok boyutlu modellerin olumlu yönü, model sonuçlarının istikrarlı olmasıdır. Çok boyutlu modellerde, farklı veri ve istatistiksel yöntemler kullanıldığından dolayı hangi modelin daha başarılı olduğunu belirlemek zor olsa da, çok boyutlu modellerin tek boyutlu modellere göre daha üstün olduğu bilinmektedir (Scott, 1981).

Çok boyutluluk, oluşturulan modellerde yer alan finansal oranların birden fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Yani, aynı denklem içinde birkaç finansal oran kullanarak yapılan bir tahmin modelidir. Böylece işletmenin karlılık ve likidite gibi iki veya daha fazla finansal boyutu değişik ağırlıklarla modelde temsil edilebilir.

Çok boyutlu model çalışmaları yapılırken finansal oranların tümünü çalışmaya dâhil etmek mümkün olabilmektedir. Modelde kullanılacak olan finansal oranların seçimi ve ağırlıklandırılması istatistiksel teknik gerektirdiği için, analizcilerin kişisel yargıları daha az olmakta, ayrıca birden fazla finansal oran farklı ağırlıklarda yer alabilmektedir. Çok boyutlu model denemelerinde en uygun modelin bulunması süreci birkaç istatistiksel tekniğin karşılaştırılmasını da gerektirmektedir.

Tek basına açıklayıcılığı istatistikî olarak düşük çıkan bir finansal oran, çok boyutlu modellerde açıklayıcılığı yüksek olarak yer alabilmektedir. Bu sayede çok boyutlu modellerde araştırmacının kullanacağı değişkenlere getirilebilen sınırlamalar en aza indirilebilir. Ayrıca teknolojik gelişmeler sayesinde büyük ölçekli veriler bilgisayarlarda analiz edilebilir (Scott, 1981).

Çok boyutlu model geliştirilirken, farklı istatistiksel tekniklerden yararlanılmaktadır. Bu istatistiksel teknikler şunlardır:

- Diskriminant Analizi

- Çoklu Regresyon Modeli

- Logit Model

- Probit Model

- Performans Endeksi

Diskriminant Analizi

Diskriminant analizi, ana kütle birimlerini iki ya da daha fazla gruba ayırmaya yönelik tek ya da çok değişkenli sınıflandırma analizidir. Diskriminant analizinin amacı, bağımsız değişkenler kümesine dayanarak, belirli bir birimin hangi ana kütlede olması gerektiğini belirlemektir. Bağımlı değişken, genelde kadın/erkek, başarılı/başarısız, doğru/yanlış gibi özellik taşır (Hair & ark.,, 1998).

Ana kütleyi oluşturan birimler, seçilen değişkenlere göre çeşitli gruplara ayrılabilir. Bu gruplar bir ya da daha fazla değişkenin alacağı değerlere bağlı olarak, birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılabilecekleri gibi, kısmen iç içe geçmiş de olabilirler. Diskriminant analizi, birimin bir ya da daha fazla diskriminant fonksiyonu üzerinde alacağı değerlere bağlı olarak, hangi gruba atanması gerektiğini ortaya çıkarır (Sharma, 1996).

Diskriminant analizinin iyi grup ayırımı yapabilme özelliği, örnek büyüklüğü ile tahmin edici değişken sayısına oldukça duyarlıdır. Bağımsız değişkenlerin sayısına bağlı olarak örnek büyüklüğünü belirlemek daha tutarlı sonuçlar elde edilmesini sağlar.

Tüm istatistiksel ve matematiksel modellerde olduğu gibi diskriminant analizi de bazı varsayımlara dayanmaktadır. Analizin ayırım gücü, dayandığı varsayımların sağlanmasına ya da bu varsayımlar karsısında sağlam olmasına bağlıdır. Özellikle modelin başarısının, beklenenden düşük çıktığı durumlarda doğru yorumda bulunabilmek için bu varsayımların test edilmesi gerekir. Bu varsayımlar şunlardır (Haır & ark.,, 1998):

- Veriler ana kütleden rastsal olarak seçilmiştir.

- Bağımsız değişkenler çok boyutlu normal dağılıma sahiptir.

- Gruplara ait ortalamalar ve kovarsan matrisi önceden bilinir.

Diskriminant analizi tek boyutlu ya da çok boyutlu olabilir. Diskriminant analizinde ilk adım grupların oluşturulmasıdır. Grup sayısı iki ya da daha fazla olabilir. Literatürde grup sayısı ikiden fazla olduğunda, bu analiz çok boyutlu diskriminant analizi olarak tanımlanmakla beraber, grup sayısına bakmaksızın değişken sayısının ikiden fazla olduğu durumlarda da çok boyutlu diskriminant analizi tanımlaması yapılmaktadır.

Çoklu diskriminant analizi, finansal başarısızlık tahmin çalışmalarında en çok kullanılan modeldir. Bunun nedeni, bu konudaki ilk çok boyutlu model denemesinin çoklu diskriminant analizi ile yapılmış olmasındandır.

Çoklu diskriminant analizi, birbirleriyle ilişkili, ama farklı özellikteki üç ayrı sorunun çözümünde sağladığı sonuçlar açısından yararlı kabul edilen bir tekniktir. Bu sorunlar şunlardır (Aktaş, 1993):

1) Bir grup açıklayıcı değişkene bağlı olarak (finansal oranlar gibi), iki ya da daha fazla grup (finansal açıdan başarılı ve başarısız işletme grupları gibi) arasında önemli bir farklılık olup olmadığını belirlemek,

2) Başlangıçtaki açıklayıcı değişken sayısından daha az değişken sayısıyla gruplar arasındaki önemli farklılıkları açıklamak,

3) Elde edilen diskriminant fonksiyonu yardımıyla, grup üyeliği konusunda geleceğe yönelik tahminde bulunmak.

Çoklu diskriminant analizi, doğrusal ve kuadratik olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Doğrusal diskriminant fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Joy & Tollefson, 1975):

$$Z_i = \beta_0 + \beta_1 X_n + \beta_2 X_{12} \ldots\ldots\ldots\ldots + \beta_m X_{im} \qquad \text{veya}$$

$$Z_i = B_0 + \sum_{j=1}^{m} \beta_j X_{ij}$$

Burada;

Z_i= Diskriminant değerini (Bilesik Göstergesi)

β_j= Diskriminant katsayılarını

X_{ij} = Bağımsız değisken olan mali oranları göstermektedir.

Burada görüldüğü gibi diskriminant değeri bağımsız değişkenlerin doğrusal bir fonksiyonudur. Dolayısıyla herhangi bir bağımsız değişkenin etkisini yorumlamak kolaydır.

Kuadratik diskriminant fonksiyonu ise daha karmaşık bir fonksiyon olup bir değişkenin etkisini diğerlerinden arındırarak yorumlamak kolay değildir (Joy&Tollefson, 1975). Kuadratik diskriminant fonksiyonunu yorumlamak oldukça zordur. Yorum güçlüğünden dolayı çoğu çalışmada doğrusal diskriminant analizi tercih edilmektedir.

Çoklu diskriminant analizi fonksiyonu yardımıyla grup üyeliği konusunda tahminde bulunurken, söz konusu işletmenin "Z" değeri minimum hatayı sağlayan kopuş (kritik) değeriyle, yani Z ile karşılaştırılır. Eğer Z>Z* ise işletmenin finansal açıdan başarılı olduğuna, Z<Z* ise işletmenin finansal açıdan başarısız olduğuna karar verilir. Kopuş değerleriyle olan farklılık arttıkça doğru sınıflandırma olasılığı da artacaktır. Diğer yandan, modelin sınıflandırma gücü bir hata yüzdesine sahip olabilecektir (Hair & ark.,, 1998).

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Son yıllarda sayıları artan batık işletmeler, bankaların donuk kredileri, uygulanan işletme kurtarma yöntemlerinin ekonomiler üzerindeki olumsuz etkileri gibi nedenlerden dolayı işletmelerin gelecekteki finansal başarısını önceden belirleyebilecek modellerin geliştirilmesi gittikçe önem kazanmaktadır. İleriye dönük yaklaşımla hazırlanacak göstergeler sayesinde gelecekte ortaya çıkabilecek sorunları ve bu sorunların çözümüne yardımcı olabilecek etmenleri ortaya çıkarabilecek bir araç olmalarından dolayı, finansal başarısızlığı öngören çalışmalar yararlı olacaktır. Böylece işletmelerin gelecekteki finansal durumları hakkında daha tutarlı tahminler yürütmek ve istenilen hedeflere ulaşabilmek için gerekli önlemleri zamanında almak mümkün olabilir. Finansal kararların alınması açısından finansal başarısızlıkların doğru bir şekilde tahmininin yapılması oldukça önemli bir konudur. Başarısızlığın analizinde, başarısızlığa uğrayan ya da uğramayan grup/gruplara ait veriler kullanıldığı için başarısızlık olarak nitelendirilen zamana gelinceye kadar geçen sürenin net bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Bu çalışmada başarısızlık, finansal başarısızlık olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışmada finansal başarısızlığı tahmin edebilmek için literatürde oldukça sık kullanılan istatistiki yöntemlerden diskriminant analizinin BİST'te bulunan firmalar için test edilmesi ve ayrıca bu firmalar için başarısızlığa düşmeden 1ve 2 yıl öncesi için ayrı ayrı tahmin modelleri oluşturmak amaçlanmaktadır.

Veri Setinin Oluşturulması

Birçok çalışmada farklı şekillerde ele alınan finansal başarısızlık kriterleri olarak aşağıdaki kriterlerden herhangi birini sağlayan işletmeler başarısız, bunların dışındaki işletmeler ise başarılı olarak kabul edilmiştir;

- Üst üste üç yıl zarar edilmesi,

- Öz Sermayesinin en az 2/3 oranında azalması,

- Toplam Aktiflerin % 10 oranında azalması.

Bir yıl zarar etmiş ancak sonrasında faaliyetlerini normal olarak sürdürmüş işletmeler de çalışma kapsamına başarılı işletme olarak alınmıştır. Ayrıca, başarılı ve başarısız işletmeler seçilirken belirli bir yıl itibariyle yeterli sayıda firma bulunmadığından farklı yılların verileri kullanılmıştır. Başarısızlık başlangıç yılı olarak, üç yıl üst üste zarar eden firmalar için zararın üçüncü yılı; sermaye veya aktif kaybı olan firmalar için ise, kaybın gerçekleştiği yıl, zarar yılı olarak kabul edilmiştir.

Çalışma kapsamına, faaliyet yapılarının farklı olmasından dolayı yatırım ortaklıkları, sigorta şirketleri ve bankalar hariç olmak üzere BİST' te 1992–2008 yılları arasında işlem gören firmalar sektör ayırımı yapılmadan dahil edilmiştir. Çalışma kapsamında toplam 355 firma verisi kullanılmıştır. Yıllar itibariyle kullanılan toplam firma sayılarının dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Yıllara Göre Çalısmada Kullanılan Firma Sayıları

Yıllar	**Başarılı Firma Sayısı**	**Zarar Eden Firma Sayısı**	**Toplam**
1995	3	3	6
1996	3	3	6
1997	5	5	10
1998	2	3	5
1999	10	8	18
2000	24	19	43
2001	31	33	64
2002	22	20	42
2003	25	21	46
2004	25	18	43
2005	31	17	48
2006	8	9	17
2007	2	1	3
2008	3	1	4
Toplam	**194**	**161**	**355**

Çalısmada veri setini oluşturan firmaların BİST'te kayıtlı firmalar arasından seçilmesindeki temel neden, diğer işletmelerin verilerine ulaşmadaki zorluktur. BİST'te yer

alan firmalar finansal tablolarını düzenli olarak borsaya sunmak zorundadırlar. Bu finansal tablolar bağımsız denetimden geçmiş ve SPK'nın belirlediği standartlara göre hazırlanmıştır. Çalışma kapsamına alınan firmaların 12 aylık bilânço ile gelir tabloları BİST'in web sitesinden elde edilmiş; eksik olan veriler ise BİST'ten ayrıca talep edilerek tamamlanmıştır. Ayrıca finansal tablolarında eksiklik bulunan işletmeler kapsam dışında bırakılmıştır.

Çalısmada geliştirilen modellerle firmaların başarısızlığa düşmeden 1 ve 2 yıl öncesinden tahmin edilmesi amaçlandığı için, çalışma kapsamına alınan firmaların, finansal başarısızlık yılından 1 ve 2 yıl önceki finansal tablo bilgileri dikkate alınmıştır.

Farklı yıllara ait verilerin kullanılması, finansal tablolar üzerinde enflasyonun etkisini gündeme getirmektedir. Fakat bu çalışmada değişken olarak oran kullanıldığı için veriler üzerinde böyle bir etki oluşmamıştır.

Diskriminant Analizi

Diskriminant analizi, matematiksel teknikler kullanarak, grupların birbirinden en iyi şekilde ayrımını sağlar. Analiz, grup üyeliğinin tespitine en fazla etki eden bağımsız değişkenlerden oluşan diskriminant fonksiyonu yardımı ile üyelik atamasını tahmin etmeye yarayan bir tekniktir. Diskriminant fonksiyonunda gruplar arası farklılığa etki eden değişkenlere de "diskriminant değişkenler" adı verilir (Leano, 2004).

Diskriminant analizini kullanım amaçları:

- Grup üyeliğini tahmin etmek, yani, bir verinin hangi değişken grubuna gireceğine karar vermek,

- Ayırma (diskriminant) fonksiyon eşitliğini kullanarak, verilerin gruplara ayrılmasına yardımcı olmak,

- Grupları ayırmada etkili olan ve olmayan değişkenleri belirlemek,

- Verilerin, tahmin edildiği gibi sınıflandırılıp sınıflandırılmadığını test etmek.

Diskriminant analizinde yanlış sınıflandırma ihtimalini ortadan kaldırmak için,

- Değişkenlerin çoklu normal dağılıma sahip olmaları,

- Bütün gruplar için kovaryans matrislerinin eşit olması,

- Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmaması gerekir.

Tablo 2. Diskriminant Analizinde Kullanılan Bağımsız Değişkenler

Değişken	Finansal Oran
X_1	Cari Oran
X_2	Asit-Test Oranı
X_3	Nakit Oran
X_4	Stok Devir Hızı
X_5	Alacak Devir Hızı
X_6	Net Çalısma Sermayesi Devir Hızı
X_7	Aktif Devir Hızı
X_8	Öz sermaye Devir Hızı
X_9	Net Çalısma Sermayesinin Aktiflere Oranı
X_{10}	Uzun Vadeli Borçları Aktiflere Oranı

X_{11}	Toplam Borç Oranı
X_{12}	Borç-Öz sermaye Oranı
X_{13}	Faiz Karsılama Oranı
X_{14}	Brüt Kar Marjı
X_{15}	Faaliyet Kar Marjı
X_{16}	Net Kar Marjı
X_{17}	Ekonomik Karlılık
X_{18}	Aktif Karlılık
X_{19}	Öz sermaye Karlılığı
X_{20}	Fiyat Kazanç Oranı
X_{21}	Piyasa Değeri Defter Değeri Oranı
X_{22}	Tobin Q
X_{23}	Öz sermaye Piyasa Değerinin Toplam Borçlara Oranı
X_{24}	Net Çalısma Sermayesinin Aktiflere Oranı
X_{25}	Yedeklerin Toplam Aktiflere Oranı

Çalısmada Diskriminant analizinin uygulanmasında SPSS for Windows paket programı kullanılmıştır. Analizin aşamaları söyle özetlenebilir:

- Öncelikle verilerin düzenlenirken, başarılı firmalar ile zarar eden firmalardır bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda başarılı firmaları "1", zarar eden firmaları ise "2" rakamı temsil etmektedir.

- Modelde daha önce açıklanmış olan 25 finansal oran, bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

- Diskriminant analizi mönüsünde, değişkenler seçilirken adımsal ayırma (stepwise) metodu kullanılmıştır.

- Stepwise metodunun uygulanması sonucu elde edilen ve modellerin geçerliliğini ve değişkenlerin anlamlılığını gösteren analizler yapılmıştır. Bu analizler; bağımsız değişkenlerin önemlilik testi olan Wilks' Lambda istatistiği ile grup kovarsan matrislerinin eşitliğinin ölçülmesinde kullanılan Box's M Testi'dir.

- Programda yer alan bağımsız değişkenleri ifade eden "X" değerleri ve karşılığı olan oranlar Tablo 2'de gösterilmektedir.

- Stepwise kısmında ayrıca, her bir deneğin diskriminant skorunu, ait olduğu grubu, bir gruba ait olma olasılığını gösteren "casewise result" seçeneği kullanılmıştır.

- Analizin sınıflandırma kategorisinde, bağımlı değişkende karşılaştırılan grupların sayısı diğer bir ifadeyle başarılı firma sayısı ile zarar eden firma sayısı eşit olmadığı için "compute from group sizes" seçeneği isaretlenmistir.

- Sınıflandırma kategorisinde ayrıca her bir grup için doğru ve doğru olmayan sınıflandırma sonuçlarını hem yüzde hem de sayı olarak gösteren "summary table" seçeneği işaretlenmiştir.

- Sınıflandırma kategorisinde son olarak tüm grupların kovaryans matrislerine bağlı olarak gözlemleri sınıflandıran "within group" seçilmiştir.

- Canonical root olarak da adlandırılan diskriminant fonksiyonu aşağıda gösterildiği gibi bağımsız değişkenlerin lineer kombinasyonudur.

$$Z = \alpha + b_1X_1 + b_2X_2 + \ldots\ldots\ldots + b_n X_n$$

Burada Z Diskriminant skoru olarak adlandırılır, "a" sabit terim, "b"ler diskriminant katsayıları ve "X"ler bağımsız değişkenlerdir.

Başarısızlıktan Bir Yıl Öncesi İçin Oluşturulan Model

Çalışma kapsamında, finansal başarısızlığı bir yıl öncesinden tahmin edebilecek bir tahmin modeli oluşturmak amacıyla 1992–2008 yılları arasında BİST'te kayıtlı bulunan 180 başarılı firma ve 118 zarar eden firma olmak üzere toplam 298 firmayı içeren analiz yapılmıştır.

Analiz sonucunda, başarısızlığı bir yıl önceden tahmin edecek olan 7 değişkenli Diskriminant modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan modeldeki değişkenler ve katsayıları aşağıdaki gibidir.

$$Z = -1.007 + 0.485\,X_2 + 1.089\,X_7 - 0.044\,X_9 - 1.604\,X_{11} - 0.078\,X_{16} + 2.148\,X_{17} + 0.001\,X_{20}$$

Burada;

Z : Diskriminant Skoru
X2 : Asit-Test Oranı
X7 : Aktif Devir Hızı
X9 : Net Çalısma Sermayesinin Aktiflere Oranı
X11 : Toplam Borç Oranı
X16 : Net Kar Marjı
X17 : Ekonomik Karlılık
X20 : Fiyat Kazanç Oranı

Çalısmada 7 değişkenli bulunan diskriminant fonksiyonunun başarısına göre başarısızlıktan bir yıl öncesi için oluşturulan tahmin modelinin doğru tahmin gücü başarılı firmalar için %92,8 olarak bulunmuştur. Yani model, 180 tane başarılı firmanın 167 tanesini doğru tahmin etmiş, 13 tanesini de zarar etmiş kategorisine sokarak yanlış tahmin etmiştir. Başarılı bir firmanın, zarar etmiş bir firma olarak tahmininden kaynaklanan II. tip hata oranı %7,2'dir.

Başarısızlıktan bir yıl öncesi için oluşturulan tahmin modelinin zarar eden firmaları doğru tahmin etme gücü ise %87,3'tür. Yani, toplam 118 adet zarar etmiş firmanın 103 tanesi doğru tahmin edilmiştir. Buradaki hata ise, zarar etmiş olan bir firmanın başarılı bir firma olarak tahmininden kaynaklanan I.tip hatadır ve oranı %12,7'dir. Modelin genel başarı gücü %90,6 olarak bulunmuştur.

Varsayımların Değerlendirilmesi

Diskriminant analizinin en önemli varsayımları eşit kovaryans, çoklu bağlantı ve normal dağılım varsayımlarıydı. Eşit kovaryans varsayımını test etmek için kullanılan Box's M testinde, sıfır hipotezi "grupların kovaryans matrisleri eşittir" seklindedir. Tablo 3'te görüldüğü gibi "sıfır hipotezi" reddedilememektedir (sig.,0.00). Yani gruplar kovaryans matrisleri açısından eşit çıkmakta ve çalışmadaki kovaryans matrislerinin eşitliği varsayımı gerçekleşmiş olmaktadır.

Tablo 3. Başarısızlıktan Bir Yıl Öncesi İçin Box's M Test Sonuçları

Box's M		2143,400
F	Approx.	74,516
	df1	28
	df2	219680,620
	Sig.	,000

İkinci önemli varsayım, değişkenler arasında çoklu bağlantı varsayımının olmamasıdır. Bunun için bağımsız değişkenler arasındaki korelasyona bakılabilir. Eğer iki değişken arasındaki korelasyon, "0.70"ten büyük ise, değişkenlerden birinin analiz dışında tutulması ve değişkenlerin birleştirilmesi yoluna gidilebilir.

Tablo 4. Bir yıl Öncesi İçin Diskriminant Analizinden Elde Edilen

Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	X_2	X_7	X_9	X_{11}	X_{16}	X_{17}	X_{20}
X_2	1,000	-,219	0,197	0,338	0,058	0,024	-0,053
X_7		1,000	0,330	0,098	0,108	0,091	-0,027
X_9			1,000	0,143	0,016	0,049	-0,026
X_{11}				1,000	0,304	0,268	0,053
X_{16}					1,000	0,437	-0,011
X_{17}						1,000	-0,079
X_{20}							1,000

Tablo 4'te, belirlenen 7 değişken arasındaki korelasyon katsayıları gösterilmektedir ve tablo 4 incelendiğinde değişkenler arasında çok yüksek sayılabilecek bir korelasyon olmadığı görülmektedir. Böylece çalışmadaki, değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olmadığı ve değişkenlerin normal dağıldığı varsayımı da gerçekleşmiş olmaktadır.

Diskriminant fonksiyonlarının ne kadar önemli olduğunu belirlemek için, "Canonical Correlation", "Eigenvalue (özdeğer)" ve "Wilks's Lambda" istatistiklerine bakılır. Canonical Correlation, diskriminant skorları ve gruplar arasındaki ilişkiyi ölçer ve açıklanan toplam varyansı gösterir. Aşağıdaki tabloda Canonical Correlation değeri (0.719)'dur.

Bu değeri yorumlanabilmesi için karesi (0.7192 = 0.52) alınır. Yani model, bağımlı değişkendeki varyansın % 52'sini açıklayabilmektedir.

Tablo 5. Başarısızlıktan Bir Yıl Öncesi İçin Özdeğeler

Function	**Eigenvalue**	**% of Variance**	**Cumulative %**	**Canonical Correlation**
1	1,069(a)	100,0	100,0	0 ,719

Özdeğesin "0" olması, Diskriminant analizinin herhangi bir ayırım gücünün olmadığını göstermektedir. Özdeğer istatistiği ne kadar büyükse, bağımlı değişkendeki veryansın daha büyük bir kısmı o fonksiyon tarafından açıklanacak demektir Kesin bir değer olmamakla

birlikte 0.40'tan büyük özdeğeler iyi olarak kabul edilir. Çalışmadaki özdeğer istatistiği Tablo 5'te görüldüğü gibi (1.069) olup, diskriminant fonksiyonunun başarılı olduğu söylenebilir. Bağımlı değişken iki kategorili olduğu için sadece bir Diskriminant fonksiyonu bulunmaktadır.

Tablo 6'da Wilk's Lambda istatistiği, ayırma skorlarındaki toplam varyansın gruplar arasındaki farkları tarafından açıklanmayan kısmını vermektedir. Çalısmada ayırma skorlarındaki toplam varyansın yaklaşık %48'i gruplar arasındaki farklar tarafından açılanamamaktadır.

Wilk's Lambda aynı zamanda her bir Diskriminant fonksiyonu için özdeğer istatistiğinin anlamlılığını test etmektedir. Wilk's Lambda değeri "0 ile 1" arasında bir değer alır ve değerin küçük olması modelin ayırt edici gücünün yüksek olduğunu gösterir. Aşağıdaki tabloda da görülebileceği gibi Wilk's Lambda değeri (0.483) çıkmış, yani modelin ayırt edici gücünün yüksek olduğu söylenebilir. Çalısmada bir tane ayırma fonksiyonu vardır ve anlamlıdır.

Tablo 6. Başarısızlıktan Bir Yıl Öncesi İçin Wilks' Lambda Sonuçları

Test of Function(s)	Wilks' Lambda	Chi-square	df	Sig.
1	,483	212,735	7	,000

Başarısızlıktan İki Yıl Öncesi İçin Oluşturulan Model

Çalışma kapsamında, finansal başarısızlığı iki yıl öncesinden tahmin edebilecek bir tahmin modeli oluşturmak amacıyla 1992–2008 yılları arasında BİST'te kayıtlı bulunan 170 başarılı firma ve 130 zarar eden firma olmak üzere toplam 300 firmayı içeren analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda, başarısızlığı iki yıl önceden tahmin edecek olan 9 değişkenli Diskriminant modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan modeldeki değişkenler ve katsayıları aşağıdaki gibidir.

$$Z = -0.043 + 0.844\,X_7 + 2.621\,X_{10} - 4.133\,X_{11} - 2.150\,X_{14} - 0.100\,X_{16} + 0.002\,X_{20} + 0.385\,X_{22} - 0.025X_{23} + 2.835X_{25}$$

Burada;
Z : Diskriminant Skoru
X7 : Aktif Devir Hızı
X10 : Uzun Vadeli Borçları Aktiflere Oranı
X11 : Toplam Borç Oranı
X14 : Brüt Kar Marjı
X16 : Net Kar Marjı
X20 : Fiyat Kazanç Oranı
X22 : Tobin Q
X23 : Öz sermaye Piyasa Değerinin Toplam Borçlara Oranı
X25 : Yedeklerin Toplam Aktiflere Oranı

Çalısmada 9 değişkenli bulunan diskriminant fonksiyonunun başarısı iki yıl öncesi için oluşturulan tahmin modelinin doğru tahmin gücü başarılı firmalar için %92,9 olarak bulunmuştur. Yani model, 170 tane başarılı firmanın 158 tanesini doğru tahmin etmiş, 12 tanesini de zarar etmiş kategorisine sokarak yanlış tahmin etmiştir. Başarılı bir firmanın, zarar etmiş bir firma olarak tahmininden kaynaklanan II. tip hata oranı %7,1'dir.

Başarısızlıktan iki yıl öncesi için oluşturulan tahmin modelinin zarar eden firmaları doğru tahmin etme gücü ise %90,8'dir. Yani, toplam 130 tane zarar etmiş firmanın 118 tanesi doğru tahmin edilmiştir. Buradaki hata ise, zarar etmiş olan bir firmanın başarılı bir firma olarak

tahmininden kaynaklanan I.tip hatadır ve oranı %9,2'dir. Modelin genel başarı gücü %90 olarak bulunmuştur.

Varsayımların Değerlendirilmesi

Eşit kovaryans varsayımını test etmek için kullanılan Box's M testinde, Tablo 7'de görüldüğü gibi "sıfır hipotezi" reddedilememektedir (sig.,0.00). Yani gruplar kovaryans matrisleri açısından eşit çıkmaktadır ve çalışmamızdaki kovaryans matrislerinin eşitliği varsayımı gerçekleşmiş olmaktadır.

Tablo 7. Başarısızlıktan İki Yıl Öncesi İçin Box's M Test Sonuçları

Box's M		988,507
F	Approx.	21,253
	df1	45
	df2	253448,745
	Sig.	,000

İkinci önemli varsayım, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorununun olmamasıydı. Bunun için bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon "0.70"ten büyük bir değer bulunmamıştır.

Tablo 8. İki yıl Öncesi İçin Diskriminant Analizinden Elde Edilen Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	X_7	X_{10}	X_{11}	X_{14}	X_{16}	X_{20}	X_{22}	X_{23}	X_{25}
X_7	1,000	0,034	0,180	0,298	0,059	0,026	0,095	0,180	0,009
X_{10}		1,000	0,631	0,039	0,049	0,053	-0,035	0,083	0,170
X_{11}			1,000	-0,059	-0,355	0,072	-0,032	-0,200	0,086
X_{14}				1,000	0,045	-0,056	-0,050	0,058	0,105
X_{16}					1,000	-0,012	0,034	0,050	0,015
X_{20}						1,000	0,126	0,178	-0,044
X_{22}							1,000	0,691	-0,046
X_{23}								1,000	-0,020
X_{25}									1,000

Tablo 8'de, 2 yıl öncesi için belirlenen 9 değişken arasındaki korelasyon katsayıları gösterilmektedir. Tablo 8 incelendiğinde değişkenler arasında çok yüksek sayılabilecek bir korelasyon olmadığı görülmektedir. Böylece çalışmadaki, değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olmadığı ve değişkenlerin normal dağıldığı varsayımı da gerçekleşmiş olmaktadır.

Diskriminant Fonksiyonlarının Öneminin Değerlendirilmesi

Diskriminant fonksiyonlarının önemini değerlendirmek için, "Canonical Correlation", "Eigenvalue (özdeğer)" ve "Wilks's Lambda" istatistiklerine bakılabilir. Tablo 9'da Canonica

Correlation değerinin 0.759 olduğu görülmektedir. Bu durumda model, bağımlı değişkendeki varyansın (0,7592) 0,58'ini açıklayabilmektedir.

Tablo 9. Başarısızlıktan İki Yıl Öncesi İçin Özdeğeler

Function	Eigenvalue	% of Variance	Cumulative %	Canonical Correlation
1	1,358 (a)	100,0	100,0	0 ,759

Çalışmadaki özdeğer istatistiği Tablo 10'da görüldüğü gibi 1,358 olup, sınır kabul edilen 0.40 değerinden büyük çıkmış olduğu için diskriminant fonksiyonunun iyi bir ayırım yaptığı söylenebilir. Bağımlı değişken iki kategorili olduğu için sadece bir diskriminant fonksiyonu bulunmaktadır.

Tablo 10. Başarısızlıktan İki Yıl Öncesi İçin Wilks' Lambda Sonuçları

Test of Function(s)	Wilks' Lambda	Chi-square	df	Sig.
1	,424	251,734	9	,000

Wilk's Lambda değeri Tablo 10'da görüldüğü gibi 0.424 çıkmıştır. Buna göre modelin ayırt edici gücünün yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca çalışmada bir tane ayırma fonksiyonu vardır ve anlamlıdır.

Tablo 11. Diskriminant Analizi Sonuçlarının Özeti

	Tahmin Gücü		
	Basarılı Firmalar (%)	Zarar Eden Firmalar (%)	Genel Başarı (%)
Bir Yıl Öncesi	92.8	87.3	90.6
İki Yıl Öncesi	92.9	90.8	92.0

Sonuç

Firmalarla çeşitli çıkar ilişkisinde bulunan grupların geleceğe yönelik planlarında doğru hedefleri seçmeleri iyi oluşturulmuş bir erken uyarı modeli ile mümkün olabilmektedir. Belirsizlik durumlarında da düşük maliyetlerle belirsizliklerden kurtulmak, erken uyarı modelleri ile sağlanabilmektedir.

Firmaların finansal durumlarını ortaya koymada veya firma başarı veya başarısızlıklarını belirlemede mali analistler tarafından birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. Literatürde her ortamda geçerli olabilecek tek bir iyi yöntemin bulunmamasına rağmen finansal oran kullanılarak oluşturulan öngörü modelleri oldukça kabul görmektedir.

Bu çalışmada, çok tercih edilen yöntemlerden olan diskriminant analizi için BİST te yer alan firmalar için 1992–2008 yılları arası 355 firma verileri kullanılmıştır.

Diskriminant analizine göre yapılan değerlendirme sonuçlarına göre ise; başarısızlığı bir yıl önceden tahmin edecek olan 7 değişkenli diskriminant modeli oluşturulmuştur.

Buna göre başarısızlıktan bir yıl öncesi için oluşturulan öngörü modelinin doğru tahmin gücü başarılı firmalar için %92,8 olarak bulunmuştur. Başarılı bir firmanın, zarar etmiş bir firma olarak tahmininden kaynaklanan II. tip hata oranı %7,2'dir. Başarısızlıktan bir yıl öncesi için oluşturulan öngörü modelinin zarar eden firmaları doğru tahmin etme gücü ise %87,3'tür. Buradaki I.tip hata oranı %12,7'dir. Modelin genel başarı gücü %90,6 olarak bulunmuştur.

Diskriminant analizi ile başarısızlığı iki yıl önceden tahmin etmede oluşturulan modele bakıldığında, söz konusu modelin 9 değişkenli olduğu görülmektedir. Buna göre başarısızlıktan iki yıl öncesi için oluşturulan öngörü modelinin doğru tahmin gücü başarılı firmalar için %92,9 olarak bulunmuştur. Buradaki II. tip hata oranı %7,1'dir. Başarısızlıktan iki yıl öncesi için oluşturulan öngörü modelinin zarar eden firmaları doğru tahmin etme gücü ise %90,8'dir. Buradaki I.tip hata oranı %9,2'dir. Modelin genel başarı gücü %90 olarak bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Aktas, R. (1993). Endüstri İşletmeleri İçin Mali Başarısızlık Tahmini (Çok Boyutlu Model Uygulaması), Türkiye Is Bankası Kültür Yayınları, Ankara, No: 32.

Altman, Edward I. (1993). Corporate Financial Distress: A Complete Guide to Predicting, Avoiding and Dealing with Bankruptcy, John Wiley and Sons, New York.

Brabazon, A. vd. (2002). "Grammatical Evolution and Corporate Failure Prediction" (Proceedings of the Genetic and Evolutionary Computation Conference (GECCO 2002)), Spector et. al. Eds., New York, (July-2002), pp.1011-1018.

Göktan, E. (1981). Muhasebe Oranları Yardımıyla ve Diskriminant Analizi Tekniği Kullanarak Endüstri İşletmelerinin Mali Başarısızlığının Tahmini Üzerine Ampirik Bir Araştırma, Ankara.

Hair, J., Rolph Anderson, Ronald Tatham ve William Black (1998), Multivariate Data Analysis with Readings, Fifth Edition, Amerika Birleşik Devletleri: Prentice-Hall International, Inc.Sharma, S.. (1996). Applied Multivariate Techniques, John Wiley & Sons

Hua, Z., Wang, Y., Xu, X., Zhang, B., & Liang, L. (2007). Predicting Corporate Financial Distress Based on Integration of Support Vector Machine and Logistic Regression. Expert Systems with Applications, 33(2), 434-440.

Joy, O.M. Tollefson, J.O. (1975). On The Financial Applications of Discriminant Analysis, Journal of Financial and Quantitative Analysis, (December-1975), 725-745.

Scott, J. (1981). "The Probability of Bankruptcy: A Comparison of Empirical Predictions and Theoretical Models", Journal of Banking and Finance, Vol. 5, pp.317-344.

Hüzün Turizmi Ve Mabetleşme Süreci Bakımından Afet Bölgelerinin Değerlendirilmesi: Hatay Örneği

Osman Ziyaettin YAĞCI[1]
Merve SARAÇOĞLU GEZER[2]
Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK[3]

Giriş

Doğal afetler sonucu ortaya çıkan yapısal yıkımlar, ekonomik ve sosyal yıkımlara can kayıplarına ve trajediye sebep olmaktadır. Afetin yol açtığı izler, bir toplum ya da bölgenin hüzün ve acı içeren tarihi belleğini ve mirasını oluşturmaktadır (Güncü, Güneş 2017, s. 251). Hüzün turizminde meydana gelen felaketlerde yaşananlarla özdeşleşmek, o anı tekrar yaşamak, olaylardan etkilenenlerle aynı duyguları paylaşabilmek öncelikli amaçtır. İçsel üzüntü ya da gönül üzüntüsü olarak tabir edilen hüzün, ziyaretçilerde rahatlama duygusunu tetiklemesi sebebiyle seyahatin memnuniyet seviyesini de artırmaktadır (Kılıç & Akyurt 2011, s.60). "Dark tourism" kavramı (thanatourism, black tourism, black spot), can kaybı, felâket ve yokluk ile ilişkili olarak, 1990'lı yıllarda, Lennon ve Foley tarafından ortaya çıkarılmış bir turizm türüdür. Kavram, geçmişte meydana gelen vefat ve üzüntünün turizm kapsamında ele alınması anlamını taşımaktadır. Araştırmacılar, hüzün turizminin tanımını yapmak yerine bazı özelliklerine vurgu yapmaktadır. Hüzün turizmi benliğini postmodernlikte bulmaktadır. Postmodernlik, ilerleyen teknolojik imkanlarla birlikte zaman ve mekân arasında bağ kurma, modernliğe karşı endişeyle yaklaşılması ve eğitime önem verilmesi gibi özelliklere sahiptir. Geçmişte yaşanılan birçok savaş veya keder alanı bulunmaktadır. Ancak bu alan ve olayların ölüm (keder) turizmi çerçevesinde ele alınması, onların ancak eğitici özellikte olmaları, farklı olarak üretilmeleri ve ekonomik olarak dönüştürülebilmeleri ile mümkündür. Yine hüzün turizminde olayın meydana geldiği zamanın yakın bir dönemde olması zorunludur. Yani olayların, o olaya şahit olan insanların hatırlayabileceği, modernlik ve sonucunda ortaya çıkanın, kuşku ve endişe verici özellikte olması gerekmektedir. Bu kapsamda, Eski veya Orta Çağ'da gerçekleşmiş bir olay, hüzün turizmi bağlamında değerlendirilemez (Alaeddinoğlu & Aliağaoğlu 2007, s.217).

Bu durum göz önünde bulundurularak bu çalışmada, ülkemizde 06.02.2023 günü meydana gelen deprem felaketinden etkilenen Hatay'ın afet izlerini taşıyan yapılarının ve yerleşim yerlerinin, temsil ettiği vefat, acı, hüzün ve trajedi kapsamında incelenmesi, bu maddeler üzerinden Hatay'ın hüzün turizmi bağlamında potansiyelinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada, 1976'da MacCannell'in ortaya koyduğu, "Mabetleşme Süreci" yöntemi kullanılmıştır.

MacCannell'a göre (1976), turist beğenisine sunulan bir bölgenin ya da objenin turizm potansiyeli belirli bir süreç dahilinde sistemli olarak gelişmektedir. Bu süreçte bir turistik değer, diğer değerlerden ayrılır, onlardan farklılaşır. Süreç, objenin kutsal bir hale gelmesi ile sonuçlanır. Bu süreç, beş kademeden oluşmaktadır. Bunlar; adlandırma (naming), sınırlandırma ve sergileme (framing-elevation), tapınaklaşma (enshriment), mekanik çoğaltma (mechanical

[1] Karabük Üniversitesi, Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Öğretim Görevlisi, ORCID: 0000-0002-7129-1891
[2] Karabük Üniversitesi, Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Araştırma Görevlisi, ORCID: 0000-0001-6326-5151
[3] Karabük Üniversitesi, Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0002-9218-0728

reproduction) ve sosyal çoğaltma (social reproduction) şeklinde birbirini takip ederek devam etmektedir (Alaeddinoğlu & Aliağaoğlu 2007, s.217).

06.02.2023 günü, Türkiye saati ile 04:17'de ve 13:24'te merkez üssü Pazarcık (Kahramanmaraş) ve Elbistan (Kahramanmaraş) olan Mw 7.7 ve Mw 7.6 büyüklüğünde iki deprem kaydedeilmiştir. 7.7 büyüklüğündeki deprem yerin 8.6 km derinliğinde, 7.6 büyüklüğündeki deprem ise yerin 7 km derinliğinde meydana gelmiştir (AFAD 2023, s.4). Merkez üssü Kahramanmaraş olmasına rağmen deprem, Adana, Osmaniye, Hatay, Kilis, Adıyaman, Malatya, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Elazığ olmak üzere 11 ili etkilemiştir (Şekil 1).

Bu depremden 14 gün sonra, artçı depremler haricinde, 20.02.2023 günü, Türkiye saati ile 20:04'te merkez üssü Yayladağı (Hatay) olan MW 6.4 büyüklüğünde bir deprem daha olmuştur. Yerin 21.73 km derininde olduğu tespit edilen bu depremin en yakın yerleşim birimi olan Hatay ilinin Yayladağı ilçesine bağlı Sebenoba köyüne uzaklığı 1.02 km'dir (Tablo 1.1). Ana şoktan, 25.02.2023 14:13'e kadar geçen zamanda, 403 artçı deprem kaydedilmiştir (Şekil 2), (AFAD 2023, s.1).

01.03.2023 tarihinde Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı tarafından yapılan resmi açıklamada, bu depremlerde 45.089 kişinin hayatını kaybettiği bildirilmiştir. Hayatını kaybedenlerin illere göre sayısı resmi kurumlarca henüz açıklanmamış olsa da gerek ulusal basında gerekse de internet ortamında yapılan yayınlarda, depremden en çok etkilenen illerden birinin de Hatay olduğu görülmüştür (Şekil 3,4,5). Bu nedenle barındırdığı köklü tarihi, el değmemiş doğal güzellikleri ve kozmopolit yapısı ile turizm açısından da önemli bir arz potansiyeli taşıyan Hatay, çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Tablo 1. Depremin merkez üssüne en yakın Türkiye' deki yerleşim yerleri (AFAD 2023, s.2)

İl	İlçe	Köy	Mesafe (km)
Hatay	Yayladağ	Sebenoba	1.02
Hatay	Yayladağ	Çakiköy	1.17
Hatay	Yayladağ	Karaköse	1.20
Hatay	Samandağ	Meydan	3.23
Hatay	Samandağ	Gözene	3.26

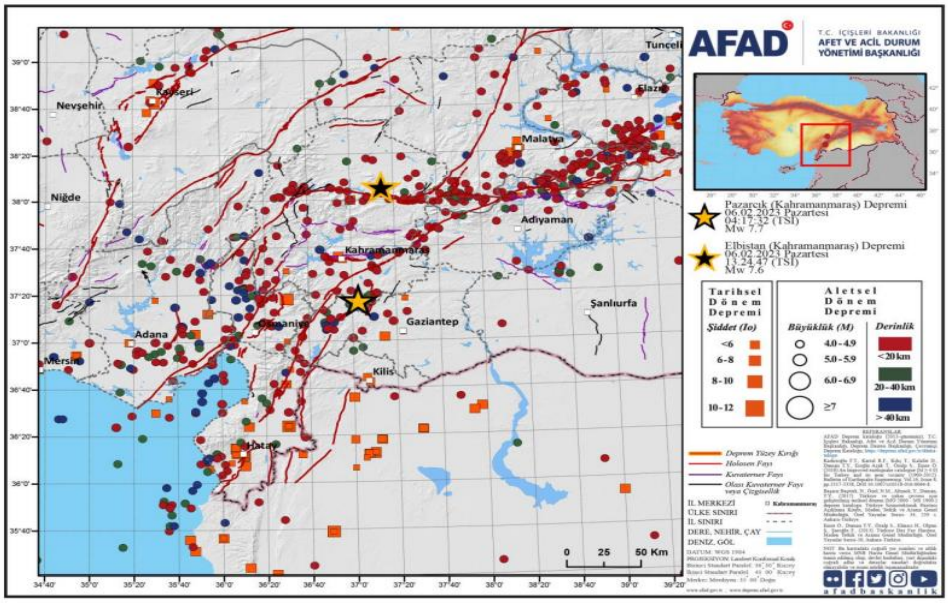

Şekil 1. Bölgenin tarihsel ve dönemsel deprem aktivitesi (AFAD 2023).

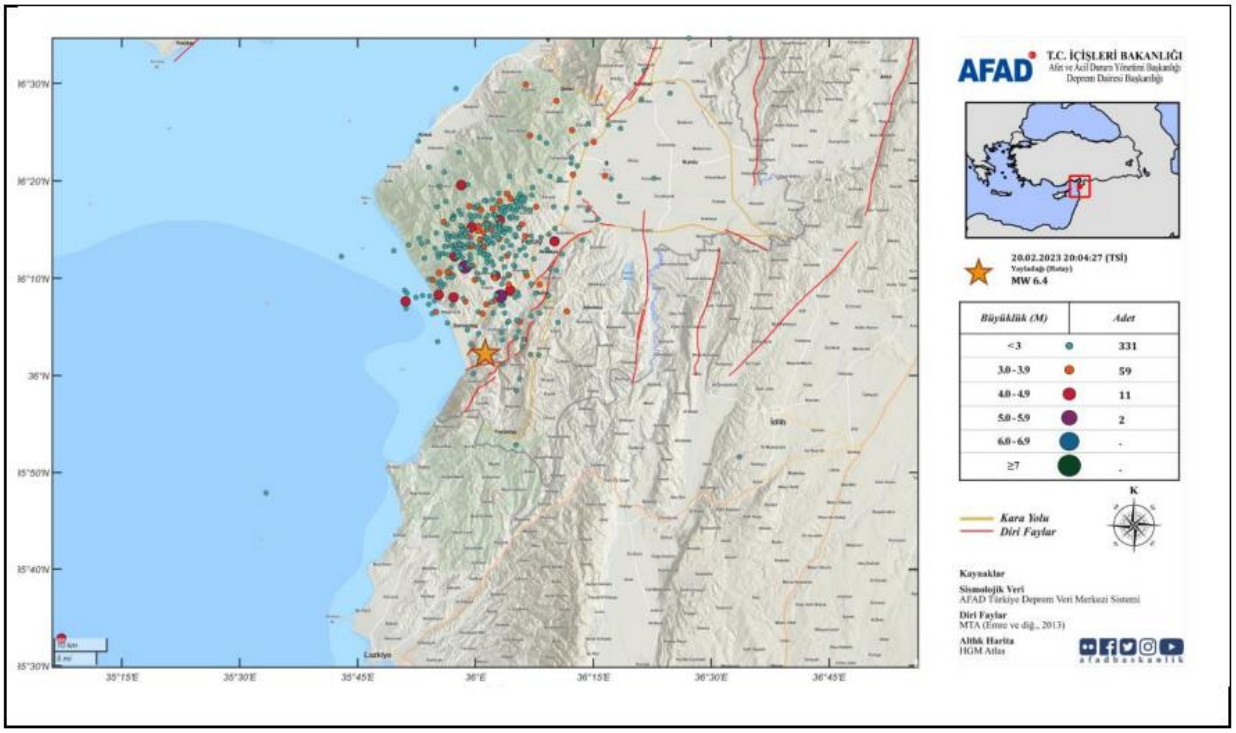

Şekil 2. 20.02.2023 20:04:27 (TSİ), Yayladağı (Hatay) MW 6.4 depremi (AFAD 2023).

Şekil 3. Deprem sonrası Hatay'dan bir görünüm

Şekil 4. Deprem sonrası Hatay'dan bir görünüm

Şekil .5 Deprem sonrası Hatay'dan bir görünüm

Hatay Kent Merkezi

Hatay Belen ve Defne bölgelerinde yıkılan bina sayısı az olmakla birlikte tüm yapılar en az orta derecede hasarlıdır veya ciddi şekilde hasar görmüştür. Defne bölgesinde ve Antakya'da nitelikli mimari ve planlama hizmeti almamış olanlar az katlı yapıların ve küçük sanayi alanlarının ciddi şekilde hasar gördüğü veya yıkıldığı tespit edilmiştir (Şekil 6-7). Ancak yakın tarihte Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği'nin 2007 ve 2018 güncellemeleri sonrası yapılan binalarda da ciddi hasarlar görülmüştür. Çoğu binada konut ve ticari Fonksiyonların bir arada kullanıldığı zeminlerde yumuşak kat etkisinin yoğun olduğu tespit edilmiştir (TMMOB s.24).

Şekil 6. Hatay kent merkezi ağır hasar gören ve yıkılan yapılar (TMMOB s.24).

Antakya merkezde kamu binaları, dini yapılar, sivil yapılar ve konutlar yıkılmış veya zarar görmüş haldedir (Şekil 8). 12 Şubat 2023 tarihi itibariyle çöken binaların enkazı nedeniyle sokaklar ve şeritler trafiğe kapatılmıştır. Eski şehir merkezinde dar sokaklar ve arazi şartları sebebiyle şehrin erişilemeyen alanları ve bölümleri bulunmaktadır (TMMOB S.25).

Bölgede sismik koşullar, artçı sarsıntılar ve 20 Şubat 2023'te 6,4 büyüklüğünde meydana gelen depremden sonra; Hatay merkez ve kırsalda yapılan hasar tespit çalışmalarının güncellenmesi gerektiği anlaşılmaktadır (Şekil 9,10) (TMMOB s.27).

Şekil 7. Hatay kent merkezi ağır hasar gören ve yıkılan yapılar (TMMOB s.24).

Şekil 8. Hatay Kültür Merkezi 6 Şubat 2023 depremleri sonrası hasar (TMMOB s.26).

Şekil 9. Hatay kent merkezi 6 Şubat 2023 depremleri sonrası hasar (TMMOB s.27).

Şekil 10. Hatay kent merkezi 6 Şubat 2023 depremleri sonrası hasar (TMMOB s.28).

Hatay-Payas

Merkezde ticari faaliyetler için kullanılan binaların birinci katları, o kısımların çökmesi nedeniyle ciddi şekilde hasar görmüş ve yıkılmıştır. İşyerinde alan kullanımını artırmak için yapılan işlemler sırasında düşey taşıyıcıların kesildiği ve mekanda yapısal değişiklikler yapıldığı bildirilmiştir. 16 Şubat 2023'te bölgede 85 kişi hayatını kaybetmiştir (TMMOB s.27).

Hatay-İskenderun

Sahilde ve şehir merkezindeki birçok bina yıkılmış, ağır hasar görmüş ve birçok kişi hayatını kaybetmiştir. İskenderun merkezde Cengiz Topel Caddesi ve Atatürk Bulvarı'nda sahil boyunca arazinin sıvılaşması, oturması ve yana yatması gözlemlenmiştir. Bulvardaki yapıların 1 metre kadar çöktüğü belirlenmiştir (Şekil 11). Depremin ikinci gününde deniz seviyesi yükselmiş ve kıyıdaki yapılar ve yollar sular altında kalmıştır. Cengiz Topel caddesinde daha önce 2 katlı olan yapılaşmanın daha sonra 4 kata kadar yapılmasına izin verilmiştir. Bu yönetmeliğe göre kıyıda yapılan yapılar depremde yıkılmasa da imar kurallarına aykırı, kaçak zeminli binalar yıkılmıştır. Sahildeki 8 katlı Eda konutu, imar yönetmeliğinde izin verilen 4 katın üzerine 4 kat daha yapıldığından yıkılan yapılardandır (Şekil 12). Yıkılan diğer iki sahil binasında 4 kat üzerinde kaçak kat olduğu tespit edilmiştir (Şekil 13). Kentte Adana Yolu olarak bilinen bölgede 1980 ve sonrasında yapılan apartmanlar yıkılmış, Pac Meydanı olarak bilinen kavşaktaki birçok bina yıkılmış veya ağır hasar görmüştür. Şehrin eski otoyol şantiyesi artık afet ve acil durum hazırlık alanı olarak kullanılmaktadır. Ancak daha önce Mimarlar Odası Hatay Şubesinin mücadelesi sonucu bölgenin imar planları değiştirilerek yapılaşmaya açılması engellenmiştir (TMMOB s.28).

Şekil 11. İskenderun Cengiz Topel Caddesi zeminden aşağı çöken binalar (TMMOB s.29).

Şekil 12. İskenderun Eda Apartmanı (TMMOB s.30).

Şekil 13. İskenderun sahil şeridindeki yıkılan yapılar (TMMOB s.30).

Hatay'da üç büyük din ve birçok farklı kültür binlerce yıl barış, huzur ve uyum içinde birlikte yaşamıştır. Bu kapsamda Hatay için, barış ve hoşgörü merkezi ifadesini kullanmak yanlış olmayacaktır. Antakya'da bulunan St. Pierre Kilisesi, dünyada bilinen ilk kiliselerden bir

tanesidir ve 1963 yılında Papa tarafından hac merkezi olarak kabul edilmiştir. Hıristiyanlık tarihinde önemli bir konumda olan Hatay, aynı zamanda dört büyük Patriklik Merkezinden biridir. Hatay Arkeoloji Müzesi ise koleksiyon çeşitliliği bakımından dünyanın en büyük ikinci mozaik müzesi olarak gösterilmektedir (Tosun & Bilim 2004, s.128).

Yaşanan depremden önce bu özellikleriyle, kültür turizmi bakımından bir cazibe merkezi olan Hatay, depremden sonra, depremin yıkıcı etkilerini görmek ve hafifletmek, aynı zamanda depremden etkilenen insanlarla birlikte acıyı ve hüznü paylaşmak için, yardım amaçlı o bölgeye giden ziyaretçiler tarafından bir ilgi odağı haline gelmiştir. Bu çalışmanın ana amacını teşkil eden unsurlardan biri de artarda yaşanan depremlerin, ulusal hafızamızdan silinmemesi için gerekli önlem ve tedbirlerin alınması, deprem kuşağında olan ülkemizde deprem bilincinin canlı tutulması ve bu bağlamda yıkıcı etkinin güncelliğini koruyarak hüzün turizmi bağlamında konunun ele alınmasıdır. Nitekim konuyla ilgili; bir doğal felaket sonucunda günlük yaşam düzeninin bozulduğu ve birçok insanın şiddetli ve beklenmedik ölüme maruz kaldığı afet bölgeleri "duygusal (sensition) mekanlar" olarak tanımlanmış olup, insanların duygularının tetiklendiği yapısal yıkımlar nedeniyle afetin hemen ardından, afet sonuçlarını yerinde görmek isteyen ziyaretçilerin olduğu belirtilmektedir (Rojeck 1997, s.62; Güncü & Güneş 2017, s. 258).

Rojeck'e (1997) göre afette zarar görmüş binalar yıkıldığında ya da tekrar inşa edildiğinde o yer, artık "afet turizmi" kapsamında ele alınamaz. Çünkü afet bölgeleri; turizm kapsamında yönetilmeyen, turizm hizmetleri ile turizm altyapısı olmayan, dolayısıyla maksatlı olarak tasarlanmamış, ham ve kalıcı olmayan yerlerdir (White & Frew, 2013; Güncü & Güneş 2017, s. 258). Fakat afetin meydana geldiği bölge, afet meydana geldikten sonra anma ya da eğitim amaçlı sunulduktan sonra artık hüzün turizmi cazibe merkezine dönüşür (Logan & Reeves 2008; Güncü & Güneş 2017, s. 258). Gerçekte de ölüm, acı ve trajedi bölgelerinin maksatlı sunumunu barındıran hüzün turizmi, yaşanan üzücü olaylarla ilgili hem eğitim hem de duygusal mesajlar vermeyi amaçlamaktadır (Kang, vd., 2012; Güncü & Güneş 2017, s. 258).

Bu bakımdan, afet bölgelerine yapılan ziyaretler, olayın meydana geliş zamanına göre, oluş anında (olayın hemen ardından) ve oluş zamanının sonrasında (uzak geçmiş) olmak üzere iki farklı biçimde ele alınmaktadır. Olayın hemen ardından ya da yakın geçmişte bu bölgelerin ziyaret edilmesindeki ana gaye, doğal afeti ve olayın fiziksel ve sosyal boyutunu görmek ve riskli bölgede bu doğa olayını tecrübe etmektir. Uzak geçmişte olay yerlerine yönelik yapılan seyahatler ise genellikle anıt veya müze tarzı temsili mekânlara yönelik olup (Rucińska, 2016; Güncü & Güneş 2017, s. 258), afet ile afeti temsil eden bu alan ya da mekânlar, hüzün turizmi başlığı altında sunulmaktadır. Dolayısıyla bu farklılaşma, afet yerlerinin afetin meydana geldiği zaman bakımından iki farklı açıdan turistik amaçlı sunumunu ortaya çıkarmaktadır: Olayın hemen sonrasında, afet sonuçlarının ve yerlerinin amaçsız ve direkt sunumu afet turizmi, olayın fiziksel izleri ve afetzedelerin duygusal tepkileri normalleşmeye ve iyileşmeye başladıktan sonra afetin yaşandığı bölgenin sunumu ise hüzün turizmi bağlamında değerlendirilmektedir (Güncü & Güneş 2017, s. 258).

Hüzün Turizmi (Dark Tourism)

Akademik çalışma kapsamında hüzün turizmi, ilk defa 1990'lı yıllarda Lennon ve Foley tarafından, yakın veya uzak geçmişte yaşanılan trajik olayların ve hüznün turizm odaklı değerlendirmesi anlamında literatürde kendine yer bulmuştur (Alaeddinoğlu & Aliağaoğlu 2007, s.217). Bu turizm çeşidi ve ziyaretçi deneyimleri baz alan bir çok araştırmada ise "black spots" (kara nokta), "grief tourism" (hüzün turizmi), "disaster tourism" (afet turizmi), (Rojek, 1993) "thanatourism" (Seaton, 1996; 1999; Slade 2003), "morbid tourism"(ölüm turizmi) (Blom, 2000), "war tourism" (savaş turizmi) (Bigley, vd. 2010; Dunkley vd., 2011) ve "atrocity tourism" (vahşet turizmi) (Ashworth ve Hartmann 2005; Podoshen ve Hunt, 2011) gibi oldukça zengin bir kavram çeşitliliği ile tartışılmıştır. Ancak bu tanımlamalardan hüzün turizmi kavramı

içerik bakımından ölüm, acı ve trajedi ile bağdaştırılan bölgelere yapılan ziyaretleri işaret etmektedir (Farmaki 2013: s. 288; Güncü & Güneş 2017: s. 256).

Geçmişte meydana gelen savaşlar, afetler, soykırımlar ve toplu ölümler gibi olayların insan hayatında derin yaralar açmasıyla, bu olayların meydana geldiği bölgeleri ziyaret etme ve yaşanan olayları yeniden hissetme arzusu, insanları seyahate çeken motivasyonlardan birisi olmuştur (Varol 2015: s.148, Birdir vd., 2015 s.13). İnsanlar bu ziyaretleri, tarihe tanıklık etmek, elde edilen başarılardan zevk almak, gururlanmak, yaşanılan acılara ve üzüntülere ortak olmak ve anmak gibi duygularla gerçekleştirmektedirler (Kozak & Bahçe, 2012: s.154; Birdir vd., 2015: s.13).

Hüzün turizmi, geçmişte yaşanan ölüm ya da keder yaşanmasına sebep olan olayların yaşanıldığı yere ilgi duymak, merak etmek, hayatını kaybedenlere verilen değer, enkaz alanına verilen değer gibi durumlara bağlı olarak oluşan motivasyonlara dayalı gerçekleştirilen seyahatlerden kaynaklı bir turizm etkinliği olarak tarif edilebilir (Albayrak 2013: s.68; Birdir vd., 2015: s.13).

Şiddet, acı ve ölüm barındıran hüzün turizminin turistik değerinin olabilmesi ve turistler için ilgi çekici hale gelebilmesi için beş temel kriter bulunmaktadır. Bu kriterler:

- Alışıla gelmişin dışında ve büyük çapta meydana gelmiş olay olmalıdır.
- Yaşanan olaylarla ilgili yerler, kalıntılar ya da izler günümüze kadar ulaşmış olmalıdır.
- Yaşanmış olaylar gözlemlenebilir şekilde olmalıdır.
- Olayı bizzat yaşayanlar masum ve yoruma açık kimseler olmalıdır.
- Suçlular, olayı yaşayanlardan açık olarak ayırt edilebilir olmalıdır (Alili 2017: s.40).

Bu turizm çeşidini inceleyen araştırmacılar, ziyaretçilerin beş temel amaç çerçevesinde hüzün turizmi deneyimlerinin olduğunu belirtmektedir. Bu beş seyahat türü literatürde hüzün turizmi tipolojileri olarak da adlandırılmıştır. Bu seyahatler:

- Ölüm anını izlemek amacıyla yapılan seyahatler (Bu seyahatlerin yapıldığı ülkelerin sayısı çok azdır),
- Kitlesel ya da bireysel ölüm vakalarından sonraki dönemlerde yapılan seyahatler,
- Sembolik kalıntıları gözlemlemek amacıyla yapılan seyahatler,
- Sembolik ve ölülerin defnedildiği bölgeleri görmek amacıyla yapılan seyahatler,
- Temsili ölüm alanlarını gözlemlemek amacıyla yapılan seyahatlerdir (Seaton, 1996: s.240 – 24; Alili 2017: s.40).

Hüzün turizmini örneklendirmek gerekirse, J.F.Kennedy suikastı verilebilmektedir. Bu suikastı Foley ve Lennon (1996, s.198-209; Alili 2017, s.40), hüzün turizmi ile örtüştürmektedirler. Yazarlar olayın daha geniş bir kitleye ulaşması ve bu yerlere yapılacak ziyaretlerin sayısının artmasında medyanın kilit bit rolü olduğunu belirtmektedir. Bir diğer örnek de Washington/Amerika'da açılmış olan Holokost Anı Müzesi'nin, altı milyon Yahudi'nin Naziler tarafından öldürmesini anımsatması sebebiyle hüzün turizmi bakımından önemli bir potansiyeli olduğunu göstermektedir. Ziyaretçilerin müzeye gelme isteğinin, fotoğraflar, mektuplar, üniformalar gibi 5.000'den fazla eseri görme arzusundan kaynaklandığı belirtilmektedir (Lennon ve Foley, 1999: s.198-211; Alili 2017, s.40).

Hüzün Turizmi Bakımından Doğal Afet Bölgeleri

Sichuan Depremi

Güneybatı Çin'de yer alan Sichuan eyaleti, güzel manzarası, kültürel ve doğal cazibe merkezleri, yerel azınlık kültürleri ve mutfağıyla tanınmakta olup, Guangdong, Pekin ve Şanghay'ın başlıca yerli turist merkezleri olduğu hem uluslararası hem de yerli turistler için popüler bir destinasyondur. 12 Mayıs 2008 tarihinde Sichuan'da büyük bir deprem (Wenchuan depremi) meydana gelmiştir. Depremde 80.000'den fazla kişi ölmüş ya da kaybolmuş ve yüzlerce kişi de yaralanmıştır (Gao & Otani 2018: s.16).

2008 yılında Çin'in Sichuan kentinde meydana gelen depremde en çok etkilenen ilçelerinden biri olan Beichuan'da deprem kalıntıları ve anıtları görmek amacıyla turistlerin akın etmesi, cansız bedenleri bulunamayan binlerce insanın mezarı olan fakat afetten önce pek tanınmayan kenti bir cazibe merkezi alanına dönüştürmüştür (Şekil 6,7,8). Bu durum kente dair hazırlanan "iyileştirme planı" çerçevesinde, afetin izlerini barındıran yeni turizm unsurları sunulmaya başlanmış, turizm kentin öncül değerlerinden biri olarak ele alınmış ve bu doğrultuda deprem sonrası oluşan Tangjiashan Gölü, turistik bir cazibe merkezi haline getirilmiştir. Aynı zamanda yerel yönetim Beichuan'ın kalıcı bir şekilde boşaltılıp, kalıntıların ise anıt olarak (Şekil 9,10,11) muhafaza edilmesi kararını almıştır (Biran vd. 2014: 6; Güncü & Güneş 2017: s. 258).

Şekil 6. Beichuan Depreminden Görünüm (Huang vd. 2012: s.1003).

Şekil 7. Beichuan Depreminden Görünüm (Huang vd. 2012: s.1003).

Şekil 8. Beichuan Depreminden Görünüm (Huang vd. 2012: s.1003).

Şekil 9. Beichuan'da Müzeye Dönüştürülen Deprem Kalıntıları (Brook, 2017).

Şekil 10. Beichuan'da Müzeye Dönüştürülen Deprem Kalıntıları (Brook, 2017).

Şekil 11. Beichuan'da Müzeye Dönüştürülen Deprem Kalıntıları (Brook, 2017).

Gibellina Depremi

Belice Vadisi'ndeki Sicilya'da yer alan Gibellina kasabası, 1968 yılında meydana gelen bir deprem sonucu tamamen yıkılmıştır (Şekil 12). Hayatta kalanlar uzun yıllar yamaçta geçici barınaklarda yaşamışlardır. Ancak, enerjik ve öngörü sahibi yerel belediye başkanı Ludovico Corrao, vadinin daha aşağısında inşa edilecek yeni bir Gibellina hayal etmeye, planlamaya ve finans kaynağı aramaya başlamıştır. Bu arada, harap olmuş kasaba Alberto Burri'nin devasa arazi sanatı eseri olan "Cretto" ile kaplanmıştır (Şekil 13,14). Yeni Gibellina (Nouva Gibellina), sanatın itici gücü olan bir "bahçe şehir" olarak düşünülmüştür. Ancak günümüzde, Yeni Gibellina henüz tamamlanmamış ve bazı bölgeleri harabeye dönmüş durumdadır (Murray vd. 2020: s.61).

Şekil 12. Gibellina Depremi 1968 (Rodeghiero 2008: s.22)

Şekil 13. Alberto Burri'nin Cretto adlı eseri (Rodeghiero 2008: s.25)

Şekil 14. Alberto Burri'nin Cretto adlı eseri (Rodeghiero 2008: s.26)

Nepal Depremi

Nepal, Katmandu Vadisi ile Buda'nın doğduğu yer olarak da bilinmekte olan Lumbini gibi UNESCO listelerinde yer alan dünyanın en yüksek dağı ile kültürel miras alanları da dahil olmak üzere pek çok doğal miras alanı barındıran popüler bir turizm destinasyonudur. Ülke genelinde doğal ve kültürel turizm kaynaklarının bozulmamış olması, uluslararası turizm talebi, ekonomik gelişmede önemli bir katkı ve belirleyicidir (Sainaghi &Baggio, 2014: s.99).

2015 yılında Nepal'de 7.8 büyüklüğünde bir deprem ve artçı sarsıntılar 9.000'den fazla can kaybına ve 22.000'den fazla yaralanmaya neden olmuş, birçok miras alanının yıkımı da dahil olmak üzere toplam 5 milyar dolarlık ekonomik kayba yol açmıştır (Şekil 15). Bunu, 2015 yılının mart ayında ülkeyi ziyaret eden 79.187 turistten, mayıs ayında 17.569 kişiye düşen turist girişlerinde hızlı bir azalma takip etmiştir. Doğal afetlerin kültürel kaynaklar ve turizm üzerindeki etkisini inceleyen çok az sayıda çalışma vardır. Afetten kaynaklanan kayıplar, ekonomiyi etkileyen turist girişlerinde önemli düşüşlere neden olmaktadır. Nepal gibi kültürel destinasyonlarla ekonomik kalkınma sağlayan ülkeler, büyük ölçüde turizm gelirlerine ihtiyaçları olduğundan, bu gibi afet durumlarında ekonomileri olumsuz etkilenmektedir (Min vd., 2020 s.6115).

Şekil 15. Deprem sonrası Nepal'deki Dharahara Kulesi Görünümü (Tercan, 2018: s.303)

Depremin ardından yerel yönetim tarafından, depremin merkez üssü olan Gorkha'daki Barpark bölgesinde, hayatını kaybedenlerin anısına bir anıt yapılmasına karar verilmiştir. Uluslararası turist akışı depremden hemen sonra azalmış ancak yerli turist sayısında artış görülmüştür (Kunwar vd., 2019: s.111).

Şekil 16. Gorhka bölgesinde bulunan deprem anıtı (Google Earth E.Tarihi: 13.03.2023)

Mabetleşme Süreci

MacCannell (1976) 'The Tourist: A New Theory of the Leisure Class' kitabında turistik bir ürünün mabetleşme sürecini değerlendirmeye çalışmıştır. Buna göre, hüzün turizmi bakımından ele alınan mabetleşme sürecinin beş aşaması bulunmaktadır. Ziyaretçilere sunulan ürünün turizm potansiyeli olgusu, belirli bir süreç sonucunda gelişmektedir. Süreçte değerlendirilen mekan, bu beş aşamadan geçebiliyorsa mabetleşmektedir. Süreç tamamlandığında, turistik alan/yapı/mekan, benzerlerinden farklılaşarak kutsallaşır ve süreç

sonlanır. Artık ziyaretçiler için turistik ürün (alan, yapı, mekan vb.) kısmen manevi bir yer olarak algılanmaktadır. Bu aşamalar sırasıyla;

- Adlandırma (Naming),
- Sınırlandırma ve Yükseltme (Framing-Elevation),
- Tapınaklaşma (Enshrinement),
- Mekanik Çoğaltma (Mechanical Reproduction)

Sosyal Çoğaltma (Social Reproduction) şeklinde gerçekleşmektedir (Alaeddinoğlu & Aliağaoğlu 2007: s. 218).

Bir mekân ya da turistik objenin mabetleşme süreci, *Adlandırma* safhası ile başlamaktadır. MacCannell'a göre (1976: s.44), mabetleşme süreci kapsamında değerlendirilen objenin adlandırılmasından önce, objenin özgünlüğüne yönelik, alanın diğer alanlardan farklılaşmasına ilişkin birçok araştırmanın yapılmasının gerekli olduğu belirtilmektedir.

Mabetleşme sürecinin adlandırma safhasından sonra, *Sınırlama (Çerçeveleme) ve Yükseltme* aşaması ile devam etmektedir. Bu aşamada turistik ürün ya da obje bir sınırla çerçevelenmekte ve bu alan sergileme alanına dönüşmektedir (MacCannell 1976: s.44: Aksakallı vd., 2017: s.231). Örneğin Mona Lisa tablosunun cam bir yüzey arkasından, etrafında başka bir tablo olmadan sergilenmesi sınırlamaya örnektir (MacCannell, 1976: s. 44). Hz. Muhammed'in Sakalı Şerif'i ve Ayak İzi'nin bir cam kaide içerisinde sergilenmesi benzeri bir örnektir (Özçelik 2012, s.55).

MacCannell'a göre (1976), çerçevelenerek/sınırlanarak sergilenen nesnenin, mabetleşme sürecine girdiği düşünülürse, üçüncü aşamadan söz etmek mümkündür. Bu aşama *Tapınaklaşma* olarak adlandırılan aşamadır. McCannell, bu aşamaya örnek olarak Almanların Gutenburg müzesinde sergilenen orijinal İncili vermektedir. İncil bir oda içerisinde ve loş ışıklı bir ortamda, bir kaide üzerinde yer almaktadır. Böylelikle orijinal İncili koruyan odanın duvarları, tapınaklaşma safhasına girmiş olmaktadır (Aliağaoğlu 2008, s.99: Özçelik 2012, s.55).

Turistik bir obje ya da mekânın mabetleşmesi sürecinde, *Mekanik Çoğaltma* aşamasının, turistik hedefe yönelmiş olan turistlerin gerçeği bulması adına en önemli aşama olduğu söylenebilir (MacCannell, 1976, s.45). Bu aşama kapsamında obje; resim, heykel gibi sanatsal, kitap, gazete gibi yazılı veya hediyelik eşya gibi görsel unsurlar ve türevleri ile çoğaltılmaktadır. Bu sayede obje hakkında bilgi sahibi olan turistin hayal kırıklığına uğramadan aradığını bulması sağlanmaktadır. Anıtkabir özelinde kurulmuş bir web sitesi mekanik çoğaltma aşamasına örnek olarak gösterilebilir (Özçelik 2012, s.56). Günümüzde teknolojinin yaygınlaşmasıyla beraber, dijital kaynakların da mekanik çoğaltmaya örnek olabileceği düşünülmektedir.

MacCannell'in mabetleşme sürecine ait son aşama ise *Sosyal Çoğaltma* aşamasıdır. Kültürel ya da turistik objenin ait olduğu yerden ziyade daha uzakta bir yerlerde anılması olarak açıklanabilir. Bu aşama, grupların, şehir ya da bölgelerin ünlü bir çekiciliğin ardından kendilerini adlandırmaları olarak açıklanmaktadır (MacCannell 1976, s. 45). Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, ismi sebebiyle bir sosyal çoğaltma örneği olarak gösterilebilir (Özçelik 2012, s.56).

Mabetleşme Süreci Bakımından Hatay

Adlandırma

MacCannell'e göre, herhangi bir yerin ya da bölgenin benzer özelliklere sahip diğer örneklerden ayırt edilmesi mekânın anıtlaşması sürecini başlatmakta ve bu ilk safhaya

“adlandırma” adı verilmektedir (MacCannell 1976 s.44: Varolgüneş 2018: s.4446). Hatay ilinin zengin kültürel ve doğal kaynakları, turizm açısından büyük potansiyele sahip olmasına rağmen, bu potansiyelin yeterince değerlendirilemediği bir gerçektir. Hatay'ın tarihsel, kültürel ve dini özellikleri, turizm değerlerinin en önemlilerini oluşturmaktadır. Antakya ve çevresi, Hristiyanlık tarihi açısından önemli bir yere sahip olması, üç semavi din ve mezheplerine mensup insanların barış içinde yaşaması gibi özellikleriyle turizm açısından büyük bir değere sahiptir. Hatay, şifalı suları, yaylaları ve plajları ile yüksek sağlık turizmi potansiyeline sahip bir ildir. Erzin İçme ve Kaplıcası ile Reyhanlı Hamamat Kaplıcası, bu amaçla ziyaret edilen önemli merkezler arasındadır. Ayrıca bir sınır ili olan Hatay, Suriye ve diğer Ortadoğu ülkelerinden Balkanlar ve Avrupa'ya uzanan güzergâhta transit geçiş noktası olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle, Ortadoğu'dan Türkiye ve Hatay'ı her yıl çok sayıda turist ziyaret etmektedir. Hatay ilinde tarihi eser olarak birçok kale, manastır, kilise, cami, müze, türbe, han, hamam, kervansaray gibi turizm açısından değerlendirilebilecek unsurlar bulunmaktadır. Bunların yanı sıra kültürel çekim unsurları da bulunmaktadır. Antakya Kalesi ve Surları, Simon Manastırı, Hatay Arkeoloji Müzesi, Beyazıt-ı Bestami Türbesi, Kurşunlu Han, Habib-i Neccar Camii, St. Pierre Kilisesi, Hatay Mutfağı, bu değerlerden bazılarıdır (Büyükşalvarcı 2019, s.353).

Gerek sahip olduğu kültürel zenginlikler gerek nitelikli doğası gerekse de sosyal çeşitliliğiyle benzerlerinden ayrılan Hatay, 06.02.2023 tarihinde merkez üssü Kahramanmaraş olan deprem ve hemen ardından Defne ve Samandağ ilçelerinde meydana gelen depremlerle sarsılmış, bölgede yaşayan binlerce insan hayatını kaybetmiş ve binlerce yapı yıkılmış ya da kullanılamaz hale gelmiştir. Yaşanan felaketin ardından bir yandan yaralar sarılmaya çalışılırken, bir yandan da yapılan ihmallerin unutulmaması, hayatını kaybedenlerin anısının ölümsüzleştirilmesi için Hatay’ı ziyarete gelecek olan turistlerin bu bölgede yaşanan hüznü ve acıyı hissetmesi ve anları gözünde canlandırmasına, hüzün turizmi ve mabetleşme süreci çerçevesinde yapılacak olan çalışmalar yardımcı olacaktır. Aynı zamanda bu durum depremin ardından bir süre etkilenecek olan kültür turizmi istatistiklerinin hüzün turizmiyle dengelenmesine ve Hatay’ın kültür turizmi yanında hüzün turizmi açısından da seyahat planlarına alınmasına yol açacaktır.

1939 yılında Erzincan’da meydana gelen deprem sonrasında, depremin meydana geldiği ve kullanılması mümkün olmayan alan yeniden adlandırılmıştır. Bugün, "yasak kent" olarak bilinen bölge, sokakları, meydanları, kamusal yapıları ve konutlarıyla 1939 öncesi kentin orijinal yerleşim yeridir. 1939 depremi sırasında 605 binanın kullanılamaz hale geldiği ve 6601 binanın yıkıldığı (Çuhadaroğlu vd., 1992: 38) bu nedenle neredeyse tüm yapıların işlevsiz hale gelmesi nedeniyle tahliye edilerek "yasak kent" olarak adlandırılmıştır. Yeni yerleşim önce "Muvakkat kent" olarak daha sonra "Yeni kent" adıyla farklı bir alana yeniden inşa edilirken, yapı ve ikamet yasağı getirilen ve enkaz yığını haline gelen "Yasak kent" uzun yıllar atıl kalmıştır. Bu süreçte, depremin izlerini oluşturan birçok yapısal kalıntı, halkın bilinçsiz tahribatı nedeniyle zamanla kaybolmuştur.

Hatay’da depremin yoğun olarak hissedildiği, yaşam alanlarının kullanılamaz hale geldiği ve yapılacak araştırmalar sonucu halen tehlike arz eden bölgelerinin yerleşime açılmadan hüzün turizmi kapsamında “Yasak Kent” örneğinde olduğu gibi yeniden adlandırılması, mabetleşme sürecinin ilk aşaması olarak değerlendirilebilir. Nitekim 1939’da yaşanan Erzincan felaketinden daha geniş bir alana yayılan ve birçok üzücü hikayeyi de beraberinde getiren tarihi şehre ziyarete gelen insanların acıya, hüzne ve trajediye ortak olması, o anları hissetmesi hem şehrin hüznünü paylaşmak adına hem de yaşanan bu felakette yapılan ihmallerin göz önünde bulundurulması ve tekrar yaşanmaması adına faydalı olacaktır.

Sınırlama ve Yükseltme

Adlandırma aşamasından ikinci aşamaya geçen turistik objenin sınırlama ve yükseltme aşaması, bu objenin ya da alanın bir sınırla çevrilerek ziyaret mekânı ya da sergi alanına dönüştürülmesiyle olmaktadır. Bu noktada afetin yaşandığı bölgenin büyüklüğü, yaşam alanlarına yakınlığı, bölgenin stratejik önemi ve şehre katkısı göz önünde bulundurulmalıdır. Turistik ve tarihi açıdan oldukça önemli, nüfus bakımından da kalabalık olan Hatay'da depremin yaşandığı, Antakya, Yayladağı, Defne gibi bölgelerin sınırlanarak kapatılması söz konusu olamayacağı için sınırlama aşamasının depremin etkilediği çok daha kontrollü ve küçük bir alanda gerçekleştirilmesi daha doğru bir uygulama olacaktır. İkinci aşamanın bir diğer unsuru olan yükseltme safhasında ise belirlenen bu bölgede bulunan ve depremden sonra ayakta kalmış olan bazı yapıların yeniden işlevlendirilerek anıt haline dönüştürülmesi ya da bölgeye hitap edecek bir deprem anıtı yapılması yükseltme adına değerlendirilebilecek yaklaşımlardır. Ayrıca anıtın ziyaretçilerin vakit geçirebileceği parklarla desteklenmesi ve bir anıt park inşa edilmesi, yurt dışında yapılan uygulamalara da atıfta bulunulması adına doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Koruma ve zenginleştirme çalışmaları sayesinde, kurgulanan bu mekânların bilinirlik seviyesi de yükseltilmiş olacaktır. Oluşturulan anıt parkların peyzaj düzenlemeleri yapılarak, ziyaretçilerin dinlendiği aynı zamanda anın içinde kaldığı bir ortam haline dönüştürülmelidir. Anıt parkların giriş kısmının ziyaretçiler açısından dikkat çekici bir şekilde tasarlanması gerekmektedir.

Ayrıca belirlenen alanda gün içinde aktif olarak kullanılmayan ancak gezilebilen, depremden sonra restore edilebilecek tarihi yapıların da olması, enkaz halinde bırakılan yapılarla beraber daha önce bu alanda yaşam olduğunu unutturmamak adına etkili olacaktır. Erzincan'da depremden sonra oluşturulan "Yasak Kent"te, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından tescillenen Terzi Baba Türbesi ve Mezarlığı, Şehitlik Mezarlığı ve Anıtı, 1939 Toplu Mezar ve Anıtı, İstasyon Binası, Taşçı Konağı (Hamamı), Çadırcı ve Nafiz Paşa Hamamı, Kale Kapısı ve Yeni Cami (İzzet Paşa Cami) kalıntılarından oluşan anıtsal yapılar, bölgenin kentsel dokusunu oluşturmaktadır. Ayrıca, hayvan barınağı, kent rekreasyon alanı, mezbahane ve tarım arazileri de bölgede yer almaktadır (Güncü & Güneş 2017: s.261).

Yasak Kent, hem bir kent yerleşiminin tamamen kayboluşunun resmi hem de ölüm, acı, hüzün yani trajedi barındıran kent hafızasının gerçek yeri ve mirasıdır. Ancak depremden günümüze kadar gelmeyi başarmış olan İstasyon Binası, 2010 yılında restoran olarak tekrar işlev kazandırılan Taşçı Konağı (özgün işlevi hamam), restorasyon çalışmaları tamamlanma aşamasında olan Çadırcı Hamamı, işlevlendirilmeden kaderine terk edilmiş olan Nafiz Paşa hamamı ile Kale kapısı ve Yeni Cami (İzzet Paşa Cami) enkaz kalıntıları, yaşananların mekânsal temsillerini göstermektedir. Bunlardan bağımsız olarak, fotoğraf, video, gazete ve diğer yazılı kayıtlar ile ağıt, şiir, afetten ve "Yasak Kent"ten günümüze gelen belgelerden bazılarıdır (Güncü & Güneş 2017: s.263). Bu alanda imar faaliyetleri kontrollü olarak gerçekleştirilmektedir.

Tıpkı Erzincan'da bulunan ve depremden sonra yeniden adlandırılan "Yasak Kent" gibi, Hatay'da yaşanan felaketten sonra da birçok enkaz alanı ortaya çıkmıştır (Şekil 17, 18). Özellikle fay hattına yakın olan ya da zemin olarak yapılaşmanın uygun olmadığı bölgeler belirlenerek, imara kapatılması ve belirlenen bölgelerin hüzün turizmi kapsamında yeniden adlandırılması bu felaketin bir daha yaşanmaması ve hayatını kaybedenlerin anısının yaşatılması adına önerilebilecek uygulamalardan birisidir. Bölgede günlük hayat normale döndükten sonra yaşanan bu felaketi yeniden adlandırılan bu alanlarda deneyimlemek isteyen ziyaretçiler, hem kentin trajedisine şahit olacak hem de hüznünü paylaşabileceklerdir.

Şekil 17. Hatay'da Deprem Sonrası Yıkılan Binaların Olduğu Bir Bölge

Şekil 18. Hatay'da Deprem Sonrası Yıkılan Binaların Olduğu Bir Bölge

Tapınaklaşma

Sınırlama ve yükseltme aşamasının ardından, mekân içerisinde anma ve yaşatma platformlarının kurgulanması tapınaklaşma ya da anıtlaştırma olarak tanımlanmaktadır. Hafıza mekânları çeşitli anlamları olan, kimi zaman sembolik ifadeleri barındıran, işlevsel özelliklere sahiptir. Bu alanlarda planlanan yapılar alışılagelmiş mimari formlardan farklı, genellikle anıtsal niteliktedir. Bu yapılar hüznü hatırlatan heykel ve kabartmalar gibi sanatsal ögeler de içermektedir. (Suda 2017: s. 36, Varolgüneş 2018: s.4447).

Tapınaklaşmaya genellikle literatürde Çanakkale Şehitlik Abidesi ve 57. Piyade Alayı Şehitliği örnek verilmiştir (Yeşildağ, 2011; Suda 2017; Varolgüneş, 2018) (Şekil 19). Çanakkale Savaşlarında şehit olanların hatırasını yaşatmak ve savaşı kahramanlık hikayeleriyle nesiller boyu anlatabilmek için inşa edilmişlerdir. Şehitlik Abidesi'nin ayaklarında deniz ve kara savaşlarını anlatan kabartmalar bulunmaktadır.

Şekil.19 Çanakkale Şehitler Abidesi (solda) ve 57. Piyade Alayı Şehitliği (sağda) (Varolgüneş 2018: s.4448).

Ayrıca, Milli parkın içerisine Çanakkale destanını tarihsel belleğe dahil etmek amacıyla tanıtım merkezi yapılmıştır. Çanakkale savaşlarının tarihsel önemini ve anısını diri tutmak amacıyla bina, anıtsal bir yapı olarak tasarlanmıştır. Yarışma sonucu belirlenen proje Kabatepe'de uygulanmıştır (Varolgüneş 2018: s.4447).

Erzincan depremi örneğinde ise günümüzde "Yasak kent" alanında bulunmakta olan, Şüheda Kabri (Toplu Mezar) ve Zelzele Anıtı kentin hüzün geçmişini simgeleyen mezarlık ve anıtı oluşturmaktadır. Bu anıt ve mezar, dönemin Erzincan valisi Hasan S. Tükel tarafından 1941-1942 yıllarında, afetin öncesinde kent mezarlığı olarak kullanılan, afetten sonra ise parka dönüştürülen ve içerisinde halkın değer verdiği dini alimlerin hatıralarını barındıran yerde oluşturulmuştur. Alan önce "asri mezarlık" olarak düzenlenmiş, anıtın temelinde yapılan toplu mezara, "Yasak Kent"te enkaz altında hayatını kaybeden ve orada gömülenlerin kemikleri torbalara konularak ve üzerinde isimleri yazılı bir şekilde defin işlemleri yapılmıştır. Erzincan halkına felaketin ortak kabrini armağan etmek isteyen Vali, toplu mezar ve anıtın açıldığı ve yeni kentin temelinin atıldığı günü, yeni Erzincan'ın kuruluş günü olarak ilan etmiştir. Vali Tükel, kentin kuruluşunun her yıl yapılacak törenlerle kutlanması ve hayatını kaybedenlerin anılmasını istemiş, görev süresince de bu törenlerin yapılmasına özen göstermiştir (Güncü & Güneş 2017: s. 264).

Günümüzde Yeni Kent Cumhuriyet Meydanı'nda yapılmış olan 'Deprem Anıtı' da kentin bu hüzün geçmişini simgeleyen bir diğer anıttır. Deprem Anıtı, bölgeyi ziyarete gelen dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye, yaralı elleri ile sarılan yaşlı bir kadının yer aldığı fotoğraftan yola çıkarak, heykeltıraş Ratip Aşir Acudoğlu tarafından 1948 senesinde yapılmıştır (Şekil 20). Yeni kentte afeti anmak için yapılan bu anıt, bir kaide üzerine yerleştirilen heykellerden oluşmaktadır. Reşat Ekrem Koçu'nun aktarımına göre en üstte bulunan heykel grubu yukarıda bahsedilen olayı tasvir ederken, altta yer alan üç figürden ortadaki kadın Vatan Ana, sağında duran Erzincanlı erkeğe yeni kentin anahtarını, solda duran yeni kenti kuran işçiye de bir çelenk vermektedir (Güncü & Güneş 2018: s.267).

Mabetleşme sürecinin üçüncü aşaması olan tapınaklaşma ya da anıtlaştırma süreci kapsamında, Çanakkale ve Erzincan örneklerinde olduğu gibi afetin trajedisini gelecek nesillere aktarmak ve hayatını kaybedenlerin anısını canlı tutmak adına Hatay'da bir deprem anıtı inşa etmek mabetleşme sürecinde değerlendirilmesi gereken uygulamalardan birisidir. Kentte belirlenecek ve imara kapatılarak sınırlanacak olan anma bölgesine bu aşamada anıtsal bir anma

mekânı inşa etmek hem simgesel olarak depremin hüznünü diri tutacak hem de kentin var olan turizm potansiyelini hüzün turizmi açısından da zenginleştirecektir. Alanında uzman tasarımcılarla yapılacak değerlendirmeler gerek yeniden anıt tasarımları yapılması, gerek bölgede mevcutta bulunan ve anıtsallaştırılabilecek yaklaşımlara gidilmesi tapınaklaşma sürecinde etkili olmakla beraber yaşanan trajedinin kutsallaştırılması açısından da önemli bir görev üstlenecektir.

Şekil.20 Yeni Kent Cumhuriyet meydanında yapılmış olan Deprem Anıtı (İnternet Resim 1).

Şekil.31 Depremden Sonra Hatay'da Ortaya Çıkan Enkazdan Bir Görünüm (İnternet Resim 2).

Mekanik Çoğaltma

McCannell (1976)'in yaptığı mekanik çoğaltma tanımına göre; kutsal objenin mekanik çoğaltılması, o objenin baskı, fotoğraf, model ve resimler kullanılarak tekrar canlandırılmasıdır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, özellikle o tarihin gazeteleri, mekanik çoğaltma aşamasının oluşmasında önemli bir görev üstlenmiştir. İlerleyecek olan dönemlerde ise mekanik çoğaltma şeması özellikle roman, şiir, tiyatro gösterisi, resim, heykel, tasvir gibi görsel sanat dalları ve diğer yazılı enstrümanlar sayesinde belirgin hale gelecektir. Şüphesiz modern dönemin en etkili mekanik çoğaltma yöntemi, film/sinema olarak düşünülebilir. Fakat günümüz şartları göz önünde bulundurulduğunda, mabetleştirme sürecinin özellikle afet anının hemen sonrası

dikkate alındığında en etkili aracı yazılı ve sosyal medya olarak öne çıkmıştır. Sosyal medyada ve yazılı medyada yayınlanan afet anına ilişkin video ve görsellerden yola çıkılarak, afetin filmleştirilmesi, ortaya çıkan toplumsal dayanışmanın örnek olarak gelecek nesillere aktarılması, trajedinin boyutlarının daha geniş kitlelere yayılması, hüzne ve acıya ortak olma imkanının oluşturulması ve turistlerin gerçeği bulma aşamasına yardımcı olacaktır.

Bu safhanın, turistik bir ürün ya da mekânın mabetleşmesi sürecinde, turistik hedefe yönelen ziyaretçilerin gerçeği bulma adına en önemli aşama olduğu söylenebilir (Alaeddinoğlu & Aliağaoğlu, 2007; MacCannell, 1976; Varolgüneş 2018: s. 4449). Bu kapsamda, hüzün turizminin planlandığı alanlarda, canlandırma müzeleri ve zaman geçitleri oluşturmak mekanik çoğaltma adına etkili bir yoldur. Hüzün turizmi kapsamında ziyarete gelenlerin, saygı, hüzün, acı gibi manevi duygularla bu alanları ziyarete geldikleri gözlemlenmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, geçmişin acısını taşıyan anıtlar yapılmalı, afeti ve ortaya çıkardığı trajediyi konu alan yazılı ve görsel eserler oluşturulmalıdır.

Sosyal Çoğaltma

Mabetleşme sürecinin son safhası olan sosyal çoğaltma, yukarıda da belirtildiği gibi, alana ait kültürel verilerin ya da objelerin uzaklarda bir yerlerde günlük hayatta kullanılmasıdır. Çünkü sembolik objeler ve olaylar çok kuvvetli olsalar bile bazen insan eliyle ve gösterimle canlı tutulamaz, onlar sosyal çoğaltma sayesinde yeniden üretilir ve bölgede yaşayan insanların günlük hayatlarının bir parçası haline gelir ve yaşatılır (Alaeddinoğlu & Aliağaoğlu, 2007: s.223).

Bu bakımdan sosyal çoğaltma aşamasında, verilen kayıpları hatırlamak, sembolik de olsa hatırlatmak için seremoni, anma töreni ve yıl dönümü gibi ülke genelinde organizasyonlar düzenlemek, yaşanılan acıyı ulus olarak paylaşmayı sağlamaktadır (Suda 2017; Varolgüneş 2018: s.4450).

Tarihimizde siyasi ve kültürel bakımdan önemli bir yeri olan Hatay'da yaşanılan felaketin özellikle mabetleşme sürecinin son aşaması olan sosyal çoğaltma aşamasında hüznünü ve acılarını ulusal ölçekte yapılacak organizasyonlarla paylaşmak, hem milli birlik ve dayanışma adına hem de hüzün turizmi açısından faydalı olacaktır.

Hüzün Turizmi Etkilerinin İncelenmesi

12 Mayıs 2008'de Büyük Sichuan Depremi, Sichuan eyaletini geniş ölçüde vurarak etkilenen bölgelerde büyük hasara neden olmuştur. 15 binden fazla insan hayatını kaybettiği, yerel altyapı ve ekolojik çevrenin ciddi şekilde zarar gördüğü, yerel sanayi ve tarımın ağır kayıplara uğradığı Beichuan İlçesi ciddi şekilde etkilenen yerlerden biridir (Şekil 22). Ayrıca turizm endüstrisi de büyük ölçüde depremden etkilenmiştir. Depremin ardından, en büyük bariyer göllerinden biri olan Tangjiashan Bariyer Gölü ve Beichuan İlçesi (Beichuan İlçe Kasabası Harabeleri' olarak anılır) şehir merkezindeki kalıntılar hızla koruma altına alındı. Hükümet tarafından ayrıca şehir merkezindeki harabelerin yakınında, Wenchuan Depremi Anıt Müzesi adlı bir müze inşa edilerek, Mayıs 2013'te halka açılmıştır. Afetzedelerden geriye kalanlar, kurtarma çalışmaları ve kurtarma hikayelerini kaydeden video, resim ile diğer ilgili materyaller müzede sunulmaktadır. Beichuan İlçe Kasabası Harabeleri, Tangjiashan Bariyer Gölü ve müze, deprem mirasını etkili bir şekilde korumayı amaçlayan Beichuan Deprem Harabeleri Bölgesi'ni oluşturmuştur. Burada yeni bir şehir merkezi inşa edilerek; turizm endüstrisi kapsamında bölgeye turist girişleri ile sürekli artan turizm gelirleri elde edilmiştir (Şekil 23). Beichuan Deprem Harabeleri Bölgesi'nde en dikkat çekici unsur, hüzün turizmi çerçevesinde, deprem kalıntılarını, anıtları ve anma etkinliklerinin (örn. Deprem yıl dönümü) turistik cazibe merkezi oluşturacak şekilde geliştirilmesidir. 2013 Çin Yeni Yılı tatili sırasında (9-15 Şubat) yaklaşık 116 bin turist ve yıl boyunca 1 milyondan fazla kişi hüzün turizmi deneyimi için Beichuan İlçesini ziyaret etmiştir (Wang & Luo 2018: s.468).

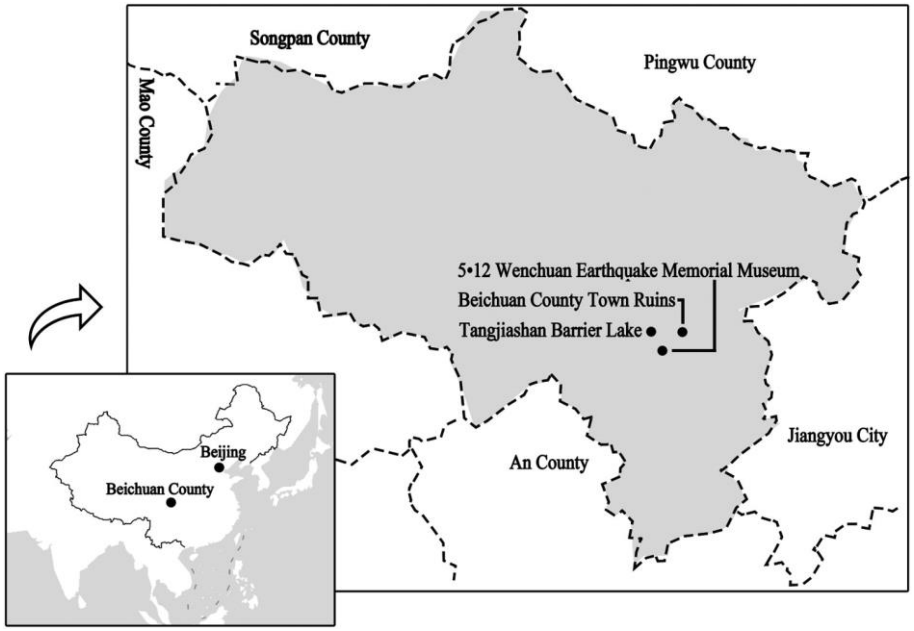

Şekil 22. Beichuan İlçesi Deprem Kalıntıları (Wang & Luo 2018: s.468).

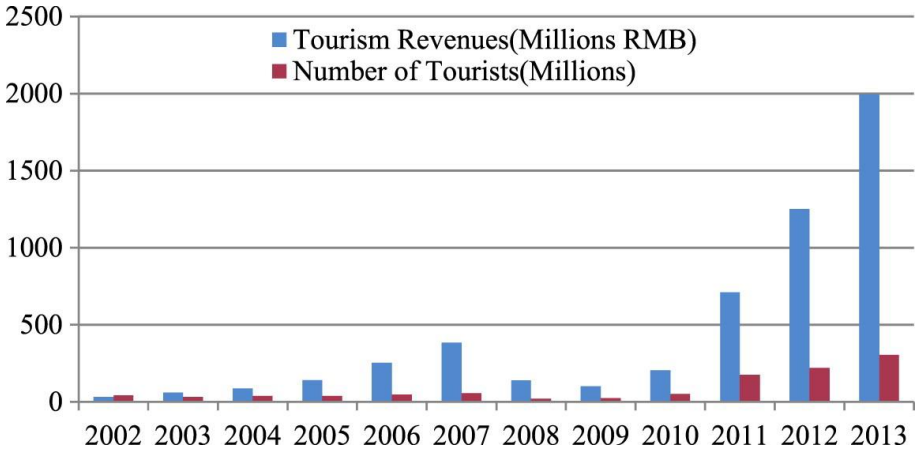

Şekil 23. Beichuan İlçesine Gelen Turist Sayısı ve Gelir (2002–2013) (Beichuan İlçe Turizm İdaresi 2014), (Wang & Luo 2018: s.468).

28 Temmuz 1976'da Çin'in Hebei Eyaletinde 7,8 büyüklüğündeki Tangshan Depremi meydana gelmiş, Merkez üssü Tangshan olan, 242.769 can kaybının yaşandığı bu felaket sebebiyle büyük bir yıkım yaşanmış ve merkez üssünden 47 km2 içerdeki birçok bina yıkılmıştır. Depremin ardından, yerel yönetim kalıntıları korumak için büyük çaba göstermiş ve Büyük Tangshan Depremi anıt alanlarını inşa etmiştir (Şekil 24). Anma alanları arasında Tangshan Deprem Harabeleri Anıt Parkı ve Tangshan Depreme Dayanıklı Anıt Salonu yer almaktadır (Şekil 25). İlki Temmuz 2008'de açılan anıtlar toplam 400.000 m2'lik bir alanı kapsamaktadır. Çin'deki bir deprem anıtı olarak hizmet veren bu alan, harabeler üzerine inşa edilen ilk parktır. Temmuz 1986'da açılan ikinci anıt ise Tangshan Depremi tarihi ve vatanseverlik eğitimi ile bir kültürel etkinlik merkezi olarak da hizmet vermektedir. Bu iki anıt şehrin simgesi haline gelmiştir ve turistler için "mutlaka görülmesi gereken" yerler listesine dahil edilmiştir (Wang vd., 2021: s.4).

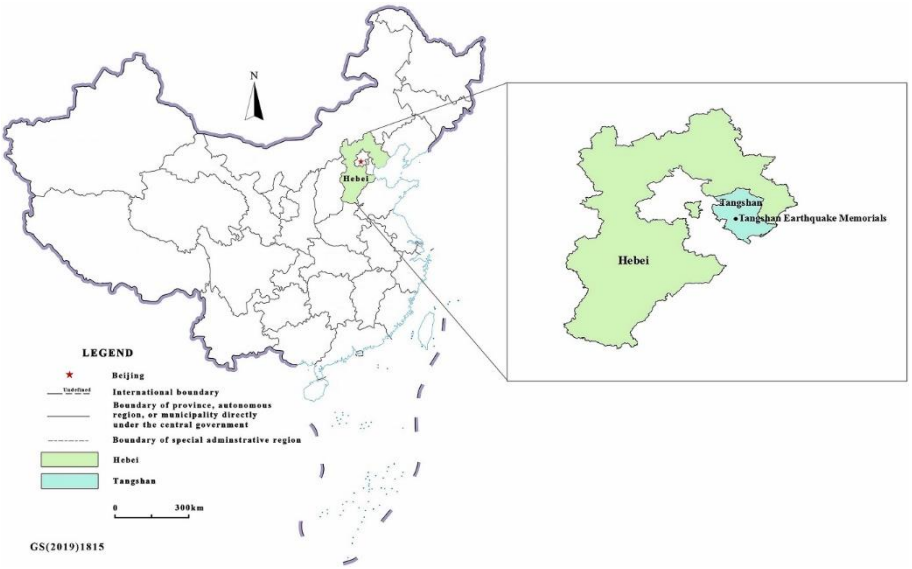

Şekil 24. Çin'in Hebei Eyaletindeki Tangshan Deprem Anıtlarının Yeri (Wang vd., 2021: s.5).

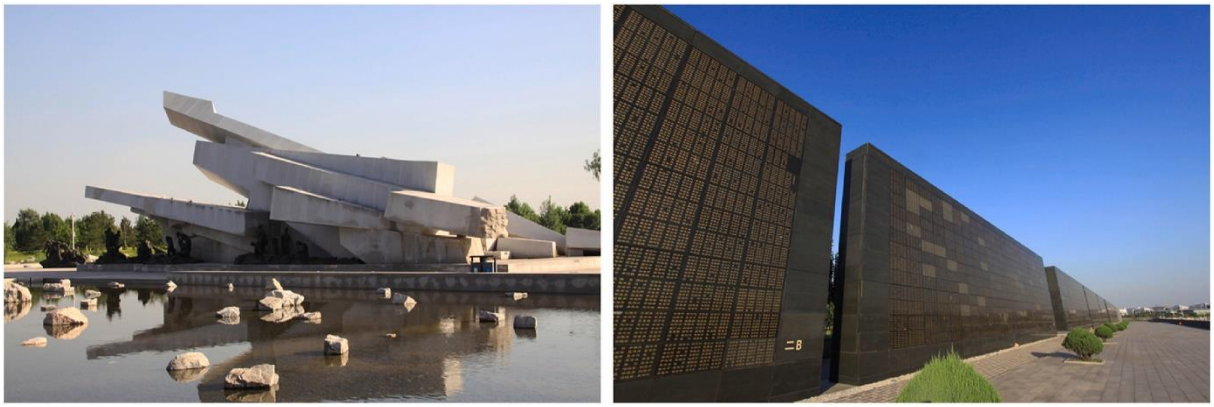

Şekil 25. Tangshan Deprem Anıtlarının Manzarası (Wang vd., 2021: s.5).

Yaklaşık 68.000 nüfuslu bir şehir olan L'Aquila (İngilizce'de The Eagle), Orta İtalya'da yer alan Abruzzo bölgesinin başkentidir. Roma'dan yaklaşık 100 km uzakta bulunan bu vadi, deniz seviyesinden 720 m yükseklikte olup, 2000 m'nin üzerinde bulunan Apenin Dağları'nın zirvesi ile çevrilidir. On üçüncü yüzyıla kadar uzanan, yapılarında Rönesans ve Barok etkilerinin görüldüğü bölge, tarihi zenginlikleriyle önemli bir siyasi ve ekonomik merkezdir. Ancak günümüzde, L'Aquila Üniversitesi'nin bulunduğu, hem bir kültür alanı olarak hem de yaz ve kış dağ aktivitelerine ev sahipliği yapan bir turizm destinasyonudur.

6 Nisan 2009'da L'Aquila büyük bir depremle sarsılmıştır. Richter ölçeğine göre 5,8 büyüklüğünde olan bu deprem, şehrin tarihi merkezinin çoğunu yok etmiş (Şekil 26) veya hasar vermiştir. Yaşan bu afette 309 kişi hayatını kaybetmiş, 1500 kişi yaralanmış ve nüfusun büyük çoğunluğunun konutları kullanılamaz hale gelmiştir (Şekil 27). Bu deprem, L'Aquila'daki ilk deprem olmayıp, tarihi boyunca birçok deprem meydana gelmiştir. Depremlerin en yıkıcı olanı, 6000'den fazla can kaybının yaşandığı 1786 depremidir. Ancak 2009 depremi yerel bir felaketten öte ulusal kaynakların kullanılması ile ulusal bir felaket olarak ele alınarak, bir anda şehri turizm destinasyonu haline getirmiş olmasıyla diğer depremlerden farklılaşmaktadır. O sırada bölgeyi inceleyen gözlemcilerin bir turist akınına dikkat çektiği kaydedilmiştir (Wright & Sharpley 2018: s.1573).

Şekil 26. L'Aquila'nın tarihi merkezindeki harap meydanı (Bock 2016: s.63).

Şekil 27. Bir Depremzede İçin Yapılan Anma Alanı (Bock 2016: s.67).

Yukarıdaki örnekler, depremin ardından bölgede turizm bakımından yaşanan değişimlerle ilgili olarak bilgi vermektedir. Ziyaretçi açısından yapılan değerlendirmede hüzün turizminin;

- Turistlerin acıyı hissetmek ve empati kurarak duygusal taleplerini karşılamak için beklenen ve gerçek sonuçları gösteren psikolojik bir tüketim süreci olduğunu,
- Doğal afetler sonucu ortaya çıkan destinasyonlar ister müdahale edilmeksizin bırakılmış ister insan eliyle yeniden planlanmış olsun hüzün turizmi ürünü ile etkileşimli bir ilişkisi olan turistlere duygusal ve bilişsel deneyimler sağlayan temsili bir tüketim süreci olduğunu göstermektedir (Yan vd., 2016: s.110).

6 Şubat 2023 depreminin acısı ve hüznü halen devam etmektedir. Tarihi ve kültürel olarak stratejik bir önemi bulunan ve bir turizm destinasyonu olan Hatay'da yaşanan trajediyle duygusal bir bağ kurmak isteyen ziyaretçi sayısının, yukarıda bahsedilen örnekler doğrultusunda artış göstereceği yadsınamaz bir gerçektir. Hüzün turizmi, dünya literatüründe birçok çalışmaya konu olsa da turizm türünün, yaşamla ölüm arasında bir bağ kurma görevi

bulunduğu ve bu sebeple hüzün turizminin duygusal ve psikolojik yönünün ticari yönünden daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Hatay'ın hüzün turizmi açısından değerlendirilmesi hem kentin acısını paylaşma açısından ziyaretçilere duygusal bir deneyim sunacak hem de kentin turizm, ticaret gibi gelir kaynaklarını depremden sonra yeniden planlama fırsatı verecektir. Özellikle depremin yoğun olarak hissedildiği belli bölgelerde mabetleşme süreci aşamalarının oluşturulması hüzün turizmini daha dikkat çekici bir konuma getirecektir.

Sonuç

Her toplum geçmişte meydana gelmiş önemli olayları gelecek nesillere aktarmayı amaçlar. Bu sebeple olayların gerçekleştiği bölgelerde yerinde incelenme yapmak ve tarihi mekânlara gerçekleştirilecek ziyaretler büyük bir öneme sahiptir. Yerinde yapılan incelemeler ve gözlemler, görsel duyu yoluyla belleğe kodlanır ve toplumsal duyarlılığı oluşturur. Çalışma; mabetleşme süreci kapsamında adlandırma, sınırlama ve yükseltme, tapınaklaşma, mekanik ve sosyal çoğaltma aşamaları doğrultusunda ele alınmıştır. Bu aşamaları, Seaton'un (1999) belirttiği üzere, net çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça zordur. Her ne kadar yaşanan üzücü yıkımın acısı ve trajedisi çok taze olsa da insanların alışılagelmiş günlük yaşantılarına dönmeleri adına kente yeni turizm destinasyonları oluşturma çalışmalarının hem kente hem de bölge halkına bir motivasyon kaynağı olabileceği düşünülmektedir. Hatay'da yapılacak hüzün turizmi faaliyetlerinin, yeni iş imkanlarının oluşmasına katkıda bulunacağı, bu sayede bölgede istihdam ve yeni gelir kaynaklarına potansiyel olacağı ifade edilebilir. Hiç şüphe yok ki elde edilecek maddi katkıların yanında, sosyal ve kültürel değişimlerle kentte yeni bir yaşam motivasyonunun da ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Hüzün turizminin etik olup olmadığına ilişkin tartışmalar halen devam etmektedir. Özellikle merkezi yönetim ya da yerel yönetimler, yaşanan trajediyi sonraki nesillere aktarmak, hayatını kaybedenlere saygılarını ifade etmek ve afet sonrası ortaya çıkan maddi kayıpları telafi etmek amacıyla yeni turizm destinasyonları oluşturmaktadırlar. 6 Şubat 2023 depremi sonucu ortaya çıkan toplumsal ve fiziki yıkımların yaşandığı Hatay şehrinin hüzün turizmi bakımından incelendiği bu çalışmada, MacCannell (1976)'ın önerdiği "mabetleşme süreci" modeli üzerinden deprem ve depremin izlerini taşıyan yerler, can kayıpları ve yaşanan trajedi incelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Hatay, çok sayıda can kaybının olduğu, fiziki yıkımların ve sıradışı birçok trajik olayın meydana geldiği bir yer olması, ayrıca afetin üzücü etkilerinin halen güncelliğini koruması ve enkaz kalıntılarının bazı bölgelerde henüz kaldırılmamış olması gibi nedenlerle potansiyel bir hüzün turizmi destinasyonuna dönüşmüştür. Ayrıca resmi kayıtlar, sosyal medya etkileşimleri, gazete haberi, fotoğraf ve videolar gibi pek çok yazılı ve görsel verinin hem ulusal hem de uluslararası kayıtlara geçmesi ile etkileri hala devam eden trajediyi koruması, hüzün turizmi potansiyelini daha da güçlendirmektedir.

Kentte kültürel, toplumsal ve duygusal bağların iç içe geçtiği ve her an güncelliğini koruyan depremin yol açtığı sonucun hüzün turizmi kapsamında servis edilmesi ve tüketilmesi, toplumsal sorun ve çözümlere ivme kazandırması için gerekli zemini oluşturabilir. Bu bağlamda ilk yapılması gereken farkındalığı sağlamaktır. Kentte afetin izlerini taşıyan mekân ve alanlar hüzün turizmi potansiyeli taşısa da afet etkilerinin sunulması adına; afetin boyutlarını gösteren video, fotoğraf gibi görsel ile gazete, resmi belge gibi yazılı verilerin sergilendiği, eğitim verilen afet müzesi yapılması, yaşanan acı ve trajedi güncelliğini koruyorken anıtlaştırılması, anma etkinlikleri, törenler ve çeşitli ritüellerle afetin hafızalarda kodlanması, depremden etkilenen ve fiziki yıkımın yoğun olduğu ayrıca yapılaşma bakımından halen riskli olan bazı alanların enkazının korunarak imara kapatılması, bu yolla afetin yıkıcı etkilerinin ve trajedisinin sunulabileceği açık hava müzelerinin planlanması, sistematik ve bilinçli mimari yaklaşımlar oluşturulması; afete dair toplumsal farkındalığı artıracak, afetin acılarını ve trajedisini gelecek nesillere aktaracak ve mabetleşme süreci açısından bölgenin değerini artıracak öneriler olarak düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aksakallı, Z., Selçuk, G. N., & Işık, C. (2017). Nene Hatun Tarihi Milli Parkı'nın Hüzün Turizmi ve Mabetleşme Yönünden Değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ulusal Alternatif Turizm Kongresi Özel Sayısı,* 215-240.

Alaeddinoğlu, F., & Aliağaoğlu, A. (2007). Savaş alanları turizmine tipik bir örnek: büyük taarruz ve başkomutan tarihi milli parkı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 18(2),* 215-225.

Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Aliağaoğlu, A. (2008). Savaş Alanları Turizmi İçin Tipik Bir Yer: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı, *Milli Folklor Dergisi, Sayı 78, Yıl 20,* 88-104.

Alili, M. (2017). Avrupa'daki ve Türkiye'deki Hüzün Turizmi Destinasyonlarının Karşılaştırması Üzerine Teorik Bir Çalışma. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 1(1),* 37-50.

Ashworth G. J. & Hartmann, R. (2005). Horror and Human Tragedy revisited: The Management of Sites of Atrocities for Tourism. New York, NY: Cognizant.

Bigley, J. D., Le C., Chon J. & Yoon Y., (2010). Motivations for War-related Tourism: A Case of DMZ Visitors in Korea. *Tourism Geographies, 12 (3),* 371-394.

Biran, A., Liu W., Li G. & Eichhorn V. (2014). Consuming Post-Disaster Destinations: The Case of Sichuan, China. *Annals of Tourism Research, 47,* 1-17.

Birdir, K., Dalgıç, A., Güler, O. & Kayaalp, Y. (2015). Hüzün Turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkını Ziyaret Eden Yabancı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 3(4),* 12-23.

Blom, T. (2000). Morbid Tourism- A Postmodern Market Niche with an Example from Althorp. *Norsk Geografisk Tidsskrift- Norwegian Journal of Geography, 54 (1),* 29-36.

Bock, J. J. (2016). The Second Earthquake: How The Italian State Generated Hope And Uncertainty in Post-Disaster L'Aquila. *Journal Of The Royal Anthropological Institute, 23(1),* 61-80.

Brook, D. (2017). My First Walk Through the Beichuan Ruins. https://pulitzercenter.org/stories/my-first-walk-through-beichuan-ruins (Erişim tarihi: 05.03.2023).

Büyükşalvarcı, A. & Eren, M. (2019). Hatay Turizminin Güçlü, Zayıf Yönleri ile Fırsat ve Tehditlerine İlişkin Turizm İşletme Yöneticilerinin Değerlendirmeleri. *The Journal Of Social Science, 3(5),* 350-361.

Çuhadaroğlu, F., Kara, R. & Ustaoğlu, E. (1992). *Deprem ve Erzincan 13 Mart 1992 Erzincan Depreminin Öncesi Deprem Olayı ve Sonrası.* İstanbul: Erzincan Valiliği, Mega Basım Yayın.

Dunkley, R., Morgan, N. & Westwood, S. (2011). Visiting the Trenches: Exploring Meanings and Motivations in Battlefield Tourism. *Tourism Management, 32(4),* 860-868.

Farmaki, A. (2013). Dark Tourism Revisited: A Supply/Demand Conceptualisation. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, 7(3),* 281-292.

Gao, X. & Otani, J. (2018). A Study of Disaster Tourism in Beichuan Following the Sichuan Earthquake in China: Focusing on Disaster Education. *Osaka Human Sciences, 4,* 29-48.

Güncü A. & Güneş E. (2017). 1939 Depremi ile Afet Yeri Olan Erzincan'ın Hüzün Turizmi Potansiyeli Üzerine Bir Araştırma, *Turkish Studies, 12 (29),* 251 – 270.

Huang, Y., Chen, W. & Liu, J. (2012). Secondary Geological Hazard Analysis in Beichuan After the Wenchuan Eearthquake and Recommendations for Reconstruction. *Environmental Earth Sciences, 66,* 1001-1009.

Kozak, M. A. & Bahçe, A. S. (2012). *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kunwar, R. R., Aryal, D. R. & Karki, N. (2019). Dark tourism: A Preliminary Study of Barpak and Langtang as Seismic Memorial Sites of Nepal. *Journal of Tourism and Hospitality Education, 9,* 88-136.

MacCannell, D. (1976), *The Tourist.* Londra: University Of California Press.

Min, J., Kc, B., Kim, S. & Lee, J. (2020). The Impact of Disasters on a Heritage Tourist Destination: A Case Study of Nepal Earthquakes. *Sustainability, 12(15),* 6115.

Murray, S. & Murray, S. (2020). Nature's Ruins: Gibellina–A Dream in Progress. *Performing Ruins,* 61-83.

Özçelik, H. (2012). Gelibolu-Waterloo Karşılaştırılması Yoluyla Türkiye'de Keder Turizmi Potansiyeli Analizi. *Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.*

Podoshen, J. S. & Hunt, J.M. (2011). Equity Restoration, The Holocaust and Tourism of Sacred sites. *Tourism Management, 32(6),* 1332-1342.

Rodeghiero, B. (2008). Trazas Después de una Catástrofe: El Cretto de Alberto Burri. *Revista ArteOficio, 7*(7).

Rojek, C. (1993). Ways of escape: Modern transformations in leisure and travel. Springer.

Rucin´ska, D. (2016). Natural Disaster Tourism as a Type of Dark Tourism. World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering, 10 (5), 1385-1389.

Sainaghi, R., Baggio, R. (2014). Structural social capital and hotel performance, *International Journal of Hospitality and Management,* 37, 99–110.

Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies, 2(4),* 234-244.

Seaton, A. V. (1999). War and Thanatourism: Waterloo 1815–1914. *Annals of Tourism Research, 26*(1), 130-158.

Slade, P. (2003). Gallipoli Thanatourism the Meaning of ANZAC. *Annals of Tourism Research, 30 (4),* 779-794.

Suda, Z. (2017). Büyük Savaşın Doğu ve Batı Cephesinde Toplumsal Hafıza ve Hafıza Mekânları Gelibolu ve Alsace Lorraine. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Mart (56),* 29-58.

T.C. İç İşleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş) Mw 7.7 Elbistan (Kahramanmaraş) Mw 7.6 Depremlerine İlişkin Ön Değerlendirme Raporu, 1-12.

T.C. İç İşleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, (2023). 20 Şubat 2023 Yayladağı (Hatay) Mw 6.4 Depremine İlişkin Ön Değerlendirme Raporu, s.1-10.

Tercan, B. (2018). Koruma Politikaları: Tarihi, Kültür ve Doğa Varlıklarının Afetlere Karşı Korunması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 40,* 299-318.

Tosun, C. & Bilim, Y. (2004). Şehirlerin Turistik Açıdan Pazarlanması: Hatay Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 15(2),* 125-138.

Varol, F. (2015). Hüzün Turizminin Türkiye'de Var Olan Potansiyeli Üzerine Kuramsal Bir Araştırma. *I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators. 28-30 Mayıs*, Konya, Vol.3, 147-160.

Varolgüneş, F. K. (2018). Hüzün Turizminde (Dark Tourısm) Mabetleşme Süreci ile Mekânsal Belleğin İlişkilendirilmesi. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research (Jshsr)*, *5*(30), 4443-4451.

Wang, J. & Luo, X. (2018). Resident Perception of Dark Tourism Impact: The Case of Beichuan County, China. *Journal of Tourism and Cultural Change*, *16*(5), 463-481.

Wang, J., Wang, G., Zhang, J. & Wang, X. (2021). Interpreting Disaster: How Interpretation Types Predict Tourist Satisfaction and Loyalty to Dark Tourism Sites. *Journal of Destination Marketing and Management*, *22*, 100656.

White, L. & Frew, E. (2013). Dark Tourism and Place Identity: Managing and IInterpreting Dark Places. Routledge.

Wright, D. & Sharpley, R. (2018). Local Community Perceptions of Disaster Tourism: The Case of L'Aquila, Italy. *Current Issues in Tourism*, *21*(14), 1569-1585.

Yan, B. J., Zhang, J., Zhang, H. L., Lu, S. J., & Guo, Y. R. (2016). Investigating the Motivation–Experience Relationship in a Dark Tourism Space: A Case Study of the Beichuan Earthquake Relics, China. *Tourism Management*, *53*, 108-121.

Yeşildağ, B. & Atay, L. (2011). Savaş Alanları Turizmi: Gelibolu Yarımadasına Gelen Ziyaretçilere Yönelik Bir Çalışma. Balıkesir *University The Journal of Social Sciences Institute, 14(26),* 267-280.

İnternet Resimleri

İnternet Resim 1, https://mimoza.marmara.edu.tr/~avni/ERZiNCAN/heykel/index.htm (erişim tarihi: 20.02.2023).

İnternet Resim 2, https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/hatay-merkezli-depremler (erişim tarihi: 21.02.2023).

Bütçe Hakkı Bağlamında TBMM'nin Kesinhesap Denetiminin Değerlendirilmesi ve Kamu Hesapları Komisyonu Önerisi[1]

Mustafa BİÇER[2]

1. Giriş:

Türkiye'nin hükümet sistemi, 21 Ocak 2017 tarihli ve 6771 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun", 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halkoylaması ile kabul edilmesiyle temelden değişmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi (CBHS) olarak tanımlanan başkanlık tipi yeni hükümet sistemine, 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan 27'nci Yasama Dönemi Milletvekili Genel Seçimi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi sonrasında, seçilen Cumhurbaşkanının yemin ettiği tarih olan 09 Temmuz 2018 tarihinde, Bakanlar Kurulunun sona ermesi ile birlikte fiilen geçilmiştir.

CBHS'ye geçişle birlikte, Anayasasının 7'nci maddesinde "yasama yetkisinin Türk milleti adına TBMM tarafından kullanılacağı ve bu yetkinin devredilemeyeceği" şeklindeki anayasal kural değişmemiştir. Ancak Anayasanın yürütme yetkisi ve görevini düzenleyen değişik 8'inci ve Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen değişik 104, 106 ve 123 maddelerinde yürütme organına tanınan yetkiler nedeniyle yasama-yürütme ilişkisi kökten değişmiştir. Anayasada yürütme yetkisi ve görevlerindeki değişime paralel olarak kamu yönetimin hukuksal ve kurumsal yapısı ile kamusal kaynak tahsis süreci olan kamu mali yönetimi, bütçe ve kesinhesap sürecinin siyasi anlamı ve sonucu ile birlikte siyasal hesap verme de temelden etkilenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda,1876'da ilk yasama organı ve anayasa deneyimini yaşayan Türkiye, güçler ayrılığı ilkesine dayanan parlamenter hükümet modeline 1923 yılında geçmiştir. Yaklaşık bir asırlık demokrasi uygulaması içinde, yasama organlarının birincil var oluşları olan bütçe hakkı çerçevesinde, siyasal iktidarın hesap verebilirliğini sağlama konusu, her zaman bir tartışma/mücadele alanı olmuştur. Esasında dünyada, demokrasinin bir uygulama biçimi olarak son 200 yılda gelişen temsili demokrasi modelinin kurumsallaşması sürecinde, siyasal iktidarın denetlenmesi ve sınırlandırılması, parlamentoların karşı karşıya kaldıkları en önemli var oluş ve mücadele konusu olmuştur.

Parlamentolar, kaçınılmaz olarak, kurumsallaşmaya başladıkları andan itibaren, siyasal erki elinde bulunduranlarla bir güç mücadelesine girmiştir. Bu mücadele, parlamentoların nüvesinde bulunan seçim, temsil ve bunların bütününü ifade eden bütçe hakkı çerçevesinde bütçe harcamaları ve bu harcamaların denetimi noktasında yoğunlaşmıştır. Dünyada parlamentoların bütçe hakkından doğan yetki ve görevlerini etkin kullanması noktasında, parlamentonun yürütme organı karşısındaki konumunu, o ülkedeki demokrasinin kurumsallaşma düzeyine bağlı olarak şekillendiği görülmektedir.

Yaklaşık 800 yıllık bir süreç içinde temsili demokrasinin kurumsallaşmasında aşama aşama kaydettiği kazanımların sonucu olan "bütçe hakkı" (Yılmaz ve Biçer;2014:154), parlamentoların, vergi koyma konusunda yetki sahibi olması, kamu politikalarını

---

[1] Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü'nde Dr. Mustafa BİÇER tarafından, 2017 yılında tamamlanan "Türkiye'de Kurala Bağlı Maliye Politikası ve Bütçe Hakkı Temelinde Parlamentonun Etkinliği " başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Ancak, 21 Ocak 2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunla Anayasal alt yapısı kurulan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi dikkate alınarak düzenlemeler yapılmıştır.

[2] Mustafa BİÇER, Dr, TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı, Orcid: 0000-0002-3655-0907.

önceliklendirerek kamu harcamalarına yetki vermesi ve bütçeyi kabul edip bütçe uygulama sonuçlarını denetlemesi şeklinde kurumsallaşmıştır. Parlamentoların bütçe uygulama sonuçlarını denetleme/kesinhesap süreci, temsili demokraside siyasal iktidarın demokratik hesap verebilirliğini sağlamanın en önemli aracı olarak gelişmesi sonucunu doğurmuştur. Batı demokrasilerinde kurumsallaşmış ve etkili bir siyasal hesap verme süreci, devlet egemenliğini oluşturan erkler arasındaki "denge ve denetlemenin" temel aracı olarak kabul edilmektedir.

Temsili demokrasinin temeli olan "denge ve denetleme" sistemi içinde kesinhesap denetim süreci, bir önceki yıl bütçe kanunu ile hükümete verilen vergi gelirlerini toplama, kamu harcamalarını yapma ve borçlanma yapabilme yetkisinin, bütçe hakkı doğrultusunda/halk adına, kanunlara uygun olarak kamu kaynaklarının ekonomik, verimli ve etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesidir. Günümüzde gelişmiş batı demokrasilerinde, yönetim şekline bağlı olmaksızın, asıl vurgu, güçler ayrılığını temel alan etkili ve işlevsel bir denge ve denetleme sistemi kurmaya odaklanmıştır. Bu anlamda, etkili bir parlamenter kesinhesap denetimi demokrasi, iyi yönetişim ve yolsuzlukla mücadele, ekonomik ve insani gelişme, cinsiyet eşitliği ve kurallara bağlı iş ortamı dahil olmak üzere çeşitli politika hedeflerine ulaşılmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Bu çalışmamızda,

- Yasama organlarının birincil var oluşu olan bütçe hakkı çerçevesinde ve temsili demokrasi kuramı ekseninde, hükümet sistemlerine bağlı olmaksızın, siyasal hesap verebilirlik ve bütçe uygulama sonuçlarının/kesinhesapların denetiminin tarihsel ve teorik alt yapısına,

- Yeni hükümet sisteminde kamu maliyesinin anayasal siyasi ve kurumsal yapısı, siyasal hesap verebilirlik ve TBMM'nin kesinhesap sürecinin hukuksal ve idari yapısının genel çerçevesine,

- TBMM'nin bütçe denetim sürecinin güçlendirilmesine yönelik olarak kamu hesapları komisyonu kurulması önerisi, bu öneri kapsamında kesinhesap denetimi, maliye politikası uygulamalarının parlamenter gözetimi ve kamu iktisadi teşebbüslerinin denetim süreçlerinin tasarımına,

yer verilecektir.

Yukarıdaki genel çerçevede çalışmamızda ortaya konulan yapılandırma önerisi, mevcut siyasi dengeleri ve siyasal kültürü dikkate almadan, Türkiye gibi kapitalist ekonomi anlayışına dayanan temsili demokrasinin makul seviyede kurumsallaştığı siyasal sistemlerde uygulanabilecek şeklide tasarlanmaya çalışılmıştır.

2. Temsili Demokraside Bütçe Hakkı ve Siyasal Hesap Verebilirliğin Teorik Arka Planı

2.1. Temsili Demokrasi ve Bütçe Hakkının Gelişimi

24 yüzyıl önce türetilen "demokrasi" (demokratia) sözcüğü, uzun tarihsel gelişim evresinde çok farklı tarihsel ortamlara ve farklı ideallere atfen değişik anlamlar kazanmış (Sartori; 1996. 301) ve farklı uygulamalara evrilmiştir. Bu uygulamalardan biri de, İngiltere, Amerika ve Fransa'da yaşanan dönüşümlerden/devrimlerden kaynaklanan siyasal olaylar ekseninde günümüzdeki anlamında bir kurumlar sistemi olarak gelişen temsili demokrasidir. Geliştiği coğrafi mekânı ve tarihi aşarak evrensel nitelikte bir değere dönüşen temsili demokrasi kuramının içeriği, Batı Avrupa'nın tarihsel deneyimini yansıtmaktadır. Bu kuramın temelinde ise "siyasal temsil" ile "bütçe hakkı" (Power of Purse) yer almaktadır.

Siyasal yaşamda temsil düşüncesinin ve uygulamasının tarihi, 1215 "Magna Carta Libertatum"a (Büyük Ferman) uzanmaktadır. Magna Carta'dan sonra, İngiltere'de kralın vergi koyma yetkisini kısıtlayan/kaldıran diğer bir anayasal belge 1628 tarihli Haklar Dilekçesi (Petition of Rights)'dir. Daha sonra bu belgeyi 1689 tarihli Haklar Demeci (Bill of Rights)

(Çağan;1980:131) izlemiştir. Bu gelişmeler iktidarın mutlak yetkisinin parçalanması ve sınırlanması anlamına gelen güçler ayrılığının, anayasacılık düşüncesi çerçevesinde kurumsallaşmasını sağlamıştır. İktidarın yasal ve kurumsal sınırlarını belirleyen güçler ayrılığı (Finer; 1985:11) ilkesi, demokrasinin siyasal boyutunun hukukun üstünlüğüne dayalı bir yönetimle sınırlandırılmasını (Mouffe;2008:20) ifade etmektedir. Bu anlamıyla güçler ayrılığı, ABD Anayasası ile birlikte günümüzdeki işlevi ve önemini kazanarak temsili demokrasinin işleyebilmesi açısında birincil öneme sahip bir konu olmuştur. Anayasa ile sınırları çizilen güçler ayrılığı ilkesi, günümüzde, temsili liberal demokrasilerde en temel anayasal kurum haline gelmiştir. Bu süreçte en önemli gelişme, hiç kuşkusuz, mutlak siyasal iktidarın mali gücünün sınırlandırılması (Çağan; 1980: 131) olmuştur.

Mutlak siyasal iktidarın mali gücünün sınırlandırılmasına yönelik gelişmeler, siyaset bilimi literatüründe "bütçe hakkı" şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Modern demokrasilerde bütçe hakkı, parlamentoların, vergi koyma konusunda yetki sahibi olması, kamu politikalarını önceliklendirerek kamu harcamalarına yetki vermesi ve bütçeyi kabul edip bütçe uygulama sonuçlarını denetlemesi şeklinde kurumsallaşmıştır. Günümüzde bütçe hakkı, bütçenin yürütme üzerinde bir siyasal yönetim ve denetim aracı olarak gelişmesi sonucunu doğurmuş ve 1787 ABD Anayasası ve 1789 Fransız İhtilalinden sonra hazırlanan anayasal düzenlemeler etkisi ile tüm parlamenter rejimlerde vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmiştir.

Mutlak iktidarın mali yetkisini sınırlandırma çabası olan Magna Carta, temsili demokraside halkın temsilcilerinden oluşan parlamentonun da başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Tarihsel olarak baktığımızda halk temsilcilerinin oluşturduğu parlamentoların, önce vergilerin, daha sonra kamu harcamalarının kontrolü altına alması, parlamenter demokrasilerin gelişmesi yolunda önemli bir evrilme noktası olmuştur. Bu gelişme, mutlak iktidarın mali yetkilerinin sınırlandırılması suretiyle demokratik rejim yönünde atılmış en kurumsal adım olmuştur. Parlamentoların vergi koyma konusunda yetkili olması, kamu hizmetlerini belirleyip kamu harcamalarının gerçekleştirilmesinde yürütme organına yetki vermesi ve yürütme organınca kullanılan bu yetkilerin mali sonuçlarını denetlemesi olgusu, genel siyasal kontrolün en önemli aracı olarak gelişmesi (Çağan;1986:199) sonucunu doğurmuştur.

2.2. Temsili Demokraside Siyasal Hesap Verebilirliğin Önemi

Batı'da anayasal liberalizmin gelişimine paralel olarak kurumsallaşan temsili demokrasi, esasında siyaset ve siyaset kurumu ekseninde gelişim göstermiştir. Siyaset bilimi literatüründe, "klasik demokrasi", "anayasal demokrasi", "parlamenter demokrasi", "Batı demokrasisi", "çoğulcu demokrasi", "modern demokrasi" ve "liberal demokrasi" gibi çeşitli adlarla anılan temsili demokrasinin temel odak noktasını, siyasal iktidarın politika seçenekleri üzerinde belirli bağlayıcı sınırlamalar empoze etmesi (Kennedy vd.; 2003:2) teşkil etmektedir. Temsili demokraside bu sınırlı siyasal iktidarın demokratik hesap verebilirliğini sağlayan organ ise parlamentodur.

Parlamento, temsili demokraside egemenliğin kullanılması ve siyasal iktidarın meşruiyetinin sağlanması işlevine sahiptir. Siyasal iktidarın meşruiyeti ise halk iradesi dediğimiz genel istence/halkın rızasının alınmasına dayanmaktadır. Bu rızanın, gerek temsili demokrasilerde gerekse doğrudan demokrasilerde ortaya çıkarılmasının yöntemi, halkın oylama yapmasıdır, yani seçimdir. Siyasal temsilcinin seçilmiş olması, bu temsilcileri seçmenlerin sorgusuz olarak görevlisi/hizmetli kılmak yerine, seçmenlerin üzerinde erk sahibi kılmaktadır (Weber;2011:438). Seçmen tarafından verilen bu erk, siyasal kararlar ya da kamu politikalarında somutlaşan siyasal iktidarı üretmektedir.

Siyasal iktidarın halkın siyasi tercihinin, yani rızasının bir sonucu olarak halkı yönetmesi ve Parlamentoya/halka karşı sorumlu olması "hesap verebilirlik" olarak nitelendirilmektedir (White ve Worth;1992:7). "Hesap verebilirlik" devlet gücünü kullanarak kamusal kararlar alıp

uygulayanların, bir şekilde rıza sahiplerine hesap vermelerini zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda rıza ve hesap verme, demokratik siyasal rejimin iki ana eksenini teşkil etmektedir (Şaylan;2008:192). Temsili demokrasinin bir yetki devri sistemi olmasından dolayı demokratik hesap verebilirliğin sağlanması, temsili demokrasi için en temel kurumsal var oluştur.

Günümüzde demokratik hesap verebilirlik olarak kavramlaştırılan hesap verebilirlik asil – vekil modeli (principal-agent) çerçevesinde ele alınmaktadır. Sözleşme teorisine dayanan asil – vekil modelinin (Harfst vd. 2003:3) en az iki uygulaması vardır. Birincisinde, vatandaşlar seçilmişler karşısında asil durumunda olurken seçilmiş siyasetçiler vekil olmaktadır. İkincisi ise yasama organı ile yürütme organının kamu kurumları arasında var olan asil-vekil ilişkisidir (Ferejohn; 1999:133-134). Temsili demokraside vatandaşla politikacı arasındaki yetki devri, temsili demokraside temel demokratik bir kurum olan seçimler aracılığı ile gerçekleşmektedir (Wolfgang; 2003:19). Anayasal ve yasal sınırlar içinde seçim sürecinde seçmenler, politikacılara kamu politikası oluşturmaları konusunda, aslen kendilerine ait olan egemenliği/otoriteyi kullanma yetkisini devretmektedirler. Bu yetkiyi alan temsilciler/siyasetçiler (vekiller), kendilerine ait bir yetkiyi kullanmadıkları için, doğal olarak bu yetkiyi veren yurttaşlara (asillere) karşı sorumluluk taşımaları gerekmektedir. Temsil edilenlerle (asil) temsilciler arasında (vekil) bir "hesap sorma/hesap verme" ilişkisi biçiminde (Yılmaz ve Biçer;2014:165) kendini gösteren bu sorumluluk, temsili demokrasilerde en temel siyasal denetim yolu olarak kurumsallaşmıştır. Bu siyasal denetim işlevinin odak noktasını ise yürütme erkine sahip olanların "siyasi sorumluluğu/hesap verebilirliği" oluşturmaktadır (Erdoğan; 2010:335). Söz konusu siyasi hesap verebilirliğin odak noktasını ise parlamentonun bütçenin görüşülüp onanması ve bütçe uygulama sonuçlarının toplandığı kesinhesapların denetimi teşkil etmektedir.

Temsili demokraside, siyasi hesap verebilirlik kendilerine kamu gücü kullanma görev ve yetkisi verilenlerin, bu yetkiyi yasal sınırlar içinde kullanıp kullanmadıklarının hesabını vermeleridir. Bu anlamda yürütmenin siyasal sorumluluğu parlamentoya karşıdır. Bu kapsamda karşımıza çıkan ilk hesap verme yükümlülüğü, seçilmiş yasama organı ile yürütme organı arasındaki siyasal sorumluluktan kaynaklanmaktadır. Siyasal sorumluluğun en önemli ayağını, Sayıştay tarafından incelenen bütçe uygulama sonuçlarının, kesinhesap denetim sürecinde parlamentodaki denetimi teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu denetim, temsili demokraside, genel siyasal kontrolün en önemli aracı olarak (Çağan;1986:199) tanımlanmakta ve devlet egemenliğini oluşturan erkler arasındaki "denge ve denetlemenin" sağlanmasında temel araç olarak görülmektedir.

Temsili demokrasinin temeli olan "denge ve denetleme" sistemi içinde kesinhesap denetim süreci, bir önceki yıl bütçe kanunu ile hükümete verilen vergi gelirlerini toplama, kamu harcamalarını yapma ve borçlanma yapabilme yetkisinin, bütçe hakkı doğrultusunda/halk adına, kanunlara uygun olarak kamu kaynaklarının ekonomik, verimli ve etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesidir. Günümüzde gelişmiş Batı demokrasilerinde, yönetim şekline bağlı olmaksızın, asıl vurgu, güçler ayrılığını temel alan etkili ve işlevsel bir denge ve denetleme sistemi kurmaya odaklanmıştır.

Bütçe hakkının temsili demokrasilerdeki esasını, yürütme organına gelir toplama ve harcama yapma yetkisi verilmesi, yani önce bütçelerin parlamento tarafından onaylanması ile bütçe uygulama sonuçlarının denetim yetkisinin parlamentoya ait olması teşkil etmektedir. Bu süreç, tüm demokratik ülkelerde vazgeçilmez bir siyasal denetim işlevi görevi görmektedir. Ancak dünyada parlamentolarının bu siyasal denetim işlevi; özellikle siyasi iktidarın parlamentoyu ne ölçüde kuşattığı, bütçe hakkının etkin kullanımını ve kamu kaynaklarının siyasi iktidar tarafından kullanılmasının yasama organı tarafından halk adına denetlenmesi noktasında, önemli sorunları içerdiği görülmektedir.

2.3. Dünyada Siyasal Hesap Verebilirliğin Sağlanmasında Kamu Hesapları Komisyonları Uygulaması

Parlamentonun, 13'üncü ve 19'uncu yüzyıllar arasında geçen 600 yılda, temsilin kapsamı ve yetkileri anlamında, günümüz parlamenter sistem niteliğini alması, aşama aşama kazanılan deneyim, halkın kabulü ve gelenekleşen uygulamalar sonucu gerçekleşmiştir. Parlamentonun liberal piyasa anlayışına göre konum alması, kapitalizmin güç kazanmaya başladığı 17'nci yüzyıl sonunda tamamlanmıştır. 1688 tarihinden sonra İngiliz Parlamentosu, krala karşı mülkiyet hakkının koruyuculuğunu üstlenerek kralın, vergi gelirlerini artırma ve harcama yapma yetkisi üzerinde daha da etkili bir kontrol kazanmıştır. Aynı yaklaşım, anayasal bir kural olarak 1776 tarihli ABD Anayasasına da girmiştir (Hetzel;1997:47-50). Böylece 19. Yüzyıl sonunda başta İngiltere ve ABD'de olmak üzere batı demokrasilerinde parlamentolar, bütçenin onaylanması, bu onay çerçevesinde bütçe ödeneklerini harcayan yürütme organından hesap sorduğu kesinhesap denetimi aşamalarında tam yetkiye sahip olmuşlar ve bu yetkiyi kullanmak üzere soru, gensoru ve komisyonlar gibi çeşitli kurumsal yapılar geliştirmişlerdir.

Günümüzde batı demokrasilerinde bütçe uygulama sonuçlarının denetlendiği kesinhesap süreci, bütçe hakkının kullanımı noktasında, hesap verebilirliğin odak noktası olarak görülmektedir. Kesinhesap denetimi, bir önceki yıl bütçe kanunu ile hükümete verilen vergi gelirlerini toplama, kamu harcamalarını yapma ve borçlanma yapabilme yetkisinin, bütçe hakkı doğrultusunda/halk adına kamu kaynaklarının kanunlara uygun olarak ekonomik, verimli ve etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesidir. Tüm demokratik ülkelerde vazgeçilmez bir siyasal denetim işlevi olması nedeniyle, bu sürecin etkin ve işlevsel bir şekilde yürütülmesi amacıyla yasama organları, uzmanlaşmış daimi komisyonlar kurmuşlardır. Dünya uygulamalarına bakıldığında, parlamentolarda bütçe sonuçlarının/kesinhesabın denetimini yapmak üzere genel olarak üç kurumsal yapının olduğu görülmektedir.

Bu uygulamalar:

a) Anglo-Sakson ülkelerinin çoğunda olduğu gibi "kamu hesapları komisyonu",

b) Kıta Avrupası ülkelerinde bulunan bütçe ve kesinhesabın birlikte görüşüldüğü "maliye komisyonları"

c) Bütçe ile ilgili işlerin görüşüldüğü komisyonun bünyesinde "kamu hesapları alt komisyonu" şeklindedir.

Genelde Westminster tipi demokrasilerde kurulan kamu hesapları komisyonu (public account committee-PAC), İngiltere'nin tarihsel gelişimi ekseninde biçimlenmiştir. İngiltere Parlamentosunda kamu hesapları komisyonu, 1861 yılında, parlamento tarafından kamu harcamalarını karşılamak için tahsis edilen ödenekleri gösteren hükümetin mali hesaplarının incelenmesi amacıyla kurulmuştur (Elston and Zhang:2022:3-4). Bu Komisyon, günümüzde İngiltere Parlamentosunun kamuda mali hesap verebilirlikten sorumlu temel kurumudur. İngiliz Uluslar Topluluğu (The Commonwealth) üyesi ülkelerde yaygın olan "kamu hesapları komisyonları", 1990'lı yıllardan sonra Orta Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkede kurulduğu görülmektedir.

Dünya uygulamalarına baktığımızda parlamentoların; bütçe görüşme ve onayı için, bu alandan sorumlu tek bir bütçe komisyonu veya maliye komisyonu, yıllık hesaplar/kesinhesap için ise kamu hesapları komisyonu (Boesch;2008:97) olmak üzere iki farklı komisyon şeklinde parlamentoda örgütlenme yaptıkları görülmektedir. Bu şekilde örgütlenen parlamentoların, parlamentoya sunulan raporları daha etkili bir şekilde değerlendirdiği görülmektedir. Denetçilerin raporlarını inceleyen ve kendilerine aktarılan gözlemlere yanıt vermek üzere bakanları veya üst düzey memurları toplantılarına davet etme yetkisine sahip, uzmanlaşmış bir kamu hesapları komisyonu bulunan ülkeler, Parlamentoya sunulan denetim raporlarını en iyi şekilde değerlendirme kapasitesine sahip ülkeler (Tarschys;2008:262) olarak kabul edilmektedir.

3. TBMM'nin Kesinhesap Denetim Sürecindeki Mevcut Rolünün Değerlendirilmesi

3.1. Yeni Hükümet Sisteminde Kamu Mali Yönetiminin Anayasal Siyasi ve Kurumsal Yapısı

Türkiye'nin hükümet sistemi, 21 Ocak 2017 tarihli ve 6771 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile temelden değişmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi (CBHS) olarak adlandırılan, başkanlık tipi yeni hükümet modeline, 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan 27'nci Yasama Dönemi Milletvekili Genel Seçimi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi sonrasında, seçilen Cumhurbaşkanının yemin ettiği tarih olan 9 Temmuz 2018 tarihinde, Bakanlar Kurulunun sona ermesi ile birlikte fiilen geçilmiştir. Böylece Türkiye'de, 9 Temmuz 2018 tarihinde, yaklaşık 95 yıldır uygulanan parlamenter hükümet sistemine uygun iki başlı bir yürütme organı şeklinde resmedilen hükümet sistemi, kökten değişerek, yürütme erkinin tüm yetkisinin halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanında toplandığı bir hükümet modeline dönüşmüştür.

CBHS'ye geçişle birlikte, Anayasasının 7'nci maddesinde "yasama yetkisinin Türk milleti adına TBMM tarafından kullanılacağı ve bu yetkinin devredilemeyeceği" şeklindeki anayasal kural değişmemiştir. Ancak, Anayasanın yürütme yetkisi ve görevini düzenleyen değişik 8'inci ve Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen değişik 104, 106 ve 123 maddelerin nedeniyle yasama-yürütme ilişkisi ile Cumhurbaşkanına tanınan yürütme işlemlerinin kapsamı kökten değişmiştir. Bu kapsamda; kamu yönetimin hukuksal ve kurumsal yapısı, temelden yeniden kurgulanmıştır. Yeni hükümet sisteminde anayasal ve yasal yapıdaki temel değişiklikler; yürütme organının siyasi ayağının doğrudan halk tarafından seçilmesine bağlı olarak, Bakanlar Kuruluna verilen yetkilerin, Cumhurbaşkanında toplanması şeklinde gerçekleşmiştir.

Başkanlık tipi yeni hükümet modeline geçişle birlikte, kamusal kaynak tahsis süreci olan kamu mali yönetiminin kurumsal yapısı da değişmiş, bütçe ve kesinhesap sürecinin siyasi anlamı ve sonucu ile birlikte siyasal hesap verme süreci de temelden etkilenmiştir. Buna bağlı olarak bütçenin anayasal prosedürü de yeniden düzenlenmiştir. Anayasanın bütçe ve kesinhesap ile ilgili hükümleri içeren 161, 162, 163 ve 164 üncü maddeleri, yeniden düzenlenerek söz konusu maddeler yürürlükten kaldırılmış, bu maddelerdeki hükümler 161'inci madde içinde yeniden düzenlenmiştir. CBHS'de, Anayasanın değişik 161'inci maddesine göre, bütçe teklifinin hazırlanmasından Cumhurbaşkanı, tek başına sorumlu kılınmıştır.

Yeni hükümet sisteminde, daha önce Bakanlar Kurulunun görevleri arasında yer alan merkezi yönetim bütçe kanunu ile kesinhesap kanunu tekliflerinin TBMM'ye sunulması yetkisi, Cumhurbaşkanına geçmiştir. Anayasal olarak kesinhesap kanunu teklifinin sunulma tarihi dışında, bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerinin TBMM'de görüşülme tarihleri ve sürecinde bir değişiklik olmamıştır. Esasında kesinhesap kanun teklifi, 5018 sayılı Kanunun 42'nci maddesine göre, 2005 yılından beri haziran ayı sonuna kadar TBMM'ye sunulmaktaydı. Anayasa değişikliğiyle, 5018 sayılı Kanundaki takvime paralel olarak anayasada kesinhesap teklifinin TBMM'ye sunulması, altı ay olarak değiştirilmiştir.

CBHS'de kamu mali yönetim sisteminin kurumsal yapısı, görev ve sorumluklar ile karar alma sisteminde önemli değişiklik olmuştur. Bu kapsamda ilk olarak (1) sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Hazine Müsteşarlığı ile Maliye Bakanlığı birleştirilmek suretiyle Hazine ve Maliye Bakanlığı kurularak görev ve teşkilatı düzenlenmiş, bilahare çıkarılan (13) sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile de Cumhurbaşkanlığına bağlı kurum ve kuruluşlardan olan Strateji ve Bütçe Başkanlığının görev yetkileri belirlenmiştir. Buna göre; mali yönetim sistemi içinde daha önce Bakanlar Kurulu, Maliye Bakanlığına, Hazine Müsteşarlığına ve Kalkınma Bakanlığına/Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına verilen görevler Cumhurbaşkanı başta olmak üzere Hazine ve Maliye Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlı ile kısmen de olsa Ekonomi Politika Kuruluna verilmiştir. Bu yeni

yapı incelendiğinde, esasen maliye politikasının tespit edilmesine ve yürütülmesine, bütçe yönetimi, bütçenin hazırlanması ve uygulanmasına yönelik görevlerin Cumhurbaşkanına aktarıldığı görülmektedir.

3.2. Yeni Hükümet Sisteminde Siyasal Hesap Verebilirlik

Yeni hükümet sisteminde en önemli değişiklik siyasal hesap verebilirlik noktasında ortaya çıkmıştır. CBHS ile birlikte kamu mali yönetiminde temel siyasi karar alma birimi olan ve doğrudan TBMM'ye karşı siyasal sorumlu olan Başbakan ve Bakanlar Kurulu ortadan kalkmıştır. CBHS'nin anayasal tasarımına göre doğrudan genel seçimle seçilen Cumhurbaşkanı, önceki hükümet sistemindeki Başbakanın ve Bakanlar Kurulunun sahip olduğu siyasi konum ile yetki ve sorumluluğuna sahip olmuştur.

Kamu mali yönetimi açısından en önemli dönüşüm kamu mali yönetiminin siyasi karar alma yapısında yaşanmıştır. Anayasanın TBMM'nin görev ve yetkilerinin çerçevesini düzenleyen 87'nci maddesinde yapılan değişiklik ile "Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek" hükmü madde metninden çıkarılmıştır. Bu değişiklik ile parlamenter sisteme özgü gensoru ve güvenoyu mekanizması kaldırılmıştır. Bu anlamda, Cumhurbaşkanının ve Cumhurbaşkanı tarafından atanan bakanlardan oluşan Cumhurbaşkanlığı Kabinesinin, TBMM'den güvenoyu almasına gerek olmadığı için, TBMM'ye karşı siyasi sorumluluğu ortadan kalkmıştır. Bu nedenle CBHS'de yürütme organın siyasi uzvu olan Cumhurbaşkanı, genel seçimler yoluyla seçilerek yürütme erkine tek başına sahip olmaktadır. Bu yönü ile Cumhurbaşkanı, kamu mali yönetiminin tek başına siyasi karar vericisi ve yönlendiricisi konumuna gelmiştir.

Hükümet sisteminin anayasal tasarımına paralel olarak bütçe ve kesinhesabın Parlamentodaki görüşme ve onay sürecinde, TBMM içtüzüğü dahil, anayasal ve yasal çerçevesinde de değişiklikler yapılmıştır. Anayasa değişikliğinden önceki TBMM bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerinin görüşme ve onay sürecinin anayasal çerçevesi, Anayasanın mülga 161'inci, 162'nci, 163'üncü ve 164'üncü maddelerinde, düzenlenmiş bulunmaktaydı. Anayasanın "Mali Hükümler" başlıklı Dördüncü Kısım'ını oluşturan "Bütçenin hazırlanması ve uygulanması" başlıklı 161'inci, "Bütçenin görüşülmesi" başlıklı 162'nci, "Bütçelerde değişiklik yapılabilme esasları" başlıklı 163'üncü ve "Kesinhesap" başlıklı 164'üncü maddeleri, yapılan değişikle "Bütçe ve kesinhesap" başlıklı 161'inci maddede toplanmıştır.

Anayasada bütçe sürecinde yapılan değişiklikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerinin sunulması: Önceki hükümet sisteminde Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanarak TBMM'ye sunulan Bütçe ve kesinhesap kanun teklifleri, Cumhurbaşkanı tarafından hazırlanarak TBMM'ye sunulmaya başlanmıştır.

b) Bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerinin sunulma takvimi: Merkezi yönetim bütçe teklifinin, TBMM'ye sunulma takviminde bir değişiklik olmamıştır. Yani, önceki hükümet sisteminde bakanlar kurulu tarafından imzalanarak "en az mali yıl başından 75 gün", kanun tasarı şeklinde sunulma sisteminde sadece bütçe kanun önerisinin sunulma biçimi değişmiştir. Kesinhesabın sunulma tarihi ise, "ilgili oldukları mali yılsonundan başlayarak en az 7 ay sonra" yerine, "ilgili oldukları mali yılsonundan başlayarak en az 6 ay sonra" şeklinde değiştirilmiştir.

c) Bütçe Kanunun Süresinde Yürürlüğe Konulamaması ve Geçici Bütçe Uygulaması: Önceki hükümet sisteminde bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulamaması halinde nasıl hareket edileceğine dair Anayasada düzenleme yer almamaktaydı. Ancak geçici bütçe uygulaması 5018 sayılı Kanunun 19 uncu maddesinde düzenlenmiştir. CBHS ile Anayasanın 161'inci maddesinde gerçekleştirilen geçici bütçe uygulamasıyla ilgili düzenleme ile, önceki hükümet sisteminde sadece TBMM ait olan geçici bütçe çıkarma yetkisi, TBMM'nin geçici bütçe kanunu çıkaramaması durumunda geçerli olmak üzere Cumhurbaşkanına da tanınmıştır.

d) TBMM'nin Bütçe ve KesinHesap Görüşme ve Onay Sürecindeki Yetkisi ile Bu Sürecin Kurumsal Yapısı: Bütçe ve kesinhesap görüşme ve onay sürecinde TBMM Genel Kurulu ile anayasa gereği tek yetkili komisyon olan Plan ve Bütçe Komisyonunun yetkilerinde, önceki hükümet sistemine göre somut bir değişiklik olmamıştır. Şöyle ki:

- Anayasanın 161'inci maddesinde, Komisyon bütçe üzerinde değişiklik yapma yetkisi hakkında açık bir düzenleme bulunmazken Genel Kurulun yetkisi konusunda sınırlama vardır. Bu nedenle maddenin lafzından Plan ve Bütçe Komisyonunun bütçe üzerinde değişiklik yapma konusunda, önceki hükümet sisteminde olduğu gibi, anayasal olarak herhangi bir sınırlama olmadığı anlaşılmaktadır. Kesinhesap denetimi konusunda, hem Genel Kurulun hem de Plan ve Bütçe Komisyonunun yetkisi konusunda bir sınırlama bulunmazken, uygulamada 161'inci maddedeki "Kesinhesap kanunu teklifinin, yeni yıl bütçe kanunu teklifiyle birlikte görüşülür ve karara bağlanır." hükmü nedeniyle kesinhesap kanun tekliflerinin, bütçe kanun teklifleri ile birlikte TBMM'de görüşülerek karara bağlanması anayasal bir zorunluluktur.

- Anayasanın 161'inci maddesi gereği, bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerinin görüşüldüğü ve onaylandığı tek yetkili komisyon Plan ve Bütçe Komisyonudur. Bu sistem önceki hükümet sisteminde de aynıydı. Ancak, Anayasa değişikliği ile bütçe kanunu teklifinin, Plan ve Bütçe Komisyonunda (Bütçe Komisyonu) görüşüleceğinin belirtilmesine rağmen, kesinhesap kanun teklifine ilişkin ayrı bir düzenleme yapılmamıştır. Bu durum, kesinhesapların, Plan ve Bütçe Komisyonu dışında, ayrı bir Komisyon görüşülebileceği şeklinde anlaşılabilir. Ancak, kesinhesap kanunu teklifinin, yeni yıl bütçe kanunu teklifiyle birlikte görüşülüp karara bağlanacağı hükmü (bu hüküm Anayasa değişikliğinden öncede aynıydı.) dikkate alındığında, bütçe ve kesinhesabın ayrı komisyonlarda ele alınmasını, anayasal olarak tartışmalı bir duruma gelmiştir. Şöyle ki; Anayasanın 161'inci maddesinin üçüncü fıkrasına göre bütçe kanun teklifi, TBMM Bütçe Komisyonunda[3] görüşüldükten sonra Genel Kurulda görüşülerek karara bağlanmaktadır. Bahse konu fıkrada, bütçe kanun teklifinin bütçe komisyonunda sadece görüşüleceği, TBMM Genel Kurulunda ise hem görüşüleceği hem de karara bağlanacağı hüküm altına alınmıştır. 161'inci maddesinin son fıkrasında ise "Kesinhesap kanunu teklifi, yeni yıl bütçe kanunu teklifiyle birlikte görüşülür ve karara bağlanır." Şeklindeki mevcut hükme göre kesinhesap kanunu teklifinin, nihai olarak birlikte görüşülerek karara bağlanacağı yer olarak TBMM Genel Kurulunun kabul edilmesi halinde, kesinhesap kanunu teklifinin bütçe komisyonu dışında kurulacak ayrı bir denetim komisyonunda görüşülmesinde anayasal bir engel olmadığı sonucuna varılabilir. Ancak bu yaklaşımının hukuksal zemini çok güçlü değildir.

- TBMM'nin bütçe ve kesinhesap görüşme ve onay sürecindeki kurumsal yapısı, yani komisyon yapısı değişememekle birlikte, anayasal komisyon olan Bütçe Komisyonu/Plan ve Bütçe Komisyonunun üye yapısı değişmiştir. Önceki hükümet sisteminde parlamenter hükümet sistemine göre kurgulanan ve 40 milletvekilinden oluşan Komisyonda partilerin temsili, TBMM'den güvenoyu alarak kurulan parti veya partilere mutlak üstünlük sağlamak amacıyla, Anayasanın mülga 162'nci maddesindeki "iktidar grubu veya gruplarına en 25 verilmek şartı ile" hükmü doğrultusunda belirlenmekteydi. Yeni hükümet sisteminin anayasal kurgusuna bağlı olarak Komisyonun üye sayısını ve üyelerini düzenleyen hüküm, anayasadan çıkarılmıştır. Komisyonun üye yapısı artık, her yasama döneminde, İçtüzüğün 21'inci maddesine göre parlamentoda grubu bulunan partilerin temsil oranlarını dikkate alınarak (Genel Seçimlerde aldığı oy oranı dikkate alınmaz.) danışma kurulunca, özel kanunlarına göre üye sayısı belirtilmemiş diğer komisyonlarda olduğu gibi, tespit edilmektedir. Plan ve Bütçe Komisyonunun üye sayısı,

[3] Anayasanın 161 inci maddesinde belirtilen "bütçe komisyonu", TBMM İçtüzüğünde Plan ve Bütçe Komisyonu olarak adlandırılmaktadır.

27'nci Yasama Döneminde 26 olarak belirlenen diğer komisyonların üye sayısından farklı olarak 30 olarak belirlenmiştir.

e) Bütçe ve KesinHesap Tekliflerinin TBMM'deki Görüşülme ve Onay Takvimi: Önceki hükümet sisteminde TBMM'ye, bütçe ve kesinhesap tekliflerini görüşmek ve onaylamak üzere anayasal olarak verilen 75 günlük süre değişmemiştir. CBHS'de de, Türkiye'de mali yıl başı olan "1 Ocak" gününden en az 75 gün önce, yani en geç 17 Ekim tarihine kadar TBMM Başkanlığına sunulan bütçe kanun teklifi ile ilgili oldukları mali yılsonundan başlayarak en az 6 ay sonra, yani Haziran ayı sonuna kadar sunulması gereken kesinhesap teklifinin görüşme ve onay süreci, Plan ve Bütçe Komisyonunda, fiilen 17 Ekimden sonra başlamaktadır. Anayasa gereği bu sürenin, 55 günü Komisyona, 25 günü ise Genel Kurula aittir.

3.3. Bütçe Uygulama Sonuçlarının TBMM Denetim /Kesinhesap Süreci ile TBMM Adına Yürütülen Yüksek Denetimin Değerlendirilmesi

3.3.1. TBMM'nin Kesinhesap Denetiminin Mevcut Anayasal ve Kurumsal Yapısı

Türkiye'de kamu maliyesinin parlamenter/demokratik denetimi, Anayasa ile verilen "yetki" çerçevesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından yürütülmektedir. TBMM/Parlamentonun bu denetimi dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki biçimde yürütmektedir. Doğrudan denetim, parlamento tarafından parlamenter denetim yolları, bütçe ve bütçe uygulama sonuçlarının denetimini kapsayan kesinhesap kanun teklifleri ile mali nitelikli kanun tasarısı veya tekliflerinin görüşülmesi sırasında yapılan denetimdir. Dolaylı denetim ise Parlamentonun, Anayasa'nın 160'ıncı maddesi uyarınca, bütçe uygulama sonuçlarının denetimi sürecinde Sayıştay aracılığıyla yaptığı denetimdir. Dolayısıyla, bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerinin görüşülme ve onaylanma süreci, kamu maliyesinin denetimde yasama organı tarafından kullanılan en temel araçlar olarak Anayasa'da kurumsallaşmıştır.

Bütçenin yasama denetiminin kurumsal yapısını TBMM ve Sayıştay oluşturmaktadır. TBMM'deki kurumsal yapıyı, Plan ve Bütçe Komisyonu ile TBMM Genel Kurulu teşkil etmektedir. Bu iki aşamanın birincisi olan Komisyonda, bütçe ve kesinhesap kanun teklifleri ilk olarak görüşülmekte, bütçe aracılığıyla birincil düzeyde parlamenter denetim gerçekleştirilmekte ve bu teklifler nihai olarak TBMM Genel Kurulunda görüşülüp kanunlaşmaktadır. Kurumsal yapının ikinci ayağını ise TBMM adına dolaylı denetimi gerçekleştiren Sayıştay oluşturmaktadır.

Yukarıda ortaya konulan temel anayasal kurgu yeni hükümet sisteminde değişmemiştir. Anayasanın TBMM'nin görev ve yetkilerinin çerçevesini düzenleyen 87'nci maddesindeki "Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek" yetkisi dışında kalan diğer yetkileri, yeni hükümet sisteminde de devam etmektedir. Bu kapsamda TBMM, bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek yetkisini kullanmaya devam etmektedir. Bu temel yetki, Parlamentonun kamu maliyesini denetlemesi/gözetimi bakımından önem taşımaktadır. Buna göre;

TBMM'nin kamu maliyesinin parlamenter denetimdeki mevcut rolü;

a) Bütçe Görüşme ve Onay Aşamasında Denetim,

b) Bütçe Uygulama Sonuçlarının Denetimi/Kesinhesap,

c) Harcama ve Gelir Kanun Tekliflerinin Yasalaşma Aşamasında Denetim,

d) Kamu Borçlanmasının İzlenmesi ve

e) Geleneksel Siyasal Denetim Araçları ile Denetim,

şeklinde (Çağan;1986:201) gruplandırılabilir. Ancak TBMM'nin kamu maliyesini denetimim yetkisi, bu çalışmada "kesinhesap" denetimi ile sınırlandırılmıştır.

Anayasa gereği bütçe kanununu onama yetkisine haiz olan TBMM, bu kanunun uygulanma sonuçlarını denetleme yetkisine de, doğal olarak sahiptir. Bu denetim yetkisi, Anayasa'nın 161'inci maddesinde düzenlenen bütçenin denetlenmesi, gelirlerin toplanmasının ve harcamaların yapılmasının bütçe kanunu ile verilen izin ve yetkinin kapsamına uygun olup olmadığının incelenmesidir. Böylece, gerçekleşmiş, kesinleşmiş bütçe rakamlarını ayrı bir kanun teklifi halinde parlamento tarafından görüşülerek kabul edilmesiyle TBMM bütçenin onayı sırasında verdiği ön izne uygunluğunu ibra etmiş olmaktadır. Kesinhesap kanunu tekliflerini kabul etmek suretiyle TBMM, bütçenin uygulama sonuçları üzerindeki bu denetimini gerçekleştirmektedir.

Bütçe sonuçlarının yasama denetimi, TBMM adına Sayıştay tarafından yüksek denetimi düzenleyen Anayasa'nın 160'ıncı maddesine göre yerine getirilmektedir. TBMM adına yapılan bu denetimi Sayıştay, Anayasa ve kanunlarla belirlenen denetim kapsamındaki kamu kurumlarının gelir ve giderleri ile mallarını denetlemek ve denetim sonuçlarını TBMM'ye raporlamak şeklinde gerçekleştirmektedir. Sayıştay, "Genel Uygunluk Bildirimi" ve ekinde, o yılın bütçe uygulaması sonucu harcamalarla ve gelirlerle ilgili ayrıntılı verileri içeren ve tahminler ile gerçekleşmeler arasında oluşan sapmaları gösteren "Bütçe Uygulama Sonuçları Raporu"nu 6085 sayılı Sayıştay Kanunu uyarınca hazırlayarak TBMM'ye sunmaktadır. Sayıştay tarafından hazırlanan söz konusu genel uygunluk bildirimi parlamenter bütçe denetiminde kullanılan en önemli hukuki araçlardan biri olmaktadır.

Kesinhesap ile ilgili aslında iki temel belge mevcuttur. Bunlardan birincisi, Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ve merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki tüm kamu kurumlarının tamamını kapsayan kesinhesap kanunu teklifleri; diğeri ise merkezi yönetim bütçesi kapsamında yer elan her bir kamu idaresi için ayrı ayrı hazırlanan kesinhesap kanunu teklifleridir. Plan ve Bütçe Komisyonu ile Genel Kurulda, her bir kamu kurumunun kesinhesap kanun teklifleri, bütçe kanun teklifleri ile birlikte; merkezi yönetim kesinhesap kanunu teklifi ise merkezi yönetim bütçe kanunu teklifi ile birlikte görüşülmektedir. Kesinhesap kanun teklifleri, TBMM Genel Kurulunda kabul edilmesi ile kanunlaşmakta ve böylece, kesinhesabın ilgili olduğu yıl bütçesi, parlamento tarafından aklanmış olmaktadır.

Kesinhesap kanunu tekliflerinin görüşmelerinde genel uygunluk bildirimi esas alınmaktadır. 5018 sayılı Kanun'un 43 üncü maddesinde; dış denetim raporları, idare faaliyet raporları ve genel faaliyet raporu dikkate alınarak genel uygunluk bildiriminin hazırlanacağı belirtilmektedir. Bunun yanında, merkezi yönetim kesinhesap kanunu ile bütçe kanunu teklifleri, merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki her bir kamu idaresinin, idare faaliyet raporları, genel faaliyet raporu, dış denetim genel değerlendirme raporuyla birlikte ele alınmaktadır.

3.3.2. TBMM'nin Kesinhesap Denetiminin Mevcut Sürecinin Değerlendirilmesi

Normatif olarak bakıldığında Anayasa'da ve kanunlarda; TBMM'nin maliye politikasının temel bileşeni olan bütçenin oluşturulma, onay, gözetim ve denetim süreçlerinde, hükümeti geniş bir şekilde kontrol etme etkinliğine ve olanağına sahip olduğu görülmektedir. Ancak Anayasa'yla TBMM'ye bütçe konusunda verilen geniş ve biçimsel yetkiler, parlamenter kontrolün niteliğini ve etkinliğini göstermemektedir. Uygulamada, TBMM'nin maliye politikasının oluşturulma, onay, uygulama ve denetim aşamasında karşılaştığı bazı kısıtlamalar ve kapasite sorunlarından kaynaklanan nedenlerle kamu maliyesi alanında, yasama ile yürütme arasında denge ve denetlemenin tesis edilememesinden dolayı kamu maliyesinin parlamenter/demokratik denetimi etkisiz kalmaktadır. Bu durum; bütçenin ex ante (onay aşaması) ve ex post (uygulama sonrası) kesinhesap denetimi, daha çok genel olarak TBMM ve komisyonların kapasite sorunları ile de ilgili bir etkinlik tartışmasını gündeme getirmektedir.

Kesinhesap kanunu teklifi, parlamenter denetim açısından son derece önemli belgedir. Çünkü parlamentonun hükümete verdiği iznin, bütçe kanununda belirlenen esas ve usuller çerçevesinde kullanılıp kullanılmadığı, kesinhesap kanunu aracılığıyla tespit edilmektedir. Kesinhesap kanunu teklifi, somut olarak önceki yıllarda uygulanan bütçelerin, toplumun hangi kesimlerinin çıkarına işlediği konusunda temel gösterge niteliği taşımaktadır. Bu anlamda, parlamenter denetimin, sadece bir tahmin olan bütçe kanun teklifi üzerinden gerçekleştirilmesiyle sınırlı olması, parlamenter denetim açısından önemli bir eksikliğe neden olmaktadır.

TBMM'nin yaptığı bütçe denetimi esas olarak, kesinhesap kanunu ile gerçekleşmektedir. Bütçe hakkı bağlamında TBMM'nin en zayıf göründüğü nokta, maliye politikası sonuçlarının/kesinhesabın denetimidir. Anayasa gereği, "kesinhesap kanunu teklifi", bütçe görüşme süreci için "bütçe kanunu teklifi" ile birlikte Plan ve Bütçe Komisyonunda görüşmektedir. Bu denetim sürecini bütçe hakkının etkin kullanımını çerçevesinde değerlendirdiğimizde; sınırlı bir sürede (25-30 gün) "kesinhesap kanunu teklifi" ile "bütçe kanunu teklifi"nin, tek bir komisyonda, Plan ve Bütçe Komisyonunda görüşülmesi temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun, Plan ve Bütçe Komisyonunda gerçekleştirilen bütçe ve kesinhesap görüşme tutanaklarına bakıldığında[4]; kesinhesap kanunu tekliflerinin ayrıntılı bir şekilde görüşülme imkânı bulamadığı, kesinhesaplar hakkında tartışma ve değerlendirmelerin yeterince yapılmadığı görülmektedir. Şöyle ki:

- Hazine işlemleri gibi birkaç istisna hariç[5], uzun yıllardır, kesinhesap kanunu teklifi hakkında milletvekillerinin görüş bildirmek üzere söz almadıkları[6],
- Hiçbir kayda değer tartışma ve değerlendirme olmadan, kesinhesap kanunu tekliflerinin Plan ve Bütçe Komisyonunda oylanarak kabul edildiği,

açık bir şekilde görülmektedir. Yani, TBMM'de, önceki yılların bütçe denetimlerinin ayrıntılı bir şekilde görüşülmesi gerekirken, bütçe sürecindeki tartışmaların ve değerlendirmelerin gelecek yıl bütçe teklifi üzerinde yoğunlaşması nedeniyle önceki yıl bütçelerinin sonuçlarının denetimine gerektiği şekilde önem verilmemektedir. Bunun temel nedeni ise,

- Anayasaya 'da kesinhesap kanunu teklifinin, Plan ve Bütçe Komisyonu ile Genel Kurulda yeni yıl bütçe kanun teklifiyle birlikte görüşülerek karara bağlanması ile
- TBMM'de kesinhesap kanunu teklifini görüşmek üzere birçok OECD ülke parlamentosunda bulunan "kamu hesapları komisyonu" gibi ayrı bir komisyon ve görüşme takviminin olmaması,

gösterilmektedir.

3.4. Türkiye'de Bütçe Uygulama Sonuçlarının/Kesinhesap Denetiminin Gelişimi

Türkiye'de 1982 Anayasası ile kaldırılan ve fiilen hiç görev yapmayan "Sayıştay Komisyonu" uygulaması dışında, kesinhesap denetimi için ayrı bir komisyon deneyimi yaşanmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu dönemine baktığımızda, bugünkü Plan ve Bütçe

---

[4] Plan ve Bütçe Komisyonu tutanaklarına, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.donem_listele?pKomKod=17, web sitesinden ulaşılabilir. Bu sitede, 23, 24, 26 ve 27 inci dönem olmak üzere 2008-2023 yılları arasındaki komisyon tutanakları yer almaktadır.

[5] 2003 Mali Yılı Bütçe ve 2001 yılı Kesinhesap Kanunu Tasarılarının Plan ve Bütçe Komisyonu görüşmelerinin 16.3.2003 tarihli tutanakları.

[6] Örneğin, 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu Teklif ile 2021 Yılı Merkezi Yönetim Kesinhesap Kanunu Teklifi'nin maddelerinin görüşüldüğü, Plan ve Bütçe Komisyonunun 25.11.2022 tarihli toplantısının 177 sayfadan ibaret Tutanağında, Kesinhesap kanun teklifinin maddelerinin görüşüldüğü tutanak yaklaşık 5 sayfadan ibarettir. https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=3068, Erişim tarihi, 15.06.2023,

Komisyonunun nüvesini; 13 Mayıs 1877 tarihli Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi (İlk İçtüzük düzenlemesi) çerçevesinde oluşturulan 15 encümen (komisyon) arasında yer alan Muvazene-i Maliyy'e (Bütçe), Rüsumat (Vergi ve Gümrük) ve Kavanin-i Maliyy'e (Mali Kanunlar) encümenlerinin görev alanları itibarıyla teşkil ettiği söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bütçe ve kesinhesap kanunu tasarıları ile devlet gelir ve giderlerinde artışa veya azalışa neden olacak kanun tasarı ve tekliflerini görüşmekle Muvazene-i Maliyy'e Encümeni görevlendirilmişti. Bu yaklaşım Cumhuriyet döneminde, 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dâhili Nizamnamesi'nde de aynen benimsenerek bütçe ve kesinhesap ile ilgili konularda sadece Bütçe Encümeni görevli olmuştur. Bu bütçe ve denetim konusunda tek komisyon uygulaması 1977 yılına kadar devam etmiştir. 17 Mart 1977 tarihli ve 641 sayılı Karar'la TBMM İçtüzüğü'nde yapılan değişiklik sonucu Sayıştay Genel Uygunluk Bildirimlerini görüşmek üzere bir de Sayıştay Komisyonu kurulmuştur. Uygulamaya baktığımızda esasında Sayıştay Komisyonu hiç kurulmamış ve işlevsiz kalmıştır. Daha sonra 1982 Anayasasında kesinhesapların Bütçe Komisyonunda görüşüleceği hükme bağlandığından Sayıştay Komisyonu, anayasal olarak işlevsiz kalmış ve 20 Şubat 1992 tarihli ve 163 sayılı Karar'la kaldırılmıştır[7].

Ancak, kesinhesapların ayrı bir denetim komisyonunda görüşülmesi ihtiyacı, her dönemde gündeme gelmiş ve ayrı bir komisyon kurulması konusunda teşebbüsler olmuştur. TBMM'de bir müstakil denetim komisyonu kurulması talebi Sayıştay tarafından da sık sık dile getirilmektedir. Sayıştay Başkanlığının 23 Şubat 2001 tarihli ve 443071/950 sayılı onayı ile Kurulan Çalışma Grubu tarafından hazırlanan "Sayıştay Raporlarını Görüşmek Üzere Türkiye Büyük Millet Meclisinde İhtisas Komisyonu Kurulması Hakkında Rapor"da, bütün Sayıştay raporlarının, Genel Uygunluk Bildirimleri dışında, kurulacak özel bir ihtisas komisyonunda ele alınması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu raporda, Anayasada değişiklik yapılması gerektiği için, Genel Uygunluk Bildirimlerinin, kurulacak denetim komisyonunun yetki alanı dışında tutulduğu belirtilmektedir (Sayıştay;2001).

Son yıllarda bir kamu hesapları komisyonu kurulmasına yönelik en ciddi girişim, TBMM Başkanı Zonguldak Milletvekili Köksal TOPTAN tarafından, 23'üncü Yasama Döneminde, 23 Ocak 2008 tarihinde bir İçtüzük değişiklik teklifi hazırlanmasıdır[8]. Bu Teklif, TBMM Anayasa Komisyonunda kabul edilerek TBMM gündemine gelmiş, ancak karara bağlanmayarak kadük olmuştur. Bu Teklifte, Anayasa değişikliği yapılamadan kesinhesabı denetleyecek Plan ve Bütçe Komisyonu bünyesinde, Almanya ve İspanyadaki sisteme benzer bir " Kesinhesap Alt Komisyonu" kurulması önerilmiştir. Bu yaklaşım, 2009 yılında TBMM İçtüzük Uzlaşma Komisyonu tarafından hazırlanan TBMM İçtüzüğü Teklif Taslağında da tekrar edilmiştir. Son olarak 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan "25'inci Dönem Milletvekili Genel Seçimlerinden" sonra, TBMM'de en fazla milletvekiline sahip iki parti arasında yapılan koalisyon hükümeti kurma çalışmaları sırasında, Anayasa değişikliği yapılarak müstakil bir "kamu hesapları/kesinhesap komisyonu" kurulması gündeme gelmiştir.

4. TBMM'nin Kesinhesapların Denetim Sürecinin Güçlendirilmesi Önerisi: Kamu Hesapları Komisyonu

4.1. Kamu Hesapları Komisyonu Kurulması Önerisinin Genel Çerçevesi ve Temel İlkeler

TBMM'nin maliye politikası sonuçlarının denetim sürecindeki yetkisinin etkinleştirilmesi ve işlevselliğinin geliştirilmesine yönelik öneri; maliye politikasının uygulama sonuçlarının denetiminde TBMM'nin role sorumluluğunun geliştirilmesi, kesinhesabın

---

[7] TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunun tarihçesi, erişim tarihi 15.02.2017, https://pbk.tbmm.gov.tr/K_Tarihce.

[8] 23 üncü Yasama Döneminde verilen (2/122) esas sayılı Kanun Teklifi, görüşülerek 107 sıra sayısı ile TBMM Genel Kurul Gündemine girmiştir.

TBMM'deki görüşme sürecinin siyasal kurumsal yapısı ile görüşülme esas ve usullerinin etkinleştirilmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kapsamda;

- TBMM'nin bütçe hakkından doğan yetkisini, yerinde ve zamanında kullanabilmesi amacıyla TBMM bünyesinde müstakil bir "Kamu Hesapları Komisyonu" kurulması önerilmektedir.

- Anayasanın 161'inci maddesinde, kesinhesap kanunu teklifinin, bütçe kanunu teklifiyle birlikte Bütçe Komisyonu ile TBMM Genel Kurulunda gündeme alınarak görüşüleceği hükmü dikkate alındığında, müstakil bir komisyon kurulabilmesi için Anayasa'da değişiklik yapılması gereği, çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Yukarıda belirtilen amaç ve sınırlılıklar çerçevesinde TBMM'de bir kamu hesapları komisyonu kurulması önerisinin kapsamı ve ilkeleri; Dünya uygulamaları, 23'üncü Yasama Döneminde hazırlanan (2/122) esas sayılı İçtüzük değişiklik teklifinin 107 Sıra Sayısı ile Sayıştay Başkanlığınca kurulan çalışma grubu tarafından 2001 yılında hazırlanan rapordaki öneriler çerçevesinde aşağıda Tablo 1'de sıralanmıştır.

Tablo 1: Kamu Hesapları Komisyonunun Kurulmasında ve Çalışmasında Gözetilmesi Gereken İlkeler

a) Kurumsal Yapı:

- ✓ Savunma hizmetleri, genel kamu hizmetleri, çevre koruma hizmetleri, iskân ve toplum refahı hizmetleri, kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri, ekonomik işler ve hizmetler, sağlık hizmetleri, dinlenme, kültür ve din hizmetleri, eğitim hizmetleri ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri şeklindeki kamu harcamalarının, kamu hizmetlerinin niteliğine göre sınıflandırılması olan fonksiyonel ayrıma göre 10 temel sektör dikkate alınarak, her sektör için 3 üyeden oluşan alt komisyon kurulabilmesi için komisyonun başkan hariç en az 30 üyeden oluşması,
- ✓ Komisyonun yıl içinde etkin çalışması amacıyla en az 3 üyeden oluşan alt komisyonlar marifeti ile çalışması,
- ✓ Alt komisyonlara uzmanlık desteği sunacak kapasiteye, doğrudan sahip olması,
- ✓ Komisyon başkanının TBMM Genel Kurulunda nitelikli çoğunlukla seçilmesi.

b) Görev Alanı

- ✓ Bütçe uygulama sonuçlarının/kesinhesabın denetimi,
- ✓ TBMM bünyesindeki Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu (KİT) kapatılarak, Bu Komisyonunun görev alanını düzenleyen 3346 sayılı Kanun'daki görevlerin de Kamu Hesapları Komisyonuna verilmesi,
- ✓ Kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması hakkındaki tüm Sayıştay raporlarının Kamu Hesapları Komisyonuna sunulması ve sonuçlandırılması,
- ✓ Genel olarak kamu kurumlarıyla yürütülen kamu politikaları ile ilgili araştırma ve inceleme yapma ve yaptırma yetkisini haiz olması.

c) Denetim Anlayışı, Yöntemi ve Kapsamı

- ✓ Komisyon toplantılarına, konunun ilgili olduğu bakanlığın veya kuruluşun en üst görevlisinin hazır bulunması, ayrıca bu toplantılara Hazine ve Maliye Bakanlığı, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığından da yetkililerin katılması,
- ✓ Komisyon bütün mali bilgilere ve diğer dokümanlara erişme hakkına incelemeleri sırasında sahip olması, gerekli gördüğü kişileri tanık olarak çağırmaya, gerekli kişilerden ve kurumlardan rapor istemeye yetkili olabilmesi,
- ✓ İlgili bakanlık ve kuruluşların Komisyon raporundaki tavsiyeleri, yerine getirip getirmediklerinin, Sayıştay tarafından izlenmesi ve sonuçlarının komisyona bir raporla sunmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi,
- ✓ TBMM'nin bütçe sürecindeki görevlerinin etkili olması ve harcama-denetim ilişkisinin kurulabilmesi için, komisyon tarafından yapılan denetim sonuçları, bulguları ve önerileri kapsayan bir raporun, gelecek bütçelere yansıtılması amacıyla Plan ve Bütçe Komisyonuna sunulması,
- ✓ Komisyonun; çalışma programını Sayıştay ile görüşerek Parlamento çalışma döneminin başlamasından sonra mümkün olan en kısa zamanda, Sayıştay Başkanının da katılımıyla yapacağı bir toplantıda kamuoyuna ilan edilmesi,

- ✓ Kamu hesapları komisyonu denetimlerini yaparken, diğer sektör komisyonlarının sürece dahil olmasına yönelik olarak TBMM İçtüzük'ünde işbirliği mekanizmalarının tanımlanması.

d) Tarafsızlığı ve Etkinliği Sağlamaya Yönelik Temel Özellikler

- ✓ Kamu hesapları komisyonu hükümet politikalarına ve bu politikaların yerindeliğine karışmaması; hükümet politikalarının ve programlarının sağlam bir malî yönetim çerçevesinde, verimli, etkin ve tutumlu tarzda uygulanmasını sağlamak suretiyle politikanın nasıl yürütüldüğüyle ilgilenmesi,
- ✓ Komisyon görevlerini parti tarafı tutmayan bir tarzda yerine getirmesi amacıyla; doğrudan bakanlar yerine, ilgili bakanlıklar ile kurumların genel müdür ve müsteşar düzeyindeki üst yöneticilerinin denetime tabi tutması,
- ✓ Komisyon başkanının muhalefet parti üyelerinden seçilmesinin bir gelenek haline gelmesi,
- ✓ Komisyon oturumlarının, milli güvenlik ve ticari sırlar dışında, kamuoyuna ve dolayısıyla basın mensuplarına açık olması.

İngiltere Parlamentosundaki gibi etkili ve işlevsel görev yapan, kamuoyunda önemi bilinen kamu hesapları komisyonları, hükümet politikalarına ve bu politikaların yerindeliği yerine, bu politikaların ve programların sağlam bir malî yönetim çerçevesinde, verimli, etkin ve tutumlu tarzda uygulanmasını sağlamak suretiyle politikanın nasıl yürütüldüğüyle ilgilenmeye çalışmaktadır. Bu amaçla komisyonlar doğrudan bakanlar yerine, genelde, ilgili bakanlıklar ile kurumların genel müdür ve müsteşar düzeyindeki yöneticilerini denetime tabi tutmaktadır. Diğer yasama komisyonlarına nazaran, kamu hesapları komisyonlarının bu şekilde daha az siyasi bir yapıda faaliyet göstermesi, kamu hesapları komisyonlarının hükümet ve bürokrasi üzerindeki etkinliğini artırdığı görülmektedir. Örneğin, geleneksel olarak başkanı her zaman en büyük muhalefet partisinin milletvekilleri arasından seçilen İngiltere Parlamentosunun Kamu Hesapları Komisyonunun hükümete ilettiği tavsiyelerin yüzde 95'ine uyulduğu belirtilmektedir (Bacon;2008:244). Bu nedenle kamu hesapları komisyonunun etkin bir şeklide görev yapmasında, hukuksal ve idari düzenlemeler yanında demokrasi algısından kaynaklı siyaset kültürünü de belirleyici olduğu görülmektedir.

TBMM'de ayrı bir denetim komisyonu kurulmasına yönelik yapılandırma önerisinin genel esasları Tablo 2'de özetlenmiştir. Kurulması önerilen kamu hesapları komisyonu, temelde TBMM'nim kesinhesap ve kamu iktisadi teşebbüslerinin mevcut denetim işlevleri yanında maliye politikası uygulamalarının gözetimi görevini de üstlenecektir.

Tablo 2: Parlamentoda Maliye Politikası Sonuçlarının Denetim Süreci: Kamu Hesapları Komisyonu

Maliye Politikası Uygulamalarının Denetim ve Gözetimi
- **KİT Denetimi**
- **Maliye Politikası Uygulamalarının Gözetimi**

1. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetimi (Yıl Boyu)

Anayasa ve 3346 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile Fonların TBMM'ce Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun çerçevesinde, kapsamdaki KİT'lerin denetimi.

a) Alt Komisyon Çalışmaları (1 Ocak-31 Nisan)

b) Komisyon Çalışmaları (1 Mayıs-31 Ekim)

c) Genel Kurul (Yıl Boyu): İtiraz halinde, Genel kurulda görüşme yapılması.

2. Maliye Politikası Uygulamalarının Denetimi/Gözetimi (Yıl Boyu)

a) Öneriler ile izlemeye tabi hususları, Sayıştay raporları üzerinden izler ve bu konularda gerektiğinde ilgili üst düzey yöneticilerle toplantı yapabilir.

b) Kamu politikalarının sonuçları hakkında Sayıştay'dan talep ettiği denetim ve izleme raporlarını görüşür, gerektiğinde bu raporlarla ilgili olarak ilgili üst düzey yöneticilerle toplantı yapabilir.

Kesinhesap Süreci
1 Ekim–31 Aralık

1. Aşama: Sektör Komisyonları (2 Ekim-20 Ekim)

- Sektörlerine giren kamu kurumlarının kesinhesapları, politika odaklı olarak, İlgili üst düzey yöneticiler ile STK'ların katılmasıyla Görüş Alma (Hearing) Toplantılarında görüşülür.

- Önerilerini bir raporla Kamu Hesapları Komisyonuna sunarlar.

2. Aşama: Kamu Hesapları Komisyonu (21 Ekim-30 Kasım)

- Sektör komisyonlarından gelen raporlarla birlikte, ilgili kamu kurumlarından üst düzey yöneticilerin katılımıyla kamu kurumlarının kesinhesaplarını görüşür.

- Öneriler ile izlemeye tabi hususları bir raporla ilgili kurumlara ve Sayıştay'a gönderir.

- Kamu politikalarının uygulamaları hakkında Sayıştay'dan denetim ve izleme talebinde bulunabilir.

3. Aşama: Genel Kurul Görüşmeleri (1 Aralık-15 Aralık)

- Kamu kurumlarının bütçeleri onaylanmadan önce denetimlerinin tamamlanması.

- Merkezi Yönetim Kesinhesap Kanun Tasarısının Kanunlaşması.

1 Ocak tarihine kadar Merkezi Yönetim Kesinhesap Kanunu Resmi Gazetede yayımlanır

Tablo 2'de genel çerçevesi çizilen kamu hesapları komisyonundaki kesinhesap süreci ve kamu hesapları ile ilgili diğer konular aşağıdaki:

- Kesinhesap denetim süreci,
- Maliye politikası uygulamalarının denetimi/gözetimi,
- Kamu iktisadi teşebbüslerinin denetimi,

bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.

4.1.1. Kamu Hesapları Komisyonunda Kesinhesap Denetim Süreci

Anayasadaki mevcut takvim dikkate alınarak aşağıdaki bölümlümde, 1 Ekim-31 Aralık arası dönemde üç aşamalı olarak geliştirilen kesinhesap denetim süreci üzerinde durulmaktadır. Takvim, bütçe kanun teklifinin en son sunulma tarihinden daha önce, TBMM'nin anayasal olarak açıldığı 1 Ekim tarihi esas alınmıştır. Çünkü Anayasaya göre kesinhesap kanun teklifi, en geç haziran ayı sonuna kadar TBMM'ye sunulmaktadır. Bu durumda kesinhesap kanun tekliflerinin 17 Ekim tarihinden önce TBMM'de görüşülmesinde anayasal bir engel bulunmamaktadır.

a) Aşama: Sektör Komisyonları (2 Ekim-20 Ekim):

- Sektörlerine giren kamu kurumlarının kesinhesapları, politika odaklı olarak, ilgili üst düzey yöneticiler ile STK'ların katılmasıyla görüş alma (hearing) toplantılarında görüşülür.
- Bu aşamada gerçekleştirilecek görüş alma toplantıları ile kamu kurumlarının üst düzey yöneticileri ile STK'lar bir araya getirilerek, maliye politikası uygulamalarının değerlendirilmesinde, uygulayıcılar ile uygulamadan etkilenenlerin uzmanlık, deneyim ve bilgilerinin alınması öngörülmektedir.
- Her bir sektör komisyonu, kamu politikasının uygulanma sonuçları hakkındaki görüş ve önerileri ile izlemeye tabi hususları içeren raporları, Kamu Hesapları Komisyonuna, en geç 20 Ekim tarihine kadar sunarlar.

b) Aşama: Kamu Hesapları Komisyonu (21 Ekim-30 Kasım)

- Sektör komisyonları; tarafından kamu kurumları hakkındaki denetim sonuçları, bulguları ve önerileri kapsayan raporlarla birlikte, ilgili kamu kurumlarından üst düzey yöneticiler ile Sayıştay, Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı yetkililerinin de katılımıyla ilgili kurumların kesinhesaplarını görüşür.
- Öneriler ile izlemeye tabi hususlar bir raporla ilgili kurumlara gönderilir. Bu raporlarda belirtilen izlemeye tabi hususlar, Sayıştay tarafından yıl içinde komisyona raporlanır.
- Ayrıca, kamuoyunda öne çıkan veya yasama denetimi yapılmasında kamu yararı görülen kamu politikalarının sonuçları hakkında Sayıştaydan denetim ve izleme talebinde bulunabilir.

c) Aşama: Genel Kurul Görüşmeleri (1 Aralık-15 Aralık)

- Bu aşama, merkezi yönetim kapsamındaki kamu kurumlarının bütçeleri onaylanmadan önce denetimlerinin tamamlanması amacıyla aralık ayının ilk yarısında sonuçlandırılacak şekilde planlanmıştır.
- Komisyonda görüşmeleri tamamlanan merkezi yönetim kesinhesap kanun teklifi, genel kurulda kanunlaşarak 1 Ocak tarihine kadar Resmi Gazetede yayımlanır.

4.1.2. Kamu Hesapları Komisyonuna Maliye Politikası Uygulamalarının Denetimi/Gözetimi

Kamu Hesapları Komisyonunun, dönemsel değil yıl boyu denetim/gözetim yapması öngörüldüğünden, maliye politikası uygulamalarının izlenmesi konusunda aşağıda önerilen kapsamda komisyon işlev yüklenebilir:

- Komisyonun denetimleri sırasında ortaya konan öneriler ile komisyonun izlemesine tabi hususları, Sayıştay raporları üzerinden izler ve bu konularda gerektiğinde ilgili üst düzey yöneticilerle toplantı yapabilir.

- Kamu politikalarının sonuçları hakkında Sayıştaydan talep ettiği denetim ve izleme raporlarını görüşür, gerektiğinde bu raporlarla ilgili olarak ilgili üst düzey yöneticilerle toplantı yapabilir.

- Parlamentoda, üzerinde durulmayan vergi politikaları ve bunların uygulamalarının gözetimine yönelik olarak, Kamu Hesapları Komisyonu, Sayıştaydan inceleme veya TBMM Mali Analiz Biriminden araştırma isteyebilir, gerektiğinde ilgili kamu kurumlarının yetkilileri ve STK'ların katılımı ile görüş alma (hearing) toplantıları yapabilir.

- Yıl içinde TBMM'nin denetim ve gözetim faaliyetlerini etkinleştirmek için Avrupa ülkelerinin bazılarında uygulanan raportörlük sistemi, Kamu Hesapları Komisyonu için de düşünülebilir. Muhalefet ya da iktidar partilerinin herhangi birinden seçilecek olan raportör, kurumsal yada sektörel bazda bütçe uygulamalarını izleyerek komisyona rapor sunabilir. Bu raporların hazırlanmasında, TBMM'nin "Mali Analiz Birimi" etkin rol oynayabilir. Bu şekilde komisyon üyelerinin maliye politikası uygulamaları aşamasına etkin katılımları, hem iktidar hem de muhalefet milletvekillerinin gözetim ve denetim etkinliklerine daha fazla zaman ve kaynak ayırmaya teşvik edecektir.

Sonuç olarak temsili demokratik sistemde, bütçe hakkı açısından, yürütme organı tarafından kullanılan kamu kaynağı ve yetkinin hesabının verilmesi, en temel konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Politikalar, hedefler ve bu hedefleri hayata geçirecek faaliyetler çerçevesinde hesap verebilirliğin tasarlanması, bütçe hakkının etkin işlemesine ve dolayısıyla bütçe hakkının etkinliği ise bir döngü şeklinde giden sürecin daha işlevsel bir şekilde çalışmasına yol açacaktır (Yılmaz ve Biçer;2010a;217). Bu şekilde Parlamentonun bütçe uygulamalarını izlemesi ve uygulama sonuçlarını denetlemesi;

- ✓ Yürütme organının ve kamu politikalarının uygulanması sürecine farklı seviyelerde yer alan bürokratların moralinin ve motivasyonunun sağlanması ve sürdürülmesi,

- ✓ "Müzakereci demokrasi" anlayışı doğrultusunda kapsamlı bir "kamu yararı" kavramına ulaşılması amacıyla mevcut politika uygulamalarının incelenmesi ve deneyimlerden yararlanılması suretiyle parlamentonun gelecekte vereceği kararların kalitesinin arttırılması,

- ✓ Güven ve meşruiyetin, vatandaşlar ve vergi mükellefleri nezdinde tesis edilmesi,

açısından önem taşımaktadır (Tarschys, 2008:263-264). Bu noktada, Parlamentonun bütçe hakkını etkin kullanmasında öne çıkan temel unsur maliye politikası sonuçlarının denetimini nasıl yaptığı ile yakından ilgilidir. Bu sürecin etkinliğini sağlamada parlamentonun kurumsal yapısı yanında, dış denetim konusunda parlamentoya destek sağlayan bağımsız yüksek denetim kurumu olan Sayıştayın etkinliği de önemlidir.

4.1.3. Kamu Hesapları Komisyonunda Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetimi

Anayasa ve 3346 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri ile Fonların Türkiye Büyük Millet Meclisince Denetlenmesinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun çerçevesinde, kapsamdaki

KİT'lerin denetimi temelde iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Genel Kurul aşaması 3346 sayılı Kanun gereği, Komisyon kararlarına itiraz halinde işlediğinden nadiren kullanılan bir süreçtir.

a) Aşama: Alt Komisyon Çalışmaları (1 Ocak-31 Ekim): Mevcut sistemde olduğu gibi, sektörlere göre teşkil edilecek alt komisyonlar marifetiyle, denetim kapsamındaki kamu iktisadi teşebbüslerinde denetim yapılması.

b) Aşama: Komisyon Çalışmaları (2 Ekim-20 Ekim): Mevcut sistemde olduğu gibi, kamu iktisadi teşebbüslerinde denetimi gerçekleştirilir.

c) Aşama: Genel Kurul: 3346 sayılı Kanun gereği, itiraz halinde, sadece itiraz edilen komisyon raporları ile sınırlı olmak üzere Genel Kurulda görüşme yapılması.

4.2. Kesinhesap Denetim Sürecinde Bağımsız Mali Analiz Kapasitesinin Geliştirilmesi

Son yıllarda parlamentoların bütçe sürecindeki etkinliğinin artırılmasına yönelik uygulamalar arasında, parlamentoların analiz ve bilgi üretim kapasitelerinin geliştirilmesi önde gelmektedir. Yasama organlarının analiz ve bilgi üretim kapasitelerini güçlendirmek suretiyle yürütme organının performansının parlamento tarafından izlenme ve kontrol edilme kapasitesinin artırılması amaçlanmaktadır. Bunlar, yasama, gözetim ve denetim ile bütçe işlevleri şeklindeki parlamentonun temel görevlerini yerine getirmesine yardımcı olan uzmanlık birimleridir. Asıl işlevleri arasında, ekonomik tahmin ve mali hesaplamalar yapılması, yürütmenin bütçe önerilerinin analiz edilmesi yer alan söz konusu mali analiz birimleri, bu görevlere ek olarak, harcama kesintisi seçenekleri, vergilendirme ve ekonomi politikaları hakkında bilgilendirme (OECD/SIGMA;2010:37) çalışmaları yapmak işlevlerine de sahiptir.

Dünyada, genelde parlamento bütçe ofisi şeklinde teşkilatlanan ve yürütme organından bağımsız olan söz konusu uzmanlık birimlerine ilk örnek, kamu maliyesini gözetim görevi verilen, ABD Kongre Bütçe Ofisidir. İtalya, Hollanda, Polonya, İngiltere ve Kanada gibi ülkelerde de parlamento bütçe ofisleri bulunmaktadır. 2008 Krizinden sonra, özellikle bütçe açığı ve kamu borç düzeyine dair zamanında ve güvenilir bilgi eksikliğinden kaynaklı olarak yürütme bünyesindeki mali verileri sunan kurumsal yapı ve sürece olan güvenin sarsılması, parlamento bütçe ofisleri gibi bağımsız analiz yapabilen kurumsal yapılara yönelimi artırmıştır. Örneğin, 2008 Krizinden sonra Yunanistan'da, yeniden yapılanma kapsamında, parlamentoya bağlı ve bağımsız yapıda, tavsiye ve denetleme yetkilerine sahip bir bütçe ofisi oluşturulması ilk alınan tedbirler arasında bulunmaktadır (Yılmaz ve Biçer;2014:173).

TBMM'nin bilgi kapasitesinin önemi ve geliştirilmesi, TBMM'nin 2010-2014 yıllarını kapsayan ilk Stratejik Planında temel gelişme ekseni olarak vurgulanmıştır. Stratejik Planda vurgulandığı üzere, bilgi hizmetlerinin hizmet sunumunda odak haline getirilmesi ve yasama sürecinin başta komisyon aşaması olmak üzere, sunulan bilgi desteğinin önemli oranda artırılması amacıyla TBMM bünyesinde bir Yasama Akademisi kurulması gündeme gelmiştir. Ana misyonu araştırmalar yoluyla yasama kararları ile parlamenter denetim sürecine nitelikli bilgi ve belge desteği sağlamak olan Yasama Akademisinin temel fonksiyonları, söz konusu 2010-2014 Stratejik Planında; nitelikli bilgi desteği sağlayan, birbiriyle ilişkili diğer birimlerin Yasama Akademisi bünyesine entegre edilerek yasama sürecinde bilgiye zamanında ve hızlı erişimde, bilginin sunumu ve arşivlenmesinde bütüncül bir modele geçilmesi; yasama sürecinin tüm aşamalarında yer alan kamu kurumalarındaki ilgili kişilerin gerekli mesleki bilgi ve beceriler kazandırılması, bu becerilerin geliştirilmesini sağlayacak kapsamlı ve sürekli bir eğitim verilmesi ve özellikle akademik alanda çalışanların yasama sürecine bilgi desteği ve katkılarını artırmaya yönelik faaliyetler yürütülmesi olarak belirtilmiştir.

Bunun yanında, Plan ve Bütçe Komisyonuna teknik bilgi desteği sunmak üzere bir bütçe analiz birimi kurulması, 5018 sayılı Kanun'un yürürlüğe girdiği 2006 yılında gündeme gelmiştir. Bu amaçla, OECD ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarla çeşitli uluslararası projeler

yürütülmüş, çalışmalar yapılmış ve bilimsel toplantılar düzenlenmiştir[1]. O yıllarda Plan ve Bütçe Komisyonuna uzmanlık desteği sunan TBMM İdari Teşkilatına bağlı Bütçe Başkanlığı bünyesinde bir mali analiz birimi kurulması çalışmaları yapılmış, ancak dünyadaki örneklerine benzer bir kurumsal yapının idari ve hukuksal alt yapısına sahip bir uzmanlık kapasitesi oluşturulamamıştır.

TBMM'nin, makro mali çerçevenin oluşturulması, bütçenin onaylanması ve maliye politikasının uygulanması süreçlerinde rolünün etkinleştirilmesine yönelik olarak önerilen siyasal kurumsal yapı ve görüşme sürecinin, bağımsız bilgi ile desteklenmesi önem arz etmektedir. Bağımsız ve etkili uzmanlık desteği, önerilen yeni makro mali çerçeve ile bütçe sürecini güçlendirecek temel unsurlardan biridir. Bu kapsamada, temelde bütçeyi milletvekilleri için anlaşılabilir hale getirmek; bütçe politikaları ve öngörüleriyle ilgili soruları yanıtlamak ve hem iktidar hem muhalefet milletvekillerine uzmanlık hizmeti vermek amacıyla TBMM bünyesinde, yurt dışındaki örneklerine benzer "**Mali Analiz Birimi**" kurulması önerilmektedir. Kurulması önerilen **"Mali Analiz Birimi"nin** sahip olması gereken özellikler;

- ✓ Bütçe bilgisini, yasama organı ile birlikte akademisyenler, medya ve kamuoyu için de anlaşılabilir, bütçe görüşme sürecini takip edebilir kılacak mesleki deneyim ve uzmanlığa sahip olması,
- ✓ Teknik ve saydam bir şekilde güvenilir bilgi sunması,
- ✓ Tamamen bağımsız olarak hem iktidar hem muhalefet milletvekillerine hizmet vermesi,

Şeklinde belirtilebilir.

Mali Analiz Biriminin görevleri ise;

- ✓ Makroekonomik gelişmeler ile politikaları periyodik olarak izlemesi: Bu kapsamda, üçer aylık veya en az altı aylık dönemler halinde, yürütme organı tarafından ortaya konan makroekonomik tahminler ile bu tahminlere yönelik gerçekleşmelerin takip edilmesi,
- ✓ Ek bütçe kanununa gerek olmayan ödenek hareketlerini takip ederek kamuoyuna duyurulması,
- ✓ Yürütme organının kamuoyunu aydınlatmak amacıyla 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunun, bakanların her malî yılın ilk ayı içinde, sorumlu oldukları kamu idarelerinin amaçları, hedefleri, stratejileri, varlıkları, yükümlülükleri ve yıllık performans programları konusunda kamuoyunu bilgilendireceklerine dair 10'uncu maddesindeki uygulamaları takip ederek komisyonun bilgilendirilmesi,
- ✓ Kamu harcamaları ve vergi politikaları başta olmak üzere bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerindeki taahhütler ile gelir-gider rakamlarının değerlendirilmesi, gelir veya gider öngören kanunlarının cari yıl ve gelecek yıllar bütçelerine yansımasının analizinin gerçekleştirilmesi,

[1] TBMM'nin bütçe sürecindeki rolünün etkinleştirilmesine yönelik olarak Plan ve Bütçe Komisyonu tarafından, 2006-2011 yılları arasında; Afyonkarahisar'da 23-25 Eylül 2010 tarihleri arasında, gerçekleştirilen "Bütçe Sürecinde Parlamentoların Değişen Rolü: İKÖPAB ve AB Üyesi Ülke Deneyimleri" Konulu Uluslararası Sempozyum; 2010 yılında TBMM-OECD/SIGMA Arasında Gerçekleştirilen Akran Değerlendirmesi Projesi (OECD-SIGMA Peer Review Report); TBMM-Hollanda Parlamentosu (MATRA-FLEX) arasında (2007-2008) yıllarında yürütülen: "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bütçe Sürecindeki Rolünün Güçlendirilmesi Amacıyla Başta Bütçe Müdürlüğü Olmak Üzere Parlamento Çalışanlarının Mesleki Bilgilerinin Geliştirilmesi." Projesi ve
8-9 Ekim 2008 tarihinde, Afyonkarahisar'da Gerçekleştirilen "Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü" konulu uluslararası sempozyum gerçekleştirilmiştir.

- ✓ Bütçe üzerinde orta ve uzun vadede risk oluşturabilecek sosyal güvenlik gibi alanlarda mali risk analiz çalışmaları yürütülmesi yanında, eğitim, sağlık ve savunma gibi önemli kamu hizmetleri konusunda araştırma ve değerlendirmeler yapılması,
- ✓ Seçim öncesinde seçim vaadi olarak ortaya konulan politikaların bütçe maliyet analizlerinin tarafsız bir şekilde hesaplanarak kamuoyuna sunulması,
- ✓ Kamu finansmanı ve kamu borçlanmasındaki gelişmelerin takip edilmesi,

şeklinde sayılabilir.

Ayrıca Mali Analiz Biriminden; Parlamentoya maliye politikası ile ilgili olarak çeşitli STK'lardan gelen bilgiler ile akademik kurumlardan gelen çalışmaları, derleyerek kullanılabilir hale getirmeleri beklenmektedir.

4.3. Yasama Sürecinde Katılımcılığı Geliştirme

STK katılımının yüksek olduğu ülkelere bakıldığında daha çok STK katılımını sağlamaya yönelik kanalların açık tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu kapsamda önemli bir katılım kanalı olarak "hearing" ya da "görüş alma" olarak adlandırılan STK'ların yasama sürecine sistematik katılımını sağlayan mekanizma, başta ABD'de olmak üzere Avrupa Birliği üyesi ülkelerde kullanılmaktadır. Görüş alma sistemi Amerika'daki Başkanlık sisteminin en önemli dayanaklarından biridir. Bu sistem sadece yasama sürecinin iyi işlemesinin araçlarından biri olmasının yanında, aynı zamanda yargı ve yürütme erklerinin ve toplumun yasama sürecine katılımının önemli araçlarından biridir (Bakırcı;2012:319). Görüş alma sisteminin başlıca iki yararından söz edilebilir:

1) Görüş alma sistemi sivil toplumun yasama sürecine katılımına aracılık ederek siyasal sistemin meşruiyetini sağlamaktadır. Toplumdaki her kişi, grup ve kuruluş yasama sürecine katılmak istediği takdirde, sürecin kendilerine karşı sonuna kadar açık olduğunu bilmekte, gerek duyduğunda katılmakta ve bu nedenle de yasaların kendilerinin de katılımıyla yapıldığına inanmaktadır (Bakırcı;2012:319).

2) Yasama sürecine uzmanlık, deneyim, bilgi ve toplumsal çıkarların yansıması sağlanmaktadır. Yasama sürecine katılım sadece sivil toplum kuruluşları ya da STK katılımı ile sınırlı tutulmamakta, üniversitelerden, yürütme ve yargı organlarından, düşünce kuruluşlarından (think tank), lobilerden, bilgi üreten bağımsız kuruluşlardan yararlanılmaktadır (Bakırcı;2012:319).

4.4. Bütçe Uygulama Sonuçlarının Yasama Denetiminde Sayıştay'ın İşlevinin Güçlendirilmesi

Kurulması önerilen kamu hesapları komisyonu işlevlerini, ancak konusunda uzman bir yüksek denetim kurumu/Sayıştay ile yerine getirebilir. Bu anlamda Türkiye'de tek anayasal yüksek denetim kurumu olarak Sayıştayın, bu teknik sürecin doğru ve güvenilir bir şeklide yürütülmesinde kamu hesapları komisyonuna teknik anlamda destek verilmesine yönelik dinamik bir işlev üstlenmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaç/gereklilik doğrultusunda Sayıştayın modellenen yeni denetim ve gözetim sistemindeki rol ve sorumluluğu ile ilgili temel hususlar aşağıda vurgulanmıştır:

- ➢ Kurulacak kamu hesapları komisyonunun, denetim ve gözetim fonksiyonunu etkin bir şekilde yerine getirirken ihtiyaç duyduğu rafine bilgiyi sağlayacak şekilde Sayıştayın dinamik bir kurumsal yapıya kavuşturulması, bu kapsamda kamu hesapları komisyonunun tavsiyelerinin hükümet ve ilgili kuruluşlarca yerine getirilip getirilmediğinin izlenmesine ve denetlenmesine yönelik idari alt yapı geliştirilmesi,

- Sadece yılsonu bütçe uygulama sonuçlarına uygunluk bildirimi vermenin dışında, Sayıştayın yıl içinde de denetim yaparak bulgularını kamu hesapları komisyonuna sunması yanında, Sayıştayın medya ve diğer araçlarla faaliyetleri ve denetim sonuçları hakkında zamanlı ve yaygın iletişim kurması,

- Kullanıcı odaklı ve amaçlarına daha etkin hizmet edecek şekilde denetim raporlarının geliştirilmesi,

- Mali sistem ve süreçler ile iç kontrol mekanizmalarının denetiminin yaygınlaştırılması,

- Kamu harcamalarının yanı sıra Sayıştayın, kamu gelirleri üzerindeki denetim ve analizlerinin geliştirilmesi, bu noktada kamu hesapları komisyonu ile yakın işbirliğini sağlayacak denetim ve gözetim yöntemleri geliştirilmesi,

- Özellikle kamu iktisadi teşebbüsleri yönünden, uygunluk denetimi ile mali denetim raporlarının ayrı ayrı düzenlenmesi, böylece uygulama denetimi sonucu bulunan kanuna aykırı diğer uygulamaların, ayrı bir yargı raporuna konu edilebilmesinin sağlanması.

Halkın her kesiminin, günümüz koşullarında yönetimin faaliyetleri hakkında doğrudan bilgi sahibi olması mümkün değildir. Yönetimin eylem ve işlemlerinin ve performansının bağımsız kurumlar tarafından değerlendirilmesi, sonuçları hakkında halkın ve parlamentonun bilgilendirilmesi yoluyla ancak, yönetimin hesap verme sorumluluğu sağlanabilir. Çağımızda bu durum yasama adına yapılan bağımsız yüksek denetimin önemini daha da artırmaktadır. Kamu yönetimleri bakımından önemli konuları denetleyen, kanıtlara dayanan tarafsız görüşlerini parlamentolarına rapor etmeye, kamuoyuna açıklamaya ve böylece kamu yönetiminde yaşanan sorunların aşılmasına katkıda bulunmaya çalışan Sayıştaylar, hükümetin mali iş ve işlemleri ile kaynakları etkin, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı konusunda, parlamentolara yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ile geleneksel fonksiyonlar yanında, kamu politikalarının hedefleri, elde edilen çıktı ve sonuçları kapsamında yürütmeyi denetlemesi ve bunun sonucunda TBMM'ye daha fazla bilgi ve destek sunmasına yönelik olarak yetkilendirilen Sayıştayın, denetim yaklaşımını dönüştürmesi beklenmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bir uygulama biçimi olarak siyasi temsile dayanan demokrasi modeline geçişte, bütçe hakkı şeklinde kavramsallaştırılan, iktidarın sınırlanması ve hesap vermesine yönelik tarihsel ve sosyolojik gelişme, önemli bir köşe taşını oluşturmaktadır. Bütçe hakkının işlevsel kullanımı noktasında, gelişmiş demokrasilerde hesap verebilirliğin odak noktasını; parlamentonun bütçe uygulama sonuçlarının toplandığı kesinhesapların denetimi teşkil etmektedir. Bu siyasal denetim ekseninde dünyada parlamentoların yürütme karşısındaki durumu, özellikle siyasi iktidarın parlamentoyu ne ölçüde kuşattığı, bütçe hakkının etkinliği ve kamu kaynaklarının siyasi iktidar tarafından kullanılmasının yasama organı tarafından, halk adına denetlenmesi olan kesinhesap denetimi konusu en önemli sorun/mücadele alanı olmuştur.

Ülkemizde bütçe hakkının temeli, Anayasa'nın 87'nci ve 161'nci maddelerinde çizilmiştir. Bu anayasal çerçevede kurumsallaşan bütçe hakkının kullanımı noktasında TBMM'nin mevcut rolü, gerek kamu finansman sorunları gerekse bütçe ve kesinhesap denetim süreçlerinin Parlamento tarafından, asil-vekil ilişkisi temelinde etkili bir şekilde gerçekleştirilememesinden kaynaklanan nedenlerle işlevsizleşmiştir. Kesinhesap denetim sürecinin neden etkili bir şekilde işlemediği sorusunun yanıtı ise yasama ile yürütmenin bütçe süreci içindeki göreli konumları ve yürütmenin yasama üzerindeki etkinliği ile açıklanabilecek özellikler taşımaktadır. Bunun yanında, mevcut temsili demokrasinin katılımcı mekanizmalarla geliştirilememesi, kesinhesap denetiminin tek bir komisyonda, Plan ve Bütçe Komisyonunda, bütçe görüşmeleri ile birlikte yürütülmesinden dolayı etkili bir şekilde gerçekleştirilememesi,

TBMM'nin yeterli ve bağımsız bir mali analiz kapasitesine sahip olmaması şeklinde kendini göstermektedir.

Çalışmamızda, yukarıda ortaya konulan değerlendirmeler doğrultusunda, TBMM'nin kamu kaynaklarının yönlendirilmesi ve önceliklendirilmesindeki yetkilerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesine yönelik bir yapılandırma önerisi ortaya konulmuştur. Bu yapılandırma önerisinin temel çerçevesi, TBMM'nin bütçe uygulama sonuçlarının denetimi olan kesinhesap süreci ekseninde tasarlanmıştır. Geniş anlamda maliye politikası sonuçlarının TBMM tarafından değerlendirilmesi ve bir nevi ibra edilmesi olan kesinhesap denetimimin, komisyon süreci ile görüşme takvimi değiştirilmiştir. Buna göre, kesinhesap denetimi için "Kamu Hesapları Komisyonu" adında ayrı bir komisyon kurulması ile diğer sektör komisyonlarının sürece katılımını sağlamaya yönelik bir denetim takvimi tasarlanmıştır.

Bu kurumsal ve süreç önerileri yanında, bütçe görüşme ve kesinhesap denetim süreçlerine, bağımsız uzmanlık ve teknik bilgi sağlanmasına yönelik olarak TBMM Genel Sekreterliği idari yapısı içinde bir "Mali Analiz Birimi" kurulması önerilmektedir. Oluşturulması önerilen bu birimin, hem bütçe sürecine hem de kesinhesap denetimine objektif analiz ve değerlendirmeler ile teknik destek sağlaması öngörülmektedir. Ayrıca, yasama sürecine STK katılımının etkinleştirilmesine ve sistematik bir yapıya kavuşturulmasına yönelik olarak TBMM İçtüzüğü'nde, komisyonların bir katılım yöntemi olarak STK ve diğer ilgili tarafların bir araya geldiği "görüş alma" (hearing) toplantıları yapmasına imkan veren bir düzenleme önerilmektedir.

Kesinhesap denetimi için ayrı bir kamu hesapları komisyonu kurulması önerisi ile TBMM'nin kamu kaynaklarının yönlendirilmesi ve önceliklendirilmesi ile yürütme organının hesap verebilirliğinin sağlanmasında katılımcı demokrasinin/yönetişimin kurumsallaşması amaçlanmaktadır. Günümüzde demokrasi yalnızca bireylere değil, aynı zamanda kurumlara da güven duyma meselesi olarak ele alınmaktadır. Vatandaşların kamu parasını kullanan kurumlara güveni, demokratik meşruiyetin güçlenmesini sağlamaktadır. Bu anlamda demokratik meşruiyet yalnızca demokratik kurumlar ve kurallar oluşturma meselesi değildir. Aynı zamanda, demokratik kurumların varlığı ve çalışma biçimlerinin daimi olarak korunması ve geliştirilmesi sorunudur. Bu nedenle katılımcı demokrasi, meşruiyet ve kamu güveninin tesis edilmesinde, aktif parlamento denetimine ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, maliye politikası sürecine etkili bir parlamento katılımı ve denetimi, vatandaşlar nezdinde güven ve meşruiyet tesis edilmesine ve böylece ortak çıkar duygusunun oluşması ile birlikte daha kapsamlı bir "kamu yararına" ulaşılmasına katkı sunacaktır.

6. Kaynakça

Akyel Recai (2016) "Sayıştay Raporlarının Kamu Mali Yönetimine Katkısı", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 49 Sayı 1, Mart. ss.119-145.

Anayasa Mahkemesi Kararı (1974), "1974 Mali Yılı Bütçe Kanunun Bazı Maddelerinin Anayasaya Aykırı Olduğu Gerekçesiyle Açılan İptal Davası", Anayasa Mahkemesi Esas Sayısı: 1974/26 ve Karar Sayısı: 1974/48.

Anayasa Mahkemesi Kararı (2016), "6583 sayılı 2015 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanununun Bazı Maddeleri Hakkındaki İptal Dilekçesi", Anayasa Mahkemesi Esas Sayısı: 2015/7 ve Karar Sayısı: 2016/47.

Anderson Barry (2008) "Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü", TBMM, Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü Uluslararası Sempozyum, içinde, ss.49-64

Arın Tülay, (2000), "Parlamenter Bütçe Denetimi Plan ve Bütçe Komisyonu: Yapı ve İşlevler Üzerine Uluslararası Farklılaştırma", Parlamento ve Sayıştay Denetim, TESEV, İstanbul,

Ataay Faruk (2013) "Liberal Demokraside Ekonomi-Siyaset Ayrılığı Sorunu", Dipnot - üç aylık sosyal bilim dergisi, Sayı: 13-14, ss. 9-21, Nisan.

Ataay Faruk Ve Ceren Kalfa (2012) "Küreselleşme, Neoliberalizm ve Demokrasi", Alternatif Politika, Cilt. 4, Sayı. 3, pp. 304-317, Kasım 2012.

Ataay, Faruk, (2014) "Majoriteryenizm ve Demokrasinin Geleceği", Siyaset Bilimi Araştırmaları, Teori ve Türkiye Uygulamaları, Editör: H. Aliyar Demirci, İsmet Parlak, Nigar Değirmenci, Ankara, Seçkin Yayıncılık, içinde, pp. 29-36.

Atiyas İzak ve Sayın Şerif (1997), Siyasal Sorumluluk, Yönetsel Sorumluluk ve Bütçe Sistemi: Bir Yeniden Yapılanma Önerisine Doğru, TESEV Yayın No 4, İstanbul,

Atiyas İzak, (2001) "Ekonomiyi Düzlüğe Çıkarmayan Siyaset", Görüş Dergisi, Sayı: 47.

Bacon Richard (2008) "Parlamentonun Denetim ve İzleme Fonksiyonları: İngiltere Deneyimi", TBMM, Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü, Uluslararası Sempozyum, İçinde, ss.229-246

Bakırcı Fahri (2012), "Yasama Erki ve Yasa Yapma Sanatı" Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı 2012, 1. Cilt, ss.307-325, Ankara.

Bakırcı Fahri (2016), "Yasama Sürecinin Hızlandırılması ve Sakıncaları", içinde, TBB içinde, ss.21-61.

Barry Norman (2003), Modern Siyaset Teorisi, Çev. M. Erdoğan ve Y. Şahin, Liberte Yayınları, Ankara.

Bayramoğlu Sonay (2005), Yönetişim Zihniyeti, 1. Baskı, İletişim Yayınları.

Biçer Mustafa ve H. Hakan Yılmaz, (2009), "Parlamentonun Kamu Politikası Oluşturma ve Planlama Sürecindeki Konumunun Yeni Kamu Mali Yönetim Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", Yasama Dergisi, Sayı 13, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık.

Biçer Mustafa ve Şahin Mustafa (2008), "Editoryal Not", TBMM, Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü, Uluslararası Sempozyum, İçinde, ss.19-24.

Biçer Mustafa (2017), "Türkiye'de Kurala Bağlı Maliye Politikası ve Bütçe Hakkı Temelinde Parlamentonun Etkinliği" yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Birch A.H. (1971), Representation, Pall Mall Press, Great Britain.

Birdsall Nancy ve Francis Fukuyama (2011) Post-Washington Uzlaşısı: Kriz Sonrası Kalkınma, http://www.gif.org.tr/TR/post-washington-uzlasisi-kriz-sonrasi-kalkinma-nancy-birdsall-ve-francis-fukuyama, (15.12.2015).

Boesch Herbert (2008), "Kamu Parasının Kullanılmasında Aktif Parlamento Denetimi: Bazı Avrupa Deneyimleri", TBMM, Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü, Uluslararası Sempozyum, içinde, ss.87-116.

Çağan Nami (2008), "Modern Bütçe Sürecinde Parlamento'nun Rolü", TBMM, Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü, Uluslararası Sempozyum, içinde, ss.183-192.

Çağan Nami, (1980), "Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 37, sayı: 1-4, s. 129-152.

Çağan Nami, (1986), Anayasa Çerçevesinde Kamu Maliyesinin Parlamenter Kontrolü, Anayasa Yargısı, Cilt 2, Anayasa Mahkemesi Yayını, Ankara, s. 199-224.

Çam Esat, (1966), Batı Demokrasisinde Siyasi İktidar İle İktisadi İktidar, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No. 191.

Çam Esat, (1984), Siyaset Bilimi, Der Yayınları, İstanbul.

Dahl Robert A. (1996), Demokrasi ve Eleştirileri. Çev. Levent Köker 2. Baskı, Yetkin yayınları.

Daver Bülent (1993), Siyaset Bilimine Giriş, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi.

Debrun Xavier (2011), Democratic Accountability, Deficit Bias and Independent Fiscal Agencies, IMF, WP/11/173.

Duverger Maurice (1986), Siyasal Rejimler, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, 1. Baskı.

Elston Thomas and Zhang Yuxi (2022) Implementing Public Accounts Committee Recommendations: Evidence from the UK Government's 'Progress Reports' since 2012, Parliamentary Affairs (2022) 00, 1–32, https://doi.org/10.1093/pa/gsab068.

Emil Ferhat (2010), "Türkiye'de Büyük Millet Meclisinin Bütçe Sürecindeki Rolü – Meclis Bütçe Hakkını İyi Kullanabiliyor Mu? Eleştirel Bir Yaklaşım", İçinde TBMM Bütçe Sürecinde Parlamentoların Değişen Rolü: İKÖPAB ve AB Üyesi Ülke Deneyimleri.

Erdoğan Mustafa, (2010), Anayasal Demokrasi, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi.

Ferejohn John,(1999), "Accountability and Authority: Toward a Theory of Political Accountability", Adam Przeworski, Susan C. Stokes and Bernard Manin (ed.), içinde, s. 131-153.

Feyzioğlu, Bedi N. (1981), Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe, Filiz Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul.

Feyzioğlu, Bedîi N.,(1982) "Modern Anayasalarda Bütçe Hakkı", Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler (Uluslararası Seminer), İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomi Fakültesi, 5-6-7 Şubat, İstanbul Atatürk Kültür Merkezi.

Finer S. E. (1985), "Liberal-Demokratik Devlet", Kemali Saybaşılı (der.), içinde. s. 67-79.

Harfst, Philipp and Schnapp, Kai-Uwe, (2003), "Are Agents Able to Control their Principal's Control Structures? An Empirical Attempt to Measure the Institutional Potential of Parliaments to Control their Executives", ECPR Joint Sessions of Workshops, Workshop 5: Institutional Theory: Issues of Measurement and Change, Edinburgh, March 28 – April 2, http://www.uni-lueneburg.de/fb2/soz/politik/seiten/team/dokumente/ECPR_Edinburgh.pdf, (15.05.2010).

Hetzel Robert L.(1997), "The Case for a Monetary Rule in a Constitutional Democracy", FRB Richmond Economic Quarterly, Vol. 83, No. 2, Spring, ss. 45-66.

Heywood Andrew (2016), Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları, Çev. Fahri Bakırcı, 3. Baskı, BB101 Yayınları.

Heywood Andrew, (2012), Siyaset, Çev. Buğra Kalkan, 7. Baskı, Adres Yayınları.

Kennedy Suzanne and Janine Robbins, (2003), The Role of Fiscal Rules in Determining Fiscal Performance, Department of Finance Canada, Updated version of Working Paper, 2001-16.

Konukman Aziz (2015) "Türkiye'de Bütçe Hakkının Kullanımı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 (2015), pp-23-65.

Mouffe Chantal (2008), Siyasetin Dönüşü, Çev. Fahri Bakırcı ve Ali Çolak, Epos Yayınları.

Mouffe Chantal (2009), Demokratik Paradoks, Çev. A. Cevdet Aşkın, Epos Yayınları 2. Baskı.

O'connor James, (1973), The Fiscal Crisis of the State, St. Martin Press, New York.

OECD/SIGMA (2010), Türkiye Büyük Millet Meclisinin İdari Kapasitesi, OECD-SIGMA Akran Değerlendirmesi Raporu. Ankara.

Pierson Christopher (2000), Modern Devlet, Çev. Dilek Hattatoğlu, Çivi yazıları.

Pitkin Hanna Fenichel (1972), The Concept of Representation, First Paperback Edition 1972, Üniversity of Cal1ifornia Press.

Sartori Giovanni, (1996), Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu ve. Mehmet Turan, Yetkin Yayınevi.

Saybaşılı Kemali (1986), Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

Saybaşılı Kemali, (der.), (1985), Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, Birey ve Toplum, 1. Baskı.

Saybaşılı Kemali, (der.), (1993), Liberalizm Refah Devleti, Eleştiriler, 1. Baskı.

Saybaşılı, Kemali, (1992), İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye, Bağlam Yayınevi.

Sayıştay (2001) "Sayıştay Raporlarını Görüşmek Üzere Türkiye Büyük Millet Meclisinde İhtisas Komisyonu Kurulması Hakkında Rapor", Sayıştay Başkanlık Makamının 23 Şubat 2001 gün ve 443071/950 sayılı onayı ile Kurulan Çalışma Grubu Raporu.

Schmitt Carl, (1996), Parlamenter Demokrasinin Krizi, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi.

Schumpeter A. Joseph, (1950), Capitalism, Socialism and Democracy, Third Edition, Harper and Brothers Publishers.

Strom Kaare, Wolfgang C. Müller and Torbjörn Bergman, (2003), Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies, First Published, Oxford University Press.

Şaylan Gencay (2008), Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi, 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara.

Şaylan Gencay, (1998), Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi.

Tarschys Daniel (2008) "Parlamento ve Bütçe: Parlamentonun Gözetim Kapasitesinin Arttırılması", TBMM, Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü, Uluslararası Sempozyum, İçinde, ss.259-268.

TBMM (2008) Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü Uluslararası Sempozyum, Bildiri ve Makaleler, Afyonkarahisar 8 – 9 Ekim 2008.

TBMM (2009), TBMM İçtüzük Uzlaşma Komisyonu Tarafından Hazırlanan, TBMM İçtüzük Taslağı İle İlgili Açıklamalar, 16 Şubat 2009 https://www.tbmm.gov.tr/ictuzuk/taslak_2009/3_uzlasma_komisyonu_raporu.pdf, (15.02.2017).

TBMM (2010) Bütçe Sürecinde Parlamentoların Değişen Rolü: İKÖPAB ve AB Üyesi Ülke Deneyimleri, Uluslararası Sempozyum, 23-25 Eylül 2010 – Afyonkarahisar.

Weber Max, (2011), Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınları, 1. Baskı.

White Fidelma and Kathryn Hollings Worth, (1992), Audit, Accountability and Gavernment, Clarenden Press.

Wolfgang Müller C, Torbjörn Bergman and Kaare Strøm (2003) "Parliamentary Democracy: Promise and Problems", Kaare Strøm, Wolfgang C. Müller and Torbjörn Bergman (der), içinde, ss. 3-32.

Yılmaz H. Hakan ve Mustafa Biçer (2014) "Ekonomik Kriz Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Meşruluğu/Kamuoyudesteği: Yunanistan Örneği", 28. Türkiye Maliye Sempozyumu Küresel Kriz Ve Maliye Politikaları Tebliğler Kitabı Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat, s.154-180. .

Yılmaz H. Hakan ve Mustafa Biçer, (2010a), “Parlamentonun Bütçe Hakkını Etkin Kullanımının Yeni Bütçe Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, Maliye Dergisi, Ocak-Haziran 2010, Sayı 158, pp. 201-225.

Yılmaz H. Hakan ve Mustafa Biçer, (2010b), “Türkiye’de Mali Reformlar Sonrası Değişen Politika Oluşturma, Planlama, Bütçeleme Süreci Ve Orta Vadeli Harcama Sisteminin Uygulanabilirliği”, İktisat İşletme ve Finans, 25 (287),pp. 33-68,

Sürdürülebilir Kalkınma Ve Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Ekseninde Kavramsal Bir İnceleme

Zeynep ÖZDEMİR[1]
Aslı ALTANLAR[2]

Giriş

Tarih boyunca kentler sosyal etkileşimlerin tutum ve davranışların mekana yansıması ile sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Sanayileşme ile başlayan ve teknolojinin gelişmesi ile devam eden ekonomik büyüme ve kalkınma sonucunda hızlı kentleşme ve beraberinde gelen nüfus artışı kaynakların bilinçsiz tüketimine sebep olmaktadır (Kaya ve Taylan Susan, 2020). Halen Dünya nüfus artışı hızla devam etmekte ve nüfusun %55'i kentlerde yaşadığı görülmektedir. 2050 yılına kadar ise kentsel nüfusun % 68'e ulaşması beklenmektedir (Un-Habitat, 2020b). Dünya nüfus beklentileri 2022 raporuna göre; dünya nüfusunun 15 Kasım 2022'de 8 milyara ulaşacağı, Birleşmiş Milletler (BM) son tahminlerine göre ise küresel nüfusun 2030'da 8,5 milyar, 2050'de 9,7 milyar ve 2100'de 10,5 milyar olacağı öngörülmektedir (World Population Prospects, 2022). Nüfus yoğunluğunun artması ve şehirlerin kontrolsüz büyümesi iklim değişikliği, çevre kirliliği, gıda arzı sorunları, su ve enerji kıtlığı ve barınma koşullarının yetersizliği gibi çevre ve insan yaşamını tehdit eden birçok sorunu da beraberinde getirmektedir (Uğuz Yedievli, 2021). Dolayısıyla küresel olarak artan nüfus ile birlikte, sosyo-ekonomik eğilimlerin ve çevredeki değişikliklerin etkisi sürdürülebilirlik konusunda küresel farkındalığı da artırmaktadır (Liv d., 2007 den akt. Alsaati, El-Nakla & El-Nakla, 2020). Bu nedenle ulusal ve uluslararası platformlarda ülkeler çevrenin korunması ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakabilmek için karşı karşıya kalınan bu çevresel sorunlara karşı çözüm arayışları içerisine girmişlerdir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma, çağımızın temel kavramlarından biri haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma dünyanın anlaşılmasının yollarından biri olarak görüldüğü gibi, küresel problemler için bir çözüm yöntemi olarak başat bir rol üstlenmektedir. Başka bir ifadeyle sürdürülebilir kalkınma hedefleri bir sonraki nesilde dünyanın ekonomik, çevresel ve sosyal diplomasisine yön verecektir (Sachs, 2019). Bu çalışmada yazarlar sürdürülebilir kentsel gelişme konusuna odaklanarak, sürdürülebilir kalkınmanın temel boyutlarına değinmekte ve her bir boyutun hangi göstergeler bağlamında ele alındığını aktarmaktadırlar. Bu bağlamda öncelikle sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişimi kısaca anlatılmakta ve kavramla ilişkili olarak kentsel sürdürülebilirlik yaklaşımı ve bileşenleri tanımlanmaktadır. İkinci olarak alan yazınında kentsel sürdürülebilirlik yaklaşımı içerisinde sıklıkla irdelenen akıllı, dirençli ve ekolojik kent modellerinin bir derlemesi yapılarak ve söz konusu kent modellerinin bileşenleri 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma amaçlarından kentlerin gelişimi ile ilgili olan 11. amaç "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar" hedef ve göstergeleri bağlamında irdelenmektedir. Üçüncü olarak kentlerin sürdürülebilirliğini değerlendirebilmek için gösterge ve indeksler ortaya konularak, benzer bir şekilde "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar" hedef ve göstergeleri bağlamında karşılaştırılarak tartışılmaktadır. Çalışma tartışmanın genel bir değerlendirilmesi ile sonuçlanmaktadır.

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Amasya Üniversitesi,
[2] Doç. Dr. ,Amasya Üniversitesi

Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ilk olarak 1987 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED)'nun yayınladığı "Ortak Geleceğimiz" adlı bir raporda ele alınmıştır (WCED, 1987 ; Kaur & Garg, 2019). Raporda sürdürülebilir kalkınma, "gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama olanaklarını ellerinden almadan, şimdiki kuşakların gereksinimlerinin karşılanabildiği gelişme sürecidir" şeklinde tanımlanmaktadır. Brundtland Raporu olarak da bilinen "Ortak Geleceğimiz" raporu, çevresel sorunlar ile ilgili önlem alınmazsa ne gibi sonuçlarla karşılaşılacağına dair farkındalık kazanılmasını sağlamıştır (Sachs, 2019; Barbier, 2011). 1992 yılında düzenlenen Rio Dünya Zirvesi'nde ise sürdürülebilir kalkınma, tüm insanlığın 21. yüzyıldaki ortak hedefi olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda Zirve'nin temel çıktısı 21. yüzyılda çevre ve kalkınma sorunlarıyla başa çıkabilmek ve sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşabilmek için hazırlanan "Gündem 21" başlıklı Eylem Planı olmuştur. Gündem 21 eylem planı ile kentsel alanların sürdürülebilirliğini izlemek için göstergeler belirlenmeye başlamıştır (Yılmaz Turgut, 2012; Ahvenniemi & Ark, 2017). İlaveten, 1994 yılında Danimarka'nın Aalborg kentinde düzenlenen Avrupa Sürdürülebilir Kentler ve Kasabalar Konferansı'nın sonunda kabul edilen Aalborg Şartı'nda kentsel sürdürülebilirliğin, doğanın taşıma kapasitesine ve bireylerin yaşam koşullarına uygun olarak sosyal adaletin, sürdürülebilir ekonominin ve çevresel sürdürülebilirliğin başarılmasında önemli bir rehber olduğu belirtilmektedir (Çolakoğlu, 2019). Söz konusu konferansta, sürdürülebilir kalkınmanın üç bileşeninin (ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması) birbirine bağlı ve birbirini güçlendiren ayaklar bütünlüğü" olduğu kabul edilmiştir. Ancak nesiller arası adalet kavramı, sosyal, ekonomik ve çevresel hedefleri kapsayan bütüncül kalkınma anlayışına göre ikincil sırada ele alınmıştır (Sachs, 2019).

Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (CSD) ise, 1995 yılında, sürdürülebilir kalkınmanın dört boyutunu siyasi-kurumsal (Political-Institutional), doğal, ekonomik ve sosyal olarak belirlemiştir (Kaur & Garg 2019). 1996 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen HABITAT II konferansında ise "Yaşanabilir Kentler" kavramı ortaya atılarak sürdürülebilirlik çerçevesine önemli bir katkı sağlanmıştır (ÇŞİB, 2023). Bu gelişmeler ile sürdürülebilir kalkınma kavramı, "nesiller arası ihtiyaçlara daha az odaklanan, ekonomik kalkınma, sosyal kapsayıcılık ve çevresel sürdürülebilirliği bağlantılandırılan bütüncül yaklaşıma daha çok odaklanan eskisine oranla daha pratik bir yaklaşıma evrilmiştir" (Sachs, 2019). Bu çabaların bir devamı olarak, 2000 yılında Rio'da gerçekleştirilen Sürdürülebilir Kent Konferansı'nda sürdürülebilir kent kavramı, mevcut ve gelecek nesillerin seçeneklerini kısıtlamadan, kentsel alanın ve bölgesinin, toplumun arzu ettiği yaşam kalitesi düzeylerinde işlevlerini sürdürmeye devam etmesi ve kentsel sınırlar içinde ve dışında olumsuz etkilere neden olmaması şeklinde ifade edilmiştir (Yıldız, 2019). 2012 yılında Rio de Janeiro'da BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) gerçekleştirilmiştir. Rio+20 Zirvesi sonucunda "İstediğimiz Gelecek" isimli, kalkınma için yol haritası niteliğinde bir sonuç belgesi kabul edilmiştir. Söz konusu belgede sürdürülebilir kalkınmanın amacı, "Süreklileşmiş, kapsayıcı ve adil ekonomik büyümenin teşvik edilmesi, herkes için daha fazla fırsat yaratılması, temel yaşam standartlarının yükseltilmesi, adil sosyal kalkınma ve kapsayıcılığın geliştirilmesi; karşı karşıya kalınan yeni zorluklar karşısında ekonomik, insani gelişimi destekleyen ekosistemlerin ve doğal kaynakların bütünleşik sürdürülebilir yönetiminin teşvik edilmesi" şeklinde ifade edilmiştir (Sachs, 2019).

Binyıl Kalkınma Hedeflerinin devamı niteliğinde, 27 Eylül 2015 tarihinde ise, New York'ta, 17 adet hedef ve 169 adet alt hedef olarak "Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA)" kabul edilmiştir. 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile yeni bir küresel kalkınma çerçevesi çizerek sürdürülebilir şehirler, iklim değişikliği, kuraklıkla mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi çevre konuları sürdürülebilir kalkınma gündemine alınmıştır (Un-Habitat, 2020a; UN, 2023). Bu hedeflerden on birincisi sürdürülebilir şehirler ve toplumlar ile ilgilidir. Bu hedef ile sürdürülebilir kalkınmanın üç

bileşeni olan “iktisadi büyüme”, “toplumsal adalet” ve “çevrenin korunması” kapsamında dayanıklı güvenli sağlıklı, güçlü ve herkesin eşit kullanımına sahip adaletli insan yerleşimlerini gelecek kuşaklara aktarmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda şehirlerin bir yandan kaynak kullanımı nedeniyle ortaya çıkan çevreye karşı olumsuz etkileri azaltılırken, diğer taraftan bireylerin temel hizmetlere, enerjiye, barınmaya, ulaşıma, kamusal alanlara ve kentsel yeşil alanlara erişimi sağlanarak herkese eşit fırsatlar sunabilecek şekilde yenilenmesi ve planlanması gerektiği üzerinde görüş birliğine varılmıştır (Urban Agenda Platform, 2023).

2016 yılında gerçekleştirilen HABITAT III konferansında ise “yeni kentsel gündem” kabul edilmiştir. Yeni kentsel gündemde gelecek kuşaklara sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre bırakmak için; yoksulluğun ve açlığın tüm biçim ve boyutlarına son vermeye; eşitsizlikleri azaltmaya; sürekli, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmeye; cinsiyet eşitliğini ve tüm kadın ve kız çocuklarının güçlendirilmesini gerçekleştirmeye; insan sağlığı ve refahının iyileştirilmesine; afetlere ve iklim değişikliğine karşı dirençli altyapının geliştirilmesine; sürdürülebilir üretim ve tüketim ile uzun vadeli bütünleşik kentsel planlama, tasarım, afet yönetimi ve sürdürülebilir finansman ile yönetimsel olarak sivil toplum dahil tüm paydaşların katılımı ve her yönetim düzeyinde işbirliğine yönelik karar ve ilkeler benimsenmiştir (Şekil 1) (United Nations, 2017; Sachs, 2019; Uğuz Yedievli, 2021).

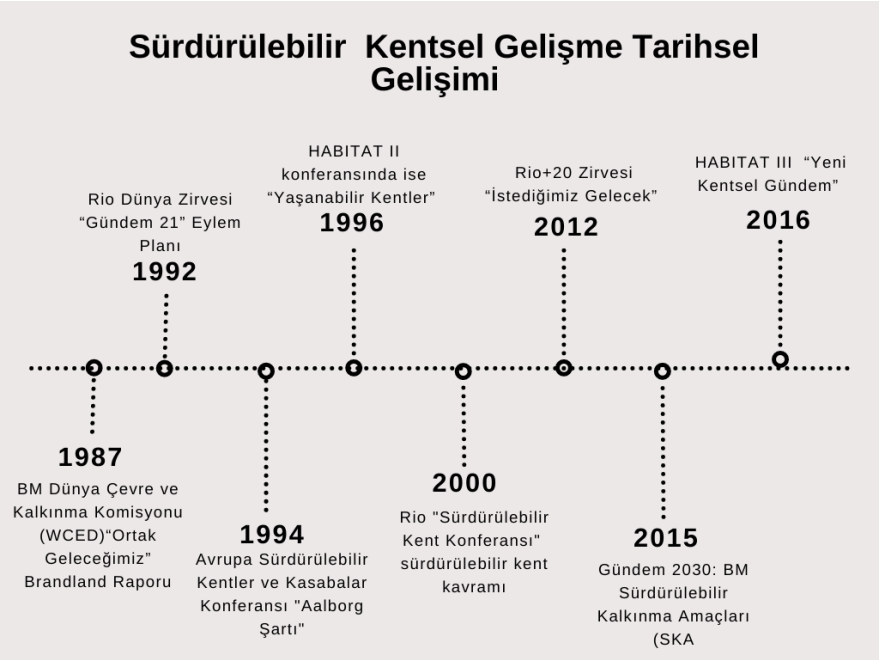

Şekil 1. Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Tarihsel Gelişimi (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Buraya kadar değinilen konulardan da anlaşıldığı üzere sürdürülebilirlik basit bir kavramsal modele indirgenecek bir olgu değildir ve birçok alt ve üst bileşeni ve ilişkilenişi vardır (Tekeli & Ataöv, 2017). Bu bağlamda genel olarak bir kentin sürdürülebilirliği için sağlaması gereken temel unsurların neler olduğunu ortaya koyan ölçü setlerinde, metodoloji veya standartlar açısından net bir fikir birliği bulunmamaktadır (Pınarcıoğlu & Kanbak, 2020). Bu nedenle, çalışmanın ikinci bölümünde sürdürülebilir kalkınmanın bileşenleri ile kentlerin sürdürülebilirlik performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan göstergeler, sürdürülebilir kentleşme kavramı ekseninde ele alınarak kısaca özetlenmektedir.

Sürdürülebilir Kentsel Gelişimin Boyutları

Dünya Komisyonu Raporu (WCED), sürdürülebilir kalkınma kavramını "Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan bir süreç” olarak tanımlamakta ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının alttan

yukarıya doğru bir süreç olduğunu kabul etmektedir. Bu yaklaşım, her neslin gelecek nesiller için ekonomik faaliyet ve insan refahını destekleyecek biyofiziksel ve sosyal koşulları koruyarak sürdürülebilir bir geleceğe ulaşacağını öne sürmektedir. Ayrıca WCED, "kalkınma" kavramını büyümeyi teşvik etmek veya tüketici tercihlerini karşılamak yerine ihtiyaçları karşılamak olarak tanımlar. WCED, özellikle yoksulluğun giderilmesi hedefi olmak üzere, adalet konularına güçlü bir vurgu yapar ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde nesiller arası eşitliği sağlamayı hedefler (Howart, 2012).

Son yıllarda sürdürülebilir kalkınmaya olan yoğun ilginin büyük bir kısmı, mevcut ekonomik kalkınmanın fiziksel ve insan sermayenin hızlı birikimine yol açabileceği, ancak doğal sermayenin aşırı tükenmesine ve bozulmasına neden olabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Buradaki başlıca endişe, doğal zenginliklerin geri dönüşü olmayacak şekilde tükenerek, bugün seçilen kalkınma yolunun gelecek nesillerin refahı için olumsuz sonuçları olabileceği gerçeğidir (Barbier, 2011). Sürdürülebilirliğin temelde ekonomik, çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik olmak üzere üç boyutu olduğu düşünüldüğünde sürdürülebilir kalkınma kavramın, en temel ifadesinin ekonomi, çevre ve toplum arasındaki dengeyi bulmak olduğu söylenebilir. Bu nedenle sürdürülebilirlik, çevre bilimi alanındaki çalışmaları, ekonomik, sosyal ve kalkınma sorunları arasındaki etkileşimleri birleştiren bir araştırma alanıdır (Ness & Ark., 2007).

Ekonomik sürdürülebilirlik gelecek nesillerin en azından şimdiki nesillerin sahip olduğu ekonomik fırsatlara sahip olması gerektiğini savunan bir kavramdır. Bu nedenle, ekonomik kalkınma ile ilgili alınan karar ve faaliyetler gelecek nesillerin şimdiki nesillerden daha kötü durumda kalmamasını sağlamalı ya da başka bir ifadeyle kişi başına düşen refah seviyesi zamanla azaltmamalıdır (Barbier, 2011). Aslında ekonomik açıdan, tartışmanın kritik konusu; doğal sermayenin geri dönüşü olmayacak şekilde tükenip tükenmediği değil, bugünün bireylerinin, doğal sermayenin mevcut kaybını gelecek nesiller için telafi edip edemeyeceği ve bu kayıp için ne kadar bedel ödenmesi gerektiğidir (Barbier, 2011).

Çevresel sürdürülebilirlik ise, doğal kaynakları koruyarak insan gereksinimlerini karşılamayı ve yaşam kalitesini yükseltmeyi ve doğal kaynakların akılcı bir şekilde yönetimini sağlayarak, gelecek nesillere yakışır doğal, fiziki ve sosyal bir çevre bırakabilmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır (Pınarcıoğlu & Kanbak, 2020). Çevresel sürdürülebilirlik, uzun vadede insan refahı için daha önemli bir faktördür (Howart, 2012), ancak önemli çevresel değerler genellikle piyasalara yansıtılmamakta ve çoğu zaman politika kararlarında rutin olarak görmezden gelinmektedir (Barbier, 2011).

Sosyal sürdürülebilirlik ise, sürdürülebilir kalkınmanın her zaman en az kavramsallaştırılmış ve en belirsiz ayağı olmuştur. Hatta sosyal sürdürülebilirlik sık sık ekonomik sürdürülebilirlikle ilişkili olarak (maliyetleri azaltmak ve üretkenliği artırmak için temel insan ihtiyaçlarını karşılamak gibi) veya çevresel sürdürülebilirlikle (toplumun doğal kaynaklar konusundaki koruyucu işlevi gibi) "eklenen" bir kavram olarak ele alınmıştır. Sosyal sürdürülebilirliğin disiplinler arası ve çok yönlü bir kavram olması nedeniyle henüz üzerinde uzlaşılmış net bir tanımı bulunmamaktadır. Bu nedenle farklı disiplinlerden bilim insanlarının sosyal sürdürülebilirliği farklı şekillerde kavramsallaştırdığı ve ölçmeye çalıştığı görülmektedir. Örneğin, Sachs (1999), sosyal sürdürülebilirliği sosyal adalet, demokrasi ve eşitlik olmak üzere üç boyutta temellendiğini savunmuştur (Sach, 1999'den akt. Larimian & Sadeghi, 2019). Chan ve Lee (2008) sosyal sürdürülebilirliğin; sosyal altyapı, iş imkanlarının mevcudiyeti, erişilebilirlik, kentsel tasarım, yerel özelliklerin korunması ve psikolojik ihtiyaçların karşılanma kabiliyeti olmak üzere altı boyutu kapsadığını öne sürmektedir (Chan & Lee, 2008'den akt. Larimian & Sadeghi, 2019). Benzer bir şekilde sosyal sürdürülebilirliği, sosyal etkileşim ve mahalle memnuniyeti olmak üzere iki ana boyut üzerinden tanımlayan çalışmalar olduğu gibi, sosyal sürdürülebilirliği, katılım, sosyal adalet, güvenlik ve dayanışma bağlamında ele alan çalışmalarda bulunmaktadır (Larimian & Sadeghi, 2019).

Alan yazını incelendiğinde kültürün kalkınmadaki öneminin kavranmasıyla birlikte, son 20 yılda kültürün sürdürülebilir gelişmenin dördüncü temel değeri olması gerektiği konusunun da tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Bu kapsamda ilk olarak 2001 yılında UNESCO ve Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı (Canadian International Development Authority -CIDA) kültürün, sürdürülebilir kalkınmanın dördüncü boyutu olarak dahil edilmesi gerektiği konusunda görüş bildirmiştir. Bu bağlamda UNESCO ve CIDA, sürdürülebilir kentsel gelişme için toplum kimliği ve geleneklerin korunması ile ilgili sorunların ele alınmasının ve çeşitli toplulukların yerel inanç sistemlerini ve geleneksel değerlerini geliştirmek için kültürel çeşitlilik ve aidiyet konularının üzerinde durulmasının gerektiğine işaret etmişlerdir (Kaur & Garg, 2019). Bu sav ile kültür ve yaratıcılığın kalkınmaya dair katkısına olan ilgi artmış kültür ve yaratıcılık yerel politikaların gündeminin merkezine oturtulmuştur (Aksoy & Enlil, 2011). Bu gelişmeleri takiben Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı (United Cities and Local Governments -UCLG) kültür için referans bir belge olarak 2004 yılında "Kültür İçin Yerel Gündem 21 (Local Agenda 21 for Culture)" belgesini kabul etmiştir. Bu belgede, kültürel çeşitliliğin "daha tatminkâr bir entelektüel, duygusal, ahlaki ve manevi yaşam şekline ulaşmanın yolu" olduğu vurgulanmıştır. UNESCO bu hususu şu şekilde ifade etmiştir: "Biyolojik çeşitlilik doğa için ne kadar gerekliyse, etkileşim, yenilik ve yaratıcılık kaynağı olan kültürel çeşitlilik de insanlık için o kadar gereklidir" (UCLG, 2004).

Sürdürülebilir kentleşme ise sürdürülebilir büyümenin anahtar unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. İlgili yazında sürdürülebilir kentsel gelişmeye ilişkin pek çok tanım olduğu görülmektedir. Merkezi ve Doğu Avrupa için Bölgesel Çevre Merkezi (REC) sürdürülebilir kenti, "eylem planları ve politikalarla; gelecek nesiller için kaynaklara erişimi ve bu kaynakların tekrar kullanılabilirliğini, toplumsal eşitliği, ekonomik kalkınma ve refahı garanti eden kenttir" olarak tanımlamaktadır (Gedikli, 2017). Wheeler (2004) sürdürülebilir kentleri, yeşil mimarlık ve yapılaşma, eşitlik ve dezavantajlı gruplar için adalet, çevre koruma, ekonomik gelişme gibi konuları içeren insan ölçeğinde kimlikli kentler olarak ifade etmektedir (Wheeler, 2004). Yazar (2006) ise, sürdürülebilir kentsel gelişmenin barınma, arazi kullanımı, ulaşım, çevre, istihdam, sağlık, eğitim, güvenlik, itfaiye vb. gibi kamu hizmetleri ve sosyal refah alanındaki tüm politika alanlarını kapsadığını belirtmektedir (Yazar, 2006). Başka bir ifadeyle kentlerde sürdürülebilirlik idealine erişmeye yönelik çeşitli ele alış biçimleri bulunmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir kentsel gelişim konularını mekânsal planlama ve tasarım konularına odaklanarak, kentin formu, kentsel arazi kullanımları ve kentsel tasarım alanıyla ilişkilendirilebileceği gibi; çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutlara yönelik kentsel politikalar ve programlar altında da incelemek mümkündür (Gedikli, 2017; Karakut Tosun, 2019).

Sürdürülebilir kentsel gelişme, kentsel planlama ve gelişme uygulamalarının yağış, sıcaklık, hava kalitesi, su ve toprak kalitesi gibi çevreye verdiği olumsuz etkileri azaltarak doğal çevrenin korunması ve insanların yaşam kalitesinin iyileştirilmesi açısından önemlidir. Ancak sürdürülebilir kentsel gelişmeyi sağlayabilmek için planlama ve koordinasyon açısından alınan önlem ve çözümlerde bütünleşik bir yaklaşım ortaya konulamamıştır. Bunun nedeni planlama, tasarım ve uygulama sürecinde yer alan uzmanlar ve kurumların konuyu farklı bakış açılarıyla ele almalarından kaynaklanmaktadır (Kaur & Garg, 2019). Örneğin sürdürülebilir gelişme ile ilgili çoğu uygulama öncelikle ekonomik gelişme, bilgi ve iletişim teknolojileri gibi ileri teknolojilerin kullanımı, enerji üretimi ve optimizasyonu, atık yönetimi ve toplu taşımacılık gibi konulara odaklanırken, doğal çevrenin korunması ve sosyo-kültürel unsurların sürdürülebilirliği gibi konular göz ardı edilebilmektedir (Larimian & Sadeghi, 2019; Kaur & Garg, 2019). Benzer bir şekilde uzun zamandır kentsel gelişmenin sürdürülebilirliğinin gerekliliği kabul edilmesine rağmen, ekonomik ve demografik kaygıların belirlediği yaygın planlama ve tasarım uygulamalarına bağlı olarak ortaya çıkan mevcut kentsel gelişme eğilimleri, yenilenemeyen doğal kaynakların yüksek tüketimine ve büyük miktarda atık oluşturmasına, yüksek nüfus seviyelerine ve kentsel ısı adalarının oluşmasına neden

olmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir kentsel gelişimi sağlamak için sürdürülebilirliği holistik bir anlamda anlamak gereklidir; ki bu da kentsel gelişimin sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesinde kullanılan kavramlar, yaklaşımlar, yöntemler, araçlar ve tekniklerden uygun olanların anlaşılmasını gerektirir (Kaur & Garg, 2019). Sonuç olarak kentlerin sürdürülebilirliği ile ilgili literatürde ortaya konulan kavramlar incelendiğinde sürdürülebilirlik amaçlarına veya unsurlarına bağlı olarak değişen ve bunların bir bölümüne veya tamamına hizmet eden parametreler bağlamında farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir (Erdem, 2022). Sürdürülebilirliğin bu eksik kavrayışı, böylesine karmaşık bir sorunu ele almak için gereken bütünleşik çözümler ve koordineli eylemlerin eksikliğine yol açmaktadır. Bu da, kentsel alanlar bağlamında sürdürülebilirliğin bütünsel bir anlayışın geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Kaur & Garg, 2019).

Literatürde yapılan tanımların ortak noktaları elde alındığında sürdürülebilir kent; doğal çevrenin kaynaklarını gelecek kuşakların da ihtiyacını karşılayacak şekilde verimli ve etkin kullanarak, ekosistemlerin devamlılığını ve kaynakların herkese eşit dağılımını sağlayan, adaletli, sürdürülebilirliği sağlayacak örgütlü ve katılımcı iyi bir yönetişim sistemi olan, kültürel mirasını koruyan, ekolojik ayak izi, karbon salınımı ve plastik adaları gibi çevreyi olumsuz etkileyen faktörleri en aza indirgeyici bir politika sergileyen sağlıklı yaşanabilir çevreler oluşturabilen yerlerdir. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere, sürdürülebilir kent tasarımına katkı sağlayan girdiler; konut, ulaşım, nüfus, çevre koruma ve restorasyon, enerji ve malzeme kullanımı, yeşil mimarlık ve yapılaşma, yeşil alan duyarlılığı, eşitlik ve çevresel adalet şeklinde sıralanabilir (Bayram, 2001; Erdem, 2022; Yalçın & Can, 2015).

Birleşmiş Milletler Çevre Programına (UNEP) göre; sürdürülebilir kentsel gelişmenin önemli unsuru etkin arazi kullanımı planlaması, sürdürülebilir yoğunluklar ve sürdürülebilir ulaşım planlamasıdır. Bu türlü bir kentsel gelişim için ise düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş, kaynak-verimli ve eşitlikçi kalkınma modelinin yaygınlaşması, sürdürülebilir ekosistem hizmetlerinin korunması ve çevresel risklere karşı dayanıklılık konularını kapsayan planlama ve tasarım ilkeleri doğrultusunda ilerlenmesi gerekmektedir (UNEP, 2023). Avrupa Birliği'nin sürdürülebilir mekansal gelişmeye yönelik bakış açısı çerçevesinde kentsel alanların sürdürülebilirliği bakımından ortaya konan görüşleri ise, "kentlerin fiziki gelişmenin denetlenmesi"; "işlevlerin ve toplumsal grupların, özellikle nüfusun büyük kısmının kentsel hizmetlere erişemediği büyük kentlerde bütünleşmenin sağlanması"; "kentsel ekosistemin etkin ve kaynak korumacı yönetimi", "çevre dostu ulaşım türlerinin geliştirilmesi" ve "doğal ve kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi" olarak özetlemek mümkündür (Yazar, 2006). Benzer bir şekilde Gündem 21'de kompakt etkili arazi kullanımı, temiz enerji, ekosistemlerin ve biyolojik çeşitliliğin korunması, iklim değişikliğine uyum ve kentsel dayanıklılığın oluşturulması, etkin kaynak kullanımı, iyi barınma ve yaşam çevreleri oluşturmak ve sürdürülebilir ekonomi gibi hedeflere odaklanıldığı görülmektedir (Wheeler, 2004; Yalçın & Can, 2015). Bu bağlamda kentsel sürdürülebilirlik çalışmalarında ortaya çıkan bir diğer konu kentin formuna ilişkindir. Sürdürülebilir kent formu arayışında yazında sıklıkla gündeme gelen modeller; Yeni şehircilik (New Urbanism), Akıllı Büyüme/kent (Smart Growth/City), Ekolojik Kent (Ecological City), Dayanıklı Kent (Resilient City), Derişik Kent (Compact City), Yaşanabilir Kent (Liveable City), Sağlıklı Kent, Yavaş Kent, olarak sayılabilir (Pınarcıoğlu & Kanbak, 2020; Yalçıner Ercoşkun, 2012; Gedikli, 2017; Kalağan, 2021).

Şekil 2. Sürdürülebilir Kentsel Gelişim İçin Çevresel, Ekonomik ve Sosyal Boyutlar ile ilgili yazında en çok geçen kelimeler

Görüldüğü üzere kentsel sürdürülebilirlik yaklaşımı ile ilgili ele alış biçimleri, benzerlikleri ve farklılıkları olan geniş bir yazın bulunmaktadır (Şekil 2). Bu geniş ekseni tek bir yazıda kapsamak olanaklı değildir; bu nedenle bu çalışmada kentsel sürdürülebilirlik ile ilgili performans göstergeleri çevresel sürdürülebilirlik ekseninde ele alınarak şehir planlama konuları açısından irdelenecektir.

Sürdürülebilir kentsel gelişme bağlamında güncel kent yaklaşımları

Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi sürdürülebilir kentin formuna ilişkin gündemde olan pek çok kent yaklaşımı olduğu görülmektedir. Akıllı Büyüme/kent (Smart Growth/City), Eko-Kent (Eco-City), Dayanıklı Kent (Resilient City), Derişik Kent (Compact City), Yaşanabilir Kent (Liveable City), Sağlıklı Kent, Yavaş Kent vb. Bu modellerden akıllı kentler, dirençli kentler ve eko-kent yaklaşımlarının son yıllarda yaşanılan Covid-19 pandemisi ve sel ve yangın, deprem vb. afetler dolayısıyla oldukça gündemde olduğu görülmektedir. Bu sebeple bu bölümde üç kent yaklaşımı incelenecektir.

Akıllı kentler

Günümüzde teknolojik gelişmeler, kentsel alanlarda dönüşümü tetikleyen önemli faktörlerden biridir. Bu dönüşüm, geleneksel şehircilik anlayışını sorgulayarak akıllı kentlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Akıllı kentler, teknoloji ve veri kullanımıyla şehirlerin sürdürülebilirlik, verimlilik ve yaşanabilirlik açısından gelişmesini amaçlayan kentsel dönüşüm modelleridir. Bu kentler, altyapı, ulaşım, enerji, iletişim, yönetim ve hizmetler gibi alanlarda yenilikçi teknolojileri ve veri analitiği kullanarak daha etkili ve verimli bir şekilde çalışmayı hedeflemektedir. Bir şehir, katılımcı yönetim desteğiyle insan ve sosyal sermayeye, geleneksel yapılarına ve modern bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısına yapılan yatırımlar sayesinde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve yüksek yaşam kalitesi sunabilmektedir. Aynı zamanda, doğal kaynakların akıllıca kullanılmasıyla da akıllı hale gelebilmektedir (Caragliu & Ark.,2011).

Akıllı şehir, dijital teknolojilerin entegrasyonuyla geleneksel altyapı ve hizmetlerin etkinlik ve verimlilik açısından iyileştirildiği bir konum olarak tanımlanır. Bu kavram, sakinlerin ve işletmelerin çıkarlarına yönelik bir odaklanma içermektedir. Bu bağlamda, akıllı şehir yaklaşımı, dijital teknolojilerin kullanımının ötesine geçerek daha etkin kaynak yönetimi ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla daha akıllı kentsel ulaşım ağları, iyileştirilmiş su temini ve atık bertaraf tesisleri ile enerji verimliliği artırılarak binaların aydınlatma ve ısıtma süreçlerinde optimizasyon sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, etkileşimli ve duyarlı bir şehir yönetimi yaklaşımıyla güvenli kamusal alanlar oluşturulur ve yaşlanan nüfusun ihtiyaçlarına yönelik çözümler geliştirilir (European Comission, 2023). Başka bir ifadeyle akıllı kenti birbirine bağlı tüm bilgileri en iyi şekilde yöneten kent olarak tanımlamak mümkündür. Bu bağlamda Uluslararası İş Makinaları (International Business Machines- IBM) veri kullanımının her geçen gün artmasından dolayı veriyi yönetmenin de veriyi işlemek kadar önem arz ettiğini ileri sürmektedir (IBM, 2009). Bu nedenle OECD bir yuvarlak masa toplantısı düzenleyerek akıllı şehirler ve kapsayıcı büyüme ile ilgili şehirler, ulusal hükümetler, özel sektör, sivil toplum, akademi ve uluslararası kuruluşlar gibi önemli paydaşları bir araya getirmiştir ve bu platform ile akıllı şehirlerin potansiyelini gerçekleştirmek için iş birliği ve bilgi paylaşımını teşvik etmeyi amaçlamıştır (OECD, 2023a).

Akıllı kentlerin bileşenleri;

Avrupa birliği tarafından kabul edilen ve kentlerin akıllı kente dönüşümünün temelinde yatan beş bileşen Boyd Cohen'in "Smart Cities Wheel (SCW) yaklaşımında şu şekilde belirlenmiştir: Akıllı insan, akıllı çevre, akıllı yaşam, akıllı ulaşım, akıllı ekonomi, akıllı yönetişim (Cohen, 2012). Akıllı kentlerle ilgili belirlenmiş bu bileşenlerin her birinin etki ettiği göstergeler (Çelikyay, 2017) ile Birleşmiş Milletler 'in 2015 yılında belirlediği 2030 yılı sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından kentlerin gelişimi ile ilgili olan 11. Amaç "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar" hedef ve göstergelerin karşılaştırması Şekil 3'te gösterilmiştir.

AKILLI KENTLER

BİLEŞENLER	GÖSTERGELER	AMAÇ 11: SÜRDÜRÜLEBİLİR ŞEHİRLER VE TOPLULUKLAR
Akıllı Ekonomi	• Girişimcilik • Yerel ve küresel bağlar • İnovasyon • Verimlilik	**Hedef 11.a** Kent çeperi ve kırsal alanlar arasındaki ekonomik, sosyal ve çevresel olumlu ilişkileri destekleme
Akıllı İnsan	• 21.yy eğitimi • Katılımcı toplum modeli • Yeniliklerin desteklenmesi	**Hedef 11.3** Katılımcı, bütünleşik ve sürdürülebilir yerleşim planlaması ve yönetimi için kapasiteleri geliştirme **Hedef 11.3.2** Kentsel planlama ve kent yönetimine, sivil toplumun düzenli ve demokratik katılımı
Akıllı Yönetişim	• Bilgi ve İletişim Teknolojileri ve e-devlet uygulamaları • Şeffaflık ve Kamuya Açık Veri • Etkin Arz ve Talep Politikalar	**Hedef 11.3** Katılımcı, bütünleşik ve sürdürülebilir yerleşim planlaması ve yönetimi için kapasiteleri geliştirme **Hedef 11.3.1** Arazi tüketim oranının nüfus artış hızına oranı
Akıllı Ulaşım	• Entegre Çözümler • Karma Erişim Modeli • Çevre Dostu Motorsuz • Ulaşım Seçenekleri	**Hedef 11.2** güvenli, ekonomik erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişim
Akıllı Çevre	• Yeşil Binalar • Yeşil Enerji • Yeşil Şehir Planlaması	**Hedef 11c:** Sürdürülebilir ve dayanıklı binalar **Hedef 11.7** Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli, kapsayıcı ve ulaşılabilir, yeşil ve kamusal alanlara genel erişim sağlama
Akıllı Hayat	• Sağlık • Güvenlik • Enerjik • Kültürel • Mutlu	**Hedef 11.7** Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli, kapsayıcı ve ulaşılabilir, yeşil ve kamusal alanlara genel erişim sağlama **Hedef 11.4:** Kültürel ve doğal mirasını korumak **Hedef 11.6** Atık yönetimi ve hava kalitesine özel önem verilerek olumsuz çevresel etkileri azaltma

Şekil 3. Akıllı kent bileşenleri ile Birleşmiş Milletler (SKA) Amaç 11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar Hedeflerinin karşılaştırılması (Çelikyay, 2017 ve UN, 2023 yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Öne çıkan akıllı şehir uygulamaları ise; akıllı su, akıllı enerji, akıllı ulaşım, akıllı sağlık, akıllı güvenlik ve acil durum, akıllı eğitim, akıllı turizm, akıllı atık yönetimi, akıllı yapılar, akıllı idare, akıllı ekonomi, telekomünikasyon ağı, sensörler ve nesnelerin interneti, büyük veri analizi, bulut bilişim konularında olmaktadır (Yılmaz, 2021). IESE İşletme Okulu Strateji Bölümü ve Küreselleşme ile Strateji Merkezi'nin ortaklığıyla başlatılan IESE platformun yayınladığı "Hareket Halindeki Şehirler İndeksi (Cities in Motion Index-CIMI)'nin beşinci baskısına göre, dünyanın en akıllı şehirleri belirlenmiştir. Buna göre; Londra ve New York her zaman ilk sıralarda yer alırken Hong Kong ve Toronto ise onları takip etmektedir. İndekse göre; Amsterdam, Melbourne, Kopenhag gibi orta ölçekli şehirlerin de akıllı şehir olma yolunda başarılı projeleri olduğu görülmektedir (Storeys, 2018). Örneğin Amsterdam'ın akıllı kent stratejisi "Amsterdam Akıllı Kent Programı" olarak adlandırılmaktadır. Amsterdam şehri, iklim hedeflerine uygun olarak yerel sakinlerin enerji tüketimini düzenlemeyi amaçlayan bir girişimi benimsemektedir. Bu amaç doğrultusunda, 2025 yılına kadar şehirdeki CO2 emisyonlarının 1990 seviyelerine göre %40 oranında azaltılması hedeflenmektedir. Bu şekilde, Amsterdam şehri, 2025 yılında dünyanın en sürdürülebilir şehirlerinden biri olarak tanınma potansiyeline sahip olacaktır. Öne çıkan projeleri: Akıllı Trafik Yönetimi Projesi, IoT Living Lab, Circular Amsterdam Platformu, Amsterdam Datapunt Platformu ,Transformcity Platformu, City-Zen, Amsterdam Büyükşehir Çözümleri Enstitüsü (AMS), Amsterdam ArenA İnovasyon Merkezi, Smart Citizens Lab, Araçtan Şebekeye (V2G), GridFriends, Amsterdam Bisiklet Ağı (Akıllı şehir, 2023)'dır (Akıllı Şehirler Portalı, 2023).

Türkiye'de ise akıllı şehir örneklerinden en çok akıllı şehir projesi olan Konya daha sonra Kocaeli ve Bursa kentleri öne çıkmaktadır. Konya bu bağlamda (2022-2030) Akıllı Şehir Stratejisi ve Yol Haritası, Açık Veri Portalı, Akıllı Turizm Rehberi Uygulaması, E-Hemşehrim, Engelsiz Konya Mobil Uygulaması, Metaverse Toplantı Uygulaması, Açık Kapı ve Bilgi Edinme Başvurusu, KOSKİ Mobil Uygulaması, Ücretsiz Wi-Fi Hizmeti …vb. projeleri yürürlüğe sokmuştur (Akıllı Şehirler Portalı, 2023).

Dirençli kentler

Küresel iklim değişikliği, doğal afetler, hızlı kentleşme ve kaynak kıtlığı gibi faktörler, kentlerin sürdürülebilirliği ve dayanıklılığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu zorluklarla başa çıkmak için, sürdürülebilir ve dirençli kentlerin oluşturulması giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir ve dirençli kentler, sosyal, ekonomik ve çevresel açılardan dengeli bir şekilde gelişen ve doğal afetlere, iklim değişikliğine ve diğer zorluklara karşı dayanıklı olan kentlerdir. Bu kentler, kaynakları etkin bir şekilde kullanımını, çevresel etkileri azaltmayı, sosyal eşitlik ve toplumsal katılımı teşvik etmektedir. OECD'nin tanımına göre, dirençli bir kent, gelecekte meydana gelebilecek ekonomik, çevresel, sosyal veya kurumsal kökenli şoklara karşı yapı ve araçlarını etkin bir şekilde yeniden yapılandırabilen, bu şokları absorbe edebilen, iyileştirebilen ve bu tür şoklara karşı önceden hazırlıklı olma ve başa çıkma yeteneğine sahip olan şehirlerdir (OECD, 2018).

Dirençli Kent Ağı (Resilient Cities Network) tarafından 2013 yılında belirtilen tanıma göre, dirençli bir şehir; kentsel dirençlerini artırmayı ve buna yatırım yapmayı hedefleyen şehirlerden oluşan bir ağdır. Bu tanıma göre, dirençli şehir, tüm paydaşların, kaynağı ne olursa olsun beklenen veya beklenmeyen herhangi bir risk, tehlike veya krizle başa çıkabilme, uyum sağlama ve büyüme kapasitesine sahip olabilen bir şehirdir (Resilience Cities Network, 2023).

Dirençli bir şehir, fiziksel sistemlerin ve insan topluluklarının birleştiği sürdürülebilir bir ağdır. Bu ağ, şehrin inşa edilmiş ve doğal çevresel bileşenlerini içerir. Örneğin, yapılmış yollar, binalar, altyapı, iletişim ve enerji tesisleri gibi yapılar ile su yolları, topraklar, topografya, jeoloji gibi doğal sistemler bu kapsamdadır. Fiziksel sistemler, şehrin vücudu olarak düşünülebilir ve kemikler, atardamarlar ve kaslar gibi işlev görürler. Bir felaket durumunda, fiziksel sistemler aşırı stres altında sağlam kalıp işlevlerini sürdürmek zorundadır. Eğer yeterli

sayıda fiziksel sistem onarılamayacak şekilde zarar görürse, kayıplar artar ve iyileşme süreci yavaşlar. Dirençli fiziksel sistemlere sahip olmayan bir şehir, afetlere karşı son derece savunmasız hale gelmektedir (Godschalk, 2003).

Özellikle son yıllarda yaşanan sel, yangın ve deprem gibi afetler ile covid-19 pandemisi kentlerin afete dirençli olarak planlanmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Dirençli kentler gelecek kuşaklara da daha yaşanabilir mekanlar sunacağından sürdürülebilir kentsel gelişme bağlamında da ele alınmaktadır. Dirençli kentler çerçevesinde özellikle kentler afete karşı direnme, yanıt verme, uyum sağlama, toparlanma ve yeniden örgütlenme kapasitelerini "risk azaltımı", dirençli olma yolunda afetlerle baş etme kapasiteleri "müdahale yetenekleri" ve afeti yönetme yaklaşımları "kentsel yönetişim" konuları kapsamında geliştirilmelidir (Aygün Oğur, Özman & Özdemir 2021).

MCR2030 (Making Cities Resilient 2030), yerel dayanıklılığı güçlendirmeye yönelik küresel bir ortaklık olan bir inisiyatiftir. Bu çerçevede, savunuculuk faaliyetleri, bilgi ve deneyim paylaşımı, şehirler arası karşılıklı güçlendirici öğrenme ağlarının kurulması, teknik uzmanlık sağlanması, farklı hükümet katmanları arasında bağlantılar kurulması ve ortaklıkların oluşturulması gibi yöntemler kullanılarak yerel dayanıklılığı artırmayı hedeflemektedir (Making Cities Resilient, 2023). MCR2030, kentsel dayanıklılığı desteklemek amacıyla şehirleri risk azaltma ve dayanıklılık oluşturma süreçlerinde net bir üç aşamalı yol haritası sunarak, araçlar, bilgiye erişim ve izleme ile raporlama mekanizmaları sağlayarak şehirleri desteklemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, MCR2030, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 11 (SDG11) olan "Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dirençli ve sürdürülebilir hale getirme" hedefine ve "Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi", "Paris Anlaşması" ve "Yeni Kentsel Gündem" gibi diğer küresel çerçevelere doğrudan katkıda bulunarak, şehirlerin 2030 yılına kadar kapsayıcı, güvenli, dirençli ve sürdürülebilir hale gelmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Making Cities Resilient, 2023).

Jabereen (2013) ise çalışmasında dirençli kentlerin daha kapsamlı anlaşılması için dört temel kavram belirlemiştir. Bunlar kentsel kırılganlık, belirsizlik odaklı planlama, kentsel yönetişim ve önleme olarak kavramsallaştırılmıştır (Jabereen, 2013). Dirençli kentlerle ilgili belirlenmiş bu kavramların her birinin etki ettiği bileşenler ile Birleşmiş Milletler'in 2015 yılında belirlediği 2030 yılı sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından kentlerin gelişimi ile ilgili olan 11. Amaç olan "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar" hedef ve göstergeleri ile Şekil 4'te karşılaştırılmıştır.

Şekil 4. Jabereen (2013) belirlediği Dirençli kent kavramları ile Birleşmiş Milletler (SKA) Amaç 11Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar Hedeflerinin karşılaştırılması (Jabereen 2013 ve UN, 2023 yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Covid 19 pandemisi ortaya çıktığında Güney Kore, Singapur ve Hong Kong, salgının erken dönemlerinde vaka sayısını azaltarak ve etkili sağlık sistem müdahaleleriyle eğriyi düzleştirme başarısı göstermişler ve daha önceki salgın deneyimlerinden de faydalanmaları ile salgını kontrol altına almayı başararak salgına karşı dirençli kentler olmuşlardır (Aygün Oğur, Özman & Özdemir, 2021).

Dirençli Şehirler Ağı (DSA), üye şehirlere şehir dayanıklılık stratejilerinin geliştirilmesinde destek sağlayarak, şehirlerin riskleri azaltma ve kırılganlıklarını belirleme sürecine katkıda bulunmaktadır. Bu süreç, şehirdeki riskleri ve kırılganlıkları değerlendiren bir çerçeve olan şehir dayanıklılık çerçevesi ve şehir dayanıklılık endeksi kullanılarak başlar. Şehir, ele almayı planladığı akut şokları ve sistemik stresleri belirler ve dayanıklılık stratejisi kapsamında bir eylem planı geliştirir. DSA, şehirlerin bu stratejileri uygulayarak dayanıklılıklarını artırmalarını ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarını desteklemektedir (Resilience cities network, 2023). DSA'ya pek çok üye şehir vardır, bunlardan bir tanesi de 2014 yılında ağa katılan Montreal kentidir. 2016 yılında Dirençli şehir olma yolunda planlamaları yürütmek ve koordinasyonu sağlamak üzere Bureau de la resilience adıyla ofis kurulmuştur. Beş yıllık eylem planı hazırlanmış ve Montreal Dayanıklı Şehir Stratejisi adı altında dört ana yönelim ve 12 hedef belirlenmiştir. Stratejide, şehir için ortaya çıkabilecek bütün riskler tanımlanmış ve bunun tüm vatandaşları tehdit edebileceği ortaya konmuştur. Olabilecek her türlü felaket ve afet için önleme, deneyimlerden faydalanma, yeniden yapılandırma, çözüm üretme ve çok paydaşlı işbirlikleri ile kenti hem daha dirençli hale getirme hem de sürdürülebilir bir kentsel gelişim çerçevesi çizme Montreal Dayanıklı Şehir Stratejisinde belirlenmiştir (Öztürk & Demirel, 2021).

Bir diğer örnek Kyoto, Tampere, Cardiff, Lisbon, Oslo..vb. (OECD, 2023b).Türkiye'den dirençli şehirlere örnek olarak OECD'nin dirençli olarak belirlediği Antalya ve Bursa verilebilir. Antalya kenti için dirençlilik göstergeleri:

Ekonomik: sağlık ve spor turizm merkezi, kongre turizmi, endüstriyel karmanın çeşitlenmesi ile gelişmekte olan sektörler,

Toplumsal: Gençler, kadınlar ve göçmenler için iş fırsatlarına erişim teşviği,

Çevresel: Nüfus artışına ve turizme ayak uydurmak için su temini ve kanalizasyon arıtmanın iyileştirilmesi, doğal gaz kullanımı, kalkınma ajansı desteği, Bilgi ve İletişim teknolojisini kullanma, EXPO raylı sistem projesi…vb.

olarak özetlenebilir (OECD, 2023b).

Ekolojik Kentler

Küresel çevre sorunlarının giderek artmasıyla birlikte, sürdürülebilirlik ve çevre koruma, kent planlamasında büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, ekolojik kentler kavramı ortaya çıkmış ve sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu bir yaklaşım sunmuştur. Eko kent, çevresel sürdürülebilirlik ilkelerini benimseyen, doğal kaynakları etkin bir şekilde kullanarak çevre üzerindeki olumsuz etkileri minimize etmeyi hedefleyen bir kent modelidir (Caprotti, 2015). Eko kentler, enerji verimliliği, atık yönetimi, su tasarrufu, yeşil alanların korunması gibi çevresel faktörleri göz önünde bulunduran planlama stratejileri ve uygulamalarıyla öne çıkmaktadır. Bu kentler, sürdürülebilir ulaşım sistemleri, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, organik tarım gibi uygulamaları teşvik eder. Ayrıca sakinlerine çevre bilinci ve sürdürülebilir yaşam tarzı konularında eğitimler sunar (Jepson & Edwards, 2010).

Eko kent kavramı, 1980'lerde Register tarafından "Eco-city Berkeley" adlı kitapta sürdürülebilir bir şehir kavramıyla birlikte kullanılmıştır. Bu yaklaşıma göre, eko kentler, çevrenin ekolojik taşıma kapasitesini göz önünde bulundurarak kentlerde yaşayan tüm bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak, kendi kendine yetebilmek ve gelecek nesillerin yaşam koşullarından ödün vermeden refahı artırmak amacını taşımaktadır (Register 2006; Kaplan, Aslan & Özdemir, 2017).

Ekolojik yerleşme kavramı ise 2000'li yıllarla birlikte ortaya çıkmış ve sürdürülebilirlik ilkelerinin kent planlaması ve mimari tasarıma dahil edilme çabalarıyla ilişkilendirilmiştir. Literatürde, eko-kent, eko-kasaba, eko-mahalle, eko-bahçe kent, yeşil kent gibi farklı yaklaşımlarla karşılaşmak mümkündür Bu yaklaşımlar, çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek, doğal kaynakları etkin bir şekilde kullanmak, yeşil alanları korumak ve toplumun katılımını teşvik etmek gibi amaçları hedeflemektedir (Ocakçı & ark., 2020). Eko kentler, çevresel bilinci artırarak yaşam kalitesini yükseltmeyi ve gelecek kuşaklara sürdürülebilir bir çevre bırakmayı amaçlayan dönüşüm ve iyileşme süreçlerine odaklanmaktadır. Bu kavramlar, kent planlaması ve mimari tasarım alanında sürdürülebilirlik ilkelerinin önemli bir unsuru haline gelmiştir (Caprotti, 2015).

Eko-kentler, 19. yüzyıldan itibaren kenti doğayla uzlaştırmaya çalışan bazı kentsel hareketlerin (örneğin Howard'ın bahçe kenti) bir devamı olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle, eko-kentler doğa-kent ilişkisi için bir adım daha ileriyi temsil etmektedir (Caprotti, 2014). Eko kentin en önemli ayırt edici özelliği, akıllı şebeke, su arıtma sistemleri, katı atık yönetim sistemleri, güneş enerjisi teknolojileri, net sıfır enerji binaları, gerçek zamanlı ulaşım bilgileri, e-çalışma vb yeşil teknolojilerin projelerde kullanılmasıdır. Düşük karbonlu kentlerde yine eko kentlerin bir alt bileşenidir (Joss, Cowley & Tomozeiu, 2013).

Ekolojik kent yaklaşımı, küresel düzenin olumsuz etkilerine karşı önlemler alarak ve sağlıklı yaşam alanları oluşturarak canlı ve cansız varlıkların devamlılığını sağlamayı hedeflemektedir. Bu amaç etrafında gelişen planlama ve tasarım kavramının hedefleri arasında, kentsel atıkların ve karbon salımının azaltılması, enerji üretimi, yenilenebilir enerji

kaynaklarının kullanımı, şehir ve çevre ilişkisinin güçlendirilmesi, ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması ve şehrin sürdürülebilir bir şekilde yüksek yoğunlukla tasarlanması yer almaktadır (Kocakır Rezerv Yapı Alanı Bileşen 4.2. Raporu, 2015'den akt. Terzi, 2016).

Roseland 1997, Wheeler, 2003 ve Kaplan, Aslan ve Özdemir, 2017 eko kentler ile ilgili belirttikleri kavramları ve bileşenleri Çevresel, Sosyal, Ekonomik ve Mekansal başlıkları altında toplamışlardır. Eko kent kavramı ile ilgili bileşenlerin ve 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma amaçları amaç 11 kapsamındaki hedefler ve göstergelerin karşılaştırılması Şekil 5'te özetlenerek verilmiştir (Roseland 1997, Wheeler, 2003 ve Kaplan, Aslan & Özdemir, 2017).

EKOLOJİK KENTLER

KAVRAM	BİLEŞENLER	AMAÇ 11: SÜRDÜRÜLEBİLİR ŞEHİRLER VE TOPLULUKLAR
Çevresel	• Doğal sistemlerin restorasyonu; • Kaynakların verimli kullanımı, daha az kirlilik • Atık yönetimi ve geri dönüşüm • Yenilenebilir enerjinin kullanımı • Yağmur suyu bahçeleri	**Hedef 11.6** Atık yönetimi ve hava kalitesine özel önem verilerek olumsuz çevresel etkileri azaltma **Hedef 11.b** Kapsayıcılığı, kaynak verimliliğini, iklim değişikliğine uyumu, iklim değişikliğinin azaltılmasını ve afetlere karşı dayanıklılığı dikkate alan bütüncül politikalar
Sosyal	• Daha iyi konut ve yaşam çevresi yaratılması; • Halkın katılımı; • Yerel kültürün korunması. • Halkı bilinçlendiren aktivist ve eğitim projeleri aracılığıyla yerel çevre ve biyo-bölge hakkında farkındalığı artırmak • Sosyal adalet	**Hedef 11.3** Katılımcı, bütünleşik ve sürdürülebilir yerleşim planlaması ve yönetimi için kapasiteleri geliştirme **Hedef 11.3.2** Kentsel planlama ve kent yönetimine, sivil toplumun düzenli ve demokratik katılımı **Hedef 11.4** Kültürel ve doğal mirasını korumak
Ekonomik	• Yerel tarımı, kentsel yeşillendirme projelerini ve topluluk bahçeciliğini desteklemek; • Gönüllü sadeliği teşvik etmek ve maddi malların aşırı tüketimini caydırmak;	**Hedef 11.7** Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli, kapsayıcı ve ulaşılabilir, yeşil ve kamusal alanlara genel erişim sağlama **Hedef 11.a** Kent çeperi ve kırsal alanlar arasındaki ekonomik, sosyal ve çevresel olumlu ilişkileri destekleme
Mekansal	• Daha az araç kullanımı, daha fazla erişilebilirlik; • Daha iyi konut ve yaşam çevresi yaratılması; • Karma ve verimli arazi kullanımı;	**Hedef 11.2** Güvenli, ekonomik erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişim **Hedef 11.3** Katılımcı, bütünleşik ve sürdürülebilir yerleşim planlaması ve yönetimi için kapasiteleri geliştirme **Hedef 11.1** Yeterli, güvenli ve karşılanabilir konuta erişim ve gecekondu alanlarını iyileştirme

Şekil .5 Ekolojik kent kavramları ile Birleşmiş Milletler (SKA) hedef 11Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar Hedeflerinin karşılaştırılması (Roseland 1997, Wheeler, 2003 ve Kaplan, Aslan & Özdemir 2017 ve UN, 2023 yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Eko kentlere örnek olarak Almanya-Freiburg- Rieselfeld, Çin-Dongtan Eko-Şehir örneği, Avustralya Melbourne city of Moreland , Brezilya Curitiba, Çin Tianjin, Kopenhag ve İngiltere Bristol verilebilir. Bunlar arasından İngiltere'nin ilk yeşil başkenti olan Bristol kenti ekolojik kentleşme kapsamında ön plana çıkmaktadır. Birleşik Krallık'ın yeşil başkenti Bristol'un "İklim Değişikliğine Karşı Koruma ve Sürdürülebilirlik Stratejisi" ile 2000 yılından bu yana şehirdeki çevresel koşulları iyileştirme ve iklim değişikliğine şehrin katkısını azaltma çabasında olduğu görülmektedir. Bristol kentinin yapısal planlama yaklaşımı, toplu taşıma ve bisiklet kullanım oranlarını artırarak özel araç kullanımını azaltmayı başarmıştır. Şehirde 4 adet şehir çiftliği, 8 adet doğal koruma alanı ve 400'den fazla park alanı bulunmaktadır. Bristol, 2026 yılına kadar, Doğal Koruma Alanı Girişimi çerçevesinde şehrin doğal yaşamla daha da bütünleşmeyi hedeflemektedir. Kentte enerji verimliliği ve karbon salınımı oranıyla ilgili olarak düşük karbon ekonomisi sayesinde 9 bin kişi istihdam edilmektedir (Eko Yapı, 2016). Evlerde enerji kullanımı 2005-2010 yılları arasında %16 azaltılmış, konutların enerji verimliliği ise 2011-2011 yılları arasında %25 artırılmıştır. Bristol, düşük karbonlu bir kent olarak sanayi

alanlarında karbon salınımını en aza indirgeyen bir konumdadır (European Comission, 2015'den akt. Koçan & Alp, 2021). Bristol'de kaynak çeşitliliği, verimli ve temiz enerji kullanımı, bilinçli halk katılımı, kaliteli hava, doğa ile iç içe yaşam, sürdürülebilir istihdam gibi faktörler sürdürülebilir bir kent modelinin önemli bileşenlerini oluşturmaktadır (Eko Yapı, 2016). Bu yaklaşım, çevresel etkileri azaltmak, iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve toplumun refahını artırmak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bristol, bu sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma yolunda başarılı bir model olarak diğer kentlere ilham vermektedir

Türkiye'de ise Bursa Nilüfer ve Eskişehir Kocakır ekolojik yerleşme planlaması örnek olarak gösterilebilir. Bursa Nilüfer eko kent projesi 2012 yıllarından bu yana tam olarak uygulanamamış bir projedir. Eko-kent Proje Alanı 2.150 ha'dır. Bunun 145 ha orman alanı, 258 ha tarım arazisi, 8,7 ha su alanı olarak konut geliştirme proje alanı sınırları içerisinde yer almaktadır. Ekokent yenileme alanında öngörülen nüfus 200.000 olarak hedeflenmiştir (Nilüfer Belediyesi, 2023). 2013 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) iş birliğinde Eskişehir'in Odunpazarı ilçesinde bulunan ve büyük ölçüde hazineye ait olan yaklaşık 838 hektarlık bir araziye sahip olan Kocakır Rezerv Yapı Alanında tasarlanmıştır. Proje alanının en önemli özelliği, Eskişehir kent merkezine komşu olmamasına rağmen erişiminin iyi olmasıdır. Ayrıca, eğimli arazilerin güneş yönlenmesi ve jeolojik yapı açısından en uygun bölgelerden biri olması da dikkat çekmektedir (İTÜ ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015 raporundan akt Ocakçı & ark., 2020).

Ekolojik yerleşmenin planlama yaklaşımı, iklim değişikliğine uyum ihtiyacının ortaya çıkmasıyla birlikte dünya genelinde afet riskine dayanıklılığın artırılması, karbon emisyonlarının ve enerji tüketiminin azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, ısı adası etkisinin azaltılması, biyoçeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi, yerel/organik gıda üretiminin desteklenmesi gibi hedefler dikkate alınmaktadır (Terzi, 2016). Proje kapsamında, mekânsal düzenlemelerle 5 koridor oluşturulması planlanmaktadır. Bu koridorlar; habitat ve ekoloji koridoru, yeşil altyapı koridoru, rüzgar koridoru, sosyo-kültürel yaşam koridoru ve toplu taşıma koridorudur (Ocakçı & Ark., 2020).

Sürdürülebilir Kentsel Gelişme için Değerlendirme Yöntemleri

Avrupa Komisyonu'nu Avrupa Sürdürülebilir Şehirler Raporunda, sürdürülebilirlik performansını ölçebilmek için bir araç olarak sürdürülebilirlik göstergelerine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Başka bir ifadeyle, eğer sürdürülebilirlik tutarlı bir politika amacı ise, hedefe doğru ilerleyip ilemediğimizi ölçmek mümkün olmalıdır (Hiremath & Ark., 2013). Bu amaçla ortaya konulan göstergeler; sürdürülebilirlik odaklı politikaların beklenen ve beklenmeyen etkilerinin değerlendirilmesi, son gelişmeler hakkında eğitici bir role sahip olması, süreçlerin takip edilmesine yardımcı olması, geçmişte yapılanları doğrulamak/değerlendirmek için bir araç olması ve karar alma sürecine doğru bilginin aktarılması gibi konularda hayati bir öneme sahiptir (Memiş, 2020; Hiremath & Ark., 2013; Mori & Christodoulou, 2012).

Çevresel farkındalığı yüksek ve bilinçli bir toplumun oluşturulması, özellikle çevrenin korunması ve sürdürülebilir kentleşme ilkelerinin uygulanması çerçevesinde önem taşımaktadır. Bu nedenle, çevresel tutum, çevresel davranış ve değerlerin olumlu yönde geliştirilmesi de sürdürülebilir kentsel gelişme için gerekmektedir (Altanlar & Özdemir, 2022). Bu nedenle bu bölümde Sürdürülebilir Şehirler ve Toplum oluşturma hedeflerini gerçekleştirmek için ne tür göstergeler ve indeksler ile izleme araçları geliştirildiği incelenecektir.

Kentsel sürdürülebilirlik için değerlendirme araçlarının ilk grubu göstergeler ve indekslerden oluşmaktadır (Ness & Ark., 2007). Örneğin 2012 yılında BM-Habitat, kent düzeyinde sürdürülebilirliği ölçmek için "Şehir Refah Endeksi (CPI)" adıyla bir izleme aracı oluşturmuştur. Hem bir ölçüm indeksi hem de bir politika diyalogu olarak kabul edilen CPI, üretkenlik, altyapı, yaşam kalitesi, eşitlik ve çevresel sürdürülebilirlik olmak üzere beş boyuttan

oluşmaktadır (Un-Habitat, 2012). Benzer bir şekilde, sürdürülebilirlik ve kalkınma amaçları içerisinde yer alan sürdürülebilir şehirler ve yaşam hedefini ortaya koyan göstergeler de on ana başlık altında ele alınmıştır (UNESCO, 2023).

Sürdürülebilirliğin değerlendirilmesinde genelde dört ana amaç üzerine odaklanılmaktadır. Bunlar; "karar verme ve yönetim", "savunuculuk (advocacy)", "katılım ve uzlaşma sağlama", "araştırma ve analiz" konularıdır. Sürdürülebilirlik değerlendirme araçlarının ilk grubu göstergeler ve indekslerden oluşur. Göstergeler, genellikle nicel olarak ifade edilen, belirli bir bölgedeki ekonomik, sosyal ve/veya çevresel gelişimin durumunu temsil eden basit ölçümlerdir. Göstergeler, bir şekilde birleştirildiğinde, ortaya çıkan ölçüme ise indeks denilmektedir (Ness & Ark, 2007). Örneğin 2012 yılında BM-Habitat, kent düzeyinde sürdürülebilirliği ölçmek için "Şehir Refah Endeksi (City Prosperity Index-CPI)" adıyla bir izleme aracı oluşturmuştur. Hem bir ölçüm endeksi hem de bir politika diyalogu olarak kabul edilen CPI, üretkenlik, altyapı, yaşam kalitesi, eşitlik ve çevresel sürdürülebilirlik olmak üzere beş boyuttan oluşmaktadır (Un-Habitat, 2012).

Benzer bir şekilde, sürdürülebilirlik ve kalkınma amaçları içerisinde yer alan sürdürülebilir şehirler ve yaşam amacını ortaya koyan hedef ve göstergeler de on ana başlık altında ele alınmıştır (UN, 2023). Şekil 6'da Un-Habitat Şehir Refah İndeksi için önerilen boyutların kapsam ve göstergeleri verilerek sürdürülebilir şehirler ve topluluklar için ortaya konulan hedefler eşleştirilerek verilmiştir.

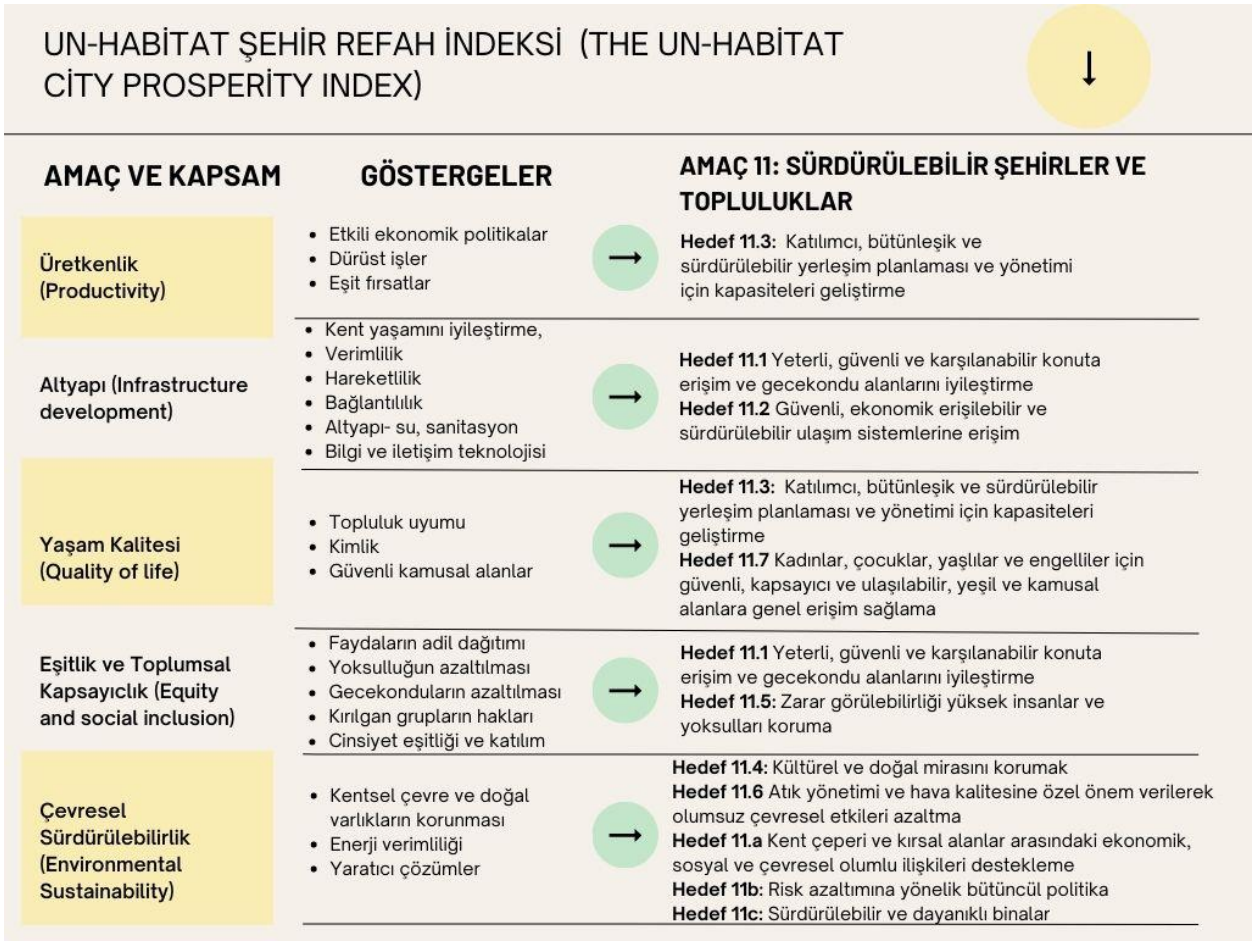

Şekil 6. Şehir Refah İndeksi ile Birleşmiş Milletler (2023)'ün Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar Hedeflerinin Karşılaştırılması (Un-Habitat, 2012 ve UN, 2023 yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Sürdürülebilir gelişmeyi ölçmek üzere ortaya konulan bir diğer girişim ise, IESE İşletme Okulu Strateji Bölümü ve Küreselleşme ile Strateji Merkezi'nin ortaklığıyla başlatılan bir

araştırma platformudur. Bu platform, şehir yönetimlerini ve uzmanları bir araya getirerek "Hareket Halindeki Şehirler İndeksi'ni oluşturmuşlardır. Platformun amacı yerel düzeyde olumlu yönde değişiklikleri teşvik etmek, sürdürülebilir şehirler elde etmek ve sürdürülebilirliği destekleyen yenilikçi fikirlerle teknolojileri geliştirmektir. Ayrıca IESE, halkın ve idarecilerin şehir için daha temel göstergelerin performansını anlamalarını sağlamayı hedeflemektedir. Bu temel göstergeler sürdürülebilirlik, sosyal dayanışma, yenilik ve bağlantı amaçları doğrultusunda ele alınmaktadır (IESE Cities in Motion Index, 2022). Bütün göstergeler aynı zamanda ekonomik kalkınma stratejisi oluşturmak üzere planlanmıştır. Şekil 7'de bu indeksler için önerilen boyutların kapsam ve göstergeleri "sürdürülebilir şehirler ve topluluklar" hedefleri ve göstergeleri ile eşleştirilerek verilmiştir.

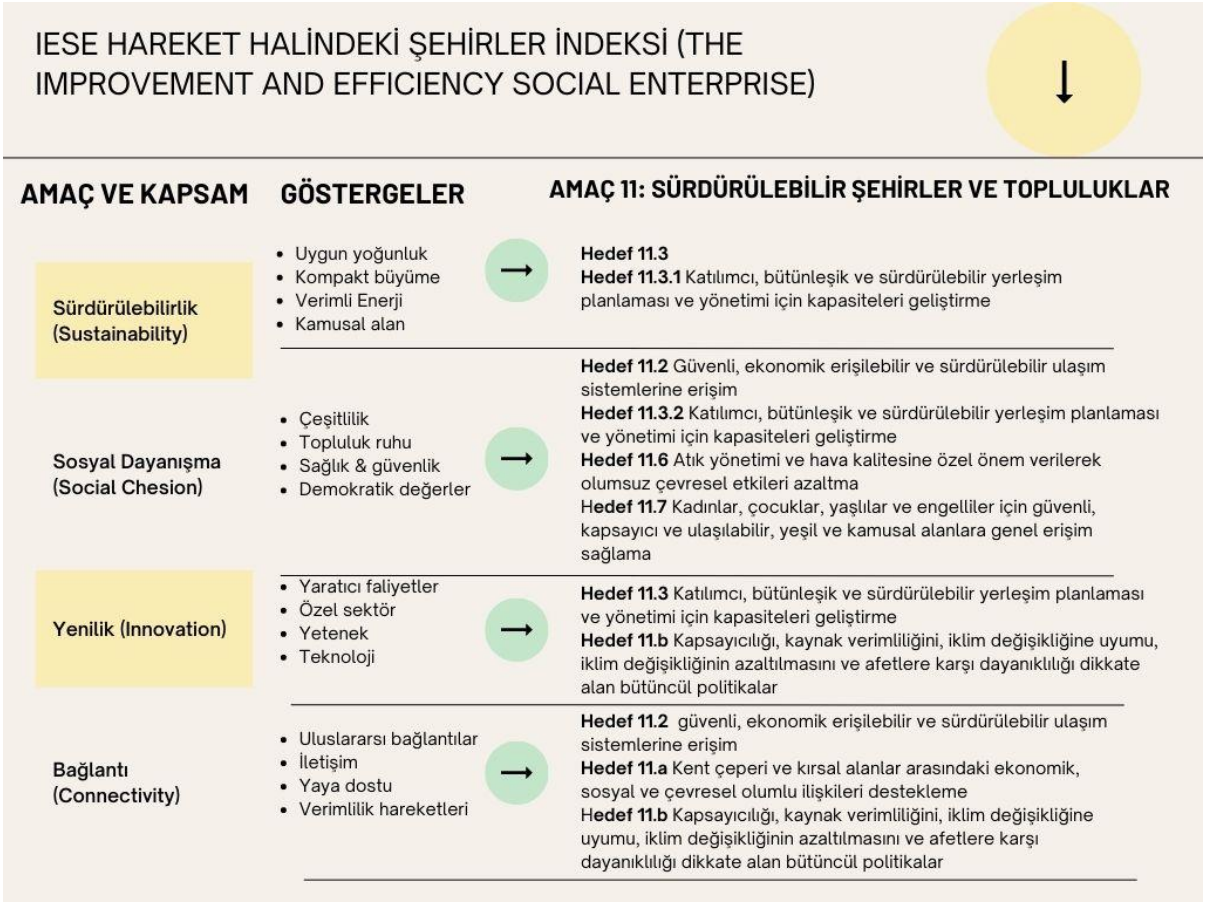

Şekil 7. IESE Hareket Halindeki Şehirler İndeksi ile Birleşmiş Milletler (2023)'ün Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar Hedeflerinin Karşılaştırılması (IESE cities in motion index, 2022 ve UN, 2023 yazarlar tarafından uyarlanmıştır).

Arcadis Sürdürülebilir Şehirler İndeksi ise, şehirlerin çevresel, sosyal ve ekonomik altyapısına ilişkin geniş kapsamlı ölçümleri içeren bir sürdürülebilirlik ölçüsüdür. Birleşmiş Milletler "refah bir şehri", üretkenlik, yeterli altyapı, iyi yaşam kalitesi, eşitlik ve sosyal kapsayıcılık sunan ve çevresel sürdürülebilirliği benimseyen bir şehir olarak tanımlamaktadır. Bu temel yönler üç boyut şeklinde sıralanmaktadır: gezegen, insan ve kar ayağı. Arcadis Sürdürülebilir Şehirler İndeksi (2022) aynı zamanda şehirlerdeki refahın anlamını nasıl algılandığını sorgulamaktadır (Arcadis Sustainable Cities Index, 2022). Refah genellikle ekonomik verimlilikle özdeşleştirilmekte ancak gerçek refahı sağlamak için şehirlerin sürdürülebilirliği takip etmesi gerektiği konusuna vurgu yapılmaktadır. Şekil 8'de Arcadis'in ortaya koyduğu b boyutların kapsam ve göstergeleri ile 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma amaçlarından 11. amaç olan sürdürülebilir şehirler ve topluluklar hedefleri ve göstergeleri ile eşleştirilerek özetlenmektedir.

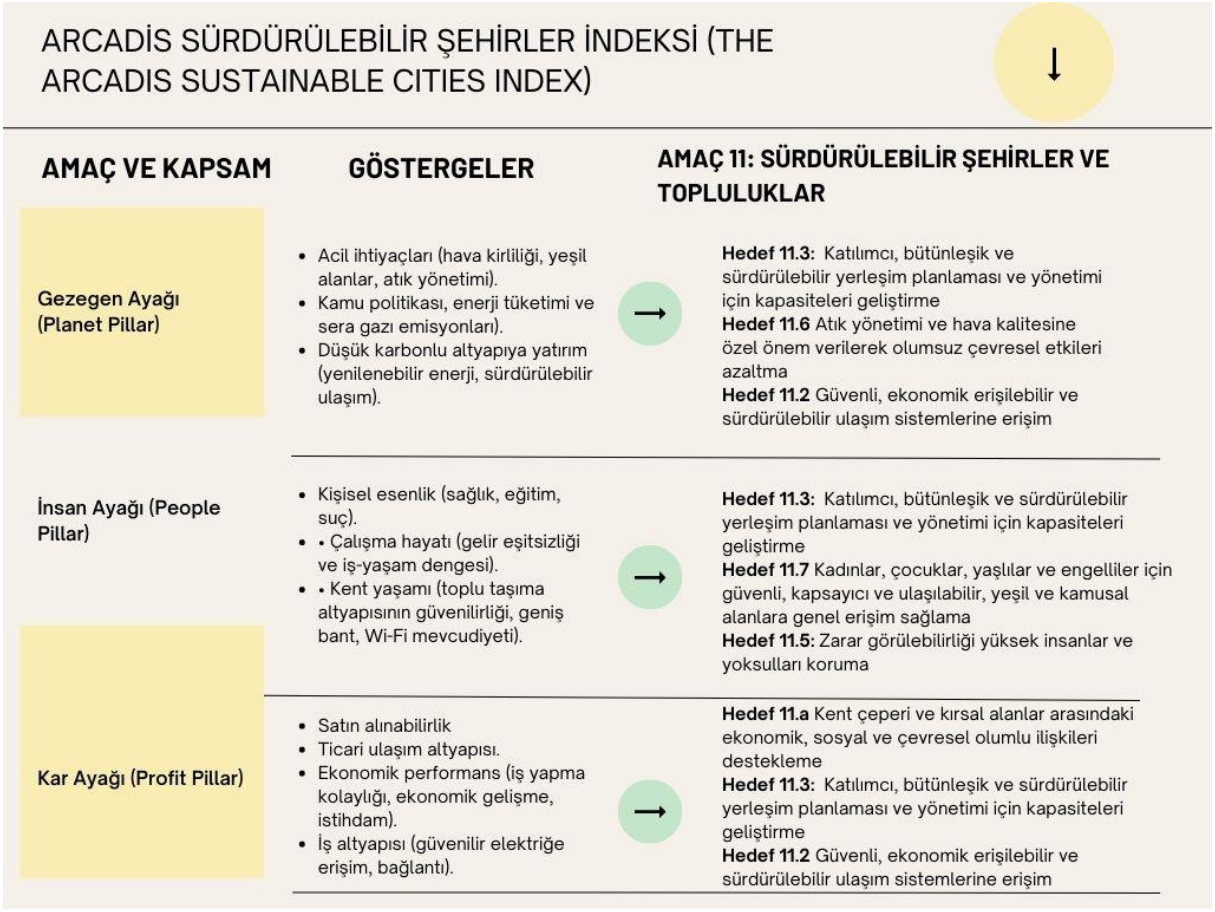

Şekil 8. ARCADİS Sürdürülebilir Şehirler İndeksi ile Birleşmiş Milletler (2023)'ün Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar Hedeflerinin Karşılaştırılması (Arcadis sustainable cities index, 2022 ve UN, 2023 yazarlar tarafından uyarlanmıştır).

OECD'nin yaşam indeksi ise maddi yaşam koşulları ve yaşam kalitesi alanlarında temel olarak belirlediği 11 konuya dayalı olarak, ülkeler arasında refahı karşılaştırmaya olanak tanımaktadır. İndeksin 2011'de piyasaya sürülmesinden bu yana OECD daha iyi yaşam indeksleri oluşturması ve paylaşılması konusunda konu ile ilgili uzmanları ve karar vericileri teşvik etmektedir. Bugüne kadar OECD yaklaşık 180 ülke ve bölgeden 100.000'den fazla sonuç almıştır (OECD Better Life Index, 2023). Şekil 9'da indekste belirlenen konuların kapsam ve göstergeleri, 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma amaçlarından 11. amaç olan sürdürülebilir şehirler ve topluluklar hedefleri ve göstergeleri ile eşleştirilerek vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak OECD İyi Yaşam İndeksi, IESE Şehirler Hareket İndeksi, Arcadis sürdürülebilir Şehirler İndeksi UN-Habitat Şehir Refahı İndeksi ve 2030 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, şehirlerin yaşam kalitesi, sürdürülebilirlik, kalkınma ve refah düzeylerini ölçmek için önemli araçlar sağlamaktadır. Bu indeksler ve hedefler, şehirlerin çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerde nasıl performans gösterdiğini değerlendirmekte ve şehirlerin sürdürülebilirlik yolunda ilerlemelerini desteklemektedir. Bu bilgiler, karar vericilere ve şehir yönetimlerine, politika oluşturmadan projelerin uygulanmasına kadar çeşitli düzeylerde bilinçli kararlar almalarına yardımcı olmaktadır. Şehirlerin bu indekslere ve hedeflere dayalı olarak gelişim göstermeleri, daha iyi yaşam standartlarına sahip, çevresel olarak sürdürülebilir ve kalkınmış toplumların oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu yönde adımlar atıldıkça, şehirlerin daha iyi bir gelecek için güçlü ve sürdürülebilir bir temel oluşturması hedeflenmektedir.

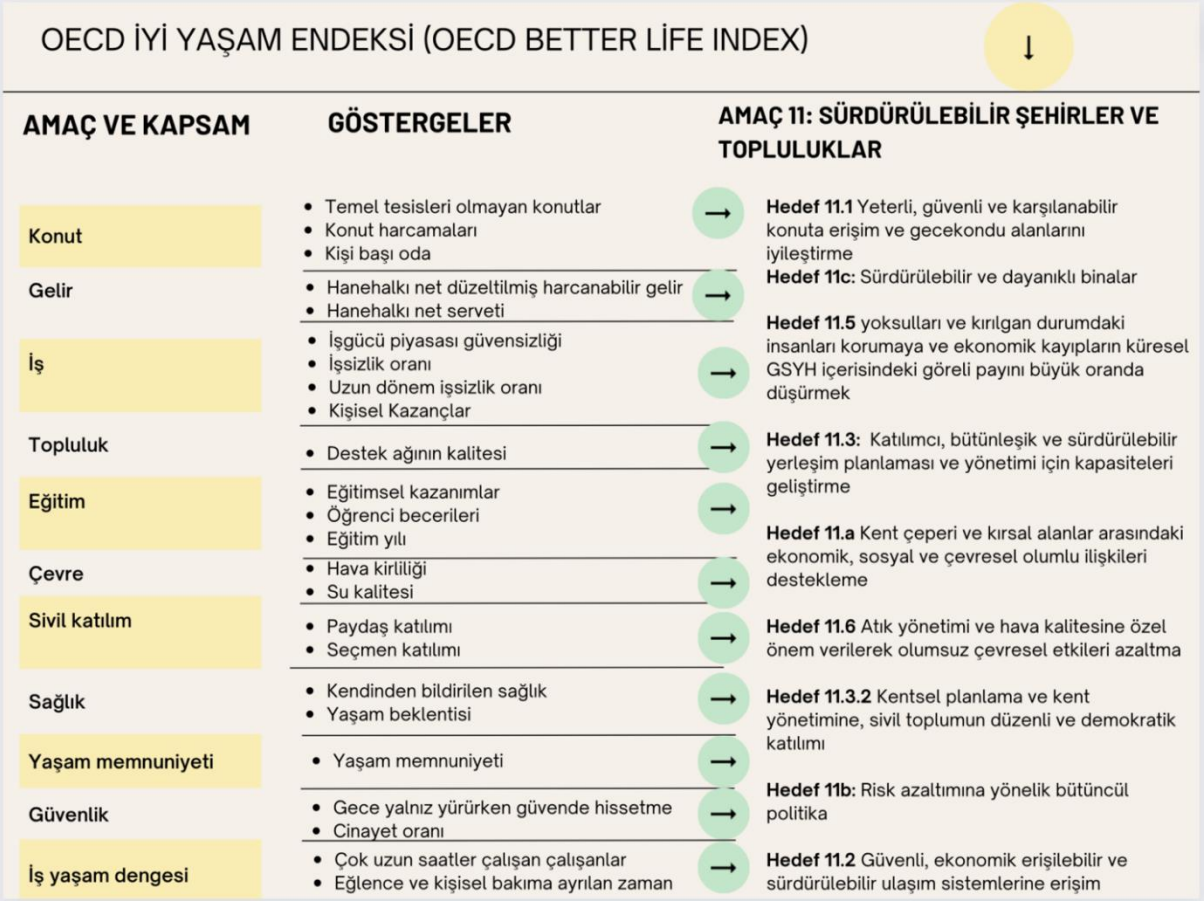

Şekil 9. OECD İyi Yaşam İndeksi ile Birleşmiş Milletler (2023)'ün Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar Hedeflerinin Karşılaştırılması (OECD better life index, 2023 ve UN, 2023 yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Sonuç ve değerlendirme

Günümüzde artan nüfus ve hızla değişen şehirleşme süreçleri, kentsel alanlarda sürdürülebilir kalkınma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Sürdürülebilir kentsel gelişme, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla birlikte, şehirlerin gelecek nesiller için yaşanabilir, sağlıklı ve dengeli bir çevre sağlamasını hedeflemektedir (UNESCO, 2023). Bu bağlamda kentsel alanların çeşitli sorunları ele alınırken, aynı zamanda kaynakların etkin kullanımı, çevrenin korunması, toplumsal eşitlik, ekonomik büyüme ve refahın sürdürülmesi gibi hedeflerde bir arada değerlendirilmektedir. Buraya kadar ele alınan konulardan anlaşıldığı üzere sürdürülebilir kentsel gelişme, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak planlama ve tasarım süreçlerine yön vermektedir. Enerji verimli yapılar, sürdürülebilir ulaşım sistemleri, yeşil alanlar ve çevre dostu altyapı projeleri gibi uygulamalar, şehirlerin çevresel etkilerini azaltırken, yaşam kalitesini yükseltmektedir. Başka bir ifadeyle toplumların gelişmesi ekonomik, sosyal ve ekolojik olmak üzere üç dayanak üzerinden gerçekleşmektedir. "Ekonomik dayanak zenginlik yaratmakla; toplumsal dayanak bu zenginliği tekrar paylaştırmakla, ekolojik dayanak ise çevresel sorumluluğa özen göstermekle ilgilidir. Bu bileşenler aynı zamanda sürdürülebilir gelişmenin erdemli üçgenini oluşturmaktadır" (Ertürk, 2011). Bu bağlamda ekonomik sürdürülebilirlik, kentlerin ekonomik büyümeyi desteklemesi, istihdam oluşturması ve gelir eşitsizliklerini azaltmasıyla ilgilidir. Bu kapsamda çevre dostu ve yeşil sektörlerin teşvik edilmesini, yenilikçi iş modellerinin uygulanmasını ve yerel ekonomilerin güçlendirilmesi hedeflemektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, biyolojik çeşitliliğin, atmosferik istikrarın ve normalde ekonomik kaynaklar olarak sınıflandırılmayan diğer ekosistem işlevlerinin korunmasını içermektedir. Bu amaçla belirlenen ilkeler arasında enerji

verimliliği, su kaynaklarının korunması, atık yönetimi, yeşil alanların artırılması ve çevresel kirliliğin azaltılması yer almaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik, toplumsal değerlerin, sosyal kimliklerin, sosyal ilişkilerin ve sosyal kurumların gelecek nesiller için sürdürülebilirliğinin sağlanması olarak özetlenebilir (Gedik, 2020). Sosyal sürdürülebilirlik aynı zamanda insanların temel ihtiyaçlara erişiminin sağlanması, toplumsal katılımın teşvik edilmesi ve sosyal adaletin sağlanmasıyla ilgilenir. Ekonomik sürdürülebilirlik ise şehirlerin ekonomik büyümeyi desteklemesi, yerel ekonomileri güçlendirmesi ve gelir eşitsizliklerini azaltması üzerine odaklanmaktadır. Bu amaçla yerel toplumların sağlık ve esenlik, beslenme, barınma, eğitim ve kültürel ifade gibi bireysel ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmektedir. Kültürün kentlerin ruhunu oluşturduğu düşünüldüğünde, sürdürülebilir gelişme için kültürün de önemli bir bileşen olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak yapılan incelemede görüldüğü üzere hem sürdürülebilir kent modellerinde hem de sürdürülebilir kentleşmenin değerlendirme ölçütlerinde sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik boyutunun ihmal edildiği görülmektedir. Bu nedenle sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik için şehirlerde yaşayan insanların sağlık, eğitim, barınma, ulaşım gibi temel ihtiyaçlarına erişimlerinin sağlanması, toplumsal katılımın teşvik edilmesi, sosyal adaletin sağlanması (UNDP, 2023), sosyal eşitsizliğin azaltılması, sanata ve kültüre erişimin ve katılımın yaygınlaştırılması ve yerel ölçekte kültürel üretimimin desteklemesi önemlidir (Altanlar, 2015). Bu nedenle sürdürülebilir kentleşme için ihmal edilen bu iki boyutun detaylı olarak ele alınması ve sürdürülebilir kent modellerinin ve indekslerin bu çerçevede geliştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde gelecek nesiller için kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması teminat altına alınamayacaktır. Bunlara ek olarak sürdürülebilir kentsel gelişme, kentlerin geleceğini şekillendiren kararlar ve uygulamalarla birlikte, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve halkın katılımını gerektirmektedir. Bu işbirliği ve ortaklık sayesinde, şehirlerde sürdürülebilirlik hedefleri için gerekli politikalar ve stratejiler belirlenip, kaynaklar etkin bir şekilde kullanılıp, aynı zamanda toplumsal farkındalık artabilecektir.

Sonuç olarak sürdürülebilir kentsel gelişme, planlama ve tasarım süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kentlerin geleceğini şekillendiren kararlar, mekânsal düzenlemeler ve altyapı projeleri, sürdürülebilirlik ilkeleri temelinde ele alınmalıdır. Ancak bu şekilde, kentlerin enerji verimli binalara, sürdürülebilir ulaşım sistemlerine, yeşil alanlara ve çevresel altyapılara sahip olması sağlanabilinecektir. Sürdürülebilir kentsel gelişme, günümüzde şehirlerin karşılaştığı çevresel, sosyal ve ekonomik sorunları ele alırken, dengeli ve sürdürülebilir bir gelecek için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, çevresel kaynakların etkin kullanımı, çevrenin korunması, toplumsal eşitlik, ekonomik büyüme ve refahın sürdürülmesi gibi hedefleri birleştirerek, şehirlerin yaşanabilirliklerini artırmayı ve insanların kaliteli bir yaşam sürdürmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi kültürel sürdürülebilirlik ile ilgili konular bu süreçte ihmal edilmiştir. Şehirlerde sosyal ve kültürel sürdürülebilirliğin önemi vurgulanarak bu konulardaki çalışmalara da ağırlık verilmelidir.

Sonuç olarak, sürdürülebilir kentsel gelişme, şehirlerin çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan dengeli ve sürdürülebilir bir geleceğe yönelmesini sağlayan önemli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın benimsenmesi ve uygulanması, şehirlerin yaşam kalitesini artırırken, doğal kaynakları korur, toplumsal refahı artırır ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakma amacını taşır. Sürdürülebilir kentsel gelişme, şehirlerin bütünsel bir bakış açısıyla ele alınmasını sağlayarak, daha güvenli, sağlıklı ve sürdürülebilir bir geleceğin inşasına katkı sağlar.

KAYNAKÇA

Ahvenniemi, H., Huovila, A., Pinto-Sepp, I., & Airaksinen, M. (2017). What are the differences between sustainable and smart cities? Cities, 234-245.

Akıllı şehir, 2023). Amsterdam, 19/06/2023 tarihinde https://www.akillisehir.com/idet/4/31/amsterdam adresinden ulaşılmıştır.

Akıllı şehirler portalı (2023). Başarılı örnekler. 19/06/2023 tarihinde https://www.akillisehirler.gov.tr/basarili-ornekler/ adresinden ulaşılmıştır.

Aksoy, A. & Enlil, Z. (2011). *Kültür Ekonomisi Envanteri İstanbul 2010.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .

Alsaati, T., El-Nakla, S., & El-Nakla, D. (2020). Level of sustainability awareness among university students in the Eastern province of Saudi Arabia. Sustainability (Switzerland), 12(8), 1–15. https://doi.org/10.3390/SU12083159

Altanlar, A. (2015). *Kültür Turizmini Geliştirme Kapasitesinin Ölçülmesinde Kavramsal Bir Model ve Yöntem Denemesi: İstanbul, Boğaziçi Örneği.* İstanbul: YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Şehir Planlama Programı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Altanlar, A. & Özdemir, Z. (2022). Sürdürülebilir Yaşama Yönelik Davranış ve Tutumları Mimarlık Fakültesi Öğrencileri Üzerinden Okumak. *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi, 06(1),* 132–160. https://doi.org/10.17365/TMD.2022.TURKEY.27.06

Arcadis sustainable cities index, (2022) Arcadis sürdürülebilir Şehirler Indeksi 2022. 19/06/2023 tarihinde https://www.arcadis.com/en/knowledge-hub/perspectives/global/sustainable-cities-index adresinden ulaşılmıştır.

Aygün Oğur, A., Kurt Özman, E., & Özdemir, Z. (2021) Harnessing Covid-19 Experiences in Pandemic Regions for a Tentative Framework of Urban Resilience. *Regions,* 11. DOI: 10.1080/13673882.2021.00001108.

Barbier, E. (2011). The policy challenges for green economy and sustainable reconomic development . *Natural Resources Forum* , 35: 233–245.

Bayram, F. (2001). *Sürdürülebilir Kentsel Gelişme: Araçlar, Yaklaşımlar ve Türkiye.* (Ed: Ayşegül Mengi), Cevat Geray'a Armağan. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, s. 251-265.

Bruff, G. E., & Wood, A. P. (2000). Local Sustainable. Local Sustainable Development: Land-use Planning's Contribution to Modern Local Government, 4(3):519-539, DOI:10.1080/713676573.

Caprotti, F., (2014) Critical research on eco-cities? A walk through the SinoSingapore Tianjin Eco-City, China, *Cities*, 36:10-17,

Caprotti, F. (2015). *Eco-Cities and the Transition to Low Carbon Economies.* Springer. https://doi.org/10.1057/9781137298768

Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P. (2011) Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, *18*(2), 65–82. https://doi.org/10.1080/10630732.2011.601117

Cohen B. (2012). What Exactly is a smart City?. 19/06/2023 tarihinde https://www.fastcompany.com/1680538/what-exactly-is-a-smart-city adresinden ulaşılmıştır.

Çelikyay, H. H. (2017) İstanbul Perspektifinden Akıllı Şehirlere Bakış: Şehirleri Akıllı Kılan Sadece Teknoloji Mi? *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 505-512.

Çolakoğlu, E. (2019). İklim Değişikliği, Sürdürülebilir Kentler ve Kentsel Planlama Etkileşimi. Ankara: WEglobal.

ÇŞİB. (2023). Habitat Konferansları. 01/ 02/2023 tarihinde https://habitat.csb.gov.tr/habitat-konferanslari-i-5746 adresinden ulaşılmıştır.

Eko Yapı (2016). Bristol 2015'in En Yeşil Başkenti. 20/06/2023 tarihinde https://www.ekoyapidergisi.org/bristol-2015-in-en-yesil-baskenti adresinden ulaşılmıştır.

Erdem, N. (2022) Dirençli kent ve kompakt kent modellerinin sürdürülebilirlik çerçevesinde değerlendirilmesi. *Eurasian Journal of Forest Science*, 10(3): 183-206.

Ertürk , E. (2011). *Yerel Kültür Politikaları El Kitabı Adımlar, Araçlar ve Örnekler* . İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .

European Commission, (2023). Akıllı şehirler. 20/06/2023 tarihinde https://commission.europa.eu/eu-regional-and-urban-development/topics/cities-and-urban-development/city-initiatives/smart-cities_en adresinden ulaşılmıştır.

Gedik, Y. (2020) Sosyal, ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir kalkınma. *International Journal of Economics, politics, Humanities & Social Sciences*, 3(3): 196-215.

Gedikli , B. (2017). *Kentsel Sürdürülebilirlik ve Planlama.* S. Özdemir , B. Özdemir Sarı, & N. Uzun içinde, Kent Planlama (s. 601-618). İstanbul: İmge Kitapevi.

Godschalk D. R (2003). Urban Hazard Mitigation: Creating Resilient Cities, *Natural Hazards Review* 4(3) pp. 136-143 doi: https://doi.org/10.1061/(ASCE)1527-6988(2003)4:3(136
Hiremath, R. B., Balachandra, P., Kumar, B., Bansode, S. S., & Murali, J. (2013) Indicator-based urban sustainability—A review. *Energy for Sustainable Development*, 17:555-563.

Howart, R. B. (2012) Sustainability, well-being, and economic growth. *Minding Nature*, 5(2): 32-39.

IBM (2009). IBM Offers Smarter Ciyt Assessment Tool to Help Cities Prepare for Challenges and Opportunities of Unprecedented Urbanization. 20/06/2023 tarihinde https://www.webwire.com/ViewPressRel.asp?aId=97891 adresinden ulaşılmıştır.

IESE Cities in Motion İndex, *(2022*) Hareket Halindeki Şehirler İndeksi. 19/06/2023 https://media.iese.edu/research/pdfs/ST-0633-E.pdf adresinden ulaşılmıştır.

Jabareen Y. (2013) Planning the resilient city: Concepts and strategies for coping with climate change and environmental risk. *Cities,* 220–229.

Jebson, E.J & Edwards, M.M. (2010) How Possible is Sustainable Urban Development? An Analysis Of Planners' ecological City. *Planning Practice & Research.* 25(4), 417-437. https://doi.org/10.1080/02697459.2010.511016

Joss, S. Cowley, R. & Tomozeiu, D. (2013) Towards the 'ubiquitous eco-city': An analysis of the internationalisation of eco-city policy and practice. *Urban Research & Practice*, *6*(1), 54–74. https://doi.org/10.1080/17535069.2012.762216

Kalağan, G. (2021). *Kent Paradigmalarındaki Değişimler: Güncel Kent Yaklaşımları,* Gazi Kitabevi, Ankara ss.1-114. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kaplan H., Aslan S. & Özdemir Z (2017) Ecologıcal Plannıng Study Towards Eco-Urbanisation project: Cide (Turkıye) Case Study, *TÜBAV Bilim*, 10(2)51-64

Karakut Tosun, E. (2019). *Sürdürülebilir Kentleşme Kent Modelleri Üzerine Bir İnceleme*. Bursa: Dora.

Kaur, H., & Garg, P. (2019) Urban sustainability assessment tools: A review. *Journal of Cleaner Production,* 210:146-158.

Kaya, H. E. & Taylan Susan, A. (2020) Sürdürülebilir Bir Kentleşme Yaklaşımı Olarak, Ekolojik Planlama ve Eko-Kentler. *İdealkent* , 11 (30) , 909-937 . DOI: 10.31198/idealkent.533730

Koçan, N. & Alp, F. (2021) Ekokent Statüsündeki Kentler ve Özellikleri . *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi* , 17 (1) , 1-23

Larimian, T., & Sadeghi, A. (2019) Measuring urban social sustainability: Scale development and validation. *Environment and Planning B:Urban Analytics and City Science,* 1-17.

Making Cities Resilient (2023). My city is getting ready. Is yours? 19/06/2023 tarihinde https://mcr2030.undrr.org/ adresinden ulaşılmıştır.

Memiş, L. (2020) Sustainability Perceptions of Urban Actors: A Research with Q-Methodology Method. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1):244-260.

Mori, K., & Christodoulou, A. (2012) Review of sustainability indices and indicators: Towards a new City Sustainability Index (CSI). *Environmental Impact Assessment Review,* 32 (1): 94-96.

Ness, B., Urbel-Piirsalu, E., Anderbergd, S., & Olsson, L. (2007) Categorising tools for sustainability assessment. *Ecological Economics,* 498-508.

Nilüfer Belediyesi (2023). Bursa Nilüfer Belediyesi Eko kent projesi. 20/06/2023 tarihinde https://www.nilufer.bel.tr/dosya_yoneticisi/icerik/ekokent.pdf adresinden ulaşılmıştır.

Ocakçı M., Terzi F., Okumuş G. & Türkoğlu H. (2020) *Eskişehir Kocakır Ekolojik Yerleşme Planlaması.* İçinde İ. Dinçer & Z. Enlil (Eds.) Kent ve Planlama,(s. 453-468) İstanbul, YEM Yayın.

OECD (2018), *Building Resilient Cities,* An Assessment of Disaster Risk Management Policies in Southeast Asia,

OECD (2023a). The OECD Programme on Smart Cities and Inclusive Growth19/06/2023 tarihinde https://www.oecd.org/cfe/cities/smart-cities.htm adresinden ulaşılmıştır.

OECD (2023b). Resilient cities. 19/06/2023 tarihinde https://www.oecd.org/cfe/resilient-cities.htm adresinden ulaşılmıştır.

OECD Better Life İndex (2023) İyi Yaşam İndeksi. 19/06/2023 tarihinde https://www.oecdbetterlifeindex.org adresinden ulaşılmıştır.

Öztürk N.K & Demirel Ö. (2021) Çok Paydaşlı İş Birliği Ve Dirençli Kent Açısından Montreal Şehri, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* 10(2) ss. 24-44.

Pınarcıoğlu , N. Ş., & Kanbak, A. (2020). *Sürdürülebilir Kent Modelleri.* IJOPEC: London.

Register (2006) *Ecocities,* Saint Paul, United States,New Society Publishers.

Resilience Cities Network (2023) Resilience Planning With Cities. 19/06/2023 tarihinde https://resilientcitiesnetwork.org/resilience-planning-with-cities/ adresinden ulaşılmıştır.

Roseland M., (1997) Dimensions of the eco-city, Cities, 14:197–202,

Sachs, J. D. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Çağı.* İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.

Storeys (2018). Toronto Ranks As One Of The Smartest Cities In The World — But What's A Smart City?. 19/06/2023 tarihinde https://storeys.com/toronto-smartest-cities-world/ adresinden ulaşılmıştır.

Tekeli, İ., & Ataöv, A. (2017). *Sürdürülebilir Toplum ve Yapılı Çevre.* İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Terzi F. (2016) Ekolojik Yerleşme Planlaması ve Tasarımı: Eskişehir Kocakır Rezerv Yapı Alanı Örneği, *Kentli Dergisi*, 7(24) s. 79-82

UCLG (2004). Agenda 21 For Culture. 21. 20/ 06/2023 https://www.agenda21culture.net/sites/default/files/files/documents/multi/ag21c_tr.pdf adresinden ulaşılmıştır.

Uğuz Yedievli, H. (2021). *Sürdürülebilir Yaşam Alanları İnsan Odaklı Kentler.* İstanbul: Hümanist Ajans A.Ş.

UN (2023). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. 20/06/2023 tarihinde https://sdgs.un.org/goals adresinden ulaşılmıştır.

Un-Habitat(2020a). Monitoring Human Settlements Indicators Sustainable Development Goals Report,. 20/06/2023 tarihinde https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/06/sustainable_development_goals_summary_version.pd. adresinden ulaşılmıştır.

Un-Habitat (2020b). World Cities Report 2020: The Value of Sustainable Urbanization,. 20/06/2023 tarihinde https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/10/wcr_2020_report.pdf adresinden ulaşılmıştır.

Un-Habitat (2012). State Of The World's Cities 2012/2013 Prosperity of Cities. World Urban Edition.

UNDP (2023) What are the Sustainable Development Goals?, 19./06/2023 tarihinde, https://www.undp.org/sustainable-development-goals?gclid=CjwKCAjw9pGjBhB-EiwAa5jl3HIXnyYraYx8pK1Ovayd1BiR3lbu4Ovfu91ajOnF_I2E0WEIoRiRVRoC144QAvD_BwE adresinden ulaşılmıştır.

UNEP (2023). Measuring Progress: Environment and the SDGs. 20/06/2023 tarihinde https://www.unep.org/resources/publication/measuring-progress-environment-and-sdgs adresinden ulaşılmıştır.

UNESCO (2023). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, 20/06/2023 tarihinde, https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/Sürdürülebilir-Kalkınma-2030-Hedefleri-İhtisas-Komitesi adresinden ulaşılmıştır.

United Nations (2016). The United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development (Habitat III report). 01/02/2023 tarihinde https://habitat3.org/wp-content/uploads/Habitat-III-the-conference.pdf adresinden ulaşılmıştır.

United Nations (2017). New Urban Agenda. 01/02/2023 https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-English.pdf. adresinden ulaşılmıştır.

Urban Agenda Platform (2023). The New Urban Agenda localizes the Sustainable Development Goals. 2023. 01/02/2023 https://www.urbanagendaplatform.org/new-urban-agenda-localize adresinden ulaşılmıştır.

WCED (1987). *Our Common Future World Commission on Environment and Development.* Oxford: Oxford University Press.

Wheeler, S. (2004). *Planning for sustainability: toward livable, equitable, and ecological eommunities.* Londra. New York: Routledge Publishing.

Wheeler, S., (2003) *Planning Sustainable And Livable Cities,* The City Reader, 3rd Edition, (eds.) LeGates, R.T. ve Stout, F.,Routledge Urban Reader Series, New York, 487-496

World Population Prospects (2022) Dünya Nüfusu Beklentileri. 20/06/2023 https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf adresinden ulaşılmıştır.

Yalçın, F., & Can, A. (2015). *Kentsel Sürdürülebilirlik Kavramının Arka Planı ve Bağlamı.* M. E. Dinçer, & A. Can içinde, Kentsel Yaşam ve Sürdürülebilirlik (s. 17-50). İstanbul : Esenler Belediyesi .

Yalçıner Erçoşkun, Ö. (2018). *Sürdürülebilir Kentsel Planlama ve Tasarım: Dünya Örnekleri*. Ankara : Gazi Kitapevi.

Yazar, H. (2006). Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Yöntem Önerisi . Ankara : Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı .

Yıldız , F. (2019). *Teoriden Uygulamaya Dünyada ve Türkiye'de Ekolojik Kentler.* Y. Alptekin içinde, Kent Kentleşme Yeni Kentleşme Trendleri ve Dünya Şehir- Sistem'in Ortaya Çıkışı (s. 221-245). Ankara: Gece Kitaplığı .

Yıldız, S. (2018). Sürdürülebilir Kentsel Dönüşüm Değerlendirme Modeli Oluşturulması. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Yılmaz O. K (2021) *Akıllı Şehir "Belediyeler İçin Amsterdam Deneyiminden Uygulama Örnekleri"* 2. Baskı, Nobel bilimsel ,Ankara.

Yılmaz Turgut, N. (2012). *Çevre Politikası ve Hukuku.* 2. Baskı, Ankara, Turkiye: İmaj Yayınevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Varlık Vergisi Müzakereleri

Ayfer ÖZCAN[1]

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşının yaşandığı dönemde savaşa katılmayan Türkiye Cumhuriyeti Devlet'inde liberal sistem yerine devletçilik politikası benimsenmiştir. (Karaca, 2005:14) Harbin başladığı ve devam ettiği dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti savaşa girmemiş olsa da her an savaşın kendisini etkileyebilmesi ihtimaliyle savaş ekonomisini benimsemiş, savunma harcamalarının finansmanı, ithalat ve ihracatta ülkenin yetersiz kalışı, serbest piyasada arzın talebi karşılayamaması sonucu ortaya çıkan karaborsa (Özcan, 2020:294)1 Milyona yakın işgücünün piyasadan çekilerek silah altına alınmış olması ülke ekonomisini derinden sarsmış, savaştan her ne kadar uzak durulmaya çalışılsa da ülkede savaş süresince harp ekonomisi uygulanmış halk zor durumda kalmıştır. Üretim gereken hammadde, yatırım malı ve ara malları ithalatının düşmesiyle üretim azalmış, ülke ekonomisinde daralma yaşanmış ve enflasyonun yükselişi savaş dönemi politikalarını doğrudan etkilemiştir. (Koçtürk ve Gölalan,2020: 59).

İaşe işleri ve teşkilatı halk nezdinde ve hükümet elinde itibarsızlaşmış, fiyatlar bir anda alt üst olunca devlet parası varolan değerini piyasada kaybetmiştir. Verginin çıkarılmasında iktisadi nedenlerin başında karaborsa ve enflasyonun yükselmiş olması gelmiştir. Savaş döneminde ülke ekonomisini kontrol altına almak için " Varlık Vergisi" Kanunu çıkarılmış, çıkarılan bu verginin amacı savaş döneminde piyasayı ellerinde bulunduran, fevkalade kazançlara sahip olan başta Gayrimüslimler olmak üzere Müslümanlardan da mallarına oranla devleti zor durumdan kurtaracak şekilde vergi almak olmuştur. Çünkü II. Dünya Savaşı yıllarında savaş zenginleri düzenli bir şekilde vergilendirilmemiştir. (Subay, 2020:140).

İçlerinde Gayrimüslim Milletvekillerinin de bulunduğu meclis görüşmelerinde 12 Kasım 1942 tarihinde çıkarılan Varlık Vergisi mecliste oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Ülkenin bekasını müspet yönde etkileyeceğini düşünen milletvekilleri ve ülkenin Başbakanı olan Şükrü SARAÇOĞLU Varlık Vergisiyle alakalı her fırsatta içi açıcı konuşmalar yapmıştır. Varlık Vergisi hakkında konuşma yapan birçok Milletvekili bu uygulamanın ülkenin gidişini güzel etkileyeceğini, Türk Milletinin en kötü koşullarda dahi vatanına sahip çıktığını belirtmişlerdir. Şükrü SARAÇOĞLU konuşmalarında sadece ekonomik değil siyasi ve kültürel anlamda da ülkeyi feraha çıkaracağını düşündüğü Varlık Vergisi sayesinde piyasanın azınlıkların elinden Türklerin eline geçeceğini Türk ırkının yine dokunulmaz olacağını belirtmiştir. Verginin çıkarılmasından 16 ay sonra oy çokluğuyla kabul edilen vergi yine oy çokluğuyla Türkiye Büyük Millet Meclisinde onaylanarak kaldırılmıştır. Verginin kaldırılmasından sonra toplanan gelirlerin ülkenin ekonomisini iyileştirdiğini düşünen Şükrü SARAÇOĞLU, ülke içerisinde yaşayıp gerektiği zaman görevlerini yerine getirmeyen vatandaşlar için uyarı niteliğinde bir uygulama olduğunu savunmuştur.

Çalışmamızın amacı geniş çerçeveden bakıldığı zaman Varlık Vergisi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisinde Milletvekilleri tarafından nasıl karşılandığının anlaşılmasıdır. Çıkarıldığı dönemde ve sonrasında geniş yankı uyandıran uygulamanın daha doğru bir şekilde anlaşılabilmesi açısından halkın vekillerinin düşünceleri önemli addedilebilir. Kimi

[1] Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, 0000-0002-3110-641X

milletvekilinin savunduğu kiminin ise yanlış olarak yorumladığı uygulama, bakış açıları itibariyle farklılıklar göstermiştir. Verginin halk üzerinden nasıl bir etki bıraktığını ekonomik nedenleri yanında toplumsal nedenlerini ve sonuçlarını anlamak için TBMM'de yapılan konuşmaları incelemek önemlidir. Vergi kaldırıldıktan sonra Mecliste nasıl şekilde gündem olduğunu bilmek o dönemlere ışık tutan, vergi hakkında fikir edinilmesi açısından önemlidir. Çalışmamız ile Varlık Vergisi ve verginin uygulamaya konulmadan önce ve sonraki dönemler hakkında fikir edineceğiz.

YÖNTEM

Çalışmamızda kullanmış olduğumuz birinci elden kaynaklar Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri gözden geçirilmiş olup, konuyla alakalı olan belgeler çalışmamıza eklenmiş, araştırmanın bilimsel tarafı tamamlanmıştır. Araştırma yaptığımız kitaplar ve makalelerle konu bütünlüğü içerisinde tasnif edilerek yazım sürecine geçiş yapılmıştır. Yazım sürecinde eksik bilgiler tekrar gözden geçirilerek çalışma istenen şekline ulaşmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisinde Varlık Vergisi Görüşmeleri[2]

1. Varlık Vergisinden Önceki Dönemde Türkiye

1930-1939 seneleri arasında benimsenen ve devletin iktisadi sistemde aktif olarak rol aldığı devletçilik politikasında ticaret ve sanayi azınlıkların eline bırakılmıştır. Dünyada yaygınlık gösteren ve talebin yetersiz olmasından dolayı kaynaklanan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın ülke ekonomisinin gelişme göstermesini engellemesinden dolayı devletçi politikaya önem verilmiş, böylece devletin kurulmasıyla beraber ilk senelerinde özel girişimciliğe önem veren liberal sistem yerini devletin iktisadi hayatta daha fazla ön plana çıktığı devletçilik politikasına bırakmıştır. (Yeşilyurt, 2016:295) Devletçilik politikaları kaynakların oluşturulması ve oluşturulan kaynaklarla teşviklerin sağlanması ve dolaylı olarak pazarda ekonomik aktivitelerin gerçekleştirilmesi olarak ifade edilmiştir. (Yardımcı ve Kutlutürk, 2019:53). Yeni çıkarılmış olan devletçi politikanın daha çok benimsenmesi için 17 Nisan 1934 tarihinde 1934-1938 senelerinde sanayinin hedeflenen düzeye ulaşması için İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı devreye sokulmak istenmiş ancak Dünya Harbinden dolayı devreye sokulamamıştır (Erkan, 2015:39).

Böylece 1930'lu senelerde yapılmaya çalışılan istikrar politikalarının uygulanması gecikmiş uluslararası alanda ve ülke içerisinde yaşanan savaşın getirdiği baskılar sonucunda ülkenin gündemini fiyat artışları, kıtlık, vurgunculuk gibi iktisadi, politik ve mali konular oluşturmuştur. (Duru, 2015:160). Bahsi geçen konularla birlikte dünya üzerinde iktisadi alanda büyük dönüşümlere yol açan İkinci Dünya Savaşının menfi sonuçlarını savaşa katılan ülkeler gösterdiği gibi katılmayan ülkelerde göstermiştir. Savaş öncesinde uygulanan ekonomi politikası savaşın ilerleyişini de etkilemiş savaş sırasında geniş salahiyetlere sahip olan bürokrasi, savaş sırasında ekonomi alanında baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Savaş başladıktan sonra 1930'lu yıllarda uygulanan sıkı para politikalarından vazgeçilmiş para arzında artış gerçekleşmiş harbin getirdiği olağandışı harcamalar için emisyon kullanılmıştır. Para arzındaki önlenemeyen artış sonucu bu artışı karşılayacak üretim olmaması enflasyonun çıkmasına neden olmuştur. İthalatın azalması, mal kıtıklarının yaşanması ve dağıtım-ulaşım düzensizliği de yaşanınca hükümet ekonomik politikada da yetkinliğini kaybetmiştir. (Dokuyan, 2014: 26).

2.Varlık Vergisi'nin Çıkarılması

Hükümetin mali sıkıntılarının yaşandığı ve hayat pahalılığının üst seviyelere çıktığı 1942 yılında, ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünde yeni arayışlar yaşanmıştır. Bir yandan ülke ekonomisini derinden etkileyen karaborsa ve vurgunculuk için çözümler aranırken bir yandan da basında fevkalade kazançların vergilendirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bütçe görüşmelerinde Fuat AĞRALI kısa bir süre önce böyle bir niyetlerinin olmadığını ancak savaş içinde zengin olanlardan yeni fazla kazancı olanlardan vergi alınabileceğini belirtmiş, daha sonra mecliste konuşmaların bir sonuç vermediğini söylemiştir. Bunun üzerine Zekeriya SERTEL ve birçok gazeteci neden haksız kazançlar üzerinden vergi alınmadığını sorgulayan yazılar yazmışlardır. (Akar, 1992:45).

1941 yılında bakanlık defterdarlıklardan fevkalade kazançlara sahip olan ekalliyetlerin vergilendirilmediği, piyasada acilen tetkik yapılarak kimlerin haksız yollarla zengin olduğunun tespit edilmesini ekalliyetlerin de ayrı bir cetvelde gösterilmesini istemiştir. Maliye Bakanlığının hazırladığı genelgeye göre G (Gayrimüslim), M (Müslüman), D (Dönme), E (Ecnebi) grupları olarak belirlenmiştir (Ökte, 1951:47). Kanun Metninde "azınlıklara yöneliktir" maddesine rastlanmamıştır. Ancak vergi mecliste ve CHP gizli oturumlarında görüşülürken "kanun vurguncuları, savaş zenginlerini ve özellikle ekalliyetlerden oluşan fırsatçıları hedefliyor piyasanın sahibi olan azınlıkların faaliyetleri kaldırılacak böylece Türk ekonomisi tekrar Türklerin eline geçecek" denilmiştir. (İnci, 2012:279). Ülke ekonomisini millileştirme çabalarına bu verginin çıkarılmasının önemli bir etkisi olmuştur. (Alpsoy, 2001:59) Vergi sadece devletin Başbakanı Şükrü SARAÇOĞLU tarafından değil Maliye Bakanı Fuat AĞRALI, Esat TEKELİ, Emin Ali SİPAHİ, Şevket ADALAN, Faik ÖKTE imzalarıyla çıkarılmıştır. (Kafaoğlu, 2002: 62). Kazanç ve servet sahiplerinin malları ve fevkalade kazançlarından alınmak ve bir defa olmak üzere Varlık Vergisi adıyla Varlık vergisi çıkarılmıştır (Öztürk, 2013:146).11 Kasım 1942 tarihinde çıkarılan Varlık Vergisi 4305 sayılı kanun ile yürülülüğe girmiştir (Varlık Vergisi, Resmî Gazete, 11 Kasım 1942). Kanunun mecliste onaylanmasından sonra her ilde ve ilçede mülki idarecilerin başkanlığında inceleme kurulları kurulmuş, kurulan kurullar aracılığı ile mükelleflere duyurulmak üzere vergi listeleri hazırlanmıştır (BCA 30-10-0-0-135-970-8).Çoğunlukla CHP'li ve Müslüman Türklerden oluşan komisyonlar, (Akar, 1992:54).Türk girişimcilerin ve tüccarların yıllık kazançlarının %5'i kadar vergi tahakkuk ettirirken, Yahudilere %179 Rumlara %156, Ermenilere de yıllık kazançlarının %232'si oranında vergi tahakkuk edilmiştir. (Çetin, 2007:124).

Varlık Vergisi kanuna göre, listelerin ilanından bir ay sonra mükellefler ödemeleri gereken miktarları ödemezlerse tamamen ödeyene kadar ülkenin belirli bir yerinde kamu hizmetlerinde ya da belediye hizmetlerinde çalışmışlardır. Ülkenin belirli yerlerine gönderilecek olan mükelleflerin listeleri yayınlandığında gayrimüslimlerin daha fazla olduğu gözlenmiştir. (Takım ve Arslan, 2007:228). Birçok mükellef kendisine tahakkuk ettirilen bedele itiraz etmiş ancak hükümetin emin tutumu sebebiyle, mükelleflerin vergi miktarlarının indirilmesi konusundaki itirazları sonuç vermemiştir. (İnci, 2012:283) Borcunu ödeyemeyen mükelleflerin gayrimenkullerine yapılan haciz üzerine bu gayrimenkuller satışa çıkarılmıştır. .Ellerinde gayrimenkul olarak bulunan Kanaat ve Cihan kitapevleri sahipleri Varlık Vergisi borçlarını ödeyebilmek için kitapevlerini satışa çıkarmışlardır. (Bankalar tacirlere kredi açmaya başladı, Akşam Gazetesi, 26 Aralık 1943). Haciz işlemlerini yapabilmek amacıyla defterdarlık memurlar görevlendirmiştir. Borcunu ödeyemeyenler Erzurum'un Zigana Deveboynu dağ ve geçitlerine, Elâzığ Diyarbakır, Bitlis, Van, Siirt, Kopdağı ve Palu gibi yerlere sevk edilerek çalışmışlardır. (Vergi vermeyen mükellefler nerelere sev edilecekler? (Akşam Gazetesi, 16 Aralık 1942).

3.Milletvekillerinin Varlık Vergisi Hakkında Meclis Konuşmaları

Varlık Vergisi Kanunu, 429 sandalyeli TBMM'de oylamaya sunulmuş, boş olan üç sandalye ve oylamaya katılmayan 76 milletvekili dışında 350 milletvekilinin onayıyla kanun haline gelmiştir. (Baş,2006: 44). Tasarıyı kanun haline getiren VI. Dönem Milletvekillerinin dört tanesini de gayrimüslimler oluşturmuştur. Bu dört milletvekilinden Eskişehir milletvekili İstamat ÖZDAMAR ve Afyon Milletvekili Berç TÜRKER evet oyu kullanırken Niğde Milletvekili Abravaya MARMARALI ve Ankara milletvekili Dr. Nikola TAPTAS oylamaya katılmamışlardır (Baş, 2006:44). Ayrıca Varlık Vergisine onay oyu verenler arasında ileride devletin önemli yerinde bulunacak olan Refik KORALTAN, Fuat KÖPRÜLÜ, Adnan MENDERS, Ali Fuat CEBESOY, Yunus Nadi ABALIOĞLU gibi isimlerde yer almıştır. (Gülmez ve Cesur,2021:1034).

4305 numaralı fevkalade kazançlardan elde edilen Varlık Vergisi layihası öncesi Başbakan Şükrü SARAÇOĞLU mecliste kanunun gerekçelerini, amacını ve her türlü teferruatını anlatan bir konuşma yapmıştır. "Ülke içerisinde fiyatların birden artması sonucu hükümet nerede? ya da hükümet ne iş yapıyor? gibi sorulan sorular üzerine hükümetin her zaman işinin başında olduğunu gösteren izahatta bulunacağım. Bugün harbin devam ettiği şehirlerde, sürekli artan olumsuzluklar bir yandan da sınırlarımızı geçerek ülkemizi yeni yeni sıkıntılara sokmaktadır. Savaş devam ettikçe, sıkıntılarımızın artacağını bilmek ve daima hazır bulunmak lazımdır.

Harbin ilk yıllarını çok ferah geçirdik çünkü ülkemizin depolarında bulunan ihracat ve ithalat malları bulunduğu için, herhangi darlık ve mahrumiyet hissetmedik. Bu yılın ise en büyük darbesi Türk bütçesi üzerinde görüldü. Çünkü sulhu koruyabilmek için koca bir Türk ordusunu silah altına almak mecburiyetinde kaldık. Savaşın ilerleyen yıllarında zaman zaman sıkıntılar hissedilmeye başlandı. Çünkü savaş dolayısıyla malların ithalatının zorlaşmasının yanı sıra memleketteki çoğu kişinin silah altında tutulması, bir yandan tüketimi çoğaltırken diğer yandan üretimi azaltmaya başladı. İşte bu yüzden, artmaya başlayan fiyatlarla ve bu yüzden günyüzüne çıkan ihtikarla Refik Saydam hükümeti yoluyla baş edebilmek için vurgunculara mücadeleye başlandı(TBMM ZC. 6. Devre, 28. Cilt, 3. Birleşim, 14-15).

Genel olarak eşya fiyatlarının bugünkü fazla artışından ve üretimin azlığının, ithalat yokluğunun, yanlış tedbirlerin bilhassa doymak bilmeyen hırsın ve fırsatçılığın payı büyüktür. Ancak bütün bunların yanında bir de Türk parasının artışı vardır ki 700 milyona yaklaşmış bulunmaktadır. Bu soruna bir çare bulmak üzere düşündük ve tedavüle çıkan paranın birazını vergi yoluyla geri çekmek yolunu bulduk ve bu geri çekiş özellikle savaş yıllarında çok para kazanmış kişilerden olmalı ve bir sefere mahsus olarak belirlenmelidir. Uzun süren incelemelerden sonra bir kanun tasarısı hazırladık. Hazırlanan bu layihaya göre vergi üç matrahtan toplanacaktı. Bu matrahlar: Tüccarlar, büyük çiftçiler ve emlak- akar sahipleridir. Savaş yıllarında en çok parayı tacirler kazandığı için Varlık Vergisinin yükünün çoğunluğunu da bu kesim taşıyacaktır (TBMM ZC 6. Devre, 28. Cilt, 3. Birleşim, 21).

İstanbul Milletvekili ve dönemin Meclis Başkanı Ali TARHAN, Başbakan SARAÇOĞLU'nun sözlerine harfiyen katıldığını Varlık vergisini iktisadi, mali, içtimai bakımdan yerinde bulduklarını ayrıca aynı hedefe hizmet edecek ve faydası uzun süreli olacak layihaları beklediğini de belirtmiştir (TBMM ZC, 6. Devre, 28. Cilt, 3. Birleşim, 22). Manisa Milletvekili Refik İNCE, Varlık Vergisinin geç kalmış olduğunu söylemiş, Mecliste haksız kazançlar üzerinde gerektiği derecede tedbir alınmadığı söylentilerinden Hükümetin ilham aldığını ve böyle bir kanun getirdiği için hükümeti tebrik ettiğini bildirmiştir (TBMM ZC 6. Devre, 28. Cilt, 3. Birleşim, 23). Ayrıca "Şükrü SARAÇOĞLU döneminde Varlık Vergisi Refik SAYDAM döneminde ise Milli Korunma Kanunu yapılmıştır. Ancak bunların genel yapısı kendi ellerine verilen memurlar tarafından kıymetsiz hale getirilirse kanunlardan bir fayda görülmeyeceğini de aktarmıştır. Biz bu milletten kazanç vergisi olarak para topluyoruz ve topladığımız bu paralarla milletimizin çıkarından başka bir şey düşünmediğimizden, yine bu

kanun başarıyla tatbiki keyfiyetini onların vatanseverliğine, hizmetine ve kendilerine teslim etmiş olacağız" (TBMM ZC, 6. Devre, 28. Cilt, 3. Birleşim, 24).

Antalya Milletvekili Rasih KAPLAN layiha hakkında "Layiha dünya savaşının aldığı şekil üzerine memleketimizin bu büyük harpten tabii olarak gördüğü üzüntüye karşılık olmak üzere Devletçe ve Hükümetçe düşünülen tedbirlerden düşünülerek Meclisin huzuruna getirilmiştir. Mücadelemizde hiçbir zaman tek cepheli olmayacağız. Daima iyi çalışanlar mükafatlandırıldığı gibi kötü çalışanlarda cezalandırılacaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi kötülüklerin nasıl cezalandırıldığını iyi bilir. Türk milleti hiçbir vakit ne istiklalini ne de yurdunu şunun bunun eğlencesi veya kazancı şerefi için feda edecek değildir" demiştir.

İstanbul Milletvekili Kazım KARABEKİR ise kanun hakkında şunları söylemiştir: "Eğer bu kanuna benzeyen tedbirler alınmazsa mükelleflerin bazıları verdikleri parayı telafi için fiyatların artmasına ayrı bir yol tutmalarından korkarım demiştir. Çıkarılan vergi görünüşte fazla kazanç sahiplerinden alınır. Ancak yine hükümetten ya da parasız halktan çıkabilir." (TBMM ZC, 6. Devre, 28. Cilt, 27).

Bitlis Milletvekili Süreyya ÖRGEEVREN konuşmasında "Giyecek ve yiyecek eşyalarında ekonomik kanunların, dünya vaziyetlerinin haddini aşan rahata ulaşmış kimselerin bulunduğu bilinen gerçekler arasındadır. İnsanların soludukları havayı bile bir kazanç vesilesi yapmak isteyen geri ve kötü zihniyetli olanlara bu kanun bir uyardır ki kendi akıllarının, sermayelerinin ve teşebbüslerinin sonucu olmayan fazla bilgileri memleket ve millet aleyhine taşıdıkları zihniyet ve kurdukları hileli önlemlerle elde ettikleri kazançları yiyemeyeceklerdir. Bu zihniyeti taşıyanlar devam ederse daha büyük tedbirlerin alınacağının bir uyarısını bu kanun teşkil eder" demiştir.

Zonguldak Milletvekili M. Şinasi DEVRİN ise Varlık Vergisiyle alakalı General Kazım KARABEKİR'in bir önceki konuşmasında bahsetmiş olduğu ithalat işlerinden, istihsalden, paradan, kumardan, israftan bahsettiğini ancak bu önemli meselelerin kanunun konusuyla bir alakası olmadığını söylemiştir. Bu vergi doğrudan doğruya mali bir kanun olarak görülmüştür. Bu kanun ihracat -ithalatla, içtimai vaziyetle ve ailevi vaziyetlerle bir alakası olmadığını böyle kıymetli konuların bu kanunda yerinin olmadığını söylemiştir. (TBMM ZC, 6. Devre, 28. Cilt, 3. Birleşim, 29)

Dönemin Maliye Bakanı Fuat AĞRALI Varlık Vergisi çıkarılmadan önce 26 Mayıs 1942 tarihinde yapmış olduğu konuşmada Varlık Vergisinin çıkarılacağının ipuçlarını şu sözlerle vermiştir: "Sermayenin normal gelirinden ziyade fevkalade hal ve durumlardan faydalanarak kazanılan büyük kazançları yalnız normal zamanlarda vergiye tutmakla yetinilmesinin adalet dolayısıyla uzlaştırılamayacağı belirlenmiştir. Arz edilen tasarı bu düşünce itibariyle hazırlanmıştır. Esası hiçbir itiraza dayanıklı olmayan bu konuda endişe duyulacak tek yer fevkalade kazançların belirlenmesindeki isabetidir. Sunduğumuz tasarıdaki hükümlerle bunu en az derecede temin için uygulamayı uygun gördüğümüz bütün önlemlere başvurulmuştur." (1942 bütçesinin müzakeresine başlandı, Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mayıs 1942). Ayrıca Fuat AĞRALI çıkarılan kanunlarla şu hedeflerin amaçlandığını aktarmıştır: Enflasyonla mücadele edebilmek için harp yıllarında çok para kazanmış kişilerden vergi almak, tedavülden para çekmek devlet gelirlerini artırmak olarak belirlendiğini açıklamıştır. (Subay, 2020:129).

Saraçoğlu 5 Ağustos 1942 tarihinde okuduğu hükümet programında" Bizler Türk'üz, Türkçüyüz ve daime Türkçü kalacağız. Bizler için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir kültür ve vicdan meselesidir. Biz ne bir sermayenin ne de sınıfın ne de sarayların varolan saltanatını istiyoruz. İstediğimiz yalnız Türk Milliyetinin hakimiyetidir" sözleri Varlık Vergisinin aslında bir Türkleştirme politikası olduğunu açıklamıştır. (Çanak, 2016:366)

4.Varlık Vergisinin Kaldırılması

Varlık Vergisine dair Türkiye Büyük Millet Meclisine birçok itirazda bulunulmuş, itirazların çoğu fazla vergi tarhı yapıldığı için meclise bildirilmiştir. 16 ay yürürlükte kalan Varlık Vergisinin uygulanış tarzı yurt içinde ve yurt dışında geniş yankı uyandırmıştır. (Pehlivan, 2013:71). 17 Eylül'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi 4501 sayılı kanunla ödenmemiş vergi borçlarının silinmesi hakkında hükümete salahiyet vermiştir. 2 Aralık 1943 tarihinde çıkarılan ek kanun ile mükelleflerin ailelerinin yanında borçlarını ödemelerine izin verilmiştir (BCA 30-10-0-0-135-971-24). Verginin kaldırılma süreci 1943 yılının sonlarına doğru başlamış 1943'ten sonra Varlık Vergisi kanun tayin ettiği müddetçe borçlarını ödemediklerinden dolayı çalışma sorumluluklarına tabii tutulmuş olan vatandaşlar ile iş ve oturdukları yerlerde çalışarak borçlarını ödeyebilmek imkanlarını bulabilmeleri için aileleri yanında iadeleri uygun bulunmuştur (BCA 030-10-435-971-24).

Varlık Vergisinin sonucunda vergi incelendiğinde 16 ay boyunca 1942 yılının sonlarında piyasada bulunan paranın %43'üne denk gelen miktarın vergilendiği görülmüştür. Uygulamadan sonra beyana dayanan Varlık Vergisi 1942 yılında 51 milyonken, 1944 yılında 186 milyon liraya çıkmış, dolayısıyla devletin gelirinde artış yaşanmıştır. (Subay, 2020:136). 23.610 mükellefe ait toplam 12.266 lira vergi silinmiştir. Mükelleflerden 22.707'si ve 11.811. 561 lirası İstanbul'a tahakkuk etmişken, vergisi silinen mükelleflerin tamamına yakını gayrimüslim grubundadır. (Ökte, 1951:231).

Varlık Vergisi uygulamaya konulduktan sonra üç ay içinde para hacminde bir daralma gerçekleşse de ilerleyen aylarda eski seviyesini dahi geçmiştir. Fiyatlar genel düzeyinde bir azalma olmadığı için Varlık Vergisi vasıtasıyla ihtikarla işe yarar bir mücadele gerçekleştirilmemiştir. Yeni eşyaların piyasaya sürülmesiyle eşyaların taşınması sekteye uğramış bu durum da fiyatların artmasına neden olmuştur. Yaşanılan ekonomik krizden sonra ancak büyük firmalar ayakta kalmış küçükler ise yıkılmıştır (Yardımcı,Kutlutürk 2019:63).

Varlık Vergisi'nin gayrimüslimlerin malvarlığında önemli bir azalma yaşattığı söylenebilir. Bu vergi sebebiyle gayrimüslim sanayi ve ticaret burjuvazisinin mal varlığının bir kısmı devlete aktarılmış, bir kısmı da Türk- Müslüman burjuvazisinin eline geçmiştir. Türk-Müslüman burjuvazisi, zengin Yahudi, Ermeni, Rum vatandaşların panik içinde satmak durumunda kaldıkları fabrikalara, mal stoklarına ve taşınmaz mallara çok ucuz fiyatlarla sahip olmuştur. Bu durum da başta İstanbul olmak üzere, Türkiye'deki sanayi ve ticaret yaşamının dini ve etnik yapısında belirli bir değişimin meydana gelmesine neden olmuştur (Kızılkaya, 2016:93). Vergisini ödeyemeyen vatandaşlar gayrimenkullerini doğrudan sattıkları gibi fazlaca bir miktarda haciz yoluyla satılmıştır. Haciz yoluyla yapılan satışlar sonucunda 2.695.999 TL gelir elde edilmiştir. 833 gayrimenkulün ortalama olarak satış değeri 3.053 TL olarak belirlenmiştir.

Varlık Vergisi Yasası Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye'yi meşgul eden "azınlıklar meselesinin" gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Verginin yürülülüğe konmasından sonra Cumhuriyetin kurulmasından itibaren inşa edilen ve her iki tarafça da kabul edilen bu düzen bazı hasarlar almıştır. Varlık Vergisini haklı kılacak herhangi bir tarafı kalmadığını düşünen azınlıklar İkinci Dünya Savaşında kendilerini devlete en yakın hissettikleri dönemde beklenmedik bir olayla karşılaşmışlardır. Ancak azınlıklar Osmanlı Devleti yönetimi altında faydalandıkları imtiyazların karşılığını Cumhuriyet Döneminde maruz kaldıkları farklı ve ayrımcı davranışla ödemeye gönüllü olmuşlardır. İçinde bulundukları siyasi rejimin barındırdığı yabancı düşmanlığı ve diktatörlüğü zamanla kendini arındıracağını ve durumun bir gün normale döneceği umut edilmiş ancak çıkarılan Varlık Vergisi Yasası tüm bu ümitlerin yıkılmasına neden olmuştur. (Bali, 2017:76).

Varlık Vergisinin Kaldırılmasından Sonra Milletvekilleri Konuşmaları

Verginin tasfiyesinden sonra yani 1943 senesinde Elâzığ Milletvekili Fuat AĞRALI meclis oturumundaki konuşmasında Varlık Vergisinin kaldırılması üzerine "bir defaya mahsus olmak üzere kabul edilen Varlık Vergisi tahsilatı 316 milyon küsür lira gibi azımsanmayacak bir tutara ulaşmıştır. Hazine ihtiyaçlarını mükelleflerin muhtelif ödeme imkanlarıyla telafiye çalışarak güvenilir bir sistem ve usul içerisinde yürütmeye dikkat ettik bu yüzden de uzunca bir süre takip ettiğimiz tahsil ve takip işlerinede son vermiş bulunuyoruz. Geride kalan kısımların tahsil olamayacağı da ayrıca diğer kısımlarında mükellefleri ağır sıkıntılara belkide yokluğa düşürmeden tahsil edilemeyeceği anlaşılmıştır.

Eskişehir Milletvekili Emin SAZAK ise Varlık Vergisinin kaldırılmasıyla alakalı olarak şunları söylemiştir: "Eski zamanlardan beri ordunun ihtiyacı olduğu zaman kim olursa olsun malına el konur, davarı sürülür, buğdayına el konurdu parası da ya ödenir ya da ödenmezdi. Başa gelen yeni iktidar bu sistem yerine daha güzel ve yerinde bir kanun uygulamıştır. Eğer eski dönemlerdeki gerçekleşen savaş zamanlarındaki gibi olsaydı ve bütün sorumluluk çiftçilerin sırtına yüklenseydi ve diğer sınıfa bir sorumluluk yüklenmeseydi, çiftçiler daima sorumluluk altında kalacak ve ülkenin kalkınması uzak bir ihtimal olacaktı. Varlık Vergisi gayet doğru bir vergi olarak çıkarılmıştır. Ancak bunun yerinde olduğunu ve tam adaleti sağladığını söyleyecek değiliz. Bunların dışında vergi prensiplerine dayanarak gelen kanunları kontrol ettik ve acı olduğu halde hasılasının 15 milyonu geçmediğini gördük." Konuşmasının devamında Sazak bu vergiyi çıkarmaya mecbur olduklarını vergiyi çıkarırken daha çok yanlış ve adaletsizlik olacağını sandıklarını ancak bu kadarla işi hallettikleri için teşekkürlerini ilgili kurumlara ilettiğini söylemiştir (TBMM ZC 7. Devre, 8. Cilt, 29. Birleşim, 44)

Saraçoğlu 17 Mart 1943 tarihinde TBMM'de hükümet programıyla ilgili olarak mecliste yaptığı bilgilendirme konuşmasında şöyle demiştir: "çıkardığımız vergi sayesinde önümüzdeki bulutlar dağıldı, maliyemiz ferahladı, zararlı ve hesapsız sarf olunan birçok para, yerinde kullanılarak pazardan çıkarıldı. Bu miktar 767 milyondan 720 milyona düştüğü gibi, merkez bankası önemli bir bölümü son aylarda olmak üzere 35 ton da altın aldı. Bankamız bunlardan başka birkaç ay da 12 milyon İngiliz lirası biriktirdi. Böylece Türk parası hiçbir dönem bu kadar sağlam olmadı. Varlık Vergisi sonucunda elimize ulaşan sonuçlar memnuniyet vericidir" demiştir (TBMM ZC 7. Devre, 1. Cilt, 3. Birleşim,24)

Konya Milletvekili Osman Şevket ULUDAĞ ise Varlık Vergisi hakkında şunları söylemiştir: Varlık Vergisi evet; varlıklı yurttaşların Devletin varlığına yardım vergisidir. Varlık Vergisi İstanbul vilayetinde devamlı hale gelmiştir. Fakat vergisini vermeyen vatandaşlarda vardır. Vergisini vermeyen vatandaşlar bu yurtta yaşadıkları halde iyi niyet sahibi olmadıklarını göstermişlerdir. Varlık vergisi hükümetin vergisi olduğu halde bunda sert davranılmalıdır. Şimdiye kadar Varlık Vergisinin toparlanması gerekirken İstanbul'da hala tam olarak toplanamamıştır (TBMM ZC 7. Devre, 1. Cilt, 3. Birleşim, 28)

Verginin tahakkuk ve tahsilat işlemlerinin devam ettiği 1943 senesinde Başbakan Saraçoğlu, "Times Gazetesine" vermiş olduğu demeçte şunları söylemiştir: "Türk hükümetince acil, iktisadi ve mali ihtiyaçları karşılamak amacıyla uygulanan Varlık Vergisiyle alakalı birçok şey söylenmiştir. Çıkarılan kanun yalnızca yasal ve tam zamanında çıkarılmakla kalmamış, başka memleketlerinde bunu savaş bitmeden evvel uygulamaya koyacakları aşikardır. Bütün Türk halkı, savaş şartlarının ortaya koyduğu istisnai durumları karşılamak için iktidar tarafından yapılan özveri isteğine büyük bir arzu ile katılmıştır. Fakat bazı belli başlı tacirler, iktidarın başvurularına kulak kapamış ve geçen yılın yeni hükümetinin uygulamış olduğu serbestlikleri ve güveni kullanmışlardır. İşte bu durum üzerine bu uygulama zorunlu hale gelmiştir. Bunun dışında uygulamayı gönülden kabul ederek iyi niyetlerini ortaya koyan ve iyi birer yurttaş olduklarını gösteren kimselere hükümet elbette kolaylık sağlayacaktır. Fakat bu millet tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu olağanüstü durumda görevlerini yapmaktan kaçınan kişiler hakkında çıkarmış olduğumuz

yasa bütün şiddetiyle uygulanacaktır.” diyerek fevkalade kazançları olan insanları vergilerini ödemeye davet etmiştir (Şahin, 2018:684).

SONUÇ

II. Dünya Savaşının ekonomik, sosyal, ticari anlamda kötü izlerini silmek, savaş döneminde gereğinden fazla sıkıntı çeken halkı rahata kavuşturabilmek için Varlık Vergisi çıkarılmıştır. Türkiye’de servet sahiplerinin Müslümanlardan ziyada Gayrimüslimlerden oluşması ve kanunun çoğunlukla gayrimüslimlere uygulanması birçok eleştiriyide beraberinde getirmiştir. Savaş zenginlerinin ekonomide yaratmış olduğu tahribatın en önemli göstergesi enflasyon olmuştur. Piyasada gereğinden fazla paranın dolaşması fiyatların artmasına o da enflasyona neden olmuştur. Halk bir yandan karaborsa ile baş etmeye çalışırken bir yandan da enflasyonla uğraşmışlardır. Bu gidişe dur demek ve halkın refaha ulaşabilmesi için devlet adamları kendilerini bir önlem almak mecburiyetinde hissederek 12 Kasım 1942’de Varlık Vergisini çıkararak komisyonlarca mükelleflerin borçları tespit edilmiştir.

Çıkarılış amacı bakımından mantıklı ancak uygulanış şekli açısından yanlış bulunan Varlık Vergisi nedeniyle borcunu ödeyemeyen mükellefler ciddi meblağlarda bir borç listesi ile karşılaşmışlardır. Hem kısa süre içerisinde ödeme yapılması istenen hem de ödeyemeyen mükelleflerin çalışma kamplarına gönderilmesi ayrıca kendisine tahakkuk ettirilen borç miktarı için mükellefin itiraz hakkının bulunmaması verginin eleştirilmesine neden olmuştur.

16 aylık bir uygulamanın ardından 1943 senesinde tasfiyesine başlanan Varlık Vergisi mecliste oy çokluğu ile 15 Mart 1944 tarihinde “Varlık Vergisinin Bakayasının Terkin Kanunu” ile uygulamadan kaldırılmıştır. Mecliste ve basında çıkarılmasından kaldırılmasına kadar ki sürede gündemi meşgul eden Varlık Vergisinin toplam tahsilatı Fuat AĞRALI’nın konuşmasına göre 316 milyon lirayı bulmuştur. Konuşmalarında Varlık Vergisinin gerekçelerinden bahseden milletvekilleri uygulanış biçimin yanlış olduğunu reddetmemişler ancak ülkenin kalkınması için bu tür zorluklara ülke içerisinde yaşayan bütün vatandaşların katlanması gerektiğini de eklemişlerdir.

Verginin kaldırılmasından sonra CHP’ye güvenin azalmasının etkisiyle beraber ülkede çok partili hayata geçilmiş ancak Varlık Vergisi tartışmaları son bulmamıştır. O dönemde yaşamış kimseler, röportajlar birinci elden çıkan kitaplar o döneme ışık olmuştur. Varlık Vergisinden sonra ülke içerisinde azınlık sayısında azalma yaşanmış yıllardır ülkelerine hizmet eden gayrimüslimlerin ilk fırsatta böyle bir uygulama ile karşı karşıya kalması hem Yahudilerin Türkiye Cumhuriyeti’ne olan güvenlerini sarsmış hem de Verginin eleştirilerin hedefi haline gelmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BCA 30-10-0-0-144-31-13

BCA 30-10-0-135-971-24

BCA 030-10-435-971-24

BCA 30-10-0-0-135-970-8

TBMM ZABITLARI

TBMM Zabıt Ceridesi 6. Devre 28. Cilt, 3. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi 7. Devre 8. Cilt, 29. Birleşim

TBMM Zabıt Ceridesi 7. Devre, 1. Cilt, 3. Birleşim

GAZETELER

Varlık Vergisi, Resmî Gazete, 12 Kasım 1942

1942 bütçesinin müzakeresine başlandı, Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mayıs 1942

MAKALE VE KİTAPLAR

Abdullah Takım, R. A. (2012). İktisat Politikalarında Zorunlu Borçlanmadan Zorunlu Tasarrufa: Varlık Vergisi Tartışmaları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisat ve İdari Fakülteleri Dergisi, 13*(2), 217-237.

Akar, R. (1992). *Varlık Vergisi Kanunu Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Örneği* . İstanbul: Belge Yayınları .

Alpsoy, Ş. (2001). Varlık Vergisi ve İçel'deki Etkileri . *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)*.

Bali, R. (2017). *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni* . İstanbul : İletişim Yayınları .

Baş, H. (2006). Varlık Vergisinin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları (1942-1957). *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi* , 1-247.

Çanak, E. (2016). Varlık Vergisi ve Mersin Uygulaması. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(1), 363-382.

Çetin, H. (2007). İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Sosyo- Ekonomik Durumu (1939-1945), . *Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)* .

Dokuyan, S. (2014). Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(2), 23-56.

Duru, B. (2015, Eylül 07). *1941 Milli Korunma Kanunu Uygulamaları* . Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 3: http: //www. konrad.org.tr adresinden alındı

Ergeç, D. (2005). Milli Burjuvazi Yaratılma Sürecinde Varlık Vergisinin Rolü. *Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)* .

Erkan, H. (2015, Eylül 05). *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Türk Ekonomisinde Temel Dönüşümler Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Türk Ekonomisi* . Konrad: http:// www.konrad.org.tr adresinden alındı

İnci, İ. (2012). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(2), 272-290.

Kafaoğlu, A. B. (2002). *Varlık Vergisi Gerçeği.* İstanbul : Kaynak Yayınları .

Karaca, M. (2005). İkinci Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi(1940-1945). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)*.

Kızılkaya, A. (2016). Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi. *Emek ve Toplum Dergisi, 5*(12), 85-95.

Mehmet Emin Yardımcı, D. K. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Ekonomik Kısıtları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(37), 47-67.

Nurettin Gülmez, S. C. (2021). Varlık Vergisinin (12 Kasım 1942) İzmir Basınına Yansımaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8*(2), 1293-1322.

O. Murat Koçtürk, M. G. (2020). 1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 45*(2), 48-65.

O. Murat Köçtürk, M. G. (2010). Savaş Ekonomisinde Vergileme Anlayışı Örneği " Türkiye'de II. Dünya Savaşı Yılları". *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 45*(2), 48-65.

Ökte, F. (1951). *Varlık Vergisi Faciası* . İstanbul: Nebioğlu Yayınevi .

Özcan, G. (2020). Savaş Ekonomisinde Vergileme Anlayışı Örneği " Türkiye'de II. Dünya Savaşı Yılları". *Yöntem ve Ekonomi Dergisi, 27(2),*292-308.

Öztürk, İ. M. (2013). İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi. *Tarih Araştırmaları Dergisi, 32*(54), 135-166.

Pehlivan, K. (2013). Genel Vergilendirme İlkeleri Açısından Türkiye'de Uygulanan Varlık Vergisi Üzerine Bir İnceleme . *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi)*.

Subay, Ö. Ö. (2020). Tek Parti Dönemi Gazeteciliğinde Faşizan Söylem : Varlık Vergisi Örneği . *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı* .

Şahin, M. S. (2018). Gaziantep'te Varlık Vergisi Uygulaması. *Belgi Dergisi, 2*(15), 680-693.

Yeşilyurt, Ş. (2016). Varlık Vergisi Hakkında Bir Değerlendirme. *Uluslararsı Yönetim ve İşletme Dergisi, 12*(27), 293-310.

Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 12

Meryem BULUT
Zeynel KARACAGİL

